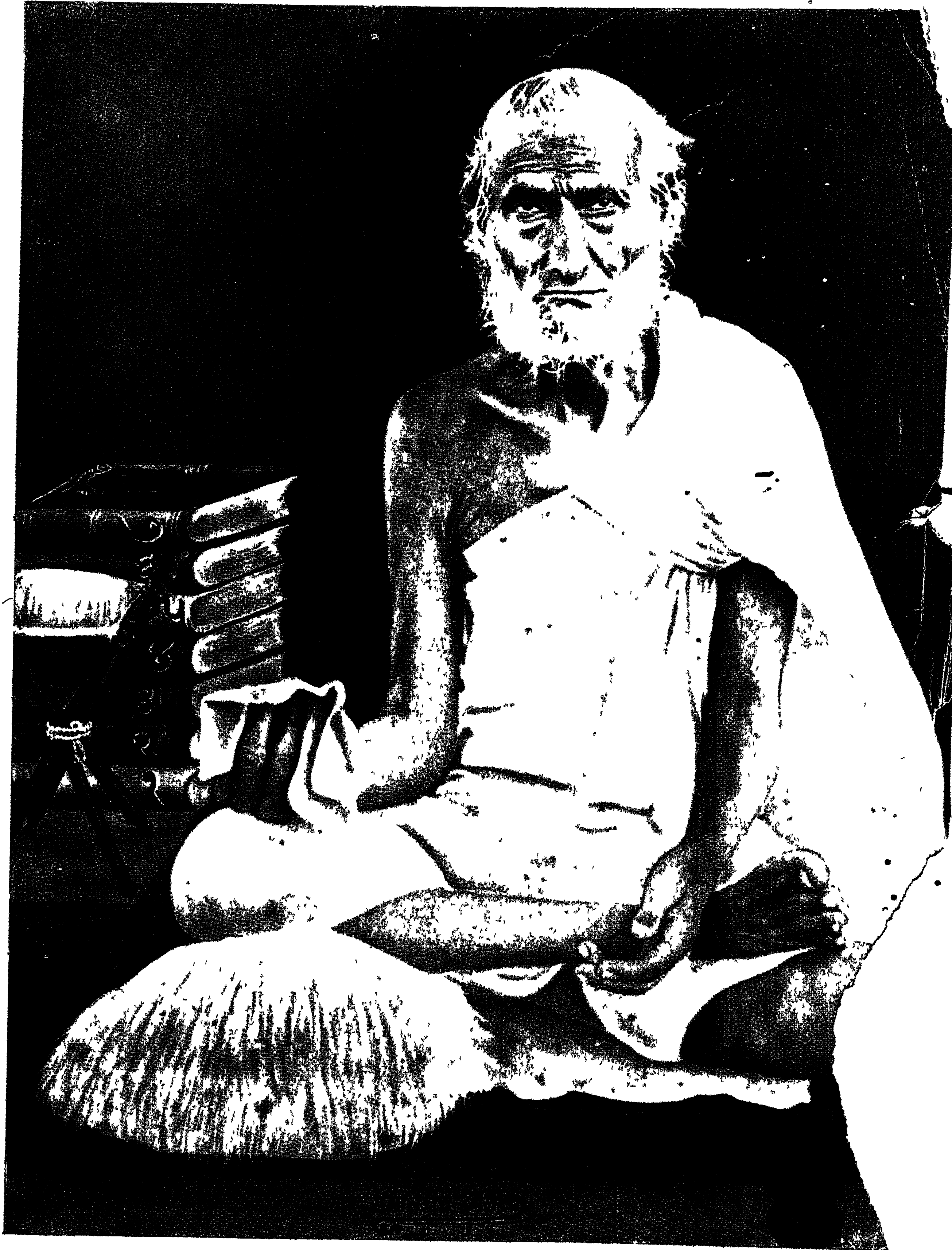
सुविहितसूरिशक्रचक्रचूडा [illegible]

जगत्पूज्य–गुरुदेव–प्रभुश्रीमद्–विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज ।

आभार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान–सकलजैनागमपारदृश्व–आबालब्रह्मचारी–जङ्गमयुगप्रधान–प्रातःस्मरणीय–परमयोगिराज–क्रियाशुद्ध्युपकारक–श्री सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय—सितपटाचार्य–जगत्पूज्य-गुरुदेव-भट्टारक श्री १००८ प्रभु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअभिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्त्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमद्धनचन्द्रसूरीजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी । इस प्रकार करीब साढे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र—शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर (सूरत—गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दरमियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी—मुनि श्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनि महाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बडे ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-मर्हुम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से लाभ प्राप्त कर सकें, इस लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्भुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुरालालजी, रूपचंदजी रखबदासजीत्-भागीरथजी, बीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंभीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअभिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रभाकरप्रिंटिंग प्रेस' स्वतन्त्र खोलना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त--भार मर्हुम--गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीमद्विजयभूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सोंपा जाय। बस, प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदि ५ के दिन उक्त कोश को छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख--रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ, जो सं० १९८१ चैत्र--वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की सफलता को प्राप्त हुआ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमदभञ्जनकेसरी-कलिकालसिद्धान्तशिरोमणि--प्रातःस्मरणीय—आचार्य--श्रीमद्धनचन्द्रसूरिजी महाराज, उपाध्याय--श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्री-मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवाहेवाक--मुनिश्रीहुकुमविजयजी महाराज, सत्क्रियावान्--महातपस्वी--मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज, साहित्यविशारद--विद्याभूषण-श्रीमद्विजयभूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्याख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी, मुनिश्री--गुलाबविजयजी, मुनिश्री--हर्षविजयजी, मुनिश्री--हंसविजयजी, मुनिश्री—अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन, मन और धन से पूर्ण सहायता पहोंचाई, और स्वयं भी अनेक भाँति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आभारी है।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय--श्रीसंघ ने इस महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम।	श्रीसंघ-बाँगरोद।	श्रीसंघ-राजगढ।
,, जावरा।	,, बारोदा-बड़ा।	,, झाबुआ।

श्रीसंघ-बड़नगर।	श्रीसंघ-सरसी।	श्रीसंघ-झकणावदा।
,, खाचरोद।	,, मुंजाखेड़ी।	,, कूकसी।
,, मन्दसोर।	,, खरसोद-बड़ी।	,, आलीराजपुर।
,, सीतामऊ।	,, चीरोला-बड़ा।	,, रींगनोद।
,, निम्बाहेड़ा।	,, मकरावन।	,, राणापुर।
,, इन्दौर।	,, बरड़िया।	,, पारां।
,, उज्जैन।	,, (भाट)पचलाना।	,, टांडा।
,, महेन्दपुर।	,, पटलावदिया।	,, बाग।
,, नयागाम।	,, पिपलोदा।	,, खवासा।
,, नीमच-सिटी।	,, दशाई।	,, रंभापुर।
,, संजीत।	,, बड़ी-कड़ोद।	,, अमला।
,, नारायणगढ़।	,, धामणदा।	,, बोरी।
,, बरड़ावदा।	,, राजोद।	,, नानपुर।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद।	श्रीसंघ-थिरपुर (थराद)।	श्रीसंघ-डीसा।
,, वीरमगाम।	,, वाव।	,, दूधवां।
,, सूरत।	,, भोरोल।	,, वात्यम।
,, साणंद।	,, धानेरा।	,, वासण।
,, बम्बई।	,, घोराजी।	,, जामनगर।
,, पालनपुर।	,, डुवा।	,, खंभात।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर।	श्रीसंघ-भीनमाल।	श्रीसंघ-शिवगंज।
,, आहोर।	,, सांचोर।	,, कोरटा।
,, जालोर।	,, बागरा।	,, फतापुरा।
,, भैंसवाड़ा।	,, धानपुर।	,, जोगापुरा।
,, रमणिया।	,, आकोली।	,, भारुंदा।
,, मांकलेसर।	,, साथू।	,, पोमावा।
,, देवावस।	,, सियाणा।	,, बीजापुर।
,, विशनगढ़।	,, काणोदर।	,, वाली।
,, मांडवला।	,, देलंदर।	,, खिमेल।

श्रीसंघ-गोल ।	श्रीसंघ-मंडवारिया ।	श्रीसंघ-सांडेराव ।
,, साहेला ।	,, बलदूट ।	,, खुड़ाला ।
,, आलासण ।	,, जावाल ।	,, राणी ।
,, रेवतड़ा ।	,, सिरोही ।	,, खिमाड़ा ।
,, धाणसा ।	,, सिरोड़ी ।	,, कोशीलाव ।
,, बाकरा ।	,, हरजी ।	,, पावा ।
,, मोदरा ।	,, गुडाबालोतरा ।	,, एंदला का गुड़ा ।
,, बलवाड़ ।	,, भूति ।	,, चाँणोद ।
,, मेंगलवा ।	,, तखतगढ ।	,, डूडसी ।
,, सूराणा ।	,, सेदरिया ।	,, धाँवला ।
,, दाधाल ।	,, गोवाडा ।	,, जोयला ।
,, धनारी ।	,, भावरी ।	,, काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवो के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

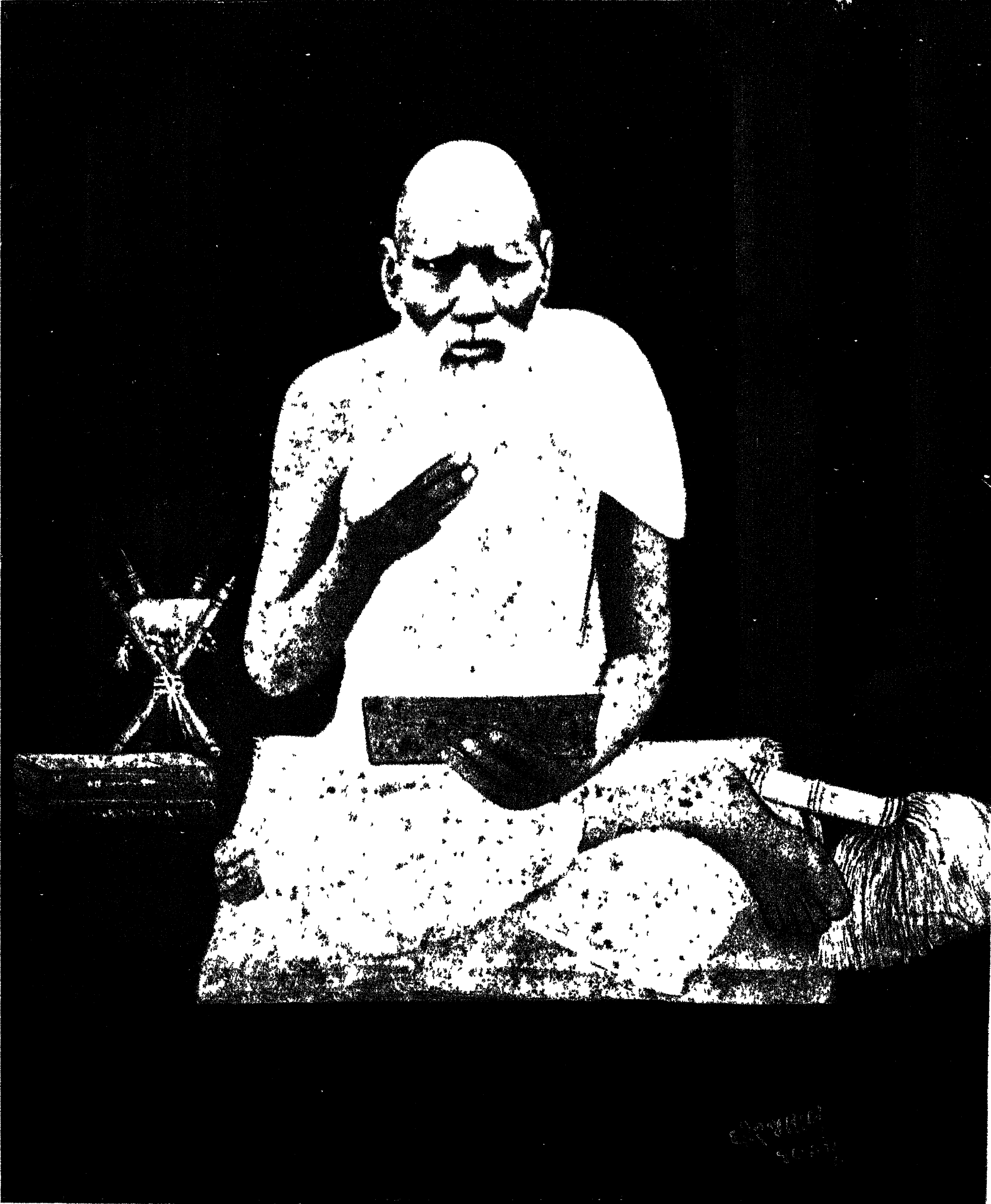
श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतलाम (मालवा)

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरपट्टप्रभाकर–चर्चाचक्रवर्त्ति–आगमरहस्यवेदी–श्रुतस्थविरमान्य–

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय–श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज।

विद्वच्चकोरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।
हृद्ध्वान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म सं० १८९६ किसनगढ (मेवाड़) दीक्षोपसंवत् सं० १९३५ जावरा (मालवा) सूरिपद सं० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं० १९२५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं० १९७७ बागरा (मारवाड़)

श-श--पुं० । तालुस्थानीये ऊष्मसंज्ञके वर्णे, मागध्याम् शौरसेन्याञ्च शस्य श एव प्राकृते तु सः । शी--ड । महादेवे, शब्द० । सूर्ये, शशाङ्के, रश्मौ, महार्णवे, शिष्ये, वल्मीके, कच्छपे, भूपे च । स्वस्त्यर्थे, शातने, तनूकृतौ, शीते, सुखे, मङ्गले, शस्त्रे च । नपुं० । एका० । " रसोर्लशौ " ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इति मागध्यां सकारस्थाने शकारादेशेन ये सकारादिशब्दाः प्राकृते दर्शयिष्यन्ते ते मागध्यां शकारादित्वेन स्वयमभ्यूह्याः । प्रा० ४ पाद ।

शलिश--सदृश--त्रि० । प्राकृतशैल्या सदृशस्थाने सरिसं । " रसोर्लशौ " ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इति उभयत्र शः । रस्य लः । तुल्ये, "शलिशं णिमं" प्रा० ४ पाद ।

शस्तवाह--सार्थवाह--पुं० । "स्थ-र्थयोः स्तः" ॥ ८ । ४ । २९१ ॥ इति र्थभागस्य सकाराक्रान्तस्तकारः । सार्थाधिपतौ, प्रा० ४ पाद ।

शस्यकवल--शस्यकवल--पुं० । " सषोः-संयोगे सोऽग्रीष्मे " ॥ ८ । ४ । २८९ ॥ इति मागध्यामूर्ध्वलोपापवादः स स्थाने स एवादेशः । शस्यरूपे कवले, प्रा० ४ पाद ।

शामञ्ञ- सामान्य--न० । "न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः" ॥८।४।२९३॥ इति न्यस्थाने द्विरुक्तो ञकारः । अविशेषे, प्रा०४ पाद ।

शालश--सारस--पुं० । "रसोर्लशौ" ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इत्युभयत्र सस्य शः रस्य लः । स्वनामख्याते पक्षिणि, प्रा०४ पाद ।

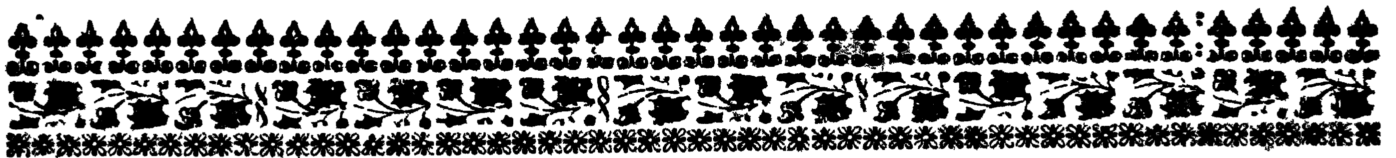
शुद--श्रुत--न० । "सर्वत्र लवरामचन्द्रे"॥८।२।७९॥ इति रलुप् । शेषं सौरसेनीवत् " ॥ ८ । ४ । ३०२ ॥ इति न्यायात्तस्य दः । " रसोर्लशौ " ॥ ८ । ४ । २२८ ॥ इति पुनस्सस्य शः । आगमे, प्रा० १ पाद ।

शुपलिगढिद--सुपरिग्रथित--त्रि० । अत्यन्तमाबद्धे, " अम्महे एआए शुम्मिलाए सुपलिगढिदे भवं " प्रा० ४ पाद ।

शुस्क--शुष्क--त्रि० । "शषोः संयोगे सोऽग्रीष्मे" ॥८।४॥२८९॥ अनेन षकारस्य सकारादेशः। शुस्कं । शोषमुपगते,प्रा०४पाद।

शुस्तिद--सुस्थित--त्रि० । स्थ-र्थयोस्तः ॥८ । ४ । २९१॥ इत्यनेन स्थभागस्य स्तः । सुखेन स्थिते, प्रा० ४ पाद ।

शोभन--शोभन--त्रि० । " रसोर्लशौ " ॥ ८ । ४ । २८८ ॥ इति प्राकृतलक्षणसम्पन्नस्य शस्य मागध्यां शः । शोभाकारिणि, प्रा० ४ पाद । किं खु शोभणे वम्हणे शित्तिकलिम्र लञ्जापलिग्गहे दिग्रे । प्रा० ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००८ श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
शकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

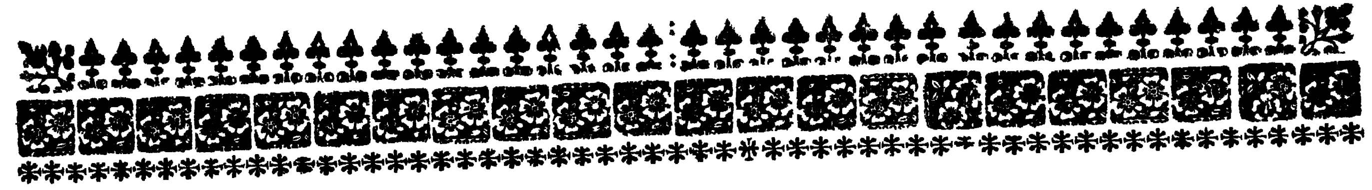

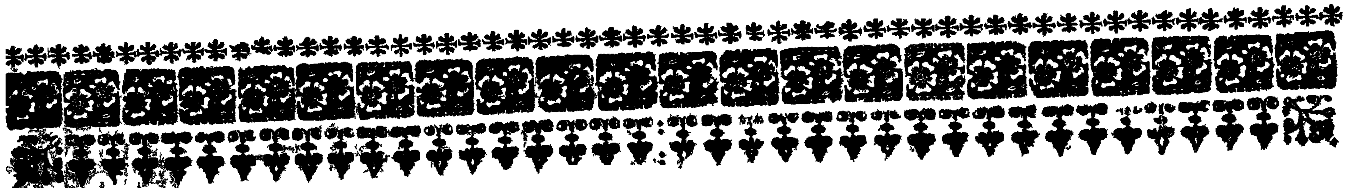

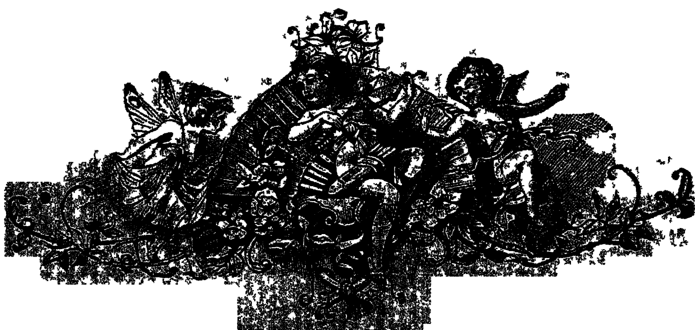
षकार

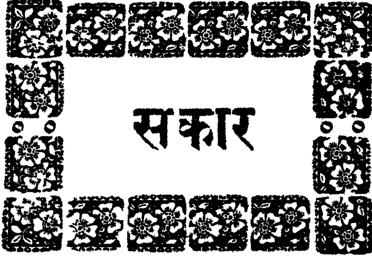
ष–पुं० । मूर्द्धस्थानीये ऊष्मसंज्ञके वर्णे, एका० । षो-क । षत्वम् । केशे, गर्भविमोचने , मानवे , सर्वश्रेष्ठे विज्ञे च । त्रि० । मेदनी । अतिरोषे, अपवर्गे, प्रस्तरे, सानौ, वेधसि, षडूर्म्मिरहिते , सुखदुःखसमे, अनित्ये, नृपोत्तमे च । पुं० । वृषस्यन्त्यां सत्यां च । स्त्री०। नार्य्याश्लेषे, मुखे, पण्डिते, जालके, भेषजे च । नपुं०। एका० । "षोऽतिरोषेऽपवर्गे षः, प्रस्तरे, सानुवेधसोः ॥ ९ ॥ नार्याश्लेषे मुखे षं स्या–त्पण्डितेऽपि ष-माहृतम् । षडूर्मिरहिते षः स्या–ज्जालके भेषजे च षम् ॥१०॥ सुखदुःखसमः षो ना, वृषस्यन्ती सती च षा ॥११॥" एका० । त्रिदिवे, पारोक्ष्ये, विभवे च । पुं० । सुखे, अव्य० । रमायाम् , स्त्री० । अवसाने, गर्भमोक्षे, मर्षणे च । नपुं० । श्रेष्ठार्थे, त्रि० । एका० । " षकारस्त्रिदिवे पुंसि, पारोक्ष्ये विभवे तथा । षम-व्ययं सुखे स्यात्स्त्री, रमायां षा नपुंसके ॥ ८९ ॥ अवसाने गर्भमोक्षे, मर्षणे च निरूप्यते । विशेष्यनिघ्नः षः शब्दः, श्रेष्ठार्थे समुदाहृतः ॥ ९० ॥ एका० । (संस्कृतभिन्नासु भाषासु प्रायः न षादयः शब्दाः सम्भवन्ति ' सर्वत्र ' " शषोः सः " ॥ ८ । १ । २६० ॥ इति । अनेन सादेशादिति षादयः शब्दाः अत्राभिधानेऽनुदाहार्य्याः ।) (बहुलम् ॥ ८ । १ । २ ॥ इत्यधिकारात्प्राकृतसर्वसूत्राणां वैकल्पिकत्वेऽपि षकाराभावः प्रायः प्राकृतशब्देषु । मागध्याम्–" तिष्ठश्चिष्ठः " ॥८।४।२९८॥ इति चिष्ठा देशे षकारमध्यः दृश्यते। चिष्ठो । चिष्ठदि । प्रा०४ पाद ।)

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय—कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-जैन श्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १००८ श्री-विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे' षकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

स-स-पुं० । दन्तस्थानीये ऊष्मसंज्ञके वर्णे, सो-ड-विष्णौ, सर्पे, ईश्वरे, विहगे च । शब्द० । साकारे, गौरीपुत्रे, प्रभञ्जने, धर्म्महेतौ च । देहकान्त्यां, श्रियां च । स्त्री० । एका० । सोमे, सोमपाने, सूर्ये, पक्षिणि, तापसे, वृषे, सदानन्दे च । पुं० । वने, धने, यौवने, वस्तुवृन्दे च । नपुं० । एका० । समासे साहित्यार्थस्य सहशब्दस्य स्थाने साऽऽदेशः । सूत्र०१ श्रु०२ अ०२ उ० । तच्छब्दस्य प्रथमैकवचने स इति निर्देशे, नि० चू० १ उ० । दश० ।

तत्र सकारनिक्षेपमाह—

नामं ठवणासयारो, दव्वे भावे अ होइ नायव्वो ।
दव्वे पसंसमाई, भावे जीवो तदुवउत्तो ॥ ३२८ ॥

नामसकारः सकार इति नाम, स्थापनासकारः सकार इति स्थापना, द्रव्ये भावे च भवति ज्ञातव्यः—द्रव्यसकारो भावसकारश्च । तत्र द्रव्य इत्यागम नोआगम-ज्ञशरीर-भव्यशरीर-तद्व्यतिरिक्तः प्रशंसाऽऽदिविषयो द्रव्यसकारः । भाव इति भावसकारो जीवः तदुपयुक्तः—सकारोपयुक्तः तदुपयोगानन्यत्वादिति गाथाऽर्थः ।

प्रकृतोपयोगीत्यागमनोआगमज्ञशरीरभव्यशरीराऽतिरिक्तं प्रशंसादिविषयं द्रव्यसकारमाह—

निद्देसपसंसाए, अत्थीभावे अ होइ उ सगारो ।
निद्देसपसंसाए, अहिगारो इत्थ अज्झयणे ॥ ३२९ ॥

निर्देशे प्रशंसायामस्तिभावे चेत्येतेष्वर्थेषु भवति तु सकारः । तत्र निर्देशे यथा-सोऽनन्तरमित्यादि, प्रशंसायां यथा सत्पुरुष इत्यादि, अस्तिभावे यथा—सद्भूतममुकमित्यादि । तत्र निर्देशप्रशंसायामिति—निर्देशे प्रशंसायां च यः सकारस्तेनाऽधिकारोऽत्राध्ययने प्रक्रान्त इति गाथाऽर्थः ।

एतदेव दर्शयति—

जे भावा दसवेआ-लिअम्मि करणिज्ज वण्णिआ जिणेहिं ।
तेसिं समावणम्मि ति, जो भिक्खू भणइ स भिक्खू ॥ ३३० ॥

ये भावाः—पदार्थाः पृथिव्यादिसंरक्षणादयो दशवैकालिके प्रस्तुते शास्त्रे करणीया—अनुष्ठेया वर्णिताः—कथिता जिनैः—तीर्थकरगणधरैः, तेषां भावानां समापने—यथाशक्त्या (क्ति) द्रव्यतो भावतश्चाऽऽचरणेन पर्यन्तनयनेन यो भिक्षुः—तदर्थं यो भिक्षणशीलो न तु दरिद्रादिभरणार्थं भएयते स भिक्षुरिति । इतिशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः । 'स भिक्षु'रित्यत्र निर्देशे सकार इति गाथाऽर्थः ।

प्रशंसायामाह—

चरगमरुगाइआणं, भिक्खुत्रजीवीण काउणमपोहं ।
अज्झयणगुणनिउत्तो, होइ पसंसाइ उ स भिक्खू ॥ ३३१ ॥

चरकमरुकादीनामिति—चरकाः—परिव्राजकविशेषाः मरुकाः—धिग्वर्णाः आदिशब्दाच्छाक्यादिपरिग्रहः, अमीषां भिक्षोपजीविनां—भिक्षणशीलानामगुणवत्त्वेनापोहं कृत्वा अध्ययनगुणनियुक्तः—प्रक्रान्तशास्त्रनिष्यन्दभूतप्रक्रान्ताध्ययनाभिहितगुणसमन्वितो भवति, प्रशंसायामवगम्यमानायां सद्भिक्षु—संश्चासौ भिक्षुश्च तत्तदन्यापोहेन सद्भिक्षुरिति गाथाऽर्थः । उक्तः सकारः । दश०१०अ० । वायुतत्त्वे, जै०गा० ।

स्व-न० । स्वन्—ड । धने, आत्मनि, ज्ञातौ च । पुं० । आत्मीये, त्रि० । आत्मीये आत्मनि चार्थेऽस्य सर्वनामता । वाच० ।

सअंग-स्वाङ्ग-न० । शिरोऽधरादिषु स्वकीयेष्वङ्गेषु, " जहा कुम्मो सअंगाइं सए देहे समाहरे" सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

सअंड-साऽण्ड-त्रि० । सह अण्डैर्वर्तत इति साऽण्डम् । कीटिकादीनाम् अण्डैः सहिते, दशा० २ अ० ।

सअट्ठ-स्वार्थ-पुं० । स्वप्रयोजने, " इह खलु गाहावई अप्पणो सअट्ठाए अगणिकायं उज्जालेज्ज वा ।" आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

सार्थ-त्रि० । अर्थेन प्रयोजनेन सहितम् । एका० । अर्थसहिते, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । सप्रयोजने, कल्प० ३ अधि० २ क्षण ।

सअट्ठिय-सास्थिक-त्रि० । सहास्था वर्त्तते इति सास्थिकः । अस्था सहिते, पञ्चा० १६ विव० ।

सअढ-शकट-पुं० । न० । शक—अटन् । यानभेदे, असुरविशेषे, स्वल्पार्थे, वाच० । " क—ग—च—ज—त—द—प—य—वां प्रायो लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ अनेन ककारस्य लोपः । प्रा० । सअढं । " अवर्णो यश्रुतिः ॥ ८ । १ । १८० ॥ पूर्वेक्तसूत्रेण कस्य लुक्यनेन अवर्णो यश्रुतिकः । सअढं । " सटाशकटकैटभे ढः" ॥८।१।१९६॥ इत्यनेन टस्य ढः । प्रा० ।

सअण-स्वजन-पुं० । " एकस्वरे श्वःस्वे" ॥ ८ । २ । ११४ ॥ अत्रैकस्वरग्रहणाभावेऽस्मिन्नपि लक्ष्ये लक्षणस्य प्रवृत्तौ उत्त्वं स्यात् । सअणो । आत्मीये, प्रा० २ पाद ।

सअहुत्तं-शतकृत्वस्-अव्य० । शतवारशब्दार्थे, "कृत्वसो हुत्तं" ॥८ । २ । १५८॥ अनेन कृत्वसो हुत्तमादेशः । सअहुत्तं । प्रा० २ पाद ।

सइ-सकृत्-अव्य० । एकवारे, द्वा० १९ द्वा० । नि० चू० । सकृद्—एकवारम् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । व्य० । " असइ णीयागोए त्ति " । स इति संसार्यसुमानसकृदनेकश उच्चैर्गोत्रमान् सत्काराहं उत्पन्न इति । शेषस्तथा असकृन्नीचैर्गोत्रे सर्वलोकावगीते पौनःपुन्येनोत्पन्न इति । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सर्वेष्वपि विशेषावगमेषु द्रष्टव्यं, नं० । सकृदेकदा कर्कसकान्तावित्यर्थः । स०१८ सम० ।

सदा-अव्य०। " इः सदादौ वा " ॥ ८ । १ । ७२ ॥ अनेनाकारस्येत्वम्। सर्वस्मिन् काले, प्रा० १ पाद।

स्मृति-स्त्री०। स्मरणं स्मृतिः। "इत् कृपादौ" ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इत्यनेनादेः 'ऋत इत्वम्। प्रा०। पूर्वाऽनुभूतार्थालम्बनप्रत्ययविशेषे, नं०। विशे०। उपयोगलक्षणे, सामायिकस्य स्मृत्यकरणे सामायिकस्य सम्बधिनी या स्मरणा-स्मृतिरुपयोगलक्षणा। आव० ६ अ०। संस्कारप्रबोधसम्भूतमनुभूतार्थविषयं तदित्याकारवेदनं स्मृतिः। स्था० २ ठा० ३ उ०। स्मृतिरवबोध इत्यनर्थान्तरम्। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०। सइ त्ति वा-मति त्ति वा पन्नत्ति वा सव्वमेयं आभिणिबोहियं एतेहिं पगट्ठिएहिं भणितं ति। आ० चू० १ अ०। वासनानन्तरं कुतश्चित्तादृशार्थदर्शनादिकारणात् संस्कारस्य प्रबोधे यज्ज्ञानमुदयते तदेवदं यन्मया प्रागुपलब्धमित्यादिरूपं सा स्मृतिः। उक्तं च। नं०।-" तदनन्तरं तदत्था, विच्चवणं जो उ वासणा जोगो। कालन्तरेण जं पुण, रणुसरणं धारणा सा उ ॥ २९१ ॥ " विशे०।

तथाऽनुभूतविषया सम्प्रमोषः स्मृतिः स्मृता (६)। द्वा० ११ द्वा०।

(व्याख्यातमिदम् ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६२१ पृष्ठे)

अथैतेषु तावत् स्मरणं कारणगोचरस्वरूपैः प्ररूपयन्ति-

तत्र संस्कारप्रबोधसम्भूतमनुभूतार्थविषयं तदित्याकारं वेदनं स्मरणम् ॥ ३ ॥

तत्रेति-प्राकृतनेभ्यः संस्कारप्रबोधसम्भूतत्वादिना गुणेन स्मरणं निर्द्धारयन्ति। संस्कारस्याऽऽत्मशक्तिविशेषस्य प्रबोधात् फलदानाभिमुख्यलक्षणात् सम्भूतमुत्पन्नमिति कारणनिरूपणम्। अनुभूतः-प्रमाणमात्रेण परिच्छिन्नोऽर्थश्चेतनाऽचेतनरूपो विषयो यस्येति विषयव्यावर्णनम्। तदित्याकारं तदित्युल्लेखवत्। तदित्युल्लेखवत्ता चास्य योग्यताऽपेक्षयाऽऽख्याऽथ। यावता 'स्मरसि चैत्र ! काश्मीरेषु वस्त्यामस्तत्र द्राक्षा भोक्ष्यामहे ' इत्यादि स्मरणे तच्छब्दोल्लेखो नोपलक्ष्यत एव, किन्त्विदं स्मरणं तेषु काश्मीरेषु इति ता द्राक्षा इति तच्छब्दोल्लेखमर्हत्येव। न चैवं प्रत्यभिज्ञानेऽपि तत्प्रसङ्गः। तस्य स एवायमित्युल्लेखशेखरत्वात्। इति स्वरूपप्रतिपादनम् ॥ ३ ॥

अत्रोदाहरन्ति-

तत्तीर्थकरविम्बमिति यथा ॥ ४ ॥

तदिति-यत् प्राक् प्रत्यक्षीकृतम्, स्मृतम्, प्रत्यभिज्ञातम्, वितर्कितम्, अनुमितम्, श्रुतं वा भगवतस्तीर्थकृतो बिम्बं प्रतिकृतिः तस्य परामर्शः, इत्येवं प्रकारं तच्छब्दपरामृष्ट [illegible] तत्सर्वं स्मरणमित्यर्थः। ये तु यौगाः स्मृतेरप्रामाण्यमचीकथन्न ते साधु व्यधिषत। यतो यत्तावत् किञ्चिदनर्थजत्वादस्याः तदप्रामाण्यमासिषुः तत्र हेतुः, ' अभूत् वृष्टिरुदयाति शकटम् ' इत्यतीतानागतगोचरानुमानेन व्यभिचार इत्युपेक्ष्य [illegible] एवाऽस्मरणीयतुम्। परे तु मेनिरे न स्मृतिः प्रमाणम्, पूर्वाऽनुभवविषयोपदर्शनेनार्थं निश्चिन्वत्या अर्थपरिच्छेदे पूर्वानुभवपारतन्त्र्यात्। अनुमानज्ञानवृत्तौ [illegible] स्वविषये तु स्वातन्त्र्यमेव। स्मृतेरिव तस्याः पूर्वाऽनुभवाऽनुसन्धानेनार्थप्रतीत्यभावात्। तदुक्तम्-"पूर्वविज्ञानविषयं विज्ञानं स्मृतिरिष्यते। पूर्वज्ञानादिना तस्याः, प्रामाण्यं नावगम्यते ॥ १ ॥ तत्र यत्पूर्वविज्ञानं, तस्य प्रामाण्यमिष्यते। तदुपस्थानमात्रेण, स्मृतेः स्याच्चरितार्थता ॥२॥" इति। तदपि न पेशलम्। स्मृतेरप्युत्पत्तिमात्रेऽनुभवसव्यपेक्षत्वात्, तदाहितसंस्कारात्तदुत्पत्तेः। स्वविषयपरिच्छेदे त्वस्याः स्वातन्त्र्यमेव। ननु नात्र स्वातन्त्र्यम्; अस्याः पूर्वानुभवभावितभावभासनायामेवाभ्युद्यतत्वात्। एवं तर्हि व्याप्तिप्रतिपादिप्रमाणप्रतिपन्नपदार्थोपस्थापनमात्रे प्रवृत्तेरनुमानस्यापि कुतस्त्या स्वातन्त्र्यसङ्गतिः। अथ व्याप्तिग्राहकेणानैयत्येन प्रतिपन्नात्तनूनपातो नैयत्यविशेषेणानुमानेन परिस्फुरणसम्भवात् कुतो न स्वातन्त्र्यमिति चेत्, तर्हि अनुभवे भूयो विशेषशालिनः स्मरणे तु कतिपयैरेव विशेषैर्विशिष्टस्य वस्तुनो भानात् कुतो नास्याऽपि तत् स्यात्। ननु तेऽपि विशेषास्तावदनुभूतौ प्रत्यभुरेव। अन्यथा स्मरणमेव तत्र स्यात् इति चेत्, नियतदेशोऽपि पावको व्याप्तिग्राहिणि प्रत्यभादेव। अन्यथाऽनुमानमेव तत्र स्यात् इति किन्न चेतयसे। अथ तत्र सर्वे सार्वदिकाः सार्वत्रिकाश्च पावकाः पुस्फुरुः, अनुमाने तु स एवैकश्चकास्तीत्युक्तमिति चेत्, ननूत्तरमपि तत्रोक्तमेव मा विस्मार्षीः। ननु न सर्वत्रैव कतिपयविशेषावसायव्याकुलं स्मरणम्; क्वचिद्यावदनुभूतरूपादिविशेषमपि तस्योत्पत्तेस्ततस्तत्र का गतिरिति चेत्। नैवम्। नहि रूपादय एव विशेषा वस्तुनः, किन्तु अनुभूयमानताऽपि। न चाऽसौ स्मरणे काऽपि चकास्ति, तस्याऽपि प्राचीनानुभवस्वभावतापत्तेः। किन्त्वनुभूततैव भावस्य तत्र भाति। इति सिद्धमनुमानस्येव स्मरणस्याऽपि प्रामाण्यम्। न च तस्याप्रामाण्येऽनुमानस्याऽपि प्रामाण्यमुपपादि, सम्बन्धस्याप्रमाणस्मरणसन्दर्शितस्यानुमानाङ्गत्वात्, संशयितलिङ्गवत्। न च प्राक्प्रवृत्तसम्बन्धग्राहिप्रमाणव्यापारोपस्थापनमात्रकरितार्थतैवास्य तत्र प्रामाण्येन प्रयोजनमिति वाच्यम्। अप्रमाणस्य तदुपस्थापनेऽपि सामर्थ्यासंभवात्। किञ्च-अर्थोपलब्धिहेतुत्वं प्रमाणलक्षणं लक्षयांचकृढ्वे। तच्च धारावाहिप्रत्यक्षस्येवास्याप्यन्यूनमीक्ष्यत एवेति किमन्यैरसत्प्रलापैरिति ॥ ४ ॥ रत्ना० ३ परि०। सर्वेष्वपि विशेषावगमेषु द्रष्टव्ये, द्वा० १६ द्वा०। आव०। अनुभूतवस्तुन उद्बोधकसहकारेण संस्काराधीने ज्ञानभेदे, वाच०। (स्मृतिसंस्कारयोरानन्तर्यम् 'इस्सर' शब्दे द्वितीयभागे ६४१ पृष्ठे उक्तम्।)

सइअंतरद्धा-स्मृत्यन्तर्द्धा-स्त्री०। स्मृत्यन्तर्द्धाने, स्मृतेः-स्मरणस्य योजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयस्यान्तर्द्धा-भ्रंशः स्मृत्यन्तर्द्धा। पञ्चा० १ विव०। स्मृतेर्भ्रंशे यद्दर्शनं तत्-स्मृत्यन्तर्द्धानम्। किं मया परिगृहीतं कया वा मर्यादया व्रतमित्येवमननुस्मरणमित्यर्थः। आ०। आव०।

सइअकरण-स्मृत्यकरण-न०। स्मृत्यन्तर्द्धाने, स्मृतेः-स्मरणस्य सामायिकविषयाया अकरणमनासेवनं स्मृत्यकरणम्। प्रबलप्रमादान्नैव स्मरति, यदुतास्यां वेलायां मया सामायिकं कर्तव्यं कृतं न कृतं वेति, स्मृतिमूलं च मोक्षानुष्ठानम्। पञ्चा० १ विव०। उपा०।

सइअणोयारण—स्मृत्यनवतारण—न०। स्मृतेः सामयिककरणावसरविषयायाः कृत्यस्य वा सामयिकस्य प्रबलप्रमादयोगादनवतारणमनुपस्थापनं मया कदा सामयिकं कर्त्तव्यं कृतं वा मया सामयिकं नवेत्येवंरूपं स्मरणभ्रंश, ध० २ अधि० ।

सइआभास—स्मृत्याभास—पुं०। स्मरणाऽऽभासे, रत्ना० ।

अथ परोक्षाऽऽभासं विवक्षवः, स्मरणाऽऽभासं तावदाहुः—

अननुभूते वस्तुनि तदिति ज्ञानं स्मरणाभासम् ॥३१॥

अननुभूते प्रमाणमात्रेणानुपलब्धे ॥ ३१ ॥

उदाहरन्ति—

अननुभूते मुनिमण्डले तन्मुनिमण्डलमिति यथा॥३२॥

रत्ना० ६ परि० ।

सइंगाल—साङ्गार—न०। चारित्रेन्धनधूमाङ्गारमिव यः करोति भोजनविषयरागाग्नि सोङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्तते पानकादि तत् साङ्गारम्। अङ्गारदोषविशिष्टे, भ०७श०१उ०। " रागेण सइंगालं दोषेण सधूमगं ति णायव्वं " महा० ३ अ०।

सइंदिय—सेन्द्रिय—पुं०। इन्द्रियपर्य्याप्ते , स्था० २ ठा० २ उ०। संसारिणि च। स्था० २ ठा० १ उ०। ('अणिंदिय' शब्दे प्रथमभागे ३३४ पृष्ठे दण्डक उक्तः।)

सइकरण—स्मृतिकरण—न०। स्मृत्युत्पादे, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

सइकाल—स्मृतिकाल—पुं० । स्मर्य्यते यत्र भिक्षाकालः स स्मृतिकालः। "सइकाले चरे भिक्खू" दश० ५ अ० १ उ०।

सइज्झिता—देशी—वसतिप्रवेशिन्याम् , पिं०।

सइण—देशी—धान्यविशेषे, स्था०।

सइन्न—सैन्य—न०। अइदैत्यादौ च" ॥ ८ । १ । १५१ ॥ इत्यनेनैकारस्य अइ इत्यादेशः। सइन्नं। सेनायां समवैति। अमिलिते हस्त्यश्वादौ, प्रा०। सेनायाः संघः। ष्यञ् । सेनासमुदाये नं०।

सइब्भंस—स्मृतिभ्रंश—पुं०। स्मृत्यन्तर्द्धाने, स्मृतेः—स्मरणस्य योजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयस्यातिव्याकुलत्वप्रमादित्वमत्यपाटवादिना भ्रंशो ध्वंसः स्मृतिभ्रंशः । विस्मरणशीलतायाम् , प्रव० २०७ द्वार।

सइर—स्वैर—न०। " अइदैत्यादौ च " ॥ ८। १ । १५१ ॥ इत्यनेनैकारस्य ' अइ ' इत्यादेशः। सइरं। प्रा०। स्वच्छन्दे, व्य० ७ उ०।

सइरचारि—स्वैरचारिन्—त्रि०। उद्भ्रामके, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

सइरिन्—स्वैरिन्—त्रि०। स्वेच्छाचारिणि, ग० १ अधि०।

सइल—शैल—पुं०। पर्वते , " उच्छलन्ति समुद्दा, सइला निपतंति तं हलं नमथ " प्रा० ४ पाद।

सइविप्पहूण—स्मृतिविप्रहीन—त्रि०। अपगतकर्त्तव्यविवेके,सू० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

सइसंजाय—सकृत्संजात—त्रि०। एकवारं समुत्पन्ने, पञ्चा० ३ विव०।

सईण—देशी—धान्यविशेषे, स्था० ५ ठा० २ उ०।

सउज्जोय—सोद्योत—त्रि० । सहोद्योतेन वस्त्वन्तरप्रकाशनेन वर्त्तन्त इति सोद्योतानि । स० । बहिर्विनिर्गतवस्तुस्तोमप्रकाशकेषु, प्रज्ञा० २ पद। प्रत्यासन्नवस्तूद्योतके, भ० २ श० ८ उ०। जं०। रा०। स०। बहिर्व्यवस्थितप्रत्यासन्नवस्तुस्तोमप्रकाशकरोद्योतसहिते, रा०।

सउण—शकुन—पुं०। लोमपक्षिभेदे, औ०। नि० चू०। ज्ञा०। विवक्षितार्थसूचकनिमित्ते, नपुं०। पञ्चा० ७ विव०। पं० व०।

इदानीं भाष्यकारः शकुनं प्रतिपादयन्नाह—

नन्दीतूरं पुण्ण-स्स दंसणं संख पडह सद्दो य।
भिंगारछत्त चामर, धयप्पडागा पसत्थाइं ॥ १०९ ॥
समणं संजयं दंतं, सुमणं मोयगा दहिं ।
मीणं घंटं पडागं च,सिद्धमत्थं वियागरे ॥११०॥

एता निगदसिद्धा। ओघ०।

नन्दीतूर्यम्—द्वादशविधतूर्यसमुदायो युगपद्वाद्यमानः पूर्णस्य-पूर्णकलशस्य दर्शनं शङ्खपटहयोः-शब्दश्च श्रूयमाणः भृङ्गारछत्रचामराणि प्रतीतानि, वाहनानि-हस्तितुरङ्गमादीनि , यानानि-शिबिकादीनि एतानि प्रशस्तानि-शुभावहानि श्रमणं-लिङ्गमात्रधारिणं संयतं—षट्कायरक्षणे सम्यग्यतं दान्तमिन्द्रियनोइन्द्रियदमनेन , सुमनसः-पुष्पाणि मोदका दधि च प्रतीतं, मीनम्-मत्स्यं घण्टाम् एतासां च दृष्ट्वा श्रुत्वा वा सिद्धं निष्पन्नमर्थं प्रयोजनं व्यागृणीयादिति । बृ० १ उ० २ प्रक०।

शकुनाशकुनयोरेव स्वरूपोद्देशमाह—

णंदाइ सुहो सद्दो, भरिओ कलसो त्थ सुन्दरा पुरिसा।
सुहजोगाई सउणो, कंदिअसद्दादि इअरो उ ॥ ५ ॥

नन्द्यादिः—नन्दीप्रभृतिः तत्र नन्दी—द्वादशतूर्यनिर्घोषः, तद्यथा—

" भंभामउंदमद्दल, कलंबझल्लरिहुडुककंसाला।
वीणा वंसो पडहो, संखो पणवो अ बारसमो ॥ १॥"

आदिशब्दात्—घण्टाशब्दादिग्रहः। तथा भृतो जलपरिपूर्णः कलशो घटः। अत्र व्यतिकरे सुन्दराकारनेपथ्या नराः शुभयोगादिप्रशस्तचेष्टाप्रभृतिशुभचन्द्रनक्षत्रादि संबन्धादि वा शकुनो-विवक्षितार्थसिद्धिसूचकं निमित्तम् , क्रन्दितशब्दादिः-आक्रन्दध्वनिप्रतिषेधवचनप्रभृतिः, पुनः इतरोऽशकुन इत्यर्थः।षोडशकेऽपि"दार्वपि च शुद्धमिह य-आनीतं देवताद्युपवनादेः। प्रगुणं सारवदभिनव-मुच्चैर्ग्रन्थ्यादिरहितं च ॥१॥ सर्वत्र शकुनं पूर्वं, ग्रहणादावत्र वर्त्तितव्यमिति। पूर्णकलशादिरूप-श्चित्तोत्साहानुगः शकुनः॥ २॥ " ध० २ अधि० ।

"गहदिणाउ मुहुत्तो, मुहुत्ता सउणो बली । सउणाओ बलवं लग्गं, ततो निमित्तं पहाणं तु ॥८०॥"॥१२६॥ व० प०।"यावद् यातो गुरुं पृष्ट्वा , शकुनस्तावदुच्चिवान्। ततस्तौ सूरयोऽवोचन् , भावी लाभोऽद्य वां महान्॥ ५२ ॥" आ०क० १ अ०।

सउणग—शकुनक—पुं०। पक्षिविशेषे, नि० चू० ५ उ०।

सउणपुण्ण—शकुनपूर्ण—न०। शकुनफले, षो० ५ विव०।

मस्य पुण्णं चिन्त्यम्।

सउणवुड्डि-शकुनवृद्धि-स्त्री०। सन्निमित्तवर्द्धने शुभशकुनसत्त्वे, पञ्चा० १२ विव०।

सउणरुय-शकुनरुत-न०। शकुनविचारे, शकुनरुतम् अत्र शकुनपदं रुतपदं चोपलक्षणं तेन वसन्तराजाद्युक्तसंग्रहः गतिचेष्टादिग्बलादिपरिग्रहश्च। जं० २ वक्ष०। स०। कल्प०। औ०। ज्ञा०। स्था०।

सउणि-शकुनि-पुं०। स्त्री०। पक्षिणि, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। औ०। जं०। आ० क०। तं०। बृ०। शकुनिः पक्षिविशेषो लावकादिकः। सूत्र० २ श्रु० १ अ०। क्लीबभेदे,प्रव० २४७ द्वार। शकुनिर्वेदोत्कटतया गृहचटकवत् प्रतिसेवनां करोति। बृ० ४ उ०। प्रव०। करणे,पं० भा०। ववादिकरणेष्वन्यतमे, उत्त० ४ अ०। कृष्णचतुर्दशीरात्रौ सदावस्थितं शकुनिनामकं करणम्। आ० म० १ अ०। विशे०। जं०। सूत्र०। दुर्योधनराजमन्त्रिणि, पुं०। ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०। चतुर्दशविद्यासु,स्त्री०। शकुनीपारगोऽपि द्विजो गर्हितो भवति। शकुनीशब्देन चतुर्दशविद्यास्थानानि गृह्यन्ते। बृ० ३ उ०। आव०।

सउणिगण-शकुनिगण-पुं०। पक्षिसमूहे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सउणिपोस-शकुनिपोष-पुं०। पक्षिणो गुदे, "सउणिपोसपिट्ठंतरोरुपरिणया" इति। शकुनिपक्षिण इव पुरीषोत्सर्गे निर्लेपतया पोसन्ति पोसः—अपानदेशः। पुस—उत्सर्गे, पुसन्ति पुरीषमुत्सृजन्तीति व्युत्पत्तेः। तथा लब्धपरिणामतया पृष्ठं च प्रतीतम् अन्तरे च पृष्ठोदरयोरन्तराले पार्श्वावित्यर्थः ऊरू चेति द्वन्द्वस्ते परिणता येषां ते शकुनिपोसपृष्ठान्तरोरुपरिणताः निष्ठान्तस्य परनिपातः। ओघ०।

सउणिय-शाकुनिक-पुं०। शकुनेन—श्येनादिना—मृगयां कुर्वन्ति इति शाकुनिकाः प्राकृतत्वाद्ध्रस्वत्वम्। पक्षिव्याधेषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार। शकुनिभिः पक्षिभिश्चरतीति शाकुनिकः। सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

सउणिया-शकुनिका-स्त्री०। पक्षिण्याम्, शकुनिविकुर्वणात्मिकायां परिव्राजकविद्यायाम्, व्य० १ उ०। "सुघराए स उणिआए भणिओ" आव० १ अ०। "सउणिय त्ति" भण्यते या तु शकुनिका द्वितैव पक्षिणी सा कथम् "सउलिय" त्ति [illegible]मिहापि प्राकृतशैल्यामेवमङ्गीकृत्यायथार्थता। अनु०।

सउत्तरोट्ठ-सोत्तरोष्ठ-पुं०। सह उत्तरौष्ठेन सोत्तरौष्ठस्तस्मिन्। सश्मश्रुके, भ० १५ श०।

[illegible]-सोदक-त्रि०। उदकेन सहिते, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ०। सह उदकेन वर्त्तत इति सोदकम्। उदक[illegible]नेकप्रकारम्। दशा० १ अ०।

[illegible]-सौती-स्त्री०। [illegible]भेदे, ती० ६ कल्प।

[illegible]-[illegible]-पुं०। [illegible]विनयभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

सउवचार-सोपचार-त्रि०। [illegible], बृ०। [illegible] [illegible] भिक्षु स्थानेषु प्रयुक्ता नैषेधिकीशब्दाः, यद्वा—संयतीभिर्येषां वक्ष्यमाण उपचारः प्रयुक्तस्ते सोपचारा उच्यन्ते। बृ० ३ उ०।

सउवद्दव-सदुपद्रव-त्रि०। उपद्रवसहिते, तत्र तैः सदुपद्रवैर्वाऽतिभूतो व्याप्तः। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सदोपद्रव-पुं०। सर्वकालीने उपद्रवे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सउह-सौध-न०। "अउः पौरादौ च" ॥ ८। १। १६२॥ अत्रौकारस्योक्तलक्षणेन 'अउ' इत्यादेशः। सुधानिर्मिते पक्वगृहे, प्रा० १ पाद।

सं-सम्-अव्य०। समन्तात् प्रकर्षेणेत्यर्थे, उत्त० १ अ०। एकीभावे, सू० प्र० १० पाहु०। रा०। सम्यगर्थे, स० १ सम०।

संकंत-संक्रान्त-त्रि०। प्रविष्टे, स्था०। "दिव्वे संकंते भवइ" दिवि भवं दिव्यं स्वर्गगतवस्तुविषयं संक्रान्तं तत्र देवे प्रविष्टं भवतीति। स्था० ३ ठा० ३ उ०।

शङ्कमान-त्रि०। अतिमूढत्वाद् विपर्यस्तबुद्धौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०।

संकंति-संक्रान्ति-स्त्री०। संक्रमणं संक्रान्तिः। दश० १ अ०। संक्रमे, विशे०।

संकट्ठ-संकष्ट-त्रि०। व्याप्ते, संथा०। रा०।

संकृष्ट-त्रि०। विलिखिते, ज्ञा०१ श्रु०१ अ०।

संकड्डिय-संकर्षित-त्रि०। क्षेत्रादाकर्षिते, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

संकड-संकट-त्रि०। संकीर्णे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार। अष्ट०। कल्प०। स०।

संकणिज्ज-शङ्कनीय-त्रि०। भयजनके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

संकप्प-संकल्प-पुं०। अध्यवसाये, आव० ३ अ०। परिणामे, पं० चू० ३ कल्प। विकल्पे, भ० ६ श० ३ उ०। नि०। ज्ञा०। प्रारम्भे, विशे०। सत्त०। विचारे, कल्प० १ अधि० २ क्षण। युक्तायुक्तविवेचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। संकल्पस्तु द्विधा भवति—कश्चिद् ध्यानात्मकोऽपरश्चिन्तात्मकः। रा०। प्रव०। चित्तस्वभावे, स्था० ४ ठा० २ उ०। (संकल्पः 'अट्ठारसट्ठाण' शब्दे प्रथमभागे २४६ पृष्ठे व्याख्यातः।) "संकप्पो संरंभो" भ० ३ श०३ उ०। पं० भा०।

संकप्पो उ इदाणिं य, सो य पसत्थो य अप्पसत्थो य।
एतेसिं दोण्हं पि, परूवणा होतिमा कमसो।
दंसणणाणचरित्ते, अणुपालणपत्थणा पसत्थो उ।
इंदियविसयकसाए-सु अपसत्थो उ संकप्पो।
दंसणपभावकाइं, सत्थाइं कहमहं अहिज्जेज्जा।
जा चिंतयतो एसो, संकप्पो दंसणे होति।

दारं—

णाणातियारं न करे, कहं व णाणं अहं अहिज्जेज्जा।
इति णाणे चारित्ते, सुद्धचरित्तो कहं होज्जा।
उत्तरउत्तरिएहिं व, चारित्तगुणेहि कह णु विभरेज्जा।
एसो तु चरित्तम्मी, संकप्पो सत्थगो भणितो।
पं० भा० ३ कल्प। आचा०। पं० चू०। नि० चू०। महा०। गौ-

णमैथुने, प्रश्न०। संकल्पो विकल्पस्तत्प्रभवत्वादस्य संकल्प इति नाम, उक्तं च-"काम! जानामि ते रूपं, संकल्पात्किल जायसे। न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि ॥१॥" इति। प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

संकप्पकय-संकल्पकृत-त्रि०। आकुट्टिकादिविहिते, "पाणातिवायपभितिसु, संकप्पकयेसु चरणविगमम्मि। आउट्टे परिहारा, पुण पट्टवणं तु मूलं ति।" पञ्चा० १६ विव०।

संकप्पय-संकल्पज-पुं०। सङ्कल्पाज्जाते प्राणातिपाते, आव०। संकल्पजः मनसा संकल्पाद् द्वीन्द्रियादिप्राणिनां मांसास्थिचर्मनखवालदन्ताद्यर्थं व्यापादयतो भवति। आव० ६ अ०।

संकप्पिय-संकल्पित-त्रि०। आलोचिते, विशे०।

संकम-संक्रम-पुं०। संक्रम्यते येन स संक्रमः। काष्ठचारे,(नाकादौ) नि०चू० १ उ०। जलगर्त्तपरिहाराय पाषाणकाष्ठरचिते (दश० ५ अ० १ उ०) विषमोत्तरणमार्गे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार। "संकमेणं न गच्छेज्जा विज्जमाणे परक्कमे" दश० ५ अ० १ उ०। बृ०। नि० चू०। जीवेन बध्यमानायाः कर्मप्रकृतेरनुभावेन प्रकृत्यन्तरस्थवीर्यविशेषेण परिणमने, स्था०।

चउव्विहे संकमे पण्णत्ते, तं जहा-पगइसंकमे ठिइसंकमे अणुभागसंकमे पएससंकमे। (सू० २९६)

यां प्रकृतिं बध्नाति जीवः तदनुभावेन प्रकृत्यन्तरस्थं दलिकं वीर्यविशेषेण यत्परिणमयति स संक्रमः। उक्तं च-"सो संकमो त्ति भन्नइ, जब्बंधणपरिणओ पओगेणं। पयथंतरत्थदलियं, परिणामइ तदणुभावे जं ॥१॥" इति। तत्र प्रकृतिसंक्रमः सामान्यलक्षणावगम्य एवेति, मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां वा स्थितेर्यदुत्कर्षणम् अपकर्षणं वा प्रकृत्यन्तरस्थितौ वा नयनं स स्थितिसंक्रम इति। उक्तं च (कर्मप्रकृतौ)-"ठिइसंकमो त्ति वुच्चइ, मूलुत्तरपगइओ उ जा हि ठिई। उव्वट्टिया व ओव-ट्टिया व पगई णिया वऽन्नं ॥२८॥" इति, अनुभागसंक्रमोऽप्येवमेव, यदाह (क०प्र०)—

"तत्थऽट्ठपयं उव्व-ट्टिया व ओवट्टिया व अविभागा।
अणुभागसंकमो ए-स अन्नपगइं णिया वावि ॥१॥" इति,

अट्ठपयं ति-अनुभागसंक्रमस्वरूपनिर्द्धारणम्, 'अविभाग' त्ति अनुभागाः 'निय' त्ति नीता इति। यत्कर्म्मद्रव्यमन्यप्रकृतिस्वभावेन परिणम्यते स प्रदेशसंक्रमः, उक्तञ्च—" जं दलियमन्नपगइं, णिज्जइ सो संकमो पएसस्स" इति, निधानं निहितं वा निधत्तम्, भावे कर्म्मणि वा क्तप्रत्यये निपातनात्, उद्वर्त्तनापवर्त्तनावर्जितानां शेषकरणानामयोग्यत्वेन कर्म्मणोऽवस्थापनमुच्यते, नितरां काचनं-बन्धनं निकाचितं-कर्म्मणः सर्वकरणानामयोग्यत्वेनावस्थापनम्। उक्तञ्चोभयसंवादि-"संकमणं पि निहत्तीए, णऽत्थि सेसाणि व त्ति इयरस्स" इति। स्था० ४ ठा० २ उ०॥

सम्प्रत्युद्देशक्रमेण यत्क्रमकप्राप्तं संक्रमकरणम्। संक्रमश्च प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशरूपविषयभेदाच्चतुर्विधः। तत्र प्रथमतः संक्रमस्य सामान्यलक्षणमभिधातुकाम आह-

सो संकमो त्ति वुच्चइ, जं बंधणपरिणओ पओगेणं।
पगयंतरत्थदलियं, परिणमयइ तयणुभावे जं ॥१॥

'सो संकमु' त्ति इह जीवो यद्बन्धनपरिणतो यस्याः प्रकृतेर्बन्धनेन-बन्धकत्वेन परिणतः। अनेन किलेदमावेद्यते-यदि जीवस्तथारूपबन्धनपरिणामपरिणतो भवति ततः कर्मवर्गणापुद्गला अपि कर्मरूपतया परिणमन्ते, नान्यथा, उक्तं च-

"जीवपरिणामहेऊ, कम्मत्ता पुग्गला परिणमंति।
पोग्गलकम्मनिमित्तं, जीवो वि तहेव परिणमइ ॥१॥"

अस्याक्षरगमनिका-जीवस्य सत्कात्परिणामादध्यवसायाद्धेतोः,जीवपरिणामं;हेतुमाश्रित्येत्यर्थः। कर्मवर्गणान्तःपातिनो जीवस्वप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः कर्मरूपतया ज्ञानावरणीयादिकर्मरूपतया परिणमन्ते। अथ जीवस्याऽपि तथारूपः परिणामः कस्माद्भवतीति चेदुच्यते'पुग्गले'त्यादि पुद्गलरूपं प्राग्बद्धं कर्म विपाकोदयप्राप्तं तन्निमित्तं तत्सामर्थ्यादिति भावः। जीवोऽपि तथैव प्रदेशावगाढकर्मवर्गणान्तःपातिपुद्गलकर्मरूपतापत्तिहेतुतयैव परिणमत इति। 'पओगेणं' ति प्रयोगेण संक्लेशसंज्ञितेन विशोधिसंज्ञितेन वा वीर्यविशेषेण विवक्षिताया प्रकृतेरन्या प्रकृतिः प्रकृत्यन्तरं विवक्षितबध्यमानप्रकृतिव्यतिरिक्ताऽन्या प्रकृतिरित्यर्थः। तत्रस्थं दलिकं तदनुभावेन बध्यमानप्रकृतिस्वभावेन यत्परिणमयति परिणमनमापादयति, स संक्रम उच्यते एतदुक्तं भवति-बध्यमानासु प्रकृतिषु मध्येऽबध्यमानप्रकृतिदलिकं प्रक्षिप्य बध्यमानप्रकृतिरूपतया यत्तस्य परिणमनम्, यच्च वा बध्यमानानां प्रकृतीनां दलिकरूपस्येतरेतररूपतया परिणमनं तत्सर्वं संक्रमणमित्युच्यते। तत्र बध्यमानप्रकृतिष्वबध्यमानप्रकृतीनां संक्रमो यथा-सातवेदनीये बध्यमानेऽसातवेदनीयस्य, उच्चैर्गोत्रे वा नीचैर्गोत्रस्येत्यादि। बध्यमानानां परस्परं संक्रमो यथा-बध्यमाने मतिज्ञानावरणीये बध्यमानमेव श्रुतज्ञानावरणं संक्रमयति, श्रुतज्ञानावरणे वा बध्यमाने बध्यमानमेव मतिज्ञानावरणीयमित्यादि। इह यत्प्रकृतिबन्धकत्वेन परिणत आत्मा तदनुभावेन प्रकृत्यन्तरस्थं दलिकं यत्परिणमयति स संक्रम इत्युक्तम्।

एतच्च लक्षणं दर्शनत्रिकव्यतिरेकेणान्यत्र द्रष्टव्यम्, दर्शनत्रिके पुनर्बन्धं विनाऽपि संक्रमोऽवगन्तव्यः। तथा चाह—

दुसु वेगे दिट्ठिदुगं, बंधेण विणा वि सुद्धदिट्ठिस्स।
परिणामइ जीसे तं, पगईए पडिग्गहो एसा ॥२॥

'दुसु' त्ति शुद्धदृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्द्वयोः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोराधारभूतयोर्मिथ्यात्वम्, एकस्मिंश्च सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वं बन्धं विनापि संक्रामति। इयमत्र भावना-इह मिथ्यात्वस्यैव बन्धो न सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः।यतो मिथ्यात्वपुद्गला एव मदनकोद्रवस्थानीया औषधविशेषकल्पेनौपशमिकसम्यक्त्वानुगतेन विशोधिस्थानेन त्रिधा क्रियन्ते।तद्यथा-शुद्धा अर्धविशुद्धा अविशुद्धाश्च। तत्र विशुद्धाः सम्यक्त्वम्, अर्द्धविशुद्धाः सम्यग्मिथ्यात्वम्, अविशुद्धा मिथ्यात्वम्। तत्र विशुद्धसम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः बन्धं विनापि तत्र मिथ्यात्वं संक्रमयति, सम्यग्मिथ्यात्वं च सम्यक्त्वे इति। तदेवमुक्तं संक्रमस्य सामान्यलक्षणम्। संप्रति यासु प्रकृतिषु प्रकृत्यन्तरस्थं दलिकं संक्रमयति तासां संज्ञान्तरमाह—'परिणामे' त्यादि तासां प्रकृ

आधारभूतायां तत्प्रकृत्यन्तरस्थं दलिकं परिणमयति आधारभूतप्रकृतिरूपतामापादयति एषा प्रकृतिराधारभूता पतद्ग्रह इत्युच्यते । पतद्ग्रह इव पतद्ग्रहः;संक्रम्यमाणप्रकृत्याधार इत्यर्थः ।

संक्रमलक्षणं च प्रागुक्तमतिप्रसक्तमिति तत्राऽपवादमाह–

मोहदुगाउगमूल प्पगडीणँ न परोप्परम्मि संकमणं ।
संकमबंधुदउव्व–हुणा (णव) लिगाईण करणाई ॥ ३ ॥

' मोह ' त्ति मोहद्विकं-दर्शनमोहनीयं, चारित्रमोहनीयं च । तयोः परस्परं संक्रमो न भवति । तथाहि—न दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीये संक्रमयति, चारित्रमोहनीयं वा दर्शनमोहनीये । तथा आयूंषि चत्वार्यपि न परस्परं संक्रमयति, नापि मूलप्रकृतीः परस्परं संक्रमयति । तथाहि—न ज्ञानावरणीये दर्शनावरणीयं संक्रमयति , नापिदर्शनावरणीये ज्ञानावरणीयम् । एवं सर्वास्वपि मूलप्रकृतिषु भावनीयम् । अपि च—यस्मिन् दर्शनमोहनीये यो जन्तुरवतिष्ठते, स तदन्यत्र न संक्रमयति । यथा मिथ्यादृष्टिर्मिथ्यात्वम् , सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यात्वम् , सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वम् , तथा सासादनः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च न किमपि दर्शनमोहनीयं क्वापि संक्रमयन्ति , अविशुद्धदृष्टित्वात् । बन्धभावे हि दर्शनमोहनीयस्य संक्रमो विशुद्धदृष्टेरेव भवति , नाविशुद्धदृष्टेः । अन्यच्च-परप्रकृतिसंक्रान्तं दलिकमावलिकामात्रं कालं यावदुद्वर्तनादिसकलकरणायोग्यमवगन्तव्यं, न केवलं संक्रान्तमपि तु बन्धाद्यावलिकागतमपि । तथा चाह–' संकम ' त्यादि संक्रमावलिकागतम् , बन्धावलिकागतम् , उदयावलिकागतम् , उद्धर्तनावलिकागतम् , आदिशब्दादुपशान्तं मोहनीयं दर्शनमोहनीयत्रिकरहितमित्येतानि सर्वाण्यप्यकरणानि सकलकरणायोग्यान्यवसेयानि । दर्शनत्रिकं तूपशान्तमपि संक्रमयति ।

तदेवं लक्षणापवादोऽभिहितः । सम्प्रति क्रमेणोत्क्रमेण वा विशेषण (षण) संक्रमे प्राप्ते सति नियममाह—

अंतरकरणम्मि कए, चरित्तमोहेऽणुपुव्विसंकमणं ।
अन्नत्थ सेसिगाणं, च सव्वहिं सव्वहा बंधे ॥४॥

' अंतरकरणम्मि' त्ति अन्तरकरणविधिरग्रे उपशमनाकरणाभिधानावसरे प्रतिपादयिष्यते, तत्रोपशमश्रेण्यां चारित्रमोहनीयोपशमनार्थमेकविंशतेः प्रकृतीनाम् , क्षपकश्रेण्यां पुनः कषायाष्टकक्षपणानन्तरं त्रयोदशप्रकृतीनामन्तरकरणे कृते सति , चारित्रमोहे पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयलक्षणे । अत्र हि चारित्रमोहनीयग्रहणनता एव पञ्च प्रकृतयो गृह्यन्ते, न शेषाः बन्धाभावात् । तत्रानुपूर्वीपरिपाट्या संक्रमणं भवति , न त्वनानुपूर्व्या । तथाहि-पुरुषवेदं संज्वलनक्रोधादावेव संक्रमयति नान्यत्र ।संज्वलनक्रोधमपि संज्वलनमानादावेव न तु पुरुषवेदे । संज्वलनमानमपि संज्वलनमायादावेव, न तु संज्वलनक्रोधादौ । संज्वलनमायामपि संज्वलनलोभे एव , न तु संज्वलनमानादाविति । ' अन्नत्थ ' त्ति अन्तरकरणादन्यत्र पञ्चानामपि पुरुषवेदादिप्रकृतीनां शेषाणां पुनः प्रकृतीनाम् । ' सव्वहिं ' ति सर्वस्मिन्नप्यवस्थाविशेषेऽन्तरकरणावस्थायामन्यत्र वा इत्यर्थः । सर्वैः प्रकारैः क्रमेणोत्क्रमेण वा संक्रमोऽवगन्तव्यः । किं सर्वदैव ? नेत्याह—बन्धे बन्धकाले, न त्वन्यदा यथोक्तं प्राक् । तदेवं संक्रमस्य सामान्यलक्षणविधिरपवादो नियमश्चोक्तः ।

संप्रति यदुक्तं यस्याः प्रकृतेर्बन्धः सा प्रकृत्यन्तरदलिकसंक्रमणं प्रति पतद्ग्रह इति तत्रापवादमाह—

तिसु आवलियासु समऊ-णियासु अपडिग्गहा उ संजलणा।
दुसु आवलियासु पढम–ठिइए सेसासु वि य वेदो ॥५॥

' तिसु ' त्ति—अन्तरकरणे कृते प्रथमस्थितौ, तिसृष्वावलिकासु समयोनासु सतीषु चत्वारोऽपि संज्वलना अपतद्ग्रहाः, पतद्ग्रहा न भवन्ति । एतदुक्तं भवति—चतुर्ष्वपि संज्वलनेषु प्रथमस्थितौ तिसृष्वावलिकासु समयोनावलिकात्रिकशेषायां सत्यां बध्यमानेष्वपि नान्यत्प्रकृत्यन्तरदलिकं तेषु संक्रामति, तेन तदानीमपतद्ग्रहाः । तथाऽन्तरकरणे कृते सति द्वयोरावलिकयोः प्रथमस्थितिसत्कयोः समयोनयोः सत्योर्वेदः पुरुषवेदः पतद्ग्रहो न भवति, न किमपि तत्र प्रकृत्यन्तरदलिकं संक्रामतीत्यर्थः । वेदश्चेह पुरुषवेद एव द्रष्टव्यः, न स्त्रीनपुंसकवेदौ, तदानीं तयोर्बन्धाभावादेवापतद्ग्रहत्वसिद्धेः । अपि च—मिथ्यात्वे क्षपिते सति सम्यग्मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोश्च क्षपितयोः सम्यक्त्वस्योद्वलितयोस्तु सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्मिथ्यात्वस्यापतद्ग्रहताऽनुक्ताऽपि द्रष्टव्या, न खलु तत्रापि किंचित् संक्रामतीति ।

संप्रति साद्यनादिप्ररूपणामाह—

साइअणाईधुवअ–धुवा य सव्वधुवसंतकम्माणं ।
साइयधुवा य सेसा, मिच्छावेयणीयनीएहिं ॥ ६ ॥

' साइ ' त्ति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वनरकद्विकमनुजद्विकदेवद्विकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकतीर्थकरोच्चैर्गोत्रलक्षणाश्चतुर्विंशतिप्रकृतयोऽध्रुवसत्कर्माणि आयुश्चतुष्टयं च । शेषं पुनस्त्रिंशदुत्तरं प्रकृतिशतं ध्रुवसत्कर्म । ततोऽपि साताऽसातवेदनीयनीचैर्गोत्रमिथ्यात्वरूपं चतुष्टयमपनीयते । ततः शेषस्य षड्विंशत्युत्तरप्रकृतिशतस्य साद्यादिरूपतया चतुर्विधोऽपि संक्रमो भवति । तथाहि-अमूषां ध्रुवसत्प्रकृतीनां संक्रमविषयप्रकृतिबन्धव्यवच्छेदे सति संक्रमो न भवति । ततः पुनरपि तासां संक्रमविषयप्रकृतीनां स्वबन्धहेतुसम्पर्कतो बन्धारम्भे सति भवति, ततोऽसौ सादिः, तद्बन्धव्यवच्छेदस्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः,अभव्यस्य ध्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदाभावात् ,भव्यस्य पुनरध्रुवः कालान्तरे व्यवच्छेदसम्भवात् । शेषाश्चतुर्विंशतिप्रकृतयोऽध्रुवसत्कर्माणो मिथ्यात्ववेदनीयनीचैर्गोत्रैः सह साद्यध्रुवाः—साद्यध्रुवसंक्रमाश्चवगन्तव्याः । तथाहि-अध्रुवसत्कर्मणामध्रुवसत्कर्मत्वादेव संक्रमः सादिरध्रुवश्चावगन्तव्यः , सातासातवेदनीयनीचैर्गोत्राणां तु परावर्तमानत्वात् । मिथ्यात्वस्य पुनः संक्रमो विशुद्धसम्यग्दृष्टेः,विशुद्धसम्यग्दृष्टित्वं च कादाचित्कं, ततस्तस्याऽपि संक्रमः साद्यध्रुव एव ।

साम्प्रतं पतद्ग्रहाणां साद्यनादिप्ररूपणामाह–

मिच्छत्तजढा य परि–ग्गहम्मि सव्वधुवबंधपगईओ।
नेया चउव्विगप्पा, साई अधुवा य सेसाओ॥ ७॥

'मिच्छत्त' त्ति मिथ्यात्वजढाः—मिथ्यात्वरहिताः सर्वा अपि ध्रुवबन्धिन्यः प्रकृतयः-पञ्च ज्ञानावरणीयानि, नव दर्शनावरणीयानि, षोडश कषायाः, भयं, जुगुप्सा, तैजससप्तकं, वर्णादिविंशतिः, अगुरुलघु उपघातं, निर्माणम्, अन्तरायपञ्चकं चेति। एताः संक्रममधिकृत्य चतुर्विकल्पाः साद्यनादिध्रुवाध्रुवरूपचतुर्भेदा ज्ञेयाः। तथाहि-एतासां सप्तषष्टिसंख्यानां ध्रुवसंबन्धिनीनामात्मीयात्मीयबन्धव्यवच्छेदसमये पतद्ग्रहत्वं न भवति, न किमपि प्रकृत्यन्तरदलिकं तासु संक्रामतीत्यर्थः। पुनः स्वस्वबन्धहेतुसम्पर्कतो बन्धारम्भे सति पतद्ग्रहत्वं भवति ततः सादिः, तत्तद्बन्धव्यवच्छेदस्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः, ध्रुवाध्रुवे अभव्यभव्यापेक्षया। 'साई' इत्यादि शेषास्त्वध्रुवबन्धिन्योऽष्टाशीतिसंख्याः प्रकृतयोऽध्रुवबन्धित्वादेव (तासां) साद्यध्रुवपतद्ग्रहता भावनीया। मिथ्यात्वस्य पुनर्ध्रुवबन्धित्वेऽपि यस्य सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे विद्येते स एव ते तत्र संक्रमयति, नान्य इति तस्य साद्यध्रुवपतद्ग्रहता द्रष्टव्या।

तदेवमेकैकप्रकृतीनां संक्रमस्य पतद्ग्रहत्वस्य च साद्यनादिप्ररूपणा कृता। सम्प्रति प्रकृतिस्थानेषु तां चिकीर्षुरतिदेशमाह—

पगईठाणे वि तहा, पडिग्गहो संकमो य बोधव्वो।
पढमंऽतिमपगईणं, पंचसु पंचण्ह दो वि भवे॥ ८॥

'पगईठाणे' त्ति यथैकैकस्याः प्रकृतेः पतद्ग्रहत्वं संक्रमश्च साद्यादिरूप उक्तस्तथा प्रकृतिस्थानेष्वपि बोद्धव्यः। द्विव्यादीनां च प्रकृतीनां समुदायः प्रकृतिस्थानम्। तत्र प्रथमतो ज्ञानावरणीयस्य तत्समानवक्तव्यत्वादन्तरायस्य च संक्रमपतद्ग्रहत्वात् स्थानप्रतिपादनार्थमाह—' पढमंतिमे '-त्यादि प्रथमप्रकृतेर्ज्ञानावरणीयस्य अन्तिमप्रकृतेरन्तरायस्य सम्बन्धिनीनां प्रत्येकं पञ्चानामपि प्रकृतीनां पञ्चस्वपि प्रकृतिषु द्वावपि संक्रमपतद्ग्रहभावौ भवतः। एतदुक्तं भवति—ज्ञानावरणीयान्तराययोरेकैकं पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानं संक्रमे पतद्ग्रहभावे च भवतीति। तौ चेमौ संक्रमपतद्ग्रहभावौ साद्यादिरूपतया चतुष्प्रकारौ। तथाहि-उपशान्तमोहगुणस्थानके तयोरभावात्, ततः प्रतिपाते च पुनः सम्भवात् सादी, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादी, ध्रुवाध्रुवता चाभव्यभव्यापेक्षया भावनीया।

सम्प्रति दर्शनावरणीयस्य संक्रमपतद्ग्रहत्वस्थानप्रतिपादनार्थमाह–

नवगच्छक्कचउक्के, नवगं छक्कं च चउसु बिइयम्मि।
अन्नयरस्सिं (स्से) अन्नय–रा वि य वेयणीयगोएसु॥९॥

'नवग त्ति' द्वितीये दर्शनावरणीये नवकषट्कचतुष्केषु नवकं संक्रामति, षट्कं च चतसृषु प्रकृतिषु। तेनेह द्वे संक्रमस्थाने। तद्यथा-नवकं, षट्कं च। त्रीणि पतद्ग्रहस्थानानि, तद्यथा-नवकं, षट्कं, चतुष्कं च। तत्र नवकरूपे पतद्ग्रहे मिथ्यादृष्टयः सास्वादनाश्च नवविधदर्शनावरणीयबन्धका नवकमपि संक्रमयन्ति। अयं च नवकरूपः पतद्ग्रहः साद्यादिरूपतया चतुष्प्रकारः। तद्यथा-सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि-सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादिगुणस्थानेषु न भवति, ततः प्रतिपाते च-भवति, ततोऽसौ सादिः। षट्स्थानकमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया। तथा सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकादारभ्यापूर्वकरणस्यासंख्येयतमं भागं यावन्नवविधदर्शनावरणीयसत्कर्माणः षड्विधदर्शनावरणीयबन्धकाः षट्के नवकं संक्रमयन्ति। अयं तु षट्करूपः पतद्ग्रहः साद्यध्रुवः कादाचित्कत्वात्। तथा-अपूर्वकरणस्य संख्येयतमे भागे निद्राप्रचलयोर्बन्धव्यवच्छेदे तत ऊर्ध्वं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकचरमसमयं यावदुपशमश्रेण्यां नवविधदर्शनावरणीयसत्कर्माणश्चतुर्विधदर्शनावरणीयबन्धकाश्चतुष्के नवकं संक्रमयन्ति। अयमपि च चतुष्करूपः पतद्ग्रहः साद्यध्रुवः, कदाचिद्भावात्। नवकरूपः संक्रमश्चतुष्प्रकारः। तद्यथा-सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि-सूक्ष्मसम्परायात्परतः उपशान्तमोहे न भवति, ततः प्रतिपाते च भवति, ततोऽसौ सादिः। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया। क्षपकश्रेण्यां पुनरनिवृत्तिकरणाद्धायाः। संख्येयतमे भागेऽवशिष्टे सति स्त्यानर्द्धित्रिकक्षयात् परतः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकचरमसमयं यावत् षड्विधदर्शनावरणीयसत्कर्माणश्चक्षुरादिदर्शनावरणीयचतुष्टयं बध्नन्तस्तस्मिन् दर्शनावरणचतुष्के षट्कं संक्रमयन्ति। इमावपि संक्रमपतद्ग्रहौ, साद्यध्रुवौ, कादाचित्कत्वात्। अतः परं तु न संक्रमो नापि पतद्ग्रहत्वमिति। संप्रति वेदनीयगोत्रयोः संक्रमपतद्ग्रहत्वस्थानप्रतिपादनार्थमाह—' अन्नयरस्से ' त्यादि। वेदनीये गोत्रे चान्यतरस्यां प्रकृतौ बध्यमानायामन्यतराऽबध्यमाना प्रकृतिः संक्रामति। तेन या यत्र संक्रामति सा तस्याः पतद्ग्रहः। इतरा च संक्रमस्थानम्। तत्र सातबन्धकानां मिथ्यादृष्टिप्रभृतीनां सूक्ष्मसम्परायपर्यन्तानां सातासातसत्कर्मणां सातवेदनीयं पतद्ग्रहः असातं संक्रमस्थानम्। असातबन्धकानां पुनर्मिथ्यादृष्टिप्रभृतीनां प्रमत्तसंयतपर्यन्तानां सातासातसत्कर्मणाम् असातवेदनीयं पतद्ग्रहः, सातवेदनीयं तु संक्रमस्थानम् इमौ च सातासातरूपौ संक्रमपतद्ग्रहौ साद्यध्रुवौ भूयो भूयः परावृत्त्य (त्ति) भावात्। तथा मिथ्यादृष्टिप्रभृतीनां सूक्ष्मसम्परायपर्यन्तानामुच्चैर्गोत्रबन्धकानामुच्चनीचैर्गोत्र (बन्ध) सत्कर्मणामुच्चैर्गोत्रं पतद्ग्रहः, नीचैर्गोत्रं तु संक्रमस्थानम्। नीचैर्गोत्रबन्धकानां तु मिथ्यादृष्टिसासादनानामुच्चनीचैर्गोत्रसत्कर्मणां नीचैर्गोत्रं पतद्ग्रहः, उच्चैर्गोत्रं तु संक्रम्यमाणम्। (मस्थान) इमावप्युच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्ररूपौ संक्रमपतद्ग्रहौ प्रागिव साद्यध्रुवौ भावनीयौ।

सम्प्रति मोहनीयस्य संक्रमपतद्ग्रहत्वस्थानप्रतिपादनावसरस्तत्र प्रथमतः संक्रमासंक्रमस्थाननिर्देशं चिकीर्षुराह—

अट्ठचउरहियवीसं, सत्तरसं सोलसं च पन्नरसं।
वज्जियसंकमठाणा-इँ होंति तेवीसइं मोहे॥ १०॥

'अट्ठ' त्ति अष्टाधिका चतुरधिका च विंशतिः अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिश्चेत्यर्थः। तथा सप्तदश षोडश पञ्चदश चेत्यमूनि स्थानानि वर्जयित्वा शेषाणि एकद्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदशैकादशद्वादशत्रयोदशचतुर्दशाष्टादशैकोनविंशतिविंशत्येकविंशतिद्वाविंशतित्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशतिसप्तविंशतिलक्षणानि त्रयोविंशतिसंख्यानि मोहनीये संक्रमस्थानानि भवन्ति । तथाहि—अष्टाविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वं सम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह इति मिथ्यात्वव्यतिरिक्ताः शेषाः सप्तविंशतिः संक्रामन्ति । तत्र चारित्रमोहनीयं पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मकं परस्परं संक्रामति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः मिथ्यात्वे । तथा सम्यक्त्वे उद्वलिते सति सप्तविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वस्य पतद्ग्रह इति तद्व्यतिरिक्ताः शेषाः षड्विंशतिः संक्रामन्ति । सम्यग्मिथ्यात्वेऽप्युद्वलिते सति षड्विंशतिसत्कर्मणः पञ्चविंशतिः । अथवा-अनादिमिथ्यादृष्टेः षड्विंशतिसत्कर्मणः पञ्चविंशतिः, मिथ्यात्वस्य संक्रमाभावात्। न हि तत् चारित्रमोहनीये संक्रामति, दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीययोः परस्परं संक्रमाभावात् । अथवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिसत्कर्मणः सम्यक्त्वलाभादावलिकाया ऊर्द्धं वर्त्तमानस्य सम्यक्त्वे मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः संक्रमः । तेन तत् पतद्ग्रह इति । तस्मिन्नपसारिते शेषा सप्तविंशतिः संक्रमे प्राप्यते । तस्यैव चौपशमिकसम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिसत्कर्मण आवलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानस्य सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वे न संक्रामति। यतो मिथ्यात्वपुद्गला एव सम्यक्त्वानुगति (न) विशोधिप्रभावतः सम्यग्मिथ्यात्वलक्षणं परिणामान्तरमापादिताः । अन्यप्रकृतिरूपतया परिणामान्तरापादनं च संक्रमः, संक्रमावलिकागतं च सकलकरणायोग्यमिति सम्यक्त्वलाभादावलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानेन सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वे न संक्रम्यते, किं तु केवलं मिथ्यात्वमेव ततः सम्यग्मिथ्यात्वेऽप्यपसारिते शेषा षड्विंशतिः संक्रामति। चतुर्विंशतिस्तु संक्रमे न प्राप्यते, यतश्चतुर्विंशतिसत्कर्मा सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यात्व गतः सन् यद्यप्यनन्तानुबन्धिनो भूयोऽपि बध्नाति, तथापि तान् सतोऽपि न संक्रमयति, बन्धावलिकागतस्य सर्वकरणायोग्यत्वात् । मिथ्यात्वं च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह इति तस्मिन्नपसारिते शेषा त्रयोविंशतिरेव संक्रामति । अथवा-चतुर्विंशतिसत्कर्मणः सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह इति तस्मिन्नपसारिते शेषा त्रयोविंशतिः संक्रामति । तस्यैव मिथ्यात्वे क्षपिते द्वाविंशतिः । अथवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य चारित्रमोहनीयस्यान्तरकरणे कृते सति लोभसंज्वलनस्यापि संक्रमो न भवति ; "अन्तरकरणे कृते पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टययोरानुपूर्व्या संक्रमो भवतीति वचनप्रामाण्यात्, अनन्तानुबन्धिचतुष्टयस्य च विसंयोजितत्वादुपशान्तत्वाद्वा संक्रमाभावः । सम्यक्त्वं च मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह इति संज्वलनलोभानन्तानुबन्धिचतुष्टयसम्यक्त्वेष्वष्टाविंशतेरपनीतेषु शेषा द्वाविंशतिः संक्रामति । तस्यैवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य नपुंसकवेदे उपशान्ते एकविंशतिः द्वाविंशतिसत्कर्मणो वा सम्यक्त्वं न क्वापि संक्रामतीत्येकविंशतिः संक्रमे प्राप्यते । यद्वा—क्षपकश्रेण्यां वर्तमानस्य क्षपकस्य यावदद्याप्यष्टौ कषाया न क्षयमुपयान्ति तावदेकविंशतिः संक्रमे प्राप्यते । औपशमिकसम्यग्दृष्टेः सम्बन्धिन्याः प्रागुक्तायाः एकविंशतेः स्त्रीवेदे उपशान्ते सति शेषा विंशतिः संक्रामति । यद्वा—क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य चारित्रमोहनीयस्यान्तरकरणे कृते लोभसंज्वलनस्यापि । प्रागुक्तयुक्तेः संक्रमो न भवतीति तस्मिन्नपसारिते विंशतिः संक्रमे प्राप्यते । ततो नपुंसकवेदे उपशान्ते एकोनविंशतिः; स्त्रीवेदे उपशान्तेऽष्टादश औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताया विंशतेः षट्सु नोकषायेषूपशान्तेषु शेषाश्चतुर्दश संक्रामन्ति । ततः पुरुषवेदे उपशान्ते त्रयोदश । यद्वा—क्षपकस्य क्षपकश्रेण्यां वर्त्तमानस्य प्रागुक्ताया एकविंशतेरष्टसु कषायेषु क्षीणेषु शेषास्त्रयोदश संक्रामन्ति । तस्यैव क्षपकस्य चारित्रमोहनीयस्यान्तरकरणे कृते संज्वलनलोभस्य प्रागुक्तयुक्तेः संक्रमो न भवतीति तस्मिन्नपसारिते शेषा द्वादश संक्रामन्ति । अथवा—क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्योऽष्टादशभ्यः षट्सु नोकषायेषूपशान्तेषु सत्सु शेषा द्वादश संक्रामन्ति । ततः पुरुषवेदे उपशान्ते एकादश । क्षपकस्य वा प्रागुक्ताभ्यो द्वादशभ्यो नपुंसकवेदे क्षीणे शेषा एकादश संक्रामन्ति । अथवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां प्रागुक्ताभ्यस्त्रयोदशभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधद्विके उपशान्ते शेषा एकादश संक्रमे प्राप्यन्ते । क्षपकश्रेण्यामेकादशभ्यः स्त्रीवेदे क्षीणे शेषा दश संक्रामन्ति । औपशमिकसम्यग्दृष्टेरौपशमश्रेण्यां वर्तमानस्यैकादशभ्यः संज्वलनलोभे उपशान्ते शेषा दश संक्रामन्ति । क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्य एकादशभ्योऽप्रत्याख्यानावरणलक्षणे क्रोधद्विके उपशान्ते शेषा नव संक्रामन्ति । तस्यैव संज्वलनक्रोधेऽप्युपशान्तेऽष्टौ । अथवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्त्तमानस्य प्रागुक्ताभ्यो दशभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मानद्विके उपशान्ते शेषा अष्टौ संक्रामन्ति । तस्यैव संज्वलनमाने उपशान्ते सप्त । क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्योऽष्टाभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मानद्विके उपशान्ते शेषाः षट् संक्रामन्ति । तस्यैव संज्वलनमाने उपशान्ते पञ्च । यद्वौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्यः सप्तभ्यः प्रकृतिभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मायाद्विके उपशान्ते शेषाः पञ्च संक्रामन्ति । तस्यैव संज्वलनमायायामुपशान्तायां चतस्रः । अथवा—क्षायिकसम्यग्दृष्टेः क्षपकस्य प्रागुक्ताभ्यो दशभ्यः षट्सु नोकषायेषु क्षीणेषु शेषाश्चतस्रः प्रकृतयः संक्रामन्ति । तस्यैव पुरुषवेदे क्षीणे तिस्रः । अथवा क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्यः पञ्चभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मायाद्विके उपशान्ते शेषास्तिस्रः संक्रामन्ति । तस्यैव संज्वलनमायायामुपशान्तायां द्वे । अथवौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य प्रागुक्ताभ्यश्चतसृभ्यः प्रकृतिभ्योऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणल-

णे लोभद्विक उपशान्ते शेषे द्वे प्रकृती संक्रामतः। अथवा-क्षायिकसम्यग्दृष्टेः क्षपकस्य प्रागुक्ताभ्यस्तिसृभ्यः संज्वलनक्रोधे क्षीणे द्वे संक्रामतः। तस्यैव संज्वलनमाने क्षीणे एका तदेवं परिभाव्यमानेऽष्टाविंशतिचतुर्विंशतिसप्तदशषोडशपञ्चदश—लक्षणानि संक्रमस्थानानि न प्राप्यन्ते । इति प्रतिषिध्यन्ते। तेषु च प्रतिषिद्धेषु शेषाणि त्रयोविंशतिसंख्यानि संक्रमस्थानान्यवगन्तव्यानि। एतेषु संक्रमस्थानेषु मध्ये पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मकं संक्रमस्थानम्। साद्यादिरूपतया चतुष्प्रकारम्। तद्यथा-साद्यनादि ध्रुवमध्रुवं च। तत्राष्टाविंशतिसत्कर्मणः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरुद्वलितयोर्भवत् सादि, अनादि मिथ्यादृष्टेरनादि, अध्रुवध्रुवता भव्याभव्यापेक्षया। शेषाणि तु संक्रमस्थानानि साद्यध्रुवाणि, कादाचित्कत्वात् कृता मोहनीये संक्रमासंक्रमस्थानप्ररूपणा।

सम्प्रति पतद्ग्रहापतद्ग्रहस्थानप्ररूपणार्थमाह—

सोलस बारसगऽट्ठग, वीसग तेवीसगा इगे छच्च ।
वज्जिय मोहस्स पडि-ग्गहा उ अट्ठारस हवंति ॥ ११ ॥

'सोलस' त्ति षोडश द्वादशाष्टौ विंशतिस्त्रयोविंशत्यादयश्च षट्। तद्यथा-त्रयोविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च। एतानि स्थानानि वर्जयित्वा शेषाण्येकद्वित्रिचतुः पञ्चषट्सप्तनवदशैकादशत्रयोदशचतुर्दशपञ्चदशसप्तदशाष्टादशैकोनविंशत्येकविंशतिद्वाविंशतिलक्षणानि अष्टादश पतद्ग्रहस्थानानि भवन्ति। तत्र कस्मिन् पतद्ग्रहे काः प्रकृतयः संक्रामन्तीत्येतदुच्यते-तत्र मिथ्यादृष्टेरष्टाविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यात्वं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह इति तस्मिन्नपसारिते शेषा सप्तविंशतिर्मिथ्यात्वषोडशकषायान्यतरवेदभयजुगुप्साहास्यरतियुगलारतिशोकयुगलान्यतरयुगललक्षणाया द्वाविंशतौ संक्रामति। तस्यैव सम्यक्त्व उद्वलिते सप्तविंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वस्य पतद्ग्रह इति तस्मिन्नपसारिते शेषा षड्विंशतिः प्रागुक्तायां द्वाविंशतौ संक्रामति। तस्यैव मिथ्यादृष्टेः सम्यग्मिथ्यात्व उद्वलिते षड्विंशतिसत्कर्मणो मिथ्यात्वे न किमपि संक्रामतीति न तत्कस्यचित्पतद्ग्रह इति। तस्मिन् प्रागुक्ताया द्वाविंशतेरपनीते शेषे एकविंशतिप्रकृतिसमुदायात्मके पतद्ग्रहे पञ्चविंशतिः। अथवाऽनादिमिथ्यादृष्टेः षड्विंशतिसत्कर्मणो मिथ्यात्वं न क्वापि संक्रामति, नापि तत्रान्या प्रकृतिरित्याधाराधेयभावपरिभ्रष्टं मिथ्यात्वमपनीयते, ततः शेषा पञ्चविंशतिः प्रागुक्तायामेकविंशतौ संक्रामति। तथा चतुर्विंशतिसत्कर्मा मिथ्यात्वं गतः सन् यद्यपि मिथ्यात्वप्रत्ययतो भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो बध्नाति, तथाऽपि बन्धावलिकागतं सकलकरणायोग्यमिति कृत्वा सतोऽपि तान् न संक्रामयति। मिथ्यात्व च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रहस्ततोऽनन्तानुबन्धिचतुष्टयमिथ्यात्ववर्जितः शेषास्त्रयोविंशतिप्रकृतयः प्रागुक्तायां द्वाविंशतौ संक्रामन्ति । तदेवं मिथ्यादृष्टेर्द्वाविंशतिपद्ग्रहे सप्तविंशतिषड्विंशतित्रयोविंशतिसंक्रमाः। एकविंशतिपद्ग्रहे च पञ्चविंशतिसंक्रम उक्तः, शेषः संक्रमः पतद्ग्रहो वा न संभवति। सासादनसम्यग्दृष्टेस्तु शुद्धदृष्टित्वाभावाद्दर्शनमोहनीयत्रयस्य संक्रमाभावः। ततोऽस्य सर्वदा एकविंशतिरूपे पतद्ग्रहे पञ्चविंशतिरेव संक्रामति। सम्यग्मिथ्यादृष्टेरपि शुद्धदृष्टित्वाभावाद्दर्शनत्रयस्य संक्रमाभाव इति अष्टाविंशतिसत्कर्मणः सप्तविंशतिसत्कर्मणो वा पञ्चविंशतिः। चतुर्विंशतिसत्कर्मणः पुनरेकविंशतिः। द्वादशकषायपुरुषवेदभयजुगुप्साऽन्यतरयुगललक्षणसप्तदशप्रकृतिसमुदायरूपे पतद्ग्रहे संक्रामति। तदेवमुक्तौ सासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टी संप्रत्यविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु संक्रमाणां तुल्यत्वात् युगपत्पतद्ग्रहा उच्यन्ते-तेषामविरतादीनामौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां सम्यक्त्वलाभप्रथमसमयादारभ्य यावदावलिकामात्रं तावत् सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रहतैव भवति, न संक्रमः, इति शेषा षड्विंशतिविरतानां द्वादशकषायपुरुषवेदभयजुगुप्साऽन्यतरयुगलसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वरूपे एकोनविंशतिपतद्ग्रहे, देशविरतानां प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनकषायपुरुषवेदभयजुगुप्साऽन्यतरयुगलसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वलक्षणे पञ्चदशपतद्ग्रहे, प्रमत्ताऽप्रमत्तानां संज्वलनचतुष्टयपुरुषवेदसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वभयजुगुप्साऽन्यतरयुगलरूपे एकादशपतद्ग्रहे संक्रामति । तेषामेवाऽविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामावलिकायाः परतः सम्यग्मिथ्यात्वं संक्रमे पतद्ग्रहे च लभ्यते इति सप्तविंशतिः प्रागुक्तेषु त्रिषु पतद्ग्रहेषु संक्रामति। तथा तेषामेवाविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामनन्तानुबन्धिषूद्वलितेषु चतुर्विंशतिसत्कर्मणां क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टीनां सम्यक्त्वं पतद्ग्रह इति कृत्वा शेषा त्रयोविंशतिः प्रागुक्तेष्वेवैकोनविंशत्यादिषु त्रिषु पतद्ग्रहेषु संक्रामति। ततो मिथ्यात्वे क्षपिते सति सम्यग्मिथ्यात्वं पतद्ग्रहभावे न लभ्यते, मिथ्यात्वं च संक्रमे न लभ्यते। ततः शेषा द्वाविंशतिरविरतदेशविरतसंयतानां यथासंख्यमष्टादशचतुर्दशदशरूपेषु पतद्ग्रहेषु संक्रामति । ततः सम्यग्मिथ्यात्वे क्षपिते सति सम्यग्मिथ्यात्वस्य न संक्रमो नापि पतद्ग्रह इत्येकविंशतिरविरतादीनां यथासंख्यं सप्तदशत्रयोदशनवकरूपेषु पतद्ग्रहेषु संक्रामति । सम्प्रत्यौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य संक्रममाश्रित्य पतद्ग्रहविधिरुच्यते—चतुर्विंशतिसत्कर्मणः सम्यक्त्वं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः पतद्ग्रह एवेति कृत्वा तस्मिन्नपसारिते शेषा त्रयोविंशतिः पुंवेदसंज्वलनचतुष्टयसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वरूपे सप्तकपतद्ग्रहे संक्रामति, तस्यैवोपशमश्रेण्यां वर्तमानस्यान्तरकरणे कृते संज्वलनलोभस्य संक्रमो न भवति इति तस्मिन्नपसारिते शेषा द्वाविंशतिः पूर्वोक्त एव सप्तकपतद्ग्रहे संक्रामति । तस्यैव नपुंसकवेदे उपशान्ते सप्तकपतद्ग्रहे एकविंशतिः । ततः स्त्रीवेदे उपशान्ते विंशतिः। ततः पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाद्विकशेषायां " दुसु आवलियासु पढमठिईसु सेसासुऽवि य वेदो। " इति वचनात् पुरुषवेदः पतद्ग्रहो न भवति । ततः प्रागुक्तात् सप्तकात्पुरुषवेदेऽपनीते शेषे षट्करूपे पतद्ग्रहे प्रागुक्ता विंशतिः संक्रामति। ततः षट्सु नोकषायेषूपशान्तेषु शेषाश्चतुर्दश प्रकृतयः प्रागुक्ते एव षट्करूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति। ताश्च तावत्संक्रामन्ति यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः पुरुषवेदे उपशान्ते शेषास्त्रयोदश षट्करूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ताश्च तत्र क्राक-

यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संज्वलनक्रोधस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनक्रोधोऽपि 'तिसु आवलियासु समऊ-णियासु अपडिग्गहा उ संजलणा' इति वचनात् पतद्ग्रहो न भवतीति प्रागुक्तात् षट्कात्तस्मिन्नपसारिते शेषे पञ्चकरूपे पतद्ग्रहे ता एव त्रयोदश प्रकृतयः संक्रामन्ति । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधद्विक उपशान्ते शेषा एकादश प्रागुक्त एव पञ्चकपतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनावलिकाद्विकम् । ततः संज्वलनक्रोधे उपशान्ते शेषा दश प्रकृतयस्तस्मिन्नेव पञ्चकपतद्ग्रहे तावत्संक्रामन्ति यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनमानोऽपि पतद्ग्रहो न भवतीति पञ्चकात्तस्मिन्नपनीते शेषे चतुष्करूपे पतद्ग्रहे ता एव दश प्रकृतयः संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणरूपे मानद्विके उपशान्ते शेषा अष्टौ प्रकृतयश्चतुष्करूपे एव पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ततः संज्वलनमाने उपशान्ते सप्त , ताश्च सप्त चतुष्करूपे पतद्ग्रहेऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावत्संक्रामन्ति । ततः संज्वलनमायायाः प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनमायाऽपि पतद्ग्रहो न भवतीति चतुष्कात्तस्यामपगतायां शेषे त्रिकरूपे पतद्ग्रहे पूर्वोक्ताः सप्त संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत् समयोनमावलिकाद्विकम् । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मायाद्विके उपशान्ते शेषाः पञ्च प्रकृतयस्त्रिकरूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः संज्वलनमायायामुपशान्तायां शेषाश्चतस्रः प्रकृतयः संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततोऽनिवृत्तबादरसम्परायचरमसमयेऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे लोभद्विके उपशान्ते शेषे द्वे प्रकृती संक्रामतः । ते च मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वलक्षणे । नचैते संज्वलनलोभे संक्रामतः; दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीययोः परस्परं संक्रमाभावात् । ततस्तस्यापि पतद्ग्रहता न भवतीति द्वयोरेव ते द्वे संक्रामतः । तत्र मिथ्यात्वं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः , सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वे । तदेवमौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां संक्रमपतद्ग्रहविधिरुक्तः। सम्प्रति क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां संक्रमपतद्ग्रहविधिरुच्यते-तत्रानन्तानुबन्धिचतुष्टयदर्शनत्रिकरूपे सप्तके क्षपिते सति एकविंशतिसत्कर्मा सन् क्षायिकसम्यग्दृष्टिरुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते । तस्य चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत्पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपे पञ्चकपतद्ग्रहे एकविंशतिः संक्रामति । ततोऽन्तरकरणे कृते सति संज्वलनलोभस्य संक्रमो न भवतीति एकविंशतेस्तस्मिन्नपनीते शेषा विंशतिः पञ्चकपतद्ग्रहे संक्रामति । सा चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततो नपुंसकवेदे उपशान्ते एकोनविंशतिः । साऽपि चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततः स्त्रीवेदे उपशान्ते शेषा अष्टादश प्रकृतयस्तस्मिन्नेव पञ्चकपतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ताश्च तत्र तावद् यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाद्विकशेषायां पुरुषवेदः पतद्ग्रहो न भवतीति पञ्चकात्तस्मिन्नपगते शेषे चतुष्करूपे पतद्ग्रहे ता एवाष्टादश प्रकृतयः संक्रामन्ति । ततः षट्सु नोकषायेषूपशान्तेषु

शेषा द्वादश प्रकृतयश्चतुष्करूपे एव तस्मिन् पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः पुरुषवेद उपशान्ते एकादश । ताश्चतुष्करूपे पतद्ग्रहे तावत्संक्रामन्ति यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संज्वलनक्रोधस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनक्रोधोऽपि पतद्ग्रहो न भवतीति चतुष्कात्तस्मिन्नपगते शेषे त्रिकरूपे पतद्ग्रहे ताः पूर्वोक्ता एकादश प्रकृतयः संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत् समयोनमावलिकाद्विकम् । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे क्रोधद्विके उपशान्ते शेषा नव प्रकृतयः पूर्वोक्त एव त्रिकरूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति ; ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः संज्वलनक्रोधे उपशान्तेऽष्टौ संक्रामन्ति । ताश्च त्रिकरूपे पतद्ग्रहे तावत्संक्रामन्ति यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनमानोऽपि पतद्ग्रहो न भवतीति त्रिकात्तस्मिन्नपनीते शेषे द्विकरूपे पतद्ग्रहे पूर्वोक्ता अष्टौ प्रकृतयः संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मानद्विके उपशान्ते शेषाः षट् प्रकृतयो द्विकपतद्ग्रहे संक्रामन्ति ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः संज्वलनमाने उपशान्ते पञ्च संक्रामन्ति । ताश्च द्विकरूपे पतद्ग्रहे तावत् संक्रामन्ति यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संज्वलनमायायाः प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषायां संज्वलनमायाऽपि पतद्ग्रहो न भवतीति द्विकात्तस्यामपगतायां शेषे संज्वलनलोभ एवैकस्मिंस्ताः पञ्च प्रकृतयः संक्रामन्तीति ; ताश्च तावद्यावत् समयोनावलिकाद्विकम् । ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलक्षणे मायाद्विके उपशान्ते शेषास्तिस्रः प्रकृतयः संज्वलनलोभे संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत् समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः संज्वलनमायायामुपशान्तायां शेषे द्वे अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभलक्षणे प्रकृती संज्वलनलोभे संक्रामतः,ते चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततोऽनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानकचरमसमये ते अप्युपशान्ते इति न किमपि क्वापि संक्रामति । तदेवं क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां संक्रमपतद्ग्रहविधिरुक्तः । संप्रति क्षायिकसम्यग्दृष्टेः, क्षपकश्रेण्यां संक्रमपतद्ग्रहविधिरभिधीयते-तत्र क्षायिकसम्यग्दृष्टिरेकविंशतिसत्कर्मा क्षपकश्रेणिं प्रतिपद्यते । तस्य चानिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानं प्राप्तस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपे पञ्चकपतद्ग्रहे प्रथमत एकविंशतिप्रकृतयः संक्रामन्ति । ततोऽष्टसु कषायेषु क्षीणेषु त्रयोदश, ताश्चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततोऽन्तरकरणे कृते सति संज्वलनलोभस्य संक्रमो न भवतीति शेषा द्वादश प्रकृतयस्तस्मिन्नेव पञ्चकपतद्ग्रहे संक्रामन्ति, ताश्चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततो नपुंसकवेदे क्षीणे एकादश, ता अपि अन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् । ततः स्त्रीवेदे क्षीणे दश । ता अप्यन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् तस्मिन्नेव पञ्चकरूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ततः पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाद्विकशेषायां पुरुषवेदः पतद्ग्रहो न भवतीति पञ्चकात्तस्मिन्नपनीते शेषे चतुष्करूपे पतद्ग्रहे ता एव दश संक्रामन्ति । ताश्च तावद्यावत्समयोनमावलिकाद्विकम् । ततः षट्सु नोकषायेषु क्षीणेषु शेषाश्चतस्रः प्रकृतयस्तस्मिन्नेव चतुष्करूपे पतद्ग्रहे संक्रामन्ति । ततः पुरु-

षवेदः क्षीणः। तत्समये च संज्वलनक्रोधस्यापि पतद्ग्रहता न भवतीति तस्मिन्नपगते शेषासु तिसृषु प्रकृतिषु तिस्रः प्रकृतयः संक्रामन्ति, ताश्चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत्। ततः समयोनावलिकाद्विकेन कालेन संज्वलनक्रोधः क्षीयते। तत्समये च संज्वलनमानस्याऽपि पतद्ग्रहता न भवतीति शेषयोर्द्वयोः प्रकृत्योर्द्वे प्रकृती संक्रामतः, ते चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत्। ततः समयोनावलिकाद्विकेन कालेन संज्वलनमानोऽपि क्षीयते। तत्समयमेव च संज्वलनमायाया अपि पतद्ग्रहता न भवति। तत एकस्यामेव संज्वलनलोभलक्षणायां प्रकृतौ संज्वलनमायालक्षणा एका प्रकृतिः संक्रामति, सा चान्तर्मुहूर्तं कालं यावत्। तत आवलिकाद्विकेन कालेन संज्वलनमायाऽपि क्षीयते। तत ऊर्ध्वं न किमपि कापि संक्रामति।

सम्प्रति यथोक्तरूपेषु पतद्ग्रहेषु प्रत्येकं संक्रमस्थानानि संकलयन्नाह—

छव्वीससत्तवीसा-ण संकमो होउ चउसु ठाणेसु।
बावीसपन्नरसगे, एकारस इगुणवीसाए ॥ १२ ॥

'छव्वीस' त्ति चतुर्षु स्थानेषु पतद्ग्रहरूपेषु। तद्यथा—द्वाविंशतौ, पञ्चदशके, एकादशके, एकोनविंशतौ च षड्विंशतिसप्तविंशत्योः संक्रमो भवति। तत्र द्वाविंशतौ मिथ्यादृष्टेः, पञ्चदशके देशविरतस्य, एकादशके प्रमत्ताप्रमत्तयोः, एकोनविंशतौ अविरतसम्यग्दृष्टेः।

सत्तरसएकवीसा-सु संकमो होइ पन्नवीसाए।
नियमा चउसु गईसुं, नियमा दिट्ठी कए तिविहे ॥१३॥

'सत्तरस'त्ति—सप्तदशकैकविंशत्योः पञ्चविंशतेः संक्रमो भवति। तत्र सप्तदशके मिश्रदृष्टेः, एकविंशतौ मिथ्यादृष्टेः सासादनस्य च। अयं च पञ्चविंशतेः सप्तदशकैकविंशत्योः संक्रमो नियमाच्चतसृष्वपि गतिषु प्राप्यते। नियमाच्च सप्तदशके सासादनैकविंशतौ च पञ्चविंशतेः संक्रमः त्रिविधायां-त्रिप्रकारायां दृष्टौ दर्शनमोहनीये कृतायां वेदितव्यः। मिथ्यादृष्टेस्त्वेकविंशतौ पञ्चविंशतिसंक्रमोऽनादिमिथ्यादृष्टेरपि भवति। 'कए' इति 'तिविहे' इति च पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्।

बावीसपन्नरसगे, सत्तगएक्कारसिगुणवीसासु।
तेवीसाए नियमा, पंच वि पंचिंदिएसु भवे ॥ १४ ॥

'बावीस' त्ति त्रयोविंशतेः संक्रमो द्वाविंशतिपञ्चदशकसप्तकैकादशकैकोनविंशतिरूपेषु पञ्चसु पतद्ग्रहेषु भवति। तत्र द्वाविंशतौ मिथ्यादृष्टेः, पञ्चदशके देशविरतस्य, सप्तके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य, एकादशके प्रमत्ताप्रमत्तयोः, एकोनविंशतौ अविरतसम्यग्दृष्टेः। एतानि च पञ्च पतद्ग्रहस्थानानि पञ्चेन्द्रियेष्वेव भवन्ति॥

चोद्दसगदसगसत्तग, अट्ठारसगे य होइ बावीसा।
नियमा मणुयगईए, नियमा दिट्ठीकए दुविहे ॥ १५ ॥

'चोद्दस' त्ति द्वाविंशतिः संक्रमयोग्या भवति, चतुर्दशके दशके सप्तकेऽष्टादशके च। तत्र चतुर्दशके देशविरतस्य, दशके प्रमत्ताप्रमत्तयोः, सप्तके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य, अष्टादशकेऽविरतसम्यग्दृष्टेः एषा च द्वाविंशतिर्नियमान्मनुजगतौ भवति, नान्यत्र। नियमाच्च दृष्टौ द्विविधायां कृतायां सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरेव सतोरित्यर्थः।

तेरसगनवगसत्तग, सत्तरसपणगएक्कवीसासु।
एक्कवीसा संकमइ, सुद्धसासादणमीसेसु ॥ १६ ॥

'तेरस' त्ति त्रयोदशकनवकसप्तकसप्तदशकपञ्चकैकविंशतिरूपेषु षट्सु पतद्ग्रहेष्वेकविंशतिः संक्रामति। केषु जीवेष्विन्याह-शुद्धसासादनमिश्रेषु शुद्धेषु विशुद्धदृष्टिषु अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिषु सासादनमिश्रेषु। तत्र त्रयोदशके देशविरतस्य, नवके प्रमत्ताप्रमत्तयोः, सप्तके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य, सप्तदशकेऽविरतसम्यग्दृष्टेर्मिश्रदृष्टेश्च, पञ्चके क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य क्षपकश्रेण्यां वा एकविंशतौ सासादनस्य इह-यैराचार्यैश्चतुर्विंशतिसत्कर्मा सन्नुपशमश्रेणीतः प्रतिपतन् मिथ्यात्वाभिमुखः सासादन इष्यते, तन्मते सासादनस्यैकविंशतावेकविंशतिः संक्रमेऽभिहिता अन्यथा पुनरनन्तानुबन्ध्युदयसहितस्य सासादनस्यैकविंशतौ पञ्चविंशतिरेव संक्रमे प्राप्यते। सा च प्रागेवोक्ता।

एत्तो अविसेसा सं-कमंति उवसामगे व खवगे वा।
उवसामगेसु वीसा, य सत्तगे छक्कपणगे य ॥ १७ ॥

'एत्तो' त्ति इत ऊर्ध्वमविशेषाः सप्तदश संक्रमाः संक्रामन्ति, उपशमके क्षपके वा। तत्र विंशतिः संक्रमयोग्या सप्तके षट्के पञ्चके चौपशमिकेषु प्राप्यते। तत्रापि सप्तके षट्के चौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य पञ्चके क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्याम्।

पंचसु एगुणवीसा, अट्ठारस पंचगे चउक्के य।
चउदस छसु पगईसुं, तेरसगं छक्कपणगम्मि ॥ १८ ॥

'पंचसु' त्ति—पञ्चके एकोनविंशतिः संक्रामति। सा च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य। तथा तस्यैवाष्टादश संक्रामन्ति पञ्चके चतुष्के च, तथा चतुर्दश षट्सु प्रकृतिषु। ताश्चौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य तथा त्रयोदशकं षट्के पञ्चके च। तत्र षट्के औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्त्तमानस्य, पञ्चके क्षपकश्रेण्याम्।

पंच चउक्के बारस, एक्कारस पंचगे तिगचउक्के।
दसगं चउक्कपणगे, नवगं च तिगम्मि बोधव्वं ॥ १९ ॥

'पंच' त्ति—पञ्चके चतुष्के च द्वादश संक्रामन्ति। ताश्च पञ्चके क्षपकश्रेण्यां, चतुष्के क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य। तथैकादश पञ्चके त्रिके चतुष्के च संक्रामन्ति। तत्र पञ्चके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां (वर्तमानस्य, क्षपकश्रेण्यां) त्रिके चतुष्के च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां च, तथा दशकं चतुष्के पञ्चके च संक्रामति। तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य क्षपकश्रेण्यां च। तथा नवकं त्रिके बोद्धव्यम्। तच्च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य।

अट्ठ दुगतिगचउक्के, सत्त चउक्के तिगे य बोधव्वा।
छक्कं दुगम्मि नियमा, पंच तिगे एक्कगदुगे य ॥ २० ॥

'अट्ठ' त्ति अष्टौ द्विके त्रिके चतुष्के च संक्रामन्ति। तत्र द्विके त्रिके च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य, चतुष्के औपशमिकसम्यग्दृष्टेः। तथा सप्त त्रिके चतुष्के च बोद्धव्याः। ताश्च त्रिके चतुष्के चौपशमिकसम्यग्दृष्टेरेवोपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य वेदितव्याः। तथा षट्कं द्विके एव नियमाद्भवति। तच्च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य। तथा पञ्च त्रिके एकके द्विके च संक्रामन्ति। तत्र त्रिके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य। द्विके एकके च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्याम्।

चत्तारि तिगचउक्के, तिन्नि तिगे एक्कगे य बोधव्वा।
दो दुसु एक्काए वि य, एक्का एक्काएँ बोधव्वा ॥ २१ ॥

'चत्तारि' त्ति चतस्रस्त्रिके चतुष्के च संक्रामन्ति। तत्र त्रिके औपशमिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्य, चतुष्के क्षपकश्रेण्याम्। तथा तिस्रस्त्रिके एकके च बोद्धव्याः। तत्र त्रिके क्षपकश्रेण्याम्। एकके क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्याम्। तथा द्वे प्रकृती द्वयोरेकस्यां च संक्रामतः। तत्र द्वयोः क्षपकश्रेण्यामौपशमिकसम्यग्दृष्टेश्चोपशमश्रेण्याम्। एकस्यां तु क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्याम्। तथैकप्रकृतिरेकस्यां बोद्धव्या, सा च क्षपकश्रेण्यामेव। एतच्च पतद्ग्रहेषु संक्रमस्थानसंकलनं प्रागुक्तं सप्त पञ्च पतद्ग्रहेषु संक्रमस्थानसम्बन्धं पट्टकादौ प्रस्तार्य परिभावनीयम्। सम्प्रति पतद्ग्रहेषु संक्रमस्थानसंकलने मार्गणोपायानाह-

अणुपुव्विऽणाणुपुव्वी, झीणमझीणे य दिट्ठिमोहम्मि।
उवसामगे य खवगे, य संकमे मग्गणोवाया ॥ २२ ॥

'अणुपुव्वि' त्ति पतद्ग्रहेषु संक्रमे संक्रमस्थानसकलनाचिन्तायामेते मार्गणोपायाः। तथाहि-किमिदं संक्रमस्थानमानुपूर्व्या संक्रमे उपपद्यतेऽनानुपूर्व्या वोभयत्र वा?, तथा क्षीणे दृष्टिमोहे आहोश्विदक्षीणे उभयत्र वा?। तथोपशमके उताश्वित् क्षपके उभयत्र वेति?।

तदेवमुक्तो मोहनीयस्य प्रपञ्चतः संक्रमपतद्ग्रहविधिः। संप्रति नामकर्मणोऽभिधीयते। तत्र द्वादशनामकर्मणः संक्रमस्थानानि। तथा चाह-

तिदुगेगसयं छप्पण, चउतिगनउई य इगुणनउईया।
अट्ठचउदुगेक्कसीई, संकमा बारस य छट्ठे ॥ २३ ॥

'तिदुगेगसयं' ति षष्ठे नामकर्मणि द्वादश संक्रमस्थानानि। तद्यथा-त्र्युत्तरशतं, द्व्युत्तरशतम्, एकोत्तरशतं, षण्णवतिः, पञ्चनवतिः, चतुर्नवतिः, त्रिनवतिः, एकोननवतिः, अष्टाशीतिः, चतुरशीतिः, द्व्यशीतिः, एकाशीतिश्चेति। तत्र नाम्नः सर्वसंख्यया त्र्युत्तरं प्रकृतिशतम्। तद्यथा-गतिचतुष्टयं, जातिपञ्चकं, शरीरपञ्चकं, संघातपञ्चकम्, बन्धनपञ्चदशकं, संस्थानषट्कं, संहननषट्कम्, अङ्गोपाङ्गत्रयं, वर्णपञ्चकं, गन्धद्विकं, रसपञ्चकं, स्पर्शाष्टकम्, अगुरुलघु, आनुपूर्वीचतुष्टयं, पराघातोपघातोच्छ्वासातपोद्योतविहायोगतिद्विकत्रसस्थावरबादरसूक्ष्मसाधारणप्रत्येकपर्याप्तापर्याप्तस्थिरास्थिरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुस्वरदुःस्वरादेयानादेययशःकीर्त्ययशःकीर्तिनिर्माणतीर्थकराणि च। एतदेव च तीर्थकरवर्जं द्व्युत्तरशतम्। अथवा-यशःकीर्तिरहितं द्व्युत्तरशतम्। तीर्थकरयशःकीर्तिरहितमेकोत्तरशतम्। त्र्युत्तरशतमेवाहारकसप्तकरहितं षण्णवतिः। सैव तीर्थकररहिता पञ्चनवतिः। अथवा-यशःकीर्तिरहिता पञ्चनवतिः। यशःकीर्तितीर्थकररहिता चतुर्नवतिः। तीर्थकररहिता पञ्चनवतिरेव देवगतिदेवानुपूर्व्योरुद्वलितयोस्त्रिनवतिः। अथवा-नरकगतिनरकानुपूर्वीरहिता त्रिनवतिः। त्र्युत्तरशतान्नरकगतिनरकानुपूर्वीतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवर्जशेषजातिचतुष्टयस्थावरसूक्ष्मसाधारणाऽऽतपोद्योतलक्षणासु त्रयोदशसु प्रकृतिषु क्षीणासु यशःकीर्तौ चापनीतायामेकोननवतिर्भवति। सैव तीर्थकररहिताऽष्टाशीतिः। त्रिनवतेर्वैक्रियसप्तके उद्वलिते नरकगतिनरकानुपूर्व्योश्चोद्वलितयोः शेषा चतुरशीतिर्भवति। मनुजगतिमनुजानुपूर्व्योरुद्वलितयोर्द्व्यशीतिः। अथवा षण्णवतिः प्रागुक्तासु त्रयोदशसु प्रकृतिषु क्षीणासु यशःकीर्तौ चापनीतायां द्व्यशीतिः। सैव तीर्थकररहिता एकाशीतिः। एतानि नाम्नः संक्रमस्थानानि।

सम्प्रति पतद्ग्रहस्थानप्रतिपादनार्थमाह-

तेवीसपंचवीसा, छव्वीसा अट्ठवीसगुणतीसा।
तीसेक्कतीसएगं, पडिग्गहा अट्ठ नामस्स ॥ २४ ॥

'तेवीस' त्ति त्रयोविंशतिः, पञ्चविंशतिः, षड्विंशतिः, अष्टाविंशतिः, एकोनत्रिंशत्, त्रिंशत्, एकत्रिंशत्, एका चेत्यष्टौ नाम्नः पतद्ग्रहस्थानानि भवन्तीति।

सम्प्रति काः? प्रकृतयः कुत्र संक्रामन्तीत्येतन्निरूपणार्थमाह-

एक्कगदुगसयपणचउ, नउईता तेरसूणिया वाऽवि।
परभवियबंधवोच्छे-य उपरि सेढीएँ एक्कस्स ॥ २५ ॥

'एक्कग' त्ति पारभविकीनां-परभववेद्यानां नामप्रकृतीनां देवगतिप्रायोग्यैकत्रिंशदादीनां बन्धव्यवच्छेदे सति उपरि-द्वयोरपि श्रेण्योरुपशमकक्षपकश्रेणिरूपयोरेकस्यां यशःकीर्तिलक्षणायां प्रकृतौ बध्यमानायामष्टौ संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति। तद्यथा-एकोत्तरशतं, द्व्युत्तरशतं, पञ्चनवतिः, चतुर्नवतिः, 'ता' इति तान्येवानन्तरोदितानि चत्वारि संक्रमस्थानानि त्रयोदशन्यूनानि चत्वारि भवन्ति। तद्यथा-अष्टाशीतिः, एकोननवतिः, द्व्यशीतिः, एकाशीतिश्चेति। तत्र त्र्युत्तरशतसत्कर्मणो यशःकीर्तिर्बध्यमाना पतद्ग्रह इति तस्यामुत्सारितायां शेषं द्व्युत्तरशतं यशःकीर्तिपतद्ग्रहे संक्रामति। एवमेव द्व्युत्तरशतसत्कर्मण एकोत्तरं शतम्। तथा षण्णवतिसत्कर्मणो यशःकीर्तिः पतद्ग्रह इति तस्यामुत्सारितायां शेषा पञ्चनवतिः तस्यां यशःकीर्तौ संक्रामति। एवमेव पञ्चनवतिसत्कर्मणश्चतुर्नवतिः। तथा त्र्युत्तरशतसत्कर्मणस्त्रयोदशसु पूर्वोक्तेषु नामकर्मसु क्षीणेषु सत्सु यशःकीर्तिः पतद्ग्रह इति तस्यामपगतायां शेषा एकोननवतिर्यशःकीर्तौ संक्रामति। द्व्युत्तरशतसत्कर्मणः पुनस्त्रयोदशसु क्षीणेष्वष्टाशीतिः संक्रामति। षण्णवतिसत्कर्मणस्तु नामत्रयोदशके क्षीणे द्व्यशीतिः। पञ्चनवतिसत्कर्मण एकाशीतिः॥

एकत्रिंशत्प्रकृतिसमुदायरूपे पतद्ग्रहे चत्वारि संक्रमस्थानानि तथा चाह—

तिगदुगसयं छपंचग-नउई य जइस्स एक्कतीसाए ।
एगंतसेढिजोगे,वज्जिय तीसिगुणतीसासु ॥ २६ ॥

'तिग' त्ति यतेरप्रमत्तस्यापूर्वकरणस्य च देवगतिपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्रियाङ्गोपाङ्गदेवानुपूर्वीपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशःकीर्तितैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणतीर्थकराहारकद्विकलक्षणामेकत्रिंशतं बध्नतस्तस्यामेकत्रिंशति एकत्रिंशत्प्रकृतिसमुदायरूपे पतद्ग्रहे त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिरिति चत्वारि संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति । तत्र त्र्युत्तरशतं तीर्थकराहारकयोर्बन्धावलिकायामपगतायामेकत्रिंशत्प्रकृतिपतद्ग्रहे संक्रामति । तीर्थकरनाम्नः पुनर्बन्धावलिकायामनपगतायां द्व्युत्तरशतम् । आहारकसप्तकस्य तु बन्धावलिकायामनपगतायां षण्णवतिः । तीर्थकराहारकसप्तकयोः पुनर्बन्धावलिकायामनपगतायां पञ्चनवतिः । 'एगंते' त्यादि एकान्तेन श्रेणियोग्यानि यानि संक्रमस्थानानि एकोत्तरशतचतुर्नवत्येकोननवत्यष्टाशीत्येकाशीतिरूपाणि । एतानि हि श्रेणावेव वर्त्तमानेन यशःकीर्त्तावेकस्यां बध्यमानायां संक्रम्यमाणानि प्राप्यन्ते,नान्यत्र । ततस्तानि वर्जयित्वा शेषाणि त्र्युत्तरशतद्व्युत्तरशतषण्णवतिपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीति-द्व्यशीतिरूपाणि त्रिंशत्पतद्ग्रहे एकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहे च सप्त संक्रमस्थानानि भवन्ति।तत्र त्र्युत्तरशतसत्कर्मणो देवस्य सम्यग्दृष्टेस्तैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्थानवज्रर्षभनाराचसंहननमनुजगतिमनुजानुपूर्वीत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरसुभगसुस्वरादेययशः—कीर्तिपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतितीर्थकरलक्षणां मनुजगतिप्रायोग्यां तीर्थकरनामसहितां त्रिंशतं बध्नतस्त्र्युत्तरशतं तस्मिन् त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । द्व्युत्तरशतसत्कर्मणोऽप्रमत्तसंयतस्यापूर्वकरणस्य वा देवगतिपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्रियाङ्गोपाङ्गदेवानुपूर्वीपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशःकीर्तितैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणाहारकद्विकलक्षणां देवगतिप्रायोग्यां त्रिंशतं बध्नतो द्व्युत्तरशतं तस्मिन् त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । अथवा-द्व्युत्तरशतसत्कर्मणामेकेन्द्रियादीनामुद्द्योतसहितां द्वीन्द्रियादिप्रायोग्यां तैजसकार्मणागुरुलघूपघातनिर्माणवर्णादिचतुष्कतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीद्वीन्द्रियाद्यन्यतमजातित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरदुर्भगदुःस्वरानादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्यन्यतरौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गान्यतमसंस्थानान्यतमसंहननाप्रशस्तविहायोगतिपराघातोद्द्योतोच्छ्वासलक्षणां त्रिंशतं बध्नतां द्व्युत्तरशतं तस्मिन् त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । षण्णवतिसत्कर्मणां देवनारकाणां मनुजगतिप्रायोग्यां तीर्थकरनामसहितां प्रागुक्तां त्रिंशतं बध्नतां तस्मिन् त्रिंशत्पतद्ग्रहे षण्णवतिः संक्रामति । पञ्चनवतिसत्कर्मणामप्रमत्तापूर्वकरणसंयतानामाहारकद्विकसहितां प्रागुक्तां देवगतिप्रायोग्यां त्रिंशतं बध्नतामाहारकसप्तकस्य बन्धावलिकायामनपगतायां पञ्चनवतिस्त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । अथवा-पञ्चनवतिसत्कर्मणामेकेन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादिप्रायोग्यामुद्द्योतसहितां प्रागुक्तां त्रिंशतं बध्नतां पञ्चनवतिस्त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । त्रिनवतिसत्कर्मणां चतुरशीतिसत्कर्मणां द्व्यशीतिसत्कर्मणां चैकेन्द्रियादीनां विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिप्रायोग्यां प्रागुक्तामुच्छ्वाससहितां त्रिंशतं बध्नतां यथाक्रमं त्रिनवतिश्चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च त्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । एकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहेऽप्येतान्येव सप्त संक्रमस्थानानि । तत्र त्र्युत्तरशतसत्कर्मणामविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तसंयतानां देवगतिप्रायोग्यां तीर्थकरनामसहितां देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरसुभगसुस्वरादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्यन्यतरसमचतुरस्रसंस्थानतैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणतीर्थकरलक्षणामेकोनत्रिंशतं बध्नतां त्र्युत्तरशतमेकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । एतेषामेवाविरतादीनां त्रयाणां प्रागुक्तामेकोनत्रिंशतं बध्नतां तीर्थकरनाम्नो बन्धावलिकायामनपगतायां द्व्युत्तरशतं तस्मिन्नेकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । अथवैकेन्द्रियादीनां द्व्युत्तरशतसत्कर्मणां द्वीन्द्रियादिप्रायोग्यां प्रागुक्तामेव त्रिंशतमुद्योतरहितामेकोनत्रिंशतं बध्नतां द्व्युत्तरशतमेकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तसंयतानां षण्णवतिसत्कर्मणां प्रागुक्ताया देवगतिप्रायोग्यायास्त्रिंशत आहारकद्विकेऽपनीते तीर्थकरनाम्नि च तत्र प्रक्षिप्ते सति या सञ्जातैकोनत्रिंशत् तां बध्नतां षण्णवतिस्तस्मिन्नेकोनत्रिंशत्पतद्ग्रहे संक्रामति । अथवा-नैरयिकस्य तीर्थकरनामसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेरपर्याप्तावस्थायां वर्तमानस्य मनुजगतिप्रायोग्यां मनुजगतिमनुजानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरसुभगदुर्भगान्यतरादेयानादेयान्यतरयशःकीर्त्ययशःकीर्त्यन्यतरसंस्थानषट्कान्यतमसंस्थानसंहननषट्कान्यतमसंहननवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघाततैजसकार्मणनिर्माणौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गसुस्वरदुःस्वरान्यतरपराघातोच्छ्वासप्रशस्ताप्रशस्तान्यतरविहायोगतिलक्षणामेकोनत्रिंशतं बध्नतः षण्णवतिरेकोनत्रिंशति संक्रामति । अविरतसम्यग्दृष्टीनां देशविरतानां प्रमत्तसंयतानां च षण्णवतिसत्कर्मणां प्रागुक्तां तीर्थकरनामसहितां देवगतिप्रायोग्यामेकोनत्रिंशतं बध्नतां तीर्थकरनामकर्मणो बन्धावलिकायामनपगतायामेकोनत्रिंशति पञ्चनवतिः संक्रामति । यद्वा-पञ्चनवतिसत्कर्मणामेकेन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादिप्रायोग्या प्रागुक्ता या त्रिंशत् सैवोद्द्योतरहितैकोनत्रिंशत् । तां बध्नतां तस्यामेवैकोनत्रिंशति पञ्चनवतिः संक्रामति । त्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतयो यथा त्रिंशत्पतद्ग्रहेऽभिहितास्तथैवात्रापि भावनीयाः ।

अट्ठावीसाएँ वि ते, वासीइ तिसयवज्जिया पंच ।
ते चिय वासीइजुया, सेसेसुं छच्चउइवज्जा ॥ २७ ॥

'अट्ठावीसाए' त्ति अष्टाविंशतावपि तान्येव पूर्वोक्ता- नि द्व्यशीतिच्युत्तरशतवर्जितानि शेषाणि द्व्युत्तरशतषण्णवतिपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिरूपाणि पञ्च संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति । तत्र मिथ्यादृष्टेर्नरकगतिप्रायोग्यां नरकगतिनरकानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गहुण्डसंस्थानपराघातोच्छ्वासाप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघाततैजसकार्मणनिर्माणलक्षणां, तथा मिथ्यादृष्टेः सम्यग्दृष्टेर्वा देवगतिप्रायोग्यां तैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणदेवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्थानपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरसुभगसुस्वरादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्यन्यतरलक्षणामष्टाविंशतिं बध्नतो द्व्युत्तरशतसत्कर्मणो द्व्युत्तरशतमष्टाविंशतिपतद्ग्रहे संक्रामति । तथा मनुष्यस्य तीर्थकरनामसत्कर्मणः पूर्वमेव नरके बद्धायुष्कस्य सतो नरकाभिमुखस्य सतो मिथ्यात्वं प्रपन्नस्य नरकगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामष्टाविंशतिं बध्नतः षण्णवतिसत्कर्मणोऽष्टाविंशतिपतद्ग्रहे षण्णवतिः संक्रामति । यथा द्व्युत्तरशतस्य भावना कृता तथा पञ्चनवतेरपि भावना कार्या केवलं द्व्युत्तरशतस्थाने पञ्चनवतिरित्युच्चारणीयम् । तथा मिथ्यादृष्टेस्त्रिनवतिसत्कर्मणो देवगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामष्टाविंशतिं बध्नतो वैक्रियसप्तकदेवगतिदेवानुपूर्व्योर्बन्धावलिकायाः परतो वर्तमानस्य त्रिनवतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । अथवा-पञ्चनवतिसत्कर्मणो देवगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामेवाष्टाविंशतिं बध्नतो देवगतिदेवानुपूर्व्योर्बन्धावलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानस्य त्रिनवतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । त्रिनवतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्नरकगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामष्टाविंशतिं बध्नतो नरकगतिनरकानुपूर्वीवैक्रियसप्तकानां बन्धावलिकायाः परतो वर्तमानस्य त्रिनवतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । अथवा पञ्चनवतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्नरकगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामष्टाविंशतिं बध्नतो नरकगतिनरकानुपूर्व्योर्बन्धावलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानस्य त्रिनवतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । तथा त्रिनवतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्देवगतिप्रायोग्यामष्टाविंशतिं बध्नतो देवगतिदेवानुपूर्वीवैक्रियसप्तकानां बन्धावलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानस्य चतुरशीतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । अथवा-त्रिनवतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेर्नरकगतिप्रायोग्यां पूर्वोक्तामष्टाविंशतिं बध्नतो नरकगतिनरकानुपूर्वीवैक्रियसप्तकानां बन्धावलिकाया अभ्यन्तरे वर्तमानस्य चतुरशीतिरष्टाविंशतौ संक्रामति । षड्विंशत्यादिपतद्ग्रहेषु संक्रमस्थानान्याह—'ते चिये' त्यादि शेषेषु षड्विंशतिपञ्चविंशतित्रयोविंशतिलक्षणेषु पतद्ग्रहेषु तान्येव पूर्वोक्तानि द्व्युत्तरशतादीनि षण्णवतिरहितानि द्व्यशीतियुतानि पञ्च संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति । तद्यथा—द्व्युत्तरशतं पञ्चनवतिस्त्रिनवतिश्चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च । तत्रैकेन्द्रियादीनां नैरयिकवर्जितानां द्व्युत्तरशतसत्कर्मणां पञ्चनवतिसत्कर्मणां च तैजसकार्मणागुरुलघूपघातनिर्माणवर्णादिचतुष्कैकेन्द्रियजातिहुण्डकसंस्थानौदारिकशरीरतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीस्थावर (बादर) पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरदुर्भगानादेयायशःकीर्तिपराघातोच्छ्वासातपोद्योतान्यतररूपामेकेन्द्रियप्रायोग्यां षड्विंशतिं बध्नतां द्व्युत्तरशतं पञ्चनवतिश्च नस्यामेव षड्विंशतौ संक्रामति । तथा तेषामेवैकेन्द्रियादीनां देववर्जानां त्रिनवतिसत्कर्मणां देवनारकवर्जानां चतुरशीतिसत्कर्मणां च तामेव पूर्वोक्तां षड्विंशतिं बध्नतां त्रिनवतिश्चतुरशीतिश्च तस्यामेव षड्विंशतौ संक्रामति । तथा तेषामेवैकेन्द्रियादीनां देवनारकमनुष्यवर्जानां द्व्यशीतिसत्कर्मणां तामेव पूर्वोक्तां षड्विंशतिं बध्नतां द्व्यशीतिस्तस्यामेव षड्विंशतौ संक्रामति । तथा पञ्चविंशतिपतद्ग्रहे तान्येव पञ्च संक्रमस्थानानि चिन्त्यन्ते-तत्रैकेन्द्रियपर्याप्तप्रायोग्यां पूर्वोक्तामेव षड्विंशतिमातपोद्योतेन वा रहितां पञ्चविंशतिं बध्नतामेकद्वित्रिचतुरिन्द्रियादीनां द्व्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतिसत्कर्मणां यथासंख्यं तस्यामेव पञ्चविंशतौ द्व्युत्तरशतं पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिः द्व्यशीतिश्च संक्रामति । अथवा-अपर्याप्तविकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुजप्रायोग्यां तैजसकार्मणवर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणद्वीन्द्रियाद्यन्यतमजातिहुण्डसंस्थानसेवार्तसंहननौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरान्यतरशुभाशुभान्यतरदुर्भगानादेयायशःकीर्तिलक्षणां पञ्चविंशतिं बध्नतामेकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिरश्चां द्व्युत्तरशतादिसत्कर्मणां पञ्चविंशतौ द्व्युत्तरशतादीनि पञ्च संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति। तथा पर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यां वर्णादिचतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणतैजसकार्मणहुण्डसंस्थानौदारिकशरीरैकेन्द्रियजातितिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीबादरसूक्ष्मान्यतरस्थावरपर्याप्तप्रत्येकसाधारणान्यतरास्थिराशुभदुर्भगानादेयायशःकीर्तिलक्षणां त्रयोविंशतिं बध्नतामेकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिरश्चां द्व्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतिसत्कर्मणां यथासंख्यं द्व्युत्तरशतादीनि पञ्च संक्रमस्थानानि संक्रामन्ति ।

तदेवमुक्तः प्रकृतिसंक्रमः । सम्प्रति स्थितिसंक्रमाभिधानावसरः । तत्र चैतेऽर्थाधिकाराः । तद्यथा—भेदो विशेषलक्षणम् उत्कृष्टस्थितिसंक्रमणप्रमाणं जघन्यस्थितिसंक्रमप्रमाणं साद्यनादिप्ररूपणा स्वामित्वप्ररूपणा चेति । तत्र भेदविशेषलक्षणयोः प्रतिपादनार्थमाह—

ठिइसंकमो त्ति वुच्चइ, मूलुत्तरपगईउ य जा हि ठिई ।
उव्वट्टिया उ ओव-ट्टिया व पगइं निया वऽण्णं ॥२८॥

'ठिइ' त्ति—इह 'मूलुत्तरपगईउ' इत्यत्र षष्ठ्यर्थे पञ्चमी । ततोऽयमर्थः—हि स्फुटं या स्थितिर्मूलप्रकृतीनामष्टसंख्यानामुत्तरप्रकृतीनां वाऽष्टपञ्चाशदधिकशतसंख्यानां सम्बन्धिनी उद्वर्तिता ह्रस्वीभूता सती दीर्घीकृता, अपवर्तिता वा दीर्घीभूता सती ह्रस्वीकृता, अन्यां वा प्रकृतिं नीता पतद्ग्रहप्रकृतिस्थितिषु मध्ये नीत्वा निवेशिता स स्थितिसंक्रम उच्यते । एतदुक्तं भवति-द्विविधः स्थितिसंक्रमो मूलप्रकृतिस्थितिसंक्रमः,उत्तरप्रकृतिस्थितिसंक्रमश्च। तत्र मूलप्रकृतिस्थितिसंक्रमोऽष्टप्रकारः । तद्यथा—ज्ञानावरणीयस्य यावदन्तराय-

स्य । उत्तरप्रकृतिस्थितिसंक्रमोऽष्टपञ्चाशदधिकशतधा । तद्यथा-मतिज्ञानावरणीयस्य श्रुतज्ञानावरणीयस्य यावद्वी-र्यान्तरायस्य । ' तदेवं मूलुत्तरपगईउ ' इत्यनेन भेद उक्तः । 'उवट्टिया व' इत्यादिना तु विशेषलक्षणं त्रिप्रकारम् । तत्र कर्मपरमाणूनां ह्रस्वस्थितिकालतामपहाय दीर्घकालतया व्यवस्थापनमुद्वर्तना । कर्मपरमाणूनामेव दीर्घस्थितिकाल—तामपहाय ह्रस्वस्थितिकालतया व्यवस्थापनमपवर्तना । य-त्पुनः संक्रम्यमाणप्रकृतिस्थितीनां पतद्ग्रहप्रकृतौ नीत्वा नि-वेशनं तत्प्रकृत्यन्तरनयनं, स्थितीनां चान्यत्र निवेशनं स्थितियुक्तानां परमाणूनामवसेयम् , स्थितेरन्यत्र नेतुमश—क्यत्वात् । इदं च विशेषलक्षणं सामान्यलक्षणे सत्येवाव—गन्तव्यं, न सर्वथा तदपवादेन, तेन मूलप्रकृतीनां पर-स्परं संक्रमप्रतिषेधात् , तासामन्यप्रकृत्यन्तरनयनलक्षणः स्थितिसंक्रमो न भवति, किंतु-द्वावेव उद्वर्तनापवर्तनाल—क्षणौ संक्रमौ । उत्तरप्रकृतीनां तु त्रयोऽपि संक्रमा द्रष्टव्याः ।

तदेवं भेदविशेषलक्षणे प्रतिपाद्य संप्रत्युत्कृष्टस्थितिसंक्रम-परिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

तीसासत्तरि चत्ता-लीसा वीसुदहिकोडिकोडीणं ।
जेट्ठा आलिगदुगहा,सेसाण वि आलिगतिगूणो ॥२९॥

' तीस ' त्ति—इह सर्वासां प्रकृतीनां बन्धमाश्रित्योत्कृष्टा स्थितिः प्रागेव बन्धनकरणे प्रतिपादिता । अत्र पुनः सं-क्रमे उत्कृष्टा स्थितिश्चिन्त्यमाना द्विधा प्राप्यते—बन्धोत्कृ-ष्टा, संक्रमोत्कृष्टा च । तत्र या बन्धादेव केवलादुत्कृष्टा स्थि-तिर्लभ्यते सा बन्धोत्कृष्टा । या पुनर्बन्धेऽबन्धे वा सति संक्रमादुत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा संक्रमोत्कृष्टा । तत्र यासा-मुत्तरप्रकृतीनां स्वस्वमूलप्रकृत्यपेक्षया स्थितेर्न्यूनता न भव—ति, किंतु—तुल्यतैव, ता बन्धोत्कृष्टा ज्ञातव्याः । ताः सप्त-नवतिसंख्याः । तद्यथा-ज्ञानावरणपञ्चकम् , दर्शनावरणनव-कम् , अन्तरायपञ्चकम् , आयुश्चतुष्टयम् , असातवेदनीयम्, नरकद्विकम् , तिर्यग्द्विकम् , एकेन्द्रियजातिः , पञ्चेन्द्रिय-जातिः, तैजससप्तकम् , औदारिकसप्तकम् , वैक्रियसप्तकम् , नीलतिक्तवर्जमशुभवर्णसप्तकम् , अगुरुलघु, पराघातम् , उ-पघातम् , उच्छ्वासाऽऽतपोद्द्योतानि, निर्माणम् ,षष्ठं संस्था-नम् , षष्ठं संहननम् , अशुभविहायोगतिः, स्थावरम् , त्रस-चतुष्कम् , अस्थिरषट्कम् , नीचैर्गोत्रम् , षोडश कषायाः, मिथ्यात्वं च । सर्वसंख्यया सप्तनवतिः । अत्र नरकतिर्य—गायुषी यद्यपि स्वमूलप्रकृत्यपेक्षया तुल्यस्थितिके न भवतः, तथाऽपि संक्रमोत्कृष्टत्वाभावात्ते बन्धोत्कृष्टे उक्ते । शेषा—स्त्वेकषष्टिप्रकृतयः संक्रमोत्कृष्टाः । ताश्चेमाः-सातवेदनीयम् , सम्यक्त्वम् , सम्यग्मिथ्यात्वम् , नव नोकषायाः, आहारक-सप्तकम् , शुभवर्णाद्येकादशकम् , नीलम् , तिक्तम् , देवद्वि-कम् , मनुजद्विकम् , द्वित्रिचतुरिन्द्रियजातयः, अन्तवर्जानि संस्थानानि, अन्तवर्जानि संहननानि, प्रशस्तविहायोगतिः, सूक्ष्मं, साधारणम् , अपर्याप्तम् , स्थिरशुभसुभगसुस्वरादेय-यशःकीर्तितीर्थकरोच्चैर्गोत्राणि च । तत्र बन्धोत्कृष्टानां म-तिज्ञानावरणीयादिमिथ्यात्वषोडशकषायनरकद्विकादीनां य-थाक्रमं त्रिंशत्सप्ततिचत्वारिंशद्विंशतिसागरोपमकोटीको-टीस्थितिकानां ज्येष्ठ उत्कृष्टः स्थितिसंक्रमः ' आ (व) लियदुगह ' त्ति आवलिकाद्विकहीनः । तथाहि-स्थितिर्बद्धा सती बन्धावलिकायामतीतायां सत्यां संक्रामति । तत्राप्यु-दयावलिका सकलकरणायोग्येति कृत्वोदयावलिकात उपरि-तनी । ततो बन्धोत्कृष्टानां मतिज्ञानावरणीयानामुत्कृष्टः स्थितिसंक्रमो बन्धावलिकाद्विकहीन एव प्राप्यते । इ—होदयवतीनामनुदयवतीनां वा प्रकृतीनामुदयसमयादा-रभ्यावलिकामात्रा स्थितिरुदयावलिकेति पूर्वग्रन्थेषु व्यवह्रियते । तथा यद्यपि ' तीसासत्तरिचत्तालीसा ' इत्यनेन ग्रन्थेनेह मिथ्यात्वस्य सप्ततिसागरोपम—कोटीकोटीस्थितिकस्योत्कृष्टतः स्थितिसंक्रम आवलि—काद्विकहीन उक्तस्तथाऽप्यन्तर्मुहूर्तोनोऽवगन्तव्यः । यतो मिथ्यात्वस्योत्कृष्टां स्थितिं बद्ध्वा जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं कालं यावन्मिथ्यात्वे एवावतिष्ठते । ततः सम्यक्त्वं प्रतिपद्य मिथ्यात्वस्य स्थितिमन्तर्मुहूर्तोनां सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वे च संक्रमयति । ततोऽन्तर्मुहूर्तोन एवास्योत्कृष्टः स्थितिसं—क्रमः । वक्ष्यति च—' मिच्छत्तमुक्कोसो ' इत्यादि इह पुनर्यत् सत्तरीत्युपादानं तदशेषाणामपि बन्धोत्कृष्टानां प्रकृतीनां व्या-प्तिपुरःसरमविशेषेणावलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसंक्रमप्रद-र्शनार्थम् । ' सेसाण वि आलिगतिगूणो ' त्ति शेषाणां सं-क्रमोत्कृष्टानामावलिकात्रिकहीन उत्कृष्टः स्थितिसंक्रमः । त-थाहि—बन्धावलिकायामतीतायां सत्यामावलिकात उपरि-तनी स्थितिः सर्वाऽप्यन्यत्र प्रकृत्यन्तरे आवलिकाया उपरि संक्रामति । तत्र च संक्रान्ता सती आवलिकामात्रं कालं यावत्सकलकरणायोग्येति कृत्वा संक्रमावलिकायामतीतायां सत्यामुदयावलिकात उपरितनी स्थितिस्ततोऽप्यन्यत्र प्रकृ-त्यन्तरे संक्रामति । ततः संक्रमोत्कृष्टानामुत्कृष्टः स्थितिसंक्रम आवलिकात्रिकहीन एव । तद्यथा—नरक-द्विकस्य विंशतिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणामुत्कृष्टां स्थि-तिं बद्ध्वा बन्धावलिकायामतीतायां सत्यामावलिकात उपरि-तनीं तां सर्वामपि स्थितिं मनुजद्विकं बध्नन् तत्र मनुजद्विके संक्रमयति, तत्र च संक्रान्ता सती आ-वलिकामात्रं कालं यावत्सकलकरणायोग्येति कृत्वा सं-क्रमावलिकायामतिक्रान्तायां सत्यामुदयावलिकात उपरि-तनीं तां सर्वामपि स्थितिं देवद्विकं बध्नन् तत्र संक्रमयति । एवमन्यासामपि संक्रमोत्कृष्टानामुत्कृष्टः स्थितिसंक्रमः आवलिकात्रिकहीनो भावनीयः ।

तदेवं यासां प्रकृतीनां बन्धे सति संक्रमादुत्कृष्टा स्थितिर्भ-वति, तासामेव तत् उत्कृष्टस्थितिसंक्रमपरिमाणमुक्तम् । सम्प्रति पुनर्यासां बन्धेन विना संक्रमादेव केवलादुत्कृ-ष्टा स्थितिर्लभ्यते, तासामुत्कृष्टस्थितिसंक्रमप-रिमाणनिरूपणार्थमाह—

मिच्छत्तस्सुक्कोसो, भिन्नमुहुत्तूणगो उ सम्मत्ते ।
मिस्सेवंतो कोडा-कोडी आहारतित्थयरे ॥ ३० ॥

' मिच्छत्तस्स ' त्ति—मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिसंक्रमो भिन्नमुहूर्तोनोऽन्तर्मुहूर्तोनस्तथा सम्यक्त्वे सम्यक्त्वस्य मि-श्रे मिश्रस्य चोत्कृष्टः स्थितिसंक्रमो भिन्नमुहूर्तोनः । तु-शब्दस्याधिकार्थसंसूचनादावलिकाद्विकहीनश्च वेदितव्यः ।

इयमत्र भावना—दर्शनमोहनीयत्रितयसत्कर्मा मिथ्यादृष्टि-रुत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानो मिथ्यात्वस्योत्कृष्टां स्थितिं बद्ध्वा ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रानन्तरं मिथ्यात्वात् प्रतिपत्य विशुद्धिमासादयन् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । ततो मिथ्यात्वस्योत्कृष्टां स्थितिं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणामन्तर्मुहूर्तोनां सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वे च संक्रमयति । सा च संक्रान्ता सती संक्रमावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनीं सम्यक्त्वस्थितिमपवर्तनाकरणेन स्वस्थाने संक्रमयति । सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिमपि संक्रमावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनीं सम्यक्त्वे संक्रमयति अपवर्तयति च । तदेवं मिथ्यात्वस्यान्तर्मुहूर्तोनः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्त्वन्तर्मुहूर्तावलिकाद्विकहीन उत्कृष्टः स्थितिसंक्रमः । इह तीर्थकरस्याहारकसप्तकस्य चोत्कृष्टः स्थितिबन्धोऽन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणः सत्कर्माऽप्येतेषामन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणमेव, ततः संशयः-किमेनाः संक्रमोत्कृष्टा उत बन्धोत्कृष्टा इति, तदपनोदार्थमाह-'अंतो कोडाकोडी' त्यादि आहारके आहारकसप्तके तीर्थकरे च संक्रमतः स्थितिसत्कर्म अन्तःसागरोपमकोटीकोटी, अत एताः संक्रमोत्कृष्टाः । यद्यपि च बन्धेऽप्यन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणं स्थितिसत्कर्माभिहितं, तथाऽपि बन्धोत्कृष्टायाः स्थितेः सकाशात् संक्रमोत्कृष्टा स्थितिः संख्येयगुणा द्रष्टव्या । उक्तं च चूर्णौ-"बंधट्ठिईओ संतकम्मट्ठिई संखिज्जगुणा" । ननु नामकर्मण उत्कृष्टा स्थितिर्विंशतिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा तत आहारके तीर्थकरे च संक्रमादुत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यमाणा बन्धावलिकोदयावलिकारहिता विंशतिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणैव लभ्यते, कथमुच्यते तीर्थकराहारकयोः संक्रमतोऽप्युत्कृष्टा स्थितिरन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणेति ? तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् । तथाहि—तीर्थकराहारकयोः प्रकृत्यन्तरस्य स्थितिः संक्रामति बन्धकाले नान्यदा, बन्धश्चानयोर्यथाक्रमं विशुद्धसम्यग्दृष्टेः संयतस्य च । विशुद्धसम्यग्दृष्टीनां संयतानां च स्थितिसत्कर्म सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामन्तःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणं नाधिकम् । ततः संक्रमोऽप्येतावन्मात्र एव प्राप्यते नाधिक इत्यदोषः ।

सम्प्रति सर्वासां प्रकृतीनां बन्धोत्कृष्टानां संक्रमोत्कृष्टानां वा संक्रमणकाले यावती स्थितिः प्राप्यते तावतीं निर्दिदिक्षुराह—

सव्वासिं जट्ठिइगो, सावलिगो सो अहाउगाणं तु ।
बंधुक्कोसुक्कोसो, साबाहठिईए जट्ठिइगो ॥ ३१ ॥

'सव्वासिं' ति-सर्वासां प्रकृतीनां संक्रमो यत्स्थितिकः संक्रमणकाले या स्थितिर्विद्यते सा यत्स्थितिरित्युच्यते । सा यस्य संक्रमस्यास्ति स संक्रमो यत्स्थितिकः । या स्थितिर्विद्यते यस्याऽसौ इति बहुव्रीहिसमासाश्रयणात् । सावलिक आवलिकया सहितो द्रष्टव्यः । एतदुक्तं भवति-यः प्रागुक्तः संक्रमः स आवलिकया सहितः सन् यावान् भवति तावती संक्रमकाले स्थितिरित्यर्थः । ततो बन्धोत्कृष्टानामावलिकाहीना, संक्रमोत्कृष्टानां त्वावलिकाद्विकहीना संक्रमकाले सर्वा स्थितिर्वेदितव्या । तथाहि-संक्लेशादिकारणवशत उत्कृष्टां स्थितिं बद्ध्वा बन्धावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनीं स्थितिमन्यत्र प्रकृत्यन्तरे संक्रमयितुमारभते । ततो बन्धोत्कृष्टानामेकावलिकाहीना संक्रमकाले सर्वा स्थितिः प्राप्यते । संक्रमोत्कृष्टानां पुनर्बन्धावलिकानां संक्रमावलिकयोरतीतयोरुदयावलिकातः परतो वर्तमानां स्थितिमन्यत्र संक्रमयति । तेन संक्रमोत्कृष्टानामावलिकाद्विकहीना संक्रमकाले सर्वा स्थितिरवाप्यते । अथायुषामुत्कृष्टा स्थितिः किं बन्धोत्कृष्टा उत संक्रमोत्कृष्टा ? उच्यते-बन्धोत्कृष्टैव । तथा चाह-'अहाउगाणं' मित्यादि आयुषामुत्कृष्टः स्थितिसंभवो बन्धोत्कृष्ट एव न संक्रमोत्कृष्टः, यतो नायुषां परस्परं संक्रमः "मोहदुगाउगमूलप्पगडीण न परोप्परम्मि संकमणं" इति वचनात् । 'साबाहठिईए' इत्यादि आयुषां साबाधा अबाधासहिता या सर्वा स्थितिः सा यत्स्थितिरवगन्तव्या । केवलं "बंधुक्कोसाणं आवलिमूणा ठिई जट्ठिइ" इति वचनात् बन्धावलिकोना द्रष्टव्या । तथाहि—आयुर्बन्धे प्रवर्तमान एव प्रथमसमये यद्बद्धं दलिकं तद्बन्धावलिकातीतं सदुद्वर्तयति । तत उद्वर्तनारूपसंक्रमे बन्धावलिकोना साबाधा यत्स्थितिः प्राप्यते । अथवा-अपवर्तनाऽपि निर्व्याघातभाविन्यायुषो बन्धावलिकायामतीतायां सर्वदैव प्रवर्तते । ततस्तामधिकृत्य यथोक्ता यत्स्थितिरवसेया ।

तदेवमुक्तमुत्कृष्टस्थितिसंक्रमपरिमाणम् । सम्प्रति जघन्यस्थितिसंक्रमपरिमाणप्रतिपादनावसरः । जघन्यस्थितिसंक्रमश्च द्विधा-स्वप्रकृतौ परप्रकृतौ च । तत्र स्वप्रकृतौ जघन्यस्थितिसंक्रमप्रतिपादनार्थमाह—

आवरणविग्घदंसण, चउक्कलोभंतवेयगाऊणं ।
एगा ठिई जहन्नो, जट्ठिइ समयाहिगावलिया ॥ ३२ ॥

'आवरण' त्ति-पञ्चानां ज्ञानावरणीयप्रकृतीनां 'विग्घ' त्ति पञ्चानामन्तरायप्रकृतीनां, चतसृणां दर्शनावरणीयप्रकृतीनां चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणलक्षणानां, संज्वलनलोभस्य, वेदकसम्यक्त्वस्य, चतुर्णां चायुषां, सर्वसंख्यया विंशतिप्रकृतीनाम् आत्मीयात्मीयसत्ताव्यवच्छेदसमये समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितावुदयावलिका सर्वकरणायोग्येति कृत्वोदयावलिकात उपरितनी समयमात्रा स्थितिरपवर्तनासंक्रमेणाधस्तने उदयावलिकात्रिभागे समयाधिके संक्रामति, तदा च सर्वस्थितिपरिमाणं समयाधिकावलिका । तथा चाह-' जट्ठिइ ' इत्यादि ।

निद्दादुगस्स एका, आवलिगदुगं असंखभागो य ।
जट्ठिइहासच्छक्के, संखिज्जाओ समाओ य ॥ ३३ ॥

'निद्द' त्ति निद्राद्विकस्य—निद्राप्रचलालक्षणस्य जघन्यः स्थितिसंक्रमः स्वसंक्रमान्ते स्वस्थितेरुपरितनी एका समयमात्रा स्थितिः, सा आवलिकाया अधस्तने त्रिभागे निक्षिप्यते । तदानीं च यत्स्थितिः सर्वा स्थितिः आवलिकाद्विकं तृतीयस्याश्चावलिकाया असंख्येयो भागः । अत्र वस्तुस्वभाव एष यन्निद्राद्विकस्यावलिकाऽसंख्येयभागाधिकाऽऽवलिकाद्विकशेषायां स्थितावुपरितनी समयमात्रैका स्थितिः संक्रामति, न पुनर्मतिज्ञानावरणीयादीनामिव समयाधिकावलिकाशे—

षायामिति । सम्प्रति यासां परप्रकृतिषु संभवी जघन्यस्थितिसंक्रमस्ताः प्रतिपादयति—' हासच्छक्के ' इत्यादि, हास्येनोपलक्षितं षट्कं हास्यषट्कं हास्यरत्यरतिभयशोकजुगुप्सालक्षणं, तस्य क्षपकेणापवर्तनाकरणेन संख्येयवर्षप्रमाणा स्थितिः कृता । ततः सा स्वनिर्लेपनावसरे संज्वलनक्रोधे प्रक्षिप्यमाणा जघन्यः स्थितिसंक्रमः ।

सोणमुहुत्ता जट्ठिइ, जहन्नबंधो उ पुरिससंजलने ।
जट्ठिइसगऊणजुत्तो, आवलिगदुगूणओ तत्तो ॥३४॥

'सोणमुहुत्त' त्ति—संक्रमणकाले सैव संख्येयवर्षप्रमाणा स्थितिः सोनमुहूर्ता-अन्तर्मुहूर्तेनाभ्यधिका यत्स्थितिः सर्वा स्थितिः । तथाहि—अन्तरकरणे वर्तमानस्तां संख्येयवर्षप्रमाणां स्थितिं संज्वलनक्रोधे संक्रमयति, अन्तरकरणे च कर्मदलिकं न वि (वे) द्यते, किंतु-तत ऊर्ध्वम्, ततोऽन्तरकरणकाले नाभ्यधिका संख्येयवर्षप्रमाणा स्थितिर्हास्यषट्कस्य जघन्यस्थितिसंक्रमकाले यत्स्थितिः । ' जहन्नबंधो ' इत्यादि, पुरुषवेदस्य संज्वलनानां च यो जघन्यः स्थितिबन्धः प्रागुक्तः । तद्यथा-पुरुषवेदस्याष्टौ संवत्सराणि, संज्वलनक्रोधस्य मासद्वयं, संज्वलनमानस्य मासः, संज्वलनमायाया अर्धमासः, स एव जघन्यः स्थितिबन्धोऽबाधाकालोनस्तेषां जघन्यः स्थितिसंक्रमः अबाधारहिता हि स्थितिरन्यत्र संक्रामति, तत्रैव कर्मदलिकसंभवात्, 'अबाधाकालोना कर्मस्थितिः कर्मनिषेकः' इति वचनात्, जघन्यस्थितिबन्धे चाऽबाधाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा । न च जघन्यस्थितिसंक्रमणकालेऽबाधाकालमध्ये प्राग्बद्धं सत्कर्म प्राप्यते, तस्य तदानीं सर्वस्याऽपि क्षीणत्वात् । ततोऽन्तर्मुहूर्तहीन एवैतेषां पुरुषवेदादीनां स्वस्वो जघन्यस्थितिबन्धो जघन्यस्थितिसंक्रमः, तदानीं चैतेषां यत्स्थितिः सर्वा स्थितिः स्वकीयेनोनेनाबाधारूपान्तर्मुहूर्तलक्षणेन युक्तोऽबाधाकालसहित इत्यर्थः, जघन्यः स्थितिबन्धः । ततः पुनरप्यावलिकाद्विकेनोना हीनः सन् द्रष्टव्यः । एतदुक्तं भवति—जघन्यस्थितिसंक्रमेऽबाधाकालः प्रक्षिप्यते । तत्प्रक्षेपानन्तरं चावलिकाद्विकं ततोऽपसार्यते । तदुत्सारणे च कृते यावती स्थितिर्भवति, एतावती जघन्यस्थितिसंक्रमकाले सर्वा स्थितिः । आवलिकाद्विकं कस्मादुत्सार्यत इति चेदुच्यते-बन्धव्यवच्छेदानन्तरं बन्धावलिकायामतीतायां चरमसमयबद्धाः पुरुषवेदादिप्रकृतिलताः संक्रमयितुमारब्धाः । आवलिकामात्रेण च कालेन ताः संक्रम्यन्ते, संक्रमावलिकाचरमसमये च जघन्यः स्थितिसंक्रमः प्राप्यते । ततो बन्धावलिकासंक्रमावलिकारहित एवाबाधासहितो जघन्यः स्थितिबन्धो जघन्यस्थितिसंक्रमकाले सर्वा स्थितिः ।

सम्प्रति केवलिसत्कर्मणां जघन्यस्थितिसंक्रमप्ररूपणार्थमाह—

जोगंतियाण अंतो, मुहुत्तिओ सेसयाण पल्लस्स ।
भागो असंखियतमो, जट्ठिइगो आलिगाइ सह ॥३५॥

'जोगंतियाण' त्ति—योगिनि—सयोगिकेवलिनि संक्रममाश्रित्यान्तः-पर्यन्तो यासां ता योगान्तिकाः नरकद्विकतिर्यग्द्विकपञ्चेन्द्रियजातिवर्जशेषजातिचतुष्टयस्थावरसूक्ष्मसाधारणातपोद्योतवर्जाः शेषा नाम्नो नवतिप्रकृतयः सातासातवेदनीयोच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि : एतासां सयोगिकेवलिचरमसमये सर्वापवर्तनयाऽऽन्तमुहूर्तिकी स्थितिर्भवति । सा चापवर्त्यमाना उदयावलिकारहिता, जघन्यस्थितिसंक्रमः उदयावलिकासकलकरणायोग्येति कृत्वा नापवर्त्यते, तया चावलिकया सहिता अपवर्तनारूपजघन्यस्थितिसंक्रमकाले तासां यत्स्थितिः । नन्वासां प्रकृतीनामयोगिकेवलिनि समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानो जघन्यः स्थितिसंक्रमः कस्मान्नाभिधीयते, क्षीणकषाय इव मतिज्ञानावरणीयादीनामिति ? उच्यते-अयोगिकेवली भगवान् सकलसूक्ष्मबादरयोगप्रयोगरहितो मेरुरिव निष्प्रकम्पो नैकमप्यष्टानां करणानां मध्ये करणं प्रवर्तयति, निष्क्रियत्वात् । केवलमुदयप्राप्तानि वेदयते । ततः सयोगिकेवलिन एवैतासां जघन्यः स्थितिसंक्रमः प्राप्यते । 'सेससियाणे' त्यादि उक्तशेषाणां प्रकृतीनां स्त्यानर्द्धित्रिकमिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वानन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणनपुंसकस्त्रीवेदनरकद्विकतिर्यग्द्विकपञ्चेन्द्रियजातिवर्जशेषजातिचतुष्टयस्थावरसूक्ष्मातपोद्योतसाधारणलक्षणानां द्वात्रिंशत्प्रकृतीनामात्मीयात्मीयक्षपणाकाले यश्चरमः संक्षोभः पल्योपमासंख्येयभागमात्रः स जघन्यः स्थितिसंक्रमः । यत्स्थितिकस्तु सर्वस्थितियुक्तस्तु स एवावलिकया सह युक्तो वेदितव्यः । अयमिह सम्प्रदायः-स्त्रीनपुंसकवेदवर्जानां प्रकृतीनामेकामधस्तादावलिकां मुक्त्वा शेषमुपरितनं पल्योपमासंख्येयभागमात्रं चरमखण्डमन्यत्र संक्रमयति । ततस्तासां जघन्यस्थितिसंक्रमकाले यत्स्थितिः स एव जघन्यस्थितिसंक्रम आवलिकयाऽभ्यधिको वेदितव्यः । स्त्रीनपुंसकवेदयोस्त्वन्तर्मुहूर्तेनाभ्यधिको यतस्तयोश्चरमं स्थितिखण्डमन्तरकरणे स्थितः सन् संक्रमयति । अन्तरकरणे च कर्मदलिकं न वि (वे) द्यते, किं तु-तत ऊर्द्ध्वम्, अन्तरकरणं चान्तर्मुहूर्तप्रमाणम् । ततोऽन्तर्मुहूर्तयुक्ता जघन्यस्थितिसंक्रमस्तयोर्यत्स्थितिरवसेया । शेषाणां तु प्रकृतीनामन्तरकरणं न भवति, ततस्तासामावलिकायुक्त एव यत्स्थितिः ।

तदेवमुक्तं जघन्यस्थितिसंक्रमपरिमाणम् । सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणावसरः । सा च द्विधा मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च । तत्र मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह—

मूलठिई अजहन्नो, सत्तण्ह तिहा चउव्विहो मोहे ।
सेसविगप्पा तेसिं, दुविगप्पा संकमे होंति ॥ ३६ ॥

'मूलठिइ' त्ति-इह जघन्यादन्यत्सर्वमजघन्यं यावदुत्कृष्टम् । उत्कृष्टादन्यत्सर्वमपि यावज्जघन्यं तावदनुत्कृष्टम् । तत्र मोहनीयवर्जानां सप्तानां कर्मणामजघन्यस्थितिसंक्रमस्त्रिधा । तद्यथा—अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि—ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानस्य जघन्यः स्थितिसंक्रमो भवति । नामगोत्रवेदनीयायुषां तु सयोगिकेवलिचरमसमयेऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणे आवलिकारहितो जघन्यः स्थितिसंक्रमः । स च सादिरध्रुवश्च । तस्मादन्यः सर्वोऽपि स्थितिसंक्रमोऽजघन्यः । स चानादिः ध्रुवोऽभव्यानां भव्यानामध्रुवः । 'चउव्विहो

मोहे ' त्ति मोहे मोहनीयेऽजघन्यः स्थितिसंक्रमश्चतुर्विधः । तद्यथा—सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि—मोहनीयस्य जघन्यः स्थितिसंक्रमः सूक्ष्मसंपरायस्य क्षपकस्य समयाधिकावलिकायां शेषायां स्थितौ, ततोऽसौ सादिरध्रुवश्च । तस्माच्च जघन्यादन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः । स च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति, ततः प्रतिपाते च भवति, ततोऽसौ सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः, अध्रुवध्रुवौ भव्याभव्यापेक्षया । शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यलक्षणास्तेषां कर्मणां संक्रमे संक्रमविषये द्विविकल्पा भवन्ति । तद्यथा—सादयोऽध्रुवाश्च । तथाहि-य एवोत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति स एवोत्कृष्टं स्थितिसंक्रमं करोति, उत्कृष्टां च स्थितिं बध्नाति उत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानः । न चोत्कृष्टः संक्लेशः सर्वदैव लभ्यते, किं त्वन्तराऽन्तरा, शेषकालं त्वनुत्कृष्टः । तत एतौ द्वावपि साद्यध्रुवौ । जघन्यश्च साद्यध्रुवः प्रागेव भावितः ।

सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह—

धुवसंतकम्मिगाणं, तिहा चउद्धा चरित्तमोहाणं ।
अजहन्नो सेसेसु य, दुहेतरासिं च सव्वत्थ ॥ ३७ ॥

'धुव' त्ति-ध्रुवं सत्कर्म यासां ता ध्रुवसत्कर्मिकास्त्रिंशदुत्तरशतसंख्याः । तथाहि-नरकद्विकमनुजद्विकदेवद्विकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकतीर्थकरनामसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चैर्गोत्रायुश्चतुष्टयलक्षणा अष्टाविंशतिसंख्या अध्रुवसत्कर्मिकाः प्रकृतयस्ता अष्टापञ्चाशदधिकात् शतादपनीयन्ते । ततः शेषं त्रिंशदुत्तरमेव शतं ध्रुवसत्कर्मिकाणां भवति । तस्मादपि चारित्रमोहनीयप्रकृतयः पञ्चविंशतिसंख्या अपनीयन्ते, तासां पृथग्वक्ष्यमाणत्वात् । ततः शेषस्य पञ्चोत्तरशतस्य स्वस्वक्षपणपर्यवसाने जघन्यः स्थितिसंक्रमो भवति स च सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः । स चाऽनादिः, अध्रुवध्रुवौ भव्याभव्यापेक्षया । चारित्रमोहनीयप्रकृतीनां पञ्चविंशतिसंख्यानामजघन्यः स्थितिसंक्रमश्चतुर्धा । तद्यथा-सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-उपशमश्रेण्यामुपशान्तौ सत्यां संक्रमाभावः, उपशमश्रेणितः प्रच्यवने न पुनरप्यजघन्यं स्थितिसंक्रममारभते, ततोऽसौ सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः, अध्रुवध्रुवौ भव्याऽभव्यापेक्षया । ' सेसेसु य दुहा ' शेषेषूत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्येषु द्विधा प्ररूपणा कर्त्तव्या । तद्यथा-सादिरध्रुवश्च । तत्रोत्कृष्टानुत्कृष्टयोर्यथा मूलप्रकृतिषु भावना कृता तथाऽत्रापि कर्त्तव्या । जघन्यस्थितिसंक्रमः स्वस्वक्षयावसरे प्राप्यते, ततोऽसौ सादिरध्रुवश्च । 'इयरासिं' मित्यादि इतरासामध्रुवसत्कर्मणां पूर्वोक्तानामष्टाविंशतिसंख्यानां सर्वत्रापि सर्वेष्वपि जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टेषु द्विधा प्ररूपणा कर्तव्या । तद्यथा-सादिरध्रुवश्च । सा च साद्यध्रुवताऽध्रुवसत्कर्मत्वादेव परिभावनीया ।

सम्प्रति क्रमप्राप्तं स्वामित्वमभिधानीयम् । तच्च द्वेधा-उत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामित्वं जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामित्वं च । तत्रोत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामित्वं प्रतिपिपादयिषुराह—

उक्कोससामिओ सं-कमाउ जासिं दुगं तासिं ॥ ३८ ॥

' बंधाओ ' त्ति-यासां प्रकृतीनां बन्धात्-बन्धनात् उत्कृष्टस्थितिबन्धो भवति तासां ते एवोत्कृष्टस्थितिबन्धका देवनैरयिकतिर्यङ्मनुष्याः।'गंतूण आलिगं परओ' त्ति बन्धाऽऽवलिकां गत्वा-अतिक्रम्य परतः बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थः । उत्कृष्टस्वामिनः उत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामिन उत्कृष्टां स्थितिं संक्रमयन्तीत्यर्थः । यासां पुनः प्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिः संक्रमेण प्राप्यते तासां द्विकं बन्धावलिकासंक्रमावलिकालक्षणं गत्वाऽतिक्रम्य परत उत्कृष्टस्वामिनः, बन्धावलिकासंक्रमावलिकयोरतीतयोरुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामिनो भवन्तीत्यर्थः ।

सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह-

तस्संतकम्मिगो बं-धिऊण उक्कोसगं मुहुत्तंतो ।
सम्मत्तमीसगाणं , आवलिया सुद्धदिट्ठी उ ॥ ३९ ॥

'तस्संतकम्मिगो' त्ति-तत्सत्कर्मा-सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वसत्कर्मा मिथ्यादृष्टिरुत्कृष्टां स्थितिं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणां बद्ध्वा ततोऽन्तर्मुहूर्तादनन्तरं मिथ्यात्वात् प्रतिपत्य सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ततोऽसौ शुद्धदृष्टिः । सम्यग्दृष्टिरन्तर्मुहूर्तोनामुत्कृष्टां मिथ्यात्वस्थितिं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः संक्रमयति ततः संक्रमावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनी सम्यक्त्वस्थितिमपवर्तनाकरणेन स्वस्थाने संक्रमयति । सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिमपि संक्रमावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनीं सम्यक्त्वे संक्रमयति , अपवर्तयति च । तत एवं तिसृणामपि दर्शनमोहनीयप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी सम्यग्दृष्टिरेवेति ।

तदेवमुक्त उत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी , संप्रति जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह—

दंसणचउक्कविग्घा-वरणं समयाहिगालिगा छउमो ।
निद्दाणावलिगदुगे , आवलियअसंखतमसेसे ॥ ४० ॥

'दंसण' त्ति—चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणीयानां 'विग्घ ' त्ति पञ्चानामन्तरायप्रकृतीनां पञ्चानां च ज्ञानावरणीयप्रकृतीनां जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी ' छउमो ' त्ति क्षीणकषायवीतरागच्छद्मस्थः स्वगुणस्थानकस्य समयाधिकावलिकाशेषे वर्तमानः । तथा निद्रयोर्निद्राप्रचलयोः स एव क्षीणकषायवीतरागच्छद्मस्थो द्वयोरावलिकयोः शेषयोस्तृतीयस्याश्चावलिकाया असंख्येयतमे भागे शेषे वर्तमानो जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति ।

वेदकसम्यक्त्वस्य जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह—

समयाहिगालिगाए, सेसाए वेयगस्स कयकरणे ।
सक्खवगचरमखंडग, संछुभणा दिट्ठिमोहाणं ॥ ४१ ॥

'समय' त्ति-दर्शनमोहनीयक्षपको मनुष्यो जघन्यतोऽपि वर्षाष्टकादुपरि वर्तमानो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वे क्षपयित्वा सम्यक्त्वं च सर्वापवर्तनयाऽपवर्त्य सम्यक्त्वं वेदयमानस्ततः सम्यक्त्वे क्षपितशेषे सति कश्चिच्चतसृणां गतीनामन्यतमस्यां गतौ प्रयाति । ततश्चतुर्गतिकानामन्यतमः सम्यक्त्वस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानः ' कयक-

रणो' त्ति कृतकरणः क्षपणकरणेऽभ्युद्यतो जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति ॥ मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह-' सक्खवगे ' त्यादि दृष्टिमोहयोर्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः क्षपणकाले यच्चरमखण्डं संक्षुभणं सर्वापवर्तनेनापवर्त्य परस्थाने पल्योपमासंख्येयभागमात्रचरमखण्डे प्रक्षेपणं तत्र वर्तमानो मनुष्योऽविरतसम्यग्दृष्टिर्देशविरतः प्रमत्तोऽप्रमत्तो वा जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति।

समउत्तरालिगाए, लोभे सेसाएँ सुहुमरागस्स।
पढमकसायाण विसं-जोयण संछोभणाए उ ॥ ४२ ॥

'समउत्तरे' ति-सूक्ष्मसम्परायस्य स्वगुणस्थानकस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानस्य लोभे लोभस्य जघन्यः स्थितिसंक्रमो भवति। इदमिह तात्पर्यम्—सूक्ष्मसम्परायः स्वगुणस्थानकस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानो लोभसत्कजघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति ॥ अनन्तानुबन्धिनां जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह—' पढमे ' त्यादि, प्रथमकषायाणामनन्तानुबन्धिनां विसंयोजने-विनाशने या चरमा पल्योपमासंख्येयभागमात्रा संक्षोभणा प्रक्षेपणं तत्र वर्तमानश्चतुर्गतिकानामन्यतमः सम्यग्दृष्टिर्जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति।

चरिमसजोगे जा अ-त्थि तासि सो चेव सेसगाणं तु।
खवगक्कमेण अनिय-ट्टिबायरो वेयगो वेए ॥ ४३ ॥

' चरिम ' त्ति—या सयोग्यन्तिकाः प्रकृतयश्चतुर्नवतिसंख्याः प्रागुक्तास्तासां स एव सयोगिकेवली चरमापवर्तने वर्तमानो जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति॥ शेषप्रकृतीनां जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामिनमाह-' सेसगाण ' मित्यादि, शेषाणां स्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकाष्टकषायनवनोकषायसंज्वलनक्रोधमानमायालक्षणानां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां क्षपणक्रमेण-क्षपणपरिपाट्या चरमे पल्योपमासंख्येयभागादिमात्रे संछोभणे वर्तमानोऽनिवृत्तिबादरो जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी भवति। ' वेयगो वेदे ' त्ति वेदको वेदे वेदस्य जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी । इयमत्र भावना—पुरुषवेदोदये वर्तमानः पुरुषवेदस्य, स्त्रीवेदोदये वर्तमानः स्त्रीवेदस्य, नपुंसकवेदोदये वर्तमानो नपुंसकवेदस्यानिवृत्तिबादरसंपरायश्चरमसंक्रमं कुर्वन् जघन्यस्थितिसंक्रमस्वामी वेदितव्यः। अन्येन हि वेदेन क्षपकश्रेणिमारूढस्यान्यस्य वेदस्य जघन्यस्थितिसंक्रमो न लभ्यते। तथाहि-येन वेदेन क्षपकश्रेणिमारोहति तस्य वेदस्योदयोदीरणापवर्तनादिभिः स्थितेः पुद्गलाश्च बहवः परिसटन्ति। ततो यद्यपि नपुंसकवेदेन क्षपकश्रेणिं प्रपन्नः स्त्रीवेदनपुंसकवेदौ युगपत्क्षपयति, तथापि नपुंसकवेदस्यैव जघन्यः स्थितिसंक्रमः प्राप्यते, न स्त्रीवेदस्य उदयोदीरणयोरभावात्। स्त्रीवेदेन च प्रतिपन्नो नपुंसकवेदक्षयानन्तरमन्तर्मुहूर्तेन कालेन स्त्रीवेदं क्षपयति। एतावता च कालेनोदयोदीरणाभ्यां बह्वी स्थितिस्त्रुट्यति। यद्यपि च पुरुषवेदेनाऽपि प्रतिपन्नस्यैतावान् कालो लभ्यते तथाऽपि तस्य स्त्रीवेदसत्के उदयोदीरणे न भवत इति स्त्रीवेदप्रतिपन्नस्यैव स्त्रीवेदस्य जघन्यः स्थितिसंक्रमो; न शेषस्य। तथा पुरुषवेदेन क्षपकश्रेणिं प्रपन्नो हास्यादिषट्कक्षयानन्तरं पुरुषवेदं क्षपयति। अन्यथा तु हास्यादिषट्कसहितम्। उदितस्य च वेदस्योदीरणाऽपि प्रवर्तते इति बह्वी स्थितिस्त्रुटयति। पुरुषवेदस्यापि पुरुषवेदारूढस्यैव च घन्यस्थितिसंक्रमो न शेषस्य।

तदेवमुक्तः स्थितिसंक्रमः, सम्प्रत्यनुभागसंक्रमाऽभिधानावसरः, तत्र चैतेऽर्थाधिकारास्तद्यथा-भेद-स्पर्धकप्ररूपणा, विशेषलक्षणप्ररूपणा, उत्कृष्टानुभागसंक्रमप्रमाणप्ररूपणा, जघन्यानुभागसंक्रमप्रमाणप्ररूपणा, साद्यनादिप्ररूपणा, स्वामित्वं चेति। तत्र भेदप्ररूपणार्थमाह—

मूलुत्तरपगइगतो, अणुभागे संकमो जहा बंधे।
फड्डगनिद्देसो सिं, सव्वेयरघायऽघाईणं ॥ ४४ ॥

'मूलुत्तर' त्ति-अनुभागेऽनुभागविषये संक्रमो मूलोत्तरप्रकृतिगतः। किमुक्तं भवति?—द्विधाऽनुभागसंक्रमस्तद्यथा-मूलप्रकृत्यनुभागसंक्रमः, उत्तरप्रकृत्यनुभागसंक्रमश्च। ते च मूलोत्तरप्रकृतिभेदा यथा बन्धे-बन्धशतकेऽभिहितास्तथात्रापि द्रष्टव्याः। कृता भेदप्ररूपणा॥ स्पर्धकप्ररूपणार्थमाह—'फड्डगे' त्यादि आसां सर्वघातिनीनां देशघातिनीनामघातिनीनां प्रकृतीनां स्पर्धकनिर्देशः स्पर्धकप्ररूपणा यथा शतके कृता तथात्राऽपि कर्तव्या। तथापि किंचिदुच्यते—तत्र च केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणाद्यद्वादशकषायनिद्रापञ्चकमिथ्यात्वलक्षणानां विंशतिप्रकृतीनां रसस्पर्धकानि सर्वघातीनि, सर्वं स्वघात्यं केवलज्ञानादिलक्षणं गुणं घातयन्तीति सर्वघातीनि, तानि च ताम्रभाजनवत् निश्छिद्राणि घृतवत् स्निग्धानि द्राक्षावत्तनुप्रदेशोपचितानि स्फटिकाभ्रहारवच्चातीव निर्मलानि। उक्तं च—" जो घाएइ सविसयं, सयलं सो होइ सव्वघाइरसो। सो निच्छिड्डो निद्धो, तणुओ फलिहब्भहरविमलो ॥ १ ॥" मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणसंज्वलनचतुष्टयनवनोकषायान्तरायपञ्चकलक्षणानां पञ्चविंशतिसंख्यानां देशघातिप्रकृतीनाम्। (देशघातिप्ररूपणा ' देसघाइण ' शब्दे चतुर्थभागे २६२६ पृष्ठे गता।) वेदनीयायुर्नामगोत्राणां सम्बन्धिन एकादशोत्तरप्रकृतिशतस्याघातिनो रसस्पर्धकान्यघातीनि वेदितव्यानि। केवलं वेद्यमानसर्वघातिरसस्पर्धकसम्बन्धात्तान्यपि सर्वघातीनि भवन्ति। यथेह लोके स्वयमचौराणामपि चौरसम्बन्धाच्चौरता। उक्तं च-"जाण न विसओ घाइ-त्तणम्मि ताणं पि सव्वघाइरसो। जायइ घाइसगासे-ण चोरया वेहऽचोराणं ॥ १ ॥"

सम्प्रति दर्शनमोहनीयस्य स्पर्धकप्ररूपणार्थमाह—

सव्वेसु देसघाइसु, सम्मत्तं तदुवरिं तु वा मिस्सं।
दारुसमाणस्साणं-ततमो मिच्छत्तमुप्पिमओ ॥४५॥

'सव्वेसु' त्ति-इह दर्शनमोहनीयस्य सत्कर्म प्रतीत्य द्विविधानि रसस्पर्धकानि। तद्यथा-देशघातीनि, सर्वघातीनि च। तत्र यानि देशघातीनि स्पर्धकानि एकस्थानकरसोपेतानि द्वि-

स्थानकरसोपेतानि च। तेषु सर्वेष्वपि सम्यक्त्वं 'तदुवरिं तु वा मिस्सं' यत्र देशघातीनि स्पर्धकानि निष्ठितानि तत उपरि सम्यग्मिथ्यात्वस्य स्पर्धकानि भवन्ति। तानि च सर्वघातीनि द्विस्थानकरसोपेतानि च तानि सम्यग्मिथ्यात्वस्य स्पर्धकानि तावद् द्रष्टव्यानि यावत् 'दारुसमाणस्साणंततमो त्ति' दारुसमान इति द्विस्थानको रसस्तस्य सम्बन्धिनां स्पर्धकानामनन्ततमो भागो गतो भवति। ततो यत्र सम्यग्मिथ्यात्वस्य स्पर्धकानि निष्ठां यान्ति, ततः प्रभृति द्विस्थानकत्रिस्थानकचतुःस्थानकरसोपेतानि स्पर्धकानि सर्वाण्यपि मिथ्यात्वस्य द्रष्टव्यानि।

कृता स्पर्धकप्ररूपणा। सम्प्रति विशेषलक्षणप्ररूपणार्थमाह-

तत्थट्ठपयं उव्व-ट्टिया व ओवट्टिया व अविभागा।
अणुभागसंकमो ए-स अन्नपगइं निया वाऽवि॥४६॥

'तत्थ'त्ति-तत्रानुभागसंक्रमेऽर्थपदं याथात्म्यनिर्धारणमिदम्-यदुत उद्वर्तिताः प्रभूतीकृताः, यद्वा—अपवर्तिता ह्रस्वीकृता अथवाऽन्यां प्रकृतिं नीता अन्यप्रकृतिस्वभावेन परिणमिताः अविभागा अनुभागाः। एष सर्वोऽप्यनुभागसंक्रमः। तत्र मूलप्रकृतीनामुद्वर्तनापवर्तनारूपौ द्वावेव संक्रमौ नान्यप्रकृतिनयनरूपः संक्रमः, तासां परस्परं संक्रमाभावात्। उत्तरप्रकृतीनां तु त्रयोऽपि संक्रमाः।

तदेवमुक्तं विशेषलक्षणम्। सम्प्रत्युत्कृष्टानुभागसंक्रमप्रमाणप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहपमाणे जेट्ठो, सम्मत्ते देसघाइदुट्ठाणा।
नरतिरियाऊ आयव-मिस्से वि य सव्वघाइम्मि॥४७॥

'दुविहे' त्ति-द्विविधे प्रमाणे स्थानप्रमाणे घातित्वप्रमाणे च ज्येष्ठ उत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमः सम्यक्त्वस्य देशघातिनि द्विस्थानके रसस्पर्धके संक्रम्यमाणे वेदितव्यः। एतदुक्तं भवति—सम्यक्त्वस्य घातित्वमाश्रित्ये देशघातिस्थानमाश्रित्य सर्वोत्कृष्टद्विस्थानकरसोपेतं स्पर्धकपटलं यदा संक्रामति तदा तस्योत्कृष्टोऽनुभागसंक्रम इति नरायुस्तिर्यगायुरातपसम्यग्मिथ्यात्वानां स्थानं प्रतीत्य सर्वोत्कृष्टद्विस्थानकरसोपेतघातित्वमाश्रित्य सर्वघातिनि रसस्पर्धके उत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमः। अत्रापीयं भावना-नरतिर्यगायुरातपसम्यग्मिथ्यात्वानां सर्वोत्कृष्टद्विस्थानकरसोपेतं सर्वघातिरसस्पर्धकं यदा संक्रामति तदा स तेषामुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमः। अत्र नरतिर्यगायुरातपानां "दुतिचउट्ठाणा उ सेसा उ" इति वचनात् द्वित्रिचतुःस्थानकरससंभवेऽपि यत् द्विस्थानकरसस्पर्धकस्यैव संक्रमे उत्कृष्टोऽनुभागसंक्रम उक्तः, स एवं ज्ञापयति—एतेषां कर्मणां तथा स्वाभाव्यादेव त्रिस्थानकचतुःस्थानकरसस्पर्धकानामुद्वर्तनापवर्तनाप्रकृत्यन्तरनयनरूपस्त्रिप्रकारोऽपि संक्रमो न भवतीति।

सेसासु चउट्ठाणे, मंदो संमत्तपुरिससंजलणे।
एगट्ठाणे सेसा-सु सव्वघाइम्मि दुट्ठाणे॥ ४८॥

'सेसासु' त्ति—शेषाणामुक्तव्यतिरिक्तानां प्रकृतीनां स्थानमाश्रित्य सर्वोत्कृष्टश्चतुःस्थानको घातित्वमाश्रित्य सर्वघाती रसो यदा संक्रामति तदा स तासामुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमः। तदेवमुक्तमुत्कृष्टानुभागसंक्रमप्रमाणम्॥ सम्प्रति जघन्यानुभागसंक्रमप्रमाणप्रतिपादनार्थमाह—'मंदो' त्ति सम्यक्त्वस्य पुरुषवेदस्य संज्वलनानां चैकस्थानके रसे संक्रामति मन्दो जघन्योऽनुभागसंक्रमो वेदितव्यः। एतदुक्तं भवति—सम्यक्त्वस्य सर्वविशुद्ध एकस्थानको रसो यदा संक्रामति तदा तस्य जघन्योऽनुभागसंक्रमः, पुरुषवेदसंज्वलनानां च क्षपणकाले यानि समयोनावलिकाद्विकबद्धानि स्पर्धकानि एकस्थानरसोपेतानि तानि यदा संक्रामन्ति तदा स तेषां जघन्योऽनुभागसंक्रमः। 'सेसासु' इत्यादि शेषासूक्तव्यतिरिक्तासु सर्वासु प्रकृतिषु सर्वघातिनि द्विस्थानकरसोपेते स्पर्धके संक्रम्यमाणे जघन्योऽनुभागसंक्रमो वेदितव्यः। इदमत्र तात्पर्यम्-सम्यक्त्वपुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयव्यतिरिक्तानां शेषप्रकृतीनां घातित्वमाश्रित्य सर्वघातीनि, स्थानमाश्रित्य द्विस्थानकरसोपेतानि मन्दानुभावानि यानि रसस्पर्धकानि तानि यदा संक्रामन्ति तदा स तासां जघन्योऽनुभागसंक्रमः। इह यद्यपि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणान्तरायपञ्चकानामेकस्थानकोऽपि रसो बन्धे प्राप्यते तथाऽपि क्षयकालेऽपि प्राग्बद्धो द्विस्थानकोऽपि रसः संक्रामति, नैकस्थानकः केवल इति जघन्यसंक्रमविषयतया नैतेषामेकस्थानकरस उक्तः।

तदेवमुक्तं जघन्यानुभागसंक्रमपरिमाणम्। सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणा कर्तव्या। सा च द्विधा—मूलप्रकृतिसाद्यनादिप्ररूपणा उत्तरप्रकृतिसाद्यनादिप्ररूपणा च। तत्र मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह—

अजहण्णो तिण्हि तिहा, मोहस्स चउव्विहो अहाउस्स।
एवमणुक्कोसो से-सगाण तिविहो अणुक्कोसो॥ ४९॥

सेसा मूलप्पगइसु, दुविहा अह उत्तरासु अजहण्णो।
सत्तरसण्ह चउद्धा, तिविकप्पो सोलसण्हं तु॥ ५०॥

'अजहण्णो' त्ति-ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायलक्षणानां त्रयाणां कर्मणामजघन्योऽनुभागस्त्रिधा त्रिप्रकारस्तद्यथा-अनादिर्ध्रुवो,ध्रुवश्च। तथाहि-क्षीणकषायस्यैतेषां कर्मणां समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्यानुभागसंक्रमो भवति,स च सादिरध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः स चानादिः। अध्रुवध्रुवौ भव्याऽभव्यपेक्षया। मोहनीयस्याजघन्योऽनुभागसंक्रमश्चतुर्विधः। तद्यथा-सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि—सूक्ष्मसंपरायस्य क्षपकस्य मोहनीयस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्योऽनुभागसंक्रमो भवति। स च सादिरध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः, स च क्षायिकसम्यग्दृष्टेरुपशमश्रेण्यां वर्तमानस्योपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति। उपशान्तमोहगुणस्थानकाच्च प्रतिपततः सतः पुनरपि भवति, ततोऽसौ सादिः। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। आयुषस्त्वनुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमश्चतुर्विधः। तद्यथा—सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि-अप्रमत्तो देवायुष उत्कृष्टमनुभागं बद्ध्वा बन्धावलिकायाः परतः संक्रमयितुमारभते तं च तावत्संक्रमयति यावदनुत्तरसुरभवे स्थितस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यतिक्रामन्ति

आवलिकामात्रा स्थितिरवतिष्ठते । ततोऽन्योऽनुभागसंक्रम आयुषः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः। स च साऽऽदिः। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया । शेषाणां नाम—गोत्रवेदनीयानामनुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमस्त्रिविधस्त्रिप्रकारः । तद्यथा—अनादिरध्रुवो ध्रुवश्च । तथाहि—सूक्ष्मसम्परायेण क्षपकेण स्वगुणस्थानकस्य चरमसमये तेषां नामगोत्रवेदनीयानां सर्वोत्कृष्टोऽनुभागो बध्यते । बन्धावलिका—यामतीतायां यावत्सयोगिचरमसमयस्तावत्संक्रामति । स च सादिरध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः । स चानादिः, आदेरभावात् । ध्रुवाऽध्रुवौ पूर्ववत् । उक्तशेषेषु विकल्पेषु द्विधा प्ररूपणा कर्तव्या । तद्यथा—सादिरध्रुवश्च । तत्र चतुर्णां घातिकर्मणाम् उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्येषु जघन्यः सादिरध्रुवश्च भावित एव । उत्कृष्टः कदाचिन्मिथ्यादृष्टिर्भवति, अन्यदा तु तस्याप्यनुत्कृष्टः, अत एतौ साद्यध्रुवौ । शेषाणां चतुर्णामघातिकर्मणां जघन्याजघन्योत्कृष्टेषु मध्ये उत्कृष्टो भावित एव । जघन्यः सूक्ष्मस्यापर्याप्तस्यैकेन्द्रियस्य हतप्रभूतानुभागसत्कर्मणो लभ्यते, नान्यस्य । प्रभूतानुभागसत्कर्मघाताभावे तु तस्याप्यजघन्यः । तत एतावपि साद्यध्रुवौ । कृता मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणा ॥ सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह–' अहेत्यादि ' उत्तरासूत्तरप्रकतिषु मध्ये सप्तदशानां कर्मणामनन्तानुबन्धिचतुष्टयसंज्वलनचतुष्टयनवनोकषायलक्षणानामजघन्योऽनुभागसंक्रमश्चतुर्धा । तद्यथा—सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि—एतेषामनन्तानुबन्धिवर्जानां त्रयोदशकर्मणां स्वस्वक्षयपर्यवसानावसरे जघन्यस्थितिसंक्रमकाले जघन्योऽनुभागसंक्रमः प्राप्यते । अनन्तानुबन्धिनां पुनरुद्वलनासंक्रमेणोद्वल्य भूयोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययतो बद्धानां बन्धावलिकायामतीतायां द्वितीयावलिकायाः प्रथमसमये जघन्योऽनुभागसंक्रमः, एतदन्यः पुनः सर्वोऽप्येतासां सप्तदशप्रकृतीनामजघन्यः । स चोपशमश्रेण्यामुपशान्तानामेतासां न भवति ततः प्रतिपाते च भवति, ततोऽसौ सादिः । तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । अध्रुवध्रुवौ भव्याभव्यापेक्षया । तथा पञ्चविधज्ञानावरणस्त्यानर्द्धित्रिकवर्ज षड्दर्शनावरणपञ्चविघ्नान्तरायलक्षणानां षोडशकर्मणामजघन्योऽनुभागसंक्रमस्त्रिविकल्पस्त्रिप्रकारस्तद्यथा—अनादिरध्रुवो ध्रुवश्च । तथाहि—एतेषां षोडशकर्मणां जघन्यानुभागसंक्रमः क्षीणकषायस्य स्वगुणगुणस्थानकस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानस्य प्राप्यते । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः तस्य चादिर्न विद्यते इत्यनादिः । अध्रुवध्रुवौ भव्याऽभव्यापेक्षया ॥ ५० ॥

तिविहो छत्तीसाए, ऽणुक्कोसोऽह नवगस्स य चउद्धा ।
एयासिं सेसाऽसे–सगाण सव्वे य दुविगप्पा ॥ ५१ ॥

' तिविहो ' त्ति सातवेदनीयपञ्चेन्द्रियजातितैजससप्तक—समचतुरस्रसंस्थानशुक्ललोहितहारिद्रसुरभिगन्धकषायाम्लमधुरमृदुलघूष्णशीत (स्निग्धोष्ण) लक्षणशुभवर्णादिकादशकागुरुलघूच्छ्वासपराघातप्रशस्तविहायोगतित्रसादिदशकनिर्माणलक्षणानां षट्त्रिंशत्प्रकतीनामुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमस्त्रिविधस्त्रिप्रकारः । तद्यथा—अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि–आसां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां क्षपक आत्मीयात्मीयबन्धव्यवच्छेदकाले उत्कृष्टमनुभागं बध्नाति, बद्धा च बन्धावलिकायामतीतायां संक्रमयितुमारभते । तं च तावत्संक्रमयति यावत्सयोगिकेवलिचरमसमयः । ततः क्षपकसयोगिकेवलिवर्जस्य शेषस्यानुत्कृष्ट एवानुभाग एतासां संक्रामति । तस्य चादिर्न विद्यत इत्यनादिः , ध्रुवाध्रुवा अभव्यभव्यापेक्षया । 'अहेत्यादि' अथ शब्दस्तथाविधार्थे । नवकस्य–उद्द्योतवजर्षभनाराचसंहननौदारिकसप्तकलक्षणस्यानुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमश्चतुर्विधः । तद्यथा—सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि–एतेषामुद्द्योतवर्जानामष्टानां कर्मणाम् सम्यग्दृष्टिर्देवोऽत्यन्तविशुद्धपरिणाम उत्कृष्टमनुभागं बद्धा बन्धावलिकायामतीतायां संक्रामति । उद्द्योतनाम्नः पुनः सप्तमनरकपृथिव्यां वर्तमानो नैरयिको मिथ्यादृष्टिः सम्यक्त्वं प्रतिपत्तुकाम उत्कृष्टमनुभागबन्धं करोति । ततो बन्धावलिकायामतीतायां संक्रमयति । तं च जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावत् । इह यद्यपि सप्तमनरकपृथिव्यां चरमेऽन्तर्मुहूर्तेऽवश्यं मिथ्यात्वं गच्छति यथाऽप्यग्रेतने भवेऽन्तर्मुहूर्तानन्तरं यः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते स इह गृह्यते । ततोऽपान्तराले स्तोको मिथ्यात्वकालो भवन्नपि चिरन्तनग्रन्थेषु न विवक्षित इत्यस्माभिरपि द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावदित्युक्तम् । तत उत्कृष्टात्प्रतिपतितस्यानुत्कृष्टः । स च साऽऽदिः। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवौ भव्याभव्यापेक्षया । ' एयासि ' मित्यादि एतासां सप्तदशषोडशषट्त्रिंशन्नवकरूपाणां प्रकृतीनामुक्तशेषा विकल्पा उक्तसप्तदशादिव्यतिरिक्तानां च शेषप्रकृतीनामशीतिसंख्यानां सर्वेऽप्युत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्या द्विविकल्पा द्विप्रकारा ज्ञातव्याः। तद्यथा–साद्योऽध्रुवाश्च । तथाहि–सप्तदशानां षोडशानां चोत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमो मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानस्य प्राप्यते । शेषकालं तु तस्याप्यनुत्कृष्ट एव । अत एव तौ द्वावपि साद्यध्रुवौ जघन्यो भावित एव । तथा षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां नवकस्य च जघन्योऽनुभागसंक्रमः सूक्ष्मैकेन्द्रिये हतप्रभूतानुभागसत्कर्मणि प्राप्यते । प्रभूतानुभागसत्कर्मघाताभावे तु तस्मिन्नप्यजघन्यस्तत एतौ साद्यध्रुवौ । उत्कृष्टो भावित एव । शेषाणां प्रकृतीनां संज्ञिनि पञ्चेन्द्रिये पर्याप्ते शुभानां वैक्रियसप्तकदेवद्विकोच्चैर्गोत्रातपतीर्थकराहारकसप्तकमनुजद्विकनरकायुर्वर्जशेषायुस्त्रयरूपाणां चतुर्विंशतिसंख्यानां विशुद्धावशुभानां च स्त्यानर्द्धित्रिकासातवदनीयदर्शनमोहनीयत्रितयाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणकषायनरकायुर्नरकद्विकतिर्यग्द्विकपञ्चेन्द्रिजातिवर्ज—शेषजातिचतुष्टयप्रथमवर्जसंस्थानप्रथमवर्जसंहननाऽशुभवर्णादिनवकाप्रशस्तविहायोगत्युपघातस्थावरदशकनीचैर्गोत्ररूपाणां षट्पञ्चाशत्संख्यानां संक्लेशे उत्कृष्टोऽनुभागबन्धो लभ्यते । शेषकालं त्वनुत्कृष्टः एवं संक्रमोऽपि । तत एतौ साद्यध्रुवौ । जघन्योऽनुभागसंक्रमः पुनः सूक्ष्मैकेन्द्रिये हतप्रभूतानुभागसत्कर्मणि प्राप्यते । प्रभूतानुभागसत्कर्मघाताभावे तु तस्मिन्नप्यजघन्यः । तत एतावपि साद्यध्रुवौ ।

कृता साद्यनादिप्ररूपणा । सम्प्रति स्वामित्वं वक्तव्यम् । तच्च द्विधा उत्कृष्टानुभागसंक्रमस्वामित्वं, जघन्यानुभागसंक्रमस्वामित्वं च । तत्रोत्कृष्टानुभागसंक्रमस्वामित्वमभिधि-

त्सुस्तत्कालप्रमाणनियमनार्थमिदमाह-

उक्कोसगं पबंधिय, आवलियमइच्छिऊण उक्कोसं।
जावं न घाएइ तगं, संकमइ य आमुहुत्तंतो ॥५२॥

'उक्कोसगं' ति—मिथ्यादृष्टिरुत्कृष्टमनुभागं बद्ध्वा तत आवलिकामतिक्रम्य; बन्धावलिकायाः परत इत्यर्थः। तमुत्कृष्टमनुभागं संक्रमयति तावद्यावन्न विनाशयति। कियन्तं कालं यावत्पुनर्न विनाशयतीति चेदुच्यते-आ मुहूर्तान्तः; अन्तर्मुहूर्तं यावदित्यर्थः। परतो मिथ्यादृष्टिः शुभप्रकृतीनामनुभागं संक्लेशेन अशुभप्रकृतीनां तु विशुद्ध्याऽवश्यं विनाशयति।

सम्प्रति स्वामी प्रतिपाद्यते—

असुभाणं अन्नयरो, सुहुम अपज्जत्तगाइ मिच्छो य।
वज्जिय असंखवासा-उए य मणुओववाए य ॥ ५३ ॥

'असुभाणं' ति—अशुभानां प्रकृतीनां पञ्चविधज्ञानावरणनवविधदर्शनावरणासातवेदनीयाष्टाविंशतिविधमोहनीयनरकद्विकतिर्यग्द्विकपञ्चेन्द्रियजातिवर्जशेषजातिचतुष्टयप्रथमवर्जसंस्थानप्रथमवर्जसंहनननीलकृष्णदुरभिगन्धतिक्तकटुकरूक्षशीतकर्कशगुरूपघाताप्रशस्तविहायोगतिस्थावरसूक्ष्मसाधारणापर्याप्तास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्रपञ्चविधान्तरायलक्षणानामष्टाशीतिसंख्यानामन्यतरः सूक्ष्मापर्याप्तादिः, आदिशब्दात्—पर्याप्तसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तबादरद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवनारकपरिग्रहः। तत एतेषामन्यतमो मिथ्यादृष्टिरुत्कृष्टमनुभागसंक्रमं करोति। केवलमसंख्येयवर्षायुषो मनुष्यतिरश्चो ये च देवाः स्वभवाच्च्युत्वा मनुष्येषूत्पद्यन्ते तांश्च मनुष्योपपातान् आनतप्रमुखान् देवान् वर्जयित्वा। एते हि मिथ्यादृष्टयोऽपि नाशुभप्रकृतीनामुक्तस्वरूपाणामुत्कृष्टमनुभागं बध्नन्ति, तीव्रसंक्लेशाभावात्। ततश्चोत्कृष्टानुभागसंक्रमाभाव इति तेषां वर्जनम्।

सव्वत्थायावुज्जो-यमणुयगइपंचगाण आऊणं।
समयाहिगालिगा से-स त्ति सेसाण जोगंता ॥ ५४ ॥

'सव्वत्थ' त्ति—सर्वत्र—सर्वेषु सूक्ष्मापर्याप्तादिषु नैरयिकपर्यवसानेषु असंख्येयवर्षायुस्तिर्यग्मनुष्येषु मनुष्योपपातेषु च देवेषु आनतादिषु मिथ्यादृष्टिषु सम्यग्दृष्टिषु वा। आतपस्योद्योतस्य मनुजगतिपञ्चकस्य मनुजगतिमनुजानुपूर्व्यौदारिकद्विकवज्रर्षभनाराचसंहननलक्षणस्य अत्रौदारिकद्विकग्रहणादौदारिकसप्तकं गृह्यते, तथा विवक्षणात्। ततः सर्वसंख्यया द्वादशानां प्रकृतीनामुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमो वेदितव्यः। तथाहि—सम्यग्दृष्टिः शुभमनुभागं न विनाशयति, किं तु-विशेषतो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावत् परिपालयति। तत उत्कर्षत एतावन्तं कालं यावदुत्कृष्टमनुभागमविनाश्य पश्चात्सर्वत्र यथायोग्यमुत्पद्यते। ततो मिथ्यादृष्टिष्वप्यनन्तरोक्तप्रकृतीनामुत्कृष्टोऽनुभागसंक्रमोऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावद्वाप्यते। आतपोद्योतयोश्चोत्कृष्टोऽनुभागो मिथ्यादृष्टिनैव बध्यते। ततो न तत्र तयोरुत्कृष्टानुभागसंक्रमाभावः। मिथ्यात्वाच्च प्रतिपत्य सम्यक्त्वं गते सम्यग्दृष्टावपि प्राप्यते। न च सम्यग्दृष्टिः सन् तयोरुत्कृष्टमनुभागं विनाशयति, शुभप्रकृतित्वात्, ततो द्वे षट्षष्टी अपि सागरोपमाणां यावदुत्कर्षतस्तयोस्तत्र संक्रमो द्रष्टव्यः। तथा चतुर्णामायुषामुत्कृष्टमनुभागं बद्ध्वा बन्धावलिकायामतीतायां यावत्समयाधिकावलिका शेषा तावदुत्कृष्टानुभागसंक्रमः प्राप्यते। शेषाणां तु शुभप्रकृतीनां सातवेदनीयदेवद्विकपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकतैजससप्तकसमचतुरस्रसंस्थानशुक्ललोहितहारिद्रवर्णसुरभिगन्धकषायाम्लमधुररसमृदुलघुस्निग्धोष्णस्पर्शप्रशस्तविहायोगत्युच्छ्वासागुरुलघुपराघातत्रसादिदशनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गोत्रलक्षणानां चतुःपञ्चाशत्संख्यानामात्मीयात्मीयबन्धव्यवच्छेदसमये उत्कृष्टमनुभागं बद्ध्वा बन्धावलिकायाः परतस्तावदुत्कृष्टमनुभागं संक्रमयति यावत्सयोगिकेवलिचरमसमयः। तथा चैतासां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागसंक्रमस्वामिनः प्रायोऽपूर्वकरणादयः सयोगिकेवलिपर्यवसाना द्रष्टव्याः।

तदेवमुक्त उत्कृष्टानुभागसंक्रमस्वामी, संप्रति जघन्यानुभागसंक्रमस्वामिनं प्रतिपिपादयिषुर्जघन्यानुभागसंक्रमसम्भवपरिज्ञानार्थमाह—

खवगस्संतरकरणे, अकए घाईण सुहुमकम्मुवरिं।
केवलिणोऽणंतगुणं, असन्निओ सेसअसुभाणं ॥ ५५ ॥

'खवगस्स' त्ति-यावदद्याप्यन्तरकरणं न विधीयते तावत्क्षपकस्य सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां च प्रकृतीनां सम्बन्धी अनुभागः सूक्ष्मैकेन्द्रियसत्कादनुभागसत्कर्मणोऽनन्तगुणो भवति। अन्तरकरणे तु कृते सति सूक्ष्मैकेन्द्रियस्यापि सत्कादनुभागसत्कर्मणो हीनो भवति। तथा शेषाणामप्यघातिनीनामशुभप्रकृतीनामसातवेदनीयप्रथमवर्जसंस्थानप्रथमवर्जसंहननकृष्णनीलदुरभिगन्धतिक्तकटुगुरुकर्कशरूक्षशीतोपघाताप्रशस्तविहायोगतिदुर्भगदुःस्वरानादेयास्थिराशुभापर्याप्तायशःकीर्तिनीचैर्गोत्रलक्षणानां त्रिंशत्संख्यानां केवलिनोऽनुभागसत्कर्म असंज्ञिपञ्चेन्द्रियसत्कादनुभागसत्कर्मणोऽनन्तगुणं वेदितव्यम्। तथा च सति सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां च प्रकृतीनां जघन्यानुभागसंक्रमसम्भवः क्षपकस्यान्तरकरणे कृते सति वेदितव्यः। शेषाणां त्वशुभप्रकृतीनामुक्तरूपाणां जघन्यानुभागसंक्रमसंभवः, न सयोगिकेवलिनि, किं तु-हतसत्कर्मणः सूक्ष्मैकेन्द्रियादेः, तस्यैव वक्ष्यमाणत्वात्।

इह 'संकमइ य आमुहुत्तंतो' इति वचनात्सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा किलान्तर्मुहूर्तात्परतः सर्वप्रकृतीनामनुभागघातं कुर्वन्तीति प्रसक्तम्-तत्रापवादमाह-

सम्मद्दिट्ठी न हणइ, सुभाणुभागे असम्मद्दिट्ठी वि।
सम्मत्तमीसगाणं, उक्कोसं वज्जिया खवगं ॥ ५६ ॥

'सम्मद्दिट्ठि' त्ति-इह याः शुभप्रकृतयः सातवेदनीयदेवद्विकमनुजद्विकपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंस्थानप्रथमसंहननौदारिकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकतैजससप्तकशुभवर्णाद्येकादशकागुरुलघूपघातोच्छ्वासातपोद्योतप्रशस्तविहायोगतित्रसादिदशकनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गोत्रलक्षणाः षट्षष्टिसंख्यास्तासां सर्वासामपि शुभमनुभागमुत्कर्षतो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावत्सम्यग्दृष्टिर्न विनाशयति। असम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिः। अपि शब्दात्सम्यग्दृष्टिश्च सम्यग्मिथ्यात्वयोरुत्कृष्टमनुभागं

न विनाशयति । क्षपणं—क्षपणकालं वर्जयित्वा । एतदुक्तं भवति—क्षपणकाले सम्यग्दृष्टिरपि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरुत्कृष्टमनुभागं विनाशयति, तेन क्षपणकालो वर्ज्यते । तथा चोक्तं पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—" सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयश्च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्नोत्कृष्टमनुभागं विनाशयन्ति , अपि तु क्षपकः सम्यग्दृष्टिर्विनाशयति , उभयोरपि दृष्ट्योरिति " मिथ्यादृष्टिः पुनः सर्वासामपि शुभप्रकृतीनां संक्लेशेनाशुभप्रकृतीनां तु विशुद्ध्याऽन्तर्मुहूर्तात्परत उत्कृष्टमनुभागमवश्यं विनाशयति ।

तदेवं जघन्यानुभागसंक्रमस्वामित्वप्रतिपादनाय भावना कृता । सम्प्रति जघन्यानुभागसंक्रमस्वामित्वमेवाह—

अंतरकरणा उवरिं, जहन्नठिइसंकमो उ जस्स जहिं ।
घाईणँ नियगचरम-रसखंडे दिट्ठिमोहदुगे ॥ ५७ ॥

'अंतरकरण' त्ति-अन्तरकरणादूर्ध्वं घातिकर्मप्रकृतीनां मध्ये यस्याः प्रकृतेर्यत्र गुणस्थानके जघन्यस्थितिसंक्रम उक्तः, तस्यास्तत्र जघन्यानुभागसंक्रमोऽपि वेदितव्यः । एतदुक्तं भवति—अन्तरकरणे कृते सति अनिवृत्तिबादरसंपरायक्षपको नवनोकषायसंज्वलनचतुष्टयानां क्षपणक्रमेण जघन्यस्थितिसंक्रमणकाले जघन्यानुभागसंक्रमं करोति, ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरण—निद्राप्रचलारूपदर्शनाऽऽवरणषट्कानां क्षीणकषायः समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ वर्तमानो जघन्यानुभागसंक्रमं करोति'नियगे'त्यादि दर्शनमोहनीयद्विकस्य सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वरूपस्य क्षपणकाले निजकचरमरसखण्डे आत्मीयात्मीयचरमरसखण्डसंक्रमणकाले जघन्यानुभागसंक्रमो भवति ।

आऊण जहन्नठिई, बंधिय जाव त्थि संकमो ताव ।
उव्वलणतित्थसंजो-यणा य पढमालियं गंतुं ॥ ५८ ॥

' आऊण ' त्ति चतुर्णामप्यायुषां जघन्यां स्थितिं बद्ध्वा,जघन्यां हि स्थितिं बध्नन् जघन्यमनुभागं बध्नातीति जघन्यस्थितिग्रहणम् । ततो जघन्यां स्थितिं बद्ध्वा बन्धावलिकायाः परतस्तावज्जघन्यानुभागं संक्रमयति यावत्समयाधिकावलिका शेषा भवति । ततो जघन्यां स्थितिं बद्ध्वा यावदस्ति संक्रमस्तावज्जघन्यानुभागसंक्रमः प्राप्यते । तथा नरकद्विकमनुजद्विकदेवद्विकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोच्चैर्गोत्रलक्षणानामेकविंशत्युद्वलनप्रकृतीनां तीर्थकरस्यानन्तानुबन्धिनां च जघन्यमनुभागं बद्ध्वा प्रथमावलिकां बन्धावलिकालक्षणां गत्वाऽतिक्रम्य; बन्धावलिकायाः परतः इत्यर्थः । जघन्यमनुभागं संक्रमयति । कः संक्रमयतीति चेदुच्यते—वैक्रियसप्तकदेवद्विकनरकद्विकानामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियः, मनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्रयोः सूक्ष्मनिगोदः, आहारकसप्तकस्याप्रमत्तः, तीर्थकरस्याविरतसम्यग्दृष्टिः, अनन्तानुबन्धिनां पश्चात्कृतसम्यक्त्वो मिथ्यादृष्टिः संक्रमयतीति ।

सेसाण सुहुमहयसं-तकम्मिगो तस्स हेट्ठओ जाव ।
बंधइ तावं एगिं-दिओ वऽणेगिंदिओ वाऽवि ॥५९॥

'सेसाण'त्ति—उक्तशेषाणां शुभानामशुभानाम् प्रकृतीनां सप्तनवतिसंख्यानां यः सूक्ष्मैकेन्द्रियो वायुकायिकोऽग्निकायिको वा हतसत्कर्मा , हतं—विनाशितं प्रभूतमनुभागसत्कर्म येन स हतसत्कर्मा , स तस्यात्मसत्कस्यानुभागसत्कर्मणोऽधस्तात्; ततः स्तोकतरमित्यर्थः, अनुभागं तावद्बध्नाति यावदेकेन्द्रियस्तस्मिन्नन्यस्मिन् वा एकेन्द्रियभवे वर्तमानोऽनेकेन्द्रियो वेति, स एव हतसत्कर्मा एकेन्द्रियोऽन्यस्मिन् द्वीन्द्रियादिभवे वर्तमानो यावदन्यं बृहत्तरमनुभागं न बध्नाति तावत्तमेव जघन्यमनुभागं संक्रमयति ।

तदेवमुक्तोऽनुभागसंक्रमः । सम्प्रति प्रदेशसंक्रमाभिधानावसरः । तत्र चैतेऽर्थाधिकाराः, तद्यथा—सामान्यलक्षणभेदैः साद्यनादिप्ररूपणा । उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्वामी जघन्यप्रदेशसंक्रमस्वामी च । तत्र सामान्यलक्षणप्रतिपादनार्थमाह—

जं दलियमन्नपगइं, निज्जइ सो संकमो पएसस्स ।
उव्वलणो विज्झाओ, अहापवत्तो गुणो सव्वो ॥६०॥

जं'ति'-यत्संक्रमप्रायोग्यं दलिकं कर्मद्रव्यम् अन्यप्रकृतिं नीयेत अन्यप्रकृतिरूपतया परिणम्यते स प्रदेशसंक्रमः । उक्तं सामान्यलक्षणम् ॥ सम्प्रति भेदमाह—' उव्वलणो ' इत्यादि । प्रदेशसंक्रमः पञ्चधा । तद्यथा—उद्वलनासंक्रमः , विध्यातसंक्रमः ; यथाप्रवृत्तसंक्रमः , गुणसंक्रमः , सर्वसंक्रमश्च । तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात्प्रथमत उद्वलनासंक्रमस्य लक्षणमभिधीयते—इहानन्तानुबन्धिचतुष्टयसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वदेवद्विकनरकद्विकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकमनुजद्विकोच्चैर्गोत्रलक्षणानां सप्तविंशतिप्रकृतीनां प्रथमतः पल्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तेन कालेनोत्किरति । ततः पुनरपि द्वितीयं स्थितिखण्डं पल्योपमासंख्येयभागमात्रमेव , केवलं प्रथमात् स्थितिखण्डात् विशेषहीनमन्तर्मुहूर्तेन कालेनोत्किरति । ततोऽपि तृतीयं स्थितिखण्डं पल्योपमासंख्येयभागमात्रम् , द्वितीयात् स्थितिखण्डात् विशेषहीनमन्तर्मुहूर्तेन कालेनोत्किरति । एवं पल्योपमासंख्येयभागमात्राणि स्थितिखण्डानि पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् स्थितिखण्डाद्विशेषहीनानि तावद्वाच्यानि यावत् द्विचरमं स्थितिखण्डम् सर्वाण्यपि च तानि प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेन कालेनोत्कीर्यन्ते । इह च द्विधा प्ररूपणा—अनन्तरोपनिधया, परम्परोपनिधया च । तत्रानन्तरोपनिधया प्रथमस्थितिखण्डस्य प्रभूता स्थितिः । ततो द्वितीयस्य विशेषहीना । ततोऽपि तृतीयस्य विशेषहीना । एवं यावद् द्विचरमं स्थितिखण्डम् । कृताऽनन्तरोपनिधया प्ररूपणा ॥ संप्रति परम्परोपनिधया क्रियते—तत्र प्रथमस्थितिखण्डापेक्षया कानिचित् स्थितिखण्डानि स्थित्यपेक्षयाऽसंख्येयभागहीनानि,कानिचित्संख्येयभागहीनानि,कानिचित् संख्येयगुणहीनानि, कानिचिदसंख्येयगुणहीनानि । यदा तु प्रदेशपरिमाणं चिन्त्यते, तदा प्रथमस्थितिखण्डात् द्वितीयं स्थितिखण्डं दलिकापेक्षया विशेषाधिकम् । ततोऽपि तृतीयं विशेषाधिकम् ,एवं तावद्वाच्यं यावत् द्विचरमं स्थितिखण्डम् । इयमनन्तरोपनिधा । परम्परोपनिधा पुनरियम्-प्रथमात् स्थितिखण्डाद्दलिकमपेक्ष्य किंचिदसंख्येयभागाधिकम् , किंचित्संख्येयभागाधिकम् ,किंचित्संख्येयगुणाधिकम् ,किंचिदसंख्येयगुणाधिकम्, स्थितिखण्डानां चोत्करणविधिरयम्-प्रथमसमये स्तोकं दलिकमुत्किरति । द्वितीये समयेऽसंख्ये-

-यगुणम् । ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावद्वाच्यं यावदन्तर्मुहूर्तस्य चरमसमयः । गुणकारश्चात्र पल्योपमासंख्येयभागलक्षणो वेदितव्यः । एवं सर्वेष्वपि स्थितिखण्डेषु द्रष्टव्यम् । दलिकं चोत्कीर्य क्व प्रक्षिप्यत इति चेदुच्यते-किंचित्स्वस्थाने किंचित्परस्थाने । तत्र कियत्प्रक्षिप्यत इति विशेषतो निरूप्यते-प्रथमे स्थितिखण्डे प्रथमसमये यत्कर्मदलिकमन्यप्रकृतिषु प्रक्षिपति तत् स्तोकम् । यत् स्वस्थान एवाधस्तात्प्रक्षिप्यते तत्ततोऽसंख्येयगुणम् । ततोऽपि द्वितीयसमये यत्स्वस्थाने प्रक्षिप्यते तदसंख्येयगुणम् । परप्रकृतिषु पुनर्यत् प्रक्षिप्यते तत्प्रथमसमयपरस्थानप्रक्षिप्ताद्विशेषहीनम् । तृतीयसमये यत्स्वस्थाने प्रक्षिप्यते तत् द्वितीयसमयस्वस्थानप्रक्षिप्तादसंख्येयगुणम् । यत्पुनः-- परप्रकृतिषु प्रक्षिप्यते,तत् द्वितीयसमयपरस्थानप्रक्षिप्ताद्विशेषहीनम् । एवं तावद्वाच्यं यावदन्तर्मुहूर्तचरमसमयः । एवं सर्वेष्वपि स्थितिखण्डेषु द्विचरमस्थितिखण्डपर्यवसानेषु वाच्यम्।सम्प्रति चरमखण्डस्य विधिरुच्यते-चरमस्थितिखण्डं द्विचरमस्थितिखण्डापेक्षयाऽसंख्येयगुणं तदपि चरमस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तेन कालेनोत्कीर्यते । तस्य च यत्प्रदेशाग्रं तदुदयावलिकागतं मुक्त्वा शेषं सर्वं परस्थाने प्रक्षिपति । तच्चैवम्-प्रथमसमये स्तोकं, द्वितीये समयेऽसंख्येयगुणं, ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् , एवं यावच्चरमसमयः । चरमसमये तु यत्परप्रकृतिषु प्रक्षिप्यते दलिकं स सर्वसंक्रम उच्यते । तत्र यावत्प्रमाणं द्विचरमस्थितिखण्डसत्कं कर्मदलिकं चरमसमये परप्रकृतिषु संक्रमयति, तावत्प्रमाणं चेच्चरमस्थितिखण्डस्य कर्मदलिकं प्रतिसमयमपह्रियते तर्हि तच्चरमं स्थितिखण्डमसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिर्निर्लेपीभवति एषा कालतो मार्गणा । क्षेत्रतः पुनरियम्---यावत्प्रमाणं द्विचरमस्थितिखण्डसत्कं कर्मदलिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति , तावत्प्रमाणं कर्मदलिकं चरमस्थितिखण्डस्य सत्कमेकत्रापह्रियते , अन्यत्र एक आकाशप्रदेशः । एवमपह्रियमाणं चरमस्थितिखण्डमङ्गुलमात्रक्षेत्रगतप्रदेशराशेरसंख्येयतमेन भागेनापह्रियते । अङ्गुलस्यासंख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्ति चरमस्थितिखण्डे यथोक्तप्रमाणानि खण्डानि भवन्तीत्यर्थः । यावत्प्रमाणं पुनर्द्विचरमस्थितिखण्डसत्कं कर्मदलिकं स्वस्थाने संक्रमयति , तावत्प्रमाणं चेच्चरमस्थितिखण्डस्य कर्मदलिकं प्रतिसमयमपह्रियते तर्हि तच्चरमं स्थितिखण्डं पल्योपमासंख्येयभागमात्रगतैः समयैर्निर्लेपीभवति ।

तदेवमुक्तमुद्वलनासंक्रमलक्षणम् । सम्प्रत्येतदेव लक्षणं योजयन्नाहारकसप्तकस्योद्वलनासंक्रमकारकमाह---

आहारतणु भिन्नमु-हुत्ता अविरइगओ पउव्वलए ।
जा अविरतो त्ति उव्वल-इ पल्लभागे असंखतमे ॥६१॥

'आहार' त्ति---आहारकसप्तकसत्कर्माऽविरतिर्विरत्यभावं गतः सन् अन्तर्मुहूर्तात्परत आहारकतनुम् , इहाहारकग्रहणेनाहारकसप्तकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । तत आहारकसप्तकम् । ' पउव्वलए ' त्ति प्रोद्वलयति । कियता पुनः कालेनोद्वलयतीति चेदुच्यते---यावदविरतिस्तावदुद्वलयति । एतेनाविरतिप्रत्यया आहारकसप्तकस्योद्वलना प्रतिपादिता द्रष्टव्या । अविरतिश्चानन्तमपि कालं यावद्भवति, ततो नियममाह---' पल्लभागे असंखतमे ' पल्योपमस्यासंख्येयतमेन भागेन-सर्वमुद्वलयतीत्यर्थः ।

अंतोमुहुत्तमद्धं, पल्लासंखिज्जमित्तठिइखंडं ।
उक्किरइ पुणो वि तहा, उणूणमसंखगुणहं जा ॥ ६२ ॥

' अंतोमुहुत्तं ' ति-अन्तर्मुहूर्तप्रमाणामद्धां यावदन्तर्मुहूर्तेन-कालेनेत्यर्थः। पल्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डमुत्किरति । एष विधिः प्रथमखण्डस्य ॥ ततः पुनरपि तथा तेनैव प्रकारेणान्तर्मुहूर्तेन कालेनान्यत् पल्योपमासंख्येभागमात्रं खण्डं पूर्वस्मादूनमूनतरमुत्किरति । एवं तावद्वाच्यं यावद् द्विचरमं स्थितिखण्डम् । तच्च प्रथमस्थितिखण्डापेक्षयाऽसंख्येयगुणहीनम् ।

तं दलियं सत्थाणे, समए समए असंखगुणियाए ।
सेढीए परठाणे विसेसहाणीए संछुभइ ॥ ६३ ॥

'तं' ति---तदुत्कीर्यमाणं दलिकं समये समये स्वस्थाने असंख्येयगुणितया श्रेण्या संछुभते---प्रक्षिपति । यत्पुनः परस्थाने परप्रकृतौ तद्विशेषहान्या । तद्यथा-प्रथमसमये यत् परप्रकृतौ प्रक्षिपति तत् स्तोकम् । यत्पुनः स्वस्थाने एवाधस्तात् प्रक्षिप्यते, तत्ततोऽसंख्येयगुणम् । ततोऽपि द्वितीयसमये यत् स्वस्थाने प्रक्षिप्यते तदसंख्येयगुणम् । परप्रकृतिषु पुनर्यत् प्रक्षिप्यते तत्प्रथमसमये परस्थानप्रक्षिप्ताद्विशेषहीनम् । एवं तावत्प्रतिसमयं वाच्यं यावदन्तर्मुहूर्तस्य चरमसमयः । एष प्रथमस्थितिखण्डस्योत्करणविधिः । एवमन्येषामपि द्रष्टव्यम् ।

जं दुचरमस्स चरिमे, अन्नं संकमइ तेण सव्वं पि ।
अंगुलअसंखभागे-ण हीरए एस उव्वलणा ॥ ६४ ॥

'जं' ति-द्विचरमस्थितिखण्डस्य चरमसमये यत् कर्मदलिकमन्यां प्रकृतिं संक्रमयति , तेन मानेन---तावत्प्रमाणेन दलिकेनेत्यर्थः । यदि चरमं स्थितिखण्डमपह्रियते, ततः कालतोऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियते क्षेत्रतः पुनरङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्येयतमेन भागेन । एषा प्रागुक्ता द्विचरमस्थितिखण्डं यावदाहारकसप्तकस्योद्वलना ।

सम्प्रति चरमस्थितिखण्डकस्य वक्तव्यतामाह-

चरममसंखिज्जगुणं, अणुसमयमसंखगुणियसेढीए ।
देइ परत्थाणे ए- वं संछुभतीणि(एव)मविकसिणो ॥६५॥

'चरमं' ति-द्विचरमस्थितिखण्डाच्चरमं स्थितिखण्डं स्थित्यपेक्षयाऽसंख्येयगुणम् । तथा तस्य चरमखण्डस्य यत्प्रदेशाग्रं तदुदयावलिकागतं मुक्त्वा शेषं परस्थाने परप्रकृतिषु । अनुसमयम्-प्रतिसमयम् असंख्येयगुणनया श्रेण्या प्रक्षिपति । तद्यथा-प्रथमसमये स्तोकम् , द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणम् , तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं यावच्चरमसमयः । एवममुना प्रकारेण परप्रकृतौ प्रक्षिप्यमाणानां प्रकृतीनाम् । अपिः सम्भावने । चरमसमये यः कृत्स्नसंक्रमो भवति स सर्वसंक्रमः । एतेन सर्वसंक्रमस्य लक्षणं प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् ।

सम्प्रति वेदकसम्यक्त्वादीनामुद्वलनासंक्रमकारकानाह-

एवं मिच्छद्दिट्ठि-स्स वेयगं मीसगं तओ पच्छा ।

एगिंदियस्स सुरदुग–मश्रो स वेउव्विनिरयदुगं ॥६६॥

'एवं' ति–अष्टाविंशतिसत्कर्मा मिथ्यादृष्टिः प्रथमत एवमुपदर्शितेन प्रकारेण सम्यक्त्वमुद्वलयति, ततः सम्यग्मिथ्यात्वम् । तथा एकेन्द्रियाहारकसप्तकरहिता या नामकर्मणः पञ्चनवतिप्रकृतयस्तत्सत्कर्मा देवगतिदेवानुपूर्व्यौ पूर्वोक्तेन विधिना युगपदुद्वलयति ततोऽनन्तरं वैक्रियसप्तकं नरकद्विकं च युगपदुद्वलयति ।

सुहुमतसेगो उत्तम–मश्रो य नरदुगमहानियट्टिम्मि ।
छत्तीसाए नियगे, संजोयणदिट्ठिजुयले य ॥ ६७ ॥

'सुहुम' त्ति–सूक्ष्मत्रसस्तैजस्कायिको वायुकायिकश्च । उत्तमं गोत्रमुच्चैर्गोत्रम् । प्रथमतः पूर्वोक्तेन विधिनोद्वलयति । ततो नरद्विकं–मनुजगतिमनुजानुपूर्वीलक्षणम् । तदेवं मिथ्यादृष्टेरुद्वलना प्रतिपादिता ॥ सम्प्रति सम्यग्दृष्टेः प्रतिपाद्यते—' अहानियट्टिम्मि छत्तीसाए ' त्ति अथशब्दोऽधिकारान्तरसूचकः । किमिदमधिकारान्तरमिति चेदुच्यते—प्राक्तनीनां प्रकृतीनामुद्वलना पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेन भवति यथायोगं मिथ्यादृष्टेश्च, वक्ष्यमाणानां चान्तर्मुहूर्तेन कालेन सम्यग्दृष्टीनां चेत्यधिकारान्तरता । अनिवृत्तावनिवृत्तबादरसम्पराये षट्त्रिंशत्प्रकृतीनामुद्वलना । एतदुक्तं भवति-अनिवृत्तिबादरसम्परायः क्षपकः स्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणकषायाष्टकनवनोकषायसंज्वलनक्रोधमानमायालक्षणाः षट्त्रिंशत्प्रकृतीः स्वस्वक्षपणकालेऽन्तर्मुहूर्तेन कालेनोद्वलयति । 'नियगे' इत्यादि,निजके–आत्मीये क्षपके–स्वक्षपके,अविरतसम्यग्दृष्ट्यादावित्यर्थः। संयोजनदृष्टियुगले च । अत्र षष्ठ्यर्थे सप्तमी, संयोजनानामनन्तानुबन्धिनां दृष्टियुगलस्य च मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोश्च पूर्वोक्तविधिनोद्वलनाऽन्तर्मुहूर्तेन कालेनावगन्तव्या ।

तदेवमुद्वलनासंक्रम उक्तः । सम्प्रति विध्यातसंक्रमस्य लक्षणमाह—

जासि न बंधो गुणभव–पच्चयश्रो तासि होइ विज्झाश्रो ।
अंगुलअसंखभागो, ववहारो तेण सेसस्स ॥ ६८ ॥

' जासि ' त्ति—यासां प्रकृतीनां गुणप्रत्ययतो भवप्रत्ययतो वा बन्धो न भवति तासां विध्यातसंक्रमोऽवसेयः । कास्ता भवप्रत्ययतो गुणप्रत्ययतो वा बन्धं नायान्तीति चेदुच्यते—इह या मिथ्यादृष्टिगुणस्थानान्ताः षोडश प्रकृतयस्तासां सासादनादिषु गुणप्रत्ययतो बन्धो न भवति । सासादनान्तानां पञ्चविंशतिप्रकृतीनां सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादिषु, अविरतसम्यग्दृष्ट्यन्तानां दशानां देशविरतादिषु, देशविरतान्तानां चतसृणां प्रमत्तादिषु, प्रमत्तान्तानां षण्णामप्रमत्तादिषु, गुणप्रत्ययतो बन्धो न भवति। ततस्तासां तत्र तत्र विध्यातसंक्रमः प्रवर्तते । तथा वैक्रियसप्तकदेवद्विकनरकद्विकैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणापर्याप्ताऽऽतपलक्षणानां विंशतिप्रकृतीनां नैरयिका मिथ्यात्वादिरूपे हेतौ विद्यमानेऽपि भवप्रत्ययतो बन्धका न भवन्ति । नरकद्विकदेवद्विकवैक्रियसप्तकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिसूक्ष्मापर्याप्तसाधारणानां सप्तदशप्रकृतीनां समस्ता अपि देवा भवप्रत्ययतो बन्धका नोपजायन्ते । एकेन्द्रियजात्यातपस्थावरनाम्नामपितु सनत्कुमारादयः । संहनननषट्कसमचतुरस्रवर्जसंस्थानपञ्चकनपुंसकवेदमनुजद्विकौदारिकसप्तकतिर्यगेकान्तयोग्यस्थावरादिप्रकृतिदशकदुर्भगादित्रिकनीचैर्गोत्राप्रशस्तविहायोगतिप्रकृतीनां त्वसंख्येयवर्षायुषः । एवं यस्य यत् यत् कर्म भवप्रत्ययतो गुणप्रत्ययतो वा न बन्धमायाति तत्तत्तस्य तस्य विध्यातसंक्रमयोग्यं वेदितव्यम् । दलिकप्रमाणनिरूपणार्थमिदमाह–' अंगुले ' त्यादि यावत्प्रमाणं कर्मदलिकं प्रथमसमये विध्यातसंक्रमेण परप्रकृतिषु प्रक्षिप्यते, तेन मानेन शेषस्य दलिकस्यापहारे क्रियमाणेऽङ्गुलस्यासंख्येयतमेन भागेनापहारो भवति । इयमत्र भावना–यावत्प्रमाणं प्रथमसमये कर्मदलिकं विध्यातसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरे प्रक्षिप्यते, तावत्प्रमाणैः खण्डैः शेषं सर्वमपि तत्प्रकृतिगतं दलिकमपह्रियमाणमङ्गुलमात्रस्य क्षेत्रस्यासंख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्संख्याकैरपह्रियते । इदं क्षेत्रतो निरूपणम् । कालतस्त्वसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहारः । अयं च विध्यातसंक्रमः प्रायो यथाप्रवृत्तसंक्रमावसाने वेदितव्यः । (गुणसंक्रमस्य लक्षणं ' गुणसंकम ' शब्दे तृतीयभागे ६३० पृष्ठे गतम् ।)

सम्प्रति यथाप्रवृत्तसंक्रामस्य लक्षणं प्रतिपादयति–

बंधे अहापवत्तो, परित्तिश्रो वा अबंधे वि ॥ ६९ ॥

'बंधे'इत्यादि,ध्रुवबन्धिनीनां प्रकृतीनां बन्धे सति यथाप्रवृत्तसंक्रमः प्रवर्तते । 'परित्तिश्रो वा इति,'परि'त्ति अनेन परावर्तमानाः प्रकतय उच्यन्ते । तासामबन्धेऽपि आस्तां बन्धे-इत्यपिशब्दार्थः, यथाप्रवृत्तसंक्रमो भवति । इयमत्र भावना-सर्वेषामपि संसारस्थानमसुमतां ध्रुवबन्धिनीनां बन्धे परावर्तमानप्रकृतीनां तु स्वस्वभवबन्धयोग्यानां बन्धेऽबन्धे वा यथाप्रवृत्तसंक्रमो भवति ।

सांप्रतमेतैरेवोद्वलनासंक्रमविध्यातसंक्रमगुणसंक्रमयथाप्रवृत्तसंक्रमैरपहारकालस्याल्पबहुत्वमभिधीयते–

थोवोवहारकालो, गुणसंकमणेण संखगुणणाए ।
सेसस्स ऽहापवत्ते, विज्झाए उव्वलणनामे ॥ ७० ॥

'थोवो' त्ति–उद्वलनासंक्रमाभिधानावसरे यत्प्रागभिहितं चरमखण्डं तच्छेषमित्युच्यते । तस्य शेषस्य यदि गुणसंक्रममानेनापहारः क्रियते, ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण कालेन सकलमपि तदपह्रियते । ततो गुणसंक्रमेणापहारकालः सर्वस्तोकः । ततो यथाप्रवृत्तसंक्रमेणापहारकालोऽसंख्येयगुणः । यतस्तदेव चरमखण्डं यदि यथाप्रवृत्तसंक्रमेणापह्रियते तर्हि पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेनापह्रियते । ततो विध्यातसंक्रमेणापहारकालोऽसंख्येयगुणः । यतस्तदेव चरमखण्डं यदि विध्यातसंक्रमेणापह्रियते ततोऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियते । ततोऽप्युद्वलनासंक्रमेणापहारकालोऽसंख्येयगुणः । तथाहि—तदेव चरमखण्डं द्विचरमस्थितिखण्डस्य चरमसमये यत्परप्रकृतौ प्रक्षिप्यते तेन मानेन चेदपह्रियते , ततोऽतिप्रभूताभिरसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियते । ततः पाश्चात्यादयमुद्वलनासंक्रमेणापहारकालोऽसंख्येयगुणः ।

इह प्राग्यथाप्रवृत्तसंक्रमस्य कालो नोक्तः, उद्वलनासंक्रमेऽपि यद् द्विचरमं स्थितिखण्डं तस्य चरमसमये स्वस्थाने यत्कर्मदलिकं प्रक्षिप्यते तेन मानेन शेषस्य चरमस्थितिखण्डस्यापहारकालो नोक्तस्ततस्तन्निरूपणार्थमाह—

पल्लासंखियभागेण-हापवत्तेण सेसगऽवहारो।
उव्वलणेण वि थिबुगो, अणुइन्नाए उ जं उदए ॥७१॥

'पल्ल' त्ति—उद्वलनासंक्रमे यच्चरमं स्थितिखण्डं तस्य यदि यथाप्रवृत्तसंक्रममानेनापहारः क्रियते, तर्हि पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेन निःशेषतोऽपहारो भवति। उद्वलनासंक्रमेणापि द्विचरमस्थितिखण्डकस्य चरमसमये यत्स्वस्थाने प्रक्षिप्यते दलिकं तेन मानेन चरमस्थितिखण्डस्यापहारकालः पल्योपमासंख्येयभागलक्षणो वेदितव्यः। तत एतौ द्वावपि तुल्यौ। इहान्योऽपि षष्ठः स्तिबुकसंक्रमोऽस्ति, परं नासौ संक्रमकरणे सम्बध्यते करणलक्षणासम्भवात्। करणं हि सलेश्यं वीर्यमुच्यते। अथ च लेश्यातीतोऽपि भगवानयोगिकेवली द्विचरमसमये द्विसप्ततिप्रकृतीः स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयति। अपि च स्तिबुकसंक्रमेण संक्रान्तं दलिकं न सर्वथा पतद्ग्रहप्रकृतिरूपतया परिणमते, ततो नासौ संक्रमे संबध्यते। परमेषोऽपि संक्रम इति संक्रमप्रस्तावात्तल्लक्षणनिरूपणार्थमाह-' थिबुगो' इत्यादि अनुदीर्णाया-अनुदयप्राप्तायाः सत्कं यत्कर्मदलिकं सजातीयप्रकृतावुदयप्राप्तायां समानकालस्थितौ संक्रमयति संक्रमस्य चानुभवति, यथा मनुजगतावुदयप्राप्तायां शेषं गतित्रयम्, एकेन्द्रियजातौ जातिचतुष्टयमित्यादि स स्तिबुकसंक्रमः। एष एव च प्रदेशानुभवः।

तदेवमुक्तं लक्षणं भेदश्च। सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणा कर्तव्या। तत्र मूलप्रकृतीनां परस्परं संक्रमो न भवति, तत उत्तरप्रकृतीनामेव साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह—

धुवसंकमअजहन्नो, ऽणुक्कोसो तासि वा विवज्जित्तु।
आवरणनवगविग्घं, ओरालियसत्तगं चेव ॥ ७२ ॥
साइयमाइ चउद्धा, सेसविगप्पा य सेसगाणं च।
सव्वविगप्पा नेया, साई अधुवा पएसम्मि ॥ ७३ ॥

'धुवसंकम' त्ति-प्रागुक्तानां ध्रुवसत्कर्मणां षड्विंशत्युत्तरशतसंख्यानामजघन्यः प्रदेशसंक्रमश्चतुर्धा-चतुष्प्रकारः। तद्यथा—सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तत्र क्षपितकर्मांशो वक्ष्यमाणलक्षणः क्षपणार्थमभ्युद्यतो ध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनां सर्वासामपि जघन्यं प्रदेशसंक्रमं करोति, स च सादिरध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः। स चोपशमश्रेण्यां बन्धव्यवच्छेदे सति सर्वासामपि प्रकृतीनां न भवति, ततः प्रतिपाते च भवति, ततोऽसौ साऽऽदिः, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया। अनुत्कृष्टोऽपि प्रदेशसंक्रमो ध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनां चतुर्धा। किं सर्वासां नेत्याह—आवरणनवकं ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयलक्षणम्, तथाऽन्तरायपञ्चकमौदारिकसप्तकं च वर्जयित्वा शेषस्य पञ्चोत्तरप्रकृतिशतस्य। तथाहि—सर्वासामपि प्रकृतीनां गुणितकर्मांशे वक्ष्यमाणलक्षणे क्षपणार्थमभ्युद्यते उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमः प्राप्यते, नान्यत्र। ततोऽसौ सादिः। तस्मादन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः; स चोपशमश्रेण्यां व्यवच्छिद्यते, ततः प्रतिपाते च भवति, ततोऽसौ साऽऽदिः-तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया।' सेसे' त्यादि शेषविकल्पाः पञ्चोत्तरशतस्य जघन्य उत्कृष्टश्च ज्ञानावरणीयाद्येकविंशतिप्रकृतीनां जघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टाः साद्योऽध्रुवाश्च। तत्र पञ्चोत्तरशतस्य जघन्य उत्कृष्टश्च साद्यध्रुवतया भावित एव ज्ञानावरणीयादीनां चोत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो गुणितकर्मांशे मिथ्यादृष्टौ कदाचिल्लभ्यते, शेषकाले त्वनुत्कृष्टः। तत एतौ द्वावपि साद्यध्रुवौ। जघन्यस्तु साद्यध्रुवतया भावित एव। शेषप्रकृतीनां च सर्वेऽप्युत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यविकल्पा अध्रुवसत्कर्मत्वात् मिथ्यात्वध्रुवसत्कर्मणोऽपि सदैव पतद्ग्रहाप्राप्तेर्नीचैर्गोत्रसातासातवेदनीयानां तु परावर्तमानत्वात् सादयोऽध्रुवाश्चावगन्तव्याः।

तदेवं कृता साद्यनादिप्ररूपणा। साम्प्रतमुत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्वामित्वमभिधातव्यम्। तच्च गुणितकर्मांशे लभ्यत इति तन्निरूपणार्थमाह—

जो बायरतसकाले,णूणं कम्मट्ठिइं तु पुढवीए।
बायर (रि) पज्जत्ताप-ज्जत्तगदीहेयरद्धासु ॥ ७४ ॥
जोगकसा उक्कोसो, बहुसो निच्चमवि आउबंधं व।
जोगजसेणुवरि-ल्लठिइनिसेगं बहुं किच्चा ॥ ७५ ॥

'जो बायर' त्ति—इह द्विधा त्रसाः—सूक्ष्माः, बादराश्च। तत्र बादरा द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्तेजोवायुकायिकाः। तत्र सूक्ष्मत्रसव्यवच्छेदार्थं बादरग्रहणम्। बादरत्रसानां द्वीन्द्रियादीनां यः कायस्थितिकालः पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकद्विसहस्रसागरोपमप्रमाणः, तेनोनां कर्मस्थितिं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणां यावत् पृथिव्यां बादरे बादरपृथिवीकायभवेषु स्थित्वा। कथं स्थित्वेत्यत आह—' पज्जत्तापज्जत्तगदीहेयरद्धासु' त्ति दीर्घेतराऽद्धाभ्यां पर्याप्तापर्याप्तयोर्यथासंख्येन योजना। ततोऽयमर्थः-दीर्घाऽद्धं पर्याप्तभवेषु, इतराऽद्धं स्तोकाद्धमपर्याप्तभवेषु। प्रभूतेषु पर्याप्तभवेषु स्तोकेषु चापर्याप्तभवेषु स्थित्वेत्यर्थः। तथा बहुशोऽनेकवारम्। योगकषायोत्कृष्ट उत्कृष्टेषु योगस्थानेषु उत्कृष्टेषु च काषायिकेषु संक्लेशपरिणामेषु वर्तित्वा। इह शेषैकेन्द्रियेभ्यो बादरपृथिवीकायस्य प्रभूतमायुस्तेनाव्यवच्छिन्नं तस्य प्रभूतकर्मपुद्गलोपादानम्। बलवत्तया च तस्यातीव वेदनासहिष्णुत्वम्। तेन तस्य प्रभूतकर्मपुद्गलपरिसाटो न भवतीति बादरपृथिवीकायिकग्रहणम्। अपर्याप्तभवग्रहणं च परिपूर्णकायस्थितिपरिग्रहार्थम्। तेषां चापर्याप्तकभवानां स्तोकानां पर्याप्तकभवानां च प्रभूतानां ग्रहणं प्रभूतकर्मपुद्गलपरिसाटाभावप्राप्त्यर्थम् अन्यथा हि निरन्तरमुत्पद्यमानम्रियमाणेषु बहवः पुद्गलाः परिसटन्ति। न च तेन प्रयोजनम् उत्कृष्टेषु च योगस्थानेषु वर्तमानः प्रभूतं कर्मदलिकमादत्ते, उत्कृष्टसंक्लेशपरिणामश्चोत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति प्रभूतां चोद्वर्तयति स्तोकं चापवर्तयति, अतो योगकषायोत्कृष्टग्रहणम्। ' निच्चमि ' त्यादि, नित्यं सर्वकाले भवे भवे आयुर्बन्धकाले जघन्ये योगे वर्तमानः—आयुर्बन्धं कृत्वा। उत्कृष्टे हि आयुःप्रायोग्ये योगे वर्तमानः प्रभूतानायुःपुद्गलान् आदत्ते, तथा स्वाभाव्याच्च ज्ञानावरणीयस्य

प्रभूतान् पुद्गलान् परिसाटयति । न च तेन प्रयोजनम् , अतो जघन्ययोगग्रहणम् । तथोपरितनीषु स्थितिषु निषेकं कर्मदलिकन्यासरूपं बहु स्वभूमिकानुसारेणातिशयेन प्रभूतं कृत्वा । एवं बादरपृथ्वीकायिकेषु मध्ये पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकसागरोपमसहस्रद्वयन्यूनाः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीः संसृत्य ततो विनिर्गच्छति, विनिर्गत्य च बादरत्रसकायेषु द्वीन्द्रियादिषु मध्ये समुत्पद्यते ।

बायरतसेसु तक्का-लमेवमंते य सत्तमखिईए ।
सव्वलहुं पज्जत्तो, जोगकसायाहिओ बहुसो ॥ ७६ ॥

'बायर' त्ति-एवं पूर्वोक्तेन विधिना-"पज्जत्तापज्जत्तग-दीहेयरद्धासु ॥ जोगकसाउक्कोसो,बहुसो निच्चमवि आउबंधं च । जोगजहण्णुवरि-ल्लठिइनिसेगं बहुं किच्चा ॥१॥" इत्येवंरूपेण बादरत्रसेषु तत्कालं बादरत्रसकायस्थितिकालं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकसागरोपमसहस्रद्वयप्रमाणं परिभ्रम्य यावतो वारान् सप्तमीं नरकपृथिवीं गन्तुं योग्यो भवति तावतो वारान् गत्वा अन्तिमे सप्तमपृथिवीनारकभवे वर्तमानः । इह दीर्घजीवित्वं योगकषायोत्कटता च लभ्यत इति यावत्सम्भवसप्तमनरकपृथ्वीगमनग्रहणम् । तथा सप्तमपृथ्वीनारकभवे सर्वलघुपर्याप्तः सर्वेभ्योऽप्यन्येभ्यो नारकेभ्यः शीघ्रं पर्याप्तभावमुपगतः । इहापर्याप्तापेक्षया पर्याप्तस्य योगोऽसंख्येयगुणो भवति । तथा च सति तस्यातीव प्रभूतकर्मपुद्गलोपादानसम्भवः । तेन चेह प्रयोजनमिति सर्वलघुपर्याप्त इत्युक्तम् । बहुशश्चानेकवारं च तस्मिन् भवे वर्तमानो योगकषायाधिक उत्कृष्टानि योगस्थानानि उत्कृष्टांश्च काषायिकान् परिणामविशेषान् गच्छन् ।

जोगजवमज्झ उवरिं, मुहुत्तमच्छित्तु जीवियवसाणे ।
तिचरिमदुचरिमसमए, पूरित्तु कसायउक्कस्सं ॥ ७७ ॥
जोगुक्कोसं चरिमदु-चरिमे समए य चरिमसमयम्मि ।
संपुण्णगुणियकम्मो, पगयं तेणेह सामित्ते ॥ ७८ ॥

' जोग ' त्ति—योगयवमध्यस्योपरि अष्टसामायिकानां योगस्थानानामुपरीत्यर्थः । अन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् स्थित्वा जीवितावसानेऽन्तर्मुहूर्ते आयुषः शेषे । एतदुक्तं भवति—अन्तर्मुहूर्तावशेषे आयुषि योगयवमध्यस्योपरि असंख्येयगुणवृद्ध्याऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् प्रवर्धमानो भूत्वा । ततः किमित्याह-' तिचरिमे' त्यादि त्रयश्चरमा यस्मात्स त्रिचरमः यत आरभ्यान्तिमः समयस्तृतीयो भवति; स त्रिचरम इत्यर्थः। तस्मिन् भवस्य त्रिचरमे द्विचरमे च समये वर्तमान उत्कृष्टं काषायिकं संक्लेशस्थानं पूरयित्वा चरमे द्विचरमे च समये योगस्थानमपि चोत्कृष्टं पूरयित्वा । इहोत्कृष्टो योग उत्कृष्टश्च संक्लेशो युगपदेकमेव समयं यावत् प्राप्यते, नाधिकमिति विषमसमयतया उत्कृष्टयोगोत्कृष्टकषायस्थानग्रहणम् । त्रिचरमे द्विचरमे च समये उत्कृष्टसंक्लेशग्रहणं प्रभूतोद्वर्तनाल्पापवर्तनाभावनार्थं, द्विचरमे चरमे च समये उत्कृष्टयोगग्रहणं परिपूर्णप्रदेशोपचयसम्भवार्थम् । स इत्थंभूतो नारकभवस्य चरमसमये वर्तमानः सम्पूर्णगुणितकर्मांशो भवति, तेन च सम्पूर्णगुणितकर्मांशेन इहोत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्वामित्वे प्रकृतमधिकारः । तदेवमुक्तो गुणितकर्मांशः ।

सम्प्रति स्वामित्वमभिधीयते-

तत्तो उव्वट्टित्ता, आवलिगासमयतब्भवत्थस्स ।
आवरणविग्घचोद्दस-गोरालियसत्त उक्कोसो ॥ ७९ ॥

'तत्तो' त्ति-स गुणितकर्मांशस्ततः सप्तमपृथ्वीरूपान्नरकादुद्वृत्य पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु मध्ये समुत्पन्नस्ततस्तद्भवस्थस्य तस्मिन् पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियभवे तिष्ठतः प्रथमावलिकाया उपरितने चरमे समये ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकौदारिकसप्तकलक्षणानामेकविंशतिप्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशसंक्रमो भवति । एतासां हि कर्मप्रकृतीनां नारकभवचरमसमये उत्कृष्टयोगवशात् प्रभूतं कर्मदलिकमात्रम् । तच्च बन्धावलिकायामतीतायां संक्रमयति , नान्यथा । अन्यत्र चैतावत् प्रभूतं कर्मदलिकं न प्राप्यत इति ' आवलिगासमयतब्भवत्थस्स ' इत्युपात्तम् ।

कम्मचउक्के असुभा-ण बज्झमाणीण सुहुसरागंते ।
संछोभणम्मि नियगे, चउवीसाए नियट्टिस्स ॥ ८० ॥

'कम्मचउक्के' त्ति—कर्मचतुष्के दर्शनावरणवेदनीयनामगोत्रलक्षणे या अशुभाः सूक्ष्मसम्परायावस्थायामबध्यमानाः प्रकृतयो निद्राद्विकासातवेदनीयप्रथमवर्जसंस्थानप्रथमवर्जसंहननाशुभवर्णादिनवकोपघाताप्रशस्तविहायोगत्यपर्याप्तास्थिरासुभगदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्रलक्षणा द्वात्रिंशत्प्रकृतयस्तासां गुणितकर्मांशस्य क्षपकस्य सूक्ष्मसम्परायस्यान्ते चरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति । तथाऽनिवृत्तिबादरस्य गुणितकर्मांशस्य क्षपकस्य मध्यमकषायाष्टकस्त्यानर्द्धित्रिकतिर्यग्द्विकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिसूक्ष्मसाधारणनोकषायषट्करूपाणां चतुर्विंशतिप्रकृतीनाम् आत्मीये आत्मीये चरमसंक्षोभे चरमसंक्रमे उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति ।

तत्तो अणंतरागय-समयादुक्कस्स सायबंधद्धं ।
बंधिय असायबंधा, लिगंतसमयम्मि सायस्स ॥ ८१ ॥

'तत्तो'त्ति ततो नरकभवादनन्तरभवे समागतः प्रथमसमयादारभ्य सातवेदनीयमुत्कृष्टां बन्धाऽद्धाम्; उत्कृष्टं बन्धकालं यावदित्यर्थः । बद्ध्वा असातवेदनीयं बद्धुमारभते । ततोऽसातवेदनीयस्य बन्धावलिकान्तसमये सातवेदनीयं सकलमपि बन्धावलिकातीतं भवतीतिकृत्वा तस्मिन् समयेऽसातवेदनीये बध्यमाने सातं यथाप्रवृत्तसंक्रमे संक्रमयतः सातस्योत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति ।

संछोभणाएँ दोण्हं, मोहाणं वेयगस्स खणसेसे ।
उप्पाइय सम्मत्तं, मिच्छत्तगए तमतमाए ॥ ८२ ॥

'संछोभणाए' त्ति-क्षपकस्य द्वयोर्मोहनीययोर्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वरूपयोरात्मीयात्मीयचरमसंक्षोभे सर्वसंक्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति । तथा क्षणशेषेऽन्तर्मुहूर्तावशेषे आयुषि तमस्तमाऽभिधानायां सप्तमपृथिव्यां वर्तमान औपशमिकं सम्यक्त्वमुत्पाद्य दीर्घेण च गुणसंक्रमकालेन वेदकसम्यक्त्वपुञ्जं समापूर्य सम्यक्त्वात् प्रतिपतितो मिथ्यात्वं च प्रतिपद्य तत्प्रथमसमय एव वेदकसम्यक्त्वस्य मिथ्यात्वे उत्कृष्टं प्रदेशसंक्रमं करोति ।

भिन्नमुहुत्ते सेसे, तच्चरमावस्सगाणि किच्चेत्थ ।

संजोयणा विसंजो-यगस्स संछोभणा एसिं ॥ ८३ ॥

'भिन्नमुहुत्ते'-त्ति-सगुणितकर्मांशः सप्तमपृथिव्यां वर्तमानो भिन्नमुहूर्तावशेषे आयुषि तस्मिन् भवे यानि चरमावश्यकानि—" जोगजवमज्झउवरिं, मुहुत्तमच्छित्तु जीवियवसाणे। तिचरिमदुचरिमसमए, पूरित्तु कसायउक्कस्सं ॥ १ ॥ " इत्यादिलक्षणानि तानि कृत्वा तस्याश्च सप्तमपृथिव्या उद्धृत्य सम्यक्त्वं चोत्पाद्य वेदकसम्यग्दृष्टिः सन् संयोजनान् अनन्तानुबन्धिनो विसंयोजयति। विसंयोजना क्षपणा। तत एषामनन्तानुबन्धिनां चरमसंक्षोभे सर्वसंक्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति।

ईसाणागयपुरिस-स्स इत्थियाए य अट्ठवासाए।
मासपुहुत्तब्भहिए, नपुंसगे सव्वसंकमणे ॥ ८४ ॥

'ईसाणागय' त्ति—ईशानदेवो गुणितकर्मांशः संक्लेशपरिणामेनैकेन्द्रियप्रायोग्यं बध्नन् नपुंसकवेदं भूयो भूयो बद्ध्वा तत ईशानाच्च्युतः सन् स्त्री वा पुरुषो वा जातः। ततो मासपृथक्त्वाभ्यधिकेष्वष्टसु वर्षेष्वतिक्रान्तेषु क्षपणायोद्यतते। तस्य नपुंसकवेदं क्षपयतश्चरमसंक्षोभे सर्वसंक्रमेण नपुंसकवेदस्योत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति।

इत्थीए भोगभूमिसु, जीवियवासाण संखियाणि तओ।
हस्सठिई देवत्ता, सव्वलहुं सव्वसंछोभे ॥ ८५ ॥

'इत्थीए' त्ति-भोगभूमिषु भूयो भूयोऽसंख्येयवर्षाणि यावत् स्त्रीवेदं बद्ध्वा ततः पल्योपमासंख्येयभागे गते सति अकालमृत्युना मृत्वा ह्रस्वस्थितिं दशवर्षसहस्रप्रमाणां देवायुषो बद्ध्वा देवत्वेनोत्पन्नः। तत्रापि तमेव स्त्रीवेदमापूर्य स्वायुःपर्यन्ते मनुजेषु मध्येऽन्यतरवेदसहितो जातः। ततो लघु—शीघ्रं क्षपणायोद्यतः। ततः 'इत्थीए' त्ति तस्य स्त्रीवेदस्य क्षपणसमय-चरमसंक्षोभे सर्वसंक्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति। इहैवमेव स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमापूरणमुत्कृष्टश्च प्रदेशसंक्रमः केवलज्ञानेनोपलब्धो नान्यथेत्येषैव युक्तिरत्रानुसर्तव्या, न युक्त्यन्तराणि, युक्त्यन्तराणां चिरन्तनग्रन्थेषु अदर्शनतो निर्मूलतयाऽन्यथाऽपि कर्तुं शक्यत्वात्। एवमुत्तरत्रापि यथायोगं तथैव केवलज्ञानेनोपलम्भादित्युत्तरमनुसरणीयम्।

वरिसवरित्थि पूरिय, सम्मत्तमसंखवासियं लहियं।
गंता मिच्छत्तमओ, जहन्नदेवट्ठिई भोच्चा ॥ ८६ ॥

'वरिसवर' त्ति-वर्षवरो नपुंसकवेदः तमीशानदेवलोके प्रभूतकालमापूर्य भूयो भूयो बन्धेन दलिकान्तरसंक्रमणेन च स्वायुःक्षये ततश्च्युत्वा संख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समागत्य पुनरसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पन्नः। तत्रासंख्येयवर्षाणि यावत् स्त्रीवेदमापूर्य ततोऽसंख्येयवर्षाणि यावत् सम्यक्त्वं लब्ध्वा—आस्वाद्य तद्धेतुकं च पुरुषवेदं तावन्ति वर्षाणि यावत् बध्नन् तत्र स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोर्दलिकं निरन्तरं संक्रमयति। ततः पल्योपमासंख्येयभागमात्रं सर्वायुःप्रमाणं जीवित्वा पर्यन्ते च मिथ्यात्वमासाद्य ततो जघन्यस्थितिषु दशवर्षसहस्रप्रमाणस्थितिषु देवेषु मध्ये समुत्पन्नः। तत्र समुत्पन्नः सन् अन्तर्मुहूर्तेन कालेन सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते।

आगंतु लहुं पुरिसं, संछुभमाणस्स पुरिसवेयस्स।
तस्सेव सगे कोह-स्स माणमायाणमवि कसिणो ॥ ८७ ॥

'आगंतु' त्ति-ततो देवभवाच्च्युत्वा मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्ततो मासपृथक्त्वाभ्यधिकेष्वष्टसु वर्षेष्वतिक्रान्तेषु लघु शीघ्रं क्षपणायोद्यतते। केवलं बन्धव्यवच्छेदादर्वाक् आवलिकाद्विकेन कालेन यद्बद्धं पुरुषवेददलिकं तदतीव स्तोकमितिकृत्वा यत्परित्यज्य शेषस्य चरमसंक्षोभे उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो वेदितव्यः। तथा तस्यैव पुरुषवेदोत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्वामिनः संज्वलनक्रोधस्य संसारे परिभ्रमता उपचितस्य क्षपणकाले प्रकृत्यन्तरदलिकानां गुणसंक्रमेण प्रचुरीकृतस्य स्वके-आत्मीये चरमसंक्षोभे उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति। अत्रापि बन्धव्यवच्छेदादर्वाक् आवलिकाद्विकेन कालेन यद्बद्धं तन्मुक्त्वा शेषस्य चरमसंक्षोभे उत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो द्रष्टव्यः। एवं मानमाययोरपि वाच्यम्।

चउरुवसमित्तु खिप्पं, लोभजसाणं ससंकमस्संते।
सुभधुवबंधिगनामा, णावलिगं गंतु बंधंता ॥ ८८ ॥

'चउर' त्ति-अनेकभवभ्रमणेन चतुरो वारान् यावन्मोहनीयमुपशमय्य चतुर्थोपशमनानन्तरं शीघ्रमेव क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य तस्यैव गुणितकर्मांशस्य स्वसंक्रमस्यान्ते; चरमसंक्षोभे इत्यर्थः। संज्वलनलोभयशःकीर्त्योरुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति। इहोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नेन सता प्रकृत्यन्तरदलिकानां प्रभूतानां गुणसंक्रमेण तत्र प्रक्षेपात् द्वे अपि संज्वलनलोभयशःकीर्तिप्रकृती निरन्तरमापूर्येते, तत उपशमश्रेणिग्रहणम्। आसंसारं च परिभ्रमता जन्तुना मोहनीयस्य चतुर एव वारान् यावदुपशमः क्रियते, न पञ्चममपि वारम्, ततश्चतुरुपशमय्येत्युक्तम्। तथा संज्वलनलोभस्य चरमसंक्षोभोऽन्तरकरणचरमसमये द्रष्टव्यः न परतः, परतस्तस्य संक्रमाभावात्। "अन्तरकरणम्मि कए चरित्तमोहेऽणुपुव्विसंकमणं" इति वचनात्। यशःकीर्तिरपूर्वकरणगुणस्थानके त्रिंशत्प्रकृतिबन्धव्यवच्छेदसमयेऽवगन्तव्या, परतस्तस्याः संक्रमस्याभावात्। 'सुभे' त्यादि याः शुभध्रुवबन्धिन्यो नामप्रकृतयस्तैजससप्तकशुक्ललोहितहारिद्रसुरभिगन्धकषायाम्लमधुरमृदुलघुस्निग्धोष्णागुरुलघुनिर्माणलक्षणा विंशतिसंख्याः तासां चतुष्कृत्वो मोहनीयोपशमानन्तरं बन्धान्ताद् बन्धव्यवच्छेदादूर्ध्वमावलिकां गन्तुमावलिकायाः परतो यशःकीर्तौ प्रक्षिप्यमाणानामुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो लभ्यते। इह गुणसंक्रमेण संक्रान्तं प्रकृत्यन्तरदलिकमावलिकायामतीतायां सत्यामन्यत्र संक्रमणयोग्यं भवति, नान्यथेत्यत उक्तम्-"आवलियं गंतु बंधंता" इति।

निद्धसमा य थिरसुभा, सम्मद्दिट्ठिस्स सुभधुवाओ वि।
सुभसंघयणजुयाओ, बत्तीसस्सयोदहिचियाओ ॥ ८९ ॥

'निद्धसम' त्ति स्निग्धलक्षणस्पर्शसमये स्थिरशुभनामनी द्रष्टव्ये। इदमुक्तं भवति—यथाऽनन्तरं शुभध्रुवबन्धिनामप्रकृतीनामन्तर्गतस्य स्निग्धस्पर्शस्योत्कृष्टप्रदेशसंक्रमभावना कृता, तथैतयोरपि स्थिरशुभनाम्नोरवगन्तव्या। एते च स्थिरशुभनामनी अध्रुवबन्धित्वात् पृथगुपात्ते। 'सम्मद्दिट्ठिस्से' त्यादि सम्यग्दृष्टेर्याः शुभध्रुवबन्धिन्यः पञ्चेन्द्रियजाति-

समचतुरस्रसंस्थानपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकसुभगसुस्वरादेयलक्षणा द्वादश प्रकृतयः शुभसंहननयुता वज्रर्षभनाराचसंहननसहिताः वज्रर्षभनाराचं हि देवभवे नारकभवे वा वर्तमानाः सम्यग्दृष्टयो बध्नन्ति, न मनुजतिर्यग्भवे, तत्र वर्तमानानां सम्यग्दृष्टीनां देवगतिप्रायोग्यबन्धसम्भवेन संहननबन्धासम्भवात्। ततो नैतत्सम्यग्दृष्टेः शुभध्रुवबन्धीति पृथगुपात्तम्।

तथा द्वात्रिंशदधिकसागरोपमशतचिताः । तथाहि—षट्षष्टिसागरोपमाणि यावत्सम्यक्त्वमनुपालयन् एता बध्नाति। ततोऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् सम्यग्मिथ्यात्वमनुभूय पुनरपि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। ततो भूयोऽपि सम्यक्त्वमनुभवन् षट्षष्टिसागरोपमाणि यावदेताः प्रकृतीर्बध्नातीति। तदेवं द्वात्रिंशदभ्यधिकं सागरोपमशतं यावत् सम्यग्दृष्टिर्ध्रुवा आपूर्य, वज्रर्षभनाराचसंहननं तु मनुष्यभवहीनं यथासम्भवमुत्कृष्टं कालमापूर्य,ततः सम्यग्दृष्टेर्ध्रुवा अपूर्वकरणगुणस्थानके बन्धव्यवच्छेदानन्तरमावलिकामात्रं कालमतिक्रम्य यशःकीर्तौ संक्रमयतस्तासामुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमः, तदानीं प्रकृत्यन्तरदलिकानामप्यतिप्रभूतानां गुणसंक्रमेण लब्धानां संक्रमावलिकातिक्रान्तत्वेन संक्रमसंभवात् । वज्रर्षभनाराचसंहननस्य तु देवभवाच्च्युतः सन् सम्यग्दृष्टिर्देवगतिप्रायोग्यं बध्नन् आवलिकामात्र कालमतिक्रम्योत्कृष्टं प्रदेशसंक्रमं करोति।

पूरित्तु पुव्वकोडी–पुहुत्तसंछोभगस्स निरयदुगं।
देवगईनवगस्स य, सगबंधंतालिगं गंतुं ॥ ९० ॥

'पूरित्तु' त्ति–नरकद्विकम्–नरकगतिनरकानुपूर्वीलक्षणं पूर्वकोटीपृथक्त्वं यावत्पूरयित्वा,सप्तसु पूर्वकोट्यायुष्केसु तिर्यग्भवेषु भूयो भूयो बद्ध्वेत्यर्थः।ततोऽष्टमभवे मनुष्यो भूत्वा क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नोऽन्यत्र तन्नरकद्विकं संक्रमयन् चरमसंक्षोभे सर्वसंक्रमेण तस्योत्कृष्टं प्रदेशसंक्रमं करोति। तथा देवगतिनवकं—देवगतिदेवानुपूर्वीवैक्रियसप्तकलक्षणं यदा पूर्वकोटिपृथक्त्वं यावदापूर्याष्टमभवे क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नः सन् स्वकबन्धान्तात् स्वबन्धव्यवच्छेदादनन्तरमावलिकामात्रं कालमतिक्रम्य यशःकीर्तौ प्रक्षिपति तदा तस्योत्कृष्टप्रदेशसंक्रमो भवति। तदानीं हि प्रकृत्यन्तरदलिकानामपि गुणसंक्रमेण लब्धानां संक्रमावलिकातिक्रान्तत्वेन संक्रमः प्राप्यत इति कृत्वा।

सव्वचिरं सम्मत्तं;अणुपालिय पूरइत्तु मणुयदुगं।
सत्तमखिइनिग्गइए, पढमे समए नरदुगस्स ॥ ९१ ॥

'सव्वचिरं' ति-सर्वचिरं सर्वोत्कृष्टं कालमन्तर्मुहूर्तोनानि; त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीत्यर्थः सम्यक्त्वमनुपाल्य नारकः सप्तमक्षितौ वर्तमानः सम्यक्त्वप्रत्ययं तावन्तं कालं मनुजद्विकं—मनुजगतिमनुजानुपूर्वीलक्षणमापूर्य—बद्ध्वा चरमेऽन्तर्मुहूर्ते मिथ्यात्वं गतः। ततस्तन्निमित्तं तिर्यग्द्विकं तस्य बध्नतो गुणितकर्मांशस्य सप्तमपृथिव्याः सकाशाद्विनिर्गतस्य प्रथमसमये एव मनुजद्विकं यथाप्रवृत्तसंक्रमेण तस्मिन् तिर्यग्द्विके बध्यमाने संक्रमयतस्तस्य मनुजद्विकस्योत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति।

थावरतज्जाआया, वुज्जोयाओ नपुंसगसमाओ।
आहारगतित्थयरं,थिरसमसुक्कस्स समकालं ॥ ९२ ॥

'थावर'त्ति–स्थावरनाम तथा तज्जातिः–स्थावरजातिः;एकेन्द्रियजातिरित्यर्थः। तथा आतपनाम—उद्द्योतनाम। एताश्चतस्रः प्रकृतयो नपुंसकसमाः–नपुंसकवेदस्येव आसामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो; भावनीय इत्यर्थः । तथा आहारकसप्तकं तीर्थकरनाम च स्थिरसमं वक्तव्यम्। केवलं तदुत्कृष्टस्वकबन्धकालं यावदापूरणीयमभिधातव्यम्। इयमत्र भावना—आहारकसप्तकं तीर्थकरनाम चोत्कृष्टं स्वबन्धकालं यावदापूर्य तत्राहारकसप्तकस्य स्वबन्धकाल उत्कृष्टो देशोनां पूर्वकोटीं यावत्संयममनुपालयतो यावानप्रमत्तताकालस्तावान् सर्वो वेदितव्यः। तीर्थकरनाम्नश्च स्वबन्धकाल उत्कृष्टो देशोनपूर्वकोटीद्वयाभ्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि। तत एतावन्तं कालं यावदापूर्य क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नो यदा बन्धव्यवच्छेदादनन्तरमावलिकामात्रं कालमतिक्रम्य यशःकीर्तौ संक्रमयति, तदा तयोरुत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमः।

चउरुवसमित्तु मोहं, मिच्छत्तगयस्स नीयबन्धंतो।
उच्चागोउक्कोसो, तत्तो लहु सिज्झओ होइ ॥ ९३ ॥

'चउ' त्ति—इह मोहोपशमं कुर्वन् उच्चैर्गोत्रमेव बध्नाति, न नीचैर्गोत्रम्। नीचैर्गोत्रसत्कानि च दलिकानि गुणसंक्रमेणोच्चैर्गोत्रे संक्रमयति । ततश्चतुष्कृत्वो मोहोपशमग्रहणमवश्यं कर्तव्यम्। तत्र चतुरो वारान् मोहनीयमुपशमयन् उच्चैर्गोत्रं च बध्नन् तत्र नीचैर्गोत्रं गुणसंक्रमेण संक्रमयति। चतुष्कृत्वश्च मोहोपशमः किल भवद्वयेन भवति। ततस्तृतीये भवे मिथ्यात्वं गतः सन् नीचैर्गोत्रं बध्नाति, तच्च बध्नन् तत्रोच्चैर्गोत्रं संक्रमयति । ततः पुनरपि सम्यक्त्वमासाद्योच्चैर्गोत्रं बध्नन् तत्र नीचैर्गोत्रं संक्रमयति। एवं भूयो भूय उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं च बध्नतो नीचैर्गोत्रबन्धव्यवच्छेदानन्तरं शीघ्रमेव सिद्धिं गन्तुकामस्य नीचैर्गोत्रबन्धचरमसमये उच्चैर्गोत्रस्य गुणसंक्रमेण बन्धेन चोपचितीकृतस्योत्कृष्टः प्रदेशसंक्रमो भवति।

तदेवमुक्तमुत्कृष्टप्रदेशसंक्रमस्वामित्वम्। सम्प्रति जघन्यप्रदेशसंक्रमस्वामित्वमभिधानीयम् । तच्च प्रायः क्षपितकर्मांशे प्राप्यत इति तस्यैव स्वरूपमाह–

पल्लासंखियभागो–ण कम्मठिइमच्छिओ निगोएसु।
सुहुमे सभवियजोग्गं, जहन्नयं कट्टु निग्गम्म ॥ ९५ ॥
जोग्गे ससंखवारे, सम्मत्तं लभिय देसविरयं च।
अट्ठक्खुत्तो विरई, संजोयणहा य तइवारे ॥ ९५ ॥
चउरुवसमित्तु मोहं, लहुं खवेंतो भवे खवियकम्मो।
पाएण तहिं पगयं, पडुच्च काई वि सविसेसं ॥९६॥

'पल्ल'त्ति–यो जीवः पल्योपमासंख्येयभागन्यूनां कर्मस्थितिं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणां यावत् पल्योपमासंख्येयभागहीनं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणं कालं यावदित्यर्थः । सूक्ष्मनिगोदेषु सूक्ष्मानन्तकायिकेषु मध्ये उषित्वा। सूक्ष्मनिगोदा हि स्वल्पायुषो भवन्ति, ततस्तेषां प्रभूतजन्ममरणभावेन वेदनार्तानां प्रभूतपुद्गलपरिसाट उपजायते । अपि च—सूक्ष्मनिगोदजीवानां मन्दयोगता म-

न्दकषायत्वं च भवति। ततोऽभिनवकर्मपुद्गलोपादानमपि तेषां स्तोकतरमेव प्राप्यत इति सूक्ष्मनिगोद (जीवानां मन्दयोग) ग्रहणम् " अभवियजोग्गं जहन्नयं कट्टु निग्गम्म" त्ति अभव्यप्रायोग्यं जघन्यम् अभव्यप्रायोग्यजघन्यकल्पं प्रदेशसञ्चयं कृत्वा ततः सूक्ष्मनिगोदेभ्यो निर्गत्य योग्येषु-सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतियोग्येषु त्रसेषु मध्ये उत्पद्य पल्योपमासंख्येयभागमध्ये संख्यातीतान् वारान् यावत् सम्यक्त्वं स्वल्पकालिकीं देशविरतिं च लब्ध्वा। कथं लब्ध्वेति चेदुच्यते—सूक्ष्मनिगोदेभ्यो निर्गत्य बादरपृथ्वी—कायेषु मध्ये समुत्पन्नस्ततोऽन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनिर्गत्य मनुष्येषु पूर्वकोट्यायुष्केषु मध्ये समुत्पन्नः। तत्राऽपि शीघ्रमेव माससप्तकानन्तरं योनिविनिर्गमनेन जातः। ततोऽष्टवार्षिकः सन् संयमं प्रतिपन्नः। ततो देशोनां पूर्वकोटीं यावत् संयममनुपाल्य स्तोकावशेषे जीविते सति मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वेनैव कालगतः सन् दशवर्षसहस्रप्रमाणस्थितिषु देवेषु मध्ये देवत्वेनोपजातः। ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रे गते सति सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। ततो दशवर्षसहस्राणि जीवित्वा तावन्तं च कालं सम्यक्त्वमनुपाल्य पर्यवसानावसरे मिथ्यात्वेन कालगतः सन् बादरपृथिवीकायिकेषु मध्ये समुत्पन्नः। ततोऽन्तर्मुहूर्त्तेन ततोऽप्युद्वृत्य मनुष्येषु मध्ये समुत्पद्यते। ततः पुनरपि सम्यक्त्वं वा देशविरतिं वा सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते। एवं देवमनुष्यभवेषु सम्यक्त्वादि गृह्णन् मुञ्चंश्च तावद्वक्तव्यतो यावत् पल्योपमासंख्येयभागमध्ये संख्यातीतान् वारान् यावत् सम्यक्त्वलाभः स्वल्पकालिकश्च देशविरतिलाभो भवति। इह यदा यदा सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिस्तदा तदा बहुप्रदेशाः प्रकृतीरल्पप्रदेशाः करोति। ततो बहुशः सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिग्रहणम्। एतेषु च सम्यक्त्वादियोग्येषु भवेषु मध्येऽष्टौ वारान् सर्वविरतिं प्रतिपद्यते तावत् एव वारान्; अष्टौ वारानित्यर्थः। विसंयोजनहा—अनन्तानुबन्धिविघातको भूत्वा। तथा चतुरो वारान्मोहनीयमुपशमय्य ततोऽन्यस्मिन् भवे लघु—शीघ्रं कर्माणि क्षपयन् क्षपितकर्मांश इत्यभिधीयते। एतेन च क्षपितकर्मांशेनेह जघन्यप्रदेशसंक्रमस्वामित्वे चिन्त्यमाने प्रायेण—बाहुल्येन प्रकृतमधिकारः। काश्चित्पुनः प्रकृतीरधिकृत्य सविशेषं भणिष्यामि।

तत्र जघन्यप्रदेशसंक्रमस्वामित्वमाह—

आवरणसत्तगम्मि उ, सहोहिणा तं विणोहिजुयलम्मि।
निद्दादुगंतराइय-हासचउक्के य बंधंते ॥ ९७ ॥

'आवरण' त्ति-अवधिना सह वर्तते यो जीवः तस्य अवधिज्ञानावरणरहितं ज्ञानावरणचतुष्टयम्, अवधिदर्शनावरणरहितं दर्शनावरणत्रयम्, एतासां सप्तानां प्रकृतीनामात्मीयात्मीयबन्धव्यवच्छेदसमये यथाप्रवृत्तसंक्रमेण जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। अवधिज्ञानमुत्पादयन् प्रभूतान् कर्म—पुद्गलान् परिसाटयति स्म। तत एतासां स्वस्वबन्धव्यवच्छेदसमये स्तोका एव पुद्गलाः प्राप्यन्ते। अत्रापि च जघन्यप्रदेशसंक्रमेणाधिकारः, ततोऽवधिना सह यो वर्तत-इत्युक्तम्। तथा तमवधिं विनाऽवधिज्ञानावधिदर्शनरहित इत्यर्थः। अवधियुगले-अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणरूपे स्वस्वबन्धव्यवच्छेदसमये जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। अवधिज्ञानमवधिदर्शनं चोत्पादयतः प्रबलक्षयोपशमभावतोऽवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरतीव रूक्षाः कर्मपुद्गला जायन्ते। ततो बन्धव्यवच्छेदकालेऽपि प्रभूताः परिसटन्ति। तथा च सति जघन्यः प्रदेशसंक्रमो न लभ्यत इति 'तं विणे' त्युक्तम्। 'निद्दे' त्यादि निद्राद्विकं—निद्राप्रचलारूपम्, अन्तरायपञ्चकं, हास्यचतुष्कं—हास्यरतिभयजुगुप्सालक्षणम्, एतासामेकादशप्रकृतीनां स्वबन्धान्तसमये यथाप्रवृत्तसंक्रमेण जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। निद्राद्विकहास्यचतुष्टययोर्बन्धव्यवच्छेदानन्तरं गुणसंक्रमेण संक्रमो जायते। ततः प्रभूतं दलिकं लभ्यते। अन्तरायपञ्चकस्य बन्धव्यवच्छेदानन्तरं संक्रम एव न भवति, पतद्ग्रहाप्राप्तेः, ततो बन्धान्तसमयग्रहणम्।

सायस्सऽणुवसमित्ता, असायबंधणचरिमबंधंते।
खवणाए लोभस्स वि, अपुव्वकरणालिगाअंते ॥ ९८ ॥

'सायस्स' त्ति-अनुपशमय्य-मोहनीयोपशममकृत्वा, उपशमश्रेणिमकृत्वेत्यर्थः। असातबन्धानां मध्ये यश्चरमोऽसातबन्धस्तस्यान्तिमे समये वर्तमानस्य क्षपणायोद्यतस्य सातस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। परतो हि सातस्य पतद्ग्रहता भवति, न संक्रमः। 'खवणाए' इत्यादि मोहनीयोपशममकृत्वा क्षपणायोद्यतस्यापूर्वकरणाद्धायाः प्रथमावलिकाया अन्तसमये संज्वलनलोभस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमः। परतो गुणसंक्रमे लब्धस्यातिप्रभूतस्य दलिकस्य संक्रमावलिकानिक्रान्तत्वेन संक्रमसम्भवात् जघन्यप्रदेश—संक्रमाभावः।

अयरच्छावट्ठिदुगं, गालिय थीवेयथीणगिद्धितिगे।
सगखवणहापवत्त-स्संते एमेव मिच्छत्ते ॥ ९९ ॥

'अयर' त्ति-सागरोपमाणां द्वे षट्षष्टी यावत्सम्यक्त्वमनुपालयन् स्त्रीवेदस्त्यानर्द्धित्रिकलक्षणाश्चतस्रः प्रकृतीर्गालयित्वा तासां सम्बन्धि प्रभूतं कर्मदलिकं परिसाट्य किञ्चिच्छेषाणां सतीनां तासां क्षपणाय समभ्युद्यतस्य यथाप्रवृत्तकरणान्तिमसमये विध्यातसंक्रमेण जघन्यः प्रदेशसं—क्रमो भवति। परतोऽपूर्वकरणे गुणसंक्रमेण प्रभूतकर्मदलिकसंक्रमसम्भवात् जघन्यप्रदेशसंक्रमो न लभ्यत इति यथाप्रवृत्तकरणान्तसमयग्रहणम्। 'एमेव मिच्छत्त' इति एवमेव पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण मिथ्यात्वस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमोऽवगन्तव्यः। तद्यथा—द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावत्सम्यक्त्वमनुपाल्य तावन्तं कालं मिथ्यात्वं गालयित्वा किञ्चिच्छेषस्य मिथ्यात्वस्य क्षपणाय समुद्यतस्य स्वकीययथाप्रवृत्तकरणान्तसमये वर्तमानस्य विध्यातसंक्रमेण मिथ्यात्वस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति, परतो गुणसंक्रमः प्रवर्तते, तेन स न प्राप्यते।

हस्सगुणसंकमद्धा-एँ पूरयित्ता समीससम्मत्तं।
चिरसम्मत्ता मिच्छ-त्तगयस्सुव्वलणथोगो सिं ॥१००॥

'हस्स'त्ति-सम्यक्त्वमुत्पाद्य ह्रस्वया गुणसंक्रमाऽद्धया स्तो-

ककालेन; गुणसंक्रमेणेत्यर्थः। समिश्रं सम्यक्त्वं; सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे इत्यर्थः। मिथ्यात्वदलेन पूरयित्वा—आपूर्य-चिरेण प्रभूतेन कालेन सम्यक्त्वान्मिथ्यात्वं गतस्य द्वे षट्षष्टी; सागरोपमाणां यावत्सम्यक्त्वमनुपाल्य; मिथ्यात्वं गतस्येत्यर्थः। पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेन ते सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे उद्वलयतः स्तोके उद्वलनसंक्रमे तयोर्जघन्यः प्रदेशसंक्रमो द्विचरमखण्डस्य चरमसमये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्यद्दलिकं परस्थाने मिथ्यात्वप्रकृतिरूपे प्रक्षिप्यते स तयोर्जघन्यः; प्रदेशसंक्रम इत्यर्थः।

संजोयणाण चतुरुव-समित्तु संजोजइत्तु अप्पद्धं।
अयरच्छावट्ठिदुगं, पालियसकहप्पवत्तंते ॥ १०१ ॥

'संजोयणाण' त्ति-चतुरो वारान् मोहनीयमुपशमय्य, चतुष्कृत्वो मोहनीयोपशमनेन किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते—प्रभूतपुद्गलपरिसाटः। तथाहि-चारित्रमोहनीयप्रकृतीनामुपशमं कुर्वन् स्थितिघातरसघातगुणश्रेणिगुणसंक्रमैः प्रभूतान् पुद्गलान् परिसाटयतीति। ततश्चतुष्कृत्वो मोहनीयोपशमं कृत्वा मिथ्यात्वं गच्छति। मिथ्यात्वं गतश्च सन् अल्पाद्धाम्—अल्पं कालं यावत् संयोजनान् संयोज्यानन्तानुबन्धिनो बद्ध्वा, तदानीं च चारित्रमोहनीयदलिकं स्वल्पमेव विद्यते, चतुष्कृत्वो मोहोपशमकाले तस्य स्थितिघातादिभिर्घातितत्वात्। ततोऽनन्तानुबन्धिनो बध्नन् तेषु यथाप्रवृत्तसंक्रमेण स्तोकमेव चारित्रमोहनीयदलिकं संक्रमयति। ततोऽन्तर्मुहूर्ते गते सति पुनरपि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। तच्च द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावदनुपाल्यानन्तानुबन्धिनां क्षपणाय समुद्यतते। तस्य स्वकयथाप्रवृत्तकरणान्तसमये तेषामनन्तानुबन्धिनां विध्यातसंक्रमेण जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। परतोऽपूर्वकरणे गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति स न प्राप्यते।

अट्ठकसायासाए, य असुभधुवबन्धि अत्थिरतिगे य।
सव्वलहुं खवणाए, अहापवत्तस्स चरिमम्मि ॥१०२॥

'अट्ठ' त्ति—अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणरूपा अष्टौ कषायाः, असातवेदनीयम्, अशुभध्रुवबन्धिन्यः कुवर्णादिनवकोपघातरूपाः, अस्थिरत्रिकम्—अस्थिराशुभायशःकीर्तिसंज्ञम्, एतासां द्वाविंशतिप्रकृतीनां कषायाष्टकरहितानाम्। 'सव्वलहुं' ति सर्वेभ्योऽन्येभ्यः शीघ्रमेव क्षपणायोत्थितस्य मासपृथक्त्वाभ्यधिकेषु अष्टसु वर्षेष्वतिक्रान्तेषु; क्षपणायोद्यतस्येत्यर्थः। अष्टौ कषायान् प्रति देशोनां पूर्वकोटीं यावत् संयममनुपाल्य। पञ्चसंग्रहे पुनः सर्वा अप्येताः प्रकृतीरधिकृत्य देशोनां पूर्वकोटीं यावत् संयममनुपाल्येत्युक्तम्। क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यथाप्रवृत्तकरणचरमसमये कषायाष्टकस्य विध्यातसंक्रमेण शेषाणां यथाप्रवृत्तसंक्रमेण जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति।

पुरिसे संजलणतिगे, य घोलमाणेण चरमबद्धस्स।
सगअंतिमे असाए-ण समा अरई य सोगो य ॥१०३॥

'पुरिसे' त्ति—'पुरिसे' इत्यादौ षष्ठ्यर्थे सप्तमी। पुरुषवेदस्य संज्वलनत्रिकस्य च क्रोधमानमायारूपस्य क्षपणाय समुद्यतेन क्षपणश्रेणिं प्रतिपन्नेन स्वस्वबन्धचरमसमये। 'घोलमाणेणं' ति जघन्ययोगिना यद्बद्धं दलिकं तस्य चरमसंक्षोभे जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति। तथाहि—आसां चतसृणामपि प्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदसमये समयोनावलिकाद्विकबद्धं मुक्त्वाऽन्यत् प्रदेशसत्कर्म न विद्यते। तदपि च प्रतिसमयं संक्रमेण क्षयमुपगच्छति। तावत् यावच्चरमसमयबद्धस्यासंख्येयो भागः शेषो भवति। ततस्तं सर्वसंक्रमेण संक्रमयतो जघन्यः प्रदेशसंक्रमः। 'असाएण समा अरई य सोगो य' त्ति अरतिशोकावसातसमौ असातवेदनीयस्येवारतिशोकयोर्जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भावनीय इत्यर्थः।

वेउव्विकारसगं,उव्वलियं बंधिऊण अप्पद्धं।
जिट्ठठिई निरयाओ, उव्वट्टित्ता अबंधित्तु ॥ १०४ ॥
थावरगयस्स चिरउ--व्वलणो एयस्स एव उच्चस्स।
मणुयदुगस्स य तेउसु,वाउसु वा सुहुमबद्धाणं ॥१०५॥

'वेउव्वि' त्ति-देवद्विकनरकद्विकवैक्रियसप्तकलक्षणं वैक्रियैकादशकम् एकेन्द्रियभवे उद्वर्तमानेनोद्वलितं पुनरपि पञ्चेन्द्रियत्वमुपागतेन सता, अल्पाऽद्धाम्-अल्पकालम्; अन्तर्मुहूर्तकालं यावदित्यर्थः। बद्ध्वा, ततो ज्येष्ठस्थितिरुत्कृष्टस्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिक इत्यर्थः। सप्तमनरकपृथिव्यां नारको जातः। ततस्तावन्तं कालं यावत् यथायोगं तद्वैक्रियैकादशकमनुभूय ततो नरकादुद्वृत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु मध्ये समुत्पन्नः। तत्र च तद्वैक्रियैकादशकमबद्ध्वा स्थावरेष्वेकेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः। तस्य चिरोद्वलनया पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेनोद्वलनया तदुद्वलयतो यत् द्विचरमखण्डस्य चरमसमये प्रकृत्यन्तरे दलिकं संक्रामति, स तस्य वैक्रियैकादशकस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमः। 'एयस्से' त्यादि एतस्यैवानन्तरोक्तस्य जीवस्य पूर्वोक्तेन विधिना तेजोवायुषु मध्ये समागतस्य सूक्ष्मैकेन्द्रियभवे वर्तमानेन यद्बद्धमुच्चैर्गोत्रं मनुजद्विकं च—मनुजगतिमनुजानुपूर्वीलक्षणम्। ते चिरोद्वलनयोद्वलयतो द्विचरमखण्डस्य चरमसमये परप्रकृतौ यद्दलिकं संक्रामति स तयोर्जघन्यः प्रदेशसंक्रमः। इयमत्र भावना—मनुजद्विकमुच्चैर्गोत्रं च प्रथमतस्तेजोवायुभवे वर्तमानेनोद्वलितं, पुनरपि सूक्ष्मैकेन्द्रियभवमुपागतेनान्तर्मुहूर्तं यावद्बद्धम्। ततः पञ्चेन्द्रियभवं गत्वा सप्तमनरकपृथिव्यामुत्कृष्टस्थितिको नारको जातः। तत उद्वृत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु मध्ये समुत्पन्नः। एतावन्तं च कालमबद्ध्वा प्रदेशसंक्रमेण चानुभूय तेजोवायुषु मध्ये समागतः। तस्य मनुजद्विकोच्चैर्गोत्रे चिरोद्वलनयोद्वलयतो द्विचरमखण्डस्य चरमसमये परप्रकृतौ यद्(लिकं)लं संक्रामति स तयोर्जघन्यः प्रदेशसंक्रमः।

हस्सं कालं बंधिय, विरओ आहारसत्तगं गंतुं।
अविरइं महुव्वलंत--स्स, जा थोवउव्वलणा ॥ १०६ ॥

'हस्सं' ति-ह्रस्वं कालं-स्तोकं कालं यावत् विरतोऽप्रमत्तसंयतः सन् आहारकसप्तकं बद्ध्वा कर्मोदयपरिणतिवशात् पुनरप्यविरतिं गतः। ततोऽन्तर्मुहूर्तात्परतो महोद्वलनया चिरोद्वलनया पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणेन कालेनोद्वलन-

योद्वलयतः सतो या स्तोकोद्वलना द्विचरमखण्डस्य चरमसमये यत्कर्मदलिकं परप्रकृतिषु प्रक्षिप्यते, सा स्तोकोद्वलना, सा आहारकस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमः ।

तेवट्ठिसयं उदही-ण स चउपल्लाहियं अबंधित्ता ।
अंते गहप्पवत्तक-रणस्स उज्जोवतिरियदुगे ॥ १०७ ॥

'तेवट्ठिसयं' ति—त्रिषष्ट्यधिकमुदधिशतं सागरोपमाणां शतं चतुष्पल्योपमाधिकं च यावत् स क्षपितकर्मांशः सर्वजघन्यतिर्यग्द्विकोद्द्योतसत्कर्मा उद्द्योततिर्यग्द्विकमबद्ध्वा यथाप्रवृत्तकरणस्यान्ते चरमसमये उद्द्योततिर्यग्द्विकयोर्जघन्यं प्रदेशसंक्रमं करोति । कथं त्रिषष्ट्यधिकं सागरोपमाणां शतं चतुष्पल्याधिकं च यावदबद्ध्वेति चेदुच्यते—स क्षपितकर्मांशस्त्रिपल्योपमायुष्केषु मनुजेषु मध्ये समुत्पन्नस्तत्र देवद्विकमेव बध्नाति, न तिर्यग्द्विकम् नाप्युद्द्योतम् । तत्र चान्तर्मुहूर्ते शेषे सत्यायुषि सम्यक्त्वमवाप्य ततोऽप्रतिपतितसम्यक्त्व एव पल्योपमस्थितिको देवो जातः । ततोऽप्यप्रतिपतितसम्यक्त्वो देवभवात् च्युत्वा मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नः । ततस्तेनैवाप्रतिपतितेन सम्यक्त्वेन सहित एकत्रिंशत्सागरोपमस्थितिको ग्रैवेयकेषु मध्ये देवो जातः । तत्र चोत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं मिथ्यात्वं गतः । ततोऽन्तर्मुहूर्तावशेषे आयुषि पुनरपि सम्यक्त्वं लभते । ततो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावन्मनुष्यानुत्तरसुरादिषु सम्यक्त्वमनुपाल्य तस्याः सम्यक्त्वाऽद्धाया अन्तर्मुहूर्ते शेषे शीघ्रमेव क्षपणाय समुद्यतः । ततोऽनेन विधिना त्रिषष्ट्यधिकं सागरोपमाणां शतं चतुष्पल्याधिकं च यावत्तिर्यग्द्विकमुद्द्योतं च बन्धरहितं भवतीति ।

इगविगलिंदियजोग्गा, अट्ठ य पज्जत्तगेण सह तेसिं ।
तिरियगइसमं नवरं, पंचासीउदहिसयं तु ॥ १०८ ॥

'इग' त्ति—एकेन्द्रियविकलेन्द्रिययोग्या अष्टौ याः प्रकृतयः एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरातपसूक्ष्मसाधारणलक्षणाः। तासामपर्याप्तकसहितानां नवानां प्रकृतीनां तिर्यग्गतिसमं वक्तव्यम् । नवरमत्र पञ्चाशीत्यधिकं सागरोपमशतं चतुष्पल्याधिकं यावदबद्ध्वेति वक्तव्यम् । कथमेतावन्तं कालं यावदबन्ध इति चेदुच्यते—इह क्षपितकर्मांशो द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकः षष्ठपृथिव्यां नारको जातः । तत्राप्यन्तर्मुहूर्तावशेषे आयुषि सम्यक्त्वं प्राप्तवान् । ततोऽप्रतिपतितसम्यक्त्व एव मनुष्यो जातः ततस्तेनाप्रतिपतितेन सम्यक्त्वेन देशविरतिमनुपाल्य चतुष्पल्योपमस्थितिकः सौधर्मदेवलोके देवो जातः । ततस्तेनाप्रतिपतितेन सम्यक्त्वेन सह देवभवाच्च्युत्वा मनुष्यो जातः । तस्मिंश्च मनुष्यभवे संयममनुपाल्य ग्रैवेयकेष्वेकत्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो जातः । तत्र चोत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वं मिथ्यात्वं गतः । ततोऽन्तर्मुहूर्तावशेषे आयुषि भूयोऽपि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । ततो द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावत् सम्यक्त्वमनुपाल्य तस्याः सम्यक्त्वाद्धाया अन्तर्मुहूर्ते शेषे क्षपणाय समुद्यतः । तदेवं पञ्चाशीत्यधिकं सागरोपमशतं चतुष्पल्याधिकं यावदुक्तानां नवप्रकृतीनां बन्धाभावः ।

छत्तीसाएँ सुभाणं, सेढिमणारुहियसेसगविहीहिं ।
कट्टु जहन्नं खवणं, अपुव्वकरणालिया अंते ॥ १०९ ॥

'छत्तीसाए' त्ति—श्रेणिमनारुह्योपशमश्रेणिमकृत्वा शेषैर्विधिभिः क्षपितकर्मांशसत्कैः षट्त्रिंशत्संख्यानां शुभप्रकृतीनां पञ्चेन्द्रियजातिसमचतुरस्रसंस्थानवज्रर्षभनाराचसंहननतैजससप्तकप्रशस्तविहायोगतिशुक्ललोहितहारिद्रसुरभिगन्धकषायाम्लमधुरमृदुलघुस्निग्धोष्णागुरुलघुपराघातोच्छ्वासत्रसादिदशकनिर्माणलक्षणानां जघन्यं प्रदेशाग्रं कृत्वा क्षपणायोत्थितस्य क्षपितकर्मांशस्यापूर्वकरणसत्कायाः प्रथमावलिकाया अन्ते-चरमसमये तासां जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति । तत ऊर्ध्वं तु गुणसंक्रमेण लब्धस्यातिप्रभूतस्य दलिकस्य संक्रमावलिकातिक्रान्तत्वेन संक्रमसम्भवात् स न प्राप्यते । पञ्चसंग्रहे तु वज्रर्षभनाराचवर्जितानां शेषाणां पञ्चत्रिंशत्प्रकृतीनामेवापूर्वकरणप्रथमावलिकान्ते जघन्यः प्रदेशसंक्रम उक्तः। वज्रर्षभनाराचसंहननस्य तु स्वबन्धव्यवच्छेदसमये इति ।

सम्मदिट्ठि अजोग्गा-ण सोलसण्हं पि असुभपगईणं ।
थीवेएण सरिसगं, नवरं पढमं तिपल्लेसु ॥ ११० ॥

'सम्मद्दिट्ठि' त्ति-सम्यग्दृष्टेरयोग्यानां षोडशानामशुभप्रकृतीनां प्रथमवर्जसंस्थानप्रथमवर्जसंहननाप्रशस्तविहायोगतिदुर्भगदुःस्वरानादेयनपुंसकवेदनीचैर्गोत्रलक्षणानां स्त्रीवेदेन सदृशं वक्तव्यम् । यथा प्राक् स्त्रीवेदस्य जघन्यप्रदेशसंक्रमभावना कृता तथाऽत्रापि कर्तव्या । नवरमेतासां जघन्यप्रदेशसंक्रमस्वामी प्रथमं त्रिपल्योपमायुष्केषु मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नो वक्तव्यः । अन्तर्मुहूर्तावशेषे चायुषि प्राप्तसम्यक्त्वः । शेषं तथैव वक्तव्यम् ।

नरतिरियाण तिपल्ल-स्संते ओरालियस्स पाउग्गा ।
तित्थयरस्स य बंधा, जहन्नओ आलिगं गंतु ॥ १११ ॥

'नर' त्ति—नरतिरश्चां त्रिपल्योपमस्यान्ते औदारिकस्य प्रायोग्याः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशसंक्रमयोग्याः । इयमत्र भावना—यो जीवः सकलान्यजीवापेक्षया सर्वजघन्यौदारिकसत्कर्मा सन् त्रिपल्योपमायुष्केषु तिर्यङ्मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नः, तस्यौदारिकसप्तकमनुभवतो विध्यातसंक्रमेण परप्रकृतौ संक्रमयतश्च स्वायुषश्चरमसमये तस्यौदारिकसप्तकस्य जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति । औदारिकस्य प्रायोग्या इत्यौदारिकसप्तकम् । 'तित्थयरस्से' त्यादि तीर्थकरनामकर्मणो बन्धं कुर्वता यत्प्रथमसमये बद्धं दलिकं तद् बन्धावलिकातीतं सद् यदा परप्रकृतिषु यथाप्रवृत्तसंक्रमेण संक्रमयति तदा तीर्थकरनाम्नो जघन्यः प्रदेशसंक्रमो भवति । तदेवमुक्तः प्रदेशसंक्रमः । तदुक्तौ च समर्थितं संक्रमकरणम् । क० प्र० २ प्रक० । (भवाद् भवान्तरं संक्रामन् किमायुः प्रकरोति इति 'आउ' शब्दे द्वितीयभागे १८ पृष्ठे उक्तम् ।)

संकमण-संक्रमण-न० । संक्रम्यते अन्यप्रकृत्यादिरूपतया व्यवस्थाप्यते येन तत्संक्रमणम् । क० प्र० १ प्रक० । असत्त्वादेः सत्त्वादौ क्षेपणरूपे संक्रमे, विशे० । संक्रान्तौ, विशे० । आव० । नि०चू० । संथा० । आक्रमणे, आव० ४ अ० । पर्यटने, सूत्र० १

श्रु०४अ० २ उ० । पिपीलिकामत्कुणादीनां स्फुटितस्य गमने, नि० चू० १३ उ० । संक्रम्यतेऽनेनेति संक्रमणम् । चारित्रे, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

संकमणकाल–संक्रमणकाल–पुं० । अवान्तरसंक्रान्तिसमये, आ० क० १ अ० ।

संकममाण–संक्रामत्–त्रि० । गच्छति, स्था० २ ठा० ४ उ० । जं० । जी० । सम्–एकीभावेन क्रामन् गच्छन् । संगच्छमाने, जी० ३ प्रति० १ अधि० १ उ० ।

संकमुक्किट्ठट्ठिइ–संक्रमोत्कृष्टस्थिति–स्त्री० । संक्रमोत्कृष्टस्थितिभेदे, या बन्धादेव केवलादुत्कृष्टा स्थितिर्लभ्यते । क० प्र० २ प्रक० । पं० सं० ।

संकर—संकर—पुं० । भिन्नजातीयानां मीलके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । बृ० । विशे० । कन्यानयनीयनगरस्य स्वनामख्याते श्रावकाणां प्रतिपन्ने राजनि, ती० ५० कल्प । सांकर्ये, संकीर्णत्वे, विशे० । संमीलनशीले, बृ० ४ उ० । संकीर्यते संपिण्ड्य संकरणं वा संपिण्डनं संकरः । गौणपरिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

संकरगायत्ती—शङ्करगायत्री—स्त्री० । रुद्रप्रतिपादिकायां गायत्र्याम्, “ तन्महेशाय विद्महे वाग्विशुद्धाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ” । गा० ।

संकरदूस–शङ्करदूष्य–न० । संकर इह प्रस्तावात्तृणभस्मगोमयाङ्गारादिमीलक उत्कुरुटिका इति यावत्, तत्र दूष्यं वस्त्रं संकरदूष्यम् । अत्यन्तनिकृष्टे निरुपयोगिनि लोकैरुत्सृष्टे वस्त्रे, उत्त० १२ अ० ।

संकरपुर–शङ्करपुर–न० । लक्ष्मणावतीसविधे स्वनामख्याते दुर्गरक्षिते पुरे, विक्रमे १३६० संवत्सरे लक्ष्मणावतीहम्मीरश्रीसुरत्राणसमदीनः शङ्करपुरदुर्गोपयोगिपाषाणग्रहणार्थं प्रतोलीं पातयित्वा कपाटसंपुटमग्रहीत् । ती० ३४ कल्प ।

संकरसमय–शङ्करसमय–पुं० । भिन्नजातीयानां मीलकस्यैकवाक्यतायाम्, यथा–वाममार्गादावनाचारप्रवृत्तावपि शुचिकरणमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

संकरसामि–शङ्करस्वामिन्–पुं० । नयनमनसोरपि प्राप्यकारित्ववादिनि स्वनामख्याते दार्शनिकविदुषि, नं० । सम्म० ।

संकरिय–शाङ्कर्य–न० । परस्परानुविद्धरूपतायाम्, अने० १ अधि० ।

संकरिसण–शङ्कर्षण–पुं० । नवमे बलदेवे, ति० । ती० । स० ।

संकरी–शङ्करी–स्त्री० । विद्याभेदे, या हि पठितमात्रा एव दासदासीसखीपरिवारभूत्वाऽऽदेशं करोति, अन्तिकमागतं प्रत्यनीकं निवारयति, दूरस्थस्याऽपि चेष्टितं दृष्ट्वा सती कथयति । उत्त० १३ अ० ।

संकल–शृङ्खल–न० । “शृङ्खले खः कः” ॥ ८ । १ । १८९ ॥ इत्यनेनात्र खस्य ककारादेशः । संकलं । प्रा० । हस्त्यन्दुके, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

संकला–शृङ्खला–स्त्री० । अयोमयनिगडे, सूत्र १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

संकलिय–संकलित–त्रि० । अनुबद्धे, अनु० । सूत्र० ।

संकलिया–संकलिका–स्त्री० । अन्तादिपदयोः सङ्कलनात्सङ्कलिका । आदानपदाख्ये सूत्रकृताङ्गस्य पञ्चदशे अध्ययने, सूत्र० । अस्याध्ययनस्यान्तादिपदयोः संकलनात्संकलिकेति नाम कुर्वते तस्या अपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपो विधेयः । तत्रापि द्रव्यसङ्कलिका निगडादौ भावसङ्कलना तूत्तरोत्तरविशिष्टाध्यवसायसङ्कलनमिदमेव वाऽध्ययनम्, आद्यन्तपदयोः सङ्कलनादिति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

संका–शङ्का–स्त्री० । शङ्कनं शङ्का । संशयकरणे, आतु० । सन्देहे, ध० २ अधि० । जीवादितत्त्वेषु अस्ति न वेति संशयकरणे, ध० २ अधि० । नि०चू० । उत्त० । व्य० । भगवदर्हत्प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्मास्तिकायादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिदौर्बल्यात्सम्यगवधार्यमाणेषु संशये, आव० ६ अ० । शङ्का भगवदर्हत्प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्मास्तिकायादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिदौर्बल्यात् सम्यगनवधार्यमाणेषु संशयः, किमेवं स्यान्नैवमिति । यदाहुः–संशयकरणं शङ्केति । सा च शङ्का द्विविधा–देशशङ्का, सर्वशङ्का च । देशशङ्का–देशविषया; जीवाद्यन्यतमपदार्थैकदेशगोचरेत्यर्थः । यथाऽस्ति जीवः केवलं सर्वगतोऽसर्वगतो वा, सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति । सर्वशङ्का–सर्वविषया यथाऽस्ति वा धर्मो नास्ति वेति । इयं च द्विधाऽपि शङ्का भगवदर्हत्प्रणीतप्रवचनेऽप्रत्ययरूपा सम्यक्त्वं दूषयतीत्यतीचारः । केवलागमगम्या अपि हि पदार्था अस्मदादिप्रमाणपरीक्षानिरपेक्षा आप्तप्रणेतृकत्वान्न सन्देग्धुं योग्याः, यत्राऽपि मतिदौर्बल्यादिभिर्मोहवशात् क्वचन संशयो भवति तत्राऽप्यप्रतिहतेयमर्गला ।

यथा—

“कत्थ य मइदुब्बल्ले–णं तव्विहायरियविरहओ वाऽवि ।
न य गहणत्तणेण य, नाणावरणोदयेणं च ॥ १ ॥
हेऊदाहरणासं–भवे य सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा ।
सव्वन्नुमयमवितहं, तहाऽवि तं चिंतए मइमं ॥ २ ॥
अणुवकयपराणुग्गह—परायणा जं जिणा जुगप्पवरा ।
जिअरागदोसमोहा, अनन्नहा वाइणो तेणं ॥ ३ ॥”

यथा च—

“सूत्रोक्तस्यैकस्या—प्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः ।
मिथ्यादृष्टिः सूत्रं, हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥
एकस्मिन्नप्यर्थे, सन्दिग्धे प्रत्ययोऽर्हति नष्टः ।
मिथ्या च दर्शनं तत्, स चादिहेतुर्भवगतीनाम् ॥२॥” प्रव० ६ द्वार ।
(शङ्काव्याख्या 'मिच्छद्दिट्ठि' शब्दे ६ भागे २७५ पृष्ठे गता।)

संसयकरणं संका, कंखा अन्नोन्नदंसणग्गाहो ।
संतम्मि वि वितिगिच्छा, सिज्झेज्जं मे अयं अट्ठो ॥२४॥

संसयणं–संसयो करणं–किया, संसयस्स करणं संसयकरणमित्याह–जमिदं संसयकरणं किमिदं वक्खाणत्थंतरभूतं उताणत्थंतरमिति ? । गुरुराह–णमिदमत्थन्तरभूतं घडस्स दंडादयो जहा, इदं तु अणत्थंतरं अंगुलियचक्ककरणवत्, जदिदं संसयकरणं स एव संका, संकणं संका; चित्तासंकेत्यर्थः, सा दुविहा–देसे, सव्वे य । देसे जहा तुल्ले जीवत्ते कहमेगे भव्वा ?, एगे अभव्वा ?। अहवा–एगेणं–परमाणुणा एगे आगासपदेसे पुणो पुणो वि परमाणू तत्थेवागासपदेसे अव-

गाहति। ण य परमाणू; परमाणुतो सुहुमतरो भवति। ण य आयपमाणे अणणावगाहं पयच्छति। कहमेयं ति एवमादिदेसे संका। 'सव्वसंक' त्ति सव्वं दुवालसंगं गणिपिडगं पाययभासाणिबद्धं माणुए तं कुसलकप्पियं होज्जा। संकिणो असंकिणो य दोसगुणदीवणत्थं उदाहरणं— जहा, ते पेया पाया दारगा। एगस्स गिहवतिणो पसवियपुत्ता भज्जा मता। तेण य अण्णा घरिणी कता। तीए वि पुत्तो जाओ। ते दो वि लेहसालाए पढंति। भोयणकाले य आगता। दोण्ह वि गिण्हंतो मिट्ठाणमासकणफोडिया पेया दिन्ना। तत्थ मुयमातिओ चिंतइ, मच्छिया इमा ससंकिओ पियति। तस्स संकाए वग्गुलिया वाही जातो मतो य। वितिओ चिंतेति— ण ममं माता मच्छियाओ देति णिस्संकितो पिवति जीवितो य। तम्हा संका ण कायव्वा। णिस्संकितेण भवियव्वं। संके त्ति दारं गतं।नि० चू० १ उ०। आ०। सूत्र०। दश०। जीत०। संथा०। दर्श०। ग०।

शङ्कायामुदाहरणं पेयापायिनः—

"नार्याः कुत्रापि कस्याश्चि-द्दारकौ द्वौ बभूवतुः।
सपत्नीतनुभूरेको, द्वितीयश्चात्मभूर्द्वयोः॥ १॥
प्राप्तयोर्लेखशालायां, माषपेयामदत्त सा।
अचिन्तयत्सपत्नीभूः, पेयाऽसौ मक्षिकान्विता॥ २॥
इत्याशङ्की वमन्नित्यं, वल्गुलीव्याधिना मृतः।
द्वितीयोऽचिन्तयन्माता, न प्रयच्छति मक्षिकाः॥ ३॥
निःशङ्कितो जीवितोऽसौ, संजातो भोगभाजनम्॥ ४॥"
आ० क० ६ अ०।

संकाठाण-शङ्कास्थान-न०। शङ्काविषये स्थाने, उत्त०। "संकाठाणाणि सव्वाणि, वज्जिज्जा पणिहाणवं"। उत्त० १६ अ०।

संकामण-संक्रामण-न०। प्रस्तुतप्रमेये, स्था०। संक्रामणं-प्रस्तुतप्रमेयेऽप्रस्तुतप्रमेयस्य प्रवेशनं; प्रमेयान्तर्गमनमित्यर्थः। अथवा-प्रतिवादिमते आत्मनः संक्रामणं; परमताभ्युपगमनमित्यर्थः। तदेव दोष इति। स्था० १० ठा० ३ उ०।

संकामणी-संक्रामणी-स्त्री०। संक्रमणकारके विद्याभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०।

संकामिय-संकामित-त्रि०। स्वस्थानात् परस्थानं नीते, आव० ४ अ०। स्था०। 'संकामिय' त्ति संक्रामितं विभक्तिवचनाद्यन्तरतया परिणामितं तदनुयोगो यथा—' साहूणं वन्दणेणं नासति पावं, असंकिया भावा ' इह साधूनामित्येतस्याः षष्ठ्याः साधुभ्यः सकाशादित्येवंलक्षणं पञ्चमीत्वेन विपरिणामं कृत्वा अशङ्किता भावा भवन्तीति एतत्पदं सम्बन्धनीयम्। तथा "अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चाइ त्ति वुच्चइ" इत्यत्र सूत्रे न स त्यागीत्युच्यते इत्येकवचनस्य बहुवचनतया परिणामं कृत्वा न ते त्यागिन उच्यन्ते इत्येवं पदघटना कार्येति। स्था० १० ठा० ३ उ०।

संकामेजमाण-संक्रम्यमाण-त्रि०। हस्तादिना संक्रमं कार्यमाणे, स्था० ३ ठा० १ उ०।

संकावय-शङ्कापद-त्रि०। किमेतन्मदारब्धमनुष्ठानं निष्फलं स्यादित्येवंभूतो विकल्पः—शङ्का, तस्याः पदं निमित्तकारणम्। आर्हतप्रोक्तेष्वत्यन्तसूक्ष्मेष्वतीन्द्रियेषु केवलागमग्राह्येष्वर्थे संशीतौ, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

संकास-संकाश-त्रि०। सदृशे, स्था० ६ ठा० ३ उ०। उत्त०। प्रज्ञा०।

संकासिया-शङ्काशिका-स्त्री०। स्थविरात् श्रीगुप्ताचार्यान्निर्गतस्य चारणगणस्य तृतीयशाखायाम्, कल्प०।

संकिट्ठ-संक्लिष्ट-त्रि०। संकीर्णे, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

संकिट्ठवियारभूमि-संक्लिष्टविचारभूमि-स्त्री०। संयतानां संयतीनां चैकस्यामेव संज्ञाभूमौ, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

संकिण्ण-संकीर्ण-त्रि०। व्याप्ते, प्रज्ञा० २ पद। विशे०। मिश्रत्वे, विशे०। भ०। "एएसिं हत्थीणं, थोवं थोवं तु जोइ तणु हरइ हत्थी। रूवेण व सीलेण व, सो संकिण्णो त्ति नेयव्वो॥१॥" इति वचनात् संकीर्णनाम्नि हस्तिविशेषे, पुं०। स्था० ४ ठा० २ उ०। शबलीकृतचारित्रे, बृ० ३ उ०। स्वपक्षपरपक्षव्याकुले क्षेत्रे, नपुं०। भ० २५ श० ७ उ०।

संकिय-शङ्कित-त्रि०। एकभावविषयसंशयसंयुक्ते, स्था० ४ ठा० ३ उ०। शंसयकोडीकृते, बृ० २ उ०। शङ्किते, शङ्कायोग्ये वागुरादिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०। शङ्कितो देशतः सर्वतो वा। संशयवति, स्था० ३ ठा० ४ उ०। सूत्र०। सम्भाविताधाकर्मादिदोषयुक्ते भक्तादिके, ग० १ अधि०। आचा०। आधाकर्मादिशङ्काकलुषितो यदन्नाद्यादत्ते तच्छङ्कितम्। ध० ३ अधि०। जी०। पञ्चा०। प्रव०। शङ्कितं न विद्मः किमिदमुद्गमादिदोषयुक्तं, किं वा-नेत्येवमाशङ्कास्पदीभूतम्। दश० ८ अ०। पिं०। (तत्र शङ्कितपदव्याख्या 'एसणा' शब्दे, तृतीयभागे ५४ पृष्ठे गता।)

किं बहुनेति, उपदेशसर्वस्वमाह—

जं भवे भत्तपाणं तु, कप्पाकप्पम्मि संकिअं।
दिंतिअं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं॥ ४४॥

यद्भवेद्भक्तपानं तु कल्पाकल्पयोः; कल्पनीयाकल्पनीयधर्मविषय इत्यर्थः, किम्?-शङ्कितं न विद्मः किमिदमुद्गमादिदोषयुक्तं किं वा नेत्याशङ्कास्पदीभूतं; तदित्थंभूतमसति कल्पनीयनिश्चये ददतीं प्रत्याचक्षीत। न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः॥ ४४॥ दश० ८ अ०।

संकियगणणोवगा-शङ्कितगणनोपगा-स्त्री०। प्रत्युपेक्षणाभेदे, ध०। तथा शङ्किता चाऽसौ गणना च शङ्कितगणना तामुपगच्छति या प्रत्युपेक्षणा सा शङ्कितगणनोपगा तां न कुर्यात्। अयं भावः-पुरिमादयः कियन्तो जाता इति शङ्कायां तद्गणनां करोति यः प्रमादी भवति पूर्वमित्थंभूता प्रत्युपेक्षणा न कर्तव्येति स्थितम्। ध० ३ अधि०।

संकियपडिसेवणा—शङ्कितप्रतिसेवना—स्त्री०। "जं संके-

तं समावज्जे " इति वचनात्। एषणीयेऽप्यनेषणीयतया शङ्किते प्रतिसेवनायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ०।

संकिलिट्ठ-संक्लिष्ट—त्रि०। संक्लेशवति, प्रश्न०२ आश्र०द्वार। स्था०।

इदाणीं संकिलिट्ठं भएणति—

जं वंतु संकिलिट्ठं, तं सणिमित्तं व होज्ज अणिमित्तं।
जं तं सणिमित्तं पुण, तस्सुप्पत्ती तिधा होति ॥१८॥

जं ति अणिद्दिट्ठं तं ति पूर्वाभिहितं। तुशब्दो संकिलिट्ठविसेसणे। तस्स संकिलिट्ठस्स दुविहा उप्पत्ती-सणिमित्ता, अणिमित्ता य। णिमित्तं हेऊ कारणं वक्खमाणस्सरूवो। अणिमित्तं निरहेतुकं। जं तं सणिमित्तं तस्सुप्पत्ती; बाहिरवत्थुमवेक्ख तिविहा भवति। पुनरवधारणे। चोदग आह-णणु कम्मं चेव तस्स णिमित्तं किमत्थं बाहिरणिमित्तं घोसिज्जति।

आचार्य्याह—

कामं कम्म णिमित्तं, उदयो णऽत्थि उदयओ तव्वज्जो।
तह वि य बाहिरवत्थुं,होति णिमित्तं तिमं तिविधं॥१९॥

कामं अनुमतार्थे, किमनुमन्यते ?—कर्म्म णिमित्तो उदयेत्यर्थः। न इति प्रतिषेधे, उदयः कर्म्मवज्जो न भवतीत्यर्थः। तथाऽपि कश्चिद्बाह्यवस्त्वपेक्षो कर्म्मोदयो भवतीत्यर्थः। इदं तिविधं बाह्यनिमित्तम् उच्यते।

सद्दं वा सोऊणं, दट्ठुं सरितुं व पुव्वभुत्ताइं।
सणिमित्तऽणिमित्तं पुण, उदयाहारे सरीरे य ॥ २० ॥

गीतादि विसयसद्दं सोउं, आलिंगणादि त्थीरूवं वा दट्ठुं, पुव्वकीलियाणि वा सरिउं, एतेहिं कारणेहिं सणिमित्तो मोहुदओ। अणिमित्तो पुण, पुणसद्दो अणिमित्तविसेसणे। किमुदओ आहारेणं सरीरोववेया। चसद्दो भेदप्रदर्शने। नि० चू० १ उ०।

संकिलिट्ठकम्म-संक्लिष्टकर्म्मन्—न०। छेदनभेदनादिके दुष्कर्मणि, जी० १ प्रति०।

संकिलिट्ठकाल-संक्लिष्टकाल-पुं०। गीतार्थसंविग्नरहिते काले,"संकिलिट्ठकालो नाम जम्मि काले गीयत्थसंविग्गा नऽत्थि स संकिलिट्ठकालः "। पं० चू० ४ कल्प०।

संकिलिट्ठलेस्सा-संक्लिष्टलेश्या—स्त्री०। संक्लेशहेतौ लेश्यायाम्, स्था०३ ठा० ४ उ०। (ताश्च संक्लिष्टा लेश्याः ' लेसा ' शब्दे षष्ठे भागे ६८७ पृष्ठे गताः।)

संकिलिट्ठायार-संक्लिष्टाचार-पुं०। संसर्गवशात् स्थापितादिभोजिनि, व्य० ६ उ०।

संकिलिस्समाण-संक्लिश्यमान-त्रि०। अविशुद्धिं गच्छति, भ० १३ श० १ उ०। उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमाने, भ० २५ श० ७ उ०।

संकिलेस-संक्लेश-पुं०। असमाधौ, पा०। रागादिलक्षणे चित्तमालिन्ये, पञ्चा० १५ विव०। आव०। तीव्ररागादिसंवेदने अरतौ, पं० सू० १ सूत्र। स्था०।

तिविहे संकिलेसे पण्णत्ते, तं जहा-णाणसंकिलेसे, दंसणसंकिलेसे, चरित्तसंकिलेसे ॥ (सू० १९५ +)

ज्ञानादिप्रतिपतनलक्षणः संक्लिश्यमानपरिणामनिबन्धनो ज्ञानादिसंक्लेशो, ज्ञानादिशुद्धिलक्षणो विशुद्ध्यमानपरिणामहेतुकस्तद्संक्लेशः। स्था० ३ ठा० ४ उ०।

दसविहे संकिलेसे पण्णत्ते। तं जहा-उवहिसंकिलेसे उवस्सयसंकिलेसे कसायसंकिलेसे भत्तपाणसंकिलेसे मणसंकिलेसे वतिसंकिलेसे कायसंकिलेसे नाणसंकिलेसे दंसणसंकिलेसे चरित्तसंकिलेसे ॥ (सू० ७३६ +)

' दसे ' त्यादि संक्लेशः—असमाधिरुपधीयते-उपष्टभ्यते संयमः संयमशरीरं वा येन स उपधिर्वस्त्रादिः, तद्विषयः संक्लेश उपधिसंक्लेशः। एवमन्यत्रापि नवरम् ' उवस्सय ' त्ति उपाश्रयो-वसतिस्तथा कषाया एव कषायैर्वा संक्लेशः कषायसंक्लेशः।तथा भक्तपानाश्रितः संक्लेशो भक्तपानसंक्लेशः। तथा मनसि-मनसो वा संक्लेशः, वाचा संक्लेशः, कायमाश्रित्य संक्लेश इति विग्रहः। तथा ज्ञानस्य संक्लेशोऽविशुद्ध्यमानता स ज्ञानसंक्लेशः। एवं दर्शनचारित्रयोरपीति। स्था० १० ठा० ३ उ०।

संकिलेसमाणय-संक्लिश्यमानक-पुं०। उपशमश्रेण्याः प्रतिपततः संयमभेदे, स्था० २ ठा० १ उ०।

संकु-शङ्कु-पुं०। कीलके, आ० म० १ अ०। कल्प०।

संकुइय-संकुचित-न०। संकुचनं संकुचितम्। गात्रसंकोचकरणे, दश० ४ अ०। आ० म०। रा०। शिखरीकृत्य संकोचनमुपगते, त्रि०। जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ०।

संकुइयपसारिय-संकुचितप्रसारित-न०। नाट्यभेदे 'आ० म० १ अ०। जं०।

संकुक-शङ्कुक-पुं०। शङ्कुकाविद्याप्रधाने वैताढ्यपर्वतस्योत्तरश्रेण्यां विद्याधरनिकाये, आ० चू० १ अ०। वैताढ्यपर्वतस्योत्तरश्रेण्यां विद्याधरनिकायविशेषाणां विद्यायाम्, स्त्री०। आ० चू० १ अ०।

संकुचेमाण-संकुचयत्-त्रि०। हस्तपादादिसंकोचनतः संकोचं गच्छति, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ०।

संकुडिय-संकुटित-त्रि०। संकुचिते,जं० २ वक्ष०। "संकुडियवलितरङ्गपरिवेढियंगमंगा " संकुटितं-वलीलक्षणतरङ्गैः परिवेष्टितं च अङ्गं येषां ते तथा। भ० ७ श० ६ उ०।

संकुल-संकुल-त्रि०। व्याप्ते, अष्ट० २२ अष्ट०। स्वनामख्याते ग्रामे,संकुलो नाम ग्रामस्तत्र जिनदत्तनामा श्रावकस्तस्य भार्या विनिमतिः। पिं०

ग्रामवर्णकश्चेत्थम्-तत्र च ग्रामे कोद्रवा रालकाश्च प्राचुर्येणोत्पद्यते इति तेषामेव कूरं गृहे गृहे भिक्षार्थमटन्तः साधवो लभन्ते। वसतिरपि स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता समभूतलादिगुणैरतिरमणीया कल्पनीया च प्राप्यते। स्वाध्यायोऽपि तत्र वसतामविघ्नमभिवर्द्धते, केवलं शाल्योदनो न प्राप्यते इति न केचनापि सूरयो भरेण तत्रावतिष्ठन्ते। पिं०। (विशेषश्चात्रत्यः 'आधाकम्म' शब्दे द्वितीयभागे ४० पृष्ठे गतः।)

संकेय-संकेत-त्रि०। केतं-चिह्नं केतेन सह वर्तत इति संकेतम्। सचिह्ने, आव० ६ अ०। स्था०।

संकेयपच्चक्खाण-संकेतप्रत्याख्यान-न०। प्रत्याख्याने, ध०। अङ्गुष्ठमुष्टिग्रन्थ्यादिचिह्नोपलक्षितं सङ्केतं, तच्च श्रावकः पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं कृत्वा क्षेत्रादौ गतो गृहे वा तिष्ठन् भोजनप्राप्तेः प्राक् प्रत्याख्यानरहितो मा भूवमित्यङ्गुष्ठादिकं सङ्केतं करोति 'यावदङ्गुष्ठं मुष्टिं ग्रन्थिं (वा) न मुञ्चामि, गृहं वा न प्रविशामि, स्वेदबिन्दवो यावन्न शुष्यन्ति, एतावन्तो वा उच्छ्वासा यावन्न भवन्ति, जलादिमञ्चिकायां यावदेते बिन्दवो न शुष्यन्ति, दीपो वा यावन्न निर्वाति तावन्न भुञ्जे इति। ध० २ अधि०।

इदानीं सङ्केतद्वारविस्तरार्थप्रतिपादनायाऽऽह—

अंगुट्ठमुट्ठिगंठी-घरसेउस्सासथिबुगजोइक्खे।
भणियं संकेयमेयं, धीरेहिँ अणंतनाणीहिं॥ १५७८॥

अङ्गुष्ठश्च मुष्टिश्चेत्यादिद्वन्द्वः, अङ्गुष्ठमुष्टिग्रन्थिगृहस्वेदोच्छ्वासस्तिबुकज्योतिष्कान् तान् चिह्नं कृत्वा यत् क्रियते प्रत्याख्यानं तत् भणितम्—उक्तं संङ्केतमेतत्, कैः? धीरैः अनन्तज्ञानिभिरिति गाथासमासार्थः। अवयवत्थो पुण-केतं नाम चिंधं, सह केतेन सङ्केतं; सचिह्नमित्यर्थः। 'साधू सावगो वा पुण्णे वि पच्चक्खाणे किंचि चिरहं अभिगिण्हति, 'जाव एवं ताबाधं ण जिमेमि' त्ति ताणिमाणि चिंधाणि-अंगुट्ठमुट्ठिगंठिघरसेऊसासथिबुगदीवगाणि। तत्थ ताव सावगो पोरुसीपच्चक्खाइतो ताथे छेत्तं गतो, घरे वा ठितो ण ताव जेमेति, ताथे ण किर वट्टति अपच्चक्खाणस्स अच्छितुं तदा अंगुट्ठचिंधं करेति, जाव ण मुयामि ताव न जेमेमि त्ति, जाव वा गंठिं ण मुयामि, जाव घरं ण पविसामि, जाव सेओ ण णस्सति, जाव वा एवतिया उस्सासा, पाणियमंचिताए वा, जाव एत्तिया थिबुगा उस्सासबिंदू थिबुगा वा, जाव एस दीवगो जलति ताव अहं ण भुंजामि त्ति। न केवलं भत्ते अत्रेसु वि अभिग्गहविसेसेसु संकेतं भवति। एवं ताव सावयस्स, साधुस्स वि पुण्णे पच्चक्खाणे किं अपच्चक्खाणी अच्छउ? तम्हा तेण वि कातव्वं सङ्केतमिति। व्याख्यातं सङ्केतद्वारम्। आव ६ अ०।

संकोडना-संकोटना-स्त्री०। गात्रसंकोचने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार। विपा०।

संकोडिय-संकोटित-त्रि०। संकोचिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

संकोय-संकोच-पुं०। नस्कारे, आ० क०। द्रव्यभावसंकोचनम्। द्रव्यसंकोचनम्-करशिरःपादादिसंकोचः, भावसंकोचनम्-मनस एकाग्रता। द्रव्यसंकोचः पालकस्य। भावसंकोचोऽनुत्तरदेवानाम्। उभयसंकोचः शम्बस्य। उभयाभावः शून्यः। आ० क० १ अ०।

संख-शङ्ख-पुं० "शषोः सः"॥८।४।२०१॥ इति शस्य सः। प्रा०। समुद्रोद्भवे (प्रज्ञा० १ पद।) वृत्ते दीर्घाकृतौ, (नि० चू० १७ उ०।) जलचरप्राणिविशेषे, नि० चू० १ उ०। कम्बुनि, स्था० ६ ठा० ३ उ०। औ०। उत्त०। प्रश्न०। वासुदेवस्य पाञ्चजन्यः शंखः। उत्त० १० अ०। शंखः पाञ्चजन्यो द्वादशयोजनविस्तारध्वनिः। प्रव० २१२ द्वार। आ० म०। उत्त०। रा०। जं०। प्रश्न०। नं०। "परिट्ठिया संखसुत्ति व्व।" प्रा० २ पाद। आचा०। आ० म०। अनु०। अक्षिप्रत्यासन्नावयवविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। एकोनविंशतितमे महाग्रहे, स्था० २ अ० ३ उ०। कल्प०। चं० प्र०। सू० प्र०।

दो संखा। (सूत्र) स्था० २ ठा० ३ उ०।

वैशालीनगरीवास्तव्ये सिद्धार्थराजमित्रे, आ० म० १ अ०। आ० चू०। लवणसमुद्रस्य वेलारक्षके स्वनामख्याते वेलन्धरनागराजे, जम्बूद्वीपस्य बाह्यवेदिकान्तात् द्वाचत्वारिंशद्योजनान्यवगाह्य लवणसमुद्रे संखस्य वेलन्धरनागराजस्यावासपर्वते, स्था०४ ठा० २ उ०। (संखस्य वेलन्धरनागराजस्य तदावासभूतस्य पर्वतस्य च वक्तव्यता 'लवणसमुद्द' शब्दे ६ भागे ६४५ पृष्ठे गता।) स्वनामख्याते श्रावस्तीवास्तव्ये श्रावके, स्था०। शंखशतकौ श्रावस्तीश्रावकौ, ययोरीदृशी वक्तव्यता-किल श्रावस्त्यां कोष्ठके चैत्ये भगवानेकदा विहरति स्म, शङ्खादिश्रमणोपासकाश्चागतं भगवन्तं विज्ञाय वन्दितुमागताः। ततो निवर्तमानांस्तान् शंखः खल्वाख्याति स्म—यथा भो देवानांप्रिया! विपुलमशनाद्युपस्कारयत ततस्तत्परिभुञ्जानाः पाक्षिकं पर्व्व कुर्वाणा विहरिष्यामः। ततस्ते तत्प्रतिपेदिरे, पुनः शङ्खोऽचिन्तयत्-न श्रेयो मेऽशनादिभुञ्जानस्य पाक्षिकपौषधं प्रतिजाग्रतो विहर्त्तुं, श्रेयस्तु मे पौषधशालायां पौषधिकस्य मुक्ताभरणशस्त्रादेः शान्तवेषस्य विहर्त्तुम्। अथ स्वगृहे गत्वा उत्पलाभिधानस्वभार्याया वार्त्तां निवेद्य पौषधशालायां पौषधमकार्षीत्। इतश्च तेऽशनाद्युपस्कारयांचक्रुः, एकत्र च समवेयुः शङ्खं प्रतीक्षमाणास्तस्थुः। ततोऽनागच्छति शङ्खे पुष्कलीनामा श्रमणोपासकः शतक इत्यपरनामा शंखस्याकारणार्थं तद्गृहं जगाम। आगतस्य चोत्पला श्रावकोचितप्रतिपत्तिं चकार। ततः पौषधशालायां स विवेश, ईर्यापथिकीं प्रतिचक्राम। शङ्खमभ्युवाच-यदुतोपस्कृतं तदशनादि तद् गच्छामः श्रावकसमवायं, भुञ्ज्महे तदशनादि, प्रतिजागृमः पाक्षिकपौषधम्। तत उवाच शङ्खः-अहं हि पौषधिको नागमिष्यामीति। ततः पुष्कली गत्वा श्रावकाणां तन्निवेदे। ते तु तदनुबुभुजिरे, शङ्खस्तु प्रातः पौषधमपारयित्वैव पारगतपादपद्मप्रणिपतनार्थं प्रतस्थौ। प्रणिपत्य च समुचितदेशे उपविवेश। इतरेऽपि भगवन्तं वन्दित्वा धर्म्मं च श्रुत्वा शंखान्तिकं गत्वा एवमूचुः—सुष्ठु त्वं देवानांप्रिय! अस्मान् हीलयसि, ततस्तान् भगवान् जगाद-मा भो यूयं शङ्खं हीलयत शङ्खो ह्यहीलनीयः, यतोऽयं प्रियधर्मा दृढधर्मा च। तथा सुदृष्टिजागरिकां जाग-

रित इत्यादि। स्था० ६ ठा० ३ उ०। आ० क०। आ० म०। आ० चू०। कल्प०।

तेणं कालेणं तेणं समयेणं सावत्थी नामं नगरी होत्था। वन्नओ, कोट्ठए चेइए वन्नओ, तत्थ णं सावत्थीए नगरीए बहवे संखप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति अड्ढा० जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा०जाव विहरंति। तस्स णं संखस्स समणोवासगस्स उप्पला नामं भारिया होत्था। सुकुमाल ०जाव सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा० जाव विहरइ। तत्थ णं सावत्थीए नगरीए पोक्खली नामं समणोवासए परिवसइ अड्ढे अभिगय०जाव विहरइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे परिसा निग्गया०जाव पज्जुवासइ। तए णं ते समणोवासगा इमीसे जहा आलभियाए०जाव पज्जुवासइ। तए णं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महति०धम्मकहा० जाव परिसा पडिगया। तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठ० समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छंति। पसिणाइं पुच्छित्ता अट्ठाइं परियादियंति, अट्ठाइं परियादियित्ता उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियातो कोट्ठयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता से जेणेव सावत्थी नगरी तेणेव पहारेत्थगमणाए। (सू०-४३७ +) तए णं से संखे समणोवासए ते समणोवासए य एवं वयासी-तुज्झे णं देवाणुप्पिया ! विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेह, तए णं अम्हे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विस्साएमाणा परिभुंजेमाणा परिभाएमाणा पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो। तए णं ते समणोवासगा संखस्स समणोवासगस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति। तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था नो खलु मे सेयं तं विउलं असणं०जाव साइमं अस्साएमाणस्स०४ पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए। सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभचारिस्स उम्मुकमणिसुवन्नस्स ववगयमालावन्नगविलेवणस्स निक्खित्तसत्थमुसलस्स एगस्स अविइयस्स दब्भसंथारोवगयस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेति, संपेहित्ता जेणेव सावत्थी नगरी जेणेव सए गिहे जेणेव उप्पला समणोवासिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ, आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ पोसहसालं अणुपविसित्ता पोसहसालं पमज्जइ,पोसहसालं पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ,उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहित्ता दब्भसंथारगं संथरति, दब्भसंथारगं संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ, दुरूहित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी० जाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विहरइ। तए णं ते समणोवासगा जेणेव सावत्थी नगरी जेणेव साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेंति, उवक्खडावेत्ता अन्नमन्ने सद्दावेंति, अन्नमन्ने सद्दावेत्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हेहिं से विउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए, संखे य णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ। तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए। तए णं से पोक्खली समणोवासए, ते समणोवासए य एवं वयासी—अच्छह णं तुज्झे देवाणुप्पिया ! सुनिव्वुया वीसत्था अहन्नं संखं समणोवासगं सद्दावेमित्ति कट्टु तेसिं समणोवासगाणं अंतियाओ पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमित्ता सावत्थीए नगरीए मज्झं मज्झेणं जेणेव संखस्स समणोवासगस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे। तए णं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ ० आसणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता पोक्खलिं समणोवासगं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता आसणेणं उवनिमंतेइ, उवनिमंतित्ता एवं वयासी—संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पयोयणं ?, तए णं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासियं एवं वयासी—कहन्नं देवाणुप्पिए ! संखे समणोवासए ?, तए णं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी ० जाव विहरइ। तए णं से पोक्खली समणोवासए जेणेव पोसहसाला जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता गमणागमणाए पडिक्कमइ गच्छइ गच्छित्ता संखं समणोवासगं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हेहिं से विउले असण०जाव साइमे उवक्खडाविए तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! तं विउलं असणं ० जाव साइमं आसाएमाणा ० जाव प-

डिजागरमाणा विहरामो। तए णं से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी—णो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया! तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणस्स ० जाव पडिजागरमाणस्स विहरित्तए, कप्पइ मे पोसहसालाए पोसहियस्स ० जाव विहरित्तए, तं छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा ०जाव विहरह। तए णं से पोक्खली समणोवासगे संखस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सावत्थिं नगरिं मज्झं मज्झेणं जेणेव ते समणोवासगा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता ते समणोवासए एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए ० जाव विहरइ, तं छंदेणं देवाणुप्पिया! तुब्भे विउलं असणपाणखाइमसाइमे ० जाव विहरइ। संखे णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ। तए णं ते समणोवासगा तं विउलं असणपाणखाइमसाइमे आसाएमाणा ० जाव विहरंति। तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे ०जाव समुप्पज्जित्था-सेयं खलु मे कल्लं ०जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता ०जाव पज्जुवासित्ता तओ पडिनियत्तस्स पक्खियं पोसहं पारित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेति एवं संपेहेत्ता कल्लं० जाव जलंते पोसहसालाओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमित्ता सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमति, सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमित्ता पादविहारचारेणं सावत्थिं नगरिं मज्झं मज्झेणं ०जाव पज्जुवासति, अभिगमो नऽत्थि। तए णं ते समणोवासगा कल्लं पादु ०जाव जलंते ण्हाया कयबलिकम्मा ० जाव सरीरा सएहिं २ गेहेहिंतो पडिनिक्खमंति सएहिं० २ मित्ता एगयओ मिलायंति एगयओ मिलायंति एगय ० त्ता सेसं जहा पढमं० जाव पज्जुवासंति। तए णं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य धम्मकहा ० जाव आणाए आराहए भवति। तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव संखा समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति तेणेव उवागच्छित्ता संखं समणोवासयं एवं वयासी—तुमं देवाणुप्पिया! हिज्जा अम्हेहिं अप्पणा चेव एवं वयासी—तुम्हे णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं ०जाव विहरिस्सामो। तए णं तुमं पोसहसालाए० जाव विहरिए, तं सुट्ठु णं तुमं देवाणुप्पिया! अम्हं हीलसि। अज्जो त्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी—मा णं अज्जो! तुब्भे संखं समणोवासगं हीलह निंदह खिंसह गरहह अवमन्नह। संखे णं समणोवासए पियधम्मे चेव दढधम्मे चेव सुदक्खु जागरियं जागरिए (सू०—४३८)

'आसाएमाण' त्ति ईषत्स्वादयन्तो बहु च त्यजन्तः इक्षुखण्डादेरिव 'विस्साएमाण' त्ति विशेषेण स्वादयन्तोऽल्पमेव त्यजन्तः खर्जूरादेरिव 'परिभाएमाण' त्ति ददतः 'परिभुंजेमाण' त्ति सर्वमुपभुञ्जाना अल्पमप्यपरित्यजन्तः, एतेषां च पदानां वार्त्तमानिकप्रत्ययान्तत्वेऽप्यतीतप्रत्ययान्तता द्रष्टव्या। ततश्च तद्विपुलमशनाद्यास्वादितवन्तः सन्तः 'पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो' त्ति पक्षे—अर्द्धमासि भवं पाक्षिकं पौषधम्—अव्यापारपौषधं प्रतिजाग्रतः—अनुपालयन्तः विहरिष्यामः—स्थास्यामः। यच्चेहातीतकालीनप्रत्ययान्तत्वेऽपि वार्त्तमानिकप्रत्ययोपादान तद्भोजनानन्तरमेवाक्षेपेण पौषधाभ्युपगमप्रदर्शनार्थम्। एवमुत्तरत्राऽपि गमनिका कार्येत्येके। अन्ये तु व्याचक्षते-इह किल पौषधं पर्वदिनानुष्ठानं, तच्च द्वेधा-इष्टजनभोजनदानादिरूपमाहारादिपौषधरूपं च। तत्र शंखः इष्टजनभोजनदानरूपं पौषधं कर्त्तुकामः सन् यदुक्तवांस्तद्दर्शयतदमुक्तम्-'तए णं अम्हे तं विउलं असणपाणखाइमसाइमं अस्साएमाणा' इत्यादि, पुनश्च शङ्ख एव संवेगविशेषवशादाद्यपौषधविनिवृत्तमनाः द्वितीयपौषधं चिकीर्षुर्यच्चिन्तितवांस्तद्दर्शयतेदमुक्तम्-' नो खलु मे सेयं त ' मित्यादि, 'एगस्स अविइयस्स' त्ति एकस्य-बाह्यसहायापेक्षया केवलस्य अद्वितीयस्य तथाविधक्रोधादिसहायापेक्षया केवलस्यैव। न चैकस्येति भणनादेकाकिन एव पौषधशालायां पौषधं कर्त्तुं कल्पत इत्यवधारणीयम्, एतस्य चरितानुवादरूपत्वात्, तथा ग्रन्थान्तरे बहूनां श्रावकाणां पौषधशालायां मिलनश्रवणाद्दोषाभावात्परस्परेण स्मारणादिविशिष्टगुणसम्भवाच्चेति। 'गमणाऽऽगमणाए पडिक्कमइ' त्ति ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामतीत्यर्थः। 'छंदेणं' ति स्वाभिप्रायेण न तु मदीयाज्ञयेति। 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' त्ति पूर्वरात्रश्च-रात्रेः पूर्वो भागः अपगता रात्रिरपररात्रः, स च पूर्वरात्रापररात्रस्तल्लक्षणः कालसमयो यः स तथा तत्र 'धम्मजागरियं' ति धर्माय धर्मचिन्तया वा जागरिका—जागरणं धर्मजागरिका तां 'पारित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ' त्ति-पारयितुं—पारं नेतुम् एव सम्प्रेक्षते—इत्यालोचयति, किमित्याह-इति कर्त्तुम् एतस्यैवार्थस्य करणायेति। 'अभिगमो णऽत्थि' त्ति पञ्चप्रकारः पूर्वोक्तोऽभिगमो नास्त्यस्य, सचित्तादिद्रव्याणां विमोचनीयानामभावादिति। 'जहा पढमं' ति यथा ते षामेव प्रथमनिर्गमस्तथा-द्वितीयनिर्गमोऽपि वाच्य इत्यर्थः। भ० १२ श० १ उ०। ध० र०। स०। मल्लीसह प्रव्रजिते काशीराजे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। ('मल्लि' शब्दे षष्ठे भागे १५८ पृष्ठेऽस्य वक्तव्यता गता।) शंखः काशीवर्द्धनो वाराणसीनगरीसम्बद्धिजनपदवृद्धिकर इत्यर्थः। अयं च

न प्रतीतः केवलमलकाभिधानो राजा वाराणस्यां भगवता प्रव्राजितोऽन्तकृद्दशासु श्रूयते स यदि परं नामान्तरेणायं भवतीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० । हरिकेशबलसाधोः पूर्वभवजीवस्य सोमदेवपुरोहितस्य प्रज्ञापके मथुराराज्यमुपभुज्य प्रव्रजिते स्वनामख्याते राजनि, उत्त० १२ अ० । हस्तिनापुरनगरवासिनि स्वनामख्याते इभ्यश्रावके, दर्श० ४ तत्त्व। आ० चू० । वैताढ्यपर्वतस्योत्तरश्रेण्यः सुरम्याया नगर्या राजनि स्वनामख्याते विद्याधरेन्द्रे, ती० ६ कल्प । स्वनामख्याते महानिधौ, जं० ।

णट्टविही णाडगविही, कव्वस्स य चउव्विहस्स उप्पत्ती ।
संखे महाणिहिम्मि, तुडियंगाणं च सव्वेसिं ॥ ६ ॥

जं० ३ वक्ष० । ति० । दर्श० । ती० । (नवनिधिवक्तव्यता 'णिहि' शब्दे चतुर्थभागे २१५१ पृष्ठे गता ।) ऋषभदेवस्य शतपुत्राणां तृतीये पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजये, स्था० ८ ठा०३ उ० । अरिष्टनेमेः पूर्वभवजीवे स्वनामख्याते राजनि, उत्त० १२ अ० ।

संख्य–त्रि० । संख्यानं संख्या तामर्हतीति संख्यः । 'दण्डादेर्यः' ॥६।४।१७८॥ इति यप्रत्ययः । संख्याते, कर्म०५ कर्म० । संख्यायत इति संख्यः । पक्षमासर्त्वयनादिप्रमिते काले, विशे० । संग्रामे, बृ० ३ उ० ।

सांख्य–पुं० । संख्यानं संख्या विवेकस्तां वेत्तीति सांख्यः । कपिलशिष्ये, सूत्र०१ श्रु०१ अ०१ उ० । सांख्याः प्राहुः–"अशेषशक्तिप्रचितात्, प्रधानादेव केवलात् । कार्यभेदाः प्रवर्त्तन्ते, तद्रूपा एव भावतः ॥७॥ यदशेषाभिर्महदादिकार्यग्रामजनिकाभिरात्मभूताभिः शक्तिभिः प्रचितं युक्तं सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्थालक्षणं प्रधानम् , तत एव महदादयः कार्यभेदाः प्रवर्त्तन्त इति कापिलाः । 'प्रधानादेवे' त्यवधारणं कालपुरुषादिव्यवच्छेदार्थं, 'केवलादि' ति वचनं सेश्वरसांख्योपकल्पितेश्वरनिराकरणार्थम् 'प्रवर्त्तन्ते' इति साक्षात्पारम्पर्येण उत्पद्यन्त इत्यर्थः । तथाहि–तेषां प्रक्रिया–प्रधानाद्–बुद्धिः प्रथममुत्पद्यते, बुद्धेश्चाहंकारः, अहंकारात्पञ्च तन्मात्राणि शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मकानीति, इन्द्रियाणि चैकादशोत्पद्यन्ते–पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणलक्षणानि, पञ्च कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थसंज्ञकानि । एकादशं मनश्चेति–पञ्चभ्यस्तन्मात्रेभ्यः पञ्च भूतानि शब्दादाकाशः, स्पर्शाद्वायुः, रूपात्तेजः, रसादापः, गन्धात्पृथिवीति । तदुक्तमीश्वरकृष्णेन–"प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडशका–त्पञ्चभ्यः पञ्च भूतानि ॥२२॥" अत्र च महानिति बुद्ध्यभिधानम् , बुद्धिश्च घटः पट इत्यध्यवसायलक्षणा, अहङ्कारस्त्वहं सुभगोऽहं दर्शनीय इत्याद्यभिधानस्वरूपः । मनस्तु संकल्पलक्षणम् , तद्यथा–कश्चिद्बटुः शृणोति–ग्रामान्तरे भोजनमस्तीति तत्र तस्य संकल्पः स्याद्यास्यामीति किं तत्र दधि स्यादुत दुग्धमित्येवं संकल्पः स्यात् । संकल्पवृत्ति मन इति । तदेवं बुद्ध्यहङ्कारमनसां परस्परं विशेषोऽवगन्तव्यः । महदादयः प्रधानपुरुषौ चेति पञ्चविंशतिरेषां तत्त्वानि । यथोक्तम्–"पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र तत्राश्रमे रतः । शिखी मुण्डी जटी वापि, मुच्यते नात्र संशयः ॥१॥" इति । महदादयश्च कार्यभेदाः प्रधानात्प्रवर्त्तमाना न कारणादत्यन्तभेदिनो भवन्ति बौद्धाद्यभिमता इव कार्यभेदाः; किं तु प्रधानरूपात्मान एव त्रैगुण्यादिना प्रकृत्यात्मकत्वात् । तथाहि–यदात्मकं कारणं कार्यमपि तदात्मकमेव यथा कृष्णैस्तन्तुभिरारब्धः पटः कृष्णः शुक्लैः शुक्ल उपलभ्यते, एवं प्रधानमपि त्रिगुणात्मकम् । तथा बुद्ध्यहङ्कारतन्मात्रेन्द्रियभूतात्मकं व्यक्तमपि त्रिगुणात्मकमुपलभ्यते, तस्मात्तद्रूपम् । किंच–अविवेकि । तथाहि इमे सत्त्वादयः 'इदं च महदादिकं व्यक्तमिति' पृथग् न शक्यते कर्तुं, किं तु–"ये गुणास्तद्व्यक्तं यद् व्यक्तं ते गुणा" इति । तथोभयमपि विषयो भोग्यस्वभावत्वात् । सामान्यं च सर्वपुरुषाणां भोग्यत्वात्पण्यस्त्रीवद् । अचेतनात्मकं च सुखदुःखं मोहाऽवेदकत्वात् । प्रसवधर्म्मि च । तथाहि प्रधानं बुद्धिं जनयति, साऽप्यहंकारं, सोऽपि तन्मात्राणि–इन्द्रियाणि चैकादश–तन्मात्राणि महाभूतानि जनयन्तीति । तस्मात्त्रैगुण्यादिरूपेण तद्रूपा एव कार्यभेदाः प्रवर्त्तन्ते । यथोक्तम्–"त्रिगुणमविवेकिविषयः, सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि । व्यक्तं तथा प्रधानं, तद्विपरीतस्तथा च पुमान् ॥११॥" (साङ्ख्यकारि०) इति । अथ यदि तद्रूपा एव कार्यभेदाः कथं शास्त्रे व्यक्ताव्यक्तयोर्वैलक्षण्योपवर्णनम् । "हेतुमदनित्यमव्यापि, सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गम् । सावयवं परतन्त्रं, व्यक्तं विपरीतमव्यक्तम्" ॥१०॥ (साङ्ख्यकारिका) इति । क्रियमाणं शोभेत । अत्र ह्ययमर्थः–हेतुमत्कारणवद्व्यक्तमेव । तथाहि–प्रधानेन हेतुमती बुद्धिः, अहङ्कारो बुद्ध्या हेतुमान् पञ्च तन्मात्राणि एकादश चेन्द्रियाणि हेतुमन्ति अहंकारेण भूतानि तन्मात्रैः । नत्वेवमव्यक्तम् कुतश्चित्तस्यानुत्पत्तेः । तथा 'व्यक्तमनित्यमुत्पत्तिधर्मकत्वात्' । तद्विपर्ययान्नत्वेवमव्यक्तम् । प्रधानपुरुषौ दिवि भुवि चान्तरिक्षे च सर्वत्र व्याप्तितया यथा वर्तेत न तथा व्यक्तं वर्त्तेत इति तदव्यापि । यथा च संसारकाले त्रयोदशविधेन बुद्ध्यहंकारेन्द्रियलक्षणेन करणेन संयुक्तं सूक्ष्मशरीराश्रितं व्यक्तम् संसारि न त्वेवमव्यक्तं तस्य विभुत्वेन सक्रियत्वायोगात् । बुद्ध्यहंकारादिभेदेन चानेकविधं व्यक्तमुपलभ्यते नाऽव्यक्तम् । तस्यैकस्यैव सकलत्रिलोकीकारणत्वात् । आश्रितं च व्यक्तं–यद्यस्मादुत्पद्यते तस्य तदाश्रितत्वात् , नत्वेवमव्यक्तम् अकार्यत्वात्तस्य । लयं गच्छतीति इति कृत्वा लिङ्गं च व्यक्तम् । तथाहि–प्रलयकाले भूतानि तन्मात्रेषु लीयन्ते, तन्मात्राणीन्द्रियाणि चाहंकारे, सोऽपि बुद्धौ; साऽपि प्रधाने । नत्वेवमव्यक्तं क्वचिदपि लयं गच्छतीति । लीनं वा अव्यक्तलक्षणमर्थं गमयति व्यक्तं कार्यत्वाल्लिङ्गं, न त्वेवमव्यक्तमकार्यत्वात् तस्य । सावयवं च व्यक्तं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मकैरवयवैर्युक्तत्वात् , नत्वेवमव्यक्तं तत्र शब्दादीनामनुपलब्धेः । अपि च–यथा पितरि जीवति पुत्रो न स्वतन्त्रो भवति तथा व्यक्तं सर्वदा कारणायत्तत्वात्परतन्त्रम् , नैवमव्यक्तमकारणाधीनत्वात्सर्वदा तस्येति । न; परमार्थतस्तद्रूप्येऽपि प्रकृतिविकारभेदेन तयोर्भेदाविरोधात् । तथाहि–स्वभावतस्त्रैगुण्यरूपेण प्रकृतिरूपा एव प्रवर्त्तन्ते विकाराः । सत्त्वरजस्तमसान्तूत्कटानुत्कटत्वविशेषात्सर्गवैचित्र्यं महदादिभेदेन न विरोत्स्यत इति कारणात्मनि कार्यमस्तीति प्रतिज्ञातं भवति । सम्म०१ काण्ड (३ गाथाव्याख्यायाम्) ।

इदानीमकारकवादिमताभिधित्सयाऽऽह–

कुव्वं च कारयं चेव, सव्वं कुव्वं न विज्जइ ।

एवं अकारओ अप्पा, एवं ते उ पगब्भिआ ॥१३॥

कुर्वन्निति स्वतन्त्रः कर्ताऽभिधीयते आत्मनश्चामूर्तत्वान्नित्यत्वात्सर्वव्यापित्वाच्च कर्तृत्वानुपपत्तिः। अत एव हेतोः कारयितृत्वमप्यात्मनोऽनुपपन्नमिति । पूर्वश्चशब्दोऽतीतानागतकर्तृत्वनिषेधको, द्वितीयः समुच्चयार्थः । ततश्चात्मा न स्वयं क्रियायां प्रवर्तते नाप्यन्यं प्रवर्तयति । यद्यपि च स्थितिक्रियां मुद्राप्रतिबिम्बोदयन्यायेन (जपास्फटिकन्यायेन च) भुजिक्रियां करोति, तथापि समस्तक्रियाकर्तृत्वं तस्य नास्तीत्येतद्दर्शयति—'सव्वं कुव्वं ण विज्जइ' त्ति सर्वां परिस्पन्दादिकां देशाद्देशान्तरप्राप्तिलक्षणां क्रियां कुर्वन्नात्मा न विद्यते सर्वव्यापित्वेनामूर्तत्वेन चाकाशस्येवात्मनो निष्क्रियत्वमिति । तथा चोक्तम्-'अकर्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा सांख्यनिदर्शने' इति । एवमनेन प्रकारेणात्माऽकारक इति । ते—सांख्याः तुशब्दः पूर्वेभ्यो व्यतिरेकमाह-ते पुनः सांख्या एवं प्रगल्भिताः प्रगल्भवन्तो धाष्टर्यवन्तः सन्तो भूयो भूयस्तत्र तत्र प्रतिपादयन्ति, यथा "प्रकृतिः करोति पुरुष उपभुङ्क्ते तथा बुद्ध्यध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते इत्याद्यकारवादिमतमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ('कज्जकारणभाव' शब्दे तृतीयभागे १८७ पृष्ठे सत्कार्यवाद उक्तः ।)

सांख्यदर्शनप्रतिक्षेपः—अशुद्धद्रव्यास्तिकसांख्यमतप्रतिक्षेपकस्तु पर्यायास्तिकः प्राह-यदुक्तं कापिलैः "प्रधानादेव महदादिकार्यविशेषाः प्रवर्त्तन्ते" इति । तत्र यदि महदादयः कार्यविशेषाः प्रधानस्वभावा एव कथमेषां कार्यतया ततः प्रवृत्तिरुक्ता ?, न हि यद् यतोऽव्यतिरिक्तं तत्तस्य कार्यं कारणं वेति व्यपदेष्टुं युक्तं,कार्यकारणयोर्भिन्नलक्षणत्वात् अन्यथा हि 'इदं कारणं कार्यं च' इत्यसंकीर्णव्यवस्थोत्सीदेत्। ततश्च यदुक्तं प्रकृतिकारणिकैः—"मूलप्रकृतेः कारणत्वमेव, भूतेन्द्रियलक्षणस्य षोडशकगणस्य कार्यत्वमेव, महदहङ्कारतन्मात्राणां च पूर्वोत्तरापेक्षया कार्यत्वकारणत्वे च" इति तत्सङ्गतं न स्यात्। आह चेश्वरकृष्णः—"मूलप्रकृतिरविकृति—र्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तु विकारो, न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥३॥" (सांख्यका०) इति। यतः सर्वेषां परस्परमव्यतिरेकात्कार्यत्वं कारणत्वं वा प्रसज्ज्येत् अन्यापेक्षत्वाद्वा कार्यकारणभावस्यापेक्षणीयस्य रूपान्तरस्य-वाऽभावात्। पुरुषवत् न प्रकृतित्वं विकृतित्वं वा सर्वेषां स्यात् । अन्यथा पुरुषस्यापि प्रकृतिविकारव्यपदेशप्रसक्तिः । उक्तं च—" यदेव दधि तत् क्षीरं, यत् क्षीरं तद्दधीति च । वदता विन्ध्यवासित्वं, ख्यापितं विन्ध्यवासिना ॥ १ ॥" इति । 'हेतुमत्त्वादिति धर्मासक्तिविपरीतमव्यक्तम्' इत्येतदपि बालप्रलापमनुकरोति । न हि यद्यतोऽव्यतिरिक्तस्वभावं तत्ततो विपरीतं युक्तं वैपरीत्यस्य रूपान्तरलक्षणत्वात्, अन्यथा भेदव्यवहारोच्छेदप्रसङ्ग इति । सत्त्वरजस्तमसां चैतन्यानां च परस्परभेदाभ्युपगमो निर्निमित्तो भवेत्ततश्च विश्वस्यैकरूपत्वात् सहोत्पत्तिविनाशप्रसङ्गः अभेदव्यवस्थितेरभिन्नयोगक्षेमलक्षणत्वादिति । व्यक्तरूपाव्यतिरेकाद् अव्यक्तमपि हेतुमदादिधर्मासक्तिप्रसक्तं व्यक्तस्वरूपवत्, अहेतुमत्त्वादिधर्मकलापाध्यासितं वा व्यक्तम् 'अव्यक्तरूपाव्यतिरेकात्तत्स्वरूपवत् अन्यथाऽतिप्रसक्तिः । अपि च-अन्वयव्यतिरेकनिबन्धनः कार्यकारणभावः प्रसिद्धः,न च प्रधानादिभ्यो महदाद्युत्पत्त्यवगमनिबन्धनः अन्वयो व्यतिरेको वा प्रतीतिगोचरः सिद्ध,: यतः-'प्रधानान्महान्महतोऽहङ्कारः' इत्यादि प्रक्रिया सिद्धिसौधशिखरमध्यास्त । तस्मान्निर्बन्धन एवायं प्रधानादिभ्यो महदाद्युत्पत्तिक्रमः । न च नित्यस्य हेतुभावः संगतः यतः प्रधानान्महदादीनामुत्पत्तिः स्यान्नित्यस्य क्रम-यौगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोधादिति प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्। अथ नास्माभिरपूर्वस्वभावोत्पत्त्या कार्यकारणभावोऽभ्युपगतः यतो रूपाऽभेदादसौ विरुध्यते। किं तु-प्रधानं महदादिरूपेण परिणतिमुपगच्छति, सर्पः कुण्डलादिरूपेणेवेति । 'प्रधानं महदादिकारणम्' इति व्यपदिश्यते, महदादयस्तु तत्परिणामरूपत्वात्तत्कार्यव्यपदेशमासादयन्ति । न च परिणामोऽभेदेऽपि विरोधमनुभवति एकवस्त्वधिष्ठानत्वात्तस्येति, असम्यगेतत्परिणामासिद्धेः । तथाहि-असौ पूर्वरूपप्रच्युतेर्भवेदप्रच्युतेर्वेति कल्पनाद्वयम् । तत्र यद्यप्रच्युतेरिति पक्षस्तदावस्थासांकर्याद्वृद्धाद्यवस्थायामपि युवत्वाद्यवस्थोपलब्धिप्रसङ्गः । अथ प्रच्युतिरिति पक्षस्तदा स्वरूपहानिप्रसक्तिरिति पूर्वकं स्वभावान्तरं निरुद्धम् अपरं च तदुत्पन्नमिति न कस्यचित्परिणामः सिध्येत् । अपि च-तस्यैवान्यथाभावः परिणामो भवद्भिर्वर्ण्यते; स चैकदेशेन सर्वात्मना वा ? न तावदेकदेशेन,एकस्यैकदेशासम्भवात्, नाऽपि सर्वात्मना, पूर्वपदार्थविनाशेन पदार्थान्तरोत्पादप्रसक्तात् । अतो न तस्यैवान्यथात्वं युक्तं, तस्य स्वभावान्तरोत्पादनिबन्धनत्वात्। व्यवस्थितस्य धर्मिणो धर्मान्तरनिवृत्तौ धर्मान्तरप्रादुर्भावलक्षणः परिणामोऽभ्युपगम्यते नतु स्वभावान्यथात्वमिति चेत्, असदेतत् ; यतः प्रच्यवमान उत्पद्यमानश्च धर्मो धर्मिणोऽर्थान्तरभूतोऽभ्युपगन्तव्यः, अन्यथा धर्मिण्यवस्थिते तस्य तिरोभावाविर्भावासम्भवात् । तथाहि-यस्मिन् वर्तमाने यो व्यावर्त्तते स ततो भिन्नो , यथा घटेऽनुवर्त्तमाने ततो व्यावर्त्यमानः पटः, व्यावर्त्तते च धर्मिण्यनुवर्त्तमानेऽप्याविर्भावतिरोभावासङ्गी धर्मकलाप इति, कथमसौ ततो न भिन्न इति । धर्मी तदवस्थ एवेति कथं परिणतो नाम? यतो नार्थान्तरभूतयोः कटपटयोरुत्पादविनाशेऽचलितरूपस्य घटादेः परिणामो भवत्यतिप्रसक्तात्; अन्यथा चैतन्यमपि परिणामि स्यात् । तत्सम्बद्धयोर्धर्मयोरुत्पादविनाशात् तस्याऽसावभ्युपगम्यते नान्यस्येति चेत्, न; सदसतोः सम्बन्धाभावेन तत्सम्बन्धित्वायोगात्। तथाहि-सम्बन्धो भवन् सतो वा भवेदसतो वा भवेदिति कल्पनाद्वयम्। न तावत् सतः समधिगताशेषस्वभावस्यान्यानपेक्षतया क्वचिदपि पारतन्त्र्यासम्भवात्। नाप्यसतः, सर्वोपाख्याविरहिततया तस्य क्वचिदाश्रितत्वानुपपत्तेः; नहि शशविषाणादिः क्वचिदप्याश्रित उपलब्धः। नच व्यतिरिक्तधर्मान्तरोत्पादविनाशे सति परिणामो भवद्भिर्व्यवस्थापितः,किं तर्हि? यत्रात्मभूतैकस्वभावानुवृत्तिः अवस्थाभेदश्च तत्रैव तद्व्यवस्था। नच धर्मिणः सकाशाद्धर्मयोर्व्यतिरेके सति एकस्वभावानुवृत्तिरस्ति, यतो धर्म्येव तयोरेक आत्मा; स च व्यतिरिक्त इति नात्मभूतैकस्वभावानुवृत्तिः । न च निरुध्यमानोत्पद्यमानधर्मद्वयव्यतिरिक्तो धर्मी उपलब्धिलक्षणप्राप्तो दृग्गोचरमवतरति कस्यचिदिति तादृशोऽसद्व्यवहारविषयतैव। अथ अनर्थान्तरभूत इति पक्षः कक्षीक्रियते । तथाऽप्येकस्माद्धर्मिस्वरूपादव्यतिरिक्तत्वात्तिरोभावाऽऽविर्भाववतोर्धर्मयोर्द्वयोरप्येकत्वं

धर्मिस्वरूपवदिति केन रूपेण धर्मी परिणतः स्यात् धर्मो वा ? अवस्थातुश्च धर्मिणः सकाशादव्यतिरेकाद्धर्मयोरवस्थातृस्वरूपवन्न निवृत्तिः, नाऽपि प्रादुर्भावः, धर्माभ्यां च धर्मिणो ऽनन्यत्वात् धर्मस्वरूपवत्। अपूर्वस्य चोत्पादः पूर्वस्य च विनाश इति नैकस्य कस्यचित्परिणतिः सिद्धयेदिति, न परिणामवशादपि साङ्ख्यानां कार्यकारणभावव्यवहारस्संगच्छते । सम्म० १ काण्ड । (न च परिणामप्रसाधकं प्रमाणं क्षणिकमक्षणिकं वा सम्भवतीत्यादि, साङ्ख्यमतप्रदर्शनं तत्प्रतिक्षेपश्च 'कज्जकारणभाव' शब्दे तृतीयभागे १८८ पृष्ठे गतः ।) ततः 'शक्तस्य शक्यकरणाद्' इत्ययमप्यनैकान्तिकः । सत्कार्यवादे च कारणभावस्याघटमानत्वाद् 'कारणभावाद्' इत्ययमप्यनैकान्तिकः । अथवा-कार्यत्वासम्भवस्य सतः प्राक् प्रतिपादितत्वदसत्कार्यवाद एव चोपादानग्रहणादिनियमस्य युज्यमानत्वाद् 'उपादानग्रहणाद्' इत्यादिहेतुचतुष्टयस्य साध्यविपर्ययसाधनाद्विरुद्धता। अथ यदि 'असदेवोत्पद्यत' इति भवतां मतं तत् कथं सदसतोरुत्पादः सूत्रे प्रतिषिद्धः ?। उक्तं च तत्र-"अनुत्पन्नाश्च महामतेः सर्वधर्मा सदसतोरनुत्पन्नत्वादिति," न; वस्तूनां पूर्वापरकोटिशून्यक्षणमात्रावस्थायी स्वभाव एव उत्पाद उच्यते भेदान्तरप्रतिक्षेपेण तन्मात्रजिज्ञासायां, न पुनर्वैभाषिकपरिकल्पिता जातिः संस्कृतलक्षणा प्रतिषेत्स्यमानत्वात्तस्याः। नापि वैशेषिकादिपरिकल्पितसत्तासमवायः स्वकारणसमवायो वा तयोरपि निषेत्स्यमानत्वात्, नित्यत्वात् तयोः परमतेन, नित्यस्य च जन्मानुपपत्तेः, उक्तं च-'सत्ता स्वकारणाश्लेष-करणात्कारणं किल। सा सत्ता स च सम्बन्धो, नित्यौ कार्यमथेह किम् ॥१॥' इति । स एवमात्मक उत्पादो नाऽसना तादात्म्येन सम्बध्यते, सदसतोर्विरोधात्। नह्यसत् सद्भवति। नापि सता पूर्वभाविना सम्बध्यते। तस्य पूर्वमसत्वात्कल्पनाबुद्धया तु केवलमसता वस्तु संबध्यते, नह्यसन्नाम किंचिदस्ति यदुत्पत्तिमाविशेत्। 'असदुत्पद्यत' इति तु कल्पनाविरचितव्यवहारमात्रम्। कल्पनाबीजं तु प्रतिनियतपदार्थानन्तरोपलब्धस्य रूपस्योपलब्धिलक्षणप्राप्तस्योत्पत्त्यवस्थातः प्रागनुपलब्धिः तदेवमुत्पत्तेः प्राक्कार्यस्य न सत्त्वं धर्मः, नाऽप्यसत्त्वं धर्मस्यैवाभावात्। अपि च-पयःप्रभृतिषु कारणेषु दध्यादिकं कार्यमस्तीति यदुच्यते तदा वक्तव्यं- किं व्यक्तिरूपेण तत्तत्र सद्, अथ शक्तिरूपेण ?, तत्र यदि व्यक्तिरूपेण इति पक्षः, स न युक्तः-क्षीराद्यवस्थायामपि दध्यादीनां स्वरूपेणोपलब्धिप्रसङ्गात्। नाऽपि शक्तिरूपेण, यतः तद्रूपं दध्यादेः कार्यानुपलब्धिलक्षणप्राप्तात् किमन्यद्, आहोस्वित् तदेव ?, यदि तदेव तदा पूर्वमेवोपलब्धिप्रसङ्गो दध्यादेः। अथान्यदिति पक्षस्तदा कारणात्मनि कार्यमस्तीत्यभ्युपगमस्त्यक्तो भवेत् कार्याद्भिन्नतनोः शक्त्यभिधानस्य पदार्थान्तरस्य सद्भावाभ्युपगमात्, तथाहि-यदेवाविर्भूतविशिष्टरसवीर्यविपाकादिगुणसमन्वितं पदार्थस्वरूपं तदेव दध्यादिकं कार्यमुच्यते-क्षीरावस्थायां च तदुपलब्धिलक्षणप्राप्तमनुपलभ्यमानमसद्व्यवहारविषयत्वमवतरति । यच्चान्यच्छक्तिरूपं तत्कार्यमेव न भवति; नच अन्यस्य भावेऽन्यत्सद्भवति अतिप्रसङ्गात्। न च-उपचारकल्पनया तद्व्यपदेशसद्भावेऽपि वस्तुव्यवस्था, शब्दस्य वस्तुप्रतिबन्धाभावात्। तद्भावेऽपि वस्तुसद्भावासिद्धेः। यदपि 'भेदानामन्वयदर्शनात्प्रधानास्तित्वम्' उक्तम् तत्र हेतोरसिद्धत्वं, नहि शब्दादिलक्षणं व्यक्तं सुखाद्यन्वितं सिद्धं सुखादीनां ज्ञानरूपत्वाच्छब्दादीनां च तद्रूपविकलत्वान्न सुखाद्यन्वितत्वम्। तथा च प्रयोगः। ये ज्ञानरूपविकला न ते सुखाद्यात्मकाः, यथा-परोपगत आत्मा। ज्ञानरूपविकलाश्च शब्दादय इति व्यापकानुपलब्धिः। अथ ज्ञानमयत्वेन सुखादिरूपत्वस्य व्याप्तिर्यदि सिद्धा भवेत् तदा तन्नि(द्धि) वर्त्तमानं सुखादिमयत्वमादाय निवर्तेत; न च सा सिद्धा पुरुषस्यैव संविद्रूपत्वेनेष्टेरिति, असदेतत्; सुखादीनां स्वसंवेदनरूपतया स्पष्टमनुभूयमानत्वात्। तथाहि-स्पष्टेयं सुखादीनां प्रीतिपरितापादिरूपेण शब्दादिविषयसन्निधाने असन्निधाने च प्रकाशान्तरनिरपेक्षा प्रकाशात्मिका स्वसंवित्तिः। यच्च प्रकाशान्तरनिरपेक्षं सातादिरूपतया स्वयं सिद्धिमवतरति तज्ज्ञानं, संवेदनं, चैतन्यं, सुखमित्यादिभिः पर्यायैरभिधीयते। न च सुखादीनामन्येन संवेदनेनाऽनुभवादनुभवरूपता प्रथते, तत्संवेदनस्यासातादिरूपताप्रसक्तेः स्वयमतदात्मकत्वात्। तथाहि—योगिनोऽनुमानवतो वा परकीयं सुखादिकं संवेदयतो न सातादिरूपता, अन्यथा योग्यादयोऽपि साक्षात् सुखाद्यनुभाविन इवातुरादयः स्युर्योग्यादिवद्वा अन्येषामप्यनुग्रहोपघातौ न स्याताम् अविशेषात्। संवेदनस्य च सातादिरूपत्वाभ्युपगमे संविद्रूपत्वं सुखादेः सिद्धम्। इदमेव हि सुखं दुःखं च नः 'यत्सातमसातं च संवेदनम्' इति नानैकान्तिकता हेतोः। नाप्यसिद्धता, सर्वेषां बाह्यार्थवादिनां संविद्रूपरहितत्वस्य शब्दादिषु सिद्धत्वात्। विज्ञानवादिमताभ्युपगमोऽन्यथा प्रसज्येत। तथा चेष्टसिद्धिरेव। विरुद्धताऽप्यस्य हेतोर्न सम्भवति सपक्षे भावात्। न च यथा बहिर्देशावस्थितनीलादिसन्निधानवशादनीलादिस्वरूपमपि संवेदनं नीलनिर्भासं संवेद्यते तथा बाह्यसुखाद्युपधानसामर्थ्यादसातादिरूपमपि सातादिरूपं लक्ष्यते तेन संवेदनस्य सातादिरूपत्वेऽपि न सुखादीनां संविद्रूपत्वं सिध्यति अतोऽनैकान्तिकता हेतोरिति वक्तव्यम्, अभ्यास-प्रकृतिविशेषत एकस्मिन्नपि त्रिगुणात्मके वस्तुनि प्रीत्याद्याकारप्रतिनियतगुणोपलब्धिदर्शनात्। तथाहि-भावनावशेन मद्याङ्गनादिषु कामुकादीनां जातिविशेषाच्च करभादीनां केषाञ्चित्प्रतिनियताः प्रीत्यादयः सम्भवन्ति न सर्वेषाम्, एतच्च शब्दादीनां सुखादिरूपत्वान्न युक्तं, सर्वेषामभिन्नवस्तुविषयत्वान्नीलादिविषयसंवित्तिवत्प्रत्येकं चित्रा संवित्प्रसज्येत। अथ यद्यपि त्रयात्मकं वस्तु तथाऽप्यदृष्टादिलक्षणसहकारिवशात्किंचिदेव कस्यचिद्रूपमाभाति न सर्वं सर्वस्य, असदेतत्; तदाकारशून्यत्वादवस्त्वालम्बनप्रतीतिप्रसक्तेः। तथाहि-त्र्याकारं तद्वस्तु एकाकाराश्च संविदः संवेद्यन्त इति कथम् अनालम्बनास्ता न भवन्ति? प्रयोगः-यद् यदाकारं संवेदनं न भवति न तत्तद्विषयं, यथा चक्षुर्ज्ञानं न शब्दविषयम्, त्र्यात्मकवस्त्वाकारशून्याश्च यथोक्ताः संविद इति व्यापकानुपलब्धिः । तथापि-तद्विषयत्वेऽतिप्रसङ्गापत्तिर्विपर्यये वा बाधकं प्रमाणम्। न च यथा प्रत्यक्षेण गृहीतेऽपि सर्वात्मना वस्तुन्यभ्यासादिवशात् क्वचिदेव क्षणिकत्वादौ निश्चयोत्पत्तिर्न सर्वत्र तद्वददृष्टादिवलादेकाकारा संविदुदेष्यतीत्यभिधातुं क्षमं, क्षणिकादिविकल्पस्याऽपि परमार्थतो वस्तुविषयत्वानभ्युपग-

माद्वस्तुनो विकल्पागोचरत्वात्परम्परया वस्तुप्रतिबन्धात् ।
तथाविधतत् प्राप्तिहेतुतया तु तस्य प्रामाण्यम्। उक्तं च-'लि-
ङ्गलिङ्गिधियोरेवं, पारंपर्येण वस्तुनि । प्रतिबन्धात्तदाभास-
शून्ययोरप्यवञ्चनम् ॥ १ ॥" इति परैस्तु परमार्थत एव व-
स्तुविषयत्वमिष्टं प्रीत्यादिप्रतिपत्तीनाम्; अन्यथा सुखाद्यात्म-
नां शब्दादीनामनुभवात्सुखानुभवख्यातिरित्येतदसङ्गतं स्या-
त्। सुखादिसंविदां च सविकल्पकत्वान्न किंचिदनिश्चितं
रूपमस्तीति सर्वात्मनाऽनुभवख्यातिप्रसक्तिः। यतः स्वार्थ-
प्रतिपत्तिर्निश्चयानामियमेव यत्तन्निश्चयनं नाम। यदपि'प्रसा-
दतापदैन्याद्युपलम्भात्सुखाद्यन्वितत्वं सिद्धं शब्दादी-
नामि'त्यभिहितं, तदनैकान्तिकम् । तथाहि—योगिनां प्रकृ-
तिव्यतिरिक्तं पुरुषं भावयतां तमालम्ब्य प्रकर्षप्राप्तयोगानां
प्रसादः प्रादुर्भवति प्रीतिश्च, अप्राप्तयोगानां तद्द्रुततरमप-
श्यतामुद्वेग आविर्भवति। जडमतीनां च प्रकृत्यावरणं प्रादुर्भ-
वति। न च परैः पुरुषस्त्रिगुणात्मकोऽभीष्ट इति 'प्रसाद-
तापदैन्यादिकार्योपलब्धेः' इत्यस्य कथं नानैकान्तिकता ?।
नच सङ्कल्पात्प्रीत्यादीनि प्रादुर्भवन्ति न पुरुषादिति वा-
च्यं शब्दादिष्वप्यस्य समानत्वात्, सङ्कल्पमात्रभावित्वे च सु-
खादयो बाह्या न स्युः सङ्कल्पस्य संविद्रूपत्वात्। बाह्यविष-
योपधानमन्तरेणाऽपि पुरुषदर्शने प्रीत्याद्युत्पत्तिदर्शनात्।'बा-
ह्यसुखाद्युपधानबलात्सातादिरूपं संवेदनस्य'इत्यपि सव्यभि-
चारमेव इष्टानिष्टविकल्पादनावाश्रितबाह्यविषयसन्निधानं प्र-
सिद्धमेव हि सुखादिसंवेदनं कथं तत्परोपधानमेव युक्तम् ?।
नच मनोऽपि त्रिगुणं तदुपधानवशात्तदाविर्भवतीति वक्त-
व्यम्,'यदेव हि प्रकाशान्तरनिरपेक्षं स्वयं सिद्धम्' इत्यादिना
संविद्रूपत्वस्य तत्र साधितत्वात् अतः 'समन्वयादि'त्यसिद्धो
हेतुः। नैकान्तिकश्च प्रधानाख्येन कारणेन हेतोः क्वचि-
दप्यन्वयासिद्धेः। तथाहि-व्यापि नित्यमेकं त्रिगुणात्मकं का-
रणं साधयितुमिष्टं, नचैवंभूतेन कारणेन हेतोः प्रतिबन्धः
प्रसिद्धः। न-चाऽयं नियमः यदात्मकं कार्यं कारणमपि तदा-
त्मकमेव,तयोर्भेदात्।तथाहि—हेतुमदादिभिर्धर्मैर्युक्तं व्यक्तम-
भ्युपगम्यते तद्विपरीतं चाऽव्यक्तमिति कथं न कार्यकार-
णयोर्भेदादनैकान्तिको हेतुः?, धर्मिविशेषविपरीतसाधनाद्वि-
रुद्धोऽप्ययं हेतुः।तथाहि-एको नित्यस्त्रिगुणात्मकः कारणभूतो
धर्मी साधयितुमिष्टस्तद्विपरीतश्चानेकोऽनित्यश्च,ततः सिद्ध-,
मासादयति,यतो व्यक्तं नैकया त्रिगुणात्मिकया स्वात्मभूतया
जात्या समन्वितमुपलभ्यते, किं तर्हि?, अनेकत्वानित्यत्वा-
दिधर्मकलापोपेतमेव, अतः कार्यस्यानित्यत्वाऽनेकत्वादिध-
र्मान्वयदर्शनात्कारणमपि तथैवाऽनुमीयते । क्रमयौगपद्या-
भ्यामर्थक्रियाविरोधान्न नित्यस्य कारणत्वं कारणभेदकृतत्वा-
च्च कार्यवैचित्र्यस्य अन्यथा निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात्,नैकरूपस्या-
ऽपि कारणत्वमिति विपर्ययसिद्धिप्रसक्तेर्न नित्यैकरूपप्रधान-
सिद्धिः। यदि तु अनित्यानेकरूपे कारणे'प्रधानम्'इति संज्ञा
क्रियते तदा अविवाद एव। यद्यपि 'सत् सदि' त्येकरूपेण
'स एवाऽयमिति'च स्थिरेण स्वभावेनानुगता अध्यवसीयन्ते
कल्पनाज्ञानेन भावास्तथाऽपि नैषामेकजात्यन्वयः स्वस्वभा-
वव्यवस्थिततया देशकालशक्तिप्रतिभासादिभेदात् , नापि
स्थैर्यं क्रमोत्पत्तिमतां तथैव प्रतिभासनात्। 'प्रतिभासभेदश्च
भावान् भिनत्ति' इत्यसकृत्प्रतिपादितम्। 'मृद्विकारादिवद्'इति
दृष्टान्तोऽपि साध्यसाधनविकलः एकजात्यन्वयस्यैककारण-
प्रभवत्वस्य च तत्राऽप्यसिद्धत्वात्। न चैकं मृत्पिण्डादिकं
कारणं मृदादिजातिश्चैकानुगता तत्र सिद्धेति वक्तव्यं,यतोऽ
नैकोऽवयवी मृत्पिण्डादिरस्ति एकदेशावरणे सर्वाऽऽवरण-
प्रसङ्गात्। नाऽप्येका जातिः, प्रतिव्यक्ति प्रतिभासभेदादिति
प्रतिपादितत्वात्प्रतिपादयिष्यमाणत्वाच्च ।

'समन्वयाद्' इत्यस्य हेतोः पुरुषैश्चानैकान्तिकत्वम् ।
तथाहि—चेतनत्वादिधर्मैरन्विताः पुमांसोऽभीष्टाः । नच
तथाविधैककारणपूर्वकास्त इष्यन्ते। नच चेतनाद्यन्वितत्वं
पुरुषाणां गौणं यतोऽचेतनादिव्यावृत्ताः सर्व एव पुरुषाः,
अतोऽर्थान्तरव्यावृत्तिरूपा चैतन्यादिजातिस्त-दनुगामिनी
कल्पिता, न तु तात्त्विकी समस्तीति वक्तव्यम् , अन्यत्रापि
समानत्वात्-यतः शब्दादिष्वप्यमुख्यं सुखा-द्यन्वितत्वमस-
त्यप्येककारणपूर्वकत्वे पुरुषेष्विव भविष्यतीति कथं नानैका-
न्तिकत्वं हेतोः। मूलप्रकृत्यवस्थायां च सत्त्वरजस्तमोलक्षणा
गुणाः, गुणत्वऽचेतनाऽभोक्तृत्वादिभिरन्विताः प्रधानपुरुषा-
श्च नित्यत्वादिभिरन्वितास्तथाभूतैककारणपूर्वकाश्च न भव-
न्तीत्यनैकान्तिकत्वमेव। तदेवं 'समन्वयाद्'इत्यस्य हेतोरसि-
द्धविरुद्धानैकान्तिकदोषदुष्टत्वान्न प्रधानप्रसाधकत्वम्। अनेनै-
व न्यायेन 'परिमाणात्'शक्तितः प्रवृत्तेः कार्यकारणभावाद्वैश्व-
रूप्यस्याविभागादित्यादिकानामपि न प्रधानाऽस्तित्वसाधक-
त्वम्।तथाहि-साध्यविपर्यये च बाधकप्रमाणाप्रदर्शनात्सर्वेऽ
प्येतेऽनैकान्तिकाः। नहि प्रधानाख्यस्य हेतोरभावेन परिमा-
णादीनां विरोधः सिद्धः। तथाहि-यदि तावत्कारणमात्रस्याऽ
ऽस्तित्वमत्र साध्यते तदा सिद्धसाध्यता नह्यस्माकं कारण-
मन्तरेण कार्यस्योत्पादोऽ-भीष्टः, नच कारणमात्रस्य 'प्रधा-
नमिति'नाम कारणे किंचिद्बाध्यते। अथ प्रेक्षावत्कारणमस्ति
यद् व्यक्तं नियतपरिमाणमुत्पादयति शक्तितश्च प्रवर्तेत
इति साध्यते तदाऽनैकान्तिकता, विनाऽपि हि प्रेक्षावता
विधात्रा स्वहेतुसामर्थ्यात्प्रतिनियतपरिमाणादियुक्तस्योत्प-
त्त्यविरोधात्। न च प्रधानं प्रेक्षावत्कारणं युक्तम्,अचेतनत्वात्
तस्य प्रेक्षायाश्च चेतनापर्यायत्वात्। अपि च-'शक्तितः प्रवृत्तेः'
इत्यनेन किमव्यतिरिक्तशक्तिमत्कारणं साध्यते, आहोस्वि-
द्व्यतिरिक्तानेकशक्तिसम्बन्धि तदेकत्वादिधर्मकलापाध्या-
सितमिति कल्पनाद्वयम्। तत्र यद्याद्या कल्पना तदा सिद्ध-
साधनं कारणमात्रस्य ततः सिद्धथभ्युपगमात्। द्वितीयायां
हेतोरनैकान्तिकता, तथाभूतेन क्वचिदप्यन्वयासिद्धेर्हेतुश्चा-
सिद्धो यतो न विभिन्नशक्तियोगात्कस्यचित् क्वचित्कार्ये कार
णस्य प्रवृत्तिः सिद्धा स्वात्मभूतत्वाच्छक्तीनाम् निरन्वयवि-
नाशावष्टब्धत्वात् सर्वभावानां क्वचिदपि लयासिद्धेः, अवि-
भागाद्वैश्वरूपस्येत्ययमपि हेतुरसिद्धः,लयो हि भवन् पूर्वस्व-
भावापगमे वा भवेद् , अनपगमे वा?, यद्याद्यः पक्षस्तदा निर-
न्वयविनाशप्रसङ्गः। द्वितीयस्तदा लयाऽनुपपत्तिः, यतो ना-
विकलं स्वरूपं बिभ्रतः कस्यचिल्लयो नामातिप्रसङ्गादतिविरु-
द्धमिदं परस्परतः अविभागो 'वैश्वरूप्यं' चेति। विरुद्धा वा
एते हेतवः प्रधानहेत्वभावस्वकारणशक्तिभेदतः कार्यस्य प-
रिमाणादिरूपेण वैचित्र्यस्य कार्यकारणभावादिना चोपपद्य-
मानत्वात्। तथाहि-प्रधानं यदि व्यक्तस्य कारणं भवेत्तदा
सर्वमेव विश्वं तत्स्वरूपवत्तदात्मकत्वादेकमेव द्रव्यं स्यात्,

ततश्च ‘ बुद्धिरेका एकोऽहंकारः पञ्च तन्मात्राणी ’ त्यादिकः परिमाणविभागोऽसङ्गतः स्यादिति निष्परिमाणमेव जगत्स्यात्। तथा प्रधानहेत्वभावे एव-प्राक्तनन्यायेन‘अभेदे न शक्तिर्न क्रिया’ इत्यादिना घटादिकरणे कुम्भकारादीनां शक्तितः प्रवृत्तिरुपपद्यते, कार्यकारणविभागोऽपि प्रधानहेत्वभावे एव युक्तो नतु तत्सद्भावे इति प्राक् प्रतिपादितम्। प्रधानसद्भावे वैश्वरूप्यमनुपपत्तिकमेव, सर्वस्य जगतः तन्मयत्वेन तत्स्वरूपवदेकत्वप्रसक्तेस्तदविभागो दूरोत्सारित एवेति न कुतश्चिद्धेतोः प्रधानसिद्धिः।

यदपि प्रधानविकारबुद्धिव्यतिरिक्तं चैतन्यमात्मनो रूपं कल्पयन्ति “ चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपम् ” इत्यागमात्पुरुषश्च शुभाशुभकर्मफलस्य प्रधानोपनीतस्य भोक्ता न तु कर्त्ता सकलजगत्परिणतिरूपायाः प्रकृतेरेव कर्तृत्वाभ्युपगमात्। प्रमाणयन्ति चात्र यत्संघातरूपं वस्तु तत्परार्थं दृष्टं, यथाशयनाशनाद्यङ्गादि, संघातरूपाश्च चक्षुरादय इति स्वभावहेतुः, यश्चासौ परः स आत्मेति सामर्थ्यात्सिद्धम्। अत्र च ‘ चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपम् ’ इत्यादिवदता चैतन्यं नित्यैकरूपमिति प्रतिज्ञातम् तस्य नित्यैकरूपात्पुरुषादव्यतिरिक्तत्वात्, अध्यक्षविरुद्धं चेदं रूपादिसंविदां स्फुटं स्वसंवित्त्या भिन्नस्वरूपावगमादेकरूपत्वे त्वात्मनोऽनेकविधार्थस्य भोक्तृत्वाभ्युपगमो विरुद्ध आसज्येत। अभोक्त्रवस्थाव्यतिरिक्तत्वाद्भोक्त्रवस्थायाः, न च दिदृक्षादियोगादविरोधो दिदृक्षाशुश्रूषादीनां परस्परतोऽभिन्नानामुत्पादैरात्मनोऽप्युत्पादप्रसङ्गः तासां तदव्यतिरेकात्, व्यतिरेके च ‘तस्य ताः’ इति सम्बन्धानुपपत्तिरुपकारस्य तन्निबन्धनस्याभावात्, भावे वा तत्राऽपि भेदाभेदविकल्पाभ्यामनवस्था-तदुत्पत्तिप्रसङ्गतो दिदृक्षाद्यभावान्न भोक्तृत्वम्, प्रयोगो-यस्य यद्भावव्यवस्थानिबन्धनं नास्ति नासौ प्रेक्षावता तद्भावेन व्यवस्थाप्यः, यथाऽऽकाशं मूर्त्तत्वेन, नास्ति च भोक्तृत्वव्यवस्था-निबन्धनं पुरुषस्य दिदृक्षादि इतिकारणानुपलब्धिः। नचायमसिद्धो हेतुरिति प्रतिपादितम्। कर्तृत्वाभावाद्भोक्तृत्वमपि तस्य न युक्तम् न ह्यकृतस्य कर्मणः फलं कश्चिदुपभुङ्क्ते अकृताभ्यागमप्रसङ्गात्। न च पुरुषस्य कर्माऽकर्तृत्वेऽपि प्रकृतिरस्याऽभिलषितमर्थमुपनयतीत्यसौ भोक्ता भवति,यतो नासावप्यचेतना सती शुभाऽशुभकर्मणां कर्त्री युक्ता येनाऽसौ कर्मफलं पुरुषस्य सम्पादयेत्। अथ यथा पङ्ग्वन्धयोः परस्परसंबन्धात्प्रवृत्तिस्तथा महदादिलिङ्गं चेतनपुरुषसम्बन्धाच्चेतनावदिव धर्मादिषु कार्येषु अध्यवसायं करोतीत्यदोष एवायम्। उक्तं च-“पुरुषस्य दर्शनार्थं,कैवल्यार्थं तथा प्रधानस्य। पङ्ग्वन्धवदुभयोरपि, संयोगात् तत्कृतः सर्गः॥ २१ ॥” (साङ्ख्यका०) इति। असदेतत्; यतो यदि प्रकृतिरकृतस्याऽपि कर्म्मणः फलमभिलषितमुपनयति तदा सर्वदा सर्वस्य पुंसोऽभिलषितार्थसिद्धिः किमिति न स्यात्?। न च तत्कारणस्य धर्मस्याभावान्नासाविति वक्तव्यम्, यतो धर्मस्याऽपि प्रकृतिकार्यतया तदव्यतिरेकात्तद्वत्सदैव भाव इति। सर्वदा सर्वस्याऽभिलषितफलप्राप्तिप्रसक्तिः। अपि च-यद्यभिलषितं फलं प्रकृतिरुपनयति तदा नानिष्टं प्रयच्छेत्, न हि कश्चिदनिष्टमभिलषति। किं च-उपनयतु नाम प्रकृतिः फलं तथाऽपि भोक्तृत्वं पुंसोऽयुक्तमविकारित्वान्नहि सुखदुःखादिनाऽऽह्लादपरितापादिरूपं विकारमनुपनीयमानस्य भोक्तृत्वमस्याकाशवत् सङ्गतम्।न च प्रकृतिरस्योपकारिणी अधिकृतात्मन्युपकारस्य कर्तुमशक्यत्वाद ,विकारित्वे वा नित्यत्वहानिप्रसक्तिः अतावदस्थ्यस्याऽनित्यत्वलक्षणत्वात्तस्यापि विकारिण्यवश्यंभावित्वात्। अथ न विकारापत्त्याऽऽत्मनो भोक्तृत्वमिष्टं, किं तर्हि? बुद्ध्यध्यवसितस्याऽर्थस्य प्रतिबिम्बोदयन्यायेन संचेतनात्, तथाहि-बुद्धिदर्पणसंक्रान्तमर्थप्रबिम्बकं द्वितीयदर्पणकल्पे पुंस्यध्यारोहति, तदेव भोक्तृत्वमस्य नतु विकारापत्तिः। न च पुरुषप्रतिबिम्बमात्रसंक्रान्तावपि स्वरूपप्रच्युतिमान् दर्पणवदविचलितस्वरूपत्वात्, असदेतत्; यतो बुद्धिदर्पणारूढमर्थप्रतिबिम्बकं द्वितीयदर्पणकल्पे पुंसि संक्रामत् ततो व्यतिरिक्तमव्यतिरिक्तं वेति वाच्यम्। यदि अव्यतिरिक्तमिति पक्षस्तदा तदेवोदयव्ययपयोगित्वं पुंसः प्रसज्येत उदयादियोगिप्रतिबिम्बाव्यतिरेकात्तत्स्वरूपवत्। अथ व्यतिरिक्तमित्यभ्युपगमस्तदा न भोक्तृता न भोक्त्रवस्थातस्तस्य कस्यचिद्विशेषस्याऽभावात्। न चार्थप्रतिबिम्बसम्बन्धात्तस्य भोक्तृत्वं युक्तमनुपकार्योपकारकयोः सम्बन्धासिद्धेः उपकारकल्पनाया अपि भेदाभेदविकल्पतोऽनुपपत्तेः।

अपि च—पुरुषस्य दिदृक्षां प्रधानं यदि जानीयात्तदा पुरुषार्थं प्रति प्रवृत्तिर्युक्ता स्यात् नचैवं तस्य जडरूपत्वात्,सत्यपि चेतनावत्सम्बन्धे न पङ्ग्वन्धदृष्टान्तादप्रवृत्तिर्युक्तिमती, यतोऽन्धो यद्यपि मार्गं नोपलभते तथाऽपि पङ्गोर्विवक्षामसौ वेत्ति तस्य चेतनावत्त्वात् न चैवं प्रधानं पुरुषविवक्षामवगच्छति तस्याचेतनावत्त्वेन जडरूपत्वात्। नच तयोर्नित्यत्वेन परस्परमनुपकारिणोः पङ्ग्वन्धवत्सम्बन्धोऽपि युक्तः। अथ प्रधानं पुरुषस्य दिदृक्षामवगच्छतीत्यभ्युपगम्यते, तथा सति भोक्तृत्वमपि तस्य प्रसज्यते करणज्ञस्य भुजिक्रियावेदकत्वाविरोधात्। न च य एकं जानाति तेनापरमपि ज्ञातव्यमित्ययं न नियमो यतः प्रधानस्य कर्तृत्वे भोक्तृत्वमपि नियतसन्धीति युक्तं वक्तुम्, यतो यदि प्रधानस्य बुद्धिमत्त्वमङ्गीक्रियते तदा पुरुषवच्चैतन्यप्रसङ्गो बुद्ध्यादीनां चैतन्यपर्यायत्वात्,यतो यत् प्रकाशात्मतया अपरप्रकाशनिरपेक्षं स्वसंविदितरूपं चकास्ति तत् चैतन्यमुच्यते,तद्यदि बुद्धेरपि समस्ति चिद्रूपा सा किमिति न भवेत्। न च यथोक्तबुद्धिव्यतिरेकेणापरं चैतन्यमुपलक्षयामः, यतस्तद्व्यतिरिक्तस्य पुरुषस्य सिद्धिर्भवेत्। (सम्म०।) (अत्रत्या विशेषवक्तव्यता ‘ बुद्धि ’ शब्दे पञ्चमभागे १३२७ पृष्ठे गता।) यदपि-“परार्थाश्चक्षुरादयः” इत्याद्युक्तम्, तत्राधेयातिशयो वा परः साध्यत्वेनाभिप्रेतः, यद्वा—अविकार्यनाधेयातिशयः, आहोस्वित्सामान्येन चक्षुरादीनां पारार्थ्यमात्रं साध्यत्वेनाभिप्रेतमिति विकल्पत्रयम्। तत्र यदि प्रथमः पक्षः स न युक्तः,सिद्धसाध्यतादोषाऽऽपन्नत्वाद् यतोऽस्माभिरपि विज्ञानोपकारित्वेनाभ्युपगता एव चक्षुरादयः “चक्षुः प्रतीत्य रूपादि-चोत्पद्यते, चक्षुर्विज्ञानम्” इत्यादिवचनात्। अथ द्वितीयः पक्षोऽङ्गीक्रियते तदा हेतोर्विरुद्धतालक्षणो दोषः, विकार्युपकारित्वेन चक्षुरादीनां साध्यविपर्ययेण दृष्टान्ते हेतोर्व्याप्तत्वप्रतीतेः। तथाहि-अविकारिण्यतिशयस्याधातुमशक्यत्वाच्छयनाशनाऽऽदयोऽनित्यस्यैवोपकारिणो युक्ता नाऽनित्यस्येति कथं न हेतोर्विरुद्धता?, यदि पुनः सामान्येन आधेयाऽनाधेयातिशयविशेषमपास्य पारा-

र्थ्यमात्रं साध्यत इत्ययं पक्षः कक्षीक्रियते तदापि सिद्धसाध्यतैव, चक्षुरादीनां विज्ञानोपकारित्वेनेष्टत्वात्। न च चित्तमपि साध्यधर्मित्वेनोपात्तमित्यपरस्य तद्व्यतिरिक्तस्य परत्वमत्राभिप्रेतं,चित्तादिव्यतिरेकिणोऽपरस्याविकारिण उपकार्यत्वासम्भवात्, चक्षूरूपालोक-मनस्काराणामपरचक्षुरादिकदम्बकोपकारित्वस्याऽन्यायप्राप्तत्वात्। विज्ञानस्य वा अनेककारणकृतोपकाराध्यासितस्य संहतत्वं कल्पितमविरुद्धमेवेति नात्र साध्ये हेतोरप्यसिद्धता सङ्गच्छते?। तन्न सांख्योपकल्पितचैतन्यरूपं; कल्पितचैतन्यरूपस्य नित्यस्यात्मनः कुतश्चित्सिद्धिः। तन्न अशुद्धद्रव्यास्तिकमनावलम्बिसांख्यदर्शनपरिकल्पितपदार्थसिद्धिरिति पर्यायास्तिकमतम्। सम्म०१ काण्ड ३ गाथाटीका। औ०। विशे०। सूत्र०। आचा०। स्या०।

संखडि-संखडि-स्त्री०। सखड्यन्ते प्राणिनो यस्यां सा। अनेकसत्त्वव्यापत्तिहेतौ, औ०। आचा०। जीत०। स्था०। आहारावपाकस्थाने, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०।

संस्कृति- स्त्री०। ओदनपाके, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण। संखडिं दृष्ट्वा न गच्छेत्। दश० ७ अ०। (संखड्यन्ते प्राणिनः इति व्याख्या तद्वर्णनं च 'भासा' शब्दे पञ्चमभागे १५४७ पृष्ठे गतम्।)

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा परं अद्धजोयणमेराए संखडिं नच्चा संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा पाईणं संखडिं नच्चा पडीणं गच्छे अणाढायमाणे, पडीणं संखडिं नच्चा पाईणं गच्छे अणाढायमाणे, दाहिणं संखडिं नच्चा उदीणं गच्छे अणाढायमाणे, उईणं संखडिं नच्चा दाहिणं गच्छे अणाढायमाणे जत्थेव सा संखडी सिया। तं जहा-गामंसि वा नगरंसि वा खेडंसि वा कव्वडंसि वा मडंबंसि वा पट्टणंसि वा आगरंसि वा दोणमुहंसि वा नेगमंसि वा आसमंसि वा सन्निवेसंसि वा ०जाव रायहाणिंसि वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए, केवली बूया-आयाणमेयं संखडिं संखडिपडियाए अभिधारेमाणे आहाकम्मियं वा उद्देसियं वा मीसजायं वा कीयगडं वा पामिच्चं वा अच्छिज्जं वा अणिसिट्ठं वा अभिहडं वा आहट्टु दिज्जमाणं भुंजिज्जा। (सू०-१३ ×)

'से भिक्खू वे' त्यादि स भिक्षुः परं प्रकर्षेणार्द्धयोजनमात्रे क्षेत्रे संखड्यन्ते—विराध्यन्ते प्राणिनो यत्र सा संखडिस्तां ज्ञात्वा तत्प्रतिज्ञया नाभिसंधारयेत्—न पर्यालोचयेत्तत्र गमनमिति ; न तत्र गच्छेदिति यावत्। यदि पुनर्ग्रामेषु परिपाट्या पूर्वप्रवृत्तं गमनं तत्र च संखडिं परिज्ञाय यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—' से भिक्खू वे' त्यादि-स भिक्षुर्यदि प्राचीनां पूर्वस्यां दिशि संखडिं जानीयात्ततः प्रतीचीनम्-अपरदिग्भागं गच्छेत्, अथ प्रतीचीनां जानीयात्ततः प्राचीनं गच्छेत्, एवमुत्तरत्राऽपि व्यत्ययो योजनीयः। कथं गच्छेत् ?—'अनाद्रियमाणः' संखडिमनादरयन्नित्यर्थः। एतदुक्तं भवति-यत्रैवासौ संखडिः स्यात्तत्र न गन्तव्यमिति, क्व चाऽसौ स्यादिति दर्शयति, तद्यथा—ग्रामे वा प्राचुर्येण ग्रामधर्मोपेतत्वात्, करादिगम्यो वा ग्रामः, नास्मिन् करोऽस्तीति नकरं, धूलिप्राकारोपेतं खेटं, कर्बटं—कुनगरं, सर्वतोऽर्द्धयोजनात्परेण स्थितग्रामं-मडम्बं पत्तनं—यस्य जलस्थलपथयोरन्यतरेण पर्याहारप्रवेशः, आकरः-ताम्रादरुत्पत्तिस्थानं, द्रोणमुखं—यस्य जलस्थलपथावुभावपि, निगमा—वणिजस्तेषां स्थानं नैगमम्, आश्रमं—यत्तीर्थस्थानं, राजधानी—यत्र राजा स्वयं तिष्ठति, सन्निवेशो यत्र प्रभूतानां भाण्डानां प्रवेश इति, तत्रैतेषु स्थानेषु संखडिं ज्ञात्वा संखडिप्रतिज्ञया न गमनम् अभिसंधारयेत्-न पर्यालोचयेत्। किमिति ?, यतः केवली ब्रूयात्—आदानमेतत्-कर्मोपादानमेतदिति। पाठान्तरं वा 'आययणमेयंति' आयतनं-स्थानमेतद्दोषाणां यत्संखडीगमनमिति। कथं दोषाणामायतनमिति दर्शयति—' संखडिं संखडिपडियाए ' त्ति—या या संखडिस्तां ताम्—अभिसन्धारयतः—तत्प्रतिज्ञया गच्छतः साधोरवश्यमेतेषां मध्ये ऽन्यतमो दोषः स्यात्, तद्यथा—आधाकर्म वा औद्देशिकं वा मिश्रजातं वा क्रीतकृतं वा उद्यतकं वा आच्छेद्यं वा अनिसृष्टं वा अभ्याहृतं वेति, एतेषां दोषाणामन्यतमदोषदुष्टं भुञ्जीत, स हि प्रकरणकर्त्तैवमभिसन्धारयेत्-यथाऽयं यतिर्मत्प्रकरणमुद्दिश्येहायातः, तदस्य मया येन केनचित्प्रकारेण देयमित्यभिसन्धायाधाऽऽकर्मादि विदध्यादिति। यदि वा-यो हि लोलुपतया संखडिप्रतिज्ञया गच्छेत् स तत एवाऽऽधाकर्माद्यपि भुञ्जीतेति।

किञ्च संखडिनिमित्तमागच्छतः साधूनुद्दिश्य गृहस्थ एवम्भूता वसतीः कुर्यादित्याह—

असंजए भिक्खुपडियाए खुड्डियदुवारियाओ महल्लियदुवारियाओ कुज्जा, महल्लियदुवारियाओ खुड्डियदुवारियाओ कुज्जा, समाओ सिज्जाओ विसमाओ कुज्जा, विसमाओ सिज्जाओ समाओ कुज्जा, पवायाओ सिज्जाओ निवायाओ कुज्जा, निवायाओ सिज्जाओ पवायाओ कुज्जा, अंतो वा बहिं वा उवस्सयस्स हरियाणि छिंदिय छिंदिय दालिय दालिय संथारगं संथारिज्जा, एस विलुंगयामो सिज्जाए। तम्हा से संजए नियंठे तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए, एयं खलु तस्स भिक्खुस्स० जाव सया जए (सू०-१३) त्ति बेमि।

असंयतः—गृहस्थः स च श्रावकः प्रकृतिभद्रको वा स्यात्, तत्राऽसौ साधुप्रतिज्ञया क्षुद्रद्वाराः—सङ्कटद्वाराः सत्यस्ता महाद्वाराः कुर्यात्, व्यत्ययं वा कार्यापेक्षया कुर्यात्, तथा समाः शय्या—वसतयो विषमाः सागारिकापातभयात् कुर्यात्, साधुसमाधानार्थं वा व्यत्ययं कुर्यात्, तथा प्रवाताः शय्याः शीतभयान्निवाताः कुर्यात्, ग्रीष्मकालापेक्षया वा व्यत्ययं विदध्यादिति। तथाऽन्तः—म-

ध्ये उपाश्रयस्य बहिर्वा हरितानि छित्त्वा छित्त्वा विदार्य विदार्य उपाश्रयं संस्कुर्यात्, संस्तारकं वा संस्तारयेत्, गृहस्थश्चानेनाभिसन्धानेन संस्कुर्यात्। यथैष-साधुः शय्यायाः संस्कारे विधातव्ये 'विलुंगयामो' त्ति-निर्ग्रन्थः अकिञ्चन इत्यतः स गृहस्थः कारणे संयतो वा स्वयमेव संस्कारयेदित्युपसंहरति, तस्मात् तथाप्रकाराम् अनेकदोषदुष्टां संखडिं विज्ञाय सा पुरःसंखडिः पश्चात्संखडिर्वा भवेत्, जातनामकरणविवाहाऽऽदिका-पुरःसंखडिः, तथा मृतकसंखडिः-पश्चात्संखडिरिति, यदि वा-पुरः-अग्रतः—संखडिर्भविष्यति अतोऽनागतमेव यायात्, वसतिं वा गृहस्थः संस्कुर्यात्, वृत्ता वा संखडिरतोऽत्र तच्छेषोपभोगाय साधवः समागच्छेयुरिति। सर्वथा सर्वां संखडिं संखडिप्रतिज्ञया नोऽभिसंधारयेत्-न पर्यालोचयेद्गमनक्रियामिति, एवं तस्य भिक्षोः सामग्र्यं—सम्पूर्णता भिक्षुभावस्य यत्सर्वथा संखडिवर्जनमिति। आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ०।

अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके दोषसम्भवात्संखडिगमनं निषिद्धं प्रकारान्तरेणाऽपि तद्गतानेव दोषानाह—

से एगइओ अन्नयरं संखडिं आसित्ता पिबित्ता छड्डिज्ज वा वमिज्ज वा भुत्ते वा से नो सम्मं परिणामिज्जा अन्नयरे वा से दुक्खे रोगायंके समुप्पज्जिज्जा, केवली बूया-आयाणमेयं। (सू० १४) इह खलु भिक्खू गाहावईहिं वा गाहावइणीहिं वा परिवायएहिं वा परिवाइयाहिं वा एगज्जं सद्धिं सुंडं पाउं भो वइमिस्सं हुरत्था वा उवस्सयं पडिलेहेमाणो नो लभिज्जा तमेव उवस्सयं सम्मिस्सीभावमावज्जिज्जा, अन्नमणे वा से मत्ते विप्परियासियभूए इत्थिविग्गहे वा किलीबे वा तं भिक्खुं उवसंकमित्तु बूया-आउसंतो समणा! अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा राओ वा वियाले वा गामधम्मनियंतियं कट्टु रहस्सियं मेहुणधम्मपरियारणाए आउट्टामो, तं चेवेगईओ सातिज्जिज्जा, अकरणिज्जं चेयं संखाए एए आयाणा (आयतणाणि) संति संविज्जमाणा पच्चवाया भवंति, तम्हा से संजए नियंठे तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए। (सू०-१५)

स भिक्षुः एकदा-कदाचिद् एकचरो वा अन्यतराम्-काञ्चित्पुरःसंखडिं पश्चात्संखडिं वा संखडिमिति संखडिभक्तम् आस्वाद्य—भुक्त्वा तथा पीत्वा शिखरिणीदुग्धादि तच्चातिलोलुपतया रसगृद्ध्याऽऽहारितं सत् 'छड्डेज्ज वा' छर्दिं विदध्यात्, कदाचिच्चापरिणतं तद्विशूचिकां कुर्यात्, अन्यतरो वा रोगः-कुष्ठादिकः आतङ्कस्त्वाशुजीवितापहारी शूलादिकः समुत्पद्येत, केवली—सर्वज्ञो ब्रूयात्, यथा एतत् संखडीभक्तम् आदानं-कर्मोपादानं वर्त्तत इति। यथैतदादानं भवति तथा दर्शयति—'इहेति' संखडिस्थानेऽस्मिन् वा भवेऽमी अपायाः, आमुष्मिकास्तु दुर्गतिगमनादयः, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, भिक्षणशीलो भिक्षुः स गृहपतिभिस्तद्भार्याभिर्वा परिव्राजकैः परिव्राजिकाभिर्वा सार्द्धमेकद्यम्-एकवाक्यतया सम्प्रधार्य भो—इत्यामन्त्रणे एतानामन्त्र्य चैतद्दर्शयति-संखडिगतस्य लोलुपतया सर्वं संभाव्यत इत्यतस्तैर्व्यतिमिश्रं 'सुंडं' ति सीधुम् अन्यद्वा प्रसन्नादिकं पातुं पीत्वा ततः 'हुरत्था वा' बहिर्वा निर्गत्योपाश्रयं याचेत, यदा च प्रत्युपेक्षमाणो विवक्षितमुपाश्रयं न लभेत ततस्तमेवोपाश्रयं यत्राऽसौ संखडिस्तत्राऽन्यत्र वा गृहस्थपरिव्राजिकादिभिर्मिश्रीभावमापद्येत। तत्र चासावन्यमना मत्तो गृहस्थादिको विपर्यासीभूत आत्मानं न स्मरति, स वा भिक्षुरात्मानं न स्मरेत्, अस्मरणाच्चैवं चिन्तयेद्—यथाऽहं गृहस्थ एव, यदि वा-स्त्रीविग्रहे-शरीरे विपर्यासीभूतः-अध्युपपन्नः क्लीबे वा नपुंसके वा। सा च स्त्री नपुंसको वा तं-भिक्षुम् उपसंक्रम्य-आसन्नीभूय ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन्! श्रमण! त्वया सहैकान्तमहं प्रार्थयामि, तद्यथा-आरामे वोपाश्रये वा, कालतश्च रात्रौ वा विकाले वा, तं भिक्षुं ग्रामधर्मैः-विषयोपभोगगतैर्व्यापारैर्नियन्त्रितं कृत्वा, तद्यथा—मम त्वया विप्रियं न विधेयं, प्रत्यहमहमनुसर्पणीयेति, एवमादिभिर्नियम्य ग्रामासन्ने वा कुत्रचिद्रहसि मिथुनं—दाम्पत्यं तत्र भवं मैथुनम्-अब्रह्मेति तस्य धर्माः—तद्गता व्यापारास्तेषां 'परियारणा' आसेवना तया 'आउट्टामो' त्ति-प्रवर्त्तामहे। इदमुक्तं भवति—साधुमुद्दिश्य रहसि मैथुनप्रार्थनां काचित्कुर्यात्, तां चैकः कश्चिदेकाकी वा 'साइज्जेज्ज' त्ति अभ्युपगच्छेत्, अकरणीयमेतद् एवं संख्याय-ज्ञात्वा संखडिगमनं न कुर्याद्। यस्मादेतानि आयतनानि कर्मोपादानकारणानि सन्ति-भवन्ति संचीयमानानि प्रतिक्षणमुपचीयमानानि। इदमुक्तं भवति—अन्यान्यपि कर्मोपादानकारणानि भवेयुः, यत एवमादिकाः प्रत्यपाया भवन्ति तस्मादसौ संयतो निर्ग्रन्थस्तथाप्रकारां संखडिं पुरःसंखडिं पश्चात्संखडिं वा संखडिं ज्ञात्वा संखडिप्रतिज्ञया नाभिसंधारयेद् गमनाय-गन्तुं न पर्यालोचयेदित्यर्थः।

तथा—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अन्नयरिं संखडिं सुच्चा निसम्म संपहावइ उस्सुयभूएण अप्पाणेणं, धुवा संखडी नो संचाएइ तत्थ इयरेयरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसियं वेसियं पिंडवायं पडिगाहित्ता आहारं आहारित्तए, माइट्ठाणं संफासे, नो एवं करिज्जा। से तत्थ कालेण अणुपविसित्ता तत्थियरेयरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसियं वेसियं पिंडवायं पडिगाहित्ता आहारं आहारिज्जा। (सू०-१६)।

स भिक्षुरन्यतरां-पुरःसंखडिं पश्चात्संखडिं वा श्रुत्वाऽन्यतः स्वतो वा निशम्य-निश्चित्य कुतश्चिद्धेतोस्ततस्तदभिमुखं सम्प्रधावत्युत्सुकभूतेनात्मना। यथा-ममात्र भविष्यत्यद्भुतभूतं भोज्यं, यतस्तत्र ध्रुवा—निश्चिता संखडिरस्ति; 'नो संचाएइ' त्ति न शक्नोति तत्र संखडिग्रामे इतरेतरेभ्यः कुलेभ्यः संखडिरहितेभ्यः 'सामुयाणियं' ति भैक्षं, किम्भूतम्?—

एषणीयम् आधाकर्मादिदोषरहितं 'वेसियं' ति केवलरजोहरणादिवेषाल्लब्धमुत्पादनादिदोषरहितम्, एवम्भूतं पिण्डपातम्—आहारं परिगृह्याभ्यवहर्तुं न शक्नोतीति सम्बन्धः। तत्र चाऽसौ मातृस्थानं संस्पृशेत्, तस्य मातृस्थानं संभाव्येत, कथं !-यद्यपीतरकुलाहारप्रतिज्ञया गतो, नचासौ तमभ्यवहर्तुमलं पूर्वोक्तया नीत्या, ततोऽसौ संखडिमेव गच्छेत्। एवं च मातृस्थानं तस्य संभाव्येत, तस्मान्नैवं कुर्याद्-ऐहिकामुष्मिकापायभयात् संखडिग्रामगमनं न विदध्यादिति। यथा च कुर्यात्तथाऽऽह—स भिक्षुः तत्र संखडिनिवेशे कालेनानुप्रविश्य तत्रेतरेतरेभ्यो गृहेभ्यः उग्रकुलादिभ्यः सामुदानिकं-समुदानं—भिक्षा तत्र भवं सामुदानिकम् एषणीयं-प्रासुकं वैषिकं-केवलवेषावाप्तं धात्रीपिण्डादिरहितं पिण्डपातं प्रतिगृह्याहारमाहारयेदिति।

पुनरपि संखडिविशेषमधिकृत्याह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणिज्जा गामं वा०जाव रायहाणिं वा इमंसि खलु गामंसि वा ०जाव रायहाणिंसि वा संखडी सिया तं पि य गामं वा जाव० रायहाणिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए। केवली बूया-आयाणमेयं, आइन्नाऽवमाणं संखडिं अणुपविस्समाणस्स-पाएण वा पाए अक्कंतपुव्वे भवइ, हत्थेण वा हत्थे संचालियपुव्वे भवइ, पाएण वा पाए आवडियपुव्वे भवइ, सीसेण वा सीसे संघट्टियपुव्वे भवइ, काएण वा काए संखोभियपुव्वे भवइ, दंडेण वा अट्ठीण वा मुट्ठीण वा लेलुणा वा कवालेण वा अभिहयपुव्वेण वा भवइ, सीओदएण वा उस्सित्तपुव्वे भवइ, रयसा वा परिघासियपुव्वे भवइ, अणेसणिज्जे वा परिभुत्तपुव्वे भवइ अन्नेसिं वा दिज्जमाणे पडिग्गाहियपुव्वे भवइ। तम्हा से संजए नियंठे तहप्पगारं आइन्नावमाणं संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए। (सू०१७)

स भिक्षुर्यदि पुनरेवम्भूतं ग्रामादिकं जानीयात्, तद्यथा—ग्रामे वा नगरे वा यावद्राजधान्यां वा संखडिर्भविष्यति,तत्र च चरकादयोऽपरे वा भिक्षाचराः स्युरतस्तदपि ग्रामादिकं संखडिप्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद्गमनाय-न तत्र गमनं कुर्यादित्यर्थः। तद्गतांश्च दोषान् सूत्रेणैवाह-केवली ब्रूयात्-यथैतदादानं-कर्मोपादानं वर्त्तत इति दर्शयति-सा च संखडिः आकीर्णा वा भवेत्-चरकादिभिः सङ्कुला अवमा-हीना शतस्योपस्कृतेः पञ्चशतोपस्थानादिति, तां चाकीर्णामवमां चानुप्रविशतोऽमी दोषाः, तद्यथा—पादेनापरस्य पाद आक्रान्तो भवेत्, हस्तेन वा हस्तः सञ्चालितो भवेत्, पात्रेण वा भाजनेन वा पात्रं भाजनमापतितपूर्वं भवेत्, शिरसा वा शिरः संघट्टितं भवेत्, कायेनापरस्य चरकादेः कायः सङ्क्षोभितपूर्वो भवेदिति। स च चरकादिराक्षपितः कलहं कुर्यात्,कुपितेन च तेन दण्डेनास्थ्ना वा मुष्टिना वा लोष्टेन वा कपालेन वा साधुरभिहतपूर्वो भवेत्, तथा शीतोदकेन वा कश्चित्सिञ्चेत्, रजसा वा परिघर्षितो वा भवेत्। एते तावत्सङ्कीर्णदोषाः। अवमदोषाश्चामी-अनेषणीयपरिभोगो भवेत्, स्तोकस्य संस्कृतत्वात्प्रभूतत्वाच्चार्थिनां;प्रकरणकारस्यायमाशयः स्याद् यथा मत्प्रकरणमुद्दिश्यैते समायातास्तत एतेभ्यो मया यथाकथञ्चिद्देयमित्यभिसन्धिनाऽऽधाकर्माद्यपि कुर्याद्, अतोऽनेषणीयपरिभोगः स्यादिति। कदाचिद्वा दात्राऽन्यस्मै दातुमभिवाञ्छितं, तच्चान्यस्मै दीयमानमन्तराले साधुर्गृह्णीयात्, तस्मादेतान् दोषानभिसम्प्रधार्य संयतो-निर्ग्रन्थस्तथाप्रकारामाकीर्णामवमां संखडिं विज्ञाय संखडिप्रतिज्ञया नाऽभिसन्धारयेद् गमनायेति। आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ०।

इहानन्तरोद्देशके संखडिगतो विधिरभिहितस्तदिहाऽपि तच्छेषविधेः प्रतिपादनार्थमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा ० जाव समाणे से जं पुण जाणेज्जा मंसाइयं वा मच्छाइयं वा मंसखलं वा मच्छखलं वा आहेणं वा पहेणं वा हिंगोलं वा संमेलं वा हीरमाणं पेहाए अंतरा से मग्गा बहुपाणा बहुबीया बहुहरिया बहुओसा बहुउदया बहुउत्तिंगपणगदगमट्टियमक्कडासंताणया बहवे तत्थ समणमाहणअतिहिकिवणवणीमगा उवागया उवागमिस्संति (उवागच्छंति) तत्थाइन्ना वित्ती नो पन्नस्स निक्खमणपवेसाए नो पन्नस्स वायणपुच्छणपरियट्टणाणुप्पेहधम्माणुओगचिंताए, से एवं नच्चा तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडिआए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणिज्जा मंसाइयं वा मच्छाइयं वा ० जाव हीरमाणं वा पेहाए अंतरा से मग्गा अप्पा पाणा ० जाव संताणगा नो जत्थ बहवे समण ०जाव उवागमिस्संति अप्पाइन्ना वित्ती पन्नस्स निक्खमणपवेसाए पन्नस्स वायणपुच्छणपरियट्टणाणुप्पेहधम्माणुओगचिंताए, सेवं नच्चा तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा ०जाव अभिसंधारिज्जा गमणाए। (सू०-२२)

स भिक्षुः कचिद्ग्रामादौ भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् यद्येवम्भूतां संखडिं जानीयात् तत्प्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद् गमनायेत्यन्ते क्रिया। यादृग्भूतां च संखडिं न गन्तव्यं तां दर्शयति-मांसमादौ प्रधानं यस्यां सा मांसादिका तामिति। इदमुक्तं भवति—मांसनिर्वृत्तिं कर्तुकामाः पूर्णायां वा निवृत्तौ मांसप्रचुरां संखडिं कुर्युः, तत्र कश्चित्स्वजनादिस्तदनुरूपमेव किञ्चिन्नयेत्, तच्च नीयमानं दृष्ट्वा न तत्र गन्तव्यं तत्र दोषान् वक्ष्यतीति। तथा मत्स्या आदौ प्रधानं यस्यां सा तथा, एवं मांसखलमिति, यत्र संखडिनिमित्तं मांसं छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते शुष्कं वा पुञ्जीकृतमास्ते तत्तथा, क्रिया पूर्ववत्। एवं मत्स्यखलमपीति। तथा—'आहेणं' ति यद्विवाहोत्तरकालं वधूप्रवेशे वरगृहे भोजनं क्रियते, 'पहेणं' ति वध्वा नीयमानाया यत्पितृगृहभोजनमिति, 'हिंगोलं' ति मृतकभक्तं, यक्षादियात्राभोजनं वा, 'संमेलं' ति परिजनसन्मानभक्तं गोष्ठीभक्तं वा, तदेवम्भूतां संख-

डिं ज्ञात्वा तत्र च केनचित्स्वजनादिना तन्निमित्तमेव किञ्चिद् ह्रियमाणं—नीयमानं प्रेक्ष्य तत्र भिक्षार्थं न गच्छेद्, यतस्तत्र गच्छतो गतस्य च दोषाः सम्भवन्ति । तांश्च दर्शयति—गच्छतस्तावदन्तरा-अन्तराले तस्य भिक्षोः मार्गाः पन्थानो बहवः प्राणाः—प्राणिनः पतङ्गादयो येषु ते तथा, तथा बहुबीजा बहुहरिता बह्ववश्याया बहूदका बहूत्तिङ्गपनकोदकमृत्तिकामर्कटसन्तानकाः । प्राप्तस्य च तत्र संखडिस्थाने बहवः श्रमणब्राह्मणाऽतिथिकृपणवनीपका उपागता उपागमिष्यन्ति तथोपागच्छन्ति च । तत्राकीर्णा चरकादिभिः—वृत्तिः—वर्त्तनम् अतो न तत्र प्राज्ञस्य निष्क्रमणप्रवेशाय वृत्तिः कल्पते, नापि प्राज्ञस्य वाचना-प्रच्छना-परिवर्तनाऽनुप्रेक्षा-धर्मानुयोगचिन्तायै वृत्तिः कल्पते, न तत्र जनाकीर्णे गीतवादित्रसम्भवात् स्वाध्यायादिक्रियाः प्रवर्त्तन्त इति भावः। स भिक्षुरेवं गच्छगतापेक्षया बहुदोषां तथाप्रकारां मांसप्रधानादिकां पुरःसंखडिं पश्चात्संखडिं वा ज्ञात्वा तत्प्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद्गमनायेति । साम्प्रतमपवादमाह—स भिक्षुरध्वनि क्षीणो ग्लानोत्थितस्तपश्चरणकर्षितो वाऽवमौदर्यं वा प्रेक्ष्य दुर्लभद्रव्यार्थी वा स यदि पुनरेवं जानीयात्—मांसादिकमित्यादि पूर्ववदालापका यावदन्तरा अन्तराले 'से' तस्य भिक्षोर्गच्छतो मार्गा अल्पप्राणा अल्पबीजा अल्पहरिता इत्यादि व्यत्ययेन पूर्ववदालापकः । तदेवमल्पदोषां संखडिं ज्ञात्वा मांसादिदोषपरिहरणसमर्थः सति कारणे तत्प्रतिज्ञयाऽभिसन्धारयेद्गमनायेति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

संखडिप्रलोकनाय न गच्छेत् । सूत्रम्—

संखडिं वा संखडिपडियातिए(एतुं) एत्तए ॥ ४८ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह—

दुविहाऽवाता उ विहे, वुत्ता ते होज्ज संखडीए तु ।
तत्थ दिया वि न कप्पति, किमु राती एस संबंधो ॥६६१॥

'दुविहे' त्ति अध्वनि गच्छतां संयमात्मविराधनाभेदाद् द्विविधाः प्रत्यपाया उक्ताः, संखड्यामपि गच्छतां त एव प्रत्यपाया भवेयुः अतस्तत्र दिवाऽपि गन्तुं न कल्पते, किमुत रात्रौ, एष सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य (सू०४८) व्याख्या—'संखडिं वे' ति वाशब्दान्न कल्पते इत्यादि पदान्यनुवर्त्तनीयानि । तद्यथा—न केवलमध्वानं रात्रौ वा विकाले वा गन्तुं न कल्पते, किन्तु—संखडिमपि रात्रौ वा विकाले वा संखडिप्रतिज्ञया एतुं—गन्तुं न कल्पते, एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ भाष्यकारो विस्तरार्थं विभणिषुराह—

संखडिज्जँति आऊ-णि जियाणं संखडी स खलु वुच्चइ ।
तप्पडिआएँ ण गम्मति, अन्नत्थ गते सिया गमणं ॥६६२॥

समिति-सामस्त्येन खण्ड्यन्ते—ताड्यन्ते जीवानां वनस्पतिप्रभृतीनामायूंषि प्राचुर्येण यत्र प्रकरणविशेषे सा खलु संखडिरित्युच्यते । 'सूरेभ्यः' इत्यौणादिक इप्रत्ययः, पृषोदरादित्वादनुस्वारलोपः । तां 'संखडिज्जंति जहिं आऊणि जियाण संखडिं' तत्प्रतिज्ञया संखडिमहं गमिष्यामीत्येवंलक्षणया गन्तुं न कल्पते । एवं ब्रुवता सूत्रेणेदं सूचितम्-अन्यार्थमपरकार्यनिमित्तं संखडिग्रामं तस्य संखड्यामपि गमनं स्यादिति ।

राओ व दिवसतो वा, संखडिगमणे हवंतिऽणुग्घाया ।
संखडिएगमणेगा, दिवसेहिँ तहेव पुरिसेहिं ॥ ६६३ ॥

रात्रौ वा दिवसतो वा संखड्यां गमने चत्वारोऽनुद्धाताः प्रायश्चित्तम् । सा च संखडी दिवसैः पुरुषैश्च एका अनेका च भवति ।

इदमेव स्पष्टयति—

एगो एगदिवसियं, एगो ऽणेगाहियं च कुज्जाहि ।
ऽणेगा व एगदिवसिं तु, ऽणेगा व अणेगदिवसिं तु ॥६६४॥

एकः पुरुषः एकदैवसिकी संखडीं कुर्यात्, एकोऽनेकाहिकामनेकदैवसिकीम्, अनेके पुरुषाः संभूयैकदैवसिकीम्, अनेके पुरुषा अनेकदैवसिकीं संखडिं कुर्वन्ति ।

एक्केका सा दुविहा, पुरसंखडि पच्छसंखडी चेव ।
पुव्वावरसूरम्मि, अहवा वि दिसाविभागेणं ॥ ६६५ ॥

एकैका—एकदैवसिकी अनेकदैवसिकी च संखडिः प्रत्येकं द्विविधा—पुरःसंखडी, पश्चात्संखडी च । या पूर्वसूर्ये-पूर्वदिग्विभागमध्यासीने रवौ क्रियते सा पूर्वसंखडी, या पुनरपरसूर्ये सा पश्चात्संखडी । अथवा-दिग्विभागेनानयोः पुरःपश्चाद्विभागो विज्ञेयः । या विवक्षितग्रामादेः सकाशात् पूर्वस्यां दिशि भवति सा पूर्वसंखडी, या तु तस्यैवापरस्यां दिशि सा पश्चात्संखडी ।

अत्र प्रायश्चित्तमाह—

दुविहाएँ वि चउगुरू, विसेसिया भिक्खुमादिणं गमणे ।
गुरुगादिव जा सपयं, पुरिसेगअणेगदिणरातो ॥६६६॥

द्विविधायामपि अनन्तरोक्तायां संखड्यां गमने चतुर्गुरुकाः एते च भिक्षुप्रभृतीनां तपःकालविशेषिताः, भिक्षोस्तपसा कालेन च लघवः, वृषभस्य तपसा लघवः, उपाध्यायस्य कालेन लघवः, आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरवः । अथवा चतुर्गुरुकमादौ कृत्वा एकानेकपुरुषकृतैकानेकदैवसिकसंखडीषु रात्रौ गच्छतः स्वपदं यावत् वेदितव्यम् । तद्यथा-भिक्षुरेकपुरुषकृतामेकदैवसिकीं संखडिं व्रजति चतुर्गुरवः, एकपुरुषकृतानेकदैवसिक्यां षड्लघवः, अनेकपुरुषकृतानैकदैवसिक्यां छेदः, एवं भिक्षुविषयमुक्तम् । वृषभस्य षड्लघुकादारब्धं मूले, उपाध्यायस्य षड्गुरुकादारब्धमनवस्थाप्ये, आचार्यस्य छेदादारब्धं पाराञ्चिके निष्ठामुपयाति ।

प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमेवाह—

आयरियगमणे गुरुगा, वसभाण असारणम्मि चउलहुगा
दोण्ह वि दोसि वि गुरुगा, वसभपलातेतरे सुद्धा ॥६६७॥

आचार्यस्य संखड्यां गच्छाम इति ब्रुवाणस्य चत्वारो गुरवः, तमेवं ब्रुवाणं वृषभा न वारयन्ति चतुर्लघुकाः । अथाचार्येण संखडीं व्रजाम इत्युक्ते वृषभा अपि व्रजाम इति भणन्ति ततो द्वयोरपि वृषभाचार्ययोः चत्वारो मासास्ते द्वयेऽपि गुरुकाः कर्त्तव्याः, वृषभाणामपि चतुर्गुरुका भवन्तीति भावः। अथ वृषभैर्वारिता अप्याचार्या बलमोडिकया गच्छन्ति ततस्ते आचार्याः प्रायश्चित्ते लग्नाः । इतरे वृषभास्तु शुद्धा न प्रायश्चित्तभाज इति ।

सव्वेसिं गमणे गुरुगा, आयरियअवारणे भवे गुरुगा ।
वसभे गीतागीए, लहुगा गुरुगा य लहुगो य ॥९९८॥

यदि सर्वेऽपि साधवो भणन्ति संखड्यां गच्छाम इति ततस्तेषां चत्वारो गुरुकाः, आचार्यस्तान्न वारयति ततो गुरुकाः । वृषभो न वारयति चतुर्लघवः, गीतार्थो भिक्षु न वारयति लघुको मासः ।

एगस्स अणेगाण व, छंदेण पहाविया तु ते संता ।
वत्तमवत्तं सुच्चा, नियत्तणे होंति चउगुरुगा ॥ ९९९ ॥

एकस्याऽऽचार्यादेरनेकेषां वा बहूनां छंदेनाऽभिप्रायेण ते संखड्या उपरि प्रधाविताः सन्तो वृत्तां वा संखडिं श्रुत्वा यदि निवर्त्तन्ते ततश्चतुर्गुरुका भवन्ति ।

वेलाए दिवसेहिं, वत्तमवत्तं निसम्म पच्चेति ।
होहिइ अमुगं दिवसं,सा पुण अन्नम्मि पक्खम्मि॥१०००॥

वेलया दिवसैर्वा प्रतिनियतां संखडीं श्रुत्वा प्रस्थिताः,गच्छद्भिश्चापान्तराले श्रुता, यथा-सा संखडी वृत्ता-समाप्ता,अवृत्ता वा अन्यस्यां वेलायामन्यस्मिन् दिवसे भाविनी एवं वृत्तामवृत्तां वा निशम्य-श्रुत्वा प्रत्यायान्ति-प्रतिनिवर्त्तन्ते । यथा कैश्चिदपि साधुभिः श्रुतम्-यथा अमुकगृहे पूर्वाह्णवेलायां संखडिर्भविष्यति ततस्ते पात्राण्युद्ग्राह्य तस्यां गन्तुं प्रस्थिताः, अपान्तराले च तैः श्रुतम्-अतिक्रान्ता संखडी वा आकर्षितं यथा नाऽपि तत्र वेला एवं श्रुत्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते ।दिवसमधिकृत्य पुनरित्थं 'होहिइ'इत्यादि पश्चार्द्धम्।कचिद् ग्रामे स्थितैः श्रुतम्—अमुकग्रामे अमुकदिवसे पञ्चमीप्रभृतिके संखडी भविष्यति, इत्याकर्ण्य ते ग्रामं प्रस्थिताः, तत्र गच्छद्भिरन्तरा श्रुतम्-यथा वृत्ता सा संखडी न भविष्यति वा । कथमित्याह-'सा पुण अन्नम्मि पक्खम्मि' त्ति यस्यां पञ्चम्यां भाविनी संखडी साधुभिः श्रुता सा पुनरन्यस्मिन् अतीते अनागते वा पक्षे भूता वा भविष्यति च, न तत्पक्षवर्त्तिनीति भावः ।

अथ संखडी कथं कुत्र वा भवतीत्युच्यते—

आदेसो सेलपुरे, आदाणऽट्ठाहिया य महिमाए ।
तोसलिविसए विभव-सड्ढा तह होंति गमणं वा ॥१००१॥

आदेशः-संखडिविषये दृष्टान्तः-तोसलिविषये शैलपुरे नगरे ऋषितडागं नाम सरः । तत्र वर्षे वर्षे भूयान् लोकोऽष्टाहिकां महिमां करोति । तत्रोत्कृष्टावगाहिमादिधान्यस्यादानं ग्रहणं कार्यम्।तदर्थं कोऽपि लुब्धो गन्तुमिच्छति। ततः स गुरूणां विज्ञापनां संखडिगमनार्थं करोति । आचार्यो वारयति।तथाऽपि यदि गमनं करोति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं दोषाश्च वक्तव्याः । इति पुरातनगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति-

सेलपुरे (इ)सि तलाग-म्मि होति लट्ठाहियामहामहिमा।
कोंमलमेत्तपभासे, अब्बुयपाईणवाहम्मि ॥ १००२ ॥

तोसलिदेशे शैलपुरे नगरे ऋषितडागे सरसि प्रतिवर्षं महता विच्छर्द्देनाष्टाहिकाया महती महिमा भवति । तथा कुण्डलमेत्रनाम्नो वाणव्यन्तरस्य यात्रायां भरुकच्छपरिसरवर्त्ती भूयान् लोकः संखडिं करोति। प्रभासे वा तीर्थे अर्बुदे वा पर्वतयात्रायां संखडिः क्रियते । प्राचीनवाह, सरस्वत्या सम्बद्धः पूर्वदिगभिमुखप्रवाहः , तत्रानन्दपुरवास्तव्यो लोको गत्वा यथाविभवं शरदि संखडिं करोति । पञ्चमादिषु कोऽप्युत्कृष्टद्रव्यलुब्धो गुरून् संखडिगमनार्थं विज्ञपयति । गुरवो ब्रुवते-आर्य ! न कल्पते संखडिं गन्तुम् ।

ततोऽसौ मायया ब्रवीति—

अत्थि य मे पुव्वदिट्ठा, चिरदिट्ठा ते अवस्सदट्ठव्वा ।
मायागमणे गुरुगा, तहेव गामाऽणुगामम्मि ॥१००३॥

सन्ति मे पूर्वदृष्टाः-पूर्वपरिचिताः सुहृदादयस्ते च चिरदृष्टाः प्रभूतकालतस्तेषां मिलितानामभवदिति भावः । अत इदानीमवश्यं द्रष्टव्यास्ते मया; एवं मायया गुरून् आपृच्छ्य यदि गच्छति तदा गुरुको मासः । ग्रामानुग्रामेऽपि विहरतां संखडिं श्रुत्वा गच्छतां तथैव मासगुरुकम् ।

इदमेव व्याचष्टे-

गामाणुगामियं वा, रीयंता सो उ संखडिं तुरियं ।
छड्डेंति वसतिकाले, गामं तेसिं पि दोसा तु ॥१००४॥

ग्रामानुग्रामिकं वा रीयमाणा-विहरन्तः काऽपि ग्रामे संखडिं श्रुत्वा ये त्वरितं गच्छन्ति, सति वा भिक्षाकाले तं ग्रामं परित्यजन्ति , परित्यज्य च संखडिग्रामं गच्छन्ति तेषामपि दोषा वक्ष्यमाणा भवन्ति ।

गन्तुमणा अन्नदिसिं,अन्नदिसिं ते वयंति संखडिनिमित्तं ।
मूलग्गामे अपंडिय-वसभा गच्छंति तदट्ठाए ।१००५।

भिक्षाचर्यायामन्यस्यां दिशि गन्तुमनसः संखडिं श्रुत्वा-तन्निमित्तमन्यस्यां दिशि व्रजन्ति, मूलग्रामे तदर्थं संखडिहेतोर्गच्छन्ति ।

एतेषु सर्वेष्वपि गमनप्रकारेषु दोषानुपदिदर्शयिषुराह—

एगाहि अणेगाहिं, दिवा व रातो व गंतुपडिसिद्धं ।
आणादिणो य दोसा,विराहणा पंथिपत्ते य ॥ १००६ ॥

एकाहिकीमनेकाहिकीं वा तां संखडिं गन्तुं दिवा रात्रौ प्रतिषिद्धम् , यदि गच्छति तत आज्ञादयो दोषाः, विराधना च संयमात्मविषया पथि वर्त्तमानानां तत्र प्राप्तानां च भवति ।

तत्र पथि वर्त्तमानानां भावदोषानभिधित्सुराह—

मिच्छत्ते उड्डाहो, विराहणा होंति संजमायाए ।
रीयादि संजमम्मि य, छक्कायअचक्खुविसयम्मि ।१००७।

संखडिं गच्छतः साधून् दृष्ट्वा यथा भद्रका मिथ्यात्वे स्थिरतरा भवेयुः, उड्डाहो भवेत् । तथा संयमात्मविराधना भवति । संयमविराधना रात्रौ गच्छन् ईर्यादिसमितीर्न शोधयति, अचक्षुर्विषये च गच्छतां षट्कायविराधना । आत्मविराधना तु पुरस्ताद्वक्ष्यते ।

अथ मिथ्यात्वो-ड्डाहद्वारे व्याचष्टे—

जीहादोसनियत्ता, वयंति लूहेति तज्जिया भोज्जे ।
थिरकरणं मिच्छत्ते, तप्पक्खियखोभणा चेव ॥१००८॥

लोको ब्रूयात्-अहो अमी श्रमणा जिह्वादोषनिवृत्ता-रसगृद्धिरहिता अपि रूक्षैर्वल्लचणकादिभिराहारैस्तर्जिताः सन्तः प्रातभोज्यार्थे-संखडिहेतोर्गच्छन्तीत्युड्डाहो भवेत्। तथा यथैतदमीषामसत्यं तथा अन्यदपि मिथ्याप्रलपितमिति मिथ्यात्वे स्थिरीकरणं भवति। एवं च तत्पाक्षिका साधुमानिनः श्रावकास्तेषां क्षोभणा मिथ्यादृष्टिभिः सम्यक्त्वाच्चालना भवति।

अथाऽऽत्मविराधनामाह—

वाले तेणे तह सा-वते य विसमे य खाणुकंटे य।
अकम्हाँ भयत्तसमुत्था, रत्तेमादी भवे दोसा ॥१००६॥

रात्रौ संखडिगमे व्यालः—सर्पस्तेन दश्येत। स्तेनैरुपकरणमपह्रियेत. श्वापदैः सिंहादिभिरुपद्रूयेत, विषमे च निम्नोन्नते प्रपतेत्। स्थाणुना वा कण्टकेन वा विध्येत। अकस्माद्भय वा स्वयमात्मसमुत्थं भवति। रात्रावेवमादयो दोषा भवेयुः। एवं तावत्पथि गच्छतां दोषा अभिहिताः।

अथ तत्र प्रार्थनामाह—

वसहीए जे दोसा, परउत्थियतज्जणाएँ विलधम्मे।
आतोज्जगीतसद्दे, इत्थीसद्दे य सविकारे॥ १०१०॥

वसतेः सम्बन्धिनो ये आधाकर्म्मादयो दोषास्ते लगन्ति, परतीर्थिकाश्च तत्र गतानां तर्जनां कुर्वन्ति। विलधर्म्मो नाम एकस्यामेव वसतौ गृहस्थैः समं संवासः तत्रैकत्रावस्थाने तत्र संखडं स्यात्। तत्र च संखड्यामातोद्यगीतशब्दान् स्त्रीशब्दाँश्च सविकारान् श्रुत्वा चशब्दादविरतिकाः अलंकृताः दृष्ट्वा स्मृतिकरणादयो दोषाः। इति द्वारगाथासमासार्थः।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

आहाकम्मियमादी, मंडवगादीसु होति अमणुन्ना।
रुक्खे अब्भावासे, उवरिं दोसे परूविस्सं ॥ १०११॥

संखडीवर्त्ती दानश्राद्धो यथाभद्रको वा साधूनां निमित्तमाधाकर्मिकान् कारयेत्। आदिशब्दाद्यावन्तिकादिपरिग्रहः। तेषु मण्डपेषु आदिशब्दात्पर्णकुटीप्रभृतिषु डाले—अवकाशे वा वसन्ति, तत्र वसतां ये दोषास्तानुपरिष्टादस्मिन्नेव सूत्रे प्ररूपयिष्यामि।

परतीर्थिकद्वारं भजनाद्वारमाह—

इंदियमुंडे मा किं-चि देह मा णे डहेज्ज साहूणं।
पेहासोभादीसु य, असंखडं हेतुवादो य॥ १०१२॥

संखडीं श्रुत्वा शाक्यशैवभागवतादयः परतीर्थिकाः समायातास्ते साधून् तर्जयन्त इत्थं ब्रुवते इन्द्रियपद्दा-मुण्डा अमी संखडिप्राप्ताः श्रमणाः मा किञ्चिद् ब्रूत किमप्यमीषां सम्मुखं विरूपकं भाषणीयं (णे) युष्मान् अमी तपस्विन आक्रुष्टाः सन्तः शापेन दहेयुः, एवं तर्जनामसहमाना अपरिणतास्तैस्सह संखडं कुर्युः। तथा प्रेक्षा-प्रत्युपेक्षणां कुर्वतो दृष्ट्वा शोभां वा स्वल्पकलुषादिना पानकेन विधीयमानां दृष्ट्वा आदिशब्दात्—संयतभाषया भाषमाणान् श्रुत्वा परतीर्थिका उड्डुकान् कुर्वन्ति। तत्र तथैव संखडं भवेत्, हेतुना वा ते परतीर्थिका वादं मार्गयेयुः। बठरशिरःशेखरा एते न किमपि जानन्तीत्यादि।

विलधर्मद्वारमाह—

सिंगारेण ण दिण्णा, न य तुब्भं पेतिगी सभा एसा।
अतिबहुओ ओगासो,गहितेण तु सो कलह एवं ।१०१३।

एवं साधारणे सभादौ पिण्डीभूय साधवो गृहस्थाश्च यदेकत्रावतिष्ठन्ते स विलधर्मः, तेन वसतां साधुभिः प्रभूतेऽवकाशे मिलिते सति गृहस्था ब्रुवते-भो श्रमणाः! एषा सभा तुभ्यं न शृङ्गारेण दत्ता, उदकेन वा कल्पेति भावः। न च न वेयं पैत्रिकी-पितृपरम्परागता। अतः किं तु नाम- अतिबहुकोऽवकाशस्त्वया गृहीतः, एवं कलहो भवति।

तत्थ य अतितूर्डेतो, संविट्ठो वा छिवेज्ज इत्थीओ।
इच्छमणिच्छे दोसा,भुत्तमभुत्ते य फासादी ॥ १०१४॥

तत्र वनादौ कोऽपि साधुरतिगच्छन्निर्गच्छन् वा समुपविष्टो वा स्त्रीं स्पृशेत्, तत आत्मपरोभयसमुत्था दोषाः। तत्र च यदि नाम विरतिकां प्रतिसेवितुमिच्छति तदा संयमविराधना, अथ नेच्छति ततः सा उड्डाहं कुर्यात्। स्त्रीणां च स्पर्शादिषु तथा आतोद्यगीतशब्दान् स्त्रीसम्बन्धिनश्च हसितकूजितादिशब्दान् श्रुत्वा भुक्ताभुक्तसमुत्था दोषाः।

भूयोऽपि दोषदर्शनार्थमाह—

आवासगसज्झाए, पडिलेहणेँ भुंजणे य भासाए।
वीयारे गेलन्ने, जा जहि आरोवणा भणिया ॥१०१५॥

आवश्यके स्वाध्याये प्रत्युपेक्षणायां भोजने च भाषायां विचारे ग्लानत्वे च या यत्रारोपणा भणिता सा तत्र ज्ञातव्येति द्वारगाथासमासार्थः।

साम्प्रतमेनामेव प्रतिपदं विवृणोति—

आवासगं तत्थ करेन्ति दोसा,
सज्झाएँ एमेव य पेहणम्मि।
उड्डुंच वारेंतमवारणे य,
आरोवणा ताणि अकुव्वतो जा ॥ १०१६॥

तत्र गृहस्थैः सह वसन्तो यद्यावश्यकं स्वाध्यायं वा कुर्वन्ति तदा ते कर्णकटुका नाम एते इति गमयन्ति, उड्डुकान्वा कुर्वन्ति, एवमादयो दोषाः। प्रत्युपेक्षणायामप्येवमेवोड्डुकान् कुर्वन्ति। यदि वार्यन्ते अन्यकुलैः सह संखडं कुर्युः। अथ न वार्यन्ते ततो भगवत्प्रवचनस्य भक्तिः कृता न स्यात्। अथैतद्दोषभयादावश्यकादीनि न कुर्वन्ति ततस्तान्यकुर्वतो या काचिदारोपणा सा द्रष्टव्या। तद्यथा—कायोत्सर्गं न करोति, वन्दनकं न ददातिस्तुतिप्रदानं न करोति, सूत्रपौरुषीं न करोति, सर्वेष्वपि मासलघु। अर्थपौरुषीं न करोति मासगुरु। जघन्यमुपधिं न प्रत्युपेक्षते रात्रिन्दिवपञ्चकम्। मध्यमं न प्रत्युपेक्षते मासलघु। उत्कृष्टं न प्रत्युपेक्षते चतुर्लघु।

तथा—

जं मंडलिं भजइ तत्थ मासो,
गारत्थिभासासु य एवमेवं।
चत्तारि मासा खलु मण्डलीए,
उड्डाहेँ भासासमिए वि एवं॥ १०१७॥

भोजनं कुर्वन् सागारिकमिति मत्वा यत् मण्डलीं भनक्ति तत्र मासलघु, अगारस्थभाषासु भाष्यमाणासु एवमेव मासलघु। अथैतत्प्रायश्चित्तभयान्मण्डल्यां समुद्दिशन्ति तदा चत्वारो मासलघवः। उड्डाहश्च प्रवचनोपघातो मण्डल्यां समुद्देशेन भवति। एवं भाषासमितेऽपि मन्तव्यम्। संयतभाषया भाषमाणस्य चत्वारो लघुमासा भवन्तीति भावः।

थोवे थणे गंधजुते अभावे,
विअस्स दव्वारगताण दोसा ।
आवातसल्लोगगया य दोसा,
करंत कुव्वं परितावणादी ॥ १०१८ ॥

विचारभूमौ गतानां स्तोके—स्वल्पे थने—कलुषे गन्धयुते दुर्गन्धिनि द्रवे अभावे वा सर्वथैव द्रव्यस्य दोषा अवर्णवादभक्तपानप्रतिषेधादयो भवन्ति । तथा पुरुषादीनामापाते-संलोके संज्ञां-कायिकीं वा कुर्वति तदा तद्गता दोषाः । यथा पीठिकायां विचारकल्पिकद्वारे उक्तास्तथा द्रष्टव्याः । अथैतद्दोषभयात् कायिकीं वा संज्ञां वा न करोति किं तु धारयति तदा परितापनादुःखमूर्च्छादयो दोषाः ।

गिलाणतो तत्थऽतिभुंजणेण,
उच्चारमादीण तु संनिरोधा ।
अगुत्तसेज्जासु व सन्निवासा,
उड्डाहँ कुव्वन्ति मकुव्वतो य ॥ १०१९ ॥

तत्र संखड्यामुत्कृष्टद्रव्यलोभादतिमात्रभोजने, यद्वा-सागारिकाकीर्णतया तत्रोच्चारादीनां सन्निरोधात् ग्लानो भवेत् । अथवा-अगुप्ता—असंवृता याः शय्या-वसतयस्तासु सन्निवासाद् ग्लानत्वमुपजायते । प्रतिश्रयशीतलतया भक्तस्याजीर्यमाणत्वात् । स च ग्लानो यदि तत्रोच्चारप्रश्रवणादि करोति तदा सागारिका उड्डाहं कुर्युः । अथ न करोति परितापनादयो दोषाः ।

अथैतद्दोषभयाद् ग्रामाद्बहिर्वसन्ति ततः को दोषः स्यादिति प्रश्नावकाशमाशङ्कयाह—

बहिता य रुक्खमूले, छक्काया साणतेणपडिणीए ।
मत्तुं-मत्तविउव्वण, वाहणजाणे सतीकरणं ॥ १०२० ॥

ग्रामादेर्बहिर्वृक्षमूले आकाशं वा पृथिवीकायः-सचित्तरजः-प्रभृतिकः, अप्कायः-स्नेहकणिकादिस्तेजस्कायो-विद्युदादिर्वायुकायो-महावातादिर्वनस्पति कायो-विवर्जितवृक्षसक्तः अल्पफलादिः त्रसकायो-वृक्षनिश्रितद्वीन्द्रियादिरूपः सम्भवति,एते षट्कायास्तत्र तिष्ठतां विराध्यन्ते । असंवृते च तत्र-श्वानां भाजनमपहरेयुस्तेना उपद्रवेयुः । प्रत्यनीका वा विजनं मत्वा हन्याद्वा मारयेद्वा । तथा मत्ता-मदिरामदभाविताः उन्मत्ता-मन्मथोन्मादयुक्ता-विटा इत्यर्थः, ते विकुर्वणां भूषणादिभिरलङ्करणं विधाय तत्रागच्छन्ति । वाहनानि—हस्त्यश्वादीनि यानानि-शिबिकारथादीनि तानि दृष्ट्वा भुक्तभोगिनां स्मृतिकरणम् । अभुक्तभोगिनां तु कौतुकमुपजायते इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति—

मा होज्ज अंतो इति दोसजालं,
तो जाति दूरं बहिरुक्खमूले ।
अभुंजमाणे तहि गंतुकाया,
अवाउडे तेणसुणे य ऽखेगे ॥ १०२१ ॥

ग्रामाभ्यन्तरे वसतामित्यनन्तरोक्तं दोषजालं मा भूदित्यभिसन्धाय ततो ग्रामाद्बहिर्दूरे वृक्षमूले याति, तत्र वा भुज्यमाने अव्याप्रियमाणे प्रदेशे पूर्वोक्तनीत्या षडपि काया विराध्यन्ते । अपावृते च तत्र स्तेनाः श्वानश्चानेके उपद्रवं विदधति ।

उम्मत्तगा तत्थ विचित्तवेसा,
पढंति चित्ताभिणया बहूणि ।
कीलंति मत्ता य अमत्तगा य,
तत्थित्थिपुंसा सुअलंकिता य ॥ १०२२ ॥

यत्रोद्याने उन्मत्ता विचित्रवेषा विविधवस्त्रादिनेपथ्यधारिणश्चित्राभिनया नानाप्रकारहस्ताद्यभिनया बहूनि शृङ्गारकाव्यानि पठन्ति । तथा मत्ता अमत्ता वा तत्र स्त्रीपुरुषाः सुष्ठु वस्त्राभरणैरलंकृताः सन्तः क्रीडन्ति ।

आसे रहे गोरहगे य चित्ते,
तत्थाभिरूढा उ गणे य केइ ।
विचित्तरूवा पुरिसा ललंता,
हरंति चित्ताणि विकोवियाणं ॥ १०२३ ॥

तत्रोद्याने केचित्पुरुषा अश्वान् अपरे रथान् तदन्ये गोरथकान्—कल्होडकान् केचिच्चित्राणि नानाप्रकाराणि युग्यादीनि यानानि डगडानि च यानविशेषरूपाण्यधिरूढाः सन्तो विचित्ररूपाः पुरुषाः श्रेष्ठिपुत्रादयो लालन्तः क्रीडन्तो विकोविदानामगीतार्थानां चित्तानि हरन्ति ।

ततश्च भुक्ताऽभुक्तसमुत्था दोषाः—

सामिद्धिसंदंसणवावडेण ,
विप्पस्सता तेसि परेसि मोक्खे ।
तत्थित्थिऽपातम्मि समंततेण,
भिक्खावियारादिसु दुप्पयारं ॥ १०२४ ॥

समृद्ध्या—वस्त्राभरणादिरूपया समिति सामस्त्येन यद्दर्शनमवलोकनं तत्र व्यापृतेन इदं पश्यामि इदं च पश्यामीति व्याक्षिप्तचेतसां सदा तेषां परेषां श्रेष्ठिप्रभृतीनां यानवाहनादीनि मुख्यानि विविधमनेकप्रकारं पश्यतां सूत्रार्थयोः परिमन्थः कृतः स्यादिति शेषः । तत्र च स्त्रीपुरुषैः समन्ततः ' अपाते ' देशीपदत्वात् आकर्णे भिक्षार्थां विचारभूमौ आदिशब्दाद्विकारभूम्यादौ च दुष्प्रचारं भवति, यत एते दोषाः अतः संखड्यां न गन्तव्यम् ।

अथ परः प्राह—

दोसेहिं एत्तिएहिं, अगेण्हता चेव लग्गिमो अम्हे ।
गेण्हासु य भुंजातु य,ण य दोस जहा तहा सुणसु१०२५।

संखडिगमने यावन्त एते षट् दोषा उक्ताः एतावद्भिः वयं संखडिभक्तमगृह्णाना एव गच्छामः, ततो न कार्यमस्माकं ग्रामादिमध्यासनेन । सूरिराह-वयं संखडिभक्तं गृह्णीमो वा भुञ्महे वा नच दोषाः पूर्वोक्ता यथा भवन्ति तथाऽभिधीयमानं शृणु । इयं पुरातनी गाथा ।

अथैनामेव व्याख्यानयति-

अपरिग्गहित अभुत्ते, जति दोसा एत्तिया पसज्जंती ।
इत्थं गते सुविहिया, वसंतु रन्ने अणाहारा ॥ १०२६ ॥

परः प्राऽऽह-अपरिगृहीते अभुक्तेऽपि च संखडिभक्ते यद्ये-

तावन्तो दोषाः पथि गच्छतां ग्रामादेर्मध्ये बहिश्च तिष्ठतां भवन्ति ; तत इत्थमेवं व्यवस्थिते सम्प्रति सुविहिता अनाहाराः सन्तोऽरण्ये वसन्तु ।

गुरुराह—

होहिंति न वा दोसा,ते जाण जिणो ण चेव छउमत्थो ।
पाणियसद्देण उवा-हणाओ से वेभलो मुयति ॥१०२७॥

हे नोदक ? नायं नियमो; यत्-संखडिं गच्छतामवश्यमनन्तरोक्ता दोषा भवन्ति, कारणे यतनया गच्छतस्तेषामसम्भवात् । ततस्ते दोषा भविष्यन्ति वा न वेत्येतत् जिनोक्तिनैव छद्मस्थो भवादृशो वेत्ति, अतो यदुक्तं भवता इत्थं गते सुविहिता अरण्यं गत्वा वसन्तु तदेतदज्ञानविजृम्भितम् । यतः पानीयशब्देनोपानहौ वा विद्ध, मूर्खो मुञ्चति,यो मूर्खो भवति स एवं मुञ्चतीतिभावः।एवं भवानपि संखडिगमनमात्रे दोषोपदर्शनं श्रुत्वा यदेवं ग्रामादीन् परित्यज्य अरण्ये वासमभ्युपगच्छति, तत्ते नमद्भुधचक्रवर्ति हृदयम् ।

अपि च-

दोसे चेव विमग्गह,पुण दोसिंतेण णिच्चमुज्जुत्ता ।
ण हि होति सप्पलोद्धी,जीवितुकामस्स सेताए॥१०२८॥

हे नोदक ! गुणद्वेषित्वेन यूयं नित्यमुद्युक्ताः सन्तो गुणान्वेषणबुद्ध्या दोषानेव विमार्गयथ न गुणान् । भवन्ति तद्वशा अपि केचिदस्मिन् जगति ये दोषानेव केवलान् पश्यन्ति न गुणनिवहम् । उक्तं च-"गुणोच्छ्रिते सत्यपि स्वप्रभूते, दोषेषु यत्नस्तु महान् खलानाम् । क्रमेलकः कलिवनं प्रविश्य, प्रतीच्छते कण्टकजालमेव ॥१॥"यतो न हि-नैव सर्पलुब्धिः सर्पग्राहकत्वं जीवितुकामस्य पुरुषस्य श्रेयसे भवति, किंतु प्रत्युत मरणाय । एवं भवतोऽपि संयमगुणान्वेषणबुद्ध्या अरण्यवसनम्; तत्र श्रेयसे सम्पद्यते,प्रत्युताहाराभावेनार्त्तध्यानादिपरिणामसम्भवात्कन्दमूलफलादिभक्षणाद्वा तस्यैव संयमस्योपघातं जनयति ।

आह यद्येवं ततो निरूप्यतां कथमत्र दोषा भवन्ति कथं वा न भवन्तीत्युच्यते—

भवति उ चेव गमणे, इति दोसा दप्पतो य जहि गंतुं ।
कमगहणभुंजणे य,न होंति दोसा अदप्पेणं ॥ १०२९॥

भण्यतेऽत्र प्रतिवचनम्-यद्ययं व्याकुट्टिकया संखड्यां गच्छति दर्पतश्च गुरुग्लानादिकारणाभावेन यत्र गत्वा गृह्णाति भुङ्क्ते वा तत्राऽनन्तरोक्ता दोषा मन्तव्याः । अथ क्रमेण गृहपरिपाट्या संखडिगृहं प्राप्तः, ततस्तत्र ग्रहणं भोजनं वा कुर्वाणस्य न दोषा भवन्ति । अदर्पेण वा पुष्टालम्बनेन संखडिप्रतिज्ञयाऽपि गच्छतो न दोषा भवन्ति ।

इदमेव भावयति—

पडिलेहियं च खेत्तं , पंथे गामे य भिक्खवेलाए ।
गामाणुगामियम्मि य,जहि पायोग्गं तहिं लभते।१०३०।

मासकल्पस्य वर्षावासस्य वा योग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं गन्तुं प्रस्थितानां पथि मार्गे वर्तमानानां यद्वा तस्मिन्नेव ग्रामे प्राप्तानां संखडिरुपस्थिता । उभयत्राऽपि यदि भिक्षावेलायां भक्तपानं प्राप्यते तदा कल्पते गन्तुम् । ग्रामाऽनुग्रामिकेऽप्यनियतविहरतां यत्र भिक्षावेलायां प्रायोग्यं प्राप्यते तत्र ग्रहीतुं लभते नान्यत्रेति ।

अथैनामेव गाथां व्याचष्टे—

वासाविहारखेत्तं, वच्चंताणंऽतरा जहिं भोज्जं ।
अत्तट्ठिताणं तहिं, भिक्खमडंताण कप्पेज्जा ॥ १०३१ ॥

वर्षाविहारो नाम वर्षावासस्तत्प्रायोग्यं क्षेत्रं व्रजतामन्तरा पथि यत्र भोज्यं-संखडी भवति । आह चूर्णिकृत्-"भोज्जन्ति वा संखडि त्ति वा एगट्ठं"तत्र ग्रामादावन्यार्थं स्थितानां सार्थमत्र स्थितानां न तु संखडिनिमित्तं गृहपरिपाट्या च भिक्षामटतां संखडिं गत्वा भक्तपानं ग्रहीतुं कल्पते ।

कुत इति चेदुच्यते—

नऽत्थि पवत्तणदोसो, पडिवाडी पडित मो ण वाइण्णा ।
परसंसट्ठं अविलं-बियं च गेण्हंति अणिसट्ठा ॥१०३२॥

नास्ति तत्र संखड्यां गमने प्रवर्त्तमाना दोषाः; परिपाट्या पतितं-प्राप्तावसरं यतस्तत्र भक्तपानं गृह्णाति न तदेवैकं गृहमुद्दिश्य गत्वेति । मो इति पादपूरणे । न वा सा संखडी आकीर्णा जनाकुला परसंसृष्टं च गृहस्थादिपरिवेषणनिमित्त हस्तो वा मात्रकं वा संसृष्टम्, अवलम्बितं च तत्र प्राप्ताः सन्तो गृह्णन्ति । भिक्षावेलायां गमनात्तत्क्षणादेव भक्तपानं लभन्ते न पुनरुपविष्टाः प्रतीक्षन्ते इति भावः ।

किं च—

संतब्वे ववराधा, कज्जम्मि जतो णिद्दंसवज्जेसु ।
जो पुण जतणारहितो,गुणा वि दोसायते तस्स॥१०३३॥

सन्ति-विद्यन्ते अन्येऽप्यनेषणीयग्रहणादयोऽपराधाः । येषु कार्ये ज्ञानादौ यतः प्रयत्नं कुर्वन् प्रतिसेवमानोऽपि न दोषवान् भवति । यः पुनर्यतनारहितः प्रवर्त्तते तस्य गुणोऽपि दोषायते—दोष इव मन्तव्यः ।

असढस्सऽप्पडिकारे, अच्छेज्ज ततो ण कोइ अवराधो ।
सप्पडिकारे अजतो,दप्पो ण व दोस वी दोसा॥१०३४॥

अशठस्य-रागद्वेषरहितस्याप्रतीकारे प्रतिसेवनां विना नास्त्यन्यो यस्य प्रतीकार इत्येवंलक्षणे अर्थे—संखडिगमनादौ यतमानस्य यतनां कुर्वतो न कोऽप्यपराधो भवति । यस्तु-स प्रतीकारे परिहर्तुं शक्ये अर्थे अयतो-न यतनां करोति-सेवने तस्य द्वयोरप्ययतनादर्पयोर्दोषा भवन्ति—कर्मबन्ध इत्यर्थः ।

यत एवमतः-

निद्दोसा आइन्ना, दोसवती संखडी यऽणाइण्णा ।
सुत्तमणाइण्णाए, तस्स विहाणा इमे होंति १०३५ ॥

निर्दोषा—वक्ष्यमाणदोषरहिता संखडी आचीर्णा साधूनां गन्तुं कल्पनीया, या तु दोषवती सा अनाचीर्णा । तत्र सूत्रमनाचीर्णामेवावतरति, न तत्र संखडिप्रतिज्ञया रात्रौ वा विकाले वा गन्तव्यम् । तस्याश्चानाचीर्णाया अमी भेदा भवन्ति ।

तानेवाह—

जावंतिया पगणिया, सक्खेत्ताऽखेत्तबाहिराहारा ।
अविसुद्धपंथगमणा, सपच्चवाया य भेदा य ॥ १०३६ ॥

यावन्तो भिक्षाचरा आगमिष्यन्ति तावद्दातव्यमित्यभिप्रायेण यस्यां दीयते सा यावन्तिका । दश शाक्याः, द-

श परिव्राजकाः, दश श्वेतपटाः, एवमादिगणनया यत्र दीयते सा प्रगणिता।'सक्खेत्ते'त्ति सक्रोशयोजनक्षेत्राभ्यन्तरवर्त्तिनी 'अखेत्ते' त्ति सचित्तपृथिव्यादावक्षेत्रे अस्थण्डिले स्थिता वा 'बाहिर' त्ति। सक्रोशयोजना क्षेत्रबहिर्वर्त्तिनी, आधारा नाम चरकपरिव्राजकादिभिराकुला, अविशुद्धेन पृथिव्यप्कायादिसंसक्तेन पथा गमनं यस्यां साऽविशुद्धपथगमना। यत्र स्तेनश्वापदादयो दर्शनादिविषयाश्च प्रत्यपाया भवति सा सप्रत्यपाया। सा च जीवितभेदाय चरणभेदाय वा भवदिति द्वारगाथासमासार्थः।

अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति—

आचंडाला पढमा, बितिया पासंडजातिणामेहिं ।
सक्खेत्ते जा सकोसं, अक्खेत्ते पुढविमाईसु ॥१०३७॥

प्रथमा यावन्तिकी; सा आ चण्डालात् यावन्तः केचन नटिकाकार्पटिकादयो भिक्षाचरा यावदपश्चिमश्चाण्डालस्तावतां दातव्यमितिलक्षणा। द्वितीया प्रगणिता प्रकर्षेण पाषण्डिनो जात्या नाम्ना वा गणयित्वा यत्र दीयते। तत्र जातिं प्रतीत्य गणना-दश भौताः,दश भागवताः,दश श्वेताम्बरा इत्यादि।नाम प्रतीत्य गणना, यथा-अमुकः श्वेतपटः अमुकश्च रक्तपट इत्यादि। स्वक्षेत्रसंखडी नाम या सक्रोशयोजनक्षेत्राभ्यन्तरे भवति। अक्षेत्रसंखडी तु या सचित्तवनस्पतिकायादिष्वनन्तरं वा प्रतिष्ठिता।

एतासु गच्छतः प्रायश्चित्तमाह-

जावंतिगाएँ लहुगा, चउगुरु पगणीएँ लहुग सक्खेत्ते ।
मीसग सचित्ताणंतर, परंपरे कायपच्छित्तं ॥ १०३८ ॥

यावन्तिकायां चतुर्लघवः, प्रगणितायां चतुर्गुरवः, स्वक्षेत्रसंखड्यां गच्छतश्चतुर्लघु, अक्षेत्रसंखड्यां मिश्रसचित्तानन्तरपरम्परप्रतिष्ठितायां कायप्रायश्चित्तम्। तत्र पृथिव्यादिषु प्रत्येकवनस्पतिपर्यन्तेषु मिश्रेषु परम्परप्रतिष्ठितायां लघुपञ्चकम्, अनन्तरप्रतिष्ठितायां मासलघु। एतेष्वेव सचित्तेषु परम्परप्रतिष्ठितायां मासलघु, अनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्लघु अनन्तरवनस्पतिषु च। तान्येव प्रायश्चित्तानि गुरुकाणि कर्त्तव्यानि।

बहि वुड्डिअड्ढजोयण, गुरुगादी सत्तहिं भवे सपदं ।
चरगादी आइण्णा, चउगुरु हत्थाइभंगो य ॥ २०३६ ॥

क्षेत्राद्बहिः संखड्यां गच्छतश्चतुर्लघु, ततः परमर्द्धयोजनवृद्धया चतुर्गुरुकमादौ सप्तभिर्वृद्धिभिः स्वपदं पाराञ्चिकम्। तद्यथा—क्षेत्रबहिरर्द्धयोजने चतुर्गुरु, योजने षड्लघु। सार्द्धयोजने षड्गुरु, द्वयोर्योजनयोश्छेदः, अर्द्धतृतीययोजनेषु मूलम्, त्रिषु योजनेषु नवमम्,अर्द्धचतुर्थयोजनेषु पाराञ्चिकम्,तथा या च परिव्राजककार्प्पटिकादिभिराकुला सा आकीर्णा,तां गच्छतश्चतुर्गुरुकम्। तत्र चातिसम्मर्देन हस्तपादपात्राणां भङ्गो भवेत्।

अथाऽविशुद्धपथगमनादीनि द्वाराणि व्याख्याति-

काएहिँ विसुद्धपहा, सावयतेणा पहे पवायाओ ।
दंसणबंभवता वा, तिविधा पुण होंति पत्तस्स ।१०४०।

दंसणवादे लहुगा, सेसा वादेसु चउगुरू होंति ।
जीवियचरित्तभेदा,विसचरगादीहिँ गुरु काउं ॥१०४१॥

कायैः-पृथिव्यादिभिरविशुद्धः एष मार्गो यस्याः संखडेः सा तथा, अस्यां च कायनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रत्यपायाश्च द्विविधाः। पथि वर्त्तमानस्य, तस्य प्राप्तस्य च। तत्र पथि श्वापदस्तेनकण्टकादयः, तत्र प्राप्तस्य तु त्रिविधाः प्रत्यपाया भवन्ति। दर्शनब्रह्मव्रतादिषु भेदात्। ततः संखडिं गतस्य चरकशाक्यादिभिया ग्रहणे दर्शनापायः, चरिकातापसीप्रभृतिभिरन्याभिर्वा मत्तप्रमत्तादिस्त्रीभिर्ब्रह्मव्रतापायः। आत्मापायस्तु पूर्वोक्त एव हस्तभङ्गादिकाः, एवंविधास्तत्सहिता सप्रत्यपाया। अत्र च दर्शनापाये चतुर्लघुकाः। शेषेषु स्तेनश्वापदादिषु ब्रह्मव्रतात्मविपर्ययेषु प्रत्यपायेषु चतुर्गुरवो भवन्ति। तथा सौगतोपासकादिदोषदुष्टा संखडिर्नैवाचीर्णा, एतद्विपरीता आचीर्णेति।

द्वितीये पदे एभिः कारणैः संखडिमपि गच्छेत्—

कप्पइ गिलाणगट्ठा, संखडिगमणं दिवा व रातो वा।
दव्वम्मि लब्भमाणे,गुरुउवदेसो त्ति वत्तव्वं ॥१०४२॥

ग्लानार्थं संखडिगमनं दिवा वा रात्रौ वा कल्पते। तत्र च द्रव्ये ग्लानप्रायोग्ये लभमाने यावन्मात्रं ग्लानस्योपयुज्यते तावति प्रमाणप्राप्ते सति प्रतिषेधयन्ति। यद्यसौ दाता ब्रूयात्-किमिति न गृह्णीथ? ततो वक्तव्यं-भणनीयम्, गुरुवैद्यस्तस्योपदेशोऽयम्—यदेतावतः प्रमाणादूर्ध्वं ग्लानस्य पथ्यादिकं न दातव्यम्।

इदमेव भावयति—

पुव्विं ता सक्खेत्तं, असंखडीसंखडीसु वा जतति ।
पडिवसभमलब्भंते,तो वचति संखडी जत्थ ॥१०४३॥

ग्लानस्य प्रायोग्यं पूर्वं तावत् स्वक्षेत्रे—स्वग्रामे असंखड्यां गवेषयितव्यम्—यद्यसंखड्यां न प्राप्यते, ततः स्वग्राम एव याः संखड्यस्तासु यतते। तदभावे प्रतिवृषभग्रामेष्वपि, ततः संखड्यामपि। अथ तत्राऽपि न लभ्यते यत्र ग्रामादौ संखडी भवति तत्र व्रजन्ति। ताश्च संखड्यो द्विधा—सम्यग्दर्शनभाविताः, तीर्थविषयाश्च। तत्र प्रथममाद्यासु गन्तव्यम्।

यत आह—

उज्जितणायसंखडि–सिद्धसिलादीण चेव जत्तासु ।
सम्मत्तभाविएसुं,ण हुंति मिच्छत्तदोसाओ ॥१०४४॥

उज्जयन्ते ज्ञातसंखडे सिद्धशिलायाम् एवमादिषु सम्यक्त्वभावितेषु तीर्थेषु याः प्रतिवर्षं यात्राः संखडयो भवन्ति; तासु गच्छतो मिथ्यात्वस्थिरीकरणादयो दोषा न भवन्ति।

एतेसिं असईए, इतरीओ वयंति तत्थिमा यतणा ।
पुट्ठो अतिकमिस्सं,कुणति व अण्णवदेसं तु ॥१०४५॥

एतेषां सम्यक्त्वभावितानामभावे इतरा अपि मिथ्यात्वभाविततीर्थविषयाः संखडीर्व्रजन्ति। तत्र च गच्छत इयं यतना—यदि केनाऽपि पृच्छ्यन्ते—किं संखडीं गमिष्यथे-

ति?, ततः पृष्टः सन्नेवं ब्रूयात्—अतिक्रमिष्याम्यहं संखडीमग्रतो गमिष्यामीत्यर्थः । अथवा—अन्यापदेशं करोति । अव्यक्तमपि प्रतिवचनं ब्रूते इति भावः ।

तहियं पुव्वं गंतुं, अप्पोगासासु ठाति वसहीसु ।
जे य अविपक्कदोसा, ण णेति ते तत्थ अगिलाणे ॥ १०४६ ॥

तत्र-संखडिग्रामे पूर्वमेव गत्वा या अल्पावकाशा वसतयस्तासु तिष्ठन्ति, विस्तीर्णावकाशासु पुनः स्थितानां गृहस्थादिभिः पश्चादागतैः सह त एवासंखडादयो दोषाः, ये च तत्राविपकदोषा इन्द्रियकषायान् ग्रहीतुमसमर्था अपि—"केचिदेव" आह चूर्णिकृत्—"अविपक्कदोसा नाम जे असमत्था निगिरिहउं इंदियकसाए" अधिको विषया वा तत्रालंकृतस्त्रीदर्शनादिसमुत्थदोषपरिजिहीर्षयाऽन्यग्लानकार्याभावेन निर्गच्छन्ति ।

अथ ग्लानस्य प्रायोग्यग्रहणे विधिमाह—

विणा वि ओभासितसंथवेहिं,
जं लब्भती तत्थ तु जोग्गदव्वं ।
गिलाणभुत्तुव्वरियं वि (साहू),
न भुंजमाणा वि अतिक्कमंति ॥ १०४७ ॥

अवभाषणमवभाषितं याचनमित्यर्थः, संस्तवनं—संस्तवो दातुर्गुणविकत्थनम् तेन सहात्मना सम्बन्धविकत्थनं वा तासां विनाऽपि तत्र संखड्यां यत्प्रीतियोग्यद्रव्यं लभ्यते तत्प्रथमतो ग्लानेन, तन्मध्याद्भुक्तं तत उद्धरितं भुञ्जाना अपि साधवो, नाऽतिक्रामन्ति—न भगवदाज्ञां विलुम्पन्ति ।

ओभासियं जं तु गिलाणगट्ठा,
तं माणपत्तं तु णिवारयंति ।
तुब्भे व अन्ने व जया नु बेंति ।
भुंजेत्थ ता कप्पति णऽण्णहा तु ॥ १०४८ ॥

यत् पुनः प्रायोग्यद्रव्यं ग्लानार्थमवभाषितम्, तद्यदा मानप्राप्तवैद्योपदिष्टपथ्यमात्रं प्राप्तं भवति तदा निवारयन्ति, पर्याप्तमायुष्मन्नेतावता अतः परं ग्लानस्य नोपयोक्ष्यते, एवमुक्ते यदा ते गृहस्था एवं ब्रुवते-यूयं वा अन्ये वा साधवो भुञ्जन्तु तदा ग्लानयोग्यं प्रमाणादधिकमपि ग्रहीतुं कल्पते, नान्यथा ।

इदमेव स्फुटतरमाह—

दिणे दिणे दाहिसि थोवथोवं,
दीहाउया तेण ण गिण्हिमो णिंह ।
णो हावइस्सामि गिलाणगस्स,
तुज्झेव ता गिराहह गेराहणे वा ॥ १०४९ ॥

भो ! श्रावक ! ग्लानस्य दीर्घा-चिरकालस्थायिनी रुक्-रोगः समस्ति अतो दिने दिने इदं ग्लानयोग्यद्रव्यं दास्यति तेन कारणेन वयमिदं न गृह्णीमः । ततो यदि ते गृहस्था ब्रुवते वयं प्रतिदिनं ग्लानस्य प्रायोग्यं न हापयिष्यामः यूयमपि च तावत्प्रसादं कृत्वा गृह्णीत एवमुक्ते प्रमाणप्राप्तादधिकस्याऽपि ग्रहणं कर्त्तव्यम् । एवं तावत्साधूनां प्रवेशे लभ्यमाने विधिरुक्तः ।

अथ यत्र साधवः प्रवेशं न लभन्ते तद्विषयं विधिमाह—

न वि लब्भेते पवेसो, साधूणं लब्भए त्थ अज्जाणं ।
वावारण पडिकिरणा, पडिच्छणा चेव अज्जाणं ॥ १०५० ॥

यत्र-अन्तःपुरादौ नाऽपि-नैव साधूनां प्रवेशो लभ्यते; किंतु लभ्यते तत्रार्यिकाणां प्रवेशः । कर्मकर्तर्ययं प्रयोगः । ततः षष्ठीविभक्तिरदुष्टा,, तत्रार्यिकाणां व्यापारणा विधेया । ततस्ता अन्तःपुरादौ प्रविश्य प्रज्ञापयन्ति । तथाऽपि चेत् प्रवेशो न लभते, ततः अन्तःपौरकरणनिम्ना आर्यिका ग्लानप्रायोग्यं गृहीत्वा साधूनां पात्रेषु परिकिरन्ति । तत आर्यिकाणां हस्तात् ग्लानप्रायोग्यं प्रतीच्छन्ति ।

इदमेव स्पष्टयति—

अलब्भमाणे जतिणं पवेसे,
अन्तेउरे इब्भघरेसु वाऽवि ।
उज्जाणमाईसु व संठियाणं,
अज्जाउ कारेंति जतिप्पवेसं ॥ १०५१ ॥

राजादीनामन्तःपुरे वा अन्यगृहेषु वा यतीनां प्रवेशे अलभ्यमाने उद्यानादिषु वा यतीनां प्रवेशे अलभ्यमाने उद्यानादिषु वा संस्थितानां साधूनामनागन्तुकानामित्यर्थः, आर्यास्तत्र यतीनां प्रवेशं कारयन्ति । कथमिति चेदुच्यते-ता आर्यिका अन्तःपुरादौ गत्वा प्रज्ञापयन्ति-यथैते भगवन्तो महातपस्विनो निःस्पृहा एतेभ्यो दत्तं बहुफलं भवति, एवमादिप्रज्ञापनया यदा तानि कुलानि भावितानि भवन्ति, तदा साधवः प्रविशन्ति ।

अथ तथाऽपि प्रवेशो न लभ्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

पुराणमाईसु व णीणवेंति,
गिहत्थभाणेसु सयं व ताओ ।
अगारिसंका जतिसत्तएही,
दुट्ठोवभोगेहिं य आणवेंति ॥ १०५२ ॥

आर्यिका गृहस्थभाजनेषु ग्लानप्रायोग्यं गृहीत्वा पुराणादिभिर्गृहस्थैः साधुसमीपं नाययन्ति; प्रापयन्तीत्यर्थः । अथ तादृशो गृहस्थो न प्राप्यते ततः स्वयमेव ताः आर्यिका गृहस्थभाजनेषु गृहीत्वा साधुसमीपं नयन्ति । तथाऽगारिणः शङ्कां कुर्युः—नूनमेता गृहस्थभाजनेष्वेवंविधमुत्कृष्टद्रव्यं गृहीत्वा केषांचिदविरतिकानां प्रयच्छन्ति ततो यतीनां सत्कानि यान्यधस्तादुपभोग्यानि-असम्भोग्यानि भाजनानि; उपहतानीत्यर्थः तेषु गृहीत्वा साधूनां समीपमानाययन्ति वा ।

तेसामभावा अहवा वि संका,
गिण्हंति भाणेसु सएसु ताओ ।
अभोइभाणेसु उ तेसि भोगो,
गारत्थि तेसेव व भोगिसुं वा ॥ १०५३ ॥

तेषां संयतभाजनानामभावात्; अथवा—तेषु गृह्यमाणेषु गृहस्थानां शङ्का भवेत्; एतानि संयमभाजनानि; तदवश्य-

मेताः संयतानां प्रयतानां प्रयच्छन्ति। अतस्ता आर्यिकाः स्वकेषु भाजनेषु गृह्णन्ति। ततः साधवोऽसंभोग्यभाजनेषु गृहीत्वा तस्य प्रायोग्यद्रव्यस्य भोगं कुर्वते। असंभोग्यभाजनाभावे गृहस्थभाजनेषु। अथ तान्यपि न सन्ति ततः तेष्वेव संयतीभाजनेषु भुञ्जते। अथ संयतीनां तैर्भाजनैः शीघ्रं प्रयोजनं ततः सम्भोगिकेष्वपि भाजनेषु प्रक्षिप्यते। एवं तावत् ग्लानानिमित्तं यथा गृह्यते तथा भणितम्।

अथ संखडीगमने कारणान्तराण्याह—

अद्धाण निग्गयादी, पविसंता वावि अहव ओमम्मि।
उपधिस्स गहणलिंपण-भावम्मि य तं पि जयणाए॥१०५४॥

अध्वनो निर्गता आदिशब्दादशिवादिनिर्गता वा अध्वनि वा प्रविशन्तः, अथवा अवमे दुर्भिक्षे संखडिं गच्छेयुः। अथवा यत्र ग्रामादौ संखडिस्तत्रोपधिवस्त्रपात्रादिकः सुलभस्तस्य ग्रहणार्थं गन्तव्यम्। पात्रकाणि वा लेपनीयानि सन्ति, तत्र च लेपः प्रचुरः सुप्रापश्च भावो वा शैक्षस्य संखडिगमने समुत्पन्नः। एतैः कारणैस्तदपि संखडिगमनं यतनया कर्त्तव्यमिति संग्रहगाथासमासार्थः।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

पविट्ठकामा व विहं महंतं,
विनिग्गया वाऽवि ततोऽथवो मे।
अप्पायणट्ठा य सरीरगाणं,
अत्ता वयंती खलु संखडीओ॥१०५५॥

विहम्—अध्वानं महान्तं—विप्रकृष्टं प्रवेष्टुकामास्ततो वा अध्वनो निर्गता जनपदं प्राप्ताः, अथवा-अवमे-दुर्भिक्षे चिरमटन्तोऽपि न पर्याप्तं लभन्ते, अतस्ते शरीरेण दुर्बला आहारलुब्धाः, तत्र यानि कुत्सितत्वात् शरीरकाणि तेषामप्यायनार्थमार्त्ताः-प्रथमद्वितीयपरीषहपीडिताः, अथवा-आप्ताः रागद्वेषरहिताः, यद्वा—भीमो भीमसेन इति न्यायात् आप्तो-गृहीतः सूत्रार्थौ यैस्ते आप्तगीतार्थाः संखडीं व्रजन्ति।

वत्थं व पत्तं व तहिं सुलंभं,
णाणादिसंपिंडियवाणितेसु।
पवित्तिसंघत्थकुलादिकज्जे,
लेवं व घिच्छाम अतो वयंति॥१०५६॥

तत्र क्षेत्रे नानाप्रकारेभ्यो दक्षिणापथादिदिग्भ्यो वस्त्रादिविक्रयार्थं समागत्य पिण्डिता मिलिता ये वणिजस्तेषु वस्त्रं वा पात्रं वा सुलभम्। अथवा-तत्र क्षेत्रे प्राप्ताः कुलादिकार्याणि कुलगणसंघप्रयोजनानि प्रवर्त्तयिष्यामः, लेपं वा तत्र प्राप्ताः सन्तो ग्रहीष्यामः अत एवंविधं पुष्टमालम्ब्य संखडीं व्रजन्ति।

सेहं विदित्ता अतितिव्वभावं,
गीया गुरुं विण्णवयंति तत्थ।
जे ते सहाया अभविंसु पुव्विं,
दीवेसु ते तस्स हिता वयन्ति॥१०५७॥

शैक्षमभिनवप्रव्रजितमतितीव्रभावं संखडिग्रामगमने अतीव तीव्राभिलाषं विदित्वा गीतार्था गुरुं विज्ञपयन्ति,तत आचार्यास्तं शैक्षं भणन्ति-एते वृषभास्ते सहायाः पूर्वमभवन् अभिहिता इति भावः। ते तस्य शैक्षस्य हिता मातृवदनुकूला सन्तो दीपयन्ति। दीपयित्वा च ततस्तं गृहीत्वा व्रजन्ति।

पुव्वोदितं दोसगणं च तं तु,
वज्जेंति सज्जाइजुतं जतीए।
संपुन्नमेवं तु भवे गणित्तं,
जं कंखियाणं पविणेति कंखं॥१०५८॥

पूर्वोदितं-प्राग् भणितं शय्या वसतिः तदाऽऽदिभिर्युतं समग्रं दोषगणं यतनया प्रागुक्तलक्षणया वर्जयन्ति। अथ किमेवं-शैक्षस्यानुवर्त्तनां कृत्वा संखडिगमनेनाचार्यो अनुजानन्तीत्याह—सम्पूर्णमसंखडमेवं विदधानस्याचार्यस्य गणित्वमाचार्यकं भवति। यत्काङ्क्षितानां-संखडिगमनाद्यभिलाषवतां शिष्याणां काङ्क्षां प्रकर्षेण तदीप्सितसम्पादनलक्षणात् विनयति स्फेटयति। उक्तं च दशाश्रुतस्कान्धे गणिसंपद्वर्णनाप्रक्रमे-'कंखियस्स कंखं पविणित्ता भवइ' त्ति। बृ० १ उ० ३ प्रक०। (उद्दिश्य भोज्यसंखडिर्भवेत् तत्र विधिः 'सागारिय' शब्दे वक्ष्यते) (संखड्यां भक्तं गृहीत्वा भक्ष्यते उद्गाले आगते इति कर्तव्यता 'उग्गाल'शब्दे द्वितीयभागे ७२० पृष्ठे उक्ता।)

जे भिक्खू संखडिपलोयणाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ॥१३॥

जे भिक्खू संखडिपलोअण इत्यादि 'संखडि' त्ति आउआणि जम्मि जीवाणं संखडिज्जंति सा संखडी संखडिसामिणा अणुणातो तम्मि रसवतीए पविस्सित्ताओ आणाति, पलोइउं भणाति-इतो इतो पयच्छाहिति एस पलोयणा। जो एवं गेण्हति असणाति तस्स मासलहुं। नि० चू० ३ उ०।

गाहा—

एसमणाइणा खलु, तव्विवरीता तु होति आइण्णा।
जा कोयी भत्तेणं, पाणेणं पलोयणं कारे॥४०॥

एस जावंतिया तिदोसदुट्ठा आणातिणो जावंबियादिदोसविप्पमुका आइण्णा कोइ सड्ढी आइण्णाए भणाति-तुज्झे पलोयह जं एत्थ रुच्चति तं अत्थउ, सेसं मरुगादीणं पयच्छामि।

गाहा—

तं जो उ पलोइज्जा, गेण्हेज्जा आयइज्ज वा भिक्खू।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे॥४१॥

एवं भणितो जो तं पलोएज्ज गेण्हेज्ज आदिएज्ज वा सो आणाभंगे वट्टति, अणवत्थं करेति, मिच्छत्तं जाणेति, आयसंजमविराहणं च पावति।

पुव्वं पलोतिते गहिते वा इमे दोसा। पडिणीयगाहा—

पडिणीयविसक्खेवा, तत्थ अण्णत्थ वावि तग्घिस्सा।
मरुगादीण पओसो,अधिकरणुक्कोस वित्तचयो॥४२॥

साधुणा जं पलोइयं भत्तपाणं तत्थ पडीणीओ उवासगादि विसं खिवेज्जा। साधुणीसाए वा वा पविट्ठा अण्णत्थ वा कोवि विसं पक्खिवेज्जा। अत्थंते य ठवणादोसा मरुगादयः संखडीसामियस्स पदुट्ठं भोत्तुं णेच्छंति। समणाण पुव्वं दत्तं उक्कोसं

वा ठविय त्ति अगारदाहं वा करेज्ज, साहुं वा पदुट्ठो हणेज्ज । असुईएहिं वा छिक्कंति उप्फोसेज्ज अहिगरणं भवति। सो वा संखडिसामिओ धीयारेसु अभुंजंतेसु संजयाणं पदुसेज्ज रिक्को मे वित्तचयो जाओ होज्जति। अधवा-धिज्जाइयाणं दाउं भुंजावेइ एताणट्ठा वित्तचओ मे अत्थिगो जाओ त्ति। भवे कारणं जेण पलोइज्जा।

गाहा-

अत्सिवे ओमोयरिए, रायदुट्ठे भए व गेलम्मे ।
अद्धाण रोधए वा,जतणाए लोयणं कुज्जा ॥ ४३ ॥

इमा जयणा ।

गाहा—

हत्थेण आदिसिंते, अणावडंतो अणाभिडंतो य ।
दिस्सऽसमुहो भणति,होज्जा णे कज्जमणुएणं ॥४४॥

हत्थेण ण दाएति इओइ ति अणावडंतो अणाभिडंतो उफासणदोसपरिहरणत्थं णाओ णतो अणतो मुहं पलोएत्ता सणियं भणाति,अमुगेण दहिमादिणा कज्जं होतव्वं। तं च गच्छुवग्गहकरं पणीयं पलिट्ठं पज्जत्तं दव्वं पलोएति । नि० चू० ३ उ० ।

संखडिकरण-संखडिकरण--न०। परमान्ने उपस्कृते,व्य०१उ०।

संखडग-शंखनक-पुं० । लघुशङ्खेषु , जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । नि० चू० ।

संखणाम-शंखनाम--पुं० । स्वनामख्याते महाग्रहे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । सू० प्र० । (स च 'महग्गह' शब्दे षष्ठे भागे दर्शितः) ।

संखतल--शंखतल--न० । शंखस्योपरितने भागे,जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । शंखतलेन कम्बुरूपेण विमलेन पङ्कादिरहितेन सन्निकाशः शंकाशः सदृशो यः सः। स्था० ६ ठा० ३ उ०। 'शंखतलविमलणिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययनिगरप्पगासे ' इति—विमलं—विगतमलं यत् शंखतलं शङ्खस्योपरितनभागो ,यश्च निर्म्मलो दधिघनो घनीभूतं-दधि गोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वत् प्रकाशः प्रतिमता यस्य तत्तथा। जी० ३ प्रति० ४ अधि०।"संखदलविमलसरिणगासं" शंखस्य यद्दलं खण्डं तलं वा रूपं विमलं तत्सन्निकाशः सदृशो यः स तथा। भ० १५ श० ।

संखधमग-शंखध्मक--पुं०। शंखं ध्मात्वा ये जेमन्ति यद्यन्यः कोऽपि नागच्छतीति । वानप्रस्थभेदे, औ० । नि० चू०। भ०।

संखपाणिलेह-शंखपाणिरेख-पुं०। शंखाङ्कितहस्ततले , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।

संखपुर-शंखपुर--न०।स्वनामख्याते नगरे, ती० । पुव्विं किर नवमो पडिवासुदेवो जरासिंधो रायगिहाओ समग्गसिन्नसंभारेण नवमस्स वासुदेवस्स कराहस्स य विग्गहत्थं पच्छिमदिसं चलिओ,कराहो वि समग्गसागरगीए बारवईओ निग्गंतूण संमुहं तस्स गओ । विसयसीमाए तत्थ भयवयाऽरिट्ठनेमिणा पंचजन्नो संखो पूरिओ । तत्थ संखेसरं नाम नयरं निविट्ठं । तओ संखस्स निनाएण खुभिएण जरासंधेण जराभिहाणं कुलदेवयं आराहित्ता विउव्विया विणिहणो बालज्जरातपखाससासरोगेहि य पीडियं नियसेन्नं दिट्ठं । आउलीहूअचित्तेण केसवेण पुट्ठो-भयवं अरिट्ठनेमी, सामिणो भविस्ससस्स अरिहओ पासस्स पडिमा चिट्ठइ । नियदेवयावसरे तुमं पूएसि । तेण ते निरुवद्दवं व जयसिरी य होहिति । तं सोऊण विरहुणा सत्त मासे तिन्नि दिवसा अप्पिया य नागराएण । तओ महूसवपुव्वं आणित्ता नियदेवयावसरे ठविआ पूएउमाढत्तो तिकालं विहिणा । तओ तीए एहवणोदगेणं अहिसित्ते सयलसिन्ने नियसेसु जरारोगसोगाइविग्घेसु समच्छोहूअं विरहुणो सेन्नं । कमेण पराजिओ जरासिंधू । लोहासुरगयासुरबाणा राइणो अ निज्जिया । तप्पभिइं धरणिंदपउमावईसन्निहेसेण य सयलविग्घहारिणी सयलरिद्धिजणणी य सा पडिमा संजाया ठविआ तत्थेव संखपुरे । कालंतरेण पच्छन्नीहूआ, कमेण संखकूवंतरे पयडीहूआ । अज्ज जाव चेइहरे सयलसंघेण पूइज्जइ, पूरेइ य अणेगविहे पव्वए तुरुक्करायाणो वि तत्थ महिमं करिंति । " संखपुरट्ठियमुत्ती,कामियतित्थं जिणेसरो पासो । तस्स य समए कप्पे,लिहिओ गीयाणुसारेणं ॥१॥ " ती० २ कल्प । आ०क०।

संखमाल-शंखमाल-पुं० । सुखमसुखमायां जाते कल्पद्रुमजातिविशेषे , जं० २ वक्ष० ।

संखय-संस्कृत-त्रि० । संस्क्रियत इति संस्कृतम् । तद्वर्तयितुं त्रोटयितुं संधातुं वा शक्ये , उत्त० । सम्प्रति संस्कृतप्रतिषेधादसंस्कृतं विज्ञायत इति संस्कृतशब्दस्य निक्षेपो वाच्यः, तत्र च यद्यपि समित्युपसर्गोऽप्यस्ति तथापि धात्वर्थद्योतकत्वात्तस्य करणस्यैव चात्र धात्वर्थात्तदेव निक्षेप्तुमाह निर्युक्तिकृत् । उत्त० ४ अ० । (असंस्कृतस्य व्याख्या 'असंखय ' शब्दे, प्रथमभागे ८१६ पृष्ठे गता ।) (द्रव्यस्य कथा ' धण ' शब्दे, चतुर्थभागे २६४५ पृष्ठे गता ।) (करणस्य व्याख्या ' करण ' शब्दे, तृतीयभागे ३५६ पृष्ठे गता ।)

इदानीं कर्मणामवन्ध्यतामभिदधत् प्रकृतमेवार्थं द्रढयितुमाह—

तेणे जहा संधिमुहे गहीए,
सकम्मुणा किच्चइ पावकारी ।
एवं पया पिच्च इहं च लोए,
कडाण कम्माण न मोक्खो अत्थि ॥ ३ ॥

स्तेनः-चौरः यथेति दृष्टान्तोपदर्शने, सन्धिः-क्षत्रं तस्य मुखमिव मुखं-द्वारं तस्मिन् गृहीतः-आत्तः स्वकर्मणा-आत्मीयानुष्ठानेन, किम् ?-कृत्यते-छिद्यते, पापकारी-पातकनिमित्तानुष्ठानसेवी। कथं पुनरसौ कृत्यत इति चेद्—अत्रोच्यते सम्प्रदायः-" एगम्मि नयरे एगो चोरो, तेण अभिज्जतो घरगस्स फलगचियस्स पागारकविसीसगसन्निहं खत्तं खणियं । खत्ताणि अणेगागाराणि—कलसागिई नंदावत्तसंठियं पउमागिइं पुरिसागिइं च । सो य तं कविसीसगसंठियं खत्तं खणंतो घरसामिए णिवेइओ । ततो तेण अद्धपविट्ठो पाएसु गहितो । मा पविट्ठो संतो पहरणेण पहरिस्सति त्ति, पच्छा चोरेण वि बाहिरत्थेण हत्थे गहिओ। सो तेहिं दोहिं वि बलवंतेहिं उभयहा कड्ढिज्जमाणो सयंकियपागारकविसीसगेहिं फालिज्जमाणो अत्ताणो विलविति " एवमनेनैवोदाहरणदर्शितन्यायेन प्रजाः—हे प्राणिनः! ' पे-

च्छ' त्ति प्रेत्तध्वम् प्राकृतत्वाद्वचनव्यत्ययः, एतश्च यत्राऽपि नोच्यते तत्राऽपि भावनीयम्। इह—अस्मिन् लोके—जन्मनि, आस्तां परलोक इत्यपिशब्दार्थः, कृतानां-स्वयंविरचितानां कर्म्मणां ज्ञानावरणादीनां; न मोक्षः—न मुक्तिः, ईश्वरादेरपि तद्विमोचनं प्रत्यसामर्थ्यात्, अन्यथा सकलसुखित्वाद्यापत्तेः। इदमुक्तं भवति—यथासावर्थग्रहणवाञ्छया प्रवृत्तः स्वकृतेनैव क्षत्रखननात्मकोपायेन कृत्यते, न तस्य स्वकृतकर्म्मणो विमुक्तिः, एवमन्यस्याऽपि तत्तदनुष्ठानतोऽशुभकारिणो न ततो विमुक्तिः, किन्तु तदिहापि विपच्यत एवेति। पठ्यते च—"एवं पया पेच्च इहं च" त्ति इहाऽपि कृत्यत इति, संबध्यते, कृत्यत इव कृत्यते तथाविधबाधानुभवनेन। काऽसौ ?—प्रजा, क ?—प्रेत्य—परभवे, इहं चेति—इहलोके किमिति प्रेत्येत्युच्यते—यावता इह कृतमिहैवापगतमत आह—यत् कृतानां कर्म्मणां मोक्षो नास्ति, इह परत्र वा वेद्यमेवावश्यं कर्मेति। अहवा "एव पयापेच्च इहं पि लोए,ण कम्मुणो पीहति तो कयाती" एवं प्रजा! आमन्त्रणपदमेतत्, प्रेत्येह लोके च यतः प्राणिनः कृत्यन्ते 'तो' इति ततो हेतोः कदाचित्-कस्मिंश्चित्काले नेति निषेधे 'कम्मुणो' त्ति कर्म्मणे प्रस्तावाद् कुत्सितानुष्ठानाय स्पृहयेत्-नाभिलाषमपि कुर्याद् आस्तां तत्करणमित्याकूतम्, तदभिलषणस्याऽपि बहुदोषत्वात्। तथा च वृद्धाः—"एगम्मि नयरे एगेण चोरेण रत्तिं दुरवगाढे पासाए आरोढुं विमग्गेण खत्तं कयं। सुबहुं च दव्वजायं णीणियं। णियघरं चऽणेण संपावियं। पहायाए रयणीए ण्हाय समालद्धसुद्धवासो तत्थ गतो। को किं भासति त्ति जाणणत्थं। जइ ताव ऽज्जलोगो मं ण याणिस्सइ ता पुणो वि पुव्वड्डिइए चोरिस्सामीति संपहारिऊण तम्मि य खत्तट्ठाणे गओ। तत्थ य लोगो बहू मिलितो संलवति—कहं दुरारोहे पासाए आरोढुं विमग्गेण खत्तं कयं ? कहं च खुड्डलएणं खत्तदुवारेणं पविट्ठो ?, पुणो य सह दव्वेण णिग्गओ त्ति। सो सुणेउं हरिसितो चिंतेइ सच्चमेयं। किहऽहं एएण निग्गतो त्ति ?, अप्पणो उदरं च कडिं च पलोएउं खत्तमुहं पलोएति। सो य रायनिउत्तेहिं पुरिसेहिं कुसलेहिं जाणितो, रायणो उवणीतो सासितो य" एवं पापकर्म्मणामभिलषणमपि सदोषमिति न विदधीतेति सूत्रार्थः।

इह कृतानां कर्मणामवन्ध्यत्वमुक्तम्—तत्र च कदाचित् स्वजनत एव तन्मुक्तिर्भविष्यति, अमुक्तौ वा विभज्यैवामी धनादिवद् भोक्ष्यन्त इति कश्चिन्मन्येत अत आह—

संसारमावन्न परस्स अट्ठा,साहारणं जं च करेति कम्मं।
कम्मस्स ते तस्स उ वेयकाले,न बंधवा बंधवयं उवेंति।४।

पाठान्तरेऽपि पापकर्मस्पृहणं सदोषमिति निषिद्धम्। ततस्तत्राऽपि स्यादेतत्—यथेह सर्वं साधारणं तथाऽमुष्मिन्नपि भविष्यत्यत आह-संसारसूत्रम्। संसरणं—संसारः—तेषु तेषूच्चावचेषु पर्यटनं तम् आपन्नः-प्राप्तः, परस्य—आत्मव्यतिरिक्तस्य पुत्रकलत्रादेः, अर्थात्—इति अर्थं-प्रयोजनमाश्रित्य साधारणम्। 'जं च' त्ति चस्य वाशब्दार्थत्वाद्भिन्नक्रमत्वाच्च साधारणं वा यदात्मनोऽन्येषां चैतद् भविष्यतीत्यभिसन्धिपूर्वकं करोति—निर्वर्त्तयति भवान्, कर्म्महेतुत्वात् कर्म्म, क्रियत इति वा कर्म-कृष्यादि कर्म्म तस्यैव कृष्यादेः 'ते'-तव हे कृष्यादिकर्म्मकर्त्तः! तस्य-परार्थस्य साधारणस्य वा, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, आस्तामात्मनिमित्तं कृतस्येत्यभिप्रायः, वेदनं—वेदो विपाकः तत्तत्कर्मफलानुभवनं तत्काले न—इति निषेधे, अवधारणफलत्वाद्वाक्यस्य नैव बान्धवा—स्वजनाः-यदर्थं-तत्कर्म्म कृतवान् करोषि वा, ते बान्धवतां-बन्धुभावं तद्विभजनापनयनादिना 'उवेंति त्ति उपयन्तीति, यतश्चैवमतस्तदुपरि प्रेमादिप्रमादपरिहारतो धर्म एवावहितेन भाव्यम्, तथाविधाऽऽभीरीव्यंसकवणिग्वत्। तथा च वृद्धाः—"एगम्मि नयरे एगो वाणियगो अंतराऽऽवणेसुं ववहरइ, एगा आभीरी उज्जुगा दो रूवए घेत्तूण कप्पासनिमित्तमुवट्ठिया। कप्पासो य तया समग्घो वट्टति। तेण वाणियएण एगस्स रूवस्स दो वारा तोलेउं कप्पासो दिन्नो। सा जाणइ-दोण्ह वि रूवगाण दिन्नो त्ति। सा पोट्टलयं बंधिऊण गया। पच्छा वाणियगो चिंतेति-एस रूवगो मुहा लद्धो। ततो अहं एयं उवभुंजामि। तेण तस्स रूवगस्स समियं घयं गुलो विकिणिउं घरे विसज्जिउं भज्जा संलत्ता-घयपुण्णे करेज्जासि त्ति। ताए कया घयपुण्णा। जामाउगो से सवयंसो आगतो। सो ताए परिवेसितो घयपुण्णेहिं, सो भुंजिउं गतो। वाणियगो ण्हाणपयतो भोयणत्थमुवगतो। सो ताए परिवेसितो साभाविएण भत्तेण। भणति-किं न कया घयाउरा ?, ताए भण्णति-कया परं जामाउएण सवयंसेण खाइया। सो चिंतेति—पेच्छ जारिसं कयं मया, सा वराई आभीरी वंचेउं परनिमित्तं अप्पा असुभेण संजोइओ। सो य सचिंतो सरीरचिंताए णिग्गतो गिम्हो य वट्टति। सो मज्झण्हवेलाए कयसरीरचिंतो एगस्स रुक्खस्स हेट्ठा वीसमति। साहू य तेणोगासेण भिक्खाणिमित्तं जाति। तेण सो भण्णति-भगवं! एत्थ रुक्खच्छायाए विस्सम मया समाणं ति। साहुणा भणियं-तुरियं मए णियकज्जेण गंतव्वं। वणिएण भणियं—किं भयवं! कोऽवि परकज्जेणावि गच्छइ ?, साहुणा भणियं-जहा तुमं चिय भज्जाइनिमित्तं किलिस्ससि। "स मर्मणीव स्पृष्टः" तेणेव एक्कवयणेण संबुद्धो भणति—भयवं! तुम्हे कत्थ अच्छह ?, तेण भण्णइ—उज्जाणे। ततो तं साहुं कयपज्जत्तियं जाणिऊण तस्स सगासं गतो, धम्मं सोउं भणति-पव्वयामि जाव सयणं आपुच्छिऊणं। गतो णिययं घरं बंधवं भज्जं च भणइ—जहा आवणे ववहरंतस्स तुच्छो लाभगो, तो दिसावाणिज्जं करेस्सामि। दो य सत्थवाहा, तत्थेगो मुल्लभंडं दाऊण सुहेण इट्ठपुरं पावेइ, तत्थ विढत्ते ण किंचि गिण्हति। बीओ न किंचि मुल्लभंडं देति, पुव्व विढत्तं च विलुंपेति। तं कयरेण सह वच्चामि ?, सयणेण भणियं-पढमेण सह वच्चसु। तेहिं सो समणुण्णातो बंधुसहितो गओ उज्जाणं। तेहिं भण्णति-कयरो सत्थवाहो ?,तेण भण्णति-णणु परलोगसत्थवाहो एस साहू असोगच्छायाए उवविट्ठो णियएणं भंडेणं ववहारावेइ। एएण सह निव्वाणपट्टणं जामि त्ति पव्वइतो" यथा चायं वणिक् स्वजनस्वतत्त्वमालोचयन् प्रव्रज्यां प्रत्याहतः,तथाऽन्यैरपि विवेकिभिर्यतितव्यम्। तथा च वाचकः—

"रोगाद्यातो दुःखा-र्दितस्तथा स्वजनपरिवृतोऽतीव।

क्रणति करुणं सबाष्पं, रुजं निहन्तुं न शक्तोऽसौ ॥ १ ॥
माता भ्राता भगिनी, भार्या पुत्रस्तथा च मित्राणि।
न घ्नन्ति ते यदि रुजं, स्वजनबलं किं वृथा वहसि ? ॥ २ ॥
रोगहरणेऽप्यशक्ताः, प्रत्युत धर्मस्य ते तु विघ्नकराः।
मरणाच्च न रक्षन्ति, स्वजनपराभ्यां किमभ्यधिकम् ? ॥ ३ ॥
तस्मात् स्वजनस्यार्थे, यदिहाकार्यं करोषि निर्लज्ज !।
भोक्तव्यं तस्य फलं, परलोकगतेन ते मूढ ! ॥ ४ ॥
तस्मात् स्वजनस्योपरि, सङ्गं परिहाय निर्वृतो भूत्वा।
धर्मं कुरुष्व यत्ना-द्यत्परलोकस्य पथ्यदनम् ॥ ५ ॥"
इति सूत्रार्थः।

इत्थं तावत् स्वकृतकर्मभ्यः स्वजनान्न मुक्तिरित्युक्तम्; अधुना तु द्रव्यमेव तन्मुक्तये भविष्यतीति कस्यचिदाशयः स्यादत आह-

वित्तेण ताणं न लभे पमत्ते, इमम्मि लोए अदुवा परत्थ।
दीवप्पणट्टे व अणंतमोहे, नेयाउयं दट्ठुमदट्ठुमेव ॥ ५ ॥

वित्तेन-द्रविणेन त्राणं-स्वकृतकर्मणो रक्षणं न लभते-न प्राप्नोति इति। कीदृक् ?-प्रमत्तः—मद्यादिप्रमादवशगः, क ?-'इमम्मि' त्ति अस्मिन्ननुभूयमानतया प्रत्यक्ष एव लोके जन्मनि, 'अदुवे' त्ति अथवा परत्रेति—परभवे, कथं पुनरिहापि जन्मनि न त्राणाय ?, अत्रोच्यते वृद्धसम्प्रदायः-"एगो किल राया इंदमहाईए कम्हि ऊसवे अन्तपुरे निग्गच्छंते घोसणं घोसावेइ-जहा सव्वे पुरिसा नयरातो निग्गच्छंतु। तत्थ पुरोहियपुत्तो रायवल्लभो वेसाघरमणुपविट्ठो घोसिएऽवि ण णिग्गतो। सो रायपुरिसेहिं गहितो। तेण वल्लभेण न तेसिं किंचि दाऊण अप्पा विमोइतो। दप्पायमाणो विवदंतो रायसगासमुवणीतो। राइणा वि वज्झो आणत्तो। पच्छा पुरोहिओ उवट्ठितो भणति-सव्वस्सं पि य देमि मा मारिज्जउ, तोऽवि ण मुक्को, सूलाए भिन्नो।" उत्त० ४ अ०। (द्वीपशब्दवक्तव्यता 'दीव' शब्दे चतुर्थभागे २५४१पृष्ठे गता।) श्रुतज्ञानात्मकात् दृष्ट्वाऽपि वित्तादिव्यासक्तितस्तदावरणोदयाददृष्टैव भवति, तथा च न केवलं स्वतस्त्राणाय वित्तं न भवति, किन्तु कथञ्चित् त्राणहेतुं सम्यग्दर्शनादिकमप्यवासमुपहन्तीति सूत्रार्थः।

एवं धनादिकमेव सकलकल्याणकारि भविष्यतीत्याशङ्कायां तस्य कुगतिहेतुत्वं कर्मणश्चाबन्ध्यत्वमुपदर्श्य यत् कृत्यं तदाह—(सूत्रम्)

सुत्तेसु आवी पडिबुद्धजीवी,नो विस्ससे पंडिय आसुपन्ने।
घोरा मुहुत्ता अबलं सरीरं,भारंडपक्खीव चर ऽप्पमत्तो।६।

सुप्तेषु—द्रव्यतः शयानेषु भावतस्तु-धर्मं प्रत्यजाग्रत्सु, चः पादपूरणे,चशब्दः समाहारेतरेतरयोगसमुच्चयावधारणपादपूरणाधिकवचनादिष्विति वचनात्, अपिः सम्भावने,ततोऽयमर्थः-सुप्तेष्वप्यास्तां जाग्रत्सु च (उत्त० ४ अ०) (पडिबुद्धजीवी इत्यस्य व्याख्या 'पडिबुद्धजीवि' [ण] शब्दे पञ्चमभागे ३२१ पृष्ठे गता) (अगडदत्तस्य कथा 'अगडदत्तशब्दे प्रथमभागे १५५ पृष्ठे गता।), न विश्वस्यात्, प्रमादेष्विति गम्यते, किमुक्तं भवति ?—बहुजनप्रवृत्तिदर्शनान्नैतेऽनर्थकारिण इति न विश्रम्भवान् भवेत्, 'पण्डितः' प्राग्वत्, आशु-शीघ्रमुचितकर्त्तव्येषु यतितव्यमिति प्रज्ञा-बुद्धिरस्येति-आशुप्रज्ञः, किमिति आशुप्रज्ञः ?, यतो घूर्णयन्तीति घोराः-निरनुकम्पाः, सततमपि प्राणिनां प्राणापहारित्वात्, क एते ?-'मुहूर्त्ताः' कालविशेषाः, कदाचिच्छारीरबलाद् घोरा अप्यमी न प्रभविष्यन्तीत्यत आह-'अबलं' बलविरहितं न मृत्युदायिनो मुहूर्त्तान् प्रति सामर्थ्यवत्, किं तत् ?-शरीरम्, एवं तर्हि किं कृत्यमित्याह ?-'भारण्डपक्खीव चर ऽप्पमत्तो'इति पतत्यनेनेति पक्षः सोऽस्यास्तीति पक्षी। भारण्डश्चासौ पक्षी च भारण्डपक्षी स यद्वदप्रमत्तश्चरति तथा त्वमपि प्रमादरहितश्चर-विहितानुष्ठानमासेवस्व,अन्यथा हि यथाऽस्य भारण्डपक्षिणः पक्ष्यन्तरेण सहान्तर्वर्त्तिसाधारणचरणसम्भवात् स्वल्पमपि प्रमाद्यतोऽवश्यमेव मृत्युः, तथा तवापि संयमजीविताद् भ्रंश एव प्रमाद्यत इति सूत्रार्थः।

अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह—

चरे पयाइं परिसंकमाणो,
जं किंचि पासं इह मन्नमाणो।
लाभंतरे जीविय वूहइत्ता,
पच्छा परिण्णायमलावधंसी ॥ ७ ॥

चरेत्—गच्छेत् पदानि—पादविक्षेपरूपाणि परिशङ्कमानः-अपाये विगणयन्, किमित्येवमत आह- 'यत्किञ्चिद्' गृहस्थसंस्तवाद्यल्पमपि पाशमिव पाशं संयमप्रवृत्तिं प्रति स्वातन्त्र्योपरोधितया मन्यमानो—जानानः, यद्वा चरेदिति—संयमाध्वनि यायात्, किं कुर्वन् ? -पदानि-स्थानानि, धर्मस्येति गम्यते, तानि च मूलगुणादीनि परिशङ्कमानो—मा ममेह प्रवर्त्तमानस्य मूलगुणेषु मालिन्यं स्खलना वा भविष्यतीति परिभावयन् प्रवर्त्तेत। 'जं किंचि' त्ति यत्किञ्चिदल्पमपि दुश्चिन्तितादि प्रमादपदं मूलगुणादिमालिन्यजनकतया बन्धहेतुत्वेन पाशमिव पाशं मन्यमानः, तदयमुभयत्राभिप्रायः-यथा भारण्डपक्षी अपरसाधारणान्तर्वर्त्तिचरणतया पदानि परिशङ्कमान एव चरति यत्किञ्चिदवकरादिकमपि पाशं मन्यमानः तथाऽप्रमत्तश्चरेत्। ननु यदि परिशङ्कमानश्चरेत्तर्हि सर्वथा जीवितनिरपेक्षेणैव प्रवर्तितव्यं, तत्सापेक्षतायां हि कदाचित्कथञ्चिदुक्तदोषसम्भव इत्याशङ्क्याह-'लाभंतरे' त्यादि वृत्तार्द्धम्। लम्भनं लाभः-अपूर्वार्थप्राप्तिः-अन्तरं-विशेषः, लाभश्चासावन्तरं च लाभान्तरं तस्मिन् सतीत्यर्थः। किमुक्तं भवति ? -यावद्विशिष्टविशिष्टतरसम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रावाप्तिरितः सम्भवति तावदिदं जीवितं-प्राणधारणात्मकं 'बृंहयित्वा—अन्नपानोपयोगादिना वृद्धिं नीत्वा, तदभावे प्रायस्तदुपक्रमणसम्भवादित्थमुक्तम्, 'खुहा पिवासा य वाही य' त्ति वचनात् क्षुदादीनामप्युपक्रमणकारणत्वेनाभिधानाद्, इह च बृंहयित्वेव बृंहयित्वेति व्याख्येयम्, अन्यथा ह्यसंस्कृतं जीवितमिति विरुध्यत इति भावनीयम्। ततः किमित्याह-पश्चाद्-लाभविशेषप्राप्त्युत्तरकालं 'परिण्णाय' त्ति सर्वप्रकारैरवबुध्य यथेदं नेदानीं प्राग्वत्सम्यग्दर्शनादिविशेषहेतुः, तथा च नातो निर्जरा। न हि जरया व्याधिना

वा अभिभूतं तत् तथाविधधर्माधानं प्रति समर्थम्, उक्तं हि-"जरा जाव ण पीलेति,वाही जाव ण वड्ढति। जाविंदिया ण हायंति, ताव धम्मं समायरे ॥ १ ॥" एवं ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय ततः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च भक्तं प्रत्याख्याय, सर्वथा जीवितनिरपेक्षो भूत्वेति भावः। मलवदत्यन्तमात्मनि लीनतया मलः-अष्टप्रकारं कर्म्म तदपध्वंसत इत्येवंशीलः, मलापध्वंसी—मलविनाशकृत्, स्यादिति शेषः। ततो यावल्लाभं देहधारणमपि गुणायैवेति भावः। यद्वा—जीवितं बृंहयित्वा लाभान्तरे-लाभविच्छेदेऽन्तर्बहिश्च मलाश्रयत्वान्मलः—औदारिकशरीरं तदपध्वंसी स्यात्, कोऽर्थः—जीवितं त्यजेद्। इदमुक्तं भवति-अयमस्यैको हि गुणो मानुष्यमवाप्य लभ्यते धर्म्म इति भावयन् यावदितस्तल्लाभः तावदिदं बृंहयेत्,लाभविच्छेदं सम्भाव्य संलेखनादिविधानतस्त्यजेत्। (उत्त०) (इह च यावल्लाभधारणे मण्डिकचौरोदाहरणम् 'मंडिय' शब्दे षष्ठे भागे २१ पृष्ठे व्याख्यातम्।) दृष्टान्तानुवादपूर्वकोऽयमिहोपनयः—यथाऽयमकार्यकार्यपि मण्डिको यावल्लाभं मूलदेवनृपतिना धारितः तथा धर्मार्थिनाऽपि संयमोपहतिहेतुकमपि जीवितं निर्जरालाभमभिलषता तल्लाभं यावद्धार्यमिति। न च तद्धारणे संयमोपरोध एव, यथाऽऽगमं हि प्रवृत्तस्य तत्तदुपष्टम्भकमेवेति भावनीयम्, इत्यलं प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः।

सम्प्रति यदुक्तं जीवितं बृंहयित्वा मलापध्वंसी स्यादिति तत्किं स्वातन्त्र्यत एव उतान्यथेत्याह-

छंदं णिरोहेण उवेति मुक्खं,
आसे जहा सिक्खियवम्मधारी।
पुव्वाइ वासाइ चर ऽप्पमत्तो,
तम्हा मुणी खिप्पमुवेति मुक्खं ॥ ८ ॥

छन्दो-वशस्तस्य निरोधः छन्दोनिरोधः—स्वच्छन्दतानिषेधः तेन उपैति—उपयाति मोक्षं—मुक्तिम्। किमुक्तं भवति ?—गुरुपरतन्त्रतया स्वाग्रहाग्रहयोगितां विना तत्र प्रवर्त्तमानोऽपि संक्लेशविकल इति न कर्म्मबन्धभाक्, किन्त्वविकलचरणतया तन्निर्जरणमेवाप्नोति, अप्रवर्त्तमानोऽपि चाहारादिष्वाग्रहग्रहाकुलकलितचेताः 'छट्ठट्ठमदसमे' त्यादिवचनादनन्तसंसारितायनर्थभागेव भवति। तत्सर्वथा तत्परतन्त्रेणैव मुमुक्षुणा भाव्यं, तस्यैव सम्यग्ज्ञानादिसकलकल्याणहेतुत्वाद्। उक्तं च—"णाणस्स होइ भागी, थिरयरतो दंसणे चरित्ते य। धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ १ ॥" यद्वा-छन्दसा--गुर्वभिप्रायेण निरोधः-आहारादिपरिहाररूपः छन्दोनिरोधः तेनैवोक्तन्यायतो मुक्त्यवाप्तिः, तत्तद्वस्तुविषयाभिलाषात्मिका इच्छा वा छन्दः तन्निरोधेन मुक्तिः, तस्या एव तद्विबन्धकत्वात्, तथा च लौकिका अप्याहुः—"श्लोकार्धेन हि तद्वक्ष्ये, यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः। तृष्णा च सत् (चेत्सं) परित्यक्ता प्राप्तं च परमं पदम् ॥ १ ॥" अथवा—छन्दो वेद आगम इत्यनर्थान्तरम्, ततः छन्दसा 'आणाए आणाए चिय चरणं' मित्यादिना निरोधः—इन्द्रियादिनिग्रहात्मकः छन्दोनिरोधः तेनोपैति मोक्षं न तु सर्वथा जीविते प्रत्यनपेक्षतया। तथा च समयविदः—"सव्वत्थ संजमं सं—जमातो अप्पाणमेव रक्खिज्जा। मुच्चइ अइवायातो, पुणोऽवि सोही ण या विरती ॥१॥" अत्रोदाहरणमाह—अश्वो यथा शिक्षितो—वल्गनप्लवनधावनादिशिक्षां ग्राहितो वृणोति-आच्छादयति शरीरकमिति वर्म्म-अश्वतनुत्राणं तद्धरणशीलो वर्म्मधारी, शिक्षितश्चासौ वर्म्मधारी च शिक्षितवर्म्मधारी, अनेन शिक्षकतन्त्रतयाऽस्य स्वातन्त्र्यापोहमाह-ततोऽयमर्थः-यथा अश्वः स्वातन्त्र्यविरहात्प्रवर्त्तमानः समरशिरसि न वैरिभिरुपहन्यत इति तन्मुक्तिमाप्नोति, स्वतन्त्रस्तु प्रथममशिक्षितो रणमवाप्तस्तैरुपहन्यते। अत्र च सम्प्रदायः—"एगेण राइणा दोण्ह वि कुलपुत्ताणं दो आसा दिन्ना सिक्खावणपोसणत्थं। तत्थेगो कालोचिएण जवसजोगासणेणं संरक्खमाणो धावियललियवग्गियाइयातो कलातो सिक्खावेइ। बीओ को पयस्स इट्ठजवसजोगासणं दाहिइ त्ति घरट्टे वाहेइ ण तु सिक्खावेइ, सेसं अप्पणा भुंजति। संगामकाले उवट्ठिए ते रण्णा वुत्ता—तसु चेवासेसु आरोढुं झत्ति आगच्छह, संपत्ता, भणिया य राइणा-पविसह संगामं। तत्थ पढमोऽसो सिक्खागुणत्तणतो सारहियमणुवट्टमाणो संगामपारतो जातो, दुइओ विसिट्ठसिक्खाभावतोऽसब्भावभावणाभावियत्तणओ गोधूमजंतगजुत्त इव तत्थेव भमिउमाढत्तो। तं च परा उवलक्खेउं हयसारहिं काऊण गृहीतवन्तः। दृष्टान्तानुवादपूर्वकोऽयमुपनयः—यथाऽसावश्वः तथा धर्मार्थ्यपि स्वातन्त्र्यविरहितो मुक्तिमवाप्नोति, अत एव च पूर्वाणि—उक्तपरिमाणानि वर्षाणि-वत्सराणि "कालात्यन्तसंयोगे द्वितीया" (पा० २-३-५), किमित्याह—'चर' इति सततमागमोक्तक्रियामासेवस्व, कथम् ?—अप्रमत्तः-गुरुपारतन्त्र्यापहारिप्रमादपरिहर्त्ता, 'तम्ह' त्ति तस्मात् अप्रमादचरणादेव, मन्यते—जानाति जीवादीनिति मुनिः—तपस्वी क्षिप्रं-शीघ्रम् उपैति मोक्षम्। ननु छन्दोनिरोधोऽपि तत्त्वतोऽप्रमादात्मक एवेति कथं न पुनरुक्तदोषः। , उच्यते—अप्रमाद एवादरः कार्य इति ख्यापनार्थत्वादध्ययनार्थोज्जीवनार्थत्वाच्चास्य न पौनरुक्त्यमिति भावनीयम्। पूर्वाणि वर्षाणीति च एतावदायुषामेव चारित्रपरिणतिरिति दर्शनार्थमुक्तमिति सूत्रार्थः।

ननु यदि छन्दोनिरोधेन मुक्तिः-अयमन्त्यकाल एव तर्हि विधीयतामित्याशङ्क्याह, यद्वा यदि पश्चान्मलापध्वंसी स्यात् तदैव छन्दोनिरोधादिकमपि तद्धेतुभूतमस्त्वत आह—

स पुव्वमेवं ण लभेज्ज पच्छा,
एसोवमा सासयवाइयाणं।
विसीदति सिढिले आउयम्मि,
कालोवणीए सरीरस्स भेए ॥ ६ ॥

स इति—यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् यः प्रथममेवाप्रमत्ततया भावितमतिर्न भवति स तदात्मकं छन्दोनिरोधम् 'पुव्वमेवं' ति एवं शब्दस्यात्रोपमार्थत्वात्पूर्वमिवान्त्यकालात् मलापध्वंससमयाद्वा अभावितमतित्वात् न लभेत्-न प्राप्नुयात्। सम्भावने लिङ्। ततश्च लाभसम्भावनाऽपि न समस्ति, किं पुनस्तल्लाभ इति। पश्चात्-अन्त्यकाले मलापध्वंससमये वा, 'एसोवम' त्ति एषा-अनन्तरमभिहित-

स्वरूपा उप—सामीप्येन मीयते—परिच्छिद्यते स्वयं—प्रसिद्धया अपरमप्रसिद्धं वस्त्वनयेत्युपमा, केषां ?-शाश्वता इव वदितुं शीलमेषामिति शाश्वतवादिनः, उपपदोपमानेऽपि "कर्त्तर्युपमाने" (पा०३-२-१६) इति णिनिः, तेषां शाश्वतवादिनाम्, आत्मनि मृत्युमनियतकालभाविनमपश्यताम्, इदमिह्याकूतम्-यो हि छन्दोनिरोधमुत्तरकालमेव करिष्यामीति व क्ति सोऽवश्यं शाश्वतवादी, स चैवं प्रज्ञाप्यते—यथा भद्र ! इदानीं भवतस्तत्कालात्पूर्वमसावुक्तहेतुतो न समस्ति, तथोत्तरकालमप्यसौ प्रमादितस्तव न भवितेति । यदिवा एषा—उपमेति—उपेत्युपयोगपूर्वकं मैति ज्ञानमुपमा—सम्प्रधारणा यदुत पश्चाद्धर्मं करिष्यामः इति शाश्वतवादिनां—निरुपक्रमायुषाम्, ये निरुपक्रमायुष्कतया शाश्वतमिवात्मानं मन्यन्ते तेषां युज्येतापि, न तु जलबुद्बुदसमानायुषाम्, तथा चासावुत्तरकालमपि छन्दोनिरोधमनाप्नुवन् विषीदति—कथमहमकृतसुकृतः सम्प्रत्यनर्वाक्—पारं भवाम्भोधिं भ्राम्यन् भविष्यामीत्येवमात्मकं वैक्लव्यमनुभवति । कदा ?-शिथिलयति-आत्मप्रदेशान् मुञ्चति आयुषि-मनुष्यभवोपग्राहिण्यायुष्कर्माणि, 'कालोवणीय' त्ति कालेन-मृत्युना स्वस्थितिक्षयलक्षणेन वा सर्वमनोपनीतः उपढौकितः—तस्मिन्, क ! इत्याह-शरीरस्य-औदारिककायात्मकस्य भेदे—सर्वपरिशाटतः पृथग्भावे, तदिदमैदम्पर्यम्-आदित एव न प्रमादवद्भिर्भाव्यम्, तथा चाह—" गमनं किमद्य किं श्वः, कदाऽपि वा सर्वथा ध्रुवं कापि ? । इति जानन्नपि मूढ-स्तथाऽपि मोहात्सुखं शेते ॥ १ ॥ " इति सूत्रार्थः ।

किं पुनः पूर्वमिव पश्चादपि छन्दोनिरोधं न लभत इत्याह—

> खिप्पं न सकेइ विवेगमेउं,
> तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे ।
> समेच लोभं समता महेसी,
> आयाणरक्खी चरमप्पमत्तो ॥ १० ॥

क्षिप्रं तत्क्षण एव न शक्नोति न समर्थो भवति, किं कर्त्तुम् ?—एतुं-गन्तुं, प्राप्तुमिति यावत्, कम् ?-विवेकं द्रव्यतो बहिः सङ्गपरित्यागरूपं, भावतस्तु—कषायपरिहारात्मकम्, न ह्यकृतपरिकर्म्मा झगिति तत्परित्यागं कर्त्तुमलम् । अत्रोदाहरणं ब्राह्मणी—" एगो मरुतो परदेसं गंतूण साहापारतो होऊण सविसयमागतो, तस्सऽसेण भत्तेण लद्धपलालितो त्ति काउं दारिका दत्ता। सो य लोए दक्खिणातो लहति, परे विभवे वड्डति तेण तीसे भारियाए सुबहुं अलंकारं कारियं । सा निच्चमंडिया अच्छइ । तेण भण्णइ—एस पच्चंतगामो, ता तुमं एयाणि आभरणगाणि तिहि पव्वणीसु आविधाहि, कहिं चोरा उवगच्छेज्जा तो सुहं गोविज्जंति । सा भणइ-अहं ताए वेलाए सिग्घमेव अवणेस्सं ति । अन्नया तत्थ चोरा पडिया, तमेव णिच्चमंडियागिहं अणुपविट्ठा, सा तेहिं सालंकिया गहिया, सा य पणीयभोयणत्ता मंसोवचियपाणिपादा ण सक्केइ कडगाईणि अवणेउं, ततो चोरेहिं तीसे हत्थे छेत्तूण अवणीया, गेण्हिउं च निग्गया । " एवमन्योऽपि प्रागकृतपरिकर्म्मा न तत्काल एव विवेकमेतुं शक्नोति, मल्लादृष्टान्तस्तु तथा सति दूरापास्त एवेति, न च मरुदेव्युदाहरणं तत्राप्यभिधेयम्, आश्चर्यरूपत्वादस्य, न ह्येवं तीव्रभावा बहवः सम्भवन्ति, यत एवं तस्मात् सम् इति-सम्यक् प्रवृत्त्या उत्थायेति च पश्चाच्छन्दो निरोत्स्याम इत्यालस्यत्यागेनोद्यमं विधाय, तथा ' पहाय कामे ' त्ति प्रकर्षेण—मनसाऽपि तदचिन्तनात्मकेन हित्वा त्यक्त्वा कामान्-इच्छामदनात्मकान् समेत्य-सम्यग् ज्ञात्वा लोकं समस्तप्राणिसमूहं, कया ?—समतया—समशत्रुमित्रतया कचिदरक्तद्विष्टतयेति यावत्, तथा च महर्षिः सन्, महः—एकान्तोत्सवरूपत्वान्मोक्षस्तमिच्छतीत्येवंशीलो महेषी वा-किमुक्तं भवति?-विषयाभिलाषविगमाविनिर्विदानः सन् आत्मानं रक्षत्यपायेभ्यः कुगतिगमनादिभ्य इत्येवशील आत्मरक्षी,यद्वा आदीयते-स्वीक्रियते आत्महितमनेनेत्यादानः-संयमः तद्रक्षी ' चरमप्पमत्तो ' त्ति मकारोऽलाक्षणिकः, ततश्चाप्रमत्तः-प्रमादरहितः, इह च प्रमादपरिहाराऽपरिहारयोरैहिकमुदाहरणं वणिग्महिला । तत्र च सम्प्रदायः— " एगा वणिगमहिला पउत्थपतिया सरीरसुस्सूसापरा दासभयगकम्मकरे णिजणिजभियोगेसु न नियोजयति, न य तेसिं कालोववण्णं जहिच्छं आहारं भत्तिं वा देति, ते सव्वे नट्ठा । कम्मंतपरिहाणीए विभवपरिहाणी । आगतो वाणियओ । एवंविहं पस्सिऊण पच्छा तेण णिच्छूढा । अण्णं तु पुक्खलेणं सुंकेणं वरेति, लद्धा पच्छा । तेण तीसे णियगा भणन्ति—जइ अप्पाणं रक्खइ ता परिणेमि त्ति, ताए यऽमुणियपरमत्थाए दुग्गयकन्नगाए सोउं नियगा भणणति-रक्खामि (किलहिइ) अप्पगं, सा तेण विवाहिया, गतो वाणिज्जेणं । साऽवि दासभयगकम्मकरादीणं संदेसं दाउं तेसिं पुव्वण्हिकाइकाले भोयणं देइ, महुराहिं च वायाहिं उच्छाहेइ, भई च तेसिं अकालपरिहीणं देइ, ण य णियगसरीरसुस्सूसापरा । एवमप्पाणं रक्खंतीए भत्ता उवागओ । सो एवंविहं पस्सिऊण तुट्ठो, तेण सव्वसामिणी कया । " इत्थं तावदिहैव गुणायाऽप्रमादो दोषाय च प्रमादः, आस्तामन्यजन्मनीत्यभिप्रायेणाऽत्रैवैहिकोदाहरणाभिधानमिति परिभावनीयमिति सूत्रार्थः।

प्रमादमूलं च रागद्वेषाविति सोपायं तत्परिहारमाह—

> मुहुं मुहुं मोहगुणे जयंतं,
> अणेगरूवा समणं चरंतं ।
> फासा फुसंती असमंजसं च,
> ण तेसु भिक्खू मणसा पउस्से ॥ ११ ॥
> मंदा य फासा बहुलोभणिज्जा,
> तहप्पगारेसु मणं ण कुज्जा ।
> रक्खेज्ज कोहं विणएज्ज माणं,
> मायं ण सेवेज्ज पहिज्ज लोहं ॥ १२ ॥

मुहुर्मुहुः—वारं वारम्, सततप्रवृत्त्युपलक्षणमेतत्, मोहयति जानानमपि जन्तुमाकुलयति प्रवर्त्तयति चान्यथैवेति मोहः तस्य गुणाः मोहगुणाः—तदुपकारिणः शब्दादयः, तान् जयन्तम्—अभिभवन्तम्, किमुक्तं भवति?-अविच्छेदतस्तज्जयप्रवृत्तम्, यद्वा-कथञ्चिन्मोहनीयात्यन्तोदयत एकदा तैः पराजितमपि पुनः पुनस्तज्जयं प्रति प्रवर्त्तमानं न तु तत एव विमुक्तसंयमोद्योगम्, अनेकरूपाः—अनेकमिति-अ-

नेकविधं परुषविषमसंस्थानादिभेदं रूपं-स्वरूपमेषामिति अनेकरूपाः, श्रमणं चरन्तं प्राग्वत्, 'फास' त्ति स्पृशन्ति स्वानि स्वानीन्द्रियाणि गृह्यमाणतया इति स्पर्शाः—शब्दादयस्ते स्पृशन्ति-गृह्यमाणतयैव सम्बध्नन्ति, असमञ्जसम्-अननुकूलमिति क्रियाविशेषणमेतत्, चशब्दोऽवधारणे असमञ्जसमेव, अथवा—स्पर्शनविषयाः—स्पर्शाः स्पृशन्ति, स्पर्शोपादानं चास्यैव दुर्जयत्वाद्व्यापित्वाच्च, न तेषु-स्पर्शेषु भिक्षुः-मुनिः, मनसा उपलक्षणत्वाच्च वाचा कायेन च, यद्वाऽपिशब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वान्मनसाऽपि आस्तां वाचा कायेन वा, 'पदूसे' त्ति प्रदूष्येत् प्रद्विष्याद्वा। किमुक्तं भवति?-कर्कशसंस्तारकादिस्पर्शादौ हन्तोपतापिता वयमेतेनेति च चिन्तयेत् नैव वा वदेत्परिहरेद्वा तमिति। "मंदाये" ति सूत्रम्, तथा मन्दायन्तीति मन्दाः—हिताहितविवेकिनमपि जनमन्यतां नयन्तीति कृत्वा, चशब्दः पूर्वापेक्षया समुच्चये, स्पर्शाः प्राग्वच्छब्दादयः, बहून् लोभयन्ति—विमोहयन्तीति बहुलोभनीयाः अन्यत्रापि (कृत्यल्युटो बहुलम्) इति वचनात् कर्त्तर्यनीयः, अनेनात्यान्तक्षपकत्वमुक्तम्, 'तहप्पगारेसु' त्ति अपेर्गम्यमानत्वात्तथाप्रकारेष्वपि बहुलोभनीयेष्वपि मृदुमधुररसादिषु मनः—चित्तं न कुर्यात्, अथवा—धातूनामनेकार्थत्वान्न निवेशयेत्। यद्वा-सङ्कल्पात्मकमेव मनः, ततो मन इति सङ्कल्पमपि न कुर्यात्—न विदध्यात्, आस्तां तत्प्रवृत्तिमिति। अथवा—मन्दबुद्धित्वान्मन्दगमनत्वाद्वा मन्दाः—स्त्रियः ता एव स्पर्शप्रधानत्वात् स्पर्शाः, ततश्च मन्दाश्च ताः स्पर्शाः, बहूनां कामिनां लोभनीयाः—गृद्धिजनका बहुलोभनीया यास्तासु 'तहप्पगारेसु' त्ति लिङ्गव्यत्ययात्तथाप्रकारासु बहुलोभनीयासु मनोऽपि न कुर्याद्, इह च स्त्रीणामेव बहुतरापायहेतुत्वादित्थमुच्यते, तथा चाह—" स्पर्शेन्द्रियप्रसक्ताश्च, बलवन्तो मदोत्कटाः। हस्तिबन्धकिसंसक्ता, वध्यन्ते मत्तवारणाः॥१॥" इति। एवं च पूर्वसूत्रेण द्वेषस्य परिहार उक्तः, अनेन च रागस्य, स तु कथं भवतीत्यत आह—रक्षयेत्-निवारयेत्, कम्?—क्रोधम्-अप्रीतिलक्षणं, विनयेत्-अपनयेत् मानम्-अहङ्कारात्मकम्, मायां-परवञ्चनबुद्धिरूपां न कुर्यात्, प्रजह्यात्-परित्यजेत् लोभम्-अभिष्वङ्गस्वभावम्, तथा च क्रोधमानयोर्द्वेषात्मकत्वान्मायालोभयोश्च रागरूपत्वात्तन्निग्रह एव तत्परिहृतिरिति भावनीयम्। अथवा—स्पर्शपरिहारमभिदधता, चतुर्थव्रतमुक्तम्, तच्च 'अबंभचेरं घोरं पमायं दुरहिट्ठगं' ति वचनान्महाप्रमादरूपस्याब्रह्मणो निरोधकृदिति, तदभिधानाद्धिंसादिनिरोधोऽप्युक्त एवेति, अनेनार्थतो मूलगुणाभिधानम्, रक्षेत् क्रोधमित्यादिना च पिण्डादिकमयच्छते यच्छते वा न कषायवशगो भवेदित्युत्तरगुणोक्तिरिति सूत्रद्वयार्थः।

सम्प्रति यदुक्तं—'तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे' इत्यादि, तत्कदाचिच्चरकादिष्वपि भवेत्, अत आह-यद्वैतावता चारित्रशुद्धिरुक्ता, सा च न सम्यक्त्वविशुद्धिमपहायातस्तदर्थमिदमाह-

जे संखया तुच्छपरप्पवादी,
ते पेज्जदोसाणुगया परज्झा।
एए अहम्मु त्ति दुगंछमाणो,
कंखे गुणो जाव सरीरभेए॥ १३ ॥ त्ति बेमि।

'ये' इति अनिर्दिष्टस्वरूपाः, संस्कृता इति न तात्त्विकशुद्धिमन्तः किन्तूपचरितवृत्तयः, यद्वा—संस्कृतागमप्ररूपकत्वेन संस्कृता,यथा सौगताः,ते हि स्वागमे निरन्वयोच्छेदमभिधाय पुनस्तेनैव निर्वाहमपश्यन्तः परमार्थतोऽन्वयिद्रव्यरूपमेव सन्तानमुपकल्पयांबभूवुः, सांख्याश्चैकान्तनित्यतामुक्त्वा तत्त्वतः परिणामरूपां चै (पावे)व पुनराविर्भावतिरोभावावुक्तवन्तो, यथा वा—"उक्तानि प्रतिपिद्धानि, पुनः सम्भावितानि च। सापेक्षनिरपेक्षाणि, ऋषिवाक्यान्यनेकशः॥१॥" इति वचननिषेधनसम्भवादिभिरुपस्कृतस्मृत्यादिशास्त्रा मन्वादयः,अत एव 'तुच्छ'त्ति तुच्छा यदृच्छाभिधायितया निःसाराः 'परप्पवाइ' त्ति परे च ते स्वतीर्थिकव्यतिरिक्ततया प्रवादिनश्च परप्रवादिनः, ते किमित्याह—'पेज्जदोसाणुगया' प्रेमद्वेषाभ्यामनुगताः प्रेमद्वेषानुगताः, तथाहि-सर्वथा संवादिनि भगवद्वचसि निरन्वयोच्छेदैकान्तनित्यत्वादिकल्पनं-वचननिषेधनसम्भावनादि वा न रागद्वेषाभ्यां विनेति भावनीयम्, अत एव च 'परज्झ' त्ति देशीपदत्वात्परवशा रागद्वेषग्रहग्रस्तमानसतया न ते स्वतन्त्राः। यदि त एवंविधास्ततः किमित्याह—एते इति—अर्हन्मतबाह्याः, अधर्म्महेतुत्वादधर्म्माः,'इति'त्यमुनोल्लेखेन 'दुगंछमाणो' त्ति जुगुप्समानः उन्मार्गानुयायिनोऽमी इति तत्स्वरूपमवधारयन्, न तु निन्दन्, निन्दायाः सर्वत्र निषेधात्, तदेवंविधश्च किं कुर्यादित्याह—काङ्क्षेत् अभिलषेत् गुणान्—सम्यग्दर्शनचारित्रात्मकान् भगवदागमाभिहितान्, किं नियतकालमेवोतान्यथेत्याह—यावच्छरीरात्—औदारिकात्पञ्चप्रकाराद्वा भेदः—पृथग्भावः शरीरभेदो, मरणं विमुक्तिर्वेति यावद्, अनेनेहैव समुत्थान कामप्रहाणादि च तत्त्वतः, अन्यत्र तु संवृत्तिमदित्युक्तम्, एवं च काङ्क्षात्मकसम्यक्त्वातिचारपरिहाराभिधानतः सम्यक्त्वशुद्धिर्वेति सूत्रार्थः॥१३॥ इति परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्। उक्तोऽनुगमः। सम्प्रति नयाः ते च पूर्ववत्। उत्त० ४ अ०।

किञ्च—

ण य संखयमाहु जीवियं, तह वि य बालजणो पगब्भइ।
काले पावेहि मिज्जती,इति संखाय मुणी ण मज्जती।२१।

न च—नैव जीवितम्—आयुष्कं कालपर्यायेण त्रुटितं सत् पुनः 'संखय' मिति संस्कर्त्तुं-तन्तुवत्सन्धातुं शक्यते इत्येवमाहुस्तद्विदः, तथाऽपि एवमपि व्यवस्थिते बालः-अज्ञो जनः प्रगल्भते पापं कुर्वन् धृष्टो भवति, असदनुष्ठानरतोऽपि न लज्जत इति, स चैवम्भूतो बालस्तैरसदनुष्ठानापादितैः पापैः कर्मभिः मीयते—तद्युक्त इत्येवं परिच्छिद्यते, मीयते वा मेयेन धान्यादिना प्रस्थकवदिति, एवं संख्याय—ज्ञात्वा मुनिः—यथावस्थितपदार्थानां वेत्ता न माद्यतीति तेष्वसदनुष्ठानेष्वहं शोभनः कर्त्तेत्येवं प्रगल्भमानो मदं न करोति। सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। ('छंदेणेति (२२)' सूत्रं तद्व्याख्या च 'छंद' शब्दे तृतीयभागे १३४० पृष्ठे गता।)

संखराय-शंखराज-पुं० । वाराणस्यां स्वनामख्याते राजनि, यो हि मल्लितीर्थकृता सह प्रव्रजितः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । " संखयरिसी " ती० ।

संखवएण-शंखवर्ण-पुं० । विंशे महाग्रहे, स्था० । कल्प० । सू० प्र० । चं० प्र० ।

दो संखवन्ना । (सू०-६०×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

संखवएणाभ-शंखवर्णाभ-पुं० । एकविंशतितमे महाग्रहे, स्था० ।

दो संखवएणाभा । (सू०-६०×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

संखवर-शंखवर-पुं० । द्वीपभेदे, अनु० । " संखवरे दीवम्मि, संखे संखप्पभे य दो देवा । (५८) " द्वी० ।

संखवरसमुद्द-शंखवरसमुद्र-पुं० । शंखवरद्वीपस्याभितः समुद्रे, " संखवरसमुद्द अभिवाओ । मणिप्पभे मणिहिसेए दो देवा " द्वी० ।

संखवायण-शंखवादन-न० । शंखध्मानकरणे, नि० चू० १ उ० । (शंखवादनं कल्पते न वेति 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे षष्ठे भागे ३५६ पृष्ठे उक्तम् ।)

संखवाल-शंखपाल-पुं० । धरणस्य नागकुमारस्य चतुर्थे लोकपाले, भूतानन्दस्य चतुर्थे लोकपाले च । स्था० ४ ठा० १ उ० । धरणनागकुमारेन्द्रस्योत्तरदिग्लोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० । स्था० । कालोदायिप्रभृतिष्वन्ययूथिकेष्वन्यतमे (भ० ७ श० १० उ० ।) स्वनामख्याते आजीविकोपासके, भ० ८ श० ५ उ० ।

संखा-संख्या-स्त्री० । संख्यायन्ते परिच्छिद्यन्ते जीवादयः पदार्था येन तज् ज्ञानं संख्येत्युच्यते । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । सम्यक् ख्याप्यते-प्रकाश्यतेऽनयेति संख्या । प्रज्ञायाम्, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । सूत्र० । संख्यानं-संख्या । परिच्छेदे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । एकादिव्यवहारहेतौ, सम्म० ३ काएड । गणनायाम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० । अनु० । सूत्र० । विशे० ।

संख्याप्रमाणं विवरीषुराह—

से किं तं संखप्पमाणे ?, संखप्पमाणे अट्ठविहे पण्णत्ते, तं जहा—नामसंखा, ठवणसंखा, दव्वसंखा, ओवम्मसंखा, परिमाणसंखा, जाणणासंखा, गणणासंखा, भावसंखा । से किं तं नामसंखा ?, नामसंखा जस्स णं जीवस्स वा० जाव से तं नामसंखा । से किं तं ठवणसंखा ?; ठवणसंखा ?, जण्णं कट्ठकम्मे वा पोत्थकम्मे वा० जाव से तं ठवणसंखा । नामठवणाणं को पइविसेसो ?, नाम (पाएणं) आवकहियं, ठवणा इत्तरिया वा होज्जा, आवकहिया वा होज्जा । से किं तं दव्वसंखा ?, दव्वसंखा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—आगमओ य नो आगमओ य० जाव जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ता दव्वसंखा ?, से किं तं जाणय०२तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-एगभविए बद्धाउए अभिमुहणामगोत्ते अ । एगभविए णं भंते ! एगभविए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी।बद्धाउए णं भंते ! बद्धाउए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीतिभागं । अभिमुहनामगोए णं भंते ! अभिमुहनामगोए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?, जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । इयाणिं को णओ कं संखं इच्छइ-तत्थ णेगमसंगहववहारा तिविहं संखं इच्छंति , तं जहा—एगभविअं बद्धाउअं अभिमुहनामगोत्तं च । उज्जुसुओ दुविहं संखं इच्छइ , तं जहा--बद्धाउअं च अभिमुहनामगोत्तं च । तिण्णि सद्दनया अभिमुहणामगोत्तं संखं इच्छंति । से तं जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ता दव्वसंखा। से तं नो आगमओ दव्वसंखा। से तं दव्वसंखा । (सू०-१५०×)

संख्यानं—संख्या, संख्यायतेऽनयेति वा संख्या, सैव प्रमाणं संख्याप्रमाणम् । इह च संख्याशब्देन संख्याशङ्खयोर्द्वयोरपि ग्रहणं द्रष्टव्यम्, प्राकृतमधिकृत्य समानशब्दाभिधेयत्वात्, गोशब्देन पशुभूम्यादिवत् । उक्तं च— " गोशब्दः पशुभूम्यप्सु, वाग्दिगर्थप्रयोगवान् । मन्दप्रयोगे दृष्ट्यम्बु-वज्रस्वर्गाभिधायकः ॥ १ ॥ " एवमिहापि संखा इति प्राकृतोक्तौ संख्या शंखाश्च प्रतीयन्ते, ततो द्वयस्याऽपि ग्रहणम् । एवं च नामस्थापनाद्रव्यादिविचारेऽपि प्रक्रान्ते संख्या शंखा वा यत्र घटन्ते,तत्तत्र प्रस्तावज्ञेन स्वयमेव योज्यमिति । ' से किं तं नामसंखे ' त्यादि, सर्वं पूर्वाभिहितनामावश्यकादिविचारानुसारतः स्वयमेव भावनीयं यावत् ' जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसंखे तिविहे पण्णत्ते ' इत्यादि, इह यो जीवो मृत्वाऽनन्तरभवे शंखेषु उत्पत्स्यते स तेष्वबद्धायुष्कोऽपि जन्मदिनादारभ्य एकभविकः स शंख उच्यते , यत्र भवे वर्तते स एवैको भवः शंखेषूत्पत्तेरन्तरेऽस्तीति कृत्वा, एवं शंखप्रायोग्यम् । बद्धमायुष्कं येन स बद्धायुष्कः , शंखभवप्राप्तानां जन्तूनां ये अवश्यमुदयमागच्छतस्ते द्वीन्द्रियजात्यादिनीचैर्गोत्राख्ये अभिमुखे जघन्यतः समयेनोत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रेणैव व्यवधानात् । उदयाभिमुखप्राप्ते नामगोत्रे कर्मणी यस्य सोऽभिमुखनामगोत्रः , तदेष त्रिविधोऽपि भावशंखताकारणत्वात् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यशंख उच्यते , यद्येवं द्विभविकत्रिभविकचतुर्भविकादिरपि कस्मान्नेत्थं व्यपदिश्यत इति चेत्, नैवं , तस्यातिव्यवहितत्वेन भावकारणतानभ्युपगमात् , तत्कारणस्यैव द्रव्यत्वाद् । इदानीं त्रिविधमपि शंखं कालतः क्रमेण निरूपयन्नाह—' एगभविए णं भंते ! 'इत्यादि , एकभविकः शंखो भदन्त ! एकभविक इति व्यपदेशेन कालतः कियच्चिरं भवतीति ।अत्रोत्तरम्- ' जहण्णेण ' मित्यादि , इदमुक्तं भवति—पृथिव्याद्यन्यतर-

भवेऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा योऽनन्तरं शंखेषूत्पद्यते सोऽन्तर्मुहूर्तमेकभविकः शंखो भवति, यस्तु मत्स्याद्यन्यतमभवे पूर्वकोटीं जीवित्वैतेषूत्पद्यते तस्य पूर्वकोटिरेकभविकत्वे लभ्यते, अत्र चान्तर्मुहूर्तादपि हीनं जन्तूनामायुरेव नास्तीति जघन्यपदेऽन्तर्मुहूर्तग्रहणम्। यस्तु पूर्वकोट्यधिकायुष्कः सोऽसंख्यातवर्षायुष्कत्वाद्देवेष्वेवोत्पद्यते न शंखेष्वित्युत्कृष्टपदे पूर्वकोट्युपादानम्, आयुर्बन्धं च प्राणिनोऽनुभूयमानायुषो जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्ते शेष एव कुर्वन्त्युत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटित्रिभाग एव न परत इति बद्धायुष्कस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः पूर्वकोटीत्रिभाग उक्तः। आभिमुख्यं त्वासन्नतायां सत्यामुपपद्यते अतोऽभिमुखनामगोत्रस्य जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्तं काल उक्तः, यथोक्तकालात् परतस्त्र्योऽपि भावशंखतां प्रतिपद्यन्त इति भावः॥ इदानीं नैगमादिनयानां मध्ये को नयो यथोक्तत्रिविधशंखस्य मध्ये कं शंखमिच्छतीति विचार्यते—तत्र नैगमसंग्रहव्यवहाराः स्थूलदृष्टित्वात् त्रिविधमपि शंखमिच्छन्ति। दृश्यते हि स्थूलदृशां कारणे कार्योपचारं कृत्वा इत्थं व्यपदेशप्रवृत्तिः, यथा राज्यार्हकुमारे राजशब्दस्य, घृतप्रक्षेपयोग्ये घटे घृतघटशब्दस्येत्यादि. ऋजुसूत्र एभ्यो विशुद्धत्वादायस्यातिव्यवहितत्वेनातिप्रसङ्गभयाद् द्विविधमेवेच्छति, शब्दादयस्तु विशुद्धतरत्वाद् द्वितीयमप्यतिव्यवहितं मन्यन्ते, अतोऽतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमेकं चरममेवेच्छन्ति। अनु०। व्य०। आ० म०। सूत्र०। संख्याया अपि वस्तुगतान्वयव्यतिरेकानुविधानाभावो नासिद्धः। सम्म० ३ काण्ड।

संखाईय-संख्यातीत-त्रि०। संख्यानं—संख्या तामतीता अतिक्रान्ताः संख्यातीताः। असंख्येयेषु, विशे०। आ० म०। विपा०।

संखाईयगुण-संख्यातीतगुण-त्रि०। संख्यातगुणेषु, विशे०।

संखाण-संख्यान—न०। संख्यायते—गण्यतेऽनेनेति संख्यानम्। गणिते, स्था० ४ ठा० ३ उ०। गुणितस्कन्धे, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ०। औ०। विशे०। ज्ञा०। कल्प०। स्था०।

दसविहे संखाणे पण्णत्ते, तं जहा—"परिकम्मं १ ववहारो २, रज्जू ३ रासी ४ कलासवन्ने ५ य। जावंतावति ६ वग्गो ७, घणो ८ य तह वग्गवग्गो ९ वि॥ १॥ कप्पे य० १०।" (सू० ७४७)

'दसेत्यादि' 'परिकम्मं' गाहा, परिकर्म्म-संकलिताद्यनेकविधं गणितज्ञप्रसिद्धं तेन यत्संख्येयस्य संख्यानं—परिगणनं तदपि परिकर्म्मेत्युच्यते १, एवं सर्वत्रेति, व्यवहारः-श्रेणीव्यवहारादिः पाटीगणितप्रसिद्धोऽनेकधा २, 'रज्जु' त्ति रज्ज्वा यत्संख्यानं तद्रज्जुरभिधीयते, तच्च क्षेत्रगणितम् ३, 'रासि' त्ति धान्यादेरुत्करस्तद्विषयं संख्यानं राशिः, स च पाट्यां राशिव्यवहार इति प्रसिद्धः ४, 'कलासवन्ने य' त्ति कलानाम्-अंशानां सवर्णनं सवर्णः सवर्णः-सदृशीकरणं यस्मिन् संख्याने तत्कलासवर्णम् ५, (यावत्तावत् वक्तव्यता 'जावंतावं' शब्दे चतुर्थभागे १४५७ पृष्ठे गता।) यथा वर्गः—संख्यानं यथा द्वयोर्वर्गश्चत्वारः 'सदृशद्वि राशिघात' इति वचनात् ७, 'घणो य' त्ति घनः संख्यानं यथा द्वयोर्घनोऽष्टौ 'समत्रिराशिहति' रिति वचनात् ८, 'वग्गवग्गो' त्ति वर्गस्य वर्गो वर्गवर्गः, स च संख्यानं यथा द्वयोर्वर्गश्चत्वारश्चतुर्णां वर्गः षोडशेति, अपिशब्दः समुच्चये ९, 'कप्पे य' त्ति गाथाधिकम्, तत्र कल्पः—छेदः क्रकचेन काष्ठस्य तद्विषयं संख्यानं कल्प एव यत्पाट्यां क्राकचव्यवहार इति प्रसिद्धमिति, इह च परिकर्म्मादीनां केषाञ्चिदुदाहरणानि मन्दबुद्धीनां दुरवगमानि भविष्यन्त्यतो न प्रदर्शितानीति १०। स्था० १० ठा० ३ उ०।

संखादत्तिय-संख्यादत्तिक-पुं०। संख्याप्रधानाः परिमिता एव दत्तयः सकृद् भक्तादिक्षेपलक्षणाद् ग्राह्या यस्य स संख्यादत्तिकः। स्था० ५ ठा० १ उ। भ०। सूत्र०। औ०। परिमितभिक्षाप्रमाणेषु अभिग्रहविशेषधारकेषु साधुषु, स्था० ५ ठा० १ उ०।

संखाय-संख्याय-अव्य०। सम्यग् ज्ञात्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। अवधार्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ०। सूत्र०।

संस्त्यान-न०। 'स्त्यै' संघाते इति सम्-स्त्या क्त-"समः स्त्यः खाः" ॥८।४।१५॥ इति स्त्यास्थाने खा। "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" ॥ ८। १। १७७॥ इति तलोपः। "अवर्णो यश्रुतिः" ॥ ८। १। १८०॥ इति यः। घनीभूते, प्रा० १ पाद।

संखायण-शंखायन-पुं०। शंखर्षिगोत्रापत्ये, सू० प्र० १० पाहु०। चं० प्र०। जं०।

संखार-संस्कार-पुं०। वासनायाम्, अष्ट० १ अष्ट०। वैशेषिकसम्मतगुणभेदे, संस्कारस्य वेगभावनास्थितिस्थापकभेदात्त्रैविध्येऽपि संस्कारत्वं जात्यपेक्षया एकत्वाच्छौर्यौदार्यादीनां चात्रैवान्तर्भावान्नाधिक्यम्। स्या०।

संखालग्ग-शंखालग्न-त्रि०। शंखयोरक्षिप्रत्यासन्नावयवविशेषयोः सम्बद्धे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०।

संखावई-संखावती-स्त्री०। जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मध्यमखण्डे कुरुजाङ्गलजनपदे स्वनामख्यातायां नगर्याम्, ती० ६ कल्प।

संखित्त-संक्षिप्त—पुं०। ह्रस्वतां गते, चं० प्र० १ पाहु०। भ०। लघूकृते, स्था० ३ ठा० ३ उ०। औ०। जं०। रा०। संगृहीते, पं० सं० १ द्वार। नि०।

संखित्तविउलतेउलेस्स-संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्य—त्रि०। संक्षिप्ता शरीरान्तर्गतत्वेन ह्रस्वतां गता विपुला-विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोलेश्याविशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा। सू० प्र० १ पाहु०। विपा०। रा०। शरीरान्तर्लीनतेजोलेश्याके, भ०। ('तेउलेस्सा' शब्दे ४ भागे २३५६ पृष्ठे अत्र विस्तरो गतः।) (अस्य व्याख्या 'गोसालग' शब्दे तृतीयभागे १०१८ पृष्ठे गता)

संखिय--शांखिक--पुं०। शंखवादनशिल्पमेषामिति शांखिकाः, शंखो वा विद्यते येषां माङ्गल्यचन्दनाधारभूतास्ते शांखिकाः। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। चन्दनगर्भहस्तेषु माङ्गल्यकारिषु, शंखवादकेषु च। भ० ६ श० ३३ उ०। कल्प०। औ०। आ० चू०।

संखिया--शांखिका--स्त्री०। लघुशंखे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। नि० चू०। जं०। रा०। ह्रस्वशंखे, भ० ५ श० ४ उ०। रा०।

संखुड्ड--रम्--धा०। क्रीडायाम्, "रमेः संखुड्ड-खेड्डोब्भाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय-णीसरवेल्लाः" ॥८।४।१६८॥ अनेन वैकल्पिकः संखुड्डादेशः। संखुड्डइ। रमते। प्रा० ४ पाद।

संखुभिय--संक्षुभित--त्रि०। महामत्स्यमकराद्यनेकजलजन्तुजातिसम्मर्द्देन प्रविलोडिते, स०।

संखेज्ज--संखेय--त्रि०। संख्यायत इति संख्येयः। संख्यार्हे, आ० म० १ अ०। विशे०। नं०। स०। कर्म०। संख्यातवर्षसहस्रे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

संखेज्जकाल--संख्येयकाल--पुं०। समयादिके शीर्षप्रहेलिकापर्यन्ते काले, जी० १ प्रति०। ('काल' शब्दे तृतीयभागे ४७० पृष्ठे व्याख्यातम्।)

संखेज्जकालसमय--संख्येयकालसमय--पुं०। कालः कृष्णोऽपि स्यात् समय आचारोऽपि स्यादतः कालश्चासौ समयश्चेति कालसमयः। संख्येयो वर्षप्रमाणतः स चासौ कालसमयश्च संख्येयकालसमयः। दशवर्षसहस्रादिके समये, स्था० २ ठा० २ उ०।

संखेज्जकालसमयट्ठिइय--संख्येयकालसमयस्थितिक--त्रि०। कालः कृष्णोऽपि स्यात् समय आचारोऽपि स्यादतः कालश्चासौ समयश्चेति कालसमयः। संख्येयो वर्षप्रमाणतः स यस्यां सा संख्येयकालसमया स्थितिरवस्थानं येषां ते संख्येयकालसमयस्थितिकाः। दशवर्षसहस्रादिस्थितिकेषु, स्था० २ ठा० २ उ०। ('असंखेज्जकालसमयट्ठिय' शब्दे प्रथमभागे ८२० पृष्ठे अस्य दण्डकमुक्तम्।)

संखेज्जजीविय--संख्यातजीविक--पुं०। संख्याता जीवा येषु सन्ति ते संख्यातजीविकाः। संख्यातजीवपरिगृहीतेषु वनस्पतिषु, भ०।

से किं तं संखेज्जजीविया?, गोयमा! संखेज्जजीविया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-ताले तमाले तक्कलि तेतलि जहा पण्णवणाए ०जाव नालिएरि जे यावण्णे तहप्पगारा। से तं संखेज्जजीविया। (सू० ३२४×)

'संखेज्जजीविय' त्ति संख्याता जीवा येषु सन्ति ते संख्यातजीविकाः, एवमन्यदपि पदद्वयम्। 'जहा पण्णवणाए' त्ति यथा--प्रज्ञापनायां तथा--इदं सूत्रमध्येयम्-'ताले तमाले तक्कलि, तेतलिसाले य सालकल्लाणे। सरले जायइ केअइ, कंदलि तह चम्मरुक्खे य ॥१॥ भुयरुक्ख हिंगुरुक्खे, लवंगरुक्खे य होइ बोद्धव्वे। पूयफली खज्जूरी, बोद्धव्वा नालिएरी य ॥२॥" 'जे यावन्ने तहप्पगारे' त्ति ये चाप्यन्ये तथाप्रकारा वृक्षविशेषास्ते संख्यातजीविका इति प्रक्रमः। भ० ८ श० ३ उ०।

संखेज्जय--संख्येयक--न०। गणनासंख्याभेदे, अनु०।

से किं तं संखेज्जए?, संखेज्जए तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-जहण्णए उक्कोसए अजहण्णमणुक्कोसए। (सू० १५०×)

सा च संख्येयकादिभेदभिन्ना, तद्यथा-संख्येयकम्, असंख्येयकम्, अनन्तकम्। तत्र संख्येयकं जघन्यादिभेदात्त्रिविधम्। अनु०।

संख्येयकादिभेदप्ररूपणामात्रं कृत्वा विस्तरतः तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह—

जहण्णयं संखेज्जयं केवइअं होइ?, दो रूवयं, तेणं परं अजहण्णमणुक्कोसयाइं ठाणाइं० जाव उक्कोसयं संखेज्जयं न पावइ। (सू० १५०×)

'जहण्णयं संखेज्जयं केवइय' मित्यादि अत्र जघन्यं संख्येयकं द्वौ, ततः परं त्रिचतुरादिकं सर्वमप्यजघन्योत्कृष्टं यावदुत्कृष्टं न प्राप्नोति।

तत्र कियत्पुनरुत्कृष्टं संख्येयकं भवतीति विनेयेन पृष्टे विस्तरेण तस्य प्ररूपयिष्यमाणत्वादित्थमाह—

उक्कोसयं संखेज्जयं केवइअं होइ?, उक्कोसयस्स संखेज्जयस्स परूवणं करिस्सामि-से जहानामए पल्ले सिआ एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोण्णि अ सत्तावीसे जोयणसए तिण्णि अ कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस य अंगुलाइं अद्धं अंगुलं च किंचि विसेसाहिअं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, से णं पल्ले सिद्धत्थयाणं भरिए, तओ णं तेहिं सिद्धत्थएहिं दीवसमुद्दाणं उद्धारो घेप्पइ, एगो दीवे एगो समुद्दे एवं पक्खिप्पमाणेणं २ जावइआ दीवसमुद्दा तेहिं सिद्धत्थएहिं अप्फुण्णा एस णं एवइए खेत्ते पल्ले (आइट्ठा) पढमा सलागा, एवइआणं सलागाणं असंलप्पा लोगा भरिआ तहावि उक्कोसयं संखेज्जयं न पावइ, जहा को दिट्ठंतो? से जहानामए मंचे सिआ आमलगाणं भरिए तत्थ एगे आमलए पक्खित्ते सेऽवि माते अण्णेऽवि पक्खित्ते सेऽवि माते अन्नेऽवि पक्खित्ते सेऽवि माते एवं पक्खिप्पमाणेणं एवं पक्खिप्पमाणेणं होही सेऽवि आमलए जंसि पक्खित्ते से मंचए भरिज्जिहिइ जे तत्थ आमलए न माहिइ। (सू० १५०×)

उत्कृष्टस्य संख्येयकस्य प्ररूपणां करिष्यामि, तदेवाह-तद्यथा नाम कश्चित्पल्यः स्यात्, कियन्मान इत्याह-आयामविष्क-

सम्प्रति संख्येयकादिद्वारं प्रचिकटयिषुराह—

संखिज्जेगमसंखं, परित्तजुत्तनियपयजुयं तिविहं ।
एवमणंतं पि तिहा, जहन्नमज्झुक्कसा सव्वे ॥ ७१ ॥

एतावन्त एत इति संख्यानं संख्येयम् " य एचातः "(५-१-२८) इति यप्रत्ययः । तच्चैकमेकमेव भवति नापरे असंख्येयादेरिव परीत्तादयो मूलभेदस्वरूपा भेदा अस्य विद्यन्त इति भावः । न संख्यामर्हतीत्यसंख्यं "दण्डादिभ्यो यः" (६-४-१७६) इति यप्रत्ययः । असंख्येयकं तत्पुनः परीत्तं च युक्तं च निजपदं स्वकीयपदमसंख्येयकलक्षणम्, तच्च परीत्तयुक्तनिजपदानि च तैर्युक्तं-समन्वितं सत् । किमित्याह—त्रिविधं-त्रिप्रकारं भवति । यथा—परीत्तासंख्येयकं, युक्तासंख्येयकम्, असंख्यातासंख्येयकमित्युक्तं त्रिधाऽसंख्येयकम् ॥ अधुना त्रिविधमनन्तकमाह—'एवमणंतं पि तिह' त्ति एवमनेनानन्तरप्रदर्शितप्रकारेण परीत्तयुक्तनिजपदयुक्तलक्षणेनानन्तमपि—अनन्तकमपि न केवलमसंख्येयकमित्यपि—शब्दार्थः । त्रिधा त्रिप्रकारं वेदितव्यम्, तद्यथा—परीत्तानन्तकं, युक्तानन्तकम्, अनन्तानन्तकमित्येवमेतानि समुदितानि सप्तापि पदानि पुनरेकैकशस्त्रिरूपाणि भवन्तीति दर्शयितुमाह—"जहन्नमज्झुक्कसा सव्वे" त्ति प्राकृतत्वाल्लिङ्गव्यत्ययाज्जघन्यमध्यमोत्कृष्टानि-जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नानि सर्वाणि—समस्तानि एकैकशः सप्तापि पदानि वेदितव्यानीत्यर्थः । तथाहि—जघन्यसंख्येयकं, मध्यमसंख्येयकम्, उत्कृष्टसंख्येयकम् । तथा जघन्यपरीत्तासंख्येयकं, मध्यमपरीत्तासंख्येयकम्, उत्कृष्टपरीत्तासंख्येयकम् । जघन्ययुक्तासंख्येयकं, मध्यमयुक्तासंख्येयकम्, उत्कृष्टयुक्तासंख्येयकम् । जघन्यासंख्यातासंख्येयकं, मध्यमासंख्यातासंख्येयकम्, उत्कृष्टासंख्यातासंख्येयकम् । तथा जघन्यपरीत्तानन्तकं, मध्यमपरीत्तानन्तकम्, उत्कृष्टपरीत्तानन्तकम्, जघन्ययुक्तानन्तकं, मध्यमयुक्तानन्तकम्, उत्कृष्टयुक्तानन्तकम् । जघन्यानन्तानन्तकं, मध्यमानन्तानन्तकम्, उत्कृष्टानन्तानन्तकम् । तदेवं संख्यातकं त्रिधा, असंख्यातमनन्तकं च नवधा भवतीति ॥ ७१ ॥

तदेवं संख्येयकादिभेदप्ररूपणामात्रं कृत्वा विस्तरतस्तत्स्वरूपं निरूपयिषुः संख्यातकं त्रिधेति यदुद्दिष्टं तद्विवृण्वन्नाह—

लहु संखिज्जं दुच्चिय, अओ परं मज्झिमं तु जा गुरुयं ।
जंबुद्दीवपमाणय, चउपल्लपरूवणाइ इमं ॥ ७२ ॥

इहैकको गणनसंख्यां न लभते, यत एकस्मिन् घटादौ दृष्टे घटादि वस्त्विदं तिष्ठतीत्येवमेव प्रायः प्रतीतिरुत्पद्यते, नैकसंख्याविषयत्वेन । अथवा-दानसमर्पणादिव्यवहारकाले एकं वस्तु प्रायो न कश्चिद्गणयति, अतोऽसंव्यवहार्यत्वादल्पत्वाद्वा नैको गणनसंख्यां लभते, तस्माद् द्विप्रभृतिरेव गणनसंख्या । अत एवाह—संख्येयं संख्यातकं लघु जघन्यं ह्रस्वं, चियशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, यदाहुः श्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः प्राकृतलक्षणे—"णइ चेव चिय च्च अवधारणे" (८-२-८४) द्वावेव, नैकः पूर्वोदितयुक्तेः । अतः परमेतस्माद् द्विकभूतजघन्यसंख्यातकादूर्ध्वं, मध्यमं तु-संख्यातकं, पुनस्त्रिचतुरादिकमनेकप्रकारं भवति । कियद् दूरं यावन्मध्यमं भवतीत्याह—'जा गुरुयं' ति यावदित्यवधौ गुरुकमुत्कृष्टं सर्वोपरिवर्ति संख्यातकं प्राप्नोति इति शेषः । अथेदमेव गुरुकं संख्यातकं कथं विज्ञेयमित्याह—इदमधुनैव वक्ष्यमाणस्वरूपं गुरुकं संख्यातकं ज्ञेयमिति शेषः । कथा? जम्बूद्वीपप्रमाणचतुष्पल्य(प्र)रूपणया जम्बूनाम्ना वृक्षेणोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपस्तेन जम्बूद्वीपेन प्रमाणमियत्तावधारणं येषां ते जम्बूद्वीपप्रमाणकास्ते च ते चत्वारः-चतुःसंख्याः पल्याश्च धान्यपल्या इव जम्बूद्वीपप्रमाणकचतुष्पल्यास्तेषां प्रकृष्टरूपा प्ररूपणा व्यावर्णना तया । एतदुक्तं भवति । यथा-जम्बूद्वीपो लक्षयोजनप्रमाणः एवमेतेऽप्यायामविष्कम्भाभ्यां प्रत्येकं लक्षयोजनप्रमाणा वृत्ताकारत्वाच्च परिधिना—"परिहीति लक्ख सोलस, सहस्स दो य सयसत्तवीसहिया । कोसतिय अट्ठवीसं, धणुसयतेरंगुलद्धहियं ॥१॥" इति गाथाभिहितप्रमाणोपेताः । उक्तं च श्रीमदनुयोगद्वारसूत्रे—"जहन्नयं संखिज्जयं कित्तिल्लियं होइ? दो रूवाइं तेण परं अजहन्नमणुक्कोसयं ठाणाइं जाव उक्कोसयं संखिज्जयं न व पावइ । उक्कोसयं संखिज्जयं कित्तियं होइ?, उक्कोसयस्स संखिज्जयस्स परूवणं करिस्सामि, से जहानामए पल्ले सिया एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं" ततो जम्बूद्वीपप्रमाणचतुष्पल्यप्ररूपणयेदमुत्कृष्टसंख्यातकं प्ररूपयिष्यत इति भावः॥७२॥

अथैते चत्वारोऽपि पल्याः किंनामान इत्येतदाह—

पल्लाणवट्ठियसला-गपडिसलागमहासलागक्खा ।
जोयणसहसोगाढा, सवेइयंता ससिहभरिया ॥ ७३ ॥

धान्यपल्य इव पल्याः कल्प्यन्ते, ते च जम्बूद्वीपप्रमाणाः किंनामान इत्याह-'अणवट्ठिये' त्यादि यथोत्तरं वर्धमानस्वभावतयाऽवस्थितरूपाभावादनवस्थित एवोच्यते । तथेह शलाका-एकैकसर्षपप्रक्षेपलक्षणास्ताभिः शलाकाभिर्ध्रियमाणत्वात्पल्योऽपि शलाका । तथा प्रतिशलाकाभिर्निष्पन्नत्वात्प्रतिशलाका, महाशलाकाभिर्निर्वृत्तत्वान्महाशलाका । तत एषां द्वन्द्वेऽनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकामहालाकास्ता इत्थम्भूता आख्या संज्ञा येषां तेऽनवस्थितशलाकाप्रतिशलाका—महाशलाकाख्याः । त एव विशिष्यन्ते—योजनसहस्रं तु व्यवगाढा । इदमुक्तं भवति-रत्नप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमं योजनसहस्रप्रमाणं रत्नकाण्डं भित्त्वा द्वितीये वज्रकाण्डे प्रतिष्ठिता इति । पुनस्त एव विशिष्यन्ते-'सवेइयंत' त्ति वज्रमय्या अष्टयोजनोच्छ्रायाश्चत्वार्यष्टौ द्वादश योजनान्युपरि मध्याधोविस्तृतताया जम्बूद्वीपनगरप्राकारकल्पाया जगत्या द्विगव्यूतोच्छ्रितेन पञ्चधनुःशतविस्तृतेन नानारत्नमयेन जालकटकेन परिक्षिप्तया उपरिवेदिकेति; पद्मवरवेदिकेत्यर्थः । द्विगव्यूतोच्छ्रिता पञ्चधनुःशतविस्तीर्णा गवाक्षहेमकिङ्किणीजालघण्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविविधक्रीडास्थानमुभयतो वनखण्डवती तस्या अन्तः-पर्यवसानमग्रभाग इति यावत् वेदिकान्तः, ततश्च सह वेदिकान्तेन वर्तन्त इति सवेदिकान्ताः । ते च कथं सर्षपैः-

ता इत्याह-'ससिहभरिय' त्ति सह शिखयोच्छ्रयलक्षणया वर्त्तन्त इति सशिखाः, ततः सशिखं यथाभवति तथा सर्षपैर्भृताः—पूरिताः सशिखभृताः कर्तव्या इति शेषः। अयमत्राशयः-एतेषां व्यावर्णितस्वरूपाणां चतुर्णामपि पल्यानां मध्याद्यो यथावसरं सर्षपैः पूर्यते तं योजनसहस्रावगाढादूर्ध्वं समधिकाष्टयोजनोच्छ्रितवेदिकान्तं पूरयित्वा तदुपरि तावच्छिखा वर्द्धनीया यावदेकोऽपि सर्षपो नावतिष्ठत इति। अत्र सर्वे सवेदिकान्ताः सशिखभृताश्च कर्त्तव्या इति सामान्योक्तावपि प्रथममनवस्थितपल्य एव भृतः करणीयः, शेषास्तु यथावसरमेवेति मन्तव्यमिति ॥ ७३ ॥

अधुना तस्यानवस्थितपल्यस्य जम्बूद्वीपप्रमाणस्य सर्षपैर्भृतस्य यद्विधेयं तदाह—

ता दीवुदहिसु इक्कि-क्कसरिसवं खिविय निट्ठिए पढमे ।
पढमं व तदंतं चिय, पुण भरिए तम्मि तह खीणे ॥७४॥

ततः सर्षपभरणादनन्तरमसत्कल्पनया केनचिद्देवेन दानवेन वा वामकरतले धृत्वा द्वीपोदधिषु द्वीपसमुद्रेषु एकैकं सर्षपं-सिद्धार्थं क्षिप्त्वा निष्ठितेऽन्तर्भूते, अथवा-निष्ठापिते रिक्तीकृते प्रथमेऽनवस्थितपल्ये, कोऽर्थः? एकं सर्षपं द्वीपे प्रक्षिपति, एकमुदधौ, पुनरप्येकं द्वीपे, एकमुदधौ, एवं प्रतिद्वीपं प्रत्युदधि चैकैकं सर्षपं प्रतिक्षिपन्नसौ देवो वा दानवो वा तावद्गतो यावदनवस्थितपल्यो निष्ठितो भवति। ततः किं विधेयमित्याह-'पढमं वे' त्यादि द्वीपे समुद्रे वा यत्रासावनवस्थितपल्यो निष्ठितो भवति तदन्तं 'चिय'त्ति स एवानवस्थितपल्यस्य निष्ठाकारी द्वीपः समुद्रो वाऽन्तः पर्यवसानप्रमाणतया यस्य द्वितीयानवस्थित पल्यस्य स तदन्तस्तं द्वितीयानवस्थितपल्यप्रमाणाभिधायकं विशेषणमिदम्, ततस्तदन्तमेव चियशब्दस्यावधारणार्थत्वाद्विस्तीर्णतया तावत्प्रमाणमेवेत्यर्थः। प्रथममिवाद्यपल्यमिवेत्युपमानेन द्वितीयमनवस्थितपल्यमपि सहस्रयोजनावगाढमष्टयोजनोच्छ्रितजगत्युपरिवेदिकोपशोभितं सशिखं सर्षपैर्भृतं कुर्यादिति सूचयति। ततः प्रथमानवस्थितपल्यमिव तदन्तमेव पुनर्भूयो भृतैः सर्षपैः पूरिते तस्मिन् द्वितीयानवस्थितपल्ये तथा तेन प्रकारेण निक्षिप्तचरमसर्षपद्वीपादेरग्रत एकः सर्षपो द्वीपे, एकः समुद्रे, इत्यादिना क्षीणे निष्ठिते सति द्वितीयानवस्थितपल्ये।

ततः किं विधेयमित्याह—

खिप्पे सलागपल्ले, गुसरिसवो इय सलागखवणेणं ।
पुण्णो वीओ य तओ, पुव्विं पिव तम्मि उद्धरिए ॥७५॥

क्षिप्यते-निधीयते शलाकापल्ये द्वितीये शलाकासंज्ञक एकसंख्य एव सर्षपः, स च नानवस्थितपल्यसत्कः, किं त्वन्य एवेत्यवसीयते, 'पुण भरिए तम्मि तह खीणे' इति सूत्रावयवस्य सामस्त्यरिक्तीकरणप्रतिपादनपरत्वात्। अन्ये त्वनवस्थितपल्यसत्क एव क्षिप्यते इत्याचक्षते। तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति। आह-किमिति द्वितीयपल्य एव निष्ठिते सत्येकस्य सर्षपस्य शलाकापल्ये प्रक्षेपणमभिहितं यावता प्रथमपल्येऽपि निष्ठिते तत्रैकस्य सर्षपस्य प्रक्षेपो युक्तोऽत इति?, तदयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, यतोऽनवस्थितपल्यस्य शलाकाभिरेवासौ पूरणीयः, प्रथमश्च लक्षयोजनविस्तृतत्वेनावस्थितपरिणामतयाऽनवस्थित एव न भवतीत्यतो द्वितीयाद्यनवस्थितपल्यशलाका एव तत्र प्रक्षेपमर्हन्तीति। न चैतत् स्वमनीषिकाविजृम्भितम्, यदुक्तमनुयोगद्वारेषु—"से णं पल्ले सिद्धत्थयाणं भरिए तओ णं तेहिं सिद्धत्थएहिं दीवसमुद्दाणं उद्धारे घिप्पइ एगे दीवे एगे समुद्दे, एगे दीवे एगे समुद्दे एवं खिप्पमाणेहिं खिप्पमाणेहिं जावइया णं दीवसमुद्दा तेहिं सिद्धत्थएहिं अप्फुन्ना एस णं एवइए खित्ते पल्ले आइट्ठे से णं पल्ले सिद्धत्थयाणं भरिए तओ णं तेहिं सिद्धत्थएहिं दीवसमुद्दाणं उद्धारे घिप्पइ एगे दीवे एगे समुद्दे एगे दीवे एगे समुद्दे एवं खिप्पमाणेहिं खिप्पमाणेहिं जावइयाणं दीवसमुद्दा तेहिं सिद्धत्थएहिं अप्फुन्ना एस णं एवइए खित्ते पल्ले पढमा सलागा" इति। यश्च "पल्लाणवट्ठिए" इत्यादिना गाथायां प्रथमस्यानवस्थितव्यपदेशोऽसौ योग्यतामात्रेण राज्यार्हकुमारस्य राजव्यपदेशवत् द्रष्टव्यः। 'इय सलागखवणेण पुन्नो वीओ य त्ति' इत्यमुना पूर्वप्रदर्शितशलाकाक्षपणप्रकारेण द्वितीयश्च शलाकापल्यः पूर्णो भृतो,भवति सशिख इति यावत्। इयमत्र भावना—ततो यस्मिन् द्वीपे समुद्रे वा स एष द्वितीयपल्यो निष्ठां गतस्तदन्ता मूलतः सर्वेऽपि ये द्वीपसमुद्रास्तावत्प्रमाणः पुनरन्यः पल्यः परिकल्प्यते पूर्ववत् सर्षपैः पूर्यते, ततस्तं तावत्प्रमाणं पल्यमुत्पाट्य ततो निष्ठितस्थानात् परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेत्, यावदसौ निष्ठितो भवति। ततो द्वितीया शलाका सर्षपरूपा शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते ततोऽपि यस्मिन् द्वीपे समुद्रे वा स एष तृतीयोऽनवस्थितपल्यो निष्ठितस्तदन्ता मूलतः सर्वेऽपि ये द्वीपसमुद्रास्तावत्प्रमाणः पुनरन्यः पल्यः परिकल्प्यते पूर्ववत् सर्षपैरापूर्यते, ततस्तं तावत्प्रमाणं पल्यमुत्पाट्य ततो निष्ठितस्थानात्परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेत्, यावदसौ निष्ठितो भवति। ततस्तृतीया सर्षपरूपा शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते, एवमनेन क्रमेण पुनः पुनरनवस्थितपल्यस्य सर्षपभरणरिक्तीकरणलब्धैकैकसर्षपरूपाभिः शलाकाभिः शलाकापल्यो यथोक्तप्रमाणः सशिखाकस्तावत्पूरयितव्यो यावत्तत्रैकोऽप्यन्यः सर्षपो न मातीति। 'वीओ य' त्ति इत्यत्र चशब्दात्पूर्वपरिपाट्यागतोऽनवस्थितपल्यः सर्षपैरापूरणीयः। ततः किं विधेयमित्याह-'तओ पुव्वं पिव तम्मि उद्धरिए' त्ति ततः शलाकापल्यपूर्वपरिपाट्यागतानवस्थितपल्यापूरणानन्तरं पूर्ववत्तस्मिन् शलाकापल्ये उद्धृते सति।

खीणे सलाग तइए, एवं पढमेहिँ बीययं भरसु ।
तेहिं तइयं तेहि य,तुरियं जा किर फुडा चउरो ॥७६॥

क्षीणे च निर्लेपे सति सर्षपरूपा शलाका तृतीये प्रतिशलाकापल्ये प्रक्षिप्यते इतीयमक्षरगमनिका। भावार्थस्त्वयम्-ततः शलाकापल्यापूरणानन्तरं तं शलाकापल्यं वामकरतले कृत्वा पूर्वानवस्थितपल्यचरमसर्षपाक्रान्ताद्-द्वीपाद् समुद्राद्वा परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चैकैकं सर्षपं प्रतिक्षिपेद्यावदसौ निष्ठितो भवति। ततः प्रतिशलाकापल्ये सर्षपरूपा प्रथमा प्रतिशलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनन्तरोक्तोऽनवस्थितपल्य उत्पाट्य-

ते, ततः शलाकापल्यसर्षपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः पूर्वक्रमेण द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेत्, यावदसौ निःशेषतो रिक्तो भवति । ततः शलाकापल्ये पुनरपि सर्षपरूपा एका शलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनन्तरोक्तानवस्थितपल्यचरमसर्षपाक्रान्तो द्वीपः समुद्रो वा यस्तदन्तमनवस्थितपल्यसर्षपैर्भृत्वा ततः परतः पुनरप्येकैकं सर्षपं प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च प्रक्षिपेद्यावदसौ निष्ठितो भवति, ततो द्वितीया शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते । एवमपरापरानवस्थितपल्यापूरणरिक्तीकरणलब्धैकैकसर्षपैर्यदा शलाकापल्य आपूरितो भवति पूर्वपरिपाट्या चानवस्थितपल्यस्तदा शलाकापल्यमुत्पाट्य प्राक्तनानवस्थितपल्यचरमसर्षपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चैकैकं सर्षपं प्रक्षिपेत्, यावदसौ निर्लेपो भवति । ततः प्रतिशलाकापल्ये द्वितीया शलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनवस्थितपल्यमुत्पाट्यानन्तररिक्तीकृतशलाकापल्यचरमसर्षपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः पूर्वक्रमेण द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेत्, यावदसौ निष्ठितो भवति । ततः पुनरपि शलाकापल्ये सर्षपरूपा शलाका प्रक्षिप्यते, यत्र चासौ द्वीपे समुद्रे वा निष्ठितस्तावत्प्रमाणविस्तरात्मकमनवस्थितपल्यं सर्षपैरापूर्य ततः परतः पूर्वक्रमेणं द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेद्यावदसौ निष्ठितो भवति । ततः शलाकापल्ये द्वितीया शलाका सर्षपरूपा प्रक्षिप्यते, एवमनेन क्रमेण तावद्वक्तव्यं यावत् त्रयोऽपि प्रतिशलाकापल्यशलाकापल्यानवस्थितपल्याः परिपूर्णमापूरिता भवन्ति । ततः प्रतिशलाकापल्यमुत्पाट्य निष्ठितस्थानात्परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रमेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेद्यावदसौ निष्ठितो भवति । ततो महाशलाकापल्य एका सर्षपरूपा शलाका प्रक्षिप्यते, ततः शलाकापल्यमुत्पाट्य प्रतिशलाकापल्यगतचरमसर्षपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रमेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेद्यावदसौ निष्ठितो भवति । ततः प्रतिशलाकापल्ये प्रतिशलाका प्रक्षिप्यते॰, ततोऽनवस्थितपल्यमुत्पाटयेत्, उत्पाट्य च शलाकापल्यगतचरमसर्षपाक्रान्ताद् द्वीपात्समुद्राद्वा परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपंस्तावद्गच्छेद्यावदसौ निःशेषतो रिक्तो भवति । ततः शलाकापल्ये प्रथमा शलाका प्रक्षिप्यते । ततोऽनन्तरोक्तानवस्थितपल्यगतचरमसर्षपाक्रान्तो द्वीपः समुद्रो वा यस्तत्पर्यन्तविस्तरात्मकोऽनवस्थितपल्यः कल्पयित्वा सर्षपैरापूर्यते, ततस्तं समुत्पाट्य ततो निष्ठितस्थानात्परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्षपं प्रक्षिपेद्यावदसौ (निष्ठितो) निर्लेपो भवति । ततो द्वितीया शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते, एवं शलाकापल्य आपूरणीयः । एवमापूरणोत्पाटनप्रक्षेपपरम्परया तावद्वक्तव्यं यावन्महाशलाकापल्यप्रतिशलाकापल्यशलाकापल्यानवस्थितपल्याः सर्वेऽपि परिपूर्णशिखायुक्ताः समापूरिता भवन्ति । एतदेव निगमयन्नाह-'एवं पढमेहिं' इत्यादि, एवमनेन प्रदर्शितक्रमेण प्रथमैरनवस्थितपल्यैर्द्वितीयमेव द्वितीयकं शलाकापल्यं भरस्व—पूरय, तैश्च द्वितीयस्थानवर्तिभिः शलाकापल्यैस्तृतीयं प्रतिशलाकापल्यं भरस्व, तैश्च प्रतिशलाकापल्यैः, तुर्यम्—चतुर्थं महाशलाकापल्यं तावद्भरस्व यावत् 'किलेत्याप्तागमवादसंसूचकः' स्फुटा व्याप्ताः सशिखा भृता इति यावच्चत्वारश्चतुःसंख्याः अनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकाख्याः पल्या भवन्तीति ।

ततश्चतुर्णां पल्यानां पूर्णत्वे यत्सम्पद्यते तदाऽऽह-

पढमतिपल्लुद्धरिया, दीवुदहीपल्लचउसरिसवाए य ।
सव्वो वि एगरासी, रूवूणो परमसंखिज्जं ॥ ७७ ॥

प्रथमम्-आद्यं यत्त्रिपल्यं-पल्यत्रयमनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकाख्यं तेनोद्धृता एकैकसर्षपप्रक्षेपेण व्याप्ताः प्रथमत्रिपल्योद्धृताः, क एत इत्याह—द्वीपोदधयो, न केवलं द्वीपोदधयः पल्यचतुष्कसर्षपाश्च, किं भवतीत्याह—सर्वोऽपि—समस्तोऽप्येषोऽनन्तरोक्तः-सर्षपव्याप्तद्वीपसमुद्रपल्यचतुष्कगतः सर्षपलक्षणो राशिः संघातो रूपोनः-एकेन सर्षपरूपेण रहितः सन् परमसंख्येयमुत्कृष्टसंख्यातकं भवतीति । तदेवं तावदिदमुत्कृष्टसंख्येयकम्, जघन्यं तु द्वौ, जघन्योत्कृष्टयोश्चान्तराले यानि संख्यास्थानानि सर्वाणि मध्यमं संख्येयकमिति सामर्थ्यादुक्तं भवति । सिद्धान्ते यत्र क्वचित् संख्यातग्रहणं करोति तत्र सर्वत्रापि मध्यमं संख्येयकं द्रष्टव्यम् । यदुक्तमनुयोगद्वारचूर्णौ-"सिद्धन्ते य जत्थ जत्थ संखिज्जगगहणं, तत्थ तत्थ अजहन्नमणुक्कोसयं दट्ठव्वं ति" । इदं चोत्कृष्टं संख्येयकमित्थमेव प्ररूपयितुं शक्यते, द्विकादिदशशतसहस्रलक्षकोट्यादिशीर्षप्रहेलिकान्तराशिभ्योऽतिबहुना समतिक्रान्तत्वेन प्रकारान्तरेणाख्यातुमशक्यत्वात् । यदाहुः प्रसिद्धसिद्धान्तसन्दोहविवरणप्रकरणकरणप्रमाणप्रथनावाप्तसुधांशुधामधवलयशःप्रसरधवलितसकलवसुन्धरावलयश्रीहरिभद्रसूरिपादा अनुयोगद्वारटीकायाम्-"जंबुद्दीवप्पमाणमेत्ता चत्तारि पल्ला । पढमो अणवट्ठियपल्लो, बीओ सलागापल्लो, तईओ पडिसलागापल्लो, चउत्थओ महासलागापल्लो । एए चउरो वि रयणप्पहपुढवीए पढमं रयणकंडं जोयणसहस्सावगाहं भित्तूण विइए वयरकंडे पइट्ठिया इमा ठवणा(००००)एए ठविया । एगो गणणं न उवेइ दुप्पभिई संखं ति काउं, तत्थ पढमे अणवट्ठियपल्ले दो सरिसवा पक्खित्ता एयं जहन्नगं संखिज्जगं । ततो एगुत्तरवुड्ढीए तिन्नि चउरो पंच ० जाव सो पुणो अन्नसरिसवं न पडिच्छइ त्ति ताहे असब्भावट्ठवणं पडुच्च वुच्चति । तं को वि देवो दाणवो उक्खित्तुं वामकरयले काउं ते सरिसवे जंबुद्दीवाइ (ए) एगं दीवे एगं समुद्दे पक्खिविज्जा ० जाव निट्ठिया । ताहे सलागापल्ले एगो सरिसवो छूढो जत्थ निट्ठिओ तेण सह आरिल्लएहिं दीवसमुद्देहिं पुणो अन्नो पल्लो आइज्जइ, सो वि सरिसवाणं भरिओ । तओ परओ एक्केक्कं दीवसमुद्देसु पक्खिवंतेण निट्ठाविओ, तओ सलागापल्ले विइया सलागा पक्खित्ता । एवं एएणं अणवट्ठियपल्लकरणक्कमेण सलायग्गहणं करेंति, तेण सलागापल्लो सलागाए भरिओ कमागतो अणवट्ठियओ वि तओ सलागापल्लो सलागं न पडिच्छइ त्ति काउं सो चेव निट्ठियट्ठाणाओ परओ पुव्वक्कमेण उक्खित्तो पक्खित्तो निट्ठिओ य तओ पडिसलागापल्ले पढमा सलागा छूढा । तओ अणवट्ठिओ उक्खित्तो निट्ठियट्ठाणाओ परओ पुव्वक्कमेण पक्खित्तो निट्ठिओ य । तओ सलागापल्ले सलागा पक्खित्ता, एवं अणेणं अणेणं अणवट्ठिएण आरिक्किनिक्किरंतेण जाहे पुणो सलागापल्लो भरिओ

अणवट्ठिओ य, ताहे पुणो सलागापल्लो उक्खित्तो प- क्खिप्पमाणो निट्ठिओ य पुव्वक्कमेण, ताहे पडिसलागा- पल्ले बिइया पडिसलागा छूढा। एवं आइरणनिक्किरणेण जाहे तिन्नि वि पडिसलागसलागअणवट्ठियपल्लो य भरि- ओ ताहे पडिसलागापल्लो उक्खित्तो पक्खिप्पमाणो नि- ट्ठिओ य ताहे महासलागापल्ले पढमा सलागा छूढा। ताहे सलागापल्लो उक्खित्तो पक्खिप्पमाणो निट्ठिओ य, ताहे पडिसलागापल्ले सलागा पक्खित्ता ताहे. अणवट्ठि ओ उक्खित्तो पक्खित्तो य, ताहे सलागापल्ले सलागा प- क्खित्ता। एवं आइरणनिक्किरणकमेण ताव कायव्वं जाव पं- रम्परेण महासलागपडिसलागसलागअणवट्ठियपल्लो य च- उरो वि भरिया। ताहे उक्कोसमइच्छियं, इत्थ जावइया अ- णवट्ठियपल्लसलागपल्लपडिसलागपल्लेण य दीवसमुद्दा उ- द्धरिया, जे उ चउपल्लट्ठिया सरिसवा एस सव्वो वि एत- प्पमाणो रासी एगरूवूणो उक्कोसयं संखिज्जयं हवइ, ज- हन्नुक्कोसट्ठाणमज्झे जे ठाणा ते सव्वे पत्तेयं अजहण्णमणु- क्कोसया संखिज्जया भणियव्वा। सिद्धंते य जत्थ जत्थ सं- खिज्जग्गहणं कयं तत्थ तत्थ सव्वं अजहन्नमणुक्कोसयं दट्ठव्वं। एवं संखेज्जगे परूविए सीसो पुच्छइ-भगवं! किमेएणं अण- वट्ठियपल्लसलागपडिसलागाईहि य दीवसमुद्दुद्धारगहणेण य उक्कोससंखिज्जपरूवणा किज्जइ?, गुरू भणइ-नऽत्थि अन्नो संखिज्जगस्स परूवणोवाओ त्ति" ॥७७॥ कर्म० ४ कर्म०।

संखेज्जवित्थड-संख्येयविस्तृत-त्रि०। संख्येययोजनप्रमाणं विस्तृतं विस्तारो येषां ते। संख्येययोजनप्रमाणविस्तृतेषु, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ०।

संखेव-संक्षेप-पुं०।संक्षेपणं संक्षेपः। विशे०।समासे,स्था०४ठा० ३ उ०। आचा०। संग्रहे, उत्त० २८ अ०। स्था०। अवान्तर- भेदापरिग्रहे, नयो०। विस्ताराभावे, ग०१ अधि०। आ० म०। समन्ताद् दुष्कर्मणां क्षेपो यत्र सः संक्षेपः। स्तोकाक्षरे सामा- यिके,द्वादशाङ्गार्थपिण्डनात्, (आ० क० १ अ०।) तत्र महार्थ- स्याप्यस्य स्तोकाक्षरत्वात्। विशे०।

अथ संक्षेपे आत्रेयकथा—

"नगर्यां श्रीविशालायां, जितशत्रुर्महीपतिः।
ऋषयस्तत्र चत्वारः, स्वस्वशास्त्राणि चक्रिरे ॥ १ ॥
उपेत्याहुर्नृपं सर्वे, राजन्! शास्त्राणि नः शृणु।
राजोचे मानमेषां किं, लक्षालक्षेति तेऽभ्यधुः ॥ २ ॥
सोऽवदन्न क्षमः श्रोतुं, राज्यं सीदति मे यतः।
संक्षिपद्भिस्ततः सर्वै- रर्द्धार्द्धादि क्रमेण तैः ॥ ३ ॥
यावच्चतुर्भिरप्येकः, श्लोकश्चक्रे स चैवकः—
जीर्णे भोजनमात्रेयः कपिलः प्राणिनां दया।
बृहस्पतिरविश्वासः, पञ्चालः स्त्रीषु मार्दवम् ॥ ४ ॥
तद्राज्ञाऽप्यशृणोदेव, यस्मिन् सामायिकेऽप्यहो।
चतुर्दशानां पूर्वाणां, संक्षिप्यार्थोऽस्ति पिण्डितः ॥ ५ ॥"

एतदेवाह—

"सयसाहस्सा गंथा, सहस्स पंच य विविह्मेगं वा।
ठविआ एगसिलोए, संखेवो एस नायव्वो ॥ १ ॥"

तथा—

"जिणणे भोअणमत्तेओ, कविलो पाणिणं दया।
बिहस्सई रविस्सासो, पंचालो थीसु मद्दवं ॥ २ ॥"
आ० क० १ अ०। आ० म०। आ० चू०।

संखेवओ-संक्षेपतः-अव्य०। संक्षिप्तभविकजनानुकम्पायाम्, पं० सं० ५ द्वार।

संखेवण-संक्षेपण-न०। संकोचने, गृहशय्यास्थानादेः परतो निषेधरूपे च। ध० २ अधि०। गोचराभिग्रहरूपे संकोचे, प्रव० ६ द्वार।

संखेवपिंडियत्थ-संक्षेपपिण्डितार्थ-पुं०। संक्षेपेण समासेन; सामान्यरूपतयेत्यर्थः, पिण्डित एकत्र मीलितस्तात्पर्यमात्र- व्यवस्थितोऽर्थोऽभिधेयं यस्य सः। संक्षिप्तार्थे, पिं०।

संखेवरुइ-संक्षेपरुचि-स्त्री०। संक्षेपः संग्रहस्तत्र रुचिः-संक्षे- परुचिः। उपशमादिपदत्रयविषयिण्यां रुचौ, तद्वति च। त्रि०। ध० २ अधि०। प्रज्ञा०।

संक्षेपरुचिमाह—

अणभिग्गहियकुदिट्ठी, संखेवरुइ त्ति होइ नायव्वो।
अविसारओ पवयणे,अणभिग्गहिलो य सेसेसु ॥१२५॥

'अणभिग्गहि य' इत्यादि, नाभिगृहीता कुत्सिता दृष्टिर्येन सोऽनभिगृहीतकुदृष्टिः, अविशारदः प्रवचने-जिनप्रणीते शेषे षु च कपिलादिप्रणीतेषु प्रवचनेषु, अनभिगृहीतो न विद्यते आभिमुख्येन उपादेयतया गृहीतं ग्रहणमस्येत्यनभिगृहीतः। पूर्वमनभिगृहीतकुदृष्टिरित्यनेन परदर्शनान्तरपरिग्रहः। प्रति- षिद्धोऽनेन परदर्शनपरिज्ञानमात्रमपि निषिद्धमिति विशेषः, स इत्थंभूतः संक्षेपरुचिरिति ज्ञातव्यः। प्रज्ञा० १ पद।

संखेवियदसा-संक्षेपिकदशा-स्त्री०। दशाध्ययनप्रतिबद्धे ग्र- न्थविशेषे, स्था०।

संखेवियदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा-खु- ड्डिया विमाणपविभत्ती १ महल्लिया विमाणपविभत्ती २ अंगचूलिया ३ वग्गचूलिया ४ विवाहचूलिया ५ अरुणो- ववाते ६ वरुणोववाते ७ गरुलोववाते ८ वेलंधरोववाते ९ वेसमणोववाते १०। (सू० ७५५×)।

संक्षेपिकदशा अध्ययनवगतस्वरूपा एव, तदध्ययनानां पुन- रयमर्थः-'खुड्डिए' त्यादि, इहावलिकाप्रविष्टेतरविमानप्रवि- भजनं यत्राध्ययने तद्विमानप्रविभक्तिः, तच्चैकमल्पग्रन्थार्थे तथाऽन्यन्महाग्रन्थार्थमतः क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्महती विमानप्रविभक्तिरिति। अङ्गस्य-आचारादेश्चूलिका- यथाऽऽचारस्यानेकविधा, इहोक्तानुक्तार्थसंग्राहिका चूलि- का, 'वग्गचूलिय' त्ति इह च वर्गः-अध्ययनादिसमूहो यथा अन्तकृद्दशास्वष्टौ वर्गास्तस्य चूलिका वर्गचूलिका। 'विवाहचूलिय' त्ति व्याख्या-भगवती तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका। स्था० १० ठा० ३ उ०। (अरुणोप- पात इत्यस्य व्याख्या "अरुणोववाय" शब्दे प्रथमभागे ७६१ पृष्ठे गता।)

संखेसरपासणाह-शंखेश्वरपार्श्वनाथ-पुं०। शंखेश्वरपुराधिष्ठिते पार्श्वनाथपरमेश्वरे, प्रति०।

संग-सङ्ग-पुं०। सज्यन्त इति सङ्गाः। मातृपित्रादिसम्बन्धे कर्मोपादानहेतुषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ०। माता-पितृपुत्रकलत्रादिजनिते धनधान्यहिरण्यादिजनिते सङ्गे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ०। प्राणिनामासक्तौ कर्मानुषङ्गे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ०। रागद्वेषाभ्यां सम्बन्धे, आ० चा०। पुत्रपौत्रादिजनिते सम्बन्धे, कामानुषङ्गे च। आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०। सबाह्याभ्यन्तरसंबन्धे, सूत्र० २ श्रु० १ अ०। उत्त०। स्था०। सम्पर्के, पञ्चा० २ विव०। परिग्रहे, आ० क० ४ अ०। संगच्छते वशीभवति जीवो यस्मात् स सङ्गः। बन्धने, उत्त० २ अ०। नि० चू०। संगतौ, ध० १ अधि०। ग०।

संगइ-संगति-स्त्री०। मित्रत्वे,आ०१श्रु०१अ०। सूत्र०। सम्यक् स्वपरिणामेन गतिर्यस्य यदा यत्र यत्सुखदुःखानुभवनं सा-संगतिः। नियतौ,सूत्र०१श्रु०१अ०२उ०। एकत्वे,अष्ट०१५अष्ट०।

संगइय-साङ्गतिक-त्रि०। सङ्गतं विद्यते यस्याऽसौ साङ्गतिकः। परिचिते, स्था० ४ ठा० ३ उ०। सम्यक् स्वपरिणामेन गतिर्यस्य यदा यत्र यत्सुखदुःखानुभवनं सा सङ्गतिर्नियतिस्तस्यां भवं साङ्गतिकम्। नियतिकृते सुखदुःखादिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०।

संगज्झा(गज्झा)ण-संगध्यान-न०। सङ्गे परित्यक्तेऽपि पुनः सङ्गध्याने राजीमत्यां रथनेमेरिव नागिलां प्रति भवदेवस्येव वा ध्याने, आतु०।

संगंथ-संग्रन्थ-पुं०। स्वजनस्याऽपि स्वजने पितृव्यपुत्रश्यालादिके, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

संगतअ-सङ्गतक-पुं०। दासे, आ० चू० ४ अ०।

संगपरिण्णा-सङ्गपरिज्ञा-स्त्री०। सङ्गः परिग्रहः तस्य परिज्ञा प्रत्याख्यानम्। सङ्गप्रत्याख्याने, आ० क०।

अत्रोदाहरणम्—

"णयरी अ चंपनामा, जिणदेवे सत्थवाह अहिछत्ता।
अडवी अ तेण अगणी, सावयसंगाण वोसिरणा॥१॥
चम्पायां जिनदेवाख्यः, श्रावकः सार्थपोऽभवत्।
प्रतस्थे घोषणापूर्व-महिच्छत्रां पुरीं प्रति॥२॥
स भिल्लैर्लुण्ठितः सार्थो-ऽनश्यत् श्राद्धोऽटवीं ययौ।
पृष्ठे व्याघ्रः पुरोवह्नि-रभितोऽभि प्रपा ततः॥३॥
अपश्यन् शरणं सोऽथ, भावलिङ्गं प्रपन्नवान्।
कृतसामायिकः कायो-त्सर्गस्थः श्वापदा हतः॥४॥
अन्तकृत्केवली भूत्वा, सिद्धिसौख्यमवाप सः॥५॥
आ० क० ४ अ०।

संगम-सङ्गम-पुं०। मीलने, दर्श० ४ तत्त्व। नदीमीलके, आ० १ श्रु० १ अ०। उत्त०। स्था०। (अत्र सङ्गमस्थविरकथा 'एगचरियापरीसह' शब्दे तृतीयभागे ६ पृष्ठे उक्ता।) शालिभद्रस्यानुत्तरोपपातिकदशोक्तस्य पूर्वभवजीवे स्वनामख्याते वत्सपाले, आव० १ अ०। आ० म०। तथा सङ्गमकसुरः सुरेशेन निष्काशितः स भवधारणीयेन शरीरेण मेरुचूलायां जगामोत्तरवैक्रियेण वेति ?, अत्र मौलेनेति विज्ञायते उत्तरवैक्रियस्यैतावत्कालमवस्थानाभावात्, यत्तु मौलं शरीरं विमानाद्बहिर्न निर्गच्छतीति वचस्तत्प्रायिकमिति बोध्यम्। ही० ३ प्रका०।

संगमथेर-सङ्गमस्थविर-पुं०। कोल्लकिनगरे नित्यवासिनि स्वनामख्याते स्थविरे, आव० ४ अ०। आ० चू०। दर्श०। ('णितियवास' शब्दे चतुर्थभागे २०७० पृष्ठे कथोक्ता।)

श्रीसङ्गमसूरिकथा पुनरेवम्—

"इह सिरिसंगमसूरी, दूरीकयसयलगुरुपमायभरो।
अन्नाणदारुदारुणद-वहुयवहसरिससमयधरो॥१॥
पइ समयमुत्तरुत्तर—विसुद्धपरिणामहणियपावोहो।
नगनगरगाममाइसु, नवकप्पपकप्पियविहारो॥२॥
अइतिव्वपवरसद्धा-वसपरिणयसुद्धभावचारित्तो।
जंघाबलपरिहीणो, कुल्लागपुरम्मि विहियठिई॥३॥
वट्टंते दुब्भिक्खे, कयजणदुक्खे कयावि सो भगवं।
पवयणमायापरिपा-लणुज्जयं उज्जयविहारं॥४॥
आहिंडिय बहुदेसं, अवधारिय सयलदेसबहुभासं।
सीहं नामऽणगारं, गणाहिवत्ते निरूवेइ॥५॥
भणइ य जइ वि महायस,सयमवि तं मुणसि सयलकरणिज्जं।
आयारु त्ति विचिंतिय, इय वुच्चसि तह वि अम्हेहिं॥६॥
उल्लसिरपवरसद्धो, चरणभरं दुद्धरं धरिज्ज सया।
सीयंतं सीसगणं, मिउमहुरगिराहि सारिज्जा॥७॥

जओ—

जीहाए वि लिहंतो, न भद्दओ जत्थ सारणा नऽत्थि।
दंडेण वि ताडंतो, स भद्दओ सारणा जत्थ॥८॥
जह सीसाइँ निकंतइ, कोई सरणागयाण जंतूणं।
एवं सारणियाणं, आयरिओ असारओ गच्छे॥९॥

तथा—

दव्वाइ अपडिबद्धो, अममो विहरिज्ज विविहदेसेसु।
अनियर्यविहारया जं, जईण सुत्ते विणिद्दिट्ठा॥१०॥

तथाहि—

अनिए य वासो समुदाण चरिया,
अन्नायउंछं पयरिक्कया य।
अप्पोवही कलहविवज्जणा य,
विहारचरिया इसिणं पसत्था॥११॥

इच्चाइ कहिय वुत्तो, सो एवं वच्छ विहर,अन्नत्थ।
मा ओमे इत्थ ठिओ, सीसगणो एस सीइज्जा॥१२॥
एगागी वि अहं पुण, पहीणजंघाबलो अबलदेहो।
अनलो विहरिउमत्र-त्थ तो इहं चेव ठाइस्सं॥१३॥
इय भणिय मुणी वुत्ता; वच्छा सच्छा सया सयाकालं।
कुलबहुनाएण इमं, मा मुंचिज्जह कयावि तुमे॥१४॥
तिन्नुच्चिय भवजलही, पयपसाया सुहेण तुब्भेहिं।
संपइ इमिणा सद्धिं,कुणह विहारं महाभागा !॥१५॥
इह सुणिय सुमुणिवइणो,ते मुणिणो सूरिचरणठवियसिरा।

मुंचंता गुरु विरहु-त्थ सो य उत्पन्नअंसुभरं ॥ १६ ॥
पडिपुन्नमन्नुभररु-द्ध कंठउट्ठिंतगग्गरगिरिल्ला ।
गुरुवयणं पडिकूलिउ; मचयंता दुक्खसंतत्ता ॥ १७ ॥

कहमवि नमिउं गुरुणो, अवराहपए खमाविउं नियए ।
ओमाइदोसरहिए, देसे पत्ता विहारेणं ॥ १८ ॥

संगमगुरू वि खित्तं, नवभागी काउ कायनिरविक्खो ।
वीसुं वसहीगोयर-विआरभूमाइसु जपइ ॥ १६ ॥

सुभिक्खे गुरुपासे कयावि सीहेण पेसिओ दत्तो ।
सो पुव्ववसहिसंठिय-सूरिं दट्ठुं विचिंतेइ ॥ २० ॥

कारणवसा न कीरइ; खित्ते अवरावरे जइ विहारो ।
नवनववसहिविहारो, कीस पयहिं परिचत्तो ॥ २१ ॥

ता एस सिढिलचरणो, खणं पि न खमो इमेण संवासो ।
एवं चिंतिय वीसुं, समीववसहीइ सो ठाइ ॥ २२ ॥

भिक्खासमए गुरुणा, सह हिंडंतो विसिट्ठमाहारं ।
दुभिक्खवसा अलहं-तओ य जाओ कसिणवयणो ॥२३॥

तं तह निए वि सूरी, कम्मि वि ईसरगिहे गओ तत्थ ।
रेवइदोसेणेगो, सया रुयंतो सिसू अत्थि ॥ २४ ॥

सो दाउं चप्पुडियं, गुरुणा भणिओ य बाल मा रुयसु ।
गुरुतेयं असहंती, झड त्ति सा रेवई नट्ठा ॥ २५ ॥

जाओ बालो सुत्थो, तज्जणगो गहियमोयगे पत्तो ।
गुरुणा करुणानिहिणा, दवाविया ते उ दत्तस्स ॥ २६ ॥

अह मुणिपहुणा भणियं, तं गच्छसु दत्तसंपयं वसहिं ।
अहयं पि आगमिस्सं, पडिपुन्नं काउ समुयाणं ॥ २७ ॥

सड्ढगिहमेगमिमिणा, भिराउमइ दंसियं सयं अहुणा ।
सेसेसु गमी दत्तो, इय चिंततो गओ वसहिं ॥ २८ ॥

गुरुणो वि अंतपंतं, गहिउं सुचिरेण आगया वसहिं ।
पन्नगबिलनाएणं, भुंजंति तयं समयविहिणा ॥ २९ ॥

आवस्सयवेलाए, आलोइय सूरिणो समुवविट्ठा ।
सो निसेयंतो गुरुणा, आलोइसु सम्ममिय वुत्तो ॥ ३० ॥

स भणइ तुब्भेहिं चिय,सह परिभमिओ म्हि किमिहविडयेपि
आह गुरू सिसुविसयं, सुहुमं नणु धाइपिंडं ति ॥ ३१ ॥

दत्तो तओ दुरप्पा, अणप्पसंकप्पकप्पणाभिहओ ।
बिंबुकडकडुयगिरा-इँ मुणिवरं पइ इमं भणइ ॥ ३२॥

राईसरिसवमित्ताणि, परच्छिद्दाणि पिच्छसि ।
अप्पणो बिल्लमित्ताणि, पासंतो वि न पाससि ॥ ३३ ॥

इय भणिय गओ एसो, नियवसहिं तयणु तस्स सिक्खत्थं।
पुरदेवयाइ सिग्घं, विउव्वियं दुद्दिणं गरुयं ॥ ३४ ॥

फुडफुट्टमाणबंभ-डभंडरवविरसजलहरारावं ।
सो निसुणंतो भयभर-खलंतवयणो भणइ सूरिं ॥ ३५ ॥

भयवं ! बीहेमि अहं, आह गुरुएहि मम सयासम्मि ।
स भणइ तिमिरभरेणं, दिसि विदिसिं नेव पिच्छामि ॥३६॥

दीवसिहं व जलंतिं, नय खेलेणं नियंगुलिं काउं ।
दंसेऊण य गुरुणा, सो वुत्तो वच्छ ! एहि इओ ॥ ३७ ॥

तं दट्ठुं स दुरप्पा, जंपइ दीवो वि अत्थि किमिमस्स ? ।
तो पच्चक्खीहोउं, एवं वुत्तो स देवीए ॥ ३८ ॥

हा दुट्ठ ! सेह ! निन्नेह, देहगेहाइमुक्कपडिबंधे ।
मुणिनाहम्मि इममिम वि, एवं चिंतसि निल्लज्ज ॥ ३९ ॥

वसहिविहारकमेणं, पुणो वि इत्थट्ठियं सुगुरुमेयं ।
पाविट्ठ ! दुट्ठ धम्मिट्ठ-मन्नसी सिढिलचारित्तं ॥ ४० ॥

हा अंतपंतभोयण-परं पि कप्पेसि मुद्धरसगिद्धं ।
धिद्धी लद्धिसमिद्धं, पि दीवजुत्तं पयंपेसि ॥ ४१ ॥

दव्वाइदोसवसओ, वीयपयट्ठिएं विसुद्धसद्धाए ।
भावचरित्तपवित्ते, किह अवमन्नसि इमे गुरुणो ? ॥ ४२ ॥

इय अणुसिट्ठो सो दे-वयाइसंजायगुरुयअणुतावो ।
गुरुपयलग्गो खामइ, पुणो पुणो नियमवराहं ॥ ४३ ॥

आलोइयाइयारो, दत्तो गुरुदत्तविहियपच्छित्तो ।
विणउज्जुओ सुनिम्मल-चारित्ताराहगो जाओ ॥ ४४ ॥

संगमसूरी वि चिरं, विहिसेवावल्लिपल्लवणमेहो ।
निरुवमसमाहिजुत्तो, सुगइं पत्तो गयकिलेसो ॥ ४५ ॥

इत्थं विशुद्धविधिसेवनतत्परस्य,
श्रीसङ्गमस्य सुगुरोश्चरितं निशम्य ।
द्रव्यादिदोषनिहता अपि साधुलोकाः,
श्रद्धां विधत्त चरणे प्रवरां पवित्रे ॥ ४६ ॥ "

इति सङ्गमसूरिकथा । ध० र० ३ अधि० २ लक्ष० ।

संगय-सङ्गत-त्रि० । उपपन्ने, चं० प्र० २० पाहु० । स्था० । ज्ञा० । सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रात्मतया गतं सङ्गतम् । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । जी० । औ० । उचिते, ज्ञा०१श्रु० १ अ० । उपपत्तिभिरबाधिते, प्रश्न० २ संव० द्वार । स० । रा० । न्यासे, द्वा० १७ द्वा० । सङ्गतं-गमनम् । सविलासे चंक्रमणे, सू० प्र० २० पाहु० । " संगयगयहसियभणियचेट्ठिय " सङ्गतं-सुश्लिष्टं यद्गतं-गमनं हंसगमनवत् हसितं हसनं कपोलविकासि प्रेम सन्दर्शि च भणितं भणनं गम्भीरं मन्मथोद्दीपनं चेष्टितं-चेष्टनम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । विपा० ।

संगयपास-सङ्गतपार्श्व-त्रि० । सङ्गतौ देहप्रमाणोचितौ पार्श्वौ येषां ते तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । देहप्रमाणोचितपार्श्वेषु, औ० ।

संगयय-सङ्गतक-पुं० । उज्जयिन्यां नगर्यां देविलसुते, आव० ४ अ० । ('सव्वकामविरइ' शब्दे कथां वक्ष्ये ।)

संगर-संगर-न० । समरे, पाइ० ना० । सङ्केते, 'सङ्कर' त्ति सङ्केतोऽभिधीयते । ओघ० ।

संगरिगाफल-साङ्गरिकाफल-न० । बब्बूलफले, सेन० । प्रवचनसारोद्धारस्य तृतीयशतकस्य त्रयस्त्रिंशत्तमगाथायाः 'संगरिगाइम्मि अप्पडिए ' एतत्पदव्याख्याने श्रीआनन्दसूरिणा-सङ्गरिकादौ अपतिते पतिते तु द्विदलदोषसम्भवान्न कल्पते घोलादि इत्युक्तमस्ति, एतदुक्तिबलात् सांगरिकाफलं बब्बूलफलमपि द्विदलत्वेन खरतरैरभ्युपगम्यते, आनन्दसूरिश्च वडगच्छीयः श्रूयते, तेन तदुक्तं कथमात्मनां प्रमाणं नास्तीति ? प्रश्नेऽत्रोत्तरम्-आनन्दसूरिकृतग्रन्थस्तु अद्य यावद् दृष्टो नास्ति, तेन तद्दर्शने तद्विषयविचारो युक्तिमान्नान्यथेति ॥ २६१ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

संगल-सम् घट्-धा० । संघटने, " समो गलः " ॥ ८।४। ११३ ॥ अनेन सम्पूर्वस्य घटतेर्वैकल्पिको गलादेशः । संगलइ । संघटते । प्रा० ४ पाद ।

संगलिया-सङ्गलिका-स्त्री० । कलिकायाम् , अणु० ।

संगह-संग्रह-पुं० । संग्रहणं संग्रहः । स्वीकरणे,स्था० ८ ठा० ३ उ० । संग्रहो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः-आहारोपध्यादीनाम् , भावतः सूत्रार्थौ । व्य० ३ उ० ।

सम्प्रति संग्रहकुशलो व्याख्येयस्ततः संग्रहप्ररूपणार्थमाह-

दव्वे भावे संगहो , दव्वे ऊ उक्खहारमादी उ ।
साहिज्जादी भावे, परूवणा तस्समा होइ ॥ १५० ॥

संग्रहो द्विधा-द्रव्ये , भावे च । तत्र द्रव्ये-उक्षादिकः , आहारादिकश्च । उक्षा-बलीवर्दः । भावे भावविषयः साहाय्यादिकस्य भावसंग्रहस्य इयं-वक्ष्यमाणा भवति प्ररूपणा ।

तामेवाह-

साहिज्जवयण वायण-अणुभासण देसकालसंसमरणं ।
अणुकंपणमणुसासण-पूयणमब्भंतरं करणं ॥ १५१ ॥

संभुंजणसंभोगे, भत्तोवहिअन्नमन्नसंवासो ।
संगहकुसल गुणनिही,अणुकरणकारावणनिसग्गो।१५२

'साहिज्जं' सहायकृत्यकरणं वचनमाभाषितस्य इच्छाकारभणनम्,अथवा-अभिग्रहस्य-गृहीतमौनव्रतस्य वचनविषयेन केनाऽप्याभाषणं कृते तस्योत्तरभणनं वचनं ' वायण ' त्ति वाचनया क्लान्ते गुरौ साधूनां ददाति वाचनम् । अनुभाषणं नाम-आचार्येण भाषिते पश्चाद्भाषणं, न पुनः प्रधानीभूयाचार्यभाषणादग्रेऽवभाषते । देशकालसंस्मरणं नाम अस्मिन् देशे अस्मिन् काले च कर्त्तव्यमिदं ग्लानादीनामिति विज्ञाय यद्देशे यत्काले स्मारयत्याचार्याणां ग्लानादीनामनुकम्पनं-दुःखार्त्तस्यानुकम्पाकरणं बालवृद्धासहायान् यथादेशकालमनुकम्पते इति भावः। (अनुशासनस्य व्याख्या 'अणुसासण' शब्दे प्रथमभागे ४२१ पृष्ठे गता।) पूजनं नाम यथाक्रमं गुर्वादीनामाहारादिसम्पादनविनयकरणम्,यदि वा-ज्ञानाचारादिषु पञ्चस्वाचारादिषु यथायोगमुद्यच्छतामुपबृंहणम्,अभ्यन्तरकरणं नाम-द्वयोः साध्वोर्गच्छभेदीभूतयोरभ्यन्तरं कुलादिकार्थनिमित्तं परस्परमुल्लपतोस्तृतीयस्योपशुश्रूषोर्बहिष्करणम् । अथवा-यदिष्टः सन्नभ्यन्तरे गत्वा तत् गच्छादिप्रयोजनं ब्रूते एतदभ्यन्तरकरणम् । यदि वा-तेन सह ये बाह्यभावं मन्यन्ते तानपि तथाऽनुवर्त्तयति यथा तं तेजस्विनमभिमन्यन्ते एतदभ्यन्तरकरणम् ॥१५१॥ संभोजनं नाम-यत्सांभोगिकैः सह भोजनसंयोगः, 'भत्तोवहीति' यदि भक्तमुपधिं वा संभोगयति । किमुक्तं भवति-यद्यस्योपकारकं भक्तमुपधिर्वा तत्स्वयमुत्पाद्य तस्मै ददाति ततो गृह्णाति वा तथा ' अन्नमन्नं संवासे ' इति साम्भोगिकैः परस्परमेकत्र वसनमेतानि कुर्वाणः संग्रहकुशलः । व्य० ३ उ० । (अन्यदत्रैव ' संगहकुसल ' शब्दे वक्ष्यते ।) संगृह्णातीति संग्रहः । संग्राहके, व्य० ३ उ० । शिष्याणां

श्रुतोपादाने, स्था० ५ ठा० ३ उ० । व्य० । संग्रहणं संग्रहः । व्यसनादौ सहायकरणे , स्था० १० ठा० ३ उ० । शिष्याणां संग्रहणे, प्रति० । पं० भा० ।

दव्वे भावे संगहो , दव्वे आहारमादिएहिं तु ।
सिक्खावणमगिलाए, गेल्लणे यावि करणं तु ॥
भावम्मि संगहो खलु, णाणादी तत्तु होति बोधव्वो ।
जह वट्टावेउं वा, गच्छं तु उवायकुसले तु ॥
संसारभउव्विग्गो, संविग्गो सोऽवि होति णायव्वो ।
एतेसिं तु पदाणं, चउभंगा होंति एक्केके ॥
तदुभयविसारदो खलु, न संगहे कुसलो एत्थ चउभंगो।
तदुभयवाए कुसले, एत्थं पि तु होंति चउभंगा ॥
तदुभयसंविग्गेहि वि, चउभंगो एव होति कायव्वो ।
एवं गुणजातियस्स, पव्वावेउं तु कप्पति तु ॥
पव्वावेंतो भणित्ता । पं० भा० १ कल्प।

" दव्वे भावे संगहो , दव्वे आहारवत्थमादीहिं । भावे णाणादीहि तु, संगेएहति संगहो तेणं " (पं० भा० ५ कल्प ।) इत्युक्तलक्षणायां गौणानुज्ञायाम् , नं० । उग्रादिक्षत्रियसंघे, ति० ।

उग्गा भोगा रायम-खत्तिया संगहो भवे चउहा ।
आरक्खि (ग) गुरुवयंसा, सेसाओ खत्तिया होंति ॥

ति० । संगृह्णाति सामान्यरूपतया सर्ववस्तु क्रोडीकरोतीति संग्रहः । ग० २ अधि० । अष्ट० । स्था० । अनु० । सूत्र० । (अत्रत्या व्याख्या ' जाइ ' शब्दे चतुर्थभागे १४३८ पृष्ठे गता ।)

संगहियपिंडियत्थं, संगहवयणं समासतो बिंति ।

सम्-आभिमुख्येन गृहीत उपात्तः संगृहीतः, पिण्डित एकजातिमापन्नः अर्थो विषयो यस्य तत्संगृहीतपिण्डितार्थम् । संग्रहस्य वचनं संग्रहवचनं समासतः संक्षेपेण ब्रुवते तीर्थकरगणधराः । किमुक्तं भवति-सामान्यप्रतिपादनपरः संग्रहनयः, शब्दव्युत्पत्तिश्चैवम्-संगृह्णाति अशेषविशेषविरोधनद्वारेण सामान्यरूपतया समस्तं जगदादत्ते इति संग्रहः । आ० म० १ अ० ।

अथ संग्रहनयं विवृणोति-

संग्रहो द्विविधो ज्ञेयः, सामान्याच्च विशेषतः ।
द्रव्याणि चाविरोधीनि, यथा जीवाः समे समाः॥१२॥

संगृह्णातीति संग्रहः , अथवा-संगृह्यते अनेन सामान्यविशेषाविति संग्रहः, स च द्विविधः-द्विप्रकारस्तयोरेकः सामान्यौघात् सामान्यसंग्रहः , १ द्वितीयो विशेषाद् व्यक्तेर्विशेषसंग्रहः २, इत्थं द्विभेदः । अथानयोः प्रत्येकमुदाहरणे द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि अविरोधीनि परस्परविरोधरहितानीत्यर्थः । एकद्रव्यसद्भावे द्रव्यषट्कमेव प्राप्यते इति प्रथमोदाहरणम् १ , यथा च जीवाः सर्वेऽविरोधिनो जीवा हि संसृतिविषयिणः सिद्धिविषयिणश्चानन्ता वर्त्तन्ते । तेषां निरुक्तिः-जीवति चैतन्यादिभिः जीवः । अथ च जीव प्राणधारणे, तत्र प्राणा द्विधा-द्रव्य-भावभेदा-

त्। तत्र च द्रव्यप्राणा दश, भावप्राणाश्चत्वारः । मोक्षप्राप्तौ यद्यपि द्रव्यप्राणानां कर्मजन्यानां सर्वथा क्षयस्तथाऽपि जीवनलक्षणा जीवस्य भावप्राणाः सहचारिणः कर्मासद्भावेऽपि भवन्ति सिद्धानामपि जीवत्वात् भावप्राणा भवन्ति, अतो मुक्ताः संसारिणश्च जीवाः। मुक्ताः पुनः पञ्चदशभेदाः,संसारिणो-देवनारकतिर्यङ्मनुष्यभेदाच्चतुर्द्धा, तत्रान्तिमभेदयोः पञ्चभेदाः, तत्रापि मनुष्यस्य पञ्चाशल्लक्षण एक एव भेदः,तिरश्च एकस्मादारभ्य पञ्च यावत् । अक्षभेदादेकाक्षद्व्यक्षत्र्यक्षचतुरक्षपञ्चाक्षभेदात् पञ्च भवन्ति। एवं भेदतोऽपि जीवाः सर्वे अविरोधिनः, संग्रहाद् विशेषसंग्रहभेदः२। अथ च संग्रहस्वरूपमुपवर्णयन्ति-सामान्यमात्रग्राही परामर्शः संग्रह इति,सामान्यमात्रमशेषविशेषरहितम्। स तु द्रव्यत्वादिकं गृह्णातीत्येवंशीलः, समेकीभावेन विशेषराशिं गृह्णातीति संग्रहः। अयमर्थः-स्वजातेर्दृष्टेष्टाभ्यामविरोधेन विशेषाणामेकरूपतया यद्ग्रहणं स संग्रह इति। अनुभेदानादर्शयन्ति, अनुभयविकल्पः परः अपरश्चेति। तत्र परसंग्रहमाहुः-अशेषविशेषेष्वौदासीन्यं भजमानः शुद्धद्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसंग्रह इति। परामर्श इति, अग्रेतनेऽपि योजनीयमुदाहरति-विश्वमेकं सदविशेषादिति 'यथे' ति अस्मिन्नुक्ते हि सदिति ज्ञानाभिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितिसत्ताकत्वेनैकत्वमशेषार्थानां संगृह्यते।

अथ संग्रहनयभेदं दर्शयन्नाह-

संग्रहभेदकव्यव-हारोऽपि द्विविधः स्मृतः ।
जीवाजीवौ यथा द्रव्यं,जीवाः संसारिणः शिवाः ॥२१॥

संग्रहस्य नयस्य यो भेदको विषयस्तस्य दर्शकः स व्यवहारनयः कथ्यते, व्यवह्रियते संग्रहविषयोऽनेनेति व्यवहारः, सोऽपि द्विविधः-द्विप्रकारः स्मृतः-कथितः, तस्यैव-पूर्वोदितस्य संग्रहनयस्य भेदवदस्याऽपि भेदभावना कर्त्तव्या,यत एकः सामान्यसंग्रहभेदकव्यवहारः १,द्वितीयो विशेषसंग्रहभेदकव्यवहारः २,एवं भेदद्वयम्। अथ तयोरुदाहरणे तत्राद्यस्योदाहृतिर्यथा जीवाजीवौ द्रव्यम्। अत्र जीवस्य चेतनस्याजीवस्याचेतनस्य संग्रहसामान्यविषयत्वाद् द्रव्यमिति एकैव संज्ञा। कथम्?,द्रवति तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति त्रिकालानुयायी यो वस्त्वंशस्तद् द्रव्यमिति व्युत्पत्त्या स्वगुणपर्यायवत्त्वेनोभयोरपि जीवाजीवयोर्द्रव्यपदं साधारणमित्यर्थो-जीवद्रव्यमजीवद्रव्यमिति सामान्यसंग्रहभेदकव्यवहारः १, अथ जीवाः संसारिणः,सिद्धाश्च अत्र जीवानामनन्तानां चैतन्यवतां संसारित्वं सिद्धत्वं च विशेषव्यवहारः, अतो द्वितीयभेदः विशेषसंग्रहभेदकव्यवहारः २, एवमुत्तरोत्तरविवक्षया सामान्यविशेषवत्त्वं भावनीयम्। द्रव्या० ६ अ० । (संग्रहस्वरूपोपवर्णने 'णय' शब्दे चतुर्थभागे १८५६ पृष्ठे गतम्।)

प्रकारान्तरेण संग्रहं लक्षयति-

संग्रहः संगृहीतस्य, पिण्डितस्य च निश्चयः ।
संगृहीतं परा जातिः, पिण्डितं च परा स्मृता ॥ २२ ॥

संग्रह इति-संगृहीतस्य पिण्डितस्य च निश्चयः संग्रहस्तत्र संगृहीतं परा-सर्वव्यापिका जातिर्मताऽऽख्याता महासामान्यमिति यावत्। पिण्डितं त्वपरा देशव्यापिका-जातिर्द्रव्यत्वादिसामान्यमिति यावत् । यद्यप्येतदुभयग्राहित्वं प्रत्येकग्राहिण्यव्याप्तप्रत्येकग्राहित्वं चाननुगतं तथाऽपि सामान्यमात्राभ्युपगमप्रवणैकदेशबोधत्वं संग्रहनयत्वमिति लक्षणं बोध्यम्, 'संगहे अपिण्डिअत्थं संगहवयणं समासओ बिंति' त्ति सूत्रस्वारस्याच्चेत्थमुक्तिः। यद्वा-नैकगमाद्यपगतार्थपदं संग्रहश्च विशेषविनिर्मोकोऽशुद्धविषयविनिर्मोकश्चेत्यादि यथासम्भवमुपपादयस्तेन न प्रस्थले सामान्यविधयाऽसंग्रहात्तत्स्थलप्रदर्शितसंग्रहनयेऽव्याप्तिरित्यादिकं बोध्यम् । "अर्थानां सर्वैकदेशग्रहणं संग्रहः" इति तत्त्वार्थभाष्यम्। अत्र सर्वं सामान्यम् एकदेशश्च विशेषस्तयोर्ग्रहणं संग्रहः सामान्यैकशेषस्वीकार इत्यर्थः। अयं हि घटादीनां भवनानर्थान्तरत्वाद्भावांश एव च प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्तेस्तन्मात्रत्वमेव स्वीकुरुते, घटादिविशेषविकल्पस्त्वविद्योपजनित एवेति मन्यते, अतद्व्यावृत्तिव्यवहारोऽप्यस्य प्रतियोगिसापेक्षत्वेन कल्पनामूल एवायं चाऽशुद्धसंग्रहविषय एव तदवान्तरभेदास्तु यत् यत् सामान्यान्तर्भावेन विधिव्यवहारं प्रवर्त्तयन्ति तत्तत्सामान्यैकशेषस्वीकारिणो द्रष्टव्याः, तादृशतादृशसंग्रहनयविचारे च तत्तदवान्तरधर्म्माकारश्रुतिनिश्चितं मतिज्ञानमपि जायत एव, रूपविशेषवान्मणिः पद्मराग इत्युपदेशार्थप्रतिसन्धानानन्तरं चाक्षुषोपयोगे पद्मरागाकारमिव प्रत्यक्षमिति कार्यविशेषादपि तद्विशेष इति दिक्।

संग्रहावान्तरभेदैरेव संग्राह्यार्थव्यवहारभेदमुपदर्शयति-

एकद्वित्रिचतुःपञ्च-षड्भेदा जीवगोचराः ।
भेदाभ्यामस्य सामान्य-विशेषाभ्यामुदीरिताः ॥ २३ ॥

एकेति-चेतनत्वेन जीव एकः, त्रसस्थावराभ्यां द्विविधः, पुंवेद १ स्त्रीवेद २ नपुंसकवेदैस्त्रिविधः, देवमनुष्यतिर्यग्नारकगतिभेदैश्चतुर्विधः, एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात्पञ्चविधः, पृथ्वीकायाप्कायतेजस्कायवायुकायवनस्पतिकायत्रसकायभेदात् षड्विधः, इत्येवं ये-जीवगोचराः संग्रहप्रकारा उदीरिताः सिद्धान्ते तेऽस्य संग्रहनयस्य सामान्यविशेषाभ्यां-सामान्यसंग्रहविशेषसंग्रहलक्षणाभ्यां भेदाभ्यामवगन्तव्याः।

नैगमव्यवहारयोरपेक्षया यथाऽस्य शुद्धत्वं तथाह-

उपचारा विशेषाश्च, नैगमव्यवहारयोः ।
इष्टा ह्यनेन नेष्यन्ते, शुद्धार्थपक्षपातिना ॥ २४ ॥

उपचारा इति-उपचाराः गौणव्यवहारा विशेषाश्च तत्तद्व्यावृत्तिरूपा नैगमव्यवहारयोरिष्टाः शुद्धार्थपक्षपातिना एतदुभयापेक्षया स्वविषयोत्कर्षाभिमानिना हि निश्चितमनेन संग्रहनयेन नेष्यन्ते, तथा च-नैगमव्यवहारसंमतोपचारविशेषानवलम्बित्वादस्य शुद्धत्वं स्वसमवायोचितोपचारविशेषयोः कश्चिदवलम्बनेनाऽपि नापोद्यत इति भावः। नयो०। स्या०। सम्म०। अत्यर्थमतृष्णया धनमेलने, अनु०। संगृह्यतेऽनेनेति संग्रहः। "पुन्नाम्नि घः" ॥ ५। ३। १३० ॥ इति करणे घ (अ) प्रत्ययः। संग्राहके, पं० सं० १ द्वार।

संगहएक्कय-संग्रहैकक-पुं० । एककरूपे संग्रहे. स्था० ४ ठा०२ उ० । (व्याख्या 'एकेक्क' शब्दे तृतीयभागे १ पृष्ठे गता ।)

संगहकाय-संग्रहकाय-पुं० । संग्रहणं—संग्रहः, स एव कायः संग्रहकायः । कायभेदे, आव० ५ अ० ।

संगहकुसल-संग्रहकुशल-पुं० । उपध्यादिना साधूनां संग्रहकरणनिपुणे, व्य० । स च (संग्रहकुशलः) पुनः कथंभूत इत्याह-संग्रहानुगता ये गुणास्तेषां निधिरिव गुणनिधिः, तथा-अनुकरणं नाम-यत्सीवनलेपादि कुर्वन्तं दृष्ट्वा ब्रूते—इच्छाकारेण तवेदमहं करिष्यामि कुरुते वा, कारापणं वा न यत्स्वयं करणे अकुशलानन्यानपीच्छाकारेण कारापयति तस्मिन् निसर्गः स्वभावो यस्य सोऽनुकरणकारापणनिसर्गः, इत्थंभूतस्तस्य स्वभावो यदि अनभ्यर्थित एव करोति कारयति चेति भावः ।

सम्प्रति कतिपयपदव्याख्यानार्थमाह-

वयणे तु अभिग्गहिय-स्स केणऽवी तस्स उत्तरं कुणति ।
जा जयणाए किणहं, ते उ गुरुम्मी वयणं देइ ॥१५३॥

वचने-वचनविषये अभिग्रहिकस्य-गृहीताऽभिग्रहप्रतिपन्नमौनव्रतस्येत्यर्थः । केनापि प्रश्ने कृते सति तस्योत्तरं यद् भणत्येष वचनसंग्रहकुशलः । पश्चार्द्धं सुगमम् ।

साहूणं अणुभासइ, आयरिएणं तु भासिए संते ।
सारेयायरियाणं, देसे काले गिलाणादि ॥ १५४ ॥

अत्र साधूनामिति पदं पश्चात् गाथायां सम्बध्यते ।

शेषपदव्याख्यानार्थमाह—

दुक्खत्ते अणुकंपा, अणुसासणभज्जमाणरक्खो वा ।
जो वा जहुत्तकारी, अणुसासणकिच्चमेयं तु ॥ १५५ ॥

इयमपि व्याख्यातार्था । (व्य०) (अभ्यन्तकरणम् 'अब्भंतरकरण' शब्दे प्रथमभागे व्याख्यातम् ।)

संभुजण संभोगे-णभुजणज्जस्स कारगं भत्तं ।
तं घेत्तुमप्पणा से, देइ एमेव उवहिं पि ॥ १५६ ॥

संभोजनं नाम-यत्संभोगेन योजयति । साम्भोगिकैः सहैकत्र भुङ्क्ते इति । तथा यद्यस्य कारकम्-उपकारकं भक्तं तदात्मना गृहीत्वा तस्मै ददाति । एवमेवोपधिमपि उपधिरपि यो यस्योपकारकस्तं स्वयमुत्पाद्य तस्मै ददाति ।

एतेन 'संभोगे भत्तोवहीति' व्याख्यातं परस्परमेकत्र संवासः सुप्रतीतत्वान्न व्याख्यातः ।

अणुकरण सिव्वणले-वणादिअणुभासणा उ दुम्मेहो ।
एरिसो तस्स निसग्गा,जं भणियं एरिससहावो ॥१५७॥

अनुकरणं नाम-सीवनलेपनादि स्वयं किंचित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा इच्छाकारेणानुज्ञाप्य करोति । तथा दुर्मेधसि स्वयं सीवनलेपनादि कर्तुमनुजानाति, स्वयं तावत्करोत्येव किंत्वन्यानपि भाषते । यथा कुरुतैतस्य महानुभागस्यैतत्करणम् । ईदृशस्तस्यानुकरणे कारापणे च निसर्गः स्वभावः । "जं भणियं" ति किमुक्तं भवतीत्यर्थः—ईदृशस्वभाव उक्तः संग्रहकुशलः । व्य० ३ उ० । (उपग्रहकुशलः 'उवग्गहकुशल' शब्दे द्वितीयभागे व्याख्यातः ।)

संगहज्झाण-संग्रहध्यान-न०।संग्रहोऽत्यर्थमंतृष्णयां धनमेलनं तस्य ध्यानम् । मध्यमवणिजि इव धनसंग्रहाध्यवसाये, अनु० ।

संगहट्ठया-संग्रहार्थता-स्त्री० । संग्रहः-शिष्याणां श्रुतोपादानं स एवार्थः प्रयोजनं तद्भावस्तत्त्वम् । संग्रह एवार्थो यस्य स संग्रहार्थः । स्था० ५ ठा० ३ उ० । कथं नु नामैते शिष्याः सूत्रार्थसंग्राहकाः सम्पत्स्यन्ते इत्येवंरूपे संग्रहनिमित्ते, आ० म० १ अ० ।

संगहट्ठाण-संग्रहस्थान-न० । संग्रहो ज्ञानादीनां शिष्याणां वा तस्य स्थानानि-हेतवः संग्रहस्थानानि ज्ञानशिष्ययोः संग्रहहेतौ, ग० १ अधि० । स्था० ।

संग्रहस्थानसूत्रम्-

आयरियउवज्झायस्स णं गणंसि सत्त संगहठाणा पण्णत्ता, तं जहा-आयरियउवज्झाए गणंसि आणं वा धारणं वा संपउंजित्ता भवति,एवं जधा पंचट्ठाणे०जाव आयरियउवज्झाए गणंसि आपुच्छियचारी यावि भवति नो अणापुच्छियचारी यावि भवति।आयरियउवज्झाए गणंसि अणुप्पन्नाइं उवगरणाइं सम्मं उप्पाइत्ता भवति,आयरियउवज्झाए गणंसि पुव्वुप्पन्नाइं उवकरणाइं सम्मं सारक्खेत्ता संगोवित्ता भवति णो असम्मं सारक्खेत्ता संगोवित्ता भवइ । आयरियउवज्झायस्स णं गणंसि सत्त असंगहठाणा पण्णत्ता, तं जहा- आयरियउवज्झाए गणंसि आणं वा धारणं वा नो सम्मं पउंजित्ता भवति, एवं०जाव उवगरणाणं नो सम्मं सारक्खेत्ता संगोवेत्ता भवति । (सू० ५४४)

'आयरिए' त्यादि, आचार्योपाध्यायस्येति समाहारद्वन्द्वः कर्मधारयो वा। गणे गच्छे संग्रहो ज्ञानादीनां शिष्याणां वा तस्य स्थानानि—हेतवः संग्रहस्थानानि, आचार्योपाध्यायो गणे आज्ञां वा—विधिविषयमादेशं धारणां वा-निषेधविषयमादेशमेवं सम्यक् प्रयोक्ता भवति, एवं हि ज्ञानादिसंग्रहः शिष्यसंग्रहो वा स्याद्, अन्यथा तद्भ्रंश एवेति प्रतीतम्। यतः-"जहिं नत्थि सारणा वा-रणाय पडिचोयणा य गच्छम्मि । सो उ अगच्छो गच्छो,मोत्तव्वो संजमत्थीहिं ॥१॥" इति । 'एवं जहा पंचट्ठाणे त्ति' तच्चेदम्—'आयरियउवज्झाए णं गणंसि अहाराइणियाए किंतिकम्मं पउंजित्ता भवति २ आयरियउवज्झाए णं गणंसि जे सुयपज्जवजाते धारेइ ते काले काले सम्मं अणुप्पवाइत्ता भवइ ३ आयरियउवज्झाए णं गणंसि गिलाणसेहवेआवच्चं सम्मं अब्भुट्ठित्ता भवइ ४ आयरियउवज्झाए णं गणंसि आपुच्छियचारी यावि हवइ, नो अणापुच्छियचारी ५, स्थानद्वयं त्विहैवेति, व्याख्या तु सुकरैव, नवरमापृच्छनं गच्छस्य, यत उक्तम्—" सीसे जइ आमंते, पडिच्छगा तेण बाहिरं भावं । अह इयरे तो सीसा, तेव समत्तम्मि गच्छंति ॥ १ ॥

तरुणा बाहिरभावं, न य पडिलेहोवहीण किइकम्मं। मूलग-पत्तसरिसगा, परिभूया वच्चिमो थेरा ॥ २॥" इति। तथा—' अणुप्पन्नाइं ' ति अनुत्पन्नानि—अलब्धानि उपकरणानि वस्त्रपात्रादीनि सम्यग्—एषणादिशुद्धया ' उत्पादयिता ' सम्पादनशीलो भवति, संरक्षयिता—उपायेन चौरादिभ्यः संगोपयिता—अल्पसागारिककरणेन मलिनतारक्षणेन वेति। एवं संग्रहस्थानविपर्ययभूतमसंग्रहसूत्रमपि भावनीयमिति। स्था० ७ ठा० ३ उ०।

संगहणी-संग्रहणी—स्त्री०। संग्रहगाथायाम्, स०।

संगहदाण-संग्रहदान—न०। दानभेदे, संग्रहणं संग्रहो व्यसनादौ सहायकरणं तदर्थं दानं संग्रहदानम्। अथवा-भेदाद्दानमपि संग्रह उच्यते,। आह च—'अभ्युदये व्यसने वा, यत् किंचिद्दीयते सहायार्थम्। तत्संग्रहताऽभिमतं, मुनिभिर्दानं न मोक्षाय ॥ १॥' इति। स्था० १० ठा० ३ उ०।

संगहपरिण्णा-संग्रहपरिज्ञा—स्त्री०। संग्रहः स्वीकरणं तत्र परिज्ञानं नामाभिधानम्। अष्टम्यां गणिसम्पदि,स्था० ८ ठा० ३ उ०। दशा०। (संग्रहप्रतिज्ञायाः व्याख्या ' गणिसंपया' शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठादारभ्य द्रष्टव्या ।)

संगहसुत्त-संग्रहसूत्र—न०। प्रभूतार्थसंग्राहके सूत्रे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

संगहाभास-संग्रहाभास—पुं०। अयथार्थसंग्रहनये, रत्ना० ७ परि०। (सत्ताद्वैतं कुर्वाणः ' णय ' शब्दे चतुर्थभागे १६०२ पृष्ठे व्याख्यातः।)

संगहिय-संगृहीत—न०। भावे क्तः प्रत्ययः। सामान्याभिमुख्येन ग्रहणे अनुगमे, सर्वव्यक्तिष्वनुगतस्य सामान्यस्य प्रतिपादने,विशे०। अनु०। आ० चू०। दृढीकृते, जं० ३ वक्ष०। शिष्यत्वेनाश्रिते, आभिमुख्येन गृहीते, आ० म०१ अ०। आ० चू०। आश्रिते, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

संगहुवग्गहणिरय-संग्रहोपग्रहनिरत—त्रि०।संग्रह उपदेशादिना,उपग्रहो वस्त्रादिना, व्यत्यय इत्यन्ये तत्र निरतः। संग्रहोपग्रहयोरासक्ते, पं० व ४ द्वार।

संगाम-संग्राम—पुं०। रणशिरसि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ०। स्था०। आचा०। प्रश्न०। महज्जनसमक्षकलहे, तं०। संग्रामे हता देवलोकं यान्ति। भ० ७ श० ६ उ०।

देवे णं भंते! महड्डिए ०जाव महे सक्खे रूवसहस्सं विउव्वित्ता पभू अन्नमन्नेणं सद्धिं संगामं संगामित्तए ?, हंता पभू । ताओ णं भंते ! बोंदीओ किं एगजीवफुडाओ अणेगजीवफुडाओ ?, गोयमा! एगजीवफुडाओ णो अणेगजीवफुडाओ। तासि णं भंते! बोंदीणं अंतरा किं एगजीवफुडा अणेगजीवफुडा ?, गोयमा! एगजीवफुडा नो अणेगजीवफुडा । पुरिसेणं भंते! अंतरेणं हत्थेण वा एवं जहा अट्ठमसए तइए उद्देसए० जाव नो खलु तत्थ सत्थं कमति। (सू०-६३५)

' देवे णं ' मित्यादि, ' तासिं बोंदीणं अंतरा ' त्ति तेषां विकुर्वितशरीराणामन्तराणि ' एवं जहा अट्ठमसए ' इत्यादि अनेन यत्सूचितं तदिदम्-' पाएण वा हत्थेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा आमुसमाणे वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अन्नयरेण वा तिक्खेणं सत्थजाएणं आछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा समोडहमाणे वा तेसिं जीवप्पएसाणं आबाहं वा वाबाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाएइ ?, णो इणट्ठे समट्ठे' त्ति व्याख्या चास्य प्राग्वत्। भ० १८ श० ७ उ०। (रथमुशलसंग्रामवक्तव्यता ' रहमुसल ' शब्दे षष्ठे भागे गता ।) (देवासुरसंग्रामवक्तव्यता ' देवासुरसंगाम ' शब्दे चतुर्थभागे उक्ता।)

संगामकाल-संग्रामकाल—पुं०। परानीकयुद्धावसरे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०।

संगामरह-संग्रामरथ—पुं०। संग्रामयोग्ये रथे, यस्योपरि प्राकारानुकारिणी कटीप्रमाणा फलकमयी वेदिका क्रियते यत्रारूढैः संग्रामः क्रियते। अनु०। बृ०।

संगामसंकड-सग्रामसङ्कट—न०। संग्रामसङ्कटे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

संगामसीस-संग्रामशीर्ष—न०। संग्राममूर्धनि, आचा० १ श्रु०६ अ० ३ उ०। "एस संगामसीसे वियाहिए।" संग्रामशिरसि परानीकनिशिताकृष्टकृपाणानि यत्र प्रभासञ्ज्वलितोद्यतसूर्यत्विड्ढद्भूतविद्युन्नयनचमत्कृतिकारिणि कृतकरणेऽपि सुभटोऽक्षतविकारं न विधत्ते एवं मरणकालेऽपि समुपस्थिते परिकर्म्मतः मंतरप्यन्यथाभावः कदाचित्स्यादतो यो मरणकाले न मुह्यते स पारगामी। आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ०।

संगामिय-संग्रामिक—त्रि०। संग्रामप्रयोजने, स्था० ५ ठा० १ उ०। भ०। ज्ञा०।

संगामिया-सांग्रामिकी—स्त्री०। या संग्रामकाले समुपस्थिते सामन्तादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते। कृष्णवासुदेवस्य भेर्याम्, आ० चू० १ अ०। विशे०। आ० म०।

संगार-सङ्कार—पुं०। सङ्केते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०। भ०। द० प०। आ० म०। बृ०। स्था०। ज्ञा०। आचा०।

संगारा-सङ्कारा—स्त्री०। प्रव्रज्याभेदे, 'संगारमन्निणाते, सत्तविवाकासि जइ तु संगारं।' पं० भा० १ कल्प। पं० चू०।

संगारदत्त-सङ्कारदत्त-त्रि०। सङ्कारः-सङ्केतः स दत्तो यस्य शैक्षस्य स संगारदत्तः। आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वात् क्तान्तस्य परनिपातः। कृतसङ्केते शिष्यादिके, बृ० ३ उ०।

संगारपवज्जा-सङ्कारप्रव्रज्या—स्त्री०। प्रव्रज्याभेदे, स्था०। (' पवज्जा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३० पृष्ठे व्याख्या गता।)

संगारसमय-सङ्कारसमय—पुं०। सङ्कारः सङ्केतस्तद्रूपः समयः सङ्कारसमयः। सङ्केतरूपे समयभेदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

संगास–सङ्काश–त्रि०। सदृशे, उत्त० ३४ अ०। छायाविशेषे, आ० म० १ अ०।

संगिय–स्वाङ्गिक–न०। परिभुक्तप्राये, स्था० ४ ठा० ३ उ०। आचा०।

संगिया–सङ्गिता–स्त्री०। सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्भावस्तत्ता। द्रव्यादिषु सत्सङ्गे, भ० २ श० ५ उ०।

संगिल्ल–सङ्ग–पुं०। समुदाये, व्य० १ उ०। ज्ञा०।

संगिल्लि–संगेल्लि–पुं०। अन्योऽन्यं हस्तावलम्बे, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ०।

संगोवंग–साङ्गोपाङ्ग–त्रि०। शिक्षा १ कल्प २ व्याकरण३ निरुक्त ४ छन्दो ५ ज्योतिष्कानयन ६ लक्षणानि षडुपाङ्गानि तद्व्याख्यानरूपाणि तैः सह वर्त्तन्त इति साङ्गोपाङ्गाः। अनु०। अङ्गोपाङ्गसहितेषु, " संगोवंगा वेया " तत्राङ्गानि शिक्षा १ कल्पं २ व्याकरणम् ३ छन्दः ४ ज्योतिः ५ निरुक्तञ्च ६, उपाङ्गानि–अङ्गार्थविस्ताररूपाणि। कल्प० १ अधि०१ क्षण।

संगोवित्ता–सङ्गोपयितृ–त्रि०। क्षेमस्थानप्रापयितरि, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

संगोवेमाणी–सङ्गोपयन्ती–स्त्री०। वस्त्राच्छादनगर्भगृहप्रवेशनादिभिः क्षेमप्रापिकायाम्, विपा० १ श्रु० २ अ०।

संघ–सङ्घ–पुं०। सङ्घाते, व्य० ३ उ०। गुणसंघाते, व्य० ३ उ०। समुदाये, जी० ३ प्रति०४ अधि०। प्रज्ञा०। ग०। रा०। औ०। कीटिकादिगणसमुदाये,स्था० ५ ठा० १ उ०। भ०। कुलसमुदायो गणः, वालुकापर्यन्तः संघः। पं० व० १ द्वार। सम्यग्दर्शनादिसमुचितप्राणिगणे साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपे (संघा० १ प्रस्ता० १ अधि०। प्रव०। ध०।) गुणरत्नपात्रभूते (पं० व० १ द्वार।) सत्त्वसमूहे, स्था०।

चउव्विहे संघे पण्णत्ते, तं जहा–समणा समणीओ सावगा सावियाओ। (सू० ३६३)

संघो—गुणरत्नपात्रभूतसत्त्वसमूहः, तत्र श्राम्यन्ति—तपस्यन्तीति श्रमणाः। अथवा–सह मनसा शोभनेन निदानपरिणामलक्षणपापरहितेन चेतसा वर्त्तन्त इति समनसस्तथा समानं—स्वजनपरजनादिषु तुल्यं मनो येषां ते समनसः। उक्तञ्च—" तो समणो जइ सुमणो, भावेण य जइ न होइ पावमणो। सयणे य जणे य समो, समो य माणावमाणेसुं ॥ १ ॥" अथवा—समिति–समतायां शत्रुमित्रादिष्वणन्ति–प्रवर्त्तन्त इति समणाः। आह च–"नऽत्थि य सि को इ वेसो, पिओ व सव्वेसु चेव जीवेसु। एएण होइ समणो,एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥ १ ॥" इति, प्राकृततया सर्वत्र ' समण ' त्ति। एवं समणीओ, तथा शृण्वन्ति जिनवचनमिति श्रावकाः, उक्तञ्च–" अवाप्तदृष्ट्यादिविशुद्धसम्पत्, परं समाचार मनुप्रभातम्। शृणोति यः साधुजनादतन्द्र–स्तं श्रावकं प्राहुरमी जिनेन्द्राः ॥१॥" इति। अथवा—श्रान्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्राः, तथा वपन्ति–गुणवत्सप्तक्षेत्रेषु धनबीजानि निक्षिपन्तीति वा, तथा किरन्ति–क्लिष्टकर्म्मरजो विक्षिपन्तीति काः, ततः कर्म्मधारये श्रावका इति भवति। यदाह–" श्रद्धालुतां श्राति पदार्थचिन्तना–द्धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम्। किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवना–दथापि तं श्रावकमाहुरञ्जसा ॥१॥" इति एवं श्राविका अपि। स्था० ४ ठा० ४ उ०। आ० म०। " तित्थयरे तित्थयरे, तित्थं पुण जाण गोयमा ! संघं। " महा० ४ अ०।

संघावज्ञाप्रतिक्षेपः—

तित्थयरवंदणिज्जं, संघं पि खिवेइ कोइ अइबालो। नत्थी संघो एसो, भणिओ आसायणो कप्पे ॥ ८१ ॥

तीर्थङ्करवन्दनीयं–सर्व्वज्ञवन्द्यं 'नमो तित्थस्से' ति भणनात् संघमपि साधुसाध्वीश्रावकश्राविकाश्च ज्ञानादिगुणरूपं न केवलमाचार्यादीत्यपेरर्थः, क्षिपति–तिरस्कुरुते कोऽपि कश्चिदेकस्त्वितरोऽन्योऽपि प्राकृतस्वभावः अतिबालो–महामूर्खः, कथं क्षिपतीत्यत आह–न नास्ति विद्यते संघ उक्तरूपः एष संक्षेपको भणित उक्तश्चाशातनाकारकः कल्पे—छेदग्रन्थ इति गाथाऽर्थः।

कल्पभणितमेवाह—

अक्कोसतज्जणाई, संघमहिक्खिवइ संघपडिणीओ। अन्ने वि अत्थि संघा–ण सियालणतिक्कमाईणं ॥८२॥

आक्रोशतर्जनादिभिः संघं–साध्वादिवर्गमधिक्षिपति–निराकरोति संघप्रत्यनीकः–प्रवचनप्रतिकूलः, तत्राक्रोशो दुष्टवाग्भणनं तर्जनं तु–किमनेन सिद्ध्यतीति, एवमादि भणितिरादिग्रहणाद्यथौचित्यविनयाद्यकरणग्रहो विभक्तिलोपाच्चेत्थं निर्देशः। एवं च वदन् संघं क्षिपतीत्याह–अन्येऽपि–परे न केवलमयं साध्वादिवर्ग इत्यपेरर्थः। सन्ति–विद्यन्ते संघसमाग्रहणे केषामित्याह–' सियालणतिक्कमाईणं ' तत्र शृगालः प्रतीतः णतिक्कः देशीभाषया कालिकरवः, आदिशब्दाच्छेषजन्तुपरिग्रहः। मकारोऽत्रालाक्षणिक इति गाथाऽर्थः।

पुनरपि संघस्य पूज्यतां दर्शयन्निदमाह—

उग्घाडणा भएणं, सुयकेवलिणा वि मनिओ संघो। पुव्वाणं परिवाडिं, देहि भणंतो महासइणा ॥ ८३ ॥

उद्घाटना–समयभाषया संघाद्बहिष्करणलक्षणा तस्या भयं तेन अनुस्वारश्च पूर्ववत्, श्रुतकेवलिनाऽपि चतुर्दशपूर्वधरेण न केवलं तीर्थकरेणेत्यपेरर्थः मानितः–पूजितः संघः प्रतीतः। पूर्वेषां समयप्रसिद्धानां परिपाटीं पाठरूपां देहि प्रयच्छ शिष्येभ्य इत्यध्याहारः भणन्—ब्रुवन्, किंविशिष्टेन महाशयिना–अचिन्त्यशक्तिना। अत्र च ' कगचजे' त्यादिना तकारलोपे स्वरे प्रकृतिलोपसंधय इत्यनेन तकाराकारलोपे रूपमिदम्। इदमिहतत्त्वं किल श्रीवीरस्वामिनो मोक्षे गतस्य दुष्कालो महान् संवृत्तः, सर्व्वोऽपि साधुवर्ग एकत्र मिलितो भणितं च परस्परं कस्य किमागच्छति सूत्रं ?, यावत् न कस्याऽपि पूर्वाणि समागच्छन्ति, ततः श्रावकैर्विज्ञाते भणितं यथा कुत्र साम्प्रतं पूर्व्वाणि सन्ति ?, तैः भणितम् भद्रबाहुस्वामिनि। ततः सर्वसङ्घसमुदायेन पर्यालोच्य प्रेषितस्ततसमीपे साधुसङ्घाटकः,गत्वा प्रणम्य च तेन भणिताः सूरयो यथा सुशिष्याणां पूर्वपरिपाटीं प्रयच्छत। तैस्तूक्तं साम्प्रतं वयं महाप्राणध्यानाशक्तास्ततो न तां दातुं शक्ता इ–

त्युक्तः समागतः साधुसङ्घाटकः, संघसमीपे कथितं तद्व-चः। ततो भूयोऽपि प्रेषितो यः संघवचो न कुरुते तस्य किं विधीयते,एवं गत्वा ब्रुवीत,तथा कृते तैरुक्तम्-यत्संघो भणति तदहं करोमि,इत्युक्ते, प्रेषितानि स्थूलभद्रप्रमुखानि सुशिष्याणां पञ्चशतानीति गाथाऽर्थः ।

ननु न वयं संघं निराकुर्मः किं त्वास्माकीनः संघो नान्येषामिति ये मन्येरन् तान् प्रत्याह—

अम्हाणं चिय संघो, अन्नाणं न उण लक्खणा भावा ।
नेवं वोत्तुं जुत्तं, छउमत्थाणं जओ भणिअं ॥ ८४ ॥

अस्माकमेव संघः अन्येषाम्-अपरेषां न पुनर्लक्षणाभावात् ज्ञानाद्यसत्तातः नैवमित्थं वक्तुम्-गदितुं युक्त-सगतं छद्मस्थानामतीन्द्रियज्ञानाभाववतां यतो—यस्मात् भणितम्-उक्तम् , इति गाथार्थः । जीवा० १४ अधि० । (संघगुणस्य वक्तव्यता ' परिणाम ' शब्दे पञ्चमभागे ६१२ पृष्ठे गता ।)

एवं स्थिते जीवोपदेशमाह—

संघस्सोवरि वेयरा , कयामि भणसु जाव पडिकुट्ठे ।
जुत्ता तत्थ करवयरा-मणम्मि भावो ण संपत्तं ॥८६॥

प्रकाटार्था । जीवा० १४ अधि० ।

सत्तीएँ संघपूआ, विसेसपूआउ बहुगुणा एसा ।
जं एस सुए भणिओ, तित्थयराणंतरो संघो ॥११३४॥

शक्त्या संघपूजा विभवोचितया, किमित्यत आह-विशेषपूजायाः दिगादिगतायाः सकाशाद्बहुगुणा एषा संघपूजा.विषयमहत्त्वादेतदाह-यदेष श्रुते भणितः—आगमे उक्तः तीर्थकरानन्तरः संघ इत्यतो महानेष इति गाथाऽर्थः ।

एतदेवाह—

गुणसमुदाओ संघो, पवयणतित्थं ति होंति एगट्ठा ।
तित्थयरोऽवि अ एअं,णमए गुरुभावओ चेव॥११३५॥

गुणसमुदायः संघ अनेकप्राणिस्थसम्यग्दर्शनात्मकत्वात्प्रवचनं तीर्थमिति भवन्त्येकार्थिका एवमाद्याऽस्य शब्दा इति, तीर्थकरोऽपि चैनं संघं तीर्थसंज्ञिनं नमति धर्मकथादौ गुरुभावत एव ' नमस्तीर्थाये ' ति वचनादेतदेवमिति गाथाऽर्थः ।

अत्रैवोपपत्त्यन्तरमाह

तप्पुव्विआ अरहया, पूइअपूआ य विणयकम्मं च ।
कयकिच्चो वि जह कहं,कहेइ णमए तहा तित्थं॥११३६॥

तत्पूर्विका—तीर्थपूर्विका अर्हन्तः तदुक्ताऽनुष्ठानफलत्वात्पूजितपूजा चेति भगवता पूजितपूजत्वाल्लोकस्य विनयकर्म्म च कृतज्ञताधर्म्मगर्भं कृतं भवति । यद्वा—किमन्येन कृत कृत्योऽपि स भगवान् यथा कथां कथयति धर्मसम्बन्धिनीमिति तथा तीर्थं तीर्थकरनामकर्म्मोदयादेवौचित्यप्रवृत्तेरिति गाथाऽर्थः ।

एयम्मि पूइअम्मी, णऽत्थि तयं जं न पूइअं होइ ।
भुवणे वि पूयणिज्जं, गुणठाणं वा तओ अन्नं ॥११३७॥

एतस्मिन् संघे पूजिते नास्ति तद्वस्तु यन्न पूजितमभिनन्दितं भवति । किमित्यत आह—भुवनेऽपि सर्वत्र पूज्यं-पूजनीयं न गुणस्थानं कल्याणतस्ततः संघादन्यदिति गाथाऽर्थः ।

तप्पूआपरिणामो, हंदि महाविसय एव मुणिअव्वो ।
तद्देसपूअओ वि हु, देवयपूआइणाएणं ॥ ११३८ ॥

तत्पूजापरिणामः-संघपूजापरिणामः 'हन्दि' महाविषय एव मन्तव्यः, संघस्य महत्त्वात्तद्देशपूजातोऽप्येकत्वेन सर्वपूजाभावे देवतोद्देशादिपूजादाहरणेनेति गाथाऽर्थः । पं० व० ४ द्वार । (पूर्वोल्लिखितगाथानां विवरणं पञ्चाशकटीकायां कृतं तच्च तृतीयभागे १२७३ पृष्ठे दर्शितम् ।)

अथ संघं मुकुटोपमया वर्णयन् गाथाद्वयमाह—

गुत्तीसमिइगुणड्ढो, संजमतवनियमकणयकयमउडो ।
सम्मत्तनाणदंसण, तिरियणसंपावियमहग्घो ॥११६॥

तत्र तावन्मुकुटस्वरूपं भण्यते ' गुत्तीसमिइगुणड्ढो ' त्ति गोपनं गुप्ती रत्नानां प्रतिश्रयसुवर्णेन संधिमीलनम् , सम्-सामस्त्येन इतिः-गमनं समितिः, मेलापको मणिरत्नसुवर्णानां यत्र सा समितिः, गुप्तिश्च समितिश्च गुप्तिसमिती , गुप्तिसमित्योर्गुणो गुप्तिसमितिगुणस्तेन आढ्यो महान् , मुकुटो हि ज्वरविषापहारादिमणिसंपर्काद् गुणाढ्यो भवति । पुनः कथंभूतः ' संजमतवनियमकणयकयमउडो ' त्ति संयमतपोनियमस्थानीयं त्रिप्रकारमर्जुनरक्ततपनीयकाञ्चनरूपं यत्कनकं तेन कृतो निर्म्मितः सर्लोपान्मुकुटविशेषणं ' मउडो' त्ति मुकुट इति विशेष्यकम् 'सम्मत्तनाणदंसणतिरियणसंपाविय' त्ति कथंभूतो मुकुटः ? सम्यक्त्वज्ञानदर्शनतुल्यत्रिरत्नसंप्रापितः शिखरत्रये हि रत्नत्रयालकृतो मुकुटो भवति । अथवा—प्राकृतत्वात्प्रापितशब्दस्य परनिपातात् संप्रापितत्रिरत्नः, यत एव हि संप्रापितः त्रिरत्नोऽत एव-महार्घ्यः-महामूल्यः 'पज्जोइय' त्ति पाठे त्रिभी रत्नैः प्रद्योपितैः परिकर्मितैर्महार्घ्यः एवंविधस्तावन्मुकुटः तेन संघ उपमीयते । तथाहि-गुप्तिसमितो गुणाढ्यो वाऽनेकातिशयर्द्धिः गुणवान् संजमतपोनियमैः कनकस्थानीयैः कृतो-निर्वर्तितः संघमुकुटो मुकुट इव मुकटः शिरसा धार्यत इति भावः । 'सम्मत्त-णाणदंसण ' त्ति सम्यक्त्वज्ञाने प्रतीते, ' दंसण ' त्ति दृश प्रेक्षणे, दृश्यते-सम्यक् परिज्ञायते सावद्यमनेनेति दर्शनं चारित्रमनेकार्थत्वाद्धातूनां ततः सम्यक्त्वज्ञानचारित्ररूपत्रिरत्नसंप्रापितशिखरः, तथा महार्घ्योऽर्थयितुम् अशक्यः ॥ ११६ ॥

अथेतरमुकुटात्संघमुकुटस्याधिक्यमाह—

संघो सइंदयाणं, सदेवमणुयासुरम्मि लोगम्मि ।
दुल्लहतरो विसुद्धो, अविसुद्धो तो महामउडो ॥११७॥

इतरमुकुटः सुप्राप एव संघमुकुटश्च सेन्द्राणामपि देवानां सदेवमनुजासुरेऽपि च लोके दुर्लभतरः, ' विसुद्धो ' त्ति विशुद्धश्च संघमुकुटो विशुद्धकर्मक्षयहेतुत्वात् , ततः संघमुकुटाद् यो महानपि मुकुटः सुलभो बालतपस्विक्रिययाऽपि

व्यन्तरत्वनरेन्द्रत्वसद्भावे तल्लाभात्। 'अविसुद्धो तो महामउडो' त्ति अविशुद्ध एव स मुकुटस्तत्प्राप्तावनुरागादिभिर्मानादिवृद्धिहेतुत्वेन महाकर्मोपचयनिबन्धनत्वात्। ततो महामुकुटः संघमुकुटापेक्षया सर्वप्रकारैरशुद्ध एवेत्यर्थः॥११७॥ संथा०।

सम्प्रति तीर्थकरानन्तरं सङ्घः पूज्य इति परिभावयन् संघस्य नगररूपकेण स्तवमाह-

गुणभवणगहणसुयरयण-भरियदंसणविसुद्धरत्थागा ।
संघनगर ! भद्दं ते, अक्खडचरित्तपागारा ॥ ४ ॥

'गुणभवणे' त्यादि-गुणा इह उत्तरगुणा गृह्यन्ते, मूलगुणानामग्रे चारित्रशब्देन गृह्यमाणत्वात्, ते चोत्तरगुणाः-पिण्डविशुद्ध्यादयो, यत उक्तम्-" पिंडस्स जा विसोही, समिईओ भावणा तवो दुविहो । पडिमा अभिग्गहाऽवि य,उत्तरगुण मो वियाणाहि ॥१॥" त एव भवनानि तैर्गहनं-गुपिलं प्रचुरत्वादुत्तरगुणानां गुणभवनगहनं, संघनगरमभिसम्बध्यते, तस्याऽऽमन्त्रणं हे गुणभवनगहन !,तथा श्रुतरत्नभृत ! श्रुतान्येव आचारादीनि निरुपमसुखहेतुत्वाद्रत्नानि श्रुतरत्नानि तैर्भृतं-पूरितं तस्यामन्त्रणं हे श्रुतरत्नभृत ! तथा दर्शनविशुद्धरथ्याक !-इह दर्शनं-प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलिङ्गगम्यात्मपरिणामरूपं सम्यग्दर्शनमिति गृह्यते, तच्च क्षायिकादिभेदात् त्रिधा,तद्यथा-क्षायिकं,क्षायोपशमिकमौपशमिकं च। उक्तं च-" सम्मत्तं पि य तिविहं, खओवसमियं तहोवसमियं च। खइयं चे" ति तत्र त्रिविधस्याऽपि दर्शनमोहनीयस्य क्षयेण-निर्मूलमपगमेन निर्वृत्तं क्षायिकम्, उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य क्षयेण शेषस्य तूपशमेन निर्वृत्तं क्षायोपशमिकम्, उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य क्षये सति शेषस्य भस्मच्छन्नाग्नेरिवानुद्रेकावस्था उपशमः तेन निर्वृत्तमौपशमिकम्। आह-औपशमिकक्षायोपशमिकयोः कः प्रतिविशेषः?,उच्यते क्षायोपशमिके तदावारकस्य कर्मणः प्रदेशतोऽनुभवोऽस्ति न त्वौपशमिके इति । दर्शनमेवासारमिथ्यात्वादिकचवररहिता विशुद्धरथ्या यस्य तत्तथा,तस्यामन्त्रणं हे दर्शनविशुद्धरथ्याक !' सेर्लोपः सम्बोधने ह्रस्वो वे ति प्राकृतलक्षणसूत्रे वाशब्दस्य लक्ष्यानुसारेण दीर्घत्वसूचना (र्थत्वा) त् दीर्घनिर्देशः, यथा "गोयमा !" इत्यत्र, संघः-चातुर्वर्ण्यः श्रमणादिसंघातः स नगरमिव संघनगरं 'व्याघ्रादिभिर्गौणैस्तदनुक्ताविति' समासो; यथा पुरुषो व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः, तस्यामन्त्रणं हे संघनगर ! भद्रं-कल्याणं ते-तव भवतु, अखण्डचारित्रप्राकार ! चारित्रं-मूलगुणाः अखण्डम्-अविराधितं चारित्रमेव प्राकारो यस्य तत्तथा 'मांसादिषु चेति' प्राकृतलक्षणत्वात् चारित्रशब्दस्यादौ ह्रस्वः, तस्यामन्त्रणं हे अखण्डचारित्रप्राकार ! दीर्घत्वं प्रागिव।

भूयोऽपि संघस्यैव संसारोच्छेदकारित्वाच्चक्ररूपकेण— स्तवमाह—

संजमतवतुंबारय-स्स नमो सम्मत्तपारियल्लस्स ।
अप्पडिचक्कस्स जओ, होउ सया संघचक्कस्स ॥ ५ ॥

संयमः-सप्तदशप्रकारः, यदुक्तम्-" पञ्चाश्रवाद्विरमणं,पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः । दण्डत्रयविरतिश्चे-ति संयमः सप्तदशभेदः॥१॥" तपो द्विधा-बाह्यम्, आभ्यन्तरं च । तत्र-बाह्यं षड्विधम्, यदुक्तम् " अनशनमूनोदरतां, वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः । कायक्लेशः संली-नतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१॥" आभ्यन्तरमपि षोढा, यत उक्तम्—" प्रायश्चित्तध्याने, वैयावृत्त्यविनयावथोत्सर्गः । स्वाध्याय इति तपः षट्—प्रकारमाभ्यन्तरं भवति ॥ २ ॥ " संयमश्च तपांसि च संयमतपांसि तुम्बं च अराश्च—अरकाः तुम्बाराः संयमतपांस्येव यथासंख्यं तुम्बारा यस्य तत्तथा तस्मै संयमतपस्तुम्बाराय नमः। सूत्रे षष्ठी प्राकृतलक्षणाच्चतुर्थ्यर्थे वेदितव्या । उक्तं च-"छट्ठिविहत्तीए, भन्नइ चउत्थी" तथा—' सम्मत्तपारियल्लस्स ' सम्यक्त्वमेव पारियल्लं—बाह्यपृष्ठस्य बाह्याभ्रमिर्यस्य तत्तथा तस्मै नमः, गाथार्द्धं व्याख्यातम्। तथा न विद्यते प्रति—अनुरूपं समानं चक्रं यस्य तदप्रतिचक्रं, चरकादिचक्रैरसमानमित्यर्थः, तस्य जयो भवतु सदा— सर्वकालं, संघश्चक्रमिव संघचक्रं तस्य।

सम्प्रति संघस्यैव मार्गगामितया रथरूपकेण स्तवमभिधित्सुराह—

भद्दं सीलपडागू-सियस्स तवनियमतुरयजुत्तस्स ।
संघरहस्स भगवओ, सज्झायसुनंदिघोसस्स ॥ ६ ॥

भद्रं—कल्याणं संघरथस्य भगवतो भवत्विति योगः, किंविशिष्टस्य सत इत्याह--शीलोच्छ्रितपताकस्य शीलमेव-अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपमुच्छ्रिता पताका यस्य स तथा, भार्योढादेराकृतिगणतया तन्मध्यपाठाभ्युपगमादुच्छ्रितशब्दस्य परनिपातः, प्राकृतशैल्या वा, न हि प्राकृते विशेषणपूर्वापरनिपातनियमोऽस्ति, यथा कथञ्चित्पूर्वर्षिप्रणीतेषु वाक्येषु विशेषणनिपातदर्शनात्, तपोनियमतुरङ्गयुक्तस्य—तपःसंयमाश्वयुक्तस्य, तथा स्वाध्यायः—पञ्चविधः, तद्यथा-वाचना प्रच्छना परावर्त्तना अनुप्रेक्षा धर्मकथा च, स्वाध्याय एव सन्--शोभनो नन्दिघोषो द्वादशविधतूर्यनिनादो यस्य स तथा तस्य, ' सज्झायसुनेमिघोसस्से ' ति क्वचित्पाठः, तत्र—स्वाध्यायः एव शोभनो नेमिघोषो यस्येति द्रष्टव्यम्, इह शीलाङ्गप्ररूपणे सत्यपि तपोनियमप्ररूपणं तयोः प्रधानपरलोकाङ्गत्वख्यापनार्थम्। अस्ति चायं न्यायो यदुत--सामान्योक्तावपि प्राधान्यख्यापनार्थं विशेषाभिधानं क्रियते, यथा—ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति, एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभावनीयम्।

संघस्यैव लोकमध्यवर्त्तिनोऽपि लोकधर्मासंश्लेषतः पद्मरूपकेण स्तवं प्रतिपादयितुमाह—

कम्मरयजलोहविणि--ग्गयस्स सुयरयणदीहनालस्स ।
पंचमहव्वयथिरक-न्नियस्स गुणकेसरालस्स ॥ ७ ॥
सावगजणमहुअरिपरि--वुडस्स जिणसूरतेयबुद्धस्स ।
संघपउमस्स भद्दं, समणगणसहस्सपत्तस्स ॥ ८ ॥

कर्म्म-ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारं तदेव जीवस्य गुण्डनेन मालिन्यापादनाद्रजो भण्यते, कर्म्मरज एव जन्मकारणत्वाज्जलौघः तस्माद्विनिर्गत इव विनिर्गतः कर्म्मरजोजलौघविनिर्गतः तस्य, इह पद्मं जलौघाद्विनिर्गतं सुप्रतीतं, जलौघस्योपरि तस्य व्यवस्थितत्वात्, संघस्तु कर्म्मरजोजलौघाद्विनिर्गतोऽल्पसंसारत्वादवसेयः, तथा च—अविर-

तस्य गृहीतेरप्यपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तमान एव संसारः, अत एव विनिर्गत इवेति व्याख्यातं, न तु साक्षाद्विनिर्गतः, अद्यापि संसारित्वात्, तथा श्रुतरत्नमेव दीर्घो नालो यस्य स तथा तस्य, दीर्घनालतया च श्रुतरत्नस्य रूपणं कर्मरजोजलौघतः तद्बलाद्विनिर्गतेः, तथा पञ्च महाव्रतान्येव-प्राणातिपातादिविरमणलक्षणानि स्थिरा-दृढा कर्णिका-मध्यगण्डिका यस्य तत्तथा तस्य, तथा गुणाः-उत्तरगुणाः त एव पञ्चमहाव्रतरूपकर्णिकापरिकरभूतत्वात् केसरा इव गुणकेसराः; ते विद्यन्ते यस्य तत्तथा तस्य, अत्र 'मतुबत्थम्मि मुणिज्जह आलं इल्लं मणं तह य' इति प्राकृतलक्षणात् मत्वर्थे आलप्रत्ययः। तथा ये अभ्युपेतसम्यक्त्वाः-प्रतिपन्नाणुव्रता अपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः साधूनामगारिणां चोत्तरोत्तरविशिष्टगुणप्रतिपत्तिहेतोः सामाचारी शृण्वन्ति ते श्रावकाः, उक्तं च—"संपत्तदंसणाई, पयदियहं जइ जणा सुणेई य। सामायारिं परमं, जो खलु तं सावगं विति॥१॥" श्रावकाश्च ते जनाश्च श्रावकजनाः त एव मधुकर्यः ताभिः परिवृतस्य तस्य, तथा—जिनसूर्यतेजोबुद्धस्य-जिन एव सकलजगत्प्रकाशकतया सूर्य इव-भास्कर इव जिनसूर्यस्तस्य तेजो विशिष्टसंवेदनप्रभवा धर्मदेशना तेन बुद्धस्य, तथा श्राम्यन्तीति श्रमणा 'नन्द्यादिभ्योऽनः'॥५।१।५२॥ इति कर्त्तर्यनप्रत्ययः श्राम्यन्ति-तपस्यन्ति, किमुक्तं भवति?-प्रव्रज्याऽऽरम्भदिवसादारभ्य सकलसावद्ययोगविरता गुरूपदेशादाप्राणोपरमाद्यथाशक्त्यनशनादि तपश्चरन्ति। उक्तं च—"यः समः सर्वभूतेषु, त्रसेषु स्थावरेषु च। तपश्चरति शुद्धात्मा,श्रमणोऽसौ प्रकीर्त्तितः॥१॥" श्रमणानां गणः श्रमणगणः स एव सहस्रं पत्राणां यस्य तत् श्रमणगणसहस्रपत्रं तस्य (श्रीसंघपद्मस्य भद्रं भवतु)।

भूयोऽपि संघस्यैव सोमतया चन्द्ररूपकेण स्तवमभिधित्सुराह—

तवसंजममयलंछण, अकिरियराहुमुहदुद्धरिस निच्चं।
जय संघचंद! निम्मल-सम्मत्तविसुद्धजोण्हागा॥९॥

तपश्च संयमश्च तपःसंयमं, समाहारो द्वन्द्वः तपःसंयममेव मृगलाञ्छनं-मृगरूपं चिह्नं यस्य तस्यामन्त्रणं हे तपःसंयममृगलाञ्छन!, तथा न विद्यन्तेऽनभ्युपगमात् परलोकविषया क्रिया येषां ते अक्रियाः—नास्तिकाः त एव जिनप्रवचनशशाङ्कग्रसनपरायणत्वाद्राहुमुखमिवाक्रियराहुमुखं तेन दुष्प्रधृष्यः—अनभिभवनीयः तस्यामन्त्रणं हे अक्रियराहुमुखदुष्प्रधृष्य!, संघश्चन्द्र इव संघचन्द्रः तस्यामन्त्रणं हेसंघचन्द्र! तथा निर्मलं—मिथ्यात्वमलरहितं यत्सम्यक्त्वं तदेव विशुद्धा ज्योत्स्ना यस्य स तथा, 'शेषाद्वा'॥७।३।१७५॥ इति कः प्रत्ययः। तस्यामन्त्रणं हे निर्मलसम्यक्त्वविशुद्धज्योत्स्नाक! दीर्घत्वं प्रागिव प्राकृतलक्षणादवसेयम्, नित्यं—सर्वकालं जय—सकलपरदर्शनतारकेभ्योऽतिशयवान् भव, यद्यपि भगवान् संघचन्द्रः सदैव जयन् वर्त्तते तथाऽपीत्थं स्तोतुरभिधानं कुशलमनोवाक्कायप्रवृत्तिकारणमित्यदुष्टम्।

पुनरपि संघस्यैव प्रकाशकतया सूर्यरूपकेण स्तवमाह—

परतित्थियगहपहना-सगस्स तवतेयदित्तलेसस्स।
नाणुज्जोयस्स जए, भद्दं दमसंघसूरस्स॥१०॥

परतीर्थिकाः-कपिलकणभक्षाक्षपादसुगतादिमतावलम्बिनः त एव ग्रहाः तेषां या प्रभा एकैकदुर्नयाभ्युपगमपरिस्फूर्तिलक्षणा तामनन्तनयसङ्कुलप्रवचनसमुत्थविशिष्टज्ञानभास्करप्रभावितानन नाशयति—अपनयतीति परतीर्थिकग्रहप्रभानाशकः तस्य, तथा तपस्तेज एव दीप्ता-उज्ज्वला लेश्या-भास्वरता यस्य स तथा तस्य तपस्तेजोदीप्तलेश्यस्य, तथा ज्ञानमेवोद्द्योतो वस्तुविषयः प्रकाशो यस्य स तथा तस्य ज्ञानोद्द्योतस्य, जगति—लोके भद्रं—कल्याणं, भवत्विति शेषः, दमः-उपशमः तत्प्रधानः संघः सूर्य इव संघसूर्यः तस्य दमसंघसूर्यस्य।

सम्प्रति संघस्यैवाक्षोभ्यतया समुद्ररूपकेण स्तवं चिकीर्षुराह—

भद्दं धिइवेलापरि-गयस्स सज्झायजोगमगरस्स।
अक्खोहस्स भगवओ, संघसमुद्दस्स रुंदस्स॥११॥

संघ एव समुद्रः संघसमुद्रः तस्य भद्रं भवत्विति क्रिया शेषः। किंविशिष्टस्य सत इत्याह—धृतिवेलापरिगतस्य—धृतिः—मूलोत्तरगुणविषयः प्रतिदिवसमुत्सहमान आत्मपरिणामविशेषः सैव वेला-जलवृद्धिलक्षणा तया परिगतस्य, तथा स्वाध्याययोग एव कर्मविदारणक्षमशक्तिसमन्विततया मकर इव मकरो यस्मिन् स तथा तस्य, तथा अक्षोभ्यस्य परीषहोपसर्गसम्भवेऽपि निष्प्रकम्पस्य भगवतः समग्रैश्वर्यरूपयशोधर्मप्रयत्नश्रीसम्भारसमन्वितस्य रुन्दस्य-विस्तीर्णस्य।

भूयोऽपि संघस्यैव सदास्थायितया मेरुरूपकेण स्तवमाह—

सम्मद्दंसणवरवइर-दढरूढगाढअवगाढपेढस्स।
धम्मवररयणमंडिअ-चामीयरमेहलागस्स॥१२॥
नियमूसियकणयसिला-यलुज्जलजलंतचित्तकूडस्स।
नंदणवणमणहरसुरभि-सीलगंधुद्धुमायस्स॥१३॥
जीवदयासुंदरकं-दरुद्दरियमुणिवरमइंदइन्नस्स।
हेउसयधाउपगलं-तरयणदित्तोसहिगुहस्स॥१४॥
संवरजलपगलियउ-ज्झरपविरायमाणहारस्स।
सावगजणपउररवं-तमोरनच्चंतकुहरस्स॥१५॥
विणयनयपवरमुणिवर-फुरंतविज्जुज्जलंतसिहरस्स।
विविहगुणकप्परुक्खग-फलभरकुसुमाउलवणस्स॥१६॥
नाणवररयणदिप्पं-तकंतवेरुलियविमलचूलस्स।
वंदामि विणयपणओ, संघमहामंदरगिरिस्स॥१७॥

गाथाषट्केन सम्बन्धः। सम्यक्—अविपरीतं दर्शनं-तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं तदेव प्रथमं मोक्षाङ्गतया सारत्वाद्वरवज्रमिव सम्यग्दर्शनवरवज्रं तदेव दृढं निष्प्रकम्पं रूढं-चिरप्ररूढं गाढं-निबिडमवगाढं निमग्नं पीठं—प्रथमभूमिका यस्य स तथा,इह मन्दरगिरिपक्षे वज्रमयं पीठं दृढादिविशेषणं सुप्रतीतम्, संघमन्दरगिरिपक्षे तु सम्यग्दर्शनवरवज्रमयं पीठं दृढं शङ्कादिशुषिररहिततया परतीर्थिकवासनाजलेना-

न्तःप्रवेशाभावतश्चालयितुमशक्यम्, रूढं प्रतिसमयं विशुद्ध्यमानतया प्रशस्ताध्यवसायेषु चिरकालं वर्त्तनात्; गाढं तीव्रतत्त्वविषयरुच्यात्मकत्वाद्, अवगाढं जीवादिषु पदार्थेषु सम्यगवबोधरूपतया प्रविष्टं, तं वन्दे। सूत्रे प्राकृतत्वात् द्वितीयार्थे षष्ठी। यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—'द्वितीयार्थे षष्ठी' अथवा-सम्बन्धविवक्षया षष्ठी; यथा माषाणामश्नीयादित्यत्र, यद्वा-इत्थम्भूतस्य संघमन्दरगिरेर्यत् माहात्म्यं तद् वन्दे, इति महात्म्यशब्दाध्याहारापेक्षया षष्ठी, तथा दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, स एव वररत्नमण्डिता चामीकरमेखला यस्य स धर्मवररत्नमण्डितचामीकरमेखलाकः, 'शेषाद्वा' ॥७।३।१७५॥ इति कः प्रत्ययः तस्य, इह धर्मो द्विधा-मूलगुणरूपः, उत्तरगुणरूपश्च। तत्रोत्तरगुणरूपो रत्नानि, मूलगुणरूपस्तु मेखला, न खलु मूलगुणरूपधर्मात्मकचामीकरमेखला विशिष्टोत्तरगुणरूपवररत्नविभूषणविकला शोभते। इहोच्छ्रितशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगः। ततश्चायमर्थः—नियमा एव इन्द्रियनोइन्द्रियदमरूपाः कनकशिलातलानि तेषु उच्छ्रितानि—उज्ज्वलन्ति ज्वलन्ति चित्तान्येव कूटानि यस्मिन् स तथा तस्य, इह मन्दरगिरौ कूटानामुच्छ्रितत्वमुज्ज्वलत्वं भासुरत्वं च सुप्रतीतम्, संघमन्दरगिरिपक्षे तु चित्ररूपाणि कूटान्युच्छ्रितानि अशुभाध्यवसायपरित्यागादुज्ज्वलानि प्रतिसमयं कर्ममलविगमात् ज्वलन्ति उत्तरोत्तरसूत्रार्थस्मरणेन भासुरत्वात्, तथा नन्दन्ति सुरासुरविद्याधरादयो यत्र तन्नन्दनं वनम्—अशोकसहकारादिपादपवृन्दं नन्दनं च तद्वनं च नन्दनवनं, लतावितानगतविविधफलपुष्पप्रवालसंकुलतया मनो हरतीति मनोहरं, 'लिहादिभ्यः' इत्यच् प्रत्ययः, नन्दनवनं च तन्मनोहरं च तस्य सुरभिस्वभावो यो गन्धस्तेन उद्धुमायः—आपूर्णः, उद्धुमायशब्द आपूर्णपर्यायः, यत उक्तमभिमानचिह्नेन—"पडिहत्थमुद्धुमायं अ, हिरे इयं च जाण आउण्णो" तस्य, संघमन्दरगिरिपक्षे तु-नन्दनं—सन्तोषः, तथाहि-तत्र स्थिताः साधवो नन्दन्ति-तत्त्वविविधामर्षौषध्यादिलब्धिसङ्कुलतया मनोहरं, तस्य सुरभिः शीलमेव गन्धः तेन व्याप्तस्य, अथवा—मनोहरत्वं सुरभिशीलगन्धविशेषणं द्रष्टव्यम्। जीवदया एव सुन्दराणि स्वपरनिर्वृतिहेतुतया कन्दराणि तपस्विनामावासभूतत्वात्, तथा च लोकेऽपि प्रतीतम्-'अहिंसाव्यवस्थितः तपस्वी' ति, जीवदयासुन्दरकन्दराणि, तेषु ये उत्—प्राबल्येन कर्मशत्रुजयं प्रति दर्पिता उद्दर्पिता मुनिवरा एव शाक्यादिमृगपराजयात् मृगेन्द्राः तैराकीर्णो-व्याप्तस्तस्य, तथा मन्दरगिरेर्गुहासु निष्यन्दवति चन्द्रकान्तादीनि रत्नानि भवन्ति कनकादिधातवो दीप्ताश्चौषधयः, संघमन्दरगिरिपक्षे तु अन्वयव्यतिरेकलक्षणा ये हेतवस्तेषां शतानि हेतुशतानि तान्येव धातवः, कुयुक्तिव्युदासेन तेषां स्वरूपेण भास्वरत्वात्, तथा प्रगलन्ति—निष्यन्दमानानि क्षायोपशमिकभावस्यन्दित्वात् श्रुतरत्नानि दीप्ताः जाज्वल्यमाना ओषधयः-आमर्षौषध्यादयो गुहासु—व्याख्यानशालारूपासु यस्य स तथा तस्य, संवरः—प्राणातिपातादिरूपपञ्चाश्रवप्रत्याख्यानं तदेव कर्ममलप्रक्षालनात् सांसारिकतृडपनोदकारित्वात् परिणामसुन्दरत्वाच्च वरजलमिव संवरवरजलं तस्य, प्रगलितः—सातत्येन व्यूढः उज्झरः—प्रवाहः स एव प्रविराजमानो हारो यस्य स तथा, श्रावकजना एव स्तुलिस्तोत्रस्वाध्यायविधानमुखरतया प्रचुरा रवन्तो मयूराः तैर्नृत्यन्तीव कुहराणि—जिनमण्डपादिरूपाणि यस्य स तथा तस्य, विनयेन नता विनयनता ये प्रवरमुनिवराः त एव स्फुरन्त्यो विद्युतो विनयनतप्रवरमुनिवरस्फुरद्विद्युतः ताभिर्ज्वलन्ति—भासमानानि, शिखराणि, यस्य स तथा तस्य इह शिखरस्थानीयाः प्रावचनिका विशिष्टा आचार्यादयो द्रष्टव्याः, विनयनतानां च प्रवरमुनिवराणां विद्युता रूपणं विनयादिरूपेण तपसा तेषां भासुरत्वात्, तथा विविधा गुणा येषां ते विविधगुणाः विशेषणान्यथानुपपत्त्या साधवो गृह्यन्ते, त एव विशिष्टकुलोत्पन्नत्वात् परमानन्दरूपसुखहेतुधर्मफलदानाच्च कल्पवृक्षा इव विविधगुणकल्पवृक्षकाः, प्राकृतत्वात् स्वार्थे कप्रत्ययः, तेषां च यः फलभरो यानि च कुसुमानि तैराकुलानि वनानि यस्य स तथा तस्य, इह फलभरस्थानीयो मूलोत्तरगुणरूपो धर्मः, कुसुमानि नानाप्रकारा ऋद्धयः, वनानि तु गच्छाः। तथा ज्ञानमेव परमनिर्वृतिहेतुत्वात् वरं रत्नं ज्ञानवररत्नं तदेव दीप्यमाना कान्ता विमला वैडूर्यमयी चूडा यस्य स तथा, तत्र मन्दरपक्षे वैडूर्यमयी चूडा कान्ता विमला च सुप्रतीता, संघमन्दरपक्षे तु कान्ता भव्यजनमनोहारित्वाद्विमला यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपोपलम्भात्मकत्वात्, तस्य, इत्थंभूतस्य संघमहामन्दरगिरेर्यन्माहात्म्यं तद्विनयप्रणतो वन्दे। तदेवं संघस्यानेकधा स्तवोऽभिहितः। नं०। "दुप्पसहो सूरी फग्गुसिरी-अज्जा नाइलो सावओ सव्वसिरी साविया एस अपच्छिमो संघो पुव्वण्हे भारहे वासे अत्थमेहिइ।" ती० २० कल्प। ह्री०। (संघव्यवहारः 'ववहार' शब्दे षष्ठे भागे ९१९ पृष्ठे द्रष्टव्यः।)

श्रीवज्रस्वामिना पटविद्यया संघः सुभिक्षदेशे नीतः, तत्र संघः किं चतुर्विधः, साधुसाध्वीमात्रसमुदायो वा? पटविद्या च किंस्वरूपेति? प्रश्नोऽत्रोत्तरम्-परिशिष्टपर्वाद्युक्तवज्रस्वामिसम्बन्धानुसारेण चतुर्विधसंघोऽवसीयते, न तु साधुसाध्वीरूप एव। तथा यया चक्रवर्त्तिचर्मरत्नवद्विवर्द्धितविस्तारः पटो भवति सा पटविद्येति॥ ३५१॥ सेन० ३ उल्ला०।

अथ वार्षिककृत्यानि यथा—संघार्चनादीनि बहुविधानि, यतः श्राद्धविधावेकादशद्वारैः प्रतिपादितानि। गाथोत्तरार्द्धे-"पइवरिसं संघच्चण १ साहम्मिअभत्ति २ जत्ततिगं ३ ॥१॥ जिणगिहण्हवणं ४ जिणधण-वुड्ढी ५ महपूआ ६ धम्मजागरिआ ७। सुअपूआ ८ उज्जवणं ९, तह तित्थपहावणा सोही १०॥ २॥" तत्र संघपूजायां निजविभवाद्यनुसारेण भृशादरबहुमानाभ्यां साधुसाध्वीयोग्यमाधाकर्मादिदोषरहितं वस्त्रकम्बलपादप्रोञ्छनसूत्रोर्णापात्रदण्डकदण्डिकासूचीकण्टककर्षणकागदकुम्पकलेखनीपुस्तकादिकं श्रीगुरुभ्यो दत्ते, यद्दिनकृत्यसूत्रम्—"वत्थं पत्तं च पुत्थं च, कंबलं पायपुंछणं। दंडं संथारयं सिज्जं, अन्नं जं किंचि सुज्झई॥१॥" एवं प्रातिहारिकपीठफलकपट्टिकाद्यपि संयमोपकारि सर्वं साधुभ्यः श्रद्धया देयम्। सूच्यादीनामुपकरणत्वं तु श्रीकल्पे उक्तम्-यथा-"असणाई वत्थाई, सूआई चउक्कगा तिन्नि" अशनादीनि वस्त्रादीनि सूच्यादीनि चेति त्रीणि चतुष्कानि, सङ्कलनया द्वादश। यथा-अशनं १ पानं २ खा-

दिमं ३ स्वादिमं ४, वस्त्रं १ पात्रं २ कम्बलं ३ पादप्रोञ्छनम् ४, सूची १ पिप्पलको २ नखच्छेदनकं ३ कर्णशोधनकं ४ चेति। एवं श्रावकश्राविकारूपसंघमपि यथाशक्ति सभक्तिप—रिधापनकादिना सत्करोति, यथोचितं च देवगुर्वादिगुण-गायकान् याचकादीनपि। संघार्चा हि उत्कृष्टादिभेदात् त्रि-धा--तत्रोत्कृष्टा सर्वपरिधापनेन, जघन्येन जघन्या--सूत्र-मात्रादिना, एकद्वयादेर्वा, शेषा मध्यमा। तत्राधिकव्यय-नेऽशक्तोऽपि प्रतिवर्षं गुरुभ्यो मुखवस्त्रादिमात्रं द्वित्रादि-श्राद्धेभ्यः पूगादीनि दत्त्वा संघार्चाकृत्यं भक्त्या सत्याप-यति, निःस्वस्य तावताऽपि महाफलत्वात्, शक्त्या च क्रियमाणेयं महागुणकरी। यतः पञ्चाशके—" सत्तीइ-संघपूजा, विसेसपूजा च वहुगुणा एसा। जं एस सुए भणिओ, तित्थयराणंतरो संघो ॥ १॥ " इति संघार्चा-विधिः १। ध० २ अधि०।

संघट्ट--संघट्ट--पुं०। जङ्घार्द्धप्रमाणे उदके, ओघ०। ग०। यस्मिन् काले उत्तरतां पादतलादारभ्य जङ्घाया अर्द्धं वुडति स सं-घट्टः। बृ० ४ उ०। स्था०। स्पर्शे, रा०। ध०।

संघट्टंती--संघट्टयन्ती--स्त्री०। षट्कायान् शेषशरीरावयवेनेव स्पृशन्त्याम्, पिं०।

संघट्टण--संघट्टन--न०। अविधिना स्पर्शने, आव० ४ अ०। मनाक् स्पर्शने, ग०२ अधि०। अन्योऽन्यं गात्रैः संहतीकरणे, भ० ५ श० ६ उ०। जीवानां संघट्टने प्रायश्चित्तम्। महा० १ चू०। "नो संघट्टेज्जा नो णं परिभुंजेज्जा" महा० १ चू०। संघट्टे पाराश्चियं। महा० १ चू०।

संघट्टसुमिणसा--संघट्टसुमिनसा--स्त्री०। वल्लीभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

संघट्टिय--संघट्टित--त्रि०। मनाक् स्पृष्टे, आव० ४ अ०। ध०। संघर्षिते, भ० १९ श० ३ उ०। आचा०।

संघड--संघट--त्रि०। निरन्तरे, आचा०१ श्रु० ४ अ० ४ उ०।

संघडणा--संघटना--स्त्री०। रचनायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

संघडदंसिन्--संघटदर्शिन्--त्रि०। निरन्तरदर्शिनि, आचा०१ श्रु० ४ अ० ४ उ०।

संघडिय--संघटित--त्रि०। सम्यग्घटिते परस्परं स्नेहेन सम्ब-द्धे, (वयस्यादौ) उत्त० १४ अ०।

संघडियव्व--संघटितव्य--त्रि०। अप्राप्तेषु वस्तुषु कार्ययोगे, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

संघतिलगसूरि--संघतिलकसूरि--पुं०। रुद्रपालीयगच्छे गुण-शेखरसूरिशिष्ये, येन विक्रमीय १४४२ संवत्सरे सम्यक्त्वस-प्तत्युपरि टीका कृता। जै० इ०।

संघथेर--संघस्थविर--पुं०। संघकार्ये आप्रष्टव्ये स्थविरभेदे, पं० भा० ५ कल्प। पं० चू०।

संघदासखमासमण--संघदासक्षमाश्रमण--पुं०। पञ्चकल्पभा-ष्यनिर्मातरि स्वनामख्याते आचार्ये, पं० भा० ५ कल्प। नं०। वसुदेवहिण्डीग्रन्थस्य प्रथमखण्डोऽनेन रचितः। जै० इ०।

संघधम्म--संघधर्म--पुं०। संघधर्मो गोष्ठीसमाचारः, आर्हता-नां वा गुणसमुदायरूपश्चतुर्वर्णो वा संघस्तद्धर्मस्तत्समा-चारः। धर्मभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

संघपउम--संघपद्म--न०। लोकमध्यवर्तित्वेऽपि लोकधर्मासं-श्लेषतः पद्मरूपतां गते संघे, नं०।

संघपालिय--संघपालित--पुं०। स्थविरस्य आर्यवृद्धस्य गौत-मगोत्रे स्वनामख्याते शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण। "थेरं च संघवालिय--गोयमगुत्तं पणिवयामि"। कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

संघपाहुणग--संघप्राघूर्णक--पुं०। कुलगणसंघस्थविरेषु, कु-लगणसंघथेरा संघपाहुणा भण्णंति। नि० चू० ४ उ०।

संघमज्झयार--संघमध्यकार--पुं०। कारशब्दोऽत्र रूपमात्रे इति। संघाभ्यन्तरे, व्य० ३ उ०।

संघयण--संहनन--न०। अस्थिसंचये, वज्रऋषभाद्युपमाने उ-पमेये शक्तिविशेषे, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

छव्विहे संघयणे पण्णत्ते, तं जहा--वतिरोसभणारायसं-घयणे उसभणारायसंघयणे नारायसंघयणे अद्धनारा-यसंघयणे खीलियासंघयणे छेवट्ठसंघयणे ॥ (सू० ४९४)

संहननम्--अस्थिसंचयः, वक्ष्यमाणोपमानोपमेयः, शक्तिविशेष इत्यन्ये। तत्र वज्रं--कीलिका ऋषभः--परिवेष्टनपट्टः नाराचः--उभयतो मर्कटबन्धः, यत्र द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धेन ब-द्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तद्—स्थित्रितयभेदिकीलिकाकारं वज्रनामकमस्थि भवति तद्वज्र-ऋषभनाराचं प्रथमम्, यत्र तु कीलिका नास्ति तद् ऋषभनाराचं द्वितीयम्, यत्र तूभयोर्मर्कटबन्धः एव तन्ना-राचं तृतीयम्, यत्र त्वेकतो मर्कटबन्धो द्वितीयपार्श्वे की-लिका तदर्द्धनाराचं चतुर्थम्, कीलिकाविद्धास्थिद्वयसञ्चितं कीलिकाख्यं पञ्चमम्। अस्थिद्वयपर्यन्तस्पर्शनलक्षणां से-वामार्त्तं सेवामागतमिति सेवार्त्तं षष्ठम्। शक्तिविशेषपक्षे त्वेवं विधदार्वादेरिव दृढत्वं संहननमिति। इह गाथे--" वज्ज-रिसभनारायं, पढमं वीयं च रिसभनारायं। नाराय अ-द्धनारा-य कीलिया तह य छेवट्ठं ॥ १॥ रिसहो य होइ पट्टो, वज्जं पुण खीलियं वियाणाहि। उभओ मक्कडबंधं, नारायं तं वियाणाहि ॥ २॥ " स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सम्प्रति संहनननाम षड्विधमभिधित्सुर्गाथायुगलमाह--

संघयणमट्ठिनिचओ, तं छद्धा वज्जरिसहनारायं।
तह रिसहनारायं, नारायं अद्धनारायं ॥ ३७ ॥
कीलिहछेवट्ठं इह, रिसहो पट्टो य कीलियावज्जं।
उभओ मक्कडबंधो, नारायं इममुरालंगे ॥ ३८ ॥

संहन्यन्ते--दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला येन तत् संहननं तच्चास्थिनिचयः कीलिकादिरूपाणामस्थ्नां निचयो र-चनाविशेषोऽस्थिनिचयः। तत्संहननं षड्धा षट्प्रकारैर्भ-वति। तद्यथा--वज्रऋषभनाराचं, तथा ऋषभनाराचमि-हानुस्वारोऽलाक्षणिकः, नाराचम्, अर्धनाराचं, कीलिका-

सेवार्तम्। इह प्रवचने ऋषभं ऋषभशब्देन परिवेष्टनपट्ट उच्यते , वज्रं वज्रशब्देन कीलिकाऽभिधीयते, नाराचं नाराचशब्देनोभयतो मर्कटबन्धो भण्यते। इदमस्थिनिचयात्मकं संहननमौदारिकाङ्गे औदारिकशरीर एव, नान्येषु शरीरेषु, तेषामस्थिरहितत्वादिति गाथायुगलाक्षरार्थः । भावार्थः पुनरयम्—इह द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयभेदिकीलिकाख्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद्वज्रऋषभनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम वज्रऋषभनाराचनाम। यत्पुनः कीलिकारहितं संहननं तत् ऋषभनाराचं, तन्निबन्धनं नाम ऋषभनाराचनाम। यत्र पुनर्मर्कटबन्धः केवलो भवति न पुनः कीलिका भवति ऋषभसंज्ञः पट्टश्च तन्नाराचं, तन्निबन्धनं नाम नाराचनाम। यत्र त्वेकपार्श्वेन मर्कटबन्धो द्वितीयपार्श्वेन च कीलिका भवति तदर्धनाराचं तन्निबन्धनं नामार्धनाराचनाम। यत्र पुनरस्थीनि कीलिकामात्रबद्धान्येव भवन्ति तत्कीलिकासंहननं तन्निबन्धनं नाम कीलिकानाम। यत्र तु परस्परं पर्यन्तस्पर्शलक्षणां सेवामागतान्यस्थीनि भवन्ति स्नेहाभ्यवहारतैलाभ्यङ्गविश्रामणादिरूपां च परिशीलनां नित्यमपेक्षते तत्सेवार्तं, तन्निबन्धनं नाम सेवार्तनाम। यद्वा 'छेवट्ठं' ति दकारस्य लुप्तस्येह दर्शनाच्छेदानामस्थिपर्यन्तानां वृत्तं परस्परं सम्बन्धघटनालक्षणं वर्तनं वृत्तिर्यत्र तच्छेदवृत्तं, कीलिकापट्टमर्कटबन्धरहितमस्थिपर्यन्तमात्रसंस्पर्शिषष्ठमित्यर्थः। ततो यदुदयात् शरीरे वज्रऋषभनाराचसंहननं भवति तद्वज्रऋषभनाराचसंहनननामकर्मेति। एवमृषभनाराचादिष्वपि वाच्यमिति॥ ३७॥ ३८॥ कर्म० १ कर्म०। उत्त०। विशे०। प्रव०। आचा०। प्रज्ञा०। जं०। जी०। पं० सं०। पं० भा०। पं० चू०। स०। (के कुत्रोपपद्य किं संहनना भवन्तीत्युक्तम् 'उववाय' शब्दे द्वितीयभागे)

असुरकुमारा णं भंते! किंसंघयणा पण्णत्ता, गोयमा! छण्हं संघयणाणं असंघयणी, णेवट्ठी णेव छिरा णेव ण्हारू जे पोग्गला इट्ठा कंता पिया मणुण्णा मणामा मणाभिरामा ते तेसिं असंघयणत्ताए परिणमंति। एवं० जाव थणियकुमाराणं। पुढवीकाइया णं भंते! किं संघयणी पण्णत्ता, गोयमा! छेवट्ठसंघयणी पण्णत्ता, एवं० जाव संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिय त्ति, गब्भवक्कंतिया छव्विहसंघयणी, सम्मुच्छिममणुस्सा छेवट्ठसंघयणी, गब्भवक्कंतियमणुस्सा छव्विहे संघयणे पण्णत्ते, तं जहा-असुरकुमारा तहा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया य (सू० १५५+) स० १५५ सम०।

नामकर्मभेदे, प्रज्ञा० २३ पद। (पृथ्वीकायिका 'पुढवीकाइयाऽऽ' दिशब्देषु ते कति संहननवन्त इति उक्तम्।)

संघयणछक्क-संहननषट्क-न०। वज्रऋषभ १ नाराचऋषभ २ नाराच ३ अर्द्धनाराच ४ कीलिका ५ सेवार्तसंहननाख्ये संहननषट्के, कर्म० २ कर्म०।

संघयणजुय-संहननयुत-त्रि०। विशिष्टशरीरसामर्थ्यरूपेण संहननेन युते, स च व्याख्यानादिषु न श्राम्यतीति तत्त्वम्, पञ्चमः सूरिगुणः। प्रव० ६५ द्वार। ग०।

संघयणणाम-संहनननामन्-न०। संहन्यन्ते धातूनामनेकार्थत्वात्-दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गलाः कपाटादयो लोहपट्टिकादिनेव येन तत्संहननं, तदेव नाम संहनननाम। नामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म०। पं० सं०। प्रश्न०। आ०।

संघरह-संघरथ-पुं०। मार्गगामितया रथरूपकेणोपमिते साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपे समुदाये, नं०।

संघरिस-संघर्ष-पुं०। निर्मथने, प्रज्ञा० १ पद।

संघरिसगमण-संघर्षगमन-न०। श्रावकयोः कः शीघ्रगतिरितिस्पर्धया गमने, जीत०।

संघरिससमुट्ठिय-संघर्षसमुत्थित-त्रि०। अरण्यादिकाष्ठनिर्मथनसमुद्भूते (अग्नौ,) प्रज्ञा० १ पद।

संघवद्धण-संघवर्द्धन-न०। स्वनामख्याते नगरे, आ० चू० ४ अ०।

संघववहार-संघव्यवहार-पुं०। संघेन छेत्तव्ये व्यवहारे, व्य० ३ उ०। ('ववहार' शब्दे षष्ठभागे १६८ पृष्ठे उक्त एषः।)

संघवेयावच्च-संघवैयावृत्त्य-न०। संघकार्यकरणे, औ०।

संघसमुद्द-संघसमुद्र-पुं०। अक्षोभ्यतया समुद्ररूपकेण रूपिते, संघे, नं०।

संघसम्मय-संघसम्मत-त्रि०। साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपस्य चतुर्विधस्य संघस्याभिमते, ध० ३ अधि०।

संघसूर-संघसूर्य-पुं०। प्रकाशकतया सूर्यरूपकेण रूपिते,नं०।

संघाइम-संघातिम-त्रि०। संघातेन निर्वृत्तं संघातिमम् परस्परतः पुष्पमालादिसंघातेनोपजायमाने, स्था० ४ ठा० ४ उ०। संघातिमं—यत् पुष्पं पुष्पेण परस्परं नालप्रदेशेन संयोज्यते। जी०३ प्रति०४ अधि०। संघातिमं तु यत्परस्परतो नालसंघातनेन संघात्यते। भ० ६ श० ३३ उ०। ज्ञा०। कञ्चुकवत् बहुवस्त्रादिखण्डसंघातनिष्पन्ने (अनु०। दश०। नि० चू०।) चोलकादौ, आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ०।

संघाइय-संघातित-त्रि०। मिथो गात्रैः पिण्डीकृते, ध०२ अधि०। अन्योऽन्यं गात्रैरेकत्र लगिते,आव० ४ अ०। आ०चू०।

संघाएंत-संघातयत्-त्रि०। अन्योऽन्यं गात्रैः संहतान् कुर्वति, भ० ५ श० ६ उ०।

संघाड-संघाट-पुं०। पुष्पाकीर्णे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। जं०। प्रकारे, संघाड त्ति वा तय त्ति वा राणाए त्ति वा एगट्ठं ति। बृ० १ उ० ३ प्रक०। युग्मे, संघाटशब्दो युग्मवाची। यथा साधुसंघाट इति। जं० १ वक्ष०।

संघात—पुं०। संहनने, आ० म० १ अ०। समूहे, अनु०। विशे०। आव०। तीर्थादिषु सम्मिलितजनसंघातवत् संघातः। अनु०। संमिश्रे, आ० म० १ अ०। ज्ञाताध्ययने, स० १८ सम०

संघाडकरण-संघातकरण-न०। औदारिकवैक्रियाहारकरूपाणां शरीराणां संघाते, आ० म० १ अ०। आ० चू०।

संघाडग-संघाटक-न०। युग्मे, रा०। जी०। जलजबीजफलविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

संघाडगणाय-संघाटकज्ञात-न०। संघाटकं श्रेष्ठिचौरयोरेकबन्धनबन्धत्वम्। इदं चाभीष्टार्थज्ञापकत्वात् ज्ञातमिति। ज्ञाताधर्मकथाया द्वितीयाध्ययने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। ('संघाडग' शब्दस्य वक्तव्यता 'धरण' शब्दे चतुर्थभागे २६४५ पृष्ठे द्रष्टव्या।)

संघाडपरिसाट-संघातपरिशाट-पुं०। संघातसंमिश्रे परिशाटे, आ० म० १ अ०।

संघाडी-संघाटी-स्त्री०। उत्तरीयविशेषे, स्था० ४ ठा० १ उ०। विशे०। साधूपकरणविशेषे, बृ०। (संघाटी कतिविधा इति 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६३ पृष्ठे गतम्।)

संघाटीं दीर्घसूत्रां करोति--

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा अप्पणो संघाडीए दीहसुत्तायं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥

जे ते संघाडिबंधणसुत्ता ते दीहा ण कायव्वा। अध दीहे करेति तो मासलहुं, आणादिणो य दोसा।

गाहा--

जे भिक्खू दीहाइं,कुज्जा संघाडिसुत्तगाइं तु।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ ३३ ॥
अच्छणणे सम्मद्दा, पडिलेहा चेव ऽणेगरूवाणं।
सुत्तत्थतदुभएसु य, पलिमंथो होति दीहेसु ॥ ३४ ॥

अच्छणं णाम-कट्टणं तत्थ सम्मद्दा णाम पडिलेहणदोसो अणेगरूवधुणणदोसो य भवति। मूढेसु ओमोहंतस्स वालंतस्स य सुत्तत्थपलिमंथो। जम्हा एते दोसा तम्हा इमं पमाणं।

गाहा--

चतुरंगुलप्पमाणा, तम्हा संघाडिसुत्तगं कुज्जा।
जहण्णेण तिण्णि बंधा, उक्कोसेणं तु छब्भणिता ॥३५॥

चउरंगुलप्पमाणा कायव्वा छब्बधा दोसु वि दिसासु तेसिं मूले इमेरिसो पडिबंधो।

गाहा--

सउणगपातसरिच्छा, उ पासगा तिण्णि अंतमज्झेगो।
तज्जातेण गहेज्जा, मोत्तूण य होति पडिलेहा ॥३६॥

सउणगो-पक्खी तस्स जारिसो पडिपातो भवति तारिसो कायव्वो, तज्जाएण उणिणयं उणिणएण खोमियं खोमिएण जया पडिलेहेति तदा ते बंधे मोत्तूण।

गाहा--

वितियपदम्मि य वुड्ढी, एगयगेलण्ण विसमवोच्छेए।
एतेहि कारणेहिं, दीहे वि हु सुत्तए कुज्जा ॥ ३७ ॥

वुड्ढीते दीहे बंधिउं न सकेइ। पूर्ववत्॥ नि० चू० ५ उ०।

सूत्रम्--

जे भिक्खू पासत्थस्स संघाडियं देइ देइंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥ जे भिक्खू पासत्थस्स संघाडियं पडिच्छइ पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ३१ ॥ जे भिक्खू पासत्थस्स संघाडियं देइ देइंतं वा साइज्जइ ॥३२॥ जे भिक्खू पासत्थस्स संघाडियं पडिच्छइ पडिच्छन्तं वा साइज्जइ ॥ ३३ ॥ जे भिक्खू कुसीलस्स संघाडियं देइ देइंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥ जे भिक्खू कुसीलस्स संघाडियं पडिच्छइ पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥ जे भिक्खू णितियस्स संघाडियं देएइ देएंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥ जे भिक्खू णितियस्स संघाडियं पडिच्छइ पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥ जे भिक्खू संसत्तस्स संघाडियं देएइ देएंतं वा साइज्जइ ॥ ३८ ॥ जे भिक्खू संसत्तस्स संघाडिगं पडिच्छइ पडिच्छंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥

दस सुत्ता, णाणदंसणचरित्ताण पासट्ठिनो पासत्थो ओसण्णो दोसो। ओसरणं उ यो वा संजमे तण्णिसण्णो, कुच्छियसीलो कुसीलो। बहुदोसो संसत्तो दव्वाइए असुयत्तो णितिओ। एतेसिं संघाडयं देति पडिच्छति वा तस्स-लहुं।

गाहा--

पासत्थोसण्णाणं, कुसीलसंसत्तणितियवासीणं।
जे भिक्खू संघाडं, दिज्जा अहवा पडिच्छेज्जा ॥२६१॥
से आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तहा दुविहं।
पावति जम्हा तेणं, णो दिज्जा णो पडिच्छेज्जा ॥२६२॥

तेणं ति-संघाडएण इमा चारित्तविराहणा।

गाहा--

अविसुद्धस्स तु गहणे, आवज्जण अगहिते य अधिकरणं।
अप्पच्चओ गिहीणं, किं ण हु दिट्ठो जतीणं पि ॥२६३॥

साहू तेण संघाडएण समं हिंडंतो, जेण दोसेणासुद्धं गेण्हति तमावज्जति। अह साहू ण गेण्हति तो पासत्थस्स अचियत्तं कलहं वा करेति, साहुणा अपडिसिद्धे पासत्थेण गहिते जति साहू तुसिणीओ अच्छति एत्थ अणुमतिदोसो भवति। अप्पच्चओ गिहीणं भवति। इमं च भणेज्जा किं तत्थ कारणं दुविधो धम्मो कहितो एवं भणिए।

गाहा--

जति अच्छति तुसिणीओ,भणति त एवं पि देसिओ धम्मो।
आसातणा सुमहती,सो चिय कलहो तु पडिघाते॥ २६४ ॥

पासत्थेण अत्थिए जइ साधू तुसिणीओ अच्छति अणुमतिं वा करेति तो सुमहती आसायणा, दीहं च संसारं णिव्वत्तेति। अहवा-साधू भणति ण वट्टति पासत्थवयणं च पडिघाएति; ताहे पासत्थो चिंतेतिमं ओमामेति सो चेव कलहो। पासत्थाईया इमेण दोसे परिहरंति।

गाहा--

पासत्थोसण्णीणं, कुसीलसंसत्तणितियवासीणं।
उग्गमउप्पादणए-सणाए संसग्गमविराधे ॥ २६५ ॥

अहाछंदो जहा से अप्पणो छंदो अभिप्पाओ तहा पन्नवेति, उग्गमदोसा सोलस, उप्पादणादोसा सोलस, दस एसणादोसा, संविग्गा पुण इमेण विधिणा परिहरंति ।

गाहा—

उग्गमउप्पायणए-सणाए तिण्हं पि तिकरणविसुद्धं ।
पासत्थोसण्णाणं,कुसीलणितिए वि एमेव ॥ २६६ ॥
मणउग्गम आहाराऽऽ-दी य तिया तिण्णि तिकरणविसुद्धा।
एक्कासीती भंगा, सीलंगगमेण णेतव्वा ॥ २६७ ॥

'तिण्णि' त्ति आहारउवहिसेज्जा,तिण्णि करणा तिकरणा तेहिं सुद्धं तिकरणसुद्धं । एयस्स पुव्वद्धस्स इमा वक्खाणगाहा ॥२६६॥ माणाऽऽतितियं उग्गमादितियं-आहारादितियं । एते तिण्णि तिया । तिकरणदोसा उग्गमदोसा सोलस, उप्पायणादोसा सोलस, दस एसणादोसा संविग्गेण पुण इमेण एक्कासीती भंगा कायव्वा ।

गाहा—

आहारादीय तिया, तिण्णि तिकरणविसुद्धा ।
एक्कासीती भंगा, सीलंगगमेण णेतव्वा ॥ २६८ ॥

आहारोवहिसेज्जा एयस्स हेट्ठा उग्गमादितियं मणादितियं एयस्स वि हेट्ठा करणतियं इमा वच्चारणा ।

गाहा—

आहार उग्गमेणं, अविसुद्धं ण गिण्हे गिण्हावे ।
गेण्हंतं अणुजाणइ, एवं वायाएँ काएणं ॥ २६९ ॥
एमेव णव विकप्पा, उप्पातणएसणाएँ णव चेव ।
एते तिण्णि उ णव ए-सणे वि माहारे भंगा तु ॥२७०॥
एमेवोवधिसेज्जा, एक्केक्कं सत्तवीस भंगा तु ।
एते तिण्णि वि मिलिता, एक्कासीती भवे भंगा ॥२७१॥

आहारं उग्गमेण असुद्धं मणेण गेण्हाति ण गेण्हावेति गेण्हंतं णाणुमोयाति एते मणेण तिण्णि,वायाए तिण्णि,काएण वि तिण्णि एते णव उग्गमेण । तहा उप्पादणाए वि णव,एसणाए वि णव। एते सत्तावीसं आहारे । उवकरणे सेज्जाए वि सत्तावीसं । सव्वे एक्कासीती । जहा एते वायालीसं अवराहे एक्कासीतीए परिहरति एवं पासत्थे अहाछंदे कुसीले संसत्ते णितिए, अविसण्णाओ-ओसण्णे एतेसिं संघाडगं तिकरणविसोहीए ण देज्जा, ण पडिच्छेज्जा एक्कासीतीए य भंगं विगप्पेहिं परिहरेज्जा ।

गाहा—

एताइं साहेंतो, चरणं साहेति संसओ णऽत्थि ।
एतेहिँ असुद्धेहिं, चारित्तेदं वियाणाहि ॥ २७२ ॥
पडिसेवे पडिसेहो, ऽसंविग्गे दाणमाति तिक्खुत्तो ।
अविसुद्धे चउगुरुगा, दूरे साधारणं काउं ॥ २७३ ॥
पासत्थादिकुसीले, पडिसिद्धे जो तु तेहि संसग्गी ।
पडिसिज्झति एसो खलु, पडिसेवे होति पडिसेहो ।२७४॥

दाणाई संसग्गी, सइ कतपडिसिद्धे लहुय आउट्टे ।
सब्भावे ति आउट्टे,ऽसुद्धे गुरुगो तु तेण परं ।।२७५॥

एते आहारातीए एक्कासीतिए भंगेहि साधयंतो चारित्तं सा हेति । एवं अत्थेण पडिसिद्धे पासत्थातियाणं संघाडगस्स वत्थातियाण दाणं करेति । एस संसग्गी सइ एक्कसिं संसग्गिं करेति, पडिसिद्धो पचोइओ आउट्टो मासलहुं से पच्छित्तं । सब्भावे त्ति आउट्टेति । एवं वितियवाराए वि मासलहु । ततियवाराए आउट्टस्स मासलहु, तेण परं चउत्थवाराए णियमा असुद्धेति मायायी आउट्टस्स मासगुरुं ।

"मायी तिक्खुत्तो" त्ति अस्य व्याख्या । गाहा—

तिक्खुत्तो तिण्णि मासा, आउट्टंते गुरू उ तेण परं ।
अविसुद्धं तं वीसुं, कारेंति जो भुंजते गुरुगा ॥ २७६ ॥

तिण्णि वारा तिक्खुत्तो तिण्णि वारा आउट्टंतस्स तिण्णि मासलहुं । तिण्हं वाराणं परेणं तेण परं चउत्थवाराए णियमा माई, आउट्टंते मायाणिप्फण्णं मासगुरुं । 'अविसुद्धे' चउगुरुगा अस्य व्याख्या-अविसुद्धं गाहद्धं— सो पासत्थसंसग्गकारी जति आलोयणं ण पडिच्छितो अविसुद्धो तं अणाउट्टंतं वीसुं करेति, वीसुं-भोगमित्यर्थः । जो तं अण्णो साधू संभुंजति तस्स चउगुरुगं । चोदग आह— कम्हा पढमवितियततियवारासु मासलहुं चउत्थवाराए मासगुरुं ।

आयरिओ आह । गाहा—

सति दो वि सिय अमायी,ततियासेवी तु णियमओ मायी।
सुद्धस्स होति चरणं, मायासहिते चरणभेदो ॥ २७७ ॥

सइ पढमवारानो वितियवारा सिता मातीति सिता सेविउं जाव, जति अमाती तो मासलहुं । अह माती तो मासगुरुं, तेण परं णियमा माती तेण मासगुरुं । पच्छद्धं कंठं ।

"दूरे साधारणं काउं" ति अस्य व्याख्या । गाहा—

समणुण्णेसु विदेसं, गतेसु अण्णागता तहिं पच्छा ।
ते वसहिं गंतुमणा, पुच्छंति तेहिं मणुण्णातुं ॥ २७८ ॥

कयाइ संभोतिया साहू विदेसं गता, अण्णे य संति ये अण्णाओ विदेसाओ तं चेव गच्छमागता । जे ते विदेसं गता तेहिं आगंतुएहिं ण दिट्ठा । ते वि आगंतुगा तं चेव देसं गंतुकामा पुच्छंति । अत्थि केयि तेहिं अस्माकं संभोइया; एवं पुच्छंति।

गाहा—

अत्थि त्ति होति लहुओ, कयाइ ओसण्णभुंजणे दोसा ।
णत्थि ति लहुओ तंडण,ण खेत्तकहणं व पाहुणं ।२७९।

आयरितो जइ भणति अत्थि तो मासलहुं, कताति ओसण्णीभूता होज्जा ताहे गुरुवयणाओ संभुञ्जमाणा ओसण्णभुत्तदोसे पावेज्ज । अह वि गुरू भणति-णत्थि,तह वि मासलहुं, यतः गुरुवयणाओ तेहिं सद्धिं संभोगं ण करेति, ताणं अपत्तियं असंखडदोसाए य मासकप्पजोगे खेत्ते कहेंति णेव पाहुणं करेंति । जम्हा एते दोसा तम्हा आयरिएण इमं भाणियव्वं ।

गाहा—

आसि तदा समणुण्णा, भुंजध दव्वादिएहिं पेहित्ता ।
एवं भंडणदोसा, ण होंति अमणुण्णदोसा य ॥२८०॥

दव्वखेत्तकालभावेहिं पडिलेहेत्ता भुंजेज्जह एवं साधारणे सव्वदोसा परिहरिया भवंति । कारणे देज्ज वा पडिच्छेज्ज वा ।

गाहा—

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्ठे भए व गेलण्णे ।
अद्धाणरोधए वा, देज्जा अधवा पडिच्छेज्जा ॥ २८१ ॥

असिवे कारणे एगागी, एगागिअस्स बहुं दोसगुणं जाणित्ता पासत्थसंघाडकं , पासत्थस्स वा संघाडक—पासत्थस्स वा संघाडगो भवति । अपुच्छंतो रायपउट्ठे रायवल्लभेण समाणं ण घेप्पति । भए वितिओ सहाओ भवति । गेलण्णे पडियरणं अद्धाणे सहाओ रोधणिग्गमणट्ठा । एतेहिं कारणेहिं सव्वत्थ पाणगादिजयणाए जाहे मासलहुं पत्तो ताहे देज्जति वा पडिच्छिज्जति वा । नि० चू० ५ उ० ।

संघाडिम-संघातिम-त्रि० । संघातनिष्पाद्ये , ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । यत्परस्परतो नालसंघातेन संघात्यते । रा० । नि० चू० ।

संघाडिय-संघाटित-त्रि० । सम्यग् घाटिताः परस्परस्नेहेन सम्बद्धाः । वयस्यादिषु , उत्त० १४ अ० । संघा० ।

संघाटिक-त्रि० । सहचारिणि, जं० २ वक्ष० ।

संघादुद्देस-संघाद्युद्देश-पुं० । संघोपाश्रयालम्बने, पञ्चा० १७ विव० ।

संघाय-संघात-पुं० । संघात्यन्ते पिण्डीक्रियन्ते पुद्गला येन तत्संघातम् । शरीरत्वपरिणतानां पुद्गलानामन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापने, प्रव० २१६ द्वार । नि० चू० । आचा० । वज्रर्षभनाराचलक्षणे संहनने, स्था० ८ ठा० ३ उ० । औ० । उच्छ्रये, आव० ४ अ० । अनु० । उत्करे, आव० १ अ० । समूहे,तं०।संघाता द्विधा-पर्यवाणामक्षराणां च। तत्र पर्यवसंघाता अनन्ताः, अक्षरसंघाताः संख्येयाः, (आचाराङ्गादिशब्देषु ' अक्खर ' शब्दे च प्रतिपादिताः) बृ० १ उ० १ प्रक० । एकीभावेनाधिके गात्रसंकोचने , आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । ' गइइंदियकाए ' इत्यादिगाथाप्रतिपादितद्वारकलापस्यैकदेशो यो गत्यादिकस्तस्याप्येकदेशो यो नरकगत्यादिकस्तत्र जीवादिमार्गणा या क्रियते , स संघातः । श्रुतभेदे, कर्म० १ कर्म ।

संघायकरण—संघातकरण—न० । आतानवितानीभूततन्तुसंघातेन पटस्येव करणे , सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । विशे० । पं० सं० ।

संघायणा-संघातना-स्त्री० । धर्माधर्मास्तिकायनभःप्रदेशानां परस्परं संहत्यावस्थाने , विशे० । पक्खविगलो त्ति पडितो तस्संघायणानिमित्तं उवगरणट्ठा कोकासो नगरगतो । आ० म० १ अ० ।

संघायणाम-संघातनामन्-न० । संघात्यन्ते प्रत्येकं शरीरप्रायोग्याः पुद्गलाः पिण्ड्यन्ते येन तत्संघातं; तदेव नाम संघातनाम । कर्म० १ कर्म । नामकर्मभेदे, श्रा० ।

संघायपरिसाडकरण-संघातपरिशाटकरण-न० । शकटादावयवसंघातने , अवयवपरिशाटने च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

संघायविमोयग-संघातविमोचक—पुं० । रागद्वेषात्मकाद् गुणसंघाताद् विमोचके , व्य० ३ उ० । रागद्वेषविमुक्तः-आहारादिकं ददत्सु रागाकारी , तद्विपरीतेषु द्वेषाकारीत्यर्थः । अत एव भवति समः सर्वजीवानां, स इत्थम्भूतो न प्रमाणीकर्तुं शक्यते श्रुतोपदेशेन व्यवहरणात् । व्य० ३ उ० ।

संघायसमास-संघातसमास-पुं० । द्व्यादिगत्याद्यवयवमार्गणायाम् , कर्म० १ कर्म० ।

संघायारभास-संघाचारभाष्य-न० । चैत्यमुनिवन्दनविषयविधिप्रतिपादके शान्त्याचार्यकृते भाष्यग्रन्थे, संघा० । तस्योपरि वृत्तिः श्रीदेवेन्द्रसूरिकृताऽस्ति , तदुपक्रमोपसंहारयोरयं पाठः ।

" देवेन्द्रवृन्दस्तुतपादपद्मः , स्वर्भूर्भुवः श्रीवरकेलिसद्म ।
सन्देहसन्दोहरजःसमीरः,स वः शिवायास्तु जिनेन्द्रवीरः॥१॥
चैत्यमुनिवन्दनप्रभृति-भाष्यविवृते यथाश्रुतं किञ्चित् ।
संघस्याचारविधिं , वक्ष्ये स्वपरोपकाराय ॥ २ ॥ "
संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

" इति श्रीसंघस्य प्रतिदिनमवश्यं कृतनिधौ,
स्वधर्मानुष्ठाने प्रकटमधिकारः प्रथमकः ।
सदार्हच्चैत्यानां विहितविधिवद्वन्दनपरः ,
श्रुतादास्तीयाच्च प्रकृतिविवृतिः पारगमनम् ॥ १३६ ॥ "

इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां श्रीसंघाचारभाष्यटीकायां चैत्यवन्दनाधिकारः प्रथमः समाप्तः । संघा० १ अधि० ३ प्रस्ता० ।

संघायारविहि-संघाचारविधि-पुं० । संघस्याचारविधिः चैत्यमुनिवन्दनप्रभृतौ संघाचारप्रकारे , संघा० १ अधि० ३ प्रस्ता० ।

संघार-संहार-पुं० । " ह्रो घोऽनुस्वारात् " ॥ ८।१।२६४॥ इति हस्य घः । संघारो । संहारो । प्रा० । बहुजनक्षये , तं० ।

संघिल्ल-संघातवत्-त्रि० । परस्परं मिलिते, " राया पुरोहितो वा, संघिल्लातो नगरम्मि दो वि जणा" व्य०१ उ०। आ० चू०।

संचइय-सञ्चयित-त्रि० । सञ्चयः सञ्जातमेषामिति सञ्चयिताः,तारकादिदर्शनादितच् प्रत्ययः । येषां मासानां परतः सत्तमासादिकं यावदुत्कर्षतोऽशीतितमं मासानां प्रायश्चित्तं प्राप्तास्तेषु , व्य० १ उ० ।

साञ्चायिक-त्रि० । घृततैलगुडाद्येषु बहुकालरक्षितुमशक्येषु द्रव्ये, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

संचय-सञ्चय-पुं०।संग्रहे,"तण कट्ठ तेल्ल घय महु,वत्थाई तं च संचओ बहुहा " तृणकाष्ठतैलघृतमधुवस्त्रादीनामादिशब्दाद् बुसपल्लालादीनां संग्रहरूपः सञ्चयो बहुधा द्रष्टव्यः । बृ० १उ० १ प्रक० । स्था० । सूक्ष्मसिकथाद्यवयवपरिवासे , बृ० १ उ० २ प्रक० । (तृतीयभागे ६७२ पृष्ठे 'गोयरचरिया' शब्दे कालातिक्रान्तभोजनप्रस्तावे सञ्चयो निषिद्धः ।) (' पडिसेवणा ' शब्देऽपि सञ्चयो निषिद्धः ।) सञ्चये मम्मणवणिगुदाहरणम् ।

दश० ३ अ०। सञ्चीयत इति सञ्चयः। गौणपरिग्रहे, प्रश्न० ५ संव० द्वार।

संचयग्ग-सञ्चयाग्र-न०। सञ्चितस्य द्रव्यस्योपरि भागे, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०। उपरि स्थापिते तृणादिपूलिते, नि० चू० १ उ०।

संचयमास-सञ्चयमास-पुं०। प्रायश्चित्तापत्तितो यावन्तो मासाः शिष्येणासेवितास्तेषु मासेषु, नि० चू० २० उ०।

संचरंत-सञ्चरत्-त्रि०। भ्रमति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

संचरण-सञ्चरण-न०। भ्रमणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०।

संचाइय-शक्त-त्रि०। समर्थे, भ० ३ श० २ उ०।

संचाय-शक्-धा०। मर्षणे, शक्धातोः सञ्चायादेशः। संचाएइ। शक्नोति। स्था० १० ठा० ३ उ०। आचा०। ज्ञा०।

संचार-सञ्चार-पुं०। द्वारापद्धरैर्जनप्रवेशनिर्गमे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। कुड्यादौ संचरणे, त्रि०। सञ्चरके, बृ० ६ उ०।

संचारसम-सञ्चारसम-पुं०। वंशतन्त्र्यादिभिर्गृहीते स्वरे, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

संचाल-सञ्चार-पुं०। गात्रविचलनप्रकारे, ल०।

संचालण-सञ्चालन-न०। विघट्टने, नि० चू० ७ उ०। पर्यालोचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

संचालिज्जमाण-सञ्चाल्यमान-त्रि०। स्थानात् स्थानान्तरनयनेन चाल्यमाने, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०।

संचिंतण-सञ्चिन्तन-न०।सम्यक्प्रकारेण चिन्तनायाम्,उत्त० ३२ अ०।

संचिज्जमाण-सञ्चीयमान-त्रि०। प्रतिक्षणमुपचीयमाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ०।

संचिट्ठण-संस्थान-न०। कालस्थितौ, भ० १२ श० ६ उ०। अवस्थितिकाले, भ० ८ श० २ उ०। (स च सर्वेषां जीवानामिति 'कायट्ठिइ' शब्दे तृतीयभागे उक्तः।)

संचिणित्ता-सञ्चित्य-अव्य०। उपचित्येत्यर्थे, सूत्र० २ श्रु० २ अ०१ उ०।

संचिणत-सञ्चिन्वत्-त्रि०। बध्नति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

संचिय-सञ्चित-त्रि०। राशीकृते, स्था० ३ ठा० १ उ०। आव०।

संछण्ण-सञ्छन्न-त्रि०। जलेनान्तरिते, जं० ४ वक्ष०। रा०। 'संछण्णपत्तम्मि समुणाले' संछन्नानि जलेनान्तरितानि विसमृणालानि यासु ताः। इह विसमृणालशब्दात् पत्राणि पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि। विसानि-कन्दाः मृणालानि-पद्मनालाः। जी० ३ प्रति० ४ अधि०। रा०। व्याप्ते, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। उत्त०।

संछण्णदव्व-संछन्नद्रव्य-त्रि०। परिच्छेदविशेषकलिते, व्य० ३ उ०।

संछिण्णसोय-संछिन्नस्रोतस्-त्रि०।सम्यक् छिन्नानि अपनीतानि भावस्रोतांसि संवृतत्वात् कर्माश्रवद्वाराणि येन स तथा। द्रव्यस्रोतोभ्यो विषयेन्द्रियप्रवृत्तिभ्यो भावस्रोतोभ्यः शब्दादिषु शुभाशुभेषु रागद्वेषोत्पत्त्या विमुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १६ अ०।

संछोभ-संक्षोभ-पुं०। संक्रामणे, बृ० १ उ० २ प्रक०। प्रक्षेपे, व्य० ६ उ०।

संछोभग-संक्षोभक-पुं०। प्रक्षेपके, बृ० २ उ०।

संछोभण-संक्षोभण-न०। परावर्त्ते, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

संछोभपरंपरय-संक्षोभपरम्परक-न०। परम्परया स्थानान्तरसंक्रमणे. बृ० ३ उ०।

संजय-संजय-पुं०। मृषावादाद्युपरतिमति मोक्षसाधके,प्रश्न० १ संव० द्वार।

संजई-संयती-स्त्री०। साध्व्याम्, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

संजम-संयम-पुं०। संयमनं संयमः, भावे अत्र प्रत्ययः। "संजमदंसणलेसा" संयमनं-सम्यगुपरमणं सावद्ययोगादिति संयमः, यद्वा-संयम्यते नियमत आत्मा पापव्यापारसम्भारादनेनेति संयमः "संनिव्युपाद्यमः" (५-३-२५) इति सूत्रेणाल्प्रत्ययः। यदि वा-शोभना यमाः प्राणातिपातानृतभाषणादत्तादानब्रह्मपरिग्रहविरमणलक्षणा अस्मिन्निति संयमश्चारित्रम्। कर्म० ४ कर्म०। "आदेर्यो जः" ॥ ८। १। २४५ ॥ अत्र बहुलाधिकारात्सोपसर्गस्याऽनादेरपि यकारस्य जकारादेशः। प्रा०। सम्यक् पापेभ्य उपरमणम्। चारित्रे, उत्त० २८ अ०। संथा०। सम्-एकीभावेन यमः संयमः। उपरमे, ध० ३ अधि०। संयमनं संयमः। हिंसादिनिवृत्तौ, स्था० ५ ठा० १ उ०। आव०। स०। सर्वसावद्यारम्भनिवृत्तौ, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०। मनोवाक्कायविशुद्ध्या सर्ववधोपरमे, दर्श० ५ तत्त्व। पृथिव्यादिरक्षणे, स्था० ४ ठा० १ उ०। प्रश्न०। पञ्चाश्रवविरमणादौ, उत्त० १ अ०। संथा०। प्रव०। प्राणातिपाताद्यकरणे, "पञ्चाश्रवाद् विरमणं,पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः। दण्डत्रयविरतिश्चे-ति संयमः सप्तदशभेदः।" स्था० ३ ठा० ३ उ०। प्राणिदयायाम्, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। ज्ञा०। सर्वविरत्यङ्गीकारे, आतु०। सम्यगनुष्ठाने, आ० म० १ अ०। चारित्रसामायिके, विशे०। भ०। सामायिकादिरूपे चारित्रे, आ० म० १ अ०। ग०। पृथिव्यादिविषयेभ्यः संघट्टपरितापनोपद्रवणेभ्य उपरमे, स्था० ७ ठा० ३ उ०। दया संयमो लज्जा जुगुप्सा अच्छलना तितिक्षाऽहिंसा ह्रीश्चेत्येकार्थिकानि संयमस्य। उत्त० ३ अ०। (एषां पदानां व्याख्या स्वस्वस्थाने।) (सरागवीतरागसंयमौ सभेदौ 'चरित्तधम्म' शब्दे तृतीयभागे ११४६ पृष्ठे व्याख्यातौ।) (पञ्चविधसंयमस्य व्याख्या 'असमारंभमाण' शब्दे प्रथमभागे ८४१ पृष्ठे गता।) (अष्टविधसंयमस्य दशविधसंयमस्य च व्याख्या 'असमारंभमाण' शब्दे प्रथमभागे ८४२ पृष्ठे गता।)

चउव्विहे संजमे पण्णत्ते, तं जहा-मणसंजमे वतिसंजमे कायसंजमे उवगरणसंजमे। (सू० ३१३+)

मनोवाक्कायनामकुशलत्वेन निरोधाः कुशलत्वेन तूदीर्णानि संयमाः । उपकरणसंयमो महामूल्यवस्त्रादिपरिहारः पुस्तकवस्त्रतृणचर्मपञ्चकपरिहारो वा । तत्र-चर्मपञ्चकमिदम्-

"अयएलगाविमहिसी-मिगाण अजिणं तु पंचमं होइ ।
तलिया खल्लगवद्धे, कोसगकत्ती य बीयं तु ॥५॥" इति ।
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

पंचविहे संजमे पएणत्ते, तं जहा-सामाइयसंजमे छेदोवट्ठावणियसंजमे परिहारविसुद्धियसंजमे सुहुमसंपरायसंजमे अहक्खायचरित्तसंजमे । (सू० ४२८)

संयमनं संयमः; पापोपरम इत्यर्थः । तत्र—समो रागादिरहितः तस्य आयो गमनं प्रवृत्तिरित्यर्थः, समायः समाय एव, समाये भवं, समायेन निर्वृत्तं, समायस्य विकारोऽशो वा समायो वा, प्रयोजनमस्येति सामायिकम्, उक्तं च—" रागद्दोसविरहिओ, समो त्ति अयणं अउ त्ति गमणं ति । समगमणं ति समाओ, स एव सामाइयं नाम ॥ १ ॥ अहवा भवं समाए, निव्वत्तं तेण तम्मयं वावि । जं तप्पओयणं वा, तेण व सामाइयं नेयं ॥ २ ॥ " इति, अथवा समानि—ज्ञानादीनि तेषु तैर्वा अयनमयः समायः स एव सामायिकमिति, अवादि च—" अहवा समाइ सम्म-त्तनाणचरणाइ तेसु तेहिं वा । अयणं अओ समाओ, स एव सामाइयं नाम ॥ १ ॥ " इति, अथवा समस्य—रागादिरहितस्याऽऽयो-गुणानां लाभः समानां वा—ज्ञानादीनामायः समायः स एव सामायिकम्, अभाणि च-"अहवा समस्स आओ, गुणाण लाभो त्ति जो समाओ सो । अहवा समाणमाओ, णेओ सामाइयं नाम ॥ १ ॥ " इति, अथवा साम्नि—मैत्र्यां साम्ना वा अयस्तस्य वा आयः सामायः स एव सामायिकम्, अभ्यधायि च—" अहवा सामं मेत्ती, तत्थ अओ तेण व त्ति सामाओ । अहवा सामस्साओ, लाभो, सामाइयं नाम ॥ १ ॥ " इति सावद्ययोगविरतिरूपं सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकमेव, छेदादिविशेषैस्तु विशिष्यमाणमर्थत· शब्दतश्च नानात्वं भजते, तत्र प्रथमं विशेषणाभावात् सामान्यशब्द एवावतिष्ठते सामायिकमिति । तच्च द्विधा-इत्वरकालिकं, यावज्जीविकं च । तत्रेत्वरकालिकं सर्वेषु प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थेष्वनारोपितव्रतस्य, यावज्जीविकं तु मध्यमविदेहतीर्थकरतीर्थेषु भवति इति, तेषूपस्थापनाऽभावादिति, सामायिकं च तत्संयमश्चेत्येवं सर्वत्र वाक्यं कार्यमिति । (स्था०) (छेदोपस्थापनिकव्याख्या ' छेओवट्ठावणिय ' शब्दे तृतीयभागे १३५६ पृष्ठे गता ।) (परिहारविशुद्धिकव्याख्या ' परिहारविसुद्धिय ' शब्दे पञ्चमभागे ६६१ पृष्ठे गता ।) (सूक्ष्मसंपरायव्याख्या ' सुहुमसंपराय ' शब्दे वक्ष्यते ।) अथशब्दो यथार्थः, यथैवाकषायतयेत्यर्थः, आख्यातम्—अभिहितम्, अथाख्यातं तदेव संयमः अथाख्यातसंयमः । (स्था०) इह सप्तदशप्रकारसंयमस्याद्या नव भेदाः संगृहीताः, एकेन्द्रियसंयमग्रहणेन पृथिव्यादिसंयमपञ्चकस्य गृहीतत्वादिति । स्था० ५ ठा०२ उ० । (षड्विधसंयमव्याख्या ' असमारंभमाण ' शब्दे प्रथमभागे ८५१ पृष्ठे गता ।)

सप्तविधः संयमः—

सत्तविधे संयमे पएणत्ते, तं जहा-पुढविकायितसंजमे ०जाव तसकायितसंजमे अजीवकायसंजमे। (सू०-५७१+)

' सत्तविहे ' इत्यादि, सुगमं नवरं संयमः—पृथिव्यादिविषयेभ्यः संघट्टपरितापोऽपद्रावणेभ्यः उपरमः, ' अजीवकायसंजमे ' त्ति अजीवकायानां—पुस्तकादीनां ग्रहणपरिभोगोपरमः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । सर्वसंवरेण, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । दर्श० । मौनीन्द्रोक्ते सप्तदसरूपेऽनुष्ठाने, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

दशविधः संयमः—

दसविधे संजमे पण्णत्ते, तं जहा—पुढविकाइयसंजमे, ०जाव वणस्सइकाइयसंजमे, वेइंदियसंजमे तेइंदियसंजमे चउरिंदियसंजमे पंचेंदियसंजमे अजीवकायसंजमे । (सू० ७०६ +) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सप्तदशविधसंयमप्रतिपादनायाऽऽह—

पुढवि दग अगणि मारुय,
वणस्सइ वि ति चउ पणिंदि अजीवो ।
पेहुप्पेहपमज्जण—
परिट्ठवण मणो वई काए ॥ १ ॥

" पुढवाइयाण जाव य, पंचेंदिय संजमो भवे तेसिं ।
संघट्टणाइ न करे, तिविहेणं करणजोएणं ॥ १ ॥
अजीवेहि वि जेहिं, गहिएहि असंजमो हवइ जइणो ।
जह पोत्थदूसपणए, तणपणए चम्मपणए य ॥ २ ॥
गंडी कच्छवि मुट्ठी, संपुडफलए तहा छिवाडी य ।
एयं पोत्थयपणयं, पएणत्तं वीयराएहिं ॥ ३ ॥
बाहल्लपुहुत्तेहिं, गंडीपोत्थो उ तुल्लगो दीहो ।
कच्छवि अंते तणुओ, मज्झे पिहुलो मुणयव्वो ॥ ४ ॥
चउरंगुलदीहो वा, वट्टागिइ मुट्ठिपोत्थओ अहवा ।
चउरंगुलदीहो च्चिय, चउरस्सो वावि विएणेओ ॥ ५ ॥
संपुडओ दुगमाई, फलगावोच्छं छिवाडिमित्ताहे ।
तणुपत्तू सियरूवो, होइ छिवाडी बुहा बेंति ॥ ६ ॥
दीहो वा हस्सो वा, जो पिहुलो होइ अप्पबाहल्लो ।
तं मुणियसमयसारा, छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥ ७ ॥
दुविहं च दूसपणयं, समासओ तं पि होइ नायव्वं ।
अप्पडिलेहियपणयं, दुप्पडिलेहं च विएणेयं ॥ ८ ॥
अप्पडिलेहियदूसे, तूली उवहाणगं च नायव्वं ।
गंडुवहाणा लिंगणि, मसूरए चेव पोत्तमए ॥ ६ ॥
पल्हवि कोयवि पावा-रणवए तहा य दाढिगालीओ ।
दुप्पडिलेहियदूसे, एयं बीयं भवे पणयं ॥ १० ॥
पल्हवि हत्थत्थरणं, कोयवओ रूपपूरिओ पडओ ।
दढिगालि धोयपोत्ती, सेसपसिद्धा भवे भेया ॥ ११ ॥
तणपणयं पुण भणियं, जिणेहि जियरायदोसमोहेहिं ।
साली वीही कोद्दव-रालग रएणे तणाइं च ॥ १२ ॥
अलयएलगाविमहिसी-मिगाणमइणं च पंचमं होइ ।
तलिगा खल्लगवज्झे, कोसगकत्ती य बीयं तु ॥ १३ ॥
अह वियडहिरणाई, ताइ न गिएहइ असंजमो साहू ।
ठाणाइ जत्थ चेते, पेहपमज्जित्तु तत्थ करे ॥ १४ ॥

एसा पेहुवपेहा, पुणो य दुविहा उ होइ नायव्वा ।
वावारावावारे, वावारे जह उ गामस्स ॥ १५ ॥
एसो उ विक्खगो हु, अव्वावारे जहा विणस्संतं ।
किं एयं नु उवेक्खसि, दुविहाए वेत्थ अहिगारो ॥ १६ ॥
वावारुवेक्ख तहि यं, संभोइयसीयमाण चोएइ ।
चोएई इयरं पि, पावयणीयम्मि कज्जम्मि ॥ १७ ॥
अव्वावार उवेक्खा, न वि चोएई गिहिं तु सीयंतं ।
कम्मेसु बहुविहेसुं, संजम एसो उवेक्खाए ॥ १८ ॥
पाएँ सागारिएसुं, अपमज्जित्ता वि संजमो होइ ।
ते चेव पमज्जंते, ऽसागारियसंजमो होइ ॥ १६ ॥
पाणेहिं संसत्तं, भत्तं पाणमहवा वि अविसुद्धं ।
उवगरणपत्तमाई, जं वा अइरित्त होज्जाहि ॥ २० ॥
तं परिठवणविहीए, अवहट्टु संजमो भवे एसो ।
अकुसलमणवइरोहे, कुसलाण उदीरणं जं तु ॥ २१ ॥
मणवइसंजम एसो, काए पुण जं अवस्सकज्जम्मि ।
गमणागमणं भवई, तओवउत्तो कुणइ सम्मं ॥ २२ ॥
तव्वज्जं कुम्मस्स व, सुसमाहियपाणिपायकायस्स ।
हवई य कायसंजमो, चिट्ठंतस्सेव साहुस्स ॥ २३ ॥
आव० ४ अ० । आचा० । सूत्र० । संथा० । नं० । ओघ० । आ० चू० ।

सत्तरसविहे संजमे पण्णत्ते, तं जहा–पुढवीकायसंजमे आउकायसंजमे तेउकायसंजमे वाउकायसंजमे वणस्सइकायसंजमे बेइंदियसंजमे तेइंदियसंजमे चउरिंदियसंजमे पंचिंदियसंजमे अजीवकायसंजमे पेहासंजमे उवेहासंजमे अवहट्टुसंजमे पमज्जणासंजमे मणसंजमे वइसंजमे कायसंजमे [सू० १७X] स० १७ सम० ।

('चरित्तधम्म' शब्दे तृतीयभागे ११९८ पृष्ठे अनेकविधसंयमानां व्याख्या गता ।)

कुज्जं नाणादीयं, सव्वं पुण होइ संजमो नियमा ।
जह जह सो होइ थिरो, तह तह कायव्वयं होइ ॥४२॥

बृ० २ उ० ("कुकुइए संजमस्स पलिमंथू" इति 'पलिमंथु' शब्दे पञ्चमभागे ७२५ पृष्ठे व्याख्यातम् ।) (संयममाश्रित्य षट्स्थानपतितत्वम् 'आगमववहारि' शब्दे द्वितीयभागे ७१० पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

संयमफलम्—

संजमेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?, संजमेणं अणण्हयत्तं जणयइ ॥ २६ ॥

हे भगवन् ! संयमेन जीवः किं जनयति ?, गुरुराह–संयमेनानंहस्कं–न विद्यते अंहः पापं यस्मिन् तत् अनंहस्कं तस्य भावोऽनंहस्कत्वं तज्जनयति, संयमेन आश्रवनिरोधं जनयति इत्यर्थः ॥ २६ ॥ उत्त० २६ अ० । (संयमश्रेणिप्ररूपणम् 'किइकम्म' शब्दे तृतीयभागे ५०७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

संजमकरण–संयमकरण–न० । पञ्चाश्रवविरमणादिगुणकरणे, उत्त० १३ अ० ।

संजमकुसल–संयमकुशल–पुं० । पृथिव्यादिसंयमकुशले, व्य०।

उपसंहारमाह—

(आयाकुसालो एसो) संजमकुसलं अतो उ वोच्छामि ।
पुढवादिसंजमम्मी, सत्तरसे जो भवे कुसलो ॥ १३२ ॥

अत ऊर्ध्वं संयमकुशलं वक्ष्यामि। प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति–पृथिव्यादिसंयमे, 'पुढवि दग अगणि मारुय, वणस्सइ वि नि च उ पणिंदि अज्जीवो । पेहुप्पेह पमज्जण, परिट्ठवणमणो वई काए' ॥ १ ॥ इत्येवंरूपे सप्तदशे–सप्तदशप्रकारे यो भवति कुशलः स संयमकुशलः ।

प्रकारान्तरेण संयमकुशलमाह–

अहवा गहणे निसिरण–एसणसेज्जानिसेज्जउवही य ।
आहारे वि य सतिमं, पसत्थजोगे य जुंजणया ॥१३३॥
इंदियकसायनिग्गह, पिहियासवजोगझाणमल्लीणो ।
संजमकुसलगुणनिही, तिविहकरणभावसुविसुद्धो ॥१३४॥

अथवेति–संयमस्यैव प्रकारान्तरोपदर्शने, ग्रहणे आदाने निसरणे एषणायां–गवेषणादिभेदभिन्नायां शय्या निषद्योपध्याहारविषयायां निषद्यायां सम्यगुपयुक्तः संयमकुशलः।किमुक्तं भवति–य उपकरणभारमाददानो निक्षिपित्वा प्रतिलेख्य प्रमार्ज्य च गृह्णाति निक्षिपति वा । एतेन प्रेक्षासंयमः प्रमार्जनासंयमश्चोक्तः । एतद्ग्रहणात्तज्जातीयाः शेषा अप्युपेक्षादिसंयमा गृहीता द्रष्टव्याः । तथा यः शय्यामुपधिमाहारं च उद्गमोत्पादनैषणाशुद्धं गृह्णाति, संयोजनादिदोषरहितं च भुङ्क्ते, स्थानाद्यपि कुर्वाणः प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्ज्य च करोति स संयमकुशलः । अत्र निषद्याग्रहणेन स्थानादिगृहीतम् । तथा य एतेषु सर्वेष्वपि संयमेषु कर्त्तव्येषु स्मृतिमान् स संयमकुशलः, 'स्मृतिमूलमनुष्ठानमवितथ' मिति वचनात्, तथा यस्य प्रशस्तयोगस्य शुभमनोवाक्कायरूपस्य योजना–व्यापारणम् । किमुक्तं भवति–अप्रशस्तानां मनोवाक्काययोगानामपवर्जनं प्रशस्तानां मनोवाक्काययोगानामभियोजनं संयमकुशलः । तथा इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि कषायांश्च–क्रोधादीन् यो निगृह्णाति, तथा श्रोत्रादीनि न स्वविषये व्यापारयति, श्रोत्रादिविषयप्राप्तेषु शुभाशुभेषु शब्दादिष्वर्थेषु रागद्वेषौ न विधत्ते, क्रोधादीनप्युदयितुः प्रवृत्तान् निरुणद्धि, उदयप्राप्तांश्च विफलीकरोति, तथा आश्रवाणि–प्राणातिपातादिलक्षणानि पिदधाति, योगं च–मनोवाक्कायलक्षणमप्रशस्तं ध्यानं चार्त्तरौद्रं तत्परिहारेण प्रशस्तं धर्म्मं शुक्लं च तत्र आलीनः–आश्रितोऽनिगूहितबलवीर्यतया तत्र प्रवृत्त इत्यर्थः । एष संयमकुशलः । कथम्भूतः सन्नित्याह–गुणनिधिः संयमानुगता ये गुणास्तेषां निधिरिव गुणनिधिः तैः परिपूर्ण इति भावः । तथा त्रिविधेन प्रकारेण–मनोवाक्कायलक्षणेन सुविशुद्धो मनसाऽप्यसंयमानभिलाषात्, भावेन च परिणामेन विशुद्धः, इह लोकाद्याशंसाविप्रमुक्तत्वात् त्रिकरणभावविशुद्धः ।

अस्यैव गाथाद्वयस्य व्याख्यानार्थमाह—

गिण्हइ पडिलेहेउं, पमज्जिओ तह य निसिरए याऽवि ।
उवउत्तो एसणाए, सेज्जनिसज्जे व ववहारे ॥ १३५ ॥
एएसुं सव्वेसुं, जो ण पम्हुससते तु सो सतिमं ।
जुंजइ पसत्थमेव तु, मणभासा कायजोगं तु ॥१३६॥

सोइंदियाइयाणं, निग्गहणं चेव तह कसायाणं।
पाणातिवाइयाणं, संवरणं, आसवाणं च ॥ १२७ ॥

झाणे अपसत्थए य, पसत्थझाणे य जोगमल्लीणो।
संजमकुसलो एसो, सुविसुद्धो तिविहकरणेण ॥१२८॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थम्। नवरम् 'उवउत्तो एसणाए'इ-त्यादि। उपयुक्त एषणायाम् किं विषयायामित्याह-शय्यानिषद्योपध्याहारे, शय्या--उपाश्रयः निषद्या--पीठफलकादिरूपा स्थानादिरूपनिषद्या व्याख्यानं तु प्रागेवोक्तम्, उपधिः-पात्रनिर्योगादिराहारोऽशनादिरूपः, एषां समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् तद्विषयायामित्यर्थः। 'झाणे अपसत्थे' त्यादि ध्यानं द्विधा-अप्रशस्तं, प्रशस्तं च। अप्रशस्तम् आर्त्तं, रौद्रं च। प्रशस्तम्-धर्म्मं, शुक्लं च। तत्र प्रशस्ते ध्याने-धर्म्मशुक्लरूपे चशब्दो भिन्नक्रमः। प्रशस्तं योगमालीनः 'सुविसुद्धो तिविहकरणेणे' ति उपलक्षणमेतत्। भावेनापि स विशुद्धः, शेषं सुगमम्। उक्तः संयमकुशलः। व्य० ३ उ०।

संजमघाइय-संयमघातिक-त्रि०। संयमोपघातिके, प्रव० २६७ द्वार।

संजमघायग-संयमघातक-त्रि०। संयमविनाशके, आव० ४ अ०।

संजमचरय-संयमचरक-त्रि०। सप्तदशप्रकारसंयमानुष्ठायिनि, दश० १० अ०।

संजमज्जवगुण-संयमार्जवगुण-त्रि०। संयमार्जवो गुणो यस्य तत्। संयमऋजुभावप्रज्ञाशुद्धे, दश० ६ अ०।

संजमजाया-संयमयात्रा-स्त्री०। संयमप्रवृत्तौ, प्रश्न० १ संव० द्वार। संयमानुपालने, सूत्र० २ श्रु० १ अ०।

संजमजायामायावत्तिय-संयमयात्रामात्रावृत्तिक-त्रि०। संयमयात्रा-संयमानुपालनं सैव मात्रा आलम्बनसमूहांशः संयमयात्रामात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्यत्राहारे स संयमयात्रामात्रावृत्तिकः। संयमपालनमात्रप्रवृत्ते आहारादौ, भ०७ श०१ उ०।

संयमयात्रामात्राप्रत्यय-त्रि०। संयमयात्रामात्राप्रत्ययो यत्र। संयमयात्रार्थे आहारादौ, भ० ७ श० १ उ०। सूत्र०।

संजमजीविय-संयमजीवित-न०। संयमवत्तया जीवने, आचा०। संयमजीवितं तद् दुष्प्रतिबृंहणीयं कामानुषक्तजनान्तर्वर्तिना दुःखेन निष्प्रत्यूहः संयमः प्रतिपाल्य इति। आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०।

संजमजोग-संयमयोग-पुं०। चरणव्यापारे, पञ्चा०१२ विव०। कुशलव्यापारे, पं० व० ४ द्वार। आ० चू०। समितिगुप्तिरूपे आचरणे, प्रव० १०१ द्वार। दर्श०।

संजमजोणि-संयमयोनि-स्त्री०। संयमस्य सर्वसंवरस्वभावस्य देशविरतिरूपस्य चोत्पत्तिस्थाने शुभमनोवाक्कायव्यापारे, दर्श० ५ तत्त्व।

संजमऽट्ठ-संयमार्थ-पुं०। संयमः प्रेक्षोत्प्रेक्षाप्रमार्जनादिलक्षणस्तदर्थम्। संयमनिमित्ते, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

संजमट्ठाण-संयमस्थान-न०। संयमः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्परायथाख्यातरूपः तदेव स्थानम्। आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०। पं० भा०। ज्ञानदर्शनचारित्रपरिणामात्मकेऽध्यवसायविशेषे, व्य० १ उ०। अष्ट०। नि० चू०। पिं०। ("संजमट्ठाणं ति वा अज्झवसाणं ति वा परिणामट्ठाणं ति" इति 'ठाण' शब्दे चतुर्थभागे १६६४ पृष्ठे व्याख्यातम्।)

संजमट्ठाणपात-संयमस्थानापात-न०। चरणशुद्धिविशेषाप्रतिपाते, पञ्चा० १६ विव०।

संजमण-संयमन-न०। सप्तदशप्रकारसंयमकरणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ०। रज्जुनिगडादिभिर्बन्धने, आव० ४ अ०।

संजमत्तिय-संयमत्रिक-न०। परिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रलक्षणे संयमत्रये, कल्प० १ अधि०७ क्षण।

संजमधुवजोगजुत्तया-संयमध्रुवयोगयुक्तता-स्त्री०। संयमः-चरणं तस्मिन् ध्रुवो-नित्यो योगः--समाधिस्तद्युक्तता। सन्तोषपयुक्ततायाम्, उत्त० १ अ०। व्य०। चरणे नित्यं समाध्युपयुक्ततायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ०। दशा०। प्रथमायामाचारसंपदि, "संजमधुवजोगजुत्ते याऽवि भवति" 'संयमे' त्यादि संयमो नाम चरणं तस्य य ध्रुवा अवश्यंकर्त्तव्यत्वात् योगाः प्रतिलेखनास्वाध्यायादयः तैर्युक्तो भवति। अथवा--संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्रवाद्विरमणमित्यादिकः, तस्मिन् ध्रुवो-नित्यो योगो-व्यापारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः। अथवा-संयमे ध्रुवो-नित्यो योगो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः। चशब्दात्-ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः अपिशब्दग्रहणात्परमपि योजयति इत्येका १। दशा० ४ अ०।

संजमपरिपालण-संयमपरिपालन-न०। अहिंसाद्याराधने, पञ्चा० ७ विव०।

संजमबहुल-संयमबहुल-त्रि०। संयमम्-आश्रवविरमणादिकं बहूनि-बहुसंख्यं यथाभवत्येवं लाति गृह्णातीति विशुद्धविशुद्धतरं पुनः पुनः संयमं कुर्वन्तीति संयमबहुलाः, मयूरव्यंसकादित्वात् समासः। पृथिव्यादिसंरक्षणप्रचुरेषु, प्रश्न०३ संव० द्वार। यदिवा-बहुलः-प्रभूतः संयमो येषां ते संयमबहुलाः। संयमप्रचुरेषु, प्रश्न०३ संव० द्वार। संयमेन पृथ्व्यादिसंरक्षणलक्षणेन बहुलः प्रचुरो यः स तथा। संयमो वा बहुलः प्रचुरो यस्य स तथा। प्रचुरतरसंयमे, स्था० ४ ठा० १ उ०।

संजमब्भट्ठ-संयमभ्रष्ट-त्रि०। दूरीकृतचारित्रगुणे,ग०२ अधि०।

संजमभउव्वेयणकर-संयमभयोद्वेजनकर-त्रि०। संयमाद्भयम् भीतिमुद्वेजनं चलनं कुर्वन्तीत्येवंशीलं यत् तत्। संयमभयोद्वेजनशीले, भ० १ श० ३३ उ०।

संजमभारवहणट्ठया-संयमभारवहनार्थता-स्त्री०। संयम भर

भारस्तस्य वहनं-पालनं स एवार्थः संयमभारवहनार्थस्तद्भावस्तत्ता । संयमपरिपालननिमित्ते विनयभेदे, भ० ७ श० १ उ० ।

संजमलज्जट्ठ-संयमलज्जार्थ-पुं० । संयमार्थे लज्जार्थः।संयमरूपलज्जार्थे, दश० ।

जं पि वत्थं व पायं वा, कंबलं पायपुंछणं ।
तं पि संजमलज्जट्ठा, धारंति परिहरंति य ॥ १६ ॥

दश० ६ अ० । (अस्या गाथाया व्याख्या 'वयछक्क' शब्दे षष्ठभागे गता ।)

संजमविग्घकर-संयमविघ्नकर-पुं० । संयमविघातकारिणि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

संयमविराहणा-संयमविराधना-स्त्री० । मूलोत्तरगुणविराधनायाम्, नि० चू० १६ उ० ।

संजमवुड्डि-संयमवृद्धि-त्रि० । संयमैधने, व्य० १ उ० ।

संजमसामायारी-संयमसामाचारी-स्त्री० । विनयभेदे, प्रव०६५ द्वार । व्य० ।

तत्र संयमसामाचारीमाह—

संजममायरति सयं,परं च गाहेति संजमं नियमा ।
सीयंते थिरिकरणं, उज्जयचरणं च उववूहा ॥ २६४ ॥

स्वयं संयममाचरति, परं च नियमात् संयमं ग्राहयति । तथा संयमविषये सीदति स्थिरीकरणम्, उद्यतचरणं तु उपबृंहयति । एषा संयमसामाचारी । व्य० १० उ० ।

संजमाऽणुट्ठायि-संयमानुष्ठायिन्-त्रि० । संयमानुष्ठानकर्त्तरि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

संजमायहेउ-संयमात्महेतु-पुं० । संयमस्य पृथिव्यादिसंरक्षणरूपस्यात्मनः स्वशरीरस्य संयमरूपस्य वाऽऽत्मनः हेतुर्निमित्तम् । संयमात्महेतुः । संयमात्मनिमित्ते, पञ्चा० १३ विव० ।

संयमायहेतु-पुं० । संयमस्य संयमलाभस्य हेतुर्निमित्तम् । संयमप्राप्तिनिमित्ते, पञ्चा० १३ विव० ।

संजमासंजम-संयमासंजम-पुं० । द्विःस्वभावात् देशसंयमे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

संजमित्ता-संयम्य-अव्य० । संयमनं कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

संजमुत्तम-संयमोत्तम-त्रि० । सर्वविरतौ, स० । प्रधानसंयमे, स० ।

संजमुत्तर-संयमोत्तर-त्रि० । संयमेन देशविरतिलक्षणेन धर्मेण उत्तरः प्रधानः । परिपूर्णसंयमे, उत्त० ५ अ० ।

संजमेरिया—संयमेर्या—स्त्री० । सप्तदशविधसंयमानुष्ठाने, असंख्येयेषु संयमस्थानेषु एकस्मात् संयमस्थानादपरसंयमस्थानगमने, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

संजमोच्छाहनिच्छिय—संयमोत्साहनिश्चित—त्रि० । संयमे उत्साहो वीर्यं निश्चितोऽवश्यंभावी येषां ते संयमोत्साहनिश्चिताः । सर्वविरतिं प्रति निर्णीते, स० ।

संजमोवगरण-संयमोपकरण-न० । संयममात्रार्थे साधूपकरणे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

संजमोवघाइ(न्)-संयमोपघातिन्-त्रि० । सचित्तपृथिव्यादिके भिक्षादात्री यत्र स्थिता अध उपरि च फलादि संघट्टयति तादृशे स्थानादौ, ध० ३ अधि० ।

संजय-संयत-त्रि० । सम्-एकीभावेन यतः संयतः क्रियायां प्रयत्नवान् । आव०३ अ० । यम उपरमे । संयच्छति स्म सर्वसावद्ययोगेभ्यः सम्यगुपरमते स्मेति संयतः । नं० । आचा० । सम्यग्गच्छति स्मेति संयतः ' गत्यर्थाकर्मे' ति कः । कर्म० २ कर्म० । पं० सं० । दर्श० । यम उपरमे । सम्-सम्यग् यतः संयतः । साधौ, पा० । आचा० । सूत्र० । प्राणयुपमर्दान्निवृत्ते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सावद्यव्यापारेभ्यो निवर्तिते, उत्त० १२ अ० । व्य० । ध० । सर्वविरते, स्था० ४ ठा० ४ उ० । स० । सम्यग् यतमाने, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० । सम्—सामास्त्येन यतः संयतः । सप्तदशप्रकारसंयमोपेते, पा० । सम्यगुपयुक्ते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६उ० । उत्त० । संयमतोऽकरणीयेषु योगेषु सम्यक्प्रयत्नपरे, आ० चू० ५ अ० । सर्वदा-सर्वकालं यतः संयतः । पापानुष्ठानान्निवृत्ते, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । स्था० । दश० । औ० । षट्कायरक्षणोपायरक्षणे सम्यग्यते, बृ० १ उ० २ प्रक० । आ० म० । इन्द्रियनोइन्द्रियसंयमवति, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपे संयमं प्रतिपन्ने, भ० २५ श० ७ उ० । दश० । प्रश्न० ।

संजया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-पमत्तसंजया,अपमत्तसंजया य । तत्थ णं जे अपमत्तसंजया ते णो आयरंभा,णो परारंभा ०जाव अणारंभा । तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया ते सुहं जोगं पडुच्च णो आयारंभा णो परारम्भा णो तदुभयारम्भा, अणारम्भा चेव । असुभजोगं पडुच्च आयारंभा वि, परारंभा वि, तदुभयारंभा वि, णो अणारंभा एवं जंबू ! दुप्पसहो ०जाव बकुसकुसीलेहिं तित्थं पवदिसमइ जहा विवाहपन्नत्तीए । अङ्ग० ।

पञ्च संयताः—

कति णं भंते ! संजया पण्णत्ता ?, गोयमा ! पंच संजया पण्णत्ता, तं जहा-सामाइयसंजए छेदोवट्ठोवणियसंजए परिहारविसुद्धियसंजए सुहुमसंपरायसंजए अहक्खायसंजए । सामाइयसंजए णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-इत्तरिए य, आवकहिए य । छेओवट्ठावणियसंजए णं पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-सातियारे य निरतियारे य, परिहारविसुद्धियसंजए पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-णिव्विसमाणए य, निव्विट्ठकाइए य । सुहुमसंपराए पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-संकिलिस्समाणए य, विसुद्धमाणए य । अहक्खा-

यसंजए पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पएणत्ते, तं जहा-छउमत्थे य, केवली य । "सामाइयम्मि उ कए, चाउज्जामं अणुत्तरं धम्मं । तिविहेण फासयंतो, सामाइयसंजश्रो स खलु ॥ १ ॥ छेत्तूण उ परियागं, पोराणं जो ठवेइ अप्पाणं । धम्मम्मि पंचजामे, छेदोवट्ठावणो स खलु ॥ २ ॥ परिहरइ जो विसुद्धं, तु पंचयामं अणुत्तरं धम्मं । तिविहेण फासयंतो, परिहारियसंजश्रो स खलु ॥ ३ ॥ लोभाणु-वेययंतो, जो खलु उवसामश्रो व खवश्रो वा । सो सुहुमसंपराश्रो, अहखाया ऊणश्रो किंचि ॥ ४ ॥ उवसंते खीणम्मि व, जो खलु कम्मम्मि मोहणिज्जम्मि । छउमत्थो व जिणो वा, अहखाश्रो संजश्रो स खलु ॥ ५ ॥ " (सू०-७०६) ।

'कति णं भंते ' इत्यादि , ' सामाइयसंजए ' त्ति सामायिकं नाम चारित्रविशेषस्तत्प्रधानस्तेन वा संयतः सामायिकसंयतः, एवमन्येऽपि । ' इत्तरिए य ' त्ति इत्वरस्य-भाविव्यपदेशान्तरत्वेनाल्पकालिकस्य सामायिकस्यास्तित्वादित्वरिकः, स चारोपयिष्यमाणमहाव्रतः प्रथमपश्चिमतीर्थकरसाधु, ' आवकहिए य ' त्ति यावत्कथिकस्य-भाविव्यपदेशान्तराभावाद् यावज्जीविकस्य सामायिकस्यास्तित्वाद्यावत्कथिकः, स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसंबन्धी साधुः , ' साइयारे य ' त्ति सातिचारस्य यदारोप्यते तत्सातिचारमेव छेदोपस्थापनीयं, तद्योगात्साधुरपि सातिचार एव । एवं निरतिचारच्छेदोपस्थापनीययोगान्निरतिचारः, स च शैक्षस्य पार्श्वनाथतीर्थान्महावीरतीर्थसंक्रान्तौ वा, छेदोपस्थापनीयसाधुश्च प्रथमपश्चिमतीर्थयोरेव भवतीति, ' णिव्विसमाणए य ' त्ति परिहारिकतपस्तपस्यन् ' निव्विट्ठकाइए य ' त्ति निर्विशमानकानुचरक इत्यर्थः, ' संकिलिस्समाणए य " त्ति उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानः ' विसुज्झमाणए य ' त्ति उपशमश्रेणीं क्षपकश्रेणीं वा समारोहन् , ' छउमत्थे य केवली य ' त्ति व्यक्तम् । अथ सामायिकसंयतादीनां स्वरूपं गाथाभिराह—' सामाइयम्मि उ ' गाहा, सामायिक एव प्रतिपन्ने न तु छेदोपस्थापनीयादौ चतुर्यामम्—चतुर्महाव्रतम् अनुत्तरं धर्मम्—श्रमणधर्ममित्यर्थः , त्रिविधेन—मनःप्रभृतिना ' फासयंतो ' त्ति स्पृशन्—पालयन् यो वर्त्तते इति शेषः सामायिकसंयतः स खलु—निश्चितमित्यर्थः । अनया च गाथया यावत्कथिकसामायिकसंयतः उक्तः । इत्वरसामायिकसंयतस्तु स्वयं वाच्यः ॥ १ ॥ ' छेत्तूण ' गाहा, कण्ठ्या, नवरं ' छेदोवट्ठावणे ' त्ति छेदेन-पूर्वपर्यायच्छेदेन उपस्थापनं व्रतेषु यत्र तच्छेदोपस्थापनं तद्योगाच्छेदोपस्थापनः, अनया च गाथया सातिचार इतरश्च द्वितीयसंयत उक्तः ॥ २ ॥ ' परिहरइ ' गाहा, परिहरति—निर्विशमानकादिभेदं तप आसेवते यः साधुः, किं कुर्वन् ? इत्याह विशुद्धमेव पञ्चयामम्—अनुत्तरं धर्मं त्रिविधेन स्पृशन् , परिहारिकसंयतः स खल्विति, पञ्चयाममित्यनेन च प्रथमचरमतीर्थयोरेव तत्सत्तामाह ॥ ३ ॥ ' लोभाणु ' गाहा, लोभाणून्—लोभलक्षणकषायसूक्ष्मकिट्टिकाः वेदयन् यो वर्त्तत इति , शेषं कण्ठ्यम् ॥ ४ ॥ ' उवसंत ' गाहा , अयमर्थः-उपशान्ते मोहनीये कर्म्मणि क्षीणे वा यश्छद्मस्थो जिनो वा वर्त्तते स यथाख्यातसंयतः खल्विति ॥ ५ ॥

वेदद्वारे—

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा ?, गोयमा ! सवेदए वा होज्जा, अवेदए वा होज्जा । जइ सवेदए एवं जहा कसायकुसीले तहेव निरवसेसं, एवं छेदोवट्ठावणियसंजए वि, परिहारविसुद्धियसंजश्रो जहा पुलाश्रो , सुहुमसंपरायसंजश्रो अहक्खायसंजश्रो य जहा नियंठो॥२॥सामाइयसंजए णं भंते ! किं सरागे होज्जा वीयरागे होज्जा ?, गोयमा ! सरागे होज्जा, नो वीयरागे होज्जा । एवं सुहुमसंपरायसंजए , अहक्खायसंजए जहा नियंठे ॥ ३ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं ठियकप्पे होज्जा अट्ठियकप्पे होज्जा ?, गोयमा ! ठियकप्पे वा होज्जा अट्ठियकप्पे वा होज्जा । छेदोवट्ठावणियसंजए पुच्छा, गोयमा ! ठियकप्पे होज्जा, नो अट्ठियकप्पे होज्जा, एवं परिहारविसुद्धियसंजए वि , सेसा जहा सामाइयसंजए । सामाइयसंजए णं भंते ! किं जिणकप्पे होज्जा थेरकप्पे वा होज्जा कप्पातीते वा होज्जा ? , गोयमा ! जिणकप्पे वा होज्जा जहा कसायकुसीले तहेव निरवसेसं । छेदोवट्ठावणिश्रो परिहारविसुद्धिश्रो य जहा बउसो , सेसा जहा नियंठे ॥ ४ ॥ (सू०-७८७) ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं पुलाए होज्जा बउसे० जाव सिणाए होज्जा ?, गोयमा ! पुलाए वा होज्जा बउसे ० जाव कसायकुसीले वा होज्जा, नो नियंठे होज्जा नो सिणाए होज्जा, एवं छेदोवट्ठावणिए वि । परिहारविसुद्धियसंजए णं भंते ! पुच्छा , गोयमा ! नो पुलाए नो बउसे नो पडिसेवणाकुसीले होज्जा, कसायकुसीले होज्जा नो नियंठे होज्जा नो सिणाए होज्जा , एवं सुहुमसंपराए वि । अहक्खायसंजए पुच्छा, गोयमा ! नो पुलाए होज्जा ०जाव नो कसायकुसीले होज्जा नियंठे वा होज्जा सिणाए वा होज्जा॥५॥सामाइयसंजए णं भंते ! किं पडिसेवए होज्जा अपडिसेवए होज्जा ? , गोयमा ! पडिसेवए वा होज्जा अपडिसेवए वा होज्जा । जइ पडिसेवए होज्जा किं मूलगुणपडिसेवए होज्जा सेसं जहा पुलागस्स, जहा सामाइयसंजए एवं छेदोवट्ठावणिए वि । परिहारविसुद्धियसंजए पुच्छा ?, गोयमा ! नो पडिसेवए होज्जा अपडिसेवए होज्जा एवं ० जाव अहक्खायसंजए ॥ ६ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! कतिसु नाणेसु होज्जा ?, गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणेसु होज्जा , एवं जहा

कसायकुसीलस्स तहेव चत्तारि नाणाइं भयणाए, एवं० जाव सुहुमसंपराए, अहक्खायसंजयस्स पंच नाणाइं भयणाए जहा नाणुद्देसए। सामाइयसंजए णं भंते ! केवतियं सुयं अहिज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठ पवयणमायाओ जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवट्ठावणिए वि, परिहारविसुद्धियसंजए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं नवमस्स पुव्वस्स ततियं आयारवत्थुं उक्कोसेणं असंपुन्नाइं दस पुव्वाइं अहिज्जेज्जा, सुहुमसंपरायसंजए जहा सामाइयसंजए। अहक्खायसंजए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठ पवयणमायाओ उक्कोसेणं चोद्दस पुव्वाइं अहिज्जेज्जा सुयवतिरित्ते वा होज्जा ॥७॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं तित्थे होज्जा अतित्थे होज्जा ?, गोयमा ! तित्थे वा होज्जा अतित्थे वा होज्जा, जहा कसायकुसीले छेदोवट्ठावणिए परिहारविसुद्धिए य जहा पुलाए, सेसा जहा सामाइयसंजए ॥ ८ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं सलिंगे होज्जा अन्नलिंगे होज्जा गिहिलिंगे होज्जा, जहा पुलाए, एवं छेदोवट्ठावणिए वि। परिहारविसुद्धियसंजए णं भंते ! किं पुच्छा, गोयमा ! दव्वलिंगं पि भावलिंगं पि पडुच्च सलिंगे होज्जा नो अन्नलिंगे होज्जा नो गिहिलिंगे होज्जा, सेसा जहा सामाइयसंजए ॥ ९ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! कतिसु सरीरेसु होज्जा ?, गोयमा ! तिसु वा चउसु वा पंचसु वा जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवट्ठावणिए वि, सेसा जहा पुलाए ॥१०॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं कम्मभूमीए होज्जा अकम्मभूमीए होज्जा ?, गोयमा ! जम्मणं संतिभावं च पडुच्च कम्मभूमीए नो अकम्मभूमीए जहा बउसे, एवं छेदोवट्ठावणिए वि, परिहारविसुद्धिए य जहा पुलाए, सेसा जहा सामाइयसंजए ॥ ११ ॥ (सू० ७८८)

सामायिकसंयतः सवेदकोऽपि भवेदवेदकोऽपि भवेत्, नवमगुणस्थानके हि वेदस्योपशमः क्षयो वा भवति, नवमगुणस्थानकं च यावत्सामायिकसंयतोऽपि व्यपदिश्यते। ' जहा कसायकुसीले ' त्ति सामायिकसंयतः सवेदस्त्रिवेदोऽपि स्यात्, अवेदस्तु क्षीणोपशान्तवेद इत्यर्थः। ' परिहारविसुद्धियसंजए जहा पुलागो ' त्ति पुरुषवेदो वा पुरुषनपुंसकवेदो वा स्यादित्यर्थः, ' सुहुमसंपराये ' त्यादौ ' जहा नियंठो ' त्ति क्षीणोपशान्तवेदत्वेनावेदक इत्यर्थः। एवमन्यान्यप्यतिदेशसूत्राण्यनन्तरोद्देशकानुसारेण स्वयमवगन्तव्यानीति। कल्पद्वारे-' णो अट्ठियकप्पे ' त्ति अस्थितकल्पो हि मध्यमजिनमहाविदेहजिनतीर्थेषु भवति, तत्र च छेदोपस्थापनीयं नास्तीति। चारित्रद्वारमाश्रित्येदमुक्तम्-' सामाइयसंजए णं भंते ! किं पुलाए ' इत्यादि, पुलाकादिपरिणामस्य चारित्रत्वात्। ज्ञानद्वारे-' अहक्खायसंजयस्स पंच नाणाइं भयणाए जहा णाणुद्देसए ' त्ति, इह च ज्ञानोद्देशकः-अष्टमशतद्वितीयोद्देशकस्य ज्ञानवक्तव्यतार्थमवान्तरप्रकरणं, भजना पुनः केवलियथाख्यातचारित्रिणः केवलज्ञानं छद्मस्थवीतरागयथाख्यातचारित्रिणो द्वे वा त्रीणि वा चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्तीत्येवंरूपा। श्रुताधिकारे यथाख्यातसंयतो यदि निर्ग्रन्थस्तदाऽष्टप्रवचनमात्रादि चतुर्दशपूर्वान्तं श्रुतम्, यदि तु स्नातकस्तदा श्रुतातीतोऽत एवाह-' जहन्नेणं अट्ठ पवयणमायाओ ' इत्यादि।

कालद्वारे—

सामाइयसंजए णं भंते ! किं ओसप्पिणीकाले होज्जा, उस्सप्पिणीकाले होज्जा, नो ओसप्पिणी नो उस्सप्पिणीकाले होज्जा ?, गोयमा ! ओसप्पिणीकाले जहा बउसे, एवं छेदोवट्ठावणिए वि, नवरं जम्मणं संतिभावं (च) पडुच्च चउसु वि पलिभागेसु नऽत्थि, साहरणं पडुच्च अन्नयरे पडिभागे होज्जा, सेसं तं चेव। परिहारविसुद्धिए पुच्छा, गोयमा ! ओसप्पिणीकाले वा होज्जा, उस्सप्पिणीकाले वा होज्जा, नो ओसप्पिणीनो उस्सप्पिणीकाले होज्जा, जइ ओसप्पिणीकाले होज्जा जहा पुलाओ, उस्सप्पिणीकालेऽवि जहा पुलाओ, सुहुमसंपराइयो जहा नियंठो, एवं अहक्खाओ वि ॥१२॥ (सू०-७८९) सामाइयसंजए णं भंते ! कालगए समाणे किं गतिं गच्छति ?, गोयमा ! देवगतिं गच्छति। देवगतिं गच्छमाणे किं भवणवासीसु उववज्जेज्जा, वाणमंतरेसु उववज्जेज्जा, जोइसिएसु उववज्जेज्जा, वेमाणिएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! णो भवणवासीसु उववज्जेज्जा जहा कसायकुसीले। एवं छेदोवट्ठावणिए वि। परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए। सुहुमसंपराए जहा नियंठे। अहक्खाए पुच्छा, गोयमा ! एवं अहक्खायसंजए वि० जाव अजहन्नमणुक्कोसेणं अणुत्तरविमाणेसु उववज्जेज्जा, अत्थेगतिए सिज्झंति ० जाव अंतं करेंति। सामाइयसंजए णं भंते ! देवलोगेसु उववज्जमाणे किं इंदत्ताए उववज्जति पुच्छा, गोयमा ! अविराहणं पडुच्च एवं जहा कसायकुसीले। एवं छेदोवट्ठावणिए वि। परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए। सेसा जहा नियंठे। सामाइयसंजयस्स णं भंते ! देवलोगेसु उववज्जमाणस्स केवतियं कालं ठिती णं पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, एवं छेदोवट्ठावणिए वि, परिहारविसुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमाइं, सेसाणं जहा नियंठस्स ॥१३॥ [सू० ७९०]। सामाइयसंजयस्स णं भंते ! केवइया संजमट्ठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा संजमट्ठाणा पन्नत्ता, एवं० जाव परि-

हारविसुद्धियस्स । सुहुमसंपराइयसंजयस्स पुच्छा ?, गोयमा ! असंखेज्जा अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाणा पण्णत्ता । अहक्खायसंजयस्स पुच्छा, गोयमा ! एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमट्ठाणे, एएसि णं भंते ! सामाइयछेदोवट्ठावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपरायअहक्खायसंजयाणं संजमट्ठाणाणं कयरे कयरे ०जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे अहक्खायसंजयस्स एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमट्ठाणे सुहुमसंपरायसंजयस्स अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाणा असंखेज्जगुणा परिहारविसुद्धियसंजयस्स संजमट्ठाणा असंखेज्जगुणा, सामाइयसंजयस्स छेदोवट्ठावणियसंजयस्स य एएसि णं संजमट्ठाणा दोण्ह वि तुल्ला असंखेज्जगुणा ॥ १४ ॥ (सू० ७६१) सामाइयसंजयस्स णं भंते ! केवइया चरित्तपज्जवा पण्णत्ता ?, गोयमा ! अणंता चरित्तपज्जवा पण्णत्ता, एवं०जाव अहक्खायसंजयस्स । सामाइयसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयस्स सट्ठाणसन्निगासे णं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे तुल्ले अब्भहिए ?, गोयमा ! सिय हीणे छट्ठाणवडिए । सामाइयसंजए णं भंते ! छेदोवट्ठावणियसंजयस्स परट्ठाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवेहिं पुच्छा, गोयमा ! सिय हीणे छट्ठाणवडिए, एवं परिहारविसुद्धियस्स वि । सामाइयसंजए णं भंते ! सुहुमसंपरागसंजयस्स परट्ठाणसन्निगासे णं चरित्तपज्जवे पुच्छा, गोयमा ! हीणे नो तुल्ले नो अब्भहिए अणंतगुणहीणे, एवं अहक्खायसंजयस्स वि । एवं छेदोवट्ठावणिए वि,हेट्ठिल्लेसु तिसु वि समं छट्ठाणवडिए उवरिल्लेसु दोसु तहेव हीणे, जहा छेदोवट्ठावणिए तहा परिहारविसुद्धिए वि । सुहुमसंपरागसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयस्स परट्ठाणे पुच्छा, गोयमा ! नो हीणे नो तुल्ले अब्भहिए अणंतगुणमब्भहिए एवं छेओवट्ठावणियपरिहारविसुद्धिएसु वि समं सट्ठाणे सिय हीणे नो तुल्ले सिय अब्भहिए,जइ हीणे अणंतगुणहीणे अह अब्भहिए अणंतगुणमब्भहिए, सुहुमसंपरायसंजयस्स अहक्खायसंजयस्स परट्ठाणे पुच्छा, गोयमा ! हीणे नो तुल्ले नो अब्भहिए अणंतगुणहीणे,अहक्खाए हेट्ठिल्लाणं चउण्ह वि नो हीणे नो तुल्ले अब्भहिए अणंतगुणमब्भहिए सट्ठाणे नो हीणे तुल्ले नो अब्भहिए एएसि णं भंते ! सामाइयछेदोवट्ठावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपरायअहक्खायसंजयाणं जहन्नुक्कोसगाणं चरित्तपज्जवाणं कयरे कयरे०जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सामाइयसंजयस्स छेओवट्ठावणियसंजयस्स य एएसि णं जहन्नगा चरित्तपज्जवा दोण्ह वि तुल्ला सव्वत्थोवा परिहारविसुद्धियसंजयस्स जहन्नगा चरित्तपज्जवा अणंतगुणा तस्स चेव उक्कोसगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा सामाइयसंजयस्स छेदोवट्ठावणियसंजयस्स य एएसि णं उक्कोसगा चरित्तपज्जवा दोण्ह वि तुल्ला अनंतगुणा, सुहुमसंपरायसंजयस्स जहन्नगा चरित्तपज्जवा अणंतगुणा, तस्स चेव उक्कोसगा चरित्तपज्जवा अणंतगुणा, अहक्खायसंजयस्स अजहन्नमणुक्कोसगा चरित्तपज्जवा अणंतगुणा ॥ १५ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं सजोगी होज्जा,अजोगी होज्जा ?, गोयमा ! सजोगी, जहा पुलाए, एवं ०जाव सुहुमसंपरायसंजए, अहक्खाए जहा सिणाए ॥ १६ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणागारोवउत्ते होज्जा ?, गोयमा! सागारोवउत्ते जहा पुलाए एवं०जाव अहक्खाए, नवरं सुहुमसंपराए सागारोवउत्ते होज्जा, नो अणागारोवउत्ते होज्जा ॥ १७ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं सकसायी होज्जा अकसायी होज्जा ?, गोयमा ! सकसायी होज्जा; नो अकसायी होज्जा, जहा कसायकुसीले । एवं छेदोवट्ठावणिए वि । परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए । सुहुमसंपरागसंजए पुच्छा, गोयमा ! सकसायी होज्जा नो अकसायी होज्जा, जइ सकसायी होज्जा से णं भंते ! कतिसु कसायेसु होज्जा ?, गोयमा ! एगम्मि संजलणलोभे होज्जा, अहक्खायसंजए जहा नियंठे । १८ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं सलेस्से होज्जा अलेस्से होज्जा ?, गोयमा ! सलेस्से होज्जा जहा कसायकुसीले । एवं छेदोवट्ठावणिए वि । परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए । सुहुमसंपराए जहा नियंठे । अहक्खाए जहा सिणाए । नवरं जइ सलेस्से होज्जा एगाए सुक्कलेस्साए होज्जा ॥ १९ ॥ (सू०-७६२)

'एवं छेओवट्ठावणिए वि' त्ति, अनेन बकुशसमानः कालतश्छेदोपस्थापनीयसंयत उक्तः । तत्र च बकुशस्य उत्सर्पिण्यवसर्पिणीव्यतिरिक्तकाले जन्मतः सद्भावतश्च सुषमसुषमादिप्रतिभागत्रये निषेधोऽभिहितः, दुष्षमसुषमाप्रतिभागे च विधिः । छेदोपस्थापनीयसंयतस्य तु तत्राऽपि निषेधार्थमाह—'नवर' मित्यादि । संयमस्थानद्वारे—'सुहुमसंपराये' त्यादौ 'असंखेज्जा अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाण' त्ति अन्तर्मुहूर्त्ते भवानि आन्तर्मुहूर्त्तिकानि, अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा हि तदद्धा, तस्याश्च प्रतिसमयं चरणविशुद्धिविशेषभावादसंख्येयानि तानि भवन्ति, यथाख्याते त्वेकमेव, तदद्धायाश्चरणविशुद्धेर्निर्विशेषत्वादिति । संयमस्थानाल्पबहुत्वचिन्तायां तु किलासद्भावस्थापनया समस्तानि संयमस्थानान्येकविंशतिः, तत्रैकमुपरितनं यथाख्यातस्य, ततोऽधस्तनानि चत्वारि सूक्ष्मसंपरायस्य, तानि च तस्मादसंख्येयगुणानि दृश्यानि, तेभ्योऽधश्चत्वारि परिहृत्यान्यान्यष्टौ परिहारिकस्य, तानि च पूर्वेभ्योऽसंख्येयगुणानि दृश्यानि । ततः परिहृतानि यानि चत्वार्यष्टौ च पूर्वोक्तानि तेभ्योऽन्यानि चत्वारीत्येवं तानि षोडश सामायिकच्छेदोपस्थापनीयसंयतयोः, पूर्वेभ्यश्चैतान्यसंख्यातगु

णानीति । सन्निकर्षद्वारे—' सामाइयसंजमे णं भंते ! सामाइयसंजयस्से ' त्यादौ ' सिय हीणे ' त्ति असंख्यातानि तस्य संयमस्थानानि , तत्र च यदैको हीनशुद्धिकेऽन्यस्त्वितरत्र वर्त्तते तदैको हीनोऽन्यस्त्वभ्यधिकः, यदा तु समाने संयमस्थाने वर्तते तदा तुल्ये , हीनाधिकत्वे च षट्स्थानपतितत्वं स्यादत एवाऽऽह-' छट्ठाणवडिए ' त्ति उपयोगद्वारे-सामायिकसंयतादीनां पुलाकवदुपयोगद्वयं भवति । सूक्ष्मसम्परायसंयतस्य तु विशेषोपदर्शनार्थमाह-'नवरं सुहुमसंपराइए' इत्यादि , सूक्ष्मसम्परायः साकारोपयुक्तस्तथास्वभावत्वादिति । लेश्याद्वारे-यथाख्यातसंयतः स्नातकसमान उक्तः । स्नातकश्च सलेश्यो वा स्यादलेश्यो वा । यदि सलेश्यस्तदा परमशुक्ललेश्यः स्यादित्येवमुक्तः । यथाख्यातसंयतस्य तु निर्ग्रन्थत्वापेक्षया निर्विशेषेणापि शुक्ललेश्या स्यादतोऽस्य विशेषस्याभिधानार्थमाह- ' णवरं जइ ' इत्यादि ।

परिणामद्वारे—

सामाइयसंजए णं भंते ! किं वड्डमाणपरिणामे होज्जा, हीयमाणपरिणामे होज्जा,अवट्ठियपरिणामे वा होज्जा ?,गोयमा ! वड्डमाणपरिणामे जहा पुलाए । एवं०जाव परिहारविसुद्धिए । सुहुमसंपराए पुच्छा, गोयमा ! वड्डमाणपरिणामे वा होज्जा हीयमाणपरिणामे वा होज्जा, नो अवट्ठियपरिणामे होज्जा । अहक्खाए जहा नियंठे । सामाइयसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्डमाणपरिणामे होज्जा?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं जहा पुलाए । एवं० जाव परिहारविसुद्धिए वि । सुहुमसंपरागसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्डमाणपरिणामे होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । केवतियं कालं हीयमाणपरिणामे एवं चेव । अहक्खायसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्डमाणपरिणामे होज्जा ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं केवतियं कालं अवट्ठियपरिणामे होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ॥२०॥ (सू०-७६३) ।

'सुहुमसंपराए' इत्यादौ, ' वड्डमाणपरिणामे वा होज्जा हीयमाणपरिणामे वा होज्जा नो अवट्ठियपरिणामे होज्ज ' त्ति सूक्ष्मसंपरायसंयतः श्रेणिं समारोहन् वर्द्धमानपरिणामस्ततो भ्रस्यन् हीयमानपरिणामः , अवस्थितपरिणामस्त्वसौ न भवति , गुणस्थानकस्वभावादिति । तथा ' सुहुमसंपरायसंजए णं भंते ! केवइयं कालं ' इत्यादौ ' जहन्नेणं एक्कं समयं ' ति सूक्ष्मसंपरायस्य जघन्यतो वर्द्धमानपरिणाम एकं समयं प्रतिपत्तिसमयानन्तरमेव मरणात् , ' उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ' ति तद्गुणस्थानकस्यैतावत्प्रमाणत्वात् , एवं तस्य हीयमानपरिणामोऽपि भावनीय इति । तथा ' अहक्खायसंजए णं भंते ! ' इत्यादौ ' जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पि अंतोमुहुत्तं ' ति यो यथाख्यातसंयतः केवलज्ञानमुत्पादयिष्यति यश्च शैलेशीप्रतिपन्नस्तस्य वर्द्धमानपरिणामो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्तं तदुत्तरकालं तदव्यवच्छेदात् , अवस्थितपरिणामस्तु जघन्येनैकं समयम् , उपशमाऽद्धायाः प्रथमसमयानन्तरमेव मरणात् , ' उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडि ' त्ति एतच्च प्राग्वद्भावनीयमिति ।

बन्धद्वारे—

सामाइयसंजए णं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ ? , गोयमा ! सत्तविहबंधइ वा अट्ठविहबंधए वा एवं जहा बउसे , एवं ०जाव परिहारविसुद्धिए । सुहुमसंपरागसंजए पुच्छा, गोयमा ! आउयमोहणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ बंधति,अहक्खाए संजए जहा सिणाए॥२१॥सामाइयसंजए णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ वेदेति ?,गोयमा ! नियमं अट्ठ कम्मप्पगडीओ वेदेति, एवं जाव० सुहुमसंपराए । अहक्खाए पुच्छा , गोयमा ! सत्तविहवेयए वा चउव्विहवेयए वा , सत्तविहवेदमाणे मोहणिज्जवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ वेदेति , चत्तारि वेदेमाणे वेयणिज्जाओ य नामगोयाओ चत्तारि कम्मप्पगडीओ वेदेति ॥२२॥ सामाइयसंजए णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ उदीरेति ? , गोयमा ! सत्तविह जहा बउसो , एवं ०जाव परिहारविसुद्धिए । सुहुमसंपराए पुच्छा, गोयमा ! छव्विह उदीरए वा पंचविह उदीरए वा, छ उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ उदीरेइ, पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जमोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मप्पगडीओ उदीरेइ । अहक्खायसंजए पुच्छा , गोयमा ! पंचविह उदीरए वा दुविह उदीरए वा अणुदीरए वा, पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ सेसं जहा नियंठस्स॥२३॥(सू०७६४)॥सामाइयसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयत्तं जहमाणे किं जहति किं उवसंपज्जति ?, गोयमा ! सामाइयसंजयत्तं जहति छेदोवट्ठावणियसंजयं वा सुहुमसंपरागसंजयं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उपसंपज्जति। छेओवट्ठावणिए पुच्छा,गोयमा ! छेओवट्ठावणियसंजयत्तं जहति सामाइयसंजत्तं जहति परिहारविसुद्धियत्तं जहति सुहुमसंजमं वा उवसंपज्जति असंजमं वा उवसंपज्जति संजमासंजमं वा उवसंपज्जति। परिहारविसुद्धिए पुच्छा, गोयमा ! परिहारविसुद्धियसंजयत्तं जहति, छेदोवट्ठावणियसंजयं वा; असंजमं वा उवसंपज्जति । सुहुमसंपराए पुच्छा, गोयमा ! सुहुमसंपरायसंजयत्तं जहति सामाइयसंजयं वा छेदोवट्ठावणियसंजयं वा अहक्खायसंजयं वा असंजमं वा उवसंपज्जइ । अहक्खायसंजए णं पुच्छा , गोयमा ! अहक्खायसंजयत्तं जहति सुहुमसंपरायसंजयं वा असंजयं वा सिद्धिगतिं वा उवसंपज्जति ॥ २४ ॥ (सू० ७६५) सामाइयसंजए णं

भंते ! किं सन्नोवउत्ते होज्जा नो सन्नोवउत्ते होज्जा ?, गोयमा ! सन्नोवउत्ते जहा बउसो, एवं० जाव परिहारविसुद्धिए, सुहुमसंपराए अहक्खाए य जहा पुलाए ॥ २५ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! किं आहारए होज्जा, अणाहारए होज्जा?, जहा पुलाए, एवं०जाव सुहुमसंपराए, अहक्खायसंजए जहा सिणाए ॥ २६ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! कति भवग्गहणाइं होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अट्ठ,एवं छेदोवट्ठावणिएऽवि । परिहारविसुद्धिए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि, एवं०जाव अहक्खाए ॥२७॥ [सू०-७६६]

'सुहुमसंपराए' इत्यादौ 'आउयमोहणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ बंधइ' त्ति सूक्ष्मसम्परायसंयतो ह्यायुर्न बध्नाति अप्रमत्तान्तत्वात्तद्बन्धस्य, मोहनीयं च बादरकषायोदयाभावान्न बध्नातीति तद्वर्जाः षट् कर्म्मप्रकृतीर्बध्नातीति । वेदद्वारे—'अहक्खाय' त्यादौ 'सत्तविहवेयए वा चउव्विहवेयए व' त्ति यथाख्यातसंयतो निर्ग्रन्थावस्थायां 'मोहवज्ज' त्ति मोहवर्जानां सप्तानां कर्म्मप्रकृतीनां वेदको, मोहनीयस्योपशान्तत्वात् क्षीणत्वाद्वा, स्नातकावस्थायां तु चतसृणामेव, घातिकर्म्मप्रकृतीनां तस्य क्षीणत्वात् । उपसम्पद्धानद्वारे—'सामाइयसंजए णं' मित्यादि, सामायिकसंयतः सामायिकसंयतत्वं त्यजति, छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं प्रतिपद्यते, चतुर्यामधर्म्मात्पञ्चयामधर्म्मसंक्रमे पार्श्वनाथशिष्यवत्, शिष्यको वा महाव्रतारोपणे, सूक्ष्मसंपरायसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते श्रेणिप्रतिपत्तितः असंयमादिर्वा भवेद्भावप्रतिपातादिति । तथा छेदोपस्थापनीयसंयतश्छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं त्यजन् सामायिकसंयतत्वं प्रतिपद्यते, यथाऽऽदिदेवतीर्थसाधुः अजितस्वामितीर्थे प्रतिपद्यमानः, परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते, छेदोपस्थापनीयवत एव परिहारविशुद्धिसंयमस्य योग्यत्वादिति । तथा परिहारविशुद्धिकसंयतः परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं त्यजन् छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं प्रतिपद्यते पुनर्गच्छाद्याश्रयणात्,असंयमं वा प्रतिपद्यते देवत्वोत्पत्ताविति । तथा सूक्ष्मसम्परायसंयतः सूक्ष्मसंपरायसंयतत्वं श्रेणीप्रतिपातेन त्यजन् सामायिकसंयतत्वं प्रतिपद्यते, यदि पूर्वं सामायिकसंयतो भवेत् छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते, यदि पूर्वं छेदोपस्थापनीयसंयतो भवेत्, यथाख्यातसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते श्रेणीसमारोहणत इति, तथा यथाख्यातसंयतो यथाख्यातसंयतत्वं त्यजन् श्रेणिप्रतिपतनात् सूक्ष्मसम्परायसंयतत्वं प्रतिपद्यते असंयमं वा प्रतिपद्यते, उपशान्तमोहत्वे मरणात् देवोत्पत्तौ, सिद्धिगतिं वोपसम्पद्यते स्नातकत्वे सतीति ।

आकर्षद्वारे—

सामाइयसंजयस्स णं भंते ! एगभवग्गहणीया केवतिया आगरिसा पण्णत्ता, गोयमा ! जहन्नेणं जहा बउसस्स, छेदोवट्ठावणियस्स पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं उक्कोसेणं वीसपुहुत्तं । परिहारविसुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं, उक्कोसेणं तिन्नि । सुहुमसंपरायस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं, उक्कोसेणं चत्तारि । अहक्खायस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं, उक्कोसेणं दोन्नि । सामाइयसंजयस्स णं भंते ! नाणाभवग्गहणीया केवतिया आगरिसा पण्णत्ता ?, गोयमा ! जहा बउसे । छेदोवट्ठावणियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं दोन्नि, उक्कोसेणं उवरिं नवण्हं सयाणं अन्तोसहस्सस्स परिहारविसुद्धियस्स जहन्नेणं दोन्नि, उक्कोसेणं सत्त । सुहुमसंपरायस्स जहन्नेणं दोन्नि, उक्कोसेणं नव । अहक्खायस्स जहन्नेणं दोन्नि, उक्कोसेणं पंच । (सू०—७६७)

'छेदोवट्ठावणीयस्से' त्यादौ 'वीसपुहुत्तं' ति छेदोपस्थानीयस्योत्कर्षेता विंशतिपृथक्त्वं पञ्चषादिविंशतयः आकर्षाणां भवन्ति,' परिहारविसुद्धियस्से' त्यादौ 'उक्कोसेणं तिन्नि' त्ति परिहारविसुद्धिकसंयतत्वं त्रीन् वारान् एकत्र भवे उत्कर्षतः प्रतिपद्यते, 'सुहुमसंपरायस्से' त्यादौ 'उक्कोसेणं चत्तारि' त्ति एकत्र भवे उपशमश्रेणिद्वयसंभवेन प्रत्येकं संक्लिश्यमानविशुद्धयमानलक्षणसूक्ष्मसंपरायद्वयभावाच्चतस्रः प्रतिपत्तयः सूक्ष्मसंपरायसंयतत्वे भवन्ति, 'अहक्खाये' त्यादौ 'उक्कोसेणं दोन्नि' त्ति उपशमश्रेणिद्वयसम्भवादिति । नानाभवग्रहणाऽऽकर्षाधिकारे 'छेओवट्ठावणीयस्से' त्यादौ 'उक्कोसेणं उवरिं नवण्हं सयाणं अन्तोसहस्स' त्ति, कथम्? किलैकत्र भवग्रहणे षड्विंशतय आकर्षाणां भवन्ति, ताश्चाष्टाभिर्भवैर्गुणिता नव शतानि षण्णवत्यधिकानि भवन्ति । इदं च संभवमात्रमाश्रित्य संख्याविशेषप्रदर्शनमतोऽन्यथाऽपि यथा नव शतान्यधिकानि भवन्ति तथा कार्यम् । 'परिहारविशुद्धियस्से' त्यादौ 'उक्कोसेणं सत्त' त्ति कथम् ?, एकत्र भवे तेषां त्रयाणामुक्तत्वात्, भवत्रयस्य च तस्याभिधानादेकत्र भवे त्रयं द्वितीये द्वयं तृतीये द्वयमित्यादिविकल्पतः सप्ताऽऽकर्षाः परिहारविशुद्धिकस्येति । 'सुहुमसंपरायस्से' त्यादौ 'उक्कोसेणं नव' त्ति, कथम् ?,सूक्ष्मसंपरायस्यैकत्र भवे आकर्षचतुष्कस्योक्तत्वाद्भवत्रयस्य च तस्याभिधानादेकत्र चत्वारो द्वितीयेऽपि चत्वारस्तृतीये चैक इत्येवं नवेति । 'अहक्खाए' इत्यादौ 'उक्कोसेणं पंच' त्ति, कथम् ?, यथाख्यातसंयतस्यैकत्र भवे द्वावाकर्षौ द्वितीये च द्वावेकत्र चैक इत्येवं पञ्चेति ।

कालद्वारे—

सामाइयसंजए णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणएहिं नवहिं वासेहिं ऊणिया पुव्वकोडी, एवं छेदोवट्ठावणिए वि । परिहारविसुद्धिए जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणएहिं एगूणतीसाए वासेहिं ऊणिया पुव्वकोडी, सुहुमसंपराए जहा नियंठे, अहक्खाए जहा सामाइयसंजए ।

सामाइयसंजया णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? , गोयमा ! सव्वऽद्धा, छेदोवट्ठावणिएसु पुच्छा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अड्ढाइज्जाइं वाससयाइं उक्कोसेणं पन्नासं सागरोवमकोडिसयसहस्साइं । परिहारविसुद्धीए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं देसूणाइं दो वाससयाइं उक्कोसेणं देसूणाओ दो पुव्वकोडीओ । सुहुमसंपरागसंजया णं भंते ! पुच्छा , गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं , अहक्खायसंजया जहा सामाइयसंजया ॥ २९ ॥ सामाइयसंजयस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं जहा पुलागस्स एवं०जाव अहक्खायसंजयस्स । सामाइयसंजयस्स भंते ! पुच्छा , गोयमा! नऽत्थि अंतरं । छेदोवट्ठावणियपुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं तेवट्ठिं वाससहस्साइं उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमकोडाकोडीओ,परिहारविसुद्धियस्स पुच्छा? गोयमा ! जहन्नेणं चउरासीयं वाससहस्साइं उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमकोडाकोडीओ सुहुमसंपरायाणं जहा नियंठाणं । अहक्खायाणं जहा सामाइयसंजयाणं ॥३०॥ सामाइयसंजयस्स णं भंते ! कति समुग्घाया पण्णत्ता ? , गोयमा ! छ समुग्घाया पण्णत्ता , तं जहा–कसायकुसीलस्स । एवं छेदोवट्ठावणियस्स वि । परिहारविसुद्धियस्स जहा पुलागस्स । सुहुमसंपरागस्स जहा नियंठस्स । अहक्खायस्स जहा सिणायस्स ॥ ३१ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जइभागे होज्जा असंखेज्जइभागे पुच्छा , गोयमा ! नो संखेज्जइ जहा पुलाए, एवं० जाव सुहुमसंपराए । अहक्खायसंजए जहा सिणाए ॥ ३२ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ जहेव होज्जा तहेव फुसइ ॥ ३३ ॥ सामाइयसंजए णं भंते ! कयरम्मि भावे होज्जा ? , गोयमा ! उवसमिए भावे होज्जा , एवं ०जाव सुहुमसंपराए । अहक्खायसंपराए पुच्छा, गोयमा! उवसमिए वा खइए वा भावे होज्जा ॥ ३४ ॥ सामाइयसंजयाणं भंते ! एगसमएणं केवतिया होज्जा ? , गोयमा ! पडिवज्जमाणए य पडुच्च जहा कसायकुसीला तहेव निरवसेसं । छेदोवट्ठावणिया पुच्छा , गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि, सिय नऽत्थि,जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सयपुहुत्तं , पुव्वपडिवन्नए पडुच्च सिय, अत्थि सिय नऽत्थि , जइ अत्थि जहन्नेणं कोडिसयपुहुत्तं उक्कोसेण वि कोडिसयपुहुत्तं , परिहारविसुद्धिया जहा पुलागा । सुहुमसंपराया जहा नियंठा। अहक्खायसंजयाणं पुच्छा , गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय नऽत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं बावट्ठसयं अट्ठुत्तरसयं खमगाणं च उप्पन्नं उवसामगाणं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जहन्नेणं कोडिपुहुत्तं उक्कोसेणं वि कोडिपुहुत्तं । एएसि णं भंते ! सामाइयछेओवट्ठावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपरायअहक्खायसंजयाणं कयरे कयरे ०जाव विसेसाहिया?, गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमसंपरायसंजया परिहारविसुद्धियसंजया संखेज्जगुणा अहक्खायसंजया संखेज्जगुणा छेओवट्ठावणियसंजया संखेज्जगुणा सामाइयसंजया संखेज्जगुणा ॥ ३६ ॥ (सू०—७६८)

'सामाइय' इत्यादौ सामायिकप्रतिपत्तिसमयसमनन्तरमेव मरणादेकः समयः , 'उक्कोसेणं देसूणएहिं नवहिं वासेहिं ऊणिया पुव्वकोडि' त्ति यदुक्तं तद्गर्भसमयादारभ्यावसेयम् , अन्यथा जन्मदिनापेक्षयाऽष्टवर्षोनिकैव सा भवतीति , 'परिहारविसुद्धिए जहन्नेणं एक्कं समयं' ति मरणापेक्षमेतत् , 'उक्कोसेणं देसूणएहिं' ति , अस्यायमर्थः–देशोननववर्षजन्मपर्यायेण केनापि पूर्वकोट्यायुषा प्रव्रज्या प्रतिपन्ना , तस्य च विंशतिवर्षप्रव्रज्यापर्यायस्य दृष्टिवादोऽनुज्ञातस्ततश्चासौ परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नः, तच्चाष्टादशमासमानमप्यविच्छिन्नतत्परिणामेन तेनाजन्म पालितमित्येवमेकोनत्रिंशद्वर्षोनां पूर्वकोटिं यावत्तस्यादिति , 'अहक्खाए जहा सामाइयसंजए' त्ति तत्र जघन्यत एकः समयम् उपशमावस्थायां मरणात् , उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी , स्नातकयथाख्यातापेक्षयेति । पृथक्त्वेन कालचिन्तायां 'छेओवट्ठावणिए' इत्यादि , तत्रोत्सर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थं यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रभवतीति , तीर्थं च तस्य सार्द्धे द्वे वर्षशते भवतीत्यत उक्तम्–'अड्ढाइज्जाइं' इत्यादि , तथाऽवसर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थं यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते तच्च पञ्चाशत्सागरोपमकोटीलक्षा इत्यतः 'उक्कोसेणं पन्नास' मित्याद्युक्तमिति । परिहारविशुद्धिककालो जघन्येन 'देसूणाइं दो वाससयाइं' ति, कथम् ?, उत्सर्पिण्यामाद्यस्य जिनस्य समीपे कश्चिद्वर्षशतायुः परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नस्तस्यान्तिके तज्जीवितान्तेऽन्यो वर्षशतायुरेव ततः परतो न तस्य प्रतिपत्तिरस्तीत्येवं द्वे वर्षशते, तयोश्च प्रत्येकमेकोनत्रिंशतिवर्षेषु गतेषु तत्प्रतिपत्तिरित्येवमष्टपञ्चाशता वर्षैर्न्यूने ते इति–देशोने इत्युक्तम् , एतच्च टीकाकारव्याख्यानम् , चूर्णिकारव्याख्यानमप्येवमेव, किन्त्ववसर्पिण्यन्तिमजिनापेक्षमिति विशेषः । 'उक्कोसेणं देसूणाओ दो पुव्वकोडीओ' त्ति , कथम् ?, अवसर्पिण्यामादितीर्थकरस्यान्तिके पूर्वकोट्यायुः कश्चित्परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नस्तस्यान्तिके तज्जीवितान्तेऽन्यस्तादृश एव तत्प्रतिपन्न इत्येवं पूर्वकोटीद्वयं तथैव देशोनं परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं स्यादिति । अन्तरद्वारे–'छेओवट्ठावणिए' त्यादौ जहन्नेणं तेवट्ठिं वाससहस्साइं' ति, कथम् ?, अवसर्पिण्यां दुष्षमां यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते, ततस्तस्या एवैकविंशतिवर्षसहस्रमानायामेकान्तदुष्षमायामुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्षमायां च तत्प्रमाणायामेव तदभावः स्यात् , एवं चैकविंशतिवर्षसहस्रमानत्रयेण त्रिषष्टिवर्षसहस्राण्यामन्तरमिति ।

'उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमकोडाकोडीओ' त्ति किलोत्सर्पिण्यां चतुर्विंशतितमजिनतीर्थे छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते, ततश्च सुषमदुष्षमादिसमात्रये क्रमेण द्वित्रिचतुःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणे अतीते अवसर्पिण्याश्चैकान्तसुषमादित्रये क्रमेण चतुस्त्रिद्विसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणे अतीतप्राये प्रथमजिनतीर्थे छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तत इत्येवं यथोक्तं छेदोपस्थापनीयस्यान्तरं भवति। यच्चेह किञ्चिन्न पूर्यते यच्च पूर्वसूत्रेऽतिरिच्यते तदल्पत्वान्न विवक्षितमिति। 'परिहारविसुद्धियस्से' त्यादि, परिहारविशुद्धिकसंयतस्यान्तरं जघन्यं चतुरशीतिवर्षसहस्राणि, कथम्?, अवसर्पिण्या दुष्षमैकान्तदुष्षमयोरुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्षमादुष्षमयोः प्रत्येकमेकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणत्वेन चतुरशीतिवर्षसहस्राणां भवति तत्र च परिहारविशुद्धिकं न भवतीति कृत्वा जघन्यमन्तरं तस्य यथोक्तं स्यात्, यच्चेहान्तिमजिनानन्तरो दुष्षमायां परिहारविसुद्धिककालो यश्चोत्सर्पिण्यास्तृतीयसमायां परिहारविशुद्धिकप्रतिपत्तिकालात्पूर्वः कालो नासौ विवक्षितोऽल्पत्वादिति, 'उक्कोसेणं अट्ठारससागरोवमकोडाकोडीओ' त्ति छेदोपस्थापनीयोत्कृष्टान्तरवदस्य भावना कार्येति। परिमाणद्वारे—'छेदोवट्ठावणिय' इत्यादौ 'जहन्नेणं कोडीसयपुहुत्तं उक्कोसेण वि कोडीसयपुहुत्तं' ति, इहोत्कृष्टं छेदोपस्थापनीयसंयतपरिमाणमादितीर्थकरतीर्थान्याश्रित्य संभवति, जघन्यं तु तत्सम्यग् नावगम्यते, यतो दुष्षमान्ते भरतादिषु दशसु क्षेत्रेषु प्रत्येकं तद्द्वयस्य भावाद्विंशतिरेव तेषां श्रूयते। केचित्पुनराहुः—इदमप्यादितीर्थकराणां यस्तीर्थकालस्तदपेक्षयैव समवसेयम्, कोटीशतपृथक्त्वं च जघन्यमल्पतरमुत्कृष्टं च बहुतरमिति। अल्पबहुत्वद्वारे—'सव्वत्थोवा सुहुमसंपरायसंजय' त्ति स्तोकत्वात्तत्कालस्य निर्ग्रन्थतुल्यत्वेन च शतपृथक्त्वप्रमाणत्वात्तेषां, 'परिहारविशुद्धियसंजया संखेज्जगुणा' त्ति तत्कालस्य बहुत्वात् पुलाकतुल्यत्वेन च सहस्रपृथक्त्वमानत्वात्तेषाम्, 'अहक्खायसंजया संखेज्जगुणा' त्ति कोटीपृथक्त्वमानत्वात्तेषां, 'छेदोवट्ठावणियसंजया संखेज्जगुणा' त्ति कोटीशतपृथक्त्वमानतया तेषामुक्तत्वात्, 'सामाइयसंजया संखेज्जगुणा' त्ति कषायकुशीलतुल्यतया कोटीसहस्रपृथक्त्वमानत्वेनोक्तत्वात्तेषामिति। भ० २५ श० ७ उ०।

जीवा णं भंते! किं संजया, असंजया, संजयासंजया, नोसंजया, नोअसंजया, नोसंजयासंजया?, गोयमा! जीवा संजया वि १, असंजया वि २, संजयासंजया वि ३, नोसंजया, नोअसंजया, नोसंजयासंजया वि४ नेरइया णं भंते! पुच्छा, गोयमा! नेरइया नो संजया असंजया नोसंजयासंजया नो नोसंजय नोअसंजयनोसंजयासंजया, एवं० जाव चउरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! पंचिंदियतिरिक्खजोणिता नो संजता असंजता वि संजतासंजता वि नो नोसंजतनोअसंजतनोसंजतासंजता वि; मनुस्साणं पुच्छा, गोयमा! मणूसा संजता वि असंजता वि संजतासंजता वि, नो-नोसंजतनोअसंजतनोसंजतासंजता, वाणमंतरजोतिसियवेमाणिया जहा नेरइया, सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा! सिद्धा नो संजता १, नो असंजता २, नो संजतासंजता ३, नो संजतनोअसंजतनोसंजतासंजता ४। गाहा "संजयअसंजय मी-सगा य जीवा तहेव मणुया य। संजतरहिया तिरिया, सेसा अस्संजता होंति॥ १॥" (सू० ३१६)। संजयपयं समत्तं॥३२॥

'जीवा णं भंते!' इत्यादि, संयच्छन्ति स्म—सर्वसावद्ययोगेभ्यः सम्यगुपरमन्ति स्म अर्थात् निरवद्ययोगेषु चारित्रपरिणामस्फातिहेतुषु वर्त्तन्ते स्म इति संयताः 'गत्यर्थनित्याकर्मका' दिति कर्त्तरि क्तप्रत्ययः, हिंसादिपापस्थाननिवृत्ता इत्यर्थः। तद्विपरीता असंयताः। हिंसादीनां देशतो निवृत्ताः संयतासंयताः, त्रितयप्रतिषेधविषयाः सिद्धाः, कथमिति चेत्, उच्यते, उक्तमिह संयमो नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपः, ततः संयतादिपर्यायो योगाऽऽश्रयः, सिद्धाश्च भगवन्तो योगाऽतीताः शरीरमनसोऽभावादतस्त्रितयप्रतिषेधविषयाः, एवं च सामान्यतो जीवपदे चतुष्टयमपि घटते। तथा चाह-'गोयमे' त्यादि, गौतम! जीवाः संयता अपि साधूनां संयतत्वात्, असंयता अपि नैरयिकादीनामसंयतत्वात्, संयतासंयता अपि पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च देशतः संयमस्य भावात्, नोसंयतनोअसंयतनोसंयतासंयता अपि सिद्धानां त्रयस्यापि प्रतिषेधात्। चतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणि सुगमानि। अत्रैवं संग्रहणिगाथामाह-'संयते' त्यादि, संयता असंयता मिश्रकाश्च-संयतासंयता जीवास्तथैव मनुष्याश्च। किमुक्तं भवति?-जीवपदे मनुष्यपदे च एतानि त्रीण्यपि पदानि घटन्ते न तु न घटन्ते इत्येवं परमेतत् सूत्रम्, अन्यथा जीवपदे त्रितयप्रतिषेधरूपं चतुर्थमपि पदं घटत एव, यथोक्तं प्राक्, तथा संयतरहिता उपलक्षणमेतत् त्रितयप्रतिषेधरहिताश्च तिर्यञ्चः-तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः। आह-कथं संयतपदरहितास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः?, यावता तेषामपि संयतत्वमुपपद्यते एव, तथाहि-संयतत्वं नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मकं, ते च निरवद्येतरयोगेषु प्रवृत्तिनिवृत्ती तिरश्चामपि सम्भवतः, यतश्चरमकालेऽपि चतुर्विधस्याप्याहारस्य प्रत्याख्यानं कृत्वा शुभेषु योगेषु वर्त्तमाना दृश्यन्ते। अन्यच्च सिद्धान्ते तत्र तत्र प्रदेशे महाव्रतान्यप्यात्मन्यारोपयन्तः श्रूयन्ते, उक्तं च-"तिरियाणं चारित्तं, निवारितं तह य अह पुणो तेसिं। सुव्वइ बहुयाणं चिय, महव्वयारोवणं समए॥ १॥" तदेतदयुक्तं, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, संयतत्वमिह निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपमान्तरचारित्रपरिणामानुषक्तमवगन्तव्यं, न शेषं, न च तेषां कृतचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानामपि महाव्रतान्यारोपयतां भवप्रत्ययादेव चरणपरिणाम उपजायते, स ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पे मनुष्यभव एव यदि परं कर्मक्षयोपशमाद् भवति, नान्यथा, अत एवायमतिदुर्लभो गीयते भगवद्भिः। अथ कथमवसीयते न तिरश्चां तथा चेष्टमानानामप्यान्तरश्चारित्रपरिणामः?, उच्यते, केवलज्ञानाद्यश्रवणात्, यदि हि तिरश्चामपि चरणपरिणामस्सम्भवेत् तत् कचित् कदाचित् कस्यचिदुत्कर्षतो भावतो मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं वा श्रूयेत, तयोश्चारित्रपरिणामनिबन्धनत्वात्, न च श्रूयते, तस्मादवसीयते-न तेषां चारित्रपरिणामः। उक्तं च-"न महव्वयसब्भावे, वि चरणपरिणामसं-

भवो तेसिं। न बहुगुणाणं पि जओ,केवलसंभूइपरिणामो॥१॥" तद्भावाऽभावात् संयमपदरहिताः, शेषाः संसारस्था असंयताः–असंयतपदसहिता भवन्ति,न शेषपदसहिताः। प्रज्ञा० ३२ पद। संयताश्चतुर्द्धा, असंविग्नाः गीतार्थाः, संविग्नाः गीतार्थाः गीतार्थाः संविग्नाः, असंविग्नाः अगीतार्थाश्च। बृ० १उ० २प्रक०। वीरेण सह प्रव्रजिते स्वनामख्याते राजपुत्रे, स्था० ८ ठा० ३ उ०। स्वनामख्याते काम्पिल्यराजे , ती० २४ कल्प। उत्त०।

सञ्जयशब्दनिक्षेपायाह निर्युक्तिकृत्—

निक्खेवो संजइज्ज-म्मि चउव्विहे दुविहो उ होइ दव्वम्मि।
आगम नोआगमतो,नोआगमओ य सो तिविहो।२६२।
जाणगसरीरभविए, तव्वइरित्ते य से पुणो तिविहो।
एगभवियबद्धाउय, अभिमुहओ नामगोए य॥२६३॥
संजयनामं गोयं, वेयंतो भावसंजओ होइ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, अज्झयणं संजइज्जं ति॥ २६४॥

गाथात्रयं व्याख्यातप्रायम् ,नवरं'णिक्खेवो संजइज्जम्मि'त्ति निक्षेपः–न्यासः सञ्जयीयाध्ययने अर्थात्–सञ्जयस्येति गम्यते। तथा च तृतीयगाथायां 'संजयनामं गोयं वेयंतो' इत्युक्तं 'तत' इति सञ्जयादभिधेयभूतात् समुत्थितम्–उत्पन्नम् इदम् अध्ययनं सञ्जयीयमिति, तस्माद्धेतोरुच्यत इति गाथात्रयार्थः। इत्युक्तो नामनिष्पन्ननिक्षेपः।

सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्नस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवत्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

कंपिल्ले नयरे राया, उदिन्नबलवाहणे।
नामेणं संजओ नाम, मिगव्वं उवनिग्गए॥ १॥

काम्पिल्ये नगरे राजा नृपतिरुदीर्णम्–उदयप्राप्तं बलं–चतुरङ्गं वाहनं च–गिल्लिथिल्ल्यादिरूपं यस्य सोऽयमुदीर्णबलवाहनः।यद्वा बलं–शरीरसामर्थ्यं वाहनं–गजाश्वादि पदात्युपलक्षणं चैतत् ,स च नाम्ना—अभिधानेन सञ्जयः नाम इति प्राकाश्ये, ततोऽयमर्थः–संजयः इति नाम्ना प्रसिद्धो, मृगव्यां–मृगयां प्रतीति शेषः,उप–सामीप्येन निर्गतो निष्क्रान्त उपनिर्गतस्तत एव नगरादिति शेषः। इति सूत्रार्थः।

स च कीदृग् विनिर्गतः, किञ्च कृतवानित्याह—

हयाणीए गयाणीए, रहाणीए तहेव य।
पायत्ताणीए महया, सव्वओ परिवारिए॥ २॥
मिए छुभित्ता हयगओ, कंपिल्लुज्जाणकेसरे।
भीए संते मिए तत्थ, वहेइ रसमुच्छिए॥ ३॥

पाठसिद्धम् , नवरं पदातीनां समूहः पादातं तस्यानीकं–कटकं पादातानीकं तेन, सुब्व्यत्ययः प्राग्वत्, एवं पूर्वेष्वपि , महता—बृहत्प्रमाणेन मृगान् क्षिप्त्वा ' कंपिल्लुज्जाणकेसरे ' त्ति तस्यैव काम्पिल्यस्य नगरस्य सम्बन्धिनि केशरनाम्न्युद्याने भीतान्—त्रस्तान् सतो मितान्—परिमितान् तत्र—तेषु मृगेषु मध्ये ' वहेइ ' त्ति व्यथति हन्ति वा, शरैरिति गम्यते, रसः—तत्पिशितास्वादस्तत्र मूर्छितो–गृद्धो रसमूर्छित इति सूत्रद्वयार्थः।

अमुमेवार्थं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या स्पष्टयितुमाह—

कंपिल्लपुरवरम्मि अ, नामेणं संजओ नरवरिंदो।
सो सेणाए सहिओ, नासीरं निग्गओ कयाइ॥२६५
हयमारूढो राया, मिए छुहित्ताण केसरुज्जाणे।
ते तत्थ उ उत्तत्थे, वहेइ रसमुच्छिओ संतो॥ २६६

गाथाद्वयं प्रतीतमेव, नवरमिह नासीरं—मृगयां प्रति उत्त्रस्तान्—अतिभीतानिति गाथाद्वयार्थः।

अत्रान्तरे यदभूत्तदाह सूत्रकृत्—

अह केसरम्मि उज्जाणे, अणगारे तवोधणे।
सज्झायज्झाणजुत्तो, धम्मज्झाणं झियायइ॥ ४॥
अप्फोवमंडवम्मी, झायई झवियासवे।
तस्सागए मिए पासं, वहेई से नराऽहिवे॥ ५॥

अथ—अनन्तरं केशरे उद्यानेऽनगारस्तपोधनः स्वाध्यायः—अनुप्रेक्षणादिर्ध्यानं—धर्मध्यानादि ताभ्यां युक्तो–यथाकालं तदासेवकतया सहितः स्वाध्यायध्यानयुक्तोऽत एव धर्मध्यानम्—आज्ञाविजयादि ' झियायइ ' त्ति ध्यायति चिन्तयति, क्व ?—' अप्फोवमंडवम्मि ' त्ति वृक्षाद्याकीर्णे, तथा च वृद्धाः–' अप्फोव ' इति। किमुक्तं भवति ?—आस्तीर्णे, वृक्षगुच्छगुल्मलतासंछन्न इत्यर्थः , मण्डपे—नागवल्ल्यादिसम्बन्धिनि ध्यायति धर्मध्यानमिति गम्यते, पुनरभिधानमतिशयख्यापकम् ' झविय ' त्ति क्षपिता निर्मूलिता आश्रवाः कर्मबन्धहेतवो हिंसादयो येन स तथा, तस्य—इत्युक्तविशेषणान्वितस्यानगारस्य पार्श्वं–समीपमिति सम्बन्धः, आगतान्—प्राप्तान् मृगान् ' वहेइ ' त्ति विध्यति हन्ति वा स इति–सञ्जयनामा नराधिपः–राजेति सूत्रद्वयार्थः।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह निर्युक्तिकृत्—

अह केसरमुज्जाणे, नामेणं गद्दभालि अणगारो।
अप्फोवमंडवम्मि अ, झायइ झाणं झविअदोसो।२६

' अहे ' ति गाथा व्याख्यातप्रायैव। नवरं नाम्ना अभिधानेन गर्दभालिनामेत्यर्थः, ' झविय ' त्ति क्षपिता दोषाः कर्माश्रवहेतुभूता हिंसादयो येन स तथा।

पुनस्तत्र यदभूत्तदाह—

अह आसगओ राया, खिप्पमागम्म सो तहिं।
हए मिए उपासित्ता, अणगारं तत्थ पासइ॥ ६॥

अथ–अनन्तरम् अश्वगतः—तुरगारूढो राजा क्षिप्रं–शीघ्रमागत्य 'स'इति–सञ्जयनामा तस्मिन्–यत्र मण्डपे स भगवान् ध्यायति, हतान्–विनाशितान् मृगान् तुशब्द एवकारार्थस्ततो मृगानेव; न पुनरनगारमित्यर्थः ' पासित ' त्ति दृष्ट्वा अनगारं—साधुं तत्र इति–तस्मिन्नेव स्थाने पश्यतीति सूत्रार्थः।

ततः किमसावकार्षीदित्याह—

अह राया तत्थ संभंतो, अणगारो मणाऽऽहओ।
मए उ मंदपुरोणं, रसगिद्धेण घंतुणा ॥ ७ ॥
आसं विसज्जइत्ता णं, अणगारस्स सो निवो।
विणएणं वंदई पाए, भगवं ! इत्थ मे खमे ॥ ८ ॥
अह मोणेण सो भगवं, अणगारो झाणमस्सिओ।
रायाणं न पडिमंतेइ, तओ राया भयदुओ ॥ ९ ॥
संजओ अहमस्सीति, भगवं ! वाहिराहि मे।
कुद्धे तेएण अणगारे, दहिज्ज नरकोडिओ ॥ १० ॥

अथ राजा तत्र इति—तद्दर्शने सति संभ्रान्तः भयव्याकुलो, यथाऽनगारो—मुनिर्मनागिति—स्तोकेनैव आहतः—विनाशितः, तदासन्नमृगहननादित्यभिप्रायः, मया तु मन्दपुण्येन रसगृद्धेन—रसमूर्छितेन 'घंतुण' त्ति घातुकेन; हननशीलेनेत्यर्थः। ततश्च अश्वं—तुरगं विसृज्य—विमुच्य 'णं' प्राग्वत्, अनगारस्य—उक्तस्यैव सः सञ्जयनामा नृपः ;विनयेन-उचितप्रतिपत्तिरूपेण वन्दते—स्तौति पादौ—चरणौ, अत्यादरख्यापकं चैतत्, पादावपि तस्य भगवतः स्तवनीयाविति, वक्ति च—यथा भगवन् ! अत्र एतस्मिन् मृगव्ये, मम अपराधमिति शेषः, क्षमस्व—सहस्व। अथ इत्यनन्तरं मौनेन वाग्निरोधात्मकेन 'सो' त्ति स गर्दभालिनामा भगवान् अनगारः ध्यानं—धर्मध्यानम् आश्रितः—स्थितः राजानं नृपं न प्रतिमन्त्रयते न प्रतिवक्ति, यथाऽहं क्षमिष्ये नवेति,, ततः तत्प्रतिवचनाभावतोऽवश्यमयं क्रुद्ध इति न किमपि मां प्रभाषते इति राजा भयद्रुतः—अतीव भयत्रस्तो, यथा न ज्ञायते किमसौ क्रुद्धः करिष्यतीति। उक्तवांश्च यथा—संजयः—सञ्जयनामा राजाऽहमस्मि, मा भूत्तीच एवायमिति सुतरां कोपः इत्येतदभिधानमिति, इति अस्माद्धेतोर्भगवन् ! 'वाहराहि' त्ति व्याहर-संभाषय मे इति; सुब्व्यत्ययान्माम्, अथाऽपि स्यात्—किमेवं भवान् भयद्रुत इत्याह—क्रुद्धः—कुपितः तेजसा तपोमाहात्म्यजनितेन तेजोलेश्यादिना अनगारः मुनिः दहेत् भस्मसात्कुर्यात् नरकोटीः, आस्तां शतं सहस्रं वेति। अतोऽत्यन्तभयद्रुतोऽहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः।

इदमेव व्यक्तीकर्तुमाह निर्युक्तिकृत्—

अह आसगओ राया, तं पासिअ संभमागओ तत्थ।
भणइ अहा जह इयिंह,इसिवज्झाए मणालित्तो ॥३९८॥
वीसंज्जिऊण आसं, अह अणगारस्स एइ सो पासं।
विणएण वंदिऊणं, अवराहं ते खमावेइ ॥ ३९९ ॥
अह मोणमस्सिओ सो, अणगारो नरवइं न वाहरइ।
तस्स तवतेयभीओ, इणमट्ठं सो उदाहरइ ॥ ४०० ॥
कंपिल्लपुराहिवई, नामेणं संजओ अहं राया।
तुज्झ सरणागओऽम्हि,निद्दहिहा मा मि तेएणं ॥४०१॥

गाथाचतुष्टयं स्पष्टमेव। नवरं तं 'पासिय संभमागतो' त्ति मुनिरत्र दृश्यत इत्यसावपि मया विद्धो भविष्यतीत्याकुलत्वमापन्नः, भणति च—वक्ति च—हा इति खेदे, यथेदानीम् 'इसिवज्झाए' त्ति ऋषिहत्यया मनागपि लिप्तोऽहं-स्वल्पेनैव न स्पृष्टः 'तुज्झ' त्ति तव शरणागतोऽस्मि त्वामेव शरणम्—आश्रये प्रतिपन्नोऽस्मि, ततश्च निर्द्धाक्षीः मा-निषेधे, 'मि' इति मां तेजसा तपोजनितेनेति गम्यते, इति गाथाचतुष्टयार्थः।

इत्थं तेनोक्ते यन्मुनिरुक्तवांस्तदाह—

अभओ पत्थिवा ! तुज्झं, अभयदाया भवाहि य।
अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं हिंसाए पसज्जसि ? ॥ ११ ॥
जया सव्वं परिच्चज्ज, गंतव्वमवसस्स ते।
अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं रज्जम्मि पसज्जसि ? ॥१२॥
जीवियं चेव रूवं च, विज्जुसंपायचंचलं।
जत्थ तं मुज्झसी रायं, पिच्चत्थं नाव बुज्झसी ॥ १३ ॥
दाराणि य सुया चेव, मित्ता य तह बंधवा।
जीवंतमणुजीवंति, मयं नाणुव्वयंति य ॥ १४ ॥
नीहरंति मयं पुत्ता, पियरं परमदुक्खिया।
पियरो अ तहा पुत्ते, बंधू रायं ! तवं चरे ॥ १५ ॥
तओ तेणऽज्जिए दव्वे, दारे य परिरक्खिए।
कीलंतऽन्ने नरा रायं !, हट्ठतुट्ठमलंकिया ॥ १६ ॥
तेणावि जं कयं कम्मं, सुहं वा जइ वा दुहं।
कम्मुणा तेण संजुत्तो, गच्छई उ परं भवं ॥ १७ ॥

'अभओ' त्ति अभयं—भयाभावः पार्थिव ! नृपते ! आकारोऽलाक्षणिकः, कस्य ?—'तुज्झं' ति तव, न कश्चित्त्वां हन्तीति भावः, इत्थं समाश्वास्योपदेशमाह-अभयदाता च-प्राणिनां त्राणकर्ता 'भवाहि य' त्ति भव-यथाहि भवतो मृत्युभयमेवमन्येषामपीति भावः, चशब्दो योजित एव, अमुमेवार्थं सहेतुकं व्यतिरेकद्वारेणाह—अनित्ये अशाश्वते जीवलोके प्राणिगणे, किमिति परिप्रश्ने, हिंसायां प्राणिवधरूपायां प्रसजसि अभिष्वक्तो भवसि ?, जीवलोकस्य ह्यनित्यत्वे भवानप्यनित्यस्ततः किमिति—केन हेतुना स्वल्पदिनकृते पापमित्थमुपार्जयसि ?, नैवेदमुचितमिति भावः। इत्थं हिंसात्यागमुपदिश्य राज्यपरित्यागोपदेशमाह-यदा सर्वे कोशान्तःपुरादि परित्यज्य-इहैव विमुच्य गन्तव्यं भवान्तरमिति शेषः, तदपि न स्ववशस्य किन्तु अवशस्य—अस्वतन्त्रस्य ते-तव, क्वसति ?-अनित्ये जीवलोके, ततः किं राज्ये—नृपतित्वे प्रसजति ?, राज्यपरित्याग एव युक्त इति भावः, पाठान्तरतश्च किं हिंसायां प्रसजसि ?, इह च पुनर्वचनमादरातिशयख्यापनार्थमिति पुनरुक्तता। जीवलोकाऽनित्यत्वमेव भावयितुमाह—जीवितम्-आयुः चः समुच्चये, एवेति पूरणे, रूपं च—पिशितादिपुष्टस्य शरीरशोभात्मकं विद्युतः संपातः संपातः—चलनचमत्कारो विद्युत्सम्पातस्तद्वच्चञ्चलम्—अतीवाऽस्थिरं विद्युत्सम्पातचञ्चलं यत्र जीविते रूपे च 'तं' ति त्वं मुह्यसि मोहं विधत्से मूढ—श्च हिंसादौ प्रसजसीति भावः; राजन् ! नृपते ! प्रेत्यार्थं पर-

लोकप्रयोजनं नावबुध्यसे , किमुक्तं भवति ?-जानास्यपि न किं पुनस्तत्करणमिति । तथा दाराश्च-कलत्राणि प्राकृतत्वा नपुंसकनिर्देशः, सुताश्चैव मित्राणि च प्रतीतान्येव, तथा बान्धवाः-स्वजनाः जीवन्तम् अनुजीवन्ति-तदुपार्जितवित्ताद्युपभोगत उपजीवन्ति, मृतं ' णाणुव्वयंति य ' त्ति चशब्दस्यापिशब्दार्थत्वादनुव्रजन्त्यपि न, किं पुनः सह यास्यन्तीति,तदनेन दारादीनामपि कृतघ्नतया न तेष्वास्थां विधाय धर्मे उदासितव्यमित्युक्तमिति। इदं च सूत्रं चिरन्तनवृत्तिकृता न व्याख्यात, प्रत्यन्तरेषु च दृश्यत इत्यस्माभिरुन्नीतम्। पुनस्तत्प्रतिबन्धनिराकरणायाह-' नीहरंति ' त्ति निस्सारयन्ति मृतम् इति-गतायुषं पुत्राः-सुताः पितरं-जनकं परमदुःखिताः-अतिशयसञ्जातदुःखा अपि, किं पुनर्ये न तथा दुःखभाज इति भावः, पितरोऽपि तथा पुत्रान् , ' बंधु ' त्ति बन्धवश्च बन्धूनिति शेषः। अतश्च किंकृत्यमित्याह— राजन् ! तप उपलक्षणत्वाद्दानादि चरेः-आसेवस्वेति । अपरञ्च ' ततो ' त्ति मृतनिःसारणादनन्तरं तेन इति-मित्रपित्रादिना अर्जिते-विढपिते द्रव्ये-वित्ते दारेषु च-कलत्रेषु च परिरक्षितेषु-सर्वापायपरिपालितेषु ; उभयत्रार्षत्वादेकवचनं, क्रीडन्ति-विलसन्ति तेनैव-वित्तेन दारैश्चेति गम्यते, अन्ये-अपरे राजन् !' हट्ठतुट्ठमलंकिय ' त्ति हृष्टा-बहिःपुलकादिमन्तः तुष्टाः-आन्तरप्रीतिभाजः अलंकृताः-विभूषिताः, यत ईदृशी भवस्थितिस्ततो राजन् ! तपश्चरेरिति मध्यदीपकत्वादनन्तरसूत्रोक्तेन सम्बन्धः । मृतस्य च को वृत्तान्त इत्याह-तेनापि मृतेन यत् कृतम्-अनुष्ठितं कर्म शुभं वा पुण्यप्रकृतिरूपं,यद्वा-सुखं वा-सुखहेतुः यदिवेति-अथवादुःखं-दुःखहेतुः, पापकृत्यात्मकमित्यर्थः । कर्मणा तेन सुखहेतुना दुःखहेतुना वा, उत्तरत्र तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च तेनैव, न तु दुःखपरिरक्षितेनापि द्रव्यादिना संयुक्तः-सहितः गच्छति-याति परम्-अन्यं भवं-जन्म,यतश्च शुभाशुभयोरेवानुयायिता ततः शुभहेतु तप एव चरेरिति भावः, इति सूत्रसप्तकार्थः ।

ततस्तद्वचः श्रुत्वा राजा किमचेष्टतेत्याह—

सोऊण तस्स सो धम्मं, अणगारस्स अंतिए ।
महया संवेगनिव्वेयं, समावन्नो नराहिवो ॥१८॥

संजओ चइउं रज्जं, निक्खंतो जिणसासणे ।
गद्दभालिस्स भगवओ, अणगारस्स अंतिए ॥ १६ ॥

श्रुत्वा-आकर्ण्य तस्य इत्यनगारस्य स 'स' इति-सञ्जयाभिधानो राजा धर्मम्-उक्तरूपम् अनगारस्य-भिक्षोः अन्तिके-समीपे ' महय ' त्ति महता आदरेणेति शेषः, सुब्व्यत्ययेन वा महत् , संवेगनिर्वेदं तत्र संवेगो-मोक्षाभिलाषो निर्वेदः-संसारोद्विग्नता समापन्नः-प्राप्तः नराधिपः राजा सञ्जयः सञ्जयनामा ' चइउं ' त्यक्त्वा राज्यं—राष्ट्राधिपत्यरूपं निष्क्रान्तः-प्रव्रजितः जिनशासने-अर्हद्दर्शने, न तु सुगतादिदेशितेऽसद्दर्शने एवेति भावः , गर्दभालेः—गर्दभालिनाम्नो भगवतोऽनगारस्यान्तिक इति सूत्रद्वयार्थः ।

सूत्रनवकोक्तमेवार्थं स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिकृत्-

अभयं तुज्झ नरवई, जलबुब्बुअमंनिभे अ माणुस्से ।
किं हिंसाइ पसज्जसि, जाणन्तो अप्पणो दुक्खं॥४०१॥

सव्वमिणं चइऊणं, अवस्सं जया य होइ गन्तव्वं ।
किं भोगेसुं रसज्जसि, किंपागफलोवमनिभेसुं ॥४०२॥

सोऊण य सो धम्मं, तस्सऽणगारस्स अंतिए राया ।
अणगारो पव्वइओ, रज्जं चइउं गुणसमग्गं ॥ ४०३ ॥

व्याख्यातप्रायमेव , नवरं ' अप्पणो दुक्खं ' ति आत्मनो दुःखमिति दुःखजनकं मरणमिति शेषः , ' किंपागफलोवमणिभेसुं' ति किंपाकफलोपमा निभा—छाया येषां ते तथा-आपातमधुरत्वपरिणतिदारुणत्वाभ्यां, तथा अनगारः अविद्यमानगृहो . जात इति शेषः, स च शाक्यादिरपि संभवेदत आह ' पव्वइओ ' त्ति प्रकर्षेण-विषयाभिष्वङ्गादिपरिहाररूपेण व्रजितो—निष्क्रान्तः प्रव्रजितः भावभिक्षुरिति यावत् , तथा गुणाः-कामगुणा मनोज्ञशब्दादय आश्वैश्वर्यादयो वा तैः समग्र-सम्पूर्णं गुणसमग्रमिति गाथात्रयार्थः ।

स चैवं गृहीतप्रव्रज्योऽधिगतहेयोपादेयविभागो दशविधचक्रवालसामाचारीरतश्चानियतविहारितया विहरन् तथाविधसन्निवेशमाजगाम, तत्र च तस्य यद्भूत्तदाह—

चिच्चा रट्ठं पव्वइओ, खत्तिओ परिभासई ।
जहा ते दीसई रूवं, पसन्नं ते तहा मणो ॥ २० ॥

किंनामे किंगुत्ते, कस्सट्ठाए व माहणे ? ।
कहं पडियरसी बुद्धे, ?, कहं विणीय त्ति वुच्चसि ?॥२१॥

त्यक्त्वा राष्ट्रं ग्रामनगरादिसमुदायं प्रव्रजितः प्रतिपन्नदीक्षः क्षत्रियः—क्षत्रजातिरनिर्दिष्टनामा परिभाषते, सञ्जयमुनिमित्युपस्कारः, स हि पूर्वजन्मनि वैमानिक आसीत् ततश्च्युतः क्षत्रियकुलेऽजनि, तत्र च कुतश्चित्तथाविधनिमित्ततः स्मृतपूर्वजन्मा तत एव चोत्पन्नवैराग्यः प्रव्रज्यां गृहीतवान् । गृहीतप्रव्रज्यश्च विहरन् सञ्जयमुनिं दृष्ट्वा तद्विमर्षार्थमिदमुक्तवान् , यथा ते दृश्यते—अवलोक्यते रूपम्—आकृतिः प्रसन्नं विकाररहितं ते-तव तथा—तेनैव प्रकारेण प्रसन्नमिति प्रक्रमः, किं तत् ? मनः-चित्तं, न ह्यन्तः कलुषतायां बहिरप्येवं प्रसन्नतासम्भवः, तथा किंनाम-किमभिधानः किंगोत्रः—किमन्वयः ' कस्सट्ठाए व' त्ति कस्मै वा अर्थाय-प्रयोजनाय ' माहणे ' इति मा वधीत्येवं रूपं मनो वाक् क्रिया च यस्यासौ माहनः, ' सर्वे धातवः पचादिषु दृश्यन्त ' इति वचनात्पचादित्वादच् , स चैवंविधः प्रव्रजित एव सम्भवत्यतः किं वा प्रयोजनमुद्दिश्य प्रव्रजितः कथं-केन प्रकारेण प्रतिचरसि-सेवसे, कान् ? बुद्धान् आचार्यादीन् , कथं ' विणीय' त्ति विनीतः-विनयवानित्युच्यत इति सूत्रद्वयार्थः ।

सञ्जयमुनिराह—

संजयो नाम नामेणं, तहा गुत्तेण गोयमो ।
गद्दभाली ममायरिया, विज्जाचरणपारगा ॥ २२ ॥

यदुक्तं त्वया किंनामा त्वमिति , तत्र संजयो नाम— नाम्ना, यच्चावोचः किंगोत्रः ? इति, तत्राह—तथा गोत्रेण अन्वयेन गौतमः, उभयत्राहमिति गम्यते, शेषप्रश्नत्रयप्रतिवचनमाह-गर्दभालयः गर्दभाल्यभिधाना मम आचार्याः ध-

र्मोपदेशकत्वादिना, विद्यतेऽनया तत्त्वमिति विद्या—श्रुतज्ञानं तथा चर्यत इति चरणं—चारित्रं विद्या च चरणं च विद्याचरणे तयोः पारगाः--पर्यन्तगामिनो विद्याचरणपारगाः, एवं च वदतोऽयमाशयः--यथा गर्दभालिभिर्धर्माचार्यैर्विद्याजनान्निवर्त्तितोऽहं, विद्याचरणपारगत्वाच्च तैस्तन्निवृत्तौ मुक्तिलक्षणं फलमुक्तम्, ततस्तदर्थं माहनोऽस्मि यथा च तदुपदेशस्तथा गुरून् प्रति चरामि, तदुपदेशासेवनाच्च विनीत इति सूत्रार्थः ।

इत्थं विमृश्य तद्गुणबहुमानाकृष्टचेता अपृष्टोऽपि क्षत्रिय इदमाह--

किरियं अकिरिअं विणयं, अन्नाणं च महामुणी ।
एएहिँ चउहिँ ठाणेहिं, मेयन्ने किं पभासई ॥ २३ ॥

क्रिया अस्तीत्येवंरूपा, लिङ्गव्यत्ययान्नपुंसकनिर्देशः, अक्रिया तद्विपरीता, विनयः--नमस्कारकरणादिः, लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत्, तथा ज्ञानं-वस्तुतत्त्वावगमस्तदभावोऽज्ञानं, चः समुच्चये, महामुने ! सम्यक् प्रव्रज्याप्रतिपत्तिगुरुपरिचर्यादिकरणतः प्रशस्ययते ! एतैः क्रियादिभिश्चतुर्भिः निष्ठन्त्येषु कर्मवशगा जन्तव इति स्थानानि-मिथ्याऽध्यवसायाधारभूतानि तैः 'मेयन्ने' त्ति, मीयत इति मेयं--ज्ञेयं जीवादिवस्तु तज्जानन्तीति मेयज्ञाः क्रियादिभिश्चतुर्भिः स्थानैः स्वस्वाभिप्रायकल्पितैर्वस्तुतत्त्वपरिच्छेदिन इति यावत्, किम् इति कुत्सितं 'पभासइ'त्ति प्रकर्षेण भाषन्ते-प्रभाषन्ते, विचाराऽक्षमत्वात्, तथाहि--ये तावत्क्रियावादिनस्तेऽस्तिक्रियाविशिष्टमात्मानं मन्यमाना अपि तस्य सदा विभुत्वाविभुत्वकर्तृत्वाकर्तृत्वादिभिर्विप्रतिपद्यन्ते । उक्तं हि वाचकैः-क्रियावादिनो नाम येषामात्मनोऽस्तित्वे प्रत्यविप्रतिपत्तिः किन्तु स विभुरविभुः कर्त्ताऽकर्त्ता क्रियावानितरो मूर्त्तिमान् मूर्त्तिरित्येवमाद्याग्रहोपहतप्रीतयस्तेऽस्ति माता पिताऽस्ति न कुशलाकुशलकर्मवैफल्यं, न न सन्ति गतय इत्येवं प्रतिज्ञाश्च । इह च विभुत्वं व्यापित्वम्, तच्चात्मनो न घटते, शरीर एव तल्लिङ्गभूतचैतन्योपलब्धेः । न च वक्ष्यमाणोऽव्यापित्वे सुखदुःखबुद्धीच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारा नवाऽऽत्मगुणा इति वचनात्तद्गुणयोर्धर्माधर्मयोरप्यव्यापित्वं, तथा च द्वीपान्तरगतदेवदत्तादृष्टाकृष्टमणिमुक्तादीनां नेहागमनं स्यादिति, विभिन्नदेशस्याप्ययस्कान्तादेरयःप्रभृतिवस्त्वाकर्षणशक्तिदर्शनाद्धर्माधर्मयोरपि शरीरमात्रव्यापित्वेऽपि तद्वद्विप्रकृष्टवस्त्वाकर्षकत्वादिति न तावद्विभुरात्मा युज्यते । तथाऽविभुरप्यङ्गुष्ठपर्वाद्यधिष्ठानो यैरिष्यते तेषां सकलशरीरव्यापिचैतन्यासत्त्वम्, तदसत्त्वाच्च शेषशरीरावयवेषु शस्त्राभिभेदादौ वेदनानुभवासम्भवो, नचैतद् दृष्टमिष्टं वा, एवं सर्वदा कर्तृत्वादिकमपि यथा न युज्यते तथा स्वधिया वाच्यम् १ । ये त्वक्रियावादिनस्तेऽस्तीति क्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव, अस्तित्वे वा शरीरेण सहैकत्वान्यत्वाभ्यामवक्तव्यमिच्छन्ति, एकत्वे ह्यविनष्टशरीरावस्थितौ न कदाचिन्मरणप्रसक्तिः, आत्मनः शरीरानन्यत्वेनावस्थितत्वात्, तथा मुक्त्यभावादनेकदोषाप्रसक्तिश्च, शरीरान्यत्वे तु शरीरच्छेदादौ तस्य वेदनाऽभावप्रसङ्गः, तस्मादवक्तव्य एवेति । अक्रियावादित्वं चैषां कथञ्चिच्छेदाभेदलक्षणप्रकारान्तराभावेन तदभावस्यैवावशिष्यमाणत्वात्, येऽप्युत्पत्त्यनन्तरमात्मनः प्रलयमिच्छन्ति तेषामपि तदस्तित्वाभ्युपगमेऽप्यनुपचरितपरलोकाद्यसम्भवात्, तत्त्वतस्तदसत्त्वमेवेत्यक्रियावादित्वम्, उक्तं हि वाचकैः-"ये पुनरक्रियावादिनस्तेषामात्मैव नास्ति, न चावक्तव्यः शरीरेण सहैकत्वान्यत्वं प्रति, उत्पत्त्यनन्तरप्रलयस्वभावको वा, तस्मिन्नानिर्गीर्णं च कर्तृत्वादिविशेषमूढा एवे"ति, अमीषां तु विचाराक्षमत्वमात्माऽस्तित्वस्य प्राक् प्रत्यक्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयसमधिगम्यत्वेन साधनात्, तस्य च शरीरात्कथञ्चिद्भिन्नाभिन्नरूपतया तत्र तत्र वक्तव्य (व्यत्वे) न स्थापितत्वात्, क्षणिकपक्षस्य तु सामुच्छेदिकनिह्नववक्तव्यतायामेवोन्मूलितत्वादिति २। विनयवादिनो विनयादेव मुक्तिमिच्छन्ति, यत उक्तम्—" वैनयिकवादिनो नाम येषां सुरासुरनृपतपस्विकरितुरगहरिणगोमहिष्यजाविकश्वशृगालजलचरकपोतकाकोलूकचटकप्रभृतिभ्यो नमस्कारकरणात् क्लेशनाशोऽभिप्रेतो, विनयाच्छ्रेयो भवति नान्यथेत्यध्यवसिताः एतेऽपि न विचारसहिष्णवो, न हि विनयमात्रादिहापि विशिष्टानुष्ठानविकलादभिलषितार्थावाप्तिरवलोक्यते, नाऽपि सर्वेषां विनयार्हत्वं, येन पारलौकिकश्रेयोहेतुता भवेत्, तथाहि —लोकसमयवेदेषु गुणाभ्यधिकस्यैव विनयार्हत्वमिति प्रसिद्धिः, गुणास्तु तत्त्वतो ज्ञानध्यानानुष्ठानात्मका एव, न च सुरादीनामज्ञानाश्रवाविरमणादिदोषदूषितानामेतेष्वन्यतरस्याऽपि गुणस्य सम्भव इति कथं यदृच्छया विधीयमानस्य तस्य श्रेयोहेतुतेति ? ३ । अज्ञानवादिनस्त्वाहु -यदिदं जगत् कैश्चिद् ब्रह्मादिविवर्त्त इष्यते, अन्यैः प्रकृतिपुरुषात्मकमपरैर्द्रव्यादिषड्भेदम्, तदपरैश्चतुरार्यसत्यात्मकम्, इतरैर्विज्ञानमयम्, अन्यैस्तु शून्यमेव इत्यनेकधाभिन्नाः पन्थानः, तथाऽऽत्माऽपि नित्यानित्यादिभेदतोऽनेकधैवोच्यते, तत्का ज्ञानेन किं वाऽनेन ज्ञानेन ?, अपवर्गं प्रत्यनुपयोगित्वात् ज्ञानस्य, केवलं कष्टं तप एवानुष्ठेयं, न हि कष्टं विनेष्टसिद्धिः, तथा चाह-'अज्ञानिका नाम येषामियमुपक्लृप्तिः, यथेह ज्ञानाधिगमप्रयासोऽपवर्गं प्रति अकिञ्चित्करो, घोरैर्व्रततपोभिरपवर्गोऽवाप्यते ' इति । विचारासहत्वं चैषां विज्ञानरहितस्य महतोऽपि कष्टस्य तिर्यग्नारकादीनामिवापवर्गं प्रत्यहेतुत्वात्, तदन्तरेण व्रततपउपसर्गादीनामपि स्वरूपापरिज्ञानतः कथंचित्प्रवृत्त्यसम्भवादिति । एषां च क्रियावादिनामुत्तरोत्तरभेदतोऽनेकविधत्वम् । उक्तं वाचकैः-" एषां मौलेषु चतुर्षु कल्पेष्ववस्थितेषु तद्भेदाः सुबहवोऽवनिरुहशाखाप्रशाखानिकरवदवगन्तव्याः" तत्र तावच्छतमशीतं क्रियावादिनाम्, अक्रियावादिनश्च चतुरशीतिसंख्याः, अज्ञानिकाः सप्तषष्टिविधाः, वैनयिकवादिनो द्वात्रिंशत्, एवं त्रिषष्ट्यधिकशतत्रयं, सर्वेऽपि चामी विचाराक्षमत्वात्कुत्सितं प्रभाषन्ते इति स्थितमिति सूत्रार्थः ।

न चैतत्स्वाभिप्रायेणैवोच्यते, किन्तु—

इह पाउकरे बुद्धे, नायए परिनिव्वुडे ।
विज्जाचरणसंपन्ने, सच्चे सच्चपरक्कमे ॥ २४ ॥

'इह' इति-तत् क्रियादिवादिनः किं प्रभाषन्ते ? इत्येवं रूपं 'पाउकरे' त्ति प्रादुरकार्षीत्—प्रकटितवान् बुद्धः-अवगत-

तत्त्वः सन् ज्ञात एव ज्ञातकः-जगत्प्रतीतः क्षत्रियो वा, स चेह प्रस्तावान्महावीर एव, परिनिर्वृतः कषायानलविध्यापनात्समन्ताच्छीतीभूतो विद्याचरणाभ्यामर्थात् क्षायिकज्ञानचारित्राभ्यां सम्पन्नो--युक्तो विद्याचरणसम्पन्नोऽत एव सत्यः सत्यवाक्, तथा सत्यः--अवितथस्तात्त्विकत्वेन परे--भावशत्रवस्तेषामाक्रमणम् आक्रमः-अभिभवो यस्याऽसौ सत्यपराक्रम इति सूत्रार्थः।

तेषां च फलमाह--

पडंति नरए घोरे, जे नरा पावकारिणो।
दिव्वं च गइं गच्छंति, चरित्ता धम्ममारियं ॥ २५ ॥

पतन्ति गच्छन्ति नरके-सीमन्तकादौ घोरे-नित्यान्धकारादिना भयानके ये नराः उपलक्षणत्वात्स्त्र्यादयो वा पातयति नरकादिषु जन्तुमिति पापं; तच्च हिंसाद्यनेकधा, इह त्वसत्प्ररूपणैव, तत्कर्त्तुम्-अनुष्ठातुं शीलमेषामिति पापकारिणः। ये त्वेवंविधा न भवन्ति ते किमित्याह--दिव्यां च गतिं देवलोकगतिं, चशब्दः पुनरर्थे, स च पूर्वेभ्यो विशेषद्योतकः, गच्छन्ति--यान्ति चरित्वा--आसेव्य धर्मः--श्रुतधर्मादिः अनेकविधः, इह च सत्यप्ररूपणारूपः श्रुतधर्म एव तम्, आर्य--प्राग्वत्, तदयमभिप्रायः असत्प्ररूपणापरिहारेण सत्प्ररूपणापरेणैव च भवता भवितव्यम् इति सूत्रार्थः।

कथं पुनरमी पापकारिण इत्याह--

मायावुइयमेयं तु, मुसाभासा निरत्थिया।
संजममाणोऽवि अहं, वसामि इरियामि य ॥ २६ ॥

मायया-शाठ्येन 'वुइयं' ति उक्तं मायोक्तम् एतत्-यदनन्तरं क्रियादिवादिभिरुक्तं, तुः एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च मायोक्तमेव, यतश्चैतत् मृषा-अलीका भाषाः-उक्तिः निरर्थिका-सम्यगभिधेयशून्या, तत एव च 'संजममाणोऽवि' त्ति अपिः एवकारार्थस्ततः संयच्छन्नेव-उपरमन्नेव तदुक्त्याकर्णनादितः, अहम् इत्यात्मनिर्देशे विशेषतः तत्स्थिरीकरणार्थम्, उक्तं हि-" ठियंतो ठावए परं " ति, वसामि--तिष्ठामि उपाश्रय इति शेषः, 'इरियामि य' त्ति ईरे च-गच्छामि च गोचरचर्यादिष्विति सूत्रार्थः।

इदमपि सूत्रं प्रायो न दृश्यते। कुतः पुनस्त्वं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छसीत्याह अनन्तरसूत्राभावे च यदुक्तं चतुर्भिः स्थानैर्मे यज्ञाः किं प्रभाषन्ते इति तत्कुत इत्याह--

सव्वे ते विइया मज्झं, मिच्छादिट्ठी अणारिया।
विज्जमाणे परे लोए, सम्मं जाणामि अप्पगं ॥ २७ ॥

सर्वे-निरवशेषाः ते क्रियादिवादिनः विदिताः-ज्ञाता मम, यथाऽमी, 'मिच्छादिट्ठि' त्ति मिथ्या-विपरीता परलोकात्माद्यपलापित्वेन दृष्टिः-बुद्धिरेषामिति मिथ्यादृष्टयः तत एव, अनार्या--अनार्यकर्मप्रवृत्ताः, कथं पुनस्त एवंविधास्ते विदिता इत्याह-विद्यमाने सति परलोके-अन्यजन्मनि सम्यग् अविपरीतं जानामि-अवगच्छामि 'अप्पगं' ति आत्मानं, ततः परलोकात्मनोः सम्यग्वेदनात् ममैवंविधत्वेन विदितास्ततोऽहं तदुक्त्याकर्णनादितः संयच्छामि किं प्रभाषकाश्चैत इति सूत्रार्थः।

कथं पुनस्त्वमात्मानमन्यजन्मनि जानासीत्याह--

अहमासी महापाणे, जुइमं वरिससओवमे।
जा सा पाली महापाली, दिव्वा वरिससओवमा॥२८॥
से चुए बंभलोगाओ, माणुस्सं भवमागए।
अप्पणो य परेसिं च, आउं जाणे जहा तहा ॥२९ ॥

'अहमासि' त्ति अहमभूवं महाप्राणे--महाप्राणनाम्नि ब्रह्मलोकविमाने द्युतिमान्-दीप्तिमान् 'वरिससतोवमे' त्ति वर्षशतजीविना उपमा-दृष्टान्तो यस्याऽसौ वर्षशतोपमो' मयूरव्यंसकादित्वात्समासः, ततोऽयमर्थः-यथेह वर्षशतजीवी इदानीं परिपूर्णायुरुच्यते, एवमहमपि तत्र परिपूर्णायुरभूवम्। तथाहि-या सा पालिरिव पालिः-जीवितजलधारणाद्भवस्थितिः, सा चोत्तरत्र महाशब्दोपादानादिह पल्योपमप्रमाणा, महापाली सागरोपमप्रमाणा, तस्या एव महत्त्वात्, दिवि भवा दिव्या वर्षशतेनोपमा यस्याः सा वर्षशतोपमा, यथाहि-वर्षशतमिह परमायुः तथा तत्र महापाली उत्कृष्टतोऽपि हि तत्र सागरोपमैरेवायुरुपनीयते, न तूत्सर्पिण्यादिभिः, अथवा--" योजनं विस्तृतः पल्य-स्तथा योजनमुच्छ्रितः। सप्तरात्रप्ररूढानां, केशाग्राणां स पूरितः ॥ १ ॥ ततो वर्षशते पूर्णे, एकैकं केशमुद्धरेत्। क्षीयते येन कालेन, तत्पल्योपममुच्यते ॥ २ ॥ " इति वचनाद्वर्षशतैः केशोद्धारहेतुभिरुपमा अर्थात् पल्यविषया यस्याः सा वर्षशतोपमा, द्विविधाऽपि स्थितिः, सागरोपमस्याऽपि पल्योपमनिष्पाद्यत्वात्, तत्र मम महापाली दिव्या भवस्थितिरासीदित्युपस्कारः, अतश्चाहं वर्षशतोपमायुरभूवमिति भावः। 'से' इति--अथ स्थितिपरिपालनादनन्तरं च्युतः--भ्रष्टः ब्रह्मलोकात्-पञ्चमकल्पात् मानुष्यं-मानुष्यसम्बन्धिनं भवं-जन्म आगतः-आयातः। इत्थमात्मनो जातिस्मरणलक्षणमतिशयमाख्यायातिशयान्तरमाह-आत्मनश्च परेषां वा आयुः-जीवितं जाने-अवबुध्ये यथा-येन प्रकारेण स्थितमिति गम्यते तथा-तेनैव प्रकारेण न त्वन्यथेत्यभिप्रायः, इति सूत्रद्वयार्थः।

इत्थं प्रसङ्गतः परितोषतश्चापृष्टमपि स्ववृत्तान्तमावेद्योपदेष्टुमाह--

नाणारुइं च छंदं च, परिवज्जिज्ज संजओ।
अणट्ठा जे अ सव्वत्था, इइ विज्जामणुसंचरे ॥ ३० ॥

नानेति-अनेकधा रुचिं च-प्रक्रमात्क्रियावाद्यादिमतविषयमभिलाषं छन्दश्च-स्वमतिकल्पितमभिप्रायम्, इहाऽपि नानेति सम्बन्धादनेकविधं परिवर्जयेत्--परित्यजेत् संयतः-यतिः। तथा अनर्थाः-अनर्थहेतवो ये च सर्वार्थाः अशेषहिंसादयो गम्यमानत्वात्तान् वर्जयेदिति सम्बन्धः, यद्वा-- 'सव्वत्थे' त्याकारस्यालाक्षणिकत्वात्सर्वत्र क्षेत्रादावनर्था इति निष्प्रयोजना ये च व्यापारा इति गम्यते, तान् परिवर्जयेत्, इतीत्येवंरूपां विद्यां सम्यग्ज्ञानरूपामन्विति-लक्षीकृत्य सञ्चरेः त्वं सम्यक् संयमाध्वनि यायाः, इति सूत्रार्थः।

अन्यच्च--

पडिकमामि पसिणाणं, परमंतेहि वा पुणो।

अहो उट्ठिओ अहो रायं, इइ विज्ञातवं चरे ॥ ३१ ॥

प्रतीपं क्रमामि प्रतिक्रमामि—प्रतिनिवर्त्ते, केभ्यः ?—'पसिणाणं' ति सुव्व्यत्ययात् प्रश्नेभ्यः—शुभाशुभसूचकेभ्योऽङ्गुष्ठप्रश्नादिभ्यः, अन्येभ्यो वा साधिकरणेभ्यः, तथा परे-गृहस्थास्तेषां मन्त्राः परमन्त्राः-तत्कार्यालोचनरूपास्तेभ्यः, वा समुच्चये, पुनः विशेषणे, विशेषेण परमन्त्रेभ्यः प्रतिक्रमामि, अतिसावद्यत्वात्तेषां, सोपस्कारत्वात्सूत्रस्यामुनाऽभिप्रायेण यः संयमं प्रत्युत्थानवान् सः अहो इति विस्मये उत्थितः धर्मे प्रत्युद्यतः। कश्चिदेव हि महात्मैवंविधः सम्भवति अहोरात्रम्-अहर्निशम् इति-इत्येतदनन्तरोक्तं 'विज्ज' त्ति विद्वान् जानन् 'तवं' ति अवधारणफलत्वाद्वाक्यस्य तप एव न तु प्रश्नादि चरेः-आसेवस्वेति सूत्रार्थः।

पुनस्तत्स्थिरीकरणार्थमाह—

जं च मे पुच्छसी काले, सम्मं सुद्धेण चेयसा ।
ताइं पाउकरे, बुद्धे, तं नाणं जिणसासणे ॥ ३२ ॥

यच्च मे इति-मां पृच्छसि-प्रश्नयसि काले-प्रस्तावे सम्यग्बुद्धेन अविपरीतबोधवता चेतसा-चित्तेन, लक्षणे तृतीया, 'ता' इति सूत्रत्वात्तत् 'पाउकरे' त्ति प्रादुष्करोमि-प्रकटीकरोमि प्रतिपादयामीति यावत् ,बुद्धः-अवगतसकलवस्तुतत्त्वः। कुतः पुनर्बुद्धोऽस्मयत आह-तदिति यत्किञ्चिदिह जगति प्रचरति ज्ञानं-यथाविधवस्त्ववबोधरूपं तज्जिनशासनेऽस्तीति गम्यते, ततोऽहं तत्र स्थितः इति तत्प्रसादाद् बुद्धोऽस्मीत्यभिप्रायः, इह च यतस्त्वं सम्यग्बुद्धेन चेतसा पृच्छस्यतः प्रतिक्रान्तप्रश्नादिरप्यहं यत्पृच्छसि तत्प्रादुष्करोमीत्यतः पृच्छ यथेच्छमित्यैदम्पर्यार्थः। अथवा-अत एव लक्ष्यते यथा 'अप्पणो य परेसिं च' इत्यादिना तस्यायुर्विज्ञतामवगम्य सञ्जयमुनिनाऽसौ पृष्टः कियन्ममायुरिति ततोऽसौ प्राह-यच्च त्वं मां कालविषयं पृच्छसि तत्प्रादुष्कृतवान् बुद्धः-सर्वज्ञोऽत एव तज्ज्ञानं जिनशासने व्यवच्छेदफलत्वाज्जिनशासन एव न त्वन्यस्मिन् सुगतादिशासने,अतो जिनशासन एव यत्नो विधेयो येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीषे,शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः।

पुनरुपदेष्टुमाह—

किरियं च रोअए धीरो, अकिरियं परिवज्जए ।
दिट्ठीए दिट्ठिसंपन्नो, धम्मं चरसु दुच्चरं ॥ ३३ ॥

क्रियां च 'अस्ति जीव' इत्यादिरूपां सदनुष्ठानात्मिकां वा रोचयेत् तथा तथा भावनातो यथाऽसावात्मने रुचिता जायते तथा विदध्यात् धीरः—मिथ्यादृग्भिरक्षोभ्यः। तथा अक्रियां नास्त्यात्मेत्यादिकां मिथ्यादृक्परिकल्पिततत्तदनुष्ठानरूपां वा परिवर्जयेत्—परिहरेत्। ततश्च दृष्ट्या-सम्यग्दर्शनात्मिकया हेतुभूतया 'दिट्ठिसंपन्नो' त्ति 'धीर्दृष्टिः शेमुषी धिषणा' इति शाब्दिकश्रुतेर्दृष्टिः-बुद्धिः, सा चेह प्रस्तावात्सम्यग्ज्ञानात्मिका तया सम्पन्नो—युक्तो दृष्टिसम्पन्नः, एवं च सम्यग्दर्शनज्ञानान्वितः सन् धर्मं-चारित्रधर्मं चर—आसेवस्व सुदुश्चरम्—अत्यन्तदुरनुष्ठेयमिति सूत्रार्थः।

पुनः क्षत्रियमुनिरेव सञ्जयमुनिं महापुरुषोदाहरणैः स्थिरीकर्तुमाह—

एयं पुण्णपयं सुच्चा, अत्थधम्मोवसोहियं ।
भरहोऽवि भारहं वासं, चिच्चा कामाइं पव्वए ॥३४॥

सगरोऽवि सागरंतं, भरहवासं नराहिवो ।
इस्सरियं केवलं हिच्चा, दयाए परिनिव्वुडे ॥ ३५ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ ।
पव्वज्जमब्भुवगओ, मघवं नाम महाजसो ॥ ३६ ॥

सणंकुमारो मणुस्सिंदो, चक्कवट्टी महिड्ढिओ ।
पुत्तं रज्जे ठवित्ताणं,सोऽवि राया तवं चरे ॥ ३७ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ ।
संती संतिकरो लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३८ ॥

इक्खागरायवसहो, कुंथूनाम नरेसरो ।
विक्खायकित्ती धिइमं, मुक्खं गओ अणुत्तरं ॥३९॥

सागरंतं जहित्ता णं, भरहवासं नरेसरो ।
अरो अ अरयं पत्तो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४० ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ ।
चिच्चा य उत्तमे भोए, महापउमो दमं चरे ॥ ४१ ॥

एगच्छत्तं पसाहित्ता, महिं माणनिसूरणो ।
हरिसेणो मणुस्सिंदो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४२ ॥

अन्निओ रायसहस्सेहिं, सुपरिच्चाई दमं चरे ।
जयनामो जिणक्खायं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४३ ॥

दसण्णरज्जं मुइयं, चइत्ता णं मुणी चरे ।
दसण्णभद्दो निक्खंतो, सक्खं सक्केण चोइओ ॥ ४४ ॥

(नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ ।
जहित्ता रज्जं वइदेही, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥)

प्रक्षिप्ता—

करकंडू कलिंगाणं, पंचालाण य दुम्मुहो ।
नमी राया विदेहाणं, गंधाराण य नग्गई ॥ ४५ ॥

एए नरिंदवसभा, निक्खंता जिणसासणे ।
पुत्ते रज्जे ठवित्ता णं, सामन्ने पज्जुवट्ठिआ ॥ ४६ ॥

सोवीररायवसभो, चइत्ता अ मुणी चरे ।
उद्दायणो पव्वइओ, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४७ ॥

तहेव कासिराया वि, सेओ सच्चपरक्कमो ।
कामभोगे परिच्चज्ज, पहणे कम्ममहावणं ॥ ४८ ॥

तहेव विजओ राया, अणट्ठा कित्तिपव्वए ।
रज्जं तु गुणसमिद्धं, पयहित्तु महायसो ॥ ४९ ॥

तहेवुग्गं तवं किच्चा, अव्वक्खित्तेण चेयसा ।
महाबलो रायरिसी, अद्दाय सिरसा सिरं ॥ ५० ॥

सूत्राणि सप्तदश। एतत्—अनन्तरोक्तं पुण्यहेतुत्वात्पुण्यं तच्च तत् पद्यते—गम्यतेऽनेनार्थ इति पदं च, पुण्यपदं, पुण्यस्य वा पदं-स्थानं पुण्यपदं-क्रियादिवादिस्वरूपनानाकुत्सितविवर्जनाद्यावेदकं शब्दसन्दर्भं श्रुत्वा-आकर्ण्य, अर्थ्यत इत्यर्थः-स्वर्गापवर्गादिः धर्मः-तदुपायभूतः श्रुतधर्मादि-

स्ताभ्यामुपशोभितं--विभूषितमर्थधर्मोपशोभितं भरतोऽपि भरतनामा चक्रवर्त्यपि, अपिशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये 'भारहं' ति प्राकृतत्वाद्भारतं वर्षे--क्षेत्रं त्यक्त्वा 'कामाइं' ति चस्य गम्यमानत्वात् कामांश्च विषयान् प्राकृतत्वान्नपुंसकनिर्देशः, 'पव्वए' त्ति प्राव्राजीत् । 'सगरो वी' त्यादि सर्वमपि स्पष्टं, नवरं सागरान्तं--समुद्रपर्यन्तं दिक्त्रये, अन्यत्र तु हिमवत्पर्यन्तमित्युपस्कारः, तथा ऐश्वर्यम् आज्ञैश्वर्यादि केवलं परिपूर्णमनन्यसाधारणं वा दयया संयमेन परिनिर्वृतः इहैव विध्यातकषायानलत्वाच्छीतीभूतो मुक्तो वा । तथा--' अरो य ' त्ति अरनामा च तीर्थकृच्चक्रवर्ती ' अरयं ' ति रतस्य रजसो वाऽभावरूपमरतमरजो वा, पाठान्तरतः-अरसं वा शृङ्गारादिरसाभावं, प्राप्तः—गतो गतिमनुत्तरां—मुक्तिमित्यर्थः । तथा त्यक्त्वोत्तमान् भोगानिति, पुनस्त्यक्त्वेत्यभिधानं भिन्नवाक्यत्वादपौनरुक्त्यं, महापद्मः महापद्मनामा 'चरे' त्ति आचरत् । तथा एकं छत्रं--नृपतिचिह्नमस्यामित्येकच्छत्रा तां, कोऽर्थः ?--अविद्यमानद्वितीयनृपतिं मही--पृथ्वीं प्रसाध्य-वशीकृत्वेति सम्बन्धः, ' माणनिसूरणो ' त्ति दुस्तारात्यहङ्कारविनाशकः मनुष्येन्द्रः इति चक्री । तथा 'अन्नितो' त्ति अन्वितः-युक्तः 'सुपरिच्चाइ' त्ति सुष्ठु-शोभनेन प्रकारेण राज्यादि परित्यजतीत्येवं शीलः सुपरित्यागी दमं-जिनाख्यातमिति सम्बन्धः, ' चरि ' त्ति अचारीच्चरित्वा च जयनामा चक्रीति शेषः प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथा दशार्णो नाम देशस्तद्राज्यं-तदाधिपत्यं मुदितं सकलोपद्रवविरहितं प्रमोदवत् त्यक्त्वा ' णं ' प्राग्वत् ' चरे ' त्ति अचारीत्, अप्रतिबद्धविहारतया विहृतवानित्यर्थः, साक्षाच्छक्रेण चोदितः-अधिकविभूतिदर्शनेन धर्मं प्रति प्रेरितः । तथा निष्क्रान्ताः प्रव्रजिता निष्क्रम्य च श्रामण्ये--श्रमणभावे पर्युपस्थिताः तदनुष्ठानं प्रत्युद्यताः अभूवन्निति शेषः । तथा सौवीरेषु राजवृषभः--तत्कालभाविनृपतिप्रधानत्वात्सौवीरराजवृषभः 'चेच्च ' त्ति त्यक्त्वा राज्यमिति शेषः प्राग्वत्, मुनिः—त्रैकाल्यावस्थावेदी सन् ' चरे ' त्ति अचारीत्, कोऽसौ ?- ' उदायणो ' त्ति उदायननामा प्रव्रजितः, चरित्वा च किमित्याह--प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथैव--तेनैव प्रकारेण काशीराजः काशीमण्डलाधिपतिः श्रेयसि--अतिप्रशस्ये सत्ये-संयमे पराक्रमः--सामर्थ्यं यस्याऽसौ श्रेयःसत्यपराक्रमः ' पहणे ' त्ति प्राहन्--प्रहतवान् कर्म महावनमिवातिगहनतया कर्ममहावनम् । तथैव विजयः इति विजयनामा ' अणट्ठाकित्तिपव्वए ' त्ति, आर्षत्वाद् अनार्त्तः--आर्त्तध्यानविकलः कीर्त्या-दीनानाथादिदानोत्थया प्रसिद्ध्योपलक्षितः सन्, यद्वा--अनार्त्ता--सकलदोषविगमतोऽबाधिता कीर्त्तिरस्येत्यनार्त्तकीर्त्तिः सन्, पठ्यते च-'आणट्ठा किइपव्वइ' त्ति, आज्ञा--आगमोऽर्थशब्दस्य हेतुवचनस्याऽपि दर्शनादर्थो--हेतुरस्याः सा तथाविधा आकृतिरर्थान्मुनिवेषात्मिका यत्र तदाज्ञार्थाकृति यथा भवत्येवं प्राव्राजीद् गुणैः-राज्यगुणैः शब्दादिभिर्वा समृद्धं-सम्पन्नं गुणसमृद्धं, पूर्वत्र तुशब्दस्यापिशब्दार्थत्वाद्व्यवहितसम्बन्धत्वाच्च गुणसमृद्धमपि । तथा ' अद्दाय ' त्ति आर्षत्वाद् आदित-गृहीतवांस्तद्गमनेन स्वीकृतवान् शिरसेव शिरसा--शिरःप्रदानेनेव जीवितनिरपेक्षमिति योऽर्थः, 'सिरं' ति शिर इव शिरः सर्वजगदुपरिवर्त्तितया मोक्षः, पठ्यते च-'आदाय सिरसो सिरिं' ति, अत्र च आदाय—गृहीत्वा शिरःश्रियं सर्वोत्तमां केवललक्ष्मीं परिनिर्वृत इति शेषः, इति सप्तदशसूत्रार्थः ।

इत्थं महापुरुषोदाहरणैर्ज्ञानपूर्वकक्रियामाहात्म्यमभिधायोपदेष्टुमाह—

कहं धीरो अहेऊहिं, उम्मत्तो व्व महिं चरे ? ।
एए विसेसमादाय, सूरा दढपरक्कमा ॥ ५१ ॥

कथं-केन प्रकारेण धीरः उक्तरूपः अहेतुभिः-क्रियावाद्यादिपरिकल्पितकुहेतुभिः उन्मत्त इव--ग्रहगृहीत इव तात्त्विकवस्त्वपलपनेनालजालभाषितया महीं--पृथ्वीं चरेत्--भ्रमेत् ? नैव चरेदित्यर्थः, किमिति ?, ये एते-अनन्तरोदिता भरतादयः विशेषम्-विशिष्टतां गम्यमानत्वान्मिथ्यादर्शनेभ्यो जिनशासनस्य आदाय--गृहीत्वा मनसि सम्प्रधार्येति यावत् शूरा दृढपराक्रमा एतदेवाश्रितवन्त इति शेषः । अयमभिप्रायः—यथैते महात्मानो विशेषमादाय कुवादिपरिकल्पितक्रियावाद्यादिदर्शनपरिहारतो जिनशासन एव निश्चितमतयोऽभूवंस्तथा भवताऽपि धीरेण अत्राऽस्मिन्नेव निश्चितं चेतो विधेयमिति सूत्रार्थः ।

किञ्च—

अच्चंतनियाणखमा, एसा मे भासिया वई ।
अतरिंसु तरंतेगे, तरिस्संति अणागया ॥ ५२ ॥

अत्यन्तम्-अतिशयेन निदानैः-कारणैः, कोऽर्थः ? हेतुभिर्न तु परप्रत्ययेनैव, क्षमा--युक्ताऽत्यन्तनिदानक्षमा, यद्वा-निदानं--कर्ममलशोधनं तस्मिन् क्षमा--समर्था एषा--अनन्तरोक्ता, पाठान्तरतः-सर्वा-अशेषा सत्या वा मे मया भाषिता, अनयाऽङ्गीकृतया अतीर्षुः-तीर्णवन्तः तरन्ति एके अपरे, पाठान्तरतोऽन्ये, सम्प्रत्यपि तत्काल[illegible] कालान्तरापेक्षया वेत्थमभिधानमिति,तथा तरिष्यन्ति अनागताः-भाविनो, भवोदधिमिति सर्वत्र शेष इति सूत्रार्थः ।

यतश्चैवमतः-

कहं धीरे अहेऊहिं, अद्दायं परियावसे ।
सव्वसंगविणिम्मुक्को,सिद्धे भवइ नीरए॥५३॥ त्ति बेमि ।

कथं धीरोऽहेतुभिः आदाय--गृहीत्वा, क्रियादिवादिमतमिति शेषः,पर्यावसेत् परीति-सर्वप्रकारमावसेत् तत्रैव-निलीयेत्, नैव तत्राभिनिविष्टो भवेदिति भावः । पठ्यते च-'अत्ताणं परियावसि' त्ति आत्मानं पर्यावासयेद्, अहेतुभिः कथमात्मानमहेत्वावासं कुर्यात् ?; नैव कुर्यादित्यर्थः । किं पुनरित्थमकरणे फलमित्याह सर्वे--निरवशेषाः सङ्गाः कर्मणा सम्बध्यन्ते जन्तव एभिरिति सङ्गाः द्रव्यतो द्रविणादयो भावतस्तु मिथ्यात्वरूपत्वादेत एव क्रियादिवादास्तैर्विनिर्मुक्तो--विरहितः सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः सन् सिद्धो भवति नीरजाः, तदनेनाहेतुपरिहारस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वेन सिद्धत्वं फलमुक्तमिति सूत्रार्थः ।

इत्थं तमनुशास्य गतो विवक्षितं स्थानं क्षत्रियः शेषस-ञ्जयवक्तव्यतां त्वाह निर्युक्तिकृत्—

काऊण तवचरणं,बहूणि वासाणि सो धुयकिलेसो ।
तं ठाणं संपत्तो, जं संपत्ता न सोयंति ॥४०४॥

सुगमैव, नवरं धुताः-अपनीताः क्लिश्यन्त्येषु सत्सु जन्तव इति क्लेशाः—रागादयो येन स धुतक्लेशो यत्सम्प्राप्ता न शोचन्ते, शोकहेतुशारीरमानसदुःखाभावादिति गाथार्थः इतिः परिसमाप्तौ ब्रवीमि पूर्ववत् । उत्त० १८ अ० । ऋषभदेवस्य पुत्राणां शतकाभ्यन्तरवर्तिनि चतुर्नवतितमे पुत्रे , कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

संजयभद्द–संजयभद्र–पुं० । साध्वनुकूले संयते , नि० चू० ११ उ० ।

संजयविरयपच्चक्खायपावकम्म–संयतविरतप्रत्याख्यातपापकर्मन्–पुं० । सामस्त्येन यतः संयतः सप्तदशप्रकारसंयमोपेतः, विविधमनेकधा द्वादशविधे तपसि रतो विरतः संयतश्चाऽसौ विरतश्च, तथा प्रतिहतं स्थितिह्रासतो ग्रन्थिभेदेन विनाशितं प्रत्याख्यातं हेत्वभावतः पुनर्वृद्ध्यभावेन निराकृतं पापकर्म-ज्ञानावरणीयादि येन स तथा पुनः कर्मधारयः । सुसंयते, ध० ३ अधि० । दश० ।

संजयाऽऽभास–संयताभास–पुं० । संयतवदवभासमाने असंयते, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

संजयासंजय–संयतासंयत–पुं० । देशविरते , भ० ६ श० ३ उ० । नं० ।

संजलण–संज्वलन–पुं०।ईषज्ज्वलनात्संज्वलनाः,सपदि ज्वलनाद् वा संज्वलनाः। परीषहादिसंपाते चारित्रिणमपि ज्वलयन्तीति संज्वलनाः । अल्पतरेषु क्रोधादिषु कषायेषु, विशे० । स्था० । परीषहोपसर्गोपनिपाते यतिमप्यमी समीक्ष्ज्वलयन्त्येव तेन संज्वलनाः स्मृताः, ते चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः । कर्म० १ कर्म० । आव० ।

अथ 'संजलणाणं उदए' इत्यादिनिर्युक्तिगाथोत्तरार्धव्याख्यामाह—

ईसिं सयराहं वा, संपाए वा परीसहाईणं ।
जलणाओ संजलणा, नाहक्खायं तदुदयम्मि ॥१२४६॥
अकसायमहक्खायं, जं संजलणोदए न तं तेणं ।
लब्भइ लद्धं च पुणो,भस्सइ सव्वं तदुदयम्मि ।१२४७।
न हु नवरिमहक्खाओ, वघाइणो सेसचरणदेसं पि ।
घाएंति ताणमुदए, होइ जओ साइयारं तं ॥ १२४८॥

इह संशब्दस्य त्रयोऽर्थाः, तद्यथा—ईषज्ज्वलनात् संज्वलनाः, अथवा-'सयराहं' झगिति ज्वलनात् संज्वलनाः, यदि वा—परीषहादिसम्पाते चारित्रिणमपि ज्वलयन्तीति संज्वलनाः, तदुदये यथाख्यातचारित्रं न भवति । कुतस्तदुदये तद् न भवति ?, इत्याह-'अकसाय' मित्यादि, 'जं' तियस्मादकषायं यथाख्यातमुच्यते , तेन कारणेन संज्वलनकषायोदये तद् न लभ्येत, पूर्वलब्धमपि च पुनस्तदुदये सर्वं तद् भ्रश्यतीति । न हि-नैव यथाख्यातमात्रोपघातिनः संज्वलनाः, किन्तु-शेषचारित्राणामपि देशोपघातिनो भवन्ति, यतस्तेषामुदये तदपि शेषचारित्रं सातिचारं भवति, इति गाथार्थः ॥ १२४६ ॥ १२४७ ॥ १२४८ ॥ विशे० । सूत्र० । संज्वलयति दीपयति सर्वसावद्यविरतिमपीन्द्रियार्थसम्पाते वा संज्वलति दीप्यत इति संज्वलनः । स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रतिक्षणरोषणे, दशा० १ अ० । आ० म० । सूत्र० । मुहुर्मुहुः क्रोधाग्निना ज्वलने, भ० १२ श० ५ उ० । आ० चू० । स० । पं० सं० ।

संजलणकसायसंगय–संज्वलनकषायसङ्गत–त्रि० । अल्पतरकल्पकषायोद्भवे, पञ्चा० १७ विव० ।

संजलणतिग–संज्वलनत्रिक–न० । संज्वलनक्रोधमानमायारूपे कषायत्रये, कर्म० २ कर्म० ।

संजलणा–संज्वलना–स्त्री० । ज्ञानादिगुणोद्दीपनायाम् , उत्त० १ अ० ।

संजाणय–संज्ञापक–त्रि० । विशे० । अनु० ।

संजाय–सञ्जात–त्रि० । उत्पन्ने औ० ।

संजायतिव्वसड्ड–सञ्जाततीव्रश्रद्ध–त्रि० । समुत्पन्नोत्कटगुरुरुचौ, पञ्चा० २ विव० ।

संजायसड्ड–सञ्जातश्रद्ध–त्रि० । प्रकर्षेण जातश्रद्धे , सू० प्र० १ पाहु० । रा० ।

संजीवणी–सञ्जीवनी–स्त्री० । जीवितदाऽयाम् , सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

संजुय–संयुग–न० । संग्रामे , षष्ठभागे 'मूलपिंड' शब्दे उदाहृते सिन्धुराजपालिते नगरे, पिं० । पाइ० ना० ।

संजुत्त–संयुक्त–त्रि० । मिश्रिते ' कम्मणा तेण संजुत्तो गच्छइ उ परभवं । ' उत्त० १८ अ० । संबद्धे , उत्त० १ अ० ।

संजुत्तदव्वसम्मत्त–संयुक्तद्रव्यसम्यक्त्व–न० । द्वयोर्द्रव्ययोः संयोगो गुणान्तराधानाय नोपमर्दाय उपभोक्तुर्मनःप्रीतये पयः-शर्करयोरिव तत्संयुक्तद्रव्यसम्यक् । द्रव्यसम्यक्त्वभेदे , उत्त० २८ अ० ।

संजुत्तसंजोग–संयुक्तसंयोग–पुं० । ' संजोग ' शब्दे वक्ष्यमाणे संयोगभेदे , उत्त० १ अ० ।

संजुत्ताहिगरण–संयुक्ताधिकरण–पुं० । अधिक्रियते नरकादिष्वनेनेत्यधिकरणं वासः उदूखलमुशलशिलापुत्रकगोधूमयन्त्रादिसंयुक्तमर्थक्रियाकरणयोग्यम्, संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः । आव० ६ अ० । उपा० । आ० । पञ्चा० । तूणीरधनुर्मुशलोदूखलघरट्टादिके, ध० ९० २ अधि० ।

संजुत्ताहिगरणया–संयुक्ताधिकरणता–स्त्री०।अधिक्रियते आत्माऽनेनेत्यधिकरणम्। उदूखलादिसंयुक्तं चार्थक्रिया । ध० २ अधि० । 'संजुत्ताहिगरणे'त्ति संयुक्तम्-अर्थक्रियाकरणक्षममधिकरणम्—उदूखलमुशलादि , तदतिचारहेतुत्वादतिचारो हिंस्त्रप्रदाननिवृत्तिविषयः, यतोऽसौ साक्षादपि हिंस्रं

शकटादिकं न समर्पयति परेषां तथापि तेन संयुक्तेन तेऽयाचित्वाऽप्यर्थक्रियां कुर्वन्ति विसंयुक्ते तु तस्मिंस्त स्वत एव विनिवारिता भवन्ति ॥ ४ ॥ अर्थक्रियाकरणक्षमे चतुर्थेऽतिचारे, उपा० १ अ० । संयुक्ता-धिकरणम्--अधिक्रियते नरकादिष्वनेनेत्यधिकरणम् , वास्तूदूखलशिलापुत्रकगोधूमयन्त्रकादि संयुक्तम् अर्थ-क्रियाकरणयोग्यम् , संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः । 'एत्थ सामाचारी--सावगेण संजुत्ताणि चेव सगडादीनि न धरेतव्वाणि, एवं वासीपरसुमादिविभासा ।' उपभोगपरि-भोगातिरेक' इति उपभोगपरिभोगशब्दार्थो निरूपित एव तद तिरेकः। एत्थ वि सामायारी-उवभोगातिरित्तं जदि तेल्ला-मलए बहुए गेण्हति ततो बहुगा ण्हायगा वच्चंति तस्स लो-लियाए, अण्हविण्हायगा ण्हायंति, एत्थ पूतरगा आउक्काय-वधो, एवं पुप्फतंबोलमादिविभासा, एवं ण वट्टति । का-विधी सावगस्स उवभोगे ण्हाणे?, घरे ण्हायव्वं णऽत्थि ता-धे तेल्लामलएहिं सीसं घंसित्ता सव्वे साडेतूणं ताहे तडागा-ऽऽइतडे निविट्ठो अंजलिहिं ण्हाति । एवं जेसु य पुप्फेसु पुप्फकुंथुगाणि ताणि परिहरति । आव० ६ अ० ।

संजुद्ध-देशी-सस्पन्दे, दे० ना० ८ वर्ग ६ गाथा।

संजुय-संयुग-पुं० । संग्रामे, व्य० १ उ० ।

संयुत-त्रि० । बहुविधैर्व्यञ्जनादिभिः सहिते, उत्त० १२ अ०।

संजूह-संयूथ-न० । निकायविशेषे, अनुयोगभेदे , भ०१५ श० । दृष्टिवादस्याष्टाशीतिसूत्रेषु सप्तमे सूत्रे,स० १४७ सम०। सङ्गतं युक्तार्थं यूथं पदानां पदयोर्वा समूहः संयूथं; समास इत्यर्थः । स्था० १० ठा० ३ उ० । सूत्र० ।

संजोइत्ता-संयोज्य-अव्य० ।.संयोगं कृत्वेत्यर्थे,स्था०१० ठा० ।

संजोइम-संयोगिम-त्रि० । संयोगिमं च संयोगस्तेन निर्वृत्तः "भावादिमः" ॥६।४।२१॥ इतीमप्रत्ययः । संयोगनिष्पन्ने,हैम०।

संजोग-संयोग-पुं० । संयुज्यते संयोजनं वा संयोगः । आ-चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । समुचितो योगः । पं० सू० १ सूत्र । " आदेर्यो जः " ॥ ८ । १ । २४५ ॥ इति यस्य जः । प्रा० । परस्परोचितपदार्थानां योगे, औ० । जीवस्य सम्ब-न्धे, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । उत्त० । नानाभवेषु पु-त्रकलत्रमित्रशरीरादिसम्बन्धे, आतु० । आचा० । सूत्र० । विशे० । उत्त० । पुत्रकलत्रमित्रादिजनिते सम्बन्धे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । सम्बन्धे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । केनचित्सह सम्बन्धे, आव० ४ अ० । पित्रादिभिः सार्द्धं सम्बन्धे, दर्श० ४ तत्त्व । ममत्वकृते सम्बन्धे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । अप्राप्तिपूर्विकायां प्राप्तौ, सम्म० ३ का-ण्ड । आचा० ।

संयोगभेदाः—

से किं तं संजोए णं ?, संजोगे चउव्विहे पण्णत्ते,तं जहा-दव्वसंजोगे खेत्तसंजोगे कालसंजोगे भावसंजोगे ? । से किं तं दव्वसंजोगे ?, दव्वसंजोगे तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-सचित्ते अचित्ते मीसए । से किं तं सचित्ते ?, सचित्ते-गोहिं गोमिए महिसीहिं महिसए ऊरणीहिं ऊरणीए उ-ट्टीहिं उट्टीवाले, से तं सचित्ते। से किं तं अचित्ते?, अचित्ते छत्तेण छत्ती दंडेण दंडी पडेण पडी घडेण घडी कडे-ण कडी, से तं अचित्ते । से किं तं मीसए?, मीसए हलेणं हालिए सगडेणं सागडिए रहेणं रहिए नावाए नाविए से तं दव्वसंजोगे । से किं तं खित्तसंजोगे ?, २ भारहे एर-वए हेमए एरण्णवए हरिवासए रम्मगवासए देवकुरुए उ-त्तरकुरुए पुव्वविदेहए अवरविदेहए, अहवा-मागहे माल-वए सोरट्ठए मरहट्ठए कुंकणए, से तं खेत्तसंजोगे । से किं तं कालसंजोगे ?, २सुसमसुसमाए सुसमाए सुसमदुसमाए दुसमसुसमाए दुसमाए दुसमदुसमाए । अहवा-पावसए वासारत्तए सरदए हेमंतए वसंतए गिम्हए, से तं कालसं-जोगे । से किं तं भावसंजोगे ?, २ दुविहे पण्णत्ते,तं जहा-पसत्थे अ,अपसत्थे अ । से किं तं पसत्थे?,२ नाणेणं नाणी दंसणेणं दंसणी चरित्तेणं चरित्ती, से तं पसत्थे । से किं तं अपसत्थे ?, २ कोहेणं कोही माणेणं माणी मायाए मायी लोहेणं लोही । से तं अपसत्थे । से तं भावसंजोगे । से तं संजोए णं ।

संयोगः-सम्बन्धः,स चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-द्रव्यसंयोग इत्यादि , सर्वं सूत्रसिद्धमेव, नवरं—सचित्तद्रव्यसंयोगेन गावोऽस्य सन्तीति गोमानित्यादि । अचित्तद्रव्यसंयोगेन छत्रमस्यास्तीति छत्रीत्यादि, मिश्रद्रव्यसंयोगेन हलेन व्य-वहरतीति हालिक इत्यादि । अत्र हलादीनामचेतनत्वाद् ब-लीवर्दानां सचेतनत्वान्मिश्रद्रव्यता भावनीया । क्षेत्रसंयो-गाधिकारे भरते जातो भरते वाऽस्य निवास इति तत्र जातः (का० ५०७) "सोऽस्य निवास" इति वाऽ-णप्रत्यये भारतः । एवं शेषेष्वपि भावना कार्या । का-लसंयोगाधिकारे सुषमसुषमायां जात इति " सप्तमी पञ्चम्यन्ते जनेर्डः "(का० कृ० ६६१) । इति डप्रत्यये सुषम-सुषमजः एवं सुषमजादिष्वपि भावनीयम् । भावसंयोगाधि-कारे भावः—पर्यायः, स च द्विधा—प्रशस्तो ज्ञानादिरप्रश-स्तश्च क्रोधादिः, शेषं सुगमम् । इदमपि संप्रयोगप्रधानतया प्रवृत्तत्वाद्गौणाद्भिद्यत इति ६ । अनु० ।

सम्प्रति सूत्राऽऽलापकनिष्पन्ननिक्षेपस्य सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ते-श्च प्रस्ताव इति मन्यमानः संयोग इत्याद्यं पदं स्पृशन्निक्षे-प्तुमाह निर्युक्तिकृत्—

संजोगे निक्खेवो, छक्को दुविहो उ दव्वसंजोगे ।
संजुत्तगसंजोगो, नायव्वियरेयरो चेव ॥ ३० ॥

संयोग इति-संयोगविषयः निक्षेपः न्यासः, षट्परिमाणम-स्येति षट्कः प्राग्वत्कन् , एतद्भेदाश्च नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्र-कालभावाः, प्रसिद्धत्वादुत्तरत्र व्याख्यानत उन्नीयमानत्वाच्च नोक्ताः,(अत्रत्या वक्तव्यता'वक्खाण' शब्दे 'णामणय' शब्दे'ठ-वणाणय'शब्दे च उक्ता)उक्तं पूज्यैः-"आगारो च्चिय मइस-इव-त्थुकिरियाफलाभिहाणाइं। आगारमयं सव्वं, जमणागारं तयं

नऽत्थि ॥१॥ ण परमाणुमयं वत्थुं, अगाराभावओ खपुप्फं व। उवलंभव्ववहारा, भावाओ णाणगारं च ॥ २ ॥" द्रव्यनय आह—" यथानामादिनाकारं, विना संवेद्यते तथा। नाऽऽकारोऽपि विना द्रव्यं, सर्वं द्रव्यात्मकं ततः ॥ १ ॥ " तथाहि—द्रव्यमेव मृदादिनिखिलस्थासकोशकुशूलकुटकपालाद्याकारानुयायि वस्तु सत्, तस्यैव तत्तदाकारानुयायिनः सद्बोधविषयत्वात्, स्थासकोशाद्याकाराणां तु मृद्द्रव्यातिरेकिणां कदाचिदनुपलम्भात्, तच्चोत्पादादिसकलविकारविरहितं तथा तथाऽविर्भावतिरोभावमात्रान्वितं सम्मूर्च्छितसर्वप्रभेदनिर्भेदबीजं द्रव्यमगृहीततरङ्गादिप्रभेदस्तिमितसरःसलिलवत्, आह च—

"दव्वपरिणाममेत्तं, मोत्तूणागारदरिसणं किं तं।
उप्पायव्वयरहियं, दव्वं चिय निव्वियारं ति ॥ १ ॥
आविब्भावतिरोभा-वमेत्तपरिणामकारणमचिन्तं।
णिच्चं बहुरूवं पि य, नडो व्व वेसंतरावन्नो ॥ २ ॥"

(भावनयव्याख्या ' भावणय ' शब्दे पञ्चमभागे गता।) परमार्थतस्त्वयम्—संविन्निष्ठैव सर्वाऽपि विषयाणां व्यवस्थितिः। संवेदनं च नामादि, विकलं नानुभूयते। तथाहि—

"घटोऽयमिति नामैतत्, पृथुबुध्नादिनाऽऽकृतिः।
मृद्द्रव्यं भवनं भावो, घटे दृष्टं चतुष्टयम् ॥ १ ॥
तत्राऽपि नाम नाकार-माकारो नाम नो विना।
तौ विना नापि चान्योऽन्य-मुत्तरावपि संस्थितौ ॥ २ ॥
मयूराण्डरसे यद्व-द्वर्णा नीलादयः स्थिताः।
सर्वेऽप्यन्योऽन्यमुन्मिश्रा-स्तद्वन्नामादयो घटे ॥ ३ ॥"

इत्थं चैतत् परस्परसव्यपेक्षितयैवाशेषनयानां सम्यग्नयत्वात्, इतरथा उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रतीतसल्लक्षणानुपपत्तेश्च। किञ्च-शब्दादपि घटादेर्नामादिभेदरूपेणैव घटाद्यर्थे बुद्धिपरिणामो जायते, इत्यतोऽपि नामादिचतूरूपतैव सर्वस्य वस्तुनः। उक्तं च—" नामादिभेदसद्द—त्थ बुद्धिपरिणामभावओ णिययं। जं वत्थु अत्थि लोए, चउपज्जायं तयं सव्वं ॥ १ ॥" ततश्च—"चतुष्काभ्यधिकस्येह, न्यासो योऽन्यस्य दृश्यते। एतदन्तर्गतः सोऽपि, ज्ञातव्यो धीधनान्वितैः ॥ १ ॥ " इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ सम्प्रति निर्युक्तिरनुश्रि (स्त्रि) यते। तत्र नामस्थापने आगमतो नोआगमतश्च ज्ञशरीरभव्यशरीररूपश्च द्रव्यसंयोगः सुगम इति मन्वानो व्यतिरिक्तद्रव्यसंयोगमभिधातुमाह—द्विविधस्त्विति द्विविध एव, द्रव्येण द्रव्यस्य वा, समिति सङ्गतो योगः संयोगः। संयोगद्वैविध्यमेवाह—संयुक्तमेव संयुक्तकम्—अन्येन संश्लिष्टं, तस्य संयोगो—व स्त्वन्तरसम्बन्धः संयुक्तकसंयोगो ज्ञातव्यः। इतरेतर इति इतरेतरसंयोगः। चः समुच्चये। एवः अवधारणे। इत्थमेव द्विविध एष संयोग इति गाथासमासार्थः ॥ ३० ॥

विस्तरार्थं त्वभिधित्सुः "यथोद्देशं निर्देशः" इति न्यायतः संयुक्तकसंयोगं भेदेनाह-

संजुत्तगसंजोगो, सच्चित्तादीण होइ दव्वाणं।
दुममणुसुवण्णमाई, संतइकम्मेण जीवस्स ॥ ३१ ॥

संयुक्तकसंयोगः अनन्तराभिहितस्वरूपः सचित्तादीनां सचित्ताचित्तमिश्राणां भवति द्रव्याणाम्। अमीषामुदाहरणान्याह-' दुममणुसुवण्णमाइ ' त्ति ' अत्र मकारस्यालाक्षणिकत्वात् सुब्व्यत्ययाच्च द्रुमाणुसुवर्णादीनां प्रत्येकं चादिशब्दसम्बन्धात्सचित्तद्रव्याणां द्रुमादीनाम्, अचित्तद्रव्याणामणवादीनां सुवर्णादीनां च, मिश्रद्रव्यस्य तु सन्ततिकर्मणोपलक्षितस्य जीवस्य। अत्र चाऽणवादीनां सुवर्णादीनामित्युदाहरणद्वयमचित्तद्रव्याणां सचित्तमिश्रद्रव्यापेक्षया भूयस्त्वख्यापनार्थम्। एतद्भूयस्त्वं च जीवेभ्यः पुद्गलानामनन्तगुणत्वात्। उक्तं च-" जीवा पोग्गलसमया, दव्वपएसा य पज्जवा चेव। थोवाऽणंताणंता, विसेसमहिया दुवेऽणंता ॥ ॥ १ ॥ " इति, अनेन च सचित्तादेः संयोगद्रव्यस्य त्रैविध्यात् संयुक्तकसंयोगस्य त्रैविध्यमुक्तमिति गाथार्थः ॥ ३ ॥

तत्र द्रुमादीनां सचित्तसंयुक्तद्रव्यसंयोगं विवरीतुमाह—

मूले कंदे खंधे, तया य साले पवालपत्तेहिं।
पुप्फफले बीएहि अ, संजुत्तो होइ दुममाई ॥ ३२ ॥

मूले कन्दे स्कन्धे इति सर्वत्र सूत्रत्वात्, तृतीयार्थे सप्तमी। ततश्च मूलेन—अधःप्रसर्पिणा स्वावयवेन, कन्देन-तेनैव मूलस्कन्धान्तरालवर्तिना स्कन्धेन-स्थुडेन त्वचा-छल्लिरूपया ' साले ' त्ति एकारोऽलाक्षणिकः, ततः शाला-प्रवालपत्रैः शाखापल्लवपलाशैः, फले इत्यत्राप्येकारस्तथैव, ततः पुष्पफलबीजैश्च प्रसिद्धैरेव संयुक्तः-सम्बद्धो भवति। ' दुममाइ ' त्ति मकारोऽलाक्षणिकः ततो द्रुमादिः, आदिशब्दाद्-गुच्छगुल्मादिश्च संयुक्तकसंयोग इति प्रक्रमः। स हि प्रथममुद्गच्छन्नङ्कुरात्मकः पृथिव्याः संयुक्त एव मूलेन संयुज्यते, ततो मूलसंयुक्तक एव कन्देन, कन्दसंयुक्त एव स्कन्धेन एवं त्वक्शाखाप्रवालपुष्पफलबीजैरपि पूर्वसंयुक्त एवोत्तरोत्तरैः संयुज्यते इति भावनीयम्। नन्वेवं द्रुमादद्रव्यत्वात् संयुक्तकसंयोगस्य च गुणत्वात्कथं द्रुमादिरेव स इति, अत्रोच्यते-धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदनन्यत्वादेवमुक्तमित्यदोषः।एवमुत्तरभेदयोरपीति गाथार्थः॥३२॥

अणवादीनामचित्तसंयुक्तकद्रव्यसंयोगं स्पष्टयितुमाह—

एगरस एगवन्नो, एगे गंधे तहा दुफासे अ।
परमाणू खंधेहि अ, दुपएसाईहि णायव्वो ॥ ३३ ॥

एकः-अद्वितीयस्तिक्तादिरसान्यतमो रसोऽस्येति एकरसः, तथैकः कृष्णादिवर्णान्यतमो वर्णोऽस्येति एकवर्णः, एवम् एकगन्धः—सुगन्धीतरान्यतरगन्धान्वितः, ' एगे ' इत्येकारस्यालाक्षणिकत्वात्, तथा द्वौ चाविरुद्धौ स्निग्धशीताद्यात्मकौ स्पर्शावस्येति द्विस्पर्शः। चशब्दः स्वगतानन्तभेदोपलक्षकः। क एवंविधः ?, इत्याह—परमः-तदन्यसूक्ष्मतरासम्भवात् प्रकर्षवान् स चासावणुश्च परमाणुः, उपलक्षणत्वाद् द्व्यणुकादिश्च, स्कन्धैश्च—स्कन्धशब्दाभिधेयैः, कैरित्याह—द्वौ प्रदेशावारम्भकावस्येति द्विप्रदेशो-द्व्यणुकः, स आदिर्येषां त्रिप्रदेशादीनामचित्तमहास्कन्धपर्यन्तानां ते तथा तैः-चशब्दात्परमाण्वन्तरैर्वर्णान्तरादिभिश्च, संयुज्यमान इति गम्यते। विशेषः विशेषेण—संख्यातासंख्यातानन्तभङ्कवि-

भावनात्मकेनावबोद्धव्यः , पाठान्तरतो ज्ञातव्यः, अचित्तसंयुक्तकसंयोग इति प्रक्रमः, अयमर्थः-"कारणमेव तदन्त्यं. सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्णगन्धो, द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥ " इत्येवलक्षणः परमाणुर्यदा व्यणुकादिस्कन्धपरिणतिमनुभवति तदा रसादिसंयुक्त एव द्व्यणुकादिभिः स्कन्धैः संयुज्यते , यदा वा तिक्तनादिपरिणतिमपहाय कटुकत्वादिपरिणतिं प्रतिपद्यते तदाऽपि वर्णादिभिः संयुक्त एव कटुकत्वादिना संयुज्यते इति संयुक्तसंयोग उच्यते । अत्र च कृष्णपरमाणुः कृष्णत्वमपहाय नीलत्वं प्रतिपद्यत इत्येको भङ्गः , एवं रक्तत्वं पीतत्वं शुक्लत्वं चेति चत्वारः । तथाऽयमेव रसपञ्चकगन्धद्वयाविरुद्धस्पर्शैस्तारतम्यजनितैश्च स्वस्थान एव द्विगुणकृष्णत्वादिभिः परमाण्वन्तरद्विप्रदेशादिभिश्च योजनाद्विवक्षावशतः संख्यातासंख्यातानन्तात्मिकां भङ्गरचनामवाप्नोति , एवं वर्णान्तररसस्पर्शगन्धस्वगततारतम्ययुक्तोऽपि , तथा द्विप्रदेशादिश्च । यच्च—' वरणरसंगधफासा, पोग्गलाणं च लक्खणं ' इत्यादिसूत्रेषु वर्णस्यादित्वेन दर्शनेऽपि ' एगरसएगवन्ने ' त्ति रसस्य प्रथमत उपादानं तदनानुपूर्व्या अपि व्याख्याङ्गत्वेन गाथाबन्धानुलोम्येन वेति भावनीयम् । सुपर्णादीनां च प्राक्यवर्णकासंयुक्तानामेव विशिष्टवर्णकादिभिः संयोगोऽचित्तसंयुक्तकसंयोग उक्तानुसारेण सुज्ञान एवेति निर्युक्तता न व्याख्यात इति गाथार्थः ।

दृष्टान्तपूर्वकं सन्ततिकर्मणा जीवस्य मिश्रसंयुक्तकद्रव्यसंयोगं व्यक्तीकर्तुमाह—

जह धाऊ कणगाई, सभावसंजोयसंजुया हुंति ।
इअ संतइकम्मेणं, अणाइसंजुत्तओ जीवो ॥ ३४ ॥

यथा इति-उदाहरणोपन्यासार्थः,यथा धातवः कनकादियोनिभूता मृदादयः ' कणगाइ ' त्ति सूत्रत्वात्कनकादिभिः , आदिशब्दात्ताम्रादिभिश्च, किमित्याह—स्वभावेन संयोगः-प्रकृतीश्वराद्यर्थान्तरव्यापारानपेक्षयोपलक्ष्यानुपलक्ष्यरूपो यः सम्बन्धस्तेन संयुक्ता—मिश्रिताः स्वभावसंयोगसंयुताः भवन्ति—विद्यन्ते इतीत्यमुनैवार्थान्तरानिरपेक्षत्वलक्षणेन प्रकारेण सन्ततिः—उत्तरोत्तरनिरन्तरोत्पत्तिरूपः प्रवाहस्तयोपलक्षितं कर्म—ज्ञानावरणादि सन्ततिकर्म तेन , न विद्यते आदिः—प्राथम्यमस्येत्यनादिः, स चेह प्रक्रमात्संयोगस्तेन ' स ' मिति ' अणोरणाणुगयाणं इमं च तं च त्ति विभयणमजुत्तं ' इत्यागमाद्विभागाभावतो युक्तः श्लिष्टोऽनादिसंयुक्तः; स एव अनादिसंयुक्तकः, यद्वा संयोगः संयुक्तं ततोऽनादिसंयुक्तमस्येति अनादिसंयुक्तकः, क इत्याह—जीवति जीविष्यति जीवितवांश्चेति जीवः , मिश्रसंयुक्तकद्रव्यसंयोग इति प्रक्रमः । इदमुक्तं भवति—जीवो ह्यनन्तकर्माणुवर्गणाभिरावेष्टितप्रवेष्टितोऽपि न स्वरूपं चैतन्यमतिवर्तते, नचाचैतन्यं कर्माण्व इति तद्युक्ततया विवक्ष्यमाणोऽसौ संयुक्तकमिश्रद्रव्यं, ततोऽस्य कर्मप्रदेशान्तरैः संयोगो मिश्रसंयुक्तकद्रव्यसंयोग उच्यते । इह च जीवकर्मणोरनादिसंयोगस्य धातुकनकादिसंयोगदृष्टान्तद्वारेणाभिधानं तद्वदेवानादित्वेऽप्युपायतो जीवकर्मसंयोगस्याभावख्यापनार्थम् , अन्यथा मुक्त्यनुष्ठानवैफल्यापत्तेरिति भावनीयमिति गाथार्थः । उक्तः संयुक्तकसंयोगः ।

इतरेतरसंयोगमाह—

इयरेयरसंजोगो, परमाणूणं तहा पएसाणं ।
अभिपेयमणभिपेओ, अभिलावो चेव संबंधो ॥३५॥

इतरेतरस्य-परस्परस्य संयोगो—घटना इतरेतरसंयोगः परमाणूनाम्-उक्तरूपाणां, तथा प्रकर्षेण-सूक्ष्मातिशयलक्षणेन दिश्यन्ते—कथ्यन्त इति प्रदेशाः—धर्मास्तिकायादिसम्बन्धिनो निर्विभागा भागास्तेषाम् , 'अभिपेयं' ति प्राकृतत्वादभिप्रेतः, इतरेतरसंयोग इति योज्यते. एवमुत्तरत्रापि। अभिप्रेतत्वं चास्य अभिप्रेतविषयत्वाद्,एतद्विपरीतोऽनभिप्रेतः।अभिलप्यते—आभिमुख्येन व्यक्तमुच्यतेऽनेनार्थ इत्यभिलापो-वाचकः शब्दस्तद्विषयत्वात् अभिलापः । चः समुच्चये । एवः अवधारणे ।सम्बन्धशब्दानन्तरं चैतौ योज्यौ, ततः सम्बन्धनं सम्बन्धः,स चैवं स्वस्वामित्वादिरनेकधा वक्ष्यमाणः । एतावद्भेद एवायमितरेतरसंयोग इति चावधारणस्यार्थ इति गाथासमासार्थः ।

परमाणूनां संयोगमाह—

दुविहो परमाणूणं, हवइ य संठाणखंधओ चेव ।
संठाणे पंचविहो, दुविहो पुण होइ खंधेसु ॥ ३६॥

द्वौ विधौ प्रकारावस्येति द्विविधः—द्विभेदः, कोऽसौ ?-परमाणूनाम् इति परमाणुसम्बन्धी , प्रक्रमादितरेतरसंयोगो भवति। चः पूरणे। कथं द्विविध इत्याह-'संठाणखंधतो' त्ति सन्तिष्ठतेऽनेन रूपेण पुद्गलात्मकं वस्त्विति संस्थानम्-आकारविशेषः ततस्तमाश्रित्य, स्कन्धतः स्कन्धमाश्रित्य । चः समुच्चये। एवः भेदावधारणे। द्विविधस्याऽपि प्रत्येकं भेदानाह-संस्थाने संस्थानविषयः पञ्चविधः-पञ्चप्रकारः द्विविधः-द्विप्रकारः , पुनःशब्दो वाक्यान्तरोपन्यासे , भवति, स्कन्धेषु स्कन्धविषय इति गाथार्थः ।

इह च संस्थानस्कन्धभेदद्वारक एवायमितरेतरसंयोगभेद इति तदभिधानमुचितं, तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायतः संस्थानभेदाभिधानप्रस्तावेऽप्यल्पवक्तव्यत्वात् स्कन्धभेदं हेतुभेदद्वारेणाऽऽह—

परमाणुपुग्गला खलु, दुन्नि व बहुगा य संहता संता ।
निव्वत्तयंति खंधं, तं संठाणं अणित्थत्थं ॥३७॥

परमाणुपुद्गलौ खलु द्वौ वा बहव एव बहुकाः—त्रिप्रभृतयः, ते च परमाणुपुद्गलाः संहताः-एकपिण्डतामापन्नाः सन्तो निर्वर्तयन्ति-जनयन्ति, किमित्याह—स्कन्धं-द्व्यणुकादिकम् , अनेन च द्विपरमाणुजन्यतया बहुपरमाणुजन्यत्वेन च स्कन्धस्य द्विभेदत्वमुक्तम् ।खलुशब्दोऽत्र विशेषं द्योतयति,स चायम्-इह रूक्षः स्निग्धो वा एकगुणः सम्बध्यमानो द्विगुणाधिकेनैव स्वस्वरूपापेक्षया सम्बध्यते , नतु समगुणेनैकगुणाधिकेन वा। किमुक्तं भवति ?—एकगुणस्निग्धस्त्रिगुणस्निग्धेन सम्बध्यते, त्रिगुणस्निग्धः पञ्चगुणस्निग्धेन, पञ्चगुणस्निग्धः सप्तगुणस्निग्धेनेत्यादि । तथा द्विगुणस्निग्धश्चतुर्गुणस्निग्धेन,चतुर्गुणस्निग्धः षड्गुणस्निग्धेनेत्यादि एवमेकगुणरूक्ष-

त्रिगुणरूत्तेण, त्रिगुणरूत्तः पञ्चगुणरूत्तेणेत्यादि, तथा द्विगुणरूत्तश्चतुर्गुणरूत्तेण, चतुर्गुणरूत्तः षड्गुणरूत्तेणेत्यादि, एवं द्विगुणाधिकसम्बन्धो भावनीयः, नत्वेकगुणस्निग्धः एकगुणस्निग्धेन द्विगुणस्निग्धेन वा सम्बध्यते, द्विगुणस्निग्धो द्विगुणस्निग्धेन त्रिगुणस्निग्धेन वा यावदनन्तगुणस्निग्धोऽप्यनन्तगुणस्निग्धेन समगुणेनैकगुणाधिकेन वा। एवमेकगुणरूत्त एकगुणरूत्तेण द्विगुणरूत्तेण वा, द्विगुणरूत्तो द्विगुणरूत्तेण त्रिगुणरूत्तेण वा यावदनन्तगुणरूत्तोऽप्यनन्तगुणरूत्तेण समगुणेनैकगुणाधिकेन वेति। अन्ये त्वाहुः-एकगुणादिस्वस्थानापेक्षया द्विगुणेन रूपाधिकेन सम्बध्यत इति। अयमत्र विशेषः खलुशब्देन सूच्यते, तथा चैककस्य स्वस्थानापेक्षया द्विगुणो द्विक एव, स च रूपाधिकस्त्रिक एव इति त्रिगुणेनैवैकगुणस्य सम्बन्धः। तथा द्विगुणस्य पञ्चगुणेन, त्रिगुणस्य सप्तगुणेन, चतुर्गुणस्य नवगुणेन, पञ्चगुणस्यैकादशगुणेनेत्यादि। उक्तं च-

"समनिद्धयाइ बंधो, न होइ समलुक्खया वि य न होइ।
वेमाइनिद्धलक्ख-त्तणेण बंधो उ खंधाणं ॥ १॥"

तथा—

"णिद्धस्स णिद्धेण दुयाहिएणं, लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिएणं।
एगाहिए वि य गुणे, ण होंति बंधस्स परिणामो ॥ २॥
णिद्धविउणाहिएणं, बंधो निद्धस्स होइ दव्वस्स।
लुक्खविउणाहिएण य, लुक्खस्स समागमं पप्प ॥ ३॥"

स्निग्धरूत्तपरस्परबन्धविचारणायां तु समगुणयोर्विषमगुणयोर्वा जघन्यवर्जयोर्बन्धपरिणतिरिति विशेषः। तथा चाह-" वज्झंति णिद्धलुक्खा विसमगुणा अहव समगुणा जेऽवि। वज्जित्तु जहन्नगुणे, वज्झंती पोग्गला एवं ॥१॥" इत्यादि, येन विशेषेण संस्थानात् स्कन्धस्य भेदेनोपादानं तमाविष्कर्तुमाह-' तं संठाणं' ति प्राकृतत्वादेवं पाठः, तस्य-स्कन्धस्य संस्थानम्-आकारस्तत्संस्थानम्, अनेन-हृदि विवर्तमानतया प्रत्यक्षेण परिमण्डलादिनाऽनन्तरोक्तप्रकारेणेत्थमित्थं तिष्ठति इत्थंस्थं, न तथा अनित्थंस्थम्, अनेन नियतपरिमण्डलाद्यन्यतराकारं संस्थानं शेषोऽनियताऽऽकारस्तु स्कन्ध इत्यनयोर्विशेष इत्युक्तं भवति। आह-स्कन्धानामपि परस्परं बन्धोऽस्तियदुक्तम्-"एमेव य खंधाणं, दुपएसाईण बंधपरिणामो" त्ति अतः किं न तेषामपीतरेतरसंयोग इहोक्तः?, उच्यते-उक्त एव, तेषां प्रदेशसद्भावात्, प्रदेशानां च 'इयरेयरसंजोगो, परमाणूणं तहा पएसाणं' इत्यनेन तदभिधानादिति गाथार्थः॥३७॥

संस्थानभेदानाह—

परिमंडले य वट्टे, तंसे चउरंसमायए चेव।
घणपयर पढमवज्जं, ओयपएसे य जुम्मे य ॥ ३८ ॥

'लिङ्गं व्यभिचार्यपि' इति प्राकृतलक्षणात् सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः, ततः परिमण्डलं, प्रक्रमात् संस्थानमेवमुत्तरत्राऽपि, तच्च बहिर्वृत्ततावस्थितप्रदेशजनितमन्तः शुषिरम्, यथा वलकस्य चशब्द उत्तरभेदापेक्षया समुच्चये। वृत्तं तदेवान्तः शुषिरविरहितं यथा कुलालचक्रस्य, त्र्यस्रं त्रिकोणं, यथा शृङ्गाटकस्य चतुरस्रं-चतुष्कोणं, यथा कुम्भिकायाः, आयतं-दीर्घं, यथा दण्डकस्य। चः पूर्वभेदापेक्षया समुच्चये। एव अवधारणे। तत इयन्त एव संस्थानभेदाः, 'घणपयर' त्ति घनं च प्रतरं च घनप्रतरं अत्रैकवत्त्वाद्विन्दुलोपः, सर्वत्र च प्रतरपूर्वक एव घनः प्ररूप्यते, इहापि तथैवोपदर्शयिष्यते, ततः प्रतरघन इति निर्देशः प्राप्तः, अल्पाक्षरत्वात्तु घनशब्दस्य पूर्वनिपातः। ततश्चैकैकं परिमण्डलादि प्रतरं घनं च, भवन्तीति गम्यते। तथा प्रथमम्—आद्यं वर्जयन्ति-त्यजन्तीति प्रथमवर्जं—परिमण्डलरहितं वृत्तादिसंस्थानचतुष्कमित्यर्थः ' ओयपएसे य ' त्ति ओजःप्रदेशं च विषमसंख्यपरमाणुकं 'जुम्मे य ' त्ति प्रक्रमाद् युग्मप्रदेशं च, उभयत्र चः समुच्चये। इह च घनप्रतरभेदमेव वृत्तादीत्थं भिद्यते, ततः प्रतरवृत्तमोजःप्रदेशं युग्मप्रदेशं च, तथा घनवृत्तमोजःप्रदेशं युग्मप्रदेशं च, एवं त्र्यस्रादिष्वपि चतुर्विधं भावनीयम्। परिमण्डलं वर्जनीयं च, समसंख्याणुष्वेव तस्य सम्भवेनैवंविधभेदासम्भवात्, तथा च द्विविधमेव परिमण्डलमिति गाथार्थः।

इह च परिमण्डलादि प्रत्येकं जघन्यमुत्कृष्टं च, तत्रोत्कृष्टं सर्वमनन्ताणुनिष्पन्नमसंख्यप्रदेशावगाढं तत्प्रत्येकरूपतयाऽनुक्तमपि सम्प्रदायाज्ज्ञातुं शक्यमिति तदुपेक्ष्य जघन्यं तु प्रतिभेदमन्यान्यरूपतया न तथेति तदुपदर्शनार्थमाह-

पंचग वारसगं खलु, सत्तग बत्तीसगं तु वट्टम्मि।
तिय छक्कग पणतीसा, चत्तारि य हुंति तंसम्मि ॥३९॥
नव चेव तहा चउरो, सत्तावीसा य अट्ठ चउरंसे।
तिगदुगपन्नरसेऽवि य, छच्चेव य आयए हुंति ॥ ४० ॥
पणयालीसा बारस, छब्भेया आययम्मि संठाणे।
वीसा चत्तालीसा, परिमंडलि हुंति संठाणे ॥ ४१ ॥

आसामर्थः स्पष्ट एव, नवरमायते षड्भेदाभिधानमव्यापित्वेन प्रागनुद्दिष्टस्यापि श्रेणिगतभेदद्वयस्याधिकस्य तत्र सम्भवात्, तथा परिमण्डलादित्वेऽपि संस्थानानां वृत्तादिभेदानामोजःप्रदेशप्रतरादीनामनन्तरोद्दिष्टत्वात् प्रत्यासत्तिन्यायेन यथाक्रमं पञ्चकादिभिः प्रथममुपदर्शनं, पश्चात् परिमण्डलभेदद्वयस्य। तत्रौजःप्रदेशप्रतरवृत्तं पञ्चाणुनिष्पन्नं पञ्चाकाशप्रदेशावगाढं च तत्रैकोऽणुरन्तरेव स्थाप्यते, चतसृषु पूर्वादिदिक्षु चैकैकः स्थापना १-

```
   o   o
     o
   o   o
```

युग्मप्रदेशप्रतरवृत्तं द्वादशप्रदेशं, द्वादशप्रदेशावगाढं च, तत्र हि चतुर्षु प्रदेशेषु निरन्तरमन्तश्चतुरोऽणूनभिधाय तत्परिक्षेपेणाष्टौ स्थाप्यन्ते, स्थापना २,

```
   o   o
 o o   o o
 o o   o o
   o   o
```

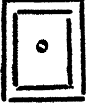
ओजःप्रदेशं घनवृत्तं सप्तप्रदेशं, सप्तप्रदेशावगाढं च, तच्चैवं तत्रैव पञ्चप्रदेशे प्रतरवृत्ते मध्यस्थितस्याणोरुपरिष्टादधस्ताच्चैकैकोऽणुरवस्थाप्यते, ततो द्वयसहिताः पञ्च सप्त भवन्ति ३, युग्मप्रदेशं घनवृत्तं द्वात्रिंशत्प्रदेशं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं च, तत्र प्रतरवृत्तोपदर्शितद्वादशप्रदेशोपरि द्वादशान्ये, तदुपरि चत्वारोऽधस्ताच्च तावन्त एवाणवः स्थाप्याः, एते मीलिता द्वात्रिंशद्भवन्ति ४। ओजःप्रदेशं प्रतरत्र्यस्रं त्रिप्रदेशं त्रिप्रदेशावगाढं च। तत्र च तिर्यङ्निरन्तरमणुद्वयं विन्यस्याऽऽद्यस्याध एकोऽणुः स्थाप्यः, स्थापना १—

युग्मप्रदेशं प्रतरत्र्यस्रं षट्प्रदेशं, षट्प्रदेशावगाढं च, तत्र च तिर्यङ्निरन्तरं त्रयोऽणवः स्थाप्यन्ते ततः

आद्यस्याधस्तादध ऊर्ध्वभावेन द्वयं द्वितीयस्य त्वध एकोऽणुः स्थाप्यः, स्थापना १- ओजःप्रदेशं घनत्र्यस्रं पञ्चत्रिंशत्प्रदेशं पञ्चत्रिंशत्प्रदेशावगाढं च, तत्र च तिर्यग्निरन्तराः पञ्चाऽणवो न्यस्यन्ते तेषां चाधोऽधः क्रमेण तिर्यगेव चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चाणुः स्थाप्यन्ते, स्थापना

अस्य च प्रतरस्योपरि सर्वपङ्क्तिष्वन्त्या-न्त्यपरमाणुपरिहारेण दश, तथैव तेषामुपर्युपरि षट् त्रय एकश्चेति

क्रमेणाणवः स्थाप्याः, तेषां स्थापना इति मीलिताः पञ्चत्रिंशद्भवन्ति ३, युग्मप्रदेशं घनत्र्यस्रं चतुष्प्रदेशं चतुष्प्रदेशावगाढं च, तत्र च प्रतरत्र्यस्र एव त्रिप्रदेशे एकतरस्योपर्येकोऽणुर्दीयते, ततो मीलिताश्चत्वारो भवन्ति ४। ओजःप्रदेशं प्रतरचतुरस्रं नवप्रदेशं नवप्रदेशावगाढं च। तत्र च तिर्यग्निरन्तरं त्रिप्रदेशास्तिस्रः, पङ्क्तयः स्थाप्याः। स्थापना १ युग्मप्रदेशं प्रतरचतुरस्रं-चतुष्प्रदेशं चतुष्प्रदेशावगाढं च, तत्र च तिर्यग्निरन्तरं द्विप्रदेशे द्वे पङ्क्ती स्थाप्येते, स्थापना-२ ओजःप्रदेशं घनचतुरस्रं सप्तविंशतिप्रदेशं सप्तविंशतिप्रदेशावगाढं च, तत्र च नवप्रदेशस्य प्रतरचतुरस्रस्यैवाध उपरि च तथैव नव नवाणवः स्थाप्याः, ततस्त्रिगुणा नव सप्तविंशतिर्भवति ३, युग्मप्रदेशं घनचतुरस्रम् अष्टप्रदेशमष्टप्रदेशावगाढं च। तत्र चतुष्प्रदेशस्य प्रतरस्यैवोपरि चत्वारोऽन्ये स्थाप्याः, ततो द्विगुणाश्चत्वारोऽष्टौ भवन्ति ४। ओजःप्रदेशं श्रेण्यायतं त्रिप्रदेशं-त्रिप्रदेशावगाढं च। तत्र च तिर्यग् निरन्तरास्त्रयोऽणवः स्थाप्याः। स्थापना १, युग्मप्रदेशं श्रेण्यायतं द्विप्रदेशं-द्विप्रदेशावगाढं च। तत्र च तथैवाणुद्वयं न्यस्यते, स्थापना २- ओजः प्रदेशं प्रतरायतं पञ्चदशप्रदेशं पञ्चदशप्रदेशावगाढं च। तत्र प्राग्वत् पङ्क्तित्रये पञ्च पञ्चाणवः स्थाप्याः, स्थापना ३- युग्मप्रदेशं प्रतरायतं षट्प्रदेशं षट्प्रदेशावगाढं च, तत्र च प्राग्वत् पङ्क्तिद्वये त्रयस्त्रयोऽणवः स्थाप्याः स्थापना ४- ओजःप्रदेशं घनायतं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं च। तत्र पञ्चदशप्रदेशस्य प्रतरायतस्यैवाध उपरि च तथैव पञ्चदश पञ्चदशाणवः स्थाप्याः, ततस्त्रिगुणाः पञ्चदश पञ्चचत्वारिंशद्भवन्ति ५, युग्मप्रदेशं घनायतं द्वादशप्रदेशं द्वादशप्रदेशावगाढं च। तत्र च षट्प्रदेशस्य प्रतरायतस्यैवोपरि तथैव तावन्तोऽणवः स्थाप्याः, ततो द्विगुणाः षट् द्वादश भवन्ति ६। (घनपरिमण्डलस्थापना 'परिणाम' शब्दे पञ्चमभागे ५६८ पृष्ठे गता।) न चैतान्यतीन्द्रियत्वेनातिशायिगम्यत्वात् सर्वथाऽनुभवमारोपयितुं शक्यन्ते, स्थापनादिद्वारेण च कथञ्चिच्छक्यानीति तथैव दर्शितानीति गाथात्रयभावार्थः।

उक्तः परमाणूनामितरसंयोगः। सम्प्रति तमेव प्रदेशानामाह—

धम्माइपएसाणं, पंचण्ह उ जो पएससंजोगो।
तिण्ह पुण अणाईओ, साईओ होति दुण्हं तु ॥ ४२॥

धर्मादीनां—धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलानां प्रदेशाः—उक्तरूपा धर्मादिप्रदेशास्तेषां पञ्चानाम् इति सम्बन्धिनां धर्मादीनां पञ्चसंख्यत्वेन पञ्चसंख्यानाम्, तुः पुनरर्थः, संयोग इति गम्यते। स च श्रुतत्वाद्धर्मादिभिः स्कन्धैस्तथा तदन्तर्गतैर्देशैः प्रदेशान्तरैश्च सजातीयेतरैः, असौ किमित्याह—प्रदेशानां संयोगः प्रकृतत्वादितरेतरसंयोगाख्यः प्रदेशसंयोगः, उच्यते इति शेषः। अस्यैव विभागमाह—त्रयाणां पुनः, पुनःशब्दस्य विशेषद्योतकत्वात् धर्माधर्माकाशप्रदेशानां धर्मादिभिरेव त्रिभिस्तेषामेव देशैः प्रदेशान्तरैश्च प्रकृतत्वादितरेतरसंयोगः अनादिः—आदिविकलः सदा संयुक्तत्वादेषाम्, सादिकः—आदियुक्तो भवति द्वयोः पारिशेष्याज्जीवप्रदेशपुद्गलप्रदेशयोः, तथाहि—संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते संसारिजीवप्रदेशाः कर्मपुद्गलप्रदेशाश्च परस्परं धर्मादिप्रदेशैश्च सह, तुशब्दो विशेषं द्योतयति। स चायं जीवप्रदेशानां धर्मादित्रयदेशप्रदेशापेक्षया पुद्गलस्कन्धाद्यपेक्षया च सादिसंयोगः, धर्मादिस्कन्धत्रयापेक्षया त्वनादिः पुद्गलप्रदेशानामपि धर्मादिस्कन्धत्रयापेक्षयाऽनादिः, शेषापेक्षया तु सादिः। इह च धर्मादिस्कन्धानां तद्देशानां च यः परस्परं संयोगः स न प्रदेशसंयोगमन्तरेणेति तदभिधानत एवोक्तो मन्तव्यः। अप्रदेशस्य तु परमाणोर्धर्मादिभिः संयोग उक्तानुसारतः सुज्ञान एव इति नोक्त इति गाथार्थः।

उक्तः प्रदेशानामितरेतरसंयोगः, सम्प्रत्यभिप्रेतानभिप्रेतभेदरूपं तमेवाह—

अभिप्पेयमणभिप्पेओ, पंचसु विसएसु होइ नायव्वो।
अणुलोमोऽभिप्पेओ, अणभिप्पेओ अ पडिलोमो ॥ ४३॥

'अभिप्पेय' त्ति अभिप्रेतः 'अनभिप्पेओ' त्ति चस्य गम्यमानत्वादनभिप्रेतश्च, प्रक्रमादितरेतरसंयोगः। किमित्याह—पञ्चसु विषयेषु शब्दादिपञ्चकगोचरे, अर्थादिन्द्रियमनसां तद्ग्रहणप्रवृत्तौ ग्राह्यग्राहकभावः, स चाभिप्रेतार्थविषयोऽभिप्रेतः, अनभिप्रेतार्थविषयस्त्वनभिप्रेतो भवति—ज्ञातव्यः। आह—अस्त्वेवाभिप्रेतानभिप्रेतार्थविषयत्वेनाभिप्रेतः अनभिप्रेतश्चेतरेतरसंयोगः, अभिप्रेतानभिप्रेतार्थौ तु काविति, अत्रोच्यते—अनुलोम इति इन्द्रियाणां प्रमोदहेतुतयाऽनुकूलश्चव्यकाकलीगीतादिरभिप्रेतः, अनभिप्रेतश्च प्रतिलोम उक्तविपरीतकाकस्वरादिरिति गाथार्थः।

इह गाथापश्चार्द्धेन मनोनिरपेक्षप्रवृत्त्यभावेऽपीन्द्रियाणां प्राधान्यमाश्रित्य तदपेक्षयाऽभिप्रेतोऽनभिप्रेतश्चार्थः उक्तः सम्प्रति मनोऽपेक्षया तमेवाह—

सव्वा ओसहजुत्ती, गंधज्जुत्ती य भोयणविही य।

रागविहि गीयवाइय-विही अभिप्पेयमणुलोमो ॥४४॥

सर्वाः—समस्ताः, कोऽर्थः ?-इन्द्रियाणामनुकूलाः प्रतिकूलाश्च । अस्य चौषधयुक्त्यादिभिः प्रत्येकं सम्बन्धः । ततश्च औषधादीनाम्-अगुरुकुङ्कुमादीनां सर्जिकाराजिकादीनां च युक्तयो-योजनानि समविषमविभागनीतया वा औषधयुक्तयः गन्धानां-गन्धद्रव्याणां श्रीखण्डादीनां लशुनादीनां च युक्तयः गन्धयुक्तयः ताश्च, भोजनस्य अन्नस्य विधयः—शाल्योदनादयः कोद्रवभक्तादयश्च भेदाः भोजनविधयः ते च, 'रागविहिगीयवाइयविहि' त्ति सूत्रत्वाद्वचनव्यत्ययं रागविधयश्च गीतवादित्रविधयश्च रागविधिगीतवादित्रविधयः । तत्र रञ्जनं रागः—कुसुम्भादिना वर्णान्तरापादनं तद्विधयः-स्निग्धत्वादयो रूक्षत्वादयश्च । गीतवादित्रविधयः इति, अत्र विधिशब्दस्योभयत्र योगात्, गीतं गानं तद्विधयः—कोकिलारुतानुकारित्वादयः काकस्वरानुविधायित्वादयश्च, वादित्रम्—आतोद्यम्, इह चोपचारात्तद्ध्वनिः तद्विधयः-मृदङ्गादिस्वनाः केवलकरटिकादिस्वनाश्च । चशब्दो नृत्तादिविधिसमुच्चयार्थः । एते किमित्याह-' अभिप्पेयं ' ति अभिप्रेतार्था उच्यन्ते, कीदृशाः सन्त इत्याह-अनुलोमाः, कोऽर्थः? शुभा अशुभा वा मनोऽनुकूलतया प्रतिभासमानाः, एतेनैतद्व्याह-यथैत एव देशकालावस्थादिवशतो विचित्राभिसन्धितया जन्तूनां मनसोऽननुलोमाः सन्तोऽनभिप्रेतोऽर्थः । इत्थं व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिमाश्रित्येन्द्रियापेक्षया मनोऽपेक्षया च भेदनाभिप्रेतोऽनभिप्रेतश्चार्थो व्याख्यातः, अथवाऽनन्तरगाथापश्चार्द्धेनाविशेषेणेन्द्रियाणां मनसश्चानुकूलोऽभिप्रेतोऽर्थः इतरस्त्वनभिप्रेत उक्तः । एतद्गाथयाऽपि स एव विशेषतो दर्शित इति व्याख्येयम् । अत्र च सर्वा इति सर्वप्रकारा अनुलोमा इति चेन्द्रियमनसामनुकूलाः शेषं प्राग्वत् । उपेक्षणीयस्य त्विहानभिधानं न यस्य कस्यचिन्मतेनानभिप्रेत एव तस्यान्तर्भावादिति गाथार्थः ।

उक्तोऽभिप्रेतानभिप्रेतभेदरूप इतरेतरसंयोगः,
साम्प्रतममुमेवाभिलापविषयमाह—

अभिलावे संजोगो, दव्वे खित्ते अ कालभावे अ ।
दुगसंजोगाईओ, अक्खरसंजोयमाईओ ॥ ४५ ॥

अभिलापः उक्तस्वरूपः, तद्विषयः संयोगः प्रक्रमादभिलापेतरेतरसंयोगः । अयं च त्रिधा सम्भवति, तत्रैकोऽभिलापस्याभिलाप्येन, द्वितीयोऽभिलाप्यस्याऽभिलाप्यान्तरेण, तृतीयो वर्णस्य वर्णान्तरेण । तत्राद्योऽभिलाप्यस्य द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधत्वाद् द्रव्ये इति द्रव्यविषयः, स चार्थाद् घटादिशब्दस्य पृथुबुध्नोदराद्याकारपरिणतद्रव्येण वाच्यवाचकभावलक्षणः सम्बन्धः, एवं क्षेत्रे च क्षेत्रविषयः, आकाशध्वनेरवगाहदानलक्षणक्षेत्रेण कालभावे इति समाहारद्वन्द्वः, ततः काले कालविषयः समयादिश्रुतेर्वर्तनादिव्यङ्ग्येन कालपदार्थेन, भावे च भावविषय औदयिकादिध्वनेरसौ मनुष्यत्वादिपर्यायेण, चशब्दोऽत्र पूर्वत्र च समुच्चये । द्वितीयमाह-द्विकस्य संयोगो द्विकसंयोगः स आदिर्यस्य त्रिकसंयोगादेः सोऽयं द्विकसंयोगादिकः । इहाभिलापसंयोगस्य त्रिविधत्वात् तत्र चाद्यस्यानन्तरमेवोक्तत्वात् तृतीयस्य चाभिधास्यमानत्वाद् अर्थाद् द्विकग्रहणेनाभिलाप्यद्वयमेव गृह्यते, तत्र द्विकसंयोगो यथा-स च स च तौ, त्रिकसंयोगो यथा-स च तौ च ते, अत्र तौ च ते चेत्युक्ते स च स च तथा स च तौ चेत्यनुक्तावप्येकत्राभिलाप्यार्थद्वयमन्यत्र चाभिलाप्यार्थत्रयं सह प्रतीयते अभिलापसंयोगत्वं चास्याभिलापद्वारकत्वादभिलाप्येन सह प्रतीतेः । तृतीयमाह-अक्षरं च अक्षराणि च अक्षराणि तेषां संयोगः अक्षरसंयोगः, स आदिर्यस्योदात्तानुदात्तस्वरितवर्णधर्मसंयोगस्य सोऽयमक्षरसंयोगादिकः, मकारोऽलाक्षणिकः । तत्राक्षरयोः संयोगो यथा-क्ष इति, अक्षराणां संयोगो यथा-र्त्स्न इति । उदात्तादिवर्णधर्मसंयोगास्तु स्वधिया भावनीयाः । अस्याप्यभिलापसंयोगत्वं वर्णादीनां कथञ्चिदभिलापानन्यत्वेन तदात्मकत्वात्, यद्वाऽक्षरसंयोग इत्यनेन सर्वोऽपि व्यञ्जनसंयोग उक्तः, आदिशब्देन त्वर्थसंयोगः, एतद्विशेषणं च द्विकसंयोगादिरिति योजनीयम् । अन्यत् प्राग्वत् । द्रव्यसंयोगत्वं चास्याभिलापस्य द्रव्यत्वात्, द्रव्यत्वं चास्य स्पर्शवत्त्वेन गुणाश्रयत्वात्, वक्ष्यति हि-"गुणाणमासओ दव्वं" ति न च स्पर्शवत्त्वमसिद्धं प्रतिघातजनकत्वात्, तथाहि-यत् प्रतिघातजनकं तत्स्पर्शवत् दृष्टं, यथा लोष्टादि, प्रतिघातजनकश्च शब्दः, अन्यथा-तथाविधशब्दश्रुतावनुभवसिद्धश्रोत्रान्तःपीडाया असम्भवादिति गाथार्थः ।

उक्तोऽभिलापविषय इतरेतरसंयोगः सम्प्रति सम्बन्धनसंयोगरूपस्य तस्यावसरः, सोऽपि द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतश्चतुर्धा, तत्र द्रव्यसंयोगसम्बन्धमाह—

संबंधणसंजोगो, सच्चित्ताचित्तमीसओ चेव ।
दुपयाइ हिरण्णाई, रहतुरगाई अ बहुहा उ ॥ ४६ ॥

सम्बध्यते प्रायो ममेदमित्यादिबुद्ध्याऽनेनास्मिन् वाऽस्माऽपृथग्विधेन कर्मणा सहेति सम्बन्धनः, स चाऽसौ संयोगश्च सम्बन्धनसंयोगः, ' सच्चित्ताचित्तमीसओ चेव ' त्ति प्राग्वद् सुपां लुकि सचित्तोऽचित्तो मिश्रकः । चः समुच्चये । एवः भेदावधारणे । यथाक्रममुदाहरणान्याह—द्विपदेत्यादिना, सचित्ते द्विपदादिः, आदिशब्दाच्चतुष्पदापदपरिग्रहः । तत्र च द्विपदसंयोगो यथा-पुत्री, चतुष्पदसंयोगो यथा—गोमान् , अपदसंयोगो यथा-पनसवान् । अचित्ते हिरण्यादिः, आदिशब्दान्मणिमुक्तादिग्रहः, स च हिरण्यवानित्यादि मिश्रे रथयोजितस्तुरगः मध्यपदलोपे रथतुरगस्तदादिः, आदिशब्दाच्छकटवृषभादिपरिग्रहः । स च रथिक इत्यादि । चः समुच्चये । बहुधा तु इति बहुप्रकार एव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, इह च सचित्तविषयत्वात् सम्बन्धनसंयोगोऽपि सचित्त इत्यादि सर्वत्र भावनीयम् । आह-यदि सचित्तादिविषयत्वादसौ सचित्तादिरिति व्यपदिश्यते, एवं सत्यात्मन् एवाऽसौ तैः सह, तत उभयनिष्ठत्वात्तेनापि किं न व्यपदिश्यते ?, उच्यते—यवाङ्कुरादिवदसाधारणेनैव व्यपदेशः, आत्मनश्च सर्वैरप्यमीभिरसाविति तस्य साधारणत्वान्न तेनेह व्यपदेशः पृथिव्यादिभिरिवाङ्कुरस्येति न दोषः, एवमुत्तरत्रापि, इति गाथार्थः ।

अमुमेव क्षेत्रकालभावविषयमभिधित्सुः—

खेत्ते काले य तहा, दुण्ह वि दुविहो उ होइ संजोगो ।

भावम्मि होइ दुविहो, आएसे चेवऽणाएसे ॥ ४७ ॥

क्षेत्रे-क्षेत्रविषयः, काले च-कालविषयश्च, तथा इति-तेनागमप्रसिद्धप्रकारेण द्वयोरपि इति-अनयोरेव क्षेत्रकालयोः द्विविधः द्विभेदः, चशब्दो 'भावम्मि' इत्यत्र योक्ष्यते, भवति संयोगः प्रक्रमात् सम्बन्धनसंयोगः । नच क्षेत्रे काले इत्युक्ते द्वयोरपीति पौनरुक्त्याद् दुष्टं, लोकेऽपि हस्तिन्यश्वे च द्वयोरपि राज्ञो दृष्टिरित्येवंविधप्रयोगदर्शनाद् । भावे च भावविषयश्च, संयोग इति संटङ्कः, भवति द्विविधः । कथं क्षेत्रादिद्वैविध्यम् ? इत्याह—' आएसे चेवऽणाएसे ' त्ति (अस्य पदस्य व्याख्या 'आएस' शब्दे द्वितीयभागे ४५ पृष्ठे गता ।)

अत्र क्षेत्रकालगतयोरादेशानादेशयोरल्पवक्तव्यत्वेन सम्प्रदायादपि सुज्ञानत्वात् तद्विषयः सम्बन्धनसंयोगोऽपि सुज्ञान एवेति मत्वा भावगतादेशानादेशविषयं तमभिधित्सुरुक्तहेतोरेव प्रथममनादेशविषयं भेदत आह-

ओदइअ ओवसमिए, खइए य तहा खओवसमिए य ।
परिणामसन्निवाए, छव्विहो हो अणाएसो ॥ ४८ ॥

तत्रोदयः—शुभानां तीर्थकरनामादिप्रकृतीनाम् अशुभानां च मिथ्यात्वादीनां विपाकतोऽनुभवनं तेन निर्वृत्तः औदयिकः क्वचित्तु—' उदयिए ' त्ति पठ्यते, तत्र च—पदावसानवर्तिन एकारस्य गुरुत्वेऽपि विकल्पतो लघुत्वानुज्ञानात् नात्र छन्दोभङ्गः । उक्तं हि—" इहियारा बिंदुजुया,पओ सुद्धा पयावसाणम्मि । रहवंजणसंजोए, परम्मि लहुणो विभासाए ॥ १ ॥ " विपाकप्रदेशानुभवरूपतया द्विभेदस्याप्युदयस्य विष्कम्भणमुपशमस्तेन निर्वृत्त औपशमिकः, क्षयः-कर्मणामत्यन्तोच्छेदः तेन निर्वृत्तः क्षायिकः स च, तथा क्षयश्च—अभाव उदयावस्थस्य उपशमश्च-विष्कम्भितोदयत्वं तदन्यस्य क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्वृत्तः क्षायोपशमिकः स च, परीति-सर्वप्रकारं नमनं-जीवानामजीवानां च जीवत्वादिस्वरूपानुभवनं प्रति प्रह्वीभवनं परिणामः, 'एदोद्गलोपा विसर्जनीयस्ये' ति विसर्गलोपः,समिति संहतरूपतया नीति-नियतं पतनं,गमनं कोऽर्थः-एकत्र वर्तनं,सन्निपातः-औदयिकादिभावानामेव द्व्यादिसंयोगः, चः सर्वत्र समुच्चये । इत्थं षड् विधाः-प्रकारा अस्येति षड्विधो भवति अनादेशः सामान्यं, सामान्यत्वं चौदयिकादीनां गतिकषायादिविशेषेष्वनुवृत्तिधर्मकत्वाद् । अनादेशस्य षड्विधत्वे तद्विषयः संयोगोऽपि षड्विध इत्युक्तं भवति, इति गाथार्थः ।

इदानीमादेशविषयं तमेव भेदत आह—

आएसो पुण दुविहो, अप्पिअववहाऽणप्पिओ चेव ।
इक्किक्को पुण तिविहो, अत्ताण परे तदुभए य ॥४९॥

आदेशः—अभिहितरूपः, पुन:शब्दो विशेषणे,द्विविधः-द्विभेदः,कथमित्याह—' अप्पियववहारऽणप्पिओ चेव 'त्ति व्यवहारशब्दोऽत्र डमरुकमणिन्यायेनोभयत्र सम्बध्यते, ततश्चार्पित इति व्यवहारो यस्मिन् सोऽयमर्पितव्यवहारः,मयूरव्यंसकादित्वात् समासः,अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतः।तत्रार्पितो नाम क्षायिकादिर्भावः स्वाधारे भाववति ज्ञाताऽयमित्यादिरूपेण ज्ञानमस्येत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण वक्त्रा स्थापितः । अनर्पितस्तु वस्तुनः साधारणत्वेऽपि निराधार एव प्ररूपणार्थं विवक्षितो यथा—सर्वभावप्रधानः क्षायिको भावः । अनयोरपि भेदानाह—एकैकः-इत्यर्पितव्यवहारः । अनर्पितव्यवहारश्च पुनस्त्रिविधः, कथमित्याह-' अत्ताण ' त्ति आर्षत्वाद्-आत्मनि परस्मिन् तयोरात्मपरयोरुभयं तस्मिश्च, विषयसप्तम्यश्चैताः, ततो विषयत्रैविध्येनानयोस्त्रैविध्यम् , इहाप्यादेशभेदाभिधानद्वारेण सम्बन्धनसंयोगस्य भेद उक्तो भवति, तत्र चानर्पितस्य प्ररूपणामात्रसत्त्वेऽप्यर्पितप्रतिपक्षत्वेनैवात्रोपादानम् , अतो वस्तुतस्तस्यासत्त्वान्न तेन कस्यचित्संयोगसम्भव इति न तद्भेदेन संयोगभेदः । अर्पितस्य त्वात्मपरोभयार्पितभेदतस्त्रैविध्यात् तद्भेदेन त्रिविधः सम्बन्धनसंयोग इति गाथार्थः ।

तत्राऽऽत्मार्पितसम्बन्धनसंयोगमाह—

ओवसमिए य खइए, खओवसमिए य पारिणामे य ।
एसो चउव्विहो खलु, नायव्वो अत्तसंजोगो ॥ ५० ॥

औपशमिके चस्य भिन्नक्रमत्वात् क्षायिके च क्षायोपशमिके च सर्वत्र सम्यक्त्वादिरूपे जीवस्य (स्व) भावे तथा तेनागमोक्तप्रकारेण चस्याऽस्याऽपि भिन्नक्रमत्वात् परिणामे च जीवत्वाद्यात्मके च सर्वत्र संयोग इति प्रक्रमः । पठ्यते च-' खओवसमिए य पारिणामे य ' त्ति स्पष्टमेव , एषः-अनन्तरोक्त औपशमिकादिसंयोगः चतुर्विधः-चतुष्प्रकारः , खलु-निश्चितं ज्ञातव्यः-अवबोद्धव्यः, आत्मसंयोगः इत्यात्मार्पितसम्बन्धनसंयोगः । अत्र ह्यात्मशब्देनार्पितभाव एव धर्मधर्मिणोः कथञ्चिदनन्यत्वादुक्तः । तथा च वृद्धाः—' एए हि जीवमया भवंति, एएसु भावेसु जीवोऽनन्नो हवइ ' तदात्मक इत्यर्थः, औपशमिकादिभावानां च प्रागनादेशतोक्तावप्यत्रादेशत्वेनाभिधानं सम्यक्त्वादिविशेषनिष्ठत्वेन विवक्षितत्वाद् भावसामान्यापेक्षया वेति गाथार्थः ।

किञ्च—

जो सन्निवाइओ खलु, भावो उदएण वज्जिओ होइ ।
इक्कारससंजोगो, एसो च्चिय अत्तसंजोगो ॥ ५१ ॥

यः सान्निपातिक: खलुः-वाक्यालङ्कारे,भावः उदयेन, औदयिकभावेन वर्जितः-रहितो भवति , एकादश-एकादशसङ्ख्याः संयोगा-द्व्यादिमीलनात्मका यस्मिन् स एकादशसंयोगः , सूचकत्वात् सूत्रस्यैतद्विषयो यः संयोगः , एषोऽपि, न केवलमौपशमिकादिसंयोगः; इत्यपिशब्दार्थः । चः पूरणे , आत्मसंयोगः-प्राग्वदात्मार्पितसंयोगः , एकादश संयोगाश्चैवं भवन्ति-औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकानां चतुर्णां षट् द्विकसंयोगाश्चत्वारस्त्रिकसंयोगा एकश्चतुष्कसंयोगः, एते च मीलिता एकादश इति गाथार्थः ।

बाह्यार्पितसम्बन्धनसंयोगमाह—

लेसा कसायवेयण, वेओ अन्नाणमिच्छ मीसं च ।
जावइया ओदइया, सव्वो सो बाहिरो जोगो ॥ ५१ ॥

लेश्या-लेश्याध्ययनेऽभिधास्यमानाः , कषायाश्च-वक्ष्यमाणाः वेदना च-सातासातानुभवात्मिका कषायवेदनं , प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपः , वेदः पुंस्त्र्युभयाभिलाषाऽभिव्यक्तयः , मिथ्यात्वोदयवतामसदध्यवसायात्मकं सत् ज्ञानमज्ञानम्,

उक्तं हि-" जह दुव्वयणमवयणं, कुच्छियसीलं असीलम-सईए । भण्णइ तह नाणं पि हु, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाणं ॥१॥ "
अत एव मिथ्यात्वोदयभावीत्वादस्यौदयिकत्वं, तद्दलिक-षु चार्पितत्वविवक्षया बाह्यार्पितत्वमिति भावनीयम् । मिथ्ये-ति भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य मिथ्यात्वम्-अशुद्धदलिकस्वरूपं, मिश्रं—शुद्धाशुद्धदलिकस्वभावं , चशब्दः शेषौदयिकभे-दसमुच्चये । अत एवोपसंहारमाह—यावन्तो यत्परिमाणा औदयिकाः, भावा इति गम्यते, प्रक्रमादेतद्विषयो यः सं-योगः सर्वः निर्विशेषः, सः बाह्यः परः तद्विषयत्वाद्, बा-ह्यसंयोग इति प्रकृतक्षायोपशमिकेन मत्यादिना औपशमि-कत्वात्सम्बन्धनसंयोगो ज्ञातव्य इति शेषः । इहापि बाह्यश-ब्देन प्राग्वद् बाह्यार्पित उक्तः । आह-' भावा भवन्ति जीव-स्यौदयिकाः पारिणामिकाश्चैव ' इति वचनादौदयिकोऽपि जीवभावत्वेन जीवार्पित एवेति कथं बाह्य कर्मण्यर्पित इति । अत्रोच्यते—कर्मानुभवनमुदयः, अनुभवनं चानुभवितरि जीवेऽनुभूयमाने च कर्मणि स्थितम् , तत्र यदाऽनुभवितरि जीवे विवक्ष्यते तदोदयः जीवगतो लेश्यादिपरिणामः प्रयो-जनमस्येत्यौदयिकः कर्मणः फलप्रदानाभिमुख्यलक्षणो वि-पाक एव तमाश्रित्य कर्मणि बाह्येऽर्पितत्वमिहौदयिकभाव-स्योक्तम् , यदा त्वनुभूयमानस्थतया विवक्ष्यते तदोदय क-र्मणः फलप्रदानाभिमुख्यलक्षणे भव औदयिको लेश्याक-षायादिरूपो जीवपरिणामः, तदाश्रयेण चोच्यते भावा भवन्ति जीवस्यौदयिका इत्यादि । इहापि चादेशान्तरेण वक्ष्यति ' छव्विहो अत्तसंजोगो ' त्ति सर्वः स इति चैक-वचनं बाह्यसंयोगस्य विधीयमानतया प्राधान्यात् प्रधाना-नुयायित्वाच्च व्यवहाराणामिति गाथार्थः ।

उभयार्पितसम्बन्धनसंयोगमाह—

जो सन्निवाइओ खलु, भावो उदएण मीसिओ होइ ।
पन्नरससंजोगो, सव्वो सो मीसिओ जोगो ॥ ५३ ॥

यः सान्निपातिकः खलु भावः उदयेन औदयिकभावेन मि-श्रितः संयुतो भवति, कियत्संख्य इत्याह—पञ्चदश संयोगा अस्मिन्निति पञ्चदशसंयोगः सर्वः सः, किमित्याह—आत्म-कर्मणोर्मिश्रत्वात्तदर्पितभावा अप्यौदयिकसहितौपशमिका-दयो मिश्राः, ततस्तद्विषयत्वात्संयोगोऽपि मिश्रः, स एव मिश्रको योगः, प्रक्रमात् सम्बन्धनसंयोगो ज्ञेय इति शेषः । ते च पञ्चदश संयोगा औदयिकममुञ्चता औपशमिकादि-पञ्चकस्य द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगतः कार्याः । तत्र च-त्वारो द्विकसंयोगाः षट् त्रिकसंयोगाश्चत्वारश्चतुष्कसंयोगा एकः पञ्चकसंयोगः, एते च मीलिताः पञ्चदश, भावना तु वक्ष्यमाणा इति गाथार्थः ।

पुनरात्मसंयोगात्रीनेव प्रकारान्तरेणाभिधित्सुः प्रस्तावनामाह—

बीओऽवि य आएसो, अत्ताणे बाहिरे तदुभए य ।
संजोगो खलु भणिओ, तं कित्तेऽहं समासेणं ॥ ५४ ॥

द्वितीयोऽपि च न केवलमेक एव इत्यपि शब्दार्थः । कः पुनः ? आदेशः—प्रकारः, प्रस्तावात् प्ररूपणायाः, कीदृश इत्याह—आत्मनि बाह्ये तदुभयस्मिन्, संयोग इति सम्ब-न्धनसंयोगः, खलु-निश्चितं भणित-उक्तो, गणधरादिभिरिति गम्यते, अनेन च गुरुपारतन्त्र्यमाविष्करोति , तम् इति-द्वितीयमादेशं कीर्तये संशब्दये ' वर्तमानसामीप्ये वर्तमान-वद् वा ' (पा० ३-३-१३१) इति भविष्यत्सामीप्ये लट् , अ-हम् इत्यात्मनिर्देश , समासेन—संक्षेपेणेति गाथार्थः ,

तत्र तावदात्मसंयोगमाह—

ओदइय ओवसमिए, खइए य तहा खओवसमिए य ।
परिणामसन्निवाए, अ छव्विहो अत्तसंजोगो ॥ ५५ ॥

औदयिके—औदयिकविषये, एवम् औपशमिके च क्षा-यिके तथा क्षायोपशमिके च परिणामसन्निपाते च सर्वत्र संयोग इति प्रक्रमः, तत एव षड्विधः षड्भेदः, आत्मभिः-आत्मरूपैः संयोग इति सम्बन्धनसंयोगः आत्मसंयोगः न चैषामेकैकेनात्मनः संयोगः सम्भवति, अपि तु—द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिः पञ्चभिर्वा । तत्र द्वाभ्यां क्षायिकेण सम्यक्त्वे-न ज्ञानेन वा पारिणामिकेन च जीवत्वेन, त्रिभिरौदयि-केन देवगत्यादिना क्षायोपशमिकेन मत्यादिना पारिणा-मिकेन च जीवत्वेन, चतुर्भिस्त्रिभिरेव (चमे) च चतुर्थे-नौपशमिकेन क्षायिकेण वा सम्यक्त्वेन, पञ्चभिर्यदा क्षायिक-सम्यग्दृष्टिरेवोपशमश्रेणिमारोहति तदौदयिकेन मनुष्यत्वेन, क्षायिकेण सम्यक्त्वेन क्षायोपशमिकेन मत्यादिना औपशमि-केन चारित्रेण पारिणामिकेन जीवत्वेनेति , अत्र च त्रिक-भङ्गक एकः, चतुष्कभङ्गो च द्वावेव अयोऽपि गतिचतुष्टयभा-विन इति गतिचतुष्टयेन भिद्यमाना द्वादश भवन्ति । उक्तं च-
"ओदइय खओवसमा , तइओ पुण पारिणामिओ भावो ।
एसो पढमवियप्पो, चउसु वि गईसु नायव्वो ॥ १ ॥
ओदइय खओवसमो, ओवसमियपारिणामिओ बीओ ।
उदइयखइयपरिणामिय, खइओवसमो भवे तइओ ॥ २ ॥
एए चेव वियप्पा, गइनिरियगएसु हुंति बोद्धव्वा ।
एए सव्वे मिलिया, बारस होंती भवे भेया ॥ ३ ॥ "
पञ्चभिर्मनुष्यस्यैव, तस्यैव तथोपशमश्रेण्यारम्भकत्वात् , तस्यामेव च तत्सम्भवात् । तथा चाह—" ओदइए ओव-समिए, खओवसमिए खए य परिणामि । उवसमसेढिगयस्स, एस वियप्पो मुणेयव्वो ॥१॥ " अन्यथाऽपि च त्रिभिः सं-भवति, तद्यथा—औदयिकेन मनुष्यत्वेन क्षायिकेण ज्ञानेन पारिणामिकेन जीवत्वेन,अयं च केवलिनाम् । उक्तं हि-"उद-इय खइयपरिणामिय भावा होंति केवलीणं तु । " प्रागुक्त-भावोभयेन च सिद्धानामेव, उक्तं हि—" खाइय तह परि-णामा, सिद्धाणं होंति नायव्वा " एवं चैते पञ्चकत्रिकद्विक-संयोगभङ्गास्त्रयः पूर्वे च द्वादशेति मीलिताः पञ्चदश सम्भ-वन्ति । एत एव चाविरुद्धसान्निपातिकभेदाः पञ्चदश तत्र तत्रोच्यन्ते । तथा चाहुः—" एए संजोएणं, भावा पन्नरस होंति नायव्वा । केवलिसिद्धुवसमसे-ढिएसु सव्वासु य ग-ईसु ॥ १ ॥ " आह-एवं सान्निपातिकेनैवात्मनः सदा सं-योगसम्भवात् कथं षड्विधत्वमात्मसंयोगस्य ?, उच्यते-सहभावित्वेऽपि भावानां यदैकस्य प्राधान्यं विवक्ष्यते तदै-केनाप्यात्मसंयोगसम्भव इत्यदोष इति गाथार्थः ।

बाह्यसम्बन्धनसंयोगमाह—

नामम्मि अ खित्तम्मि अ, नायव्वो बाहिरो य संजोगो ।

कालेण बाहिरो खलु, मीसोऽवि य तदुभए होइ ॥५६॥

नाम्ना-वस्त्वभिधायिध्वनिस्वभावेन, चकारात्-द्रव्येण क्षेत्रेण चाकाशदेशात्मकेन, प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे सप्तमी। प्रकृतत्वात् संयोगः, किमित्याह—ज्ञातव्यः बाह्यविषयत्वाद् बाह्यः। तुः पुनरर्थः। संयोग इति सम्बन्धनसंयोगः, कालेन इति-चस्य गम्यमानत्वात् कालेन च समयाऽऽवलिकादिना, तत एव संयोगो बाह्यसम्बन्धनसंयोगः खलु-निश्चितं, ज्ञातव्य इति योज्यम्। इदमिहैदम्पर्यम्-यः पुरुषादेर्देवदत्तादिनाम्ना सम्बन्धोऽयं देवदत्त इत्यादिः, द्रव्येण च दण्डीत्यादिः, क्षेत्रेणारण्यजो नगरज इत्यादि, कालेन दिनजो रजनिज इत्यादि, स सर्वो नामादिभिर्बाह्यैरेवेति बाह्यः सम्बन्धनसंयोगः। भावेन तु संयोग आत्मसंयोगत्वेनोक्त एव, भवितुरनन्यत्वात् भावस्य, अन्यथा तस्याभावत्वप्रसङ्गः इतीह तस्यानभिधानम्। तथा कालेन बाह्य इति च भिन्नवाक्यताकरणं केषाञ्चिन्मतेन कालस्यासत्त्वख्यापनार्थम्, यद्वा-नाम्नि, क्षेत्र इति च विषयसप्तम्येव, यो हि येन सह भवति स तद्विषय एवेति कृत्वा। आह—नाम्नोऽप्यभिलापत्वात् तद्विषयोऽपि संयोगोऽभिलापसंयोगः, स चोक्त एवेति कथं न पौनरुक्त्यम्?, उच्यते-अभिलापसामान्यविषयोऽभिलापसंयोगः, अयं तु सम्बन्धनसंयोगस्य प्रकृतत्वात् तस्य च सकषायजीवसम्बन्धित्वात्। वक्ष्यति हि-"संबंधणसंयोगो, कसायबहुलस्स होइ जीवस्स"त्ति, कस्यचिन्नाम्न्यप्यभिष्वङ्गसम्भवादभिष्वङ्गहेत्वभिलापविषय एवेति न पौनरुक्त्यम्। 'मीसोऽवि य' त्ति अपिः पुनरर्थे। चः पूरणे। ततो मिश्रविषयत्वान्मिश्रः सम्बन्धनसंयोगः पुनर्ज्ञातव्यः, यः कीदृगित्याह-'तदुभए' त्ति प्राग्वत्तदुभयत्वेन-आत्मबाह्यलक्षणेन तदुभयस्मिन् वोक्तरूप एव भवति, यः संयोग इति शेषः, यथा-क्रोधी देवदत्तः, क्रोधी कौन्तिको, मानी सौराष्ट्रः, क्रोधी वासन्तिकः, अत्र क्रोधादिभिरौदयिकभावान्तर्गतत्वेनात्मरूपैर्नामादिभिस्त्वात्मनोऽन्यत्वेन बाह्यरूपैः संयोग इत्युभयसम्बन्धनसंयोग उच्यते। नन्वेवं न कदाचिन्नामादिविकलैरौदयिकादिभिरौदयिकादिरहितैर्वा नामादिभिरात्मनः संयोग इति सर्वदोभयसम्बन्धनसंयोग एव प्राप्तः, सत्यमेतत्, किन्तु—वक्तुरभिप्रायवैचित्र्यात्कदाचिदौदयिकादिभिः कदाचिन्नामादिभिः कदाचित्तदुभयेन संयोगविवक्षेति नात्मपरोभयसम्बन्धनसंयोगत्रयविरोध इति गाथार्थः।

प्रकारान्तरेण बाह्यसम्बन्धनसंयोगमाह—

आयरिय सीस पुत्तो, पिया य जणणी य होइ धूया य।
भज्जा पइ सीउण्हं, तमुज्जछायाऽऽयवे चेव ॥ ५७ ॥

आङित्यभिव्याप्त्या मर्यादया वा स्वयं पञ्चविधाचारं चरत्याचारयति वा परान्; आचर्यते वा मुक्त्यर्थिभिरासेव्यत इति आचार्यः अन्यत्रापीति वचनात् कर्तरि कर्मणि वा कृत्यप्रत्ययः। तथा शासितुं शक्यः शिष्यः, पुनाति पितुराचारानुवर्तितयाऽऽत्मानमिति पुत्रः, पाति-रक्षत्यपत्यमिति पिता, स च जनयति प्रादुर्भावयत्यपत्यमिति जननी, सा च भवति बाह्यसम्बन्धनसंयोगविषयत्वात् बाह्यसम्बन्धनसंयोग इति वृद्धाः। इदं च सर्वत्र योज्यम्। दोग्धि च केवलं जननी स्न्यार्थमिति दुहिता, ततश्च "दुहितरि धो हिलोपश्च" इति वचनाददेर्धत्वे हिलोपे च "उदूत् सुपुष्पोत्सवोत्सुकदुहितृषु" इति वचनात्, उत ऊत्वे च धूया, सा च, चकारोऽयं पूरणे। भ्रियते—पोष्यते भर्त्रेति भार्या, पाति-रक्षति तामिति पतिः, स्त्यायते धातूनामनेकार्थत्वात् कठिनीभवत्यस्मिन् जलादीति शीतम्, उषति-दहति जन्तुमिति उष्णं। तमयति—खेदयति जनलोचनानीति तमः औणादिकोऽसन्। 'उज्ज' त्ति आर्षत्वादुद्द्योतयतीति उद्द्योतः पचादित्वादच्, छ्यति छिनत्ति वाऽऽतपमिति छाया, आ-समन्तात्तपति सन्तापयति जगदिति आतपः, चशब्दो राजभृत्याद्यनुक्ताशेषसम्बन्धिसमुच्चये, लक्षणानुपपत्तौ च सर्वत्र नैरुक्तो विधिः। सुपश्च यत्राश्रवणं तत्र प्राग्वल्लुक्। इदमत्रैदम्पर्यम्—आचार्यः शिष्यादन्यत्वेन बाह्यः, ततो यस्तेन शिष्यस्य संयोगः-शिष्य इत्युक्तिरवश्यमाचार्यमाक्षिपति यस्याऽयं शिष्य इत्याक्षेप्याक्षेपकभावलक्षणः स बाह्येनेति कृत्वा बाह्यसम्बन्धनसंयोगः, ततस्तद्विषय आचार्योऽप्युपचारात्तथोच्यते। एवं शिष्योऽप्याचार्यादन्यत्वेन बाह्यः। तेनाप्याचार्यस्य यः संयोगः-आचार्य इत्युक्तिरवश्यं शिष्यमाक्षिपति यस्यायमाचार्य इत्याक्षेप्याक्षेपकभावरूपः सोऽपि बाह्येनेति कृत्वा बाह्यसम्बन्धनसंयोगः, ततस्तद्विषयः शिष्योऽप्युपचारात् तथोच्यते। एवं पुत्रपित्रादिद्वयेष्वपि भावनीयम्। सर्वत्र सामान्येन परस्पराक्षेप्याक्षेपकभावः सम्बन्धनः। विशेषनिरूपणायां त्वाचार्यशिष्यभार्यापतीनामुपकार्योपकारकभावः, पितृपुत्रजननीदुहितॄणां, जन्यजनकभावः, शीतोष्णादीनां च विरोधः, सम्बन्धः। अत एव च विशेषाद् द्रव्यसंयोगत्वेऽप्यस्य भेदेनोपादानमिति गाथार्थः। उत्त० १ अ०।

सह जायगाइमित्ता, नाई माया पिईहि संबद्धा।
ससुरकुलं संजोगो, तिण्हि उ मेत्तादयो छट्ठो ॥

सहजातकादयः सुहृदो-मित्राणि आदिग्रहणात्-सहवर्द्धितकाः—सहपांशुक्रीडितकाः सहदारदर्शिनश्चेति ज्ञातयो-मातृपितृसंबद्धा; मातृकुलसंबद्धाश्चेत्यर्थः। तत्र मातृकुलसंबद्धा-मातामहादयः पितृकुलसंबद्धाः—पितृव्यपितामहादयः, श्वशुरकुलसंयोगोऽभिधीयते। किमुक्तं भवति-श्वशुरकुलपालिका ये—केचित् श्वशुरश्वश्रूश्यालकादयस्तेषां संबन्धः संयोग उच्यते। वृ० १ उ० २ प्रक०।

सम्प्रति संयोगप्रक्रमेऽप्याचार्यशिष्यमूलत्वादनुयोगस्य तयोः स्वरूपमाह—

आयरिओ तारिसओ, जारिसओ नवरि हुज सो चेव।
आयरियस्स वि सीसो, सरिसो सव्वेहि वि गुणेहिं॥५८॥

आचार्यः तादृशः तथाविधः, यादृशः क इत्याह-यादृशो नवरमिति यदि परं भवेत् 'स चेव' त्ति चः पूरणे, स एव-आचार्य एव। किमुक्तं भवति?-आचार्यस्याचार्य एवान्यः सदृशो भवति, न पुनरनाचार्यः, आचार्यगुणानामन्यत्राविद्यमानत्वात्, नह्याचार्यादन्यः षट्त्रिंशत्लक्षणगणिगुणसमन्वित इहास्ति, तत्समन्वितत्वे त्वन्योऽपि तत्त्वत आचार्यः एवेति। अथ क एते षट्त्रिंशद्गुणाः?, उच्यन्ते—प्रत्येकं चतुष्प्रकारा अष्टौ गणिसम्पदो द्वात्रिंशत्,

षट्त्रिंशद्भवन्ति तत्र चाचारादिचतुर्विधविनयमीलनात् ,उक्तं च" अट्ठविहा गणिसंपइ, चउग्गुणा नवरि होंति बत्तीसा । विणओ य चउब्भेओ, छत्तीस गुणा हवंतेए " ॥१॥ तत्राष्टौ गणि-सम्पद इमाः-आचारसम्पत् १श्रुतसम्पत्२शरीरसम्पत् ३ वचनसम्पत् ४ वाचनासम्पत् ५ मतिसम्पत् ६ प्रयोगमतिसम्पत् ७ संग्रहपरिज्ञासम्पत् ८, तथा चाह—" आयारसुयसरीरे, वयणे वायणमती पओगमती । एएसु संपया खलु , अट्ठमिया संगहपरिन्ना" ॥ १ ॥ तत्र चाचारसम्पत् चतुर्धा—संयमध्रुवयोगयुक्तता १ असम्प्रग्रहता २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीलता चेति ४, तत्र संयमः—चरणं तस्मिन् ध्रुवो—नित्यो योगः—समाधिस्तद्युक्तता , कोऽर्थः ? सन्ततोपयुक्तता संयमध्रुवयोगयुक्तता १, असम्प्रग्रहः-समन्तात् प्रकर्षेण जात्यादिप्रकृष्टतालक्षणेन ग्रहणम्—आत्मनोऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तदभावोऽसम्प्रग्रहः, जात्याद्यनुत्सिक्ततेत्यर्थः २, अनियतवृत्तिः अनियतविहाररूपा ३ , वृद्धशीलता—वपुषि मनसि च निभृतस्वभावता निर्विकारतेति यावत् ४, १ । श्रुतसम्पच्चतुर्धा—बहुश्रुतता १ परिचितसूत्रता २ विचित्रसूत्रता ३ घोषविशुद्धिकरणता ४ च , तत्र बहुश्रुतता—युगप्रधानागमता १ परिचितसूत्रता-उत्क्रमक्रमवाचनादिभिः स्थिरसूत्रता २ विचित्रसूत्रता-स्वपरसमयविविधोत्सर्गापवादादिवेदिता ३ घोषविशुद्धिकरणता—उदात्तानुदात्तादिस्वरशुद्धिविधायिता ४, २ । शरीरसम्पत् चतुर्धा-आरोहपरिणाहयुक्तता १ अनवत्राप्यता २ परिपूर्णेन्द्रियता ३ स्थिरसंहननता च ४, इह च-आरोहो-दैर्घ्यं परिणाहो-विस्तरः ताभ्यां तुल्याभ्यां युक्तता आरोहपरिणाहयुक्तता १ अविद्यमानमवत्राप्यम्-अवत्रपणं-लज्जनं यस्य सोऽयमनवत्राप्यः, यद्वा-अवत्रापयितुं-लज्जयितुमर्हः शक्यो वाऽवत्राप्यो-लज्जनीयः न तथाऽनवत्राप्यस्तद्भावोऽनवत्राप्यता २ उभयत्राहीनसर्वाङ्गत्वं हेतुः , परिपूर्णेन्द्रियता—अनुपहतचक्षुरादिकरणता ३ स्थिरसंहननता-तपःप्रभृतिषु शक्तियुक्तता ४, ३ । वचनसम्पच्चतुर्भेदा-आदेयवचनता १ मधुरवचनता २ अनिश्रितवचनता ३ असन्दिग्धवचनता ४। तत्र आदेयवचनता-सकलजनग्राह्यवाक्यता मधुरं-रसवद् यदर्थतो विशिष्टार्थवत्तया-अर्थावगाढत्वेन शब्दतश्चापरुषत्वसौस्वर्यगाम्भीर्यादिगुणोपेतत्वेन श्रोतुराह्लादमुपजनयति तदेवंविधं वचनं यस्य स तथा तद्भावो मधुरवचनता २अनिश्रितवचनता रागाद्यकलुषितवचनता३असंदिग्धवचनता परिस्फुटवचनता ४, ४ । वाचनासम्पच्चतुर्धा-विदित्वोद्देशनं १ विदित्वा समुद्देशनं २ परिनिर्वाप्य वाचना ३ अर्थनिर्यापणेति ४, तत्र विदित्वोद्देशने विदित्वा समुद्देशने ज्ञात्वा परिणामकत्वादिगुणोपेतं शिष्यं यद् यस्य योग्यं तस्य तदेवोद्दिशति समुद्दिशति वा , अपरिणामिकादावपक्वघटनिहितजलोदाहरणतो दोषसम्भवात् २, परीति—सर्वप्रकारं निर्वापयतो निरो निर्दग्धादिषु भृशार्थस्यापि दर्शनात् भृशं गमयतः-पूर्वदत्तालापकादि सर्वात्मना स्वात्मनि परिणमयतः शिष्यस्य सूत्रगताशेषविशेषग्रहणलक्षणं कालं प्रतीक्ष्य शक्त्यनुरूपप्रदानेन प्रयोजकत्वमनुभूय परिनिर्वाप्य वाचना-सूत्रप्रदानं परिनिर्वाप्यवाचना ३ , अर्थः—सूत्राभिधेयं वस्तु तस्य निरिति-भृशं यापना-निर्वाहणा पूर्वापरसाङ्गत्येन स्वयं ज्ञानतोऽन्येषां च कथनतो निर्गमना निर्यापणा ४, ५ मतिसम्पत् अवग्रहेहापायधारणारूपा चतुर्धा, अवग्रहादयश्च तत्र तत्र प्रपञ्चिता एवेति न विव्रियन्ते ६ । प्रयोगमतिसम्पच्चतुर्धा—आत्मपुरुषक्षेत्रवस्तुविज्ञानात्मिका, तत्राऽऽत्मज्ञानं वादादिव्यापारकाले किममुं प्रतिवादिनं जेतुं मम शक्तिरस्ति न वा ? इत्यालोचनम् , पुरुषज्ञानं—किमयं प्रतिवादी पुरुषः सांख्यः सौगतोऽन्यो वा ?, तथा प्रतिभादिमानितरो वेति परिभावनम् २, क्षेत्रज्ञानं-किमिदं मायाबहुलमन्यथा वा ?, तथा साधुभिरभावितं भावितं वा नगरादीति विमर्शनम् ३, वस्तुज्ञान—किमिद राजाऽमात्यादि सभासदादि वा वस्तु—दारुणमदारुणं भद्रकमभद्रकं वेति निरूपणम् ४, ७; संग्रहपरिज्ञा तु बालदुर्बलग्लाननिर्वाहबहुजनयोग्यक्षेत्रग्रहणलक्षणैका १ निषद्यादिमालिन्यपरिहाराय फलकपीठोपादानाऽऽत्मिका द्वितीया २ यथासमयमेव स्वाध्यायोपधिसमुत्पादनप्रत्युपेक्षणभिक्षादिकरणात्मिका तृतीया ३ प्रव्राजकाध्यापकरत्नाधिकादिगुरूणामुपधिवहनविश्रामणसंपूजनाभ्युत्थानदण्डकोपादानादिरूपा चतुर्थीति ४, ८। इत्युक्ता अष्टौ चतुर्गुणा आचारादिगणिसम्पदः । विनयस्तूत्तरत्राचार्यविनयप्रस्तावेऽभिधास्यते, इति गतं प्रासङ्गिकम् । प्रकृतमुच्यते-तत्राऽऽचार्यस्य स्वरूपमभिहितं, शिष्यस्याह—आचार्यस्य, अपिर्भिन्नक्रमः, ततः शिष्योऽपि, न केवलमाचार्यस्तादृशो यादृशो नवरं स एवेति वचनादाचार्य इत्यपिशब्दार्थः, सदृशः-तुल्यः, सर्वैरपि न कतिपयैरेव, कैः ?-गुणैः-साधारणैः क्षान्त्यादिभिरिति गम्यते । यद्वा लक्षणं तृतीया, ततः सर्वैरपि स्वगुणैर्लक्षितः शिष्य आचार्यस्य सदृश इति योज्यम्, सादृश्यं च स्वगुणमाहात्म्याविर्भावित उभयोरपि यथोक्तान्वर्थयुक्त (त्व) मेव, अथवाऽऽचार्यस्यापीति अपेरेवकारार्थत्वात् स्वगुणोपलक्षितः शिष्यः सदृश एव—अनुरूप एव, अनुरूपार्थस्याऽपि सदृशशब्दस्य दर्शनात् , यथाऽऽत्मसदृशं कुर्याः; कुलानुरूपमित्यर्थः । अननुरूपस्तु तत्त्वतोऽशिष्य एवेति भावः । अथ के अमी शिष्यगुणाः ?, उच्यन्ते-" भाववियाणणमणुय-त्तणा उ भत्ती गुरूण बहुमाणो । दक्खत्तं दक्खिण्णं, सीलं कुलमुज्जमो लज्जा ॥ १ ॥ सुस्सूसा पडिपुच्छा, सुणणं गहणं च ईहणमवाओ । धरणं करणं सम्मं, एमाई होंति सीसगुणा ॥ २ ॥ " इति गाथार्थः ।

इत्थमनुयोगोपयोगित्वादाचार्यशिष्ययोः स्वरूपमुक्तं, प्रकारान्तरेणोभयसम्बन्धनसंयोगमाह—

एवं नाणे चरणे, सामित्ते अप्पणो उ (य) पिउणो त्ति ।
मज्झं कुलेऽयमस्स य, अह यं अब्भितरो मित्ति ॥५६॥

एवम्—अनन्तरोक्तबाह्यसंयोगवद् बोध्याक्षेपकभावेन ज्ञाने-ज्ञानविषयः चरणे-चरणविषयः, आत्मन उभयसम्बन्धनसंयोगो ज्ञातव्य इति वृद्धाः । अत्र भावना—ज्ञानेनात्मभूतेन संयोगो, ज्ञानमित्युक्तिर्निराश्रयस्य निर्विषयस्य च ज्ञानस्यासम्भवादवश्यं ज्ञानिनं ज्ञेयं वाऽऽक्षिपतीति, ज्ञानाक्षिप्तेन च ज्ञेयेन बाह्येन तद्द्वारकः संयोग इत्युभयसंयोगः । एवं चरणेनाप्यात्मभूतेनोक्तवत्तदाक्षिप्तेन चर्यमाणेन च बाह्येन संयोगः

इत्युभयसम्बन्धनसंयोगः । अयमाक्षेप्याऽऽक्षेपकभावे उभयसम्बन्धनसंयोग उक्तः । अमुमेव प्रकारान्तरेणाह-स्वामित्वेन स्वामित्वविषयः, उभयसम्बन्धनसंयोग इति प्रक्रमः । किंरूप ? इत्याह—आत्मनः-मम च: पूरणे, पितुः-जनकस्य पुत्र इति गम्यते, एवंविधोल्लेखव्यङ्ग्ये , अत्रात्मनः पित्रा सहात्मकद्वारकः स्वस्वामिभावलक्षणः सम्बन्धः , तत्पुत्रेण परद्वारकः, मम पितुरयं, पुत्र इति पितृद्वारेणासाविति कृत्वा तत उभयद्वारकत्वादुभयविषयसंयोग उभयसम्बन्धसंयोगः, इति शब्दो मम पितुः पिता, मम भ्रातुः पुत्रः, मम दासस्य कम्बल इत्येवंप्रकारसम्बन्धान्तरव्यञ्जकान्योल्लेखकसूचकः , अनेन लौकिके स्वामित्व उभयसम्बन्धनसंयोग उक्तः । लोकोत्तरमेवाह—मम कुले नागेन्द्रादावयं साध्वादिरिति गम्यते । यद्वा कुलमेव कुलकं तस्य चःसमुच्चये योज्यते, ततोऽहमेव अहकम् अभ्यन्तरः अस्मि-भवामि । चशब्दादयं च साध्वादिरित्येवंविधोल्लेखद्वयव्यङ्ग्यः । एषोऽप्युभयसम्बन्धनसंयोग इति वृद्धाः। अत्र हि मच्छब्दवाच्यस्य कुलेन सहात्मद्वारकः स्वस्वामिभावसम्बन्धः, कुलान्तर्वर्तिना च साध्वादिना परद्वारको, मम कुलेऽयमिति कुलद्वारकत्वादस्य, ततोऽयमपि प्राग्वदुभयसम्बन्धनसंयोगः । इहापि इतिशब्दोऽयं मम गुरोः साध्वादिरित्याद्येवंप्रकारसम्बन्धान्तरव्यञ्जकान्योल्लेखसूचकार्थः । इह चोल्लेखद्वयाभिधानमेकत्राप्यनेकोल्लेखसम्भवख्यापनार्थमिति गाथार्थः ।

पुनरन्यथा तमेवाह—

पच्चयओ य बहुविहो, निव्वित्ती पच्चओ जिणस्सेव ।
देहा य बद्धमुक्का, माइपिइसुआइ अ हवंति ॥ ६० ॥

प्रतीयतेऽनेनार्थ इति प्रत्ययः—ज्ञानकारणं घटादिः , सर्वथा निरालम्बनज्ञानाभावेन तदविनाभावित्वात् ज्ञानस्य , ततस्तमाश्रित्य , चकारात् ज्ञानतश्च—ज्ञानं चाश्रित्य बहुविधः-बहुप्रकारः, प्रक्रमादात्मनो यः संयोगः स उभयसम्बन्धनसंयोगः , तद्बहुत्वं च प्रत्ययानां तद्विशिष्टज्ञानानां च बहुविधत्वात् तथा च वृद्धाः-घटं प्रतीत्य घटज्ञानं,पटं प्रतीत्य पटज्ञानम् , एवमादीनि प्रत्ययात् ज्ञानानि भवन्ति । तथा च सति ज्ञानेनात्मद्वारको ममेदं ज्ञानमिति प्रत्ययेन परद्वारको, मम ज्ञानस्यायं विषय इति ज्ञानद्वारकत्वात्तस्य , तत उभयविषयत्वादुभयसम्बन्धनसंयोगः । आह—एवं केवलिनोऽप्युभयसंयोग एवेति । अत्रोच्यते—निर्वृत्तिः-इत्युत्तरत्रैवकारस्य भिन्नक्रमत्वान्निर्वृत्तिरेव—सकलावरणक्षयादुत्पत्तिरेव प्रत्ययो जिनस्य, जिनसम्बन्धिज्ञानस्येति गम्यते । इदमाकूतम्—छद्मस्थज्ञानं हि मत्यादिकं लब्धिरूपतयोत्पन्नमप्युपयोगरूपतायां बाह्यमपि घटादिकमपेक्षते । तथाहि—घटं प्रतीत्य घटज्ञानं , पटं प्रतीत्य पटज्ञानं, केवलिनस्तु ज्ञानं लब्धिरूपतयोत्पन्नं पुनरुपयोगरूपतां प्रति न बाह्यं घटादिकमपेक्षते, तज्ज्ञानस्योत्पत्तिसमकालमेव सकलातीतानागतदूरान्तरितस्थूलसूक्ष्मार्थयाथात्म्यवेदितयैवोपयोगभावात् । यदुक्तम्—"उभयावरणाईतो, केवलवरणाणदंसणसहावो । जाणइ पासइ य जिणो , सव्वं णेयं सया—कालं ॥ १ ॥" ततः केवलज्ञानस्य सर्वत्र सततोपयोगेन तोपयोगं प्रति बाह्यापेक्षेति निर्वृत्तिरेव प्रत्ययः , ततो न छ-

द्मस्थज्ञानस्येव प्रत्ययत उभयसंयोगः । आह-उक्त एव ज्ञानस्योभयसंयोगः तत् किं पुनरुच्यते ? , सत्यम् , उक्तः स तत्राक्षेप्याक्षेपकभावेन , इह त्वेकस्यापि वस्तुन उपाधिभेदेनानेकसम्बन्धसम्भवख्यापनाय जन्यजनकभावेनोच्यते इति न दोषः । उभयसम्बन्धनसंयोगमेव पुनः स्वस्वामिभावेनाह-दिह्यन्ते—उपचीयन्ते पुद्गलैरिति देहाः-कायाः ते च बद्धाः-इहजन्मनि जीवेन सम्बद्धा मुक्ताः-अन्यजन्मनि तेनैवोज्झिताः, अनयोर्द्वन्द्वे बद्धमुक्ताः , ' माइपितिसुयाइ ' त्ति ' णो जश्शसोर्लोपे आर्षत्वाच्च ' लोपे दीर्घः ' इति दीर्घत्वस्याभावे पितृमातृसुतादयः । आदिशब्दात् भ्रातृभगिन्यादयो, बद्धमुक्ता इत्यत्रापि योज्यते । चशब्दोऽयं पूर्वश्च समुच्चये । एते च किमित्याह—' भवंति ' त्ति जायन्ते , प्राग्वदुभयसम्बन्धनसंयोगाः,जीवस्येति गम्यते । इयमत्र भावना—बद्धा देहा मात्रादयश्चात्मरूपाः, तत्र देहात्मनो: क्षीरनीरवदन्योऽन्यानुगतत्वेन मात्रादयश्चात्यन्तस्नेहविषयतयाऽऽत्मवद् दृश्यमानत्वेन , मुक्तास्तूभयेऽपि बाह्याः । तत्र देहा आत्मनः पृथग्भूतत्वेन, मात्रादयश्च तथाविधस्नेहाविषयतयाऽऽत्मवद्दृश्यमानत्वेन, अतो देहैर्मात्रादिभिश्च बद्धमुक्तैः स्वस्वामिभावलक्षणसम्बन्धो जीवस्योभयसम्बन्धनसंयोगः । आह—देहाद्यो मुक्ताश्च स्वस्वामिविषयाश्चेति विरुद्धमेतत् , एवमेतद् , यदि भावतोऽपि मुक्ताः स्युः , अथ भावतोऽप्यहमेषां स्वामी ममैते स्वमिति भावाभावान्मुक्ता एव ते,नन्वेवमैहिकेष्वप्यमीष्वपरापरोपयोगवत आत्मनो न सततमेवं भावोऽस्तीति कथं तेष्वपि तद्विषयता ? , अथ तेष्वेवं भावाभावेऽपि व्युत्सर्गाकरणतस्तद्विषयत्वम् , एतदिहापि समानं, व्युत्सर्गाकरणत एव तद्विषयत्वस्येहापि विवक्षितत्वादिति गाथार्थः ।

इत्थमनेकधा सम्बन्धनसंयोग उक्तः; अयं च कीदृशस्य कस्य भवतीत्याह-

संबंधणसंजोगो, कसायबहुलस्स होइ जीवस्स ।
पहुणो वा अपहुस्स व,मज्झं ति ममज्जमाणस्स ॥६१॥

सम्बन्धनसंयोगः उक्तरूपः, कषायाः-क्रोधादयस्तैर्बहुलस्य—व्याप्तस्य, प्रभूतकषायस्येत्यर्थः, भवति—जायते, कस्य ?—जीवस्य, पुनः कीदृशस्य ?—प्रभवति-सम्बन्धिवस्तु तत्र तत्र स्वकृत्ये नियोक्तुं समर्थो भवतीति प्रभुस्तस्य वा अप्रभोर्वा उक्तविपरीतस्य, वाशब्दौ समुच्चये, उभयोरपि संयोगसाम्यं प्रति कारणमाह-'मज्झं ति ममज्जमाणस्स ' त्ति ममेदं नगरजनपदादीति ममत्वमाचरतः, इदमुक्तं भवति—सत्यसति वा मत्सम्बन्धतया बाह्यवस्तुनि तत्वतोऽभिष्वङ्ग एव सम्बन्धनसंयोगः, अनेन च काक्वा कषायबहुलत्वे हेतुरुक्तः, कषायबहुलस्येति च ब्रुवता कषायद्वारेण सम्बन्धनसंयोगस्य कर्मबन्धहेतुत्वं ख्यापितं भवति, आह—मिथ्यात्वादयो हि बन्धहेतवः, तत्कथं कषायसत्तामात्रेणैव तद्धेतुख्यापनम् ?, उच्यते, तेषामेव तत्र प्राधान्यात् , तत्प्राधान्यं च तत्तारतम्येनैव बन्धतारम्यात् । उक्तं च-" जइ भागगया मत्ता, रागाईणं तहा चउक्कम्मे " इति, बाहुल्यापेक्षं च शुक्ला बलाकेत्यादिवत् कषायबहुलस्य जीवस्येत्युच्यते, ततोऽकषायहेतुकत्वेऽप्यौपशमिकादिभावे-

नामादिसंयोगानामजीवविषयत्वेऽपि च शीतोष्णादिविरोधिसंयोगानां सम्बन्धनसंयोगत्वं न विरुध्यते। आह-एवमभिप्रेतानभिप्रेतसंयोगयोरपि तत्त्वतः सकषायजीवविषयत्वात् सम्बन्धनसंयोगत्वप्राप्तिः, सत्यं, तथापीन्द्रियमनसोः साक्षात्सायुक्तौ, अयं तु जीवस्येति न दोषः। अन्यस्त्वाह-संयुक्तकसंयोगोऽपि द्विष्ठत्वेनेतरेतरस्यैव तथेतरेतरसंयोगोऽपि स्वपरधर्मैः संयुक्तत्वात् सर्ववस्तुनः संयुक्तस्यैवेति नानयोः प्रतिविशेषः, एवमेतत्, तथाऽप्येकस्कन्धताऽऽपन्नद्रव्यविषयैः सयुक्तकसंयोगः, इतरेतरसंयोगस्तु तथाऽन्यथा च, तत्र परमाणुसंयोगस्तथा, प्रदेशादिसंयोगस्तु प्रायोऽन्यथेति युक्त एव तयोर्भेदः। एवं तर्हि परमाणुसंयोगस्य संयुक्तकसंयोगादभेदोऽस्त्वनयोरपि एकस्कन्धताऽऽपन्नद्रव्यविषयत्वात्, अयमपि न दोषः, यतो निष्पाद्यमानविषय इतरेतरसंयोगः, परिमण्डलादिसंस्थितद्रव्यस्य तेनैव (वि) निष्पाद्यमानत्वात्, संयुक्तसंयोगस्तु प्रायो निष्पन्नद्रव्यविषयः निष्पन्नं हि मूलादिरूपेण वृक्षादिद्रव्यं कन्दादिना युज्यते, इत्यस्त्यनयोर्विशेष इति गाथार्थः।

इत्थं सम्बन्धनसंयोगः स्वरूपत उक्तः, सम्प्रति तस्यैव फलतः प्ररूपणापूर्वकं विप्रमुक्तस्येति प्रकृतसूत्रपदं व्याख्यानयन् यथा ततो विप्रमुक्ता भवन्ति यच्च तेषां फलं तदाह—

संबंधणसंजोगो, संसारओ अणुत्तरणवासो।
तं छित्तु विप्पमुक्का, माइपिइसुआइ य हवंति ॥ ६२ ॥

सम्बन्धनसंयोगः उक्तरूपः, संसरन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिजन्तव इति संसारस्तस्मात्, न विद्यते उत्तरणं-पारगमनमस्मिन् सतीत्यनुत्तरणः, स चासौ वासश्च—अवस्थानमनुत्तरणवासः, अनुत्तरणवासहेतुत्वादायुर्घृतमित्यादिवदनुत्तरणवासः, अथवा-' अनुत्तरणवासो ' त्ति आत्मनः पारतन्त्र्यहेतुतया पाशवत् पाशः, ततोऽनुत्तरणश्चासौ पाशश्च अनुत्तरणपाशः, उभयत्र च सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात् समासः, अनेन संसारावस्थितिः पारवश्यं वा सम्बन्धनसंयोगस्यार्थतः फलमुक्तम्। तम्-एवंविधं सम्बन्धनसंयोगम्, अर्थाद् औदयिकभावविषयं मात्रादिविषयं च छित्त्वा द्विधा विधाय निर्णाश्येति यावत्, किमित्याह-विप्रमुक्ताः, श्रुतत्वादनन्तरोक्तसम्बन्धनसंयोगादेव, के ते, ?-साधवः-अनगाराः, येनैवं तेन किमित्याह-मुक्ताः ततः संसारात्, तद्धेतुकत्वात्तस्य, तेन हेतुना, अनेन च गाथापश्चार्धेन सम्बन्धच्छेदनलक्षणेन प्रकारेण विप्रमुक्ता भवन्ति, तेषां च फल मुक्तिरित्यर्थत उक्तं भवति। यच्च विप्रमुक्तस्येत्येकत्वप्रक्रमेऽपि विप्रमुक्ता इतीह बहुवचनं तदेवंविधभिक्षोः पूज्यत्वख्यापनार्थमिति गाथार्थः।

एवं ' संजोगे निक्खेवो ' इत्यादि मूलगाथोपक्षिप्तसंयुक्तकसंयोगेतरेतरसंयोगभेदतो द्विविधं द्रव्यसंयोगं निरूप्य तत्र संयुक्तकसंयोगं सचित्तादिभेदतस्त्रिविधम्, इतरेतरसंयोगं तु परमाणुप्रदेशाभिप्रेतानभिप्रेताभिलापसम्बन्धनविधानतः षड्विधमभिधाय सम्बन्धनसंयोग एव च साक्षात् कर्मसम्बन्धनिबन्धनतया संसारहेतुरिति तत् त्याज्यतां च। सम्प्रति तत्प्रतिपादनत एवास्य मुक्तमायमिति मन्वानः क्षेत्रादिनिक्षेपमविशिष्टमतिदेष्टुमाह-

संबंधणसंजोगे, खित्ताईणं विभासो जा भणिया।
खित्ताइसु संजोगो, सो चेव विभासियव्वो अ ॥६३॥

सम्बन्धनसंयोगे क्षेत्रादीनाम्, आदिशब्दात्—कालभावपरिग्रहः, विविधा-आदेशानादेशादिभेदादनेकभेदा भाषा विभाषा, या इति प्रस्तुतपरामर्शः, भणिता-अभिहिता, क्षेत्रादिषु क्षेत्रादिविषयः संयोगः प्रथमद्वारगाथासूचितः। स चैवं विभावितव्यः। तुः पूरणे। संयोगत्वं चात्र विभाषाया वचनरूपत्वाद्वचनपर्यायाणां कथञ्चिद्वाच्याद्भेदख्यापनार्थमुक्तम्। ततोऽयमर्थः-सम्बन्धनसंयोगविषयक्षेत्रादिविभाषायां यत्संयोगस्वरूपमुक्तम्, इहापि तदेव वक्तव्यं, चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्। संयुक्तकसंयोगः सम्भवन्त इतरेतरसंयोगशेषभेदाश्च वाच्याः। तत्र क्षेत्रस्य संयुक्तकसंयोगो यथा-जम्बूद्वीपः स्वप्रदेशसंयुक्तक एव लवणसमुद्रेण युज्यते, इतरेतरसंयोगः क्षेत्रप्रदेशानामेव परस्पर धर्मास्तिकायादिप्रदेशैर्वा संयोगः। एवं कालभावयोरपि नेयमिति गाथार्थः। इह चोक्तनीत्या सम्बन्धनसंयोग एव साक्षादुपयोगी, इतरेषां तु तदुपकारितया तेषामपि कथञ्चित्त्याज्यतया च शिष्यमतिव्युत्पादनाय चोपन्यास इति भावनीयम्। उक्तः संयोगः, तदभिधानाच्च व्याख्यातं प्रथमसूत्रम् ॥१॥ उत्त० १ अ०। कथं संयोगासिद्धत्वम् ' यैनोक्तदोषदुष्टः प्रकृतो हेतुः स्यात् ? उच्यते—तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, बाधकप्रमाणोपपत्तेश्च।' तथाहि—" संख्यापरिमाणानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वापरत्वे कर्म च रूपि (द्रव्य) समवायाच्चाक्षुषाणि (वैशेषिकद० ४।१।११।)" इति वचनात् द्व्यवस्तुसमवेतस्य परेण प्रत्यक्षग्राह्यत्वमभ्युपगतम्। न च निरन्तरोत्पन्नवस्तुद्वयप्रतिभासकालेऽध्यक्षप्रतिपत्तौ तद्व्यतिरेकेणापरः संयोगो बहिर्ग्राह्यरूपतां बिभ्राणः प्रतिभाति, नापि कल्पनाबुद्धौ वस्तुद्वयं यथोक्तं विहाय, शब्दोल्लेखं चान्तरमपरं वर्णाकृत्यक्षराकाररहितं संयोगस्वरूपमुद्भाति। तदेवमुपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य संयोगस्यानुपलब्धेरभावः, शशविषाणवत्। तत्र यदाहोद्द्योतकरः—"यदि संयोगो नार्थान्तरं भवेत्तदा क्षेत्रबीजोदकादयो निर्विशिष्टत्वात् सर्वदैवाङ्कुरादिकार्यं कुर्युः, न चैवम्— तस्मात् सर्वदा कार्यानारम्भात् क्षेत्रादीन्यङ्कुरोत्पत्तौ कारणान्तरसापेक्षाणि, यथा मृत्पिण्डादिसामग्री घटादिकरणे कुलालादिसापेक्षा ; योऽसौ क्षेत्रादिभिरपेक्ष्यः स संयोग इति सिद्धम्। किञ्च—असौ संयोगो द्रव्ययोर्विशेषणभावेन प्रतीयमानत्वात् ततोऽर्थान्तरत्वेन प्रत्यक्षसिद्ध एव। तथाहि—कश्चित्केनचित्संयुक्त द्रव्ये आहरेत्युक्तः ययोरेव द्रव्ययोः संयोगमुपलभते ते एवाहरति न द्रव्यमात्रम्। किञ्च—दूरतरवर्तिनः पुंसः सान्तरेऽपि वने निरन्तररूपाऽवसायिनी बुद्धिरुदयमासादयति; शेषं मिथ्याबुद्धिः मुख्यपदार्थानुभवमन्तरेण न कचिदुपजायते। न ह्यननुभूतगोदर्शनस्य गवये ' गौः ' इति विभ्रमो भवति। तस्मादवश्यं संयोगो मुख्योऽभ्युपगन्तव्यः। तथा—'न चैत्रः कुण्डली' इत्यनेन प्रतिषेधवाक्येन न कुण्डलं प्रतिषिध्यते, नापि चैत्रः, तयोरन्यत्र देशादौ सत्त्वात्। तस्माच्चैत्रस्य कुण्डलसंयोगः प्रतिषिध्यते।

तथा चैत्रः कुण्डली इत्यनेनापि विधिवाक्येन न चैत्रकुण्डलयोरन्यतरविधानम्, तयोः सिद्धत्वात्; पारिशेष्यात् संयोगविधानम्। तस्मादस्त्येव संयोगः" इति। तन्निरस्तं द्रष्टव्यम्। संयुक्तद्रव्यस्वरूपावभासव्यतिरेकेणापरस्य संयोगस्य प्रत्यक्षे निर्विकल्पके सविकल्पके वाऽप्रतिभासस्य प्रतिपादितत्वात्। न च संयुक्तप्रत्ययान्यथानुपपत्त्या संयोगकल्पनोपपन्ना, निरन्तरावस्थयोरेव भावयोः संयुक्तप्रत्ययहेतुत्वात्। यावच्च तस्यामवस्थायां संयोगजनकत्वेन संयुक्तप्रत्ययहेतुत्वेन ताविष्येते, तावत्संयोगमन्तरेण संयुक्तप्रत्ययहेतुत्वेन तद्विषयौ किं नेष्येते ?, किं पारम्पर्येण ?, न च सान्तरे वने निरन्तरावभासिनी बुद्धिः मुख्यपदार्थानुभवपूर्विकाऽस्खलत्प्रत्ययत्वेनानुपचरितत्वात्। 'न चैत्रः कुण्डली' इत्यादौ चैत्रसम्बन्धि कुण्डलं निषिध्यते विधीयते वा, न संयोगः। न च सम्बन्धव्यतिरेकेण चैत्रस्य कुण्डलसम्बन्धानुपपत्तिरिति वक्तुं शक्यम्, यतश्चैत्रकुण्डलयोः किं सम्बन्धिनोः स सम्बन्धः, उत—असम्बन्धिनोः, नासम्बन्धिनोः हिमवद्विन्ध्ययोरिवासंबन्धिनोः सम्बन्धानुपपत्तेः। न चासम्बन्धिनोर्भिन्नसम्बन्धेन तदभिन्नं सम्बन्धित्वं शक्यं विधातुम्। विरुद्धधर्माध्यासेन भेदात्। नापि भिन्नम्। तत्सद्भावेऽपि तयोः स्वरूपेणासम्बन्धित्वप्रसङ्गात्; भिन्नस्य तत्कृतोपकारमन्तरेण तत्सम्बन्धित्वायोगात्; ततोऽपरोपकारकल्पनेऽनवस्थाप्रसङ्गात्। सम्बन्धिनोस्तु सम्बन्धपरिकल्पनं व्यर्थम्, सम्बन्धमन्तरेणापि तयोः स्वत एव सम्बन्धिस्वरूपत्वात्। यदुक्तम्-' विशिष्टावस्थाव्यतिरेकेण क्षितिबीजोदकादीनां नाङ्कुरजनकत्वम्' सा च विशिष्टावस्था तेषां संयोगरूपा शक्तिः। तदसादरम्; यतो यथा विशिष्टावस्थायुक्ताः क्षित्यादयः संयोगमुत्पादयन्ति, तथा तदवस्थायुक्ता अङ्कुरादिकमपि कार्यं निष्पादयिष्यन्तीति व्यर्थं संयोगशक्तेस्तदन्तरालवर्त्तिन्याः परिकल्पनम्। अथ संयोगशक्तिव्यतिरेकेण न कार्योत्पादने कारणकलापः प्रवर्त्तेत इति निर्बन्धः, तर्हि संयोगशक्त्युत्पादनेऽप्यपरसंयोगशक्तिव्यतिरेकेण नासौ प्रवर्त्तेत इत्यपरा संयोगशक्तिः परिकल्पनीया, तत्राप्यपरेत्यनवस्था। अथ तामन्तरेणाऽपि शक्तिमुत्पादयन्ति, तर्हि कार्यमपि तामन्तरेणैवाङ्कुरादिकं निर्वर्त्तयिष्यन्तीति व्यर्थं संयोगशक्तेः तदन्तरालवर्त्तिन्याः कल्पनम्। न च विशिष्टावस्थाव्यतिरेकेण पृथिव्यादयः संयोगशक्तिमपि निर्वर्त्तयितुं क्षमाः, तथाऽभ्युपगमे सर्वदा तन्निर्वर्त्तनप्रसङ्गादङ्कुरादेरप्यनवरतोत्पत्तिप्रसङ्गः। न चान्यतरकर्मादिसव्यपेक्षाः संयोगमुत्पादयन्ति क्षित्यादय इति नायं दोषः, कर्मोत्पत्तावपि संयोगपक्षोक्तदूषणस्य सर्वस्य तुल्यत्वात्। तस्मादेकसामग्र्यधीनविशिष्टोत्पत्तिमत्पदार्थव्यतिरेकेण नापरः संयोगः। तस्य बाधकप्रमाणविषयत्वात्, साधकप्रमाणाभावाच्च। यस्तु 'संयुक्ते द्रव्ये एते' इति, 'अनयोर्वाऽयं संयोगः' इति व्यपदेशः, स भेदान्तरप्रतिक्षेपाऽप्रतिक्षेपाभ्यां तथाऽवस्थोत्पन्नवस्तुद्वयनिबन्धन एव, नातोऽपरस्य संयोगस्य सिद्धिः। नचाक्षणिकत्वे तयोः स सम्बन्धी युक्तः। तत् सम्बन्धस्य समवायस्य निषिद्धत्वात्, निषेत्स्यमानत्वाच्च। न च तज्जन्यत्वादसौ तत्सम्बन्धी, अक्षणिकत्वे जनकत्वविरोधस्य प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्। क्षणिकत्वेऽपि तयोरेकसामग्र्यधीना नैरन्तर्योत्पत्तिरेव, नापरसंयोग इति 'रचनावत्त्वाद्' इति अत्र हेतोर्विशेषणस्य संयोगविशेषस्य रचनालक्षणस्याऽसिद्धेः तद्वतो विशेष्यस्याप्यसिद्धिरिति स्वरूपासिद्धत्वम्। सम्म० १ काण्ड।

संजोगवियोगतो य लब्भइ जहा दो महुरातो, दाहिणा, उत्तरा य। तत्थुत्तरातो वाणियतो दक्खिणं गतो, तत्थ एगो वाणियगो तप्पडिमो तेण से पाहुणं कयं। ताहे ते निरंतरं ते मित्ता जाया, अम्हं थिरतरा पीती होउ त्ति जइ अम्हं पुत्तो धूया य जायइ तो संजोगं करिस्सामो। ताहे दक्खिणेण उत्तरस्स धूया वरिया, दिन्नाणि बालाणि, एत्थंतरे दक्खिणमहुरा, वाणिओ मतो, पुत्तो से तम्मि ठाणे ठितो। अन्नया सो एहाई, चउद्दिसिं चत्तारि सोवण्णिया कलसा ठविया ताण बाहिं रोप्पिया। ताणं बाहिं तंबिया, ताण बाहिं मट्टिया। अन्ना य एहाणविही रइया। ततो तस्स पुरतो पुव्वाए दिसाए सोवन्निओ कलसो नट्ठो। एवं चउद्दिसिं पि, एवं सव्वे नट्ठा, उट्ठियस्स एहाणपीढं वि नट्ठं, तस्स अधिती जाया। जाव घरं पविट्ठो ताहे भोयणविही उवट्ठविया, ताहे सोवण्णियरुप्पमयाणि थालाणि रइयाणि, तत्थ एक्केकं भायणं नासिउमारद्धं, सो य पेच्छति नासंते जा वि से मूलपत्ती सा वि णासिउमारद्धा। ताहे तेण गहिया, जत्तियं गहियं तत्तियं ठियं, सेसं नट्ठं ततो गतो सिरिघरं जो एइ सो वि रित्तओ। जं पि निहाणपउत्तं तं पि नट्ठं। जं पि आभरणं तं पि नऽत्थि। जं पि बुड्डिपउत्तं ते वि भणन्ति-तुमं न याणामो, जो वि दासीवग्गो सो वि नट्ठो। ताहे चिंतेइ। पव्वयामि। पव्वइतो सामाइयाणि एक्कारस अंगाणि पढियाणि। ततो तेण खंडेण हत्थगएण कोऊहल्लेण हिंडइ, जइ पेच्छेज्जामि विहरंतो उत्तरमहुरं गतो। ताणि वि रयणाणि ससुरकुलं गयाणि, ते य कलसा, तहा हि सो उत्तरमाहुरो वाणितो उवगिज्जंतो अन्नया कयाई मज्जई, तस्स मज्जमाणस्स ते कलसा गया। ताहे सा तेहिं चेव पमज्जितो, भोयणवेलाए सव्वं भोयणभंडं उवट्ठियं सो वि साहू भिक्खं अडंतो तं घरं पविट्ठो। तत्थ सत्थवाहस्स धूया पढमजोव्वणे वट्टमाणी वीयणयं गहाय अच्छइ। ताहे सो साहू तं भोयणभंडं पेच्छइ। सत्थवाहेण भिक्खा नीणाविया। गहिए वि अच्छई, ताहे पुच्छई—किं भयवं! एयं चेडिं पलोवेह। ताहे सो भणई-न मम चेडीए पओयणं। एयं भोयणभंडगं पलोएमि। ततो पुच्छई-कतो एयस्स आगमो ?, सो भणइ-अज्जयपज्जयागयं, तेण भणियं-सब्भावं साह, तेण भणियं-मम एहायंतस्स एवं चेव एहाणविही उवट्ठिया। एवं सव्वो वि जेमणवेलाए भोयणविही सिरिघराण वि भरियाणि दिट्ठाणि अदिट्ठपुव्वा य वाणियगा आणित्ता देंति। ताहे सो भणइ-एयं सव्वं मम आसि। सो पुच्छइ इह ताहे साहू कहेइ। एहाणादि जइ न पत्तियसि भोयणपत्ती खंडं पेच्छ जाव ढोइयं चड त्ति लग्गं पिउणो नामं साहइ। ताहे नायं एस सो जामाओ, ताहे सो उट्ठित्ता अवयासेऊण परुतो पच्छा भणई। एयं सव्वं तव तदवत्थं अच्छइ। एसा पुव्वदिन्ना चेडी पडिच्छसु त्ति। सो भणइ-पुरिसो वा पुव्वं कामभोगे विप्पजहई, कामभोगा वा पुव्वं पुरिसं विप्पजहई-

ति । ताहे सो वि संवेगमावन्नो ममं पि एमेव विप्पजहिहसंति त्ति पव्वइतो । तत्थ एगेण वि विप्पओगेण लद्धं एगेण संजोगेण सामाइयं लद्धं ति ।" आ० म० १ अ० । "अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् । अधुना पृथिवी नास्ति, संयोगाः खलु दुर्लभाः " ॥ १ ॥ गा० ।

संजोगगम-संयोगगम-त्रि० । संयोगगमं संयोगतो गमः प्रकारो यस्य तत्तथा । व्य० १ उ० । संयोगतोऽनेकप्रकारे, व्य० १ उ० ।

संजोगट्ठि(ण्)-संयोगार्थिन्-त्रि० । संयुज्यते संयोजनं वा प्रयोजनं सोऽस्यास्तीति संयोगार्थी । तत्र धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदराजभार्यादिसंयोगस्तेनार्थी तत्प्रयोजनः । अथवा-शब्दादिविषयः संयोगो मातापित्रादिभिर्वा तेनार्थी । संयोगप्रयोजिनि, व्य० ५ उ० ।

संजोगदिट्ठपाढि-संयोगदृष्टपाठिन्-पुं० । संयोग औषधद्रव्यमीलनप्रयोगस्तद्विषयो दृष्टः पाठश्चिकित्साशास्त्रावयवविशेषो येन सः आर्षत्वाद् इन्प्रत्ययः । बृ० १ उ० २ प्रक० । क्रियाशास्त्रयोर्निपुणे यो ह्यनेकान् संयोगान् व्यापार्यमाणान् दृष्टवान् यश्च तत्पाठं पठितवान् तादृशे, व्य० ५ उ० ।

संजोगमूला-संयोगमूला-स्त्री० । संयोगो नामाऽभवेषु पुत्रकलत्रमित्रशरीरादिसम्बन्धरूपः स एव मूलं यासां ताः संयोगमूलाः । संयोगकारणीभूतायां क्रियाम् , आतु० ।

संजोगरय-संयोगरत-त्रि० । पुत्रकलत्रमित्रादिजनितसम्बन्धरते, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

संजोगसंबंध-संयोगसम्बन्ध-पुं० । संयोगस्य संबन्धोऽभिलाषः । नानाभवेषु पुत्रकलत्रमित्रशरीरादिसम्बन्धरूपायाम् , आतु० ।

संजोणिय-संयोनिक-त्रि० । सह योन्युत्पत्तिस्थानेन वर्त्तते इति संयोनिकः । संसारिणि, स्था० २ ठा० १ उ० ।

संजोत्ता-संयोजयिता-पुं० । संयोगं कारयितरि , स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

संजोयणा-संयोजना-स्त्री० । लोभाद् द्रव्यस्य मण्डकादेर्द्रव्यान्तरेण खण्डघृतादिना वसतेर्बहिरन्तर्वा योजनं संयोजना । ध० ३ अधि० । संयोजनं संयोजना । उत्कर्षतोत्पादनार्थं द्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण मीलने, प्रव० ६३ द्वार । पं० व० । पिं० । भक्तादेर्गुणान्तरोत्पादनीयद्रव्यान्तरमीलने, पञ्चा० १३ विव० । ग्रासैषणायाः प्रथमे दोषे, यथा—क्षीरदधिघृतादि द्रव्यं सम्मील्य रसलौल्येन भुङ्क्ते । उत्त० २४ अ० । जीत० । नि० चू० । पिं० ।

संप्रति संयोजनामेव व्याचिख्यासुः प्रथमतस्तस्या निक्षेपमाह—

दव्वे भावे संजो-यणा उ दव्वे दुहा उ बहि अंतो ।
भिक्खं चिय हिंडंतो,संजोयंतम्मि बाहिरिया ॥६३६॥

संयोजना द्विधा, तद्यथा—द्रव्ये—द्रव्यविषया , भावे—भावविषया । तत्र द्रव्ये—द्रव्यविषया संयोजना द्विधा, तद्यथा-बहिरन्तश्च । तत्र यदा भिक्षार्थमेव हिण्डमानः सन् क्षीरादिकं खण्डादिभिः सह रसगृद्धया रसविशेषोत्पादनाय संयोजयति एषा बाह्या-बहिर्भवा संयोजना ।

एतामेव स्पष्टं भावयति—

खीरदहिसूवकट्टर-लंभे गुडसप्पिवडगवालुंके ।
अंतो उ तिहा पाए, लंबणवयणे विभासा उ ॥६३७॥

क्षीरदधिसूपानां प्रतीतानां कट्टरस्य तीमनोन्मिश्रघृतवटिकारूपस्य देशविशेषप्रसिद्धस्य लाभे सति तथा गुडसर्पिर्वटकवालुङ्कानां च प्राप्तौ सत्यां रसगृद्ध्या रसविशेषोत्पादनायानुकूलद्रव्यैः सह संयोजनां यत्करोति बहिरेव भिक्षामटन् एषा बाह्या द्रव्यसंयोजना । अभ्यन्तरा, पुनर्यद्वसतावागत्य भोजनवेलायां संयोजयति, तथा चाहअन्तस्तु अभ्यन्तरा, पुनः संयोजना त्रिधा-त्रिप्रकारा, तद्यथा-पात्रे लम्बने वदने च, नवरं लम्बनं—कवलः, ततोऽस्यास्त्रिविधाया अपि विभाषा—व्याख्या कर्त्तव्या । सा चैवं यद् द्रव्यं यस्य द्रव्यस्य रसविशेषाधायि तत्तेन सह पात्रे रसगृद्ध्या संयोजयति, यथा—सुकुमारिकादिकं खण्डादिना सह, एषा पात्रेऽभ्यन्तरा संयोजना, यदा तु हस्तगतमेव कवलनयोत्पाटितचूर्णं सुकुमारिकादि खण्डादिना सह संयोजयति तदा कवलेऽभ्यन्तरा संयोजना । यदा पुनर्वदने कवलं प्रक्षिप्य ततः शालनकं प्रक्षिपति, यद्वा-मण्डकादिकं पूर्वं प्रक्षिप्य पश्चाद् गुडादिकं प्रक्षिपति एषा वदनेऽभ्यन्तरा संयोजना । एषा च द्रव्यसंयोजना समस्ताऽप्यप्रशस्ता यतोऽनयाऽऽत्मानं रागद्वेषाभ्यां संयोजयति ।

तथा चामुमेव दोषं वक्तुकाम आह—

संजोयणाए दोसो, जो संजोएइ भत्तपाणं तु ।
दव्वाई रसहेउं, वाघाओ तस्सिमो होइ ॥ ६३८ ॥

संयोजनायां प्रागुक्तस्वरूपायामयं दोषः—' दव्वाइरसहेउं ' ति , अत्रार्षत्वादादिशब्दस्य व्यत्यासेन योजना । ततोऽयमर्थः-द्रव्यस्य सुकुमारिकादेः रसहेतोः-रसविशेषोत्पादनाय, आदिशब्दाच्छुभगन्धादिनिमित्तं च, यो भक्तं पानं चानुकूलद्रव्येण खण्डादिना सह संयोजयति तस्य साधोरयं वक्ष्यमाणः व्याघातः—दीर्घदुःखोपनिपातरूपो भवति ।

तमेव भावयन् भावसंयोजनामप्याह—

संजोयणा उ भावे, संजोएऊण ताणि दव्वाई ।
संजोयइ कम्मेणं, कम्मेण भवं तओ दुक्खं ॥६३९॥

तानि हि सुकुमारिकाखण्डादीनि द्रव्याणि रसगृद्धया संयोजयन्नात्मानमप्रशस्तेन गृद्ध्यात्मकेन भावेन संयोजयति , एषा भावे भावविषया संयोजना , ततस्तानि द्रव्याणि तथा संयोज्यात्मनि कर्म ज्ञानावरणीयादिकं संयोजयति सम्बध्नाति कर्मणा च संयोजयति भवं दीर्घतरं संसारं तस्माच्च भवाद्दीर्घतरसंसाररूपात् दुःखम्—असातं संयोजयति, ततो यो द्रव्यसंयोजनां करोति तस्येत्थमनन्तकालसंवेद्यो दुःखनिपात इति ।

सम्प्रत्यस्या एव द्रव्यसंयोजनाया अपवादमाह—

पत्तेय पउरलम्भे, भुत्तुव्वरिए य सेसगमणऽट्ठा ।
दिट्ठो संजोगो खलु, अह कमो तस्सिमो होइ ॥६४०॥

प्रत्येकम्—एकैकं साधुसंघाटकम् प्रति प्रचुरलाभे—विपुलघृतादिप्राप्तौ सत्यां यदि कथमपि भुक्ते सति चः—समुच्चये शेषम्—उद्धरितं भवति, ततस्तस्य शेषस्य निर्गमनार्थं दृष्टः—अनुज्ञातस्तीर्थकरादिभिः खलु संयोगः, उद्धरितं हि घृतादि न खण्डादिकमन्तरेण मण्डकादिभिरपि सह भोक्तुं शक्यते प्रायस्तृप्तत्वात्, न च परिष्ठापनं युक्तं, घृतादिपरिष्ठापने स्निग्धत्वात् पश्चादपि कीटिकादिसत्त्वव्याघातसम्भवेन बृहत्तरप्रायश्चित्तसम्भवात्, तत उद्धरितघृतादिनिर्गमनार्थं खण्डादिभिरपि तस्य संयोजनं न दोषाय, एष तावदयमपवादः संयोजनायाः । अथान्योऽपि तस्य संयोगस्यायं वक्ष्यमाणः क्रमो-भवनपरिपाटीरूपो भवति ।

तमेवाह—

रसहेउं पडिसिद्धो, संयोगो कप्पए गिलाणऽट्ठा ।
जस्स व अभत्तछंदो, सुहोचिओऽभाविओ जो य ॥६४१॥

रसहेतोः—गृद्ध्या रसविशेषोत्पादनाय संयोगः प्रतिषिद्धस्तीर्थकरादिभिः, यावता पुनः स एव संयोगो ग्लानार्थं—ग्लानसज्जीकरणार्थं कल्पते, यद्वा—यस्य अभक्तच्छन्दः—भक्तारोचकः, यश्च सुखोचितो राजपुत्रादिः यश्चाद्याप्यभावितः—असञ्जातसम्यक्परिणामः शैक्षकस्तस्य निमित्तं कल्पते । उक्तं संयोजनाद्वारम् । पिं० । व्य० । पं० चू० । महा० । ग० । आचा० । अनन्तानुबन्धिकषायेषु, पं० सं० ३ द्वार । संयोज्यते—सम्बध्यतेऽनेकसंख्यैर्भवैर्जन्तवो यैस्ते संयोजनाः । संयोजयत्यात्मनोऽनन्तमपि कालमिति "रम्यादिभ्यः कर्त्तरि" इत्यनट् प्रत्यये संयोजना । कर्म० ५ कर्म० । " संजोयणाए कसाया भवादिसंजोयणातो य । " आ० म० १ अ० । एकजातीयातिचारमीलने, यथा—शय्यातरपिण्डो गृहीतः सो ह्युदकार्द्रहस्तादिना सौम्याहृतः सोऽप्याधाकर्मिकः तत्र यत्प्रायश्चित्तं तत्संयोजनाप्रायश्चित्तम् संयोजनोच्यते । स्था० ४ ठा० १ उ० । कथं संयोजना पृथक् प्रायश्चित्तमुच्यते । अधुना संयोजनाप्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । अस्मिंश्च व्याख्याते यतः प्ररूपणापृथक्त्वमित्येतदपि द्वारं व्याख्यातं द्रष्टव्यम् ।

तत्र चोदकः संयोजनाऽऽदीनां भेदानां प्ररूपणापृथक्त्वमाक्षिपन्नाह—

पडिसेवणं विणा खलु, संजोगाऽऽरोवणा न दिज्जंति ।
माया वि य पडिसेवा, अइप्पसंगो य इति एक्कं ॥१३७॥

इह प्रायश्चित्तं सर्वमुत्पद्यते, प्रतिसेवनातो, खलु मूलगुणगुणप्रतिसेवनाम्, उत्तरगुणप्रतिसेवनां वा विना क्वापि प्रायश्चित्तस्य संभवः " पडिसेवियम्मि दिज्जइ पच्छित्तं इहरहाउ पडिसेहो " इति वचनात्, ततः संयोजनाप्रायश्चित्तमारोपणाप्रायश्चित्तं च प्रतिसेवनामन्तरेण न भवतीति तयोः सम्प्रति प्रतिसेवनायामेवान्तर्भावः । प्रतिकुञ्चनाप्रायश्चित्तमपि न प्रतिसेवनातः पृथगुपपन्नं यतः प्रतिकुञ्चनानाम—माया । तथा चोक्तम्—" पलिउंचणं ति य माय त्ति य नियडि त्ति य एगट्ठा इति । " माया च प्रतिसेवना ततः एकमेव प्रतिसेवनप्रायश्चित्तमुपपत्तिमत् न शेषाणि त्रीणि संयोजनादीनि पृथक् प्रायश्चित्तानि, अन्यथैवमतिप्रसङ्ग आपद्यते । तथाहि-संयोजनादीनि त्रीणि प्रायश्चित्तानि प्रतिसेवना रूपाणि भवन्त्यपि प्रतिसेवना भवन्ति । ततः प्रतिसेवनाऽपि न प्रतिसेवना स्यात् विशेषाभावात् । अनिष्टं चैतत्तस्मादेकमेव प्रायश्चित्तं प्रतिसेवना न शेषाणीति ।

एवं चोदकेनाऽऽक्षिप्ते प्ररूपणापृथक्त्वे सूरिरुत्तरमाह—

एगाहिगारिगाण वि, नाणत्तं केत्तिया व दिज्जंति ।
आलोयणाविही वि य, इय नाणत्तं चउण्हं पि ॥१३८॥

ऐकाधिकारिकाणि नाम एकस्मिन् शय्यातरपिण्डादावधिकृतदोषेऽनालोचिते एवं यानि शेषदोषसमुत्थितानि प्रायश्चितानि तान्यैकाधिकारिकाणि—एकाधिकारे भवान्यैकाधिकारिकाणि अध्यात्मादित्वादिकणिति व्युत्पत्तेः, तेषामप्यैकाधिकारिकाणां नानात्वं, न पुनरैकाधिकारिकतया एकत्वमिति प्रज्ञानाय तदर्थं संयोजनाप्रायश्चित्तं पृथगुच्यते ।

नानात्वमेव गाथाद्वयेन दर्शयति—

सेज्जातरपिण्डे य, उदउल्ले खलु तहा अभिहडे य ।
आहाकम्मे य तहा, सत्त उ सागारिए मासा ॥१३९॥

केनापि साधुना प्रथमतः शय्यातरपिण्ड उपभुक्तः तस्मिन्ननालोचित एव तदनन्तरमुदकार्द्रमासेवितं, ततोऽभ्याहृतं, तदनन्तरमाधाकर्मिकम्, एतानि चत्वार्यप्यैकाधिकारिकाणि अधिकृत एव शय्यातरपिण्डदोषे अनालोचिते शेषदोषप्रायश्चित्तानां संभवात् । एतेषां चैकाधिकारिकाणामपि नानात्वं न तु शय्यातरपिण्डे एव शेषाण्यन्तर्भवन्ति । ततः सर्वाण्यपि पृथगालोचनीयानि न केवल एवैकः शय्यातरपिण्ड इति परिज्ञानाय संयोजना दर्श्यते तत्र शय्यातरपिण्डे मासः लघु, उदकार्द्रेऽपि मासलघु । स्वग्रामादाहृतेऽपि मासलघु । आधाकर्मिके चत्वारो गुरुमासाः । " गुरुगा आहय " इति वचनात् । एवं शय्यातरपिण्डे अधिकृते संयोजनाप्रायश्चित्तं सप्त मासास्तथाचाह-" सत्त उ सागारिए मासा " सागारिको नाम-शय्यातरस्तस्मिन्सागारिके-सागारिकपिण्डे अधिकृते एकाधिकारिकाणामपि नानात्वात् संयोजनाप्रायश्चित्तं सप्त मासाः ।

रण्णो आहाकम्मे, उदउल्ले खलु तहा अभिहडे य ।
दसमास रायपिंडे, उग्गमदोसादिणो चेव ॥ १४० ॥

केनापि प्रथमतो राजपिण्ड उपभुक्तस्ततस्तेनैव राजपिण्डे उपभुक्ते अनालोचित एव आधाकर्मिकमुपभुक्तं तदनन्तरमुदकार्द्रं ततोऽभ्याहृतमेवमेतान्यपि चत्वार्यैकाधिकारिकाणि, अधिकृत एवं—राजपिण्डदोषे शेषदोषाणां सम्भवात् । एतेषां च नानात्वमिति पृथगालोचनायां संयोजना दर्श्यन्ते—राजपिण्डे चत्वारो गुरुमासाः, आधाकर्मिकेऽपि चत्वारो गुरुमासाः । उदकार्द्रे लघुमासः । अभ्याहृतेऽपि लघुमासः इत्यधिकृते राजपिण्डे उद्गमदोषादिना उद्गमदोषेण आदिशब्दादुत्पादनादोषैषणादोषेण चशब्दादन्येन च

१ पुस्तकान्तरे-' आलोयणाविही वि य, इय णाणत्त चउण्हं पि ' ।

यथासंभवं संयोजनायां दश मासाः प्रायश्चित्तम् , एवमनया दिशा तत्तद्दोषसंयोजनात् , संयोजनाप्रायश्चित्तमवसातव्यम् । एवं संयोजनायामनुमतायां मा भूदारोपणाशङ्केति कस्मिन्नपि तीर्थे कति मासा दीयन्ते प्रायश्चित्तमिति परिज्ञानाय संयोजनात् आरोपणाप्रायश्चित्तं पृथक्कृतम् , 'आलोयणा विही वि य'त्ति । यद्यथा प्रतिसेवितं तत्तथैवालोचयितव्यम् । न तु मायया प्रतिकुञ्चनीयमन्यथा मायया प्रतिकुञ्चनेन मायाप्रत्ययमधिकं मासगुरुं प्राप्नोतीत्येवं ज्ञापितः सन् यथा प्रतिसेवितमालोचयते । तत आलोचनाविधिरपि सम्यग्ज्ञापितः स्यात् , अपिशब्दादेवं ज्ञापितो यदा मायया अन्यथा आलोचयते तदा आरोपणायां क्रियमाणायां यत्र मासलघु आभवति , तत्र मासगुरु प्रदातव्यमिति ज्ञापनार्थमारोपणातः प्रतिकुञ्चना-प्रतिकुञ्चनाप्रायश्चित्तं भिन्नं कृतमिति । एवम्-उक्तेन प्रकारेण चतुर्णामपि प्रायश्चित्तानां नानात्वमिति । उक्तं संयोजनाप्रायश्चित्तं तदुक्तौ यतः प्ररूपणापृथक्त्वमिति द्वारमप्युक्तम् । व्य० १ उ० ।

संजोयणादोसदुट्ठ-संयोजनादोषदुष्ट-त्रि० । संयोजना द्रव्यस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं सैव दोषस्तेन दुष्टं यत् । द्रव्यान्तरसंयोगदोषदुष्टे, भ० ७ श० १ उ० ।

संजोयणाहिगरणिया-संयोजनाधिकरणिकी-स्त्री० । संयोजनं हलगरविषकूटयन्त्राङ्गानां पूर्वनिर्वर्त्तितानां मीलनं तदेवाधिकरणक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया । अधिकरणिक्याः क्रियाया भेदे, भ० ३ श० ३ उ० ।

संझच्छेयावरण-सन्ध्याच्छेदावरण-पुं० । संध्याच्छेदः-सन्ध्याविभागः स आव्रियते येन स सन्ध्याच्छेदावरणः। चन्द्र, व्य० ७ उ० ।

संझप्पभ-संध्याप्रभ-न० । शक्रलोकपालस्य सोमस्य विमाने, भ० ३ श० ७ उ० ।

संझब्भराग-सन्ध्याभ्रराग-पुं० । वर्षासु सन्ध्यासमयभाविनि अभ्रराग, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । प्रज्ञा० ।

संझा-सन्ध्या-स्त्री०।"ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने" ॥ ८ । १ । २५ ॥ अनेनात्र नकारस्यानुस्वारः । संझा । प्रा० । सायंकाले,प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । जी० ।

संझागय-सन्ध्यागत-न० । यत्र नक्षत्रे सूर्योऽनन्तरं स्थास्यति तादृशे नक्षत्रे, आ० म० १ अ० । यत्र नक्षत्रे सूर्यस्तिष्ठति तस्माच्चतुर्दशं पञ्चदशं वा नक्षत्रं सन्ध्यागतमित्यन्ये, विशे० । जीत० । पं० व० । नि० चू० । द० प० ।

संझाणुराग-सन्ध्यानुराग-पुं० । सन्ध्याभ्ररागे , "संझाणुरागवसणा वाउकुमारा मुणेयव्वा " प्रज्ञा० २ पद ।

संझापडिक्कमण-सन्ध्याप्रतिक्रमण-न०। प्रतिक्रमणभेदे,सेन०। सन्ध्याप्रतिक्रमणे षडावश्यकसूत्राणि कानीति ? प्रश्नः , अत्रोत्तरम्—" नमो अरिहंताणमि " त्यादि सम्पूर्णनमस्कारः ' करेमि भंते ! सामाइअं ' इत्यादितः ' अप्पाणं वोसिरामी ' त्यन्तं प्रथमं सामायिकाध्ययनम् ॥ १ ॥ 'लोगस्सउज्जोअगरे'त्यादितः'सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु' इत्यन्तं द्वितीयं चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनम् ॥२॥ ' इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जाव णिज्जाए णिसीहियाए अणुजाणह मे मिउग्गहमि' त्यादि तृतीयं वन्दनकाध्ययनम् ॥ ३ ॥ ' चत्तारि मङ्गलं, इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे देवसिओ , इच्छामि पडिक्कमिउं इरिआवहिआए० 'इच्छामि पडिक्कमिउं पगामसिज्जाए०' इत्यादि चतुर्थं प्रतिक्रमणाध्ययनम् ॥ ४ ॥ 'इच्छामि ठामि काउस्सग्गं' इत्यादि ५० १,७ । ५ इच्छामि ठामि काउस्सग्गं, जो मे देवसिओ अइआरो कओ काइओ वाइओ माणसिओ उस्सुत्तो उम्मग्गो अकप्पो अकरणिज्जो दुज्झाओ दुव्विचिंतिओ अणायारो अणिच्छिअव्वो असावगपाउग्गो नाणे दंसणे चरित्ताचरित्ते सुए सामाइए, तिण्हं गुत्तीणं, चउण्हं कसायाणं, पंचण्हमणुव्वयाणं, तिण्हं गुणव्वयाणं, चउण्हं सिक्खावयाणं, बारसविहस्स सावगधम्मस्स, जं खंडिअं जं विराहिअं तस्स मिच्छा मि दुक्कडं । इत्यादि० २ । १०-तस्स उत्तरीकरणेणं, पायच्छित्तकरणेणं, विसोहीकरणेणं, विसल्लीकरणेणं, पावाणं कम्माणं निग्घायणट्ठाए ठामि काउस्सग्गं ॥ १ ॥ अन्नत्थ ऊससिएणं नीससिएणं खासिएणं छीएणं जंभाइएणं उड्डुएणं वायनिसग्गेणं भमलीए पित्तमुच्छाए ॥ १ ॥ सुहुमेहिं अंगसंचालेहिं, सुहुमेहिं खेलसंचालेहिं, सुहुमेहिं दिट्ठिसंचालेहिं ॥ २ ॥ एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो, अविराहिओ, हुज्ज मे काउस्सग्गो ॥ ३ ॥ जाव अरिहंताणं भगवंताणं नमुक्कारेणं न पारेमि ॥ ४ ॥ ताव कायं ठाणेणं मोणेणं झाणेणं अप्पाणं वोसिरामि ॥ ५ ॥ सव्वलोए अरिहंतचेइआणं , करेमि काउस्सग्गं ॥ १ ॥ वंदणवत्तिआए पूअणवत्तिआए सक्कारवत्तिआए सम्माणवत्तिआए बोहिलाभवत्तिआए निरुवसग्गवत्तिआए ॥ २ ॥ सद्धाए मेहाए धिईए धारणाए अणुप्पेहाए वड्ढमाणीए ठामि काउस्सग्गं ॥ ३ ॥ अन्नत्थ० ।

"पुक्खरवरदीवड्ढे, धायइसंडे अ जंबुदीवे अ ।
भरहेरवयविदेहे, धम्माइगरे नमंसामि ॥ १ ॥
तमतिमिरपडलविद्धं-सणस्स सुरगणनरिंदमहिअस्स ।
सीमाधरस्स वंदे, पप्फोडिअमोहजालस्स ॥ २ ॥
जाईजरामरणसोगपणासणस्स,
कल्लाणपुक्खलविसालसुहावहस्स ।
को देवदाणवनरिंदगणच्चिअस्स,
धम्मस्स सारमुवलब्भ करे पमायं ॥ ३ ॥
सिद्धे भो ! पयओ णमो जिणमए नंदी सया संजमे ।
देवं नायसुवण्णकिन्नरगणस्सब्भूअभावच्चिए ॥
लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलुक्कमच्चासुरं ।
धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥ ४ ॥
'सुअस्स भगवओ करेमि काउस्सग्गं वंदणवत्तिआए० ।
सिद्धाणं बुद्धाणं, पारगयाणं परंपरगयाणं ।
लोअग्गमुवगयाणं, नमो सया सव्वसिद्धाणं ॥ १ ॥
जो देवाण वि देवो, जं देवा पंजली नमंसन्ति ।
तं देवदेवमहिअं, सिरसा वंदे महावीरं ॥ २ ॥
इक्को वि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा ॥ ३ ॥
उज्जिंतसेलसिहरे, दिक्खा नाणं निसीहिआ जस्स ।
तं धम्मचक्कवट्टिं, अरिट्ठनेमिं नमंसामि ॥ ४ ॥

चत्तारि अट्ठ दस दो य, वंदिया जिणवरा ! चउव्वीसं ।
परमट्ठनिट्ठिअट्ठा, सिद्धा ! सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ५ ॥

वेआवच्चगराणं संतिगराणं इच्छामि खमासमणो अब्भुट्ठिओ मि अब्भिंतरदेवसिअं खामेउं ? इच्छं खामेमि देवसिअं जं किंचि अपत्तिअं परपत्तिअं भत्ते पाणे विणए वेआवच्चे आलावे संलावे उच्चासणे समासणे अंतरभासाए उवरिभासाए जं किंचि मज्झ विणयपरिहीणं सुहुमं वा बायरं वा तुब्भे जाणह अहं न जाणामि तस्स मिच्छा मि दुक्कडं । 'इच्छामि खमासमणो ! पिअं च मे जं भे' इत्यादि पञ्चमं कायोत्सर्गाध्ययनम् ॥ ५ ॥ 'उग्गए सूरे नमुक्कारसहिअं पच्चक्खामी' त्यादि सर्वाण्यपि प्रत्याख्यानसूत्राणि षष्ठं प्रत्याख्यानाध्ययनम् ॥ ६ ॥ च इमानि प्रतिक्रमणे षडावश्यकसूत्राणि परम्परया ज्ञेयानीति ॥ ४१ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

संझाराइ-सन्ध्यारात्रि-स्त्री० । सन्ध्या येन राजते-शोभते दीप्यतेऽनेन सन्ध्यारात्रिः । रजन्याम् , नि० चू० १६ उ० ।

संझाविगम-सन्ध्याविगम-पुं० । रात्रौ, नि० चू० १६ उ० ।

संझाविराग-सन्ध्याविराग-पुं० । सन्ध्यारूपो विरुद्धस्तिमिररूपत्वाद् रागः सन्ध्याविरागः।संध्यासमये,जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

संटंक-संटङ्क-पुं० । प्रबन्धसम्बन्धे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । विशे० ।

संठवण-संस्थापन-न० । संस्करणे , विशे० । सूत्र० ।

संठवणा-संस्थापना-स्त्री० । संस्कारे, पं० व० २ द्वार । वसतेः संस्कारकरणे,ध० । तस्यामपि नियुक्ता भणन्ति—वयमकुशलाः संस्थापनाकर्मणि कर्तव्ये सप्राभृतिकायामपि वसतौ कारणतः स्थिताः स्वकीयमुपकरणं प्रयत्नेन संरक्षन्ति यावत्प्राभृतिका क्रियते तावदेकस्मिन् पार्श्वे तिष्ठन्ति । ध० ३ अधि० । पुनरपि योगोत्क्षेपे,पं०चू० ४ कल्प ।

संठ(ठा)विअ-संस्थापित-त्रि० । "वाऽव्ययोत्खातादावदातः"॥ ८। १ ।६७॥ इत्याकारस्याऽकारः । संस्थापिते,प्रा० ।

संठवित्तए-संस्थापयितुम्-अव्य० । गृहस्थभावेन द्रव्यलिङ्गाच्च्यावयितुमित्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

संठाण-संस्थान-न० । संतिष्ठतेऽनेन रूपेण पुद्गलात्मकं वस्त्विति संस्थानम् । उत्त० १ अ० । आकारविशेषे, मुखवृत्त्या पुद्गलरचनाकारे, आव०४ अ० । दर्श० । अत्यद्भुते रचनाविशेषे, आ० म० १ अ० । विशे० । स० । औ० । स्था० । अनु० । चं० प्र० । अनु० । भ० ।

आकृतिविशेषाः संस्थानानि तानि च जीवाजीवसम्बन्धित्वेन द्विधा भवन्ति तत्रेहाजीवसम्बन्धीनि तावदाह—

कति णं भंते ! संठाणा पण्णत्ता ? , गोयमा ! छ संठाणा पण्णत्ता, तं जहा—परिमंडले वट्टे तंसे चउरंसे आयते अणित्थंथे । परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? , गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा एवं चेव एवं०जाव अणित्थंथा एवं पएसट्ठाए वि। (७२४+)

'कइ णं भंते' इत्यादि, संस्थानानि—स्कन्धाकाराः 'अणित्थंथे' त्ति इत्थम्—अनेन प्रकारेण परिमण्डलादिना तिष्ठतीति इत्थंस्थं न इत्थंस्थमनित्थंस्थं ; परिमण्डलादिव्यतिरिक्तमित्यर्थः , 'परिमण्डला णं भंते ! संठाण' त्ति परिमण्डलसस्थानवन्ति भदन्त ! द्रव्याणीत्यर्थः 'दव्वट्ठयाए' त्ति द्रव्यरूपमर्थमाश्रित्येत्यर्थः 'पएसट्ठयाए' त्ति प्रदेशरूपमर्थमाश्रित्येत्यर्थः । भ० २५ श० ३ उ० । (एतेषामल्पाबहुत्वम् 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ६६३ पृष्ठे गतम्।)

रत्नप्रभाद्यपेक्षया संस्थानप्ररूणामाह—

कति णं भंते ! संठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच संठाणा पण्णत्ता । परिमण्डले ०जाव आयते । परिमण्डला णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ?, गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता । वट्टा णं भंते संठाणा किं संखेज्जा० ? एवं चेव एवं ०जाव आयता । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए परिमण्डला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? , गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा एवं चेव, एवं ०जाव आयया । सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए परिमण्डला संठाणा एवं चेव एवं०जाव आयया । एवं०जाव अहे सत्तमाए । सोहम्मे णं भंते ! कप्पे परिमण्डला संठाणा एवं चेव एवं ०जाव अच्चुए । गेविज्जगविमाणा णं भंते ! परिमंडलसंठाणा एवं चेव एवं अणुत्तरविमाणेसु वि , एवं ईसिपब्भाराए वि ॥ जत्थ णं भंते ! एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? , गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा, अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा चेव, एवं ०जाव आयता । जत्थ णं भंते ! एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे तत्थ परिमंडला संठाणा एवं चेव वट्टा संठाणा एवं चेव, एवं ०जाव आयता । एवं एक्केकेणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा । जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा०। पुच्छा , गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा० पुच्छा गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, एवं चेव०जाव आयता । जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा० ? पुच्छा गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता ।

वट्टा संठाणा एवं चेव० जाव आयता। एवं पुणरवि एक्के क्केणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा जहेव हेट्ठिल्ला०जाव आयता णं एवं ० जाव अहेसत्तमाए एवं कप्पेसु वि० जाव ईसीपब्भाराए पुढवीए। (सू० ७२५)

'कइ ण' मित्यादि, इह षष्ठसंस्थानस्य तदन्यसंयोगानिष्पन्नत्वेनाविवक्षणात् पञ्चेत्युक्तम्। अथ प्रकारान्तरेण नाऽऽह–'जत्थ ण' मित्यादि,किल सर्वोऽप्ययं लोकः परिमण्डलसंस्थानद्रव्यैर्निरन्तरं व्याप्तस्तत्र च कल्पनया यानि यानि तुल्यप्रदेशावगाढानि तुल्यप्रदेशानि तुल्यवर्णादिपर्यवाणि च परिमण्डलसंस्थानवन्ति द्रव्याणि तानि तान्येकपङ्क्त्यां स्थाप्यन्ते, एकमेकैकजातीयेष्वेकैकपङ्क्त्यामौत्तराधर्येण निक्षिप्यमाणेष्वल्पबहुत्वभावाद् यवाकारः परिमण्डलसंस्थानसमुदायो भवति। तत्र किल जघन्यप्रदेशिकद्रव्याणां वस्तुस्वभावेन स्तोकत्वादाद्या पङ्क्तिर्ह्रस्वा ततः शेषाणां क्रमेण बहुबहुतरत्वाद्दीर्घदीर्घतरा, ततः परेषां क्रमेणाल्पतरत्वात् ह्रस्वह्रस्वतरैव यावदुत्कृष्टप्रदेशानामल्पतमत्वेन ह्रस्वतमेत्येवं तुल्यैस्तदन्यैश्च परिमण्डलद्रव्यैर्यवाकारं क्षेत्रं निष्पाद्यत इति इदमेवाश्रित्योच्यते–'जत्थ' त्ति यत्र देशे 'एगे' त्ति एकं'परिमंडले'त्ति परिमण्डलं-संस्थानं वर्त्तत इति गम्यते,'जवमज्झे' त्ति यवस्येव मध्यं-मध्यभागो यस्य विपुलत्वसाधर्म्याद् यवमध्यं; यवाकारमित्यर्थः। तत्र यवमध्यं परिमण्डलसंस्थानानि-यवाकारनिर्वर्त्तकपरिमण्डलसंस्थानव्यतिरिक्तानि किं संख्यातानि? इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं त्वनन्तानि यवाकारनिर्वर्त्तकेभ्यस्तेषामनन्तगुणत्वात् तदपेक्षया च यवाकारनिष्पादकानामनन्तगुणहीनत्वादिति। पूर्वोक्तामेव संस्थानप्ररूपणां रत्नप्रभादिभेदेनाह–'जत्थे' त्यादि सूत्रसिद्धम्।

अथ संस्थानान्येव प्रदेशतोऽवगाहनतश्च निरूपयन्नाह–

वट्टे णं भंते! संठाणे कतिपदेसिए कतिपदेसोगाढे पण्णत्ते?, गोयमा! वट्टे संठाणे दुविहे पण्णत्ते, घणवट्टे य पयरवट्टे य। तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–ओयपएसे य जुम्मापएसे य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पंचपएसिए पंचपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे। तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जह० सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे प०, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पण्णत्ता, तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बत्तीसपएसिए बत्तीसपएसोगाढे प०, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे॥ तंसे णं भंते! संठाणे कतिपदेसिए कतिपदेसोगाढे प०?, गोयमा! तंसे णं संठाणे दुविहे पण्णत्ते तं जहा–घणतंसे य पयरतंसे य। तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पण्णत्ता, तं जहा–ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जह० तिपएसिए तिपएसोगाढे प० उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे प०, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे प०। तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे प०, तं जहा–ओयपएसिए जुम्मपएसिए। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे प० उक्को० अणंतपएसिए तं चेव॥ चउरंसे णं भंते! संठाणे कतिपदेसिए? पुच्छा, गोयमा! चउरंसे संठाणे दुविहे प० भेदो जहेव वट्टस्स० जाव तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं नवपएसिए नवपएसोगाढे प०,उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे प०। तत्थ णं जे से जुम्मपदेसिए से जहन्नेणं चउपएसिए चउपएसोगाढे प०, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से घणचउरंसे से दुविहे पण्णत्ता, तं जहा–ओयपएसिए जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए सत्तावीसतिपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे पण्णत्ता, उक्को०अणंतपएसिए तहेव। आयए णं भंते! संठाणे कतिपदेसिए कतिपएसोगाढे प०?, गोयमा! आयए णं संठाणे तिविहे पण्णत्ते, तं जहा–सेढिआयते पयरायते घणायते। तत्थ णं जे से सेढिआयते से दुविहे पण्णत्ता, तं जहा–ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे ओयप० से जह० तिपएसिए तिपएसोगाढे उक्को० अणंतपए० तं चेव, तत्थ णं जे से जुम्मपएसे से जह० दुपएसिए दुपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंता तहेव। तत्थ णं जे से पयरायते से दुविहे प०, तं जहा–ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंता तहेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे उक्कोसेणं अणंता तहेव। तत्थ णं जे से घणायते से दुविहे प० तं जहा–ओयपएसिए जुम्मपएसिए। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणयालीसपएसिए पणयालीसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंत०तहेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जह०बारसपएसिए बारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंत० तहेव॥ परिमंडले णं भंते! संठा–

णे कतिपदेसिए ?, पुच्छा, गोयमा ! परिमंडले णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—घणपरिमंडले य, पयरपरिमंडले य, तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से जहन्नेणं वीसतिपदेसिए वीसइपएसोगाढे, उक्कोसे णं अणंतपदे०तहेव । तत्थ णं जे से घणपरिमंडले से जहन्नेणं चत्तालीसतिपदेसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ता, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ता । (सू०-७२६)

'वट्टे ण' मित्यादि अथ परिमण्डलं पूर्वम्—आदावुक्तम् इह तु कस्मात्तत्त्यागेन वृत्तादिना क्रमेण तानि निरूप्यन्त ?, उच्यते—वृत्तादीनि चत्वार्यपि प्रत्येकं समसंख्यविषमसंख्यप्रदेशान्यतस्तत्साधर्म्यात्तेषां पूर्वमुपन्यासः परिमण्डलस्य पुनरेतदभावात्पश्चाद् विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति, 'घणवट्टे' त्ति सर्वत्र समं घनवृत्तं मोदकवत् 'पयरवट्टे' त्ति बाहल्यतो हीनं तदेव प्रतरवृत्तं मण्डलवत्, 'ओयपएसिए' त्ति विषमसंख्यप्रदेशनिष्पन्नं 'जुम्मपएसिए' त्ति समसंख्यप्रदेशनिष्पन्नं, 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए पयरवट्टे से जहन्नेणं पंचपएसिए' इत्यादि, इत्थं पञ्चप्रदेशावगाढं, पञ्चाणुकात्मकमित्यर्थः, उत्कर्षेणानन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढं लोकस्याप्यसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्, 'जे से जुम्मपएसे से जहन्नेणं बारसपएसिए' इति एतस्य स्थापना 'जे से ओयपएसिए घणवट्टे से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे' त्ति एतस्य स्थापना—अस्य मध्यपरमाणोरुपर्येकः स्थापितोऽधश्चैक इत्येवं सप्तप्रदेशिकं घनवृत्तं भवतीति 'जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बत्तीसइपएसिए' इत्यादि एतस्य स्थापना—अस्य चोपरीदृश एव प्रतरः स्थाप्यस्ततः सर्वे चतुर्विंशतिस्ततः प्रतरद्वयस्य मध्याणूनां चतुर्णामुपर्यन्ये चत्वारोऽधश्चेत्येवं द्वात्रिंशद्भवतीति त्र्यस्रसूत्रे—'जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए' त्ति अस्य स्थापना—'जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए' त्ति अस्य स्थापना—'जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणतीसपएसिए' त्ति, अस्य स्थापना—अस्य पञ्चदशप्रदेशिकस्य प्रतरस्योपरि दशप्रदेशिकः एतस्याप्युपरि षट्प्रदेशिकः एतस्याप्युपरि त्रिप्रदेशिकः प्रतरः एतस्याप्युपर्येकः प्रदेशो दीयते इत्येवं पञ्चत्रिंशत् प्रदेशा इति । 'जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए' त्ति, अस्य स्थापना—अत्रैकस्योपरि प्रदेशो दीयत इत्येवं चत्वार इति । चतुरस्रसूत्रे—'जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं नवपएसिए' त्ति एवं 'जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए' त्ति, एवं 'जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तावीसपएसिए' त्ति, एवमेतस्य नवप्रदेशिकप्रतरस्योपर्यन्यदपि प्रतरद्वयं स्थाप्यत इत्येवं सप्तविंशतिप्रदेशिकं चतुरस्रं भवतीति 'जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं अट्ठपएसिए' इत्येवमस्योपर्यन्यश्चतुष्प्रदेशिकप्रतरो दीयत इत्येवमष्टप्रदेशिकं स्यादिति । आयतसूत्रे—'सेढिआयए' त्ति श्रेण्यायतं प्रदेशश्रेणीरूपं प्रतरायतं—कृतविष्कम्भश्रेणीद्वयादिरूपं घनायतं—बाहल्यविष्कम्भोपेतमनेकश्रेणीरूपम्, तत्र श्रेण्यायतमोजःप्रदेशिकं जघन्यं त्रिप्रदेशिकं, तच्चैवम्—१ तदेव युग्मप्रदेशिकं द्विप्रदेशिकं तच्चैवं 'जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पन्नरसपएसिए' त्ति, एवं तदेव युग्मप्रदेशिकं जघन्यं षट्प्रदेशिकम् । तच्चैवम्—एवं घनायतमोजःप्रदेशिकं जघन्यं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं तच्चैवम्—अस्योपर्यन्यत् प्रतरद्वयं स्थाप्यत इत्येवं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं जघन्यमोजःप्रदेशिकं घनायतं भवति । तदेव युग्मप्रदेशिकं द्वादशप्रदेशिकम् । तच्चैवम्—एतस्य षट्प्रदेशिकस्योपरि षट्प्रदेशिक एवान्यः प्रतरः स्थाप्यते ततो द्वादशप्रदेशिकं भवतीति 'परिमंडलेणमि' त्यादि इह ओजोयुग्मभेदौ न स्तः युग्मरूपत्वेनैकरूपत्वात्परिमण्डलस्येति तत्र प्रतरपरिमण्डलं जघन्यतो विंशतिप्रदेशिकं भवति, तदेवं स्थापना—एतस्यैवोपरि विंशतिप्रदेशिकेऽन्यस्मिन् प्रतरे दत्ते चत्वारिंशत्प्रदेशिकं घनपरिमण्डलं भवतीति ॥ अनन्तरं परिमण्डलं प्ररूपितम् । भ० २५ श० ३ उ० । साङ्गोपाङ्गविचारे, जं० ३ वक्ख० । दर्श० । सू० प्र० । आ० म० । आ० चू० । परिमण्डलादिसंस्थानानां संख्येयासंख्येयत्वविचारः 'चरम' शब्दे तृतीयभागे ११३७ पृष्ठे गतः ।)

संस्थानभेदानाह—

कइविहे णं भंते ! संठाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! छव्विहे संठाणे पन्नत्ता । तं जहा—समचउरंसे १ णिग्गोहपरिमण्डले२ साइए३ वामणे४ खुज्जे५ हुंडे६ । णेरइया णं भंते ! किंसंठाणी पन्नत्ता ?, गोयमा ! हुंडसंठाणी पन्नत्ता, असुरकुमारा किंसंठाणी पन्नत्ता ? गोयमा !, समचउरंससंठाणसंठिया पन्नत्ता, एवं० जाव थणियकुमारा । पुढवी मसूरसंठाणा पण्णत्ता, आऊ थिबुयसंठाणा पन्नत्ता, तेऊ सूइकलावसंठाणा पन्नत्ता, वाऊ पडागासंठाणा पन्नत्ता, वणस्सई नाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता, वेइंदियतेइंदियचउरिंदियसंमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खा हुंडसंठाणा पण्णत्ता, गब्भवक्कंतिया छव्विहसंठाणा संमुच्छिममणुस्सा हुंडसंठाणसंठिया पन्नत्ता, गब्भवक्कंतियाणं मणुस्साणं छव्विहा संठाणा पन्नत्ता, जहा असुरकुमारा तहा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया वि । [सू०-१५५+]

'कइविहे' णं 'भंते ! संठाणे' त्यादि, तत्र मानोन्मानप्रमाणानि अन्यूनान्यनतिरिक्तानि अङ्गोपाङ्गानि च यस्मिन् शरीरसंस्थाने तत्समचतुरस्रसंस्थानं, तथा नाभित उपरि सर्वावयवाश्चतुरस्रा-लक्षणाऽविसंवादिनोऽधस्तु तदनुरूपं यन्न भवति तन्न्यग्रोधसंस्थानम्, तथा नाभितोऽधः सर्वावयवाश्चतुरस्रा लक्षणाविसंवादिनो यस्योपरि च यत्तदनुरूपं न भवति तत्सादिसंस्थानम्, तथा ग्रीवाहस्तपादाश्च समचतुरस्रा लक्षणयुक्ता यत्र संक्षिप्तं विकृतं च मध्ये कोष्ठं तत् कुब्जसंस्थानम्, तथा यल्लक्षणयुक्तं कोष्ठं चतुरस्रलक्षणोपेतंग्रीवाद्यवयवहस्तपादं च तद्वामनम्, तथा यत्र हस्तपाद्याद्यवयवाः बहुप्रायाः प्रमाणविसंवादिनश्च तद्धुण्डमित्युच्यते । स० १५५ सम० । ('धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६७१ पृष्ठे गता वक्तव्यता ।) (पृथिवीकायिकादीनां संस्थानानि पृथिव्यादिषु शब्देषु ।)

कृतयुग्मादिभेदेन संस्थानमाह—

परिमंडले णं भंते ! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे

तेओए दावरजुम्मे कलियोए ?, गोयमा ! नो कडजुम्मे णो तेयोए णो दावरजुम्मे, कलियोए। वट्टे णं भंते ! संठाणे दव्वट्ठयाए एवं चेव एवं० जाव आयंते। परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा तेयोया दावरजुम्मा कलियोगा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा, कलिओगा, एवं० जाव आयता ॥ परिमंडले णं भंते ! संठाणे पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे ? पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मे सिय तेयोगे सिय दावरजुम्मे सिय कलियोए, एवं० जाव आयंते। परिमंडला णं भंते ! संठाणा पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा ? पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा० जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि तेओगा वि दावरजुम्मा वि कलिओगा वि ४ एवं० जाव आयता ॥ परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे० जाव कलियोगपएसोगाढे?, गोयमा ! कडजुम्मपएसोगाढे, णो तेयोगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलियोगपएसोगाढे ॥ वट्टे णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मे ? पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मपदेसोगाढे सिय तेयोगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे, सिय कलियोगपएसोगाढे ॥ तंसे णं भंते ! संठाणे पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेयोगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपदेसोगाढे, नो कलिओगपएसोगाढे। चतुरंसे णं भंते ! संठाणे जहा वट्टे तहा चउरंसे वि। आयए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मपएसोगाढे० जाव सिय कलिओगपएसोगाढे। परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा तेयोगपएसोगाढा ? पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मपएसोगाढा, णो तेयोगपएसोगाढा, नो दावरजुम्मपएसोगाढा, नो कलियोगपएसोगाढा। वट्टा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेयोगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलियोगपएसोगाढा वि। तंसा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा णो तेयोगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलियोगपएसोगाढा, विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा तेयोगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलियोगपएसोगाढा। चउरंसा जहा वट्टा। आयया णं भंते ! संठाणा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेयोगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा, विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि० जाव कलिओगपएसोगाढा वि। परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयठितीए तेयोगसमयठितीए दावरजुम्मसमयठितीए कलिओगसमयठितीए ?, गोयमा ! सिय कडजुम्मसमयठितीए० जाव सिय कलिओगसमयठितीए एवं० जाव आयते। परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मसमयठितीया पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयठितीया० जाव सिय कलिओगसमयठितीया, विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयठितीया वि० जाव कलिओगसमयठितीया वि, एवं० जाव आयता ॥ परिमंडले णं भंते ! संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे० जाव सिय कलियोगे ?, गोयमा ! सिय कडजुम्मे एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ठितीए एवं नीलवन्नपज्जवेहिं एवं पंचहिं वन्नेहिं दोहिं गंधेहिं पंचहिं रसेहिं अट्ठहिं फासेहिं ०जाव लुक्खफासपज्जवेहिं। (सू०-७२७)

'परिमंडले' त्यादि, परिमण्डलं द्रव्यार्थतयैकमेव द्रव्यं, न हि परिमण्डलस्यैकस्य चतुष्कापहारोऽस्तीत्यकल्वचिन्तायां न कृतयुग्मादिव्यपदेशः, किन्तु—कल्योजव्यपदेश एव, यदा तु पृथक्त्वचिन्ता तदा कदाचिदेतावन्ति तानि परिमण्डलानि भवन्ति यावतां चतुष्कापहारेण विच्छेदना भवति कदाचित्पुनस्त्र्यादिव्यधिकानि भवन्ति कदाचिद् द्वे कदाचिद्कमधिकमित्यत एवाह—' परिमंडला णं भंते ! ' इत्यादि 'ओघादेसेणं' ति सामान्यतः, विहाणादेसेणं' ति विधानादेशो यत्समुदितानामप्येकैकस्यादेशनं तेन च कल्योजतैवेति। अथ प्रदेशार्थचिन्तां कुर्वन्नाह—' परिमंडलेणं ' मित्यादि, तत्र परिमण्डलं संस्थानं प्रदेशार्थतया विंशत्यादिषु सत्प्रदेशेषु ये प्रदेशाः परिमण्डलसंस्थाननिष्पादका व्यवस्थितास्तदपेक्षयेत्यर्थः, ' सिय कडजुम्मे ' त्ति तत्प्रदेशानां चतुष्कापहारेणापहियमाणानां चतुष्पर्यवसितत्वे कृतयुग्मं तत्स्यात्, यदा त्रिपर्यवसानं तत्तदा त्र्योजः, एवं द्वापरं कल्योजश्चेति, यस्मादेकत्रापि प्रदेशे बहवोऽणवोऽवगाहन्त इति। अथावगाहप्रदेशनिरूपणायाह—' परिमंले' त्यादि, ' कडजुम्मपएसोगाढे ' त्ति यस्मात् परिमण्डलं जघन्यतो विंशतिप्रदेशावगाढमुक्तं विंशतेश्च चतुष्कापहारे चतुष्पर्यवसितत्वं भवति, एवं परिमण्डलान्तरेऽपीति। ' वट्टए ' मित्यादि, ' सिय कडजुम्मपएसोगाढे, त्ति यत्प्रतरवृत्तं द्वादशप्रदेशिकं यच्च घनवृत्तं द्वात्रिंशत्प्रदेशिकमुक्तं तच्चतुष्कापहारे चतुरग्रत्वात्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं ' सिय तेओयपएसोगाढे ' त्ति यच्च घनवृत्तं सप्तप्रदेशिकमुक्तं तत्त्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं ' सिय कलिओयपएसोगाढे ' त्ति यत्प्रतरवृत्तं पञ्चप्रदेशिकमुक्तं तदेकाग्रत्वात्कल्योजःप्रदेशावगाढमिति ॥ 'तंसेणं' मित्यादि, 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' त्ति यद् घनत्र्यस्रं चतुष्प-

षेशिकं 'तत्कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्' 'सिय तेश्रोगपएसोगाढे' त्ति यत् प्रतरत्र्यस्रं-त्रिप्रदेशावगाढं घनत्र्यस्रं च-पञ्चत्रिंशत्प्रदेशावगाढं तत्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं, 'सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' त्ति यत्प्रतरत्र्यस्रं षट्प्रदेशिकमुक्तं तद् द्व्यग्रत्वाद् द्वापरप्रदेशावगाढमिति ॥ 'चउरंसेणं' मित्यादि, 'जहा वट्टे' त्ति 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेश्रोयपएसोगाढे सिय कलिश्रोयपएसोगाढे' इत्यर्थः, तत्र यत् प्रतरचतुरस्रं चतुष्प्रदेशिकं घनचतुरस्रं चाष्टप्रदेशिकमुक्तं तच्चतुरग्रत्वात्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं, तथा यद् घनचतुरस्रं सप्तविंशतिप्रदेशिकमुक्तं तत्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं, तथा यत्प्रतरचतुरस्रं नवप्रदेशिकमुक्तं तदेकाग्रत्वात् कल्योजःप्रदेशावगाढमिति। 'आयएणं' मित्यादि 'सियकडजुम्मपएसोगाढे' त्ति यद् घनायतं द्वादशप्रदेशिकमुक्तं तत्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं यावत्करणात्-'सिय तेश्रोयपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' त्ति दृश्यम्, तत्र च यत् श्रेण्यायतं त्रिप्रदेशावगाढं यच्च प्रतरायतं पञ्चदशप्रदेशिकमुक्तं तत्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढम्, यत्पुनः श्रेण्यायतं द्विप्रदेशिकं यच्च प्रतरायतं षट्प्रदेशिकं तद् द्व्यग्रत्वाद् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं, 'सिय कलिश्रोयपएसोगाढे' त्ति यद् घनायतं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं तदेकाग्रत्वात्कल्योजःप्रदेशावगाढमिति। एवमेकत्वेन प्रदेशावगाढमाश्रित्य संस्थानानि, चिन्तितानि अथ पृथक्त्वेन तानि तथैव चिन्तयन्नाह-'परिमंडलाणं' मित्यादि 'श्रोघादेसेणं वि' त्ति सामान्यतः समस्तान्यपि परिमण्डलानीत्यर्थः 'विहाणादेसेण वि' त्ति भेदतः एकैकं परिमण्डलमित्यर्थः, कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्येव विंशतिचत्वारिंशत्प्रभृतिप्रदेशावगाढित्वेनोक्तत्वात्तेषामिति। 'वट्टा णं' मित्यादि, 'श्रोघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढे' त्ति वृत्तसंस्थानाः स्कन्धाः सामान्येन चिन्त्यमानाः कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः सर्वेषां तत्प्रदेशानां मीलने चतुष्कापहारे तत्स्वभावत्वेन चतुष्पर्यवसितत्वात्, विधानादेशेन पुनर्द्वापरप्रदेशावगाढवर्जाः शेषावगाढा भवन्ति, यथा पूर्वोक्तेषु पञ्चसप्तादिषु जघन्यवृत्तभेदेषु चतुष्कापहारे द्व्यावशिष्टता नास्ति एवं सर्वेष्वपि तेषु वस्तुस्वभावत्वाद्, अत एवाह-'विहाणादेसेणं' मित्यादि। एवं त्र्यस्रादिसंस्थानसूत्राण्यपि भावनीयानि॥ एवं तावत्क्षेत्रत एकत्वपृथक्त्वाभ्यां संस्थानानि चिन्तितानि। अथ ताभ्यामेव कालतो भावतश्च तानि चिन्तयन्नाह-'परिमंडलेणं' मित्यादि, अयमर्थः—परिमण्डलेन संस्थानेन परिणताः स्कन्धाः कियन्तं कालं तिष्ठन्ति? किं चतुष्कापहारेण तत्कालस्य समयाश्चतुरग्रा भवन्ति त्रिद्व्येकाग्रा वा?, उच्यते, सर्वे संभवन्तीति। इह चैता वृद्धोक्ताः संग्रहगाथाः—

"परिमंडले य १ वट्टे २, तंसे ३ चउरंस ४ आयए ५ चेव।
घणपयरपढमवज्जं, श्रोयपएसे य जुम्मे य॥ १॥
पंच य वारसयं खलु, सत्त य बत्तीसयं च वट्टम्मि।
तियछक्कयपणतीसा, चउरो य हवंति तंसम्मि॥ २॥
नव चेव तहा चउरो, सत्तावीसा य श्रट्ठ चउरंसे।
तिगदुगपन्नरसं चे-व छ चेव य आयए हौंति॥ ३॥
पणयालीसा वारस, छब्भेया आययम्मि संठाणे।
परिमंडलम्मि वीसा, चत्ता य भवे पएसग्गं॥ ४॥
सव्वे वि आययम्मि, गेण्हसु परिमंडलम्मि कडजुम्मं।
वज्जेज्ज कलिं तंसे, दावरजुम्मं च सेसेसु॥ ५॥" इति।

भ० २५ श० ३ उ०। (इन्द्रियाणां संस्थानम्। 'इंदिय' शब्दे द्वितीयभागे ५४८ पृष्ठे उक्तम्।) (नैरयिकाणां तथा-नरकपृथिवीनां संस्थानानि 'णरग' शब्दे चतुर्थभागे १८०७ पृष्ठे उक्तानि।) (शरीराणां संस्थानानि 'सरीर' शब्दे वक्ष्यते।) (वनस्पतिजीवानां संस्थानम् 'वणप्फइ' शब्दे षष्ठभागे उक्तम्।) मृगशिरोनक्षत्रे च। सू० प्र० १२ पाहु०।

संठाणकप्प-संस्थानकल्प-पुं०। संस्थानरूपे कल्पे, पं० भा०।

दारं।

दंसण-णाण-चरित्ते, तवे य तह भावणा तु समितीसु।
छण्हं पि तिप्पगारं, सद्दह संठाणसंघणता॥
सद्दहति सम्मदंसण, आयरति परूवणं च कुणमाणो।
संठाणकप्प एसो, एवं सेसाण वी णेयं॥
संठाणकप्प एसो, भणितो तु समासतो जिणक्खाओ॥

पं० भा० ५ कल्प।

संठाणसंकमण-संस्थानकसंक्रमण-न०। पिपीलिकादीनामण्डादिसञ्चलने, सण्ठाणगसङ्कमणं पिपीलियगमकोडगादीणं भण्णति। नि० चू० १३ उ०।

संठाणछक्क-संस्थानषट्क-न०। समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवामनकुब्जहुण्डसंस्थानानां समुदाये, कर्म० २ कर्म०।

संठाणऽज्झयण-संस्थानाध्ययन-न०। अनुत्तरौपपातिकदशानां पञ्चमाध्ययने, स्था० १० ठा० ३ उ०।

संठाणणाम-संस्थाननामन्-न०। संतिष्ठते विशिष्टावयवरचनात्मिकया शरीराकृत्या जन्तवो भवन्ति येन तत्संस्थानं तदेव नाम संस्थाननाम। समचतुरस्रादिसंस्थानकारणे नामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म०। संस्थानमाकारविशेषस्तेष्वेव गृहीतसंघातितबद्धेष्वौदारिकादिषु पुद्गलेषु संस्थानविशेषो यस्य कर्मण उदयात्प्रादुर्भवति तत्संस्थाननाम। पं० सं० ३ द्वार। श्रा०। प्रव०। प्रज्ञा०।

से किं तं संठाणणामे संठाणणामे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—परिमंमलसंठाणणामे वट्टसंठाणणामे तंससंठाणणामे चउरंससंठाणणामे आयतसंठाणणामे से तं संठाणणामे।

अनु०।

संठाणणिव्वत्ति-संस्थाननिर्वृत्ति-स्त्री०। निर्वृत्तिभेदे, भ० १९ श० ८ उ०। (सा च पञ्चविधा 'णिव्वत्ति' शब्दे चतुर्थभागे २१२० पृष्ठे दर्शिता।)

संठाणपरिणय-संस्थानपरिणत-पुं०। संस्थानरूपतया परिणते पुद्गले, प्रज्ञा०।

संठाणपरिणया पंचविधा पण्णत्ता, तं जहा—परिमण्डलसंठाणपरिणया वट्टसंठाणपरिणया तंससंठाणपरिणया चउरंससंठाणपरिणया आययसंठाणपरिणया। प्रज्ञा० १ पद।

संठाणपरिणाम-संस्थानपरिणाम-पुं० । संस्थानरूपे परिणामे, प्रज्ञा० २३ पद । (अत्रत्यं सूत्रम् 'परिणाम' शब्दे पञ्चमभागे ४६५ पृष्ठे उक्तम् ।)

संठाणविचय-संस्थानविचय-न० । संस्थानानि लोकद्वीपसमुद्राद्याकृतयः विचीयन्ते-निर्णीयन्ते पर्यालोच्यन्ते वा यस्मिंस्तत् संस्थानविचयम् । धर्मध्यानभेदे, ध० । संस्थानं लोकाकाशस्यैव धर्माधर्मयोर्जीवानां समचतुरस्रादि, अजीवानां परिमण्डलादि, कालस्य मनुष्यक्षेत्राकृति । ध० ३ अधि० । औ० ।

संठावंत-संस्थापयत्-त्रि० । अविनाशयति, नि०चू० १७ उ० ।

संठिइ-संस्थिति-स्त्री० । व्यवस्थायाम्, चं० प्र० १ पाहु० । सू० प्र० । बृ० ।

संठिय-संस्थित-त्रि० । विशिष्टसंस्थानवति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उपा० । स्वप्रमाणतया स्थिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । सम्यक् स्वप्रमाणतया स्थितः संस्थित इति व्युत्पत्तेः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । तं० । औ० । व्यवस्थिते, भ० १ श० १ उ० । रा० । " संठियसुसिलिट्ठगूढगुप्फ " सम्यक् स्वप्रमाणतया स्थितौ संस्थितौ सुश्लिष्टौ मांसलौ गूढौ गुल्फौ गुलुकौ येषां ते तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । तं० । रा० । प्रश्न० । संस्थाने, न० । आकारे, रा० । जं० । प्रश्न० ।

संड-षण्ड-न० । खण्डे, वने, जं० ३ वक्ष० ।

संडंस-सन्दंश-पुं० । अयस्कारोपकरणे, ओघ० । आ० म० ।

संडंसतुंड-सन्दंशतुण्ड-पुं० । सन्दंशाकारं तुण्डं येषां ते तथा । संदंशाकारमुखेषु पक्षिषु, उत्त० १६ अ० । प्रश्न० ।

संडप्पवायगुहा-षण्डप्रपातगुहा-स्त्री० । 'खंडप्पवायगुहा' शब्दे उक्तेऽर्थे, आ० क० १ अ० ।

संडासग-सन्दंशक-पुं० । अयस्कारस्य लोहग्रहणदण्डे, विशे० । आ० चू० । नि० चू० । दश० । जानुपुनापादरूपकोणद्वयाकलिते जानुसंदंशके, ततो जिनकल्पिकस्योत्कुटुकनिविष्टस्य जानुसंदंशकादारभ्य पुताद्दष्टं च छादयित्वा स्कन्धस्योपरि यावता न प्राप्यते एतावत्तदीयकल्पस्य दैर्घ्यप्रमाणम्, अयं च संदंशक उच्यते । बृ० ३ उ० । माशिकाकर्णोत्पाटने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

संडिज्झ-षण्डिज्झ-न० । बालक्रीडास्थाने, दश० ५ अ० १ उ० ।

संडिल्ल-शाण्डिल्य-पुं० । नन्दिपुरप्रतिबद्धेषु जनपदेषु प्रज्ञा०१ पद । नन्दिपुरं नगरं शाण्डल्या शाण्डिल्या वा देशः । प्रव० २७५ द्वार । कौशिकगोत्रे श्यामार्यशिष्ये, नं० । आर्यधर्मशिष्ये, कल्प०२ अधि० ८ क्षण । दशपुरनगरे स्वनामख्याते ब्राह्मणे, उत्त० १३ अ० ।

संडेय-षाण्डेय-पुं० । षण्डपुत्रे, षण्डे च । औ० । ज्ञा० ।

संडेवग-संडेवक-पुं० । पाषाणादेरन्यस्मिन् पाषाणादौ पादविक्षेपे, स च द्विविधः-तद्यातः,इतरश्च । अन्यत आनीय तत्र निहितः । ओघ० । (स एकैकस्त्रिविध इति 'सईसंतार' शब्दे चतुर्थभागे १७४० पृष्ठे उक्तम् ।)

संढ-षण्ढ-पुं० । तृतीयवेदोदयवर्तिनि महामोहकर्मणि, ध० ३ अधि० । 'सकारपकारान्तरित्री ढकारो' सकारप्रत्यन्तरितो ढकार इति प्रतिपत्तव्यम् । प्राकृतशैल्या-सण्ढ संस्कृते तु षण्ढ इति भाव० । बृ० ४ उ० । अनु० । ('पंडग' शब्दे पञ्चमभागे एतल्लक्षणमुक्तम् ।)

षण्ड-न० । खण्डे, वने, जं० ३ वक्ष० । आव० ।

संणद्ध-सन्नद्ध-त्रि० । कृतसन्नाहे, औ० । रा० । ' संणद्धबद्धवम्मियकवया ' संनद्धः सन्नाहबद्धः कशाबन्धनतो वर्मितो वर्मतया कृतोऽङ्गे निवेशनात् कवचः कङ्कटो येन स तथा । भ० ७ श० ६ उ० । औ० । जी० ।

संणयपास-सन्नतपार्श्व-त्रि० । सन्नतावधोऽधो नमन्तौ पार्श्वौ प्रतीतौ येषां ते तथा । सन्नमितपार्श्वदेशे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

संणाहपट्ट-संनाहपट्ट-पुं० । विहारे उपधेः शरीरेण सह बन्धनार्थे उपधौ, बृ० ३ उ० ।

संणिभ-सन्निभ-त्रि० । सदृशे, उत्त० १६ अ० ।

संण्णत्ति-संज्ञप्ति-स्त्री० । प्रज्ञप्तौ, प्रतिबोधने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

संत-शान्त-त्रि० । क्रोधाद्यबाधिते, यो० विं० । क्रोधविकाररहिते, ग्रा० २० द्वा० । ज्ञा० । उत्त० । पं० व० । अन्तर्वृत्त्या (कल्प० १ अधि० ६ क्षण) उपशमवति, " न यत्र दुःखं न सुखं न रागो, न द्वेषमोहौ न च काचिदिच्छा । रसः स शान्तो विहितो मुनीनां, सर्वेषु भावेषु समः प्रदिष्टः " यो० १४ विव० । आचा० । इन्द्रियनोइन्द्रियैः शमं प्राप्ते, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।। ('पसंतरस' शब्दे पञ्चमभागेऽप्ययमुक्तः ।)

श्रान्त-त्रि० । सामान्येन श्रमार्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । आ० चू० । देहतः खिन्ने, विशे० । ज्ञा० ।

सत्-त्रि० । विद्यमाने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । स्था० । सामान्ये, भ० ६ श० ३३ उ० । मुनौ, साधौ, विशे० । स्था० । आ० म० । नि० चू० । भ० । शोभने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । ज्ञा० । आव० । सौम्यमूर्त्तौ, ज्ञा० १ श्रु०५ अ० । प्रशस्ते, उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आचा० ।

स्वान्त-न० । अन्तःकरणे, अष्ट० ३ अष्ट० ।

संतअसंतकज्जवाय-सदसत्कार्यवाद-पुं० । प्रागुत्पत्तेः कथंचित्सतः कथंचित्सतः कार्यस्योत्पादवादे, सूत्र० । (स च जैनसंमतः ' अवत्तव्व ' शब्दे प्रथमभागे ५०२ पृष्ठे दर्शितः ।)

संतकज्जवाय-सत्कार्यवाद-पुं० । प्रागुत्पत्तेः सत्कार्यमित्येवं वादे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आचा० । ('भूगोल' शब्दे पञ्चमभागे व्याख्यातम् ।)

संतकम्म-सत्कर्मन्-न० । उदयप्राप्तस्य कर्मणस्सत्तायाम्, क० प्र० ।

सम्प्रति सत्ताभिधानावसरः, तत्र चेमेऽर्थाधिकाराः । तद्यथा—भेदः, साद्यनादिप्ररूपणा, स्वामित्वं चेति । तत्र भेदनिरूपणार्थमाह—

मूलुत्तरपगइगयं, चउव्विहं संतकम्ममवि नेयं ।
धुवमद्धुवणाईयं, अट्ठण्हं मूलपगईणं ॥ १ ॥

'मूलुत्तर'त्ति-सत्कर्म द्विधा-मूलप्रकृतिगतम्,उत्तरप्रकृतिगतं च । तत्र मूलप्रकृतिगतमष्टप्रकारं, तद्यथा-ज्ञानावरणीयम्, दर्शनावरणीयमित्यादि । उत्तरप्रकृतिगतमष्टपञ्चाशदधिकशतप्रकारम्,तद्यथा—मतिज्ञानावरणीयमित्यादि । पुनरेकैकं चतुर्विधम्, तद्यथा-प्रकृतिसत्कर्म , स्थितिसत्कर्म, अनुभागसत्कर्म , प्रदेशसत्कर्म च । तदेवमुक्तो भेदः । सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह- 'धुवे' त्यादि अष्टानां मूलप्रकृतीनां सत्कर्म त्रिधा , तद्यथा—ध्रुवमध्रुवमनादि च । तत्रानादित्वं सदैव भावात् । ध्रुवाध्रुवताऽभव्यभव्यापेक्षया ।

सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह—

दिट्ठिदुगाउगछग्गति, तणुचोद्दसगं च तित्थगरमुच्चं ।
दुविहं पढमकसाया, होंति चउद्धा तिहा सेसा ॥२॥

'दिट्ठिदुग' त्ति—दृष्टिद्विकं सम्यक्त्वसम्यङ्मिथ्यात्वरूपं , आयूंषि चत्वारि, 'छग्गइ' त्ति मनुष्यद्विकं देवद्विकं नरकद्विकं च , तनुचतुर्दशकं वैक्रियसप्तकाहारकसप्तकरूपम् , तथा-तीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रं च , एतासामष्टाविंशतिप्रकृतीनां सत्कर्म द्विविधं-द्विप्रकारं, तद्यथा—सादि, अध्रुवं च । साद्यध्रुवता चाध्रुवसत्कर्मत्वादवसेया । तथा—प्रथमकषाया अनन्तानुबन्धिनः सत्कर्मापेक्षया चतुर्विधाः , तद्यथा-सादयोऽनादयो ध्रुवा, अध्रुवाश्च । तथाहि—ते सम्यग्दृष्टिना प्रथममुद्वलिताः , ततो मिथ्यात्वं गतेन यदा भूयोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेन बध्यन्ते , तदा सादयः । तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादयः । ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत् । तथा शेषाः षड्विंशतिशतसङ्ख्याः प्रकृतयः सत्कर्मापेक्षया त्रिधा—त्रिप्रकाराः, तद्यथा—अनादयो ध्रुवा अध्रुवाश्च । तत्रानादित्वं ध्रुवसत्कर्मत्वात् । ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत् ।

तदेवं कृता साद्यनादिप्ररूपणा । सम्प्रति स्वामित्वं वक्तव्यम् । तच्च द्विधा—एकैकप्रकृतिगतं, प्रकृतिस्थानगतं च । तत्रैकैकप्रकृतिगतं स्वामित्वमभिधित्सुराह—

छउमत्थंता चउदस, दुचरमसमयम्मि अत्थि दो निद्दा ।
बद्धाणि ताव आउ-णि वेइयाइं ति जा कसिणं ॥३॥

'छउमत्थंत'त्ति-ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाश्चतुर्दश प्रकृतयः छद्मस्थान्ताः क्षीणकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थानकं यावत्सत्यो भवन्तीत्यर्थः । परतस्तासामभावः । एवमुत्तरत्राप्युक्तगुणस्थानकात्परतोऽभावो वेदितव्यः । तथा द्वे निद्रे क्षीणकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थानकद्विचरमसमयं यावत्सत्यौ स्तः । आयूंषि चत्वार्यपि बद्धानि तावत्सन्ति यावत्कृत्स्नं-निरवशेषं वेदितानि न भवन्ति ।

तिसु मिच्छत्तं नियमा, अट्ठसु ठाणेसु होइ भइयव्वं ।
आसाणे सम्मत्तं, नियमा सम्मं दससु भज्जं ॥४॥

'तिसु'त्ति त्रिषु गुणस्थानकेषु मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिलक्षणेषु नियमादवश्यंतया मिथ्यात्वं सत्-विद्यमानम् । शेषेषु पुनरष्टसु गुणस्थानकेषु उपशान्तमोहगुणस्थानकपर्यवसानेषु भाज्यम् । तथाहि-अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिना क्षपिते न भवति,उपशान्ते तु भवति । क्षीणमोहादिषु पुनस्तस्यावश्यमभावः । तथा-आसादने सासादने सम्यक्त्वं नियमादस्ति । दशसु पुनर्गुणस्थानकेषु मिथ्यादृष्ट्याद्युपशान्तमोहगुणस्थानकपर्यवसानेषु भाज्यं कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । तथाहि-मिथ्यादृष्टावभव्ये न भवति, भव्येऽपि कदाचिद्भवति कदाचिन्न । तथा-सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं कियत्कालं सम्यक्त्वे उद्वलितेऽपि भवति, ततस्तत्रापि तद्भाज्यम् । अविरतादिषु पुनः क्षपकेषु न भवति, उपशमकेषु तु भवति, अतस्तत्रापि तद्भाज्यम् ।

बिइय-तइएसु मिस्सं, नियमा ठाणनवगम्मि भयणिज्जं ।
संजोयणाउ नियमा, दुसु पंचसु होइ भइयव्वं ॥ ५ ॥

'बिइय'त्ति-द्वितीये तृतीये च गुणस्थानके मिश्रं सम्यग्मिथ्यात्वं नियमादस्ति । यतः सासादनो नियमादष्टाविंशतिसत्कर्मैव भवति, सम्यङ्मिथ्यादृष्टिश्च सम्यग्मिथ्यात्वं विना न भवति,ततः सासादने सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सम्यग्मिथ्यात्वमवश्यमस्ति । स्थाननवके-गुणस्थानकनवके मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादौ उपशान्तगुणस्थानकान्ते भजनीयं, कदाचिद् भवति कदाचिन्न भवति । भावना च प्रागुक्तप्रकारेण स्वयमेव कर्त्तव्या,सुगमत्वात् । तथा संयोजना अनन्तानुबन्धिनो-द्वयोर्मिथ्यादृष्टिसासादनयोर्नियमाद्भवन्ति । यत एताववश्यमनन्तानुबन्धिनो बध्नाति पञ्चसु पुनर्गुणस्थानकेषु सम्यङ्मिथ्यादृष्ट्यादिष्वप्रमत्तसंयतपर्यन्तेषु भजनीयाः । यदि उद्वलितास्ततो न सन्ति, इतरथा तु सन्तीत्यर्थः ।

खवगानियट्टि अद्धा, संखिज्जा होंति अट्ठ वि कसाया ।
निरयतिरियतेरसगं, निद्दानिद्दातिगेणुवरिं ॥ ६ ॥

'खवग' त्ति—क्षपकस्य अनिवृत्तिबादरसम्परायाद्धाया यावत् संख्येया भागास्तावत् अष्टावपि अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसंज्ञाः कषायाः सन्ति । परतो न विद्यन्ते , क्षीणत्वात् । उपशमश्रेणिमधिकृत्य पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत् सन्तो वेदितव्याः । निरयतिर्यगेकान्तप्रायोग्यं यन्नामत्रयोदशकं नरकद्विकतिर्यग्द्विकैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरातपोद्योतसूक्ष्मसाधारणरूपं निद्रानिद्रात्रिकेण सह संयुक्तं कषायाष्टकक्षयादुपरि स्थितिखण्डेषु सहस्रेषु गतेषु सत्सु युगपत्क्षयमेति । ततो यावन्न क्षय याति तावत् सत्, क्षये च सति असत् । उपशमश्रेण्यां पुनरेताः षोडशापि प्रकृतय उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत् सत्यो वेदितव्याः ।

अपुमित्थीए समं वा, हासच्छक्कं च पुरिससंजलणा ।
पत्तेगं तस्स कमा, तणुरागंतो त्ति लोभो य ॥ ७ ॥

'अपुमित्थीए' त्ति—पूर्वोक्तप्रकृतिषोडशकक्षयादनन्तरं संख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सत्सु नपुंसकवेदः क्षीयते , यावच्च न क्षीयते तावत् सन् । ततः पुनरपि स्थितिखण्डे-

षु संख्येयेषु गतेषु सत्सु स्त्रीवेदः क्षीयते, सोऽपि यावत्क्षयं न याति तावत्सन्, एवं स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यम् । नपुंसकवेदेन प्रतिपन्नस्य तु स्त्रीवेदनपुंसकवेदौ युगपत्क्षयमुपगच्छतः, यावच्च न क्षयमुपगच्छतस्तावत्सन्तौ । उपशमश्रेणिमधिकृत्य पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत्सन्तौ । ततः स्त्रीवेदक्षयानन्तरं संख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सत्सु हास्यादिषट्कं युगपत्क्षयमुपयाति, ततः समयोनावलिकाद्विकातिक्रमे पुरुषवेदः । एवं पुरुषवेदेन क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यम् । स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन वा क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्य पुनः पुरुषवेदो हास्यादिषट्कं च युगपत्क्षीयते । ततः पुरुषवेदक्षयानन्तरं संख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सत्सु संज्वलनक्रोधः क्षयमुपयाति । ततः पुनरपि संख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सत्सु संज्वलनमानः । ततोऽपि संख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु संज्वलनमाया । यावच्च हास्यादिप्रकृतयः क्षयं नोपयान्ति तावत्—सत्यः । 'तणुरागंतो त्ति लोभो य' लोभसंज्वलनलोभो यावत्तनुरागान्तः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकान्तः तावत् सन् वेदितव्यः, परतोऽसन् । उपशमश्रेणिमधिकृत्य पुनर्हास्यादिप्रकृतयः सर्वा अपि उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत् सत्योऽवसेयाः ।

मणुयगइजाइतसबा-यरं च पज्जत्तसुभग आएज्जं ।
जसकित्ती तित्थयरं, वेयणिउच्चं च मणुयाणं ॥ ८ ॥
भवचरिमस्स मयम्मि उ, तम्मग्गिल्लसमयम्मि सेसा उ ।
आहारगतित्थयरा, भज्जा दुसु नऽऽत्थि तित्थयरं ॥९॥

'मणुयगई' त्यादि मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तितीर्थकरान्यतरवेदनीयोच्चैर्गोत्रमनुष्यायूरूपा द्वादश प्रकृतयो भवचरमसमये सन्ति अयोगिकेवलिचरमसमयं यावत् विद्यन्ते परतोऽसत्य इत्यर्थः । शेषाः पुनरुक्तव्यतिरिक्ताः सर्वा अपि त्र्यशीतिसंख्याः । 'तम्मग्गिल्लसमयम्मि' त्ति भवचरमसमयपाश्चात्यसमयेऽयोगिकेवलिद्विचरमसमये इत्यर्थः, सत्यो भवन्ति, चरमसमये त्वसत्यः । आहारकतीर्थकरनाम्नी सर्वेष्वपि गुणस्थानकेषु भाज्ये । द्वयोः-पुनर्गुणस्थानकयोः सासादनसम्यङ्मिथ्यादृष्टिरूपयोस्तीर्थकरनाम नियमान्न विद्यते,तीर्थकरनामसत्कर्मणः स्वभावत एवोक्तरूपे गुणस्थानकद्विके गमनासम्भवात् ।

तदेवमुक्तमेकैकप्रभृतिसत्कर्म । सम्प्रति प्रकृतिस्थानसत्कर्मप्ररूपणार्थमाह—

पढमचरिमाणमेगं, छन्नव चत्तारि बीयगे तिन्नि ।
वेयणियाउयगोए-सु दोन्नि एगो त्ति दो होंति ॥१०॥

'पढम' त्ति-प्रथमचरमयोर्ज्ञानावरणान्तराययोरेकैकं पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानम् । तच्च क्षीणकषायचरमसमयं यावत्सत्, परतोऽसत् । तथा—द्वितीये दर्शनावरणीये त्रीणि प्रकृतिस्थानानि, तद्यथा—षट् नव चतस्रः । तत्र सकलदर्शनावरणीयप्रकृतिसमुदायो नव । ताश्च नव प्रकृतय उपशमश्रेणिमधिकृत्य उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत् सत्यः । क्षपकश्रेणिमधिकृत्य पुनरनिवृत्तिबादरसम्परायाद्धाया यावत् संख्येयभागास्तावत्सत्यः, परतः स्त्यानर्द्धित्रिकक्षये षट् भवन्ति । ताश्च तावत्सत्यो यावत् क्षीणकषायस्य द्विचरमसमयः । तस्मिन् द्विचरमसमये निद्राप्रचले व्यवच्छिद्येते । ततश्चरमसमये चतस्र एव सत्यः । ता अपि तत्र व्यवच्छिद्यन्ते । तथा वेदनीयायुर्गोत्राणां द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे एका च । तत्र वेदनीयस्य यावदेकं न क्षीणं तावत् द्वे सत्यौ । एकस्मिंस्तु क्षीणे एका । गोत्रस्य यावदेकं न क्षीणम् उद्वलितं तावत् द्वे सत्यौ । नीचैर्गोत्रे क्षपिते उच्चैर्गोत्रे वा उद्वलिते पुनरेका सती । आयुषस्तु यावद्बद्धमायुर्नोदेति तावत् द्वे प्रकृती सत्यौ उदिते तु तस्मिन् प्राक्तनं क्षीणमिति एका प्रकृतिः ।

सम्प्रति मोहनीयस्य प्रकृतिसत्कर्मस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

एगाइ जाव पंचग- मिक्कारस बार तेरसिगवीसा ।
बिय तिय चउरो छ स-त्त अट्ठवीसा य मोहस्स ॥११॥

'एगाइ' त्ति मोहनीयस्य पञ्चदशप्रकृतिसत्कर्मस्थानानि । तद्यथा एका द्वे तिस्रः चतस्रः पञ्च एकादश द्वादश त्रयोदश एकविंशतिः द्वाविंशतिः त्रयोविंशतिः चतुर्विंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्चेति । एतानि सुखावबोधार्थं गाथाक्रमवैपरीत्येन भाव्यन्ते,तत्र मोहनीयस्य सर्वप्रकृतिसमुदायोऽष्टाविंशतिः । सम्यक्त्वे उद्वलिते सप्तविंशतिः । ततोऽपि सम्यङ्मिथ्यात्वे उद्वलिते षड्विंशतिः । अथवा अनादिमिथ्यादृष्टेः षड्विंशतिः । अष्टाविंशतिरनन्तानुबन्धिचतुष्टये क्षीणे चतुर्विंशतिः । ततो मिथ्यात्वे क्षीणे त्रयोविंशतिः । ततः सम्यग्मिथ्यात्वे क्षीणे द्वाविंशतिः । ततः सम्यक्त्वे क्षीणे एकविंशतिः । ततोऽष्टसु कषायेषु क्षीणेषु त्रयोदश । ततो नपुंसकवेदे क्षीणे द्वादश । ततः स्त्रीवेदे क्षीणे एकादश । ततः षट्सु नोकषायेषु क्षीणेषु पञ्च । ततः पुरुषवेदे क्षीणे चतस्रः । ततः संज्वलनक्रोधे क्षीणे तिस्रः । ततः संज्वलनमाने क्षीणे द्वे । संज्वलनमायायां च क्षीणायामेका ।

सम्प्रत्येतानि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि गुणस्थानकेषु विचिन्तयन्नाह—

तिन्नेग तिगं पणगं, पणगं पणगं च पणगमह दोन्नि ।
दस तिन्नि दोन्नि मिच्छा-इगेसु जावोवसंता त्ति ॥१२॥

'तिन्नेग' त्ति-यावदुपशान्तमोहगुणस्थानकं तावन्मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेषु यथासंख्यं त्र्यादीनि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि भवन्ति । तत्र मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके त्रीणि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि । तद्यथा—अष्टाविंशतिः, सप्तविंशतिः, षड्विंशतिश्च । एतानि प्रागेव भावितानि । सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके एकं प्रकृतिसत्कर्मस्थानमष्टाविंशतिरूपम् । सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके त्रीणि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । इह योऽष्टाविंशतिसत्कर्मा सन् सम्यग्मिथ्यात्वं गतस्तमाश्रित्याष्टाविंशतिः । येन पुनर्मिथ्यादृष्टिना सता पूर्वं सम्यक्त्वमुद्वलितं ततः सप्तविंशतिसत्कर्मणा सता सम्यग्मिथ्यात्वमनुभवितुमारब्धं तं प्रति सप्तविंशतिः । चतुर्विंशतिसत्कर्मणो सम्यग्मिथ्यादृष्टिं प्रतीत्य पुनश्चतुर्विंशतिः प्राप्यते । तथाऽविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके पञ्च प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—अष्टाविंशतिः चतुर्विंशतिः त्रयोविं-

शतिः द्वाविंशतिः एकविंशतिश्च । तत्राष्टाविंशतिरौपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा । अष्टाविंशतिसत्कर्मणोऽनन्तानुबन्धिक्षये वेदकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा चतुर्विंशतिः । वेदकसम्यग्दृष्टेर्मिथ्यात्वे क्षपिते त्रयोविंशतिः । तस्यैव सम्यग्मिथ्यात्वे क्षपिते द्वाविंशतिः । क्षायिकसम्यग्दृष्टेरेकविंशतिः । तथा देशविरतिगुणस्थानके पञ्चप्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तानि च पूर्वोक्तान्येव प्रमत्तसंयतगुणस्थानके । तान्येव चाप्रमत्तसंयतगुणस्थानके । 'अह दोन्नि' त्ति अथ-अनन्तरम् अपूर्वकरणगुणस्थानके द्वे प्रकृतिस्थाने, तद्यथा—चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्च । तत्रोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य चतुर्विंशतिः, क्षायिकसम्यग्दृष्टिमधिकृत्य द्वयोरपि श्रेण्योरेकविंशतिः । तथा अनिवृत्तिबादरसम्परायगुणस्थानके दशप्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—चतुर्विंशतिः एकविंशतिः त्रयोदश द्वादश एकादश पञ्च चतस्रः तिस्रः द्वे एका च । तत्र चतुर्विंशतिरुपशमश्रेणिमधिकृत्य,एकविंशतिः, क्षायिकसम्यग्दृष्टेर्द्वयोरपि श्रेण्योः शेषाणि पुनः क्षपकश्रेण्यां, तानि च प्रागेव भावितानि सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके त्रीणि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा-चतुर्विंशतिः एकविंशतिः एका च । तत्र चतुर्विंशतिरौपशमिकसम्यग्दृष्टेः, एकविंशतिश्च क्षायिकसम्यग्दृष्टेः, एते च द्वे अपि प्रकृतिसत्कर्मस्थाने उपशमश्रेण्याम् ,एका च क्षपकश्रेण्याम् । तथा—द्वे प्रकृतिसत्कर्मस्थाने उपशान्तमोहगुणस्थानके, तद्यथा--चतुर्विंशतिरेकविंशतिश्च । एते च द्वे अपि प्रागिव भावनीये ।

सम्प्रति मतान्तरमाह--

संखीणदिट्ठिमोहे, केई पणवीसइं पि इच्छंति ।
संजोयणाण पच्छा, नासं तेसिं उवसमं च ॥ १३ ॥

' संखीण ' त्ति केचिदाचार्याः पञ्चविंशतिलक्षणमपि प्रकृतिसत्कर्मस्थानमिच्छन्ति । ते हि प्रथमतो दृष्टिमोहे दर्शनमोहनीयत्रितये संक्षीणे क्षयमुपगते सति पश्चादनन्तानुबन्धिनां नाशमिच्छन्ति । ततस्तन्मतेन दर्शनमोहनीयत्रितयक्षये सति पञ्चविंशतिरूपमपि प्रकृतिसत्कर्मस्थानं प्राप्यते । यद्येवं तर्हि तन्मतमिह कस्मान्नाभ्युपगम्यते ?, उच्यते-आर्षेण विरोधात् । यदाह चूर्णिकृत्—" तं आरिसे न मिलइ तेण न इच्छिज्जइ " त्ति । तथा त एवाचार्यास्तेषामनन्तानुबन्धिनामुपशमं चेच्छन्ति , नान्ये परमार्थवेदिनः । अत एव च प्रागनन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽस्माभिर्नोपदर्शिता

सम्प्रति नामकर्मणः प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि प्रतिपिपादयिषुराह--

तिदुगसयं छप्पंचग, तिग नउई नउई गुणनउई य ।
चउ तिग दुगाहिगासि,नव अट्ठ य नाम ठाणाइं ॥१४॥

' तिदुगसयं ' ति--नामकर्मणो द्वादश प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः त्रिनवतिः नवतिः एकोननवतिः चतुरशीतिः त्र्यशीतिः द्व्यशीतिः नव अष्टौ चेति । तत्र सर्वनामकर्मप्रकृतिसमुदायस्त्र्युत्तरशतम् । तदेव तीर्थकररहितं द्व्युत्तरशतम् , त्र्युत्तरशतमेवाहारकसप्तकरहितं षण्णवतिः । सैव तीर्थकररहिता पञ्चनवतिः । पञ्चनवतिरेव देवद्विकरहिता नरकद्विकरहिता वा त्रिनवतिः । तथा—त्र्युत्तरशतमेव नामत्रयोदशकरहितं नवतिः । सैव तीर्थकररहिता एकोननवतिः । तथा त्रिनवतिर्नरकद्विकवैक्रियसप्तकरहिता देवद्विकवैक्रियसप्तकरहिता वा चतुरशीतिः । षण्णवतिस्त्रयोदशरहिता त्र्यशीतिः पञ्चनवतिस्त्रयोदशरहिता द्व्यशीतिः, अथवा—चतुरशीतिर्मनुजद्विकरहिता द्व्यशीतिः । मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तितीर्थकररूपा नव ता एव तीर्थकररहिता अष्टौ ।

एतान्येव प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह—

एगे छद्दोसु दुगं, पंचसु चत्तारि अट्ठगं दोसु ।
कमसो तीसु चउक्कं, छत्तु अजोगम्मि ठाणाणि ॥ १५ ॥

'एगे'त्ति—एकस्मिन्मिथ्यादृष्टिलक्षणे गुणस्थानके षट् प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि , तद्यथा—द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिः द्व्यशीतिः । ननु षण्णवतिस्तीर्थकरनामसहिता भवति ततः सा कथं मिथ्यादृष्टौ प्राप्यते ?, उच्यते—इह कश्चित् नरकेषु बद्धायुष्कः पश्चात्सम्यक्त्वं प्राप्य, तन्निमित्तं तीर्थकरनामकर्म बद्ध्वा नरकाभिमुखः सन् सम्यक्त्वं त्यक्त्वा मिथ्यादृष्टिर्जातः , ततो नरके उत्पन्नः सन् अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं पुनरपि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, ततोऽन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत् षण्णवतिर्मिथ्यादृष्टौ प्राप्यते, आहारकसप्तकतीर्थकरनामसत्कर्मा च मिथ्यात्वं न प्रतिपद्यते । उक्तं च--'उभए संति न मिच्छो ' इति ततस्त्र्युत्तरशतं मिथ्यादृष्टौ न प्राप्यते । तथा—द्वयोः सासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकयोर्द्वे द्वे प्रकृतिसत्कर्मस्थाने, तद्यथा-द्व्युत्तरशतं पञ्चनवतिश्च । तथा—पञ्चसु अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकप्रभृतिषु अपूर्वकरणगुणस्थानकान्तेषु चत्वारि चत्वारि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि । तद्यथा-त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः । शेषाणि क्षपकश्रेण्यामेकेन्द्रियादौ च संभवन्तीति कृत्वा इह न प्राप्यन्ते । तथा द्वयोरनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसम्परायलक्षणयोर्गुणस्थानकयोरष्टकम्, अष्टौ प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि । तद्यथा-त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः नवतिः एकोननवतिः त्र्यशीतिः द्व्यशीतिश्च । तत्रानिवृत्तिबादरस्याद्यानि चत्वारि उपशमश्रेण्यां क्षपकश्रेण्यां वा यावन्न त्रयोदशकं क्षीयते, शेषाणि पुनः क्षपकश्रेण्यामेव । सूक्ष्मसम्परायस्यादिमानि चत्वारि उपशमश्रेण्यां, शेषाणि तु क्षपकश्रेण्याम् । तथा-त्रिषु उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणेषु गुणस्थानकेषु चत्वारि चत्वारि प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि भवन्ति । तत्रोपशान्तमोहे इमानि चत्वारि,तद्यथा-त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः । क्षीणमोहसयोगिकेवलिनोः पुनरमूनि, तद्यथा-नवतिः एकोननवतिः त्र्यशीतिः द्व्यशीतिश्च । 'छत्तु अजोगम्मि ठाणाणि' त्ति अयोगिकेवलिनि षट्प्रकृतिसत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—नवतिः एकोननवतिः त्र्यशीतिः द्व्यशीतिः नव अष्टौ चेति । एतेषामादिमानि चत्वारि अयोगिकेवलिद्विचरमसमयं यावत्, चरमसमये तु

तीर्थकराऽतीर्थकरौ प्रतीत्य द्वे अन्तिमे प्रकृतिसत्कर्मस्थाने । तदेवमुक्तं प्रकृतिसत्कर्म । सम्प्रति स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । तत्र त्रयोऽर्थाधिकाराः, तद्यथा—भेदः साद्यनादिप्ररूपणा स्वामित्वं चेति । तत्र भेदः प्रागिव । साद्यनादिप्ररूपणा च द्विधा—मूलप्रकृतिविषया, उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां साद्यनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह—

मूलठिई अजहन्नं, तिहा चउद्धा य पढमगकसाया ।
तित्थयरुव्वलणायुग-वज्जाणि तिहा दुहाणुत्तं ॥ १६ ॥

'मूलठिइ' त्ति मूलप्रकृतिस्थितिसत्कर्म अजघन्यं त्रिधा—त्रिप्रकारम् । तद्यथा—अनादि ध्रुवमध्रुवं च । तथाहि—मूलप्रकृतीनां जघन्यं स्थितिसत्कर्म स्वस्वक्षयपर्यवसाने समयमात्रैकस्थित्यवशेषे भवति, तच्च सादि, अध्रुवं च । ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यं, तच्चानादि, सदैव भावात् । ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत् । उत्कृष्टमनुत्कृष्टं च साद्यध्रुवं द्वयोरपि पर्यायेणानेकशो भवनात् । कृता मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणा, सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीनां क्रियते—' चउद्धा य ' इत्यादि अत्र षष्ठ्यर्थे प्रथमा, ततोऽयमर्थः—प्रथमकषायाणामनन्तानुबन्धिनामजघन्यं स्थितिसत्कर्म चतुर्धा चतुःप्रकारं, तद्यथा—सादि अनादि ध्रुवमध्रुवं च । तथाहि—एषां जघन्यं स्थितिसत्कर्म स्वक्षयोपान्त्यसमये स्वरूपापेक्षया समयमात्रैकस्थितिरूपम्, अन्यथा तु द्विसमयमानं, तच्च साद्यध्रुवं ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यं, तदपि चोद्वलितानां भूयो बन्धे साऽऽदि, तत्स्थानमप्राप्तानां पुनरनादि, ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत् । तथा-तीर्थकरनामोद्वलनयोग्यत्रयोविंशत्यायुश्चतुष्टयवर्जितानां शेषाणां षड्विंशत्यधिकशतसंख्यानां प्रकृतीनामजघन्यं स्थितिसत्कर्म त्रिधा, तद्यथा—अनादि ध्रुवमध्रुवं च । तथाहि—एतेषां जघन्यं स्थितिसत्कर्म स्वस्वक्षयपर्यवसाने उदयवतीनां समयमात्रैकस्थितिरूपम्, अनुदयवतीनां स्वरूपतः समयमात्रैकस्थितिकम् । अन्यथा तु द्विसमयमात्रम्, तच्च साद्यध्रुवम् । ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यं तच्चानादि, सदैव भावात् । ध्रुवाऽध्रुवता पूर्ववत् । ' दुहाणुत्तं ' ति । अनुक्तम्—उक्तप्रकृतीनामुत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपं तीर्थकरनामोद्वलनयोग्यदेवद्विकनरकद्विकमनुजद्विकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोच्चैर्गोत्रसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वरूपत्रयोविंशत्यायुश्चतुष्टयानां जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टरूपं विकल्पचतुष्टयं द्विधा-द्विप्रकारं, तद्यथा—सादि, अध्रुवं च । तथाहि—उक्तप्रकृतीनामुत्कृष्टमनुत्कृष्टं च स्थितिसत्कर्म पर्यायेणानेकशो भवति । ततो द्वितयमपीदं साद्यध्रुवम् । जघन्यं च प्रागेव भावितम् । तीर्थकरनामादीनां चाध्रुवसत्कर्मत्वाच्चत्वारोऽपि विकल्पाः साद्यध्रुवा अवसेयाः । मूलप्रकृतीनां चानुक्तं जघन्यमुत्कृष्टमनुत्कृष्टं च द्विप्रकारं प्रागेव चोक्तम् ।

तदेवं कृता साद्यनादिप्ररूपणा । सम्प्रति स्वामित्वं वक्तव्यम् । तच्च द्विधा उत्कृष्टस्थितिसत्कर्मस्वामित्वं जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामित्वं च । तत्र प्रथम उत्कृष्टस्थितिसत्कर्मस्वामित्वमाह—

जेट्ठठिई बंधसमं, जेट्ठं बंधोदया उ जासिं सह ।
अणुदयबंधपराणं, समऊणा जट्ठिई जेट्ठं ॥ १७ ॥

'जट्ठिइ' त्ति-यासां प्रकृतीनां सह युगपद् बन्धोदयौ भवतः तासां युगपद्बन्धोदयौ भवतः इति चेदुच्यते-ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयासातवेदनीयमिथ्यात्वषोडशकषायपञ्चेन्द्रियजातितैजससप्तकहुण्डसंस्थानवर्णादिविंशत्यगुरुलघूपघातोच्छ्वासाप्रशस्तविहायोगत्युद्योतत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनिर्माणनीचैर्गोत्रपञ्चविधान्तरायाणां तिर्यङ्मनुष्यानधिकृत्य वैक्रियसप्तकस्य सर्वसंख्यया षडशीतिप्रकृतीनाम् तासां ज्येष्ठमुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म ज्येष्ठस्थितिबन्धसमम् उत्कृष्टस्थितिबन्धप्रमाणं भवति । तासां हि उत्कृष्टस्थितिबन्धारम्भेऽबाधाकालेऽपि प्राग्बद्धं दलिकं प्राप्यते । न च तासां प्रथमस्थितिरन्यत्र स्तिबुकसंक्रमेण संक्रामति, उदयवतीत्वात् । ततस्तासामुत्कृष्टस्थितिबन्धप्रमाणमुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म प्राप्यते । अनुदयबन्धपराणां समयोना ज्येष्ठा स्थितिर्ज्येष्ठमुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म । तत्रानुदये उदयाभावे परः उत्कृष्टः स्थितिबन्धो यासां ता अनुदयबन्धपराः निद्रापञ्चकनरकद्विकतिर्यग्द्विकौदारिकसप्तकैकेन्द्रियजातिसेवार्तसंहननातपस्थावररूपा विंशतिसंख्यास्तासां समयोना उत्कृष्टा स्थितिरुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म । तथाहि—एतासामुत्कृष्टस्थितिबन्धारम्भे यद्यप्यबाधाकालेऽपि प्राग्बद्धं दलिकमस्ति तथापि प्रथमस्थितिं तासामुदयवतीषु मध्ये स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयति । तेन तया प्रथमस्थित्या समयमात्रया ऊना उत्कृष्टा स्थितिरुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म । अथोच्येत-कथं निद्रादीनामनुदये सति बन्धेनोत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते ?, उच्यते-उत्कृष्टो हि स्थितिबन्ध उत्कृष्टे संक्लेशे भवति । न चोत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानस्य निद्रापञ्चकोदयसम्भवः नरकद्विकस्य तिर्यञ्चो मनुष्या वा उत्कृष्टस्थितिबन्धकाः । न च तेषां नरकद्विकोदयः सम्भवतीति शेषकर्मणां तु देवा नारका वा यथायोगमुत्कृष्टस्थितिबन्धकाः । न च तेषु तेषामुदयो घटते ।

संकमओ दीहाणं, सहालिगाए उ आगमो संतो ।
समऊणमणुदयाणं, उभयासिं जट्ठिई तुल्ला ॥ १८ ॥

'संकमओ' त्ति यासां प्रकृतीनां संक्रमत उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म प्राप्यते, न बन्धतः, उदयोऽपि च विद्यते तासां संक्रमतो दीर्घाणां संक्रमवशलब्धोत्कृष्टस्थितिकानां य आगमः संक्रमेण आवलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमागमः स आवलिकया उदयावलिकया सह उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म । एतदुक्तं भवति-सातं वेदयमानः कश्चिदसातमुत्कृष्टस्थितिकं बध्नाति । तच्च बद्ध्वा सातं बद्धुं लग्नः । असातवेदनीयं च बन्धावलिकातीतं सत आवलिकात् उपरितनं सकलमपि आवलिकाद्विकहीनं त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणं स्थितिसत्कर्म तस्मिन् सातवेदनीये वेद्यमाने बध्यमाने च उदयावलिकाया उपरिष्टात् संक्रमयति । ततस्तया उदयावलिकया सहितः संक्रमणावलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमागमः सातवेदनीयस्योत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म । एवं नवनोकषायमनुजगतिप्रथमसंहननपञ्चकप्रथमसंस्थानपञ्चकप्रशस्तविहायोगतिस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राख्यानामष्टाविंशतिप्रकृतीनामावलिकाद्विकहीनः स्वस्वसजातीयोत्कृ-

ष्टस्थितिसमागमः उदयावलिकया सहित उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म भावनीयम्। सम्यक्त्वस्य पुनरन्तर्मुहूर्तोन उत्कृष्टस्थितिसमागम उदयावलिकया सहित उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म। तथाहि—मिथ्यात्वस्योत्कृष्टां स्थितिं बद्ध्वा तत्रैव च मिथ्यात्वेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा ततः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। तस्मिंश्च प्रतिपन्ने सति मिथ्यात्वस्योत्कृष्टां स्थितिम्—आवलिकात उपरितनीं स्थितिं—तथापि संख्यया अन्तर्मुहूर्तोनसप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणां सकलामपि सम्यक्त्वे उदयावलिकात उपरि संक्रमयति। ततोऽन्तर्मुहूर्तोन एवोत्कृष्टस्थितिसमागम उदयावलिकया सहितः सम्यक्त्वस्योत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म। यासां पुनः प्रकृतीनां संक्रमत उत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते, नच संक्रमकाले उदयोऽस्ति, तासां संक्रमकालेऽनुदयानां तावदेव पूर्वोक्तं स्थितिसत्कर्म समयोनमवगन्तव्यम्, आवलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमागम आवलिकया सहितः समयोनस्तासामुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्मेत्यर्थः। तथाहि—कश्चिन्मनुष्य उत्कृष्टसंक्लेशवशादुत्कृष्टां नरकगतिस्थितिं बद्ध्वा परिणामपरावर्तनेन देवगतिं बद्धुमारब्धवान्; तस्यां च देवगतौ बध्यमानायामावलिकाया उपरि नरकस्थितिं बन्धावलिकातीताम् उदयावलिकाया उपरितनीं सकलामपि विंशतिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणां संक्रमयति। प्रथमा च स्थितिः समयमात्रा देवगतेः सत्का मनुजगतौ वेद्यमानायां स्तिबुकसंक्रमेण संक्रामति। ततस्तया समयमात्रया स्थित्या ऊन आवलिकयाऽभ्यधिक आवलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमागमो देवगतेरुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म। एव द्वित्रिचतुरिन्द्रियजात्याहारकसप्तकमनुजानुपूर्वीदेवानुपूर्वीसूक्ष्मापर्याप्तसाधारणतीर्थकराख्यानामपि षोडशप्रकृतीनां यथोक्तमानमुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म भावनीयम्। सम्यङ्मिथ्यात्वस्य पुनरन्तर्मुहूर्तोन उत्कृष्टस्थितिसमागम आवलिकयाऽभ्यधिकसमयोन उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म वाच्यम्, तच्च सम्यक्त्वोक्तभावनानुसारेण भावनीयम्, 'उभयासिं जट्ठिई तुल्ल' त्ति उभयीषामुदयवतीनामनुदयवतीनां च प्रकृतीनां संक्रमोत्कृष्टस्थितीनां संक्रमकाले यत्स्थितिः सर्वा स्थितिस्तुल्या। यतोऽनुदयवतीनामपि तदानी प्रथमस्थितिः स्तिबुकसंक्रमेणोदयवतीषु संक्रम्यमाणाऽपि दलिकरहिता विद्यत एव। न हि कालः संक्रमयितुं शक्यते, किं तु तत्स्थं दलिकमेव। ततः प्रथमस्थितिगतदलिकसंक्रान्तावपि दलिकरहिता प्रथमा स्थितिः तदानीं विद्यत एवेति कृत्वा उभयीषामपि यत्स्थितिः तुल्या। यश्च यासां प्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति, यश्च यासामुत्कृष्टां स्थितिं संक्रमयति, स तासामुत्कृष्टस्थितिसत्कर्मस्वामी। तदेवमुक्तमुत्कृष्टस्थितिसत्कर्मस्वामित्वम्।

सम्प्रति जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामित्वमाह—

संजलणतिगे सत्तसु, य नोकसाएसु संकमजहन्नो।
सेसाण ठिई एगा, दुसमयकाला अणुदयाणं॥ १९॥

'संजलणतिगे' त्ति—संज्वलनत्रिकस्य—क्रोधमानमायारूपस्य सप्तानां च नो कषायाणां पुरुषवेदहास्यादिषट्करूपाणां जघन्यस्थितिसत्कर्म जघन्यस्थितिसंक्रमो वेदितव्यः। एता हि प्रकृतयो बन्धे उदये च व्यवच्छिन्ने सति अन्यत्र संक्रमेण क्षयं नीयन्ते, तेन एतासां य एव चरमसंक्रमः स एव जघन्यं स्थितिसत्कर्म। उक्तं च—"हासाइपुरिसकोहा—दि तिन्नि संजलण जेण बन्धुदये। वोच्छिन्ने संकमई, तेण इहं संकमो चरिमो॥ १॥" जघन्यं स्थितिसत्कर्मेति सम्बन्धः। शेषाणां पुनरुदयवतीनां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयवेदकसम्यक्त्वसंज्वलनलोभायुश्चतुष्टयनपुंसकवेदस्त्रीवेदसातासातवेदनीयोच्चैर्गोत्रमनुजगति—पञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तितीर्थकरान्तरायपञ्चकरूपाणां प्रकृतीनां चतुस्त्रिंशत्संख्यानां स्वस्वक्षयपर्यवसानसमये या एका समयमात्रा स्थितिः सा जघन्यं स्थितिसत्कर्म। अनुदयवतीनां पुनः प्रकृतीनां स्वस्वक्षयोपान्त्यसमये या स्वरूपापेक्षया समयमात्रा स्थितिरन्यथा तु द्विसमयमात्रकाला, सा जघन्यं स्थितिसत्कर्म। अनुदयवतीनां हि चरमसमये स्तिबुकसंक्रमेणोदयवतीषु प्रकृतिषु मध्ये प्रक्षिपति; तत्स्वरूपेण चानुभवति; तेन चरमसमये तासां दलिकं स्वरूपेण न प्राप्यते, किं तु पररूपेण। अत उक्तम्—'उपान्त्यसमये स्वरूपापेक्षया समयमात्रा अन्यथा तु द्विसमयमात्रकालेति। सम्प्रति सामान्येन सर्वकर्मणां जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामी प्रतिपाद्यते—तत्रानुबन्धिनां दर्शनमोहनीयत्रिकस्य चाविरताऽऽदिप्रमत्तपर्यन्तो यथासंभवं जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामी। नारकतिर्यग्देवायुषां नारकतिर्यग्देवाः स्वस्वभवचरमसमये वर्त्तमानाः। कषायाष्टकस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकनवनोकषायसंज्वलनत्रिकरूपाणां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनामनिवृत्तिबादरसम्परायः। संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसंपरायः। ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणषट्कान्तरायपञ्चकानां क्षीणकषायः, शेषाणां पञ्चनवतिसंख्यानामयोगिकेवली जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामी। तदेवमुक्तं जघन्यस्थितिसत्कर्मस्वामित्वम्।

सम्प्रति स्थितिभेदप्ररूपणार्थमाह—

ठिइसंतट्ठाणाइं, नियगुक्कस्सा हि थावरजहन्नं।
नेरंतरेण हेट्ठा, खवणाइसु संतराइं पि॥ २०॥

'ठिइसंतट्ठाणाइं' ति सर्वेषां कर्मणां स्वकीयात्स्वकीयादुत्कृष्टात् स्थितिस्थानात् समयमात्रादारभ्याधस्तात्तावदवतरीतव्यं यावत् स्थावरजघन्यम् एकेन्द्रियप्रायोग्यं जघन्यं स्थितिसत्कर्म। एतावता स्थितिकण्डके यावन्तः समयास्तावन्ति स्थितिस्थानानि नानाजीवापेक्षया निरन्तरेण—नैरन्तर्येण लभ्यन्ते। तद्यथा—उत्कृष्टा स्थितिरेकं स्थितिस्थानम्। समयोना उत्कृष्टा स्थितिर्द्वितीयं स्थितिस्थानम्। द्विसमयोना उत्कृष्टा स्थितिस्तृतीयं स्थितिस्थानम्। एवं तावद्वाच्यं यावदेकेन्द्रियप्रायोग्यं जघन्यं स्थितिसत्कर्म। एकेन्द्रियप्रायोग्याच्च जघन्यस्थितिसत्कर्मणोऽधस्तात् क्षपणादिषु क्षपणे उद्वलने च सान्तराणि स्थितिस्थानानि लभ्यन्ते। अपिशब्दान्निरन्तराणि च। कथमिति चेदुच्यते—एकेन्द्रियप्रायोग्यजघन्यस्थितिसत्कर्मण उपरितनाग्रिमभागात्पल्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डं खण्डयितुमारभते। खण्डनारम्भप्रथमसमयादारभ्य च समये समयेऽस्तादुदयवतीनामनुभावेनानुदयवतीनां स्तिबुक—

संक्रमेण समयमात्रा समयमात्रा स्थितिः क्षीयते । ततः प्रतिसमयं स्थितिविशेषा लभ्यन्ते । तद्यथा—तत्स्थावरप्रायोग्यं जघन्यं स्थितिसत्कर्म प्रथमसमयेऽतिक्रान्ते समयहीनं द्वितीये समयेऽतिक्रान्ते द्विसमयहीनम् । तृतीये समयेऽतिक्रान्ते त्रिसमयहीनमित्यादि । अन्तर्मुहूर्त्तेन च कालेन तत्स्थितिखण्डं खण्डयति । तत एतावती स्थितिर्युगपदेव त्रुटितेति कृत्वाऽन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं निरन्तराणि स्थितिस्थानानि लभ्यन्ते । ततः पुनरपि द्वितीयं पल्योपमासंख्येयभागमात्रमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण खण्डयति । तत्रापि प्रतिसमयमधः समयमात्रसमयमात्रस्थितिक्षयापेक्षया निरन्तराणि स्थितिस्थानानि पूर्वप्रकारेण लभ्यन्ते । द्वितीये च स्थितिखण्डे खण्डिते सति पुनरपि पल्योपमासंख्येयभागमात्रा स्थितिर्युगपदेव त्रुटितेति न भूयोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं निरन्तराणि स्थितिस्थानानि लभ्यन्ते एवं तावद्वाच्यं यावदावलिकाशेषा भवति । साऽपि चावलिका उदयवतीनामनुभवेनानुदयवतीनां स्तिबुकसंक्रमेण समये समये क्षयमुपयाति तावद्यावदेका स्थितिः ।' ततोऽमूनि आवलिकामात्रसमयप्रमाणानि स्थितिस्थानानि निरन्तराणि लभ्यन्ते । तदेवं स्थितिस्थानभेदोपदर्शनमपि कृतम् ।

सम्प्रत्यनुभागसत्कर्मप्ररूपणार्थमाह-

संकमसममणुभागे, नवरि जहन्नं तु देसघाईणं ।
छन्नोकसायवज्जाँण, एगट्ठाणम्मि देसहरं ॥ २१ ॥
मणनाणे दुट्ठाणं, देसहरं सामिगोयमम्मत्त ।
आवरणविग्घसोलस-ग किट्टिवेएसु य सगंते ॥ २२ ॥

'संकमसममि' त्यादि-अनुभागसंक्रमेण तुल्यमनुभागसत्कर्म वक्तव्यम् । एतदुक्तं भवति-यथाऽनुभागसंक्रमे स्थानप्रत्ययविपाकशुभाशुभत्वसाद्यनादित्वस्वामित्वानि प्राक् प्रतिपादितानि तथैवात्राप्यनुभागसत्कर्मणि वक्तव्यानि । नवरमयं विशेषो यदुत देशघातिनीनां हास्यादिषट्कवर्जितानां मतिश्रुतावधिज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणसंज्वलनचतुष्टयवेदत्रिकान्तरायपञ्चकरूपाणामष्टादशप्रकृतीनां जघन्यानुभागसत्कर्मस्थानमधिकृत्य एकस्थानीयं, घातिसंज्ञामधिकृत्य देशहरं देशघाति वेदितव्यम् । मनःपर्यायज्ञानावरणे पुनर्जघन्यमनुभागसत्कर्मस्थानमधिकृत्य द्विस्थानं, घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति । इहोत्कृष्टानुभागसत्कर्मस्वामिन उत्कृष्टानुभागसंक्रमस्वामिन एव वेदितव्याः । जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामिनः पुनराह—'सामिगोये' त्यादि । सम्यक्त्वज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणषट्कान्तरायपञ्चकरूपप्रकृतिषोडशककिट्टिरूपसंज्वलनलोभवेदत्रयाणां स्वस्वान्तिमसमये वर्तमाना जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामिनो वेदितव्याः ।

अत्रैव विशेषमाह—

मइसुयचक्खु अचक्खू-ण सुयसमत्तस्स जेट्ठलद्धिस्स ।
परमोहिस्सोहिदुगं, मणनाणं विउलनाणस्स ॥ २३ ॥

'मइसुय'त्ति-मतिज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणचक्षुर्दर्शनावरणाचक्षुर्दर्शनावरणानां श्रुतसमाप्तस्य सकलश्रुतपारगामिनश्चतुर्दशपूर्वधरस्येत्यर्थः । ज्येष्ठलब्धिकस्य उत्कृष्टायां श्रुतार्थलब्धौ वर्त्तमानस्य जघन्यमनुभागसत्कर्म । इदमत्र तात्पर्यम्-मतिज्ञानावरणादीनां चतसृणां प्रकृतीनामुत्कृष्टश्रुतार्थलब्धश्चतुर्दशपूर्वधरो जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामी वेदितव्यः । तथा परमावधिज्ञानेनावधिलब्धिकमवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणरूप जघन्यानुभागसत्कर्म भवति । एतदुक्तं भवति-अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर्जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामी परमावधियुक्तो वेदितव्यः । तथा मनोज्ञानं मनःपर्यायज्ञानावरणं जघन्यानुभागसत्कर्म विपुलमनःपर्यायज्ञानिनोऽवसातव्यम, स्वामित्वभावना अवधिज्ञानावरणवत् । लब्धिसहितस्य हि प्रभूतोऽनुभागः प्रलयमुपयातीति 'परमोहिस्से' त्याद्युक्तम् । शेषाणां तु प्रकृतीनां य एव जघन्यानुभागसंक्रमस्वामिनस्त एव जघन्यानुभागसत्कर्मणोऽपि द्रष्टव्याः ।

इदानीमनुभागसत्कर्मस्थानभेदप्ररूपणार्थमाह—

बंधहयहयहउप्प-त्तिगाणि कमसो असंखगुणियाणि ।
उदयोदीरणवज्जा-णि होंति अणुभागठाणाणि ॥२४॥

'बंध' त्ति इहानुभागस्थानानि त्रिधा, तद्यथा—बन्धोत्पत्तिकानि हतोत्पत्तिकानि हतहतोत्पत्तिकानि च । तत्र बन्धादुत्पत्तिर्येषां तानि बन्धोत्पत्तिकानि । तानि चासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि , तद्धेतूनामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् । तथा उद्वर्तनापवर्तनाकरणवशतो वृद्धिहानिभ्यामन्यथाऽन्यथा यान्यनुभागस्थानानि वैचित्र्यभाञ्जि भवन्ति, तानि हतोत्पत्तिकान्युच्यन्ते । हतात्-घातात् पूर्वावस्थाविनाशरूपादुत्पत्तिर्येषां तानि हतोत्पत्तिकानि तानि च पूर्वेभ्योऽसंख्येयगुणानि , एकैकस्मिन् बन्धोत्पत्तिके स्थाने नानाजीवापेक्षया उद्वर्तनापवर्तनाभ्यामसंख्येयभेदकरणात् । यानि पुनः स्थितिघातेन रसघातेन चान्यथाऽन्यथाभवनादनुभागस्थानानि जायन्ते ; तानि च हतहतोत्पत्तिकान्युच्यन्ते । हते उद्वर्तनापवर्तनाभ्यां घाते सति भूयोऽपि हतात् स्थितिघातेन रसघातेन वा घातादुत्पत्तिर्येषां तानि हतहतोत्पत्तिकानि । तानि चोद्वर्तनापवर्तनाजन्येभ्योऽसंख्येयगुणानि । संप्रत्यक्षरयोजना क्रियते—यानि उदयत उदीरणातश्च प्रतिसमयं क्षयसम्भवात् अन्यथाऽन्यथानुभागस्थानानि जायन्ते, तानि वर्जयित्वा शेषाणि बन्धोत्पत्तिकादीनि अनुभागस्थानानि क्रमशोऽसंख्येयगुणानि वक्तव्यानि उदयोदीरणाजन्यानि कस्माद्वर्ज्यन्ते इति चेदुच्यते—यस्मादुदयोदीरणयोः प्रवर्त्तमानयोर्नियमात् बन्धोद्वर्तनापवर्तनास्थितिघातरसघातजन्यानामन्यतमान्यवश्यं सम्भवन्ति , तत्र उदयोदीरणाजन्यानि तत्रैवान्तः प्रविशन्तीति न पृथक् क्रियन्ते ।

तदेवमुक्तमनुभागसत्कर्म । सम्प्रति प्रदेशसत्कर्म वक्तव्यं, तत्र चैतेऽर्थाधिकाराः , तद्यथा—भेदः साद्यनादिप्ररूपणा, स्वामित्वं चेति । तत्र भेदः प्राग्वत् । सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणा कर्त्तव्या , सा च द्विधा-मूलप्रकृतिविषया, उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषयां तां चिकीर्षुराह—

सत्तण्हं अजहन्नं, तिविहं सेसा दुहा पएसम्मि ।
मूलपगईसु आउसु, साई अधुवा य सव्वे वि ॥ २५ ॥

'सत्तएहं' ति आयुर्वर्जानां सप्तानां मूलप्रकृतीनामजघन्यं प्रदेशसत्कर्म त्रिविधं त्रिप्रकारम्, तद्यथा-अनादि, ध्रुवम्, अध्रुवं च। तत्र क्षपितकर्मांशस्य आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्वस्वक्षयावसरे चरमस्थितौ वर्त्तमानस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्म। तच्च साद्यध्रुवं ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यम्, तच्चानादि, सदैव सद्भावात्। ध्रुवाध्रुवताऽभव्यभव्यापेक्षया। 'सेसा दुह' त्ति शेषा विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपा द्विधा-द्विप्रकाराः, तद्यथा-सादयोऽध्रुवाश्च। तत्रोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मगुणितकर्मांशस्य मिथ्यादृष्टेः सप्तमपृथिव्यां वर्तमानस्य प्राप्यते। शेषकालं तु तस्याप्यनुत्कृष्टं ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे। जघन्यं तु भावितमेव। तथा आयुषः सर्वेऽपि विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यरूपाः सादयोऽध्रुवाश्च, अध्रुवसत्कर्मत्वात्।

सम्प्रत्युत्तरप्रकृतीरधिकृत्य साऽऽद्यनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह—

वायालाणुक्कस्सं, चउवीससया जहन्न चउतिविहं।
होइह छएह चउद्धा, अजहन्नमभासियं दुविहं॥ २६॥

'वायाल' त्ति सातवेदनीयसंज्वलनचतुष्टयपुरुषवेदपञ्चेन्द्रियजातितैजससप्तकप्रथमसंस्थानप्रथमसंहननशुभवर्णा—शुभवर्णाद्येकादशकागुरुलघुपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायो—गतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशः—कीर्तिनिर्माणरूपाणां द्विचत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म चतुर्विधम्। तद्यथा-साद्यनादि ध्रुवमध्रुवं च। तद्यथा—वज्रर्षभनाराचवर्जानां शेषाणामेकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां क्षपकश्रेण्यां स्वस्वबन्धान्तसमये गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति, तच्चैकसामयिकमिति कृत्वा साद्यध्रुवम्। ततोऽन्यत्सर्वमनुत्कृष्टम्। तदपि च द्वितीये समये भवत्सादि। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। वज्रर्षभनाराचसंहननस्य तु सप्तमपृथिव्यां सम्यग्दृष्टेर्नारकस्य मिथ्यात्वगन्तुकामस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म तच्च साद्यध्रुवं, ततोऽन्यदनुत्कृष्टं, तदपि च द्वितीये समये भवत्सादि। तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि। ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। अनन्तानुबन्धियशःकीर्तिसंज्वलनलोभवर्जितानां चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यानां ध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनामजघन्यं प्रदेशसत्कर्म त्रिविधम्। तद्यथा-अनादि, ध्रुवम्, अध्रुवं च। तथाहि-एतासां क्षपितकर्मांशस्य स्वस्वक्षयचरमसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म, तच्चैकसामयिकमिति कृत्वा साद्यध्रुवं च। ततोऽन्यदजघन्यम्, तच्चानादि, सदैव सद्भावात्। ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत्। 'चउतिविहं' ति यथासंख्येन योजनीयम्, द्विचत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुत्कृष्टं चतुर्विधं, ध्रुवसत्कर्मणां चाजघन्यं त्रिविधमिति। तथाऽनन्तानुबन्धिचतुष्टयसंज्वलनलोभयशःकीर्तिरूपाणां षण्णां प्रकृतीनामजघन्यं प्रदेशसत्कर्म चतुर्विधम्। तद्यथा—सादि, अनादि, ध्रुवम्, अध्रुवं च। तथाहि-अनन्तानुबन्धिनामुद्वलके क्षपितकर्मांशे यदा शेषीभूता एका स्थितिर्भवति तदा जघन्यं प्रदेशसत्कर्म। तच्चैकसामयिकमिति कृत्वा साद्यध्रुवं च ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यम्। तच्चोद्वलितानां मिथ्यात्वप्रत्ययेन भूयोऽपि बध्यमानानां सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि। ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। यशःकीर्तिसंज्वलनलोभयोः पुनः क्षपितकर्मांशस्य क्षपणायोद्यतस्य यथाप्रवृत्तिकरणस्यान्तिमसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म। तच्चैकसामयिकमिति कृत्वा साद्यध्रुवं च। ततोऽन्यत्सर्वमजघन्यम् तदपि चानिवृत्तिकरणप्रथमसमये गुणसंक्रमेण प्रभूतस्य दलिकस्य प्राप्यमाणत्वात् अजघन्यं भवत् सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि। ध्रुवाध्रुवता पूर्ववत्। 'अभासियं दुविहं' ति अभाषितम्-अनुक्तं सर्वासां प्रकृतीनां द्विविधं-द्विप्रकारमवगन्तव्यम्। तद्यथा-साद्यध्रुवं च। तत्र द्विचत्वारिंशत्प्रकृतीनामभाषितं जघन्यमजघन्यमुत्कृष्टं च। तत्रोत्कृष्टं द्विप्रकारं भावितमेव। जघन्याजघन्यता च वक्ष्यमाणं स्वामित्वमवलोक्य स्वयमेव भावनीया। ध्रुवसत्कर्मणां च चतुर्विंशतिशतसंख्यानामभाषितमुत्कृष्टमनुत्कृष्टं जघन्यं च। तत्र जघन्यं भावितमेव। उत्कृष्टानुकृष्टे मिथ्यादृष्टौ गुणितकर्मांशे प्राप्येते। ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे। एवमनन्तानुबन्धिसंज्वलनलोभ—यशःकीर्तीनामपि उत्कृष्टानुत्कृष्टे भावनीये। जघन्यं तु भावितमेव शेषाणां चाध्रुवसत्कर्मणां चत्वारोऽपि विकल्पाः साद्यध्रुवा अध्रुवसत्कर्मत्वादवसेयाः।

तदेवं कृता साद्यनादिप्ररूपणा। सम्प्रति स्वामित्वं वक्तव्यम्। तच्च द्विधा-उत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वं जघन्यप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वं च। तत्रो-त्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वमाह—

संपुन्नगुणियकम्मो, पएसउक्कस्ससंतसामी उ।
तस्सेव उ उप्पिविणि-ग्गयस्स कासिं चि वन्नेहिं॥२७॥

'संपुन्न' त्ति—उत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी सम्पूर्णगुणितकर्मांशः सप्तमपृथिव्यां नारकश्चरमसमये वर्तमानः प्रायः सर्वासामपि प्रकृतीनामवगन्तव्यः। कासांचित्पुनः प्रकृतीनां तस्यैव सम्पूर्णगुणितकर्मांशस्य सप्तमपृथिव्या विनिर्गतस्योपरिष्टात् विशेषोऽस्ति, ततस्तमहं वर्णयामि वर्णयिष्यामि। "वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा" (पा०-३३-३१३) इति (श्रीसि०—३—४—८४) भविष्यति वर्तमानः।

प्रतिज्ञातमेवाऽऽह—

मिच्छत्ते मीसम्मि य, संपक्खित्तम्मि मीस सुद्धाणं।
वरिसवरस्स उ ईसा-णगस्स चरमम्मि समयम्मि॥२८॥

'मिच्छत्ते' त्ति—स,प्रागभिहितस्वरूपो गुणितकर्मांशः सप्तमपृथिव्या उद्वृत्य तिर्यक्षूत्पन्नः, तत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नः, तत्र सम्यक्त्वं प्राप्य सप्तकक्षपणाय शीघ्रमभ्युद्यतः। ततो यस्मिन् समये मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वे सर्वसंक्रमेण प्रक्षिपति, तस्मिन्समये सम्यङ्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म। तदपि च सम्यङ्मिथ्यात्वं यस्मिन् समये सर्वसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति, तस्मिन् समये सम्यक्त्वस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म। अक्षरयोजना त्वियम्—मिथ्यात्वे मिश्रे च यथासंख्यं मिश्रे सम्यक्त्वे च प्रक्षिप्ते सति तयोर्मिश्रशुद्धयोः मिश्रसम्यक्त्वयोरुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति। तथा स एव गुणितकर्मांशो नारकस्तिर्यग्भूत्वा कश्चिदीशानदेवो जातः। सोऽपि च तत्रातिसंक्लिष्टो भूत्वा भूयो भूयो नपुंसकवेदं बध्नाति। तदानीं च तस्य स्वभवान्तसमये वर्तमानस्य वर्षवरस्य नपुंसकवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म।

ईसाणे पूरित्ता, नपुंसगंतो असंखवासासु ।
पल्लासंखियभागे-ण पूरिए इत्थिवेयस्स ॥ २९ ॥

'ईसाणे' त्ति—ईशानदेवलोके उत्कृष्टप्रकारेण नपुंसकवेदमापूर्य नपुंसकवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसंचयं कृत्वा ततः संख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पद्य पुनरसंख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र च तेन संक्लिष्टेन भूत्वा पल्योपमासंख्येयभागमात्रेण कालेन पूरिते स्त्रीवेदे बन्धेन नपुंसकवेददलिकसंक्रमेण च प्रभूतमापूरिते स्त्रीवेदे सति तदानीं तस्य स्त्रीवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति ।

पुरिसस्स पुरिससंकम-पएसउक्कस्स सामिगस्सेव ।
इत्थी जं पुण समयं, संपक्खित्ता हवइ ताहे ॥ ३० ॥

'पुरिसस्स' त्ति—पुरुषस्य पुरुषवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म उत्कृष्टपुरुषवेदसंक्रमस्वामिन एव वेदितव्यम् , एतदुक्तं भवति—य एवोत्कृष्टपुरुषवेदसंक्रमस्वामी स एवोत्कृष्टपुरुषवेदप्रदेशसत्कर्मस्वाम्यपि वेदितव्यः । नवरं यं समयं यस्मिन् समये स्त्रीवेदं पुरुषवेदे संप्रक्षिप्ता भवति संक्रमयति 'ताहे' तदानीं पुरुषवेदस्योत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी ।

तस्सेव उ संजलणा, पुरिसाइकमेण सव्वसंछोभे ।
चउरुवसमित्तु खिप्पं, रागंते सायउच्चजसा ॥ ३१ ॥

'तस्सेव' त्ति—य एव पुरुषवेदोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी तस्यैव संज्वलनाश्चत्वारः क्रोधादयः क्रमेण पुरुषवेदादिदलिकसर्वसंछोभे उत्कृष्टप्रदेशसत्कर्माणो भवन्ति । इयमत्र भावना—य एव पुरुषवेदोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी यदा पुरुषवेदं सर्वसंक्रमेण संज्वलनक्रोधे संक्रमयति तदा संज्वलनक्रोधोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी । स एव यदा संज्वलनक्रोधं सर्वसंक्रमेण माने संक्रमयति तदा संज्वलनमानोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी । स एव संज्वलनमानं सर्वसंक्रमेण संज्वलनमायायां संक्रमयति तदा संज्वलनमायोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी । स एव यदा संज्वलनमायां सर्वसंक्रमेण संज्वलनलोभे संक्रमयति तदा संज्वलनलोभोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी । तथा चतुरो वारान् मोहनीयमुपशमय्य गुणितकर्मांशः शीघ्रं क्षपणायोत्थितस्तस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकचरमसमये वर्तमानस्य सातवेदनीयोच्चैर्गोत्रयशःकीर्तीनामुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म । यस्मादेतासु प्रकृतिषु श्रेण्यामारूढः सन् गुणसंक्रमेण प्रभूतान्यशुभप्रकृतिदलिकानि संक्रमयति । ततः सूक्ष्मसंपरायचरमसमये एतासामुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म प्राप्यते । उक्तं च—" चउरुवसमिय मोहं, जसुच्चसायाण सुहुमखवगंते । जं असुभपगइदलिया-ण, संकमो होइ एयासु ॥ १ ॥ "

देवनिरियाउगाणं, जोगुक्कस्सेहिं जेट्ठगद्धाए ।
बद्धाणि ताव जावं, पढमे समए उदिन्नाणि ॥ ३२ ॥

'देवनिरियाउगाणं' ति—देवनारकायुषोरुत्कृष्टैर्योगैरुत्कृष्टया च बन्धाऽद्धया द्वयोः सतोस्तावदुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म प्राप्यते, यावत्प्रथमे समये उदीर्णे उदयप्राप्ते भवतः । किमुक्तं भवति—बन्धाद्यारभ्योदयप्रथमसमयं यावद्देवनारकायुषोरुत्कृष्टप्रकारेण द्वयोरुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति ।

सेसाउगाणि नियगे-सु चेव आगम्म पुव्वकोडीए ।
सायबहुलस्स अचिरा, बंधंते जाव नो वट्टे ॥ ३३ ॥

'सेसाउगाणि' त्ति—शेषायुषी—तिर्यङ्मनुष्यायुषी । 'पुव्वकोडीए' त्ति पूर्वकोट्योपलक्षिते पूर्वकोटिप्रमाणे उत्कृष्टया बन्धाऽद्धया उत्कृष्टैर्योगैर्बद्धे । बद्धा च निजकेषु भवेषु निजनिजभवे समागत्य, सातबहुलः सन् ते आयुषी यथायोगमनुभवति । सुखितस्य हि न भूयांस आयुःपुद्गलाः परिसटन्तीति कृत्वा सातग्रहणं कृतम् । ततोऽचिरात् बन्धान्ते इति उत्पत्तिसमयादूर्ध्वमन्तर्मुहूर्तमात्रमेव स्थित्वा मर्तुकामो जातः सन् उत्कृष्टया बन्धाऽद्धया उत्कृष्टैश्च योगैर्बध्नन् पारभविकं समानजातीयं मनुष्यो मनुष्यायुः तिर्यङ् च तिर्यगायुर्बध्नाति । ततो बन्धान्तसमये यावन्नाद्याप्यपवर्तयति तावत्तस्य सातबहुलस्य मनुष्यस्य सतो मनुष्यायुषः तिरश्चः (च) सतस्तिर्यगायुष उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति । यतस्तस्य तदानीं स्वभवायुः किञ्चिदूनं परभवायुश्च समानजातीयं परिपूर्णदलिकमस्तीति कृत्वा, बन्धान्तरं चायुर्वेद्यमानं द्वितीये समयेऽपवर्तयिष्यति, ततः उक्तं बन्धान्ते इति ।

पूरित्तु पुव्वकोडी, पुहुत्तनारगदुगस्स बंधंते ।
एवं पल्लतिगंते, वेउव्वियसेसनवगम्मि ॥ ३४ ॥

'पूरित्तु' त्ति—पूर्वकोटीपृथक्त्वं पूर्वकोटीसप्तकं यावत् संक्लिष्टाध्यवसायवशेन नरकद्विकं नरकगतिनरकानुपूर्वीलक्षणं भूयोभूय आपूर्य बन्धेन निचितं कृत्वा नरकाभिमुखो बन्धान्तसमये नरकद्विकस्योत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी । तथा एवम्-अनेनैव प्रकारेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं यावत् भोगभूमिषु मध्ये पल्योपमत्रयं च यावद्विशुद्धाध्यवसायवशेन वैक्रियैकादशकात् नरकद्विकेऽपनीते शेषं यद्वैक्रियनवकं देवद्विकं वैक्रियसप्तकं चेत्यर्थः । तत् बन्धेनापूर्य देवत्वाभिमुखस्तासां देवद्विकवैक्रियसप्तकरूपाणां नवप्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामी ।

तमतमगो सव्वलहुं, सम्मत्तं लभिय सव्वचिरमद्धं ।
पूरित्ता मणुयदुगं, स वज्जरिसहं सबंधंते ॥ ३५ ॥

'तमतमगो' त्ति—तमस्तमगः सप्तमपृथ्वीनारकः । सर्वलघु—अतिक्षिप्रं जन्मानन्तरमन्तर्मुहूर्ते गते सतीत्यर्थः । सम्यक्त्वं लब्ध्वा । 'सव्वचिरमद्धं' ति अतिदीर्घं कालं यावत् सम्यक्त्वमनुपालयन् मनुष्यद्विकं वज्रर्षभनाराचसंहननं च बन्धेनापूर्य यतोऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति तस्मिन् समये बन्धाऽद्धाचरमभूते तयोर्मनुष्यद्विकवज्रर्षभनाराचसंहननयोरुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति ।

सम्मद्दिट्ठिधुवाणं, बत्तीसुदहीसयं चउक्खुत्तो ।
उवसामइत्तु मोहं, खवेंतगे नियगबंधंते ॥ ३६ ॥

'सम्मद्दिट्ठि' त्ति—याः प्रकृतयः सम्यग्दृष्टीनां बन्धमाश्रित्य ध्रुवाः पञ्चेन्द्रियजातिसमचतुरस्रसंस्थानपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकसुस्वरसुभगादेयरूपा द्वादश तासां द्वात्रिंशदधिकसागरोपमाणां शतं यावद्बन्धेनापूरितानां चतुःकृत्वः चतुरो वारान् मोहनीयं चोपशमय्य । मोहनीयं हि उपशमयन् प्रभूतानि दलिकानि गुणसंक्रमेण

संक्रमयतीति कृत्वा चतुःकृत्वो मोहोपशमग्रहणम् । ततः क्षपणायोद्यतस्य निजबन्धव्यवच्छेदकाले उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति ।

धुवबंधीण सुभाणं, सुभथिराणं च नवरि सिग्घयरं ।
तित्थगराहारगतणू , तेत्तीसुदही विरचिया य ॥ ३७ ॥

'धुवबंधीण' त्ति–याः शुभध्रुवबन्धिन्यः प्रकृतयस्तैजससप्तकशुभवर्णाद्येकादशकागुरुलघुनिर्माणरूपा विंशतिप्रकृतयः तासां शुभस्थिरयोश्च पूर्वोक्तेन प्रकारेणोत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भावनीयम् । नवरं चतुःकृत्वो मोहनीयोपशमनानन्तरं शीघ्रतरं क्षपणायोद्यतस्येति वक्तव्यं शेषं तथैव । तथा तीर्थकरनाम्नो गुणितकर्मांशेन देशोनपूर्वकोटिद्विकाधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावद्बन्धेन पूरितस्य स्वबन्धान्तसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म । आहारकतनोराहारकसप्तकस्य तु विरचितस्य देशोनपूर्वकोटिं यावत् भूयो भूयो बन्धेनोपचितस्य स्वबन्धव्यवच्छेदसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म ।

तुल्ला नपुंसवेए , एगिंदियथावरायवुज्जोया ।
विगलसुहुमत्तिया वि य, नरतिरिय चिरऽज्जिया होंति।३८

'तुल्ल' त्ति—नपुंसकवेदेन तुल्या एकेन्द्रियजातिस्थावरातपोद्योता वेदितव्याः । यथा नपुंसकवेदस्य ईशानदेवभवचरमसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मोक्तं तथा एतेषामपि द्रष्टव्यमित्यर्थः । विकलत्रिकं द्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिरूपं, सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपं यदा पूर्वकोटिपृथक्त्वं यावत् तिर्यङ्मनुष्यभवैरर्जितं भवति , तदा स्वबन्धान्तसमये तेषां तिर्यङ्मनुष्याणां तद्विकलत्रिकादिकमुत्कृष्टप्रदेशसत्कर्म भवति । तदेवमुक्तमुत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वम् ।

सम्प्रति जघन्यप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वमाह—

खवियं सयम्मि पगयं, जहन्नगे नियगसंतकम्मंते ।
खणसंजोइय संजो--यणाण चिरसम्मकालंते ॥ ३९ ॥

'खवियं'ति-जघन्ये-जघन्यप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वे प्रकृतमधिकारः । क्षपितकर्मांशेन । सूत्रे चात्र सप्तमी तृतीयार्थे वेदितव्या । 'नियगसंतकम्मंते' त्ति स्वस्वसत्ताचरमसमये । एवं तावत्सर्वकर्मणां सामान्येनोक्तम् । सम्प्रति पुनर्येषां कर्मणां विशेषोऽस्ति तानि पृथगेवाह-'खणे' त्यादि इह क्षपितकर्मांशेन सम्यग्दृष्टिना सता अनन्तानुबन्धिन उद्वलिताः । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतेनान्तर्मुहूर्तं कालं यावदनन्तानुबन्धिनो बद्धाः । ततो भूयोऽपि सम्यक्त्वं प्रतिपन्नः । तच्च सम्यक्त्वं द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां यावदनुपाल्य क्षपणार्थमभ्युद्यतस्तस्यानन्तानुबन्धिनं क्षपयतो यदा एका स्थितिः स्वरूपापेक्षया समयमात्रावस्थाना अन्यथा तु द्विसमयावस्थाना शेषीभवति तदा तेषां जघन्यं प्रदेशसत्कर्म ।

उव्वलमाणीणं उ–व्वलणा एगट्ठिइ दुसामइगा ।
दिट्ठिदुगे वत्तीसे, उदहिसए पालिए पच्छा ॥ ४० ॥

'उव्वलमाणीणं' ति—उद्वल्यमानानां त्रयोविंशतिप्रकृतीनामुद्वलनकाले या एका स्थितिः स्वरूपापेक्षया समयमात्रावस्थाना, अन्यथा तु द्विसमयमात्रावस्थाना, सा तासां जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । एतच्च सामान्येनोक्तम् , अत्रैव विशेषमाह—'दिट्ठिदुगे' त्यादि द्वात्रिंशदधिकं सागरोपमाणां शतं यावत् सम्यक्त्वमनुपाल्य पश्चान्मिथ्यात्वं गतो मन्दोद्वलनया च पल्योपमासंख्येयभागमात्रप्रमाणया सम्यक्त्वमिश्रे उद्वलयितुमारभते स्म । उद्वलयँश्च तद्दलिकं मिथ्यात्वे संक्रमयति । सर्वसंक्रमेण चावलिकाया उपरितनं सकलमपि दलिकं संक्रमितम् आवलिकागतं च दलिकं स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयति संक्रमयतश्च यदैका स्थितिः स्वरूपापेक्षया समयमात्रावस्थाना, अन्यथा तु द्विसमयमात्रावस्थाना, तदा तयोः सम्यक्त्वमिश्रयोर्जघन्यं प्रदेशसत्कर्म ।

अंतिमलोभजसाणं,मोहं अणुवसमइत्तु खीणाणं ।
नेयं अहापवत्त–करणस्स चरमम्मि समयम्मि ॥ ४१ ॥

'अन्तिम' त्ति-अन्तिमलोभः-संज्वलनलोभः ततः संज्वलनलोभयशःकीर्त्योश्चतुरो वारान् मोहनीयमनुपशमय्य-मोहस्योपशमं कृत्वा; उपशमश्रेणिमकृत्वेत्यर्थः । शेषाभिः क्षपितकर्मांशक्रियाभिः क्षीणयोर्यथाप्रवृत्तकरणचरमसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म ज्ञेयम् । मोहनीयोपशमे हि क्रियमाणे गुणसंक्रमेण प्रभूतं दलिकमवाप्यते , न च तेन प्रयोजनमिति कृत्वा मोहनीयोपशमनप्रतिषेधः ।

वेउव्विक्कारसगं, खणबंधगते उ नरयजिट्ठठिइं ।
उव्वट्टित्तु अबंधिय, एगेंदिगए चिरुव्वलणे ॥ ४२ ॥

'वेउव्विक्कारसगं' ति—नरकद्विकदेवद्विकवैक्रियसप्तकरूपं वैक्रियैकादशकं पूर्वं क्षपितकर्मांशेनोद्वलितम् ,ततो भूयोऽप्यन्तर्मुहूर्तं कालं यावद्बद्धम् । ततो ज्येष्ठस्थितौ नरकेऽप्रतिष्ठानाभिधाने नरके जातः । तत्र च सता तेन तत् वैक्रियैकादशकं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावत् विपाकतः संक्रमतश्च यथायोगमनुभूतम् । ततो नरकादुद्वृत्य तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र च वैक्रियैकादशकस्य भूयोऽपि बन्धो न कृतः , तथाविधाध्यवसायाभावात् । तत एकेन्द्रियो जातः । स च तद्वैक्रियैकादशकं चिरोद्वलनया उद्वलयितुं लग्नः । चिरोद्वलनया चोद्वलयतः सतो यदैका स्थितिः स्वरूपापेक्षया समयमात्रावस्थाना , अन्यथा तु द्विसमयमात्रावस्थाना शेषीभवति तदा तस्य वैक्रियैकादशकस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्म ।

मणुयदुगुच्चागोए, सुहुमखणबद्धगेसु सुहुमतसे ।
तित्थयराहारतणू, अप्पद्धा बंधिया सुचिरं ॥ ४३ ॥

'मणुय' त्ति—मनुष्यद्विकमुच्चैर्गोत्रं च पूर्वं सूक्ष्मत्रसेन क्षपितकर्मांशेनोद्वलितम् , ततः 'सुहुमखणबद्धगेसु' त्ति सूक्ष्मेण सूक्ष्मैकेन्द्रियेण पृथिव्यादिना सता क्षणमन्तर्मुहूर्तकालं यावत् भूयोऽपि बद्धम् । ततः सूक्ष्मत्रसेषु तेजोवायुषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र च चिरोद्वलनया उद्वलयितुं लग्नः उद्वलयतश्च यदा तेषामेका स्थितिर्द्विसमयमात्रावस्थाना शेषीभवति तदा तयोर्मनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्रयोः सूक्ष्मक्षणबद्धयोर्जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । तथा तीर्थकरनाम 'अप्पद्धाबंधिय' त्ति' अल्पं कालं चतुरशीतिवर्षसहस्राणि सातिरेकाणि यावद्बद्धा केवली जातः । ततः 'सुचिरं' ति प्र-

भूतं कालं देशोनपूर्वकोटिरूपं यावत् केवलिपर्यायं परिपाल्यायोगिकेवलिनः सतः क्षपितकर्मांशस्य चरमसमये वर्त्तमानस्य तीर्थकरनाम्नो जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । अन्ये तु ब्रुवते-तीर्थकरनाम्नः क्षपितकर्मांशेन तत्प्रायोग्यजघन्ययोगिना प्रथमसमये या लता बद्धा सा जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । 'आहारतणु' त्ति आहारकतनूपलक्षितमाहारकसप्तकम् । 'अप्पद्धा बंधिय' त्ति अल्पकालं बद्ध्वा मिथ्यात्वं गतः, ततः 'सुचिर' त्ति चिरोद्वलनया उद्वलयतः सतो यदा एका स्थितिर्द्विसमयमात्रावस्थाना शेषीभवति तदा तस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । तदेवमुक्तं जघन्यप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वम् ।

सम्प्रति प्रदेशसत्कर्मस्थानप्ररूपणार्थं
स्पर्धकप्ररूपणामाह—

चरमावलियपविट्ठा, गुणसेढी जासिमत्थि न य उदओ ।
आवलिगा समयसमा, तासिं खलु फड्डगाइं तु ॥ ४४ ॥

'चरमावलिय' त्ति-चरमा-सर्वान्तिमा या क्षपणकाले आवलिका तां प्रविष्टा गुणश्रेणिर्यासां प्रकृतीनामस्ति न च उदयः तासां स्त्यानर्द्धित्रिकमिथ्यात्वाद्यद्वादशकषायनरकद्विकतिर्यग्द्विकपञ्चेन्द्रियजातिवर्जजातिचतुष्टयातपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणरूपाणामेकोनत्रिंशत्संख्यानामावलिकायां यावन्तः समयास्तावन्ति स्पर्धकानि भवन्ति । खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । तुरेवकारार्थः । आवलिकासमयसमान्येवेत्यर्थः । इयमत्र भावना-अभव्यप्रायोग्यजघन्यप्रदेशसत्कर्मयुक्तस्त्रसेषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र च सर्वविरतिं देशविरतिं चानेकशो लब्ध्वा चतुरश्च वारान् मोहनीयमुपशमय्य भूयोऽप्येकेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र च पल्योपमासंख्येयभागमात्रं कालं यावत् स्थित्वा मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नः, तत्र च क्षपणायामभ्युतः । तस्य चरमे स्थितिखण्डकेऽपगते सति चरमावलिकायां स्तिबुकसंक्रमेण क्षीयमाणायां यदा एका स्थितिर्द्विसमयमात्रावस्थाना शेषीभवति तदा सर्वमजघन्यं यत् प्रदेशसत्कर्म तत् प्रथमं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । तत एकस्मिन् परमाणौ प्रक्षिप्ते सति अन्यत्—द्वितीयं प्रदेशसत्कर्मस्थानं भवति । ततो द्वयोः परमाण्वोः प्रक्षिप्तयोरन्यत्तृतीयं प्रदेशसत्कर्मस्थानं त्रिषु परमाणुषु प्रक्षिप्तेषु अन्यत् । एवमेकैकपरमाणुप्रक्षेपेण प्रदेशसत्कर्मस्थानानि नानाजीवापेक्षयाऽनन्तानि तावद्वाच्यानि यावत्तस्मिन्नेव चरमे स्थितिविशेषे गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानं भवति । अत ऊर्ध्वमन्यत्प्रदेशसत्कर्मस्थानं न प्राप्यते तत इदमेकं स्पर्धकम् । इदं तु चरमस्थितिमधिकृत्य । एवं द्वयोश्चरमस्थित्योर्द्वितीयं स्पर्धकं वक्तव्यम् । तिसृषु च स्थितिषु तृतीयम् । एवं तावद्वाच्यं यावत्समयोनावलिकासमयप्रमाणानि स्पर्धकानि भवन्ति । तथा चरमस्थितिघातस्य चरमं प्रक्षेपमादिं कृत्वा पश्चानुपूर्व्या प्रदेशसत्कर्मस्थानानि यथोत्तरं वृद्धानि तावद्वक्तव्यानि यावदात्मीयमात्मीयमुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म । तत एतावदेतदपि सकलस्थितिगतं यथासम्भवमेकं स्पर्धकं विवक्ष्यते । तत एतेन स्पर्धकेन सहावलिकासमयप्रमाणानि स्पर्धकानि भवन्ति ।

संजलणतिगे चेवं, अहिगाणि य आलिगाएँ समएहिं ।
दुसमयहीणेहिँ गुणा-णि जोगठाणाणि कमिणाणि ॥ ४५ ॥

'संजलणतिगे' त्ति-संज्वलनत्रिके क्रोधमानमायारूपे, एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्पर्धकानि वाच्यानि । इयमत्र भावना—क्रोधादीनां प्रथमस्थितिर्यावदावलिकाशेषा न भवति तावत् स्थितिघातरसघातबन्धोदयोदीरणाः प्रवर्त्तन्ते । आवलिकाशेषायां तु प्रथमस्थितौ व्यवच्छिद्यन्ते, ततोऽनन्तरसमये समयोनावलिकागतं समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धं च सत्कर्मास्ति, अन्यत् सर्वं क्षीणं तत्र समयोनावलिकागतस्य दलिकस्य स्पर्धकभावना यथा प्राक् कृता तथाऽत्रापि कर्त्तव्या, यच्च समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धं दलिकमस्ति तस्यान्यथा स्पर्धकभावना क्रियते पूर्वप्रकारेणात्र स्पर्द्धकस्वरूपस्याप्राप्यमाणत्वात् । अथोच्यते कथं स्थितिघातरसघातबन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदानन्तरसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धमेव दलिकमस्ति न शेषमिति चेत् ?, उच्यते—इह चरमसमयक्रोधादिवेदकेन यद्बद्धं दलिकं तद्बन्धावलिकातीतम् आवलिकामात्रेण कालेन निरवशेषं संक्रमयति । तथा च सति आवलिकाचरमसमये स्वरूपापेक्षयाऽकर्मी भवति । द्विचरमसमयवेदकेन यद्बद्धं तदपि च बन्धावलिकायामतीतायामन्येनावलिकामात्रेण कालेन संक्रमयति: आवलिकायाश्चरमसमये अकर्मी भवति । एवं यत्कर्म यस्मिन् समये बद्धं तत्तस्मात्समयादारभ्य द्वितीयावलिकाचरमसमयेऽकर्मी भवति । तथा च सति बन्धाद्यभावप्रथमसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धमेव सत्प्राप्यते, न शेषम् । तथाहि-तत्त्वतोऽसंख्यातसमयात्मिकाऽप्यावलिका किलासत्कल्पनया चतुःसमयात्मिका कल्प्यते । ततो बन्धादिव्यवच्छेदचरमसमयादर्वाक् अष्टमे समये यद्बद्धं तद्बन्धावलिकायां चतुःसमयात्मिकायामतीतायाम् अन्यया चतुःसमयात्मिकया आवलिकया अन्यत्र संक्रम्यमाणं चरमसमये बन्धादिव्यवच्छेदसमयरूपे सर्वथा स्वरूपेण न प्राप्यते, अन्यत्र सर्वात्मना संक्रमितत्वात् । सप्तमे समये यद्बद्धं तच्चतुःसमयात्मिकायामावलिकायामतिक्रान्तायामन्यया चतुःसमयात्मिकया अन्यत्र संक्रम्यमाणं बन्धादिव्यवच्छेदानन्तरसमये स्वरूपेण न प्राप्यते, सर्वात्मनाऽन्यत्र संक्रमितत्वात्, शेषषष्ठादिसमयबद्धं तु प्राप्यते । ततो बन्धादौ व्यवच्छिन्ने सति अनन्तरसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धमेव सत् प्राप्यते नान्यदिति । तत्र बन्धादिव्यवच्छेदसमये जघन्ययोगिना सता यद्बद्धं तस्य बन्धावलिकायामतीतायामन्यया आवलिकयाऽन्यत्र संक्रम्यमाणस्य चरमसमये यत्संक्रमयिष्यति न तावत्संक्रमयति तत् संज्वलनक्रोधस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । एवं द्वितीययोगस्थानवर्तिना बन्धादिव्यवच्छेदसमये यद्बद्धं तस्यापि दलिकं चरमसमये द्वितीयं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । एवं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टयोगस्थानवर्तिना सता बन्धादिव्यवच्छेदसमये यद्बद्धं तस्य दलिकं चरमसमये सर्वोत्कृष्टमन्तिमं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । एवं जघन्यं योगस्थानमादिं कृत्वा यावन्ति योगस्थानानि भवन्ति तावन्ति प्रदेशसत्कर्मस्थानान्यपि चरमसमये प्राप्यन्ते, इदमेकं स्पर्धकम् । एवं बन्धादिव्यवच्छेदद्विचरमसमये जघन्ययोगादिना यद्बध्यते तत्रापि द्वितीयावलिकाचरमसमये

प्रागिव तावन्ति प्रदेशसत्कर्मस्थानानि भावनीयानि । केवलं स्थितिद्वयभावीनि तानि प्रतिपत्तव्यानि, बन्धादिव्यवच्छेदद्विचरमसमये बद्धस्यापि दलिकस्य तदानीं द्विसमयस्थितिकस्य प्राप्यमाणत्वात् । इदं द्वितीयं स्पर्धकम् । एवं बन्धादिव्यवच्छेदद्विचरमसमये जघन्ययोगादिना यद्बध्यते तत्रापि द्वितीयावलिकाचरमसमये प्रागिव तावन्ति प्रदेशसत्कर्मस्थानानि भवन्ति । नवरं स्थितित्रयभावीनि तानि भावनीयानि, तदानीं बन्धादिव्यवच्छेदचरमसमयबद्धसत्कस्यापि दलिकस्य त्रिसमयस्थितिकस्य प्राप्यमाणत्वात् । इदं तृतीयं स्पर्धकम् । एवं समयद्वयोनावलिकाद्विके यावन्तः समयास्तावन्ति स्पर्धकानि भवन्ति । तत आह-' अहिगाणि य आवलिगाए ' इत्यादि । योगस्थानानि कृत्स्नानि समस्तानि समुदायैकरूपतया विवक्षितानि; सकलयोगस्थानसमुदाय इत्यर्थः । आवलिकागतैः समयैः समयद्वयहीनैर्गुण्यन्ते गुणिते सति यावन्तः सकलयोगस्थानसमुदायास्तावन्ति प्रथमस्थितौ व्यवच्छिन्नायामधिकानि स्पर्धकानि भवन्ति । तथाहि-बन्धादिव्यवच्छेदानन्तरसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकसमयप्रमाणानि स्पर्धकानि प्राप्यन्ते । एतच्चानन्तरमेव भावितम् । बन्धादिव्यवच्छेदादूर्ध्वं च प्रथमस्थितिरावलिकामात्रा तिष्ठति,ततस्तस्यामावलिकामात्रायां प्रथमस्थितौ संक्रमेण व्यवच्छिद्यमानायां परत आवलिकासमयप्रमाणानि स्पर्धकानि अन्यत्र संक्रमेण व्यवच्छिद्यन्ते अत एव च तानि पृथक् न गुण्यन्ते । ततस्तेषु व्यवच्छिन्नेषु प्रथमस्थितौ च व्यवच्छिन्नायां शेषाणि समयद्वयोनावलिकासमयप्रमाणान्येवाधिकानि प्राप्यन्ते, नान्यानीति ।

वेएसु फड्डगदुगं, अहिगा पुरिसस्स वेउ आवलिया ।
दुसमयहीणा गुणिया, जोगट्ठाणेहिँ कसिणेहिं ॥४६॥

'वेएसु' त्ति—वेदेषु स्त्रीवेदपुरुषवेदनपुंसकवेदेषु प्रत्येकं द्वे द्वे स्पर्धके भवतः । कथमिति चेद् ?, उच्यते-कश्चिज्जन्तुरभवसिद्धिकप्रायोग्यजघन्यप्रदेशसत्कर्मा त्रसेषु मध्ये समुत्पन्नः तत्र देशविरतिं सर्वविरतिं च बहुशो लब्ध्वा चतुरश्च वारान् मोहनीयमुपशमय्य द्वात्रिंशदधिकं च सागरोपमाणां शतं यावत्सम्यक्त्वमनुपाल्याप्रतिपतितसम्यक्त्वो नपुंसकवेदेन क्षपकश्रेणिमारूढः, ततो नपुंसकवेदस्य प्रथमस्थितौ द्विचरमसमये वर्तमाने उपरितनस्थितिखण्डमन्यत्र संक्रमितम् ,तथा सति उपरितनी स्थितिः सर्वात्मना निर्लोपीकृता । ततः प्रथमस्थितौ चरमसमये सर्वजघन्यं यत् प्रदेशसत्कर्म तत् प्रथमं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । तत एकस्मिन् परमाणौ प्रक्षिप्ते सति द्वितीयं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । परमाणुद्वयप्रक्षेपे च तृतीयम् । एवं नानाजीवापेक्षया एकैकपरमाणुवृद्ध्या प्रदेशसत्कर्मस्थानानि अनन्तानि तावद्वाच्यानि यावद्गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । इदमेकं स्पर्धकम् । ततो द्वितीयस्थितौ चरमखण्डे संक्रम्यमाणे चरमसमये पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वजघन्यं यत्प्रदेशसत्कर्मस्थानं तत् आदि कृत्वा नानाजीवापेक्षया यथासम्भवमुत्तरोत्तरवृद्ध्या निरन्तरं प्रदेशसत्कर्मस्थानानि तावद्वाच्यानि यावद्गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । तानि द्वितीयं स्पर्धकम् । अथवा—यावत्प्रथमा स्थितिर्द्वितीया च स्थितिर्विद्यते तावदेकं स्पर्धकम् । द्वितीयस्थितौ च क्षीणायां प्रथमस्थितौ शेषीभूतायां समयमात्रायां द्वितीयं स्पर्धकमिति । एवं प्रकारद्वयेन स्त्रीवेदस्यापि स्पर्धकद्वयं भावनीयम् । पुरुषवेदस्य पुनः स्पर्धकद्वयमेवं भावनीयम्—उदयचरमसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म आदिं कृत्वा नानाजीवापेक्षया एकैकपरमाणुवृद्ध्या निरन्तरं प्रदेशसत्कर्मस्थानानि तावद्वाच्यानि यावद्गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । एतानि सर्वाण्यनन्तानि । एतान्येकं स्पर्धकम् । उदयचरमसमये च द्वितीयस्थितौ चरमखण्डे संक्रम्यमाणे सर्वजघन्यं प्रदेशसत्कर्मस्थानमादिं कृत्वा प्रागिव द्वितीयं स्पर्धकं वाच्यम् । किंच—'अहिगा पुरिसस्स' त्ति पुरुषवेदस्याधिकान्यपि स्पर्धकानि भवन्ति । कियन्ति भवन्तीति चेदुच्यते-' वेउ आवलिया' इत्यादि, अत्र द्वे आवलिके इत्यत्र तृतीयार्थे प्रथमा । 'जोगट्ठाणेहिं कसिणेहिं ' इति अत्र तु तृतीया प्रथमार्थे ततोऽयमर्थः-कृत्स्नानि योगस्थानानि; सकलयोगस्थानसमुदाय इत्यर्थः । द्वाभ्यामावलिकाभ्यां द्विसमयहीनाभ्याम् आवलिकाद्विकसमयैर्द्विरूपहीनैरित्यर्थः, गुण्यन्ते गुणिते च सति यावन्तः सकलयोगस्थानसमुदायास्तावन्ति स्पर्धकान्यधिकानि भवन्ति , समयद्वयहीनावलिकाद्विकसमयप्रमाणानि अधिकानि भवन्तीत्यर्थः । तथाहि-पुरुषवेदस्य बन्धोदयादिव्यवच्छेदे सति समयद्वयोनावलिकाद्विकबद्धं पुरुषवेदस्य दलिकं विद्यते । ततोऽवेदकस्य सतः संज्वलनत्रिकोक्तप्रकारेण योगस्थानापेक्षया समयद्वयहीनावलिकाद्विकसमयप्रमाणानि स्पर्धकानि वाच्यानि।

सम्प्रत्युक्तानां वक्ष्यमाणानां च स्पर्धकानां सामान्यरूपं लक्षणमाह—

सव्वजहन्नाढत्तं, खंधुत्तरओ निरन्तरं उप्पिं ।
एगं उव्वलमाणी, लोभजसा नोकसायाणं ॥४७॥

'सव्वजहन्न'त्ति- सर्वजघन्यात् प्रदेशसत्कर्मस्थानादारब्धमेकैकेन कर्मस्कन्धेनोत्तरतः पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरोत्तरेण निरन्तरं प्रदेशसत्कर्मस्थानजालं तावन्नेयं यावत् 'उप्पिं' उपरितनं सर्वोत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानं भवति । इयमत्र भावना—सर्वजघन्यप्रदेशसत्कर्मस्थानादारभ्य योगस्थानापेक्षया एकैकेन कर्मस्कन्धेन वृद्धानि प्रदेशसत्कर्मस्थानानि निरन्तराणि तावन्नेतव्यानि यावदुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानं भवति । एकैककर्मस्कन्धेनोत्तरत इति चोक्तं योगस्थानवशलब्धस्पर्धकापेक्षया , अन्यथा " चरमावलियपविट्ठे " त्यादौ यानि स्पर्धकान्युक्तानि तेष्वेकैकेन प्रदेशेनैवोत्तरोत्तरा वृद्धिः प्राप्यते इति।तदेवमुक्तं सामान्येन लक्षणं स्पर्धकानाम् । सम्प्रत्युद्वल्यमानप्रकृतीनां स्पर्धकप्ररूपणार्थमाह-'एगं उव्वलमाणी' एकं स्पर्धकमुद्वल्यमानप्रकृतीनां त्रयोविंशतिसंख्यानाम् । तत्र सम्यक्त्वस्य भावना क्रियते—अभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितिसत्कर्मा त्रसेषु मध्ये समुत्पन्नस्तत्र सम्यक्त्वं देशविरतिं चानेकवारान् लब्ध्वा चतुरश्च वारान् मोहनीयमुपशमय्य द्वात्रिंशदधिकं च सागरोपमाणां शतं यावत्सम्यक्त्वमनुपाल्य मिथ्यात्वं गतः,ततश्चिरोद्वलनया सम्यक्त्वमुद्वलयतो यदा चरमखण्डं संक्रान्तम् एका च शेषा उदयावलिका तिष्ठति , तामपि स्तिबुकसंक्रमेण मिथ्यात्वे संक्रमयति ।

संक्रमयतश्च या एका स्थितिर्द्विसमयमात्रावस्थाना शेषी-भूता यदाऽवतिष्ठते तदा सम्यक्त्वस्य सा जघन्यं प्रदेशस-त्कर्मस्थानम् । ततो नानाजीवापेक्षया एकैकप्रदेशवृद्ध्या प्र-देशसत्कर्मस्थानानि तावन्नेतव्यानि यावद् गुणितकर्मांशस्यो-त्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानं भवति । इदमेकं स्पर्धकम् । एवं सम्यग्मिथ्यात्वस्यापि एवमेव च शेषाणामप्युद्वलनयोग्यानां वैक्रियैकादशकाहारकसप्तकोच्चैर्गोत्रमनुष्यद्विकरूपाणां प्रकृ-तीनाम् । नवरं तासां द्वात्रिंशदधिकसागरोपमशतप्रमाणः स-म्यक्त्वकालो मूलत एव न वक्तव्यः । ' लोभजसं ' इत्यादि सञ्ज्वलनलोभयशःकीर्त्योरपि एकं स्पर्धकम् । तथाहि स एवा-भवसिद्धिकप्रायोग्यजघन्यस्थितिसत्कर्मा त्रसेषु मध्ये समु-त्पन्नः । तत्र चतुःकृत्वो मोहोपशममन्तरेण शेषाभिः क्षपित-कर्मांशक्रियाभिः कर्मदलिकं प्रभूतं क्षपयित्वा चिरकालं च संयममनुपाल्य क्षपणायोत्थितः । तस्य यथाप्रवृत्तकरण-चरमसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म । ततस्तस्मादारभ्य नाना-जीवापेक्षया एकैकप्रदेशवृद्ध्या निरन्तराणि प्रदेशसत्कर्म-स्थानानि तावद्वाच्यानि यावद् गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदे-शसत्कर्मस्थानम् , एवमेकं सञ्ज्वलनलोभयशःकीर्त्योः स्पर्ध-कम् । षण्णामपि च नोकषायाणां प्रत्येकमेकैकं स्पर्धकम् , तदपि चैवम्-स एवाभविसिद्धिकप्रायोग्यजघन्यप्रदेशसत्कर्मा त्रसेषु मध्ये समुत्पन्नः । तत्र सम्यक्त्वं देशविरतिं चानेकशो ल-ब्ध्वा चतुरश्च वारान्मोहनीयमुपशमय्य स्त्रीवेदनपुंसकवेदौ च भूयो भूयो बन्धेन हास्यादिदलिकसंक्रमेण च प्रभू-तमापूर्य मनुष्यो जातस्तत्र चिरकालं संयममनुपाल्य क्ष-पणायोत्थितः । तस्य चरमखण्डचरमसमये वर्त्तमाने प्र-त्येकं षण्णां नोकषायाणां प्रदेशसत्कर्म तत्सर्वं जघन्यम् । तत-स्तस्मादारभ्य नानाजीवापेक्षया एकैकप्रदेशवृद्ध्या निरन्त-राणि प्रदेशसत्कर्मस्थानानि अनन्तानि तावद्वाच्यानि या-वद् गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म, एवमेकं षण्णां नो-कषायाणां प्रत्येकं स्पर्धकम् ।

सम्प्रति मोहनीयवर्जानां घातिकर्मणां स्पर्धकनिरूपणा-र्थमाह—

ठिइखंडगविच्छेया, खीणकसायस्स सेसकालसमा ।
एगहियाँ घाईणं, निद्दापयलाण हिचेकं ॥ ४८ ॥

' ठिइखंडग ' त्ति-क्षीणकषायस्य स्थितिखण्डव्यवच्छेदात्-स्थितिघातव्यवच्छेदात् परतो यः शेषकालस्तिष्ठति तत्स-मानि शेषकालसमयसमानि स्पर्धकानि एकाधिकानि घाति-कर्मणां भवन्ति । निद्राप्रचलयोस्तु हित्वा-परित्यज्य एकं चरमं स्थितिगतं स्पर्धकं, शेषाणि वाच्यानि, निद्राप्रचलयोर्हि उद-याभावात् स्वस्वरूपेण चरमसमये दलिकं न प्राप्यते, किं तु परप्रकृतिरूपेण, तेन तयोरेकं स्पर्धकं चरमस्थितिगतं परित्यज्यते । स्पर्धकानां चेयं भावना-क्षीणकषायाऽद्धायाः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकस्मिंश्च संख्येयतमेऽन्तर्मुहू-र्तप्रमाणे भागेऽवतिष्ठमाने ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतु-ष्टयान्तरायपञ्चकानां स्थितिसत्कर्मसर्वापवर्तनयाऽपवर्त्य क्षी-णकषायाद्धासमं करोति । निद्राप्रचलयोस्त्वेकसमयहीनम् । अत्र च कारणं प्रागेवोक्तम् , तदार्भ्य च स्थितिघातादयो निवृत्ताः । यदपि च क्षीणकषायाद्धासमं स्थितिसत्कर्म छतम् , तदपि च क्रमेण यथास्वमयमुदयोदीरणाभ्यां क्षय-मुपगच्छत्तावद्गच्छति यावदेका स्थितिः शेषीभवति । तस्यां च क्षपितकर्मांशस्य सर्वजघन्यं यत्प्रदेशसत्कर्म तत्प्रथमं स्थानम् , तत एकस्मिन् परमाणौ प्रक्षिप्ते सति द्वितीयं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् , एवमेकैकपरमाणुवृद्ध्या निरन्तराणि प्रदेशसत्कर्मस्थानानि तावद्वाच्यानि यावद्गुणितकर्मांशस्य सर्वोत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । इदमेकं स्पर्धकम् । द्वयोश्च स्थित्योः शेषीभूतयोरनेकप्रकारेण द्वितीयं स्पर्धकम् । तिसृषु स्थितिषु शेषीभूतासु तृतीयं स्पर्धकम् । एवं क्षीणकषायाऽ-द्धासमीकृते सत्कर्मणि यावन्तः स्थितिविशेषास्तावन्ति स्प-र्धकानि वाच्यानि । चरमस्य च स्थितिघातस्य चरमं प्रक्षे-पमादौ कृत्वा पश्चानुपूर्व्या प्रदेशसत्कर्मस्थानानि यथोत्तरं वृद्धानि तावद्वक्तव्यानि यावदात्मीयमात्मीयं सर्वोत्कृष्टं प्रदेश-सत्कर्म तावदेतदपि सकलनिर्जनिजस्थितिगतं यथासम्भव-मेकैकं स्पर्धकं द्रष्टव्यम् । ततस्तेनाधिकानि स्थितिघातव्यव-च्छेदात् परतः क्षीणकषायाद्धासमयसमानि स्पर्धकानि भ-वन्ति । निद्राप्रचलयोस्तु द्विचरमस्थितिमधिकृत्य स्पर्धका-नि वाच्यानि, चरमसमये तद्दलिकस्याप्राप्यमाणत्वात् । तत एकेन हीनानि तस्य स्पर्धकानि द्रष्टव्यानि ।

सेलेसिसंतिगाणं, उदयवईणं तु तेण कालेणं ।
तुल्ला णेगहियाइं, सेसाणं एगऊणाइं ॥ ४६ ॥

' सेलेसि ' त्ति-शैलेसी-अयोग्यवस्था तस्याः सत्ता यासां प्रकृतीनां ताः शैलेशीसत्ताकाः । ताश्च द्विधा, तद्यथा-उदय-वत्योऽनुदयवत्यश्च । तत्रोदयवत्यो मनुष्यगतिमनुष्यायुःप-ञ्चेन्द्रियजातित्रससुभगादेयपर्याप्तबादरयशःकीर्तितीर्थकरोच्चै-र्गोत्रसातासातान्यतरवेदनीयरूपा द्वादश । तासां प्रकृ-तीनां तेनायोगिकालेन तुल्यानि स्पर्धकानि एकै-केनाधिकानि भवन्ति । अयोगिकाले यावन्तः समया-स्तावन्ति स्पर्धकानि एकेनाधिकानि भवन्तीत्यर्थः । कथ-मिति चेदुच्यते—अयोगिकेवलिनश्चरमसमये क्षपितकर्मां-शमधिकृत्य यत्सर्वजघन्यं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् , तत् प्रथ-मं स्थानम् । तत एकस्मिन् परमाणौ प्रक्षिप्ते सति द्विती-यं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् । एवं नानाजीवापेक्षया एकैकप्रदेश-वृद्ध्या तावत्प्रदेशसत्कर्मस्थानानि द्रष्टव्यानि यावद्गुणित-कर्मांशस्य सर्वोत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानम् , इदमेकं स्पर्ध-कम् । तत एवमेव द्वयोः स्थित्योः शेषीभूतयोर्द्वितीयं स्प-र्धकम् । तिसृषु स्थितिषु तृतीयम् । एवं निरन्तरं ताव-द्वक्तव्यम् , यावदयोगिप्रथमसमयः । तथा सयोगिकेव-लिचरमसमये चरमस्थितिखण्डकस्य चरमप्रक्षेपमादिं कृत्वा यावदात्मीयमात्मीयं सर्वोत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म तावदे-तदपि सकलस्वस्वस्थितिगतमेकैकं स्पर्धकं द्रष्टव्यम् । ततोऽयोगिकेवलिगुणस्थानके यावन्तः समयास्तावन्ति स्प-र्धकानि एकाधिकानि उदयवतीनां प्रकृतीनां प्रत्येकं भवन्ति, शेषाणां त्वनुदयवतीनां प्रकृतीनां द्व्यशीतिसंख्यानां ताव-न्ति स्पर्धकान्येकेन हीनानि भवन्ति । यतस्ता अयोगिकेव-लिचरमसमये उदयवतीषु मध्ये स्तिबुकसंक्रमेण संक्र-म्यन्ते । ततस्तासां चरमसमयगतं स्पर्धकं न प्राप्यत इति तेन हीनानि तासां स्पर्धकानि भवन्ति । इह यद्यपि म-

नुष्यगत्यादीनाम् 'एगं उव्वलमाणी' इत्यनेन ग्रन्थेन प्रागेव स्पर्धकप्ररूपणा कृता तथापि इहापि तासां स्पर्धकानि- प्राप्यन्त इति भूय उपादानम्। एवं करणेष्वपि बन्धनादिषु यथासम्भवं स्पर्धकानि वाच्यानि।

तथा चाह—

संभवतो ठाणाइं, कम्मपएसेहिँ होंति नेयाइं।
करणेसु य उदयम्मि य, अणुमाणेणेव मेएणं ॥५०॥

'संभवतो' त्ति सम्भवमाश्रित्य स्थानानि प्रदेशसत्कर्म- स्थानानि करणेषु बन्धनादिषु उदये च कर्मप्रदेशेभ्यः कर्म- प्रदेशानधिकृत्य ज्ञेयानि—ज्ञातव्यानि। कथमित्याह—ए- वमुपदर्शितेन एतेन—प्रागुक्तेन अनुमानेन प्रकारेण ज्ञा- तव्यानि। तथाहि—बन्धनकरणे जघन्यं योगस्थानमादिं कृ- त्वा यावदुत्कृष्टयोगस्थानम् एतावन्ति प्रदेशसत्कर्मस्थानानि बन्धमाश्रित्य प्राप्यन्ते, तावन्ति चैकं स्पर्धकम् एवं संक्र- मणादिष्वपि प्रत्येकं यथायोगं भावनीयम्।

करणोदयसंताणं, पगइट्ठाणेसु सेसगतिगे य।
भूयक्कारप्पयरो, अवट्ठिओ तह अवत्तव्वो ॥ ५१ ॥

'करणोदयसंताणं' ति—अष्टानां करणानामुदयसत्तयो- श्च प्रकृतिस्थानेषु 'सेसगतिगे य त्ति' शेषके च त्रिके स्थि- त्यनुभागप्रदेशरूपे प्रत्येकं चत्वारो विकल्पा ज्ञातव्याः। तद्यथा—भूयस्कारः, अल्पतरः, अवस्थितः, अवक्तव्यश्च।

एतेषां चतुर्णां लक्षणमिदम्—

एगादहिगे पढमो, एगाई ऊणगम्मि बिइओ उ।
तत्तियमेत्तो तइओ, पढमे समये अवत्तव्वो ॥ ५२ ॥

'एगादहिगे' त्ति—इह बन्धमाश्रित्य भावना क्रियते। बन्धो द्वि-मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च। तत्र मूल- प्रकृतीनां बन्धः कदाचित् अष्टानाम्, कदाचित्सप्तानाम्, कदाचित् षण्णाम्, कदाचिदेकस्याः। तत्र यदा स्तोकाः प्रकृतीराबध्नन् परिणामविशेषतो भूयसीः प्रकृतीर्बध्नाति, यथा सप्त बद्ध्वा अष्टौ बध्नाति, यद्वा—षट् एकां च बद्ध्वा सप्त, तदा स बन्धो भूयस्कारः। तथा चाह—'एगा दहिगे पढमो' एकादिभिरेकद्वित्र्यादिभिः प्रकृतिभिरधिके बन्धे प्रथमः प्रकारो भवति, भूयस्कारो बन्धो भवतीत्य- र्थः। यदा तु प्रभूताः प्रकृतीर्बध्नन् परिणामविशेषतः स्तोका बद्धुमारभते, यथाऽष्टौ बद्ध्वा सप्त बध्नाति, सप्त वा बद्ध्वा षट् षड्वा बद्ध्वा एकां, तदानीं स बन्धोऽल्पतरः। तथा चाह—'एगाई ऊणगम्मि बिइओ उ' एकादिभिरे- कद्वित्र्यादिभिः प्रकृतिभिरूने बन्धे द्वितीयः प्रकारः अल्प- तर इत्यर्थः। तथा स एव भूयस्कारोऽल्पतरो वा द्वि- तीयादिषु समयेषु तावन्मात्रतया प्रवर्तमानोऽवस्थित इति व्यपदेशं लभते। तथा चाह—'तत्तियमेत्तो तइओ' ता- वन्मात्रस्तृतीयोऽवस्थित इत्यर्थः। एते त्रयोऽपि प्रकारा मूलप्रकृतीनां सम्भवन्ति। चतुर्थस्तु न सम्भवति। न हि मूलप्रकृतीनां सर्वासां बन्धव्यवच्छेदे सति भूयोऽपि बन्धः सम्भवति येन चतुर्थो बन्धः स्यात्। तत उत्तरकप्रकृतीर- धिकृत्य स वेदितव्यः। यथा मोहनीयस्य तद्गतसर्वोत्तर- प्रकृतिबन्धव्यवच्छेदे सति उपशान्तमोहगुणस्थानकात् प्रतिपाते भूयोऽपि बन्धारम्भप्रथमसमये, स हि तदानीं न भूयस्कारो वक्तुं शक्यते, नाप्यल्पतरः, नाप्यवस्थितः, तल्लक्षणायोगात्, ततोऽसाववक्तव्य इत्युच्यते, भूयस्का- रादिनाम्ना वक्तुमशक्यत्वात्। एवमुत्तरप्रकृतीरधिकृत्य ज्ञा- नावरणीयादीनां वेदनीयवर्जानामवक्तव्यो भावनीयः। वेद- नीयस्य त्ववक्तव्यो न सम्भवति, तस्य हि सर्वथा बन्ध— व्यवच्छेदः सयोगिकेवलिचरमसमये। न च ततः प्रतिपातो येन भूयो बन्धः प्रवर्त्तमानः प्रथमसमयेऽवक्तव्यः स्यात्। तदेवं मूलप्रकृतीरधिकृत्य वक्तव्यवर्जाः शेषास्त्रयः प्रकाराः, उत्तरप्रकृतीस्त्वधिकृत्य चत्वारोऽपि प्रकाराः सम्भवन्ति। यथा च बन्धे चत्वारोऽपि प्रकारा भाविताः। एवं संक्रमे उद्वर्त्तनायामपवर्तनायामुदीरणायामुपशमनायामुदये सत्ता- यां च प्रकृतिस्थानेषु स्थित्यनुभागप्रदेशस्थानेषु च यथा- योगं स्वयमेव भावनीयाः।

करणोदयसंताणं, सामित्तोघेहिँ सेसगं नेयं।
गइयाइमग्गणासुं, संभवओ सुट्ठु आगमिय ॥ ५३ ॥

'करणोदयसंताणं' ति-अष्टानां करणानामुदयसत्तयोश्च यदुक्तं प्रत्येकं सप्रपञ्चं स्वरूपं तत् ओघस्वामित्वमुच्यते। 'सामित्तोघेहिं' ति द्वितीयार्थे तृतीया, व्यक्त्यपेक्षया च बहुवचनम्। ततश्च तानि ओघस्वामित्वानि यथोक्तकरणाष्ट- कोदयसत्तास्वरूपाणि सुष्ठु आगम्य परिभाव्य शेषक— मपि ज्ञातव्यम्। क ज्ञातव्यमित्याह-गत्यादिषु चतुर्दशसु मार्गणास्थानेषु। कथमित्याह—सम्भवतो यथासम्भवति घटते तथैव, नाऽन्यथा।

बंधोदीरणसंकम-संतुदयाणं जहन्नगाईहिं।
संवेहो पगइठिई, अणुभागपएसओ नेओ ॥५४॥

'बंधोदीरण' त्ति-बन्धोदीरणासंक्रमसतोदयरूपाणां पञ्चानां पदार्थानां प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशतः प्रकृतिस्थित्यनुभागप्र- देशानधिकृत्य जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टैः सम्बन्धः परस्प- रमेककालमागमाविरोधेन मीलनम्। यथा ज्ञानावरणीयस्य जघन्ये स्थितिबन्धे जघन्योऽनुभागबन्धः, जघन्यः प्रदेशबन्धः अजघन्याः स्थित्युदीरणासंक्रमसत्तोदया इत्यादिरूपं, त- त्पूर्वापरौ सुष्ठु परिभाव्य ज्ञातव्यम्। क० प्र० १० प्रक०। पं० सं०।

संतगुणनासग-सद्गुणनाशक-पुं०। गुणापालके, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

संतचित्त-शान्तचित्त-त्रि०। उपशान्तमनसि, षो० ११ विव०।

संतच्छण-सन्तक्षण-न०। समेकीभावेन तक्षणे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

संतज्जण-संतर्जन-न०। विग्रहस्य परित्राणं मत्तो भविष्य— तीत्यादिरूपे राज्यव्यवहार्यभेदे, स्था० ३ ठा० ३ उ०।

संतति-सन्तति-स्त्री०। सन्ताने, विशे०। उत्तरोत्तरनिरन्त- रोत्पत्तिरूपप्रवाहे, उत्त० १ अ०।

संतत्त-संतप्त-त्रि०। समन्तात् तप्ते, सूत्र० १ श्रु०३ अ०१ उ०।

संतत्ततव(स्)-सन्तप्ततपस्-पुं०।आहारादिनिमित्तं तप:कारिणि, पं० व० ५ द्वार ।

संतपय-सत्पद-न० । सच्च तत्पदं च सत्पदम् । विद्यमानार्थे पदे, विशे० ।

संतपयपरूवणया-सत्पदप्ररूपणता-स्त्री०।सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणम्। गत्यादिद्वारेषु विचारणम। न-द्भावस्तत्ता कस्मिन् गत्यादिद्वारे इदं सदीत्येव सतो विद्यमानस्यार्थस्य गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणायाम, विशे०। आ० म०। आ० चू० । नं० । अनु० । इह स्तम्भकुम्भादीनि पदानि सदर्थविषयाणि दृश्यन्ते, खरशृङ्गव्योमकुसुमादीनि त्वसदर्थविषयाणि, तत्रानुपूर्व्यादिपदानि किं स्तम्भादिपदानीव सदर्थविषयाण्याहोश्वित् खरविषाणादिपदवत् असदर्थगोचराणीत्येतत्प्रथमं पर्यालोचयितव्यं तथाऽनुपूर्व्यादिपदाभिधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्ररूपणीयम् । अनु० । आ० म० ।

संतप्प-सं-तप-धा० । सम्यक् दु:खे, "सन्तपेर्झङ्खः" ॥८।४।१४०॥ इति झङ्खादेशाभावे—संतप्पइ । प्रा० ४ पाद ।

संतबुद्धि-सद्बुद्धि-स्त्री० । शोभनोऽयमित्येवं रूपायां शोभनायां बुद्धौ, द्वा० २१ अष्ट० ।

संतमस-संतमस्-न० । अन्धकारे, 'संतमसं अंधकारं ' पाइ० ना० ४१ गाथा । (' अंधकार ' शब्दे प्रथमभागे १०५ पृष्ठे अस्य स्थित्यादिनिरूपणमुक्तम् ।)

संतय-सन्तत-त्रि० । व्याप्ते,उत्त० २ अ० । निरन्तराले, विशे०। आचा० । निरन्तरे, पाइ० ना० ८७ गाथा ।

संतर-सान्तर-न० । सहान्तरेण व्यवधानेन वर्त्तते इति सान्तरः । सव्यवधाने, उत्त० ५ अ० । स्वस्वकृते त्रिकालावस्थाने, बृ० २ उ० । (सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते इति उक्तम् ' उववाय ' शब्दे द्वितीयभागे ६१७ पृष्ठे)

संतरण-सन्तरण-न० । नद्यादेः पारगमने, अष्ट० २१ अष्ट० । आव० । (' णदीसंतार ' शब्दे चतुर्थभागे १७२८ पृष्ठे सन्तरणविधिर्दर्शितः ।)

संतरणिरन्तरा-सान्तरनिरन्तरा-स्त्री० । यासां कर्मप्रकृतीनां जघन्यतः समयमात्रमुत्कर्षतः समयादारभ्य नैरन्तर्येणान्तर्मुहूर्त्तस्योपर्यपि असंख्येयकालं यावत्तादृशीषु कर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार ।

संतरणोपाय-सन्तरणोपाय-पुं० । पारंगमनोपाये, अष्ट० २२ अष्ट० ।

संतरयणदित्ति-सद्रत्नदीप्ति-स्त्री० । सद्रत्नस्य जात्यरत्नस्य स्वभावत एव क्षारमृत्पुटपाकाद्यभावेऽपि भास्वररूपस्य या दीप्तिः । सद्रत्नप्रकाशे, षो० ११ विव० ।

संतरा-सान्तरा-स्त्री० । यासां प्रकृतीनां जघन्यतः समयमात्रबन्धस्तासु कर्मप्रकृतिषु, पं० सं० ३ द्वार । (एताश्च 'कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २६६ पृष्ठे दर्शिताः ।)

संतरित्तए-सन्तरितुम्-अव्य० । भूयः प्रत्यागन्तुमित्यर्थे, साकल्येन नावादिना तरितुमित्यर्थे, बृ० ४ उ० ।

संतरुत्तर-सान्तरोत्तर-त्रि०। आन्तर: सौत्रकल्प ,उत्तर और्णिकस्ताभ्यां सहितः सान्तरोत्तरः। सौत्रौर्णिकाभ्यां प्रावृते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । आचा० ।

संतसंगम-सत्सङ्गम-पुं० । सत्पुरुषसम्पर्के, षो० १३ विव०।

संतसण-संत्रसन-न० । त्रासप्राप्तौ, उत्त० २ अ० । उद्वेगे, उत्त० २ अ० ।

संतसार-सत्सार-त्रि० । शोभनसारे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

संतसोय-शान्तश्रोतस्-त्रि० । शान्तप्रवाहे, द्वा० ११ द्वा० ।

संता-शान्ता-स्त्री०। सुपार्श्वस्य शासनदेव्याम , प्रव० । सा च सुवर्णवर्णा गजवाहना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरद्वया शूलाभययुक्तवामहस्तद्वया च । प्रव० २७ द्वार ।

संताचल-सदचल-पुं० । सदाभिर्वस्त्रैरचेला, सदचला । जिनेभ्योऽन्येषु साधुषु, पञ्चा० १७ विव० (तत्त्वं चोक्तम् ' अचेल' शब्दे प्रथमभागे १८८ पृष्ठे ।)

संताण-सन्तान-पुं० । तन्तुजाले, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । आव० । पं० व० । आ० चू० । प्रवाहे , आव० ४ अ० । औ० । गुणानां समभागसन्तानावच्छिन्नप्रवृत्तौ, विशे० ।

संताणकर-सन्त्राणकर-त्रि० । आतिजनपरित्राणकारिणि, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

संताणभेद-सन्तानभेद-पुं० । सन्तानश्चासौ भेदश्च संतानभेदः । क्षणप्रवाहविशेषे, द्वा० १४ अष्ट० ।

संताभाव-सद्भाव-पुं० । सद्भावे सन्ति साधवः परं न धर्मकथादिषु कुशला इत्येवंरूपे विद्यमानस्यार्थस्याभावे , व्य० ६ उ० ।

संताव-सन्ताप-पुं० । मानसे क्लेशे, आ० म० १ अ० । ' संतावणिच्चए' संतापः एकत्र शोकादिकृतोऽन्यत्र चाऽग्निकृतो नित्यं यत्र स संतापनित्यकः । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

संतावणकिच्छ-सन्तापनकृच्छ्र-न० । " त्र्यहमुष्णं पिबेदम्बु, त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्र्यहमुष्णं पिबेन्मूत्रं, त्र्यहमुष्णं पिबेत् पयः ॥१॥" इत्येवंरूपे तपोभेदे , द्वा० १२ द्वा० ।

संतावणी-सन्तापनी-स्त्री० । सन्तापयतीति संतापनी । नरककुम्भ्याम् , सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

संतासंतसत्ति-सदसच्छक्ति-पुं० । सद्भावेनासद्भावेन वाऽशक्ते, तत्र सद्भावो न लब्धमङ्गं प्रान्तं तेन क्षामीभूतोऽसद्भावो यथातृप्ति भक्तस्यैवाभावः स तथा क्षामीभूतो विहर्तुमशक्नुवन् । व्य० ४ उ० ।

संति-शान्ति-स्त्री० । मोक्षे, स्था० ८ठा० ३ उ० । सूत्र० । कर्मदाहोपशमे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । अशेषद्वन्द्वोपरमे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । क्रोधजये , सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । द्रोहविरतौ, प्रश्न० १ संव० द्वार। शमनं-शान्तिः ।अहिंसायाम् ,आचा०१श्रु० ६ अ० ५ उ० । शान्तिः—उपशमप्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणसम्यग्दर्शनज्ञानचरणकलापैः शान्तिरुच्यते । निराबाधमोक्षाख्यशान्ति-

प्राप्तिकारणत्वात् तस्य । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । अशेषकर्मापगमे मोक्षे, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । मिथ्यात्वादिदावानलविध्मापनात् सामायिके , आ० म० १ अ० । शान्तियोगात् तदात्मकत्वात् कर्तृकत्वाद्वा शान्तिरिति । तथा गर्भस्थे पूर्वोत्पन्ना शिवशान्तिरभूदिति शान्तिः । ध० २ अधि० । आ० म० । भरते वर्षे वर्तमानावसर्पिण्यां जाते षोडशे तीर्थकरे , आ० चू० १ अ० ।

इदानीं शान्त्यात्मकत्वात् शान्तिः तत्र सर्व एव तीर्थकृत एवं रूपा अतो विशेषमाह—

जातो असिवोवसमो, गब्भगते तेण संति जिणो ॥

पूर्वं महदशिवमासीत् भगवति तु गर्भगते जातः अशिवोपशमस्तेन कारणेन शान्तिजिनः । आ० म० २ अ० । अनु० । प्रव० । ति० । आ० चू० । स० । " स्मरणं यस्य सत्त्वानां, तीव्रपापौघशान्तये । उत्कृष्टगुणरूपाय , तस्मै श्रीशान्तये नमः ॥ १ ॥ " आ० । ('तित्थयर' शब्दे चतुर्थभागे सम्पूर्णोऽधिकार उक्तः ।)

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महड्डिओ ।
सन्ती संतिकरे लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३८ ॥

पुनः शान्तिः-शान्तिनाथः प्रस्तावात्पञ्चमश्चक्री अनुत्तरां गतिं प्राप्तः मोक्षं प्राप्तः । कथम्भूतः शान्तिः?, लोके शान्तिकरः शान्तिं करोतीति शान्तिकरः इति विशेषणेन तीर्थङ्करत्वं प्रतिपादितं षोडशस्तीर्थकरः शान्तिनाथो, मोक्षं जगाम इत्यर्थः। किं कृत्वा भारतं वासं त्यक्त्वा भरतस्य इदं भारतं भरतक्षेत्रसंबन्धि वासम् इति- राज्यवासम् । कीदृशः शान्तिः ?, चक्रवर्त्ती महर्द्धिकः इत्यनेन शान्तेश्चक्रवर्त्तित्वं तीर्थकरत्वं च प्रतिपादितम् ॥ ३८ ॥

अत्र शान्तिनाथदृष्टान्तः-इहैव जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे वैताढ्यपर्वते रथनूपुरचक्रवालं नाम नगरमस्ति । तत्र राजा अमिततेजा परिवसति । तस्य सुतारा नाम्नी भागिनी वर्तते । सा च पोतनाऽधिपतिना श्रीविजयराजेन परिणीता । अन्यदाऽमिततेजोराजः पोतनपुरे श्रीविजयसुतारादर्शनार्थं गतः । प्रेक्षते च प्रमुदितमुच्छ्रितपताकं सर्वमपि पुरं विशेषतश्च राजकुलम् । ततो विस्मितलोचनोऽमिततेजोराजो गगनतलादुत्तीर्णः गतश्च राजभवनमभ्युत्थानादिसत्कृतः श्रीविजयेन कृतमुचितं करणीयमुपविष्टः सिंहासनेऽमिततेजोराजः पप्रच्छ नगरोत्सवकारणम् । यतः श्रीविजय एव प्राह-यथा इतोऽष्टमे दिवसे मदन्तिके एको नैमित्तकः समायातः, मदनुज्ञातेः सिंहासने उपविष्टः पृष्टश्च मया किमागमनप्रयोजनम् ?, ततस्तेन भणितं महाराज ! मया निमित्तमवलोकितं यथा पोतनाधिपतेरुपरि इतो दिवसात्सप्तमे दिवसे मध्याह्नसमये विद्युत्पतिष्यति । इदं च कर्णकटुकं वचः श्रुत्वा मन्त्रिणा भणितं तदानीं तवोपरि किं पतिष्यति ? , तेनोक्तं मा कुप्यत यथा मयोपलब्धं निमित्तं तथा भवतां कथितं न चात्र मम कोऽपि भावदोषोऽस्ति । ममोपरि तस्मिन् दिवसे हिरण्यवृष्टिः पतिष्यति । मया भणितं त्वयैतन्निमित्तं क पठितम् ? तेन भणितं मया त्रिपृष्ठवासुदेवभ्रात्रचलबलदेवदीक्षासमये पित्रा समं मयाऽपि प्रव्रज्या गृहीता तत्रानेकशास्त्राध्ययनं कुर्वताऽष्टाङ्गनिमित्तमप्यधीतम् । ततोऽहं प्राप्तयौवनः पूर्वदत्तकन्याया भ्रातृभिरुत्प्रव्राजितः कर्मपरिणतिवशेन सा मया परिणीता । तेन मया सर्वज्ञप्रणीतनिमित्तानुसारेण प्रलोकितम् यथा—सप्तमे दिवसे पोतनाधिपतेरुपरि विद्युत्पातो भविष्यति । एवं तेन नैमित्तिकेनोक्ते एकेन मन्त्रिणा भणितम्—यथा महाराज ! समुद्रमध्ये वाहनान्तर्भवद्भिः सप्तदिवसात् यावत् स्थेयम्, तत्र विद्युन्न परा भवति । अन्येन मन्त्रिणा भणितं-दैवयोगोऽन्यथा कर्तुं न तीर्यते;यत उक्तम्-"धारिज्जइ इन्तो सा-गरो वि कल्लोलभिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनिम्मिअ-सुहासुहो कम्मपरिणामो" ॥ १ ॥ अपरेण मन्त्रिणा भणितम्-पोतनाधिपतेर्वधोऽनेन समादिष्टो न पुनः श्रीविजयराजस्य ततः सप्तमदिवसात् यावदपरः कोऽपि पोतनाधिपतिर्विधीयते; सर्वैरप्युक्तमयमुपायः साधुः; मयोक्तं मज्जीवितरक्षाकृतेऽपरजीववधः कथं क्रियते सर्वैरुक्तं तर्हि यक्षप्रतिमाया राज्याभिषेकः क्रियते, एवं मन्त्रयित्वा सर्वैरपि यक्षप्रतिमा पोतनपुरराज्येऽभिषिक्ता, सप्तदिवसान् यावत् मया पौषधागारे गत्वा पौषधा एव कृताः । सप्तमदिवसमध्याह्नसमये गगनमार्गेऽकस्मात् मेघः समुत्पन्नः, स्फुरिता विद्युल्लता, इतस्ततः परिभ्रम्य यक्षप्रतिमा विनाशिता, अष्टमे दिवसे चाहं पौषधशालातो निर्गत्य क्षेमेण स्वभवने समायातः, तं नैमित्तिकं कनकरत्नादिभिः पूजितवान् ; पुनरहं नागरिकैः पोतनराज्ये अभिषिक्तः, तदिदमस्मिन्नगरे विविधमहोत्सवकारणमिति श्रीविजयेनोक्तेऽमिततेजाः प्राह—अविसम्वादनिमित्तं शोभनो रक्षणोपाय इत्युक्त्वा अमिततेजोराजः स्वस्थानं गतवान् । अन्यदा श्रीविजयराजः सुतारया समं वने रन्तुं गतः सुतारया तत्र कनकमृगो दृष्टः श्रीविजयस्योक्तं स्वामिन् ! ममैनं मृगमानीय देहि । मम क्रीडार्थं भविष्यति । ततः श्रीविजयराजा तद्ग्रहणार्थं स्वयमेव प्रधावितो, नष्टो मृगस्ततपृष्ठिं राजा न त्यजति कियन्ती भुवं गत्वा उत्पतितो मृगः, तावता सुतारा कुर्कुटसर्पेण दष्टा पूच्चकार । अहं कुर्कुटसर्पेण दष्टा हा प्रिय ! मां त्रायस्वेति श्रुत्वा श्रीविजयस्त्वरितं पश्चादायातः तावता सुतारा पञ्चत्वमुपागता । राजा च शोकपरवसस्तया समं चितायां प्रविष्टः; उद्दीप्तो ज्वलनः तावत्ता स्तोकवेलायां समागतौ द्वौ विद्याधरौ । तत्र एकेन सलिलमभिमन्त्र्य चिता सिक्ता वैतालिनी विद्या नष्टा, राजा स्वस्थो जातो बभाण च—किमिदमिति ?, विद्याधराभ्यां भणितमावाममिततेजसः स्वकीयौ जिनवन्दननिमित्तमाकाशमार्गे भ्रमन्तौ अशनिघोषविद्याधरेणापह्रियमाणायाः सुतारायाः आक्रन्दशब्दं श्रुतवन्तौ तन्मोचनार्थमावाभ्यां युद्धमारब्धम् । ततः सुतारया च प्रोक्तमलं युद्धेन यथा महाराजः श्रीविजयो वैतालिनीविद्यामोहितो जीवितं न परित्यजति तथा तदुद्याने गत्वा शीघ्रं कुरुताम् । तत आवामिहायातौ दृष्टस्त्वं वैतालिन्या समं चितारूढः । अभिमन्त्र्य जलेन सिक्ता चिता नष्टा सा दुष्टवैतालिनी। स्वस्थावस्थस्त्वमुत्थित इति । अपहृतां सुतारां ज्ञात्वा विषण्णः श्रीविजयो राजा भणितश्च ताभ्यां राजन् ! खेदं मा कुरु, स पापः क्व यास्यति ? इत्यादिवचनैः श्रीविजयराजानमाश्वास्य तौ विद्याधरौ अमिततेजःसमीपं गतौ । ततोऽमिततेजःप्रेषित विद्याधररचितविमानैः स श्रीविजयोऽपि अमिततेजःसमीपं

गतः । अमिततेजःश्रीविजयाभ्यां ससैन्याभ्यां गत्वा तन्नगरं वेष्टितमशनिघोषान्तिके दूतः प्रेषितः तयोरागमनं श्रुत्वाऽशनिघोषो नष्टः उत्पन्नकेवलस्य अचलस्य समीपे गतः । अमिततेजःश्रीविजयावपि तत्पृष्ठतस्तत्रायातौ, सर्वेऽपि गतमत्सरा धर्मं शृण्वन्ति । एकेन अमिततेजोविद्याधरेण सुताराऽपि तत्रानीता । लब्धावसरेणाशनिघोषेण भणितं न मया दुष्टभावेन सुतारा अपहृता किं तु विद्यां साधयित्वा गच्छता मया इयं दृष्टा, पूर्वस्नेहेन इमां त्यक्तुं न शक्नोमीति वैतालिन्या विद्यया श्रीविजयं मोहयित्वा सुतारां गृहीत्वा स्वनगरे गतः । नास्याः शीलभङ्गमकार्षं तथापि ममात्रार्थे योऽपराधः स क्षन्तव्य इत्याकर्ण्य अमिततेजसा भणितम्-भगवन् ! किं पुनः कारणमेतस्य अस्यां स्नेहोऽभूत् । ततोऽचलकेवली कथयति—मगधदेशेऽचलग्रामे धरणीजडो नाम विप्रस्तस्य कपिला नाम चेटी तस्याः पुत्रः कपिलो नाम, तेन कर्णश्रवणमात्रेण विद्या शिक्षिता, गतश्च देशान्तरे "रत्नपुरं" नाम नगरम् । तत्र कस्यचिदुपाध्यायस्य मठे गतः उपाध्यायेन पृष्टः कस्त्वम् ?, कुत आगतः ?, कपिलेनोक्तमचलग्रामे धरणीजडविप्रसुतः कपिलनामाऽहं विद्यार्थी अत्रायातस्तव समीपमिति । उपाध्यायेन स बहुमानं स्वगृहे रक्षितः, विद्यामध्याप्य स्वपुत्री तस्य दत्ता सत्यभामा नाम्नी । अन्यदा वर्षाकाले स कपिलो रात्रौ स्ववस्त्राणि कक्षायां कृत्वा वर्षत्येव मेघे स्वगृहद्वारे समायातः । सत्यभामा च अयं स्तिमितवस्त्रो भविष्यतीति चिन्तयन्ती अपराणि वस्त्राणि गृहीत्वा गृहद्वारे सन्मुखमायाता । कपिलेन तस्या उक्तम् , अस्ति मम प्रभावो येन वस्त्राणि न स्तिम्यन्ति , तावता विद्युत्प्रकाशे तया स नग्नो दृष्टः । ज्ञातं चायं नग्न एव समायातो वस्त्राणि कक्षायां च निहितवानित्यवश्यमयं हीनकुल इति सा कपिले मन्दस्नेहा जाता । अन्यदा धरणिजडो विप्रस्तत्र कपिलसमीपे समायातः, सत्यभामा च पितापुत्रयोर्विरुद्धमाचारं दृष्ट्वा परमार्थं पृष्टो धरणिजडविप्रः। तेन यथार्थं कथितं तच्छ्रुत्वोद्विग्ना सत्यभामा कामभोगेभ्यो निर्विण्णा प्रव्रज्याग्रहणनिमित्तं पृष्टः कपिलः, न मुञ्चत्येष कपिलः तदा इयं गता तन्निवासिश्रीषेणराजसमीपं बभाण च । भो राजन् ! मां कपिलसमीपान्मोचय,येनाहं दीक्षां गृह्णामि । राज्ञा कपिलस्योक्तम्,कपिलो न मन्यते । राज्ञा पुनस्तस्या उक्तं,तावत् त्वं मम गृहे तिष्ठ यावत् कपिलं बोधयामीति । अन्यदा स राजा स्वपुत्रौ गणिकानिमित्तं युध्यमानौ दृष्ट्वा वैराग्येण विषं भक्षितवान् । ततः सिंहनन्दिताऽभिनन्दितानाम्न्यौ श्रीषेणनृपस्य भार्ये कपिलस्य भार्या सत्यभामा च विषप्रयोगेण कालं गताः । चत्वारोऽप्यमी जीवा देवकुरुषु युगलत्वेनोत्पन्नाः । ततः सौधर्मे कल्पे गताः । ततश्च्युत्वा श्रीषेणजीवोऽमिततेजा जातः । अभिनन्दिता जीवः श्रीविजयो जातः,सत्यभामा जीवः सुतारा जाता, स कपिलजीवस्तिर्यग्भवेषु चिरकालं भ्रान्त्वा कञ्चित्तथाविधमनुष्ठानं कृत्वाऽशनिघोषः समुत्पन्नः । सुतारां च सत्यभामाब्राह्मणीजीवं दृष्ट्वा पूर्वस्नेहेन अपहृत्य गतः । पुनरप्यमिततेजसा पृष्टे भगवन्नहं किं भविको न वा?, अचलकेवलिना कथितं त्वम्?, भविकः, इतश्च नवमे भवे तीर्थकरो भविष्यसि,एषोऽपि श्रीविजयस्तव गणधरो भविष्यति । तत एतदाकर्ण्यामिततेजःश्रीविजयनृपौ अचलकेवलिनं वन्दित्वा गतौ स्वस्वस्थानम् । अन्यदा अमिततेजःश्रीविजयाभ्यामुद्यानगताभ्यां चारणश्रमणाभ्यामवधिज्ञानेन ज्ञात्वा उक्तम्—यथा षड्विंशतिदिनानि भवतोर्द्वयोरप्यायुः ततस्ताभ्यां मेरौ गत्वा कृतोऽष्टाह्निकामहोत्सवः स्वस्वराज्ये च गत्वा स्वस्वपुत्रौ अभिषिच्य जगन्नन्दनमुनिसमीपे संयममादाय पादपोपगमनमनशनं च विहितम् । विधिना कालं कृत्वा प्राणते कल्पे विंशतिसागरोपमायुर्देवत्वेनोत्पन्नौ ततश्च्युतौ इहैव जम्बूद्वीपे पूर्वविदेहे रमणीयविजये शीताया महानद्या दक्षिणकूले सुभगाया नगर्यां प्रमस्तागरस्य राज्ञो वसुन्धराऽनङ्गसुन्दर्योर्महागर्भे क्रमेण कुमारत्वेनोत्पन्नौ अमिततेजोजीवोऽपराजितनामा, श्रीविजयजीवोऽनन्तवीर्यनामा जातः । तत्रापि प्रतिशत्रुरिदमिता व्यापाद्य क्रमेण बलदेव वासुदेवत्वमापन्नौ । तयोश्च पिता प्रव्रज्याविधानेन मृत्वाऽसुरकुमारेन्द्रत्वेनोत्पन्नः । अनन्तवीर्यस्तु कालं कृत्वा द्विचत्वारिंशत्सहस्रवर्षायुर्नारकः प्रथमपृथिव्यामुत्पन्न , चमरश्च पुत्रस्नेहेन तत्र गत्वा वेदनोपशमं चकार । सोऽपि संविग्नः सम्यक् सहते । अपराजितो बलदेवो भ्रातृविरहदुःखितो निक्षिप्तपुत्रराज्यो जगद्धरगणधरसमीपे निष्क्रान्तः । शुद्धां प्रव्रज्यां परिपाल्य अच्युतेन्द्रत्वेनोत्पन्नः । अनन्तवीर्यस्तु, नरकादुद्वृत्य वैताढ्ये विद्याधरत्वेनोत्पन्नः अच्युतेन्द्रेण प्रतिबोधितोऽसौ प्रव्रज्यां गृहीत्वाऽच्युतकल्पे इन्द्रः सामानिकत्वेनोत्पन्न. । अपराजितोऽच्युतेन्द्रस्ततश्च्युत्वा इहैव जम्बूद्वीपे शीतामहानदीदक्षिणकूले मङ्गलावतीविजये रत्नसंचयापुर्यां क्षेमंकरो राजा; तस्य भार्या रत्नमाला, तयोः पुत्रो वज्रायुधाभिधानो जात.।इतश्च श्रीविजयजीवो देवायुः प्रतिष्ठितम् । अन्यदा पौषधशालायां स्थितो वज्रायुधो देवेन्द्रेण प्रशंसितः, यथाऽयं वज्रायुधो धर्माच्चालयितुं न शक्यते देवैर्दानवैश्च । तत एको देवस्तद्वाक्यमश्रद्दधानः पारापतरूपं विकुर्व्य भयभ्रान्तो वज्रायुधमाश्रितः। हे वज्रायुध! तव शरणं ममास्तु इति मनुष्यभाषयोवाच । वज्रायुधेन तस्य शरणं दत्तम् , स्थितस्तदन्तिके पारापतः । तदनन्तरं तत्रैवागतो लावकः । तेनापि भणितम्—यथा महासत्त्व !—एष मया क्षुधाक्रान्तेन प्राप्तः, ततो मुञ्चैनमन्यथा नास्ति मम जीवितमिति । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य वज्रायुधेन भणितं न युक्तं शरणागतसमर्पणम् । तवापि न युक्तमेतत् , यतः—"हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं,कए एस नासेइ अप्पाणं।१।"यथा जीवितं तव प्रियं स, र्वेषामपि जीवानां तथैवास्ति,एनं भयभ्रान्तं दीनं व्यापादयितुं तव न युक्तम् । धर्म्मं कुरु । पापं मुञ्च ।लावक. प्रतिभणति-राजन्नहं क्षुधितः न मे मनसि धर्म्मस्तिष्ठति । ततः पुनरपि भणितं राज्ञा-भो महासत्त्व ! यदि क्षुधितस्त्वं ततोऽन्यत्तव मांसं ददामि । लावकः प्रतिभणति—स्वयं व्यापादितजीवमांसाश्यस्म्यहं न च रोचते मह्यं परव्यापादितमांसम् ।राज्ञा भणितम्—यावन्मात्रेण पारापतस्तुलति तावन्मात्रं मांसं ददामि । सोऽप्यवदत् यदि त्वं स्वदेहादुत्कीर्य मांसं ददासि तदाऽहं मुञ्चामि तद्राज्ञा प्रतिपन्नं ततस्तुष्टो लावकः । राज्ञा च तुला आनायिता एकस्मिन् पार्श्वे पारापतः प्रक्षिप्तः, एकस्मिन् पार्श्वे स्वदेहादुत्कीर्णमांसारोपो वि-

हितः। राजा यथा यथा तत्र मांसं प्रक्षिपति तथा तथा अन्यत्र पार्श्वे पारापतो गुरुतरो देवमायया भवति। राजा पुनः पुनः स्वदेहमांसमन्यत्र क्षिपति। तं दृष्ट्वा राजलोकः समस्तो हाहारवं चकार। पारापतपार्श्वे गुरुभारमवेक्ष्य स्वमांसपार्श्वे राजा स्वयमारूढः। एतादृशं वज्रायुधस्य सत्त्वं दृष्ट्वा विस्मितो देवः स्वं रूपं प्रकटीकृत्य प्रकामं स्तुत्वा च स्वस्थानं गतवान्। अन्यदा वज्रायुधसहस्रायुधौ पितापुत्रौ क्षेमंकरगणधरसमीपे जातवैराग्यौ सहस्रायुधसुतं बलिं राज्येऽभिषिच्य प्रव्रज्यापर्यायं च परिपाल्य पादपोपगमनविधिना कालं कृत्वा द्वावपि जनावुपरितनग्रैवेयके एकत्रिंशत्सागरोपमस्थितिकौ अहमिन्द्रदेवौ जातौ अहमिन्द्रसौख्यमनुभूय ततश्च्युतौ इहैव जम्बूद्वीपे पूर्वविदेहे पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिण्यां नगर्यां घनरथो राजा तस्य द्वे महादेव्यौ पद्मावती मनोरमती च तयोर्गर्भे जातौ, वज्रायुधो मेघरथः, सहस्रायुधो दृढरथश्चेति वृद्धिं गतौ। ततः कृतं ताभ्यां कलाग्रहणं तौ द्वौ राज्ये स्थापयित्वा घनरथः स्वयं दीक्षां गृहीत्वा केवलज्ञानमुत्पाद्य तीर्थकरो जातः। तयोर्मेघरथदृढरथयोः पूर्वभवाभ्यासतो जिनधर्मदत्तताऽभूत्। अधिगतजीवाजीवादिभावौ तौ सुश्रावकौ जातौ। अन्यदा पितुस्तीर्थकरस्य समीपे द्वावपि जनौ निजपुत्रं राज्येऽभिषिच्य प्रव्रजितौ। तत्राऽधीतसूत्राऽर्थेन मेघरथेन विंशतिस्थानकैः समर्जितं तीर्थकरनामगोत्रं, दृढरथेन शुद्धं चारित्रमाराधितम्। द्वावपि संलेखनाविधिना कालं कृत्वाऽनुत्तरोपपातिकेषु देवेषु उत्पन्नौ, तत्र सर्वार्थसिद्धविमानेऽनर्गलं सुखमनुभूय मेघरथकुमारस्ततश्च्युत्वा इहैव जम्बूद्वीपे भरते क्षेत्रे हस्तिनागपुरे विश्वसेनस्य राज्ञोऽचिरादेव्याः कुक्षौ भाद्रपदकृष्णसप्तम्यां चतुर्दशस्वप्नसूचितः पुत्रत्वेनोत्पन्नः। पुनः ज्येष्ठकृष्णत्रयोदशीदिने जन्मास्यसंजातः। चतुःषष्टिसुरेन्द्रैरपि जन्माभिषेकः कृतः। उचितसमये गर्भस्थे चास्मिन् भगवति सर्वदेशेषु शान्तिर्जातेति शान्तिरिति नाम कृतं मातापितृभ्याम्। क्रमेणासौ सर्वकलाकुशलो जातः, यौवनं प्राप्तः, विवाहितः प्रवरराजकन्याः, क्रमेण राज्ये स्थापितः, पित्रा चारित्रं गृहीतं, शान्तेश्चक्रवर्तिपदवी समायाता, उत्पन्नानि चतुर्दश रत्नानि, साधितं भरतम्, षट्खण्डराज्यं परिपाल्य उचितावसरे स्वयं संबुद्धोऽपि लोकान्तिकामरैः प्रतिबोधितः, सांवत्सारं दानं दत्त्वा ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां चक्रिभोगांस्त्यक्त्वा निष्क्रान्तः। चतुर्ज्ञानसमन्वितस्य उद्यतविहारं कुर्वतः पौषशुद्धनवम्यां केवलज्ञानं समुत्पन्नम्, देवैः समवसरणं कृतं, भगवता धर्मदेशना प्रारब्धा, प्रव्राजिता गणधराः, प्रतिबोधिता बहवः प्राणिनः। क्रमेण विहृत्य भरतक्षेत्रे बोधिबीजमुप्त्वा क्षीणसर्वकर्मांशो ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यां मोक्षं गत इति। अस्य भगवतः कुमारत्वे पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि, माण्डलिकत्वेऽपि पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि, चक्रित्वे पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि, श्रामण्ये च पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि दीक्षापर्यायं सर्वायुश्च वर्षलक्षमेकं जातमिति। उत्त० १८ अ०।

संती अरहा चत्तालीसं धणूइं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था। (सू० ८४०×) स० ४० सम०।

संतिस्स णं अरहओ नउइगणा नउइगणहरा होत्था। (सू० ९०+)

शान्तिनाथस्येह नवतिर्गणा गणधराश्चोक्ताः। आवश्यके तु पञ्चनवतिरजितस्य षट्त्रिंशत्तु शान्तेरुक्तास्तदिदमपि मतान्तरमिति। स० ९० सम०।

संतिस्स णं अरहओ एगूणणउइ अज्जासाहस्सिओ उक्कोसिया अज्जियासंपया होत्था। [सू० ८९+]

इह शान्तिजिनस्यैकोननवोत्तरार्यिकासहस्राण्युक्तान्यावश्यके त्वेकषष्टिः सहस्राणि शतानि च षडभिधीयन्ते इति मतान्तरमेतदिति। स० ८९ सम०।

संतिस्स णं अरहओ तेणउइचतुद्दसपुव्विसया होत्था। [सू० ९३×] स० ९२ सम०।

शान्ति—स्त्री०। पापोपशमहेतौ अध्ययनपद्धतौ, उत्त० १२ अ०।

संतिकम्म—शान्तिकर्मन्—न०। दुरितोपशमक्रियायाम्, भ० ११ श० ११ उ०। अग्निकारिकादिके (प्रश्न० २ आश्र० द्वार।) ग्रहोपशमनार्थे बलिकरणादिके, स्था० ४ ठा० ३ उ०। विघ्नोपशमकर्मणि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। होमादिके, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

संतिकम्मंत—शान्तिकर्मान्त—न०। शान्तिकर्मगृहे, यत्र शान्तिकर्म क्रियते। आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ०।

संतिगय—शान्तिगत—त्रि०। पूर्वोक्तप्रकारां शान्तिं गताः—प्राप्ताः शान्तिगताः। शान्तौ वा स्थिताः शान्तिगताः। ज्ञानदर्शनचारित्राख्येषु मोक्षमार्गे स्थितेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ०।

संतिगर—शान्तिकर—पुं०। क्षुद्रोपद्रवेषु शान्तिकृत्सु, ल०।

संतिगिह—शान्तिगृह—न०। शान्तिकर्मस्थाने, भ० ३ श० ७ उ०।

संतिघर—शान्तिगृह—न०। शान्तिकर्मस्थाने, कल्प० १ अधि० ४ क्षण। यत्र राज्ञां शान्तिकर्म होमादि क्रियते। स्था० ५ ठा० १ उ०।

संतिचंदगणि—शान्तिचन्द्रगणिन्—पुं०। अजितशान्तिस्तवषष्ठोपाङ्गटीकयोः कर्त्तरि सकलचन्द्रवाचकशिष्ये, तेन च तौ ग्रन्थौ १६५१ विक्रमसंवत्सरे विरचितौ, जै० इ०।

संतिजल—शान्तिजल—न०। शान्त्यर्थं मन्त्रपाठपूर्वकं मस्तके दातव्ये जले, शान्तिपानीये, ध० २ अधि०।

संतिणाह—शान्तिनाथ—पुं०। शान्तितीर्थकृति, प्रव० २७ द्वार।

संतिणिव्वाण—शान्तिनिर्वाण—न०। शान्तिः—कर्मदाहोपशमस्तेन च निर्वाणं—मोक्षपदं—सर्वद्वन्द्वापगमरूपम्। अष्टकर्मक्षयरूपे मोक्षे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ०।

संतिण्ण—संतीर्ण—त्रि०। मुक्ते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०।

संतिण्णसम—सन्तीर्णसम—त्रि०। सांसारिकसुखस्य दुःखमयत्वद्रष्टरि मुक्तप्राये, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०।

संतिथय-शान्तिस्तव-पुं० । शान्त्यर्थं देवस्तवपाठे, ध०२ अधि०।

संतिदास-शान्तिदास-पुं० । धर्मसंग्रहवृत्तिकर्त्ता मानविजयस्य धर्मसंग्रहवृत्तिकरणप्रार्थके, ध० ३ अधि० । (शान्तिदासस्य वृत्तं ' धम्मसंगह ' शब्दे चतुर्थभागे २७३२ पृष्ठे गतम् ।)

संतिदेवया-शान्तिदेवता-स्त्री० । शान्तिसुरे, शान्तिकारिण्यां देवतायाम् , पञ्चा० १६ विव० ।

संतिविजय-शान्तिविजय-पुं० । धर्मसंग्रहवृत्तिकारकमानविजयसूरिगुरौ विजयानन्दसूरिशिष्ये, ध० ३ अधि० ।

संतिविरइ-शान्तिविरति-स्त्री० । शान्तिरुपशमः क्रोधजयस्तत्प्रधाना प्राणातिपातिभ्यो विरतिः शान्तिविरतिः । क्रोधजयार्थे विरमणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

संतिसूरि-शान्तिसूरि-पुं० । थारापद्रीयगच्छे विजयसिंहसूरिशिष्ये, वादतुष्टेन भोजराजेनास्मै 'वादिवेताल' इति विरुदमर्पितमनेनैव उत्तराध्ययनटीका रचिता, या पाई टीकेति प्रसिद्धा । दिगम्बरविजेता देवसूरिरस्यैव विद्याशिष्य आसीत् । वीरसूरि-शालिभद्रसूरि—सर्वदेवसूरयश्चास्य त्रयः पट्टशिष्या आसन् । विक्रमीय १०९६ वर्षे अयं स्वर्गतः । जै० इ० ।

संतिसेणीय-शान्तिश्रेणिक-पुं० । स्थविरस्यार्यशिष्यस्य प्रथमे शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

संतुयट्ट-सन्त्वग्वर्त्त-त्रि० । शयिते, आ० १ श्रु० १२ अ० ।

संतुयट्टण-सन्त्वग्वर्त्तन-न० । सम्यक्त्वग्वर्तनेन शयने, व्य० ५ उ० ।

संतोदत्त-शान्तोदात्त-पुं० । शान्तस्तथाविधेन्द्रियकषायविकारविकलः, उदात्तः-उच्चोच्चतराचारणास्थितिनिबद्धचित्तस्ततः शान्तश्चासावुदात्तश्च शान्तोदात्तः । अद्धानुष्ठानस्वाधनपरे सूक्ष्मभावसंयुक्तं तत्त्वसंवेदनानुगे, यो० बिं० । द्वा० ।

संतोस-संतोष-पुं० । अल्पेच्छायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । संतुष्टौ, पञ्चा० १ विव० । द्वा० । सर्वद्वन्द्वोपरमरूपे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । " संतोषः परमं सौख्यम् " । द्वा० २६ अष्ट० । " विश्वस्यापि स वल्लभो गुणगणस्तं संश्रयत्यन्वहं, तेनेयं समलंकृता वसुमती तस्मै नमः संततम् ॥ तस्मादन्यतमः समस्ति न परस्तस्यानुगा कामधुक्, तस्मिन्नाश्रयतां यशांसि दधते संतोषभाक् यः सदा ॥ १ ॥ " ध० र० १ अधि० ११ गुण ।

संतोसि(ण्)-सन्तोषिन्-पुं० । येन केनचित् संतुष्टे अवीतरागे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

संथड-संस्तृत-त्रि० । कृतसंस्तारे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

संथडिय-संस्तृत-त्रि० । समर्थे, तद्दिवसं पर्याप्तभोजिनि च । बृ० ४ उ० ।

संथणण-संस्तनन-न० । अत्यर्थं सशब्दनिःश्वासे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

संथर-संस्तर-पुं० । शय्यादिरहितकाले, दर्श० ४ तत्त्व ।

संथरंत-संस्तरत्-त्रि० । विवक्षितानुष्ठानवाहनसमर्थे, व्य० २ उ० ।

संथरण-संस्तरण-न० । प्रासुकैषणीयाहारादिप्राप्तौ साधूनां निर्वाहे, ध० २ अधि० । (अत्रत्या व्याख्या 'ठवणाकुल' शब्दे चतुर्थभागे १६६० पृष्ठे गता ।) (त्रिविधं संस्तरणम्-जघन्यं , मध्यमम् , उत्कृष्टं च । तत्राऽऽचार्यादीनामाचारः 'अइसेस' शब्दे प्रथमभागे २३ पृष्ठे गतः ।) संस्तारककरणे , सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

संथरमाण-संस्तरत्-त्रि० । विद्यमाने, 'संथरमाणेहिं जणवएहिं' आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० । प्रतिपन्नप्रतिमापरिपालनक्षमे, संस्तरन् नाम उच्यते-यः सूत्रोक्तविधिना प्रतिमाप्रतिपत्तियोग्यतामुपगतः मासिक्यादीनां च प्रतिमानां मध्ये यां प्रतिमां प्रतिपन्नस्तां सम्यक् परिपालयितु समस्तस्य संस्तरतो विधिः । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

संथव-संस्तव-पुं० । संस्तवनं संस्तवः । दातुर्गुणविकत्थने, तेन सहात्मनः सम्बन्धविकत्थने च । बृ० १ उ० ३ प्रक० । परिचये, प्रत्यासत्तौ , सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । स्नेहे, उत्त० ५ अ० । सूत्र० । स्वरूपज्ञानाद्युत्पन्ने परिचये , उत्त० २८ अ० । एकासने स्थित्वा परिचये , उत्त० १६ अ० । अभिष्वङ्गे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । कामसम्बन्धे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० गृहगमनालापदानसंप्रेक्षणादिरूपे परिचये, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । सहसंवासे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । दर्श० । बृ० । एकत्र संवासात् परस्परालापादिजनिते परिचये, ध० २ अधि० । अभ्यासे, आव० १ अ० । आ० । संवासजनिते परिचये, सहवासभोजनालापादिलक्षणे स्नेहे, आव० ६ अ० । आ० चू० । सूत्र० । पञ्चा० । निजपटप्रदर्शनेन लोकावर्जने, पिं० । प्रव० ।

संस्तवपिण्डो न ग्राह्यः सांप्रतं संस्तवपरिहारमाह—

गिहिणो जे पव्वइएण दिट्ठा, अपव्वइएण व संथुया हविज्जा।
तेसिं इहलोयफलट्ठयाए, जो संथवं न करेइ स भिक्खू ॥१०॥

गृहिणः-गृहस्था ये प्रव्राजितेन गृहीतदीक्षेण दृष्टा उपलक्षणत्वात्परिचिताश्च अप्रव्राजितेन वा गृहस्थावस्थेन सह संस्तुताः परिचिता भवेयुर्गृहिणो य इति संबन्धः 'तेसिं' ति तैरुभयावस्थयोः परिचितैर्गृहिभिरिहलौकिकफलार्थं-वस्त्रपात्रादिलाभनिमित्तं यः संस्तवं-परिचयं न करोति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः । उत्त० १६ अ० ।

पुरे संथवं करेइ—

जो भिक्खू पुरे संथवं करेइ करेंतं वा साइज्जइ ॥२३७॥

संथवो-थुती अदत्ते दाणे पुव्वं संथवो, दिण्णे पच्छा संथवो जो तं करेति सातिज्जति वा तस्स मासलहुं । अहवा-सयणे पुव्वपच्छसंथवं करेति ।

अत्र निर्युक्तिमाह—

दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य संथवो मुणेयव्वो ।
अत्तपरतदुभए वा, एक्केको सो पुणो दुविधो ॥ २३८ ॥

साहू आत्मसंस्तवं करोति, साहू उभयस्स वि संस्तवं क-

रोति। अहवा-आत्मना संस्तवं करोति इति आत्मसंस्तवः। साहू गिहत्थं थुणति एस आत्मस्तवः, गिहत्थो साधुं थुणति एस परस्तवः, दो वि परोप्परं एस उभयस्तवः। एतेसिं एक्केको पुण दुविहो संतासंतो य।

दव्वे खेत्ते काले संथवो इमो। गाहा-

दव्वे पुट्ठमपुट्ठो, परिहीणधणा तु पुव्वयंती उ।
खेत्तेकतरा खेत्ता, कम्मि व तो दिक्खितो काले ॥२३६॥

दव्वसंथवो परेण पुच्छिओ-तुमं सो ईसरो आमं ति; भणाति। सो पुण तहा संतो वा असंतो वा पुच्छितो भणाति अमुगणामधेयं तुमं इस्सरं ण याणसि तो एवं भणति परिहीणधणा पव्वयंति त्ति परिहीणधणो-दरिद्रेत्यर्थः,एवं परेण णिंदितो समुन्नुइतो परं णिभं काउं अप्पाणं पि थुणाति यथा भवानैश्वर्य्ययुक्तः तथा अहमप्यासीत्। खेत्तसंथवो कतरातो तुमं चेव सरिसव्वतोहं। अथवा-प्रथमवयंसि णिविट्ठो णिविस्समाणो वा। भावे संथवो दुविहो-सयणे, वयणे य।

सयणे ताव इमो। गाहा-

सयणे कस्स सरिसओ, आमं तुसिणीएँ पुच्छई को वा।
आउट्टणाणिमित्तं, वयणे आउट्टिओ वाऽवि ॥ २४० ॥

केणइ पुच्छिओ जो सो इंददत्तभाया पव्वतितो सो तुमं सरिसो दीससि। सो भणइ-आमं, तुसिणीओ वा अच्छति भणति वा को परिसाणि पुच्छति। इदाणिं वयणसंथवो अदिते दाणे पुव्वं करेति, आउट्टणाणिमित्तं वरं मे आउट्टितो इट्ठं दाणं देहिति। दाणेण वा दत्तेण आराहितो पच्छा वयणसंथवं करेति। एस संखेवो भणितो। इदाणी वित्थारो संखेवभणियस्स वा इमं वक्खाणं।

तत्थ दव्वसंथवो इमो चउसट्ठिप्पगारो। गाहा—

धण्णाइं रतणथावर, दुपदचतुप्पद तहेव कुवियं वा।
चउवीसं चउवीसं, तियदुगदसहा अणेगविधं ॥ २४१ ॥

धण्णादियाणं कुवियपज्जवसाणाणं छण्हं पच्छद्धेणं जहासंखं संखा भणिता।

गाहा-

धण्णाणि चतुव्वीसं, जव गोहुम सालि वीहि सट्ठी य।
कोद्दव अणवा कंगू, रालग तिल मुग्ग मासा य ॥२४२॥

बृहच्छिरा कंगू, अल्पतरशिरा रालकः।

गाहा—

अतसि हिरिमंथतिपुडग, णिप्फावसलिसिंद रायमासा य।
इक्खू मसूर तुवरी, कुलत्थ तह धाणगकलाया ॥ २४३ ॥

अतसी मालवे प्रसिद्धा,हेरिमंथा वट्टचणग, तिपुडालगा चणगा, णिप्फावा वल्ला, अलिसिंदा चवलगा, रायमासा पंडरचलगा, धाणा कुंथुंभरी, वट्टचणगा।

गाहा—

रयणाइं चउवीसं, सुवण्णतवुतंबुरयतलोहाइं।
सीसगहिरण्णपासा-ण वेरमणमोत्तियपवालो ॥ २४४ ॥

संखतिणिसा अगुलुचं-दणाइँ वत्थामिलाइँ कट्ठाइं।
तह दंत चम्मवाला, गंधा दव्वोसहाइं च ॥२४५॥

रयतं-रुप्पं हिरण्णं-रूपका पाषाणा स्फटिकादयः मणिः सूरचन्द्रकांतादयः, तिणिसा रुक्खकट्ठा अगलुं-अगरुं यानि न म्लायन्ते शीघ्रं तानि अमिलातानि वस्त्राणि कट्ठा शाकादिस्तम्भा दंता हस्त्यादीनां,चम्मा वग्घाणं,वाला चमरीणं, गंधयुक्तिकृता गंधा एकं गंधं,औषधं—द्रव्यं बहुद्रव्यसमुदायादौषधं।

त्रिविधं थावरं। गाहा—

भूमिघरतरुगणादी, तिविधं पुण थावरं समासेणं।
चक्कारबद्धमाणुस, दुविधं पुण होति दुपयं तु ॥२४६॥

भूमीघरं केल्लाघरं खातमियमुभयं तिविधं, तरुगणा-आम्रवणारामादि दुपयं दुविधं होदि अरगबद्धं मानुसं च।

दसविधं चतुष्पदं। गाहा—

गावी महिसी उट्टी, अय एलग आस आसतरगा य।
घोडग गद्दभ हत्थी, चतुप्पदा होंति दसधा तु ॥२४७॥

आसतरगा अस्सतरी।

कुप्पोवकरणं णाणाविहं। गाहा—

णाणाविहो वि करणं, लक्खणकुप्पं समासवो होति।
चतुसट्ठिपगारोत्तं, एवं भणितो भवे अत्थो ॥२४८॥

कुप्पोवकरणं णाणाविहं अणेगलक्खणं तच्च कंसभंडं लोहभांडं ताम्रमयं मृन्मयादि च २।४।२।४ व्ह ३।२। १०। १। एष सर्वोपि संपिण्डितः चतुःषष्ठिप्रकारोऽभिहितः।

आत्मपरसंस्तवोपसंहारनिमित्तमिदमाह-

चतुसट्ठिपगारेणं, जाध व अट्ठेण उवचितोसि त्ति।
किं अप्पसंथवेणं, कातण एमेव अहयं पी ॥२४९॥

यथा त्वं चतुःषष्ठिप्रकारेणोपपेतस्तथाऽहमप्यासं किं वाऽऽत्मसंस्तवेनेति १।

इयाणिं खेत्तसंस्तवोपेतं। गाहा—

अम्हा साहू देसी, एगगामेगणगरवत्थे य।
पुण्णाओ खेत्ताओ, अम्हं मो पुच्छिओ वत्ती ॥२५०॥
जइ भणति लोइयं तू, पुण्णं खेत्तं तहिं भवे गुरुगा।
अह आरुह तं अम्ह वि,जिणजम्मादी तहिं लहुओ॥२५१॥

गिहिणा पुच्छितो कम्मि देसे अज्जो उप्पण्णो साहू भणत्ति-कुरुखेत्ते, गिही भणति—अम्ह साहू देसीएण गामणगरउप्पण्णा गिहिणा पुच्छिओ कहिं गामम्मि त्ति साहू भणति-कुरुखेत्ते एवं जइ लोइय पुण्णखेत्तं भणति तो चतुगुरुं, लोउत्तरे लहुओ।

इदाणीं कालसंथवो गिहिणा पुच्छिओ कम्मि वए पव्वतितो भणाति। गाहा—

एवइयम्मि य जम्मे, परियाओ वि मज्झ एवतिओ।
मयणसमत्थ णिविट्ठो,णिव्विसमाणो पसूतो वा॥२५२॥

एवइओ मे जम्मो पवज्जाए वा पवतितो मयणसमत्थो वा

पव्वइतो णिविट्ठो परिणीओ णिव्विसमाणो विवाहदिणे ठविए पसूयपुत्तो जाओ। इदाणिं णिस्साकतं जाओ। नि० चू० २ उ०।

गाहा—

सुत्तणिवातो नियमा, चतुव्विधे संथवम्मि संतम्मि ।
मोत्तूण सयणसंथव, तं सेवं तम्मि आणादी ॥२६३॥

सुत्तणिवातो दव्वादिचतुव्विहे संथवे संतम्मि मासलहुं, मोत्तूण सयणसंथवं सयणसंथवे पुण इमं पुरिससंथवे चउलहुं इत्थीसंथवे चउगरुं, चउव्विहे वि दव्वातिए संथवे आणादिया दोसा, कारणे पुण संथवं करेज्जति ।

गाहा—

अधिकरण-रायदुट्ठे, गेलण्णद्धाण-संभमभए वा ।
पुरिसित्थीसंबंधे, समणाणं संजतीणं च ॥ २६४ ॥

गिहत्थेण समं अहिकरणमुप्पण्णं तस्स उवसमणट्ठाए पुव्वं चतुव्विहं पि दव्वातियं संतं करेंति, पच्छा असंत पि। एवं रायदुट्ठे वि उवसमणट्ठता गिलाणोसहणिमित्तं वा अद्धाण संभमभएसु, संताणट्ठया वा 'पुरिसित्थि' त्ति एएहिं कारणेहिं संजताण संजतीण वा ।

'पुरिसित्थि'त्ति संबंधो भवेज्ज वयणसयणक्रमप्रदर्शनार्थं इदमाह । गाहा—

वयसंथवसंतेणं, पुव्वथुणे पुरिससंथवे तत्तो ।
णातितिथिगतेणं वा, भाइयवज्जं च इतरेणं ॥ २६५ ॥

पुव्विं वयसंथवेणं संतेणं, पच्छा पुरिससंथवेणं पुव्वावरेणं संतेणं ततो पच्छा णातितिथिगतेणं संतेणं ततो भाइयवज्जं इतरेण पच्छा संथवेणं संतेणं ततो पच्छा वयणादि असंतेण ।

गाहा—

पुव्वे अवरे य पदे, एसेव गमो उ होइ समणीणं ।
जह समणाणं गुरुई,इत्थी तह तासि पुरिसा उ॥२६६॥

संजतीणं एसेव गमो, जहा समणाणं इत्थी गुरुगा, तहा-समणीणं पुरिसा गुरुगा ।

सूत्रं—

जे भिक्खू समाणे वा वसमाणे वा गामाणुगामं दुइज्ज-माणे पुरे संथुतियाणि वा पच्छा संथुइयाणि वा कुलाइं पुव्वामेव अणुपवेसित्ता पच्छा वा भिक्खायरियाए अणु-पविसइ अणुपविसंतं वा साइज्जइ ॥ ३८ ॥

समाणो नाम समवेतः अप्रवासितः को सो वुड्ढावासः वसमा णो उडुबद्धिए अट्ठमासे वासावासं च णवमं एयं णयविहं वि-हारेंतो वसमाणो भण्णति, अनु-पश्चादभावे गामातो अण्णो गामो अणुगामो दोसु वाएसु सिसिरगिम्हेसु वारिज्जति त्ति दूइज्जति । पुरे संथुता मातापितादी,पच्छा संथुता सुसरादी, कुलशब्दः प्रत्येकं भिक्खाकालातो पुव्विं अपत्ते भिक्खाका ले इत्यर्थः । अनुप्रवेशो पच्छा भिक्खाकाले अतिक्कांतेत्यर्थः । एवं अपत्ते अतिक्कांते वा पविसंतं साइज्जति-अनुमोदते मासलहुं 'से' पच्छित्तं । एस सुत्तत्थो । नि० चू० २ उ० । पं० चू० । दशा० । व्य० ।

संस्तवनं व्याख्यानयति—

सुत्तेण अत्थेण य उत्तमा उ,
आगाढपण्णेसु य भावियप्पा ।
जच्चन्निओ याऽवि विसुद्धभावो,
संते गुणेवं पविकत्थयंतो ॥ ४७ ॥

सूत्रेण अर्थेन च एव उत्तम -प्रधान परिपूर्णः, सूत्रस्यार्थस्य चावदानस्यास्य सम्भवात् । तथा आगाढा प्रज्ञा येषु व्या-प्रियन्ते न या काचन नान्यागाढप्रज्ञानि शास्त्राणि तेषु भावि-तात्मा तात्पर्यग्राहितया तच्चार्तीव निष्पन्नमतिरिति भावः। तथा जात्या सकलजनप्रशस्यया न्वितो-युक्तो जात्यन्वितः, त था विशुद्ध.-स्वपरसंसारनिस्तारणैकतानतयाऽवदातो भावः- अभिप्रायो यस्य स विशुद्धभाव , एवंभूतो गुणान् गणधा-रिणः शिष्या अपरे च प्रकर्षतो हर्षातिरेकलक्षणतो विकत्थ-यन्ते-श्लाघ्यन्ते । व्य० ३ उ० । संस्तवः परिचयः तस्याभि-ष्वङ्गहेतुत्वात् । द्वात्रिंशे परिग्रह, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा वसमाणे वा, गामाणुगामं वा दूइज्जमाणे से जं पुण जाणेज्जा गामं वा०जाव रायहा-णिं वा इमंसि खलु गामंसि वा० जाव रायहाणिंसि वा संतगतियस्स भिक्खुस्स पुरेसंथुया वा पच्छासंथुया वा प-रिवसंति, तं जहा-गाहावई वा०जाव कम्मकरी वा तहप्प-गाराइं कुलाइं णो पुव्वामेव भत्ताए वा णिक्खमिज्ज वा पविसिज्ज वा, केवली बूया-आयाणमेयं, पुरा पेहाए तस्स परो अट्ठाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उव-करेज्ज वा उवक्खडेज्ज वा अह भिक्खू णं पुव्वोवदिट्ठा० ४ जं णो तहप्पगाराइं कुलाइं पुव्वामेव भत्ताए वा पाणाए वा पविसेज्ज वा णिक्खमिज्ज वा २ से तमायाय एगंतमवक्क-मिज्जा २, अणावायमसंलोए चिट्ठेज्जा, से तत्थ कालेणं अणुपविसेज्जा २ तत्थेतरेतरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसि-यं वेसियं पिंडवायं एसित्ता आहारं आहारेज्जा, सिया से परो कालेण अणुपविट्ठस्स आहाकम्मियं असणं वा पा-णं वा खाइमं वा साइमं वा उवकरेज्ज वा उवक्खडेज्ज वा। तं चेगतिओ तुसिणीतो उवेहेज्जा आहडमेवं पच्चाइक्खि-स्सामि माइट्ठाणं संफासे,णो एवं करेज्जा से पुव्वामेव आ-लोएज्जा आउसो त्ति वा भगिणि त्ति वा णो खलु मे कप्पति आहाकम्मियं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा भोत्तए वा पायए वा मा उवकरेहि मा उवक्ख-डेहि से सेवं वयं तस्स परो आहाकम्मियं असणं वा० ४ उवक्खडाविचा आहट्टु दलएज्जा तहप्पगारं असणं वा० ४ अफासुयं लाभे संते णो पडिगाहेज्जा । (सू० ५०)

स भिक्षुर्यत् पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-ग्रामं वा यावद्राज-धानीं वा-अस्मिंश्च ग्रामादौ सन्ति-विद्यन्ते कस्यचिद्भिक्षोः पूर्वसंस्तुताः पितृव्यादयः, पश्चात्संस्तुता वा-श्वशुरादयः, ते

च तत्र बद्धगृहाः प्रबन्धेन प्रतिवसन्ति ते चामी गृहपतिर्वा यावत्कर्म्मकरी वा तथाप्रकाराणि च कुलानि भक्तपानाद्यर्थं न प्रविशेन्नापि निष्क्रामेत्। स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह—केवली ब्रूयात्-कर्म्मोपादानमेतत् किमिति ?,यतः पूर्वमेवैतत्प्रत्युपेक्षेत-पर्यालोचयेत्, यथैतस्य भिक्षोः कृते परो-गृहस्थोऽशनाद्यर्थम् उपकुर्यात्—ढौकयेत् उपकरणजातम् 'उवक्खडेज्ज' त्ति तदशनादि पचेद्वेति। अथ-अनन्तरं भिक्षूणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादि, यथानो तथाप्रकाराणि स्वजनसम्बन्धीनि कुलानि पूर्वमेवभिक्षाकालादारत एव भक्ताद्यर्थं प्रविशेद्वा निष्क्रामेद्वेति। यद्विधेय तद्दर्शयति-'से तमादाये' त्ति स-साधुः एतत्-स्वजनकुलम् आदाय-ज्ञात्वा केनचित्स्वजनेनाज्ञात एवैकान्तमपक्रामद्, अपक्रम्य च.स्वजनाद्यनापातेऽनालोके च तिष्ठेत्, स च तत्र स्वजनसम्बद्धग्रामादौ कालेन-भिक्षावसरेणानुप्रविशेत्, अनुप्रविश्य च इतरेतरेभ्यः कुलेभ्यः-स्वजनरहितेभ्यः 'एसियं' ति—एषणीयम्-उद्गमादिदोषरहितं 'वेसियं' ति वेषमात्रादवाप्तमुत्पादनादिदोषरहितं पिण्डपातं-भिक्षाम् एषित्वा-अन्विष्य एवंभूतं ग्रासैषणादोषरहितमाहारमाहारयेदिति। आचा० (उत्पादनादोषाः ग्रासैषणादोषाश्च स्वस्वस्थानादवगन्तव्याः।) ग्रासैषणादिदोपरहितः सन्नाहारमाहारयेदिति। अथ कदाचिदेवं स्यात्, स पर.-गृहस्थः कालनानुप्रविष्टस्यापि भिक्षोराधाकर्मिकमशनादि विदध्यात्, तच्च कश्चित्साधुस्तूष्णीभावेनोत्प्रेक्षेत, किमर्थम् ?, आहृतमेव प्रत्याख्यास्यामीति, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैवं कुर्यात्, यथा च कुर्यात्तद्दर्शयति—स पूर्वमेव आलोकयेत्—दत्तोपयोगो भवेत्, दृष्ट्वा चाहारं संस्क्रियमाणमेवं वदेद्—यथा असुक! इति वा भगिनि! इति वा न खलु मम कल्पत आधाकर्मिक आहारो भोक्तुं वा पातुं वाऽतस्तदर्थं यत्नो न विधेयः। अथैवं वदतोऽपि पर आधाकर्मादि कुर्यात्ततो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति॥ आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ०। कर्त्तरि प्रत्यये। त्रि०। संस्तावके, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०।

संथवदाण-संस्तवदान-न०। परिचयकरणे, व्य० ७ उ०।

संथवपिंड--संस्तवपिण्ड-पुं०। पूर्वं जननीजनकादिद्वारेण पश्चाच्च श्वश्रूस्वस्रादिद्वारेणात्मपरिचयानुरूपं सम्बन्धं भिक्षार्थं घटयता ग्राह्ये पिण्डे, जीत०। ध०।

संस्तवद्वारमाह—

दुविहो उ संथवो खलु, संबंधीवयणसंथवो चेव।
एक्केक्को वि य दुविहो, पुव्वं पच्छा य नायव्वो ॥४८४॥

द्विविधः खलु संस्तवः, तद्यथा-परिचयरूपः, श्लाघारूपश्च। तत्र परिचयरूपः सम्बन्धिसंस्तवः,श्लाघारूपो वचनसंस्तवः। तत्र संबन्धिनो-मात्रादयः, श्वश्र्वादयश्च। तद्रूपतया यः संस्तवः स संबन्धिसंस्तवः। वचनं श्लाघा तद्रूपो यः संस्तवः स वचनसंस्तवः। एकैकोऽपि च द्विधा। तद्यथा 'पुव्विं पच्छा य' त्ति पूर्वसंस्तवः, पश्चात्संस्तवश्च।

तत्र संबन्धिसंस्तवस्य द्विविधस्यापि स्वरूपमाह-

मायपिइपुव्वसंथव, सासूसुसराइयाण पच्छा उ।
गिहिसंथवसंबंधं, करेइ पुव्वं च पच्छा वा ॥४८५॥

मातापित्रादिरूपतया यः संस्तवः-परिचयः स पूर्वसंस्तवो मात्रादीनां पूर्वकालभावित्वात्। यस्तु श्वश्रूश्वशुरादिरूपतया संस्तवः स पश्चात्संस्तवः। श्वश्र्वादीनां पश्चात्कालभावित्वात्। तत्र साधुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् गृहिभिः सह संस्तवसंबन्ध-परिचयघटनम् पूर्वं-पूर्वकालभाविमात्रादिरूपतया पश्चाद्वा पश्चात्कलभाविश्वश्र्वादिरूपतया वा करोति।

कथमित्याह—

आयवयं परवयं, नाउं संबंध एतयणुरूवं।
मम माया एरिसिया, ससा य धूया व नत्ताई॥ ४८६॥

इह साधुर्भिक्षार्थं गृहे प्रविष्टः सन्नाहारलम्पटतया आत्मवयः परवयश्च ज्ञात्वा तदनुरूपं वयोऽनुरूपं संबध्नाति,यदि सा वयोवृद्धा स्वयं च मध्यमवयास्ततो ममेदृशी माताऽभूदिति ब्रूते। यदि पुनः साऽपि मध्यमवयास्तत ईदृशी मम स्वसाऽभूदिति वदति। अथ बालयास्ततो दुहिता नप्ता वेत्यादि।

संप्रत्यस्यैव पूर्वरूपसंबन्धसंस्तवस्योदाहरणमाह-

अद्धिइ दिट्ठीपण्हव, पुच्छा कहणं ममेरिसी जणणी।
थणखेवो संबंधो, विहवासुण्हाइदाणं च॥ ४८७॥

कोऽपि साधुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः कांचिन्निजमातृसमानां स्त्रीमवेक्ष्य आहारादिलम्पटतया मातृस्थानेनाधृत्या दृष्टिप्रस्नवम्—ईषदश्रुविमोचन करोति। ततः 'पुच्छ' त्ति। सा स्त्री पृच्छति—किं त्वमधृतो दृश्यसे? इति। ततः साधोः कथनम्। मम ईदृशी त्वत्सदृशी जनन्यभूदिति। अत्र दोषानाह—ततस्तया मातृत्वप्रकटनार्थं साधुमुखे स्तनप्रक्षेपः क्रियते। परस्परं च संबन्धः स्नेहवृद्धिरूपो जायते। तथा विधवा स्नुषादिदानं च करोति मृतपुत्रस्य स्थाने अयं मे पुत्र इति बुद्ध्या स्वस्नुषादानं कुर्यात्। आदिशब्दात्स्नेहवशतो दास्यादिदानं च। उक्तं पूर्वसंबन्धिसंस्तवोदाहरणम्। एवं पश्चात्संबन्धिसंस्तवोदाहरणमपि भवानीयम्।

संप्रति पुनः पश्चात्संबन्धिसंस्तवे दोषानाह-

पच्छा संथवदोसा, सासूविहवादिधूयदाणं च।
भज्जा ममेरिसि चिय, सज्जो घाओ व(य)भंगो वा॥४८८॥

पश्चात्संबन्धिसंस्तवे इमे दोषाः—श्वश्रूरीदृशी ममाऽऽसीदित्युक्ते सा विधवाया आदिशब्दात् कुरण्डादिरूपायाः सुताया दानं करोति, तथा भार्या ममेदृश्यभवदित्युक्ते यदि ईर्ष्यालुस्तद्भर्ता समीपे च वर्त्तते तदा मम भार्याऽनेन स्वभार्या कल्पितेति विचिन्त्य साधोर्घातं कुर्यात्। अथेर्ष्यालुस्तद्भर्ता न भवति, समीपे वा न वर्त्तते; तदा भार्याऽहमनेन कल्पितत्युन्मत्ता भार्येव समाचरन्ती चित्तक्षोभमापादयेत् ततो व्रतभङ्गः।

एवं तावत्पूर्वसम्बन्धिसंस्तवस्य पश्चात्संबन्धिसंस्तवस्य च प्रत्येकमसाधारणान् दोषानभिधाय संप्रत्युभयोरपि साधारणानभिधित्सुराह—

मायावी चडुयारी, अम्हं ओहावणं कुणइ एसो।
निच्छुभणाई पंतो, करिज्ज भद्देसु पडिबंधो॥ ४८९॥

अधृतिदृष्टिप्रस्नवाऽऽदि कुर्वन्मायावी यथाऽस्माकमावर्जनानिमित्तं चाटूनि करोतीति निन्दा, तथाऽस्माकं स्वस्य का-र्पटिकप्रायस्य जनन्यादिकल्पनेनात्मभाजनं विधत्ते, तत एव विचिन्त्य प्रान्तः स्वगृहान्निष्काशनादि करोति । अथ ते गृहिणो भद्रा भवेयुस्तर्हि तेषु भद्रेषु साधोरुपरि प्रतिबन्धो भवेत्, प्रतिबन्धे च सत्याधाकर्मादिकं कृत्वा दद्यादिति । उक्तो द्विविधोऽपि सम्बन्धिसंस्तवः ।

अथ वचनसंस्तवस्य पूर्वरूपस्य लक्षणमाह—

गुणसंथवेण पुव्वं, संताऽसंतेण जो थुणिज्जाहि ।
दायारमदिन्नम्मी, सो पुव्वं संथवो हवइ ॥ ४६० ॥

गुणाः औदार्यादयः तेषां यः संस्तवः—प्रशंसारूपो वचनसंघातस्तेन सत्यरूपेणासत्यरूपेण वा यः साधुर्दातव्ये भक्तादावदत्ते सति दातारं स्तूयात्, स एष पूर्वसंस्तवो भवति ।

अस्यैवोल्लेखं दर्शयति—

एसो सो जस्स गुणा, वियरंति अवारिया दसदिसासु ।
इहरा कहासु सुणिमो, पच्चक्खं अज्ज दिट्ठोऽसि ॥४६१॥

सुगमम् । नवरं, 'इहरा' इतरथा, इदानीं दर्शनात् पूर्वमित्यर्थः ।

सम्प्रति पश्चाद्रूपस्य वचनसंस्तवस्य लक्षणमाह—

गुणसंथवेण पच्छा, संतासंतेण जो थुणिज्जाहि ।
दायारं दिन्नम्मि, सो पच्छा संथवो होइ ॥ ४६२ ॥

दत्ते भक्तादौ सति पश्चात् दातारं गुणसंस्तवेन सत्यरूपेणाऽसत्यरूपेण वा यः साधुः स्तूयात् एष पश्चात्संस्तवो भवति ।

संप्रति तस्यैवोल्लेखं दर्शयति—

विमलीकय म्ह चक्खू, जहत्थया वियरिया गुणा तुज्झं ।
आसि पुरा मे संका, संपय निस्संकियं जायं ॥ ४६३ ॥

भिक्षार्थं प्रविष्टः साधुर्लब्धे भक्तादौ दातारं वक्ति,यथा-त्वद्दर्शनेन त्वया विमलीकृते नः चक्षुषी तथा यथार्थास्तव गुणाः सर्वत्रापि विचरिताः । तथा पुरा-पूर्वं मे शङ्का आसीत् यादृक् गुणः श्रूयते स किं तादृश एवोतान्यादृश इति । संप्रति तु त्वयि दृष्टे निःशङ्कितं मे हृदयं जातम् । उक्तं संस्तवद्वारम् । पिं० ।

संथार–संस्तार–पुं० । संस्तरन्ति साधवोऽस्मिन्निति संस्तारः । उपाश्रये, व्य० ४ उ० । संस्तीर्यन्ते भूपीठे विस्तार्यन्ते शयालुभिरिति संस्तारः । पर्यन्तक्रियां कुर्वद्भिर्दर्भादिविस्तरणे, संथा० ।

अथैकोनविंशत्या गाथाभिः संस्तारकमाहात्म्यमेवाह—

भूइग्गहणं जह न–कयाण अवमाणयं च वज्झाणं ।
मल्लाणं च पडागा, तह संथारो सुविहियाणं ॥ ३ ॥

'जहन्नकयाणं' ति—यथा न्यक्कृतानां-पराभूतानां निराकृतानां पित्रादिसकाशात् भागमलभमानानां राजादिविज्ञपनेन भूतिग्रहणं-विभूतिलाभो महते तोषाय, देवानां वा स्वर्गाद्विस्थानान्निष्कासितानां पुनरिन्द्रादिप्रह्वीकरणेन स्वर्गस्थानलाभः, राज्ञा वा स्वराज्याद् निर्वासितानां पुनर्मित्रादिबलदलमीलनेन स्वराज्यप्राप्तिः, मल्लानां वा स्वपदच्युतानां पुना राज्ञा व्यावल्गनेन स्वमुद्राप्राप्तिः, श्रेष्ठिना वा स्वनगरान्निर्वासितानां महाजनसमानर्जनेन पुनः स्वपुरप्रवेशेन श्रेष्ठिपदप्रतिष्ठानं । तथा–संस्तारकः प्रमोदाय । 'भूइग्गहणं जह नग्गयाणं' ति पाठे । भूतिग्रहणं–समादानं प्रथमतो दीक्षाग्रहणकाले नग्नस्य भावो नाग्न्यं तेषां नाग्न्यानां–सर्वज्ञानां प्रथमसम्यग्गुणहेतु तेषां यथेति यथा तथा संस्तारकः । 'अवमाणयं च वज्झाणं' ति–'अचः' अर्चां' इति अवशब्दाकारलोपात् 'अवज्झाणं' ति जातम् । 'अवज्झाणं' ति–जातव्यम्–अवमानकं च पूजनकं च न वध्य पापं येषां ते अवध्या निर्दोषास्तेषां निर्दूषणानां केनापि प्रत्यनीकेनापि तद्दुष्टलोकानां यथाऽयं पारदारिक इति, चौर इति, अभिसर इति, अपाङ्क्तेय इति, सीतासुभद्रादीनामिव आरोपितकलङ्कानां ततोऽपि स्वयमेव ज्वलनप्रवेशादिना प्रतीतिदानेनोत्तारितकलङ्कानाम् । अवमानकं च तेषाय 'वज्झाणं च' पाठे पूर्ववदकारलोपे 'अवज्झाणं' ति भवति,तत्र अवध्यानां वधार्हाणामपि विद्यापिबलतो वज्रत्वेन स्थापितानां सुदर्शनसुज्ञानादीनामिव देवताप्रातिहार्यतो निराकृतवध्यत्वदोषाणाम् अवमानकं च दीर्घवाहनादिनरेन्द्रैर्यथा प्रीतये तथाऽयं संस्तारक इति 'मल्लाण च पडाग' त्ति–यथा मल्लानां मदनकमल्लादीनामिव 'उज्जेणि अट्टणे खलु, सोपारए सो पारयंमि । पुव्ववंः मच्छियमल्लो, दूरिल्लकाचिया फलिहमल्ले य' उज्जयिनीस्थप्रबन्धे अट्टनक उज्जयिनीतो गत्वा प्रतिवर्षं सोपारकमल्लपताकामवहृतवान्, अपहरतश्च यथा तस्य तोषस्तथा संस्तारक इति गाथार्थः ।

वेरुलिय व्व मणीणं, गोसीसगचंदणं व गंधाणं ।
जह व रयणेसु वयरं, तह संथारो सुविहियाणं ॥ ४ ॥

यथा मणीनां सूर्यादिमणीनां मध्ये विषापहाररोगोपशमादिना सातिशयगुणेन वैडूर्यमणिः स्तौ तमस्तथाऽयमपि । 'गोसीसगचंदणं व गंधाणं' ति–यथा गोशीर्षकचन्दनं निर्विकारत्वेन निर्मलस्थिरगन्धत्वेन गन्धेषु मध्ये प्रशस्यते तथाऽयमपि यद्यपि कस्तूरिकाया अपि सातिशयगन्धोऽस्ति तथापि सैव निकृष्टवर्णा समला च,तथा यद्यपि घनसारः सारतरवर्णस्तथाप्यस्थायिगन्धो दुर्वर्णासारसंसर्गभाक् च,अतो न तयोर्गन्धः प्रशस्यते 'जह व रयणेसु वयरं ति'–यथा रत्नेषु इन्द्रनीलककर्केतनादिषु मध्ये महामूल्यत्वेन प्रशस्यते वज्ररत्नं च । यदाह–

"जं जहमुल्लं रयणं, तं जाणइ रयणवाणिओ निउणो ।
थोवं तु महल्लस्स वि, विकायि अप्पस्स वि बहुं व ॥ १ ॥
अहवा कायमणिस्स य, सुमहल्लस्सावि कागिणी मुल्लं ।
वयरस्स उ अप्पस्स वि, मुल्लं होही सयसहस्सं ॥ २ ॥
वेरुलिय व्व मणीणं, गोसीसं चंदणं व गंधाणं ।
जह व रयणेसु वयरं, तह संथारो सुविहियाणं ॥ ४ ॥"

यथा मणीनां–सूर्यादिमणीनां मध्ये विषापहाररोगोपशमादिना सातिशयः तथाऽयमपीति गाथार्थः ।

पुरिसवरपुंडरीओ, अरहा इव सव्वपुरिससीहाणं ।
महिलाण भगवईओ,जिणजणणीओ जयम्मि जहा॥५॥

'पुरिसवर' त्ति–पुरुषाणां मध्ये वरः पुरुषवरः पुरुषवराणां मध्ये पुण्डरीकमिव–कमलमिव यथा पुण्डरीकं पङ्के जा-

तं जले च वृद्धिमुपगतं न पङ्केन लिप्यते नापि जलेन, किं तु जलोपरिवर्त्यैव भवति एवमर्होऽपि तीर्थकरः कामैर्जातो भोगैर्वृद्धिमुपगतो न कामैर्लिप्तो नापि भोगैः, किं तु त्रिभुवनोपर्य्येव जातः । पुण्डरीकमातपत्रं पुरुषवराणां पुण्डरीकमिव-आतपत्रमिव तद्धि आतपं निवारयति, अर्होऽपि कर्म्मातपनिवारणसमर्थत्वात्तेनोपमीयते । यदि वा-पुण्डरीकश्चित्रकः पुरुषवराणां मध्ये पुण्डरीक इव । यथा स केनापि पशुजातीयेन न पराभूयते एवमर्होऽपि त्रिषष्ट्यधिकैस्त्रिभिः पाषण्डिकशतेन न कदापि पराभूयत इति । यथाऽर्हः स--र्व्वोत्तमस्तथा संस्तारकोऽपीति ' महिलाण भगवईओ ' त्ति यथा महिलानां मध्ये भगवत्यः पूज्या जिनजनन्यो जिनमातरस्त्रिभुवनस्यापि चतुःषष्टेरपीन्द्राणां पूज्यत्वात् सत्यत्वाच्च सर्व्वोत्तमा जगति-त्रिभुवने तथाऽयमिति ।

वंसाणं जिणवंसो, सव्वकुलाणं च सावयकुलाइं ।
सिद्धिगईव गईणं , मुत्तिसुहं सव्वसोक्खाणं ॥ ६ ॥

वंशानाम्-अन्वयानां मध्ये यथा जिनवंशः प्रधानं तथा सर्वकुलानामुग्रादिकुलानां मध्ये श्रावककुलं प्रधानं धर्म--स्य मूलबीजत्वात् , तथा सर्वगतीनां नारकतिर्यग्नरामर--लक्षणानां मन्ये सर्वश्रेष्ठा सिद्धिगतिः पुनरागमनाभावात् तथा-मुक्तिसुखं--सिद्धिसुखं सर्वसुखानां संसारिकाणां मध्ये साद्यपर्यवसितत्वादुत्तमम् । यदाह (औ०)--

" न वि अत्थि माणुसाणं, तं सुक्खं णो य सव्वदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सोक्खं , अव्वाबाहं उवगयाणं ॥ १३ ॥
तत्थ य जरजम्मणे सा, रोगसोगतन्हाछुहाइयविमुक्को ।
साइअपज्जवसाणं, कालमणंतं सुहं लहई ॥ १ ॥ "

यथा तत् प्रधानं तथाऽयमपि ।

धम्माणं व अहिंसा, जणवयवयणाण साहुवयणाणि ।
जिणवयणं वसुईणं , सुद्धीणं दंसणं व जहा ॥ ७ ॥

यथा धर्म्माणां दानादीनां मध्ये अहिंसा रक्षा त्रसस्थावरजीवानामुत्तमा यतस्तां विनान्योऽप्रमाणमेव । उक्तं च--

" न तद्दानं न तद् ध्यानं, न तज्ज्ञानं न तत्तपः ।
न सा दीक्षा न सा भिक्षा, दया यत्र न विद्यते ॥ १ ॥ "

तथा हारिभद्राष्टके--

" अहिंसैका मता मुख्या, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी ।
अस्याः संरक्षणार्थं च, न्याय्य सत्यादिपालनम् ॥ ५ ॥ "
(अस्य व्याख्या अहिंसा शब्दे)

किंच--

" एकं चिय इत्थ वयं, निद्दिट्ठं जिणवरेहिँ सव्वेहिं ।
पाणइवायविरमण-मवसेसा तस्स रक्खट्ठा ॥ ३ ॥
किं ताए पढिआए, पयकोडीए पलालभूयाए ।
जत्थित्तियं न नायं, परस्स पीडा न कायव्वा ॥४॥" इति ।

यथा सर्वधर्म्माणामहिंसा तथाऽयमिति ' जणवयवयणाण साहुवयणाणि' त्ति जनपदवचनानां मध्ये यथा साधुवच--नानि असत्यसत्यामृषावचनपरित्यागेन सत्यासत्यामृषारूपाणि निर्दोषाणि । यत आह (विशेषावश्यके)--

" सच्चाहिय सयामिह, संतो मुणओ गुणा पयत्था वा ।
तव्विवरीता मोसा, मीसा जा तदुभयसहावा ॥ ३७५ ॥
अणहिगया जा तिसु वि ति,सद्दो च्चिय केवली असच्चमुसा ।
एया सभेयलक्खण, सोदाहरणा मुणेयव्वा ॥ ३७६ ॥

तत्र सत्या दशप्रकारा दर्श्यंते--

" जणव य १ संमय २ ठवणा ३ ,
नामे ४ रूवे ५ पडुच्च सच्चे य ६ ।
ववहार ७ भाव ८ जोगे ९,
व समे ओवम्म १० सच्चे य ॥ १ ॥ "

(प्रज्ञा० ११ पद १६५ सूत्र)

तत्र जनपदसत्यं यथा उदकार्थे कोङ्कणादिदेशरूढ्या पय इति वचनम् १, सम्मतसत्यं यथा-समानेऽपि पङ्कसंभवे गोपालादीनामपि संमतत्वेनारविन्दमेव पङ्कजमुच्यते न कुवलयादीनि २, स्थापनासत्यं-जिनप्रतिमादिषु जिनादिव्यपदेशः३, नामसत्यं यथाकुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन इत्युच्यते ४, रूपसत्यं यथा भावतोऽश्रमणोऽपि तद्रूपधारी श्रमण इत्युच्यते५, प्रतीतसत्यं यथा अनामिका कनिष्ठां प्रतीत्य दीर्घेत्युच्यते,सैव मध्यमां प्रतीत्य ह्रस्वेति ६,व्यवहारसत्यं यथा गिरिगततृणादिषु दह्यमानेषु व्यवहाराद्गिरिर्दह्यत इति ७, भावसत्यं यथा सत्यपि पञ्चवर्णत्वे शुक्लत्वलक्षणभावोत्कटत्वात् शुक्ला बलाकेति ८ योगसत्यं यथा दण्डयोगाद्दण्डी इत्यादि ९ उपमासत्यं यथा समुद्रवत्तडाग इत्यादि १०, असत्यभाषाभेदाः १०
' कोहे १ माणे २ माया ३, लोभे ४ पिज्जे ५ तहेव दोसे य६ ।
हास ७ भए ८ अक्खाइय ९, उवघाइय ६ निस्सिए १० दसमा ॥१॥' (प्रज्ञा० ११ पद १६५ सूत्र) क्रोधनिश्रिता-क्रोधाभिभूतोऽदासमपि दासं भणति १, माननिश्रिता-अल्पधनोऽपि पृष्टः सन्नात्मोत्कर्षेणाननुभूतमपि विभवादि अनुभूतमिति प्रकाशयति २ मायानिश्रिता परस्य वञ्चनार्थं नात्रकाणि योजयति कूटक्रयं कथयति, स्वकीयं क्रयाणकं प्रशंसयति, परकीयं निन्दति, इन्द्रजालिकवेशकरो दृष्टिं संबध्नाति ३ लोभनिश्रिता लुब्धनन्दस्येव सुवर्णमपि लोहं भणतः अज्ञानां दायकानां रत्नमपि पाषाणं कर्प्पूरमपि लवणं पट्टसूत्रमपि सण इति भणति ४ प्रेमनिश्रिता-'अइपेमेण दोसेणं हंतव्वे' ति ५ दोषनिश्रितः-तीर्थकरादीनामपि निन्दां करोति ६ हास्यनिश्रितः-हास्येन सार्थवाहमकालगतमपि सार्थवाहिन्या अग्रतः कालगतः इति भणति ७ भयनिश्रिता स्वामिनमस्कारादि भयेन कर्मकरोऽहमिति प्राघूर्णकोऽहमिति वा वदति, राजपुरुषगृहीतचोरो वा वदति नाहं चौरो यथा रौहिणेयः ८ आख्यायिका-कल्पितकथा धूर्त्ताख्यायिका कमण्डलुमध्ये षण्मासानग्रतो दिगम्बरः पश्चाद्धस्ती इत्यादि ९ उपघातनिश्रिता अचौरमपि चौरं भणति एते छत्रिणो गच्छन्ति महाराजकत्वादिति ब्राह्मणो न हन्तव्यः, गौरवध्या,शेषजीवानर्थापत्त्या घातयति,सर्वेजीवा न हन्तव्या इति वक्तव्यम् , १० सत्यासत्यभाषाभेदाः १० "उप्पन्न१ विगय २ मीसित, ३जीव ४ मजीवे य जीअजीवे य ६ । तह मीसगा अणंता७,परित्त ८ अद्धा य ९ अद्धद्धा १०'॥१॥(प्रज्ञा० ११ पद १६५ सूत्र)उत्पन्नमिश्रा यथा व्यवहारे कस्यचित्समुत्पन्ने द्वितीयो वदति-अनेन पञ्चशतानि विटिपितानि, एव दश दारका जाता इत्यादि १ विगतमिश्रे मार्गे स्तोकेऽपि व्यतीते बहुतरं गतमिति २ उत्पन्नविगतमिश्रा-अमुकपुरे यथा दश दारका जाता दश चतुर्द्धा विगता इत्यभिदधतस्तन्न्यूनाधिकभावे ३ 'जीवमीसए' त्ति-अजीवजीवमिश्रे यथा तस्मिन्नेव कृमिराशौ च जी-

चराशिरिति ५ 'जीवाजीवमीसए' त्ति-जीवाजीवविषय मिश्र यथा तस्मिन्नेव जीविमृतकृमिराशौ प्रमाणजीवा मृता इत्य-भिदधतस्तन्न्यूनाधिका च ६। अनन्तमिश्रा यथा-वनस्पति-पत्राणि अनन्तानि न तु जन्त्वादि यतः सर्वोऽपि वणोऽनन्त इति वदतः ७प्रत्येकमिश्रा सर्वोऽपि वणः प्रत्येकमिश्र इति ८। अद्धा मिश्रा अद्धा कालः घटिकाद्वये तिष्ठति रात्रि. पतिता अनुदिते-ऽपि आदित्ये वदति उत्तिष्ठति बहिर्घटिकाद्वयं चढितम् ९ अद्धाद्धामिश्रा प्रहरद्वयेऽपि अचाढिते वदति प्रहरद्वयं चाढित-मिति १०, असत्यामृषाभाषाभेदाः १२-' आमंतणि १ आण-यणी २, जायणि ३ तह पुच्छणी य ४ पन्नवणी ५। पच्चक्खाणी भासा६,भासा इच्छाणुलोमा य ७॥१॥ अणभिग्गहिया भासा-८भासा य अभिग्गहम्मि बोधव्वा ९। संसयकरणी भासा १०, वागड११अव्वागडा१२चेव॥२॥ (प्रज्ञा०११पद१६५ सूत्र) आम-तणी-देवदत्त१, आज्ञापनी काजपरस्स पवत्तणी.जहा अमुग करेहि २,जायणी-कस्स य वत्थुविसेसस्स देहि त्ति पराणि३, पुच्छणी-अविज्ञातस्य संविग्नस्य वा अर्थस्य यथा कीदृशो जीवो मोक्षो वा कथं वा धम्मो भवति ४ पन्नवणी शिष्यस्य उपदेशः 'पाणि वहा न नियत्ता,भवन्ति दीहा जया अरोगा य। एमाइयपन्नवणी, पन्नत्ता वीयरागेहिं ५॥१॥' प्रत्याख्यानी या-चमानस्य अदित्सा मेऽतो मां मोयचस्वेत्यादि प्रत्याख्यानरू-पा६ भाषा इच्छानुलोमा च प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा तदनुकूला,यथा कार्ये प्रेरितस्य एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेत-दिति वचः ७ अनभिगृहीता अर्थानभिग्रहेण या उच्यते डि-त्थादिवत् ८ भाषा चाभिग्रहेण बोद्धव्या। अर्थमभिगृह्य योच्य-ते घटादिवत् ९संशया अनेकार्थप्रतिपत्तिकरी सा संशयकर-णी, यथा-सैन्धवशब्दः पुरुषलवणवाजिषु वर्त्तमान इति१० व्याकृता लोकप्रतीतशब्दार्था११अव्याकृता गम्भीरशब्दार्था मन्मनाक्षरप्रयुक्ता वा अविभावितार्था ॥१२॥ इति द्वाचत्वारिं-शद्भाषाभेदविधिज्ञानां साधूनां साधुत्वव्यवस्थितानां वचना-नि जनपदवचनानां सामान्यजनवचनानां मध्ये शोभन्ते-यतः। 'अविसंवादनयोगः, कायमनोवागजिह्मता चैव। सत्यं चतु-र्विधं त-ज्जिनवरवचनेऽस्तिनान्यत्र ॥१॥' इति। यथा-संस्ता-रकः 'जिनवयणं व सुईणं'ति श्रूयन्त इति श्रुतयः श्रुतीनां म-ध्ये यथा जिनवचनं तीर्थकरवचनमविसंवादितया सर्व्वसत्त्व हिततया च प्रधानम्। तथाहि—

"अविसंवादनयोगः, कायमनोवागजिह्मता चैव।
सत्यं चतुर्विधं त-ज्जिनवरवचनेऽस्ति नान्यत्र ॥ १ ॥

सुलहा सुरलोयसिरी, रयणायरमेहला मही सुलहा।
निव्वुइसु जह णियरई, जिणरयणसुई जहा दुलहा ॥ २ ॥

रिभियपयक्खरसरला, मिच्छियरतिरिच्छसगरपरिणामा।
मणनिव्वाणीविणिज्जो-यण नीहारिणी जं च ॥ ३ ॥

नारयतिरियनरामर-संसारियसव्वदुक्खरोगाणं।
जिणवयणमेगमोसह-मलक्खणपवग्गसुहियकयफलयं ॥४॥"

तथाऽयमपीति'सुद्धीणं दंसणं वज्जह'त्ति शोधनं शुद्धिः तत्र द्रव्यशुद्धिः भावशुद्धिश्च। द्रव्यशुद्धिर्जलाग्न्यादिका। उक्तं च-'अवरजोहमहीणं,कमसो जह मलकलंकपंकीणं। सब्भावणयण-सेसो,होहिंति जलानलाइच्चा॥१॥' भावशुद्धिस्तु सत्यमस्य कु चारित्राणि इति जलाग्न्यादिशुद्धी मध्ये यथा दर्शनं यथा ज्ञातसम्यक्त्वं पुनर्मिथ्यात्वागमनात् तन्महती शुद्धिस्तथा-ऽयमपीति भावः।

कल्लाणं अब्भुदओ, देवाणं दुल्लहं तिहुयणम्मि।
बत्तीसं देविंदा, जं तं झायंति एगमणा ॥ ८ ॥

कल्याणमारोग्यमणति-गच्छतीति कल्याणं निरुक्तं यथा प्र-मोदाय तथाऽयमपीति। यद्वा कल्याणहेतुत्वात्कल्याणवत् इह शान्तिकर्मादिसंस्तारकप्रतिपत्तौ तु कर्म्मोपशम'। अभ्यु-दयो यथैव राज्याभिषेकादिप्रतिये यथा भवति तथा स्वर्गा-पवर्गप्राप्तिहेतुत्वादस्य संस्तारकस्येति एषोऽप्यभ्युदयः। 'बत्तीसं' ति-द्वात्रिंशतोऽपि देवेन्द्रा' तत्र दशकल्पजाः वि-शन्ति। भावनाधिपा' चन्द्रादित्यौ च जम्बूद्वीपजौ एते द्वात्रिं-शत्। शेषज्योतिष्केन्द्रव्यन्तरेन्द्राश्च तत्परिवारकल्पत्वादल्प-र्द्धिकत्वाच्च न गणिता.'जं तं ति' यं तं संस्तारकं ध्यायन्ति स्मरन्ति 'एगमणत्ति' एकाग्रमनसः सन्त इत्यर्थः।

लद्धं तु तए एयं, पंडियमरणं तु जिणवरक्खायं।
हंतूण कम्ममल्लं, सिद्धिपडागा तुमे लद्धा ॥ ९ ॥

लब्धं प्राप्तं तुरवधारणे 'तए त्ति-त्वया हि क्षपक! 'एवं'ति पण्डितमरणं संस्तारकप्रतिरूपं विशेष्यत्वेनाध्याहरणीयं पण्डितमरणमुत्तमार्थप्रतिपत्तिरूपे त्वया प्राप्तमेवेत्यर्थः। कथंभूतं तदिति, जिनवराख्यातं—तीर्थंकरभणितम्। किं कृत्वेत्याह—' हंतूण ' हत्वा—विनाश्य 'कम्ममल्लं' ति कर्म्मारयेव मल्ल —सुभटः कर्म्ममल्लोऽष्टाचत्वारिंशदुत्त-रप्रकृतिरूपस्तं 'सिद्धिपडाग ' त्ति सिद्धिः सुखहेतुत्वादा-राधनायाः पताकेव पताका सिद्धिरेव पताका मोक्षपताका सा त्वया प्राप्तेत्यर्थः।

झाणाण परमसुक्कं, नाणाणं केवलं जहा नाणं।
परनिव्वाणं च तहा,कमेण भणियं जिणवरेहिं ॥१०॥

'झाणाणं' ति ध्यायन्ते स्वस्वहेतुभि' स्मर्यन्त इति ध्या-नानि रौद्रार्त्तधर्म्मशुक्लरूपाणि। तत्राद्यानां त्रयाणामिहा-नुपयोगित्वात् चतुर्थमेव स्वरूपत आर्यवचनैर्दर्शयते। तथाहि-'सुक्के चउव्विहे चउप्पडोयारे पन्नत्ते,तं जहा-पुहुत्तवियक्के स-वियारी१।एगत्तवियक्के अवियारी२।सुहुमकिरिए अनियट्टी३, समुच्छिन्नकिरिए अप्पडिवाई ४। 'सुयनाणे उवउत्तो, अत्थ-म्मि य वंजणम्मि सवियारं। झायइ चउदसपुव्वी,पढमं सुक्कं सरागो उ।१। सुयनाणे उवउत्तो,अत्थम्मि य वंजणम्मि अवि-यारं।अनियट्टिजवसपुव्वा,बीयं सुक्कं विगयरागो।२।,अथ संक-मणं चेव तहा-वंजणसंकमं, जोगसंकमणं चेव। पढमे झा-णे नियच्छइ३वीए झाणे न विज्जए ४ जोगे जोगेसु यथा पढमं बीयं जोगम्मि कम्मिवी, तइयं च कायइजोगे, चतुत्थं च अ-जोगिणो। पढमं बीयं च झाणाइं झायंति पुव्वजाणगा उव-संतेहिं कसाएहिं खीणे च महामुणी ६ बीयस्स तइयस्स वि अंतराए य केवलनाणमुप्पज्जइ दुन्नी पुव्वझाणा पुव्वे केव-लनाणिणो खीणमोहा झियायन्ति केवली दुन्नी उत्तरा ७ सिज्झिउकामो जीवो कायं जोगं निरुंभइ ताहे तस्स सुहु-मउस्सासनिस्सासा ८ तत्थ य दुसमयट्ठिइयं कम्मं परमसा-यं इरियावहियं वज्झसुहुमकिरियं।अनियट्टी झाणं भवइ,जो-

गनिरोहे य पुव्वपओगेण चतुत्थं समुच्छिन्नकिरियमप्पडिवाथझाणं ।' पढमबीया उ सकाए , तइयं परमसुक्कए । चउत्थं उवरिल्लेहिं, होइ झाणं वियाहियं ॥१॥, अणुत्तरेहिं वेदेहिं , पढमबीएहि गच्छइ । उवरिल्लेहिं झाणेहिं , सिज्झई नीरओ धुवं ॥२॥' अणुप्पेहा चउव्विहा-अवायाणुप्पेहा असुभाणुप्पेहा अणंतवत्तियाणुप्पेहा विपरिणामाणुप्पेहा । जहत्थं आस तइअं वा य पिक्खइ संसारस्स असुभत्त अणंतत्तं सव्वभावविपरिणामियं । एक्खणाणि चत्तारि तं जहा—विवेगो वि उस्सग्गं अव्वहे असंमोहे सव्वसंजोगविवेगं पिक्खइ । विउस्सग्गे सव्वोवहिमाइविउस्सग्गं करेइ । अव्वहे विन्नाणसंपन्नो न वीहइ न चलइ असंमोहे सुहोवमे अत्थेन संसुज्झइ त्ति । आलंबणाणि चत्तारि तं जहा-खंती-मुत्ती-अज्जव मद्दव" नि इत्येवं चतुःप्रकारे शुक्ले यथा प्रथमं द्वितीयभेदातीत तृतीयं परमशौक्लिकं—परमशुक्लध्यानप्रधानं, तथा ज्ञानानां-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानानां-मध्ये यथा केवलज्ञानं प्रधानं तथा सुखानामित्यध्याहारो दृश्यः,यथा सुखानां मध्ये परिनिर्वाणं सर्वकर्मक्षयरूपं मात्तं प्रधानम् इति तावदेषां स्वस्थाने प्राधान्यमस्त्येव परं तथापि "क्रमेण भणियं जिणवरेहिं" इति भणनेन ग्रन्थकार एषामुत्तरोत्तरप्राधान्यमप्याह-यतस्तावत्परमशुक्लं तृतीयभेदरूपं प्रधानं तत्सद्भावे च केवलज्ञानं भवतीति, ततः केवलज्ञानं प्रधानम् । केवलिनोऽपि पञ्चाशीतिकर्मप्रकृतिसत्ताकत्वात् ततोऽपि परं निर्वाणं पञ्चाशीतिकर्मप्रकृतिक्षयात् मोक्ष प्रधानतरं क्रमेण परिपाट्या यथा जिनवरैर्भणितं तथाऽयं संस्तारक इति गाथाभावार्थः।

सव्वुत्तमलाभाणं, सामन्नं चेव लाभँ मन्नंति ।
परमुत्तमतित्थयरो, परमगई परमसिद्धि त्ति ॥ ११ ॥

सर्वेषामुत्तमाः सर्वोत्तमाः, ते च ते लाभाश्च सर्वोत्तमलाभाः सम्यक्त्वदेशविरतिलाभरूपाः, तत्प्राप्तौ संसारपरिकरणात् तेषामपि लाभानां मध्ये श्रामण्यमेव चारित्रमेव लाभं मन्यन्ते विद्वांसः, तत्प्राप्तावेव मोक्षगमनात् । उक्तं च-"जम्मा दंसण नाणा, संपुन्नफलं न दिंति पत्तेयं । चारित्तजया दिंति,तिसमए तेण चारित्तं ॥१॥ 'इति आस्तां संस्तारकलाभोत्तम- सर्वोत्तमलाभानां श्रामण्यमेव तावल्लाभं मन्यंत, यथा सर्वोत्तमः पुरुषेषु मध्ये तीर्थकरः, यथा च परमगतिः-सर्वोत्तमगतिः । 'परमसिद्धि' त्ति-सिद्धयस्तावद्-अणिमा, गरिमा लघिमा, तनिमा, वशिमाद्या अपि भवन्ति, अत आह-परमा चासौ सिद्धिश्च परमसिद्धिः', गतौ विषये उत्तमा सर्वकर्मक्षयरूपा यथा निर्व्वाणप्राप्तिस्तथाऽयमिति ।

मूलं तह संजमो वा, परलोगरयाण कट्ठकम्माणं ।
सव्वुत्तमलाभाणं, सामन्नं चेव मन्नंति ॥ १२ ॥

परलोको-भवान्तरं तस्य हिते रतानां भवान्तरमस्तीति श्रद्धानवताम् , अथवा-आत्मव्यतिरिक्तः परलोकः सर्वलोकसर्वजन्तुसमूहस्तस्य हिते रतानां साधूनां,कष्ट मिथ्यात्वादि कर्म्मणां विलसिताशेषपापानां जीवानां मोक्षतरोर्मूलं सम्यक्त्वं,यदाह-

" एगिंदिएसु अत्थि-य, कालमणंतं पसुत्तमन्नु व्व ।
कहमवि कयाइ केई, जीवा पाविंति तसभावं ॥ १ ॥
तत्थ नरत्तं तत्थ वि, सुद्ध त्ति तं तत्थ वि य सुहकिखत्तं ।
जाइ कुलरूव तच्चा-रोग्गं चिरजीवितं च अइदुलहं ॥ २ ॥
तत्थ वि बहुसुहकम्मो-दएण धम्मे वि हुज्ज जइ बुद्धी ।
तो वि जियाण न सुलहो, जिणवयणुवएसगो सगुरू ॥ ३ ॥
तो गुहिरमहोदहिमज्झे, पडियरणं व सकलसामग्गिं ।
दुलहं पि लहिय तह वि य, मूलं धम्मस्स सम्मत्तं ॥ ४ ॥"

इति मूलसम्यक्त्वं दुष्प्राप्यम् , 'तहे' ति तथा संयमश्चारित्रं दुर्लभं वाशब्दाज्ज्ञानं च एषोऽपि तावन्महान् लाभः परं तथापि सर्वोत्तमलाभानामेषां श्रामण्यमेव विशिष्टलाभं मन्यन्ते विवेकिनः । यत आह—" सम्मत्तं आचरित—स्स हुज्ज भयणाए नियमसो नऽत्थी । जो पुण चरित्तजुत्तो, तस्स हु नियमेण सम्मत्तं ॥१॥" तत्रैव-श्रामण्यदेशविरतिरूप एव संस्तारकप्राप्तिरिति गाथाभावार्थः ।

लेसाण सुक्कलेसा, नियमाणं बंभचेरवासो य ।
गुत्तीसमी गुणाणं, मूलं तह संजमो य तवो ॥ १३ ॥

'लेसाणं' ति-लेश्यानां कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्लानां मध्ये यथा शुक्ललेश्या उत्तमा 'नियमाणं'ति-नियमानां-विरमणानां मध्ये यथा ब्रह्मचर्यवास उत्तमजनशक्यः-"ब्रह्मचर्यव्रतं घोरं, शूरैश्च न तु कातरैः । करिपर्याणमुद्वाह्यं, करिभिर्न तु रासभैः ॥१॥" किं च-"देवदाणवगंधव्वा, जक्खरक्खसकिंनरा । बंभयारिं नमंसन्ति, दुक्करं जं करेंति य॥२॥"गुत्तीसमी गुणाणं ' ति-तथा यथा गुप्तिसमित्यौ गुणानां सप्तविंशतियतिगुणानां मध्ये उत्तमे प्रधाने तथा संयमोपायलक्षणं यन्मूलं मोक्षकारणं तत्तपः, सतोऽपि ज्ञानादेस्तदभावे मुक्तेरभावादिति । तिसृभिर्गाथाभिः श्रामण्यस्यापि प्राधान्यमुक्तं किमुत्तरसंस्तारकस्येति ।

सव्वुत्तमतित्थाणं, तित्थयरपयासियं जह य तित्थं ।
अभिसेउ व्व सुराणं, तह संथारो सुविहियाणं ॥१४॥

'सव्वुत्तमं' ति यथा लौकिकानां प्रभासप्रयागादीनां तीर्थानां तथा लोकोत्तराणामप्यष्टापदादितीर्थानां मध्ये तीर्थकरप्रकाशित प्रकटितं तीर्थं यथा ज्ञानादिचतुर्विधसंघो वा प्रथमगणधरो वा तथाऽयमपीति । ' अभिसेउ व्व सुराणं ' ति-अभिषेको वा अभिनवोत्पन्नदेवानां यथा राज्याभिषेकरूपः, तथाऽयमपीति ।

सियकलसकमलसुत्थि-नंदावत्तवरमल्लदामाणं ।
तेसिं पि मंगलाणं, संथारो मंगलं अहियं ॥ १५ ॥

शितः शुभ्रः कलशो विवाहादावुत्सवे यो मङ्गल्यते तस्यैव माङ्गलिकत्वात् ग्रहणं शितकलशश्च कमलं च स्वस्तिकश्च—नन्दावर्त्तश्च वरमाल्यदाम च शितकलशकमलस्वस्तिकनन्दावर्तवरमाल्यदामानि तेषामेतानि च लोके माङ्गल्यतया रूढाणि तथापि तेषामपि मङ्गलानां मध्ये संस्तारकोऽधिकं मङ्गलमिति भावः ।

तवअग्गिनियमसूरा, जिणवरनाणा विसुद्धपत्थयणा ।
जं निव्वहंति पुरिसा, संथारगयिंदमारूढा ॥ १६ ॥

'तवअग्गि' त्ति-अष्टप्रकारं कर्म्म तापयतीति तपः, तप एवाग्निस्तपोऽग्निः, नियमाश्च व्रतान्यभिग्रहविशेषाश्च 'सूर' त्ति शूराः-सुभटाः तथा चार्षम् "चत्तारि सूरा पन्नत्ता, तं जहा-खंतिसूरे तवसूरे दाणसूरे जुद्धसूरे । खंति सूरो अरिहंता, तवसूरा अणगारा, दाणसूरे, वेसमणे,जुद्धसूरे वासुदेवे' तत्र तपोऽग्नौ कर्मशत्रुदाहकत्वेन नियमेषु च व्रतेषु अभिग्रह—

विशेषेषु वा नवकर्म्मानादानभूतेषु शरा अकातरा अतिशूरा इत्यर्थः, 'जिणवरनाण' त्ति-जिनवराणां ज्ञानं सामान्यतः सदुपदेशरूपं विशेषतः अज्ञानक्षादिरूपं वा येषां मोहराजविजयनीतिप्रदर्शकत्वाद्येषां ते तथा 'विसुद्धपत्थयण' त्ति विशुद्धं पथ्यदनं शंबलं भवान्तरानुयायित्वात् सम्यक्त्वं येषान्ते विशुद्धपथ्यदनाः, के एवंविधा इत्याह 'जे निव्वहंति पुरिस' त्ति ये पुरुषा निर्वहन्ति मोहराजविजयं कर्त्तुं संस्तारकगजेन्द्रमारूढाः सन्तः, योधा अपि नानाविधप्रहरणयुद्धकौशल्याभिज्ञनादृत्ताध्यवसायशरीरारोग्यतादिगुणयुक्ताः शात्रवसंघातसंतापकारिनैतैलतनुत्राणनियमाः शत्रुनियमेन बन्धेन वा शूराः-सुभटा रणदीक्षाबद्धकक्षाः 'जिणवरनाण' त्ति-जिनवराणां जयस्वामिनां वराज्ञाकारिणः जिनवरज्ञाना वा 'विसुद्धपत्थयण' त्ति विशुद्धपथ्यदनाः गृहीतकुलरिकादिशंबलाः ये एवंविधा योधा भवन्ति ते गजेन्द्रस्कन्धमारूढाः सन्तः, प्रबलजयं निर्वहन्ति रिपुसंघाते जयन्तीति गाथार्थः ।

परमत्थे परमतुलं, परमाययणं ति परमकप्पो त्ति ।
परमुत्तमतित्थयरो, परमगई परमसिद्धि त्ति ॥ १७ ॥

परमार्थे-मोक्षे परं-प्रकृष्टमतुलं-तुलनातिक्रान्तं संसारिकलक्षणं कारणं 'परमाययणं' ति परममायतनं स्थानं ज्ञानादीनामेतदित्यर्थः । 'परमकप्पो' त्ति स्थविरादीनामपि प्रधानकल्पः-पर्यन्तकृत्यविधिः संस्तारक इत्यर्थः । 'परमुत्तमतित्थयरो परमगई परमसिद्धि' त्ति पूर्ववत् ।

ता एयं तुमि लद्धं, जिणवयणामयविभूसियं देहं ।
धम्मरयणस्सिय त्ति य, पडिया भुवणम्मि वसुहारा ॥ १८ ॥

'ता इति' तावत् 'एयं' ति-एतत् 'तुमि' त्ति त्वया संस्तारकारूढेन 'लद्धं' ति प्राप्तं 'जिणवयणामयविभूसियं देहं' ति हे क्षपक! एतदस्मिन्नवसरे जिनवचनामृतेन जिनोपदेशं साधयसर्वकुश्रुतिमूर्च्छाविघातकेन विभूषितं देहं शरीरं प्राप्तम, तत्किं जातमित्याह-'धम्मरयणस्सिय' त्ति धर्मरत्नैराश्रिता युक्ता पाठान्तरेण 'धम्मरयणिम्मिय' त्ति धर्मैर्निर्मिता निष्पादिता 'धम्मरयणामय' त्ति वा धर्म्मरत्नमया वा,ते इति ते नव भवने-देहगृहे वसुधारेव पतिता सर्वकार्यसिद्धिहेतुत्वात् । अत्रायं भावार्थः-यथा कस्यापि पुण्यवतो गृहाङ्गणे वसुधारापातः, सर्वतोऽपि निपुणगीतार्थनिर्यामकमुखात् जिनवचनामृतश्रवणस्यास्यामवस्थायां भवतीति-जानीहीति भावः ।

पत्ता उत्तमपुरिसा !, कल्लाणपरंपरा परमदिव्वा ।
पावयणसाधुधीरा !, कयं च ते अज्ज सप्पुरिसा ! ॥ १९ ॥

'पत्त' त्ति प्राप्ता-संपादिता हे उत्तमपुरुष ! का प्राप्तेति 'कल्लाण' त्ति कल्याणपरंपरा-माङ्गल्यपदार्थसन्ततिः संस्तारकलाभात् 'पावयणसाहु' त्ति प्रवचनं वदन्ति जानन्ति प्रावचनाः प्रावचनाश्च ते साधवश्च प्रावचनसाधवः प्रावचनसाधूनां मध्ये धीर इव धीरः तस्य संबोधनं हे प्रावचनसाधुधीर! 'कयं चे' ति कृतं च निष्पादितं किं यत्किमपि समीहितं सर्वश्रेष्ठकार्यमित्यध्याहारः 'ते' त्वया अद्यास्मिन्नहनि उत्तमार्थप्रतिपत्त्यङ्गीकारात् हे सत्पुरुष ! इति गाथार्थः ।

समत्तनाण दंसण-वररयणा नाणतेयसंजुत्ता ।
चारित्तसुद्धसीला, तिरयणमाला तुमे लद्धा ॥ २० ॥

'समत्तनाण' त्ति समाप्तं-गतमज्ञानं-मिथ्यात्वोपगमाद्यस्य स समाप्ताऽज्ञानस्तस्य संबोधनं हे समाप्ताज्ञान ! दीर्घत्वं सर्वत्र प्राकृतत्वात् 'दंसणवररयण' त्ति हे दर्शनवररत्न! प्रवरसम्यक्त्वरत्न!, अथवा-सम्यक्त्वस्य वररचनं अनेन कृत्वा दर्शनस्य-सम्यक्त्वस्य वरा-प्रधाना रचना-विच्छित्तयो यत्र स समाप्तज्ञानदर्शनवररचनः तस्य संबोधनं हे समाप्तज्ञानदर्शनवररचन ! तद्रचना चैवं, तथाहि—

"एगविह दुविह तिविह, चउहा पंचविह दसविहं सम्मं ।
दव्वाइकारगाई, उवसमभेएहि वा सम्मं ॥ १ ॥
एगविहं सम्मरुई, निसग्गाऽभिगमेहि तं भवे दुविहं ।
तिविहं तं खइयाई, अहवा विहु कारगाई य ॥ २ ॥
सम्मत्त मीसमिच्छ-त्तकम्मक्खयओ भणंति तं खइयं ।
मिच्छत्तखओवसमा, खाओवसमं ववइसंति ॥ ३ ॥
मिच्छत्तउवसमाउ, उवसमसम्मत्त भणंति समयन्नू ।
तं उवसमसेढीए, उवसमसम्मत्तलाभे वा ॥ ४ ॥
विहियाणुट्ठाणं पुण, कारगमिह रोयगं तु सद्दहणं ।
मिच्छद्दिट्ठी दीवइ, जं पत्ते दीवगं तं तु ॥ ५ ॥
खइयाई सासायण, सहियं तं चउविहं तु विन्नेयं ।
तं सम्मत्तभंसे, मिच्छत्तापत्तिरूवं तु ॥ ६ ॥
वेयगसम्मत्त पुण, एयं चिय पंचहा विणिद्दिट्ठं ।
सम्मत्त चरिमपोग्गल-वेयणकाले तयं होइ ॥ ७ ॥
एयं चिय पंचविहं, निसग्गाऽभिगमभेयओ दसहा ।
अहवा निस्सग्गरुई, इच्चाइ जमागमे भणियं ॥ ८ ॥"

अयमत्रार्थः आर्षे दर्शनात् ॥ सम्मत्तं समाइयं तिविहं-खइयं, उवसमियं खाओवसमियं । अहवा तिविहं सम्मत्तसामाइयं कारगं रोयगं दीवगं । कारगं जहा साहूणं, रोयगं सेणियाईणं च, दीवगं अभवसिद्धियस्स मिच्छादिट्ठिस्स वा भवसिद्धिस्स वा । अभवसिद्धियस्स कहं ?, जं सो एगारस अंगाइं पढइ न य सद्दहइ धम्मं च कहेइ एवं दीवगं । अहवा-निसग्गसम्मद्दंसणं अभिगमसम्मद्दंसणं च । निसग्गसम्मद्दंसणं-निसर्गः स्वभावः परिणाम इत्यनर्थान्तरं जं उवसमसेणंतरेण विगिण्हइ तं निसग्गसम्मद्दंसणं, अहिगमसम्मद्दंसणं-जं जीवाइनवपयत्थे उवलंभेऊण गिण्हइ त्ति 'नाणतेयसंजुत्त' त्ति ज्ञानतेजसा संयुक्तो ज्ञानतेजःसंयुक्तस्तस्य संबोधनं हे ज्ञानतेजःसंयुक्त ! प्रनष्टमोहान्धकार ! 'चारित्तसुद्धसील' त्ति चारित्रेण निरतिचारतया शुद्धः शीलः समाचारो यस्य स चारित्रशुद्धशीलस्तस्य संबोधनं हे चारित्रशुद्धशील ! 'तिरयणमाल' त्ति त्रिरत्नमाल ! ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयमाला त्वयैवं लब्धा प्राप्ता, रत्नमालाऽपि समाप्ताऽज्ञानतिमिरा दर्शनैर्दर्शनीयैव सैव रत्नैर्निर्मिता समाप्ताज्ञाना च दर्शनवररत्ना च समाप्ताज्ञानदर्शनवररत्ना ज्ञानतेजोयुक्ता परीक्षाहेतुकज्ञानतेजःसमन्विता चारित्रशुद्धशीला शुभा च सुद्धा त्रासादिदोषरहिता प्रशस्यते इति गाथार्थः ।

सुविहितगुण ! वित्थारं, संथारं जे लहंति सप्पुरिसा ! ।
तेसिं जियलोयसारं, रयणाहरणं कयं होइ ॥ २१ ॥

हे सुविहितगुण ! शोभनानुष्ठानगुण ! विस्तारं व्यावर्णितं व्यावर्ण्यमानम् अनेकातिशयप्रकारं संस्तारं ये सत्पुरुषा लभन्ते तेषां जीवलोकसारं रत्नाभरणं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं कृतं भवति इति तद्भवताऽलंकृतमिति जानीहि अवेहि 'ति-

लोयसार' मिति पाठे त्रिज्ञानादिरत्नाभरणमात्मनः कृतं भवतीत्यर्थः।

तं तित्थं तुमे लद्धं, जं पवरं सव्वजीवलोगम्मि।
भूयो जत्थ मुणिवरा, निव्वाणमणुत्तरं पत्ता ॥ २२ ॥

तं तीर्थं प्रभासतीर्थप्रयागादि लौकिकं लोकोत्तरमष्टापदादि द्रव्यतीर्थव्यतिरिक्तं भावतीर्थं त्वया लब्ध प्राप्तं,यत्र तीर्थे स्नाताः क्षालितकर्ममलपटला मुनिवरा निर्वाणसुखं मोक्षसुखमनुत्तरं प्राप्ता इति। द्रव्यतीर्थे देहाद्युपशमतृष्णाव्यवच्छेदमलप्रक्षालनात्सुख भवति,अत्र तु भावतीर्थे कषायोपशमलोभनिग्रहसकलकल्मषमलप्रक्षालनान्निर्वाणसुखमिति।

आसवसंवरनिज्जर, तिन्नि वि अत्था समाहिया जत्थ।
तं तित्थं ति भणंति, सीलव्वयबद्धसोवाणा ॥ २३ ॥

अथ तीर्थशब्दस्य व्युत्पत्तिं तीर्थकर एवाह-त्रिषु तिष्ठतीति त्रिस्थं,के ते त्रय इत्याह-'आसवसंवरनिज्जर'त्ति आश्रवाणाम्-इन्द्रियाणां समाधानं हितेषु-प्रवृत्तिरहितेषु निवृत्तिः। तत्राश्रवभेदा 'इंदियकसाए'त्यादि द्वाचत्वारिंशत्प्रसिद्धा एव४२यथा कषायशब्देन षोडश कषाया नव९ नोकषाया एते पञ्चविंशतिः, योगशब्देन 'सच्चं मोसं मीसमि'त्यादि योगाः पञ्चदश आश्रवभेदाः पञ्चसप्ततिः संवरणं संवरः'समिइ गुत्ती परीसहे'त्यादि ५७ तथा गुप्तिशब्देन मनोगुप्त्याद्याः ३ ब्रह्मचर्यगुप्तयो ९ भावनाशब्देनानित्याद्याः १२ महाव्रतानां २५ 'कंदप्पदेव१किव्विस २ अभिओगा ३ आसुरा य ४ संमोहो ५' इति शुभभावनानां सविपक्षत्वेनाशुभभावना अपि गृह्यन्ते, तदा संवरभेदाः६६'संवरत्वं'च कन्दर्प्पादीनां परिज्ञानात् येभ्यः कारणेभ्य एते भवन्ति तत्परिहारेण'निज्जर'त्ति निर्जरणं निर्जरा तपः,तद् द्वादशधा प्रसिद्धमेव। आश्रवश्च संवरश्च निर्जरा च आश्रवसंवरनिर्जराः प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपः, 'तिन्नि वि'त्ति एते प्रयोगार्थाः 'समाहिय' त्ति समाधियुक्ताः कृताः समाहृता वामीलिताः यत्र तत् त्रिस्थं तीर्थं वा भणतो विवेकिनः 'सीलवयबद्धसोवाण' त्ति शीलव्रतान्येव बद्धानि सोपानानि यैस्ते शीलव्रतबद्धसोपानाः। कस्य एतत् त्रिस्थस्य तीर्थस्य, ते तथाविधाः सन्तो भणन्तो विवेकिनिर्व्वाणमनुत्तरं प्राप्ता इति पूर्वगाथातः संबध्यत इति गाथार्थः।

भंजिय परीसहचमुं, उत्तमसंजमबलेण संजुत्ता।
भुंजंति कम्मरहिया, निव्वाणमणुत्तरं रज्जं ॥ २४ ॥

कथं निर्व्वाणं प्राप्तास्तत्र किं कुर्व्वन्तीत्याह-'भंजिय'भक्त्वा परीषहचमूं-परीषहसेनाम् उत्तमसंयमबलेन युक्ताः सन्तो भुञ्जन्ति कर्मरहिता निर्व्वाणमनुत्तरं विशिष्टं राज्यमित्यर्थः।

तिहुयणरज्जसमाहिं, पत्तो सि तुमं पि समयकप्पम्मि।
रज्जाभिसेयमतुलं, विउलफलं लोए विहरंति ॥ २५ ॥

त्रिभुवनस्य राज्यं त्रिभुवनराज्यं समाधानं समधिः,त्रिभुवनराज्यस्य समाधिः त्रिभुवनराज्यसमाधिस्तम्। तत्र समाधिर्दशधा'धम्मचिंता य१सन्नाणे२सुविणे३देवदत्तरिसणे४।ओहीदंसण ५ नाणे य ६,मणपज्जव ७ केवले॥१॥नाणे य ८ दंसणे चेव ९,केवलीमरणे इ य १०।असमुप्पन्ना समुप्पज्जो,दससचित्तसमाहिओ।२।' इति हे क्षपक।येन समाधिना त्रिभुवनस्य राज्यमिव तीर्थकृत्त्वं केवलज्ञानं मुक्तिर्वा प्राप्यते तं समाधिं त्वमपि प्राप्तोऽसि'समयकप्पमि'ति सिद्धान्तविचारणायां क्रियमाणायां किमिति राज्येनोपमितमित्युच्यते, 'रज्जाभिसेयमतुलं विउलफलं लोए विहरंति'यथा क्षत्रिया राज्याभिषेकं विशिष्टमतुलं विपुलैहिकसुखफलं प्राप्य लोके जानपदलोकमध्ये प्रमुदितात्मनो विहरन्ति-विविधं चेष्टन्ते विजृम्भन्ते ते दत्तराज्याभिषेकतुल्यमतुलं चारित्रं दधानास्तावत्साधवो विहरन्ति, त्वया तु संस्तारकमाश्रयता त्रिभुवनाधिपत्यसमाधिः समायभाषया प्राप्त इति गाथार्थः।

अभिनंदइ मे हियर्यं, तुज्झे मोक्खस्स साहणोवाओ।
जं लद्धो संथारो, सुपुरिसपरमत्थसंथारो ॥ २६ ॥

अथ क्षपकस्य गुरुरात्मोत्कर्षदर्शनेन स्थैर्यमुत्पादयति। हे क्षपक! भवानभिनन्दयति प्रीतं करोति मे—मदीयं हृदयं यतः कारणात्'तुज्झे मोक्खस्स'त्ति त्वया मोक्षस्य अपुनर्भवस्य साधनोपायः आत्मशान्तिसाधनोपायः कृतः। यत्-यस्मात्कारणात् लब्धः—प्राप्तः संस्तीर्यते विस्तीर्यते यस्मिन् जीवदयार्थं दर्भादिः स संस्तारकः-सत्पुरुषपरमार्थज्ञानादिस्तस्य संस्तारो विस्तार इति महान् प्रमोद इति गाथार्थः।

देवाऽवि देवलोए, भुंजंता बहुविहाइँ सोक्खाइं।
संथारं चिंतंता, आसणसयणाणि मुंचंति ॥ २७ ॥

देवा अपि देवलोके व्यवस्थिता अपि भुञ्जाना बहुविधानि सुखानि संस्तारकगतं साधुधर्मानुभूताराधनं वा संस्तारकगुणान्वा चिन्तयन्तः स्मरन्त आसनशयनानि मुञ्चन्ति-परित्यजन्ति त्वद्गुणाकृष्टचेतसो भक्तिहर्षवशादभ्युत्थानादि कुर्व्वन्तीति गाथार्थः।

चंद व्व पेच्छणिज्जो, सूरो इव तेयसो वि दिप्पंतो।
धणवंतो गुणवंतो, हिमवंत महंतविक्खाओ ॥ २८ ॥

अथाङ्गीकृतसंस्तारकः क्षपकः क इव शोभते इत्याह-सौम्यतायां चन्द्रवत्, प्रेक्षणीयः, तपस्तेजसाऽपि सूर इव दीप्ततेजा भवति, धनवानिव सर्वस्याप्याश्रयणीयः,गुणवानिव सर्वपूज्यो भवति, हिमवानिव महत्त्वस्थैर्याभ्यां विख्यातः—प्रसिद्ध इत्यर्थः।

गुत्तीसमिइउवेओ, संजमतवनियमजोगजुत्तमणो।
समणो समाहियमणो, दंसणनाणे अणन्नमणो ॥२९॥

'गुत्तीसमिइ' त्ति गोपनं गुप्तिर्मनोवाक्कायनिरोधलक्षणा सम्यनं—समितिः ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपपारिष्ठापनिकालक्षणा पञ्चप्रकारा गुप्तिश्च समितिश्च गुप्तिसमती ताभ्यामुपेतो युक्तो गुप्तिसमित्युपेतः 'संजमतवनियम' त्ति संयमः—पञ्चाश्रवविरमणलक्षणः, तपो—द्वादशविधं नियमा—अभिग्रहविशेषाः'उक्खित्तचरगा निक्खित्तचरगा' इत्यादिकाः योगा मनोवाक्कायनिरोधाः, संजमश्च तपश्च नियमश्च योगाश्च संयमतपोनियमयोगास्तैः युक्तं मनो यस्य स संयमतपोनियमयोगयुक्तमनाः सुप्रणिहितमनाः श्रमणस्तपसि खेदज्ञः समाहितमनाः—सुप्रणिहितचित्तः 'दंसणनाणे' त्ति दर्शनं सम्यक्त्वं ज्ञानं सत्यादिकं दर्शनं च ज्ञानं च दर्शनज्ञानम्, समाहारत्वादेकवचनं तस्मिन्, न विद्यते अन्यद्धर्मध्यानलक्षणान्मनो यस्य स अनन्यमनाः-एकाग्रचित्तः एवंविधः साधुः संस्तारकं प्रतिपद्यते इति शेष इति गाथार्थः।

तथा—

मेरु व्व पव्वयाणं, सयंभुरमणु व्व सव्वउदहीणं ।
चंदो इव ताराणं, तह संथारो सुविहियाणं ॥ ३० ॥

मेरुरिव-पर्वतानां मध्ये यथा मेरुः प्रशस्यः, स्वयंभूरमणो यथा गाम्भीर्यगुरुत्वाभ्यां प्रशस्यते, चन्द्रश्च यथा तारकाणां मध्ये प्रकाशकतया शोभते, तथा संस्तारकः सुविहितानां शोभनानुष्ठानानां भवतीत्यर्थः ।

भण केरिसस्स भणिओ, संथारो केरिसे व ओगासे ।
उक्खंभिगस्स करणे, एयं ता इच्छिमो नाउं ॥३१॥

अथ तत्स्थः श्रोता गुरुं पृच्छति भो प्रभो!भण कथय कीदृशस्य क्षपकस्य भणितः प्रतिपादितः संस्तारकः! कीदृशो वाऽवकाशः भूप्रदेशे ग्रामनगरादौ वा गन्धर्व्वनाट्यशालादिविवर्जिते? ' उक्खंभिगस्स करणे ' त्ति यथा कस्मिंश्चिद् गृहादौ जीर्णे पतितुकामे वा उत्प्रावल्येन स्तम्भनम् उत्तम्भनम्, उत्तम्भ एव उत्तम्भिकः, स्वार्थे इकणप्रत्ययः, उत्तम्भिकस्य भाव उत्तम्भिकत्वम् तस्य उत्तम्भिकस्य अवष्टम्भनकस्य प्रतिस्तम्भदारुकादेः करणे तृतीयार्थत्वात्सप्तम्याः, तत उत्तम्भिकस्य करणेन गृहादौ स्थैर्यं विधीयते तथा साधोरपि क्षपयते स्थिरीक्रियते जीवो मुक्तिकारणेषु येन—पर्यन्ताराधनालक्षणेन तस्य विधाने करणेन वा यथा परमार्थसाधना-मोक्षसाधना भवति । एवं 'ता' इति-एतत् तावदिति भाषाक्रमे इच्छामो वाञ्छां कुर्म्मो ज्ञातुमिति गाथार्थः ।

हायंति जस्स जोगा, जरा य विविहा य हुंति आयंका ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥३२॥

अथ शिष्यः पृच्छति-कदा संस्तारकः क्रियते?, तत्राह सालम्बनैरेव"काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं। गणं व नीए अइसारविस्सं,सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं॥१॥"यदा तु तान्यालम्बनानि न भवन्ति क्षीणबलत्वात् रोगाद्यभिभूतत्वात् वृद्धत्वाक्रान्तत्वात्तदैव चिन्तयति 'जो देहदंसेण दढो य जाओ,सिलिप्पई सो हु करेइ कज्जं। जो दुब्बलो संतवि ओसतो उ,न तं तु सीलंति विसन्नदारुं" इति'हायंति' हीयन्ते हानिं प्राप्नुवन्ति यस्य योगाः संयमव्यापारास्त्रुटितबलत्वात् 'जरा य'त्ति जरा च वार्द्धकं सर्वरूपादिबलाऽपहारका भवन्ति ' विविहा य हुंति आयंक ' त्ति विविधा-अनेकप्रकारा भवन्ति आतङ्काः सद्योघातिनः शूलादिका रोगाः-स्फेटयितुमशक्याः अतः कारणादिहलोकनिरपेक्षतया आरोहति अङ्गीकरोति संस्तारकं तस्य सुविशुद्धो निरतिचारः संस्तारक इति।

जो गारवेण मत्तो, निच्छइ आलोयणं गुरुसगासे ।
आरुहई संथारं,अविसुद्धो तस्स संथारो ॥३३॥

यः साधुर्गौरवेण ऋद्धिरससातलक्षणेन माद्यति स मत्तो दर्पवान् नेच्छति नाभिलषति गृहीतुमालोचनां गुरुसकाशे-गुरुसमीपे, यतः "लज्जाए गारवेण य,बहुसुयमएण वावि दुच्चरियं । जे न कहिंति गुरूणं,न हु ते आराहगा हुंति ॥१॥" इति अकृत्वा आलोचनां यः संस्तारकमारोहति तस्याविशुद्धः संस्तारक इति गाथार्थः ।

जो पुण पत्तब्भूओ, करेइ आलोयणं गुरुसकासे ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥३४॥

यः पुनः पात्रभूतो योग्यो निर्मायः संविग्नः कृतसंलेखनः सन् आलोचनां गुरुसमीपे कृत्वा चारोहति संस्तारकमिति।

जो पुण दंसणसुद्धो, आयचरित्तो करेइ सामन्नं ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ३५ ॥

यः पुनः साधुः श्रावको वा 'दंसण' त्ति दर्शनेन सम्यक्त्वेन सप्तषष्टिभेदभिन्नेन-शुद्धो-निर्मलः। ते चामी सप्तषष्टिभेदाः-"चउसद्दहणं तिलिंगं३,दसविणय१० तिसुद्धि३ पंचगयदोसं५। अट्ठपभावग ८ भूसण ५, लक्खण ५ पंचविह संजुत्तं ॥ १ ॥
छव्विहजयणागारं भा ६, छब्भावण ६ भाविय ठाण ५ ।
इइ सत्तसट्ठिलक्खण, भेयविसुद्धं च सम्मत्तं ॥ २ ॥
(चउसद्दहणं ति)—

परमत्थसंथवो खलु, मुणियपरमत्थ जइ जणनिसेवा ।
वावन्नकुदिट्ठीण य, वज्जणमिह चउसद्दहणं ॥ ३ ॥
जीवाइपयत्थाणं, सम्मपयाईहिं अट्ठहि पएहिं ।
बुद्धाण वि पुण पुण सं-थवेण चिंतणं संथवो होइ ॥ ४ ॥
गीयत्थचरित्तीणं, संवेगसुमाणविणयपरिसुद्धा ।
तस्साव सेहजोगा सम्मत्तं निम्मलं कुणइ ॥ ५ ॥
पासत्थदंसणाणं, निण्हगया सत्थअन्नउत्थीणं ।
उम्मग्गुवएसेहिं, वला वि भंजिज्जए सम्मं ॥ ६ ॥
मोहिज्जइ मंदमई, कुदिट्ठिसत्थेहिं गुविलसद्देहिं ।
दूरेण वज्जियव्वा, तेणइ तस्सुद्धबुद्धीणं ॥ ७ ॥
परमागमसुस्सूसा, अणुराओ धम्मसाहणे परमो ।
जिणगुरुवेयावच्चे, नियमो सम्मत्तलिंगाइं ॥ ८ ॥
तरुणो सुहोवविट्ठो, रागी पि य पणइणी जुओ सो उ ।
इच्छइ जह सुरगीयं, तओहिया समयसुस्सूसा ॥ ९ ॥
कंतारतिण्णदिओ, घयपुण्णे भुत्तुमिच्छइ छुहिओ ।
जह तह सद्गुणट्ठाणे, अणुराओ धम्मराउ त्ति ॥ १० ॥
पूयाइए जिणाणं, गुरूण विस्सामणाइएहिं विहे ।
नियमो अंगीकारो, वेयावच्चे जहासत्ती ॥ ११ ॥
दंसणविणय त्ति य अरिहं-त सिद्धचेइयसुए य धम्मे य ।
आयरिय उवज्झाए, पवयणे दंसणे वावि ॥ १२ ॥
अरिहंता विहरंता, सिद्धा कम्मक्खया सिवं पत्ता ।
साहुवग्गाय चेइय, सुए तु सामाइयाईयं ॥ १३ ॥
धम्मो चरित्तधम्मो, आहारो तस्स साहुवग्गो त्ति ।
आयरियउवज्झाया, विसेसगुणसंपया जुत्ता ॥ १४ ॥
पवयणमसेससंघो, दंसणमिच्छंति इत्थ सम्मत्तं ।
विणओ दंसणमेसिं, कायव्वा एव एयं तु ॥ १५ ॥
भत्ती बहुमाणो व—न्नजणण नासणमवन्नवायस्स ।
आसायणपरिहारो, दंसणविणओ समासेणं ॥ १६ ॥
भत्ती बहुपडिवत्ती, बहुमाणो मणसि निज्झरा पीई ।
वन्नजणणं च तेसिं, असेसगुणकित्तणाईहिं ॥ १७ ॥
उड्डाहगोवणाइं, भणियं नासणमवन्नवायस्स ।
आसायणपरिहरणं, उचियासणसेवणाईयं ॥ १८ ॥
मणवायाकाएणं, सुद्धीसम्मत्तसोहणा तत्थ ।
मणसुद्धी जिणजिणमय-वज्जमसारं मणुयलोयं ॥ १९ ॥
तित्थकरचलणऽऽराहि, णेणजं मज्झ सिज्झइ तिसुद्धित्ति ।
कज्जं पत्थेयन्ते, देसविसेसं ति वयसुद्धी ॥ २० ॥
छिज्जंतो भिज्जंतो, पीलीज्जंतो वि डज्झमाणो वि ।

जिणवज्जदेवयाणं, जनमइलो तस्स तणुसुद्धी ॥ २१ ॥
पंचगय दोसंति, दूसिज्जइ जेहि मंतदोसा य।
संकाकंखदुगुंछा, परतित्थि पसंससंथवणं ॥ २२ ॥
(पच्चेव वज्जणिज्जा)
देवगुरुतत्तविसया, अच्छिन्नच्छिन्नत्तिसंसओ संका।
कंखाई संदेहो, (होई) मुणिजणम्मि वि दुगुंछा ॥ २३ ॥
गुणकित्तणं पसंसा, पयवयकरणं च संथवणं।
(अट्ठ पभावण त्ति)
सम्मद्दंसणजुत्तो, सइ सामत्थे पभावगो होइ।
सो पुण इत्थ विसिट्ठो, निद्दिट्ठो अट्ठहा सुत्ते ॥ २५ ॥
पावयणी धम्मकही, वाई नेमित्तिओ तवस्सी य।
विज्जासिद्धो कोई, अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ २६ ॥
कालोचियसुत्तधरो, पावयणी तित्थवाहगो सूरो।
पडिबोहियभव्वजणो, धम्मकही कहणलद्धिन्नू ॥ २७ ॥
वाई य वायकुशलो, रायदुवारे वि लद्धमाहप्पो।
नेमित्तिओ निमित्तं, कज्जम्मि पउंजई निउणं ॥ २८ ॥
जिणमयमुब्भावितो, विगिट्ठखमणेण भणइ तवस्सी।
सिद्धबहुविज्जोमंतो, विज्जावंतो वि उचियन्नू ॥ २६ ॥
संघाइकज्जसाहग, चुन्नंजणजोगमंतसिद्धो उ।
भूयत्थसत्थगंथी, जिणसाणदेसओ सुकवी ॥ ३० ॥
(भूसण त्ति)
सम्मत्तभूसणाई, कोसल्लं तित्थसेवणं भत्ती।
थिरया पभावणा वि य, भावत्थं तेसि वोच्छामि ॥ ३१ ॥
वदणसंवरणाई, किरियानिउणत्तणं च कोसल्लं।
तत्थ वि सेवा सययं, संविग्गिजणाण संसग्गी ॥ ३२ ॥
भत्ती आयरकरणं, जहोचियं जिणवरिंदसाहूणं।
थिरया दढसम्मत्तं, पभावणुस्सप्पणाकरणं ॥ ३३ ॥
(लक्खणपंचविह त्ति)
हिययगयं सम्मत्तं, लक्खिज्जइ जेहि ताइँ पंचेव।
उवसमसंवेगो तह, निव्वयेणुकंप अत्थिक्कं ॥ ३४ ॥
अवराहे वि महंते, कोहाणुदओ वियाहियोपसमो।
संवेगो मोक्खं पइ, अहिलासो भवविरोगो य ॥ ३५ ॥
निव्वेओ चागित्तं, तुरियं संथारवारयगिहस्स।
दुहियदया अणुकंपा, अत्थिक्कं पंचओ वयणे ॥ ३६ ॥
(छव्विह जयण त्ति)
परतित्थीणं तह दे-वयाण भग्गहिय चेइयाणं च।
जं छव्विहववहारं, न कुणइ सा छव्विहा जयणा ॥ ३७ ॥
वंदणनमंसणं वा, दाणपयाणम्मि मेसि वज्जेइ।
आलावं संलावं, पुव्वमणाभत्तगो न करे ॥ ३८ ॥
वंदणयं करजोडण, सिरनामणवंदणं च इह यं च।
वायाएँ नमोक्कारो, नमंसणं मणपसाओ य ॥ ३६ ॥
गउरवपिसुणवियरणा, मिट्ठासणपाणजज्जसेज्जाणं।
दाणं तं चिय बहुसो, अणुप्पयाणं मुणी बिंति ॥ ४० ॥
सप्पणयं संभासण, कुसलं वासागयं च आलावो।
संवासो पुणरुत्तं, सुहदुहगुणदोसपडिपुच्छा ॥ ४१ ॥
(आगार त्ति)
राया गणबलदेवय, गुरुनिग्गहावित्तिछेयमाईहिं।
आगारेहिं भज्जइ, सम्मत्तं मज्झ न कयाइ ॥ ४२ ॥
(छब्भावणभावियं ति)

देहलहुं मुक्खफलं, दंसणमूलं दढम्मि धम्मदुमो।
भंतुं दंसणदारं, न पवेसो धम्मनयरम्मि ॥ ४३ ॥
नंदइ वयपासाओ, दंसणपीढम्मि सुप्पइट्ठम्मि।
सम्मत्तमहाधरणी, आधारो चरणलोगस्स ॥ ४४ ॥
सुयसीलमणुन्नरसं, दंसणवरभायणं लहुं धरई।
मूलुत्तरगुणरयणा, दंसणअक्खयनिहाणं च ॥ ४५ ॥
(छट्ठाणं ति)
अत्थि जिओ तह निच्चो, कत्ता भुत्ता य पुन्नपावाणं।
अत्थि धुवं निव्वाणं, तस्सोवाओ य छट्ठाणा ॥ ४६ ॥
अयणुप्पवयसिद्धो, गम्मइ तह चित्तवेयणाईहिं।
जीवो अत्थि अवस्सं, पच्चक्खो नाणदिट्ठीणं ॥४७॥
दव्वट्ठयाएँ निच्चो, उप्पायविणासवज्जिओ जेणं।
पुव्वकयाणुसरणओ, पज्जाया तस्स उ अणिच्चा ॥ ४८ ॥
कत्ता सुहाऽसुहाणं, कम्माणं कसायजोगमाईहिं।
मिउदंडचक्कचीवर, सामग्गिवसा कुलालं व ॥ ४६ ॥
भुंजइ सयं कयाइ, परकयभोगो उ . . . ।
अकयस्स नत्थि भोगो, अन्नह मुक्खे वि सो हुज्जा ॥५०॥
सम्मत्तनाणचरणा, संपुन्नो मुक्खसाहणोवाओ।
ता इह जत्तो जुत्तो, ससत्तिओ नाणतत्ताणं ॥ ५१ ॥"

इत्येवंप्रकारेण दर्शनेन शुद्धो निरतिचारः 'आय-चरित्तो' त्ति आयभूतं निरतिचारतया चारित्रं यस्य स आयचरित्रो दृढचारित्रत्वात् प्राकृतत्वादात्तचारित्रो-गृहीतचारित्रः करोति—पालयति श्रामण्यं—श्रमणभावम् आरोहति संस्तारं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारः।

जो रागदोसरहिओ, तिगुत्तिगुत्तो तिसल्लमयरहिओ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ३६ ॥

यः साधुः रागद्वेषाभ्यां रहितः तिसृभिर्मनोवाक्कायल-क्षणाभिर्गुप्तिभिर्गुप्तः तथा त्रिभिर्मायाशल्यनिदानशल्यमि-थ्यादर्शनशल्यैर्मदैश्च रहित आरोहति संस्तारं सुविशुद्धस्त-स्य संस्तारकः।

तिहि गारवेहि रहिओ, तिदंडपडिमोयगो पहियकित्ती।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ३७ ॥

त्रिभिर्गौरवैः ऋद्धिरससातलक्षणै रहितः त्रयाणां मनोवाक्का-यलक्षणानां परिमोचकः प्रतिमोचको वा प्रथितकीर्त्तिः ख्या-तप्रसिद्धिः आरोहति संस्तारकं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारकः।

चउविहकसायमहणो, चउहिं विगहाहि विरहिओ निच्चं।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ३८ ॥

चतुर्विधानां-क्रोधमानमायालोभरूपाणां कषायाणां मथनो-विनाशकः चतुर्विधकषायमथनः चतसृभिः-स्त्रीकथाभक्तकथा-राजकथादेशकथालक्षणाभिर्विरहितो नित्यं-सदाकालम्, आ-रोहति संस्तारकं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारक इति।

पंचमहव्वयकलिओ, पंचसु समिईसु सुट्ठु आउत्तो।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ३६ ॥

पञ्चभिर्महाव्रतैः कलितो—युक्तः तथा पञ्चसु ईर्यादिसमि-तिषु सुष्ठ्वतिशयेनायुक्तः आरोहति संस्तारकं सुविशुद्धस्त-स्य संस्तारक इति।

छक्कायाए विरओ, सत्तसयट्ठाणविरहियमईओ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ४० ॥

षण्णां कायानां समाहारः षट्कायं तस्मात् षट्कायात् तदारम्भात् विरतो—निवृत्तस्तथा सप्तभ्यो भयस्थानेभ्य इहपरलोकादानाकस्माज्जीविकामरणाश्लोकलक्षणेभ्यो विरहिता मतिर्यस्य स सप्तभयस्थानविरहितमतिकः आरोहति संस्तारं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारः ।

अट्ठमयट्ठाणजढो, कम्मट्ठविहस्स ख(व)मणहेतु त्ति ।
आरोहइ संथारं, सुविसुद्धो होइ संथारो ॥ ४१ ॥

अष्टभिर्जातिकुलबलरूपतपऐश्वर्यश्रुतलाभरूपैर्मदस्थानैर्जढस्त्यक्तोऽष्टमदस्थानजढः 'कम्मट्ठविहस्स' त्ति प्राकृतत्वात् कर्मशब्दस्य पूर्वनिपातः, ततोऽष्टविधकर्मणः क्षपणमष्टविधकर्मक्षपणं तस्य हेतुमारोहति संस्तारं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारः ।

नवबंभचेरगुत्तो, उज्जुत्तो दसविहे समणधम्मे ।
आरुहई संथारं, सुविसुद्धो तस्स संथारो ॥ ४२ ॥

नवसु वसत्यादिषु ब्रह्मचर्यगुप्तिषु गुप्तः नवब्रह्मचर्यगुप्तः, तथा-उद्युक्त उद्यमवान् दशविधक्षान्त्यादिके श्रमणधर्मे एवंविधः सन्नारोहति संस्तारं सुविशुद्धस्तस्य संस्तारः ।

अथ संस्तारकस्थं क्षपकमालोक्य शिष्यो गुरुं पृच्छति गाथाद्वयेन । भगवन्! संस्तारकस्थस्य मुनेः कीदृशो लाभः कीदृशश्च सुखमिति तदेव गाथाद्वयेनाह—

जुत्तस्स उ(त्त)त्तिमट्ठे, मलियकसायस्स निव्वियारस्स ।
भण केरिसओ लाभो, संथारगयस्स समणस्स ॥४३॥

युक्तस्य-व्यवस्थितस्य च उत्तमार्थेऽनशनप्रतिपत्तिरूपे मलितकषायस्य अधःकृतकषायस्य अत एव निर्विकारस्य कोपादिविकाररहितस्य भण-कथय कीदृशो लाभो भवति संस्तारगतस्य श्रमणस्य ।

जुत्तस्स उत्ति(त्त)मट्ठे, मलियकसायस्स निव्वियारस्स ।
भण केरिसं च य सुखं, संथारगयस्स समणस्स ॥४४॥

'जुत्तस्सेति' पादद्वयं तथैव भण-ब्रूहि कीदृशं च सौख्यं संस्तारकगतस्य श्रमणस्य ।

गुरुरपि गाथाद्वयेन क्रमेणोत्तरमाह—

पढमिल्लगम्मि दिवसे, संथारगयस्स जो हवइ लाभो ।
को दाणि तस्स सक्का, काउं अग्घं अणग्घस्स ॥ ४५ ॥

'पढमिल्लगम्मि' त्ति-प्रथमकेऽपि दिवसे संस्थारकगतस्य-संस्तारके व्यवस्थितस्य साधोर्यो लाभो भवति 'को दाणि' त्ति क इदानीं निरतिशयिनि काले तस्य लाभस्य 'सक्क' त्ति समर्थः-पटुः स्यात् 'काउं' ति कर्तुमर्घमनर्घस्य-अर्घगोचरातीतस्य ।

जो संखिज्जभवट्ठिइ, सव्वं पि खवेइ सो तहिं कम्मं ।
अणुसमयं साहुपयं, साहू वुत्तो तहिं समए ॥ ४६ ॥

यः साधुः 'संखिज्जभवट्ठिइ' त्ति संख्याता—संख्यायुर्लक्षणा भवे—एकस्मिन् भवे एकजन्मस्थितिकः—असंख्यातवर्षायुषो हि चारित्रप्रतीतिरपि न भवतीति संख्यातवर्षस्थितिकत्वमुक्तम्, 'सव्वं पि खवेइ सो तहिं कम्मं' ति सर्वमपि क्षपयति-निर्जरयति स साधुस्तत्र तस्मिन्संस्तारके व्यवस्थितः, प्रथमसंहननवत्प्रकृष्टाराधनः क्षपयति अष्टप्रकारमपि कर्म । अयं प्रतिसमयं स साधुः साधुपदं प्रतिपन्नः सन् तस्मिन्नेव भवे प्रायः कर्म क्षपयति । अनुसमयं तस्मिन्नुपर्यन्ताराधनासमयेऽभ्युक्तौ विशेषणोक्तिः तस्यामवस्थायां विशेषतः क्षपणात्, लाभप्रश्नस्य गुरुणा निर्वचनं दत्तम् ।

अथ सौख्यस्य उत्तरमाह—

तणसंथारनिवन्नो, वि मुणिवरो भट्ठरागमयमोहो ।
जं पावइ मुत्तिसुहं, न चक्कवट्टी वि तं लभइ ॥४७॥

तृणसंस्तारके कर्कशे दर्भादितृणमये निपन्नः सुप्तः तृणसंस्तारकनिपन्नः अतस्तृणसंस्तारकस्यातिकर्कशत्वमुक्तं, परं स मुनिवरस्तृणसंस्तारकनिपन्नोऽपि सुप्तोऽपि भ्रष्टा रागमदमोहा यस्य स भ्रष्टरागमदमोहः यत्प्राप्तो निर्लोभत्वेन सुखं मुक्तिसुखं मोक्षसुखं वा लेशतः परमानन्दमयं, संतोषमित्यर्थः, 'न चक्कवट्टी वि' त्ति न चक्रवर्त्यपि तल्लभते इत्यर्थः । यदाह—"तृणशयनमपीह यत्प्रणिधिप्रयासं, संत्रासदोषकलुषो नृपतिस्तु भुङ्क्ते ...... यन्निर्भयः प्रशमसौख्यरतश्च भुङ्क्ते ॥१॥" ॥४७॥

निप्पुरिसनाडगम्मि व, न सा रई तह सहस्सवित्थारे ।
जिणवयणम्मि विसाले, हेउसहस्सोवगूढम्मि ॥ ४८ ॥

देवानां संबन्धिनि नाटके सा रतिर्न भवति । कथंभूते निजपुरुषनाटके निजपुरुषा नाटककर्त्तारः स्वस्वामिनः सातं बुध्यन्ते, ततस्तत्पुरो नाटकपात्राणि विकुर्वन्ति 'तह सहस्सवित्थारे' त्ति तथा देवा वैक्रियलब्ध्या स्वहस्ताभ्यां पात्राणि निष्काश्य द्वात्रिंशद्विधं नाटकं विस्तारयन्ति, परमात्मेच्छयाऽपि विरचिते तस्मिन् न सा रतिर्न तत्सुखम्, जिनवचने विशाले विस्तीर्णे हेतुसहस्रोपगूढे-हेतुसहस्रयुक्ते क्षपकेण श्रूयमाणे-मनसि धार्यमाणे च यत् सुखं या रतिरित्यर्थः । अथवा-'निप्पुरिसनाडगम्मि' त्ति निर्गता-रहिताः पुरुषा यस्मिन्नाटके तन्निष्पुरुषं तस्मिन्निष्पुरुषनाटके केवलस्त्रीपात्रमये नाटके स्वहस्तविस्तारस्वेच्छासंचारितहस्तादिलये न सा रतिर्न तत् सुखम् । केवलस्त्रीनाटके हि सर्वविषयाविर्भावके रागिणामतीव रतिर्भवति परं तस्मिन्नपि सा रतिर्न भवति या जिनवचने रतिर्भवति इति तात्पर्यार्थः ।

जं रागदोसमइयं, सुक्खं जं होइ विसयमइयं च ।
अणुहवइ चक्कवट्टी, न होइ तं वीयरागस्स ॥४९॥

यत्सुखं रागमयं-पुत्रकलत्रादिस्नेहमयं द्वेषमयं-शत्रुविनाशसंभवं, यच्च सुखं 'विसयमइयं' ति शब्दादिविषयसंभवं चतुःषष्टिसहस्रललनापरिवारणामयमनुभवति चक्रवर्ती भवति तत्सुखं मोहमयम्, वीतरागस्य-गतरागद्वेषमोहत्वस्य महामुनेः तद्धि सुखं क्षणविनश्वरं महर्षेस्तु परमसंतोषसुखलम्पटत्वाच्च तत्किंचिदित्यर्थः ।

मा होइ वासगणया, न तत्थ वरिसाणि परिगणिज्जंति ।
बहवे गच्छं वुच्छा, जम्मणमरणं च ते छुत्ता ॥५०॥

गुरुः शिष्यान् प्रति भणति-भो वत्सा! मा भवथ वर्षगणकीयता स्तोकेनापि कालेन ये इमेऽर्हन्तस्ते पुण्डरीकवत्परमार्थसाधका भवन्ति, न तत्र वर्षाणि गण्यन्ते, यदुतानेन बहूनि वर्षाणि दीक्षा कृताऽनेन स्तोकानीति । यतो बहवोऽपि गच्छवासमुषिताश्चिरं कालं यावद्गच्छवासं कृतवन्तोऽपि प्रबलप्रमादतया "जयन्तराजर्षिवत्" पार्श्वस्थतया विहृत्य

जन्ममरणरूपं संसारमतिशयेन त्रुटा मग्नाः त्रुटा वा संसार-सागरे बुडिता इत्यर्थः ।

पच्छा वि ते पयाया, खिप्पं काहिंति अप्पणो पत्थं ।
जे पच्छिमम्मि काले, मरंति संथारमारूढा ॥ ५१ ॥

पश्चादपि पर्यन्तसमयेऽपि उद्यतविहारितया "सेलकवत्" उद्यतमरणेन "अर्हन्नकवत्" साधवः पूर्वं-प्रथममेव वा पुण्डरीकगजसुकुमालवदुद्यतविहारेण पूर्वं वा उद्यतमरणेनावन्तीसुकुमारवत् । अथवा-'पयाया' इति-प्रपाताद्वा स्वदोषनिन्दा-गर्हालक्षणात् क्षिप्रं-शीघ्रं करिष्यन्ति आत्मनः पथ्यं-हितम् । के ते आत्मनो हितं विधास्यन्तीत्याह-' पच्छिमम्मि' त्ति ये पश्चिमेऽपि काले 'मरन्ति' त्ति म्रियन्ते संस्तारकारूढाः सन्तो विहितानशना इत्यर्थः ।

अथ कीदृशो वाऽवकाशे संस्तारकः कर्त्तव्य इति प्रश्नस्य निर्वचनमाह—

न वि कारणं तणमत्रो,संथारो न वि य फासुया भूमी ।
अप्पा खलु संथारो, हवइ विसुद्धो चरित्तम्मि ॥ ५२ ॥

नापि-नैव कारणं-निमित्तं तृणमयः संस्तारकः पर्यन्ताराधनस्य कारणं नापि प्रासुका निरया भूमिः तर्हि किंनिमित्तमित्याह-'अप्पा खलु' त्ति-आत्मा खलु-निश्चयेन संस्तारको भवति विशुद्धो निर्म्मलः 'चरित्तम्मि' त्ति—चारित्रे निर्म्मले, निरतिचारे इत्यर्थः ।

अथ कीदृशस्य कस्मिन् काले इत्युभयनिर्वचनमाह—

निच्चं ति तस्स भावु-ज्जुयस्स जत्थ व जहिं व संथारो ।
जो होइ अहक्खाया, विहारमब्भुज्जओ लुक्खो ॥ ५३॥

नित्यं-सर्वदा तस्य-क्षपकस्य 'भावुज्जुयस्स' त्ति भावतो निर्मायस्याऽप्रमादिनः कृतालोचनस्य 'जत्थ व' त्ति यत्रैव क्षेत्रे ग्रामनगरादौ, यत आह "चक्खुयजोगाणं पुण, मुणीण झाणे सुनिच्चलमणाणं । गामम्मि जणाइन्ने, सुन्नेऽरन्नम्मि न विसेसो ॥१॥" 'जहिं व' त्ति यस्मिन्वा काले दिवसनिशादौ हेमन्तग्रीष्मादौ वा, यदाह-' काले वि सो च्चिय जहिं, जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ । न तु दिवसनिसावेला, इ (इ) नियमणं झाइणो भणियं ॥१॥' अथवा-' जहिं ' ति दर्भतृणकुसुमशिलातलतूलिकादौ यो भवति 'अहक्खाय' त्ति यथा च जिनवचनप्ररूपकः ' विहारमब्भुज्जओ ' त्ति विहारमुद्यतविहारं द्वादशसांवत्सरिकमभ्युद्यतः कृतसंलेखनः, अत एव कृतसंलेखनात्वाद्रूक्षः क्षीणधातुत्वादस्थिचर्मावनद्धशरीरो, भावतः कषायपरिहारेण इति; द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च क्षपकस्य शुद्धिरुक्ता ।

अथ यथाविधि तपो विधाय यस्मिन् काले संस्तारको विधेय इति तमाह—

वासारत्तम्मि तवं, चित्तविचित्ताइ सुट्ठु काऊणं ।
हेमंते संथारं, आरुहई सव्वऽवत्थासु ॥ ५४ ॥

पूर्वं तावद्गुरुमनुज्ञाप्य—

" चत्तारि विचित्ताइं, विगई निज्जूहियाइ चत्तारि ।
संवच्छरे य दुन्नी, एगंतरियं च आयामं ॥ १ ॥
नाऽइविसिट्ठो य तवो, छम्मासे परिमियं च आयामं ।
अन्ने वि य छम्मासे, होइ विगिट्ठं तवोकम्मं ॥ २ ॥
वीसं कोडीसहियं, आयामं कट्टु आणुपुव्वीए ।
गिरिकंदरनवगंतु, पाउवगमणं अह करेइ ॥ ३ ॥"

वर्षाकाले रात्रौ तपश्चित्रविचित्रादिकं 'सुट्ठु' त्ति सुष्ठुतिशयेन कृत्वा हेमन्तशीतकालादौ संस्तारकः कर्त्तव्यो निरापदि आयुषि च पूर्यमाणे आपदि चतुष्पदायुषि वा 'आरुहइ' आरोहति करोति संस्तारकं सर्वास्ववस्थास्विति गाथार्थः ।

अथ कैः कैरभ्युद्यतमरणविधिर्विहित इति तान् द्वात्रिंशता गाथाकलापेनाह—

आसी य पोयणपुरे, अज्जा नामेण पुप्फचूल त्ति ।
तीसे धम्मायरिओ,पविस्सुओ अन्नियापुत्तो ॥ ५५ ॥

"गंगाए तडे पुप्फभद्दं नाम नयरंमि" त्यावश्यकचूर्णिः । इदं पुनस्तस्यैव नामान्तरं संभाव्यते । आसीत्पोतनपुरे आर्यिका पुष्पचूलेति, तस्या धर्माचार्यः-धर्म्मगुरुः प्रकर्षेण विश्रुतः प्रविश्रुतो विख्यातः अन्निकापुत्रः सूरिरिति ।

सो गंगमुत्तरंतो, सरसा उस्सारिओ य नावाए ।
पडिवन्नो उत्तमट्ठं, तेण वि आराहियं मरणं ॥ ५६ ॥

अन्यदाऽभिनवदीक्षितायाः पुष्पचूलायाः केवलोत्पत्तावात्मानं निन्दन् तया भणितो भगवतामपि गङ्गामुत्तरतां केवलमुत्पत्स्यते, ततोऽसौ झटित्येव गङ्गायां नावमारूढः । तत्र च नगराधिष्ठातृदेवता सूरिभक्ता । नदीदेवता तु तस्याः प्रत्यनीका । तया चिन्तितं-मदीयवैरिण्या गुरुरयं मारयितव्यः इति चिन्तयन्ती एवं विधत्ते, "जेणं जेणं पासेणं विलग्गति तं बुडुइ सो मज्झे ठिओ सव्वा पाणी बुडुइ तेहिं नाविएहिं पाणीए छूढो देवयाए तिसूलेणं विद्धो, नाणं उप्पन्नं देवेहिं महिमा कया पयागं ति तत्थ जायं तित्थं ।" संपूर्णकथा आवश्यकचूर्णितो ज्ञेया । अधुनाऽक्षरयोजना-स गङ्गामुत्तरन् सहसा तत्क्षणादेव नाविकेनाचार्य उत्सारितः, पातितः, प्रतिपन्न उत्तमार्थं; तेनापि मरणमाराधितम् ।

पंचमहव्वयकलिया, पंच सया अज्जिया सुपुरिसाणं ।
नयरम्मि कुंभकारे, करगम्मि निवेसिया तइया ॥५७॥

पञ्चमहाव्रतकलितानि पञ्चशतानि ' अज्जिय ' त्ति प्राकृतत्वादर्दितानि-पीडितानि प्राकृतत्वादेव वा अर्जितानि रागादिभिः सत्पुरुषाणां 'नयरम्मि' कुम्भकारोपकारस्य लाक्षिणिकत्वात् नगरे कुम्भकारे कटके 'निवेसिय' त्ति निवेशितानि ' जंतम्मि ' त्ति अग्रेतनगाथायां संबन्धः , यन्त्रे-घ्राणके ।

एगूण पंच सया, वाएण पराजिएण रुट्ठेणं ।
जंतम्मि पावमइणा, छुन्नाछुन्ना अणुकमेणं ॥५८॥

एकोनानि पञ्च शतानि स्कन्दकाचार्यशिष्याणां, वादे पराजितेन रुष्टेन कलकाभिधद्विजातिना पापमतिना क्षुण्णाक्षुण्णाः पिष्टाः अनुक्रमेण—परिपाट्या ।

निम्मम निरहंकारा, नियय़सरीरे वि अप्पडीबद्धा ।
ते वि तह छुज्जमाणा, पडिवन्ना उत्तमं अट्ठं ॥ ५९ ॥

निर्म्ममा—ममत्वरहिताः निर्गताहंकाराः—निजदेहेऽप्यप्रतिबद्धाः—प्रतिबन्धरहिताः तेऽपि, तथा—तेनैव प्रकारेण ' छुज्जमाण ' त्ति क्षुद्यमानाः—पीड्यमानाः प्रतिपन्ना उत्तमार्थमिति ।

दंडो त्ति विस्सुयजसो, पडिमा दसधारओ ठिओ धम्मं।
जउणावंके नयरे, सरेहि विद्धो य सुरगीओ ॥ ६० ॥

दण्ड इति नाम्ना मुनिर्विश्रुतयशा विख्यातकीर्त्तिः 'पडिमा दसधारउ' त्ति तृतीयसप्तरात्रिंदिवलक्षणदशमभिक्षुप्रतिमाधारकः स्थितः प्रतिमां-कायोत्सर्गं यमुनावक्रे उद्याने नगरे-मथुरानाम्नि शरैर्बाणैः विद्धः। यमुनाराजा तत्पदातिभिश्च 'सुरगीउ' त्ति सुरैर्देवैर्गीतस्तद्गुणगानेन।

जिणवयणनिच्छियमई, नियमसरीरे वि अप्पडीबद्धो।
सोऽवि तह विज्झमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥६१॥

जिनवचने निश्चिता मतिर्यस्याऽसौ जिनवचननिश्चितमतिकः, तथा निजकशरीरेऽपि अप्रतिबद्धः-प्रतिबन्धमुक्तः सोऽपि तथा विध्यमानोऽपि प्रतिपन्न उत्तमार्थम्। भावार्थः कथागम्यः, स चायम्-"महुरा नयरी जउणावंके उज्जाणे अवरेण जउणाए कुप्परो दिन्नो। तथा दण्डो अणगारो आयावेइ। सो रायाए नितेण दिट्ठो, तो रोसेण असिणा सीसं छिन्नं। अन्ने भणंति-फालेहि आहओ पच्छा सव्वेहि वि मणूसेहिं कोवोदयं पइयस्स आवइकाले मओ सिद्धो, देवाण महिमा करणं, सक्कागमणं। पालपणं तस्स वि रन्नो अधिई जाया, वज्जेण, भासिओ सक्केण-जइ पव्वयसि तो मुच्चसि। पवयणथेराणं अंतिए अभिग्गहं गिण्हइ। जइ भिक्खागओ वा संभरामि ता न जिमेमि, जइ दूरं जिमिओ ता ससगं पि विगिंचिमि। एवं किर तेण भगवया एगमवि दिवसं नाहारियं। तस्स वि दव्वावई दंडयस्स भावावई एवं दढधम्मया कायव्वा।

आसी सुकोसलरिसी, चाउम्मासस्स पारणादिवसे।
ओरुहमाणो य नगे, खइओ छुहियाएँ वग्घीए ॥६२॥

आसीद्-अभूत्सुकोसलर्षिश्चातुर्मासस्य पारणकदिने 'ओरुहमाणो य नगे' त्ति पञ्चम्यर्थे सप्तमी नगादवतरन् 'खइओ छुहियाए' त्ति क्षोभया-बुभुक्षितया व्याघ्रया।

धीधणियबद्धकच्छो, पच्चक्खाणम्मि सुट्ठु आउत्तो।
सो वि तह खज्जमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ६३ ॥

धृत्या-अन्तरङ्गदृढदयावष्टम्भेन धनिना अत्यर्थं बद्धा कक्षा-प्रतिज्ञा येन स धृतिधनितबद्धकक्षः प्रत्याख्यानेऽनशनप्रतिपत्तिरूपे सुष्ठुतिशयेन युक्तः-उपयोगवान् सोऽपि भगवान् तथा खाद्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थम्।

उज्जेणी नयरीए, अवंतिनामेण विस्सुओ आसी।
पाओवगमणनिवन्नो, सुसाणमज्झेण एगंते ॥ ६४ ॥

उज्जयिन्यां नगर्यामवन्तिनाम्ना विश्रुतः "अवन्तीसुकुमार" इति ख्यात आसीत्। पादप इवोपगमनमवस्थानं तेन पादपोपगमननिपन्नः सुप्तः पादपोपगमननिपन्नः 'सुसाणमज्झेण' त्ति महाकालाख्यश्मशाने 'एगंते' त्ति निर्जनप्रदेशे।

तिन्नि रयणीउ चइउं, भालुंका उड्डिया विकड्ढंति।
सो वि तह खज्जमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ६५ ॥

'तिन्नि रयणीउ' त्ति-त्रीन् रजनिप्रहरान् अवयवे समुदायोपचारात् 'चइउं' त्यक्त्वा स्वशरीरमित्यध्याहारः' अथवा-ध्यापयितुं-धारयितुं रुधिरादि रात्रिंदिवं, मार्गे च गच्छतोऽति सुकुमारत्वात् रुधिरस्रावात् तद्गन्धेनाकृष्टा 'भालुंका' शृगाली 'उड्डिया वि' त्ति उत्थिता 'कड्ढंति' कर्षयति साऽन्त्रादि। यत उक्तम्-'लोहियगंधेण सिवा आगमणं सिवा एगं पायं खाइ, एक्कं पि लूगाणि, पढमं जाणुगाणि, बीए ऊरू, तइए पोट्टं कालगओ, विसेसणावस्सयचूर्णिरचनेयम्। सोऽप्यवन्तिसुकुमारस्तथा खाद्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थमिति।

जल्लमलपंकधारी, आहारी सीलसंजमगुणाणं।
आजीरणो य गीओ, कत्तियअज्जो सरवणम्मि ॥ ६६ ॥

यानि लगन्ति च जल्लो-रजोमात्रं मलः-कठिनीभूतः पङ्को-मल एव स्वेदनार्द्रीभूतः जल्लश्च मलश्च पङ्कश्च तान् निष्प्रतिकर्मतया धारयतीत्येवंशीलो जल्लमलपङ्कधारी। पुनः किंभूतः, आधारः-स्थानं, केषां ?, शीलसंयमगुणानां शीलमष्टादशधा ब्रह्मचर्यम् अष्टादशसहस्रशीलाङ्गानि वा संयमः सप्तदशधा गुणाः सर्वविशल्यनगारगुणाः। शीलं च संयमश्च गुणाश्च शीलसंयमगुणास्तेषाम् 'आजीरणो य' त्ति आजीरणश्च आजि-संग्रामं ईरयति प्रेरयति क्षपयति जयतीति यावत्, आजीरणो राज्यावस्थायां शत्रुभिः सह श्रामण्ये कर्मभिः सहेति 'गीओ' त्ति गीतः प्रसिद्धः गीतार्थश्च 'आरगीउ' त्ति पाठे प्राकृतत्वात् अग्ने राज्ञोऽयमाग्नेयः। यत आह-'रोहेडगम्मि सत्ती, हओ वि कोवेण अग्गिनिवदइओ। त वेयणमहियासिय, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं' ॥१॥' कत्तियअज्जो सरवणम्मि' त्ति कार्त्तिकार्य इति नाम्ना सरवणसंनिवेशे यो महात्मा यात इति।

रोहेडगम्मि नयरे, आहारं फासुयं गवेसंतो।
कोवेण खत्तिएणं, भिन्नो सत्तिप्पहारेण ॥ ६७ ॥

स च भगवान् रोहेडकपुरे प्रासुकमाहारं गवेषयन् राज्यावस्थापराद्धेन केनापि क्षत्रियेण कोपेन शक्तिप्रहारेण शक्तिप्रहरणविशेषेण भिन्नो-विदारितः।

ततोऽनन्तरं स महर्षिः किं कृतवानित्याह-

एगंते मणवाए, विच्छिन्ने थंडिले चयइ देहं।
सो वि तह विज्झमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥६८॥

एकान्ते-दुष्टपशुश्वानस्वापदस्त्र्यादिवर्जिते अनापाते धर्मध्याने व्याघातकागन्तुकजनरहिते विस्तीर्णे-पुष्कले स्थण्डिले संस्तारककरणप्रायोग्ये भूखण्डे त्यजति-मुञ्चति व्युत्सृजति स्वयमेव देहं निजशरीरम्। 'चइय' इति पाठे त्यक्त्वा देहं सोऽपि महासत्त्वस्तथा विध्यमानस्तेन शक्त्या ताड्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थम्। ('पाडली' त्यादि गाथात्रयम् 'धम्मसीह' शब्दे चतुर्थभागे २७३४ पृष्ठे गतम्।) ('चाणक्यः' इङ्गिनीमरणं प्रतिपन्न इति 'इंगिणीमरण' शब्दे द्वितीयभागे ४३२ पृष्ठे गतम्।)

अणुलोमपूयणाए, अह सो सत्तुंजओ डहइ देहं।
सो वि तह डज्झमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥७२॥

अनुलोमा-अनुकूला पूजनाऽनुलोमपूजना तया अनुलोमपूजनया कृष्णागुरुप्रभृतिसुरभिधूपोत्क्षेपदाहव्याजेन गोवाटकरीषदहनतया सुबन्धुः दहति देहं शरीरम्, सोऽपि तथा दह्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थम्।

एतत्संवादिगाथेयम्—

गुट्ठे पाओवगओ, सुबंधुणा गोमये पलिवियम्मि ।
डज्झंतो चाणक्को, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥७३॥

अथ गाथात्रयेण संबन्धः ।

कायंदीनयरीए, राया नामेण अमयघोसो त्ति ।
तत्तो सुयस्स रज्जं, दाऊणं अह चरे धम्मं ॥७४॥

काकन्द्यां नगर्यां राजा नाम्ना "अमृतघोष" इति, ततः स राजा सुतस्य—पुत्रस्य राज्यं दत्त्वाऽथ चरेदनुतिष्ठेत् धर्म्मं चारित्रप्रतिपत्तिलक्षणम् ।

आहिंडिऊण वसुहं, सुत्तत्थविसारओ सुयरहस्सो ।
काइंदी चेव पुरिं, अह संपत्तो विगयसोगो ॥७५॥

आहिएड्य-परिभ्रम्य विहृत्येत्यर्थः वसुधां सूत्रार्थविशारदो-विचक्षणः, यत एव सूत्रार्थविशारदोऽत एव श्रुतरहस्यः श्रुतनिकषः काकन्दीमेव पुरीमथ विहरन्नुद्यतविहारेण संप्राप्तः विगतशोकः-परित्यक्तदैन्यभाव इति ।

नामेण चंडवेगो, अह सो पडिछिंदई तयं देहं ।
सो वि तह छिज्जमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥७६॥

नाम्ना चण्डवेगः पूर्वापराद्धो मन्त्री अन्यो वा कोऽपि संपन्नोऽथ स प्रत्यनीकस्तकं राजर्षिदेहं-शरीरं प्रतिछिनत्ति-द्विधाकरोति । सोऽपि भगवानमृतघोषस्तथा छिद्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थम् । (संथा०) (अथ 'कोसंबी' त्यादिगाथा 'ललियघडा' शब्दे षष्ठभागे गता ।)

जलमज्झे ओगाढा, नईएँ पूरेण निम्ममसरीरा ।
तह वि हु जलदहमज्झे, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥७८॥

ततश्च तेषां भगवतां पादपोपगमनिकावतामकाले वृष्टिप्रादुर्भावान्नदी पूरेणायाता । नदीपूरेण च महता वहता काष्ठेशय्याऽस्य जलमध्ये ओगाढा-विक्षिप्ता ।तत्र च निर्म्ममः-शरीरेऽपि ममत्ववर्जितस्तथापि हुः-स्फुटं 'जलदहमज्झि' त्ति अकालागतनदीपूरेणोह्यमानो जलह्रदं-समुद्रं प्रापितः । ततो जलह्रदमध्येऽपि उत्तमार्थं प्रतिपन्नः ।

अथ गाथाचतुष्टयेन संबन्धः—

आसी कुणालनगरे, राया नामेण वेसमणदासो ।
तस्स अमचो रिट्ठो, मिच्छादीट्ठी अहिनिविट्ठो ॥७९॥

आसीद्-अभूत् कुणालनगरे—उज्जयिन्यामित्यर्थः, राजा नाम्ना वैश्रमणदासः।तस्य राज्ञः अमात्यो-मन्त्री रिष्टो-रिष्टाभिधानः मिथ्यादृष्टिर्जिनशासनप्रत्यनीकः अभिनिविष्टः—सर्वज्ञमतं प्रति द्वेषवान् समभूदित्यर्थः ।

तत्थ य मुणिवरवसभो,गणिपिडगधरो तहाऽऽसि आयरियो।
नामेण उसभसेणो, सुयसागरपारगो धीरो ॥८०॥

तत्र-तस्यामुज्जयिन्यां मुनिवरवृषभः प्रधानाचार्यः गणिपिटकधरो द्वादशाङ्गधारी, तथा आसीदाचार्यः नाम्ना 'उसभसेण' त्ति—वृषभसेनः श्रुतसागरपारगः-सर्वश्रुताम्भोधितीरगामी धीरः-परीषहसहनसमर्थः ।

तस्साऽऽसी य गणहरो, नाणासुत्तत्थगहियपेयालो ।
नामेण सीहसेणो, वाएण पराजिओ रिट्ठो ॥ ८१ ॥

तस्य शिष्य आसीद्गणधरः आचार्यः, नानासूत्रार्थगृहीतपेयालः—अनेकसूत्रार्थपरिज्ञातविचारः नाम्ना सिंहसेनः, तेन च 'वाएणं' ति वादेन-स्वदर्शनस्थापनलक्षणेन पराजितः-पराभग्नः रिष्टः—रिष्टामात्यो वादे उपस्थितः सन्नित्यर्थः ।

अह सो निराणुकंपो, अग्गिं दाऊण सुविहियपसंते ।
सो वि तह डज्झमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ८२ ॥

अथ स रिष्टः पापिष्ठः 'निराणुकंपो' त्ति निर्गतघृणः 'अग्गिं दाऊणं' ति अग्निं—वैश्वानरं दापयित्वा दत्त्वा वा सुविहितानां-साधूनां पश्यत्युपाश्रयति वेति विहितोपाश्रयः'सुविहियपसुत्ते'त्ति पाठे सुविहितेऽप्यप्रसुप्तेऽपि दहतीत्यध्याहारः। सोऽपि सिंहसेनाचार्यस्तथा दह्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थमिति ।

कुरुदत्तो वि कुमारो, संबलिफालि व्व अग्गिणा दड्ढो ।
सो वि तह डज्झमाणो, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ८३ ॥

"कुरुदत्तः" कुरुदत्तनामाऽपि इभ्यपुत्रर्षिः'संबलिफालि व्व' त्ति शाल्मली वृक्षविशेषस्तस्य फालिवत्-तस्य शाखावत् अग्निना दग्धः, सा हि निःसारत्वादग्निना झटित्येव दह्यते । सोऽपि तथा दह्यमानः प्रतिपन्न उत्तमार्थम् । अस्य भावार्थोऽपि दर्श्यते । तथाहि-"हत्थिणाउरे नयरे कुरुदत्तसुओ नाम इब्भपुत्तो,स तहारूवाणं थेराणं अंते पव्वइओ । बहुस्सुओ समणो कयाइ एगल्लविहारं पडिमं पडिवन्नो । सो साएयस्स नयरस्स अदूरसामंते आगओ । विहरंतो चरिमा ओगाढा पोरिसी । तत्थेव पडिमं ठिओ चच्चरे, तत्थ य एमाओ गावीओ हरियाओ तेणेहिं । तेण ओगासेण नीयाओ जाव मग्गमाणा उट्ठिया आगया, दिट्ठो साहू । तत्थ दुवे पंथा । पच्छा ते न जाणंति कयरेण नीयाओ । ते साहुं पुच्छंति-सो भगवं न वाहरइ । तेहिं पउट्ठेहिं सीसे पट्टिया पालिं बंधेऊण वियगाओ अंगारे घित्तूण सीसे छूढा । तेण भगवया सम्ममहियासियं ।" ('आसी' इत्यादि गाथा 'चिलाइपुत्त' शब्दे तृतीयभागे ११६२ पृष्ठे गता ।)

आसी गयसुकुमालो, अल्लयचम्मं व कीलयसएहिं ।
धरणियले उव्विद्धो, तेण वि आराहियं मरणं ॥८५॥

आसीद्गजसुकुमाल इभ्यपुत्रः,कुरुदत्तन्यायेन गृहीतव्रतः सकलाधीतश्रुतः एकल्लविहारप्रतिमाप्रतिपन्नः कायोत्सर्गस्थस्तेनैव प्रकारेण कुटिकैः पृष्टो गोगमनमार्गौ न गदितवानिति गजसुकुमारस्य शरीरमार्द्रचर्म्मवत्कीलकशतैस्ताडयित्वा धरणितले महीपीठे उद्विद्धः, तेनापि भगवता मरणमाराधितं प्राणसमाप्तिं यावच्च धर्म्मध्यानवान् जात इति तात्पर्यार्थः ।

मंखलिणा वि अरहओ, सीसा तेयस्स उग्गया दड्ढा ।
ते वि तह डज्झमाणा, पडिवन्ना उत्तमं अट्ठं ॥ ८६ ॥

'मंखलिणा वि' त्ति-पुत्रशब्दलोपान्मङ्खलिपुत्रेणापि गोशालकेन अर्हतो महावीरशिष्यौ सुनक्षत्रसर्वानुभूती 'तेयस्स उग्गय' त्ति तेजसस्तेजोलेश्याया 'उग्गया दड्ढ' त्ति उग्रतया—तीव्रतया दग्धौ—भस्मीकृतौ, तौ तथा दह्यमानौ प्रतिपन्नावुत्तमार्थमिति, इत्येते दृष्टान्ता बहवः प्रसिद्धा एव ।

शास्त्रप्रसिद्धत्वान्न दर्शिताः पर्यायमात्रनिदर्शने हेतुत्वात्प्रारम्भस्य ।

अथ गाथाद्वयेन संबन्धः ।

परिजाणइ त्तिगुत्तो , जावज्जीवाएँ तिविहमाहारं ।
संघसमवायमज्झे, सागारं गुरुनिओगेणं ॥ ८७ ॥
अहवा समाहिहेउं, करेइ सो पाणगस्स आहारं ।
तो पाणगं पि पच्छा, वोसिरइ मुणी जहाकालं ॥८८॥

परिजानाति-ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्याति त्रिगुप्तो-मनोवाक्कायगुप्तः 'जावज्जीवाए' त्ति यावज्जीवं सर्वमपि चतुर्विधमप्याहारं, क प्रत्याख्याति ?-गुरुसमीपे। कथमिव प्रत्याख्यातीत्याह-'भवचरिमं पच्चक्खामि चउव्विहं पि आहारं, असणं पाणं खाइमं साइमं अन्नत्थऽणाभोगेणं सहसागारेणं वोसिरामि' किमेकाक्येव प्रत्याख्याति उत कानपि साक्षिणः कृत्वेत्याह-संघसमवायमध्ये-संघसभामध्ये 'सागारं गुरुनिओगेणं' ति एतत्पदमग्रेतनगाथायां संबध्यते । ततः किमित्याह-अथवा समाधिहेतुं-समाधिनिमित्तं 'सागारं गुरुनिओगेणं' ति' एतत्पदम् आकारचतुष्टययुक्तं तदेवाह-'भवचरिमं करेमि' कोऽर्थः गुरुनियोगेन-गुर्वाज्ञया स पानकस्याहारं प्रथमतः पूर्वमुक्तं करोति ' तो पाणगं पि ' त्ति ततोऽनन्तरं पानकमपि पश्चात्पर्यन्तसमये व्युत्सृजति , यथाकालं-यथावसरं ज्ञात्वा-' अह कयमंजलिपणओ भणइ ' त्ति पदमुत्कलितमेव । अथ क्षपकः कृताञ्जलिः प्राकृतत्वान्मकारागमश्च रचिताञ्जलिकोरकः प्रणतः सन् भणति ।

यच्च भणति तदाह—

खामेइ सव्वसंघं, संवेगं सेसगाण कुणमाणो ।
मणवइकाएहिँ पुरा, कयकारियअणुमए वाऽवि॥८९॥

क्षमयति-मर्षयति सर्वसंघं-साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपं कुर्वन् क्षमयति 'संवेगं' ति संवेगं मोक्षाभिलाषम्। यत आह-' सिद्धी य देवलोगो सुकुलुप्पत्ती य होइ संवेगो ' शिष्यकाणामपि मुनीनां कुर्वाणः कथं क्षमयति ' मणवइजोगेहि पुरा ' इति-मनोवाग्योगाभ्यामुपलक्षणत्वात्काययोगेन च पुर ' त्ति पूर्वकृतानपराधान् न केवलं मणोवाक्काययोगैः 'कयकारियअणुमए वाऽवि' त्ति तृतीयाविभक्तिबहुवचनलोपात् कृतकारितानुमतिभिः अपिवाशब्दस्य समुच्चयार्थत्वात् क्षमयत्यपीत्यर्थः ।

सव्वे अवराहपया, एस खमावेमि अज्ज निस्सल्लो ।
अम्मापिउणो सरिसा, सव्वे वि खमंतु मे जीवा ॥९०॥

' सव्वे अवराहपय ' त्ति-प्राकृतत्वात्पुंलिङ्गनिर्देशः, सर्वाण्यपराधपदानि आशातनारूपाणि एष-अहं ' खमावेमि ' क्षमयामि पूर्वगाथायां संबन्धः क्षमयतीत्युक्तम्। तत्र संघस्य मुख्यो गुरुः, तद्विषयाश्च त्रयस्त्रिंशदाशातनाः ताश्च द्वादशावर्त्तकृतकर्म्मपूर्वं क्षमयितव्याः,अतो भण्यते-अपराधक्षामणां कुर्वन् रजोहरणोपरिन्यस्तमस्तको विनेयो भणति-' खामेमी'त्यादि दैवसिकव्यतिक्रममवश्यकरणीययोगविराधनारूपमपराधम् , अवसिए' त्यादि 'जो मे अइयारो कओ' इत्येतत्पर्यन्तं स्वकायाद्यतीचारनिवेदनपरमालोचनार्हं प्रायश्चित्तसूचकं सूत्रम् 'तस्स खमासमणो' इत्यादिकं प्रतिक्रमणार्हप्रायश्चित्ताभिधायकं व्युत्सृजाम्यात्मानं दुष्टकर्मकारिणं तदनुमतित्यागेन च । अथ त्रयस्त्रिंशदाशातना दर्श्यन्ते—

" पुरओ पक्खासन्ने, गंता चिट्ठण निसीयणाऽऽयमणे ।
आलोयण पडिसुणणे, पुव्वालवणे य आलोए ॥ १ ॥
तह उवदंसनिमंतण, खद्धयणे तहा अपडिसुणणे ।
खद्धत्ति य तत्थ गए, किं तुम तज्जायणो सुमणे ॥ २ ॥
णो सरसि कहं छित्ता, परिसंभित्ता अणुट्ठिया य कहा ।
संथारपायघट्टण, चिट्ठुच्च समासणे यावि ॥३॥"

प्रथमगाथायां चतुर्दश, द्वितीयायामेकादश, तृतीयायामष्टौ चेति । तत्र गुरोः पुरतो निष्कारणं गमनं शिष्यस्य १ पार्श्वाभ्यामपि गमनं २ पृष्ठतोऽप्यासन्नगुरुगमनं निःश्वासक्षुत् (च) श्लेष्मपातादिप्रसङ्गात् ३ एवं पुरतः४पार्श्वतः५ पृष्ठतश्च स्थानम्६एवं निषदनम् ९ आचार्येण सहोच्चारभूमिं गतस्याचार्यात्प्रथममेवाचमनम्१०आचार्येण सह बहिर्गतस्य शिष्यस्य पुनर्निवृत्तस्याचार्यात्प्रथममेव गमनागमनलोचनम् , ११ तत्राचार्यः कः स्वपिति जागर्त्ति वेति गुरोः पृच्छतोऽपि जाग्रतापि शिष्येणाप्रतिश्रवणम् १२ गुरोरालापनीयस्य शिष्येण प्रथममालापनम् १३ भिक्षामानीय पूर्वं शैक्षस्य पुरत आलोच्य पश्चाद् गुरोरालोचनम् १४ भिक्षामानीय प्रथममेव शिष्यस्योपदर्श्य पश्चाद् गुरोर्दर्शनम् १५ भिक्षामानीय शैक्षं निमन्त्र्य गुरोर्निमन्त्रणम् ,१६गुरुमनापृच्छ्य शैक्षाणां यथारुचि प्रभूताहारदानम् ,१७शैक्षेण भिक्षामानीय गुरवे यत्किञ्चिद्दत्त्वा स्वयं स्निग्धमधुरमनोज्ञाहारशाकादीनां वर्णरसगन्धरसस्पर्शवतां च द्रव्याणां स्वयमुपभोगः१८दिवापि अप्रतिश्रवणम् १९ गुरोः पुरतो बहिः कर्कशस्योच्चैःस्वरस्य च विशेषेणाभणनम् २० गुरोर्व्याहरति यत्र तत्र स्थितेन शयितेन वा शिष्येण प्रतिवचनदानम् ,आहूतेन बहिः सन्निहितीभूय मस्तकेन वन्दे इति वदता गुरुवचः श्रोतव्यम्२१गुरुणा आहूतशिष्यस्य किमिति वचनम् २२ गुरुं प्रति शिष्यस्य त्वंकारः, २३ गुरुणा ग्लानादिवैयावृत्यादि कुर्वित्यादिष्टस्त्वमेव किं न कुरुषे इति त्वमलस इत्युक्ते त्वमप्यलस इति च शिष्यस्य जातवचनम् २४ गुरुः धर्मं कथयति—साधूक्तं भगवद्भिरिति अननुमोदमानस्यापहतमनस्त्वम् २५ न स्मरसि त्वमेनमर्थं नायमर्थः संभवतीति शिष्यस्य वचनम् २६ न एवमेतदिति अन्तराले शिष्यस्य वचनम् २७ इयं भिक्षावेला-भोजनवेला इत्यादिना शिष्येण पर्षद्भेदनम् , २८ आचार्येण धर्मकथां कृतायामनुत्थितायामेव पर्षदि स्वस्य पाटवादिज्ञापनाय शिष्येण सविशेषधर्मकथनम् २९ गुरौ धर्मकथां कथयिष्यामीति शिष्येण कथनं;वा गुरोः शय्यासंस्तारकादिकस्य पादेन घट्टनमननुज्ञाप्य हस्तेन स्पर्शनं घट्टयित्वा स्पृष्ट्वा वा अक्षामणम् ३०गुरोः शय्यासंस्तारकादौ स्थानं निषदनं शयनं वेति ३१ गुरोः पुरत उच्चासने शिष्यस्योपवेशनम् ३२ समासने गुरोरुपवेशनम् ३३ एतास्तावद् गुरुविषया 'जंवा' इत्यादिकाः पुनश्चतुर्दश केवलस्यैव सूत्रस्य विषया अपि सामान्यतस्त्रयस्त्रिंशत् क्षमयति इत्यमुना प्रकारेणाचार्योपाध्यायसाधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपं चतुर्विधं सङ्घं मनोवाक्कायकृतकारितानुमतिभिः सर्वापराधपदानि क्षमयामि-मर्षयामि एष प्रत्यक्षवर्त्ती अद्यास्मिन्नहनि निःशल्यो-मायामिथ्यादर्शननिदानशल्य-

रहितः कृताऽऽलोचन इत्यर्थः । (अतः परम् 'अम्मापिउणो सरिस ' त्ति (संथा०) पदव्याख्या 'जीव' शब्दे चतुर्थभागे १५३६ पृष्ठे गता ।)

धीरपुरिसपन्नत्तं, सप्पुरिसनिसेवियं परमघोरं ।
धन्ना सिलायलगया, साहिंती उत्तमं अट्ठं ॥ ६१ ॥

अथ गुरवः क्षपकमनुशासयन्ति, हे वत्स ! धीरपुरुषप्रज्ञप्तं तीर्थकरगणधरादिदेशितं सत्पुरुषनिषेवितं पुण्डरीकादिमहापुरुषाचीर्णं परमघोरं क्लीबैर्दुरनुचरं धन्या एव शालिभद्रादिन्यायेन साधयन्ति निष्ठां प्रापयन्ति उत्तमार्थं विशिष्टाराधनम् ।

तामेवानुशासनां चतुर्गतिकसांसारिकपरिभ्रमणं दर्शयति—

नारयगइ-तिरियगइ-माणुसदेवत्तणे वसंतेणं ।
जं पत्तं सुहदुक्खं, तं अणुचिंते अणन्नमणो ॥ ६२ ॥

नरकगतिश्च तिर्यग्गतिश्च मानुषाश्च देवाश्च नरकगतितिर्यग्गतिमानुषदेवास्तेषां भावो नरकगतितिर्यग्गतिमानुषदेवत्वं तस्मिन्नरकगतितिर्यग्गतिमानुषदेवत्वे वसता सता यत्प्राप्तं सुखं दुःखं च सुखदुःखं तत् अनुचिन्तय-स्मर ' अणन्नमणो ' त्ति एकाग्रचित्त इत्यर्थः ।

नरएसु वेयणाओ, अणोवमाओ असायबहुलाओ ।
कायनिमित्तं पत्तो, अणंतखुत्तो बहुविहाओ ॥ ६३ ॥

नरकेषु वेदनाः-शीतोष्णदंशक्षुत्पिपासादाहज्वरशोकभयकण्डुपारवश्यरूपा दशप्रकाराः । यत उक्तं च " अच्छिनिमीलणमित्तं, नऽत्थि सुहं दुक्खमेव अणुबद्धं । नरए नेरइयाणं, दुक्खसयाइं अविस्सामं ॥ १ ॥ अइसीयं अइउन्हं, अइतन्हा अइखुहा अइसयं च । नरए नेरइयाणं, वेयणसयसंपगाढाणं ॥२॥' 'अणोवमाओ'त्ति अनुपमा-उपमातीताः अशातबहुलाः-दुःखप्रचुराः ' कायनिमित्तं पत्तो ' त्ति वैक्रियादेः शरीरयोगात्प्राप्ता बहुविधाः तप्तत्रपुपानतप्तायोमयस्त्रीपुत्तलिकासमालिङ्गनकूटशाल्मलिशिखरारोपणचरणशिरःसमाकर्षणायो — घनघातनवज्रमयमुद्गरनिकरप्रहरणवज्रविनिर्मितनिशितवास्यादितक्षणक्षतक्षारोष्णतैलनिक्षेपणकुन्तादिप्रोतनभ्राष्ट्रभर्जनयन्त्रपीडनक्रकचपाटनवैक्रियानेककङ्कोलूकनकुलसर्पवृश्चिकश्वमार्जारव्याघ्रसिंहादिकदर्थनाकदम्बपुष्पाकारवज्रवालुकावतारणासिपत्रवनप्रवेशनवैतरणीनदीप्लावनपरस्परयोध — नादिका वेदनाः नानाप्रकाराः शरीरभावात् । अशरीरिणां सिद्धानां सर्वथाऽपि तासामभावादिति । अथ कियतीर्वेलास्ताः प्राप्ता इत्याह—' अणंतखुत्तो ' त्ति—अनन्तकृ(त्वा)त्वः—अनन्तवेला इत्यर्थः ।

देवत्ते मणुयत्ते, पराभिओगत्तणं उवगएणं ।
दुक्खपरिकिलेसकरिं, अणंतखुत्तो समणुभूओ ॥६४॥

न केवलं नरकत्वे एव वेदनाः समनुभूताः , किं तु देवत्वमानुषत्वेऽपि समनुभूताः । देवत्वे तावदीर्ष्याविषादपरपरिभवप्रेक्षताभियोगिकत्ववज्रताडनादिका, मनुजत्वे मण्टकुण्टटुण्टपङ्गुवधिरान्धदुःस्वरदुर्भगहीनदीनदारिद्र्योपद्रवरोग — शोकेष्टवियोगानिष्टसंप्रयोगजन्मजरामरणादिकाः पराभियोगकत्वमुपगतेन प्रादुर्भूताः,'दुक्खपरिकिलेसकरिं' त्ति दुःखपरिक्लेशकरीर्वेदनाः 'समणुभूओ' त्ति समनुभवति स्म समनुभूतः 'अणंतखुत्तो' त्ति अनन्तकृत्वोऽनन्तेषु भवेष्वित्यर्थः ।

तिरियगइं अणुपत्तो , भीममहावेयणा अणेयारे ।
जम्मणमरणरहट्टे , अणंतखुत्तो परिब्भमिओ ॥६५॥

तिर्यग्गतिमनुप्राप्तः भीमाश्च-भयानकाः महतीः वेदना-महावेदनाः भीमाश्च ता महावेदनाश्च भीममहावेदना—वधवेधदहनाङ्कनिर्वृषणगलकर्त्तनकर्णच्छेदपुच्छच्छेदतृष्णाक्षुधा – भारवहनादिकाः 'अणेयारे' त्ति अनर्वाक् अलब्धपारे अपार पर्यन्ते जन्ममरणारघट्टे संसारेऽनन्तकृत्वः परिभ्रान्तः-पर्यटित इत्यर्थः ।

सुविहिय ! अईयकाले, अणंतकालं तु आगयगएणं ।
जम्मणमरणमणंतं , अणंतखुत्तो समणुभूओ ॥६६॥

हे सुविहित! अस्मिन्संसारे चातुर्गतिकेऽतीते काले व्यतीक्रायाम् अनन्तकालं ' तु ' त्ति अपिशब्दार्थे, ततोऽयमर्थो न केवलं संख्यातं कालं किं त्वनन्तकालपपि आगतगते काले कृत्वा गमनेन पुनः परिभ्रमणेनेत्यर्थः,'जम्मणमरणमणंतं'ति-प्राकृतत्वादेकवचनं जन्ममरणान्यनन्तानि । एकपरिपाट्याऽपि अनन्तानि भवन्तीत्याह—'अणंतखुत्तो' त्ति—अनन्तान्यपि । अनन्ता परिपाटी कथम् ?, निगोदेष्वनन्तकालमुषित्वा ततस्त्रसत्वं प्राप्य पुनः तेष्वेवानन्तकालमुषित्वा एवमनयैव परिपाट्या अनन्तकृत्वोऽपि अनन्तानीत्थमनुभूत इत्यर्थः ।

नऽत्थि भयं मरणसमं, जम्मणसरिसं न विज्जए दुक्खं ।
जम्मणमरणायंकं, छिंद ममत्तं सरीराओ ॥ ६७ ॥

नास्ति भयं मरणसमं—मृत्युतुल्यं , यत आह-' सव्वे जीवा पियाउया अप्पियवहा (सुयसाया) दुक्खपडिकूला । सव्वे जीविउकामा सव्वेसिं जीवियं पियं ति ॥ १ ॥ किं च—" तृणायाऽपि न मन्यन्ते, सुतदारार्थसंपदः । जीवितार्थे नरास्तेन , तेषामायुरतिप्रियम् ॥ १ ॥ " तथा जन्मसदृशं दुःखं न विद्यते । यतः-" सूईहिं अग्गिवन्नाहिं , संभिन्नस्स य जंतुणो । जावइयं गोयमा । दुःक्खं , गब्भे अट्ठगुणं तओ ॥ १ ॥ गब्भाओ निस्सरंतस्स , जोणीजंतनिपीलणे । सयसाहस्सियं दुक्खं, कोडाकोडीगुणं पि वा ॥ २ ॥" जन्ममरणातङ्कं जन्ममरणे आतङ्कहेतुत्वात् ममत्वं छिन्धि-नाशय ममत्वं शरीरात् , शरीरे ममत्ववतानि भवन्तीत्यर्थः ।

अतश्च किं भावय—

अन्नं इमं सरीरं, अन्नो जीवो त्ति निच्छयमई उ ।
दुक्खपरि किलेसकरिं, छिंद ममत्तं सारीराओ ॥६८॥

अन्यदेतच्छरीरम् अन्यश्च जीवः शरीराद् व्यतिरिक्त इति निश्चयमतिकः सन् दुःखपरिक्लेशकारि ' ममत्तं ' ति प्राकृतत्वान्ममत्वं मूर्छा छिन्धि-नाशयेत्यर्थः ।

यतः कारणात्—

जावंति केइ दुक्खा, सारीरा माणसा य संसारे ।
पत्तो अणंतखुत्तो, कायस्स ममेतिदोसाणं ॥ ६६ ॥

यावन्तिकानि च दुःखानि शारीराणि मानसानि च संसारे वर्तन्ते तानि प्रज्ञप्तानि प्राकृतत्वाल्लिङ्गनिर्देशः सर्वत्र अनन्तकृत्वः कायस्य—देहस्य ममत्वभावेनेत्यर्थः।

तम्हा सरीरमाई, सब्भिंतरबाहिरं निरविसेसं।
छिंद ममत्तं सुविहिय!, जइ इच्छसि उत्तमं अट्ठं ॥१००॥

तस्मात्-कारणात् शरीरादिना सहाभ्यन्तरबाह्येन वर्त्तते इति सबाह्याभ्यन्तरम्। तत्राभ्यन्तरं-कषायनिदानादि बाह्यमुपधिस्वजनपरिवारादिकं निरविशेषं—परिपूर्णं छिन्धि—विदारय ममत्वं-प्रतिबन्धं हे सुविहित! उत्कृष्टाराधन! यदि इच्छसि—वाञ्छसि मोक्षमिति तात्पर्यार्थः।

विशेषतः पुनः उत्तमार्थे संघक्षामणामाह—

जगआहारो संघो, सव्वो मह खमउ निरविसेसं पि।
अहमवि खमामि सुद्धो, गुणसंघायस्स संघस्स ॥१०१॥

जगतो—लोकस्य दुर्गतौ पततः आधारः-आलम्बनं संघः, संघप्रसादतो दुर्गतिपातो न भवतीत्यर्थः, सर्वोऽपि साधुसाध्वीश्रावकश्राविकालक्षणः 'मह खमउ' त्ति मम क्षमय निरविशेषमप्यपराधजातम्। अहमपि क्षमामि—क्षमां करोमि गुणसंघातस्य—गुणसमुदायस्य सत्कमपराधजातमित्यर्थः।

पूर्वमपि संघक्षामणा सर्वजीवराशिक्षामणा च कृतेति पुनरपि किंचिन्सनामग्राहमाह—

आयरिय उवज्झाए, सीसे साहम्मिए कुलगणे य।
जे मे कया कसाया, सव्वे तिविहेण खामेमि ॥१०२॥
सव्वस्स समणसंघ-स्स भगवओ अंजलिं करिय सीसे।
सव्वं खमावइत्ता, खमामि सव्वस्स अहयं पि ॥१०३॥
सव्वस्स जीवरासि-स्स भावओ धम्मो निहियनियचित्तो।
सव्वं खमावइत्ता, अहयं पि खमामि सव्वेसिं ॥१०४॥

गाथात्रयमपि प्रतिक्रमणाध्ययनप्रसिद्धत्वान्न विवृतम्।

इइ खामियाइयारो, अणुत्तरं तवसमाहिमारूढो।
पप्फोडंतो विहरइ, बहुभववाहाकयं कम्मं ॥१०५॥

'इति' सर्वसंघसर्वजीवराशिक्षामितातिचारः सन् अनुत्तरां—प्रधानां तपःसमाधिं ' नो इह लोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्जा, नो परलोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्जा, नो कित्तिवण्णसद्दसिलोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्जा, नन्नत्थ निज्जरट्ठयाए तवमहिट्ठिज्जा 'इत्येवंरूपां चतुर्विधामपि तपसि परमसमाधिमारूढः उत्कृष्टाराधनाकरणे बद्धकक्षः प्रस्फोटयन्—विनाशयन् विहरति—वर्त्तते। किमित्यत आह—' बहुभववाहाकयं कम्मं' ति—बहवश्च ते भवाश्च बहुभवास्तेषां बाधा-निरन्तरं परिभ्रमणेन संकटं बहुभवबाधा बहुभवबाधया कृतं किं कर्म्म तत्प्रस्फोटयति-विनाशयति इत्यर्थः।

तदेव कर्मस्फोटनं विशेषेण विवृणोति—

जं बद्धमसंखेज्जा-हि असुहभवसयसहस्सकोडीए।
एगसमएण वि हणइ, संथारं आरुहंतो य ॥१०६॥

यत्कर्म बद्धम् असंख्याताभिरशुभभवशतसहस्रकोटिभिः 'असुह' त्ति विभक्तिलोपाद्वा अशुभं पापप्रकृतिरूपं वा तत् कर्म्म एकसमयेनापि हन्ति संस्तारकमारोहन्नित्यर्थः।

इहभवविहारिणो मा, विग्घंकरी वेयणा समुट्ठेइ।
तीसे विज्झवणाए, अणुसट्ठिं दिंति निज्जवगा ॥१०७॥

इत्थम्—अमुना प्रकारेण तपोविहारिणः—अनशनरूपतपश्चारिणः मा पूर्ववर्णितचतुर्गतिकभवभाविनी विघ्नकरी धर्मध्यानविघातकवेदना समुत्तिष्ठति—प्रादुर्भवति। ततस्तस्या वेदनाया विध्मापनार्थम्-उपशमनार्थमनुशास्तिं 'दिंति' त्ति ददति निर्यामका—गीतार्थगुरव इत्यर्थः।

केनालम्बनेन ते ददतीत्याह—

जइ ताव ते मुणिवरा, आरोवियवित्थरा अपरिकम्मा।
गिरिपब्भार विलग्गा, बहुसावयसंकडं भीमं ॥ १०८ ॥

यदि तावत्ते मुनिवृषभाः सुकोशलादय 'आरोवियवित्थरा' त्ति-आरोपितो-नियोजित आत्मनि आराधनाविस्तरो यैस्ते आरोपितविस्तराः 'अपरिकम्म' त्ति सर्वथा शरीरपरिकर्मणा वर्जितत्वादपरिकर्माणः 'गिरिपब्भार' त्ति प्राकृतत्वाद् द्वितीयैकवचनलोपात् गिरिप्राग्भारं पर्वतनितम्बं विलग्नाः कथंभूतमित्याह-बहूनि च तानि श्वापदशतानि च सिंहव्याघ्रादीनि तैः संकटं व्याप्तमत एव भीमं-भीषणाकारम्।

तत्र किं कुर्वन्तीत्याह—

धीधणियबद्धकच्छा, अणुत्तरविहारिणो समक्खाया।
सावयदाढगया वि हु, साहिंती उत्तमं अट्ठं ॥ १०९ ॥

यदि ते एकाकिनोऽपि असहाया अपि 'धीधणियबद्धकच्छ' त्ति धृत्या-चित्तस्वास्थ्येन धनितम्-अत्यर्थं बद्धा-कृता आराधनारूपा कक्षा-प्रतिज्ञा परिकरो वा यैस्ते धृतधनितबद्धकक्षाः, अत एव जिनशासने ते अनुत्तरविहारिणः समाख्याताः-कथिताः पूर्वमुनिभिरिति अध्याहारः। 'सावयदाढगया वि हु' त्ति श्वापददंष्ट्रयोपगता अपि व्याघ्रादिश्वापददंष्ट्रया निष्ठुरपीडापरिगता अपि साधयन्ति-निष्पादयन्ति उत्तमार्थं न ध्यानात् भ्रश्यन्ते, वेदनाव्याप्ता अपि निर्यामकविवर्जिता अपीत्यर्थः।

किं पुण अणगारसहा-यगेहि संगयमणेहि धीरेहिं।
न हु नित्थरिज्जइ इमो, संथारो उत्तिमट्ठम्मि ॥११०॥

हे क्षपक! यदि तावत्तैरपि दुर्गोपसर्गप्राप्तैरप्यसहायैरप्ययं संस्तारको निस्तीर्णः किं पुनर्युष्मादृशैरनगारसहायकैर्निर्यामकगुरुयुक्तैः धीरैर्बुद्धिमद्भिः संगतमनोभिर्विशेषोपसर्गसंसर्गरहितत्वेन सिद्धान्तं श्रुत्वा, निर्यामकं गुरुमुखनिःसृततया संगतं युक्तमार्त्तरौद्रध्यानरहितं मनो येषां ते संगतमनसस्तैः संगतमनोभिः-निश्चलचित्तैः, न हु-नैव 'नित्थरिज्जइ इमो' त्ति निस्तीर्यते-पर्यन्ते प्राप्यते 'इमो' अयं संस्तारकः काका अक्षरयोजना, किं न निस्तीर्यते अपि तु निस्तीर्यत एव उत्तमार्थे-उत्तमार्थविषये इति।

उच्छूढसरीरघरा, अन्नो जीवो सरीरमन्नं ति।
धम्मस्स कारणे सुवि-हिया सरीरं पि छड्डंति ॥१११॥

उच्छुड्डितं त्यक्तं शरीरगृहं यैस्ते उच्छुड्डितशरीरगृहाः-परित्यक्तदेहभवनाः,केनोल्लेखेनैवंविधा इत्याह-' अन्नो जीवो सरीरमन्नंति ' त्ति-अन्यः शुभाशुभफलभोक्ता जीवस्तद्व्यतिरिक्तं शरीरमन्यदिति चिन्तय, मा शरीरप्रतिबन्धं कुरु भाटकगृहकल्पत्वाच्छरीरस्य । यतो धर्म्मस्य कारणे-धर्म्मनिमित्तं सुविहिताः शरीरमप्यास्तां पुत्रकलत्रादि 'छड्डुंति' त्ति त्यजन्तीत्यर्थः ।

अथ गुरुरेव क्षपकस्य संस्तारगुणमाह—

पोराण य पचन्ना, याओ अहियासिऊण वियणाओ ।
कम्मकलंकलवल्ली, विहुणइ संथारमारूढो ॥ ११२ ॥

पुरातना-रोगज्वरादिवेदनाः—प्रत्युत्पन्नाः-वर्त्तमानाः क्षुत्पिपासादिकाः देवमनुजतिर्यक्कृतोपसर्गरूपा वा अधिसह्य सम्यक् सोढा 'कम्मकलंकलवल्ली' ति कर्म्मैव कलं-कश्मलमशुभवस्तु तस्य वल्लीव वल्ली—तत्संतानः कर्म्मकलङ्कलवल्लीः श्रेणीः कर्म्मतापन्ना ' विहुणइ ' त्ति संस्तारकमारूढः क्षपको योधः अन्योऽपि य एवंविधो हस्त्यारूढो भवति सोऽपि वल्लीरङ्कुशेन त्रोटयति ।

विशेषेण वेदनासहनस्य गुणमाह—

जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुयाहि वासकोडीहिं ।
तं नाणी तिहिँ गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ ११३ ॥

प्रकटार्थैव ।

एतदेव पुनर्व्यक्तीकरोति—

अट्ठविहकम्ममूलं, बहुएहिँ भवेहिँ अज्जियं पावं ।
तन्नाणी तिहिँ गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥११४॥

अष्टप्रकारकर्म्ममूलमष्टकर्म्महेतुकं बहुभिर्भवैरर्जितं—संचितं पापं ज्ञानी—ज्ञानवान् त्रिभिर्मनोवाक्कायगुप्तः क्षिपति-प्रेरयति उच्छ्वासमात्रेणापि कालेन ।

अथ संस्तारकरणस्य फलमाह—

एवँ मरिऊण धीरा, संथारम्मि उ गुरुप्पसत्थम्मि ।
तइयभवेण व तेण व, सिज्झिज्ञा खीणकम्मरया ॥११५॥

एवम्-अमुना प्रकारेण मृत्वा-प्राणत्यागं कृत्वा धीराः-सुभद्राः 'संथारम्मि उ' त्ति संस्तारके गुरौ-महति 'पसत्थम्मिं' त्ति गुणैः सर्वोत्तमैः प्रशस्ते, तृतीयभवेन, सामान्याराधनायां तेनैव भवेनोत्कृष्टाराधनायां कृतायां ' सिज्झिज्ज ' त्ति सिद्धार्थाः—निष्ठितार्था भवेयुः क्षीणकर्म्मरजसः—क्षीणकर्म्मकचवरा इत्यर्थः । (संथा०) (संघस्य मुकुटोपमया वर्णनं ' संघ ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७८ पृष्ठे गतम् ।) अथ संस्तारकग्रन्थमुपसंजिहीर्षुर्ग्रन्थकारश्चित्रमहर्षिदृष्टान्तमुपदर्शयन् गाथात्रयमाह—यथा चित्रेण भगवता ब्रह्मदत्तपूर्वभवमात्रा प्रधानाराधना विहिता तथैव विधेयेति । कथंभूतेन तेन विहितेत्याह-' डज्झंतेण व ' त्ति दह्यमानेनेव दह्यमानेन क्व ग्रीष्मे-घर्म्मर्त्तौ ' कालसिलाए ' त्ति कालशिलायां मरणार्थं पादपोपगमनशिलायाम् । कथंभूतायां ' कविल्लभूयाए' त्ति कविल्लभूतायां, कविल्लकं-मण्डकपचनिका तद्वत्तप्तायामित्याह-'सूरेण व' त्ति सूर्येण वा भास्करेण, कथंभूतेन किरणसाहस्सपयंडेण ' त्ति दीर्घत्वं प्राकृतप्रभवं, किरणसहस्रप्रचण्डेन, तथा ग्रीष्मे उपलक्षणत्वाच्छिशिरर्तौ—महाहिमपाते चन्द्रेणेवातिशीतलेश्याया दाहकत्वेन तेनापि तप्तायमिति शीतयुक्तायामित्यर्थः । अथवा ' सूरेण व चंदेण व ' त्ति विशेषण साधोरेव । कथंभूतेन चित्रेण ? सूर्येणेव किरणसहस्रप्रचण्डेन तपस्तेजसा विराजमानेन, चन्द्रेणेव सौम्यचन्द्रिकाभ्यधिकेन मनोवाक्कायसौम्यतासुभगेन कोपादिपरिहारतोऽतिशीतलेश्येनेत्यर्थः ।

लोगविजयं करेंतेण, झाणोवओगचित्तेणं ।
परिसुद्धनाणदंसण-विभूइमंतेण चित्तेणं ॥११९॥

लोकः—कषायलोकस्तस्य विजयो लोकविजयस्तं कुर्वता कषायान् जितवता तेन महात्मना ' झाणोवओगचित्तेणं ' ति ध्यानोपयोगे-विशिष्टध्यानाभ्यासे चित्तं यस्य स ध्यानोपयोगचित्तस्तेन, पुनः किं विशिष्टेन?-'परिसुद्धनाणदंसणविभूइमंतेण' त्ति परिसुद्धज्ञानदर्शनविभूतिमता केवलज्ञानकेवलदर्शनयुक्तेनेत्यर्थः । 'चित्तेणं' ति चित्रेण विधानसाधुना ।

किं तेन कृतमित्याह-

चंदगविज्झं लद्धं, केवलसरिसं समाउपरिहीणं ।
उत्तमलेसाणुगओ, पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥१२०॥

तेन महात्मना चन्द्रकवेध्यं—राधावेधं लब्धं—प्राप्तम्,कथंभूतमित्याह—'केवलिसरिसं'ति केवलज्ञाननिमित्तम् ।यथा कोऽपि राधावेधं कृत्वा सर्वोत्कर्षजयी भवति, एवं कोऽपि केवलज्ञानलाभाद्राधावेधकल्पोपज्ञे ' समाउपरिहीणं ' ति-केवलज्ञानेन समं-सह आयुः-परिक्षीणं परिसमाप्तं केवलज्ञानेन सह मोक्षं गत इत्यर्थः, 'उत्तमलेसाणुगओ ' त्ति उत्तमलेश्यानुगतः—शुक्ललेश्यासमन्वितः प्रतिपन्न उत्तमार्थं मोक्षमिति ।

अथ शास्त्रकारः संस्तारकं प्रतिपृच्छन् प्रार्थयन्नाह-

एवं मए अभिथुया, संथारगइंदखंधमारूढा ।
सुसमणनरिंदचंदा, सुहसंकमणं ममं दिंतु ॥१२१॥

एवम्-अमुना प्रकारेण मया अभिष्टुता-विशिष्टगुणोत्कीर्त्तनेन व्यावर्णिता महर्षयः।कथंभूताः?संस्तारकगजेन्द्रस्कन्धमारूढाः-संस्तारकद्विपेन्द्राधिरोहिणः।के ते इत्याह-'सुसमणनरिंद ',त्ति सुश्रमणा एव नरेन्द्राः सामान्यराजास्तेषामपि चन्द्रा इव चन्द्रा बलदेववासुदेवचक्रवर्त्तिनस्ते सुश्रमणनरेन्द्रचन्द्राः ' सुहसंकमणं ' ति सुखस्य—मुक्तिरूपस्य वा विशिष्टपुण्यप्रकृतिरूपस्य संक्रमणं—संक्रान्तिं संसारदुःखादशुभाद्वा निस्तारणं मम दिन्तु ददतु नरेन्द्रचन्द्रा अपि रणशिरसि गजेन्द्रस्कन्धाधिरूढा लब्धजयपताकास्तल्लोकमागधजनानां विपुलं जीवितार्हं प्रीतिदानं ददति, इति तैरुपमा कृतेति भद्रं भवतु । संथा० । अर्द्धतृतीयसहस्रप्रमाणे , आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । ग० । ध० । कम्बलास्तरणे, विशे० । दर्भसंस्तारकादौ, आतु० । उत्त० । फलककम्बलादौ , उत्त० १७ अ० । आचा० । लघुतरे शयने, औ० । रा० । पं० भा० । ज्ञा० । पं० व० । स्था० ।

साण्डसपरिकर्मणः संस्तारकग्रहणम्-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा संथारगं ए-

सित्तए से जं पुण संथारगं जाणिज्जा सअंडं ०जाव स-संताणगं तहप्पगारं संथारगं लाभे संते णो पडिगाहिज्जा १, से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण संथारगं जाणिज्जा अप्पंडं ०जाव संताणगरुयं तहप्पगारं लाभे संते णो पडिगाहिज्जा २, से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अप्पंडं ०जाव अप्पसंताणगं लहुयं अपाडिहारियं तहप्पगारं सेज्जा संथारगं लाभे संते णो पडिगाहिज्जा ३, से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण संथारगं जाणिज्जा अप्पंडं ०जाव अप्पसंताणगं लहुयं पाडिहारियं नो अहाबद्धं तहप्पगारं लाभे संते नो पडिगाहिज्जा ४, से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण संथारगं जाणिज्जा अप्पंडं ०जाव संताणगं लहुयं पाडिहारियं अहाबद्धं तहप्पगारं संथारगं लाभे संते पडिगाहिज्जा। (सू० ९९)

स भिक्षुर्यदि फलहकादिसंस्तारकमेषितुमभिकाङ्क्षेत्, तच्चैवंभूतं जानीयात्, तद्यथा—प्रथमसूत्रे साण्डादित्वात्संयमविराधनादोषः १, द्वितीयसूत्रे गुरुत्वादुत्क्षेपणादावात्मविराधनादिदोषः २, तृतीयसूत्रेऽप्रातिहारकत्वात्तत्परित्यागादिदोषः ३, चतुर्थसूत्रे त्वबद्धत्वात्तद्बन्धनादिपलिमन्थदोषः ४ पञ्चमसूत्रे त्वल्पाण्डं यावदल्पसन्तानकलघुप्रातिहारिकावबद्धत्वात्सर्वदोषविप्रमुक्तत्वात्संस्तारको ग्राह्य इति सूत्रपञ्चकसमुदायार्थः ५।

साम्प्रतं संस्तारकमुद्दिश्याभिग्रहविशेषानाह—

इच्चेयाइं आयतणाइं उवाइक्कम–अह भिक्खू जाणिज्जा इमाइं चउहिं पडिमाहिं संथारगं एसित्तए, तत्थ खलु इमा पढमा पडिमा–से भिक्खू वा भिक्खुणी वा उद्दिसिय उ० २ संथारगं जाइज्जा, तं जहा–इक्कडं वा कढिणं वा जंतुयं वा परगं वा मोरगं वा तणगं वा सोरगं वा कुसं वा कुच्चगं वा पिप्पलगं वा पलालगं वा, से पुव्वामेव आलोइज्जा आउसो ! त्ति वा भगिणी० दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं संथारयं ? तहप्पगारं संथारगं सयं वा णं जाइज्जा परो वा देज्जा फासुयं एसणिज्जं ०जाव पडिगाहिज्जा पढमा पडिमा। (सू० १००) अहावरा दुच्चा पडिमा–से भिक्खू वा भि० पेहाए संथारगं जाइज्जा, तं जहा–गाहावई वा कम्मकरिं वा से पुव्वामेव आलोइज्जा–आउसो ! त्ति वा भइ० ! दाहिसि मे ?, ०जाव पडिगाहिज्जा, दुच्चा पडिमा ॥ २ ॥ अहावरा तच्चा पडिमा–से भिक्खू वा भि० जस्सुवस्सए संवसिज्जा जे तत्थ अहासमन्नागए, तं जहा–इक्कडे इ वा ०जाव पलाले इ वा तस्स लाभे संवसिज्जा तस्सालाभे उक्कुडुए वा नेसज्जिए वा विहरिज्जा तच्चा पडिमा ॥३॥ (सू० १०१) अहावरा चउत्था पडिमा से भिक्खू वा० अहासंथडमेव संथारगं जाइज्जा, तं जहा–पुढविसिलं वा कट्ठसिलं वा अहासंथडमेव, तस्स लाभे संते संवसिज्जा, तस्स अलाभे उक्कुडुए वा विहरिज्जा, चउत्था पडिमा ॥ ४ ॥ (सू० १०२) इच्चेयाणं चउण्हं पडिमाणं अन्नयरं पडिमं पडिवज्जमाणे तं चेव० जाव अन्नोऽन्नसमाहीए एवं च णं विहरंति। (सू० १०३)

इत्येतानि–पूर्वोक्तानि आयतनानि–दोषरहितस्थानानि वसतिगतानि संस्तारकगतानि च उपातिक्रम्य–परिहृत्य वक्ष्यमाणांश्च दोषान् परिहृत्य संस्तारको ग्राह्य इति दर्शयति—अथ–आनन्तर्ये स भावभिक्षुर्जानीयात् आभिः–करणभूताभिश्चतसृभिः प्रतिमाभिः अभिग्रहविशेषभूताभिः संस्तारकमन्वेष्टुम्। ताश्चेमाः–उद्दिष्ट १ प्रेक्ष्य २ तस्यैव ३ यथासंस्तृत–४ रूपाः, तत्रोद्दिष्टां फलहकादीनामन्यतमद्ग्रहीष्यामि १, यदेव प्रागुद्दिष्टं तदेव द्रक्ष्यामि ततो ग्रहीष्यामि नान्यदिति द्वितीया प्रतिमा २, तदपि यदि तस्यैव शय्यातरस्य गृहे भवति ततो ग्रहीष्यामि नान्यत आनीय तत्र शयिष्ये—इति तृतीया ३, तदपि फलहकादिकं यदि यथा संस्तृत—मेवास्ते ततो ग्रहीष्यामि नान्यथेति चतुर्थी प्रतिमा ४ आसु च प्रतिमास्वाद्ययोः प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रहः, उत्तरयोरन्यतरस्यामभिग्रहः, गच्छान्तर्गतानां तु चतस्रोऽपि कल्पन्त इति। एताश्च यथाक्रमं सूत्रैर्दर्शयति—तत्र खल्विमा प्रथमा प्रतिमा, तद्यथा—उद्दिष्टयोद्दिष्टमिक्कडादीनामन्यतमद्ग्रहीष्यामीत्येवं यस्याभिग्रहः सोऽपरलाभेऽपि न प्रति गृह्णीयादिति। शेषं कण्ठ्यं नवरं कठिनं–वंशकटादि जन्तुकं–तृणविशेषोत्पन्नं परकं—येन तृणविशेषेण पुष्पाणि प्रथ्यन्ते 'मोरगं' ति मयूरपिच्छनिष्पन्नं 'कुच्चगं' ति येन कूर्चकाः क्रियन्ते, एते चैवंभूताः संस्तारका अनूपदेशे सार्द्रादिभूम्यास्तरणार्थमनुज्ञाता इति। अत्रापि पूर्ववत्सर्वं भणनीयम्, यदि परं 'तामिक्कडादिकं' संस्तारकं दृष्ट्वा याचते नादृष्टमिति। एवं तृतीयाऽपि नेया, इयांस्तु विशेषः गच्छान्तर्गतो निर्गतो वा यदि वसतिदातैव संस्तारकं प्रयच्छति ततो गृह्णाति, तदभावे उत्कुटुको वा निषण्णो वा पद्मासनादिना सर्वरात्रमास्त इति एतदपि सुगमम्, केवलमस्यामयं विशेषः—यदि शिलादिसंस्तारकं यथासंस्तृतं शयनयोग्यं लभते ततः शेते नान्यथेति। किञ्च–'इच्चेया' इत्यादि। आसां चतसृणां प्रतिमानामन्यतरां प्रतिपद्यमानोऽन्यमपरप्रतिमाप्रतिपन्नं साधुं न हीलयेत्, यस्मात्ते सर्वेऽपि जिनाज्ञामाश्रित्य समाधिना वर्त्तन्त इति। आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ०। स्था०।

ऋतुबद्धिकं शय्यासंस्तारकं पर्युषणायाः परं नयति।

ऋतुबद्धे संस्तारकमाह—

से य अहालहुस्सगं सेज्जासंथारगं गवेसेज्जा जं चक्किया एगेणं हत्थेणं उगिज्झ ०जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा अद्धाणं परिवहित्तए एस मे हेमंतगिम्हासु भविस्सइ ॥ २ ॥ से अहालहुस्सगं सेज्जासंथारयं गवेसेज्जा जं चक्किया एगेणं हत्थेणं उगिज्झ ० जाव

एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा अद्धाणं परिवहित्तए एस मे वासावासेसु भविस्सइ ॥ ३ ॥ से अहालहुस्सगं सेज्जासंथारयं गवेसेज्जा जं चक्किया एगेणं उगिज्झ ०जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा चउयाहं वा पंचाहं वा दूरमवि अद्धाणं परिवहित्तए एस मे वुड्ढावासासु भविस्सति ॥ ४ ॥

सोऽधिकृतो भिक्षुर्यथालघुस्वकम्—अनेकान्तलघुकं वीणाग्रहणग्राह्यं शय्या—सर्वाङ्गिका संस्तारकोऽर्द्धतृतीयहस्तदीर्घः, हस्तश्चत्वार्यङ्गुलानि विस्तीर्णः। अथवा—तत्पुरुषः समासः—शय्या एव संस्तारकः शय्यासंस्तारकः तृणमयं पट्टमयं वा गवषयेत्। तत्र यत् शक्नुयात् एकेन हस्तेनावगृह्य यावदेकाहं वा द्व्यहं वा त्र्यहं वा अध्वानं गच्छन् परिवोढुं तत् गृह्णीयात् एष मे वर्षावासे भविष्यति। एष वर्षासूत्रस्यार्थः ॥ ३ ॥ एवं हेमन्तग्रीष्मसूत्रार्थौ वृद्धावाससूत्रार्थश्च भावनीयः। नवरं वृद्धावाससूत्रे चतुरहं वा पञ्चाहं वेत्यधिकं वक्तव्यम्।

अधुना निर्युक्तिविस्तरः—

सो पुण उउम्मि घेप्पइ, संथारो वासे वुड्ढवासे वा।
ठाणं फलगादिं वा, उउम्मि वासासु य दुवेऽवि ॥ ७ ॥

स पुनः संस्तारकः स्थाने-स्थानरूपम् ऋतुबद्धे—वर्षाकाले वृद्धावासे च यथानुरूपं गृह्यते। तद्यथा-ऋतुबद्धे काले अवकाशे गृह्यते वर्षावासे वृद्धावासे च निवातस्थानेऽपि। तथा ऋतुबद्धे काले ऊर्णादिमयं संस्तारकं परिगृह्य पुरुषविशेषं ग्लानादिकमपेक्ष्य फलकादि वा वर्षावासे द्विकावपि-द्वावपि संस्तारकौ वक्ष्यमाणलक्षणौ गृह्णीयात्।

उउबद्धे दुविहगहणे, लहुगो लहुगा य दोस आणादी।
झामियहियवक्खेवे, संघट्टणमादिपलिमंथो ॥ ८ ॥

द्विविधः संस्तारकः—परिशाटिरूपः, अपरिशाटिरूपश्च। तत्र परिशाटिरूपो द्विविधः-झुषिरः, अझुषिरश्च। तत्र शाल्यादि पलालतृणमयो झुषिरः, कुशकाशादिरूपः अझुषिरः। अपरिशाटिरूपो द्विविधः-एकाङ्गिकः, अनेकाङ्गिकश्च। एकाङ्गिकोऽपि द्विविधः—संघातितः, असंघातितश्च। तत्र संघातित एकफलात्मकः, असंघातितो-द्व्यादिफलसंघातात्मकः। अनेकाङ्गिकः कम्बिकाप्रस्तारात्मकः। तत्र यदि ऋतुबद्धे अझुषिरं परिशाटिसंस्तारकं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः, झुषिरं गृह्णतश्चत्वारो लघुकाः, अपरिशाटिमपि गृह्णतश्चत्वारो लघुकाः, न केवलं प्रायश्चित्तं; किं त्वाज्ञादयश्च दोषाः। तथा यद्यग्निना स ध्याम्यते, तदापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, व्याक्षेपेण वा स्तेनैरपहृते चतुर्लघुकम्, अपरिशाटौ ध्यामिते हृते वा मासलघुः, ततोऽन्यं संस्तारकं मृगयमाणानां सूत्रार्थपलिमन्थः। तथा तस्मिन्संस्तारके ये प्राणजातयः आगन्तुकास्तदुद्भूता वा तान् संघट्टयति, अपद्रावयति च ततस्तन्निष्पन्नं तस्य प्रायश्चित्तमित्येष गाथार्थः।

सांप्रतमेनामेव भाष्यकृत् विवृणोति—

परिसाडि अपरिसाडी, दुविहो संथारओ समासेणं।
परिसाडी झुसिरेयर, एत्तो वुच्छं अपरिसाडी ॥ ९ ॥

द्विविधः समासेन संक्षेपेण संस्तारकस्तद्यथा-परिशाटिः, अपरिशाटिश्च। तत्र परिशाटिर्द्विधा—झुषिरः, इतरश्च। इतरो नाम—अझुषिरः। अत ऊर्ध्वमपरिशाटिं वक्ष्ये।

प्रतिज्ञातमेव करोति—

एगंगि अणेगंगी, संघातिम एतरो य एगंगी।
अझुसिरगहणे लहुगो, चउरो लहुगा य सेसेसु ॥ १० ॥

अपरिशाटिर्द्विधा एकाङ्गिकः, अनेकाङ्गिकश्च। तत्रैकाङ्गिको द्विधा—संघातिमः, इतरश्च। अमीषां व्याख्यानं प्रागेव कृतम्। तत्राझुषिरस्य संस्तारस्य ग्रहणे प्रायश्चित्तं लघुको मासः। शेषेषु झुषिरसंघाते इतरैकाङ्गिकानैकाङ्गिकेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः।

लघुका य झामियम्मि य,हरिए वि य होंति अपरिसाडिम्मि।
परिसाडिम्मि य लहुगो, आणादिविराहणा चेव ॥ ११ ॥

अग्निना ध्यामिते अपरिशाटौ स्तेनैर्वा तस्मिन्नपहृते प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका भवन्ति। परिशाटौ ध्यामिते हृते वा प्रत्येकं लघुको मासः, आज्ञादयश्च दोषाः। तथा विराधना च संयमस्य।

तामेवाभिधित्सुराह—

विक्खेवो सुत्तादिसु, आगंतुतदुब्भवेण घट्टादी।
पलिमंथो पुव्वुत्तो, मंथिज्जति संजमो जेणं ॥ १२ ॥

अन्यसंस्तारकमार्गणे सूत्रादिषु-सूत्रेष्वर्थेषु च विक्षेपो-व्याघातः; परिमन्थ इत्यर्थः। तथा ये तत्रागन्तुकाः प्राणाः कीटिकादयो ये च तदुद्भवा मत्कुणादयस्तेषां यत् घट्टनादि तन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तम्। इदानीं परिमन्थो व्याख्येयः। स च पूर्वमेव 'विक्खेवो सुत्तादिसु' इत्यादिना ग्रन्थेनोक्तः। अथ कस्मात् व्याक्षेपो घट्टनादि वा परिमन्थ इत्युच्यते। तत आह—एतेन कारणेन येन संयम उपलक्षणमेतत् सूत्रमर्थश्च मथ्यते तेन परिमन्थ इति।

तम्हा उ न घेत्तव्वो, उउम्मि दुविहो वि एस संथारो।
एवं सुत्तं अफलं, सुत्तनिवाओ उ कारणितो ॥ १३ ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मात् ऋतौ—ऋतुबद्धे काले द्विविधोऽप्येष परिशाट्यपरिशाटिरूपः संस्तारो न ग्रहीतव्यः। अत्र पर आह-एवं सति सूत्रमफलं सूत्रे तृणमयशय्यासंस्तारकस्यानुज्ञानाद्। आचार्य आह—सूत्रनिपातः कारणिकः-कारणवशात्प्रवृत्तः।

तदेव कारणमुपदर्शयति—

सुत्तनिवातो तणेसुं, देसे गिलाणे य उत्तमट्ठे य।
चिक्खल्लपाणहरिए, फलगाणि वि कारणे जाते ॥ १४ ॥

सूत्रस्य निपातो निपतनमवकाश इति भावः। देशे—देशविशेषे तथा ग्लाने उत्तमार्थे च तथा चिक्खल्ले—कर्दमे प्राणजाते—भूमौ संसक्ते तथा हरितकाये एवंरूपे कारणे जाते सति फलकान्यपि गृह्यन्ते। फलकरूपोऽप्यपरिशाटिः संस्तारको गृह्यते इति गाथासंक्षेपार्थः।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतस्तृणेषु 'दोसा' इत्यस्य व्याख्यामाह—

असिवादिकारणगता, उवही कुच्छण अजीरणभया वा ।
अझुसिरमसंधिऽबीए, एक्कमुहे भंगसोलसगं ॥ १५ ॥

अशिवादिभिः कारणैस्तत्र प्रदेशे गता ये वर्षारात्रे पानीयेन प्लाव्यन्ते यथा सिन्धुविषये । अथवा—तत्र देशे स्वभावतः यतः प्रखरा भूमिस्ततो रात्रौ शीतलवातसंपर्कतोऽवश्यायः पततो वा जलप्लाविते च सा भूमिरुपजायते । अथवा—आसन्नीभूतेन पानीयेन तमवकाशमप्राप्नुवताऽपि भूमिः स्विद्यति । तत्रोपधेः कोथनं मा भूत् वा मा-अजीर्णेन ग्लान्यमित्युपधिकोथनभयादजीर्णकभयाद्वा तृणानि गृह्णन्ति साधवस्तानि च अझुषिराणि असंधीनि अबीजानि च । एतान्येकमुखानि क्रियन्ते । यत्र च अझुषिरे असंधौ अबीजे एकमुखरूपेषु चतुर्षु पदेषु भङ्गषोडशकम्—षोडशभङ्गाः ।

IIII	ISII	SIII	SSII
IIIS	ISIS	SIIS	SSIS
IISI	ISSI	SISI	SSSI
IISS	ISSS	SISS	SSSS

तत्राऽझुषिरादिव्याख्यानार्थमाह—

कुसमादि अझुसिराई, असंधऽबीयाइ एक्कउ मुहाइं ।
देसीपोरपमाणा, पडिलेहा तिन्नि वेहासं ॥ १६ ॥

कुशादीनि—कुश-वच्चकप्रभृतीनि तृणानि अझुषिराणि-असंधीनि अबीजानि—बीजातीतानि भवन्ति तानि एकमुखानि कर्तव्यानि । तत्र भङ्गषोडशकमध्ये यत्र भङ्गे झुषिराणि तत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, बीजेषु प्रत्येकेषु पञ्चरात्रिन्दिवानि लघुकानि, अनन्तकायिकेषु गुरुकाणि, शेषेषु भङ्गेषु मासलघु, प्रथमे भङ्गे गृह्णन्तः शुद्धाः । 'देसीपोरे' त्यादि देशीत्यङ्गुष्ठोऽभिधीयते, तस्य यत्पर्व तत्प्रमाणानि जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां च तृणानि भवन्ति । इयमत्र भावना-अङ्गुष्ठस्य यत्पर्व तत्राङ्गुल्यग्राणि स्थापयित्वा यावद्भिस्तृणैर्मुष्टिरापूर्यते तावन्ति मुष्टिप्रमाणानि जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां च तृणानि भवन्ति, तेषां च तृणानां प्रत्युपेक्षास्तिस्रः । तद्यथा-प्रभाते, मध्याह्ने, अपराह्णे च । यदा च भिक्षादौ गच्छन्ति तदा विहायसि कुर्वन्ति ।

साम्प्रतमेतदेव किंचिद् व्याचिख्यासुराह—

अंगुट्ठपोरमेत्ता, जिणाण थेराण होंति संमासो ।
भूमीएँ विरलेउं, अवणे तु पमज्जए भूमिं ॥ १७ ॥

अङ्गुष्ठपर्वमात्राणि-अङ्गुष्ठपर्वपरिमितमुष्टिप्रमाणानि जिनानां—निजकल्पिकानां स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां भवन्ति, तैश्च तृणैः संस्तारक आस्तीर्यमाणस्तावद्भिर्भवति यावत्सण्डासः, (संदंशकः) तानि च भूमौ विरल्य-शयनार्थं विरलीकृत्य भूमिं प्रमार्जयति ।

सम्प्रति 'गेलन्ने उत्तिमट्ठे य' इति व्याख्यानार्थमाह—

गेलन्ने उत्तिमट्ठे, उस्सग्गे तु वत्थसंथारो ।
असतीएँ अझुसिराई, खरा सतीए उ झुसिरा वि ॥ १८ ॥

यो नाम ग्लानो यो वा प्रतिपन्नोत्तमार्थः-कृतानशनप्रत्याख्यानः तस्मिन् द्वयेऽपि संस्तारः उत्सर्गतो वस्त्ररूपः क्रियते तस्य कोमलतया समाधिसद्भावात् । असति-अविद्यमाने वस्त्ररूपे संस्तारके अझुषिराणि कुशवच्चकप्रभृतीनि मृग्यन्ते । अथ तानि खराणि, यदि वा-न सन्ति तदा झुषिराण्यपि शाल्यादिपलालमयान्यानेतव्यानि ।

तद्दिवसं मलियाइं, अपरिमिय सयं तुयट्टजयणाए ।
उभयट्ठ उट्ठिए उ, चंकमणाविजकज्जे वा ॥ १९ ॥

तद्दिवसे-प्रतिदिवसं मलितानि-तृणान्युत्सार्यन्ते अन्यानि च समानीयन्ते, तानि वा परिमितानि गृह्यन्ते, यथा समाधिर्भवति तथा सकृत्-एकवारं तुयट्टानि-प्रस्तारितानि तिष्ठन्ति तत्र यतनया करणम् । उभयं नाम-उच्चारः प्रस्रवणं च तदर्थमुत्थिते ग्लाने उत्तमार्थे वा अन्यो निषीदति । किं कारणमिति चेत्प्राणिदयार्थम्, अन्यथा शुषिरभावतस्तत्रागन्तुकाः प्राणास्तृणान्युपलीयेरन् स तावन्निषीदति यावत्स तत्र प्रत्यागच्छति । एवं चंक्रमणार्थमभ्युत्थिते, प्रवातार्थं वा बहिर्निर्गते, वैद्यकार्ये वा बहिर्नीते यावत्स प्रत्यानीयते तावदन्यो निषीदतिः तस्मिन्नागते स उत्तिष्ठति । अथवा-स गुरूणामपि पूज्य इति तस्मिन् पूर्वोक्तकारणैरुत्थिते तत्रान्यस्य निषदनं न कल्पते ततस्तेषां तृणानामुपरि हस्तः कर्त्तव्यः ।

एतदेवाह—

अन्नो निसिज्जइ तहिं, पाणिगदट्ठाए तत्थ हत्थो वा ।
निक्कारणमगिलाणे, दोसा ते चेव य विकप्पा ॥ २० ॥

अन्यस्तत्र संस्तारके प्राणिदयार्थं निषीदति, हस्तो वा तत्र क्रियते । अत्र भावना प्रागेव कृता । एतैः कारणैर्यथोक्तरूपः संस्तारक ऋतुबद्धे काले । निष्कारणम् देशादिकारणमन्तरेण अग्लाने अग्लानस्य तृणमयसंस्तारकग्रहणे त एव पूर्वोक्ता दोषाः; विकल्पो, विकल्पदोषश्च । विकल्पग्रहणेन विकल्प-प्रकल्पावपि सूचितौ ।

तेषां व्याख्यानमाह—

अत्थरणवज्जितो उ, कप्पो पकप्पो उ होति पट्टदुगं ।
तिप्पभिई तु विकप्पो, अकारणे चेव तणभोगो ॥ २१ ॥

आस्तरणवर्जितः—कल्पः । किमुक्तं भवति—यद् जिनकल्पिका अनवस्तृते राज्यावुत्कुटुकास्तिष्ठन्ति एष कल्प इत्यभिधीयते । तत्पुनः पट्टद्विकं भवति; संस्तारोत्तरपट्टयोरुपरि यत्सुप्यते इत्यर्थः; एष भवति प्रकल्पः । यानि पुनस्त्रिप्रभृतीनि संस्तारके प्रस्तार्यन्ते एष विकल्पः । यश्च अकारणे कारणमन्तरेण तृणानां भोगः क्रियते एषोऽपि विकल्पः ।

अथवा अन्यथा कल्प-प्रकल्पव्याख्यानमाह—

अहवा अझुसिरगहणे,कप्पो पकप्पो उ कज्जे झुसिरे वि ।
झुसिरे य अझुसिरे वा,होइ विकप्पो अकज्जम्मि ॥ २२ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शने यत्कारणे समापतिते अझुषिराणि तृणानि गृह्णाति एष कल्पः यत्पुनः कार्ये समापतिते झुषिराण्यपि तृणानि गृह्णाति एष प्रकल्पः । यत्पुनः अकार्ये झुषिराणि अझुषिराणि वा गृह्णाति एष भवति विकल्पः । एवं तावत्तृणानामृतुबद्धे काले कारणे गृहीतानां यतनोक्ता ।

सम्प्रति कारणैरेव ऋतुबद्धे काले फलकरूपस्य संस्तारकस्य ग्रहणं, यतनां चाऽऽह—

जह कारणे तणाइं, उउबद्धम्मि उ हवंति गहियाइं।
तह फलगाणि वि गेण्हे,चिक्खल्लादीहिँ कजेहिं ॥२३॥

यथा कारणे-देशादिलक्षणे ऋतुबद्धे काले तृणानि गृहीतानि भवन्ति, तथा ऋतुबद्धे एव काले चिक्खल्लादिभिः कार्यैरादिशब्दात्प्राणसंसक्तिर्हरितकायपरिग्रहः फलकान्यपि गृह्णाति।

तत्र यतनामाह—

अझुसिरमविद्धमफुडिय, अगरुयअणिसट्ठवीणगहणेणं।
आयासंजमेँ गुरुगा, सेसाणं संजमे दोसा ॥ २४ ॥

अझुषिरो झुषिररहितोऽविद्धो-वेधरहितोऽस्फुटितोऽराजितोऽगुरुको-गुरुभाररहितोऽनिसृष्टः—प्रातिहारिकः एतेषां च पञ्चानां पदानां द्वात्रिंशद्भङ्गाः। ते च प्रागिव प्रस्तारतः स्वयं ज्ञातव्याः। अत्र यः प्रथमभङ्गः सोऽनुज्ञातस्तत्र दोषाभावात्, अयं लघुकः शेषदोषविनिर्मुक्तश्च। ततो यथा वीणालघुकत्वात् दक्षिणहस्तेन मुखं—विवक्षितं स्थानं नीयते एवमेषोऽपि। तथा चाह—वीणाग्रहणेन यत्नतः तत्र वा नीयते इति वाक्यशेषः। शेषा एकत्रिंशत् भङ्गा नानुज्ञाताः। तत्र गुरुके आत्मविराधनाप्रत्ययं च प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम्। संयमविराधना पुनरेवं भवति। गुरुके हस्तात्पतिते एकेन्द्रियादीनामुपघातोऽत्र स्वस्थानप्रायश्चित्तं शेषेषु संयमदोषा—संयमविराधना। ततस्तत्र प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः।

अझुसिरमादिपएहिं, जा अणिसट्ठं तु पंचिमा भयणा।
अह संथडपासुड्डे, विपजए होंति चउलहुगा ॥ २५ ॥

अझुषिरादिभिः पदैरारभ्य यावदनिसृष्टमिति पञ्चमं पदं तेषु पञ्चसु पदेसु प्रथमभङ्गरूपेषु इयं—वक्ष्यमाणा भजना-विकल्पना। तामेवाह—'अह संथड' इत्यादि शय्यातरेण य उपाश्रयो दत्तस्तस्मिन् यो यथाऽवस्तृतः प्रथमभङ्गरूपः संस्तारकः स ग्रहीतव्यः, तदभावे पार्श्वेन कृतस्तस्याप्यभावे ऊर्द्धकृतः, एवं क्रमेण यतनया ग्रहणं कर्त्तव्यम्। यदि पुनर्विपर्यासेन गृह्णाति तदा विपर्यस्ते गृह्यमाणे प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः।

अंतोवस्सय बाहिं, निवेसना वाडिसाहिए गामे।
खेत्तंतोँ अन्नगामे, खेत्तबहिं वा अवोच्चत्थं ॥ २६ ॥

एवमन्तरुपाश्रयस्य यदि संस्तारकं फलकरूपं न लभते तदा बहिरुपाश्रयस्य तथैव ग्रहीतव्यः, तथाऽप्यलाभे, नेनैव क्रमेण निषदनादानेतव्यः, तत्राप्यसति वाटकात्, तत्राप्यलाभे साहीतः, तत्राप्यसति दूरादपि ग्राममध्यादानेतव्यो, ग्राममध्येऽप्यसति क्षेत्रान्तस्तत्क्षेत्रमध्यभागात् अन्यग्रामादानेतव्यः, तत्राप्यसति क्षेत्राद्बहिष्टोऽप्यानेयः। एवमविपर्यस्तमानयनं कर्त्तव्यम्। यदि पुनः सति लाभे विपर्यस्तमानयति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः।

सम्प्रत्यानयनयतनामाह—

सुत्तं च अत्थं च दुवे वि काउं,
भिक्खं अडंतो उ दुए वि एसे।
लाभे सहूए वि दुए वि घेत्तुं,
लाभासती एगदुवे व हावे ॥ २७ ॥

सूत्रं च अर्थं च द्वावपि कृत्वा भिक्षामटन् द्वावप्येषयेत्—गवेषयेत्। तद्यथा—भिक्षां संस्तारकं च तत्र लाभे सति समर्थो द्वावपि गृहीत्वा प्रत्यागच्छति, लाभेऽसति भिक्षां गतस्य संस्तारकाभावे एक सूत्रमर्थं वा, यदि वा-द्वावपि हापयति संस्तारकगवेषणेन।

दुल्लभो सेज्जसंथारो, उदुबंद्धम्मि कारणे।
मग्गणम्मि विही एसो, भणितो खेत्तकालतो ॥ २८ ॥

ऋतुबद्धे काले कारणे समापतिते दुर्लभे शय्यासंस्तारके यन्मार्गणं तत्र क्षेत्रतः कालतश्च विधिरेष भणितः, अनेन विधिना नान्यथेति।

वर्षासु संस्तारग्रहणम्—

उउबद्धेँ कारणम्मि, अगेण्हणे लहुगगुरुगवासासु।
उउबद्धे जं भणियं, तं चेव य सेसयं वोच्छं ॥ २९ ॥

ऋतुबद्धे काले कारणे सति यदि संस्तारकं न गृह्णाति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, वर्षासु पुनरवश्यं ग्रहीतव्यः संस्तारकस्तत्र सूत्रस्याग्रहणे चत्वारो गुरुकाः। तथा या ऋतुबद्धे काले यतना भणिता गवेषणादौ सा वर्षास्वपि द्रष्टव्या शेष वक्ष्यामि।

प्रतिज्ञातमेव करोति—

वासासु अपरिसाडी, संथारो सो अवस्स घेत्तव्वो।
मणिकुट्टिमभूमिए वि,तमगेण्हणेँ चउगुरू आणा॥३०॥

वर्षासु यदि मणिकुट्टिमायां भूमौ वसन्ति तथापि संस्तारकोऽपरिशाटिः फलकरूपोऽवश्यं ग्रहीतव्यः, तमगृह्णति प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, तथा आज्ञा उपलक्षणमेतदनवस्थादयश्च दोषाः।

किं कारणमत आह—

पाणा सीयल कुंथू, उप्पायगदीहगोम्हिसिसुनागे।
पणए य उवहिकुच्छण,मलउदकवहो अजिणादी ॥३१॥

कालस्य शीतलतया भूमौ प्राणाः सम्मूर्छन्ति। के ते इत्याह-कुन्थवः प्रतीता, उत्पादका नाम-ये भूमिं भित्त्वा समुत्तिष्ठन्ति दीर्घाः-सर्पास्तेभ्य आत्मविराधना। गोम्मी नाम कर्णशृगाली शिशुनागः-अलसः तथा शीतलायां भूमौ पनकः संजायते। उपधावपि पनकः संमूर्छति। तथा उपधेः शीतलभूमिस्पर्शतः कोथनसंभवः। तथा स चेह धूलिलगनं मलसंभवः, ततो हिण्डमानस्य वर्षे पतति उदकवधः-अप्कायविराधना। तथा उपधेर्मलिनत्वेनारतिसम्भवे निद्राया अलाभतोऽजीर्णत्वसंभवः। आदिग्रहणात्-ततो ग्लानत्वं तदनन्तरं चिकित्साकरणेत्यादिपरिग्रहः।

तम्हा खलु घेत्तव्वो, तत्थ इमे पंच वण्णिया भेया।
गहणे य अणुण्णवणे, एगंगियअकुयपाउग्गे ॥३२॥

यस्मादेतेषां तस्मादवश्यं फलकरूपः संस्तारको ग्रहीत-

व्यः, तत्र च ग्रहणे इमे—वक्ष्यमाणाः पञ्च वर्णिता भेदाः । तानेवाह-ग्रहणे अनुज्ञापनायामकाङ्क्षिके अकुच प्रायोग्ये च ।

तत्र प्रथमतो ग्रहणद्वारमाह—

गहणं च जाणएणं, सज्जाकप्पो उ जेण समहीतो ।
उस्सग्गववाएहिं, सो गहणे कप्पिओ होइ ॥२३॥

येन समधीत.—सम्यगधीतः शय्याकल्प. शय्याग्रहणविधिः तेन जानता ग्रहणं संस्तारकस्य कर्त्तव्यम् । यतः स उत्सर्गापवादाभ्यां ग्रहणे कल्पिको योग्यो भवति । गतं ग्रहणद्वारम् ।

इदानीमनुज्ञापने या यतना तामाह—

अणुसवणाएँ जयणा, गहिते जयणा य होति कायव्वा ।
अणुसवणाएँ लद्धे, बेंति पडिहारियं एयं ॥२४॥

अनुज्ञापनायां यतना-गृहीते च यतना कर्त्तव्या । तत्रानुज्ञायामियम्-लब्धे संस्तारके ब्रुवते, एतं संस्तारकं प्रातिहारिकं ग्रहीष्यामो यावत्प्रयोजनं तावद्धरिष्यामः पश्चात्समर्पयिष्याम इति ।

कालं च ठवेइ तहिं, बेइ य परिसाडिवज्जमप्पहिमो ।
ऽणुसवणे जयणा एसा, गहिय जयणा इमा होति ॥२५॥

यदा संस्तारको लब्धो भवति तदा तत्र कालं स्थापयति एतावन्तं कालं धरिष्यामः, तथा ब्रूते—एष संस्तारको जराजीर्णतया परिशाटिरूपस्तमेनं वयं ग्रहीष्यामः । तत्र निर्व्याघातेनैतावता कालेन यत्परिशटति तन्मुक्त्वा शेषमर्पयिष्यामः । एवं यदि प्रतिपद्यते तदा गृह्यते, अथ न प्रतिपद्यते तदा न ग्रहीतव्यः; किं त्वन्यो याच्यते । अथान्यो याच्यमानो न लभ्यते तदा स एव प्रतिगृह्यते केवलं परिशाटौ यतना विधेया । एषा अनुज्ञापने यतना । गृहीते यतना इयं वक्ष्यमाणा भवति ।

तामेवाह—

कीसं पुण वेयव्वो, बेति ममं जा हि तुं भणे सुन्नो ।
अमुगस्स सो वि सुन्नो, ताहे घरम्मि ठवेज्जाहि ॥२६॥
कहि एत्थ चेव ठाणे, पासे उवरिं व तस्स पुंजस्स ।
अहवा तत्थेव भओ, ते वि हु नीयल्लगा अम्हं ॥२७॥

गृहीते संस्तारके पुनः पृच्छति—कार्यसमाप्तौ कस्य पुनरर्पयितव्य एष संस्तारकः ? एवमुक्ते स यदि ब्रूते ममैव समर्पयितव्यः इति, तदा वक्तव्यं यदा त्वं भवति शून्यः । किमुक्तं भवति—यदा यूयं न दृश्यध्वे तदा कस्य समर्पणीयः ? एवमुक्ते स ब्रूयादमुकस्य । ततो भूयोऽपि वक्तव्यम्, सोऽपि यदा शून्यो भवति न दृश्यते इत्यर्थः, तदा कस्मै समर्पणीयः ? । अथ ब्रूयादत्रैव गृहे स्थापयेत् ततः पुनरपि पृच्छेत् कतरस्मिन्नवकाशे स्थापनीयः ?, एवमुक्ते यदि स ब्रूयात् यतोऽवकाशात् गृहीतोऽत्रैव स्थाने स्थापयेत्, यदि वा—वदेत् अत्रैव स्थाने कुत्र प्रदेशे, अथवा-यतोऽवकाशात् गृहीतस्तस्य पार्श्वे, अथवा-अस्य पुञ्जस्योपरि स्थापयेत् । यद्वा-यत्र यूयं नयथ तत्रैव तिष्ठतु, यतो यस्योपाश्रयं यूयं वसथ सोऽपि हु-निश्चितम्-अस्माकं निजकः । किं बहुना यत्र वदति तत्र नीत्वा स्थापयितव्यः ।

एसा गहिए जयणा, एत्तो गेण्हंतए उ वुच्छामि ।
एगो च्चिय गच्छे पुण, संघाडो गेण्हति गाहितो ॥३८॥

एषा-अनन्तरोदिता गृहीते यतना, अत ऊर्ध्वं गृह्णति यतना वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव करोति—गच्छे पुनरेक एव संघाट. आभिग्राहिक. संस्तारकं गृह्णाति, न शेषोऽन्यथा व्यवस्थापने ।

आभिग्गहियस्स ऽसती, वीसुं गहणं पमिच्छिउं सव्वे ।
दाऊण तिन्नि गुरुणो, गिण्हंति सेस जहावुड्ढं ॥३९॥

आभिग्राहिकस्याभावे विष्वक्—प्रत्येकं संघाटकानां ग्रहणं प्रवर्त्तते । इयमत्र भावना—एकैकः संघाटकः प्रत्येकमेकैकं संस्तारकं मार्गयति, अभ्यधिकाश्चयः संस्तारका आचार्यस्य योग्या मृग्यन्ते । तथापि सैव मार्गणे अनुज्ञापने गृहीते च यतना यावत्कार्यसमाप्तौ च स्थापयितव्य इति । एवं विष्वक् ग्रहणे सर्वान् संस्तारकान्प्रतीच्छ्य-प्रतिगृह्य त्रीन् संस्तारकान् गुरोर्दत्त्वा शेषानन्यान् यथावृद्धं गृह्णन्ति । इयमत्र सामाचारी—आभिग्राहिकसंघाटकेन प्रत्येकं प्रत्येकं संघाटकैरानीतानां वाऽऽनीतानां वा मध्यादाचार्यस्योत्कृष्टान् त्रीन् संस्तारकान् प्रवर्त्तको दत्त्वा शेषाणां रत्नाधिकतया संस्तारकान् भाजयन्ति तानपि तथैव गृह्णन्ति ।

णाणाण उ णाणत्ते, सगणेयरभिग्गहीण अन्नगणे ।
दिट्ठाभासणलद्धे, सन्नाउद्दे पभू चेव ॥ ४० ॥

अनेकानां स्वगणेतराभिग्राहिकाणां यन्नानात्वं—प्रतिविशेषो यथाऽन्यगणेन सह स्वगणसाधूनां समुदायेन संस्तारकान् मार्गयतामासन्नदृष्टद्वारनानात्वं तत् वदेत् । तत्र-पञ्च द्वाराणि, तद्यथा—दृष्टद्वारमवभाषणं नाम-याचनं तत् द्वारं, लब्धद्वारमवभाषणं-मानयाचनं तद्द्वारं, प्रभुद्वारं च ।

दिट्ठादिएसु एत्थं एक्केक्क होंतिमे उ छब्भेया ।
दट्ठूण अहाभाव-ण वावि सोउं च तस्सेव ॥ ४१ ॥
विप्परिणामणकहणा, वोच्छिन्ने चेव तिपडिसिद्धे य ।
एएसिं तु विसेसं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ४२ ॥

अत्र एषु दृष्टादिकेषु द्वारेषु मध्ये एकैकस्मिन् द्वारे इमे-वक्ष्यमाणाः षड्भेदा भवन्ति । तद्यथा—दृष्टेति द्वारं, यथा-भावेनेति द्वारं, तस्य वा वचनतः श्रुतेति द्वारं, विपरिणामनद्वारं, कथनद्वारं व्यवच्छिन्नद्वारं च । एतेषां तु द्वाराणां यथानुपूर्व्या क्रमेण विशेषं वक्ष्यामि । यदपि च दृष्टादिषु द्वारनानात्वं तदपि यथावसरं वक्ष्यते ।

संथारं देहंतं, असहीणपभुं तु पासिओ पढमो ।
ताहे परियरिऊणं, ओभासिय लब्भमाणेति ॥ ४३ ॥

मानसंस्तारकं-फलकरूपं पट्टरूपं वा देहान्तं-देहप्रमाणम्, अस्वाधीनप्रभुम्—न विद्यते स्वाधीनस्तत्कालप्रत्यासन्नः प्रभुर्यस्य स तथा, तमस्वाधीनप्रभुं दृष्ट्वा कमपि पृच्छति, कस्यैष संस्तारकः ?, स प्राह-अमुकस्य, परमिदानीमत्र स न तिष्ठति । ततः संघाटकश्चिन्तयति—यदा संस्तारकस्वामी समागमिष्यति तदा याचिष्ये, इति विचिन्त्य प्रसरतिप्रतिनिवर्त्तते वसतावागच्छतीत्यर्थः । ततः प्रतिनिवृत्य क-

दा अन्यदा अवभाषिते याचिते संस्तारकं लब्धं वसतिमानयति।

अत्रैवापान्तराले वक्तव्यशेषमाह--

संथारो दिट्ठो न य,तस्स पभू लघुगो अकहणे गुरूणं।
कहिए व अकहिए वा,अएणेण वि आणितो तस्स ॥४४॥

यदा संस्तारकं--प्रेक्ष्य तस्य स्वामिनमदृष्ट्वा वसतौ प्रत्यागतस्तदा तेन गुरूणामाचार्याणां कथनीयम्--यथा दृष्टः संस्तारको न च तस्य संस्तारकस्य यः प्रभुः स उपलब्ध इति। एवं चेन्नालोचयति तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः। तथा कथिते अकथिते वा गुरूणां यद्यन्येन संघाटकेनामुकस्य गृहे संस्तारकोऽमुकेन संघाटकेन दृष्टः परं स्वामी नोपलब्ध इति न याचितस्तस्माद्वयं याचित्वा नयाम इति विचिन्त्य तत्र गत्वा स्वामिनमनुज्ञाप्य आनीतस्तथापि येन पूर्वं दृष्टस्तस्याऽऽभवति न पाश्चात्यसंघाटस्य। तदेवं 'दट्ठूणेति' व्याख्यातम्।

इदानीं यथाभावेनेति व्याख्यानयति--

बितिओ उ अन्नदिट्ठं, अहभावेणं तु लद्धमाणेति।
पुरिमस्सेव उ स खलु, केई साहारणं बेंति ॥४५॥

प्रथमसंघाटके संस्तारकं दृष्ट्वा स्वामिनमनुपलभ्य याचित्वैव वसतौ प्रत्यागते द्वितीयः संघाटकोऽशठभावोऽन्येन पूर्वं दृष्ट इत्यजानानो यथाभावे तमन्यदृष्टं संस्तारकं स्वामिनमनुज्ञाप्य लब्ध्वा समानयति स कस्याऽऽभवतीति चेदत आह-स खलु नियमात्पूर्वस्य संघाटकस्य येन पूर्वं दृष्टो, न पाश्चात्यस्य येन लब्धः समानीतः, किं तु उभयोरपि संघटयोराभवनमधिकृत्य साधारणं ब्रुवते। गतं यथाभावेनेति द्वारम्।

इदानीं तस्यैव वचनतः श्रुत्वेति द्वारव्यानार्थमाह--

तइओ उ गुरुसगासे, विगडिज्जंतं सुणेतु संथारं।
अमुगत्थ मए दिट्ठो, हिंडंतो वऽसासीसंतं ॥ ४६ ॥

तृतीयः संघाटकः प्रथमेन संघाटकेन क्वापि संस्तारकं दृष्ट्वा स्वामिनमनुपलभ्य वसतौ प्रत्यागतेन गुरुसकाशे-आचार्यस्य समीपे दृष्टो मया संस्तारकः परं स्वामी न दृष्टस्तन आगतं स न याचिष्ये इति, संस्तारकं विद्यमानमालोच्यमानं श्रुत्वा, यदिवा-भिक्षां हिण्डमानोऽन्यस्य संघाटकस्य शास्ति-कथयति यथा अमुकत्र मया दृष्टः परं स्वामी नास्ति इति न याचितः स्वामिन्यागते याचिष्यामि एवं शिष्यमाणं श्रुत्वा--

गंतूण तहिं जायइ, लद्धम्मी बेति अम्ह एस विही।
अन्नदिट्ठो न कप्पइ, दिट्ठो एसो उ अमुगेणं ॥ ४७ ॥
मा दिज्जसि तस्सेयं, पडिसिद्धंतम्मि एस मज्झं तु।
अन्नो धम्मकहाए, आउट्टेऊण तं पुव्वं ॥ ४८ ॥
संथारगदाणफला-दिलोभियं बेति देहि संथारं।
अमुगं तिन्नि य वारो, पडिसेहेऊण तं मज्झं ॥ ४६ ॥

गत्वा तत्र संस्तारकस्वामिनं संस्तारकं याचते, याचित्वा लब्धे तं परिणामयति। यथा एषोऽस्माकं विधिराचारो योऽन्येन दृष्टो दृष्ट्वा च संस्तारकस्वामिनं याचिष्ये इत्यध्यवसितः सोऽन्यस्य न कल्पते एष च संस्तारकोऽन्येन दृष्टस्ततस्त्वं मम प्रियतया तस्य याच्यमानस्य संस्तारकममुं दद्याः, ततस्तस्मिन् प्रतिषिद्धे एष मम भविष्यति। अत्रेयमाभवनचिन्ता यदि विपरिणामकरणे लब्धस्ततस्तस्य नाऽऽभवति किं तु पूर्वस्यैव संघाटस्य। अथवा-द्वितीयो विपरिणामनप्रकारस्तमाह-गुरुसकाशे कथ्यमानमन्यस्य वा संघाटस्य शिष्यमाणं संस्तारकं श्रुत्वाऽन्यः संघाटकस्तत्र गत्वा संस्तारकस्वामिनं पूर्वकथया धर्मकथाकथनेनावृत्त्यात्मानुकूलं कृत्वा पश्चाद्विपरिणामयति, कथमित्याह-'संथारगदाणे' त्यादि संस्तारकस्वामिनं पूर्वसंस्तारकदानफलादिलाभितं ब्रूते-अमुकं संघाटकं याचमानं त्रीन्वारान्प्रतिषिध्य तदनन्तरं मम संस्तारकं देहि। एवं विपरिणामकरणतो लब्धः स पूर्वस्यैव संघाटकस्याऽऽभवति न पाश्चात्यस्य।

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

एवं विपरिणामिएणं,लभती लहुगा य होंति सगणिचे।
अन्नगणिचे गुरुगा, मायनिमित्तं भवे गुरुगो ॥ ५० ॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण विपरिणामितेन-स्वामिना यदि लभते स्वगणसत्कसाधुस्तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, अन्यगणसत्के चत्वारो गुरुकाः। तथा स्वगणसत्को वा अन्यगणसत्को वा विपरिणम्य लब्ध्वा यदि पृष्टः सन् विपरिणामनमपलपति तदा मायानिमित्तो--मायाप्रत्ययो भवत्यधिको गुरुको मासः।

सम्प्रति व्यवच्छिन्नद्वारमाह--

अह पुण जेणं दिट्ठो, अन्नो लद्धो उ तेण संथारो।
छिन्नो तदुवरि भावो, ताहे जो लभति तस्सेव ॥५१॥

अथ पुनर्येन संघाटकेन दृष्टः संस्तारकस्तेनान्यो लब्धः संस्तारकस्तस्य पूर्वदृष्टस्योपरि भावोऽध्यवसायश्छिन्नो-व्यवच्छिन्नस्ततो यः पश्चात् लभते तस्यैव स आभवति नेतरस्य। गतं व्यवच्छिन्नद्वारम्।

अधुना त्रिप्रतिषिद्धद्वारमाह--

अहवा वि तिन्नि वारा,उ मग्गितो न वि य तेण लद्धो उ।
भावे छिन्नमछिन्ने, अन्नो जो हवइ तस्सेव ॥ ५२ ॥

अथवा येन दृष्टस्तेन याचितःपरं न लब्धो द्वितीयमपि वारं याचितो न लब्धस्तृतीयमपि वारं न लब्धस्तत एवं त्रीन् वारान् याचितो न च तेन लब्धस्ततस्तस्योपरि यदि तस्य संघाटकस्य भावो व्यवच्छिन्नो, यदिवा-न व्यवच्छिन्नस्तथा योऽन्यो लभते तस्याऽऽभवति न पूर्वसंघाटकस्य। तदेवं षड्भिर्द्वारैः समाप्तं प्रथमं दृष्टद्वारम्।

अधुनाऽवभाषितद्वारमाह--

एवं ता दिट्ठम्मी, ओभासितके वि होंति छच्चेव।
सोउं अहभावेण व, विप्परिणामे य धम्मकहा ॥५३॥
वोच्छिन्नम्मि व भावे, अन्नो वऽन्नस्स जस्स देज्जाहि।
एए खलु छब्भेया, ओहासणे होंति बोद्धव्वा ॥५४॥

एवमुक्तेन प्रकारेण दृष्टे-दृष्टद्वारे षड् भेदाः प्रकाशिता एव मवभाषितेऽपि षड् भेदा भवन्ति—ज्ञातव्याः । तद्यथा--प्रथमं श्रुत्वेति द्वारं, द्वितीयं यथाभावेनेति द्वारं, तृतीयं विपरिणामद्वारं, चतुर्थं धर्मकथाद्वारं, पञ्चमं व्यवच्छिन्नद्वारं, षष्ठमन्यो वा तस्येति द्वारम् । तत्र एते खलु षड् भेदा अवभाषणे भवन्ति-वोद्धव्याः ।

प्रथमद्वारव्याख्यानार्थमाह—

ओभासिते अलद्धे, अव्वोच्छिन्ने य तस्स भावे उ ।
सोउं अन्नो भासइ, लद्धोऽन्नो तप्पुरिल्लस्स ॥ ५५ ॥

संघाटकेन भिक्षामटता संस्तारकस्वामी च संस्तारकं याचितः परं न लब्धः,अथ च तस्य-संघाटकस्य संस्तारकोपरि भावोऽद्यापि न च व्यवच्छिद्यते तेन च संघाटकेन गुरुसमीपमागत्यालोचितो यथा अमुकस्य गृहे संस्तारको दृष्टः याचितश्च परं न लब्धः द्वितीयं वारं याचिष्यते एवमवभाषिते अलब्धे अव्यवच्छिन्ने च तस्य संस्तारकस्योपरि भावे विकटनं श्रुत्वा अन्यः संघाटकस्तत्र गत्वा याचते लभते, च, स लब्धो नीतः सन् कस्याऽऽभवतीत्यत आह—पूर्वस्य । येन पूर्वमवभाषितोऽपि न लब्धस्तस्याऽऽभवति, तद्विषयभावाव्यवच्छेदान्नेतरस्य ।

सेसाणि जहा दिट्ठे, अह भावादीणि जाव वोच्छिन्ने ।
दाराइं जोएज्जा, छट्ठे सेसं तु वुच्छामि ॥ ५६ ॥

शेषाणि यथा भावादीनि चत्वारि द्वाराणि यावद् व्यवच्छिन्नद्वारम्, यथा दृष्टे—दृष्टद्वारे पूर्वं भावितानि तथा योजयेत् । तद्यथा—एकेन संघाटेन भिक्षामटता क्वापि संस्तारको दृष्टो याचितश्च परं न लब्धः, द्वितीयः संघाटको यथाभावेन तत्र गत्वा तं संस्तारकमानयति स पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति, न येनानीतस्तस्य । अन्ये तु ब्रुवते—द्वयोरपि संघाटकयोराभवनमधिकृत्य साधारणमिति, गतं यथाभावद्वारम् ॥ २ ॥ अधुना विपरिणामद्वारमुच्यते-गुरुसमीपे विकथ्यमानमन्यस्य कथ्यमानं याचितमलब्धं संस्तारकं मह्यं सम्प्रति देहि, अत्रापि पूर्वस्यैव संघाटकस्य स आभवति न येनानीतस्तस्य । गतं विपरिणामद्वारम् ॥ ३ ॥ सम्प्रति धर्मकथाद्वारमुच्यते—अग्रेतनेन संघाटकेन याचिते अलब्धे चान्यसंघाटकस्तत्र गत्वा तं संस्तारकस्वामिनं धर्मकथाकथनेन समाकर्ष्य याचते संस्तारकम्, स तथा लब्ध्वानीतः सन् पूर्वं संघाटकस्याऽऽभवति न येन पश्चादानीतस्तस्येति । गतं धर्मकथाद्वारम् ॥ ४ ॥ अधुना व्यवच्छिन्नभावद्वारमुच्यते-प्रथमसंघाटकेन संस्तारको याचितो न लब्धस्ततस्तद्विषये भावो व्यवच्छिन्नः, गुरुसमीपे च गत्वा तथैवालोचितं यथा अमुकस्य गृहे संस्तारको दृष्टो याचितश्च परं न लब्धः, स तिष्ठतु द्वितीयं वारं न कोऽपि याचिष्यते । एवं व्यवच्छिन्नं भावं ज्ञात्वा योऽन्यसंघाटको याचते, लभते च, स च तस्याऽऽभवति, न पूर्वस्य । तदेवं योजितानि यथाभावादीनि चत्वार्यपि द्वाराणि ॥ ५ ॥ अत ऊर्ध्वमाह—षष्ठे द्वारे अन्यो वाऽन्यस्येति लक्षणे विशेषोऽस्ति तं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव करोति ।

अच्छिन्ने अन्नोऽन्नं, मो वा अन्नं तु जइ मे दज्जाहि ।
कप्पइ जो उ पगाइतो, तेण व अन्नेण व न कप्पइ॥५७॥

येन प्रथमसंघाटकेन संस्तारको दृष्टो याचितश्च न लब्धस्तस्य तद्विषये भावे अच्छिन्ने-अव्यवच्छिन्ने अन्येन संघाटकेन तत्र गत्वा याचिते अन्यो मनुष्योऽन्यसंस्तारकं यदि दद्यात्, यदि वा-स एव संस्तारकस्वामी अन्यं संस्तारकं दद्यात्, तदा 'से'-तस्य कल्पते । यस्तु प्रणयितो—याचितः संस्तारकः स तेन स्वामिना अन्येन वा मनुष्येण दीयमानो न कल्पते । गतमवभाषितद्वारम् ।

अधुना लब्धद्वारमाह—

लद्धद्दारे चेवं, जोए जहसंभवं तु दाराइं ।
जत्तियमेत्ता विसेसा, तं वुच्छामी समासेणं ॥५८॥

लब्धद्वारेऽप्येवमुक्तप्रकारेण श्रुत्वादीनि द्वाराणि यथासंभवं योजयेत् । यावन्मात्रश्च विशेषस्तावन्मात्रं तं विशेषं समासेन वक्ष्ये ।

तत्र प्रथमं । श्रुत्वेति द्वारमधिकृत्य विशेषमाह-

ओभासियम्मि लद्धे, भणंति न तरामि इण्हि नेउं जो ।
अच्छउ नेहामो पुण, कल्लं वा घिच्छिहामो त्ति ॥५९॥

प्रथमसंघाटेन क्वापि संस्तारको दृष्टो याचितो लब्धश्च, तस्मिन् अवभाषिते लब्धे च साधवो भणन्ति—न शक्नुमः संप्रति भिक्षामटन्तः संस्तारकं नेतुम्, ततस्तिष्ठतु पश्चान्नेष्यामः । एतच्च गुरुसमीपे समागत्य तेन संघाटकेनालोचितम्, तच्च श्रुत्वा अन्यो याचते लभते च, स आनीतः सन् पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति ,न येनानीतस्तस्य । अपरः संघाटकोऽग्रतनसंघाटकवृत्तान्तमविदित्वा यथाभावेन गत्वा याचते तेनाप्यानीतः पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति न तस्य । अपरे द्वयोरपि तं साधारणमाचक्षते ।

विपरिणामद्वारं साक्षादाह-

नवरि अन्नो आगतो,तेण वि सो चेव पणयितो तत्थ ।
दिन्नो अन्नस्स तओ,वी(वि)परिणामेइ तह चेव ॥६०॥

प्रथमसंघाटकेन संस्तारके याचिते लब्धे नेतुमशक्यतया तत्रैव मुक्ते नवरि-केवलमन्यः संघाटक आगतस्तेनापि तत्र स एव संस्तारकः प्रणयितो-याचितः । संस्तारकस्वामिनोक्तं दत्तोऽन्यस्य,ततस्तथैव तं विपरिणामयति,यथा सर्वदैवाहं तव प्रियस्ततो मयि सति किमन्यस्मै तव दातुमुचितं तस्माद्यदि स आगच्छति तर्हि तस्य प्रतिषिध्य पश्चान्मम दातव्य इति । एवं यदि विपरिणम्यानीतो भवति ततः पूर्वतमस्याऽऽभवति,नेतरस्य। तदेवमुक्तं विपरिणामद्वारम् ॥ अधुना धर्मकथाद्वारम्-तथैव प्रथमसंघाटकेन संस्तारके याचिते लब्धे नेतुमशक्यतया तत्रैव मुक्ते अन्यसंघाटकस्तत्र समागत्य तं संस्तारकं याचितवान् । ततः संस्तारकस्वामिनोक्तं-दत्तोऽन्यस्मै । ततो धर्मकथाकथनतस्तमावर्ज्य ब्रूते यथा तस्य प्रतिषिध्यायं संस्तारको मह्यं देयः । एवमानीतः पूर्वसंघाटकस्य स आभवति, नेतरस्य । तथा

येन प्रथमसंघाटकेन संस्तारको याचितो लब्धः श्रुतश्च तस्य तद्विषये भावः कुतश्चित्कारणात् व्यवच्छिन्नः, अन्येन वा अशठभावेन याचितो लब्धश्च तस्याऽऽभवति, न प्रथमसंघाटस्य तस्य तद्विषयभावव्यवच्छेदात्। तथा प्रथमसंघाटकेन संस्तारके याचिते लब्धे नेतुमशक्यतया तत्रैव मुक्ते अन्यः संघाटकस्तत्र समागत्य संस्तारकं याचते। तत्र यदि अन्यो मनुष्योऽन्यं संस्तारकं दद्यात्, स वा प्रथमसंघाटकयाचितोऽन्यं तदा स तस्य कल्पते। यः पुनः प्रणयितः स तेनान्येन वा दीयमानो न कल्पते।

तथा च विपरिणामद्वारमुक्त्वा शेषद्वाराणामतिदेशमाह--

अहभावोऽऽलोयणध-म्मकहण वोच्छिन्नमन्नदाराणि।
नेयाणि तहा चेव उ, जहेव उ छट्ठदारम्मि ॥ ६१ ॥

यथाभावद्वारम्, 'आलोयण' त्ति-पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् आलोचनां श्रुत्वेति द्वारं, धर्मकथनद्वारं, व्यवच्छिन्नद्वारमन्यद्वारं चेति पञ्च द्वाराणि यथैवावभाषितद्वारेऽभिहितानि तथैव ज्ञेयानि। षष्ठं तु विपरिणामद्वारं साक्षादुक्तम्। गतं लब्धद्वारम्।

इदानीं संज्ञातिकद्वारमाह—

सण्णायए वि एचिय, दारा नवरं इमं तु नाणत्तं।
आयरिएणाभिहितो, गेण्हह संथारयं अज्ज ! ॥ ६२ ॥
सुद्धदसमीठियाणं, बेति य घेच्छामि तद्दिणं चेव।
नायगिहे परिणातो, मए उ संथारतो भंते ! ॥६३॥

यान्येव श्रुताऽऽदीनि षट् द्वाराणि लब्धद्वाराभिहितानि एतान्येव संज्ञातिकद्वारेऽपि द्रष्टव्यानि; नवरं भावनायां यन्नानात्वं तदिदं वक्ष्यमाणम्। तदेवाऽऽह—'आयरिएणे' त्यादि आचार्येणाभिहितः आर्य ! संस्ताकं गृहाण, एवमुक्तः सन् संज्ञातिकानां गृहमागच्छन् दृष्टः संस्तारको याचितो लब्धश्च। अथवा-संज्ञातिकैरयाचितैरेव स उक्तो गृहाण संस्तारकम्, ततस्तेनोक्तम्-यस्मिन् दिवसे संस्तारके स्वप्तुमारभ्यते तस्मिन् दिवसे नेष्यामः, आचार्यश्च शुद्धदशम्यां तत्र स्थितः स आगत्य शुद्धदशमीस्थितानां गुरूणामन्ते ब्रूते--आलोचयति भदन्त ! मया ज्ञातिगृहे संस्तारकः प्रतिज्ञप्तो निभालितस्तिष्ठति। ततो यत्र दिने संस्तारके स्वप्स्यते तद्दिवसमेव-तस्मिन्नेव दिने ग्रहीष्यामः। एवमालोचितं श्रुत्वा अन्यो याचते लभते च, स आनीतः पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति न येनानीतस्तस्य। गतं श्रुत्वा अपरः संघाटकोऽग्रेतनसंघाटकवृत्तान्तमनवज्ञाय यथाभावेन गत्वा याचते लभते च स तेनानीतः पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति न तस्य। अपरे तु द्वयोरपि संघाटकयोस्तं साधारणमाचक्षते। यथाभावद्वारमपि गतम्।

इदानीं साक्षाद्विपरिणामद्वारमाह—

विपरीणामे तह वि य, अन्नो गंतूण तत्थ नायगिहं।
आसन्नयरो गेण्हइ, मित्तो अण्णो वि मं वोत्तुं ॥६४॥
अन्ने वि तस्स नियगा, देहिह अन्नं च तस्स मम दाउं।
दुल्लभलाभमणा उं-ठियम्मि दाणं हवति सुद्धं ॥६५॥

सन्नायगिहो अन्नो, न गेण्हए तेण असमणुण्णातो।
सति विहवे सत्तीए,सो वि हु न वि तेण निव्विसति ॥६६॥

तेन साधुना मया भदन्त ! ज्ञातगृहे संस्तारकः प्रतिज्ञप्तोऽस्ति ततस्तस्मिन्नेव दिने समानेष्यते, इत्यालोचितं श्रुत्वा अन्य आसन्नतरो मित्ररूपो वा ज्ञातिगृहं गत्वा तत्र तथैव संस्तारकस्वामिनं विपरिणामयति, स चान्यो विपरिणम्य गृह्णाति। इदं वक्ष्यमाणमुक्त्वा तदेवाह-' अन्ने वी ' त्यादि अन्येऽपि च तस्य निजकाः संस्तारकं दास्यन्ति। यदि वा-ममामुं संस्तारकं दत्त्वा तस्यान्यं संस्तारकं दद्याः। अथवा-अस्मादृशे अज्ञाताञ्छवृत्तिजीविनि यद् दुर्लभदानं दीयते तद्भवति शुद्धमिहपरलोकाशंसाविप्रमुक्तत्वात्। तथा स्वज्ञातगृहेऽन्योऽसंज्ञातिकस्तेन संस्तारकस्वामिना असमनुज्ञातो न गृह्णाति। अहं पुनः संज्ञातिकस्ततो-वा शय्यामेकवारमनुज्ञातस्यापि संस्तारकस्य ग्रहणे, तथा सति विभवे, यदि वा-विभवाभावेऽपि स्वशक्त्या सोऽपि संज्ञातिकस्तेनात्मीयेन संज्ञातिकेन विना न निर्विशति उपभुङ्क्ते भक्तपानसंस्तारकादि तस्मान्मम दातव्य एष संस्तारक इति। एवं विपरिणम्यानीतः पूर्वसंघाटस्याऽऽभवति न येनानीतस्तस्य। गतं विपरिणामद्वारम् ॥ अधुना धर्मकथाद्वारमुच्यते—तथैवालोचनामाकर्ण्यान्यः संघाटकस्तत्रागत्य धर्म्मकथामारभते, ततो धर्म्मकथया तमत्यन्तमावर्ज्य तं संस्तारकं याचते; स धर्म्मकथाश्रवणोपरोधतो न निषेद्धुं शक्त इति तस्मै दत्तवान्, सोऽपि पूर्वसघाटस्याऽऽभवति न येनानीतस्तस्य। गतं धर्म्मद्वारम् ॥ संप्रति व्यवच्छिन्नद्वारमाह, भावना-तस्य संज्ञातिकस्य याचितसंस्तारकविषये भावः कुतश्चित्कारणतो व्यवच्छिन्नोऽन्येन च संघाटकेनाभावेव याचित्वा समानीतः। स येनानीतस्तस्याऽऽभवति, न पूर्वसंज्ञातिकस्य। अन्यद्वारभावना त्वियम्-पूर्वप्रकारेण तेन संज्ञातिकेन गुरूणामन्तिके विकटने कृते तत् श्रुत्वा अन्यः संघाटकस्तत्र गत्वा संस्तारकं याचते, तत्रान्यो मनुष्योऽन्यं संस्तारकं यदि ददाति, यदि वा—स एव पूर्वसंघाटकयाचितः संस्तारकस्वामी; परमन्यं संस्तारकं तदा कल्पते। पूर्वं याचितस्त्वनेनान्येन वा दीयमानो न कल्पते।

तथा चाऽऽह—

सेसाणि य दाराणि, तह वि य बुद्धिए भासणीयाइं।
उड्डुदारे वि तहा, नवरं उड्डुम्मि नाणत्तं ॥ ६७ ॥

शेषाण्यपि विपरिणामजानि श्रुत्वादीनि द्वाराणि तथैव प्रागुक्तप्रकारेणैव बुद्ध्या परिभाव्य भापणीयानि तानि च तथैव भाषितानि। गतं संज्ञातिकद्वारम् ॥ इदानीमूर्द्धद्वारमाह—ऊर्द्धद्वारेऽपि तथा पूर्वोक्तप्रकारेण द्वाराणि षडपि श्रुत्वादीनि योजनीयानि नवरमूर्द्धे—ऊर्द्धकारणे नानात्वम्।

तदेव भावयति—

आणेऊण न तिप्पे, वासस्स य आगमं तु नाऊणं।
मा उल्लेज्ज हु छप्पे, ठवेइ अण्णो व मग्गेज्जा ॥ ६८ ॥

संघाटकेन कापि गृहे संस्तारको दृष्टो, याचितो लब्धश्च। आनेतुमपि व्यवसितः परं वर्षस्य आगमम्-आगमनं

त्वा माऽपान्तराले वर्षं पतेदिति कृत्वा नानेतु तीर्णः-क्तः । तया मा वर्षेणात्र प्रस्तारित आर्द्रीक्रियेत । तथा मान्यः संघाटकः समागत्य मार्गयेत्—याचेत इति छन्नदेशे कुड्ये-अवष्टभ्य ऊर्द्धीकृतस्ततो गुरुसमीपे समागत्य प्रकटयति, तच्च श्रुत्वा अन्य उपेत्य-आगत्य याचेत स च नानीतः पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति न येनानीतस्तस्य । गतं [?]त्वा द्वारम् ।

इदानीं यथाभावद्वारं विवक्षुराह—

पुच्छाए नाणत्तं, केणुद्धकयं तु पुच्छियममिट्ठे ।
अन्नासढमाणीयं, पि पुरिल्लो कइ साहारं ॥ ६९ ॥

यथाभावद्वारे पृच्छायां नानात्वं, किं तदिति चेत् ? । उच्यते—अन्यः संघाटकस्तत्र यथाभावेन गतस्तेन ऊर्द्धीकृतं संस्तारकं दृष्ट्वा चिन्तितम्—किं नामैष संयतेन ऊर्द्धीकृत उत गृहस्थेन ?, यथाभावत एवं तेन संशयेन पृष्टः-केनायमूर्द्धीकृत इति?, गृहस्थैश्च न किमपि शिष्टं-कथितम्, ततोऽन्येन संघाटकेनाशठेन संस्तारको याचितो लब्ध-आनीतश्च । तथाऽन्येनाशठेनानीतमपि संस्तारकं पूर्वस्य संघाटकस्याऽऽभवन्तमाचक्षते, केचित् पुनर्द्वयोरपि संघाटकयोः साधारणम् । अथ पृष्टे गृहस्थैराख्याते गृहीतेनोर्द्धीकृत, यथाभावेन याचितो लब्धश्च सोऽप्यानीत. पूर्वसंघाटकस्याऽऽभवति । अपरे तु द्वयोरपि साधारणमाहुः ।

छन्ने उड्ढो व कतो, संथारो जइ वि सो अहाभावा ।
तत्थ वि सामायारी, पुच्छिज्जा इतरहा लहुगो ॥७०॥

यद्यपि संस्तारो यथाभावात्—यथाभावेन गृहस्थैः छन्नप्रदेशे ऊर्द्धीकृतो ज्ञायते चैनस्तथापि तत्रयं सामाचारी-गृहस्थोऽवश्यमुक्तप्रकारेण पृच्छयते, इतरथा-पृच्छाकरणाभावे प्रायश्चित्तं लघुको मासः । गतं यथाभावद्वारम् । विपरिणामेन धर्मकथाव्यवच्छिन्नभावान्यद्वाराणि पूर्ववत् भावनीयानि ।

तथा चाह—

सेसाइं तह चेव य, विपरीणामाइयाइँ दाराइं ।
बुद्धीएँ विभासेज्जा, एत्तो वुच्छं पभूदारं ॥७१॥

शेषाणि—विपरिणामादीनि द्वाराणि बुद्धया यथा प्रागभिहितानि तथैव परिभाव्य विभाषेत-प्रतिपादयेत् । गतमूर्द्धीकृतद्वारम् । अत ऊर्ध्वं प्रभुद्वारं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

पभुदारे वी एवं, नवरं पुण तत्थ होइ अहभावे ।
एगेण पुत्तो जाँइओ, विइएण पिया उ तस्सेव ॥७२॥

प्रभुद्वारेऽपि एवं—पूर्वोक्तप्रकारेण श्रुत्यादीनि षट् द्वाराणि ज्ञेयानि ; नवरं पुनस्तत्र प्रभुद्वारे यथाभावलक्षणे अवान्तरभेदे नानात्वं भवति । एकेन संघाटकेन यथाभावेन पुत्रो याचितः, एकेन तस्यैव पिता, द्वाभ्यामपि दत्तः स कस्याऽऽभवति ? ।

तत आह—

जो पभुतरओ तेसिं, अहवा दोहिँ पि जस्स दिन्नं तु ।
अपभुम्मि लहू आणा, एगतरपदोसतो जं च ॥ ७३ ॥

तयोः पितापुत्रयोर्मध्ये यः प्रभुतरस्तेन यस्य दत्तस्तस्याऽऽभवति । अथ द्वावपि प्रभू ताभ्यामपि संभूय यस्य दत्तस्तस्याऽऽभवति, यस्य तु प्रतिषिद्धस्तस्य नाऽऽभवति । अथाप्रभुणा दत्तं गृह्णाति, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवः, तथा आज्ञादयो दोषाः । यच्च एकतरप्रद्वेषेन आपद्यते प्रायश्चित्तं तदपि तस्य द्रष्टव्यम् । एकतरप्रद्वेषो नाम—यः प्रभुः स संयतस्य—चोपरि प्रद्वेषं यायात्, येन वा अप्रभुणा सता दत्तस्तस्य ।

अहवा दोण्णि वि पहुणो, तेहि साहारणं तु दोण्हं पि ।
विप्परिणामाईणि उ, सेसाणि तहेव भासिज्जा ॥७४॥

अथवा द्वावपि पितापुत्रौ प्रभू, द्वाभ्यामपि च पृथक् पृथक् द्वयोः संघाटकयोरनुज्ञातः, तदा तयोर्द्वयोरपि संघाटकयोः साधारणमाचक्षते संस्तारकम् । तदेवं यथाभावे विशेषो दर्शितः । शेषाणि तु विपरिणामादीनि पञ्चापि द्वाराणि तथैव भावनीयानि यथा प्रागभिहितानि ।

साम्प्रतमुपसंहारमाह—

एसो विही उ भणितो, जहियं संघाडएहिँ मग्गंति ।
संघाडे अलभंता, तहि वंदेण मग्गंति ॥ ७५ ॥

यत्र संघाटकैः प्रत्येकं प्रत्येकं संस्तारका मृग्यन्ते तत्र एष प्रत्येकं प्रत्येकमानीतानां संस्तारकाणामाभवनव्यवहारविषयो विधिरुक्तः, यत्र पुनरेकैकः संघाटको न लभते तदा वृन्दसाध्यानि कार्याणि वृन्देन कर्त्तव्यानीति न्यायात् संघाटकैरलभमानैर्वृन्देन-समुदायेन मार्गयन्ति ।

तत्र विधिमतिदेशेन आह-

वंदेण तह चेव य, गहणुण्णवणाइतो विही एसो ।
नवरं पुण नाणत्तं, अप्पणए होइ णायव्वं ॥ ७६ ॥

वृन्देनापि मार्गणे तथैव तेनैव प्रकारेण ग्रहणे अनुज्ञापनायामादिशब्दादर्पणे च विधिरेष प्रागभिहितो द्रष्टव्यो नवरं पुनरर्पणे भवति नानात्वं ज्ञातव्यम् ।

तदेवाऽऽह—

सव्वे वि दिट्ठरूवे, करेहि पुन्नम्मि अम्ह एगयरो ।
अन्नो वा वाघाए, अप्पाहिति जं भणसि तस्स ॥ ७७ ॥

संस्तारकस्वामिनं प्रति उच्यते-सर्वानप्यस्मान् दृष्टरूपान्-दृष्टमूर्त्तीन् कुरु अस्माकमेकतरः पूर्णे वर्षाकाले संस्तारकं युष्माकमर्पयिष्यति । अथास्माकमेतेषां कश्चनापि व्याघातो भवेत्तदा अन्योऽपि यत्तं भणसि तस्य समर्पयिष्यति ।

एवं ता सग्गामे, असती आणेज्ज अन्नगामातो ।
सुत्तत्थे काऊणं, मग्गइ भिक्खं तु अडमाणो ॥ ७८ ॥

एवमुक्तप्रकारेण तावत्स्वग्रामे संस्तारकानयने विधिरुक्तः, असति-स्वग्रामे संस्तारकस्याभावे अन्यग्रामादपि आनयेत् । कथमित्याह—सूत्रार्थौ कृत्वा सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा भिक्षामटन् संस्तारकं मार्गयति । यदि पुनरन्यग्रा-

मेऽपि प्रत्येकं संघाटकस्यालाभस्तदा अर्धपौरुषी हापयित्वा तत्र वृन्देन गत्वा याच्यते।

अदिट्ठे सामिम्मि उ, वसिउं आणेइ विइयदिवसम्मि।
सक्खेत्तम्मि उ असते, आणयणं खेत्तबहियातो॥७६॥

यदि स्वग्रामे न दृश्यते संस्तारको, दृश्यमानो वा न लभ्यते तदा स्वक्षेत्राद् द्विगव्यूतप्रमाणे वा, तत्रापि न लभ्यते तदा अन्यग्रामे गत्वा याचनीयः। अथ न दृश्यते तत्र संस्तारकस्वामी तदा गृहे उषित्वा द्वितीयदिवसे संस्तारकमनुज्ञाप्य गृहीत्वा समागच्छति। अथ स्वक्षेत्रे न लभ्यते तदा स्वक्षेत्रे संस्तारकस्याभावे स्वक्षेत्राद्बहिष्टादप्यानयनं संस्तारकस्य द्वित्रिदिनमध्ये कर्त्तव्यम्।

सव्वेहि आगएहिं, दाउं गुरुणो उ सेसे जहवुड्ढं।
संथारे घेत्तूणं, ओगासे होइऽणुन्नवणा॥८०॥

सर्वैरपि संघाटकैः परपरतरग्रामेभ्यः समागतैः संस्तारकपरिपूर्णतायां सत्यां त्रय उत्कृष्टाः संस्तारका गुरोर्दातव्याः, ततः शेषैर्यथावृद्धं—यथारत्नाधिकतया ग्रहीतव्याः। तान्संस्तारकान् गृहीत्वा तदनन्तरमवकाशे भवत्यनुज्ञापना। एतावता ग्रहणमिति द्वारं समाप्तमनुज्ञापनाद्वारं समापतितमित्यावेदितम्।

जो पुव्वमणुण्णवितो, पेसिज्जंतेण होति ओगाढो।
हेट्ठिल्ले सुत्तम्मी, तस्सावसरो इहं पत्तो॥८१॥

यः पूर्वमधस्तने प्रथमे पिण्डसूत्रे प्रेष्यमाणेनावकाशोऽनुज्ञापितस्तस्यावसर इह प्राप्तस्ततः स भण्यते।

नाऊण सुद्धभावं, थेरा वियरंति तं तु ओगासं।
सेसाणि वि जो जस्स उ, पाउग्गो तस्स तं देंति॥८२॥

तत्र प्रेष्यमाणस्यावकाशमनुज्ञापयतः स्थविरा-आचार्याः शुद्धं भावं ज्ञात्वा तमेवावकाशं वितरन्ति-अनुजानते, शेषाणामपि योऽवकाशो यस्य साधोः प्रायोग्यस्ततस्तस्येदं ददति।

अत्र विधिमाह—

खेलनिवातपवाते, कालगिलाणे य सेहपडियरए।
समविसमे पडिपुच्छा, आसंखडिए अणुण्णवणा॥८३॥

यस्य खेलः-श्लेष्मा प्रस्यन्दते स गुरून् अनुज्ञापयति-भगवन्! श्लेष्मा पतति ततोऽन्यदवकाशान्तरमनुजानीत ततस्तस्मादन्योऽवकाशो दातव्यः। तथा निवाते घर्मे निपीड्यमानो यदि प्रवातमनुज्ञापयति तर्हि तस्य प्रवातो दातव्यः।प्रवातेन पीड्यमानस्य निवातः कालग्रहीति द्वारमूलमनुज्ञापयति। स तत्र स्थाप्यते ग्लानस्य समीपे शैक्षस्य प्रतिचारकः शिक्षाद्वयं ग्राहयित्वा शैक्षकस्य समीपे समविषमायां भूमौ यस्य पार्श्वाणि दुःखयति सोऽध्यास्यायां भूमौ स्थाप्यते,योऽयं पुनः पुनः प्रतिपृच्छति स तस्य पार्श्वे आसंखडिकः सूत्रधारकस्य पार्श्वे, एवमनुज्ञापना साधूनां भवति। आचार्येण च शुद्धभावमवगम्य तथैवानुज्ञायते।

अथ उपसंहारमाह—

एवमणुण्णवणाए, एयं दारं इहं परिसमत्तं।
एगंगियादिदादारा, एत्तो उड्ढं पवक्खामि॥८४॥

एवम्—उक्तप्रकारेण साधूनामनुज्ञापनायां भणितायामेतत् अनुज्ञापनालक्षणं द्वारमिह परिसमाप्तम्, अत ऊर्द्ध्वं तु एकाङ्गिकादीनि द्वाराणि प्रवक्ष्यामि।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

असंघातिमेव फलगं, घेत्तव्वं तस्स असति संघाइं।
दोमादि तस्स असती,गेण्हेज्ज अहाकडा कं(बी)ठी॥८५॥

पूर्वमसंघातिममेव फलकं ग्रहीतव्यम्, तस्यासत्यभावे संघातिमम्। किंविशिष्टमित्याह—द्व्यादिफलकात्मकं—द्विफलकात्मकम्, आदिशब्दात्—त्रिफलकात्मकं चतुःफलकात्मकं वा गृह्णीयादिति योगः। तस्य फलकसंघातात्मकस्य संस्तारकस्याभावे यथाकृताः कण्ठी(म्बी)गृह्णीयात्, गृहीत्वा तन्मयः संस्तारको विधीयते। तत्र या नमन्तिकं व्यस्ताः सान्तराः क्रियन्ते, निरन्तराभिः प्राणजातेविराधनात्, एतच्च फलकेष्वपि द्रष्टव्यम्।

तथा चाह—

दोमादिसंतराणि उ, करे इमा तत्थ ऊऽनमंतेहिं।
संघरिसेणऽण्णोण्णं, पाणादिविराहणा हुज्जा॥८६॥

द्व्यादीनि फलकानि नमनशीलानि सान्तराणि करोति। किमर्थमित्याह-तत्र द्व्यादिफलकात्मके, संस्तारकेऽनमद्भिः फलकैरन्योन्यं संस्तारके प्राणादीनां विराधना भवेत्। प्राणा द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः,आदिशब्दाद्-जीवादिपरिग्रहः।गतमेकाङ्गिकद्वारम्।इदानीमकुचद्वारम्। कुच-स्यन्दने। न कुचतीत्यकुचः, इगुपान्त्यलक्षणः कप्रत्ययः। यस्तथा बद्धः सन् न स्यन्दते सोऽकुचग्राह्यः। यस्तु कुचबन्धनः स परिहार्यः।

तथा चाह

कुयबंधणम्मि लहुगा, विराहणा होइ संजमायाए।
सिढिलिज्जंतम्मि जहा, विराहणा होइ पाणाणं॥८७॥
पवडिज्ज व दुब्बद्धे, विराहणा तत्थ होइ आयाए।
जम्हा एए दोसा, तम्हा उ कुयं न बंधेज्जा॥८८॥

कुचं—शिथिलं बन्धनं यस्य तस्मिन् कुचबन्धने संस्तारके गृह्यमाणे प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तथा विराधना भवति संयमे, आत्मनि च। यतस्तस्मिन् शैथिल्यमाने शिथिलबन्धनतया प्रस्यन्दमाने प्राणानां विराधना भवति। एषा संयमविधना दुर्बद्धे स तस्मात् प्रपतेत्, तत्र भवत्यात्मविराधना। यस्मादेते दोषाः तस्मात् यथा कुचं—शिथिलं भवेत्, तथा न बध्नीयात्किं तु गाढबन्धनबद्धं कुर्यात्।

तद्दिवसं पडिलेहा, ईसी उक्खेत्तु हेट्ठ उवरिं च।
रयहरणेणं भंडं, अंके भूमीए वा काउं॥८९॥

तद्दिवसं—प्रतिदिवसं दिने दिने इत्यर्थः। भाण्डे संस्तारकादिलक्षणमीषत् उत्क्षिप्य अङ्के—उत्सङ्गे भूमौ वा कृत्वा अध उपरि च रजोहरणेन तस्य प्रत्युपेक्षा कर्त्तव्या।

एवं तु दोण्णि वारा, पडिलेहा तस्स होइ कायव्वा।
सव्वे बंधे मुत्तुं, पडिलेहा तस्स कायव्वा॥९०॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण द्वौ वारौ प्रातरपराह्णे च तस्य संस्तारकस्य प्रत्युपेक्षा भवति कर्त्तव्या । पक्षस्य पक्षस्यान्ते पुनः सर्वान् बन्धान् मुक्त्वा-छोटयित्वा प्रत्युपेक्षा भवति कर्त्तव्या । गतमकुचद्वारम् ।

अधुना प्रायोग्यद्वारमाह—

उग्गममादी सुद्धो, गहणादी जाव वणितो एसो ।
एसो खलु पायोग्गो, हेट्ठिमसुत्ते व जो भणितो ॥ ९१ ॥

य उद्गमादिदोषशुद्ध—उद्गमोत्पादनादिदोषविशुद्धो यो वा एषोऽनन्तरमुपवर्णितो ग्रहणादौ ग्रहणेऽनुज्ञापनायां बद्ध एकाङ्गिकोऽकुचश्च । यदि वा—यो भणितोऽधस्तनसूत्रे—ऋतुबद्धप्रत्येकसूत्रे द्वात्रिंशद्भङ्गेषु मध्ये प्रथमभङ्गवर्त्ती एष खलु प्रायोग्यो वेदितव्यः ।

कज्जम्मि समत्तम्मि, अप्पयत्तो अणप्पिणे लहुगा ।
आणादीया दोसा, बिइयं उट्ठाणहियदड्ढे ॥ ९२ ॥

कार्ये समाप्ते सति नियमात् संस्तारकोऽर्पयितव्यः । अनर्पणे प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । अत्रापि द्वितीयपदमपवादपदम् । यदि रोगस्योत्थानं प्रवर्त्तेत, स्तेनैर्वाऽपहृतोऽग्निना वा कथमपि दग्धस्तदा नार्पणमिति । तदेवं भावितं वर्षावाससूत्रम् ।

संप्रति वृद्धावाससूत्रभावनार्थमाह—

वुड्ढावासे चेवं, गहणादिपदा उ होंति नायव्वा ।
नाणत्तखेत्तकाले, अप्पडिहारी य सो नियमा ॥ ९३ ॥

वृद्धावासेऽप्येवं—पूर्वोक्तेन प्रकारेण ग्रहणादीनि पदानि ज्ञातव्यानि भवन्ति । किमुक्तं भवति । यथा प्राक् वर्षावासे ग्रहणानुज्ञापनैकाङ्गिकाकुचप्रायोग्यलक्षणानि पञ्च द्वाराण्यभिहितानि, तथा—वृद्धावासेऽप्यनुगन्तव्यानि । तुशब्दो विशेषणे । स चैतद्विशिनष्टि-वृद्धावासे ऋतुबद्धेऽप्येष एव विधिरिति, नवरमत्र नानात्वं क्षेत्रे काले च तथा नियमादप्रतिहारी स वृद्धावासयोग्यः संस्तारको ग्रहीतव्यः ।

संप्रत्येतदेव सुस्पष्टं विभावयिषुराह—

काले जा पंचाहं, परेण वा खेत्त जाव बत्तीसा ।
अप्पडिहारी असती, मंगलमादीसु पुव्वुत्ता ॥ ९४ ॥

इह वर्षावासे संस्तारकस्यानयने कालत उत्कर्षेण त्रीणि दिनान्युक्तानि, अत्र तु वृद्धावासे काले-कालमधिकृत्य यावत्पञ्चाहं—पञ्च दिनानि, ततः परेण वा आनयनं द्रष्टव्यम् । क्षेत्रतो यावत् द्वात्रिंशत् योजनानि । तथा अप्रतिहारिणोऽसत्यभावे संस्तारकस्य यानि मङ्गलादीनि पूर्वमुक्तानि तानि प्रयोक्तव्यानि । व्य० ८ उ० ।

रत्नाधिकाज्ञया रत्नाधिकार्थाय शय्यासंस्तारग्रहणम्-

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहारायणियाए सेज्जासंथारए पडिगाहित्तए ॥ २० ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

जइ तु [illegible]कमेणं, उवहीसंथारएसु उवयंति ।
तेसिं पि जया गहणं, तं पि हु एमेव संबंधो ॥ ९८० ॥

अथ रत्नाधिकक्रमेणोपधिं गृहीत्वा ततस्ते स्वस्वसंस्तारकभूमिषु स्थापयन्ति, तेषामपि च संस्तारकाणां यदा ग्रहणं तदा तदप्येवमेव यथारत्नाधिकं कर्त्तव्यमेष पूर्वसूत्रेण संबन्धः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य (सूत्रस्य-२०) व्याख्या-कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारत्नाधिकं शय्यासंस्तारकान् प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथैतमेव सूत्रं विवरीषुराह—

सेज्जासंथारो वा, सेज्जा वसही उ ठाणसंथारो ।
पुव्वण्हम्मि उ गहणं, अगिण्हणं लहुग आणादी ।९८१।

संस्तारो नाम शय्या-यस्मिन्नस्तीर्यते यत् स्थानं शयनयोग्यावकाशलक्षणं स शय्यासंस्तारक उच्यते । तस्य च शय्यासंस्तारकस्य उपाश्रय प्राप्ते पूर्वाह्णवेलायामेव ग्रहणं कर्त्तव्यम्, अग्रहणे मासलघु प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषाः ।

चोयगपुच्छा दोसा, मंडलिबंधम्मि होइ आगमणं ।
संयम आयविराहणा, वियालगहणे य जे दोसा ॥९८२॥

अत्र नोदकः पृच्छां करोति-यदि पूर्वाह्ण एव ग्रामं प्राप्तास्ततस्तदैव शय्यासंस्तारकमपि गृह्णन्तु, वयमप्येतत्प्रतिपद्यामहे ततो बहिरेव समुद्दिश्य चरमपौरुषीप्रत्युपेक्षणं कृत्वा स्वाध्यायं च विधाय कालवेलायां ग्रामं प्रविशन्तु । सूरिराह—'दोस' त्ति—बहिर्भुञ्जानानां बहवो दोषाः । कथमित्याह—मण्डलीबन्धे त्रिरोलिमिलिकां दत्त्वा मण्डलीरचनया भोजनं विधीयमानो कुतूहलेन सागारिकाणामागमनं भवति, तैः सहासंखडे क्रियमाणे संयमात्मविराधना । अकाले वसतेर्ग्रहणे च दोषा भवन्ति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुराह—

अइभारेण व इरियं, न सोहए कंटगाइ आयाए ।
भत्तट्ठिय वोसरिया, अतितु एवं जढा दोसा ॥९८३॥

परः प्राह—भक्तवेलायां प्राप्तिस्तावत्प्रथमतो भक्तं ग्रहीतव्यमन्यथा वेलातिक्रमे भक्तपानलाभो न भवेत्, ततो भक्तपानं गृहीत्वा वसतिं गवेषयित्वा यदि तदानीमेव तत्र प्रवेशः क्रियते तदा भक्तपानोपकरणसत्के योऽतिभारस्तेन वाशब्दस्योक्तसमुच्चयार्थतया बुभुक्षातृष्णापरितापनया वोपयोगमप्रयच्छन्तः संयमेर्यां न शोधयेयुः । आत्मनि कण्टकादिकं न पश्येयुः । एवं च यथाक्रमं संयमात्मविराधना । ततो भक्तार्थितव्युत्सृष्टाः—पूर्वं भक्तार्थिता बहिरेव समुद्दिष्टास्ततो व्युत्सृष्टाः कृतपुरीषप्रस्रवणोत्सर्गाः सन्तो ग्राममतियन्तु प्रविशन्तु । एवं हि दोषाः संयमात्मविराधनालक्षणाः परित्यक्ता भवन्ति ।

अथाऽऽचार्यः प्रत्युत्तरयति—

आयरियवयणदोसा, दुविहा नियमा उ संजमायाए ।
वच्चह को वा सामी, असंखडं मंडलीए वा ॥९८४॥

आचार्यस्य वचनमिदम्-त्वदुक्तनीत्या बहिर्भुञ्जानानां नियमाद् द्विविधाः संयमात्मविराधनादोषा भवन्ति । तथा हि-तैस्तद् भक्तपानमानीतं, सागारिकाश्च कुतूहलवशाद् तद्दर्शनार्थमागतास्ततो यदि तावन्तं कालं भक्तपानं धारयन्तस्ति-

छन्ति तदा भारेण महती परितापना भवेत्, सूत्रार्थयोश्च परिहानिरुपजायेत । अथ सागारिकान् ब्रुवते—व्रजत यूयं ततोऽधिकरणं भवति । अथवा—सागारिका एवमुच्यमाना ब्रुवीरन् कोऽस्य वृक्षस्य देवकुलस्य वा स्वामी यो वाऽस्माकं संमुखं व्रजतीति भणिते एवमसंखडे तैः सह संजाते ततश्च भाजनभेदादयो दोषाः । अथ मण्डल्यां रचितायां सागारिकाः समागच्छन्ति ततो महान्तमुड्डाहं कुर्युः ।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

भत्तट्ठिणो सज्झाए, पडिलेहण रत्तिगेण्हणे जं व ।
पुव्वण्हम्मि तु गहणं,परिहरिया ते भवे दोसा ॥६८५॥

भक्तार्थिना मण्डल्या भोजनं स्वाध्यायं प्रत्युपेक्षणा वा क्रियमाणां विलोकयति उड्डाहं उड्डं वक्रं वा ब्रुवीरन्, तत्रापि तथैवासंखडिदोषः । अथ ते सागारिकाः प्रद्विष्टाः सन्तो वसतिं न प्रयच्छन्ति ततोऽपरं ग्रामं गच्छेयुः । तत्र च विकाले प्राप्ताः सन्तो रात्रौ वसतिग्रहणं कुर्वन्तो यद्दोषजालमापद्यन्ते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, अतः पूर्वाह्ने एव वसतेर्ग्रहणं कर्त्तव्यम्, ततश्च ते पूर्वोक्ता दोषाः परिहृता भवन्ति ।

किं च—

कोतूहल आगमणं, संखोहेणं अकंटगमणादी ।
ते चेव संखडादी, वसहिं व न देंति जं चऽन्नं ॥६८६॥

मण्डल्यां सागारिकाः कुतूहलेनागमनं कुर्युः, तत्र कस्यापि संयतस्य संक्षोभेण भक्तपानस्य कण्टगमादिकमश्रोतोगमनप्रभृतिकं भवेत् । अथवा-कोऽप्यसहिष्णुर्ब्रूयात् किमेनं प्रति कथयत, तत एवासंखडाद्यो दोषाः । अथ सागारिकमिति कृत्वा अभुक्ता एव भक्तपानव्यग्रहस्ता ग्रामं प्रविशन्ति, तत्र च यैः सममसंखडं कृतं तत्र ते वसतिं न प्रयच्छेयुः, अन्यानपि च ददतो निवारयेयुः । एवं च तत्र निवसतावप्राप्यमाणायां यदन्यद्दोषजातमासज्जते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ वसत्यभावादकृतभोजना एवान्यं ग्रामं गच्छेयु—स्तत इमे दोषाः—

भारेण वेयणा य, अनपेहा खाणुमाइए दोसे ।
इरियाइसंजमम्मी, परिगलमाणे य छक्काया ॥ ६८७ ॥

भक्तपानस्योपकरणस्य च संबन्धिनां भारेण वेदना भवेत्, तथा च स्थाणुकण्टकादीन् दोषाननपेक्षतश्चात्मविराधना, यत्पुनरीर्याया अशोधनं सा संयमविराधना । परिगलति भक्तपाने षट्कायविराधना ।

तत्र प्राप्तान् दोषानभिधित्सुराह-

पविसणमग्गणठाणे, वेसित्थिदुगुंछिए य सुसे य ।
सज्झाए संथारे, उच्चारे चेव पासवणे ॥ ६८८ ॥

अन्यस्मिन् ग्रामे विकालवेलायां प्रवेशे कृते वसतेर्मार्गणे परस्परस्फिटितानामाकारणेन महानधिकरणदोषो भवति । वेश्यास्त्री (वा) पाटके चर्म्मकारादिस्थाने वा जुगुप्सिते तिष्ठतां वक्ष्यमाणं दोषजातम् । शून्यगृहादौ वा प्रत्युपेक्षितायां संस्तारकमुच्चारं प्रस्रवणं च कुर्वतां च बहवो दोषा भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति—

सावय तेणे दुविहा,विराहणा जा य उवहिणा उ विणा ।
गुम्मियगहणाहणणा, गोणादी चमढणा रत्तिं ॥६८९॥

विकाले प्रविशतां श्व (श्वा) पदभयं भवति । स्तेना द्विधा-शरीरापहारिणः, उपकरणापहारिणश्च । ते तदानीमभिद्रवन्ति । उपधावपहृते या तेन विना तृणग्रहणाग्निसेवनादिका संयमविराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथवा—स प्रत्यन्तप्रदेशवर्त्ती ग्रामस्ततस्तत्र बद्धस्थानकगौल्मिका आरक्षिकपुरुषाः स्तेनादीनभिलीयमानान् रक्षन्ति, ततो विकालवेलायां प्राप्तानां स्तेना अमी इति बुद्ध्या ग्रहणाहननादिकं कुर्युः । अथवा-विकाले प्रविशन्तो गवादिभिः पादप्रहारादिकां चमढनामासादयन्ति । एते रात्रौ प्राप्तानां दोषाः ।

किञ्च—

फिडिताऽन्नान्नोऽऽगारण, तेणा रत्तिं दिया व पंथम्मि ।
मसाणाइवेसकुच्छिय, तवोवणं मूसगा जं च ॥ ६९० ॥

विकाले वसतिगवेषणार्थं पृथक् २ गतास्ततः स्फिटिताः--परस्परपरिभ्रष्टाः सन्तोऽन्योन्यमाकारणं--व्याहरणं कुर्युः, स्तेनकास्तद्वचनं श्रुत्वा रात्रौ मुषितुमभिलषेयुः, दिवा वा द्वितीये दिवसे पथि-मार्गे गच्छतः स्तेनका मुषेयुः । श्वानादयो वा रात्रौ वसतिगवेषणार्थं पर्यटन्तस्तान् उपद्रवेयुः । 'वेसकुच्छिय' त्ति रात्रौ च वसतिमन्वेषयन्तः किमेतद् गृहं वेश्यापाटकस्य प्रत्यासन्नमुत नेति । यद्वा-किमेतच्चर्म्मकारकादिजुगुप्सितकुलासन्नमाहोस्विन्नेति । एवं च जनास्ते वेश्यापाटकासन्ने प्रतिश्रये वसेयुः । ततो लोको ब्रूयात्-अहो तपोवनमध्यासते जितेन्द्रिया अमी महर्षय इति । अथ जुगुप्सितस्थानासन्ने स्थितास्ततो लोका ब्रुवीरन् स्वस्थानं मूषिकाः समागता एतेऽप्येवं जानीया इति भावः 'जं च' त्ति यच्च रात्रौ अन्योन्यालपने अप्कायानयनादिकमपि करणं तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । तथा तत्रोपाश्रये रात्रौ प्राप्ताः सन्तः काले भूमिर्न प्रत्युपेक्षितेति कृत्वा यदि स्वाध्यायं न कुर्वन्ति ततस्सूत्रार्थनाशादयो दोषाः । अथ कुर्वन्ति ततः सामाचारीविराधना ।

अथ संस्तारकद्वारं व्याख्याति—

अप्पडिलेहियकंटा, विलं व संथारगम्मि आयाए ।
छक्कायाण विराहण, विलीण सेहऽन्नहाभावो ॥६९१॥

अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ कण्टका भवेयुः, विलं-सर्पादिसंबन्धि ततः संस्तारके प्रस्तीर्यमाणे आत्मनि विराधना । भावतः पृथिव्यादयो दोषाः, षट्कायास्तत्र भवेयुः तेषां संस्तारकेनाक्रम्यमाणानां विराधना भवति । विलीनं वा-जुगुप्सितं वा संज्ञाकायिक्यादिकं तत्र भवेत्, ततः शैक्षस्य जुगुप्सया अन्यथाभावो-निष्क्रमणाभिप्रायो भवेत् ।

अथोच्चारप्रस्रवणद्वारद्वयं युगपदाह-

खाणुगकंटगवाला, विलम्मि जइ वोसिरिज्ज आयाए ।
संजमओ छक्काया , गमणे पत्ते अइंते य ॥ ६९२ ॥

अप्रत्युपेक्षिते प्रतिश्रये स्थाणुकण्टकव्याला भवेयुस्तथा-
ऽले-विलसमाकुले वा प्रदेशे यदि व्युत्सृजति तत आत्म-
विराधना । अथ पृथिव्यादिषट्कायवति भूभागे व्युत्सृजति
ततः संयमविराधना । एते द्वे अपि विराधने 'गमणे' त्ति
संज्ञाकायिकीव्युत्सर्जनार्थं वा गच्छतः । 'पत्ते' त्ति संज्ञा-
भुव-कायिकीभुवं वा प्राप्तस्य 'अइंते य' त्ति संज्ञां कायि-
कीं वा व्युत्सृज्य भूयोऽपि वसतिं प्रविशतो यथासंभवं
मन्तव्ये ।

अथ विराधनाभयान्न व्युत्सृजति तत इमे दोषा —

मुत्तनिरोहे चक्खुं, वच्चनिरोधेण जीवियं जहइ ।
उड्ढनिरोहे कोढं, गेलन्नं वा भवे तिसु वि ॥ ६९३ ॥

मूत्रनिरोधे विधीयमाने चक्षुरुपहन्यते । वर्च.--पुरीषं
तस्य निरोधेन जीवितं परित्यजति । अचिरादेव मरण-
भवतीत्यर्थः । ऊर्ध्वं-वमनं तस्य निरोधे कुष्ठं भवति । ग्लानं
वा सामान्यतो मान्द्यं त्रिष्वपि सूत्रपुरीषवमनेषु निरुध्यमा-
नेषु भवेत् ।

यत एते दोषाः अतः—

पढमबिइयाएँ तम्हा, गमणं पडिलेहणाएँ वेला य ।
पुव्वठिया जइ गच्छं, ठवेतु बाहिं इमे तिन्नि ॥ ६९४॥

तस्मात्प्रथमद्वितीयस्यां वा पौरुष्यां विवक्षितग्रामे ग-
मनं कृत्वा ततो वसतेः प्रत्युपेक्षणा प्रवेशश्च तस्यां कर्त्त-
व्यः । कथमित्याह-यदि तत्र केऽपि साधवः पूर्वस्थिताः स-
न्ति तदा सर्वेऽपि प्रविशन्ति । अथ न सन्ति पूर्वस्थितास्त-
तो गच्छं क्वचित् वृक्षादधो बहिः स्थापयित्वा इमे ईदृशा-
स्त्रयः साधवो ग्रामं प्रविशन्ति ।

परिणयवयगीयत्था, हयसंका पुंछचिलिमिलीदारे ।
तिन्नि दुवे एक्को वा, वसहीपेहट्ठया पविसे ॥ ६९५ ॥

गीतार्थो परिणतवयसः अत एव हतशङ्का—अशङ्कनी-
याः ते गुरुमापृच्छ्य दण्डप्रोञ्छनकं चिलिमिलीदवरकांश्च
गृहीत्वा त्रयो जनास्तदभावे द्वौ जनौ तदप्राप्तावेको वा
वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं ग्रामं प्रविशन्ति । ततो वसतिं गृही-
त्वा प्रमृज्य च चिलिमिलिकां च दत्त्वा सबालवृद्धमपि
गच्छं तत्र प्रवेशयति ।

अथ विकालवेलायां न प्रवेष्टव्यमिति यदुक्तं तदपवदन्नाह-

बिइयं ताहे पत्ता, एए व ततो उवस्सयं न लभे ।
सुन्नघरदेउले वा, उज्जाणे वा अपरिभोगे ॥ ६९६ ॥

द्वितीयपदमत्राभिधीयते-तदानीं विकालवेलायामेव प्राप्ताः,
यद्वा-प्रगे-प्रभाते प्राप्ताः परमुपाश्रयं न लभन्ते ततो विकाले
प्रविशेयुः प्रभातप्राप्ताश्च दिवा शून्यगृहे देवकुले वा उद्याने
वा अपरिभोग्ये—जनोपभोगरहिते तिष्ठन्ति तत्रैव च समुद्दे-
शनं कुर्वन्ति ।

आवाय चिलिमिणीए, रन्ने वा निब्भये समुद्दिसणं ।
सभये पच्छन्नासइ, कमढगकुरुयात्रसंतरिया ॥ ६९७ ॥

अथ शून्यगृहादौ सागारिकाणामपि यतो भवति ततः
चिलिमिलिकां दत्त्वा समुद्देष्टव्यम् । अरण्यं वा यदि नि-
र्भयं ततस्तत्र गत्वा समुद्दिशन्ति । अथारण्यं सभयं वसति-
रपि च यः प्रच्छन्नप्रदेशस्तत्र समुद्देशनं कर्तव्यम् ।
अथ प्रच्छन्नस्थानं नास्ति ततस्तत्रैव शून्यगृहादौ कमठकेषु
शुक्लेपेन सबाह्याभ्यन्तरं लिप्तेषु काष्ठकोदकाकारेषु समु-
द्दिशन्ति । कुरुकुचा समुद्देशनानन्तरं पादप्रक्षालनादिका ब-
हुना द्रवेण कर्तव्या । समुद्दिशन्तश्च सान्तराः-सावकाशाः
वृन्दान्तराला उपविशन्ति । एवं कृत्वा बहिरेव संज्ञादि व्यु-
त्सृज्य ततो ग्रामं प्रविशन्ति, प्रविष्टाश्च ये पूर्वं भिक्षां हि-
ण्डमानैर्वसतिः प्रत्युपेक्षिता तस्यां वसन्ति ।

कथमित्याह--

कोट्ठग सभा व पुव्वं, कालवियागादि भूमिपडिलेहा ।
पच्छा अतिंति रत्तिं, अहवण पत्ता निसिं चेव ॥६९८॥

कोष्ठक--आवासविशेषः, सभा प्रतीता, एवमादिकं यत्पूर्वं
भिक्षां पर्यटद्भिः प्रत्युपेक्षितं तत्र कालग्रहणयोग्यां भूमिं
विचारस्य च--संज्ञायाः, आदिशब्दात् कायिक्याश्च भूमिं
सूर्ये ध्रियमाणे एव प्रत्युपेक्षन्ते । ततः पश्चात्सर्वेऽपि वस-
तौ रात्रौ प्रदोषसमये आयान्ति 'अहवण' त्ति अथवा ते
साधवो निशायामेव प्राप्ता भवेयुः ।

ततः को विधिरित्याह—

गोम्मियसमणसमणा, निब्भयबहिठाण वसहिपडिलेहा ।
सुन्नघरपुव्वभणिए, कंचुग तह दारुदंडगं ॥ ६९९ ॥

गुल्मेन-समुदायेन चरन्तीति गौल्मिकाः-स्थानरक्षपालास्ते
यदि भीषयन्ते-त्रिस्तासनं कुर्वन्ति ततो वक्तव्यं श्रमणा वयं न स्ते-
नाः यदि रात्रौ वासो निर्भयो भवति तदा 'ठाण' त्ति । बहिरेव
गच्छस्तावदवस्थानं करोति , वृषभास्तु वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं
ग्रामं प्रविशन्ति तत्र च शून्यगृहं पूर्वभणितेन विधिना प्रत्यु-
पेक्ष्य सर्पादिपतनभयात् गोपालकं परिधाय दारुदण्डेन प्रो-
ञ्छनकेन वसतिमुपरि प्रस्फोटयन्ति ततो गच्छः प्रविशति ।

अथ संस्तारकग्रहणविधिमाह--

संथारगभूमितिगं, आयरिए सेसगाण एक्केक्कं ।
रुंदाएँ पुप्फकिन्ना, मंडलिया आवली इतरे ॥७००॥

'आयरिए' त्ति षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदादाचार्यस्य योग्यं
संस्तारभूमित्रयं प्रथमतो निरूपणीयम् । तत्रैका निवाता सं-
स्तारकभूमिरपरा प्रवाता, अनिवातप्रवाता च शेषाणां सा-
धूनां योग्यामेकैकां संस्तारभूमिमन्वेषयेत् । इह वसतिस्त्रि-
धा-विस्तीर्णा , क्षुल्लिका, प्रमाणयुक्ता च । तत्र रुन्दा नाम
विस्तीर्णा बहुशालादिरित्यर्थः । तस्यां पुष्पावकीर्णाः पुष्प-
करवदवकीर्णा अनियतक्रमा अयथार्थाः स्वपन्ति, येन सा-
गारिकाणामवकाशो न भवति । अथ क्षुल्लिका ततो मध्ये
पात्रकाणि कृत्वा मण्डलिकाकारेण पार्श्वतः शेरते । इतरा
नाम प्रमाणयुक्ता तस्यामावल्या पङ्क्त्या स्वपन्ति ।

अत्रैव विधिविपर्यासे प्रायश्चित्तमाह-

सीसं इतो य पादा, इहं च मे वंधिया इहं मज्झं ।
जइ अगहियसंथारो, भणेइ लहुगो ऽहिकरणादी ॥७०१॥

इतो मे शीर्षमितः पादौ भविष्यतः । इह च मे वादका भाजनानि वा स्थाप्यन्ते, एवं यद्यगृहीतसंस्तारक आत्मीयया इच्छया भणति, विरिटकादिकं च स्थापयति, तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम् ,अधिकरणाद्यश्च दोषा भवन्ति । अधिकरणं नाम-द्वितीयोऽपि साधुरेवमेव ब्रूयात् , ममाप्यत्रैव शीर्षादि भविष्यतीति । ततश्चास्थिभङ्गादयो दोषाः ।

यत एवमतः—

संथारग्गहणीए, वेंटियउक्खेवणं तु कायव्वं ।
संथारो घेत्तव्वो, मायामयविप्पमुक्केणं ॥७०२॥

'संथारग्गहणीए' त्ति आर्षत्वात् स्त्रीत्वं,संस्तारकग्रहणकाले विरिटकाया उत्क्षेपणं कर्त्तव्यम् , येन सुखेनैव दृष्टायां भुवि संस्तारका विभक्तुं शक्यन्ते । स च संस्तारको यो यस्मै साधवे दीयते स तेन मायामदविप्रमुक्तेन ग्रहीतव्यः । माया नाम-अहं सतीर्थ्यो ममात्रैवावकाशं प्रयच्छत इत्यादि सुन्दरतरावकाशलोभेनासद्भूतकारणनिवेदनलक्षणा, मदोऽहंकारः, अहो अहममुष्मादपि गरीयान् येन मे शोभना संस्तारकभूमिः प्रदत्तेति ।

अथ किमर्थं संस्तारकग्रहणकाले विरिटका उत्क्षिप्यन्ते ? ।
उच्यते—

समविसमाइँ न पासइ, दुक्खं व ठियम्मि ठायई अन्नो ।
नेव य असंखडादी, विणयो अममत्तया चेव ॥७०३॥

विरिटका यदि नोत्क्षिप्यन्ते, तदा गणावच्छेदिकादिसंस्तारकान् विभजमानः समविषमाणि स्थानानि न पश्यति अवकाशानित्यर्थः । तथा एकस्मिन्साधौ विरिटकासहिते पूर्वं स्थिते सति अन्यो न तिष्ठति—स्थातुं न शक्नोतीति भावः । अपि च—विरिटकासूत्क्षिप्तासु असंखडादयो दोषा नैव भवन्ति । यथारत्नाधिकं च संस्तारकग्रहणे विनयः कृतो भवति । अममता च ममत्वं संस्तारकभूमिविषयं परिहृतं भवति । अतः साधुभिः स्वस्वोपकरणे प्रत्युपेक्षिते, उपाश्रये च प्रमार्जिते सूरिभिर्वक्तव्यम्-आर्या ! उत्क्षिपत स्वा वेरिटकाः, एवमुक्ते यो नोत्क्षिपति तस्य मासलघु । अथ वेरिटकासु समुत्क्षिप्यमाणासु कश्चिदिमां मायां कुर्यात् ।

संथारग्गहणीए, कंटगवीयारपासवणधम्मे ।
पयलायणमासगुरुं, सेसेसु वि मासियं लहुगं ॥७०४॥

संस्तारकग्रहणकाले समसुन्दरभूमिलोभेन कण्टकोद्धरणमहं संप्रति करिष्यामि, विचारं वा-संज्ञाव्युत्सृष्टं प्रस्रवणं वा कर्त्तुं बहिर्गमिष्यामि , धर्मं वा शय्यातरादेरग्रे कथयिष्यामि इत्यादि ब्रूयात् । प्रचलायनं स्वपनमिदानीं विदध्यात् । एवं शेषेषु कण्टकादिषु मायाभेदेषु मासलघुकम् ।

अथ कण्टकादिपदानि विवृणोति—

दुक्खं ठिओ व निज्जइ, नियाणुवाएण पेल्लिउं सक्का ।
जो वि वणे अवणेहिइ,तं पि य नेहामि इति मंता॥७०५॥
संथारभूमिलुद्धो, भणेइ छंदेण भंत ! गिण्हित्तो ।
संथारगभूमीओ, कंटकमहमुद्धरामेणं ॥७०६॥

कोऽपि समसुन्दरे अवकाशे संस्तारकं कर्तुकामस्तत्र चापरः कोऽपि साधुः स्थितः-उपविष्टो वर्त्तते, स च दुःखं दुःखेन नीयते अन्यत्र स्थाप्यते, नचानुपायेन कण्टकोद्धरणादिव्याजमन्तरेण प्रेरयितुं शक्यः, योऽपि ' वणे ' इति मदीयं कण्टकमपनेष्यति तमप्यहं ज्ञास्यामीति मत्वा संस्तारकभूमिलुब्धो भणति-भदन्त ! इह संस्तारकभूमौ छन्देन स्वाभिप्रायेण गृहीत अहं पुनरत्र कण्टकमेनमुद्धरामीति, एवं मायाकरणे मासलघु प्रायश्चित्तम् ।

अथ सद्भावादेव कण्टको लग्नस्तत्र किमित्यत आह—

लग्गे वऽणहियासम्मि, कंटए उक्खिवे वि अन्नेणं ।
मज्झिव्वगमवणेत्ता, कमागयं गेण्हह ममं पि ॥७०७॥

वा इति अथवा सद्भावेनैव तस्य कण्टको लग्नः,स चानधिसह्यः सोढुमशक्यः । ततो वेरिटकामन्येनोत्क्षेपयेत् , उत्क्षिप्य च ब्रूयात् मदीयकण्टकमपनीय क्रमागतं ममापि योग्यं संस्तारकं गृह्णीत । एष शुद्धः ।

अथ विचारादीनतिदिशन्नाह—

एमेव य वीयारे, उज्ज. अणुज्जू तहेव पासवणे ।
धम्मकहालक्खेण व, आवज्जइ मासियं मायी ॥७०८॥

एवमेव विचारविषयेऽपि ऋजुरनृजुश्च वक्तव्यः, मायी अमायी चेत्यर्थः । तथैव प्रस्रवणद्वारेऽपि विभाषा कर्तव्या । धर्मकथाया वा लक्ष्येण-व्याजेन कश्चित् क्रमागतसंस्तारकं व्यत्यासं करोति सोऽपि मायी-मायावानिति कृत्वा मासिकं लघुकमापद्यते । अथ सद्भावतो धर्मकथां करोति ततः शुद्ध एव ।

अपि च तदानीं सद्भावतो धर्मकथायां विधीयमानाया-
ममी गुणाः—

दुवियड्ढबुद्धिमलणं, सड्ढा सज्जायरेयराणं च ।
तित्थवियड्ढिपभावण,असारियं चेव कहयंते ॥ ७०९ ॥

श्रोतॄणां दुर्विदग्धा—विपरीतशास्त्रपल्लवग्राहिणी बुद्धिस्तस्या मलनं-मर्दनं कृतं भवति । शय्यातरस्य इतरेषां च श्राद्धानां श्रद्धा वर्द्धिता भवति । धर्मश्रवणानन्तरं च बहुषु प्रव्रज्यां प्रतिपद्यमानेषु तीर्थस्य विवृद्धिः कृता भवति । प्रभावना च प्रवचनस्य जायते । अहो विजयते जैनेन्द्रशासनं, यत्रेदृशी धर्मकथा लब्धिसंपन्ना इति । येऽपि च सागारिका बहिर्धर्मश्रवणव्याक्षिप्ताः सन्तः—प्रतिश्रयमध्ये न प्रविशेयुः, ततश्च साधूनामुपकरणं प्रत्युपेक्ष्यमाणानामसागारिकं भवति । एवमेते गुणा धर्मं कथयति भवन्ति ।

अथ प्रचलायनद्वारं भावयति—

मा पयल गिण्ह संथा-रगं ति पयलाइए वि जइ वुत्तो ।
को नाम न निगिण्हइ,खणमेत्तं तेण गुरुओ सो ॥७१०॥

गणावच्छेदिकादिना कश्चित्प्रचलायमानो भणितः, मा प्रचलायस्व गृहाण संस्तारकमित्युक्तोऽपि यद्यसौ प्रचलायते ततो ज्ञातव्यं शठ एषः । कुत इत्याह—को नाम महानिद्रालुरपि क्षणमात्रं यावता संस्तारको गृह्यते , तावन्मात्रकालं निद्रां न निगृह्णाति, स तु तावन्तमपि कालं निद्रानिरोधमकुर्वाणः ,परिस्फुटं मायावी मन्तव्यः । अत

व 'से' तस्य तीव्रतरमायाविनो मासगुरु प्रायश्चित्तम्।

अथ संस्तारकग्रहणे विधिमाह—

वित्थिन्नकुट्टिमतले, डहराए विसमए य घेप्पंते।
होइ अहाराइणियं, राइणिया ते इमे होंति ॥ ७११ ॥

विस्तीर्णायां वा डहरायां वा-सपूर्णायां वसतौ कुट्टिमतले विषमे वा भूभागे यथारत्नाधिकं संस्तारको गृह्यते। ते रत्नाधिका इमे भवन्ति।

उवसंपज्ज गिलाणे, परित्तखमए अवाउडियथेरे।
तेण परं वित्थिन्ने, परियाए मो त्ति मे तिन्नि ॥७१२॥

प्रथमतो गुरूणां संस्तारकत्रयं दत्त्वा ततो यो ज्ञानाद्यर्थमुपसंपदं प्रतिपन्नस्तस्य संस्तारको दातव्यः, ततो ग्लानस्य, ततः परीत्तोपधेः, ततः क्षपकस्य, ततः अप्रावृतकस्य-अप्रावृतेन मया सकलाऽपि रजनी गमनीयेत्येवं प्रतिपन्नाभिग्रहस्य, तदनन्तरं स्थविरस्य—श्रुतेन वयसा वा वृद्धस्य ततः परं विस्तीर्णे प्रतिश्रये पर्यायेण रत्नाधिकक्रमेण संस्तारको गृहीतव्यः, परं मुक्त्वा अमून् त्रीन् क्षुल्लकशैक्षवैयावृत्यकरान् वक्ष्यमाणगाथायामभिधास्यमानान्। आह—उपसंपन्नग्लानादीनां क्रियतां प्रथमं संस्तारकप्रदानेनानुग्रहः, यस्तु तपस्वी विपुलां निर्जरामभिलषन् स्वयमेवाप्रावृतेन मया स्थातव्यमित्येवमभिगृह्णाति तस्य किमर्थं स्थविरादिभ्यः प्रथमं संस्तारको दीयते।

कामं सकामकिच्चो, अभिग्गहो नो बलाभिओगेणं।
तणुसाहारणहेउं, तहवि निवाए व ठावेंति ॥ ७१३ ॥

काममनुमतमिदं स्वकामेन—स्वकीयया एव इच्छया कृत्यः कर्त्तव्योऽभिग्रहो न तु बलाभियोगेन परं तथापि तनुसाधारणहेतोः शरीरस्य शीतापद्रवसंरक्षणनिमित्तं निवाते प्रदेशे तं स्थापयन्ति।

कुत इति चेदित्याह—

अन्नोन्नकारेण वि निज्जरा जा,
न सा भवे तस्स विवज्जएणं।
जहा तवस्सी धुणते तवेणं,
कम्मं तहा जाण तवोऽणुमंता ॥ ७१४ ॥

अन्योन्यकारो नाम—परस्परं वैयावृत्त्यकरणं तेन या निर्जरा विशिष्टकर्मक्षयरूपा सा तस्य अन्योन्यकारस्य विपर्ययेण—व्यतिरेकेण न भवति। यथा किल तपस्वी तपसा कर्म-ज्ञानावरणादि धुनोति, तथा यस्तस्य साहाय्यकरणेन तदीयतपसोऽनुमन्ता तमपि तथैव कर्मक्षयकारिणं जानीहि अतो युक्तमेवाप्रावृताभिग्रहिकस्यानुग्रहविधानम्।

अथ यदुक्तममून् त्रीन् मुक्त्वेति तस्य व्याख्यानार्थमाह—

वीहेंत एव खुड्डे, वेयावच्चकरे सेहो (जस्स) पासम्मि।
विसमेऽप्प तिन्नि गुरुणो, इतरे गहियम्मि गेण्हंति ॥७१५॥

क्षुल्लकस्वभावादेव बिभ्यत् भवति ततो बहिः स्थाप्यमानः कूजितरुदितादि कुर्यात्, अतो यस्तं परिवर्त्तयति तस्य समीपे स्थाप्यते। वैयावृत्यकरो—ग्लानस्य प्रतिचारकः स ग्लानपार्श्वे क्रियते। शैक्षो यस्य पार्श्वे भिक्षां गृह्णाति तस्यान्तिके स्थापनीयः। तथा विषमे वा अल्पे वा संकीर्णे प्रतिश्रये त्रीन् संस्तारकान् गुरूणां दत्त्वा तत इतरे उपसम्पन्नादयो गुरुभिर्गृहीते सति संस्तारकत्रयं यथाक्रमेण गृह्णन्ति एष संग्रहगाथासमासार्थः।

अथास्या एव पूर्वार्द्धं विभावयिषुराह—

वीहेज्ज बाहिं ठविओ उ खुड्डो, जगाइगं सो य अजग्गरा ये।
सारेइ जो तं उभयं च नेइ, तस्सेव पासम्मि करेंति तं तु ॥७१६॥

क्षुल्लको बहिः स्थापितः सन् अजागरणशीलश्चासौ बहिः सुप्तः, स न केनापि उत्थापितः प्रतिक्रमणवेलायामपि न जागृयात्, ततो यस्तं क्षुल्लकं सारयति भिक्षां ग्राहयति उभयं च-संज्ञाकायिकीलक्षणं तदीयं यो नयति परिष्ठापयति तस्यैव पार्श्वे तं कुर्वन्ति।

संथारगं जो इतरं व मत्तं,
उव्वत्तमादी व करेइ तस्स।
गाहेइ सेहं खलु जो य मेरं,
करेंति तस्सेव उ तं सगासे ॥ ७१७ ॥

ग्लानस्य संस्तारकं यः करोति, इतरद्वा संज्ञाव्युत्सर्जनं यो ग्लानं कारयति मात्रकं वा परिष्ठापयति, उद्वर्त्तनपरावर्त्तनादीनि वा तस्य ग्लानस्य यः करोति तं वैयावृत्यकरं तस्यैव पार्श्वे स्थापयन्ति यो वा शैक्षं मेरां सामाचारीं ग्राहयति तं तस्यैव सकाशे कुर्वन्ति।

एवं विस्तीर्णायां वसतौ तावद्विधिरुक्तः। अथ-संकीर्णायां विधिमभिधित्सुराह—

समविसमा थेराणं, आवलिया तत्थ अप्पणो इच्छा।
खलपवायनिवाए, पाहुणए जं विहिग्गहणं ॥ ७१८ ॥

संकीर्णायां वसतौ सर्वत्रापि संस्तारणीयेन पुनर्विषम इति कृत्वा कश्चिदप्यवकाशश्चान्यो मोक्तव्यः। तत आवलिकया पङ्क्त्या यथारत्नाधिकं विभज्यमाना संस्तारकभूमिः स्थविराणां—वृद्धानां समा वा समागच्छेद्विषमा वा। तत्र विषमायां तेषामात्मीया इच्छा। कोऽर्थः-यदि सहिष्णुतया विषमेऽपि संस्तारयितुं शक्नुवन्ति ततस्तत्रैव संस्तारयन्ति। अथ असहिष्णवस्तदा समां भूमिमनुज्ञापयन्ति। 'खल' त्ति यस्य खलः स्यन्दते तस्य मध्ये अवकाशः समायातस्तेन विविक्ते अवकाशे यः संस्तारकः सोऽनुज्ञापनीयः। यः पित्तलः, स प्रवाते स्थातुमभिलषति यो वातूलः स निवाते। एतयोः परस्परं संस्तारकपरावर्त्तो भवति। प्राघूर्णक आचार्यादिः समागतः तस्याऽपि यद्विधिना वक्ष्यमाणेन संस्तारकग्रहणं तदनुज्ञातमिति पुरातनगाथासमासार्थः।

अथैनामेव विभावयिषुराह—

विसमो मे संथारो, गाढापासा मे एत्थ भज्जंति।
को देज्ज मज्झ ठाणं, समं ति तरुणा सयं बेंति ॥ ७१९॥

संस्तारकभूमिः स्थविराणां विषमा तरुणानां समा याता। यः स्थविरः असहिष्णुः स ब्रूयात् विषमो मे मदीयः संस्तारकः पार्श्वाणि चात्र विषमे शयानस्य गाढं मम भज्यन्ते, अतः को नाम मह्यं समं स्थानं दद्यादिति। ततो ये तरुणास्ते

स्वयमेव गुरुभिरनुक्ता ब्रुवते—अस्माकमवकाशे यूयं संस्तारयत ।

जइ पुण अच्छिज्जंता, न दिंति ठाणं बला न दावेंति ।
देंति तह पुच्छणादी, बहिभावा संखडं मा वा ॥७२०॥

यदि पुनस्तरुणाः समं भूभागमर्थ्यमाना अपि न प्रयच्छन्ति, ततो वृषभा सूरयो वा न तैर्बलाद्दापयन्ति । मा बलाद्दाप्यमानास्ते बहिर्भावं गच्छेयुः, असंखडं वा कुर्युः । स्थविराश्च तत्र विषमेऽवकाशे पादप्रोञ्छनादिकं ददति, येन सुखेनैव संस्तारयितुं शक्यते ।

खेलद्वारमाह ।

मज्झम्मि ठाओ मम एस जातो,
पासंदए निच्च ममं च खेलो ।
वाओ सरावस्स य नऽत्थि एत्थं,
सिविज्जखेलेण य मा हु सुत्ते ॥ ७२१ ॥

श्लेष्मलो ब्रूयात्—मम तावदेष स्थायः—अवकाशो मध्ये संजातः, मम च खेलः—श्लेष्मा नित्यं प्रस्यन्दते । अत्र चोभयतोऽपि पार्श्ववर्त्तिसंस्तारकाकीर्णे शरावस्य-खेलमल्लकस्य नास्त्यवकाशः । अत्र संस्तारयन् अहं प्रत्यासन्नसुप्तान् शेषसाधूनपि मा श्लेष्मणा सिञ्चेयमिति ततो यस्य विविक्तः प्रदेशः संस्तारकः स तस्यात्मीयमवकाशं प्रयच्छति ।

प्रवातनिवातद्वारमाह—

निद्दं ण विंदामि य उद्धरेण,
को मे षवायम्मि दएज्ज भूमिं ।
सीएण वाएण य मज्झ बाहिं,
न पच्चए अन्न महऽन्नमाह ॥ ७२२ ॥

पित्तलो ब्रूयात्—अहमिह निवाते संस्तारयन् उद्धरेण-घर्मोपतापेन निद्रां न विन्दामि—न लभे, अतः को नाम प्रवाते भूमिकां दद्यात् । अथानन्तरमन्यो वातलः स आह-ब्रूयात्, शीतेन वातेन पीड्यमानस्य मम बहिः सुप्तस्यान्नं न पच्यते-न जीर्यति । तत एतौ परस्परं संस्तारकं परिवर्त्तयतः । इह संग्रहगाथायां खेलप्रवातनिवातग्रहणमुपलक्षणं तेनेदमभिधीयते ।

जो एति एक्कं न उ एक्कलेणं,
ठवेंति तं सूरगहस्स पासे ।
एक्कम्मि खंभम्मि न मत्तहत्थी,
वज्झन्ति वग्घा न य पंजरे दो ॥७२३॥

यः एकः असंखडिकः—कलहनशीलः इत्यर्थः, तमेकेन सह न योजयन्ति, किं तु यः शूरो ग्राहकः—कलहादिकुर्वतां शिक्षां कर्तुं समर्थः तस्य पार्श्वे तं स्थापयन्ति, यतः एकस्मिन् आलीनस्तम्भे द्वौ मत्तहस्तिनौ न बध्येते, परस्परं भण्डनसंभवात् । एवमेकस्मिन् पञ्जरे द्वौ व्याघ्रौ न प्रक्षिप्येते ।

अथ 'पाहुणए जं विहिग्गहणं' ति पदं व्याख्यातुमाह—

रायणिओ आयरिओ, आयरियस्सेव अक्कमइ ठाणं ।
इतरो वसभट्ठाए, ठायइ जे ते व दो एगो ॥ ७२४ ॥

यदि प्राघूर्णक आचार्यो रत्नाधिकस्ततोऽसावाचार्यस्यैव स्थानमवकाशमाक्रामति । वास्तव्याचार्यस्थाने संस्तारयतीत्यर्थः । इतरो वास्तव्याचार्यो वृषभस्योपाध्यायस्य वा अवकाशे तिष्ठति संस्तारयति । अथाचार्यसत्कं संस्तारकत्रयं तन्मध्यादेकस्मिन् प्राघूर्णकाचार्यः प्रसुप्तः 'जे ते वा दो एग' त्ति । ततो यौ तौ द्वाववशिष्यमाणौ संस्तारकौ तयोरेकस्मिन् वास्तव्याचार्यः संस्तारयति ।

ओमे पुण आयरिओ, वसभो मासे अणंतरे वसभो ।
संछोभपरंपरओ, चरिमं सेहं व मोत्तूणं ॥ ७२५ ॥

अथाऽसौ प्राघूर्णक आचार्यः अवमपर्यायलघुस्ततो वृषभस्यावकाशे संस्तारयति । वृषभस्तु तदनन्तरमवमरात्रिकस्थाने स्वपिति । एवं संस्तारकाणां संघो परंपरकः परंपरया स्थानान्तरसंक्रमणरूपस्तावन्मन्तव्यो यावद् द्विचरमः साधुः । यस्तु चरमः सर्वपाश्चात्यावकाशशायी तं शैक्षं च मुक्त्वा तयो· संस्तारको नान्यत्र संक्रामयितव्य इति भावः ।

इदमेव व्याचष्टे—

चरिमो बहिं न कीरइ, सेहं न सहायगा विहुयलं ति ।
रंगिड्ढिपुरिसनायं, सव्वे तत्थेव मार्वेति ॥७२६॥

चरमः-प्रत्यन्तवर्त्ती बहिर्न क्रियते । शैक्षमपि सहायकान्-शिक्षाग्राहकान् न विहुगलन्ति-न स्फाटयति, बहिर्निष्काश्यमानौ हि तौ बहिर्नावगच्छतः, बहिरवगमनतः प्रतिगमनादीनि कुर्यातां । अतः संस्तारकं संक्षिप्य तथा प्रस्तारणीयः, यथा तयोरपि चरमशैक्षयोः संस्तारकौ प्रतिश्रयमध्य एव पूर्येताम् । तथा चात्र रङ्गे ये बुद्धिमन्तः पुरुषास्तैर्ज्ञातः कर्त्तव्यः। यथा रङ्गभूमौ पूर्वं प्राकृतजनैराकीर्णायामपि ये राजामात्यश्रेष्ठिप्रभृतयः प्रधानपुरुषाः पश्चादागच्छन्ति तेषामुपवेशनयोग्यानवकाशान् दत्त्वा संक्षिप्ततरावकाशस्थापनेन प्रागुपविष्टा अपि तत्रैव माप्यन्ते । एवमस्माकमपि प्राघूर्णकः प्रधानपुरुषकल्पस्ततस्तेषां यथायोग्यमवकाशान् दत्त्वा वृषभाः संस्तारकभूमीः संक्षिप्य प्रयच्छन्तः सपूर्वानपि साधून् तत्रैव मापयन्तीति । बृ० ३ उ० ।

प्रातिहारिकं शय्यासंस्तारमनर्पयित्वा न गन्तव्यम्-

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पाडिहारियं सेज्जासंथारयं आयाए अपडिहट्टु संपव्वएत्तए ॥ २५ ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

अविदिष्णमंतरगिहे, परिकहणमियं पदिण्णमिह जोगो ।
निग्गमणं वसभाणं, बहिं व वत्तं इमं अंतो ॥६१६॥

अन्तरगृहे यत्परिकथनमुपदेशप्रदानं तदवतीर्णे तीर्थकरैर्गृहपतिनाथानुज्ञातम् । इदमपि प्रातिहारिकं शय्यासंस्तार-

प्रत्यर्पणमदत्तमनुज्ञानमित्येवं योगः-संबन्धः । यद्वा-
त्तं प्रतिश्रयात् द्वयोरपि सूत्रयोः समानं-तुल्यम् । अथ
र्वसूत्रे प्रतिश्रयाद्बहिर्भिक्षायां निर्गतस्य धर्मकथनं
ल्पते इत्युक्तम्, इदं पुनरन्तः प्रतिश्रयमध्ये संस्तारकस्य
र्पणं तत्कल्पते इत्यत्र प्रतिपद्यते। अनेन संबन्धेनाया-
ास्य (सूत्रस्य-२५) व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा
न्थीनां वा प्रतिहरणं प्रतिहारः-प्रत्यर्पणं तमर्हन्तीति प्राति-
कं, शय्या च सर्वाङ्गीणा संस्तारकश्चार्द्धतृतीयहस्तमानः
ासंस्तारकं तदादाय—गृहीत्वा कार्यसमाप्तौ अप्रतिह-
र्पणमकृत्वा संप्रव्रजितुं ग्रामान्तरं विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

सेज्जा संथारो य, परिसाडी अपरिसाडिमो होई ।
ारिसाडि कारणम्मि,अणप्पिणमो सो आणादी।।६२०।।

य्या संस्तारको वा-परिशाटी, अपरिशाटी च भवति ।
शाटी तृणादिमयः, अपरिशाटी फलकादिमयः । तत्र प-
ाटी संस्तारकः कारणवशादृतुबद्धे गृहीतो भवेत्, तं
सकल्पे पूर्णे अनर्पयित्वा व्रजतो मासलघु, आज्ञादयो
षाः ।

एते वा अपरे—

सोच्चा गत त्ति लहुगा, अप्पत्तियगुरुग जं च वोच्छेओ ।
कप्पट्ठखेल्लणेण य, डह लहु लहुगा य गुरुगा य ।।६२१।।

संस्तारकस्वामिना श्रुतं संस्तारकमनर्पयित्वा गतास्ते
यताः । एवं श्रुत्वा यदि प्रीतिकं करोति, अनर्पितेऽप्यनु-
ह एवास्माकमिति ततश्चतुर्लघवः । अथाप्रीतिकं करो-
ते मदीयानि तृणानि हारितानि विनाशितानि चेति, तदा
व चतुर्गुरवः । यदि तद्द्रव्यस्यान्यद्रव्यस्य वा व्यवच्छेदः
तथापि चतुर्गुरुकम् । अथवा—तस्मिन्संस्तारके शून्ये 'क-
प्पट्ठ' त्ति बालकानि खेलन्ते मासलघु । अथान्यत्र तं नय-
न्ति ततश्चतुर्लघु । अग्नौ प्रक्षिप्य दहन्ति चतुर्लघवः । दह्य-
माने च तस्मिन्नन्येषां प्राणजातीयानां विराधना भवेत्
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तथा प्रीतिकपदं व्याचष्टे—

दिज्जंते वि तया णि-च्छज्ज ण अलभेसु भे त्ति णेत्तत्थं ।
कयकज्जा जणभोगं, काऊण कहिं गया सच्छा ।।६२२।।

ग्रहणकाले निर्देशमपि दीयमानं तदानीं नेच्छति स्म । अ-
निष्पन्नमभिकाङ्क्ष्य मासकल्पे पूर्णे 'भे'—भवतामर्पयिष्याम
इति भणनपूर्वकं नीतवा । सांप्रतं कृतकार्या विहितान्यप्रयोज-
नाः शून्यं जनभोग्यं कृत्वा कुत्रचित् ग्रामे नगरे वा गताः,
'सच्छे' ति। नैपातिकपदं कुत्सायां वर्त्तते, वा पुनस्ते दुर्दृष्ट-
धर्माणो गता इत्यर्थः ।

अथ 'कप्पट्ठखेलणे' इत्यादि विवृणोति—

कप्पट्ठखेलणतुअ-ट्टणे य लहुगो य होइ गुरुगो य ।
इत्थीपुरिसतुयट्टे, लहुगा गुरुगा अणायारे ।। ६२३ ।।

तत्र संस्तारके कल्पस्थकानि खेलन्ते लघुको मासः । अथ
तान्येव त्वग्वर्त्तयन्ति गुरुको मासः । अथ महती स्त्री महा-
न्पुरुषो वा त्वग्वर्त्तयति चतुर्लघु । अथ एतावनाचारमाच-
रतस्तदा चतुर्गुरुकाः । ।

वोच्छेद लहुगुरुगा, नयणे डहणे य दोस वी लहुगा ।
छिदिणिग्गयादलंभे,जं पावे मयं चतु णियत्ता ।।६२४।।

तस्यैकस्य साधोस्तस्यैवैकस्य द्रव्यस्य व्यवच्छेदे चतुर्लघु,
अनेकेषां साधूनामन्यद्रव्याणां च व्यवच्छेदे चतुर्गुरु। संस्ता-
रकस्य कल्पस्थकैरन्यत्र नयने दहने च द्वयोरपि चतुर्लघवः।
व्यवच्छेदकरणाच्च संस्तारकादेरलाभे विहम्-अध्वा तन्नि-
र्गता यत्परितापनादि प्राप्नुवन्ति स्वयं वा निवृत्तास्तत्र प्रा-
प्ताः संस्तारकादिकमलभमाना यां विराधनामासादयन्ति
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

माइस्स होंति गुरुगा,जति एक्कतो भागऽणप्पिए दोसा ।
अह होंति अणागमणे,ते चेव य अप्पिणे सुद्धो ।।६२५।।

मायिनो-मायाविनो गुरुको मासो भवति, कथं पुनर्मायां
करोतीत्याह यद्येकेन एकस्मात् गृहादनेकैः साधुभिरनेके
संस्तारका आनीतास्तदा 'भाग' त्ति प्रत्यर्पणकाले तेषु
पृथग्भागीकृतेषु य आत्मीयं भागं तत्रैव ग्रहीतव्य इति
कृत्वा तेषां मध्ये प्रक्षिपति, नात्मना तत्र नयति: एष मा-
यी भण्यते । अस्य च ये अनर्पिते संस्तारकदोषास्ते सर्वे
ऽपि मन्तव्याः । अथान्येभ्यो गृहेभ्य आनीताः संस्तारका
भवन्ति तदापि मायाकरणे न एव दोषाः। तस्माद्यतो गृहा-
दानीतः तत्र विधिना प्रत्यर्पणे शुद्ध इति संग्रहगाथासमा-
सार्थः ।

अर्थनामेव विवृणोति—

संथारे य गमणंग, भयणऽट्ठविहा उ होइ कायव्वा ।
पुरिसे घरसंथारे, एगमणेग तिसु पदेसु ।। ६२६ ।।

संस्तारके गृह्यमाणे एकानेकपदाभ्यामष्टविधा भजना क-
र्त्तव्या भवति, अष्टौ भङ्गा इत्यर्थः सा चैतेषु त्रिषु पदेषु ।
तद्यथा—पुरुषे गृहे संस्तारके च । एतेषु एकानेकपदाभ्या-
मष्टौ भङ्गाः । यथा एकेन साधुना एकस्माद् गृहादेकः संस्ता
रक आनीतः । एकेन एकस्माद् अनेके । एकेन अनेके-
भ्यो गृहेभ्यः एकः ।एकेन अनेकेभ्यो गृहेभ्यः अनेके सं-
स्तारका आनीताः एवं एकेन साधुना चत्वारो भङ्गा ल-
ब्धाः । अनेकैरपि साधुभिरेवमेव चत्वारो लभ्यन्ते । सर्व-
संख्ययैते अष्टौ भङ्गाः ।

आणयणे जा भयणा, सा भयणा होति अप्पिणंते वि ।
वोच्चत्थमायिसहिए, दोसा य अणप्पिऽणंतम्मि।।६२७।।

संस्तारकस्य आनयने या भजना-अष्टभङ्गी भणिता तामे-
व भजनां संस्तारकमर्पयतोऽपि भवति, यथैवानीतस्तथैव
प्रत्यर्पयितव्य इति भावः । अथ विपर्यस्तं प्रत्यर्पयति न
वा सर्वथैवार्पयति ततो विपर्यस्ते मायासहिते अनर्पयति
च दोषा व्यवच्छेदादयो भवन्ति । तत्र ये आद्याश्चत्वारो
भङ्गास्तेषु यथैव गृह्णन्ति तथैवार्पयन्ति । पञ्चमभङ्गे ग्रहण-
काले अस्माकमन्यतर. समर्पयिष्यतीत्येष विधिर्निर्वहित-
स्ततो यद्येकः प्रत्यर्पयति, तदा विपर्यस्तं भवति । अष्ट—
मभङ्गे एकः साधुः प्रत्यर्पयितुं प्रस्थितः, अपरश्चिन्तयति
मदीया अपि तृणकम्बिकास्तत्रैवानेतव्या इति कृत्वा तदी-
यानां तृणादीनां मध्ये प्रक्षिपति; एषा माया भण्यते । स-

त्मे भङ्गे तृतीयभङ्गे वा कम्बिकास्तृणानि वा एकस्मिन् गृहे अर्पयतोऽनर्पणं भवति। यत एते दोषास्तस्मात्पृथक् पृथक् सर्वैरपि प्रत्यर्पणीयाः। कारणे पुनर्विपरीतमर्पयति।

तदेव कारणमाह—

बिइयपयज्भामिते वा, देसुट्ठाणे व बोधिकभए वा।
अद्धाणसीसए वा, संखोवपधाविते तुरियं ॥ ६२८ ॥

द्वितीयपदे संस्तारको ध्यामितो भवेत्, देशोत्थाने वा संस्तारकस्वामी कुत्रापि गत इति न ज्ञायते। बोधिकभये संस्तारकस्वामी साधवो वा नष्टाः, अध्वसार्थको वा सार्थस्त्वरितं प्रधावितो भवेत्, यावत् संस्तारकं प्रत्यर्पयति तावत् सार्थो दूरं गच्छति, अपरश्च सार्थो दुर्लभः।

एतेहिँ कारणेहिं, वचंते कोऽवि तस्स उ णिवेदे।
अप्पाहंति व सागा-रियाइ असदप्पसाहूणं ॥ ६२९ ॥

एतैः कारणैः न प्रत्यर्पयेयुः, अध्वशीर्षके च त्वरितं व्रजतामेकः कोऽपि साधुर्गत्वा तस्य संस्तारकस्वामिनो निवेदयति-अमुकस्मिन्कुले संस्तारकः प्रत्यर्पणीयः। अन्यसाधूनामसत्यभावे सागारिकादीन् 'अप्पाहंति' संदिशन्ति। एवं संस्तारकोऽमुकस्यार्पणीयः एष तृणकम्बिकासु विधिरुक्तः।

एमेव गमो नियमा, फलएसु वि होइ आणुपुव्वीए।
चउरो लहुगा माई, य नऽत्थि एयं तु नाणत्तं ॥६३०॥

एष एव गमो नियमात् फलकेष्वपि आनुपूर्व्या वक्तव्यो भवति, नवरं प्रायश्चित्ते विशेषः। फलकमयस्य संस्तारकस्याप्रत्यर्पणे चतुर्लघुकः। मायिना यथा तृणेषु कम्बिकासु वा अपरास्तृणकम्बिकाः प्रक्षिप्यन्ते तथा फलकानां नास्ति प्रक्षेप इति भावः। एतन्नानात्वमत्र मन्तव्यम्। बृ० ३ उ०।

सागारिकसत्कं संस्तारमादाय विकरणं कृत्वा न संप्रव्रजितुं कल्पते—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारियसंतियं सेज्जासंथारगं आयाए अहिकरणं कट्टु संपव्वइत्तए (सू० २३)

अस्य संबन्धमाह—

संथारगअहिगारो, अहवा पडिहारिगा उ सागारी।
नीहरिमो अणीहा-रिमो य इति एस संबंधो ॥७३१॥

संस्तारकस्याधिकारोऽयमनुवर्त्तते इदमपि संस्तारकसूत्रमारभ्यते। अथवा-पूर्वसूत्रे प्रातिहारिकः संस्तारक उक्तः, अत्र तु सागारिकसत्कोऽभिधीयते। यद्वा-निर्हारिमोऽनिर्हारिमश्चेति द्विधा संस्तारकः, तत्र निर्हरणमन्यत्र नयनम्, तन्निर्वृत्तो निर्हारिमः अन्यत्र नीत्वा प्रत्यर्पणीय इत्यर्थः। तद्विपरीतोऽनिर्हारिमः। तत्र निर्हारिम उक्तः। इह पुनरनिर्हारिम उच्यते, एष संबन्धः। अथास्य सूत्रस्य (२३) व्याख्या—न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा सागारिकः शय्यातरस्तस्य सत्कं शय्यासंस्तारकमादाय-गृहीत्वा, अधिकरणं कृत्वा अधिकरणं नाम—यत् साधुना करणं कृतं तृणानां प्रस्तरणं कम्बिकानां बन्धनं फलकस्य स्थापनं तदनपनीय संप्रव्रजितुं-विहर्तुमिति सूत्रार्थः।

अथ निर्युक्त्या विस्तारयितुमाह—

सागारिसंत विकरणे, परिसाडिं अपरिसाडियं चेव।
तम्मि वि सो चेव गमो, पच्छित्तुस्सग्गअववाए ॥७३२॥

सागारिकसत्कस्य संस्तारकस्य विकरणं कृत्वा गन्तव्यम्। स च परिशाटी, अपरिशाटी चेति द्विविधः। तत्रापि स एव प्रायश्चित्तोत्सर्गापवादेषु गमो मन्तव्यः।

अविकरणे चेमे दोषाः—

किड्ड तुअट्टण बाले, णयणे डहणे य होइ तह चेव।
विकरणपासुद्धं वा, फलगतणेसुं तु साहरणं ॥७३३॥

बालानां—कल्पस्थकानां क्रीडने त्वग्वर्तने अन्यत्र नयने च दोषास्तथैव भवन्ति, ततो विकरणं कर्त्तव्यम्। कथमित्याह—फलकस्य पार्श्वतः स्थापनमूर्द्धकरणं वा तृणेषु संहरणम्-एकत्र मीलनं,तुशब्दात्कम्बिकासु बन्धनच्छोटनमेतद्विकरणम्।

इदमेव व्याख्याति—

पुंजे वा पासे वा, उवरिं पुंजेसु विकरणतणेसुं।
फलगं जत्तो गहियं, वाहाए विकरणं कुज्जा ॥ ७३४ ॥

यानि तृणानि पुञ्जात् गृहीतानि तानि पुञ्जे एव निक्षेपणीयानि, यानि पार्श्वतस्तानि पार्श्वे स्थापनीयानि, एवं तृणेषु विकरणं भवति। फलकं यतो गृहीतं तत्रैव नीत्वा यदि पार्श्वतः स्थापितमासीत्तदा पार्श्वे, अथोर्द्धं स्थापितमासीत्तत ऊर्द्धं स्थाप्यते। कम्बिका अपि यतो गृहीतास्तत्र बन्धात् छोटयित्वा निक्षेपणीयाः। अथ व्याघातेन तत्र नेतुं न पार्यन्ते तदा तत्रैव स्थापयित्वा नियमाद्विकरणं कुर्यात्।

वितियमहसंथडे वा, देसुट्ठाणादिसुवकज्जेसु।
एएहिँ कारणेहिं, सुद्धो अविकरणकरणे वि ॥७३५॥

द्वितीयपदे यथासंस्तृते विकरणं न कुर्यात्। न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् यथासंस्तृतं नाम—निष्प्रकम्पचम्पकपट्टादि देशोत्थादिषु पूर्वसूत्रोक्तेषु कार्येषु विकरणं न कुर्यात्। एतैः कारणैः—विकिरणाकरणेऽपि शुद्धः। बृ० ३ उ०।

सागारिकसंस्तारकं सागारिकसत्कं बहिर्नयति—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियसंतियं सेज्जासंथारयं आयाए अधिकरणं कट्टु अणप्पणित्ता संपव्वयति संपव्वयंतं वा साइज्जइ ॥ ५६ ॥

अधिकरणं णाम-जं संजतेण कयं तणाण वा संथरणं कंबीण वा बंधो फलगस्स वा ओअवणं एवं च णं अप्फोडित्ता अणप्पिणित्ता वयति मासलहु। इमा णिज्जुत्ती पडिगाहा। दोसु सिसिरगिम्हासु रीइज्जति वा दोसु वा पदेसु रिइज्जति, अविकरणे इमे दोसा। किड्डतुयट्टणगाहा। कप्पट्ठगाणं किड्डणं, तुअट्टणं थीपुरिसाणं। तुयट्टणे अणायारसेवणं अण्णत्थ वाहणं डहणं वा, एतेसु चेव ते दोसा, पच्छित्तं च पूर्ववत्। फलगस्स विकरणं पासल्लियं करेति, उड्डाहं वा करेइ, तणेसु साहारणं कंबीसु बंधणं छोडणं वा। पुंजाणं सा गाहा। जे तणा पुंजातो गहिता ते पुंजे ठवेयव्वा।

पासातो गहिता ते तहि ठवेयव्वा । जं वा जतो गपासातो गहितं तं तहि ठवेयव्व त्ति । कंबीमादीफलगं जतो पदेसागहितं तहिं ठवेयव्वं । मासकप्पं वा पुरणे अंतरा घाते उप्पण्णे णियमावकरणं कायव्वं, ण करेज्जा विकरणं करेज्जा पावेज्जा पच्छित्तं । बितियपदगाहा । अहासंथडं म—णिप्पकपं पट्टादि । शेषं पूर्ववत् । नि० चू० २ उ० ।

जे भिक्खू सागारियसंतियं सज्जासंथारयं पच्चप्पिणित्ता दोच्चं पि अणुण्णविय अहाठिइ अहाठंतं वा साइज्जइ ॥ २४॥ जे भिक्खू पडिहारियं वा सागारियसंतियं सज्जासंथारयं पच्चप्पिणित्ता दोच्चं पि अणुण्णविय अहिट्ठति अहिट्ठंतं वा साइज्जइ ॥ २५ ॥

सज्जा एव संथारओ सज्जासंथारओ, अहवा—सज्जा-सव्वंगिआ, संथारओ अड्ढइज्ज हत्थो । अथवा-सज्जा वसही संथारगो पुण पडिसारिगमितरो वा । सामिणो अप्पेउ अणणुण्णवेत्ता पुणो अधिट्ठति परिभुंजति तस्स मासलहुं । सज्जासंथारगगाहा-परिसाडि अपरिसाडी णिज्जायमाणा अप्पेउं गता अवसउणेहिं पच्चागता सो य संथारओ तहेव अच्छति, तं दोच्चं अणणुण्णवेत्ता पुणो अधिट्ठति परिभुंजति मासलहुं, आणाइआ य दोसा । नि० चू० ५ उ० ।

सांप्रतं प्रातिहारकसंस्तारकप्रत्यर्पणे विधिमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखिज्जा संथारगं पच्चप्पिणित्तए, से जं पुण संथारगं जाणिज्जा सअंडं० जाव ससंताणयं तहप्पगारं संथारगं नो पच्चप्पिणिज्जा । (सू० १०४) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखिज्जा संथारगं पच्चप्पिणित्तए, से जं पुण संथारगं जाणिज्जा सअप्पंडं ०जाव ससंताणगं तहप्पगारं संथारगं पडिलेहिय, पडिलेहिय पमज्जिय २ आयाविय २ विहुणिय २ तओ संजयामेव पच्चप्पिणिज्जा । (सू० १०५)

'से' इत्यादि स भिक्षुः प्रातिहारिकं संस्तारकं यदि प्रत्यर्पयितुमभिकाङ्क्षेदेवंभूतं जानीयात्, तद्यथा—गृहकोकिलकाद्यण्डकसंबद्धमप्रत्युपेक्षणयोग्यं ततो न प्रत्यर्पयेदिति । किञ्च—'से' इत्यादि सुगमम् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

प्रातिहारिकं शय्यासंस्तारमन्यसत्कं द्वितीयमप्यवग्रहमननुज्ञाप्य न कल्पते—

णो कप्पइ णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा पाडिहारियं वा सागारियसंतियं वा सेज्जासंथारगं दोच्चं पि उग्गहं अणणुण्णवित्ता बहिया णीहरित्तए । कप्पइ णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा पाडिहारियं वा सागारियसंतियं वा सेज्जासंथारगं दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णवित्ता बहिया णीहरित्तए ॥ ६ ॥ णो कप्पति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा पाडिहारियं वा सागारियसंतियं वा सेज्जासंथारगं पच्चप्पिणित्ता दोच्चं पि तमेव उग्गहं अणणुण्णवेत्ता अहिट्ठित्तए । कप्पति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा सेज्जासंथारयं पाडिहारियं वा सागारियसंतियं वा सेज्जासंथारयं पच्चप्पिणित्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णवेत्ता अहिट्ठित्तए ॥ ७ ॥ (व्य०)

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

संथारएसु पगए-सु अंतरा छत्तदंडकाजिट्ठे ।
जंगमथेरे जयणा, अणुकंपरिहे समक्खाया ॥ १२६ ॥
दोच्चं व ऽणणुण्णवणा, भणिया इमिणा वि दोच्चऽणुण्णवणा ।
नियउग्गहम्मि पढमं, बियइं तु परोग्गहे सुत्तं ॥ १२७॥

संस्तारकेषु पूर्वसूत्रेष्वधिकृतेषु अन्तरा छत्रदण्डकाजिनचविजङ्गमस्थविरे समस्तस्याऽपि गच्छस्यानुकम्पार्हे यतना अनन्तरसूत्रेण समाख्याता ॥ १२६ ॥ सम्प्रति पुनः संस्तारकोऽनेन सूत्रेण भण्यते एष सूत्रसंबन्धः । अथवा अन्यथा—सूत्रसंबन्धस्तमेवाह—' दोच्चं व ' त्यादि द्वितीयावग्रहानुज्ञापना जङ्गमस्थविरस्यानन्तरसूत्रेण भणिता । इयमपि सूत्रेणाभिधीयमाना द्वितीयावग्रहानुज्ञापना । ततः द्वितीयावग्रहानुज्ञापनाप्रस्तावादिदं सूत्रं पूर्वसूत्रादनन्तरमुक्तम् , नवरं प्रथममनन्तरसूत्रं निजकस्यात्मीयस्यापि करणस्यावग्रहे अनुज्ञापनाविषयम् । द्वितीयमधिकृतं तु सूत्रं परस्य-परकीयस्य शय्यातरसत्कस्यान्यसत्कस्य वा इत्यर्थः, अवग्रहे अनुज्ञापनायामेवमनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रातिहारिकं शय्यासंस्तारकं शय्यादातृसत्कमन्यसत्कं वा द्वितीयमप्यवग्रहमननुज्ञाप्य बहिर्विहर्तुं नवरमनुज्ञाप्य पुनः कल्पते इति सूत्रसंक्षेपार्थः । व्य० ८ उ० ।

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा पाडिहारियं सेज्जासंथारगं दोच्चं पि अणुण्णवेत्ता बाहिं णीणाइ णीणंतं वा साइज्जइ ॥५२॥ जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियसंतियं सेज्जासंथारयं दोच्चं पि अणुण्णवित्ता बाहिं णीणाइ णीणंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥

पाडिहारिको प्रत्यर्पणीयो सज्जातरस्स वा संतिओ—तं जदि पुणो मासकप्पं दोच्चं अणुण्णवेत्ता अतोहिंतो बाहिं णीणेति बाहिंतो वा अंतो आणेति तहाऽवि मासलहुं, एस सुत्तत्थो ।

इमा णिज्जुत्ती । गाहा—

परिसाडिमपरिसाडी, सागारियसंतियं व पडिहारि ।
दोच्चमणणुण्णवेत्ता, अंतो बहि णेति आणादी ॥४६५॥

कुसातितणसंथारए परिभुज्जमाणे जस्स किंचि परिसडति सो परिसाडी, वंसकप्पिमादी अपरिसाडी । दोच्चं अणणुण्णवेत्ता जो णेति तस्स आणा अणवत्थादी दोसा भवंति । चोदगाह—णणु सुत्ते अणुण्णवेंतस्स वि मासलहुं वुत्तं णिक्कारणे, आचार्याह-णिक्कारणे सुत्तं । अत्थो तु कारणे विधिं दरिसेति ।

अविधीए इमे दोसा । गाहा—

ताइं तणफलगा ते, तेणाहडगाणि अप्पणो वाऽवि ।

णिज्जंतागहियाइं, सिवाणि तहा य असिवाणि ॥४६६॥

ते तणफलगा तस्स तेणाहडा वा अप्पणा वा तेणाहडेसु णिज्जंतेसु अंतरे पुव्वसामी दट्ठुं गहितेसु साधू पुच्छितो जति कहेति, जस्स ते ण कहेति वा तो उभयहा वि दोसा, तम्हा दोसपरिहरणत्थं विही भण्णति—सपरिक्खेवे ठिताणं अंतो मासो बहिं मासो अंतो मासकप्पं काऊणं विहिणिग्गच्छंतो तत्थेव तणफलगा गेण्हंतु। अह ण लब्भति अण्णगामं वयंतु। अह तेसु असिवादिकारणा अत्थि तो तेसिं सव्वेसि फलयादीणं इमा विही।

गाहा—

अण्णउवस्सयगमणे, अणपुच्छा णऽत्थि किंचि णेतव्वं।
जो णेति अणापुच्छा, तत्थ उ दोसा इमे होंति॥४६७॥

सपरिक्खेवे अण्णउवस्सयं वयंता अणापुच्छाए न किंचि णेयव्वं, णत्थि अनापृच्छय नास्ति किंचिन्नेयमिति। जो पुण अणापुच्छाए णेति तस्सिमे दोसा।

गाहा—

कम्मे तेणा फलगा, सिट्ठे अमुगस्स तस्स गहणादी।
णिण्हवति व सो भीओ, पच्चंगिरलोगमुड्डाहो ॥४६८॥
णेदिट्ठे सिट्ठे गहि-ए कट्टण(व)वहारववहरिते।
उड्डाहे य विभंगे, उद्दवणे चेव णिव्विसए ॥४६६॥
लहुओ लहुगा गुरुगा, छल्लहु छग्गुरुगछेदमूलदुगं।
अहवा वि असिट्ठम्मि य,एसेव उ संकणे लहुया॥५००॥
निस्संकियम्मि गुरुगा, एगमणेगे य गहणमाईया।
अणवट्ठप्पो दोसुं, दोसु य पारंचिओ होति ॥५०१॥

तेणाहडा अणापुच्छाए णिज्जंता पुव्वसामिणा दिट्ठा साहू पुच्छिता-कस्सेते तणफलगा ? । साहू भणति—अमुगस्स तस्स गेण्हणे कड्ढणमाईया दोसा। अह णिण्हवति सो भीतो संतो साहू तो पच्चंगिरदोसो। परितोषः तस्मिन् संभाव्यत इति प्रत्यंगिरा लोगे वि उड्डाहो साधवो वि परदव्वावहारिणो त्ति। गहणादिपदस्स इमा वक्खा-तणफलया अणापुच्छाए णेति, तेणाहडा णिज्जमाणे पुव्वसामिणा दिट्ठं पुच्छिएण साहुणा सिट्ठं अमुगस्स। सो रायपुरिसेहिं हत्थे गहिउं कड्ढिओ ववहारमेव त्ति पुव्वसामिणा सद्धिं ववहराहि त्ति वुत्तं भवति। ववहारिए त्ति ववहारितुमारद्धे पुच्छा कडे त्ति। जिते उड्डाहेवि रुंधाण एक्कपदं। उद्दविते णिव्विसए एक्कं पदं। एतेसु चउसु पदेसु इमं पच्छित्तं। मासलहुगादि, मासगुरुं मोत्तुं णिण्हवति पच्छद्धस्स इमा वक्खा-अहवेत्ययं निपातः अविशब्दः प्रकारवाची। असिट्ठे-अनाख्याते एसेव तु तेणो त्ति संकिते लहुगा, निस्संकिते एस तेणो त्ति चउगुरुगा। तस्सेवेगस्स अणेगाण अणेगेसिं साहूणं गहणादी।

इमे दोसा गाहा—

णायगे गहिते कड्ढे-विकड्ढे कड्ढेववहारववहरिए।
उड्डाहे य विभंगे, उद्दवणे चेव णिव्विसए ॥ ५०२ ॥

एक्कगादाए दोण्हं पि पच्छित्तं । तेणाहडादीण तणफलयाणं अणापुच्छाए भयणे पुव्वसामिणो दट्ठुं तणफलयाणि साहुस्स वा गहणं कयं विकोपयित्वा कड्ढणं त्वं चौर इति विकोवणं साहुस्स रायपुरिसेणं कड्ढणं कतं साहू ते रायपुरिसे प्रतीपं कड्ढति त्ति विकड्ढणं। सेसा त चेव पदा तं चेव पच्छित्तं। शिष्यः प्राह—किमस्तीदृशसंभवः ?। आचार्याह।

गाहा—

दंतपुरे आहरणं, तेणाहडवच्चगादिसु तणेसु।
छावण मीराकरणे, अत्थरणत्थं तु चंपादी ॥५०३॥

दंतपुरे दंतवक्कआख्यानकं प्रसिद्धं। तद्यथा-तत्र तेनाहडप्पगादिसु तणेसु संभवो भवे। तानि पुनः किमर्थं साधवो नयंति?,उच्यते-छावणनिमित्तं वा मीराकरणं वा मेराकरणमित्यर्थः। पत्थरणत्थं वा। फलगा वि मीराकरणपत्थरणनिमित्तं ते पुण चंपपट्टादी नयंति इदाणी।

गाहा—

अतेणाहडाणयणे, लहुओ लहुगा य होंति सद्धम्मि।
अप्पत्तियम्मि गुरुगा, वोच्छेदपसज्जणा सेसे ॥५०४॥

भाणियव्वा अतेणाहडतणाइं जदि नेति अणापुच्छाए तणेसु लहुगो अप्पणणे से सिट्ठं तुज्झ चया तणफलया साधूहिं बाहि णीणिता हु एत्थ लहुगा। अणुग्गहो त्ति एत्थ वि चउलहुगा अप्पत्तियम्मि गुरुगा वोच्छेदं वा करेज्ज। तस्स साधुस्स तद्दव्वस्सन्नस्स वा पसज्जणा। सेसे त्ति अणेसिं पि साधूणं असणादियाण य दव्वाणं य वोच्छेदो।

तणफलगविशेषज्ञापनार्थमाह। गाहा-

एसेव गमो णियमा, फलएसु वि होति आणुपुव्वीए।
णवरं पुण णाणत्तं, चतुरो लहुगा जहण्णपदे ॥५०५॥

जो तणेसु विधी भणितो फलगेसु वि एसो चेव विधी। नवरं नाणत्तं चतुरो लहुगा जहन्नपदं। जत्थ तणेसु मासलहुं तत्थ फलगेसु चउलहू भवंतीत्यर्थः।

गाहा-

वितियं पहुणिव्विसए, णट्ठुट्ठितसुण्णमतप्पणामब्भे।
खंधारअगणिभंगे, दुल्लभसंथारए जतणा ॥५०६॥

अणापुच्छाए वि सेज्जासंथारगपभू निव्विसओ कतो, नट्ठो वा उट्ठितो। उव्वसितो वा सुण्णे पविसितो मतो वा अण्णप्पज्झो वा जातो, खंधावारतया वा बहितो अतिनेति, अग्गिभये वा नेति, विसयभंगे वा नेति, दुल्लभसंथारए वा जतणाए नेति।

इमा सा जतणा गाहा-

तम्मि तु असधीणा वा, परिचरितुं वा सहीण वक्खित्ते।
पुव्वावरसंभासु व, णयंति अंतो व बाहिं वा ॥५०७॥

गिहसंथारयसामी जदा असहीणो तदा नयंति। सहीणो वा पडिचरितुं जदा वक्खित्तचित्तो तदा नयंति। पुव्वसंभाए अवरसंभाए वा अंतो वा बाहिं, बाहितो वा अंतो नयति।

जे भिक्खू पाडिहारियसंतियं वा सेज्जासंथारयं दोच्चं

पे अणुसवित्ता बाहिं णीणेइ णीणेंतं वा साइज्जइ ॥५४॥
जे भिक्खू पाडिहारियं सेज्जासंथारयं आयाए अपरिहट्ठु
संपव्वयति संपव्वयंतं वा साइज्जइ ॥ ५५ ॥

आदाय गृहीत्वा अप्पडिहट्टु सम्मं अणप्पणित्ता सम्मं ए-
गीभावेण प्रव्रजति संप्रव्रजति तस्स मासलहुं एस सुत्तत्थो।

इदाणिं णिज्जुत्तीवित्थरो त्ति गाहा-

परिहरिणउ पडिहारि उ, ओआतायतंडगेऊणं।
अप्पडिहट्टुमणप्पि उ, संपव्वए सम्मगमणं तु ॥५०८॥

मासकप्पे पुण्णे मासकप्पे अपडिहट्टमणप्पितुं न प्र-
तीपं अर्पयतीत्यर्थः सम्यक्भावे व्रजति व्रजगतो सम्म एगी
प्रव्रजनं।

संथारगो दुविहो गाहा-

सेज्जा संथारो उ, परिसाडी अपरिसाडिओ होति।
परिसाडि कारणम्मी, अणप्पिणे मासो आणादी॥५०९
सोचागत त्ति लहुगा,अप्पत्ति य गुरुग जं च वोच्छेदो।

सव्वंगी सेज्जा, अड्ढतियहत्थो संथारगो। अहवा से-
ज्जा एवं संथारगो एक्केक्को दुविहो-परिसाडी, अपरि-
साडी य। उडुबद्धे परिसाडी कारणे घेप्पति तं मासकप्पे
पुण्णे अणप्पेउ व देंतस्स मासलहुं, आणादयो दोसा। इमे
य अण्णे दोसु तं तेण संथारगसामिणा जहा ते संजता
संथारगं अणप्पिणित्तगता चउलहुगा पच्छित्तं, परियणो य से
भणति। किं च संजताण दिण्णएण सो भवति। अप्पडिते वि
अणुग्गहो अम्हं एयं पत्तिए वि चउलहुं, अह उप्पत्तियं करे-
ति तेणा इमे सुण्णा हारिता विणासिता वा चउगुरु। जं च
वोच्छेदं करेति, तस्स वा अण्णस्स वा साहुस्स, तद्दव्वस्स
वा अण्णदव्वस्स वा, एत्थ वि चउगुरुगं। अहवा तम्मि सं-
थारये सुण्णे कप्पट्ठगाणि खेलंति मासलहुं,अह तुयट्टंति मास-
गुरुं। अह अण्णतो नयंति मासलहुं। अह दहंति चउलहुं।
डज्झंतेसु य अणपाणाण जा विराहणा तण्णिप्फण्णं च
पच्छित्तं।

गाहा—

कप्पट्ठखेलणेण य,डहणे लहुगा लहुग अण्णत्थ॥५१०॥
कप्पट्ठखेलणतुय-ट्टणे य लहुगो होति गुरुगो य।
इत्थीपुरिसतुयट्टे, लहुगा गुरुगा अणायारे ॥ ५११ ॥
दिज्जंते वि तदा णि-च्छिजण अलभेसु भे त्ति णेच्छणं।
कतकज्जा जणभोगं,काऊण कहिं ? गया सच्छा॥५१२॥
संथारेगमणेगे, भयणट्ठविधा तु होति कायव्वा।
पुरिसे घरसंधारे, एगमणेगे य पत्तेगो ॥ ५१३ ॥
आणयणे जा जयणा, सा जयणा होति अप्पिणंते वि।
वोचत्थमायसहिते,दोसा य अणप्पिणंतम्मि ॥ ५१४ ॥
वितियपदभामिते वा, देसुट्ठाणे व वोधिगादीसुं।
अद्धाण सीसए वा, सच्छो व पधावितो तुरितं ॥५१५॥

१-मणुस्समच्छा इति पाठान्तरम्, बृहत्कल्पभाष्येऽपि इमा गाथा.।

एतेहिँ कारणेहिं, वच्चंते को वि तस्स तु णिवेदे।
अप्पाहंति य मागा-रियादि असदसमाधूणं ॥ ५१६ ॥
एसेव गमो णियमा, फलगाण वि होति आणुपुव्वीए।
चतुरो लहुया मायी,य णऽत्थि एयं तु णाणत्तं ॥५१७॥
परिसाडिमपरिसाडिय, सागारियसंतियं तु संथारं।
अधिकरणं कातूणं, दूतिज्जंतम्मि आणादी ॥ ५१८ ॥
किड्डुतुयट्टणवाले, णयणे डहणे य होति तह चेव।
विकरणपासुद्धं वा, फलगतणेसु तु साहरणं ॥ ५१९ ॥
पुंजे पासे व गहितं, जं जहितं तहि ठवेतव्वं।
फलगं जत्तो गहितं, वाहाए वि कुरणं कज्जा ॥ ५२० ॥

पुव्वद्धे गतार्थे तम्मि सुण्णे संथारगे पुरिसित्थीसु तु प-
देसु चउलहुं। अणायारमाचरंतेसु चउगुरुगं। अहवा सोउं
गते इमं फरुसवयणं भणेज्ज। दिज्जते वि गाहा—गहणका-
ले तहिज्ज पि दिज्जमाणं नेच्छितं पुणो मासकप्पे अप्पे-
सु त्ति। एवं भणित्ताणेण अप्पणो कते कज्जे सुण्णे जणभो-
गं करेऊण कहिं ति के गामं नगरं वति पुनः शब्दो
द्रष्टव्यः॥ भच्छेत्ति निद्दुरं किं पुण गामं नगरं वा
गतेत्यर्थः। संथारगस्स गहणकाले इमा विही। संथारे गाहा
संथारे घेप्पमाणे एगाणेगवयणे अट्ठविहभंगरयणा कायव्वा।
सा य सेसेसु तिसु पदेसु पुरिसघरसंथारएसु। एगेण सा-
हुणा एगो संथारो पढमो भंगो। एवं अट्ठ भंगा कायव्वा।
'एगमणेगे पत्तेगे' त्ति एगमणेगे, एगगणे अणेगगणेसु वा सा
धारणपत्तेगेसु सव्वेसु एस विधी भणितो—इमो अप्पिणं-
तेसु विधी। आणयणे गाहा भणियव्वा आणयणे जा-
अट्ठविहा भंगभयणा कता अप्पिणंते वि सा चेव अट्ठविहा
भंगभयणा कातव्वा। अविवरीते अप्पेति मायं वा करेति न
वा अप्पेति वोच्छेदादयो दोसा भवंति। जं पढमा चत्तारि
भंगा तिसु जं हत्थेण गहणं तहेव अप्पिणंते पंचमभंगे
गहणकाले अम्हे अगणतर अप्पहिति त्ति। एस विधी न
कतो एगणेगे वोच्छत्थं भवति। छट्ठभंगे एगो साधू पच्च-
प्पिणिओ पिट्ठतो अवरो साहू चिंतेति मज्झ वि तणकवी-
ओ तत्थेव णेयव्वा, तस्स वयाणं मज्झं च मुंचति अयाणंत-
स्स नेच्छति नेउ त्ति एवं माया भवति। सत्तमभंगे ततिय-
भंगे वा आहारकंबीयो तणा एगधरे समप्पेतस्स अप्पणं
संभवंति जम्हा एते दोसा तम्हा सव्वेहिं सव्वे वीसुं २ अ-
प्पेतव्वा। कारणे पुण विवरीतं अप्पेति न अप्पेति वा।

इमे य ते कारणा। गाहा—

वितियपदमवामेयड, देसुट्ठाणे व बोहिगादीसुं।
अद्धाणसीसए वा, सत्थो व पधावितो तुरियं ॥५२१॥

सो संथारो जामितो जेसु ठाणेसु वा सो संथारगसा-
मी वा कतो विगतो, बोहिभये संथारगसामी साधू वा नट्ठ
अद्धाणसीसए वा सत्थो लद्धो तुरितं पहावितो जाव अप्पि-
णेति ताव सत्थातो फिट्टंति, अण्णो दुल्लभो सत्थो। एतेहि
कारणेहिं गाहा-न पच्चप्पिणंति। विकरणं पुण करेंति। अह
साधू सत्थेण वयंति। एगो साधू तस्सेव निवेदयति सत्थो तुं-
रितं पधावितो तेण न आनीओ तुज्झ एयं संथारयं आणेज्ज

अरणे वा साधू भणंति-तुज्झे इमं संथारयं अमुगे कुले अप्पेज्जह । असति साहूण सागारियादीण अप्पहेति इमं संथारयं अप्पेज्जह णिवेदणं वा करेज्जह । एस तणकंबीणं विधी भणिता । एसेव कमो गाहा-फलगेसु वि सव्वो एसो विधी णवरं विसेसो पच्छित्तं चउलहुगा । मायी तणत्थी जहा तणेसु कंबीसु वा अरणे तणा कंबीओ पक्खिवंति तहा फलगाणं णऽत्थि पक्खेवो । नि० चू० २ उ० ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः—

परिसाडिमपरिसाडी, पुव्वं भणिया इमं तु णाणत्तं ।
पडिहारिय सागारिय, तं चेवंतो बहिं णेति ॥१२८॥

परिशाटिः यादृशः संस्तारको भवति,यादृशश्चापरिशाटिः । एतौ द्वावपि पूर्वमस्मिन्नेवाष्टमोद्देशके भणितावित्यत्र नानात्वम् ,तदेवाह-प्रातिहारिकं सागारिकसत्कं तमेव शय्यान्तरसंस्तारकमन्तःस्थितं बहिर्नयते ।

एतदेव सविस्तरं भावयति-

परिसाडीपडिसेहो, पुणरुद्धारो य वणितो पुव्वं ।
अप्परिसाडिग्गहणं,वासासु य वणिउं णियमा ॥१२९॥

पूर्वं परिशाटेः शय्यासंस्तारकस्य प्रतिषेधः कृतो यथा-न कल्पते परिशाटिः शय्यासंस्तारक इति । ततः पुनरुद्धारोऽपवादः पूर्वमेव वर्णितो यथा ऋतुबद्धे काले निष्कारणं संस्तारका न कल्पन्ते, तथा पूर्वमेवैतदपि वर्णितं यथा वर्षासु काले नियमादपरिशाटेः शय्यासंस्तारकस्य ग्रहणं कर्त्तव्यमिति ।

पुणम्मि अंतो मासे, वासावासे वि संभवइ सुत्तं ।
तत्थेव ऽऽणगवेसे, असती तं चेवऽऽणुण्णवए ॥१३०॥

अन्तर्ग्रामस्य नगरस्य वा मध्ये पूर्णे मासे वा बहिरवस्थातुकाममिदमधिकृतं सूत्रं भवति । यथा न कल्पन्ते अभ्यन्तराणि तृणफलकानि यैर्दत्तानि तानि अनापृच्छ्य च बहिर्नेतुमिति । तत्र प्रथमतस्तत्रैव बहिः प्रदेशे अन्यत्र तृणफलकादिमयं शय्यासंस्तारकं गवेषयेत् । असति-बहिः संस्तारकस्यालभ्यमानत्वेनाभावे तमेव सागारिकसत्कमन्यसत्कं वा शय्यासंस्तारकमनुज्ञापयेत् । यथा बहिर्याचितः शय्यासंस्तारकः परं न लब्धस्ततो यूयमनुजानीतात्मीयं संस्तारकं येन बहिर्नयाम इति । यदि नानुज्ञापयति तदा तृणमयसंस्तारकविषये प्रायश्चित्तं मासलघु , फलकमयसंस्तारकविषये चतुर्लघु ।

अत्रैवापवादमधिकृत्य विकल्पानाह—

अहवा अवस्सघेत्त-व्वयम्मि दव्वम्मि किं भवे पढमं ।
णयणं समणुण्णा वा, विवज्जतो वा जहुत्तातो ॥१३१॥

अथवेत्यपवादमधिकृत्य प्रकारान्तरोपदर्शने , यदि नियमात्तं संस्तारकद्रव्यं बहिर्नेतव्यं न शक्यते तद्विना मोक्षसाधनं कर्तुमिति, तर्हि प्रथमतः किं कर्त्तव्यं नयनं समनुज्ञा वा ?। आचार्य आह—अवश्यं नयनलक्षणे अपवादे प्राप्ते पूर्वं नयनं कर्त्तव्यम् , पश्चादनुज्ञापना । यदि वा-पूर्वमनुज्ञापना कर्त्तव्या पश्चान्नयनम् । विपर्ययो वा यथोक्तः । किमुक्तं भवति ?, नापि पूर्वमनुज्ञापयेत् नापि नीत्वा पश्चादनुज्ञापयेत् ततः पूर्वमनुज्ञापनं पश्चान्नयनमित्येकान्तशुद्धो भङ्गः । एष च भङ्गस्तदा द्रष्टव्यो यदा ये दोषा मासकल्पे वर्णितास्ते अन्तः सन्ति बहिर्न विद्यन्ते । बहिश्च तृणफलकादीन्यनुज्ञाप्यमानान्यपि न लभ्यन्ते तदा अभ्यन्तराणि येषां सत्कानि तावनुज्ञाप्य नीयन्ते । अथान्तरशिवादीनि कारणे निर्गमनमुहूर्त्तश्चातिप्रत्यासन्नो न च बहिस्तृणफलकादीनि लभ्यन्ते तदा पूर्वनयनं पश्चादनुज्ञापनं यथा बहिर्याचितानि तृणफलकादीनि परं न लब्धानि ततो युष्मदीयान्येव तत्र नीतानीत्यस्माकं तान्यनुजानीत । यदा तु कारणवशतो बहिरवश्यं गन्तव्यं बहिश्च तृणफलकादीनि न लभ्यन्ते नच तानि विना साधवः संस्तरीतुं शक्नुवन्ति । ननु येषामभ्यन्तराणि तृणफलकादीनि ते अनुजानन्तः संभाव्यन्ते नवाऽननुज्ञाप्यम् , तेषु बहिर्नीतेषु तेषामभिनिवातदानपूर्वमनुज्ञापनं नापि नीत्वा पश्चादनुज्ञापनमिति । तदेवं पूर्णमासकल्पे पूर्णे च वर्षाकल्पे वाऽयं विधिरुक्तः । एवमपूर्णेऽपि द्रष्टव्यम् ।

तथा चाह—

एमेव अपुणम्मि वि, वसहीवाघाए अन्नसंकमणे ।
गंतव्वुवासवासति, संथारो सुत्तनिद्देसो ॥ १३२ ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण अपूर्णे मासकल्पे द्रष्टव्यम् । कथमित्याह-वसतेर्व्याघाते सति उपाश्रयाभावे सति उपाश्रयाभावे गन्तव्यमवश्यं जातम् । तत्रान्यक्षेत्रसंक्रमणे तत्र संस्तारकालाभे पूर्वप्रकारेण संस्तारको नेतव्यः, एष सूत्रनिर्देशः—एष सूत्रविषय इति भावः ।

तत्र पूर्वनयनं पश्चादनुज्ञापनमिति भङ्गमधिकृत्य विधिमाह—

नीहरिउं संथारं, पासवणोच्चारभूमिभिक्खादी ।
गच्छेह वा वि (स)ज्झायं, करे इमा तत्थ आरुवणा॥१३३

यदि कारणवशतः पूर्वमनुज्ञाप्य तृणफलकादिमयः संस्तारको बहिर्नीतः, यदि वा-वसतेर्व्याघाते च बहिरन्यां वसतिं गत्वा तत्र संस्तारकोऽननुज्ञाप्य नीत्वा स्थापितस्तर्हि शेषव्यापारपरित्यागेन नियमतः पश्चादनुज्ञापना कर्त्तव्या । अथ नीत्वा प्रस्रवणभूमिमुच्चारभूमिं भिक्षादौ वा गच्छेद् , अथवा स्वाध्यायं करोति तत्रेयं वक्ष्यमाणा-आरोपणा प्रायश्चित्तम् ।

तामेवाह—

एएसुं चउसुं पी, तणेसु लहुगो य लहुगफलगेसु ।
रायदुट्ठग्गहणे, चउगुरुगा होंति णातव्वा ॥१३४॥

एतेषु-प्रस्रवणभूम्यादिषु चतुर्षु स्थानेष्वननुज्ञाप्य प्रवृत्तौ तृणेषु—तृणमयसंस्तारकविषये. प्रायश्चित्तं लघुको मासः । फलकेषु विषये चत्वारो लघुकाः । राजद्विष्टानां राजप्रतिषिद्धानां तृणफलकादीनामनुज्ञाप्य ग्रहणे चत्वारो गुरुका भवन्ति-ज्ञातव्याः ।

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पुव्वामेव ओग्गहं ओगिण्हित्ता तओ पच्छा अणुन्नवेत्तए ॥ १० ॥ कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पुव्वामेव ओग्गहं अणुन्नवेत्ता तओ पच्छा ओगिण्हित्तए अह पुण एवं जा-

ज्ञा इह खलु निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा नो सुलभे
पाडिहारिए सेज्जासंथारए त्तिकट्टु एवरहं कप्पइ पुव्वामेव
ओग्गाहं ओगिरिहत्ता तओ पच्छा अणुन्नवेत्तए मा व-
ढुं अज्जोवइ अणुलोमेणं अणुलोमयव्वे सिया इति ।११।

अस्य सूत्रस्य संवन्धमाह—

उग्गहसमणुण्णासुं, सेज्जासंथारएसु य तहेव ।
अणुवत्तंतेसु भवे, पंते अणुलोमवति सुत्तं ॥१३५॥

अवग्रहः संस्तारकाश्च स्वामिना अनुज्ञाताः, अवग्रहीतव्याः, इत्युत्सर्गेन उपदेशस्तदेवमवग्रहममनुज्ञासु शय्यासंस्तारकेषु तथैव समनुज्ञातव्येष्वनुवर्त्तमानेष्विदमिति सूत्रं समनुज्ञातसंस्तारकादिग्रहणविषये भवति । अपवादतोऽननुज्ञाप्य संस्तारकग्रहणे यदि संस्तारकस्वामी प्रान्तो रुष्टो भवेत्; तस्मिन्प्रान्ते अनुलोमवाक् वक्तव्या, अनेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या--न कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा प्रातिहारिकं शय्यासंस्तारकं सर्वात्मना अर्पयित्वा द्वितीयमप्यवग्रहमननुज्ञाप्य, अधिष्ठातुम् अनुज्ञाप्य पुनः कल्पते एवं सागारिकसत्केऽपि शय्यासंस्तारके द्वावालापकौ वक्तव्यौ । तथा न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पूर्वमेवावग्रहमवगहीतुं ततः पश्चादनुज्ञापयितुम् । कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पूर्वमेवावग्रहमनुज्ञापयितुं पश्चादवग्रहीतुमिति । अथ पुनरेतत् जानीयात्—इह खलु निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा न सुलभः शय्यासंस्तारक इति कृत्वा एवमेव-अमुना प्रकारेण । णमिति वाक्यालंकारे । कल्पते पूर्वमेवावग्रहमवग्रहीतु ततः पश्चादनुज्ञापयितुम् । तत्रैव कारणे शय्यासंस्तारकस्वामिना सह संयतानां कलहे आचार्याः संयतान् ब्रुवते—' भो ' आर्याः ! द्विविधा कुरुत द्वावपि कुरुत एकं वसतिं प्रतिगृह्णीथ अपरे परुषाणि भाषध्वे, तस्मात् क्षमध्वमित्येवं वचसा अनुलोमेन--अनुकूलेनानुलोमयितव्यः स्यादिति ।

सेज्जासंथारदुगं, अणुन्नवेऊण ठायमाणस्स ।
लहुगो लहुगो लहुगा, आणादी निच्छुभणपंतो ॥१३६॥

शय्यासंस्तारकद्विकं परिशाट्यपरिशाटिरूपं शालादिषु चावग्रहमननुज्ञाप्य तिष्ठतः प्रायश्चित्तं लघुकादि । तद्यथा-शालादिष्ववग्रहमननुज्ञाप्य तिष्ठतां लघुको मासः । परिशाटौ मासलघु, अपरिशाटौ चत्वारो लघुकाः । तथा आज्ञादयः-आज्ञाभङ्गादयो दोषाः । तथा सांप्रतं कोऽपि रुष्टः सन् निच्छुभणं—निष्काशनं कुर्यात् ।

एवमदिन्नवियारे, दिन्नवियारे वि सभपवादीसुं ।
तणफलगाणुन्नाया, कप्पडियादीण जत्थ भत्तो ॥१३७॥

एवमदत्तविचारे शालादौ द्रष्टव्यम् । दत्तविचारं नाम यत्र कार्पटिकादिर्न कोऽपि वार्यते तच्च, सभा वा प्रपा वा मण्डपको वा यान्यपि च तत्र तृणफलकादीनि तान्यप्यनुज्ञातानि । तथा चाह-यत्र कार्पटिकादीनां तृणफलकादीन्यनुज्ञातानि भवन्ति तेष्वपि दत्तविचारेषु सभाप्रपादिषु यानि तृणफलकादीनि तान्यपि ।

किमित्याह—

ताणि वि उ न कप्पंती, अणणुण्णवियम्मि लहुगमासो उ ।
इत्तरियं पि न कप्पइ, तम्हा उ अजातितो गहणं ॥१३८॥

तान्यपि अननुज्ञापिते स्वामिनि ग्रहीतुं न कल्पन्ते । यदि पुनरननुज्ञाप्य गृह्णाति तदा प्रायश्चित्तं लघुको मासः । कस्मादेवमत आह-यस्मादित्वरमपि-क्षणमात्रमपीत्यर्थः, अवग्रहणमयाचितं न कल्पते । उक्तं च-" इत्तरियं पि न कप्पइ, अविदिन्नं खलु परोग्गहादीसुं । चिट्ठित्तु निसीयइतुं, तुयट्टइत्तुं च (तइयव्वय) रक्खणट्ठाए ॥ १ ॥ "

तथा अननुज्ञापने तिष्ठत इमे च दोषाः—

जावंतियदोसा वा, अदत्तनिच्छुभणादिवमगतो वा ।
एए दोसे पावइ, दिन्नवियारे वि ठायंतो ॥ १३९ ॥

अननुज्ञाने दत्तविचारेऽपि यदि तिष्ठति तदा यावन्तिकदोषस्तथा 'अदत्त' त्ति-अदत्तादानग्रहदोषश्चोपजायते । तथा कदाचित् स सभादिस्वामी प्रान्तो ब्रूयात् केनामीषामत्र स्थानं दत्त नह्यमीषां योग्यमिति । ततो रुष्टः सन् दिवसे रात्रौ वा निष्काशनं कुर्यात् । तस्माद्दत्तविचारेऽप्यननुज्ञाप्य तिष्ठन् एतान् दोषान्प्राप्नोति: तस्मात्तत्रापि पूर्वमनुज्ञाप्य पश्चात्कल्पते स्थातुम् । एवं सति यावन्तिकदोषो न भवति । स्वामिसत्कं कृत्वा तदनुज्ञापनाददत्तादानं निष्काशनं च न भवतीति ।

किं तु अदिन्नवियारे, कोट्ठागादीसु जत्थ तणफलगा ।
रक्खिज्जंते तहियं, अणणुन्नाए य ठायंति ॥१४०॥

आस्तां दत्तविचारे अनुज्ञापनमन्तरेण न तिष्ठन्ति प्रागुक्तदोषसंभवात् । किं तु-अदत्तविचारेष्वपि । गाथायामेकवचनमपिशब्दलोपश्चार्षत्वात् । न दत्तो विचारप्रदेशो यत्र तान्यदत्तविचाराणि तेष्वपि, केष्वित्याह-कोष्ठागारादिषु कोष्ठागारं धान्यस्य तृणादीनां वा आदिशब्दात्-चतुःशालादीनि । तथा देवकुलं गोष्ठिकादीनां वा गृहाणि, यत्र गोष्ठिकादयः समवायं कुर्वन्ति तानि ; दत्तविचाराणि भवन्ति अदत्तविचाराणि गृह्यन्ते, तेषु कोष्ठागारादिषु यत्र येषु तृणफलकानि रक्ष्यन्ते । तथाहि-प्रतीतमेतत्कोष्ठागारादिषु मा कोऽपि किमपि हार्षीदिति प्राहरिकमोचनेन तृणानि फलकानि धान्यानि च प्रयत्नेन रक्ष्यन्ते ।

तत्र तेष्वननुज्ञातेषु साधवो न तिष्ठन्ति । किमर्थमिति चेदत आह—

दोसाण रक्खणट्ठा, चोएइ निरत्थयं ततो सुत्तं ।
भन्नइ कारणियं खलु, इमे य ते कारणा हुंति ॥१४१॥

दोषाणां प्रायश्चित्तप्रसक्तो भङ्गादिरूपाणां रक्षणार्थं-रक्षणाय तत्र न तिष्ठन्ति । अत्र परश्चोदयति-यद्येवं ततः सूत्रम्-'इह खलु निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा नो खलु भे पाडिहारिए' इत्यादि निरर्थकमविषयत्वात्, सूत्रं हि अनुज्ञापनमन्तरेणापि पूर्वमनुज्ञातमिति । सूरिराह—भगवते—उत्तरं दीयते । इदं च खलु सूत्रं कारणिकं-कारणैर्निर्वृत्तम् तानि च कारणानि इमानि-वक्ष्यमाणानि भवन्ति ।

तान्येवाह—

अद्धाणे अद्धाहिय, ओमसिवगामाणुगामियवियाले ।

तेणा सावयमसगा, सीयं वा संदुरहियासं ॥१४२॥

अध्वनि—मार्गे गताः साधवः तत्रान्यत्र याचिता वसतिः; परं न लब्धा । अथवा—अष्टाह्निकां द्रष्टुमागताः । यदि वा—ग्लानादीनां कारणेन । यदिवा—अवमौदर्यमशिवं वा भविष्यतीत्यन्यदेशं प्रस्थिता विकाले प्राप्ताः । अथवा—ग्रामानुग्रामं विहरन्ति । व्यतिकृष्टमन्तरमपान्तराले इति कृत्वा सार्थवशेन वा निशि—विकाले प्राप्ता', अन्या च वसतिर्नारोचते । वसतिमन्तरेण च स्तेनभयं वा स्वापदभयं वा मशका वा दुरध्यासाः, शीतं वा दुरध्यासं पतति, यथा उत्तरापथे । वर्षं वा घनं निपतत् तिष्ठति । तत एतैः कारणैरदृष्टेऽप्यधिकृतवसतिस्वामिनि मा-यथा अन्ये पथिकाः कार्पटिका वा तिष्ठन्ति तथैव कायिक्यादिभूमीः प्रत्युपेक्ष्य पूर्वमवग्रहं गृहीत्वा पश्चाद् वसतिस्वामिनमनुज्ञापयति ।

एतदेव सविशेषमाह—

एएहिँ कारणेहिं, पुव्वं पेहेतु दिट्ठ णुण्णाए ।
ताहे अयंति दिट्ठे, इमा उ जयणा तहिं होइ ॥१४३॥

एतैः-अनन्तरोदितैः कारणैः पूर्वमुच्चारादिभूमीः प्रत्युपेक्ष्य दृष्टः परिजनोऽनुज्ञाप्यते । ततस्तस्यां वसतावायान्ति साधवस्तत्र दृष्टे परिजने इयं वक्ष्यमाणा यतना भवति ।

तामेवाह—

पेहे उच्चारभूमादी, ठायंती वोत्तु परिजणं ।
अत्थाओ जाव सो एई, जाचीहामो तमागयं ॥१४४॥

प्रेक्ष्य—प्रत्युपेक्ष्य उच्चारभूम्यादि परिजनमुक्त्वा साधवस्तत्र तिष्ठन्ति—कथमुक्त्वेत्यत आह—आस्महे तावत् यावत्स गृहस्वामी समागच्छति ततस्तमागतं याचिष्यामहे ।

स चागतो येन विधिना समनुज्ञापयितव्यस्तं विधिमाह-

वयं वसं च णाऊणं, वयंते वग्गुवादिणो ।
समंडा वेयरे सेज्जं, अप्फदंती निरंतरं ॥१४५॥

वयो वर्णं च गृहस्वामिनो ज्ञात्वा वल्गु शोभनं वदन्तीत्येवंशीला वल्गुवादिनो वसतिस्वामिनं वक्ष्यमाणं वदन्ति । इतरे च सभाण्डाः सोपकरणाः सन्तो निरन्तरं वसतिमास्पन्दन्ते व्याप्नुन्ति ।

कथं वदन्तीत्यत आह—

अब्भासत्थं गंतू-ण पुच्छए दूरपत्तिमा जयणा ।
तद्दिसमेत्तपडिच्छण, पत्ते य कहेंति सब्भावं ॥१४६॥

यदि अभ्यासस्थो-निकटवर्त्ती भवति तदा गत्वा वसतिस्वामिनं पृच्छति । अथ दूरप्राप्तस्तत्रेयं यतना । तां दिशमागच्छतः प्रतीक्षणं कर्त्तव्यम् प्राप्ते च तस्मिन् सद्भावं कथयन्ति यथा बहिः स्तेनादिभयात् युष्माकमुपाश्रये वयं स्थिताः, तथेदं वदन्ति ।

विले व वसिउं नागा,(पातो)गच्छामो तज्जणा निरत्थाणं ।
बहिँ दोसा जाते मा,होज्जा तुज्झ वि अहोसज्जा॥१४७॥

विले नागा इव वयं युष्मदुपाश्रये उषित्वा प्रातर्गच्छाम एवं याचितो यदि ददाति ततः सुन्दरम् । अथ न ददाति तदाऽनुलोमेन वचसा अनुलोमयितव्यः । धर्मकथा तस्य कथ्यते, निमित्तादिकं वा प्रयुज्यते । तथाप्यददति परुषमपि वक्तव्यम् । कथमित्याह—निरस्तानां—निष्काशितानामस्माकं ये स्तेनकश्वापदादिभिरुपधिशरीरमरणदोषा जायेरन् मा ते तवाप्युपरि पतेयुरिति ।

एतदेव सविस्तरमभिधित्सुराह—

जइ देइ सुंदरं तु, अह उ वएज्जाहि नीति मज्झ गिहा ।
अन्नत्थ वसहिँ मग्गह,तहियं अणुसट्ठिमादीणि॥१४८॥

यदि ' विले व वसिउं नागा ' इत्यादि भणनानन्तरं वसतिं ददाति ततः सुन्दरम् । अथ वदेत् मम गृहान्निर्गच्छत—अन्यत्र वसतिं याचध्वमिति तदा तत्रानुशिष्टयादीनि क्रियन्ते; अनुशिष्टिः-अनुशासनं क्रियते । आदिशब्दात्-धर्म्मकथा कथ्यते इति परिग्रहः ।

अणुलोमणं सजाती, सजाइमेवेति तह वि उ अठंते ।
अभिओगनिमित्तं वा, बंधणँ गोसे य ववहारो ॥१४९॥

तथा अनुलोमेन वचसा अनुलोमनं कर्त्तव्यम् । अथ तथापि न ददाति तर्हि सजातिः सजातिमनुकूलयतीति न्यायमङ्गीकृत्य ये तस्य स्वजना यानि च मित्राणि तैरनुनयितव्यः । तथाप्यतिष्ठति अभियोगो मन्त्रादिना कर्त्तव्यः, निमित्तं वा प्रयोक्तव्यम् , बन्धनं वा सर्वैरपि साधुभिस्तस्य कर्त्तव्यम् । ततः प्रभाते व्यवहारः कर्त्तव्यः ।

मा णो छिवसु भाणाइं, मा भिंदिस्ससि णोऽजत ! ।
दुहतो वायँ वोलेंति, थेरा वारेंति संजए ॥ १५० ॥

यदि साधूनां भाण्डकं बहिर्नेतुं व्यवसितस्तदा स भण्यते । मा नः-अस्माकं भाजनानि स्पृश, हे अयत ? मा वा नोऽस्माकं भाजनानि भिन्धि । यदि पुनस्तं संयता निर्द्धर्म्मादिवचोभिराक्रोशन्ति तदा स्थविरा आचार्याः संयतान् वारयन्ति । आचार्या द्विधातो वाचं कुर्युः, एकं तावत् वसतिं प्रतिगृह्णीथ, द्वितीयं परुषाणि भाषध्वे । तस्मान्मा एवं भणत; यत्करोति तत् क्षमध्वमिति ।

अहवा वेंति अम्हे ते, सहामो एस ते बली ।
न सहेज्जाऽवराहं ते, तेण होज्ज न ते खेमं ॥ १५१ ॥

अथवा इदं ब्रुवते-वयं तवापराधं सहामहे, एष पुनर्बलीयान् तवापराधं न सहेत । असहिष्णुना वा तेन यत्क्रियेत तन्न ते क्षेमं भवेत् ।

एवमुक्तो यदि सोऽतिरोषेण न तिष्ठति, निष्काशयति, प्रहारैर्वा धावति, तदा स बलीयान् यत्करोति तद्दर्शयति—

सो य रुट्ठो व उट्ठित्ता, खंभं कुड्डं व कंपए ।
पुव्वं वा नातिमित्तेहिं, तं गमेंति पहूएँ वा ॥ १५२ ॥

स बलीयान् रुष्ट इव, न तु परमार्थतो रुष्ट उत्थाय स्तम्भं वा कुड्यं वा मुष्टिप्रहारेण कम्पयति । कम्पयंश्च ब्रूते-एवं शिरः पातयिष्यामि, यदि न स्थास्यसि । एतच्च पर्यन्ते उच्यते, अन्यथा पूर्वमेव ज्ञातिभिर्मित्रैर्वा प्रभुणा तं गमयन्ति, तथाऽप्यतिष्ठत्यनन्तरोदितं क्रियते । व्य० ८ उ० ।

संस्तारको विप्रणष्टः स्यात् तदावग्रहः—

ह खलु निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पडिहारिए वा
ारियसंतिए वा सेज्जासंथारए परिब्भट्ठे सिया,से य अ-
वेसियव्वे सिया,से य अणुगवेसमाणे लभेज्जा। तस्सेव
ाप्पदायव्वे सिया, से अ अणुगवेसमाणे णो लभेज्जा।
से कप्पइ दोच्चं पि उग्गहं ओगिण्हित्ता परिहारं प-
रित्तए ॥ २८ ॥

अथास्य (सूत्रस्य) संबन्धमाह—

ोएहेगयरं खट्ठं, गवेसिउं पुव्वसामिणो देंति ।
श्पमादट्ठा अहिए, हिए य सुत्तस्स आरंभो ॥६३६॥

योः-प्रातिहारिकसागारिकयोः परिशाट्यपरिशाटिनोर्वा
स्तारकयोरेकतरं संस्तारकं नष्टं गवेषयित्वा पूर्वस्वामिनः
च्छन्ति । अतः अहृते-अनष्टेऽप्रमादार्थं, हृते च गवेषणा-
सामाचारीप्रदर्शनार्थमस्य सूत्रस्यारम्भः क्रियते । अनेन
न्धेनायातस्यास्य (२८) व्याख्या-इहास्मिन् मौनीन्द्रे प्रव-
न स्थितानां खलुर्वाक्यालंकारे निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां
प्रातिहारिको वा सागारिकसत्को वा शय्यासंस्तारको
प्रणश्येत्-विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण रक्ष्यमाणोऽपि नश्येत। स
ानुगवेषयितव्यो विप्रणाशानन्तरं पृष्ठत एव गवेषयितव्यः
ात्-भवेत् । स चानुगवेष्यमाणो लभ्येत, तस्यैव-संस्ता-
कस्वामिनः प्रतिदातव्यः—प्रत्यर्पणीयः स्यात् । स चानुग-
ष्यमाणो नो लभ्येत, तत एवं ' से ' तस्य कल्पते द्वितीय-
प्यवग्रहमनुज्ञाप्य । एकं तावत्प्रथमं यदा गृहीतस्तदाऽनु-
ापितः, ततो विप्रनष्टः सन् गवेष्यमाणोऽपि यदा न लब्ध-
तदा संस्तारकस्वामिनः कथिते सति यद्यसावन्यं संस्ता-
कं ददाति, यद्वा स एव संस्तारकस्वामिना मृग्यमाणो
ाब्धः, ततस्तद्विषये द्वितीयमवग्रहमनुज्ञाप्य परिहारं-
ारणापरिभोगलक्षणं परिहर्तुं धातूनामनेकार्थत्वात्कर्तुमिति
सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

संथारो नासिहिती, वसहीपालस्स मग्गणा होति ।
सुन्नाई उ विभासा, जहेव हेट्ठा तहेव इहं ॥ ६३७ ॥

शून्यायां वसतौ कृतायां संस्तारको नश्यतीति प्रथमत
एव वसतिः शून्या कर्त्तव्या येनासौ न नश्यति। अतः प्रथम
वसतिपालस्य मार्गणा भवति । कथमित्याह-'सुन्नाई' इत्या-
दि यथैवाधस्तात्पीठिकायां शय्याकाल्पिकद्वारे ' सुन्ने बाल-
गिलाणे ' इत्यादिका विभाषा कृता तथैवेहापि मन्तव्या ।

स्थानाशून्यार्थं पुनरिदमाह—

पढमम्मि य चउलहुगा, सेसेसुं मासियं तु नाणत्तं ।
दोहि गुरू एक्केणं, चउत्थपएँ दोहि वी लहुगा ॥६३८॥

प्रथमे स्थाने वसतेः शून्यताकरणलक्षणे चतुर्लघुकाः, द्वाभ्यां
तपःकालाभ्यां गुरुकाः । शेषेषु—बालग्लानाव्यक्तस्थाप-
नलक्षणेषु त्रिषु लघुमासिकम् । तत्र बालस्थापने तपसा गु-
रुकं, ग्लानस्थापने कालेन गुरुकं , चतुर्थपदे-अव्यक्तस्थाप-
नात्मके द्वाभ्यामपि-तपःकालाभ्यां लघुकम् ।

तत्र दोषानुपदर्शयति—

मिच्छत्तबडुगचारण-भडाण मरणं तिरिक्खमणुयाणं ।
आएसबालनिक्के-यणे य सुन्ने भवे दोसा ॥ ६३९ ॥
बलिधम्मकहाकिड्डा-पमज्जणा चरिमणा य पाहुडिया ।
खंधारअगणि भंगे, मालवतेणा एँमाईया ॥६४०॥

गाथाद्वयं पीठिकायां सविस्तरं व्याख्यातम् । यत एते दोषा
अतो वसतिः शून्या न कर्त्तव्या, न वा बालो ग्लानोऽव्यक्तो
वा वसतिपालः स्थापनीयः ।

संथारविप्पणासो, एवं खु भविज्जनीति चोएति ।
सुत्तं होइ य अफलं, अह सफलं उभयहा दोसा ॥६४१॥

नोदयति-परः प्रेरयति, एवं खु-अवधारणे सुरक्षिते क्रि-
यमाणे संस्तारकस्य विप्रणाशो न विद्यते । तथा च 'सेज्जा
संथारए विप्पणस्सिज्जा ' इत्यादिलक्षणं सूत्रमफलं भवति ।
अथ सूत्रं सफलं मन्यध्वे ततो बालादिदोषरहितो वसति-
पालः स्थापनीयः इति यदुक्तं तदफलं प्राप्नोति । एवमुभयथा
ऽपि दोषा भवन्ति ।

सूरिराह-यथा द्वयमपि सफलं भवति तथाऽभिधीयते-

निज्जंताऽणिज्जंतो , आयावणणीणितोऽवहीरेज्जा ।
तेणऽगणिउदगसंभम-बोहिकभयरट्ठउट्ठाणे ॥ ६४२ ॥

प्रत्यर्पणार्थं नीयमानः संस्तारको राजपुरुषैरन्तराऽपह्रिये-
त ' आणिज्जंतो ' त्ति गृहपतिगृहादानीयमानो वा राजपुरु-
षैर्बलादपह्रियेत । आतापनमातापे संस्तारकस्य प्रदानं तद-
र्थं वा बहिर्निष्काशितः केनापि ह्रियेत , स्तेनाग्न्युदकसंभ्र-
मेषु वा बोधिकभये वा राष्ट्रस्य देशस्य यदुत्थानम्-उद्वसी-
भवनं तत्र ह्रियेत ।

पडिसेहेण व लद्धो, पडिलेहणमादिविरहिते गहणं ।
अणुसिट्ठी धम्मकहा, वल्लभो वा निमित्तेणं ॥६४३॥

प्रतिषेधो नाम संस्तारको मार्ग्यमाणस्तेन स्वामिना
नाहं प्रयच्छामीति भवेत् प्रतिषिद्धस्ततः स केनचित्
भद्रकेणानुशिष्टः-किं न प्रयच्छसीति ?, स प्राह—वि-
प्रणाशभयात् । इतरो ब्रवीति—नामीयां हस्तादि-
प्रणश्यति , एवंविधेन प्रतिषेधेन वा लब्धः स प्रयत्नेन
रक्ष्यमाणोऽपि प्रत्युपेक्षणानिमित्तं बहिर्नीतः , साधुश्च
विस्मृतरजोहरणार्थं मध्ये प्रविष्टः । स चान्तरेऽयमिति कृ-
त्वा विरहितं मत्वा केनापि गृहीतः । आदिग्रहणादुपाश्रय-
स्यान्तः राजवल्लभेन दृष्ट्वा बलमोटिकया ग्रहणं कृतम् । एवं
विप्रनष्टे सति येन हृतस्तस्य पार्श्वान्मार्गयितव्यः । अथ मा-
र्गितोऽपि न ददाति ततोऽनुशिष्टिः क्रियते । तथाप्यप्रय-
च्छति धर्मकथा कर्त्तव्या । एवमप्यददानं यो द्रुमकस्तस्य
तापनं क्रियते । यस्तु राजवल्लभः स निमित्तेनावर्तनीयः ।

कथं पुनरनुशिष्टिः क्रियते इत्युच्यते—

दिन्नो भवन्विहेण-व एस खारिहसि णे ण दाउं जो ।

अन्नो वि ताव देयो, देजाणमजाणताऽऽणीयं ॥६४४॥

य एष भवता संस्तारको गृहीतः स भवद्विधेनैव शिष्टपुरुषेण दत्तस्ततो 'णे'-अस्माकं न नार्हसि दातुम्, अतोऽपि तावद्भवता संस्तारको देयः किं पुनर्योऽन्यदत्तः । ततः अजानता जानता वा आनीतमतोऽस्माकं प्रयच्छ ।

एवम् अनुशिष्टो यदि न प्रयच्छति ततोऽयं विधिः—

मंतनिमित्तं पुण रा-यवल्लभे दमगभेसणमदेंते ।

धम्मकहा पुण दोसु वि,जति अवराहो दुहा वऽहिश्रो६४५

राजवल्लभे अददति,मन्त्रो निमित्तं वा प्रयोक्तव्यम्। द्रमकस्य तु भेषणं कर्त्तव्यम् । धर्मकथा पुनर्द्वयोरपि द्रमकराजवल्लभयोः प्रयुज्यते, यथा यतयः-साधवस्तेषामुपकरणापहाराद्यपराधो हि इह लोके परलोके वाऽहितो भवति ।

इदमेव व्यनक्ति—

अन्नं पि ताव तेन्नं, इहपरलोके य परिणामऽहियं ।

परतो जायितलद्धं, किं पुण मन्नुप्पहरणेसुं ॥६४६॥

अन्यदपि प्राकृतजनविषयमपि यत्स्तैन्यं तत्तावदिह परलोके वा परिणामेऽहितं भवति । किं पुनः परतो याचितं यल्लब्धं तदपि ह्रियमाणं मन्युप्रहरणेषु साधुषु । मन्युः-क्रोधस्तत्प्रहरणास्तदायुधा एव ऋषयः । ततस्तेषां ह्रियमाणमिहपरलोकयोः सुतरामहितं भवति ।

एवमप्युक्तो यदि न दद्यात् ततः—

खंते व भूणए वा, भोइगजामातुगे असइ साहे ।

सिट्ठम्मि य जं कुणइ, सो मग्गणदाणववहारो ॥६४७॥

'खंते' त्ति-पिता तेन गृहीते पुत्रस्य निवेद्यते, भ्रूणकः-पुत्रस्तेन गृहीते पिता प्रज्ञाप्यते । यद्वा—या तस्य भोजिका-भार्या,यो वा जामाता ताभ्यामसौ भाणयितव्यः । 'असइसाहे' त्ति सर्वथाऽपि यदि न ददाति तदा महत्तरादीनां निवेद्यते । तस्य शिष्टे कथिते यदसौ महत्तरादिः करोति तत्प्रमाणम् । एवं प्रनष्टस्य संस्तारकस्य मार्गणा, एवमप्यलभ्यमाने प्रान्तस्य संस्तारकस्वामिनो 'दाणं' निवेदनं दीयते, व्यवहारो वा करणं प्रविश्य कर्त्तव्य इति संग्रहगाथासमासार्थः।

अथैनामेव विवृणोति—

भूणगगहिते खंतं, भणाइ खंतगहिते य से पुत्तं ।

असति त्ति न देमाणे,कुणति दवावेति बलवाश्रो॥६४८॥

भ्रूणकेन गृहीते खन्तं-पितरं भणति-प्रज्ञापयति । खन्तेन तु गृहीते 'से' तस्य पुत्रं भणति । उपलक्षणमिदं तेन भोजिकादीनपि भाणयति 'असइ' त्ति एतद्ग्रहणपदं व्याचष्टे 'न देमाणे' त्ति एवमप्यददाने भोगिकादेः निवेद्यते । ततो यदसौ बन्धनरोधनादि करोति दापयति वा तत्प्रमाणम् ।

भोइय व उत्तरोत्तरँ, नेयव्वं जाव ऽपच्छिमो राया ।

दाणं विसज्जणं वा, दिट्ठमदिट्ठे इमं होइ ॥ ६४६ ॥

प्रथमं भोगिकस्य निवेद्यते, यद्यसौ न दापयति ततो यस्तत्र देशारक्षिकः स ज्ञाप्यते । एवमुत्तरोत्तरं तावन्नेतव्यं यावदपश्चिमो राजा । ततो 'दाणं' ति भोगिकादयश्चौरसकाशाद् गृहीत्वा साधूनां संस्तारकं दद्युः । 'विसज्जणं व' त्ति यद्वा ते भोगिकादयो भणेयुः, गच्छत यूयं वयं संस्तारकं संस्तारकस्वामिनं समर्पयिष्याम', इति एष विधिर्दृष्टे संस्तारके मन्तव्यः । अदृष्टे इदं वक्ष्यमाणं भवति ।

अथैनामेव गाथां व्याचष्टे—

खंताइसिट्ठे दिंते, महत्तरकिच्चकरभोइए वाऽवि ।

देसारक्खियमच्चे, करणे निवे मा गुरू दंडो ॥ ६५० ॥

'खंत' त्ति—पितरि तदानीमनन्तरोक्तनीत्या शिष्टे-कथितेऽप्यददाने महत्तरस्य-ग्रामप्रधानपुरुषस्य कथयन्ति । कृत्यकरो—ग्रामकृत्ये नियुक्तो भोगिको—ग्रामस्वामी तयोर्वा कथयन्ति । देशारक्षिको-महाबलाधिकृतः,अमात्यो-राजमन्त्री तयोर्वा यथाक्रमं निवेद्यते । तथाप्यददाने करणेऽपि निवेदयन्ति । नृपस्य तु न निवेद्यते, मा गुरुर्गरीयान् सर्वस्वहारणादिको दण्डो भवेदिति कृत्वा ।

एए उ दवावेंती, अहव भणेज्जा स कस्स दायव्वो ।

अमुकस्स त्ति य भणिए,वच्चह तस्स प्पणिस्सामो॥६५१॥

एते भोगिकादयो यदि दापयन्ति ततो लष्टम् । अथवा-ते भणेयुः-स संस्तारकः कस्य दातव्य इति । ततः साधुभिरमुकस्येति भणिते ते ब्रुवते—व्रजत यूयं, वयमेव तस्यार्प्पयिष्याम इति ।

जति सिं कज्जसमत्ती, वयंति इहरा उ घेत्तु संथारं ।

दिट्ठे णाते चेवं, अदिट्ठ णाए इमा जयणा ॥ ६५२ ॥

यदि 'सिं' तेषां साधूनां तेन संस्तारकेण कार्यसमाप्तिः संजाता मासकल्पश्च पूर्णस्ततो भोगिकादिभिर्विसर्जिता व्रजन्ति, इतरथा-संस्तारककार्ये असमाप्ते, अपूर्णे मासकल्पे तं वा अन्यं वा संस्तारकं गृहीत्वा परिभुञ्जते । एवं दृष्टे संस्तारके ज्ञाते वा स्तेने विधिरुक्तः ।

अदृष्टे अज्ञाते चैवं यतना भवति—

विज्जादीहि गवेसण, अदिट्ठे भोइयस्स वा कहिंति ।

जो भद्दश्रो गवेसति, पंते अणुसिट्ठिमाईणि ॥ ६५३ ॥

विद्यादिभिः संस्तारकस्य गवेषणा कर्त्तव्या । अथ न सन्ति विद्यादयस्ततोऽदृष्टेऽज्ञाते स्तेने भोगिकस्य कथयन्ति । ततो यो भद्रको भवति स स्वयमेव गवेषयति, यस्तु प्रान्तः स स्वयं न गवेषयति ततस्तत्रानुशिष्ट्यादीनि पदानि प्रयोक्तव्यानि । एषा पुरातनगाथा ।

अत एनां व्याख्यानयति—

आभोगिणिए पसिणे-ण देवयाए निमित्ततो वाऽवि ।

एवं नाए जयणा, सा चिय खंतादि जा राया ॥६५४॥

आभोगिनी नाम विद्या सा भण्यते, या परिजापिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयति । सा यद्यस्ति ततस्तया येन संस्तारको गृहीतः स आभोग्यते । एवं प्रश्नेनाङ्गुष्ठस्वप्नप्रश्नादिना देवतया वा क्षपकप्रष्टव्येन निमित्तेन वा अविसंवादिना तं स्तेनं जानन्ति । एवं ज्ञाते सति सैव यतना कर्त्तव्या, या खन्तादिगृहीते संस्तारके भणिता । एतेषामभावे विधिमाह-यावदपश्चिमो राजा ।

विज्जादसई भोइय, विकहण केण गहिश्रो न जाणीमो ।

दीहो हु रायहत्थो, भद्दो आमं ति मग्गयते ॥ ६५५ ॥

१ भोजिका—भार्या । भोगिकः-अश्वरक्षकः ।

विद्यादीनामभावे न ज्ञायते केनापि गृहीत इति, ततो भोगिकादीनां कथयन्ति। संस्तारकोऽस्माकं नष्टो वर्त्तते, यूयं तं गवेषयत। भोगिकः प्राह-केन गृहीतः, साधवो ब्रुवते-न जानीमो वयम्। भोगिकः प्राह-अज्ञायमानं कथं गवेषयामि। साधुभिर्वक्तव्यं दीर्घौ हि राजहस्तौ भवतः, तेन हि गवेष्यमाणः सुखेनैव स्तेनः प्राप्यते। ततो यो भद्रको भवति स आमं सत्यमिदमिति भणित्वा मार्गयति।

प्रान्तः पुनरिदमाह—

जाणह जेण हडो सो, कत्थति मग्गामि णं अजाणंतो।
इति पंते अणुसिट्ठी, धम्मनिमित्ताइ तह चेव ॥९५६॥

यः प्रान्तः स ब्रूयात्—जानीत यूयं येनासौ संस्तारको हृतः। अज्ञातेन तु कुत्राहं मार्गयामि। अज्ञकवदन्धवद्वा इति प्रान्ते ब्रुवाणे अनुशिष्टिधर्मकथानिमित्तादि तथैव प्रयोक्तव्यम्।

असती य भेसणं वा, भीया वा भोइयस्स व भएणं।
साहिंति दारमूले, पडिणीए इमेसु वि छुभेज्जा॥९५७॥

अथ नास्ति तत्र भोगिकः, अस्ति वा परं न दापयति, तदा साधवो भेषणं कुर्वन्ति। ततो भीता वा भोगिकस्य वा भयेन द्वारमूले संहरन्ति, संस्तारकं स्थापयन्तीत्यर्थः। यस्तु प्रत्यनीकः स एतेष्वपि पृथिव्यादिषु कायेषु प्रक्षिपेत्। यदस्माकं न जातस्तत एतेषामपि मा भूदिति कृत्वा। एष पुरातनगाथासमासार्थः।

अथैनामेव व्याख्याति—

भोइयमादीण सती, अहवा बेंत वि बिंति जणपुरओ।
मुणहीहामो सकज्जे, किह लोगमयाइ जाणंता॥९५८॥

भोगिकादीनामभावे तेषु वा संस्तारकमदापयत्सु साधवो बहुजनस्य पुरतो ब्रुवते। वय लोकमभिजानन्तः स्वकार्ये कथं मुह्यामहे, यदि लोकस्य नष्टं विनष्टं विस्मृतं वा जानीमस्ततः कथमात्मीयं न ज्ञास्याम इति भावः। अतो यदस्माकं संस्तारकं नार्पयथ ततो वयं जनपुरतस्तं हस्ते गृहीत्वा दापयिष्यामः।

अथ यूयं न प्रतीच्छथ ततः—

पेहुण तंदुलपच्चय-भीया साहंति भोइगस्सेते।
साहित्थि साहरंति व,दोण्ह वि मा होउ पडिणीए।९५९।

तन्दुला द्विधा क्रियन्ते-एके 'पेहुणमिश्रिताः, अपरे केवलाः एव। पेहुणं नाम-मयूराङ्गपिच्छं तत एकः साधुः साधूनां मध्यादपसरति, गृहस्थांश्च भणति। युष्माकं मध्यादेकः किमप्युपकरणं गृह्णातु ततो गृहीते सति स साधुरागत्य भणति युक्त्या सर्वेऽपि तिष्ठन्तु, स्थितेषु च स नैमित्तिकसाधुरुदकं तेषामञ्जलौ ददाति। येन च साधुना तत् गृह्यमाणं दृष्टं स तन्दुलान् प्रयच्छन् येन गृहीतं तत्र पेहुणमिश्रितान् ददाति। ततो नैमित्तिकसाधुस्तानि पेहुणानि दृष्ट्वा भणति, अनेन गृहीतमिति। एवं प्रत्यये उत्पन्ने भीतश्चिन्तयति। नूनमेते एवं ज्ञात्वा भोगिकस्य कथयिष्यन्ति। एवं विचिन्त्य स्वहस्तेन प्रतिश्रयद्वारमूले संस्तारकं स्थापयन्ति। प्रत्यनीकता वा द्वयोरपि वर्गयोरस्माकममीषां च मा भूदिति बुद्ध्या एतेषु संहरन्ति।

पुढवी आउक्काए, अगणिवणस्सइतसेसु साहरइ।
घित्तूण य दायव्वो, अदिट्ठ दिट्ठे य दोच्चं पि ॥९६०॥

कश्चित्प्रत्यनीकः साधुसामाचारीकोविदः सचित्तपृथिव्यप्कायवनस्पतित्रसेषु प्रक्षिपे न ग्रहीष्यन्तीति बुद्ध्या तेषु आगाढे वा गर्त्तायां प्रक्षिपति। यद्यप्येतेषु प्रक्षिप्तस्तथापि ततो गृहीत्वा संस्तारकस्वामिनो दातव्यः। अथ प्रयत्नेन गवेषितोऽपि न कुत्रापि दृष्टः। यद्वा—स प्रत्यनीकतया न ददाति ततः 'दोच्चं पि' त्ति द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयेत्। परः प्राह—यथाऽहं भणामि तथा द्वितीयावग्रहः अनुज्ञापनीयः। कथमिति चेदुच्यते—स संस्तारकस्वामी न ज्ञाप्यते यथा नष्टः संस्तारकः, किं तु गत्वा भणितव्यं देहि तं संस्तारकमिदानीमिति द्वितीयोऽवग्रह उच्यते।

गुरुराह—

दिट्ठंत पडिहणित्ता, जयणाए भद्दतो विसज्जेति।
मग्गंते यतणाए, उवहिग्गहणे ततो वाओ ॥ ९६१ ॥

दृष्टान्तो नाम—नोदकेन स्वमत्या योऽभिप्रायो दृष्टः, तं प्रतिहत्य निहत्य संस्तारकस्वामिनो यतनया सद्भावः कथनीयः। कथिते च भद्रको विसर्जयति गच्छत नाहं किंचिदपि भणामि। यः प्रान्तः स संस्तारकं मार्गयति, तत्रानुशिष्टिः कर्त्तव्या। अथ नेच्छति तदा यतनया प्रान्तोपधिर्दातव्यः। अथ बलादेव सारोपधिग्रहणं करोति ततो राजकुले विवादः कार्यः।

अमुमेवार्थं व्याख्याति—

पव्वयणाऽऽउट्टउं, मंथारं देहि तं तु गुरु एवं।
आणेह भणति पंता, तणं दाणं न वा दाहं ॥९६२॥

परः प्रेरकस्तस्य वचनमत्र भवति 'आउट्टउं' ति धर्मकथया संस्तारकस्वामी आवर्त्य याच्यते। तं संस्तारकं निर्व्याजं प्रयच्छ। गुरुराह-एवं मायया याच्यमानस्य चतुर्गुरुकम्। भद्रकप्रान्तकृताश्च दोषा भवन्ति। प्रान्तो भणति आनयत संस्तारकं ततो दास्यामि वा न वा।

किं च—

दिज्जंतो वि न गहिओ किं सुहसेज्जो इयाणि संजाओ।
हियनट्ठो वा नूणं, अथक्कजायाएँ थवयामो ॥ ९६३ ॥

दीयमानोऽपि तदानीं यो न गृहीतः किमसौ संस्तारक इदानीं सुखशय्यः संजातः। अनया अथक्कयाच्ञया अकालप्रार्थनया स्तवयामः—स्तवं कुर्मः। स नूनं हृतो वा नष्टो वा।

भद्दो पुण अग्गहणं, जाणंतो वा वि विपरिणामेज्जा।
किं फुडमेवं सीसइ, इमो हु अन्ने वि संथारा ॥९६४॥

यः पुनर्भद्रकः स साधुषु अग्रहणमनादरं कुर्यात्, यो वा जानाति संस्तारको हृतो नष्टो वेति स सम्यग्दर्शनप्रव्रज्याद्यभिमुखो विपरिणमेत् अहो मायाविनोऽमी। विपरिणतो ब्रूयात्—किं स्फुटमेवास्माकं न शिष्यते—न कथ्यते यथा संस्तारको नष्टः, किमेवं मायया याच्यते?। इमो हुरिति प्रत्यक्षमुपलभ्यमाना अन्येऽपि संस्तारकाः सन्ति।

इह चोयगदिट्ठंतं, पडिहंतुं सिस्सते य सब्भावो।

भद्दो सो मम नट्ठो, मग्गामि न तो पुणो दाहं॥६६५॥

इतिः पुरःप्रदर्शने, एवं भद्रकप्रान्तदोषोपदर्शनेन नोदकदृष्टान्तं पराभिप्रायं प्रतिहन्य तत्त्वमुच्यते । तस्य—संस्तारकस्वामिनः सद्भावः शिष्यते-निवेद्यते । निवेदिते च भद्रको भणति—स संस्तारको मम नष्टो न युष्माकम्, अद्य प्रभृति नाहं मार्गयामि लब्धं तु तं पुनरपि युष्मभ्यं दास्यामि ।

तुज्झे वि ताव मग्गह, अहं पि झूसेमि मग्गह व अन्नं ।
नट्ठे वि तुब्भ णट्ठा, वदंति पंतेऽणुसिट्ठादी ॥ ६६६ ॥

यूयमपि तावत्तं संस्तारकं मार्गयत, अहमपि तं 'झुसेमि' त्ति-गवेषयामि । अथ युष्माकं चरितं-संस्तारकेण प्रयोजनं तदा यावदसौ लभ्यते तावदन्यं मार्गयत । यस्तु प्रान्तः स सद्भावे कथिते भणति—नष्टेऽपि संस्तारके यूयं मम नष्टाः, यतो जानीथ ततः संस्तारकं मार्गयत ।

इयं यतना—

मोल्लं णत्थिऽहिरण्णा, उवधिं मे देहपंतदायणया ।
अन्नं वदंति फलगं, जयणाए मग्गिउं तस्स ॥ ६६७ ॥

अहिरण्या वयं नास्ति मूल्यम् । स ब्रूयात्-उपधिं प्रयच्छ । ततो येन साधुना स संस्तारक आनीतः तस्य सत्कमन्तप्रान्तमुपकरणं दर्शनीयम् । अन्यं वा फलकं यतनया मार्गयित्वा ददाति । तत्र प्रथमतः शुद्धम् । तदभावे पञ्चकपरिहाण्या राजकुले वा गत्वा व्यवहारः क्रियते । दत्त्वा दातुमनीश्वर इति एतेन 'अग्गहदाणं व ववहारो' त्ति पदं व्याख्यातम् ।

सव्वे वि तत्थ रुंभति, भद्दो मुल्लेण जाव अवरण्हे ।
एगं ठवेउ गमणं, सो वि य जा अट्ठमं काउं ॥ ६६८॥

कोऽपि राजवल्लभादिः सर्वानपि साधून् तत्र निरुणद्धि, ततो यदि कश्चिद्यथाभद्रको मूल्येन मोचयति स न प्रतिषेद्धव्यः । अथ प्रतिषेधं कुर्वन्ति तदा चतुर्गुरु । अथ नास्ति मोचयिता ततोऽपराह्णे यावत् सर्वेऽपि सबालवृद्धास्तिष्ठन्ति, यदि न मुञ्चति तत एकं क्षपकादिकं स्थापयित्वा शेषाः सर्वेऽपि गच्छन्ति । सोऽपीदृशः स्थाप्यते योऽष्टमं कर्तुं समर्थो भवति । असमर्थस्थापने चतुर्गुरु । ततोऽसावष्टमं कृत्वा पलायते ।

लद्धे तीरियकज्जा, तस्सेवऽप्पंति अहव भुंजंति ।
पभु लद्धेवऽसमत्तं, दोच्चोग्गहो तस्स मूलाउ ॥६६९॥

लब्धे संस्तारके यदि तीरितकार्याः समाप्तप्रयोजनास्ततस्तस्यैव संस्तारकस्वामिनोऽर्पयन्ति । अथ कार्यमसमाप्तं ततो भुञ्जते । अथ प्रभुणा—संस्तारकस्वामिना साधूनां च कार्यमद्याप्यसमाप्तं ततस्तस्य मूलाद्द्वितीयं वा स चावग्रहोऽनुज्ञाप्यते एष सूत्रोक्तो द्वितीयोऽवग्रहः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

वितियं पभुनिव्विसए, णट्ठुट्ठियसुण्णमयमणप्पज्झे ।
असहू य रायदुट्ठे, वोहिकभयमद्धसीसे वा ॥ ६७० ॥

द्वितीयपदमत्र भवति-संस्तारकेण कार्यं समाप्तम्, योऽपि संस्तारकस्य प्रभुः स राज्ञा निर्विषय आज्ञप्तः, देशभङ्गे वा नष्टः, दुर्भिक्षे वा उत्थित-उद्वसितः, 'सुन्ने' त्ति सपुत्रदारः कुत्राप्यामन्त्रितः सन् गतो गृहं शून्यं संजातम्, मृतो वा-कालगतः । एतानि गृहस्थकारणानि । अमूनि तु संयतकारणानि । स साधुरसहिष्णुर्न शक्नोति गवेषयितुम्, राजद्विष्टे वोधिकभये वा अध्वशीर्षके वा सार्थवशतः एतैः कारणैः—विप्रनष्टं शय्यासंस्तारकं न गवेषयेत्, न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् । बृ० ३ उ० ।

विप्रनष्टं शय्यासंस्तारकं गवेषयेत्—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा पाडिहारियसंतियं वा सेज्जासंथारयं विप्पणट्ठे ण गवेसइ न गवेसंतं वा साइज्जइ ॥ ५७ ॥

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियसंतियं वा सेज्जासंथारयं विप्पणट्ठं ण गवेसइ ण गवेसंतं वा सातिज्जइ ॥५८॥

वि इति विधीए प इति प्रकारेण पक्खिज्जमाणो णट्ठो विप्पणट्ठो शेषं पूर्ववत् । नि० चू० ३ उ० । (यस्मिन् दिवसे निर्ग्रन्थाः शय्यासंस्तारकं विप्रजहति तत्रापरे आगच्छेयुः, तत्रावग्रहः 'उग्गह' शब्दे द्वितीयभागे ७१५ पृष्ठे उक्तः ।) (रात्रावपि संस्तारको ग्राह्य इति 'राइभोयण' शब्दे षष्ठभागे उक्तम् ।)

साम्प्रतं वसतौ वसतां विधिमधिकृत्याह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा समाणे वा वसमाणे वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे वा पुव्वामेव पण्णस्स उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहिज्जा, केवली बूया-आयाणमेयं अपडिलेहियाए उच्चारपासवणभूमीए । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा राओ वा वियाले वा उच्चारपासवणं परिट्ठवेमाणे पयलेज्ज वा पवडेज्ज वा से तत्थ पयलमाणे वा पयडमाणे वा हत्थं वा पायं वा०जाव लूसिज्ज वा पाणाणि वा ४ ०जाव ववरोविज्जा । अह भिक्खू णं पुव्वोवदिट्ठा जं पुव्वामेव पण्णस्स उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहिज्जा । (सू० १०६)

'से' इत्यादि सुगमं नवरं साधूनां सामाचार्येषा, यदुत विकाले प्रस्रवणादिभूमयः प्रत्युपेक्षणीया इति ।

साम्प्रतं संस्तारकभूमिमधिकृत्याह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा सेज्जासंथारगभूमिं पडिलेहित्तए णण्णत्थ आयरिएण वा उवज्झाएण वा० जाव गणावच्छेएण वा बालेण वा वुड्ढेण वा सेहेण वा गिलाणेण वा आएसेण वा अंतेण वा मज्झेण वा समेण वा विसमेण वा पवाएण वा णिवाएण वा तओ संजयामेव पडिलेहिय २ पमज्जिय २ तओ संजयामेव बहुफासुयं सेज्जासंथारगं संथरेज्जा । (सू० १०७)

स भिक्षुराचार्योपाध्यायादिभिः स्वीकृतां भूमिं मुक्त्वाऽन्यां स्वसंस्तरणाय प्रत्युपेक्षेत, शेषं सुगमम् । नवरमादेशः—प्राघूर्णक इति, तथाऽन्तेन वेत्यादीनां पदानां तृतीया सप्तम्यर्थे इति ।

इदानीं शयनविधिमधिकृत्याह—

र भिक्खू वा भिक्खुणी वा बहुफासुयं सेज्जासंथारगं रित्ता अभिकंखेज्जा बहुफासुए सेज्जासंथारए दुरूहित्तए, भिक्खू वा भिक्खुणी वा बहुफासुए सेज्जासंथारए दु- माणे पुव्वामेव ससीसोवरियं कायं पाए य पमज्जिय ज्जिय ततो संजयामेव बहुफासुए सेज्जासंथारगे दुरूहेज्जा, हित्ता तओ संजयामेव बहुफासुए सेज्जासंथारए ज्जा। (सू०-१०८)

से इत्यादि ' स्पष्टम्।

इदानीं सुप्तविधिमधिकृत्याह—

भिक्खू वा भिक्खुणी वा बहुफासुए सेज्जासंथारए सय- णे णो अण्णमण्णस्स हत्थेणं हत्थं पाएण पायं काएण यं आसाएज्जा, से अणासायमाणे तओ संजयामेव बहु- सुए संथारए सएज्जा। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा उ- ससमाणे वा णीससमाणे वा कासमाणे वा छीयमाणे वा भायमाणे वा उड्डोए वा वातणिसग्गं वा करेमाणे पु- व्वामेव आसयं वा पोसयं वा पाणिणा परिपेहित्ता तओ जयामेव ऊससेज्ज वा० जाव वायणिसग्गं वा करेज्जा। सू० १०९)

से' इत्यादि निगदसिद्धम्। इयमत्र भावना-स्वपद्भिर्हस्त- त्रव्यवहितसंस्तारकैः स्वप्तव्यमिति। एवं सुप्तस्य निःश्व- सतादिविधिसूत्रमुत्तानार्थं, नवरम् ' आसयं व' त्ति-आ- ये 'पोसयं वा ' इत्यधिष्ठानमिति। आचा० २ श्रु० १ चू० अ० २ उ०।

तत्र च लब्धायां वसतौ को विधिरित्यत आह—

कोट्ठगसभा य पुव्विं, कालवियाराइभूमिपडिलेहा। पच्छा अईंति रत्तिं, पत्ता वा ते भवे रत्तिं ॥२००॥

कोष्ठकः-आवासविशेषः सभा-प्रतीता कोष्ठकसभा वसतौ लब्धायां प्रागेव ' काले ' त्ति—कालभूमिं प्रत्युपेक्षन्ते, यत्र कालो गृह्यते। तथा ' वियारभूमिपडिलेहा ' विचारभूमिः- संज्ञाकायिकाभूमिस्तस्याश्च प्रत्युपेक्षणा क्रियते। तत एवं प्रत्युपेक्षितायां विकाले वसतौ ' पच्छा अंतिति रत्तिं' ति— पश्चाच्छेषाः साधवो रात्रौ प्रविशन्ति। ' पत्ता वा ते भवे रत्ति ' ति—यदा पुनस्त आगच्छन्त एव कथमपि रात्रावेव प्राप्तास्तदा रात्रावपि प्रविशन्ति।

तत्र च प्रविशताम्—

गुम्मियभेसण समणा, णिब्भय बहिठाण वसहिपडिलेहा। सुन्नघरपुव्वभणियं, कंचुग तह दारुदंडेणं ॥२०१॥

गुल्मिकाः-स्थानकरक्षपालाः 'भेसणं' ति यदि ते कथञ्चित् त्रासयन्ति ततश्चेदं वक्तव्यं-यदुत श्रमणा वयं न चौराः। ' निब्भय ' त्ति—अथ तु स सन्निवेशो निर्भय एव भवेत्तदा ' बहिट्ठाणं ' ति बहिरेव गच्छस्तावत्तिष्ठति, वृषभास्तु वस- तिप्रत्युपेक्षणार्थं व्रजन्ते। किंविशिष्टाऽसौ वसतिरन्विष्य- ते ?—शून्यगृहादि पूर्वोक्तम्, ' कंचुग तह दारुदंडेणं ' ति-दण्डकपुञ्छनं तथा कञ्चुकं परिधाय सर्पपतनभयाद्- ण्डनपुञ्छनकेन वसतिमुपरिष्टात्प्रस्फोटयन्ति, गच्छश्च प्र- विशति।

ततः को विधिः स्वापे ?—

संथारगभूमितिगं, आयरियाणं तु सेसगाणेगा। रुंदाए पुप्फइन्ना, मंडलिआ आवली इयरे ॥२०२॥

संस्तारकभूमित्रयमाचार्याणां निरूप्यते, एका निवाता सं- स्तारकभूमिरन्या प्रवाता अन्या निवातप्रवाता। 'सेसगाणे- ग ' त्ति शेषाणां साधूनामेकैका संस्तारकभूमिर्दीयते। ' रुं- दाए ' त्ति यद्यसौ वसतिर्विस्तीर्णा भवति ततः पुष्पावकी- र्णाः स्वपन्ति—पुष्पप्रकरवद्यथायथ स्वपन्ति, येन सागारिकावकाशो न भवति। 'मंडलिय' त्ति-अ- थासौ वसतिः क्षुल्लिका भवति ततो मध्ये पात्रकाणि कृत्वा मण्डलयाः पार्श्वे स्वपन्ति। ' आवलिय ' त्ति—प्रमाणयुक्तायां वसतौ ' आवल्या ' पङ्क्त्या स्व- पन्ति ' इयरे ' त्ति-क्षुल्लिकाप्रमाणयुक्तयोर्वसत्योरयं विधिः।

संथारग्गहणाए, वेंटिअउक्खेवणं तु कायव्वं। संथारो घेत्तव्वो, मायामयविप्पमुक्केणं ॥ २०३ ॥

संस्तारकग्रहणाय संस्तारकभूमिग्रहणकाले,एतदुक्तं भवति- यदा स्थविरादिः संस्तारकभूमिविभजनं करोति तदा साधु- भिः किं कर्त्तव्यमत आह-'वेंटिअ उक्खेवणं तु कायव्वं' वण्टि- या—उपधिवण्टलिकास्तासां सर्वैरेव साधुभिरात्मीयात्मी- यानामुत्क्षेपणं कर्त्तव्यं येन सुखेनैव स्थाने भुवि विभजितुं संस्तारकाः शक्यन्ते। न च संस्तारको यो यस्मै साधवे दीयते स कथं तेन ग्राह्य इत्याह—मायामदविप्रमुक्तेन तत्र न माया कर्त्तव्या, यदुताहं वातार्थी ममेह प्रयच्छ,नापि मद:- अहङ्कारः कार्यो, यदुताहमस्यापि पूज्यो येन मम शोभना सं- स्तारकभूर्दत्तेति।"जइ रत्तिं आगया ताहे कालं न गेण्हति,नि- ज्जुत्तीओ संगहणीओ य सणिअं गुणेंति, मा वमिणिथिदुगुंछि- आदओ दोसा होहिंति। काथिकां मत्तएसु छड्डुंति उच्चारं पि जयणाए। जइ पुण कालभूमी पडिलेहिया ताहे कालं गिण्हं- ति, यदि सुद्धो करेंति सज्झायं, अह न सुद्धो न पडिलेहिआ वा वसही ताहे निज्जुत्तीओ गुणेंति। पढमपोरिसिं काऊ- णं बहुपडिपुण्णाए पोरिसीए गुरुसगासं गंतूण भणंति— इच्छामि खमासमणो वंदिउं०जाव णिज्जाए निसीहिआए म- त्थएण वंदामि, खमासमणो! बहुपडिपुण्णा पोरिसी, अणुजाणह राईसंथारयं, ताहे पढमं काइआभूमिं वच्चंति। ताहे जत्थ संथारयभूमी तत्थ वच्चंति। ताहे उवहिम्मि उ- वओगं करेंता पमज्जंता उवहीए दोरये उच्छोडेंति। ताहे संथारयपट्टअं उत्तरपट्टयं च पडिलेहित्ता दो वि एगत्थ ला- एत्ता ऊरुम्मि ठवेंति। ताहे संथारगभूमिं पडिलेहंति, ताहे संथारयं अच्छुरंति सउत्तरपट्टं। तत्थ य लग्गा मुहपो- त्तिआए उवरिल्लं कायं पमज्जंत, हेट्ठिल्लं रयहरणेणं। क- प्पे य वामपासे ठवेंति, पुणो संथारए चढंता भणइ-अणु- ज्जाइणं पुरतो चिट्ठेताणं अणुजाणज्जह। पुणो सामा- इअं तिण्णि वारे कड्ढिऊणं सोवइ। एस ताव कमो।

इदानीं गाथा व्याख्यायते—

पोरिसि आपुच्छणया, सामाइय उभय कायपडिलेहा।
साहणिअ दुवे पट्टे, पमज्जभूमिं जओ पाए ॥ २०४ ॥

पौरुष्यां निर्युक्तीगुणयित्वा 'आपुच्छण' त्ति—आचार्यसमीपे मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयित्वा भणति 'बहुपडिपुण्णा पोरिसी' संदिशत संस्तारके तिष्ठामीति। 'सामाइयं' ति-सामायिकं वारत्रयमाकृष्य स्वपिति। 'उभयं ति—संज्ञाकायिकोपयोगं कृत्वा 'कायपडिलेह' त्ति—सकलं कायं प्रमृज्य 'साहणिअ दुवे पट्टे' त्ति—साहणिय—एकत्र लाएत्ता दुवे पट्टे—उत्तरपट्टो संथारपट्टो अ, तत ऊर्वोः स्थापयति। 'पमज्जभूमिं जओ पाओ' त्ति-पादौ यतस्तेन भूमिं प्रमृज्य ततः सोत्तरपट्ट संस्तारकं मुञ्चति। अस्याश्च सामाचार्यनुक्रमेण गाथायां संबन्धो न कृतः, किन्तु स्वबुद्ध्या यथाक्रमेण व्याख्येया।

एवमसौ संस्तारकमारोहन् किं भणतीत्याह—

अणुजाणह संथारं, बाहुवहाणेण वामपासेणं।
कुक्कुडिपायपसारणँ, अतरंत पमज्जए भूमिं ॥ २०५ ॥

अनुजानीध्वं संस्तारकम्, पुनश्च बाहूपधानेन वामपार्श्वेन स्वपिति। 'कुक्कुडिपायपसारणं' ति-यथा कुक्कुटी पादावाकाशे प्रथमं प्रसारयती एवं साधुनाऽप्याकाशे पादौ प्रथममशक्नुवता प्रसारणीयौ। 'अतरंता' त्ति-यदा आकाशव्यवस्थिताभ्यां पादाभ्यां न शक्नोति स्थातुं तदा 'पमज्जए भूमिं' ति-भुवं प्रमृज्य पादौ स्थापयति।

संकोए संडासं, उव्वत्तंते य कायपडिलेहा।
दव्वाई उवओगं, णिस्सासनिरुंभणा लोयं ॥ २०६ ॥

यदा तु पुनः सङ्कोचयति पादौ तदा 'संडासं' ति संदंशम्-ऊरुसन्धि प्रमृज्य सङ्कोचयति। 'उव्वत्तंते य' त्ति—उद्वर्त्तयंश्चासौ साधुः कायं प्रमार्जयति। एवमस्य स्वपतो विधिरुक्तः। यदा पुनः कायिकार्थमुत्तिष्ठति स तदा किं करोतीत्याह-'दव्वाई उवओगं' द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्चोपयोगं ददाति। तत्र द्रव्यतः कोऽहं प्रव्रजितो वा?, क्षेत्रतः किमुपरितलेऽन्यत्र वा?, कालतः किमियं रात्रिर्दिवा?, भावतः कायिकादिना पीडितोऽहं न वेति, एवमुपयोगे दत्तेऽपि यदा निद्रयाऽभिभूयते तदा 'णिस्सासनिरुंभण' त्ति-निःश्वासं निरुणद्धि नासिकां दृढं गृह्णाति, निःश्वासनिरोधार्थं ततोऽपगतायां निद्रायां 'आलोय ति-आलोकं पश्यति द्वारम्।

यतः-

दारं जा पडिलेहे, तेण भए दोण्णि सावए तिण्णि।
जइ य चिरं तो दारे, अण्णं ठावेत्तु पडिअरइ ॥२०७॥

तदाऽसौ द्वारं यावत् प्रत्युपेक्षयन्-प्रमार्जयन् व्रजति, एवमसौ निर्गच्छति, तत्र च यदि स्तेनभयं भवति ततः 'दोण्णि' त्ति-द्वौ साधू निर्गच्छतः, तयोरेको द्वारे तिष्ठति अन्यः कायिकां व्युत्सृजति। 'सावए तिण्णि' त्ति-श्वापदभये सति त्रयः साधव उत्तिष्ठन्ति। तत्रैको द्वारे तिष्ठति, अन्यः कायिकां व्युत्सृजति, अन्यस्तत्समीपे रक्षपालस्तिष्ठति। 'जति य चिरं' ति-यदि च चिरं तस्य व्युत्सृजतो जातं ततो योऽसौ द्वारे व्यवस्थितः साधुः सोऽन्यं द्वारे स्थापयित्वा साधुं पुनश्चासौ व्युत्सृजन्तं 'पडिअरति' त्ति प्रतिजागर्त्ति।

आगम्म पडिक्कंतो, अणुपेहे जाव चोद्दस वि पुव्वे।
परिहाणि जा तिगाहा, निद्दपमाओ जढो एवं ॥२०८॥

सोऽपि साधुः कायिकां व्युत्सृज्य आगत्य वसतौ 'पडिक्कंतो' त्ति—ईर्यापथिकां प्रतिक्रान्तः सन् 'अणुपेहे' अनुगुणनं करोति। कियद् दूरं यावदत आह—'जाव चोद्दस वि पुव्वे' यावच्चतुर्दश पूर्वाणि समाप्तानि। यश्च साधुः सूक्ष्मानप्राणलब्धिसंपन्नः अथैवं न शक्नोति ततः 'परिहाणि जा तिगाहा' परिहाण्या गुणयति स्तोकं स्तोकतरमिति यावद्गाथात्रयं जघन्येन यद्वा तद्वा परिगुणयति शैक्षोऽपि। एवं च कृते विधौ निद्राप्रमादो 'जढो' परित्यक्तो भवति।

अतरंतो व निवज्जे, असंथरंतो अ पाउणे एक्कं।
गद्दभदिट्ठंतेणं, दो तिण्णि बहू जह समाही ॥ २०९ ॥

अथासौ गाथात्रयमपि गुणयितुं न शक्नोति ततः 'णिवज्जे' त्ति-ततः स्वपित्येवेति। 'असंथरंतो अ' त्ति-उत्सर्गतस्तावत्प्रावरणरहितः स्वपिति। अथ न शक्नोति यापयितुमात्मानं ततोऽसंस्तरमाणः प्रावृणोति। एकं कल्पं द्वौ त्रीन् वा। तथाऽपि यदि शीतेन बाध्यते तदा बाह्यतोऽप्रावृतः कायोत्सर्गं करोति। ततश्च शीतव्याप्तोऽभ्यन्तरं प्रविशति। तत्र च प्रविष्टोऽनिवातमिति मन्यते, तत्रापि स्थातुमशक्नुवन् कल्पं गृह्णाति। एवं द्वौ त्रींस्तावद्यावत्समाधानं जातम्। अत्र च गर्दभदृष्टान्तः, 'जहा मिच्छगद्दभो अणुरूवभारेण आरूविएण सो वहिउं नेच्छइ, ताहे जोऽवि अण्णस्स भारो सो वि चडाविज्जइ, अप्पणावि आरोहति। जाहे नातिदूरं गया ताहे अप्पणा उत्तरति, ताहे सो जाणाति—उत्तरितो मम भारो त्ति तुरियतरं पहाविओ। पच्छा अण्णो से अवणीओ, ताहे सो सिग्घयरं पहाविओ। एवं साहू वि णिवायतरं मण्णंतो सुहेण अच्छति। जाव रत्तिं, एस विही, अववाएणं जहा वा समाही होति तहा कायव्वं। संगारवितिअवसहि' त्ति व्याख्यातम्। ओघ०। त्रि०। संस्तारककर्त्तरि, प्रव० ७१ द्वा०।

संथारग—संस्तारक—पुं०। संस्तीर्यते भूपीठे शयालुभिरिति संस्तारः स एव संस्तारकः। पर्यन्तक्रियां कुर्वद्भिर्दर्भादिविस्तरणे तत्क्रियाप्रतिपादनरूपे प्रकीर्णकग्रन्थे, सथा०। अर्द्धतृतीयहस्तमाने (अनु०।) लघुतरे शयने, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ०। स्था०। ध०।

संथारगपइण्णग—संस्तारकप्रकीर्णक—न०। संस्तारकप्रतिपादके प्रकीर्णकग्रन्थे, संथा०।

संथारपोरसी—संस्तारपौरुषी—स्त्री०। "साधुविश्रामणाद्यैश्च, निशाद्यप्रहरे गते। गुर्वादेशादिविधिना, संस्तारे शयने तथा॥१॥" संस्तरे शयनयोग्ये रात्रेर्द्वितीयप्रहरे, ध० ३ अधि०।

संथार' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव तद्विधिरुक्तः।)

ारप्पलोइ-संस्तारप्रलोकिन्-त्रि०। शिशयिषोर्गुरोः सं-
ारप्रेक्षणं कर्तरि, कथं संस्तारः कृतः काऽत्र त्रुटिरिति-
द्वरि शिष्ये, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०।

ारुत्तरपट्ट-संस्तारोत्तरपट्ट-पुं०। संस्तारकोत्तरपट्टयोर्द्वन्द्वे
नथारुत्तरपट्टो, अड्डाइज्जा य आयया हत्था। दोण्हं पि अ
त्थारो, हत्थो चउरंगुले चेव ॥१॥" ध० ३ अधि०।

ाण-संस्त्यान-न०। विनाशे, सम्म० ३ काण्ड।

य-संस्तुत-त्रि०। विनयविषयत्वेन परिचिते, सद्भूतगुणो-
ीर्त्तनादिभिः सम्यक्स्तुते च। उत्त० १ अ०। पुं०। संयु-
करमुद्राविशेषवृन्दे, जं० २ वक्ष०। उत्त०। त्रि०। सम्बद्धे,
त्र० १ श्रु० १२ अ०। दर्शनभाषणादिभिः परिचिते, प्रश्न०
संव० द्वार। भिक्षोः पुरः संस्तुताः भ्रातृव्यादयः, पश्चात्
स्तुताः श्वशुरकुलसम्बद्धाः। आचा० २ श्रु०१ चू० १ अ०
उ०।

ट्ठ-संदष्ट-त्रि०। "ष्टस्यानुष्टेष्टासंदष्टे" ॥ ८। २। ३४ ॥
त्रानुष्टेष्टासन्दष्टग्रहणात् ष्टकारस्य टकार एव। चुण्ण
व सन्दट्ठो। संदष्टे, प्रा०।" संदष्टो दंशमशकैः-स्त्रासं द्वेषं न
। व्रजेत्। न वारयेदुपेक्षेत, सर्वाहारप्रियत्ववित्॥ १॥"
ा० म० १ अ०।

ट्ठय-देशी-संलग्ने, दे० ना० ८ वर्ग १८ गाथा।

न-स्यन्दन-पुं०। रथविशेषे, प्रश्न० ५ संव० द्वार। द्वि-
वेधो रथः सांग्रामिको, देवयानरथश्च। प्रश्न० १ आश्र०
ार।"संदणो रहो" पाइ० ना० २२३ गाथा। अतीतोत्स-
र्पिण्यां भारते जाते त्रयोविंशतितमे तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार।

दब्भ-संदर्भ-पुं०। सूत्रेण ग्रन्थने, स्था० ४ ठा० ४ उ०।
आ० म०।

दब्भिय-संदर्भित-त्रि०। स्नेहरज्जुभिर्ग्रथिते, स्था० ४
ठा० ३ उ०।

दमाणिया-स्यन्दमानिका-स्त्री०। पुरुषस्य स्वप्रमाणावका-
शदायिनि दीर्घे जम्पानविशेषे, रा०। जी०। भ०। औ०।
ज्ञा०। अनु०। जं०। दशा०। शिबिकायाम्, औ०। सूत्र०।

दाण-कृ-धा०। अवष्टम्भकरणे, "निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठु-
ह-संदाणं" ॥८।४।६७॥ अनेनावष्टम्भविषयस्य कृञो
वैकल्पिकः संदाण इत्यादेशः। संदाणइ-अवष्टम्भं करो-
तीति। प्रा०४ पाद।

संदाणिअ-संदानित-त्रि०। बन्धिते, " बद्धं संदाणिअं
निअलिअं च" पाइ० ना० १९७ गाथा।

संदिट्ठ-संदिष्ट-पुं०। गुरुणाऽभिहिते, कथिते, निरूपिते,
पञ्चा० १३ विव०। आ० म०। उत्त०। संदेशिते, नपुं०।
" संदिट्ठं अप्पाहिअं" पाइ० ना० १८५ गाथा।

संदिद्ध-संदिग्ध-त्रि०। अनिश्चिते सकलसंशयादिदोषसहि-
ते, स्था० ६ ठा० ३ उ०। सैन्धवशब्दवत् लवणपटघोटकाद्य-
नेकार्थसंशयकारिणि, आ० म० १ अ०।

अत्थेसु दोसु तिसु वा, सामन्नऽभिहाणओ उ संदिद्धं।
जह सिंधवं तु आणय, अत्थबहुत्तम्मि संदेहो ॥

यस्मिन्नर्थेऽभिधीयमाने द्वयोस्त्रिषु सामान्याभिधानतः सं-
देह उपजायते तत्संदिग्धं, यथा—सैन्धवमानयेत्युक्ते किम-
श्वस्य ग्रहणमाहोश्वित् पुरुषस्य, उताहो लवणस्येत्यर्थब-
हुत्वे सन्देहः। बृ० १ उ० १ प्रक०। " संदिद्धं संसइअं"
पाइ० ना० १८५ गाथा।

संदिसाविय-संदिश्य-अव्य०। अनुज्ञाप्येत्यर्थे, पं० व० २ द्वार।

संदिसाविऊण-संदेश्य-अव्य०। संदिशन्तमनुजानन्तमाचार्य-
मनुप्रयुज्य संदिशत यूयं मां येन पारयामीत्येवमनुज्ञाप्येत्यर्थे,
पञ्चा० ५ विव०।

संदिहाण-संदिहान-त्रि०। संशयाने, विशे०।

संदीण-संदीन-त्रि०। संदीयते जलप्लावनात् क्षयमाप्नोती-
ति संदीनः। उत्त० ४ अ०। यो हि पक्षमासादुदकेन प्लाव्य-
ते तस्मिन् द्वीपभेदे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ०।

संदुम-प्रदीप-धा०। प्रज्वालने, "प्रदीपस्तेअव-संदुम-सन्धु-
क्काभुत्ताः ॥ ८। ४। १५२॥ अनेन प्रदीप्यतेः संदुमादेशः
संदुमइ। प्रदीप्यते। प्रा० ४ पाद।

संदुमिअ-संदीप्त-त्रि०।" संदुमिअं ऊसिक्किअं" पाइ० ना०
१६ गाथा।

संदेव-देशी-सीमायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ७ गाथा।

संदेस-संदेश-पुं०। भाषकान्तरेण देशान्तरस्थस्य भणने, ज्ञा०
१ श्रु० ६ अ०। अपभ्रंशे स्वार्थे डप्रत्ययः। प्रा०।

संदेह-संदेह-पुं०। दोलायमानतायाम्, दर्श० ५ तत्त्व। आ-
चा०। संशये, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

संदोह-संदोह-पुं०। निकुरम्बे, को०। सारे, आव० ६ अ०।

संधणा-संधना-स्त्री०। अभिसन्धनायाम्, प्रार्थनायाम्,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०। संधानकरणे, व्य०।

संधनास्थानमाह—

रज्जुयमादि अछिन्नं, कंचुयमादी य छिन्नसंधणया।
सेढिदुगं अच्छिन्नं, अपुव्वगहणं तु भावम्मि ॥ ३३ ॥

संधना-संधानकरणं, सा द्विधा-द्रव्यसंधना, भावसंधना
च। द्रव्यसंधना द्विधा-छिन्नसंधना, अच्छिन्नसंधना च। तत्र
रज्जुकादिकमच्छिन्नं यत् वलयति एषा अच्छिन्ना द्रव्यसंध-
ना। कञ्चुकादीनां छिन्नसंधनना कञ्चुकादयो ह्यन्योन्यख-
ण्डमीलनतः संधीयन्ते ततस्ते छिन्नसंधनाः। भावसंधनाऽपि
द्विधा-छिन्नसंधना, अछिन्नसंधना च। तत्राच्छिन्नसंधना
श्रेणिद्विकम्, उपशमश्रेणिः, क्षपकश्रेणिश्च। तथाह्युपशमश्रे-
ण्यां प्रविष्टो यदाऽनन्तानुबन्धिप्रभृतिमोहनीयमुपशमयितुं
तथा यतते, यथा सर्व्वं मोहनीयमुपशमयति, तदा भवत्यु-
पशमश्रेणिरछिन्नसंधना क्षपकश्रेण्यामपि दर्शनसप्तकक्ष-
यानन्तरं कषायाष्टकादि क्षपयितुं प्रवृत्तो नियमात्केवल-
प्राप्तेर्न निवर्त्तते ततः क्षपकश्रेणिरप्यच्छिन्नसंधना। 'अपुव्व-
गहणं तु भावम्मि' इति प्रशस्तेषु भावेषु वर्तमानो यदपूर्वं

भावं संदधाति एषाऽप्यच्छिन्ना भावसंधना । शुभभावसंधनस्याव्यवच्छिन्नत्वात् ।

(भाष्यम्) इयं पुनश्छिन्नसंधना—

मीसत्तो ओदइयं गयस्स मीसगमणे पुणो छिन्नं ।
अपसत्थपसत्थं वा, भावे पगयं तु छिन्नेण ॥ ३४ ॥

छिन्नाभावे संधनामिश्रः क्षायोपशमिको भावः । तस्मात् मिश्रात् क्षायोपशमिकभावात् यदा औदयिकभावं संक्रामन्ति तदा तस्य औदयिकं गतस्य छिन्नभावसंधना भावान्तरे संक्रान्तत्वात् । तथा तस्मादौदयिकभावात् यदा पुनर्मिश्रगमनं भवति-मिश्रं भावं संक्रामति, तदापि छिन्नभावसंधना, एवं शेषेष्वपि भावेषु यथायोगं भावनीयम् । अथवा-द्विविधा छिन्नभावसंधना—प्रशस्ता, अप्रशस्ता च । तत्र यदा प्रशस्ते चरणादिभावे स्थितः सन् तथाविधकर्मोदयवशतोऽप्रशस्तमचरणभावं संक्रामति तदा प्रशस्ता छिन्नभावसंधना । अत्र प्रकृतमधिकारः,छिन्नेन भावसंधानेन तत्राप्रशस्तेन । तथाहि-प्रायश्चित्तस्थानं तदा प्रतिसेवतो , यदा प्रशस्ताद्भावादप्रशस्तं भावं संक्रान्तो भवति तदेवं स्थाननिरूपणा । व्य० । स्था० । आचा० । ग्रहणे गुणने, नि० चू० १ उ० ।

संदोह-संदोह-पुं० । निकुरम्बे, " संदोहो निकुरंबो " पाइ० ना० १६ गाथा ।

संधाण-सन्धान-न० । पाटितसीवने, आचा०१ श्रु० ६ अ०३ उ० । मीलने, आचा०१ श्रु० ३ अ०३ उ० । अर्द्धे सन्धियोग्ये, पं०चू० ४ कल्प । सूत्रादेः प्रदेशान्तरे नष्टस्य मीलने , आ० म० १ अ० । आत्मना सहाविच्छेदेन संघट्टने, (अचार) अथाणाख्याते नानाद्रव्यसंयोगजे रस्ये, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । संधानं निम्बकबिल्वकादीनामनेकसंसक्तिनिमित्तत्वाद् वर्ज्यम् । ध०२ अधि०। ('संधावण' इत्यस्य व्याख्या ' उवभोगपरिभोगपरिणाम ' शब्दे द्वितीयभागे ६०१ पृष्ठे गता ।) विस्मृतस्य पुनरनुसन्धाने, पञ्चा० १२ विव० ।

संधावण-सन्धावन-न० । पौनःपुन्येन गमने , आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

संधि-सन्धि-पुं० । सुरङ्गादौ, सन्धानं सन्धिः कर्मसन्ततिः । है० । सन्धीयते इति वा भवात् भवान्तरमनेनेति सन्धिः । अष्टप्रकारे कर्मसन्ततिरूपेऽर्थे, ' जहेत्थ मए संधी झोसिए एवमण्णत्थसंधी दुज्झोसिए भवति ' आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । मीलने, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । संथा० । द्रव्यतो विवरे, भावतः कर्मविवरे, आचा० । सन्धिर्द्रव्यतो, भावश्च । तत्र द्रव्यतः कुड्यादिविवरं, भावतः कर्मविवरम्, तत्र दर्शनमोहनीयं यदुदीर्णं तत्क्षीणं शेषमुपशान्तमित्ययं सम्यक्त्वावाप्तिलक्षणो भावसन्धिः, यदि वा-ज्ञानावरणीयं विशिष्टक्षायोपशमिकभावमुपगतमित्ययं सम्यग्ज्ञानावाप्तिलक्षणः सन्धिः । अथवा-चारित्रमोहनीयक्षयोपशमात्मकः सन्धिस्तं ज्ञात्वा न प्रमादः श्रेयानिति यथाहि-लोकस्य चारकाद्यवरुद्धस्य कुड्यनिगडादीनां सन्धि-छिद्रं ज्ञात्वोपलभ्य न प्रमादः श्रेयान् , एवं मुमुक्षोरपि कर्मविवरमासाद्य लवक्षणमपि पुत्रकलत्रसंसारसुखव्यामोहो न श्रेयसे भवतीति । यदि वा-सन्धानं सन्धिः स च भावसन्धीर्ज्ञानदर्शनचारित्राध्यवसायस्य कर्मोदयात् त्रुटयतः पुनः सन्धानं-मीलनम् ; एतत्क्षायोपशमिकादिभावलोकस्य विभक्तिपरिणामाद्वा लोके ज्ञा ।दर्शनचारित्राहं भावसन्धि ज्ञात्वा तदक्षुण्णप्रतिपालनाय विधेयमिति । यदि वा-सन्धिः-अवसरो धर्मानुष्ठानस्य तं ज्ञात्वा लोकस्य-भूतग्रामस्य दुःखोत्पादनानुष्ठानं न कुर्यात् । सर्वत्रात्मौपम्यं समाचरेदिति । आचा०१ श्रु०१ अ०३ उ०।'अयं संधी'इत्यादि, अविवक्षितकर्मका अप्यकर्मका धातवो,यथा पश्य मृगो धावति एवमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत्क्रियायोगे अप्ययं सन्धिरिति प्रथमा कृतेति । ' अय ' मिति प्रत्यक्षगोचरापन्न आर्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्तीन्द्रियनिर्वृत्तिश्रद्धासंवेगलक्षणः सन्धिः-अवसरो मिथ्यात्व क्षयानुदयलक्षणो वा सम्यक्त्वावाप्तिहेतुभूतकर्मविवरलक्षणः संन्धिः शुभाध्यवसायसन्धानभूतो वा सन्धिरित्येनं स्वात्मनि व्यवस्थापितमद्राक्षीद्भगवानित्यतः क्षणमप्येकं न प्रमादयेत् न विषयादिप्रमादवशगो भूयात् । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । " तेणावि संधि व्व णं णच्चा "—संधिं छिद्रं विवरम् । संधि ज्ञानावरणादिकर्मविवररूपं नापि—नैव ज्ञात्वा अज्ञात्वेत्यर्थः । णं वाक्यालंकारे , यथा जीवकर्मणोः संधिः—भिन्नत्वं भवति तथा ज्ञात्वा मोक्षार्थं प्रवृत्ता इत्यर्थः । संधिर्द्विविधः—द्रव्यसंधिः—कुड्यादेः, भावसंधिः कर्मविवररूपस्तमुत्तरोत्तरपदार्थपरिज्ञानं वा संधिस्तं ज्ञात्वा प्रवृत्ताः । सूत्र० दी० १ श्रु० १ अ० १ उ० । फलकद्वयापान्तरालदेशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जं० । आ० म० । संधाने , प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अङ्गुल्याद्यस्थिमेलापकस्थाने, तं० । जानुकूर्परादिके, सूत्र० १ श्रु० १५ अ०। गृहद्वयान्तराले, उत्त० २० अ० । सन्निकर्षे, प्रश्न० २ संव० द्वार । पं० चू० । खात्रे , सूत्र० २ श्रु० २ अ० । चोरखात्रे भित्तिसन्धौ च । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । विप्रतिपत्तौ संस्थायाम् , प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

संधिअ-देशी—दुर्गन्धे , दे० ना० ८ वर्ग ८ गाथा ।

संधिकरण-सन्धिकरण-न० । खात्रच्छेदे स्थूलमृषावादविरतेरतिचारे, उपा० १ अ० ।

संधिच्छेयग-सन्धिच्छेदक-पुं० । खात्रखानके,प्रश्न०३ आश्र० द्वार । आ० म० । सन्धिच्छेदका ये गृहभित्तिसन्धिं विदारयन्ति । ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । विपा० ।

संधिच्छेयणत्त-सन्धिच्छेदकत्व-न०। सन्धिच्छेदकभावे, खात्रखननत्वे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । ज्ञा० ।

संधिदोस-सन्धिदोष-पुं० । विश्लिष्टसंहितत्वे, सन्ध्यभावे च । आ० म० १ अ० । विशे० । यत्र सन्धिप्राप्तौ तं न करोति दुष्टं वा करोति तत्र सन्धिदोषः । अनु० ।

संधिबन्धण-सन्धिबन्धन-न० । जानुकूर्परादिषु सन्धिषु संयमने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

संधिवाल-सन्धिपाल-पुं० । राज्यसन्धिरक्षके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । भ० ।

ग्ग-सन्धिमार्ग-पुं० । मर्मस्थाने, आ० म० १ अ० ।

ह-सन्धिमुख-न० । खात्रद्वारे, उत्त० ४ अ० ।

ग्-सं(धी)धिरण-पुं० । पितामहकृतस्वाभिधाने देवद-
भवेऽम्बिकापुत्रे, ती० ३५ कल्प ।

-प्र-दीप-धा० । प्रज्वाले, " प्रदीपस्तेअव-संदुम-स-
ाव्धुत्ताः " ॥ ८ । ४ । १५२ ॥ प्रदीप्यतेः संधुक्कादेशः ।
क्कइ । प्रदीप्यते । प्रा० ४ पाद ।

क्कअ-प्रदीप्त-त्रि० । उद्दीपिते, " संधुक्किअं उद्दीविअं "
१ ना० १६ गाथा ।

ाण-सन्दधान-त्रि० । सन्धानं कुर्वाणे, आचा० १ श्रु०
ा० ३ उ० ।

व्व-सन्धातव्य-त्रि० । जोडनीये, " जं णेव छिन्दियव्वं
यव्वं च सिव्वियव्वं च । तं होति अधाकडयं जहएणयं
भमुक्कोसं ॥ १ ॥ " नि० चू० १ उ० ।

ा-सम्पद्-स्त्री० । प्राकृते " स्त्रियामादविद्युतः " ॥८।१।
॥ इति आ अन्त्यव्यञ्जनस्य । संपत्तौ, प्रा० १ पाद ।

-सम्प्रति-अव्य० । आर्षत्वात्, " प्रत्यादौ डः ॥ ८ । १
०६ ॥ इति तस्य न डः । इदानींतनकाले, प्रा० " इहइ स-
इणिह " पाइ० ना० ६७ गाथा । सम्प्राप्तजातत्वात् स-
तिः । स्वनामख्याते चन्द्रगुप्तपौत्रे, बृ० ।

संप्रतिनृपतिदृष्टान्तमाह-

कोसंबाहारकते, अज्जसुहत्थीण दमगपव्वज्जा ।
अव्वत्तेणं सामा-इएण रण्णो घरे जातो ॥११२७॥

कौशाम्ब्यामाहारकृते आर्यसुहस्तिनामन्तिके द्रमकेण
व्रज्या गृहीता । स तेनाव्यक्तेन सामायिकेन मृत्वा राज्ञो
हे जात इत्यत्तरार्थः । भावार्थस्तु कथानकगम्यः ।
चेदम्-" कोसंबीए नयरीए अज्जसुहत्थी समोसढो । तया
अंवियकालो साधुजणो य हिंडमाणो गच्छति । एत्थ एगेन
मएण ते दिट्ठा, ताहे सो भत्तं जायति । तेहिं भणियं
म्हे आयरिया जाणंति । ताहे सो गतो आयरियसगासं ।
आयरिया उवउत्ता, तहिं णातं एस पवयणउग्गहे वट्टिहिति ।
ताहे भणिओ जति पव्वयसि तो दिज्जए भत्तं । सो भणइ-प-
व्वयामि त्ति । ताहे पव्वाइतो सामाइयं कारिउं । तेण अति-
समुद्दिट्ठं । तओ कालगतो । तस्स अव्वत्तसामाइयस्स पभा-
वेण कुणालकुमारस्स अंधस्स रण्णो पुत्तो जातो । को कुणा-
लो कहिं वा अंधो त्ति-पाडलिपुत्ते असोगसिरी राया
तस्स पुत्तो कुणालो । तस्स कुमारभत्तीए उज्जेणी दिएणा ।
सो य अट्ठवरिसो रएणा लेहो विसज्जितो ' शीघ्रमधीयतां
कुमारः ' असंवत्तिए लेहे रएणो उट्ठितस्स माइसवत्तीए क-
तं, अंधीयतां कुमारः । सयमेव तत्तलोहाए अच्छीणि अं-
जियाणि, सुतं रण्णा गामो से दिएणो । गंधव्वकलासिक्खणं
पुत्तस्स रज्जत्थी । आगतो पाडलिपुत्ते असोगसिरिणो ज-
वणिअंतरिउं गंधव्वं करेइ । आउट्ठो राया भणइ-मग्ग-
जंते अभिरुइयं ति । तेण भणियं-

" चंदगुत्तपपुत्तो य, बिंदुसारस्स नत्तुओ ।
असोगसिरिणो पुत्तो, अंधो जायति कागणिं " ॥ १ ॥

चन्द्रगुप्तस्य राज्ञः प्रपौत्रो बिन्दुसारस्य नृपतेर्नप्ता पौ-
त्रः, अशोकश्रियो नृपस्य पुत्रः, कुणालनामा अन्धः का-
कणी-राज्यं याचते । तओ राइणा भणितो-किं ते अंधस्स
रज्जेणं ?, तेण भणियं-पुत्तस्स मे कज्जति । राइणा भणियं-अ-
हिते पुत्तो त्ति । तेण आणित्ता दाइओ इमो मे संपइ जा-
ओ पुत्तो त्ति, तं चेव नामं कयं । तओ संवड्ढिओ दिन्नं
रज्जं । तेण सपदराइणा उज्जेणि आयकाउं दक्खिणावहो
सव्वो तत्थट्ठिएण अवि सव्वे पच्चंतरायाणो वसीकया ।
तओ सो विउल रज्जसिरिं भुंजइ । किंच-

" अज्जसुहत्थागमणं, दट्ठु सरणं च पुच्छणा कहणा ।
पावयणम्मि य भत्ती, तो जाता सपतीरएणो " ॥

जीवन्तस्वामिवन्दनार्थमुज्जयिन्यामार्यसुहस्तिन आग-
मनम् । तत्र च रथयात्रायां राजाङ्गणप्रदेशे
रथपुरतः स्थितानार्यान् सुहस्तिगुरून् दृष्ट्वा नृपतेर्जा-
तिस्मरणम् । ततस्तत्र गत्वा गुरुपदकमलमभिवन्द्य
पृच्छा कृता । भगवन् ! अव्यक्तस्य सामायिकस्य किं फल-
म् ?, सूरिराह राज्यादिकम् । असौ संभ्रान्तः प्रगृहीताञ्ज-
लिरानन्दोदकपूरपूरितनयनयुगलः प्राह-भगवन् ! एवमेव-
दं परमह भवद्भिः कुत्रापि दृष्टपूर्वो नवेति ? । ततः सूरयः
उपयुज्य कथयन्ति-महाराज ! दृष्टपूर्वस्त्वं पूर्वभवे मदीयशि-
ष्य आसीदित्यादि । ततोऽसौ परमं संवेगमापन्नस्तदन्तिके
सम्यग्दर्शनमूलं पञ्चाणुव्रतमयं श्रावकधर्ममयं प्रपन्नवान् ।
ततश्चैवं प्रवचने संप्रतिराजस्य भक्तिः सजाता । किंच-

"जवमज्झमुरियवंसे, दाणावणिविवणिदारसंलोए ।
तसजीवपडिक्कमओ, पभावओ समणसंघस्स ॥ १ ॥"

यथा यवो मध्यभागे पृथुलः आदावन्ते च हीनः एवं
मौर्यवंशोऽपि । तथाहि-चन्द्रगुप्तस्तावद् बहुलवाहनादिवि-
भूत्या विभूषित आसीत् । ततो बिन्दुसारो बृहत्तरस्ततोऽ-
प्यशोकश्रीर्बृहत्तमस्ततः संप्रतिः सर्वोत्कृष्टः । ततो भूयोऽपि
तथैव हानिरवसातव्या । एवं यवमध्यकल्पः संप्रतिनृपति-
रासीत् । तेन च राज्ञा द्वारसंलोके चतुर्ष्वपि नगरद्वारेषु
दानं प्रवर्तितम् 'वणिविवणि' त्ति इह ये बृहत्तरा आपणास्ते
आपणयः इत्युच्यन्ते, ये तु दरिद्रापणास्ते विपणयः । यद्वा-
ये आपणान् व्यवहरन्ति ते वणिजः । ये पुनरापणेन विनाऽ-
प्यर्द्धस्थिता वाणिज्यं कुर्वन्ति ते विवणिज । एतेषु तेन रा-
ज्ञा साधूनां वस्त्रादिकं दापितम्, स च राजा वक्ष्यमाणनी-
त्या त्रसजीवप्रतिक्रामकः प्रभावकश्च श्रमणसंघस्यासीत् ।

अथ 'दाणावणिविवणिदारसंलोए' इति भावयति-

ओदरियमओ दारे-सु चउसु वि महाणसे स कारेइ ।
णिताणिंते भोयण, पुच्छा सेसे य सुन्ने य ॥११२८॥

औदरिको-द्रमकः पूर्वभवेऽहं भूत्वा मृतः सन्निहायात
इत्यात्मीयं वृत्तान्तमनुसरन् नगरस्य चतुर्षु द्वारेषु स
राजा सत्राकारमहानसानि कारयति । ततो दीना-
नाथादिको लोको यस्तत्र निर्गच्छन् वा प्रविशन्वा
भोक्तुमिच्छति स सर्वो भोजनं कार्यते, यच्छेषमुद्धरति
तन्महानसिकानामाभवति । ततो राज्ञा ते महानसिकाः

पृष्टाः, यदस्माकं दीनादिभ्यो ददतामवशिष्यते तेन यूयं किं कुरुथ ? तैरुक्तम्-अस्माकं गृहे उपयुज्यते । नृपतिराह—यद्दीनादिभिरभुक्तं तद्भवद्भिः साधूनां दातव्यम् ।

एतदेवाह—

साहूण देह एयं, अहं भे दाहामि तत्तियं मोल्लं ।
णेच्छंति घरे घेत्तुं, समणे मम रायपिंडो त्ति ॥११२६॥

साधूनामेतद्भक्तपानं प्रयच्छत, अहं 'भे' भवतां तावन्मात्रं मूल्यं दास्यामि । यतो मम गृहे श्रमणा राजपिण्ड इति कृत्वा ग्रहीतुं नेच्छन्ति ।

एमेव तिल्लगोलिय-पूवियमोरंडदुस्सिए चेव ।
जं देह तस्स मोल्लं,दलामि पुच्छा य महगिरिणो ११३०

एवमेव तैलिकास्तैलं, गोलिका मथितविक्रयिकाः तक्रादिकं, अपूपलिका अपूपादिकं, मोरण्डकाः-तिलादिमोदकास्तद्विक्रयिकास्तिलादिमोदकान् । दौष्यका वस्त्राणि च दापिताः । कथमित्याह-यत्तैलतक्रादि यूयं साधूनां दत्थ तस्य मूल्यमहं भवतां प्रयच्छामि, तत आहारवस्त्रादौ किमपीप्सिते लभ्यमाने श्रीमहागिरिरार्यसुहस्तिनं पृच्छति । आर्य ! प्रचुरमाहारवस्त्रादिकं प्राप्यते ?, ततो जानन्त्यार्याः, राज्ञा लोकः प्रवर्त्तितो भवेत् ।

अज्जसुहत्थिममत्ते, अणुरायाधम्मतो जणो देति ।
संभोगवीसुकरणं, तक्खणआउट्टणनियत्ती ॥ ११३१ ॥

आर्यसुहस्ती जानानोऽप्यनेषणीयमात्मीयशिष्यममत्वेन भणति—क्षमाश्रमण ! अनुराजधर्मतो राजधर्ममनुवर्तमानः एष जनः एवं यथेप्सितमाहारादिकं प्रयच्छति । तत आर्यमहागिरिणा भणितम्—आचार्य ! त्वमपि ईदृशो बहुश्रुतो भूत्वा यद्येवमात्मीयशिष्यममत्वेनेत्थं ब्रवीषि ततो मम तव चाद्य प्रभृति विसंभोगो—नैकत्र मण्डल्यां समुद्देशनादिव्यवहार इत्येवं विसंभोगस्याविष्करणम—भवत् । ततः आर्यसुहस्ती चिन्तयति—मायाभावादेवमनेषणीयमाहारजातं साधवो ग्राहिताः, स्वयमपि चानेषणीयं भुक्तम् । अपरं चेदानीमहमित्थमुपलम्भयामि तदेतन्मम द्वितीयं बालस्य मन्दत्वमित्यापन्नम् । अथवा—नाद्यापि किमपि विनष्टं भूयोऽप्यहमेतस्मादर्थात्प्रतिक्रमामीति विचिन्त्य तत्क्षणादेवावर्त्तनमभवत् , ततो यथावदालोचनां दत्त्वा स्वापराधं सम्यक् क्षामयित्वा तस्या अकल्पप्रतिसेवनायास्तस्य निवृत्तिरभूत् , ततो भूयोऽपि तयोः संभोगिकत्वमभवत् ।

अथ त्रसजीवप्रतिक्रामक इत्यस्य भावार्थमाह—

सो रायाऽवंतिवती, समणाणं भावतो सुविहिताणं ।
पच्चंतियरायाणो, सव्वे सद्दाविया तेणं ॥ ११३२ ॥

स संप्रतिनामा राजा अवन्तीश्रमणानां श्रावकपञ्चाणुव्रतधारी अभवदिति शेषः । ते च शाक्यादयोऽपि भवन्तीत्यत आह—सुविहितानां-शोभनानुष्ठानानां ततस्तेन राज्ञा ये केचित् प्रात्यन्तिकाः प्रत्यन्तदेशाधिपतयो राजानस्ते सर्वेऽपि शब्दायिताः ।

ततः किं कृतवानित्याह—

कहिओ य तेसि धम्मो, वित्थरतो गाहिता य सम्मत्तं ।
अप्पाहिता य बहुसो, समणाणं भद्दगा होह ॥११३३॥

कथितश्च तेषां प्रात्यन्तिकराजानां तेन विस्तरतो धर्मः, ग्राहिताश्च ते सम्यक्त्वं, ततः स्वदेशगता अपि ते बहुशस्तेन राज्ञा संदिष्टाः, यथा श्रमणानां भद्रका भक्तिमन्तो भवत ।

अथ कथमसौ श्रमणसंघप्रभावको जात इत्याह—

अणुजाणे अणुजाती, पुप्फारुहणाइ ओकिरणगाई ।
पूयं च चेइयाणं, ते वि सरज्जेसु कारिंति ॥११३४॥

अनुयानं-रथयात्रा तत्राप्यसौ नृपतिरनुयाति, दण्डभद्रभोजिकादिसहितो रथेन सह हिण्डते । तत्र पुष्पारोपणम् आदिशब्दात्-माल्यगन्धचूर्णाभरणारोपणं च करोति, 'उक्किरणगाई' ति रथपुरतो विविधफलानि खाद्यकानि कपर्दकवस्त्रप्रभृतीनि चोत्किरणानि करोति । आह निशीथचूर्णिकृत्-'रहग्गतो य विविहफलखज्जगेयकवड्डुगवत्थमादी य उक्किरणं करेइ' त्ति । अन्येषां च चैत्यगृहे स्थितानां चैत्यानां भगवद्बिम्बानां पूजनं महतां विच्छर्द्दनं करोति, तेऽपि च राजान एवमेव स्वराज्येषु रथयात्रामहोत्सवादिकं कारयन्ति । इदं च ते राजानः संप्रतिनृपतिना भणिताः ।

जति मं जाणह सामिं,समणाणं पणमहा सुविहियाणं ।
दव्वेण मे न कज्जं,एयं खु पियं कुणह मज्झं ॥११३५॥

यदि मां स्वामिनं यूयं जानीथ मन्यध्वे ततः श्रमणेभ्यः सुविहितेभ्यः प्रणमत-प्रणता भवत, द्रव्ये-दण्डदातव्येनार्थेन मे न कार्यं किंत्वेतदेव श्रमणप्रणमनादिकं मम प्रियं तदेव यूयं कुरुत ।

वीसज्जिया य तेणं, समणं घोसावणं सरज्जेसुं ।
साहूण सुहविहारा, जाता पच्चंतिया देसा॥ ११३६ ॥

एवं तेन राज्ञा शिक्षां दत्त्वा विसर्जिताः, ततस्तेषां स्वराज्येषु गमनं, तत्र च तैः स्वदेशेषु सर्वत्राप्यमारिव्रतघोषणं कारितं, चैत्यगृहाणि च कारितानि । तथा प्रात्यन्तिका देशाः साधूनां सुखविहाराः संजाताः । कथमिति चेदुच्यते-तेन संप्रतिना साधवो भणिताः—भगवन्तः ! एतान् प्रत्यन्तदेशान् गत्वा धर्मकथया प्रतिबोध्यमानाः पर्यटन्तु । साधुभिरुक्तम् राजन्नत्र साधूनामाहारवस्त्रपात्रादेर्लाभः ।

ततः किमभूदित्याह—

समणभडभाविएसुं, तेसुं रज्जेसु एसणादीसुं ।
साहू सुहं विहरिया, तेणं वि य भद्दगा ते उ ॥११३७॥

श्रमणवेषधारिभिर्भटैरेषणादिभिः शुद्धमाहारादिग्रहणं कुर्वाणैः साधुविधिना भावितेषु तेषु राज्येषु साधवः सुखं विहृताः । तत एव च संप्रतिनृपतिकालात्ते प्रत्यन्तदेशा भद्रकाः संजाताः ।

इदमेव स्पष्टयति—

उदिण्णजोहाउलसिद्धसेणा-
पडिट्ठितो णिज्जियसत्तुसेणो ।

समंततो साहुसुहप्पयारे ,
अकासि अंधे दविले य घोरे ॥ ११३८ ॥

ीर्णाः प्रबला ये योधास्तैराकुला—संकीर्णा स्थिता सर्वत्राप्यप्रतिहता सेना यस्य स तथा,अत एव च ातशत्रुसैन्यः-स्ववशीकृतविपक्षनृपतिसैन्यः एवंविधः स तेनामा पार्थिवः, अन्ध्रान् द्रविडान् चशब्दान्महाराष्ट्रा- कुक्कादीन् प्रत्यन्तदेशान् घोरान् प्रत्यपायबहुलान् सम- : साधुसुखप्रचारान् साधूनां सुखविहारानकार्षीत्-कृ- न्। बृ० १ उ० ३ प्रक० । विशे० । नि० चू० । कल्प० ।

दर्शनशुद्धौ—

जय जय नाणदिवायर !, परोवयारिक्कपच्चल ! मुणिंद !।
हकरुणारससायर !, नमो नमो तुज्झ पायाणं ॥ २६ ॥
रिद्दअमुद्दसमु—द्दमज्झनिवडंतजंतुपोयाणं ।
हकरुणारससायर !, नमो नमो तुज्झ पयाणं ॥ २७ ॥
गापवग्गमग्गा—णुलग्गजणसत्थवाहपायाणं ।
हकरुणारससायर !, नमो नमो तुज्झ पायाणं ॥ २८ ॥
कुसझसवरकल-सकुलिसकमलाइलक्खणजुयाणं ।
हकरुणारससायर !, नमो नमो तुज्झ पायाणं ॥ २६ ॥
। थोउं सो गुरुणो, गिहिधम्मं गहिय सगिहमणुपत्तो ।
वत्थ वि नियरज्जे, रहजत्ताओ पवत्तेइ ॥ ३० ॥
इ सुमरिय रंकत्तं-सत्तागारा कराविया तेणं ।
इ बोहिया अणज्जा, तहा निसीहाउ नेयव्वं ॥ ३१ ॥
ाणसासणं पभाविय-सुइरं सुगुरू सुमूसुमाणपरो ।
। संपइनरनाहो, जाओ वेमाणिओ सुसुरो ॥ ३२ ॥
यधिकार्य्ये धर्मविचारं, संप्रतिभूपतिवृत्तमुदारम् ।
दगुरुप्रहताखिलबहुमानं,भव्यजना दधतां बहुमानम् ३३"

क्खि–साम्प्रतेक्षिन्–पुं० । बाले, अपरिणामद्रष्टरि, सूत्र० ्रु० ५ अ० २ उ० ।

ाण्ण–सम्प्रकीर्ण–त्रि० । रमणीयतया व्याप्ते, रा० ।

ात्त–सम्प्रयुक्त–त्रि० । सम्बद्धे , स्था० ४ ठा० १ उ० । ापृते , संगते , स्था० ८ ठा० ३ उ० । प्रवर्त्तिते , स्था० ठा० ३ उ० । समन्विते , सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । व्या- रिते , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । योजिते , ज्ञा० १ ० १ अ० । अविरुद्धतया प्रवर्त्तिते, जं० १ वक्ष० ।

ओग–सम्प्रयोग–पुं० । सम्बन्धे , स्था० ४ ठा० १ उ० । ्र० । प्रवर्त्तने , ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । सम्यगप्रतो वा ोगः सम्प्रयोगः । अकल्पिते योगे , दश० १ अ० । स- र्के , प्रश्न० ४ संव० द्वार । आ० म० । आव० ।

क्क–सम्पर्क–पुं० । सङ्गमे, आ० म० १ अ० ।

क्खालग–संप्रक्षालक–पुं० । वानप्रस्थभेदे, मृत्तिकादाद्य- णपूर्वकं ये अङ्गं क्षालयन्ति ते संप्रक्षालका उच्यन्ते । नि०१ ्० ३ वर्ग ३ अ० । औ० ।

क्खालिय–सम्प्रक्षालित–त्रि० । क्षालितसर्वपापमले , ध० : अधि० । भ० ।

ाढ–सम्प्रगाढ–त्रि० । अभ्युपपन्ने, "विसेसिणो मेहुणसं- ाढा" सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । व्याप्ते , सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । सम्यक् नारकतिर्यङ्नरामरभेदेन प्रगाढाः—प्रकर्षेण व्यवस्थिता इति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । असंख्ये , सू- त्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

संपग्गह–सम्प्रग्रह–पुं० । आत्मनो जात्याद्युत्सेकरूपग्रहे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

संपज्ज–सम्पद्–धा० । सम्पत्तौ, " स्विदां ज्जः " ॥८।४।२२४॥ अनेनान्त्यस्य द्विरुक्तो जकारादेशः । सम्पद्यते । प्रा० ४ पाद ।

संपज्जण–सम्पजन–न० । रसपुष्टिजनने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

संपट्ठिय–सम्प्रस्थित–त्रि० । सम्प्रयाते,प्रज्ञा० १५ पद । औ० । "बहवे तडियकप्पडिगादयो सम्पट्ठिया" आव० १ अ० ।

संपडिअ–देशी–लब्धे, दे० ना० ८ वर्ग १४ गाथा ।

संपडिलेहियव्व–सम्प्रत्युपेक्षितव्य–त्रि० । सम्यक् प्रतिलेखि- तव्ये, दश० १ चू० ।

संपडिवाइय–सम्प्रतिपादित–त्रि० । स्थापिते, "धम्मे संप- डिवाइओ" दश० २ अ० ।

संपणादिय–संप्रणदित–त्रि० । सम्यक् श्रोत्रमनोहारितया प्र- कर्षेण सर्वकालं नदितं सम्प्रणदितम् । सम्यक् प्रकर्षेण शब्दं कुर्वति, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

संपणा–देशी–घृतपूरार्थगोधूमपिष्टे, दे० ना०८वर्ग ८ गाथा ।

संपणोलिय–सम्प्रणुद्य–अव्य० । भाजनस्थं प्रेर्येत्यर्थे, द्रव्या० ।

संपन्न–सम्पन्न–त्रि० । युक्ते, उत्त० १ अ० । सूत्र० । स्था० । आव० । आतु० । समन्विते, आव० ४ अ० । उपेते, जं० २ वक्ष० ।

संपन्नदोहला–सम्पन्नदौहदा–स्त्री० । विवक्षितार्थभोगसंपद्या- नन्दसंप्राप्तायामन्तर्वत्न्याम् , विपा० १ श्रु० २ अ० ।

संपन्ना–देशी–घृतपूरार्थगोधूमपिष्टे, दे० ना० ८ वर्ग ८ गाथा ।

संपण्णाय–सम्प्रज्ञात–त्रि० । सम्यक् प्रज्ञानप्रतिपादके समा- धिभेदे, सम्यक् संशयविपर्ययध्यानाध्यवसायरहितत्वेन प्र- ज्ञायते प्रकर्षेण ज्ञायते भव्यस्य स्वरूपं येन स सम्प्रज्ञात उच्यते । द्वा० २० द्वा० । (सम्प्रज्ञातस्य व्याख्या 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६२६ पृष्ठे उक्ता ।)

संपत्त–सम्प्राप्त–त्रि० । संलग्ने, आ० म० १ अ० । समागते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उत्त० । शोभनेन प्रकारेण स्वाध्यायक- रणादिना प्राप्ते, दश० ५ अ० १ उ० ।

संपत्ति–सम्प्राप्ति–स्त्री० । यथोक्तार्थसम्पादने, भ०३ श० १ उ० । विभवसमागमे, द्वा० १२ द्वा० । "सम्प्राप्तिश्च विपत्तिश्च, का- र्याणां द्विविधा स्मृता । संप्राप्तिः सिद्धिरर्थेषु विपत्तिश्च वि- पर्ययः ॥१॥" नि० चू० १५ उ० । 'विलिंगेण लिंगणीए संपत्ति जइ निगच्छई तो मूढो' बृ० ३ उ० । प्राप्तौ, पञ्चा० १६ विव० । अपूर्वलाभे, षो० १२ विव० । भ० ।

संपत्थिय–सम्प्रस्थित–त्रि० । सम्प्रस्थानकाले प्रयाते, व्य० १ उ० । शीघ्रे, दे० ना० ८ वर्ग ११ गाथा ।

संपदागम-सम्पदागम-पुं० । सम्पत्तिसम्प्राप्तौ, सम्पदागमः सदनुष्ठानलक्षणम्, तत एव शुभभावपुण्यसिद्धेः । द्वा० २३ द्वा० ।

संपधारणा-संप्रधारणा-स्त्री० । धारणाव्यवहारे, व्य० ।-"जम्हा संपहारं पउंजती तम्हा कारणा तेण नायव्वा संपधारणा" तथा यस्मात्सम्प्रधार्य सम्यक् प्रकर्षेणावधार्य व्यवहारं प्रयुङ्क्ते तस्मात्कारणात्तेन शिष्येण संप्रधारणा भवति ज्ञातव्या । व्य० १० उ० ।

संपधूमिय-सम्प्रधूमित-त्रि० । सौगन्ध्यार्थे धूपैर्वासिते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । धूपद्रव्येण समन्ततः प्रकर्षेण धूपिते, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

संपमज्जिय-संप्रमृज्य-अव्य० । प्रक्षाल्येत्यर्थे, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

संपमिज्जमाण-संपरिमृजत्-त्रि० । सम्यग् परि समन्तात् हस्तपादादीनवयवान् तन्निक्षेपस्थानानि वा रजोहरणादिना मृजति, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

संपयं-साम्प्रतम्-अव्य० । वर्त्तमानलक्षणभाविनि शुक्ते, विशे० । शब्दनये, अस्य द्वितीयनाम साम्प्रतवस्त्वाश्रयणात् साम्प्रतम् । यथा ह्येषोऽपि ऋजुसूत्रनय इव साम्प्रतमेव वस्त्वभ्युपगच्छति, नाप्यतीतमनागतं, नापि वर्त्तमानमपि परकीयम् । आ० म० १ अ० । आचा० ।

संपयकालीण-सांप्रतकालीन-त्रि० । वर्त्तमाने, विशे० ।

संपयगाहि-साम्प्रतग्राहिन्-पुं० । वर्त्तमानैकलक्षणवस्तुग्राहिणि, विशे० ।

संपयहीण-सम्पद्धीन-त्रि० । सम्पद्रहिते, स० ३ सम० ।

संपया-सम्पदा-स्त्री० । सम्पन्नतायाम्, उत्त० १ अ० । ऋद्धौ, स्था० ३ ठा० १ उ० । उत्त० । व्य० । समृद्धौ, ज्ञा० १ श्रु० ११ अ० । चतुर्थीकारके अर्थविश्रामस्थाने, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

संपयाण-सम्प्रदान-न० । सम्यक् सत्कृत्य वा दानं यस्मै तत्सम्प्रदानम् । दात्रा कर्मणाऽभिप्रेतघटादिग्रहीतरि, विशे० । सत्कृत्य सम्यग्वा प्रदीयते यस्मै तत्संप्रदानम् । तच्च त्रिविधं तद्यथा—दीयतां मह्यं बहुफलं भवतां भविष्यतीत्यादिवचनप्रपञ्चेन किञ्चित् प्रेरकं यथा वटुर्ब्राह्मणः । अपरं त्वित्थमप्रेरकमपि दानस्य ग्रहणपरिभोगाभ्यामनुमोदकं भवति । यथा मुनिः साधुः । अन्यत्तु पुष्पाद्यनिषेधकम्—यथाऽर्हत्प्रतिमादेः । आ० म० १ अ० । आ० चू० । सम्यगर्थिभ्यो दाने, आ० म० १ अ० । विशे० । अनु० ।

संपयामूल-सम्पदामूल-न० । श्रीकरणे, पञ्चा० ६ विव० ।

संपयावण-सम्प्रदा(प)न-न० । सत्कृत्य प्रदाप्यते यस्मै उपलक्षणत्वात्सम्प्रदीयते वा यस्मै तत्संप्रदापनम्, संप्रदानं वा । चतुर्थीकारके, "चउत्थी संपयावणे" चतुर्थी सम्प्रदाने भवति, यथा भिक्षवे भिक्षां दापयति ददाति वा । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

संपराइय-सांपरायिक-त्रि० । संपराया बादरकषायास्तेभ्य आगतं साम्परायिकम् । तज्जीवोपमर्दकत्वेन वैरानुषङ्गितयात्मदुष्कृतकारिभिः स्वपापविधायिभिर्बध्यमाने कर्मणि, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

संपराइयबंध-सांपरायिकबन्ध-पुं० । संपरैति—संसारं पर्यटति एभिरिति साम्परायाः कषायास्तेषु भवं साम्परायिकं कर्म, तस्य यो बन्धः स साम्परायिकबन्धः । कषायप्रत्यये बन्धे, भ० ।

संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइयो बंधइ, तिरिक्खजोणीओ बंधइ ० जाव देवी बंधइ ?, गोयमा ! नेरइओ वि बंधइ तिरिक्खजोणीओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ, मणुस्सो वि बंधइ, मणुस्सी वि बंधइ, देवो वि बंधइ, देवी वि बंधइ ॥ तं भंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव ०जाव नो इत्थी नो पुरिसो नो नपुंसओ बंधइ ?, गोयमा ! इत्थी वि बंधइ पुरिसो वि बंधइ ०जाव नपुंसगो वि बंधइ । अह वेए य अवगयवेदो य बंधइ, अह वेए य अवगयवेया य बंधंति । जइ भंते ! अवगयवेदो य बंधइ अवगयवेदा य बंधति, तं भंते ! किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ पुरिसपच्छाकडो बंधइ ? एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स तहेव निरवसेसं ०जाव अहवा इत्थी पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति । तं भंते ! किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ ?, गोयमा ! अत्थेगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ अत्थेगतिए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ अत्थेगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ अत्थेगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ ॥ तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बन्धइ ? पुच्छा तहेव, गोयमा ! साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ, णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ । तं भंते ! किं देसेणं बंधइ, एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स ०जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ । (सू०-३४२)

'संपराइयं ण' मित्यादि, 'किं नेरइओ' इत्यादयः सप्त प्रश्नाः, उत्तराणि च सप्तैव, एतेषु च मनुष्यमानुषीवर्जाः पञ्च साम्परायिकबन्धका एव सकषायत्वात्, मनुष्यमानुष्यौ तु सकषायित्वे सति साम्परायिकं बध्नीतो न पुनरन्यदेति । साम्परायिकबन्धमेव स्त्र्याद्यपेक्षया निरूपयन्नाह—'तं भंते ! किं इत्थी' त्यादि, इह स्त्र्यादयो विवक्षितैकत्वबहुत्वाः षट् सर्वदा साम्परायिकं बध्नन्ति, अपगतवेदश्च कदाचिदेव तस्य कादाचित्कत्वात् । ततश्च स्त्र्यादयः केवला बध्नन्ति अपगतवेदसहिताश्च । ततश्च यदाऽपगतवेद-

हितास्तदोच्यते अथवैते स्त्र्यादयो बध्नन्ति अपगतवेदश्च, स्यैकस्यापि सम्भवात्। अथवैते स्त्र्यादयो बध्नन्ति अपगतवेदाश्च, तेषां बहूनामपि सम्भवात्, अपगतवेदश्च साम्परायिकबन्धको वेदत्रये उपशान्ते क्षीणे वा यावद्यथाख्यातं न प्राप्नोति तावल्लभ्यत इति, इह च पूर्वप्रतिपन्न-प्रतिपद्यमानकविवक्षा न कृता, द्वयोरप्येकत्वबहुत्वयोर्भावे निर्विशेषत्वात्। तथाहि—अपगतवेदत्वं साम्परायिकबन्धोऽल्पकालीन एव तत्र च योऽपगतवेदत्वं प्रतिपन्नपूर्व साम्परायिकं बध्नात्यसावेकोऽनेको वा स्यात्, एवं प्रतिपद्यमानकोऽपीति। अथ साम्परायिककर्मबन्धमेव कालत्रयेण विकल्पयन्नाह—'तं भंते! किमि' त्यादि इह च पूर्वोक्तविकल्पाष्टासु विकल्पेष्वाद्याश्चत्वार एव सम्भवन्ति नेतरे, जीवानां साम्परायिककर्मबन्धस्यानादित्वेन 'न बंधी' त्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तत्र प्रथमः सर्व एव संसारी यथाख्यातासंप्राप्तोपशमकक्षपकावसानः स हि पूर्वं बद्धवान् वर्तमानकाले तु बध्नाति अनागतकालापेक्षया तु भन्त्स्यति १। द्वितीयस्तु मोहक्षयात्पूर्वमतीतकालापेक्षया बद्धवान् वर्तमानकाले तु बध्नाति भाविमोहक्षयापेक्षया तु न भन्त्स्यति २। तृतीयः पुनरुपशान्तमोहत्वात् पूर्वं बद्धवान् उपशान्तमोहत्वे न बध्नाति तस्माच्च्युतः पुनर्भन्त्स्यतीति ३। चतुर्थस्तु मोहक्षयात्पूर्वं साम्परायिकं कर्म बद्धवान् मोहक्षये न बध्नाति न च भन्त्स्यतीति। साम्परायिककर्मबन्धमेवाश्रित्याह—'त' मित्यादि, 'साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ' त्ति-उपशान्तमोहताया च्युतः पुनरुपशान्तमोहतां क्षीणमोहतां वा प्रतिपत्स्यमानः, 'अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ' त्ति प्रादितः क्षपकापेक्षमिदम्, 'अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ' त्ति-एतच्चाभव्यापेक्षं, 'नो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ' त्ति सादिसाम्परायिकबन्धो हि मोहोपशमाच्च्युतस्यैव भवति, तस्य चावश्यं मोक्षयायित्वात्साम्परायिकबन्धस्य व्यवच्छेदसम्भवः। ततश्च न सादिरपर्यवसानः साम्परायिकबन्धोऽस्तीति। भ० ८ श० ८ उ०।

पराइया—साम्परायिका—स्त्री०। सम्परायाः-कषायास्तेषु भवा साम्परायिकी। पुद्गलराशेः कर्मतापरिणतिरूपायां जीवव्यापारस्याविवक्षणादजीवक्रियायाम्, सा च सूक्ष्मसंपरायान्तानां गुणस्थानकवतां भवति। स्था० २ ठा० १ उ०।

पराय—सम्पराय—पुं०। सम्परायन्ति भृशं पर्यटन्त्यस्मिन् जन्तव इति सम्परायः। संसारे, उत्त० २० अ०। सूत्र०। कषायोदये, आ० म० १ अ०। स्था०। दर्श०। उत्त०। संग्रामे, आ० १ श्रु० ६ अ०। दश०। बादरकषाये, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०। विशे०। अनु०।

संपरिखित्त—सम्परिक्षिप्त—त्रि०। वेष्टिते, स्था० ३ ठा० ४ उ०।

संपरिखित्तु—सम्परिक्षिप्य—अव्य०। परिवार्येत्यर्थे, स्था० ५ ठा० २ उ०।

संपरिवुड—संपरिवृत—त्रि०। सम्यक् नायकैकचित्ताराधनपरतया परिवृते, रा०। सम्यक् आराधकभावं बिभ्राणैः परिवृते, रा०। सम्यक् परिवाररीत्या परिवृते, रा०। औ०। भ०। सेवागतनानाविधपरिवारोपेते, आ० म० १ अ०। भ०। सम्यक् परिवारिते, परिकरभावेन परिकरिते, भ० २ श० ५ उ०। ज्ञा०। वेष्टिते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

संपलग्ग—संप्रलग्न—त्रि०। योद्धुं समारब्धे, विपा० १ श्रु० ३ अ०। रा०।

संपलिथालग—सम्पलिस्थालक—न०। वल्लादिफलीनां पाके, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०।

संपलिय—सम्पलित—पुं०। आर्यकालकशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण। 'गोयमगुत्तकुमारं, सम्पलियं तह य भद्दयं वंदे' कल्प० २ अधि० ८ क्षण। नपुं०। मुद्गादीनां विध्वस्तफले, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १० उ०।

संपलियंक—सम्पर्यङ्क—पुं०। पद्मासने, औ०।

संपलियंकणिसण्ण—समपर्यङ्कनिषण्ण—त्रि०। पद्मासनसन्निविष्टे, रा०। भ०।

संपवत्तमाण—संप्रवर्तमान—त्रि०। व्याप्रियमाणे, पञ्चा० ८ विव०।

संपव्वयमाण—सम्प्रव्रजत्—त्रि०। सम्यक्-प्रव्रज्यामभ्युपगच्छति, आचा० १ श्रु० ५ अ०। सम्यक् प्रव्रजने, नि० चू० २ उ०। सम्—एकीभावेन प्रव्रजति, नि० चू० २ उ०।

संपवेयण—सम्प्रवेतन—न०। कम्पने, आचा० २ श्रु० ४ चू०।

संपसार—सम्प्रसार—पुं०। सम्—एकीभावेन किमप्युद्दिश्य एकत्र मीलने, समवाये, आ० म० १ अ०।

संपसारण—सम्प्रसारण—न०। पर्यालोचने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०। सूत्र०।

संपसारय—सम्प्रसारक—पुं०। देयवृत्त्यर्थकाण्डादिसूचककथाविस्तारके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। कुशीलभेदे, नि०चू०।

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा संपसारयं वंदइ वंदंतं वा साइज्जइ ॥ ५७ ॥ जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा संपसारयं पसंसइ पसंसंतं वा साइज्जइ ॥ ५८ ॥

जो संपसारयं इत्यादि द्वे सूत्रे गिहीणं कज्जाणं गुरुलाघवेणं संपसारेंतो संपसारातो।

गाहा।

अस्संजयाण भिक्खू, कज्जे असंजमप्पवत्तेसु।
जो देती सामत्थं, संपसारतो उ नायव्वो ॥ १०१ ॥

जो भिक्खू असंजमकज्जपवत्ताणं पुच्छंताणं अपुच्छंताणं वा समत्थयं वदति सो एवं इमं वा करेहि एत्थ बहू दोसा अहाहं भणामि, भद्दा करेहि त्ति। एवं करेंतो स परतो भवति। ते य इमं असंजमकज्जा गिहीणं;

गाहा।

गिहिणिग्गमणपवेसे, आवाहविवाहविक्कयकए वा।
गुरुलाघवं कहेंत, गिहिणो खलु संपसारीओ ॥१०२॥

गिहिणं असंजयाणं गिहओ दिसि जत्ताए वा णिग्गमणं देति, गिहिजत्ताओ वा आगयस्स वा पवेसं देति, आवाहो

विट्टियालंभणयं सुहं दिवसं कहेति, मा वा एयस्स देहि इमस्स वा देहि, विवाहपडलमादिएहिं जोतिसगंथेहिं विवाहवेलं देति, अग्घकंडमादिएहिं गंथेहिं इमं दव्वं विकिणाहि इमं वा किणाहि एवमादिएसु कज्जेसु गिहीणं गुरुलाघवं कहेंतो संपसारत्तणं पावति। नि० चू० १३ उ०।

संपहारित्थ–सम्प्रहारितवत्–त्रि०। विकल्पितवति, 'संपहारित्थ गमणाए' ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

संपहारिय––संप्रधार्य––अव्य०। ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ०। समालोचितवति, सूत्र० २ श्रु० १ अ०।

संपहावण––सम्प्रधावन–न०। सम्यगौत्सुक्येन धावने, आचा०२ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ०।

संपहिट्ठ––सम्प्रहृष्ट–त्रि०। हर्षिते, उत्त० १५ अ०।

संपहित्ता––सम्पिधाय––अव्य०। स्थगयित्वेत्यर्थे, स० ३० सम०।

संपा––देशी-काञ्च्याम् ' दे० ना० ८ वर्ग २ गाथा।

संपाइन्––सम्पातिन्–पुं०। सम्पतितुमुत्प्लुत्योत्प्लुत्य गन्तुमागन्तुं वा शीलं येषां ते सम्पातिनः जीवाः। मक्षिकाभ्रमरपतङ्गमशकपक्षिवातादिकेषु प्राणिषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ०।

संपाइअवं–सम्पादितवत्–त्रि०। "भवद्भगवतोः" ।८।४।२६५। अस्य काचित्कत्वात् नकारस्य मकारादेशः। संपातं कृतवति, संपाइअवं सीसो। प्रा० ४ पाद।

संपाइम–सम्पातिम–पुं०। सम्पातनशीलेषु शलभादिषु प्राणिषु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

संपाउप्पायक–सम्पातोत्पादक–पुं०। सम्पातानामनर्थमीलकानामुत्पादकः सम्पातोत्पादकः। अष्टादशे गौणपरिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार।

संपागड–सम्प्रकट–त्रि०। गीतार्थसमक्षे, स्था० ४ ठा० १ उ०। आव०।

संपागडअकिच्च–सम्प्रकटाकृत्य–पुं०। सम्प्रकटानि प्रवचनोपघातनिरपेक्षतया समस्तजनप्रत्यक्षाण्यकृत्यानि मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनारूपाणि यस्य स तथा। सम्प्रकटप्रतिसेविनि, बृ० ३ उ०।

संपागडपडिसेविन्–सम्प्रकटप्रतिसेविन्–पुं०। सम्प्रकटमेव गीतार्थप्रत्यक्षमेव प्रतिसेवते मूलगुणान् उत्तरगुणान् वा दर्पतः कल्पेन वेति सम्प्रकटप्रतिसेवी। स्था० ४ ठा० २ उ०। सम्प्रकटमगीतार्थसमक्षमकल्प्यभक्तादिप्रतिसेवितुं शीलं यस्य सः। स्था० ४ ठा० २ उ०। प्रवचनोपघातनिरपेक्षतयैव मूलोत्तरगुणप्रतिसेवके, आव० ३ अ०। नि० चू०।

संपाडणहेतु–सम्पादनहेतु–पुं०। संपादनार्थे, पञ्चा० ६ विव०।

संपाय–सम्पात–पुं०। आगमने, पञ्चा० ६ विव०। चलने, उत्त० २ अ०।

सम्प्रातर्–अव्य०। प्रातः-प्रभातं तेन समं प्रातः सम्प्रातः। प्रभातसमकाले, स्था० ३ ठा० १ उ०।

संपायणा–सम्पादना–स्त्री०। निर्वर्त्तनायाम्, पञ्चा० १३ विव०।

संपाविउकाम–सम्प्राप्तुकाम–त्रि०। प्राप्तुमनसि, "सिद्धिगइनामधिज्जं ठाणं संपाविउकामेणं" स० १४ सम०। प्राप्तुमना न तु तत्प्राप्तस्याकारणत्वेन विवक्षितार्थानां प्ररूपणासंभवात्। प्राप्तुकाम इति च यदुच्यते तदुपचारादन्यथा हि निरभिलाषा एव भगवन्तः केवलिनो भवन्ति 'मोक्षे भवे च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तम 'इति वचनात्। भ० १ श० १ उ०।

संपाविय–सम्प्रापित–त्रि०। नीते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

संपासंग–देशी-दीर्घे, दे० ना० ८ वर्ग ११ गाथा।

संपिंडण–सम्पिण्डन–न०।समूहे,औ०।मोदकादिबन्धने,पिं०।

संपिंडिय–सम्पिण्डित–त्रि०। अविच्छिन्ने, प्रव० २ द्वार। एकतः पिण्डीभूते, जी० २ प्रति० ४ अधि०। औ०। रा०। जं०। मिलिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। सम्यक् पुञ्जीकृते, उत्त० १४ अ०।

संपिंडियकरण–सम्पिण्डितकरण–न०। अव्यवच्छिन्ने, प्रव० २ द्वार।

संपिणद्ध–सम्पिनद्ध–त्रि०। बद्धे, जं० २ वक्ष०।

संपील–सम्पीड–पुं०। संघाते, उत्त० ३२ अ०।

संपुच्छण–सम्प्रश्न–पुं०। सम्प्रश्नः सावद्यो गृहस्थविषयः। रागाद्यर्थं कीदृशो वाऽहमित्यादिरूपे साधुना(दश०३अ०।) गृहस्थगृहे कुशलादिप्रच्छने, आत्मीयशरीरावयवप्रच्छने च। सूत्र० १ श्रु० ६ अ०। नरैरुदन्तवहने, व्य० २ उ०।

संपुच्छिया–सम्प्रोच्छिका–स्त्री०। पादादिलूषिकायां सम्मार्जिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ०।

संपुंजिऊण–सम्पूज्य–अव्य०। सन्मानयित्वेत्यर्थे, पञ्चा० ८ विव०।

संपुडग–सम्पुटक–पुं०। द्वयोर्वस्तुनोरेकत्र समावेशे, व्य० ७ उ०।

संपुडफलय–सम्पुटफलक–पुं०। पुस्तकपञ्चकान्तर्गतेऽन्यतमपुस्तके, "संपुडगो दुगमाई फलगा पोत्थं" संपुटफलको यत्र द्व्यादीनि फलकानि भवन्ति। वणिग्जनस्योद्धारनिक्षेपादिरूपे संपुटकाख्ये करणविशेषे, स्था० ४ ठा० २ उ०। बृ०। आव०। नि० चू०।

संपुडिय–सम्पुटित–त्रि०। सम्पुटं संजातमस्येति सम्पुटिताः, तारकादिदर्शनादितः प्रत्ययः। आद्यन्तकृतसम्पुटे, व्य० २ उ०।

संपुण्ण–सम्पूर्ण–त्रि०। समग्रे, प्रति०। आचा०। उत्त०। विशे०। ज्ञा०।

संपुण्णकिच्छ–सम्पूर्णकृच्छ्र––न०। चतुर्गुणिते पादकृच्छ्रतपसि, पादकृच्छ्रत्वे ततः––" एकभक्तो न नक्तेन, तथैवायाचि-

च । उपवासेन चैकेन, पादकृच्छ्रं विधीयते ॥ १ ॥ " इति पूर्णकृच्छ्रं पुनरेतदेव चतुर्गुणितमिति । द्वा० १२ द्वा० ।

[पुण्ण]गुण–सम्पूर्णगुण–त्रि० । सुविशुद्धज्ञानादिगुणे, जी० [प्र]ति० ।

[पुण्ण]घोस–सम्पूर्णघोष–त्रि० । सम्पूर्णो घोषः शब्दो यत्र त-[थ]ा । पूर्णशब्दसहिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

[पुण्ण]दोहला–सम्पूर्णदोहदा–स्त्री० । अभिलषितार्थपूरणे, भ० [श]० ३ उ० । कल्प० । समस्तवाञ्छितार्थपूरणे, परिपूर्णम-[व]स्थायामन्तर्वर्त्त्याम्, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

[पुण्ण]नाणकरण–संपूर्णज्ञानकरण–न० । सर्वविरतिप्रतिपत्ति-[अ]खण्डे, आप्तवचनानुपालने च । पञ्चा० ६ विव० ।

[पु]ल–सम्पुल–पुं० । स्वनामख्याते दधिवाहननृपकञ्चुकिनि, [आ]० क० १ अ० । आ० म० ।

[पू]यण–सम्पूजन–न० । वस्त्रपात्रादिना पूजने, सूत्र० १ श्रु० [?] अ० ।

[पे]हण–सम्प्रेक्षण–न० । पर्यालोचने, श्रा० १ श्रु० १ अ० । [?]त० । आचा० ।

[पे]हा–सम्प्रेक्षा–स्त्री० । पर्यालोचनायाम्, आचा० १ श्रु० २ [अ]० २ उ० ।

[?]ाली–देशी–पङ्क्तौ, दे० ना० ८ वर्ग ५ गाथा ।

[फ]ास–संस्पर्श–पुं० । " लुप्त य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां [दी]र्घः " ॥८।१।४३॥ अनेनात्र लुप्तसकारस्यादेः स्वरस्य दीर्घः। [सं]स्पर्शः । संफासो । प्रा० । सङ्गे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ [उ]० । असकृदनीषद्वा स्पर्शे, दश० ४ अ० ।

[सं]–साम्ब–पुं० । अम्बया पार्वत्या सहित इति । उमया स-हिते शिवे, अन्त० ।

[स]ाम्ब–पुं० । कृष्णवासुदेवस्य जाम्बवतीगर्भसम्भूते पुत्रे, अन्त० । आ० क० । आ० चू० । नि० चू० । "द्वारवत्यामभूत् पुर्यां, वासुदेवो महीपतिः । तस्य पालकशाम्बाद्या, बभूवु-र्बहवः सुताः ॥ १ ॥ " प्रव० २ द्वार । विशे० । आ० म० । शत्रुञ्जयस्तोत्रमध्ये शाम्बप्रद्युम्नाभ्यां सहाष्टौ कोटयः सि-द्धाः कथितास्सन्ति, केचन सार्द्धकोटित्रयं कथयन्त्यत्र निर्णयः प्रसाद्य इति, प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—श्रीशत्रुञ्जय—महात्म्यानुसारेण श्रीशत्रुञ्जये शाम्बप्रद्युम्नाभ्यां सह सा-र्द्धकोटित्रयं सिद्धमिति ज्ञायते ॥ १६२ ॥ सेन०४ उल्ला०। कुन्थु-नाम्नः सप्तदशतीर्थकरस्य प्रथमशिष्ये, प्रव० ८ द्वार । स० ।

[सं]बंध–सम्बन्ध–पुं० । सङ्गे, आचा०१श्रु०३अ०१उ० । संयोगे, पं० व० ४ द्वार । द्वयोः संश्लेषे, स्था०१० ठा०३ उ० । 'द्विष्ठस-म्बन्धसंवित्ति-र्नैकरूपप्रवेदनात् । द्वयोः स्वरूपग्रहणे, सति सम्बन्धवेदनम् ॥ १ ॥ " इति वचनात् । स्था० । अनन्तरसू-त्रादिभिः सह योजने, व्य० ५ उ० । (संबन्धस्य व्याख्या ' वक्खाण ' शब्दे षष्ठभागे गता ।

सम्बन्ध इति चिन्तया संबन्धविधिमेव तावदुपदर्शयति—

सुत्ते सुत्तं वज्झति, अंतिमपुप्फे व वज्झती तंसे ।
ता (इय) सुत्तातो सुत्तं, अत्थाओ वा भवे सुत्तं ॥ १ ॥

इह संबन्धोऽनेकधा भवति । यथा पुष्पेषु ग्रथ्यमानेषु यदा सूत्रं तन्तुनिष्ठितं भवति तदा तस्य यदाद्यं सूत्रम् तद्य-दि सदृशाधिकारकं भवति तदा सूत्रात् सूत्रं ग्रथ्नातीत्यु-च्यते । क्वापि पुनरर्थादपरं सूत्रं संबध्यते । वादशब्दोपादा-नात्क्वाप्यर्थादर्थस्य संबन्धः क्रियते । बृ० ४ उ० । संबन्ध-स्तु द्विधा-उपायोपेयभावलक्षणः, गुरुपर्वक्रमलक्षणश्च । तत्र प्रथमस्तर्कानुसारिणः प्रति । स चायम्-वचनरूपापन्नं शा-स्त्रमिदमुपायः, उपेयं-सम्यगतच्छास्त्रार्थपरिज्ञानं मुक्तिपदं वा तस्याप्यत. पारंपर्येण प्राप्तेः । श्रद्धानुसारिणस्तु प्रति गु-रुपर्वक्रमलक्षणसंबन्धः, तत्क्रमश्चायम्-प्रथमं हि घनाघनप-टल इवातिप्रसारिणि पटुतरोज्जृम्भमाणखरकिरणनिकरप्र-काशसंकाशकमनीयकेवलालोकन्यक्कारिणि घनघातिकर्मनिच ये प्रचण्डप्रभञ्जनप्रसारिणेवाध्यामलशुभध्यानेन प्रलयमा-पादिते निःशेषयथावस्थितजीवाजीवादिपदार्थसार्थावभासि-नि निःसपत्ने समुत्पन्ने केवलज्ञानालोके नाकिनगरगुरुतर-विशुद्धसमृद्धिसंभारतिरस्कारकारिण्यामपापायां नगर्यां स-कललोकलोचनामन्दानन्दोत्सवकारिनिरुपमप्राकारत्रयोद्भा-सितसमवसरणमध्यभागव्यवस्थापितविचित्ररत्नखण्डखचि-तसिंहासनोपविष्टेन विशिष्टमहाप्रातिहार्यादिपरमार्हन्त्यस-मृद्धिमहिम्ना भगवता श्रीमन्महावीरेण सुरासुरकिन्नरनरे-श्वरनिकरपरिकरितायां परिषदि प्रवचनसारभूताः सर्वेऽपि पदार्था अर्थतो निवेदिताः, तदनु प्रवचनाधिपतिसुधर्मस्वा-मिना त एव सूत्रतो रचिताः, " अत्थं भासइ अरहा, सु-त्तं गंथंति गणहरा निउणं " इत्यार्षवचनात्, तदनु जम्बू-स्वामिप्रभवशय्यंभवयशोभद्रसंभूतविजयभद्रबाहुस्थूलभद्र-, महागिरिसुहस्तिस्वातिश्यामार्यप्रभृतिभिः सूरिभिः स्वकी-यस्वकीयसूत्रेषु, विस्तृततरविस्तृततमविस्तृतरूपनिबध्यमा-ना भव्यजनेभ्यश्च प्रकाश्यमाना एतावतीं भूमिकां यावदा-नीताः ततस्तेभ्योऽपि सूत्रेभ्य एदंयुगीनमन्दमेधसामवबो-धाय संक्षिप्यास्मिन् प्रकरणे अन्योपकारकरणं धर्माय मही-यसे च भवतीत्यधिगतपरमार्थानामविवादो वादिनामवेति परोपकाररसिकान्तःकरणप्राक्कालिकश्रुतधराभिहितश्रुतम-नुस्मरता मया समुद्ध्रियन्ते, इत्येवं परंपरया सर्वविन्मूल-मिदं प्रकरणमर्थमाश्रित्य न पुनर्मया नूतनं किंचिदत्र सूत्र्य-ते, इत्यवदातबुद्धीनामिदमुपादेयं भवतीति । प्रव० १ द्वार ।

संबंधण–सम्बन्धन–न० । सम्बन्धे, उत्त० १ अ० ।

संबंधणसंजोग–सम्बन्धनसंयोग–पुं० । संबध्यते प्रायो ममेद-मित्यादिबुद्धितोऽनेनास्मिन् वात्माष्टविधेन कर्मणा सहेति संबन्धः स चासौ संयोगश्च सम्बन्धनसंयोगः । संयोगभेदे, उत्त० ७ अ० । (स च 'संजोग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ११४ पृष्ठे दर्शितः ।) बद्धीकरणे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

संबंधसंबंधि–सम्बन्धसम्बन्धिन्–त्रि० । श्वशुरपाक्षिकादिस-त्के, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

संबंधसमकप्प--सम्बन्धसमकल्प--पुं० । सम्-एकीभावेन परस्परोपकार्योपकारितया च बद्धाः-पुत्रकलत्रादिस्नेहपाशैःसम्बद्धा गृहस्थास्तैः समस्तुल्यः कल्पो व्यवहारोऽनुष्ठानं येषां ते । सम्बद्धसमकल्पगृहस्थानुष्ठानतुल्यानुष्ठानेषु साधुषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

संबंधि-सम्बन्धिन्--त्रि० । पुत्रपौत्राणां श्वशुरादिषु, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । विपा० । औ० । सम्बन्धिनो मातृपत्नीयाः । भ० ३ श० १ उ० । संबन्धी स्वजनः । बृ० १ उ० २ प्रक० । संबन्धिनस्तासामेव संयतीनां नालबद्धा वा भ्रातृसम्बन्धयुक्ता इत्यर्थः, श्वशुरकुलानां वा । बृ० १ उ० ३ प्रक० । श्वशुरपुत्रश्वशुरादयः । व्य० ५ उ० । ज्ञा० । देवरादिषु, औ० ।

संबद्ध--सम्बद्ध--त्रि० । सम्--एकीभावेन परस्परोपकारितया च बद्धाः सम्बद्धाः । पुत्रकलत्रादिस्नेहपाशैः सम्बद्धेषु गृहस्थादिषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । लग्ने, विशे० । नं० ।

संबद्धसम--सम्बद्धसम--पुं० । सम्बद्धा गृहस्थास्तैस्समस्तुल्यः । गृहस्थतुल्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

संबमुणि--साम्बमुनि--पुं०।नागेन्द्रकुलीये जम्बूगुरुकृतजिनशतकटीकावृत्तिकारके,वैक्रमीयसंवत्सरे १०२५ दुर्गकथावकप्रेरणयाऽनेन टीका कृता । जै० इ० ।

संबल--शम्बल--न० । पथ्यदने, संथा० । आ० चू० । ज्ञा० । स्वनामख्याते नागकुमारे, आ० म० १ अ० (तत्कथा 'कंबल' शब्दे तृतीयभागे १७१ पृष्ठे दर्शिता ।)

संबलिफालि--शाल्मलीफालि--स्त्री० । शाल्मलीशाखायाम्, संथा० ।

संबसाहस--शाम्बसाहस--न० । शाम्बनाम्नः कृष्णवासुदेवपुत्रस्य साहसे, आ० क० १ अ० । ('अणुओग' शब्दे प्रथमभागे कथा गता ।)

संबाह--सम्बाध--पुं० । यत्रासमागतप्रभूतजनविशेषे, व्य० १ उ० । जी० । प्रज्ञा० । नि० चू० । संबाधो नाम यत्र कृषीबललोकोऽन्यत्र कर्षणं कृत्वा वणिग्वर्गो वा वाणिज्यं कृत्वाऽन्यत्र पर्वतादिषु विषमेषु स्थानेषु संवोढुमिति कणादिकं समुह्य कोष्ठागारादौ च प्रक्षिप्य वसति । बृ० १ उ० २ प्रक० । प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासे, उत्त० ३४ अ० । पर्वतनितम्बादिदुर्गे, औ० । बहुप्रकारलोकसङ्कीर्णस्थानविशेषे, अनु० । सोभणबाहा संवाहा सा चउव्विहा । नि० चू० ३ उ० । ज्ञा० । समभूमौ कृषिं कृत्वा येषु दुर्गभूमिभूतेषु धान्यादिकृषीवलाः संहवन्ति रक्षार्थमिति स संबाधः । स्था० १ ठा० । नि० चू० । कल्प० । संबाहो संवोढुं, वसंति जहि पव्वयाइविसमेसु । बृ० १ उ० २ प्रक० । यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

संबाहण--सम्बाधन--न० । अङ्गपरिकर्म्मणि, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । शरीरस्याऽस्थिसुखत्वादिना नैपुण्येन मर्द्दनविशेषे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । विश्रामणायाम्, औ० । आत्मनः पादौ संबाधयति, नि० चू० ४ उ० ।

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा अप्पणो पाए संबाहेज्ज वा पलिमद्देज्ज वा संबाहंतं वा पलिमद्दंतं वा साइज्जइ ॥१६॥

सति प्रशंसा सोभणा बाहा संबाहा--सा चउव्विहा अट्ठिसुहा मंससुहा मज्जासुहा तयासुहा सा गुरुमाइयाए वियाले संबाधा भवति । जो पुण अड्ढरत्ते पच्छिमरत्ते दिवसतो वा अणेगसो संवाधेति सा परिमद्दा भण्णति । नि० चू० ३ उ० । आचा० । ज्ञा० । विश्रामणे सकृन्मर्द्दने, नि० चू० १ उ० । पर्वतदुर्गे, संबाधशब्दार्थे, संबाधनं चाद्रिशृङ्गे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

संबाहिज्जावंत--सम्बाधयत्--त्रि० । विश्रामणां कारयति, नि० चू० १८ उ० ।

संबाहित--सम्बाधित--त्रि० । सम्-एकीभावेन बाधिताः-पीडिताः । संपीडितेषु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

संबाहिय--सम्बाधित--त्रि० । हस्ताभ्यां कृतोपपीडनसेवे,पिं० ।

संबिद्ध--सम्बिद्ध--त्रि० । सम्यग् ताडिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

संबिद्धपह--सम्बिद्धपथ--पुं० । सम्यक् बिद्धस्ताडितः क्षुण्णः पन्थाः मोक्षमार्गो ज्ञानदर्शनचारित्राख्यो-येन स तथा । दृष्टप्रयातपथे, आचा० १ श्रु० ५ अ०३ उ० ।

संबिल्लिय--सम्बेल्लित--त्रि० । संवृते, जं० १ वक्ष० ।"संवेल्लियग्गसिरया"संवेल्लिताग्रशिरोजा संवेल्लितं संवृतमग्रं येषां खरकर्मकरणाच्च सम्वेल्लिताग्राः, शिरोजाः केशा यासां तास्तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

संबुक्क--सम्बूक--पुं० । शङ्खे, स्था० ४ ठा० २ उ० । प्रज्ञा० । उत्त० । स्वनामख्याते अवन्तिसविधे खेटे, 'अवन्तीनामजणवए तत्थ य सम्बुक्के नाम खेडे' महा० २ चू० ।

संबुकवट्टा--शम्बूकवृत्ता--स्त्री० । शम्बूकः शङ्खस्तद्वच्छङ्खभ्रमिवदित्यर्थः, या वृत्ता सा शम्बूकवृत्ता । गोचरचर्य्याभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । इयं च द्वेधा तत्र यस्यां क्षेत्रबहिर्भागाच्छङ्खवृत्तत्वगत्या अटन् क्षेत्रमध्यभागमायाति साऽभ्यन्तरशम्बूका, यस्यां तु मध्यभागाद्बहिर्याति सा बहिःशम्बूकेति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । ध० । ग० । दशा० । उत्त० । दश० । कल्प० ।

संबुज्झमाण--संबुद्ध्यमान--पुं० । संसारपाताय प्रमाद इत्येवमवगच्छति, आचा० । सम्यक् श्रुतचारित्राख्यं धर्म्मं वा भावसन्धिं वा बुद्ध्यमाने, । विहितानुष्ठाने ,सूत्र० १ श्रु० १० अ० । सम्बुद्ध्यमानका भवन्ति, तद्यथा--स्वयम्बुद्धाः प्रत्येकबुद्धाः बुद्धबोधिताश्च । आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ । यथोपदिष्टधर्म्मं सम्यगवबुध्यमाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

संबुद्ध--सम्बुद्ध--त्रि०। विदितविषयस्वभावे सम्यग्दृष्टौ, दश० २ अ०। हेयोपादेयवस्तुतत्त्वं विदितवति, स०१ सम०। उत्त०। सम्यग्ज्ञाततत्त्वे, उत्त० १० अ० । मिथ्यात्वापगमतोऽवगतजीवाजीवादितत्त्वे, उत्त० २ अ० । हेयोपादेयोपेक्षणीयवस्तुतत्त्वं विदितवति, भ० १ श० १ उ० ।

-सम्बुद्धा-स्त्री० । अपरोपदेशमन्तरेण जायमाने प्रव्र-
भेदे, "संबुद्धा तित्थकरा" पं० भा० १ कल्प । "सम्बुद्धो
हो राया" पं० चू० १ कल्प ।

-सम्बेल्लि--स्त्री० । मालायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

ल्लिय-सम्बेलित--त्रि० । संवृत्ते किञ्चिदाकुञ्चिते, जं० १
० । संकोचिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

--संबोध--पुं० । सुप्तस्य प्रबोधे,स च नामस्थापनाद्रव्य-
भेदात् चतुर्द्धा । तत्र नामस्थापने सुगमे। द्रव्ये--द्रव्य-
ये सुप्तस्य बोधनम्, भावे-भावविषये पुनर्बोधो दर्शन-
चारित्रतपःसंयमा द्रष्टव्याः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ०।
वेयालिया ' शब्दे षष्ठभागे तदध्ययनोक्तः सम्बोध
।)

हण-सम्बोधन--न०। आमन्त्रणे, आह्वाने,आ० म०१ अ०।
र्थकृतो लोकान्तिकदेवैः संबोधनं ' तित्थयर ' शब्दे च
भागे २३०१ पृष्ठे उक्तम् ।)

हि--संबोधि--स्त्री० । सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रावाप्तौ, सूत्र०।

अंतं करंति दुक्खाणं, इहमेगेसि आहियं ।
आघायं पुण एगेसिं, दुल्लभेयं समुस्सयं ॥ १७ ॥
इओ विद्धंसमाणस्स, पुणो संबोहि दुल्लभा ।
दुल्लहाओ तहच्चाओ, जे धम्मट्ठं वियागरे ॥ १८ ॥

इह मनुष्या अशेषदुःखानामन्तं कुर्वन्ति; तथाविधसाम-
भावाद्यर्थैकेषां वादिनामाख्यानम् । तद्यथा--देवा एवो-
रोत्तरं स्थानमास्कन्दन्तोऽशेषक्लेशप्रहाणं कुर्वन्ति तथे-
र्हते प्रवचने इति । इदमन्यत् पुनरेकेषां गणधरादीनां
शिष्याणां वा गणधरादिभिराख्यातम् । तद्यथा--युगस-
मलादिन्यायावाप्तः कथंचित्कर्मविवरात् योऽयं शरीरमु-
च्छ्रयः सोऽकृतधर्मोपायैरसुमद्भिर्महासमुद्रप्रभ्रष्टरत्नवत्पु-
र्दुर्लभो भवति, तथा चोक्तम्--" ननु पुनरिदमति-
लभ--मगाधसंसारजलधिविभ्रष्टम् । मानुष्यं खद्योतक--
डिल्लताविलसितप्रतिमम् ॥ १ ॥" इत्यादि ॥ १७ ॥

अपि च-' इओ विद्धंसे' इत्यादि । इतः-अमुष्मात् मानुष्य-
भावात्सद्धर्मतो वा विध्वंसमानस्याकृतपुण्यस्य पुनरस्मिन्
संसारे पर्यटतो बोधिः--सम्यग्दर्शनावाप्तिः सुदुर्लभोत्कृ-
ष्टतः अपार्धपुद्गलपरावर्तकालेन यतो भवति, तथा दुर्ल
भा दुरापा तथाभूता सम्यग्दर्शनप्राप्तियोग्या अर्चा ले-
श्या--अन्तःकरणपरिणतिरकृतधर्माणामिति । यदिवा--अ-
र्चा-मनुष्यशरीरं तदप्यकृतधर्मबीजानामार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्ति-
सकलेन्द्रियसामग्र्यादिरूपं दुर्लभं भवति, जन्तूनां ये धर्मरू-
पमर्थं व्याकुर्वन्ति, ये धर्मप्रतिपत्तियोग्या इत्यर्थः । तेषां त-
थाभूतार्चा सुदुर्लभा भवतीति ॥ १८॥ सूत्र० १ श्रु० १५ अ०।

संबोहियव्व-संबोधयितव्य--त्रि० । आमन्त्रयितव्ये, स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

संभंत--संभ्रान्त--त्रि० । व्याकुलीभूते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
आ० म० ।

संभंति-संभ्रान्ति--स्त्री० । सम्भ्रमे, भ० १६ श० ५ उ० ।

संभंतियवंदणय-सम्भ्रान्तिकवन्दनक--न० । सम्भ्रान्तिः स-
म्भ्रम औत्सुक्यं, तया निर्वृत्तं सम्भ्रान्तिकं यद् वन्दनं
तत्तथा । औत्सुक्यजवन्दनक्रियायाम्, भ० १६ श० ५ उ० ।

संभग्ग--सम्भग्न--त्रि० । चूर्णिते, उत्त० ११ अ० । ज्ञा० । प्र-
श्न० । 'सम्भग्गमउडविडओ'-संभग्नो मुकुटविटपः शेखर-
कविस्तारो यस्य स तथा । भ० ३ श० ३ उ० ।

संभम-सम्भ्रम--पुं० । व्याकुलत्वे, अनु० । सूत्र० । प्रमोदकृ-
तौत्सुक्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । संक्षोभे, जीत० । प्रश्न० ।
भक्तिकृतौत्सुक्ये, औ० । भगवत्समीपगमने, वनदवाग्नि-
सम्भ्रमादिके, व्य० ४ उ० । सर्वोत्कृष्टसम्भ्रमता नामेह स्वना-
यकविषयबहुमानख्यापनपरा स्वनायकोपदिष्टकार्यसम्पादना-
य यावच्छक्तित्वरिता प्रवृत्तिः । रा० । आ० म० । प्रश्न० । प-
रचक्रादिभये, अनु० । सत्कारे, आ० म० १ अ० । उदका-
ग्निहस्त्याद्यागमसमुत्थे आकस्मिके संत्रासे, बृ० १ उ०
२ प्रक० ।

संभयणा-सम्भजना--स्त्री० । संवासे, आ० चू० ४ अ० ।

संभरिय-संस्मृत--त्रि० । चिन्तिते, हा० २७ अष्ट० ।

संभरित्ता-स्मृत्वा--अव्य० । अनुचिन्त्येत्यर्थे, स्था० ४ठा०१उ०।

संभली-सम्भली--स्त्री० । दूतिकायाम्, व्य० ५ उ० । दे० ना०।

संभव-सम्भव--पुं० । उत्पादे,विशे०।सदा भवने, सूत्र०२ श्रु० ६
अ०।अनु०। समुत्पत्तौ,सूत्र०२श्रु०१अ०। ज्ञा० । संभवो त्ति वा,
उववत्ति त्ति वा एगट्ठा । आ०चू०२अ०। सम्भवन्ति प्रकर्षेण भ-
वन्ति चतुस्त्रिंशदतिशयगुणा यस्मिन् स सम्भवः । आ० म०
१ अ० । ध० । आ० चू० । भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्यां
जाते तृतीये तीर्थंकरे, प्रव० ८ द्वार । ति० ।

संभवे णं अरहा एगूणसट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं आगारमज्झे
वसित्ता मुंडे ०जाव पव्वइए ॥ (सू० ५६ +)

सम्भवस्यैकोनषष्टिः पूर्वलक्षाणि गृहस्थपर्याय इहोक्तः ।
आवश्यके तु चतुःपूर्वाङ्गाधिका सोक्तेति । स० ५६ सम० ।
(अस्य सर्वोऽप्यधिकारः 'तित्थयर' शब्दे, चतुर्थभागे २२४७
पृष्ठे उक्तः)समुदायेन समुदायिनोऽवगम इत्येवं लक्षणे प्रमाण-
भेदे, खारी द्रोण इत्यादिनोऽनुमानात्पृथक् तथा हि खारी द्रो-
णवती खारीत्वात्पूर्वोपलब्धखारीवत् । समुदायेन समुदायि-
नोऽवगम इत्येवंलक्षणः संभवः, स च न प्रमाणान्तरम् ।
रत्ना० २ परि० । प्रव० । प्रसवचरायाम्, दे० ना० ८
वर्ग ४ गाथा ।

संभवंत-संभवत्--त्रि० । वर्तमाने,आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ०।
सम्भवमाश्रित्येत्यर्थे, क० प्र० १ प्रक० ।

संभवदेव-सम्भवदेव--पुं० । श्रावस्त्यां सम्भवतीर्थकृत्प्रति-
मायाम्, श्रावस्त्यां श्रीसम्भवदेवो आगुलीविद्याधिपतिः ।
ती० ४३ कल्प ।

संभवसमणंतर-सम्भवसमनन्तर--न० । उत्पत्त्यनन्तरे, पं०
व० ४ द्वार ।

संभाणय-संभाणक--न० । गुर्जरधरित्रीसत्कनगरभेदे, "इओ

य चंदकुले सिरिवद्धमाणसूरिसीसजिणेसरसूरीण सीसो सिरिअभयदेवसूरी गुज्जररत्ताए संभाणयट्ठाणे विहरिओ। " ती० ५२ कल्प ।

संभार-सम्भार-पुं० । बहुद्रव्यसंयोगे , बृ० २ उ० । उपरिप्रक्षेपद्रव्यैस्त्वगेलाप्रभृतौ , ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आवश्यकतया कर्म्मणो विपाकानुभवने, वेदने, सूत्र० २ श्रु०७ अ० । ज्ञा० । सम्भ्रियते धार्यते सम्भरणं वा धारणं संभारः । षष्ठे गौणपरिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

संभारघय-संभारघृत-न० । संभारो बहुद्रव्यसंयोगस्तत्प्रधानं घृतं सम्भारघृतम् । बहुद्रव्यमिश्रिते घृते , बृ० २ उ० ।

संभालणा-सम्भालना-स्त्री० । अन्यत्राव्यापारणे , विशे० ।

संभाव-लुभ-धा०।विमोहने,"लुभेः संभावः"॥८।४।१५३॥अनेन लुभ्यतेः पाक्षिकः संभाव इत्यादेशः।संभावइ। लुभ्यते। प्रा०।

संभावि-धा० । "सम्भावेरासङ्घः" ॥८।४।३५॥ अनेन संभावयतेः पाक्षिक आसङ्घादेशाभावे-सम्भावइ। सम्भावयति। प्रा०।

संभावणत्थतक-संभावनार्थतर्क-पुं० । प्राकृतशैल्या अर्थसंभावनातर्कः । एवमेव चायमर्थ उपपद्यत इत्यादिरूपे तर्के, दश० ४ अ० ।

संभावणा-सम्भावना-स्त्री० । अर्थालङ्कारभेदे, व्याकरणोक्ते क्रियासु योग्यताध्यवसाये लिङर्थभेदे, उत्कटकोटिकसंशयरूपे ज्ञानभेदे च । वाच० । आचा० ।

संभास-संभाष-पुं० । परस्परालापे, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

संभासण-संभाषण-न० । उचितकाले स्मरकथाभिर्जल्पे , प्रव० १६६ द्वार । दश० ।

संभासिय-संभाषिक-पुं० । समाप्तभाषाव्यवहारिणि , व्य० ४ उ० ।

संभिण्ण-संभिन्न-त्रि० । सम्-एकीभावेन भिन्ने, विशे०। अबहुभेदमापके, औ०। प्रव० । आ० चू० ।

संभिण्णवरणाणदंसणधर-संभिन्नवरज्ञानदर्शनधर-पुं०। संभिन्ने सम्पूर्णे वरे श्रेष्ठे ज्ञानदर्शने धरन्ति ये ते तथा। केवलिषु , कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

संभिण्णवित्त-संभिन्नवृत्त-पुं० । अखण्डनीयखण्डितचारित्रे , दश० १ चू० ।

संभिण्णसोय-सम्भिन्नश्रो(तृ)तस्-पुं० । सम्भिन्नान्-बहुभेदभिन्नान् पृथक् पृथक् शृण्वन्तीति सम्भिन्नश्रोतारः । संभिन्नानि-शब्देन व्याप्तानि शब्दग्राहीणि प्रत्येकं वा शब्दादिविषयैः श्रोतांसि सर्वेन्द्रियाणि येषां ते तथा । औ० । रा० । आ० म० । ग० । लब्धिविशेषशालिषु , पा० । 'जे संभिन्नसोय ' त्ति--यः सर्वतः सर्वैरपि शरीरदेशैः शृणोति स संभिन्नश्रोता । अथवा--श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नान्येकैकशः सर्वविषयैर्यस्य स तथा । एकतरेणापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान्विषयान्यो मुणत्यवगच्छति स संभिन्नश्रोता इत्यर्थः । अथवा-श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नानि परस्परत एकरूपतामापन्नानि यस्य स तथा । श्रोत्रं चक्षुः-कार्यकारित्वाच्चक्षूरूपतामापन्नं चक्षुरपि श्रोतृकार्यकारित्वात्तद्रूपतामापन्नमित्येवं संभिन्नानि श्रोतांसि सर्वाण्यपि परस्परेन्द्रियाणि यस्याऽसौ संभिन्नश्रोता इति भावः । इत्यत्रापि स एवार्थः । अथवा-द्वादशयोजनस्य चक्रवर्त्तिकटस्य युगपद् ब्रुवाणस्य तत्तूर्यसंघातस्य वा युगपदास्फाल्यमानस्य संभिन्नान् लक्षणतोऽभिधानतश्च परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान् शङ्खभेरीपणवढक्कादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव सुबहून् शब्दान्यः शृणोति स संभिन्नश्रोता । एवं च संभिन्नश्रोतृत्वलब्धिरपि ऋद्धिरेवेति । आ० चू० १ अ० ।

संभिण्णालाव-सम्भिन्नालाप-पुं०।सम्बद्धभाषणे, द्वा०८ द्वा०।

संभिय-संभृत-त्रि० । संस्कृते, विशे० । सम्यग्भृते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आ० म० । स्था० ।

संभु--शम्भु--पुं० । शिवे, को० ।

संभुंजंत-सम्भुञ्जान-त्रि० । एकमण्डल्यां सम्भोगं कुर्वाणे, नि० चू० १० उ० ।

संभुंजण-सम्भोजन-न० । एकमण्डल्यां भोजनादिव्यवहारे, पं० भा० १ कल्प । एकमण्डल्यां सम्-एकीभूय भोजने, बृ० ४ उ०।संभुंजणा तिविहा-लोइया,लोउत्तरिया,कुप्पावयणिया । पं० चू० १ कल्प । साम्भोगिकैः सह भोजने, व्य० ३ उ० ।

संभुंजित्तए-सम्भोक्तुम्-अव्य० । एकमण्डलीसमुद्देशादिना व्यवहारयितुमित्यर्थे, बृ० ४ उ० । स्था० ।

संभुंजिय--सम्भुज्य--अव्य० । एकमण्डल्यां समुद्देशनादिव्यवहारं कृत्वेत्यर्थे, पं० व० २ द्वार ।

संभुल्ल--देशी--दुर्जने, दे० ना० ८ वर्ग ७ गाथा ।

संभूत (य)--सम्भूत--त्रि० । सञ्जाते, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । आव० । प्रश्न० । समुत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०। सम्यक् प्रतिपालनाय संछन्ने, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ०। मिलित्वेत्यर्थे, अने० । बलदेववासुदेवयोः प्रथमे धर्माचार्ये, स० । ति० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्तिजीवे , उत्त० १३ अ० । (सम्भूतकथा ' बंभदत्त ' शब्दे पञ्चमभागे उक्ता ।) यशोभद्रशिष्ये , " जसभद्दसीसो संभूतो संभूअस्स थूलभद्दं जाव सव्वेसिं " नि० चू० ५ उ० । वीरजिनजीवस्य पूर्वभवविश्वभूतेर्नामक्षत्रियस्य दीक्षाग्राहके यतौ , आ० म० १ अ० ।

संभूत (य) विजय-सम्भूतविजय-पुं० । भद्रबाहुस्वामिनो गुरुभ्रातरि स्थूलभद्रस्य शकटालपुत्रस्य दीक्षादातरि, स्था० १० ठा० ३ उ० । आ० चू० । नं० । कल्प० । (तद्वक्तव्यता दीर्घदशानामष्टमेऽध्ययने प्रोक्ता तत एवावगन्तव्या, परन्त्विदानीं स ग्रन्थ एव व्युच्छिन्नः ।) "केवली, चरमो जम्बू-स्वाम्यभूत् प्रभवप्रभुः । शय्यंभवो यशोभद्रः, संभूतविजयस्तथा ॥ भद्रबाहुः स्थूलभद्रः, श्रुतकेवलिनो हि षट् ॥१॥ " अज्जमहागिरिस्तए " आर्यमहागिरिर्जिनकल्पविच्छेदेऽपि जिनकल्पतुलनामकार्षीत् । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । (अस्य

ादिकुलं 'थेरावली' शब्दे चतुर्थभागे २३१६ पृष्ठे दर्शि- ।) माढागोत्रेऽयं वीरस्य षट्पष्टिसंवत्सरे जातः स च त्वारिंशद् वर्षाणि गृहिपर्यायं ततः श्रामण्यपर्यायं परि- । युगप्रधानपदवीमुपगत्य नवतिवार्षिकः १५६ वीरसंव- स्वर्गतः। जै० इ०।

ाविजय-संभूतिविजय-पुं०। स्वनामख्यातेऽनगारे अयं वे प्रतिलाभ्य राजपुत्रो धनपतिनामा सुखेन सिद्धः। ।० २ श्रु० ७ अ०।

त्तए-संभोक्तुम्-अव्य०। एकमण्डलीसमुद्देशादिना व्य- रयितुमित्यर्थे, बृ०४ उ०। भोजनमण्डल्यां निवेशयितुमि- ।, स्था० २ ठा० १ उ०।

इय-साम्भोगिक-पुं०। सम्-एकत्र भोगो-भोजनं स- गः, साधूनां समानसमाचारितया परस्परमुपध्यादिदा- दृणसंव्यवहारलक्षणः संविद्यते यस्य स साम्भोगिकः। ० ३ ठा० ३ उ०। एकसामाचारीप्रविष्टे, आचा० १ श्रु० त्रू० ७ अ० १ उ०। एकमण्डलिकादिके, स्था० ४ ठा० ४ । प्रव०।

एत्ता-सम्भोज्य-अव्य०। मिश्रयित्वेत्यर्थे, आचा०२ श्रु० चू० १ अ० ७ उ०।

ोग-संभोग-पुं०। सम्-एकीभूय समानसमाचाराणां ाधूनां भोजनं संभोगः। स० ११ सम०। एकमण्डल्यां ाजने, उत्त० १६ अ०। ('विसंभोग' शब्दे षष्ठभागे पदे- ाधः संभोग उपसंभोगश्चोक्तः।)

दुवालसविहे संभोगे पण्णत्ते, तं जहा-

"उवहिसु अभत्तपाणे, अंजलीपग्गहे त्ति य।
दायणे य निकाए य, अब्भुट्ठाणेति आवरे ॥ १ ॥
किइकम्मस्स य करणे, वेआवच्चकरणे इ य।
समोसरणं संनिसिज्जा य, कहाए य पबन्धणे ॥ २ ॥

सम्-एकीभूय समानसमाचाराणां साधूनां भोजनं सम्भोगः स चोपध्यादिलक्षणविषयभेदात् द्वादशधा। तत्र 'उवही' त्यादिरूपकद्वयम्। तत्रोपधिर्वस्त्रपात्रादिस्तं साम्भोगिकः साम्भोगिकेन सार्द्धमुद्गमोत्पादनैषणादोषैर्विशुद्धं गृह्णन् शुद्धः, अशुद्धं गृह्णन् प्रेरितः। प्रतिपन्नप्रायश्चित्तो वारत्रयं यावत्स- म्भोगार्हश्चतुर्थवेलायां प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यमानोऽपि, विस- म्भोगार्ह इति, विसम्भोगिकेन-पार्श्वस्थादिना वा संयत्या वा सार्द्धमुपधिं शुद्धमशुद्धं वा निष्कारणं गृह्णन् प्रेरितः, प्र- तिपन्नप्रायश्चित्तोऽपि वेलात्रयस्योपरि न सम्भोग्यः। एव- मुपधेः परिकर्म परिभोगं वा कुर्वन् सम्भोग्यो विसम्भोग्य- श्चेति। उक्तं च-" एगं व दो व तिन्नि व, आउट्टंतस्स होइ पच्छित्तं [आलोचयत इत्यर्थः]। आउट्टंते वि तओ, परेण तिण्हं विसंभोगो ॥ १ ॥ " त्ति, 'सुव' त्ति-साम्भोगिकस्या- न्यसांभोगिकस्य वोपसम्पन्नस्य श्रुतस्य वाचनाप्रच्छतादिकं विधिना कुर्वन् तथा शुद्धः, तस्यैवाविधिनोपसम्पन्नस्यानुप- सम्पन्नस्य वा पार्श्वस्थादेर्वा क्रिया वा वाचनादि कुर्वंस्तथैव वेलात्रयोपरि विसम्भोग्यः। तथा 'भत्तपाणे' त्ति-उप- धिद्वारवदवसेयं, नवरमिह भोजनं दानं च परिकर्मपरिभोग- योः स्थाने वाच्यमिति। तथा 'अंजलीपग्गहे त्ति य' इह- त्तिशब्दा उपदर्शनार्थौ, चकाराः समुच्चयार्थाः, तत्रोपलक्षण- त्वादञ्जलिप्रग्रहस्य वन्दनादिकमपीह द्रष्टव्यं, तथाहि-सा- म्भोगिकानामन्यसाम्भोगिकानां वा संविग्नानां वन्दनकं-प्र- णाममञ्जलिप्रग्रहं नमः क्षमाश्रमणेभ्य इति भणनम्, आलो- चनासूत्रार्थनिमित्तनिषद्याकरणं च कुर्वन् शुद्धः। पार्श्वस्था- देरेतानि कुर्वंस्तथैव सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति। तथा 'दायणे य' त्ति-दानं, तत्र साम्भोगिकः साम्भोगिकाय (वस्त्रादिभिः शिष्यगणोपग्रहासमर्थे साम्भोगिके) अन्य- साम्भोगिकाय वा शिष्यगणं यच्छन् शुद्धः, निष्कारणं विसाम्भोगिकस्य पार्श्वस्थादेर्वा संयत्या वा तं यच्छं- स्तथैव सम्भोग्यो विसम्भोग्यश्चेति। तथा 'निकाए य' त्ति-निकाचनं छन्दनं निमन्त्रणमित्यनर्थान्तरम्, तत्र शय्योपध्याहारैः शिष्यगणप्रदानेन स्वाध्यायेन च साम्भोगिकः साम्भोगिकं निमन्त्रयन् शुद्धः, शेषं तथैव। तथा 'अब्भुट्ठाणे त्ति यावरे' त्ति-अभ्युत्थान- मासनत्यागरूपमित्यपरं सम्भोगासम्भोगस्थानमित्यर्थः, त- त्राभ्युत्थानं पार्श्वस्थादेः कुर्वंस्तथैवासम्भोग्यः, उपलक्षण- त्वादभ्युत्थानस्य किङ्करतां च-प्राघूर्णकग्लानाद्यवस्थायां किं विश्रामणादि करोमीत्येवं प्रश्नलक्षणां तथाऽभ्यासकरणं- पार्श्वस्थादिधर्माच्च्युतस्य पुनस्तत्रैव संस्थापनलक्षणं, तथा अविभक्तिं च-अपृथग्भावलक्षणां कुर्वन्नशुद्धोऽसम्भोग्य- श्चापि। एतान्येव यथाऽऽगमं कुर्वन् शुद्धः सम्भोग्यश्चेति, तथा 'किइकम्मस्स य करणे' त्ति-कृतिकर्म-वन्दनकं त- स्य करणं-विधानं तद्विधिना कुर्वन् शुद्धः, इतरथा तथै- वासम्भोग्यः। तत्र चायं विधिः-यः साधुर्वातेन स्तब्ध- देह उत्थानादि कर्तुमशक्तः स सूत्रमवास्खलितादिगुणोप- तमुच्चारयति, यथामावर्त्तशिरोनमनादि यच्छक्नोति तत्करो- त्येवं चाशठप्रवृत्तिर्वन्दनविधिरिति भावः। तथा 'वेयाव- च्चकरणे इय' त्ति-वैयावृत्त्यम्-आहारोपधिदानादिना प्रश्र- वणादिमात्रकार्पणयादिनाऽधिकरणोपशमनेन साहाय्यदानेन वोपष्टम्भकरणं तस्मिंश्च विषये सम्भोगासम्भोगी भवत इ- ति। तथा 'समोसरणे' ति-जिनकल्पनरथानुयानपट्टयात्रा- दिषु यत्र बहवः साधवो मिलन्ति तत्समवसरणम्। इह च क्षेत्रमाश्रित्य साधूनां साधारणोऽवग्रहो भवति, वसतिमा- श्रित्य साधारणोऽसाधारणश्चेति। अनेन चान्येऽप्यवग्रहा उपलक्षिताः, ते चानेके, तद्यथा-वर्षावग्रह ऋतुबद्धाव- ग्रहो वृद्धवासावग्रहश्चेति। एकैकश्चायं साधारणावग्रहः प्रत्येकावग्रहश्चेति द्विधा। तत्र यत् क्षेत्रं वर्षाकल्पाद्यर्थं यु- गपत् द्व्यादिभिः साधुभिर्भिन्नगच्छस्थैरनुज्ञाप्यते स सा- धारणः, यत् क्षेत्रमेकं साधवोऽनुज्ञाप्याश्रिताः स प्रत्येका- वग्रह इति। एवं चैतेष्ववग्रहेषु आकुट्टया अनाभाव्यं स- चित्तं शिष्यमचित्तं वा वस्त्रादि गृह्णन्तोऽनाभोगेन च गृहीतं तदनर्पयन्तः समनोज्ञा अमनोज्ञाश्च प्रायश्चित्तिनो भवन्त्य- संभोग्याश्च। पार्श्वस्थादीनां चावग्रह एव नास्ति तथापि यदि तत् क्षेत्रं पुष्कलमन्यत्रैव च संविग्ना निर्वहन्ति तत- स्तत् क्षेत्रं परिहरन्त्येव। अथ पार्श्वस्थादीनां क्षेत्रं वि- स्तीर्णं संविग्नाश्चान्यत्र न निर्वहन्ति ततस्तत्रापि प्रविश- न्ति, सचित्तादि च गृह्णन्ति, प्रायश्चित्तिनोऽपि न भव- न्तीति। आह च-" समणुन्नमसमणुन्ने, अदिन्नणाभव्व- गिण्हमाणे वा। सम्भोग वीसुकरणं, (पृथक्करणमित्य-

र्थः] इयरे य अलंभ पेज्जंति ॥ १ ॥ " [इतरान् पार्श्वस्थादीनित्यर्थः ।] तथा ' सन्निसिज्जा य ' त्ति सन्निषद्या-आसनविशेषः, सा च सम्भोगाऽसम्भोगकारणं भवति। तथाहि—संनिषद्यागत आचार्यो निषद्यागतेन सम्भोगिकाचार्येण सह श्रुतपरिवर्त्तनां करोति शुद्धः। अथामनोज्ञपार्श्वस्थादिसाध्वीगृहस्थैः सह तदा प्रायश्चित्ती भवति। तथा अक्षनिषद्यां विनाऽनुयोगं कुर्वतः शृण्वतश्च प्रायश्चित्तम्। तथा निषद्यायामुपविष्टः सूत्रार्थौ पृच्छति, अतिचारान् वाऽऽलोचयति, यदि तदा तथैवेति। तथा 'कहाए य पबंधणे' त्ति-कथा—वादादिका पञ्चधा, तस्याः प्रबन्धनं-प्रबन्धेन करणं कथाप्रबन्धनं, तत्र सम्भोगासम्भोगौ भवतः। तत्र मतमभ्युपगम्य पञ्चावयवेन त्र्यवयवेन वा वाक्येन यत्तत्समर्थनं स छलजातिविरहितो भूतार्थान्वेषणपरो वादः। स एव छलजातिनिग्रहस्थानपरो जल्पः। यत्रैकस्य पक्षपरिग्रहोऽस्ति नापरस्य सा दूषणमात्रप्रवृत्ता वितण्डा। तथा प्रकीर्णकथा चतुर्थी। सा चोत्सर्गकथा द्रव्यास्तिकनयकथा वा; तथा निश्चयकथा पञ्चमी, सा चापवादकथा पर्यायास्तिकनयकथा वेति तत्राद्यास्तिस्रः कथाः श्रमणीवर्जैः सह करोति, श्रमणीभिस्तु सह कुर्वन् प्रायश्चित्ती। चतुर्थवेलायां चालोचयन्नपि विसम्भोगार्ह इति रूपकद्वयस्य संक्षेपार्थः। विस्तरार्थस्तु निशीथपञ्चमोद्देशकभाष्यादवसेय इति। स० १२ सम०। उत्त०।

प्रत्यक्षं प्रत्येकं सम्भोगः—

जे निग्गन्था य निग्गन्थीओ य संभोइया सिया, नो एहं कप्पइ पारोक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोइयं करेत्तए। कप्पइ एहं पच्चक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोइयं करेत्तए। जत्थेव अन्नमन्नं पासेज्जा, तत्थेव एवं वएज्जा-अहो णं अज्जो !, तुमाए सद्धिं इमम्मि कारणम्मि पच्चक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेमि। से य पडितप्पेज्जा, एवं से नो कप्पइ पच्चक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए, से य नो पडितप्पेज्जा। एवं से कप्पइ पच्चक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए ॥ ३ ॥ जाओ निग्गन्थीओ वा निग्गन्था वा संभोइया सिया, नो एहं कप्पइ पच्चक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए, कप्पइ एहं पारोक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए। जत्थेव ताओ अप्पणो आयरियउवज्झाए पासेज्जा, तत्थेव एवं वएज्जा-अह णं भन्ते ! अमुगीए अज्जाए सद्धिं इमम्मि कारणम्मि पारोक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेमि। सा य से पडितप्पेज्जा, एवं से नो कप्पइ पारोक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए। सा य से नो पडितप्पेज्जा, एवं से कप्पइ पारोक्खं पाडिएक्कं संभोइयं विसंभोगं करेत्तए ॥ ४ ॥

ये निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यश्च सांभोगिकाः स्युस्तेषां 'नो णमि'ति वाक्यालंकारे, कल्पते परोक्षे प्रत्यक्षे सांभोगिकं विसांभोगिकं कर्तुं, यत्रैव एवं वदेत् 'अहो ण'मिति पूर्ववत्। अहो-आर्य! त्वया सार्द्धमस्मिन्कारणे प्रत्यक्षं प्रत्येकं साम्भोगिकं विसंभोगं करोमि, एवमुक्ते यदि स परितप्यते मिथ्यादुष्कृतं न भूय एवं करिष्यामि, एवं सति 'से' तस्य न कल्पते त्रयाणां प्रत्यक्षं प्रत्येकं सांभोगिकं विसाम्भोगिकं कर्तुम्। अथ स न परितप्यते एवं सति 'से' तस्य कल्पते त्रयाणां प्रत्येकं साम्भोगिकं विसाम्भोगिकं कर्तुमिति सूत्राक्षरार्थः ॥३॥ या निर्ग्रन्थ्यो निर्ग्रन्था वा साम्भोगिकाः स्युस्तेषां न कल्पते प्रत्यक्षं प्रत्येकं साम्भोगिकीं विसंभोगां कर्तुम्। यत्रैव ता निर्ग्रन्थ्य आत्मीयानाचार्योपाध्यायान् पश्यन्ति तत्रैव एवं वदन्ति। अथ णमिति वाक्यालंकारे। भदन्त ! अमुकया सहाऽस्मिन् कारणे समापतिते परोक्षं प्रत्येकं साम्भोगिकं विसंभोगं करोमि। सा च 'से' तस्याः प्रवर्त्तिन्याः परितपति मिथ्यादुष्कृतप्रदानेनानुतपति अश्रद्धा तदाख्यानमिति प्रत्याययति। एवं सति न कल्पते परोक्षं प्रत्येकं सांभोगिकं विसंभोगं कर्तुम्। अथ सा तस्याः प्रागुक्तप्रकारेण नानुपतिता एवं सति 'से' तस्याः कल्पते परोक्षं प्रत्येकं संभोगं कर्तुमिति सूत्राक्षरार्थः। व्य० अ० ७ उ०।

अधुना भाष्यकार आह-

संभोगो पुव्वुत्तो, पत्तेयं पुण वयंति पडिएक्कं।
तप्पंते समणुण्णे, पडितप्पणमाऽणुतप्पंतु ॥४६॥

संभोगः पूर्वं निशीथाध्ययने उक्तः, 'पडिएक्कं' पुनर्वदन्ति प्रत्येकं यो विसंभोगं करोति स तप्यते, यथा एतेन नाम शय्यातरपिण्डप्रतिसेवितो हा कष्टमेवं तप्यन्तमितरो ज्ञात्वाऽनुतप्यते, एष मम दोषेण तप्यति तस्मात् प्रत्याययामि, यथा-असदेतत् यदहं शय्यातरं पिण्डं सेवितवान्। अथ स तु तदाऽसौ चिन्तयति मम दोषेणैष तप्यतु तस्मान् मिथ्यादुष्कृतं करोमि, एवं संविग्ने तप्यति यदनुतपनं तत् प्रतिपतनमिति। तदेवं भाष्यकृता विषमाणि सूत्राक्षराणि विवृतानि।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः—

सागारियगिहानिग्ग-ते य वडघरिए जंबुघरए य।
धम्मियगुलवाणियए, हरितालित्ते य दीवे य ॥४७॥

सागारिके शय्यातरगृहान्निर्गते वटगृहिके जम्बूगृहिके वा असद् व्याख्यानेन विसंभोगः कृतः। इयमक्षरघटना। भावार्थस्त्वयम्—एकस्मिन् नगरे आचार्यस्य वटगृहिकः शय्यातरस्तस्मिन्नेव नगरे आर्यो जम्बूग्रहिको गृहस्थोऽस्ति ताभ्यां वटगृहिकजम्बूगृहिकाभ्यामात्मीयं गृहं कारितम्। तयोश्च निर्मापितयोः द्वयोरपि गृहयोः कपोताः प्रविष्टास्ततोऽमङ्गलमिति मन्यमानौ तौ नैमित्तिकं पृच्छतः। कथमेतस्य दुर्निमित्तस्य व्याघातो भवेत् ?, नैमित्तिको वदति-वटगृहिको जम्बूगृहिकस्य गृहमधितिष्ठतु, जम्बूगृहिको वटगृहकगृहम्। ततः कतिपयानि दिनानि स्थित्वा पश्चान्निजनिजगृहे गच्छेताम्। तौ परस्परं गृहे संचरितौ अथान्यदा अन्यस्मात् गच्छात् प्राघूर्णकाः समागताः, ततो वास्तव्यैर्जम्बूगृहिकगृहं प्रविष्टस्य गृहात्प्रथमालिकामानीय तेषां प्राघूर्णकानां दत्ता तैः शय्यातरपिण्डं मन्यमानैरुपरोधवशादप्रीत्या भुक्तास्ततस्ते प्राघूर्णका निर्गत्य आत्मीयस्याचार्यस्य समीपं गत्वा आलोचयन्ति। अस्माकं सांभोगिकाः

ातरपिण्डं भुञ्जते अस्माभिः कथमप्यपरोधवशादग्री-
ाथमालिका भुक्ता, एवं श्रुत्वाऽऽचार्योऽपि अविचिन्त्य य
ासंभोगं तं करोति तदा अत्रैतदधिकृतसूत्रं पतति ।

तथा चाह भाष्यकारः-

ाघरकवोतपविसण, दोण्हं नेमित्ति जुगव पुच्छा य ।
ग्गोसस्स घराइं, पविसध नेमित्तिश्रो भणई ॥ ४८ ॥
देसागम पढमा, भोत्तुं लज्जाएँ गंतु गुरुकहणं ।
जइ करेज्ज वीसुं, संभोगं एत्थ सुत्तं तु ॥ ४६ ॥

योर्गृहयोः कपोतानां प्रविशनं, ततो द्वयोरपि गृह-
मनोर्युगपन्नैमित्तिको भणति-अन्योन्यस्य गृहं प्रविशता-
ौ च प्रविष्टावन्यदा आदेशानां प्राघूर्णकानामागमस्ततो
ाव्यैर्जम्बूगृहिकस्य वटगृहिकगृहं प्रविष्टस्य गृहात्प्रथमा-
ा आनीना तां लज्जया भुक्त्वा ततो निर्गत्य गुरुसमीपं
गुरोः कथनं, स यद्यविचार्य विष्वक्संभोगं तं करोति ।
अत्र सूत्रमापतितं द्रष्टव्यम् । अत्र विचारो यदि तावित्व-
ापरिवर्त्त कृतवन्तौ तदा स जम्बूगृहिकोऽशय्यातर एव ।
यावत्कथिकस्तदा जम्बूगृहिक एव शय्यातरः ।

'धम्मिय' त्ति अस्य व्याख्यानमाह—

म्मितो देउलं तस्स, पालेइ जइ भद्दश्रो ।
ा य संवड्डियं तत्थ, लद्धुं देज्जा जईण उ ॥ ५० ॥

य शय्यातरस्य किंचित् देवकुलं तत् धार्मिकः
यति, स च यतीनां भद्रकस्ततः संवर्द्धि—
ाकूरं तस्मिन् शय्यातरगृहे लब्धं साधूनामा-
ददाति, अत्रापि तथैव प्राधूर्णकागमनं, धार्मिकात् प्र-
लिकानयनमित्यादि सर्वे तथैव वाच्यम् ।

'गुलवाणिय' इत्यस्य व्याख्यानम्—

ाणियश्रो य गुलं तत्थ, विकिणंतो उ दंतए ।
ात्थ सो बाहिरे हुज्जा, अडं कच्छपुडेण वा ॥ ५१ ॥

ाय्यातरगृहे स्थितो गुडवणिक्, स तत्र गुडं विक्रीणन्
ाूनां गुडं ददाति । अथवा—शय्यातरस्यापवरिकायामा-
प्रभाण्डे निक्षिप्तं, ततः कच्छपुटेनाटित्वा तत्रैव समाग-
ते, स चाटन् यदा तदा वा साधूनां भिक्षां ददाति । ततः
ार्णकागमनमित्यादि विभाषा ।

तथैव 'हरितोपलिप्तेः' इत्यस्य व्याख्यानम्—

रितोलित्ता कया सेज्जा, कारणे ते य संठिया ।
सज्भा वसहिपालस्स, चेइयट्ठा गणागए ॥ ५२ ॥

ाआनि वा हरितानि, छगणेन वसतिरधुनोपलिप्ता कृता,
तानि च तत्र परिसाटितानि । तस्यामधुनोपलिप्तायां
तेतेषु वा हरितेषु साधवः कारणेन स्थिताः । अथवा-पूर्व-
तानां चैत्यवन्दनार्थं गणे निर्गते पश्चात् वसतिपालस्य प्र-
ा बलात्कारेणोपलिप्ता कृता,हरितानि च पातितानि।अत्रा
ारे प्राघूर्णकाः समागतास्ते वसतिं दृष्ट्वा चिन्तयन्ति प्र-
दिवसमुपलिप्यते शय्या आचार्यस्य कथितम् । तेन यद्यवि
र्यं विसंभोगः क्रियते तदा अत्र सूत्रोपनिपातः ।

'दीपा वे' त्यस्य व्याख्यानम्—

छिमाणि वा वि हरिताणि, पविट्ठो दीवएण वा ।
कयकज्जस्स पम्हुट्ठे, सो वि जाणे दिणे दिणे ॥५३॥

यस्यां शय्यायां संयताः स्थिताः तत्र शय्यातरः केना-
पि कारणेन प्रदीपप्रदीपकेन सह प्रविष्टस्ततो येन कार्येण
समागतस्तत्कार्यं कृत्वा निर्गतः, दीपस्तत्रैव विस्मृतः,तत्र च
तस्मिन् दिवसे सांभोगिकाः समागताः । स च प्राघूर्णको बृह-
त्तरः शय्यातरस्य कृतकार्यस्य विस्मृतं दीपं जानाति दिने दिने
वसतौ दीपः क्रियते । एतच्च ज्ञात्वा गुरोः प्राघूर्णकेन कथितं,
स च विचिन्त्य विसंभोगं कृतवान् । अत्राप्यधिकृतसूत्र-
स्योपनिपातः ।

एतानि सन्ति तानि कारणानि । अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

दट्ठुं साहण लहुश्रो, वीसु करेंताण लहुग आणादी ।
अद्धाणनिग्गयादी, दोण्हं गणभंडणं चेव ॥ ५४ ॥

योऽसन्ति कारणान्यविविच्य गुरोर्निवेदयति तस्य प्रायश्चित्तं
लघुको मासः, कथितेऽपि यद्याचार्या न विवेचयन्ति अवि-
वेच्य च विसंभोगं कुर्वन्ति तदा तेषां विष्वक् कुर्वतां चत्वारो
लघुकाः । न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्वाज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः। त-
था अध्वादिनिर्गतानामादिशब्दादशिवादिकारणपरिग्रहः द्व-
योरपि गणयोर्भण्डनं च ।

एतदेव च स्पष्टं भावयन्ति—

तं सोउं मणमंतावो, संतईए ति तुट्टई ।
अण्णे वि ते विवज्जंति, वज्जिया अमुएहि वा ॥ ५५ ॥

ये तेषां सांभोगिकास्तैः तत् शय्यातरपिण्डाद्यासेवनं श्रुत्वा
मनःसंतापः क्रियते, यथा तेन धर्मश्रद्धिकेनापि भवतां श-
य्यातरपिण्डाद्यकल्पिकमासेवितमतोऽद्य प्रभृत्यस्माकं संत-
तेस्त्रुट्य(स्तुद्य)ति-पृथग्विभिन्न इत्यर्थः । ततो येऽन्ये तेषां
सांभोगिकास्तेऽपि तान् विवर्जयन्ति, यतस्तेऽवसन्ना जा-
तास्ततोऽमुकेनाचार्येण विवर्जिताः ।

ततो वा अन्नतो वा वि, तं सुचा इह निग्गया ।
वज्जेता जं तु पावेंति, निज्जरातो य हाविता ॥५६॥

ततस्ते विवर्जिता अध्वनिर्गता अशिवादिकारणेन वा नि-
र्गताः, इह यत्र ते पूर्वसांभोगिकास्तिष्ठन्ति तत्र प्राप्तास्ततो
यैरविवेच्य शय्यातरपिण्डादिकमासेवितमित्याचार्याणां क-
थितं, तेभ्योऽन्येभ्यो वा श्रुत्वा यूयं पृथक्कृता इत्याकर्ण्य तं
गणं वर्जयित्वा यतः प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्याममनागाढादि
परितापनं प्राप्नुवन्ति । तन्निष्पन्नमविवेच्य विसंभो-
गकारणं प्रायश्चित्तम् । 'निज्जरातो य हाविता'
इति तेषाम्—अध्वादिनिर्गतानां ते वात्सल्या वैयावृत्त्यं
कृत्वा निर्जरां प्राप्नुयुस्ते ततो हापिताः प्रभूतं
च कर्म्म अविवेच्य न तर्कैर्वध्यते, यन्महता संसारेण नि-
स्तरीतुं शक्यते ।

तं कज्जतो अ कज्जे, वा सेवियं जइ वि तं अकज्जेसु ।
न हु कीरइ पारोक्खं, सहसा इति भंडणं हुज्जा ॥५७॥

यस्मादेते दोषास्तस्मात्कार्यतः—कारणेन कार्ये वा कारणाभावे वा यद्यपि सेवितं तत् शय्यातरपिण्डादिकं तथाऽप्यकार्येण एवमेव परोक्षं सहसा इत्येवं न विसंभोगः क्रियते, मा परस्परं द्वयोर्गणयोर्भण्डनं भूयादिति हेतोः ।

कथं विवेकः कर्त्तव्य इत्यत आह—

निस्संकियं च काउं , आसंकनिवेयणा तहिं गमणे ।
सुद्धेहिं कारणमणा–भोगजाणता दप्पतो दोएहँ ॥५८॥

तैः प्राघूर्णकैस्ते प्रष्टव्याः, को युष्माकं शय्यातरः ? , कथमेष शय्यातरो न भवति ?, एवं निःशङ्कितं कृत्वा । अथ लज्जया न पृष्टास्ततो न निश्चय इति एवमाशङ्कानिवेदनायां कृतायां यस्याचार्यस्य कथितं तेन प्रेषितस्य संघाटस्य तत्र गमनं , तेन च संघाटकेन गत्वा यत्तैः कथितम् । तत्तेन प्रष्टव्यम् , ते गृहपरिवर्त्तादि यथातथ्यं कथयन्ति । ततः संघाटो गत्वा निजसूरिसमीपं कथयति । एवमक्रियमाणे द्वयोर्गणयोर्भण्डनम् । तदेव पश्चार्द्धेन भावयति—' सुद्धेहिं ' शुद्धैरप्यस्माभिः समं यूयं विसंभोगं कुरुथ । अथवा—कारणं गृहपरिवर्त्तादिकमधिकृत्य तत् गृहीतम् । यदि वा-अनाभोगेन गृहीतम् । अथवा-द्वयोः प्रथमद्वितीयपरीषहयोरुदीर्णयोर्जानता दर्पतो गृहीतं, पुनः पश्चात् कृता शोधिः । अपि च यदि च निष्कारणेऽपि गृहीतं तथापि न युक्तं परोक्षं विसंभोगकरणम् । यदि वयं नावृता भवामस्ततो युक्तं विसंभोगकरणम् । अथ कारणे गृहीतं तदा वयं शुद्धा एव कथं विसंभोगकरणमेवं भण्डनं स्यात् ।

सांप्रतं 'कारणमनाभोगे' ति पदद्वयं व्याख्यानयति—

कज्जेण वा वि गहियं, सागारपरियट्टतो व सो अम्हं ।
कारणमजाणतो वा, गहियं किं सूचिकरणं तु ॥५६॥

कार्येण च गृहीतमस्माभिर्वापिशब्दो विकल्पने । तच्च कार्यमस्माकं स्वागारपरिवर्त्तः । अथवा—कारणमजानता यदि गृहीतं तथापि किं कस्मात् परोक्षे शोधिकरणं—विसंभोगकरणम् ।

सम्प्रति ' जाणता दप्पतो ' इति व्याख्यानयति—

जाणंतेहि व दप्पा, घेत्तुं आवट्टिउं कया सोही ।
तुज्झत्थ निइरयारा, पसीय भंते ! कुसीलाणं ॥ ६० ॥

जानद्भिरपि वा प्रथमद्वितीयपरीषहत्याजितो दर्पतो गृहीत्वा आवृत्य कृताऽस्माभिः शोधिः तस्मात् यूयमेवात्र गतिर्निरतिचारा भदन्त ! कुशीलानामस्माकं प्रसीदतेत्युपहासवचनमेतत् ।

पढमबिइय दप्पेणं, जं सव्वं आउरेहि तं गहियं ।
दिट्ठंताणि भवंतो , जं बिइयपएसु नित्तएहा ॥ ६१ ॥

प्रथमद्वितीययोः परीषहोदयेन यत्तत्सर्वमातुरैर्गृहीतं, युष्माभिस्तत् विस्मृतं दृष्टान्ता भवन्त इत्यर्थः , नीयते द्वितीयपदेषु निस्तृष्णा इति, एतदप्युपहासवचनम् । एवं भण्डनं प्रवर्तते । यत एवं परोक्षे विसंभोगकरणे भण्डनदोषास्तस्मात्कल्पते निर्ग्रन्थानां प्रत्यक्षं सांभोगिकं विसंभोगं कर्तुम् ।

अस्य सूत्रस्य व्याख्यानमाह—

सत्तमए ववहारे, अवराहविभावियस्स साहुस्स ।
आउट्टणाउट्टे, पचक्खेणं विसंभोगो ॥ ६२ ॥

अस्मिन् सप्तमे व्यवहारस्योद्देशके अपराधेन विभावितः परिभावितो यदि प्रत्यावर्त्तते तदा तस्यापराधविभावितस्य साधोरावृत्तस्य विसंभोगो न क्रियते , प्रायश्चित्तं पुनर्दीयते । अथ नावर्त्तते ततो वारत्रयं भण्यते, आवर्त्तस्व महानुभाव !, एवमुक्तोऽपि यदि नावर्त्तते तदा तस्मिन्ननावृत्ते प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षतया विसंभोगः क्रियते ।

संभोगऽभिसंबंधे–ण आगतो केरिसेण सह नाओ ।
केरिसएण विसंभो–गो भणइ सुणसु समासेणं ॥६३ ॥

एवमभिसंबन्धेन संभोगतः शिष्यः पृच्छति—कीदृशेन सह संभोगो ज्ञेयः. कीदृशेन सह विसंभोगः । सूरिराह—भण्यते एतत्समासेन तत् त्वं भण्यमानं शृणु ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

पडिसेहे पडिसेहो, ऽसंविग्गे दाणमादि तिक्खुत्तो ।
अविसुद्धे चतु गुरुया, दूरे साहारणं काउं ॥ ६४ ॥

प्रतिषिध्यते पार्श्वस्थत्वादिकं न कल्पते इति निवार्यते इति प्रतिषेधः, असंविग्नः—पार्श्वस्थादिः भण्यते, तस्मिन् प्रतिषेधे असंविग्ने दानादेर्दानग्रहणसंसर्गादेः प्रतिषेधः । त्रिःकृत्व इति यदि कथमपि दानादि करोति तदा एकं द्वौ त्रीन्वारान् वार्यते, एकैकस्मिंश्च वारे. प्रायश्चित्तं मासलघु । वारत्रयवारेऽपि यदि भूयस्तैः सह दानादि करोति तदाऽसौ अविशुद्धः इति विसंभोगः क्रियते—विसांभोगिकं करोति, तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । दूरे गतानां यदि केऽपि पृच्छन्ति, यथा सत्यमस्माकं च सां—भोगिकास्तत्र देशे इति ?, तदा साधारणं कृत्वा वक्तव्यम्—यदा तदा सांभोगिका अभवन् इदानीं पुनर्न जानीमः किमनुपालयन्ति सांभोगिकत्वं किं वा नेति । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव भाष्यकारो विवरीषुराह—

पासत्थादिकुसीले, पडिसिद्धे जो उ तेसि संसग्गी ।
पडिसिज्झइ एसो खलु, पडिसेहे होइ पडिसेहो ॥६५॥

पार्श्वस्थादिके कुशीलस्थाने प्रतिषेधे यत्तेषां पार्श्वस्थादिस्थाने वर्त्तिनां संसर्गी प्रतिषेध्यते, स च संसर्गी दानग्रहणाभ्यामवसातव्य एष भवति प्रतिषेधः । न चैष प्रतिषेधेनार्थः ।

यत आह—

सूयगडंगे एवं ध–म्मज्झयणे निकाचितं ।
अकुसीले सया भिक्खू, नो य संसग्गियं वदे ॥ ६६ ॥

सूत्रकृताङ्गे द्वितीये स्कन्धे धर्माऽध्ययने एवं निकाचितम्—एवं निश्चयपूर्वकं भणितम् । यथा सदा भिक्षुरकुशीलो भवेद् नैव कुशीलैः सह संसर्गिकं व्रजेत् ।

दाणादीसंसग्गी, संघकते तिप्पडिसिद्धे लहुतो ।

आउट्टे उ असुद्धे, गुरुतो उ होइ तेण परं ॥ ६७ ॥

दानादिभिः संसर्गिः दानादिसंसर्गिस्तस्यां कृतायां प्रतिषिध्यते, आर्य ! कस्मात्पार्श्वस्थादिभिः समं संसर्गि रोषि, एवं प्रतिषिद्धे यदि स आवर्त्तते तदा स सांभोगि- एव केवलं तस्मिन्नावृत्ते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । द्वितीयमपि वारं यदि करोति ततोऽपि मासलघु, अथ तीयमपि वारं करोति आवर्त्तते च तदापि मासलघु, द्वावतस्त्रिःकृत्व आवृत्ते लघुको मासः । तेन परमिति तत- तृतीयवारात् परं यदि चतुर्थवारं संसर्गि करोति तदा सौ अशुद्ध इति तस्य प्रायश्चित्तं गुरुको मासः ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

तिक्खुत्तो मासलहू, आउट्टे गुरुगो मासो तेण परं ।
अविसुद्धे तं वीसुं, करोति जो भुंजती गुरुगा ॥६८॥

त्रिःकृत्व आवृत्ते प्रायश्चित्तं लघुको मासस्ततः पर भूयः संसर्गिकरणे सोऽविशुद्ध इति गुरुको मासः, तं च विष्वक् विसंभोगं करोति । योऽपि तं संभुङ्क्ते तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अथ कस्मात् वारत्रयात् परं भूयः संसर्गिकृतो विसंभो- गः क्रियत इत्यत आह—

सति दोषि वा वि होज्ज, अमाई तु माइ तेण परं ।
सुद्धस्स होति चरणं, मायासहिते चरणभेदो ॥६९॥

सकृत्-एकवारं द्वौ त्रीन् वारान् वा स्यादमायी, ततस्तृ- तीयात् वारात् परं संसर्गिकरणे मायी । अथ शुद्धस्य भव- ते चरणं मायासहिते तु चरणभेदश्चरणाभावस्ततो विसंभो- गः क्रियते ।

एवं पासत्थादिसु, संसग्गियवारिया य आएसा ।
समणुस्से वि ऽपरिच्छिते, विदेसमादी गते एवं ॥७०॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण एषा दानग्रहणाभ्यां संसर्गिवारिता, एवं समनोज्ञेऽपि विदेशादागते अपरीक्षिते संसर्गिवारिता द्रष्टव्या । तेनापि सह संसर्गिः परीक्ष्य कर्त्तव्यो नान्यथेति भावः ।

संप्रति 'दूरे साहारणं काउ' मित्यस्य विभावनार्थमाह—

समणुस्सेसु विदेसं, गतेसु पच्छऽस्से होज्ज अवसण्णा ।
ते वि तहिं गंतुमणा, अत्थि तहिं केइ मणुण्णा णो ॥७१॥

कस्याप्याचार्यस्य समनोज्ञेषु सांभोगिकेषु विदेशं गतेषु पश्चादागत्य सांभोगिकाः केचित् भिक्षाद्यलाभेनावसन्ना भवेयुस्ततस्तेऽपि तत्र विदेशे गन्तुमनस आचार्यं पृच्छन्ति, सन्ति तत्र केचिदस्माकं मनोज्ञाः सांभोगिकाः ।

अत्थि त्ति होइ लहुतो, कयाइ ओसण्णि भुंजणे दोसा ।
नऽत्थि वि लहुतो भंडण,न खिसकहनेव पाहुणगं ॥७२॥

एवमुक्ते यद्याचार्यो वदति सन्ति तत्र नः सांभोगिकाः तदा प्रायश्चित्तं भवति तस्य लघुको मासः । किं कारणमिति चेदत आह-कदाचित्ते अवसन्नीभूता भवेयुस्ते च प्राघूर्णकास्तत्र गतास्तैः सह भुञ्जन्ति, भुञ्जानानां च चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् ।

यत एवं दोषः तस्मात्सन्तीति न वक्तव्यम् । अथाचार्यो ब्रूयात्-न सन्तीति तदापि मासो लघुकः, कस्मादिति चेत् भण्डनदोषः । तथाहि-ते तत्र प्राप्तास्तेषां नास्ति केनापि गृहीत, तैर्वास्तव्यैरुक्तमस्माकं ते सांभोगिकास्ततस्ते प्राघूर्ण- का उक्ताः, कस्मादसतौ नोत्तीर्णाः ?, प्राघूर्णकैरुक्तमस्माभिः क्षमाश्रमणाः पृष्टाः, सन्त्यस्माकं तत्र सांभोगिकास्तैरुक्तं न सन्ति । एवं वास्तव्यानामप्रीतिर्जाता । किमस्माभिः कृतं यद्वयं विसंभोगाः कृताः । तदनन्तरं परुषमपि भाषन्ते, ततो भण्डनम् । तथैव चाप्रीत्या मासप्रायोग्यं वर्षाप्रायोग्यं वा न कथयन्ति, न च प्राघूर्णकत्वं कुर्युः । यस्मादेते दोषास्तस्मा- दाचार्येणैवं वक्तव्यम् ।

आसि तया समणुण्णा, भुंजह दव्वाइएहिँ पेहित्ता ।
एवं भंडणदोसा, न होंति अमणुन्नदोसा य ॥ ७३ ॥

यदा अस्मात् देशात् निर्गतास्तदा समनोज्ञाः सांभोगिका आसीरन्, इदानीं न जानीमः किमनुपालयन्ति । सांभो- गिकत्वं किं वा नेति । केवलं द्रव्यादिभिर्द्रव्यतः क्षेत्रतः का- लतो भावतश्च प्रेक्ष्य संभुङ्ग्ध्वमित्येवमाचार्येणोक्ते न भण्डन- दोषाः, नाप्यमनोज्ञदोषा भवन्तीति ।

नायमनाए आलो-यणा उ ऽणालोइए भवे गुरुगा ।
गीयत्थे आलोयण, सुद्धमसुद्धं विगिंचंति ॥ ७४ ॥

ज्ञाते अज्ञाते वा सांभोग आलोचना दातव्या, तदनन्तरं तैः सह संभुञ्जते । यदि पुनरनालोचिते परस्परं भुञ्जते तदा भवन्ति चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा चालोचना गी- तार्थे दातव्या । 'सुद्धमसुद्धं विगिंचंति ' त्ति-शुद्धोऽशुद्धो वा य उपधिस्त विचिन्वन्ति-पृथक् कुर्वन्ति, विविच्य यो निष्का- रणे उद्गमादिभिरशुद्धो गृहीतो यश्च कारणे वा अयतनया त- योः परित्यागः कर्त्तव्यस्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यन्ते । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो ' नायमनाए ' इत्य- स्य व्याख्यानमाह—

अविणट्ठे संभोगे, नायमनाए य नासि पारिच्छा ।
एत्थोवसंपयं खलु, सेहं वा ऽऽसज्ज आणादी ॥७५॥

आर्यमहागिरेः परतः संभोगो विनष्ट आसीत्, तदा ज्ञाते अज्ञाते वा नास्ति द्रव्यादिभिः परीक्षा,आर्यसुहस्तिशिष्यद्र- मकप्रव्रज्याप्रतिपत्तिप्रभृतित आरात् विनष्टः संभोग इति ज्ञाते अज्ञाते वा द्रव्यादिभिः परीक्षाऽऽलोचयितव्या । अनालो- चिते च सह भुञ्जते । अथ सांभोगिकाः सन्तः कथं न ज्ञाय- न्ते येनाज्ञाते इत्युच्यमानं शोभेन तत आह-' एत्थोवसंपयं खलु ' इत्यादि पूर्वं ये उपसंपन्नास्ते असमानीभूताः, अन्ये पश्चात्केऽप्युपसंपन्नाः । अथवा-पश्चादागत्य केचित् प्रव्राजि- तास्ततोऽदृष्टपूर्वतया ते न ज्ञायन्ते इत्यज्ञाता भवन्ति । गा- थायामेकवचनं जातौ । ततोऽयमर्थः—आरादपि पूर्वदर्शना- दर्वागपि पश्चादुपसंपत् शैक्षत्वमासाद्य सांभोगिकाना- मप्यज्ञानता भवति । तदेवं ' नायमनाए ' त्ति गतम् ।

इदानीम् ' आलोयणा उ ' इति व्याख्यानयति—

महद्धयाए गच्छस्स, कारणे असिवादिहिं ।
देसंऽतरागयाऽणोणे, तत्थिमा जयणा भवे ॥ ७६ ॥

१—इकारान्तः ससर्गिशब्दः (सू०-१४) प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

अतिमहत्तया गच्छस्य नास्त्येकत्र , संस्तरणं , यद्यस्ति वा अशिवादिभिः कारणैर्देशान्तरं गताः , एतैः कारणैर्बहवः पृथक् पृथक् स्थिताः । तत्र पूर्वस्थितेषु पश्चादागतानां परस्परं यत्र मेलापको भवति तत्रेयं (वक्ष्यमाणा) यतना-

दोण्णि वि जइ गीयत्था, राइणिए तत्थ विगडणा पुव्वं ।
पच्छा इयरो वि दए, समाणतो छत्तछायातो ।।७७।।

अगीतार्थेन गीतार्थस्य पुरत आलोचयितव्यम् , यदि पुनर्द्वावपि गीतार्थौ ततोऽवमरत्नाधिकेन गुरुरत्नाधिकस्य पुरत आलोचयितव्यम् । अवमरत्नाधिकेनालोचिते पश्चादितरोऽपि अवमरत्नाधिकस्य पुरतः आलोचनां ददाति,यः पुनः समानच्छायाकः स—अवमरत्नाधिकस्तत्र यः पश्चादाचार्यसमीपान्निर्गतस्तस्य पुरतः प्रथममालोचयितव्यं पश्चादितरस्य समीपे तेन । यदि पुनरनालोचिते परस्परं भुञ्जते तदा प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । एतेन ' अनालोइए भवे गुरुगा गीयत्थे आलोयण ' इति व्याख्यातम् ।

संप्रति ' सुद्धमसुद्धं विगिंचंती ' त्यस्य व्याख्यानमाह—

निक्कारणे असुद्धो उ, कारणे वाऽणुवायतो ।
अंतिए उवहिं दो वि, तस्स सोहिं करेंति य ।। ७८ ।।

य उपधिर्निष्कारणं-पुष्टालम्बनमन्तरेणोद्गमादिभिर्दोषैरशुद्धो गृहीतः, यश्च कारणेऽनुपायतोऽयतनया गृहीतस्तमुपधिं द्वावपि परित्यजतः । तस्य परस्परमालोचनायां येन दोषेण अशुद्धोपधिस्तत्प्रत्यपायमयतनाप्रत्ययं च प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते ।

एवं तु विदेसत्थे, अयमन्नो खलु भवे सदेसत्थे ।
अभिणीवारीगादी, विणिग्गए गुरुसगासातो ।। ७६ ।।

एवम्—उक्तेन प्रकारेण खलु विदेशस्थे यतना भणिता, अयमन्यः खलु यतनाप्रकारः स्वदेशस्थे । तमेवाह—अभिनिवारिका प्रागुक्तस्वरूपा तया आदिशब्दादुपधिकार्येण स्पर्द्धकयतीनां वा साराकरणेन गुरूपदेशतो गुरुसकाशाद्विनिर्गते विनिर्गमेनैव प्रत्यागतैराचार्यपादमूले कस्यां वेलायामागन्तव्यम् ।

तामेव निर्युक्तिगाथां भाष्यकारो विवृणोति—

अभिनिवारिए निग्गते, अहवा अन्नेण वाऽवि कज्जेणं ।
विसणं समणुन्नेसुं, काले को वा विकालो तु ।। ८० ।।

अभिनिवारिकया-प्रागुक्तस्वरूपया निर्गते, अन्येन वा उपध्युत्पादादिना कार्येण निर्गते, भूयः समनोज्ञेषु सांभोगिकेषु आचार्यपादमूले इत्यर्थः; विशनं-प्रवेशः काले कर्त्तव्यः। शिष्यः प्राह—कः कालः ।

सूरिराह—

भत्तट्ठियआवासग, सोहेउमति त्ति एत्थ अवरण्हे ।
अब्भुट्ठाणं दंडा-इयाण गहणेगवयणेणं ।। ८१ ।।

भक्तार्थितां कृत्वा बाह्यग्रामेषु भिक्षामटित्वा भोजनं च विधाय तदनन्तरमावश्यकमुच्चारादि शोधयित्वा पश्चादपराह्णे काले वेलायामायान्ति । वास्तव्यैरपि नैषेधिकीशब्दं श्रुत्वा अभ्युत्थानं कर्त्तव्यम् । दण्डादीनामादिशब्दात्पात्रादिपरिग्रहः, ग्रहणं कर्त्तव्यम् । कथमित्याह—एकवचनेन दण्डादिकं गृह्णामीत्येवंरूपेणैकेन वचनेन यदि समर्थयन्ति तदा ग्रहीतव्याः । किं कारणमित्येतदुच्यते-वास्तव्येनातिशयेन गृहीतमिति मन्यमानेन प्राघूर्णकेन वास्तव्यागृहीते मुक्ते भाजनभेदो भवति । तेन पततः प्राणजातिविराधना ततस्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । तस्मादेकवचनेन दण्डादिग्रहणम् । वक्ष्यमाणकारणैः पुनरपवादतः कालवेलायां न प्रविशेत् ।

तान्येव कारणान्याह—

खुड्डगविगिड्ढगामे, उण्हं अवरण्हे तपो तु पागे वि ।
पक्खित्तं मुत्तूणं, निक्खिवि उक्खित्तमोहेणं ।। ८२ ।।

क्षुल्लको ग्रामे यत्र प्राप्तो वर्त्तते तत्र पर्याप्तं न भविष्यतीति विचार्य दिवा विकृष्टमन्तरे ततः कृतभिक्षाकान् प्राप्स्यामः । अथवाऽपराह्णे व्रजतां तापस्तत एतैः कारणैः प्रागपि प्रातरपि प्रविशेत् । तत्र च नैषेधिकीशब्दं श्रुत्वा तन्मुखे प्रक्षिप्तं तन्मुक्त्वा तत् गलनीयमित्यर्थः। यत उत्क्षिप्तलम्बने वर्त्तते तत्पात्रे निक्षिप्य वास्तव्यैरभ्युत्थातव्यम् । अत्र यदि प्राघूर्णकाः कृतपर्याप्ताः ततस्तैर्वक्तव्यं वा अभ्युत्तिष्ठत वयं कृतपर्याप्ताः समागताः । यदि वा-यस्य कस्यार्थं, स समं भुङ्क्ते । अथ कदाचित् प्राघूर्णका न कृतपर्याप्ता भवेयुस्तदा तेषां दत्त्वा वास्तव्या अन्यत् गृह्णन्ति । अथ वास्तव्यैरतिशयेन पर्याप्ते लब्धे ते प्राघूर्णका समागतास्ततो यदि तपोऽर्हं प्रायश्चित्तमापन्नास्तदा ओघाऽऽलोचनया आलोच्य तैः समं भुञ्जते, एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विषमपदव्याख्यानतो व्याख्यानयति
' तत्र ओहेणे ' ति एनं व्याचिख्यासुराह—

जइ उ तवं आवन्नो, जा भिन्नो अहव होज्ज नावन्नो ।
तहियं ओहालोयण, तेण परेणं विभागो उ ।।८३।।

वास्तव्यैर्भिक्षावेलामतिशयेन पर्याप्ते लब्धे यदि प्राघूर्णकाः समागच्छन्ति तदा यदि प्राघूर्णकास्तपोऽर्हं प्रायश्चित्तमापन्नाः, यावदद्यापि भिन्ना न भवन्ति छेदादिकमप्राप्ता इत्यर्थः। अथवा तपोऽर्हमपि प्रायश्चित्तं नापन्नाः, तदा ओघालोचनया आलोच्य तैः समं मण्डल्यां समुद्दिशन्ति । ततः समुद्देशानन्तरं परतो विभागालोचनयाऽऽलोच्य प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यन्ते। अथ छेदादिकमापन्नास्ततो मण्डल्या उत्कृष्य दीयते ।

अथ वेलायां न प्राप्ताः किन्त्वनागाढायां पौरुष्यां प्राप्तास्तत्र विधिमाह—

अहवा भुत्तुव्वरियं, संखडि अन्नेहि वा वि कज्जेहिं ।
तं मुत्ता पत्तेयं, इमे य पत्ता तहिं होज्जा ।।८४ ।।

अथवेति प्रकारान्तरे वास्तव्यभुक्तोद्धरितं वर्त्तते । अथवा संखड्यां निमन्त्रिताः श्राद्धादिभिर्वास्तव्यास्तत्र पर्याप्तं गृहीतमस्ति । यदि वाऽऽचार्याः कुलादिकार्यैर्विनिर्गतास्ततः कियन्तं कालं प्रतीक्ष्य तद् योग्यं मण्डल्या भुक्तं प्रत्येकमुद्ध-

मस्ति, इमे च प्राघूर्णकास्तत्रावसरे प्राप्ता भवेयुस्ततो तव्या नैषेधिकीशब्दं श्रुत्वा समुत्थाय भणन्ति ।

जह भुत्ता अम्हे, जे वा इच्छंति भुत्तु सह भोत्तुं ।
एवं व तेसि दाउं, अन्नं गेण्हंति वत्थव्वा ॥८५॥

इच्छ्व यूयं भुक्ता यो वा इच्छति अभुक्तैर्वास्तव्यैः सह यं स तैः सह भुङ्क्ते अथ प्राघूर्णकानां न पश्चाद्भागे पूर्णं जातं ततः सर्वं तेषां प्राघूर्णकानां दत्त्वा वास्तव्या यत् गृह्णन्ति ।

तेसि दिणे पाहुणगे, सव्वेसिं असति बालवुड्ढाणं ।
तरुणा जे सग्गामे, वत्थव्वा बाहि हिंडंति ॥ ८६ ॥

वेषामागतानां त्रीणि दिनानि यावत्प्राघूर्णकत्वं करणीय-अथ सर्वेषां कर्तुं न शक्नुवन्ति ततः सर्वेषामभावे बाल-नां त्रीणि दिनानि, प्राघूर्णकत्वं कर्तव्यम् । ये तत्र घूर्णकानां तरुणास्ते स्वग्रामे हिण्डन्ते ये तु वास्तव्यतरु-स्ते उद्भ्रामकभिक्षाचर्यया बहिर्ग्रामे हिण्डन्ते ।

संघाडगसंजोगो, आगंतुगभद्दए तया हिंडे ।
आगंतुका व बाहिं, वत्थव्वयभद्दए हिंडे ॥ ८७ ॥

दि ग्रामवास्तव्या जना आगन्तुकभद्रकास्तदा प्राघूर्ण-नामेकैको वास्तव्येन समं संघाटकेन हिण्डते । इतरे-स्तव्यानां संघाटकसंयोगा उद्धरितास्ते बहिर्ग्रामे भ्रामकभिक्षाचर्यया व्रजन्ति । अथ ग्रामवास्तव्या वास्तव्यभद्रकास्ततो वास्तव्यानामेकैक-प्राघूर्ण-समं हिण्डते । ये तु प्राघूर्णकानां संघाटकसंयोगा अ-कास्ते बहिरुद्भ्रामकभिक्षाचर्यया व्रजन्ति । उपधिचिन्ता-मपि परस्परमालोचनायां दत्तायां यो गीतार्थेन उपधि-पादितः स परिभुज्यते । यस्त्वगीतार्थेनोत्पादितस्तस्य प-त्यागः करणीयः ।

सूत्रम्-" जे निग्गंथा निग्गंथीओ य० " इत्यादि । अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह-

मंडुगगतिसरिसो खलु, अहिगारो होइ विइयसुत्तस्स ।
संपुडतो वा दोण्हं वि, होइ विसेसोवलंभो वा ॥८८॥

मण्डूकः—शालूरः स यथा उत्प्लुत्य गच्छति, एवं निर्ग्र-न्थसूत्रान्निर्ग्रन्थीसूत्रं विसदृशमिति मण्डूकगतिसदृशं तत उ-म् । द्वितीयसूत्रस्याधिकारप्रस्तावो मण्डूकगतिसदृशः । त-' संपुडतो वा ' इत्यादि, यथा द्वे फलके एकसंपुट इत्यु-यते, एवं निर्ग्रन्थसूत्रात् द्वितीयं निर्ग्रन्थीसूत्रं संपुटसदृ-भवति । तत उक्तं द्वयोरपि सूत्रयोः संपुटक इति नि-न्थसूत्रादनन्तरं निर्ग्रन्थीसूत्रमुक्तं भवति । विशेषोपलम्भो इति । " जे निग्गंथा निग्गंथीओ य संभोगिया सिया " त्यादि । यन्निर्ग्रन्थसूत्रमस्मात्तदनन्तरं निर्ग्रन्थीसूत्रं संपद्यते-तः शिष्याणां विशेषोपलम्भो भवति । दूरव्यवधाने तु न त्यात्ततो भवति विशेषोपलम्भ इति कृत्वा निर्ग्रन्थसूत्रादन-न्तरं निर्ग्रन्थीसूत्रमुक्तम् एवमनेन संबन्धेनायातस्यास्य(व्या०) (सूत्रद्वयस्यापि व्याख्या सहैवास्मिन्नेव भागे गता ।)

संप्रति भाष्यकारः प्राह—

एसेव गमो नियमा, निग्गंथीणं पि होइ नायव्वो ।
जं एत्थ उ नाणत्तं, तमहं वोच्छं समासेणं ॥ ८९ ॥

यो निर्ग्रन्थस्य सूत्रस्य व्याख्यागम उक्तः, एष एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि सूत्रे भवति-ज्ञातव्यः, केवलं यदत्र नाना-त्वं तदहं समासेन वक्ष्ये ।

तदेव विवक्षुः प्रथमतः प्रश्नमुत्थापयति—

किं कारणं परोक्खं, संभोगो तासु कीरई वीसुं ।
पाएण ताहि तुच्छा, पच्चक्खं भंडणं कुज्जा ॥ ९० ॥

किं कारणं केन कारणेन तासु संयतीसु परोक्षं संभो-गो विष्वक् क्रियते ? । आचार्य आह-हि यस्मात्प्रायेण ताः संयत्यस्तुच्छाः, ततः प्रत्यक्षं विसंभोगकरणे भण्डनं कुर्युः ।

दोण्हं वि समंयतीया, गणिणो एगस्स वा दुवे वग्गा ।
वीसुं करणम्मि ते च्चिय, कवोयमादी उदाहरणा ॥९१॥

द्वौ गणिनावाचार्यौ समं यतिकौ परस्परं सांभोगिकौ च । अथवा—एकस्य द्वौ वर्गौ संयतवर्गः, संयतीवर्गश्चापरस्य त्वेक एव संयतवर्गः । तौ यां विसंभोगां कुरुतस्तां तैरेव च-टकगृहिककपोतप्रविशनादिरूपादुदाहरणात् प्रागुक्तप्रकारे-ण विसंभोगां कुरुत इत्यर्थः ।

कथमित्याह—

पडिसेवितं तु नाउं, साहंती अप्पणा गुरूणं तु ।
ते च्चिय वाहरिऊणं, पुच्छंति य दो वि सब्भावं ॥९२॥

काश्चित् संयत्यः कासांचित्संयतीनां प्राघूर्णकागतास्ता-भिश्च पूर्वप्रकारेण प्रथमालिका कृता, जाता शय्यातर-पिण्डाऽऽशङ्का । अथवा हरितोपलिप्तायां वसतौ स्थिताः, यदि वा—सदीपायां, ततस्ताभिरागत्य निजप्रवर्तिन्याः क-थितम्; यथा—एताः शय्यातरपिण्डमासेवन्ते प्रतिदिवसं हरितोपलिप्तायां वसतौ वसन्ति, सदीपायां चेति । सा प्रवर्तिनी तन्मुखात् प्रतिसेवितुमिति ज्ञात्वा ताभिः सह ग-त्वाऽऽत्मनो गुरूणां कथयति । तेऽपि च गुरवो व्याहृत्य आ-चार्यं द्वावपि संयतीवर्गौ सद्भावं पृच्छन्ति केवलं यदि ता एकगुरुप्रतिबद्धाः, अन्यथा दोषः ।

तथा चाह—

जइ ताउ एगमेगं, अहवा वी परगुरुं वइज्जाही ।
अहवा वी परगुरुतो, पवत्तिणी तीसु वी गुरुगा ॥९३॥

यदि एकाभिः प्रतिसेवितं शय्यातरपिण्डादि, एकाभिश्च प्रतिसेवितं ज्ञात्वा गुरुभ्यः कथितं ता यदि एकैकमाचार्य-माश्रिताः, अथवा—आत्मीया अपि सत्यः शय्यातरपिण्डा-द्यासेविन्यः परं गुरुन् कुतश्चित्कारणात् व्रजेयुः प्रतिपन्नाः, यदिवा—सा प्रवर्तिनी यत्संयतीभिः शय्यातरपिण्डाद्यासे-वितं तासां परगुरुन उपसंपदं प्रतिपन्ना एतासु तिसृष्वपि यद्याचार्यः स्वयं पृच्छति, कोऽत्र भूतार्थ ?, इति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

किं कारणमिति चेदत आह—

भंडणदोसा हुंती, वगडासुत्तम्मि जे भणिय पुव्विं ।
सयमवि य वीसु करणे, गुरुगा—वावल्लया कलहे ॥९४॥

ण करोती वच्छल्लं, तेण उ णिज्जूहणा तस्स ॥
एवं आयरिएण तु, जोगो सव्वस्स चेव गच्छस्स ।
बोढव्वो दिट्ठंतो, गतेण इत्थं इमो होति ॥
जह गणकुलसंभूओ, गिरिकंदरविसमकडगदुग्गेसु ।
परिवहति अपरितंतो, नियसरीरोग्गते दंते ॥
तह पवयणभत्तिगतो, साहम्मियवच्छलो असढभावो ।
परिवहति अपरितंतो, खेत्तविसमकालदुग्गेसु ॥
जदि एक्कभाणजिमिता, गिहिणो वि य दीहमत्तिया होंति।
जिणवयणबहिब्भूता, धम्मं पुष्कं अयाणंता ॥
किं पुण जगजीवसुहा-वहेण संभुंजिऊण समणेणं ।
सक्का हु एक्कमेक्को, णियओ वि वरिक्खितुं देहो ॥
केरिसयं वा विचू-णं संभुंजे त्ति वावि भन्नत्ति ।
उग्गमसुद्धं भुंजे, तहा असुद्धं ण भुंजेजा ॥
वोंदे आहारादि, उग्गममाइं असुद्ध मा भुंजे ।
जं पुण अपेहणादी, कालादीहिं उवहयं तु ।
तं पुण सुद्धोवहिणा, मासमयं एक्कहिं तु बंधेज्जा ।
संघासेणं तस्स तु, उवघातो मा हु सुद्धस्स ॥
भण्णति सुद्धस्स जदी, संघासेणं तु होति उवघातो ।
सुद्धेण असुद्धस्स वि, पावति सुद्धी तवमएणं ॥
अह उवघातो त्ति मतं, संफासेण तु मता विसोही उ ।
तेणुत्ते (इ)च्छछित्ते-ण य इच्छामेत्तओ सिद्धी ॥
उवघातो वि विसोही, णत्थि अजीवस्स भावतो एमो ।
उवघातो विसोही वा, परिणामवसेण जीवस्स ॥
तस्सेव पसत्थेसु तु, परिणामस्स अह रक्खणट्ठाए ।
कीरति संभोगविही, गच्छपमोत्ते गमा गच्छे ॥
संभोगदारं गतं । पं० भा० ४ कल्प । पं० चू० ।

संभोगपचक्खाण—संभोगप्रत्याख्यान—न० । स्वपरलाभमीलनात्मकेन भोगः संम्भोगः, एकमण्डलीभोक्तृत्वमिति यो ऽर्थस्तस्य यत् प्रत्याख्यानं—जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारस्तत्तथा । गीतार्थावस्थायां जिनकल्पाचारग्रहणेन परिहारे, उत्त० ।

एतत्फलम्—

संभोगपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणयइ ?, सम्भोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ, निरालम्बणस्स य आयतट्ठिया जोगा भवन्ति । सएणं लाभेणं संतुस्सइ, परलाभं नो आसाएइ नो तकेइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अहिलसइ । परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसमाणे दोच्चं सुहसिज्जं उवसम्पज्जित्ता णं विहरइ ॥ ३३ ॥

हे भदन्त ! सम्भोगप्रत्याख्यानेन—एकमण्डल्यां स्थित्वा आहारस्य करणं संभोगस्तस्य प्रत्याख्यानेन उत्कृष्टत्वेन पृथगाहारकरणेन जीवः किं फलं जनयति ?, तदा गुरुराह—हे शिष्य! संभोगप्रत्याख्यानेन आलम्बनानि क्षपयति, यतोऽहं ग्लानोऽस्मि रोग्यस्मि इत्यादि कथनानि क्षपयति धीरो भवति इत्यर्थः । निरालम्बनस्य च आयतार्था योगा भवन्ति । आयतो—मोक्षः स एव अर्थः—प्रयोजनं येषां ते आयतार्थाः, एतादृशा ये योगाः मनोवाक्काययोगाः भवन्ति । स्वेन लाभेन सन्तुष्यति, परस्य लाभं न आस्वादयति न वाञ्छति । ततश्च परस्य लाभाशां तर्कयति, मह्यं दास्यतीति मनसा न विकल्पयति, नो स्पृहयति—परलाभं श्रद्धालुतया स्वस्य स्पृहां न प्रकटीकरोति । पुनः परस्य लाभं न प्रार्थयति—मह्यं देहीति न याचते । यत इद पुनर्ने अभिलषति—परस्य लालसापूर्वकं न वाञ्छति । अथ परस्य लाभं 'अणासाएमाणे' अनास्वादयन् अतर्कयन् अनीहमानः अप्रार्थमानः अनभिलषन् द्वितीयां सुखशय्यामुपसंपद्य विहरति—अपरेभ्यः साधुभ्यः पृथक् उपाश्रयमङ्गीकृत्य प्रवर्तते । यादृशी स्थानाङ्गे उक्तास्ति तां प्रतिपद्य विहरति । अत्र हि एते शब्दा एकार्थाः प्रतिपादिताः, तत अनेकदेशीयशिष्याणां प्रतिबोधनार्थं पर्यायत्वेन प्रतिपादिताः । उत्त० २६ अ० ।

संभोगवत्तिया—सम्भोगप्रत्यया—स्त्री० । सम्भोगनिमित्ते कर्मसम्बन्धे, नि० चू० ५ उ० । ('संभोग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शिता ।)

संमज्जग—सम्मज्जक—पुं० । उन्मज्जनस्यैवासकृत्करणेन ये स्नान्ति तेषु वानप्रस्थेषु, भ० ११ श० ६ उ० ।

संमज्जण—सम्मार्जन—न० । दण्डप्रच्छादिना (अनु०) जलेन वा शोधने, भ० ११ श० ६ उ० । सम्मार्जन्या कचवरापनयने वसतेः प्रतिकर्मणि, व्य० ४ उ० ।

संमज्जणी—सम्मार्जनी—स्त्री० । कचवरापनयनकारिकायाम्, व्य० ४ उ० ।

संमज्जिअ—सम्मार्जित—त्रि० । प्रमार्जनिकादिना (भ०६ श०३३ उ० ।) अपहृतकचवरे, प्रश्न० १ पद । कल्प० । ज्ञा० । जी० । कचवरशोधिते, आ० म० १ अ० । जी० । वस्त्रादिनार्द्रनामपनयनीये, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

संमज्जिया—सम्मार्जिका—स्त्री० । गृहस्यान्तर्बहिश्च बहुकरिकावाहिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

संमट्ठ—संमृष्ट—त्रि० । कचवरापनयनेन (ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ०) प्रमार्जिते, ग० १ अधि० । भूमिकर्मादिना संस्कृते, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

संमि (म्मी)ल—सम्मील—धा० । सङ्गमे, "प्रादेर्मीलेः ।" ॥ ८।४। २३२ ॥ अनेन प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य वा द्वित्वम् । संमिलइ । संमिल्लइ । सम्मीलति । प्रा० ४ पाद ।

संमुइ—संमुचि—पुं० । जम्बूद्वीपे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति षष्ठे कुलकरे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

संमुच्छिममणुस्स—सम्मूर्छिममनुष्य—पुं० । मनुष्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद । (व्याख्या 'मणुस्स' शब्दे षष्ठे भागे द्रष्टव्या ।)

संमुत्त-संमुक्त-पुं० । माण्डवगोत्रावान्तरगोत्रविशेषप्रवर्त्तके पुरुषे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

संमुसमाण-सम्मृशत्-त्रि० । सामस्त्येन स्पृशति, भ० ८ श० ३ उ० ।

संमुह-सम्मुख-त्रि० । अभिमुखे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

संमुहागय-सम्मुखागत-त्रि० । सम्मुखं स्थिते, जं० १ वक्ष० ।

संमुहीभूय-सम्मुखीभूत-त्रि० । अभिमुखीभूते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

संमूढ-सम्मूढ-त्रि० । समिति-भृशं मूढा वैचित्त्यमुपगताः सम्मूढाः । उत्त० ३ अ० । मोहजालेन मोहं गतेषु, तं० ।

संमोहभावणा-संमोहभावना-स्त्री० । पञ्चमभावनाभेदे, प्रव० ७३ द्वार । (व्याख्या पञ्चमभागे ' भावणा ' शब्दे गता ।)

संरंभ-संरम्भ-पुं० । विनाशसंकल्पे, भ० ३ श० ३ उ० । स्था० । विशे० । ' संकप्पो संरम्भो ' प्राणातिपातं करोमीति यः संकल्पोऽध्यवसायः स संरम्भः । आह च चूर्णिकृत्-पाणाइवायं करोमि त्ति जो संकप्पं करेइ चिन्तयतीत्यर्थः । व्य० १ उ० । (पञ्चमभागे 'पडिसेवणा' शब्दे ३३४ पृष्ठे एतत्प्रायश्चित्तमुक्तम् ।) परजीवस्य विनाशनसमर्थे दुष्टविद्यानां गुणने, उत्त २४ अ० । इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहाराय प्राणातिपातादिसंकल्पावेशे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । विषयादिषु तीव्राभिलाषे, आतु० । क्रोधे, "संरंभो अमरिसो मन्नू" पाइ० ना० १६१ गाथा ।

संरंभज्झाण-संरम्भध्यान-न० । संरम्भो-विषयादिषु तीव्राभिलाषस्तस्य ध्यानम् । जनन्युपरोधतो व्रतं पालयतोऽपि विषयाभिलाषिणः क्षुल्लककुमारस्येव दुर्ध्याने, आतु० ।

संरक्खण-संरक्षण-न० । सर्वैर्मारणाद्यैरुपायैः । करादिभ्यो निजवित्तस्य सङ्गोपने , विशे० । सर्वोपायैः परित्राणे रौद्रध्यानभेदे, स्था०४ ठा०१ उ० । आपदः संगोपने, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । परिपालने, आव० १४ अ० ।

संरक्खय-संरक्षक-पुं० । नानाव्यसनेभ्यः सङ्गोपके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

संरोहणी-संरोहणी-स्त्री० । संरोहणकारिकायामौषध्याम् , आ० म० १ अ० ।

संलप्प-संलप्य-त्रि० । संलपितुं शक्ये, अनु० ।

संलवण-संलपन-न० । मिथो भाषणे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

संलवमाण-संलपत्-त्रि० । मिथो भाषमाणे, स्था० ४ ठा० २ उ० । स्त्रियाम्-'संलवमाणी' । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

संलवित्तए-संलपितुम्-अव्य० । पुनः पुनः संलापं कर्तुमित्यर्थे, प्रति० । उपा० ।

संलाव-संलाप-पुं० । भिन्नकथाद्यालापे,सूत्र०१श्रु०४अ०१उ० । पुनः पुनर्जल्पने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आव० । संलापः पुनः पुनः संभाषणम् । भ० ३ श० १ उ० । मुहुर्मुहुर्जल्पने, भ० ३ श०१उ० । प्रीत्या सह सकामसुहृत्प्रत्यर्पणक्षमे परस्परसम्भाषणे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । ज्ञा० । जं० । प्रियेण सह सप्रमोदं सकामं परस्परं संकथायाम् , चं० प्र० २० पाहु० । बृ० । सू० प्र० । 'संलापो भाषणं मिथ' इति वचनात् । स्था०७ठा०३ उ० । मिथःकथारूपे,ध० २ अधि० । ('खिग्गंथी' शब्दे चतुर्थभागे २०४६ पृष्ठे सूत्रं तद्व्याख्या च गता ।)

संलावकीव-संलापक्लीब-पुं० । सम्भाषणनपुंसके , संलावकीवो जो अवस्ससंलवियव्वे परम्मुहो संलवति । नि० चू० ४ उ० ।

संलिहण-संलेखन-न० । ईषल्लेखने, दश० ८ अ० ।

संलिहणकप्प-संलेखनकल्प-पुं० । पात्राणां संलेखनपूर्वके-धावने, औ० । (वक्तव्यता 'भोयण' शब्दे पञ्चमभागे द्रष्टव्या । भोजनान्तेऽयं विधिरुक्तः ।)

संलिहित्ताणं-संलिख्य-अव्य० । प्रदेशिन्या निरवयवं कृत्वेत्यर्थे, दश० ५ अ० २ उ० ।

संलिहिय-संलिख्य-अव्य० । निर्लिपीकृत्वेत्यर्थे, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । निरवयवं कृत्वेत्यर्थे,-आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

संलिखित-त्रि० । संलेखनविधिना शोषिते , तच्च त्रिधा-आहाराः, शरीरम् , उपधिश्च । बृ० ३ उ० ।

संलीण-संलीन-त्रि० । एकाश्रयस्थे , दश० ३ अ० । उत्त० । संवृते , प्रव० ६ द्वार ।

संलीणया-संलीनता-स्त्री० । संलीनस्य-संवृतस्य भावः संलीनता । पञ्चा० १६ विव० । अङ्गोपाङ्गादि संवृत्य प्रवर्त्तने, उत्त० ३० अ० । दश० । प्रव० । नं० । स० । संलीनता-गुप्तता, सा चेन्द्रियकषाययोगविषया विविक्तशय्यासनता चेति चतुर्द्धा । ध० २ अधि० । ग० । उत्त० ।

अथ संलीनतामाह-

एगन्तमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए ।
सयणासणसेवणया, विवित्तसयणासणं ॥ २८ ॥

एकान्ते-जनैरनाकुले पुनरनापाते न विद्यते आपातः स्त्रीपुरुषादीनामागमनं यत्र तत् अनापातं तस्मिन् पुनः पशुपण्डकादिविवर्जिते आरामोद्यानशून्यगृहादिस्थाने शयनासनसेवनया कृत्वा संलीनताख्यं तपो ज्ञेयमित्यर्थः । उत्त० ३४ अ० ।

संलुंचमाण-संलुच्यमान-त्रि० । इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

संलेह-संलेख-पुं० । कवलत्रयप्रमाणे शरीरावशोषणार्थमाहारे, बृ० ५ उ० ।

संलेहणा-संलेखना-स्त्री० । उद्वलने, आचा० १ श्रु० १ अ०३ उ० । संलिख्यतेऽनया शरीरकषायादीति संलेखना । तपोविशेषे, स्था० २ ठा० २ उ० । सूत्र० । शरीरशोषणायाम् ,प्रव०१ द्वार । आगमोक्तेन विधिना शरीराद्यपकर्षणे , प्रव० १३५ द्वार । कषायशरीरकृशतायाम् , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

गमप्रसिद्धचरमानशनविधिक्रियायाम् , पञ्चा० १ विव० । जघन्या मध्यमा उत्कृष्टा च । व्य० १० उ० ।
साम्प्रतं 'सलेहणा दुवालसवरिसे' त्ति चतुस्त्रिंशदुत्तरशत-द्वारमाह-

चत्तारि विचित्ताइं, विगई निज्जूहियाइँ चत्तारि ।
संवच्छरे य दोन्नि, एगंतरियं च आयामं ॥९८२॥
नाइविगिट्ठो य तवो, छम्मासे परिमिअं च आयामं ।
अवरे वि य छम्मासे, होइ विगिट्ठं तवो कम्मं ॥९८३॥
वासं कोडीसहियं, आयामं कट्टु आणुपुव्वीए ।
गिरिकंदरं व गंतुं, पाउवगमणं पवज्जेई ॥९८४॥

'चत्तारि विचित्ताइं'इत्यादि गाथात्रयम् , संलेखनं-संलेखना आगमोक्तेन विधिना शरीराद्यपकर्षणम् , सा च त्रिविधा-जघन्या पाण्मासिकी , मध्यमा संवत्सरप्रमाणा, उत्कृष्टा तु द्वादश वर्षाणि। तत्रोत्कृष्टा तावदेवं प्रथमं चत्वारि वर्षाणि विचित्राणि विचित्रतपांसि करोति । किमुक्तं भवति-चत्वारि वर्षाणि यावत्कदाचिच्चतुर्थम् , कदाचित्पष्ठम् , कदाचिदष्टम-दशमद्वादशादीन्यपि करोति,पारणकं च सर्वकामगुणितेनोद्गमादिशुद्धेनाहारेण विधत्ते । ततः परमन्यानि चत्वारि वर्षाणि उक्तप्रकारेण विचित्रतपांसि करोति, विकृति-निर्यूहितानि-विकृतिरहितानि । किमुक्तं भवति—विचित्रं तपः कृत्वा पारणके निर्विकृतिकं भुङ्क्ते उत्कृष्टरसवर्जं । ततः परतोऽन्ये द्वे च वर्षे एकान्तरितमाचाम्लं करोति, एकान्तरं चतुर्थं कृत्वा आचाम्लेन पारयतीत्यर्थ. । एवमेतानि दशवर्षाणि गतानि । एकादशस्य तु वर्षस्याद्यान् षण्मासान् नातिविकृष्टं नातिगाढं तपः करोति । नातिविकृष्टं नाम तपश्चतुर्थं षष्ठं वाऽवसेयमष्टमादिके , पारणके तु परिमितं किञ्चिदूनोदरतासम्पन्नमाचाम्लं करोति । ततः परमपरान् षण्मासान् विकृष्टमष्टमदशमद्वादशादिकं तपः कर्म भवति, पारणके तु मा शीघ्रमेव मरणं यासिषमिति कृत्वा परिपूर्णप्राणयाऽऽचाम्लं करोति, न पुनरूनोदरतयेति । द्वादशं तु वर्षं कोटीसहितं निरन्तरमाचाम्लं करोतीत्यर्थः । उक्तं च निशीथचूर्णौ-' दुवालसमं वरिसं निरन्तरं हायमाणं उसिणोदएण आयंबिलं करेइ, तं कोडीसहियं भवइ , जेणायंबिलस्स कोडी कोडीए मिलइ' त्ति चतुर्थं कृत्वा आचाम्लेन पारयति, पुनश्चतुर्थं विधायाचाम्लेनैव पारयतीत्यादीन्यपि बहूनि मतान्तराणि द्वादशस्य वर्षस्य विषये वीक्ष्यन्ते, परं ग्रन्थगौरवभयान्नात्र लिखितानीति । इह च द्वादशे वर्षे भोजनं कुर्वन् प्रतिदिनमेकैककवलहान्या तावदूनोदरतां करोति यावदेकं कवलमाहारयति । ततः शेषेषु दिनेषु क्रमश एकेन सिक्थेनोनमेकं कवलमाहारयति, द्वाभ्यां सिक्थाभ्यां त्रिभिः सिक्थैरेवं यावदन्ते एकमेव सिक्थं भुङ्क्ते , यथा दीपे समकालं तैलवर्त्तिक्षयो भवति, तथा शरीरायुषोरपि समकं क्षयः स्यादिति हेतोः।अपरं च-द्वादशस्य वर्षस्य पर्यन्तवर्तिनश्चतुरो मासान् यावदेकान्तरितं तैलगण्डूषं चिरकालमसौ मुखे धारयति,ततः खेलमल्लके भस्ममध्ये प्रक्षिप्य मुखमुष्णोदकेन शोधयति । यदि पुनस्तैलगण्डूषविधानं न कार्यते तदा रूक्षत्वात्तेन मुखयन्त्रमीलनसम्भवे पर्यन्तसमये नमस्कारमुच्चारयितु न शक्नोति, तदेवमनया आनुपूर्व्या क्रमेण द्वादशवार्षिकीमुत्कृष्टां संलेखनां कृत्वा गिरिकन्दरं गत्वा उपलक्षणमेतदन्यदपि षट्कायोपमर्दरहितं विविक्तं स्थानं गत्वा पादपोपगमनं, वाशब्दाद् भक्तपरिज्ञामिङ्गिनीमरणं च प्रपद्यते । मध्यमा तु संलेखना पूर्वोक्तप्रकारेण द्वादशभिर्मासैः,जघन्या च द्वादशभिः पक्षैः परिभावनीया । वर्षस्थाने मासान् पक्षाँश्च स्थापयित्वा तपोविधिः । प्रागिव निरवशेष उभयत्रापि भावनीय इति भावः । प्रव० १३४ द्वार । नि० चू० । स० । पं० व० । आ० चू० ।

विस्मृतसंलेखनाविधिः—

संलेहणा इहं खलु, तवकिरिया जिणवरेहिँ पन्नत्ता ।
जं तीएँ संलिहिज्जइ, देहकसायाइ णिअमेणं ॥१३६६॥

संलेखना इह खलु प्रक्रमे तपःक्रिया विचित्रा जिनवरैः प्रज्ञप्ता । किमित्याह—यद्यस्मात्तया संलिख्यते कृशीक्रियते देहकषायादि बाह्यमान्तरं च नियमेनेति गाथार्थः ।

अतिप्रसङ्गपरिहारमाह—

ओहेणं सव्व च्चिय-तवकिरिआ जइ वि एरिसी होइ ।
तह वि अ इमाऽवसिट्ठा,घिप्पइ जा चरिमकालम्मि१३६७

ओघेन सामान्येन सर्वैव तपःक्रिया आदित आरभ्य यद्यपीदृशी देहकषायादिसंलेखनात्मिका भवति तथापि चैषा प्रस्तुताविशिष्टा गृह्यते, तपःक्रियया चरमकाले देहत्यागायेति गाथार्थः ।

एतदेवाह—

परिवालिऊण विहिणा, गणिमाइपयं जईण मिअमुचिअं ।
अब्भुज्जओ विहारो,अहवा अब्भुज्जअं मरणं ॥१३६८॥

परिपाल्य विधिना सूत्रोक्तेन गण्यादिपदम् आदिशब्दाद्—उपाध्यायादिपरिग्रहः, यतीनामुचितमिदं चरमकाले यदुताभ्युद्यतो विहारो जिनकल्पादिरूपः, अथवा-अभ्युद्यतं मरणं पादपोपगमनादीति गाथार्थः ।

एसो अ विहारो विह, जम्हा संलेहणासमो चेव ।
ता ण विरुद्धो णेओ, एत्थं संलेहणादारे ॥ १३६९ ॥

एष च विहारोऽभ्युद्यतः; यस्मात् संलेखनासमो वर्त्तते तत्तस्मान्न विरुद्धो ज्ञेयोऽत्र प्रस्तुते संलेखनाद्वारे भण्यमान इति गाथार्थः ।

भणिऊण इमं पढमं, लेसुद्देसेण पच्छओ वोच्छं ।
दाराणुवायगं विअ, सम्मं अब्भुज्जअं मरणं ॥१३७०॥

भणित्वा एनमभ्युद्यतविहारेण प्रथमं लेशोद्देशेन—संक्षेपेण पृष्ठतः-ऊर्ध्वं वक्ष्ये, द्वारानुपात्येव प्रस्तुतमित्यर्थः । सम्यक्-सिद्धान्तनीत्याऽभ्युद्यतं मरणमिति गाथार्थः ।

तत्र द्वारगाथामाह-

अव्वोच्छित्तीमण पं-चतुलणउवगरणमेव परिकम्मो ।
तवसत्तसुएगत्ते, उवसग्गसहे अ वडरुक्खे ॥ १३७१ ॥

अव्यवच्छित्तिमनः प्रयुङ्क्ते, तथा पञ्चानामाचार्यादीनां तुलना स्वयोग्यविषया उपकरणमेवेति वक्तव्यमुचितं, परि-

कर्म्मेन्द्रियादिजयः तपःसत्त्वश्रुतैकत्वे उपसर्गसहश्चेति । पञ्च भावना भवन्तीत्यर्थः । वटवृक्ष इत्यपवादात्तदेव प्रतिपद्यत इति गाथार्थः ।

व्यासार्थमाह-

सो पुव्वावरकाले, जागरमाणे उ धम्मजागरिअं ।
उत्तमपसत्थझाणे, हिअएण इमं विचिंतेइ ॥ १३७२ ॥

स गणी वृद्धः सन् पूर्वापरकाले सुप्तः सुप्तोत्थितो वा रात्रौ जाग्रत् धर्म्मजागरिकां धर्म्मचिन्तां कुर्वन्नित्यर्थः, उत्तमप्रशस्तध्यानः प्रवृद्धशुभयोगहृदयेनेदं वक्ष्यमाणं वस्तु विचिन्तयतीति गाथार्थः ।

अणुपालिओ उ दीहो, परिआओ वायणा तहा दिण्णा ।
णिप्फाइआ य सीसा, मज्झं किं संपयं जुत्तं ॥१३७३॥

अनुपालित एव दीर्घः पर्यायः प्रवज्यारूपः , वाचना तथा दत्ता उचितेभ्यः,निष्पादिताश्च शिष्याः, कृतऋणमोक्षस्य मम किं साम्प्रतं युक्तमेतच्चिन्तयतीति गाथार्थः ।

किंकिन्नु विहारेणा-ब्भुज्जएण विहरामणुत्तरगुणेणं ।
उअ अब्भुज्जयसास-णेण विहिणा अणुमरामि॥१३७४॥

केन विहारेणाभ्युद्यतेन जिनकल्पादिना वा विहरामि?उत्तरगुणेनैतत्कालापेक्षया उताभ्युद्यतशासनेन विधिना सूत्रोक्तेन अनुम्रिये इति गाथार्थः ।

पारद्धा वोच्छित्ती, एरिंह उचियकरणा इहरआ उ ।
विरसावसाणऊणो, इत्थं दारस्स संपाओ ॥१३७५॥

प्रारब्धा व्यवस्थितिः प्रव्रज्यानिर्वहणमखण्डम् , इदानीमुचितकरणाद्भवति , इतरथा तु तदकरणे विरसावसानतः कारणान्न प्रारब्धा व्यवस्थितिस्तन्न्यूनत्वादिति । अत्र द्वारस्य व्यवस्थितिमनःसंज्ञितस्य संपात इति गाथार्थः । पं० व० ४ द्वार ।

संलेहणापुरस्सर-मेअं पाएण वा तयं पुव्विं ।
वोच्छं तओ कमेणं, समासओऽब्भुज्जयं मरणं ।१५७३।

संलेखनापुरस्सरमेतत्प्रायशः पादपविशेषं मुक्त्वा तत्ते पूर्वं वक्ष्ये संलेखनाम् , ततः क्रमेणोक्तरूपेण समासतोऽभ्युद्यतमरणं वक्ष्ये इति गाथार्थः ।

चत्तारि विचित्ताइं, विगईणिज्जूहिआइँ चत्तारि ।
संवच्छरे उ दोण्णि उ, एगंतरिअं च आयामं ॥१५७४॥

चतुरः संवत्सरान् विचित्राणि तपांसि करोति षष्ठादीनि तथा विकृतिनिर्यूढानि निर्विकृतिकानि चतुर एव, संवत्सरौ द्वौ च तदूर्द्धमेकान्तरितमेवं च नियोगतः आयामं तपः करोतीति गाथार्थः ।

णाइविगिट्ठो अ तवो, छम्मासे परिमिअं च आयामं ।
अन्ने वि अ छम्मासे, होइ विगिट्ठं तवोकम्मं ॥१५७५॥

नातिविकृष्टं च तपः चतुर्थादि षण्मासान् करोति । तत ऊर्द्ध्वं परिमितं चायामं तत्पारणक इति तैलगण्डूषधारणं च, मुखभङ्गे अन्यान्यपि च षण्मासान् अत ऊर्ध्वं भवति विकृष्टमथैव तपःकर्म्मेति गाथार्थः ।

वासं कोडीसहियं, आयामं तह य आणुपुव्वीए ।
संघयणादणुरूवं, एत्तो अट्ठाइ नियमेण ॥१५७६॥

वर्षकोटीसहितमायामं तथा चानुपूर्व्या एवमेव संहननाद्यनुरूपम् , आदिशब्दाद्-शक्त्यादिग्रहः,अत उक्तात्कालादर्द्धादि अर्द्धप्रत्यर्द्धत्वान्नियमेन करोति,इह च कोटीसहितमित्येवं वृद्धा ब्रुवते-"पट्ठवणओ य दिवसा, पच्चक्खाणस्स निट्ठवणओ य। जहियं समिंति दोण्णि उ,तं भन्नइ कोडिसहियं तु॥१॥" भावत्थो पुण इमस्स जत्थ पच्चक्खाणस्स कोणो कोणो य मिलयइ । कहं?गोसे आवस्सए अब्भत्तट्ठो गहियो, अहोरत्तं अत्थिऊण पच्छा पुणरवि अब्भत्तं करेइ, बीयस्स पट्ठावणा पढमस्स निट्ठावणा एवं दो वि कोणा एगट्ठ दो वि मिलिया । अट्ठमादिसु दुगहउ कोडिसहियं, जो चरिमदिवसो तस्स वि एगा कोडी एवं आयंबिलनिव्विइयएगासणएगट्ठाणाणि वि । अहवा इमो अण्णो विही-अब्भत्तट्ठं कयं, आयंबिलेण पारिय पुणरवि अब्भत्तट्ठं करेइ आयंबिलं च । एवं एगासणगाईहि वि संजोगा कायव्वा , णिव्विगतिगाइसु सव्वेसु सरिसेसु य एत्थ आयंबिलेणाहिगारो " त्ति गाथार्थः ।

इत्थमसंलेखनायां दोषमाह—

देहम्मि असंलिहिए, सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं ।
जायइ अट्टज्झाणं, सरीरिणो चरमकालम्मि ॥१५७७॥

देहे असंलिखिते सति सहसा धातुभिः क्षीयमाणैर्मांसादिभिर्जायते आर्त्तध्यानम्-असमाधिः शरीरिणश्चरमकाले-मरणसमय इति गाथार्थः ।

विहिणा उ थोवथोवं, खविज्जमाणेहिं संभवइ णेअं ।
भवविडविबीअभूअं, इत्थ य जुत्ती इमा णेआ॥१५७८॥

विधिना तु शास्त्रोक्तेन स्तोकस्तोकं क्षयमाणैर्धातुभिः संभवति नैतदार्त्तध्यानं भवविटपिबीजभूतमेतदत्र युक्तिरियं ज्ञेयाऽसंभवे इति गाथार्थः ।

कथं जय इत्याह—

सइसुहभावेण तहा, थोवविवक्खत्तणेण णो बाहा ।
जायइ बलेण महया, थेवस्सारंभभावाओ ॥१५७६॥

सदा शुभभावस्य ' तथा ' तेन संलेखनाप्रकारेण स्तोकविपक्षत्वेन हेतुना न बाधा जायते कुत इत्याह-बलेन महता शुभभावेन तेन स्तोकस्य दुःखस्यारम्भभावादिति गाथार्थः ।

उवकमणं पुण एवं, सप्पडिआरं महाबलं णेयं ।
उचिआणासंपायण,सइ सुहभावं विसेसेणं ॥१५८०॥

उपक्रमणमेवं धात्वादीनां सप्रतीकारं भूयो बृंहणेन महाबलं ज्ञेयम् , अत्र उचिताज्ञासंपादनेन सदा शुभभावमुपक्रमणं विशेषेणेति गाथार्थः ।

थोवं उवकमिज्जं, बज्झं अब्भिंतरं च एअस्स ।
जाइ इअ गोअरत्तं, तहा तहा समयभेएणं ॥१५८१॥

स्तोकमुपक्रमणीयम् , बाह्यं मांसादि, आभ्यन्तरं च अशुभपरिणामादि; एतस्योपक्रमेणास्य याति एवं गोचरत्वं संलेनायाः तथा तथा समयभेदेन-कालभेदेनेति गाथार्थः ।

जुगवं तु खिविज्जंतं, उदग्गभावेण पायसो जीवं ।
चावइ सुहजोगाओ, बहुगुरुसेसं च सुहडं ति॥१५८२॥

युगपत्तु क्षेप्यमाणं तन्मांसादि उदग्रभावेण प्रचुरतया प्रायशो जीवं, किमित्याह-च्यावयति शुभयोगात् सकाशात् । किमिव कमित्याह-बहुगुरुसैन्यमिव सुभटं च्यावयति जयादिति गाथार्थः ।

आहप्पवहणिमित्तं, एसा कह जुज्जई जइजणस्स ।
समभावविचित्तिणो तह, समयत्थविरोहओ चेव ॥१५८३॥

आह-आत्मवधनिमित्तमेषा संलेखना कथं युज्यते ?, यतिजनस्य समभाववृत्तेः सतः, तथा समतार्थविरोधतश्चैवेति गाथार्थः ।

विरोधमाह—

तिविहाऽतिवायकिरिया, अप्पपरोभयगया जओ भणिया।
बहुसो अणिट्ठफलया, धीरेहि अणंतनाणीहिं ॥१५८४॥

त्रिविधा अतिपातक्रिया , कथमित्याह—आत्मपरोभयगता यतो भणिता समये बहुशोऽनिष्टफलदेयं क्रिया धीरैरनन्तज्ञानिभिः सर्वज्ञैरिति गाथार्थः ।

भण्णइ सच्चं एअं, ण उ एसा अप्पवहणिमित्तंति ।
तल्लक्खणविरहाओ,विहिआणुट्ठाणभावेणं ॥ १५८५ ॥

भण्यते सत्यमेतत्त्रिविधातिपातक्रियेति, नत्वेषा संलेखना क्रिया आत्मवधनिमित्तेति । कुत इत्याह—तल्लक्षणविरहात्-आत्मवधक्रियालक्षणविरहात्, विरहश्च विहितानुष्ठानभावेन हेतुनेति गाथार्थः ।

जा खलु पमत्तजोगा, णिअमा रागाइदोससंसत्ता ।
आणाउ बहिब्भूआ,सा होइ अइवायकिरिआ य ।१५८६।

या खलु प्रमत्तयोगात् सकाशात् नियमाद्रागादिदोषसंसक्ता स्वरूपतः आज्ञातो बहिर्भूता उच्छास्त्रा सा भवत्यतिपातक्रिया इदं लक्षणमस्या इति गाथार्थः ।

जा पुण एअविउत्ता, सुहभावविवड्ढिणी अ नियमेणं ।
सा होइ सुद्धकिरिया, तल्लक्खणजोगओ चेव ॥१५८७॥

या पुनरेतद्वियुक्ता क्रिया शुभभावविवर्द्धिनी च नियमेन अवश्यतया सा भवति शुद्धक्रिया कुतस्तल्लक्षणयोगत एवेति गाथार्थः ।

पडिवज्जइ अ इमं जो, पायं किअकिच्चिमो उ इह जम्मे ।
सुहमरणा किचकिच्चो,तस्सेसा जायइ जहुत्ता ॥१५८८॥

प्रतिपद्यते चैनां संलेखनक्रियां यः प्रायः स कृतकृत्य एवेह जन्मनि निष्ठितार्थः सुमरणेनात्र कृतकृत्यो यदि परं तस्यैषा जायते यथोक्ता संलेखना शुद्धक्रिया चेति गाथार्थः ।

मरणपडिआरभूआ, एसा एवं च ण मरणनिमित्ता ।
जह गंडछेअकिरिआ,णो आयविराहणारूवा ॥१५८९॥

मरणप्रतीकारभूतैषा एवं चोक्तन्यायान्न मरणनिमित्ता, यथा गण्डच्छेदक्रिया दुःखरूपाऽपि नात्मविराधनारूपेति गाथार्थः ।

अब्भत्था सुहजोगा, असंपत्ता पायसो जहासमयं ।
एसो इमस्स उचिओ,असरणधम्मेहिँ निद्दिट्ठो ॥१५९०॥

अभ्यस्ताः शुभयोगाः औचित्येन असंपन्नाः यथागमं प्रायशो यथासमयं यथाकालमेषोऽस्य मरणं योगस्योचितः समयः, असरणधर्मैर्भिर्वीतरागैर्निर्दिष्टः सूत्रे इति गाथार्थः ।

यतश्चैवम्—

ता आराहसु इमं, चरमं चरमगुणसाहगं सम्मं ।
सुहभाव विवड्ढी खलु, एवमिह पवत्तमाणस्स ॥१५९१॥

यतश्चैव तत्-तस्मादाराधयाम—संपादयाम एतं चरमं शुभयोगं चरमगुणसाधकमाराधनानिष्पादकं 'सम्यग्' आगमनीत्या, शुभभाववृद्धिः खलु कुशलाशयवृद्धिरित्यर्थः । एवमिह संलेखनायां प्रवर्त्तमानस्य सत इति गाथार्थः ।

उचिए काले एसा, समयम्मि वि वण्णिआ जिणिंदेहि ।
तम्हा तओ ण दुट्ठा,विहिआणुट्ठाणओ चेव ॥१५९२॥

उचिते काले-चरमे 'एषा' संलेखना 'समयेऽपि'-आगमेऽपि वर्णिता 'जिनेन्द्रैः' । तीर्थकरैर्यस्मात्तस्माच दुष्टा एषा । कुत इत्याह-विहितानुष्ठानत एव शास्त्रोक्तत्वादिति गाथार्थः ।

भावम्मि संलिहेई, जिणप्पणीएण झाणजोएणं ।
भूअत्थभावणाहिं, परिवड्ढइ बोहिमूलाइं ॥१५९३॥

भावमप्यान्तरं संलिखति-वशी करोति, जिनप्रणीतेनागमानुसारेण ध्यानयोगेन धर्मादिना भूतार्थभावनाभिश्च वक्ष्यमाणाभिः परिवर्द्धयति-वृद्धिं नयति बोधिमूलान्यव-क्रकारणानीति गाथार्थः ।

एतदेवाह—

भावेइ भाविअप्पा,विसेसओ नवरँ तम्मि कालम्मि ।
पयईए निग्गुणत्तं, संसारमहासमुद्दस्स ॥१५९४॥

भावयति-अभ्यस्यति भावितात्मा सूत्रेण विशेषतोऽतिशयेन नवरं तस्मिन्काले चरमे, किमित्याह-स्वभावेन निर्गुणत्वमसारत्वं संसारमहासमुद्रस्य भवोदधेरिति गाथार्थः ।

जम्मजरामरणजलो, अणाइमं वसणसावयाइण्णो ।
जीवाण दुक्खहेऊ, कट्ठं रोद्दो य भवसमुद्दो ॥१५९५॥

जन्मजरामरणजलो बहुत्वादमीषामनादिमानित्यगाधः व्यसनश्वापदाकीर्णः अपकारित्वादमीषां जीवानां दुःखहेतुः सामान्येन, कष्टरौद्रो-भयानको भवसमुद्र एवंभूत इति गाथार्थः ।

धण्णोऽहं जेण मए, अणोरपारम्मि नवरमेअंसि ।
भवसयसहस्सदुलहं, लद्धं सद्धम्मजाणंति ॥१५९६॥

धन्योऽहं सर्वथा येन मया 'अनर्वाक्पारे' महामहति नवरमेतस्मिन् भवसमुद्रे भवशतसहस्रदुर्लभमेकान्तेन लब्धम्—प्राप्तं सद्धर्मयानं-सद्धर्म एव यानपात्रमिति गाथार्थः ।

एअस्स पहावेणं, पालिज्जंतस्स सइ पयत्तेणं ।
जम्मंतरे वि जीवा,पावंति ण दुक्खदोगच्चं ॥१५९७॥

एतस्य प्रभावेण धर्म्मयानस्य पाल्यमानस्य सदा-सर्व्वकालं प्रयत्नेन-विधिना जन्मान्तरेऽपि जीवाः-प्राणिनः प्राप्नुवन्ति न, किमित्याह-दुःखप्रधानं दौर्गत्यं दुर्गतिभावमिति गाथार्थः ।

चिंतामणी अपुव्वो, एयमपुव्वो य कप्परुक्खो त्ति ।
एअं परमो मंतो, एअं परमामयं एत्थ ॥१५९८॥

चिन्तामणिरपूर्वोऽचिन्त्यमुक्तिसाधनादेतद्धर्मयानम् ,अपूर्वश्च कल्पवृक्ष इत्यकल्पितफलदानात् , एतत्परमो मन्त्रो रागादिविषघातित्वात् , एतत्परमामृतमत्रामरणाबन्ध्यहेतुत्वादिति गाथार्थः ।

इच्छं वेआवडिअं, गुरुमाईणं महानुभावाणं ।
जेसि पहावेणेअं, पत्तं तह पालिअं चेव ॥१५९९॥

इच्छामि वैयावृत्त्यं सम्यग् गुर्वादीनां,महानुभावानाम् आदिशब्दात्-सहायसाधुग्रहः, येषां प्रभावेणेदं धर्म्मयानं प्राप्तं मया, तथा पालितं चैवाविघ्नेनेति गाथार्थः ।

तेसि णमो तेसि णमो,भावेण पुणो पुणो वि तेसि णमो ।
अणुवकयपरहिअरया, जे एयं दिंति जीवाणं ॥१६००॥

तेभ्यो नमः, तेभ्यो नमः, भावेन अन्तःकरणेन पुनरपि तेभ्यो नम इति त्रिर्वाक्यम् । अनुपकृतपरहितरता गुरवो यत एतद्ददति जीवेभ्यो धर्म्मयानमिति गाथार्थः ।

नो इत्तो हिअमण्णं, विज्जइ भुवणे वि भव्वजीवाणं ।
जाअइ अओ वि अ जओ,उत्तरणं भवसमुद्दाओ॥१६०१॥

नातो धर्म्मयानाद्धितमन्यद्वस्तु विद्यते भुवनेऽपि त्रैलोक्येऽपि भव्यजीवानाम्,कुत इत्याह-जायते अत एव धर्म्मयानाद्यत उत्तरणं भवसमुद्रादिति गाथार्थः ।

एत्थ उ सव्वे ठाणा, तहस्ससंजोगदुक्खसयकलिआ ।
रोद्दाऽणुबंधजुत्ता, अचंत सव्वहा पावा ॥ १६०२ ॥

अत्र तु भवसमुद्रे सर्वाणि स्थानानि देवलोकादीनि तथाऽन्यसंयोगदुःखशतकलितानि योगावसाने विमानादीनि संयोगदुःखानीति प्रतीतम् , अत एव रौद्रानुबन्धयुक्तानि विपाकदारुणत्वादत्यन्तं सर्वथा पापान्यशोभनानीति गाथार्थः ।

किं एत्तो कट्ठयरं, पत्ताणं कहिंचि मणुअजम्मम्मि ।
जं इत्थ वि होइ रई, अचंतं दुक्खफलयम्मि ॥१६०३॥

किमतः कष्टतरमन्यत्प्राप्तानां कथंचित्कृच्छ्रेण मनुजजन्मन्यपि यदत्रापि भवति रतिः संसारसमुद्रे अत्यन्तं दुःखफलदे यथोक्तन्यायादिति गाथार्थः ।

भावनान्तरमाह—

तह चेव सुहुमभावे, भावइ संवेगकारए सम्मं ।
पवयणगब्भभूए, अकरणनिअमाइसुद्धफले ॥१६०४॥

तथैव सूक्ष्मभावान्-निपुणपदार्थान् भावयति । संवेगकारकान्प्रशस्तभावजनकान् सम्यग् विधानेन प्रवचनगर्भभूतान् सारभूतानित्यर्थः, अकरणनियमादिशुद्धफलान्-आदिशब्दादनुबन्धह्रासपरिग्रह इति गाथार्थः ।

परसावज्जच्चावण-जोएणं तस्स जो सयं चाओ ।
संवेगसारगुरुओ, सो अकरणणियमवरहेऊ ॥१६०५॥

परसावद्यच्यावनयोगेन-व्यापारेण तस्य यः स्वयं त्यागः सावद्यस्य,किंभूत इत्याह-संवेगसारगुरुः-प्रशस्तभावप्रधानः स सावद्यत्यागोऽकरणनियमवरहेतुः पापाऽकरणस्याबन्ध्यहेतुरिति गाथार्थः ।

परिसुद्धमणुट्ठाणं, पुव्वावरजोगसंगयं जं तं ।
हेमघडत्थाणीअं, सयाऽवि णिअमेण इट्ठफलं ॥१६०६॥

परिशुद्धमनुष्ठानं समयशुद्धं पूर्वापरयोगसंगतं यत् त्रिकोटीशुद्धं तत् हेमघटस्थानीयं वर्त्तते, सदाऽपि नियमेनेष्टफलमपवर्गसाधनानुबन्धीति गाथार्थः ।

जं पुण अप्पडिसुद्धं, मियमयघडतुल्लमो तयं णेअं ।
फलमित्तसाहगं चिअ,ण साणुबंधे सुहफलम्मि॥१६०७॥

यत्पुनरपरिशुद्धं समयनीत्या मृन्मयघटतुल्यमसारं हि तत् ज्ञेयं फलमात्रसाधकमेव, यथा कथंचिन्न सानुबन्धे शुभफले इतरवदिति गाथार्थः ।

धम्मम्मि अ अइआरे, सुहुमेणाभोगसंगए वि त्ति ।
ओहेण चयइ सव्वे, गरहापडिवक्खभावेण ॥१६०८॥

धर्मे चातिचारानपवादान् सूक्ष्मान्-स्वल्पान् अनाभोगसंगतानपि कथंचिदोघेन त्यजति सर्वान् सूत्रनीत्या गर्हाप्रतिपक्षभावेन हेतुनेति गाथार्थः ।

सो चेव भावणाओ, कयाइदुल्लसिअविरिअपरिणामो ।
पावइ सेढिं केवल-मेव मओ णो पुणो मरई ॥१६०९॥

स चैवं भावनातः सकाशात् कदाचिदुल्लसितवीर्यपरिणामः संप्राप्नोति श्रेणिं तथा केवलम् । एवं मृतकेवलाप्त्या न पुनर्म्रियते कदाचिदपीति गाथार्थः ।

जइ वि न पावइ सेढिं,तहाऽवि संवेगभावणाजुत्तो ।
णिअमेण सुगइं लहइ,तहा य जिणधम्मबोहिं च॥१६१०॥

यद्यपि न प्राप्नोति श्रेणिं कथमपि संवेगभावनायुक्तः, यन्नियमेन सुगतिं लभते अन्यजन्मनि, तथा जिनधर्मबोधिं च लभत इति गाथार्थः ।

एतदेवाह—

जमिह सुहभावणाए, अइसयभावेण भाविओ जीवो ।
जम्मंतरेऽवि जायइ, एवंविहभावजुत्तो अ ॥१६११॥

यत् यस्मादिह शुभभावनया अतिशयभावेन भावितो जीवः सुवासित इत्यर्थः, जन्मान्तरेऽप्यन्यत्र जायते एवंविधभावयुक्तश्च शुभभावयुक्त इति गाथार्थः ।

एसेव बोहिलाभो, सुहभावबलेण जो उ जीवस्स ।

पेच्चावि सुहो भावो,वासिअतिलतिल्लनाएणं ॥१६१२॥

एष एव बोधिलाभो वर्त्तते । शुभभावबलेन वासनामाम-व्याद्य एव जीवस्य प्रेत्यापि-जन्मान्तरेऽपि शुभो भावो भवति वासिततिलतैलज्ञानेन,तेषां हि तैलमपि सुगन्धि भवतीति गाथार्थः ।

संलिहिऊणऽप्पाणं, एवं पच्चप्पाणित्तु फलगाई ।
गुरुमाइए अ सम्मं, खमाविऊ भावसुद्धीए ॥१६१३॥

संलिख्यात्मानमेवं द्रव्यतो भावतश्च प्रत्यर्प्य फलकादि-प्रातिहारिकं गुर्वादींश्च सम्यक् क्षमयित्वा यथार्हं भावशुद्ध्या संवेगेनेति गाथार्थः ।

उववूहिऊण सेसे, पडिबद्धं तम्मि तह विमेमेण ।
धम्मे उज्जमिअव्वं, संजोगा इह वियोगंता ॥१६१४॥

उपबृंह्य 'शेषान्' गुर्वादिभ्योऽन्यान् प्रतिबद्धान्, 'तस्मिन्' स्वात्मनि तथा विशेषेणोपबृंह्य, धर्मे 'उद्यमितव्यम्' यत्नः कार्यः, संयोगा इह वियोगान्ताः, एवमुपबृंहयेति गाथार्थः ।

अह वंदिऊण देवे, जहाविहिं सेसए अ गुरुमाई ।
पच्चक्खाइत्तु तओ, तयंतिगे सव्वमाहारं ॥१६१५॥

अथ वन्दित्वा देवान्-भगवतो यथाविधि-सम्यग् शेषांश्च गुर्वादीन् वन्दित्वा,प्रत्याख्याय ततः-तदनन्तरं तदन्तिके गुरुसमीपे सर्वमाहारमिति गाथार्थः ।

समभावम्मि वि अप्पा,सम्मं सिद्धंतभणिअमग्गेण ।
गिरिकंदरं तु गंतुं, पायवगमणं अह करेइ ॥१६१६॥

समभावे स्थितात्मा स सम्यक् सिद्धान्तोक्तेन मार्गेण निरीहः सन् गिरिकन्दरं तु गत्वा स्वयमेव पादपगमनमेव करोति । पादपसमान उन्मेषाद्यभावादिति गाथार्थः ।

सव्वत्थापडिबद्धो,दण्डाययमाइठाणमिह ठाउं ।
जावज्जीवं चिट्ठइ, णिच्चिट्ठो पायव समाणो ॥१६१७॥

सर्वत्राप्रतिबद्धः समभावात्, दण्डायतादिस्थानमिह स्थित्वा स्थण्डिले यावज्जीवं तिष्ठति महात्मा निश्चेष्टः पादपसमान, उन्मेषाद्यभावादिति गाथार्थः ।

पढमिल्लुगसंघयणे, महाणुभावा करिंति एवमिणं ।
एअं सुहभावच्चिअ, णिच्चलपयकारणं परमं ॥१६१८॥

प्रथमसंहननेनेति योगतः महानुभावा—ऋषयः कुर्वन्त्येवमेतदनशनं प्रायः शुभभाव एव, नान्ये, निश्चलपदकारणं परमं, निश्चलपदं, मोक्ष इति गाथार्थः ।

णिव्वाघाइयमेअं, भणियं इह पक्कमाणुसारेणं ।
संभवइ अ इअरं पि हु,भणियमिणं वीअरागेहिं॥१६१९॥

निर्व्याघातवदेतत्पादपगमनं भणितम् । इह प्रक्रमानुसारेण हेतुना संभवति चेतरदपि-सव्याघातवदेतत्, भणितमिदं वीतरागैस्तीर्थकरैरिति गाथार्थः ।

सीहाईहिँ अभिभूओ, पायवगमणं करेइ थिरचित्तो ।
आउम्मि पहुप्पंते, विआणिउं नवरँ गीअत्थो ॥१६२०॥

सिंहादिभिरभिभूतः सन् पादपगमनं करोति स्थिर—चित्तः कश्चिदायुषि प्रभवति सति विज्ञाय नवरं गीतार्थः उपक्रममिति गाथार्थः ।

संघयणाभावाओ, इअ एवं काउँ जो उ असमत्थो ।
सो पुण थेवयरागं, कालं संलेहणं काउं ॥ १६२१ ॥

संहननाभावात् कारणादेवमेतत्कर्त्तुं योऽसमर्थः पादपगमनं, स पुनः स्तोकतरं कालं जीवितानुसारेण संलेखनां कृत्वेति गाथार्थः । (पं० व० ।) (इङ्गिनीमरणव्याख्यानम् 'इंगिणिमरण' शब्दे द्वितीयभागे ५३२ पृष्ठे गतम् ।)

भत्तपरिण्णाए वि हु, आपव्वज्जं तु विअडणं देइ ।
पुव्विं सीअलगो वि हु, पच्छा संजायसंवेगो ॥१६२६॥

भक्तपरिज्ञायामपि—तृतीयानशनरूपायाम् आप्रव्रज्यमेव-प्रव्रज्याकालादेवारभ्य विकटनां ददाति, पूर्वं शीतलोऽपि परलोकं प्रति पश्चात्तत्काले संजातसंवेगः—उत्पन्नसंवेग इति गाथार्थः ।

वज्जइ अ संकिलिट्ठं, विसेसओ णवरँ भावणं एसो ।
उज्झिअजीवविरिओ, तओ अ आराहणं लहइ॥१६२७॥

वर्जयति च 'संक्लिष्टाम्' अशुद्धां विशेषतो नवरं भावनामेषः यथाज्ञानशनी उज्झितनिर्जीववीर्यः सत्संवेगात् ततश्चाराधनां लभते-प्राप्नोतीति गाथार्थः ।

कंदप्पदेवकिव्विस-अभिओगा आसुरा य संमोहा ।
एसा उ संकिलिट्ठा, पंचविहा भावणा भणिआ॥१६२८॥

कान्दर्पिकी, कैल्बिषिकी, आभियोगिकी, आसुरी, संमोहनी च । कन्दर्पादीनामियमिति सर्वत्र भावनीयम् । एषा तु संक्लिष्टा पञ्चविधा भावना भणिता, तत्तत्स्वभावाभ्यासो भावनेति गाथार्थः ।

जो संजओ वि एआ-सु अप्पसत्थासु वट्टइ कहंचि ।
सो तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु भइओ चरणहीणो॥१६२९॥

यः संयतोऽपि सन् व्यवहारत एतास्वप्रशस्तासु भावनासु वर्त्तते कथंचिद्भावप्राधान्यात्स तद्विधेषु गच्छति सुरेषु—कन्दर्पादिप्रकारेषु भाज्यश्चरणहीनः सर्वथा तत्सात्त्विकलो द्रव्यचरणहीनश्चेति गाथार्थः ।

तत्र—

कंदप्पे कुक्कुइए, दवसीले आवि हासणपरे अ ।
विम्हाविंतो अ परं, कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ १६३० ॥

कन्दर्पवान् कन्दर्पः एवं कौत्कुच्यः द्रुतदर्पशीलश्चापि हासकरश्च, तथा विस्मापयंश्च परान् कान्दर्पी भावनां करोतीति गाथार्थः ।

कन्दर्पवान् कान्दर्पी भावनां करोतीत्युक्तं स च यथा करोति तथाह—

कहकहकहस्स हसणं, कंदप्पो अणिहुआ य संलावा ।

कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएससंसा य ॥ १६३१ ॥

' कहकहकहस्से ' ति " अन्यत्रापि सुपो भवन्ति " ॥ इति तृतीयार्थे षष्ठी, कहकहकहेन हसन्तः; अट्टहास इत्यर्थः। तथा कन्दर्पः-परिहासः स्वानुरूपेण अनिभृताश्च संलापाः, गुर्वादिनाऽपि निष्ठुरवक्रोक्त्यादयः, तथा कन्दर्पकथाकथनं-कामकथाग्रहः, तथा कन्दर्पोपदेशो विधानद्वारेणैवं कुर्विति शंसा च प्रशंसा च कन्दर्पविषया यस्य स कन्दर्पवान् ज्ञेय इति गाथार्थः।

कौत्कुच्यवन्तमाह—

भूमुहणयणाइएहिं, वयणेहिँ अ तेहिँ तेहिँ तहचिट्ठं।
कुणइ य जह कुकुअं चिअ,हसइ परो अप्पणा अहसं१६३२

भ्रूमुखनयनादिभिर्देहावयवैर्वचनैश्च तैस्तैर्हासकारकैः तथा चेष्टां करोति क्वचित् तथाविधमोहदोषाद् यथा कुकुचमेव-गात्रपरिस्पन्दवत् हसति परः-तद्द्रष्टा, आत्मना अहसन्, अभिभिन्नमुखराग इव य एवंविधः स कौत्कुच्यवानिति गाथार्थः।

द्रुतदर्पशीलमाह—

भासइ दुअं दुअं ग-च्छई अ दप्पिअ व्व गोविसो सरए।
सव्वदुअदुअकारी,फुट्टइ व ठिओ वि दप्पेणं ॥१६३३॥

भाषते द्रुतं द्रुतमसमीक्ष्य संभ्रमाद् वेगाद् गच्छति च द्रुतं द्रुतमेव, 'दर्पित इव' दर्पोद्धुर इव 'गोवृषभो' बलीवर्दविशेषः शरदि काले तथा सर्वद्रुतद्रुतकारी असमीक्ष्यकारीति यावत् तथा स्फुटतीव तीव्रोद्रेकविशेषात् स्थितोऽपि 'दर्पेण' कुत्सितबलरूपेण य इत्थंभूतः स द्रुतदर्पशील इति गाथार्थः।

हासकरद्वारमाह—

वेसवयणेहिँ हासं, जणयंतो अप्पणो परेसिं च।
अह हासणे त्ति भण्णइ,घयणो व्व छले णिअच्छंतो।१६३४।

वेषवचनैस्तथा चित्ररूपैर्हासं जनयन्नात्मनः परेषां च द्रष्टृणामथ हासन इति भण्यते, हासकर इत्यर्थः।' घतने इव ' भाण्ड इव ' छलानि ' छिद्राणि ' नियच्छन्निति ' गाथार्थः।

विस्मापकद्वारमाह—

सुरजालमाइएहिं, तु विम्हयं कुणइ तव्विहजणस्स।
तेसु ण विम्हियइ सयं, आहट्टकुहेडएसु च ॥ १६३५ ॥

'सुरजालादिभिस्तु' इन्द्रजालिको विस्मयं करोति चित्तविभ्रमलक्षणं तद्विधजनस्य—बालिशप्रायस्य, तेष्विन्द्रजालादिषु न विस्मयते विस्मयं स्वयं न करोत्यात्मना आहत्तकुहेटकेषु च पुनस्तथाविधग्राम्यलोकप्रतिबद्धेषु यः स विस्मापक इति गाथार्थः। उक्ता कन्दर्पा भावना।

कैल्विषिकीमाह—

नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियाण सव्वसाहूणं।
हासं अवण्णमाई, किव्विसियं भावणं कुणइ ॥१६३६॥

ज्ञानस्य-श्रुतरूपस्य ' केवलिनां ' वीतरागाणां ' धर्म्माचार्याणां ' गुरूणां सर्वसाधून् सामान्येन, भाषमाणोऽवर्णम-श्लाघारूपं तथा मायी सामान्येन यः स कैल्विषिकी भावनां तद्भावाभ्यासरूपां करोतीति गाथार्थः।

ज्ञानाऽवर्णमाह—

काया वया य ते च्चिअ, ते चेव पमायअप्पमाया य।
मोक्खाहिअारिआणं, जोइसजोणीहिँ किं कज्जं।१६३७।

कायाः-पृथिव्यादयः, व्रतानि-प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनि, तान्येव भूयो भूयः, तथा त एव प्रमादाः—मद्यादयः, अप्रमादाश्च तद्विपक्षभूताः तत्र तत्र कथ्यन्त इति पुनरुक्तदोषः, तथा मोक्षाधिकारिणां—साधूनां ज्योतिषयोनिभ्यां-ज्योतिषयोनिप्रवृत्तिभ्यां किं कृत्यं ?, न किञ्चिद्भवहेतुत्वादिति ज्ञानावर्णवादः, इह कायादय एव यत्नेन परिपालनीया इति। तथा तदुपदेशः उपाधिभेदे तन्मा भूद्धि राधनेति ज्योतिःशास्त्रादि च शिष्यग्रहणपालनफलमित्यदुष्टफलमेव सूक्ष्मधिया भावनीयमिति गाथार्थः।

कैवल्यवर्णमाह दारं—

सव्वे वि ण पडिबोहेइ, णयाऽविसेसेण देइ उवएसं।
पडितप्पइ ण गुरूण वि,आणो इह णिट्ठिअट्ठो उ।१६३८।

सर्वानपि प्राणिनो न प्रतिबोधयतीति न समवृत्तिर्नैव वा विशेषेण ददात्युपदेशमपि तु गम्भीरगम्भीरतरदेशनाभेदेन, तथा परितप्यते न गुरुभ्योऽपि दानादिना आस्तामन्यस्य ज्ञातः सन्नेवमिति निष्ठितार्थ एवालौकिको गर्ह्या शब्द एष इति केवल्यवर्णवादः। नह्यभव्याः, काङ्कटुकप्रायाश्च भव्याः केनचित्प्रतिबोध्यन्ते उपायाभावादिति सर्वानपि न प्रतिबोधयति, अत एवाविशेषेण न ददात्युपदेशं गुणगुरुत्वाच्च गुरुभ्यो न परितप्यते साधुर्निष्ठितार्थ इति गाथार्थः।

धर्म्माचार्यावर्णमाह—

जच्चाइहिँ अवण्णं, विहँसइ वट्टइ णयावि ओवाए।
अहिओ छिद्दप्पेही, पगासवाई अणणुलोमो॥१६३९॥

जात्यादिभिः सद्भिरसद्भिर्वा अवर्णमश्लाघारूपं विभाषते अनेकधा ब्रवीति, वर्त्तते नवाप्यवपाते-गुरुसेवावृत्तौ तथा अहितः छिद्रप्रेक्षी गुरोरेव प्रकाशवादी-सर्वसमक्षं तद्दोषवादी अननुलोमः—प्रतिकूल इति धर्मोचार्यावर्णवादः। जात्यादयो ह्यकारणमत्र गुणाः कल्याणकारणं, गुरु परिभवाभिनिवेशादयस्त्वतिरौद्रा इति गाथार्थः।

साध्ववर्णमाह दारं—

अविसहणाऽतुरियगई,अणाणुवित्ती अ अवि गुरूणं पि।
खणमित्तपीइरोसा, गिहिवच्छलगा य संचइया॥१६४०॥

अविषहणा न सहन्ते कस्यचिदपि तु देशान्तरं यान्ति। अत्वरितगतयो मन्दगामिन इत्यर्थः। अननुवर्तिनः स्वप्रकृतिनिष्ठुराः अपि तु गुरुमपि प्रत्यास्तामन्यो जनः, तथा क्षणमात्रप्रीतिरोषाः तदैव रुष्टास्तदैव तुष्टा गृहिवत्सलाश्च स्वभावेन संचयिनः सर्वसंग्रहपरा इति साध्ववर्णवादः। इहाविषहणाः परोपतापेन, अत्वरितगतय ईर्यादिरक्षार्थमननुवर्त्तिनः असंयमापत्त्या, क्षणमात्रप्रीतिरोषाः अल्पकषायतया, गृहिव-

ला धर्म्मप्रतिपत्तये संचयवन्त उपकरणाभावे परलो- भावादिति गाथार्थः।

मायिस्वरूपमाह दारं—

गूहइ आयसहावं, छायइ अगुणे परस्स संते वि।
चोरो व्व सव्वसंकी, गूढायारो हवइ मायी ॥ १६४१ ॥

गूहति—प्रच्छादयत्यात्मनः स्वभावं गुणाभावरूपमशोभनं दयति गुणान्परस्यान्यस्य सतोऽपि विद्यमानानपि माया- वेण तथा चौर इव सर्वशङ्की स्वचित्तदोषेण गूढाचारः सर्वत्र स्तुनि भवति मायी जीव इति गाथार्थः। उक्ता कैल्बिषिकी वना।

आभियोगिकीमाह दारं—

कोउअ भूईकम्मे, पसिणा इअरे णिमित्तमाजीवी।
इड्ढिरससायगुरुओ, अभिओगं भावणं कुणइ ॥१६४२॥

कौतुकं वक्ष्यमाणम् एवं भूतिकर्म्म एवं प्रश्नः, एवमितरः प्रश्नाप्रश्न एव निमित्तम् आजीवति कौतुकाद्याजीवकः ऋद्धिरससातगुरुः सन्नाभियोगां भावनां करोति, तथाविधा- प्रसादादिति गाथार्थः। पं० व० ४ द्वार। (कौतुकस्व- पनिरूपणं 'कोउय' शब्दे तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे गतम् ।)

भूतिकर्माण्याह—

भूइए अ मट्टिआए, सुत्तेण व होइ भूइकम्मं तु।
वसहीसरीरभंडग–रक्खा अभिओगमाईआ ॥१६४४॥

भूत्या भस्मरूपया मृदा वाऽऽर्द्रपांसुलक्षणया सूत्रेण वा प्र- त्वद्धेन भवति भूतिकर्म्म परिरयवेष्टनरूपम्। किमर्थमित्याह- सतिशरीरभण्डकरक्षेत्येतद्रक्षार्थमभियोगादय इति कृत्वा न कृतेन तद्रक्षां कर्तुमिति गाथार्थः।

प्रश्नस्वरूपमाह दारं—

पण्हाउ होइ पसिणं, जं पासइ वा सयं तु तं पसिणं।
अंगुट्ठोच्छिट्ठपए, दप्पणअसितोयकुड्डाई ॥ १६४५ ॥

प्रश्नस्तु भवति पाठादिरूपः प्रश्न इति यत्पश्यति वयमात्मना तुशब्दादन्ये च अवस्थाः प्रस्तुतं च स्तुते प्रश्न इति। क तदित्याह-अङ्गुष्ठोच्छिष्टपदे इत्यङ्गुष्ठपदं तु शेषः कासारादिभक्षणेन एवं दर्पणे-आदर्शे असौ च-खड्गे तोये-उदके कुड्ये—भित्तौ आदिशब्दान्मदनफलादिपरिग्रहः, पाठान्तरे-) कुड्यादिः कुड्यः प्रशान्तो वा पश्यति—कल्प- विशेषादिति गाथार्थः।

प्रश्नाप्रश्नमाह—

पसिणापसिणं सुमिणे, विज्जासिट्ठं कहेइ अण्णस्स।
अहवा आइंखणिए,घंटिअसिट्ठिं परिकहेइ ॥ १६४६ ॥

प्रश्नाप्रश्नोऽयमेवंविधो भवति ; यः स्वप्ने ' विद्याशिष्टं-'वि- द्याकथितं सत्कथयत्यन्यस्मै शुभजीवितादि, अथवा-'आइंख- णि ए' त्ति। ईक्षणिका दैवज्ञा आख्यात्री लोकसिद्धा डोम्बी, साऽपि घण्टिकाशिष्टं घण्टिकायां स्थित्वा घण्टिकयक्षेण क- थितं परिकथयत्येष वा प्रश्नाप्रश्न इति गाथार्थः।

१–तालव्या अपि दन्त्याश्च शम्बरशूकरपांशवः। अमरटीका।

निमित्तमाह—

तिविहं होइ णिमित्तं, तीए पच्चुप्पणागयं चेव।
एत्थ सुभासुभभेअं, अहिगरणेतरविभासाए ॥१६४७॥

त्रिविधं भवति निमित्तं कालभेदेनेत्याह-अतीतं प्रत्युत्पन्न- मनागतं चैव,अतीतादिविषयत्वात्तस्य, अत्र शुभाशुभभेदमे- तल्लोके, कथमित्याह—अधिकरणेतरविभाषा यत्साधिकरणं तदशुभमिति गाथार्थः।

एयाणि गारवट्ठा, कुणमाणो आभिओगिअं बंधे।
बीअं गारवरहिओ, कुव्वइ आराह उच्चं च॥१६४८॥

एतानि भूतिकर्मादीनि गौरवार्थं-गौरवनिमित्तं कुर्व्वन् आ- पिः आभियोगिकम् अभियोगनिमित्तं बध्नाति कर्म्म देवता- द्यभियोगादि कृत्यमेतत्। द्वितीयमपवादपदनिमित्तम्, अत्र गौरवरहितः सन्निस्पृह एव करोत्यतिशयज्ञाने सत्येतत्स चैवं कुर्व्वन्नाराधको न विराधकः, उच्चं च गोत्रं बध्नातीति शेषः। तीर्थोन्नतिकरणादिति गाथार्थः। उक्ता आभियोगिकी भावना।

साम्प्रतमासुरीमाह—

अणुबद्धविग्गहो वि अ, संसत्ततवो णिमित्तमाएसी।
णिक्किवणिराणुकंपो,आसुरिअं भावणं कुणई ॥१६४९॥

अनुबद्धविग्रहः—सदा कलहशीलः, अपि च-संसक्ततपा आहारादिनिमित्तं तपःकारी, तथा निमित्तम्-अतीतादि- भेदमादिशति। तथा निष्कृपः-कृपारहितः,तथा निरनुकम्पो- ऽनुकम्पारहितः अन्यस्मिन् कम्पमानेऽपि। इत्यासुरीभाव- नोपेतो भवतीति गाथार्थः।

व्यासार्थमाह—

णिच्चं, वुग्गहसीलो, काऊण य णाणुतप्पई पच्छा।
ण य खामिओ पसीअइ,अवराहीणं दुविण्हं पि।१६५०।

नित्यं व्युद्ग्रहशीलः ?-सततं कलहस्वभावः, कृत्वा च कलहं नानुतप्यते पश्चादिति न च क्षान्तः सन्नपराधिना प्रसीदति-प्रसादं गच्छति। अपराधिनोर्द्वयोः—स्वपक्षप- रपक्षगतयोः कषायोदयादेवेत्येषोऽनुबद्धविग्रह इति गाथार्थः।

संसक्ततपसमाह—

आहारउवहिसिज्जा–सु जस्स भावो उ निच्चसंसत्तो।
भावोवहओ कुणइ अ, तवोवहाणं तयट्ठाए ॥१६५१॥

आहारोपधिशय्यास्वोदनादिरूपासु यस्य भावस्तु-आशयः 'नित्यसंसक्तः'-सदा प्रतिबद्धः, भावोपहतः स एवंभूतः करो- ति च तप उपधानम्-अनशनादि, तदर्थम्-आहाराद्यर्थं यः स संसक्ततपा यतिरिति गाथार्थः।

निमित्तादेशनमाह दारं—

तिविहं निमित्तं एक्कि–क छव्विहं तं तु होइ विसेअं।
अभिमाणाभिनिवेसा,वागरिअं आसुरं कुणई॥१६५२॥

त्रिविधं भवति निमित्तम्-कालभेदेन, एकैकं षड्विधं लाभा- लाभसुखदुःखजीवितमरणविषयभेदेन तत्तु भवति विज्ञेय-

म्। एतच्चाभिमानाभिनिवेशादित्यभिमानतीव्रतया व्याकृतं, सदा आसुरीं भावनां करोति तद्भावाभ्यासरूपत्वादिति गाथार्थः।

निष्कृपमाह दारं—

चंकमणाईसत्तो, सुणिक्किवो थावराइसत्तेसु।
काउं च णाणुतप्पइ,एरिसओ णिक्किवो होइ ॥१६५३॥

चङ्क्रमणादि—गमनासनादि तत्र सक्तः सन् कचित्सु-निष्कृपः सुष्ठु गतघृणः स्थावरादिसत्त्वेषु करोत्यजीवप्रति-पत्त्या कृत्वा वा चङ्क्रमणादि नानुतप्यते केनचिच्चोदितः सन्नेतादृशो निष्कृपो भवति, लिङ्गमेतदस्येति गाथार्थः।

निरनुकम्पमाह दारं—

जो उ परं कंपंतं, दट्ठूण न कंपए कढिणभावो।
एसो उ णिरणुकंपो, पन्नत्तो वीअरागेहिं ॥ १६५४॥

यस्तु परं कम्पमानं दृष्ट्वा कुतश्चिद्धेतुतः न कम्पते कठि-नभावः सन् क्रूरतया एष पुनः निरनुकम्पो जीवः प्रज्ञप्तो वीतरागैराप्तैरिति गाथार्थः। उक्ता आसुरी भावना।

सांप्रतं संमोहनीमाह दारं—

उम्मग्गदेसओम-ग्गदूसओ मग्गविप्पडीवत्ती।
मोहेण य मोहित्ता, संमोहणिँ भावणं कुणई ॥१६५५॥

उन्मार्गदेशकः वक्ष्यमाणः, एवं मार्गदूषकः एवं मार्ग-विप्रतिपत्तिः तथा मोहेन स्वगतेन तथा मोहयित्वा परं संमोहिनीं भावनां करोति। तद्भावाभ्यासरूपत्वादिति गा-थार्थः।

उन्मार्गदेशकमाह—

नाणाइ दूसयंतो, तव्विवरीअं तु उद्दिसइ मग्गं।
उम्मग्गदेसओ ए-स होइ अहिओ अ सपरेसिं ॥१६५६॥

ज्ञानादीनि दूषयन्पारमार्थिकानि तद्विपरीतं तु पारमार्थि-कज्ञानविपरीतमेवोद्दिशतिं मार्गं धर्मसंबन्धिनमुन्मार्गदे-शक एष एवंभूतः भवत्यहितः, एवं परमार्थेन स्वपरयो-र्द्वयोरपीति गाथार्थः। पं० व० ४ द्वार। (मार्गदूषकव्याख्या 'मग्गदूसग' शब्दे षष्ठभागे ५८ पृष्ठे गता।)

मार्गविप्रतिपत्तिमाह—

जो पुण तमेव मग्गं, दूसित्ताऽपंडिओ सतकाए।
उम्मग्गं पडिवज्जइ, विप्पडिवत्तेस मग्गस्स ॥ १६५८॥

यः पुनस्तमेव मार्गं—ज्ञानादि दूषयित्वा अपण्डितः सन् स्वतर्कया जातिरूपया देशे उन्मार्गं प्रतिपद्यते एष एव मार्ग-विप्रतिपत्तिरिति गाथार्थः।

मोहमाह—

तह तह उवहयमइओ, मुज्झइ णाणचरणंतरालेसु।
इड्डीओ अ बहुविहा, दट्ठुं जत्तो उ मोहो य ॥ १६५९॥

तथा तथा चित्ररूपतया उपहतमतिः सन् मुह्यति ज्ञानचर-णान्तरालेषु गहनेषु ऋद्धींश्च बहुविधा दृष्ट्वा परतीर्थिकानां यतो मुह्यत्यसौ मोह इति गाथार्थः।

मोहयित्वेति व्याचिख्यासुराह—

जो पुण मोहेइ परं, सब्भावेणं च कइअवेणं वा।
समयंतरम्मि सो पुण, मोहित्ता घेप्पइ अणेणं॥१६६०॥

यः पुनर्मोहयति परमन्यं प्राणिनं सद्भावेन वा तथ्येनैव कैतवेन वा परिकल्पितेन समयान्तरे-परसमये मोहयति-स पुनरेवंभूतः प्राणी 'मोहयित्वे' ति गृह्यते अनेन द्वारगा-थावयवेनेति गाथार्थः।

आसां भावनानां फलमाह—

एयाओ भावणाओ, भावित्ता देवदुग्गइं जंति।
तत्तो वि चुआ संता, पडिंति भवसागरमणंतं ॥१६६१॥

एता भावना भावयित्वा अवश्यं देवदुर्गतिं यान्ति प्रा-णिनः, ततस्तस्या अपि च्युताः सन्तः देवदुर्गतेः पर्यटन्ति भवसागरं-संसारसमुद्रमनन्तमिति गाथार्थः।

प्रकृतोपयोगमाह—

एयाओ विसेसेणं, परिहरई चरणविग्घभूआओ।
एअन्निरोहओ चिअ,सम्मं चरणं पि पावेइ ॥१६६२॥

एता भावना विशेषेण परिहरति चरणविघ्नभूताः। एता इति एतन्निरोधादेव कारणात्सम्यक्करणमपि प्राप्नोति प्र-स्तुतानशनीति गाथार्थः।

आह ण चरणविरुद्धा, एआओ एत्थ चेव जं भणिओ।
जो संजओ वि भइओ,चरणविहीणो अ इच्चाई ।१६६३।

आह न चरणविरुद्धाः एता भावनाः, अत्रैव यद् भणितं ग्रन्थे यः संयतोऽप्येतास्वित्यादि तथा भाज्यश्चरणहीन-श्चेत्यादि प्रागिति गाथार्थः।

अत्रोत्तरम्—

ववहारणया चरणं, एआसु जं असंकिलिट्ठो वि।
कोई कंदप्पाई, सेवइ ण उ णिच्छएण एसुं ॥१६६४॥

व्यवहारनयाच्चरणम् एतासु भावनासु यदसंक्लिष्टोऽपि प्रा-णी कश्चित्कन्दर्पादीन् सेवते, न तु निश्चयेन तेन च-रणमेतास्विति गाथार्थः।

एतदेवाह—

अखंडं गुणट्ठाणं, इट्ठं एअस्स णियमओ चेव।
सइ उचियपविचीए, सुत्ते वि जओ इमं भणियं ॥१६६५॥

अखण्डं गुणस्थानं निरतिचारमिष्टमेतस्यां नियमत एव निश्चयनयेन यस्य सदौचित्यप्रवृत्त्या हेतुभूतया सूत्रेऽपि य-त इदं भणितं वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः।

किं तदित्याह-

जो जहवायं न कुणइ, मिच्छादिट्ठी तओ हु को अन्नो।
वड्ढेइ अ मिच्छत्तं, परस्स संकं जणेमाणो ॥ १६६६ ॥

यो यथावादं यथाऽऽगमं न करोति विहितं मिथ्यादृष्टिस्तत एवंभूतात्कोऽन्यः स एवाज्ञाविराधनादि विवर्द्धयति च, मिथ्यात्ववशादात्मनः परस्य शङ्कां जनयन्सदनुष्ठानविषया-मिति गाथार्थः।

स्याद् यथावादमेव कन्दर्पादिकरणमित्याशङ्कयाह—

कंदप्पाई वाओ, न चेह चरणम्मि सुइ कहं चि ।
गाए अ सेवणं पि हु, तह वायविराहगं चेव ॥१६६७॥

कन्दर्पादिवादो नन्वेहागमे चरणे चारित्रविषयः श्रूयते चेत्कस्मिंश्चित्सूत्रस्थाने, तत्तस्मादेतत्सेवनं कन्दर्पसेवनमपि तद्वादविराधकं चारित्रवादविराधकमेवेति गाथार्थः ।

एवं निश्चयनयेनैतदुक्तम्—

किं तु असंखिज्जाइं, संजमठाणाइँ जेण चरणे वि ।
भणियाइँ जाइँ भेया, तेण न दोसो इहं कोइ ॥१६६८॥

किं त्वसंख्येयानि संयमस्थानानि तारतम्यभेदेन येन चरणेऽपि-चारित्रेऽपि भणितान्यागमे जातिभेदात्तज्जातिभेदेन न कारणेन दोषा इह कश्चित्कन्दर्पादौ तथाविधसंयमस्थानभावादिति गाथार्थः ।

प्रकृतयोजनामाह—

एआणँ विसेसेणं, तच्चाओ तेण होइ कायव्वो ।
पुव्विं तु भाविआण वि, पच्छातावाइजोगेणं ॥१६६९॥

एतासां भावनानां विशेषेण तत्त्यागो भवति तेन कर्त्तव्यो विवक्षिताऽनशनिना, पूर्वभावितानामपि सतीनां पश्चात्तापादियोगेन भवसारेणेति गाथार्थः ।

कयमित्थ पसंगेणं, पगयं वोच्छामि सव्वणयसुद्धं ।
भत्तपरिण्णाए खलु, विहाणसेसं समासेणं ॥१६७०॥

कृतमत्र प्रसङ्गेन, प्रकृतं वक्ष्यामि । किंभूतं सर्वनयविशुद्धम्, किमित्याह-भक्तपरिज्ञायाः खलु विधानशेषं यत्प्रोक्तं तं समासेन-संक्षेपेणेति गाथार्थः ।

वियडणअब्भुट्ठाणं, उचिअं संलेहणं च काऊण ।
पच्चक्खाइ आहारं, तिविहं चउव्विहं वाऽवि ॥१६७१॥

विकटनां दत्त्वा तदन्वभ्युत्थानं संयमे उचितां संलेखनां च संहननादेः कृत्वा प्रत्याख्यात्याहारं गुरुसमीपे त्रिविधं चतुर्विधं चापि यथासमाधानमिति गाथार्थः ।

उव्वत्तइ परिअत्तइ, सयमण्णेणावि कारवइ किंचि ।
जत्थऽसमत्थो नवरं, समाहिजणगं अपडिबद्धो ।१६७२।

उद्वर्त्तते परावर्त्तते स्वयमात्मनैव अन्येनापि कारयति, किंचित् वैयावृत्त्यकरणे यत्रासमर्थो नवरं तत्कारयति , समाधिजनकं दयात्मनः अप्रतिबद्धः सन् सर्वत्रेति गाथार्थः ।

मेत्तादी सत्ताइसु, जिणिंदवयणेण तह य अच्चत्थं ।
भावेइ तिव्वभावो, परमं संवेगमावण्णो ॥ १६७३ ॥

मैत्र्यादीनि मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वादिषु सत्त्वगुणाधिकस्य मानाविनेयेषु जिनेन्द्रवचनेन हेतुभूतेन तथा चात्यर्थं नितरां भावयति तीव्रभावः सन् परमं संवेगमापन्नः अतिशयेनार्द्रान्तःकरण इति गाथार्थः ।

देहसमाधौ यतितव्यमित्याह—

सुहझाणाओ धम्मो, तं देहसमाहिसंभवं पायं ।
ता धम्माऽपीडाए, देहसमाहिम्मि जइअव्वं ॥१६७४॥

शुभध्यानाद्धर्मादेः धर्मो भवति तच्छुभध्यानं देहसमाधिसंभवं प्रायो बाहुल्येनास्मद्विधानाम् । यत एवं तत्तस्माद्धर्मापीडया हेतुभूतया देहसमाधौ-शरीरसमाधाने यतितव्य-प्रयत्न. कार्य इति गाथार्थः ।

इहरहछेवट्ठम्मि य, संघयणे थिरधिईए रहिअस्स ।
देहस्स समाहीए, कत्तो सुहझाणभावो त्ति ॥ १६७५ ॥

इतरथा छेदवर्त्तिनि संहनने सर्वजघन्य इत्यर्थः । स्थिरधृत्या रहितस्य दुर्बलमनसः देहस्याऽसमाधौ संजाते सति कुतः शुभध्यानभावो नैवेति गाथार्थः ।

तयभावम्मि अ असुहा,जायइ लेसा वि तस्स णियमेणं ।
तत्तो अ परभवम्मि अ,तल्लेसेसुं तु उववाओ ॥१६७६॥

तदभावे च-शुभध्यानाभावे च अशुभा जायते लेश्याऽपि तथाविधात्मपरिणामरूपा तस्य नियमेन देहासमाधिमतः ततश्चाशुभलेश्यातः परभवे—जन्मान्तरेऽपि तल्लेश्यास्वेवोपपातो महाननर्थ इति गाथार्थः ।

तम्हा उ सुहं झाणं, पच्चक्खाणिस्स सव्वजत्तेणं ।
संपाडेअव्वं खलु, गीअत्थेणं सुआणाए ॥ १६७७ ॥

यस्मादेवं तस्मात् शुभमेव ध्यानं प्रत्याख्यानिनः सर्वयत्नेन कवचज्ञातात्संपादयितव्यं खलु नियोगतः गीतार्थेन श्रुतज्ञेन-साधुनेति गाथार्थः ।

सो वि अ अप्पडिबद्धो, दुल्लहलाभस्स विरइभावस्स ।
अप्पडिपडणत्थं वि अ,तं तं चिट्ठं करावेइ ॥ १६७८ ॥

सोऽपि च प्रत्याख्यानी अप्रतिबद्धः सर्वत्र दुर्लभलाभस्य दुर्लभप्राप्तेः विरतिभावस्य—चारित्रस्य अप्रतिपतनार्थमेव चाज्ञापरतन्त्रः सन् तां तां चेष्टां कारयति कवचादिरूपामिति गाथार्थः ।

तह वि तया अदीणो,जिणवरवयणम्मि जायबहुमाणो ।
संसाराउ विरत्तो,जिणेहिँ आराहओ भणिओ॥१६७९॥

तथापि तदा अदीनः सन् भावेन जिनवरवचने जातबहुमानः वचनैकनिष्ठः सन् संसाराद्विरक्तः संविग्नो जिनैराराधको भणितः परमार्थेन इति गाथार्थः ।

अत्रोपपत्तिमाह—

जं सो सया वि पायं,मणेण संविग्गपक्खिओ चेव ।
इअरो उ विरइयणं,न लहइ चरमे वि कालम्मि॥१६८०॥

यदसावेवंविधः सदापि प्रायः मनसा भावेन संविग्नपाक्षिक एवम् इतरस्त्वसंविग्नपाक्षिकः विरतिरत्नं-चारित्रं न लभते न प्राप्नोति चरमकालेऽपीति गाथार्थः ।

संविग्गपक्खिओ पुण, अण्णत्थ पयट्टओ वि काएणं ।
धम्मे च्चिअ तल्लिच्छो,दढरति त्थि व्व पुरिसम्मि।१६८१।

संविग्नपाक्षिकः पुनः शीतलविहारी अन्यत्र प्रवृत्तोऽपि कायादिभोगे कायेन प्रमादात् धर्म्म एव तल्लिप्सः तद्गतचित्तः दृढरक्तस्त्रीवत् पुरुषे। सा यथा कुलजा प्रोषितभर्तृ-

का कचिज्जातरागा कादाचित्कस्वल्पकालतत्प्राप्त्या दानादिक्रियाप्रवृत्ताऽपि तद्गतचित्ता पापे न युज्यते, स्वल्पं च दानादिक्रियाफलमाप्नोतीत्येवं संविग्नपाक्षिकोऽपि कायमात्रेण समञ्जसप्रवृत्तो भावेन धर्म्मरक्तो धार्म्मिक एव मन्तव्य इति गाथार्थः ।

तत्तो चित्र भावात्रो,णिमित्तभूत्रम्मि चरमकालम्मि ।
उक्करिसविसेसेणं, कोई विरइं पि पावेइ ॥ १६८२ ॥

तत एव भावात्—धर्म्मविषयात् निमित्तभूते चरमकाले सति उत्कर्षविशेषेण शुभभावस्य कश्चिद्विरतिमपि प्राप्नोति धन्य इति गाथार्थः ।

युक्तियुक्तमेतत्—

जो पुण किलिट्ठचित्तो, णिरवेक्खोऽणत्थदंडपडिबद्धो ।
लिंगोवघायकारी, ण लहइ सो चरमकाले वि॥१६८३॥

यः पुनः क्लिष्टचित्तः सत्त्वनिरपेक्षः सर्वत्रानर्थदण्डप्रतिबद्धः तथा लिङ्गोपघातकारी तेन तेन प्रकारेण न लभते स विरतिरत्नं चरमकालेऽपीति गाथार्थः ।

चोएइ कहं समणो, किलिट्ठचित्ताइदोसवं होइ ।
गुरुकम्मपरिणईओ, पायं तह दव्वसमणो अ॥१६८४॥

चोदयति चोदकः, कथं श्रमणः संक्लिष्टचित्तादिदोषवान् भवतीति, उत्तरमत्र—गुरुकर्म्मपरिणतेर्भवति प्रायस्तथा बाहुल्येन द्रव्यश्रमणश्चेति गाथार्थः ।

एतदेव समर्थयते—

गुरुकम्मओ पमाओ, सो खलु पावो जओ तओऽणेगे ।
चोद्दसपुव्वधरा वि हु, अणंतकाए परिवसंति॥१६८५॥

गुरुकर्म्मणः सकाशात्प्रमादो भवति, स खलु पापोऽतिरौद्रः यस्ततः प्रमादादनेके चतुर्दशपूर्वधरा अपि तिष्ठन्त्वन्ये अनन्तकाये परिवसन्ति वनस्पताविति गाथार्थः ।

किञ्च—

दुक्खं लब्भइ नाणं, नाणं लद्धूण भावणा दुक्खं ।
भाविअमई वि जीवो,विसएसु विरज्जई दुक्खं ॥१६८६॥

दुःखं लभ्यते-कृच्छ्रेण-प्राप्यते ज्ञानं—यथास्थितपदार्थावसायि,तथा ज्ञानं लब्ध्वा-प्राप्य भावना एवमेवैतदित्येवंरूपा दुःखं भवति । भावितमतिरपि जीवः कथंचित् कर्म्मपरिणतिवशात् विषयेभ्यः शब्दादिभ्यो विरज्यते अपरिवृत्तिरूपेण दुःखं तत्प्रवृत्तेः सात्मीभूतत्वादिति गाथार्थः ।

एवं गुरुकर्म्मपरिणतेः क्लिष्टचित्तादिभावो विरुद्धः, द्रव्यश्रमणमाह—

अन्ने उ पढमगं चित्र, चरित्तमोहक्खओवसमहीणा ।
पव्वइआ ण लहंती,पच्छा वि चरित्तपरिणामं॥१६८७॥

अन्ये तु प्रथममेव-आदित आरभ्य चारित्रमोहक्षयोपशमहीनाश्चारित्रमन्तरेणैव प्रव्रजिताः द्रव्यत एवंभूताः सन्तो न लभन्ते पश्चादपि तत्रैव तिष्ठन्तश्चारित्रपरिणामं प्रव्रज्यास्तित्वरूपमिति गाथार्थः ।

एतदेवाह—

मिच्छादिट्ठीओ वि हु, केई इह होंति दव्वलिंगधरा ।
ता तेसिँ कह ण हुंती,किलिट्ठचित्ताइओ दोसा॥१६८८॥

मिथ्यादृष्टयोऽपि अपिशब्दादभव्या अपि केचनेह लोके शासने वा भवन्ति द्रव्यलिङ्गधारिणो विडम्बकप्रायाः, तत्तस्मात्तेषामेवंभूतानां कथं न भवन्ति ?, भवन्त्येव क्लिष्टचित्तादयो दोषाः प्रागुपन्यस्ता इति गाथार्थः ।

तत्रैव प्रक्रमे विधिशेषमाह—

एत्थ य आहारो खलु, उवलक्खणमेव होइ णायव्वो ।
वोसिरइ तओ सव्वं, उवउत्तो भावसल्लं पि ॥१६८९ ॥

अत्र चानशनाधिकारे आहारः खलु परित्यागमधिकृत्योपलक्षणमेव भवति ज्ञातव्यः शेषस्यापि वस्तुनः । तथा चाह-व्युत्सृजति—परित्यजत्यसावनशनी सर्व्वम् , उपयुक्तः सन् भावशल्यमपि सूक्ष्ममिथ्यात्वादीनीति गाथार्थः ।

किं बहुना—

अणं पिव अप्पाणं, संवेगाइसयाउ चरमकाले ।
मण्णइ विसुद्धभावो,जो सो आराहओ भणिओ॥१६९०॥

अन्यमिवात्मानं प्राक्तनादात्मनः संवेगातिशयात् संवेगातिशयेन चरमकाले प्राणप्रयाणकाले मन्यते शुद्धभावः सन् सर्वोऽसदभिनिवेशत्यागेन यः स आराधको भणितस्तीर्थकरगणधरैरिति गाथार्थः ।

अयमेव विशिष्यते—

सव्वत्थापडिबद्धो, मज्झत्थो जीविए अ मरणे अ ।
चरणपरिणामजुत्तो,जो सो आराहओ भणिओ॥१६९१॥

सर्वत्राप्रतिबद्धः इहलोके परलोके च,तथा मध्यस्थो जीविते मरणे च; न मरणमभिलषति नापि जीवितमित्यर्थः, चरणपरिणामयुक्तो न तद्विकलः, य एवंभूतः स आराधको भणितस्तीर्थकरगणधरैरिति गाथार्थः ।

अस्यैव फलमाह—

सो तप्पभावओ चिअ, खविउं तं पुव्वदुक्कडं कम्मं ।
जायइ विसुद्धजम्मा,जोग्गो अ पुणो वि चरणस्स ।१६९२।

स एवंभूतस्तत्प्रभावत एव—चारित्रपरिणामप्रभावादेव क्षपयित्वाऽभावमापाद्य तत्पूर्वदुष्कृतं कर्म्म शीतलविहारजं जायते विशुद्धजन्मा—जात्यादिदोषरहितः योग्यश्च पुनरपि तज्जन्मापेक्षया चरणस्येति गाथार्थः ।

त्रिविधको भवतीति तद्विशेषमभिधातुमाह—

एसो अ होइ तिविहो, उक्कोसो मज्झिमो जहण्णो य ।
लेसादारेण फुडं, वोच्छामि विसेसमेएसिं ॥ १६९३ ॥

एष चाराधको भवति त्रिविधः । त्रैविध्यमेवाह—उत्कृष्टो, मध्यमो, जघन्यश्च । भावसापेक्षं चोत्कृष्टत्वादि यत एवमतो लेश्याद्वारेण-लेश्याङ्गीकरणेन स्फुटं-प्रकटं वक्ष्यामि विशेषमेतेषामुत्कृष्टादिभेदानामिति गाथार्थः ।

तत्र—

सुक्काए लेसाए, उक्कोसगमंसगं परिणमित्ता ।

मरइ सो हु णियमा, उक्कोसाराहओ होइ ॥१६६४॥

ाया लेश्यायाः सर्वोत्तमाया उत्कृष्टमंशकं विशुद्धं प- म्य-तद्भावमासाद्य यो म्रियते कश्चित्सत्त्वः स नियमा- त्कृष्टाऽऽराधको भवति स्वल्पभवप्रश्च इति गाथार्थः।

मध्यमाऽऽराधकमाह—

सेसा सुक्काए, अंसा जे आवि पम्हलेसाए।
पुण जो सो भणिओ,मज्झिमओ वीयरागेहिं॥१६६५॥

शेषा उत्कृष्टं विहाय शुक्लायाः अंशाः-भेदाः, ये चापि लश्यायाः, सामान्येन तान् पुनर्विपरिणम्य यो म्रियते स ामो भणितो मध्यमाराधको वीतरागैर्जिनैरिति गाथार्थः।

जघन्यमाराधकमाह—

ओ लेसाए जे, अंसा अह नेओ जे परिणमित्ता।
रइ तओ वि हु णेयो, जहएणाराहओ इत्थ ॥१६६६॥

तोलेश्यायाः ये अंशाः-प्रधानाः,अथवा तान् यः परिणम्यां- कान् कांश्चित् म्रियतेऽसावप्येवंभूतो ज्ञेयः, किंभूत इ- ह—जघन्याराधकोऽत्र प्रवचन इति गाथार्थः।

अस्यैव सुसंस्कृतभोजनलवणकल्पविशेषमाह—

एसो पुण सम्मत्ताऽऽ- इसंगओ चेव होइ विसेओ।
ग उ लेस्सामित्तेणं,तं जमभव्वाण वि सुराणं ॥१६६७॥

प पुनर्लेश्याया द्वारोक्ताराधकः सम्यक्त्वादिसंगत एव- म्यक्त्वज्ञानतद्भावस्थायिचरणयुक्त एव भवति विज्ञेय राधको न तु लेश्यामात्रेण केवलेन आराधकः। कुत इ- ाह-'तत्'-लेश्यामात्रं 'यत्' यस्मात् कारणात् अभव्या- मपि सुराणां भवति, यल्लेश्याश्च म्रियन्ते तल्लेश्या एवो- द्यन्ते इति गाथार्थः।

आराधकगुणमाह—

आराहगो अ जीवो, तत्तो खविऊण दुक्कडं कम्मं।
जायइ विसुद्धजम्मा,जोग्गो वि पुणो वि चरणस्स।१६६८

आराधकश्च जीवः तत आराधकत्वात् क्षपयित्वा दुष्कृतं र्म्म प्रमादजं ज्ञानावरणादि जन्मादिकुलाद्यपेक्षया योग्यस्य नरपि चरणस्य तद्भावभाविन इति गाथार्थः।

आराधनाया एव प्रधानफलमाह—

आराहिऊण एवं, सत्तट्ठभवाण सारओ चेव।
तेल्लुक्कमत्थयत्थो, गच्छइ सिद्धिं णिओगेणं ॥१६६९॥

आराध्यैवमुक्तप्रकारं, किमित्याह—सप्ताष्टभवेभ्यः सप्ता- ष्टजन्मभ्यः आरत एव त्रिषु वा चतुर्षु वा जन्मसु, किमि- त्याह—त्रैलोक्यमस्तकस्थः—सकललोकचूडामणिभूतो ग- च्छति सिद्धिं-मुक्तिं नियोगेनावश्यंतयेति गाथार्थः।

तत्र च गतः सन्—

सव्वएणु सव्वदरिसी, निरुवमसुहसंगओ य सो तत्थ।
जम्माइदोसरहिओ, चिट्ठइ भयवं सयाकालं ॥१७००॥

सर्वज्ञः सर्वदर्शी नाचेतनो गगनकल्पः तथा निरुपम- सुखसंगतश्च सकलव्याबाधानिवृत्तेः स आराधको मुक्तः तत्र सिद्धो जन्मादिदोषरहितः-जन्मजरामरणादिरहितः संस्ति- ष्ठति भगवान् सदाकाल-सर्वकालमेव नत्वभावी भवति यथा- ऽऽहुरन्ये-'प्रविध्यातदीपकल्पोपमो मोक्षः' इति गाथार्थः। पं०व० ४ द्वार। आव०। ध०। ('पज्जुसवणा' शब्दे वर्षासु सं- लेखनाविधिः)

संलेहणाझूसिय-संलेखनाजोषित-त्रि०। संलेखना-शरीरस्य तपसा कृशीकरणं तथा वा ' झूसिय ' त्ति जुष्टाः सेविता ये ते तथा। संलेखनाख्यतपःकारिषु, ओघ०।

संलेहणाझोसणाझु(झू)सिय-संलेखनाजोषणा(झूषित)जुष्ट- त्रि०। संलेखनाया-कषायशरीरकृशीकरणं या जोषणा-प्रीतिः सेवा वा जुषी प्रीतिसेवनयोरिति वचनात्, तया तां वा ये जुष्टाः सेवितास्ते तथा ' झूसिय ' त्ति झूषिताः क्षीणा ये ते तथा। संलेखनातपःकारिषु, भ० २ श० ७ उ०। औ०।

संलेहणासुय-संलेखनाश्रुत-न०। यत्र संलेखनायां श्रु- तं प्रतिपाद्यते तत् संलेखनाश्रुतम्। उत्कलक्षणसंलेखना- प्रतिबद्धे उत्कालिकश्रुतविशेषे, पा०।

संलोग-संलोक-पुं०।संलोक्यत इति संलोकः।चतुर्दशरज्ज्वा- त्मके लोके, आव० २ अ०। (लोकस्य ध्रुवाध्रुवत्वविचारः ' भूगोल ' शब्दे पञ्चमभागे १६०१ पृष्ठे गतः।) (लोके गो- लानामसंख्येयत्वविचारः ' लोक ' शब्दे षष्ठभागे ७०६ पृष्ठे गतः।) प्रकाशे, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ०। संदर्शने, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ०।

संवग्ग-संवर्ग-पुं०।संवर्ग्यते इति संवर्गः।गुणिते, व्य०६ उ०। गुणने, नि० चू० १ उ०।

संवच्छर-संवत्सर-पुं०। " ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले" ।८।२।२१। अनेनात्र ह्रस्वात्परस्य त्सस्य छकारः। प्रा०। द्वाद- शमासात्मके वर्षे, आ०म०१अ०।पञ्चा०। ''दो अयणा संवच्छ- रे' जं० २ वक्ष०। कर्म०। भ०। ज्यो०। अयनद्वयेन संवत्सरः। तं०। अनु०। आ० म०। विशे०। अनु०। स्था०।

ता कति णं भंते !संवच्छरे आहिताति वदेज्जा ?, ता पंच संवच्छरा आहितेति वदेज्जा, तं जहा-णक्खत्तसंवच्छरे, जुगसंवच्छरे, पमाणसंवच्छरे, लक्खणसंवच्छरे, सणिच्छ- रसंवच्छरे। (सू० ५४)

'ता कइ ण ' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कति-किंसङ्ख्याः णमिति वाक्यालङ्कारे, संवत्सरा आख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह-' ता ' इत्यादि, ता इति प्राग्वत्, पञ्च संवत्सरा आख्याता इति वदेत्, तद्यथा-नक्षत्रसंवत्सरमित्यादि, तत्र यावता कालेनाष्टाविंशत्याऽपि नक्षत्रैः सह क्रमेण योगपरिस- मातिस्तावान् कालविशेषो द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्स- रः, उक्तं च—"नक्खत्तचंदजोगो बारसगुणिओ य नक्खत्तो" अत्र पुनरेकोनितनक्षत्रपर्याययोग एको नक्षत्रमासः,स च स- सविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा अहोरात्र- स्य, एष राशिर्यदा द्वादशभिर्गुण्यते तदा त्रीण्यहोरात्रश-

तानि सप्तविंशत्यधिकानि एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतावत्प्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः । युगं पञ्चवर्षात्मकं तत्पूरकः संवत्सरो युगसंवत्सरः । युगस्य प्रमाणहेतुः संवत्सरः प्रमाणसंवत्सरः । लक्षणेन यथावस्थितेनोपपेतः संवत्सरो लक्षणसंवत्सरः । शनैश्चरनिष्पादितः संवत्सरः शनैश्चरसंवत्सरः । शनैश्चरसंभवः । सू० प्र० १० पाहु० । नक्षत्रसंवत्सरो 'णक्खत्तसंवच्छर' शब्दे चतुर्थभागे १७९२ पृष्ठे उक्तः ।) (युगसंवत्सरः 'जुग' शब्दे चतुर्थभागे १५६७ पृष्ठे उक्तः ।) (प्रमाणसंवत्सरः 'पमाणसंवच्छर' शब्दे पञ्चमभागे४७९पृष्ठे उक्तः ।) (लक्षणसंवत्सरः 'लक्खणसंवच्छर' शब्दे षष्ठभागे उक्तः ।)

प्रमाणसंवत्सरेऽत्र विशेषमाह—

ता पमाणसंवच्छरे पंचविहे पएणत्ते,तं जहा—नक्खत्ते चंदे उडू आइच्चे अभिवड्डिए । (सू० ५७)

'पमाणे' त्यादि,प्रमाणसंवत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः,तद्यथा—नक्षत्रसंवत्सर ऋतुसंवत्सरश्चन्द्रसंवत्सरः आदित्यसंवत्सरोऽभिवर्द्धितसंवत्सरश्च । तत्र नक्षत्रचन्द्राभिवर्द्धितसंवत्सराणां स्वरूपं प्रागेवोक्तमिदानीमृतुसंवत्सरादित्यसंवत्सरयोः स्वरूपमुच्यते—तत्र द्वे घटिके एको मुहूर्त्तस्त्रिंशन्मुहूर्त्ता अहोरात्रः, पञ्चदश परिपूर्णा अहोरात्राः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासो, द्वादश मासाः संवत्सरो, यस्मिंश्च संवत्सरे त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि परिपूर्णान्यहोरात्राणां, भवति एष ऋतुसंवत्सरः । ऋतवो लोकप्रसिद्धाः वसन्तादयः तत्प्रधानः संवत्सर ऋतुसंवत्सरः । अस्य चापरमपि नामद्वयमस्ति, तद्यथा—कर्म्मसंवत्सरः,सवनसंवत्सरः । तत्र कर्म्म-लौकिको व्यवहारस्तत्प्रधानः संवत्सरः कर्म्मसंवत्सरः, लोको हि प्रायः सर्वोऽप्यनेनैव संवत्सरेण व्यवहरति । तथा चैतद्गतमासमधिकृत्यान्यत्रोक्तम्—"कम्मो निरंसयाए, मासो ववहारकारगो लोए । सेसाओ संसयाए, ववहारे दुक्करो घित्तुं ॥१॥" तथा सवनं—कर्म्मसु प्रेरणं 'षू' प्रेरणे इति वचनात्, तत्प्रधानः संवत्सरः सवनसंवत्सर इत्यप्यस्य नाम, तथा चोक्तम्—

"बे नालिया मुहुत्तो, सट्ठी उण नालिया अहोरत्तो ।
पन्नरस अहोरत्ता, पक्खो तीसं दिणा मासो ॥ १ ॥
संवच्छरो उ बारस, मासा पक्खा य ते चउव्वीसं ।
तिन्नेव सया सट्ठी, हवंति राइंदियाणं तु ॥ २ ॥
एसो उ कमो भणिओ, निअमा संवच्छरस्स कम्मस्स ।
कम्मो त्ति सावणो त्ति य, उउइ त्ति य तस्स नामाणि ॥३॥"

तथा यावता कालेन षडपि प्रावृडादयः ऋतवः परिपूर्णाः प्रावृत्ता भवन्ति तावान् कालविशेष आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च "छप्पि उऊ परियट्टा, एसो संवच्छरो उ आइच्चो" तत्र यद्यपि लोके षष्ट्यहोरात्रप्रमाणः प्रावृडादिक ऋतुः प्रसिद्धः तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्यहोरात्रप्रमाणो वेदितव्यः, तथैवोत्तरकालमव्यभिचारदर्शनात्, अत एव चास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरं भवति, तथा चान्यत्रापि पञ्चस्वपि संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिन्दिवानां परिमाणमुक्तम्—

"तिन्नि अहोरत्तसया, छावट्ठा भक्खरो हवइ वासो ।
तिन्नि सया पुण सट्ठी, कम्मो संवच्छरो होइ ॥ १ ॥
तिन्नि अहोरत्तसया, चउपन्ना नियमसो हवइ चंदो ।
भागो य बारसेव य, बावट्ठिकएण छेएण ॥ २ ॥
तिन्नि अहोरत्तसया, सत्तावीसा य होंति नक्खत्ता ।
एकावन्नं भागा, सत्तट्ठिकएण छेएण ॥ ३ ॥
तिन्नि अहोरत्तसया, तेसीई चेव होइ अभिवड्ढी ।
चोयालीसं भागा, बावट्ठिकएण छेएण ॥ ४ ॥"

एताश्चतस्रोऽपि गाथाः सुगमाः । इदं च प्रतिसंवत्सरं रात्रिन्दिवपरिमाणमग्रेऽपि वक्ष्यति परमिह प्रस्तावादुक्तम् । सम्प्रति विनेयजनानुग्रहाय संवत्सरसंख्यातो माससंख्या प्रदर्श्यते—तत्र सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं—त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्र त्रयाणां शतानां षट्षष्ट्यधिकानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते, लब्धाः त्रिंशत् ३०, शेषाणि तिष्ठन्ति षट् ६, ते अर्द्धे क्रियते, जाता द्वादश, ततो लब्धमेकं दिवसस्यार्द्धमेतावत्परिमाणः सूर्यमासः, तथा कर्म्मसंवत्सरस्य परिमाणं—त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां तेषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धास्त्रिंशदहोरात्रा एतावत्कर्ममासपरिमाणम्, तथा चन्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीण्यहोरात्रशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य, तत्र त्रयाणां शतानां चतुष्पञ्चाशदधिकानां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धा एकोनत्रिंशदहोरात्राः, शेषाः तिष्ठन्ति षट् अहोरात्राः, ते द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि ३७२, येऽपि द्वादश द्वाषष्टिभागा उपरितनास्तेऽपि तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि चतुरशीत्यधिकानि, तेषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धा द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एतावच्चन्द्रमासपरिमाणम् । तथा नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं—त्रीणि शतानि सप्तविंशत्यधिकानि रात्रिन्दिवानामेकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः। तत्र त्रयाणां शतानां सप्तविंशत्यधिकानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते, लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः, शेषास्त्रयस्तिष्ठन्ति, ततस्तेऽपि सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जाते द्वे शते एकोत्तरे २०१, येऽपि च उपरितना एकपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागास्तेऽपि तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके २५२, तेषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धा एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, एतावन्नक्षत्रमासपरिमाणम् । तथा अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं—त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च, द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, तत्र त्रयाणां शतानां त्र्यशीत्यधिकानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते, लब्धा एकत्रिंशदहोरात्राः शेषास्तिष्ठन्त्यहोरात्रा एकादश, ते च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरशतेन १२४ गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदश शतानि चतुःषष्ट्यधिकानि १३६४, येऽपि चोपरितनाश्चतुश्चत्वारिंशद्द्वाषष्टिभागास्तेऽपि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं द्वाभ्यां गुण्यन्ते, जाता अष्टाशीतिः । साऽनन्तरराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि चतुर्दश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि १४५२, तेषां द्वादशभिर्भागो ह्रियते, लब्ध-

ंविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम्, एतावद्-
वर्द्धितमासपरिमाणम्, तथा चोक्तम्-

आइच्चो खलु मासो, तीसं अद्धं च सावणो तीसं।
दो एगुणतीसं, विसट्ठिभागा य बत्तीसं ॥ १ ॥
क्खत्तो खलु मासो, सत्तावीसं भवे अहोरत्ता।
सा य एकवीसा, सत्तट्ठिकएण छेएण ॥ २ ॥
अभिवड्ढिओ य मासो, एकत्तीसं भवे अहोरत्ता।
गसयमेगवीसं, चउवीससएण छेएणं ॥ ३ ॥"

सम्प्रति एतैरेव पञ्चभिः संवत्सरैः प्रागुक्तस्वरूपं युगं पञ्च-
वत्सरात्मकं मासानधिकृत्य प्रमीयते। तत्र युगं प्रागुदित-
रूपं यदि सूर्यमासैर्विभज्यते ततः षष्टिः सूर्यमासा युगे भव-
,तथाहि-सूर्यमासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्रा युगे चाहोरात्रा-
मष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि भवन्ति। कथमेतदवसी-
ते इति चेत्, उच्यते-इह युगे त्रयश्चन्द्रसंवत्सरा द्वौ चाभि-
र्द्धितसंवत्सरौ, एकैकस्मिंश्च चन्द्रसंवत्सरेऽहोरात्राणां त्री-
ण शतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि भवन्ति, द्वादश च द्वाष-
ष्टिभागा अहोरात्रस्य ३५४ $\frac{१२}{६२}$ तत एतत् त्रिभिर्गुण्यते,
जातान्यहोरात्राणां दश शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि १०६२
षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य $\frac{३६}{६२}$ः अभिवर्द्धितसंव-
सरे च एकैकस्मिन् अहोरात्राणां त्रीणि शतानि त्र्यशीत्य-
धिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य,
(तत एतद् द्वाभ्यां गुण्यते जातानि सप्तषष्ट्यधिकानि सप्त-
शतान्यहोरात्राणां षड्विंशतिश्च द्विषष्टिभागा अहोरात्रस्य त-
देवं चन्द्रसंवत्सरत्रयाभिवर्द्धितसंवत्सरद्वयाहोरात्रमीलने
त्रिंशदधिकान्यहोरात्राणामष्टादश शतानि, सूर्यमासस्य
च पूर्वोक्तरीत्या सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमानेनेति तेन भागे
कृते स्पष्टमेव षष्टेर्लाभः। तथाहि-अष्टादशशत्यास्त्रिंशदधि-
काया अर्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने षष्ट्यधिका षट्-
त्रिंशच्छती त्रिंशतश्चार्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने षष्टिः, एक
प्रक्षेपे एकषष्टिस्तेन पूर्वोक्तराशेः भागे कृते लभ्यते षष्टिः,
तथा च युगमध्ये सूर्यमासाः षष्टिरिति स्थितम्। सावनस्य
तु मासा एकषष्टिः, त्रिंशद्दिनमानत्वाद् तस्य त्रिंशदधिकाया
अष्टादशशत्यास्त्रिंशता भागे एकषष्टेर्लाभात्। चन्द्रमासा
द्विषष्टिर्यत एकोनविंशत्या अहोरात्रैरेकोनत्रिंशता द्विषष्टि-
भागैरधिकैर्मासः, युगदिनानां तैर्भागे च द्वाषष्टेर्लाभात्,
कथम्?, त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या द्विषष्टिभागकरणार्थं
गुणकारे एकं लक्षं त्रयोदश सहस्राणि षष्ट्यधिकमेकं
शतम् ११३१६६, चन्द्रमासस्यापि भागकरणाय द्विषष्ट्या ए-
कोनत्रिंशति गुणिते प्रक्षिप्ते च द्वात्रिंशति त्रिंशदधिका-
या अष्टादशशत्या भावः, तया भक्ते पूर्वोक्तराशौ द्वाषष्टेर्भा-
वात् चन्द्रमासा द्वाषष्टिरिति। नक्षत्रमासाः सप्तषष्टिः,
कथमिति चेत्, नक्षत्रमासस्तावत् सप्तविंशत्या अहोरा-
त्रैरेकविंशत्या च सप्तषष्टिभागैः,) तत्र सप्तविंशतिरहोरा-
त्राः सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्यष्टा-
दश शतानि नवोत्तराणि १८०९, तत उपरितना एकविंश-
तिः सप्तषष्टिभागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यष्टादश शतानि
त्रिंशदधिकानि १८३०, युगस्यापि सम्बन्धिनस्त्रिंशदधिका-
ष्टादशशतप्रमाणा अहोरात्राः सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जात ए-
को लक्षः द्वाविंशतिः सहस्राणि षट् शतानि दशोत्तराणि
१२२६१०, एतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैर्नक्षत्रमाससत्कसप्त-
षष्टिभागरूपैर्भागो ह्रियते लब्धाः सप्तषष्टिर्भागाः ६७। तथा
यदि युगमभिवर्द्धितमासैः परिभज्यते तदा अभिवर्द्धितमासा
युगे भवन्ति सप्तपञ्चाशत् सप्त रात्रिन्दिवानि एकादश मु-
हूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागास्त्रयोविंशतिः, तथा-
हि-अभिवर्द्धितमासपरिमाणमेकत्रिंशदहोरात्रा एकविंशत्यु-
त्तरं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानामहोरात्रस्य, तत एक-
त्रिंशदहोरात्राश्चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्त-
रेण शतेन गुण्यन्ते जातान्यष्टात्रिंशच्छतानि चतुश्चत्वारिंशद-
धिकानि ३८४४, तत उपरितनमेकविंशत्युत्तरं शतं भागानां
तत्र प्रक्षिप्यते, जातान्येकोनचत्वारिंशच्छतानि पञ्चषष्ट्यधि-
कानि ३९६५, यानि च युगे अहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंश-
दधिकानि १८३० तानि चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते,
जाते द्वे लक्षे षड्विंशतिः सहस्राणि नव शतानि विंशत्य-
धिकानि २२६९२०, तत एतेषामेकोनचत्वारिंशच्छतैः पञ्च-
षष्ट्यधिकैरभिवर्द्धितमाससत्कचतुर्विंशत्युत्तरशतभागरूपै-
र्भागो ह्रियते, लब्धाः सप्तपञ्चाशन्मासाः 'शेषाणि तिष्ठ-
न्ति नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ९१५, तेषामहोरा-
त्रानयनाय चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते, ल-
ब्धानि सप्त रात्रिन्दिवानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशत्युत्तर-
शतभागाः सप्तचत्वारिंशत्, तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च
भागस्य चतुर्भिस्त्रिंशद्भागैर्मुहूर्त्तो भवति, तथाहि-
एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ता अहोरात्रे च चतुर्विंशत्यु-
त्तरं शतं भागानां कल्पितमास्ते, ततस्तस्य चतुर्विंश-
त्युत्तरशतस्य त्रिंशता भागे हृते लब्धाश्चत्वारो भागाः
एकस्य च भागस्य सत्काश्चत्वारस्त्रिंशद्भागास्तत्र प-
ञ्चचत्वारिंशद्भागैरेकस्य च भागस्य सत्कैश्चतुर्दशभिस्त्रिं-
शद्भागैरेकादश मुहूर्त्ता लब्धाः, शेषास्तिष्ठन्त्येको भागः, ए-
कस्य च भागस्य सत्काः षोडश त्रिंशद्भागाः। किमुक्तं
भवति?—षट्चत्वारिंशत्त्रिंशद्भागा एकस्य भागस्य सत्काः
शेषास्तिष्ठन्ति, ते च किल मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्युत्तरश-
तभागरूपास्ततः षट्चत्वारिंशतश्चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य च
द्विकेनापवर्तना क्रियते, लब्धा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागास्त्र-
योविंशतिः। उक्तं चैतदन्यत्रापि—

"तत्थ पडिमिज्जमाणे, पंचहिँ माणेहिँ सव्वगणिएहिं।
मासेहिँ विभज्जंता, जइ मासा होंति ते वोच्छं ॥१॥"

अत्र 'तत्थ' त्ति तत्र, 'पंचहिं माणेहिं' ति-
पञ्चभिर्मानैः-मानसंवत्सरैः प्रमाणसंवत्सरैरादित्यचन्द्रादि-
भिरित्यर्थः, पूर्वगणितैः—प्राक्प्रतिसंख्यातस्वरूपैः प्रतिमीय-
माने प्रतिगण्यमाने मासैः—सूर्यादिमासैः शेषं सुगमम्।
"आइच्चेण उ सट्ठी, मासा उउणा उ होंति एगट्ठी।
चंदेण उ बावट्ठी, सत्तट्ठी होंति नक्खत्ते ॥ १ ॥ सत्तावण्णं
मासा, सत्त य राइंदियाइँ अभिवड्ढे। इक्कारस य मुहुत्ता,
विसट्ठिभागा य तेवीसं ॥ २ ॥" सू० प्र० १० पाहु०।

यथा 'संवत्सराणामादिर्वक्तव्य' इति, ततस्तद्विषयं प्र-
श्नसूत्रमाह-

ता कहं ते संवच्छराणामादी आहितेति वदेज्जा?, तत्थ

खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ता, तंजहा-चंदे,चन्दे, अभिवड्ढिते, चंदे, अभिवड्ढिते। ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स के आदी आहितेति वदेज्जा ?, ता जेणं पंचमस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, तीसे णं किं पज्जवसिते आहितेति वदेज्जा ?, ता जेणं दोच्चस्स आदी चंदसंवच्छरस्स से णं पढवस्स चंदसंवच्छर पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समये। तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं,उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छित्ता चउप्पण्णं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स के आदी आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समये, ता से णं किं पज्जवसिते आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समये। तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुव्वाहिं आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता इगतालीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा। ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स के आदी आहिताति वदेज्जा ?, ता जेणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए। ता से णं किं पज्जवसिते आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं तच्चस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए। तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं तेरस मुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समये, ता से णं किं पज्जवसिते आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समये, तं समयं च णं चंदे केणं नक्खत्तेणं जोएति?,ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बा(व)सट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता चउसट्ठी चुण्णिया भागा सेसा। तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता सीतालीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पञ्चमस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स के आदी आहिताति वदेज्जा ?,ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समये। ता से णं किं पज्जवसिते आहितेति वदेज्जा ?, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवड्ढितसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समये। तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं चरमसमये, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ?, ता पुस्सेणं, पुस्सस्स णं एक्कवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिधा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा। (सू० ७१) ॥ एक्कारसमं पाहुडं समत्तं ॥

'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण भगवन्! त्वया संवत्सराणामादिराख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'तत्थ खलु' इत्यादि, तत्र—संवत्सरविचारविषये खल्विमे पञ्च संवत्सराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्धितः चन्द्रोऽभिवर्धितः, एतेषां च स्वरूपं प्रागेवोपदर्शितम्। भूयः प्रश्नयति—'ता एएसि णं' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमस्य चान्द्रस्य संवत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता जे ण' मित्यादि, यत् पाश्चात्ययुगवर्तिनः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं—पर्यवसानसमयः तस्मादनन्तरं पुरस्कृतो—भावी यः समयः स प्रथमस्य चन्द्रसंवत्सरस्यादिः, तदेवं प्रथमसंवत्सरस्यादिर्दर्शितः। स-

ते पर्यवसानसमयं पृच्छति—'ता से णं ' इत्यादि , ता पूर्ववत् , स प्रथमश्चान्द्रसंवत्सरः किं पर्यवसितः—पर्यवसान आख्यात इति वदेत् ?,भगवानाह—' ता जे मित्यादि , यो द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः—आ ामयस्तस्मादनन्तरो यः पुरस्कृतः—अतीतसमयः स प्र वान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं-पर्यवसानसमयः, 'तं समयं ।' मित्यादि, तस्मिश्चान्द्रसंवत्सरपर्यवसानभूते समये : केन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति-करोति ? , भगवा -' ता उत्तराहिं ' इत्यादि , इह द्वादशभिः पौर्णमासी वान्द्रः संवत्सरो भवति, ततो यदेव प्राक् द्वादश्यां पौ स्यां चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं तदेवान्यूनातिरिक्तमत्रापि द्रष्टव्यम् ,तथैव गणितभा कर्त्तव्या , एवं शेषसंवत्सरगतान्यादिपर्यवसानसूत्राणि नीयानि यावत्प्राभृतपरिसमाप्तिः, नवरं गणितभावना ते-तत्र द्वितीयसंवत्सरपरिसमाप्तिश्चतुर्विंशतितमपौर्ण ापरिसमाप्तौ , तत्र ध्रुवराशिः षट्षष्टिमुहूर्त्ता ए च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागा एकस्य च ष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागः ६६—५—१ इत्येवं ाश्चतुर्विंशत्या गुण्यते, जातानि पञ्चदश शतानि चतु पधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां युत्तरं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः ष्टिभागाः १५८४ । १२० । २४ । तत एतस्मा ाः मुहूर्त्तशतैरेकोनविंशत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य ंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य ष्टया सप्तषष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः ति , तत. स्थितानि पश्चात्सप्त मुहूर्त्तशतानि पञ्च धिकानि मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्च रेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तषष्टि : ७६५ । १५ । २५ । ततो 'मूले सत्तेव चोयाला ' दे वचनात् सप्तभिश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्त्तशतैरे च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाष ागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि मूलप नि नक्षत्राणि शुद्धानि, ततः स्थिताः पश्चात् द्वा तेर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टौ द्वाषष्टिभागा ा च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशतिः सप्तषष्टिभागाः । ८ । ६६ ॥ तत आगतं द्वितीयचान्द्रसंवत्सरस्य ानसमये पूर्वाषाढानक्षत्रस्य सप्त मुहूर्त्ता एकस्य च स्य त्रिपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य द्वाषष्टि य एकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः शेषाः, तदानीं ेण युक्तस्य पुनर्वसोर्द्वाचत्वारिंशद् मुहूर्त्ता एकस्य र्त्तस्य पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाष ास्य सप्त सप्तषष्टिभागाः शेषाः, तथाहि—स एव शिः ।६६।५।१ । चतुर्विंशत्या गुणितो जातानि पञ्चद ानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्तगतानां च द्वा गानां विंशत्युत्तरं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य च तिः सप्तषष्टिभागाः ॥१५८४॥ १२०।२४। तत एतस्माद् शतैरेकोनविंशत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य शत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या ष्टभागैः ॥८१६ । २४ । ६६ ॥ एकः परिपूर्णो नक्षत्र-

पर्यायः शुद्धः, स्थितानि पश्चात् सप्तमुहूर्तशतानि पञ्चष ष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तानामेकमुहूर्त्तगताश्च द्वाषष्टिभागाः पञ्चन वतिः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तषष्टिभागाः । ७६५ । ६५ । २५ । तत एतेभ्य एकोनविंशत्या मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषष्टिभागैः पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां सप्त शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकोनषष्टिः सप्तषष्टिभागाः ७४६ । ५१ । ५६ । ततो भूयोऽप्येतस्मात् सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरश्लेषादीनि आर्द्रापर्यन्तानि शुद्धानि, स्थितौ पश्चाद् द्वौ मुहूर्त्तावेकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिर्द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागाः २ । २६ । ६० । आगतं द्वितीयचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानसमये पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः शेषाः , तथा तृतीयाभिवर्द्धितसंज्ञसवत्सरपरिसमाप्तिः सप्तत्रिंशता पौर्णमासीभिस्ततो ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । सप्तत्रिंशता गुण्यते, जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि द्वाषष्टिभागानां च पञ्चाशीत्यधिकं शतं सप्तषष्टिभागाः सप्तत्रिंशत् २४४२ । १८५ । ३७ ।तत एतेभ्योऽष्टौ मुहूर्त्तशतानि एकोनविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा इत्येकनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्वाभ्यां गुणयित्वा शोध्यते, ततः स्थितानि पश्चादष्टौ मुहूर्त्तशतानि चतुरुत्तराणि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चत्रिंशदधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः । ८०४ । १३५ । ३९ । तत एतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैश्चतुःसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि , स्थिताः पश्चादेकत्रिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्तस्याष्टचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः ३१ । ४८ । ४० । तत आगतं तृतीयाभिवर्द्धितसंज्ञसंवत्सरपर्यवसानसमये उत्तराषाढानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोदश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, शेषाः, तदानीं च सूर्येण सम्प्रयुक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्तौ एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्काः षष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५ । १ । सप्तत्रिंशता गुण्यते, जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतम् । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः २४४२ । १८५ । ३७ । तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्विगुणं कृत्वा शोध्यते स्थितानि पश्चादष्टौ मुहूर्त्तशतानि चतुरुत्तराणि मुहूर्त्तसत्कानां द्वाषष्टिभागानां पञ्चत्रिंश-

दधिकं शतम्,एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः ८०४ । १३५ । ३१ । ततो भूय एतेभ्य एकोनविंशत्या मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषष्टिभागैः पुष्यः शुद्धः , स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां सप्त शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां द्विनवतिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागाः ७८५ । ६२ । ६ । ततो भूयोऽप्येतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरश्लेषादीनि आर्द्रापर्यन्तानि शुद्धानि, स्थिताः पश्चान्मुहूर्त्ता द्वाचत्वारिंशत् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः ४२ । ५ । ७ । तत आगतं तृतीयाभिवर्द्धितसंज्ञमेव-सरपर्यवसानसमये सूर्येण सह संयुक्तस्य पुनर्वसोर्द्वौ मुहूर्त्तावेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः।तथा चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानमेकोनपञ्चाशत्तमपौर्णमासीपरिसमाप्तौ, ततः स एव ध्रुवराशिः ६६ । ५। १। एकोनपञ्चाशता गुण्यते, जातानि मुहूर्त्तानां द्वात्रिंशच्छतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते पञ्चचत्वारिंशदधिके, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः ३२३४ । २४५ । ४६ । तत एतस्मात् , प्रागुक्तं सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा शोध्यते, ततः स्थितानि सप्त शतानि सप्तसप्तत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतम् , एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः ७७७ । १७० । ५२ । ततः सप्तभिः शतैः चतुःसप्तत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या रूपषष्टिभागैर्भूयोऽभिजिदादीनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात्पञ्च मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशतिर्द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः ५ । २१ । ५३ । तत आगतं चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानसमये उत्तराषाढानक्षत्रस्य चन्द्रयुक्तस्य एकोनचत्वारिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तषष्टिभागाः शेषाः , तदानीं च सूर्येण सह युक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ता एकविंशतिर्द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः सप्तचत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेषाः , तथाहि— स एव ध्रुवराशिः एकोनपञ्चाशता गुण्यते , गुणयित्वा च ततः प्रागुक्तं सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा शोध्यते , स्थितानि सप्त मुहूर्त्तशतानि सप्तसप्तत्यधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः ७७७ । १७० । ५२ । , तत एतेभ्य एकोनविंशत्या मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषष्टिभागैः पुष्यः शुद्धः , स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां सप्त शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तविंशत्यधिकं शतम्,एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनविंशतिः सप्तषष्टिभागाः । ७५८ । १ १६ । ततः सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्त्ताना स्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वा षष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरश्लेषादीन्यार्द्रापर्यन्त नक्षत्राणि शुद्धानि , स्थिताः पश्चात् पञ्चदश मुहूर्त्ता स्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वा षष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः । १५ । ४० । २० ।, त आगतं चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानसमये पुनर्वसुन त्रस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकवि तिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारि त्सप्तषष्टिभागाः शेषा इति, पञ्चमाभिवर्द्धितसंवत्सरपर्य सानं च द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिसमये , ततो व प्राक् द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिसमये चन्द्रनक्ष योगपरिमाणं सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं चोक्तं तदेवान्यूनाति क्रमत्रापि द्रष्टव्यम् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां सू प्रज्ञप्तिटीकायामेकादशं प्राभृतं समाप्तम् ।

तदेवमुक्तमेकादशं प्राभृतम् , सम्प्रति द्वादशमुच्यते–त चायमर्थाधिकारः , यथा 'कति संवत्सरा भवन्ति ' तां षयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता कति णं संवच्छरा आहितातित वदेज्जा ?, तत्थ ख इमे पंच संवच्छरा पण्णत्ता, तं जहा–णक्खते चंदे हू आदिच्चे अभिवड्ढिते, ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छ राणं पढमस्स नक्खत्तसंवच्छरस्स णक्खत्तमासे तीसा मुहुत्तेणं ती० २ अहोरत्तेणं मिज्जमाणे केवतिए राइंदियग्गे आहितेति वदेज्जा ?, ता सत्तावीसं राइंदियाइं एक्कवी च सत्तट्ठिभागा राइंदिअस्स राइंदिअग्गेण आहितेति वदे ता से णं केवतिए मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, अट्ठसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभ मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता एएसि अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा णक्खत्ते संवच्छरे, ता से केवतिए राइंदियग्गेणं आहितातित वदेज्जा ?, ता तिण्णि सत्तावीसे राइंदियसते एक्कावन्नं च सत्तट्ठिभागे राइंदिय राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा , ता से णं केवति मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता णव मुहुत्तसहस्स अट्ठ य बत्तीसे मुहुत्तसए छप्पन्नं च सत्तट्ठिभा गे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा (सू० ७२ ×)

'ता कइ संवच्छारा' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कति संवत्स भगवन् ! त्वया आख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह–'त त्रेत्यादि, तत्र—संवत्सरविचारविषये खल्विमे पञ्च सं वत्सराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—' नक्खत्ते ' त्यादि, पदैकदे पदसमुदायोपचारात् नक्षत्रसंवत्सरश्चन्द्रसंवत्सर ऋतुसं वत्सर आदित्यसंवत्सरोऽभिवर्द्धितसंवत्सरः । एतेषां च प ञ्चानामपि संवत्सराणां स्वरूपं प्रागेवोपवर्णितम् , ' ता एए

से ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रम्, 'ता' इति पूर्ववत् , एतेषां श्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य सको यो नक्षत्रमासः स त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणेनाहोरात्रेण गयमानः कियान् रात्रिन्दिवाग्रेण रात्रिन्दिवपरिमाणेनायात इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता' इत्यादि, ता इ ा पूर्ववत्, सप्तविंशतिः रात्रिन्दिवानि एकविंशतिश्च सषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेणाख्यात इति वत् , तथाहि-युगे नक्षत्रमासाः सप्तषष्टिरेतच्च प्रागेव ावितम् , युगे चाहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिका- । १८३०, ततस्तेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धाः सप्तविंशति ोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः ७ $\frac{२१}{६७}$ 'ता से ण' मित्यादि, स नक्षत्रमासः कियान् मुहूर्ग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेनाख्यात इति वदेत् ? , भगवानाहा अट्ठसए' इत्यादि, अष्टोत्तरशतान्येकोनविंशत्यधिकानि हूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः ६। $\frac{२७}{६७}$। मुहूर्त्ताग्रेणाख्यात इति वदेत् , तथाहि-नक्षत्रसपरिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य एकशतिः सप्तषष्टिभागाः, ततः सवर्णनार्थं सप्तविंशतिरहोरात्राः सप्तषष्ट्या गुणयन्ते , गुणयित्वा चोपरितना एवंशतिः सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि सप्तषष्टिगानामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, तानि मुर्तानयनार्थं त्रिंशता गुणयंते , जातानि चतुष्पञ्चाशत्सहणि नव शतानि मुहूर्त्तगतसप्तषष्टिभागानां ५४६००, नत षां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धानि अष्टौ शतान्येनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंतेः सप्तषष्टिभागा इति १६। $\frac{२७}{६७}$। 'ता एस ण' मित्यादि, ा अनन्तरमुक्ता नक्षत्रमासरूपा अद्धा द्वादशकृत्वः कृताद्दशभिर्वारैर्गुणिता इत्यर्थः , नक्षत्रसंवत्सरो भवति , प्रति सकलनक्षत्रसंवत्सरगतरात्रिन्दिवपरिमाणमुहूर्त्तपरि णविषयप्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—' ता से ण ' मित्यादि मं,नवरं रात्रिन्दिवचिन्तायां नक्षत्रमासरात्रिन्दिवपरिमामुहूर्त्तचिन्तायां नक्षत्रमासमुहूर्तपरिमाणं द्वादशभिर्गुणिा,ततो यथोक्ता रात्रिन्दिवसङ्ख्या मुहूर्त्तसंख्या च भवति। प्र० १२ पाहु० । (चन्द्रसंवत्सरविषयः ' चंदसंवच्छर ' ् तृतीयभागे १०६५ पृष्ठ गतः।)(ऋतुसंवत्सरविषयः' उउच्छर'शब्दे द्वितीयभाग ६८६ पृष्ठ गतः।) (आदित्यसंवरविषयः ' सूरसंवच्छर ' शब्दे वक्ष्यते) (अभिवर्द्धितसंरविषयः ' अभिवड्डिय ' शब्दे प्रथमभाग ७२७ गतः।)

ास्प्रत्येते पञ्च संवत्सरा एकत्र मीलिता यावत्प्रमाणा
रात्रिन्दिवपरिमाणेन भवन्ति तावतो निर्दिदिक्षुः
प्रथमतः प्रश्नसूत्रमाह—

केवतियं ते तो जुगे राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा?, ता स एकाणउते राइंदियसत्ते एगूणवीसं च मुहुत्तं च ावष्ठे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा पणपण्णं चुरिणया भागे राइंदिग्गेणं आहितेति वदे- । ता से णं कवतिए मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं, सत्त य उणापन्ने मुहुत्तसते सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता पणपण्णं चुरिणया भागा मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता केवतिए णं ते जुगप्पत्ते राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता अट्ठतीसं राइंदियाइं दस य मुहुत्ता चत्तारि य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छेत्ता दुवालस चुण्णिया भागे राइंदियग्गेणं आहिताति वदेज्जा, ता से णं केवतिए मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता एक्कारस पराणासे मुहुत्तसए चत्तारि य बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुबालस चुरिणया भागे मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता केवतियं जुगे राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता अट्ठारस तीसे राइंदियसते राइंदियग्गेणं आहियाति वदेज्जा, ता से णं केवतिए मुहुत्तग्गेणं आहियाति वदेज्जा ?, ता चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसताइं मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा?, ता से णं केवतिए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता चउत्तीसं सतसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसते बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहितेति वदेज्जा, । (सू० ७३)

' ता ' इति पूर्ववत् , कियत्—किंप्रमाणं ते—त्वया भगवन् ! 'नोयुगं' नाशब्दो देशनिषेधवचनः, किञ्चिदूनं युगमित्यर्थः, रात्रिन्दिवाग्रेण रात्रिन्दिवपरिमाणेनाख्यात इति वदेत्?, भगवानाह-'ता सत्तरसे' त्यादि नोयुगं हि किञ्चिदूनं युगं तच्च नक्षत्रादिपञ्चसंवत्सरपरिमाणमतो नक्षत्रादिपञ्चसंवत्सरपरिमाणानामेकत्र मीलने भवति यथोक्ता रात्रिन्दिवसंख्या । तथाहि-नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि सप्तविंशत्यधिकानि एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः,चन्द्रसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ऋतुसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि षष्ट्यधिकानि, सूर्यसंवत्सरस्य त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानाम्, अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानित्र्यशीत्यधिकानि एकविंशतिश्च मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः, तत्र सर्वेषां रात्रिन्दिवानामेकत्र मीलने जातानि सप्तदश शतानि नवत्यधिकानि, ये च एकप, ञ्चाशत्सप्तषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणयन्ते,जातानि पञ्चदश शतानि त्रिंशदधिकानि १५३० तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियंत, लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्पञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः २२ $\frac{५६}{६७}$। मुहूर्त्ताश्च लब्धाः एकविंशतौ मुहूर्तेषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जातास्त्रिचत्वारिंशन्मुहूर्त्तास्तत्र त्रिंशता अहोरात्रो लब्ध इति जातान्यहोरात्राणा सप्तदश शतान्येकनवत्यधिकानि १७९१, शेषास्तिष्ठन्ति मुहूर्त्तास्त्रयोदश १३, येऽपि च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य द्वादश तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणयन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ३६०, तेषां

द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चमुहूर्त्तास्ते प्रागुक्तेषु
त्रयोदशसु मुहूर्त्तेषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता अष्टादश, शेषा-
स्तिष्ठन्ति पञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य, येऽपि च षट्-
पञ्चाशत्सप्तषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य ते त्रैराशिकेन द्वाषष्टिभागा
एवं क्रियन्ते—यदि सप्तषष्ट्या द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते ततः
षट्पञ्चाशता सप्तषष्टिभागैः कियन्तो द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते
राशित्रयस्थापना ६७ । ६२ । ५६ । अत्रान्त्येन राशिना म-
ध्यराशेर्गुणनं जातानि चतुस्त्रिंशच्छतानि द्वासप्तत्यधिका-
नि ३४७२, तेषामादिराशिना सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते,
लब्धा एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, ते च प्रागुक्तेषु पञ्चाशति
द्वाषष्टिभागेष्वन्तः प्रक्षिप्यन्ते जातमेकोत्तरं शतं १०१, तत-
स्तन्मध्येऽभिवर्धितसंवत्सरसत्काः उपरितना अष्टादश द्वाष-
ष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते जातमेकोनविंशत्यधिकं शतं द्वाषष्टि-
भागानाम् ११९, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चपञ्चाशत् द्वाषष्टिभाग-
स्य सप्तषष्टिभागाः । $\frac{५५}{६७}$ । द्वाषष्ट्या द्वाषष्टिभागैरेको मुहू-
र्त्तो लब्धः, स प्रागुक्तेष्वष्टादशसु मुहूर्त्तेषु मध्ये प्रक्षिप्यते
जाता एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः १९, शेषाः सप्तपञ्चाशत् द्वाषष्टि-
भागा अवतिष्ठन्ते इति । 'ता से ण'मित्यादि, मुहूर्त्तपरिमा-
णविषयप्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, रात्रिन्दिवपरिमा-
णस्य त्रिंशता गुणने तदुपरि शेषमुहूर्त्तप्रक्षेपे च यथोक्तमुहू-
र्त्तपरिमाणसमागमात्, 'ता केवइए णं ते ' इत्यादि, 'ता '
इति पूर्ववत्, कियता रात्रिन्दिवपरिमाणे तदेव नोयुगं यु-
गप्राप्तमाख्यातमिति वदेत् ?, कियत्सु रात्रिन्दिवेषु प्रक्षि-
प्तेषु तदेव नोयुगं परिपूर्णं युगं भवतीति भावः । भगवानाह-
' ता अट्ठतीस ' मित्यादि, अष्टात्रिंशद् रात्रिन्दिवानि दश
मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वाषष्टिभागा एकं च
द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का द्वादश चूर्णिका
भागा इत्येतावता रात्रिन्दिवपरिमाणेन युगप्राप्तमाख्यात-
मिति वदेत्, एतावत्सु रात्रिन्दिवादिषु प्रक्षिप्तेषु तत् नो-
युगं परिपूर्णं युगं भवति इति भावः । सम्प्रति तदेव नोयुगं
मुहूर्त्तपरिमाणात्मकं यावता मुहूर्त्तपरिमाणेन प्रक्षिप्तेत प—
रिपूर्णं युगं भवति तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता से ण' मित्या-
दि सुगमं भगवानाह-'ता इक्कारसे ' त्यादि, इदं चाष्टात्रिंश-
तो रात्रिन्दिवानां त्रिंशता गुणनेन शेषमुहूर्त्तादिप्रक्षेपे च य-
थोक्तं भवति, भावार्थश्चायम्-एतावति मुहूर्त्तपरिमाणे प्र-
क्षिप्ते प्रागुक्तं नोयुगमुहूर्त्तपरिमाणं परिपूर्णयुगमुहूर्त्तपरिमा-
णं भवतीति । सम्प्रति युगस्यैव रात्रिन्दिवपरिमाणं मुहूर्त्त-
परिमाणं च प्रतिपिपादयिषुः प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह-' ता
केवइयं ते' इत्यादि सुगमम्, अधुना समस्तयुगविषये एव
मुहूर्त्तगतद्वाषष्टिभागपरिज्ञानार्थं प्रश्नसूत्रमाह—' ता से ण'
मित्यादि सुगमम्, भगवानाह-' ता चोत्तीस ' मित्यादि,
इदमक्षरार्थमधिकृत्य सुगमम्, भावार्थस्त्वयम्-चतुष्पञ्चा-
शन्मुहूर्त्तसहस्राणां नवशताधिकानां द्वाषष्ट्या गुणनं क्रियते
ततो यथोक्ता द्वाषष्टिभागसंख्या भवतीति ।

सम्प्रति कदाऽसौ चन्द्र(न्द्रादि)संवत्सरः सूर्य (र्यादि)
संवत्सरेण सह समादिः समपर्यवसानो भव-
तीति जिज्ञासिषुः प्रश्नं करोति—

ता कता णं एते आदिच्चचंदसंवच्छरा समादीया समप-
ज्जवसिया आहितेति वदेज्जा ?, ता सट्ठिं एए आदिच्च[illegible]
बावट्ठिं एतेए चन्दमासा, एस णं अद्धा छ खुत्तकडा
बालसभयिता तीसं एते आदिच्चसंवच्छरा एक्कतीसं
चंदसंवच्छरा, तता णं एते आदिच्चसंवच्छरा समा[illegible]
समपज्जवसिया आहितति वदेज्जा । ता कता णं
आदिच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्ज-
वसिया आहितेति वदेज्जा ?, ता सट्ठिं एते आ[illegible]
मासा एगट्ठिं एते उडुमासा बावट्ठिं एते चंदमासा स[illegible]
एते नक्खत्ता मासा, एस णं अद्धा दुबालस खुत्तकडा दु[illegible]
लस भयिता सट्ठिं एते आदिच्चा संवच्छरा एगट्ठिं एते
डुसंवच्छरा बावट्ठिं एते चंदा संवच्छरा सत्तट्ठिं एते नक्[illegible]
त्ता संवच्छरा,तता णं एते आदिच्चउडुचंदणक्खत्ता संव[illegible]
रा समादीया समपज्जवसिया आहितेति वदेज्जा । ता
ता णं एते अभिवड्डिआदिच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्[illegible]
समादीया समपज्जवसिता आहितेति वदेज्जा ?, ता स[illegible]
वसं मासा सत्त य अहोरत्ता एक्कारस य मुहुत्ता तेवीसं [illegible]
ट्ठिभागा मुहुत्तस्स एते अभिवड्डिता मासा सट्ठिं एते
दिच्चमासा एगट्ठिं एते उडुमासा बावट्ठिं एते चंदमासा
त्तट्ठिं एते नक्खत्तमासा, एस णं अद्धा छप्पण्णसतखुत्त[illegible]
दुबालस भयिता सत्तसता चोत्ताला एते णं अभिवड्डि
संवच्छरा, सत्तसता असीता एते णं आदिच्चा संवच्छ[illegible]
सत्तसता तेणउता एते णं उडुसंवच्छरा अट्ठसता छल[illegible]
रा एते णं चंदा संवच्छरा, एकसत्तरी अट्ठसया एए
नक्खत्ता संवच्छरा,तता णं एते अभिवड्डितआदिच्चउडु[illegible]
दनक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिते
वदेज्जा, ता णयट्ठताए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउप्प[illegible]
राइंदियसते दुबालस य बावट्ठिभागे राइंदियस्स आहि
ति वदेज्जा, ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउ[illegible]
ण्णे राइंदियसते पंच य मुहुत्ते पण्णासं च बावट्ठिभागे
मुत्तस्स आहितेति वदेज्जा । (सू० ७४)

'ता कया ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह-' ता सट्ठि' [illegible]
त्यादि, ता इति पूर्ववत्, एते—एकयुगवर्तिनः षष्टिः सू[illegible]
मासाः एते च एकयुगान्तर्वर्तिन एव द्वाषष्टिश्चन्द्रमास[illegible]
एतावती अद्धा षट्कृत्वः कियते—षड्भिर्गुण्यते ततो द्वा[illegible]
शभिर्भज्यते द्वादशभिश्च भागे—हृते त्रिंशदेते सूर्यसंवत्स[illegible]
भवन्ति एकत्रिंशदेते चन्द्रसंवत्सराः, तदा एतावति काले[illegible]
तिक्रान्ते एते आदित्यचन्द्रसंवत्सराः समादय' समप्रारम्भ[illegible]
समपर्यवसिताः-समपर्यवसाना आख्याता इति वदेत् सम[illegible]
र्यवसाने । किमुक्तं भवति ?-एते चन्द्रसूर्यसंवत्सराः विव[illegible]
तस्यादौ समाः—समप्रारम्भप्रारब्धाः सन्तस्तत आर[illegible]
षष्टियुगपर्यवसाने समपर्यवसाना भवन्ति, तथाहि—एव[illegible]
स्मिन् युगे त्रयश्चन्द्रसंवत्सरा द्वौ चाभिवर्द्धितसंवत्स[illegible]

तौ च प्रत्येकं त्रयोदशचन्द्रमासात्मकौ, ततः प्रथमयुगे पञ्च चन्द्रसंवत्सरा द्वौ च चन्द्रमासौ, द्वितीये युगे दश चन्द्रसंवत्सराश्चत्वारश्चन्द्रमासाः, एवं प्रतियुगं मासद्विकवृद्ध्या षष्ठयुगपर्यन्ते परिपूर्णा एकत्रिंशच्चन्द्रसंवत्सरा भवन्ति, 'ता कया ण' मित्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, कदा णमिति वाक्यालङ्कारे आदित्यऋतुचन्द्रनक्षत्रसंवत्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह-'ता सट्ठी' त्यादि, षष्टिरेते एकयुगान्तर्वर्तिनः, आदित्यमासा एकषष्टिरेते ऋतुमासाः द्वाषष्टिरेते चन्द्रमासाः सप्तषष्टिरेते नक्षत्रमासाः, एतावती प्रत्येकमद्धा द्वादशकृत्वः कृता; द्वादशभिर्गुणिता इत्यर्थः, तदनन्तरं संवत्सरानयनाय द्वादशभिर्भक्ता तत एवमेते षष्टिरादित्यसंवत्सरा एकषष्टिरेते ऋतुसंवत्सरा द्वाषष्टिरेते चन्द्रसंवत्सराः सप्तषष्टिरेते नक्षत्रसंवत्सरास्तदा द्वादशयुगातिक्रमे इत्यर्थः, एते आदित्यऋतुचन्द्रनक्षत्रसंवत्सराः समादिकाः, समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्। एतदुक्तं भवति-विवक्षितयुगस्यादावेते चत्वारोऽपि समाः--समारब्धप्रारम्भाः सन्तस्तत आरभ्य द्वादशयुगपर्यन्ते समपर्यवसाना भवन्ति, अर्वाक् चतुर्णामन्यतमस्यावश्यंभावेन कतिपयमासानामधिकतया युगपत् सर्वेषां समपर्यवसानत्वासम्भवात्, 'ता कया ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह-'ता नक्खत्त' मित्यादि, सप्तपञ्चाशन्मासाः सप्त अहोरात्रा एकादशमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिर्द्वाषष्टिभागा एतावत्प्रमाणा एते एकयुगान्तर्वर्तिनोऽभिवर्द्धितमासाः षष्टिरेते सूर्यमासाः एकषष्टिरेते ऋतुमासा द्वाषष्टिरेते चन्द्रमासाः सप्तषष्टिरेते नक्षत्रमासाः, एतावती प्रत्येकमद्धा-ऽष्टपञ्चाशदधिकशतकृत्वः क्रियते, कृत्वा च द्वादशभिर्भज्यते, द्वादशभिश्च भागे हृते चतुश्चत्वारिंशदधिकसप्तशत—संख्याः ७४४ एतेऽभिवर्द्धितसंवत्सराः, अशीत्यधिकस—प्तशतसंख्याः ७८० एते आदित्यसंवत्सराः, त्रिनवत्यधिकसप्तशतसंख्याः ७९३ एते ऋतुसंवत्सराः, षडुत्तराष्टशतसंख्याः ८०६ एते चन्द्रसंवत्सराः, एकसप्तत्यधिकाष्टशतसंख्याः ८७१ नक्षत्रसंवत्सराः, तदा णमिति वाक्यालङ्कारे एतेऽभिवर्द्धितादित्यऋतुचन्द्रनक्षत्रसंवत्सराः समादि—काः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्, अर्वाक् क—स्यापि कतिपयमासाधिकत्वेन युगपत् सर्वेषां समपर्यवसानत्वासम्भवात्। सम्प्रति यथोक्तमेव चन्द्रसंवत्सरपरिमाणं गणितभेदमधिकृत्य प्रकारद्वयेनाह—'ता नयट्ठाए' इत्यादि 'ता' इति पूर्ववत्, नयार्थतया परतीर्थिकानामपि सम्मतस्य नयस्य चिन्तया चन्द्रसंवत्सरस्त्रीण्यहोरात्रशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्येत्यादेराख्यान इति वदेत्, याथातथ्येन पुनश्चिन्त्यमानश्च—न्द्रसंवत्सरस्त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि पञ्च च मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा इत्येवंप्रमाण आख्यात इति वदेत्, तत्राहोरात्रपरिमाण—मुभयत्रापि तावदेकरूपं, ये तूपरितना द्वादश द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि ३६०, तेषां द्वाषष्ट्या भागो न्हियते, लब्धाः पञ्च मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशन्मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागा इति। तदेवं संवत्सरवक्तव्यता सप्रपञ्चमुक्ता। सू०प्र०१२ पाहु०। चं० प्र०। ज्यो०। जं०। (संवत्सरेषु चन्द्रसूर्यावृत्तय 'आउट्टि' शब्दे द्वितीयभागे ३० पृष्ठे उक्ताः।) वर्षासु चातुर्मासिके ज्येष्ठावग्रहे, दश०२ चू०। "संवत्सरं वावि परं पमाणं, बीअं च वासं न तहिं वसिज्जा" दश० २ चू०।

संवच्छरदान-संवत्सरदान-न०। तीर्थकरस्य प्रव्रज्यासमये संवत्सरपर्यन्तदाने, आचा०।

संवच्छरपडिलेहग-संवत्सरप्रतिलेखक-पुं०। जन्मदिनादारभ्य संवत्सरमहोत्सवपूर्वकं जन्मदिनमहोत्सवे, यत्र दिने वर्षे वर्षे प्रति संख्याज्ञापनार्थं ग्रन्थिबन्धः क्रियते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। रा०।

संवच्छरपरियाय-संवत्सरपर्याय-पुं०। संवत्सरमेकं यावत् पर्यायः प्रव्रज्यालक्षणो येषां ते संवत्सरपर्यायाः। वर्षैकप्रव्रजितेषु स० ५३ सम०।

संवच्छरवासर-संवत्सरवासर-पुं०। सांवत्सरिकदिने, संवत्सरवासरे पूगीफलसहितनाणकप्रभावनां लान्ति न वा? इति, प्रश्नः?, अत्रोत्तरम्-पूगीफलादिसहितं तथा रहितां वा प्रभावनां लान्ति, पश्चाद् यस्मिन् ग्रामे या रीतिस्तदनुसारेण प्रवर्त्तितव्यमिति ॥ १५२ ॥ सेन० ४ उल्ला०।

संवच्छरादि-संवत्सरादि-पुं०। संवत्सराणामादिः संवत्सरादिः। संवत्सराणामादितिथौ,सू०प्र० १ पाहु०।

संवच्छरिय-सांवत्सरिक-त्रि०। संवत्सरे भवस्सांवत्सरिकः। वार्षिके,विशे०।यद्येकं वर्षं प्रतिदिनं क्रियते, यथा-संवत्सरपर्यन्तं तीर्थकृतः प्रव्रज्यावसरे दीयते दानम्। आ० चू० १ अ०। आ० म०। संवत्सरस्यान्ते सांवत्सरिकम्। वर्षान्तोद्भवे, प्रव० ३ द्वार।

संवच्छरियपडिक्कमण-सांवत्सरिकप्रतिक्रमण-न०। पर्युषणापर्वान्तप्रतिक्रमणे, कल्प० १ अधि० १ क्षण। ('काउस्सग्ग' 'पज्जुसणा' शब्दयोरनयोर्व्याख्या)

संवट्ट-संवर्त्त-पुं०। नगररोधके, बृ० ३ उ०। संवर्तो नाम यत्र नगजलदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवर्त्तीभूय तिष्ठति।ज्ञा० १श्रु०१अ०।भयत्रस्तजनसमवाये,उत्त०३४अ०।चौरधाटीभयेन बहवो ग्रामनायकाधिष्ठिता एकत्र स्थिताः सवर्तः। बृ० ३ उ०। जाले, आ० म० १ अ०। वातविकुर्वणान्निवर्त्तन्ते! संवर्त्तकवातमुपसंहरन्तीति भावः। रा०।

संवट्टइत्ता-संवर्त्य-अव्य०। एकत्र स्थाने न्यस्येत्यर्थे, औ०। स्था०। संकोच्ये, स्था० २ ठा० ४ उ०।

संवट्टण-संवर्तन-न०। विनाशने, अनु०। मार्गमिलनस्थाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। संक्षपणे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ०। 'संवट्टण अचित्ते सुवण्णे कुंडलाइकरणं' नि० चू० १ उ०।

संवट्टणिग्गय-संवर्त्तनिर्गत-त्रि०। मासप्रायोग्यक्षेत्रान्निर्गत्य संवर्त्ते स्थितेषु, बृ० ३ उ०।

संवट्टमेह-संवर्त्तमेघ-पुं०। पुष्कलसंवर्तके मेघे, आव० १ अ०।

संवट्टय-संवर्त्तक-पुं० । संवर्त्तनमपवर्त्तनं संवर्त्तः स एव संवर्त्तकः । उपक्रमे, स्था० ।

दोराहं आउयसंवट्टए पराणत्ते, तं जहा-मणुस्साणं चेव, पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं चेव । स्था० ३ ठा० २ उ०। (सू० ८५ ×) जं० । नं० ।

संवट्टयवाय-संवर्त्तकवात-पुं० । संवर्तनस्वभावे, भ० १ श० १ उ० । वायुकायभेदे, भ० १ श० ४ उ० । रा० । आ० म० ।

संवट्टिअ-संवर्त्तित-त्रि०। "र्तस्याधूर्तादौ" ।८।२।३०। अनेनात्र र्त्तस्य ट्टकारादेशः । संवट्टिअं । पिराडीभूते, प्रा० । नि० चू० । संकोचित, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

संवट्टियावराह-संवर्त्तितापराध-पुं० । संवर्तिताः पिराडीभूता अपराधा यत्र तत् संवर्त्तितापराधम् । बह्वपराधे, संचयितमासे, व्य० १ उ० । संवृते, दे० ना० ८ वर्ग १२ गाथा ।

संवड्डिय-संवर्द्धित-त्रि०। भोजनादिना संवर्द्धिते अनाथपुत्रके, स्था० १० ठा ३ उ० ।

संवत्तण-संवर्त्तन-न० । 'र्तस्याधूर्त्तादौ' ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति धूर्तादिषर्युदासान्न टः । पिराडीभवने, प्रा० २ पाद ।

संवर-संवर-पुं०।क-ग-च ज-त द प य-वां प्रायो लुक्॥८।१।१७७। इति स्वरात्परत्वाभावान्न लुक् । प्रा० । संवरणं संवरः । आच्छादने, विशे० । संव्रियते कर्म कारणं प्राणातिपातादि निरुध्यते येन परिणामेन स संवरः । आश्रवनिरोधे, स्था० १ ठा० । प्रश्नव्याकरणेषु अहिंसादिशब्देषु, प्रश्न०१ आश्र०द्वार। सम्म० । संवरस्योत्तरप्रकृतयः । द्रव्या० । स्था० ।

अथाश्रवप्रतिपक्षभूतसंवरस्वरूपमाह—

एगे संवरे । (सूत्रम्)

संव्रियते-कर्म कारणं प्राणातिपातादि निरुध्यते येन परिणामेन स संवरः, आश्रवनिरोध इत्यर्थः । सच समितिगुप्तिधर्म्मानुप्रेक्षापरीषहचारित्ररूपः क्रमेण पञ्च-त्रिदश-द्वादश-द्वाविंशति-पञ्च-भेदः, आह—" समिई ५ गुत्ती ३ धम्मो १० अणुपेह १२ परीसहा चरित्तं च ५ । सतावन्नं भेया, पणतिगभेयाइ संवरणे ॥१॥" त्ति अथवाऽयं द्विधा-द्रव्यतो , भावतश्च । तत्र द्रव्यतो जलमध्यगतनावादेरनवरतप्रविशज्जलानां छिद्राणां तथाविधद्रव्येण स्थगनं संवरः , भावतस्तु जीवद्रोणयामाश्रवत्कर्म्मजलानामिन्द्रियादिच्छिद्राणां समित्यादिना निरोधनं संवर इति । स च द्विविधोऽपि संवरः सामान्यादेक इति । स्था० १ ठा०। संथा० । सूत्र० । पं० भा० ; आव० । स० । प्राणातिपातविरमणादौ ,औ० । नं० । आचा० । सूत्र० । अशुभकर्मागमनिरोधे , आव० ४ अ० । आश्रवद्वारप्रविशत्कर्मनिरोधे, जीत० । कर्मानुपादाने , स० ५ सम० । सम्म० । औ० । आ० । जीवतडागे कर्मजलस्य निरोधने , स्था० ५ ठा० २ उ० । चारित्रे, दश० ५ अ० २ उ० । इन्द्रियकषायनिग्रहादिभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । इन्द्रियनोइन्द्रियसङ्गोपने। । स्था० १० ठा० ३ उ०। आ० म०। संवरसिद्धिः—संवरस्य त्वध्यक्षानुमानागमप्रसिद्धता न्यायानुगतैव चैतन्यपरिणतेः स्वात्मनि स्वसंवेदनाध्यक्षसिद्धत्वाद् तु तत्प्रभवकार्यानुमेयत्वादागमस्य च तत्प्रतिपा प्रदर्शितत्वात् । सम्म० ३ काराड । कर्म्म० ।

पञ्च संवरद्वाराणि—

पंच संवरदारा पन्नत्ता, तं जहा--सम्मत्त विरती अ ओ अकसातित्तमजोगित्तं । (सू०--४१+)

तथा संवरणं जीवतडागे कर्मजलस्य निरोधनं स्तस्य द्वाराणि- उपायाः संवरद्वाराणि , मिथ्यात्वादीन श्रवाणां क्रमेण विपर्ययाः सम्यक्त्वविरत्यप्रमादाकषा योगित्वलक्षणाः प्रथमाध्ययनवद् वाच्या इति । स्था० २ उ० ।

पञ्चविधः संवरः—

पंचविहे संवरे पन्नत्ते , तं जहा-सोइंदियसंवरे ० फासिंदियसंवरे । (सू०-४२७X) स्था०५ठा०२ उ

षड्विधः संवरः—

छव्विहे संवरे पन्नत्ते, तं जहा--सोइंदियसंवरे ०जाव सिंदियसंवरे णो इंदियसंवरे । (सू०--४८७+) स्था ठा० ३ उ० ।

अष्टविधः संवरः—

अट्ठविहे संवरे पराणत्ते, तं जहा-सोइंदियसंवरे० फासिंदियसंवरे मणसंवरे वयसंवरे कायसंवरे । (५९८X) स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

दसविहे संवरे पन्नत्ते, तं जहा--सो इंदियसंवरे ० फासिंदियसंवरे मणवयकायउवगरणसंवरे सूईकुस संवरे । (सू०-७०९) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

प्रतिघाते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

संवरद्वारं प्रतिपक्षद्वारमाह—

" वाणारसी कुट्ठग-पासे गोपालिभद्दसेणे य ।
नंदिसिरी पउमसिरी, रायगिहे सेणिए वीरे ॥ १ ॥ "

" पुरे राजगृहे श्रीम-द्वर्द्धमानप्रभोः पुरः ।
एका नाट्यविधिं देवी, दर्शयित्वा ययौ ततः ॥ १ ॥
पप्रच्छ श्रेणिकः कैषा, स्वाम्यूचे काशिपत्तने ।
भद्रसेनाभिधो जीर्णः, श्रेष्ठी नन्दा च तत्प्रिया ॥ २ ॥
नन्दश्रीस्तत्सुता कन्या, तत्र चैत्ये च कोष्ठके ।
श्रीपार्श्वः समवासार्षी-न्नन्दश्रीः प्राव्रजत्ततः ॥ ३ ॥
दत्ता गोपालिकायाः सा, शिष्या तीव्रं तपो व्यधात् ।
पश्चाच्च बकुशा जाता, हस्तपादादिधावनात् ॥ ४ ॥
वार्यमाणा पृथक्स्था तु, तदनालोच्य सा मृता ।
क्षुद्रे हिमवदाद्रौ श्री—र्देवी पद्महदेऽभवत् ॥ ५ ॥
सैषा नाट्यं व्यधादस्याः,फलमल्पमसंवरात् ॥"आव०४अ

स्तानिकाशोधकेषु, व्य० २ उ० । अनेकशाख द्विखुरे अटव्यपशौ , प्रश्न० २ आश्र० द्वार । प्रज्ञा ज्ञा० । जं० । अभिनन्दनजिनस्य पितरि , प्रव०

द्वार। आव०। स०। भारते वर्षे भविष्यति अष्टादशे तीर्थकरे, "अट्ठारसो सयालिजीवो संवरो एगूणवीसो दीवायणजीवो संवरो," ती० २० कल्प। स०। प-ञ्चदश्यां गौणानुज्ञायाम्, नं०। प्रव०।

(सं)वरजोग-संवरजोग-पुं०। नूतनकर्मनिरोधः संवरस्तद्रूपो योगो व्यापारः. संवरेण योगः सम्बन्धो वा संवरयोगः। नूतनकर्मनिरोधव्यापारे, ध० ३ अधि०। "एसा महव्वय-उच्चारणा संवरजोगे" पा०।

(सं)वरण-संवरण-न०। संवरणे, विशे०। आव०। संरक्षणे, पं० व० ३ द्वार। सङ्क्षेपने, स्था० १० ठा० ३ उ०। आ-च्छादने, बृ० २ उ०। निवारणे, बृ० ४ उ०। प्रच्छदपटे, बृ० १ उ० २ प्रक०। पर्यालोचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० कपाटे, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

(सं)वरणकरण-संवरणकरण-न०। प्रत्याख्यानग्रहणे, ध० २ अधि०।

(सं)वरणी-संवरणी-स्त्री०। संवरकारिणि विद्याभेदे, ज्ञा० श्रु० १६ अ०।

(सं)वरबहुल-संवरबहुल-त्रि०। प्राणातिपाताद्याश्रवद्वारनि-रोधप्रचुरे. प्रश्न० ३ संव० द्वार।

(सं)वरभावणा-संवरभावना-स्त्री०। संवरतत्त्वपर्यालोचने, (पं०) व० ६७ द्वार। (संवरभावना 'भावणा' शब्दे पञ्चमभागे ५०८ पृष्ठे गता।)

(सं)वरसंवुड-संवरसंवृत-त्रि०। प्राणातिपातादिपञ्चमहाव्रतो-(पे)ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०।

(संव)रसमाहिबहुल-संवरसमाधिबहुल-पुं०। संवर इन्द्रि-यविषये समाधिरनाकुलत्वं बहुलं प्रभूत यस्य स तथा विध (इ)ते समासः। संवरसमाधिप्रचुरे, दश० २ चू०।

(संव)रसुय-संवरसुत-पुं०। अभिनन्दनजिने, "तित्थेव सयसह-(स्सा)ना,अभिणंदणजिणवरस्स सीसाणं। सव्वविरियव्ववस्सा, (स)द्धत्तं संवरसुयस्स॥" ति०।

(संव)रिय-संवृत-त्रि०। स्थगिते, आव० ५ अ०। "संवरिय (भु)यबाहू" संवृत्तौ हर्षातिरेकादतिस्थूरीभवन्तौ निषिद्धौ (व)लयैः कटकैर्बाहू भुजौ यस्याः सा तथा। भ० ६ श० ३३ उ०।

(संव)रियदार-संवृतद्वार-त्रि०। संवृतानि स्थगितानि आ-(स्र)वद्वाराणि प्राणातिपातादीनि येन सः। आच्छादितेन्द्रि-(यद्वा)रे, बृ० ३ उ०। आव०।

(संव)ले-संवलि-पुं०। वृक्षविशेषे, स्था० ५ ठा० २ उ०।

(संववहा)रिपच्चक्ख-सांव्यवहारिकप्रत्यक्ष-न०।संव्यवहारो बा-(धा)रहितप्रवृत्तिनिवृत्ती प्रयोजनमस्येति सांव्यवहारिकम्, (त)त् प्रत्यक्षं चेति बाह्येन्द्रियादिसामग्रीसापेक्षत्वादपार-(मा)र्थिकेऽस्मदादिप्रत्यक्षे, रत्ना० ३ परि०।

(संवस)ण-संवसन-न०। स्त्रीभिः सार्द्धं परिभोगे, सूत्र० १ (श्रु०) ४ अ० १ उ०। सहवासे, पं० भा० १ कल्प। पं० चू०।

संवसमाणी-संवसन्ती-स्त्री०। पुरुषेण सह संवासं कुर्वत्या-म्, स्था० ५ ठा० २ उ०।

संवहण-संवहन-न०। क्षेत्रादिभ्यस्तृणकाष्ठधान्यादेर्गृहादा-वानयने,उपा०१अ०। वृद्धस्य ग्राम्यभाषायां संबोधनप्रयोज्ये शब्दे, 'वुड्ढं संवहणेति णो वएज्जा' आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ०। दश०।

संवहणिय-सांवहनिक-त्रि०। संवहणं क्षेत्रादिभ्यस्तृणका-ष्ठधान्यादेर्गृहादावानयनम्, तत्प्रयोजनकं सांवहनिकम्।भा-रवहनगन्त्र्याम्, उपा० १ अ०।

संवाअआ-देशी-नकुले, श्येने च। दे० ना० ८ वर्ग ४७ गाथा।

संवाय-संवाद-पुं०। संवादने, रागादिविरहेण यथावद् वद-ने, विशे०। धर्मकथाया व्याख्याने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। संवादादिति चेन्न तु संवादप्रत्ययस्याप्यदुष्टकारणारब्धत्व-विशेषोऽन्यस्माद्दुष्टकारणारब्धात्संवादप्रत्ययात्। सम्म० १ काण्ड। स्था०।

संवास-संवास-पुं०। सान्निध्ये, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। सम्भजनायाम्,आ० चू०४अ०। मैथुनार्थे संवसनं,स्था० ४ ठा० ४ उ०। औ०। चिरं संवासे,स्था० ४ ठा० १ उ०। स्त्री-भिः सहैकत्र निवासे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ०। आचा०।

संवासभेदानाह—

चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा—देवे णाममेगे दे-वीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, देवे णाममेगे छवीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, छवी णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा, छवी णाममेगे छवीए सद्धिं संवासं गच्छेज्जा। (सू० २४८+) स्था० ४ ठा० १ उ०।

संवासो दिव्यासुरराक्षसमानुषाणाम्—

चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा—दिव्वे आसुरे रक्खसे माणुसे १। चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा—देवे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छइ, देवे णाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छइ, असुरे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं ग-च्छइ, असुरे णाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छइ २, चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा—देवे णाममेगे देवीए स-द्धिं संवासं गच्छइ, देवे णाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छइ, रक्खसे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छति, र-क्खसे णाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छति। ४-३। चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा—देवे णाममेगे देवीए सद्धिं संवासं गच्छइ,देवे णाममेगे मणुस्सीहिं सद्धिं संवासं गच्छइ मणुस्से णाममेगे देवीहिं सद्धिं संवासं गच्छति,मणुस्से णा-ममेगे मणुस्सीहिं सद्धिं संवासं गच्छति। ४-४। चउव्विहे संवासे पण्णत्ते,तं जहा-असुरे णाममेगे असुरीहिं सद्धिं संवासं

गच्छइ, असुरे नाममेगे रक्खसीहिं सद्धिं संवासं गच्छइ० ४-५। चउव्विहे संवासे पण्णत्ते, तं जहा-असुरे नाममेगे असुरीए सद्धिं संवासं गच्छइ; असुरे नागमेगे मणुस्सीए सद्धिं संवासं गच्छइ० ४-६। चउव्विहे संवासे पण्णत्ते; तं जहा-रक्खसे नाममेगे रक्खसीए सद्धिं संवासं गच्छइ; रक्खसे नाममेगे माणुस्सीए सद्धिं संवासं गच्छइ०॥

"चउव्विहे संवासे" त्यादि कण्ठ्य नवरं स्त्रिया सह संवसनं-शयनं संवासः, द्यौः-स्वर्गस्तद्वासी देवोऽप्युपचाराद् द्यौस्तत्र भवो दिव्यो वैमानिकसंबन्धीत्यर्थः। असुरस्य-भवनपतिविशेषस्यायमासुर एवमितरौ,नवरं राक्षसो-व्यन्तरविशेषश्चतुर्भङ्गिकासूत्राणि देवासुरेत्येवमादिसंयोगतः षड् भवन्ति। स्था०४ ठा०४ उ०। (संवासे सभोगः 'संभोग'शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६ पृष्ठे निषिद्धः।) षण्ढकः क्लीबो वातिक इति त्रयो न कल्पन्ते संवासयितुम्। बृ० ४ उ० १ प्रक०। स्था०। आधाकर्मभोक्तृभिः सहैकत्र संवसने, पिं०। (आधाकर्मभोक्तृभिः सह संवासात् शुद्धाहारभोज्यपि आधाकर्मभोजी द्रष्टव्य इति 'आधाकम्म' शब्दे द्वितीयभागे २१६ पृष्ठे गतम्।)

सचेलस्य सचेलिकया सह संवासे प्रायश्चित्तम्--

जे भिक्खू सचेले सचेलियाणं मज्झे संवसइ संवसंतं वा साइज्जइ॥१६४॥ जे भिक्खू सचेले अचेलियाणं मज्झे संवसइ संवसंतं वा साइज्जइ॥१६५॥ जे भिक्खू अचेले सचेलियाणं मज्झे संवसइ संवसंतं वा साइज्जइ॥१६६॥ जे भिक्खू अचेले अचेलियाणं मज्झे संवसइ संवसंतं वा साइज्जइ॥१६७॥

सचेला संजता सचेलाओ संजतीओ चउभंगसूत्रं व्याख्येयं। चउसु वि भंगेसु चउगुरुं तवकालपरिसिद्धं।

गाहा—

जे भिक्खू य सचेलो, ठाणनिसीयणतुयट्टणं वा वि।
चेतिज्जइ चेलाणं, सो पावति आणमादीणि॥ ४८४॥
वीसत्थादी दोसा, चतुदेसम्मि वन्निया जे तु।
ते चेव निरवसेसा, सचेलमज्झे अचेलस्स॥ ४८५॥

कंठा।

कारणे वसेज्ज—

बितियपदमणप्पज्झे, गेलएणुवसग्गरोहगद्धाणे।
समणाणं असतीए, समणी पव्वाविते चेव॥ ४८६॥

अणप्पज्झे वसेज्ज। गिलाणं पडियरंतो वसेज्ज। उवसग्गे वा जहा सो रायकुमारो संगुत्तो रोहए वा एक्कवसही लद्धा, अलद्धाए पडिवन्नो वा। संजयाण असति संजतिवसहीए वसेज्जा। अहवा दो वि वग्गा अद्धाए पडिवन्ना वसेज्जा। अथवा समणाण असती ते समणीहिं भाया पिया वा पव्वाविओ सो वसेज्जा।

गाहा—

एमेव बितियभंगे, कंतारादीसु उवहिवाघातो।
होंति समणाण वसिते,दोसा किं पुणेगतरणिगिरि
उभओ दिट्ठमदिट्ठे, दिट्ठिपयारे य भवे खोभो।
आयपरउभये दोसा,बितिए भंगे न कप्पती बितियं
विहसुद्धदव्वदाणं, अद्धाणादिसु वएति एगत्थ।
एमेव ततियभंगे, अद्धाणे उवस्सयं तु लभे॥ ४८
... ... ।
खड्डादिमज्झे समणी, सावयभयचिट्ठणादीसुं॥४
एमेव चरिमभंगे, दोसा जयणा सुदप्पमादीहिं।
सभयम्मि मज्झे समणी,निरवाए मग्गतो एति॥४
दुहतो वाघातो पुण, चउत्थभंगम्मि होति नायव्वो
एमेव य परपक्खे, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि॥४
दुहतो वाघायम्मी, पुरतो समणा तु मग्गतो समणी
खुडाहि भणावेंति, कज्जे देयं ति दावेंति॥ ४६३॥

बितियभंगे समणीए उवधिवाघातो। ततियभंगे मणाए वचसा विभंगेसिमे दोसा। संचरिते गाहा। प भंगे उभये वि संचरिते वीसत्थादि आलावादिया य सा किं पुण बितियततिय उभयणिगिन्ने य सविसेसा दो संजतो संजती वा चिंतेति-दिट्ठं अदिट्ठं मे अंगादाए सागारिया दिट्ठिपयारेणं चित्तक्खोभो भवति, खुि अणायारपडिसेवणं करेज्जा। दुहओ वा गाहा। पुव्वद्धं ठं, परपक्खो गिहत्थिअन्नतित्थिणीओ तेसु एवं चेव च भंगो दोसा य वत्तव्वा। एगतेर उभयपक्खे वा विवित्ते त्थाभावे खंडगपत्तदज्झचीवरहत्थपिहणादि जयणा काय सावयभयादीसु य संजइओ मज्झे छोढुं ठाणानी चेतेज्जा हतो वि अवेलाणं पंथे इमा गमणे विही। दुहओ वा गाह अग्गतो साहू गच्छति पिट्ठतो समणीओ,जति संजतीओ चि वत्तव्वाओ खुड्डेहिं भणावेंति। जं किंचि देयं तं पि खु चेव ववावेंति। सभए पुण पिट्ठओ अग्गतो पासतो वा संउ गच्छंति न दोसो। बिइयचउत्थेसु भंगेसु सव्वपयत्तेणं जतीए वत्था दायव्वा।

गाहा—

समणाणं जो उ गमो, अट्ठहिं सुत्तेहिं वण्णितो एसो
सो चेव निरवसेसो, वत्तव्वो होइ समणीणं॥ ४६४

चउरो संजतिसुत्ता चउरो गिहत्थन्नतित्थिणीएसु एते अ संजतीए वि संजतेसु चउरो सुत्ता गिहत्थन्नतित्थीएसु च रो एसेव विवज्जासो दोसा य वत्तव्वा। नि० चू० ११ उ०

नायकमनायकं वा संवासयति—

जे भिक्खू णायगं वा अणायगं वा उवासगं वा अणुव सगं वा अंतो उवस्सयस्स अद्धं रातिए कसिणं वा रायं वासावेइ संवासावंतं वा साइज्जइ॥ १२॥ जे भिक्खू न पडियाइक्खेइ ण पडियाइक्खंतं वा साइज्जइ॥ १३

णायगा स्वजनो अणायगो-अस्वजनः उवासगो-श्राव इयरो अणुवासगो अद्धं रातीए दो जामा, वा विकप्पेण

गं वा जाम, चउरो जामा, कसिणराती, वा विकप्पेण तिण्णि जामा एगवसहीए सवासा वसाहि त्ति भणाति, अएण वा अणुमोदेति, जो त ण पडिसेधेति, अएण वा पडिसेधंत णाणुमोदेति तस्स चउगुरु ।

गाहा—

णायगमणायगं वा, सावगमस्सावगं च जे भिक्खू ।
अद्धं वा कसिणं वा, रातिं तु संवसाणादी ॥ १२६ ॥

आणाअणवत्थिया दोसा ।

गाहा—

साधुं उवासमाणो, उवासगो सो वती व अवती वा ।
तो पुण णायग इतरो, एवऽणुवासे वि दो भंगा॥१२७॥

साधु उवासतीति उवासगो, थूलगपाणवहादिया य वा जेण गहिता सो वती, इयरो अवती । सो दुविहो वि सयणो, असयणो य । एव अणुवासए वि दो भगा, भगा इति प्रकारा इत्यर्थः ।

इम पुण सुत्त । गाहा—

इत्थिं पडुच सुत्तं, सहिरणसभोयणे व आगासो ।
जति णिस्सागयं जे वा,मेहुणणिसिभोयणं कुज्जा ।१२८।

जइ इत्थी उवासगे सवसति, सइत्थीओ वा पुरिसो,अणित्थीओ वा सहिरण्णो,अहिरणो गहियपत्तपाणभोयणो एते वा साधू वसहीए आवासेति,रातो साधु वा पडुच्च आगता वसहिट्ठिया मेहुण करेति,रातो वा भुजति । एएसु सुत्तणिवातो–ह्व । एतद्दोसविप्पमुक्के पुरिसे–ह्व । पुण अद्धराईए एग वा जाम तिण्णि वा जामा स भवति ।

गाहा—

जति पत्ता तु निसीहे, एगें व णितेसु अण्णमण्णतरे ।
एगतरमुभयतो वा, वाघातेण तु अद्धणिसिं ॥१२९॥

जइ अद्धरत्ते वा एगम्मि वा जामे गते तेहिं वा जामेहिं गतेहिं पत्ता हवेज्जा । एगतर ति गिहत्था सजता वा , उभय त्ति गिहत्था सजया य, एव वाघायकारणेण वा अप्पणो वा रातीए एए णिग्गच्छताण अद्धणिस्सादिसभवो भवति ।

गिहिणा सह वसंताण इमे दोसा । गाहा—

सागारिय अधिकरणे, भासादोसा पवालमातंको ।
आउयवाघातम्मि य,सपक्खपरपक्खतेणादी ॥१३०॥
किं वा णट्ठा एएहिं , घाइतो गहणदोसगमणं वा ।
अप्पेणावि अवहिते, संकागहणादिया दोसा॥१३१॥

काइयसण्णं वोसिरति तो उदगस्स अभावे कारणतो मोयपमज्जणेण पायपमज्जणेण वा सागरियं भवति, आउज्जोए वणवणियादि अधिकरण । अहवा णिताणिते चलणादिसघट्टिते अधिकरणं कलहो हवेज्ज । जति सजतिभासाहिं भासति तो गिहत्था गेण्हति । अह गारत्थियभासाए भासति तो असजता वोलेंति । सो गिहत्थो सप्पेण खइतो, आयकेण वा मतो, अध य कालेण वा मतो, ताहे सका । किंच णएण एयस्स गिहत्थस्स किंचणं अपसित, आयु सजएहिं । उद्दविओ गेण्हणादिया दोसा पावेति । कोइ सड्डो असड्डो वा अपुट्ठधम्मी त हिरण्ण जाणेत्ता त से हरिउ णासेज्ज, एवं गमणगहणपक्खेवि । स हिरण्ण जाणित्ता त गिहत्थ अएणो कोइ गिही हरेज्ज ताहे सजतासिं किं कज्जति, ताहे सो रायकुल गत कहेज्जा सजएहिं मे हिरएण आसियाविय, तत्थ गेण्हणादिया दोसा । आदिग्गहणातो वा उभयं हरेज्ज । जम्हा एते दोसा ।

तम्हा ण संवसेज्जा,खिप्पं णिक्खामते ततो ते उ ।
जे भिक्खू ण निक्खामे, सो पावति आणमादीणि।१३२॥

णिक्खमण णिप्फडण तत आश्रयात् ते इति–गृहस्था साद्रूहिं च तज्जा णिग्गच्छहिति । नि० चू० ८ उ० । (कारणे वसेदपीति निशीथग्रन्थादष्टमोद्देशकादवसेयम् ।) (अत्रत्य वक्तव्य ' ठाण ' शब्दे चतुर्थभागे १६६५ पृष्ठे ।) (' णिग्गथी ' शब्दे चतुर्थभागे २०४७ पृष्ठे च गतम्) वापकाना कर्षकाणामावासे , अन्नत्थ किंसिं करेत्ता अण्णत्थ वोढु वसति त सवास भएणति । नि० चू० १२ उ० ।

संवासभद्दय--संवासभद्रक--पुं० । सवासश्चिरं सह वासस्तस्मिन्भद्रकोऽहिंसकत्वात् ससारकारणनियोजकत्वाद् वेति सवासभद्रक । सवासभद्रकारिणि, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

संवासित्तए--सवासयितुम्–अव्य० । एकसमीपे आसयितुमित्यर्थे, बृ० ४ उ० । स्था० । सस्तारकमण्डल्या निवेशयितुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

संवाह–संवाह–पुं० । समभूमौ कृषिं कृत्वा येषु दुर्गभूमिभूतेषु धान्यानि कृषीवला संवहन्ति रक्षार्थमिति ।कृषीवलाना धान्यरक्षार्थं निर्मितषु समभूमितलेषु,स्थानेषु,स्था० १ ठा० ।

संविक्खमाण–संवीक्षमाण–त्रि० । समतया ईक्षमाणे, उत्त० २४ अ० ।

संविग्ग–संविग्न–पुं० । मोक्षाभिलाषिणि, बृ०३ उ०।आव०। पं० व० । औ० । पञ्चा० । आ० म० । दर्श० । ध० । व्य० । वद्यमाणलक्षणसंवेगमग्ने, सूत्र०१ श्रु० १ अ० १ उ० । पञ्चा० । यो बिं० । ध० । उत्त्रस्ते, व्य० १ उ० । सविग्ना नाम उत्त्रस्तास्ते च द्विधा द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यत सविग्ना मृगास्तेषा इतस्ततो वा बिभ्यतांप्राय सदैवोत्त्रसमानत्वात् । भावसविग्ना ये संसारादुत्त्रस्तमानसतया सदैव पूर्वरात्रादिष्वेतच्चिन्तयन्ति । 'किं मे कडं किं वा मेऽत्थि सेसं किं सक्कणिज्जं न समायरामि' इत्यादि । व्य० १ उ० । (संविग्नस्य विशेषतो व्याख्या 'उस्सारकप्प' शब्दे द्वितीयभागे ११७६ पृष्ठे गता ।) सविग्गो दव्वसंविग्गो, भावसंविग्गो । सव्वतो अवज्जस्स बीहेति । उक्तं च–" मृगा यथा मृत्युभयस्य भीता, उद्विग्नवासे न लभन्ति निद्राम् । एव बुधा ज्ञानविशेषबुद्धा., ससारभीता न लभन्ति निद्राम् ॥१॥ " आ० चू० ३ अ० । आव० । पं० भा० । प० चू० । ससारभीरौ, पञ्चा० १२ विव० । सामाचार्या सम्यगुद्युक्ते, व्य० ४ उ० । सम्यग् व्याप्ते वशीभूते , सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । उद्यतविहारिणि , नि० चू० ४ उ० । बृ० । आव० ।

संविग्गपक्खिय—संविग्नपाक्षिक-पुं०। संविग्ना सुसाधव तेषां पक्षेण चरति य स संविग्नपाक्षिकस्तेषां वा पाक्षिक पक्षग्राही संविग्नपाक्षिक। सम्यक्त्वसंयमपरिपालनासमर्थसंयतिपक्षपातेन आत्मनिस्तारके, दर्श० १ तत्त्व। पञ्चा०। प० व०। (अत्रत्यव्याख्या 'संलेहणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१८ पृष्ठे गता।)

अथ संविग्नपाक्षिकस्यैव किंचित् कर्त्तव्य दर्शयन्नाह—

सम्मग्गमग्गसंप-ट्ठिआणँ साहूणँ कुणइ वच्छल्लं।
ओसहभेसज्जेहि अ, सयमन्नेणं तु कारेइ ॥ ३५॥

सन्मार्गमार्गसंप्रस्थितानां-सन्मुनिमार्गे सम्यक् प्रवृत्तानां साधूनां-मुनीनां करोति-विधत्ते, स्वयम्-आत्मना वात्सल्यं समाधिसंपादनम्, अधिकारात् संविग्नपाक्षिक, कै? औषध भैषज्यै। तत्र औषधानि-केवलद्रव्यरूपाणि बहिरुपयोगीनि वा भैषज्यानि सांयोगिकानि अन्तर्भोग्याणि वा, चशब्दोऽनेकान्यप्रकारसूचक। तथाऽन्येनात्मव्यतिरिक्तेन कारयति, तुशब्दात् कुर्वन्तमन्यमनुजानातीति गाथाछन्द। ग० १ अधि०। द्वा०। "संविग्गोऽणुवएस, ण देइ दुब्भासिअ कडुविवाग। जाणंतो तम्मि तहा, अतहक्कारो उ मिच्छत्तं ॥१॥" इति। द्वा० १ द्वा०।

संविग्गभाविय—संविग्नभावित-त्रि०। उद्यतविहारिसंभाविते, णि० चू० ४ उ०।

संविग्गविहार—संविग्नविहार-पुं०। संविग्नानुष्ठाने, भ० १ श० ६ उ०।

संविग्गविहारि(ण्)—संविग्नविहारिण्-पुं०। संविग्नानुष्ठानकर्त्तरि उद्यतविहारिणि, भ० ११ श० १२ उ०।

संविग्गसुहाभिगम—संविग्नसुखाभिगम-त्रि०। संविग्नै संसारभयोद्वेगाविर्भूतमोक्षाभिलाषैरपकृष्यमाणरागद्वेषाहकारकालुष्यैरिदमेव जिनवचन तत्त्वमित्येव सुखेनावगम्यते यत्तत् संविग्नसुखाभिगमनम्। संविग्नानां स्वावबोधे, सम्म० ३ काण्ड।

संविढत्त—समर्जित-त्रि०। सम्पादिते, प० व० १ द्वार।

संवित्ति—संवित्ति-स्त्री०। ज्ञाने, आ० म० १ अ०। स्था०।

संविधुणिय—संविधूय-अव्य०। प्रमथ्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु०६ अ० ८ उ०।

संविभागि(ण्)—संविभागिन्-पुं०। संविभजति आनीताहारमन्येभ्य साधुभ्य प्रार्थयतीत्येवंशीलो य स संविभागी। परेभ्यो दत्त्वा भोक्तरि, उत्त० ११ अ०।

संविभाविऊण—संविभाव्य-अव्य०। पर्यालोक्येत्यर्थे, महा० १ चू०।

संविह—संविध-पुं०। आजीविकोपासकभेदे, भ०८ श०५ उ०।

संवीत—संवीत-त्रि०। आकुले, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ०।

संवुअ—संवृत-त्रि०। "उद्दत्वादौ" ॥ ८। १। १३१॥ इति आदे ऋत उत्वम्। संवुअ। निरुद्धे, प्रा० १ पाद।

संवुड—संवृत-त्रि०। उपयुक्ते सत्साधौ, दश० ५ अ० १ उ०। निरुद्धेन्द्रिये, औ०। सामान्येन प्राणातिपाताद्याश्रवद्वारसंवरोपेते, भ० ११ श० ११ उ०। निरुद्धाश्रवद्वारे सर्वविरते, भ० १६ श० ६ उ०। उत्त०। आचा०। मनोवाक्कायगुप्ते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। यमनियमरते, सूत्र० १ श्रु० १ अ०४ उ०। त्रिगुप्तिगुप्ते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०। उत्त०। इन्द्रियनोइन्द्रियै संयते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०। (संवृतस्यानगारस्य क्रियाया विषय 'अणगार' शब्दे प्रथमभागे २७२ पृष्ठे दर्शित।) समन्तत आवृत, च० प्र० २० पाहु०। पार्श्वत कटकुड्यादिनाऽऽच्छादिते, उत्त० १ अ०। काल्पनिके, द्वा० ८ द्वार।

संवुडकम्म—संवृतकर्मन्-पुं०। संवृतानि-निरुद्धानि कर्माण्यनुष्ठानानि सम्यगुपयोगरूपाणि वा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगरूपाणि वा यस्य स तथा। निरुद्धकर्मणि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०।

संवुडचारि(ण्)—संवृतचारिन्-पुं०। यमनियमाद्युपेते शब्दमनस्के, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०।

संवुडबहुल—संवृतबहुल-त्रि०। प्राणातिपाताद्याश्रवद्वारनिरोधप्रचुरे, प्रश्न० ३ संव० द्वार।

संवुडवियडा—संवृतविवृता-स्त्री०। संवृतविवृतोपमरूपे योनिभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ०। प्रज्ञा०।

संवुडा—संवृता-स्त्री०। घटिकालयवत् योनिभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ०। प्रज्ञा०।

संवुडासंवुड—संवृतासंवृत-न०। संवृतासंवृता स्थगितास्थगिता परित्यक्तापरित्यक्ता॰ सावद्ययोगा यस्मिन् सामायिके तत्संवृतासंवृतम्। देशविरतिसामायिके, विशे०। आ० म०।

संवुड्ढ—संवृद्ध-पुं०। अभ्युत्क्रान्ते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ०।

संवेग—संवेग-पुं०। संवेजन संवेग। भ० १७ श० ३ उ०। सम्यग् वेग उद्वेग संवेग। आ० चू० ४ अ०। मोक्षोत्कण्ठे, आ० चू० ४ अ०। व्य० नरसुरसुखपरिहारेण मोक्षसुखाभिलाषे, दश० १ अ०। प्रव०। द्वा०। श्रा०। संथा०। ध०। संथा०। दर्श०। अष्ट०। विरतिप्रतिपत्तिकारणभूते मोक्षाभिलाषाध्यवसाये, पञ्चा० ५ विव०। दश०। जी०। बृ०। उत्त०। आव०। अवश्यभाविनिर्वेदे, उत्त० २६ अ०। भवभये, भ० १ श० ७ उ०। दश०। स०। शुभाध्यवसायविशेषे, पञ्चा० १५ विव०। संवेगलक्षणम्-"तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते। साधौ सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुराग॰ ॥ १ ॥" यो० बिं०। ध० समुद्रपाल॰ संवेग, प्राप्त॰ सन्निदमब्रवीत्" किं कृत्वा त चौर वध्यं दृष्ट्वा इदम् इति, किम्?, अहो इत्याश्चर्ये अशुभानां कर्मणामिद पापकं निर्याणम्, अशुभ प्रान्त दृश्यते। उत्त० २१ अ०।

सवेगफलम्—

संवेगेणं भंते! जीवे किं जणयइ?, संवेगेण अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ,अणुत्तराए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छइ, अणन्ताणुबन्धिकोहमाणमायालोभे खवेइ, नव च कम्मं न बंधइ, तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊणं दंसणाराहए भवइ । दंसणविसोहीए णं विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण सिज्झइ, सोहिएणं विसुद्धाए तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ ॥ १ ॥

शिष्य पृच्छति-हे भदन्त ! हे पूज्य ! सवेगेन—मोक्षाभिलाषेण कृत्वा जीव कि जनयति—किमुत्पादयति, तदा गुरुराह-हे शिष्य ! सवेगेन कृत्वा जीवोऽनुत्तरा प्रधाना धर्म्मश्रद्धा धर्मरुचिं जनयति, तया प्रधानया धर्म्मस्य श्रद्धया सवेग मोक्षाभिलाष 'हव्व' इति शीघ्रमागच्छति-प्राप्नोति, ततो नरकानुबन्धिनो नरकगतिदायिनोऽनन्तानुबन्धिक्रोधमानमायालोभान् चतुरोऽपि कषायान् क्षपयति, नव च कर्म न बध्नाति, तत्प्रत्ययाम्—अनन्तानुबन्धिकषायक्षयादुत्पन्ना मिथ्यात्वविशुद्धिं सर्वथा मिथ्यात्वक्षतिं कृत्वा दर्शनाराधको भवति, क्षायकशुद्धसम्यक्त्वस्य आराधको—निरतिचारपालको भवति, तत सम्यक्त्वविशुद्ध्या अतिनिर्मलया अस्त्यक कश्चित् भव्यो य स तनैव भवग्रहणेन-जन्मोपादानेन सिद्ध्यति-सिद्धिं प्राप्नोति । एक पुन सम्यक्त्वस्य निर्मलया विशुद्धया तृतीय पुनर्भवग्रहण नातिक्रामति इत्यनेन शुद्धक्षायकसम्यक्त्ववान् भवत्रयमध्ये मोक्ष व्रजत्येव । उत्त० २९ अ० । जिनवचनभावितान्त करणतायाम् , दर्श०५ तत्त्व । सवेगो-भवविराग निर्वेदो-मोक्षाभिलाष इति । (ध०) सवगो-भयम् जिनप्रवचनानुसारिणो नरकेषु शीतोष्णादिसहन सक्लिष्टासुरादिनिर्मित परस्परोदीरित च तिर्यक्षु भारारोपणाद्यनेकविध मनुजेषु दारिद्र्यदौर्भाग्यादि देवेष्वपि ईर्ष्याविषादपरप्रेष्यत्वादि । ध० २ अधि० ।

सवेगे कथा । सवेगद्वारमाह—

चंपाए मित्तपभे, धणमित्ते धणसिरी सुजाए य ।
पियंगू धम्मघोसे य,ऽरक्खुरी चेव चंदघोसे य ॥१३०२॥
चंदजसा रायगिहे, वारत्तपुरे अभयसेणवारत्ते ।
सुसुमारधुंधुमारे, अगारवई य पज्जोए ॥ १३०३ ॥

" मित्र प्रभो नृपश्चम्पा-पुर्या राज्ञी च धारिणी ।
धनमित्र सार्थवाहो, धनश्रीस्तस्य वल्लभा ॥ १ ॥
तस्योपयाचितशतै-र्जाते पुत्र जनोऽवदत् ।
अहो सुजातमस्यति, कुलेऽमुष्मिन् महर्द्धिक ॥ २ ॥
सुजात इति तस्याथ, द्वादशेऽह्नि कृताऽभिधा ।
सोऽत्यन्तरूपवास्तस्य, ललित शिक्षत जनः ॥ ३ ॥
अमात्यो धर्मघोषोऽभूत् , प्रियङ्गुस्तस्य च प्रिया ।
सा सुजातगुणान् श्रुत्वा, ऽवोचद्दासीं यथाऽमुना ॥ ४ ॥
यदैत्येष तदाऽऽख्यय, येन प्रेक्षे नव स्मरम् ।
तमाऽन्यदाऽऽयात् स, प्रियङ्गो पथितस्तया ॥ ५ ॥
दृष्ट्वाऽथ सा सपत्नीक, त प्रियङ्गुरदोऽवदत् ।
धन्या साऽसौ प्रियो यस्या, रतेरिव मनोभव ॥६॥
सुजातवेषमाधाय, प्रियङ्गू रमतेऽन्यदा ।
तद्विलासाँस्तदालापान् , स्वसपत्नीषु कुर्वती ॥ ७ ॥
अमात्यश्च तदाऽऽयातो,ऽन्त पुर निध्वनीति स ।
शनैरेत्य द्वारसधौ, ता विक्रीडा निरैक्षत ॥ ८ ॥
सोऽथ दध्यौ विनष्ट मे,ऽन्त पुर छन्नमेव तत् ।
सुजात कारयामीति, पर बिभेति तत्पितु ॥ ९ ॥
मा भूत्ततो विनाशो मे, राजमान्योऽस्ति येन स ।
कूट लेख विधायाथ, राज्ञो राजद्विषस्तत ॥ १० ॥
नृपाग्रेऽवाचयन् मन्त्री, मित्रप्रभुनरेश्वर ।
भो सुजात ! त्वया घात्यो ऽर्द्धराज्य दास्यते तव ॥ ११ ॥
कुपिताऽथ नृपो लेख-हरान् वध्यान् समादिशत् ।
मन्त्रिणा ते धृताच्छन्ना , पृथ्वीनाथोऽथ दध्यिवान् ॥१२॥
लोकज्ञात हतेऽमुष्मिन् , पुरक्षोभो भविष्यति ।
मम तस्य च भूपस्य, प्रदास्यत्ययशो जन ॥ १३ ॥
तत प्रत्यन्तनगरं, 'अर(क्खू)री' ति नामनि ।
अस्ति माण्डलिकस्तत्र, निजश्चन्द्रध्वजाभिध ॥ १४ ॥
सुजान प्रहितस्तत्र, विशिष्टैश्वर्यसंयुत ।
राजादेश समर्प्य स्व, चन्द्रध्वतनृपान्तिके ॥ १५ ॥
राजकार्यापदेशेन, कर्त्तु प्रेताधिपातिथिम् ।
सोऽगात्तत्र नृपोऽदर्शि, राजादेश समर्पित ॥ १६ ॥
घात्यस्त्वयैष दृष्ट्वाति, दध्यावस्तु हनिष्यते ।
सह प्रतिदिन तेन, खेलति स्म महीपति ॥ १७ ॥
रूपशीलसदाचारान् , दृष्ट्वा तस्य व्यचिन्तयत् ।
नूनमन्त पुरध्वस-दोषान्निग्राहितोऽस्त्यसौ ॥ १८ ॥
ईदृग्रूप कथ हन्मी-त्याख्यत्तस्याखिल रह ।
सुजात स्माह यद्वत्सि, तत् कुरुष्वाथ सोऽवदत् ॥ १९ ॥
न त्वा हन्मि रहस्तिष्ठ, दत्ता चन्द्रयशा स्वसा ।
अस्ति त्वग्दोषिणी साऽथ, तया सार्द्ध समस्ति सः ॥२०॥
सुजातस्यापि सक्रान्तो, रोगस्तत्सङ्गतो मनाक् ।
सा तु तेनोपदेशौघै , प्रबोध्य श्राविका कृता ॥ २१ ॥
सा दध्यौ मम सङ्गेन , सरुग् जातोऽयमप्यत ।
सविग्नाऽनशन चक्रे, तेनैव निरयाम्यत ॥ २२ ॥
देवो जज्ञेऽथ सोऽभ्यासीद् , दृष्ट्वा नत्वा वदत्यसौ ।
किं कुर्म सोऽपि संविग्न , स्माह पित्रोर्विलोकनात् ॥२३॥
जिघृक्षामि व्रत देव—स्तमूचे तत्करिष्यते ।
तदैवोत्पाट्य त कृष्णो-द्याने मुक्त्वा पुरोपरि ॥ २४ ॥
शिलां स चक्रे महतीं, लोकोऽभूद् व्याकुलोऽखिल ।
धूपहस्तोऽवदद्राजा, योऽस्ति रुष्ट सुरोऽसुर ॥ २५ ॥
स तु दर्शयतु स्व मे, येन प्राऽऽसादयामि तम् ।
देवोऽवदत् सुजातोऽयं, श्रावक परमार्हत ॥ २६ ॥
निर्दोषो मन्त्रिणाऽदूषि, तत्सर्वं चूरयाम्यहम् ।
त प्रसाद्यानयध्व चे-त्ततो मुञ्चामि नान्यथा ॥ २७ ॥
राजोचे क्वास्ति देवोऽवग्, बाह्योद्याने नृपस्तत ।
तत्र गत्वा सपौरोऽपि, क्षमयित्वा तमानयत् ॥ २८ ॥
शिलां सहृत्य देवोऽगात् , सुजात पितरौ पुन ।
आपृच्छ्य व्रतमादत्त, पश्चात्तौ पितरावपि ॥ २९ ॥

ते त्रयोऽपि शिव प्रापु-र्मन्त्री राज्ञा प्रवासित ।
सुजातस्य गुणान्मन्त्री, श्रुत्वा सर्वत्रगानिमान्॥ ३०॥
यथा नेत्रे तथा शील, यथा नासा तथाऽर्जवम्।
यथा रूप तथा चित्त, यथा शील तथा गुणा ॥ ३१॥
ततश्च सोऽपि निर्विण्णो, दध्यौ पाप मया कृतम्।
गतो राजगृहे साधु-सनिधौ व्रतमात्तवान्॥ ३२॥
अभूद्बहुश्रुतो भ्राम्यन्, वारत्तगपुर ययौ।
तत्रेशोऽभयसेनोऽभू-न्मन्त्री वारत्तक पुन ॥ ३३॥
तद्गृह धर्मघोषोऽगा-त्क्रमन् भिक्षासुपाहरत्।
परमान्न सखण्डाज्य, बिन्दो पाते न सोऽग्रहीत्॥३४॥
वारत्तको गवाक्षस्थो, दध्यौ नैच्छदिद कथम्।
तावद्बिन्दौ लगन्ति स्म, मक्षिकास्ताश्च खादितुम्॥३५॥
गृहालिका समायासी-त्ककलासश्च ता पुन ।
ततस्तदर्थ मार्जारि-र्जिघत्सु ता पुन शुनौ ॥ ३६॥
एक स्थाय्यपरो यायी, एकद्रव्यार्थिनोस्तयो ।
बभूवास्फलनं पश्चा-त्कलिस्तत्स्वामिनोऽभवत्॥३७॥
ततो बल मेलयित्वा, चक्रे ताभ्या महारण ।
वारत्तकस्ततो दध्यौ, स नैच्छत्कारणादत ॥ ३८॥
इति ध्यायन् सोऽपि जाति-मस्मरत् प्रतिबुद्धवान्।
उपधिं देवताऽयच्छ-द्वारत्तकमुनिस्तत ॥ ३९॥
सुसुमारपुरेऽयासी-द्विहरन् क्षमामनिश्रया।
धुन्धुमारो नृपस्तत्र, तस्याङ्गारवती सुता ॥ ४०॥
सा परिव्राजिकाधर्म-विचारे जितवत्यथ।
सापत्न्यऽमु क्षिपामीति,वैरात्प्राव्राजिकाऽधमा॥४१॥
लिखित्वा चित्रफलके-ऽवन्त्या प्रद्योतभूते ।
पेक्षयिष्ट स पप्रच्छ, साऽख्यद्धुन्धोऽथ तत्कृते ॥ ४२॥
प्रैषीद् दूत ततो धुन्धु-मारस्तमिदमुक्तवान्।
विद्यावद्विनयेनैव, लभ्यन्ते कन्यका अपि ॥ ४३॥
आख्यत् प्रतिगतो दूत-स्तत्तदुक्ताधिक प्रभो ।
कुपित. सोऽथ सर्वौघ-णागत्याऽवेष्टयत्पुरम्॥४४॥
धुन्धुमारोऽल्पसेनागो, बिभ्यन्नैमित्तिक जगौ।
स ऊचे वीक्ष्य वक्ष्यामि, तद् द्रष्टुमथ सोऽगमत्॥४५॥
कीडन्त्येकत्र डिम्भानि, भीषयामास वीक्ष्य स ।
तत्र चास्ते नागगृहे, वारत्तकमहामृषि. ॥४६॥
प्रतिमास्थस्तत्र तानि, रुदति प्रययुर्भयात्।
वारत्तकोऽवदत्तानि, मा भैषुरिति सभ्रमात्॥ ४७॥
नैमित्तिकस्तदाकर्ण्य, नृपस्याख्यन्न ते भयम्।
अवस्कन्दमथो दत्त्वा, धृत्वा प्रद्योतभूपतिम्॥ ४८॥
धुन्धुमारोऽन्तराऽऽनीय, पुरद्वाराण्यबन्धयत्।
अथ प्रद्योतमूचे ते, किमातिथ्य विधीयताम्॥ ४९॥
सोऽवदद्रोचते यत्ते, धुन्धुमारो ददौ तत ।
महाभूत्याऽङ्गारवतीं, तया सार्द्धमथास्ति स. ॥ ५०॥
राजपाटीमथान्येद्यु-स्तत्र कुर्वन्नवन्तिराट्।
दृष्ट्वा बलाल्पतामूचे, गृहीतोऽह कथ प्रिये !॥ ५१॥
सा साधुवाक्यमाचख्यौ, तन्मूल स गतोऽवदत्।
नैमित्तिकमुने ! वन्दे, सस्माराथोपयुज्य स. ॥ ५२॥
डिम्भाभयगिर दत्त्वा, सवेग परम गता ।
सुजातो धर्मघोषश्च, तथा चन्द्रयशा अपि॥ ५३॥"
आ० क० ४ अ०।

संवेगकरणत्थ-संवेगकरणार्थ-पु०। सवेगहेतुषु भावेषु, स० १४७ सम०।

संवेगपर-संवेगपर-पु०। संविग्ने चारित्रिणि,पञ्चा० १६ विव०।

संवेगपरायण-संवेगपरायण-त्रि०। सवेग ससारभयं मोक्षाभिलाषो वा परमयन गमन येषु तानि सवेगपरायणानि । सवेगतात्पर्यकेषु, षो० ८ विव०।

संवेगभावियमइ-संवेगभावितमति-पुं०। मोक्षाभिलाषत्वावासितमतिके, पञ्चा० १० विव०। जी०।

संवेगरसायणय-संवेगरसायनद-त्रि०। सवेग संसारनिर्वेदो मोक्षानुरागो वा स एव रसायनममृतमजरामरनरत्वहेतुत्वात् सवेगरसायनम्, तद्ददाति प्रयच्छतीति संवेगरसायनद । सवेगोत्पादके, पञ्चा० २ विव०।

संवेगविसेसजोग-संवेगविशेषयोग-पुं०। भवभयातिशयसम्बन्धे, पञ्चा० १६ विव०।

संवेगवुड्ढिजणग-संवेगवृद्धिजनक-त्रि०। मोक्षाभिलाषातिशयकारिणि, पञ्चा० ६ विव०।

संवेगसमावन्न-संवेगसमापन्न-त्रि०। मोक्षसुखाभिलाषमेवानुगते, प० व० ४ द्वार।

संवेगसारगुरु-संवेगसारगुरु-पु०। प्रशस्तभावप्रधाने, पं० व० ५ द्वार।

संवेगसुद्धजोग-संवेगशुद्धयोग-पुं०। संवेगेन शुद्धव्यापारे, प० व० ३ द्वार।

संवेज्ज-संवेद्य-त्रि०। सवेदनार्हे, योगिनामेतदन्येषा श्रुतिगोचर उपमाभावातो व्यक्तमभिधातु न शक्यते। द्वा०३२अष्ट०।

संवेध-संवेध-पु०। सयोगे,व्य० १ उ०। (बन्धोदयसत्ताप्रवृत्तिस्थानाना परस्पर प्ररूपणा 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २९५ पृष्ठे ' पच्छित्त ' शब्दे पञ्चमभागे १५६ पृष्ठे विस्तरत उक्ता।)

संवेयण-संवेदन-न०। वस्तुस्वरूपपरामर्शे,षो०१२विव०।पुरोऽवस्थिते घटादौ विषये तद्भावेतराभावाध्यवसायरूपे विज्ञाने, अने० २ अधि०। णाण ति वा सवेदण ति वा अहिगमं ति वा वेयण त्ति वा भावो त्ति वा एगट्ठा। आ० चू० १ अ०। न०। आचा०।

संवेयणी-संवे(द)(ग)जनी-स्त्री०। सवेगयति संवेगं करोतीति सवद्यते वा सवेज्यते वा सवेग ग्राह्यते श्रोता अनयेति संवेगनी सवेदनी संवेजनी वेति। कथाभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ०।

संवेयणीकहा चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-इहलोगसंवेयणी परलोगसंवेयणी आयसरीरसंवेयणी परसरीरसंवेयणी (सू०-२८२×)

इहलोको मनुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगनी इहलोकसवेगनी, सर्वमिद मानुषत्वमसारमध्रुवं कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपा,एव परलोकसवेदनी-देवादिभवस्वभावकथनरूपा, देवा अपीर्ष्याविषादभयवियोगादिदु खैरभिभूताः

किंपुनस्तिर्यगादय इति, आत्मशरीरसंवेगनी-यदेतदस्मदीयं शरीरमेतदशुचि अशुचिकारणजातमशुचिद्वारविनिर्गतमिति न प्रतिबन्धस्थानमित्यादिकथनरूपा, एवं परशरीरसंवेगनी। अथवा-परशरीर-मृतकशरीरमिति। स्था० ४ ठा० २ उ०।

मता संवेजनी स्वान्य-देहेहप्रेत्यगोचरा।
यया संवेज्यते श्रोता, विपाकविरसत्वतः॥ १३॥

मतेति-यया कथया विपाकविरसत्वतो विपाकवैरस्यात् प्रदर्शितात् श्रोता संवेज्यते-संवेगं ग्राह्यते, सा संवेजनी स्वान्यदेहेहप्रेत्यगोचरा-स्वशरीरपरशरीरेहलोकपरलोकविषया चतुर्विधा मता। द्वा० ६ द्वा०।

संवेल्लेमाण-संवेष्टयत्-त्रि०।" समो ल्लः "॥ ८।४।२२२॥ अनेन सम्पूर्वस्य द्विरुक्तो लकारः। सङ्कोचयति, प्रा० ४ पाद।

संवेल्लिअ-संवेष्टित-त्रि०। सवर्त्तिते, भ० १६ श० ६ उ०। मुकुलिते, " संवेल्लिअ मउलिअ " पाइ० ना० १८१ गाथा। संवृते, दे० ना० ८ वर्ग १२ गाथा।

संसइय-संशयित-त्रि०। कथमिदं स्यादित्येवं संशयशीले, आ० म० १ अ०। दर्श०। संशयविषये, सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

संशायिक-त्रि०। संशयेन निवृत्ते मिथ्यात्वे,यद्वशाद्भगवदर्हदुपदिष्टेष्वपि जीवाजीवादितत्त्वेषु संशय उपजायते,यथा-न जाने किमिदं भगवदुक्तं धर्मास्तिकायादि सत्यमुतान्यथेति। कर्म्म० ४ कर्म०। संदिग्धे, "संदिद्धं संसइअं" पाइ० ना० १८५ गाथा।

संसग्ग-संसर्ग-पुं०। सम्यक् सर्गो योग. संसर्ग सम्यक् संबन्धे, विशे०। सूत्र०। सागत्ये, सूत्र० १ श्रु० २ उ०। आव०। उत्त०। प्रश्न०।" गवाशनानां स गिर. शृणोति, वयं च राजन्! मुनिपुङ्गवानाम्। प्रत्यक्षमेतद्भवताऽपि दृष्टं, संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति॥१॥" आ० चू० ३ अ० (संसर्गविशेषे दर्दुरकथा 'दद्दुर' शब्दे चतुर्थभागे २४५१ पृष्ठे उक्ता।) (पार्श्वस्थादिसंसर्ग. 'किइकम्म' शब्दे ५१७ पृष्ठे ३ भागे निषिद्धः। संसर्गाद् गुणाऽगुणव्यवस्थाऽपि तत्रैव।)

संसग्गि-संसर्गि-पुं०। प्राकृतत्वात्संसर्ग.। उत्त० १ अ० १। संगतौ, उत्त० १ अ०। संसक्तौ,बृ० ४ उ०। आ० चू०। कुशीलादिसंसर्गिनिषिद्धा। व्य० ७ उ०। प० व०। मैथुनसम्पर्कस्त्रीपुंसंसर्गविशेषरूपत्वात्संसर्गजत्वात् संसर्गिरित्युच्यते। प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

संसज्जिय-संसर्जित-त्रि०। सामस्त्येन प्रगुणिते जीवेन स्वप्रदेशेषु सम्बन्धिनि चारित्रमोहनीयादिकर्मणि, पञ्चा० ४ विव०।

संसट्ठ-संसृष्ट-त्रि०। खरण्टिते,स्था० ५ ठा० १ उ०। खरण्टितेन हस्तादिना दीयमाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। अन्यदीयपिण्डे सह सम्मीलिते, बृ० २ उ०। संसृष्टं नाम भोक्तुकामेन गृहीत कूरादौ हस्त क्षिप्तो न तावन्मुखे क्षिपति तच्च लेपालेपकरणस्वभावमिति। स्था०३ ठा०३ उ०। " असंसट्ठे संसट्ठे चेव बोद्धव्वं।" दश०।

संसट्ठेण हत्थेण, दव्विए भायणेण वा।
दिज्जमाणं पडिच्छेज्जा, जं तत्थेसणियं भवे॥ ३६॥

संसृष्टेन हस्तेन-अन्नादिलिप्तेन तथा दर्व्या भाजनेन वा दीयमानं प्रतीच्छेत् गृह्णीयात्किं सामान्येन? नेत्याह-यत्तत्रैषणीयं भवति,तदन्यदोषरहितमित्यर्थ, इह च वृद्धसंप्रदाय "संसट्ठे हत्थे संसट्ठे मत्ते सावसेसे दव्वे,संसट्ठे हत्थे संसट्ठे मत्ते णिरवसेसे दव्वे, एवं अट्ठ भंगा एत्थ पढमभङ्गो सव्वुत्तमो अन्नेसु वि जत्थ सावसेसं दव्वं तत्थ घिप्पइ ण इयरेसु पच्छाकम्मदोसाउ" त्ति सूत्रार्थ। दश० ५ अ० १ उ०।

संसट्ठकप्पेण चरिज्ज भिक्खू,
तज्जायसंसट्ठ जई जइज्जा॥ ६॥

संसृष्टकल्पेन-हस्तमात्रकादिसंसृष्टविधिना चरेत् भिक्षुरित्युपदेश, अन्यथा पुर कर्मादिदोषात्। संसृष्टमेव विशिनष्टि-तज्जातसंसृष्ट इत्यामे गोरसादिसमानजातीयसंसृष्टे हस्तमात्रकादौ यतिर्यतेत-यत्नं कुर्यात्, अतज्जातसंसृष्टे संसर्जनादिदोषादित्यनेनाष्टभङ्गसूचनम्। तद्यथा-"संसट्ठे हत्थे संसट्ठे मत्ते सावसेसे दव्वे" इत्यादि, अत्र प्रथमभङ्ग श्रेयान्, शेषास्तु चिन्त्या इति सूत्रार्थ। दश० २ चू०। आ० चू०। प्रव०। रा०। पूर्वपरिचिते उद्भ्रामके,बृ० १ उ०३ प्रक०। संश्लेषिते, प्रव० ५ द्वार। गोरससंश्लिष्टे भाजने प्रक्षिप्तत्वेन गोरसरसेन परिणामिते उदके, बृ० १ उ० २ प्रक०। ('लेव' शब्दे षष्ठभागे संसृष्टोदकेन लेपकरणं दर्शितम्।)

संसट्ठकप्पिय-संसृष्टकल्पिक-पुं०। संसृष्टेन खरण्टितेनेत्यर्थो हस्तभाजनादिना दीयमानं कल्पिकं कल्पवत् कल्पनीयमुचितमभिग्रहविशेषाद्भक्तादि यस्य स। तथाविधाभिग्रहविशेषधारके साधौ, स्था० ५ ठा० १ उ०। सूत्र०। औ०।

संसट्ठचरय-संसृष्टचरक-पुं०। संसृष्टेन खरण्टितेन इत्यादिना दीयमानं संसृष्टमुच्यते, तच्चरति य. स तथा। संसृष्टकल्पिके, औ०।

संसट्ठा-संसृष्टा-स्त्री०। भिक्षाभेदे, नि० चू० १६ उ०।

तम्मी या संसट्ठा, हत्थमत्तए इमा पढमभिक्खा॥७४७॥

'तम्मि' त्ति प्राकृतत्वात् तासु भिक्षासु मध्ये संसृष्टा हस्तमात्रकाख्या भवति। कोऽर्थ संसृष्टेन तक्रतीमनादिना खरण्टितेन हस्तेन संसृष्टेनैवं च मात्रकेण करोटिकादिना गृह्णतः साधो संसृष्टा नाम भिक्षा भवति। इयं च द्वितीयाऽपि मूलगाथोक्तक्रमापेक्षया प्रथमा। अत्र च संसृष्टासंसृष्टसावशेषनिरवशेषद्रव्यैरष्टौ भङ्गास्तेषु चाष्टमो भङ्ग-संसृष्टो हस्त. संसृष्टं मात्रं सावशेष

द्रव्यमित्येष गच्छनिर्गतानामपि कल्पते। शेषास्तु भङ्गा गच्छान्तर्गताना सूत्रार्थहान्यादिक कारणमाश्रित्य कल्पन्त इति। प्रव० ६६ द्वार। सूत्र०। आचा०। पञ्चा०। प्रव०। आव०।

संसट्ठुसिणोदग-समृष्टोष्णोदक-न०। लवङ्गादिरसभाजनस्थे उष्णोदके, नि० चू०। लवङ्गरसभायणणिक्केयण ज त ससट्ठुसिणोदग भण्णति। अहवा-कोसलविसयादिसु सञ्जोयणाविणस्सणभया सीतोदगे छुब्भति तम्मि य ओदणे भुत्त त अबीभूत जइ अ तमागतो घेप्पति एत वा ससट्ठुसिणाद ग। नि० चू० १ उ०।

ससत्त-संसक्त-त्रि०। सबद्धे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। सकीर्णे, स० ८ सम०। सप्रतिबन्धे, उत्त० २५ अ०। श्वापदविशेषे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण। (निर्ग्रन्थ्या पात्रे उदकबिन्दु पर्यापद्येत तत्र ग्रहणविधि 'पाणग' शब्दे पञ्चमभागे ८२७ पृष्ठे उक्त।) द्वीन्द्रियादिजन्तुमिश्रे भक्तपाने, बृ० ३ उ०। (यत्र देशे भक्तपान ससज्जते त देश प्राप्ताना यतना-'पडिसेवणा' शब्दे पञ्चमभागे ३६४ पृष्ठे उक्ता।) द्रव्यादिद्रव्ये, पिं०।' घडिअ लग्ग च ससत्त " पाइ० ना० २०१ गाथा।

ससक्तग्रहणम्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावइकुले पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठे समाणे से जं पुण जाणेज्ज असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पाणेहिं वा पणएहिं वा बीएहिं वा हरिएहिं वा संसत्तं उम्मिस्सं सीओदएण वा ओसित्तं रयसा वा परिघासियं वा तहप्पगारं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परहत्थंसि वा परपायंसि वा अफासुअं अणेसणिज्जं ति मण्णमाणे लाभे वि संते नो पडिग्गहिज्जा। (सू०-१×)

'से' इति मागधदेशीवचन प्रथमान्तो निर्देशे वर्त्तते। य कश्चिद्भिक्षणशीलो भावभिक्षु मूलोत्तरगुणधारी विविधाभिग्रहरत भिक्षुणी वा साध्वी स भावभिक्षुर्वेदनादिभि कारणैराहारग्रहणं करोति, तानि चामूनि-" वेयण वेयावच्चे इरियट्ठाए य सजमट्ठाए। तह पाणवत्तियाए छट्ठ पुण धम्मचिन्ताए ॥१॥" इत्याद्यमीषा मध्ये अन्यतमेनापि कारणेनाहारार्थी-सन् गृहपतिर्गृहस्थस्य कुल-गृह तदनुप्रविष्ट, किमर्थ 'पिंडवायवडियाए' त्ति-पिण्डपातो-भिक्षालाभस्तत्प्रतिज्ञया अहमत्र भिक्षा लप्स्ये इति, स प्रविष्ट सन् यत्पुनरशनादि जानीयात्, कथमिति दर्शयति-प्राणिभि रसजादिभि पनकैरुल्लिजीवैः ससक्त बीजैर्गोधूमादिभिर्हरितैर्दूर्वाङ्कुरादिभिरुन्मिश्र शबलीभूत तथा शीतोदकेन वा अवसिक्तमार्द्रीकृत रजसा वा सचित्तेन ' परिघासिय' ति परिगुण्डित कियद्वा वक्ष्यति ?, तथाप्रकारम्—एवजातीयकम—शुद्धमशनादि चतुर्विधमप्याहारं परहस्ते—दातृहस्ते परपात्रे वा स्थितम् अप्रासुक सचित्तमनेषणीयमाधाकर्म्मादिदोषदुष्टमित्येव मन्यमानः स—भावभिक्षु सत्यपि लाभे न प्रतिगृह्णीयादित्युत्सर्गत, अपवादतस्तु द्रव्यादि ज्ञात्वा प्रतिगृह्णीयादपि। तत्र द्रव्य-दुर्लभद्रव्य क्षेत्र-साधारणद्रव्यलाभरहित सरजस्कादिभावित वा कालो-दुर्भिक्षादि भावोग्लानतादिरित्यादिभि कारणैरुपस्थितैरल्पबहुत्व पर्यालोच्य गीतार्थो गृह्णीयादिति।

अथ कथचिदनाभोगात् संसक्तमागामिसत्त्वोन्मिश्र वा गृहीत तत्र विधिमाह—

से य आहच्च पडिग्गहे सिया से तं आया य एगंतमवक्कमिज्जा एगंतमवक्कमित्ता अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पंडे अप्पपाणे अप्पबीए अप्पहरिए अप्पोसे अप्पोदए अप्पुत्तिंगपणगदगमट्टियमकडासताणए विगिंचिय विगिंचिय उम्मीसं विसोहिय२तओ संजयामेव भुंजिज्ज वा पीइज्ज वा जं च णो सजाएज्जा भोत्तए वा पायए वा से तमायाय एगंतमवक्कमेज्जा। (सू०-१×)

'से आहच्चे' त्यादि स च भावभिक्षु 'आहच्चे' त्ति-सहसा ससक्तादिकमाहारजात कदाचिदनाभोगात् प्रतिगृह्णीयात्, स चानाभोगो दातृप्रतिग्रहीतृपदद्वयाच्चतुर्द्धा योजनीय इति, तम्—एवभूतमशुद्धमाहारमादाय एकान्तम्—अपक्रामेद्-गच्छेत्। तमपक्रम्य गत्वेति यत्र सागारिकाणामनालोकमसपातश्च भवति तदेकान्तमनेकधाति दर्शयति—'अहे आरामसि य' ति-अथारामे वा अथोपाश्रये वा। अथशब्द अनापातविशिष्टप्रदेशोपसग्रहार्थ, वाशब्दो विकल्पार्थः शून्यगृहाद्युपसग्रहार्थो वा। तद्विशिनष्टि-अल्पाण्डे अल्पशब्दो ऽभाववचन अपगताण्ड इत्यर्थ, एवमल्पबीजे अल्पहरिते अल्पावश्याये अवश्याय उदकसूक्ष्मतुषार, अल्पोदके, तथाअल्पोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानके। तत्रोत्तिङ्गस्तृणाग्र उदकबिन्दु (भुञ्जीतेत्युत्तरक्रियया सबन्ध) पनक—उल्लीविशेष उदकप्रधाना मृत्तिका उदकमृत्ति—केति, मर्कटक—सूक्ष्मजीवविशेषस्तेषा सतान, यदिवा—मर्कटकसन्तान कोलियकस्तदेव मण्डादिदोषरहिते आरामदिके स्थण्डिले गत्वा प्राग्गृहीताहारस्य यत् ससक्त तद्विविच्य विविच्य त्यक्त्वा त्यक्त्वा क्रियाभ्यावृत्त्या, अशुद्धस्य परित्यागनि शेषतामाह—उन्मिश्रं वा आगामुकसत्त्वसंवलित सक्तुकादि तत प्राणितो विशोध्य विशोध्य-अपनीयापनीय ततस्तदनन्तर शेष शुद्ध परिज्ञाय सम्यग्यत एव भुञ्जीत पिबेद्वा रागद्वेषविप्रमुक्त सन्निति। उक्तञ्च-"बायालीसे सणसंकडम्मि गहणम्मि जीव ण हु छलिओ। इण्हि जह ण छलिज्जसि, भुजन्तो रागदोसेहिं ॥१॥ रागेण सइगाल, दोसेण सधूमग विजाणाहि। रागदोसविमुक्को, भुंजेज्जा णिज्जरा पेही ॥ २ ॥" तच्चाहारादिक पातु भोक्तु वा न शक्नुयात्प्राचुर्यादशुद्धपृथक्करणासभवाद्वा, स भिक्षुस्तदाहारजातमादाय एकान्तमपक्रामेदपक्रम्य च तदाहारजात परिष्ठापयेत् त्यजेदिति सबन्ध।

यत्र च प्रतिष्ठापयेत्तद्दर्शयति—

अहे झामथंडिलंसि वा अट्ठिरासिंसि वा किट्टरासिंसि वा तुसरासिंसि वा गोमयरासिंसि वा अण्णयरंसि वा तहप्पगारंसि थंडिलंसि पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय तओ संजयामेवपरिट्ठवेज्जा। (सू०-१×)

'अहे झामथंडिलंसि वे' त्ति—अथानन्तर्यार्थे, वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थे, 'झामे' त्ति—दग्ध तस्मिन् वा स्थण्डिले अस्थिराशौ वा किट्टी-लोहादिमलस्तद्राशौ वा तुषराशौ वा गोमयराशौ वा कियद्वा वक्ष्यते इत्युपसंहरति—अन्यतरराशौ वा तथाप्रकारे-पूर्वसदृशे प्रासुके स्थण्डिले गत्वा तत्प्रत्युपेक्ष्य२ अक्ष्णा प्रमृज्य २ रजोहरणादिना अत्रापि द्विर्वचनमादरख्यापनार्थमिति प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनपदाभ्या सप्तभङ्गका भवन्ति, तद्यथा-अप्रत्युपेक्षितमप्रमार्जितम्१, प्रत्युपेक्षित प्रमार्जितम् २ प्रत्युपेक्षितमप्रमार्जितम् ३ तत्राप्रत्युपेक्ष्य प्रमृजन् स्थानात् स्थानसंक्रमणेन त्रसान् विराधयति, प्रत्युपेक्ष्याप्यप्रमृजन्नागन्तुकपृथिवीकायादीन् विराधयतीति, चतुर्थभङ्गके तु चत्वारोऽमी, तद्यथा-दुष्प्रत्युपेक्षित दुष्प्रमार्जितम्४, दुष्प्रत्युपेक्षित सुप्रमार्जितम् ५ सुप्रत्युपेक्षित दुष्प्रमार्जितम् ६ सुप्रत्युपेक्षित सुप्रमार्जितमिति स्थापना। तत्रैव भूते सप्तमभङ्गायाते स्थण्डिल संयत एव सम्यगुपयुक्त एव शुद्धाशुद्धपुञ्जभागपरिकल्पनया परिष्ठापयेत्—त्यजदिति। आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ०। (औषधविधिवक्तव्यता 'गोयरचरिया' शब्दे तृतीयभागे ६६४ पृष्ठे द्रष्टव्या।)

भिक्षा गृह्णत साधो पात्रे प्राणादि पतेयु —

निग्गंथस्स य गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्पविट्ठस्स अंतो पडिग्गहंसि पाणे वा बीये वा रए वा परियावज्जेज्जा। तं च सचाएइ विगिंचित्तए वा विसोहित्तए वा ततो संजतामेव भुंजेज्ज वा पिवेज्ज। तं च नो सचाएड विगिंचित्तए वा विसोहित्तए वा, तं नो अप्पणा भुंजेज्जा नो अन्नेसिं अणुप्पदेज्ज, एगंते बहुफासुए थंडिले पडिलेहित्ता पमज्जित्ता परिट्ठवेयव्वे सिया ॥ ११ ॥

अस्य सबन्धमाह—

वंतादियाण रत्तिं, णिवारितं दिवसतो वि अत्थेणं।
वतमणेसियगहणं, सिया पडिपक्खओ सुत्तं ॥ १८१ ॥

रात्रौ वान्तादिपान पूर्वसूत्रे निवारित दिवसतोऽप्यर्थेन वारितम्। अनेषणीयग्रहणमपि साधुभिर्वर्जितमेव अतस्तदिह प्रतिषिध्यते,'सिया उ पडिवक्खओ सुत्त' ति-स्याद् यतनया प्रतिपक्षतो वा एतत् सूत्र भवति अप्रतिपक्षतो वा। तत्र प्रतिपक्षतो यथा पूर्वसूत्रे रात्रौ वान्ताऽऽपानं निवारितम्, इदं तु दिवा अनेषणीय वान्त निवार्यते। अथ प्रतिपक्षतो यथा पूर्वसूत्रे वान्तं न वर्त्तते, प्रत्यापातुमित्युक्तम्, इहाप्यनेषणीयं वान्त न वर्त्तते ग्रहीतुमित्युच्यते। अनन सबन्धेनायातस्यास्य (११सू०) व्याख्या-निर्ग्रन्थस्य गृहपतिकुल पिण्डपातप्रतिज्ञया तु प्रविष्टस्यान्त. प्रतिगृहे प्राणा वा बीजानि वा रजो वा परि समन्तादापतेयु, तच्च प्राणादिकं यदि शक्नोति विवेक्तु वा विशोधयितु वा ततस्तत्प्राणजातादिक ज्ञात्वा हस्तेन गृहीत्वा विशोध्य २ सर्वथैवापनीय तत. संयत एव प्रयत्नपर एव भुञ्जीत वा पिबेद्वा, तच्च न शक्नोति विवेक्तु वा विशोधयितु वा तदात्मना भुञ्जीत, न वा अन्येषा दद्यात्। एकान्त बहुप्रासुके प्रदेशे प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य परिष्ठापयितव्य स्यादिति सूत्रार्थ.।

अथ भाष्यकृद्विषमपदानि विवृणोति—

पाणग्गहणेण तसा, गहिया बीएहिँ सव्ववणकाओ।
रयगहणा होति मही, तेऊ व ण संपरट्ठाई ॥ १८२ ॥

प्राणग्रहणेन त्रसा गृहीता, बीजग्रहणेन तु सर्वोऽपि वनस्पतिकाय. सूचित, रजोग्रहणेन च मही—पृथिवीकायो गृहीत, तेजस्कायो वा परस्थो न भवतीति कृत्वा विवेचनादिक तत्र न घटते।

ते पुण आणिज्जंते, पडेज्ज पुव्विं व संसिया दव्वे।
आगंतुगतब्भवा वा, आगतुहि तिम सुत्तं ॥ १८३ ॥

ते पुनस्त्रसादय आनीयमाने वा भक्ते पतेयु पूर्वे वा। तत्र द्रव्ये भक्तपाने सश्रितास्ते च द्विविधा, आगन्तुकास्तदुद्भवा वा। तत्रागन्तुकत्रसादिविषयमिद प्रस्तुतसूत्र मन्तव्यम्।

अथ के तदुद्भवा के वा आगन्तुका भवेयुरित्याह—

रसया पणतो वसिया, होज्ज अणागंतुगाण पुण सेसा।
एमेव य आगंतुय, पणगविवज्जा भवे दुविहा ॥१८४॥

ये रसजा—तक्रदधितीमनादिरसोत्पन्ना कृम्यादयस्त्रसाद्यश्च पनक स्यात् एते अनागन्तुकास्तदुद्भवा भवन्ति,न पुन. शेषा पृथिवीकायादय। एवमेव च ये पनकवर्ज्या द्विविधा त्रसा स्थावराश्च जीवास्ते सर्वेऽप्यागन्तुका सभवन्ति।

सुत्तम्मि कड्ढियम्मि, जयणा गहण तु पडितेँ दट्ठव्वो।
लहुगो अपिक्खणम्मि,आणादिविराहणा दुविहा॥१८५॥

एव सूत्रमुच्चार्य पदच्छेद कृत्वा य एष सूत्रार्थो भणित एतत्सूत्रमाकर्षितमिति भण्यते। एव सूत्रे आकर्षिते सति निर्युक्तिविस्तर उच्यते—तेन साधुना यतनया भक्तपानस्य ग्रहण कर्तव्यम्। का पुनर्यतनेत्याह—पूर्व गृहस्थहस्तगत पिण्डो निरीक्षणीयो यदि शुद्धस्ततो गृह्यते, एव यतनया गृहीतोऽपि प्रतिग्रहे पतितो द्रष्टव्य। यदि न प्रेक्षते ततो लघुको मास, आज्ञादयश्च दोषा। विराधना च द्विविधा—तत्र संयम त्रसादय उष्णे वा द्रवे वा पतिता विराध्यन्ते। आत्मविराधना तु मक्षिकादिसम्मिश्रे भुक्ते वल्गुलीव्याधिमरणं वा भवेत्। तस्मात् प्रथममेव प्रतिग्रहपतित पिण्डो द्रष्टव्य।

अहिगारो ऽसंसत्ते, संकप्पादी तु देससंसत्ते।
संसज्जिमं तु तहियं, ओदणसत्तूदधिदवाई ॥१८६॥

अत एव यस्मिन् देशे त्रसप्राणादिभि संसक्त भक्तपान न भवति तत्रासंसक्ते अधिकारस्तस्मिन्नेव देशे विहरणीयमिति भाव। यस्तु संसक्ते देशे संकल्पादीनि पदानि करोति तस्य प्रायश्चित्तम्, तच्चोत्तरत्र वक्ष्यते। तत्र च संसज्जिमं संसक्तियोग्यमोदनसक्तुदधिद्रवादिक द्रव्यं मन्तव्यम्।

अथ संसक्तदेशे संकल्पादिषु प्रायश्चित्तमाह—

संकप्पे पदभिंदण, पंथे पत्ते तहेव आवण्णे।
चत्तारि छच्च लहु गुरु, सट्ठाणं चेव आवण्णे ॥ १८७ ॥

यस्मिन् विषये भक्तादिकं प्राणिभि. संसज्यते तत्र संकल्प—गमनानि प्राय. करोति चतुर्लघु। यदा भेद करोति च

तुर्गुरु ससक्तदेशस्य पन्थान गच्छन षड्लघु, तं देश प्राप्तस्य षड्गुरु, तथैव द्वीन्द्रियादे सघट्टनादिकमापन्नस्य स्वस्थानप्रायश्चित्तम्, तद्यथा-द्वीन्द्रिय सघट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अपद्रावयति षड्लघु, द्वीन्द्रियाणां संघट्टनादिषु पदेषु चतुर्गुरुकादरब्ध षड्गुरुके तिष्ठति। चतुरिन्द्रियाणां सघट्टनादिषु षड्लघुकादिक छेदान्तमिति।

(अ) सिवादिएहिं तु तहिं पविट्ठा,
संसज्जिमाइ परिवज्जयंति।
भूइट्ठसंसज्जिमदव्वलंभे,
गेण्हंतुवाएण इमेण जुत्ता ॥ १८८ ॥

अशिवादिभि कारणैस्तत्र ससक्तदेशे प्रविष्टास्तत सं‍सज्जिमानि सक्तुदधिप्रभृतीनि द्रव्याणि परिवर्जयन्ति। अथ भूयिष्ठानि-प्रभूततराणि ससज्जिमद्रव्याणि लभ्यन्ते ततोऽमुनोपायेन युक्ता प्रयत्नपरा गृह्णन्ति।

गमणागमणे गहणे, पत्ते पडिए य होति पडिलेहा।
अगहियदिट्ठविवज्जण, अह गिण्हइ ज तमावज्जे॥१८९॥

भक्तार्थ दायकमध्ये गमनं कुर्वन् कीटिकामण्डूकीप्रभृतिजन्तुसंसक्ताया भूमौ मा विराधना कुर्यादिति सम्यग् निरीक्षणीय, एवमागमने भिक्षाया हस्तेन ग्रहणमवविलोकनीयम्। प्राप्ते च दायके तदीयहस्तगत पिण्ड प्रत्युपेक्षणीय। पात्रे च पतित प्रत्युपेक्षितव्य। ततो गृहीते त्रसादिक प्राणजात पश्यति ततस्तस्मिन् दृष्टे वर्जयति न गृह्णातीत्यर्थ। अथ गृह्णाति ततो येन द्वीन्द्रियादिना ससक्त गृह्णाति तन्निष्पन्न प्रायश्चित्तमापद्यते।

अथ पुनरेव न प्रत्युपेक्षते तत इमे दोषा—

पाणाइसंजमम्मि, अ ता मयमच्छिकटकविसं वा।
मुइंगमच्छिविच्छुग, गोवालियमाइया उभए ॥१९०॥

सयमे त्रसप्राणपनकादयो विराध्यन्ते। आत्मविराधनाया घृत मक्षिकासमिश्र भुङ्क्ते वल्गुलीव्याधिस्ततश्च क्रमेन मरण भवेत्, कण्टको वा विष वा समागच्छेत्। उभयविराधनाया मुइङ्गा-पिपीलिका मक्षिकावृश्चिकगोपालिकादयो वा भवन्ति। गोपालिका अहिलोहिकाख्यो जीवविशेष। एते हि मक्षिका जीवा भक्तेन सह भुक्ता सयमोपघातमात्मनश्च मेधाद्युपघात कुर्वन्ति।

पवयणघातं च सिया, तं वियडं पिसियमट्ठजातं वा।
आदाणकिलेसऽजसे, दिट्ठंतो सेट्ठिकप्पट्ठो ॥ १९१ ॥

प्रवचनोपघाति वा स्यात्तद्विकट पिशित वा तत् स्याद्-भवेत्, अर्थजात वा सुवर्णसकलिकामुद्रिकादिक कश्चिदनुकम्पया प्रत्यनीकतया तावद्दद्यात्, तत पतित पिण्ड प्रत्युपेक्षेत तच्चाप्रत्युपेक्ष्य गृहीत मन्दधर्मेण कस्याप्युत्प्रव्रजितुकामस्यादानमाजीविकाकारण भवति, तदादायोत्प्रव्रजतीत्यर्थ। अर्थजाते च गृहीते साधूना रक्षणादिके महान् परिक्लेशोऽयशो वा भवेत्। तथा चात्र सिद्धिभिराज्यपदोपविष्टकल्पस्थकोपलक्षितस्य काष्ठश्रेष्ठिनो दृष्टान्त। स चावश्यकटीकातोऽवगन्तव्य।

तम्हा खलु दट्ठव्वो, सुक्खग्गहणं अणेगहणे लहुगा।
आणादिणो य दोसा, विराहणा जा भणियपुव्वि॥१९२॥

यत एते दोषास्तस्मात् खलु—नियमात् पात्रकपतित पिण्डो द्रष्टव्य। ससक्ते च देशे शुष्कस्य कूरस्य पृथक् मात्रके ग्रहण कार्यम्। अथ पृथक् न गृह्णाति ततश्चतुर्लघु आज्ञादयश्च दोषा, विराधना च द्विधा संयमात्मविषया पूर्वमनन्तरमेव भणिता।

इदमेव भावयति—

संसज्जिमम्मि देसे, मत्तगसक्खपडिलेहणा उवरिं।
एवं ताव अणुण्हे, उण्हं कुसणं च उवरिं तु ॥१९३॥

ससज्जिमे देशे य शुष्कपौद्गलिकोऽनुष्णो लभ्यते स मात्रके गृहीत्वा प्रत्युपेक्ष्य यद्यससक्तस्तदा प्रतिग्रहोपरि क्षिप्यते, एव तावदनुष्णे विधिरुक्त। य पुनरुष्ण कूर कुसणं वा तन्नियमादससक्तमिति कृत्वा प्रतिग्रहस्यैवोपरि गृह्यते।

गुरुमादीण व जोग्गं, एगम्मितरम्मि पेहिउं उवरिं।
दोसु वि संसत्तेसुं, दुल्लहपुव्वेतरं पुच्छा ॥१९४॥

गुरुग्लानादीना च योग्यमेकस्मिन् मात्रके गृह्यते, इतरस्मिन्-द्वितीये मात्रके ससक्त प्रत्युपेक्ष्य प्रतिग्रहोपरि प्रक्षिप्यते, एव तावद्यत्रैक भक्त पानक वा ससक्त तत्र विधिरुक्त। यत्र तु द्वे अपि भक्तपानके ससक्ते तत्र यद्भक्त पानक वा दुर्लभ तत्पूर्व गृह्णन्ति, इतरत्-सुलभ पश्चाद् गृह्णन्ति।

एसा विही तु दिट्ठे, आउट्टियगेण्हणे तु ज जत्थ।
अणाभोगगहे विगिंचणे, खिप्पमवि चिंतियं जत्थ१९५

एष विधिर्दृष्टे गृह्यमाणे भणित। अथाकुट्टिकया ससक्तं गृह्णन्ति ततो यद्यत्र द्वीन्द्रियपरितापनादिक करोति तत्तत्र प्राप्नोति। यथाऽनाभोगेन संसक्तं गृहीत तत क्षिप्रमेव विवेचनम्। अथ क्षिप्रं न विनक्ति ततो यावत्परिष्ठापयति तावत् यत्र यद्विनाशमश्नुते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्।

क पुन क्षिप्रकाल इत्याह—

सत्त पदा गम्मंते, जावति कालेण तं भवे खिप्पं।
कीरति वा तालाओ अदुयमविलंबिता सत्तं ॥१९६॥

यावता कालेन सप्त पदानि गम्यन्ते तत् क्षिप्र मन्तव्यम्। यावता वा कालेनाद्रुतमविलम्बित सप्त तालाः क्रियन्ते तावान् कालविशेष क्षिप्रम्।

तम्हा विविंचितव्वं, आसण्णे वसहिदूरजयणाए।
सागारिय उण्हविए, पमज्जणा सत्तुगदवे य ॥१९७॥

तस्मात्तज्जन्तुससक्तमनन्तरोक्तक्षिप्रकालमध्य एव विवेचनीयम्। यदि च वसतिरासन्ना ततस्तत्र गत्वा परित्यक्तव्यम्, अथ दूरे वसतिस्तदा शून्यगृहादिषु यतनया परिष्ठापयति। अथ सागारिके पश्यति उष्ण वा भूमागे स्थितो वा ऊर्द्ध्व स्थित परिष्ठापयति ततो वक्ष्यमाण प्रायश्चित्तम्। यत्र च परिष्ठाप्यते तत्र प्रमार्जना कर्त्तव्या। एवमोदनस्य विधि। सक्तुद्रवस्य तत्रैवमेवाल्पसागारिके प्रमृज्य छायाया परिष्ठापन विधेयम्।

इदमेव व्याचष्टे—

जावइ काले वसहिं उवेति जति ताव ते ण चिट्ठंती ।
त पियमणुण्हमदवं, तो गतुमवस्सए पट्ठो ॥ १९८ ॥

यावता कालन वसतिमुपैति तावता कालेन यदि ते प्राणिनो न दिशन्ति न विपश्यन्ति तद्वसतिं नीयते तदनुष्णमद्रव च यदि भवति तत प्रतिश्रय नेतव्यम् । किमुक्त भवति—यद्युष्ण कूरो द्रव वा ससक्त तत प्रतिश्रय न नीयते । मा यावत्प्रतिश्रय नीयते तावत्प्राणजातीया उष्णे द्रवे वा मरिष्यन्तीति कृत्वा । अथानुष्णमद्रव वा तत उपाश्रये गत्वाऽपद्रवेत—परिष्ठापयेत । यत्पुनरुष्ण द्रवे वा तत्तत्रैव शून्यगृहादौ परिष्ठापनीयम् । अथ दूरे वसतिस्ततोऽनुष्णमपि शून्यगृहादिषु परिष्ठापयितव्यम् ।

सुण्णघरादीण सती, दूरे को णयति अंतरीभूते ।
उक्कुड्ड पमज्जछाया,वतिकोणादीसु विकिरणं ॥ १९९ ॥

अथ शून्यगृहादीनि न सन्ति ततो दूरे एकान्त गत्वा यत्र कोणस्थितो वृत्या अन्तरितीभूतो वा सागारिको न पश्यति तत्रोत्कुट्टको भूत्वा प्रमृज्य छायाया वृत्ते कोणके प्रक्षिपति, आदिग्रहणेन वृत्तेर्मध्येऽपि विकिरति—परिष्ठापयतीत्यर्थ । एवमोदनस्य सत्काना द्रवस्य वा परिष्ठापन कर्त्तव्यम् ।

सागारिएँ उण्हठिए, अपमज्जंते य मासियं लहुगं ।
वोच्छेदुड्डाहादी, सागारियसेसए काया ॥ २०० ॥

अथ सागारिके च पश्यति उष्णे वा प्रदेशे भूत्वा स्थितो वा ऊर्ध्वं भूमेरप्रमार्ज्य वा परिष्ठापयति ततश्चतुर्ष्वपि लघुमासिकम् । सागारिके च पश्यति यदि भक्त परिष्ठाप्यते तदा स भक्तपानेन व्यवच्छेदमुड्डाहादिक वा कुर्यात्, शेषेषु उष्णादित्रये परिष्ठापयत पृथिव्यादिकाया विराध्यन्ते ।

इइ ओअणसत्तविही, सत्तू तद्दिणकतादि जा तिण्णि ।
वीसुं वीसुं गहणं, चतुरादिदिणादि एगत्थ ॥ २०१ ॥

इत्येवमोदनस्य ससक्तस्य विधिरुक्त । सक्तुसक्ताना विधिरुच्यते-यत्र सक्तव ससक्ता लभ्यन्ते तत्र नैव गृह्यन्ते । अथ न सस्तरति ततस्तद्दिवसकृतान् सक्तुकान् गृह्णन्तीति । आदिशब्दाच्चैरप्यसस्तरतो द्वितीयतृतीयदिनकृतानपि सक्तून् गृह्णन्ति, ते पुन पृथक्२ गृह्यन्ते । चतुर्थदिवसकृतादयस्तु सर्वेऽप्येकत्र गृह्यन्ते, तेषामयं प्रत्युपेक्षणाविधि । रजस्त्राणमध-प्रस्तीर्य तस्योपरि पात्रकम्बलं कृत्वा तत्र सक्तव प्रकीर्यन्ते, तत ऊर्ध्वमुख पात्रकबन्धं कृत्वा एकस्मिन्पार्श्वे नीत्या यास्तत्र कणिका लग्नास्ता उद्धृत्य कर्प्परे प्रक्षिप्यन्ते । एवं प्रत्युपेक्ष्य भूयोऽपि तथैव प्रत्युपेक्षन्ते तत ।

नव पेहातो अदिट्ठे, दिट्ठे अण्णा उ होंति णव चेव ।
एवं नवगा तिण्णि, तेण परं संथरे उज्झे ॥ २०२ ॥

नव वारा प्रत्युपेक्षणा कृत्वा यदि प्राणजातीया न दृष्टास्ततो भोक्तव्यास्ते सक्तवः, अथ दृष्टास्ततो भूयोऽप्यन्या नव वारा प्रत्युपेक्षणा भवन्ति । तथापि यदि दृष्टास्तत पुनरपि नव वारा प्रत्युपेक्षन्ते । ततो यद्येव त्रिभिर्नवकैः शुद्धास्ततो भुञ्जताम् । अथ न शुद्धास्तदा तान् तत परं परिष्ठापयेत् । अथासस्तरण ततस्तावत्प्रत्युपेक्षन्ते यावत् शुद्धीभवन्ति ।

प्राणजातीयाना च परिष्ठापने विधिरयम्-

आगरमादी असती, कप्परमादीसु सत्तुए उरणी ।
पिंममलेवकडाण य, काऊण दव तु तत्थेव ॥ २०३ ॥

या ऊरणिका प्रत्युपेक्षमाणेन दृष्टास्ता आकरादिषु परिष्ठापनीया, इह घरट्टादिसमीपे प्रभूता यत्र तुषा भवन्ति स आकर उच्यते । तस्याभावे कर्प्परादिषु स्तोकान् सक्तून् प्रक्षिप्य तत्रोरणिका स्थापयित्वा बहिरनाबाधे प्रदेशे स्थाप्यन्ते, यदि च द्रवभाजन नास्ति ततो ये सक्तव शुद्धा अलेपकृताश्च ते पिण्ड कृत्वा भाजनस्यैकपार्श्वे स्थापयित्वा तत्रैव च द्रव कृत्वा गृहीत्वा भुञ्जन ।

यत्र च काञ्जिक ससज्जते तत्राय विधि –

आयामसंसट्ठुसिणोदगं वा,
गिण्हंति वा णिव्वतचाउलोद ।
गिहत्थभाणेसु वि पेहिताण,
मत्तेव सोहेंतुवरि छुभंति ॥ २०४ ॥

आयाम ससृष्टपात्रकमुष्णोदक वा त्रिवृत्त वा प्राशुकीकृत वा उष्णोदक तन्दुलधावन गृह्णन्ति । एतेषामभावे-तदेव काञ्जिक गृहस्थभाजनेषु प्रत्युपेक्ष्य मात्रके वा शोधयित्वा यद्यससक्त तदा गृहोपरि प्रक्षिपन्ति ।

द्वितीयपदमाह—

बिइयपदऽपेक्खणं तु, गेलण्णद्धाणओगमादीसुं ।
तं चेव सुक्खगहणे, दुल्लभदव्वेसु वी जयणा ॥ २०५ ॥

द्वितीयपदे ग्लानाध्वावमादिषु कारणेष्वपेक्षण-पिण्डस्याप्रत्युपेक्षणमपि कुर्यात् । तदेव ग्लानत्वादिक द्वितीयपद शुष्कस्यौदनस्य ग्रहणे मन्तव्यम् । दुर्लभ वा द्रव्य पश्चात् लभ्यते, तत पूर्वं तद् गृहीतमिति कृत्वा नास्ति तद्भाजन यत्र पृथक् शुष्क गृह्यते 'दोसु वी जयण' त्ति द्वयोरप्युपेक्षण शुष्कग्रहणयोरेषा यतना कर्तव्या । एष सग्रहगाथा-समासार्थ ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

अच्चाउरसंमूढो, वेलातिक्कमति सीयल होइ ।
असढो गेण्हणगहिते,सुज्झेइ अपेक्खमाणो वि ॥ २०६ ॥

कश्चिदतीवातुरत्वेन ग्लानत्वेन समूढ समोहसमुद्घातमुपगतस्ततो यावत्प्रत्युपेक्षति तावद्वेला अतिक्रामति । शीतल वा तावता कालेन भवति, तदप्यशठो—विशुद्धभावो गृह्णन् वा, गृहीते वा पिण्डे प्रत्युपेक्षणामकुर्वाणोऽपि शुध्यति तत्प्रायश्चित्तभाग् न भवति ।

ओमाणपेल्लितो वे–लतिक्कमे चलितुमिच्छति भयं वा ।
एवंविहे अपेहा, ओमो सति कालवेला वा ॥ २०७ ॥

अध्वनि वा गच्छसार्थोऽवमानप्रेरिते प्रभूतभिक्षाचराकीर्णो यावच्च प्रत्युपेक्षते तावद्वेलातिक्रमो भवति, सर्वे सार्थश्चलितुमिच्छति,पृष्ठाभो गच्छता च भय, तत एवंविधे कारणे अपेक्षा प्रत्युपेक्षामन्तरेणापि पिण्ड गृह्णीयादित्यर्थ । अथमेव प्रत्युपेक्षमाणाना सत्कालो भिक्षाया देश काल स्फिटति । सूर्ये चास्तमिते अथ स्थान वा भिक्षाचराकीर्ण ततोऽप्रत्युपेक्षितमपि गृह्णीयात् ।

तो कुज्जा उवओगं, पाणे दट्ठूण तं परिहरेज्जा ।

कुञ्जाण वा वि पेहं, सुज्झइ अतिसंभमा सो उ॥२०८॥

यद्यनन्तरोक्तकारणै प्रत्युपेक्षण न भवति तत उपयोग कुर्यात्। कृते वोपयोगे यदि प्राणिन पश्यति ततस्तान् दृष्ट्वा भक्तपान परिहरेत्। अथवा—अत्यातुर प्रेदय उपयोगमपि कुर्याद्वा, न वा। अनुपयुञ्जानोऽपीति सभ्रमादसौ साधु शुध्यति। यद्वाऽधस्तादुक्तस्तत्रोक्त शुष्कौदन पृथक् गृह्यते तत्राप्येतेष्वेव ग्लानाध्वावशेषेषु कारणेषु द्वितीयपद मन्तव्यम्।

तथा चाऽऽह—

वीसुं घेप्पइ अतरं-तगस्स बितिय दवं तु सोहेति ।
तेण उ असुक्खगहणं, तं पि य उण्हेतरो पेहे ॥२०९॥

अतरन्तगस्य ग्लानस्य योग्य विष्वगेकस्मिन् मात्रके गृह्यते, द्वितीये च मात्रके गृह्यते द्रवं शोधयति। ततो यत्र शुष्कौदन पृथक् गृह्यते तत तृतीयमात्रक नास्तीति कृत्वा शुष्कद्रव तत्रैव प्रतिग्रहे गृह्णीयात्। ग्लानस्यापि यदोदन द्वितीयाङ्गादिकमेकस्मिन् मात्रके गृह्णाति तदप्युष्णं ग्रहीतव्यम्, इतरत्तु शीतल प्रत्युपेक्षित यद्यसंसक्त ततो गृह्णीयादन्यथा तु नेति भाव ।

अद्धाणे ओमे वा, तहेव वेलातिवातियं णातुं ।
दुल्लभदवे व मा सिं, धोवणपियणेण होहिंति ॥२१०॥

अध्वनि वा अवमौदर्ये वा वेलाया अतिपातमपि-अतिक्रम ज्ञात्वा तथैव शुष्क विष्वग् न गृह्णीयात्। दुर्लभ वा तत्र ग्रामे द्रव पानक ततो मा'सिं' एषा साधूना भाजनधावनपानेन भविष्यत इति कृत्वा पूर्वमात्रके द्रव ग्रहीत ततो नास्ति भाजन यत्र शुष्क पृथक् गृह्यत, अत एकत्रैव गृह्णीयात्। उक्तमोदनविषयं द्वितीयपदम्।

अथ पानकविषयमाह—

आउट्टिएँ संसत्ते, (देसे) गेलण्णद्धाण कक्खडे खिप्पं ।
इयराणि य अद्धाणे, कारणगहिते य जयणाए ।२११।

यथा कारणे आकुट्टिकया जनितेऽपि संसक्ते देशे गच्छन्ति तथा तत्र गता सन्त. संसक्तमपि पानक गृह्णन्ति,गृहीत्वा ग्लानत्वे अध्वनि कर्कशे वा अवमे क्षिप्र न परित्यजेयुरपि। तथाहि-ग्लानत्वे यावत्संसक्त परिष्ठापयन्ति तावत् ग्लानस्य वेलातिक्रमो भवति, अध्वनि सार्थात्परिभ्रस्यन्ति, अवमौदर्ये भिक्षाकाल स्फिटति, ततो न क्षिप्र परित्यजेयु । इतराणि च सागारिकस्य पश्यत. परिष्ठापन संसृत्यादीनि यानि पूर्वप्रतिषिद्धानि तान्यप्यध्वनि वर्त्तमान कुर्यात्, एवकारणे यतनया गृहीतस्य संसक्तस्य विवेचने विधिरवगन्तव्य इति सग्रहगाथासमासार्थ ।

अथैनामेव विवृणोति—

आउट्टिगमणसंस-त्त गिण्हणं न य विगिंचए खिप्पं ।
ओमगिलाणे वेला-विहम्मि सत्थो वइक्कमइ ॥२१२॥

यथा आकुट्टिकया संसक्ते देशे गमनं तथा तत्र गत संसक्तमपि गृह्णीयात् न च क्षिप्र विविच्यात्, परिष्ठापयेत्। कुत इत्याह-अथ मे भिक्षाकाल स्फिटति ग्लान्ये वा ग्लानस्य वेला अतिक्रामेत्। विहे-अध्वनि सार्थोऽतिक्रामति तत क्षिप्र न परित्यजेत्।

असिवादिहिँ संसत्ते, संकप्पादी पदा तु जह सुज्झे ।
संसट्ठसत्तुचाउल-संसत्त सती तहा गहणं ॥२१३॥

अशिवादिभि कारणैर्यथा संसक्ते देशे सकल्पादीनि पदानि कुर्वाणोऽपि शुद्धयति, तथा तत्र गतो यद्यसंसक्त पानक लभते तत संसृष्टपानक तन्दुलोदक वा संसक्त तथैव गृह्णीयात्।

तेषा पुनर्गृहीतानामय विधि —

ओवग्गहियं चीरं, गालणहेउं घणं तु गेण्हंति ।
तह वि य असुज्झमाणे,असती अद्धाण जयणा उ २१४।

औपग्रहिक घन—निच्छिद्र चीवर तेषा संसक्तपानकाना गालनाहेतोर्गृह्णन्ति। तथापि गाल्यमान यदि न शुद्धयति न वा तन्दुलधावनादिकमपि लभ्यते ततो वा प्रथमोद्देशके अध्वनि गच्छता तु 'वारफलयरक्खे ' इत्यादिना पानकयतना भणिता सा कर्त्तव्या।

अथ दधिविषय विधिमाह-

संसत्त गोरसाणं, ण गालणं णेव होइ परिभोगो ।
कोडिदुगलिंगमादी,तहि जयणा णो य संसत्त ॥२१५॥

यदि क्वापि संसक्तो गोरसो लभ्यते ततस्तस्य न गालन न वा परिभोग कर्त्तव्य, किं तु-'कोडिदुगलिंगमाइ' त्ति-कोटिद्वयेन विशोधिकोट्या च अविशोधिकोट्या भक्तपानग्रहणे यतितव्यं यावदाधाकर्मापि गृह्यते, अन्यलिङ्गमपि कृत्वा भक्तपानमुत्पाद्यते न पुन. संसक्तो गोरसो ग्रहीतव्य ।

अथ 'इयराणि' इत्यादि पश्चार्द्ध व्याचष्टे—

सागारियसव्वत्तो,णऽत्थि य छाया विहम्मि दूरे वा ।
वेला सत्थो व चले,ण णिसीयपमज्जणे कुज्जा ॥२१६॥

अध्वनि गच्छता सर्वतोऽपि सागारिक छाया च तत्र नास्ति, अस्ति वा पर दूरे। तत्र च गच्छता वेलाऽतिक्रामति, सार्थो वा चलति, तत्र उष्णेऽपि भूभागे परिष्ठापयेत्। यत्र चोपविशत सागारिक वा शङ्कादयो दोषा अशुचिरं वा स्थान तत्र निषदनप्रमार्जने अपि न कुर्यात्। बृ० ५ उ०।(संसक्तनिर्युक्त्युक्तानि संसक्तद्रव्याणि 'भुज्जाभुज्ज' शब्देऽस्माभिर्दर्शितानि) कदाचित्संविग्नगुणाना कदाचित्पार्श्वस्थादिदोषाणा सबन्धात् गौरवत्रयसंसज्जनाच्च संसक्तम्। ज्ञा० १ श्रु० ५ अ०। गुणैश्च दोषैश्च संसज्जते मिश्रीभवतीति संसक्त । प्रव० २ द्वार। संसक्त इव संसक्त । पार्श्वस्थादिक तपस्विनं वा आसाद्य संनिहितदोषगुणे, व्य० १ उ०।

संसक्तलक्षणम्—

संसत्तो य इआणिं, सो पुण गोभत्तलंदए चेव ।
उच्चिट्ठमणुच्चिट्ठं, जं किंची छुब्भई सव्वं ॥ १ ॥
एमेव य मूलुत्तर, दोसा य गुणा य जत्तिया केइ ।
ते तम्मि वि सन्निहिआ, संसत्तो भन्नई तम्हा ॥२॥
रायविदूसगमाई, अहवाऽवि नडो जहा उ बहुरूवो ।
अहवाऽवि मेलगो जो, हालिद्दरागाइबहुवन्नो ॥३॥
एमेव जारिसेणं, सुद्धमसुद्धेण वाऽवि संमिलइ ।
तारिसओ च्चिअ होही, संसत्तो भण्णई तम्हा ॥ ४ ॥
आव० ३ अ० ।

सम्प्रति ससक्तसूत्र वक्ष्यति , तच्च प्राग्वत् परिभावनीम् । अधुना ससक्तप्ररूपणामाह-' ससक्त अलिन्द इव नट इव बहुरूपी नटरूपी एडक इव ज्ञातव्य इति शेष ।

एतदेव व्याचिख्यासुराह—

गोभत्ताऽलिंदो विव, बहुरूवो नडो व्व एलगो चेव ।
ससत्तो सो दुविहो, असकिलिट्ठो य इयरो वा ॥ २६८ ॥

गोभक्तयुक्तोऽलिन्दा गोभक्तालिन्द स इव । किमुक्त भवति-यथा अलिन्दे गोभक्त कुक्कुसा ओदनश्चिय अवश्रावण-मित्यादि । सर्वमेकत्र मिलितं भवतीति ससक्त उच्यते । एव य पार्श्वस्थादिपु मिलित पार्श्वस्थसदृशो भवति, स-विग्नेषु मिलित सविग्नसदृश स ससक्त इति । यथा वा नटो रङ्गभूमौ प्रविष्ट कथानुसारत तत्तद्रूप करोति एव बहुरूपनट इव सोऽपि पार्श्वस्थादिमिलित पार्श्वस्था-दिरूप भजते, संविग्नमिलित सविग्नरूपमिति । यदिवा-यथा एडको लाक्षारसे निमग्न सन् लोहितवर्णो भवति, गु-लिकाकुण्डे निमग्न सन् नीलवर्ण इत्यादि । एव पार्श्व-स्थादिर्द्विधा, तद्यथा-असंक्लिष्ट , इतरश्च-सक्लिष्ट ।

तत्रासक्लिष्टमाह—

पासत्थे अहाच्छंदे, कुसील ओसण्णमेव संसत्ते ।
पियधम्मा पियधम्मसु,(चेव)असकिलिट्ठो भवे एसो।२६९।

पार्श्वस्थे मिलित पार्श्वस्थ , यथाच्छन्दे यथाच्छन्द , कु-शीले कुशील , अवसन्ने अवसन्न , ससक्ते ससक्त , तथा प्रियधर्मसु मिलित प्रियधर्मा , एष ससक्तोऽसक्लिष्टो ज्ञातव्य. ।

संक्लिष्टमाह—

पचासवप्पसत्तो, जो खलु तिहिं गारवेहिं पडिबद्धो ।
इत्थिगिहिसंकिलिट्ठो, संसत्तो संकिलिट्ठो सो ॥ २७० ॥

य खलु पञ्चसु आश्रवेषु हिंसादिषु प्रवृत्त ,तथा त्रिभिर्गौ-रवै -ऋद्धिरससातलक्षणै. प्रतिबद्ध , तथा स्त्रीषु च प्रति-बद्ध स सक्लिष्ट ससक्तो ज्ञातव्य । अस्य वा संक्लिष्टस्य प्रायश्चित्तविधिर्देशत पार्श्वस्थस्येव वेदितव्य । व्य० १ उ० । "ससत्ते सकिलिट्ठो उ " संसक्त. ससर्गवशात् स्थापितादि-भोजी सक्लिष्ट सक्लिष्टाचार । व्य० ३ उ० । (ससक्तस्य आ-हारो न देयो न वा ग्राह्य इति ' दाण ' शब्दे चतुर्थभागे २४६३ पृष्ठ उक्तम् ।)

संसत्तणिज्जुत्ति-संसक्तनिर्युक्ति-स्त्री० । अग्रायणीयाख्यद्वि-तीयपूर्वादुद्धृते सम्मूर्च्छिमजीवससक्तिमद्भोज्याभोज्यप्रद-र्शके पूर्वधररचिते निर्युक्तिग्रन्थे, संस० नि० ।

उसहाइवीरचरिमे, सुरअसुरनमंसिए पणमिऊणं ।
संखेवओ महत्थं, भणामि संसत्तनिज्जुत्तिं ॥ १ ॥
बीयाओ पुव्वीओ, अग्गेणीयस्स इम सुअमुआरं ।
ससेइम समुच्छिम-जीवाणं जाणिऊणंगं ॥ २ ॥
संस० नि० ।

संसत्ततव-संसक्ततपस्-पु० । आहारादिपूजासु नित्य परि-णतभावे , बृ० ।

अथ ससक्ततपसमाह—

आहारोवहिपूया-सु जस्स भावो उ निच्चं संमत्तो ।
भावोवहतो कुणइ अ, तवोवहाणं तदट्ठाए ॥ ४८७ ॥

आहारोपधिपूजासु यस्य भाव --परिणामो नित्यससक्त' सदा प्रतिबद्ध स एव रसगौरवादिना भावेनोपहतः क-रोति तप—उपधानमनशनादिक तदर्थमाहाराद्यर्थ य स संसक्ततपा इति । बृ० १ उ० २ प्रक० । ध० ।

संमत्ततवोकम्म-संसक्ततपःकर्मन्-न० । आहारोपधिशय्या-दिप्रतिबद्धभावनपश्चरणे , स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

संसद्दण-संशब्दन-न० । उत्कीर्त्तने , आव० ४ अ० ।

संसप्पग ससर्प्पक-पु० । ससर्प्पन्तीति ससर्पका । शून्यगृ-हादिष्वहिनकुलादिषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । सं-सर्पणशीलेषु, अहिनकुलादिषु, बृ० १ उ० १ प्रक० । पिपीलिकाकाष्ठादिषु, आचा०१ श्रु०१ अ०८ उ० । नि० चू० ।

संसप्पिअ-देशी-उत्प्लुत्य गमने, दे० ना० ८ वर्ग १५ गाथा ।

संसय-संशय-पु० । एकतरविशेषनिश्चयचिकीर्षो किमिद-मिति विमर्शरूपे, (विशे० । स्था० ।) अनवधारितार्थज्ञाने, च० प्र० १ पाहु० । दोलायमानमानसात्मके, उत्त० १ अ० । नि० चू० । आ० म० । अनिर्द्धारितार्थमुभयवस्त्वाशावल-म्बितया प्रवृत्ते ज्ञाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । रा० । न० । किमित्यनवधारणार्थे प्रत्यय, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सशय लक्षयन्ति—

साधकबाधकप्रमाणाभावादनवस्थितताऽनेककोटिसंस्पर्शि ज्ञान संशयः ॥ ११ ॥

उल्लिख्यमानस्थाणुत्वपुरुषत्वाद्यनेकांशगोचरयो साधक-बाधकप्रमाणयोरनुपलम्भादनवधारितनानाशावलम्बिविधि प्रतिषेधयोरसमर्थ संवेदन सशय इत्यर्थ , समिति-सम-न्तात् सर्वप्रकारै शेत इवेति व्युत्पत्ते ॥ ११ ॥

उदाहरन्ति—

यथाऽयं स्थाणुर्वा पुरुषो वा ॥ १२ ॥

व्यक्तम् । अय च प्रत्यक्षविषये सशय । परोक्षविषये तु यथा काऽपि विपिनप्रदेशे शृङ्गमात्रदर्शनात् किं गौरय स्याद् , गवयो वा ? इत्यादि ॥ १२ ॥ रत्ना० १ परि० । न० । सशयोऽपि ग्रन्थादौ प्रवृत्त्यङ्गम्, संशयश्च द्विधा—अर्थ-सशय.,अनर्थसशयश्च । तत्रार्थसशयो यथा, यदि वृष्ट्यादि-सामग्री तत सभवति सस्यनिष्पत्ति , अनर्थसशयो यथा-विषमिद यो भक्षयति स म्रियते । तत्रानर्थसशयान्न कस्य चित्सचेतस. प्रवृत्तिरनर्थत सशयस्यापि बिभ्यत्वात्, अर्थ-सशयस्तु प्रेक्षावतोऽपि प्रवृत्त्यङ्गमनर्थशङ्काया अभावात्, फ-लस्य च केषाचिद्दर्शनात् । न चायमधिकृतप्रयोजनाद्यन्या-सजनितसंशयोऽनर्थसशय इति भवति प्रेक्षावता प्रवृत्तिरिति न किंचिदनुपपन्नम् । आ० म० १ अ० । रत्ना० । आचा० ।

संसय परिआणओ संसारे परिन्नाए भवइ,संसयं अपरि-याणओ ससारे अपरिन्नाए भवइ । (सू०-१४३)

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या ' लोगसार ' शब्द षष्ठभागे

गता ।) " स्याच्निश्चयैकनिष्ठाना, कार्यसिद्धि परा- नृणाम् । सशयच्छुरणचित्ताना, कार्ये सशीतिरेव हि ॥ १ ॥ " ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

संश्रय-पु० । आश्रयणे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

संसयकरणी-संशयकरणी-स्त्री० । सदेहजनिकाया भाषायाम्, सशयकरणी या एका वागनेकार्थाभिधायितया परस्य स- शयमुत्पादयति, यथा-सैन्धवमानीयतामित्यत्र सैन्धवशब्दो लवणवस्त्रपुरुषवाजिषु वर्त्तमान इति । प्रज्ञा० ११ पद । दश० सथा० । ध० । भ० ।

संसरंत-संसरत्-त्रि० । परिभ्रमति, आतु० ।

ससरण-संस्मरण-न० । सकल्पिकस्त्र्यादिदर्शनत स्मरणरूपे असप्राप्तकामभेदे, दश० ६ अ० ।

संसार-ससार-पु० । ससरण ससार । भावे घञ्प्रत्यय । आ० म० ४ अ० । भवाद्भवान्तरगमने, विशे० । नरकादिषु पुन पुनर्भ्रमणे, विशे० । दुर्गतिभ्रमणे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । आव० । दर्श० । (एतत्सभव 'परलोग' शब्दे पञ्चमभागे ५४२ पृष्ठे साधित ।) तेषु तेषु उच्चावचेषु कुलेषु पर्यटने, उत्त० ३ अ० । चतसृषु गतिषु सर्वावस्थासु ससरणे, स्था० ४ ठा० १ उ० । चतुर्गतिकभेदेन ससृतौ, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । प० सू० । दश० । स० । गतिषूत्पादे, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

ससारो द्रव्यादिभेदाच्चतुर्धा—

चउव्विहे संसारे पण्णत्ते, तं जहा-दव्वससारे खेत्तसंसारे कालसंसारे भावसंसारे । (सू०-२६१) ।

तत्र ससरणम्—इतश्चेतश्च परिभ्रमण ससार., तत्र स- सारशब्दार्थज्ञस्तत्रानुपयुक्ता द्रव्याणा वा जीवपुद्गललक्ष- णाना यथायोग भ्रमण द्रव्यससार, तेषामेव क्षेत्रे—चतु- र्दशरज्ज्वात्मके यत्ससरण स क्षेत्रससार, यत्र वा क्षेत्रे ससारो व्याख्यायते तदेव क्षेत्रमभेदोपचारात् ससारो, य था-रसवतीगुणनिकेत्यादि । कालस्य—दिवसपक्षमासर्त्वय- नसवत्सरादिलक्षणस्य ससरण—चक्रन्यायेन भ्रमण पल्यो- पमादिकालविशेषविशेषित वा यत्कस्यापि जीवस्य नर- कादिषु स कालससार, यस्मिन् वा काले—पौरुष्यादिके संसारो व्याख्यायते स कालोऽपि ससार उच्यते, अभे- दाद्यथा-प्रत्युपेक्षणाकरणात् कालोऽपि प्रत्युपेक्षणेति । तथा संसारशब्दार्थज्ञ तत्रोपयुक्तो जीवपुद्गलयोर्वा ससरणमा- त्रमुपसर्जनीकृतसम्बन्धिद्रव्य, भावाना चौदयिकादीना व- र्णादीना वा संसरणपरिणामो भावससार इति । स्था० ४ ठा० १ उ० । सूत्र० ।

लक्खणमेय चेव उ, पयरस्स असंखभागमेत्ता ते ।
निक्खमणे य पवेसो, एगा बीया वि एमेव ॥ ७ ॥
निक्खमपवेसकाले, समयाई एत्थ आवलियभागो ।
अंतोमुहुत्तविरहो, उदहिसहस्साहिए दोण्णि ॥ ८ ॥

आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । द्रव्यससारो व्यतिरिक्तो द्रव्यसं सृतिरूप, क्षेत्रससारो येषु क्षेत्रेषु द्रव्याणि ससरन्ति, का- लससार यस्मिन् काल इति नारकतिर्यङ्नरामरगतिचतुर्वि- धानुपूर्व्युदयाद्भवान्तरसङ्क्रमण, कालससार, भावससारस्तु ससृतिस्वभाव औदयिकादिभावपरिणतिरूप, तत्र च प्रकृ- तिस्थित्यनुभागप्रदेशबन्धाना प्रदेशविपाकानुभवनम्, ए- व द्रव्यादिक पञ्चविध ससार । अथवा-द्रव्यादिकश्च- तुर्धा ससार, तद्यथा-अश्वाद्धस्तिन, ग्रामान्नगर, वसन्ताद् ग्रीष्मम्, औदयिकादौपशमिकमिति गाथार्थ । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

नरकादि —

चउव्विहे ससारे पण्णत्ते, तं जहा-णेरतियससारे ०जाव देवसंसारे । (सू०×२६४)

'चउव्विहे' इत्यादि, व्यक्त, किन्तु ससरण ससार — मनुष्यादिपर्यायान्नारकादिपर्यायगमनमिति । स्था० ४ ठा० २ उ० । दश० । सूत्र० । आचा० । न० । नि० चू० । ससारश्चतू- रूपो गतिचतुष्कभेदात् । पञ्चप्रकारश्च एकेन्द्रियद्वीन्द्रिया- दिभेदात्, षट्प्रकारश्च पृथिव्यप्प्रभृतिभिर्भेदात् इति स- भाव्यते । नि० चू० २० उ० । आव० ।

नवभि स्थानै ससार वर्त्तयन्ति । स्था० ।

जीवाणं नवहिं ठाणेहिं ससारं वत्तिसु वा वत्तंति वा वत्तिस्संति वा, तं जहा-पुढविकाइयत्ताए०जाव पंचिंदिय- काइयत्ताए । (सू० ६६६ +)

'वत्तिसु व त्ति' ससरण निर्वर्तितवन्तोऽनुभूतवन्त, एव- मन्यदपि । स्था० ६ ठा० ३ उ० । (" अधुवे असासयम्मि, ससार (ए) -यम्मि दुक्खपउराए । किं नाम होज्ज त कम्म, जेणाह दुग्गइ न गच्छेज्जा॥१॥' इति कपिलनिर्वेद 'कविल'शब्दे तृतीयभागे ३८८ पृष्ठे उक्त) ससारमुच्छेत्तुमना अष्टप्रकार कर्म छेदयेत् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । "ससारम्मि अणते, अविलाजोणीए एक्कए सत्ता । हविव- त्रकुहियमाणा, जोणीए मज्झदेसम्मि ॥१॥ " महा० ६ अ० ।

संसार ज्ञात्वा रतिं कुर्यात् ससार इति
चतुर्थ भेद व्याचिख्यासुराह—

दुहरूव दुक्खफलं, दुहाणुबंधी विडंबणारूवं ।
संसारमसार जा-णिऊण न रई तहिं कुणइ ॥ ६३ ॥

इह तत्र संसारे रतिं न करोतीति योज्यम्-किं कृत्वा ज्ञा- त्वा ससारम्, किंविशिष्टम् ? , दु खरूप-जन्मजरामरणरोग- शोकादिग्रस्तत्वेन दु खस्वभावम्, तथा दु खफल जन्मान्तरे नरकादिदु खभावात्, दु खानुबन्धीति दु खानुबन्धिन पुन पुनदु खसन्तानसंधानात्, तथा विडम्बनायामिव जीवानां सुरनरनैरयिकतिर्यक्सुभगदुर्भगादीनि विचित्राणि रूपाणि यत्र स विडम्बनारूपस्तमेवविधं ससार चतुर्गतिरूप सु- खसाराभावादसार ज्ञात्वा-अवबुध्य न रतिं-धृतिं तस्मिन् कुरुत-विदधाति श्रीदत्तवत् । तद्दृष्टान्तश्चायम्—

" पाउसकालसिमिव, बहुसस्सकुलागसनिवेसम्मि ।
आसि जिणधम्मरत्तो, सिरिदत्ता सिट्ठिवरपुत्तो ॥ १ ॥
तस्सऽन्नदिणे भज्जा, अतक्किय चेव मरणमणुपत्ता ।
ससारविरत्तमणो, तो सो इय चिंतिउं लग्गो ॥ २ ॥

सुरअन्नुन्नुदीरिय—साहाविंयवेयणासमभिभूए ।
नरयभवम्मि जियाण, निमिसमित्त पि नत्थि सुह ॥ ३ ॥
छिंदणभिंदणबधण—दुव्वहभरवहणसुहदुक्खेहिं ।
सयय सतत्ताण, तिरियाण नाम किं सुक्ख ॥ ४ ॥
खंडियआखडलवा—वचचल जीविय इह नराण ।
दुल्लहजणसजोगो महल्लकल्लोललोलतरो ॥ ५ ॥
ताव भरकतसकु—तपोयगलचचल च तरुणत्त ।
इह संपयाउ सपा—सपायसमाउ सयकालं ॥ ६ ॥
इय इट्ठाणिट्ठविओ—गजोगबहुरोगसोगपमुहेहिं ।
निम्मम्मभिइमियाण, मणुयाण न सुहगधो वि ॥७॥
असरिसअमरिसईसा—विसायरोसाइमइलियमणेसु ।
अमरेसु वि अइफारो, दुहसभारो वियभेइ ॥ ८ ॥
ता चउगइसंसारे, जियाण नूण न अत्थि इत्थ सुहं ।
सयलसुहहेउदुहजल—हिसेउ जिणधम्ममुक्काण ॥६॥
इय चिंतिय सिरिदत्तो, गिरहइ दिक्ख कमेण सजाओ ।
गीयत्थो पडिवज्जइ, एगल्लविहारवरपडिम ॥ १० ॥
कस्स य गामस्स बहिं, पेयवणे अन्नया निसाइ इमो ।
अणिमिसनयणो वीरा—सणेण चिट्ठइ सुहज्झाणो ॥११॥
इत्तो हरी पसंसइ, सिरिदत्तमुणी इमो सुरहिं पि ।
झाणाउ न चालिज्जइ, खरपवणेहिं व अमरगिरी ॥ १२ ॥
तं गिरमसद्दहतो, एगो अमरो समागओ तत्थ ।
काउ रक्खसरूव, त मुणिमुवसग्गए गाढ ॥१३॥
चदणतरु व वेढिय—सव्वग डसइ विसहरो होउ ।
सुसुणिं तह अवि हत्थो, गलहत्थइ हत्थिरूवेण ॥ १४ ॥
जालइ जडालजाला—कलावकलियं चउद्दिसिं जलण ,
खरपवणेहिं पडि-त्तु भामए अक्कतूलं व ॥१५ ॥
करहयकठकडारे-ण पसुपूरेण पिहइ सव्वत्तो ।
विसमविसपसरचिंचइ-य विंछुए मुचए तत्तो ॥१६॥
अह मुणिणोऽभिप्पाय, अमरो जानियइ ओहिनाणेण ।
ता चिंतइ साहू सा-हसिक्कमल्लो मणम्मि इम ॥१७॥
सहियउवसग्गवट्टो, तुज्झ इमो जीवसत्तकसवट्टो ।
सत्थावत्थाइ वय, पाय पालेइ सव्वो वि ॥ १८ ॥
इत्तो अणतगुणिया, सहिया वियणा तए परवसेण ।
रे जिय! इह भवगहणे,न उण गुणो को वि सजाओ ॥१६॥
ता धरिय धीरिमगुणं, खण इम वेयण सहसु सम्म ।
जेण लहु भवजलहिं, तरिउ पाविसि सिवं जीव ! ॥ २० ॥
खामेसु सयलजीवे, तुम पि तेसिं खमेसु रे जीव ! ।
सव्वत्थ कुणसु मित्तिं, इमम्मि अमरे विसेसेण ॥२१॥
जो य तुम कड्ढिय भव-कारागाराउ खिवइ किर अप्प ।
सो एस सुरो तुह जिय, परमसुही परमबंधू य ॥ २२ ॥
किं तु इमो उवसग्गो, जह मह हरिसा य भवहरत्तेण ।
तह णतभवनिबधण-मिमस्स इय दूमइ मणम्मि ॥ २३ ॥
इय सुहभावणधणसा-रवासिय मुणिमण मुणे वि सुरो ।
गयमिच्छत्तो पयडिय—नियरूवो नमिय इय थुणइ ॥२४॥
जय जयद! धम्मधुरी-ण! रीण भवगहणओ मुणिसुधीर !॥
धीरिमनिज्जियमदर !, धरविसहरनियरवरगरुड ! ॥ २५ ॥
तस्स तुह चरणकमलं, कमलसर सारस व्व अणुसरिमो ।
जस्स सय देविंदो, वेदि व्व पसंसइ गुणोह ॥ २६ ॥
इय थुणिऊण मुणिंद, सुरलोय सुरवरो गओ अहवा ।
गुणिथुणणा ओसग्गं, जति जिया किमिह अच्छरिय ॥२७॥
सिरिदत्तमुणिवरो वि हु, परियाय पालिऊण चिरकालं ।
अणसणविहिणा मरिउं, जाओ अमरो महासुक्के ॥ २८ ॥
तो चविउ साएए, पुरम्मि सिरितिलयनयरसिट्ठिस्स ।
दइयाइ जसवईए, उयंर पुत्तो समुप्पन्नो ॥ २६ ॥
सो अट्ठममासे जिण-धम्म जणणीइ निसुणमाणीए ।
गब्भदुह अमरसुह, निसामिउ संभरइ जाइ ॥ ३० ॥
तो भवविरत्तचित्तो, अभिग्गहं लेइ जह मए समए।
दिक्ख चिय गहियव्वा, नियमो पुण गेहवासस्स ॥ ३१ ॥
कमसो जाओ कयपउ-मनामओ तरुणभावमणुपत्तो ।
चउनाणिगुरुसमीवे, गिरिहय दिक्खं गओ मुक्ख ॥ ३२ ॥

श्रीदत्तचेष्टितमिति स्फुटफुल्लमल्ली—
वल्लीवितानविशद विनिशम्य सम्यक् ।
नि सख्यदु खनिकरप्रभवे भवेऽस्मिन्—
नित्य विरक्तमनसो भविनो भवन्तु ॥ ३३ ॥
ध० र० २ अधि० ३ लक्ष० ।

जइ उप्पज्जइ दुक्खं, दट्ठव्वो सहावओ नवरं ।
किं किं मए न पत्तं, संसारं संसरंतेण ॥ ६२ ॥
ससारचक्कवाले, सव्वे वि य पुग्गला मए बहुसो ।
आहारिया य परिणा-मिया य न पहं गओ तत्तिं ॥६३॥
आतु० ।
णाणस्स दंसणस्स य, सम्मत्तस्स य चरित्तजुत्तस्स ।
जो काही उवओगं, संसाराओ विमुच्चिहिति ॥८०॥
आतु० ।
निकसायस्स दंतस्स, सूरस्स ववसाइणो ।
संसारपरिभीयस्स, पचक्खाणं सुहं भवे ॥ ८२ ॥
आतु० ।

संसारमावन्नपरस्स अट्ठा,
साहारणं जं च करेइ कम्मं ।
कम्मस्स ते तस्स उ वेयकालो,
न बंधवा बधवयं उवेंति ॥ ४ ॥ उत्त० ४ अ० ।

णत्थि चाउरंते संसारे, णेवं सन्नं निवेसए ।
अत्थि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं निवेसए ॥ २३ ॥

सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । (' अत्थिवाय ' शब्दे प्रथमभागे ५२१ पृष्ठे व्याख्यातैषा गाथा ।) (यथा यथा रागद्वेषास्तथा तथा ससारवृद्धिरिति ' किरियावाइ ' शब्दे तृतीयभागे ५५ पृष्ठे उपपादितम् ।) (ससारे कथ न बंभ्रम्यादिति-' ससय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेवोक्तम् ।) अथेहापि किञ्चित्प्रतिपाद्यते, द्वाभ्या स्थानाभ्यां संपन्नो—युक्तो नास्यागार—गेहमस्तीत्यनगार·—साधु , नास्त्यादिरस्येत्यनादिक तत्, अवदग्र-पर्यन्तस्तन्नास्ति यस्य सामान्यजीवापेक्षया तदनवदग्रं तत् दीर्घा अद्धा कालो यस्य तद् दीर्घाद्धं तत् । मकार आगमिकः, दीर्घो वाऽध्वा—मार्गो यस्मिंस्तद्दीर्घाध्वं तच्चतुरन्तं—चतुर्विभाग नरकादिगतिविभागेन, दीर्घत्व प्रकृष्टादित्वादिति, ससारकान्तार—भवारण्यं

व्यतिव्रजेद्—अतिक्रामेत् , तद्यथा—विद्यया चैव—ज्ञानेन चैव चरणेन चैव—चारित्रेण चैवेति , इह च संसार-कान्तारव्यतिव्रजनं प्रति विद्याचरणयोर्यौगपद्येनैव करण-त्वमवगन्तव्यम् । स्था० २ ठा० १ उ० । (त्रिभि स्थानै सपन्नोऽनगार. संसारमतिक्रामति—इति ' अणगार ' शब्दे प्रथमभागे २६६ पृष्ठे गतम् ।) "जम्म दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य । अहो दुक्खो हु संसारो, जत्थ कीसंति पाणिणो ॥१॥ " तथा "तराहाइयस्स पाणं, कूरो छुहियस्स भुज्जए तित्ती । दुक्खसयसंपउत्तं , जरियमिव जगं कल-यलेइ ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

अनादिरेष संसार —

अनादिरेष संसारो, नानागतिसमाश्रयः ।
पुद्गलानां परावर्त्ता, अत्रानन्तास्तथा गताः ॥ ७० ॥

अनादि —अविद्यमानमूलारम्भ एष —प्रत्यक्षतो दृश्य-मान संसारो—भव । कीदृश ?, इत्याह—नानागतिसमा-श्रय.—नरकादिचित्रपर्यायपात्रं वर्तते । ततश्च पुद्गलानाम्-औदारिकादिवर्गणारूपाणां सर्वेषां परावर्त्ता—ग्रहणमोक्षा-त्मका अत्र—संसारे अनन्ता—अनन्तवारस्वभावास्तथा-तेन समयप्रसिद्धप्रकारेण गता—अतीता ।

केषामित्याह—

सर्वेषामेव सत्त्वानां, तत्स्वाभाव्यनियोगतः ।
नान्यथा संविदेतेषां, सूक्ष्मबुद्ध्या विभाव्यताम् ॥७५॥

सर्वेषामेव सत्त्वाना—प्राणिनाम् तत्स्वाभाव्यात्—अनन्त-पुद्गलपरावर्त्तपरिभ्रमणस्वभावता , तस्य नियोगो—व्या-पारस्तस्मात् । अत्रैव व्यतिरेकमाह—न-नैव अन्यथा-त-त्स्वाभाव्यनियोगमन्तरेण संविद्-अवबोधो घटते एतेषा-म्-अनन्तपुद्गलपरावर्त्ताना सूक्ष्मबुद्ध्या-निपुणाभोगेन विभाव्यताम्-अनुचिन्त्यतामेतत् । यो०बिं० ।

चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं ।
जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥ १ ॥

उत्त० ३० अ० ।

(' चरणविहि ' शब्दे तृतीयभागे ११२८ पृष्ठे व्याख्यातै-षा) (संसारोऽशाश्वतस्तद्गताना संसारिणां स्वकृतक-र्मवशगानामितश्चेतश्च गमनादिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अनादिरेष संसार —

अणादियं परिन्नाय, अणवदग्गे त्ति वा पुणो ।
सासयमसासए वा, इति दिट्ठिं न धारए ॥ २ ॥

सूत्र० २ श्रु० २ अ० । (' अणायार ' शब्दे प्रथमभागे ३१६ पृष्ठे व्याख्यातैषा ।) यत्र कर्मवशवर्त्तिन. प्राणिन संस-रन्ति समसार्षुं संसरिष्यन्ति चेति संसार । स्था० । उ-त्त० । नारकतिर्यङ्नरामरलक्षणे मातापितृभार्यादिस्नेहलक्षणे च जगति, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

एस संसारो त्ति पवुच्चइ मंदस्स अविजाणओ ।

एष अण्डजादिप्राणिकलाप संसार प्रोच्यते नातोऽन्य-त्रसानामुत्पत्तिप्रकारोऽस्तीति । आचा० १ श्रु० १ अ० ६उ० । (' तस ' शब्दे चतुर्थभागे २२१६ पृष्ठेऽत्रत्यविस्तारो गत.)

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योश्च सम संसार —तथा "अतोमुहु-त्तमित्त पि " त्ति-गाथया सम्मग्दृष्टेर्न्यूनार्धपुद्गलपरावर्त्त संसार उत्कर्षत प्रतिपादितोऽस्ति , " जो अकिरियावाई सो भविओ अभविओ वा " इत्यादि दशाचूर्ण्यक्षरानुसा-रेण तु सम्यग्दृष्टे क्रियावादिनो मिथ्यादृष्टश्चोत्कर्षतो न्यू-नपुद्गलपरावर्त्त संसार , पर सोऽप्यागमान्तरानुसारेण न्यूनार्धपुद्गलरूपोऽवसीयते । अत्र सम्यग्दृष्टे क्रियावादिनो मिथ्यादृष्टश्च कथ संसारसाम्यमिति ?, अत्र यद्यपि आपा-तमात्रेण साम्यमुक्तमस्ति तथापि सम्यग्दृष्टे कस्यचिदा-सातनाबहुलस्य विराधकस्यैतावान् संसारो भवति, ना-न्यस्य क्रियावादिमिथ्यादृष्टिसमुदाये तु कस्यचिल्लघुकर्मण एवैकावतारित्वसंभव इति कथ साम्यशङ्केति प्रतिभाति । तत्त्व तु तत्त्वविद् वेत्ति, इति ॥ २ ॥ तथा कस्यचिज्जा-नतोऽभिनिविष्टस्य संसारवृद्धिहेतु कर्मबन्धो भूयात्तु-ताभिनिविष्टस्य तन्मार्गानुयायिनो वा अजानत इति ?, अत्र व्यवहारेण जानत कर्मबन्धो भूयानित्यवसीयते ॥ ३ ॥ ही० ३ प्रका० ।

संसारकंतार-संसारकान्तार-पुं० । संसार एव कान्तार -नि-र्जल समयत्राणरहितोऽरण्यप्रदेश.। संसाराटव्याम् ,सूत्र०२ श्रु० ३ अ० ।

संसारकलंकलीभाव-संसारकलङ्कलीभाव-पु० । असमञ्जस-त्वे, औ० ।

संसारकलंकलीभावपुणब्भवगब्भवासवसहीपवंचमइक्कंता ।
(सू०४३×)

संसारे कलङ्कलीभावेन असमञ्जसत्वेन ये पुनर्भवा -पौन -पुन्येनोत्पादा गर्भवासवसतयश्च गर्भाश्रयनिवासास्तासा य प्रपञ्चो विस्तर स तथा तमतिक्रान्ता निस्तीर्णा । औ० ।

संसारचक्कवाल-संसारचक्रवाल-पुं० । संसार एव चक्रवाल , चक्रवालशब्द समूहार्थे । भवसमूहे, आतु० । सूत्र० । द० प० ।

संसारजलहि-संसारजलधि-पु० । भवोदधौ, पञ्चा० ६ विव० ।

संसारण-संसारण-न० । ईषत्स्वस्थानात्स्थानान्तरनयेन चाल ने, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ।

संसारनिग्गुण्ण-संसारनैर्गुण्य-न० । वैराग्यसाधने, प० व० ३ द्वार ।

संसारतरु-संसारतरु-पु० । कषायमूलके संसाररूपे वृक्षे, आ-चा० । यतो नारकतिर्यङ्नरामरगतिस्कन्धस्य गर्भनिषेकक-ललार्बुदमांसपेश्यादिजन्मजरामरणशाखस्य दारिद्र्याद्यनेक-व्यसनोपनिपातपत्रगहनस्य प्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रयोगार्थ-नाशानेकव्याधिशतपुष्पोपचितस्य शारीरमानसोपचिततीव्रतरदु खोपनिपातफलस्य संसारतरो (मूलम्) । आचा०१ श्रु० २ अ०१ उ० ।

संसारतरुबीय-संसारतरुबीज-न० । भववृक्षकारणे, आव० ४ अ० ।

संसारपडिग्गह-संसारप्रतिग्रह-पुं० । दृष्टिवादान्तर्गतसिद्धश्रे-णिकापरिकर्मभेदे, स० १४७ सम० ।

संसारपडिवक्ख-संसारप्रतिपक्ष--पु० । ससारं चतुर्गतिलक्षण प्रतिपक्षे, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

संसारपयणुकरण-संसारप्रतनुकरण--त्रि० । ससारं-भव प्रतनु-अल्प करोति इति ससारप्रतनुकरण । पञ्चा० ६ विव० । ससारक्षयकारके, " ससारपयणुकरणो , विरयाविरयाण एस खलु जोगो । " प्रति० ।

संसारपवड्डग-संसारप्रवर्धक--पु० । दीर्घससारिणि, प० व०१ द्वार ।

संसारपारकंखि(ण्)-संसारपारकाङ्क्षिन्--त्रि० । मोक्षाभिलाषुके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

संसारपारगामि(ण्) -ससारपारगामिन्--त्रि० । भवतारके,ध० ३ अधि० । पा० ।

संसारभावणा-संसारभावना--स्त्री० । ससारतत्त्वपर्यालोचने, प्रव० ७१ द्वार । ('भावणा ' शब्दे पञ्चमभागे १५०७ पृष्ठे गतैषा भावना ।)

संसारमंडल-ससारमण्डल--न० । ससारिजीवचक्रवाले , ससारमण्डलशब्देन परिभाषितसञ्ज्ञेह सूचिता । भ० ५ श० ५ उ० ।

ससारमोयग-संसारमोचक--पु० । व्यापाद्योपकृतये दु खितसत्त्वव्यापादनमुपदिशति वादिनि, आ० । संसारमोचकाना व्यापाद्योपकृतये दु खितसत्त्वव्यापादनमुपदिशतामकुशलमार्गप्रवृत्तत्वमावेदित द्रष्टव्यम् , यतस्त एवमाहु — यत् परिणामसुन्दर तदापातकटुकमपि परेषामाधेयम् , यथा रोगोपशमनमौषधम् , परिणामसुन्दर च दु खितसत्त्वाना व्यापादनमिति, तथाहि---कृमिकीटपतङ्गमशकलावकचटककुष्ठिकमहादरिद्रान्धपङ्ग्वादयो दु खितजन्तव पापकर्मोदयवशात्ससारसागरमभिप्लवन्ते , ततस्तेऽवश्य तत्पापक्षपणाय परोपकरणैकरसिकमानसेन व्यापादनीया. तेषा हि व्यापदने महादु खमती—वोपजायते , तीव्रदु खवेदनाभिभववशाच्च प्राग् बद्ध पापकर्मोदीर्योदीर्यानुभवन्त प्रतिक्षिपन्ति । स्यादेतत्-किमत्र प्रमाण यत्ते व्यापाद्यमाना तीव्रवेदनाऽनुभवत प्राग्बद्ध पापकर्मोदीर्योदीर्य परिक्षिपन्ति न पुनरार्त्तरौद्रध्यानोपगमत. प्रभूततर पापमावर्जयन्तीति ?, उच्यते-युष्मत्सिद्धान्तानुगतमेव नारकस्वरूपोपदर्शक वच , तथाहि-नारका निरन्तर परमाधार्मिकसुरै ताडनभेदनोत्कर्त्तनशूल्यारोपणाद्यनेकप्रकारमुपहन्यमाना परमाधार्मिकसुराभाव परस्परोदीरिततीव्रवेदना रौद्रध्यानोपगता अपि प्राग्बद्धमेव कर्म क्षपयन्ति, नापूर्व पापमधिकतरमुपार्जयन्ति, नारकायुर्बन्धासम्भवात् , तद्भवभवश्चानन्तर भूय. तत्रैवोत्पादाभावाद् । अपि च-यत एव रौद्रध्यानोपगता अत एव तथा प्रभूततरप्राग्बद्धपापकर्मपरिक्षय , तीव्रसक्लेशाभावात् , न खलु तीव्रसक्लेशाभाव परमाधार्मिकसुरा अपि तथा कर्म क्षपयितु शक्ता , ततो रौद्रादिध्यानमुपजनयन्तोऽपि व्यापादका व्यापाद्यानामुपकारका एव । इत्थ च व्यापादनत. तेषामुपकारसम्भवे य तद्व्यापादनमुपेक्षन्ते प्रतिषेधन्ति वा ते महापापकारिण , ये पुन प्राणुपाक्षपुण्यकर्मोदयवशात सुखासिकामनुभवन्तोऽवतिष्ठन्ते न ते व्यापादनीया , तेषा व्यापादने सुखानुभवनियोगभावतोऽपकारसम्भवात् । न च परहितनिरता परापकृतये संरम्भमातन्वन्ते तदेतदयुक्तम् , परोपकारो हि स एव सुधिया विधेयो य आत्मन उपकारक । न च परेषा व्यापादननोपकृतिकरणे भवत कमप्युपकारमीक्षामहे, यथाहि—परेषा व्यापादने को भवत उपकार ?, किं पुण्यबन्ध उत कर्मक्षय. ?, तत्र न तावत्पुण्यबन्ध ?, परेषामन्तरायकरणात् , ते हि परे यदि भवता न व्यापाद्येरस्ततस्ते परान् सत्त्वान् व्यापाद्य पुण्यमुपार्जयेयु , व्यापादिताश्च परवधे अप्रसक्ता इति व्यापादन पुण्योपार्जनान्तरायकरणम् , न च पुण्योपार्जनान्तरायकृत् पुण्यमुपार्जयति विरोधात् सर्वस्य पुण्यबन्धप्रसक्तेश्च। एतेन यदुक्तम्-' परिणामसुन्दर च दु खितसत्त्वाना व्यापादनमिति ' तदसिद्धं द्रष्टव्यम् , पुण्योपार्जनान्तरायकरणेन परिणामसुन्दरत्वायोगात् । अथ कर्मक्षय इति पक्ष , ननु तत्कर्म किं सहेतुकमुताहेतुकम्? । सहेतुकमपि किमज्ञानहेतुकमुताहिंसाजन्यमुताहो वधजन्यम् ?, तत्र न तावदज्ञानहेतुकम् , अज्ञानहेतुकताया हिंसातो निवृत्त्यसम्भवात् , यो हि यन्निमित्तो दोष स तत्प्रतिपक्षस्यैवासेवाया निवर्त्तते, यथा हिमजनित शीतमनलासेवनेन, न चाज्ञानस्य हिंसा प्रतिपक्षभूता , किं तु सम्यग्ज्ञानम् , तत्कथमज्ञानहेतुक कर्म हिंसातो विनिवर्त्तते ? , अथाहिंसाजन्यमिति वदेत् , तदपि न युक्तम् , एव सति मुक्तानामपि कर्मबन्धप्रसक्ते , तेषामहिंसकत्वात् । अथ हिंसाजन्यम् , यद्येव तर्हि कथ हिंसात एव तस्य निवृत्ति , न हि यत एव यस्य प्रादुर्भाव तत एव तस्य निवृत्तिर्भवितुमर्हति , विरोधात् , न खल्वजीर्णप्रभवो रोगो मुहुरजीर्णकरणात् निवर्तते , तत. प्राणिहिंसोत्पादितकर्मनिवृत्त्यर्थमवश्यमहिंसाऽऽसेवनीया, उक्तं च—" तम्हा पाणिवहो व-ज्जियस्स कम्मस्स खवणहेऊओ । वहविरई कायव्वा, सवरूव त्ति नियमेण ॥१॥ " अथाहेतुकं न तर्हि तदस्ति, खरविषाणवत् , तत्कथ तदपगमाय प्राणिवधोद्यमो भवत. ?, अथाहेतुकमप्यस्ति यथाऽऽकाश , तर्ह्याकाशस्येव तस्यापि न कथञ्चन विनाश इत्यफलत्वात् न कार्य. प्राणिवध । यदप्युक्तम्-' ये तु प्राणुपात्तपुण्यकर्मवशात. सुखासिकामनुभवन्तोऽवतिष्ठन्ते न ते व्यापादनीयाः , इत्यादि , तदप्ययुक्त, यतः पुण्यपापक्षयान्मुक्तिं , ततो यथा परेषा पापक्षपणाय व्यापादने भवत. प्रवृत्ति तथा पुण्यक्षपणायापि भवति । अथ पाप दु खानुभवफलं ततो व्यापादनेन दु खोत्पादनत. पापं क्षपयितुं शक्य , पुण्य तु सातानुभवफल तत्कथ दु खोत्पादनेन क्षपयितु शक्यम् ? , शातानुभवफल हि कर्म सातानुभवोत्पादनेनैव क्षपयितु शक्यम् , नान्यथा, तदपि न समीचीन , यतो यत्पुण्य विशिष्ट देवभवे वेदनीय तन्मनुष्यादिभवव्यापादनेन प्रत्यासमीकियत , प्रत्यासमीकृत च प्राय. स्वल्पकालवेद्य भवति , तत एव पुण्यक्षपणस्यापि सम्भवात् कथ न व्यापादनेन पुण्यपरिक्षय ?, अथ व्यापादनानन्तर विशिष्टदेवभववेदनीय. पुण्योदय. सदिग्ध. कस्यचित्पापोदयस्या-

पि सम्भवात्, ततो न व्यापादनं पुण्यमनुभवत कर्त्तुमुचितम्। यद्येवमितरत्र कथं निश्चय ?, इतरत्रापि संदेह एव तथाविधदुःखितोऽपि यदि मार्यते तर्हि नरकदुःखानुभवभागी भवति, अमारितश्च सन् कदाचनापि प्रभूतसत्त्वव्यापादनेन पुण्यमुपार्ज्य विशिष्टदेवाधिभवभागी भवेत्, ततो दुःखितानामपि व्यापादनं न भवतो युक्तम्। एवं च सति सन्दिग्धानैकान्तिकोऽपि हेतु, व्यापादनस्य परिणामसुन्दरत्वसन्देहात्। यदप्युक्तम् 'युष्मत्सिद्धान्तानुगं नारकस्वरूपोपदर्शकं वच' इत्यादि, तदप्यसमीक्षिताभिधानं सम्यगस्मत्सिद्धान्तापरिज्ञानाद्, अस्मत्सिद्धान्ते ह्येव नारकस्वरूपव्यावर्णना—नारकाणां परमाधार्मिकसुरोदीरितदुःखानां परस्परोदीरितदुःखानां वा वेदनातिशयभावत सम्मोहमुपागतानां नातीव परत्र सङ्क्लेशो यथाऽत्रैव केषाञ्चिन्मानवानां सम्मूढानाम्, यथा हि मानवा लकुटादिप्रहारजर्जरीकृतशिरःप्रभृत्यवयवा वेदनातिशयभावत सम्मूढचेतना नातीव परत्र संक्लिश्यमाना उपलभ्यन्ते, तथा नारका अपि सदैव द्रष्टव्या, तत तथाविधतीव्रसङ्क्लेशाभावान् नारकाणां नाभिनवप्रभूततरपापोपचय। यद्येवं तर्हि सम्मोहो महोपकारी, तथाहि—सम्मोहवशात्त परत्रातीव सङ्क्लेश, तीव्रवेदनाभावतश्च प्राग्बद्धपापकर्मपरिक्षय सम्मोहश्च हिंसाव्यापारादुपजायते, ततो हिंसका महोपकारिण इति सिद्धमस्मत्समीहितम्। तदयुक्तम्-हिंसकानां परपीडोत्पादनत क्लिष्टकर्मबन्धप्रसक्त, न खलु पापस्य परपीडामतिरिच्यान्यन्निबन्धनमीक्षामहे। यदि स्यात्तर्हि मुक्तानामपि पापबन्धप्रसङ्ग, तेषामहिंसकत्वात्, तत कथमिव सचेतनो मनसाऽपि परं व्यापादयितुमुत्सहते? इत्यलं पापचेतोभि सह प्रसङ्गेन। न०।

संसारविउस्सग्ग-संसारव्युत्सर्ग-पु०। ज्ञानावरणादिकर्मबन्धहेतूनां ज्ञानप्रत्यनीकत्वादीनां त्यागे, औ०। नारकायुष्कादिहेतूनां मिथ्यात्वादीनां त्यागे, भ० २ श० ५ उ०।

संसारवुड्ढि-संसारवृद्धि-स्त्री०। संसारपरिवृद्धौ, द्वी० ३ प्रका०।

संसारवेइ-संसारवेदिन्-पु०। यथावस्थितसंसारतत्त्वज्ञातरि, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

संसारसंचिट्ठणकाल-संसारसंस्थानकाल-पु०। संसारस्य भवाद् भवान्तरसञ्चरणलक्षणस्य संस्थानं भवस्थितिक्रिया तस्य काल'—अवसर संसारसंस्थानकाल। अमुष्य जीवस्यातीतकाले कस्यां कस्यां गतावयस्थाने, भ०।

जीवस्स णं भंते! तीतद्धाए आदिट्ठस्स कइविहे संसारसंचिट्ठणकाले पण्णत्ते?, गोयमा! चउव्विहे संसारसंचिट्ठणकाले पण्णत्ते, तं जहा-णेरइयसंसारसंचिट्ठणकाले तिरिक्खजोणियसंसारसंचिट्ठणकाले मणुस्सजोणियसंसारसंचिट्ठणकाले देवजोणियसंसारसंचिट्ठणकाले य पण्णत्ते। नेरइयसंसारसंचिट्ठणकाले णं भंते! कतिविहे पण्णत्ते?, गोयमा! तिविहे पण्णत्ते, तं जहा-सुन्नकाले, असुन्नकाले, मिस्सकाले। तिरिक्खजोणियसंसारपुच्छा, गोयमा! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-असुन्नकाले य, मिस्सकाले य। मणुस्साण य, देवाण य जहा नेरइयाणं। एयस्स णं भंते! नेरइयसंसारसंचिट्ठणकालस्स सुन्नकालस्स असुन्नकालस्स मीसकालस्स य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा?, गोयमा! सव्वत्थोवे असुन्नकाले, मिस्सकाले अनंतगुणे, सुन्नकाले अणंतगुणे। तिरिक्खजोणियाणं भन्ते! गोयमा! सव्वथोवे असुन्नकाले, मिस्सकाले अणंतगुणे, मणुस्सदेवाण य जहा नेरइयाण। एगस्स णं भन्ते! नेरइयस्स संसारसंचिट्ठणकालस्स ० जाव देवसंसारसंचिट्ठण० जाव विसेसाहिए वा?, गोयमा! सव्वत्थोवे मणुस्ससंसारसंचिट्ठणकाले, नेरइयसंसारसंचिट्ठणकाले असंखेज्जगुणे, देवसंसारसंचिट्ठणकाले असंखेज्जगुणे, तिरिक्खजोणिए अणंतगुणे। (सू०-२३)

'जीवस्स णं' मित्यादि व्यक्त, नवरं किंविधस्य जीवस्य? इत्याह—आदिष्टस्य—अमुष्यनारकादिरित्येव विशेषितस्य 'तीतद्धाए' त्ति—अनादावतीते काले कतिविध—उपाधिभेदात्कतिभेद, संसारस्य—भवाद्भवान्तरे संचरणलक्षणस्य संस्थानम्—अवस्थितिक्रिया तस्य काल,—अवसर संसारस्थानकाल, अमुष्य—जीवस्यातीनकाले कस्यां कस्यां गतावस्थानमासीत्? इत्यर्थ, अत्रोत्तरम्-चतुर्विध, उपाधिभेदादिति भाव। तत्र नारकभवानुगसंसारावस्थानकालस्त्रिधा—शून्यकाल, अशून्यकालो, मिश्रकालश्चेति। तिरश्चां शून्यकालो नास्तीति, तेषां द्विविध, मनुष्यदेवानां त्रिविधोऽप्यस्ति। आह च—"सुन्नासुन्नो मीसो, तिविहो संसारचिट्ठणाकालो। तिरियाण सुन्नवज्जो, सेसाण होइ तिविहो वि॥१॥" तत्राशून्यकालस्तावदुच्यते, अशून्यकालस्वरूपपरिज्ञाने हि सतीतरौ सुज्ञानौ भविष्यत इति, तत्र वर्त्तमानकाले सप्तसु पृथिवीषु ये नारका वर्त्तन्ते तेषां मध्याद् यावन्न कश्चिदुद्वर्त्तते न चान्य उत्पद्यते तावन्मात्रा एव ते आसते स कालस्तान्नारकानङ्गीकृत्याशून्य इति भण्यते। आह च—' आइट्ठसमइयाण, नेरइयाण न जाव एक्को वि। उव्वट्टइ अन्नो वा, उववज्जइ सो असुन्नो उ॥१॥" मिश्रकालस्तु तेषामेव नारकाणां मध्यादेकादय उद्वृत्ता, यावदेकोऽपि शेषस्तावन्मिश्रकाल। शून्यकालस्तु यदा त एवादिष्टसामयिका नारका सामस्त्येनोद्वृत्ता भवन्ति नैकोऽपि तेषां शेषोऽस्ति स शून्यकाल इति। आह च—"उव्वट्टे एक्कम्मि वि, ता मीसो धरइ जाव एक्को वि। निल्लेविएहि सव्वेहि, वट्टमाणेहि सुन्नो उ॥१॥" इदं च मिश्रनारकसंसारावस्थानकालचिन्तासूत्रं न तमेव वार्त्तमानिकनारकभवमङ्गीकृत्य प्रवृत्तम्, अपि तु-वार्त्तमानिकनारकजीवानां गत्यन्तरगमने तत्रैवोत्पत्तिमाश्रित्य यदि पुनस्तमेव नारकभवमङ्गीकृत्वेदं सूत्रं स्यात्तदाऽशून्यकालापेक्षया मिश्रकालस्यानन्तगुणता सूत्रोक्ता न स्यात्। आह

च—"एय पुण ते जीवे, पडुच्च सुत्त न तब्भव चेव । जइ होज्ज तब्भव तो, अनन्तकालो ण सभवइ ॥ १ ॥" कस्मात् ? इति चेद् उच्यते—ये वार्त्तमानिका नारकास्ते स्वायुष्ककालस्यान्ते उद्वर्त्तन्ते, असङ्ख्यातमेव च तदायु, अत उत्कर्षतो द्वादशमौहूर्त्तिकाशून्यकालापेक्षया मिश्रका लस्यानन्तगुणत्वाभावप्रसङ्गादिति । आह च—"किं कारणमाइट्ठा, णेरइया जे इमम्मि समयम्मि । ते ठिइकालस्सते, जम्हा सव्वे खविज्जति ॥ १ ॥" इति । 'सव्वत्थोवे असुन्नकाले' त्ति—नारकाणामुत्पादोद्वर्त्तनाविरहकालस्योत्कर्षतोऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणत्वात्, 'मीसकाले अणतगुणे' त्ति—मिश्राख्यो विवक्षितनारकजीवनिर्लेपनाकालोऽशून्यकालापेक्षयाऽनन्तगुणो भवति, यतोऽसौ नारकेतरेष्वागमनगमनकाल, स च त्रसवनस्पत्यादिस्थितिकालमिश्रित सन्ननन्तगुणो भवति, त्रसवनस्पत्यादिगमनागमनानामनन्तत्वात्, स च नारकनिर्लेपनाकालो वनस्पतिकायस्थितेरनन्तभागे वर्त्तत इति । उक्तं च—"थोवो असुन्नकालो, सो उक्कोसेण बारसमुहुत्तो । तत्तो य अणतगुणो, मीसो निल्लेवणाकालो ॥१॥ आगमणगमणकालो, तसाइतरुमीसिओ अणतगुणो । अह निल्लेवणकालो, अणतभागे वणद्धाए ॥२॥" इति 'सुन्नकाले अणतगुणे' त्ति-सर्वेषा विवक्षितनारकजीवाना प्रायो वनस्पतिष्वनन्तानन्तकालमवस्थानात्, एतदेव वनस्पतिष्वनन्तानन्तकालावस्थान जीवाना नारकभवान्तरकाल उत्कृष्टो देशित समय इति । उक्त च—"सुन्नो य अणतगुणो, सो पुण पाय वणस्सइगयाण । एयं चेव य नारय--भवतर देसिय जेट्ठ ॥ १ ॥" इति । 'तिरिक्खजोणियाण सव्वत्थोवे असुन्नकाले' त्ति-स चान्तर्मुहूर्त्तमात्र., अय च यद्यपि सामान्येन तिरश्चामुक्तस्तथाऽपि विकलेन्द्रियसम्मूर्च्छिमानामेवावसेय, तेषामेवान्तर्मुहूर्त्तमानस्य विरहकालस्योक्तत्वात् यदाह-"भिन्नमुहुत्तो विगलिं-दिएसु समुच्छिमेसु वि स एव ।" एकेन्द्रियाणा तूद्वर्त्तनोपपातविरहाभावेनाशून्यकालाभाव एव । आह च-"एगो असखभागो, वट्टइ उव्वट्टणोववायम्मि । एगनिगोए निच्च, एव सेसेसु वि स एव ॥ १ ॥" पृथिव्यादिषु पुन. 'अणुसमयमसंखेज्ज' त्ति वचनाद्विरहाभाव इति, 'मिस्सकाले अणतगुणे' त्ति-नारकवत्, शून्यकालस्तु तिरश्चा नास्त्येव, यतो वार्त्तमानिकसाधारणवनस्पतीना तत उद्वृत्ताना स्थानमन्यन्नास्ति, 'मणुस्सदेवाणं जहा नेरइयाण' ति अशून्यकालस्यापि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणत्वात्, अत्र गाथा-'एव नरामराण वि, तिरियाण नवरि नत्थि सुन्नद्धा । ज निग्गयाण तेसिं, भायणमन्न तओ नऽत्थि ॥ १ ॥" भ० १ श० २ उ० ।

संसारसमावण्ण-संसारसमापन्न-न० । ससरण ससारो नारकतिर्यङ्नरामरभवानुभवलक्षणस्तं सम्यग्—एकीभावेनापन्न. संसारसमापन्न । ससारवर्तिनि, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । ससार—भव समापन्नका —आश्रिता ससारसमापन्नका' । ससारिषु, स्था० २ ठा० १ उ० । भववर्तिषु, स्था० ४ ठा० २ उ० । ससार--चतुर्गतिभ्रमणरूप सम्यग्-एकीभावेनापन्ना एव ससारसमापन्नका', प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः । ससारिषु जीवेषु, प्रज्ञा० १२ पद । (तद्भेदाः 'भासग' शब्दे पञ्चमभागे उक्ता ।) ('जीव' शब्दे चतुर्थभागे १५२५ पृष्ठे च दर्शिता ।

संसारसागर-संसारसागर-पुं० । ससरण ससारस्तिर्यङ्नरकामरभवानुभवलक्षण, स एव भवस्थितिकायस्थितिभ्यामनेकधाऽवस्थानेनालब्धपारत्वात् सागर इव संसारसागर । ल० । आव० । द० प० । अतिगहनत्वात् सागरकल्पे ससारे, दर्श० ४ तत्त्व ।

ससाराडवीमहाकडिल्ल-संसाराटवीमहाकडिल्ल-न० । भवारण्यगुरुगहने, पञ्चा० १५ विव० ।

संसाराणुप्पेहा-संसारानुप्रेक्षा-स्त्री० ।संसारस्य चतसृषु गतिषु सर्वावस्थासु ससरणलक्षणस्यानुप्रेक्षा ससारानुप्रेक्षा । स्था० ३ ठा० १ उ० । द० प० । भ० । "माता भूत्वा दुहिता, भगिनी भार्या च भवति ससारे । व्रजति सुत पितृता भ्रा तृता पुन शत्रुता चैव ॥१॥" इत्येव ससारस्य—चतसृषु गतिषु सर्वावस्थासु ससरणलक्षणस्यानुप्रेक्षा ससारानुप्रेक्षा इति । धर्मध्यानभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

संसाराभिणंदि-संसराभिनन्दिन्-पुं० । भवाभिनन्दिनि मुमुक्षौ, आ० म० १ अ० ।

संसारावेस-संसारावेश-पु० । संसरणे, सूत्र० । "यथा प्रकारा यावन्त, ससारावेशहेतव । तावन्तस्तद्विपर्यासा, निर्वाणावेशहेतव ॥ १ ॥" सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

संसारि(न्) -संसारिन्-पु० । ससरण ससार, ससरण ज्ञानावरणादिकर्मयुक्ताना गमन स एषामस्तीति ससारिण । दश० २ अ० । विशे० । ससारो गतिचतुष्काविर्भाव, सोऽस्ति येषा ते ससारिण । द्रव्या० ५ अध्या० । ससारमध्यवर्तिषु अमुक्तेषु, द्रव्या० ६ अध्या० ।

संसारिकज्ज-संसारिकार्य-न० । गृहकार्ये,"जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्स इमाइ रयणीए । आहारमुवहिदेहं, सव्वं तिविहेण वोसिरिअ ॥ १ ॥" एतद्गाथानुसारेण श्राद्धेन रात्रौ निद्रापगमे सासारिककार्य कृत्वा सुप्यते तदा पुनर्गाथोच्चारो विधीयते, किं वा प्राक् कृतोच्चार एव प्रमाणमिति प्रश्न ?, अत्रोत्तरम्—श्राद्ध शयनवेलायामेवै प्रत्याख्याने कृत्वा स्वपिति यद्रात्रौ प्रमादो भवति तदाहारप्रमुख व्युत्सृजामि, तस्मान्निद्रापगमेऽपि कश्चित्कदाचित्ससारकार्य करोति तदा प्रत्याख्यानभङ्गो न भवति इति ॥ ७४ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

संसारिय-सांसारिक-पुं० । परस्परसंसरणशीलेषु, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । ससारो विद्यते येषु ते सासारिकाः । ससारिषु, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

संसारुत्तारण-संसारोत्तारण-न० । महाभीमभवभ्रमणपारगमने, पा० ।

संसारुत्तारणी-संसारोत्तारणी-स्त्री० । ससारादुत्तारयति मुक्तिप्रापकत्वेन निस्तारयतीति संसारोत्तारणी । तथाविधाया धर्मश्रुतौ, उत्त० ३ अ० ।

संसाहग-संसाधक-पुं० । दोलायके पृष्ठत. कुतश्चिदागते साधौ, बृ० ४ उ० ।

संसाहण-संसाधन-न० । गच्छतोऽनुव्रजने, दश० ६ अ० १ उ० । वदन्त प्रति छ्वतत्साधूक्त साध्वित्येव प्रशसाकरणे, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । ध० । अनुगमने, दे० ना० ८ वर्ग १६ गाथा ।

संसिच्चमाण-संसिच्यमान-त्रि० । आपूर्यमाणे, गर्भाद् गर्भान्तरमुपयाति ससारचक्रवालेऽरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन पर्यटति, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

ससिद्ध-संसिद्ध-त्रि० । सम्यग् निष्पादिते, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । निश्चिततद्वद्धक्षादिलिङ्गससिद्धे, षो० ७ विव० । सर्वैः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः प्रतिष्ठिते, विशे० ।

संसिद्धिय-सांसिद्धिक-त्रि० । " मासादिष्वनुस्वारे " ॥ ८ । १। ७०॥ अनेनात्रादेराकारस्य वैकल्पिकोऽदादेशः । ससिद्धिओ । सासिद्धिजे, प्रा० १ पाद ।

संसिय-संश्रित-त्रि० । प्रतिबद्धे रूपकादिद्रव्ये, अनु० । आश्रिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

संसिलेस-संश्लेष-पु० । परस्पर सम्बन्धे, स्था० १० ठा० ३ उ० । आचा० ।

संसिलेसिया-संश्लेषिकी-स्त्री० । कर्मश्लेषजनन्याम्, आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० ।

संसीइ-संशीति-स्त्री० । सन्देहे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । चित्तभ्रान्तौ, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

संसुद्ध-संशुद्ध-त्रि० । सम्-समस्त शुद्ध सशुद्धम् । आ० चू० ५ अ० । सम्-सामस्त्येन शुद्धं सशुद्धम् । कषच्छेदतापकोटिशुद्धत्वादेकान्ताकलङ्के सशुद्धे, ध० ३ अधि० । निर्दोषे । उपा० २ अ० । सामस्त्येन शुद्धे, भ० ११ श० ६ उ० । ज्ञा० । आव० । सूत्र० । कषायादिभि शुद्धे सुवर्णवन्निर्दोषे, औ० । अशबलचरणे, स्था० ।

एगे संसुद्धे अहाभूए पत्ते । (सू० ३७)

एक सशुद्ध —अशबलचरण अकषायत्वात् यथाभूत तात्त्विक ' पत्ते ' त्ति-पात्रमिव पात्रमतिशयवत् ज्ञानादिगुणरत्नाना प्राप्तो वा गुणप्रकर्षमिति गम्यते । स्था० १ ठा० ।

संसुद्धणाणदंसणधर-संशुद्धज्ञानदर्शनधर-पु० । केवलज्ञानदर्शनधारिणि, भ० २५ श० ६ उ० ।

संसेइम-संसेकिम-न० । ससेकेन निर्वृत्तमिति ससेकिमम्, अरणिकादिपत्रशाकमुत्काल्य येन शीतलजलेन संसिच्यते । तस्मिन्, स्था० ३ ठा० ३ उ० । कल्प० । अरणिकादिसस्विन्नधावनोदके, ग० २ अधि० । तिलधावनोदके, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० । पिण्डोदके, दश० ५ अ० १ उ० । तिलाति संसेतिम ति णायव्वं । नि० चू० १५ उ० । संसेतिम वा णाम पिट्ठरे पाणीय तावेत्ता पिंडियट्ठिया तिला तेण ओहलिज्जति तत्थ जे आमा तिला ते ससेतिमा भण्णंति । आदिग्गहणेण ज पि अण्ण किंचि एतेण कमेण संसिज्जति त पि ससेतिमं भण्णति । नि० चू० १५ उ० । ' ससेतिम तिला उण्ह, पाणिएण सिण्णा जति, सीतोदगेण धोवेति त ससेतिम भण्णति' नि० चू० १७ उ० ।

ससेइय-स्रंस-धा० । अध पतने, " स्रसेर्ल्हस-डिम्भौ " ॥ ८ । ४ । १९७ ॥ स्रंसेरेतावादेशौ वा, इति आदेशाभावे- ससेइ । स्रसते । अध पततीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

संसेय-संसेक-पु० । जलसेके, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

संस्वेद-पु० । शरीरप्रस्वेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । आचा० ।

संसेयय-संस्वेदज-पु० । संस्वेदाज्जाता सस्वेदजा । यूकमत्कुणकृम्यादिषु, सूत्र० १ श्रु० ७ उ० । दश० । आचा० । करीषादिष्विन्धनेषूत्पद्यमानेषु घुणपिपीलिकाकृम्यादिषु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।

संसोहण-संशोधन-न० । गात्रस्य सम्यक् शोधने, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

ससोहिय-संशोधित-त्रि० । सम्यक् शोधिते, " ससोहियं पण्हमुदाहरंति " सम्यक् शोधित पूर्वोत्तराविरुद्ध प्रश्नमुदाहरन्ति । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

संहणमाण-संहन्यमान-त्रि० । उत्सार्यमाणे, नि० चू० २० उ० ।

संहणियकारिया-संहत्यकारिता-स्त्री० । सम्भूय मिलितार्थक्रियाकारितायाम्, द्वा० ११ द्वा० ।

संहत-संहत-त्रि० । पिण्डतामापन्ने, उत्त० १ अ० । मिलिते, भ० १ श० ६ उ० । आ० म० । अविरले, ओघ० ।

संहर-संहर-पुं० । सघाते, " उप्पको ओप्पीलो, उक्केरो पहयरो गणो पयरो । ओहो निवहो सघो, संघाओ संहरो निअरो ॥१८॥ सदोहो निउरबो, भरो निहाओ समूहनामाइ " ॥ पाइ० ना० १८ गाथा ।

संहरण-संहरण-न० । भारनयने, स्था० ४ ठा० ३ उ० । क्षेपणायाम्, पिं० ।

संहरणचरियणिबद्ध-संहरणचरितनिबद्ध-न० । सहरण चरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थकरजन्माभिषेकचरमबालभावचरमयौवनचरमकामभोगचरमनिष्क्रमणचरमतपश्चरणचरमज्ञानोत्पादचरमतीर्थप्रवर्त्तनचरमपरिनिर्वाणनिबद्धे नाट्यविधाने, रा० ।

संहरिय-संहृत-न० । दानपात्र सचित्तेषु कृत्वा दत्तेऽन्ने, पिं० । ('पसण' शब्दे तृतीयभागे ५६ पृष्ठे अस्य वक्तव्यता गता ।) येन हस्तपात्रा कणदात्री साधोरशनादिक दास्यति तत्र शिक्यादिक वा यदि स्यात् तदन्यत्र सचित्ते अचित्ते वा क्षिप्त्वा तेन यद्ददाति तत्संहृतम् । जीत० । आचा० । उत्त० ।

संहरिस-संघर्ष-पुं० । स्पर्द्धायाम्, स्था० ३ ठा० ३ उ० । आ० चू० ।

संहार-संहार-पुं० । पूर्वपर्यायात् प्रच्याव्य पर्यायान्तरेणस्थापने, न० । व्यापारान्निवर्त्तने, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

संहारवाय-संहारवात-पुं० । प्रलयवाते, अने० १ अधि० ।

संहिच-संहृत्य-अव्य०। सह सम्भूयेत्यर्थे, ह्रा० १ श्रु० ३ अ०।

संहिय-संहित-त्रि०। अविरले, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार। त०।

संहृत-त्रि०। सन्निपतमध्ये, ज० २ वक्ष०। औ०।

संहिया-संहिता-स्त्री०। अस्खलितपदोच्चारणे, आ० म० १ अ०। दशा०। कल्प०। अनु०। उत्त०। ('वक्खाण' शब्दे षष्ठभागे ७७६ पृष्ठे सहिता विस्तरतो व्याख्याता।) व्याख्याया प्रथमे लक्षणे, "सहिता च पदं चैव, पदार्थे पदविग्रह। चालना प्रत्यवस्थान, व्याख्याया लक्षणाणि षद्॥१॥" तत्र सहिता "नो कल्पते" (सू० १×) इति निर्ग्रन्थाना निर्ग्रन्थीना वा अब वा तालप्रलम्बमभिन्न प्रतिग्रहीतुमिति। बृ० १ उ० १ प्रक०।

सकंकडावडेंसग-सकङ्कटावतंसक-पु०। सकङ्कटै कवचैरवतंसैश्च-शेखरकै शिरस्त्राणभूतैर्य स तथा। कवचशेखरकाभ्या युक्ते, भ० ७ श० ६ उ०। जी०।

सकंप-सकम्प-त्रि०। अदृढे, ह्रा० ६ ह्रा०।

सकक्कस-सकार्कश्य-त्रि०। कर्कशभावोपेते, ग० १ अधि०।

सकज्जमूढ-स्वकार्यमूढ-त्रि०। स्वस्वार्थमौढ्यगते, न०।

सक(ड)टलेव-सकटलेप-पु०। द्विचक्रनाम्नि लेपभेदे, बृ०१ उ० १ प्रक०। (व्याख्या 'लेव' शब्दे षष्ठभागे ६६३ पृष्ठे गता।)

सकणुय-सकणुक-त्रि०। कणुकेन त्वगाद्यवयवेन यद्वर्त्तते तत्तथा। सत्वचि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ०।

सकण्ण-सकर्ण-त्रि०। श्रवणशक्तिसहिते, आव० १ अ०।

सकम्म-सकर्मन्-न०। बाले, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०। आत्मीये कर्म्मणि, ब्राह्मणस्य यजनादिक षड्विध कर्म्म स्वकर्म्म। उत्त० १४ अ०। "सकम्मसीलस्स पुरो ! हियस्स" उत्त० १४ अ०। स्वव्यारे, व्य० ३ उ०। आत्मना बद्धे ज्ञानावरणीयादिकर्माणि, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०।

सकम्मफलभोयण-स्वकर्मफलभोजन-न०। स्वोपात्तकर्मफलभोगे, दश० ४ अ०।

सकम्मवीरिय-स्वकर्म्मवीर्य-न०। स्वकर्म्मणा बालाना वीर्यम्। बालवीर्ये, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०।

सकल-शकल-न०। खण्डे, ज० २ वक्ष०।

सकलचन्द्रगणि-सकलचन्द्रगणिन्-पु०। जिनचन्द्रगणिशिष्ये समयसुन्दरगुरौ, प्रतिष्ठाकल्पादिकानामनेकेषा ग्रन्थानामयं कर्त्ताविक्रम १६६० सवत्सरे विद्यमान आसीत्। जै० इ०।

सकवाड-सकपाट-त्रि०। कपाटसहिते,व्य० ४ उ०। नि०चू०।

सकसाय-सकषाय-त्रि०। सचित्तपृथिव्याद्यवगुण्डिते, आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ०।

सकहा-सक्थि-न०। अस्थि, स० ३५ सम०। तीर्थकराणा मनुजलोकनिर्वृत्ताना सक्थीनि-अस्थीनीति। स०३५ सम०। (विशेषस्तु 'जिणसकहा' शब्दे चतुर्थभागे १५०६ पृष्ठे गत।)

सकथा-स्त्री०। याज्ञिकसमयप्रसिद्धे उपकरणविशेषे, नि० १ श्रु० १ वर्ग। भ०।

सकाइय-सकायिक-पु०। काययोगयुक्ते, प्रज्ञा० ३ पद।

सकाम-सकाम-त्रि०। समनोरथे, पञ्चा० १८ विव०।

स्वकाम-पु०। स्वकीयायामिच्छायाम्, बृ० ३ उ०।

सकामकिच्च-सकामकृत्य-न०। स्वेच्छाचारितायाम्, सूत्र० २ श्रु० ६ अ०।

सकामणिज्जरा-सकामनिर्जरा-स्त्री०। निर्जराभेदे, सेन० ४ उल्ला०। तथा—चरकपरिव्राजकतामल्यादिमिथ्यादृष्टीना तपश्चरणाद्यज्ञानकष्ट कुर्व्वता सकामनिर्ज्जरा भवत्यकामनिर्ज्जरा वा इति, केचन वदन्ति तेषामकामनिर्ज्जरैवेति साक्षर प्रसाद्यमिति प्रश्न ?, अत्रोत्तरं—ये चरकपरिव्राजकादिमिथ्यादृष्टयोऽस्माक कर्म्मक्षयो भवत्विति धिया तपश्चरणाद्यज्ञानकष्ट कुर्व्वन्ति तेषा तत्त्वार्थभाष्यवृत्तिसमयसारसूत्रवृत्तियोगशास्त्रवृत्त्यादिग्रन्थानुसारेण सकामनिर्ज्जरा भवतीति सम्भाव्यते, यतो योगशास्त्रचतुर्थप्रकाशवृत्तौ सकामनिर्ज्जराया हेतुर्बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विविध तप प्रोक्त, तत्र षट्प्रकार बाह्य तप, बाह्यत्व च बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात्परप्रत्यक्षत्वात्कुतीर्थिकैर्गृहस्थैश्च कार्यत्वाच्चेति, तथा-ऽलोकप्रतीतत्वात्कुतीर्थिकैश्च स्वाभिप्रायेणासेव्यत्वाद्बाह्यत्वमिति त्रिंशत्तमोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्रावृत्तौ एतदनुसारेण षड्विधबाह्यतपस कुतीर्थिकासेव्यत्वमुक्त, पर सम्यग्दृष्टिसकामनिर्ज्जरापेक्षया तेषा स्तोका भवति, यदुक्तं भगवत्यष्टमशतकदशमोद्देशके 'देसाराहए' त्ति बालतपस्वी स्तोकमंशं मोक्षमार्गस्याराधयतीत्यर्थ, सम्यग्बोधरहितत्वात्क्रियापरत्वाच्चेति, तया च मोक्षप्राप्तिर्न भवति, स्तोककर्म्माशनिर्ज्जरणात्, भवत्यपि च भावविशेषाद्वल्कलचीर्यादिवद्। यदुक्तम्—"आसवरो अ सेय-बरो अ बुद्धो य अहव अन्नो वा। समभावभाविअप्पा, लहइ मुक्ख न संदेहो"॥१॥ इति, यदि तेषामकामनिर्ज्जरैवाङ्गीक्रियते तर्हि 'जीवे ण भंते! असजए अविरए अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे इतो चुए पेच्चा देवे सिया?' गायमा! अत्थेगतिए देवे सिआ, अत्थेगतिए नो सिआ, से केणट्ठेण जाव इतो देवे सिआ? गोयमा! जे इमे जीवा अकामतण्हाए अकामछुहाए अकामबभचेरवासेण अकामसीयायवदंसमसगअन्हाणगसेयजल्लमलपकपरिदाहेण अप्पतर वा भुज्जतर वा कालं अप्पाणं परिकिलेस्संति, परिकिलेसित्ता कालमासे काल किच्चा अण्णयरेसु वाणमंतरेसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति' श्रीभगवतीसूत्रप्रथमशतकप्रथमोद्देशकौपपातिकसूत्रादौ अकामनिर्ज्जरया व्यन्तरेषूत्पा-

द कथितोऽस्ति, तत्कथ सङ्गच्छते, यत —सग्रहण्यादौ ' चरगपरिव्वाय बमलोगो जा ' इति वचनात्पञ्चमदेवलोके तेषामुत्पादस्य भणितत्वादिति विरोधापत्ते, हारिभद्रयामपि " अणुकपऽकामनिज्जर-बालतवे दाणविणयविब्भगे । सजोगविप्पओगे, वसणूसवइड्ढिसक्कारे ॥ १ ॥ " इत्यत्राकामनिर्जराबालतपसोर्भेदद्वयभणन व्यर्थमेव, एकेनाकामनिर्जरालक्षणेन चरितार्थत्वात् । तथा ' चउहिं ठाणेहिं जीवा देवाउयत्ताए कम्म पकरेंति, त जहा-' सरागसजमेण १ सजमासंजमेण २ बालतवोकम्मेण अकामनिज्जराए ४ ' एतद्वृत्तिलेश —सकषायसयमेन—सकषायचारित्रेण वीतरागसयमिनामायुषो बन्धाभावात् १ सयमासयमस्य द्विस्वभावत्वाद्देशसंयम २ बाला-मिथ्यादृशस्तेषा तप-कर्म्म—तप क्रिया बालतप कर्म्म तेन ३, अकामेन-निर्जरा प्रत्यनभिलाषेण निर्जराऽकामनिर्जरणाहेतुर्बुभुक्षादिसहन यत्साऽकामनिर्जरा तथा इति, स्थानाङ्गसूत्रचतुर्थस्थानके तथा 'अकामनिर्जरारूपा-त्पुण्याज्जन्तो प्रजायते । स्थावरत्व त्रसत्व वा, तिर्यक्त्व वा कथचन ' ॥ १०८ ॥ इत्यत्र पुण्यादिति पुण्य न पुण्यप्रकृतिरूपं किन्तु लाघवरूप, तस्मात्स्थावरत्वादिक प्राप्यते । तामलितापसादीना तु शास्त्रेष्विन्द्रत्वादिप्राप्ति कथिताऽस्ति, सा च सकामनिर्ज्जरया भवति । यदुक्तं तत्त्वार्थभाष्यनवमाध्ययनवृत्तौ अमरेषु तावदिन्द्रसामानिकादिस्थानानि प्राप्नोतीति । ननु ' ज्ञेया सकामा यमिना'—मित्यत्र यदि यमिना—यतीनामेव सकामनिर्ज्जरा प्रोच्यते श्रावकाणामविरतसम्यग्दृष्टयादीना च का गतिरिति चेदुच्यते यमिनामिति सामान्यतयोक्ते श्रावकादीनामपि तारतम्येन द्वादशदेवलोकादिदायका सकामा भवतीति ज्ञायते, श्राद्धादीनामित्य आदिशब्दाद्बालतपस्विनामपि कथमिति चेत्, शृणु, बालमसमर्थ सन्मार्गप्रदान सकलकर्म्मक्षये वा, बाल च तत्तपश्च बालतप, तच्चाग्निप्रवेशभृगुगिरिप्रपतनादि कायक्लेशरूप, कायक्लेशश्च ' कायकिलेसा सलीणयाये ' त्यागमवचनाद्बाह्यतप, तच्च सकामनिर्ज्जराहेतुरिति ॥ १०५ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

सकाममरण-सकाममरण-न० । पण्डितमरणे, उत्त० ५ अ० । (विशेषार्थ 'मरण' शब्दे षष्ठे भागे उक्त ।)

सकाय-सकाय-पुं० । सह कायो यस्य येन वा सकाय. । प्रज्ञा० १५ पद । पृथिव्यादिषड्विधकायविशिष्टे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

स्वकाय-पुं० । स्वस्य काय स्वकाय । आत्मनो देहे, अनु० ।

सकिच्च-सकृत्य-न० । स्वाचारे कायोत्सर्गकरणादौ, द्वा० २२ द्वा० ।

सकिरिय-सक्रिय-त्रि० । कायिक्यादिक्रियायुक्ते, औ० । ग० । 'नत्थि दुसक्किरियाण अबंधग किंचिविहगणुट्ठाए' मिति वच नात् । आ० म० १ अ० । सावद्यानुष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । प्रशस्तमनोविनयभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । सह क्रिय या अनर्थदण्डप्रकृतिलक्षणया वर्त्तत इति सक्रिया । अनर्थदण्डप्रवर्त्तिकाया भाषायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

सकिलेस-संक्लेश-पु० । विशुद्धिप्रतिपक्षे कालुष्ये, षो० १४ विव० । आचा० ।

सकुंत-शकुन्त-पु० । पक्षिणि, अनु० ।

सकुंतपोय-शकुन्तपोत-पुं० । पक्षिशावके, स्था० २ ठा० १ उ० ।

सकुहर-सकुहर-त्रि० । गुञ्जद्वंशतन्त्रीसम्प्रयुक्ते, रा० ।

सकेय-सकेत-पु० । कितनिवासे इत्यस्य धातो कित्यते उष्यतेऽस्मिन्निति घञि केतो-गृहमुच्यते, सह तेन वर्त्तत इति सहस्य सभावे सकेता । गृहस्थेषु, प्रव० ४ द्वार ।

सकेयपच्चक्खाण-सकेतप्रत्याख्यान-न० । केतन केतश्चिह्नमङ्गुष्ठग्रन्थिगृहादिक स एव केतक, सह केतकेन सकेतकम्। तच्च प्रत्याख्यान चेति । ग्रन्थ्यादिसहिते प्रत्याख्यानभेदे, एतच्च स्वार्थिकप्रत्ययोपादानात्साकेतमित्युच्यते । स्था० १० ठा० ३ उ० । स० । प्रव० ।

सकोरिंटमल्लदाम-सकोरिण्टमाल्यदामन्-त्रि० । सह कोरिण्टप्रधानै कारिण्टकाभिधानकुसुमगुच्छैर्माल्यदामभि पुष्पमालाभिर्यत्तत्तथा । भ०७श०९उ० । सकोरिण्टकानि-कोरिण्टकपुष्पगुच्छयुक्तानि माल्यदामानि यत्र तत्तथा । कोरिण्टकमाल्यदामयुक्तेषु, भ० ११ श० १० उ० ।

सकोव-सकोप-त्रि० । कुपिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

सक्क-शक्-धा० । मर्षणे, "शकादीना द्वित्वम्" ॥८।४।२३०॥ अनेनान्त्यस्य द्वित्वम् । सक्कइ । शक्नोति । प्रा० ४ पाद ।

शक्य-त्रि० । सोढु योग्ये, दश० ६ अ० ३ उ० ।

शक्त-त्रि० । " शक्त—मुक्त-दष्ट—रुग्ण—मृदुत्वे को वा " ॥ ८ । २ । २ ॥ इति सयुक्तस्य को वा । प्रा० । शक्तिमति, नि० चू० १४ उ० ।

शक्र-पु० । शक्नोतीति शक्र. । स्था० १०ठा०३ उ० । सौधर्मकल्पेन्द्रे, विशे० । उत्त० । अनु० । सूत्र० । च० प्र० । स्था० । कल्प० । उपा० । आ०म० । स० । (शक्रस्य सौधर्मकल्प स्थान, तत्र शक्र कथं कीदृशाध्यवसायश्च तिष्ठति, इत्युक्त 'ठाण' शब्दे चतुर्थभागे १७०८ पृष्ठे ।)

शक्रवर्णनमाह—

तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे सयक्कऊ सहस्सक्खे मघवं पागसासणे दाहिणड्ढलोगाहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई अरयंबरवत्थधरे आलइअमालमउडे नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले महिड्ढिए महज्जुइए महाबले महायसे महाणुभावे महासुक्खे भासुर-

बोंदी पलंबवणमालधरे, सोहम्मे कप्पे सोहम्मावडिंसए विमाणे सुहम्माए सभाए सक्कंसि सीहासणंसि। से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्साणं चउरासीए सामाणिअसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसमाणं, चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्ह परिसाणं सत्तण्हं अणीआणं सत्तण्हं अणीआहिवईणं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणिआणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महया हयनट्टगीयवाइअतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडहवाइयरवणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ ॥ १४ ॥ कल्प० १ अधि० १ क्षण।

(शक्रस्य विकुर्वणा पूर्वभवश्च व्याख्यात 'विउव्वणा' शब्दे षष्ठे भागे ।) (शक्रस्य सुधर्मासभासमृद्धिं च अस्मिनेव भागे 'सुहम्मा' शब्दे वक्ष्यते ।) (शक्रस्य पारियानिकविमान , 'कप्प' शब्दे तृतीयभागे ४८६ पृष्ठे उक्तम् ।) (शक्रस्य वीरस्वामिन प्रति अवग्रहविषयप्रश्न 'उग्गह' शब्दे द्वितीयभागे ६६८ पृष्ठे गत ।)

शक्रस्य सम्यग्वादित्वं मिथ्यावादित्व वा--

सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सम्मावादी मिच्छावादी ?, गोयमा ! सम्मावादी, णो मिच्छावादी । सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासइ , मोसं भासं भासइ , सच्चामोसं भासं भासइ , असच्चा मोसं भासं भासइ ? , गोयमा ! सच्चं पि भासं भासइ , ०जाव असच्चा मोसं पि भासं भासइ । सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ, अणवज्जं भासं भासइ ?, गोयमा ! सावज्जं पि भासं भासइ , अणवज्जं पि भास भासइ । से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ--सावज्जं पि ० जाव अणवज्जं पि भासं भासइ ?, गोयमा ! जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिजूहित्ता णं भासं भासइ , ताहे ण सक्के देविंदे देवराया सावज्जं भासं भासइ , जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं निजूहित्ता णं भासं भासइ, ताहे ण सक्के देविंदे देवराया अणवज्जं भासं भासइ, से तेणट्ठेणं०जाव भासइ । (सू०५६८+)

सक्के ण ' मित्यादि , सम्यग् वदितु शीलं--स्वभावो यस्य स सम्यग्वादी प्रायेणासौ सम्यगेव वदतीति । सम्यग्वादशीलत्वेऽपि प्रमादादिना किमसौ चतुर्विधा भाषा भाषते न वा ? इति प्रश्नयन्नाह--'सक्के ण' मित्यादि , सत्या अपि भाषा कथचिद् भाष्यमाणा सावद्या सभवतीति पुन पृच्छति--'सक्के ण' मित्यादि , 'सावज्ज' ति--सहावद्येन गर्हितकर्मणेति सावद्या ता ' जाहेण ' ति--यदा ' सुहुमकाय ' ति--सूक्ष्मकाय हस्तादिक वस्तु इति वृद्धा , अन्ये त्वाहु --' सुहुमकाय ' ति--वस्त्रम्, ' अनिज्जूहित्त' त्ति--अपोह्य अदत्त्वा हस्ताद्यावृतमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसरक्षणतोऽनवद्या भाषा भवति , अन्या तु सावद्येति । भ० ३ श० १ उ० ।

शक्रमेवाधिकृत्य भवसिद्धिमाह--

सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए सम्मादिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए एव जहा पढमुद्देसए सणकुमारे० जाव णो अचरिमे । (सू० ५६८×)

' सक्के णं ' मित्यादि ' पढमुद्देसए ' त्ति--तृतीयशतके प्रथमोद्देशके । भ० १६ श० २ उ० । (शक्र पूर्वभवे कार्त्तिकश्रेष्ठिरासीदिति तत्कथानक ' कत्तिय ' शब्दे तृतीयभागे २१८ पृष्ठे उक्तम् ।)

शक्र पुरुषस्य शिरश्छित्त्वा चूर्णयितु च शक्नोति तथैव पुन कर्तुमिति दर्शयति--

पभू णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया पुरिसस्स सीसं पाणिणा असिणा छिंदित्ता कमंडलुम्मि पक्खिवित्तए ?, हंता पभू से कहमिदाणिं पकरेइ ?, गोयमा ! छिंदिय छिंदिय च णं वा पक्खिवेज्जा, भिंदिय भिंदिय च णं वा पक्खिवेज्जा, कुट्टिय कुट्टिय च णं वा पक्खिवेज्जा, चुण्णिय चुण्णिय च णं वा पक्खिवेज्जा । तओ पच्छा खिप्पामेव पडिसंघाएज्जा णो चेव णं तस्स पुरिसस्स किंचि वि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएज्जा छविच्छेदं पुण करेति ए सुहुमं च णं पक्खिविज्जा । (सू० ५३२)

'सपाणिणा' त्ति-स्वकपाणिना 'से कहमियाणिं पकरेइ ' त्ति--यदि शक्र शिरस कमण्डल्वा प्रक्षेपण प्रभु तत् प्रक्षेपण कथ तदानीं करोति ? , उच्यते--" छिंदिय छिंदिय च ण'ति-छित्त्वा छित्त्वा क्षुरप्रादिना कूष्माण्डादिकमिव श्लक्ष्णखण्डीकृत्येत्यर्थ , वाशब्दो विकल्पार्थ । प्रक्षिपेत्कमण्डल्वाम् 'भिंदिय' त्ति--विदार्योर्ध्वपाटनेन शाटकादिकमिव,कुट्टिय' त्ति--कुट्टयित्वा उदूखलादौ तिलादिकमिव ' चुण्णिय' त्ति--चूर्णयित्वा शिलाया शिलापुत्रकादिना गन्धद्रव्यादिकमिव,' तओ पच्छ ' त्ति--कमण्डलुप्रक्षेपणानन्तरमित्यर्थ. । ' पडिसघाएज्ज ' त्ति-मीलयेदित्यर्थ. । ' ए सुहुम च णं पक्खिवेज्ज ' त्ति--कमण्डल्वामिति प्रकृतम् । भ० १४ श० ८ उ० । (शक्रस्योत्पातपर्वतवर्णनम् ' उप्पायपव्वय' शब्दे द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे गतम् ।) (कस्मिश्चित्कार्ये शक्रस्येशानसमीपे गमनम् , तयोर्विवादे च सनत्कुमारेण न्याय. क्रियत इति ' पाउब्भाव ' शब्दे पञ्चमभागे ८१८ पृष्ठे । ' विवाय ' शब्दे षष्ठभागे च गतम् ।) (शक्रस्य अहिल्यागमनं गौतमशापेन सहस्रभगावाप्तिश्च 'महादेव' शब्दे षष्ठभागे १६३ पृष्ठे उक्ता ।)('णमिपवज्जा ' शब्दे चतुर्थभागे १८१२ पृष्ठे नमिशक्रयो. सवादो दर्शित. ।)

शाक्य-पुं० । बौद्धश्रमणे, न० । स्था० । आचा० । सूत्र० । अनु० । पिं० । सुगतशिष्ये बौद्धे , प्रव० ६४ द्वार । सूत्र० । आचा० ।

सक्कअ-संस्कृत-त्रि० । संस्कारयुक्ते , प्रा० २ पाद ।

सक्ककड-सत्कृत-त्रि० । सत्कारयुक्ते, उत्त० २ अ० ।

सक्कज्झय-शक्रध्वज-पुं० । इन्द्रध्वजे , आ० म० १ अ० ।

सक्कत्थय-शक्रस्तव-पुं० । जिनजन्मादिषु स्वविमानेषु तीर्थप्रवृत्ते, ध० २ अधि० ।

नमोत्थु णं अरिहंताणं , भगवंताणं ॥ १ ॥ आइगराणं तित्थगराणं, सयं संबुद्धाणं ॥ २ ॥ पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरीआणं पुरिसवरगंधहत्थीणं ॥ ३ ॥ लोगुत्तमाण लोगनाहाणं लोगहिआणं लोगपईवाणं लोगपज्जोअगराणं ॥ ४ ॥ अभयदयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं बोहिदयाणं ॥ ५ ॥ धम्मदयाणं धम्मदेसयाण धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरतचक्कवट्टीणं ॥ ६ ॥ अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं विअट्टछउमाणं ॥ ७ ॥ जिणाणं जावयाणं तिन्नाणं तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअगाणं ॥ ८ ॥ सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणराविचित्तिसिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं नमो जिणाणं जिअभयाणं ॥ ६ ॥ " जे अ अईया सिद्धा , जे अ भविस्सति ऽणागए काले । संपइ अ वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वंदामि " ॥ १ ॥

सक्कदूय-शक्रदूत-पुं० । शक्रादेशकारिणि, भ० ५ श० ४ उ० ।

सक्कपुज्ज-सक्रपूज्य-पुं० । शक्राणाम्--इन्द्राणामर्चनीय. जन्मकल्याणाष्टमहाप्रातिहार्यादिसम्पादनेनेन्द्राणामपि अर्चनीये, रत्ना० १ परि० ।

सक्कपुत्त-शाक्यपुत्र-पुं० । बौद्धे, "मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया , भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे , मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सक्कप्पभ-शक्रप्रभ-पुं० । शक्रस्योत्पादपर्व्वते , स्था० १ ठा० ३ उ० । ('उप्पायपव्वय' शब्दे द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे ' सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो सक्कप्पभे उप्पायपव्वए दस जोयणसहस्साइं" इत्यादि प्रतिपादितम् ।)

सक्कमह-शक्रमह-पुं० । इन्द्रमहे, व्य० १ उ० । नि० चू० ।

सक्कम्म-सकर्मन्--त्रि० । लोकव्यापारप्रवृत्तेषु , स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

स्वकर्म्मन्--न । आत्मीयकर्म्मणि, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

सत्कर्म्मन्--न० । शोभनानि धार्मिकाणीत्यर्थः कर्म्माणि कृत्यानि । धार्मिककुलेषु, ध० २ अधि० ।

सक्कम्मकरण-सत्कर्म्मकरण--न० । धार्मिककर्मणा करणलक्षणे विशेषतो गृहधर्मे, ध० २ अधि० ।

सक्कम्मयट्ठाण-सत्कर्म्मतास्थान--न० । सत्ताकर्म्मणि,आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

सक्कय-संस्कृत-न० । " विंशत्यादेर्लुक्" ॥ ८ । १ । २८ । अनेनात्रानुस्वारस्य लुक् । सक्कय । प्रा० । मलयगिरिप्रभृतिव्याकरणप्रणीतेन लक्षणेन सस्कारमापादिते, बृ० १ उ० १ प्रक० । लट्लिट्शप्प्रकृतिप्रत्ययादिविकारविकल्पनानिष्पन्ने वचने , सूत्र० २ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० । स्त्रीणां संस्कृतेऽनधिकारित्वात् प्राकृत सिद्धान्त कृत । ध० १ अधि० । सस्कारिते , आ० चू० १ अ० । "सक्कयं मत्ता विंदू अरणभिधाणेण वा वि त अत्थ " नि० चू० १ उ० ।

शाक्यक-पुं० । कल्किपुत्रदत्तराजसमकालिके वर्षान्तरराजे, ति० ।

सत्कृत-त्रि० । पूजिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सक्कया-संस्कृता--स्त्री० । लट्लिट्शप्प्रकृतिप्रत्ययादिविकारविकल्पनानिष्पन्नाया भाषायाम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सक्करप्पभा-शर्कराप्रभा-स्त्री०।शर्कराणाम्-उपलखण्डाना प्रभा-प्रकाशन स्वरूपणावस्थानं यस्यां सा । अनु० । गोत्रेण द्वितीयनरकपृथिव्याम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० । जी० । प्रज्ञा० । भ० । प्रव० । स० ।

सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहित्ता हेट्ठा वज्जेत्ता मज्झे चेव केवइए केवइया णिरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता?, गोयमा ! सक्करप्पभाए णं पुढवीए बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्झे तीसुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ णं सक्करप्पभा पुढवीनेरइयाणं पणवीसा नरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं । ते णं णरगा अंतोवट्टा ०जाव असुभा नरएसु वेयणा । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

सक्करा-शर्करा-स्त्री० । काशादिप्रभवे गुडविकारे, उत्त० १ अ० । ज० । जी० । सूत्र० । अनु० । लघूपलशकलरूपे, (जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।) कर्करके, जी० ३ प्रति० । घग्घरट्टे , भ० १६ श० १ उ० ।

सक्कराभ-शर्कराभ-पुं० । गौतमगोत्रावान्तरगोत्रविशेषप्रवर्त्तके ऋषौ, तज्जोत्रजेषु पुरुषेषु च । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सक्कवयण-शक्रवचन-न० । शक्रेण वैश्रवणादिप्रत्युक्ते वचने, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

सक्कसिंह-शाक्यसिंह-पुं० । गौतमगोत्रे शुद्धोदनपुत्रे सप्तमबुद्धे, ग० १ अधि० ।

सक्कह-सत्कथ-त्रि० । सती धर्मकथाऽभीष्टा यस्य स स-

त्कथ । चतुर्थगुणविशिष्टे श्रावके, ध० १ अधि० । दर्श० ।

अथ त्रयोदशस्य तत्कथाख्यगुणस्यावसरस्त च विपर्यये दोषदर्शनद्वारेणाह—

नासइ विवेगरयणं, असुहकहासंगकलुसियमणस्स ।
धम्मो विवेगसारु, त्ति सक्कहो हुज्ज धम्मत्थी ॥ २० ॥

नश्यति-अपैति विवेकरत्नं विवेक -सदसद्वस्तुपरिज्ञानं स एव रत्नम्-अज्ञानध्वान्तान्तकारित्वात् अशुभकथा -स्त्र्यादिकथास्तासु सङ्ग -आसक्तिस्तेन कलुषितं मन -अन्त -करणं यस्य स तथा तस्याशुभकथासङ्गकलुषितमनस । इदमत्र तात्पर्यम्—विकथाप्रवृत्तो हि प्राणी न युक्तायुक्तं विवेचयति, स्वार्थहानिमपि न लक्षयतीति रोहिणीवत् । धर्म पुनर्विवेकसार एव हिताहितावबोधप्रधान एव भवति, सावधारणत्वाद्वाक्यस्येतीत्यस्माद्धेतो सत्या-शोभना तीर्थकरगणधरमहर्षिचरितगोचरा कथा—वचनव्यापारो यस्य स सत्कथो भूयाद्-भवेत् धर्मार्थी-धर्मचरणाभिलाषुकः, येन धर्मरत्नाऽर्ह स्यादिति । ध० र० १ अधि० १३ गुण । प्रव० । (पूर्वसूचितरोहिणीज्ञात ' रोहिणी ' शब्दे षष्ठभागे ५८३ पृष्ठे गतम् ।)

सक्काणुट्ठाण-शक्यानुष्ठान-न० । संहननाद्यनुसारेण तपआद्यनुष्ठाने, ध० र० ।

संघयणादणुरूवं, आरंभइ सक्कमे वऽणुट्ठाणं ।
बहुलाभमप्पछेयं, सुयसारनिसारओ सुजई ॥ ११५ ॥

संहनन—वज्रर्षभनाराचादि, आदिशब्दाद्-द्रव्यक्षेत्रकालभावा गृह्यन्ते , तदनुरूपं—तदुचितमेवारभते सर्वमनुष्ठान तप —प्रतिमाकल्पादि यद्यस्मिन् संहननादौ निर्वोढुं शक्यते तदेवारभतेऽधिकस्य निष्ठानयनाभावे प्रतिज्ञाभङ्गसम्भवात् , कीदृश पुनरारभते?बहुलाभं, विशिष्टफलप्रापकम्-अल्पच्छेदं स्तोकव्ययम् , अल्पशब्दस्याभाववचनत्वात् सयमाबाधकमिति भाव , श्रुतसारविशारद सिद्धान्ततत्त्वाभिज्ञ सुयतिर्भावसाधुरिति ।

कथ पुनरेवंविधं स्यादित्याह—

जह तं बहू पसाहइ, निवडइ अस्सजमे दढं न जओ ।
जणिउज्जमं बहूणं, विसेसकिरियं तहा विढवइ ॥११६॥

यथा—येन प्रकारेण तदधिकृतमनुष्ठान बहु प्रसाधयति पुनः पुनरासेवते, न निपतति वाऽसजमे-सावद्यक्रियायां दृढमत्यर्थं नैव यतोऽनुष्ठानात् । किमुक्तं भवति-अनुचितानुष्ठानपीडितो न पुनस्तत्करणायोत्सहेत कदाचिदामयसम्भवे च चिकित्सायामसयमस्तदकरणे चाविधिमृतस्य संयमान्तराय , अत एवोक्तम्—"सो हु तवो कायव्वो, जेण मणोऽमगलं न चिंतेइ । जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥२॥" इति । तथा जनितोद्यमं सपादितकरणमनोरथं बहूनामन्येषा समानधार्मिकाणां शिष्याणां शक्यानुष्ठाने हि बहूना चिकीर्षा सभवति नेतरस्मिन्निति विशेषक्रियामधिकतरानुष्ठानं प्रतिमाभ्यासादिकं, तथाशब्द समुच्चये, स चैव योज्यते शक्तौ सत्या विशेषक्रिया चारभते न ता निष्फला विदधातीति ।

कथंभूता पुनर्विशेषक्रिया करोतीत्याह—

गुरुगच्छुन्नइहेउं, कयतित्थपभावणं निरासंसो ।
अज्जमहागिरिचरियं, सुमरंतो कुणइ सक्किरियं ॥ १७ ॥

गुरोर्गच्छस्य चोन्नति -उत्सर्प्पणा धन्योऽयं गुरुर्गच्छो वा यत्सान्निध्यादेवंविधा दुष्करकारिणो दृश्यन्ते, इत्यव जनश्लाघारूपा तद्धेतु -तत्कारणं, तथा कृततीर्थप्रभावना-समुत्पादितजिनशासनसाधुवादा साधु —सुन्दरोऽयं जिनधर्म सर्वधर्मेषु वयमप्येनमेव कुर्म इत्यवमादेयत्वात्साभिकामिति भाव । निराशस ऐहिकामुष्मिकाशंसादिप्रमुक्त । तदुक्तम्—" नो इहलोगट्ठयाए, आयारमहिट्ठिज्जा नो परलोगट्ठयाए आयारमहिट्ठिज्जा नो किन्तिवन्नसद्दसिलोगट्ठयाए आयारमहिट्ठिज्जा नन्नत्थ आरहतिएहिं हेऊहिं आयारमहिट्ठिज्ज " त्ति । आर्यमहागिरिभगवतश्चरितं वृतान्तं स्मरन् करोति सत्क्रिया भावसाधुरिति गाथाक्षरार्थ । ध० र० ३ अधि० ५ लक्ष० ।

भावार्थस्तु कथानकादवसेय , तच्चेदम्—

अज्जथूलभद्दस्स दो सीसा-अज्जमहागिरी, अज्जसुहत्थी य । महागिरी अज्जसुहत्थिस्स उवज्झाया, महागिरी गणं सुहत्थिस्स दाऊण वोच्छिण्णो जिणकप्पो त्ति, तहवि अपडिबद्धया होउ त्ति गच्छपडिबद्धा जिणकप्पपरिकम्मं करेति,त विहरता पाडलिपुत्त गया, तत्थ वसुभूती सेट्ठी, तेसिं अतियं धम्मं सोच्चा सावगो जाओ । सो अण्णया भणइ अज्जसुहत्थिं भयवं ! मज्झ दिन्नो ससारनित्थरणोवाओ, मए सयणस्स परिकहिय त न तहा लग्गई । तुब्भे वि ता अणभिजोएण गतूण कहेहि त्ति । सो गतूण पकहिओ । तत्थ य महागिरी पविट्ठो तं दट्ठूण सहसा उट्ठिओ । वसुभूती भणइ-तुब्भवि अन्ने आयरिया ?, ताहे सुहत्थी तेसिं गुणसंथवं करेइ, जहा—जिणकप्पो अतीतो तहावि एए एव परिकम्मं करेति । एव तेसिं चिरं कहित्ता अणुव्वयाणि य दाऊण गओ सुहत्थी । तेण वसुभूइणा जमित्ता ते भणिया—जइ एरिसो साहू एज्ज तो से तुब्भे उज्झनगाणि एवं करेज्ज, एव दिण्णे महाफलं भविस्सइ । बीयदिवसे महागिरी भिक्खस्स पविट्ठा, तं अपुव्वकरणं दट्ठूण चिंतेइ—दव्वओ ४, णायं जहा णाओ अहति तहेव अब्भमिते नियत्ता भणति—अज्जो ! अणेसणा कया । केण? तुमे जाणसि कल्लं अब्भुट्ठिओ, दोवि जणा वतिदिसं गया । तत्थ जियपडिमं वदित्ता अज्जमहागिरी एलकच्छं गया गयग्गपदगं वंदया । तस्स कह एलगच्छं नामं ?, त पुव्वं दसण्णपुरं नगरमासी । तत्थ साविया एगस्स मिच्छद्दिट्ठिस्स दिण्णा । वेयालियं आवस्सयं करेति पच्चक्खाइ य । सो भणइ-किं रत्ति उट्ठित्ता कोइ जेमेइ ?, एव उवहसइ, अण्णया सो भणइ—अह पि पच्चक्खामि, सा भणइ-भजिहिसि । सो भणइ-किं अण्णयावि अहं रत्तिं उट्ठेत्ता जेमेमि ?, दिन्नं । देवया चिंतेइ साविंयं उव्वासेइ अज्ज ण उवालभामि । तस्स भगिणी तत्थेव वसइ, तीसे रूवेण रत्तिं पहेणयं गहाय आगया । पच्चक्खइओ । सावियाए वारिओ भणइ—तुब्भच्चएहिं आलपालेहिं किं ?, देवयाए पहारो दिण्णो, दो वि अच्छिगोलगा भूमीए पडिया । सा मम अयसो होहि त्ति काउस्सग्गं ठिया।अद्धरत्ते देवया आगया भणइ-किं साविए !, सा भणइ-मम एस अजसो त्ति, ताहे अण्णस्स एलगस्स अच्छीणि सप्पएसाणि तक्खणमारियस्स आणेत्ता लाइयाणि ।

तओ से सयणो भणइ-तुब्भ अच्छीणि एलगस्स जारिसाणि त्ति,तेण सव्व कहिय,सड्ढो जाओ। जणो कोउहल्लेण एति पेच्छगो। सव्वरज्जे फुड भण्णइ-कओ एसि ?, जत्थ सो एलकच्छओ। अण्णे भणंति-सो चेव राया, ताहे दसण्णपुरस्स एलकच्छ नाम जाय तत्थ गयग्गपयओ पव्वओ। तस्स उप्पत्ती-तत्थेव दसण्णपुरे दसण्णभद्दो राया। तस्स पचसयाणि देवीणोरोहो। एव सो जोव्वणेण रूवेण य पडिबद्धो एरिस अण्णस्स नत्थि त्ति। तेण कालेण तेण समएण भगवओ महावीरस्स दसण्णकूडे समोसरण। ताहे सो चिंतेइ-तहा कल्ले वदामि जहा केणइ न अण्णेण वंदियपुव्वो। त च अज्झत्थिय सक्को णाऊण एइ। इमो वि महया इड्ढीए निग्गओ वंदिओ य सव्विड्ढीए। सक्को वि एरावण विलग्गो, तत्थ अट्ठ दंते विउव्वेइ। एक्केक्के दंते अट्ठट्ठ वावीओ, एक्केकाए वावीए अट्ठट्ठ पउमाइ, एक्केक्क पउम अट्ठट्ठपत्त, पत्ते य २ बत्तीसइबद्धनाडग, एव सो सव्विड्ढीए एरावणविलग्गो आयाहिण पयाहिण करेइ, ताहे तस्स हत्थिस्स दसण्णकूडे पव्वए य पयाणि देवप्पहावेण उट्ठियाणि। तेण णाम कय गयग्गपदगो त्ति। ताहे सो दसन्नभद्दो त पेच्छिऊण एरिसा कओ अम्हारिसाणमिड्ढी ?,अहो क एल्लओऽणेण धम्मो, अहमवि करेमि, ताहे सो पव्वयइ। एसा गयग्गपयगस्स उप्पत्ती। तत्थ महागिरीहिं भत्त पच्चक्खाय देवत्त गया। सुहत्थी वि उज्जेणिं जियपडिम वंदया गया। उज्जाणे ठिया, भणिया य साहुणो-वसहिं मग्गह त्ति। तत्थ एगो संघाडगो सुभद्दाए सिट्ठिभज्जाए घर भिक्खस्स अइगओ। पुच्छिया ताए-कओ भगवतो ?, तेहिं भणिय-सुहत्थिस्स वसहिं मग्गामो। नाणसालाओ दरिसियाओ। तत्थ ठिया। अन्नया पओसकाले आयरिया नलिणिगुम्म अज्झयण परियट्टंति। तीसे पुत्तो अवंतिसुकुमालो सत्ततले पासाए बत्तीसाहि भज्जाहिं सम उवललइ। तेण सुत्तविबुद्धेण सुय। न एय नाडग ति भूमीओ भूमीय सुणतो २ उदिण्णो बाहिं निग्गओ। कत्थ एरिस ति जाईसरिया तेसि मूल गओ। साहइ-अह अवंतिसुकुमालो त्ति नलिणिगुम्मे देवो आसि। तस्स उस्सुग्गो पव्वयामि। असमत्थो य अह सामन्नपरियाग पालेउ इगिणिं साहेमि। ते वि मोयाविंत्ता, तेण पुच्छिय त्ति। नेच्छति, सयमेव लोय करेति। मा सयगिहीयलिंगी हवउ त्ति लिंगं दिण्ण। मसाणे कथरे कुडग, तत्थ भत्त पच्चक्खाय। सुकुमालएहिं पाएहिं लोहियगंधेण सिवाए सपेल्लियाए आगमणं। सिवा एग पाय खायइ। एग चिल्लगाणि। पढमे जामे जाणुयाणि, बीएऊरू, तइए पोट्ट कालगओ। गधोदगपुप्फवास, आयरियाण आलोयणा। भज्जाण परंपर पुच्छा। आयरिएहिं कहियं-सव्विड्ढीए सुण्हाहिं सम गया मसाणं, पव्वइयाओ य। एगा गुव्विणी नियत्ता। तेसिं पुत्तो तत्थ देवकुलं करेइ। तं इयाणिं महाकाल जाय। लोएण परिग्गहिय। उत्तरचूलियाए भणिय पाडलिपुत्ते त्ति समत्त आणिस्सियतवो महागिरीण ४। आव० ४ अ०।

सक्कार-सत्कार-पु०। वस्त्रादिना सम्माने, कल्प० १ अधि०६ क्षण। उत्त०। ज्ञा०। स्था०। वस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चने, आव० ५ अ०। भक्तपानवस्त्रपात्रादीना परतो योगे, आव० ४ अ०। स्था०। ज्ञा०। अर्थप्रदानादौ गुणकथने च। उत्त० १ अ०। पञ्चा०। प्रवरवस्त्रादिभि पूजने, स्था० १० ठा० ३ उ०। स्तवनवन्दनादौ, स्था० ७ ठा० ३ उ०। ध०। स०। नि०। सूत्र०। प्रव०। पञ्चा०। अत्यादरकरणेन वस्त्रादिना वा सम्माने, स्था० ३ ठा० ३ उ०। अभ्युत्थानासनदानवन्दनानुव्रजनादौ, आव०६ अ०। आ० चू०। प्रवरवस्त्रादिभि पूजन, स्था० १० ठा० ३ उ०। विनयार्हेषु वन्दनादिना आदरकरणे प्रवरवस्त्रादिदाने च।'सक्कारो पवरवत्थमाईहिं' इति वचनात्। भ०।

अथ नैरयिकादीनाश्रित्य विनयविशेषानाह—

अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं सक्कारेति वा सम्माणेति वा किइकम्मेइ वा अब्भुट्ठाणेइ वा अंजलिपग्गहेति वा आसणाभिग्गहेति वा आसणाणुप्पदाणेति वा इंतस्स पच्चुग्गच्छणया ठियस्स पज्जुवासणया गच्छतस्स पडिससाहणया ?, नो तिणट्ठे समट्ठे। अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं सक्कारेति वा सम्माणेति वा० जाव पडिसंसाहणया वा ?, हंता अत्थि, एवं० जाव थणियकुमाराणं। पुढविकाइयाणं० जाव चउरिंदियाणं एएसिं जहा नेरइयाणं। अत्थि ण भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं सक्कारेइ वा० जाव पडिसंसाहणया ? हंता अत्थि, नो चेव णं आसणाभिग्गहेइ वा आसणाणुप्पयाणेइ वा, मणुस्साणं० जाव वेमाणियाणं जहा असुरकुमाराण। (सू० ५०७)

'अत्थि ण' मित्यादि 'सक्कारेइ व'त्ति सत्कारो—विनयार्हेषु वन्दनादिनाऽऽदरकरण प्रवरवस्त्रादिदान वा'सक्कारो पवरवत्थमाईहिं' इति वचनात् 'सम्माणेइ व'त्ति सन्मान. तथाविधप्रतिपत्तिकरण 'किइकम्मेइ व'त्ति कृतिकर्म—वन्दनं कार्यकारण वा'अब्भुट्ठाणेइ व'त्ति अभ्युत्थान-गौरवार्हदर्शने विष्टरत्याग 'अजलिपग्गहेइ व' त्ति अञ्जलिप्रग्रह.—अञ्जलीकरणम् 'आसणाभिग्गहेइ व' त्ति आसनाभिग्रह.—तिष्ठत एव गौरव्यस्यासनानयनपूर्वकमुपविशतेति भणनम् 'आसणाणुप्पयाणइ व' त्ति आसनानुप्रदानं—गौरव्यमाश्रित्यासनस्य स्थानान्तरसंचारणम् 'इतस्स पच्चुग्गच्छणय' त्ति—आगच्छतो गौरव्यस्याभिमुखगमन ' ठियस्स पज्जुवासणय 'त्ति तिष्ठतो गौरव्यस्य सेवति 'गच्छतस्स पडिससाहणय' त्ति गच्छतोऽनुव्रजनमिति, अय च विनयो नारकाणां नास्ति, सतत दु स्थत्वादिति। भ० १४ श० ३ उ०। दश०। औ०। माल्यादिभिरभ्यर्चने, पञ्चा० १ विव०। विपा०। आदरकरणे, भ०२श० १उ० ।दशा०। नि०। अत्र सत्कारप्रस्तावात्सत्कारप्रतिपक्षभूतेन असत्कारेण सामायिक लभ्यते इति प्रतिपादयति। असक्कारेण एगो धिज्जाइओ तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्म सोच्चा समहिलिओ पव्वइओ उग्गं २ पव्वज्ज करेंति, णवरमवरोप्पर पीती ण ओसरइ, महिला मणागं धिज्जाइणि त्ति गव्वमुव्वहइ, मरिऊण देवलोगं गयाणि, जहाउग भुत्त। इतो य इलावद्धणे णगरे इलादेवया, तं एगा सत्थवाही पुत्तकामा ओलग्गइ,सो चविऊण पुत्तो से जाओ,

गाम च से कय इलापुत्तो त्ति । इयरी वि गव्वदोसेण तओ चुया लखगकुले उप्पण्णा, दोऽवि जोव्वणं पत्ताणि, अण्णया, तेण सा लखगचेडी दिट्ठा, पुव्वभवरागेण अज्झोववण्णो, सा मग्गिज्जती वि ण लब्भइ, जत्तिएण तुलइ तत्तिएण सुवण्णेण ताणि भणति—एसा अम्ह अक्खयणिही, जइ सिप्पं सिक्खसि अम्हेहिं पि सम हिंडइ तो ते देमो, सो तेहिं सम हिंडितो सिक्खिओ य, ताहे विवाहणिमित्त रण्णो पेच्छयणं करेहि त्ति भणितो, वेण्णातड गयाणि, तत्थ राया पेच्छइ सतेपूरो, इलापुत्तो य खेड्डा उ करेइ रायाए दिट्ठी दारियाए, राया ण देइ, रायाणए अदेन्ते अण्णे वि ण देंति, साहुक्काररव वट्टति। भणिओ राइणा—लख! पडणं करेह, त किर वसंसिहरे अड्ड कट्ठ कएल्लय तत्थ खीलयाओ, सो पाउआउ आहिंधइ मूल विंधियातो। तओऽसिखेडगहत्थगओ आगास उप्पइत्ता ते खीलगा पाउआणालियाहि पवेसेतव्वा सत्त अग्गिमाइद्धे सत्त पच्छिमाइद्धे काऊण, जइ फिडइ तओ पडिओ सवहा खण्डिज्जइ, तेण कय, राया दारिय पलोएइ । लोएण कलकलो कओ, ण य देइ राया, राया ण पेच्छइ, राया चिंतेइ-जइ मरइ तो अह एय दारियं परिणेमि । भणइ—ण दिट्ठ पुणो करेहि, पुणोऽवि कय, तत्थऽवि ण दिट्ठ, ततिय पि वारा कय, तत्थ वि ण दिट्ठ, चउत्थियाए वाराए भणिओ-पुणो करेहि । रंगो विरत्तो, ताहे सो इलापुत्तो वसग्गे ठिओ चिंतेइ—धिरत्थु भोगाण, एस राया एत्तियाहिं ण तित्तो, एताए रंगोवजीवियाए लग्गिउ मग्गइ, एताए कारणा मम मारेउमिच्छइ। सो य तत्थ ठियओ एगत्थ सेट्ठिघरे साहुणो पडिलाभिज्जमाणे पासति सव्वालकाराहिं इत्थियाहिं, साहू य विरत्तत्तेण पलोयमाणे पेच्छति। ताहे भणइ—' अहो धन्या निःस्पृहा विषयेषु ' अह सेट्ठिसुओ एत्थं पि एस अवत्थो, तत्थेव विराग गयस्स केवलणाणं उप्पण्णं । ताए वि चेडीए विरागो विभासा, अग्गमहिसीए वि, रण्णो वि पुणरावत्ती जाया-विरागो विभासा। एव ते चत्तारि वि केवली जाया, सिद्धा य। एव असक्कारेण सामाइयं लब्भइ॥ ११ ॥ अहवा-तित्थगराण देवासुरे सक्कारे करेमाणे दट्ठूण जहा मरियस्स। आव० १ अ०। (मरीचिवृत्तान्तम् ' मरीइ ' शब्दे षष्ठे भागे १४१ पृष्ठे उक्तम्।)

संस्कार-पु०। "विंशत्यादेर्लुक्"॥८।१।२८॥ इत्यनेनानुस्वारस्य लुक्। प्रा०। "ष्कस्कयोर्नाम्नि"॥८।२।४॥ अत्र नामग्रहणाभावेऽसिद्धपि लक्ष्ये खकारादेश स्यात्।प्रा०।सम्-कृ-घञ् सुट् च। सतो गुणान्तराधानरूपे प्रतियत्ने, यथा अलङ्कारादे रत्नादेर्वस्त्रादेश्च उद्दीपननिशानमार्जनादय , व्रीह्यादेश्च यज्ञाङ्गतासम्पादनाय वैदिकमार्गेण प्रोक्षणादि. दर्पणादेर्निर्मलीकरणादिः। स्मृतिहेतौ, अनुभवजन्ये आत्मवृत्तिगुणभेदे, पृथिव्यादिचतुष्टयस्थे वेगाख्ये गुणे, यथावस्थिततया स्थापनाप्रयोजके स्थितिस्थापनाख्ये गुणभेदे, शास्त्राभ्यासजन्यव्युत्पत्तौ, व्याकरणोक्तदिशा शब्दाना साधनप्रकारे, विप्रादीना वैदिककर्मार्हत्वसाधने गर्भाधानादौ क्रियाकलापे, पाके च । वाच० । सम्म० ।

सक्कारकारण-सत्कारकारण-न० । वस्त्रादिभिः सम्माने, 'असंजयाण सक्कार कारवणेणामच्छे गरहिउमारद्धे ' । महा० ४ अ० ।

सक्कारणिज्ज-सत्कारणीय-त्रि० । आदरणीये , उपा० ७ अ० । वस्त्रादिना कल्याण मङ्गलं दैवत चैत्यमिति बुद्ध्या पर्युपासनीये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । भ० । औ० । ज्ञा० । च० प्र० ।

सक्कारत्त-संस्कारत्व-अव्य० । संस्कृतादिलक्षणयुक्तत्वे, औ० । रा० ।

सक्कारपुरक्कारपरीसह-सत्कारपुरस्कारपरीषह-पु० । सत्कारो वस्त्रादिभिः पूजन, पुरस्कार -अभ्युत्थानासनादिसंपादनम्, यद्वा—सकलैव याऽभ्युत्थानाऽभिवाददानादिरूपा प्रतिपत्तिरिह सत्कारस्तेन पुरस्करण सत्कारपुरस्कार, ततस्तावेव स एव वा परीषह सत्कारपुरस्कारपरीषह । उत्त० २ अ० । आव० । प्रव० । प्रश्न० । भ० । स० । सत्कारपुरस्काराभावे दैन्यवर्जने, तदनाकाङ्क्षत्वे च । स० २२ सम० । विशेषितब्रह्मचर्यस्य महातपस्विन स्वपरसमयज्ञस्य बहुकृत्व. परवादिविजयिन प्रमाणभक्तिबहुमानसभ्रमासनप्रदानभक्तमानवस्त्रपात्राद्यतिसर्जन न मे कश्चित्करोतीति दुष्प्रणिधानपरिहरणे, प० स० २ द्वार । स चैवम्- " उत्थाने पूजने दाने, न भवेदभिलाषुक. । असत्कारे न दीन स्यात्, सत्कारे स्यान्न हर्षवान् ॥ १ ॥ " ध० ३ अधि० । "उत्थान पूजन दान, स्पृहयेन्नात्मपूजक' । मूर्छितो न भवेल्लब्धे, दाने सत्कारितो न च ॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

एतदेव सूत्रकृदाह—

अभिवायणमब्भुट्ठाणं, सामी कुज्जा निमंतणं ।
जे ताइं पडिसेवंति, न तेसिं पीहए मुणी ॥ ३८ ॥

अभिवादन-शिरोनमनचरणस्पर्शनादि पूर्वमभिवादये इत्यादि वचनम्, अभ्युत्थान-ससम्भ्रममासनमोचन स्वामीराजादि कुर्यात्-विदधीत निमन्त्रणम्-अद्य भवद्भिर्भिक्षा मदीयगृहे ग्रहीतव्येत्यादिरूपम्,'ये' इति-स्वयूथ्याः परतीर्थिका वा तानि-अभिवादनादीनि प्रतिसेवन्ते-आगमनिषिद्धान्यपि भजन्ते, न तेभ्य स्पृहयेत्—यथा सुलब्धजन्मानोऽमी य एवमेवंविधैरभिवादनादिभिः सत्क्रियन्त इति मुनि.-अनगार इति सूत्रार्थः ।

किं च—

अणुक्कसाई अप्पिच्छे, अण्णाएसि अलोलुए ।
रसेसु नाणुगिज्झिज्जा, नाणुतप्पिज्ज पण्णवं ॥ ३९ ॥

उत्क.-उत्कण्ठितः सत्कारादिषु शेते इत्येव शील उत्कशायी न तथा अनुत्कशायी, यद्वा-प्राकृतत्वादणुकषायी सर्वधनादित्वादिनि., कोऽर्थ. ?—न सत्कारादिकमकुर्वते कुप्यति, तत्सम्पत्तौ वा नाहङ्कारवान् भवति । यत उक्तम्-

पलिमंथमहं वियाणिया, जा वि य वंदणपूयणा इह ।
सुहुमे सल्ले दुरुद्धरे, इति संखाइ मुणी ण मज्जइ ॥ १ ॥

न वा तदर्थं छद्म तत्र वा गृद्धिं विधत्ते, अत एवाल्पा—स्तोका धर्मोपकरणप्राप्तिमात्रविषयत्वेन न तु सत्कारादिकामितया महती, अल्पशब्दस्याभाववादित्वे-

नाविद्यमाना वा इच्छा वाञ्छा वा यस्येति अल्पेच्छ, इच्छायाश्च कषायान्तर्गतत्वेऽपि पुनरल्पत्वाभिधान बहुतरदोषत्वोपदर्शनार्थम्। अत एव च—अज्ञातो जातिश्रुतादिभि एषति—उञ्छति अर्थात्—पिण्डादीत्यज्ञातैषी, कुत पुनरेवम्?—यत अलोलुप—सरसौदनादिषु न लाम्पट्यवान्, एवविधोऽपि सरसाहारभोजिनोऽपरान् वीक्ष्य कदाचिदन्यथा स्यात्, अत आह—सरसेषु—रसवत्स्वोदनादिषु, पाठान्तरतो—रसेषु वा—मधुरादिषु नानुगृध्येत्—नाभिकाङ्क्षा कुर्वीत, रसगृद्धिवर्जनोपदेशश्च तद् गृद्धित एव वालिशानामभिवादनादिस्पृहासम्भवात्, तथा न तेभ्यो—रसगृद्धेभ्य स्पृहयेन्मुनि, पाठान्तरतश्च-नानुतप्येत् तीर्थान्तरीयान् नृपत्यादिभि सत्क्रियमाणानवेक्ष्य, किमेतत्परित्यागेनाहमत्र प्रव्रजित?, इति प्रज्ञा—हेयोपादेयविवेचनात्मिका मतिस्तद्वान्, अनेन सत्कारकारिणि तोष न्यत्कारकारिणि च द्वेषमकुर्वताऽय परीषहोऽध्यासितव्य इत्युक्त भवतीति सूत्रार्थ ॥ ३६ ॥

अत्र ' अङ्गविद्ये ' ति द्वारमनुसरन् सूत्रोक्तमर्थ व्यतिरेकोदाहरणेन स्पष्टयन्नाह—

महुराइ इंददत्तो, पुरोहिओ साहुसेवओ सिट्ठी।
पासायविज्ज पाडण, पायच्छेदिंदकीले य ॥ ११८॥

मथुरायामिन्द्रदत्त पुरोहित, साधुसेवक श्रेष्ठी प्रासादविद्यापातन, पादच्छेदश्चेन्द्रकीले, चस्य भिन्नक्रमत्वादिति गाथासस्कार. ॥ ११६ ॥ एतदर्थश्च सम्प्रदायादवसेय.।

स चायम्—

" चिरकालपइट्ठियाए महुराए इंददत्तेण पुरोहिएण पासायगएण हेट्ठेण साधुस्स वच्चतस्स पाओ, ओलबितो सीसे कतो त्ति काउ, सो य सावएण सिट्ठिणा दिट्ठो तस्सामरिसो जाओ। दिट्ठ भो एएण पावेण साहुस्स उवरिं पादो कतो त्ति, तेण पइएणा कया—अवस्स मए एयस्स पादो छिंदेयव्वो—तस्स छिद्दाणि मग्गइ, अलभमाणो अन्नया आयरिआण सगासे गतूण वदित्ता परिकहेइ। तेहिं भएणइ—का पुच्छा ', अहियासेयव्वो सक्कारपुरक्कारपरीसहो। तेण भणिय—मए पइएणा कएल्लिया, आयरिएहिं भएणइ—एयस्स पुरोहियस्स किं घरे वट्टइ?, तेण भएणइ-एयस्स पुरोहियस्स पासाओ कएललतो, तस्स पवेसणे रएणो भत्त करेहि त्ति, तेहिं भएणइ—जाहे राया पविसइ' त पासाय ताहे तुमं रायं हत्थेण गेहेऊण अवसारिज्जासि जहा-पासाओ पडति, ताहेऽह पासाय विज्जाए पाडिस्सं। तेण तहा कयं, सेट्ठिणा राया भणितो-एएण तुब्भे मारिया आसि, रुट्ठेण रएणा पुरोहितो सावगस्स अप्पितो, तेण तस्स इंदकीले पादो कतो। पच्छा छिन्न (न्नो), एवं काउ इयरो विसज्जितो। तेण णाहियासितो सक्कारपुरक्कारपरीसहो " इति। यथा तेन श्राद्धेना सौ न सोढो न तथा विधेय, किन्तु साधुवत्सोढव्य'। इह पूर्वत्र च श्रावकपरीषहाभिधानमाद्यनयचतुष्टयमतेनेति भावनीयम्। उक्त हि प्राक्-" तिएह पि रोगमनता, परीसहो जाव उज्जसुत्तातो " त्ति, अङ्ग चात्र पादो, विद्या च प्रासादपातनविद्या। उत्त० २ अ०।

सक्कारबध-संस्कारबन्ध-पुं०। बौद्धमतप्रसिद्धे पुण्यापुण्यादिधर्मसमुदाये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सक्कारवंत-सस्कारवत्त्व-न०। सस्कृतादिलक्षणयुक्तत्वे, स० ३६ समः।

सक्कारवत्तिय-संस्कारप्रत्यय-न०। सस्कारार्थे, औ०। स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरणे, स० २२ सम०। प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनाभिधे, ल०। सत्कारनिमित्ते, सत्कारश्च प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनम्। ध० २ अधि०। प्रति०।

सक्कारहज्ज-सत्कारभाज्य-त्रि०। विद्वज्जनपूज्ये, व्य० ३ उ०।

सक्कारासंसापओग-सत्काराशंसाप्रयोग-पु०। दशमे आशसाप्रयोगभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ०। (' आससापओग ' शब्दे द्वितीयभागे ४६६ पृष्ठे व्याख्यात।)

सक्कारित्ता-सत्कारयित्वा-अव्य०। वस्त्रादिना विनये, स्था० १ ठा०।

सक्कारिय-सत्कारित-त्रि०। फलवस्त्रादिदामत. समानिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। कल्प०। औ०।

सक्काल-संस्कार-पु०। " हरिद्रादौ ल. " ॥ ८। ४। २५४॥ अनेनात्र लकारादेश। सक्कालो। सस्करणे, प्रा० ४ पाद।

सकिरिया-सत्क्रिया-स्त्री०। सच्चेष्टायाम्, द्वा० १३ द्वा०।

सक्कुच्छव-शक्रोत्सव-पु०। इन्द्रमहे, आ० म० १ अ०।

सक्कुलिया-सष्कुलिका-स्त्री०। पिष्टमयपोलिकायाम्, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०। दश०।

सक्कुलीकएण-सष्कुलीकर्ण-पु०। हयकर्णादिषु अन्यतमे अन्तर्द्वीपे, तत्रत्ये मनुष्ये च। प्रज्ञा० १८ पद। स्था०। प्रव०। जी०। कर्म। न०। उत्त०। नि० चू०। ('अन्तरदीव' शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता।)

सक्केंद-शक्रेन्द्र-पु०। सौधर्मदेवलोकेन्द्रे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सक्कोस-सक्रोश-त्रि०। क्रोशसहिते, बृ० ३ उ०। तत्र यत्क्रोश तत्पूर्वासु दिक्षु प्रत्येक सगव्यूतमूर्द्धमधश्चार्धक्रोशार्द्धप्रयोजनेन च समन्ततो ग्रामा सन्ति। व्य० १० उ०।

सक्ख-सात्त्य-न०। परप्रत्ययार्थ यथादृष्टवादिनि, पिं०। स्वयकरणत शब्दार्थे, पञ्चा० ६ विव०।

सख्य-न०। सख्युर्भाव। मित्रतायाम्, सौहार्दे, वाच०।

सक्खं-साक्षात्-अव्य०। " वा स्वरे मश्च " ॥ ८। १। २४॥ अस्य बहुलाधिकारीयत्वादन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकार.। प्रा०। समक्षे, उत्त० २ अ०। अनुपचारे, द्वा० १० द्वा०। परिस्फुटे, उत्त० २ अ०।

सक्खिय-साक्षिक-त्रि०। सदा परित्यागसाक्षिणि केवलिप्रतिषिद्धे, दश०। " ससक्ख न पिवे भिक्खू " दश० ५ अ० २ उ०। साक्षित्वकारिणि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार। अध्यक्षे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०।

सखिंखिणिय-सकिङ्किणीक-त्रि०। क्षुद्रघण्टिकोपेते, उपा० २ अ०।

सक्खुड्ड-सक्षुद्र-त्रि० । क्षुद्रैर्मार्जारादिभि सह वर्त्तमाने अवबद्धसिंहादौ, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

सग-शक-पु० । अनार्यदेशभेदे , प्रज्ञा १ पद । शकदेश-निवासिनि म्लेच्छे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । बृ० । सूत्र० । मासवर्षानन्तर वीरमोक्षाज्जाते उज्जयिनीपतौ , नि० । ("ताहे ४८३ पृष्ठ उक्तम् ।)'परिनिव्वुयस्स अरहा-तो उप्पन्नो सगा राया ।' ति० । धूर्त्ताख्याने प्रतिपादिताना धूर्त्तानामधिपतौ, ग० २ अधि० ।

स्वक-त्रि० । आत्मीये,दर्श०४तत्त्व ।आ० म० । निजे,सूत्र०१ श्रु० ३ अ० २ उ० । लोकरूढित सौन्दर्ये , उत्त० १ अ० ।

सप्त-त्रि० । स्वनामख्याताया सख्यायाम् , कर्म० ५ कर्म० ।

सगउरल-सप्तौदारिक-न० । औदारिकोपलक्षिते सप्तके,औदारिकौदारिकबन्धनौ ४, दारिकतैजसबन्धनौ५, दारिकका-र्मणबन्धनौ६ , दारिकतैजसकार्मण ७ इत्येवमौदारिकोपलक्षिते सप्तके , कर्म० ५ कर्म० ।

सगट्टभट्टिया-स्वकार्यभर्तृका-स्त्री० । लौकिकश्रुतभेदे,अनु० ।

सगड-शकट-न० । शक्नोति शक्यते वा धान्यादिकमनेन वोढुमिति शकटम् । गन्त्र्याम् , उत्त० ५ अ० । आव० । गन्त्र्यादिके,सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । विपा० । आ० म० । अनु० । प्रश्न० । ज० । रा० । औ० । भ० । स्कन्धावारनिवशादिके, आचा०२ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० । सुभद्रस्य गृहपतर्भद्राकुक्षिसभवे पुत्रे, पु० । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

एतदेव सूत्रकृदाह—

जंबू ! तेण कालेणं तेणं समएणं साहंजनीनामं नयरी होत्था , रिद्धत्थिमियसमिद्धा । तीसे ण साहंजणीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए देवरमणे णाम उज्जाणे होत्था । तत्थ णं अमोहस्स जक्खस्स जक्खाऽऽयणे होत्था पुराणे , तत्थ णं साहंजणीए णयरीए महचदे नाम राया होत्था । महया०,तस्स णं महचंदस्स रन्नो सुसेणे नामं अमच्चे होत्था । सामभेयदंडदाण० निग्गहकुसले , तत्थ णं साहंजणीए सुदसणाणामं गणिया होत्था , वन्नओ , तत्थ णं साहंजणीए नयरीए सुभद्दे नामं सत्थवाहे परिवसइ अड्ढे०, तस्स ण सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दानामं भारिया होत्था; अहीण० , तस्स ण सुभद्दसत्थपुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए-सगडे नाम दारए होत्था अहीण० । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगव महावीर समोसरणं परिसा राया य निग्गए धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी० जाव रायमग्गमोगाढे तत्थ णं हत्थि आसे पुरिसे, तेसिं च णं पुरिसाण मज्झगए पासति एगं सइत्थीय पुरिसं अवउडगबंधणं उक्खित्त ०जाव घोसेण चिता तहेव ०जाव भगव वागरेति । एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेण समएण इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे छगलपुरे नाम णगरे होत्था , तत्थ सीहगिरिनाम राया होत्था महया० । तत्थ णं छगलपुरे णगरे छणिए नामं छगलीए परिवसति अड्ढे० अहम्मिए ०जाव दुप्पडियाणदे, तस्स णं छणियस्स छगलियस्स बहवे अयाण य एलाण य रोज्झाण य वसभाण य ससयाण य सूयराण य पसयाण य मिघाण य हरिणाण य मयूराण य महिसाण य सतबद्धाण य सहस्सबद्धाण य जूहाणि वाडगसि सन्निरुद्धाइ चिट्ठति , अन्ने य तत्थ बहवे पुरिसा दिन्नभइभत्तवेयणा बहवे य अए ०जाव महिसे य सारक्खमाणा संगोवेमाणा चिट्ठंति , अण्णे य से बहवे पुरिसा अयाण य ०जाव गिहंसि निरुद्धा चिट्ठंति । अन्ने य से बहवे पुरिसा दिन्नभइ० बहवे सयए य सहस्से य जीवियाओ ववरोविंति मंसाइं कप्पिणीकप्पियाइं करेंति, छणियस्स छगलीयस्स उवणेति, अन्ने य से बहवे पुरिसा ताइं बहुयाइं अयमसाइं ०जाव महिसमसाइं तवएसु य कवल्लीसु य कदूएसु य भज्जणेसु य इंगालेसु य तलंति य भज्जेति य सोल्लयंति य २ ततो रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरति । अप्पणा वि य णं से छन्निए छागलीए तेहिं बहुविहमंसेहिं ०जाव महिसमसेहिं सोल्लेहि य तलेहि य भज्जेहि य सुरं च ६ आसाएमाणे विहरंति । तते णं से छन्निए य छगलीए य कम्मे प० वि० स० सुबहु पावकम्म कलिकलुसं समज्जिणित्ता सत्तवाससयाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा चोत्थीए पुढवीए उक्कोसेण दससागरोवमट्ठिइएमु नेरइयत्ताए उववन्ने । (सू० २१)

तते ण तस्स सुभद्दसत्थवाहस्स भद्दा भारिया ०जाव निंदुया यावि होत्था , जाया दारगा विनिहायमावज्जंति , तते णं से छन्नीए छागले चोत्थीए पुढवीए अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव साहंजणीए नयरीए सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाए भारियाए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववन्ने, तते णं सा भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइ णवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं दारग पयाया , तए णं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तं चेव सगडस्स हेट्ठातो ठावेति, दोच्चं पि गिण्हावेंति अणुपुव्वेणं सारक्खंति संगोवेंति संवड्ढेति जहा उज्झियए ०जाव जम्हा णं अम्हं इमे दारए जायमेत्ते चेव सगडस्स हेट्ठा ठाविए तम्हा ण होउ णं अम्ह

एस दारए सगडे नामेणं, सेसं जहा उज्झियते । सुभेद्दे लवणसमुद्दे कालगते मायाऽवि कालगया । से वि सयाओ गिहाओ निच्छूढे, तते ण से सगडे दारए सयातो गिहाओ निच्छूढे समाणे संघाडग तहेव० जाव सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे याऽवि होत्था । तते णं से सुसेणे अमच्चे तं सगडं दारगं अन्नया कयाइ सुदरिसणाए गणियाए गिहाओ निच्छुभावेति, सुदंसणिय गणियं अब्भिंतरियं ठावेति, ठावित्ता सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं उरालाइ माणुस्सगाइ भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरति । तते णं से सगडे दारए सुदरिसणाए गिहाओ निच्छूढे समाणे अन्नत्थ कत्थ वि सुतिं वा अलभ० अन्नया कयाइं रहसियं सुदरिसणागेहं अणुप्पविसइ अणुप्पविसित्ता सुदरिसणाए सद्धिं उरालाइ भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ । इम च णं सुसेणे अमच्चे ण्हाते० जाव विभूसाए मणुस्सवग्गुराए जेणेव सुदरिसणागणियाए गेहे तेणेव उवागच्छति तेणेव उवागच्छिइत्ता सगडं दारयं सुदंसणाए गणियाए सद्धिं उरालाइं भोगभोगाइं भुंजमाणं पासइ पासित्ता आसुरुत्ते० जाव मिसमिसेमाणे तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु सगडं दारयं पुरिसेहिं गिण्हाविति अट्ठि० जाव महियं करेति अवउडगबंधणगं करेति करेत्ता जेणेव महचंदे राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता करयल० जाव एवं वयासी- एवं खलु सामी ! सगडे दारए मम अंतेपुरंसि अवरद्धे, तते णं से महचंदे राया सुसेणं अमचं एवं वयासी- तुमं चेव णं देवाणुप्पिया ! सगडस्स दारगस्स दंडं वत्तेहि, तए णं से सुसेणे अमच्चे महचंदेणं रन्ना अब्भणुन्नाए समाणे सगडं दारयं सुदरिसणं च गणियं एएणं विहाणेणं वज्झं आणवेति, तं एवं खलु गोयमा ! सगडे दारगे पोरा पुराणाणं० पच्चणुब्भवमाणे विहरति । (सू० २२ ।) सगडे णं भंते ! दारए कालगए कहिं गच्छिहिति ? कहिं उववज्जिहिइ ?, सगडे णं दारए गोयमा ! सत्तावण्णं वासाइं परमाउयं पालइत्ता अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे एगं महं अओमयं तत्तसमजोइभूयं इत्थिपडिमं अवयासाविते समाणे कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिति, से णं ततो अणंतरं उव्वट्टित्ता रायगिहे णगरे मातंगकुलसि जुगलत्ताए पच्चायाहिति, ततो णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिवत्तवारसगस्स इमं एयारूवं गोणणं नामधेज्जं करिस्संति, तं होऊणं दारगं सगडे नामेणं होऊणं दारिया सुदरिसणा नामेणं, तते णं से सगडे दारए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते० भविस्सइ, तए णं सा सुदरिसणा वि दारिया उम्मुक्कबालभावा (विण्णय) जोव्वणगमणुप्पत्ता रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य उक्किट्ठा उक्किट्ठसरीरा या वि भविस्सइ । तए णं से सगडे दारए सुदरिसणाए रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य मुच्छिए सुदरिसणाए सद्धिं उरालाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिस्सति । तते णं से सगडे दारए अन्नया कयाइं सयमेव कूडगाहित्तं उवसंपज्जित्ता णं विहरिस्सति । तते ण से सगडे दारए कूडगाहे भविस्सइ अहम्मिए० जाव दुप्पडियाणंदे एयकम्मे० सुबहुं पावकम्मं समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववन्ने, संसारो तहेव० जाव पुढवीए, से णं ततो अणंतरं उव्वट्टित्ता वाणारसीए नयरीए मच्छत्ताए उववज्जिहिति, से णं तत्थ ण मच्छबंधिएहि वहिए तत्थेव वाणारसीए नयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिति । बोहिं बुज्झे० पव्व० सोहम्मे कप्पे महाविदेहे वासे सिज्झिहिति निक्खेवो दुहविवागाणं । (सू०-२३) विपा० १ श्रु० ४ अ० ।

स्वकृत-त्रि० । अनेकजन्मोपात्ते आत्मकृते कर्मणि, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सगडभिज्ज-स्वकृतभिद्-त्रि० । स्वकृतकर्मणो भेत्तरि आचा० । " आयाणं सगडभिज्जे" आदीयते गृह्यते आत्मप्रदेशैः सह शिलष्यते अष्टप्रकार कर्म्म येन तदादान हिंसाद्याश्रवद्वारमष्टादशपापस्थानरूप वा तत्स्थितेर्निमित्तत्वात्, कषाया वा आदान तन्निरोद्धा स्वकृतभिद्भवति । स्वकृतमनेकजन्मोपात्त कर्म्म भिनत्तीति स्वकृतभित्, यो ह्यादानं कर्म्मणा कषायादि निरुणद्धि सोऽपूर्वकर्म्मप्रतिषिद्धप्रवेश स्वकृतकर्म्मणो भेत्ता भवतीति भाव । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सगडमुह-शकटमुख-न० । पुरिमतालनगरसमोपधाने, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सगडविहिपरिमाण-शकटविधिपरिमाण-न० । इयद्भिरेव शकटैर्मया गम्यमिति परिमाणकरणे, उपा० १ अ० । (' आणद ' शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे सूत्र गतम् ।)

सगडवूह-शकटव्यूह-न० । शकटाकृतिसैन्यरचनायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० । औ० ।

सगडाल-शकटाल-पु० । स्थूलभद्रस्वामिपितरि नन्दराजमन्त्रिणि, आव० ४ अ० । कल्प० । ति० । आ० क० । नं० ।

सगडालनंदण-शकटालनन्दन-पुं० । शकटालपुत्रे स्थूलभद्रस्वामिनि, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आ० चू० । ' (थूलभद्द ' शब्दे चतुर्थभागेऽस्य वर्णनम् २४१५ पृष्ठे उक्तम् ।)

सगडा(डुदा)हरण-शकटोदाहरण-न० । शकट यानं तेनो-पलक्षितमुदाहरण-कथानक शकटोदाहरणम् । शकटदृष्टान्ते, पञ्चा० ५ विव० ।

सगडी--शकटी--स्त्री० । गन्त्र्याम् ,भ०१५ श०। ज्ञा०। ध०। रा०।

सगणिचिया--सगणीया--स्त्री० । स्वगच्छवासिन्या शिष्यायाम् , नि० चू० १ उ० । स्वगणसम्बन्धिन्या शिष्यायाम् , स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सगतेयकम्म-सप्ततैजसकर्म्मण--न० । तैजसकार्मणोपलक्षिते सप्तके , तैजसशरीर १ , कार्मणशरीर २, तैजसतैजसबन्धन ३, तैजसकार्मणबन्धन ४ , कार्मणकार्मणबन्धन ५ , तैजस-सघातन ६, कार्मणसघातनरूपे ७ समूहे , कर्म० ५ कर्म० ।

सगर--सगर--पु० । अजितस्वामिकालीने द्वितीयचक्रवर्त्तिनि , स० ७२ सम० । आव० । ति० । स० । प्रव० । स्था० । उत्त० ।

> सगरोऽवि सागरंतं, भरहं वासं नराऽऽहिवो ।
> इस्सरियं केवल हिच्चा, दयाइपरिनिव्वुओ ॥ ३५ ॥

हे मुने ! सगरोऽपि-सगरनामा नराधिपोऽपि दयया-संयमेन परिनिवृत्त -कर्मभ्यो मुक्त , अत्र नराधिपशब्देन अपि-शब्दात्-द्वितीयश्चक्रवर्त्त्यधिकारात् अनुक्तोऽपि चक्रयेव गृह्यते, किं कृत्वा भरतवर्ष-भरतक्षेत्रम् अर्थात् भरतक्षेत्रराज्य त्यक्त्वा पुन. केवल-परिपूर्णम् एकच्छत्ररूपम्-ऐश्वर्य हित्वा त्यक्त्वा , कीदृश भरतवर्षम् ? , सागरान्तम्--समुद्रान्तसहित चुल्लहिमवत्पर्वत यावत् विस्तीर्ण भरतक्षेत्रराज्यमित्यर्थ. । अत्र सगरचक्रवर्त्तिदृष्टान्त । तथाहि-अयोध्याया नगर्याम् इक्ष्वाकुकुलोद्भवो जितशत्रु नृपोऽस्ति। तस्य भार्या विजयानाम्नी अस्ति। सुमित्रनामा जितशत्रुसहोदरो युवराजो वर्त्तते । तस्य यशोमती नाम्नी भार्याऽस्ति। जितशत्रुराजेन विजयानाम्न्याश्चतुर्दशमास्वप्नसूचित पुत्र प्रसूत । तस्य नाम अजित इति दत्तम्। स च द्वितीयस्तीर्थकर इति। सुमित्रयुवराजपत्न्या यशोमत्या सगरनामा द्वितीयश्चक्रवर्ती प्रसूत । तौ द्वावपि यौवन प्राप्तौ पितृभ्या कन्या परिणायितौ कियता कालेन जितशत्रुराजेन निजे राज्येऽजितकुमार. स्थापित. । सगरो यौवराज्ये स्थापित । सहोदरविजयसहितेन जितशत्रुनृपेण दीक्षा गृहीता । अजितराजेन च कियत् काल राज्य परिपाल्य तीर्थप्रवर्त्तनसमये स्वराज्ये सगर स्थापयित्वा दीक्षा गृहीता । सगरस्तु उत्पन्नचतुर्दशरत्न साधितषट्खण्डभरतक्षेत्रे राज्यं पालयति। तस्य पुत्रा. षष्टिसहस्रसख्याका जाताः एकराद्युदरात् । सर्वेषा तेषा मध्ये ज्येष्ठो जह्नुकुमारो वर्त्तते ।(उत्त०)(सगरपुत्रैर्गङ्गानद्यानयनम् ' गङ्गा ' शब्दे , तृतीयभागे ७८६ पृष्ठे ।) सगरचक्रवर्त्तिना श्रीअजितनाथसमीपे दीक्षा गृहीता , क्रमेण कर्मक्षयं कृत्वा सगर. सिद्ध । अन्यदा भगीरथिना राज्ञा कश्चिदतिशयज्ञानी पृष्ट , भगवन् ! किं कारणं तत् जह्नुमुखा. षष्टिसहस्रा भ्रातरः समकाल मरणं प्राप्ता. ? , ज्ञानिना भणितम्-महाराज ! एकदा महान् सघश्चैत्यवन्दनार्थ समेतपर्वते प्रस्थित । अरण्यमुल्लङ्घ्य अन्तिम ग्राम प्राप्त , तन्निवासिना सर्वेण अनार्यजनेन अत्यन्तमुपद्रुतो दुर्वचनेन वस्त्रान्नधनहरणादिना च तत्प्रत्ययं तद्ग्रामवासिलोकैरशुभ कर्म बद्धम्,तदानीमेकेन प्रकृतिभद्रकेण कुम्भकारेणोक्तम् मा उपद्रवत इम तीर्थयात्रागत जनम् । इतरस्यापि निरपराधस्य परिक्लेशन महापापस्य हेतुर्भवति, किं पुनरेतस्य धार्मिकजनस्य । ततो यद्येतस्य संघस्य स्वागतप्रतिपत्ति कर्तुं न शक्तास्तदा उपद्रवन्तु रक्षत इति भणित्वा कुम्भकारेण निवारित स ग्रामजन । संघस्तत्र गत । अन्यदा तद्ग्रामनिवासिना एकेन नरेण राजसन्निवेशे चौर्य कृतम् । ततो राजनियुक्तै पुरुषै स ग्रामो द्वारपिधानपूर्वक ज्वालित , तदा स कुम्भकार साधुप्रसिद्ध्या ततो निष्कासितोऽन्यस्मिन् ग्रामे गत ,तत्र षष्टिसहस्रजना दग्धा ,उत्पन्ना विराड्विषयेऽन्तिम ग्रामे कोद्रवित्वेन, ता कोद्रय एकत्र पुञ्जीभूता स्थिता सन्ति,तत्रैक करी समायात तच्चरणेन ता सर्वा अपि मर्दितास्ततो मृतास्ते नानाविधासु सुखदु खप्रवरासु योनिषु सुचिर परिभ्रम्य अनन्तरभवे किञ्चित् शुभकर्म उपार्ज्य-सगरचक्रिसुतत्वेनोत्पन्ना. षष्टिसहस्रप्रमाणा अपि ते तत्कर्म्मशेषवशेन तादृश मरण--व्यसन प्राप्ता. । सोऽपि कुम्भकारस्तदा स्वायु क्षये मृत्वा एकस्मिन् सन्निवेशे धनसमृद्धो वणिग् जात. । तत्र कृतसुकृत सञ्जातो मृत्वा नरपतिस्तत्र शुभानुबन्धेन शुभकर्मोदयेन प्रतिपन्नो मुनि , शुद्ध धर्म च परिपाल्य ततो मृत्वा सुरलोकं गत. । ततश्च्युतस्त्व जह्नुसुतो जात । इद भागीरथ श्रुत्वा सवेगमुपागतस्तमतिशयज्ञानिन नत्वा गत. स्वभवनम् । इद च भगीरथिपृच्छाप्रसविधानकं प्रसङ्गत उक्तम् । इति सगरदृष्टान्त. ॥ ३५ ॥ उत्त० १८ अ० ।

सगराय--शकराज--पु० । शकाख्यम्लेच्छजातीये राजनि , यदा कालिकाचार्येण शका आनीतास्तदा उज्जयिन्या नगर्या शको राजा जात. । व्य० १० उ० ।

सगल--सकल--त्रि० । समस्ते , उत्त० ५ अ० । अशेषे , विशे० । नि० चू० । प्रश्ना० ।

शकल--पु । खण्डे , एकभागे , त्वचि , वल्कले , वाच० ।

सगलजणसमक्ख--सकलजनसमक्ष--न० । समस्तलोकप्रकटे, जी० १ प्रति० ।

सगलसुयणाणि(न्)-सकलश्रुतज्ञानिन्--पुं० । सकल-समस्त चतुर्दशपूर्वात्मक जानातीति सकलश्रुतज्ञानी । चतुर्दशपूर्वधरे, प० भा० १ कल्प । प० चू० ।

सगलाएस--सकलादेश--पुं० । प्रतिपन्नानन्तधर्मात्मकवस्तुना कालादिभिरभेदवृत्ति प्रधान्यादभेदोपचाराद् वा यौगपद्येन प्रतिपादके वचसि , स्था० ।

सगीय--स्वकीय--त्रि० । आत्मीयलाभादौ , आव० ४ अ० । आचा० ।

सगुणरस्सि--सगुणरश्मि--पु० । आत्मीयगुणरश्मौ, अष्ट० १८ अष्ट० ।

सगुरुअणुणायगुरुपय-स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपद-पुं० । स्वगुरुणा गच्छनायकेनानुज्ञात गुरुपद यस्य स. । स्वाचार्येण समारोपिते गुरुपदवीके, ध० ३ अधि० ।

सगुरुजोयण--स्वगुरुयोजन--न० । स्वगुरुभिरात्मीयपूज्यैर्योजनः-सम्बन्ध । आत्मीयपूज्यै. सह औचित्येन प्रणामादीनां योगे , षो० ३ विव० ।

सग्ग–सर्ग–पु० । स्वर्गादिसृष्टौ, यो०बिं ।

स्वक–पु० । आत्मीये , उत्त० २० अ० ।

स्वर्ग–पु० । देवलोके, आव० ६ अ० । " अविग्घेण सग्ग गमिस्सामो । " औ० । देवालये , दर्श० ४ तत्त्व ।

सग्गइ–सद्गति–स्त्री० । मोक्षगतौ , उत्त० २ अ० ।

सग्गंथ–सद्ग्रन्थ–पु० । सश्चासौ ग्रन्थश्च सद्ग्रन्थ । शोभनग्रन्थे, उत्त० २५अ० । परिग्रहग्रहिले, "सहिरन्नगा सग्गथा अहिरन्नगा समणा ।" बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सग्गकंखिय–स्वर्गकाङ्क्षिक–पुं० । स्वर्गे—देवलोके काङ्क्षा—यस्यासौ स्वर्गकाङ्क्षिक । स्वर्गगमनाभिलाषुके, त० ।

सग्गकामय–स्वर्गकामक–पु० । स्वर्गे—देवलोके कामो यस्य स स्वर्गकाम । स्वर्गगमनेच्छौ, त० ।

सग्गदुवार–स्वर्गद्वार–न० । अयोध्याया सरयूतटे घट्टभेदे , अयोध्याया"सग्गदुवारन्ति पसिद्धमावन्नो "ती० १३कल्प ।

सग्गपिपासिय–स्वर्गपिपासित–पु० । स्वर्गे-देवलोके पिपासा प्राप्तेऽतृप्तिर्यस्यासौ स्वर्गपिपासित । स्वर्गगमनसतृष्णे,त० ।

सग्गप्पभा–स्वर्गप्रभा–स्त्री० । रुचकपर्वतस्य पश्चिमदिग्वास्तव्याया दिक्कुमार्याम् , द्वी० ।

सग्गह–सग्रह–न० । ग्रहाधिष्ठिते नक्षत्रे, विशे० । यत् क्रूरग्रहेणाक्रान्त तत्सग्रहम् । व्य० १ उ० । प० व० । भौमादिक्रूरग्रहोपयुक्ते नक्षत्रे, जीत० । (अत्रत्या वक्तव्यता ' भावसुद्धि ' शब्दे पञ्चमभाग उक्ता ।) क्रूरग्रहेणाक्रान्त सग्रहम् । नि० चू० २० उ० ।

स्वाग्रह–पु० । स्वकीयाभिनिविशे आगमापारतन्त्ये, पञ्चा० १२ विव० ।

सग्गहजुत्त–स्वाग्रहयुक्त–त्रि० । अशास्त्रीयानुष्ठानाभिनिवेशोपेते, पञ्चा० १३ विव० ।

सग्गापवग्गमग्गमग्गंत–स्वर्गापवर्गमार्गमार्गयत्–त्रि० । स्वर्गो-देवालय. अपवर्गो-मोक्षस्तयोर्मार्ग —पन्थास्त मार्गयति-अन्वेषयति य. स. । स्वर्गमोक्षान्वेषके,दर्श० ४ तत्त्व ।

सग्गुण–सद्गुण–त्रि० । सन्तो—विद्यमाना गुणा यस्यासौ सद्गुण । शोभनगुणे, ध० ३ अधि० । बृ० । स्था० ।

सग्घ–श्लाघ्य–त्रि० । प्रशस्ते , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । विशे० । नि० चू० ।

सघर–सगृह–त्रि० । सह गृहेण वर्त्तते इति सगृह. । गृहसहिते , नि० चू० १ उ० ।

स्वगृह–न० । स्वकीयगृहे, नि० चू० १ उ० ।

सघरमीसय–स्वगृहमिश्रक–त्रि० । गृहस्य साधूनां चार्थाय निर्मापिते, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सचक्क–सचक्र–त्रि० । चक्रयोधिनि वासुदेवे,आव० १ अ० ।

स्वचक्र–न० । स्वकीयराज्यसैन्ये, स० ३१ सम० । आचा० ।

सचराचरजीवदयासहिय–सचराचरजीवदयासहित–त्रि० । चरण चरस्तत. सह चरेण—गमनेन वर्तन्त इति सचरा द्वीन्द्रियादयस्तदभावादचरा -पृथिव्यादय , ते जीवाश्च तेषा दया-रक्षण तया सहिता-युक्तोऽन्वित इति । त्रसस्थावरहिंसाविरते, दर्श० ४ तत्त्व ।

सचाव–सचाप–त्रि० । सह चापं येषा ते सचापा । जी० ४ प्रति० ३ अधि० । रा० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वा प्रायो लुक्" ॥ ८ । १ । १७७ ॥ अत्र प्रायोग्रहणान्न लुक् । धानुष्केषु, प्रा० । चापसहिते, "सचावसरपहरणावरणभरियजुद्धसज्जा-ण" ति-सह चापै शरैश्च यानि प्रहरणानि कुन्तादीनि आवरणानि च स्फुरकादीनि तेषा भरिता युद्धसज्जाश्च—युद्धप्रगुणा ये ते तथा तेषाम् । भ० ६ श० ३३ उ० । " सचावसरपहरणावरणभरियजोहजुद्धसज्ज " सह चाप शरैर्यानि प्रहरणानि-खड्गादीनि आवरणानि च-स्फुरकादीनि तेषा भृतोऽत एव योद्धाना युद्धसज्जश्च—युद्धप्रगुणो यः स तथा तम् । भ० १७ श० १६ उ० ।

सचिट्ठ–सचेष्ट–त्रि० । सव्यापारे, आव० ३ अ० ।

सचित्त–सचित्त–त्रि० । सह चित्तेन वर्तत इति सचित्तम् । जीवति, आव० ४ अ० । चित्त चेतना सञ्ज्ञानमुपयोगोऽवधानमिति पर्य्याया । सह चित्तेन वर्त्तत इति सचित्तम् । आव० १ अ० । सचेतने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । ' जीवजुत्त दव्व सचेयण ।' नि० चू० १ उ० । सचेतनद्रव्ये, पञ्चा० १० विव० । ध० । आव० । सूत्र० । अनु० । भ० । (' उवभोगपरिभोग ' शब्दे द्वितीयभागे ६०२ पृष्ठे सचित्ततालफलाद्यग्रहणम् । पलब शब्दे पञ्चमभागे ७१० पृष्ठे च उक्तम् ।) ('आम' शब्दे द्वितीयभागे २८७ पृष्ठे सचित्ताऽऽम्रफलग्रहण निषिद्धम् ।) विद्यमानचैतन्ये, (सचित्तप्रतिमा ' उवासगपडिमा ' शब्दे द्वितीयभागे ११०६ पृष्ठे उक्ता ।) पृथिव्यादिषु जीवेषु, आतु० । (सचित्तानि दारुदण्डादीनि न गृह्णातीति 'दंड ' शब्दे चतुर्थभागे २४२१ पृष्ठे प्रत्यपादि ।) सचित्तेक्षुखण्डानि-अथ पण्डितवानरगणिशिष्यपण्डिताऽऽनन्दविजयगणिकृतप्रश्नौ । यथा—करम्बके तक्रे वा प्रक्षिप्त सचित्त जीरकमचित्तीभवति न वा ?, यदि वा—अचित्तीभवति तर्हि घटिकाद्वयाद्वा, प्रहरत्रयाद्वा रात्र्यतिक्रमाद्वा, भवति ॥ १ ॥ तथा इक्षुखण्डानि छिन्नपर्वाणि सचित्तान्यचित्तानि वा, घटिकाद्वयात् सचित्तपरिहारिगृहस्थस्य तु कल्पन्ते न वा !, अथैतयो. प्रश्नयोर्यथाक्रम प्रतिवचसी-करम्बकादौ क्षिप्त सचित्तजीरक प्रासुक न भवतीति ज्ञातमस्ति ॥१॥ तथेक्षुखण्डानि छिन्नपर्वाण्यपि सचित्तानीति ज्ञायते ॥१२॥ ही०२ प्रका० । शुष्कं लशुन सचित्त वाऽचित्त वा श्रद्धीयते !, यद्यचित्त तर्हि तथाविधकारणे तदौषध आर्षवर्गे कार्यते न वा इति ?, प्रश्न , अत्रोत्तरम्-शुष्कलशुनमचित्त सम्भाव्यते, तेन तथाविधकारणे आर्षवर्गस्यापि करणे ऐकान्तिको निषेधो नास्तीति मन्तव्यम् ॥४८॥ सेन० १ उल्ला० ।

सचित्तकम्म–सचित्रकर्म्मन्–त्रि० । चित्रकर्मणा संयुक्ते, बृ०१ उ० ३ प्रक० । (सचित्रकर्मोपाश्रये न स्थातव्यमिति 'वसहि' शब्दे षष्ठभागे ६४३ । ६४४ पृष्ठे गतम् ।)

सचित्तचूडा–सचित्रचूडा–स्त्री० । कुक्कुटचूलायाम् , नि० चू० १ उ० ।

सचित्तणिक्खेवण-सचित्तनिक्षेपण-न० । सचित्तेषु व्रीह्यादिषु निक्षेपणम् अन्नादेरादानबुद्धया मातृस्थानत अन्यत्र स्थापने, उपा० २ अ० । ध० । आव० । ध० ।

सचित्तदवियकप्प-सचित्तद्रव्यकल्प--पुं० । सचित्तद्रव्यसामाचार्याम् , प० भा० १ कल्प ।

सचित्तपइट्ठिय-सचित्तप्रतिष्ठित--त्रि० । सचित्तद्रव्येषु वर्त्तमाने, नि० चू० १ उ० । (सचित्तप्रतिष्ठित गन्ध जिघ्रतीत्युक्त 'गध' शब्दे तृतीयभागे ७६६ पृष्ठे ।)

सचित्तपडिबद्ध--सचित्तप्रतिबद्ध--त्रि० । सह चित्तेन-चेतनया वर्तते यस्तयोक्तस्तेन प्रतिबद्ध । सचित्तसम्बद्धे, ध०२ अधि० ।

सचित्तपडिबद्धाहार--सचित्तप्रतिबद्धाऽऽहार--पुं० । सचित्ते वृक्षादौ प्रतिबद्धस्य गुन्दादेरभ्यवहरणे, सचित्तेऽस्थिके प्रतिबद्ध पक्केऽचेतन फलादिके, उपा० १ अ० । आव० । कृतसचित्तव्याख्यानस्य कृततत्परिमाणस्य वा सचित्तमतिरिक्त मनोयोगादिनाऽभ्यवहरत आहारे, ध०२ अधि० ।

सचित्तपडिमा--सचित्तप्रतिमा--स्त्री० । सप्तम्या श्रावकप्रतिमायाम् , सचित्ताहारान् परिहरतीति सप्तमी उपाशकप्रतिमा दर्शिता । ध० २ अधि० ।

सचित्तपरिण्णा--सचित्त(परि)प्रतिज्ञा--स्त्री० । सचित्ताहारपरित्यागे, आ० चू० ४ उ० । सचेतनाहारप्रतिज्ञात श्रावक सप्तमीप्रतिमेति । स० ११ सम० ।

सचित्तपेहण--सचित्तपिधान--न० । सचित्तेन फलादिना स्थगने , पञ्चा० १ विव० । उत्त० । आव० । ध० ।

सचित्तरयस--सचित्तरजस् -न० । सचित्तधूलौ, सचित्तरजोनाम-व्यवहारसमन्विता वातोद्धृता श्लक्ष्णधूलिस्तच्च सचित्तरजो वर्ण्यते । व्य० ७ उ० । प्रव० ।

सचित्तरससजुय--सचित्तरससंयुत--त्रि० । तत्कालपतितत्वेन सचेतनलवणादिरसोन्मिश्रे, पञ्चा० १० विव० ।

सचित्तरुक्ख--सचित्तवृक्ष--पुं० । हरितवृक्षे, अशुष्कवृक्षे, नि० चू० १२ उ० । प्राणहरानागच्छतो दृष्ट्वा स्तम्भनविद्यया नदीपूरादिक स्तम्भीयात , विद्याया अभावे पलायेत् , पलायनासमर्थश्च श्रान्तो वा सचित्तवृक्षमप्यारोहेत् दोष । सचित्तवृक्षमधिष्ठाय नाहार कार्य । जीत० ।

सचित्तविगइ--सचित्तविकृति--स्त्री० । सचित्तविकृतिषु, सेन० । अप्रासुकोदकमोदकादिक सचित्तविकृतिमध्ये गण्यते द्रव्यमध्ये वेति प्रश्न. ? , अत्रोत्तर--श्राद्धविधौ सचित्तविकृतिवर्ज यन्मुखे क्षिप्यते तद् द्रव्यमध्ये गण्यते इति वचनात्प्रासुकनीराष्णोदकतन्दुलधावनोदकादीना सचित्तत्वाभावाद् द्रव्यमध्य गणन, मुद्गमोदकभैषजलड्डुकनिर्विकृतघृतादीना विकृतित्वाभावाद् द्रव्यमध्ये गणन च क्रियते । तथैकस्मिन्नपि द्रव्य पोलिका-द्वाभितपोलिका लहचूई-सप्तपुटिकागडदादिभेदेन भिन्ननामरसवत्त्वात् पृथक् पृथक् द्रव्यमध्ये गण्यते , अप्रासुकजलमोदकादिक तु सचित्तविकृतिमध्ये गण्यते , अधुना केचन द्रव्यमध्येऽपि गणयन्ता दृश्यन्ते । किञ्च-रूप्यादिधातुशिलाकादिमुखे क्षिप्यते तद् द्रव्यमध्ये न गण्यते , रसास्वादाभावात् ॥६१॥ सेन०३ उल्ला० ।

सचित्तसम्मिस्साऽऽहार--सचित्तसंमिश्राऽऽहार--पुं० । सचित्तेन समिश्र आहार सचित्तसमिश्राहार । वल्ल्यादिपुष्पादिना समिश्रे आहारे, आव० ६ अ० ।

सचित्ताहार--सचित्ताहार--पुं० । पृथिव्यप्कायवनस्पतिजीवशरीराणा सचेतनानामभ्यवहरणे, उपा० १ अ० । आव० । सचित्ताहार --सचित्त चेतना सज्ञानमुपयोगोऽवधानमिति पर्याया । सचित्तश्चासावाहारश्चेति समास , सचित्तो वाऽऽहारा यस्य सचित्तमाहारयतीति वा मूलकन्दलीकन्दकार्द्रकादिसाधारणप्रत्येकतरुशरीराणि सचित्तानि सचित्त पृथिव्याद्याहारयतीति भावना । तथा सचित्तप्रतिबद्धाहारो यथा वृक्षे प्रतिबद्धो गुन्दादि पक्कफलानि वा । तथा--अपक्कौषधिभक्षणत्वमिद प्रतीत सचित्तसम्मिश्राहार इति वा पाठान्तरम्--सचित्तेन सम्मिश्र आहार सचित्तसम्मिश्राहार , वल्ल्यादि पुष्पादि वा सम्मिश्र तथा दुष्पक्वौषधिभक्षणता--दुष्पक्का-अस्विन्ना इत्यर्थ , तद्भक्षणता तथा तुच्छौषधिभक्षणता । आव० ६ अ० । ध० र० ।

सचित्ताहारवज्जण--सचित्ताहारवर्जन--न० । सचित्ताभ्यवहरणपरित्यागे, सचित्ताहारवर्जनप्रतिमा सप्तम्युपासकप्रतिमा । उपा० १ अ० ।

सचिव--सचिव--पुं० । सहाये, षो० ४ विव० ।

सचेयण--सचेतन--त्रि० । विवेकिनि, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अशस्त्रोपहते पृथिव्यादिचतुष्के,

अशस्त्रोपहतानि च पृथिव्यप्तेजोवायुलक्षणानि चत्वारि भूतानि सचेतनानि, अत परािभप्रायमाशङ्क्य तेषा सचेतनत्व सिसाधयिषुराह--

किह सजीवाईऽमई, तल्लिङ्गाओऽनिलावसाणाई ।
वोमं विमुत्तिभावा-दाधारो चेव न सजीव ॥ १७५२ ॥

कथ पुन सह जीवेन वर्त्तन्त इति सजीवानि भूतानि ? इति परस्य अमति स्यात् । अत्रोच्यते--तस्य जीवस्य लिङ्ग तल्लिङ्ग तस्मात् तदुपलब्धेरित्यर्थ , सचेतनान्यनिलावसानानि चत्वारि भूतानि । व्योम-आकाश पुनर्विगतमूर्तिभावादाधार एव, न तु सजीवमिति ।

तल्लिङ्गात्-इत्युक्तम् , तत्र पृथिव्या सजीवत्वे किं लिङ्गम् ? इत्याह--

जम्मजराजीवणमर-णरोहणाहारदोहलामयओ ।
रोगतिगिच्छाईहि य,नारि व्व सचेयणा तरवो ॥१७५३॥

सचेतनास्तरव--इति प्रतिज्ञा । जन्म-जरा-जीवन--मरण-क्षतसरोहणा-ऽऽहार-दौहृदा-ऽऽमय-तच्चिकित्सादिसद्भावात्--इति हेतुः । नारीवत्--इति दृष्टान्तः । आह--नन्वनैकान्तिकोऽयम् , अचेतनेष्वपि जन्मादिव्यपदेशदर्शनात् , तथा हि--' जात तद् दधि ' इति व्यपदिश्यते, न चैतत् सचेतनम् , तथा, ' जीवित विषम् ' ' मृत कुसुम्भकम् ' इत्यादि । अत्रोच्यते--वनस्पतौ सर्वाण्यपि सचेतनलिङ्गानि जन्मादीन्युपलभ्यन्त, अतो मनुष्येष्विव तानि तेषु निरुपचरितानि, दध्यादौ तु प्रतिनियत एव कश्चिज्जातादिव्यपदेशो दृश्यते, स चौपचारिक एव-जातमिव जात दधि, मृतमिव मृत कुसुम्भकमित्यादि ।

वनस्पतेरेव सचेतनत्वसाधने हेत्वन्तराण्यप्याह—

छिक्कपरोइया छिक्क-मेत्तसकोयओ कुलिंगो व्व ।
आसयसचाराओ, वियत्त वल्लीवियाणाइं ॥१७५४॥
सम्मादयो य साव-प्पबोहसकोयणाइओऽभिमया ।
बउलादओ य सद्दा-इविसयकालोवलंभाओ ॥१७५५॥

सचेतना स्पृष्टप्ररोदिकादयो वनस्पतय , स्पृष्टमात्रसकोचात् , कुलिङ्ग —कीटादिस्तद्वत् । तथा, सचेतना वल्ल्यादय , स्वरक्षार्थं वृत्ति-वृक्ष-वरण्डकाद्याश्रय प्रति संचरणात् । तथा—शम्यादयश्चेतनत्वेनाभिमता , स्वापप्रबोध-सकोचादिमत्त्वात् , देवदत्तवत् । तथा , सचेतना वकुलाऽशोककुरुबककविरहकचम्पकतिलकादय , शब्दादिविषयकालोपलम्भात्—शब्दरूपगन्धरसस्पर्शविषयाणा काले प्रस्तावे उपभोगस्य यथासख्यमुपलम्भादित्यर्थ , यज्ञदत्तवदिति । एव पूर्वमपि दौहृदादिलिङ्गेषु कूष्माण्डीबीजपूरकादयो वनस्पतिविशेषा पक्षीकर्त्तव्या इति ।

अथ सामान्येन तरूणा पृथ्वीविशेषाणा च विद्रुमादीना सचेतनत्वसाधनायाऽऽह—

मंसंकुरो व्व सामा-णजाइरूवंकुरोवलंभाओ ।
तरुगणविद्दुमलवणो-वलादओ सासयावत्था ॥१७५६॥

तरुगण , तथा विद्रुमलवणोपलादयश्च स्वाश्रयावस्था —स्वजन्मस्थानगता सन्तश्चेतना । छिन्नानाम—प्यमीषा पुनस्तत्स्थान एव समानजातीयाङ्कुरोत्थानात् , अर्शो मासाङ्कुरवत् । आह—ननु पृथिव्यादिभूतानामिह सचेतनत्व साधयितुमारब्धम् ,तत पृथिव्या एवादौ तत् साधयितु युक्तम् ,तस्या एवादावुपन्यासात् ,तत्किमिति 'जम्मजराजीवण— ' इत्यादिना तरूणामेवादौ तत् साधितम् , पश्चात् विद्रुमलवणोपलादीनामिति ? सत्यम् , किन्तु पृथ्वीविकारतया पृथ्वीभूत एव तरूणामन्तर्भावो लोकप्रसिद्ध , सुव्यक्तचैतन्यलिङ्गाश्च यथा तरवो न तथा लवणोपलजलादय इति तेषामेवादौ चैतन्य साधितमिति ।

अथोदकस्य सचेतनत्व साधयितुमाह—

भूमिक्खयसाभाविय, संभवओ दद्दुरो व्व जलमुत्तं ।
अहवा मच्छो व सभा-व वोमसभूयपायाओ ॥१७५७॥

भौममम्भ सचेतनमुक्तम् , क्षतभूमिसजातीयस्वाभाविकस्य तस्य सभवात् ,दर्दुरवत्।अथवा-सचेतनमन्तरिक्षमम्भ , अभ्रादिविकारस्वभावसभूतपातात् ,मत्स्यवदिति ।

तेजोऽनिलावधिकृत्याऽऽह—

अपरप्पेरितिया,नियमियदिग्गमणओऽणिलो गो व्व ।
अनलो आहाराओ,विद्धिविगारोवलम्भाओ ॥१७५८॥

सात्मको वायु , अपरप्रेरिततिर्यगनियमितदिग्गमनात् , गोवत् । तथा-सात्मक तेज , आहारोपादानात् , तद्वृद्धौ विकारविशेषोपलम्भाच्च, नरवत् । गाथाबन्धानुलोम्याच्च व्यत्ययेनोपन्यास इति ।

तदेवं पृथिव्यादीना प्रत्येक सचेतनत्व प्रसाध्येदानीं सर्वेषां सामान्येन तत् साधयन्नाह—

तणवोऽणब्भाइविगा-रमुत्त जाइत्तओऽणिलंताइं ।
सत्थासत्थहयाओ, निज्जीवसजीवरूवाओ ॥ २७५९ ॥

पृथिव्याद्यनिलान्तानि चत्वारि भूतानि जीवनिर्वर्तितास्तदाधारभूतास्तनव इति प्रतिज्ञा, अभ्रादिविकारादन्यत्वे सति मूर्तजातित्वात् , गवादिशरीरवत् । अभ्रादिविकारस्तु विस्रसापरिणतपुद्गलसंघातरूपत्वेनाचेतनत्वाद् वर्जित ।ताश्च पृथिव्यादितनव शस्त्रोपहता निर्जीवा , अशस्त्रोपहतास्तु सजीवा वर्णगन्धरसादिलक्षणत, समवसेया इति । विशे० ।

सचेलय--सेचलक--पु० । चेलान्विते, उत्त० २ अ० ।

सचेलिया-सचेलिका-स्त्री० । सवस्त्राया निर्ग्रन्थ्याम् , स्था० ५ ठा० २ उ० ।

सच्च--सत्य--न० । सन्त प्राणिन पदार्था मुनयो वा तेभ्यो हित सत्यम् । पा० । आव० । स्था० । प्रव० । सन्तो—मुनय पदार्था वा जीवादयस्तेषु यथासख्य मुक्तिप्रापकत्वेन यथावस्थितवस्तुस्वरूपचिन्तनेन साधु-सत्यम् , यथा अस्ति जीव सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपतया यथावस्थितवस्तुविकल्पनचिन्तनपरम् । प्रव० २२७ द्वार । प० स० । आ० चू० । ' त्योऽचैत्ये" ॥८ । २ । १३॥ इति त्यस्य च । प्रा० । यथावस्थितवस्तुस्वरूपकथने , त्रिविध सत्यम्-मनोवाक्सत्यम् , मन कायसत्यम् , वाक्कायसत्य चेति । ध० ३ अधि० ।

चतुर्विध सत्यम्—

चउव्विहे सच्चे पण्णत्ते, तं जहा-णामसच्चे ठावणासच्चे दव्वसच्चे भावसच्चे । (सू० ३०८)

नामस्थापनासत्ये सुज्ञाने द्रव्यसत्यमनुपयुक्तस्य सत्यमपि-भावसत्य तु यत् स्वपरानुपरोधेनोपयुक्तस्येति । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

चउव्विहे सच्चे पण्णत्ते, तं जहा-काउज्जुयया भासुज्जुयया भावुज्जुयया अविसंवायणाजोगे । (सू०२५४×) (स्था० ४ ठा० १ उ० ।) सद्भ्यो हितं सत्यम्-अनलीकम् , तच्चतुर्विधम् , यतोऽवाचि-"अविसंवादनयोग , कायमनोवागजिह्मता चैव । सत्य चतुर्विधं त—च्च जिनवरमतेऽस्ति नान्यत्र ॥ १ ॥ " इति । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

दशविध सत्यम्—

दसविहे सच्चे पण्णत्ते, तं जहा-'जणवयं सम्मयं ठवणा नामे रूवे पडुच्च सच्चे य । ववहारे भावे जोगे, दसमे ओवम्मसच्चे य ॥१॥(स्था०) दसविहे सच्चामोसे पण्णत्ते , तं जहा-उप्पन्नमीसते १, विगतमीसते २, उप्पण्णविगतमीसते ३, जीवमीसए ४, अजीवमीसए ५ , जीवाजीवमीसए ६, अणतमीसए ७, परित्तमीसए ८, अद्धामीसए ९, अद्धद्धामीसए १० । (सू० ७४१ ×)

' दसविहे ' त्यादि , सन्त —प्राणिन पदार्था मुनयो वा -तेभ्यो हित सत्य दशविधं तत्प्रज्ञप्तम् , तद्यथा—' जणवय ' गाहा , ' जणवय ' त्ति—सत्यशब्द प्रत्येकमभिसम्बन्धनीय , ततश्च—जनपदेषु-देशेषु यद्यदर्थवाचकतया रूढ देशान्तरेऽपि तत्तदर्थवाचकतया प्रयुज्यमानं सत्यमवितथमिति जनपदसत्यम् , यथा कोङ्कणादिषु पय. पिच्चं

नीरम्—उदकमित्यादि, सत्यत्व चास्यादुष्टविवक्षाहेतुत्वा- ज्ञानाजनपदेष्विष्टार्थप्रतिपत्तिजनकत्वाद् व्यवहारप्रवृत्ते., एव शेषेष्वपि भावना कार्येति। 'समय' त्ति—समत च तत् सत्य चेति सम्मतसत्य, तथाहि—कुमुदकुवलयोत्पलतामरसाना समाने पङ्कसम्भवे गोपालादीनामपि सम्मतमरविन्दमेव पङ्कजमिति, अतस्तत्र समततया पङ्कजशब्द सत्य. कुवलयादावसत्योऽसमतत्वादिति । 'ठवण' त्ति—स्थाप्यत इति स्थापना यक्षेप्यादिकर्म्मार्हदादिविकल्पेन स्थाप्यते तद्विषये सत्यं स्थापनासत्यम् , यथा अजिनोऽपि जिनोऽयमनाचार्योऽप्याचार्योऽयमिति। 'नामे' त्ति—नाम-अभिधान तत्सत्य नामसत्यम् यथा कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन उच्यते, एव धनवर्द्धन इति । 'रूवे' त्ति—रूपापेक्षया सत्य रूपसत्यम् , यथा प्रपञ्चयति प्रव्रजति रूप धारयन् प्रव्रजित उच्यते, न चासत्यताऽस्येति। 'पडुच्च सच्चेय' त्ति-प्रतीत्य-आश्रित्य वस्त्वन्तर सत्यं प्रतीत्य सत्यम् , यथा-अनामिकाया दीर्घत्वं ह्रस्वत्व चेति, तथाहि-तस्यानन्तपरिणामस्य द्रव्यस्य तत्तत्सहकारिकारणसन्निधाने तत्तद्रूपमभिव्यज्यत इति सत्यता । 'ववहार' त्ति—व्यवहारेण सत्य व्यवहारसत्यम् , तथा दह्यते गिरि , गलति भाजनम् , अय च गिरिगततृणादिदाहे व्यवहार. प्रवर्त्तते, उदके च गलति सतीति । 'भाव' त्ति-भाव-भूयिष्ठशुक्लादिपर्यायमाश्रित्य सत्य भावसत्यम् , यथा शुक्ला बलाकेति, सत्यपि हि पञ्चवर्णसम्भवे शुक्लवर्णोत्कटत्वात् शुक्लेति। 'जोगे' त्ति—योगत -सम्बन्धत सत्य योगसत्यम् , यथा दण्डयोगाद् दण्ड., छत्रयोगाच्छत्र एवोच्यत इति । दशममौपम्यसत्यमिति उपमैवौपम्य तेन सत्यमौपम्यसत्य यथा समुद्रवत्तडाग देवोऽय सिंहस्त्वमिति, सर्वत्रैकार प्रथमैकवचनार्थो द्रष्टव्य इहेति । (स्था०) सत्यासत्ययोगे मिश्र वचन भवतीति तदाह—'दसे' त्यादि, सत्य च तन्मृषा चेति प्राकृतत्वात्—'सच्चामोस' ति-उप्पन्नमीसए' त्ति—उत्पन्नविषय मिश्र-सत्यामृषा उत्पन्नमिश्र तदेवोत्पन्नमिश्रकम् , यथैक नगरमधिकृत्यास्मिन्नद्य दश दारका उत्पन्ना इत्यभिदधतस्तन्न्यूनाधिकभावे व्यवहारतोऽस्य सत्यमृषात्वात् , श्वस्ते शत दास्यामीत्यभिधाय पञ्चाशत्यपि दत्ताया लोके मृषात्वादर्शनादनुत्पन्नेष्वेवादत्तेष्वेव वा मृषात्वसिद्धे , सर्वथाऽक्रियाभावेन सर्वथा व्यत्ययाद् , एव विगतादिष्वपि भावनीयमिति १, 'विगतमीसए' त्ति—विगतविषय मिश्रक विगतमिश्रकम् , यथैक ग्राममधिकृत्यास्मिन्नद्य दश वृद्धा विगता इत्यभिदधतो न्यूनाधिकभावे मिश्रमिति २, 'उप्पन्नविगयमीसए' त्ति-उत्पन्न च विगत च उत्पन्नविगते तद्विषय मिश्रकम् उत्पन्नविगतमिश्रकम् , यथैकं पत्तनमधिकृत्यास्मिन्नद्य दश दारका जाता. दश च वृद्धा विगता इत्यभिदधतस्तन्न्यूनाधिकभाव इति ३, 'जीवमीसए' त्ति-जीवविषय मिश्र-सत्यासत्य जीवमिश्रम् , यथा जीवन्मृतकृमिराशौ जीवराशिरिति ४, 'अजीवमीसए' त्ति—अजीवानाश्रित्य मिश्रमजीवमिश्रम् , यथा तस्मिन्नेव प्रभूतमृतकृमिराशावजीवराशिरिति ५, 'जीवाजीवमिस्सए' त्ति—जीवाजीवविषय मिश्रक जीवाजीवमिश्रकम् , यथा तस्मिन्नेव जीवन्मृतकृमिराशौ प्रमाणनियमेनैतावन्तो जीवन्त्येतावन्तश्च मृता इत्यभिदधतस्तन्न्यूनाधिकत्वे ६, 'अणतमीसए' त्ति-अनन्तविषय मिश्रकमनन्तमिश्रक, यथा मूलकन्दादौ परीत्तपत्रादिमत्यनन्तकायोऽयमित्यभिदधत ७, 'परित्तमिस्सए' त्ति—परीत्तविषय मिश्रक परीत्तमिश्रकं, यथा अनन्तकायलेशवति परीत्ते परीत्तोऽयमित्यभिदधत ८, 'अद्धामिस्सए' त्ति-कालविषय सत्यासत्य, यथा कश्चित् कस्मिंश्चित्प्रयोजने सहायास्त्वरयन् परिणतप्राये वा वासरे एव रजनी वर्त्तत इति ब्रवीति ९, अद्धद्धामीसए' त्ति-अद्धा दिवसो रजनी वा तदेकदेश प्रहरादि अद्धाद्धा, तद्विषय मिश्रक सत्यासत्यम् अद्धाद्धामिश्रकम् , यथा कश्चित् कस्मिंश्चित्प्रयोजने प्रहरमात्र एव मध्याह्न इत्याह। स्था० १० ठा० ३ उ० । सथा०। प्रव०। प्रश्न०। वचनविशेषे,ज्ञा० १ श्रु०१ अ०। आचा०। मृषावादविरतौ,प्रव० ६६ द्वार। स्था०। प्रश्न०।सर्वथा लोकपरिहरणे, दर्श० २ तत्त्व। स०। अवितथ, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०। सद्भ्यो हित सत्यम् , सुगतिगमनाविसवादनात् सर्वज्ञोपदेशाच्च सत्यम्। तथ्ये , आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ०। विशे०। ज्ञा०।

> समिक्खपंडिए तम्हा, पासजाइपहे बहू ।
> अप्पणा सच्चमेसेज्जा, मिर्त्ति भूएसु कप्पए ॥१२॥

तस्मादज्ञानिना मिथ्यात्विना ससारभ्रमणत्वात् पण्डित - तत्त्वज्ञ आत्मना—स्वयमेव परोपदेश विनैव सत्यमेषयेत् , सद्भ्यो हित सत्यम् अर्थात्-सयमम् अभिलषेत् , पुन. पण्डितो भूतेषु—पृथिव्यादिषु षद्कायेषु मैत्रीं कल्पयेत् , किं कृत्वा ?, बहून् पासजातिपथान् समीक्ष्य पाशा पारवश्यहेतव. पुत्रकलत्रादिसम्बन्धास्ते एव मोहहेतुतया एकेन्द्रियादिजातीना पन्थान पाशजातिपथास्तान् पाशजातिपथान् दृष्ट्वा , यदा हि पुत्रकलत्रादिषु मोहं करोति तदा हि एकेन्द्रियत्व जीवो बध्नाति। उत्त० ६ अ० । सूत्र० ।

> तहिं तहिं सुयक्खायं, से य सच्चे सुआहिए ।
> सया सच्चेण संपन्ने. मित्तिं भूएहिं कप्पए ॥ ३ ॥

रागद्वेषमोहानामनृतकारणानामसभवात् सद्भ्यो हितत्वाच्च सत्य स्वाख्यात -तत्स्वरूपविद्भि प्रतिपादित.। रागादयो ह्यनृतकारण ते च तस्य न सन्ति, अत. कारणाभावात्कार्याभाव इति कृत्वा तद्वचो भूतार्थप्रतिपादकम् । तथा चोक्तम्—" वीतरागा हि सर्वज्ञा , मिथ्या न ब्रुवते वच । यस्मात्तस्माद्वचस्तेषां, तथ्य भूतार्थदर्शनम् ॥ १ ॥" ननु च सर्वज्ञत्वमन्तरेणापि हेयोपादेयमात्रपरिज्ञानादपि सत्यता भवत्येव। तथा चोक्तम्-" सर्व पश्यतु वा मा वा , तत्त्वमिष्ट तु पश्यतु । कीटसंख्यापरिज्ञानं , तस्य न. कोपयुज्यते ? ॥ १ ॥ " इत्याशङ्क्याह—सदा-सर्वकाल सत्येन—अवितथभाषणत्वेन सपन्नोऽसौ, अवितथभाषणत्व च सर्वज्ञत्वे सति भवति, नान्यथा। तथाहि—कीटसख्यापरिज्ञानासंभवे सर्वत्रापरिज्ञानमाशङ्क्यते। तथा चोक्तम्—"सदृशे बाधासभवे तल्लक्षणमेव दूषित स्याद् " इति सर्वत्रानाश्वास., तस्मात्सर्वज्ञत्व तस्य भगवत एष्टव्यम् , अन्यथा तद्वचस. सदा सत्यता न स्यात् , सत्यो वा सयम. सन्त.-प्राणिनस्तेभ्यो हितत्वाद् अतस्तेन तप.प्रधा-

नेन सयमेन भूतार्थहितकारिणा सदा-सर्वकाल सपन्नो—युक्त , एतद्गुणसपन्नश्चासौ भूतेषु-जन्तुषु मैत्री-तद्रक्षणपरतया भूतदया कल्पयेत्—कुर्यात् । इदमुक्त भवति—परमार्थत स सर्वज्ञस्तत्त्वदर्शितया यो भूतेषु मैत्रीं कल्पयेत् , तथा चोक्तम्—"मातृवत्परदाराणि, परद्रव्याणि लोष्ठवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि , य. पश्यति स पश्यति ॥ १ ॥ " ॥ ३ ॥ सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । " वर कूपशताद्वापी , वर वापीशतात्क्रतु । वर क्रतुशतात्पुत्र , सत्य पुत्रशताद्वरम्॥१॥" स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सच्चेसु वा अणवज्जं परं ।

सत्येषु वाक्येषु यदनवद्य पीडानुत्पादक वाक्य तत् श्रेष्ठ स त्यं-तदेव यत्परपीडानुत्पादकम् । यत. लोकेऽपि श्रूयते वाद तथाऽसत्येन कौशिक "पतितो वधयुक्तेन नरके तीव्रवेदने " यथा-" तहेव काण काणि त्ति, पडग पडग त्ति वा । वाहिश्र वाहिरोगि त्ति, चोर चोरि त्ति नो वदे ॥१॥ " सूत्र० दीपि० १ श्रु० ६ अ० । रा० । सद्भ्यो हितं सत्यम् । परमार्थे, यथावस्थितपदार्थनिरूपणे मोक्षे, तदुभयभूते सयमे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । उत्त० । स्था० । न० । व्य० । भ० । ध० । वृ० । स० ।

सच्चम्मि धिइ कुव्वहा (सू० ११२×)

' सच्च ' इत्यादि, सद्भ्यो हित सत्य -सयमस्तत्र धृतिं कुरुध्व, सत्यो वा—मौनीन्द्रागमो यथावस्थितवस्तुस्वरूपाविर्भावनात् । तत्र भगवदाज्ञाया धृतिं कुमार्गपरित्यागेन कुरुध्वमिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

तमेव सच्चं णीसकं ज जिणेहिं पवेइयं । (सू० १६२×)

' तमेव सच्च ' इत्यादि , यत्र क्वचित्स्वसमयपरसमय—ज्ञाचार्याभावात् सूक्ष्मव्यवहितातीन्द्रियपदार्थेषूभयसिद्धदृष्टान्तसम्यग्हेत्वभावाच्च ज्ञानावरणीयोदयेन सम्यग्ज्ञानाभावेऽपि शङ्काविचिकित्सादिरहित इद भावयेत् , यथा तदेवैक सत्यम्-अवितथम् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

तत्सत्यतामेव दर्शयन्नाह—

से नूणं भंते ! तमेव सच्चं णीसंकं, जं जिणेहि पवेइयं ?, हंता गोयमा ! तमेव सच्चं णीसंकं ज जिणेहिं पवेदितं । (सू०३०)

' से णूण ' मित्यादि व्यक्तम् , नवर तदेव न पुरुषान्तरै. प्रवेदित रागाद्यपहतत्वेन तत्प्रवेदितस्यासत्यत्वसम्भवात् , सत्यम्-सूनृत तच्च व्यावहारतोऽपि स्यादत आह—नि.-शङ्कम्-अविद्यमानसन्देहमिति ।

अथ जिनप्रवेदित सत्यमित्यभिप्रायवान् यादृशो भवति-तद्दर्शयन्नाह—

से नूणं भंते ! एवं मणं धारेमाणे एवं पकरेमाणे एवं चिट्ठेमाणे एवं संवरेमाणे आणाए आराहए भवति ?, हंता गोयमा ! एव मणं धारेमाणे० जाव भवइ । (सू० ३१)

' से नूण ' मित्यादि व्यक्तम्, नवर नून—निश्चितम् , ' एवं मण धारेमाणे ' त्ति ' तदेव सत्य नि शङ्क यज्जिनै प्रवेदितमित्यनेन प्रकारेण मनो—मानसमुत्पन्न सत् धारयन्—स्थिरीकुर्वन् ' एव पकरेमाणे ' त्ति-उक्तरूपेणानुत्पन्न सत् प्रकुर्वन्-विदधान ' एव चिट्ठेमाणे ' त्ति-उक्तन्यायेन मनश्चेष्टयन् नान्यमतानि सत्यानीत्यादिचिन्तया व्यापारयन् चेष्टमानो वा विधेयेषु तपोध्यानादिषु ' एव सवरमाणे ' त्ति—उक्तवदेव मन सवृण्वन्—मतान्तरेभ्यो निवर्त्तयन् प्राणातिपातादीन् वा प्रत्याचक्षाणो जीव इति गम्यते, ' आणाए ' त्ति—आज्ञाया—ज्ञानाद्यासेवारूपजिनोपदेशस्य 'आराहए' त्ति—आराधक.—पालयिता भवतीति । भ० १ श० ३ उ० ।

सच्चंसि परिचिट्ठिंसु । (सू० १४० ×)

सत्यमिति ऋत तप सयमो वा तत्र परिचिते स्थिरे तस्थु स्थितवन्त , उपलक्षणार्थत्वात् त्रिकालविषयता द्रष्टव्या-तथातीते काले अनन्ता अपि सत्ये तस्थुर्वर्त्तमाने पञ्चदशसु कर्म्मभूमिषु सङ्ख्येयास्तिष्ठन्ति, अनागते अनन्ता अपि स्थास्यन्ति । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । स्वप्नादिप्रकारेण अवितथोपदेष्टरि देवादिके,भ०१२श० ८ उ० । औ० । (' विणय ' शब्दे षष्ठे भागे एतत्कथानकमुक्तम् ।)

सच्चमेव समभिजाणाहि सच्चस्स आणाए से उवट्ठिए मेहावी मारं तरइ । (सू० ११८ ×)

सद्भ्यो हित सत्य —सयमस्तमेवापरव्यापारनिरपेक्ष समभिजानीहि—आसेवनापरिज्ञया समनुतिष्ठ,यदि वा-सत्यमेव समभिजानीहि गुरुसाक्षिगृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहको भव। यदि वा—सत्य -आगमस्तत्परिज्ञान च मुमुक्षोस्तदुक्तप्रतिपालनम् , किमर्थमेतदिति चेदाह—' सच्चस्स ' इत्यादि सत्यस्य आगमस्याज्ञयोपस्थित सन् मेधावी मार—संसार तरति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । शब्दानुशासनोपदर्शिते यथोक्तलक्षणेऽविपरीते वचने, आ० म० १ अ० । (इद च ' मुसावायवेरमण ' शब्दे षष्ठभागे ३२५ पृष्ठे विस्तरत. प्रपञ्चितम् ।)

अथ द्वितीयव्रतलक्षणमाह—

सर्वथा सर्वतोऽलीका-दप्रियाच्चाहितादपि ।
वचनाद्धि निवृत्तिर्या, तत्सत्यव्रतमुच्यते ॥ ४१ ॥

सर्वत. क्रोधादिसकलप्रकारजनितात् अलीकाद्—असत्याच्च पुनरप्रियाद्-अप्रीतिकारिण । तथा अहितादपि आयतौ अहितकारिण न केवलम् अलीकादेवेत्यपिशब्दार्थ , एवविधाद्वचनाद्या सर्वथा त्रिविधत्रिविधेन निवृत्तिर्विरमण तत् सत्य-सत्यव्रतमुच्यते जिनैरिति शेष. । ननु अलीकाद्वचनान्निवृत्तिरित्येवास्तु सत्यव्रताधिकारात् किमप्रियाऽहितयोर्ग्रहण तयोरनधिकारात्,इति चेत् , मैव व्यवहारत सत्यस्यापि अप्रियस्याऽहितस्य च परमार्थतोऽसत्यत्वात् , यथा-चौर प्रति चौरस्त्व, कुष्ठिन प्रति कुष्ठी त्वमिति,तदप्रियत्वाच्च तथ्यम्-तथा च सूत्रम्-" तहेव काणं काणत्ति,पडग पडग त्ति अ । वाहिश्र वावि रोगि त्ति, तेण चोरि त्ति नो वए ॥१॥" अत एव षड् भाषा अप्रशस्ता उक्तास्तथाहि-"हीलिअखिंसिअफरुसा, अलिआ तह गारहत्थिआ भासा । छुट्ठी पुण उवसता-हिगरणउज्झासंजणणी ॥१॥" इति तथा मृगयुभि पृष्टस्यारण्ये मृगान् दृष्टवतो मया मृगा दृष्टा इति तज्जन्तुघातहेतुत्वान्न तथ्यम् । तथा चोक्तं योगशास्त्रे—" न सत्यमपि भाषेत, परपीडाकर वच । लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् , कौशिको नरक गत. ॥ १ ॥" इति ।

ध०३ अधि० । आचा० । (सत्यवचने कालिकाचार्योदाहरणम् 'उम्मग्गदेसणा' शब्दे द्वितीयभागे ८४५ पृष्ठे उक्तम् ।) अहोरात्रस्य दशमे मुहूर्त्ते, स० ३० सम० । (सत्योऽसत्य-श्चेति चत्वारि पुरुषजातानि 'पुरिसजाय' शब्दे पञ्चमभागे १०१८ पृष्ठे दर्शितानि ।)

सार्च-त्रि० । सपूज्ये, अवितथे, जगत्पूजास्पदत्वात्तस्य । ध० ३ अधि० । प्रश्न० ।

दृश-धा० । प्रेक्षणे, प्रा० । "दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छा वयज्झ-वज्ज-सच्च-देक्खौअक्खावक्खावअक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासा" ॥ ८ । ४ । १८१ ॥ अनेन दृशे स्थाने सच्चादेश । सच्चइ । पश्यति । प्रा० । (सत्य केन सह वक्तव्यम् इति 'भरह' शब्दे पञ्चमभागे १४१६ पृष्ठे गतम् ।)

सच्चइ-सत्यकि-पुं० । निर्ग्रन्थीपुत्रे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (तस्य वक्तव्यता 'णियठिपुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २०८६ पृष्ठे कथिता ।) यो हि द्वादशस्तीर्थकृद् भविष्यति । स० । ती० । स्पर्शलोलुपे स्वनामख्याते पुत्रे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

सच्चउर-सत्यपुर-न० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मरुमण्डले स्वनामख्याते नगरे, ती० ।

"पणमिय सिरिवीरजिणं, देवं सिरिबंभसतिकयसेवं ।
सच्चउरतित्थकप्पं, जहासुअं किं पि जंपामि ॥ १ ॥
सिरिनाहडनरवई, कारिअ जिणभवणिदेसदारुमए ।
तेरसवच्छरसइए, वीरजिणो जयउ सच्चउरे ॥ २ ॥"

इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे मरुमंडले सच्चउरं नाम नयरं, तत्थ नाहडकारिय सिरिजज्जिगसूरिगणहरपइट्ठिय पित्तलमयं सिरिवीरबिंबं चेइहरे अच्छइ । कह नाहडराइणा तं कारिअं ति । तस्स उप्पत्ती भण्णइ । पुव्विं नड्डूलमंडलमंडणमंडोवरनयरस्स सामिं रायाणं बलवंतेहिं दाइएहिं मारिऊण तं नयरं अहिट्ठियं । तस्स रण्णो महादेवी आवण्णसत्ता पलाइत्ता बंभाणपुरं पत्ता । तत्थ य सा सयललक्खणसपुण्णं दारयं पसूआ । तओ नयरीए बाहिं एगत्थ रुक्खे तं बालयं झोलिआगयं ठावित्ता सयं तप्पासए ठिया । किंचि कम्मं काउमाढत्ता । तत्थ य देवजोगेण समागया सिरिजज्जिगसूरिणो तरुच्छायं अपरावत्तमाणिं दट्ठूण एस पुण्णवंतो भावि त्ति कलिऊण चिरं अवलोइंता अच्छिआ । तीए रायपत्तीए आगंतूण भणिआ सूरिणो-भयवं ! किं एस दारओ कुलक्खणो कुलक्खयकरो दीसइ ? । सूरिहिं वुत्तं-भद्दे ! एस महापुरिसो भविस्सइ, ता सव्वपयत्तेण पालणिज्जो । तओ सा अणुकंपाए चेइहरचिंताकरणे निउत्ता । गुणेहिं सो अ दारओ कयनाहडनामो गुरुमुहाओ पंचपरमेट्ठिनमोक्कारं सिक्खउ सो अ चंचलत्तणं गहिअधणुसरो अक्खयपट्ठयस्स उवरिं आगच्छइंते मूसए अमूढलक्खो मारेइ । तओ सावएहिं चेइहराओ निक्कालिओ । जणाण गावीओ रक्खइ । अन्नया केण वि जोगिणा पुरबाहिरे भमंतेण सो दिट्ठो । बत्तीसलक्खणधरो त्ति विन्नासिओ । तओ तेण सुवण्णपुरिससाहणत्थं तमणुगच्छंतेण तस्स मायरं अणुण्णविअ तत्थेव ठिई कया । तओ अवसरे तेण जोगिणा भणिओ नाहडो, जत्थ गावीरक्खणाइं कुणंतो रत्तदुद्धं कुलिसतरुं पाससि तत्थ चिण्हं काऊण मम कहिज्जासि । बालेण तह त्ति पडिवण्णं । अन्नया दिव्वुज्जोएण तं दट्ठूण जाणाविअं । जोगिणो दो वि गया तत्थ । तओ लहुत्तविहाणेण अग्गिं पज्जालिऊण तं रत्तक्खीरं तत्थ पक्खिवित्ता जोगिम्मि पयाहिणं दिंतो, नाहडेणावि पयक्खिणीकओ अग्गी । कहिं वि जोगिणो दुट्ठचित्तवित्तिं नाऊण रायपुत्तेण सुमरिओ पंचनमुक्कारो । तप्पभावेण जोगी अप्पहवंतो उक्खिविअ जलणे खित्तो नाहडेण, जाओ सुवण्णपुरिसो । तओ चिंतिअं तेण अहो मंतस्स माहप्पं । कह नु तेसिं गुरूणं एयस्स दायगाणं पच्चुवयरिस्सामि त्ति आणत्तु पणया गुरुणो, सव्वं च तं सरूवं विण्णत्तं । किंच आइसह त्ति भणिय, गुरुवयणाओ उत्तुंगाइं चउवीसं चेइआइं कारिआइं कमेण पत्तो पउरं रज्जसिरिं सेन्नसभारेण गतुं गहिअं पेइयं सट्ठाणं । अन्नया विन्नत्ता सिरिजज्जिगसूरिणो तेण, जहा भगवंत किं वि कज्जं आइसह जेण तुज्झाणं मज्झ य कित्ती चिरकालं पसरइ त्ति । तओ गुरूहिं धेणू चउहिं थणेहिं जत्थ खीरं झरइ तं भूमिं अब्भुदयकरं नाऊण तं ठाणं दंसिअं रण्णो । तेण गुरुआएसेण सच्चउरे वीरमुक्खाओ छव्वीससएहिं महंतं कारिअं अब्भलिहसिहरं चेइअं । तत्थ पइट्ठाविआ पित्तलमई सिरिमहावीरपडिमा जज्जिगसूरिहिं । जया पइट्ठाकरणत्थं आयरिया पट्ठिआ तया अंतराले एगम्मि उत्तमलग्गे वहनामे नाहडरायपुव्वपुरिसस्स विज्झरायस्स आसाढरूढस्स मुत्तीए पइट्ठा कया । वीरम्मि लग्गे लग्गविसेसाउ मइब्व महीए जायाए सखनामचिल्लएण गुरुआएसाओ दंडघाएण कूवओ कओ अज्ज वि सखकूवओ भण्णइ । सो अण्णया सुक्को वि वइसाहपुण्णिमाए पाणिएण भरिज्जइ । तइए लग्गे वीरसामी पइट्ठिओ । जम्मि य लग्गे वीरस्स पइट्ठा कया तम्मि चेव लग्गे दुग्गासूअग्गामे वयणए गामे च दुन्नि वीरपडिमाओ साहुसावयहत्थाए सिअवासेहिं पइट्ठियाओ । तं च वीरपडिमं निच्चमच्चइ राया । एवं नाहडएण जं बिंबं कारिअं तं च बंभसंतिजक्खेण सन्निहिअपाडिहेरेण अहोनिसिं पज्जुवासिज्जइ । सो अ पुव्विं धणदेवसिट्ठिणो वसहो आसि, तेण वेगवईए नदीए पंचसयसगडभरो कड्ढिओ । सो तुट्टो, तओ सिट्ठिणा चारिजलाऽऽहहेउं वयणं दाऊण वद्धमाणगामवासिलोआणं समप्पिय । तं य गामिल्लया गहियरिच्छा तस्स वसहस्स चिंतं पि न कुणंति, तओ सो अकामनिज्जराए मरिऊण वंतरेसु सूलपाणिनामं जक्खो जाओ । विभंगनाणं पउंजिय विन्नाय पुव्वजम्मवइरं तम्मि गामे वद्धमच्छरो मारिं विउव्वेइ । तओ अ इमाणो गामो ण्हाउ कयबलिकम्मो धूअकडुच्छुअहत्थो भणइ-जस्स देवस्स दाणवस्स वा अम्हेहिं किं पि अवरद्धं सो मरिसेउ त्ति । तओ तेण जक्खेण पुव्वभववसहस्सवुत्तंतो कहिओ । तस्स वसहस्स अट्ठिपुंजोवरिं देउलं लोएहिं कयं । तस्स पडिमा कारिया इंदसम्मो देवं व्व उट्ठिओ । तओ सो वद्धमाणगामो अट्ठिअग्गामो त्ति पसिद्धो । जायं सिवं । कमेण दूइज्जंतगताव सेसओ भयवं वद्धमाणसामी छउमत्थविहारेण विहरंतो वा-

सारत्ते तत्थ गामे पत्तो । गाममणुन्नविश्च तत्थेव देवउले रय णीए काउस्सग्गे ठिओ । तेण मिच्छादिट्ठिणा सुरेण भीमट्टहा सहत्थिपिसायनागरूवेहिं उवसग्गित्ता सिरकन्ननासादंतनह त्थिपिट्ठिवियाणओ विउव्वियाओ। सव्वथा भवय तमक्खोभ नाऊण सो उवसंतो गीयनट्टथुइमाईहिं पज्जुवासेइ । तप्पभिइ तस्स जक्खस्स बंभसंति त्ति नाम रूढ । सो य सच्चउरवीर-चेइए पइट्ठाविसेसेण निवेसइ । इओ अ गुज्जरधराए पच्छिम भागे वलहि त्ति नयरी रिद्धिसमिद्धा । तत्थ सिलाइच्चो नाम राया । तेण य रयणजडियककसीलुद्धेण रंकओ नाम सिट्ठी प राभूओ । सो अ कुविओ तव्विग्गहणत्थ गज्जणवइहम्मीरस्स पभूअ धण दाऊण तस्स महंत सेन्न आणेइ । तम्मि अवसरे वलहिओ चंदप्पहसामिपडिमा अबाखित्तवालजुत्ता अहि-ट्ठायगबलेणं गयणपहेण अंबपट्टण गया । रहाहिरूढा य दे-वयाबलेण वीरनाहपडिमा अदिट्ठवत्तीए संचरंतीए आसी-यपुण्णे सिरिमालपुरमागया । अण्णं वि साइसया देवा जहोचियं ठाण गया । पुरदेवयाए सिरिवद्धमाणसूरीण उ-प्पाओ जाणविओ । जत्थ भिक्खालद्ध खीरं रुहिर होऊण पुण खीर होहिइ तत्थ साहूहिं ठायव्व ति । तेण य सेन्नेण चिक्कमाओ अट्ठहिं सएहि पणयालेहिं वरिसाण गएहिं वलहिं भजिऊण सो राया मारिओ । गओ सट्ठाण हम्मीरो,तओ अ-ण्णया अन्नो गज्जणवई गुज्जरं भजिउं तओ चलतो पत्तो स-च्चउरे दससयइक्कासीए विक्कमवरिसे मिच्छराओ । दिट्ठ तत्थ मणोहर वीरभवण पविट्ठो हणहण त्ति । तओ गयउरजुत्तित्ता वीरसामी ताणि उ लेसमित्त पि न चलिओ सट्ठाणाओ । त-ओ बइल्लसु जुत्तिएसु पुव्वभवरागेण बभसंतिणा अगुलच-उक्क चालिओ सय हक्कंते वि गज्जणवइम्मि निव्वलीहोउ ठिओ जगनाहो जाओ । विलक्खो मिलक्खुनाहो । तओ घणघाएहिं ताडिओ सामी।लग्गति घाया ओरोहसुंदरीण । तओ खग्गप हारेसु विहलीभूएसु मच्छरेण तुरक्केहि वीरस्स अंगुली कट्टि-आ।तं गहिऊण य ते पट्ठिआ । तओ लग्गा पज्जलिओ तुरयाण पुच्छा लग्गा य बलिओ मिच्छाण पुच्छा। तओ तुरए छड्डित्ता पायचारिणो चेव पणट्ठा धम्म त्ति धरणीए पडिया । रहिमान सुमरता विलवता दीणखीणसव्वबला नहगणे अदिट्ठवाणीए भणिया । एव वीरस्स अगुली आणीता तुम्हेहिं जीवसएए पडिआ , तओ गज्जणाहिवई विम्हिअमणो सीस धुणंतो सिल्लारे आइसइ, जहा-एयमंगुलिं वलिऊण तत्थेव ठावह । तओ भीएहिं तेहिं पच्चाणीया सा लग्गा य मड त्ति सा-मिणो करे,तमच्छेर पिच्छिय पुणो वि सव्वपुरा पि न भग्ग ति तुरुक्का । तुट्ठो चउव्विहो समणसघो वीरभवणे पूआ-महिमागीयनट्टवाइत्तदविणदाणेहिं पभावण करेइ । अ-न्नया बहुम्मि काले वोलीणे मालवाहिवइनरिंदो गुज्जरधर-भंजिऊण सच्चउरसामीए पहुत्तो । तओ बंभसंतिणा पउर सिन्न विउव्विऊण भजिओ तस्स बल । तस्स ल्हास आ-वासेसु उट्ठिओ वज्जग्गी । मालवाहिवई कोसओ कुट्ठागारा-इ छुटिअ पणट्ठो कागणास । अह अन्नया तेरहसयअडयाले विक्कमसवच्छरेण पबलेण कप्पुरदलेण देसंति भज्जंते न-यरे, गामेसु पलायंसु, जिणभवणदुवारेसु ढक्किएसु, जोअ-णचउमज्झे बंभसंतिमाहप्पेण अणाहयगहिरस्सरं त-क्कक्क वज्जंतं सोऊण सिरिसारंगदेवमहारायणो आगमण स-किऊण भग्ग मुग्गलबल । सच्चउरसामी वि न चपिओ । अह तेरससयछप्पन्नविक्कमवरिसे अल्लाउद्दीणसुरताणस्स कणिट्ठो भाया लुक्खाननामधिज्जा ढिल्लीपुराओ मंतिमाहव-पेरिओ गुज्जरधर पट्ठिओ । चित्तकूडाहिवई समरसीहेण दंड दाउ मेवाडदेसो तया रक्खिओ । तओ हम्मीरजुव राओ मेवाडदेस मुहडासयाइँ नयराणि य भजिय आ-सावाल्लीए पत्तो । कण्णदेवराओ अ नट्ठो । सोमनाह च घण-घाएण भजित्ता गड्ड पराविऊण ढिल्लीवामणथलीए गतुं मं-डलिकरणे य दंडित्ता सोरयट्ठे नियट्ठाण पयट्टाविता आ-सावल्लीए आवासिओ । गढमंदिरदेवकुलाईणि पज्जालेइ क-मेण सत्तसयदेसे सपत्तो । तओ सच्चउरे तहेव अगाह— तेसु चक्केसु वज्जतेसु मिलिच्छदल पलाण । एव अणेगाणि अवदाणाणि पुहवीमडले सव्वओ वीरनाहस्स पभावाणि वुच्चति । अह अलंघणिज्जा भवियव्वय त्ति दूसमकाल-विलसिएण केलिप्पिया वतरा हवंति । गोमंसरुहिरछुडिए अ भवणाओ दूरीभवंति देवयाउ त्ति,असन्निहिए पमत्ते अ-हिट्ठायगे बभसतिजक्खम्मि अलाउद्दीणए रणे सो चेव अ णप्पमाहप्पो भयव वीरसामी तेरसयसत्तसट्ठे विक्कमाइच्च-संवच्छरे ढिल्लीए आणित्ता आसायणाभायण कओ । का-लतरेण पुणरवि पडिमंतरपायडए भावो पूआरिहो भवि-स्सइ । ' सच्चउरकप्पमेय, निच्चं वायतु महिमयॅ अमेय । वछिअफलसिद्धिकए, सिरिजिणपहसूरिणो भव्वा ॥ १ ॥ ' इति श्रीसत्यपुरकल्प । ती० १६ कल्प ।

सच्चणेमि–सत्यनेमि–पु० । समुद्रविजयस्य राज्ञ शिवादे-व्यामुत्पन्ने पुत्रे, अन्त० । (स चारिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य-शत्रुञ्जये सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना चतुर्थे वर्गे नवमे अध्ययने प्रत्यपादि ।)

सच्चपइण्ण–सत्यप्रतिज्ञ–त्रि० । सत्यसन्धे , अङ्गीकृतपरिपा-लयितरि, आव० ४ अ० ।

सच्चपरक्कम–सत्यपराक्रम–त्रि० । विहितवीर्ये,उत्त०१८ अ० ।

सच्चपरूवय–सत्यप्ररूपक–त्रि० । अवितथदेशके, जीवा० १ अधि० ।

सच्चप्पभा–सत्यप्रभा–स्त्री० । सत्यभामानाम्न्या कृष्णस्याग्र-महिष्याम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । (सा च नेमेरन्तिके प्रव्र-ज्य सिद्धा ।)

सच्चप्पभाव–सत्यप्रभाव–त्रि० । प्रत्यक्षतो दृश्यमानप्रभुत्वे , औ० ।

सच्चप्पवाय–सत्यप्रवाद–न० । सत्य सयमो वचनं प्रकर्षेण सप्रपञ्चं वदन्ति यत्रेति सत्यप्रवादम् । पूर्वे, न० । सत्यप्रवाद नाम यत्र जनपदसत्यादे प्रवदनमिति । दश० १ अ० । स० । तस्य पदपरिमाणमेका कोटी एकपदोना । स० १४७ सम० ।

सच्चप्पवायपुव्व–सत्यप्रवादपूर्व–न० । षष्ठे पूर्वगतश्रुतभेदे, स्था०

सच्चप्पवायपुव्वस्स णं दुवे वत्थू पण्णत्ता । (सू० १०६)

'सच्चप्पवाये'त्यादि, सद्भ्यो जीवेभ्यो हित सत्य —स-यम सत्यवचन वा स यत्र सभेद सप्रतिपक्षश्च प्रकर्षे-णोच्यतेऽभिधीयते तत् सत्यप्रवादं तच्च तत् पूर्वकं च सकल-

श्रुतात् पूर्वं क्रियमाणत्वादिति सत्यप्रवादपूर्वम् , तच्च षष्ठ, तत्परिमाणं च एका पदकोटी षट्पदाधिका,तस्य द्वे वस्तुनी वस्तु च तद्विभागविशेषोऽध्ययनादिवदिति । स्था० २ ठा० ४ उ० । स० ।

सच्चभाणु-सत्यभानु-पुं० । धर्म्मजिनेन्द्रस्य पितरि, ति० । (समवायाङ्गे तु भानुरित्येव ।)

सच्चभामा-सत्यभामा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां कृष्णाग्रमहिष्याम् , आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सच्चमंत-सत्यमन्त्र-पुं० । महत्यामप्यापदि अदीने, "सच्च पधान महतीए वि आवदीए जो अदीणो भवति—सो सच्चमतो" नि० चू० २ उ० ।

सच्चमणजोग-सत्यमनोयोग-पुं० । मनोयोगभेदे, कर्म्म० ४ कर्म० ।('मणजोग ' शब्दे षष्ठभागे ८४ पृष्ठेऽस्य व्याख्या द्रष्टव्या ।)

सच्चमणप्पओग-सत्यमनःप्रयोग-पुं० । सद्भूतार्थचिन्तननिबन्धनस्य मनस प्रयोगे , भ० ५ श० ४ उ० ।

सच्चरत-सत्यरत-त्रि० । सत्यप्रधाने, "अकोहणे सच्चरते तवस्सी ।" सूत्र० १ श्रु० १० उ० ।

सच्चरित-सच्चरित-त्रि० । सच्चरणे शोभनसयमे , दर्श० ३ तत्त्व ।

सच्चवइजोग-सत्यवाग्योग-पुं० । वाग्योगभेदे,कर्म० ४ कर्म० । ('वइजोग' शब्दे षष्ठ भागे ७४८ पृष्ठे स्वरूपमस्य द्रष्टव्यम् ।)

सच्चवं-सत्यवत्-पुं० । त्रिंशत्तमेऽहोरात्रमुहूर्त्ते , च० प्र० १० पाहु० ।

सच्चवई-सत्यवती-स्त्री० । दर्शनपुरे दन्तवक्त्रराजभार्यायाम् , आव० ४ अ० ।

सच्चवयण-सत्यवचन-न० । सद्भ्यो—मुनिभ्यो गुणेभ्य. पदार्थेभ्यो वा हितं सत्यम् । आह च—" सच्च हिय सयामिह सतो मुणउ गुणा पयत्था वा" सत्य च तद्वचनञ्च सत्यवचनम् । प्रश्न० २ सव० द्वार । यथार्थवचने , दर्श० । मृषावादविरतौ , औ० । रा० । स० । (चतुर्स्त्रिंशत् सत्यवचनस्यातिशया. 'अइसेस ' शब्दे प्रथमभागे ३१ पृष्ठे दर्शिता. ।)

सच्चवाइ-सत्यवादिन्-पुं० । अविरुद्धवक्तरि , दश० ६ अ० ३ उ० ।

सच्चवाय-सत्यवाद्-पुं० । सत्यो वाद' सत्यवाद. । तथ्यवादे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सच्चविय-सत्यविद्वस्-पुं० । सयमपालके , पा० ।

सच्चवीरिय सत्यवीर्य-पुं० । अभिनन्दनजिनस्तावके, " तिअंर्व सयसहस्सा , अभिणंदणजिणवरस्स सीलाए । सच्चवीरियथुयस्स , सिद्धत्था सवरसुयस्स ॥ " ति० ।

सच्चसंध-सत्यसन्ध-पुं० । सत्यप्रतिज्ञे , आव० ४ अ० । आ० म० ।

सच्चसंहणणबंध-सत्यसंहननबन्ध-पुं० । सर्वेण सर्वस्य सहननलक्षणो बन्ध क्षीरनीरादीनामिवेति । सत्यसहननबन्धभेदे, भ० ८ श० ६ उ० ।

सच्चसेण-सत्यसेन-पुं० । ऐरवतवर्षे भविष्यति त्रयोदशे जिने, प्रव० ७ द्वार ।

सच्चसेव-सत्यसेव-त्रि० । सेवाया सफलीकरणात् । सेवाफलदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सच्चा-सत्या-स्त्री० । भाषाभेदे, विशे० । (अत्रत्या व्याख्या 'भासा' शब्दे पञ्चमभागे गता ।)

सच्चामोस-सत्यामृषा-अव्य० । यत्र किञ्चित्सत्यं किञ्चिन्मृषेति मिश्रभाषायाम् , आचा०२ श्रु० १ चू०४ अ० १ उ० । औ० । दश० । (सत्यामृषावक्तव्यता 'भासा' शब्दे पञ्चमभागे १५२३ पृष्ठे द्रष्टव्या ।) (' सच्च ' शब्देऽस्मिन्नेव भाग सूत्र गतम् ।)

अथ तृतीयाया दश भेदा , यथा—

" उप्पन्न १ विगय २ मीसग ३,
जीव ४ अजीवे अ ५ जीवअजीवे ६ ।
तह मीसिया अणंता ७,
परित्त ८ अद्धा य ६ अद्धद्धा १० ॥ १ ॥ "

अत्र मिश्रिताशब्दस्य प्रत्येक योगादुत्पन्नमिश्रिता इत्यादि द्रष्टव्यम् , ततश्च—उत्पन्नमिश्रिताऽनुत्पन्नै. सह सख्यापूरणार्थं यया सा उत्पन्नमिश्रिता । एवमन्यत्रापि यथायोग भाव्यम् । तत्रोत्पन्नमिश्रिता क ?, यथा—कस्मिंश्चिद् ग्रामे न्यूनेष्वधिकेषु वा दारकेषु जातेषु दश दारका अत्राद्य जाता इत्यादि व्यवहरत सत्याऽसत्या एव, श्वस्ते शत दास्यामीत्युक्त्वा पञ्चाशत्यपि दत्ते लोके मृषात्वादर्शनात् अनुत्पन्नांशे च मृषात्वव्यवहारात् ,१ । एव मरणकथा विगतमिश्रिता २ । अकृतनिश्चये जातस्य मृतस्य च कृतपरिणामस्याभिधाने मिश्रकमिश्रिता उत्पन्नविगतमिश्रितेत्यर्थ., यथा—अद्य दश जाता मृताश्चेति ३ । तथा बहूना जीवाना स्तोकाना च मृताना शङ्खशङ्खनकादीनामेकत्र राशौ दृष्टे जीवराशिरयमिति भाषण जीवमिश्रिता ४ । एव प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु च जीवत्सु अजीवराशिरिति वाक्यम् ५ । तथा तस्मिन्नेव राशौ अकृतनिश्चये एतावन्तो जीवन्त एतावन्तश्च मृता इति अवधारणवाक्य च जीवाजीवमिश्रिता ६ । तथा मूलकादि अनन्तकाय तस्यैव सत्कै. परिपाण्डुपत्रैरन्येन वा केनचिद्वनस्पतिना मिश्र विलोक्य सर्वोऽप्येष अनन्तकाय इति वदतोऽनन्तमिश्रिता ७ । एव प्रत्येकमनन्तेन सह दृष्ट्वा सर्वोऽपि प्रत्येक इति वदत. प्रत्येकमिश्रिता ८, अद्धा—काल. स चेह प्रस्तावात् दिवसो रात्रिर्वा गृह्यते, सा मिश्रिता यया साऽद्धामिश्रिता. यथा कश्चित् कञ्चन त्वरयन् दिवसेऽपि रात्रिर्जातेति वदति ६, तथा दिवसस्य रात्रेर्वा एकदेशोऽद्धाद्धा सा मिश्रिता यया साऽद्धाद्धामिश्रिता, यथा प्रथमपौरुष्यामेव त्वरयमाणः कञ्चन वक्ति—शीघ्रो भव, मध्याह्नो जात इति १० । ध० ३ अधि० ।

सच्चावाइ-सत्यावादिन्-पुं० । सत्य वदितुं शीलमस्येति स-

त्यवादी । सत्यवदनशीले, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

सच्चाहिट्ठिय-सत्याधिष्ठित-त्रि० । सत्येनावितथभाषणेनाधिष्ठित —समाश्रित सत्याधिष्ठित । सत्यवचनव्याप्ते, पा० ।

सच्चिदाणंद-सच्चिदानन्द-पुं० । सत्—शुभ शाश्वत वा चित्-ज्ञान तस्य य आनन्द । सुखप्रकाशरूपे ब्रह्मणि, अष्ट० १ अष्ट० ।

सच्चोवाय-सत्यावपात-त्रि० । सफलसेवे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । भ० । सत्याभिलाषे, औ० ।

सच्छंद-स्वच्छन्द-त्रि० । स्वम्-आत्मीय छन्द -अभिप्रायो यस्याऽसौ । व्य० १ उ० । स्वाभिप्राये,आ० म० १ अ० । न० । आव० । प्रव० । अनु० । ज्ञा० । आत्मच्छन्दसि, व्य० ६ उ० । स्ववशे, विपा० १ श्रु० २ अ० । ज्ञा० । अनु० । सुरचौ, स० ।

सच्छंदचारि-स्वच्छन्दचारिन्-त्रि० । कामरूपिणि, आ० म० १ अ० ।

सच्छंदमइ-स्वच्छन्दमति-त्रि० । स्वच्छन्दा-स्ववशा स्ववशे वा मतिरस्येति-स्वच्छन्दमति. । निरर्गलबुद्धौ,विपा० १ श्रु० २ अ० । प्रव० । ज्ञा० ।

सच्छंदया-स्वच्छन्दता-स्त्री० । स्वाभिप्रायेण वर्त्तितायाम्, व्य० १ उ० ।

सच्छंदयारिन्-स्वच्छन्दचारिन्-त्रि० । स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रायेण न ऽ जिनाज्ञया चरतीति स्वच्छन्दचारी । यथाछन्दे, ग० १ अधि० ।

सच्छंदविगप्पिय-स्वच्छन्दविकल्पित-त्रि०।स्वच्छन्देन स्वाऽभिप्रायेण विकल्पितम् । स्वेच्छाकल्पिते, व्य० १ उ०।सघा०।

सच्छत्त-सच्छत्र-त्रि० । छत्रेण सहिते, स० ३४ सम० । जी० । औ० ।

सच्छाय(ह)-सच्छाय-त्रि० । सती-शोभना छाया निर्मलस्वरूपा येषा ते।रा० ।"छायाया होऽकान्तौ वा" ॥८। १ । २४६॥ अनेनान्त्यस्य यकारस्य वैकल्पिको हकारादेश । सच्छायम्।सच्छाहम् । प्रा० । जी० । शोभनच्छायेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सजल-सजल-त्रि० । जलसम्पूर्णे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सजसा-सयशस्-स्त्री० । शीतलजिनस्य प्रथमशिष्यायाम्, ति० ।

सजाईय-स्वजातीय-त्रि० । आत्मीयजातिविशिष्टे, आ० म० १ अ० ।

सजित्था-सज्जित्वा-अव्य० । शक्तिं गृहीत्वेत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

सजीव-सजीव-त्रि० । कोट्यारोपितप्रत्यञ्चे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । औ० । विपा० । मृतधात्वादीना सहजस्वरूपापादने, जं० २ वक्ष० । स० । ज्ञा० ।

सजूह-स्वयूथ-पुं० । स्वकीयनिकाये,प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सजोग-सयोग-त्रि० । ससारिणि,स्था० २ ठा० ४ उ० । मनोवाक्कायात्मकैर्योगै सह वर्त्तमानेषु, न० ।

सजोगि(ण्)-सयोगिन्-त्रि० । सह योगे कायव्यापारादिभिर्य स सयोगी । स्था० २ ठा० १ उ०। सह योगेन वर्त्तन्ते ये ते सयोगा मनोवाक्काया ,ते यस्य विद्यन्ते स सयोगी । प० स० २ द्वार । मनोवाक्कायात्मकैर्योगैर्वर्त्तमाने, न० ।

सजोगिकेवलिगुणट्ठाण--सयोगिकेवलिगुणस्थान--न०। त्रयोदशे गुणस्थाने,कर्म० । योगो वीर्यं शक्तिरुत्साह पराक्रम इति पर्याया ,स च मनोवाक्कायलक्षणकरणभेदात्त्रिस्र सञ्ज्ञा लभते, मनोयोगो वाग्योग काययोगश्चेति । तथा चोक्त कर्मप्रकृतौ- "परिणामालबणग्गह णकारण तेण लद्धनामतिग । कज्जब्भासानुन्न-प्पवेसविसमीकयपएस ॥१॥ " तत्र भगवतो मनोयोगो मन पर्यायज्ञानिभिरनुत्तरसुरादिभिर्वा मनसा पृष्टस्य सतो मनसैव देशनात् , ते हि भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि मन पर्यायज्ञानेनावधिज्ञानेन वा पश्यन्ति, दृष्ट्वा च ते विवक्षितवस्त्वाकारान्यथानुपपत्त्या लोकस्वरूपादिबाह्यमर्थमवगच्छन्तीति वाग्योगो,धर्मदेशनादौ काययोगो निमेषोन्मेषचङ्क्रमणादौ । ततोऽनेन योगत्रयेण सह वर्तत इति सयोगी । 'सर्वादेरिन्" इतीन्प्रत्यय । केवल-केवलज्ञान केवलदर्शन च विद्यते यस्य स केवली । सयोगी चासौ केवली च सयोगिकेवली तस्य गुणस्थान सयोगिकेवलिगुणस्थानम् । कर्म० २ कर्म० । प० स० । आ० चू० । प्रव० । दर्श० ।

सजोगिभवत्थकेवलनाण-सयोगिभवस्थकेवलज्ञान-न०।सह योगै कायव्यापारादिभिर्य स सयोगी इन् समासान्तत्वात् स चासौ भवस्थश्च तस्य केवलज्ञानमिति विग्रह । कायव्यापारसहितस्य भवस्थस्य केवलज्ञाने, स्था० ।

सजोगिभवत्थकेवलणाणे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-पढमसमयसजोगिभवत्थकेवलणाणे चेव,अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवलणाणे चेव । अहवा—चरिमसमयसजोगिभवत्थकेवलणाणे चेव , अचरिमसमयसजोगिभवत्थकेवलणाणे चेव । (सू० ७१+)

' सयोगी ' त्यादि प्रथम समय सयोगित्वे यस्य स तथा एव प्रथमा—द्व्यादिसमयो यस्य स तथा, शेष तथैव । 'अथवे ' त्यादि चरम अन्त्य —समयो यस्य सयोग्यवस्थाया. स तथा, शेष तथैव । स्था० २ ठा० १ उ० ।

सजोणिय—सयोनिक-त्रि० । सह योन्या उत्पत्तिस्थानेन वर्तन्ते इति सयोनिका । संसारिषु , स्था० २ ठा० १ उ० ।

सजोति-सज्योतिष्-त्रि० । सह ज्योतिषा—उद्द्योतेन वर्तत इति सज्योति । साग्निके,सूत्र०१ श्रु०५ अ० १ उ० ।सज्योति – साग्निकमित्यर्थ । दश० ८ अ० २ उ० ।

सज्ज-सज्ज-त्रि० । प्रगुणीभूते, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । औ० ।

सद्यस्—अव्य० । शीघ्रे, आतु० । तत्काले बृ० १ उ०३ प्रक०।

सर्ज—पुं० । वृक्षविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । विशे०।स्था० ।

षड्ज-त्रि०।षड्भ्यो जात. षड्ज । अनु० । " क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स ᳲ-क- ᳲ पामूर्ध्व लुक्" ॥८। २। ७७॥ अनेनात्र डकारस्य लुक् । सज्जो । षडजो । प्रा० । स्वरभेदे,"नासाकण्ठमुरस्तालु-जिह्वादन्ताश्च सश्रिता । षड्भि सजायते

यस्मा-त्तस्मात् षड्ज इति स्मृत "॥ १ ॥ अनु०। ('सर' शब्दे सर्वा वक्तव्यता वक्ष्यामि।)

सज्जइ—सद्यति—पु०। सत्साधौ, षो० १२ विव०।

सज्जण—सज्जन-पु०। "अन्त्यव्यञ्जनस्य" ॥ ८।१।११ ॥ इति जकारस्य लुक्। सज्जन। सज्जणो। प्रा०। विशिष्टलोक, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

नाम सज्जन इति त्रिवर्णक,
कर्णकोटरकुटुम्बि चेद्भवेत्।
नोल्लसन्ति विषशक्तयस्तदा,
दिव्यमन्त्रनिहताः खलोक्तयः ॥ १ ॥
स्याद्बली बलमिह प्रदर्शयेत्,
सज्जनेषु यदि सत्सु दुर्जनः।
किं बलं नु तमसोऽपि वर्ण्यते,
यद्भवेदसति भानुमालिनि ॥ २ ॥
दुर्जनस्य रसना सनातनी,
सगतिं न परुषस्य मुञ्चति।
सज्जनस्य तु सुधातिशायिनः,
कोमलस्य वचनस्य केवलम् ॥ ३ ॥
या द्विजिह्वदलनाद्यनादरा-
द्याऽऽत्मनीह पुरुषोत्तमस्थितिः।
याऽप्यनन्तगतिरेतयेष्यते,
सज्जनस्य गरुडानुकारिता ॥ ४ ॥
सज्जनस्य विदुषां गुणग्रहे,
दूषणे निविशते खलस्य धीः।
चक्रवाकदृगहर्पतेर्द्युतौ,
घूकदृक् तमसि सङ्गमङ्गति ॥ ५ ॥
दुर्जनैरिह सतामुपक्रिया,
तद्वचो विजयकीर्तिसंभवात्।
व्यातनोति जिततापविप्लवां,
वह्निरेव हि सुवर्णशुद्धताम् ॥ ६ ॥
या कलङ्किवसनेन सत्वया,
या कदापि न भुजङ्गसङ्गता।
गोत्रभित्सदसि या न सासतां,
वाचि काचिदतिरिच्यते सुधा ॥ ७ ॥
दुर्जनोद्यमतपर्तुपूर्तिजा,
तापतः श्रुतलता क्षयं व्रजेत्।
नो भवेद्यदि गुणाम्बुवर्षिणी,
तत्र सज्जनकृपातपात्ययः ॥ ८ ॥
तन्यते सुकविकीर्तिवारिधौ,
दुर्जनेन वडवानलव्यथा।
सज्जनेन तु शशाङ्ककौमुदी,
सङ्गरङ्गचदहो महोत्सवः ॥ ९ ॥
यद्यनुग्रहपरं सतां मनो,
दुर्जनात् किमपि नो भयं तदा।
सिंह एव तरसा वशीकृते,
किं भयं भुवि शृगालबालकात् ॥ १० ॥
खेदमेव तनुते जडात्मनां,
सज्जनस्य तु मुदं कवेः कृतिः।
स्मेरता कुवलयेऽब्जपीडनं,
चन्द्रभासि भवतीति हि स्थितिः ॥ ११ ॥
न त्यजन्ति कवयः श्रुतश्रम,
समुदैव खलपीडनादपि।
स्वोचिताचरणबद्धवृत्तयः,
साधवः शमदमक्रियामिव ॥ १२ ॥
नव्यतन्त्ररचनं सतां रते-
स्त्यज्यते न खलखेदतो बुधैः।
नैव भारभयतो विमुच्यते,
शीतरक्षणपटीयसी पटी ॥ १३ ॥
आगमे सति नवः श्रमो मदा-
न्न स्थितेरिति खलेन दूष्यते।
नौरिवेह जलधौ प्रवेशकृत्,
सोऽयमित्यथ सतां सदुत्तरम् ॥ १४ ॥
पूर्वपूर्वतनसूरिहीलना,
नो तथापि निहतेति दुर्जनः।
तातवागनुविधायिबालव-
न्नेयमित्यथ सतां सुभाषितम् ॥ १५ ॥
किं तथापि पलिमन्थमन्थरै-
रत्र साध्यमिति दुर्जनोदिते।
स्वान्ययोरुपकृतिर्नवा मति-
श्चेति सज्जनयोक्तिरर्गला ॥ १६ ॥
सप्रसङ्गमिदमाद्यविंशिको-
पक्रमे मतिमतोपपादितम्।
चारुतां व्रजति सज्जनस्थिति-
र्नोच्चतासु नियतं खलोक्तिषु ॥ १७ ॥
न्यायतन्त्रशतपत्रभानवे,
लोकलोचनसुधाञ्जनत्विषे।
पापशैलसतकोटिमूर्त्तये,
सज्जनाय सततं नमो नमः ॥ १८ ॥
भूषिते बहुगुणे तपागणे,
श्रीयुतैर्विजयदेवसूरिभिः।

भूमिसूरितिलकैरपि श्रिया,
पूरितैर्विजयसिंहसूरिभिः ॥ १९ ॥
धामभास्वदधिकं निरामयं,
रामणीयकमपि प्रसृत्वरम् ।
नाम कामकलशातिशायिना,
मिष्टपूर्तिषु यदीयमश्नति ॥ २० ॥
यैरुपेत्य विदुषां सतीर्थ्यतां,
स्फीतजीतविजयाभिधानताम् ।
धर्मकर्म विदधे जयन्ति ते,
श्रीनयादिविजयाभिधा बुधाः ॥ २१ ॥
उद्यतैरहमपि प्रसद्य तै-
स्तर्कतन्त्रमधिकाशि पाठितः ।
एष तेषु धुरि लेख्यतां ययौ,
सद्गुणस्तु जगतां सतामपि ॥ २२ ॥
येषु येषु तदनुस्मृतिर्भवे-
त्तेषु धावति च दर्शनेषु धीः ।
यत्र यत्र मरुदेति लभ्यते,
तत्र तत्र खलु पुष्पसौरभम् ॥ २३ ॥
तद्गुणैर्मुकुलितं रवेः करैः,
शास्त्रपद्ममिह मन्मनोह्रदात् ।
उल्लसन्नयपरागसंगतं ,
सेव्यते सुजनषट्पदव्रजैः ॥ २४ ॥
निर्गुणो बहुगुणैर्विराजितां
स्तान् गुरूनुपकरोमि कैर्गुणैः ।
वारिदस्य ददतो हि जीवनं,
किं ददातु वत चातकार्भकः ॥ २५ ॥
प्रस्तुतश्रमसमर्थितैर्नयै-
र्योग्यदानफलितैस्तु तद्यशः ।
यत्प्रसर्पति सतामनुग्रहा—
देतदेव मम चेतसो मुदे ॥ २६ ॥
आसते जगति सज्जनाः शतं ,
तैरुपैमि नु समं कमञ्जसा ।
किं न सन्ति गिरयः परः शता ,
मेरुरेव तु बिभर्तु मेदिनीम् ॥ २७ ॥
तत्पदाम्बुरुहषट्पदः स च,
ग्रन्थमेनमपि मुग्धधीर्व्यधाम्
यस्य भाग्यनिलयोऽजनि श्रियां,
सद्म पद्मविजयः सहोदरः ॥ २८ ॥
मत्त एव मृदुबुद्धयश्च ये ,
तेष्वतोऽप्युपकृतिश्च भाविनी ।
किं च बालवचनानुभाषणा-
नुस्मृतिः परमबोधशालिनाम् ॥ २९ ॥
अत्र पद्यमपि पाङ्क्तिकं क्वचि—
द्वर्तते च परिवर्तितं क्वचित् ।
स्वान्ययोः स्मरणमात्रमुद्दिशं-
स्तत्र नैव तु जनोऽपराध्यति ॥ ३० ॥
ख्यातिमेष्यति परामयं पुनः,
सज्जनैरनुगृहीत एव च ।
किं न शङ्करशिरोनिवासतो ,
निम्नगा सुविदिता सुरापगा ॥ ३१ ॥

यत्र स्याद्वादविद्या परमततिमिरध्वान्तसूर्यांशुधारा, निस्ताराजन्मसिन्धोः शिवपदपदवीं प्राणिनो यान्ति यस्मात् अस्माकं किं च यस्माद्भवति शमरसैर्नित्यमाकण्ठतृप्ति, जैनेन्द्रं शासनं तद्विलसति परमाऽऽनन्दकन्दाम्बुवाहः ॥ ३२ ॥ द्वा० ३२ द्वा० ।

सज्जमरण-सद्योमरण-न० । तात्कालिकमरणे, आव० ५ अ० ।

सज्जमाण-सज्जमान--त्रि० । सङ्गम कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आसक्तिं कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । नि० चू० । "सज्जमाणेहि विणिग्घायमाणाहिं" आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

सज्जम्मदरिद्द-सज्जन्मदरिद्र-पुं० । आजन्मदरिद्रे, महा०२ चू० ।

सज्जा-शय्या-स्त्री० । शेरतेऽस्यामिति शय्या । प्रव० १२१ द्वार । वसतौ, आव० ५ अ० । शयने, स्था० ५ ठा० २ उ० । घट्टशालादिरूपाया वसतौ, स० २० सम० । प्रव० ।

संज्ञा--स्त्री० ।"ज्ञो ञ" ॥८। २ । ८३ ॥ अनेनात्र सम्बलितस्य ञकारस्य वैकल्पिको लुक् । सज्जा । सण्णा । ज्ञाने, प्रा० २ पाद ।

सज्जिय-सज्जित-त्रि० । निष्पादिते, जी० ३ प्रति ४ अधि० । वितानिते, औ० ।

सज्जोग-सद्योग-पुं० । सद्धर्मपरायणे, षो० ६ विव० ।

सज्जोगविग्घवज्जणया-सद्योगविघ्नवर्जनता-स्त्री०। सन्तश्च ते योगाश्च धर्मव्यापारा स्वाध्यायध्यानादयस्तेषु विघ्न उपरोधो विघातस्तस्य वर्जना । सद्योगापरिहारे,पञ्चा०५ विव०। षो०।

सज्जोगावंचग-सद्योगावञ्चक-पुं० । " सद्भिः कल्याणसम्पन्नै-र्दर्शनादपि पावनैः ।तथाऽऽवादनतो योग,आद्यो वञ्चक उच्यते ॥१॥" इत्युक्तलक्षणे प्रवञ्चकयोगे, षो० ६ विव० ।

सज्झ-साध्य-त्रि० । "साध्वस-ध्य-ह्यां झः ॥ ८ । २६ ॥ इति ध्यस्य झः । सज्झ । प्रा० । शक्ये, पिं० । निवर्त्यस्वभावे,आ० म० १ अ० । अनुमानतः साध्ये,रत्ना० ३परि०। (अत्रत्या सर्वा वक्तव्यता 'हेउ' शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।)

सज्झंतिय-साद्यान्तिक-पु०—ब्रह्मचारिणि, बृ० ४ उ० ।

सज्झतिया-साद्यान्तिका-स्त्री० । भगिन्याम् , व्य० ३ उ० ।

सज्झंभराग-सन्ध्याभ्रराग-पु० । वर्षासु सन्ध्यासमयभावि नि अभ्ररागे, रा० ।

सज्झय-सध्वज-पु० । कल्पपाले, बृ० ५ उ० ।

सज्झवयणणिद्देस-साध्यवचननिर्देश-पु० । साध्यत इति साध्यम् ,उच्यत इति वचनम् अर्थ ,यस्मात्स एवोच्यते।साध्य च तद्वचन च साध्यवचन साध्यार्थ इत्यर्थस्तस्य निर्देश - प्रतिज्ञा । अनुमानकोटौ प्रतिज्ञावचने, दश० १ अ० ।

सज्झस-साध्वस-न० ।"साध्वस-ध्य-ह्या झ. " ॥८ ।२।२६॥ इति सयुक्तस्य ध्यस्य झ । सज्झस । भये , प्रा० २ पाद ।

सज्झाइय-स्वाध्यायिक-पु० । अध्ययनम्-अध्याय , शोभनो ऽध्याय स्वाध्याय स एव स्वाध्यायिक । स्वाध्याये ,आव० ४ अ० ।

सज्झाण-सद्ध्यान-न० । शोभनध्याने , षो० १ विव० ।

सज्झाय-स्वाध्याय-पु०।अध्ययनम्-अध्याय ,शोभनोऽध्याय. स्वाध्याय , स एव स्वाध्याय । आव० ४ अ०। सुष्ठु आ मर्यादया अधीयते इति स्वाध्याय । स्था० २ ठा० २ उ० । सुष्ठु आ—मर्यादया—कालवेलापरिहारेण पौरुष्यपेक्षया वा अध्याय —अध्ययन स्वाध्याय । ध० ३ अधि० ।"साध्वस-ध्य-ह्या झ " ॥ ८ । २ । २६ ॥ इति ध्यस्य झ । प्रा० । अणुव्रतविद्यादिस्मरणे नमस्कारपरावर्त्तने , ध० २ अधि० । अधीतगुणने, प्रश्न० १ सव० द्वार । सूत्रपौरुष्याम् , आव० ४ अ० ।

अधुना स्वाध्यायमाह—

यत्तु खलु वाचनादे-रासेवनमत्र भवति विधिपूर्वम् ।
धर्मकथान्तं क्रमश-स्तत्स्वाध्यायो विनिर्दिष्टः ॥३॥

यत्तु—यत्पुन खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, वाचनादेर्वाचना-प्रश्नानुप्रेक्षादेरासेवनमभिव्याप्त्या मर्यादया वा प्रवचनोक्तया सेवन करणमत्र प्रक्रमे भवति—जायते । विधिपूर्व-विधिमूल धर्मकथान्त-धर्मकथाऽवसान क्रमश.—क्रमेण तदासेवन स्वाध्ययोऽपि पूर्वोक्तनिर्वचनो विनिर्दिष्ट —कथित इति । षो० १३ विव० । " वारसगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहे । त उवइसाति जम्हा , उवज्झाया तेण वुच्चति " ॥ ३११७ ॥ विशे० । (व्याख्यातैषा गाथा ' उवज्झाय ' शब्दे द्वितीयभागे ८८२ पृष्ठे ।)

स्वाध्यायस्य भेदानाह—

से किं तं सज्झाए ?, सज्झाए पंचविहे पण्णत्ते,तं जहा-वायणा पडिपुच्छा परिअट्टणा अणुप्पेहा धम्मकहा । से तं सज्झाए । सू० २०) औ० ।

' पचविहे ' इत्यादि सुगमम् , नवर शोभनम् आ—मर्यादया अध्ययन—श्रुतस्याधिकमनुसरण स्वाध्याय., तत्र वक्ति शिष्यस्त प्रति गुरो प्रयोजकभावो वाचना पाठनमित्यर्थ , गृहीतवाचनेनापि सशयाद्युत्पत्तौ पुन. प्रष्टव्यमिति पूर्वाधीतस्य सूत्रादे शङ्कितादौ प्रश्न. प्रच्छनेति , प्रच्छनाविशोधितस्य सूत्रस्य मा भूद्विस्मरणमिति परिवर्त्तना, सूत्रस्य गुणनमित्यर्थ । सूत्रवदर्थेऽपि सम्भवति विस्मरणमत सोऽपि परिभावनीय इत्यनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा , चिन्तनिकेत्यर्थ । एवमभ्यस्तश्रुतेन धर्मकथा विधेयेति , धर्मस्य-श्रुतरूपस्य कथा-व्याख्या धर्मकथेति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । औ० । (पञ्चविधस्वाध्याय ' पडिक्कमण ' शब्दे पञ्चमभागे २६६ पृष्ठे व्याख्यात ।) (स्वाध्यायार्थ कालवेलाग्रहणम् 'जोगविहि' शब्दे चतुर्थभाग १६४३ पृष्ठ उक्तम् ।)

अस्वाध्यायविषयमाह—

एसो उ असज्झाओ,तव्वज्जिउ(स)झाउ तत्थिमा मेरा ।
कालपडिलेहणाए, गडगमरुएहि दिट्ठतो ॥१३६१॥

एसो सयमघाताइओ पचविहो असज्झाओ भणिओ । तेहिं चेव पचहिं वज्जिओ सज्झाओ भवति । ' तत्थ ' त्ति-तम्मि सज्झायकाले इमा-वक्ष्यमाणा ' मेर ' त्ति-सामाचारी—पडिक्कमित्तु जाव वेला न भवति ताव कालपडिलेहणाए कयाए गहणकाले पत्ते गंडगदिट्ठता भविस्सइ । गहिए सुद्धे काले पट्ठवणवेलाए मरुयगदिट्ठतो भविस्सति त्ति गाथार्थ ।

स्याद् बुद्धि -किमर्थ कालग्रहणम् ? । अत्रोच्यते—

पचविह असज्झाय-स्स जाणणट्ठाए पेहए काल ।
चरिमा चउभागवसे-सियाइभूमिं तओ पेहे ॥१३६२॥

पञ्चविध सयमघातादिकाऽस्वाध्याय , तत्परिज्ञानार्थ प्रेक्षते काल-कालवेला निरूपयतीत्यर्थ । कालो निरूपणीय , कालनिरूपणमन्तरेण न ज्ञायते पञ्चविधसयमघातादिकम्—" जइ अग्घेत्तु करेंति ता चउलहुगा , तम्हा कालपडिलेहणाए इमा सामाचारी—दिवसचरिमपोरिसीए चउभागावसेसाए कालग्गहणभूमिओ ततो पडिलेहियव्वा , अहवा-तओ उच्चारपासवणकालभूमी य " त्ति गाथार्थ ।

अहियासियाइं अतो. आसन्ने चेव मज्झे दूरे य ।
तिन्नेव अणहियासी,अंतो छ छच्च बाहिरओ ॥१३६३॥

' अतो ' त्ति—निवेसणस्स तिन्नि उच्चारअहियासियथंडिले आसण्णे मज्झे दूरे य पडिलेहेइ । अणहियासियाथंडिले वि अतो एव चेव तिन्नि पडिलेहेति । एव अतो थडिल्ला छ, बाहिं पि निवेसणस्स एवं चेव छ भवति । एत्थ अहियासिया दूरयरे अणहियासिया आसन्नयरे कायव्वा ।

एमेव य पासवणे, बारस चउवीसतिं तु पेहेत्ता ।
कालस्स य तिन्नि भवे,अह सूरो अत्थमुवयाई ।१३६४।

पासवणे एएणेव कमेण बारस एव चउवीस अतुरियमसंभतं उवउत्तो पडिलेहेत्ता पच्छा तिन्नि कालग्गहणथडिले पडिलेहाति । जहण्णेण हत्थतरिए, ' अह ' त्ति-अनतर थडिलपडिलेहा जोगाणतरमेव सूरो अत्थमेति, ततो आवस्सग करेइ ।

तस्सिमो विही—

अह पुण निव्वाघाओ, आवासं तो करेंति सव्वेऽवि ।
सड्ढाइकहणवाघा-ययाइ पच्छा गुरू ठंति ॥ १३६५ ॥

अथेत्यानन्तर्यें, सूरत्थमणाणंतरमेव आवस्सय करेंति । पुनर्विशेषणे, दुविहमावस्सगकरणं विसेसेइ—निव्वाघाय, वाघाइम च । जदि निव्वाघाय ततो सव्वे गुरुसहिया आवस्सय करेंति । अह गुरू सड्ढेसु धम्म कहेंति तो आवस्सगस्स साहूहिं सह करणिज्जस्स वाघाओ भवइ । जम्मि वा काले त करणिज्ज त-हासेतस्स वाघाओ भण्णइ तओ गुरू निसिज्जहरो य पच्छा चरित्तातियारजाणणट्ठा काउस्सग्ग ठाहिंति ।

सेसा उ जहासत्तिं, आपुच्छित्ताणँ ठंति सट्ठाणे ।
सुत्तत्थकरणहेउ, आयरिएँ ठियम्मि देवसिय ॥१३६६॥

सेसा साहू गुरु आपुच्छित्ता गुरुगणस्स मग्गओ आसन्ने दूरे आधाराइणियाए ज जस्स ठाण त सट्ठाण । तत्थ पडिक्कमताण इमा ठवणा । गुरू पच्छा ठायतो मज्झेण गतु सट्ठाणे ठायइ, जे वामओ ते अणतरसव्वेण गतुं सट्ठाणे ठायन्ति । जे दाहिणओ अणतरसव्वेण गतु ठायति, त च अणागय ठायति सुत्तत्थसरणहेउं । तत्थ य पुव्वामेव ठायता 'करेमि भते ! सामाइयमिति' सुत्तं करेंति, पच्छा जाहे गुरू सामाइय करेत्ता वोसिरामि त्ति भणित्ता ठिया उस्सग्ग ताहे देवसियाइयारं चिंतति । अन्ने भणंति- जाहे गुरू सामाइय करेंति ताहे पुव्वट्ठिया वि त सामाइय करेंति सेस कठ ।

जो हुज्ज उ असमत्थो, बालो वुड्ढो गिलाणपरितंतो ।
सो विकहाइविरहिओ, अच्छिज्जा निज्जरापेही ॥१३६७॥

परिस्सतो पाहुणगादि सो वि सज्झायज्झाणपरो अच्छति । जाहे गुरू ठाति ताहे ते वि बालादिया ठायति एएण विहिणा ।

आवासग तु काउं, जिणोवइट्ठं गुरूवएसेणं ।
तिण्णि थुई पडिलेहा,कालस्स इमा विही तत्थ ॥१३६८

जिणेहिं गणहराण उवइट्ठ, ततो परपरएण जाव अम्ह गुरूवएसेण आगयं, त काउं आवस्सय अण्णे तिण्णि थुतीओ करेंति । अहवा—एगा एगसिलोगिया, बितिया बिसिलोइया, ततिया (त) तियसिलोगिया । तेसिं समत्तीए कालपडिलेहणविही कायव्वा ।

अच्छउ ताव विही, इमो कालभेओ ताव वुच्चइ—

दुविहो उ होइ कालो, वाघाइम एतरो य नायव्वो ।
वाघातोँ घंघसालाए, घट्टणं सड्ढकहणं वा ॥१३६९॥

पुव्वद्ध कठ । पच्छद्धस्स व्याख्या—जा अतिरित्ता वसही कप्पडिगसेविया य सा घघसाला । ताए अंतिताण घट्टणपडणाइ वाघायदोसो , सड्ढकहणेण य वेलाइक्कमणदोसो त्ति । एवमादि ।

वाघाए तइओ सिं, दिज्जइ तस्सेव ते निवेएंति ।
इयरे पुच्छंति दुवे, जोगं कालस्स घेच्छामो ॥१३७०॥

तम्मि वाघातिमे दोण्णि जे कालपडियरगा ते निग्गच्छंति । तेसिं ततिओ उवज्झायादि दिज्जइ । ते कालग्गाहिणो आपुच्छणसदिसावणकालपवेयण च सव्व तस्सेव करेंति । एत्थ गडगदिट्ठतो न भवइ । इयरे उवउत्ता चिट्ठति । सुद्धे काले तत्थेव उवज्झायस्स पवेएति ताहे दडधरो बाहिं कालपडिचरओ चिट्ठइ । इयरे दुइगा वि अतो पविसति , ताहे नीतिदडधरो अतीति । तेण पट्ठविए सज्झायं करेंति ।

निव्वाघाए पच्छद्ध, अस्यार्थ —

आपुच्छण किइकम्मे, आवासिय पडियरिय वाघाते ।
इंदियदिसा य तारा, वासमसज्झाइयं चेव ॥१३७१॥

निव्वाघाते दोन्नि जणा गुरु आपुच्छति-काल घेच्छामो । गुरुणा अणुण्णाया 'कितिकम्म' ति-वदण काउ दडग घेत्तु उवउत्ता आवासियमासज्ज करेन्ता पमज्जन्ता य निग्गच्छति । अतरे य जइ पक्खलति पडति वा वत्थादि वा विलग्गति कितिकम्मादि किंचि वितह करेंति ततो कालवाघाओ । इमा कालभूमीपडियरणविही । इदिएहिं उवउत्ता पडियरति । 'दिस' त्ति--जत्थ च चउरो वि दिसा दीसति । उडम्मि जइ तिन्नि तारा दीसति । जइ पुण न उवउत्ता अणिट्ठो वा इदियविसओ 'दिस' त्ति दिसामोहो दिसाओ वा तारगाओ वा न दीसति वास वा पडइ । असज्झाइय वा जाय तो कालवहो त्ति गाथार्थ ।

किं च--

जइ पुण गच्छंताणं, छीयं जोइं ततो नियत्तेति ।
निव्वाघाए दोण्णि उ,अच्छंति दिसा निरिक्खंता१३७२

तेसिं चेव गुरुसमीवा कालभूमी गच्छताण अतरे जइ छीत जोति वा फुसइ तो नियत्तति । एवमाइकारणेहिं अव्वाहया ते दो वि निव्वाघाएण कालभूमिं गया । संडासगादिविहीए पमज्जित्ता निसन्ना उद्धट्ठिया वा एक्केका दो दिसाओ निरिक्खतो अच्छइ त्ति गाथार्थ ।

किं च-तत्थ कालभूमीए ठिया--

सज्झायमचिंतंता, कणगं दट्ठूण पमिनियत्तंति ।
पत्ते य दडधारी , मा बोलं गडए उवमा ॥ १३७३ ॥

तत्थ सज्झायं (अ) करेंता अच्छन्ति, कालवेल च पडियरेइ । जइ गिम्हे तिण्णि सिसिरे पच वासासु सत्त कणगारति (पडति) पेच्छेज्ज तहा विनियत्तति । अह निव्वाघाएण पत्ता कालग्गहणवेला ताहे जो दंडधारी सो अतो पविसित्ता भणइ—बहुपडिपुण्णा कालवेला मा बोल करेह, एत्थ गडगोवमा पुव्वभणिया कज्जइ त्ति गाथार्थ. ।

आघोसिए बहूहिं, सुयम्मि सेसेसु निवडए दंडो ।
अह त बहूहिँ न सुयं,दंडिज्जइ गंडओ ताहे ॥१३७४॥

जहा लोए गामादिदडगण आघोसिए बहूहिं सुए थेवेहिं असुए गामादिठिउ अकरेतस्स दडो भवति । बहूहिं असुए गडस्स दडो भवति । तहा इह पि उवसहारेयव्व । ततो-दडधरे निग्गए कालग्गही उट्ठेइ त्ति गाथार्थ ।

सो य इमेरिसो-

पियधम्मो दढधम्मो, संविग्गो चेवऽवज्जभीरू य ।

खेअएणो य अभीरू, कालं पडिलेहए साहू ॥१३७५॥

पियधम्मो दढधम्मो य एत्थ चउभंगो । तत्थिमो पढमभंगो । निच्चं संसारभउव्विग्गा संविग्गो । वज्ज-पावं तस्स भीरू-जहा तं न भवति तहा जयइ । एत्थ कालविहीजाणगो खेदएणो । सत्तवतो अभीरू । एरिसो साहू कालपडिलेहओ । प्रतिजागरकश्च ग्राहकश्चेति गाथार्थः ।

ते य तं वेलं पडियरंता इमेरिसं कालं तुलेंति—

कालो संझाय तहा, दो वि समप्पंति जह समं चेव ।
तह तं तुलेंति कालं, चरिमं च दिसं असज्झाए ॥१३७६॥

सझाए धरेंतीए कालग्गहणमाढत्तं तं कालग्गहणं सज्झाए य जं सेसं एते दो वि समं जहा समप्पंति तहा तं कालवेलं तुलंति । अहवा-तिसु उत्तरादियासु सझाये गिएहति । 'चरिमं' ति-अवराए अवगयसझाए वि गेएहति तहावि न दोसो त्ति गाथार्थः । आव० ४ अ० ।

ततः कालस्य ग्रहणवेला वर्त्तते न वा ? इति, तत्र च-कालवेलानिरूपणे एष विधिरिति वक्ष्यमाणः —

दुविहो य होइ कालो, वाघातिम एयरो य नायव्वो ।
वाघाओ घंघसालाएँ, घट्टणं सड्ढकहणं वा ॥ ६३९ ॥

द्विविधो भवति कालो—व्याघातकालः, इतरश्च—अव्याघातकालः । तत्र व्याघातकालं प्रतिपादयन्नाह—व्याघातः घङ्घशालायाम्—अनाथमएडपे दीर्घे, घट्टना—परस्परेण वैदेशिकैर्वा स्तम्भैर्वा सह निर्गच्छतः प्रविशतो वा तादृशो व्याघातकालः । तथा श्राद्धकादीनां यत्राचार्यो धर्मकथां करोति सोऽपि व्याघातकालः । न तत्र कालग्रहणं भवति नापि कलावेलानिरूपणार्थं प्रच्छनं भवति ।

वाघाते तइओ सिं, दिज्जइ तस्सेव ते निवेयंति ।
निव्वाघाते दुन्नि उ, पुच्छंती कालं घेच्छामो ॥ ६४० ॥

एवं घङ्घशालाया व्याघाते सति तृतीयस्तयोः—कालग्राहिणोः उपाध्यायादिर्दीयते येन तस्यैवाग्रतो बाह्यत एव निवेदयन्ति सन्दिशापयन्ति च । अथ निर्व्याघातं भवति-न कश्चिद् घङ्घशालाया धर्मकथादिर्वा कालव्याघातः वैदेशिकादिव्याघातो वा, ततश्च निर्व्याघाते सति द्वावेव निर्गच्छतः,एकः कालग्राहकः अपरो दएडधारी, पुनश्च तौ पृच्छतः । यदुत कालं गृह्णीव -वेलां निरूपयाव इत्यर्थः , तयोश्च निर्गच्छतो यद्येते व्याघाता भवन्ति ततश्च निवर्त्तन्ते-न गृह्णन्ति कालम् ।

के च ते व्याघाताः ?,—

आपुच्छण किइकम्मं, आवस्सियखलियपडियवाघाओ ।
इंदियदिसा य तारा, वासमसज्झाइयं चेव ॥ ६४१ ॥

जइ पुण वच्चंताणं, छीयं जोइं च तो नियत्तंति ।
निव्वाघाते दोन्नि उ,अच्छंति दिसा निरिक्खंता ॥६४२॥

गोणादि कालभूमिए, होज्ज ससप्पगा व उट्ठेज्जा ।
कविहसियवासविज्जु-क्कगज्जिए वावि उवघातो ॥६४३॥

आपृच्छना नाम-आपुच्छित्ता गच्छन्ति, दंडगं गहाय मत्थएण वंदामि खमासमणो कालस्स वेलं निरूवेमो । एवं च यदि न पृच्छन्ति ततो व्याघातो भवति-न ग्राह्यः कालः । अथाविनयेन वा पृच्छन्ति तथाऽपि व्याघात एव । कृतिकर्म च-वन्दनं यदि न कुर्वन्ति,अविनयेन वा कुर्वन्ति,आवस्यिकां च यदि न करोति, अविनयेन वा करोति , स्खलनं वा गच्छतो यदि स्तम्भादौ भवति, पतनं वा तेषामन्यतमस्य यदि भवति , एवमभिर्व्याघाता भवन्ति । तथा 'इंदिय' त्ति-श्रवणेन्द्रियादीनामिन्द्रियाणां ये विषयास्ते अननुकूला भवन्ति ततो न गृह्यते । एतदुक्तं भवति—यदि छिन्धि भिन्धीत्येवमादि शृएवन्ति शब्दं ततो निवर्त्तन्ते । एवं गन्धश्चाशुभो यदि भवति, यत्र गन्धस्तत्र रस इति, विरूपं पश्यन्ति रूपं किञ्चिद् एवं सर्वत्र योजनीयं ततो निर्गच्छन्ति, तथा दिग्मोहश्च यदि भवति ततो न गृह्यते । तारकाश्च यदि पतन्ति, वर्षणं वा यदि भवति, ततः एभिरनन्तरोक्तैर्व्याघातैः कालो न गृह्यते । अस्वाध्यायिकं च यदि भवति, तथा यदि पुनर्व्रजतां क्षुतं ज्योतिर्वा—अग्नि उद्द्योतो वा भवति ततो निवर्त्तन्ते । यदा तु पुनरुक्तलक्षणो व्याघातो न भवति,तदा निर्व्याघाते सति द्वावेव तिष्ठतो दिशो निरूपयन्तौ क्षणमात्रम् । तथा एभिश्च कालभूमौ गतानामुपघातो भवति । यदि तत्र कालमएडलकं गौरुपविष्टः , आदिग्रहणाद्-महिषादिर्वा उपविष्टो भवति ततो व्याघातः । कदाचिद्वा तस्यां कालभूमौ ससर्पगा पिपीलिकादय उत्तिष्ठेरन् ततश्च व्याघातः ।कदाचिद्वा कपिहसितं-विरलवानरमुखहसितं भवति । अथवा-कपिहसितम्-'उदित्तयं वा दीसइ' जलं वा विद्युत् वा भवति, उल्कापातो वा भवति, गर्जितध्वनिर्वा श्रूयते, एभिः सर्वैर्व्याघातः कालस्य, न गृह्यत इत्यर्थः ।

सज्झायमचिंतंता, कणगं दट्ठूण तो नियत्तंति ।
वेलाएँ दंडधारी, मा बोलं गंडए उवमा ॥ ६४४ ॥

एवं ते कालवेलानिरूपणार्थं निर्गताः स्वाध्यायमकुर्वाणा एकाग्राः कालवेलां निरूपयन्ति । अथ तत्र कनकं पश्यन्ति ततः प्रतिनिवर्त्तन्ते । कनकपरिमाणं च वक्ष्यति-"तिएचस-त्तेव घिंसिसिरवासे " इत्येवमादिना । अथ तत्र वर्त्तते तदा कालग्रहणवेलायां जातायां दएडधारी प्रविश्य गुरुसमीपे कथयति,यदुत कालग्रहणवेला वर्त्तते मा बोलं कुरुत अल्पशब्दैरवहितैश्च भवितव्यम् । अत्र च गएडकदृष्टान्तः , यथा हि गएडकः कस्मिंश्चित्कारणे आपन्ने उत्कुरुटिकायामारुह्य घोषयति ग्रामे इदं प्रत्यूषसि कर्त्तव्यम् । एवमसावपि दएडधारी भणति—यदुत कालग्रहणवेला वर्त्तते ततश्च भवद्भिरपि गर्जितादिषूपयुक्तैर्भवितव्यमिति ।

आघोसिए बहूहिं, सुयम्मि सेसेसु निवडई दंडो ।
अह तं बहूहिं न सुयं, दंडिज्जइ गंडओ ताहे ॥ ६४५॥

एवमाघोषिते सति दएडधारिणा बहुभिश्च श्रुते शेषाश्च स्तोकास्तैर्न श्रुतम् , ततश्च तेषामुपरि दएडो निपतति-सूत्रार्थकरणं नानुज्ञायते । अथेदृशं तदा घोषितं यद्बहुभिर्न श्रुतं स्तोकैः श्रुतं ततश्च तस्यैव दएडधारिणो निपतति-तस्यैव स्वाध्यायनिरोधः क्रियते । कथं गएडकस्यैव ?, यथा

गण्डकेनाघोषिते बहुभिर्ग्रामीणकै श्रुते सति यै स्तोकैर्न श्रुत ते दण्ड्यन्ते , अथाघोषिते स्तोकै श्रुत बहुभिर्न श्रुत ततो गण्डके एव दण्डो निपततीति ।

काले सज्झाय तहा , दो वि समप्पंति जह समं चेव ।
तह तं तुलंति कालं, चरिमदिस वा असज्झागं॥६४६॥

तौ च प्रत्युपेक्षकौ काल सन्ध्या च यथा द्वे अपि समकमेव समाप्ति व्रजतस्तथा त काल तुलयत । एतदुक्त भवति—यथा कालसमाप्तिर्भवति सन्ध्या च समाप्ति याति तथा तुलयत प्रत्युपेक्षकौ । 'चरिमदिस वा असज्झागं' ति—चरिमा—पश्चिमा दिग् असन्ध्या—विगतसन्ध्या भवति यथा कालश्च समाप्यते तथा गृह्णन्ति ।

इदानीं किंविशिष्टेन पुन काल प्रतिजागरणीय ? इत्यत आह-

पियधम्मो दढधम्मो, संविग्गो चेवऽवज्जभीरू य ।
खेयन्नो य अभीरू, कालं पडिलेहए साहू ॥६४७॥

प्रिय -इष्टो धर्मोऽस्येति प्रियधर्म्मा , तथा दृढ -स्थिरो निश्चलो धर्मो यस्य स तथा, ' सविग्गो ' मोक्षसुखाभिलाषी, अवद्यभीरु -पापभीरु , खेदज्ञ —गीतार्थ. तथा अभीरु —सत्त्वसपन्न एवविध काल—कालग्रहणवेला प्रत्युपेक्षते साधु , एवविध कालवेलाया. प्रतिजागरण करोति ।

इदानीं दण्डधारिणि घोषयित्वा निर्गते पुनश्च स द्वितीय कालग्राही कालसदिशनार्थ गुरो. समीप प्रविशति । कथम् ?—

आउत्तपुव्वभणिए, अणपुच्छा खलियपडियवाघाते ।
घोसंतमूढसंकिय,इंदियविसए वि अमणुन्ने ॥६४८॥

स च प्रविशन् आयुक्त—उपयुक्त सन् प्रविशति । एतस्मिश्च प्रवेशने पूर्वोक्तमेव द्रष्टव्य, यतो निर्गच्छतो यो विधि प्रविशतोऽपि स एव विधिरित्यत आह—पूर्वभणितमेतत् । अथ त्वनापृच्छ्यैव गुरु काल गृह्णाति ततश्चानापृच्छ्य गृहीतस्य कालस्य , एतदुक्त भवति—गृहीतोऽप्यसौ न भवति । तथा स्खलितस्य सत कालव्याघात , पतितस्य व्याघात. कालस्य । एव सजाते सति कालो न गृह्यते । तथा प्रविष्टस्य गुरुवन्दनकाले केनचित्सह जल्पत. कालो व्याहन्यते । तथा मूढो यदि भवति आवर्त्तान् विधिविपर्यासेन ददाति तथाऽपि व्याहन्यते काल , तथा शङ्कया न जानाति किमावर्त्ता दत्ता न वेत्यस्यामवस्थाया व्याहन्यते काल । इन्द्रियविषयाश्च यद्यमनोज्ञा भवन्ति तथाऽपि कालो व्याहन्यते , छिन्धि भिन्धीत्येवं विधान् शब्दान् शृणोति । गन्धोऽनिष्टो यदि भवति यत्र गन्धस्तत्र रसोऽपि, विकराल रूप पश्यति, स्पर्शेन लेष्टुभिघातोऽकस्माद्भवति , एवविधे सत्यामपि वेलाया न गृह्णाति कालम् ।

प्रविष्टश्चासौ किं करोतीत्यत आह—

निसीहिया नमोक्कारे, काउस्सग्गे य पंचमंगलए ।
पुव्वाउत्ता सव्वे, पट्ठवणचउक्कनाणत्तं ॥ ६४९ ॥

प्रविशश्च गुरुसमीपे कालसन्दिशनार्थ यदि निषेधिका न करोति तत कालो व्याहन्यते । नमस्कारं करोति-' नमो खमासमणाण ' , अथैव न भणति तत कालव्याघातो भवति । प्राप्तश्चेर्यापथिकाप्रत्यय कायोत्सर्गम् अष्टोच्छ्वास करोति, नमस्कार च चिन्तयति, इरियावहिय च अवस्स पडिक्कमति, जइ दूराओ जदि आसन्नओ वा आगतो, पुनरसौ नमस्कारेणोत्सारयति-पञ्चमङ्गलकेनेत्यर्थ । पुनश्च सदिशापयित्वा कालग्रहणार्थ निर्गच्छति । निर्गच्छश्च " जदि आवस्सिय न करेइ खलति पडति वा जीयो वा अतरे हवेज्जा एवमादीहिं उवहम्मइ " इदानीं कालग्रहणवेलाया किं कर्त्तव्य साधुभि ? इत्याह-'पुव्वाउत्ता' पूर्वमेव दण्डधारिघोषणानन्तरमुपयुक्ता सर्वे गर्जितादौ भवन्ति । उपयुक्ताश्च सन्त कालग्रहणोत्तरकाल सर्वे स्वाध्यायप्रस्थापन कुर्वन्ति । ' चउक्कनाणत्त ' ति-कालचतुष्कस्य यथा नानात्व भवति तथा वक्ष्याम , कालचतुष्कम्-एक प्रादोषिक , अपरोऽर्द्धरात्रिक , अपरो वैरात्रिक , अपर प्राभातिक । एतच्च भाष्यकारो वक्ष्यति ।

इदानीं कालं गृह्णत को विधिरित्यत आह--

थोवावसेसियाए, सज्झाए ठाइ उत्तराहुत्तो ।
चउवीसगदुमपुप्फिय-पुव्वग एक्केक्कयदिसाए ॥६५०॥

स्तोकावशेषाया सन्ध्याया 'पुणो कालमंडलय पमज्जित्ता ' निषेधिका कृत्वा कालमण्डलके प्रविशति, ततश्चोत्तराभिमुख कायोत्सर्ग करोति , तस्मिंश्च पञ्चनमस्कारमष्टोच्छ्वास चिन्तयति । पुनश्च नमस्कारेणोत्सार्य मूक एव चतुर्विंशतिस्तव"लोगस्सुज्जोयकर"पठति मुखमध्ये, तथा ' दुमपुप्फियपुव्वग ' ति-द्रुमपुष्पिका-"धम्मो मंगलं पुव्वग" ति-श्रामण्यपूर्वक कह नु कुज्जा सामन्नामित्यर्थ । एतच्च एकैकस्या दिशि चतुर्विंशतिस्तवादि "सामन्नपुव्वगपज्जत कड्ढइ, दंडधारी वि उत्तराभिमुहस्स सठियस्स वामपासे पुव्वदिसाहुत्तो अग्गओ तेरिच्छं दडग धरेइ उद्धट्ठियओ, पुणो तस्स पुव्वाईसु दिसासु चलतस्स दडधारी वि तहेव भमति " ।

इदानीं स गृह्णन् काल यद्येव गृह्णाति ततो व्याहन्यते । कथमित्यत आह—

भासंतमूढसंकिय, इंदियविसए य होइ अमणुन्ने ।
बिंदू य छीयऽपरिणय,सगणे वा संकियं तिण्हं ।६५१।

भाषमाण --ओष्ठसञ्चारेण पठन् यदि काल गृह्णाति ततो व्याहन्यते काल । मूढो दिशि अध्ययने वा यदि भवति ततो व्याहन्यते काल । शङ्कितो वा-न जानाति किं मया द्रुमपुष्पका पठिता न वेत्येवविधाया शङ्काया व्याहन्यते काल. । इन्द्रियविषयाश्च अमनोज्ञा,-अशोभना. शब्दादयो यदि भवन्ति ततो व्याहन्यते काल । 'सोइदिए छिंद भिंदमारह विस्सर बालाईण रोवणं वा रूवं वा पेच्छति, पिसायाईण बीहावणय, गंधे य दुरभिगधे, रसो वि तत्थेव जत्थ गंधो तत्थ रसो, फासो बिंदुलिट्ठुपहाराई ' एवमेतेष्वमनोज्ञेषु विषयेषु सत्सु व्याघातो भवति । तथा बिन्दुर्यद्युपरि पतति शरीरस्योपधेर्वा कालमण्डलके वा ततो व्याहन्यते ।

तथा क्षुत यदि भवति ततो व्याहन्यते । 'अपरिणत' इति । कालग्रहणभावोऽपगतोऽन्यचित्तो वा जातस्ततश्च व्याहन्यते काल । तथा शङ्कितेनापि गर्जितादिना व्याहन्यते काल । कथम् ?, यद्येकस्य साधोर्गर्जितादिशङ्का भवति ततो न व्याहन्यते काल, द्वयोरपि शङ्किते न भज्यते काल, त्रयाणा तु यदि शङ्का गर्जितादिजनिता भवति ततो व्याहन्यते । तच्च स्वगणे—स्वगच्छे त्रयाणा यदि शङ्कित भवति, न परगणे, ततो व्याहन्यते ।

इदानीमस्या एव गाथाया भाष्यकार किञ्चिद्व्याख्यान (यत्ना) माह—

मूढो व दिसऽज्झयणे, भासंतो वाऽवि गिण्हइ न सुज्झे ।
अन्नं च दिसज्झयणं, संकंतोऽणिट्ठविसय वा ॥३०६॥

मूढो यदा दिशि भवति अध्ययने वा तदा व्याहन्यते । भाषमाणो वा ओष्ठसञ्चारेण यदि गृह्णाति काल ततो न शुद्ध्यति । अन्या वा दिश सक्रान्तो मोहात्, अध्ययन वाऽन्यत् सक्रान्त द्रुमपुष्पिका मुक्त्वा 'सामन्नपुव्वए गओ उत्तराए वा दिसाए दक्खिण गतो' यद्वाऽन्या दिश शङ्कमान, अन्यद्वाऽध्ययन शङ्कमानो यदा भवति तदा न शुद्ध्यति । अनिष्टे—अशोभने वा शब्दादिविषयसन्निधाने व्याहन्यते काल, 'ततो आवस्सिय काऊण नीसरति कालमडलाओ' एव गृहीतेऽपि काले यदि कालमण्डलकान्निर्गच्छन्नावश्यकादि न करोति ततो व्याहन्यत एव काल इति ।

किञ्च—

जो वच्चंतम्मि विही, आगच्छंतम्मि होइ सो चेव ।
जं एत्थं नाणत्तं, तमहं वुच्छं समासेणं ॥ ६५२ ॥

य एव प्रथम वसतेर्व्रजतो विधिरुक्तस्तद्यथा-" यदि कविहसिय वा उक्का वा पडति, गज्जति वा, एवमाईहिं उवघाओ गहियस्स वि कालस्स होइ, आगच्छतस्स वसहिं' ततश्च यो विधिर्व्रजत कालभूमावुक्त आगच्छतोऽपि पुनर्वसतौ स एव विधिर्भवति । यत्पुनरत्र वसतौ प्रविशतो नानात्व—भेदस्तदह नानात्व वक्ष्ये समासत—सक्षेपेण ।

इदानीं नानात्व प्रतिपादयन्नाह—

निसीहिया नमुक्कारं, आसज्जावडणपडणजोइक्खे ।
अपमज्जियभीए वा, छीए छिन्नेव कालवहो ॥ ६५३ ॥

काल गृहीत्वा गुरुसकाशे प्रविशन् यदि निषेधिकां न करोति तत कालव्याघात, तथा 'नमोक्कारं' नमो खमासमणाण इत्येव यदि न प्रविशन् भणति ततो गृहीतोऽपि कालो व्याहन्यते । तथा 'आसज्जासज्ज' इत्येवं तु यदि न करोति ततो व्याहन्यते गृहीतोऽपि । तथा साधो कस्यचिदावडणे-अभिपडणे कालो व्याहन्यते, पतन लेष्ट्वादेरात्मनो वा, ज्योतिष्कस्पर्शे वा व्याहन्यते । तथा यदि प्रमार्जयन् न प्रविशति ततश्च व्याहन्यते काल । भीत — त्रस्तो वा यदि भवति तथाऽपि व्याहन्यते । क्षुते वा व्याहन्यते । छिनत्ति वा-यदि मार्जारश्वादिस्तिर्यक् छिन्दन् व्रजति, ततश्चैभिरनन्तरोदितै कालस्य वधो-भङ्गो भवतीति ।

आगम इरियावहिया, मंगल आवेयणं तु मरुनायं ।
सव्वेहि वि पट्ठविएहिं, पच्छाकरणं अकरणं वा । ६५४ ।

आगत्य च गुरुसमीपमीर्यापथिकां प्रतिक्रामति । कायोत्सर्ग चाष्टोच्छ्वास पञ्चनमस्कार चिन्तयति, तेनैव चोत्सारयति । मङ्गलमिति पञ्चनमस्कारम् उच्यते । तत ईर्यापथिका प्रतिक्रम्य गुरो आवेदयति—निवेदयति कालमित्यर्थ । अत्र मरुओ बभणो तेनैव ज्ञात-दृष्टान्त । त जहा-कम्हिइ पट्टणे धिज्जाइयाण राइणा दिन्न, तेसिं च घोसावियं—जो सामन्नो सो गेण्हउ आगतूणं भाग एत्थ, एव हकारिए जो आगतो तेण लद्धो भागो, जो पुण गामाइसु गतो सो चुक्को । एव साहू वि दडधारिणो घोसिए जे उवउत्ता ठिया णिवेदिए य काल जेहिं सज्झाओ पट्ठविओ ताण सज्झाओ दिज्जइ । जे पुण विकहादिणा ठिया ताण सज्झायकरण न दिज्जइ । एतदेवाह— सर्वै साधुभि स्वाध्याये प्रस्थापिते सति पश्चात्तेभ्य स्वाध्यायकरण दीयते । ये पुन कालग्रहणवेलायामुपयुक्ता न स्थिता न स्वाध्यायप्रस्थापनवेलाया सन्निहिता भूतास्तेभ्य स्वाध्यायकरण न दीयते ।

इदानी मरुककथानकमुपसहरन्नाह—

सन्निहियाण वडारो, पट्ठवियपमाय नो दए कालं ।
बाहिठिए पडियरए, पविसइ ताहेव दंडधरो ॥ ६५५ ॥

सन्निहितानां त्रैविद्यब्राह्मणाना 'वडारो' वण्टक आकरणम्-आह्वान यथासन्निहितानां, ये तु नागतास्तेषा न वण्टको—विभागो जात । एवमत्रापि 'पट्ठविय' त्ति स्वाध्यायप्रस्थापन यै कृतं तेभ्यो दीयते स्वाध्याय । ये पुन प्रमादिनस्तेभ्यो न दीयते काल इति । काले गृहीते स्वाध्यायो भवति । पुनश्च निवेदिते सति काले पुनर्बहिरन्य प्रतिजागरक प्रेष्यते । पुनश्च तत्र बहि स्थिते प्रतिजागरके सति ततो दण्डधारी प्रविशतीति ।

पट्ठविय वंदिए य, ताहे पुच्छेइ किं सुयं भंते ! ।
ते वि य कहेंति सव्वं, जं जेण सुयं व दिट्ठं वा ॥ ६५६ ॥

पुनश्चासौ प्रस्थापितस्वाध्यायो वन्दितगुरुश्च सन् तदा साधून् पृच्छति दण्डधारी, यदुत-हे भदन्त ! भवता मध्ये केन किं श्रुतम् ?, तेऽपि च साधव कथयन्ति सर्व यदेन श्रुत गर्जितादि, दृष्ट वा कपिमुखादि ।

पुनश्च तत्र केषाञ्चिद्गर्जितादिशङ्का भवति ततश्च को विधिरित्यत आह—

एक्कस्स दोण्ह वा सं-कियम्मि कीरइ न कीरए तिण्हं ।
सगणम्मि संकिए पर-गणम्मि गंतुं न पुच्छंति ॥६५७॥

एकस्य गर्जितादिशङ्किते क्रियते स्वाध्याय, द्वयोर्वा, त्रयाणा पुनर्गर्जिताद्याशङ्काया न क्रियते स्वाध्याय । एवं यदि स्वगणे शङ्का भवति, ततश्चैवविधाया स्वगणे शङ्कायां सत्यां परगणे—अन्यगच्छे गत्वा न पृच्छन्ति । किं कारणम् ?

यत इह कदाचित्स कालग्राहक साधू रुधिरादिनाऽनायुक्त आसीत्, ततश्च देवता काल शोधयितु न ददाति । तत्र तु परगणे नैवम् । अथवा-परगण एव कदाचिदनायुक्त कश्चिद्भवति इह तु नैवम् । तस्मात्परगणो न प्रमाणमिति ।

इदानी यदुक्तमासीत् ' कालचतुष्के नानात्व वक्ष्याम. ' तत्प्रदर्शयन्नाह—

कालचउके नाण-त्तयं तु पादोसियम्मि सव्वे वि ।
समयं पट्ठवयंती, सेसेसु समं व विसमं वा ॥ ६५८ ॥

कालाना चतुष्के कालचतुष्कम् । तत्रैक प्रादोषिक , द्वितीयोऽर्द्धरात्रिक ,तृतीयो वैरात्रिक ,चतुर्थ प्राभातिक काल इति । एतस्मिन् कालचतुष्के नानात्व प्रदर्श्यते । तत्र प्रादोषिककाले सर्व एव समक स्वाध्याय प्रस्थापयन्ति । शेषेषु तु त्रिषु कालेषु समकम्—एककाल स्वाध्याय प्रस्थापयन्ति विषम वा—न युगपद्वा स्वाध्याय प्रस्थापयन्तीति ।

इदानीं चतुर्णामपि कालादीना कनकपतने सति यथा व्याघातो भवति तथा प्रदर्शयन्नाह—

इंदियमाउत्ताणं , हणंति कणगा उ सत्त उक्कोसं ।
वासासु य तिन्नि दिसा,उउबद्धे तारगा तिन्नि ॥६५६॥

इन्द्रियै -श्रवणाऽऽदिभिरुपयुक्ताना घ्नन्ति-व्याघात कुर्वन्ति कालस्य कनका उत्कृष्टत सप्त । एतच्च वक्ष्यति । वासासु य तिन्नि दिस ' त्ति-वर्षासु—वर्षाकाले प्राभातिके काले गृह्यमाणे तिसृषु दिक्षु यद्यालोक शुद्धयति चक्षुषो न कुड्यादिभिरन्तरितस्ततो गृह्यत एव काल , अन्यथा व्याघात इति । एतद्विशेषविषय द्रष्टव्य , शेषेषु त्रिष्वाद्येषु कालेषु चतसृष्वपि दिक्षु चक्षुष आलोको यदि शुद्ध्यति ततो गृह्यते वर्षाकाल नान्यथा । एतच्च प्रकटीकरिष्यति । 'उउबद्धे तारगा तिरिण' त्ति-ऋतुबद्धे—शीतोष्णकालयोराद्येषु त्रिषु कालेषु यदि मेघच्छन्नेऽपि तारकात्रयं दृश्यते तत शुद्ध्यति कालग्रहणम् । यदि पुनस्तिस्रोऽपि न दृश्यन्ते ततो न ग्राह्य । प्राभातिकस्तु काल. ऋतुबद्धे मेघैरदृश्यमानायामप्येकस्यामपि तारकाया गृह्यते काल । वर्षाकाले त्वेकस्यामपि तारकायामदृश्यमानाया चत्वारोऽपि काला गृह्यन्ते ।

इदानीमेनामेव गाथां भाष्यकृद् व्याख्यानयति—

कणगा हणंति कालं, तिपंचसत्तेव घिंसिसिरवासे ।
उक्काउ सरेहागा, रेहारहितो भवे कणगो ॥ ३१० ॥

कनका घ्नन्ति काल अथ पञ्च सप्त यथासङ्ख्येन 'घिंसिसिरवासे ' ग्रीष्मकाले त्रय कनका काल व्याघ्नन्ति , शिशिरकाले पञ्च घ्नन्ति कालं, वर्षाकाले सप्त घ्नन्ति कालम् । इदानीमुल्काकनकयोर्लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—उल्का सरेखा भवति । एतदुक्त भवति—निपततो ज्योतिष्पिण्डस्य रेखायुक्तस्य उल्केत्याख्या । स एव च रेखारहितो ज्योतिष्पिण्ड कनकोऽभिधीयते ।

सव्वेऽवि पढमजामे, दोन्नि उ वसभा उ आइमा जामा ।
तइओ होइ गुरूण, चउत्थओ होइ सव्वेसिं ॥६६०॥

तस्मिंश्च प्रादोषिके काले गृहीते सति सर्व एव साधव प्रथमयामं यावत्स्वाध्याय कुर्वन्ति । द्वौ त्वाद्यौ यामौ वृषभाणा भवतो गीतार्थानाम् । ते हि सूत्रार्थं चिन्तयन्तस्तावत्तिष्ठन्ति यावत्प्रहरद्वयमतिक्रान्त भवति, तृतीया च पौरुष्यवतरति । ततस्ते चैव काल गृह्णन्ति ' अड्ढरत्तिय उवज्झायाईण सदिसावेत्ता ततो काल घेत्तूण आयरिय उट्ठवेंति , वदणय दाऊण भणन्ति—सुद्धो कालो , आयरिया भणति—तह त्ति , पच्छा ते वसभा सुयति, आयरिओ वि बितिय उट्ठावेत्ता काल पडियरावेइ , ताहे एगचित्तो सुत्तत्थ चिंतेइ० जाव वेरत्तियस्स कालस्स बहुदेसकालो , ताहे तइयपहरे अतिक्कते सो कालपडिलेहगो आयरियस्स पडिसदेसवित्ता वेरत्तिय काल गेण्हइ । आयरिओ वि कालस्स पडिक्कमित्ता सोवति । ताहे जे सोइयव्वया साहू आसी त उट्ठऊण वेरत्तिय सज्झाय करेंति जाव पाभाइयकालग्गहणवेला जाया । ततो एगो साहू उवज्झायस्स वा अण्णस्स वा सदिसावेत्ता पाभाइय काल गेण्हइ , जहा नवण्ह कालगहणाण वेला पहुच्चति सज्झाए आरतो चेव पुणो ताहे साहुणो सव्वे उट्ठेंति । किह पुण नव काला पडिलेहिज्जति । पढमो उवट्ठिओ कालग्गाहो तस्स तिन्नि वारा कालो उवहओ एक्कम्मि मडलए । तओ पुणो बितिओ उट्ठेइ सो बितिए मडलए तिन्नि वारा लेइ । लितस्स जदि न सुज्झति ततो तइओ साहू उट्ठेइ । सोऽवि ततिए मडलए तिण्णि वारा लेइ , लितस्स जदि न सुज्झति ताहे भग्गो कालो । एत्थ लिंताण साहूण नव वाराऽवसाणे पभा फुट्टति । ततो तीए वेलाए पडिक्कमन्ति । अह तिण्णि कालगाहिणो नऽत्थि, किं तु-दुवे चेव, ततो इक्को पढम पढमकालमडलए तिण्णि वारा उ लेऊण ततो बितिए दो वारे गिण्हइ । ततो बितिओ साहू बीयए चेव कालमडलए एक्क वार लेऊण ततो तइए मंडले तिन्नि वारा तो गेण्हइ । एव चेव नव वारा हवति । अहवा-पढमे चेव कालमडलए एगो चत्तारि वाराओ लेइ । बितिओ पुण बितिए कालमडलए दो वाराओ लेइ । ततिए तिन्नि वाराओ लेइ सो चव बितिओ । एव वा दोण्हं साहूण नव वाराओ भवंति । अह एक्को चेव कालग्गाही ततो अववाएण सो चेव पढमे तिन्नि वारा लेइ । पुणो सो चेव बितिओ मडले तिन्नि वारा लेइ । पुणो सो चेव ततिए मडलए तिन्नि चेव वाराओ लेइ । एसा पाभाइयकालस्स विही । एव च सति कालस्स पडिक्कमित्ता सुवति । एगो न पडिक्कमति । सो अववाएण काल निवेदिस्सइ ।

इदानीं यदुक्तं " वासासु य तिण्णि दिस " त्ति तद्व्याख्यानयन्नाह भाष्यकार.–

वासासु य तिन्नि दिसा, हवंति पाभाइयम्मि कालम्मि ।
सेसेसु तीसु चउरो, उउम्मि चउरो चउदिसं पि ॥३११॥

वर्षासु तिस्रो दिशो यदि कुड्यादिभिस्तिरोहिता न भवन्ति तत. प्राभातिककालग्रहण क्रियते । शेषेषु त्रिषु कालेषु चतस्रोऽपि दिशो यदि कुड्यादिभिस्तिरोहिता न भवन्ति ततो गृह्यन्ते काला [१], नान्यथा, ' उउम्मि चउरो चउदिस पि ' त्ति ऋतुबद्धे काले चत्वारोऽपि काला गृह्य-

१-इय गाथा भाष्यकृत इति अङ्केषु नैवम्यम् ।

न्ते, यदि चतस्रोऽपि दिशोऽतिरोहिता भवन्ति, नान्यथा । एतदुक्तं भवति—चतसृष्वपि दिक्षु यद्यालोको भवति ततश्चत्वारोऽपि काला गृह्यन्ते ।

इदानीम् " उउबद्धे नारका तिरिए " त्ति व्याख्यायते-

तिसु तिरिए तारगा उ, उदुम्मि पाभाइए अदिट्ठे वि ।
वासासु अतारागा, चउरो छन्ने निविट्ठोऽवि ॥ ३१२ ॥

त्रिषु—आद्येषु कालेषु घनसञ्छादितेऽपि ऋतुबद्धे काले यदि तारकास्तिस्रो दृश्यन्ते ततस्त्रय काला आद्या गृह्यन्त इति । ' पाभाइए अदिट्ठे वि ' त्ति—प्राभातिके काले गृह्यमाणे ऋतुबद्धे घनाच्छादिते यदि तारकात्रितयमपि न दृश्यते तथाऽपि गृह्यते काल इति, वर्षाकाले पुनर्घनाच्छादितेऽपि अदृष्टतारा एव चत्वारोऽपि काला गृह्यन्ते । छन्ने न सावकाशे एते चत्वारोऽपि काला गृह्यन्ते । ' निविट्ठो वि ' त्ति—प्राभातिके त्वयं विशेष -उपविष्टोऽपि छन्न स्थान ऊर्द्धस्थानस्यासति गृह्णाति ।

एतदेव व्याख्यानयन्नाह—

ठाणासति बिंदूसुं, गेरहइ विट्ठो वि पच्छिमं कालं ।
पडियरइ बाहि एको, एक्को अतट्ठिओ गिरहइ ॥६६१॥

स्थानस्याऽसति, एतदुक्तं भवति- यद्यूर्द्धस्थितो न शक्नोति ग्रहीतु काल तत स्थानाभावे सति तायबिन्दुषु वा पतत्सु सत्सु गृह्णात्युपविष्ट पश्चिम-प्राभातिक काल तथा प्रतिजागरण करोति,द्वारि एको स्थित । ओलिकापातादेरधस्तात्स्थित साधु , एकश्च साधुरन्त -मध्ये स्थितो गृह्णाति कालमिति ।

इदानीं क काल कस्या दिशि प्रथम गृह्यते ?,

एतत्प्रदर्शयन्नाह—

पाओसियऽड्डरत्ते, उत्तरदिसि पुव्वपेहए कालं ।
वेरत्तियम्मि भयणा, पुव्वदिसा पच्छिमे काले ॥६६२॥

प्रादोषिक अर्द्धरात्रिकश्च काल द्वावप्येतावुत्तरस्या दिशि पूर्वं—प्रथम प्रत्युपेक्षते—गृह्णाति, तत पूर्वादिदिक्षु, वैरात्रिके—तृतीयकाले भजना-विकल्प कदाचित् उत्तरस्या पूर्व पूर्वस्यां वा, पुनः पश्चिमे—प्राभातिके काले पूर्वस्या दिशि प्रथम करोति कायोत्सर्ग तत पुनर्दक्षिणादाविति ।

सज्झायं काऊणं, पढमबितीयासु दोसु जागरणं ।
अन्न वाऽवि गुणंती, सुणंति झायंति वाऽसुद्धे ॥६६३॥

एव यदि शुद्धयति प्रादोषिक कालस्तत स्वाध्याय कृत्वा प्रथमद्वितीयपौरुष्योर्जागरणं कुर्वन्ति साधव । अथासौ प्रादोषिक कालो न शुद्धस्तत अन्यत्—उत्कालिकं गुणयन्ति शृण्वन्ति ध्यायन्ति, तथाऽशुद्धे सति, एहि अववाओ भएणइ--जति पाओसिओ सुद्धो ततो अड्ढरत्तिओ, जइ वि न सुज्झइ तह वि त चेव पवेयइत्ता सज्झायं कुणंति । एव जइ वेरत्तिओ न सुज्झइ ततो अणुग्गहत्थ, जइ अड्ढरत्तिओ सुद्धो तओ त चेव पवेयइत्ता सज्झाय कुणति । एव जइ न पाभाइओ तओ त चेव पवेयइत्ता सज्झाय कुणति । एव द्रव्यक्षेत्रकालभावा ज्ञातव्या इति ।

जो चेव य सयणविही, ओगाणं वन्निओ वसहिदारे ।
सो चेव इह पि भवे, नाणत्त उवरि सज्झाए ॥६६४॥

य एव शयितव्ये विधि पूर्वमेकानेकाना प्रत्युपेक्षकाणां व्यावर्णितो वसतिद्वारे स एवात्रापि द्रष्टव्य , नानात्व यदि परमिद यदुत स्वाध्याय कृत्वा स्वपन्तीति । ओघ० । प० व० । ध० । आ० चू० ।

स्वाध्यायविधि —

स्वाध्याय—इति, अन्वयस्तूक्त एव , स्वाध्यायश्च कियत्काल कार्य इत्याह-आद्यपौरुषीमिति-प्रथमपौरुषीं पादोनप्रहर यावदित्यर्थ । अत्र विधिश्चैव—वसतेर्हस्तशतावधि क्षेत्र शोधयित्वा तत्रास्थिप्रमुख पतित विधिना परिष्ठाप्य वसतिं प्रवेदयन्ति गुरव साधव । य पुन कालग्राही स मुखवस्त्रिकाप्रतिलेखनापूर्वं वन्दनक दत्त्वा वसतिं शुद्धं च कालं प्रवेदयति , ततश्चोपयुक्त पूर्वं वाचनाचार्यस्तदनुनदनुज्ञाताश्चेतरेऽपि सूत्रोक्तविधिना स्वाध्याय प्रस्थापयन्ति, यदुक्त सर्वमेतद्यतिदिनचर्यायाम्—

" हत्थसयं सोहित्ता, जाणित्ता पसवमित्थिआईणं ।
परिठविअ अट्ठिपमुह , विहिणा वसहिं पवेइंति ॥ १ ॥
जे उण कालग्गाही , ते पुत्तिं पेहिऊण किइकम्म ।
काउ वसहिं तत्तो , काल सुद्ध पवेअन्ति ॥ २ ॥
सिद्धतसिट्ठविहिणा , उवउत्ता पट्ठवेइ सज्झाय ।
पढम वाणायरिओ , तयणुएणाया तहा इअरे ॥ ३ ॥ "

इयं च मण्डली सूत्रविषयेति सूत्रमण्डलीत्युच्यते । सा चाद्यपौरुषीप्रमाणेति आद्या पौरुष्यपि सूत्रपौरुषीत्युच्यते । इदानीं तूपयोगकरणकाले स्वाध्याय कुर्वन्तो गीतार्था एना सत्यापयन्ति, यतस्तत्रैव-" उवओगकरणकाले, गीअत्था जं करेंति सज्झाय । सो सुत्तपोरिसीए , आयारो दसिओ तेहिं ॥ १ ॥ " इति । द्वितीया पौरुषी त्वर्थविषयेति ज्ञेयमित्युत्सर्ग , अपवादस्तु अगृहीतसूत्राणा बालाना द्वे अपि पौरुष्यौ सूत्रस्यैव, गृहीतसूत्राणा तु द्वे अप्यर्थस्येति, तदुक्त तत्रैव—' उस्सग्गेण पढमा छग्घडिआ सुत्तपोरिसी भणिआ । बिइआ य अत्थविसया , निद्दिट्ठा दिट्ठसमएहिं ॥ १ ॥ बिइअपय बालाण, अगहिअसुत्ताण दो वि सुत्तस्स । जे जाहिअसुत्तसारा, तेसिं दो चेव अत्थस्स ॥२॥ " इति । च स्वाध्यायो-वाचनापृच्छनापरिवर्त्तनाऽनुप्रेक्षाधर्मकथारूप पञ्चविध । ध० ३ अधि० । " पडिक्कमताण पडिक्कमणकाल० जाव सज्झायं करिज्जा दुवालस " महा० १ चू० । चतुष्काले स्वाध्याय कर्त्तव्य । नि०चू०१६ उ०। (चतुष्कालस्वाध्यायकर्त्तव्यता ' पुच्छण ' शब्दे पञ्चमभागे द्रष्टव्या ।) (तथा ' कालियसुय ' शब्दे तृतीयभागे ४०० पृष्ठ द्रष्टव्या ।)

पट्ठविय वंदिए वा, ताहे पुच्छंति किं सुयं भंते ! ।
ते वि य कहेंति सव्वं,जं जेण सुयं व दिट्ठं वा ॥१३६५॥

दंडधरेण पट्ठविए वदिए, एवं सव्वेहिं वि पट्ठविए पुच्छा भवइ-अज्जो ! कएण किं दिट्ठं सुयं वा ? दंडधरो पुच्छइ अण्णे वा ते वि सव्वे (व्व) कहेंति जति सव्वेहिं वि भणियं-न किंचि सुय दिट्ठं वा, तो सुद्धे करेंति सज्झाय । अह एगेण वि किंचि विज्जुमादि फुडं दिट्ठं गज्जियादि वा सुयं तो असुद्धे न करेंति त्ति गाथार्थः ।

अह सकियं—

इक्कस्स दोरह व सं-कियम्मि कीरइ न कीरती तिरहं ।
सगणम्मि संकिए पर-गणं तु गंतुं न पुच्छंति ।१३८६।

जदि एगेण सविद्ध दिट्ठ सुय वा, तो कीरइ सज्झाश्रो, दोरह वि सदिद्धे कीरति, तिरहं विज्जुमादिएण सदेहे ण कीरइ सज्झाश्रो, तिरह अएणाण सदेहे कीरइ, सगणम्मि सकिए परवयणाओऽसज्झाश्रो न कीरइ । खेत्तविभागेण तेसिं चेव असज्झाइयसभवा ।

'ज एत्थ णाणत्त तमहं वोच्छ समासेण ' ति-अस्यार्थ -

कालचउक्के णाण-त्तगं तु पाओसियम्मि सव्वे वि ।
समयं पट्ठवयती, सेसेसु समं च विसमं वा ॥१३८७॥

एव सव्व पाओसियकाले भणिय, इयाणि चउसु कालेसु किंचि सामएण किंचि विसेसिय भणामि, पाओसिय दडधर एक्क मोत्तु सेसा सव्वे जुगव पट्ठवेति, सेसेसु तिसु अड्ढरत्तवेरत्तियपाभाइए य सम वा विसम वा पट्ठवेंति ।

किं चान्यत्—

इंदियमाउत्ताणं, हणंति कणगा उ तिन्नि उक्कोसं ।
वासासु य तिन्नि दिसा,उउबद्धे तारगा तिन्नि।१३८८।

सुट्ठ इदियउवओगउवउत्तेहिं सव्वकाला पडिजागरियव्वा घेत्तव्वा, कणगेसु कालसखाकओ विसेसो भएणइ-तिरिण गिम्हे उवहणति त्ति, तेण उक्कोस भएणइ, चिरेण उवघाउ त्ति, तेण सत्त (तिरिण) जहएण सेस मज्झिम ।

अस्य व्याख्या—

कणगा हणंति कालं,ति पच सत्तेव गिम्हि सिसिरवासे ।
उक्का उ सरेहागा, रेहारहितो भवे कणओ ॥१३८९॥

कणगा गिम्हे तिन्नि सिसिरे पच वासासु सत्त उवहणति, उक्का पुणेगावि , अय वासिं विसेसा—कणगो सण्हरेहो पगासरहिओ य, उक्का महतरेहा पकासकारिणी य । अहवा-रेहारहिओ विप्फुलिंगा पभाकरो उक्का चेव ।

'वासासु तिरिण दिसा' अस्य व्याख्या—

वासासु य तिन्नि दिसा,हवंति पाभाइयम्मि कालम्मि ।
सेसेसु तीसु चउरो,उडुम्मि चउरो चउदिसिं पि ।१३९०।

जत्थ ठिओ वासाकाले तिन्नि वि दिसा पेक्खइ तत्थ ठिओ पाभाइय काल गेरहइ, सेसेसु तिसु वि कालेसु वासासु (उडुबद्धे सव्वेसु) जत्थ ठिओ चउरो वि दिसाभाओ पेच्छइ तत्थ ठिओऽवि गेरहइ ।

' उडुबद्धे तारगा तिन्नि ' अस्य व्याख्या—

तिसु तिन्नि तारगाओ, उडुम्मि पाभातिए अदिट्ठेऽवि ।
वासासु (य)तारगाओ,चउरो छन्ने निविट्ठोऽवि ।१३९१।

तिसु कालेसु पाओसिए अड्ढरत्तिए वेरत्तिए , जति तिन्नि ताराओ जहएणेण पेच्छति तो गिरहति । उडुबद्धे चेव अब्भादिसंथडे जइ वि एक्क पि तार न पिच्छति तहावि पाभाइ काल गेरहति । वासाकाले पुण चउरो वि काला अब्भाइसथडे तारासु अदीसतासु वि गेरहति ।

' छन्न निविट्ठो ' त्ति अस्य व्याख्या—

ठाणासइ बिंदुसु अ, गिरह चिट्ठो वि पच्छिमं कालं ।
पडियरइ बहिं एको, एक्को [व] अंतट्ठिओ गिरहे ।१३९२।

जदि वि वसहिस्स बाहिं कालग्गाहिस्स ठाओ नत्थि ताहे अतो छएणे उद्धट्ठिओ गरहति । अह उद्धट्ठियस्स वि अतो ठाओ नत्थि ताहे छएणे चेव निविट्ठो गिरहइ । बाहिट्ठिओ वि एक्को पडियरइ । वासबिंदुसु पडतीसु नियमा अतो ठिओ गिरहइ । तत्थ वि उद्धट्ठिओ निसरणो वा । नवर पडियरगो वि अतो ठिओ चेव पडियरइ । एस पाभाइए गच्छुवग्गहट्ठा अववायविही । सेसा काला ठाणासति न घेत्तव्वा, आइरणतो वा जाणियव्वं ।

'कस्स कालस्स क दिसमभिमुखैर्हि ठायव्व' मिति भाष्यते-

पाओसि अड्ढरत्ते, उत्तरदिसि पुव्वपेहए कालं ।
वेरत्तियम्मि भयणा, पुव्वदिसा पच्छिमे काले ॥१३९३॥

पाओसिए अड्ढरत्तिए नियमा उत्तराभिमुहो ठाइ, 'वेरत्तिए भयण' त्ति इच्छा उत्तराभिमुहो पुव्वाभिमुहो वा पाभाइए नियमा पुव्वाभिमुहो ।

इयाणि कालग्गहणपरिमाण भएणइ—

कालचउक्क उक्को-सएण जहन्नतियं तु बोद्धव्वं ।
बीयपएणं तु दुगं, मायामयविप्पमुक्काणं ॥ १३९४ ॥

उस्सग्गे उक्कोसेण चत्तारि काला घेप्पति । उस्सग्गे चेव जहएणेण तिग भवति । ' बितियपए ' त्ति-अववाओ , तेण कालदुग भवति, अमायाविन करणे अगृह्यमाणस्येत्यर्थ । अहवा-उक्कोसेण चउक्कं भवति । जहएणेण हाणिपदे तिग भवति । एक्कम्मि अगहिए इत्यर्थ । बितिए हाणिपदे कए दुग भवति । द्वयोरग्रहणत इत्यर्थः, एवममायाविणो तिन्नि वा अगिरहतस्स एक्को भवति । अहवा-मायाविमुक्तस्य कारणे एकमपि कालमगृह्णतो न दोष., प्रायश्चित्त न भवतीति गाथार्थ ।

कह पुण कालचउक्क ?, उच्यते—

फिडियम्मि अड्ढरत्ते, कालं घित्तुं सुवंति जागरिया ।
ताहे गुरू गुणंती, चउत्थि सव्वे गुरू सुअइ ॥ १३९५ ॥

पादोसियं काल घेत्तु सव्वे सुत्तपोरिसिं काउं पुन्नपोरिसीए सुत्तपाढी सुवति । अत्थचितया उक्कालियपाढिणो य जागरति । जाव अड्ढरत्तो । ततो फिडिए अड्ढरत्ते कालं घेत्तु जागरिया सुवति, ताहे गुरू उट्ठित्ता गुणेंति । जाव चरिमो पत्तो । चरिमजामे सव्वे उट्ठित्ता वेरत्तियं घेत्तु सज्झाय करेंति, ताहे गुरू सुवति । पत्ते पाभाइयकाले जो पाभाइय कालं घेच्छिहिति सो कालस्स पडिक्कमिउ पाभाइयकाल गेरहइ । सेसा कालवेलाए पाभाइयकालस्स पडिक्कमति । ततो आवस्सय करेंति । एव चउरो काला भवंति ।

तिरिण कह ?, उच्यते-पाभाइए अगहिए सेसा तिन्नि । अहवा—

गहियम्मि अड्ढरत्ते-वेरत्तिय अगहिए भवइ तिन्नि ।

वेरत्तिय अड्ढरत्ते, अइ उवओगा भवे दुण्णि ॥१३६६॥
पडिजग्गियम्मि पढमे, वीयविवज्जा हवंति तिन्नेव ।
पाओसिय वेरत्तिय,अइउवओगा उ दुण्णि भवे ।१३६७।

वेरत्तिए अगहिए सेसेसु तिसु गहिएसु तिण्णि, अड्ढरत्तिए वा अगहिए तिण्णि, दोण्णि कह ?, उच्यते, पाउसियअड्ढरत्तिएसु गहिएसु सेसेसु दोण्णि भवे । अहवा-पाउसियवेरत्तिए गहिए य दोन्नि । अहवा-पाउसियपाभाइएसु अगहिएसु दोण्णि, एत्थ विकप्पे पाउसिए चेव अणुवहएण उवओगओ सुपडियग्गिएण सव्वकालण पढति न दोसो । अहवा-वेरत्तिए अड्ढरत्तिए अगहिए दोण्णि। अह वा-अड्ढरत्तियपाभाइयगहिएसु दोण्णि । अहवा-वेरत्तियपाभाइएसु गहिएसु, जदा एको तदा अण्णतर गेण्हइ । कालचउक्ककारणा इमे कालचउक्के गहण उस्सग्गविही चेव । अहवा-पाओसिए गहिए उवहए अड्ढरत्त घेत्तु सज्झाय करेंति । पाभाइओ दिवसट्ठा घेत्तव्वो चेव । एव कालचउक्क दिट्ठ, अणुवहए पाओसिए सुपडियग्गिए सव्व राइ पढति । अड्ढरत्तिएण वि वेरत्तिएण पढति।वेरत्तिएण वि अणुवहएण सुपडियग्गिएण पाभाइय असुद्धे उद्दिट्ठ दिवसओ वि पढति । कालचउक्के अग्गहणकारणा इमे—पाउसिय न गिण्हति असिवादिकारणओ न सुज्झति वा, अड्ढरत्तिय न गिण्हति , कारणतो ण सुज्झति वा, पाओसिएण वा सुपडियग्गिएण पढति न गेण्हति । वेरत्तिय कारणओ न गिण्हति न सुज्झइ वा । पाओसिय अड्ढरत्तेण वा पढति, तिन्नि वा णो गेण्हति । पाभाइय कारणओ न गिण्हइ , न सुज्झइ वा, वेरत्तिएणेव दिवसओ पढति ।

इयाणिं पाभाइयकालग्गहणविहिं पत्तेय भणामि-

पाभाइयकालम्मि उ, संचिक्खे तिन्नि छीयरुन्नाणि ।
परवयणे खरमाई, पावासु य एवमादीणि ॥ १३६८ ॥

व्याख्या त्वस्या भाष्यकार. स्वयमेव करिष्यति । तत्थ पाभाइयम्मि काले गहणविही य , तत्थ गहणविही इमा-

नवकालवेलसेसे, उवग्गहियअट्ठया पडिक्कमई ।
न पडिक्कमई वेगो, नववारहए धुवमसज्झाओ ॥२२४॥

दिवसओ सज्झायविरहियाण देसादिकहासभववज्जणट्ठा मेहावीतराण य पलिभगवज्जणट्ठा, एव सव्वेसिमणुग्गहट्ठा नवकालग्गहणकाला पाभाइय अणुण्णाया । अओ नवकालग्गहणवेलाहिं सेसाहिं पाभाइयकालग्गाही कालस्स पडिक्कमति । सेसा वि त वेल पडिक्कमति वा न वा । एगो नियमा न पडिक्कमइ, जइ छीयरुदादिहिं न सुज्झइ तो सो चेव वेरत्तिओ सुपडियग्गिओ होहिति त्ति सो वि पडिक्कंतेसु गुरुणो काल निवेदित्ता अणुदिए सूरिए कालस्स पडिक्कमति । जइ घेप्पतो नववारे उवहओ कालो तो नज्जइ धुवमसज्झाइयमत्थि त्ति न करेंति सज्झाय ।

नववारगहणविही इमो-'सचिक्खे तिण्णि छीतरुण्णाणि ' त्ति अस्य व्याख्या—

इक्किक तिन्नि वारे, छीयाइहयम्मि गिण्हई कालं ।
चोएइ खरो बारस, अणिट्ठविसए अ कालवहो ॥२२५॥

एक्कस्स गिण्हओ छीयरुदादिहए सचिक्ख इति ग्रहणाद्विरमतीत्यर्थं, पुणो गिण्हइ, एव तिण्णि वारा तओ पर अण्णो अण्णम्मि थडिले तिण्णि वाराउ, तस्स वि उवहए अण्णो अण्णम्मि थडिले तिण्णि वारा तिण्हं असई दोण्णि जणा णव वाराओ पूरेइ । दोण्ह वि असती ए एक्को चेव णव वाराओ पूरेइ । थडिलेसु वि अववाओ , तिसु दोसु वा एक्कम्मि वा गिण्हति । 'परवयणे खरमाई' अस्य व्याख्या 'चोएइ खरो पच्छद्ध' चोदक आह—जदि रुदति मणिट्ठे कालवहो ततो खरेण रडिते बारहवरिसे उवहमउ, अण्णेसु वि अणिट्ठइदियविसएसु एव चेव कालवहो भवतु ?,

आचार्य आह—

चोअग माणुसणिट्ठे कालवहो सेसगाण उपहारो ।
पावासुआइ पुव्विं, पन्नवणमणिच्छ उग्घाडे ॥२२६॥

माणुससरे अणिट्ठे कालवहो 'सेसग' त्ति-तिरिया तेसिं जइ अणिट्ठो पहारसद्दो सुव्वइ तो कालबधो । 'पावासिय' त्ति-मूलगाथाया योऽवयव अस्य व्याख्या 'पावासुयाय' पच्छद्ध, जइ पाभाइयकालग्गहणवेलाए पावासियभज्जा पइणो गुणे सभराति दिवे दिवे रोयति, रुवणवेलाए पुव्वयरो कालो घेत्तव्वो । अहवा-सा वि पच्चूसे रोवेज्जा ताहे दिवा गतु पण्णविज्जइ, पण्णवणमनिच्छाए उग्घाडणकाउस्सग्गो कीरइ ।

'एवमादीणि' त्ति अस्यावयस्य व्याख्या—

वीसरसद्दरुअंते, अव्वत्तगडिंभगम्मि मा गिण्हे ।
गोसे दरपट्ठविए, छीए छीए तिगी पेहे ॥ २२७ ॥

अच्चायासेण रुयत वीरस भन्नइ । त उवहणए, जं पुण महुरसद्द घोलमाणं च त न उवहणति, जावमजपिर ताव अव्वत्त, त अप्पेण वि वीसरेण उवहणइ । महत उस्सुभरोवणेण उवहणइ, पाभाइयकालग्गहणविही गया । इयाणिं पाभाइयपट्ठवणविही—'गोसे दर ' पच्छद्ध, 'गोसि ' त्ति-उदितमादिच्चे, दिसालोय करेत्ता पट्ठवेंति । 'दरपट्ठविए ' त्ति अद्धपट्ठविए जइ छीतादिणा भग्गं पट्ठवण अण्णो दिसालोय करेत्ता तत्थेव पट्ठवेति । एव ततियवाराए ।

दिसावलोयकरणे इम कारण—

आइन्न पिसियमहिया, पेहित्ता तिन्नि तिण्णि ठाणाइं ।
नववारहए काले, हउ त्ति पढमाइ न पढति ॥१३६६॥

'आइण्णा पिसिय' त्ति-आइण्ण-पोग्गल त कागमादीहिं आणीयं होज्जा , महिया वा पडिउमारद्धा, एवमाई एगट्ठाणे ततो वारा उवहए हत्थसयबाहिं अण्ण ठाण गतु पेहति पडिलेहेंति । पट्ठविंति त्ति वुत्त भवति । तत्थ वि पुव्वुत्तविहिणा तिन्नि वारा पट्ठवेंति । एव बितियठाणे वि असुद्धे तओ वि हत्थसय अन्नं ठाण गतु तिन्नि वारा पुव्वुत्तविहाणेण पट्ठवेंति । जइ सुद्धं तो करेंति सज्झायं । नववारहए खुताइणा णियमा अहो, (ततो) पढमाए पोरिसीए न करेंति सज्झायमिति गाथार्थ. ।

पट्ठवियम्मि सिलोगे, छीए पडिलेह तिन्नि अन्नत्थ ।

सोणिय मुत्तपुरीसे, घाणालोअं परिहरिज्जा ॥ १४००॥

जदा पट्ठवणाए तिन्नि अज्झयणा समत्ता, तदा उवरिमेगो सिलोगो कड्डियव्वो । तम्मि, समत्ते पट्ठवणं समप्पइ । चितिपपादो गयत्थो ।

'सोणिय' त्ति अस्य व्याख्या—

आलोअम्मि चिलमिणी, गंधे अन्नत्थ गंतु पकरंति ।

वाघाइयकालम्मी, दंडग मरुआ नवरि नऽत्थि॥१४०१॥

जत्थ सज्झाय करेंतेहिं सोणियवच्चिगा दीसति तत्थ न करेंति सज्झाय । कडग चिलिमिलिं वा अतरे दातु करेंति । जत्थ पुण सज्झाय चेव करेन्ताण मुत्तपुरीसकलेवरादीयाण गधे अण्णम्मि वा असुभगधे आगच्छते तत्थ सज्झाय न करेंति । अण्ण पि बधणसेहणादि आलोय परिहरेज्जा । एय सव्वं निव्वाघाए काले भणिय । वाघाइमकालो वि एव चेव । नवर गडगमरुगदिट्ठता न सभवति ।

एएसामन्नयरे-ऽसज्झाए जो करेइ सज्झायं ।

सो आणाअणवत्थ, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १४०२ ॥

निगदसिद्धा । आव० ४ अ० ।

से भयवं ! केणं अट्ठेणं गोयमा ! जे भिक्खू जावज्जीवाए अभिग्गहेणं चाउक्कालियं वायणाइ जहासत्तीए सज्झायं न करेज्जा, से णं कुसीले णेए । अन्नं च जे केई जावज्जीवाभिग्गहेणं अपुव्वनाणाहिगमं करेज्जा तस्सासत्तीए पुव्वाहीयं गुणेज्जा तस्स वि य असत्तीए पंचमगलाणं अट्ठाइज्जे सहस्से परावत्ते से भिक्खू आराहगे, तं च नाणावरणं च खवइ । तिव्वयरेइ वा भवित्ताणं सिज्झेज्जा । महा० ३ अ० ।

(अत्रत्या वक्तव्यता ' कुसील ' शब्दे तृतीयभागे ६०६ पृष्ठे गता ।)

अहा णं पढमबीयपोरिसीए जइ णं कहाइ महया कारणवसेणं अट्ठघडिगं वा सज्झायं न कयं तं तत्थ मिच्छुकडं गिलाणस्स अन्नेसिं निव्विगइअं । महा० १ चू० ।

जे णं भिक्खू उभयं थंडिलाणि विहिणा गुरुपुरो संदिसावित्ता णं पागणस्स य संचरेऊणं कालवेलं० जाव सज्झाय ण करेज्जा तस्स णं छट्ठं पायच्छित्तं । महा०१ चू० ।

(काल एव स्वाध्याय कर्त्तव्य इति ' आयार ' शब्दे द्वितीयभागे ३४० पृष्ठे कालाचारप्रस्तावे उक्तम् ।)
(अस्वाध्यायिके स्वाध्यायो न कर्त्तव्य , तच्चास्वध्यायिकमात्मसमुत्थ परसमुत्थ चेति द्विविधम् ' असज्झाइय ' शब्दे प्रथमभागे ८२७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।) (प्रतिपत्सु स्वाध्यायो न कर्त्तव्य इत्युक्तम्--' असज्झाय ' शब्दे प्रथमभागे ८३० पृष्ठे ।)

व्यतिकृष्टकाले स्वाध्यायो न कर्त्तव्य । सूत्रम्--

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा वितिगिट्ठे काले असज्झायं उद्दिसित्तए वा करेत्तए वा ॥ १० ॥

अस्य सबन्धमाह--

वितिगिट्ठं खलु पगयं, एगंतरितो य होति उद्देसो ।

अव्वितिगिट्ठ-विगिट्ठं जह पाहुडमेव नो सुत्तं ॥ १८१ ॥

व्यतिकृष्टमिति खलु प्रकृतमनुवर्त्तनमस्ति दिक्सूत्राऽव्यतिकृष्टे काले, उद्घाटायां पौरुष्यामित्यर्थ , स्वाध्यायमुद्देष्टु वा कर्त्तु वेति सूत्राक्षरार्थ ।

सप्रति भाष्यविस्तर —

लहुगा य सपक्खम्मी, गुरुगा परपक्खें उद्दिसंतस्स ।

अग सुयखंधं वा, अज्झयणुद्देसथुतिमाई ॥१८२॥

यदि विकृष्टे-उद्घाटापौरुषीलक्षणे सपक्ष उद्दिशति सयत , सयतस्योद्दिशतीत्यर्थ , तदा तस्य प्रायश्चित्त चत्वारो लघुका । परपक्ष -सयतस्य सयती, सयत्या सयतस्तत्र सयत सयत्या उद्दिशति, कारणे वा सयती सयतस्य तदा प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुका । अथ किमुद्दिशत एव प्रायश्चित्तमत आह—अङ्ग श्रुत स्कन्धमध्ययनमुद्देश स्तुतिम् आदिशब्दात् (व्य० ७ उ० ।) शब्दसम्बन्धम् । वृ० । (स्वाध्याये प्रायश्चित्तम् ' थय ' शब्दे चतुर्थभागे २३८३ पृष्ठे उक्तम् ।)

अथ व्यतिकृष्टे काले उद्दिशत पठतो वा को दोष , अत आह–

अट्ठहा नाणमायारो. तत्थ काले य आदिमो ।

अकालऽऽज्झाइणा सो उ,नाणायारो विराहितो ॥१८४॥

ज्ञानाचारोऽष्टधा-अष्टप्रकार 'काले विणए' इत्यादि प्रागुक्तलक्षणस्तेषु चाष्टसु ज्ञानाऽऽचारेषु मध्ये काले इत्यादिको ज्ञानाचार , स चाऽकालाध्यायिना ज्ञानाचारो विराधित , न केवलमय दोष किं त्वन्येऽपि ।

तथा चाऽऽह—

कालादिउवयारेणं, न विज्जा सिज्झते विणा ।

देति रंधे अवद्धंस, सा व अण्णा व से तहिं ॥ १८५ ॥

कालाद्युपचारेण विना विद्या न सिध्यति, न केवल न सिध्यति,किं तु-कालादिवैगुण्यलक्षणे रन्ध्रे-छिद्रे सति साऽधिकृतविद्याधिष्ठात्री देवता अन्या वा तत्रावसरे अवध्वस ददाति । एष दृष्टान्त । अयमुपनय —व्यतिकृष्टे काले सूत्रे उद्दिश्यमाने पठ्यमाने वा सूत्र निर्जराफलदायितया तथा न सिध्यति । न केवल न सिध्यति, किन्तु-यया देवतया सूत्रमधिष्ठित सा कालातिक्रमेण पठनतोऽक्षाम्यन्ती प्रान्ता वा काचिद्देवता अकाले पठनलक्षणं छिद्रमवाप्यावध्वस दद्यात् ।

अथ कथ ज्ञायते सूत्र देवतयाऽधिष्ठितमत आह—

सलक्खणमिदं सुत्तं, जेण सव्वण्णुभासियं ।

सव्वं च लक्खणोवेयं, समहिट्ठंति देवया ॥ १८६ ॥

इदमधिकृत सूत्र सलक्षण येन कारणेन सर्वज्ञेन भाषितं सर्वमपि च लक्षणोपेत वस्तु जगति देवता समधितिष्ठन्ति ततो ज्ञायते सूत्रमपि देवताधिष्ठितम् ।

अन्यच्च—

जहा विज्जानरिंदस्स, जं किंचिदपि भासियं ।

विज्जा भवति सा चेव, देसे काले य सिज्झइ ॥ १८७ ॥

यथा विद्यानरेन्द्रस्य-विद्याचक्रवर्त्तिनो यत्किञ्चिदपि भाषित (तत्) विद्या भवति । सा चेह जगति देशे काले वा सिध्यति । न कालाऽऽद्युपचारमन्तरेण । तथा ।

जहा य चक्किणो चक्कं, पत्थिवेहिं वि पुज्जइ ।

ण वाऽवि कित्तणं तस्स, जत्थ तत्थ न जुज्जई ॥१८८॥

यथा वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसूचने । चक्रिण -चक्रवर्तिनश्च- क्रम्-आज्ञा पार्थिवैरपि सर्वै युज्यते, न चापि तस्य यत्र तत्र वा कीर्त्तन-सशब्दन युज्यते । उक्ता दृष्टान्त ।

उपनयमाह—

तहा अट्ठगुणोवेया, जिणसुत्तीकया जति ।
पुज्जते न य सव्वत्थ, तीसे झाया उ जुज्जती ॥१८९॥

तथा—तेन प्रकारेण इह—जगति जिनस्य वाक् सूत्रीकृता अष्टगुणोपेता वक्ष्यमाणनिर्दोषत्वाद्यष्टगुणसमन्विता सवैरपि सुरासुरमनुजै पूज्यते, न च सर्वत्र देशे काले वा तस्याध्यायिता युज्यते, किन्तु यथोक्त एव देशे काल च ।

सम्प्रति तानेवाऽष्टौ गुणानाह—

निद्दोसं सारवंत च, हेउजुत्तमलकियं ।
उवणीयं सोवयार च, मियं महुरमेव य ॥ १९० ॥

निर्दोष-द्वात्रिंशताऽपि दोषैर्विनिर्मुक्त सारवत् बह्वर्थमधिकृतव्यवहारसूत्रवत् , हेतवो ऽन्वयव्यतिरेकलक्षणास्तैर्युक्तमलकृतम्-उपमाद्यलकारोपेतम् , उपनीतम्-उपनयोपसहृत सोपचार मितं-परिमिताक्षर-मधुर-ललिताक्षर पदाद्यात्मकतया श्रोत्रमनोहारि ।

पुव्वण्हे उ परण्हे य, अरहा जेण भासई । -
एसाऽवि देसणा अंगे, ज च पुव्वुत्तकारणं ॥ १९१ ॥

येन कारणेन भगवानर्हन्पूर्वाह्ले वा एवैव च भगवतो देशना अङ्गे निबद्धा, तस्मादुद्घाटायां पौरुष्या न पठनीय, नाप्युद्देष्टव्यम् । यच्च पूर्व—निशीथाध्ययने उक्त कारण तत्रोदाहरण लक्षण तस्मादप्यकाले न पठनीय, नाप्युद्देष्टव्यमिति ।

सन्ध्याकाले न पठनीयम । यत आह-

रत्तीदिणाण मज्झेसु, उभओ संझओ रवी ।
चरंति गुज्झगा के इ, तेण तासिं तु णो सुतं ॥ १९२ ॥

रात्रिदिनमध्यया प्रातस्सध्याया विकालसध्याया चेत्यर्थ । तथा उभयोरपि संध्ययोर्मध्याह्नसध्यायामर्द्धरात्रसध्याया चेत्यर्थ , येन कारणेन केचिद् गुह्यका व्यन्तरविशेषाश्चरन्ति परिभ्रमन्ति तेन कारणेन तासु चतसृष्वपि संध्यासु न श्रुतमुद्दिश्यते पठ्यते वा, मा भूत् छलनादोष इति कृत्वा ।

आह यदि सन्ध्यासु गुह्यकाश्चरन्ति तत· कथमावश्यक संध्यायां क्रियते । तत आह—

जवहोमाऽऽदिकज्जेसु, उभओ संझओ सुरा ।
लोगेण भाविया तेण, संझावासगदेसणा ॥ १९३ ॥

जपहोमादिकार्येषु उभयो सध्ययो सुरा-गुह्यका लोकेन भावितास्तिष्ठन्ति , तावद्वयमावश्यक कुर्मस्तेषा तत्र व्यापृतत्वादावश्यकस्यापि च संध्याकृत्यरूपत्वात्तेन सध्यायामावश्यकदेशना ।

एते उ सपक्खम्मी, दोसा आणादओ समक्खाया ।
परपक्खम्मि विराहणा,दुविहेण विसेण दिट्ठंतो ॥१९४॥

एते प्रवचनवेदिनामतीव प्रसिद्धा , स्वपक्षे उद्दिशत आज्ञादयो दोषा· समाख्याता । तद्यथा-आज्ञा-तीर्थकराज्ञा विराधिता भवति,अनवस्था त दृष्ट्वा अन्येषामपि तथा करणात् मिथ्यात्व तीर्थकराज्ञाभङ्गात् । विराधना द्विविधा-सयमविराधना,आत्मविराधना च । तत्र सयमविराधना ज्ञानाचारविराधनात् ,आत्मविराधना देवताछलनात् । परपक्षेऽप्येते दोषा । केवल या सयमविराधना सा ज्ञानाचारविघातात्मिका,ब्रह्मघातात्मिका च ज्ञातव्या। तत्र द्विविधेन विषेण द्रव्यविषेण भावविषेण च दृष्टान्त ।

तत्र द्रव्यभावविषप्ररूपणार्थमाह—

दव्वविसं खलु दुविह, सहज संजोइम च तं बहुहा ।
एमेव य भावविस,सचेयणाऽचेयणं बहुहा ॥१९५॥

द्रव्यविष खलु द्विविध, तद्यथा-सहज , सयोगिमं च । संयोजन सयोगस्तेन निवृत्त सयोगिम ' भावादिम ।६।४।२१।' इतीमप्रत्यय । तच्च सहज, सयोगिम च । बहुधा-अनेकप्रकारमेवमेव अनेनैव प्रकारेण खलु द्विविध भावविषम् । तद्यथा-सहज, सयोगिम च । तच्च प्रत्येक सचेतनम् , अचेतन च । बहुधा बहुप्रकारम् ।

सम्प्रति सहजसयोगिमद्रव्यविषप्ररूपणार्थमाह-

सहजं सिंगियमादी, सजोइम घयमहुं च समभागं ।
दव्वविसं णेगविहं, एत्तो भावम्मि वुच्छामि ॥१९६॥

सहज द्रव्यविष शृङ्गिकादि सयोगिम घृत मधु च समभागम् । एतच्चैकैकमपि द्रव्यविषमनेकविध द्रष्टव्यम्। अत ऊर्ध्व भावे भावविष वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

पुरिसस्स निसग्गविसं, इत्थी एवं पुमं पि इत्थीए ।
सजोइमो सपक्खे, दोस वि परपक्खनेवत्थो ॥१९७॥

पुरुषस्य निसर्गविष स्त्री, स्त्रीनेपथ्योपेता, एव स्त्रिया अपि सहज विष पुमान् , पुरुषनेपथ्योपेत· । संयोगिमविष द्वयोरपि सयतस्य सयत्याश्चेत्यर्थ ।स्वपक्ष परपक्षनेपथ्य , तद्यथा-संयतस्य पुरुष स्त्रीनेपथ्योपेत , निर्ग्रन्थ्या स्त्री, पुरुषनेपथ्योपेता ।

घाणरसपासतो वा, दव्वविसं वा सइं ऽतिपातेइ ।
सव्वविसयाणुसारी, भावविसं दुज्जयं असइं ॥१९८॥

द्रव्यविष घ्राणतो रसत· स्पर्शतो वा सकृदेकवारतो वा अतिपातयति।वा-विभाषायाम् ,तदपि सकृदतिपातवैकल्पिक भवति। तथाहि-द्रव्यविष जीविताद्व्यपरोपयेदपीति,भावविषं पुन· सर्वविषयानुसारि पञ्चस्वपीन्द्रियविषयेषु सप्रापकत्वात् ,तथा दुर्जयमल्पसत्त्वेन जन्तुमशक्यस्त्वाश्रियमोक्षा-सकृदनेकवारमतिपातयति-विनाशयति, भावविषमूर्छितानामनेकमरणभावात् ।

उपसहारमाह—

जम्हा एए दोसा, तम्हा उ सपक्खे समणसमणीहिं ।
उद्देसो कायव्वो, किमत्थ पुण कार उद्देसो -१९९॥

यस्माद्विपक्षे एते दोषास्तस्मात् श्रमणश्रमणीभ्या स्वपक्षे उद्देशः कर्तव्य , सयतै· संयतानामुद्देशः कार्यः, संयतीभि· सयतीनामित्यर्थ । तत· प्रागुक्ता दोषा न भवन्ति । आह पर·-किमत्र पुन कारण यदुद्देशः क्रियते ।

अनुद्दिष्ट कस्मान्न पठ्यते ? तत्राह-

बहुमाणविणयआउ-त्ततादि उद्देसतो गुणा होंति ।
पढमो एसो सव्वो, एत्तो वुच्छं चरणकालं ॥ २०० ॥

उद्देशे हि क्रियमाणे श्रुतस्य-श्रुताधारस्य वा अध्यापकस्योपरि बहुमानमान्तर प्रीतिविशेषो भवति, विनयश्च प्रयुक्तः स्यात्, आयुक्तता च महती भवति, एते उद्देशतो गुणा भवन्ति । एष सर्वोऽप्यङ्गादिविषय उद्देश -प्रथमोद्देश, अत ऊर्द्ध्वं तु स्वाध्यायकरणकालं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

थयथुइधम्मक्खाणं, पुव्वुद्दिट्ठ तु होइ संझाए ।
कालियँकाले इयरं, पुव्वुद्दिट्ठ विगिट्ठे वि ॥ २०१ ॥

स्तव —स्तुतिर्धर्माख्यान वा पूर्वोद्दिष्ट सध्यायामपि पठनीय भवति, कालिक पुन श्रुतं प्रथमाया पौरुष्यामुद्दिष्ट काले—प्रथमपौरुषीलक्षणे चरमपौरुषीलक्षणे च पठ्यते नाकाले । इतरत् उत्कालिक प्रथमाया पौरुष्यामुद्दिष्टव्यतिकृष्टेऽपि काले संध्यायामस्वाध्यायिक च वर्जयित्वा पठ्यते ।

पत्ताण समुद्देसो, अंगसुयक्खंधपुव्वसूरम्मि ।
इच्छा निसीहमादी, सेसादि ण पच्छिमादीसुं ॥२०२॥

अध्ययनमुद्देश वा पठन्तो यदैव श्रवण प्राप्ता भवन्ति तदैव तस्याध्ययनस्योद्देशस्य वा समुद्देश क्रियते, श्रुतस्कन्धो वा पूर्वसूरे उद्घाटायामपि पौरुष्यामनुज्ञायते । येषामागाढ योगास्तेषा निशीथादीनामिच्छा प्रथमाया चरमायां वा पौरुष्या तेषामनुज्ञा प्रवर्त्तते इति । शेषाणि अध्ययनान्युद्देशका वा दिवसस्य पश्चिमाया पौरुष्याम्, आदिशब्दाद् रात्रेः प्रथमाया चरमायाश्चानुज्ञायते ।

अनुज्ञामेवाधिकृत्य विशेषव्याख्यानमाह—

दिवसस्स पच्छिमाए, निसिन्तु पढमाए पच्छिमाए वा ।
उद्देसज्झयणुण्णा-ण य रत्ति णिसीहमादीणं ॥ २०३ ॥

उद्देशाध्ययनानां चानुज्ञा दिवसस्य पश्चिमायाम्, निशि तु प्रथमाया पश्चिमाया वा प्रवर्त्तते । निशीथादीनामागाढयोगाना दिवसस्य प्रथमाया पौरुष्यामनुज्ञान, न तु रात्रौ ।

अत्रैवादिशब्दस्याधिकार्थसस्तवकत्वमुपदर्शयति—

आदिग्गहणा दसका-लिउत्तरज्झयणखुड्डसुतमादी ।
एएसि भइअऽणुण्णा, पुव्वण्हे याऽवि अवरण्हे ॥२०४॥

आदिग्रहणादादिशब्दोपादानात्, यानि दशवैकालिकोत्तराध्ययनक्षुल्लककल्पश्रुतादीनि, अत्र शब्दादौपपातिकादिपरिग्रहः, एतेषामनुज्ञा भजिता--विकल्पिता पूर्वाह्णे वा स्यादपराह्णे वा ।

साम्प्रतमङ्गश्रुतस्कन्धानामनुज्ञाविधिमाह—

नंदीभासणचुण्णे, उ विभासा होइ अंगसुयखंधे ।
मंगलसद्धाजणणं, सुयपूयाभत्तवोच्छेदो ॥ २०५ ॥

अङ्गे श्रुते स्कन्धे च भवति । अनुज्ञाया कर्त्तव्यायां नन्दीभाषण-ज्ञानपञ्चकोच्चारणम् चूर्णे च विभाषा—यदि भवन्ति वासाः शिरसि प्रक्षिप्यन्ते, तदभावे केसराण्यपि । कस्मादेवमनुज्ञा क्रियते इति चेत् ?, अत आह-नन्दीभाषणे वासनिक्षेपे च मङ्गल भवति । ज्ञानपञ्चकस्य भावमङ्गलत्वाद्वासनिक्षेपस्य च द्रव्यमङ्गलत्वात् । तथा अन्येषां परमश्रद्धाजननम्, यथैकोऽमुकस्याङ्गस्य श्रुतस्कन्धस्य च पारगत आचार्येण चैव सकलजनसमक्ष पूजितस्तस्माद्वयमपि गाढतरमुत्साहं कुर्म्म इति, तथा अध्ययनानां वा व्यवच्छेदोऽन्यथा नानुज्ञातमन्येषां दीयते इति तेषा व्यवच्छेदः स्यात् ।

अत्रैवाऽपवादमाह—

बिइयपयं आयरिए, अंगसुयक्खंधमुद्दिसंतम्मि ।
मंगलसद्धाभयणो-त्ति य तह निट्ठिए चेव ॥ २०६ ॥

स्वपक्ष उद्देश कर्त्तव्यो न परपक्षे इत्युत्सर्ग । अत्र द्वितीयपदम्—अपवादपदं, यदि प्रवर्त्तिन्यास्तत् श्रुत न विद्यते तत आचार्य परपक्षेऽपि सयतीरूपे अङ्ग श्रुतस्कन्ध वा उपलक्षणमेतदध्ययनादिक चोद्दिशति । अथवा—सत्यपि तस्मिन् प्रवर्त्तिन्यां श्रुते आचार्य सयत्या अङ्ग श्रुतस्कन्ध वा उद्दिशति । मङ्गलादीनि भवन्ति तत स परमं ज्ञानपात्रमिति मङ्गलबुद्धिरुपजायते । तथा यस्मादाचार्येणोद्दिष्टमिदमत आदरेण पठनीयमिति पाठविषया महती श्रद्धा भवति । तथा यदि पाठे प्रमादं करिष्यामि ततो न पठितमित्याचार्या रुष्येयुरिति भयम् । तथा ममेदमाचार्येण गौरवेणोद्दिष्ट तस्मादादरेण पठित्वा शीघ्र समाप्तिं नयामि । ' तह निट्ठिए चेव ' त्ति-तथा निष्ठिते अङ्गे श्रुतस्कन्धे वा समाप्तिं नीते यथासभवमेतैरेव कारणैरङ्ग श्रुतस्कन्ध वा आचार्योऽनुजानीयात् ।

एमेव संयती वा, उद्दिसति संजयाण बिइयपदे ।
असतीएँ संजयाणं, अज्झयणाण च वुच्छेदो ॥२०७॥

तत् विवक्षित श्रुत सयताना न विद्यते, अध्ययनाना चान्यथा व्यवच्छेदः स्यात् । ततो द्वितीयपदेनापवादपदेन गाथाया सप्तमी तृतीयार्थे सयत्यपि सयतानामुद्दिशति ।

एवं ता उद्देसो , अज्झाओ वी न कप्पइ विगिट्ठे ।
दोण्हं पि हुति लहुगा, विराहणा सेव पुव्वुत्ता॥२०८॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावदुद्देशाभिहितो यथा व्यतिकृष्टे काले स न क्रियते अध्यायोऽप्यध्येय द्वयोरपि लघुक प्रायश्चित्तम्, विराधना च पूर्वोक्ता, ज्ञानविराधना, आत्मविराधना च । तत्र ज्ञानविराधना ज्ञानाचारहननादात्मविराधना प्रान्तदेवताछलनात् ।

अत्रैवापवादमाह—

वितिगिट्ठे सागारि-याए कालगया असति वुच्छेदो ।
एवं कप्पइ तहियं, किं ते दोसा न संती उ ॥ २०९ ॥

कदाचित्साधव कारणेन सागारिकाया वसतौ स्थितास्तत्र परिचारणाशब्दान् श्रुत्वा यस्य यत्पराजित स तत्परावर्त्तयति आदिशब्दात् अनेकादिष्वपि समापतत्सु यस्य यत्पराजितं स तत् गुणयतीति परिग्रहस्तथा कालगत सयतो यदि कारणेन प्रतीक्षापयितव्यो भवति तदा रात्रौ जागरणनिमित्तं यस्य यत्पराजित स तत्परावर्त्तयति । तथा यस्य सकाशे तत् श्रुतमधीत स कालगतोऽन्यत्र च तत् श्रुतं नास्ति, ततः सप्रति पठित मा विस्मृतिं यायात्, अनुप्रेक्षाया च सोऽकुशलस्तत एवमेतैः कारणैर्द्वितीयपदमधिकृत्य व्यतिकृष्टेऽपि काले स्वाध्यायः कल्पते । अत्र पर आह-

तत्रापवादपदेन व्यतिकृष्टेऽपि काले पठने किं ते दोषा आज्ञाभङ्गाऽऽदयो न सन्ति—न भवन्ति ?।

अत्रोत्तरमाह—

भण्णइ जेण जिणेहिं, अणुण्णायाइ कारणे ताइं ।
तो दोसो न सॅजायइ, जयणाए तहिं करेंतस्स ॥२१०॥

भण्यते—अत्रोत्तर दीयते येन कारणेन जिनै कारणे-सागारिकादिलक्षणे तानि पठनान्यनुज्ञातानि तस्मात् कारणात् रहस्यश्रुतस्यापि च यतनया वक्ष्यमाणलक्षणया तत्र सागारिकवसत्यादौ पाठ कुर्वतो दोष—आज्ञाभङ्गादिलक्षणो न सजायते।

तत्र यतनामाह—

कालगयं मुत्तूणं, इमा अणुप्पेह दुब्बले जयणा ।
अन्नवसहिं अगीते, असती तत्थेवऽणुच्चेणं ॥ २११ ॥

कालगत मुक्त्वा शेषेषु कारणेष्वनुप्रेक्षा दुर्बले इयं-वक्ष्यमाणा यतना । अन्यस्या वसतौ गत्वा रहस्यश्रुत परावर्त्तयन्ति मा अगीते अगीतार्थस्य श्रुतश्रवण भूयादिति हेतो ।अथान्य उपाश्रयो न विद्यते ततोऽन्यस्या वसतेरभावे तत्रैव—तस्यामेव वसतावनुच्चेन शब्देन परावर्त्तयन्ति । कालगतेऽपि वसत्यन्तरे न यान्ति, किन्तु-तत्रैव जागरणनिमित्तमनुच्चशब्देन गुणयन्ति । सयत्योऽप्यपवादपदेन सयताना समीपे पठेयु ,परावर्त्तयेयुर्वा न कश्चिद्दोष ।व्य० ७ उ०। (व्यतिकृष्टकाले निर्ग्रन्थीना स्वाध्यायो न कल्पते इत्युक्तम् 'वायणा' शब्दे षष्ठभागे १०१४ पृष्ठे।)स्वाध्यायहीनता नाम यदि प्राप्तायामपि कालवेलायां कालप्रतिक्रमण करोति,अधिकता-यद्यतिक्रान्तायामपि कालवेलाया काल प्रतिक्रामति-वन्दनादिक्रिया वा तदनुगता हीनाधिकां करोति , इत्यादि सर्वम् ' आलोयणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४१० पृष्ठे उक्तम् ।) (पूर्वोत्तरयोर्द्वयोर्दिशो. स्वाध्याय. समुद्देष्टव्योऽनुज्ञातव्य इति ' दिसा ' शब्दे चतुर्थभागे २५२७ पृष्ठे उक्तम्।)(सचित्तवृक्षे स्थित्वा स्वाध्यायो न कर्त्तव्य इत्युक्तम् ' सचित्तरुक्ख ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ।) क्षेत्रप्रत्युपेक्षका क्षेत्रे लब्धे तत्र स्वाध्याय ये न कुर्वन्ति तेषा प्रायश्चित्त मासकल्पम्। बृ० १ उ० २ प्रक०। (सन्ध्यासु स्वाध्यायो न कर्त्तव्य इत्युक्तम् ' असज्झाइय ' शब्दे प्रथमभागे ३० पृष्ठे।) (उदकतीरे स्वाध्यायो न कर्त्तव्य इति ' दगतीर ' शब्दे चतुर्थभागे २४४२ पृष्ठे उक्तम् ।) (रात्रौ सयतीनामुपाश्रयाऽन्तर स्वाध्यायकरणम् ' विहार ' शब्दे षष्ठे भागे १३२७पृष्ठे रात्रिविहारप्रस्तावे उक्तम्।) (यो भिक्षु स्वाध्याय कृत्वा प्रत्युपेक्षणं न करोति तस्य प्रायश्चित्तम् ' विकहा ' शब्दे षष्ठे भागे ११२६ पृष्ठे गतम् ।) अनुराधारेवतीचित्रामृगशिरोनक्षत्रेषु स्वाध्यायाऽनुज्ञा उद्देश्यसमुपदेशौ कुर्य्यात् । द० प०। स्वाध्यायसम तपा नास्ति । द० प०।

बारसविहम्मि वि ता, सब्भितरबाहिरे कुसलदिट्ठे ।
न वि अत्थि न वि य होही,सज्झायसमं तवाकम्मं ॥८९॥

मेहा हुज्ज न हुज्ज व, जं मोहो उवसमेइ कम्माणं ।
उज्जोओ कायव्वो, णाणं अभिकंखमाणेण ॥ ९० ॥

कम्ममसंखिज्जभवं, खवेइ अणुमयमेव आउत्तो ।
बहुभवे संचियं पि हु,सज्झाएणं खणे खवइ ॥९१॥

सतिरिअसुरासुरनरो, सकिंनरमहोरगो सगधव्वो ।
सव्वो छउमत्थजणो,पडिपुच्छइ केवलिं लोए ॥९२॥

द० प० चन्दविज्झगपइन्ना । व्य० ।

स्वाध्यायगुणा —

पढणाई सज्झायं, वेरग्गनिबंधणं कुणइ विहिणा ।

पठनमपूर्वश्रुतग्रहणमादिशब्दात्प्रच्छनापरावर्तनानुप्रेक्षाधर्मकथा गृह्यन्ते,तत पञ्चप्रकारमपि स्वाध्याय करोति—किंविशिष्टम्?वैराग्यनिबन्धन-विरागताकारण विधिना-शास्त्रोक्तेन श्येनश्रेष्ठिवत् । तत्र पठनविधि -"पर्यस्तिकामवष्टम्भं, तथा पादप्रसारणम् । वर्जयन्विकथा हास्यमधीयन् गुरुसन्निधौ"॥१॥इति पृच्छाविधिरयम्-"आसणगओ न पुच्छिज्जा, नेव सिज्जागओ कया । आगम्मुक्कुडुओ सतो, पुच्छिज्जा पजलीउडो ॥ १ ॥" इति । ध० र० २ अधि ३ लक्ष० । व्य० । (धर्मकथाना परावर्तनानुप्रेक्षा ' परियट्टणा ' शब्दे पञ्चमभागे ७२७ पृष्ठे गता ।)

स्वाध्यायफलम्—

सज्झाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ?,सज्झाएणं नानावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥१९॥

हे भदन्त ! स्वाध्यायेन पञ्चप्रकारेण जीव किं जनयति?, गुरुराह—हे शिष्य ! स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीय कर्म क्षपयति । उत्त० २९ अ० । (दोषाविष्करणम् ' पाढयत' शब्दे पञ्चमभागे ८२५ पृष्ठे गतम् ।) " स्वाध्यायादिष्टदर्शनम् " स्वाध्यायात्स्वभ्यस्तादिष्टदर्शनम् , जप्यमानमन्त्राभिप्रेतदेवतादर्शन भवति । तदाह—"स्वाध्यायादिष्टदेवतासप्रयोग." (२—४४) द्वा० २२ द्वा० । उत्त० ।

से किं तं सज्झाए ? सज्झाए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—वायणा पडिपुच्छणा परियट्टणा अणुप्पेहा धम्मकहा । सेत्तं सज्झाए । (सू० ८०२X) भ० २५ श० ७ उ० ।

मालवीयऋष्यादीना स्वाध्यायो मण्डल्यां कल्पते न वा ?,आगमोक्तयतीनां सांप्रतीनानामाचार्याणा भट्टारकाणां च स्वाध्यायो मण्डल्या कल्पते , नत्वन्येषां वार्तमानिकोपाध्यायादीनामिति वृद्धवाद. । ही० २ प्रक० । महाहिंसावत्त्वेनाश्विनचैत्रदिनानि सिद्धान्तवाचनादिषु अस्वाध्यायदिनानीति कृत्वा त्यज्यन्ते , तद्वद् "ईद" दिनमपि तेन हेतुना कथं न त्यज्यते ?, केचिच्च मतिनस्तद्दिनं त्यजन्ति , आत्मना का मर्यादा ? , "ईद" दिन अस्वाध्यायविषये वृद्धैरनाचरणमेव निमित्तमवसीयते । ही० ३ प्रका० । गुरुसन्निधौ पाश्चात्यप्रतिलेखनाक्रिया कुर्वाणा. श्राद्धाः स्वाध्यायमुपविश्य कुर्वन्ति ऊर्ध्वस्था वा ?, ऊर्ध्वस्था. स्वाध्यायं विदधति ॥ ही०२ प्रक०। स्वाध्यायोऽपि किं हीनाऽऽचारै. पार्श्वस्थावसन्नकुशीलससक्तायथाच्छन्दनित्यवासिभिः समं सह सर्वजितेन्द्रैर्वृषभादिभिः प्रतिकुष्टो निराकृतः ?, तदालापादेर्मिथ्यात्वहेतुत्वादिति । दर्श०४ तत्त्व । सान्ध्यप्रतिक्रमणस्वाध्यायप्रान्तवदन्येष्वपि स्वाध्यायप्रान्तेषु सम्पूर्णो नमस्कार. कथनीयो न वेति ? प्रश्न. , अत्रोत्तरम्—यत्रा-

देशद्वय तत्र स्वाध्याये नमस्कारद्वयभणनम्, यत्र चैका-देशस्तत्रैक एव नमस्कार पठनीय इति । सान्ध्यप्रतिक्रमणस्वाध्यायप्रान्ते सम्पूर्णनमस्कारपठन सामाचार्यादौ न दृश्यते परम्परया तु दृश्यते, तेन तदपि मङ्गलरूपत्वाद-दोषमेवति ॥८॥ सेन० १ उल्ला० । सामाचार्या नवमद्वारे कालग्रहणविधौ " गिलिउग्गिलिए " इति शब्देन किमुच्यते त स्सोत्तर प्रसाद्यमिति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्-मार्जारादिना मूषिकादौ ' गिलितोद्गिलिते" इति गिलितस्सन्नुद्गिलितो वान्त स्तस्मिन् कोऽर्थ ?-स्थानान्तरं गिलित्वा वसते षष्टिहस्त-मध्ये आगत्य वान्ते स्वाध्यायो न भवतीत्यभिप्राय आवश्यकवृत्त्यादावस्तीति ॥१२॥ सेन० १ उल्ला० । प्रतिक्रमणहेतुगर्भे रात्रिकप्रतिक्रमणविधौ रात्रिकप्रायश्चित्तकायोत्सर्गस्तत चैत्यवन्दन, तत स्वाध्याय, एव पश्चात्प्रतिक्रमणादौ च-त्वारि क्षमाश्रमणान्युक्तानि सन्ति एव तु न क्रियते, तत्किं बीजमिति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्-यतिदिनचर्यादौ स्वाध्याया दनु चत्वारि क्षमाश्रमणानि प्रोक्तानि, श्राद्धदिनकृत्यवृत्तिव-न्दारुवृत्त्यादौ तु स्वाध्यायादनु प्रतिक्रमणस्थापनमुक्तम्, ततस्तानि स्वाध्यायात्पूर्व ज्ञायन्ते । अय च विधि परम्परया बाहुल्येन क्रियमाणोऽस्ति । सामाचारीविशेषेण चोभयथाऽपि अविरुद्धमेवेति ॥ १९२ ॥ सेन० ३ उल्ला० । प्रणवपूर्वाणा मन्त्राणा जपे, द्वा० २२ द्वा० । कुहणाख्यवन-स्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सज्झायजोग-स्वाध्याययोग-पु० । वाचनाद्युपचारव्यापारे, दश० २ चू० ।

सज्झायज्झाणरय-स्वाध्यायध्यानरत-न० । स्वाध्याय एव ध्यानं स्वाध्यायध्यान तत्र रत । स्वाध्याये ध्याने च रते, दश० ८ अ० ।

सज्झायभूमि-स्वाध्यायभूमि-स्त्री० । विचारभूमौ, स भिक्षु बहिर्विचारभूमिं सञ्ज्ञाव्युत्सर्गभूमिं तथा विहारभूमिं स्वाध्यायभूमिं तैरन्यतीर्थिकादिभि सह दोषसम्भवान्न प्रविशेत् । आचा० २ श्रु० २ चू०३ अ० । अन्ययूथिकै सह न प्रविशेत् । नि० चू० २ उ० । (स्वाध्यायभूमिविषय. ' चारियापविट्ठ ' शब्दे तृतीयभागे ११५६ पृष्ठे गत ।)

सज्झायमुक्कजोग-स्वाध्यायमुक्तयोग-त्रि० । स्वाध्यायेन मुक्तो योगो--व्यापारो यस्य स स्वाध्यायमुक्तयोग । स्वाध्यायकारिणि, ग० ३ अधि० ।

सज्झायवाय-स्वाध्यायवाद-पु० । विशुद्धपाठकोऽहमित्यादिके वादे, स० ३० सम० ।

सज्झायसारणा-स्वाध्यायसारणा-स्त्री० । स्वाध्यायनिर्वाहणायाम्, " गुरुपारतत विणओ सज्झायसारणा चेव " प-ञ्चा० १८ विव० । (अत्रत्या व्याख्या ' भिक्खुपडिमा ' शब्दे पञ्चमभागे १५६८ । १५७७ पृष्ठ गता ।)

सज्झिल्लग-सज्झिल्लक-पु० । धर्मभ्रातरि, प० व० ३ द्वार । भ्रातरि, पिं० । बृ० । व्य० । भगिन्याम्, सज्झिल्लिका । स्त्री० । पिं० ।

सण्णा-संज्ञा-स्त्री० । "ज्ञो ञ्ञ पैशाच्याम् " ॥ ८ ।४ । ३०३॥ इति ज्ञस्य ञ्ञ । सङ्केते, प्रा० ४ पाद ।

सट्ठाण-स्वस्थान-न० । आत्मीये स्थाने, यत्र हि स तिष्ठति, बृ० ४ उ० । भ० । च० प्र० । द्वादशसङ्ख्येऽहोरात्रमुहूर्त्ते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । सगट्ठाण सट्ठाण । नि० चू० १ उ० । इहापत्तिरूप प्रायश्चित्त स्वस्थानमुच्यते । जीत० ।

सट्ठाणगमंकमण-स्वस्थानकसंक्रमण-न० । पिपीलिकादीनामण्डादिसञ्चालने, सट्ठाणगसकमण पिपीलिगमकोडगादीण भक्षाति । नि० चू० १३ उ० ।

सट्ठाणट्ठाणंतर-स्वस्थानस्थानान्तर-न० । स्वस्थानात् पूर्वपूर्वस्थानादुत्तरोत्तरस्य सङ्ख्यास्थानस्य उत्पत्तिस्थानात्सङ्ख्याविशेषलक्षणात् गुणनीयादित्यर्थ' स्थानान्तराणि । अनन्तरस्थाने, स० ८४ सम० ।

सट्ठाणसण्णिगास-स्वस्थानसन्निकर्ष-पु० । स्वम्-आत्मीयं सजीताय स्थान पर्यवाणामाश्रय स्वस्थान पुलाकादे पुलाकादिभिरेव, तस्य सन्निकर्ष । स्वस्थानसयोजने, भ० २५ श० ६ उ० ।

सट्ठाणाऽऽरोवणा-स्वस्थानाऽऽरोपणा-स्त्री० । स्वक स्थान स्वस्थान, स्वस्थानस्यारोपणा स्वस्थानारोपणा । प्रतिसेवमानस्य प्रतिसेवनीयस्थानस्यारोपणायाम्, नि० चू० १ उ० ।

सट्ठि-षष्टि-स्त्री० । षडावृत्ताया दशसङ्ख्यायाम्, प्रज्ञा० २ पद ।

सट्ठितंत-षष्टितन्त्र-न० । कापिलीयशास्त्र, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । औ० । अनु० । नि० । पश्चात् षष्टितन्त्र सवृतमेव कुतीर्थेजात तत्कपिलोपदिष्टमिति । आ० च० १ अ० । (षष्टितन्त्रोत्पत्तिवृत्तान्तम् ' कविल ' शब्द तृतीयभागे २८७ पृष्ठे गतम् ।)

सट्ठितंतविसारय-षष्टितन्त्रविशारद-पु० । षष्टितन्त्र-कापिलीयशास्त्र तत्र विशारद —पण्डित । साङ्ख्यवेत्तरि, कल्प० १ अधि० १ क्षण । औ० ।

सट्ठिभत्त-षष्टिभक्त-न० । उपवासविंशतौ, "सट्ठिं भत्ताइं अणसणाइ छेएत्ता" प्रतिदिन भोजनद्रव्यस्य त्यागात् त्रिंशद् दिनै षष्टिभक्तानि त्यक्तानि भवन्ति । भ० २ श० १ उ० ।

सट्ठिय-साष्टिक-त्रि० । षष्टिवर्षजाते, न० । षष्ट्यहोरात्रै परिपच्यमानेषु शालिषु, ज० ३ वक्ष० । ध० ।

सट्ठिहायण-षष्टिहायन-त्रि० । षष्टिर्हायना सम्वत्सरा यस्य स षष्टिहायन । षष्टिवर्षजाते, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

सड-सद्-धा० । विशरणगत्यवसादनेषु, "सदपतोर्ड " ॥८॥४। २१९॥ अनेनान्त्यस्य डकार । सडइ । सीदति । प्रा० ४ पाद । शद्-धा । रुजा विशरणगत्यवसादनेषु, सडति । शटति । उत्त० ५ अ० । विशे० ।

सडंगविय-षडङ्गविद्-पु० । पूर्वोक्तानि षडङ्गानि विचारयतीति षडङ्गवित् । कल्प० १ अधि० १ क्षण । शिक्षादिविचारके, औ० । नि० चू० ।

सडण-सटन-न० । कुष्ठादिनाऽङ्गुल्यादेर्गलने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । त० । स्वत एव विशरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सड्डल-शाड्वल-न० । प्रत्यग्रहरिते तृणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सड्ढ-श्राद्ध-पुं० । श्रद्धा—श्रद्धानं यस्मिन्नस्ति स श्राद्ध । श्रद्धेयवचने । स्था० ३ ठा० ३ उ० । तत्त्वं प्रति श्रद्धावति, पञ्चा० ३ विव० । श्रद्धालौ, पञ्चा० १५ विव० । श्रावके, पञ्चा० ७ विव० । धर्म्माभिलाषौ, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । दर्शनश्रावक, प्रति० । आचा० । प्रव० । आ० क० । श्राद्ध —श्रद्धावान् दीक्षितस्यापि श्रद्धारहितस्याङ्गारमर्द्दकादरिव त्याज्यत्वात् । ध० ३ अधि० । (श्राद्धगुणा 'धम्मरयण' शब्दे चतुर्थभागे २७२६ पृष्ठे वर्णिता ।) श्रद्धया क्रियमाणे मृतेषु पित्रादिषु पिण्डदाने, "मृतानामपि जन्तूनां, श्राद्धं चेत्तृप्तिकारणम् । तन्निर्वाणप्रदीपस्य, स्नेहः सम्वर्द्धयेत् शिखाम्-॥ १ ॥" स्था० १ ठा० । भ० । औ० । नि० । श्रद्धा पाक्षिकदिनेऽतीचारान् कथयन्ति, तत्र षष्ठं दिग्व्रतं दशमं च देशावकाशिकं कथितम्, तदन्ये नाऽङ्गीकुर्वन्ति, यद् व्रतद्वयं कथितमस्ति, तदात्मश्राद्धैः कथितम् । यत्षष्ठव्रतं यावज्जीवप्रत्ययिकं दशमं तु दिनप्रत्ययिकमित्यपि नाङ्गीकुर्वन्ति, तत्र का युक्तिरिति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—श्रीआवश्यके श्रावकव्रताधिकारे देशावकाशिकव्रतालापकं कथितमऽस्ति स लिख्यते, यथा—'दिसिव्वयगहिअस्स दिसापरिमाणस्स पइदिणं परिमाणकरणं देसावगासिअं, देसावगासिअस्स समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणियव्वा न समायरिअव्वा । तं जहा—आणवणप्पओगे १ पेसवणप्पओगे २ सद्दाणुवाए ३ रूवाणुवाए ४ बहिआ पुग्गलक्खेवे ५' एतदालापकानुसारेण षष्ठदिग्व्रतस्य संक्षेपरूपदेशावकाशिकं स्पष्टतया ज्ञायते, तथा—योगशास्त्राद्यनेकग्रन्थेषु षष्ठदिग्व्रतसंक्षेपरूपदेशावकाशिकं कथितमस्ति, तथा—श्रीउपासकदशाङ्गे आनन्दव्रतोच्चाराधिकारे सामायिकादिचतुष्कव्रतालापकविस्तारो न कथितः, तस्मात्कश्चन नाऽङ्गीकुर्वन्ति, तत्तु तदज्ञानमेव, यतो व्रतोच्चारादौ एव पाठाऽस्ति-' अहण्णं भंते ! देवाणुप्पिआणं अंतिए पंचाऽणुव्वइअं सत्तसिक्खावइअं दुवालसविहं सावयधम्मं पडिवज्जिस्सामि अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह ' तथा व्रतोच्चारानन्तरमेव पाठाऽस्ति-'तए णं आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइअं सत्तसिक्खावइअं दुवालसविहं सावयधम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' एतदालापकद्वये द्वादशव्रतोच्चाराङ्गीकारः कथं घटते ?, यदि देशाऽवकाशिकव्रतं न भवति तर्हि पञ्चातीचाराः कथं कथिता, तस्मादानन्देन चत्वारि व्रतानि सविस्तराणि नोच्चरितानि यत्प्रतिदिनं वारं वारमुच्चार्यन्ते । पुनः संक्षेपतस्तदुच्चरितान्येवेति ज्ञेयम् ॥७३॥ सेन० ४ उल्ला० । महाविदेहेषु ये श्राद्धा देशव्रतिनस्ते उभयकालमावश्यकं कुर्वन्ति, किं वा-यतिवत्कारणे समुत्पन्ने कुर्वन्तीति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—' देसिअ राइय पक्खिअ, चाउम्मासिअ वच्छरी अ नामाओ । दोण्ह पण पडिकमणा, मज्झिमगाण तु दो पढमा ॥१॥ ' इति सप्ततिशतस्थानकस्थगाथानुसारेण यदि यतीनां दैवसिकरात्रिकप्रतिक्रमणद्वयकरणं प्रत्यहं दृश्यते, तर्हि श्रावकाणां तत्करणे किं वक्तव्यमिति । १४ । सेन० ४ उल्ला० ।

सड्ढकय-श्राद्धकृत-त्रि० । श्रावकविहिते, जी० १ प्रति० ।

सड्ढा-श्रद्धा-स्त्री० । " श्रद्धर्द्धि-मूर्द्धार्द्धेऽन्त्ये वा " ॥ ८।२।४१ ॥ अनेनात्रान्त्यस्य सयुक्तधकारस्य ढकारः । सड्ढा । सद्धा । प्रा० । रुचौ, उत्त० ५ अ० । अभिलाषे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । रा० । इच्छायाम्, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । ज्ञा० । मोक्षमार्गोद्यमेच्छायाम्, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । तत्त्वेषु श्रद्धाने, आस्तिक्ये, अनुष्ठानेषु वा निजेऽभिलाषे, योषिति, पं० व० ५ द्वार । स्त्रीसड्ढाभिलाषे, दश० ६ अ० । आ० क० ।

सड्ढाइकहणवाघाय-श्रद्धादिकथनाव्याघात-पुं० । श्रावकविधिधर्म्मपदार्थकथनविघ्नाभावे, पं० व० २ द्वार ।

सड्ढाण-श्रद्धान-पुं० तत्त्वेषु अनुष्ठानेषु वा निजेऽभिलाषे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सड्ढि-श्राद्धिन्-पुं० । श्रद्धा मोक्षमार्गोद्यमेच्छा वर्त्तते यस्यासौ श्रद्धावान् । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । श्रद्धा—धर्मेच्छा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावान् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । नि० चू० । स्था० । श्रद्धावति, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । पिं० । श्रावके, नि० चू० २ उ० । सूत्र० । कल्प० ।

सड्ढिय-श्राद्धिक-त्रि० । श्राद्धे, प्रव० १ द्वार । श्रद्धा—श्रद्धानं यस्मिन्नस्ति स श्राद्ध । श्रद्धेयवचने, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सड्ढी-श्रद्धी-स्त्री० । अविरतसम्यग्दृष्टिकायाम्, व्य० ३ उ० । श्राविकायाम्, जी० १ प्रति० ।

सढ-शठ-पुं० । " ठो ढः " ॥ ८ । १ । १९९ ॥ इति ठस्य ढः । सढो । प्रा० । धूर्ते, उत्त० ७ अ० । स्तब्धे, (पाइ० ना० २२५ गाथा ।) शठकर्म्मकारित्वात् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । मिथ्याभाषिणि, उत्त० ३४ अ० । विश्वस्तजनवञ्चक, उत्त० ७ अ० । शठानुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । स्था० । मायिनि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । निकृतिमति मायोपेते, प्रश्न० ३ संव० द्वार । कैतवयुक्ते, स० ३ सम० । आ० म० ।

सढवंदण-शठवन्दन -न० । शठं शाठ्येन विश्रम्भार्थं वन्दनम्, अज्ञानादिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग्वन्दनम् । ध० २ अधि० । स्वनामख्याते विंशतितमे वन्दनकदोषे, वृ० ।

विंशतितमं दोषमाह—

वीसंभट्ठाणमिणं, सब्भावजढे सढे हवइ एतं ।
कवडंति कयवयंति य, सढया वि य होंति एगट्ठा ॥

विश्रम्भा--विश्वासस्तस्य स्थानमिदं वन्दनकमेतस्मिन् यथावद्दीयमाने श्रावकादयो विश्वसन्तीत्यभिप्रायेणाद्य सद्भावरहिते अन्तर्वासनाशून्यं वन्दमाने शिष्ये शठमतद्वन्दनकं भवति । वृ० ३ उ० । आव० । आ० चू० ।

सढा-शठा-स्त्री० । जटायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सण-शण-पुं० । वल्कलप्रधाने वनस्पतिविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । प्रव० । शणप्रभृतयः सप्तदश धान्यानि । आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० । त्वक्प्रधाननाले धान्यविशेषे, भ० ६ श० ७ उ० ।

उत्त०। स्था०। तत्तुष्ये, न०। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। सण-जातिभेदे, अनु०।

सणंकुमार-सनत्कुमार-पु०। चतुर्थचक्रवर्तिनि, स०। प्रव०। ति०। आव०।

सणंकुमारो मणुस्सिंदो, चक्कवट्टी महड्डिए।
पुत्त रज्जे ठवेऊणं, सोऽवि राया तवं चरे॥ ३७॥

अत्र सनत्कुमारदृष्टान्त —अस्त्यत्र भरतक्षेत्रे कुरुजाङ्गल-जनपदे हस्तिनागपुर नाम नगरम्। तत्राश्वसेनो नाम राजा, तस्य भार्या सहदेवीनाम्नी। तयो पुत्रश्चतुर्दश-स्वप्नसूचितश्चतुर्थश्चक्रवर्ती सनत्कुमारो नाम। तस्य सुरि कालिन्दीतनयेन महेन्द्रसिंहेन परममित्रेण सम कलाचार्य-समीपे सर्वकलाभ्यासो जात। सनत्कुमारो यौवनमनुप्राप्त। अन्यदा वसन्तमासेऽनेकराजपुत्रनगरलोकसहित सनत्कुमार क्रीडार्थमुद्याने गत, तत्राश्वक्रीडा कर्तु सर्वे कुमारा अश्वारूढा स्वस्वमश्व खेलयन्ति। सनत्कुमारोऽपि जलधिकल्लोलाभिधान तुरङ्गमारूढ, समकाल सर्वै कुमारैर्मुक्तस्ततो विपरीतशिक्षितेन कुमाराश्वेन तथा गति कृता यथा अपरकुमाराश्वा पाक पतिता, कुमाराश्वस्तु अदृश्यीभूत। ज्ञातवृत्तान्तो राजा सपरिकरस्तत्पृष्ठौ चलित। अस्मिन्नवसरे प्रचण्डवायुर्वातु लग्न, तेन तुरङ्गपदमार्गो भग्न। महेन्द्रसिंहो राजाज्ञा मार्गयित्वा उन्मार्गेणैव कुमारमार्गणाय लग्न, प्रविष्टो भीषणा महाटवी, तत्र भ्रमतस्तस्य वर्षमेकमतिक्रान्तम्, एकस्मिन् दिवसे गत स्तोक भूमिभाग तावत्, यावदेक महत्सरोवर दृष्टवान्। तत्र कमलपरिमलमाघ्रातवान। श्रुतवाश्च मधुरगीतवेणुरवम्। यावन्महेन्द्रसिंहोऽग्रे गच्छति तावत्तरुणीगणमध्यसस्थित सनत्कुमार दृष्टवान्। विस्मितमना महेन्द्रसिंहश्चिन्तयति—किं मया एष विभ्रमो दृश्यते। किं वा सत्य एवाय सनत्कुमार ?, यावदेव चिन्तयन् महेन्द्रसिंहस्तिष्ठति तावत्पठितमिद वन्दिना—" जय आससेण! नहयल-मयङ्क! कुरुभुवणलग्गणे खभ!। जय तिहुयणनाह! सण-कुमार! जय लद्धमाहप्प!॥१॥" ततो महेन्द्रसिंह सनत्कुमारोऽयमिति निश्चितवान्। अथ प्रकाम प्रमुदितमना सनत्कुमारेण दूरादागच्छन् दृष्ट सनत्कुमारोऽप्युत्थायाभिमुखमाययौ। महेन्द्रसिंह सनत्कुमार-पादयो पतित। सनत्कुमारेण समुत्थापितो गाढमालिङ्गितश्च। द्वावपि प्रमुदितमनस्कौ विद्याधरदत्तासने उपविष्टौ। विद्याधरलोकश्च तयो पार्श्वे उपविष्ट। अथानन्दजलपूरितनयनेन सनत्कुमारेण भणितम्—मित्र! कथमेकाक्येव त्वमस्यामटव्यामागत ?। कथ चात्र स्थितोऽह त्वया ज्ञात। किञ्च-करोति मद्विरहे मम पिता माता च। कथित सर्वो वृत्तान्तो महेन्द्रसिंहेन। ततो महेन्द्रसिंहो वरविलासिनीभिर्मज्जित स्नापितश्च भोजन द्वाभ्या सममेव कृतम्। भोजनावसाने च महेन्द्रसिंहेन—सनत्कुमार पृष्ट —कुमार! तदा त्व तुरङ्गमेणापहृत क गत ?, क स्थितश्च ?, कुत एतादृशी ऋद्धिस्त्वया प्राप्ता ?, सनत्कुमारेण चिन्तित—न युक्तं निजचरित्रकथन निजमुखेनेति सञ्चिन्त्य स्वय परिणीता खेचरेन्द्रपुत्री विपुलमतीनाम्नी स्वप्रिया सनत्कुमारवृत्तान्त स्वविद्याबलेन कथयितु प्रवृत्ता। तदानी कुमारो भवदादिषु पश्यत्सु तुरङ्गमेणापहृतो महाटव्या प्रविष्ट। द्वितीयदिनेऽपि तथैव धावतोऽश्वस्य मध्याह्नसमयो जात। क्षुधापिपासाकुलितेन श्रान्तेनाश्वेन निष्कासिता जिह्वा। कुमारस्तत उत्तीर्ण। सोऽश्वस्तदानीमेव मृत। कुमारस्तत पादाभ्यामेव चलित। तृषाक्रान्तश्च सर्वत्र जल गवेषयन्नपि न प्राप। ततो दीर्घाध्वश्रमेण सुकुमारत्वेन चात्यन्तमाकुलीभूतो दूरदेशस्थित सप्तच्छद वृक्ष पश्यन् तदभिमुख धावन् कियत् कालानन्तर तत्र प्राप्त। छायायामुपविष्ट पतितश्च लोचने भ्रामयित्वा कुमार। अत्रावसरे कुमारपुण्यानुभावेन वनवासिना यक्षेण जलमानीतम्। शिशिरशीतलजलेन सर्वाङ्गे सिक्त, आश्वासितश्च। लब्धचेतनेन च कुमारेण जल पीतम्। पृष्टश्च कस्त्व ? कुतो वाऽऽनीत जलमिदम् ?, तेन भणितम्-अह यक्षोऽत्र निवासी। सलिल चेद मानस रोवरादानीतम्। कुमारेणोक्तम्-यदि मा तद्दर्शयसि तदा तत्र मानसरोवरे प्रक्षालयामि तथा च मद्वपुस्तत्तापमुपनयति। तच्छ्रुत्वा यक्षेण करतलसपुटे गृहीत्वा नीतो मानसरोवरम्। तत्र व्यसनापतितोऽयमिति कृत्वा क्रुद्धेन वैताढ्यवासिना असितयक्षेण सम कुमारस्य युद्ध जातम्। तथाहि-यक्षेण प्रथमं मोटिततरु प्रचण्ड पवनो मुक्त। तेन नभस्तल बहुलधूल्याऽन्धकारितम्। ततो विमुक्ताऽट्टाऽट्टहासा ज्वलनज्वालापिङ्गलकेशा पिशाचा मुक्ता। कुमारस्तैर्मनाक् न भीति गत। ततो नयनज्वालास्फुलिङ्ग वर्षद्भिर्नागपाशै कुमारो यक्षेण बद्ध। जीर्णरज्जुबन्धनानीव तान् त्रोटयति स्म कुमार। तत करास्फालनपूर्व मुष्टिमुद्यम्य यक्ष समायात। तावता मुष्टिप्रहारेण कुमारस्त खण्डीकृतवान्। पुनर्यक्ष स्वस्थीभूय गुरुमत्सरेण कुमार घनप्रहारेण हतवान्। तत्प्रहारार्त्त कुमारश्छिन्नमूलद्रुम इव भूमौ निपतित। ततो यक्षेण दूरमुत्क्षिप्य गिरिवर कुमारस्योपरि क्षिप्त, तेन दृढपीडिताङ्गोऽसौ निश्चेतनो जात। अथ कियत्कालानन्तर लब्धसज्ञ कुमारस्तेन सम बाहुयुद्ध चकार। कुमारेण करमुद्गराहतो यक्ष प्रचण्डवाताहृचूत इव तथा भूमौ निपतित यथा मृत इव दृश्यते। पर देवत्वात्स न मृत। आरटिं कुर्वाण स यक्षस्तथा नष्टो यथा पुनर्न दृष्ट। कौतुकान्नभस्यागतविद्याधरै पुष्पवृष्टिर्मुक्ता। उक्त च-जितो यक्ष कुमारेणेति। ततो मानससरसि यथेष्ट स्नात्वा उत्तीर्ण कुमारो यावत् स्तोक भूमिभाग गत तावत्तत्र वनमध्यगता अष्टौ विद्याधरपुत्रीर्दृष्टवान्। ताभिरप्यसौ स्निग्धदृष्ट्या विलोकित। कुमारेण चिन्तितम्-एता कुत समायाता सन्ति, पृच्छाम्यासा स्वरूपमिति पृष्ट कुमारेण। तासा समीपे गत्वा मधुरवाण्या कुतो भवत्य आगता ?, किमर्थमेतत् शून्यमरण्यमलकृतम्। ताभिर्भणितम्-महाभाग! इतो नातिदूरे प्रियसङ्गमाभिधाना अस्माक पुरी अस्ति। त्वमपि तत्रैवागच्छेति भणितः। किङ्करीदर्शितमार्गस्तासा नगरी प्राप्त। कञ्चुकि पुरुषै राजभवन नीत। दृष्टश्च तन्नगरस्वामिना भानुवेगराजेन अभ्युत्थानादिना सत्कृतश्च। उक्त राज्ञा-महाभाग! त्वमेतासां ममाष्टकन्याना वरो भव। पूर्व हि अत्रायातेन अर्चिमालिनाम्ना मुनिना एवमादिष्टम् योऽसिताक्ष यक्ष जे-

ष्यति स एतासां भर्त्ता भविष्यति । ततस्त्वमेताः परिण-येति नृपेणोक्ते कुमारेण तथेति प्रतिपन्नम् । राज्ञा महामह पूर्वक विवाह कृत । कङ्कण कुमारकरे बद्धम् सुप्तश्च ताभि सार्द्धं रतिभवने कुमार पल्यङ्कोपरि । निद्राविगमे चात्मानं भूमौ पश्यति । किमेतदिति चिन्तितवांश्च करबद्ध कङ्कण च न पश्यति । तत खिन्नमना कुमारस्ततो गन्तु प्रवृत्त । अरण्यमध्ये च गिरिवरशिखरे मणिमयस्तम्भप्रतिष्ठित दिव्य-भवन दृष्ट कुमारेण । चिन्तितम्—इदमपीन्द्रमायाजालप्राय भविष्यतीति । तदासन्ने यावद्गन्तुं प्रवृत्त कुमारस्तावत् तद्भवनान्त करुणस्वरेण रुदन्त्या एकस्या नार्या शब्दं श्रुतवान् । प्रविष्टस्तद्भवनान्त सप्तमभूमिमारूढ । रुदन्त्या तत्र एकया कन्यया भणितम्-कुरुजनपदनभस्तलमृगाङ्क ! स नत्कुमार ! त्व भवान्तरेऽपि मम भर्ता भूया इति वार वार भणन्ती पुनर्गाढ रोदितु प्रवृत्ता । ततो रुदन्त्यैव तयाऽऽस-नं दत्तम् । तत्रोपविश्य कुमारस्ता पृष्टवान्-सनत्कुमारेण स ह तव क सम्बन्ध ?, येन त्व तमेव स्मारयसि । सा प्राह—मम स मनोरथमात्रेण भर्त्ता । कथमिति कुमारेणो-क्ते सा प्राह—अह हि साकेतपुरस्वामिसुरथनामनरेन्द्र-भार्याया चन्द्रयश पुत्री अस्मि । अन्यदाऽह यौवन प्राप्ता । पित्रा च मत्कृतेऽनेकराजकुमारचित्रपटरूपाणि दूतैरानीय द-र्शितानि एकमपि चित्रपटरूप मम न रोचते । एकदा सन-त्कुमारचित्रपटरूप दूतैरानीय मे दर्शितम् , तदत्यन्त मे रुरु-चे । मोहिता चाह तद्रूपमेव ध्यायन्ती स्वगृहे तिष्ठामि । तावदहमेकेन विद्याधरेण पितृगृहादपहृता अत्रानीता स्वय विकुर्वितेऽस्मिन्नावासे मा मुक्त्वा स क्वचित् गतोऽस्ति । यावत्सा कन्या एव वदन्त्यस्ति तावत् अशनिवेगसुत-वज्रवेगेण विद्याधरेण तत्रागत्य सनत्कुमार उत्क्षिप्तो ग-गनमण्डले । सा च कन्या हा हा रव कुर्वाणा मू-र्छापराधीना निपातिता पृथिवीपीठे । तावदाकाशमा-र्गादागत्य सनत्कुमारेण स विद्याधरा मुष्टिप्रहारेण व्या-पादित । सनत्कुमारेण तस्य वृत्तान्त कथित , परिणी-ता च सा सुनन्दाभिधाना कन्या । साऽस्य स्त्रीरत्न भवि-ष्यति । स्तोकवेलाया तत्र वज्रवेगविद्याधरभगिनी स-न्ध्यावली समागता भ्रातर व्यापादित दृष्ट्वा कोपमुपाग-ता । पुनरपीद नैमित्तिकं वच. स्मृतिपथमागतम्—यथा तव भ्रातृवधकस्तव भर्त्ता भविष्यतीति मत्वा कुमार-स्यैव विज्ञप्तिं चकार-अहमिह त्वां विवाहार्थमायाताऽस्मी-ति । सनत्कुमारेण सा तत्रैव परिणीता । अत्रान्तरे सन-त्कुमारसमीपे द्वौ विद्याधरनृपौ समायातौ । ताभ्या प्रणा-मपूर्व कुमारस्यैव भणितम्-देव ! अशनिवेगविद्याधरो वि-द्याबलेन ज्ञातपुत्रमरणवृत्तान्तस्त्वया सम योद्धुमायाति । ततश्चन्द्रवेगभानुवेगाख्यामावा हरिचन्द्रसेनाभिधानौ च निजपुत्रौ प्रेषितौ रहसि सन्नाहश्च प्रेषित. । आवामस्म-त्पितरौ भवत्सेवार्थं सम्प्राप्ता. । तदनन्तर तत. समागतौ चन्द्रवेगभानुवेगौ सनत्कुमारस्य साहाय्याय सन्ध्यावल्या प्रज्ञप्तिविद्या दत्ता । चन्द्रवेगभानुवेगसहित. सनत्कुमार' संग्रामाभिमुख चलितः , तावताऽशनिवेग. सेनावृत. समायात. । तेन सम प्रथमं चन्द्रवेगभानुवेगौ योद्धु प्रवृत्तौ । चिरकाल युद्धं कृत्वा तयोर्बलं भग्नम् । ततः स्वयमुत्थित. सनत्कुमार , तेन अशनिवेगेन सम घोर युद्धमारब्ध प्रथमं महोरगास्त्र कुमारस्याभिमुख मुक्तम् , तच्च कुमारेण मुष्टिनैव निहतम् । पुनस्तेन आग्नेयमस्त्रं मुक्त, तत् कुमारेण वरुणास्त्रे-ण निहतम् । पुनस्तेन वायव्यास्त्र मुक्त कुमारेण शैलास्त्रेण प्रतिहतम् । ततो गृहीतधनुर्बाणान् मुञ्चन् कुमारस्तं नि-र्जीवमिव चकार । पुनर्गृहीतकरवाल स सनत्कुमारेण छि-न्नदक्षिणकर कृत. । ततो द्वितीयकरेण बाहुयुद्धमिच्छतस्त-स्याभिमुखमायातस्य कुमारेण चक्रेण शिरश्छिन्नम् । तदानीम् अशनिवेगविद्याधरलक्ष्मीरनेकविद्याधरै सहिता सनत्कुमा-रेण सङ्क्रान्ता । ततोऽशनिवेगचन्द्रवेगादिविद्याधरपरिवृतः सनत्कुमारा नभोमार्गाद्विद्याधररथेन समुत्तीर्य तदावास पुनरायात । दृष्टस्तत्र हर्षिताभ्या सुनन्दासन्ध्यावली-भ्याम् । उक्तश्च ताभ्याम्—आर्यपुत्र ! स्वागतम् । अत्र च समस्तविद्याधरै सनत्कुमारस्य राज्याभिषेक कृत । सुखेनात्र विद्याधरराजसेवित सनत्कुमारस्तिष्ठति । अन्यदा चन्द्रवेगेन विज्ञप्त सनत्कुमार , यथा—देव ! मम पूर्वमर्चिमालिमुनिनैवमादिष्टम्—यथेद तव कन्या-शत भानुवेगस्य चाष्टकन्या य परिणेष्यति सोऽवश्य सनत्कुमारनामा चतुर्थश्चक्री भविष्यति । स इतो मासमध्य मानसरोवरे समेष्यति । तत्र व्यसनापतित सरसि स्नानम् असिताक्षो यक्ष पूर्वभववैरी द्रक्ष्यति । स पूर्वभववैरी क-थमिति सनत्कुमारेण पृष्ट चन्द्रवेगो मुनिमुखश्रुत तत्पूर्वभ-ववृत्तान्त प्राह—अस्तिकाञ्चनपुर नाम नगरम् । तत्र विक्रम-यशोनामा राजा । तस्य पञ्चशतान्यन्त पुर्यो वर्त्तन्ते । तत्र नागदत्त सार्थवाहोऽस्ति । तस्य रूपलावण्यसौभाग्ययौवन-गुणै सुरसुन्दरीभ्योऽधिका विष्णुश्रीनाम भार्याऽस्ति साऽन्यदा विक्रमयशोराजेन दृष्टा । मदनातुरेण तेन स्वान्त पुरे क्षिप्ता ततो नागदत्तस्तच्चिन्तया उन्मत्तीभूत एव विलप-ति । हा चन्द्रानने ! क गता, दर्शन मे देहीति विलपन् कालं नयति । विक्रमयशोराजस्तु मुक्तस्वकराजकार्योऽगणित-जनापवादस्तया विष्णुश्रिया सह अत्यन्तरतिं प्रसक्त काले नयति । पञ्चशतान्त पुरीणां नामापि न गृह्णाति । अन्यदा ताभि. कार्मणादियोगेन विष्णुश्रीर्व्यापादिता । ततो राजा तस्या मरणेनात्यन्त शोकार्त्तोऽश्रुजलभृतनयनो नागदत्त इवोन्म-त्तीभूतो विष्णुश्रीकलेवरं वह्निसात्कर्तु न ददाति । ततो मन्त्रि भिर्नृप कथमपि वञ्चयित्वा अरण्ये तत् कलवर त्यक्तम् । राजा च तत् कलेवरमपश्यन् परिहृतान्नपानभोजन स्थित । मन्त्रिभिर्विचारितम्—एष तत्कलेवरदर्शनम-न्तरेण मरिष्यतीति अरण्ये नीत्वा राज्ञस्तत्कलेवरं द-र्शितम् । राज्ञा तदानीं तत्कलेवर गलत्पूतिनिवहं नि-र्यत्कृमिजालं वायसकर्षितनयनयुगल चण्डखगतुण्डख-ण्डितं दुरभिगन्धं प्रेक्ष्य एवमात्मानं निन्दितुमार-ब्धम् । रे जीव ! यस्य कृते त्वया कुलशीलजातियशोल-ज्जा परित्यक्ता. तस्येदृशी अवस्था जाता । ततो वैरा-ग्यमार्गं प्राप्तो राजा राज्य राष्ट्रं पुरं स्वजनवर्गं च परिहृ-त्य सुव्रताचार्यसमीपे निष्क्रान्तः । ततश्चतुर्थषष्ठाष्टमादि-विचित्रतप'कर्मभिरात्मानं भावयन् प्रान्ते संलेखना कृ-त्वा सनत्कुमारदेवलोके गतः । ततश्च्युतो रत्नपुरे श्रेष्ठि-सुतो जिनधर्मो जात । स च जिनवचनभावितमना. सम्य-

क्त्वमूल द्वादशविध श्रावकधर्म पालयन् जिनेन्द्रपूजारत काल गमयति । इतश्च स नागदत्त प्रियाविरहदु खितो भ्रान्तचित्त आर्त्तध्यानपरिक्षिप्तशरीरो भूत्वा बहुतिर्यग्योनिषु भ्रान्त्वा तत सिंहपुरे नगरेऽग्निशर्मनामा द्विजो जात । कालेन त्रिदण्डिव्रत गृहीत्वा द्विमासक्षपणरतो रत्नपुरमागत "। तत्र हरिवाहनो नाम राजा तापसभक्तस्तेन तपस्वी आगत श्रुत । पारणकदिने राज्ञा निमन्त्रित. स गृहमागत । अत्रान्तर सजिनधर्म्मा नामा श्रावकस्तत्राऽऽगत । त दृष्ट्वा पूर्वभवजातवैरानुभावेन रोषारुणलोचनेन मुनिना एवमुक्त राज्ञ. , यदा त्व मा भोजयसि तदाऽस्य श्रेष्ठिन पृष्ठौ स्थाल विन्यस्य मा भोजय ? अन्यथा नाह भोक्ष्ये । राज्ञोक्तमसौ श्रेष्ठी महान् वर्तते, ततोऽपरस्य पुरुषस्य पृष्ठौ त्व भोजन कुरु । स प्राह—एतस्य पृष्ठावेव भोजन करिष्ये । नापरस्येति राज्ञा तापसानुरागेण तत् प्रतिपन्नम् , राज्ञो वचनात् श्रेष्ठिना पृष्ठौ स्थालमारोपितम् । तापसेन तत्पृष्ठौ दाहपूर्वकभोजन कृतम् । श्रेष्ठिना पूर्वभवदुष्कर्मफल ममोपस्थितमिति मन्यमानेन तत्सम्यक् सोढमिति स्थालीदाहेन तत्पृष्ठौ क्षत जातम् ।तत स तापसस्तथा भुक्त्वा स्वस्थाने गत., श्रेष्ठ्यपि स्वगृहे गत्वा स्वकुटुम्बवर्ग प्रतिबोध्य जैनदीक्षा जग्राह । ततो नगरान्निर्गता गिरिशिखरे गत्वा अनशनमुच्चचार । पूर्वदिगभिमुख मासार्द्ध यावत्कायोत्सर्गेण स्थित , एव शेषास्वपि दिक्षु । तत पृष्ठिक्षते काकशिवादिभिर्भक्षित सम्यग् तत्पीडा सहमानो मृत्वा सौधर्म्मे कल्पे इन्द्रो जात । स तापसोऽपि तस्यैव वाहनम् ऐरावणो जात । ततश्च्युतोऽथ स ऐरावणो नरतिर्यक्षु भ्रान्त्वाऽसिताक्षो जात । शक्रोऽपि ततश्च्युत्वा हस्तिनागपुरे सनत्कुमार चक्री जात । एवमसिताक्षयक्षस्य भवता सह वैरकारणमिति मुनिनोक्ते मया तवान्तरवासनिमित्त भानुवेग विसर्जयित्वा प्रियसङ्गमपुरीनिवेशपूर्व तव भानुवेगेन कन्या. परिणायिता.। मुक्तो मयैव कारणेन त्व तद्वने । एव करिष्याम इति विचार्य तदा विद्याधरास्तत्कृतवन्त. । ततो विज्ञपयामि देव ! मन्यस्व मे कन्याशतपाणिग्रहणम् ,ता अपि तत्र भवन्मुखकमल पश्यन्ति । एव भवत्विति कुमारेणोक्ते स चन्द्रवेग कुमारेण सम स्वनगरे गत ।तत्र कुमारेण कन्याशत परिणीतम् । पुनरत्रागतश्च दशोत्तरेण कन्याशतेन सह भोगान् भुङ्क्ते कुमार ।अद्य पुनरेवमुक्त. कुमारेण यथाद्य गन्तव्य यत्रास्माभिर्यक्षो जित । साम्प्रतमत्रायातस्य कुमारस्य पुर प्रेक्षण कुर्वन्तीनामस्माक कुमारपत्नीनां भवद्दर्शन जातमिति । अत्रान्तरे रतिगृहशय्यात उत्थित कुमार महेन्द्रसिंहेन सम विद्याधरपरिवृतो वैताढ्यं गत' । अवसर लब्ध्वा महेन्द्रसिंहेन विज्ञप्तम् । कुमार ! तव जननीजनकौ त्वद्विरहार्त्तौ दु खेन काल गमयत , ततस्तद्दर्शनप्रसाद क्रियताम् इति । महेन्द्रसिंहवचनानन्तरमेव महता गगनस्थितविद्याधरविमानहयगजादिवाहनारूढविद्याधरवृन्दसमर्देन हस्तिनागपुरे संप्राप्त कुमार.,आनन्दिताश्च जननीजनकनागरजना । ततो महत्या विभूत्याऽश्वसेनराजेन सनत्कुमार स्वराज्येऽभिषिक्त. । महेन्द्रसिंहश्च सेनापति कृत. । जननीजनकाभ्या स्थविराणामन्तिके प्रव्रज्या गृहीत्वा स्वकार्यमनुष्ठितम् ।

सनत्कुमारोऽपि प्रवर्द्धमानकोशबलसारो राज्यमनुपालयति । उत्पन्नानि चतुर्दश रत्नानि नवनिधयश्च । कृता च तेषा पूजा । तदनन्तर चक्ररत्नदर्शितमार्गो मागधवरदामप्रभाससिन्धुखण्डप्रपातादिक्रमेण भरतक्षेत्र साधितवान् । सनत्कुमार । हस्तिनागपुरे चक्रवर्त्तिपदवीं पलायन् यथेष्ट सुखानि भुङ्क्ते, शक्रणावधिज्ञानप्रयोगात्त पूर्वभवे स्वपदाधिरूढ ज्ञात्वा महता हर्षेण वैश्रमणोऽनुज्ञप्त । सनत्कुमारस्य राज्याभिषेक कुरु । इम च हारं वनमाला छत्र मुकुटं चामरयुगलं कुण्डलयुग दूष्ययुग सिंहासनञ्च पादपीठञ्च प्राभृत कुरु । शक्रण तव वृत्तान्त पृष्टोऽस्तीति ब्रूया । वैश्रमणोऽपि शक्रदत्त गृहीत्वा गजपुरनगरे समागत्य तत् प्राभृत चक्रिण पुरो मुक्तवान् , शक्रवचन चोक्तवानिति । पुन शक्रेण तिलोत्तमारम्भे देवाङ्गने तत्र तदभिषेककरणाय प्रेषिते । चक्रिणोऽनुज्ञा गृहीत्वा विकुर्वितयोजनप्रमाणमणिपीठोपरिरचितमणिमण्डपान्त.स्थापिते मणिसिंहासने कुमार निवेश्य कनककलशाहृतक्षीरोदजलधाराभिर्धवलगीतानि गायन्तीदेवीदेवाश्चाभ्यषिञ्चन् । रम्भातिलोत्तमादेव्यौ तदानी नृत्य कुरुत , महामहोत्सवेन कुमारमभिषिच्य वैश्रमणादय. स्वलोक जग्मु , चक्र्यपि भोगान् भुञ्जन् काल गमयति । अन्यदा सुधर्मसभाया सौधर्मेन्द्र सिंहासने अनेकदेवदेवीसेवित स्थितोऽस्ति । अत्रान्तरे एक ईशानकल्पदेव सौधर्मेन्द्रपार्श्वे आगत । तस्य देहप्रभया सभास्थित देवदेहप्रभाभर सर्वतो नष्ट । आदित्योदये चन्द्रग्रहादय इव निष्प्रभा सर्वे सुरा जाता । तस्मिन् पुन स्वस्थाने गते देवै सौधर्म्मेन्द्र पृष्ट । स्वामिन् ! केन कारणेन अस्य देवस्येदृशी प्रभा जाताऽस्ति । शक्र प्राह—अनेन पूर्वभवे आचाम्लवर्द्धमानतप. खण्ड कृतम् तत्प्रभावादस्य देहे प्रभा ईदृशी जाताऽस्ति । देवै पुनरिन्द्र पृष्ट , अन्योऽपि कश्चिदीदृशो दीप्तिमानस्ति न वा ?, इन्द्रेण भणित यथा हस्तिनागपुरे कुरुवंशेऽस्ति सनत्कुमारनामा चक्री, तस्य रूप सर्वदेवेभ्योऽप्यधिकमस्ति । इद शक्रवचोऽश्रद्दधानौ, विजयवैजयन्तौ देवौ ब्राह्मणरूपौ आगतौ, प्रतीहारेण मुक्तद्वारौ गृहान्त प्रविष्टौ,राजसमीप गतौ । दृष्टश्च तैलाभ्यङ्ग कुर्वन् राजा अतीव विस्मितौ देवौ शक्रवर्णितरूपाधिकरूप तौ पश्यन्तौ राज्ञा पृष्टौ । किमर्थ भवन्तौ अत्रायातौ । तौ भणत देव ! भवद्रूप त्रिभुवन वर्ण्यते तद्दर्शनार्थ कौतुकेन आवामत्रायातौ । ततोऽतिरूपगर्वितेन राज्ञा तौ उक्तौ भो भो विप्रौ युवा किं मद्रूप दृष्ट स्तोककाल प्रतीक्षेथा यावदहमास्थानसभामुपविशामि एवमस्त्विति प्रोच्य निर्गतौ द्विजौ । चक्र्यपि शीघ्र मज्जन कृत्वा सर्वाङ्गोपाङ्गशृङ्गार दधत् सभाया सिंहासने उपविष्ट । अकारितौ द्विजौ ताभ्या तदा चक्रिरूप दृष्ट्वा विषण्णाभ्या भणितम्—अहो मनुष्याणा रूपलावण्ययौवनानि क्षणदृष्टनष्टानि । तयोर्द्विजयोरेतद्वच. श्रुत्वा चक्रिणा भणितम् , भो किमेव भवन्तौ विषण्णौ मम शरीर निन्दत । ताभ्या भणितम्—महाराज ! देवाना रूपयौवनतेजांसि प्रथमवयस आरभ्य षण्मासशेषायु समय यावदवस्थितानि भवन्ति,यावज्जीवं न हीयन्ति । भवता शरीरे तु आश्चर्यं दृश्यते।यत्तद्रूपलावण्यादिक साम्प्रतमेव दृष्टनष्टम्। राज्ञा भणितम्—कथमेव भवद्भ्या ज्ञातम्? ताभ्या शक्रप्रशंसादिक सर्वो-

ऽपि वृत्तान्त कथित। चक्रिणा तु केयूरादिविभूषित बाहुयुगल पश्यता हारादिविभूषितमपि स्ववक्ष स्थल विवर्णमुपलक्ष्य चिन्तितम्। अहा अनित्यता ससारस्य,असारता शरीरस्य, एतावन्मात्रेणापि कालेन मच्छरीरस्य यौवनतज्ञासि नष्टानि। अयुक्तोऽस्मिन् भवे प्रतिबन्ध, शरीरमोहोऽज्ञान, रूपयौवनाभिमानो मूर्खत्व, भोगासेवनमुन्माद, परिग्रहो ग्रह इव। तत एतत्सर्व व्युत्सृज्य परलोकहित सयम गृह्णामीति विचार्य चक्रिणा पुत्र स्वराज्येऽभिषिक्त स्वय सयमग्रहणाय उद्यतो जात। तदानी देवदेवीभ्या भणितम्-'अणुहरिअ धीर! तुमे, चरिय निययस्स पुव्वपुरिसस्स। भरहमहानरवइणो,तिहुअणविक्खायकित्तिस्स ॥१॥" इत्याद्युक्त्वा देवौ गतौ। चक्र्यपि तदानीमेव सर्व परिग्रह परित्यज्य विनताचार्यसमीप प्रव्रजित। तत स्त्रीरत्नप्रमुखाणि सर्वरत्नानि, शेषाश्च रमण्य, सर्वेऽपि नरेन्द्रा ,सर्वसैन्यलोका नवनिधयश्च षण्मासान् यावत्तन्मार्गानुलग्ना। तेन सयमिना सिंहावलाकनन्यायेन दृष्ट्याऽपि न विलोकिता। षष्ठभक्तेन भिक्षानिमित्त गोचरप्रविष्टस्य प्रथममेव अजातक्र तस्य गृहस्थेन दत्त, तद्भुक्तम्। द्वितीयदिवसे च षष्ठमेव कृत पारणक प्रान्तनीरसाहारकरणात्तस्यैते रोगा प्रादुर्भूता। कण्डू १ ज्वर, २ कासश्वास ४ स्वरभङ्ग ५ अक्षिदु खम् ६ उदरव्यथा ७ एता सप्त व्याधय सप्तशतवर्षाणि यावद्ध्यासिता उग्रतप कुर्वतस्तस्य आमर्षौषधी १ खेलौषधी २ विप्रौषधी ३ जल्लौषधी ४ सर्वौषधी ५ प्रभृतयो लब्धय सम्पन्ना, तथाप्यसौ स्वशरीरप्रतीकार न करोति। पुन शक्रेणैकदा एव प्रशसित, अहो पश्यन्तु देवा सनत्कुमारस्य धीरत्व, व्याधिकदर्थितोऽप्यय न स्ववपु प्रतीकार कारयति। एतदिन्द्रवचनमश्रद्दधानौ तावेव देवौ वैद्यरूपेण तस्य मुने समायातौ,भणितवन्तौ च। भगवन्! तव वपुष्यावा प्रतीकार कुर्व। सनत्कुमारस्तदानी तूष्णीक एव स्थित। पुनस्ताभ्या भणितम्-तथैव मुनिर्मौनभाक् जात। पुन पुनस्तथैव तौ भणत, तदा मुनिना भणितम्—भवन्तौ कि शरीरव्याधिस्फेटकौ, किं वा-कर्मव्याधिस्फेटकौ? ताभ्या भणितमावा शरीरव्याधिस्फेटकौ। तदानीं सनत्कुमारमुनिना स्वमुखश्लेष्मकृतेन घर्षिता स्वाङ्गुली कनकवर्णा दर्शिता, भणितश्च—अह स्वयमेव शरीरव्याधि स्फेटयामि, यदि मे सहनशक्तिर्न स्यात्तदेति। युवा यदि ससारव्याधिस्फेटनसमर्थौ तदा त स्फेटयतम्, तौ देवौ विस्मितमनस्कौ प्रकटितस्वरूपौ एवमूचतु-भगवन्! त्वमेव ससारव्याधिस्फेटनसमर्थोऽसि, आवाभ्या तु शक्रवचनमश्रद्दधानाभ्यामिहागत्य त्व परीक्षितो यादृशः शक्रेण वर्णितस्तादृश एव त्वमसीत्युक्त्वा प्रणम्य च स्वस्थान गतौ। भगवान् सनत्कुमारस्तु कुमारत्वे पञ्चाशद्वर्षसहस्राणि चक्रवर्तित्व वर्षलक्ष श्रामण्ये च वर्षलक्षमेक परिपाल्य समेतशैलशिखर गत। तत्र शिलातले आलोचनाविधानपूर्वमासिकेन भक्तेन काल कृत्वा सनत्कुमारकल्पे देवत्वेनोत्पन्न, ततश्च्युतो महाविदेहे वास सेत्स्यति। इति सनत्कुमारदृष्टान्त ।३७। उत्त० १८ अ०। ध० र०। स्था०। प्रव०। सनत्कुमारप्रधानविमानकल्प सनत्कुमार। अनु०। तृतीये देवलोके, अनु०। स्था०। प्रज्ञा०। प्रव०। औ०। स०। (तृतीयकल्पदेवाधिपे, स च कल्प क कथ तद्देव आधिपत्य करोतीति 'ठाण' शब्दे चतुर्थभागे १७१२ पृष्ठे उक्तम्।) दाक्षिणात्याना सनत्कुमारकल्पस्येन्द्र, स्था० २ ठा० ३ उ०। विपा०।

सणंकुमारे णं भंते ! देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी परित्तसंसारिए अणंतससारिए सुलभबोहिए दुल्लभबोहिए आराहए विराहए चरिमे अचरिमे ?, गोयमा ! सणंकुमारे णं देविंदे देवराया भवसिद्धिए, णो अभवसिद्धिए ,एवं सम्मद्दिट्ठी परित्तसंसारिए सुलभबोहिए आराहए चरिमे पसत्थं नेयव्व। से केणऽट्ठेणं भंते !, गोयमा ! सणंकुमारे देविंदे देवराया बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं बहूणं सावयाणं बहूणं सावियाणं हियकामए सुहकामए पत्थकामए आणुकंपिए निस्सेयसिए हियसुहनिस्सेसकामए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! सणंकुमारे णं भवसिद्धिए० जाव णो अचरिमे। सणंकुमारस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरण्णो केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?, गोयमा ! सत्त सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता। से णं भंते ! तओ देवलोगाओ आउक्खएणं० जाव कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिति ०जाव अंतं करेहिइ। (सू० १४१+)

'आराहए' त्ति—ज्ञानादीनामाराधयिता 'चरमे' त्ति—चरम एव भवो यस्य प्राप्तस्तिष्ठति, देवभवो वा चरमो यस्य स,चरमभवो वा भविष्यति यस्य स चरम, 'हियकामए' त्ति—हित सुखनिबन्धन वस्तु 'सुहकामए' त्ति-सुख-शर्म्म पत्थकामए' त्ति—पथ्य-दु खत्राणम्, कस्मादेवमित्यत आह—'आणुकंपिए' त्ति-कृपावान्, अत एवाह-'निस्सेयसिए' त्ति—नि श्रेयस—मोक्षस्तत्र नियुक्त इव नै श्रेयसिक, 'हियसुहनिस्सेसकामए' त्ति-हित यत्सुखमदु खानुबन्धमित्यर्थ, तन्नि शेषाणा सर्वेषा कामयत वाञ्छति य स तथा। भ० ३ श० १ उ०। (यद्यपि सनत्कुमारे स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति तथापि या सौधर्मोत्पन्ना समयाधिकपल्योपमादिदशपल्योपमान्तस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यस्ता सनत्कुमारदेवाना भोगाय सपद्यन्ते इति 'परियारणा' शब्दे पञ्चमभागे ६३२ पृष्ठे गतम्।)

सणंकुमारमाहिंदकप्प-सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्प-पु०। स्वनामख्याते कल्पे, स्था० ४ ठा० ४ उ०। (अस्मिन् कल्पे कतिविधानि विमानानीति 'विमाण' शब्दे षष्ठे भागे १२११ पृष्ठे गतम्।)

सणंदिघोस-सनन्दिघोष-त्रि०। सह नन्दिघोषो द्वादशतूर्यनिनादो यस्य स। नन्दिघोषतुल्ये, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सणकप्पास-शणकर्पास-पु०। शणत्वचि, 'सणो वणस्सतिजातो तस्स वा गोकव्वणिज्जा कप्पासा भण्णति। नि० चू० २ उ०।

सणबंधण-शणबन्धन-न०। शणपुष्पवृन्ते, औ०।

सणय-शणज-न० । शणादिवल्कजे, नि० चू० १ उ० ।

सणसत्तरस-शणसप्तदशन्-त्रि० । शण सप्तदशो येषा व्रीह्यादीना तानि तथा । शणादिसप्तदशसङ्ख्याकेषु धान्येषु, प्रश्न० २ सव० द्वार ।

सणह-सनख-पु० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे भविष्यति षष्ठे कुलकरे, समवायाङ्गे तु-सुमहनामाऽयम् । नि० ।

सणहप्पई-सनखपदी-स्त्री० । सनखपदपञ्चेन्द्रियतिर्यग्जातिस्त्रियाम्, जी० २ प्रति० ।

सणहप्पय-सनखपद-पु० । नखरेषु सिंहादिषु, स्था० ४ ठा० ४ उ० । सनखानि दीर्घनखपरिकलितानि पदानि येषा ते श्वादय प्राकृतत्वाच्च 'सणहप्पया' इति । जी० १ प्रति० । सूत्र० । प्रश्न० । भ० ।

से किं तं सणहप्प(प्फ)या ? सण० अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-सीहा वग्घा दीविया अच्छा तरच्छा परस्सरा सियाला बिडाला सुणगा कोलसुणगा कोकंतिया ससगा चित्तगा चिल्लगा । जे यावण्णे तहप्पगारा । से त्तं सणहप्प(प्फ)या । ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-संमुच्छिमा य, गब्भवक्कंतिया य । तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा, तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया ते तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-इत्थी पुरिमा नपुंसगा । (सू० ३४ ×)

तथा सनखानि दीर्घनखपरिकलितानि पदानि येषा ते सनखपदा श्वादय । प्राकृतत्वाच्च-'सणहप्फया' इति-सूत्रे निर्देश, अधुना एतानेव एकखुरादीन् भेदत क्रमेण प्रतिपिपादयिषुरिदमाह-'से किं त'मित्यादि, सुगम नवर ये केचिज्जीवभेदा प्रतीतास्ते लोकतो वेदितव्या 'ते समासओ दुविहा पन्नत्ता' इत्यादि सूत्र प्राग्वद्भावनीयम्, नवरमत्र जातिकुलकोटीना योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि दश भवन्तीति वदितव्यम्, अत्रापि च संमूर्च्छिमाना गर्भव्युत्क्रान्तिकाना च प्रत्येक पञ्चशरीरादिद्वारेषु चिन्तन पञ्च स्त्रीपुनपुसकाना परस्परमल्पबहुत्व तज्जीवाभिगमटीकातो वेदितव्यम् । प्रज्ञा० १ पद ।

सणहमच्छ-सनखमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

सणहा-सनखा-स्त्री० । नखोपलक्षितायां पिण्डिकायाम्, यस्या पिण्डिकाया बध्यमानायामङ्गुलीनखा ओष्ठस्याधो लगन्ति सा सनखत्युच्यते । भ० १५ श० ।

सणाण-सज्ञान-न० । ज्ञानेन सहितम् । सम्यग्दृष्टिसद्भितेषु, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

सणातण-सनातन-त्रि० । शाश्वते, द्रव्यार्थतया नित्ये, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

सणाह-सनाथ-त्रि० । सस्वामिके, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । आ० म० ।

सणाभि-सनाभि-त्रि० । बान्धवे, "बधू सयणा सणाही य" पाइ० ना० १०१ गाथा ।

सणिअं-शनैस्-अव्य० । "शनैसो डिअम्" ॥ ८ । २ । १६८ ॥ इति स्वार्थे डिअ प्रत्यय । अत्वरायाम्, प्रा० २ पाद । डिन्वाच्च टलुक् । सणिअमवगूढो । प्रा० । "मसिणं सणिअ मट्ठ" पाइ० ना० १५ गाथा ।

सणिओग-शनियोग-पु० । परस्य कुबुद्धिसुबुद्ध्यादिदाने शनैश्चरग्रहयोग, उत्त० ३२ अ० ।

सणिंचर शनैश्चर-पु० । महाग्रहभेदे, स्था० ।

दो सणिंचरा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सणिचारि(ण्)-शनैश्चारिन्-पु० । शनैर्मन्दमुत्सुकत्वाभावाच्चरन्तीत्येवशीला शनैश्चारिण । भ० ६ श० ७ उ० । यत्र सुखमसुखमाकाल तत्रत्यमनुष्यजातौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सणिच्चर-शनैश्चर-पु० । ताराग्रहभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सणिच्छर-शनैश्चर-पु० । "इत्सैन्धवशनैश्चरे" ॥ ८।१।१४६ ॥ अनेनात्र इत्वम् । सणिच्छरो । प्रा० । चतुर्थे महाग्रहविशेषे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । च० प्र० । स्था० । ज्योतिर्देवे, प्रज्ञा० २ पद । सूत्र० । औ० । प्रश्न० । जं० ।

सणिच्छरसंवच्छर-शनैश्चरसंवत्सर-पु० । शनैश्चरनिष्पादित सवत्सर, शनैश्चरसवत्सर । सवत्सरभेदे, च० प्र० ।

ता सणिच्छरसवच्छरे णं अट्ठावीसतिविहे पण्णत्ते, तं जहा-अभियी सवणे० जाव उत्तरासाढा । ज वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए सवच्छरेहिं सव्व णक्खत्तमडल समाणेति । (सू० ५८ ×)

'ता सणिच्छरे' त्यादि तत्र शनैश्चरसवत्सरोऽष्टाविंशतिविध प्रज्ञप्त, तद्यथा-अभिजित्-अभिजिच्छनैश्चरसवत्सर, श्रवण-श्रवणशनैश्चरसवत्सर, एव यावदुत्तराषाढा-उत्तराषाढाशनैश्चरसवत्सर । तत्र यस्मिन् सवत्सरे अभिजिता नक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते सोऽभिजिच्छनैश्चरसवत्सर, श्रवणेन सह यस्मिन् सवत्सरे शनैश्चरो योगमुपादत्ते स श्रवणशनैश्चरसवत्सर । एव सर्वत्र भावनीयम् । 'ज वे' त्यादि, वाशब्द प्रकारान्तरताद्योतनाय तत्सर्व समस्त नक्षत्रमण्डल शनैश्चरो महाग्रहस्त्रिंशता सवत्सरै समापयति, एतावान् कालविशेषस्त्रिंशद्वर्षप्रमाण शनैश्चरसवत्सर । च० प्र० १० पाहु० । स्था० । सू० प्र० । ज० ।

सणिधण-सनिधन-त्रि० । सक्षये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सणिद्ध-स्निग्ध-त्रि० । "स्निग्धे वादितौ" ॥ ८।२।१०९ ॥ इति स्निग्धे सयुक्तस्य नात्पूर्वोऽत् । सिणिद्ध । सणिद्ध । स्नेहवति, प्रा० २ पाद ।

सणिमित्त-सनिमित्त-त्रि० । सह निमित्तेन उपादानकारणेन सहकारिकारणेन वा वर्त्तत इति सनिमित्तम् । सकारणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । कर्म० ।

सणियं-शनैस्-अव्य० । मन्दे, अशैध्र्ये च । "सणियं सणिय" आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

सणियाण-सनिदान-त्रि० । सह निदानेन वर्त्तत इति सनिदान । भोगसारूपनिदानसहिते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

सणेह-स्नेह-पुं०। " स्नेहाग्न्योर्वा " ॥८।२। १०२ ॥ अनेनात्र सयुक्तादन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वस्याकारादेश । सणेहो । नेहो। प्रीतौ, प्रा० २ पाद।

सण्ढ-सं(ष)ण्ढ-पुं०। " वर्गेऽन्त्यो वा " ॥ ८। १। ३०॥ अनेनात्रानुस्वारस्य वैकल्पिको वर्गान्त्यादेश । सढो। सण्ढो। नपुसके, प्रा० १ पाद।

सण्ण-संज्ञ-त्रि०। सम्यग् जानाति पश्यतीति सज्ञ । ज्ञानदर्शनयुक्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ०।

सन्न-त्रि०। अवसन्ने, मग्ने, " सन्नो इह काममुच्छिया, मोह जति असवुडा नरा।" सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

सण्णक्खर-संज्ञाक्षर-न०। सज्ञायतेऽनयेति सज्ञा—नाम तन्निबन्धन तत्कारणमक्षर सज्ञाक्षरम्। अक्षरश्रुतभेदे, बृ० १ उ० १ प्रक०। (एतच्च ' अक्खर ' शब्दे प्रथमभागे १४० पृष्ठे उपपादितम्।)

सण्णकुंभ-स्वर्णकुम्भ-पुं०। वासुपूज्यशिष्ये रोहिणीतपउपदेष्टरि, ती० ३४ कल्प।

सण्णजंघ-स्वर्णजंघ-पुं०। ऋषभदेवजीवस्य वज्रजङ्घस्य पितरि, आ० क० १ अ०।

सण्णद्ध-सन्नद्ध-त्रि०। कृतसन्नाहे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। विपा०। औ०। " सण्णद्धबद्धवम्मियकवया " सन्नद्धबद्धवर्म्मितकवचा। कवच-तनुत्राण वर्म-लोहमयकुतूलिकादिरूप सजातमस्मिन्निति वर्म्मितम्। सन्नद्ध-शरीरे आरोपणात् बद्ध-गाढतरबन्धनेन बन्धनात् वर्म्मित कवच यैस्ते सन्नद्धबद्धवर्म्मितकवचा। जी० ३ प्रति० २ उ०। भ०।

सण्णप्प-संज्ञाप्य-त्रि०। प्रज्ञापनीये, न०। स्था०। आचा०।

सण्णय-सन्नय-पुं०। समीचीननये, प्रति०।

सण्णयपास-सन्नतपार्श्व-सम्यगधोऽध क्रमेण नतौ पार्श्वौ येषा ते सन्नतपार्श्वा। अधोऽध. क्रमावनतपार्श्वेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। ज०।

सण्णवणा-संज्ञापना-स्त्री०। सबोधनायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १अ०।

सण्णा-सज्ञा-स्त्री०। सज्ञान सज्ञा। "उपसर्गादात."।५।३।११०। इत्यम् प्रत्यय.। तत. " म्नज्ञोर्ण " ॥८।२।४२॥ इति ज्ञस्य ण.। प्रा०। व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभवे मतिविशेषे, आहारभयाद्युपाधिकायामचेतनायाम्, अभिधाने, स्था०।

एगा सण्णा। (सू० ३) स्था० १ ठा०।

सज्ञान सज्ञा। आभोगे, सज्ञायतऽनयति वा सज्ञा। भ० ७ श० ८ उ०। आ० म०। घटशब्दादिलक्षणे अभिधाने, विशे०। आ० म०। न०। आख्यायाम्, अनु०। उत्तरकालपरिलोचनायाम्, सूत्र० २ श्रु० ४ अ०। ऊहापोहविमर्शे, सूत्र० २ श्रु० ७ उ०। प्रत्युत्पन्नवर्त्तमानार्थग्राहिण्या चेतनायाम्, दश०४ अ०। सज्ञानं संज्ञा। पदार्थपरिच्छित्तौ, 'पत्तेय सण्णा' प्रत्येकं सज्ञा। मन्दमन्दतरपटुपटुतरभेदात्। प्रत्येकमेवोपजायते। सर्वज्ञादारतस्तरतमयोगेन मतेर्व्यवस्थितत्वात्। सूत्र० १ श्रु० ७ उ०। ज्ञाने, सूत्र० २ श्रु० १ अ०। अन्त.करणवृत्तौ, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०। प्रतिनियतशब्दाभिधेयत्वे, सम्म०१ काण्ड। दश०। भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचने, कर्म० ४ कर्म०। प० स०। न०। सज्ञा स्मृतिरवबोध इत्यनर्थान्तरम्। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सुय मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इहमेगेसिं णो सण्णा भवइ। (सू० १)

" सुत्त अट्ठहि य गुणेहिं उववेय ॥ १ ॥ " इत्यादि, तच्चेद सूत्रम्- ' सुय मे आउस ! तेण भगवया एवमक्खाय-इहमेगेसिं णो सण्णा भवति ' अस्य सहितादिक्रमेण व्याख्या—सहितोच्चारितैव, पदच्छेदस्त्वयम्-श्रुत मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम्—इह एकेषा नो सज्ञा भवति। एक तिङन्त शेषाणि सुबन्तानि, गत सपदच्छेद. सूत्रानुगम। साम्प्रत सूत्रपदार्थ समुन्नीयते—भगवान् सुधर्मस्वामी जम्बूनाम्न इदमाचष्ट, यथा-श्रुतम्-आकर्णितमवगतमवधारितमिति यावद्, अनेन स्वमनीषिकाव्युदासो मयेति साक्षान्न पुन पारम्पर्येण आयुष्मन्निति जात्यादिगुणसम्भवेऽपि दीर्घायुष्कत्वगुणोपादान दीर्घायुरविच्छेदेन शिष्योपदेशप्रदायको यथा स्यात्। इहाचारस्य व्याचिख्यासितत्वात्तदर्थस्य च तीर्थकृत्प्रणीतत्वादिति सामर्थ्यप्रापितम्, तेनेति तीर्थकरमाह। यदि वा-आमृशता भगवत्पादारविन्दम् अनेन विनय आवेदितो भवति, आवसता वा तदन्तिक इत्यनेन गुरुकुलवास कर्त्तव्य इत्यावेदितं भवति, एतच्चार्थद्वयम्' आमुसतेण आवसतेणे ' त्येतत्पाठान्तरमाश्रित्यावगन्तव्यमिति। भगवतेति भग-ऐश्वर्यादिषडर्थात्मक सोऽस्यास्तीति भगवान् तेन, एवमिति वक्ष्यमाणविधिना, आख्यातमित्यनेन कृतकत्वव्युदासेनार्थरूपतया आगमस्य नित्यत्वमाह-' इह ' ति-क्षेत्रे प्रवचने आचारे शस्त्रपरिज्ञाया वा आख्यातमिति सम्बन्ध। यद्विा-'इह' ति-ससारे एकेषा ज्ञानावरणीयावृतानां प्राणिना नो सज्ञा भवति, संज्ञान सज्ञा स्मृतिरवबोध इत्यनर्थान्तरम्, सा नो जायत इत्यर्थ। उक्त पदार्थ.। पदविग्रहस्य तु सामासिकपदाभावादप्रकटनम्। इदानीं चालना—ननु चाकारादिकप्रतिषेधकलघुशब्दसम्भवे सति किमर्थ नोशब्देन प्रतिषेध इति ?, अत्र प्रत्यवस्था, सत्यमेवम्, किन्तु-प्रेक्षापूर्वकारितया नोशब्दोपादानम्, सा चेयम्—अन्येन प्रतिषधेन सर्वनिषेध स्याद् यथा न घटोऽघट इति चोक्ते सर्वात्मना घटनिषेध, स च नेष्यते, यत प्रज्ञापनाया दश सज्ञा सर्वप्राणिनाम—भिहितास्तासा सर्वासां प्रतिषेध. प्राप्नोतीति कृत्वा। ताश्चेमा.—" कइ ण भते ! सण्णाओ पण्णत्ताओ ?, गोयमा ! दस सण्णाओ पण्णत्ताओ, त जहा—आहारसण्णा भयसण्णा मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा कोहसण्णा माणसण्णा मायासण्णा लोभसण्णा ओहसण्णा लोगसण्णा " त्ति, आसा च प्रतिषेधे स्पष्टो दोष, अतो नोशब्देन प्रतिषेधनमकारि, यतोऽय सर्वनिषेधवाची, देशनिषेधवाची च। तथा हि—नो घट इत्युक्ते यथा घटाभावमात्र प्रतीयते, तथा प्रकरणादिप्रसक्तस्य विधानम्। स पुनर्विधीयमान. प्रतिषेध्यावयवो ग्रीवादि. प्रतिषेध्यादन्यो वा पटादि प्रतीयत इति। तथा चोक्तम्—'प्रतिषेधयति समस्त, प्रसक्तमर्थं च जगति नोशब्द:। स पुनस्तदवयवो वा, तस्मादर्थान्तरं वा स्याद् ॥१॥" इति, एवमिहापि न सर्वसंज्ञानिषेध, अपि

तु-विशिष्ट नज्ञानिषेधो, यथाऽस्मादिप्रार्थस्वरूप गत्याग-त्यादिक ज्ञायते तस्या निषेध इति ।

साम्प्रत निर्युक्तिकृत्सूत्रावयवनिक्षेपार्थमाह—

दव्वे सचित्ताई, भावेऽणुभवणजाणणा सण्णा ।
मति होइ जाणणा पुण,अणुभवणा कम्मसंजुत्ता ॥३८॥

सञ्ज्ञा नामादिभेदाच्चतुर्द्धा, नामस्थाने क्षुण्णे । ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्ता सचित्ताऽचित्तमिश्रभेदात्त्रिधा,सचित्तेन हस्तादिद्रव्येण पानभोजनादिसञ्ज्ञा, अचित्तेन ध्व-जादिना, मिश्रेण प्रदीपादिना सञ्ज्ञान—सञ्ज्ञा अवगम इति कृत्वा । भावसञ्ज्ञा पुनर्द्विधा—अनुभवनसंज्ञा, ज्ञानसञ्ज्ञा च । तत्राल्पव्याख्येयत्वात्तावत्, ज्ञानसञ्ज्ञा दर्शयति—' मइ होइ जाणणा पुण' त्ति-मनन मति —अवबोध, सा च मतिज्ञा-नादि पञ्चधा, तत्र केवलसञ्ज्ञा क्षायिकी शेषास्तु क्षायो-पशमिक्य., अनुभवनसञ्ज्ञा तु स्वकृतकर्मोदयादिसमुत्था जन्तोर्जायते ।

सा च षोडशभेदेति दर्शयति—

आहारभयपरिग्गह-मेहुणसुखदुक्खमोहवितिगिच्छा ।
कोहमाणमायलोहे, सोगे लोगे य धम्मोहे ॥ ३९ ॥

आहाराभिलाष आहारसञ्ज्ञा, सा च तैजसशरीरनामक-र्म्मोदयादसातोदयाच्च भवति, भयसञ्ज्ञा त्रासरूपा, परिग्रह-संज्ञा मूर्छा रूपा, मैथुनसञ्ज्ञा स्त्र्यादिवेदोदयरूपा, एताश्च मोहनीयोदयात् सुखदु खसंज्ञे सातासातानुभवरूपे वेदनी-योदयजे । मोहसञ्ज्ञा मिथ्यादर्शनरूपा मोहोदयात्, विचि-कित्सासञ्ज्ञा चित्तविप्लुतिरूपा मोहोदयात् ज्ञानावरणी—योदयाच्च, क्रोधसञ्ज्ञा अप्रीतिरूपा मानसञ्ज्ञा गर्व—रूपा, मायासञ्ज्ञा वक्रतारूपा, लोभसञ्ज्ञा गृद्धिरूपा, शोक-संज्ञा विप्रलापवैमनस्यरूपा, एता मोहोदयजा, लोकस-ञ्ज्ञा स्वच्छन्दघटितविकल्परूपा लौकिकाचरिता, यथा न सन्त्यनपत्यस्य लोका, श्वानो यक्षा, विप्रा देवा, काका पितामहा, बर्हिणा पक्षवातेन गर्भ इत्येवमादिका ज्ञानावर-णक्षयोपशमान्मोहोदयाच्च भवन्ति । धर्मसञ्ज्ञा क्षमाद्यासेवन-रूपा मोहनीयक्षयोपशमाज्जायते, एताश्चाविशेषोपादानात् पञ्चेन्द्रियाणा सम्यग्मिथ्यादृशा द्रष्टव्या, ओघसञ्ज्ञा तु अ-व्यक्तोपयोगरूपा वल्लिवितानारोहणादिलिङ्गा ज्ञानावरणी-याल्पक्षयोपशमसमुत्था द्रष्टव्येति । इह पुनर्ज्ञानसञ्ज्ञयाऽधि-कारो, यत सूत्रे सैव निषिद्धा इह एकेषा नो सञ्ज्ञा—ज्ञान-म् अवबोधो भवतीति ॥ १ ॥

प्रतिषिद्धज्ञानविशेषावगमार्थमाह-सूत्रम्—

तं जहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि,पच्चत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमसि, उड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अहमं-सि, अहोदिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्णयरीओ वा दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि । एवमेगेसिं णो णायं भवति । (सू० २)

"तं जहे" त्यादि "णो णाय भवती" ति यावत्, तद्यथेति प्र-

तिज्ञानार्थोदाहरणम्, 'पुरत्थिमाउ' त्ति-प्राकृतशैल्या मा गधदेशीभाषानुवृत्त्या पूर्वस्या दिशोऽभिधायकात् पुरत्थिम-शब्दात्पञ्चम्यन्तात्तसा निर्देश ।वाशब्द उत्तरपक्षापेक्षया वि-कल्पार्थ ।यथा लोके भोक्तव्य वा शयितव्य वेति । एव पूर्वस्या वा दक्षिणस्या वेति । दिशतीति दिक्,अतिसृजति-व्यपदिश-ति द्रव्य द्रव्यभाग वेति भाव । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । द्विविधा सञ्ज्ञा सा पुन सामान्येन क्षायोपशमिकी, औपशमिकी च । तत्राद्या ज्ञानावरणक्षायोपशमजा मति-भेदरूपा न तयेहाधिकार, द्वितीया सामान्येन चतुर्विधाऽऽ हारसञ्ज्ञादिलक्षणा । आव० ४ अ० । आ० चू० । त्रिविधा सञ्ज्ञा दीर्घकालिकोपदेशेन हेतुवादोपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन । विशे० । वृ० । प्रव० ।

इदानीं ' सन्नाओ तिन्नि ' त्ति चतुश्चत्वारिंशच्छततम-द्वारमाह—

सन्नाओ तिन्नि पढमे,त्थ दीहकालोवएसियासयानाम ।
तह हेउवायदिट्ठी,वा उवएसा तदियराओ ॥९३२॥

सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा, ज्ञानमित्यर्थ, सा त्रिभेदा, 'पढमे त्थ' त्ति-प्रथमा—आद्या अत्र एतासु तिसृषु सञ्ज्ञासु मध्ये दीर्घका-लोपदेशिका नाम दीर्घकालमतीतानागतवस्तुविषयत्वेनो-पदेश कथन यस्या सा दीर्घकालोपदेशी, सैव दीर्घकालो-पदेशिका । तथा तदितरे द्वितीये हेतुवाददृष्टिवादोपदेशे, उपदेशशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धात् । हेतुवादोपदेशा द्वितीया सञ्ज्ञा, दृष्टिवादोपदेशा च तृतीयेत्यर्थ । तत्र हेतुर्वा कारण निमित्तमित्यनर्थान्तरम्, तस्य वदन वादस्तद्विषय उपदेश -प्ररूपणा यस्या सा हेतुवादोपदेशा, तथा दृष्टिर्दर्शनं सम्यक्त्व तस्य वदन वादो दृष्टीना वादो दृष्टिवाद, तद्विषय उपदेश प्ररूपणा यस्या सा दृष्टिवादोपदेशेति ।

अथ दीर्घकालोपदेशसञ्ज्ञाया स्वरूप प्रतिपिपादयिषु—स्तया सञ्ज्ञिनमेवाह—

एय करेमि एयं, कयं मए इममहं करिस्सामि ।
सो दीहकालसन्नी, जोइय तिकालसन्नधरो ॥९३३॥

एतत्करोऽम्यहम्, एतत्कृतं मया, एतत्करिष्याम्य—हम्, इत्येवं यस्त्रिकालविषया वर्त्तमानातीतानाग—तकालत्रयवर्तिवस्तुविषया सञ्ज्ञा मनोविज्ञान धारयति स, दीर्घकाला—दीर्घकालोपदेशा सञ्ज्ञाऽस्यास्तीति कृत्वा, स च गर्भजस्तिर्यङ् मनुष्यो वा देवो नारक-श्च मन.पर्याप्तियुक्तो विज्ञेय., तस्यैव त्रिकालविषयविम-र्शादिसंभवात्, एष च प्राय सर्वमप्यर्थ स्फुटरूपमुपल-भते । तथाहि—यथा चक्षुष्मान् प्रदीपादिप्रकाशेन स्फुट-मर्थमुपलभते, तथैषोऽपि मनोलब्धिसपन्नो मनोद्रव्याव-ष्टम्भसमुत्थविमर्शवशत. पूर्वापरानुसधानेन तथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते । यस्य पुनर्नास्ति तथाविधस्त्रिकाल-विषयो विमर्श सोऽसञ्ज्ञीति सामर्थ्याल्लभ्यते । स च स-मूर्च्छितपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिर्विज्ञेय । स हि स्वल्प-स्वल्पतरमनोलब्धिसपन्नत्वादस्फुटतरमर्थ जानाति । तथा-हि—पञ्चेन्द्रियापेक्षया समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियोऽस्फुटमर्थ जा-नाति । जानाति ततोऽप्यस्फुट चतुरिन्द्रिय, ततो—ऽप्यस्फुटतर त्रीन्द्रिय, ततोऽप्यस्फुटतमं द्वीन्द्रियः '

ततोऽप्यत्यस्फुटतममेकेन्द्रिय, तस्य प्रायो मनोद्रव्यासम्भवात्, केवलमव्यक्तमेव किंचिदतीवाल्पतर मनो द्रष्टव्यम्— यद्वशादाहारादिसञ्ज्ञा अव्यक्तरूपा प्रादुष्यन्तीति ?।

साम्प्रत हेतुवादोपदेशसञ्ज्ञया सञ्ज्ञिनमसञ्ज्ञिन चाह—

जे उण सचिंतेउ, इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसु।
वत्तंति नियत्तंति य, सदेहपरिपालणाहेउ ॥६३४॥
पाएण संपइच्चिय, कालम्मि न याऽवि दीहकालम्मि।
ते हेउवायसन्नी, निच्चिट्ठा हुंति हु असन्नी ॥ ६३५ ॥

ये पुन सचिन्त्य सचिन्त्येष्टानिष्टेषु छायातपाहारादिषु-विषयवस्तुषु मध्ये स्वदेहपरिपालनाहेतोरिष्टेषु वर्तन्ते। अनिष्टेभ्यस्तु तेभ्य एव निवर्तन्ते। प्रायेण च साम्प्रतकाल एव, न चापि नैव दीर्घकालेऽतीतानागतलक्षणे, प्रायोग्रहणात् कचिदतीतानागतकालावलम्बिनोऽपि, नातिदीर्घकालानुसारिण, ते द्वीन्द्रियादयो हेतुवादोपदेशसञ्ज्ञया सञ्ज्ञिनो विज्ञेया। अत्र च निश्चेष्टा धर्माद्यभितापेतास्तन्निराकरणाय प्रवृत्तिनिवृत्तिविरहिता पृथिव्यादय एवासञ्ज्ञिनो भवन्ति। किमुक्तं भवति ?—या बुद्धिपूर्वक स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारादिषु वस्तुषु प्रवर्तते, अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते, स हेतूपदेशसञ्ज्ञी, स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्य। तथाहि—इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसञ्चिन्तन न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति, मनसा च पर्यालोचन सञ्ज्ञा, सा च द्वीन्द्रियादरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्। ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशसञ्ज्ञया सञ्ज्ञी लभ्यते, नवरमस्य सञ्चिन्तन प्रायो वर्त्तमानकालविषयम्, न भूतभविष्यद्विषयमिति। नाय दीर्घकालोपदेशेन सञ्ज्ञी यस्य पुनर्नास्त्यभिसन्धारणपूर्विका प्रवृत्तिनिवृत्तिशक्ति स प्राणी हेतुवादोपदेशेनाप्यसञ्ज्ञी लभ्यते। स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो वेदितव्य। तस्याभिसन्धपूर्वकमिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्भवात्, या अपि च आहारादिका दश सञ्ज्ञाः पृथिव्यादीनामप्यत्र वक्ष्यन्ते, प्रज्ञापनायामपि च प्रतिपादितास्ता अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा मोहोदयजन्यत्वादशोभनाश्च इति न तदपेक्षयापि तेषां सञ्ज्ञित्वव्यपदेश। न हि लोकेऽपि कार्षापणमात्रास्तित्वेन धनवानुच्यते, न चाविशिष्टेन मूर्तिमात्रेण रूपवानिति, अन्यत्रापि हेतुवादोपदेशसञ्ज्ञित्वमाश्रित्योक्तं—कृमिकीटपतङ्गाद्या समनस्का, जङ्गमाश्चतुर्भेदा। अमनस्का पञ्चविधा। पृथिवीकादयो जीवा।

अथ दृष्टिवादोपदेशसञ्ज्ञया सञ्ज्ञिनमसञ्ज्ञिन चाह—

सम्मद्दिट्ठी सन्नी, संते नाणे खओवसमिए य।
असन्नि मिच्छत्तम्मि, (य) दिट्ठिवाओवएसेणं ॥६३६॥

दृष्टिवादोपदेशेन क्षायोपशमिकज्ञाने वर्त्तमान सम्यग्दृष्टिरेव सञ्ज्ञी, सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा सम्यग्ज्ञानम्। तद्युक्तत्वात्। मिथ्यादृष्टि पुनरसञ्ज्ञी, विपर्ययत्वेन वस्तुत सम्यग्ज्ञानरूपसञ्ज्ञारहितत्वात्। यद्यपि च मिथ्यादृष्टिरपि सम्यग्दृष्टिरिव घटादिक जानाति, व्यवहरति च, तथापि तस्य सर्वान्धव्यवहारमात्रेण ज्ञानमपि निश्चयतोऽज्ञानमेवोच्यते। तर्हि किमिति क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तोऽसौ गृह्यते ?, क्षायिकज्ञाने हि विशिष्टतरा सा प्राप्यते, ततस्तद्वृत्तिरप्यसौ किं नाऽङ्गीक्रियते ?, उच्यते—यतोऽतीतस्यार्थस्य स्मरणमनागतस्य च चिन्ता सञ्ज्ञाऽभिधीयते, सा च केवलिनो नास्ति। सर्वदा सर्वार्थावभासकत्वेन केवलिन स्मरणचिन्ताद्यतीतत्वात्, इति क्षायोपशमिकज्ञान्येव सम्यग्दृष्टि सञ्ज्ञीति। ननु प्रथम हेतुवादोपदेशेन सञ्ज्ञी वक्तुं युज्यते। हेतुवादोपदेशेनाल्पमनोलब्धिसम्पन्नस्यापि द्वीन्द्रियादे सञ्ज्ञित्वेनाभ्युपगमात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, ततो दीर्घकालोपदेशेन हेतूपदेशसञ्ज्ञ्यपेक्षया दीर्घकालोपदेशसञ्ज्ञिनो मन पर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्। तत्किमर्थमुत्क्रमोपन्यास ?, उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र कचित्सञ्ज्ञी असञ्ज्ञी वा परिगृह्यते तत्र सर्वत्रापि प्रायो दीर्घकालोपदेशेन गृह्यते, न हेतुवादोपदेशेन नापि दृष्टिवादोपदेशेन, तत एतत्सप्रत्ययार्थं प्रथम दीर्घकालोपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणम्। उक्तञ्च—"सन्नि त्ति असन्नि त्ति य, सव्वसुए कालिओवएसेणं। पायं संववहारो, कीरइ तेणाइओ सकओ ॥ १ ॥" ततोऽनन्तरमप्रधानत्वात् हेतूपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणम्। तत सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेनेति। प्रव० १४४ द्वार। आ० म०। कर्म०। नं०। संज्ञानं सञ्ज्ञा असातवेदनीयमोहनीयकर्म्मोदयजन्ये चैतन्यविशेषे, पा०। वेदनीयमोहनीयोदयाश्रितायां ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपसमाश्रितायां विचित्राहारादिप्राप्तिक्रियायाम्, प्रव० १४ द्वार। दर्श०। अभिलाषे, आहारसञ्ज्ञा—आहाराभिलाष क्षुद्वेदनीयप्रभव खल्वात्मपरिणामविशेष इति। न०।

सञ्ज्ञा चतुर्धा—

चत्तारि सण्णाओ पण्णत्ताओ, तं जहा—आहारसण्णा भयसण्णा मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा। (सू० ३५६ ×)

'चत्तारि' इत्यादि व्यक्तं केवल सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा—चैतन्यं, तच्चासातवेदनीयमोहनीयकर्मोदयजन्यविकारयुक्तमाहारसञ्ज्ञादित्वेन व्यपदिश्यते इति। स्था० ४ ठा० ४ उ०। स०। आतु०। उत्त०। प्रव०। (आहारसञ्ज्ञावक्तव्यता 'आहारसण्णा' शब्दे द्वितीयभागे ५२७ पृष्ठे द्रष्टव्या।) (भयसञ्ज्ञावक्तव्यता 'भयसण्णा' शब्दे पञ्चमभागे १३८५। १३८४ पृष्ठे गता।) (मैथुनसञ्ज्ञाव्याख्या 'मेहुणसण्णा' शब्दे षष्ठे भागे ४२६। ४३० पृष्ठे गता।) (परिग्रहसञ्ज्ञावक्तव्यता 'परिग्गहसण्णा' शब्दे पञ्चमभागे ५६७ पृष्ठे गता।)

इदानीं 'सण्णाओ चउरो' त्ति पञ्चचत्वारिंशच्छततमं द्वारमाह—

आहार१ भय२ परिग्गह३, मेहुण४ रूवाउ हुंति चत्तारि।
सत्ताण सन्नाओ, आसंसारं समग्गाणं ॥ ६३७ ॥

सञ्ज्ञान संज्ञा आभोग, सा द्विधा—क्षायोपशमिकी औदयिकी च। तत्राद्या ज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यमतिभेदरूपा, सा चानन्तरमेवोक्ता। द्वितीया पुन सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसञ्ज्ञादिलक्षणा, तत्र क्षुद्वेदनीयोदयाद्या कवलाद्याहारार्थं तथाविधपुद्गलोपादानक्रिया सा आहार-

सञ्ज्ञा, तस्या आभोगात्मिकत्वात् सा पुनश्चतुर्भि कारणै समुत्पद्यते । यदुक्त स्थानाङ्गे—'चउहिं ठाणेहिं आहारसएणा समुप्पज्जइ, त जहा—ओमकुट्टयाए छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्सुदएण मईए तदट्ठोवओगेण' ति । तत्र अवमकोष्ठतया रिक्तोदरतया, क्षुद्वेदनीयकर्म्मोदयेन, मत्या आहारकथाश्रावणादिजनितबुद्धया, तदर्थोपयोगेन सततमाहारचिन्तयेति, तथा भयमोहनीयोदयाद्भयोद्भ्रान्तस्य दृष्टिवदनविकाररोमाञ्चोद्भेदादिक्रिया भयसञ्ज्ञा । इयमपि चतुर्भि स्थानैत्पद्यते, यदुक्त "हीणसत्तयाए य भयवेयणिज्जस्स कम्मस्सुदएण, मईए तदट्ठोवओगेण" ति । तत्र हीनसत्त्वतया सत्त्वाभावेन, मत्या भयवार्ताश्रवणभीषणदर्शनादिजनितया बुद्ध्या, तदर्थोपयोगेन इह लोकादिभयलक्षणार्थपर्यालोचनेनेति, तथा लोभोदयात्प्रधानसस्कारकारणाभिष्वङ्गपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रियापरिग्रहसञ्ज्ञा । एषापि चतुर्भि स्थानैरुत्पद्यते, यदुक्तम्—'अविमुत्तियाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएण, मईए तदट्ठोवओगेण' ति तत्र अविमुक्ततया सपरिग्रहतया, मत्या सचेतनादिपरिग्रहदर्शनादिजनितबुद्धया तदर्थोपयोगेन परिग्रहचिन्तनेनेति । तथा पुवेदोदयान्मैथुनाय स्त्र्यालोकनप्रसन्नवदनसत्तम्भितोरुवेपथुप्रभृतिलक्षणा क्रिया मैथुनसञ्ज्ञा, असावपि चतुर्भि स्थानैरुत्पद्यते । यदुक्तम्—' चियमससोणियाए मोहणिज्जस्स कम्मस्सुदएण मईए तदट्ठोवओगेण " ति । तत्र चिते उपचिते मासशोणिते यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता, तया चितमासशोणिततया मत्या सुरतकथाश्रवणादिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन मैथुनलक्षणार्थचिन्तनेनेति, एताश्चतस्र सञ्ज्ञा समग्राणामेकेन्द्रियादीना पञ्चेन्द्रियपर्यवसानाना सत्त्वाना-जीवानामाससार ससारवास यावद्भवन्ति । तथा च केषाचिदेकेन्द्रियाणामप्येता स्पष्टमेवोपलभ्यन्ते । तथाहि—जलाद्याहारोपजीवनाद्वनस्पत्यादीनामाहारसञ्ज्ञा । सकोचनी वल्ल्यादीना तु हस्तस्पर्शादिभीत्या अवयवसंकोचनादिभ्यो भयसञ्ज्ञा, विल्वपलाशादीना तु निधानीकृतद्रविणोपरि पादमोचनादिभ्य परिग्रहसञ्ज्ञा । कुरवकाशोकतिलकादीना तु कमनीयकामिनीभुजलतावगूहनपार्ष्णिप्रहारकटाक्षविक्षेपादिभ्य प्रसूनपल्लवादिप्रसवप्रदर्शनान्मैथुनसञ्ज्ञेति । प्रव०१ ४५ द्वार ।

कइ णं भंते ! सएणाओ पएणत्ताओ ?, गोयमा ! दस सएणाओ पएणत्ताओ, तं जहा-आहारसएणा भयसएणा मेहुणसएणा परिग्गहसएणा कोहसएणा माणसण्णा मायासण्णा लोहसण्णा लोयसएणा ओहसएणा । सू० १४७×) प्रज्ञा० ८ पद ।

(आसामर्थं स्वस्वस्थाने) प्रज्ञा० । प्रव० । स्था० । (एकेन्द्रियाणमपि आहारादिसञ्ज्ञा विद्यन्ते इति 'णाण' शब्दे चतुर्थभागे १९४० पृष्ठे मतिज्ञानयोर्भेदप्रस्तावे उक्तम् ।)

नेरइयाणं भंते ! कइसण्णाओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! दस सण्णाओ पण्णत्ताओ, त जहा-आहारसण्णा ०जाव ओघसएणा । (सू० १४७×)

असुरकुमाराण भंते ! कइ सएणाओ पएणाओ ?, गोयमा ! दस सन्नाओ पण्णत्ताओ, तं जहा-आहारसण्णा ०जाव ओघसएणा, एवं० जाव थणियकुमाराणं एवं पुढविकाइयाणं ०जाव वेमाणियावसाणाणं नेतव्व । (सू० १४७×) नेरइयाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता भयसन्नोवउत्ता मेहुणसन्नोवउत्ता परिग्गहसण्णोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसन्नं कारण पडुच्च भयसन्नोवउत्ता, संतइभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता वि । एएसि णं भंते ! नेरइयाण आहारसण्णोवउत्ताणं भयसन्नोवउत्ताणं मेहुणसण्णोवउत्ताण परिग्गहसएणोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया मेहुणसण्णोवउत्ता आहारसण्णोवउत्ता संखिज्जगुणा परिग्गहसएणोवउत्ता संखिज्जगुणा भयसएणोवउत्ता संखिज्जगुणा ॥ तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं आहारसएणोवउत्ता ०जाव परिग्गहसण्णोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसन्न कारणं पडुच्च आहारसण्णोवउत्ता संतइभावं पडुच्च आहारसएणोवउत्ता वि ०जाव परिग्गहसण्णोवउत्ता वि, एएसि ण भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसण्णोवउत्ताणं ०जाव परिग्गहसएणोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिया परिग्गहसण्णोवउत्ता, मेहुणसन्नोवउत्ता सखिज्जगुणा भयसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा आहारसन्नोवउत्ता सखिज्जगुणा ॥ मणुस्सा णं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसन्न कारणं पडुच्च मेहुणसन्नोवउत्ता संततिभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता वि । एएसि णं भंते ! मणुस्साणं आहारसन्नोवउत्ताणं ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा मणूसा भयसन्नोवउत्ता आहारसन्नोवउत्ता सखिज्जगुणा परिग्गहसएणोवउत्ता संखिज्जगुणा मेहुणसण्णोवउत्ता संखिज्जगुणा ॥ देवा णं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसन्नं कारणं पडुच्च परिग्गहसन्नोवउत्ता संततिभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता वि, एएसि णं भंते ! देवाणं आहारसन्नोवउत्ताण ०जाव परिग्गहसन्नोवउत्ताण य–

कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सवत्थोवा देवा आहारसन्नोवउत्ता भयसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा मेहुणसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा परिग्गहसन्नोवउत्ता संखेज्जगुणा । (सू० १४८)

'कइ ण भंते ! सन्नाओ पएणत्ताओ' इति—कति—कियत्सङ्ख्या 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे । भदन्त । सञ्ज्ञा प्रज्ञप्ता, तत्र सञ्ज्ञान सञ्ज्ञा आभोग इत्यर्थ । यद्दिवा—सञ्ज्ञायतेऽनयाऽय जीव इति सञ्ज्ञा, उभयत्रापि वेदनीयमोहोदयाश्रिता ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रिता च विचित्राहारादिप्राप्तिक्रिया, सा चोपाधिभेदाद्दशविधा, तथा चाह—गौतम ! दशविधा प्रज्ञप्ता, तदेव दशविधत्व नामग्राहमाह—'आहारसन्ना' इत्यादि तत्र क्षुद्वेदनीयोदयात् या कवलाद्याहारार्थं तथाविधपुद्गलोपादानक्रिया साऽऽहारसञ्ज्ञा, तस्या आभोगात्मिकत्वात् । यद्दिवा—सञ्ज्ञायते जीवोऽनयेति, एव सर्वत्रापि भावना कार्या । तथा भयमोहनीयोदयात् भयोद्भ्रान्तस्य दृष्टिवदनविकाररोमाञ्चोद्भेदादिक्रिया भयसञ्ज्ञा, पुवेदोदयान्मैथुनाय स्त्र्यालोकनप्रसन्नवदनसस्तम्भितोरुवेपनप्रभृतिलक्षणक्रिया मैथुनसञ्ज्ञा, तथा लोभोदयात् प्रधानससारकारणाभिष्वङ्गपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रिया परिग्रहसञ्ज्ञा, तथा क्रोधवेदनीयोदयात् तदावेशगर्भा पुरुषमुखवदनदन्तच्छदस्फुरणचेष्टा क्रोधसञ्ज्ञा, तथा मानोदयादहङ्कारात्मिका उत्सेकादिपरिणतिर्मानसञ्ज्ञा, मायावेदनीयेनाशुभसक्लेशादनृतसभाषणादिक्रिया मायासञ्ज्ञा, तथा लोभवदनीयोदयतो लालसत्वेन सचित्तेतरद्रव्यप्रार्थना लोभसञ्ज्ञा, तथा मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमनात् शब्दाद्यर्थगोचरा सामान्याववोधक्रिया ओघसञ्ज्ञा, तथा तद्विशेषाववोधक्रिया लोकसञ्ज्ञा । एव चेदमापतितम्—दर्शनोपयोग ओघसञ्ज्ञा, ज्ञानोपयोगो लोकसञ्ज्ञा, अन्ये त्वभिदधति—सामान्यप्रवृत्तिर्यथा वल्ल्या वृत्त्यारोहणमोघसञ्ज्ञा, लोकस्य हेया प्रवृत्तिर्लोकसञ्ज्ञा, तदेवमेता· सुखप्रतिपत्तये स्पष्टरूपा· पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य व्याख्याता·, एकेन्द्रियाणा त्वेता अव्यक्तरूपा अवगन्तव्या, नैरयिकसूत्रे 'ओसन्नकारणं पडुच्च भयसन्नोवउत्ता' इति—तत्रोत्सन्नशब्देन बाहुल्यमुच्यते कारणशब्देन च बाह्य कारणम्, ततोऽयमर्थ·—बाह्यकारणमाश्रित्य नैरयिका बाहुल्येन भयसञ्ज्ञोपयुक्ता·, तथाहि—सन्ति तेषा सर्वत· प्रभूतानि परमाधार्मिकाय·—कवल्लीशक्तिकुन्तादीनि भयोत्पादकादीनि, 'संतइभावं पडुच्च' इति—इहानन्तरोऽनुभवभाव·—सन्ततिभाव उच्यते, तत आन्तरमनुभवभावमपेक्ष्य नैरयिका आहारसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मैथुनसंज्ञोपयुक्ता·, नैरयिका हि चक्षुर्निमीलनमात्रमपि न सुखिन· केवलमनवरतमतिप्रबलदु खाग्निना सतप्यमानशरीरा· । उक्तं च—" अच्छिनिमीलणमत्त, नऽत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्ध । नरए नेरइयाणं, अहोनिस पच्चमाणाण ॥ १ ॥ " ततो मैथुनेच्छा नैतेषा भवतीति, यदि पर कचित्कदाचित्केषाचित् भवति साऽपि च स्तोककाला इति पृच्छा समये स्तोका मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता, तेभ्य· सख्येयगुणा आहारसञ्ज्ञोपयुक्ता, दु खितानामपि प्रभूताना प्रभूतकाल चाहारेच्छाया भावत पृच्छासमये अतिप्रभूतानामाहारसञ्ज्ञोपयुक्ताना सभवात्, तेभ्य सख्येयगुणा परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता, आहारेच्छा हि देहार्थमेव भवति परिग्रहेच्छा तु देहे प्रहरणादिषु च, प्रभूततरकालावस्थायिनी च परिग्रहेच्छा, तत पृच्छासमयेऽतिप्रभूततरा परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता अवाप्यन्ते इति भवन्ति पूर्वेभ्य सख्येयगुणा, तेभ्यो भयसञ्ज्ञोपयुक्ता सख्येयगुणा, नरकेषु हि नैरयिकाणा सर्वतो भयमामरणान्तभावि, तत· पृच्छासमयेऽतिप्रभूततमा भयसञ्ज्ञोपयुक्ता प्राप्यन्ते इति सख्येयगुणा । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया अपि बाह्य कारण प्रतीत्य बाहुल्येनाहारसञ्ज्ञोपयुक्ता भवन्ति न शेषसञ्ज्ञोपयुक्ता तथा प्रत्यक्षत एवोपलब्धे, आन्तरमनुभवभावमाश्रित्याहारसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता, परिग्रहसंज्ञाया· स्तोककालत्वेन पृच्छासमये तेषा स्तोकानामेवाऽवाप्यमानत्वात्, तेभ्यो मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता सख्येयगुणा, मैथुनसञ्ज्ञोपयोगस्य प्रभूनतरकालत्वात्, तेभ्योऽपि भयसञ्ज्ञोपयुक्ता सख्येयगुणा, सजातीयात्परजातीयाच्च तेषा भयसभवतो भयोपयागस्य च प्रभूततमकालत्वात्, पृच्छासमये भयसञ्ज्ञोपयुक्तानामतिप्रभूततराणामवाप्यमानत्वात्, तेभ्य सख्येयगुणा आहारसंज्ञोपयुक्ता, प्राय सतत सर्वेषामाहार (सञ्ज्ञा) सभवात् । मनुष्या बाह्य कारणमधिकृत्य बाहुल्येन मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता स्तोका शेषसञ्ज्ञोपयुक्ता, सन्ततिभावमान्तरानुभवभावरूप प्रतीत्याहारसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि । अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका भयसञ्ज्ञोपयुक्ता·, स्तोकाना स्तोककाल च भयसञ्ज्ञासभवात्, तेभ्य आहारसञ्ज्ञोपयुक्ता सख्येयगुणा, आहारसञ्ज्ञोपयोगस्य प्रभूततरकालभावात् अत एव हेतो तेभ्य· सख्येयगुणा परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता, तेभ्यो मैथुनसञ्ज्ञोपयुक्ता· सख्येयगुणा·, मैथुनसञ्ज्ञाया अतिप्रभूततरकाल यावद् भावत पृच्छासमये· तेषामतिप्रभूततराणामवाप्यमानत्वात् । तथा बाह्य कारणमधिकृत्य बाहुल्येन देवा परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता, मणिकनकरत्नादीना परिग्रहसंज्ञोपयोगहेतूना तेषा सदा सन्निहितत्वात्, सततिभाव यथोक्तरूप प्रतीत्य पुनराहारसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसञ्ज्ञोपयुक्ता अपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका आहारसंज्ञोपयुक्ता, आहारेच्छाविरहकालस्यातिप्रभूततया आहारसंज्ञोपयोगकालस्य चातिस्तोकतया तेषा पृच्छासमये सर्वस्तोकाना तेषामवाप्यमानत्वात्, ततो भयसञ्ज्ञोपयुक्ता·, संख्येयगुणा, भयसञ्ज्ञाया· प्रभूताना प्रभूतकाल च भावात्, तेभ्योऽपि मैथुनसंज्ञोपयुक्ता सख्येयगुणा·, तेभ्यः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता· सख्येयगुणा, जीवापेक्षया बहवो वक्तव्यास्ते च तथैव भाविता इति । प्रज्ञा० ८ पद ।

जीवा णं भंते ! किं सएणी असएणी नोसएणी नोअसएणी ?, गोयमा ! जीवा सएणी वि असएणी वि नोसएणी नोअसएणी वि । णेरइयाणं पुच्छा, गोयमा !

गोरइया सगी वि असगी वि नोसगी नोअसगी वि । एवं असुरकुमारा ०जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! नो सगी असगी, नो नोसगी नोअ-सगी,एवं बेइंदियतेइंदियचउरिंदिया वि मणुस्सा जहा जीवा पचिंदियतिरिक्खजोणिया वाणमंतरा य जहा गोरइया जो-इसियवेमाणिया सगी नोअसगी, नो नोसन्नी नो असगी सिद्धाण पुच्छा गोयमा ! नो सगी नो असगी नोसगी नोअसगी । " गोरइयतिरियमणुया, य वणयरगसुराइ सगीऽसगी य । विगलिंदिया असगी, जोइसवेमाणिया सगी ॥१॥ " (सू० ३१५×)

'जीवा ण भंते ! किं सरणी' इत्यादि, संज्ञान संज्ञा-'उपसर्गादात' ॥५।३।११०॥ इत्यङ्प्रत्यय , भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचन सा विद्यते येषा ते सज्ञिन , विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानभाज इत्यर्थ , यथोक्तमनोविज्ञानविकला असंज्ञिन , ते च एकेन्द्रियविकलेन्द्रियसम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रिया वेदितव्या । अथवा—सज्ञायते—सम्यक् परिच्छिद्यते पूर्वोपलब्धो वर्त्तमानो भावी च पदार्थो यया सा सज्ञाभिदादिपाठाभ्युपगमात् करणे घञ् विशिष्टा मनोवृत्तिरित्यर्थ , सा विद्यते येषा ते सज्ञिन समनस्का इत्यर्थ । तद्विपरीता असज्ञिनोऽमनस्का इत्यर्थ , ते चैकेन्द्रियादय एवानन्तरोदिता प्रतिपत्तव्या । एकेन्द्रियाणा प्राय सर्वथा मनोवृत्तेरभावात् , द्वीन्द्रियादीना तु विशिष्टमनोवृत्तेरभाव , ते हि द्वीन्द्रियादयो वार्त्तमानिकमेवार्थं शब्दादिकं शब्दादिरूपतया सविदन्ति , न भूत भाविन चेति । केवली सिद्धश्चोभयप्रतिषेधविषय । केवली हि यद्यपि मनोद्रव्यसम्बन्धभाक् तथापि न तैरसौ भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचन करोति, किन्तु क्षीणसकलज्ञानदर्शनावरणत्वात् पर्यालोचनमन्तरेणैव केवलज्ञानेन केवलदर्शनेन च साक्षात्समस्तं जानाति पश्यति च , ततो न सज्ञी नाप्यसज्ञी, सकलकालकलाकलापाव्यवच्छिन्नसमस्तद्रव्यपर्यायप्रपञ्चसाक्षात्करणप्रवणज्ञानसमन्वितत्वात् । सिद्धोऽपि न सज्ञी, द्रव्यमनसोऽप्यभावात् , नाप्यसंज्ञी सर्वज्ञत्वात् , तदेव सामान्यतो जीवपदे सज्ञिनोऽसज्ञिनो नोसज्ञि-नोअसज्ञिनश्च लभ्यन्ते इति भगवान् तथैव प्रतिसमाधानमाह—'गौतमे' त्यादि, जीवा सज्ञिनोऽपि नैरयिकादीना सज्ञिना भावाद् , असज्ञिनोऽपि पृथिव्यादीनामसज्ञिना भावात् , नोसज्ञि-नोअसज्ञिनोऽपि सिद्धकेवलिना नोसज्ञि—नोअसंज्ञिनामपि भावात् । एतानेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—'नेरइया ण' मित्यादि, इह ये नैरयिका' सज्ञिभ्य उत्पद्यन्ते ते संज्ञिनो व्यवह्रियन्ते इतरे त्वसंज्ञिन॰ नच नैरयिकाणा केवलिभावो घटते , चारित्रप्रतिपत्तेरभावात् , तत उक्त नैरयिका संज्ञिनोऽप्यसज्ञि—नोऽपि , नो नोसज्ञिनो नोअसंज्ञिन , एवमसुरकुमारादयोऽपि स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयो वक्तव्या , तेषामप्यसंज्ञिनोऽप्युत्पादात् केवलित्वाभावाच्च । ' मणुसा जहा जीव' त्ति-मनुष्या प्राक् यथा जीवा उक्तास्तथा वक्तव्या , सज्ञिनोऽपि असज्ञिनोऽपि नोसज्ञि-नोअसज्ञिनोऽपि वक्तव्या इति भाव । तत्र ये गर्भव्युत्क्रान्तास्ते सज्ञिन सम्मूर्च्छिमा असज्ञिन केवलिनो नोसज्ञि-नोअसज्ञिन ,'पचिंदियतिरिक्खजोणियवाणमंतरा जहा नेरइया' इति पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका व्यन्तराश्च यथा नैरयिका उक्तास्तथा वक्तव्या , सज्ञिनोऽपि असंज्ञिनोऽपि नोसज्ञि-नोअसज्ञिनो वक्तव्या इति भाव । तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सम्मूर्च्छिमा असज्ञिन गर्भव्युत्क्रान्ता॰ सज्ञिन , व्यन्तरा असज्ञिभ्य उत्पन्ना असज्ञिन , सज्ञिभ्य उत्पन्नाः सज्ञिन । उभयेऽपि चारित्रप्रतिपत्तेरभावावात् नो सज्ञि-नोअसज्ञिन । ज्योतिष्कवैमानिका सज्ञिन एव नोअ-सज्ञिन सज्ञिभ्य उत्पादाभावान्नो नोसंज्ञि—नोअसज्ञिनश्चारित्रप्रतिपत्तेरभावात्, सिद्धास्तु प्रागुक्तयुक्तितो नो सज्ञिनो नाप्यसज्ञिन , किं तु-नोसज्ञि-नोअसज्ञिन । अत्रैव सुखप्रतिपत्तये सग्रहणिगाथामाह—'नेरइए' इत्यादि, नैरयिका॰ 'तिरिय' त्ति-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या वनचरा व्यन्तरा असुरादय॰—समस्ता भवनपतय प्रत्येक सज्ञिनोऽसज्ञिनश्च वक्तव्या , एतच्चानन्तरमेव भावितम् । विकलेन्द्रिया एकद्वित्रिचतुरिन्द्रिया असज्ञिनो ज्योतिष्कवैमानिका सज्ञिन इति । प्रज्ञा० ३१ पद । प्रव० । सकेते, नि० चू० २ उ० । विषयाभिष्वङ्गजनितसुखेच्छायाम् , परिग्रहसज्ञाया च । आचा०१ श्रु०२ अ०६ उ० । ('वणप्फइ' शब्दे षष्ठे भागे ८०८ पृष्ठे उत्पलादिवनस्पतीना सज्ञाद्वारम् ।) (सामायिकसयतादय किं सज्ञोपयुक्ता इति ' संजय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६६ पृष्ठे गतम् ।) (निर्ग्रन्थाना संज्ञाद्वारम् ' णिग्गथ ' शब्दे चतुर्थभागे २०४५ पृष्ठे उक्तम् ।) (विप्रकृष्टेष्वपि विषयेषु अविरते कर्मबन्धो भवतीति प्रतिपादनात् सज्ञ्यसज्ञिदृष्टान्तौ ' पच्चक्खाण ' शब्दे ५ भागे १११ पृष्ठे उक्तौ ।) समयपरिभाषया पुरीषोत्सर्गे, पं० व० १ द्वार (थडिल शब्दे चतुर्थभागे २३८० पृष्ठे तद्विधिरुक्त ।)

स्वर्णा—स्त्री० । उज्जयन्तशैले स्वनामख्यातायां नद्याम् , ती० ३ कल्प । (गाथा 'उज्जयंत' शब्दे द्वितीयभागे ७३५ पृष्ठे ।)

सगाकरण–संज्ञाकरण–न० । सज्ञाविशिष्ट करण सज्ञाकरणम् । सङ्केतकरणे, विशे० । आ० म० ।

सगाखंध–संज्ञास्कन्ध–पुं० । सज्ञानिमित्ताऽवग्रहणात्मके प्रत्यये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सगाण–सज्ञान–न० । सम्यग्ज्ञाने,षो० १३ विव० । उपयोगे अवधाने, आव० ६ अ० । स्मृतावबोधे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सज्ञा व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभवे मतिविशेषे , स्था० १ ठा० ।

स्वज्ञान–न० । स्वगतबोधे, पञ्चा० १२ विव० ।

संगाणपसंसा–संज्ञानप्रशंसा -स्त्री० । संज्ञानप्रशंसनमिति सद् अविपर्यस्त ज्ञान यस्य स सज्ज्ञान॰ पण्डितो जनः , सतो वा ज्ञानस्य सविवेचनलक्षणस्य प्रशसनं पुरस्कार इति । विद्वज्जनप्रशसायाम् , ध० ।

"तन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न गिरिशो नो पद्मजन्माऽष्टभि',

स्कन्दो द्वादशभिर्न वा न मघवा चक्षुः सहस्रेण च ।
सम्भूयापि जगत्त्रयस्य नयनैस्तद्वस्तु नो वीक्ष्य(क्ष)ते,
प्रत्याहृत्यदृशः समाहितधियः पश्यन्ति यत्पण्डिताः ?" इति।

तथा

" नो प्राप्यमभिवाञ्छन्ति, नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम्।
आपत्सु च न मुह्यन्ति, नराः पण्डितबुद्धयः ॥ २ ॥
न हृष्यत्यात्मनो माने, नापमाने च रुष्यति।
गाङ्गो ह्रद इवाक्षोभ्यो, यः स पण्डित उच्यते ॥ ३ ॥"
ध० १ अधि०।

सरणाणसंवेयवेरग्ग-संज्ञानसंवेगवैराग्य-न०। एवं विज्ञाय तत्त्यागश्च सर्वथा वैराग्यमाहुः। सज्ज्ञानसङ्गततत्त्वदर्शन इत्युक्तलक्षणे वैराग्यभेदे, द्वा० १० अष्ट०।

सरणाणादुदय-संज्ञानाद्युदय-पुं०। सम्यग्ज्ञानदर्शनादिनिर्वाणकारणोत्पत्तौ, पञ्चा० ४ विव०।

सरणाणिव्वत्ति-सज्ज्ञानिर्वृत्ति-स्त्री०। सज्ज्ञाननिष्पत्तौ, भ० १६ श० ८ अ०। (सज्ज्ञानिर्वृत्तिव्याख्या 'णिव्वत्ति' शब्दे चतुर्थभागे २१२० पृष्ठे उक्ता।)

सरणाभूमि-संज्ञाभूमि-स्त्री०। व्युत्सर्गभूमौ, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सरणामुह-सज्ज्ञामुख-न०। पुरीषोच्चये, आ० म० १ अ०।

सरणायग-सन्नायक-पुं०। शोभने नायके, गृहस्वामिनि, नि० चू० २ उ०।

सरणास-संन्यास-पुं०। परित्यागे, न०।

सरणासिद्धि-संज्ञासिद्धि-स्त्री०। सज्ज्ञानं सज्ज्ञा रूढिरिति पर्यायाः। तया सिद्धिः सज्ञासिद्धिः। सज्ञासम्बन्धे, दश० १ अ०।

सरणासुत्त-संज्ञासूत्र-न०। स्वसङ्केतपूर्वकं निबद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०। (वक्ष्यते 'सुत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे एतद्विवृतिः।)

सरणाह-सन्नाह-पुं०। प्रहरणे खड्गादिके, स्था० ६ ठा० ३ उ०। औ०।

सरिण(ण)-संज्ञिन्-पुं०, सज्ज्ञानं सज्ज्ञा भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचनम् "उपसर्गादातः" ॥ ५। ३। ११० ॥ (सिद्धहेम०) इत्यङ्प्रत्ययः। स विद्यते यस्य स सज्ञी "व्रीह्यादिभ्यस्तौ" ॥ ७। २। ५ ॥ (सिद्धहेम०) इतीन् प्रत्ययः। विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानभाजि प्राणिनि यः सम्यग् जानाति 'ईहापोहाविगुणजुत्तो त्ति वुत्तं भवति' आ० चू० १ अ०। कर्म्म०। दर्श०। प० स०। स्था०। आ० म०। औ०। विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानसहितेन्द्रियपञ्चकसमन्विते प्राणिनि, कर्म्म० ३ कर्म०। न०। ('असरिण' शब्दे प्रथमभागे ८३६ पृष्ठे दण्डक उक्तः।) (के सज्ञिनः के वा असज्ञिन इति 'सरणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेवोक्तम्।) सज्ञा गुरुदेवधर्मपरिज्ञानं सा विद्यते यस्य स सज्ञी। बृ० १ उ० ३ प्रक०। श्रावके, आव० ४ अ०। समानस्कन्धजीवे, विशे०। नि० चू०।

सरिणओय-सन्नि(स्वनि)योग-पुं०। स्वकीयव्यापारे, आगमरचनादिके, पञ्चा० ४ विव०।

सरिणक्खित्त-सन्निक्षिप्त-त्रि०। न्यस्ते, स्था० ५ ठा० १ उ०। जगत्स्थितिस्वाभाव्येन सम्यग्निवेशिते, रा०।

सरिणकोसलय-संज्ञिकोशलक-पुं०। कोशलश्रावके, व्य० १० उ०।

सरिणगब्भ-संज्ञिगर्भ-पुं०। मनुष्यगर्भवसतौ, भ० १४ श० १० उ०।

सरिणगरिस-सन्निकर्ष-पुं०। सम्बन्धे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०। संयोगे, "संजोग सण्णिगासो पडुच्च सबन्ध एगट्ठा।" नं०।

सरिणगास-सन्निकाश-पुं०। सदृशे, ज्ञा० १ श्रु० १अ०।आ० म०। रा०। "सण्णिगासो नाम अब्भासो वा अववादो वा" प० चू० ४ कल्प।

सण्णिचय-सन्निचय-पुं०। प्राचुर्ये उपभोग्यद्रव्यनिचये, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०। सम्यग् निश्चयेन चीयते इति सन्निचयः। विनाशिद्रव्याणामभयासितामृद्वीकादीनां सङ्ग्रहे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०।

सण्णिचिय-सन्निचिय-पुं०। प्रचयविशेषान्निविडीकृते, अनु०।

सण्णिणाय-सन्निनाद-पुं०। प्रश्न०। प्रतिशब्दे, औ०।

सण्णिन्दा-सन्निन्दा-स्त्री०। सतां सत्पुरुषाणां साधुश्रावकप्रभृतीनां निन्दा सन्निन्दा। सद्गर्हायाम्, षो० १ विव०।

सण्णिपुव्वजाइसरण-संज्ञिपूर्वजातिस्मरण-न०। सञ्ज्ञिना-सता या पूर्वजातिः-प्राक्तनो भवस्तस्या यत्स्मरणं तत्तथा। सञ्ज्ञिना सता पूर्वभवस्य स्मरणे, औ०।

सण्णिप्पवाय-सन्निप्रपात-पुं०। सञ्ज्ञिनोऽवपतनस्थाने, स्था०। ३ ठा०।

सण्णिभ-सन्निभ-पुं०। सदृशे, अष्ट० १ अष्ट०। तं०। जं०।

सण्णिभूय-संज्ञिभूत-पुं०। सञ्ज्ञिनः पञ्चेन्द्रियाः सन्तो भूता नारकत्वं गताः सञ्ज्ञिभूताः। पञ्चेन्द्रियेषु सत्सु नारके, भ० १ श० २ उ०।

सण्णिर-सन्निर-त्रि०। पत्रशाके, दश० ५ अ० १ उ०।

सण्णिरुद्ध-सन्निरुद्ध-त्रि०। सम्यग् निरुद्धं सन्निरुद्धम्। आचा० २ श्रु० २ चू० १ अ०। सूत्रकादिना अत्यन्तं नियन्त्रिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ०। उत्त०।

सण्णिवयमाण-सन्निपतत्-त्रि०। गच्छति, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ०।

सण्णिवाइय-सान्निपातिक-पुं०। संहतरूपतया नाऽतिनियतं पतनं गमनमेकत्र वर्त्तनं सन्निपातः, कोऽर्थ एषामेव द्व्यादिसंयोगिप्रकारस्तेन निर्वृत्तः सान्निपातिकः। कर्म्म० ४ कर्म०। स्था०। प० स०। भ०। सन्निपात एषामेवौदयिकादिभावानां द्व्यादिमेलापकः स एव, तेन वा निर्वृत्तः सान्निपातिकः। अनु०। प० स०। पञ्चानामपि भावानां द्विकादिसंयोगनिष्पन्ने भावभेदे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। अनु०।

से किं तं सण्णिवाइए?, सण्णि० एएसिं चेव उदइअउवस-

मिअखइअखओवसमिअपारिणामिआणं भावाणं दुगसं-जोएणं तियसंजोएणं चउक्कसंजोएणं पचगसंजोएणं जे निप्फज्जइ सव्वे से सन्निवाइए नामे । तत्थ णं दस दुअसं-जोगा दस तिअसजोगा पंच चउक्कसंजोगा एगे पंचकस-जोगे । (सू० १२७×)

सन्निपात -एषामेवौदयिकादिभावानां द्व्यादिमेलापक , स एव तेन वा निर्वृत्त साम्निपातिक । तथा चाह—' एए-सिं चेवे ' त्यादि , एषामौदयिकादीना पञ्चाना भावाना द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसयोगैर्ये षड्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति ते सर्वेऽपि साम्निपातिको भाव इत्युच्यते । एतेषु मध्ये जीवेषु नारकादिषु षडेव भङ्गा. सम्भवन्ति , शेषास्तु विंशतिर्भङ्गका रचनामात्रेणैव भवन्ति । न पुन क्वचित् सम्भवन्ति, अत प्ररूपणामात्रतयैव ते अवगन्तव्या । एतत् सर्व पुरस्ताद्व्यक्तीकरिष्यते । कियन्त पुनस्ते द्व्यादिसयोगा प्रत्येक सम्भवन्ति, इत्याह—' तत्थ ण दस दुगसजोगा ' इत्यादि, पञ्चानामौदयिकादिपदाना दश द्विकसयोगा , दशैव त्रिकसयोगा , पञ्च चतु सयोगा , एकस्तु पञ्चक-संयोग सपद्यत इति । सर्वेऽपि षड्विंशति ।

तत्र के पुनस्ते दश द्विकसयोगा इति जिज्ञासायां प्राह—

एत्थ ण जे ते दस दुगसंजोगा ते णं इमे—अत्थि णा-मे उदइए उवसमनिप्फरणे १ अत्थि णामे उदइए खा-इगनिप्फरणे २ अत्थि णामे उदइए खओवसमनिप्फरणे ३ अत्थि णामे उदइए पारिणामिअनिप्फरणे ४ अत्थि णामे उवसमिए खयनिप्फरणे ५ अत्थि णामे उवसमि-ए खओवसमनिप्फरणे ६ अत्थि णामे उवसमिए पारि-णामिअनिप्फरणे ७ अत्थि णामे खइए खओवसमनि-प्फरणे ८ अत्थि णामे खइए पारिणामिअनिप्फरणे ९ अत्थि णामे खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे १० । कयरे से नामे उदइए उवसमनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया, एस णं से नामे उदइए उव-समनिप्फरणे १, कयरे से नामे उदइए खयनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से खइयं सम्मत्तं । एस णं से नामे उदइए खयनिप्फरणे २, कयरे से णामे उदइए खओ-वसमनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से खओवसमिआइ इंदिआइं, एस णं से णामे उदइए खओवसमनिप्फरणे ३, कयरे से णामे उदइए पारिणामिअनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से पारिणामिए जीवे एस णं से णामे उदइए पारिणामिअनिप्फरणे ४, कयरे से णामे उवस-मिए खयनिप्फरणे ?, उवसंता कसाया खइयं सम्म-त्तं । एस णं से णामे उवसमिए खयनिप्फरणे ५, कयरे से णामे उवसमिए खओवसमनिप्फरणे ?, उवसंता क-साया खओवसमिआइं इंदिआइं , एस णं से णामे उवसमिए खओवसमनिप्फरणे ६ , कयरे से णामे उव-समिए पारिणामिअनिप्फरणे ? , उवसंता कसाया पा-रिणामिए जीवे , एस णं से णामे उवसमिए पारिणा-मिअनिप्फरणे ७ , कयरे से णामे खइए खओवसमनि-प्फरणे ? , खइय सम्मत्तं खओवसमिआइं इदिआइ । एस णं से णामे खइए खओवसमनिप्फरणे ८, कयरे से णामे खइए पारिणामिअनिप्फरणे ? , खइअं सम्मत्त परिणामिए जीवे । एस णं से णामे खइए पारिणामि-अनिप्फरणे ९ , कयरे से णामे खओवसमिए पारिणा-मिअनिप्फरणे ? , खओवसमिआइं इदिआइं पारिणा-मिए जीवे । एस णं से णामे खओवसमिए पारिणामि-अनिप्फरणे १० । (सू० १२७)

नामाधिकारादित्थमाह-अस्ति तावत्सन्निपातिकभावान्त-र्वर्ति नाम । विभक्तिलोपादौदयिकौपशमिकलक्षणभावद्वयनि ष्पन्नमित्येको भङ्ग ,एवमन्येनाप्युपरितनभावत्रयेण सह सयो-गादौदयिकेन चत्वारो द्विकसयोगा लब्धा , ततस्तत्परित्यागे औपशमिकस्योपरितनभावत्रयेण सह चारणाया लब्धास्त्रय. तत्परिहारे क्षायिकस्योपरितनभावद्वयमीलनाया लब्धौ द्वौ, ततस्तं विमुच्य क्षायोपशमिकस्य पारिणामिकमीलने ल-ब्ध एक इति सर्वेऽपि दश । एवं सामान्यतो द्विकस—योगभङ्गकेषु दर्शितेषु विशेषतस्तत्स्वरूपमजानन् विनेय पृच्छति—' कयरे से णामे उदइए ? ' इत्यादि, अत्रोत्त-रम्—' उदइए त्ति मणुस्से ' इत्यादि, औदयिके भावे मनु-ष्यत्वं—मनुष्यगतिरिति तात्पर्यम् , उपलक्षणमात्र चेदं , तिर्यगादिगतिजातिशरीरनामादिकर्मणामप्यत्र सम्भवाद् । उपशान्तास्तु कषाया औपशमिके भाव इति गम्यते , अत्राप्युदाहरणमात्रमेतत् , दर्शनमोहनीयनोकषायमोहनी-ययोरप्यौपशमिकत्वसम्भवाद् । एतन्निगमयति—' एस ण से णामे उदइए उवसमनिप्फरणे ' त्ति—' ण ' मिति वा-क्यालङ्कारे । एतत्तन्नाम यदुद्दिष्टं प्रागौदयिकौपशमिक-भावद्वयनिष्पन्नमिति प्रथमद्विकयोगे भङ्गकव्याख्यानम् । अय च द्विकयोगविवक्षामात्रत एव संपद्यते , न पुनरीदृशो भङ्ग क्वचिज्जीवे सम्भवति । तथाहि—यस्यौदयिकी मनु-ष्यगतिरौपशमिका कषाया भवन्ति तस्य क्षायोपश-मिकानीन्द्रियाणि पारिणामिक जीवत्वं कस्यचित् क्षायिकं सम्यक्त्वमित्येतदपि सम्भवति, तत्कथमस्य के-वलस्य सम्भव. ? , एवमेतद्व्याख्यानुसारेण शेषा अपि व्याख्येया. , केवल क्षायिकपारिणामिकभावद्वयनिष्पन्नं नवमभङ्ग विहाय परेऽसम्भविनो द्रष्टव्या , नवमस्तु सि-द्धस्य सम्भवति , तथाहि-क्षायिके सम्यक्त्वज्ञाने पारिणा-मिक तु जीवत्वमित्येतदेव भावद्वय तस्यास्ति नापर , तस्मादयमेक सिद्धस्य सम्भवति, शेषास्तु नव द्विक-योगा प्ररूपणामात्रमिति स्थितम् , अन्यथा हि ससारिजी-वानामौदयिकी गति क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि पारिणा-मिक जीवत्वमित्येतद्भावत्रय जघन्यतोऽपि लभ्यत इति कथ तेषु द्विकयोगसम्भव ? इति भाव. ।

त्रिकयोगान्निर्दिदिक्षुराह-

तत्थ णं जे ते दस तिगसंजोगा ते णं इमे— अत्थि णामे उदइए उवसमिए खयनिप्फण्णे १, अत्थि णामे उदइए उवसमिए खओवसमनिप्फण्णे २, अत्थि णामे उदइए उवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ३, अत्थि णामे उदइए खइए खओवसमनिप्फण्णे ४, अत्थि णामे उदइए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ५, अत्थि णामे उदइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ६, अत्थि णामे उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे ७, अत्थि णामे उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ८, अत्थि णामे उवसमिए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ९, अत्थि णामे खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे १०। कयरे से णामे उदइए उवसमिए खयनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खइअ सम्मत्त। एस ण से णामे उदइए उवसमिए खयनिप्फण्णे १, कयरे से णामे उदइए उवसमिए खओवसमियनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खओवसमिआइं इंदिआइं, एस णं से णामे उदइए उवसमिए खओवसमनिप्फण्णे २, कयरे से णामे उदइए उवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया पारिणामिए जीवे, एस णं से णामे उदइए उवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ३, कयरे से णामे उदइए खइए खओवसमनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से खइअं समत्तं खओवसमिआइं इंदिआइं। एस णं से णामे उदइए खइए खओवसमनिप्फण्णे ४, कयरे से णामे उदइए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से खइअं सम्मत्त पारिणामिए जीवे, एस णं से नामे उदइए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ५, कयरे से णामे उदइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से खओवसमिआइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे, एस णं से णामे उदइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ६, कयरे से णामे उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे ?, उवसंता कसाया खइअं सम्मत्तं खओवसमिआइं इंदिआइं, एस णं से णामे उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे ७, कयरे से णामे उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उवसंता कसाया खइअं सम्मत्त पारिणामिए जीवे, एस णं से णामे उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ८, कयरे से णामे उवसमिए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उवसता कसाया खओवसमिआइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे, एस णं से णामे उवसमिए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ९, कयरे से णामे खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, खइअं सम्मत्तं। खओवसमियाइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे, एस णं से णामे खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे १०। (सू० १२७)

एतदप्यौदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावपञ्चक भूम्यादावालिख्य तत आद्यभावद्वयस्योपरितनभावत्रयेण सह चारणाया लब्धास्त्रय इत्यादिक्रमेण दशाऽपि भावनीया ,एतानेव स्वरूपतो विवरीषुराह—'कयरे से णामे उदइए उवसमिए ' इत्यादि , व्याख्या पूर्वानुसारतोऽत्रापि कर्त्तव्या, नवरमत्रौदयिकक्षायिकपारिणामिकभावत्रयनिष्पन्न पञ्चमो भङ्ग केवलिन सम्भवति , तथाहि— औदयिकी मनुष्यगति. , क्षायिकाणि ज्ञानदर्शनचारित्राणि, पारिणामिक तु जीवत्वमित्येते त्रयो भावास्तस्य भवन्ति, औपशमिकस्त्विह नास्ति, मोहनीयाश्रयत्वेन तस्योक्तत्वात् , मोहनीयस्य च केवलिन्यसम्भवात् । तथा क्षायोपशमिकोऽप्यत्रापास्य एव क्षायोपशमिकानामिन्द्रियादिपदार्थानामस्यासम्भवाद् , ' अतीन्द्रिया केवलिन ' इत्यादिवचनात् ,तस्मात् पारिशेष्याद्यथोक्तभावत्रयनिष्पन्न पञ्चमो भङ्ग केवलिन सम्भवति, षष्ठस्त्वौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावनिष्पन्नो नारकादिगतिचतुष्टयेऽपि सभवति । तथाहि—औदयिकी अन्यतरा गति., क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि , पारिणामिक जीवत्वमित्येवमेतद्भावत्रयं सर्वास्वपि गतिषु जीवाना प्राप्यत इति, शेषास्त्वष्टौ त्रिकयोगा प्ररूपणामात्रम् , क्वाप्यसम्भवादिति भावनीयम् ।

चतुष्कसयोगान्निर्दिशन्नाह—

तत्थ णं जे ते पंच चउक्कसंजोगा ते ण इमे–अत्थि णामे उदइए उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे १ अत्थि णामे उदइए उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे २ अत्थि णामे उदइए उवसमिए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ३ अत्थि णामे उदइए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ४ अत्थि णामे उवसमिए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फण्णे ५।कयरे से णामे उदइए उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खइयं सम्मत्तं खओवसमिआइं इंदिआइं। एस णं से णामे उदइए उवसमिए खइए खओवसमनिप्फण्णे १, कयरे से नामे उदइए उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खइअं सम्मत्तं पारिणामिए जीवे। एस णं से नामे उदइए उवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फण्णे २, कयरे से णामे उदइए उवसमिए खओवसमिए पारिणामिअणिप्फण्णे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खओवसमिआइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे। एस णं से णामे उदइए उवसमिए ख-

ओव० पारिणा० ३, कयरे से णामं उदइए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से खइअ सम्मत्तं खओवसमिआइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे । एस ण से नामे उदइए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे ४, कयरे से णामे उवसमिए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे ?,उवसंता कसाया खइअं सम्मत्तं खओवसमिआइं इंदिआइ पारिणामिए जीवे । एस णं से नामे उवसमिए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे ५ । (सू० १२७×)

भङ्गकरचना अकृच्छ्रावसेयैव। इदानीं तान्येव पञ्च भङ्गान् व्याचिख्यासुराह—'कयरे से नामे उदइए' इत्यादि भावना पूर्वाभिहितानुगुण्येन कर्त्तव्या, नवरमत्रौदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावनिष्पन्नस्तृतीयभङ्गो गतिचतुष्टयेऽपि सम्भवति,तथाहि-औदयिकी अन्यतरा गति नारकतिर्यग्देवगतिषु प्रथमसम्यक्त्वलाभकाले एव उपशमभावो भवति, मनुष्यगतौ तु तत्रोपशमश्रेण्या चौपशमिक सम्यक्त्व क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि पारिणामिक जीवत्वमित्येवमयं भङ्गक सर्वासु गतिषु लभ्यते। यत्त्विह सूत्रे प्रोक्तम्-' उदइए त्ति मणुस्से उवसता कसाय ' त्ति-तत्तु मनुष्यगत्यपेक्षयैव द्रष्टव्यम् , मनुष्यत्वोदयस्योपशमश्रेण्या कषायोपशमस्य च तस्यामेव भावाद् । अस्य चोपलक्षणमात्रत्वादिति, एवमौदयिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावनिष्पन्नश्चतुर्थभङ्गोऽपि चतसृष्वपि गतिषु सम्भवति, भावना त्वनन्तरोक्ततृतीयभङ्गकवदेव कर्तव्या, नवरमौपशमिकसम्यक्त्वस्थाने क्षायिकसम्यक्त्व वाच्यम् , अस्ति च क्षायिकसम्यक्त्व सर्वास्वपि गतिषु , नारकतिर्यग्देवगतिषु पूर्वप्रतिपन्नस्यैव। मनुष्यगतौ तु पूर्वप्रतिपन्नस्य प्रतिपद्यमानकस्य च तस्यान्यत्र प्रतिपादितत्वादिति, तस्मादत्राप्येतौ द्वौ भङ्गकौ सम्भविनौ, शेषास्तु त्रय सद्भूतिमात्रम् , तद्रूपेण वस्तुन्यसम्भवादिति ।

साम्प्रत पञ्चकसयोगमेक प्ररूपयन्नाह—

तत्थ णं जे से एक्के पंचगसंजोए से णं इमे–अत्थि नामे उदइए उवसमिए खओवसमिए खइए पारिणामिअनिप्फरणे १, कयरे से णामे उदइए उवसमिए खइए खओवसमिए पारिणामिअनिप्फरणे ?, उदइए त्ति मणुस्से उवसंता कसाया खइअं सम्मत्तं खओवसमिआइं इंदिआइं पारिणामिए जीवे । एस णं से णामे ०जाव पारिणामिअनिप्फरणे । से तं सन्निवाइए । (सू० १२७)

अय च सविवरण सुगम एव, केवल क्षायिक सम्यग्दृष्टि सन् य. उपशमश्रेणीं प्रतिपद्यते तस्याय भङ्गक सम्भवति, नान्यस्य, समुदितभावपञ्चकस्यास्य तत्रैव भावादिति परमार्थ.। तदेवमेको द्विकसयोगभङ्गको द्वौ द्वौ त्रिक योगचतुष्कयोगभङ्गकावेकस्त्वय पञ्चकयोगे इत्येते षड् भङ्गका अत्र सम्भविन, प्रतिपादिता., शेषास्तु विंशति' संयोगोत्थानमात्रतयैव प्ररूपिता इति स्थितम् । एतेषु च षट्सु-भङ्गकेषु मध्ये एकस्त्रिकसयोगो द्वौ चतुष्कसयोगावित्येते त्रयोऽपि प्रत्येक चतसृष्वपि गतिषु सम्भवन्तीति निर्णीतम् , अतो गतिचतुष्टयभेदात् ते किल द्वादश वक्ष्यन्ते , ये तु शेषा द्विकयोगत्रिकयोगपञ्चकयोगलक्षणास्त्रयो भङ्गा सिद्धकेवल्युपशान्तमोहाना यथाक्रम निर्णीता ते यथोक्तैकैकस्थानसम्भवित्वात् त्रय एवेत्यनया विवक्षयाऽय सान्निपातिको भाव स्थानान्तरे पञ्चदशविध उक्तो द्रष्टव्य.। यदाह—' अविरुद्धसन्निवाइय-भेया एमेव पण्णरस ' त्ति , ' से त सरिणवाइए ' त्ति निगमनम्। उक्त सान्निपातिको भाव , तद्भणने चोक्ता षडपि भावा , ते च तद्वाचकैर्नामभिर्विना प्ररूपयितु न शक्यन्त इति तद्वाचकान्यौदयिकादीनि नामान्यप्युक्तानि। एतैश्च षड्भिरपि धर्मास्तिकायादे समस्तस्यापि वस्तुन सग्रहात् षट्प्रकार सत् सर्वस्यापि वस्तुनो नाम षण्णामेत्यनया दिशा सर्वमिद भावनीयम्। अनु०। स्था०। सूत्र०। आ० म०। भ०। आचा०। सान्निपातजन्ये , त्रि०। त०। औदयिकादिपञ्चभावसमकालनिष्पादिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०। ('भाव' शब्दे षष्ठभागे उदाहरणान्तरमपि ।

सरिणवाय–सन्निपात–पु० । अपरापरस्थानेभ्यो जनानामेकत्र मीलने, औ०। ज्ञा०। वातादित्रयसयोगे, प्रश्न० ५ सव० द्वार। भ०। औ०। द्वित्रिभावाना सयोगे, आ० म० १ अ०। मेलापके, सूत्र० २ श्रु० ६ अ०। बृ०। स्था०। औदयिकादिभावानामेव द्व्यादिसयोगे, उत्त०१ अ०। अनन्तरोक्तादिभावाना मेलके , अनु०। समवाये , स्था० ४ ठा० ३ उ०। सङ्कीर्णलक्षणे द्व्यादिमेलके, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

सरिणविट्ठ–सन्निविष्ट–त्रि०। सम्यक् स्वशरीरानाबाधया न तु विषमसस्थानेन निविष्टा सन्निविष्टा । जी० ३ प्रति० ४ अधि०। अभिनिविष्टे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार। सम्यक् निश्चलता आपत्परिहारेण च निविष्टे , आ० म० १ अ०। प्रश्न०। ज०। रा०। निवेशिते, विपा० १ श्रु० ३ अ०। ज्ञा०। औ०। सन्निवेशपाटके , रा०। आवासिते , आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ०।

सरिणवेस–सन्निवेश–पु०। यात्राद्यर्थसमागतजनावासे, जनसमागमे च। आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ०। उत्त०। स्थाने , आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । यत्र प्रभूताना भाण्डाना प्रवेश स सन्निवेश । स्था० ५ ठा० १ उ०। कट्टकादीनामावासे , ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। स्था०। सूत्र०। औ०। घोषादौ , अनु०। भ०। औ०। सत्थावासणत्थाण सरिणवेसो गामो वा पीडितो सनिविट्ठो जत्तागतो वा लोगो सन्निविट्ठो सो सरिणवेस भण्णति । नि० चू० १२ उ०।

सरिणसज्जा–सन्निषद्या–स्त्री०। सच्छोभना सुखोत्पादकतयाऽनुकूलत्वान्निषद्या इव निषद्या । स्त्रीभि कृताया मायायाम् , स्त्रीवसतौ च। " तम्हा समणा ण समेंति आयहियाए सन्निसेज्जाओ । " सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०।

सरिणसरण–सन्निषण्ण–त्रि०। सङ्गततया निषण्णम्। सुखासीने , भ० ७ श० १० उ०। रा०।

सरिणसिज्जा–सन्निषद्या–स्त्री०। शोभानाया निषद्यायाम् , व्य० १ उ०।

स्वनिषद्या-स्त्री० । स्वकीयाया निषद्यायाम्, व्य० ४ उ० ।

सरिणसुय-सञ्ज्ञिश्रुत-न० । सञ्ज्ञा विद्यन्त येषा ते सञ्ज्ञिन परं सर्वत्राप्यागमे दीर्घकालिक्या सञ्ज्ञया सञ्ज्ञिनस्ते सञ्ज्ञिन उच्यन्ते । तत सञ्ज्ञिना श्रुत सञ्ज्ञिश्रुतम् । समनस्काना मन सहितैरिन्द्रियैर्जानिते श्रुतज्ञाने, कर्म० १ कर्म० ।

से किं त सरिणसुग्रं ?, सरिणसुयं(ग्रं) तिविहं पणत्तं, तं जहा-कालिग्रोवएसेणं हेऊवएसेण दिट्ठिवाग्रोवएसेण । से किं तं कालिग्रोवएसेण ?, कालिग्रोवएसेण जस्स णं अत्थि ईहा अपोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमसा से णं सरणीति लब्भइ । जस्स ण नऽत्थि ईहा अपोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमसा से णं असन्नीति लब्भइ । से त कालिग्रोवएसेणं । से किं तं हेऊवएसेणं ?, जस्स ण अत्थि अभिसधारणपुव्विग्रा करणसत्ती से णं सरणीति लब्भइ, जस्स ण नऽत्थि अभिसंधारणपुव्विग्रा करणसत्ती से ण असरणीति लब्भइ, से तं हेऊवएसेणं । से किं तं दिट्ठिवाग्रोवएसेणं ?, दिट्ठिवाग्रोवएसेणं सरिणसुग्रस्स खग्रोवसमेणं सरणी लब्भइ, असरिणसुग्रस्स खग्रोवसमेणं असरणी लब्भइ । से तं दिट्ठिवाग्रोवएसेणं । से तं सरिणसुग्रं । से त असरिणसुग्रं । (सू० ३९ ।)

'से किं त' मित्यादि, अथ किं तत्सञ्ज्ञिश्रुतम् ?, सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा साऽस्यास्तीति संज्ञी तस्य श्रुत सञ्ज्ञिश्रुतम् । आचार्य आह—सञ्ज्ञिश्रुत त्रिविध प्रज्ञप्तम् सञ्ज्ञिनस्त्रिभेदत्वात्, तदेव त्रिभेदत्व सञ्ज्ञिनो दर्शयति । तद्यथा—कालिक्युपदेशेन १ हेतूपदेशेन २ दृष्टिवादोपदेशेन ३ । तत्र कालिक्युपदेशेनेत्यत्रादिपदलोपाद्दीर्घकालिक्युपदेशेनेति द्रष्टव्यम् । 'से किं त' मित्यादि अथ कोऽय कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी ?, इह दीर्घकालिकी सञ्ज्ञा कालिकीति व्यपदिश्यते, आदिपदलोपादुपदेशनमुपदेश —कथनमित्यर्थ, दीर्घकालिक्या उपदेश —दीर्घकालिक्युपदेशस्तेन, आचार्य आह—कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी स उच्यते यस्य प्राणिनोऽस्ति विद्यते ईहा — सदर्थपर्यालोचनमपोहो—निश्चयो मार्गणा—अन्वयधर्मान्वेषणरूपा गवेषणा—व्यतिरेकधर्मस्वरूपपर्यालोचन चिन्ता —कथमिद भूतं कथ चेद सम्प्रति कर्त्तव्य कथ चैतद्भविष्यतीति पर्यालोचन विमर्शन विमर्श. —इदमित्थमेव घटत इत्थं वा तद्भूतमित्थमेव वा तद्भावीति यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिर्णय, स प्राणी 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे सञ्ज्ञीति लभ्यते । स च गर्भव्युत्क्रान्तिकपुरुषादिरौपपातिकश्च देवादिर्मन.पर्याप्तियुक्तो विज्ञेय, तस्यैव त्रिकालविषयचिन्ताविमर्शादिसम्भवाद्, आह च भाष्यकृद्—" इह दीहकालिगि-कालि-गित्ति सन्ना जया सुदीह पि । समभरइ भूयमेस्स, चिंतेइ य किह णु कायव्व ॥१॥ कालियसन्नि त्ति तओ, यस्स मई सो य तो मणोजोग्ग । खंधऽणंते घेत्तु, मन्नइ तल्लद्धिसपन्नो ॥२॥ " एष च प्राय सर्वमप्यर्थ स्फुटरूपमुपलभते, तथाहि—यथा चक्षुष्मान् प्रदीपादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते तथैषोऽपि मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्यावष्टम्भसमुत्थविमर्शवशत पूर्वापरानुसन्धानेन यथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते, यस्य पुनर्नास्ति ईहा अपोहा मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्श सोऽसञ्ज्ञीति लभ्यते, स च सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिर्विज्ञेय, स हि स्वल्पस्वल्पतरमनोलब्धिसम्पन्नत्वादस्फुटमस्फुटतरमर्थं जानाति । तथाहि-सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियापेक्षया संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियोऽस्फुटमर्थं जानाति, ततोऽप्यस्फुट चतुरिन्द्रिय, ततोऽप्यस्फुटतर त्रीन्द्रिय, ततोऽप्यस्फुटतम द्वीन्द्रिय, ततोऽप्यस्फुटतममेकेन्द्रिय, तस्य प्रायो मनोद्रव्यासम्भवात्, केवलमव्यक्तमेव किञ्चिदतीवाल्पतर मनोद्रव्य, यद्वशादाहारादिसञ्ज्ञा अव्यक्तरूपा प्रादुष्यन्ति, 'सेत्त' मित्यादि, सोऽय कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी । 'से किं त' मित्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन सञ्ज्ञी ?, हेतु कारण निमित्तमित्यनर्थान्तरम्, उपदेशनमुपदेश हेतोरुपदेशन हेतूपदेशस्तेन, किमुक्त भवति !,-कोऽथ सञ्ज्ञित्वनिबन्धनहेतुमुपलभ्य कालिक्युपदेशनाऽसंज्ञ्यपि सञ्ज्ञीति व्यवह्रियते, आचार्य आह—हेतूपदेशेन सञ्ज्ञा यस्य प्राणिनोऽस्ति—विद्यतेऽभिसन्धारणम्—अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेनालोचन तत्पूर्विका—तत्कारणिका करणशक्ति —करण क्रिया तस्या शक्ति —प्रवृत्ति, स प्राणी णमिति वाक्यालङ्कार, हेतूपदेशेन संज्ञीति भण्यते, एतदुक्त भवति-यो बुद्धिपूर्वक स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारादिषु वस्तुषु प्रवर्तते अनिष्टेभ्यश्च निवर्त्तते स हेतूपदेशेन सञ्ज्ञी, स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्य, तथाहि-इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसञ्चिन्तन न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति, मनसा पर्यालोचन सञ्ज्ञा, सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्, ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशेन सञ्ज्ञी लभ्यत, नवरमस्य चिन्तन प्रायो वर्तमानकालविषयं न भूतभविष्यद्विषयमिति न कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी लभ्यते । यस्य पुनर्नास्त्यभिसन्धारणापूर्विका करणशक्ति स प्राणी, णमिति वाक्यालङ्कारे, हेतूपदेशेनाप्यसञ्ज्ञी लभ्यते, स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो वेदितव्य, तस्याभिसन्धिपूर्वकमिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्भवात्, या अपि चाहारादिसञ्ज्ञा. पृथिव्यादीना वर्त्तन्ते ता अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा इति तदपेक्षयाऽपि न तेषा सञ्ज्ञित्वव्यपदेश । उक्तं च भाष्यकृता " जे पुण सचिंतेउं, इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसुं । वत्तंति नियत्तंति य, सदेहपरिपालणाहेउ ॥ १ ॥ पाएण सपइ च्चिय, कालम्मि न याइदीहकालण्णू । ते हेउवायसरणी, निच्चिट्ठा होंति अस्सरणी ॥ २ ॥ " अन्यत्रापि हेतूपदेशेन संज्ञित्वमाश्रित्योक्तम्—' कृमिकीटपतङ्गाद्या., समनस्का जङ्गमाश्चतुर्भेदा' । अमनस्का पञ्चविधा, पृथिवीकायाद्यो जीवाः ॥ १ ॥ ' 'सेत्त' मित्यादि, सोऽयं हेतूपदेशेन सञ्ज्ञी । 'से किं त' मित्यादि । अथ कोऽय दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञी ?, दृष्टिर्दर्शनं—सम्यक्त्वादि वदन—वाद दृष्टीना वादो दृष्टिवादस्तदुपदेशेन, तद-

पेक्षयेत्यर्थ , आचार्य आह—दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञी लभ्यते, संज्ञानं संज्ञा—सम्यग्ज्ञान तदस्यास्तीति (स) संज्ञी—सम्यग्दृष्टिस्तस्य यच्छ्रुतं तत्संज्ञिश्रुत , सम्यक्श्रुतमिति भावार्थ , तस्य क्षयोपशमेन तदावारकस्य कर्म्मण क्षयोपशमभावेन संज्ञी लभ्यते , किमुक्तं भवति ?—सम्यग्दृष्टि क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तो दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञी भवति, स च यथाशक्ति रागाऽऽदिनिग्रहपरो वेदितव्य., स हि सम्यग्दृष्टि. सम्यग्ज्ञानी वा यो रागादीन् निगृह्णाति , अन्यथा हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावत सम्यग्दृष्टित्वाद्ययोगात् , उक्तं च—' तज्ज्ञानमेव न भवति , यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण । तमस कुतोऽस्ति शक्ति-र्दिनकरकिरणाग्रत स्थातुम् ? ॥ १ ॥ " अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसंज्ञी , तथा चाह—' असंज्ञिश्रुतस्य मिथ्याश्रुतस्य क्षयोपशमेनासंज्ञीति लभ्यते , ' से त्त ' मित्यादि निगमन , सोऽय दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञी । तदेव संज्ञिनस्त्रिभेदत्वात् श्रुतमपि तदुपाधिभेदात् त्रिविधमुपन्यस्तम् । अत्राह—ननु प्रथम हेतूपदेशेन संज्ञी वक्तु युज्यते , हेतूपदेशेनाल्पमनोलब्धिसम्पन्नस्यापि द्वीन्द्रियादे संज्ञित्वेनाभ्युपगतत्वात् तस्य चाविशुद्धतरत्वात् , तत कालिक्युपदेशेन , हेतूपदेशसंज्ञापेक्षया कालिक्युपदेशेन संज्ञिनो मन पर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात् , तत्किमर्थमुत्क्रमोपन्यास. ? , उच्यते , इह सर्वत्र सूत्रे यत्र क्वचित् संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते तत्र सर्वत्रापि प्राय कालिक्युपदेशेन गृह्यते न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन तत एतत्सम्प्रत्ययार्थ प्रथम कालिक्युपदेशेन संज्ञिनो ग्रहणम् । उक्त च—" सन्नित्ति असन्नित्ति य , सव्वसुए कालिओवएसेण । पाय संववहारो , कीरइ तेणाइओ सकओ ॥ १ ॥ " ततोऽनन्तरमप्रधानत्वाद्धेतूपदेशेन संज्ञिनो ग्रहणम् , तत सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेनेति ' से त्त ' मित्यादि , तदेतत्संज्ञिश्रुतम् , असंज्ञिश्रुतमपि प्रतिपक्षाभिधानादेव प्रतिपादितम् । तत आह— ' से त्त असंन्निसुअ ' तदेतदसंज्ञिश्रुतम् । न० ।

सरिणसेज्जागय—सन्निषद्यागत—त्रि० । सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या सन्निषद्या तस्या गत. । सन्निषद्योपविष्ट, व्य० ४ उ० ।

सरिणह—सन्निभ—त्रि० । सदृशे, प्रज्ञा० २ पद ।

सरिणहाण—सन्निधान—न० । सन्निधीयते आधीयते यस्मिंस्तत्सन्निधानम् , अनु० । सन्निधीयते क्रियाऽस्मिन्निति सन्निधानम् । आधारे , स्था० ८ ठा० ३ उ० । सम्यग् निधीयते नारकादिगतिषु येन तत्सन्निधानम् । कर्म्मणि , आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० । सन्निधि सन्निधानम् । वस्त्रादेर्व्यवस्थाने , सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सरिणहि—सन्निधि—पुं० । सम्यक्प्रकारेण निधीयते-स्थाप्यते दुर्गतौ आत्मा येन स सन्निधि । सचये , उत्त० ६ अ० । दश० । विनाशिद्रव्याणा दध्योदनादीना स्थापने , आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । विशिष्टाहारसंग्रहस्य संचये , सूत्र० १ श्रु० १६ उ० । व्य० । गोरसादे सन्निचये , नि० शायामशनादिधारणे, ग० २ अधि० ।

सन्निधि न कुर्यात्—

सन्निहिं च न कुव्विज्जा, लेवमायाइ संजए ।
पक्खी पत्त समादाय, निरविक्खो परिव्वये ॥ १६ ॥

च—पुन सयत —साधुर्लेपमात्रयाऽपि संनिधि न कुर्यात् लेपस्य मात्रा लेपमात्रा तया लेपमात्रया सम्-सम्यक् प्रकारेण निधीयते—स्थाप्यते दुर्गतौ आत्मा येन स सन्निधि -घृतगुडादिसंचयस्त न कुर्यात् , यावता पात्र लिप्यते तावन्मात्रमपि घृतादिक न सचयेत् । भिक्षुराहारं कृत्वा पात्रं समादाय—पात्र गृहीत्वा निरपेक्ष सन्—नि स्पृह सन् परिव्रजेत्—साधुमार्गे प्रवर्तेत । क इव-पक्षी इव यथा पक्षी आहार कृत्वा पत्त—तनूरुहमात्र गृहीत्वा उड्डीयते तथा साधुरपि कुक्षिसबलो भवेत् ॥ १६ ॥ उत्त० ७ अ० । (सन्निधिशब्दवक्तव्यता ' वयछक्क ' शब्दे षष्ठे भागे गता ।)

सन्निहिं च न कुव्विज्जा, अणुमायं पि संजए ।
मुहा जीवी असंबद्धे, हविज्ज जगनिस्सिए ॥ २४ ॥

सन्निधि—प्रागुनिरूपितस्वरूपा न कुर्यात् अणुमात्रमपि—स्तोकमपि सयत -साधुस्तथा मुधाजीवीति पूर्ववत् , असबद्ध पद्मिनीपत्रोदकवत् गृहस्थै. एवभूत सन् भवेत् जगन्निश्रितश्चराचरसरक्षणे प्रतिबद्ध । इति सूत्रार्थ । दश० ८ अ० २ उ० । (सन्निधिव्याख्या ' भिक्खु ' शब्दे पञ्चमभागे १५६८—पृष्ठे गता ।) (तथा सन्निधिव्याख्या ' रायपिंड ' शब्दे षष्ठे भागे ५५४—पृष्ठे गता ।) (तथा 'आरंभ' शब्दे द्वितीयभागे ३६५ पृष्ठे गता ।) (तथा 'परिग्गह' शब्दे पञ्चमभागे ५५३ पृष्ठे गता ।) (' पडिसेवणा ' शब्दे रात्रिभोजनस्य दर्पिकाप्रतिसेवनप्रस्तावे सन्निधिदोष उक्त ।) ' न यश्चोद्गामिनेऽर्थाय,सन्निधत्तेऽशनादिकम् ।" आगामिनेऽर्थाय श्व परश्वो वा भाविने प्रयोजनाय सन्निधत्ते साधु । द्वा० २७ द्वा० ।

न सन्निहिं कुव्वइ आसुपन्ने । (२५ +)

तथा सन्निधान सन्निधि. स च द्रव्यसन्निधि धनधान्यहिरण्यपदचतुष्पदरूपो, भावसन्निधिस्तु मायाक्रोधादयो वा सामान्येन कषायास्तमुभयरूपमपि सन्निधिं न करोति भगवाँस्तथाऽऽशुप्रज्ञ सर्वत्र सदोपयोगान्न छद्मस्थवन्मनसा पर्यालोच्य पदार्थपरिच्छित्तिं विधत्ते । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (सन्निधिव्याख्या ' आतट्ठ ' शब्दे द्वितीयभागे १५८ पृष्ठे गता ।)

सन्निहिय—सन्निहित—त्रि० । अशोषिते विशे० । दाक्षिणात्यानामाज्ञप्तिकानामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सन्निहियपाडिहेर—सन्निहितप्रातिहार्य—पुं० । सन्निहित प्रतिहार्य प्रतिहारकर्म्म सान्निध्य देवेन यस्य स तथा । भ० १४ श० ८ उ० । विहितदेवताप्रतिहार्ये, औ० ।

सन्निहिसन्निचय—सन्निधिसन्निचय—पु० । सन्निधानं सन्निधिस्तस्य सन्निचय. सन्निधिसन्निचय , अथवा—सम्यग् निधीयते स्थाप्यते उपभोगाय योऽर्थः स सन्निधिस्तस्य सन्निचय., प्राचुर्यमुपभोग्यम् । द्रव्यनिचये,आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सम्यगभिधीयत इति सन्निधि., विनाशित-

द्रव्याणा दध्योदनादीना तथा सम्यग् निश्चयेन चीयते इति सन्निचय । विनाशिद्रव्याणामभयासितामृद्वीकादीना सग्रहे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

सगह-श्लक्ष्ण--स्त्री० । " सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्न-क्ष्णा गह " ॥ ८ । २ । ७५ ॥ अनेनात्र क्ष्णस्य णकाराक्रान्तो हकारादेश । सगह । प्रा० । मसृणे, स० । सू० प्र० । च० प्र० । श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिष्पन्ने, श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत् । प्रज्ञा० २ पद । जी० । रा० । ज० । श्लक्ष्णपुद्गलनिष्पादितबहि प्रदेशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सूक्ष्म-त्रि० । "सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्न-क्ष्णा गह " ॥ ८ । २ । ७५ ॥ अनेनात्र सूक्ष्मशब्दसम्बन्धिन. क्ष्मस्य णकाराक्रान्तो हकारादेश । सगह । प्रा० । " अदूत सूक्ष्मे वा " ॥ ८ । १ । १८॥ अनेनात्रोकारस्य वैकल्पिक अदादेश ।सगह । सुगह । प्रा० । अणुपरिमाणवति, अल्पे च । वाच० । मृदुलघुस्पर्शे, प्रज्ञा० २ पद ।

सगहकरणी-श्लक्ष्णकरणी-स्त्री० । श्लक्ष्णानि चूर्णरूपाणि द्रव्याणि क्रियन्ते यस्या सा श्लक्ष्णकरणी । पेषणशिलायाम् , भ० १६ श० ३ उ० ।

सगहपट्ट-श्लक्ष्णपट्ट-पु० । श्लक्ष्ण पट्टवृत्ति पट्टसूत्रम् । श्लक्ष्णपट्टमये, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

सगहपट्टभत्तिसयचित्तताणगा-श्लक्ष्णपट्टभक्तिसतचित्तताणका-स्त्री० । श्लक्ष्णपट्टसूत्रमयो भक्ति तच्चित्रस्थानको यस्या सा तथा । घनमसृणविविधचित्राया शाटिकायाम् , भ० ११ श० ३ उ० ।

सगहबायरपुढवीकाइय-श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिक-पुं० । पृथ्वीकायिकभेदे, जी० । "सगहबायरपुढविकाइया " जी० १ प्रति० । (' पुढवीकाइय ' शब्दे पञ्चमभागे ६७३ पृष्ठे व्याख्या गता ।)

सगहामच्छ-श्लक्ष्णामत्स्य-पु० । मत्स्यभेदे,विपा० ।

सत-सप्त-पु० । 'तदोस्त.' ॥८।४। ३०७॥ इति पैशाच्या तस्य त' । सत । सख्याभेदे, प्रा० ४ पाद ।

सतका-सतर्का-स्त्री० । स्वकीयमिथ्यात्वविकल्पे, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सतंत-स्वतन्त्र-त्रि० । आत्मायत्ते , स्वतन्त्र कर्त्ता । विशे० । स्वकार्यकर्तृत्व प्रत्यपरनिरपेक्षे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । स्वसिद्धान्ते, नि० चू० ११ उ० ।

सतंतअविरुद्ध-स्वतन्त्राविरुद्ध-त्रि० । स्वतन्त्र--स्वसिद्धान्त-स्तस्मिन्नविरुद्धम् । स्वसमयाविरुद्धे, नि० चू० ११ उ० ।

सतंतविरुद्ध-स्वतन्त्रविरुद्ध-त्रि० । स्वसमयविरुद्धे, यथा-सर्वत्र सर्वकाल नास्त्यात्मति । " अधःसव्वत्थ सव्वकाल नऽत्थि आया तो सततविरुद्ध भन्नति " नि० चू० १ उ ।

सतत-सतत-न० । अविच्छिन्ने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । अनवरते, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सतन-सदन-न० । "तदोस्त " ॥८ । ४ । ३०७ ॥ पैशाच्याम् अनेनात्र दकारस्य तकारादेश । सतनम् । गृहे, प्रा० ४ पाद ।

सतत्तचिंता-स्वतत्त्वचिन्ता-स्त्री० । स्वरूपचिन्तने, पञ्चा० १ विव० ।

शतपत्त-शतपत्र-न० । दलशतकलिते कमले, ज० १ वक्ष० । रा० । भ० ।

सतवाइया-सप्तपादिका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सतारुक-शतारुक-न० । क्षुद्रकुष्ठभेदे, प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

सति-स्मृति-स्त्री० । चिन्तने, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सतिगिच्छा-सचिकित्सा-त्रि० । प्रतिक्रियोपेते, पञ्चा० १६ विव० ।

सतेरा-शतेरा-स्त्री० । विदिग्रुचकवास्तव्याया तृतीयकुमारीमहत्तरिकायाम् , ज० ५ वक्ष० । आ० क० । आ० म० । विद्युत्कुमारमहत्तरिकायाम् , आव० १ अ० । औ० । स्था० ।

सतोरणवर-सतोरणवर-त्रि० । तोरणवरसहिते, रा० । जी० ।

सत्त-शक्त-त्रि० । समर्थे, विशे० । स्या० । अहोरात्रस्य द्वितीये मुहूर्त्ते, स० ३ सम० । आचा० ।

सक्त-त्रि० । सुखदु खेषु बद्धे, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० । सूत्र० । गृद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आचा० । अध्युपपन्ने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । रते, आचा० । तत्परे, आचा०१ श्रु०१ अ० ७ उ० । लग्ने, सूत्र० १ श्रु० १० उ० । उत्त० । रा० ।

सत्त्व-न० । उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्ततारूपाया विद्यमानतायाम् , दश० १ अ० । अने० । अनु० । विशे० । दर्श० । जन्तौ, सूत्र०१ श्रु०११ अ० । आचा० । सत्तायोगात् सत्त्वा । स्था०४ ठा०२ उ० । "जम्हा सत्त सुहासुहेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्त वि वत्तव्व सिया" आसक्त शक्तो वा समर्थ , सुन्दरासुन्दरासु-चेष्टासु । अथवा-सक्तस्सम्बद्ध शुभाशुभै. कर्मभिरिति । भ० २ श०१ उ० । आ० चू० । प्राणिनि, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । सूत्र० । जीवे, विशे० । आव० । " प्राणा द्वित्रिचतु प्रोक्ता, भूतास्तु तरव. स्मृता । जीवा' पञ्चेन्द्रिया ज्ञेया , शेषा' सत्त्वा इतीरिता ॥ १ ॥ " इति वनस्पतिव्यतिरिक्तेषु एकेन्द्रियेषु, स्था० ५ ठा० २ उ० । ज्ञा० । जी० । आचा० ।

" सत्तविराहणपाव, असंखगुणिय तु इक्कभूयस्स ।
भूयस्स य सखगुण, पावइ इक्कस्स पाणस्स ॥ १ ॥
बेइंदिय तेइंदिय, चउरिंदिय चेति तह य पंचिंदी ।
लक्खसहस्से तह सय-गुण च पाव मुणेयव्व ॥२॥ "

इति गाथाद्वय कस्मिन् ग्रन्थे विद्यते ?, " सत्तविराहणपावमि " त्यादिगाथाद्वय छूटकपत्रेषु लिखित दृश्यत परं न क्वापि ग्रन्थे । ही० २ प्रका० । तिर्यङ्नराम--रलक्षणेषु ससारिजीवेषु, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । दैन्यविनिर्मुक्ते मानसेऽवष्टम्भे, अनु० । सामर्थ्ये, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । साहसे, जं० ३ वक्ष० । वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमादिजन्ये आत्मपरिणामे, आ० म०१ अ० । प्रभूततरभाषणे पवर्द्धमाने आन्तर उत्साहविशेषे, बृ० ५ उ० । परीषहादिसहने रणाङ्गणे वा अवष्टम्भे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्राणव्यपरोपणसमर्थविद्याप्रयोगे व्यवसिते तन्मानोपमर्दहेतौ अवष्टम्भे व्य० १ उ० ।

सत्त-सप्तन्-त्रि० । (सात) संख्याभेदे , नि० चू० १ उ० । ज० । स० ।

सत्तंग-सप्ताङ्ग-न० । राजामात्याऽ १ मात्यगृहाऽ २ र्थलाभ— ३ कोश ४ राष्ट्र ५ दुर्ग ६ सैन्य ७ लक्षणे सप्तावयवे राज्ये , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सत्तंगपइट्ठिय-सप्ताङ्गप्रतिष्ठित-त्रि० । सप्ताङ्गानि चत्वार पादा कर पुच्छ शिश्न चेति, एतानि प्रतिष्ठितानि भूमौ लग्नानि यस्य तत्तथा । सप्तभि पादादिभिर्भूमौ लग्ने , उ-पा० २ अ० ।

सत्तंत-सत्तन्त्र-न० । सच्छास्त्रे , प्रति० ।

सत्तकप्प-कप्तकल्प-पु० । सप्तविधकल्पे , प० भा० ।

सत्तविहकप्पमेत्तो, वोच्छामि अहक्कमेणं तु ।
ठितमट्ठितजिणथेर-लिंगे उवही तहेव संभोगे ॥
एसो तु सत्तकप्पो, णेयव्वो आणुपुव्वीए । पं० भा०१ कल्प । पं० चू० ।

सत्तखेत्ती-मप्तक्षेत्री-स्त्री० । सप्ताना क्षेत्राणा समाहार स-प्तक्षेत्री । जिनबिम्बादिसप्तके, सप्तक्षेत्र्या धनवाप । ध० । सप्ताना क्षेत्राणा समाहार सप्तक्षेत्री, जिनबिम्ब १ भवना-२ऽऽगम ३ साधु ३ साध्वी ५ श्रावक ६ श्राविका ७ ल— क्षणा तस्या वित्तस्य—धनस्य श्रावकाधिकारान्न्यायोपा-त्तस्य वापो-विकरण तच्च विशेषतो गृहिधर्मो भवतीति यो-ज्यम् । एवमग्रेऽपि स्वयमूह्यम् । क्षेत्रे हि बीजस्य वपनमुचि तमित्युक्त वाप इति । वपनमपि क्षेत्रे उचित नाऽक्षेत्रे इति सप्तक्षेत्र्यामित्युक्तम् । क्षेत्रत्व च सप्ताना रूढमेव वपन च स-प्तक्षेत्र्या यथोचितस्य द्रव्यस्य भक्त्या श्रद्धया च । ध० २ अधि० ।

सत्तग-सप्तक-पु० । सप्तपरिमाणस्य सप्तक । सप्तावयवे , व्य० ४ उ० ।

सत्तगइय-सप्तगतिक-पु० । भूताना सप्त गतय -अण्डजादि-योनिलक्षणा येषा ते सप्तगतय । मृत्वा सप्तसु गतिषु उत्प-त्स्यमानेषु, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सत्तघर-सप्तगृह-न० । जीवानुशासनकारस्य जिनदत्तसूरेर्नि-वासस्थाने, जी० १ प्रति० ।

सत्तघरतर-सप्तगृहान्तर-न० । सप्तगृहमध्ये, कल्प० ३ अ— धि० ६ क्षण ।

सत्तघरंतरिय-सप्तगृहान्तरिक-पु० । सप्तगृहाण्यन्तर भिक्षा-ग्रहणे यस्य स सप्तगृहान्तरिक । सप्त २ गृहाण्यतिक्रम्य-भिक्षाग्रणाभिग्रहे, औ० ।

सत्तच्छद-सप्तच्छद-पु० । सप्तपर्णवृक्षे , विशे० । " अजुण-ल (प) वण्ण सत्तच्छय " पाइ० ना० २५७ गाथा ।

सत्तट्ठाणणिव्वत्तिय-सप्तस्थाननिर्वर्त्तित-पुं० । सप्तकारनि-ष्पादिते, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सत्तट्ठिसट्ठिखंडिय-सप्तषष्टिखण्डित-त्रि० । सप्तषष्टिप्रविभा-गीकृते, ज्यो० ६ पाहु० ।

सत्तणउइ-सप्तनवति-स्त्री० । सप्ताधिकाया नवतिसंख्याया-म् , स० ।

सत्तणाम-सप्तनाम-न० । सप्तानामर्थानामभिधायके नामनि, अनु० ।

से किं तं सत्तनामे?, सत्तनामे सत्त सरा पण्णत्ता, तं जहा-
सज्जे रिसहे गधारे, मज्झिमे पंचमे सरे ।
रेवए चेव नेसाए, सरा सत्त विआहिआ ॥ १ ॥

' स्वृ ' शब्दोपतापयोरिति स्वरणानि स्वरा —ध्वनिवि-शेषा , ते च सप्त, तद्यथा—' सज्जे ' त्ति श्लोक , व्या-ख्या--षड्भ्यो जात षड्ज , उक्त च--" नासा कण्ठमु-रस्तालु, जिह्वा दन्तॉश्च संश्रित । षड्भि सजायते य-स्मात्, तस्मात्, षड्ज इति स्मृत ॥ १ ॥ " तथा ऋष-भो--वृषभस्तद्वत् यो वर्तते स ऋषभ , आह च-" वा-यु समुत्थितो नाभे , कण्ठशीर्षसमाहत । नर्दन् वृषभ-वद् यस्मात् , तस्माहृषभ उच्यते ॥ २ ॥ " तथा गन्धो विद्यते यस्य स गन्धार , स एव गान्धारो, गन्धवा-हविशेष इत्यर्थ , अभाणि च—" वायु समुत्थितो नाभे-र्हृदि कण्ठे समाहत । नानागन्धवह पुण्यो, गान्धार-स्तेन हेतुना ॥ ३ ॥ " तथा मध्ये कायस्य भवो मध्यम , यद्वाचि--" वायु समुत्थितो नाभे—रुरोहृदि समाहत । नाभि प्राप्तो महानादो, मध्यमत्व समश्नुते ॥ ४ ॥ " तथा पञ्चाना षड्जादिस्वराणा निर्देशक्रममाश्रित्य पूरण पञ्च-म , अथवा—पञ्चसु-नाभ्यादिस्थानेषु मातीति पञ्चम स्वर , यदभ्यधायि—" वायु समुत्थितो नाभे-रुरोहृत्कण्ठ-शिरोहत । पञ्चस्थानोत्थितस्यास्य, पञ्चमत्व विधीयते ॥ ५ ॥ " तथाऽभिसन्धयतेऽनुसधयति शेषस्वरानिति नि-रुक्तिवशाद्धैवत , यदुक्तम्-" अभिसधयते यस्मा-देतान् पूर्वोदितस्वरान् । तस्मादस्य स्वरस्यापि, धैवतत्वं वि-धीयते ॥ ६ ॥ " पाठान्तरेण रैवतश्चेवेति, तथा निषीद-न्ति स्वरा यस्मिन् स निषाद , यतोऽभिहितम्—" नि-षीदन्ति स्वरा यस्मि-न्निषादस्तेन हेतुना । सर्वांश्चाभिभ-वत्येव, यदादित्योऽस्य दैवतम् ॥ ७ ॥ " इति, तदेवं स्व-रा -जीवाजीवनिश्रितध्वनिविशेषा ' सत्तवियाहिय ' त्ति-विविधप्रकारैराख्यातास्तीर्थकरगणधरैरिति श्लोकार्थ । आ ह-ननु कारणभेदेन कार्यस्य भेदात् स्वराणा च जिह्वा-दिकारणजन्यत्वात् तद्गता च द्वीन्द्रियादित्रसजीवानामसं-ख्येयत्वाज्जीवनिसृता अपि तावत् स्वरा असंख्याता प्राप्नुवन्ति किमुताजीवनिसृता इति कथ सप्तसख्या नि-यमो न विरुध्यत इति ?, अत्रोच्यते, असङ्ख्यातानामपि स्वरविशेषाणामेतेष्वेव सप्तसु सामान्यस्वरेष्वन्तर्भावाद् बा-दराणा वा केषाञ्चिदेवोपलभ्यमानविशिष्टव्यक्तीना ग्रहणा-द्वीनोपकारिणा विशिष्टस्वराणा वक्तुमिष्टत्वाददोष इति । स्वराभ्रामतो निरूप्य कारणतस्तानेवाभिधित्सुराह--

एएसि णं सत्तण्हं सराणं सत्त सरट्ठाणा पण्णत्ता ।
तं जहा- सज्जं च अग्गजीहाए , उरेण रिसहं सरं ।
कंठुग्गएण गंधारं, मज्झजीहाए मज्झिमं ॥ २ ॥

१ नवाऽक्षरोऽस्य पाद.

नासाए पंचमं बूश्रा, दंतोट्ठेण अ रेवतं । भमुहक्खेवेण । णेसाहं, सरट्ठाणा विश्राहिश्रा ॥ ३ ॥ सत्त सरा जीवणिस्सिश्रा पण्णत्ता, तं जहा-"सज्जं रवइ मऊरो, कुक्कुडो रिसभं सरं। हंसो रवइ गंधारं, मज्झिम च गवेलगा ॥४॥ अह कुसुमसंभवे काले, कोइला पचमं सरं। छट्ठं च सारसा कुचा, नेमाय सत्तमं गश्रो ॥ ५ ॥ सत्तसरा अजीवनिस्सिश्रा पण्णत्ता, तं जहा-सज्ज रवइ मुअंगो, गोमुही रिसह सरं। संखो र वइ गधारं, मज्झिमं पुण भल्लरी ॥ ६ ॥ चउसरणपइट्ठाणा, गोहिश्रा पचमं सरं। आडंबरो रेवइयं, महाभेरी अ सत्तम ॥ ७ ॥

तत्र नाभेरुत्थितोऽविकारी स्वर आभोगतोऽनाभोगतो वा यदत्र जिह्वादिस्थान प्राप्य विशेषमासादयति तत् स्वरस्यापकारकमत स्वरस्थानमुच्यते, तत्र 'सज्ज' मित्यादिश्लोकद्वय सुगमम्—नवर चकारोऽवधारणे, षड्जमेव प्रथमस्वरलक्षण ब्रूयात्, कयेत्याह-अग्रभूता जिह्वा अग्रजिह्वा जिह्वाग्रमित्यर्थस्तया, इह यद्यपि षड्ज—भणने स्थानान्तराण्यपि कण्ठादीनि व्याप्रियन्ते अग्रजिह्वा च स्वरान्तरेषु व्याप्रियते तथापि सा तत्र बहुव्या—पारवतीति कृत्वा तया तमेव ब्रूयादित्युक्तम्। इदमत्र हृदयम्—षड्जस्वरोऽग्रजिह्वा प्राप्य विशिष्टा व्यक्तिमासादयत्यतस्तदपेक्षया सा स्वरस्थानमुच्यते, एवमन्यत्रापि भावना कार्या। उरो—वक्षस्तेन ऋषभ स्वरम् ब्रूयादिति सर्वत्र सम्बध्यते। 'कंठुग्गएण' ति—कण्ठादुद्गमनमुद्गति —स्वरनिष्पत्तिहेतुभूता क्रिया तेन कण्ठोद्गतेन गान्धारम्, जिह्वाया मध्यो भागो मध्यजिह्वा तया मध्यमम्, तथा दन्ताश्चौष्ठौ च दन्तोष्ठ तेन धैवत रैवत वेति। भ्रूत्क्षेपावष्टम्भेन निषादमिति। इत ऊर्ध्व सर्व निगदसिद्धमेव, नवर 'जीवनिस्सिय' त्ति-जीवाश्रिता जीवेभ्या वा निसृता—निर्गता, 'सज्ज रवई' त्यादिश्लोक, रवति—नदति 'गवेल' त्ति—गावश्च एलकाश्च-ऊरणका गवलका, अथवा-गवेलका ऊरणका एव, 'अह कुसुमे' त्यादि, अथेति विशेषणार्थो, विशेषणार्थता चैव—यथा गवेलका अविशेषेण मध्यमस्वर नन्दन्ति-न तथा पञ्चम कोकिल, अपि तु-वनस्पतिषु बाहुल्येन कुसुमानां—मल्लिकापाटलादीना सम्भवो यस्मिन् काल स-तथा तस्मिन्, मधुमास इत्यर्थ.। 'अजीवनिस्सिय' त्ति-तथैव, नवरमजीवष्वपि मृदङ्गादिषु जीवव्यापारोत्थापिता एवामी मन्तव्या, अपर षड्जादीना मृदङ्गादिषु यद्यपि नासाकण्ठाद्युत्पन्नत्वलक्षणो व्युत्पत्त्यर्थो न घटते तथापि सादृश्यात् तद्भावोऽवगन्तव्य। 'सज्ज' मित्यादिश्लोकद्वयम्, गोमुखी काहला यस्या मुखे गोशृङ्गादिवस्तु दीयत इति, चतुर्भिश्चरणै प्रतिष्ठानम्—अवस्थान भुवि यस्या सा गोधा चर्मावनद्धा, गोधिका—वाद्यविशेषो दर्दरिकेत्यपरनाम्ना प्रसिद्धा, आडम्बर.—पटह., सप्तममिति निषादमित्यर्थ.।

एएसि णं सत्तण्हं सराणं सत्त सरलक्खणा पण्णत्ता, तं जहा—

सज्जेण लहई वित्तिं, कयं च न विणस्सइ।
गावो पुत्ता य मित्ता य, नारीणं होइ वल्लहो ॥८॥
रिसहेण उ एसज्जं (पसेज्ज), सेणावच्च धणाणि अ।
वत्थगंधमलंकारं, इत्थिश्रो सयणाणि य ॥ ६ ॥
गंधारे गीतजुत्तिण्णा, वज्जवित्ती कलाहिश्रा।
हवंति कइणो धण्णा, जे अण्णे सत्थपारगा ॥ १० ॥
मज्झिमस्सरमंता उ, हवंति सुहजीविणो।
खायई पियई देइ, मज्झिमस्सरमस्सिश्रो ॥११॥
पचमस्सरमंता उ, हवंति पुहवीपई।
सूरा संगहकत्तारो, अणेगगणनायगा ॥ १२ ॥
रेवयस्सरमंता उ, हवंति दुहजीविणो।
कुचेला य कुवित्ती य, चोरा चंडालमुट्ठिया ॥१३॥
णिसायस्सरमंता उ, होंती कलहकारगा।
जंघाचरा लेहवाहा, हिंडगा भारवाहगा ॥ १४ ॥

एतेषा सप्ताना स्वराणा प्रत्येक लक्षणस्य विभिन्नत्वात् सप्त स्वरलक्षणानि—यथास्व फलप्राप्त्यव्यभिचारीणि स्वरतत्त्वानि भवन्ति, तान्येव फलत आह—'सज्जेण' त्यादि सप्त श्लोका.। षड्जेन लभते वृत्तिम्, अयमर्थ—षड्जस्येद लक्षण—स्वरूपमस्ति येन तस्मिन् सति वृत्तिजीवन लभते प्राणी, एतच्च मनुष्यापेक्षया लक्ष्यते, वृत्तिलाभादीना तत्रैव घटनात्, कृत च न विनश्यति, तस्येति शेष, निष्फलारम्भो न भवतीत्यर्थ, गाव. पुत्राश्च मित्राणि च भवन्तीति शेष। गान्धारे गीतयुक्तिज्ञा वर्यवृत्तय—प्रधानजीविका कलाभिरधिका कवय. काव्यकर्तार प्राज्ञा—सद्बोधा ये चोक्तेभ्यो गीतयुक्तिज्ञादिभ्योऽन्ये—शास्त्रपारगा चतुर्वेदादिशास्त्रपारगामिनस्ते भवन्तीति। शकुनेन श्येनलक्षणेन चरन्ति पापर्धि कुर्वन्ति शकुनान् वा घ्नन्तीति शाकुनिका, वागुरा-मृगबन्धनं तया चरन्तीति वागुरिका., शूकरेण सन्निहितेन शूकरवधार्थ चरन्ति शूकरान् वा घ्नन्तीति शौकरिका., मौष्टिका मल्ला इति। पाठान्तराण्यप्युक्तानुसारेण व्याख्येयानि।

एएसिं णं सत्तण्हं सराणं तश्रो गामा पण्णत्ता, तं जहा-सज्जगामे मज्झिमगामे गंधारगामे। सज्जगामस्स णं सत्त मुच्छणाओ पण्णत्ताश्रो, तं जहा-मग्गी कोरविश्रा हरिया, रयणी अ सारकंता य। छट्ठी अ सारसी नाम, सुद्धसज्जा य सत्तमा ॥ १५ ॥ मज्झिमगामस्स णं सत्त मुच्छणाओ, पण्णत्ताओ, तं जहा—उत्तरमंदा रयणी, उत्तरा उत्तरासमा। समोकंता य सोवीरा, अभिरूवा होइ सत्तमा ॥१६॥ गंधारगामस्स णं सत्त मुच्छणाओ पण्णत्ताओ, तं जहा-नंदी अ खुड्डिमा पूरिमा य,

चउत्थी अ सुद्धगधारा । उत्तरगंधाराविअ,सा पंचमिआ हवइ मुच्छा ॥१७॥सुट्ठुत्तरमायामा, सा छट्ठी सव्वओ य णायव्वा । अह उत्तरायया को-डिमा य सा सत्तमी मुच्छा ॥ १८ ॥

एतच्चिरन्तनमुनिगाथाभ्यां व्याख्यायते—" सज्जाइतिहा-गामो, ससमूहो मुच्छणाण विन्नेओ । ता सत्त एक्कमेक्के तो सत्तसराण इगवीसा ॥ १ ॥ अन्नन्नसरविसेसे, उप्पायतस्स मुच्छणा भणिया । कत्ता व मुच्छिओ इव, कुणई मुच्छं व सो व त्ति ॥२॥ कर्ता वा मूर्छित इव ता करोतीति मूर्च्छना उच्यन्ते, ' मुच्छ वा सो व त्ति ' मूर्च्छामिव वा स कर्त्ता ता करोतीति मूर्च्छना उच्यन्त इत्यर्थ । मङ्गीप्रभृतीना चैकविंशतिमूर्च्छनाना स्वरविशेषा पूर्वगतस्वरप्राभृते भणिता , इदानीं तु तद्विनिर्गतेभ्यो भरतविशाखिलाविशाखेभ्यो विज्ञेया इति । अनु०। (सप्तस्वरोत्पत्त्यादिव्याख्या ' गीय ' शब्दे तृतीयभागे ६०१ पृष्ठे गता ।)

सत्ततंतु-सप्ततन्तु-पु० । यज्ञे, " अद्धरा सत्ततत्तुणो जन्ना " पाइ० ना० १३५ गाथा ।

सत्तपण्ण-सप्तपर्ण-पु० । सप्तच्छदे, अनु० । सप्तपर्णपर्याये वृक्षविशेषे, औ० । रा० । प्रज्ञा० ।

सत्तपरिग्गहियत्त-सत्त्वपरिगृहीतत्त्व-न०। ओजस्वितारूपसत्यवचनातिशये, रा० ।

सत्तपरिवज्जिय-सप्तपरिवर्जित-त्रि० । सत्त्वरहिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सत्तभङ्गी-सप्तभङ्गी-स्त्री० । भज्यन्ते—भिद्यन्ते अर्था यैस्ते भङ्गा सप्ताना भङ्गाना समाहार सप्तभङ्गी । सप्तभि प्रकारैर्वचनविन्यासे, रत्ना० ८ परि० । स्या० ।

अनन्तरमनन्तधर्मात्मकत्वं वस्तुनि साध्य मुकुलितमुक्तम्, तदेव सप्तभङ्गीप्ररूपणद्वारेण प्रपञ्चयन् भगवतो निरतिशय वचनातिशय च स्तुवन्नाह—

अपर्ययं वस्तु समस्यमान-मद्रव्यमेतच्च विविच्यमानम् ।
आदेशभेदोदितसप्तभङ्ग-मदीदृशस्त्वं बुधरूपवेद्यम् ।२३।

समस्यमान—सङ्क्षेपेणोच्यमान वस्तु, अपर्ययमविवक्षितपर्यायम् , वसन्ति गुणपर्याया अस्मिन्निति वस्तु—धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गल—काल—जीवलक्षण द्रव्यषट्कम् । अयमभिप्राय —यदैकमेव वस्तु आत्मघटादिक चेतनाऽचेतन सतामपि पर्यायाणामविवक्षया द्रव्यरूपमेव वक्तुमिष्यते , तदा सङ्क्षेपेणाऽभ्यन्तरीकृतसकलपर्यायनिकायत्वलक्षणेनाभिधीयमानत्वात् अपर्ययमित्युपदिश्यते—केवलद्रव्य—रूपमेव इत्यर्थ , यथाऽऽत्माऽयं घटोऽयमित्यादि , पर्यायाणा द्रव्याऽनतिरेकात् , अत एव द्रव्यास्तिकनया शुद्धसंग्रहादयो द्रव्यमात्रमेवेच्छन्ति , पर्यायाणा तदविष्वग्भूतत्वात् । पर्यय , पर्यव., पर्याय इत्यनर्थान्तरम् । अद्रव्यमित्यादि—च पुनरर्थे , स च पूर्वस्माद् विशेषद्योतने भिन्नक्रमश्च विविच्यमान चेति , विवेकेन पृथग्रूपतयोच्यमान पुनरेतद् वस्तु अद्रव्यमेव—अविवक्षितान्वयिद्रव्य केवलपर्यायरूपमित्यर्थ । यदा ह्यात्मा ज्ञानदर्शनादीन् पर्यायानधिकृत्य प्रतिपर्याय विचार्यते, तदा पर्याया एव प्रतिभासन्ते, न पुनरात्माख्य किमपि द्रव्यम् । एव घटोऽपि कुण्डलौष्ठ—पृथुबुध्नोदरपूर्वापरादिभागाद्यवयवापेक्षया विविच्यमान पर्याया एव, न पुनर्घटाख्यं तदतिरिक्तं वस्तु । अत एव पर्यायास्तिकनयानुपातिन पठन्ति—"भागा एव हि भासन्ते, सन्निविष्टास्तथा तथा । तद्वान् नैव पुन कश्चि-न्निर्भाग सप्रतीयते ॥ १ ॥ " इति । ततश्च द्रव्यपर्यायोभयात्मकत्वेऽपि वस्तुनो द्रव्यनयार्पणया । पर्यायनयाऽनर्पणया च द्रव्यरूपता, पर्यायनयार्पणया द्रव्यनयाऽनर्पणया च पर्यायरूपता, उभयनयार्पणया च तदुभयरूपता। अत एवाऽऽह वाचकमुख्य —"अर्पितानर्पितसिद्धे " इति । एवविध द्रव्यपर्यायात्मक वस्तु त्वमेवाऽदीदृशस्त्वमेव दर्शितवान्, नान्य इति काकाऽवधारणाऽवगति । नन्वन्याभिधानप्रत्ययायोग्यं द्रव्यम् , अन्याभिधानप्रत्ययविषयाश्च पर्याया । तत्कथमेकमेव वस्तूभयात्मकम् ? इत्याशङ्क्य विशेषणद्वारेण परिहरति—आदेशभेदेत्यादि-आदेशभेदेन-सकलादेशविकलादेशलक्षणेन आदेशद्वयेन , उदिता'-प्रतिपादिता , सप्तसंख्या भङ्गा वचनप्रकारा यस्मिन् वस्तुनि तत्तथा । ननु यदि भगवता त्रिभुवनबन्धुना निर्विशेषतया सर्वेभ्य एवविध वस्तुतत्त्वमुपदर्शितम् , तर्हि किमर्थ तीर्थान्तरीया तत्र विप्रतिपद्यन्ते ?, इत्याह—"बुधरूपवेद्यम्" इति—बुध्यन्ते यथावस्थितं वस्तुतत्त्व सारेतरविषयविभागविचारणया इति बुधा , प्रकृष्टा बुधा बुधरूपा नैसर्गिकाऽऽधिगमिकाऽन्यतरसम्यग्दर्शनविशदीकृतज्ञानशालिन प्राणिन , तैरेव वेदितुं शक्य वेद्य परिच्छेद्यम् । न पुन स्वस्वशास्त्रतत्त्वाभ्यासपरिपाकशाणानिशातबुद्धिभिरप्यन्यै । तेषामनादिमिथ्यादर्शनवासनादूषितमतितया यथावस्थितवस्तुतत्त्वाऽनवबोधेन बुधरूपत्वाभावात् । (स्या० ।) अथ केऽमी सप्तभङ्गा ?, कश्चायमादेशभेद इति ? । उच्यते-एकत्र जीवादौ वस्तुनि, एकैकसत्त्वादिधर्मविषयप्रश्नवशाद् अविरोधेन प्रत्यक्षादिबाधापरिहारेण, पृथग्भूतयो समुदितयोश्च विधिनिषेधयोः पर्यालोचनया कृत्वा स्याच्छब्दलाञ्छितो वक्ष्यमाणै सप्तभि प्रकारैर्वचनविन्यास' सप्तभङ्गीति गीयते । तद्यथा—१ स्यादस्त्येव सर्वमिति विधिकल्पनया प्रथमो भङ्ग । २-स्यान्नास्त्येव सर्वमिति निषेधकल्पनया द्वितीय । ३-स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया तृतीय । ४—स्यादवक्तव्यमेवेति युगपद्विधिनिषेधकल्पनया चतुर्थ । ५-स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति विधिकल्पनया युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च पञ्चम । ६-स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति निषेधकल्पनया युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च षष्ठ' । ७-स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया, युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च सप्तम' । तत्र—स्यात्कथञ्चित् स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणाऽस्त्येव सर्व कुम्भादि, न पुन परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण , तथाहि—कुम्भो द्रव्यत पार्थिवत्वेनाऽस्ति, नाऽऽप्यादिरूपत्वेन । क्षेत्रत पाटलिपुत्रकत्वेन, न कान्यकुब्जादित्वेन । कालत शैशिरत्वेन, न वासन्तिकादित्वेन । भावत' श्यामत्वेन, न रक्तादित्वेन । अन्यथेतररूपापत्त्या स्वरूपहानिप्रसङ्ग इति । अवधारण चात्र भङ्गेऽनभिमतार्थव्यावृत्त्य-

र्थमुपात्तम् , इतरथा अनभिहिततुल्यतैवास्य वाक्यस्य प्रसज्ज्येत, प्रतिनियतस्वार्थाऽनभिधानात् । यदुक्तम्—"वाक्येऽवधारण ताव—दनिष्टार्थनिवृत्तये । कर्त्तव्यमन्यथाऽनुक्त—समत्वात् तस्य कुत्रचित् ॥ १ ॥ " तथाऽप्यस्त्येव कुम्भ इत्येतावन्मात्रोपादाने कुम्भस्य स्तम्भाद्यास्तित्वेनाऽपि सर्वप्रकारेणाऽस्तित्वप्राप्त प्रतिनियतस्वरूपानुपपत्ति स्यात्। तत्प्रतिपत्तये 'स्याद्' इति शब्द प्रयुज्यते। स्यात्कथंचित् स्वद्रव्यादिभिरेवाऽयमस्ति,न परद्रव्यादिभिरपीत्यर्थ । यत्राऽपि चासौ न प्रयुज्यते तत्रापि व्यवच्छेदफलैवकारवद् बुद्धिमद्भि प्रतीयत एव । यदुक्तम्—"सोऽप्रयुक्तोऽपि वा तज्ज्ञै , सर्वत्राऽर्थात्प्रतीयते। यथैवकारोऽयोगादि-व्यवच्छेदप्रयोजन ॥१॥" इति प्रथमो भङ्ग । स्यात्कथंचिद् नास्त्येव कुम्भादि , स्वद्रव्यादिभिरिव परद्रव्यादिभिरपि वस्तुनोऽसत्त्वाऽनिष्टौ हि प्रतिनियतस्वरूपाऽभावाद् वस्तुप्रतिनियतिर्न स्यात्।न चास्तित्वैकान्तवादिभिरत्र नास्तित्वमसिद्धमिति वक्तव्यम् , कथंचित् तस्य वस्तुनि युक्तिसिद्धत्वात् ,साधनवत्। न हि क्वचिद् अनित्यत्वादौ साध्ये सत्त्वादिसाधनस्यास्तित्व विपक्षे नास्तित्वमन्तरेणोपपन्नम् , तस्य साधनत्वाऽभावप्रसङ्गात्। तस्मात् वस्तुनोऽस्तित्व नास्तित्वेनाऽविनाभूतम् , नास्तित्व च तेनेति। विवक्षावशाच्चाऽनयो प्रधानोपसर्जनभाव । एवमुत्तरभङ्गेष्वपि ज्ञेयम्—"अर्पिताऽनर्पितसिद्धे. " इति वाचकवचनात्। इति द्वितीय ।तृतीय. स्पष्ट एव। द्वाभ्यामस्तित्व-नास्तित्वधर्माभ्या युगपत्प्रधानतयाऽर्पिताभ्याम् , एकस्य वस्तुनोऽभिधित्साया तादृशस्य शब्दस्याऽसभवाद् , अवक्तव्यं जीवादिवस्तु, तथाहि-सदसत्त्वगुणद्वय युगपद् एकत्र सदित्यनेन वक्तुमशक्यम् , तस्याऽसत्त्वप्रतिपादनाऽसमर्थत्वात् ,तथाऽसदित्यनेनाऽपि तस्य सत्त्वप्रत्यायनसामर्थ्याऽभावात्। न च पुष्पदन्तादिवत् साङ्केतिकमेक पद तद् वक्तु समर्थम् ,तस्याऽपि क्रमेणार्थद्वयप्रत्यायने सामर्थ्योपपत्ते , शतृशानयो सकेतितसच्छब्दवत् , अत एव द्वन्द्वकर्मधारयवृत्त्योर्वाक्यस्य च न तद्वाचकत्वम् , इति सकलवाचकरहितत्वाद् अवक्तव्य वस्तु युगपत्सत्त्वाऽसत्त्वाभ्या प्रधानभावार्पिताभ्यामाक्रान्त व्यवतिष्ठते। न च सवर्थाऽवक्तव्यम् ,अवक्तव्यशब्देनाप्यनभिधेयत्वप्रसङ्गात्। इति चतुर्थः। शेषास्त्रय. सुगमाभिप्राया.। न च वाच्यमेकत्र वस्तुनि विधीयमाननिषिध्यमानाऽनन्तधर्माभ्युपगमेनाऽनन्तभङ्गीप्रसङ्गाद् असङ्गतैव सप्तभङ्गीति, विधिनिषेधप्रकारापेक्षया प्रतिपर्याय वस्तुनि अनन्तानामपि सप्तभङ्गीनामेव सम्भवात्। यथा हि सदसत्त्वाभ्याम् , एव सामान्यविशेषाभ्यामपि सप्तभङ्ग्येव स्यात्।तथाहि-स्यात्सामान्यम् ,स्याद् विशेष , स्यादुभयम् , स्यादवक्तव्यम् , स्यात्सामान्यावक्तव्यम् ,स्याद् विशेषाऽवक्तव्यम् , स्यात्सामान्यविशेषाऽवक्तव्यमिति। न चात्र विधि-निषेधप्रकारौ न स्त इति वाच्यम् ,सामान्यस्य विधिरूपत्वाद् ,विशेषस्य च व्यावृत्तिरूपतया निषेधात्मकत्वात्। अथवा-प्रतिपक्षशब्दत्वाद् यदा सामान्यस्य प्राधान्य तदा तस्य विधिरूपता विशेषस्य च निषेधरूपता ।यदा विशेषस्य पुरस्कारस्तदा तस्य विधिरूपता इतरस्य च निषेधरूपता । एव सर्वत्र योज्यम्। अत. सुष्ठूक्तमनन्ता अपि सप्तभङ्ग्य एव भवेयुरिति प्रतिपर्याय प्रतिपाद्यपर्यनुयोगाना सप्तानामेव सम्भवाद् , तेषामपि सप्तत्व सप्तविधतज्जिज्ञासानियमात् , तस्या अपि सप्तविधत्व सप्तधैव तत्सदेहसमुत्पादात् , तस्यापि सप्तविधत्वनियम स्वगोचरवस्तुधर्माणा सप्तविधत्वस्यैवोपपत्तेरिति । स्या०।

अथ सप्तभङ्गीमेव स्वरूपतो निरूपयन्ति—

एकत्र वस्तुन्येकैकधर्मपर्यनुयोगवशादविरोधेन व्यस्तयोः समस्तयोश्च विधिनिषेधयोः कल्पनया स्यात्काराङ्कितः सप्तधा वाक्प्रयोगः सप्तभङ्गी ॥ १४ ॥

एकत्र जीवादौ वस्तुन्येकैकसत्त्वादिधर्मविषयप्रश्नवशादविरोधेन प्रत्यक्षादिबाधापरिहारेण पृथग्भूतयो समुदितयोश्च विधिनिषेधयो पर्यालोचनया कृत्वा स्याच्छब्दलाञ्छितो वक्ष्यमाणै सप्तभि प्रकारैर्वचनविन्यास सप्तभङ्गी विज्ञेया। भज्यन्ते—भिद्यन्तेऽर्था यैस्ते भङ्गा वचनप्रकारास्तत. सप्त भङ्गा समाहृता सप्तभङ्गीति कथ्यते । नानावस्त्वाश्रयविधिनिषेधकल्पनया शतभङ्गीप्रसङ्गनिवर्त्तनार्थमेकत्र वस्तुनीत्युपन्यस्तम्। एकत्रापि जीवादिवस्तुनि विधीयमाननिषिध्यमानानन्तधर्मपर्यालोचनयाऽनन्तभङ्गीप्रसक्तिव्यावर्त्तनार्थमेकैकधर्मपर्यनुयोगवशादित्युपात्तम्। अनन्तेष्वपि हि धर्मेषु प्रतिधर्म पर्यनुयोगस्य सप्तधैव प्रवर्त्तमानत्वात् । तत्प्रतिवचनस्यापि सप्तविधत्वमेवोपपन्नमित्येकैकस्मिन् धर्मे एकैकैव सप्तभङ्गी साधीयसी । एव चानन्तधर्मापेक्षया सप्तभङ्गीनामानन्त्य यदायाति , तदभिमतमेव । एतच्चाग्रे सूत्रत एव निर्णेष्यते । प्रत्यक्षादिविरुद्धसदाद्येकान्तविधिप्रतिषेधकल्पनयाऽपि प्रवृत्तस्य वचनप्रयोगस्य सप्तभङ्गीत्वानुषङ्गभङ्गार्थमविरोधेनेत्यभिहितम्। अवोचाम च—

" या प्रश्नाद्विधिपर्युदासभिदया बाधच्युता सप्तधा,
धर्म धर्ममपेक्ष्य वाक्यरचनाऽनेकात्मके वस्तुनि।
निर्दोषा निरदेशि देव ! भवता सा सप्तभङ्गी यया,
जल्पन् जल्परणाङ्गणे विजयते वादी विपक्ष क्षणात् ॥१॥ "

इद च सप्तभङ्गीलक्षण प्रमाणनयसप्तभङ्ग्यो. साधारणमवधारणीयम्। विशेषलक्षण पुनरनयोरग्रे वक्ष्यते।

अथास्या प्रथमभङ्गोल्लेख तावद्दर्शयन्ति—

तद्यथा-स्यादस्त्येव सर्वमिति विधिविकल्पनया प्रथमो-भङ्गः ॥ १५ ॥

स्यादित्यव्ययमनेकान्तवद्द्योतक स्यात्कथञ्चित्स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणास्त्येव सर्वं कुम्भादि, न पुन परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण। तथाहि-कुम्भो द्रव्यत पार्थिवत्वेनाऽस्ति, न जलादिरूपत्वेन, क्षेत्रत. पाटलिपुत्रकत्वेन,न कान्यकुब्जादित्वेन कालत. शैशिरत्वेन, न वासन्तिकादित्वेन, भावत. श्यामत्वेन, न रक्तत्वादिना । अन्यथेतररूपापत्त्या स्वरूपहानिप्रसङ्ग इति। अवधारणं चात्र भङ्गेऽनभिमतार्थव्यावृत्त्यर्थमुपात्तम् । इतरथाऽनभिहिततुल्यतैवास्य वाक्यस्य प्रसज्येत, प्रतिनियतस्वार्थानभिधानात्। तदुक्तम्—" वाक्येऽवधारण ताव—दनिष्टार्थनिवृत्तये । कर्त्तव्यमन्यथाऽनुक्त—समत्वात् तस्य कुत्रचित् " ॥ १ ॥ तथाऽप्यस्त्येव कुम्भ इत्येतावन्मात्रोपादाने कुम्भस्य स्तम्भाद्यस्तित्वेनापि सर्वप्रकारेणास्तित्वप्राप्ते. प्रतिनियतस्वरूपानुप-

पत्ति स्यात्, तत्प्रतिपत्तये स्यादिति प्रयुज्यते, स्यात्कथञ्चित्स्वद्रव्यादिभिरेवायमस्ति, न परद्रव्यादिभिरपीत्यर्थः। यत्रापि चासौ न प्रयुज्यते तत्रापि व्यवच्छेदफलैवकारवद् बुद्धिमद्भिः प्रतीयत एव। यदुक्तम्-" सोऽप्रयुक्तोऽपि वा तज्ज्ञैः, सर्वत्रार्थात्प्रतीयते। यथैवकारो योगादि-व्यवच्छेद-प्रयोजन ॥ १ ॥ "

अथ द्वितीयभङ्गोल्लेखं व्यापयन्ति-

स्यान्नास्त्येव सर्वमिति निषेधकल्पनया द्वितीयः ॥१६॥

स्वद्रव्यादिभिरिव परद्रव्यादिभिरपि वस्तुनोऽसत्त्वानिष्टौ प्रतिनियतस्वरूपाभावाद्वस्तुप्रतिनियमविरोधः। न चास्तित्वैकान्तवादिभिरत्र नास्तित्वमसिद्धमित्यभिधानीयम् कथञ्चित्तस्य वस्तुनि युक्तिसिद्धत्वात्साधनवत्। न हि क्वचिदनित्यत्वादौ साध्ये सत्त्वादिसाधनस्यास्तित्वं विपक्षे नास्तित्वमन्तरेणोपपन्नम्, तस्य साधनाभासत्वप्रसङ्गात्। अथ यदेव नियत साध्यसद्भावेऽस्तित्वं तदेव साध्याभावे साधनस्य नास्तित्वमभिधीयते, तत्कथं प्रतिषेध्यम्, स्वरूपस्य प्रतिषेधत्वानुपपत्तेः,साध्यसद्भावे नास्तित्वं तु यत्तत्प्रतिषेध्यम्, तेन विना भावित्वे साध्यसद्भावास्तित्वस्य व्याघातात्तेनैव स्वरूपेणास्ति नास्ति चेति प्रतीत्यभावादिति चेत्। तदसत् एव हेतोस्त्रिरूपत्वविरोधात्। विपक्षासत्त्वस्य तात्त्विकस्याभावात्। यदि चाय भावाभावयोरेकत्वमाचक्षीत, तदा सर्वथा न क्वचित्प्रवर्त्तेत। नापि कुतश्चिन्निवर्त्तेत। प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयस्य भावस्याभावपरिहारेणासंभवात्, अभावस्य च भावपरिहारेणेति वस्तुनोऽस्तित्वनास्तित्वयो रूपान्तरत्वमेष्टव्यम्। तथा चास्तित्वं नास्तित्वेन प्रतिषेध्येनाविनाभावि सिद्धम्। यथा च प्रतिषेध्यमस्तित्वस्य नास्तित्वं तथा प्रधानभावत. क्रमार्पितोभयत्वादिधर्मपञ्चकमपि वक्ष्यमाणं लक्षणीयम्।

अथ तृतीय भङ्गमुल्लेखतो व्यक्तीकुर्वन्ति—

स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया तृतीयः ॥ १७ ॥

सर्वमिति पूर्वसूत्रादिहोत्तरत्र चानुवर्त्तनीयम्। ततोऽयमर्थः। क्रमार्पितस्वपरद्रव्यादिचतुष्टयापेक्षया क्रमार्पिताभ्यामस्तित्वनास्तित्वाभ्यां विशेषितं सर्वं कुम्भादि वस्तु स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवेत्युल्लेखेन वक्तव्यमिति।

इदानीं चतुर्थभङ्गोल्लेखमाविर्भावयन्ति-

स्यादवक्तव्यमेवेति युगपद्विधिनिषेधकल्पनया चतुर्थः॥१८

द्वाभ्यामस्तित्वनास्तित्वाख्यधर्माभ्यां युगपत्प्रधानतयार्पिताभ्यामेकस्य वस्तुनोऽभिधित्सायां तादृशस्य शब्दस्यासम्भवादवक्तव्यं जीवादि वस्त्विति। तथाहि—सदसत्त्वगुणद्वयं युगपदेकत्र सदित्यभिधानेन वक्तुमशक्यम्। तस्यासत्त्वप्रतिपादनासमर्थत्वात्; तथैवासदित्यभिधानेन न तद्वक्तुं शक्यम्। तस्य सत्त्वप्रत्यायने सामर्थ्याभावात्। सांकेतिकमेकं पदं तदभिधातुं समर्थमित्यपि न सत्यम्। तस्यापि क्रमेणार्थद्वयप्रत्यायने सामर्थ्योपपत्तेः, शतृशानचौ सदिति शतृशानचोः संकेतितसच्छब्दवत्। द्वन्द्ववृत्तिपदं तयोः सकृदभिधायकमित्यप्यनेनापास्तम्। सदसत्त्वे इत्यादि पदस्य क्रमेण धर्मद्वयप्रत्यायने समर्थत्वात्। कर्मधारयादिवृत्तिपदमपि न तयोरभिधायकं तत एव वाक्यं तयोरभिधायकमनेनैवापस्तमिति सकलवाचकरहितत्वादवक्तव्यं वस्तु युगपत् सदसत्त्वाभ्यां प्रधानभावार्पिताभ्यामाक्रान्तं व्यवतिष्ठते। अयं च भङ्गः कैश्चित्तृतीयभङ्गस्थाने पठ्यते, तृतीयश्चैतस्य स्थाने। न चैवमपि कश्चिद्दोषः, अर्थविशेषस्याभावात्।

अथ पञ्चमभङ्गोल्लेखमुपदर्शयन्ति—

स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति विधिकल्पनया युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च पञ्चमः ॥ १६ ॥

स्वद्रव्यादिचतुष्टयापेक्षयाऽस्तित्वे सत्यस्तित्वनास्तित्वाभ्यां सह वक्तुमशक्यम् सर्वं वस्तु। तत स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेत्येव पञ्चमभङ्गेनोपदर्श्यते इति।

अथ षष्ठभङ्गोल्लेखं प्रकटयन्ति—

स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति निषेधकल्पनया युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च षष्ठः ॥ २० ॥

परद्रव्यादिचतुष्टयापेक्षया नास्तित्वे सत्यस्तित्वनास्तित्वाभ्यां यौगपद्येन प्रतिपादयितुमशक्यं समस्तं वस्तु। ततः स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेत्येव षष्ठभङ्गेन प्रकाश्यते।

सम्प्रति सप्तमभङ्गमुल्लिखन्ति—

स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्यमेवेति क्रमतो विधिनिषेधकल्पनया युगपद्विधिनिषेधकल्पनया च सप्तम इति ॥ २१ ॥

इतिशब्दः सप्तभङ्गीसमाप्त्यर्थः। स्वपरद्रव्यादिचतुष्टयाऽपेक्षयाऽस्तित्वनास्तित्वयोः सतोरस्तित्वनास्तित्वाभ्यां समसमयमभिधातुमशक्यमखिलं वस्तु तत एवमनेन भङ्गेनोपदर्श्यते।

अथास्यामेव सप्तभङ्ग्यामेकान्तविकल्पान्निराचिकीर्षवः सूत्राण्याहुः —

विधिप्रधान एव ध्वनिरिति न साधु ॥ २२ ॥

प्राधान्येन विधिमेव शब्दोऽभिधत्ते इति न युक्तम्।

अत्र हेतुमाहुः —

निषेधस्य तस्मादप्रतिपत्तिप्रसक्तेः ॥ २३ ॥

' तस्मादिति '-शब्दात्।

आशङ्कान्तरं निरस्यन्ति—

अप्राधान्येनैव ध्वनिस्तमभिधत्ते इत्यप्यसारम् ॥ २४ ॥

तमिति निषेधम्।

अत्र हेतुमाचक्षते-

क्वचित्कदाचित्कथञ्चित्प्राधान्येनाप्रतिपन्नस्य तस्याप्राधान्यानुपपत्तेः ॥ २५ ॥

न खलु मुख्यत स्वरूपेणाप्रतिपन्नं वस्तु क्वचिदप्रधानभावमनुभवतीति।

इत्थं प्रथमभङ्गैकान्तं निरस्येदानीं द्वितीयभङ्गैकान्तनिरासमतिदिशन्ति—

निषेधप्रधान एवशब्द इत्यपि प्रागुक्तन्यायादपास्तम्॥२६॥

व्यक्रम् ।

अथ तृतीयभङ्गैकान्त पराकुर्वन्ति—

क्रमादुभयप्रधान एवायमित्यपि न साधीयः ॥ २७ ॥

'अयमिति'—शब्द ।

एतदुपपादयन्ति—

अस्य विधिनिषेधान्यतरप्रधानत्वानुभवस्याप्यबाध्यमानत्वात् ॥ २८ ॥

प्रथमद्वितीयभङ्गैकैकप्रधानत्वप्रतीतेरप्यबाधितत्वान्न तृतीयभङ्गैकान्ताभ्युपगम श्रेयान् ।

अथ चतुर्थभङ्गैकान्तपराभवाय प्राहु —

युगपद्विधिनिषेधात्मनोऽर्थस्यावाचक एवासाविति च न चतुरस्रम् ॥ २९ ॥

स्यादवक्तव्यमेवेति चतुर्थभङ्गैकान्तो न श्रेयानित्यर्थ ।

कुत इत्याहु —

तस्यावक्तव्यशब्देनाप्यवाच्यत्वप्रसङ्गात् ॥ ३० ॥

अथ पञ्चमभङ्गैकान्तमपास्यन्ति—

विध्यात्मनोऽर्थस्य वाचकः सन्नुभयात्मनो युगपदवाचक एव स इत्येकान्तोऽपि न कान्तः ॥ ३१ ॥

अत्र निमित्तमाहु —

निषेधात्मनः सह द्वयात्मनश्चार्थस्य वाचकत्वाऽवाचकत्वाभ्यामपि शब्दस्य प्रतीयमानत्वात् ॥ ३२ ॥

निषेधात्मनोऽर्थस्य वाचकत्वेन सह, विधिनिषेधात्मनोऽर्थस्यावाचकत्वेन च शब्द षष्ठभङ्गे प्रतीयते यत , तत पञ्चमभङ्गैकान्तोऽपि न श्रेयान् ।

षष्ठभङ्गैकान्तमपाकुर्वन्ति—

निषेधात्मनोऽर्थस्य वाचकः सन्नुभयात्मनो युगपदवाचक एवायमित्यप्यवधारणं न रमणीयम् ॥ ३३ ॥

अत्र हेतुमुपदर्शयन्ति—

इतरथाऽपि संवेदनात् ॥ ३४ ॥

आद्यभङ्गादिषु विध्यादिप्रधानतयाऽपि शब्दस्य प्रतीयमानत्वादित्यर्थ ।

अथ सप्तमभङ्गैकान्तमपाकुर्वन्ति—

क्रमाऽक्रमाभ्यामुभयस्वभावस्य भावस्य वाचकश्चाऽवाचकश्च ध्वनिर्नाऽन्यथेत्यऽपि मिथ्या ॥ ३५ ॥

अत्र बीजमाख्यान्ति—

विधिमात्रादिप्रधानतयाऽपि तस्य प्रसिद्धः ॥ ३६ ॥

नन्वेकस्मिन् जीवादौ वस्तुन्यनन्तानां विधीयमाननिषिध्यमानाना धर्माणामङ्गीकरणादनन्ता एव वचनमार्गाः स्याद्वादिनां भवेयु., वाच्येयत्ताऽऽयत्तत्वाद् वाचकेयत्ताया , ततो विरुद्धैव सप्तभङ्गीति ब्रुवाणं निरस्यन्ति—

एकत्र वस्तुनि विधीयमाननिषिध्यमानानन्तधर्माभ्युपगमेनानन्तभङ्गीप्रसङ्गादसङ्गतैव सप्तभङ्गीति न चेतसि निधेयम् ॥ ३७ ॥

अत्र हेतुमाहु.—

विधिनिषेधप्रकारापेक्षया प्रतिपर्यायं वस्तुन्यनन्तानामपि सप्तभङ्गीनामेव संभवात् ॥ ३८ ॥

एकैक पर्यायमाश्रित्य वस्तुनि विधिनिषेधविकल्पाभ्यां व्यस्तसमस्ताभ्या सप्तैव भङ्गा सम्भवन्ति, न पुनरनन्ताः । तत्कथमनन्तभङ्गीप्रसङ्गादसङ्गतत्व सप्तभङ्ग्या समुद्भाव्यते ?

कुत सप्तैव भङ्गा सम्भवन्तीत्याहु —

प्रतिपर्यायं प्रतिपाद्यपर्यनुयोगानां सप्तानामेव सम्भवात् ॥ ३९ ॥

एतदपि कुत इत्याहु —

तेषामपि सप्तत्वं सप्तविधतज्जिज्ञासानियमात् ॥ ४० ॥

अथ सप्तविधतज्जिज्ञासानियमे निमित्तमाहु—

तस्या अपि सप्तविधत्वं सप्तधैव तत्सन्देहसमुत्पादात् ॥४१

तस्या अपीति प्रतिपाद्यजिज्ञासाया । तत्सन्देहसमुत्पादादिति प्रतिपाद्यसंशयसमुत्पत्ते ।

सन्देहस्यापि सप्तधात्वे कारणमाहु—

तस्याऽपि सप्तप्रकारत्वनियमः स्वगोचरवस्तुधर्माणां सप्तविधत्वस्यैवोपपत्तेः ॥ ४२ ॥

तस्य—प्रतिपाद्यगतसन्देहस्य स्वगोचरवस्तुधर्माणां सन्देहविषयीकृतानामस्तित्वादिवस्तुपर्यायाणाम् ।

इय सप्तभङ्गी किं सकलादेशस्वरूपा, विकलादेशस्वरूपा वेत्यारेका पराकुर्वन्ति—

इयं सप्तभङ्गी प्रतिभङ्गं सकलादेशस्वभावा विकलादेशस्वभावा च ॥ ४३ ॥

एकैको भङ्गोऽस्या संबन्धी सकलादेशस्वभाव , विकालादेशस्वभावश्चेत्यर्थ. ।

अथ सकलादेश लक्षयन्ति—

प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधर्मात्मकवस्तुनः कालादिभिरभेदवृत्तिप्राधान्यादभेदोपचाराद्वा यौगपद्येन प्रतिपादकं वचः सकलादेशः ॥ ४४ ॥

कालादिभिरष्टाभि कृत्वा यदभेदवृत्तेर्धर्मधर्मिणोरपृथग्भावस्य प्राधान्यं तस्मात्, कालादिभिर्भिन्नात्मनामपि धर्मधर्मिणामभेदाध्यारोपाद्वा समकालमभिधायक वाक्य सकलादेश. प्रमाणवाक्यमित्यर्थ । अयमर्थ —यौगपद्येनाशेषधर्मात्मकं वस्तु कालादिभिरभेदवृत्त्या, अभेदोपचारेण वा प्रतिपादयति सकलादेश , तस्य प्रमाणाधीनत्वात् । विकलादेशस्तु क्रमेण भेदोपचाराद्, भेदप्राधान्याद्वा तदभिधत्ते, तस्य नयायत्तत्वात् । क पुनः क्रम ?, किं वा यौगपद्यम् ? । यदाऽस्तित्वादिधर्माणा कालादिभिर्भेदविवक्षा, तदैकस्य शब्दस्यानेकार्थप्रत्यायने शक्त्यभावात् क्रमः, यदा तु तेषामेव धर्माणा कालादिभिरभेदेन वृत्तमात्मरूपमुच्यते, तदैकेनापि शब्देनैकधर्मप्रत्यायनमुखेन तदात्मकतामापन्नस्यानेकाशेषरूपस्य वस्तुन. प्रतिपादनसम्भवाद्यौगपद्यम् । के पुनः कालादय. ? । कालः, आत्मरूपम्, अर्थ., सम्बन्ध , उपकार., गुणिदेश., संसर्गः, शब्दः, इत्यष्टौ । तत्र स्या-

जीवादि वस्त्वस्त्येवेत्यत्र यत्कालमस्तित्वं तत्कालाः शेषानन्तधर्मा वस्तुन्येकत्रेति तेषां कालेनाभेदवृत्तिः १। यदेव चास्तित्वस्य तद्गुणत्वमात्मरूपम्, तदेव चान्यानन्तगुणानामपीत्यात्मरूपेणाभेदवृत्ति २ । य एव चाधारोऽर्थो द्रव्याख्योऽस्तित्वस्य, स एवान्यपर्यायाणामित्यर्थेनाभेदवृत्ति ३। य एव चाविष्वग्भाव कथञ्चित्तादात्म्यलक्षण सम्बन्धोऽस्तित्वस्य, स एवाशेषविशेषाणामिति सम्बन्धेनाभेदवृत्ति ४ । य एव चोपकारोऽस्तित्वेन स्वानुरक्तत्वकरणम्, स एव शेषैरपि गुणैरित्युपकारेणाभेदवृत्ति ५। य एव गुणिन. सम्बन्धी देश क्षेत्रलक्षणोऽस्तित्वस्य, स एवान्यगुणानामिति गुणिदेशेनाभेदवृत्ति ६। य एव चैकवस्त्वात्मनाऽस्तित्वस्य ससर्ग, स एवाशेषधर्माणामिति संसर्गेणाभेदवृत्ति । ननु प्रागुक्तसम्बन्धादस्य क प्रतिविशेष ?। उच्यते—अभेदप्राधान्येन भेदगुणभावेन च प्रागुक्त सबन्ध भेदप्राधान्येनाभेदगुणभावेन चैष ससर्ग इति ७। य एवास्तीति शब्दोऽस्तित्वधर्मात्मकस्य वस्तुनो वाचक', स एव शेषानन्तधर्मात्मकस्यापीति शब्देनाभेदवृत्ति ८ । पर्यायार्थिकनयगुणभावे द्रव्यार्थिकनयप्राधान्यादुपपद्यते द्रव्यार्थिकगुणभावेन पर्यायार्थिकप्राधान्ये तु न गुणानामभेदवृत्ति' सम्भवति, समकालमेकत्र नानागुणानामसम्भवात्, सम्भवे वा तदाश्रयस्य तावद्धा भेदप्रसङ्गात् १ । नानागुणाना संबन्धिन आत्मरूपस्य च भिन्नत्वात्, आत्मरूपाभेदे तेषा भेदस्य विरोधात् २ । स्वाश्रयस्यार्थस्यापि नानात्वात् अन्यथा नानागुणाश्रयत्वविरोधात् ३ । सम्बन्धस्य च सम्बन्धिभेदेन भेददर्शनात्, नानासम्बन्धिभिरेकत्रैकसम्बन्धाघटनात् ४। तै क्रियमाणस्योपकारस्य च प्रतिनियतरूपस्यानेकत्वात्, अनेकैरुपकारिभि. क्रियमाणस्योपकारस्यैकस्य विरोधात् ५ । गुणिदेशस्य च प्रतिगुणं भेदात्, तदभेदे भिन्नार्थगुणानामपि गुणिदेशाभेदप्रसङ्गात् ६। ससर्गस्य च प्रतिससर्गिभेदात्, तदभेदे ससर्गिभेदविरोधात् ७। शब्दस्य च प्रतिविषय नानात्वात्, सर्वगुणानामेकशब्दवाच्यतायां सर्वार्थानामेकशब्दवाच्यताऽऽपत्ते शब्दान्तरवैफल्यापत्ते ८। तत्त्वतोऽस्तित्वादीनामेकत्र वस्तुन्येवमभेदवृत्तेरसभवे कालादिभिर्भिन्नात्मनामभेदोपचार क्रियते, तदेताभ्यामभेदवृत्त्यभेदोपचाराभ्यां कृत्वा प्रमाणप्रतिपन्नानन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन. समसमयं यदभिधायकं वाक्य स सकलादेश' प्रमाणवाक्यापरपर्याय इति स्थितम्। "कालात्मरूपसम्बन्धा, ससर्गोपक्रिये तथा । गुणिदेशार्थशब्दाश्च—ष्टष्टौ कालादय स्मृता.॥ १॥"

अधुना नयवाक्यस्वभावत्वेन नयविचारावसरलक्षणीयस्वरूपमपि विकलादेश सकलादेशस्वरूपनिरूपणप्रसङ्गेनात्रैव लक्षयन्ति-

तद्विपरीतस्तु विकलाऽऽदेशः ॥ ४५ ॥

नयविषयीकृतस्य वस्तुधर्मस्य भेदवृत्तिप्राधान्याद् भेदोपचाराद्वा क्रमेण यदभिधायक वाक्यम्, स विकलाऽऽदेश.। एतदुल्लेखस्तु नयस्वरूपानभिज्ञश्रोतॄणा दुरवगाह इति न यविचारावसर एव प्रदर्शयिष्यते।

प्रमाणं निर्णीयाथ यत. कारणात् प्रतिनियतमर्थमेतद् व्यवस्थापयति तत्कथयन्ति—

तद् द्विभेदमपि प्रमाणमात्मीयप्रतिबन्धकापगमविशेषस्वरूपसामर्थ्यतः प्रतिनियतमर्थमवद्योतयति ॥४६॥

प्रत्यक्षपरोक्षरूपतया द्विप्रकारमपि प्रागुपवर्णितस्वरूपं प्रमाण स्वकीयज्ञानावरणादिदृष्टविशेषक्षयक्षयोपशमलक्षण योग्यतावशात्प्रतिनियत नीलादिकमर्थं व्यवस्थापयति ।

एतद्व्यवच्छेद्यमाचक्षते—

न तदुत्पत्तितदाकारताभ्याम्, तयोः पार्थक्येन सामस्त्येन च व्यभिचारोपलम्भात् ॥ ४७ ॥

तथाहि—ज्ञानस्य तदुत्पत्तितदाकारताभ्या व्यस्ताभ्या समस्ताभ्या वा प्रतिनियतार्थव्यवस्थापकत्वं स्यात्। यदि प्राच्य. पक्ष, तदा कपालक्षण कलशान्त्यक्षणस्य व्यवस्थापक स्यात्,तदुत्पत्ते केवलाया सद्भावात्। स्तम्भ. स्तम्भान्तरस्य च व्यवस्थापक. स्यात्, तदाकारतायास्तदुत्पत्तिरहिताया सम्भवात्। अथ द्वितीय, तदा कलशस्योत्तरक्षण पूर्वक्षणस्य व्यवस्थापको भवेत्, समुदितयोस्तदुत्पत्तितदाकारतयोर्विद्यमानत्वात्। अथ विद्यमानयोरप्यनयोर्ज्ञानमेवार्थस्य व्यवस्थापकम्, नार्थ, तस्य जडत्वादिति मतम्। तदपि न न्यायानुगतम्, समानार्थसमनन्तरप्रत्ययोत्पन्नज्ञानैर्व्यभिचारात्। तानि हि यथोक्तार्थव्यवस्थापकत्वलक्षणस्य समग्रस्य सद्भावेऽपि प्राच्य जनकज्ञानक्षण न गृह्णन्ति। अपि च-किमिदमर्थाकारत्वं वेदनाना ? यद्वशात्प्रतिनियतार्थपरिच्छेद स्यात्। किमर्थाकारोल्लेखित्वम्, अर्थाकारधारित्वं वा। प्रथमप्रकारे, अर्थाकारोल्लेखोऽर्थाकारपरिच्छेद एव, ततश्च ज्ञान प्रतिनियतार्थपरिच्छेदात्प्रतिनियतमर्थमवद्योतयतीति साध्याविशिष्टत्व स्पष्टमुपढौकते। द्वितीयप्रकारे पुनरर्थाकारधारित्व ज्ञानस्य सर्वात्मना, देशेन वा। प्रथमपक्षे, जडत्वादर्थस्य ज्ञानमपि जडं भवेत्, उत्तरार्थक्षणवत्। प्रमाणरूपत्वाभावश्चोत्तरार्थक्षणवदेवास्य प्रसज्येत, सर्वात्मना प्रमेयरूपताऽनुकरणात्। अथ देशेन नीलत्वादिनाऽर्थाकारधारित्वमिष्यते ज्ञानस्य, तर्हि तेनाजडाकारेण जडताप्रतिपत्तेरसम्भवात् कथं तद्विशिष्टत्वमर्थस्य प्रतीयेत ? । न हि रूपज्ञानेनाप्रतिपन्नरसेन तद्विशिष्टता सहकारफलादौ प्रतीयते । किं च देशेनार्थाकारधारित्वान्नीलार्थवन्नि शेषार्थानामपि ज्ञानेन ग्रहणापत्ति, सत्त्वादिमात्रेण तस्य सर्वत्रार्थाकारधारित्वाविशेषात्। अथ तदविशेषेऽपि नीलाद्याकारवैलक्षण्यान्निखिलार्थानामग्रहणम्, तर्हि समानाकाराणा समस्ताना ग्रहणप्राप्ति । अथ यत एव ज्ञानमुत्पद्यते, तस्यैवाकारानुकरणद्वारेण ग्राहकम्, हन्त ! एवमपि समानार्थसमनन्तरप्रत्ययस्य तद् ग्राहक स्यादित्युक्तम्। ततो न तदुत्पत्तितदाकारताभ्या ज्ञानस्य प्रतिनियतार्थावभास, किं तु-प्रतिबन्धकापगमविशेषादिति सिद्धम्। रत्ना० ४ परि०। स्या०। द्र०। (अत्रत्या वक्तव्यता 'अरेगतवाय' शब्दे प्रथमभागे ४३१ पृष्ठे गता।)

सत्तभामा-सत्यभामा-स्त्री०। स्वनामख्यातायां कृष्णाग्रम-

हिष्याम्, अन्त०। (सा चारिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्या गृहीत्वा सिद्धेति अन्तकृद्दशाया पञ्चमे वर्गे सप्तमे अध्ययने सूचितम्।)

सत्तभावणा-सत्त्वभावना-स्त्री०। सत्त्वविषयायामसङ्क्लिष्टभावनायाम्, व्य० १ उ०। बृ०।

अथ सत्त्वभावनामाह—

जे वि य पुव्विं निसि नि-ग्गमेसु विसहिंसु साहमभयाइं।
अहितकरगोवाई, विसिंसु घोरे य संगामे ॥ ५०३ ॥

येऽपि च राजवजिनादय पूर्व गृहवासे निशि-रात्रौ वीरचर्यादिना निर्गमेषु साध्वसम्-अहतुकभयरूप, भय-सहेतुक ते अहितस्करगोपादिसबन्धिनी व्यषहन्-विषोढवन्त, घोरे च सग्रामे सात्त्विकतया 'विसिंसु' त्ति-प्राविशन्, तेऽपि जिनकल्पप्रतिपित्सव सत्त्वभावनामवश्य भावयन्ति।

कथमिति चेत्? उच्यते—

पासुत्ताण तुयट्टं, सोयव्वं जं च तीसु जामेसु।
थोवं थोवं जिणइ उ, भयं च जं सभवइ तत्थ ॥५०४॥

यत् स्थविरकल्पिकाना पार्श्वत उत्तानक वा त्वग्वर्त्तन यच्च कारणे त्रिषु यमिषु-प्रहरेषु स्वप्तव्य-शयन कारणाभावे तु यस्तृतीयप्रहरे स्वप्तव्य तत्सर्वमपि स्तोक स्तोक जयति, शनै. शनैरित्यर्थ। भय च मूषिकादिजनित यद्यत्रोपाश्रयादिषु सभवति तत्तत्र जयति। अत्र च सत्त्वभावनाया पञ्च प्रतिमा भवन्ति।

ता एवाऽऽह—

पढमा उवस्सयम्मी, बिइया बाहिं तइयॉ चउक्कम्मि।
सुन्नघरम्मि चउत्थी, तह पंचमिया मुसाणम्मि ॥५०५॥

प्रथमा प्रतिमा उपाश्रये, द्वितीया उपाश्रयाद्बहि, तृतीया चतुष्के-चत्वरे, चतुर्थी शून्यगृहे, पञ्चमी श्मशाने।

तत्र प्रथमां तावदाह—

भोगजढे गंभीरे, उव्वरए कोट्ठए अलिन्दे वा।
तणुसाइ जागरो वा, झाणट्ठाए भयं जिणइ॥ ५०६ ॥

भोगजढे-अपरिभोग्ये गम्भीरे-सान्धकारे उपाश्रयसत्केऽपवरके वा कोष्ठके वा अलिन्दके वा तनुशायी-स्तोकनिद्रावान् जागरित्वा निद्रामकुर्वन् ध्यानार्थं शुभाध्यवसायस्थैर्यहेतो. प्रसुप्तेषु शेषसाधुषु कायोत्सर्गस्थितो भय जयति।

कथमित्याह—

विकस्स व खइयस्स व, मूसिगमाईहि वा निसिचरेहिँ।
जइ जह सा न वि जायइ, रोमंचुब्भेय चाडो वा ॥५०७॥

स्पृष्टस्य वा खादितस्य वा मूषकैरादिग्रहणान्मार्जारादिभिर्निशाचरैः-रात्रिपरिभ्रमणशीलैः, यथा सहसा नापि जायते रोमाञ्चोद्भेद -भयोद्रेकजनितो रोमोद्भेदः 'चाडो वा' पलायन तथा सत्त्वभावनयाऽऽत्मा भावयितव्य.। उक्ता प्रथमा प्रतिमा।

अथ द्वितीयादिकाश्चतस्रोऽप्यतिदिशन्नाह—

सविसेसतरा बाहिं, तक्करआरक्खिसावयाईया।
सुण्णघरमुसाणेसु य, सविसेसतरा भवे तिविहा ॥५०८॥

यान्युपाश्रयप्रतिमाया भयान्युक्तानि तान्युपश्रयाद्बहि. प्रतिमाया सविशेषतराणि तस्करारक्षिकश्वापदादिभयसहितानि मन्तव्यानि। शून्यगृहश्मशानयोश्चशब्दात्—चतुष्के च सविशेषतराणि त्रिविधानि दिव्यमानुषतैरश्चोपसर्गरूपाणि भयानि भवन्ति तान्यपि सम्यग् जयतीति प्रक्रम।

अस्या एव भावनाया फलमाह—

देवेहिँ भेसिओ वि, दिया व रत्तो व भीमरूवेहिं।
ता सत्तभावणाए, वहइ भरं निब्भओ सयलं ॥५०९॥

तत एव सत्त्वभावनया स्वभ्यस्तया दिवा रात्रौ वा भीमरूपै देवैर्भेषितोऽपि भर-जिनकल्पभार सकलमपि निर्भय सन् वहतीति। गता सत्त्वभावना। बृ०१ उ०२ प्रक०। आ० म०। ध०।

सत्तभूमिय-सप्तभूमिक-पु०। सप्तमालखण्डे प्रासादे, उत्त० १३ अ०।

सत्तम-सप्तम-त्रि०। सप्तसख्यापूरणे, उपा० १ अ०।

सत्तमट्ठाण-सप्तमस्थान-न०। स्थानाङ्गस्य सप्तमेऽध्ययने, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

सत्तमपव्व-सप्तमपर्वन्-न०। भाद्रकृष्णपक्षे, स्था०६ ठा०३ उ०। (वर्णनमस्य'पव्व' शब्दे पञ्चमभागे ७९८ पृष्ठे उपपादितम्।)

सत्तमा-सत्तमा-स्त्री०। सप्तम्या नरकपृथिव्याम्, जी० ३ प्रति० १ उ०।

सत्तमासिया-सप्तमासिकी-स्त्री०। सप्तमासान् यावत्सप्तादत्तिप्रमाणभिक्षाके साधुप्रतिज्ञाविशेषे,आ० चू०४ अ०। औ०।

सत्तमी-सप्तमी-स्त्री०। सप्तसख्यापूरके अहोरात्रे, ज्यो० ४ पाहु०। आ० म०। ङि-ओस् सुप् (ब्) रूपायां विभक्तौ, "सन्निहाणे य सत्तमी" अनु०। सप्तसख्यापूरके स्त्रीलिङ्गेऽर्थे, द० प०। स्था०।

सत्तरस-सप्तदशन्-त्रि०। सप्ताधिकेषु दशसु,प्रज्ञा०१५ पद।

सत्तरसम-सप्तदश-त्रि०। सप्तदशसख्यापूरके, च० प्र०। ८ पाहु०।

सत्तरसाह-सप्तरसाह-पुं०। स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,यानि निधानानि प्राप्य कल्किनृप सर्वा सामग्रीमुत्पाद्य महाराजो भविष्यति। ती० २० कल्प।

सत्तरह-सप्तरथ-पु०। जम्बूद्वीपे भारते वर्षे भविष्यति दशमे तीर्थंकरे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सत्तरि-सप्तति-स्त्री०। "सप्ततौ र." ॥ ८। १। २१०॥ अनेनात्र तकारस्य रेफादेश। सत्तरि। दशावृत्ताया सप्तसख्यायाम्, प्रा०। आव०।

सत्तरिसत्थ-सप्ततिकाशास्त्र-न०। षष्ठे कर्मग्रन्थे, कर्म०।

"अशेषकर्मांशतमः समूह-क्षयाय भास्वानिव दीप्ततेजा।
प्रकाशिताशेषजगत्स्वरूप',प्रभु स जीयाज्जिनवर्द्धमान॥१॥
जीयाज्जिनेशसिद्धान्तो, मुक्तिकामप्रदीपन.।
कुश्रुत्यातपतप्तानां, सान्द्रो मलयमारुत. ॥ २ ॥
चूर्णयो नावगम्यन्ते, सप्ततेर्मन्दबुद्धिभिः।
तत. स्पष्टावबोधार्थं, तस्याष्टीका करोम्यहम्॥ ३ ॥
अहर्निशं चूर्णिविचारयोगात्,
मन्दोऽपि शक्तो विवृतिं विधातुम्।

निरन्तर कुम्भनिक (घ) र्षयोगात्,
ग्रावाऽपि कूपे समुपैति घर्षिम् ॥ ४ ॥ "

इह यत् शास्त्र प्रकरणं वा सर्वविन्मूल तत् प्रेक्षावतामुपादेय भवति, नान्यत्, तत सप्ततिकाख्य प्रकरणमारभमाण आचार्य प्रेक्षावता प्रकरणविषये उपादेयबुद्धिपरिग्रहार्थ प्रकरणस्य सर्वविन्मूलताम्, तथा सर्वविन्मूलत्वेऽपि न प्रेक्षापूर्वकारिणोऽभिधेयादिपरिज्ञानमन्तरेण यथाकथंचित्प्रवर्त्तन्ते प्रेक्षावत्ताक्षतिप्रसङ्गात्। कम्र्म० ६ कर्म०।

सम्प्रत्याचार्योऽनुद्धतत्वेनात्मनोऽल्पागमत्व ख्यापयन् शेषबहुश्रुताना च बहुमान प्रकटयन्—प्रकरणपरिपूर्णताविधिविषयं तेषा प्रार्थना विदधान आह—

जो जत्थ अपडिपुन्नो, अत्थो अप्पागमेण बद्धो त्ति।
तं खमिऊण बहुसुया, पूरेऊणं परिकहंतु ॥ ७५ ॥

अत्र सप्ततिकाख्ये प्रकरणे यत्र बन्धे उदये सत्ताया वा योऽर्थोऽपरिपूर्णं खण्डोऽल्पागमेनाल्पश्रुतेन मया बद्धो निबद्ध, इतिशब्द समाप्तिवचन, स च गाथापर्यन्ते वेदितव्य, तम परिपूर्णमर्थ तत्र बन्धादौ ममाऽपरिपूर्णार्थाभिधानलक्षणमपराध क्षमित्वा बहुश्रुता दृष्टिवादज्ञा पूरयित्वा तत्तदर्थप्रतिपादिका गाथा प्रक्षिप्य शिष्यजनभ्य परिकथयन्तु-सामस्त्येन प्रतिपादयन्तु। बहुश्रुता हि परिपूर्णज्ञानसभारसपत्समन्विततया परोपकारकरणैकरसिकमानसा भवन्ति, ततो मम शिष्याणा च परमोपकारमाधित्सवस्तेऽवश्य ममाऽस्फुटापरिपूर्णार्थाभिधानलक्षणमपराध विषह्य परिपूर्णमर्थ पूरयित्वा शिष्येभ्य कथयन्तु—

" निरुपममनन्तमनघ, शिवपदमधिरूढमपगतकलङ्कम्।
दर्शितशिवपुरमार्गं, वीरजिन नमत परमशिवम् ॥ १ ॥
अस्योपान्तेऽपि सप्रासे, प्राप्यन्ते सपदोऽनघा।
नमस्तस्मै जिनेशश्री-वीरसिद्धान्तसिन्धवे ॥ २ ॥
यैरेषा विषमार्था, सप्ततिका सुस्फुटीकृता सम्यक्।
अनुपकृतपरोपकृत-चूर्णिकृतस्तान्नमस्कुर्वे ॥ ३ ॥
प्रकरणमेतद्विषमं, सप्ततिकाख्य विवृण्वता कुशलम्।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धि तेनाश्नुता लोक ॥ ४ ॥
अर्हतो मङ्गल सिद्धान्,—मङ्गल सयतानहम्।
अशिश्रिय जिनाख्यात, धर्म्म परममङ्गलम् ॥ ५ ॥ "
कर्म० ६ कर्म०। प्रश्न०। स०।

सत्तरिसभ-सप्तर्षभ-पुं०। एकविंशतितमेऽहोरात्रमुहूर्त्ते, स० ३० सम०।

सत्तवइय-साप्तपदिक-पुं०। सप्तभि' पदैर्व्यवहरतीति साप्तपदिक। तथाविधे व्यवहारिणि, आ० म० १ अ०। " (सत्तवइए त्ति—(१३४ गाथा) अस्य व्याख्या-सप्तभि पदैर्व्यवहरतीति साप्तपदिक —सत्तपदिगो एगम्मि पच्चंतगामे एगो ओलग्गयमणुस्सो, साधुमाहणादीण न सुणेति, ण वा अल्लीणति, ण वा सेज्ज देति, मा मम धम्म कहेहिन्ति, ताहे मा सदओ होहामि त्ति। अण्णया कया तं गाम साहुणो आगता, पडिस्सय मग्गंति, ताहे गोट्ठिलएहिं एसो न देति त्ति सो वि एतेहिं पवचिओ होउ त्ति तस्स घर चिधिअं,जहा एरिसो तारिसो सावगो त्ति तस्स घर जाह। त ग ता पुच्छता दिट्ठो जाव ण चेव आढाति। तत्थेक्केण साहुणा भणिअ-जदि वा ण चेव सो एसो, अहवा-पवचितामो त्ति, त सोऊण पुच्छिता तेण, कथित जहा अम्ह कथित एरिसो तारिसो सावगो त्ति। सो भणति-अहो अकज्ज, मम ताव पवचतु। ता किं साधुणो पवचितेन्ति, ताहे मा सारता तेसिं होउ त्ति भणति-देमि पडिस्सय एक्काए ववत्थाए, जदि मम धम्म ण कहेह, साहूहिं कहिय-एव होउ त्ति। दिण्ण घर, वरिसारत्ते वित्ते आपुच्छंतेहिं धम्मो कहिओ। तत्थ ण किंचितरइ घेत्तु मूलगुणउत्तरगुणाण मधुमज्जमसविरतिं वा। पच्छा सत्तपदिवय दिण्ण-मारेउकामेण जावइएणं कालेण सत्त पदा ओसक्किज्जति एवइअ काल पडिक्खित्तु मारेयव्व। संबुज्झिस्सति त्ति काउ, गता। अण्णया चोरो(रओ) गतो, अवसउणेण णिअत्तो, रत्तिं सणिअ घर एति। तद्दिवस च तस्स भगिणी आगएल्लिआ, सा पुरिसणेवत्थिआ भाउज्जायाए सम गोज्झपेक्खिया गया। ततो चिरेण आगया, णिद्दक्ताओ तहेव एक्कम्मि चेव सयणे सइयाओ इअरो अ आगओ। ततो पेच्छति,परपुरिसो त्ति असिं करिसित्ता आहणेमित्ति,वत सुमरिय। ठितो सत्तपदतर। एअम्मि अतरे भगिणी अ से बाहा भज्जाए अक्कंतिआ। ताए दुक्खाविज्जतियाए भणिअ हला ! अवणेहि बाहाओ मे सीस। तेण सरेण णाया भगिणी एसा मे पुरिसणेवत्थ त्ति लज्जितो,जातो अहो मणाग मए अकज्ज न कयति। उवणओ जहा सावगभज्जाए, सबुद्धो, विभासा, पव्वइओ। आव० १ अ०।

सत्तवच्छ-सप्तवत्स-पुं०। लोमपक्षिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद।

सत्तविहबंधग-सप्तविधबन्धक-पुं०। सप्तप्रकारकर्मोपार्जके, पञ्चा० १६ विव०।

सत्तसत्तमिया-सप्तसप्तकि(मि)का-स्त्री०।सप्तसप्तकदिनानि यस्या सा सप्तसप्तकिका सप्तशब्दककारस्य मकार, प्राकृतत्वात्। अथवा—सप्त सप्तमानि दिनानि यस्या सा, यस्या हि सप्तदिनसप्तमकानि भवन्ति। प्रव० २७१ द्वार। सप्त सप्तमानि दिनानि यस्या सा सप्तसप्तकैर्दिनसप्तकैर्यथोत्तरवर्द्धमानदत्तिभिर्निष्पन्ने प्रतिमाभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

सूत्रम्—

सत्तसत्तमिया णं भिक्खुपडिमा,एगूणं पन्नए राइंदिएहिं एगेण छन्नउएणं भिक्खासएणं अहासुत्तं[1] (अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं अहासम्म फासिया पालिया तीरिया किट्टिया) अणुपालिया भवइ ॥ ३१ ॥

अस्य सवन्धप्रतिपादनार्थमाह—

सागारियअग्गहणे, अन्नाउन्छं फुडं समक्खायं।
सो होति ऽभिग्गहो खलु,पडिमाऽऽइअभिग्गहो चेव॥७४॥
अन्नाउन्छविसुद्ध, घेत्तव्वं तस्स किं परीमाणं।
कालम्मि य भिक्खासु य,इति पडिमासुत्तसंबंधो॥७५॥

पूर्वसूत्रेषु सागारिकपिण्डो न ग्राह्य इत्युक्त सागारिकपिण्डाऽग्रहणे स्फुटमज्ञातोञ्छग्रह' खलु भवत्यभिग्रह, प्रतिमाद्य—

[1] १—०जाव अणुपालिया भवइ ॥ ३१ ॥

भिग्रह इत्यभिग्रहप्रस्तावात्सागारिकसूत्राऽनन्तर प्रतिमासूत्रस्योपनिपात । अथवा—अन्यथा सबन्ध सागारिकपिण्डप्रतिषेधतो ज्ञातोञ्छविशुद्ध ग्रहीतव्यमित्याख्यात, तस्य भिक्षाकालेषु किं परिमाणमिति प्रश्नावकाशमाशङ्क्य प्रतिमासूत्रमुपन्यस्तवान्, एष प्रतिमासूत्रसम्बन्ध । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य(सू०३१)व्याख्या-सप्तसप्तका दिनाना यस्या सा सप्तसप्तकिका,सप्तकशब्दे ककारस्य मकार प्राकृतत्वात्, 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे। भिक्षुप्रतिमा एकोनपञ्चाशता रात्रिन्दिवैकेन षण्णवतेन भिक्षाशतेन यथा सूत्र सूत्रानतिक्रमेण यावत्करणात्-" अहामग्ग अहातच्च अहासम्म फासिया पालिया तीरिया किट्टिया अणुपालिया भवइ " इति-परिग्रहस्तत्र यथाकल्प-यथाविधि-सूत्रोक्तविध्यनतिक्रमेणेत्यर्थ , यथामार्ग—ज्ञानदर्शनचारित्राणामविराधनेन 'अहातच्च' ति—याथातथ्यमेकान्तत सूत्रानुसारेणापादितसत्य(त्य)ताक 'अहासम्म' यथासम्यक् त्रिविधेनापि योगेनाऽपरिताम्यता सम्यक्करणस्फार्शिता सेविता पालिता विराधनारक्षणत , अत एव शोधिता अतीचारलेशनाप्यकलङ्कनात्। तीरिता-तीर नीता, पर्यन्त नीता इत्यर्थ । कीर्तिता-आचार्याणा कथिता, यथा प्रतिमा मया समाप्ता आज्ञया तीर्थकरोपदेशेन अत्र पालिता भवति । एवमष्टाष्टकिका-नवनवकिका-दशदशकिका-सूत्राण्यपि भावनीयानि। विशेषस्तु पाठसिद्ध , एष सूत्रचतुष्टयसक्षेपार्थ ।

अहसुत्त सुत्तदेसा, कप्पो उ विधीय मग्ग नाणादी ।
तच्च तु भवे तत्थं, सम्मं जं अपरितंतेणं ॥ ७६ ॥
फासिय जोगतिगेणं,पालिय मविराहिय सोहितेमेव ।
तीरियमंतं पाविय, किट्टिय गुरुकरण जिणमाणा ॥७७॥

यथासूत्रमिति सूत्रादेशात् यथाकल्पमित्यत्र कल्पो—विधिर्यथामार्गमित्यत्र मार्गो-ज्ञानादि, यथातथ्यमित्यत्र 'तच्च'-नाम तथ्य,यथासम्यगिति सम्यग् नाम यदपरिताम्यताकरण स्पर्शिता योगत्रिकेण सेविता पालिता अविराधिता शोधिताऽप्यवमेव, अविराधनेनैवेत्यर्थ , तीरिता-अन्त प्रापिता कीर्तिता-गुरूणा कथनत आज्ञा जिनस्य-तीर्थकृत , द्वितीया षष्ठ्यर्थे प्राकृतत्वात् ।

पडिमाउ पुव्वभणिया, पडिवज्जइ कोतिसंघयणमादी ।
नवरं पुण णाणत्तं, कालच्छेए य भिक्खासु ॥ ७८ ॥

प्रतिपद्यते, प्रतिमा भिक्षो. प्रतिमा पूर्वमाचारदशासु भणिता ता क प्रतिपद्यते, तत आह-' तिसघयण' ति-आद्येषु त्रिषु सहननेषु अन्यतरसहननोपेत चतुर्थादिषु सहननेषु वर्त्तमान न प्रतिपद्यत, आदिशब्दात्-सोऽपि सूत्रार्थतदुभयोपेतो गच्छेत् कृतपरिकर्मा सातिशयो न निरतिशय इति परिग्रह , तृतीयं च सहनन यावदार्यरक्षितास्तावदनुवृत्त तत आरतो व्यवच्छिन्नम् । नवर पुनर्नानात्वमत्र कालच्छेदे भिक्षासु च ।

तत्र कालच्छेदमाह—

एगूणपन्ने चउस-ट्ठिगासीती य सय च बोद्धव्वं ।
सव्वासिं पडिमाणं, कालो एसो त्ति तो होइ ॥ ७९ ॥

सप्तसप्तकिकाया. कालम् एकोनपञ्चाशत् रात्रिन्दिवानि, अष्टाष्टकिकायाश्चतु षष्टि , नवनवकिकाया एकाशीति , दशदशकिकाया शत रात्रिन्दिवाना बोद्धव्य, सर्वप्रतिमानामधिकृतसूत्रचतुष्टयोपात्तानामेष एतावान् भवति काल ।

कथ पुन सप्तकिका भवन्तीत्यत आह-

पढमाए सत्तगा सत्त, पढमे तत्थ सत्तए ।
एक्केक्क गेण्हई भिक्खं, बिइए दोण्णि दोण्णि तु ॥८०॥
एवमेक्केक्किय भिक्खं ,छुभिज्जेक्केक्क सत्तगे ।
गेण्हती अन्तिमो जाव, सत्त सत्त दिणे दिणे ॥८१॥

प्रथमाया प्रतिमाया सप्त सप्तका भवन्ति । तत्र प्रथमे सप्तके प्रतिदिवसमेकैका भिक्षा गृह्णाति, द्वितीये सप्तके प्रतिदिवस द्वे द्वे भिक्षे, एव तृतीयादिषु सप्तकष्वेकैकेषु एकैका भिक्षामधिका प्रक्षिपेत् यावदन्तिमे सप्तक दिने सप्त सप्त भिक्षा गृह्णाति । इयमत्र भावना-तृतीये सप्तके प्रतिदिवस तिस्रस्तिस्रो भिक्षा गृह्णाति , चतुर्थे चतस्रश्चतस्र , पञ्चमे पञ्च पञ्च,षष्ठ षट् षट् ,सप्तमे सप्त सप्तात ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह—

अहवा एक्किक्किय दत्तिं, जा सत्तेक्केक्कसत्तए ।
आदेसो अत्थि एसो वि, सीहविक्कमसन्निभो ॥८२॥

अथवा-एष द्वितीयोऽप्यादेशोऽस्ति,यथा एकैकस्मिन् सप्तके प्रत्येक प्रथमदिनादारभ्य प्रतिदिवसमेकैका वर्द्धयेत् यावत्सप्तमे दिवसे । इयमत्र भावना-प्रथमे सप्तके प्रथमे दिवसे एका भिक्षा गृह्णाति,द्वितीये द्वे, तृतीये तिस्र , चतुर्थे चतस्र , पञ्चमे पञ्च, षष्ठ षट् , सप्तम सप्त,एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चम षष्ठे सप्तमे च सप्तके द्रष्टव्यम् । एष आदेश सिंहविक्रमसन्निभ , यथा-सिंहो गत्वा गत्वा पृष्ठत प्रलोकयते एवमेषोऽपि सप्तके पुनर्मूलत. परावर्त्तते । गत कालच्छेद ।

सम्प्रति भिक्षापरिमाणमाह—

छन्नउयं भिक्खसयं, अट्ठासीया य दो सया हुंति ।
पंचुत्तरा य चउरो, अद्धच्छट्ठं[1] सया चेव ॥८३॥

सप्तसप्तकिकाया भिक्षापरिमाण षण्णवत शतम् १९६, अष्टाऽष्टकिकायामष्टाशीते द्वे शते २८८ भिक्षाणाम् , नवनवकिकाया पञ्चोत्तराणि चत्वारि शतानि ४०५ दशदशकिकायामर्द्ध[2] षट् शतानि भिक्षाणामिति ।

सम्प्रत्यस्यैव भिक्षापरिमाणस्यानयनाय करणमाह—

उद्दिट्ठवग्गदिवसा, मूलगुणा संजया दुहा छिन्ना ।
मूलेण संगुणिया, माणं दत्तीण पडिमासु ॥८४॥
पदगयसु वेयसु-त्तरसमाहयं दलियमादीणा ।
सहियं गच्छगुणं पडि-माणं भिक्खमाणं मुणेयव्वं॥८५॥

उद्दिष्टा ये च वर्गा. सप्तसप्तकिकादयस्ते दिवसा मूलदिनसयुक्ता., सप्तादिदिनसम्मिश्रा. क्रियन्ते, तदनन्तर द्विधाछिन्ना अर्धीक्रियन्ते इति भाव । तता मूलेन सप्तादिलक्षणेन संगुण्यन्ते, संगुणिता प्रतिमासु दत्तीनां मान—परिमाण भवति । तद्यथा-सप्तसप्तकवर्गदिवसा एकोनपञ्चाशत् ४९, ते मूलदिने. स-

१-अद्धछट्ठा सया चेव इतिपाठान्तरे । २-दशदशकिकायामर्धमषष्ठानि(५५०)

प्तभिर्युता क्रियन्ते जाता षट्पञ्चाशत् ५६,ते अर्द्धीक्रियन्ते जाता अष्टाविंशति २८, सा मूलेन सप्तकेन गुणयते आगत षण्णवत शतम् १९६,तथा अष्टाष्टकवर्गेदिवसाश्चतु षष्टि ६४, ते मूलदिनैरष्टभि समिश्रयन्ते जाता द्वासप्तति ७२, तस्या अर्द्ध क्रियते जाता षट्त्रिंशत् ३६, सा मूलेनाष्टकेन गुणयते आगते द्वे शते अष्टाशीते २८८, एव नवनवकिकाया दशद-शकिकाया च यथोक्त भिक्षापरिमाणमानेतव्यम् ।

अत्रैव करणान्तरमाह—

गच्छुत्तरसविग्गे, उत्तरहीणम्मि पक्खिवे आदि ।

अतिमधणमादिजुय, गच्छद्धगुणं तु सव्वधण ॥ ८६ ॥

गच्छे उत्तरेण सवर्गे सवर्ग्यते स सवर्गो गुणित इ-त्यर्थ , तस्मिन् उत्तरेण हीने कृते आदिं प्रक्षिपेत् तत अन्तिमधनमागच्छति, तदन्तिमधनम् आदियुक्त क्रियते, तदनन्तर गच्छार्द्धगुण तत सर्वधनमागच्छति । तत्र स-प्तसप्तकिकाया सप्त आदि , सप्त उत्तर, सप्त गच्छ , त-त सप्तकलक्षणो गच्छ उत्तरेण सप्तलक्षणेन गुणयते । जा-ता एकोनपञ्चाशत् ४९ , सा उत्तरेण सप्तकेन हीना क्रियते , कृत्वा च पुनरादिना सप्तकेनैव युता कर्त्तव्या । इद करणमन्यत्रापि व्यापक; तत एवमुक्तमन्यथा चोत्तर-हानावादिप्रक्षेपे च न कश्चिद्विशेषस्तस्या एव एकोन-पञ्चाशतो भावात् । एतत् अन्तिमधन सप्तमे सप्तके भिक्षा-परिमाणमित्यर्थ , तस्मिन् उत्तरेण हीने कृते आदिं प्रक्षि-पेत् , तत अन्तिमधनमागच्छति , तदन्तिमधनमादियुत क्रियते, तदनन्तर गच्छार्द्धगुण, तत सर्वधनमागाच्छति । तत्र सप्तसप्तकिकाया सप्त आदि , सप्त उत्तर, सप्तग-च्छ , तत सप्तकलक्षणो गच्छ उत्तरेण सप्तकलक्षणेन गु-णयते, एतत् आदिना सप्तकेन युत क्रियते । जाता-षट्पञ्चाशत् स गच्छार्द्धेन गुणयते, अत्र गच्छ सप्तक, स विषमत्वादर्द्ध न प्रयच्छति ततो गुणो राशि षट्पञ्चा-शल्लक्षणोऽर्द्धीक्रियते, जाता अष्टाविंशति , सा परिपूर्णे-न सप्तकलक्षणेन गच्छेन गुणयते जात षण्णवत शतम् १९६ । व्य० ९ उ० । औ० । स० । प्रव० । अन्त० ।

सत्तसत्तमियं भिक्खुपडिमं उवसपज्जित्ता णं विहरति , पढमे सत्तए एक्केक्कं भोयणस्स दत्तिं पडिगाहेति एक्केक्क पाणयस्स । दोच्चे सत्तए दो दो भोयणस्स दो दो पा-णयस्स पडिगाहेति । तच्चे सत्तते तिण्णि भोयणस्स तिण्णि पाणयस्स, चउत्थे सत्त० ४ पंचमे सत्त० ५ छट्ठे सत्तए ६सत्तमे सत्तते सत्त२दत्तीतो भोयणस्स पडिगाहेति सत्त पाणयस्स । एवं खलु एय सत्तसत्तमिय भिक्खुपडिम एगूणवण्णासे राइंदिएहिं एगेण य छन्नउएणं भिक्खासतेणं अहासुत्ता० जाव आराहेत्ता । अन्त० ८ वर्ग ३ अ० ।

सत्तसत्तिकया-सप्तसप्तैकिका-स्त्री० । सप्ताध्ययनात्मिकायां द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयचूडायाम् , आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । प्रश्न० ।

सत्तसरसमन्नागय-सप्तस्वरसमन्वागत--त्रि० । षड्जादिसप्त-स्वरान् सम्यगनुगते, ज० १ वक्ष० ।

सत्तसार--सप्तसार-पु० । दृढाशे, " सत्तसारो दुविहो—बाह्यो गुरुत्त अब्भतरो णाणादी " आ० चू० १ अ० ।

सत्तसीस-सप्तशीर्ष-पु० । शिखरितलपर्वतकूटस्वामिनि ना-गकुमारदेवे द्वी० ।

सत्तहत्तरि--सत्तसप्तति--स्त्री० सप्ताधिकाया सप्ततिसंख्या-याम् , स० ७६ सम० ।

सत्ता-सत्ता-स्त्री० । सामान्ये, विशे० । अविशेषेण सद्बु-द्धिवेद्येष्वपि सर्वपदार्थेषु द्रव्यादिष्वेव त्रिषु सत्तास-बन्ध, स्वीक्रियते, न सामान्यादित्रये इति महतीय पश्य-तो हरता , यत परिभाव्यता सत्ताशब्दार्थ । अस्तीति सन् सतो भाव सत्ता-अस्तित्व-तद्वस्तुस्वरूप तच्च निर्वि-शेषमशेषेष्वपि पदार्थेषु त्वयाऽप्युक्तम् , तत्किमिदमर्द्धजर-तीय यद् द्रव्यादित्रय एव सत्तायोगो नेतरत्रये इति, अनु-वृत्तिप्रत्ययाऽभावान्न सामान्यादित्रये सत्तायोग इति चेत् , न तत्राप्यनुवृत्तिप्रत्ययस्याऽनिवार्यत्वात् । पृथिवीत्वगोत्वघ-टत्वादिसामान्येषु सामान्य सामान्यमिति विशेषेष्वपि ब-हुत्वादयमपि विशेषोऽयमपि विशेष इति , समवाये च प्रा-गुक्तयुक्त्या तत्तदवच्छेदकभेदाद्—एकाकारप्रतीतेरनुभवात् स्वरूपसत्त्वसाधर्म्येण सत्ताध्यारोपात्सामान्यादिष्वपि सत्स-दित्यनुगम इति चेत्तर्हि मिथ्याप्रत्ययोऽयमापद्यते । अथ भिन्न स्वभावेष्वेकानुगमो मिथ्यैवेति चेद् , द्रव्यादिष्वपि सत्ताध्या रोप कृत एवास्तु प्रत्ययानुगम । असति मुख्येऽध्यारोपस्या-ऽसभवाद्-द्रव्यादिषु मुख्योऽयमनुगत प्रत्यय, सामान्यादि-षु तु गौण इति चेत् । न, विपर्ययस्यापि शक्यकल्पनत्वात् सामान्यादिषु बाधकसभवान्न मुख्योऽनुगत, प्रत्यय , द्र-व्यादिषु तु तदभावान्मुख्य इति चेद् , ननु किमिद बाधकम् ? । अथ सामान्येऽपि सत्ताऽभ्युपगमेऽनवस्था विशेषेषु पुन सामान्यसद्भावे स्वरूपहानि ,समवायेऽपि सत्ताकल्पने तद्-वृत्त्यर्थं सम्बन्धान्तराभाव इति बाधकानीति चेत् न, सामा न्येऽपि सत्ताकल्पने यद्यनवस्था तर्हि कथं न सा द्रव्या-दिषु तेषामपि स्वरूपसत्ताया प्रागेव विद्यमानत्वात् । वि-शेषेषु पुन सत्ताभ्युगमेऽपि न स्वरूपहानि स्वरूपस्य प्र-त्युतोत्तेजनात् , नि सामान्यस्य विशेषस्य क्वचिदप्यनुपल-म्भात् । समवायेऽपि समवायत्वलक्षणाया स्वरूपसत्ताया स्वीकारे उपपद्यत एवाऽविष्वग्भावात्मक सम्बन्ध' , अ-न्यथा तस्य स्वरूपाभावप्रसङ्ग , इति बाधकाभावात्तेष्वपि द्रव्यादिवन्मुख्य एव सत्तासम्बन्ध , इति व्यर्थ द्रव्यगुण-कर्मस्वेव सत्ताकल्पनम् । किं च-तैर्वादिभिर्यो द्रव्यादित्रये मुख्य, सत्तासबन्ध कक्षीकृत, सोऽपि विचार्यमाणो वि-शीर्येत, तथा हि—यदि द्रव्यादिभ्योऽत्यन्तविलक्षणा स-त्ता तदा द्रव्यादीन्यसद्रूपाण्येव स्यु सत्तायोगात्सत्त्वम-स्त्येवेति चेद् , असता सत्तायोगेऽपि कुत, सत्त्व ?, सता तु निष्फल सत्तायोग । स्वरूपसत्त्व भावानामस्त्येवेति चेत्तर्हि किं शिखण्डिना सत्तायोगेन? । सत्तायोगात् प्राग्भावो न सन् , नाप्यसन् सत्तायोगात्तु सन्निति चेद्वाङ्मात्रमेतत् , सदस-द्विलक्षणस्य प्रकारान्तरस्याऽसभवात् तस्मात् ' सतामपि स्यात्क्वचिदेव सत्ता' इति तेषा वचन विदुषां परिषदि कथमिव नोपहासाय जायते ? । स्या० । द्रव्यगुणकर्मलक्षणेषु त्रिषु प

दार्थेषु सद्बुद्धिहेतु सत्ता । आ० म०१ अ० । स्या० । ("त्रिपदार्थसत्करी सत्ता" इति वचनात् सत्ताभ्युपगम 'सामण्ण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे साधयिष्यते) उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सत् । स्या० । (अत्रत्या वक्तव्यता 'अरोगतवाय' शब्दे प्रथमभागे ४२५ पृष्ठे गता ।) (अयमेवार्थ अर्थक्रियाकारित्वलक्षण सत्त्वमभ्युपगच्छता क्षणिकवादिना दूषणमुद्भाव्य- जातिलक्षण सत्त्व सम्मतितर्के प्रपञ्चेन साधितं तत एवावगन्तव्यम् ।) सम्म०। ('समवाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे तत्खण्डनावसरे सत्ताखण्डनमण्डने कारिष्येत) । द्रव्यगुणकर्मसु सत्ता परसामान्यम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । सद्भावे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । आ० म० । सत्ताना यत्र ग्रामे नगरे वा भाजनानि सन्तीति प्राकरणिकोऽर्थ । बृ० ३ उ० । सद्भाव सत्ता । क० प्र० १ प्रक० । कर्मपुद्गलाना बन्धसङ्क्रमाभ्या लब्धात्मलाभाना निर्जरणसङ्क्रमकृतस्वरूपप्रच्युत्यभावे सति सद्भावे, कर्म० ५ कर्म० । बन्धसमयात् सङ्क्रमेणात्मलाभसमयादारभ्य यावत्ते कर्मपरमाणौ नान्यत्र सङ्क्रम्यन्ते यावद्वा न क्षयमुपगच्छन्ति तावत्तेषा स्वरूपेण सद्भावे, कर्म०६ कर्म०।

सत्तालक्षणम्-सत्तामाश्रित्य गुणस्थानेषु कर्मक्षपण च ।
अथ सत्तालक्षणकथनपूर्वक यथा तेन भगवता त्रिलोकाधिपतिना श्रीमद्वर्द्धमानस्वामिना सत्तामाश्रित्य गुणस्थानेषु कर्माणि क्षपितानि तथा प्रतिपादयन्नाह—

सत्ता कम्माण ठिई, बंधाई लद्धअत्तलाभाणं ।
संते अडयालसयं, जा उवसमु विजिणु बियतइए ॥२५॥

सत्ता उच्यते इति शेष , किमित्याह--कर्मणा ज्ञानावरणादियोग्यपरमाणूना स्थितिरवस्थान सद्भाव इति पर्याया । किं विशिष्टाना कर्मणामित्याह--बन्धादिलब्धात्मलाभाना, तत्र मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभि कर्मयोग्यपुद्गलैरात्मनो वह्न्यय पिण्डवदन्योन्यानुगमाभेदात्मक सबन्धो-बन्ध , आदिशब्दात्--सङ्क्रमकरणादिपरिग्रह । ततो बन्धादिभिर्लब्ध --प्राप्त आत्मलाभ-आत्मस्वरूप यैस्तानि बन्धादिलब्धात्मलाभानि तेषा बन्धादिलब्धात्मलाभानां कर्मणा या स्थिति सा सत्ता तस्याम् । 'सत' त्ति-सत्कर्मणि सत्तायामष्टाचत्वारिंश शत प्रकृतीना भवति । कियन्ति गुणस्थानानि, यावदित्याह-'जा उवसमु' त्ति यावदुपशम-मुपशान्तमोहम् । अयमर्थ , मिथ्यादृष्टिगुणस्थानात् प्रभृत्युपशान्तमोहगुणस्थान यावदष्टाचत्वारिंश शत सत्तायां भवति, किमविशेषेणेत्याह-'विजिणुबियतइए' त्ति-विगतं जिननाम यस्मात्तद्विजिन--जिननामविरहितं तदेवाष्टाचत्वारिंश शत भवति, केत्याह-द्वितीये सास्वादने तृतीय मिश्रदृष्टौ "सासणमिस्सरहिएसु वा तित्थमि" ति वचनात् सास्वादनमिश्रयो सप्तचत्वारिंश शत भवतीत्यर्थ । इदमत्र हृदयम्-इह मिथ्यादृष्टेरष्टचत्वारिंशमपि शत सत्ताया यदा हि प्रागबद्धनरकायु क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्य तीर्थकरनाम्नो बन्धमारभते, तदाऽसौ नारकेषूत्पद्यमान. सम्यक्त्वमवश्य वमतीति । मिथ्यादृष्टेस्तीर्थकरनाम्नोऽपि सत्ता सम्भवति, सास्वादनमिश्रयोस्तु तस्मिन्नेव जिननामरहिते सप्तचत्वारिंश शत सत्ताया जिननाम सत्कर्मणो जीवस्य तद्भावानवाप्तेस्तद्बन्धारम्भस्य च शुद्धसम्यक्त्वप्रत्ययत्वात्, यदुक्त बृहत्कर्मस्तवभाष्ये-"तित्थयरेण विहीण, सीयालसय तु सतए होइ । सासायणम्मि उ गुणसम्मामीसे य पयडीण ॥ १ ॥" अविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामक्षिप्तदर्शनसप्तकानामष्टचत्वारिंशस्यापि शतस्य सत्ता सम्भवतीति ।

अप्पुव्वाइचउक्के, अणतिरिनिरया उ विणु विआलसयं ।
सम्माइचउसु सत्तग-खयम्मि इगचत्तसयमहवा ॥२६॥

गाथापर्यन्तवर्त्यथवाशब्दस्य सबन्धात् पूर्वं तावदष्टचत्वारिंश शत सत्तायामुक्तम् । अथवा अयमपर सत्तामाश्रित्य भेद , तथा हि—अपूर्वादिचतुष्के अपूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसपरायोपशान्तमोहस्वरूपे 'अण' त्ति-अनन्तानुबन्धिचतुष्कम् , 'तिरिनिरयाउ' त्ति—आयु शब्दस्य प्रत्येक योगात्तिर्यगायुर्नरकायुश्च विना द्विचत्वारिंश शत भवतीति । अयमाशय य कश्चिद्विसयाजितानन्तानुबन्धिचतुष्को बद्धदेवायुर्मनुजायुषि वर्त्तमान उपशमश्रेणिमारोहति, तस्य तिर्यगायुर्नरकायुरनन्तानुबन्धिचतुष्कलक्षणप्रकृतिषट्करहित शेष द्विचत्वारिंश शत सत्ताया प्राप्यते , यदुक्त बृहत्कर्मस्तवभाष्ये—"अणतिरिनारयरहिय , बायालसय विमाणसंतम्मि । उवसामगस्स पुव्वा, नियट्टि सुहमोवसतम्मि ॥ १ ॥" 'सम्माइचउसु' त्ति इत्यादि, सम्यक्त्वादिचतुर्षु अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु 'सत्तगखयम्मि'त्ति अनन्तानुबन्धिचतुष्कमिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वलक्षणसप्तकक्षये सत्येकचत्वारिंश शतम् । अथवा-सत्ताया भवति । इहाप्यथवाशब्द आवृत्त्या योज्यते, यदुक्त बृहत्कर्मस्तवसूत्रे—"अणमिच्छमीससम्म, अविरयसम्माओ अप्पमत्तता ।" इति ।

खवगं तु पप्प चउसु वि,पणयालं नरयतिरिसुरा उ विणा ।
सत्तगविणु अडतीसं, जा अनियट्टी पढमभागे ॥२७॥

क्षपक तु पुनरर्थे, क्षपक पुन. प्रतीत्य-आश्रित्य चतुर्ष्वपि अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु 'पणयाल' ति पञ्चचत्वारिंश शतम् । अथवा-भवत्यथवाशब्द इहापि सबध्यते । कथमित्याह 'नरयतिरिसुराउ विणु' त्ति-आयु शब्दस्य प्रत्येक योगान्नरकायु-स्तिर्यगायु.-सुरायुर्विनान्तरेण । इदमुक्त भवति-यो जीवो नारकतिर्यक्सुरेषु चरम तद्भवमनुभूय मनुष्यतयोत्पन्नस्तस्य नारकतिर्यक्सुरायूषि स्वस्वभवे व्यवच्छिन्नसत्ताकानि जातानि पुनस्तदनवाप्त. । उक्त च— "सुरनरतिरिय आउ, नियमभवे सव्वजीवाणमिति" इयं चैतेषु गुणस्थानेषु सामान्यजीवाना सम्भवमाश्रित्य सत्तावर्णिता न त्वधिकृतस्तवस्तुत्यस्य चरमजिनपरिवृढस्यत् , अस्या. सुरनारकतिर्यगायु सभवापेक्षणीयत्वा जिनस्य च तदसभवात् तस्यापि च प्राग्भवापेक्षया सभवो वाच्य , इदमेव पञ्चचत्वारिंश शत सप्तकमनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वाख्य विना अष्टात्रिंश शत भवति । कियन्ति गुणस्थानानि, यावदित्याह-'जा अनियट्टी पढमभागु' त्ति-इहानिवृत्तिबादराद्धाया नव भागा क्रियन्ते,ततोऽविरते देशविरते प्रमत्तेऽप्रमत्ते निवृत्तिबादरेऽनिवृत्तिबादरस्य च प्रथमो भागस्तावदष्टात्रिंशं शतं भवति, उक्तं च—"संते अडयालसय, खवग तु पडुच्च होइ पणयाल । आउतिगं न-

त्थि तर्हि, सत्तगखीणम्मि अडतीस ॥ १ ॥ पणयाल अडतीस, अविरयसम्माउ अप्पमत्तो त्ति । अ(प्पु)पुव्वे अडतीस, नवर खवगम्मि बोधव्व ॥ २ ॥ " इति ।

अथ क्षपकश्रेणिमधिकृत्यानिवृत्तिबादरादिषु प्रकृतिसत्ता वर्ण्यते, उपशमश्रेणिसत्तायास्त्विह नाधिकार इति—

थावरतिरिनिरया य व, दुगथीणतिगेगविगलसाहार ।
सोल खओ दुवीससयं, वियंसि वियतियकसायंतो २८।

इहानिवृत्तिबादरस्य प्रथमे भागे अष्टात्रिंश शत सत्ताया भवति, तत्र च ' थावरतिरिनिरया य व दुग ' त्ति-द्विकशब्दस्य प्रत्येक योगात् स्थावरद्विक-स्थावरसूक्ष्मलक्षण तिर्यक्द्विक-तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीरूप नरकद्विक-नरकगतिनरकानुपूर्वीलक्षणमातपद्विकमातपउद्योताख्य 'थीणतिग'त्ति—स्त्यानर्द्धित्रिक-निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानर्द्धिलक्षणम् 'एग'त्ति-एकेन्द्रियजाति , 'विगल'त्ति विकलेन्द्रियजातया द्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातिलक्षणा 'साहार' ति-साधारणनामेत्येतासा षोडशाना प्रकृतीना क्षय सत्तामाश्रित्य भवति,ततोऽनिवृत्तिबादरस्य द्वयशे-द्वितीयभागे द्विविंश शत भवति। तत्र'बियतियकसाय तु'त्ति-कषायशब्दस्य प्रत्येक योगात् द्वितीयकषाया अप्रत्याख्यानावरणा चत्वार तृतीयकषाया प्रत्याख्यानावरणाश्चत्वार इत्येतासामष्टाना प्रकृतीनामन्त. क्षयस्ततस्तृतीयाऽशे चतुर्दश शत भवतीति ।

एतदेवाह—

तइयाइसु चउदसते-र बारछपणचउतिहियसयकमसो ।
नपुइत्थिहासछगपुं-सतुरियकोहमयमायखओ ॥२६॥

तृतीयादिषु भागेषु चतुर्दश च त्रयोदश च द्वादश च षद् च पञ्च च चत्वारि च त्रीणि चेति द्वन्द्वस्तैरधिक शत 'तिहियसय'इत्यत्राकारलोपो विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात् ,क्रमश -क्रमेण सत्ताया भवति, कथमित्याह-' नपुइत्थि' इत्यादि नपुं च-नपुसकवेद स्त्री च-स्त्रीवेद. हास्यषट्क च-हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्साख्य पुमांश्च पुवेद नपुस्त्रीहास्यषट्कपुमास क्रोधश्च-कोप. मदश्च-मदो मानोऽहङ्कार इति पर्याया., माया च-निकृति क्रोधमदमायास्तुर्या -चतुर्थी सज्वलना क्रोधमदमाया ,तुर्यक्रोधमदमाया नपुस्त्रीहास्यषट्कपुमासश्च तुर्यक्रोधमदमायाश्च नपुस्त्रीहास्यषट्कपुतुर्यक्रोधमदमायास्तासा क्षयो नपुस्त्रीहास्यषट्कपुतुर्यक्रोधमदमायाक्षय. 'मायखओ' इत्यत्र ह्रस्वत्व ' दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ " ८।१।४। इत्यनेन प्राकृतसूत्रेणेति गाथाक्षरार्थ.।भावार्थस्त्वयम्-अनिवृत्तिबादरस्य तृतीय भागे द्वितीयतृतीयकषायाष्टकक्षये चतुर्दशाधिक शतं चतुर्थभागे नपुसकवेदक्षये त्रयोदशाधिक शत, पञ्चमे भागे स्त्रीवेदक्षये द्वादशाधिक शत, षष्ठे भागे हास्यषट्कक्षये षडधिकं शत, सप्तमे भागे पुवेदक्षये पञ्चाधिक शतम् ,अष्टमे भागे सज्वलनक्रोधक्षये चतुरधिक शत,नवमे भागे संज्वलनमानक्षये त्र्यधिक शत, सज्वलनमायाक्षये तु त्र्यधिकं शतं सत्ताया भवति, तच्च सूक्ष्मसपराये ।

तथा चाह—

सुहुमि दुसयलोह तो, खीणदुचरिमेगसओ दुनिद्दखओ।
नवनवइ चरमसमए, चउदंसणनाणविग्घंतो ॥३०॥

'सुहुमि ' त्ति-सूक्ष्मसपराये द्विशत द्वाभ्यामधिक शत सत्ताया भवति, तत्र च लोभान्त सज्वलनलोभस्य क्षयस्तत ' खीणदुचरिमेगसउ' त्ति—क्षीणमोहद्विचरमसमये एकशतमेकाधिक शत सत्ताया, तत्र च ' दुनिद्दखओ ' त्ति-निद्राप्रचलयोर्द्वयो क्षयो भवति, ततो नवनवतिश्चरमसमये क्षीणमोहगुणस्थानस्येति शेष , तत्र चत्वारि च तानि दर्शनानि च चतुर्दर्शनानि चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणाख्यानि ज्ञानानि-ज्ञानावरणानि मतिश्रुतावधिमन पर्यायकेवलज्ञानावरणलक्षणानि पञ्च विघ्नानि—दानलाभभोगोपभोगवीर्यविघ्नरूपाणि पञ्च तेषामन्तो भवति तत ।

पणसीइ सजोगी अजो-गिदुचरिमे देवखगइगंधदुगं ।
फासट्ठवन्नरसतणु-बंधणसघायपणनिमिणं ॥ ३१ ॥

पञ्चाशीति सयोगिकवलिनि सत्ताया भवति, ततः ' अजोगि दुचरिमे ' त्ति—अयोगिकेवलिनि द्विचरमसमये इत्येतासा द्विसप्ततिप्रकृतीना क्षयो भवति , ता एवाह—' देवखगइगधदुग ' ति—द्विकशब्दस्य प्रत्येक योगात् देवद्विक—देवगतिदेवानुपूर्वीरूपम् खगतिद्विक-शुभविहायागत्यशुभविहायोगतिरूप गन्धद्विक सुरभिगन्धासुरभिगन्धाख्य ' फासट्ठ ' त्ति-स्पर्शाष्टक-गुरुलघुमृदुखरशीतोष्णस्निग्धरूक्षाख्यम् ' वन्नरसतणुबंधणसघायपण ' त्ति—पञ्चकशब्दस्य प्रत्येक सबन्धात् वर्णपञ्चक-कृष्णनीललोहितहारिद्रशुक्लाख्यम् , रसपञ्चक-तिक्तकटुकषायाम्लमधुररूपम् , तनुपञ्चकम्-औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणतनुलक्षणम्, एव तनुनाम्ना बन्धनपञ्चकम् ,-सघातनपञ्चक च वाच्यम् ' निमिण ' त्ति-निर्माणमिति ।

संघयणअथिरसंठा-णछक्क अगुरुलहु चउ अपज्जत्त ।
साय व असाय वा, परित्तुवंगतिगसुसरनिय ॥ ३२ ॥

षट्कशब्दस्य प्रत्येक योगात् सहननषट्क वज्रर्षभनाराचऋषभनाराचनाराचार्द्धनाराचकीलिकासेवार्त्तसहननाख्यम्, अस्थिरषट्कमस्थिराशुभदुर्भगदु स्वरानादेयायश कीर्तिरूप, संस्थानषट्क-समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवामनकुब्जहुण्डसस्थानाख्यम् , अगुरुलघुचतुष्कम् अगुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासाख्यमपर्याप्त सात वा असात वा एकतरवेदनीय यदनुदयावस्थ ' परित्तुवगतिग ' त्ति—त्रिकशब्दस्य प्रत्येक सवन्धात् प्रत्येकत्रिक-प्रत्येकस्थिरशुभाख्यम् उपाङ्गत्रिकम्-औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गरूपं सुस्वरम् , ' निय ' ति-नीचैर्गोत्रमिति ।

बिसयरिखओ य चरिमे, तेरसमणुय तसतिगजसाइज्जं ।
सुभगजिणुच्चपणिंदिय, सायासाएगयरछेओ ॥ ३३ ॥

इत्येतासा द्विसप्ततिप्रकृतीनामयोगिकेवलिद्विचरमसमये सत्तामाश्रित्य क्षयो भवति, तत पूर्वोक्तपञ्चाशीतेरिमा द्विसप्ततिप्रकृतयोऽपनीयन्ते, शेषास्त्रयोदश प्रकृतयोऽयोगिचरमसमये क्षीयन्ते । तथा चाह-' बिसयरिखओ ' त्ति-स्पष्टम् । च पुनरर्थे, व्यवहितसबन्धश्च, चरमसमये पुनरयोगिकेवलिनस्त्रयोदशप्रकृतीना क्षयो भवति, ' मणुयतसतिग ' त्ति—त्रिकशब्दस्य प्रत्येक योगात् मनुजत्रिकं-मनुजगतिमनुजानुपूर्वीमनुजाऽऽयुर्लक्षणम् , त्रसत्रिक त्रसबादरपर्याप्ताऽऽख्यम् । ' जसाइज्जति ' यश कीर्तिनाम आदेय-

नाम ' सुभगाजिणुच्च ' त्ति—सुभगनाम जिननाम उच्चैर्गोत्रम् ' पणिंदिय ' त्ति—पञ्चेन्द्रियजाति साताऽसातयोरेकतर तस्य छेद सत्तामाश्रित्य क्षय इति ।

अत्रैव मतान्तरमाह—

नर अणुपुव्वि विणा वा,बारस चरिमसमयम्मि जो खविउं।
पत्तो सिद्धिं देविं-दवंदियं नमह त वीर ॥ ३४ ॥

नरानुपूर्वी विना-मनुष्यानुपूर्वीमन्तरेण वाशब्दो मतान्तरसूचको , द्वादशप्रकृतिरयोगिकेवलिचरमसमये य क्षपयित्वा सिद्धिं प्राप्तस्त वीर नमतेति सटङ्क । अयमत्राभिप्राय -मनुजाऽऽनुपूर्व्या अयोगिद्विचरसमये सत्ताव्यवच्छेद उदयाभावात् । उदयवतीना हि द्वादशाना स्तिबुकसङ्क्रमाभावात्स्वानुभवेन दलिक चरमसमयेऽपि दृश्यते इति युक्तस्तासा चरमसमये क्षय । आनुपूर्वीनाम्ना तु चतुर्णामपि क्षेत्रविपाकित्वाद्भवान्तरालगतावेवादयस्तेन भवस्थस्य नास्ति तदुदयस्तदुदयाभावाच्चा—योगिद्विचरसमये मनुजानुपूर्व्या अपि सत्ताव्यवच्छेद तन्मते योगिकेवलिना द्विचरमसमये त्रिसप्ततिप्रकृतीना चरमसमये (च) द्वादशाना क्षय इति । ततो यो भगवान् मातापित्रोर्दिवगतयो सपूर्णनिजप्रतिज्ञो भक्तिसभारभ्राजिष्णुरोचिष्णुलोकान्तिकत्रिदशसद्मजन्मभि पुष्पमाणवकैरिव ' सव्वजगज्जीवहिय, भयव तित्थ पवत्तहि । " इत्यादिवचोभिर्निवेदिते निष्क्रमणसमये सवत्सर यावन्निरन्तरं स्थूरचामीकरधारासारै प्रावृषेण्यधाराधर इवामुद्रदारिद्रसतापप्रसरमवनीमण्डलस्योपशमय्य परस्परमहमहमिकया समायातसुरासुरनरोरगनायकनिकरैर्जय—जीवनन्द-क्षत्रियवरवृषभेत्यादिवचनरचनया स्तूयमान संप्राप्यज्ञातखण्डवन प्रतिपन्ननिरवद्यचारित्रभार साधिका द्वादशसवत्सरी यावत्परीषहोपसर्गवर्गससर्गमुग्रमधिसह्य परमसितध्यानाकुण्ठकुठारधारया सकलघनघातिवनखण्डनमखण्डमाधाय निर्मलाविकलकेवलबलावलोकितनिखिललोकालोक श्रीगौतमप्रभृतिमुनिपुङ्गवाना तत्त्वमुपदिश्य ससारसरित. सुख—सुखेन समुत्तरणाय भव्यजनाना धर्मतीर्थमुपदर्श्यायोगिकेवलिचरमसमये त्रयोदशप्रकृतीर्द्वादशप्रकृतीर्वा क्षपयित्वा सिद्धिं परमानन्दरूपा प्राप्तस्त नमत—प्रणमत वीर-श्रीवर्द्धमानस्वामिनम् । किं विशिष्ट ? देवेन्द्रवन्दितम्-देवाना भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामिन्द्रा. स्वामिनो देवेन्द्रा तैर्वन्दित. शशधरकरनिकरविमलतरगुणगणोत्कीर्त्तनेन स्तुत , शिरसा च प्रणत , ' वदुङ ' स्तुत्यभिवादनयोरिति वचनात् । यद्वा-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् देवेन्द्रेण-देवन्द्रसूरिणा आचार्येण श्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिचरणसरसीरुहचञ्चरीकेण वन्दित सकलकर्मक्षयलक्षणसाधारणगुणसकीर्तनेन स्तुत कायेन च प्रणत इति , नमतेति प्रेरणाया पञ्चम्यन्त , क्रियापदम् , तच्च श्रोतृणा कथञ्चिदनाभोगवशत प्रमादसंभवेऽप्याचारेण नोद्विजितव्यम् , किं तु—मृदु-मधुरवचोभि. शिक्षानिबन्धनै श्रोतृणा मनासि प्रह्लाद्य यथार्हं सन्मार्गप्रवृत्तिरुपदेष्टव्येति ज्ञापनार्थम् । कर्म० २ कर्म० । (ध्रुवाध्रुवसत्ता ' सतकम्म ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७ पृष्ठे दर्शिता ।) (' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २६६ पृष्ठे बन्धोदयसत्तास्थानाना सम्वेध उक्त । तत्रैव सत्तास्थानानां कालमानम् ।) (गुणस्थानकेषु सत्तोदययोजना ' गुणट्ठाण ' शब्दे तृतीयभागे ९२३ पृष्ठे उक्ता ।)

सर्वासा प्रकृतीना सत्तामाश्रित्य भूयस्कारादिसत्तास्थानानि—

भूयप्पयरा इगिचउ-वीसं जन्नेइ केवली छउमं ।
अजओ य केवलित्तं, तित्थयरियराव अन्नोन्नं ॥ १६ ॥

व्याख्या-भूयस्कारा -भूयस्कारोदया एकविंशति , अल्पतरोदयाश्चतुर्विंशति ,नोक्तसख्यातो द्वयानामेकेऽप्यधिका ,कुत इत्याह—यद्यस्मात्कारणान्न केवली छद्म-छद्मोदयान् याति, नाऽप्ययतोऽविरतोऽविरतसम्यग्दृष्टि केवलित्व केवलित्वनिबन्धनेषूदयस्थानेषु याति, नाप्यतीर्थकरतीर्थकरावन्योन्यमन्यान्यस्योदयेषु गच्छत , तत उक्तसख्याका एव भूयस्काराऽल्पतरोदया । इयमत्र भावना—न केवली छद्मस्थोदयेषु याति, न चाप्यतीर्थकरस्तीर्थकरोदयम् । उपलक्षणमेतत् , तत नाप्ययोगी सयोगिकेवल्युदयम्। तत एकादशद्वादशत्रयोविंशतिचतुर्विंशतिचतुश्चत्वारिंशल्लक्षणानि पञ्च उदयस्थानानि भूयस्कारतया च प्राप्यन्त,इत्येकविंशतिरेव भूयस्कारोदया ।तथा अविरतसम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिर्वा न केवल्युदयस्थानमधिगेहति, ततश्चतुस्त्रिंशल्लक्षणोऽल्पतरोदयो न लभ्यत । आह-चतुस्त्रिंशदुदय स्वभावस्थस्य तीर्थकृत केवलिनो भवति,ततो यदा तीर्थकर केवलित्वमासादयति, तदा चतुश्चत्वारिंशदादीनामन्यतमस्मादुदयस्थानाच्चतुस्त्रिंशदुदयस्थाने सङ्क्रामतीति भवति चतुस्त्रिंशदुदयोऽल्पतर. तदेतदसमीचीन, सर्वथा वस्तुतत्त्वाऽपरिज्ञानात् । केवलित्व हि नाम सर्वोऽपि समासादयति गुणस्थानकक्रमेण, नान्यथा, तत्र क्षीणमोहगुणस्थानक त्रयस्त्रिंशत्प्रकृत्यात्मकमेवोदयस्थान, न शेषम् त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतयश्चेमा —मनुष्यगति पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम सुभगनाम आदेय यश.कीर्त्तिस्तैजसकार्मणे स्थिरास्थिरे शुभाशुभे वर्णादिचतुष्टयमगुरुलघुनिर्माणमौदारिकद्विकं प्रत्येकनाम उपघातनाम अन्यतरविहायोगति. पराघातनाम सुस्वरदु स्वरयोरन्यतरत् उच्छ्वासनाम सस्थानषट्कान्यतममेक सस्थान वज्रर्षभनाराचसहननं सातासतान्यतरवेदनीय मनुष्यायुरुच्चैर्गोत्रमिति । तत केवलज्ञानोत्पत्तौ सयोगिकेवलिगुणस्थन प्राप्त तीर्थकरनामकर्मण उदयतश्चतुस्त्रिंशल्लक्षणमुदयस्थानं भूयस्कारतयैव प्राप्यते, नाल्पतरया । यदपि चैकोनषष्टिरूपमुदयस्थान, तस्यापि नाल्पतरत्वसभव ,ततोऽन्यस्य महत उदयस्थानस्याऽसभवात् । यदि हि ततोऽपि महदन्यदुदयस्थान भवेत् , ततस्तस्मात्तत्र सङ्क्रान्तौ तदल्पतरं भवेत् , न च तदस्ति , तस्माच्चतुस्त्रिंशदेकोनषष्टिरूपौ द्वावुदयावल्पतरौ न भवत , इति चतुर्विंशतिरल्पतरा । तदेवमुक्ता सामान्यत सर्वोत्तरप्रकृतीनामुदयस्थानेषु भूयस्कारादय । सप्रति प्रत्येकं ज्ञानावरणीयाद्युत्तरप्रकृतीना सामान्यत. सर्वोत्तरप्रकृतीना च सत्तास्थानेषु वक्तव्या । तत्र प्रत्येकं ज्ञानावरणीयाद्युत्तरप्रकृतीना स्वयमेव ज्ञातव्या, ते चैवं-ज्ञानावरणीयस्यान्तरायस्य च प्रत्येक पञ्चपञ्चप्रकृत्यात्मकमेक सत्तास्थानम् । अत्र द्वितीयं महदल्प वा सत्तास्थानं न समस्तीति भूयस्काराल्पतरत्वसंभव ,नाप्यवक्तव्यसत्कर्मता ज्ञानावरणीयस्यान्तरा-

यस्य च प्रत्येक सर्वस्वस्वोत्तरप्रकृतिसत्ताव्यवच्छेदे भूय सत्तासभवाऽभावात् । वेदनीयस्य द्वे सत्तास्थाने, तद्यथा—द्वे एका च । तत्र द्वे अयोग्यवस्थाया द्विचरमसमय यावत् ,एका चरमसमये,अत्र न भूयस्कारसत्कर्मता,एकप्रकृत्यात्मकसत्तास्थानकाद् द्विप्रकृत्यात्मकसत्तास्थाने सक्रमाऽभावात् । एकमल्पतर,तच्चैकप्रकृत्यात्मकम् । एक द्विप्रकृत्यात्मकमवस्थितम् , एकप्रकृत्यात्मकस्य समयमात्रावस्थायितया अवस्थितत्वाऽसभवात् । गोत्रायुषोर्द्वे द्वे सत्तास्थानके, तद्यथा—द्वे एका च । तत्र यावत् द्वे अपि गोत्रप्रकृत्यौ सत्यौ तावद् द्वे, यदा पुनस्तेजोवायुभवगतेनोच्चैर्गोत्रमुद्वलित भवति, नीचैर्गोत्र वा अयोग्यवस्थाद्विचरमसमये क्षीण, तदा एका । आयुषोऽपि यावन्नाद्यापि परभवायुर्बध्नाति तावदेका प्रकृति सती, पर भवायुर्बन्धे च द्वे। तत्र गोत्रस्यैक द्विप्रकृत्यात्मक भूयस्कारसत्कर्म, तत्र यदोच्चैर्गोत्रमुद्वल्य नीचैर्गोत्रैकसत्कर्मा सन् भूय उच्चैर्गोत्रमवबध्नाति तदा समवसेयम् एकमेकप्रकृत्यात्मकमल्पतर, तदपि चोच्चैर्गोत्रे उद्वलिते नीचैर्गोत्रे वा क्षीणे द्रष्टव्य द्वे अवस्थितसत्कर्मणी द्वयोरपि सत्तास्थानयोश्चिरकालमवस्थानसभवात्, नवरमेकप्रकृत्यात्मके सत्तास्थाने चिरकालमवस्थानमुद्वलितोच्चैर्गोत्रस्य नीचैर्गोत्ररूपे द्रष्टव्यम् ।आयुषोऽप्येक द्विप्रकृत्यात्मक भूयस्कारसत्कर्म,तच्च परभवायुर्बन्धारम्भसमये,एकमेकप्रकृत्यात्मकमल्पतरसत्कर्म, तच्चानुभूयमानभवायुष सत्ताव्यवच्छेदे, परभवायुष उदयसमये द्वे अवस्थितसत्कर्मणी, द्वयोरपि सत्तास्थानयोश्चिरकालमवस्थानात् । यत्त्ववक्तव्य सत्कर्म, तदुभयत्रापि न विद्यते, उभयोरपि सर्वस्वस्वोत्तरप्रकृतिव्यवच्छेदे भूय सत्ताया अयोगात्, दर्शनावरणीयस्य त्रीणि सत्कर्मस्थानानि, तद्यथा—नव षट् चतस्र ,तत्र क्षपकश्रेणिमधिकृत्याऽनिवृत्तिबादरसपरायाद्धाया सख्येयान् भागान् यावदुपशमश्रेणिमधिकृत्योपशान्तमोहगुणस्थानक यावत् नव, क्षपकश्रेणावनिवृत्तिबादरसंपरायाद्धाया सख्येयेभ्यो भागेभ्य. परत आरभ्य क्षीणमोहगुणस्थानकस्य द्विचरमसमयं यावत् षट् । चरमसमये चतस्र , अत्र द्वे अल्पतरे, तद्यथा—षट् चतस्र., द्वे अवस्थितसत्कर्मणी, तद्यथा—नव षट् , चतु प्रकृत्यात्मकं तृतीय सत्तास्थानम् एकसामायिकमिति न तस्याऽवस्थितत्वसभव भूयस्कारमवक्तव्य चात्र न समस्ति, द्वित्रादिप्रकृतिसत्ताव्यवच्छेदे सर्वस्वोत्तरप्रकृतिसत्ताव्यवच्छेदे वा भूय सत्तासभवाऽभावात् । मोहनीयस्य पञ्चदश सत्तास्थानानि, तद्यथा—अष्टाविंशति सप्तविंशति षड्विंशति चतुर्विंशतिस्त्रयोविंशतिर्द्वाविंशतिरेकविंशतिस्त्रयोदश द्वादश एकादश पञ्च चतस्रस्तिस्रो द्वे एका च । तत्र सर्वप्रकृतिसमुदायोऽष्टाविंशति , तत सम्यक्त्वे उद्वलिते सप्तविंशति , सम्यग्मिथ्यात्वेऽप्युद्वलिते षड्विंशति । अथवा-अनादिमिथ्यादृष्टे षड्विंशति. अष्टविंशतेरनन्तानुबन्धिचतुष्टये क्षीणे चतुर्विंशति., ततो मिथ्यात्वे क्षीणे त्रयोविंशति· , तत. सम्यग्मिथ्यात्वे क्षीणे द्वाविंशति , सम्यक्त्वे क्षीणे एकविंशति. , ततोऽष्टसु कषायेषु क्षीणेषु त्रयोदश, ततो नपुसकवेदे क्षीणे द्वादश, ततोऽपि स्त्रीवेदे क्षीणे एकादश, तत षट्सु नोकषायेषु क्षीणेषु पञ्च, ततः पुरुषवेदे क्षीणे चतस्रः , ततः सज्वलनक्रोधे क्षीणे तिस्र , तत. सज्वलनमाने क्षीणे द्वे , सज्वलनमायायामपि क्षीणायामेका । अत्र पञ्चदश अवस्थितसत्कर्माणि सर्वेष्वपि, सत्तास्थानेषु जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्त यावदवस्थानसभवात् , चतुर्दश अल्पतराणि, तानि चाष्टाविंशतिवर्जानि शेषाणि सर्वाण्यपि द्रष्टव्यानि , एकं भूयस्कारसत्कर्म,ततोऽष्टाविंशतिलक्षणमवसेयम् । तथाहि-चतुर्विंशतिसत्तास्थानात् षड्विंशतिसत्तास्थानाद्वा गच्छत्यष्टाविंशतिरूप सत्तास्थानं, शेषाणि तु सत्तास्थानानि भूयस्कारतया न प्राप्यन्ते, अनन्तानुबन्धिसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वव्यतिरेकेणान्यस्या प्रकृते सत्ताव्यवच्छेदे भूय सत्ताया अयोगात् , अवक्तव्य तु न समस्ति , मोहनीयस्य सर्वोत्तरप्रकृतिव्यवच्छेदे पुन सत्ताया असभवात् । नाम्नो द्वादश सत्कर्मस्थानानि, तद्यथा-त्रिनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिरष्टाशीतिरशीतिरेकोनाऽशीति षट्सप्तति पञ्च सप्तति षडशीतिरष्टसप्ततिर्नव अष्टौ च । तत्र सर्वप्रकृतिसमुदायस्त्रिनवति , सैव तीर्थकररहिता द्विनवति , त्रिनवतिरेवाहारकाहारकाङ्गोपाङ्गाहारकबन्धनाहारकसघातरूपाहारकचतुष्टयरहिता एकोननवति , द्विनवतिराहारकचतुष्टयहीना अष्टाशीति ,इदमेक प्रथमसञ्ज्ञ सत्तास्थानचतुष्टयम् ,अस्माच्च नामत्रयोदशके क्षयमुपगते क्रमेण द्वितीय सत्तास्थानचतुष्टय भवति, तद्यथा—अशीतिरेकोनाऽशीति षट्सप्तति पञ्चसप्ततिश्च ।इद द्वितीयसञ्ज्ञ सत्तास्थानचतुष्टय , प्रथमसत्तास्थानचतुष्टयसत्काच्चतुर्थादष्टाशीतिलक्षणात्सत्तास्थानात् देवद्विके नरकद्विके वा उद्वलिते षडशीति ,ततोऽपि देवद्विकसहिते नरकद्विकसहिते वा वैक्रियचतुष्टये उद्वलिते अशीति , ततोऽपि मनुष्यद्विके उद्वलित अष्टसप्तति । एतानि च त्रीण्यपि सत्तास्थानानि चिरतनग्रन्थेषु अध्रुवसञ्ज्ञानि व्यवह्रियन्ते,नवप्रकृत्यात्मक तीर्थकृत ,अतीर्थकृतस्त्वष्टप्रकृत्यात्मकमयोग्यवस्थाचरमसमये सुप्रतीतम् इहाशीतिलक्षण सत्तास्थानं द्विधा लभ्यते,तथापि सख्यातस्तुल्यमित्येकमेव गण्यते , ततो द्वादश सत्तास्थानानि भवन्ति । अत्र दश अवस्थितसत्कर्माणि, नवाष्टसत्तास्थानयोरेकसामयिकतयाऽवस्थितत्वाऽसभवात् , दश अल्पतरस्थानानि,तद्यथा-प्रथमसत्तास्थानचतुष्टयाद् द्वितीयसत्तास्थानचतुष्टयगमनेन चत्वारि , द्वितीयसत्तास्थानचतुष्टयान्नवाष्टगमनेन द्वे , प्रथमसत्तास्थानचतुष्टयसत्कचतुर्थस्थानात्प्रथमा , ध्रुवसञ्ज्ञसत्तास्थानगमने । ततोऽपि तृतीया ध्रुवसत्तास्थानगमने द्वे त्रिनवतिद्विनवतिभ्यामाहारकचतुष्टयोद्वलन एकोननवत्यष्टाशीतिसक्रान्तौ द्वे , एव सर्वसख्यया दशाल्पतरसत्तास्थानानि भवन्ति , भूयस्कारसत्तास्थानानि षट् तद्यथा—भूयो मनुष्यद्विकबन्धनेनाष्टासप्ततेरशीतौ गमन, ततोऽपि नरकद्विके देवद्विके वा वैक्रियचतुष्टयसहिते भूयोऽपि बध्यमाने षडशीतौ, ततोऽपि देवद्विके नरकद्विके वा पुनरपि बध्यमानेऽष्टाशीतौ,ततोऽपि तीर्थकरनामबन्धे एकोननवत्या गमनमिति चत्वारि, अष्टाशीतेरेवाहारकचतुष्टयबन्धनेन द्विनवतौ गमनं, ततोऽपि तीर्थकरनामबन्धे त्रिनवतौ, एव सर्वसख्यया षट् ,शेषात्सत्तास्थानादन्यस्मिन् प्रभूते सत्तास्थाने गमनसभव', तेन षडेव भूयस्कारसत्कर्माणि, यत्त्ववक्तव्यं सत्तास्थानं तदिह न भवति,नाम्न. सर्वोत्तरप्रकृतिसत्ताव्यव-

च्छेदे भूय सत्तोपादानाऽसभवात् , तदेवमुक्ता प्रत्येक ज्ञानावरणीयाद्युत्तरप्रकृतीना सत्तास्थानेषु भूयस्कारादय ॥ १६ ॥

सम्प्रति सामान्यत सर्वोत्तरप्रकृतीना तानभिधित्सु
प्रथमत सत्तास्थानान्याह—

एक्कारबारसासीइ, इगि चउ पंचाहिया य चउणउई ।
एत्तो चउद्दहियसयं, पणवीसाओ य छायाल ॥२०॥
बत्तीसं नऽत्थि सयं, एव अडयाल संत ठाणाणि ।
जोगिअघाइचउक्के, भण खिविउ घाइसंताणि ॥२१॥

सामान्यत सर्वोत्तरप्रतीना सत्तास्थानानि अष्टचत्वारिंशत् , तद्यथा—एकादश, द्वादश, अशीति , 'इगि चउ पचाहिया य' त्ति-अत्राऽशीति सबध्यते। ततोऽयमर्थ —अशीतेरनन्तरमेकचतु पञ्चाधिका अशीतिर्वक्तव्या, तद्यथा—एकाशीतिश्चतुरशीति , पञ्चाशीति , ततश्चतुर्नवति· 'एत्तो' इत्यादि अतश्चतुर्नवतेरूर्ध्वमेकोत्तरया वृद्धया निरन्तर यावत्सत्तास्थानानि वाच्यानि, यावच्चतुर्दशाधिक शतम् , तद्यथा—पञ्चनवति , षण्णवति , सप्तनवति , अष्टानवति·, नवति , शतम् , एकोत्तर शत, द्व्युत्तर शत, त्र्युत्तर शत, चतुरुत्तर शत, पञ्चोत्तर शत, षडुत्तर शत, सप्तोत्तर शतम् , अष्टोत्तर शत, नवोत्तर शत, दशोत्तर शतम् , एकादशोत्तर शत, द्वादशोत्तर शत, त्रयोदशोत्तर शत,चतुर्दशोत्तर शतम् , अत ऊर्ध्व पञ्चविंशाच्छतादारभ्य क्रमेणैकोत्तरया वृद्धया तावदभिधातव्यानि सत्तास्थानानि, यावत् षट्चत्वारिंशतं शत, नवर द्वात्रिंश शत नाऽस्ति, द्वात्रिंशशताऽऽत्मकसत्तास्थानवर्जितान्यभिधातव्यानीत्यर्थ , तद्यथा—पञ्चविंश शत, षड्विंश शत, सप्तविंश शतम् , अष्टाविंश शतम् , एकोनत्रिंश शत, त्रिंश शतम् , एकत्रिंश शत, त्रयस्त्रिंश शतं, चतुस्त्रिंश शत, पञ्चत्रिंश शत, षट्त्रिंश शत, सप्तत्रिंश शतम् , अष्टात्रिंश शतम् , एकोनचत्वारिंश शत,चत्वारिंश शतम् ,एकचत्वारिंश शत, द्वाचत्वारिंश शत, त्रिचत्वारिंश शतं, चतुश्चत्वारिंश शत, पञ्चचत्वारिंश शत, षट्चत्वारिंश शतम् एव सर्वसख्यया अष्टाचत्वारिंशत्सत्तास्थानानि भवन्ति,तद्यथा—(११। १२। ८०। ८१। ८४। ८५। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९।१००। १०१। १०२। १०३। १०४। १०५। १०६। १०७। १०८। ।१०९।११०।१११।११२।११३।११४।१२५। १२६। १२७। ।१२८। १२९। १३०। १३१। १३३। १३४। १३५। १३६। १३७। ।१३८। १३९। १४०। १४१। १४२। १४३। १४४ । १४५ । ।१४६।) अमीषा च सत्तास्थानाना यथापरिज्ञानमुपसपद्यते तथोपदेशमाह—योगिना सयोगिकेवलिना यदघातिप्रकृतिसत्कं सत्तास्थानचतुष्टयमशीत्यादिलक्षणं, तस्मिन् घातिकर्मसत्कानि सत्तास्थानानि क्रमेण क्षिप्त्वा अष्टचत्वारिंशदपि सत्तास्थानानि शिष्येभ्यो भण-प्रतिपादय। एतदत्र भाव्यते-अतीर्थकरकेवलिनोऽयोग्यवस्थाचरमसमये एकादशप्रकृत्यात्मकं सत्तास्थानं, तस्मिन्नेव समये तीर्थकृतो द्वादशप्रकृत्यात्मकं,ताश्च द्वादशप्रकृतय इमा·, तद्यथा-मनुष्यायुर्मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तकनाम सुभगमादेयं यश कीर्त्तिस्तीर्थकरनाम अन्यतरवेदनीयमुच्चैर्गोत्रमिति। एता एव द्वादश प्रकृतयस्तीर्थकरनामरहिता एकादश सयोगिकेवल्यवस्थायामशीत्यादीनि चत्वारि सत्तास्थानानि,तद्यथा—अशीति , एकाशीति , चतुरशीति पञ्चाऽशीति (८०। ८१। ८४। ८५।) तत्राशीतिरियदेवद्विकमौदारिकचतुष्टय, तैजसकार्मणशरीरे , तैजसकार्मणबन्धने, तैजसकार्मणसघाते, सस्थानषट्क, सहननषट्क, वर्णादिविंशति ,अगुरुलघु,पराघातम् ,उपघातनाम,त्रसनाम, विहायोगतिद्विकं, स्थिराऽस्थिरे, शुभाऽशुभे, सुस्वरदु स्वरे, दुर्भगम् , अयश कीर्त्ति , अनादेय, निर्माण, प्रत्येकम् , अपर्याप्त, मनुष्यानुपूर्वी, नीचैर्गोत्रम् , अन्यतरवेदनीयमित्येकोनसप्तति , एकादश च प्रागुक्ता , तत सर्वसख्यया अशीतिर्भवति। सैव तीर्थकरनामसहिता एकाशीति , अशीतिरेव आहारकचतुष्टयसहिता चतुरशीति , सैव तीर्थकरनामसमन्विता पञ्चाशीति । एतान्येवाऽशीत्यादीनि चत्वारि सत्तास्थानानि ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकसहितानि यथाक्रम चतुर्नवत्यादीनि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा-चतुर्नवति ,पञ्चनवति ,अष्टानवति ,नवनवति (९४।९५।९८।९९)एतानि च क्षीणकषायचरमसमये नानाजीवानधिकृत्य प्राप्यन्ते, एतान्येव चतुर्नवत्यादीनि चत्वारि सत्तास्थानानि निद्राप्रचलासहितानि यथाक्रम षण्णवत्यादीनि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा—षण्णवति , सप्तनवति ,शतम् ,एकोत्तर शतम् (९६। ९७। १००। १०१)एतानि क्षीणकषायगुणस्थानके द्विचरमसमय यावत् नानाजीवापेक्षया प्राप्यन्त, एतेष्वेव सज्वलनलोभप्रक्षेपेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा—सप्तनवति , अष्टानवति , एकोत्तर शत, द्व्युत्तरं शतम् (९७। ९८। १०१। १०२।)एतानि सूक्ष्मसपराये लभ्यन्ते, एतेष्वेव सज्वलनमायाप्रक्षेपादमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा—अष्टानवति , नवनवति , द्व्युत्तर शत, त्र्युत्तर शतम् (९८। ९९। १०२। १०३।) एतान्यनिवृत्तिबादरसपरायगुणस्थानकपर्यवसाने लभ्यन्ते,ततस्तस्मिन्नेव गुणस्थानके तेष्वेव चतुर्षु सत्तास्थानेषु संज्वलनमानप्रक्षेपादेतानि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति तद्यथा-नवनवति',शत,त्र्युत्तर शत,चतुरुत्तरं शतम् ,(९९। १००। १०३।१०४) तत एतेष्वेव चतुर्षु सत्तास्थानेषु तस्मिन्नेव गुणस्थानके सज्वलनक्रोधप्रक्षेपादमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा-शतम् , एकोत्तरं शत, चतुरुत्तर शत, पञ्चोत्तर शतम् , (१००। १०१। १०४। १०५।) ततस्तस्मिन्नेव गुणस्थानके पुरुषवेदप्रक्षेपादमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-एकोत्तर शत, द्व्युत्तर शत, पञ्चोत्तरं शत , षडुत्तर शतम् , (१०१। १०२। १०५। १०६।) ततो हास्यादिषट्कप्रक्षेपे तस्मिन्नेव गुणस्थानके अमूनि चत्वारि गुणस्थानानि भवन्ति, तद्यथा-सप्तोत्तर शतम् , अष्टोत्तरं शतम् ,एकादशोत्तर शतं, द्वादशोत्तर शतम् ,(१०७। १०८। १११। ११२) ततस्तस्मिन्नेव गुणस्थानके स्त्रीवेदप्रक्षेपादमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-अष्टोत्तर शतं, नवोत्तर शत, द्वादशोत्तर शत, त्रयोदशोत्तरं शतम् , (१०८। १०९। ११२। ११३) ततो नपुंसकवेदे तस्मिन्नेव गुणस्थानके प्रक्षिप्तेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-नवोत्तर शत, दशोत्तर शतं, त्रयोदशोत्तरं शत, चतुर्दशोत्तरं शतम् , (१०९। ११०। ११३। ११४।) तत एतेष्वेव चतुर्षु सत्तास्थानेषु तस्मिन्नेव गुणस्थानके नामत्रयोदशकस्त्यानर्द्धित्रिकरूपप्रकृतिषोडशकप्रक्षेपादिमानि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति,

तद्यथा-पञ्चविंशत्युत्तर शत, षड्विंशत्युत्तर शतम्, एकोनत्रिंशत शत, त्रिंश शतम्, (१२५ । १२६ । १२६ । १३० ।) ततोऽपि तस्मिन्नेव गुणस्थानके अप्रत्याख्यानावरणरूपकषायाष्टकप्रक्षेपेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा—त्रयस्त्रिंश शत, चतुस्त्रिंश शत, सप्तत्रिंश शतम्, अष्टात्रिंश शतम्, (१३३ । १३४ । १३७ । १३८।) तथा यानि पूर्ववत्क्षीणमोहसत्कानि षण्णवति सप्तनवति शतमेकोत्तर शतमिति चत्वारि सत्तास्थानानि प्रतिपादितानि, तेषु मोहनीयद्वाविंशतिस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकप्रक्षेपादिमानि चत्वारि सत्तास्थानानि भवन्ति, तद्यथा-चतुस्त्रिंश शत, पञ्चत्रिंश शतम्, अष्टात्रिंश शतम्, एकोनचत्वारिंश शतम्, (१३४ । १३५ । १३८ । १३६) तेष्वेव क्षीणकषायसत्केषु षण्णवत्यादिषु चतुर्षु सत्तास्थानेषु मोहनीयत्रयोविंशतिनामत्रयोदशकस्त्यानर्द्धित्रिकप्रक्षेपेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-पञ्चत्रिंश शत, षट्त्रिंश शतम्, एकोनचत्वारिंश शत,चत्वारिंश शतम् (१३५ । १३६ । १३६ । १४० ।) तेष्वेव षण्णवत्यादिषु मोहनीयचतुर्विंशतिस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकयोगादिमानि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-षट्त्रिंश शत, सप्तत्रिंश शतं, चत्वारिंश शतम्, एकचत्वारिंशम् शतम्, (१३६ ।१३७। १४० । १४१) तेष्वेव षण्णवत्यादिषु मोहनीयषड्विंशतिस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकप्रक्षेपादेतानि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-अष्टात्रिंश शतम्, एकोनचत्वारिंश शत, द्विचत्वारिंश शत, त्रिचत्वारिंश शतम्, (१३८ । १३६। १४२ । १४३) तेष्वेव षण्णवत्यादिषु मोहनीयसप्तविंशतिनामत्रयोदशकस्त्यानर्द्धित्रिकप्रक्षेपेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा--एकोनचत्वारिंश शत, चत्वारिंश शत, त्रिचत्वारिंश शत, चतुश्चत्वारिंश शतम्, (१३६ । १४० । १४३ । १४४) तेष्वेव षण्णवत्यादिषु मोहनीयाष्टाविंशतिनामत्रयोदशकस्त्यानर्द्धित्रिकप्रक्षेपेऽमूनि चत्वारि सत्तास्थानानि, तद्यथा-चत्वारिंश शतम्, एकचत्वारिंश शत, चतुश्चत्वारिंश शत, पञ्चचत्वारिंश शतम्, (१४० । १४१ । १४४ । १४५) अमूनि च मोहनीयद्वाविंशत्यादिप्रक्षेपसम्भवीनि चतुस्त्रिंशशतादीनि, पञ्चचत्वारिंशशतपर्यन्तानि सत्तास्थानान्यविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामप्रमत्तान्तानामवसेयानि,यच्चानन्तरमुक्त पञ्चचत्वारिंशशतलक्षण सत्तास्थान, तदेव परभवायुर्बन्धे षट्चत्वारिंशशतात्मक सत्तास्थान भवति, तथा यदा जन्तोस्तेजोवायुभवे वर्त्तमानस्य नाम्नोऽष्टसप्ततिरेकमेव च नीचैर्गोत्रलक्षण गोत्र सत्, तदा तस्य ज्ञानावरणपञ्चक दर्शनावरणनवकं वेदनीयद्विक मोहनीयषड्विंशतिरन्तरायपञ्चकं तिर्यगायुर्नाम्नोऽष्टसप्ततिर्नीचैर्गोत्रमिति सप्तविंश शत सत्तास्थान तदेव परभवतिर्यगायुर्बन्धे अष्टाविंशत्यधिक शत, तथा वनस्पतिकायिकेषु यदा स्थितिक्षयाद्देवद्विकनरकद्विकवैक्रियचतुष्टयरूपासु अष्टासु प्रकृतिषु क्षीणासु नाम्नोऽशीतिप्रकृतयः सत्ताया लभ्यन्ते, तदा नाम्नोऽशीतिर्द्वे वेदनीये, द्वे गोत्रे, अनुभूयमानं तिर्यगायुर्ज्ञानावरणपञ्चक, दर्शनावरणनवक, मोहनीयषट्त्रिंशति', अन्तरायपञ्चक, इति त्रिंशदुत्तरशतात्मकं सत्तास्थान, तदेव परभवायुर्बन्धे एकत्रिंशशतात्मक सत्तास्थानम्-तदेव सत्तास्थानेषु परिभाव्यमानेषु द्वात्रिंशदुत्तरशतात्मक सत्तास्थान नाऽवाप्यते, इति सूत्रकृता

तद्वर्जनमकारि । इह यद्यपि सप्तनवत्यादीनि सत्तास्थानान्युक्तप्रकारेण तत्तत्प्रकृतिप्रक्षेपादन्यथानेकधा प्राप्यन्ते, तथापि सख्यातस्तानि तुल्यानीत्येकान्येव विवक्ष्यन्ते, ततोऽष्टचत्वारिंशदेव सत्तास्थानानि, नाधिकानि । अत्राऽवक्तव्यसत्कर्म न विद्यते, सर्वप्रकृतिसत्ताव्यवच्छेदे भूय सत्तासम्भवाऽभावात्, अवस्थितानि चतुश्चत्वारिंशत्, एकादशद्वादशचतुर्नवतिपञ्चनवतिरूपाणा चतुर्णा सत्तास्थानानामेकसामायिकतया अवस्थितत्वाऽयोगात्, सप्तचत्वारिंशदल्पतराणि, सप्तदश भूयस्काराणि, यतस्तानि सप्तविंशतिशतादारभ्य परत एव प्राप्यन्ते, नार्वाक्, परतोऽपि यत् त्रयस्त्रिंशशतात्मक सत्तास्थान तदपि भूयस्कारतया न लभ्यते, कस्मादिति चेदुच्यते—इह सप्तविंशतिशतादर्वाक् यानि स्थानानि, यच्च त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतात्मकं तानि क्षपकश्रेणावेव प्राप्यन्ते, न च क्षपकश्रेणे प्रतिपात, ततस्तेषा स्थानाना भूयस्कारत्वेनाऽसम्प्राप्ते सप्तदशैव भूयस्काराणि ॥ २० ॥ २१ ॥ प० सं० ५ द्वार १ प्रक० ।

सत्तागइय-सप्तागतिक-पु० । सप्तभ्य एव-अण्डजयोनिभ्य. आगति -उत्पत्तिर्येषा ते सप्तागतय । सप्तस्थानेषु उद्वर्त्तमानेषु, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सत्ताठाण-सत्तास्थान-न० । सत्ताप्रकारे, कर्म० ६ कर्म० । (बन्धोदयसत्ता आश्रित्य भङ्गा ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे ३०६ पृष्ठे उदाहृता ।)

सत्ताणदपर-सत्त्वानन्दपर-पु० । असम्प्रज्ञातसमाधौ, द्वा० २० द्वा० ।

सत्ताणवइ-सप्तनवति- स्त्री० । सप्ताधिकाया नवतिसख्यायाम्, स० ६६ सम० ।

सत्ताणुग्गह-सत्त्वानुग्रह-पु०। जीवदयायाम्, सत्त्वानुग्रहस्य परम्परया मोक्षावाप्तिनिबन्धनत्वात्। उक्त च-' सर्वज्ञस्योपदेशेन, य सत्त्वानामनुग्रहम्। करोति बोधबाह्याना, स प्राप्नोत्यचिरात् शिवम् ॥ १ ॥ " ज्यो० १ पाहु० ।

सत्तामित्त-सत्तामात्र-न० । सद्भावमात्रे, पञ्चा० ४ विव० ।

सत्तावण्णा-सप्तपञ्चाशत्-स्त्री० । सप्ताधिकाया पञ्चाशत्संख्यायाम्, स० ५७ सम० ।

सत्तावीसा-सप्तविंशति-स्त्री० । " दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ" ॥८। १ । ४ ॥ इति मध्याकारस्य दीर्घ । सप्ताधिकविंशतिसख्यायाम्, प्रा० । जं० ।

सत्तासुय-सक्तासुक-पु०। उत्तरपूर्वस्या शुद्धविदिग्वाते, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सत्ति-शक्ति-स्त्री० । स्ववीर्योल्लासे, द्वा० २० द्वा० । सामर्थ्ये, आ० म० १ अ० । आ० चू० । " समत्थ ति वा सत्ति त्ति वा एगट्ठा " आ० चू० १ अ० " सत्ति त्ति सामत्थ ति जे जोगस्स हवति पज्जाया " । पं० स० ५ द्वार । शक्तिर्द्विधा-धृति-संहननभेदात्। बृ० १ उ० २ प्रक० । धर्म्मे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

गुणपर्याययोः शक्ति-मात्रमोघोद्भवाऽऽदिमा ।
आसन्नकार्ययोग्यत्वा—च्छक्तिः समुचिता परा ॥ ६ ॥

सर्वेषा द्रव्याणा निजनिजगुणपर्यायायो शक्तिमात्रम् ओघोद्भवा-ओघशक्ति, अदिमा-प्रथमभेदरूपा कथ्यते। पुन आसन्न—निकट शीघ्रभावि वा यत्कार्य तस्य योग्यत्वात् व्यवहारयोग्यत्वात् समुचिता शक्तिरपरा द्वितीया समुचितशक्तिरुच्यत इति। (एतद्भेदप्रदर्शकदृष्टान्त 'ओसत्ति' शब्दे तृतीयभागे १२६ पृष्ठे गत ।)

अथ द्रव्यशक्ति व्यवहारनिश्चयनयाभ्या दर्शयन्नाह—

कार्यभेदाच्छक्तिभेदो, व्यवहारेण दृश्यते ।
युगनिश्चयनयादेक-मनेकैः कार्यकारणैः ॥६॥

एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण एकैकस्य कार्यस्य ओघशक्तिसमुचितशक्तिरूपा शक्त्योऽनेकश एकद्रव्यस्य प्राप्यन्ते,ता पुनर्व्यवहारनयेन व्यवहृता सत्य कार्यकारणभेद सूचयन्ति। कथ व्यवहारनयो हि कार्यकारणभेदमेवमनुते निश्चयनयो हि अनेककार्यकारणैर्युगपि द्रव्यमेकमेव स्वशक्तिस्वभावमस्ति इत्यवधारयति। कदापि इत्थ नावधार्यते तदा स्वभावभेदात् द्रव्यभेदोऽपि सपद्यते, तस्मात्तत्तद्देशकालादिकापेक्षया एकस्यानेककार्यकारणस्वभावमङ्गीकुर्वता न काऽपि दोषपोष, कारणान्तरापेक्षाऽपि स्वभावान्तभूता एवास्ति, तेन तस्यापि वैफल्य न जायते। तथा शुद्धनिश्चयमताङ्गीकारे तु कार्यकारणकल्पनैव मिथ्या। यत—'आदावन्ते च यन्नास्ति वर्त्तमानेऽपि तत्तथे ति वचनात्। कार्यकारणकल्पनाविरहित शुद्धमविकलमचलितस्वरूप द्रव्यमस्तीति ज्ञेयम्। द्रव्या० २ अध्या०। शब्दस्यार्थप्रतिपादनसामर्थ्ये,रत्ना०४परि०।सम्म०। त्रिशूलरूपे (प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।) प्रहरणविशेष,स्था०। जं०। भ०। प्रश्न०। औ०। आचा०। त्रिशूलविशेषे, स०। आचा०। सूत्र०। शक्त्यादिषु प्रहरणेषु, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०। आत्मन शक्तिरूप कर्म्मेति केचित्—ये पुनरपरे प्राहुरात्मशक्तिरूप कर्म्मेति ते एव प्रष्टव्या, सा शक्तिरात्मन स्वाभाविकी उतान्यसपर्कसमुद्भवा ?। तत्र यद्याद्य पक्षस्तदाभावप्रसङ्ग आत्मस्वरूपस्यैव तस्या. शक्तेरपनेतुमशक्यत्वात्। अन्यथा निरुपाधिकात्मानुपपत्तेरात्माख्यवस्तुधर्मस्वभावोक्तदोषानुष्वङ्गस्तदवस्थ एव। अथ द्वितीय पक्षस्तथा च सति यस्योपाधे सपर्कवशादात्मशक्तिरात्मनो नारकादिभवभ्रमणरूपा समुपादि तदेवास्माक पौद्गलिक कर्म्मेति न काचित् क्षति। आ० म०१अ०।

सत्तिकुमार-शक्तिकुमार-पु०।सातवाहननृपपुत्रे,ती०३३कल्प।

सत्तिक्कय-सप्तैकक-पु०। आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयचूडारूपेऽध्ययनसप्तके, "सत्त सत्तिक्कय" स्था० ७ ठा० ३ उ०। आव०। आचा०। महापरिज्ञाऽध्ययने सप्तोद्देशकास्तेभ्य प्रत्येक सप्तैकका निर्व्यूढा। आचा० २ श्रु० १ चू०१ अ०१ उ०। प्रा०। तथा-'सत्तिक्कय त्ति-सप्त सप्तैकका अनुद्देशकतयैकसरत्वेनैकका अध्ययनविशेषा आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे द्वितीयचूडारूपास्ते च समुदायत. सप्तेति कृत्वा सप्तैकका अभिधीयन्ते। तेषामेकोऽपि सप्तैकक इति व्यपदिश्यते, तथैव नामत्वात् एव च ते सप्तेति। तत्र—प्रथम स्थानसप्तैकको, द्वितीयो नैषेधिकीसप्तैकक, नैषेधिकी-स्वाध्यायभूमि। तृतीय उच्चारप्रश्र(स्र वणविधि सप्तैकक, चतुर्थ शब्दसप्तैकक, पञ्चमो रूपसप्तैकक, षष्ठ परिक्रियासप्तैकक, सप्तमोऽन्योऽन्यक्रियासप्तैकक इति। पा०। पिण्डैषणाध्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाऽध्ययन यावदेतानि सप्ताध्ययनानि। प्रथमा चूडा सप्तसप्तकका, द्वितीया भावना, तृतीया विमुक्ति, चतुर्थी आचारविकल्प, निशीथ सा पञ्चमीचूडेति। आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ०।

सत्तितो-शक्तितस्-अव्य०। शक्तिमाश्रित्य यथाशक्तीत्यर्थे, पञ्चा० ८ विव०।

सत्तिम-शक्तिमत्-त्रि०। सामर्थ्ययुक्ते, स्था० ६ ठा० ३ उ०। समर्थे, पञ्चविधकृततुलने, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

सत्तिय-सात्त्विक-पु०। सत्त्वप्रधाने, सात्त्विको नाम यो महत्यप्युदये गर्व नोपयाति, न च गरिष्ठेऽपि समापतित व्यसने विषादम्। व्य० ३ उ०। "सुसमत्था व समत्था, कीरति अप्पसत्तिया पुरिसा। दीसति सूरवादी,णारीवसगाण ते सूरा ॥ १ ॥" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०।

सत्तिवण्ण-सप्तपर्ण-पु०। सप्तच्छदे वृक्षविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। स्था०।

सत्तु-सक्तु-पु०। अप्ययवक्षोदे,बृ० १ उ० २ प्रक०। आव०।

शत्रु-पु०। अगोत्रजे वैरिणि,औ०। "शत्रोरपि गुणा ग्राह्या, दोषास्त्याज्या गुरोरपी" ति। उत्त० १ अ०। पा०। ज०।

सत्तुंजय-सत्रुञ्जय-पु०। विमलगिरौ, ही०। तथा श्रीशत्रुञ्जयस्योपरि पञ्चपाण्डवै सम साधूना विंशतिकोटय. सिद्धा इति, श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यादौ प्रोक्तमस्ति, सा कोटिर्विंशतिरूपा शतलक्षरूपा वेति, अत्र शतलक्षरूपा कोटिरवसीयते न तु विंशतिरूपेति बोध्यम्॥ ही० ३ प्रका०।

श्रीशत्रुञ्जयतीर्थस्य माहात्म्यम्—

"देव श्रीपुण्डरीकाख्य—भूभृच्छिखरशेखरम्।
अलकरिष्णु प्रासाद, श्रीनाभेय. श्रियेऽस्तु व. ॥ १ ॥
श्रीशत्रुञ्जयतीर्थस्य, माहात्म्यमतिमुक्तकम्।
केवली यदुवाच प्राक्, नारदस्य ऋष पुर ॥ २ ॥
तदह लेशतो वक्ष्ये, स्वपरस्मृतिहेतवे।
श्रोतुमर्हन्ति भव्यास्त—त्पापनाशनकाम्यया ॥ ३ ॥

युगलम्—

शत्रुञ्जये पुण्डरीक—स्तपोभृत्पञ्चकोटियुक्।
चैत्र्या सिद्धस्तत सोऽपि, पुण्डरीक इति स्मृत ॥ ४ ॥
सिद्धक्षेत्र तीर्थराजो, मरुदेवो भगीरथ.।
विमलाद्रिर्बाहुबली, सहस्रकमलस्तथा ॥ ५ ॥
तालध्वज. कदम्बश्च, शतपत्रो नगाधिराट्।
अष्टोत्तरशत कूट., सहस्र यन्त्रकाण्यभि ॥ ६ ॥
ढङ्को लोहित्य. कपर्दि—निवास. सिद्धिशेखर.।
शत्रुञ्जयस्तथा मुक्ति—निलय सिद्धिपर्वत. ॥ ७ ॥
पुण्डरीकश्चेति नाम—धेयानामेकविंशति.।
गीयते तस्य तीर्थस्य, कृतासुरनरार्थिभि. ॥ ८ ॥

कलापकम्—

ढङ्कादय. पञ्च कूटा—स्तत्र सन्ति सदैवता.।
रत्नपीतरसक्षमा.नि—विविधौषधिराजिताः ॥ ९ ॥

ढङ्क कदम्बो लोहित्य-स्तालध्वजकपर्दिनौ ।
पञ्चेति ते कालवशान् , मिथ्यादृग्भिरुदीरिता ॥ १० ॥
अशीतियोजनान्याद्ये, द्वितीयके तु सप्ततिम् ।
षष्टिं तृतीये तुर्ये वा-ऽरके पञ्चाशत तथा ॥ ११
पञ्चमे द्वादशैतानि , सप्तरत्नी तथान्तिमे ।
इत्याद्यैरवसर्पिण्या, विस्तरस्तस्य कीर्त्तित ॥ १२ ॥

युग्मम्—

पञ्चाशतं योजनानि, मूलेऽस्य दश चोपरि ।
विस्तार उच्छ्रयस्त्वष्टौ, युगादीशे तपत्यभूत् ॥ १३ ॥
अस्मिन् वृषभसेनाद्या, असख्या समवासरन् ।
तीर्थाधिराजा सिद्धाश्चा-ऽतीते काले महर्षय ॥ १४ ॥
श्रीपद्मनाभप्रमुखा, भाविनो जिननायका ।
अस्मिन् समवसर्त्तार , कीर्त्तिश्रावितविष्टपा ॥ १५ ॥
श्रीनाभेयादिवीरान्ता , श्रीनेमीश्वरवर्ज्जिता ।
त्रयोविंशतिरर्हन्त , समवासार्षुरेव च ॥ १६ ॥
हेमरूपा द्विजा द्वावि—शत्यर्हन्प्रतिमान्वितम् ।
अङ्करत्नजनाभेय-प्रतिमालङ्कृत महत् ॥ १७ ॥
द्वाविंशतिक्षुल्लदेव, कुलिकायुक्तमुच्चकै ।
योजन प्रमित रत्न-मयमुत्पन्नकेवले ॥ १८ ॥
आदीश्वरे श्रीभरत-चक्री चैत्यमचीकरत् ।
एतस्यामवसर्पिण्या, पूर्वमत्र पवित्रधी॰ ॥ १९ ॥
द्वाविंशतिजिनेन्द्राणा, यथास्व पादुकायुता॰ ।
नान्यत्रायतनश्रेणी, लेप्यनिर्मितबिम्बयुक् ॥ २० ॥
अकारि चात्र समव—सरणेन सहोच्चकै ।
प्रासादो मरुदेवाया , श्रीबाहुबलिभूभुज॰ ॥ २१ ॥
प्रथमोऽत्रावसर्पिण्या, गणभृत् प्रथमार्हत ।
प्रथम प्रथमस्तत्र, सिद्ध प्रथमचक्रिण ॥ २२ ॥
अस्मिन्नमिविनम्याख्यौ, खेचरेन्द्रमहाऋषी ।
कोटिद्वयैर्महर्षीणा , सहितौ सिद्धिमीयतु॰ ॥ २३ ॥
सम्प्रापुरत्र द्रविड-वालिखिल्यादयो नृपा ।
कोटिभिर्दशभिर्युक्ता साधूना परम पदम् ॥ २४ ॥
जयरामादिराजर्षि—कोटित्रयमिहागमत् ।
नारदादिमुनीना च, लक्षैको नवति शिवम् ॥ २५ ॥
प्रद्युम्नशाम्बप्रमुखा , कुमाराश्चात्र निर्वृतिम् ।
प्राप्तवन्त॰ सार्द्धाष्ट-कोटिसाधुसमन्विता ॥ २६ ॥
मनुप्रमितलक्षादि—सख्याभि श्रेणिभिस्तथा ।
असख्याताभि सर्वार्थ , सिद्धान्तरितमासदत् ॥ २७ ॥
पञ्चाशत्कोटिलक्षादीन् , यावन्नाभेयवशजा ।
अत्रादित्ययशोमुख्या , सगरान्ता शिव नृपा ॥ २८ ॥
भरतस्थापत्यापुत्र-श्रीशैलकशुकादय ।
अत्र सिद्धा असख्यात—कोटाकोटिभिरायता ॥ २९ ॥
मुनीनां कोटिविंशत्या, कुन्त्या च सह निर्वृता॰
कृतार्हत्प्रथमोद्धारा , अत्र ते पञ्च पाण्डवा॰ ॥ ३० ॥
द्वितीयषोडशावत्र, जिनशान्तिजिनेश्वरौ ।
वर्षारात्रचतुर्मासीं, तस्थतु स्थितिदेशिनौ ॥ ३१ ॥
श्रीनेमेर्वचनाद्यात्रा-गत सर्वरुजापहम् ।
नन्दिषेणगणेशोऽत्रा—जितशान्तिस्तव व्यधात् ॥ ३२ ॥
याता असख्या उद्धारा, असख्या॰ प्रतिमास्तथा ।
असख्यानि च चैत्यानि, महातीर्थेऽत्र जज्ञिरे ॥ ३३ ॥
अर्चा क्षुल्लतडागस्था—स्तथा भरतकारिता ।
गुहास्थाश्चानमन् भक्त्या, स्यादत्रैकावतारभाक् ॥ ३४ ॥
सम्प्रतिर्विक्रमादित्य , शालिवाहनवाग्भटौ ।
पादलिप्तामदत्ताश्च, तस्योद्धारकृत स्मृता ॥ ३५ ॥
विदेहद्वीपवास्तव्या , स्मरन्त्येन सुदृष्टय ।
इति श्रीकालिकाचार्य , पुरत स किलाब्रवीत् ॥ ३६ ॥
अत्र श्री जावडेर्बिम्बो-द्धारजाते क्रमेण च ।
अजितायतनस्थाने, बभूवानुपम सर ॥ ३७ ॥
अत्र श्रीमरुदेवाया , श्रीशान्तेश्चोद्धरिष्यति ।
मेघो घाघनृप कल्कि-प्रपौत्रो भवने सुधी॰ ॥ ३८ ॥
अस्या पश्चिममुद्धार, राजा विमलवाहन ।
श्रीदुष्प्रसव (ह) सूरीणा-मुपदेशाद्विधास्यति ॥ ३९ ॥
तीर्थोच्छेदेऽपि ऋषभ—कूटाख्योऽयं सुरार्चित ।
यावत्पद्मनाभतीर्थं, पूजायुक्तो भविष्यति ॥ ४० ॥
प्राय पापपरित्यक्ता—स्तिर्यञ्चोऽप्यत्र वासिन ।
प्रयान्ति सुगतिं तीर्थ—महात्म्याद् विशदाशया ॥ ४१ ॥
सिंहाग्निजलधिव्याल-भूपालविषयुग्बलम् ।
चोरारिमारिज चास्य, स्मृतेर्नश्येद्भयं नृणाम् ॥ ४२ ॥
भरतेशकृतेर्लेप्य-मयस्याद्यजिनेशतु॰ ।
ध्यायन्नुत्सङ्गशय्यास्थ, स्व सर्वभयजिद्भवेत् ॥ ४३ ॥
उग्रेण तपसा-ब्रह्म-चर्येण (च) यदाप्नुयात् ।
शत्रुञ्जये तन्निवेशात् , प्रयत पुण्यमश्नुते ॥ ४४ ॥
प्रदद्यात्कामिकाहार, तीर्थे कोटिव्ययेन य ।
तत्पुण्यमेकोपवासे-नाप्नोति विमलाचले ॥ ४५ ॥
भूर्भुव स्वस्त्रये तीर्थे, यत्किञ्चिन्नाम विद्यते ।
तत्सर्वमेव दृष्ट स्यात् , पुण्डरीकेऽभिवन्दिते ॥ ४६ ॥
अत्राद्यापि विनारिष्ट, समपारिष्ट पक्षिणम् ।
न जातु जायते सत्र-मारभोज्येषु सत्स्वपि ॥ ४७ ॥
भोज्यदानेऽत्र यात्रायै, याति कोटिं शुभाशुभम् ।
यात्रायै चलितेनैव, अत्रानन्तगुणं पुन ॥ ४८ ॥
प्रतिलाभयत सघ-मदृष्टे विमलाचले ।
कोटीगुण भवेत् पुण्य, दृष्टेऽनन्तगुण पुन ॥ ४९ ॥
केवलोत्पत्तिनिर्वाणे, यत्राभूता महात्मनाम् ।
तानि सर्वाणि तीर्थानि, वन्दितानीह वन्दिते ॥ ५० ॥
जन्मनिष्क्रमणज्ञानो—त्पत्तिमुक्तिगमोत्सवा ।
वैयस्त्यात् क्वापि सामस्त्या-ज्जिनाना यत्र जज्ञिरे ॥ ५१ ॥
अयोध्या मिथिला-चम्पा-श्रावस्ती-हस्तिनापुरे ।
कौशाम्बी-काशि-काकन्दी-काम्पिल्ये-भद्रिलाभिधे ॥५२॥
रत्नवाहे-शौर्यपुरे, कुण्डग्रामे ह्यपापया ।
चन्द्रानना-सिंहपुरे तथा राजगृहे पुरे ॥ ५३ ॥
अरिवेतकसम्मेत—वैभाराष्टापदादिषु ।
यात्रा यस्मिंस्तेषु यात्रा—फलाच्छतगुणं फलम् ॥ ५४ ॥

चतुर्भि॰ कलापकम् ।

पूजापुण्याच्छतगुण, पुण्य बिम्बविधापने ।
चैत्ये सहस्रगुण, पालनेऽनन्तशोगुणम् ॥ ५५ ॥
य॰ कारयेदस्य मौलौ, प्रतिमां चैत्यवेश्म वा ।
भुक्त्वा भारतवर्षर्द्धिं, स स्वर्गश्रियमश्नुते ॥ ५६ ॥

नमस्कारादिसहित-तपांसि विदधन्नर ।
उत्तरोत्तरतपसा, पुण्डरीकस्मृतेर्लभेत् ॥ ५७ ॥
तीर्थमेतत्स्मरेन्मर्त्यं , करणत्रयशुद्धिमान् ।
षष्ठादिमासिकान्ताना, तपसा फलमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
अद्यापि पुण्डरीकाऽद्रौ, कृत्वाऽनशनमुत्तमम् ।
भूत्वा शीलविहीनोऽपि, सुखेन स्वर्गमृच्छति ॥ ५९ ॥
छत्रचामरभृङ्गार-ध्वजस्थालप्रदानत ।
विद्याधरो जायतेऽत्र, चक्री स्याद्रथदानत ॥ ६० ॥
दशात्र पुत्रनामानि, ददानो भावशुद्धित ।
भुञ्जानोऽपि लभेच्चैव, चतुर्थतपस फलम् ॥ ६१ ॥
द्विगुणानि तु षष्ठस्या—ष्टमस्य त्रिगुणानि तु ।
चतुर्गुणानि दशम—स्येति तानि ददत्पुन. ॥ ६२ ॥
फल भवेद् द्वादशस्य, ददत्पञ्चगुणानि तु ।
तेषा यथोत्तर वृद्धया, फलवृद्धिरपि स्मृता ॥ ६३ ॥
पूजास्नपनमात्रेण, यत्पुण्य विमलाचले ।
नान्यतीर्थेषु यत्स्वर्ण-भूमिभूषणदानत. ॥ ६४ ॥
धूपोत्क्षेपणत पक्षो-पवासस्य लभेत्फलम् ।
कर्पूरपूजया चात्र, मासक्षपणज फलम् ॥ ६५ ॥
निर्दोषैरथ भक्ताद्यै-र्य. साधून् प्रतिलाभयेत् ।
फलेन कार्तिके मासे, क्षपणस्य स युज्यते ॥ ६६ ॥
त्रिसध्य मन्त्रवा.स्नातो, मासान्त चैत्यपूजया ।
नमोऽर्हद्भ्य फल ध्याय-न्निहार्जेत्तीर्थकृत्पदम् ॥ ६७ ॥
पादलिप्त. पुरे यात , प्रासादौ पार्श्ववीरयो ।
अधोभागे चास्य नेमि-नाथस्यायतन महत् ॥ ६८ ॥
तिस्र कोटीस्त्रिलक्षोना, व्ययित्वा वसु वाग्भट ।
मन्त्रीश्वरो युगाधीश—प्रासादमुदद्दीधरत् ॥ ६९ ॥
दृष्ट्वैव तीर्थप्रथम—प्रवेशेऽत्रादिमार्हत. ।
विशदा मूर्त्तिराधत्ते, दृशोरमृतपारणम् ॥ ७० ॥
अष्टोत्तरे वर्षशते-ऽतीते श्रीविक्रमादिह ।
बहुद्रव्यव्ययाद्बिम्ब, जावडि. समचीकरत् ॥ ७१ ॥
भास्करद्युतिमम्माण—मणिशैलतटीस्थितम् ।
ज्योतीरसाख्य यद्रत्न, तत्तेन घटित किल ॥ ७२ ॥
मधुमत्या पुरि श्रेष्ठी, वास्तव्यो जावडि. पुरा ।
श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्य, श्रीवैरस्वामिनोऽतरत् ॥ ७३ ॥
गन्धोदकस्नात्ररुचि—र्लेप्यबिम्ब शुभोऽवश. ।
स्मृत्वा चक्रेश्वरीं सैष, मम्माणाद्रिखनीमगात् ॥ ७४ ॥
निर्माप्येहाश्मनीं मूर्त्ति, रथमारोप्य चाऽचलत् ।
विमलाद्रिं सभार्योऽसौ, पद्यया द्व्यया दिने ॥ ७५ ॥
ययौ यावन्तमध्वान, दिवसेऽप्रतिमो रथ. ।
रात्रौ तावन्तमेवासौ, पश्चाद् व्यावर्त्तते ध्रुवः ॥ ७६ ॥
खिन्न. कपर्दिनं स्मृत्वा, स्पृष्ट्वा हेतु च तद्विधौ ।
रथमार्गेऽपतत्तिर्यग्, प्रयत. सह जायया ॥ ७७ ॥
तत्साहसप्रसन्नेन, दैवतेनाधिरोपित. ।
रथः सबिम्बोऽद्रे' श्रृङ्गे, दु'साध सात्त्विकेषु किम् ? ॥७८॥
मूलनायकमुत्थाप्य, न्यस्ते बिम्बे तदास्पदे ।
लेप्यबिम्बारद्रिस्तेन, पर्वत खण्डशोऽदलत् ॥ ७९ ॥
तन्मुक्ताऽथ तडिच्छ्रेणी, बिम्बेन करमर्दिता ।
सोपानानि छिद्रयन्ती, निर्ययौ शैलदेशभित् ॥ ८० ॥

आरुह्य चैष शिखर, सकलत्र प्रमोदत ।
जावडिर्नरिनर्त्ति स्म, चञ्चद्रोमाञ्चकञ्चुक ॥ ८१ ॥
अपतीर्थिकबोहित्था, नष्टाऽष्टादश आपतन् ।
तद्द्रव्यव्ययत श्रेष्ठी, तत्र चक्रे प्रभावनाम् ॥ ८२ ॥
इत्थ जावडिराद्यार्हत्-पुण्डरीककपर्दिनाम् ।
मूर्त्तिं निवेश्य सजज्ञ, स्वर्विमानातिथिर्विभाक् ॥ ८३ ॥
दक्षिणाङ्गे भगवत , पुण्डरीक इहादिम ।
वामाङ्गे दीप्यते तस्य, जावडि स्थापिताऽपर ॥ ८४ ॥
इक्ष्वाकुवृष्णिवश्याना—मसख्या कोटिकोटय ।
अत्र सिद्धा कोटिकोटि—तिलक सूचयत्यद ॥ ८५ ॥
पाण्डवा पञ्च कुन्ती च, तन्माता च शिवं ययु ।
ख्यापयन्तीति तीर्थेऽत्र, षडषा लेप्यमूर्त्तय ॥ ८६ ॥
राजादनश्चैत्यशाखी, श्रीसघाद्भूतभाग्यत ।
दुग्ध वर्षति पीयूष—मिव चन्द्रकरोत्कर ॥ ८७ ॥
व्याघ्रीमयूरप्रमुखा—स्तिर्यञ्चो भक्तमुक्तिन ।
सुरलोकमिह प्राप्ता , प्रणतादीशपादुका ॥ ८८ ॥
वामे सत्यपुरस्यास्य, द्वारे मूलजिनौकस ।
दक्षिणे शत्रुजिच्चैत्य पृष्ठ चाष्टापद स्थित ॥ ८९ ॥
नन्दीश्वरस्तम्भनको, जयता नाम कुच्छ्रत ।
भव्येषु पुण्यवृद्धयर्थ—मवतारा इहासन ॥ ९० ॥
आत्तासिना विनमिना, नेमिना च निषेवित ।
स्वर्गारोहणचैत्ये च , श्रीनाभेय प्रभासते ॥ ९१ ॥
तुङ्गे शृङ्गे द्वितीये च, श्रेयास शान्तिनेमिनौ ।
अन्येष्वृषभवीराद्या, अस्यालकुर्वते जिना ॥ ९२ ॥
मरुदेवा भगवती, भवनेऽत्र भवच्छिदाम् ।
नमस्कृत्य कृती स्वस्य, मन्यते कृतकृत्यताम् ॥ ९३ ॥
यक्षराज कपर्दीह, कल्पवृक्ष प्रगेमुख. ।
चित्रान् यात्रिकसंघस्य, विघ्नान् मर्दयति स्फुटम् ॥ ९४ ॥
श्रीनेम्यादेशत कृष्णो, दिनान्यष्टावुपोषित ।
कपर्दियक्षमाराध्य, पर्वतान्तर्गुहान्तरम् ॥ ९५ ॥
अद्यापि पूजा शक्रेण, बिम्बत्रयमगोपयत् ।
अद्यापि श्रूयते तत्र, किल शक्रसमागम. ॥ ९६ ॥
युग्मम्-
पाण्डवस्थापितश्रीम-द्वृषभोत्तरदिग्गता ।
सगृहा विद्यतेऽद्यापि, यावत्कुम्भतडागिका ॥ ९७ ॥
यक्षस्यादेशतस्तत्र, दृश्यन्ते प्रतिमा किल ।
तत्रैवाजितशान्तीशौ, वर्षारात्रमवस्थितौ ॥ ९८ ॥
तयोश्चैत्यद्वयं पूर्वा—भिमुख तत्र वाऽभवत् ।
निकषाजितचैत्य च, बभूवानुपमं सर' ॥ ९९ ॥
मेरुदेव्यन्तिके शान्ते-श्चैत्यं शैत्यकरीहशम् ।
भवति स्म भवभ्रान्ति—भिदुर भव्यदेहिनाम् ॥ १०० ॥
श्रीशान्तिचैत्यस्य पुरो, हस्ताना त्रिंशता पुन' ।
पुरुषै. सप्तभिरध , खनी द्वे स्वर्णरूप्ययो. ॥ १०१ ॥
ततो हस्तशतं गत्वा, पूर्वद्वाराऽस्ति कूपिता ।
अधस्तादष्टभिर्हस्तै., श्रीसिद्धरसपूरिता ॥ १०२ ॥
श्रीपादलिप्ताचार्येण, तीर्थोद्धारकृते किल ।
अस्ति संस्थापित रत्नं, सुवर्णं तत्समीपगम् ॥ १०३ ॥
पूर्वस्यामृषभबिंबा-दधश्चर्षभकूटतः, ।
धनूषि त्रिंशतं गत्वो-पवासौञ्जीन् समाचरेत् ॥ १०४ ॥

कृते बलिविधानादौ, याराध्या स्व प्रदर्शयेत्।
तदाज्ञयोद्धाट्य शिला, रात्रौ मध्ये प्रविश्यते ॥१०५॥
तत्रोपवासत सर्वा , सपद्यन्ते च सिद्धय ।
तत्रर्षभ वा नमता-द्भवेदेकावतारभाक् ॥ १०६ ॥
पुरो धनु पञ्चशत्या, आस्ते पाषाणकुण्डिका।
तत सप्तक्रमान् गत्वा, कुर्यात्तद्वलिविद्बुध ॥ १०७ ॥
शिलोत्पाटनतस्तत्र, कस्यचित्पुण्यशालिन ।
उपवासद्वयेन स्यात् , प्रत्यक्षा रसकूपिका ॥ १०८ ॥
कल्किपुत्रो धर्मदत्तो, भावीश परमार्हत ।
दिने दिने जिनबिम्ब, प्रतिष्ठाप्य च भोक्ष्यत ॥ १०९ ॥
श्रीमच्छत्रुञ्जयोद्धार, कर्त्ताऽथ जितशत्रुराट्।
द्वात्रिंशद्वर्षराजश्री-र्भविष्यति तदात्मज ॥ ११० ॥
तत्सूनुर्मेघघोषाख्य , श्रीशान्तिमरुदेवयो ।
कपर्दियक्षस्यादेशा-च्चैत्यमत्रोद्धरिष्यति ॥ १११ ॥
नन्दि सूरिरथाश्चर्य, श्रीप्रभोर्मणिभद्रक ।
धनमित्रो यशोमित्र-स्तथा विकटधार्मिक ॥११२॥
सुमङ्गल (शू) रसेन , इत्यस्योद्धारकारका ।
अवक्र दुष्प्रसहोदन्तो, भावी विमलवाहन ॥ ११३ ॥
यात्रिकान् येऽस्य बाधन्ते, द्रव्य चापहरन्ति ये।
पतन्ति नरके घोरे, सान्वयास्तेऽहसा नरा ॥ ११४ ॥
यात्रां पूजा द्रव्यरक्षा, यात्रिकाणा च सत्कृतिम्।
कुर्वाणो वत्सगोत्रोऽपि, स्वर्गलोके महीयते ॥ ११५ ॥
श्रीवस्तुपालोपज्ञानि, पीथडादिकृतानि च।
वक्ता पार नयत्येव, धर्मस्थानानि कीर्तयन् ॥ ११६ ॥
दु खमासचिवात् म्लेच्छा-द्भङ्ग सम्भाव्य भाविनम्।
मन्त्रीश श्रीवस्तुपाल-स्तेजपालाग्रज सुधी ॥११७॥
मम्मणा (म्मणो) पलरत्नेन, निर्माप्यान्तस्तु निर्मले।
न्यधाद्भूमिगृहे मूर्त्ती, आद्यार्हत्-पुण्डरीकयो ॥११८॥
युग्मम्-
हीप्रहर्तक्रियास्थान-सख्ये विक्रमवत्सरे।
जावडिस्थापित बिम्ब, म्लेच्छैर्भग्न कलेर्वशात् ॥११९॥
वैक्रमे वत्सरे चन्द्र-हयाग्नीन्दुमिते (१३७१) सति।
श्रीमूलनायकोद्धार, साधु श्रीसमरो व्यधात् ॥१२०॥
तीर्थेऽत्र सघपतयो, ये बभूवुर्भवन्ति ये।
ये भविष्यन्ति धन्यास्ते, नन्द्यासुस्ते चिर श्रिया ॥१२१॥
कल्पप्राभृतत पूर्व, कृतं श्रीभद्रबाहुना।
श्रीवज्रेण तत पाद-लिप्ताचार्यैस्तत परम् ॥१२२॥
इतोऽप्युद्धृत्य संक्षेपात् ,प्रणीत कामितप्रद ।
श्रीशत्रुञ्जयकल्पोऽय, श्रीजिनप्रभसूरिभि ॥१२३॥
कल्पेऽस्मिन् वाचिते ध्याते, व्याख्याते पठिते श्रुते।
स्यात्तृतीयभवे सिद्धि-र्भव्याना शक्तिशालिनाम् ॥१२४॥
श्रीशत्रुञ्जयशैलेश !-लेशतोऽपि गुणास्तव।
कैर्व्यावर्णयितुं नाम, पार्यन्ते विबुधैरपि ॥ १२५ ॥
भवेद्यात्रोपनम्राणा, नृणां तीर्थानुभावत ।
प्रायो मन परीणाम , शुभ एव प्रवर्त्तते ॥ १२६ ॥
यात्रायै प्रचलत्सघ-रथाश्वोष्ट्रनृपादज ।
रेणुरङ्गे लगन् भव्य-पुसा पाप व्यपोहति ॥ १२७ ॥
यावान् कर्म्मक्षयोऽन्यत्र, मासक्षपणतो भवेत्।
नमस्कारसहितादे-रपि तावान् कृतस्त्वयि ॥ १२८ ॥

श्रीनाभेयकृतावास-वासवस्तवनेन च।
मनसा वचसा नत्वा, सिद्धिक्षेत्र ! नमोऽस्तु ते ॥ १२९ ॥
त्वत्कल्पमेत निर्माय, निर्माय मनसा मया।
यदार्जि पुण्य तेनास्तु, विश्व वास्तवसौख्यवत् ॥ १३० ॥
पुस्तकन्यस्तमपि य , कल्पमेन महिष्यति।
पद्मेण काङ्क्षितास्तस्य, सिद्धिमेष्यन्ति सपद ॥ १३१ ॥
प्रारम्भेऽप्यस्य राजाधि-राज सघे प्रसन्नवान्।
अतो राजप्रसादाख्य , कल्पोऽय जयताच्चिरम् ॥ १३२ ॥
श्रीविक्रमाब्दे बाणाष्ट-विश्वदेवमिते शितौ।
सप्तम्या तपस काव्य-दिवसेऽय समर्पित ॥ १३३ ॥
ती० १ कल्प। 'नार्हत परमो देवो, न मुक्ते परम पदम्। न श्रीशत्रुञ्जयात्तीर्थ, श्रीकल्पान्न पर श्रुतम् ॥ १ ॥ ' कल्प० १ अधि० १ क्षण।

अथ पण्डितडाहर्षिगणिकृतप्रश्नो यथा—

" दत्तेऽसौ सर्वसौख्यानि, त्रिशुद्ध्याराधितो यतिः।
विराधितश्च तैरश्च्य-नरकानल्पयातनाः ॥९०॥
चारित्रिणो महासत्त्वा, व्रतिनः सन्तु दूरतः।
निष्क्रियोऽप्यगुणज्ञोऽपि,न विराध्यो मुनिः क्वचित् ॥९१॥
यादृशं तादृशं चापि, दृष्ट्वा वेषधर मुनिम्।
गृही गौतमवद्भक्त्या, पूजयेत्पुण्यकाम्यया ॥ ९२ ॥
वन्दनीयो मुनिर्वेषो, न शरीरं हि कस्यचित्।
व्रतिवेषं ततो दृष्ट्वा, पूजयेत्सुकृती जनः ॥ ९३ ॥
पूजितो निष्क्रियोऽपि स्या-ल्लज्जया व्रतधारकः।
अवज्ञातः सक्रियोऽपि, व्रतेऽस्याच्छिथिलादरः ॥९४॥
दान दया क्षमा शक्तिः, सर्वमेवाल्पसिद्धिकृत्।
तेषां ये व्रतिनं दृष्ट्वा, न नमस्यन्ति मानवाः ॥ ९५ ॥
आराधनीयास्तदमी, त्रिशुद्ध्या जैनलिङ्गिनः।
न कार्या सर्वथा तेषां, निन्दा स्वार्थविघातिका ॥९६॥
कारणं तव कुष्टा(ष्ठा)नां, महीपाल ! स्फुटं ह्यदः।
मा कदापि मुनीन् क्रुद्धा-नपि त्व तु विराधयेः ॥९७॥"

इति वृद्धश्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यद्वितीयसर्गमध्यगतश्लोकास्तेषा मध्ये केवललिङ्गमात्रधरोऽपि मुमुक्षुर्वन्दनीयो गौतमवत्पूजनीयश्च तत्कथ केन हेतुनेति ?, । १ । अथैतस्य प्रश्नस्य प्रतिवचो यथा—' दत्तेऽसौ सर्वसौख्यानी ' त्यादि शत्रुञ्जयमाहात्म्यद्वितीयसर्गमध्यगतश्लोकास्तु कारणिकविधिमाश्रित्य तीर्थोद्भावनबुद्ध्या वा कृता सभाव्यन्ते इति न कश्चिद्दोष इति ॥ १ ॥ ही० २ प्रका०। ' पच्चक्खाण ' शब्दे पञ्चमभागे ८८ पृष्ठे मूलगुणप्रत्याख्यानव्याख्या—नावसरे उदाहृते स्वनामख्याते साकेतराजे, । येन रत्नदर्शनव्याजेन सामायिकादिषडध्ययनरूपाणि भावरत्नानि गृहीतानि। आव० १ अ०।

सत्तुग-शक्तुक-पु०। अष्टयवचोदे, तद्दिवसकता ण पद ज-

विक्रमसवत् १३८५ माघ शुक्ल सप्तम्या शुक्रवासरे।

वा भुग्गा पासाणजतग्गे दलिया महिणा सत्तुगा भएणति । नि० चू० १ उ० ।

सत्तुचुम्म-सक्तुचूर्ण-पु० । यवसक्तुषु, दश० १ अ० ।

सत्तुजण-शत्रुजन-पु० । वैरिलोके, ति० ।

सत्तुदाह-शत्रुदाह-पु० । यत्र शत्रवो दह्यन्ते । तादृशे स्थाने, नि० चू० ३ उ० ।

सत्तुमद्दन-शत्रुमर्दन-पु० । तच्छरीरतत्सैन्यकदर्थनादिषु सहस्तमानमथने, स० ।

सत्तुय-शक्तुक-पु० । अष्टयवक्षोदे, । उत्तरावहे सत्तुया अक्षेसु वा ज विसप दाऊण पच्छा अणेगमवक्खा पगारा दिज्जति । नि० चू० १ उ० ।

सत्तुसेण-शत्रुसेन-पु० । नागस्य गृहपते सुलसाया भार्यायामुत्पन्ने पुत्रे, अन्त० १ श्रु० २ वर्ग १ अ० । (स च अरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य शत्रुञ्जये सेत्स्यतीत्यन्तकृद्दशाना तृतीये वर्गे षष्ठे अध्ययने सूचितम् ।)

सत्तुस्सेह-सप्तोत्सेध-त्रि० । सप्तकुम्भादिषु स्थानेषून्नते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सप्तहस्तप्रमाणशरीरे,च० प्र०१ पाहु० । सप्तहस्तप्रमाणशरीरोच्छ्रये, सू० प्र० १ पाहु० ।

सत्थ-शस्त-त्रि० । प्रशस्ते, षो० ७ विव० ।

शस्त्र-न० । शस्यन्ते-हिंस्यन्ते अनेन प्राणिन इति शस्त्रम् । आचा०१श्रु०१अ०३उ० । जीवशासनहेतौ,स्था० ६ठा०३ उ० । उपघातकारिणि, आचा०१श्रु०२अ० १ उ० । खड्गक्षुरिकाद्यल्प्यायुधे, प्रश्न० ५ सव० द्वार । प्रव० । व्य० । स्था० । प्रहरणे, सूत्र०१श्रु०८ अ०।ज्ञा०।दात्रादिके, सूत्र० १श्रु० ४ अ० १ उ० । ज जस्स विणासकारण त तस्स सत्थ भएणति । नि० चू० १ उ० । प्रच्छन्नके नापितोपकरणे, विपा० १ श्रु०६अ० । शस्त्र द्रव्यभावभिन्नम् । तत्र द्रव्यशस्त्र-स्वकायपरकायोभयरूपम् । भावशस्त्र तु-असयमो दुष्प्रणिहितमनोवाक्कायलक्षण । आचा०१ श्रु० १ अ०२ उ० । द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधा-तत्र समासो द्रव्यशस्त्रमप्कायविषयकमुत्सेचन उपक्षेपणादि, विभागतस्तु किंचित्स्वकाय परकाय वा शस्त्रम् । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

शस्त्रनिक्षेप.—

दव्वं सत्थग्गि विस-णेहंबिलखारलोणमादीयं ।
भावो उ दुप्पउत्तो,वाया काओ अविरती य ॥३६॥

शस्त्रस्य निक्षेपो नामादिश्चतुर्धा-व्यतिरिक्त द्रव्यशस्त्र ख ड्गाद्यग्निविषस्नेहाम्लक्षारलवणादिकम् , भावशस्त्र दुष्प्रयुक्तो भाव अन्त.करणं, तथा वाक्कायावविरतिश्चेति जीवोपघातकारित्वादिति भाव । आचा०१ श्रु०१ अ०१ उ० । (अत्रत्या वक्तव्यता 'पुढवीकाइय' शब्दे पञ्चमभागे ९७८ पृष्ठे गता ।) (पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरसाना शस्त्राणि पृथिव्यादिशब्देषूक्तानि ।)

अत्थि सत्थं परेण परं, णऽत्थि असत्थं परेण परं । (सू०१२४×)

तत्र द्रव्यशस्त्र कृपाणादि तत्परेणापि परमस्ति, तीक्ष्णादपि तीक्ष्णतरमस्ति लोहकर्तृसस्कारविशेषात् । यदि वा-शस्त्रमित्युपघातकारि, तत एकस्मात्पीडाकारिणोऽन्यत् पीडाकार्युत्पद्यते ततोऽप्यपरमिति ।तद्यथा-कृपाणाभिघाताद्व्रानो त्कोपस्तत शिरोर्त्तिस्तस्या ज्वरस्ततोऽपि मुखशोषमूर्छादय इति । भावशस्त्रपारपर्य त्वेकसूत्रान्तरिते स्वत एव प्रत्याख्यानपरिज्ञाद्वारेण वक्ष्यति , यथा च शस्त्रस्य प्रकर्षगतिरस्ति पारपर्य वा विद्यत अशस्त्रस्य तथा नास्तीति दर्शयितुमाह-'नत्थि' इत्यादि, नास्ति-न विद्यते किं तत्-शस्त्र सयमस्तत्परेण परमिति प्रकर्षगत्यापन्नमिति । तथाहि-पृथिव्यादिना सर्वतुल्यता कार्या, न मन्दतीव्रभेदोऽस्तीति , पृथिव्यादिषु समभावत्वात् सामायिकस्य । अथवा शैलेश्यवस्थासयमादपि पर सयमो नास्ति तदूर्द्ध गुणस्थानाभावादिति भाव., यो हि क्रोधमुपादानतो बन्धत स्थितितो विपाकतोऽनन्तानुबन्धिलक्षणन क्षयमाश्रित्य प्रत्याख्यानपरिज्ञया जानाति सोऽपग्मानादिदर्श्यपीति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सत्थमेगे उ सिक्खंति । (सू० ४+)

शस्त्रम्-खड्गादिप्रहरण शास्त्र वा-धनुर्वेदायुर्वेदादिकं प्राण्युपमर्द्दकारि तत् सुष्ठु सातगौरवगृद्धा एके-केचन शिक्षन्ते उद्यमेन गृह्णन्ति , तच्च शिक्षितं सत् प्राणिना-जन्तूना विनाशाय भवति । तथाहि-तत्रोपदिश्यते एवंविधमालीढप्रत्यालीढादिभिर्जीवे व्यापादयितव्ये स्थान विधेय, तदुक्तम्-" मुष्टिनाऽऽच्छादयेल्लक्ष्य , मुष्टौ दृष्टिं निवेशयेत् । हत लक्ष्य विजानीया-द्यदि मूर्धा न कम्पते ॥१॥ " सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । शस्त्रमिव शस्त्रम् । मृषावादादिके, प्राण्युपतापकारित्वात्तेषाम् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । शास्त्र-न० । शिष्यते शिक्ष्यते बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् । विशे० । आ० म० । न० । सूत्र० ।

सासिज्जए तेण तहिं, व नेयमायावतो सत्थं ॥१३८४॥

'शासु' अनुशिष्टौ,शास्यते ज्ञेयमात्मा वाऽनेनास्मादस्मिन्निति वा शास्त्रम् , शास्यते-कथ्यते तदिति वा शास्त्रमिति गाथार्थ. । विशे० । श्रुते , आ० चू० १ अ० । जैनागमे , अष्ट० २४ अष्ट० ।

तस्मात्सदैव धर्म्मार्थी, शास्त्रयत्नः प्रशस्यते ।
लोके मोहान्धकारेऽस्मिन् , शास्त्रालोकः प्रवर्त्तकः ।२२४।

तस्माद्धर्मे विधानत. परानर्थभावात् सदैव-सर्वकालमेव धर्म्मार्थी-धर्माभिलाषुक शास्त्रयत्न.-शास्त्रादरपर प्रशस्यते-श्लाघ्यते । कुत -यत लोके-जगति मोह एवान्धकारस्तमो यत्र स तथा । तत्र शास्त्रालोकः-शास्त्रप्रकाश. प्रवर्त्तकः-प्रवर्त्तयिता परलोकक्रियासु ।

अथ शास्त्रमेव स्तुवन्नाह-

पापामयौषधं शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ।
चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं, शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ २२५ ॥

पापामयौषध—पापव्याधिशमनीय शास्त्रम् , तथा शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम्-पवित्रकृत्यनिमित्तम् । चक्षुः-लोचनं सर्वत्र-सूक्ष्मबादरादावर्थे गच्छति यत्तत्सर्वत्रग शास्त्रम् । शास्त्रं सर्वार्थसाधनं—सर्वप्रयोजननिष्पत्तिहेतु. ।

तत -

न यस्य भक्तिरेतस्मिं-स्तस्य धर्मक्रियाऽपि हि ।
अन्धप्रेक्षाक्रियातुल्या, कर्मदोषादसत्फला ॥ २२६ ॥

न यस्य--धर्मार्थिनो भक्तिर्बहुमानरूपा, एतस्मिन्-शास्त्रे तस्य धर्मक्रियाऽपि हि-देववन्दनादिरूपा, किं पुनरन्यरूपेऽपि हिशब्दार्थ, अन्धप्रेक्षाक्रियातुल्या अन्धस्यावलोकनकृते या प्रेक्षणकक्रिया तत्तुल्या कर्मदोषात्तथाविधमोहोदयादसत्फला--अविद्यमानाभिप्रेतार्था सपद्यत इति।

एतदपि कुत ?, यत —

यः श्राद्धो मन्यते मान्या-नहंकारविवर्जितः ।
गुणरागी महाभाग-स्तस्य धर्म्मक्रिया परा ॥ २२७ ॥

य श्राद्ध -सन्मार्गश्रद्धालु , मन्यते--बहुमानविषयीकुरुते मान्यान्-देवतादीन्,अहकारविवर्जितो-मुक्ताभिमान , अत एव गुणरागी--गुणानुरागवान् महाभाग -प्रशस्याचिन्त्यशक्ति , किमित्याह--तस्य-शास्त्रपरतन्त्रतया मान्यमन्तु , धर्मक्रिया-उक्तरूपा-परा प्रकृष्टेति ।

व्यतिरेकमाह-

यस्य त्वनादरः शास्त्रे, तस्य श्रद्धादयो गुणाः ।
उन्मत्तगुणतुल्यत्वा-न्न प्रशंसास्पदं सताम् ॥ २२८ ॥

यस्य त्वनादर -अगौरवरूप शास्त्रे तस्य श्रद्धादय -श्रद्धासवेगनिर्वेदादयो गुणा' । किमित्याह-उन्मत्तगुणतुल्यत्वात्-तथाविधग्रहावेशात् सोन्मादपुरुषशौर्यौदार्यादिगुणसदृशत्वान्न प्रशसास्पद-न श्लाघास्थान सता-विवेकिनामिति ।

एतदपि कथम् ? यत.—

मलिनस्य यथाऽत्यन्तं, जलं वस्त्रस्य शोधनम् ।
अन्तःकरणरत्नस्य, तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥ २२९ ॥

मलिनस्य--मलवतो यथाऽत्यन्तम्-अतीव जल--पानीयम् वस्त्रस्य-प्रतीतरूपस्य शोधन-शुद्धिहेतु अन्त करण--रत्नस्य अन्त करणं--मन , तदेव रत्न , तस्य चिन्तारत्नादिभ्योऽप्यतिशायिन , तथा शास्त्रं विदु --जानते शोधन बुधा -बुद्धिमन्त ।

अत एव--

शास्त्रे भक्तिर्जगद्वन्द्यै-र्मुक्तेर्दूती परोदिता ।
अत्रैवेयमतो न्याया-त्तत्प्राप्त्यासन्नभावतः ॥ २३० ॥

शास्त्रे भक्तिरुक्तरूपा जगद्वन्द्यैर्जगत्त्रयपूजनीयैस्तीर्थकृद्भिर्मुक्तेर्दूती--अवशीभूतमुक्तियोषित् समागमविधायिनी पराप्रकृष्टा उदिता-निरूपिता । अत्रैव-शास्त्र एवेय भक्तिरतो मुक्तिदूतिभावादेव हेतो न्याय्या-सगता । कुत इत्याह-तत्प्राप्त्यासन्नभावत --मुक्तिप्राप्तेरासन्नभावात् । न हि मुक्तिप्राप्तेरनासन्न शास्त्रभक्तिमान् सपद्यते अत शास्त्र एवेय न्याय्येति । यो० बि० । "सुत्त ति वा तत ति वा गथो त्ति वा पाढो त्ति वा सत्थ ति वा एगट्ठा ' । आ० चू० १ अ० । आचा० । शास्त्रस्यादौ प्रयोजनादि उपन्यसनीयम् । आ० म० १ अ० । (अत्रत्या व्याख्या 'आवस्सयनिज्जुत्ति ' शब्दे द्वितीयभागे ४५६ पृष्ठे गता ।) (' मंगल ' शब्दे षष्ठे भागे ५ पृष्ठे मङ्गलस्य शास्त्राङ्गता उक्ता ।)

स्वस्थ-त्रि० । स्वस्मिन् तिष्ठतीति स्वस्थ । अनाबाधिते, द्वा० ३२ अष्ट० ।

सार्थ-त्रि० । अर्थयुक्ते, बृ० ।

भंडीवहिलगभरवह-ओदरिया कप्पडियसत्थो ।

सार्थ पञ्चविधस्तद्यथा--भण्डी--गन्त्री तदुपलक्षित प्रथम सार्थ , वहिलका -करभीवेसरबलीवर्दप्रभृतय तदुपलक्षितो द्वितीय , भारवहा -पोट्टलिकावाहकास्तेषा सार्थस्तृतीय , औदरिका नाम--यत्रागतास्तत्र रूपकादिक प्रक्षिप्य समुद्दिशन्ति समुद्देशनानन्तर भूयोऽप्यग्रतो गच्छन्ति एष चतुर्थ , कार्पटिका-भिक्षाचरास्तै. सह भिक्षा भ्रमन्तो व्रजन्ति ते सार्था पञ्चम । बृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

स्वास्थ्य-न० । स्वस्थस्य भाव स्वास्थ्यम् । अनाबाधतायाम् , द्वा० ३२ अष्ट० । समाधौ, आ० म० १ अ० । ज्ञा० । आव० । स्था० ।

सत्थकोस-शस्त्रकोस-पु० । शिरावेधादिशस्त्रसमुदाये, बृ० १ उ०३ प्रक० । (अस्योपयोगवर्णन 'राइभोयण' शब्दे षष्ठभागे ५१७ पृष्ठे गतम् ।) क्षुरनखरदनादिभाजने, ज्ञा०१ श्रु०१३ अ०। शस्त्रकोशो नखरदच्छदनादिभाजनम् । विपा०१ श्रु० १ अ० ।

सत्थगहण-शस्त्रग्रहण-न० । शस्त्रं--खड्गादि तस्य ग्रहण स्वीकरणम् । शस्त्रादिधारणे तेषा यथार्थ व्यापारणे, ग० २ अधि० ।

सत्थघायक-सार्थघातक-त्रि० । सार्थनाशके, प्रश्न०३ आश्र० द्वार ।

सत्थजत्त-शास्त्रयत्न-पु० । शास्त्रे यत्नो यस्येति समास । आगमे यतमाने, ' पापामयौषध शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् । चक्षु सर्वत्रग शास्त्र,शास्त्र सर्वार्थसाधनम्॥१॥" ध०१ अधि० ।

सत्थजाय-शस्त्रजात-न० । आयुधविशेषे, आचा०२ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

सत्थजुत्तिसय-शास्त्रयुक्तिशत-न० । शास्त्रस्य युक्तय 'तेषा शतम् । अनेकागमरहस्यावबोधे, अष्ट० २६ अष्ट० ।

सत्थजोग-शास्त्रयोग-पु० । शास्त्रोक्ते योगे,"यथाशक्त्यप्रमत्तस्य, तीव्रश्रद्धावबोधत । शास्त्रयोगस्त्वखण्डार्था-राधनादुपदिश्यते ॥४॥" द्वा० १६ द्वा० । (अत्रत्या व्याख्या 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६२७ पृष्ठे गता ।)

सत्थत्थबाहण-शास्त्रार्थबाधन-न० । आगमार्थविराधने प्राणातिपातादिरूपे, पञ्चा० १६ विव० ।

सत्थपणग-सार्थपञ्चक-न० । ' सत्थ ' शब्दोक्ताना पञ्चाना सार्थाना पञ्चतय्याम् , नि० चू० १६ उ० ।

सत्थपत्थावणा-शास्त्रप्रस्तावना-स्त्री० । शास्त्रीयोपोद्घाते , स्था० १ ठा० ।

सत्थपरिणामिय-शस्त्रपरिणामित-त्रि० । शस्त्रेण स्वकायपरकायादिना निर्जीवीकृत वर्णगन्धरसादिभिश्च परिणामितम् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । वर्णादीनामन्यथाकरणेनाचित्तीकृते, भ०७ श०१ उ० । कृताभिनवपर्याये, भ० ५ श० २ उ० ।

सत्थपरिण्णा-शस्त्रपरिज्ञा-स्त्री०। शस्त्रं द्रव्यभावभेदादनेकविधं तस्य जीवशसनहेतो परिज्ञा-ज्ञानपूर्वकं प्रत्याख्यानं यत्रोच्यते सा शस्त्रपरिज्ञा। षड्जीवनिकायस्वरूपरक्षणोपायगर्भे आचाराङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्य प्रथमाध्ययने, स्था० ६ ठा० ३ उ०। प्रश्न०। आचा०। आव०।

साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारं शस्त्रपरिज्ञाया अयम्—

जीवो छक्कायपरू-वणा य तेसिं वहे य बंधो त्ति।
विरईए अहिगारो, सत्थपरिण्णाएँ णायव्वो ॥ ३५ ॥

तत्र प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्यम् ,शेषेषु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां चावसाने बन्धविरतिप्रतिपादनमिति। एतच्चान्ते उपात्तत्वात्प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयम्। प्रथमोद्देशके जीवस्तद्वधे बन्धो विरतिश्चेत्येवमिति। तत्र शस्त्रपरिज्ञेति द्विपदं नाम। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सत्थवाह-सार्थवाह-पुं०। सार्थं वाहयतीति सार्थवाहः। नि० चू०६ उ०। सार्थनायके, प्रश्न० २० पद ५ द्वार। "गणिमं धरिमं मेज्जं, पारिच्छेज्जं च दव्वजायं तु। घेत्तूण लाभत्थं, वच्चति जो अन्नदेसं तु ॥ १ ॥ निवबहुमओ पसिद्धो दीणाऽणाहाण वच्छलो पथे। सो सत्थवाहनाम , धणो व्व लोए समुव्वहइ ॥ २ ॥ " एतल्लक्षणयुक्ते, अनु०।

अथ यदुक्तमष्टौ सार्थवाहा आदियात्रिकाश्चेति तदेतद् व्याख्यानयति—

पुराणसावगसम्म-द्दिट्ठि अहाभद्ददाण सड्ढे य।
अणभिग्गहिए मिच्छे,अभिग्गहे अन्नतित्थी यं ॥६३३॥

पुराण -पश्चात्कृत १श्रावक -प्रतिपन्नाणुव्रत २,सम्यग्दृष्टि- चरितसदर्शनीय. ३, यथाभद्रक -सामान्यत दर्शनसाधुपक्षपाती४,दानश्राद्ध -प्रकृत्यैव दानरुचिमान्५,अनभिगृहीतमिथ्यादृष्टि.६अभिगृहीतमिथ्यादृष्टि ७अन्यतीर्थिक एते त्रयोऽपि प्रतीता ,एवमष्टौ सार्थाधिपतय ,आदियात्रिका अप्येवमेवाष्टौ भङ्गा भवन्ति। बृ०१ उ०३ प्रक०। स्था०। कल्प०। नि० चू०। आ० क०। रा०। आव०। ज्ञा०। यस्तु क्रयाणकजातं गृहीत्वा लोभार्थमन्यदेशं व्रजन् सार्थं वाहयति योगक्षेमचिन्तया पालयति स सार्थवाह.। बृ० १ उ० ३ प्रक०।

सत्थविहान-सार्थविधान-न०। गणिमादिभेदाच्चतुर्विधसार्थभेदे,बृ०। तत्र गणिमं यदेकद्व्यादिसंख्यया गणयित्वा दीयते यथा हरीतकीपूगफलादि, धरिमं—यत्तुलायां धृत्वा दीयते- यथा खण्डशर्करादि, मेय-यत्पलादिना सेतिकादिना वा मीयते यथा घृतादिकं, परिच्छेद्यं नाम—यच्चक्षुषा परीक्ष्यते यथा वस्त्ररत्नमौक्तिकादि। एतच्चतुर्विधमपि द्रव्यं भण्डीसार्थादिषु प्रत्युपेक्षणीयं यथा द्रव्यक्षेत्रकालभावैरपि सार्थ. प्रत्युपेक्षणीय'। बृ० १ उ० ३ प्रक०।

सत्थयुत्तणाय-शास्त्रोक्तन्याय-पुं०। अगमाभिहितनये , द्वा० २१ अष्ट०।

सत्थब्भास-शस्त्राऽभ्यास-पुं०। शस्त्रयुद्धकलाभ्यासे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण।

सत्थसंवेदण-स्वार्थसंवेदन-न०। स्व चार्थश्च स्वार्थौ तयो संवेदनं स्वार्थसंवेदनम्। शब्दार्थज्ञाने, सम्म० २ काण्ड।

सत्थसच्च-स्वार्थसत्य-त्रि०। स्वस्य अर्थं स्वार्थं तस्मिन् सत्य। स्वाभिमतस्थापनकुशले, अष्ट० १६ अष्ट०।

सत्था-शास्तृ-त्रि०। अनुशासितरि,सूत्र०१ श्रु० १ अ०१ उ०। आचा०। तीर्थकरे, नि० चू० ११ उ०।

सत्थाइ-शास्त्रादि-पुं०। शास्त्रप्रारम्भे,सूत्र०१ श्रु०१ अ०१ उ०।

सत्थाईय-शस्त्रातीत-न०। शस्त्रादग्न्यादेरतीतमुत्तीर्णं शस्त्रातीतम्। औ०। शस्त्रमग्न्यादिकं तेनातीतं प्रासुकीकृतं शस्त्रातीतम्। सूत्र०२ श्रु०१अ०। अग्न्यादिप्रासुकीकृते,भ०५ श०३ उ०।

सत्था(त्थ)पारगय-शास्त्रपारगत-पुं०। चतुर्वेदादिशास्त्रपारगामिनि, अनु०।

सत्थि-स्वस्ति-अव्य०। माङ्गल्ये, स्था० ४ ठा० २ उ०।

सत्थिग-सार्थिक-पुं०। सार्थो विद्यते यस्येति व्युत्पत्त्या सार्थवाहे, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

स्वस्तिक-पुं०। तस्यैव(जिन) कल्पस्य वस्त्रधारणे पूर्वोत्तरकरणे, हस्ताभ्या गृहीत्वा द्वे अपि बाहुशीर्षे यावत्प्राप्यते तद्यथा-दक्षिणेन हस्तेन वामं बाहुशीर्षं, वामेन दक्षिणमेष द्वयोरपि कलाचिकयोर्हृदये यो विन्यासविशेष स स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक इत्युच्यते। (बृ० ३ उ०।) इत्येवरूपे विन्यासविशेषे, प्रव० २६ द्वार। महाग्रहे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। सू० प्र०।

सत्थिवारसम-स्वस्तिद्वादश-त्रि०। स्वस्ति द्वादश यत्र तत्स्वस्तिद्वादशम्। द्वादशसंख्यापूरकस्वस्तिघटितसमुदाये, रा०।

सत्थुत्तगुण-शास्त्रोक्तगुण-त्रि०। ग्रन्थोदितधर्मके, पञ्चा० १४ विव०।

सत्थोवरय-शस्त्रोपरत-त्रि०। शस्त्रात् द्रव्यभावभेदादुपरते, ' एत्थ सत्थोवरए ' आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

सत्थोवाडण-शस्त्रावपाटन-न०। शस्त्रेणावपाटनं विदारणमात्मन। शस्त्रेण विदारणे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०। ('मरण' शब्दे षष्ठे भागे १०६ पृष्ठे अस्य व्याख्या।)

सत्थोवाडिय-शस्त्रावपाटित-पुं०। खड्गादिना विदारिते, विपा० १ श्रु० ६ अ०।

सदंसण-सदर्शन-पुं०। सह दर्शनेन वर्त्तते इति सदर्शनः। श्रद्दधाने, नि० चू०१ उ०। शोभनागमे, द्वा० ३ द्वा०।

सदक्खिण्ण-सदाक्षिण्य-पुं०। स्वकार्यपरिहारेण परकार्यैकरसिकरसिकान्तःकरणे, प्रव० २३६ द्वार। प्रार्थनागम्भीरके गुणवच्छ्रावके, ध० १ अधि०।

सदवच्चया-सदवाच्यता-स्त्री०। सच्चाऽवाच्यं च सदवाच्ये तयोर्भावौ सदवाच्यते। अस्तित्वावक्तव्यत्वयो., स्या०।

सदस-सदस्-न०। सभायाम्, षो० १४ विव०।

सदसत्त-सदसत्त्व-न०। स्वपररूपाभ्या विद्यमानाऽविद्यमानत्वे, न०।

सदणुट्ठाण-सदनुष्ठान-न०। सुन्दराऽनुष्ठाने, षो० ४ विव०। शोभनानुष्ठाने, द्वा० २३ द्वा०।

सदा-सदा-अव्य० । सर्वस्मिन् काले, ध० २ अधि० । सर्वदा शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

सदागम-सदागम-पुं० । आप्तोपदेशे, पञ्चा० १ विव० ।

सदागमविसुद्ध-सदागमविशुद्ध-त्रि० । सदर्थप्रतिपादकागम सदागमस्तेन विशुद्ध निर्दोषम् । सदागमसम्मते, षो०२ विव० ।

सदाजत-सदायत-त्रि० । अप्रमादिनि, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

सदाजय-सदाजय-त्रि० । सदा सर्वकाल जयो येषु तानि सदाजयानि । सर्वकाल जयत्सु, जी० ३ प्रति० ३ अधि० ।

सदायार-सदाचार-पुं० । शोभनाचारे, षो० ५ विव० । सर्वोपकारप्रियवचनाकृतिमोचितस्नेहादिकाया सज्जनचेष्टायाम्, यो० बिं० ।

अथ सदाचारमाह—

लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्युद्धरणाऽऽदरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकीर्त्तितः ॥ १२६ ॥

लोकापवादभीरुत्व—यत कुतोऽपि लोकापवादान्मरणाभ्यधिकशिष्यमाणाद् भीतभाव , दीनाभ्युद्धरणादर —उपलक्षणत्वाद्दीनानाथोपकारप्रयत्न , कृतज्ञता-परकृतोपकारपरिज्ञानम्, सुदाक्षिण्य-गम्भीरधीरचेतसा निर्मत्सरस्य च प्रकृत्यैव परकृत्याभियोगपरता । किमित्याह-सदाचार -प्रागुपन्यस्य प्रकीर्त्तित —प्रज्ञप्त ।

तथा—

सर्वत्र निन्दासंत्यागो, वर्णवादश्च साधुषु ।
आपद्यदैन्यमत्यन्तं, तद्वत्सम्पदि नम्रता ॥ १२७ ॥

सर्वत्र-जघन्यमध्यमोत्तमजनेषु निन्दासत्याग —परिवादापनोद , वर्णवादश्च प्रशसारूप साधुषु-सदाचारेषु जनेषु,आपदि व्यसनेऽदैन्यम् अदीनभावोऽत्यन्तम् अतीव तद्वदापद्यदैन्यवत्,सपदि विभवसमागमे नम्रता औचित्येन नमनशीलता।

तथा—

प्रस्तावे मितभाषित्व-मविसंवादनं तथा ।
प्रतिपन्नक्रिया चेति, कुलधर्म्मानुपालनम् ॥ १२८ ॥

प्रस्तावे—भाषणावसरे उपलब्धे मितभाषित्वं—मितभाषणशीलता, अविसवादन-विसवादवत स्ववचनस्याकरण , तथा प्रतिपन्नक्रिया चेति-प्रतिपन्नस्य-व्रतनियमादे. क्रिया-निर्वाहणम् । इति पदसमासौ, कुलधर्म्मानुपालनम्-अविरुद्ध स्वकुलाचारानुवर्त्तनम् ।

असद्व्ययपरित्यागः, स्थाने चैतत्क्रिया सदा ।
प्रधानकार्ये निर्बन्धः, प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ १२९ ॥

असद्व्ययपरित्याग -असतः पुरुषार्थानुपयोगित्वेनासुन्दरस्य व्ययस्य—वित्तवियोगरूपस्य परित्याग स्थाने च-स्थाने एव देवपूजनादावेतत्क्रिया-व्ययक्रिया सदा—सर्वकाल प्रधानकार्ये—विशिष्टफलदायिनि प्रयोजने निर्बन्ध — आग्रह प्रमादस्य-मद्यमानादिरूपस्य विवर्जनम्-उज्झनम् ।

लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौचित्यपालनम् ।
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति, प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ १३० ॥

लोकाचारानुवृत्तिश्च—बहुजनरूढा विरोधिलोकव्यवहारानुपालनरूपा सर्वत्र-स्वपक्षे परपक्षे चौचित्यपालन-समुचिताचाररूप प्रवृत्तिर्गर्हिते-कुत्सिते कुलदूषणादौ न—नैवेति प्राग्वत् , प्राणैरुच्छ्वासरूपै कण्ठगतैरपि-गलस्थानप्राप्तै किं पुन स्वभावस्थैरित्यपिशब्दार्थ । यो० बिं० ।

सदायारसंग-सदाचारसङ्ग-पुं०। सम्-शोभनम् आचार इहपरलोकहिता प्रवृत्तिर्येषा ते सदाचारास्तै सह सङ्ग -सङ्गति । सज्जनै सह सङ्गे, ध०। असत्सङ्गे हि सपदि शील विलीयेत । यदाह-"यदि सत्सगतिरतो, भविष्यसि भविष्यसि। अथाऽसज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥१॥" इति । तथा-"सङ्ग सर्वात्मना त्याज्य , स चेत् त्यक्तु न शक्यते । स सद्भि सह कर्त्तव्य , सन्त सङ्गस्य भेषजम् ॥ २ ॥ " इति । ध० १ अधि० ।

सदार-स्वदार-पुं० । आत्मीयभार्यायाम् , पञ्चा० १ विव० ।

सदार-पुं० । सपत्नीके, उत्त० १४ अ० ।

सदारमंतभेय-स्वदारमन्त्रभेद-पुं०। स्वदाराणा मन्त्रो विश्रम्भभाषित तस्य भेद —अन्यकथनम् । ध० र० २ अधि० । स्वदाराणा विश्रब्धविशिष्टावस्थाभाषितस्यान्यस्मै कथने , ध० २ अधि० । पञ्चा० । श्रा० । आव० ।

सदारसंतोस-स्वदारसन्तोष-पुं० । स्वदारै सन्तोष स्वदारसन्तोष । स्वदारसन्तुष्टौ, उपा० १ अ० ।

एयमिह-मुणेयव्वं, सदारसंतोस मो एत्थ ॥ ११५ ॥

स्वस्य-आत्मन स्वे वा आत्मिया दारा स्वदारा स्वकलत्र तै सतोष -सतुष्टि मैथुनासेवन प्रति वेश्यादेरपि वर्जनमिति स्वदारसतोष स च चतुर्थाणुव्रतमिति योजितमेव । इह च प्रथमैकवचनलोप प्राकृतत्वात् 'मो' इति निपात पादपूरणार्थ, अत्रेति चतुर्थाणुव्रत वर्जयतीत्युत्तरेण योग इति गाथार्थ । पञ्चा० १ विव० । आत्मीयकलत्रादन्यत्रेच्छानिवृत्तौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । "स्वकीयदारसन्तोषो, वर्जनं चान्ययोषिताम् । श्रमणोपासकाना त-च्चतुर्थाणुव्रत मतम् ॥ १ ॥ " ध० २ अधि० । ('आणंद' शब्दे द्वितीयभागे १०६ पृष्ठे व्याख्या गता ।) (अस्यातिचारा 'परदारगमन' शब्दे पञ्चमभागे ५२७ पृष्ठे व्याख्याता ।

एतद्विषये प्रथमा कथा—

" सख्योऽत्र गिरिनगरे, तिस्र सवयसोऽभवन् ।
उज्जयन्त गता नन्तु , गृहीतास्ता मलिम्लुचै ॥ १ ॥
नीत्वा पारसकूलेऽथ, वेश्याना ददिरेऽधमै ।
आसस्ता प्रौढगणिका—स्तत्पुत्रा पितृभि पुनः ॥ २ ॥
पालिता यौवन प्राप्ता-स्तत्रैवागु पणायितुम् ।
तासा भाटिं ददुस्तेऽथ, स्वसपत्त्या विभूषिता ॥ ३ ॥
रात्रौ तन्मन्दिरे जग्मु—र्द्वौ रेमाते स्वमातरम् ।
एक सुश्रावको रन्तु , नैच्छत्तपप्रच्छ किं तु ताम् ॥ ४ ॥
कुत कथमिहायाता , सा स्वरूप न्यरूपयत् ।
सोऽवदत्ते वय युष्म—त्पुत्रा शिष्ट तदन्ययो ॥ ५ ॥
सर्वे वैराग्यमापन्ना—स्तदम्बाश्च प्रवव्रजु ।

द्वितीया कथा—

श्रेष्ठी हेमपुरे श्रीद , प्रियामुन्मुच्य गुर्विणीम् ।
दिग्यात्रायां ययौ पश्चा-ज्जायते स्म सुताऽद्भुता ॥ १ ॥

स च व्यवहरयाव—त्तावत् पुत्र्याप यौवनम् ।
दत्ताऽन्यनगरे साऽस्ति, तत्रैवागाच्च तत्पिता ॥ २ ॥
विनशन् मा क्रयाणानी—त्यस्थाद्वर्षां स तत्र च ।
सार्द्धं सघटित पुत्र्या, न भवत्किमजानताम् ॥ ३ ॥
वर्षारात्रे व्यतीते च, श्रीद स्वनगर ययौ ।
आनायिता सुता मात्रा, पितर वीक्ष्य लज्जिता ॥ ४ ॥
आत्मघात व्यधात्पुत्री, पिता च व्रतमग्रहीत् ।

तृतीया कथा—

वेश्या कुबेरसेनाऽभूत् , मथुराया तयाऽजनि ।
अपत्ययुग्म तत्स्वस्य, यौवनापहमित्यत ॥ १ ॥
कुबेरदत्त कुबेर-दत्ता नामाङ्कमुद्रया ।
विभूष्य न्यस्य पेटाया, यमुनाया प्रवाहितम् ॥ २ ॥
तच्च सौर्यपुरेभ्याभ्या, दृष्ट्वैकैकमुपाददे ।
तद्वोढाहित युग्म, दारकाऽपि गतोऽन्यदा ॥ ३ ॥
मथुराया व्यधात्तत्र, स्वकीया जननीं जनिम् ।
दारिका तत्स्वसा दारा, धर्म श्रुत्वाऽग्रहीद् व्रतम् ॥ ४ ॥
साऽपि जातावधिज्ञाना, तत्रैव विहरन्त्यगात् ।
तस्या एव गृहे तस्थौ, तस्या पुत्राऽस्ति पुत्रज ॥ ५ ॥
बाल विलोक्य सा साध्वी, तान् बोधयितुमब्रवीत् ।
भ्राताऽसि तनुजन्माऽसि, वरस्यावरजोऽसि च ।
भ्रातृव्योऽसि पितृव्योऽसि, पुत्रपुत्रोऽसि चार्भक ! ।
यश्च ते बालक ! पिता, स मे भवति सोदर ॥ ७ ॥
पिता पितामहो भर्त्ता, तनय श्वशुरोऽपि च ।
या च बालक ! ते माता, सा मे माता पितामही ॥ ८ ॥
भ्रातृजाया वधू श्वश्रू , सपत्नी च भवत्यहो ।
इत्युक्त्वा ज्ञापयामास, स्वा कुबेराय मुद्रिकाम् ॥ ६ ॥
ता दृष्ट्वा ज्ञापित सर्वं, जज्ञे सबन्धविप्लवम् ।
कुबेरदत्त स्वग—मासाद्य प्राव्रजत्तदा ॥ १० ॥
कुबेरसेना श्राद्धाऽभू—द्दार्या च विहृताऽन्यत ।”
(एतानैहिकान् दोषान् ज्ञात्वा परस्त्री परिहार्या ।)
आ० क० ६ अ० ।

सदारसंतोसिय–स्वदारसन्तोषिक–पु० । स्वदारै सन्तोष स्व दारसन्तोष, स एव स्वदारसन्तोषिक', स्वदारसन्तोषो वा स्वदारसन्तुष्टि । चतुर्थाणुव्रते, उपा० १ अ० ।

सदाहिरा–सदाक्षिण्य–त्रि० । सह दाक्षिण्येन वर्त्तते सदाक्षिण्य । दाक्षिण्यगुणशालिनि, दर्श० २ तत्त्व ।

सदिव्व–सदिव्य–त्रि० । सह दिव्यै सदिव्यम् । गन्धर्वनगरादिके दिव्योपद्रवे, आव० ४ अ० ।

सदुवाय–सदुपाय–पु० । उपायाभासपरिहारे, यो० बिं० ।

सदेव–सदेव–त्रि० । अर्हत्प्रतिमालक्षणे देवे, ध० २ अधि० ।

सदेवसूरि–सदेवसूरि–पु० । वटगच्छप्रथमसूरौ, ग० ३ अधि० ।

सदेस–सदेश -पु० । समानदेशजे, व्य० ३ उ० ।

स्वदेश–पु० । स्वावासमण्डले, पिं० ।

सद्द–शब्द–पु० । शब्द्यते-प्रतिपाद्यते वस्त्वनेनेति शब्द । आ० म० १ अ० । शब्दयति-भाषत इति शब्द । विशे० । “ सर्वत्र लवरामचन्द्रे” ॥८।२।७६॥ इति वलोप । प्रा० । शषो स. ॥८।१।२६०॥ इति शस्य स. । प्रा० । श्रोत्रेन्द्रियग्राह्यनियतक्रमवर्णात्मनि (स्था० २६ ठा० ।) ध्वनौ, दश० १ अ० । रा० ।

एगे सद्दे । (सू० ४७) स्था० १ ठा० ।

वाचके, स्था० ३ ठा० ३ उ० । उत्त० । पञ्चा० । ओ० । कालादिभेदेन ध्वनेरर्थभेद प्रतिपद्यमाने शब्द, यथा बभूव-भवति—भविष्यति—स मेरुरित्यादि । स्था० । शब्दनिक्षेप नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् चतुर्धा शब्द । तत्र नामस्थापने सुगमे ।

द्रव्यनिक्षेप दर्शयितु निर्युक्तिकृत् गाथापश्चार्द्धेनाह—

दव्वं सद्दपरिणय, भावो उ गुणा य कित्ती य ॥२२३॥

द्रव्य नोआगमतो व्यतिरिक्त शब्दत्वेन यानि भाषाद्रव्याणि परिणतानि तानीह गृह्यन्ते, भावशब्दस्त्वागमत शब्द उपयुक्त, नोआगमतस्तु गुणा अहिंसादिलक्षणा यतोऽसा हिंसानृतादिविरतिलक्षणै गुणै श्लाघ्यते, कीर्त्तिश्च यथा भगवत एव चतुस्त्रिंशदतिशयाद्युपेतस्य सातिशयरूपसंपत्समन्वितस्येत्यर्हन्निति लोके ख्यातिरिति,

निर्युक्त्यनुगमादनन्तर सूत्रानुगम सूत्र, तच्चेदम्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा मुइंगसद्दाणि वा नदीसद्दाणि वा झल्लरीसद्दाणि वा अन्नयराणि वा तहप्पगाराणि विरूवरूवाइ सद्दाइ वितताइ कन्नसोयपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं सद्दाइं सुणेइ, तं जहा–वीणासद्दाणि वा विपचीसद्दाणि वा पिप्पी (बद्धी) सगसद्दाणि वा तूणयसद्दाणि वा वणयसद्दाणि वा तुबवीणियसद्दाणि वा ढकुणसद्दाइं अन्नयराइ तहप्पगाराइ विरूवरूवाइं सद्दाइं विततातइं कन्नसोयपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं सद्दाइं सुणेइ, तं जहा–तालसद्दाणि वा कंसतालसद्दाणि वा लत्तियसद्दाणि वा गोधियसद्दाणि वा किकिरियासद्दाणि वा अन्नयराणि तहप्पगाराइं विरूवरूवाइं सद्दाइं कण्णसोय० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं सद्दा० तं जहा–संखसद्दाणि वा वेणुसद्दाणि वा वंससद्दाणि वा खरमुहिसद्दाणि वा पिरिपिरियासद्दाणि वा अन्नयराणि वा तहप्पगाराइं विरूवरूवाइं सद्दाइं झुसिराइं कन्नसोय० (सू० १६८) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइ सद्दाइं सुणेइ, तं जहा–वप्पाणि वा फलिहाणि वा० जाव सराणि वा सागराणि वा सरसरपंतियाणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइ विरूवरूवाइं सद्दाइं कन्नसोय० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं सद्दा०, त जहा–कच्छाणि वा णूमाणि वा गहणाणि वा वणाणि वा वणदुग्गाणि वा पव्वयाणि वा पव्वयदुग्गाणि वा अन्न० ॥ अहा० तहप्पगाराइं गामाणि वा नगराणि वा निगमाणि वा रायहाणाणि वा आसमपट्टणसंनिवेसाणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइं नो अभिसंधारिज्जा गमणाए । से भिक्खू० अहावेगइयाइं आरामाणि वा

उज्जाणाणि वा वणाणि वा वणमडाणि वा देवकुलाणि वा सभाणि वा पवाणि वा अन्नयराइ तहप्पगाराइं सद्दाइं नो अभि० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं सद्दाइं अट्टाणि वा अट्टालयाणि वा चरियाणि वा दाराणि वा गोपुराणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइं सद्दाइ नो अभिसंधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइ०,त जहा-तियाणि वा चउक्काणि वा चचराणि वा चउम्मुहाणि वा अन्नयराइं वा तहप्पगाराइं सद्दाइं नो अभिसंधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं०,तं जहा-महिसकरणट्ठाणाणि वा वसभकरणट्ठाणाणि वा अस्सकरणट्ठाणाणि वा हत्थिकरणट्ठाणाणि०जाव कविंजलकरणट्ठाणाणि वा अन्नयराइ वा तहप्पगाराइं नो अभिसंधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइ० , तं जहा-महिसजुद्धाणि वा० जाव कविंजलजुद्धाणि वा अन्नयराइं वा तहप्पगाराइं नो अभिसधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहावेगइयाइं०, त जहा-पुव्वजूहियट्ठाणाणि वा हयजूहियट्ठाणाणि. वा गयजूहियट्ठाणाणि,अन्नयराइं वा तहप्पगाराइं नोअ भिसंधारे० । से भिक्खू वा०जाव सुणेइ,तं जहा-अक्खाइयट्ठाणाणि वा माणुम्माणियट्ठाणाणि वा महता हयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियपडुप्पवाइयट्ठाणाणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइ सद्दाइ नो अभिसधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा०जाव सुणेइ,तं जहा-कलहाणि वा डिंबाणि वा डमराणि वा दो रज्जाणि वा वेररज्जाणि वा विरुद्धरज्जाणि वा अन्नयराइं वा तहप्पगाराइं सद्दाइं नो अभिसधारे० । से भिक्खू वा भिक्खु०जाव सद्दाइं सुणेइ खुड्डिय दारिय परिभुत्तमडिय अलकियं निवुज्झमाणिं पेहाए एगं वा पुरिसं वहाए नीणिज्जमाणं पेहाए अन्नयराणि वा तहप्पगाराइ नो अभिसंधारे० । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अन्नयराइं विरूवरूवाइ महोसवाइं एवं जाणेज्जा,तं जहा-बहुसगडाणि वा बहुरहाणि वा बहुमिलक्खूणि वा बहुपचंताणि वा अन्नयराइं वा तहप्पगाराइं विरूवरूवाइ महोसवाइ कन्नसोयपडियाए नो अभिसधारिज्जा गमणाए । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अन्नयराइं विरूवरूवाइं महूसवाइं एवं जाणिज्जा, तं जहा-इत्थीणि वा पुरिसाणि वा थेराणि वा डहराणि वा मज्झिमाणि वा आभरणविभूसियाणि वा गायंताणि वा वायंताणि वा नच्चताणि वा हसंताणि वा रमंताणि वा मोहंताणि वा विपुलं असणं पाणं खाइम साइम परिभुंजताणि वा परिभायंताणि वा विछड्डियमाणाणि वा विगोवयमाणाणि वा अन्नयराइं तहप्पगाराइं विरूवरूवाइं महुस्सवाइं कन्नसोयपडियाए नो अभिसंधारे० । से भिक्खू०इहलोइएहिं सद्देहिं नो परलोइएहिं सद्देहिं नो सुएहिं सद्देहिं नो असुएहिं सद्देहिं नो दिट्ठेहिं सद्देहिं नो अदिट्ठेहिं सद्देहिं नो कंतेहिं सद्देहिं सज्जिज्जा नो गिज्झिज्जा नो मुज्झिज्जा नो अज्झोववज्जिज्जा, एयं खलु० जाव जएज्जासि त्ति बेमि । (सू०१७०)

स—पूर्वाधिकृतो भिक्षुर्यदि विततततघनशुषिररूपाश्चतुर्विधानातोद्यशब्दान् शृणुयात् , ततस्तच्छ्रवणप्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद्गमनाय न तदाकर्णनाय गमन कुर्यादित्यर्थ । तत्र वितत—मृदङ्गनन्दीझल्लर्यादि , ततम्—वीणाविपञ्चीबद्धीसकादितन्त्रीवाद्य , वीणादीना च भेदस्तन्त्रीसख्यातोऽवसेय , घन तु हस्ततालकसालादिप्रतीतमेव, नवर ' लत्तिका '—कंशि(सि)का गोहिका-भाण्डाना कक्षाहस्तगतातोद्यविशेष किरिकिरिका-तेषामेव वशादिकम्बिकातोद्य , शुषिरं तु शङ्खवेण्वादीनि प्रतीतान्येव, नवर खरमुही-तोहाडिका ' पिरिपिरिय ' त्तिकोलियकपुटावनद्धा वशादिनलिका, इत्येष सूत्रचतुष्टयसमुदायार्थ ॥ किञ्च-स भिक्षुरथ कदाचिदेकतरान् काश्चित् शब्दान् शृणुयात् , तद्यथा-' वप्पाणि वे ' ति—वप्र -केदारस्तदादिर्वा, तद्वर्णका शब्दा वप्रा एवोक्ता , वप्रादिषु वा अव्यगेयादयो ये शब्दास्तच्छ्रवणप्रतिज्ञया वप्रादीन्न गच्छेदित्येव सर्वत्रायोज्यम् । अपिच-यावन्महिषयुद्धानीति षडपि सूत्राणि सुबोध्यानि । किञ्च-स भिक्षुर्यूथमिति-द्वन्द्व वधूवरादिक तत्स्थान वेदिकादि, तत्र अव्यगेयादिशब्दश्रवणप्रतिज्ञया न गच्छेत् , वधूवरवर्णन वा यत्र क्रियते तत्र न गच्छेदिति, एव हयगजयूथादिस्थानानि द्रष्टव्यानीति । तथा-स भिक्षु आख्यायिकास्थानानि—कथानकस्थानानि, तथा ' मानोन्मानस्थानानि ' मान-प्रस्थकादि उन्मान-नाराचादि, यदिवा-मानोन्मानमित्यश्वादीना वेगादिपरिक्षा तत्स्थानानि तद्वर्णनस्थानानि वा , तथा महान्ति च तानि आहतनृत्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितप्रत्युत्पन्नानि च तेषा स्थानानि-सभास्तद्वर्णनानि वा श्रवणप्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद्गमनायेति । किञ्च-कलहादिवर्णन तत्स्थान वा श्रवणप्रतिज्ञया न गच्छेदिति । अपि च-स भिक्षु क्षुल्लिका —दारिका डिक्करिका—मण्डितालकृता बहुपरिवृता ' णिवुज्झमाणिं ' ति-अश्वादिना नीयमाना तथैक पुरुष वधाय नीयमान प्रेक्ष्याहमत्र किञ्चिच्छोष्यामीति श्रवणार्थ तत्र न गच्छेदिति । स भिक्षुर्यान्येव जानीयात् , महान्त्येतान्याश्रवस्थानानि-पापोपादानस्थानानि वर्त्तन्ते, तद्यथा-बहुशकटानि बहुरथानि बहुम्लेच्छानि बहुप्रात्यन्तिकानि , इत्येवप्रकाराणि स्थानानि श्रवणप्रतिज्ञया नाभिसन्धारयेद् गन्तुमिति । किञ्च-स भिक्षुर्महोत्सवस्थानानि यान्येवभूतानि जानीयात् , तद्यथा-स्त्रीपुरुषस्थविरबालमध्यवयास्येतानि भूषितानि गायनादिका क्रिया यत्र कुर्वन्ति तानि स्थानानि श्रवणेच्छया न गच्छेदिति । इदानीं सर्वोपसहारार्थमाह—स भिक्षु —ऐहिकामुष्मिकापायभीरु नो—नैव ऐहलौकिकै —मनुष्यादिकृतै पारलौकिकै—पारापतादिकृतैरैहिकामुष्मिकैर्वा शब्दै , तथा श्रुतैरश्रुतैर्वा, तथा साक्षादुपलब्धैरनुपलब्धैर्वा ' न सङ्गं कुर्यात्—न राग गच्छेत् न गार्द्ध्यं प्रतिपद्येत न तेषु मुह्येत-

नाभ्युपपन्नो भवेत्, एतत्तस्य भिन्नो सामर्थ्यम्। शेष पूर्ववत्। इह च सर्वत्राय दोष -अजितेन्द्रियत्वं स्वाध्यायादिहानी रागद्वेषसम्भव इति, एवमन्येऽपि दोषा ऐहिकामुष्मिकापायभूता स्वधिया समालोच्या इति । [चतुर्थसप्तैककाऽध्ययनमादित एकादश समाप्तम्।] आचा०२श्रु०२ चू०४अ० । अत्र 'अपोह' शब्दार्थे इति पूर्वम् 'आगम' शब्दे २ भागे ६५ पृष्ठे उक्तम्।

अथेहापि किञ्चिद्वक्तव्यशेषमभिधीयते ।]—भवतु वा सामान्य तथापि तस्य स्वभेदेभ्योऽर्थान्तरत्वे भिन्ने स्वभेदाध्यवसायो भ्रान्तिरेव । नह्यन्येनान्ये समाना युक्तास्तद्वतो नाम स्युरनर्थान्तरत्वेऽपि सामान्यस्य सवमेव विश्वमेक वस्तु परमार्थत इति । तत्र सामान्यप्रत्ययो भ्रान्तिरेव न ह्येकवस्तुविषय समानप्रत्यय भेदग्रहणपुरःसरत्वात्तस्य भ्रान्तत्वे च सिद्धे निर्विषयत्वमपि सिद्ध स्वाकारार्पणेन जनकस्य कस्यचिदर्थस्यालम्बनलक्षणस्य प्राप्तस्याभावात्। अन्यथा वा निर्विषयत्व, तथाहि—यत्रैव कृतसमया ध्वनयस्स एव तेषामर्थो युक्तो नान्योऽतिप्रसङ्गात्। नच क्वचिद्वस्तुन्येषा परमार्थत समय. सभवतीति निर्विषया ध्वनय, प्रयोग —ये यत्र भावत कृतसमया न भवन्ति न ते परमार्थतस्तमभिदधति यथा सास्नादिमति पिण्डेऽश्वशब्दोऽकृतसमय, न भवन्ति च भावत कृतसमया सर्वस्मिन्वस्तुनि सर्व्वे ध्वनय इति व्यापकानुपलब्धि, कृतसमयत्वेनाभिधायकत्वस्य व्याप्तत्वात्तस्य चहाभाव ।

[सकेता सभवसाधनाय स्वलक्षणाद्यर्थभेदेन विकल्पपञ्चविधानम्]—

नचायमसिद्धो हेतु । तथाहि—गृहीतसमय वस्तु शब्दार्थत्वेन व्यवस्थाप्यमानं स्वलक्षण वा व्यवस्थाप्येत, जातिर्वा, तद्योगो वा, जातिमान्वा पदार्थ, बुद्धेर्वा आकार. इति विकल्पाः। सर्वेष्वपि समयासभावश्च युक्त शब्दार्थत्व तत्त्वत, सावृतस्य तु शब्दार्थत्वस्य न निषेध इति न स्ववचनविरोध प्रतिज्ञाया । एव ह्यसौ स्यात्-स्वलक्षणादीन् शब्देनाऽप्रतिपाद्य न शक्यमशब्दार्थत्वमेषां प्रतिपादयितु, तत्प्रतिपिपादयिषया च शब्देन स्वलक्षणादीनुपदर्शयता शब्दार्थत्वमेषामभ्युपेयं स्यात्। पुनश्च तदेव प्रतिज्ञया प्रतिषिद्धमिति स्ववचनव्याघात. ; नचासावभ्युपगम्यत इति । एतेन यदुक्तमुद्द्योतकरेण-भाष्यकारेण-" अवाचकत्वे शब्दाना प्रतिज्ञाहत्वोर्व्याघात.,[अ०२, आ० २ सू०६७न्यायवा०]इति, तदपि प्रत्युक्त भवति, नहि सर्वथा शब्दार्थापवादोऽस्माभि क्रियते । आगोपालेभ्योऽपि प्रतीतत्वात्तस्य, किंतु-तात्त्विकत्व धर्म परैर्यस्तत्रारोप्यते तस्यैव निषेधो न तु धर्मिणः ।

[१ स्वलक्षणे संकेतासभवसाधनम्]—

तत्र—स्वलक्षणेन तावत् समय' संभवति, शब्दस्य समयो, हि व्यवहारायाऽर्थं क्रियते न व्यसनितया, तेन यत्रैव सङ्केतव्यवहारकालव्यापकत्वमस्ति तत्रैव स व्यवहर्तॄणा युक्तो नान्यत्र, न च स्वलक्षणस्य सकेतव्यवहारकालव्यापकत्वमस्ति तस्मान्न तत्र समय सकेतव्यवहारकालाऽव्यापकत्व च शाबलेयादिव्यक्तीना देशादि भेदेन परस्परतोऽत्यन्तव्यावृत्ततयाऽनन्वयात्तत्रैकत्र कृतसमयस्य पुंसोऽन्यैर्व्यवहारो न स्यादिति । तत्र समयाऽभावान्नासिद्धता हेतो । नचाप्यनैकान्तिकत्व, व्याप्तिसिद्धे, तथाहि-यद्यगृहीतसकेतमर्थ शब्द प्रतिपादयेत्तदा गोशब्दाऽप्यश्व प्रतिपादयेत्सकेतकरणानर्थक्य च स्यात्, तस्मादतिप्रसङ्गापत्तिर्बाधक प्रमाणमिति कथ न व्याप्तिसिद्धि ? अयमेव वा अकृतसमयत्वादिति हेतुराचार्यदिग्नागेन "न जातिशब्दो भेदाना वाचक;आनन्त्यात्' इत्यनेन निर्दिष्ट, तथाहि-" आनन्त्याद्" इत्यनेन समयाऽसभव एव दर्शित । तेन यदुक्तमुद्योतकरेण-" यदि शब्दान्पक्षयसि तदा-' आनन्त्याद्' इत्यस्य वस्तुधर्मत्वाद् व्यधिकरणो हेतु अथ भेदा एव पक्षीक्रियन्ते तदा नान्वयी न व्यतिरेकी दृष्टान्तोऽस्तीत्यहेतुरानन्त्यम् ।" (अ० २ आ० २ सू० ६७ न्यायवा०) इति, तत्प्रत्युक्तम्। यत्पुन स एवाह—" यस्य निर्विशेषणाभेदा शब्दैरप्यभिधीयन्ते तस्याय दोष, अस्माक तु सत्ताविशेषणानि द्रव्यगुणकर्माण्यभिधीयन्ते । तथा हि-यत्र यत्र सत्तादिक सामान्य पश्यति तत्र तत्र सदादिशब्द प्रयुङ्क्ते एकमेव च सत्तादिक सामान्यम्, अत सामान्योपलक्षितेषु भेदेषु समयक्रियासभवादकारणमानन्त्यम्" (अ०२ आ०२ सू० ६७ न्यायवा०) इति, असदेतत्, यतो न सत्तादिक वस्तुभूतं सामान्य तेभ्यो भिन्नमभिन्न वाऽस्तीति भवतु वा तत्तथाप्येकस्मिन्भेदेऽनेकसामान्यसभवादसाङ्कर्येण सदादिशब्दयोजनं न स्यात्। न च शब्देनानुपदर्श्य सत्तादिक सामान्य सत्तादिना भेदानुपलक्षयितु समयकार शक्नुयात्, न चाकृतसमयेषु सत्तादिषु शब्दप्रवृत्तिरस्तीति इतरेतराश्रयदोषप्रसक्ति । अथापि स्यात्स्वयमेव प्रतिपत्ता व्यवहारोपलम्भादन्वयव्यतिरेकाभ्या सदादिशब्दे समय प्रतिपद्यते, असदेतत् अनन्तभेदविषयानि शेषव्यवहारोपलम्भस्य कस्यचिदसंभवात्। एकदा सत्तादिमत्सु भेदेष्वसकृद्व्यवहारमुपलभ्याऽदृष्टेष्वपि तज्जातीयेषु तान शब्दान्- प्रतिपद्यत इति चेत्, न, अदृष्टत्वात्, नह्यदृष्टेष्वतीतादिभेदभिन्नेष्वनन्तेषु भेदेषु समय सभवत्यतिप्रसङ्गात्। विकल्पबुद्ध्या व्याहृ (हृत्य) तेषु तत्प्रतिपत्त्याऽभ्युपगमे विकल्पसमारोपितार्थविषय एव शब्दसङ्केत प्राप्त । तथा हि-अतीतानागतयोरसत्त्वेनासन्निहितत्वात्तत्र विकल्पबुद्धिर्भवन्ती निर्विषयैव, तत्र भवन्समयः कथ परमार्थवस्तुविषयो भवेदिति ? सपक्ष भावाच्चापि हेतोर्विरुद्धतेति सिद्ध स्वलक्षणाविषयत्वं शब्दानाम्। अथ स्थिरैकरूपत्वाद्धिमाचलादिभावाना देशादिभेदाभावात्, सङ्केतव्यवहारकालव्यापकत्वेन समयसभवात्पक्षैकदेशाऽसिद्धता प्रकृतहेतो., नैतत्, हिमाचलादीनामप्यनेकाणुप्रचयस्वभावतया उदयानन्तरापवर्गितया च नाशेषावयवपरिग्रहेण समयकालपरिदृष्टस्वभावस्य व्यवहारकालानुयायित्वेन च समय. संभवतीति नासिद्धता हेतो । अत उक्तन्यायेन समयवैयर्थ्य. प्रसङ्गाच्च स्वलक्षणे समय. सभवति, अशक्यक्रियत्वाच्च न तत्र समय. । तथाहि-उदयानन्तरापवर्गिषु भावेषु समय. क्रियमाणः अनुत्पन्नेषु वा क्रियेत उत्पन्नेषु वा ?, न तावदनुत्पन्नेषु परमार्थत. समयो युक्त, असत सर्वोपाख्यारहितस्याधारत्वानुपपत्ते', अपारमार्थिकवस्तुजातेऽपि पुत्रादौ समय उपलभ्यत इति न दृष्टविरोध., विकल्पनिर्मितार्थविषयत्वेन तस्याऽपारमार्थिकत्वात्। नाप्युत्पन्ने समयो युक्त, तस्मिन्ननुभवोत्पत्तौ तत्पूर्वके च शब्दभेदस्मरणे सति समय. सभव-

ति नान्यथा-अतिप्रसङ्गात्-शब्दभेदस्मरणकाले च चिरनि-
रुद्ध स्वलक्षणमिति । अजातवज्ञातेऽपि कथ समय समय-
क्रियाकाले द्वयोरप्यसन्निहितत्वात् ? तथाहि-अनुभवाव-
स्थायामपि तावत्तत्कारणतया स्वलक्षण क्षणिक न सन्निहि
तसत्ताक भवति, किं पुनरनुभवोत्तरकालभाविनामभेदाभो-
गस्मरणोत्पादकाले भविष्यति ? नापि तज्जातीये तत्सामर्थ्य
बलोपजाते समयक्रियाकालभाविनि;क्षणे समय सभवति त
स्याऽन्यत्वात् । यद्यपि समयक्रियाकाले सन्निहित क्षणान्तर-
मस्ति तथापि तत्र समयाभोगाऽसभवान्न समयो युक्त , न-
ह्यश्वमुपलभ्य तन्नामस्मरणोपक्रमपूर्वक समय कुर्वाणस्त-
त्कालसन्निहिते गवादावाभोगाविषयीकृत 'अश्व ' इति स-
मय समयकृत्करोति । अथापि स्यात्सर्वेषा स्वलक्षणाना सा
दृश्यमस्ति तेनैक्यमध्यवस्य समय. करिष्यते । असदेतत् ,
यतो विकल्पबुद्ध्याऽध्यारोपित सादृश्य, तस्य च ध्वनिभि
प्रतिपादने स्वलक्षणमवाच्यमेवेति न स्वलक्षणे समय.। नाऽपि
शब्दस्वलक्षणस्य । तथाहि—स्वसमयकृतस्मृत्युपस्थापितमेव
नामभेदमर्थेन योजयति, नच स्मृतिर्भावतोऽनुभूतमेवाभि-
लापमुपस्थापयितुं शक्नोति तस्य चिरनिरुद्धत्वात् , य चोच्चा-
रयति तस्य पूर्वमननुभूतत्वान्न तत्र स्मृति , न चाविषयी-
कृतस्तया समुत्थापयितु शक्य , अत स्मृत्युपस्थापितमनु-
संधीयमान विकल्पनिर्निमित्तत्वेनास्वलक्षणमेवेति न स्वल-
क्षणत्वेऽस्य समय. । तस्मादव्यपदेश्य स्वलक्षणमिति सिद्धम् ।
(सम्म०) नैयायिकास्तु-" व्यक्त्याकृतिजातयस्तु पदार्थ
(न्यायद० अ० २ आ० २ सू० ६५) इति, प्रतिपन्ना । तत्र
व्यक्तिशब्देन द्रव्यगुणविशेषकर्म्माण्यभिधीयन्ते (सम्म० ।)
(' गुणविसेसासय ' ' शब्दे तृतीयभागे ६४० पृष्ठेऽत्रत्या
वक्तव्यता गता)

तथा च सूत्रम्—" आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या " (न्यायद०
अ० २ आ० २ सू० ६७) इति । अस्य भाष्यम्—" यया
जातिर्जातिलिङ्गानि च व्याख्यायन्ते तामाकृतिं विद्यात् सा
च सत्त्वावयवानाम् । तदवयवाना च नियतो व्यूह "
(न्यायद० वात्स्या० भा० पृ० २२५) व्यूहशब्देन सयोग-
विशेष उच्यते, नियतग्रहणेन कृत्रिमसयोगनिरास , तत्र जा
तिलिङ्गानि प्राण्यवयवा शिर -पाण्यादय तैर्हि गोत्वादि-
लक्षणा जातिर्लिङ्ग्यते, आकृत्या तु कदाचित् साक्षाज्जाति-
र्व्यज्यते यदा शिर -पाण्यादिसन्निवेशदर्शनाद् गोत्व व्यज्य-
ते, कदाचिज्जातिलिङ्गानि यदा विषाणादिभिरवयवै पृथक्
पृथक् स्वावयवसन्निवेशाभिव्यक्तैर्गोत्वादिर्व्यज्यते, तेन जा-
तेस्तल्लिङ्गाना च प्रख्यापिका भवत्याकृति । जातिशब्देना-
भिन्नाभिधान-प्रत्ययप्रसवनिमित्त सामान्याख्य वस्तूच्यते ।
तथा च सूत्रम्-"समानप्रत्ययप्रसवात्मिका जाति " (न्या-
यद० अ० २ आ० २ सू० ६८) इति समानप्रत्ययोत्पत्तिकार-
णं जातिरित्यर्थ । तत्र व्यक्त्याकृत्यो एतेनैव स्वलक्षणस्य
शब्दार्थत्वनिराकरणेन शब्दार्थत्व निराकृतम् । तथाहि-य-
था स्वलक्षणस्याकृतसमयत्वादशब्दार्थत्व तथा तयोरपीति
' अकृतसमयत्वात् ' इत्यस्य हेतोर्नासिद्धि', नाप्यनैकान्ति-
कता । अपि च-व्यक्तिर्द्रव्य-गुणविशेष-कर्मलक्षणा, आ-
कृतिश्च सयोगात्मिका, एते च द्रव्यादय. प्रतिषिद्धत्वाद्
असन्त: कथं शब्दार्थतामुपयान्ति ?,

(२-४ जाति-तद्योग-तद्वत्सु सङ्केतासंभवप्रदर्शनम्)-

एव स्वलक्षणवज्जाति-तद्योग—जातिमत्स्वपि-जात्यादेर-
सम्भवात्-समयासम्भव । यथा च जातेस्तद्योगस्य च सम-
वायस्यासम्भवस्तथा प्रागेव प्रतिपादितम् , जाति-तद्यो-
गयोश्चाभावे तद्वतोऽप्यसम्भव एव तत्कृतत्वात् तद्व्यपदेशस्य,
तद्वतश्च स्वलक्षणात्मकत्वात् तत्पक्षभावी दोष समान एव।
(पदवाच्यविषयाणि वाजप्यायन व्याडि पाणिनीना मतानि)-
"जाति पदार्थ " इति वाजप्यायन ।"द्रव्यम्" इति व्याडि ।
" उभयम् " पाणिनि । तदप्यनेनैव निरस्तम् जातेरयोगाद्
द्रव्यस्य च स्वलक्षणात्मकत्वात् तत्पक्षभाविदोषानतिवृत्ते ।

(बुद्ध्याकारे समयासभवसाधनम्)—

बुद्ध्याकारेऽपि न समय सम्भवति, तस्य बुद्धितादात्म्येन
व्यवस्थितत्वाद् नासौ तद्बुद्धिस्वरूपवत् प्रतिपाद्यमर्थं बुद्ध्य-
न्तर वाऽनुगच्छति, ततश्च सङ्केत-व्यवहारकालाव्यापक-
त्वात् स्वलक्षणवत् कथ तत्रापि समय ? भवतु वा तस्य
व्यवहारकालान्वयस्तथापि न तत्र समयो व्यवहर्तॄणा युक्त ।
तथाहि—'अपि नामेत शब्दादर्थक्रियार्थी पुमानर्थक्रिया-
क्षमानर्थान् विज्ञाय प्रवर्त्तिष्यते' इति मन्यमानैर्व्यवहर्तृभि-
रभिधायका ध्वनयो नियोज्यन्ते न व्यसनितया, न चासौ
विकल्पो बुद्ध्याकारोऽभिप्रेतशीताऽपनोदादिकार्यं तदर्थिनः
सम्पादयितुमलम् तदनुभवोत्पत्तावपि तदभावात् , तेन त-
त्रापि समयाभावान्नासिद्ध ' अकृतसमयत्वात् ' इति हेतु ।

(' अस्त्यर्थादय शब्दार्था ' इति वादिना पक्षसप्तके
निरूपयितव्ये प्रथमम् अस्त्यर्थवादिमतम्)—

अथ अस्त्यर्थादयोऽपरे शब्दार्था. सन्ति, ततश्च तत्र सम-
यसम्भवादसिद्धतैव हेतो । तथाहि-' अस्त्यर्थ ' इति यदे-
तत् प्रतीयते तदेव सर्वशब्दानामभिधेयं न विशेष , यथैव
ह्यपूर्व-देवतादिशब्दा नार्थाकार विशेष बुद्धिषु सन्निवेशय-
न्ति केवल तत्रैतावत् प्रतीयते-' सन्ति केऽप्यर्था येष्वपू-
र्वादय' शब्दा प्रयुज्यन्ते ' तथा दृष्टार्थेष्वपि गवादिशब्दे-
ष्वेतत् तुल्यम् , यतस्तेभ्योऽप्येव प्रतीतिरुपजायते-' अस्ति
कोऽप्यर्थो यो गवादिशब्दाभिधेयो गोत्वादि ' यस्तु त-
त्राकारविशेषपरिग्रह केषाञ्चिदुपजायते स तेषा सिद्धान्त-
बलात् , न तु शब्दात् ।

(समुदायार्थवादिमतम्)—

अपरे " ब्राह्मणादिशब्दैस्तपो-जाति-श्रुतादिसमुदायो वि-
ना विकल्प-समुच्चयाभ्यामभिधीयते, यथा वनादिशब्दै-
र्धवादय " इत्याहु । तथाहि—' वनम् ' इत्युक्ते ' धवो (वो
वा) खदिरो वा ' इति न विकल्पेन प्रतीतिरुपजायते, नापि
'धवश्च खदिरश्च' इति समुच्चयेन, अपि तु-सामस्त्येन प्रतीयन्ते
धवादय. तथा ' ब्राह्मण ' इत्युक्ते ' तपो वा जातिर्वा श्रुतं
वा ' ' तपश्च जातिश्च श्रुतं च ' न प्रतिपत्तिर्भवति, अपि तु-
साकल्येन सम्बन्ध्यन्तरव्यवच्छिन्नास्तप प्रभृतय सहता.
प्रतीयन्त इति । बहुष्वनियतैकसमुदायिभेदावधारण विक-
ल्प , एकत्र युगपदभिसम्बध्यमानस्य नियतस्यैकस्य (त-
स्यानेकस्य) स्वरूपभेदावधारणं समुच्चय , तद्व्यतिरेकणा-
त्र प्रतिपत्तिर्लोकप्रतीतैव ।

[असत्यसबन्धपदार्थवादिमतम्]—

अपरे " द्रव्यत्वादिभिरनिर्धारितरूपैर्थै: सम्बन्धो द्रव्या-

दीना स शब्दार्थ , स च सम्बन्धिना शब्दार्थत्वेनासत्यत्वादसत्य इत्युच्यते । यद्वा-तप -श्रुतादीना मेचकवर्णवदैक्येन भासनादेषामेव परस्परमसत्य ससर्ग " । तथा हि-एते प्रत्येक समुदिना वा न स्वेन रूपेणोपलभ्यन्ते किन्त्वलातचक्रवदेषा समूह स्वरूपमुत्क्रम्यावभासन इति ।

[असत्योपाधिसत्यपदार्थवादिमतम्]—

अन्ये त्वाहु - 'यद् असत्योपाधि सत्य स शब्दार्थ " इति । तत्र स (?) शब्दार्थत्वेनाऽसत्या उपाधया विशेषा वलयाऽङ्गुलीयकादयो यस्य सत्यस्य सर्वभेदानुयायिन सुवर्णादिसामान्यात्मनस्तत् सत्यमसत्यापाधि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तमभिधेयम् ।

[अभिजल्पपदार्थवादिमतम्] —

अन्ये तु ब्रुवते-" शब्द एवाभिजल्पत्वमागत शब्दार्थ " इति स चाभिजल्प 'शब्द एवार्थ ' इत्यव शब्देऽर्थस्य निवेशनम् 'सोऽयम् ' इत्यभिसम्बन्ध , तस्माद् यदा शब्दस्यार्थेन सहैकीकृत रूप भवति तं स्वीकृतार्थाकार शब्दमभिजल्पमित्याहु ।

(६ बुद्ध्यारूढाकारपदार्थवादिमतम्)—

अन्ये तु-" बुद्ध्यारूढमेवाकार बाह्यवस्तुविषय बाह्यवस्तुतया गृहीतं बुद्धिरूपत्वेनाविभावित शब्दार्थम् ' आहु । तथाहि-यावद् बुद्धिरूपमर्थेष्वप्रत्यस्त 'बुद्धिरूपमेव ' इति तत्त्वभावनया गृह्यते तावत् तस्य शब्दार्थत्व नावसीयते तत्र क्रियाविशेषसम्बन्धाभावात् , न हि 'गामानय ' 'दधि खाद ' इत्यादिका' क्रियास्तादृशि बुद्धिरूपे सम्भवन्ति, क्रियायोगसम्भवी चार्थ शब्दैरभिधीयते , अतो बुद्धिरूपतया गृहीतोऽसौ न शब्दार्थ , यदा तु बाह्य वस्तुनि प्रत्यस्तो भवति तदा तस्मिन् प्रतिपत्ता बाह्यतया विपर्यस्त क्रियासाधनसामर्थ्य तस्य मन्यत इति भवति शब्दार्थ । ननु चापोहवादिपक्षादस्य को विशेष ? तथाहि—अपोहवादिनाऽपि बुद्ध्याकारो बाह्यरूपतया गृहीत शब्दार्थ इतीष्यत एव-यथोक्तम्-"तद्रूपारोपमन्यान्य-व्यावृत्त्याधिगतै पुन । शब्दार्थोऽर्थ स एवेति, वचनेन विरुध्यते " ॥१॥ इति, नैतदस्ति, अय हि बुद्ध्याकारवादी बाह्ये वस्तुन्यभ्रान्तं सविषयं द्रव्येषु पारमार्थिकेष्वध्यस्त बुद्ध्याकार परमार्थत' शब्दार्थमिच्छति न पुनरा (न तु निरा) लम्बन भिन्नेष्वभेदाध्यवसायेन प्रवृत्तेर्भ्रान्तमितरेतरभेदनिबन्धनमभ्युपैति, यदा तु यथाऽस्माभिरुच्यते-"स सर्वो (सर्वो) मिथ्याभासोऽय-मर्थ इतीष्यत एव यथोक्तेष्वेका (मर्थेष्वेका) त्मकग्रह । इतरेतरभेदोऽस्य, बीज संज्ञा यदर्थिका " ॥ इति तदा सिद्धसाध्यता । यद् वक्ष्यति " इतरेतरभेदोऽस्य बीज चेत् पक्ष एष न. " ॥ (तत्त्वस० का० ६०५) इति । न चापोहवादिना परमार्थत. किञ्चिद् वाच्य बुद्ध्याकारोऽन्यो वा शब्दानामिष्यते । तथाहि—यदेव शाब्दे प्रत्ययेऽध्यवसीयमानतया प्रतिभासते स शब्दार्थ , न च बुद्ध्याकार शाब्दप्रत्ययेनाध्यवसीयते किं तर्हि ? बाह्यमेवार्थक्रियाकारि वस्तु, न चापि तेन बाह्य परमार्थतोऽध्यवसीयते , यथातत्त्वमनध्यवसायाद् यथाध्यवसायमतत्त्वात् अत समारोपित एव शब्दार्थ । यश्च समारोपित तन्न किञ्चिद् भावतोऽभिधीयते शब्दै. । यत् पुनरुक्तम्—' शब्दार्थोऽर्थ स एवेति तत् समारोपितमेवार्थमभिसन्धाय, बुद्ध्याकारवादिना तु बुद्ध्याकार परमार्थतो वाच्य इष्यत इति महान् विशेष ।

(७ प्रतिभापदार्थवादिमतम्)-

अन्ये त्वाहु -" अभ्यासात् प्रतिभाहेतु शब्द न तु बाह्यार्थप्रत्यायक " इति । शब्दस्य क्वचिद् विषये पुन पुन प्रवृत्तिदर्शनमभ्यास , नियतसाधनावच्छिन्नक्रियाप्रतिपत्त्यनुकूला प्रज्ञा प्रतिभा सा प्रयोगदर्शनावृत्तिसहितेन शब्दन जन्यते , प्रतिवाक्य प्रतिपुरुष च सा भिद्यते, यथैव ह्यङ्कुशादिघातादयो हस्त्यादीनामथप्रतिपत्तौ क्रियमाणाया प्रतिभाहेतवो भवन्ति तथा शब्दार्थ-(सर्वेऽर्थ) वत्त्वसमना वृक्षादय शब्दा यथाभ्यास प्रतिभामात्रोपसहारहेतवो भवन्ति न त्वर्थं साक्षात् प्रतिपादयन्ति, अन्यथा हि कथ परस्परव्याहता प्रवचनभेदा उत्पाद्यकथाप्रबन्धाश्च स्वविकल्पोपरचितपदार्थभेदद्योतका स्युरिति ?,

(प्रागुक्ते पक्षसप्तके प्रतिविधातव्ये प्रथमम् अस्त्यर्थवादिमतनिरसनम्)—

अत्र प्रतिविदधति-यद्यस्त्यर्थ पूर्वोदितस्वलक्षणादिस्वभाव इष्यते तदा पूर्वोदितदोषप्रसङ्ग । किञ्च-अनिर्धारितविशेषरूपत्वादस्त्यर्थस्य तस्मिन् केवले शब्दै प्रतिपाद्यमाने 'गौ ' 'गवय ' 'गज ' इत्यादिभेदेन व्यवहारो न स्यात् , तस्य शब्दैरप्रतिपादितत्वात् । न च गोशब्दात् गोत्वविशिष्टस्यार्थस्य सत्तामात्रस्य शाबलेयत्वादिभेदरहितस्य प्रतीतेर्भेदेन व्यवहारो भविष्यतीति प्रतिपादयितु शक्यम् , अभ्युपगमविरोधात्-गोशब्दादस्त्यर्थमात्रपरित्यागेन गवादिविशेषस्य प्रतिपत्त्यभ्युपगमात् । अथ विषाणादैर्विशेषस्य गोशब्दादप्रतीतेरस्त्यर्थवाचकत्व शब्दस्याभिप्रेतम् , नन्वेव यदा गोत्वादिना विशिष्टमर्थमात्रमुच्यत इति मत तदा तद्वतोऽर्थस्याभिधानमङ्गीकृत स्यात् , तत्र च जातेस्तत्समवायस्य च निषेधात् तद्वतोऽर्थस्यासम्भव इति पूर्वोक्तो दोष । किञ्च-तद्वतोऽथस्य स्वलक्षणात्मकत्वादशक्यसमयत्वमव्यवहार्यत्वमस्पष्टावभासप्रसङ्गश्च पूर्ववदापद्यत एव, स्वलक्षणादिव्यतिरेकेणान्योऽस्त्यर्थो निरूप्यमाणो न बुद्धौ प्रतिभातीत्यस्यासत्त्वमेव ।

[२ समुदायपदार्थवादिमतनिरसनम्]—

समुदायाभिधानपक्षे तु जातेर्भेदानां च तप प्रभृतीनामभिधानमङ्गीकृतमिति प्रत्येकाभिधानपक्षभाविनो दोषाः सर्वे युगपत् प्राप्नुवन्तीति न तत्पक्षाभ्युपगमोऽपि श्रेयान् ।

[३-४ असत्यसबन्ध-असत्योपाधिसत्यपदार्थवादिमतद्वयनिरसनम्]-

'असत्यसबन्ध'-'असत्योपाधिसत्य' इति पक्षद्वये च सयोगसमवायलक्षणस्य सम्बन्धस्य निषिद्धत्वात् सामान्यस्य च त्रिगुणात्मकस्य सत्यस्याव्यतिरिक्तस्य, व्यतिरिक्तस्याप्यसम्भवात् नासत्य सयोग । नाप्यसत्योपाधि सामान्य शब्दवाच्य सम्भवति ।

(५-६ अभिजल्प-बुद्ध्यारूढाकारपदार्थवादिमतद्वयनिरसनम्)—

अभिजल्पपक्षेऽपि यदि शब्दस्य कश्चिदर्थ' सम्भवेत् तदा तेन सहैकीकरण भवेदपि, स्वलक्षणादिस्वरूपस्य च शब्दार्थस्यासम्भव. प्राक् प्रदर्शित इति कथं तेनैकीकरणम् ? अपि

चायमभिजल्पो बुद्धिस्थ एव । तथाहि-बाह्यार्थयो (बाह्ययो) शब्दार्थयोर्भिन्नेन्द्रियग्राह्यत्वादिभ्या भेदस्य सिद्धेस्तयोरैक्या पादन परमार्थतोऽयुक्तमेवति बुद्धिस्थयोरेव शब्दार्थयोरेकबुद्धिगतत्वादेकीकरण युक्तम् । तथाहि-उपगृहीताभिधेयाकारतिरोभूतशब्दस्वभावो बुद्धौ विपरिवर्त्तमान शब्दात्मा स्वरूपानुगतमर्थमविभागेनान्त सन्निवेशयन्नभिजल्प उच्यते , स च बुद्धेरात्मगत एवाकारो युक्तो न बाह्य , तस्यैकान्तेन परस्पर विविक्तस्वभावत्वात् , ततश्च बुद्धिशब्दार्थपक्षादनन्तरोक्तादस्य न कश्चिद् भेद , उभयत्रापि बौद्ध एवार्थ । एतावन्मात्र तु भिद्यते-'शब्दार्थावेकीकृतौ' इति । दोषस्तु समान एव-"ज्ञानादव्यतिरिक्तं च कथमर्थान्तर व्रजेत् "? इति ।

(७ प्रतिभापदार्थवादिमतनिरसनम्)—

प्रतिभापक्षे तु यदि सा परमार्थतो बाह्यार्थविषया तदैकत्र वस्तुनि शब्दादौ विरुद्धसमयावस्थायिना विचित्रा प्रतिभा न प्राप्नुवन्ति, एकस्यानेकस्वभावासम्भवात् । अथ निर्विषया तदार्थे प्रवृत्ति-प्रतिपत्ती न प्राप्नुत ,अतद्विषयत्वाच्छब्दस्य । अथ स्वप्रतिभासो(से)ऽनर्थेऽर्थाध्यवसायेन भ्रान्त्या ते प्रवृत्ती-प्रतिपत्ती भवतस्तदा भ्रान्त शब्दार्थ प्राप्नोति,तस्याश्च बीज वक्तव्यम् , अन्यथा सा सर्वत्र सर्वदा भवेत् । यदि पुनर्भावना परस्परतो भेद एव बीजमस्यास्तदाऽसत्पक्ष एव समर्थित स्यादिति सिद्धसाध्यता । किञ्च-सर्वमेतत् स्वलक्षणादिक शब्दविषयत्वेनाभ्युपगम्यमान क्षणिकम् अक्षणिक वेति ? आद्यपक्षे सङ्केतकालदृष्टस्य व्यवहारकालानन्वयान्न तत्र समय सप्रयोजन. । अक्षणिकपक्षे च "नाक्रमात् क्रमिणो भाव "इति शब्दार्थविषयस्य क्रमिज्ञानस्याभावप्रसक्ति ।

(विवक्षापदार्थवादिमतमुल्लिख्य तन्निरसनम्)—

अन्ये त्वाहु -' अर्थविवक्षा शब्दोऽनुमापयति " इति । यथोक्तम्—"अनुमान विवक्षाया शब्दादन्यन्न विद्यते" इति । अत्रापि यदि परमार्थतो विवक्षा पारमार्थिकशब्दार्थविषयेष्यते तदसिद्धम् , स्वलक्षणादे शब्दार्थस्य कस्यचिदसम्भवात् ; अतो न कश्चिदर्थे परमार्थे विवक्षाऽस्ति, अन्वयिनोऽर्थस्याभावात् । नापि तत्प्रतिपादक शब्द सम्भवति । यदाह—" क वा श्रुति " [तत्त्वस० का० १०७] इति । न च विवक्षाया प्रतिपाद्याया शब्दाद् बहिरर्थे प्रवृत्ति प्राप्नोति, तस्याप्रेरितत्वात् अर्थान्तरवत् । न च विवक्षापरिवर्तिनो बाह्यस्य च सारूप्यादप्रेरितेऽपि तत्र तत प्रवृत्तिर्यमलकवत्, सर्वदा बाह्ये प्रवृत्तेरयोगात् कदाचिद् विवक्षापरिवर्तिन्यपि प्रेरिते प्रवृत्तिप्रसक्तेर्यमलकयोरिव । अथ परमार्थत स्वप्रतिभासानुभवेऽपि वक्तुरेवमध्यवसायो भवति ' मयाऽसौ बाह्य एवार्थ प्रतिपाद्यते ' श्रोतुरप्येवमध्यवसाय. ' ममाय बाह्यमेव प्रतिपादयति ' इति, अतस्तैमिरिकद्वयद्विचन्द्रदर्शनवदय शाब्दो व्यवहार इति । यद्येवमस्मत्पक्ष एव समाश्रित इति कथं न सिद्धसाध्यता ? शब्दस्तु लिङ्गभूतो विवक्षामनुमापयतीत्यभ्युपगम्यत एव यथा धूमोऽग्निम् ।

[वैभाषिकमत निर्दिश्य तन्निरसनम्]—

एतेन वैभाषिकोऽपि शब्दविषय नामाख्यमर्थचिह्नरूपं विप्रयुक्तं सस्कारमिच्छन्निरस्त । तथाहि—तन्नामादि यदि क्षणिक तदाऽन्वयायोग. । अक्षणिकत्वे क्रमिज्ञानानुपपत्ति , बाह्य च प्रवृत्त्यभाव , सारूप्यात् प्रवृत्तौ न सर्वदा बाह्य एव प्रवृत्ति । " अशक्यसमयो ह्यात्मा, नामादीनामनन्यभाक् तेषामतो न चान्यत्व, कथञ्चिदुपपद्यते" ॥१॥ इत्यादे सर्वस्य समानत्वात् । तदेवम्-' अशक्यसमयत्वात् ' इत्यस्य हेतो र्नासिद्धता । नाप्यनैकान्तिकत्वं-विरुद्धत्वे । तत् सिद्ध अपोहकृच्छब्द इति ।

['निषेधमात्रमेव अन्यापोह ' इति मत्वा कौमारिलकृता नामाक्षेपाणामुपन्यास]—

अत्र परो निषेधमात्रमेव किलान्यापोहोऽभिप्रेत इति मन्यमान प्रतिज्ञाया प्रतीत्यादिविरोधमुद्भावयन्नाह-

" नन्वन्यापोहकृच्छब्दो, युष्मत्पक्षे नु वर्णित ।
निषेधमात्रं नैवेह, प्रतिभासैव [सेऽव] गम्यते " ॥
[तत्त्वस० का० ६१०]

" किन्तु गौर्गवयो हस्ती, वृक्ष इत्यादिशब्दत ।
विधिरूपावसायेन, मति शाब्दी प्रवर्त्तते ॥"
[तत्त्वस० का० ६११]

" यदि गौरित्यय शब्द , समर्थोऽन्यनिवर्तने ।
जनको गवि गोबुद्धे-र्मृग्यतामपरो ध्वनि. ॥"
[भामहाल० परि० ६ श्लो० १७]

" ननु ज्ञानफला शब्दा, न चैकस्य फलद्वयम् ।
अपवाद-विधिज्ञान, फलमेकस्य व कथम् " ? ॥
[भामहाल० परि० ६ श्लो० १८]

" प्रागगौरिति विज्ञान, गोशब्दश्राविणो भवेत् ।
येनागो. प्रतिषेधाय, प्रवृत्तो गौरिति ध्वनि " ॥
[भामहाल० परि० ६ श्लो० १९]

यदि गोशब्दोऽन्यव्यवच्छेदप्रतिपादनपरस्तदा तस्य तत्रै चरितार्थत्वात् सास्नादिमति पदार्थे गोशब्दात् प्रतीति प्राप्नोति, ततश्च सास्नादिमत्पदार्थविषयाया गोबुद्धेर्जनको न्यो ध्वनिरन्वेषणीय. । अर्थैकेनैव गोशब्देन बुद्धिद्वयस्य जन्यमानत्वान्नापरो ध्वनिर्मृग्य , नैकस्य विधिकारिण प्रतिषेधकारिणो वा शब्दस्य युगपद्विज्ञानद्वयलक्षण फलमुपलभ्यते, नापि परस्परविरुद्धमपवादविधिज्ञान फल युक्तम् , यदि च गोशब्देनागोनिवृत्तिर्मुख्यत. प्रतिपाद्यते तदा गोशब्दश्रवणानन्तर प्रथमम् ' अगौ. ' इत्येषाश्रोतु प्रतिपत्तिर्भवेत् यत्रैव ह्यव्यवधानेन शब्दात् प्रत्यय उपजायते स एव शाब्दोऽर्थ , न चाव्यवधानेनागोव्यवच्छेदे मति , अतो गोबुद्ध्यनुत्पत्तिप्रसङ्गात् प्रथमतरमगोप्रतीतिप्रसङ्गाच्च नापोह शब्दार्थ । अपि च-अपोहलक्षण सामान्य वाच्यत्वेनाभिधीयमा कदाचित् पर्युदासलक्षण वाऽभिधीयते, प्रसज्यलक्षणं वा तत्र प्रथमपक्ष सिद्धसाध्यता प्रतिज्ञादोष., अस्माभिरपि गोत्वाख्यं सामान्य गोशब्दवाच्यमित्यभ्युपगम्यमानत्वात्- मुदेव ह्यगोनिवृत्तिलक्षण सामान्यं गोशब्देनोच्यते भवत तदेवाऽस्माभिर्भावलक्षण सामान्यं तद्वाच्यमभिधीयते अभावस्य भावान्तरात्मकत्वेन स्थितत्वात् । तदुक्तम्-

" क्षीरे दध्यादि यन्नास्ति, प्रागभाव स उच्यते । "
[श्लो० वा० अभा० परि० श्लो० २]

" नास्ति वा [स्तिता] पयसो दध्नि, प्रध्वसाभावलक्षणम् ।
गवि योऽश्वाद्यभावश्च सोऽन्योन्याभाव उच्यते ॥

शिरसोऽवयवा निम्ना, वृद्धि-काठिन्यवर्जिताः।
शशशृङ्गादिरूपेण सोऽत्यन्ताभाव उच्यते "॥
[श्लो० वा० अभा० परि० श्लो० ३-४]
' न चावस्तुन एते स्यु-र्भेदास्तेनाऽस्य [वस्तुता]।
[श्लो० वा० अभा० परि० श्लो० ८] एतेन क्षीरादय एव दध्यादिरूपेण अविद्यमान प्रागभावादिव्यपदेशभाज इत्युक्त भवति।

अगोनिवृत्तिश्चान्योन्याभाव तस्या अश्वादिव्यवच्छेदरूपत्वात्, तस्मात् सा वस्तु। तत्रैवमभावस्य भावान्तरात्मकत्वे कोऽयं भवद्भिरश्वादिनिवृत्तिस्वभावोऽभिप्रेत इति।

अथ गवादिस्वलक्षणात्मैवासौ, न, तत्र सर्वविकल्पप्रत्ययास्तमयात् (प्रत्यस्तमयात्) विकल्पज्ञानगोचर सामान्यमेष्यते, असाधारणस्त्वर्थ सर्वविकल्पानामगोचर। यथोक्तम्—" स्वसंवेद्यमनिर्देश्य रूपमिन्द्रियगोचर "। इति यथैव हि भवतामसाधारणो विशेषोऽश्वादिनिवृत्त्यात्मा गोशब्दाभिधेयो नेष्टस्तथैव शाबलेयादि शब्दवाच्यतया नेष्ट, असामान्यप्रसङ्गत। यदि हि गोशब्द शाबलेयादिवाचक स्यात् तदा तस्यानन्वयान्न सामान्यविषय स्यात्, यतश्चाश्वादिनिवृत्त्यात्मा भावोऽसाधारणो न घटते तस्मात् सर्वेषु सजातीयेषु शाबलेयादिपिण्डेषु यत् प्रत्येक परिसमाप्त तन्निबन्धना गोबुद्धि, तच्च गोत्वाख्यमेव सामान्यम् तस्यागोऽपोहशब्देनाभिधानात् केवल नामान्तरमिति सिद्धसाध्यता प्रतिज्ञादोष.।

तथाऽऽह कुमारिल —

" अगोनिवृत्ति सामान्य, वाच्य यै परिकल्पितम्।
गोत्व वस्त्वेव तैरुक्त-मगोपोहगिरा स्फुटम् "॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० १]
" भावान्तरात्मकोऽभावो, येन सर्वो व्यवस्थित।
तत्राश्वादिनिवृत्त्यात्माऽ-भाव क इति कथ्यताम् ? "॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० २]
" नेष्टोऽसाधारणस्तावद्, विशेषो निर्विकल्पनात्।
तथा च शाबलेयादि-रसामान्यप्रसङ्गत "॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ३]
" तस्मात् सर्वेषु यद्रूप, प्रत्येक परिनिष्ठितम्।
गोबुद्धिस्तन्निमित्ता स्याद्, गोत्वादन्यच्च नास्ति तत् "॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० १०]

अथ प्रसज्यलक्षणमिति पक्षस्तदा पुनरप्यगोऽपोहलक्षणाभावस्वरूपा शून्यता गोशब्दवाच्या प्रसक्ता वस्तुस्वरूपापह्नवात्, तत्र च शाब्दबुद्धीनां स्वांशग्रहण प्रसक्तम् बाह्यवस्तुरूपाग्रहात्, ततश्चापोहस्य वाच्यत्व मुधैवाभ्युपगत परेण बुद्ध्याकारस्याम(न) पेक्षितबाह्यार्थालम्बनस्य विधिरूपस्यैव शब्दार्थत्वापत्ते.। इत्यभ्युपगमबाधा प्रतिज्ञाया. परस्य।

अथ बुद्ध्याकारालम्बनाऽपि सा बुद्धिर्विजातीयाऽगवा(यगवा) दिबुद्धिभ्यो व्यावृत्तरूपा प्रवर्तते तेनापोहकल्पना युक्तैव, असदेतत्, यतो यद्यपि बुद्धिर्बुद्ध्यन्तराद् व्यवच्छिन्ना तथापि सा न बुद्ध्यन्तरव्यवच्छेदावसायिनी जायते,किं तर्हि? अश्वादिष्वर्थेषु विधिरूपाऽध्यवसायिनी; तेन वस्त्वेव विधिरूप वाच्य कल्पयितु युक्तिमत् नाऽपोह, बुद्ध्यन्तरस्य बुद्ध्यन्तरानपोहकत्वात्। किञ्च-योऽय भवद्भिरपोह पदार्थत्वेन कल्पित स वाक्यादपोद्धृत्य कल्पितस्य पदस्यार्थ इष्ट — वाक्यार्थस्तु प्रतिभालक्षण एव। यथोक्तम्-

" अपोद्धारपदस्याय, वाक्यादर्थो विवेचित।
वाक्यार्थ. प्रतिभाख्योऽय, तेनादावुपजन्यते"॥१॥ इति,

सचायुक्त, शब्दार्थस्य विधिरूपतप्रसक्त, तथापि बाह्येऽर्थे शब्दवाच्यत्वेनासत्यपि वाक्यार्थो भवद्भि प्रतिभालक्षण एव वर्ण्यते नापोहस्तदा पदार्थोऽपि वाक्यार्थवत् प्रतिभालक्षण एव प्रसक्त इति द्वयोरपि पद-वाक्यार्थयोर्विधिरूपत्वम्। अथ प्रतिभायाः प्रतिभान्तराद् विजातीयाद् व्यवच्छेदोऽस्तीत्यपोहरूपता, न सम्यगेतत्; यतो यद्यपि बुद्धेर्बुद्ध्यन्तराद् व्यावृत्तिरस्ति तथापि न च तत्र शब्दव्यापार। तथाहि-शब्दादसावुत्पद्यमाना न स्वरूपोत्पादव्यतिरेकेणान्य बुद्ध्यन्तरव्यवच्छेदलक्षण शब्दादवसीयमानमश विभ्राणा लक्ष्यते किं तर्हि ? विधिरूपावसायिन्येवोत्पत्तिमती। न च शब्दादनवसीयमानो वस्त्वश शब्दार्थो युक्तः अतिप्रसङ्गादिति प्रतीतिबाधितत्व प्रतिज्ञाया।

अपि च-ये भिन्नसामान्यवचना गवादय, ये च विशेषवचना शाबलेयादयस्ते भवदभिप्रायेण पर्याया प्राप्नुवन्ति, अर्थभेदाभावात्, वृक्ष-पादपादिशब्दवत्। स च अवस्तुत्वात्, वस्तुन्येव हि संसृष्टत्व-एकत्व-नानात्वादिविकल्पा. सम्भवन्ति, नावस्तुन्यपोहाख्ये परस्पर संसृष्टतादिविकल्पो युक्त इति कथमेषा भेद ? तदभ्युपगमे वा नियमेन वस्तुत्वापत्ति। तथाहि-' ये परस्पर भिद्यन्ते ते वस्तुरूपा, यथा स्वलक्षणानि, परस्पर भिद्यन्ते चापोहा ' इति स्वभावहेतु, इति विधिरेव शब्दार्थ। एतेनानुमानबाधितत्व प्रतिज्ञाया. प्रतिपादितम्। अथावस्तुत्वमभ्युपगम्यतेऽपोहाना तदा नानात्वाभावात् पर्यायत्वप्रसङ्ग इत्येकान्त एष.। न चापोह्यभेदात् स्वतो भेदाभावेऽपि तस्य भेदादपर्यायत्वम्, स्वतस्तस्य नानात्वाभावेऽभावैकरूपत्वात् परतोऽप्यसौ भवन् काल्पनिक स्यात्, न हि स्वतोऽसतो भेदस्य परत. सम्भवो युक्त। यथाहि-संसर्गिण शाबलेयादय. आधारतयाऽन्तरङ्गा अपि त स्वरूपतो भेत्तुमशक्ता —बहुष्वपि शाबलेयादिष्वेकस्यागोव्यवच्छेदलक्षणस्यापोहस्य तेष्वभ्युपगमात्—तथा बहिरङ्गभूतैरश्वादिभिरपोह्यैरसौ भिद्यत इत्यपि साहसम्; न हि यस्यान्तरङ्गोऽप्यर्थो न भेदकस्तस्य बहिरङ्गो भविष्यति बहिरङ्गत्वहानिप्रसङ्गात्। अथान्तरङ्गा एवाधारास्तस्य भेदका, असदेतत्, अवस्तुन सम्बन्धिभेदाद् भेदानुपपत्ते', वस्तुन्यपि हि सम्बधिभेदाद् भेदा नोपलभ्यते किमुतावस्तुनि ' निस्स्वभावोत्तहा हि—देवहिकमेकपि ' (नि.स्वभावे। तथाहि—देवदत्तादिकमेकमपि) वस्तु युगपत् क्रमेण वाऽनेके [कै] रासनादिभिर [रमि] सम्बध्यमानमनासादितभेदमेवोपलभ्यते किं पुनर्यदन्यव्यावृत्तिरूपमवस्तु, तस्मादेव च क्वचिदसम्बद्धं विजातीयाच्चाऽ— व्यावृत्तम् अत एवानधिगतविशेषांश तादृश सम्बन्धिभेदादपि कथमिव भेदमश्नुवीत?, किञ्च-भवतु नाम सम्बन्धिभदाद् भेदस्तथापि वस्तुभूतसामान्यानभ्युपगमे भवता स एवापोहाश्रय सम्बन्धी न सिद्धिमासादयति यस्य भेदात्

तद्भेदोऽवकल्प्यते । तथाहि-यदि गवादीना वस्तुभूत सारू-
प्य प्रसिद्ध भवेत् तदाऽश्वाद्यपोहाश्रयत्वमेषामविशेषेण
सिद्ध्येत [त्] नान्यथा, अतोऽपोहविषयत्वमेषामिच्छता-
ऽवश्य सारूप्यमङ्गीकर्तव्यम् , तदेव च सामान्य वस्तुभूत
शब्दवाच्य भविष्यतीत्यपोहकल्पना व्यर्थैव । अपोह्यभेदोऽ-
पि वस्तुभूतसामान्यमन्तरेण न सिद्धिमासदयति । तथाहि
यद्यश्वादीनामेक कश्चित् सर्वव्यक्तिसाधारणो धर्म्मोऽनुगा-
मी स्यात् तदा ते सर्वे गवादिशब्दैरविशेषेणापोह्येरन् ना-
न्यथा, विशेषापरिज्ञानात् । साधारणधर्माभ्युपगमे चापोह-
कल्पनावैयर्थ्यम् । अपि च-अपोह शब्द-लिङ्गाभ्यामेव प्र-
तिपाद्यत इति भवद्भिरिष्यते , शब्द-लिङ्गयोश्च वस्तु भूत-
सामान्यमन्तरेण प्रवृत्तिरनुपपन्नेति नातोऽपोहप्रतिपत्ति ।
तथाहि-अनुगतवस्तुव्यतिरेकेण न शब्दलिङ्गाभ्या [न शब्द
लिङ्गयो प्रवृत्ति , न च शब्द-लिङ्गाभ्या] विनाऽपोहप्रति-
पत्ति , न चासाधारणस्यान्वय , तदेवमपोहकल्पनाया श-
ब्द-लिङ्गयो प्रवृत्तिरेव न प्राप्नोति, प्रवृत्तौ वा प्रामाण्यम-
भ्युपगत हीयेत । तथाहि-प्रतिपाद्यार्थाव्यभिचारित्व तयो.
प्रामाण्यम् , अपोहश्च प्रतिपाद्यत्वेन भवताऽभ्युपगम्यमानो
ऽभावरूपत्वान्नि स्वभाव इति क्व तयोरव्यभिचारित्वम् ? न
च विजातीयादर्शनमात्रेणैव शब्द-लिङ्गे अगृहीतसाहचर्यै
एव स्वमर्थ गमयिष्यत , विजातीयादर्शनमात्रेण गमकत्वा-
भ्युपगमे स्वार्थे परार्थ इति विशेषानुपपत्ते , तथा च स्वार्थ-
मपि न गमयत् तत्र अदृष्टत्वात् परार्थवत् । तदेव शब्द-लि-
ङ्गयोरप्रामाण्याभ्युपगमप्रसङ्गान्नापोह शब्दार्थो युक्त । यदि
वा-असत्यपि सारूप्ये शाबलेयादिष्वगोऽपोहकल्पना तदा
गवाश्वस्यापि कस्मान्न कल्प्येतासौ अविशेषात् । तदुक्त कु-
मारिलेन—

"अथासत्यपि सारूप्ये, स्यादपोहस्य कल्पना ।
गवाश्वयोरय कस्मा-दगोपोहो न कल्प्यते" ॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ७६]

'गवाश्वयो ' इति "गवाश्वप्रभृतीनि च"(पाणि०-२-४-११)
इत्येकवद्भावलक्षणास्मरणादुक्तम् । अविशेषप्रतिपादनार्थ स
एव पुनरप्युक्तवान्—

"शाबलेयाच्च भिन्नत्व, बाहुलेयाश्वयो समम् ।
सामान्य नान्यदिष्ट चेत् , क्वागोऽपोह प्रवर्त्तताम्"? ॥
(श्लो० वा० अपो० श्लो० ७७)

यथैव हि शाबलेयाद् वैलक्षण्यादश्वे न प्रवर्त्तते तथा बाहु-
लेयस्यापि ततो वैलक्षण्यमस्तीति न तत्राप्यसौ प्रवर्तेत, एव
शाबलेयादिष्वपि योज्यम् , सर्वत्र वैलक्षण्याविशेषात् । अपि
च-यथा स्वलक्षणादिषु समयासम्भवान्न शब्दार्थत्वम् तथाऽ
पोहेऽपि । तथाहि-निश्चितार्थो हि समयकृत् समय करो-
ति, न चापोह केनचिदिन्द्रियैर्व्यवसीयते, व्यवहारात् पूर्व
तस्याऽवस्तुत्वात् इन्द्रियाणा च वस्तुविषयत्वात् । न चान्य-
व्यावृत्त स्वलक्षणमुपलभ्य शब्द प्रयोक्ष्यते, अन्यापोहादन्यत्र
शब्दवृत्ते प्रवृत्त्यनभ्युपगमात् । नाप्यनुमानेनापोहाध्यवसा-
य , "न चान्वयविनिर्मुक्ता प्रवृत्ति. शब्द-लिङ्गयो " इत्यादि-
ना तत्प्रतिषेधस्य तत्रोक्तत्वात् । तस्मात् 'अकृतसमयत्वात् '
इत्यस्य हेतोरनैकान्तिकत्वमपोहेन, अकृतसमयत्वेऽप्यपोहे
शब्दप्रवृत्त्यभ्युपगमात् । इतश्चापोहे सङ्केतासम्भव अ-
तिप्रसक्ते । तथाहि-कथमश्वादीना गोशब्दानभिधेयत्वम् ?
सम्बन्धानुभवक्षणेऽश्वादेस्तद्विषयत्वेनादृष्टेरिति चेत् , अस-
देतत् ,यतो यदि यद् गोशब्दसङ्केतकाले उपलब्ध ततोऽन्यत्र
गोशब्दप्रवृत्तिर्नेष्यते तदैकस्मात् सङ्केतेन विषयीकृताच्छाब-
लेयादिकाद् गोपिण्डादन्यद् बाहुलेयादि गोशब्देनापोह्यं भ-
वेत् , ततश्च सामान्य वाच्यमित्येतन्न सिध्येत् । इतरेतरा-
श्रयदोषप्रसक्तेश्चापोहे सङ्केतोऽशक्यक्रिय । तथाहि-अगो-
व्यवच्छेदेन गो प्रतिपत्ति , स चागौर्गोनिषेधात्मा, ततश्च
'अगौ ' इत्यत्रोत्तरपदार्थो वक्तव्य यो 'न गौरगौ ' इत्यत्र
नञा प्रतिषिध्येत, न ह्यनिर्ज्ञातस्वरूपस्य निषेध शक्यते
विधातुम् । अथापि स्यात् किमत्र वक्तव्यम्-अगोनिवृत्त्या-
त्मा गौ , नन्वेवमगोनिवृत्तिस्वभावत्वाद् गोरगोप्रतिपत्तिद्वा-
रेणैव प्रतीति , अगोश्च गोप्रतिषेधात्मकत्वाद् गोप्रतिपत्ति-
द्वारिकैव प्रतीतिरिति स्फुटमितरेतराश्रयत्वम् । अथाप्य-
गोशब्देन यो गौर्निषिध्यते स विधिरूप एव अगोव्यवच्छेद-
मल(दल) क्षणापोहसिद्ध्यर्थम् तेनेतरेतराश्रयत्व न भविष्य-
ति । यद्यव 'सर्वस्य शब्दस्यापोहार्थ ' इत्येवमपोहकल्पना
वृथा, विधिरूपस्यापि शब्दार्थस्य भावात् । अत (अतो न)
कश्चिद् विधिरूप शब्दार्थ प्रसिद्धोऽङ्गीकर्तव्य , तदनङ्गीक-
रणे चेतरेतराश्रयदोषो दुर्निवार । तदुक्तम्—

"सिद्धश्चागौरपोह्येत, गोनिषेधात्मकश्च स ।
तत्र गौरेव वक्तव्यो, नञा य प्रतिषिध्यते "॥
' स चेदगोनिवृत्त्यात्मा, भवेदन्योऽन्यसंश्रय ।
सिद्धश्चेद् गौरपोहार्थ, वृथाऽपोहप्रकल्पनम् "॥
"गव्यसिद्धे त्वगौर्नास्ति, तदभावेऽपि गौ कुत ।"
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ८३-८४-८५ अर्द्ध] इति ।

"नीलोत्पलादिशब्दा अर्थान्तरनिवृत्तिविशिष्टानर्थानाहु "
इत्याचार्यदिग्नागेन विशेष्यविशेषणभावसमर्थनार्थ यदुक्तं न-
दयुक्तमिति दर्शयन्नाह भट्ट -"नाधाराधेयवृत्त्यादि-सम्बन्ध-
श्चाप्यभावयो " ॥ [श्लो० वा० अपो० श्लो० ८५] यस्य हि
येन सह कश्चिद् वास्तव सम्बन्ध सिद्धो भवेत तत् तेन
विशिष्टमिति युक्त वक्तुम् । न च नीलोत्पलयोरनीलानुत्पल-
व्यवच्छेदरूपत्वेनाभावरूपयोराधाराधेयादि सम्बन्ध स-
म्भवति, नीरूपत्वात् । आदिग्रहणेन सयोगसमवायैकार्थस-
मवायादिसम्बन्धग्रहणम् । न चासति वास्तवे सम्बन्धे त-
द्विशिष्टस्य प्रतिपत्तिर्युक्ता, अतिप्रसङ्गात् । अथापि स्यात्
नैवास्माकमनीलादिव्यावृत्त्या विशिष्टाऽनुत्पलादिव्यवच्छेदो-
ऽभिमत यतोऽय दोष. स्यात्, किं तर्हि ? अनीलानुत्पला-
भ्या व्यावृत्तं वस्त्वेव तथाव्यवस्थित तदर्थान्तरनिवृत्त्या
विशिष्टं शब्देनोच्यत इत्ययमर्थोऽत्राभिप्रेत , असदेतत् ,
स्वलक्षणस्यावाच्यत्वात् तत्पक्षभाविदोषप्रसङ्गाच्च । न च
स्वलक्षणस्यान्यनिवृत्त्या विशिष्टत्व सा (सि) ध्यति यतो न
वस्त्वपोह , असाधारण तु वस्तु । न च वस्त्ववस्तुनो युक्त ,
वस्तुद्वयाधारत्वात् तस्य । भवतु वा सम्बन्धस्तथापि विशे-
षणत्वमपोहस्यायुक्तम् , न हि सत्तामात्रेणोत्पलादीना नीला
दि विशेषण भवति, किं तर्हि ? ज्ञात सद् यत् स्वाकारानुर-
क्तया बुद्ध्या विशेष्य रञ्जयति तद् विशेषणम् , न चापोहेऽयं
प्रकार सम्भवति, न ह्यश्वादिबुद्ध्याऽपोहोऽध्यवसीयते, किं

तर्हि ? वस्त्वेव, अतोऽपोहस्य बोधासम्भवाद् न तेन स्वबुद्ध्या रज्यतेऽश्वादि । न चाज्ञातोऽप्यपोहो विशेषणं भवति, न ह्यगृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिरुपजायमाना दृष्टा, भवतु वाऽपोहज्ञानम् तथापि वस्तुनि तदाकारबुद्ध्यभावात् तस्य तद्विशेषणत्वमयुक्तम् , सर्वमेव हि विशेषणं स्वाकारानुरूपां विशेष्ये बुद्धिं जनयद् दृष्टम् , न त्वन्यादृशं विशेषणमन्यादृशीं बुद्धिं विशेष्ये जनयति, न हि नीलमुत्पले 'रक्तम्' इति प्रत्ययमुत्पादयति, दण्डो वा 'कुण्डली' इति, न चात्राश्वादिस्वभावानुरक्ता शाब्दी बुद्धिरुपजायते, किं तर्हि ? भावाकाराध्यवसायिनी । यदि पुनर्विशेषणाननुरूपतयाऽन्यथा व्यवस्थितेऽपि विशेष्ये साध्वी विशेषणकल्पना तथासति सर्वमेव नीलादि सर्वस्य विशेषणमित्यव्यवस्था स्यात् । नाप्यपोहेनापि स्वबुद्ध्या विशेष्यं वस्त्वनुरज्यते इति वक्तव्यम्, तथाऽभ्युपगमे अभावरूपेण वस्तुनः प्रतीतेर्वस्तुत्वमेव न स्यात् भावाभावयोर्विरोधात् । एतदेवाह--

" न चासाधारणं वस्तु, गम्यतेऽपोहवत्तया ।
कथं वा परिकल्प्येत, सम्बन्धो वस्त्ववस्तुनो ॥ "

" स्वरूपसत्त्वमात्रेण, न स्यात् किञ्चिद् विशेषणम् ।
स्वबुद्ध्या रज्यते येन, विशेष्यं तद् विशेषणम् ॥ "

" न चाप्यश्वादिशब्देभ्यो, जायतेऽपोहबोधनम् ।
विशेष्यबुद्धिरिष्टेह, न चाज्ञातविशेषणा ॥ "

" न चान्यरूपमन्यादृक्, कुर्याज् ज्ञानं विशेषणम् ।
कथं चान्यादृशे ज्ञाने, तदुच्यते विशेषणम् ॥ "

" अथान्यथा विशेष्येऽपि, स्याद् विशेषणकल्पना ।
तथासति हि यत् किञ्चित् , प्रसज्येत विशेषणम् " ॥

" अभावगम्यरूपे च न विशेष्येऽस्ति वस्तुता ।
विशेषितमपोहेन वस्तु वाच्यं न तेऽस्त्यतः " ॥

[श्लो० वा० अपो० श्लो० ८६-८७-८८-८९-९०-९१] इति-
अथान्यव्यावृत्ते एव वस्तुनि शब्द-लिङ्गयोः प्रवृत्तिर्दृश्यते नापोहरहिते अतोऽपोह शब्द-लिङ्गाभ्यां प्रतिपाद्यत इत्यभिधीयते न प्रसज्यप्रतिषेधमात्रप्रतिपादनात् अत एव न प्रतीत्यादिविरोधोद्भावनं युक्तम् , असदेतत् , यतो यदि नाम तद् वस्त्वन्यतो व्यावृत्तं तथापि तत्रोत्पद्यमानः शब्द-लिङ्गोद्भवो बोधोऽन्यव्यावृत्तिं सतीमपि नावलम्बते , किं तर्हि ? वस्त्वंशमेवाभिधावति, तत्रैवानुरागात् । य एव चांशो वस्तुनः शब्देन लैङ्गिकेन वा प्रत्ययेनावसीयते स एव तस्य विषयः नानवसीयमानः सन्नपि, न हि मालतीशब्दस्य गन्धादयो विद्यमानतया वाच्या व्यवस्थाप्यन्ते । न चाप्यतद् (द्) क्रम् यद् अन्यव्यावृत्ते वस्तुनि शब्द-लिङ्गयोः प्रवृत्तिः, यतोऽन्यव्यावृत्तं वस्तु भवता मतेन स्वलक्षणमेव भवेत् न च तत् शब्द-लिङ्गजायां बुद्धौ विपरिवर्त्तते इति, तस्य निर्विकल्पकबुद्धिविषयत्वात् भवदभिप्रायेण शब्द-लिङ्गजबुद्धेश्च सामान्यविषयत्वात् । न चासाधारणं वस्तु शब्दलिङ्गप्रत्ययाधिगम्यम् , तत्र विकल्पानां प्रत्यस्तमयात् । तथाहि—विकल्पो जात्यादिविशेषणसंस्पर्शेनैव प्रवर्त्तते न शुद्धवस्तुपग्रहणे, न च शब्देनागम्यमानमप्यसाधारणं [illegible] व्यावृत्त्या विशिष्टमित्यभिधातुं शक्यम् । यतः —

" शब्देनागम्यमानं च, [illegible]ति साहसम् ।
तेन सामान्यमेष्टव्यं, विषयो बुद्धि-शब्दयोः " ॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ९४]

इतश्च सामान्यं वस्तुभूतं शब्दविषयः यतो व्यक्तीनामसाधारणवस्तुरूपाणामवाच्यत्वान्नापोह्यता अनुक्तस्य निराकर्तुमशक्यत्वात् , अपोह्यतः सामान्यम् तस्य वाच्यत्वात् , अपोहानां त्वभावरूपतयाऽपोह्यत्वासम्भावात् नत्त्वे वा वस्तुत्वमेव स्यात्—तथाहि–यद्यपोहानामपोह्यत्वं भवेत् तदैषामभावरूपत्वं विप्रतिषिद्धं भवेत् , प्रतिषेधे च सति अभावैरभावरूपत्वं त्यक्तं स्यात् , ततश्चाभावानामपोहलक्षणानामभावरूपत्यागाद् वस्तुत्वमेव भवेत् , तच्च न शब्दविषयः —यद्वाऽभावानामभावाभावात् न ह्यभावस्वभावा अपोहा अपोह्या युज्यन्ते, वस्तुविषयत्वात् प्रतिषेधस्य, तस्मादश्वादौ गवादिरपोह्यो भवन् सामान्यस्यैवेति निश्चीयते इति सिद्धमपोह्यत्वाद् वस्तुत्वं सामान्यस्य । तदुक्तम्—

" यदा वा शब्दवाच्यत्वा-न्न व्यक्तीनामपोह्यता ।
तदाऽपोह्येत सामान्यं, तस्यापोहाच्च वस्तुता" ॥

"नापोह्यत्वमभावाना-मभावाऽभाववर्जनात् ।
व्यक्त्याऽपोहान्तरेऽपोह्यस्तस्मात् सामान्यवस्तुनः." ॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ९५-९६] इति ।

अपि च, अपोहानां परस्परतो वैलक्षण्यमवैलक्षण्यं वा ? तत्राद्ये पक्षे अभावस्यागोशब्दस्याभिधेयस्याभावो गोशब्दाभिधेयः, स चेत् पूर्वोक्तादभावाद् विलक्षणस्तत्रा भाव एव भवेत् अभावनिवृत्तिरूपत्वाद् भावस्य । न चेद् विलक्षणस्तदा गौरप्यगौः प्रसज्येत, तदवैलक्षण्येन तादात्म्यप्रतिपत्तेः । स्यादेतत् गवाश्वादिशब्दैः स्वलक्षणान्येव परस्परतो व्यावृत्तान्यपोह्यन्ते नाभावा तेनापोह्यत्वेन वस्तुत्वप्रसङ्गापादनं नाऽनिष्टम्, असदेतत् , यद्यपि सच्छब्दादन्येषु गवादिशब्देषु वस्तुन (न)पर्वतादिरपोह्यता सिद्ध्यति सच्छब्दस्य त्वभावाख्यादपोह्यान्नान्यदपोह्यमस्ति असद्व्यवच्छेदेन सच्छब्दस्य प्रवृत्तत्वात् , ततश्च पूर्ववदभावाभाववर्जनाद् असतोऽपोहे वस्तुत्वमेव स्याद् इत्यपोहवादिनोऽभ्युपगमविरुद्धाऽसद्वस्तुत्वप्रसक्तिः । अथास्त्वभावस्यापि वस्तुत्वम् , न, अभावस्यापि सि (स्याऽसि) द्धौ कस्यचिद् भावस्यैवासिद्धेः , अभावव्यवच्छेदेन तस्य भवन्मतेन स्थितलक्षणत्वात् । अभावस्य वाऽपोह्यत्वे सति वस्तुत्वप्रसङ्गेन स्वरूपासिद्धेरसत्त्वमपि न सिद्ध्यति, तस्य सत्त्वव्यवच्छेदरूपत्वात् , सत्त्वस्य च यथोक्तेन प्रकारेणायोगात् । न चात्र—" अपोह्ये स बहिः स्थितैर्भिद्यते " इत्यादौ "अवस्तुत्वादपोहानां नैव भेदः " इत्यादौ च ' न खल्वपोह्यभेदादाधारभेदाद् वाऽपोहानां भेदः', अपि त्वनादिकालप्रवृत्तविचित्रवितथार्थविकल्पवासनाभेदान्वयैस्तत्त्वतो निर्विषयैरप्यभिन्नविषयालम्बिभिर्भिन्नैरिव प्रत्ययैर्भिन्नष्वर्थेषु बाह्येषु भिन्ना इवार्थात्मानः इवास्वभावा अप्यपोहा समारोप्यन्ते, ते चैव तथा तैः समारोपिता भिन्ना सन्तश्च प्रतिभासन्ते येन वासनाभेदाद् भेदः सद्रूपता वाऽपोहानां भविष्यति' इत्यस्य परिहारो वक्तुं युक्तः, यतो न ह्यवस्तुनि वासना सम्भवति, वासनाहेतोर्निर्विषयप्रत्ययस्यायोगात् , तदभावाद् वितथार्थानां विकल्पानामसम्भवात् आलम्बनभूते वस्तुन्यसति निर्विषयज्ञा–

नायोगेन वासनाधायकविज्ञानाऽभावतो न वासना, ततश्च वासनाऽभावात् कुतो वासनाकृतोऽपोहाना भेद सद्रूपता वा ? अतो वाच्याभिमतापोहाऽभाव ।

तथा, वाचकाभिमतस्यापि तस्याभाव एव, तथापि शब्दाना भिन्नसामान्यवाचिना विशेषवाचिना च परस्परतो वासनाभेदनिमित्तो वा स्यात् वाच्यापोहभेदनिमित्तो वा ? ननु प्रत्यक्षत एव शब्दाना कारणभेदाद् विरुद्धधर्माध्यासाच्च भेद प्रसिद्ध एवेति प्रश्नानुपपत्ति , असदेतत् , यतो वाचक शब्दमङ्गीकृत्य प्रश्न , न च श्रोत्रज्ञानावसेय स्वलक्षणात्मा शब्दो वाचक , सङ्केतकालानुभूतस्य व्यवहारकाले चिरविनष्टत्वात् तस्य न तेन व्यवहार इति न स्वलक्षणस्य वाचकत्व भवदभिप्रायेण, अविवादश्चात्र । यथोक्तम्—

" नार्थशब्दविशेषस्य, वाच्यवाचकतेष्यते ।
तस्य पूर्वमदृष्टत्वात् , सामान्य तूपदेक्ष्यते " ॥१॥ इति ।

तस्माद् वाचकं शब्दमधिकृत्य प्रश्नकरणाददोष ।

" तत्र शब्दान्तरापोहे, सामान्ये परिकल्पिते ।
तथैवावस्तुरूपत्वा-च्छब्दभेदो न कल्प्यते " ॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० १०४]

यथा पूर्वोक्तेन विधिना 'संसृष्टैकत्वनानात्व'-इत्यादिना वाच्यापोहाना परस्परतो भेदो न घटते तथा शब्दापोहानामपि नीरूपत्वान्नासौ युक्त , यथा च वाचकाना परस्परतो भेदो न एकच्छते एव वाच्यवाचकयोरपि मिथोऽनुपपन्न , नि स्वभावत्वात् । न चापोह्यभेदाद् भेदो भविष्यति,-' न विशेष स्वतस्तस्य इत्यादिना प्रतिविहितत्वात् । तदेव प्रतिज्ञाया· प्रतीत्यभ्युपेतबाधा व्यवस्थिता ।

साम्प्रत वाच्यवाचकत्वाभावप्रसङ्गापादनादभ्युपेतबाधादिदोष प्रतिपिपादयिषु प्रमाणयति—ये अवस्तुनी न तयोर्गम्यगमकत्वमस्ति, यथा खपुष्प-शशशृङ्गयो , अवस्तुनी च वाच्यवाचकापोहौ भवतामिति व्यापकविरुद्धोपलब्धि । ननु च मेघाभावाद् वृष्ट्यभावप्रतीतेर्हेतोरनैकान्तिकता,अयुक्तमेतत् , यस्मात् तद्विविक्ताकाशाऽऽलोकात्मक च वस्तु मत्पक्षेऽत्रापि प्रयोगो(गे)ऽस्त्येव, अभावस्य वस्तुत्वप्रतिपादनात् । भवत्पक्षे तु न केवलमपोहयोर्विवादास्पदीभूतयोर्गम्यगमकत्व न युक्तम् अपि त्वेतदपि वृष्टिमेघाभावयोर्गम्यगमकत्वमयुक्तमेव । किञ्च-यदेतद् भवद्भिरन्वयोपसर्जनयोर्व्यतिरेकप्रधानयो· स्वविषयप्रतिपादकत्व शब्द-लिङ्गयोर्वर्ण्यते, यच्च—

" अदृष्टैरन्यशब्दार्थे, स्वार्थस्यांशेऽपि दर्शनात् ।
श्रुते सम्बन्धसौकर्य, न चास्ति व्यभिचारिता " ॥१॥

इत्यादि वर्णितम् तदप्यपोहाभ्युपगमेऽसङ्गतम् , यत·—

" विधिरूपश्च शब्दार्थो, येन नाभ्युपगम्यते ।
न भवेद् व्यतिरेकोऽपि, तस्य तत्पूर्वको ह्यसौ " ॥
[श्लो० वा० अपो० श्लो० ११०] विधिनिवृत्तिलक्षणत्वाद् व्यतिरेकस्येति भाव ।

किञ्च-नीलोत्पलादिशब्दानां विशेषणविशेष्यभाव सामानाधिकरण्यं च यदेतल्लोकप्रतीत तस्यापह्नवोऽपोहवादिन प्रसक्त· । यच्चेद विशेषणविशेष्यभाव-सामानाधिकरण्यसमर्थनार्थमुच्यते—

" अपोह्यभेदाद् भिन्नार्था, स्वार्थभेदगतौ जडा ।
एकत्वाभिन्नकार्यत्वाद् , विशेषणविशेष्यता " ॥१॥
" तन्मात्राकाङ्क्षणाद् भेद , स्वसामान्येन नोज्झित ।
नोपात्त सशयोत्पत्ते , सैव चैकार्थता तयो " ॥२॥ इति,

तदप्ययमनुपपन्नम् , यत परस्पर व्यवच्छेदा(द्य)व्यवच्छेदकभावो विशेषणविशेष्यभाव , स च वाह्य (वाक्य) एव व्यवस्थाप्यते यथा ' नीलो(नीलमु)त्पलम् ' इति । व्यधिकरणयोरपि यथा ' राज्ञ पुरुष ' इत्यादौ । भिन्ननिमित्तप्रयुक्तयोस्तु शब्दयोरेकस्मिन्नर्थे वृत्ति सामानाधिकरण्यम् , तच्च ' नीलोत्पलम्' इत्यादौ वृत्तावेव व्यवस्थाप्यते । न च नीलोत्पलादिशब्देषु शबलार्थाभिधायिषु तत्सिद्धि·, शबलार्था-भिधायित्वं च तेषाम्-"न हि तत् केवल नील, न च केवलमुत्पलम्। समुदायाभिधेयत्वात्,"इत्यादिना प्रतिपादितम्। यत अनीलत्वव्युदासेऽनुत्पलव्युदासौ नास्ति,नाप्यनुत्पलप्रच्युतावनीलव्युदास इति नाऽनयो परस्परमाधाराधेयसम्बन्धोऽस्ति नीलरूप (नीरूप) त्वात् , न चासति सम्बन्धे विशेषणविशेष्यभावो युक्त अतिप्रसङ्गात् , अतो युष्मन्मतेनाभाववाचित्वाच्छबलार्थाभिधायित्वासम्भवान्न विशेषणविशेष्यभावो युक्त । अभिधेयद्वारेणैव हि तदभिधायिनो शब्दयोर्विशेषणविशेष्यभाव उपचर्यते, अभिधेये च तस्यासम्भवेऽभिधानेऽपि कुतस्तदारोप ? सामानाधिकरण्यमपि नीलोत्पलशब्दयोर्न सम्भवति, तद्वाच्ययोरनीलानुत्पलव्यवच्छेदलक्षणयोरपोहयोर्भिन्नत्वात् । तच्च भवद्भिरेव-' अपोह्यभेदाद् भिन्नार्था' इत्यभिधानादवसीयते । प्रयोग -न नीलोत्पलादिशब्दा· समानाधिकरणव्यवहारविषया , भिन्नविषयत्वात् , घटादि—शब्दवत् । न च यत्रैव ह्यर्थेऽनुत्पलव्युदासो वर्त्तते तत्रैवा-नीलव्युदासोऽपीति नीलोत्पलशब्दवाच्ययोरपोहयोरेकस्मिन्नर्थे वृत्ते अर्थद्वारकं सामानाधिकरण्य शब्दयोरपीति वक्तु युक्तम् , अपोहयोर्नीरूपत्वेन क्वचिदवस्थानासम्भवतो वास्तवाधेयतायोगाद् वन्ध्यासुतस्येव । भवतु वा नीलोत्पलादिष्वर्थेषु तयोराधेयता तथापि सा विद्यमानापि न शब्दै प्रतिपाद्यते , यतस्तदेवासाधारणत्वान्नीलोत्पलादि वस्तु न शब्दगम्यम् , स्वलक्षणस्य सर्वविकल्पातीतत्वात् तदप्रतिपत्तौ च तदधिकरणयोरपोहयोस्तदाधेयता कथं ग्रहीतु शक्या धर्मिग्रहणनान्तरीयकत्वाद् धर्मग्रहणस्य ? न चासाधारणवस्तुव्यतिरेकेण तयोरन्यदधिकरणं सम्भवति भवदभिप्रायेण । न चाप्रतीयमान सदपि सामानाधिकरण्यव्यवहाराङ्गम् अतिप्रसङ्गात् । न च व्यावृत्तिमद् वस्तु शब्दवाच्यम्--यतो व्यावृत्तिद्वयोपाधिकयो शब्दयोरेकस्मिन्नपोहवति वस्तुनि वृत्ते सामानाधिकरण्यं भवेत्-परतन्त्रत्वाद् नीलादिशब्दस्येतरभेदानाक्षेपकत्वात् , स हि व्यावृत्त्युपसर्जन तद्वन्तमर्थमाह न साक्षात् ततश्च साक्षादनभिधानात् तद्गतभेदाक्षेपो न सम्भवति, यथा-मधुरशब्देन शुक्लादे· । यद्यपि शुक्लादीना मधुरादिभेदत्वमस्ति तथापि शब्दस्य साक्षादभिहितार्थगतस्यैव भेदस्याक्षेपे सामर्थ्यम् न तु पारतन्त्र्येणाभिहितार्थगतस्य, ततश्च नीलादिशब्देन तद्गतभेदानाक्षेपात् उत्पलादीनामतद्भेदत्वं स्यात् , अतद्भेदत्वे च न सामान्याधिकरण्यम् , तेन जातिमन्मात्रपक्षे यो दोष· प्र-

तिपादितो भवता "तद्वतो न वाचक शब्द, अस्वतन्त्रत्वात्" इति स व्यावृत्तिमन्मात्रपक्षेऽपि तुल्य । तथाहि-जातिमन्मात्रे शब्दार्थे सच्छब्दो जातिस्वरूपोपसर्जन द्रव्यमाह न साक्षादिति तद्गतघटादिभेदानाक्षेपात् अतद्भेदत्वे सामानाधिकरण्याभावप्रसङ्ग उक्त, स व्यावृत्तिमन्मात्रपक्षेऽपि समान —तत्राऽपि हि सच्छब्दो व्यावृत्त्युपसर्जन द्रव्यमाह न साक्षादिति तद्गतभेदानाक्षेपोऽत्राऽपि समान एव, को ह्यत्र विशेष. जातिव्या (र्या) वृत्तिर्जातिमद्या (र्जातिमान् व्या) वृत्तिमानिति । न च लिङ्ग-सङ्ख्या-क्रिया-कालादिभि सम्बन्धाऽपोहस्यावस्तुत्वाद् युक्त एषा वस्तुधर्मत्वात् । न च लिङ्गादिविविक्त. पदार्थ. शक्य शब्देनाभिधातुम्, अत. प्रतीतिबाधाप्रसङ्ग प्रतिज्ञाया । न च व्यावृत्त्याधारभूताया व्यक्तेर्वस्तुत्वाल्लिङ्गादिसम्बन्धात् तद्द्वारेणापोहस्याप्यसौ व्यवस्थाप्य, व्यक्तेर्निर्विकल्पकज्ञानविषयत्वाल्लिङ्ग-सङ्ख्यादिसम्बन्धेन व्यपदेष्टुमशक्यत्वात् अपोहस्य तद्द्वारेण तद्व्यवस्थाऽसिद्धे । अव्यापित्व चापोहशब्दार्थव्यवस्थाया, 'पचति' इत्यादिक्रियाशब्देष्वन्यव्यवच्छेदाप्रतिपत्ते । यथा हि घटादिशब्देषु निष्पन्नरूप पटादिक निषेध्यमस्ति न तथा 'पचति' इत्यादिषु, प्रतियोगिनो निष्पन्नस्य कस्यचिदप्रतीते । अथ मा भूत् पर्युदासरूप निषेध्यम्, 'न पचति' इत्येवमादि प्रसज्यरूप 'पचति' इत्यादेर्निषेध्य भविष्यति, असदेतत्, 'तन्न (न न) पचति' इत्येवमुच्यमाने प्रसज्यप्रतिषेधस्य निषेध एवोक्त स्यात्, ततश्च प्रतिषेधद्वयस्य विधिविषयत्वाद् विधिरेव शब्दार्थ प्रसक्त । किञ्च-'पचति' इत्यादौ साध्यत्व प्रतीयते, यस्या हि क्रियाया केचिदवयवा निष्पन्ना केचिदनिष्पन्ना. सा पूर्वापरीभूतावयवा क्रिया साध्यत्वप्रत्ययविषय, तथा-'अभूत्' 'भविष्यति' इत्यादौ भूतादिकालविशेषप्रतीतिरस्ति, न चापोहस्य साध्यत्वादिसम्भव. निष्पन्नत्वादभावैकरसत्वेन, तस्मादपोहशब्दार्थपक्षे साध्यत्वप्रत्ययो भूतादिप्रत्ययश्च निर्निमित्त प्राप्नोतीति प्रतीतिबाधा । न च विध्यादावन्यापोहप्रतिपत्तिरस्ति, पर्युदासरूपस्य निषेध्यस्य तत्राभावात् । 'न न पचति देवदत्त' इत्यादौ च नञा (ञो) ऽपरेण नञो योगे नैवापोह', प्रतिषेधद्वयेन विधेरेव संस्पर्शात् । अपि च-चादीना निपातोपसर्गकर्मप्रवचनीयाना पदत्वमिष्टम्, न चैषा नञा सम्बन्धोऽस्ति असम्बन्धवचनत्वात् । तथाहि—यथा हि घटादिशब्दानाम् 'अघट.' इत्यादौ नञा सम्बन्धेऽर्थान्तरस्य पटादे परिग्रहात् तद्व्यवच्छेदेन नञा रहितस्य घटशब्दस्यार्थोऽवकल्पते न तथा चादीना नञा सम्बन्धोऽस्ति न चासम्बध्यमानस्य नञाऽपोहन युक्तम्, अतश्चादिष्वपोहाभाव. । अपि च-कल्माषवर्णवच्छबलैक्यरूपो वाक्यार्थ इति नान्यनिवृत्तिस्तत्त्वेन व्यपदेष्टु शक्या, निष्पन्नरूपस्य प्रतियोगिनोऽप्रतीते । या तु 'चैत्र ! गामानय' इत्यादावचैत्रादिव्यवच्छेदरूपाऽन्यनिवृत्तिरवयवपरिग्रहेण वर्ण्यते सा पदार्थ एव स्यात् न वाक्यार्थ, तस्यावयवस्येत्थ विवेक्तुमशक्यत्वादित्यव्यापिनी शब्दार्थव्यवस्था ।

किञ्च-'न अन्यापोहः अनन्यापोह.' इत्यादौ शब्दे विधिरूपादन्यद् वाच्य नोपलभ्यते, प्रतिषेधद्वयेन विधेरेवावसायात् । अत्र च 'नञश्चापि नञा योगे' इत्यनेनार्थस्य गतत्वेऽपि 'अन्यापोह. शब्दार्थ' इत्येववादिनां स्ववचनेनैव विधिरिष्ट इति ज्ञापनार्थ पुनरुक्तम् । तथाहि—अनन्यापोहशब्दस्यान्यापोह शब्दार्थो व्यवच्छेद्य, स च विधेर्नान्यो लक्ष्यते । ये च प्रमेय-ज्ञेयाऽभिधेयादय शब्दास्तेषा न किञ्चिदपोह्यमस्ति, सर्वस्यैव प्रमेयादिस्वभावत्वात् । तथाहि—यन्नाम किञ्चिद् व्यवच्छेद्यमेषा कल्प्यते तत् सर्व व्यवच्छेद्याकारेणालम्ब्यमान ज्ञेयादिस्वभावमेवावतिष्ठते, न ह्यविषयीकृत-व्यवच्छेत्तु शक्यम्, अतोऽपोह्याभावादव्यापिनी व्यवस्था । ननु हेतुमुख निर्दिष्टम् "अज्ञेय कल्पित कृत्वा तद्व्यवच्छेदेन ज्ञेयेऽनुमानम्"(हेतु०) इति तत् कथमव्यापित्व कथमव्यापित्व शब्दार्थव्यवस्थाया, नैतत्, यतो यदि ज्ञयमप्यज्ञेयत्वेनापोह्यमस्य कल्पयते तदा वर वस्त्वेव विधिरूप शब्दार्थत्वेन कल्पित भवेत् यदध्यवसीयते लोकेन, एव ह्यदृष्टाध्यारोपो दृष्टापलापश्च न कृत स्यात् ।

(विकल्पप्रतिबिम्बार्थवादिमतमुल्लिख्य तन्निरसनम्)—

ये त्वाहु -"विकल्पप्रतिबिम्बमव सर्वशब्दानामर्थ, तदेव चाभिधीयते व्यवच्छिद्यत इति च" तेऽपि न युक्तकारिण । निराकारा बुद्धि आकारवान् बाह्योऽर्थ -"स बहिर्देशसम्बन्धो, विस्पष्टमुपलभ्यते" इत्यादिना ज्ञानाकारस्य निषिद्धत्वात् आन्तरस्य बुद्ध्यारूढस्याकारस्यासत्त्वात् तदवसायकत्व शब्दानामयुक्तम्, अत एव तस्यापोह्यत्वमप्यनुपपन्नम् । ये च 'एवम्' इत्यादय शब्दास्तेषामपि न किञ्चिदपोह्यम्, प्रतियोगिन. पर्युदासरूपस्य कस्यचिदभावात् । अथ 'नैवम्' इत्यादिप्रसज्यरूप प्रतिषेध्यमत्रापि भविष्यति, न, उक्तोत्तरत्वात् ।

"न नैवमिति निर्देशे, निषेधस्य निषेधनम् ।
एवमित्यनिषेध्य तु, स्वरूपेणैव तिष्ठति ॥१॥"

इति न्यायात् ।

(अपोहपक्षे उद्द्योतकरकृतानामाक्षेपाणामुपन्यास॰)—

उद्द्योतकरस्त्वाह-"अपोह शब्दार्थ इत्ययुक्तम् अव्यापकत्वात् । यत्र द्वैराश्य भवति तत्रेतरप्रतिषेधादितर प्रतीयते, यथा-'गौ' इति पदाद् गौ प्रतीयमान अगौर्निषिध्यमान; न पुन सर्वपद एतदस्ति, न ह्यसर्व नाम किञ्चिदस्ति यत् सर्वशब्देन निवर्तेत । अथ मन्यसे एकादि असर्व तत् सर्वशब्देन निवर्त्तेत इति, तन्न, स्वार्थापवाददोषप्रसङ्गात् । एव ह्येकादिव्युदासेन प्रवर्त्तमान सर्वशब्दोऽङ्गप्रतिषेधादङ्गव्यतिरिक्तस्याङ्गिनोऽनभ्युपगमादनर्थक. स्यात् । अङ्गशब्देन ह्येकदेश उच्यते, एव सति सर्वे समुदायशब्दा एकदेशप्रतिषेधरूपेण प्रवर्त्तमाना समुदायिव्यतिरिक्तस्यान्यस्य समुदायस्याऽनभ्युपगमादनर्थका. प्राप्नुवन्ति । द्व्यादिशब्दाना तु समुच्चयविषयत्वादेकादिप्रतिषेधे प्रतिषिध्यमानार्थानामसमुच्चयत्वादनर्थकत्व स्यात्" (अ०२ आ०२ सू०६७ न्यायवा०) "यश्चायमगोऽपोहोऽगौर्न भवतीति गोशब्दस्यार्थ., स किञ्चिद् भाव., अथाऽभाव ? भावोऽपि सन् किं गौ, अथागौरिति । यदि गौ. नास्ति विवाद. । अथाऽगौ.,गोशब्दस्यागौरर्थ इत्यतिशब्दार्थकौशलम् । अथाभाव., तन्न युक्तम्, प्रैष-सम्प्रतिपत्त्योरविषयत्वात्, न हि शब्दश्रवणादभावे प्रैष'-प्रतिपादकेन श्रोतुरर्थे विनियोग.-प्रतिपादकधर्म, सम्प्रतिपत्त (त्ति) श्च-श्रोतृधर्मो-भवेत् । अपि च-शब्दार्थ. प्रतीत्या प्रतीयते, न च गोशब्दादभावं कश्चित् प्रतिपद्यते' (न्याय-

वा०) किञ्च—"क्रियारूपत्वादपोहस्य विषया वक्तव्य । तत्र 'अगौर्न भवति' इत्ययमपोह किं गोविषय , अथागोविषय ? यदि गोविषय कथ गोर्गौरेवाऽभाव ? अथागोविषय कथमन्यविषयादपोहादन्यत्र प्रतिपत्ति , न हि खदिरे छिद्यमाने पलाशे छिदा भवति। अथागोर्गवि प्रतिषेधो 'गौरगौर्न भवति' इति, केनागोत्व प्रसक्त यत्प्रतिषिध्यत इति " (न्यायवा०)

" इतश्चायुक्तोऽपोह विकल्पानुपपत्ते । तथाहि-योऽयमगोरपोहो गवि स किं गाव्यतिरिक्त , आहोस्विदव्यतिरिक्त ? यदि व्यतिरिक्त स किमाश्रित अथाऽनाश्रित ? यद्याश्रितस्तदाऽऽश्रितत्वाद् गुण प्राप्त , ततश्च—गोशब्देन गुणोऽभिधीयते न गौ ' इति-गौस्तिष्ठति' 'गौर्गच्छति' इति न सामानाधिकरण्य प्राप्नोतीति। अथानाश्रितस्तदा केनार्थेन 'गोरगोपोह ' इति षष्ठी स्यात्?अथाव्यतिरिक्तस्तदा गौरेवासाविति न किञ्चित् कृत भवति " [न्यायवा० पृ० ३३० प० ८-१४]

" अय चापोह प्रतिवस्त्वेक , अनेको वेति वक्तव्यम् । यद्येकस्तदानेकगाद्रव्यसम्बन्धी गात्वमेवासौ भवेत् । अथानेकस्तत पिण्डवदानन्त्यादाख्यानानुपपत्तेरवाच्य एव स्यात्" [न्यायवा० पृ० ३३० प० १५-१७] किञ्च—"इद तावत् प्रष्टव्यो भवति भवान्-किमपोहो वाच्य , अथावाच्य इति । वाच्यत्वे विधिरूपेण वाच्य स्यात् , अन्यव्यावृत्त्या वा?तत्र यदि विधिरूपेण तदा नैकान्तिक शब्दार्थ ' अन्यापोह शब्दार्थ ' इति। अथान्यव्यावृत्त्येति पक्षस्तदा तस्याप्यन्यव्यवच्छेदस्यापरेणान्यव्यवच्छेदरूपेणाभिधानम् तस्याप्यपरेणेत्यनवस्था स्यात् । अथावाच्यस्तदा 'अन्यशब्दार्थापोह शब्द करोति'इति व्याहन्येत"[न्यायवा०पृ०३३०प०१८-२२]

आचार्यदिग्नागेनोक्तम्—" सर्वत्राभेदादाश्रयस्यानुच्छेदात् कृत्स्नार्थपरिसमाप्तश्च यथाक्रम जातिधर्मा एकत्व-नित्यत्व-प्रत्येकपरिसमाप्तिलक्षणा अपोह एवावतिष्ठन्ते, तस्माद् गुणोत्कर्षादर्थान्तरापोह एव शब्दार्थ साधु " इत्येतदाशङ्क्य कुमारिल उप(ह)सह (सहर) आह—

" अपि चैकत्व-नित्यत्व-प्रत्येकसमवायिता (ता)।
निरुपाख्येष्वपोहेषु, कुर्वतोऽसूत्रक पट "॥

" तस्माद् येष्वेव शब्देषु, नञ्योगस्तेषु केवलम् ।
भवेदन्यनिवृत्त्यश , स्वात्मैवान्यत्र गम्यते "॥
(श्लो० वा० अपो० श्लो० १६३-१६४)

' स्वात्मैव ' इति स्वरूपमेव विधिलक्षणम् । ' अन्यत्र ' इति नञा रहिते । तन्नापोहः शब्दार्थ इति भट्टोद्द्योतकरादय ।

(स्वपक्षाक्षेपेषु प्रतिविधातव्येषु पूर्वम् अपोहवादिकृत स्वमतस्पष्टीकरणम्)—

अत्र सौगता प्रतिविदधति—द्विविधोऽस्माकमपोह पर्युदासलक्षण , प्रसज्यप्रतिषेधलक्षणश्च । पर्युदासलक्षणोऽपि द्विविध -बुद्धिप्रतिभासोऽर्थेष्वनुगतैकरूपत्वेनाध्यवसितो बुद्ध्यात्मा, विजातीयव्यावृत्तस्वलक्षणार्थात्मकश्च । तत्र यथा हरीतक्यादयो बहवोऽन्तरेणापि सामान्यलक्षणमेकमर्थ ज्वरादिशमन कार्यमुपजनयति तथा, शाबलेयादयोऽप्यर्था सत्यपि भेदे प्रकृत्यैकाकारपरामर्शहेतवो भविष्यन्त्यन्तरेणापि वस्तुभूत सामान्यम् । तदनुभवबलेन यदुत्पन्न विकल्पज्ञानं तत्र यदर्थाकारतयाऽर्थो(र्थ) प्रतिबिम्बक ज्ञानादभिन्नमाभाति तत्र ' अन्यापोह ' इति व्यपदेश । न चासावर्थाभासो ज्ञानतादात्म्येन व्यवस्थित सन् बाह्यार्थाभावेऽपि तस्य तत्र प्रतिभासनाद् बाह्यकृत ।

न चापोहव्यपदेशस्तत्र निर्निमित्त , मुख्य-गौणभेदभिन्नस्य निमित्तस्य सद्भावात् । तथाहि—विकल्पान्तरारोपितप्रतिभासान्तरोद्भावन(प्रतिभासान्तराद् भेदेन) स्वय प्रतिभासनात् मुख्यस्तत्र तद्व्यपदेश ' अपोह्यत इत्यपोह अन्यस्मादपोह अन्यापोह ' इति व्युत्पत्ते । उपचारात् तु त्रिभि कारणैस्तत्र तद्व्यपदेश -(१)कारणे कार्यधर्मारोपाद् वा अन्यव्यावृत्तवस्तुप्राप्तिहेतुतया, (२) कार्ये वा कारणधर्मोपचारात् अन्यविविक्तवस्तुद्वारायाततया, (३) विजातीयापोढपदार्थेन सहैक्येन भ्रान्तै प्रतिपत्तृभिरध्यवसितत्वाच्चेति । अर्थस्तु विजातीयव्यावृत्तत्वाद् मुख्यतस्तद्व्यपदेशभाक् । प्रसज्यप्रतिषेधलक्षणस्त्वपोह —

" प्रसज्यप्रतिषेधस्तु, गौरगौर्न भवत्ययम् ।
इति विस्पष्ट एवाय-मन्यापोहोऽवगम्यते "॥
[तत्त्वस० का० १०१०]

तत्र य एव हि शाब्दे ज्ञाने साक्षाद् भासते स एव शब्दाऽर्थो युक्त । न चात्र प्रसज्यप्रतिषेधावसाय , वाच्याध्यवसितस्य बुद्ध्याकारस्य शब्दजन्यत्वात् । नापीन्द्रियज्ञानवद् वस्तुस्वलक्षणप्रतिभास , किं तर्हि ? बाह्यार्थाध्यवसायिनी केवलशाब्दी बुद्धिरुपजायते तन तदेवार्थप्रतिबिम्बक शाब्दे ज्ञाने साक्षात् तदात्मतया प्रतिभासनाच्छब्दार्थो युक्त इति अपोहत्रय प्रथमोऽपोहव्यपदेशमासादयति ।

यद्यपि शब्दस्यार्थेन सह वाच्यवाचकभावलक्षणसम्बन्ध प्रसिद्धो नासौ कार्यकारणभावादन्योऽवतिष्ठते, बाह्यरूपतयाऽध्यवसितस्य बुद्ध्याकारस्य शब्दजन्यत्वाद् वाच्यवाचकलक्षणसम्बन्ध कार्यकारणभावात्मक एव, तथा च शब्दस्तस्य प्रतिबिम्बात्मनो जनकत्वाद् वाचक उच्यते प्रतिबिम्ब च शब्दजन्यत्वाद् वाच्यम् ।

('निषेधमात्रमेव अन्यापोह ' इति मत्वा अपोहपक्षमाक्षिपवत कौमारिलस्य निराकरणम्)—

तेन यदुक्तम्- निषेधमात्र नैवेह शाब्दे ज्ञानेऽवभासते'इति, तदसङ्गतम् , निषेधमात्रस्य शब्दार्थत्वानभ्युपगमात् । एव तावत् प्रतिबिम्बलक्षणोऽपोह साक्षाच्छब्दैरूपजन्यत्वाद् मुख्य शब्दार्थो व्यवस्थित , शेषयोरप्यपोहयोर्गौण शब्दार्थत्वमविरुद्धमेव । तथाहि—

" साक्षादपि च एकस्मि-न्नेवं च प्रतिपादिते ।
प्रसज्यप्रतिषेधोऽपि, सामर्थ्येन प्रतीयते "॥
(तत्त्वस० का० १०१३)

सामर्थ्य च गवादिप्रतिबिम्बात्मनाऽपरप्रतिबिम्बात्मविविक्तत्वात् तदसयुक्ततया प्रतीयमानत्वम् , तथा तत्प्रतीतौ प्रसज्यलक्षणापोहप्रतीतेरप्यवश्यं सम्भवात् , अतस्तस्यापि गौणशब्दार्थत्वम् । स्वलक्षणस्यापि गौणशब्दार्थत्वमुपपद्यत एव । तथापि-प्रथम यथावस्थितवस्त्वनुभव , ततो विवक्षा, ततस्ताल्वादिपरिस्पन्द , ततः शब्द इत्येव परम्परया यदा

शब्दस्य बाह्यार्थेष्वभिसम्बन्ध स्यात् तदा विजातीयव्यावृत्तस्यापि वस्तुनोऽर्थापत्तितोऽधिगम इत्यन्यव्यावृत्तवस्त्वात्माऽपोहशब्दार्थ इत्युपचर्यते। तदुक्तम्—

" न तदात्मा परात्मेति, सम्बन्धे सति वस्तुभि ।
व्यावृत्तवस्त्वधिगमोऽ-प्यर्थादेव भवत्यत "॥
(तत्त्वसं० का० १०१४)

" तेनायमपि शब्दस्य, स्वार्थ इत्युपचर्यते।
न च साक्षादय शब्दे द्वि(र्द्वै)विधोऽपोह उच्यते "॥
(तत्त्वसं० का० १०१५) इति।

(उद्योतकरदूषितस्य दिग्नागकथनस्य अभिप्रायमुद्भाव्य कण्टकोद्धार)—

तेनाचार्यदिग्नागस्योपरि यद् उद्योतकरेणोक्तम्—" यदि शब्दस्यापोहोऽभिधेयोऽर्थस्तदाऽभिधयार्थव्यतिरेकेणास्य स्वार्थो वक्तव्य , अथ स एव स्वार्थस्तथापि व्याहतमेतत् अन्यशब्दार्थापोह हि स्वार्थे कुर्वती श्रुतिरभिधत्त इत्युच्यते इति, अस्य हि वाक्यस्यायमर्थस्तदानीं भवत्यभिदधानाभिधत्त इति " [अ०२ आ०२ सू० ६७ न्यायवा०] तदेतद् वाक्यार्थापरिज्ञानादुक्तम्। तथाहि-स्वलक्षणमपि शब्दस्योपचारात् स्वार्थ इति प्रतिपादितम्, अत. स्वलक्षणात्मके स्वार्थेऽर्थान्तरव्यवच्छेद प्रतिबिम्बान्तराद् व्यावृत्त प्रतिबिम्बात्मकमपोह कुर्वती श्रुतिरभिधत्ते इत्युच्यते इत्येतदाचार्यीय वचनमविरोधि। अयमाचार्यस्याशय -न शब्दस्य बाह्यार्थाध्यवसायिविकल्पप्रतिबिम्बोत्पादव्यतिरेकेणान्यो बाह्याभिधानव्यापार , निर्व्यापारत्वात् सर्वधर्म्माणाम्, अतो बाह्यार्थाध्यवसायेन प्रवृत्त विकल्पप्रतिबिम्ब जनयन्ती श्रुति स्वार्थमभिधत्ते इत्युच्यते, न तु विभेदिनं सजातीयविजातीयव्यावृत्त स्वलक्षणमेषा स्पृशति, तथाविधप्रतिबिम्बजनकत्वव्यतिरेकेण नापरा श्रुतेरभिधा क्रियाऽस्तीत्यर्थ। एवभूत चापोहस्य स्वरूपे न परोक्तदूषणावकाश । तेन यदुक्तम्-'यदि गोरिति शब्दश्च' इत्यादि। तत्र गोबुद्धिमेव हि शब्दा जनयति,अन्यविश्लेषस्तु सामर्थ्याद्गम्यते न तु शब्दात्तस्य गोप्रतिबिम्बस्य प्रतिभासान्तरात्मरहितत्वादन्यथानियतरूपस्य प्रतिपत्तिरेव न स्यात्तेनापरा ध्वनिर्गोबुद्धेर्जनको न मृग्यते, गोशब्देनैव गोबुद्धेर्जन्यमानत्वात्। यदपि-'ननु ज्ञानफलाशब्दा ' इत्यादि कुमारिलवचन ,तदप्यसारं ,यतो यथा 'दिवा न भुङ्क्ते पीनो देवदत्त 'इत्यस्य वाक्यस्य साक्षाद् दिवाभोजनप्रतिषेध. स्वार्थे , अभिधानसामर्थ्यगम्यस्तु रात्रिभोजनविधिर्न साक्षात् , तद्वत् ' गौ ' इत्यादरन्वयप्रतिपादकस्य शब्दस्यान्वयज्ञान साक्षात् फलम् व्यतिरेकगतिस्तु सामर्थ्यात्, यस्मादन्वयो विधिरव्यतिरेकवान्नास्ति विजातीयव्यवच्छेदाव्यभिचारित्वात् तस्य, इत्येकज्ञानस्य फलद्वयमविरुद्धमेव। यदा यदि साक्षादेकस्य शब्दस्य विधि-प्रतिषेधज्ञानलक्षण फलद्वयं युगपदभिप्रेत स्यात् तदा भवेद् विरोध , यदा तु दिवाभोजनवाक्यवदेक साक्षात् अपर सामर्थ्यलभ्य फलमभीष्ट तदा को विरोध ? यच्चोक्तम्-' प्रागगौरिति ज्ञानम् ' इत्यादि, तदपि निरस्तम्, अनभ्युपगमात्—न ह्यगोप्रतिषेधमाभिमुख्येन गोशब्द करोतीत्यभ्युपगतमस्माभि , किं तर्हि ? सामर्थ्यादिति । यच्चोक्तम्—' अगोनिवृत्ति. सामान्यम् ' इत्यादि, तदप्यसत्, बाह्यरूपतयाऽध्यस्तो बुद्ध्याकार सर्वत्र शाबलेयादौ ' गौर्गौ ' इति समानरूपतयावभासनात् सामान्यमित्युच्यते। बाह्यवस्तुरूपत्वमपि तस्य भ्रान्तप्रतिपत्तृवशाद् व्यवह्रियते न परमार्थत । ननु च यदि कदाचित् मुख्य वस्तुभूत सामान्य बाह्यवस्त्वाश्रितमुपलब्ध भवत् तदा तत्साधर्म्यदर्शनात् तत्र सामान्यभ्रान्तिर्भवत् यावता मुख्यार्थासम्भवे सैव भवनामनुपपन्ना, असदेतत्, साधर्म्यदर्शनाद्यनपेक्षद्विचन्द्रादिदर्शनवत् अन्तरुपप्लववादपि तज्ज्ञानसम्भवात्, न हि सर्वा भ्रान्तय साधर्म्यदर्शनादेव भवन्ति किंतर्हि ? अन्तरुपप्लववादपीत्यदोष इति सिद्धसाध्यतादोषो न भवति। स एव बुद्ध्याकारो बाह्यतयाऽध्यस्तोऽपोहो बाह्यवस्तुभूत सामान्यमिवोच्यते वस्तुरूपत्वेनाध्यवसायात्, शब्दार्थत्वाऽपोहरूपत्वयो प्रागेव कारणमुक्तम्-

' बाह्यार्थाध्यवसायिन्या, बुद्धे शब्दात् समुद्भवात् '
' प्रतिभासान्तराद् भेदात् ' इत्यादिना ।

कस्मात् पुन परमार्थत सामान्यमसौ न भवति ? बुद्धेरव्यतिरिक्तत्वेनार्थान्तरानुगमाभावात्। तदुक्तम्-' ज्ञानादव्यतिरिक्त च कथमर्थान्तर व्रजत् '। न च भवद्भिर्बुद्ध्याकारो गोत्वाख्य सामान्य वस्तुरूपमिष्टम् , किं तर्हि ? बाह्यशाबलेयादिगतमेकमनुगामि गोत्वादि सामान्यमुपकल्पितम् , अत कुत सिद्धसाध्यता । यच्चोक्तम्-' निषेधमात्ररूपश्च' इत्यादि, तस्यानभ्युपगतत्वादेव न दोष । यच्चदमुक्तम्— तस्या चाश्वादिबुद्धीनाम् ' इत्यादि, तदप्यसत् , यत.—

" यद्यप्यव्यतिरिक्तोऽय-माकारो बुद्धिरूपत ।
तथापि बाह्यरूपत्व, भ्रान्तैस्तस्याऽवसीयते"॥
(तत्त्वसं० का० १०२६)

यदपि 'शब्दार्थोऽर्थानपेक्ष ' इति, तत्र यत्र हि पारम्पर्याद् वस्तुनि प्रतिबन्धोऽस्ति तस्य भ्रान्तस्यापि सतो विकल्पस्य मणिप्रभायां मणिबुद्धिवन्न बाह्यार्थानपेक्षत्वमस्ति, अतोऽसिद्ध बाह्यार्थानपेक्षत्वम्। यच्च-'वस्तुरूपावभासा (रूपा च सा) बुद्धि ' इत्यादि, तत्र यद्यपि वस्तुरूपा सा बुद्धिस्तथापि तस्यास्तेन बाह्यात्मना बुद्ध्यन्तरात्मना च वस्तुत्व नास्तीति प्रतिपादितम्। तेन 'बुद्धेर्बुद्ध्यन्तरापोहो न गम्यते' इत्यसिद्धम् सामर्थ्येन गम्यमानत्वात्। 'असत्यपि च बाह्येऽर्थे' इति, अत्र यथैव हि प्रतिबिम्बात्मक प्रतिभाख्योऽपोहो वाक्यार्थोऽस्माभिरुपवर्णितस्तथैव पदार्थोऽपि, यस्मात् पदादपि प्रतिबिम्बात्मकोऽपोह उत्पद्यत एव, पदार्थोऽपि स एव, अतो न केवल वाक्यार्थ इति विप्रतिपत्तेरभावाद् नोप (पा) लम्भो युक्त । 'बुद्ध्यन्तराद् व्यवच्छेदो न बुद्धे प्रतीयते' इत्यादावपि यत एव हि स्वरूपोत्पादनमात्रादन्यमश सा न बिभर्ति तत एव स्वभावव्यवस्थितत्वाद् बुद्धेर्बुद्ध्यन्तराद् व्यवच्छेद प्रतीयते, अन्यथाऽन्यस्वरूपं बिभ्रती कथ ततो व्यवच्छिन्ना प्रतीयते? 'भिन्नसामान्यवचना.' इत्यादावपि यथैव ह्यपोहस्य नि.स्वभावत्वादरूपस्य परस्परतो भेदो नास्तीत्युच्यते तथैवाऽभेदोऽपि इति कथमभिन्नार्थाभावे पर्यायत्वासञ्जन क्रियते? अभेदो ह्येकरूपत्वम् , तच्च नीरूपेष्वेकरूपत्वं नास्तीति न पर्यायता। स्यादेतत् यदि नाम नीरूपेष्वेकरूपत्वं भावो नास्ति तथापि कार्ल्पनिकस्य तस्य भावात् पर्यायतासञ्जनं यु-

क्रमेव । नन्वेव पर्यायाऽपर्यायव्यवस्था शब्दाना कथ युक्ता ? उक्त च—

"रूपाभावेऽपि चैकत्व, कल्पनानिर्मित यथा ।
विभेदोऽपि तथैवेति, कुत पर्यायता तत " ? ॥

(तत्त्वस० का० १०३२) "भावतस्तु न पर्याया, न पर्यायाश्च वाचका । न ह्येक वाच्यमेतेषामनेक चेति वर्णितम्"॥ (तत्त्वस० का० १०३३) इति । यदि परमार्थतो भिन्नमभिन्न वा किञ्चिद् वाच्य वस्तु शब्दाना स्यात् तदा पर्यायापर्यायता भवेत् यावता-'स्वलक्षण जातिस्तद्योगो जातिमास्तथा' इत्यादिना वर्णितम्—यथैषा न किञ्चिद् वाच्यमस्तीति । पर्यायादिव्यवस्था तु अन्तरेणापि सामान्यम् सामान्यादिशब्दत्वस्य व्यवस्थापनात् । तस्य चेद निबन्धन यद् बहूनामेकार्थक्रियाकारित्वम्—प्रकृत्या केचिद् भावा बहवोऽप्येकार्थक्रियाकारिणो भवन्ति, तेषामेकार्थक्रियासामर्थ्यप्रतिपादनाय व्यवहर्तृभिर्लाघवार्थमेकरूपाध्यारोपेणैका श्रुतिर्निवेश्यते, यथा-बहुषु रूपादिषु मधूदकाद्याहरणलक्षणैकार्थक्रियासमर्थेषु 'घट' इत्येका श्रुतिर्निवेश्यते । कथ पुनरेकेनानुगामिना विना बहुष्वेका श्रुतिर्नियोक्तु शक्या ? इति न वक्तव्यम् , इच्छामात्रप्रतिबद्धत्वात् शब्दानामर्थप्रतिनियमस्य । तथाहि—चक्षू—रूपाऽऽलोक—मनस्कारेषु रूपविज्ञानैकफलेषु यदि कश्चिद् विनाप्येकेनानुगामिना सामान्येनेच्छावशादेका श्रुति निवेशयेत् तत् किं तस्य कश्चित् प्रतिरोद्धा भवेत् ? न हि तेषु लोचनादिष्वेक चक्षुर्विज्ञानजनकत्व सामान्यमस्ति यत· सामान्य-समवाय-विशेषा अपि भवन्ति चक्षुर्ज्ञानजनका अभ्युपगम्यन्ते, न च तेषु सामान्यसमवायोऽस्ति नि सामान्यत्वात् सामान्यस्य, समवायस्य च द्वितीयसमवायाभावात् । न च घटादिकार्यस्योदकाहरणादेस्तज्ज्ञानस्य च स्वलक्षणरूपत्वेन भिन्नत्वात् कथमेककार्यकारित्वम् ? इति वक्तव्यम् , यतो यद्यपि स्वलक्षणभदात् तत्कार्य भिद्यते तथापि ज्ञानाख्य तावत् कार्यमेकार्थाध्यवसायिपरामर्शप्रत्ययहेतुत्वादकम् , तज्ज्ञानहेतुत्वाच्चार्था घटादयाऽभेदिन इत्युच्यन्ते । न च योऽसौ परामर्शप्रत्ययस्तस्यापि स्वलक्षणरूपतया भिद्यमानत्वादेकत्वासिद्धेरपरापरैकाकारपरामर्शप्रत्ययकार्यानुसरणतोऽनवस्थाप्रसङ्गता ने (नै) ककार्यतया क्वचिदेकश्रुतिनिवेशो बहुषु सिद्धिमुपगच्छतीति वाच्यम् , यतो न परामर्शप्रत्ययस्यैककार्यकारितयैकत्वमुच्यते, किं तर्हि ? एकाध्यवसायितया । स्वयमेव परामर्शप्रत्ययानामेकत्वसिद्धेर्नानवस्थाद्वारेणैकश्रुतिनिवेशाभाव , अत एकाकारपरामर्शहेतुत्वाद् ज्ञानाख्य कार्यमेकम् , तद्धेतुत्वाद् घटादय एकत्वव्यपदेशभाज· । तेन विनापि वस्तुभूत सामान्य सामान्यवचना घटादय· सिद्धिमासदयन्ति । तथा-कश्चिदेकोऽपि प्रकृत्यैव सामग्र्यन्तरान्त·पातवशादनेकार्थक्रियाकारी भवति व्यतिरेकेणापि वस्तुभूतसामान्यधर्ममेदम्, तत्राऽतत्कार्यपदार्थभेदभूयस्त्वात् अनेकश्रुतिसमावेश अनेकधर्मसमारोपात् , यथा-स्वदेशे परस्योत्पत्तिप्रतिबन्धकारित्वाद् रूपं सप्रतिघम्-सह निदर्शनेन चक्षुर्ज्ञानजनकत्वेन वर्तत इति-सनिदर्शन च तदेवोच्यते, यथा वा शब्द एकोऽपि प्रयत्नानन्तरज्ञानज्ञानफलतया 'प्रयत्नानन्तर ' इत्युच्यते, श्रोत्रज्ञानफलत्वाच्च श्रावण —श्रुति श्रवण श्रोत् (त्र) ज्ञानम् तत्प्रतिभासतया तत्र भव श्रावण , यद्वा—श्रवणेन गृह्यत इति श्रावण —एवमतत्कार्यभेदेनैकस्मिन्नप्यनेका श्रुतिर्निवेश्यमाऽनाऽविरुद्धा । अतत्कारणभेदेनापि क्वचित् तन्निवेश , यथा-भ्रामर मधु क्षुद्रादिकृतमधुनो व्यावृत्या । तथा तत्कार्यकारणपदार्थव्यवच्छेदमात्रप्रतिपादनेच्छया अन्तरेणापि सामान्य श्रुतेर्भेदेन निवेशनं सम्भवति—

"अश्रावण यथा रूपं, विद्युद्वाऽयत्नजा यथा "॥
(तत्त्वस० का० १०४२)

"इत्यादिना प्रभेदेन, विभिन्नार्थनिबन्धना ।
व्यावृत्तय प्रकल्प्यन्ते, तन्निष्ठा (ष्ठा) श्रुतयस्तथा" ॥
(तत्त्वस० का० १०४३)

"यथासङ्केतमेवातोऽ-सङ्कीर्णार्थाभिधायिन ।
शब्दा विवेकतो वृत्ता , पर्याया न भवन्ति न (न)" ॥
(तत्त्वसं० का० १०४४)

श्रोत्रज्ञानफलशब्दव्यवच्छेदेन ' अश्रावण रूपम् ' इत्युच्यते, प्रयत्नकारणघटादिपदार्थव्यवच्छेदेन 'विद्युदप्रत्नजा' इत्यभिधीयते । अन्तरेणापि सामान्यादिक वस्तुभूतम् व्यावृत्तिकृतमेव शब्दाना भेदेन निवेशन सिद्धम् , पर्यायत्वप्रसङ्गाभावश्च विभिन्नार्थनिबन्धनव्यावृत्तिनिष्ट (ष्ठ) त्वे श्रुतीना सिद्ध । स्यादेतत् मा भूत् पर्यायत्वमेषाम् अर्थभेदस्य कल्पितत्वात् , सामान्यविशेषवाचित्वव्यवस्था तु विना सामान्य-विशेषाभ्या कथमेषाम् ? उच्यते—

" बहल्पविषयत्वेन, तत्सङ्केतानुसारत ।
सामान्य-भेदवाच्यत्व-मप्येषा न विरुध्यते" ॥
(तत्त्वस० का० १०४५)

वृक्षशब्दो हि सर्वेष्वेव धव-खदिर-पलाशादिष्ववृक्षव्यवच्छेदमात्रानुस्यूत प्रतिबिम्बक जनयति, तेनास्य बहुविषयत्वात् सामान्य वाच्यमुच्यते, धवादिशब्दस्य तु खदिरादिव्यावृत्तकतिपयपादपाध्यवसायिविकल्पोत्पादकत्वाद् विशेषो वाच्य उच्यते । यदुक्तम्—'अपोह्यभेदेन' इत्यादि, तत्र—

"ताश्च व्यावृत्तयोऽर्थाना, कल्पनाशिल्पिनिर्मिता· ।
नापोह्याधारभेदेन, भिद्यन्ते परमार्थत " ॥

" तासा हि बाह्यरूपत्व, कल्पित न तु वास्तवम् ।
भेदाभेदौ च तत्त्वेन, वस्तुन्येव व्यवस्थितौ " ॥

"स्वबीजानेकविश्लिष्ट-वस्तुसङ्केतशक्तित ।
विकल्पास्तु विभिद्यन्ते, तद्रूपाध्यवसायिन " ॥

"नैकात्मता प्रपद्यन्ते, न भिद्यन्ते च खण्डश ।
स्वलक्षणात्मका अर्था, विकल्प· प्लवते त्वसौ" ॥
(तत्त्वस० का० १०४६-१०४७-१०४८-१०४९)

अस्य सर्वस्याप्ययमभिप्राय –यदि हि पारमार्थिकोऽपोह्यभेदेनाधारभेदेन वाऽपोहस्य भेदोऽभीष्ट· स्यात् तदैतद् दूषण स्यात् यावता कल्पनया सजातीयविजातीयपदार्थभेदैरिव व्यावृत्तयो भिन्ना· कल्प्यन्ते न परमार्थत , तत ताश्च कल्पनावशादव्यतिरिक्ता इव वस्तुनो भासन्ते न परमार्थत । परमार्थतस्तु विकल्पा एव भिद्यन्ते अनादिविकल्पवासनाऽन्य-

विविक्तवस्तुसङ्केतादेर्निमित्ताद् व्यावृत्तवस्त्वध्यवसायिन न त्वर्था । तथाहि-वृक्षत्वादिसामान्यरूपेण नैकात्मता धवादय प्रतिपद्यन्ते, नापि क्षणिकाऽनात्मकादिधर्मभेदेन खण्डशा भिद्यन्ते, केवल विकल्प एव तथा स्रवते, न त्वर्थ । यथोक्तम्—

" ससृज्यन्ते न भिद्यन्ते, स्वतोऽर्थां पारमार्थिका ।
रूपमेकमनेकं वा, तेषु बुद्धेरुपप्लव " ॥ १ ॥

यच्चाक्तम्-' न चाप्रसिद्धसारूप्य '-इत्यादि । तत्र—

"एकधर्मान्वयासत्त्वेऽ-प्यपोह्याऽपोहगोचराः ।
वैलक्षण्येन गम्यन्तेऽ-भिन्नप्रत्यवमर्शका " ॥

(तत्त्वस० का० १०५०)

अपोह्याश्च अपोहगोचराश्चेति विग्रह' । तत्रापोह्या अश्वादय गोशब्दस्य तदपोहेन प्रवृत्तत्वात् , अपोहगोचरा शाबलेयादय तद्विषयत्वाद् अगोपोहस्य, तेन यद्यप्येकस्य सामान्यरूपस्यान्वयो नास्ति तथाप्यभिन्नप्रत्यवमर्शहेतवो ये ते प्रसिद्धसारूप्या भवन्ति, ये तु विपरीतास्ते विपरीता इति । स्यादेतत् तस्यैवैकप्रत्यवमर्शस्य हेतवोऽन्तरेण सामान्यमेक कथमर्था भिन्ना सिद्ध्यन्ति ?, उच्यते—

"एकप्रत्यवमर्शे हि, केचिदेवोपयोगिन ।
प्रकृत्या भेदवन्तोऽपि, नान्य इत्युपपादितम्" ॥

(तत्त्वसं० का० १०५१)

प्रतिपादितमेतत् सामान्यपरीक्षायाम्-यथा धात्र्यादयोऽन्तरेणापि सामान्यमेकार्थक्रियाकारिणो भवन्ति तथैकप्रत्यवमर्शहेतवो भिन्ना अपि भावा केचिदेव भविष्यन्ति ' इति । 'न चान्वयविनिर्मुक्ता' इत्यादावाह-यद्यपि सामान्य वस्तुभूतं नास्ति तथापि विजातीयव्यावृत्तस्वलक्षणमात्रेणैवान्वय क्रियमाणो न विरुध्यते ।

"यस्मिन्नधूमतो भिन्नं, विद्यते हि स्वलक्षणम् ।
तस्मिन्ननग्नितोऽप्यस्ति, परावृत्त स्वलक्षणम् ' ॥
" यथा महानसे वेह, विद्यतेऽधूमभेदि तत् ।
तस्मादनग्नितो भिन्न, विद्यतेऽत्र स्वलक्षणम्" ॥

(तत्त्वसं० का० १०५३-१०५४)

अवयवपञ्चकमपि स्वलक्षणेनान्वये क्रियमाणे शक्योपदर्शनमित्येव प्रयोगप्रदर्शन कृतम् , इद च कार्यहेतावुदाहरणम् । स्वभावहेतावपि—यद् असतो व्यावृत्त स्वलक्षण तत् सर्वं स्थिरादपि व्यावृत्तम्, यथा बुद्ध्यादि, तथा चेद शब्दादि स्वलक्षणमसद्रूपं न भवतीति । अमुना न्यायेन विशेषाऽसंस्पर्शात् स्वलक्षणेनान्वय· क्रियमाणो न विरुध्यते । यदि तर्हि स्वलक्षणेनैवान्वय· कथ सामान्यलक्षणविषयमनुमानम् ? तदेव हि स्वलक्षणमविवक्षितभेद सामान्यलक्षणमित्युक्तम् ' सामान्येन भेदापरामर्शेन लक्ष्यतेऽध्यवसीयते ' इति कृत्वा । तदुक्तम्—

" अतद्रूपपरावृत्त-वस्तुमात्रप्रसाधनात् ।
सामान्यविषय प्रोक्त लिङ्ग भेदाप्रतिष्ठिते·" ॥ इति तेन साहचर्यमपि लिङ्ग-शब्दयोः स्वलक्षणेनैव कथ्यते । न चाप्यदर्शनमात्रेणास्माभिर्विपक्षे लिङ्गस्याभावोऽवसीयते, किं तर्हि ? अनुपलम्भविशेषादेव । यच्चोक्तम्—' शाबलेय ' इत्यादि , तत्रेद भवान् वक्तुमर्हति-' शाबलेयाद् बाहुलेयाऽश्वयोस्तुल्येऽपि भेदे किमिति तुरङ्गमपरिहारेण गोत्वं शाबलेयादौ वर्तते नाश्वे ' इति ? स्यादेतत् किमत्र वक्तव्यम् ? गोत्वस्याभिव्यक्तौ शाबलेयादिरेव समर्थो नाश्वादि , अतस्तत्रैव तद् वर्तते नान्यत्र । न चाय पर्यनुयोगो युक्त ' कस्मात् तस्याभिव्यक्तौ शाबलेयादिरेव समर्थ ' ? यतो वस्तुस्वभावप्रतिनियमोऽयम् , न हि वस्तूना स्वभावा पर्यनुयोगमर्हन्ति तेषा स्वहेतुपरम्पराकृतत्वात् स्वभावभेदप्रतिनियमस्येति । नन्वेवं यथा शाबलेयादिरेव गोत्वाभिव्यक्तौ समर्थस्तथा सत्यपि भेद सामान्यमन्तरेणापि तुल्यप्रत्यवमर्शोत्पादने शाबलेयादिरेव शक्तो न तुरङ्गम इत्यस्मत्पक्षो न विरुध्यत एव । तेन—

" तादृक् प्रत्यवमर्शश्च, विद्यते यत्र वस्तुनि ।
तत्राभावेऽपि गोजाते-रगोपोह प्रवर्तते " ॥

[तत्त्वसं० का० १०६०]

यच्चोक्तम्-' इन्द्रियै ' इत्यादि, तदसिद्धम् , तथाहि-स्वलक्षणात्मा तावदपोह इन्द्रियैरवगम्यत एव, यश्चार्थप्रतिबिम्बात्माऽपोह स परमार्थतो बुद्धिस्वभावत्वात् स्वसंवेदनप्रत्यक्षत एव सिद्ध , प्रसह्यात्माऽपि सामर्थ्यात् प्रतीयत एव ' न तदात्मा परात्मा ' इति न्यायात् , अत· स्वलक्षणादिरूपमपोह दृष्ट्वा लोक शब्द प्रयुक्त एव न वस्तुभूत सामान्यम् , तस्याऽसत्त्वात् अप्रतिभासनाच्च । यदेव च दृष्ट्वा लोकेन शब्द प्रयुज्यते तेनैव तस्य सम्बन्धोऽवगम्यते नान्येन अतिप्रसङ्गात् । यच्च—' अगोशब्दाभिधेयत्व गम्यता च कथं पुन ' इति, अत्र—

" तादृक् प्रत्यवमर्शश्च, यत्र नैवास्ति वस्तुनि ।
अगोशब्दाभिधेयत्व विस्पष्ट तत्र गम्यत " ॥

[तत्त्वस० का० १०६३] यच्चोक्तम्—'सिद्धश्चागौरपोह्येत ' इत्यादि, तत्र, स्वत एव हि गवादया भावा भिन्नप्रत्यवमर्श जनयन्तो विभागेन सम्यग् निश्चिता ,तेषु व्यवहारार्थं व्यवहर्तृभिर्यथेष्ट शब्द सिद्ध प्रयुज्यते । तथाहि-यदि भिन्न वस्तु स्वरूपप्रतिपत्त्यर्थमन्यपदार्थग्रहणमपेक्षते तदा स्यादितरेतराश्रय दोष यावताऽन्यग्रहणमन्तरेणैव भिन्न वस्तु संवेद्यते, तस्मिन् भिन्नाकारप्रत्यवमर्शहेतुतया विभागेन 'गौ· गौ·' इति च सिद्धे यथेष्ट संकेत क्रियते इति कथमितरेतराश्रयत्व भवेत् ? यच्चोक्तम्—' नाधाराधेय '—इत्यादि, तत्र, न हि परमार्थत· कश्चिदपोहेन विशिष्टोऽर्थ· शब्दैरभिधीयते । तेनैव यत· प्रतिपादितमेतत्-' यथा न किञ्चिदपि शब्दैर्वस्तु संस्पृश्यते, क्वचिदपि समयाभावात् ' इति । तथाहि—शाब्दी बुद्धिरबाह्यार्थविषयाऽपि सती स्वाकारं बाह्यार्थतयाऽध्यवस्यन्ती जायते, न परमार्थतो वस्तुस्वभावं स्पृशति यथातत्त्वमनध्यवसायात् । यद्येवम् कथमाचार्येणोक्तम्—" नीलोत्पलादिशब्दा अर्थान्तरनिवृत्तिविशिष्टानर्थानाहु " इति ।

" अर्थान्तरनिवृत्त्याह, विशिष्टानिति यत् पुन ।
प्रोक्तं लक्षणकारेण, तत्रार्थोऽय विवक्षित " ॥१०६८॥
" अन्याम्यत्वेन ये भावा, हेतुना करणेन वा ।
विशिष्टा भिन्नजातीयै-रसङ्कीर्णा विनिश्चिता· " ॥१०६९॥
" वृक्षादीनाह तान् ध्यान-स्तज्ञावाध्यवसायिन· ।
ज्ञानस्योत्पादनादेत-ज्जात्यादेः प्रतिषेधनम् " ॥१०७०॥
" बुद्धौ येऽर्था विवर्तन्ते, तानाह जननादयम् ।
निवृत्त्या च विशिष्टत्व-मुक्तमेषामनन्तरम् " ॥१०७१॥

[तत्त्वस० का०]

अस्य तात्पर्यार्थे द्विविधो ह्यर्थः-बाह्यो, बुद्ध्यारूढश्च । तत्र बाह्यस्य न परमार्थतोऽभिधान शब्दैः, केवल तदध्यवसायिविकल्पोत्पादनादुपचारादुक्तम् 'शब्दोऽर्थानाह' इति । उपचारस्य च प्रयोजन जात्यभिधाननिराकरणमिति । अवयवार्थस्तु-'अन्यान्यत्वेन' इति अन्यस्मादन्यत्व व्यावृत्तिस्तेनान्यान्यत्वेन हेतुना करणेन वा ये वृक्षादयो भावा विशिष्टा निश्चिता अन्यतो व्यावृत्ता निश्चिता इति यावत् , एतेन 'अर्थान्तरनिवृत्तिविशिष्टान्' इत्यत्र पदे 'निवृत्ता' इति ('निवृत्त्या' इति) तृतीयार्थो व्याख्यात । 'ध्वान ' इति शब्द । यस्तु बुद्ध्यारूढोऽर्थस्तस्य मुख्यत एव शब्दैरभिधानम् । 'अयम्' इति ध्वान । अर्थान्तरनिवृत्तिविशिष्टत्व कथमेषा योजनीयमित्याशङ्क्य 'निवृत्त्या विशिष्टत्वमुक्तमेषामनन्तरम्' इत्युक्तम् । एषामपि बुद्धिसमारूढानामर्थानामन्यतो व्यावृत्ततया प्रतिभासनादित्यभिप्राय । ननु यदि न कश्चिदेव वस्त्वंशः शब्देन प्रतिपाद्यते तत् कथमुक्तमाचार्येण-"अर्थान्तरनिवृत्त्या कश्चिदेव वस्तुनो भागो गम्यते" इति, अर्थान्तरपरावृत्तदर्शनद्वारायातत्वात् बुद्धिप्रतिबिम्बकमर्थान्तरपरावृत्ते वस्तुनि भ्रान्तैस्तादात्म्येनाऽऽरोपितत्वाच्चोपचाराद् 'वस्तुनो भाग ' इति व्यपदिष्टम् । ननु चार्थान्तरनिवृत्तिर्बाह्यवस्तुगतो धर्म , सा कथ प्रतिबिम्बाधिगमे हेतुभाव करणभाव वा प्रतिपद्यते येन 'निवृत्ता' इति (निवृत्त्या' इति) उच्यत इति, उच्यते, यदि हि विजातीयाद् व्यावृत्तं वस्तु न स्यात् तदा न तत्प्रतिबिम्बक विजातीयपरावृत्तवस्त्वात्मनाऽध्यवसीयते तस्मादर्थान्तरपरावृत्तेर्हेतुभाव करणभावश्च युज्यत एव । 'न चान्यरूपमन्यादृक् कुर्याद् ज्ञान विशेषणम्' इत्यादावपि, यदि ह्यन्यव्यावृत्तिरभावरूपा वस्तुनो विशेषणत्वेनाभिप्रेता स्यात् तदेतत् (तदैतत्) सर्व दूषणमुपपद्येत यावता वस्तुस्वरूपैवान्यव्यावृत्तिर्विशेषणत्वेनोपादीयते तेन विशेषणानुरूपैव विशेष्ये बुद्धिर्भवत्येव । तथाहि-अगोनिवृत्तिर्यो गौरभिधीयते सोऽश्वादिभ्यो यदन्यत्व तत्स्वभावैव नान्या, ततश्च यद्यप्यसौ व्यतिरेकेणागोनिवृत्ति. 'गौ ' इत्यभिधीयते भेदान्तरप्रतिक्षेपेण तन्मात्रजिज्ञासायाम् तथापि परमार्थतो गोरात्मगतैव सा—यथाऽन्यत्वम् न हि अन्य (अन्यत्व) नाम अन्यस्माद् वस्तुनोऽन्यत्—अन्यथा तद् वस्तु ततो भिन्नमित्येतन्न सिद्ध्येत् । तस्मात् विशेषणभावेऽप्यन्यव्यावृत्तेर्विशेष्ये वस्तुधीर्भवत्येव । अथ व्यतिरिक्तमेव विशेषणं लोके प्रसिद्धम् , यथा-दण्ड. पुरुषस्य, व्यावृत्तिश्चाव्यतिरिक्ता वस्तुन ; तत् कथमसौ तस्य विशेषणम् ? असदेतत् , नहि परमार्थेन किञ्चित् कस्यचित् विशेषणम् अनुपकारकस्य विशेषणत्वायोगात् , उपकारकत्वे चाङ्गीक्रियमाणे कार्यकाले कारणस्यानवस्थानाद् अयुगपत्कालभाविनोर्विशेषणविशेष्यभावोऽनुपपन्न , युगपत्कालभावित्वेऽपि तदानीं सर्वात्मना परिनिष्पत्तेर्न परस्परमुपकारोऽस्तीति न युक्तो विशेषणविशेष्यभाव इति सर्वभावाना स्वस्वभावव्यवस्थितेरय शलाकाकल्पत्वात् कल्पनया अमीषा मिश्रीकरणम् । अत परमार्थतो यद्यपि व्यावृत्ति-तद्वतोरभेदस्तथापि कल्पनारचितं भेदमाश्रित्य विशेषणविशेष्यभावोऽपि भविष्यति । यच्चोक्तम्—'यदा वाऽशब्दवाच्यत्वा-न्न व्यक्तीनामपोह्यता'। इत्यादि, तत्र 'व्यक्तीनामवाच्यत्वा-त्' इत्यसिद्धम् । तथाहि-यद् व्यक्तीनामवाच्यत्वमस्माभिर्वर्णित तत् परमार्थचिन्तायाम् न पुन सवृत्यापि, तया तु व्यक्तीनामेव वाच्यत्वमविचारितरमणीयतया प्रसिद्धमिति कथ नासिद्धो हेतु ? अथ पारमार्थिकमवाच्यत्व हेतुत्वेनोपादीयते तदाऽपोह्यत्वमपि परमार्थतो व्यक्तीना नेष्टमिति सिद्धसाध्यता । यच्चोक्तम्—'तदापोह्येत सामान्यम्' इत्यादि, तत्रापि 'अपोह्यत्वात्' इत्यस्य हेतोरसिद्धत्वमनैकान्तिकत्व च, व्यक्तीनामेवापोहस्य प्रतिपादितत्वात् । न चापोहेऽपि वस्तुता, साध्यविपर्यये हेतोर्बाधकप्रमाणाभावात् । यदपि—'अभावानामपोह्यत्व न' इत्यादि, तत्र,

"नाभावोऽपोह्यते ह्येव, नाभावो भाव इत्ययम् ।
भावस्तु न तदात्मेति, तस्यैवमपोह्यता" ॥
"यो नाम न यदात्मा हि, स तस्यापोह्य उच्यते ।
न भावोऽभावरूपश्च, तदपोहे न वस्तुता" ॥
[तत्त्वस० का० १०८१-१०८२]

'नाभाव ' इत्येवमभावो नापोह्यते येनाभावरूपतायास्त्याग. स्यात् , किं तर्हि ? भावो य स निधिरूपत्वादभावरूपविवेकेनावस्थित इति सामर्थ्यादपोह्यत्व तस्याभावस्येष्टत्वम् (ष्टम्) तदेव स्पष्टीकृतम् 'यो नाम' इत्यादिश्लोकेन । 'तदपोहे' इति तस्याभावस्यैवमपोहे सति न वस्तुता प्राप्नोति । अत्रोभयपक्षप्रसिद्धोदाहरणप्रदर्शनेनानैकान्तिकतामेव स्फुटयति—

"प्रकृतीशादिजन्यत्वं, न हि वस्तु प्रसिद्ध्यति" ॥
"नातोऽसतोऽपि भावत्व-मिति क्लेशो न कश्चन" ।
(तत्त्वस० का० १०८३-१०८४)

तथाहि-प्रकृति-ईश्वर-कालादिकृतत्व भावाना भवद्भिर्मीमांसकैरपि नेष्यत एव, तस्य च प्रतिषेधे सत्यपि यथा न वस्तुत्वमापद्यते तथा अपोह्यत्वेऽप्यभावस्य वस्तुत्वापत्तिर्न भविष्यतीत्यनेकान्त । यदुक्तम्-'तत्रासतोऽपि वस्तुत्व-मिति क्लेशो महान् भवेत् ' इति तदप्यनेनैवानैकान्तिकत्वप्रतिपादनेन प्रतिविहितमिति दर्शयति-'नातोऽसतोऽपि'इत्यादिना । 'तदसिद्धौ न सत्ताऽस्ति, न चासत्ता प्रसिद्ध्यति' ॥ इति । अत्र अभावस्य यथोक्तेन प्रकारेणासिद्धावपि भावस्य सत्ता सिद्ध्यत्येव, तस्य स्वस्वभावव्यवस्थितत्वात् । या च भावस्य यथोक्तेन प्रकारेण सिद्धि सैव सत्तेति प्रसिद्ध्यति । एतदेवोक्तम्—

" अगोतो विनिवृत्तश्च, गौर्विलक्षण इष्यते ।
भाव एव ततो नाय, गौरगोर्मे प्रसज्यते " ॥
[तत्त्वस० का० १०८५]

'भाव एव भवेत्' इति, एतच्चानिष्टापादनम् इष्टत्वात् । तथाहि-अगोरूपादश्वादेर्गौर्भावविशेषरूप एव विलक्षण इष्यते नाऽभावात्मा, तेन भाव एव भवेत्, अगोतश्च गोर्वैलक्षण्यस्येष्टत्वादगोर्न गोत्वप्रसक्ति । एतेन यदुक्तम्—' अभावस्य च योऽभाव. ' इत्यादि, तत् प्रतिविहितम् । यच्चोक्तम्—' न ह्यवस्तुनि वासना ' इति , तत् असिद्धमनैकान्तिकं च ' यत.—

" अवस्तुविषयेऽप्यस्ति, चेतोमात्रविनिर्मिता ।
विचित्रकल्पनाभेद-रचितेष्विव वासना " ॥

" ततश्च वासनाभेदाद्, भेद सद्रूपतापि वा।
प्रकल्प्यतेऽप्यपोहाना, कल्पनारचितेष्विव ॥
(तत्त्वसं० का० १०८६-१०८७)

' अवस्तुविषय चेतो नास्ति ' इति, एतदसिद्धम्। तथाहि-उत्पाद्यकथाविषयसमुद्भूतवस्त्वाकारसमारोपेण प्रवर्तत एव चेत तथा (चा) ऽनागतसजातीयविकल्पोत्पत्तये अनन्तरचेतसि वासनामाधत्त एव, यत. पुनरपि सन्तानपरिपाकवशात् प्रबोधकप्रत्ययमासाद्य तथाविधमेव चेत समुपजायते, तद्वदपोहानामपि परस्परता भेद सद्रूपता च कल्पनावशाद् भविष्यतीत्यनैकान्तिकता। यच्च—' शब्दभेदोऽप्यपोहनिमित्ता न युक्त ' इति, अत्र-

" यादृशोऽर्थान्तरापोह, वाच्योऽय प्रतिपादित ।
शब्दान्तरव्यपोहोऽपि, तादृगेवावगम्यते " ॥
(तत्त्वसं० का० १०८८)

इति वाचकापोहपक्षेऽपि दूषणं विस्तरत प्रतिपादितमयुक्त द्रष्टव्यम्। ' अगम्यगमकत्व स्यात् ' इति, अत्र प्रयोगेऽपि यदि ' अवस्तुत्वात् ' इति सामान्येनोपादीयते तदा हेतुरसिद्ध यत प्रतिबिम्बात्मनोर्वाच्य-वाचकापोहयोर्बाह्यवस्तुत्वेन भ्रान्तैरवसितत्वात् सावृत वस्तुत्वमस्त्येव। अथ पारमार्थिकवस्तुत्वमाश्रित्य हेतुरभिधीयते तदा सिद्धसाध्यता, नहि परमार्थतोऽस्माभि किञ्चिद् वाच्य वाचक चेष्यते। यत उक्तम्—

" न वाच्य वाचक चास्ति, परमार्थेन किञ्चन।
क्षणभङ्गिषु भावेषु, व्यापकत्ववियोगत " ॥
(तत्त्वसं० का० १०९०)

क्षणिकत्वेन सङ्केतव्यवहारासकालव्यापकत्वाभावात् स्वलक्षणस्येति भाव.। स्यादेतत् नास्माभिस्तात्त्विको वाच्यवाचकभावो निषिध्यते, किं तर्हि ? तात्त्विकीमपाह्यरवस्तुतामाश्रित्य सावृतमेव गम्यगमकत्व निषिध्यते न भाविकम्, तेन (तेन न) हेतोरसिद्धतापि (ता, नापि) सिद्धसाध्यता प्रतिज्ञादोषा भविष्यति, द्वयोरपि हि सावृतत्वे तात्त्विकत्वे वाऽऽश्रीयमाणे स्यादेतद् दोषद्वयमिति, नैवम्, हेतोरनैकान्तिकताप्रसङ्गः कल्पनारचितेषु हि महाश्वेतादिष्वर्थेषु तद्वाचकेषु च शब्देषु परमार्थतो वस्तुत्वाभावेऽपि सावृतस्य वाच्यवाचकभावस्य दर्शनात्। स्यादेतत् तत्रापि महाश्वेतादिषु सामान्य वाच्य वाचकं च परमार्थतोऽस्त्यव ततो न तैर्व्यभिचार', असदेतत्, सामान्यस्य विस्तरेण निरस्तत्वात् न तेषु सामान्य वाच्य वाचकं वा महाश्वेतादिष्वस्तीति कथ नानैकान्तिकता हेतो ? स्यादेतत् यद्यपि तत्र वस्तुभूतं नास्ति सामान्य वाच्यम् वाचक (कं तु) महाश्वेतादिशब्दस्वलक्षणमस्त्येव, न, सर्वपदार्थव्यापिन क्षणभङ्गस्य प्रसाधितत्वान्न शब्दस्वलक्षणस्य वाचकत्व युक्तम्, क्षणभङ्गित्वेन तस्य सङ्केतासम्भवात् व्यवहारकालानन्वयाच्चेति प्रतिपादितत्वात्।

" तस्मात् तद् द्वयमेष्टव्य, प्रतिबिम्बादि सावृतम्।
तेषु तद् व्यभिचारित्व, दुर्निवारमत. स्थितम् " ॥१०९२॥
(तत्त्वसं० का०)

१-प्रतिबिम्बात्मक.। २-प्रतिबिम्बात्मक.।

'द्वयम्' इति वाच्य वाचक च 'प्रतिबिम्बादि' इति आदिशब्देन निराकारज्ञानाभ्युपगमेऽपि स्वगत किञ्चित् प्रतिनियतमनर्थेऽर्थाध्यवसायिरूपत्व विज्ञानस्यावश्यमङ्गीकर्तव्यमिति दर्शयति, 'तेषु' इति कल्पनोपरचितेष्वर्थेषु, 'तद्' इति तस्मात् तस्य वा हेतोर्व्यभिचारित्व तद्व्यभिचारित्वम्। 'विधिरूपश्च शब्दार्थो येन नाभ्युपगम्यते' इति, अत्रापि न ह्यस्माभि सर्वथा विधिरूप शब्दार्थो नाभ्युपगम्यते-येनेतद् भवताऽनिष्टत्वप्रसङ्गापादन क्रियते—किन्तु-शब्दार्था(ब्दादर्था)ध्यवसायिनश्चेतस समुत्पादात् सवृता (सावृतो) विधिरूप शब्दार्थोऽभ्युपगम्यत एव। तत्त्वतस्तु न किञ्चिद् वाच्यमस्ति शब्दानामिति विधिरूपस्तात्त्विको निषिध्यते, तेन सावृतस्य विधिरूपस्य शब्दार्थस्येष्टत्वात् स्वार्थाभिधाने विधिरूप सत्यन्व्यतिरेकस्य सामर्थ्यादविगते वि (तेर्वि) धिपूर्वको व्यतिरेको युज्यत एव। स्यादेतत् यदि विधिरूप शब्दार्थोऽभ्युपगम्यते कथ तर्हि हेतुमुख लक्षणकारेण " असम्भवो विधि " [हेतु०] इत्युक्तम् ? सामान्यलक्षणादेर्वाच्यस्य वाचकस्य वा असम्भवात् परमार्थत, शब्दाना विकल्पाना च परमार्थतो विषयासम्भवात् परमार्थमाश्रित्य विधेरसम्भव उक्त आचार्येण इत्यविरोध। 'अपोहमात्रवाच्यत्वम्' इत्यादावपि एकमेवानीलानुत्पलव्यावृत्तार्थाकारमुभयरूप प्रतिबिम्बकं नीलोत्पलशब्दादुदेति नाभावमात्रम्, अत. शबलार्थाऽध्यवसायित्वमध्यवसायवशान्नीलोत्पलादिशब्दानामस्त्येवेति तदनुरोधात् सामानाधिकरण्यमुपपद्यत एव। यच्चोक्तम्-' अथान्यापोहवद् वस्तु वाच्यमित्यभिधीयते ' इति, तत्रापि यदि हि व्यावृत्ताद् भावाद् व्यावृत्तिर्नामान्या भवेत् स्यात् तदा तद्वत्पक्षोदितदोषप्रसङ्ग यावता नान्यतो व्यावृत्ताद् भावादन्या व्यावृत्तिरस्ति अपि तु व्यावृत्त एव भावो भदान्तरप्रतिक्षेपेण तन्मात्रजिज्ञासाया तथाऽभिधीयते, तेन यथा जातौ प्राधान्येव वाच्यायां पारतन्त्र्येण तद्वतोऽभिधानात् तद्गतभेदानाक्षेपात् तै सह सामानाधिकरण्यादेरभावप्रसङ्ग उक्त तद्वदपोहपक्षे नावतरति, व्यतिरिक्तान्यापोहवतोऽनभिधानात्। न ह्यस्मन्मते परपक्ष इव सामानाधिकरण्याभाव। तथाहि-' नीलम् ' इत्युक्ते पीतादिव्यावृत्तपदार्थाध्यवसायिभ्रमर-कोकिलाऽञ्जनादिषु सशय्यमानरूप विकल्पप्रतिबिम्बकमुदेति, तच्चोत्पलशब्देन कोकिलादिभ्यो व्यवच्छिद्यानुत्पलव्यावृत्तवस्तुविषये व्यवस्थाप्यमानं परिनिश्चितात्मकं प्रतीयते, तेन परस्पर यथाक्तबुद्धिप्रतिबिम्बकापेक्षया व्यवच्छेद्यव्यवच्छेदकभावान्नीलोत्पलशब्दयोर्विशेष्यविशेषणभावो न विरुध्यते, द्वाभ्या वाऽनीलानुत्पलव्यावृत्तैकप्रतिबिम्बात्मकवस्तुप्रतिपादनादेकार्थवृत्तितया सामानाधिकरण्य च भवतीति; परपक्षे तु तद्व्यवस्था दुर्घटा। तथाहि-विधिशब्दार्थवादिपक्षे नीलादिशब्देन नीलादिस्वलक्षणेऽभिहिते ' किमुत्पलम् आहोस्विद् अञ्जनम ' इत्येवमज्ञानं विशेषान्तरे न प्राप्नोति सर्वात्मना तस्य वस्तुनः प्रतिपादितत्वात्। एकस्यैकदैकप्रतिपत्त्रपेक्षया ज्ञाताऽज्ञातत्वविरोधान्न धर्मान्तरे संशयविपर्यासावित्युत्पलादिशब्दान्तरप्रयोगाकाङ्क्षा प्रयोक्तरपि न प्राप्नोति—यदर्थमुत्पलादिशब्दोच्चारणम्-तस्य नीलशब्देनैव कृतत्वात्। अथापि स्यात् तद् वस्त्वेकदेशेनाभिहितं नीलशब्देन न सर्वात्मना,तेन स्वभावान्तराभिधानायापर' शब्दोऽ-

न्वेष्यते, असदेतत् , न ह्येकस्य वस्तुनो देशा सन्ति येनैक देशेनाभिधान स्यात् एकत्वानेकत्वयो परस्परपरिहारस्थिन-लक्षणत्वात्, इति यावन्तस्त एकदेशास्तावन्त्येव भवत्ता वस्तूनि प्रतिपादितानीति नैकमनक सिद्धयेत्। स्यादेतत् न नीलशब्देन द्रव्यमभिधीयते किं तर्हि ? नीलाख्यो गुण· तत्समवेता वा नीलत्वजाति , उत्पलशब्देनाप्युत्पलजातिरेवोच्यते न द्रव्यम् , तेन भिन्नार्थाभिधानादुत्पलादिशब्दान्तराकाङ्क्षा युज्यत एव । नन्वेव परस्परभिन्नार्थप्रतिपादकत्वेन नितरा नीलोत्पलशब्दयोर्न सामानाधिकरण्यम् बकुलोत्पलशब्दयोरिवैकस्मिन्नर्थे वृत्त्यभावात् । अथ नीलशब्दो यद्यपि गुणविशेषवचनस्तथापि तद्द्वारेण नीलगुण-तज्जातिभ्या सम्बद्धं द्रव्यमप्याह, तथोत्पलशब्देनापि जातिद्वार (द्वारेण) तदेव द्रव्यमभिधीयत इति तयोरेकार्थवृत्तिसम्भवात् सामानाधिकरण्य भविष्यति न बकुलोत्पलशब्दयोरिति, असदेतत् , नीलगुण—तज्जातिसम्बद्धस्य द्रव्यस्य नीलशब्देन प्रतिपादनात् सर्वात्मना उत्पलश्रुतेर्वैयर्थ्यप्रसङ्गात्। स्यादेतत् यद्यपि नीलशब्देन गुण-तज्जातिमद् द्रव्यमभिधीयते तथापि नीलशब्दस्यानेकार्थवृत्तिदर्शनात् प्रतिपत्तुरुत्पलार्थ(थैं)निश्चितरूपा न बुद्धिरुपजायते—कोकिलादेरपि नीलत्वात्—अतोऽर्थान्तरसशयव्यवच्छेदायोत्पलश्रुते प्रयोग सार्थक एव, तदप्यसम्यक् , प्रकृतार्थानभिज्ञतयाभिधानात्। विधिशब्दार्थपक्षे हि सामानाधिकरण्य न सम्भवतीत्येतदत्र प्रकृतम् , यदि चोत्पलशब्द सशयव्यवच्छेदायैव व्याप्रियते न द्रव्यप्रतिपत्तये न तर्हि विधि शब्दार्थ स्यात् उत्पलशब्देन भ्रान्तिसमारोपिताकारव्यवच्छेदमात्रस्यैव प्रतिपादनात् , परस्परविरुद्धं चेदमभिधीयते-'नीलशब्देनोत्पलादिकं द्रव्यमभिधीयते अथ च प्रतिपत्तुस्तत्र निश्चयो न जायते ' इति, न हि यत्र सशयो जायते स शब्दार्थो युक्त अतिप्रसङ्गात् , नापि निश्चयेन विषयीकृते वस्तुनि सशयोऽवकाश लभते निश्चयाऽऽरोपमनसोर्बाध्यबाधकभावात्। स्यादेतत् यद्यपि नीलोत्पलशब्दयोरेकस्मिन्नर्थे वृत्तिर्नास्ति तदर्थयोस्तु जाति-गु(योस्तु गु)णजात्योरेकस्मिन् द्रव्ये वृत्तिरस्तीत्यतोऽर्थद्वारकमनयो· सामानाधिकरण्य भविष्यति, तदेतदयुक्तम् अतिप्रसङ्गात् , एव हि रूप-रसशब्दयोरपि सामानाधिकरण्य स्यात् तदर्थयो रूप-रसयोरेकस्मिन् पृथिव्यादिद्रव्ये वृत्ते । किञ्च-तर्हि 'नीलोत्पलम्' इत्येकार्थविषया बुद्धिर्न प्राप्नोति एकद्रव्यसमवेतयोर्गुण-जात्योर्द्वाभ्या पृथक् पृथगभिधानात् , न चैकार्थविषयज्ञानानुत्पादे शब्दयो सामानाधिकरण्यमस्तीत्यलमतिप्रसङ्गेन। अथापि स्यात् यदेव नीलगुण-तज्जातिभ्या सम्बद्ध वस्तु न तदेवोत्पलशब्देनोच्यते, तेनोत्पलश्रुतिर्व्यर्था न भविष्यति । नन्वेव भिन्नगुणजात्याश्रयद्रव्यप्रतिपादकत्वान्नीलोत्पलशब्दयो कुत सामानाधिकरण्यम् ? अथ यद्यपि यदेव द्रव्य नीलशब्देनोच्यते उत्पलशब्देनापि तदेव तथापि नीलशब्दो नोत्पलजातिसम्बन्धिरूपेण द्रव्यमभिधत्ते, किं तर्हि? नीलगुणतज्जातिसम्बन्धिरूपेणैव, तेनोत्पलत्वजातिसम्बन्धिरूपत्वमस्याभिधातुमुत्पलश्रुति· प्रवर्तमानानां (ना) नर्थिका भविष्यति, असदेतत् , न हि नीलगुण-तज्जातिसम्बन्धिरूपत्वादन्यदेवोत्पलत्वजातिसम्बन्धिरूपत्व येन नीलतज्जातिसम्बन्धिरूपत्वाभिधाने द्रव्यस्योत्पलत्वजातिसम्बन्धिरूपत्वाभिधान (नं न) भवेत् , एकस्माद् द्रव्याद् द्वयोरपि सम्बन्धिरूपत्वयोरव्यतिरेकात् तयोरप्येकत्वमेवत्ययुक्तमेकरूपाभिधानेऽपररूपस्यानभिधानम्। भवतु वोत्पलत्वसम्बन्धिरूपत्व नीलतज्जातिसम्बन्धिरूपत्वादन्यत् तथाऽप्युत्पलश्रुतिरनर्थिकैव। तथाहि-यत् तद् अनश वस्तु उत्पलजात्या सम्बद्ध तदेव नीलगुणतज्जातिभ्या सम्बद्ध्यते, तच्चानशत्वात् सर्वात्मना नीलश्रुत्यैवाभिहितम् किमपरमनभिहितमस्य स्वरूपमस्ति यदभिधानायोत्पलश्रुति सार्थिका भवेत् ।

उद्योतकरस्त्वाह—" निरश ' वस्तु सर्वात्मना विषयीकृतं नाशेन ' इत्येव विकल्पो नावतरति, सर्वशब्दस्यानेकार्थविषयत्वात् एकशब्दस्य चावयववृत्तित्वात् " इति, असदेतत् , वाक्यार्थापरिज्ञानत एवमभिधानात् । तथाहि-' प्रथमेनैव नीलशब्देन सर्वात्मना तत् प्रकाशितम्' इत्यस्यायमर्थो विवक्षित -यादृश तद् वस्तु तादृशमेवाभिहितम् न तस्य कश्चित् स्वभावस्त्यक्त यदभिधानायोत्पलश्रुतिर्व्याप्रियेत निरशत्वात् तस्य,इति वाक्छलमेतत्-' कृत्स्नैकदेशविकल्पानुपपत्तिस्तत्र' इति, एवमन्येषामप्यनित्यादिशब्दाना प्रयोगोऽर्थक , प्रयोगे वा पर्यायत्वमेव स्यात् तरु-पादपादिशब्दवत् । उक्त च—

" अन्यथैकेन शब्देन, व्याप्त एकत्र वस्तुनि ।
बुद्ध्या वा नान्यविषय, इति पर्यायता भवेत् " ॥१॥ इति ।

अथ भवत्पक्षेऽप्येकेन शब्देनाभिहिते वस्तुनि भेदान्तरे सशय-विपर्यासाभावप्रसङ्ग शब्दान्तराप्रवृत्तिप्रसङ्गश्च कस्मान्न भवति? संवृत्या शब्दार्थाभ्युपगमान्नास्माकमय दोष । तथाहि-नीलशब्देनानीलपदार्थव्यावृत्तमुत्पलादिषूपप्लवमानरूपतया तेषामप्रतिक्षेपकमध्यवसितबाह्यरूप विकल्पप्रतिबिम्बकमुपजायते पुनरुत्पलश्रुत्या तदेवानुत्पलव्यावृत्तमारोपितबाह्यैकवस्तुस्वरूपमुपजन्यते, तदेव ·क्रमेणानीलानुत्पलव्यावृत्तमध्यवसितबाह्यैकरूप भ्रान्त विकल्पप्रतिबिम्बकमुपजन्यत इति तदनुरोधात् सावृत सामानाधिकरण्य युज्यत एव। यदुक्तम्—' लिङ्ग-सङ्ख्यादिसम्बन्धो न चापोहस्य विद्यते ' इति, अत्र वस्तुधर्मत्व लिङ्ग—सङ्ख्यादीनामसिद्धम् स्वतन्त्रेच्छाविरचितसङ्केतमात्रभावित्वात् । प्रयोग —यो यदन्वय-व्यतिरेकौ नानुविधत्ते नासौ तद्धर्म , यथा शीतत्वमग्ने , नानुविधत्ते च लिङ्गसङ्ख्यादिर्वस्तुनोऽन्वय-व्यतिरेकाविति व्यापकानुपलब्धि । न चायमसिद्धो हेतु , यतो यदि लिङ्ग वस्तुतो वस्तु स्यात् तदैकस्मिस्तटाख्ये वस्तुनि 'तट·' 'तटी' 'तटम्' इति लिङ्गत्रययोगिशब्दप्रवृत्तेरेकस्य वस्तुनस्त्रैरूप्यप्रसक्ति स्यात्। न चैकस्य स्त्री-पु-नपुसकाख्य स्वभावत्रय युक्तम् एकत्वहानिप्रसङ्गात् , विरुद्धधर्माध्यासितस्याप्येकत्वे सर्वविश्वमेकमेव वस्तु स्यात् , ततश्च सहोत्पत्ति-विनाश-प्रसङ्ग । किञ्च-सर्वस्यैव वस्तुन एकशब्देन शब्दान्तरेण वा लिङ्गत्रयप्रतिपत्तिदर्शनात् तद्विषयाणा सर्वचेतसां मेचकादिरत्नवच्छबलाभासताप्रसङ्ग । अथ सत्यपि लिङ्गत्रययोगित्वे सति सर्ववस्तूना यदेव रूपं वक्तुमिष्टं प्रतिपादकेन तन्मात्रावभासान्येव विवक्षावशाच्चेतासि भविष्यन्ति न शबलाभासानि, ननु यदि 'विवक्षावशादेकरूपाणि चेतासि भवन्ति' इत्यङ्गीक्रियते तदा तानि त्र्यात्मकवस्तुविषयाणि न प्राप्नुवन्ति तदाकारशून्यत्वात् , शब्दवि-

पये । योऽपि मन्यते "सस्त्यान-प्रसव-स्थितिषु यथाक्रम स्त्री-पु-नपुंसकव्यवस्थाति (स्था" इति) तस्यापि तन्न युक्तम्, यतो यदि स्थित्याद्याश्रया लिङ्गव्यवस्था तदा तट-शृङ्खलादिवत् सर्वपदार्थेष्वविभागेन त्रिलिङ्गताप्रसक्ति स्थित्यादेर्विद्यमानत्वात्—अन्यथा 'तट' 'तटी' 'तटम्' इत्यादावपि लिङ्गत्रय न स्यात् विशेषाभावात्—इत्यतिव्यापिता लक्षणदोष । व्यभिचारदर्शनाद् वाऽव्यापिता च—असत्यपि हि स्थित्यादिके शशविषाणादिष्वसद्रूपेषु (षु) 'अभाव' 'निरुपाख्यम्' 'तुच्छता' इत्यादिभि. शब्दै लिङ्गत्रयप्रतिपत्तिदर्शनात् । इतश्चाव्यापिनी—स्थित्यादिष्वेव प्रत्येक लिङ्गत्रययोगिशब्दप्रवृत्तिदर्शनात् । तथाहि-प्रसव उत्पाद, सस्त्यान विनाश, आत्मस्वरूप च स्थिति, तत्र प्रसवे स्थिति सस्त्यानयोरभावात् कथ 'उत्पाद' 'उत्पत्ति' 'जन्म' इत्यादे स्त्री-पु-नपुंसकलिङ्गस्य शब्दस्य प्रवृत्तिर्भवेत् ? तथा, सस्त्याने स्थिती-प्रसवयोरभावात् कथ 'तिरोभूति' 'विनाश' 'तिरोभवनम्' इत्यादिभि शब्दैर्व्यपदिश्यते 'सस्त्यानम्' इत्यनेन च ? तथा, स्थितौ सस्त्यान-प्रसवयोरसम्भवात् 'स्थिति' 'स्थानम्' 'स्वभाव' चेत्यादिभि शब्दै कथमुच्येत ? अथ स्थित्यादीना परस्परमविभक्तरूपत्वात् प्रत्येकमेषु लिङ्गत्रययोगिता, ननु यद्येषा परस्परमविभक्त रूप तदैकमेव परमार्थतो लिङ्ग स्यात् न लिङ्गत्रयम् । अन्यस्त्वाह-" स्त्रीत्वादयो गोत्वादय इव सामान्यविशेषाः " । तत्र पक्षे सामान्यविशेषाणामभावा (वात्) स्त्रीत्वादीनामपि तद्रूपाणामभाव इत्यसम्भवि लक्षणम् । किञ्च-तेष्वेव सामान्यविशेषेष्वन्तरेणाप्यपर सामान्यविशेष 'जाति' 'भाव' 'सामान्यम्' इत्यादे स्त्री-पु-नपुंसकलिङ्गस्य प्रवृत्तिदर्शनात् अव्यापिता च लक्षणस्य, न हि सामान्येष्वपराणि सामान्यानि "नि सामान्यानि" इति वैशेषिकसिद्धान्तात् । यदा तु सामान्यस्याप्यपराणि सामान्यानीष्यन्ते वैयाकरणै— यथोक्तम्—

"अर्थजात्यभिधानेऽपि, सर्वे जातिविधायिन ।
व्यापारलक्षणा यस्मात्, पदार्था. समवस्थिता." ॥
(वाक्यप० तृ० का० श्लो० ११)

न हि शास्त्रान्तरपरिदृष्टा जातिव्यवस्था नियोगतो वैयाकरणैरभ्युपगन्तव्या, प्रत्ययाभिधानाऽन्वयव्यापारकार्यैर्नीयमानरूपा हि जातय. न हि तासामियत्ता काचित्, अतो यथोदितकार्यदर्शनात् सामान्याधारा जाति. सम्प्रति ज्ञायते तथाभूतप्रत्यय-शब्दनिबन्धनम् । 'व्यापारलक्षणा' इति अभिधानप्रत्ययव्यापारतो व्यवस्थितलक्षणा इत्यर्थ. तदाऽनन्तरोक्तमेव दूषणम्—'सामान्यस्याभावात्' इत्यादि । अपि च, न हि असत्सु शशविषाणादिषु जातिरस्ति वस्तुधर्मत्वात् तस्या, इति तेषु अभावआदिशब्दप्रयोगो न स्यात् । तस्मादव्यापिनी लिङ्गव्यवस्थेति इच्छारचितसङ्केतमात्रभाविन्येवेय लिङ्गत्रयव्यवस्थेति स्थितम् । सङ्ख्याया अपि वस्तुगतान्वयव्यतिरेकानुविधानाभावो नासिद्ध. । तथाहि-सामायिक्ये (क्यव) न वास्तवी दारादिष्वसत्यपि वास्तवे भेदे विवक्षावशेनोपकल्पितत्वात्, अन्यथा बहुत्वैकत्वादिसङ्ख्या वस्तुगतभेदाभेदलक्षणा यदि स्यात् तदा 'आप.' 'दारा.' 'सिकता' 'वर्षा' इत्यादावसत्यपि वस्तुनो भेदे बहुत्वसङ्ख्या कथ प्रवर्तते ? तथा, 'वनम्' 'त्रिभुवनम्' 'जगत्' 'षण्णगरी' इत्यादिष्वसत्यप्यभेदेऽर्थस्यैकत्वसङ्ख्या न व्यपदिश्येत, अतो नासिद्धता हेतो । नाप्यनैकान्तिक सर्वस्य सर्वधर्मत्वप्रसङ्गात्, सपक्षे भावाच्च न विरुद्ध ।

अत्र च कुमारिलो हेतोरसिद्धता प्रतिपादयन्नाह-दारादिशब्द कदाचित् जातौ प्रयुज्यते कदाचित् व्यक्तौ, तत्र यदा जातौ तदा व्यक्तिगता सङ्ख्यामुपादाय वर्तते व्यक्तयश्च बह्व्यो योषित, यदा तु व्यक्तौ प्रयुज्यते तदा तद्व्यक्त्यवयवाना पाणि-पादादीना बहुत्वसङ्ख्यामादाय वर्तते । वनशब्देन तु धव-खदिर-पलाशादिलक्षणा व्यक्तयस्तत्सम्बन्धिभूतवृक्षत्वजातिगतसङ्ख्याविशिष्टा प्रतिपाद्यन्ते तेन 'वनम्' इत्येकवचन भवति जातिगतैकसख्याविशिष्टद्रव्याभिधानात् अथवा-धवादिव्यक्तिसमाश्रिता जातिरेव 'वन' शब्देनोच्यते, तेनैकवचन भवति जातेरेकत्वादिति ।

नन्वेव 'वृक्ष' 'घट' इत्यादावप्येकवचनमुच्छिन्न स्यात् सर्वत्रैवास्य न्यायस्य तुल्यत्वात् । तथाहि-अत्रापि शक्यमेव वक्तुम्-' जातौ व्यक्तौ वा वृक्षादिश्चेत् प्रयुज्यते ' इत्यादि । अथ मतम्-वृक्षादौ व्यक्तेरवयवाना च सख्याविवक्षा नास्ति, यद्येव न तर्हि वस्तुगतान्वयाद्यनुविधायिनी सख्या, विवक्षाया एवान्वय-व्यतिरेकानुविधानात्, ततश्च सैव 'दारा.' इत्यादिषु बहुवचनस्य निबन्धनमस्तु भेदाभावेऽप्येकमपि वस्तु बहुत्वेन विवक्ष्यते इति नाऽसिद्धता हेतो. ।

यच्चोक्तम्-' वनशब्दो जातिसख्याविशेषिता व्यक्तीराह' इति, तत्र, न जाते सख्याऽस्ति द्रव्यसमाश्रितत्वादस्या. । अथ वैशेषिकप्रक्रिया नाश्रीयते तदा भावे सख्यायास्तया कथ धवादिव्यक्तयो विशेषिता सिद्ध्यन्ति ? स्यादेतत् सम्बद्धसम्बन्धात् तत्सम्बन्धतो वा सिद्ध्यन्ति । तथाहि-यदा जातेर्व्यतिरेकिणी संख्या तदैकत्वसख्यासम्बद्धया जात्या धवादिव्यक्तीनां सम्बन्धात् पारम्पर्येण तया धवादिव्यक्तयो विशेष्यन्ते, यदा तु जातेरव्यतिरिक्तैव सङ्ख्या तदा साक्षादेव सम्बन्धात् तया विशेष्यन्त इति जातिसङ्ख्याविशेषिता. सिद्ध्यन्ति, असदेतत्; यतो यदि सम्बद्धसम्बन्धात् सम्बन्धतो वा धवादिव्यक्तिषु वनशब्दस्य प्रवृत्तिस्तदैकोऽपि पादपो 'वनम्' इत्युच्येत प्रवृत्तिनिमित्तस्य विद्यमानत्वात् । तथाहि-बहवोऽपि धवादयो जातिसङ्ख्यासम्बन्धादेव 'वनम्' इत्युच्यते नान्यत, स च सम्बन्ध. एकस्मिन्नपि पादपेऽस्तीति किमिति न तथोच्येत अथवा-'धवादिव्यक्तिसमाश्रिता' इत्यत्र पक्षे एकस्यापि तरोः 'वनम्' इत्यभिधान स्यात् । तथाहि यैवासौ वनशब्देन जातिर्बहुव्यक्त्याश्रिताऽभिधीयते सैवैकस्यामपि धवादिव्यक्तौ व्यवस्थिता; ततश्च वनधियो निमित्तस्य सर्वत्र तुल्यत्वाद् एकत्रापि पादपे किमिति वनधीर्न भवेत् ? किंच—कालादीना त्वसत्त्वादेवायुक्तं वस्तुधर्मत्वम्, भवतु वा वस्तुधर्मत्वमेषां तथापि प्रतिबिम्बलक्षणस्यापोहस्य भ्रान्तिर्वा(न्तैर्वा)ह्यव्यक्तिरूपत्वेनावसितत्वादध्यवसायवशाद् व्यक्तिद्वारको लिङ्ग-सङ्ख्यादिसम्बन्धो भविष्यति,तेन यदुक्तम्—' व्यक्तेश्चाव्यपदेश्यत्वात्, तद्द्वारेणापि नास्त्यसौ' इति, तदनैकान्तिकम्, सवृतिपक्षे चासिद्धम्—

"व्यक्तिरूपावसायेन, यदि वाऽपोह उच्यते ।
तत् लिङ्गाद्यभिसम्बन्धो, व्यक्तिद्वारोऽस्य विद्यते" ॥
[तत्त्वस० का० ११४३] इति ।

'अपोह उच्यते' इति 'शब्देन' इति शेष , 'तद्' इति तस्मात् , 'अस्य' इत्यपोहस्य । 'आख्यातेषु न च' इति, अत्र आख्यातेष्वन्यनिवृत्तिर्न सम्प्रतीयते इत्यसिद्धम् । तथाहि-जिज्ञासिते कस्मिंश्चिदर्थे श्रोतुर्बुद्धि(द्धे)र्निवेशाय शब्द प्रयुज्यते व्यवहर्तृभि न व्यसनितया, तेनाभीष्टार्थप्रतिपत्तौ सामर्थ्यादनभीष्टव्यवच्छेद प्रतीयत एव, अभीष्टानभीष्टयोरन्योन्यव्यवच्छेदरूपत्वात् । सर्वमेवाभीष्ट यदि स्यात् तदा प्रतिनियतशब्दार्थौ न प्राप्नोति इति या च कस्यचिदर्थस्य परिहारेण श्रोतु क्वचिदर्थे शब्दात् प्रवृत्ति सा न प्राप्नोति, तस्मात् 'सर्वमेवाभीष्टम्' इत्येतदयुक्तम् , अत 'पचति' इत्यादिशब्दानामनभीष्टव्यवच्छेद सामर्थ्यात् स्फुटमवगम्यत एव—

" तथाहि-पचतीत्युक्ते, नोदासीनोऽवतिष्ठते ।
भुङ्क्ते दीव्यति वा नेति, गम्यतेऽन्यनिवर्तनम्" ॥
[तत्त्वस० का० ११४६]

तेन ' पर्युदासरूपं हि निषेध्य तत्र न विद्यते ' इति यदुक्तम् तदसिद्धम् । यच्च- पचतीत्यनिषिद्ध तु, स्वरूपेणैव तिष्ठति' । इति । तत्र स्ववचनव्याघात । तथाहि-'पचति' इत्येतस्यार्थं ' स्वरूपेणैव ' इत्यनेनावधारणेनावधारितरूप दर्शयता ' पचति ' इत्येतस्यान्यरूपनिषेधेनात्मस्थितिरिति दर्शित भवति , अन्यथा ' स्वरूपणैव ' इत्येतदवधारण भवत्प्रयुक्तमनर्थक स्यात् व्यवच्छेद्याभावात् । ' साध्यत्वप्रत्ययश्च ' इति, अत्रापि यद्यपोहो भवता निरू (रु) पाख्यस्वभावतया गृहीतस्तत्कथमिदमुच्यते ' निष्पन्नत्वात् ' इति, न ह्याकाशोत्पलादीना काचिदस्ति निष्पत्ति सर्वोपाख्याविरहलक्षणत्वात् तेषाम् । स्यादेतत् यद्यप्यसौ निरुपाख्य परमार्थतस्तथापि भ्रान्तै प्रतिपत्तृभिर्बाह्यरूपतयाऽध्यवसितत्वादसौ सोपाख्यत्वेन ख्याति, ननु यद्यसौ सोपाख्यत्वेन ख्याति तथाऽपि किमत्र प्रकृतार्थानुकूल जातम् ? वस्तुभिस्तुल्यधर्मत्वम् , एतेन यथा वस्तु निष्पन्नरूप प्रतीयते तथाऽपोहोऽपि वस्तुभिस्तुल्यधर्मतया ख्याते (तो) निष्पन्न इव प्रतीयत इति सिद्ध ' निष्पन्नत्वात् ' इति वचनम् । यद्येव भवत्यै (तै) व साध्य [ध्यत्व] प्रत्ययस्य भूताऽऽदिप्रत्ययस्य च निमित्तमुपदर्शितमिति न वक्तव्यमेतत् 'निर्निमित्त प्रसज्यते' इति । यदपि 'विध्यादावर्थराशौ च, नाऽन्याऽपोहनिरूपणम्' । इति परेणोक्तम् , तत्र विध्यादेरर्थस्य निषेध्यादपि व्यावृत्ततयाऽवस्थितत्वात् तत्प्रतिपत्तौ सामर्थ्यादविवक्षित नास्तिताऽऽदि निषिध्यत इत्यस्त्येवात्र 'अन्यापोहनिरूपणम्' । 'नञश्चापि नञायुक्तौ' इति, अत्रापि—

"नासौ न पचतीत्युक्ते, गम्यते पचतीति हि ।
औदासीन्यादियोगश्च, तृतीये नञि गम्यते" ॥
"तुर्ये तु तद्विविक्तोऽसौ, पचतीत्यवसीयते ।
तेनात्र विधिवाक्येन, सममन्यनिवर्तनम्" ॥
[तत्त्वस० का० ११५७-११५८]

'तुर्ये' इति चतुर्थे "चतुरश्छयतौ आद्यक्षरलोपश्च" [पाणि० अ० ५ पा० २ सू० ५१ वार्तिं० सिद्धान्त० पृ० २११] इत्यनेन पूरणार्थे 'यत्' प्रत्ययविधानात् । ' तद्विविक्तोऽसौ ' इति औदासीन्यादिविविक्त (क्त), 'विधिवाक्येन सममन्यनिवर्तनम्' इति यथा 'पचति' इत्यादौ विधिवाक्ये सामर्थ्यादौदासीन्यादिनिवृत्तिर्गम्यते तथा द्वितीयेऽपि नञि इति सिद्धमत्राप्यन्यनिवर्तनम् । स्पष्टार्थ तु नञ्चतुष्टयोदाहरणम् । 'चादीना नञ्योगो नास्ति' इति अत्र—

"समुच्चयादिर्यश्चार्थ , कश्चिच्चादेरभीप्सित ।
तदन्यस्य विकल्पादे-र्भवेत् तेन व्यपोहनम्" ॥
[तत्त्वस० का० ११५६]

आदिशब्देना(न) 'वा'शब्दस्य विकल्पोऽर्थ , 'अपि'शब्दस्य पदार्थासम्भवानाऽ(र्थसम्भावनाऽ) न्ववसर्गादय , 'तु' शब्दस्य विशेषणम् , 'एव'कारस्यावधारणमित्यादेर्ग्रहणम् । 'तदन्यस्य' इति तस्मात् समुच्चयादन्यस्य, 'तेन' इति चादिना ।
' वाक्यार्थेऽन्यनिवृत्तिश्च व्यपदेष्टु न शक्यते ' इति, अत्रापि कार्यकारणभावेन सम्बद्धा एव पदार्था वाक्यार्थ यतो न पदार्थव्यतिरिक्तो निरवयव शबलाऽऽत्मा वा कल्माषवर्णप्रख्यो वाक्यार्थोऽस्ति, उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तादृशस्यानुपलब्धे पदार्थस्य चापोहरूपत्व सिद्धमेव । तथाहि-' चैत्र ! गामानय ' इत्यादिवाक्ये चैत्रादिपदार्थव्यतिरेकेण बुद्धौ नान्योऽर्थ परिवर्तते चैत्राद्यर्थगतौ च सामर्थ्यादचैत्रादिव्यवच्छेदो गम्यते, अन्यथा यद्यन्यकर्त्रादिव्यवच्छेदो नाभीष्ट स्यात् तदा चैत्रादीनामुपादानमनर्थकमेव स्यात् , ततश्च न किञ्चित् कश्चिद् व्यवहरेदिति निरीहमेव जगत् स्यात् । 'अनन्यापोहशब्दादौ वाच्य न च निरूप्यते' इति, अत्र, नह्यत्र भवदभिमतो जात्यादिलक्षणो विधिरूप शब्दार्थ परमार्थतोऽवसीयते जात्यादेर्निषिद्धत्वात् ।

" किन्तु विध्यवसाय्यस्माद् , विकल्पो जायते ध्वने ।
पश्चादपोहशब्दार्थ-निषेधे जायते मति ' ॥
[तत्त्वस० का० ११६४]

यद्यनपोहशब्दादपोहशब्दार्थनिषेधे मतिर्जायते इतीष्यते न तर्ह्यपोहशब्दार्थोऽभ्युपगन्तव्य तस्य निषिद्धत्वात् ,असदेतत्,

" स त्वसवादकस्तादृग् , वस्तुसम्बन्धहानित ।
न शाब्दा प्रत्यया सर्वे, भूतार्थाध्यवसायिन " ॥
[तत्त्वस० का० ११६५]

' स ' इति अनन्यापोहशब्दादि , ' असवादक ' इति न सवदतीत्यसवादक , न विद्यते त्रा(वा) सवादो (सवादोऽस्येत्यसंवा)दक । कस्मात् ? ' वस्तुसम्बन्धहानित ' तथाभूतवस्तुसम्बन्धाभावात् पूर्वं हि जात्यादिलक्षणस्य शब्दार्थवस्तुनो निषिद्धत्वात् । यद्येव तर्हि कथमनन्यापोहशब्दादिभ्योऽपोहशब्दार्थनिषेधे मतिरुपजायत इति, उच्यते,वितथविकल्पाभ्यासवासनाप्रभवतया हि केचन शाब्दा प्रत्यया असद्भूतार्थनिवेशिनो जायन्त एव इति न तद्वशाद् वस्तूना सदसत्ता सिद्ध्यति । यच्च ' प्रमेय-ज्ञेयशब्दादे ' इति, अत्र कस्य प्रमेयादिशब्दस्यापोह्य नास्तीत्यभिधीयते ? यदि तावदवाक्यस्थप्रमेयादिशब्दमाश्रित्योच्यते तदा सिद्धसाध्यता , केवलस्य प्रयोगाभावादेव निरर्थकत्वात् यत श्रोतृजनानुग्रहाय प्रेक्षावद्भि शब्द प्रयुज्यते न व्यसनितया, न च केवलेन प्रयुक्तेन श्रोतु कश्चित् सन्देह-विपर्यासनिवृत्तिलक्षणोऽ

नुग्रह कृतो भवेत्। तथाहि-यदि श्रोतु क्वचिदर्थे समुत्पन्नौ संशय-विपर्यासौ निवर्त्य निस्सन्दिग्धप्रत्ययमुत्पादयेत् प्रतिपादक, एव तेनास्यानुग्रह कृतो भवेत् नान्यथा। न च केवलेन शब्देन प्रयुक्तन तथाऽनुग्रह शक्यत कर्तुम्, तस्मात् संशयादिनिवर्त्तन निश्चयोत्पादन च श्रोतुरनुग्रहात् शब्दप्रयोगसाफल्यमिति वाक्यस्थस्यैवास्य प्रयोग । अथ वाक्यस्थमेव ज्ञयादिशब्दमधिकृत्योच्यते, तद् असिद्धम्, तत्र हि वाक्यस्थेन प्रमयादिशब्देन यदेव मूढमतिभि संशयस्थानमिष्यते तदेव निवर्त्यत इत्यतोऽसिद्धमेतत् 'प्रमेयादिशब्दाना निवर्त्य नास्ति' इति, अन्यथा यदि श्रोता न क्वचिदर्थे संशेते तत् किमिति परस्मादुपदेशमपेक्षेत ? निश्चयार्थी हि पर पृच्छति अन्यथोन्मत्त स्यात्। यदि नाम श्रोतुराशङ्कास्थानमस्ति तथापि शब्दन तन्न निवर्त्यत इत्येतच्च न वक्तव्यम्, श्रोतृसंस्कारायैव शब्दाना प्रयोगात् तदसंस्कारक वदतो वक्तु —अन्यथा—उन्मत्तताप्रसक्ति । तथाहि-'किं क्षणिकाऽनात्मादिरूपेण ज्ञेया भावा, आहोश्विन्न' 'किं सर्वज्ञचेतसा ग्राह्या उत न' इत्यादि-संशयाङ्कुतौ 'क्षणिकत्वादिरूपेण ज्ञेया सर्वधर्मा' तथा सर्वज्ञज्ञानविज्ञेया' इतिसंशयव्युदासार्थ शब्दा प्रयुज्यन्त इति। यदि(द)क्षणिकत्वाऽज्ञेयत्वादि समारोपित तद् निवर्त्यते, क्षणिकत्वादिरूपेण तेषा प्रमाणसिद्धत्वात्। अथ 'किमनित्यत्वेन शब्दा प्रमेया' इति 'आहोश्विन्न' इति प्रस्ताव 'प्रमेया' इति प्रयोगे प्रकरणानभिज्ञस्यापि प्रतिपत्तु 'प्रमेया' इति केवल शब्दश्रवणात् प्लवमानरूपा शब्दादिबुद्धिरुपजायत एव । तद् यदि केवलस्य शब्दस्यार्थो नास्त्यव तत् कथमर्थप्रतिपत्तिर्भवति ? नैव केवलशब्दश्रवणादर्थप्रतिपत्ति किमिति वाक्येषूपलब्धस्यार्थवन शब्दस्य सादृश्येनापहृतबुद्धे केवलशब्दश्रवणादर्थप्रतिपत्त्यभिमान । तथाहि-यष्वव वाक्येषु 'प्रमेय' शब्दमुपलब्धवान् श्रोता तदर्थेष्वव सा बुद्धिरप्रतिष्ठितार्था प्लवमानरूपा समुपजायते, तच्च घटादिशब्दानामपि तुल्यम् । तथाहि-'किं घटेनोदकमानयामि, उताञ्जलिना' इति प्रयोगे प्रस्तावानभिज्ञस्य यावत्सु वाक्येषु तेन 'घटेन' इति प्रयोगो दृष्टस्तावत्स्वर्थेषु आकाङ्क्षावती पूर्ववाक्यानुसारादेव प्रतिपत्तिर्भवतीति घटादिशब्दा(शब्दा इव) विशिष्टार्थवचना प्रमेयादिशब्दा । यदुक्तम्—' अपोहकल्पनाया च ' इत्यादि, तत्र, वस्त्वेव ह्यध्यवसायवशाच्छब्दार्थत्वेन कल्पित यद् विवक्षित नावस्तु, तेन तत्प्रतीतौ सामर्थ्यादविवक्षितस्य व्यावृत्तिरधिगम्यत एवेति नाव्यापिनी शब्दार्थव्यवस्था। यदेव च मूढमतेराशङ्कास्थानं तदेवाधिकृत्योक्तमाचार्येण— 'ज्ञे(अज्ञ)यं कल्पित कृत्वा तद्व्यवच्छेदेन ज्ञयेऽनुमानम्" [हेतु०] इति । 'ज्ञानाकारनिषधाच्च' इत्यादौ ज्ञानाकारस्य स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात् कथमभाव. ? तथाहि-स्वप्नादिषु अर्थमन्तरेणापि निरालम्बनमागृहीतार्थाकारसमारोपक ज्ञानमागोपालमतिस्फुटं स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धम्। न च देश-कालान्तरावस्थितोऽर्थस्तेन रूपेण संवेद्यत इति युक्त वक्तुम्, तस्य तद्रूपाभावात्, न चान्येन रूपेणान्यस्य संवेदन युक्तम् अतिप्रसङ्गात्। किञ्च-अवश्य भवद्भिर्ज्ञानस्यात्मगत कश्चिद् विशेषोऽर्थकृतोऽभ्युपगन्तव्य. यन बोधरूपतासाम्येऽपि प्रतिविषयं 'नीलस्येद संवेदनम् न पीतस्य' इति विभागेन विभज्यते ज्ञानम्, तदभ्युपगमे च सामर्थ्यात् साकारमेव ज्ञानमभ्युपगत स्यात् आकारव्यतिरेकेणान्यस्य स्वभावविशेषत्वेनावधारयितुमशक्यत्वात् अतो भवता 'स्वभावविशेष' इति स एव शब्दान्तरेणोक्त अस्माभिस्तु 'आकार' इति केवल नास्ति विवाद । 'एवमित्थम्' इत्यादावपि 'एवमेतन्नेवम्' इति वा 'प्रकारान्तरमारोपितमेवम्' इत्यादिशब्देर्व्यवच्छिद्यमान स्फुटतरमवसीयते चेति नाव्यापिता शब्दार्थव्यवस्थाया । एव कुमारिलेनोक्त दूषण प्रतिविहितम्।

(उद्द्योतकरोक्तानामाक्षेपाणा प्रतिविधानम्)—

इदानीमुद्द्योतकरेणोक्त प्रतिविधीयते-तत्र यदुक्तम्—'सर्वशब्दस्य कश्चार्थो व्यवच्छेद्य प्रकल्प्यते' इति, अत्रापि ज्ञयादिपदवत् केवलस्य सर्वशब्दस्याप्रयोगात् वाक्यस्थस्यैव नित्य प्रयोग इति यदेव मूढमतेराशङ्कास्थान तदेव निवर्त्यमस्ति। तथाहि—

"सर्वे धर्मा निरात्मान.," 'सर्वे वा पुरुषा गता.'।
सामस्त्य गम्यते तत्र, कश्चिदंशस्त्वपोह्यत" ॥
(तत्त्वस० का० ११८६)

कोऽसावंशोऽपोह्यतेऽत्र इति चेत्, उच्यते—

"केचिदेव निरात्मानो, बाह्या इष्टा घटादय. ।
गमन कस्यचिच्चैव, भ्रान्तैस्तद्धि निवर्त्यत" ॥
(तत्त्वस० का० ११८७)

'एकाद्यसर्वम्' इत्यादावपि यदि हि सर्वस्याङ्गस्य प्रतिषेधो वाक्यस्थे सर्वशब्दे विवक्षित स्यात् तदा स्वार्थोऽपोह प्रसज्यते यावता यदेव मूढधिया शङ्कित तदेव निषिध्यत इति कुत स्वार्थापवादित्वदोषप्रसङ्ग ? एव द्व्यादिशब्देष्वपि वाच्यम्। यच्चोक्तम्—'किं भावोऽथाभाव' इत्यादि, तत्रापि यथाऽसौ बाह्यरूपतया भ्रान्तैरवसीयते न तथा स्थित इति बाह्यरूपत्वाभावान्न भाव, न चाभावो बाह्यवस्तुतयाऽव्य(ध्य) वसितत्वात् इति कथ 'यदि भाव स किं गौ' इत्यादि (दे) भावपक्षभाविन 'प्रैष-सम्प्रतिपत्त्योरभाव.' इत्यादश्चाभावपक्षभाविनो दोषस्यावकाश. ? अथ पृथक्त्वैकत्वादिलक्षण. कस्मान्न भवति ? व्यतिरेको (काऽ) व्यतिरेकाऽऽश्रिताऽनाश्रितत्वादिवस्तुगतधर्माणा कल्पनाशिल्पिघटितविग्रहेऽपोहेऽसम्भवात् । यच्चोक्तम्—'क्रियारूपत्वादपोहस्य विषयो वक्तव्य' इति, तदसिद्धम्, शब्दवाच्यस्यापोहस्य प्रतिबिम्बात्मकत्वात्। तच्च प्रतिबिम्बकम् अध्यवसितबाह्यवस्तुरूपत्वाद् न प्रतिषेधमात्रम्, अत एव 'किं गोविषय. अथाऽगोविषयत. (षय)' इत्यस्य विकल्पद्वयस्यानुपपत्तिः गोविषयत्वेनैव तस्य विधिरूपतयाऽध्यवसीयमानत्वात् । यच्चोक्तम्— केन ह्यगोत्वमासक्त, गोर्येनैतदपोह्यते' इति, अत्रापि, यदि हि प्राधान्येनान्यनिवृत्तिमेव शब्द प्रतिपादयेत् तदैतत् स्यात् यावतार्था (र्थं) प्रतिबिम्बकमेव शब्द करोति, तद्गतौ च सामर्थ्यादन्यनिवर्त्तन गम्यत इति सिद्धान्तानभिज्ञतया यत् किञ्चिदभिहितम्। व्यतिरेकाऽव्यतिरेकादिविकल्प पूर्वमेव निरस्त । यदुक्तम्-'किमयमपोह्य वाच्य 'इत्यादि,तत्रान्यापोहे'वाच्यत्वम् इति विकल्पो यद्यन्यापोहशब्दमधिकृत्याभिधीयते तदा विधिरूपेणैवासौ तेन शब्दन वाच्य इत्यभ्युपगमान्नानिष्टापत्ति.। तथाहि-'किं विधि शब्दार्थ आहोश्विदन्या

पोह ' इति प्रस्तावे 'अन्यापोह शब्दार्थ ' इत्युक्ते प्रतिपत्तुर्यथोक्तप्रतिबिम्बलक्षणान्यापोहाध्यवसायी प्रत्यय समुपजायते अर्थानु (र्थात् तु) विधिरूपशब्दार्थनिषेध । अथ घटादिशब्दमधिकृत्य, तत्रापि यथोक्तप्रतिबिम्बलक्षणोऽपोह साक्षाद् घटादिशब्दैरुपजन्यमानत्वाद् विधिरूप एव तै प्रतिपाद्यते, सामर्थ्यात् त्वन्यनिवृत्तेरधिगम इति नानिष्टाऽऽपत्ति । न चाप्यनवस्थादोष , सामर्थ्यादन्यनिवृत्तेर्गम्यमानत्वात् न तु वाच्यतया । अवाच्यपक्षस्यानङ्गीकृतत्वादेव न तत्पक्षभाविदोषोदयावकाश । ' अपि चैकत्व-नित्यत्व '-इत्यादावपि यदि पारमार्थिकैकत्वाद्युपवर्णन कृत स्यात् तदा हास्यकरण भवत स्यात् , यदा तु भ्रान्तप्रतिपत्त्रनुरोधेन काल्पनिकमेव तद् आचार्येणोपवर्णित तदा कथमिव हास्यकरणमवतरति विदुष किन्तु भवानेव विवक्षितमर्थमविज्ञाय दूषयन् विदुषामतीव हास्यास्पदमुपजायते । ' तस्माद् येष्वेव शब्देषु नञ्योग ' इत्यादावपि, ' न केवल यत्र नञ्योगस्तत्रान्यविनिवृत्त्यशोऽवगम्यते, यत्रापि हि नञ्योगो नास्ति तत्रापि गम्यत एव' इति स्ववाचैवैतद् भवता प्रतिपादितम् ' स्वात्मैव गम्यते ' इत्यवधारण कुर्वता ; अन्यथाऽवधारणवैयर्थ्यमेव स्यात् यत ' अवधारणसामर्थ्यादन्यापोहोऽपि गम्यते ' इति स्फुटतरमेवावसीयते । न च वन्ध्यासुतादिशब्दस्य बाह्य सुतादिक वस्त्वन्यव्यावृत्तमपोहाश्रयो नास्तीति किमधिष्ठानोऽपोहो वाच्य इति वक्तव्यम् , यतो न तद्विषया शब्दा जात्यादिवाचकत्वेनाशङ्क्या. ' वस्तुवृत्तीना हि शब्दाना किं रूपमभिधेयम् , आहोश्वित् प्रतिबिम्बम् ' इत्याशङ्का स्यादपि, अभावस्तु वस्तुविवेकलक्षण एवेति तद्वृत्तीना शब्दाना कथमिव वस्तुविषयत्वाशङ्का भवेत् इति निर्विषयत्व स्फुटमेव तत्र शब्दाना प्रतिबिम्बकमात्रोत्पादाद वसीयत एव । अत एव ये सङ्केतसव्यपेक्षास्तेऽर्थशून्याभिजल्पाऽऽहितवासनामात्रनिर्मितविकल्पप्रतिबिम्बमात्रावद्योतका , यथा वन्ध्यापुत्रादिशब्दा , कल्पितार्थाभिधायिन सङ्केतसव्यपेक्षाश्च विवादास्पदीभूता घटादिशब्दा इति स्वभावहेतु । यद्वा-परोपगतपारमार्थिकजात्याद्यर्थाभिधायका न भवन्ति घटादिशब्दा , सङ्केतसापेक्षत्वात् , कल्पितर्थाभिधानवत् । न च हेतोरनैकान्तिकता, क्वचित् साध्यविपर्ययेऽनुपलम्भात् अशक्यसमयत्वात् अनन्यभाक्त्वाच्चेति । पूर्व स्वलक्षणादौ सङ्केतासम्भवस्य सङ्केतवैफल्यस्य च प्रसाधितत्वान्न हेतो सन्दिग्धविपक्षव्यतिरेकता । अथ यथा स्वलक्षणादौ सङ्केतासम्भव वैफल्य च तथाऽपोहपक्षेऽपि, ततश्चाकृतसमयत्वात् तन्मात्रद्योतकत्वमपि शब्दाना न युक्तमित्यनैकान्तिकता प्रथमहेतो. । तथाहि-न प्रतिबिम्बात्मकोऽपोह वक्तृ-श्रोत्रोरेक. सिद्ध्यति, न ह्यन्यदीय ज्ञानमपरोऽर्वाग्दर्शन सवेदयते प्रत्यात्मवेद्यत्वा (त्वाद्) ज्ञानस्य, अज्ञानव्यतिरिक्तश्च परमार्थत. प्रतिबिम्बात्मलक्षणोऽपोह , ततश्च वक्तृ-श्रोत्रोरेकस्य सङ्केतविषयस्यासिद्धे. कुत्र सङ्केत क्रियते गृह्यत वा ? न ह्यसिद्धे वस्तुनि वक्ता सङ्केत कर्तुमीश । नापि श्रोता ग्रहीतुम् अतिप्रसङ्गात् । तथाहि-श्रोता यत् प्रतिपद्यते स्वज्ञानारूढमर्थप्रतिबिम्बक न तद् वक्त्रा सवेद्यते यच्च वक्त्रा संवेद्यते न च तत् श्रोत्रा, द्वाभ्यामपि स्वावभासस्यैव सवेदनात् , आनर्थक्य च तत्र सङ्केतस्य । तथाहि-यत् सङ्केतकाले प्रतिबिम्बकमनुभूत श्रोत्रा वक्त्रा वा न तद्व्यवहारकालेऽनुभूयते तस्य क्षणक्षयित्वेन चिरनिरुद्धत्वात् यच्च व्यवहारकालेऽनुभूयते न तत् सङ्केतकालेऽदृष्टम् अन्यस्यैव तदानीमनुभूयमानत्वात् , न चान्यत्र सङ्केतादन्येन व्यवहारो युक्त अतिप्रसङ्गात् , असदेतत् , यतो न परमार्थतो ज्ञानाकारोऽपि शब्दाना वाच्यतयाऽभीष्ट येन तत्र सङ्केतासम्भवो दोष प्रेर्यते; यत सर्व एवाय शाब्दो व्यवहार स्वप्रतिभासानुरोधेन तैमिरिकद्वयद्विचन्द्रदर्शनवद् भ्रान्त इष्यते, केवलमर्थशून्याभिजल्पवासनाप्रबोधाच्छब्देभ्योऽर्थाध्यवसायिविकल्पमात्रोत्पादनात् तत्प्रतिबिम्बक शब्दाना वाच्यमित्यभिधीयते जननात् न त्वभिधेयतया । तत्र यद्यपि स्वस्यैवावभासस्य वक्तृ-श्रोतृभ्या परमार्थत संवेदनम् तथाऽपि तैमिरिकद्वयस्येव भ्रान्तिबीजस्य तुल्यत्वात् द्वयोरपि वक्तृश्रोत्रोर्बाह्यार्थव्यवस्थाध्यवसाय तुल्य एव। तथाहि-वक्तुरयमभिमानो वर्तते ' यमेवाहमर्थ प्रतिपद्ये तमेवाय प्रतिपाद्यते ' एव श्रोतुरपि योज्यम् । एकार्थाध्यवसायित्व कथ वक्तृ-श्रोत्रो परस्पर विदितम् इति न वाच्यम् , यतो यदि नाम परमार्थतो न विदितम् तथापि भ्रान्तिबीजस्य तुल्यत्वादस्त्येव परमार्थत स्वसविदित प्रतिबिम्बकम् । स्वप्रतिभासानुरोधेन च तैमिरिकद्वयवद् भ्रान्त एव व्यवहारोऽयमिति निवेदितम् , तेनैकार्थाध्यवसायवशात् सङ्केतकरणमुपपद्यत एव न चाप्यानर्थक्य सङ्केतस्य सङ्केतव्यवहारकालव्यापक त्व(त्व) प्रतिबिम्बे वक्तृ-श्रोत्रोरध्यवसायात् न परमार्थत । यदुक्तम्—

" व्यापकत्व च तस्येद-मिष्टमाध्यवसायिकम् ।
मिथ्यावभासिनो ह्येते, प्रत्यया शब्दनिर्मिता " ॥१२१२॥

[तत्त्वस० का०] तत स्थितमेतद् न शब्दस्याकल्पितोऽर्थ सम्भवति ।

(सविद्वपुरन्यापोहवादिप्राज्ञाकरमतस्य उपन्यास)—

अपरस्त्वन्यथा प्रमाणयति—इह खलु यद् यत्र प्रतिभाति तत् तस्य विषय , यथाऽक्षजे सवेदने परिस्फुट प्रतिभासमानवपुरर्थात्मा नीलादिस्तद्विषय , शब्द-लिङ्गान्वये च दर्शनप्रसवे बहिरर्थस्वतत्त्वप्रतिभासरहित स्वरूपमेव चकास्ति तत् तदेव तस्य विषय । पराकृतबहिरर्थस्पर्शं च सविद्वपुरन्यापोह वस्तुनि शब्द-लिङ्गवृत्तेरयोगात् । तथाहि-जातिर्वा तयोर्विषय., व्यक्तिर्वा तद्विशिष्टा ? तत्र न तावदाद्य पक्ष , जातेरेवासम्भवात् । तथाहि-दर्शने व्यक्तिरेव चकास्ति, पुर परिस्फुटतयाऽसाधारणरूपानुभवात् । अथ साधारणमपि रूपमनुभूयते ' गौर्गौ. ' इति, तदसत् , शाबलेयादिरूपविवेकेनाऽप्रतिभासनात् । न च शाबलेयादिरूपमेव साधारणमिति शक्य वक्तुम् , तस्य प्रतिपत्तिव्यक्ति(प्रतिव्यक्ति) भिन्नरूपोपलम्भात् । तथा च पराकृतमिदम्—

" सर्ववस्तुषु बुद्धिश्च, व्यावृत्त्यनुगमात्मिका ।
जायते ह्यात्मकत्वेन, विना सा च न युज्यते " ॥
" न चात्रान्यतरा भ्रान्ति-रुपचारेण वेष्यते ।
दृढत्वात् सर्वथा बुद्धे-र्भ्रान्तिस्तद् भ्रान्तिवादिनाम् " ॥

[श्लो० वा० आकृ० श्लो० ५-७] इति ।

' द्व्यात्मिका बुद्धि. ' इति यदीन्द्रियबुद्धिमभिप्रेत्योच्यते तदुक्तम् , तस्या असाधारणरूपत्वात् , नाहे द्वयोर्बहिर्ग्राह्या-

कारतया परिस्फुटमुद्भासमानयोस्तदभिन्न भिन्न वा दर्श-
नारूढ साधारण रूपमाभाति । अथ कल्पनाबुद्धिर्द्याकारा
अभिधीयते। तथाहि-यदि नाम अपास्तकल्पने दर्शने न जा-
तिरुद्भाति कल्पना तु तामुल्लिखन्ती व्यवसीयते ' गौर्गौ '
इति, एतदप्यसत्, कल्पनाज्ञानेऽपि जातेरनवभासनात् ।
तथाहि-कल्पनाऽपि पुर परिस्फुटमुद्भासमान व्यक्तिस्वरूप
व्यवस्यन्ती हृदि चाभिजल्पाकार प्रतीयते,न च तद्व्यतिरिक्त
वर्णाकृत्यक्षराकारशून्य प्रतिभासो लक्ष्यते वर्णादिस्वरूपरहित
च जातिस्वरूपमभ्युपगम्यते, तन्न कल्पनावसेयाऽपि जाति ।
यच्च क्वचिदपि ज्ञानेनावभाति तदसत्, यथा शशविषाणम्,
जातिश्च क्वचिदपि ज्ञाने परिस्फुटव्यक्तिप्रतिभासवेलाया स्व-
रूपेन नाभाति तन्न सती।

अथापि शब्द-लिङ्गजे ज्ञाने स्वरूपेण सा प्रतिभाति तत्र स-
म्बन्धप्रतिपत्ते , स्वलक्षणस्य च तत्रासाधारणरूपतया प्रति-
भासनावसायात सम्बन्धग्रहणासम्भवाच्च तन्न शब्द-लि-
ङ्गभूमि । ननु तत्रापि परिस्फुटतरो व्यक्तेरेवाकार. शब्दस्य
वा प्रतिभाति न तु वर्णाकाररहितोऽनुगतैकस्वरूप प्रयो-
जनसामर्थ्यव्यतीत कश्चिदाकार केनचिदपि लक्ष्यते, शब्द-
लिङ्गान्वय हि दर्शनमर्थक्रियासमर्थतयाऽस्फुटदहनाकारमा-
ददान प्रवर्तयति जनम्, तत् कथमन्यावभासस्य दर्शनस्याऽ
न्याकारो जात्यादिविषय ? यदि च जात्यादिरेव लिङ्गादि-
विषय तथा सति जातरर्थक्रियासामर्थ्यविरहादधिगमेऽपि
शब्द-लिङ्गाभ्या न बहिरर्थे प्रवृत्तिर्जनस्येति विफल शब्दा-
दिप्रयोग स्यात्। अथ जातेरर्थक्रियासामर्थ्यविरहेऽपि स्व-
लक्षण तत्र समर्थमिति तदर्थी प्रवृत्तिरर्थिनाम्, ननु तत्
स्वलक्षण लिङ्गादिजे दर्शने सदपि न प्रतिभाति, न चात्मान-
मनारूढेऽर्थे विज्ञान प्रवृत्तिं विधातुमलम् सर्वस्य सर्वत्र प्र-
वर्तकत्वप्रसङ्गात्। यत् तु तत्र प्रतिभाति सामान्य न तद्
दाहादियोग्यम्, यदपि ज्ञानाभिधाने तस्य फल मत तदपि
पूर्वमवोदितमिति न तदर्थाऽपि प्रवृत्ति साध्वी।

अथ प्रथम शब्द-लिङ्गाभ्या जातिरवसीयते तत' पश्चात्
तया स्वलक्षण लक्ष्यते तन विना तस्या अयोगादिति ल-
क्षितलक्षणया प्रवृत्तिर्भवत्, नैतदपि सम्यक्, न ह्यत्र क्रम-
वती.—पूर्व जातिराभाति पश्चात् स्वलक्षणमिति । किञ्च-
जात्यापि स्वलक्षण प्रतिनियतेन वा रूपेण लक्ष्यत, साधा-
रणेन वा ? तत्र न तावदाद्य पक्ष., प्रतिनियतरूपस्य स्वल-
क्षणस्य प्रतिपत्तेरसम्भवात्, न हि शब्दानुमानवेलाया जा-
तिपरिमित प्रतिनियत स्वलक्षणमुद्भाति सर्वतो व्यावृत्त-
रूपस्यानुभवात्, अनुभवे वा प्रत्यक्षप्रतिभासाविशेष स्या-
त्। न च प्रतिनियतरूपमन्तरेण जातिर्न सम्भवति, तत् कु-
तस्तया तस्य लक्षणम् ? अथापि साधारणेन रूपेण तया
स्वलक्षण लक्ष्यते ' दाहादियोग्य वह्निमात्रमस्ति ' इति तद-
प्यसत्, साधारणस्यापि रूपस्यार्थक्रियाऽसम्भवात् प्रति-
नियतस्यैव रूपस्य तत्र सामर्थ्योपलब्धे , ततश्च तत्प्रतिप-
त्तावपि कथ प्रवृत्ति. ? पुनस्तेनापि साधारणेनापर साधा-
रण रूप प्रत्येतव्यम् तेनाप्यपरमिति साधारणरूपप्रतिपत्ति-
परम्परा निरवधिर्भवेत्, तथा चार्थक्रियासमर्थरूपानधि-
गतेर्वृत्त्यभाव एव। किञ्च-यदि नाम जातिराभाति शब्द-
लिङ्गाभ्याम् व्यक्ते किमायातम् येन सा ता व्यनक्ति ? तयो.
सम्बन्धादिति चेत्, सम्बन्धस्तयो कि तदा प्रतीयते, उत
पूर्व प्रतिपन्न ? न तावत् तदा भात्यसौ व्यक्तेरनधिगते ,
केवलैव हि तदा जातिर्भाति यदि तु व्यक्तिरपि तदा भासेत
तदा कि लक्षितलक्षणेन ? सैव शब्दार्थ स्यात्, तदनधिग-
मे न तत्सम्बन्धाधिगति । अथ पूर्वमसौ तत्र प्रतीत तथा-
पि तदैवासौ भवतु, नह्येकदा तत्सम्बन्धेऽन्यदापि तथैव भ-
वति अतिप्रसङ्गात्। अथ जातेरिदमेव रूपम्, यदुत विशे-
षनिष्ठता ? ननु ' सर्वदा सर्वत्र जातिर्विशेषनिष्ठा ' इति किं
प्रत्यक्षेणावगम्यते, यद्वाऽनुमानेन ? तत्र न तावत् प्रत्यक्षेण
सर्वव्यक्तीना युगपदप्रतिभासनान्नैकदा तन्निष्ठता तेन गृह्यते,
क्रमेणापि व्यक्तिप्रतीतौ निरवधव्यक्तिपरम्पराया सकलाया
परिच्छेत्तुमशक्यत्वात् तन्निष्ठता न जातेरधिगन्तु शक्या ।
कादाचित्के तु जातेर्व्यक्तिनिष्ठताऽधिगमे ' सर्वदा न तन्नि-
ष्ठता ' इत्युक्तम्। तन्न प्रत्यक्षेण जातेस्तन्निष्ठता प्रतिपत्तु
शक्या। नाप्यनुमानेन, तत्पूर्वकत्वेन तस्य भावेनाप्रवृत्ते ।
तन्न जात्यापि तदभाव व्यक्तेरधिगम कर्तु शक्य ।

किञ्च-यदि जातिरभिधानगोचर तथा सति नीलत्वजाति-
रुत्पलत्वजातिश्च द्वयमपि परस्परभिन्नं प्रतीतमिति न सा-
मानाधिकरण्य भवेत्, न परस्परविभिन्नार्थप्रतीतौ तद्व्यव-
स्था ' घट पट ' इति दृश्यते। अथ गुण-जाती प्रतिनि-
यतमेकमधिकरणं बिभ्रात ततस्तद्द्वारेणैकाधिकरणता शब्द-
यो । ननु गुणजातिप्रतीतौ शब्दजाया न तदधिकरणमाभा-
ति तस्य शब्दागोचरत्वात्, न चानुद्भासमानवपुरधिकरण
सन्निहितमिति न समानाधिकरणताव्यवस्था अतिप्रसङ्गात्,
पुनरपि तदेव वक्तव्यम्—' शब्दैरनभिधीयमानमधिकरण
तदभिहितैर्जात्यादिभिराक्षिप्यमाण तद्व्यवस्थाकारि ' इति ।
तत्र च समाधिन सामर्थ्यायातमधिकरण (मधिकरणमका-
धिकरणता) शब्दयो कर्तुमलम्, घट-पटशब्दयोरपि ता-
भ्यामभिहिताभ्यामकस्य भूतलादेराधारस्याऽऽक्षपादेकार्थ-
ताप्रसङ्गात्। तथा-जातिपक्ष धर्मधर्मिभावाऽप्यनुपपन्न एव,
यदि हि व्यक्तावाश्रिता जाति प्रतीयेत तदा तद्धर्म स्यात्,
यदा तु व्यक्ति सत्यपि नाभाति शब्दज ज्ञाने तदा जातेरेव
केवलाया प्रतिभासनात् कथ जाति-जातिमतार्धर्मधर्मि-
भाव. ? नहि नीलादि केवल प्रतीयमान कस्यचिद्धर्मो धर्मी
वा, यदापि प्रत्यक्ष द्वयं प्रतिभाति तदाऽपि भेदप्रतिभास
सति न धर्मधर्मिभाव, सर्वत्र तथाभावप्रसङ्गात्। अथ प्र-
त्यक्षे तादूप्य प्रतिभाति जाति-व्यक्त्यो तनायमदोष इति
चेत्, अत्रोच्यते-तादूप्येण विज्ञानमिति किं व्यक्तिरूपतया
जातेरधिगति., अथ जातिरूपतया व्यक्तेरिति ? तत्र यद्या-
द्य. पक्ष तथा सति व्यक्तिरेव गृहीता न जाति. । द्वितीये-
ऽपि जातिरूपाधिगतिरेव न व्यक्तिरिति न सर्वथा धर्मि-
धर्मभाव. । तन्न जातिः शब्द-लिङ्गयोर्विषय ।

अथाकृतिविशिष्टा व्यक्तिस्तयोरर्थ., तदप्यसत्; तस्याः
प्रतिभासाभावात्, न हि शब्द-लिङ्गप्रसवे विज्ञाने व्यक्ति(क्त)
रूपतया प्रतिभाति, तदभावेऽपि तस्योदयात् अव्यक्ताकारा-
नुभावाच्च। अथापि व्यक्तेरेवाकारद्वयमेतत्-व्यक्तरूपमव्यक्त-
रूप चेति। तत्र व्यक्तरूपमिन्द्रियज्ञानभूमिः, अव्यक्तं च श-
ब्दपथ'। ननु रूपद्वय व्यक्ते. केन गृह्यत ? न तावदभिधान-
जेन ज्ञानेन, तत्र स्पष्टरूपानवभासनात् अस्पष्टरूप हि तद्-

नुभूयते । नापीन्द्रियज्ञानेन व्यक्तेराकारद्वय प्रतीयते , तत्र व्यक्ताकारस्यैव प्रतिभासनात् , न हि परिस्फुटप्रतिभासवेलायामविशदरूपाकारो व्यक्तिमारूढ प्रतिभाति , तत् कथ व्यक्तेरसावात्मा ? अथ ' श्रुत पश्यामि ' इति व्यवसायाद् दृश्य-श्रुतयोरेकता, ननु किं दृश्यरूपतया श्रुतमवगम्यते , श्रुतरूपतया वा दृश्यम् ? तत्राद्य पक्ष दृश्यरूपावभास एव न श्रुतगतिर्भवेत् । द्वितीयेऽपि पक्षे श्रुतरूपावगतिरेव व्यक्ते न दृश्यरूपसम्भव , तस्मात् प्रतिभासरहितमभिमानमात्रमिन्द्रिय-शब्दार्थयोरध्यवसानम् न तत्त्वम् , अन्यथा दर्शनवच्छाब्दमपि स्फुटप्रतिभास स्यात् । अथ तत्रेन्द्रियसम्बन्धाऽभावाद् व्यक्तिस्वरूपावभासेऽपि प्रतिपत्तिविशेष स्यात् , नन्वक्षैरपि स्वरूपमुद्भासनीयम् , तत्र यदि शब्द—लिङ्गाभ्यामपि तदेव दर्श्यते तथा सति तस्यैवान्यूनातिरिक्तस्य स्वरूपस्याधिगमे कथ प्रतिपत्तिभेद ? अन्यच्च , प्रत्यक्षेऽपि साक्षादिन्द्रियसम्बन्धोऽस्तीति न स्वरूपेण ज्ञातु शक्योऽसौ तस्यातीन्द्रियत्वात् , किन्तु-स्वरूपप्रतिभासात् कार्या (र्यात्)। तच्च वस्तुस्वरूप यद्यनुमानेऽपि भाति तथा सति तत एवेन्द्रियसम्बन्ध समुन्नीयताम्। अथ तत्र परिस्फुटप्रतिभासाऽभावान्नाऽसावनुमीयते, ननु तदभावस्तत्राक्षसङ्गतिविरहात् प्रतिपाद्यते तदभावश्च स्फुटप्रतिभासाभावादिति सोऽयमितरेतराश्रयदोष । अथ व्यक्तिरूपमेकमेव नीलादित्वमुभयत्र प्रतीयते व्यक्ताऽव्यक्ताकारौ तु ज्ञानस्यात्मानौ, तत्रोच्यते-यदि तौ ज्ञानस्याकारौ कथ नीलप्रभृतिरूपतया प्रतिभात ? तद्रूपतया च प्रतिभासनान्नीलाद्याकारावतौ, नहि व्यक्तरूपतामव्यक्तरूपता च मुक्त्वा नीलादिकमपरमाभाति, तदनवभासात् तस्याभाव एव । व्यक्ताव्यक्तात्मनश्च नीलस्य व्यक्ताकारवद् भेद , नहि प्रतिभासभेदेऽप्येकता अतिप्रसङ्गात् । तन्नाक्ष-शब्दयोरेको विषय । किञ्च-यदि व्यक्ति शब्द-लिङ्गयोरर्थ तथा सति सम्बन्धवेदन विनैव ताभ्यामर्थप्रतीतिर्भवेत् , नहि तत्र तत् तयो सम्भवति । व्यक्तिर्हि नियतदेशकालादशा (लदशा) परिगता न देशान्तरादिकमनुवर्तते नियतदेशादिरूपाया एव तस्या प्रतीते., तथा चैकत्रैकदा सम्बन्धानुभवेऽन्यस्यार्थस्य कथं प्रतीति ? अथ व्यक्तीनामेकजात्युपलक्षिते रूपे सम्बन्धादन्तरा भविष्यति, तदपि न युक्तम् , यतो जात्युपलक्षितमरूप तासा भिन्नमेव लिङ्गादिगोचर , तस्याभेदे पूर्वोक्तदोषात् , तथा च सम्बन्धाननुभव एव स्यात् । किञ्च—व्यक्तौ सम्बन्धवेदन प्रत्यक्षेण , अनुमानेन वा भवेत् प्रत्यक्षेण , तस्य पुर स्थितरूपमात्रप्रतिभासनात् शब्दस्य वचनयोर्वाच्यवाचकसम्बन्धस्तेन गृह्यते । अथेन्द्रियज्ञानारूढे एव रूपे सम्बन्धव्युत्पत्तिर्दृश्यते—'इदमेतच्छब्दवाच्यम् ' अस्य वेदमभिधानम् ' इति, अत्र विचार —' अस्येदं वाचकम् ' इति कोऽर्थ.—किं प्रतिपादकम् , यदि वा-कार्यम् , कारण वेति ? तत्र यदि प्रतिपादकम् , तत् किमधुनैव, यद्वाऽन्यदा ? तत्र यद्यधुनोच्यते शब्दरूपमर्थस्य प्रतिपादक विशदेनाकारेणेति, तदयुक्तम् , अक्षव्यापारेणाधुना विशदाकारेण नीलादेरवभासनात् , ततश्चाक्षव्यापार एवाधुना प्रकाशकोऽस्तु न शब्दव्यापार , तस्य तत्र सामर्थ्यानधिगते । अथान्यदा लोचनपरिस्पन्दाभावे शब्दोऽर्थानुद्भासयति तदा किं तेनैवाऽऽकारेणासौ तानर्थानवभासयति, यद्वा-आकारान्तरेणेति विकल्पद्वयम् । यदि विशदनाकारेण प्रतिपादयतीत्युच्यते, तदसत् , यतस्तदाप्यसौ चक्षुरादिभिरेव विशदेनाकारेणोद्भास्यते न शब्देन, तस्य तत्र सामर्थ्यादर्शनात् दर्शनाकाङ्क्षणाच्च । यदि तु शब्देनैव सोऽर्थ स्वरूपेणेव प्रतिपाद्यत तदाऽस्य सर्वथा प्रतिपन्नत्वात् किमर्थ प्रवृत्ति ? नहि प्रतिपन्न एव तावन्मात्रप्रयोजना वृत्तिर्युक्ता, वृत्तेरविरामप्रसङ्गात् । अथ किञ्चिदप्रतिपन्न रूपं तदर्थ प्रवर्तनम् , ननु यदप्रतिपन्न व्यक्तिरूप प्रवृत्तिविषय तत् तर्हि न शब्दार्थ , तदव च पारमार्थिकम् ततोऽर्थक्रियादर्शनात् , नाव्यक्तम् सर्वार्थक्रियाविरहात् । अथ कालान्तरे स्फुटतरेणाकारेण व्यक्तीरुद्द्योतयन्ति शब्दा , नन्वसावाकारस्तदा सम्बन्धव्युत्पत्तिकाले कालान्तरे वा नेन्द्रियगोचरस्सत् कथ तत्र शब्दा. प्रवर्तमाना नयनादिगोचरेऽर्थे वृत्ता भवन्ति ? तन्नाध्यक्षत· सम्बन्धवेदनम् । नाप्यनुमानेन, तदभावे तदनवतारात् । अथाप्यर्थापत्त्या सम्बन्धवेदनम् । तथाहि-व्यवहारकाले शब्दार्थौ प्रत्यक्षे प्रतिभात , श्रोतुश्च शब्दार्थप्रतीतिं चेष्टया प्रतिपद्यन्ते व्यवहारिण तदन्यथानुपपत्त्या तयो सम्बन्ध विदन्ति । अत्रोच्यते-सिद्ध्यत्येव काल्पनिक सम्बन्ध । तथाहि-श्रोतु प्रतिपत्ति सङ्केतानुसारिणी दृश्यते, के(क)लिमाऽऽर्यादिशब्देभ्यो हि द्रविडाऽऽर्ययोर्विपरीततत्प्रतिपत्तिदर्शनान्न नियत सम्बन्धो युक्त । सर्वगते च तस्मिन् सिद्धेऽपि न नियतार्थप्रतिपत्तिर्युक्ता । प्रकरणादिकमपि नियमहेतु नियतार्थसिद्धौ सर्वमनुपपन्नम् । तथाहि-प्रकरणादय शब्दधर्म , अर्थधर्म , प्रतिपत्तिधर्मो वा? शब्दधर्मे तस्मिन् शब्दरूप नियतार्थप्रतिपत्तिहेतुरिष्टं स्यात् , तच्च सर्वार्थान् प्रति तुल्यत्वात् न युक्तम् । अर्थोऽपि न नियतरूप सिद्ध इति न तद्धर्मोऽपि प्रकरणादि । प्रतिपत्तिधर्मस्तु यदीष्यतेऽसौ तदा काल्पनिक एवार्थनियम न तात्त्विक स्यात् । तस्मात् सर्व परदर्शन ध्यान्ध्यविजृम्भितम् मनागपि विचाराक्षमत्वात् । तदेवमवस्थित विचारात् 'न वस्तु शब्दार्थ ' इति, किन्तु-शब्देभ्य कल्पना बहिरर्थासस्पर्शिन्य प्रसूयन्ते, ताभ्यश्च शब्दा इति । शब्दाना च कार्यकारणभावमात्र तत्त्वम् न वाच्यवाचकभाव । तथाहि-न जाति-व्यक्त्योर्वाच्यत्वम् , पूर्वोक्त दोषात् । नापि ज्ञान-तदाकारयो , तयोरपि स्वेन रूपेण स्वलक्षणत्वात् अभिधानकार्यत्वाच्च । शब्दाद् विज्ञानमुत्पद्यते न तु तत् तेन प्रतीयते, बहिरर्थाध्यवसायात् । कथ तर्ह्यन्यापोह शब्दवाच्य कल्प्यते ? लोकाभिमानमात्रेण शब्दार्थोऽन्यापोह इष्यते, लौकिकाना हि शब्दश्रवणात् प्रतीति , प्रवृत्ति , प्राप्तिश्च बहिरर्थे दृश्यते । यदि लोकाभिप्रायोऽनुवर्त्यते बहिरर्थस्तर्हि शब्दार्थोऽस्तु तदभिमानात् नाऽन्याऽपोह तदभावात् । अत्रोच्यते-बहिरर्थ एवान्यापोह तथा चाह-" य एव व्यावृत्त सैव व्यावृत्ति " नन्वेव सति स्वलक्षण शब्दार्थ· स्यात् , तदेव विजातीयव्यावृत्तेन रूपेण शब्दभूमिरिष्यते—सजातीयव्यावृत्तस्य रूपस्य शाब्दे प्रतिभासाभावात्—यदि तर्हि विजातीयव्यावृत्त शब्दैर्विकल्पैश्चोल्लिख्यते तथा सति तदव्यतिरेकात् सजातीयव्यावृत्तमपि रूपमधिगत भवेत् ,न, विकल्पानामविद्यास्वभावत्वान्न हि ते स्वलक्षणसस्पर्शभाज , यतस्तै· सर्वाऽऽकारप्रतीति दोष· केवलमभिमानमात्रं

बहिरर्थाध्यवसायस्तदभिप्रायेण वाच्यवाचकभाव शब्दार्थयोरित्य(न्या)पाह शब्दभूमिरिष्ट । परमार्थतस्तु शब्द-लिङ्गाभ्या बहिरर्थसस्पशव्यतीत प्रत्यय कवल क्रियत इति तत्ससस्पर्श (र्शा) भावेऽपि च पारम्पर्येण वस्तुप्रतिबन्धादविसवाद । तथाहि-पदार्थस्यास्तित्वात् प्राप्ति न दर्शनात्, केशोन्डुकादेर्दर्शनेऽपि प्राप्त्यभावात् । अथ प्रतिभासमन्तरेण कथ प्रवृत्ति ? ननु प्रतिभासेऽपि कथ प्रवृत्ति ? तस्मिन्नप्यनर्थित्वे तदभावात् अर्थित्वे च सति दर्शनविरहेऽपि भ्रान्ते सद्भावात्, प्रतिवन्धाभावात्तु तत्र विसंवाद । यदा तु विकल्पाना स्वरूपनिष्ठत्वान्नान्यत्र प्रतिबन्धसिद्धिस्तदा स्वसवदनमात्र परमार्थ(सत)त्वम्, तथापि कथ समयपरमाऽर्थविस्तर । सम्म० १ काण्ड । (अधिक 'सामण्णविसेस' शब्दे वक्ष्यते ।) स्वार्थेनावगतसम्बन्ध शब्द स्वार्थ प्रतिपादयति । सम्म० १ काण्ड । (शब्दस्य पौद्गलिकत्वम् 'आगम' शब्दे द्वितीयभागे ७१ पृष्ठे गतम् ।)

शब्दस्य बहिरर्थे प्रति प्रामाण्यम्-

एतेन यत्कैश्चित् शब्दस्य बहिरर्थ प्रति प्रामाण्यमपाक्रियते तदपास्त द्रष्टव्यम्, तथाहि-ते एवमाहु —प्रमेय वस्तु परिच्छिन्न प्रापयत्प्रमाणमुच्यते, प्रमय च विषय प्रमाणस्येति प्रामाण्य विषयवत्तया व्याप्तम्, ततो यद्विषयवन्न भवति न तत्प्रमाण, यथा-गगनेन्दीवरज्ञान, न भवति च विषयवत् शब्द ज्ञानमिति, न चायमसिद्धो हेतु, यतो-द्विविधो विषय —प्रत्यक्ष, परोक्षश्च । तत्र न प्रत्यक्ष शाब्दज्ञानस्य विषयो, यस्य हि ज्ञानस्य प्रतिभासेन स्फुटाभनीलाद्याकाररूपेण योऽर्थोऽनुकृतान्वयव्यतिरेक स तस्य प्रत्यक्ष, तस्य च प्रत्यक्षस्यार्थस्यायमेव प्रतिपत्तिप्रकार सभवदशामश्नुते, नापर, तद्विषय च तदन्वयव्यतिरेकानुविधायि स्फुटप्रतिभास ज्ञान प्रत्यक्षम्, प्रत्यक्षज्ञेयत्वात् तन्न प्रत्यक्षोऽर्थोऽनेकप्रकारप्रतिपत्तिविषयो य शब्दाप्रमाणस्यापि विषयो भवेत् । नापि परोक्ष, तस्यापि हि निश्चिततदन्वयव्यतिरेकनान्तरीयकदर्शनात् प्रतिपत्ति, यथा धूमदर्शनात् वह्ने, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । न च शब्दस्यार्थेन सह निश्चितान्वयव्यतिरेकता प्रतिबन्धाऽभावात् । तादात्म्यतदुत्पत्त्यनुपपत्ते, तथाहि-न बाह्यार्थो रूपं शब्दाना नापि शब्दो रूपमर्थानाम्, तथाप्रतीतेरभावात्, तत्कथमेषा तादात्म्यम् ?, येन व्यावृत्तिकृतव्यवस्थाभेदेऽपि नान्तरीयकता स्यात्, कृतकत्वानित्यत्ववत्, अपि च-यदि तादात्म्यमेषा भवेत्ततोऽनलाचलक्षुरिकादिशब्दोच्चारणे वदनदहनपूरणपाटनादिदोष प्रसज्यत । न चैवमस्ति, तन्न तादात्म्य नापि तदुत्पत्ति, तत्रापि विकल्पद्वयप्रसक्ते । तथाहि-वस्तुन किं शब्दस्योत्पत्ति उत शब्दाद्वस्तुन ? तत्र वस्तुन शब्दोत्पत्तावकृतसकेतस्याऽपि पुस प्रथमपनसदर्शने तच्छब्दोच्चारणप्रसङ्ग, शब्दाद्वस्तूत्पत्तौ विश्वस्यादरिद्रताप्रसक्ति, तत एव कटक—कुण्डलाद्युत्पत्ते, तदेव प्रतिबन्धाभावान्न शब्दस्यार्थेन सह नान्तरीयकतानिश्चय, तदभावाच्च न शब्दान्निश्चितस्यार्थस्य प्रतिपत्ति, अपि तु-अनिवर्त्तितशङ्कतया अस्ति न वेति विकल्पितस्य, न च विकल्पितमुभयरूप वस्त्वस्ति, यत्प्राप्य सद्विषय स्यात्, प्रवर्त्तमानस्य तु पुरुषस्य तस्य तस्यार्थस्य पृथिव्याममज्जनादवश्यमन्यत् ज्ञानान्तर प्राप्तिनिमित्तमुपजायते, यत किंचिदवाप्यत इति शाब्दज्ञानस्य विषयवत्त्वाभाव, तदसद्, विषयवत्त्वाभावासिद्ध, परोक्षस्य तद्विषयत्वाभ्युपगमात् । यत्पुनरुक्त न शब्दस्यार्थेन सह—निश्चितान्वयव्यतिरेकता, प्रतिबन्धाभावादिति तदसमीचीनम्, वाच्यवाचकभावलक्षणेन प्रतिबन्धान्तरेण नान्तरीयकतानिश्चयात्, शब्दो हि बाह्यवस्तुवाचकस्वभावतया तन्नान्तरीयक, ततस्तन्नान्तरीयकतायां निश्चितायां शब्दाद् निश्चितस्यैवार्थस्य प्रतिपत्तिर्न विकल्पितरूपस्य निश्चितं च प्रापयत् विषयवदेव शाब्द ज्ञानमिति । स्यादेतत्-यदि वास्तवसम्बन्धपरिकरितमूर्त्तय शब्दास्तर्हि समाश्रयतु निरर्थकतामिदानी सकेत, स खलु सम्बन्धा यतोऽर्थप्रतीति, स चेद्वास्तवा निरर्थक सकेत, तत एवार्थप्रतीतिसिद्धे, तदेतदत्यन्तप्रमाणमार्गानभिज्ञत्वसूचकम्, यतो न विद्यमान इत्येव सम्बन्धाऽर्थप्रतीति निबन्धनम्, किंतु-स्वात्मज्ञानसहकारी, यथा प्रदीप, तथाहि-प्रदीपो रूपप्रकाशनस्वभावोऽपि यदि स्वात्मज्ञानसहकारिकृतसाहायकस्ततो रूप प्रकाशयति, नान्यथा, ज्ञापकत्वात्, न खलु धूमादिकमपि लिङ्ग वस्तुवृत्त्या वह्न्यादिप्रतिबद्धमपि सत्तामात्रेण वह्न्यादेर्गमकमुपजायते, यदुक्तमन्यैरपि-"ज्ञापकत्वाद्धि सम्बन्ध, स्वात्मज्ञानमपेक्षते । तेनासौ विद्यमानोऽपि, नागृहीत प्रकाशक" ॥१॥ सम्बन्धस्य च परिज्ञान तदावरणकर्मक्षयक्षयोपशमाभ्याम्, तौ च सकततपश्चरणभावनाद्यनेकसाधनसाध्यौ; तत तपश्चरणभावनासकेतादिभ्य समुत्पन्नतदावरणकर्मक्षयक्षयोपशमाना शब्दादर्थाश्च केवलादप्यवैपरीत्येन वाच्यवाचकभावलक्षण सम्बन्धोऽवगमपथमृच्छति, तथाहि—सर्व्वे एव सर्ववेदिन सुमेरुजम्बूद्वीपादीनर्थानगृहीतसकेता अपि तत्तच्छब्दवाच्यानेव प्रतिपद्यन्ते, तैरेव तथाप्ररूपणात्, कल्पान्तरवर्तिभिरन्यैरेव प्ररूपिता, इति तैरपि तथा प्ररूपिता इति चेत्, ननु तेषामपि कल्पान्तरवर्तिना तथा प्ररूपणे को हेतुरिति वाच्यम् ?, तदन्यैरेव प्ररूपणादिचेत्, अत्रापि स एव प्रसङ्ग । समाधिरपि स एवेति चेत्, ननु तर्हि सिद्ध सुमेर्वाद्यर्थाना तदभिधायकाना च वास्तव सम्बन्धः, सर्वकल्पवर्तिभिरपि सर्ववेदिभिस्तेषा सुमेर्वादिशब्दवाच्यतया प्ररूपणात्, अनादित्वात्संसारस्य, कदाचित् कैश्चिदन्यथापि सा प्ररूपणा कृता भविष्यतीति चेत् न, अतीन्द्रियत्वेनात्र प्रमाणाभावात् सर्व्वैरपि तथैव सा प्ररूपणा कृतेत्यत्रापि न प्रमाणमिति चेन्न, अत्र प्रमाणोपपत्ते, तथाहि-शाक्यमुनिना सप्रति सुमेर्वादिकोऽर्थ सुमेर्वादिशब्देन प्ररूपित, सच सुमेर्वादौ सुमेर्वादिशब्दप्रयोग संकेत—द्वारेणाप्येतत् स्वभावतायां तयोर्नोपपद्यते, तत्स्वभावताभ्युपगमे च सिद्ध न समीहितम्, अनादावपि काले तयोस्तत्स्वभावत्वात्, तत्समानपरिणामस्य प्रवाहतो नित्यत्वात्, तत्र सम्बन्धाभ्युपगमात्, इत्थ चैतदङ्गीकर्त्तव्यम्, अन्यथा अनादित्वात्ससारस्य कदाचिदन्यतोऽपि धूमादेर्भावो, भविष्यतीत्येव व्यभिचारशङ्का धूमधूमध्वजादिषु य-

स्मरन्ती दुर्निवारेत्यल दुर्म्मतिविस्पन्दितेषु प्रयासेन। ननु यदि पारमार्थिकसम्बन्धनिबद्धस्वरूपत्वादिमे शब्दास्तात्त्विकार्थाऽभिधानप्रभविष्णव तर्हि दर्शनान्तरनिवेशिपुरुषपरिकल्पितेषु वाच्येष्वेतेषा प्रवृत्तिर्नोपपद्येत, परस्परविरुद्धत्वेन तेषामर्थाना स्वरूपतोऽभावात्। यदपि च विनष्टमनुत्पन्न वा तदपि स्वरूपेण न समस्तीति तत्राऽपि वाचो न प्रवर्त्तेरन्। अपि च-यदि वाचा सद्भूतार्थमन्तरेण न प्रवृत्ति तर्हि न कस्याश्चिदपि वाचोऽलीकता भवेत्, नचैतत् दृश्यते, तस्मात्सर्व्वमपि पूर्वोक्त मिथ्या। तदप्ययुक्तम्, इह द्विधा शब्दा—मृषाभाषावर्ग्गणोपादाना, सत्यभाषावर्गणोपादानाश्च। तत्र ये मृषाभाषावर्गणोपादाना ते तु तीर्थान्तरीयपरिकल्पिता कुशास्त्रसपर्कवशसमुत्थवासनासपादितसत्ताका प्रधानरूपं जगत् ईश्वरकृत विश्वम्, इत्येवमाकारास्तेऽनर्थका एवाभ्युपगम्यन्ते। ते हि बन्ध्याऽबला इव तदर्थप्राप्त्यादिप्रसवविकला केवल तथाविधसवेदनभोगफला इति न तैर्व्यभिचार। अथ तेऽपि सत्याभिमतशब्दा इव प्रतिभासन्ते तत्कथमय सत्यासत्यविवेको निर्धारणीय ?, ननु प्रत्यक्षाऽऽभासमपि प्रत्यक्षमिवाऽऽभासते ततस्तत्रापि कथ सत्याऽसत्यप्रत्यक्षविवेकनिर्धारणम्?, स्वरूपविषयपर्यालोचनयेति चेत्, तथाहि—अभ्यासदशामापन्ना स्वरूपदर्शनमात्रादेव प्रत्यक्षस्य सत्यासत्यत्वमवधारयन्ति, यथा मणिपरीक्षका मणे, अनभ्यासदशामापन्नास्तु विषयपर्यालोचनया यथा किमय विषय सत्य उताहो नेति ?, तथार्थक्रियासंवाददर्शनत· तद्गतस्वभावलिङ्गदर्शनतो वा सत्यत्वमवगच्छन्ति अन्यथा त्वसत्यत्वमिति। तदेतत् स्वरूपविषयपर्यालोचनया सत्यासत्यत्वविवेकनिर्धारणमिहापि समानम्। तथाहि—दृश्यन्ते एव केचित् प्रज्ञातिशयसमन्विता· शब्दश्रवणमात्रादेव पुरुषाणा मिथ्याभाषित्वममिथ्याभाषित्व वा सम्यक् अवधारयन्त, विषयसत्यासत्यत्वपर्यालोचनाया तु किमेष वक्ता यथावदाप्त उत नेति। तत्र यदि यथावदाप्त इति निश्चित ततो विषयसत्यत्वमितरथा त्वसत्यत्वम्। आप्तेतरविवेकोऽपि परिशीलनेन लिङ्गतो वा कुतश्चिदवसेयो निपुणेन हि प्रतिपत्रा भवितव्यम्। यदप्युक्त यदपि च-विनष्टमनुत्पन्न वा तदपि न स्वरूपेण समस्तीत्यादि, तत्रापि यदि विनष्टानुत्पन्नयोर्वार्त्तमानिकविद्यमानरूपाभिधायक शब्द· प्रवर्त्तते तर्हि स निरर्थकोऽभ्युपगम्यत एव, ततो न तेन व्यभिचार। यदा तु तेऽपि विनष्टानुत्पन्न विनष्टानुत्पन्नतयाऽभिधत्ते शब्दस्तदा तद्विषयसार्व्वज्ञज्ञानमिव स द्भूतार्थविषयत्वात् सप्रमाणम्। इत्थ चैतदङ्गीकर्त्तव्यम्। अन्यथाऽतीतकल्पान्तरवर्त्तिपार्श्वादिसर्वज्ञदेशना भविष्यच्छ्रस्वचक्रवर्त्यादिदेशना च सर्व्वथा नोपपद्येत। तद्विषयज्ञाने शब्दप्रवृत्त्यभावात्। अथोच्येत, अनलेऽनलशब्द· तदभिधानस्वभावतया यमभिधेयपरिणाममाश्रित्य प्रवर्त्तते; स जले नास्ति जलाऽनलयोरभेदप्रसङ्गात्। अथ च प्रवर्त्तते सकेतवशाज्जलेऽप्यनलशब्द तत्कथं शब्दार्थयोर्वास्तव· सम्बन्ध ?, तदसत्, शब्दस्यानकशक्तिसमन्वितत्वेनोक्तदोषानुपपत्ते, तथाहि-नाऽनलशब्दस्याऽनलवस्तुगताभिधेयपरिणामापेक्षी तदभिधानविषय एवैक स्वभाव, अपि तु—समयाधानतत्स्मरणपूर्व्वकतया विलम्बितादिप्रतीतिनिबन्धनत्वेन जलवस्तुगताभिधेयपरिणामापेक्षी तदभिधानस्वभावोऽपि, तथा तस्यापि प्रतीते, अन्यथा निर्हेतुकत्वेन तत्प्रतीत्यभावप्रसङ्गात्। ननु कथमेते शब्दा वस्तुविषया प्रतिज्ञायन्ते ?, चक्षुरादीन्द्रियसमुत्थबुद्धाविव शाब्दे ज्ञाने वस्तुनोऽप्रतिभासनात्, यदेव चक्षुरादीन्द्रियबुद्धौ प्रतिभासते व्यक्त्यन्तराननुयायी प्रतिनियतदेशकाल तदेव वस्तु, तस्यैवार्थक्रियासमर्थत्वात्, नेतरत्परपरिकल्पित सामान्य विपर्ययात्, नच तदर्थक्रियासमर्थ वस्तु शाब्दे ज्ञाने प्रतिभासते, तस्मादवस्तुविषया एते शब्दा। तथा चात्र प्रमाणम्—योऽर्थ शाब्दे ज्ञाने येन शब्देन सह सस्पृष्टो नावभासते न स तस्य शब्दस्य विषय, यथा गोशब्दस्याश्व। नावभासते चेन्द्रियगम्योऽर्थ, शाब्दे ज्ञाने शब्देन सस्पृष्ट इति। यो हि यस्य शब्दस्यार्थ· स तेन शब्देन सह सस्पृष्ट शाब्दे ज्ञाने प्रतिभासते, यथा गोशब्देन गोपिण्ड, एतावन्मात्रनिबन्धनत्वाद्वाच्यत्वस्येति। तदेतदसमीचीनम्, इन्द्रियगम्यार्थस्य शाब्दे ज्ञाने शब्देन सहानवभासासिद्धे, तथाहि—कृष्णं महान्तमखण्ड मसृणमपूर्वमपवरकात् घटमानयेत्युक्त कश्चित्तज्ज्ञानावरणक्षयोपशमयुक्त तमर्थ तथैव प्रत्यक्षमिव शाब्दे ज्ञाने प्रतिपद्यते, तदन्यघटमध्ये तदानयनाय तं प्रतिभेदेन प्रवर्त्तनात्, तथैव च तत्प्राप्ते। अथ तत्राप्यस्फुटरूप एव वस्तुन प्रतिभासोऽनुभूयते, स्फुटाभश्च प्रत्यक्षम्, तत्कथ प्रत्यक्षगम्य वस्तु शाब्दज्ञानस्य विषय ?, नैव दोष, स्फुटास्फुटरूपप्रतिभासभेदमात्रेण वस्तुभेदायोगात्, तथाहि-एकस्मिन्नेव नीलवस्तुनि दूरासन्नवर्त्तिप्रतिपत्तृज्ञाने स्फुटास्फुटप्रतिभासे उपलभ्येते, नच तत्र वस्तुभेदाभ्युपगम·, द्वयोरपि प्रत्यक्षप्रमाणतयाऽभ्युपगमात्, तथेहाप्येकस्मिन्नपि वस्तुनीन्द्रियजशाब्दज्ञाने स्फुटास्फुटप्रतिभासे भविष्यत। नच तद्गोचरवस्तुभेद। अथ वस्त्वभावेऽपि शाब्दज्ञानप्रतिभासाविशेषात्, सत्यपि वस्तुनि शाब्दज्ञान न तद्याथात्म्यसंस्पर्शि तद्भावाभावयोरननुविधानात्, यस्य हि ज्ञानस्य प्रतिभासो यस्य भावाभावावनुविधत्ते तत्तस्य परिच्छेदकम्, नच शाब्दज्ञानप्रतिभासो वस्तुनो भावाभावावनुविधत्ते, वस्त्वभावेऽपि तदविशेषात्, तन्न वस्तुन· परिच्छेदकं शाब्दज्ञानम्, रसज्ञानमिव गन्धस्य। प्रमाणं चात्र, यज् ज्ञानं यदन्वयव्यतिरेकानुविधायि न भवति न तत्तद्विषयम्, यथा रूपज्ञान रसविषयम्, न भवति चेन्द्रियगम्यार्थान्वयव्यतिरेकानुविधायि शाब्द ज्ञानमिति व्यापकानुपलब्धे·; प्रतिनियतवस्तुविषयत्वं हि ज्ञानस्य निमित्तवत्तया व्याप्तम्, अन्वयव्यतिरेकानुविधानाभावे च निमित्तवत्त्वाभाव स्यात्, निमित्तान्तरासंभवात् तेन तद्विषयवत्त्व निमित्तवत्त्वाभावात् विपक्षाद् व्यापकानुपलब्ध्या व्यावर्त्यमानमन्वयव्यतिरेकानुविधानेन व्याप्यते इति प्रतिबन्धसिद्धे। तदयुक्तम्—प्रत्यक्षज्ञानेऽप्येवमविषयत्वप्रसङ्गे, तथाहि—यथा जलवस्तुनि जलोल्लेखिप्रत्यक्षमुदयपदवीमासादयति, तथा जलाभावेऽपि मरौ मध्याह्नमार्तण्डमरीचिकास्वक्षूणजलप्रतिभासमुदयमा-

नमुपलभ्यते ततो जलाभावेऽपि जलज्ञानप्रतिभासाऽविशेषात् । सत्यपि जले जलप्रत्यक्षं प्रादुर्भवन्न तद्याथात्म्यसस्पर्शि, तद्भावाभावयो अननुकारादित्यादि सर्व्वं समानमेव । अत्र देशकालस्वरूपपर्यालोचनया तत्प्राप्त्यभावादिना च मरुमरीचिकासु जलोल्लेखिन प्रत्यक्षस्य भ्रान्तत्वमवसीयते, भ्रान्त चाप्रमाणम् , ततो न तेन व्यभिचार , प्रमाणभूतस्य च वस्त्वन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात् व्यभिचार एव, तदेतदन्यत्रापि समानम् , तथा हि-यथार्थदर्शनादिगुणयुक्त पुरुष आप्त , तत्प्रणीतशब्दसमुत्थ च ज्ञानं प्रमाणम् , नच तस्य वस्त्वन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वव्यभिचारसभव । यत्पुनरनाप्तप्रणीतशब्दसमुत्थ ज्ञान तदप्रमाणम् । अप्रमाणत्वाच्च न तेन व्यभिचार । यदपि च प्रमाणमुपन्यस्तं तदपि हेतोरसिद्धत्वान्न साध्यसाधनायालम् , असिद्धता च हेतोराप्तप्रणीतशब्दस्य वस्तुव्यतिरेकेण प्रवृत्त्यसंभवात् । यत्पुनरिदमुच्यते—शब्द श्रूयमाणो वक्त्रभिप्रायविषय विकल्पप्रतिबिम्ब तत्कार्यतया धूम इव वह्निमनुमापयति, तत्र स एव वक्ता विशिष्टार्थाभिप्रायशब्दयोराश्रयो धर्मी अभिप्रायविशेष साध्य , शब्द साधनमिति । तदाह—" वक्तुरभिप्रेत तु सूचयेयु" रिति स एव तथा प्रतिपद्यमान आश्रयोऽस्त्विति, तत्पापात्पापीय , तथा प्रतीतेरभावात् । न खलु कश्चिदिह धूमादिव वह्निं तत्कार्यतया शब्दादभिप्रायविषय विकल्पप्रतिबिम्बमनुमिमीते, अपि तु वाचकत्वेन बाह्यमर्थ प्रत्येति, देशान्तरे कालान्तरे च तथा प्रवृत्त्यादिदर्शनात् । नच देशान्तरादावपि तथा प्रतीतावन्यथा परिकल्पन श्रेय , अतिप्रसङ्गप्राप्त नाग्निर्धूम जनयति किं त्वदृष्ट पिशाचादिरित्यस्या अपि कल्पनाया प्रसङ्गात् । अपिच-अर्थक्रियार्थी प्रेक्षावान् प्रमाणमन्वेषयति, नचाभिप्रायविषयं विकल्पप्रतिबिम्ब विवक्षितार्थक्रियासमर्थम् , किंतु-बाह्यमेव वस्तु, नच वाच्यम्—अभिप्रायविषय विकल्पप्रतिबिम्ब ज्ञात्वा बाह्ये वस्तुनि प्रवर्त्स्यते तेनायमदोष इति, अन्यस्मिन् ज्ञातेऽन्यत्र प्रवृत्त्यनुपपत्ते , नहि घटे परिच्छिन्ने पटे प्रवृत्तिर्युक्ता, एतेन विकल्पप्रतिबिम्बक शब्दवाच्यमिति यत्प्रतिपन्न तदपि प्रतिक्षिप्तमवसेयम् । तत्रापि विकल्पप्रतिबिम्बके शब्देन प्रतिपन्ने वस्तुनि प्रवृत्त्यनुपपत्ते । दृश्यविकल्पावर्थावेकीकृत्य वस्तुनि प्रवर्तत इति चेत् , तथाहि-तदेव विकल्पप्रतिबिम्बक बही रूपतयाऽध्यवस्यति ततो बहि प्रवर्त्तते, तेनायमदोष इति , न तयोरेकीकरणासिद्धे अत्यन्तवैलक्षण्येन साधर्म्यायोगात् , साधर्म्यं चैकीकरणनिमित्तम् , अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । अपि च कश्चैतावेकीकरोतीति वाच्यम् , स एव विकल्प इति चेत् , न, तत्र बाह्यस्वरूपलक्षणानवभासात् , अन्यथा विकल्पत्वायोगादनवभासितेन चैकीकरणासभवात् , अतिप्रसङ्गे । अथ विकल्पादन्य एव कश्चिद्विकल्प्यमेवार्थ दृश्यमित्यध्यवस्यति, हन्त तर्हि स्वदर्शनपरित्यागप्रसङ्ग , एवमभ्युपगमे सति बलादात्मास्तित्वप्रसङ्गे , तथाहि—निर्विकल्पिकम् न विकल्प्यमर्थ साक्षात् करोति तदगोचरत्वात् , ततो न तत् दृश्यमर्थ विकल्पेन सहैकीकर्तुमलम् , नच देशकालस्वभावव्यवहितार्थविषयेषु शाब्दविकल्पेषु तद्विषयं निर्विकल्पकसभव , तत्कथ तत्र तेन दृश्यविकल्पार्थैकीकरणम् ? , ततो विकल्पादन्य सर्वत्र दृश्यविकल्पावर्थावेकीकुर्व्वन् बलादात्मैवोपपद्यते ? , नच सोऽभ्युपगम्यते , तस्माच्छब्दो बाह्यस्यार्थस्य वाचक इत्यकामेनापि प्रतिपत्तव्यम् । इतश्च प्रतिपत्तव्यम् , अन्यथा सकेतस्यापि कर्तुमशक्यत्वात् , तथाहि—येन शब्देन इद तदित्यादिना सङ्केतो विधेय तेन किं सङ्केतितेन उताऽसङ्केतितेन, न तावत्सङ्केतितेन अनवस्थाप्रसङ्गात् , तस्यापि हि येन शब्देन सङ्केत कार्य तेन किं सङ्केतितेन उतासकेतितेनेत्यादि तदेवावर्त्तते । अथासकेतितेन सिद्धस्तर्हि शब्दार्थयोर्वास्तव सम्बन्ध इति । न० । आचा० ।

एगे सुब्भिसद्दे, एगे दुब्भिसद्दे । (सू० ४७ ×)

' सुब्भिसद्दि ' त्ति शुभशब्दा मनोज्ञा इत्यर्थ ' दुब्भि ' त्ति अशुभो-मनोज्ञो यो न भवतीति । एव च शब्दान्तरमत्रान्तर्भूतमवसेयम् । स्था० १ ठा० ।

द्विविध शब्द —

दुविहे सद्दे पण्णत्ते, तं जहा-भासासद्दे चेव,नो भासासद्दे चेव । भासासद्दे दुविहे पण्णत्ते,तं जहा-अक्खरसंबद्धे चेव, णो अक्खरसंबद्धे चेव । णो भासासद्दे दुविहे पण्णत्ते , तं जहा-आउज्जसद्दे चेव , णो आउज्जसद्दे चेव । (सू० ८१ +)

' दुविहे ' त्यादि अस्य च पूर्वसूत्रेण सहायमभिसम्बन्ध । इहानन्तरोद्देशकान्त्यसूत्रे देवाना शरीरं निरूपित तद्वांश्च शब्दादिग्राहको भवतीत्यत्र शब्दस्तावन्निरूप्यते इत्येव सम्बन्धायातस्यास्य व्याख्या, सा च सुकरैव-नवरं भाषाशब्दो—भाषापर्याप्तिनामकर्म्मोदयापादितो जीवशब्द ,इतरस्तु नोभाषाशब्द , अक्षरसम्बद्धो वर्णव्यक्तिमान् , ना अक्षरसबन्धस्त्वितर इति । आतोद्य-पटहादि तस्य य शब्द स तथा नोआतोद्यशब्दो—वशस्फोटादिरव । स्था० २ ठा० ३ उ० । (आतोद्यशब्दभेदा ' आउज्ज ' शब्दे द्वितीयभागे २६ पृष्ठे गता ।)

दुविहा सद्दा पन्नत्ता, तं जहा-अत्ता चेव, अणत्ता चेव । एवमिट्ठा ० जाव मणामा । (सू० ८३ ×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

दशविध शब्द —

दसविहे सद्दे पण्णत्ते, तं जहा-"नीहारि पिंडिमे लुक्खे, भिन्ने जज्जरिए इ य। दीहे (र) हस्से पुहत्ते य, काकणी खिंखिणिस्सरे ॥ १ ॥" (सू० ७०५)

' दसविहे ' त्यादि—' नीहारिसिलोगो ' । निर्हारी-घोषवान् शब्दो घण्टाशब्दवत् , पिण्डेन निर्वृत्त पिण्डिमो घोषवर्जित , ढक्कादिशब्दवत् , रूक्ष काकादिशब्दवत् , भिन्न कुष्ठाद्युपहतशब्दवत् , झर्झरितो जर्जरितो वा सतन्त्रीककरटिकादिवाद्यशब्दवत् , दीर्घ —दीर्घवर्णाश्रितो दूर-

अव्यो वा मेघादिशब्दवत्, ह्रस्वो-ह्रस्ववर्णाश्रयो विवक्षया लघुर्वा वीणादिशब्दवत् । ' पुहत्तेय ' त्ति—पृथक्त्वे अनेकत्वे, कोऽर्थो ? नानातूर्यादिद्रव्ययोगे य. स्वरो यमलशङ्खादि शब्दवत् स पृथक्त्व इति, ' काकणी ' ति—सूक्ष्मकण्ठगीत-ध्वनि काकलीति यो रूढ । ' खिंखिणी ति—किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका तस्या स्वरो-ध्वनि किङ्किणीस्वर । स्था० १० ठा०३ उ०। (एकस्य शब्दस्य बहवोऽर्था ते च 'ववहार'शब्दे षष्ठभागे प्रतिपादिता ।) नो मनोज्ञान् शृणुयात् ना मनोज्ञेषु शब्देषु रज्यतेति परिग्रहविरते प्रथमा भावना। आचा० २ श्रु० ३ चू० । शब्दश्चाकाशस्य गुणो न भवति, तस्य पौद्गलिकत्वात् आकाशस्यामूर्त्तत्वात् । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । शब्दस्य हि गुणत्वसिद्धौ निराश्रयस्य गुणस्याऽसभवादा—श्रयभूतेन गुणिना भवितव्य पृथिव्यादेश्च तद्गुणत्वनिषेधात्, परिशेषादाकाशाश्रय शब्दस्तस्य चैकत्व शब्दलिङ्गाविशेषाद् विशेषलिङ्गाभावाच्च ततो गुणत्वसिद्धौ शब्दस्यैकद्रव्यत्वसिद्धि । ततश्च यथोक्तविशेषणात् गुणत्वसिद्धिरितीतराश्रयत्वान्न शब्दस्य दृष्टान्तत्वसिद्धि । (अथ नानेन प्रकारेणैकद्रव्यत्व शब्दस्य साध्यते, किंतु—कादाचित्कत्वाच्छब्द कार्यम् , कार्यस्य च क्षणिकत्वनिषेधे अनाधारस्यासभवात् समवायिकारणेन भवितव्यम् , पृथिव्यादेश्च समवायिकारणत्वनिषेधे आकाशस्यैव समवायिकारणत्व तस्यैकत्व पूर्ववत् द्रष्टव्यम् । अत एकद्रव्यत्व शब्दस्य सिद्धमिति प्रतिषिद्ध्यमानकर्मत्वे एकद्रव्यत्वात् रूपादिवद् गुण शब्द' सिद्ध इति न दृष्टान्तासिद्धि । प्रतिषिध्यमानकर्मत्व च शब्द कर्म न भवति शब्दान्तरहेतुत्वादाकाशवत्-शब्दान्तरहेतुत्व चाशब्दस्य कार्यत्वाव्यापकत्वाभ्या सिद्धम् कार्यं हि पूर्ववत्, समवायिकारणापेक्ष पृथिव्यादेश्च समवायिकारणत्वनिषेधात्, व्योमनस्तं प्रति समवायिकारणता शब्दस्य च प्रत्यक्षत्वान्यथानुपपत्त्या, सन्तानकल्पना सन्तानश्च शब्दान्तरहेतुत्वमन्तरेणानुपपन्न इति नासिद्धौ हेतुदृष्टान्तौ । प्रतिषिध्यमानकर्मत्वं चेच्छादीना कर्म्मत्वानधिकरणतयाऽध्यक्षप्रतिपत्तित एव सिद्धम् । एकद्रव्यत्व च यज्ञदत्तेच्छादीना देवदत्तादावनुभवाभावतो व्यवस्थितमेव) असदेतत् । कार्यत्वस्य समवायिकारणप्रभवत्वेन शब्दादावसिद्धेर्न पूर्वोक्तप्रक्रिययाऽप्येकद्रव्यत्वसिद्धि , अत एव शब्दान्तरहेतुत्वान्न कर्म्मत्वप्रतिषेध शब्दस्य हेतुदृष्टान्तयोरसिद्धे , नहि शब्दलक्षणस्य कार्यस्य निराधारस्य सभवे व्योम्न समवायिकाणत्वेन शब्दान्तरहेतुत्व शब्दस्य वा समवायिकारणत्वेन शब्दान्तरहेतुत्व, तदयुक्तम् । न च शब्दप्रत्यक्षताऽन्यथाऽनुपपत्त्या सन्तानकल्पना युक्तिसङ्गता, तामन्तरेणापि शब्दप्रत्यक्षतोपपत्ते. प्रतिपादनात्, एकद्रव्यत्वस्य प्रतिषिध्यमानकर्मत्वस्य चेच्छादिष्वध्यक्षत एव सिद्धौ गुणसमवायात् गुणरूपताया अपि तत एव सिद्धे रनुमानोपपन्यासस्य वैयर्थ्यं स्यात् । न चाध्यक्षसिद्धेऽपि गुणत्वयोगे व्यवहारसाधनार्थ तदुपन्याससाफल्य तद्गुणत्वस्य समवायस्य वाऽध्यक्षप्रतिपत्तौ कदाचिदप्यप्रतिभासनाद् एतेन ' गुणत्वयोगात् रूपादयो गुणा ' इति निरस्तम् । सम्म० २ काण्ड १ गाथाव्या० । अने० । "पोग्गलरूवा सद्दो, तदत्थवत्ता तहा पयइम उ । सव्वाइ चित्तधम्मा, तेणिह ववहारसिद्धि त्ति ॥ १ ॥ " अने० १ अधि० । नित्य शब्द । विशे०। (अत्रत्या वक्तव्यता 'णमुक्कार' शब्द चतुर्थभागे १८२२ पृष्ठ गता।) (द्वाभ्या स्थानाभ्या शब्दा उत्पद्यन्ते इति'सद्दुप्पाय' शब्दे वक्ष्यते ।) अथवा—शब्दे पुष्पशालाद्भद्रा ननाश । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । (प्रतिबद्धशय्याया स्त्र्यादिशब्द श्रुत्वा कस्यचिन्मोह उत्पद्येत इत्यतो न साधुस्तत्र तिष्ठेत इति 'पडिबद्धसिज्जा' शब्दे पञ्चमभागे२२० पृष्ठे गतम् ।) (शब्देषु राग इति ' इंदिय ' शब्द द्वितीयभागे ५६६ पृष्ठ उक्तम् ।) "अनेकमेकात्मकमेव वाच्य, द्वयात्मक वाचकमप्यवश्यम् । अतोऽन्यथा वाचकवाच्यक्लृप्ता—वतावकाना प्रतिभाप्रमाद ॥१४॥"इति सामान्यविशेषाभयात्मकस्य वस्तुनो वाच्यत्वम् । इति । स्या० । ('आगम' शब्दे ६६ पृष्ठे दर्शितम् ।) (भाषाद्रव्यग्रहणनिसर्गौ ' भासा ' शब्दे ५ भागे गत ।) ('पुट्ठ सुणेइ सद्द' इति ' इंदिय ' शब्दे ५६५ पृष्ठे द्वितीयभागे व्याख्यातम् ।)

छद्मस्थ आतोद्यमानान् शब्दान् शृणोति—

छउमत्थे ण भंते ! मणूसे आउडिज्जमाणाइं सद्दाइ सुणेइ , तं जहा–संखसद्दाणि वा सिंगसद्दाणि वा सखिय० खरमुहिय०पोया० पिरिपिरियासद्दाणि वा पणव० पडह०भंभा०होरंभसद्दाणि वा भेरि०झल्लरि०दुंदुभिसद्दाणि वा तयाणि वा वितयाणि वा घणाणि वा झुसिराणि वा ?, हंता गोयमा !, छउमत्थे णं मणूसे आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ, त जहा–संखसद्दाणि वा ०जाव झुसिराणि वा । ताइ भंते ! किं पुट्ठाइं सुणेइ ?, अपुट्ठाइं सुणेइ ?, गोयमा ! पुट्ठाइ सुणेइ , नो अपुट्ठाइं सुणेइ ०जाव नियमा छद्दिसिं सुणेइ । जहा णं भंते ! छउमत्थे ण मणूसे किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ,पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ ?, गोयमा ! आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ, नो पारगयाइ सद्दाइ सुणेइ । जहा ण भंते ! छउमत्थे मणूसे आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ णो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ । तहा णं भंते! केवली मणूसे किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ?, गोयमा ! केवली णं आरगयं वा पारगयं वा सव्वदूरमूलमणंतियं सद्दं जाणइ पासइ , से केणऽट्ठेणं.तं चेव केवली णं आरगयं वा पारगयं वा ०जाव पासइ ?, गोयमा ! केवली णं पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ अमियं पि जाणइ , एवं–दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं उड्ढं अहे मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, सव्वं जाणइ केवली, सव्वं पासइ केवली , सव्वओ जाणइ पासइ, सव्वकालं जाणइ पासइ, सव्वे भावे जाणइ केवली, सव्वभावे पासइ केवली, अणंते णाणे केवलिस्स, अणते दंसणे केवलिस्स, निव्वुडे नाणे केवलिस्स निव्वुडे दसणे केवलिस्स से तेणट्ठेणं० जाव पासइ । (सू० १८५)

'छउमत्थे णमि' त्यादि 'आउडिज्जमाणाइ' ति-जुड बन्धने इति वचनात् आजोड्यमानभ्य —आसम्बन्ध्यमानेभ्यो मुखहस्तदण्डादिना सह शङ्खपटहभल्लर्यादिभ्यो वा द्यविशेषभ्य आकुट्यमानेभ्यो वा एभ्य एव ये जाता शब्दास्ते आजोड्यमाना आकुट्यमाना एव वा उच्यन्ते अतस्तानाजोड्यमानानाकुट्यमानान्वा शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वन शब्दशब्दस्य नपुसकनिर्देश । अथवा—'आउडिज्जमाणाइ' ति—आकुट्यमानानि परस्परेणाभिहन्यमानानि, 'सद्दाइ' ति—शब्दानि—शब्दद्रव्याणि शङ्खादय प्रतीता नवर 'सखिय' त्ति-शङ्खिका ह्रस्व शङ्ख 'खरमुहि' त्ति—काहला पोया—महती काहला, 'पिरिपिरिय' त्ति—कालिकपुटकावनद्धमुखो वाद्यविशेष । 'पणव' त्ति—भाण्डपटहा लघुपटहो वा तदन्यस्तु पटह इति, 'भभ' त्ति-ढक्का, 'होरभ' त्ति-रूढिगम्या, 'भरि' त्ति-महाढक्का, 'भल्लरि' त्ति-वलयाकारो वाद्यविशेष, 'दुदुहि' त्ति—देववाद्यविशेष । अथोक्तानुक्तसग्रहद्वारेणाह—'तताणि वे' त्यादि ततानि—वीणादिवाद्यानि तज्जनितशब्दा अपि तता, एवमन्यदपि पदत्रयं, नवरमय विशेषस्ततादीनाम्—"तत वीणादिक ज्ञेय, वितत पटहादिकम् । घनं तु कास्यतालादि, वशादि शुषिरं मतम्" ॥ १ ॥ इति 'पुट्ठाइ सुणइ' इत्यादि तु प्रथमशते आहाराधिकारवदवसेयामिति 'आरगयाइ' ति—आराद्भागस्थितानिन्द्रियगोचरमागतानित्यर्थ, 'पारगयाइ' ति—इन्द्रियविषयात्परतोऽवस्थितानिति, 'सव्वदूरमूलमणतिय' ति—सर्वथा दूर विप्रकृष्ट मूल च निकट सर्वदूरमूल तद्योगाच्छब्दोऽपि सर्वदूरमूलोऽतस्तम् । अत्यर्थं दूरवर्तिनमत्यन्तासन्न चेत्यर्थं । अन्तिकम्-आसन्न तन्निषेधादनन्तिकम्, नञोऽल्पार्थत्वात् नात्यन्तमन्तिकम्-अदूरासन्नमित्यर्थं, तद्योगाच्छब्दोऽप्यनन्तिकोऽतस्तम् अथवा-'सव्व' त्ति, अनेन 'सव्वओ समता' इत्युपलक्षितम्, 'दूरमूल' ति-अनादिकमिति हृदयम् 'अणतिय' ति-अनन्तिकमित्यर्थं' 'मिय पि' त्ति-परिमाणवत् । गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादि, 'अमिय पि' त्ति-अनन्तमसख्येय वा, वनस्पतिपृथिवीजीवद्रव्यादि । 'सव्व जाणइ' इत्यादि । द्रव्याद्यपेक्षयोक्तम् । अथ कस्मात् सर्व जानाति केवलीत्याद्युच्यते । इत्यत आह-'अणते' त्यादि, अनन्त ज्ञानमनन्तार्थविषयत्वात्, तथा-'निव्वुडे नाणे केवलिस्स' त्ति-निर्वृत-निरावरणं ज्ञान केवलिन क्षायिकत्वाच्छुद्धमित्यर्थं, वाचनान्तरे तु-'निव्वुडे वितिमिरे विसुद्ध' त्ति-विशेषणत्रयं ज्ञानदर्शनयोरभिधीयते, तत्र च—निवृत-निष्ठागत वितिमिर-क्षीणावरणमत एव विशुद्धमिति । भ० ५ श० ४ उ० । (वाग्द्रव्याणामादानम्, उत्सर्गो वा 'भासा' शब्द पञ्चमभागे विरतो गतम् ।) 'आउट्टमाणे सद्देण घोसेण' आकुट्टयन् अयोघनघातप्रभवेण ध्वनिना पुरुषहुङ्कृतिरूपेण वा तस्यैवानुनादन । भ० ६ श० १ उ० ।

सद्दाइं अणेगरूवाइं अहिआसए । (सू०×)

शब्दा अनेकरूपा -वीणावेणुमृदङ्गादिजनिता । तथा क्रमेलकारमिताद्युत्थापितास्ताश्चाविकृतमना अध्यासयति-अधिसहते । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । सूत्र० । प्रज्ञा० । प्रसिद्धौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । एकदिग्व्यापिनि वर्णे, स्था० १० ठा० ३ उ० । शब्द्यते—प्रतिपाद्यते वस्त्वनेनेति शब्द, शब्दस्य यो वाच्योऽर्थ स एव येन तत्त्वतो गम्यते स नय उपचारात् शब्द इत्युच्यते । नयभेदे, विश० । (शब्दनयमतमिहैवानुपद 'सद्दणय' शब्दे वक्ष्यते ।) शाब्दमपि न सर्वं प्रमाणम्, किं तर्हि ? आप्तप्रणीतस्यैवागमस्य प्रामाण्यात् । न चार्हद्व्यतिरेकेण अपरस्याप्तता युक्तियुक्ता । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सद्दसण-सद्दर्शन-न० । शोभन दर्शन सद्दर्शनम् । सम्यग्दर्शने, दर्श० २ तत्त्व ।

सद्दकर-शब्दकर-पु० । रात्रौ महता शब्देनोल्लापे, स्वाध्यायादिकारके गृहस्थभाषाभाषके, असमाधिस्थानप्राप्ते च । स० २० सम० । आ० चू० । सद्द करेति असखडसद्द करेति । आव० ४ अ० ।

सद्दकरण-शब्दकरण-न० । शब्द क्रियते यस्मिन् तत् शब्दकरणम् । आ० म० १ अ० । उदात्ताऽऽदिस्वरविशेषे, विशे० । सद्दकरण नाम-ज सद्देहिं पगडत्थ कीरति न पुण गोवित सकेतिग, त जधा—उप्पण्णे त्ति वा भूते त्ति वा विगते त्ति वा परिणाते त्ति वा । उदात्ता अनुदाताश्च । णिसीह पच्छण्णगोवितसकेतित । आ० चू० १ अ० । आ० म० । शब्द क्रियते यस्मिन् तत्—शब्दकरणम् । उक्त च—'उत्ती उ सद्दकरणं, पगासपाढ व सरविसेसो वा । त निशीथ ति निशीथ भवति । इयमत्र भावना—यत् उत्पादाद्यर्थप्रतिपादक । तथा महताऽपि शब्देन प्रतिपाद्य तत् प्रकाशपाठात् प्रकाशोपदेशाच्च शब्दकरण नाम । आ० म० १ अ० ।

सद्दऽज्झयण-शब्दाध्ययन-न० । शब्दशक्तिप्रतिपादके आचाराङ्गाध्ययनस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य चतुर्थसप्तैककाध्ययने, आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० । आव० ।

सद्दणय-शब्दनय-पुं० । शप् आक्रोशे, शप्यते अवधीयते वस्त्वनेनेति शब्द । तमेव गुणीभूतार्थमुख्यतया यो मन्यते स नयोऽप्युपचाराच्छब्द, स चासौ नयश्च । अनु० । शपन शपति वा असौ शप्यते वा तेन वस्त्विति शब्द, तस्यार्थपरिग्रहादभेदोपचारात् नयोऽपि शब्द एव । स्था० ७ ठा० ३ उ० । सप्तसु नयेषु अन्यतमे नये, न० ।

शब्दनयं लक्षयति—

विशेषिततरः शब्दः, प्रत्युत्पन्नाश्रयो नयः ।
तरप्रत्ययनिर्देशा-द्विशेषिततमे गतिः ॥ ३३ ॥

'विशेषिततर' इति-विशेषिततर प्रत्युत्पन्नाश्रयऋजुसूत्राभिमतग्राही नय शब्द इत्याख्यायते, यत्सूत्रम्-'इच्छइ विसेसियत पच्चुप्पण्ण णओ सद्दो' त्ति । अत्र तरप्रत्ययनिर्देशाद्विशेषिततमाद्यर्थविषयत्वलाभाद्विशेषिततमे समभिरूढे एवंभूते वा गतिर्नातिव्याप्तिः ।

ऋजुसूत्राद्विशेषमस्य स्पष्टयति—

ऋजुसूत्राद्विशेषोऽस्य, भावमात्राभिमानतः ।
सप्तभङ्गचर्पणाल्लिङ्ग–भेदादेर्वाऽर्थभेदतः ॥३५॥

ऋजुसूत्रादिति अस्य-शब्दनयस्य ऋजुसूत्राद्विशेष -उत्कर्षो भावमात्रस्याभिमानात् ,अय हि पृथुबुध्नोदराद्याकारकलित मृन्मय जलाहरणादिक्रियाक्षम प्रसिद्ध भावघटमेवेच्छति, शब्दार्थप्रधानत्वात् ,'घट चेष्टायामिति शब्दार्थस्य भावघट एव योगान्नतु नामस्थापनाद्रव्यरूपास्त्रीस्तत्रोक्तार्थयोगात् ।

तथा चैतत्संवाद्याह भाष्यकार –

"णामादयो ण कुभा, तक्कज्जा करणओ पडाइ व्व ।
पच्चक्खविरोहाओ, तल्लिंगाभावओ वाऽवि ॥ १ ॥"

नामस्थापनाद्रव्यघटा घटत्वेन न व्यवहर्त्तव्या , घटार्थक्रियाकारित्वाभावादघटत्वेन प्रतीयमानत्वात् , घटव्यवस्थापकधर्म्माभावाच्चेत्येतदर्थ । यद्वा-सप्तभङ्गयर्पणादस्य विशेष., ऋजुसूत्रस्य हि प्रत्युत्पन्नोऽविशेषित एव कुम्भोऽभिप्रेत , शब्दनयस्य तु (स एव सद्भावादिभिर्विशेषिततरोऽभिमतइत्येवमनयोर्भेद', तथाहि-स्वपर्यायै पर (विशेषा वश्यकवृत्तित) पर्यायैरुभयैर्वाऽर्पितोऽय कुम्भाकुम्भावक्तव्योभयरूपादिभेदेन सप्तभङ्गी प्रतिपद्यत इति । यद्भाष्यम्-

"अहवा पच्चुप्पएणो, उजुसुत्तस्साविसेसिओ चेव ।
कुभो विसेसिअतरो, सब्भावादीहिँ सद्दस्स ॥ १ ॥
सब्भावोसब्भावो—भयप्पिओ सपरपज्जवाभयवो ।
कुंभाकुभावत्त—व्वोभयरूवाइभेवो सो ॥ २ ॥" त्ति ।

इह "कुभाकुभे" त्यादि । गाथापश्चार्द्धेन षड् भङ्गा साक्षादुपात्ता. सप्तमस्त्वादिशब्दात् , तद्यथा—कुम्भ १ अकुम्भ २ अवक्तव्य ३ 'उभय' त्ति सश्चाऽसश्चेत्युभयम् ४ सन्नवक्तव्य इत्युभय ५ तथाऽसन्नवक्तव्य इत्युभयम् ६ आदिशब्दसंगृहीतस्तु सप्तम सन्नसन्नवक्तव्य इति'७, अत्रोभयपदस्य समभिव्याहृतपदार्थतावच्छेदकद्वयप्रकारकबुद्धिविषये शक्तावपि समभिव्याहारत्रैविध्यात् आवृत्त्या त्रिविधोभयबोध इति न्यायमार्ग । सामान्यशक्तावप्युभयपदादेकदैव, समभिव्याहारविशेषमहिम्ना त्रिविधविशेषप्रकारको बोध इत्यनुभवमार्ग , तदेव स्याद्वादद्दष्टसप्तभेद घटादिकमर्थ यथाविवक्षितमेकेन केनापि भङ्गेन विशेषिततरमसौ शब्दनय प्रतिपद्यते, नयत्वादृजुसूत्राद्विशेषिततरवस्तुग्राहित्वाच्च । स्याद्वादिनस्तु सपूर्णसप्तभङ्ग्यात्मकमपि प्रतिपद्यन्त इति विशेषावश्यकवृत्तावुक्तम् । तत्राय विचारावकाश -किमिय सप्तभङ्गी अर्थनयाश्रिता,उत शब्दनयाश्रिता ?। आद्ये तदेकतरभङ्गविशेषणे कथमृजुसूत्राच्छब्दस्य विशेषिततरत्वम् अर्थतयाऽऽश्रितभङ्गस्य शब्दस्य नयाविशेषकत्वादुभयेषा विषयविभागस्य दूरान्तरत्वात् । द्वितीयविकल्पे च ऋजुसूत्राभिमतार्थपर्यायाविषयत्वेनाशुद्ध व्यञ्जनपर्यायग्राहिण. कुत शब्दस्य विशेषिततरार्थत्वम् , नहि तदविषयविषयकत्वं विशेषितशब्दार्थ , किंतु—तद्विषयताव्याप्यविषयकत्वमिति । नच ऋजुसूत्राभिमतसत्त्वमुपमृद्यासत्त्वाख्यद्वितीयभङ्गोत्थापनाच्छब्दस्यर्जुसूत्राद्विशेषित तरत्व वक्त युक्तम् ,एव सति ऋजुसूत्राभिमत सत्त्वमुपमृद्यासत्त्वग्रहणव्यावृत्तस्य व्यवहारस्यापि ततो विशेषिततरार्थत्वापत्तेर्विशेष्यकभङ्गानिर्धारकवचनापत्तेश्चेति, तत्रायमस्माकं मनीषोन्मेष यद्यप्यर्थपर्यायाश्रिता सप्तभङ्गी सग्रहव्यवहारर्जुसूत्रैर्व्यञ्जनपर्यायाश्रिता शब्दसमभिरूढैवभूतै. " सम्मतौ " (ग्रन्थे) सूचिता तथाऽप्येतत्प्रकारद्वयाभिधानमर्थव्यञ्जनसाधारण पर्यायसामान्याश्रितसप्तभङ्ग्या अनुपलक्षणम् , सा च स्वपरपर्यायाणा क्रमयुगपद्विवक्षावशान्नयद्वयेन शुद्धशुद्धतरपर्यायविवक्षया च नयत्रयेणापि सभवतीति ऋजुसूत्रशब्दप्रयुक्तसप्तभङ्ग्या द्वितीयादिना व्यवहारर्जुसूत्रप्रयुक्ताया च तस्या तृतीयादिना भङ्गेनर्जुसूत्राच्छब्दस्य विशेषिततरार्थत्व युक्तम् । नचैवम्-ऋजुसूत्रकृत्सत्त्वापेक्षया सताग्राहिणो व्यवहारस्यापि ततो विशेषिततरार्थत्वप्रसङ्गदूषणानुद्धार सप्रदायाविरुद्धभङ्गविषयीभूतेनार्थेन विशेषिततरत्वस्याभिधित्सितत्वात् , सप्रदायश्चोत्तरोत्तरभङ्गप्रवृत्तावुत्तरोत्तरनयावलम्बनेनैव दृष्टो नान्यथेति न कश्चिद्दोष इति । वा- अथवा-लिङ्गभेदादेरर्थभेदाश्रयणादस्य-शब्दनयस्य ऋजुसूत्राद्विशेष , तथाहि-(तट तटी तटम् इत्यादौ) अन्यलिङ्गवृत्तिशब्दस्य नान्यलिङ्गभेदलक्षणेन गुरु गुरव इत्यादौ च वचनभेदलक्षणेन वैधर्म्येणार्थभेद. स्पष्ट एवानुभवात् , एवमन्यकारकयुक्त यत्तदेवास्य मतेऽपरकारकसम्बन्ध नानुभवति इत्यधिकरणत्वाद् ग्रामोऽधिकरणाभिधानविभक्तिवाच्य एव न कर्माभिधानविभक्त्यभिधेय इति, ग्राममधिशेते इति प्रयोगोऽनुपपन्न. । तथा पुरुषभेदेऽपि नैक वस्त्विति , एहि मन्ये रथन यास्यसि नहि यास्यसि यातस्ते पितेति च प्रयोगो न युक्तोऽपि त्वेहि मत्यसे यथाह रथेन यास्यामीत्येव परभावेनैतन्निर्देष्टव्यम् , एवमुपग्रहणभेदोऽपि विरमतीत्यादिर्न युक्त आत्मार्थतया हि विरमत इत्यस्यैव प्रयोगस्य सगतेर्न चैव लोकशास्त्रविलोप. सर्वत्रैव नयमते तल्लोपस्य समानत्वादिति सम्मतिवृत्तौ व्यवस्थितम् , यद्यपि ग्राममधिशेते इत्यादौ ग्रामोत्तरद्वितीयादिपदादधिकरणत्वादिप्रकारकप्रतीत्यर्थमधिकरणत्वादिविशिष्टे लक्षणैव स्वीकार्या नाम्नि तन्निरूढत्वसमानार्थमेवं च विशेषानुशासनमिति वक्त शक्यते, तथाप्युक्तविपरीतप्रयोगप्रामाण्याय-' उपपदविभक्ते कारकविभक्तिर्बलीयसी ' इत्यादिन्यायसाम्राज्यवानय विशेष इति दिग् ।

उक्तयुक्त्या यथा अनेन ऋजुसूत्रमत दूष्यते ।
तथाऽऽह—

सामानाधिकरण्यं चे–न्न विकारापरार्थयोः ।
भिन्नलिङ्गवचःसंख्या–रूपशब्देषु तत्कथम् ॥ ३५ ॥

सामानाधिकरण्यमिति चेत्-यदि विकारापरार्थयो. विकाराविकारार्थकशब्दयो पलालं दहतीत्यादौ सामानाधिकरण्यमेकार्थान्वयजननयोग्यत्व नेष्टमृजुसूत्रनये चेत् ? तर्हि भिन्नानि लिङ्गवच सख्यारूपाणि येषा तादृशेषु तटस्तटी तट गुरु गुरुव. स च त्वं च यास्यथ कुरुते करोति इत्यादिषु कथ सामानाधिकरण्य, न कथंचिदित्यर्थ । यथाहि-' त्वयाऽग्निष्टोमयाजी पुत्रोऽस्य जनिता ' इत्युक्त स्वीक्रियते कालभेदात् तथा लिङ्गादिभेदादर्थभेद सुतरां स्वीकर्तव्य इत्युपदेशः । नयो० । स्या० ।

शब्दनयमाह—

सवणं सपइ स तेणं, व सप्पए वत्थु जं तओ सद्दो ।
तस्सत्थपरिग्गहओ,नओ वि सद्दो त्ति हेउ व्व॥२२२७॥

'शप'आक्रोशे,शपनम्-आह्वानमिति शब्द , शपतीति वा आह्वयतीति शब्द , शप्यते वा आहूयते वस्त्वनेनेति शब्द , तस्य शब्दस्य यो वाच्योऽर्थस्तत्परिग्रहात्तत्प्रधानत्वान्नयोऽपि शब्द , यथा कृतकत्वादित्यादिक पञ्चम्यन्त शब्दोऽपि हेतु । अर्थरूप हि कृतकत्वमनित्यगमकत्वान्मुख्यतया हेतुरुच्यते, उपचारतस्तु—तद्वाचक कृतकत्वशब्दोऽपि हेतुरभिधीयते , एवमिहापि शब्दवाच्यार्थपरिग्रहादुपचारेण नयोऽपि शब्दो व्यपदिश्यत इति भाव । " इच्छइ विसेसियतर, पच्चुप्पन्न नत्रो सद्दो " इति निर्युक्तिगाथादलव्याख्यानमाह-

तं चिय रिउसुत्तमयं, पच्चुप्पन्नं विसेसिययरं सो ।
इच्छइ भावघडं चिय, ज न उ नामादओ तिन्नि ॥२२२८॥

तदेव ऋजुसूत्रनयस्य मतमभीष्ट प्रत्युत्पन्न वर्त्तमान वस्त्विच्छत्यसौ शब्दनय । कथभूत तदित्याह—विशेषिततरम् । कुत इद ज्ञायते ? इत्याह यद्-यस्मात्पृथुबुध्नोदराद्याकारकलितं मृन्मय जलाऽऽहरणाऽऽदिक्रियाक्षम प्रसिद्धघटरूप भावघटमेवेच्छत्यसौ न तु शेषान् नामस्थापनाद्रव्यरूपास्त्रीन् घटानिति शब्दप्रधानो ह्येष नय , चेष्टालक्षणश्च घटशब्दस्यार्थ , घटचेष्टायाम् , घटते इति घट इति व्युत्पत्ते , ततश्च य एव जलाहरणादिक्रियार्थमाचष्टे प्रसिद्धो घटस्तमेव भावरूपं घटमिच्छत्यसौ शब्दार्थोपपत्तेर्नतु नामादिघटान घटशब्दार्थानुपपत्ते । अतश्चतुरोऽपि नामादिघटानिच्छत ऋजुसूत्राद्विशेषिततर वस्त्विच्छत्यसौ एकस्यैव भावघटस्यानेनाभ्युपगमादिति ।

नामादिघटनिराकरणार्थमेव प्रमाणयन्नाह—

नामादओ न कुंभा, तक्कज्जाकरणओ पडाइ व्व ।
पच्चक्खविरोहाओ, तल्लिंगाभावओ वाऽवि ॥ २२२९ ॥

नामस्थापना द्रव्यरूपा कुम्भा न भवन्तीति प्रतिज्ञा जलाहरणादितत्कार्याकरणात्पटादिवत्, तथा प्रत्यक्षविरोधात्, घटलिङ्गदर्शनाच्चेति । अघटरूपास्ते प्रत्यक्षेणैव दृश्यन्ते इति प्रत्यक्षविरोध , जलाहरणादिक घटलिङ्ग च तेषु न दृश्यते इति ततोऽनुमानविरोधोऽपीति ।

कथ ते नामादिघटव्यपदेशभाजो भवेयुरिति ऋजुसूत्रशिक्षणार्थमाह—

जइ विगयाऽणुप्पन्ना, पओयणाभावओ न ते कुंभा ।
नामादओ किमिट्ठा, पओयणाभावओ कुंभा ॥२२३०॥

यदि विगता अनुत्पन्नाश्च त्वयाऽहो ऋजुसूत्रकुम्भा नेष्टा प्रयोजनाभावात्, तर्हि नामादयोऽपि कुम्भा किमिष्टा , प्रयोजनाभावस्य समानत्वात्, न खलु तैरपि कुम्भप्रयोजनं किमपि विधीयत इति ।

तदेवमृजुसूत्राच्छब्दनयस्य विशेषिततरमुक्तम् । अथवाऽन्यथा तद् द्रष्टव्य कथमित्याह-

अहवा पच्चुप्पन्नो, रिजुसुत्तस्साविसेसिओ चेव ।
कुंभो विसेसिययरो, सब्भावाईहिँ सद्दस्स ॥ २२३१ ॥
सब्भावासब्भावो, भयप्पिओ सपरपज्जओभयओ ।
कुंभाकुंभावत्त-व्वोभयरूवाइभेओ सो ॥ २२३२ ॥

अथवा प्रत्युत्पन्न ऋजुसूत्रस्याविशेषित एव सामान्येन कुम्भोऽभिप्रेत शब्दनयस्य तु स एव सद्भावादिभिर्विशेषिततरोऽभिमत इत्येवमनयोर्भेद । तथाहि—स्वपर्यायै परपर्यायै उभयपर्यायैश्च सद्भावेन असद्भावेन, उभयेन चार्पितो विशेषित कुम्भ -कुम्भाकुम्भाऽवक्तव्योभयरूपादिभेदो भवति-सप्तभङ्गी प्रतिपद्यत इत्यर्थ , तद्यथा-ऊर्ध्वग्रीवकपालकुक्षिबुध्नादिभि स्वपर्यायै सद्भावेनार्पितो विशेषित कुम्भ कुम्भो भण्यते, ' सन् घट ' इति प्रथमो भङ्गो भवतीत्यर्थ । तथा पटादिगतैस्त्वक्त्राणादिभि परपर्यायैरसद्भावेनार्पितो विशेषितोऽकुम्भो भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्त्वविवक्षायाम् , असन् घट इति द्वितीयो भङ्गो भवतीत्यर्थ । तथा-सर्वोऽपि घट स्वपरोभयपर्यायै सद्भावाऽसद्भावाभ्या सत्त्वाऽसत्त्वाभ्यामर्पितो विशेषितो युगपद्वक्तुमिष्टोऽवक्तव्यो भवति, स्वपरपर्यायसत्त्वाऽसत्त्वाभ्यामेकेन केनाऽप्यसाकेतिकेन शब्देन सर्वस्यापि तस्य युगपद्वक्तुमशक्यत्वादिति । एते त्रय सकलादेशा । अथ चत्वारोऽपि विकलादेशा प्रोच्यन्ते । तत्रैकस्मिन्देशे स्वपर्यायसत्त्वेनान्यत्र तु देशे परपर्यायासत्त्वन विवक्षितो घट सश्चासश्च भवति घटो घटश्च भवतीत्यर्थ । तथा--एकस्मिन् देशे स्वपर्यायै सद्भावेन सत्त्वेनार्पितो विशेषितोऽन्यत्र तु देशे स्वपरोभयपर्यायै सद्भावासद्भावाभ्या सत्त्वासत्त्वाभ्या युगपदसाकेतिके नैकन शब्देन वक्तु विवक्षित कुम्भ सश्चावक्तव्यश्च भवति, घटोऽवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थ , देशे तस्य घटत्वात् ,देशे चावक्तव्यत्वादिति । तथा एकदेशे परपर्यायैरसद्भावनार्पितो विशेषितोऽन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरपर्यायै सद्भावासद्भावाभ्या सत्त्वासत्त्वाभ्या युगपत्साकेतिकेनैकेन शब्दन वक्तु विवक्षित कुम्भोऽसन्नवक्तव्यश्च भवति—अकुम्भोऽवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थ , देशे तस्याकुम्भत्वात्, देशे चावक्तव्यत्वादिति । तथा एकदेशे स्वपर्यायै सद्भावेनार्पित एकस्मिंस्तु देशे परपर्यायैरसद्भावेनार्पित , अन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभयपर्यायै सद्भावासद्भावाभ्यां युगपदेकेन शब्देन वक्तु विवक्षित कुम्भ सश्चासंश्चावक्तव्यश्च भवति घटोऽघटोऽवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थ , देशे तस्य घटत्वात्, देशेऽघटत्वात्, देशे चावक्तव्यत्वादिति । इह च ' कुम्भ कुंभे ' त्यादिना गाथार्द्धेन षड् भङ्गा साक्षादुपात्ता सप्तमस्त्वादिशब्दाद् , तद्यथा—कुम्भ अकुम्भ अवक्तव्य ' उभय ' त्ति सश्चासश्चेत्युभयं, तथा सन्नवक्तव्यक इत्युभयं तथा असन्नवक्तव्यक इति चोभयम्, आदिशब्दसंगृहीतस्तु सप्तम सन्नसन्नवक्तव्यक इति । एवं सप्तभेदो घट , एवं पटादिरपि द्रष्टव्य । तदेव स्याद्वादद्दष्ट सप्तभेद घटादिकमर्थं यथाविवक्षमेकेन केनापि भङ्गकेन विशेषिततरमसौ शब्दनय प्रतिपद्यते, नयत्वात्, ऋजुसूत्राद्विशेषिततरवस्तुग्राहित्वाच्च, स्याद्वादिनस्तु संपूर्णसप्तभङ्गयात्मकमपि प्रतिपद्यन्त इति । अल विस्तरेणेति ।

अथवा लिङ्गवचने समाश्रित्य विशेषिततरं वस्त्विच्छति शब्दनय इति दर्शयन्नाह—

वत्थुमविसेसओ वा, जं भिन्नाऽभिन्नलिंगवयणं पि ।
इच्छइ रिउसुत्तनओ, विसेसिययरं तयं सद्दो ॥२२३३॥

'वा' इति—अथवा भिन्नाऽभिन्नलिङ्गवचनमप्यविशेषतो यद्वस्त्विच्छति ऋजुसूत्रनय., तद्विशेषिततरमिच्छति शब्दनय इति ।

कुत ? इत्याह—

धणिभेयाओ भेओ, थीपुल्लिंगाभिहाणवत्राणं ।
पडकुभाणं व जओ, तेणाभिन्नत्थमिट्ठं तं ॥ २२३४ ॥

यतो-यस्मात्कारणात् स्त्रीपुनपुसकलिङ्गाभिधानवाच्यानामर्थाना तटादीना भद एव न पुनरेकत्व तटीत्यभिधानस्याऽन्याऽर्थो वाच्य, तट इत्यभिधानस्य त्वन्य, तटमित्यभिधानस्य त्वपर । कुत ?, ध्वनिभेदात्तथा गुरुर्गुरव इत्याद्येकवचनबहुवचनवाच्यानामर्थाना ध्वनिभेदादेव भेद । केषामिवेत्याह पटकुम्भाऽऽदिध्वनिभेदात्पटकुम्भाद्यर्थानामिव तेन तस्मात्कारणात्तल्लिङ्ग वचन चाभिन्नाथमेवेष्टं यादृशो ध्वनिस्तादृश एवार्थोऽस्येष्ट इत्यर्थ । अन्यलिङ्गवृत्तेस्तु शब्दस्य नान्यलिङ्गमर्थवाच्यमिच्छत्यसौ नाप्यन्यवचनवृत्ते शब्दस्यान्यवचनवाच्यं वस्त्वभिधेयमिच्छत्येष इति भाव ।

अथ यदसौ मन्यते तन्सवमुपसहृत्य दर्शयति—

तो भाव्वुच्चिय वत्थुं, विसेसियमभिन्नलिंगवयणं पि ।
बहुपज्जाय पि मयं, सद्दत्थवसेण सद्दस्स ॥ २२३५ ॥

तत तस्मान्नामादिनिक्षेपे भावघटादिको भाव एव वस्त्वत्यस्याविच्छति, तदपि पूर्वोक्तनीत्या सद्भावादिभिर्विशेषितमभिन्नलिङ्गवचन चाभ्युपैति, स्ववाचकध्वनीनामभिन्ने लिङ्गवचने यस्य तदभिन्नलिङ्गवचन वस्त्वसावभ्युपगच्छति, न पुनरेकस्यैवार्थस्य लिङ्गत्रयवृत्तिशब्दवाच्यत्वम्, एकवचनबहुवचनवृत्तिशब्दवाच्यत्व वा मन्यत इत्यर्थ । समभिरूढेन सहास्य मतभेद दर्शयति-इन्द्र शक्र पुरन्दर इत्यादि बहुपर्यायमप्येकमिन्द्रादिक शब्दनयस्य मतेन भवति । केन ? शब्दस्येन्द्रादेरिन्दनादिको योऽर्थस्तद्वशेन एकस्मिन्नपीन्द्रादिके वस्तुनि यावन्त इन्दनशकनपूर्दारणादयोऽर्था घटन्ते तद्वशेनेन्द्रशक्रादिबहुपर्यायमपि तद्वस्तु शब्दनयो मन्यत इत्यर्थ. । समभिरूढस्तु नैव मस्यत इत्यनयोर्भेद इति । उक्त. शब्दनय. । विशे० । सम्म० । आ० म० । आ० चू० । सूत्र० । शब्द प्रधानो नय शब्दनय । शाकपार्थिवादिवत् समास । शब्द प्राधान्येन अर्थमत्सु, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । शब्दसमभिरूढैवभूतेषु नयेषु, उत्त० २ अ० । आ० म० । सम्म० । स्था० । अष्ट० । अनु० । विशे० । रत्ना० ।

सद्दत्थ–शब्दार्थ–पु० । वाच्यवाचकयो., विशे० ।

सद्दव्वभेद–शब्दद्रव्यभेद–पुं० । शब्दद्रव्याणा भेदने, प्रज्ञा० ११ पद । (व्याख्या 'भासा' शब्दे पञ्चमभागे गता ।)

सद्दपरिणाम–शब्दपरिणाम–पुं० । शब्दतया पुद्गलाना परिणामे, स्था० १० ठा० ३ उ० । शब्दपरिणामस्ततविततघनशुषिरभेदाच्चतुर्द्धा । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सद्दपरियारग–शब्दपरिचारक–पुं० । शब्दादेवोपशान्तवेदोपतापे, स्था० २ ठा० ४ उ० । ("दोसु कप्पेसु देवा सद्दपरियारगा" इति 'कप्प'शब्दे तृतीयभागे २३२ पृष्ठे गतम् ।)

सद्दपरियारणा–शब्दपरिचारणा–स्त्री० । शब्दश्रवणात् वेदोपशमने, प्रज्ञा० ।

सम्प्रति शब्दपरिचारणा भावयितुकाम आह—

तत्थ णं जे ते सद्दपरियारगा देवा तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्जइ, इच्छामो णं अच्छराहिं सद्धिं सद्दपरियारणं करित्तए, तए णं तेहिं देवेहिं मणसीकए समाणे तहेव ०जाव उत्तरवेउव्वियाइ रूवाइं विउव्वंति विउव्वित्ता जेणामेव ते देवा तेणामेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता तेसि देवाणं अदूरसामंते ठिच्चा अणुत्तराइ उच्चावयाइं सद्दाइं समुदीरेमाणीओ समु० २ चिट्ठति, तए णं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं सद्दपरियारणं करेंति सेसं त चेव ०जाव भुज्जो भुज्जो परिणमति । (सू० ३२६ +)

'तत्थ णमि' त्यादि कण्ठ्यम्, नवरमदूरसमीपे स्थित्वा अनुत्तरान् सर्वमन प्रह्लादजनकतया अनन्यसदृशान् उच्चावचान्—प्रबलप्रबलतरमन्मथोद्दीपकसभ्याऽसभ्यरूपान् शब्दान्, सूत्रे नपुसकनिर्देश प्राकृतत्वात्समुदीरयन्त्यस्तिष्ठन्ति, शेष तथैव । प्रज्ञा० ३४ पद ।

सद्दबंभ–शब्दब्रह्मन्–न० । षड्भाषावाङ्मये ब्रह्मणि, अष्ट० २६ अष्ट० ।

सद्दबंभवाइ–शब्दब्रह्मवादिन्–पुं० । शब्दसन्मात्रमिच्छति वैयाकरणे, न० । सम्म० । अत्राऽऽह वैयाकरण–न वाक्संस्पर्शरहिता काचित् प्रतिपत्तिरस्ति शब्दाऽनुविद्धायास्तस्या प्रतिभासनात् । यदि तु-तत्संस्पर्शविकला साऽभ्युपगम्येत प्रकाशरूपताऽपि तस्या हीयेत वाग्रूपता हि शाश्वती प्रत्यवमर्शिनी च तदभावे न तस्या किंचिदपर रूपमवशिष्यते । तदुक्तम्–"वाक्रूपता चेत् व्युत्क्रामे-दवबोधस्य शाश्वती । न प्रकाश प्रकाशेत, सा हि प्रत्यवमर्शिनी" (वाक्य० प्र०का० श्लो० १२५) इति । न च निरस्तोल्लेख स्वसंवेदन व्यवहारविरचनचतुरमिति सविकल्पमभ्युपगन्तव्यम् ।

असदेतत्, यतोऽध्यक्ष पुर सन्निहितमेव भावात्मानमवभासयति तत्रैवाक्षवृत्तेर्वाग्रूपता च न पुर' सन्निहितेति न सा तत्र प्रतिभाति । न च व्यापितया पदार्थात्मतया वा अर्थदेशे सन्निहिता वागिति तद्दर्शने साऽप्यवभाति, वाचामर्थदेशे सन्निधेरयोगात् । तथाहि-यदाऽक्षान्वये संवेदने पुरस्थो नीलादिराभाति न तदा तद्देश एव शब्दात्मा वक्त्रमुखदेशस्य तस्यावभासनात् । नचान्यदेशतयोपलभ्यमानोऽन्यदेशोऽभ्युपगन्तु युक्तो नीलादेरपि तथाभावप्रसक्ते. । अतो वाग्विविक्तस्य नीलादेरवभासनान्नार्थदेशे वाक्सन्निधिरिति न तत्संस्पर्शवत्यक्षमति । न च पदार्थात्मता वाचो युक्ता, तत्त्वेनाप्रतिभासनात् । स्तम्भादिर्हि शब्दाऽऽकारविविक्त पुर. प्रतिभाति शब्दोऽप्यर्थविविक्तस्वरूपेण श्रोत्रज्ञानेऽवभातीति, न तयोरैक्यं प्रतिभासभेदतो भेदात् । तथाऽप्यभेदे न क्वचित् भेदो भवेदित्यध्यक्ष शब्दविविक्तरूपादिविषय न वाग्रूपतासंसृष्टम् । तत्र तस्य-असन्निधानात्, व्यवहिताया अपि वाच प्रतिभासे सकलव्यवहितभावपरंपरा, प्रतिभासताम् अर्थसन्निधानेऽपि वा वाचो लोचनमतावर्थप्रतिभासेन तस्या प्रतिभासस्तदविषयत्वात्, नहि यो यदविषय. स सन्निहितोऽपि तत्र प्रतिभाति, यथा आम्ररूपप्रतिपत्तौ तद्रस. अविषयश्च लोचनबुद्धेः

शब्द इति। लोचनबुद्धिर्वाऽर्थमनुसरन्ती स्वविषयमेवाऽवभासयति नेन्द्रियान्तरविषय सन्निहितमपि, यथा रसनसमुद्भवा मधुरादिप्रतिपत्तिस्तदेव न परिमलादिक, लोचनप्रभवप्रत्ययेनैव श्रुतिविषयशब्दप्रतिपत्तौ नयनबुद्धिरेव सर्वाक्षविषयग्राहिका इतीन्द्रियान्तरपरिकल्पनावैयर्थ्यं शब्दात्मकेऽपि पदार्थेऽभ्युपगम्यमाने श्रुतिरेव शब्दपरिणतिमधिगच्छति लोचन च रूपविवर्त्त पर्येतीत्यभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथैकमेवाक्ष विषयपञ्चक विषयीकरोतीति तत्राप्यक्षपञ्चककल्पना विफलतामनुभवेत्। तत्सकलमक्षवेदन वाचकविकल स्वविषयमेवावलोकयतीति निर्विकल्पकम्। न चार्थ सन्निधानाद्वाचः-सन्निधावप्यक्षान्तरवैफल्यप्रसङ्गे—लोचनमतौ यदि नाम न शब्दसन्निधिजनिता शब्दाऽऽकारता तथाऽप्युपादानाद् बोधरूपतैव वागूरूपताऽपि वाचकस्मृतिजनिता तत्र भविष्यति यतो यदि स्मरणजनितो वागूरूपतोल्लेखस्तदा स्पष्टलोचनप्रभवदृशो भिन्न एव भवेत् कारण-विषयभेदात्। तथाहि-लोचनव्यापारानुसारिणी दृग् वर्त्तमानकाल रूपमात्र विशदतयाऽवभासति। विकल्पस्तु शब्दस्मरणप्रभवोऽसन्निहिता वागूरूपतामध्यवस्यति कथं न हेतुविषयभेदात्तयोर्भेद? अथ वाक्परिष्वक्त रूपमधिगच्छद् 'रूपमिदम्' इत्येकं संवदनमध्यवस्यति जन इति कथं न तयोरैक्यम्?, नैतद्, यत -" रूपमिदम् " इति ज्ञानेन वागूरूपताऽऽपन्ना पदार्था गृह्येरन्, भिन्नवागूरूपताविशेषणविशिष्टा वा?, प्रथमपक्षे लोचन वागूरूपतायां न प्रभवतीति तदनुसारिण्यध्यक्षमतिरपि न तत्र प्रवृत्तिमती तत कथमसावर्थरूपापन्ना वागूपतामधिगन्तु क्षमेत्यन्यैवाक्षमतिर्नामोल्लेखात्। अथ द्वितीय. पक्षस्तदापि नयनदृग् तद्विषये शुद्ध एव पुरो व्यवस्थिते प्रवर्त्तते न वाचि, तत्र चावर्त्तमाना कथ तद्विशिष्टं स्वविषयमुद्द्योतयितु समर्था, न हि विशेषण भिन्नमनवभासयति तद्विशिष्टतया विशेष्यमवभासयति दण्डाग्रहण इव दण्डिनम्। न च यद्यपि वाक् दृशि न प्रतिभाति, तथापि स्मृतौ प्रतिभातीति विशेषणमर्थस्य भिन्नज्ञानग्राह्यस्यापि विशेषणत्वोपपत्तेरिति वक्तु शक्यम् संविदन्तरप्रतीतस्य स्वातन्त्र्येण प्रतिभासनात्, तदन्तरप्रतीयमानविशेषणत्वानुपपत्तिः। यतो नैककालमनेककालं वा शब्दस्वरूपं स्वतन्त्रतया स्वग्राहिणि ज्ञाने प्रतिभासमान विशेषणभाव प्रतिपद्यते सर्वत्र तस्य तद्भावापत्तेः। नच शब्दानुरक्तरूपाद्यध्यक्षमतिरुदेतीति शब्दस्य विशेषणत्व रूपादेश्च विशेष्यत्वं, यतो यदि तदनुरक्तता तत्प्रतिभासस्तदा शब्दस्याक्षबुद्धावप्रतिभासनान्न तदनुरक्तता। अथ रूपादिदेशे शब्दवेदन तदनुरक्तता, तदपि न युक्त; निरस्तशब्दसन्निधीना रूपादीना स्वज्ञाने प्रतिभासनात्। अथ तत्कालशब्दप्रतिभासस्तदनुराग, न; नयनदृशि रूपादिव्यतिरिक्तशब्दप्रतिभासाऽभावात्, यतो न तुल्यकालमपि शब्द लोचनसंविदवभासयितु क्षमा तस्य तदविषयत्वात्। अथ शब्दानुषक्तरूपस्मृतिदर्शनाद् तद्रूपस्य तस्य प्राक् दर्शनमुपेयते। तर्हि शब्दविविक्तमर्थरूप प्रत्यक्षमधिगच्छति; वाचक तु स्मृतिरुल्लिखतीति न तत्संस्पर्शमध्यक्षमनुभवतीति निर्विकल्पकमासक्तम्; अन्यथा शब्दस्मरणासम्भवाद्ध्यक्षाभावो भवेत्। तथाहि-यदि वाक्संसृष्टस्य सकलार्थस्य संवेदनं तथा सत्यर्थदर्शने तद्वाक्स्मृतिस्तत्र च तत्परिष्कृतार्थदर्शनम् नच कश्चिद् वाक्संस्पर्शविकलमर्थमवगच्छति तमन्तरेण च न वाक्स्मृति ता चान्तरेण न वागनुषक्तार्थदर्शनमित्यर्थदर्शनाऽभावो भवेत्। ततोऽर्थदर्शनान्निर्विकल्पकमव तदभ्युपगन्तव्यम्। यदि च-वाक्संसृष्टस्यैवार्थस्य ग्रहणं तदाऽगृहीतसंकेतस्य बालकस्य तद्ग्रहण न भवेत्। अथ तस्यापि 'किम्' इति वागुल्लेखोऽस्तीति तदनुषक्ततद्ग्रहण सविकल्पकम्, नैतद्युक्तम्, तस्य किमपीति सामान्यस्यैव ग्रहण भवेन्न विशेषस्येति न विशदावभासस्यार्थसंवेदनसभव। यदा च अश्व विकल्पयतो गोर्दर्शन परिणमति तदा तदा तद्वागपरिच्छेदात् कथमवबोधस्य शाश्वती वागूरूपता? नहि तदा गोशब्दोल्लेखस्तदवबोधस्य सम्भवति। तत्संवेदनाभावाद्युगपद्विकल्पद्वयानुपपत्तेश्च। ततोऽध्यक्षमर्थसाक्षात्करणान्न वाग्योजनामुपस्पृशतीति निराकृतम्। "वागूरूपता चेत् व्युत्क्रामेत्" इत्यादि लोचनाद्यध्यक्षे वाक्संस्पर्शायोगात्। यत श्रोत्रग्राह्या वैखरी वाच न तावन्नयनजसंवेदनमुपस्पृशति तस्यास्तद्विषयत्वात्, नापि स्मृतिविषया मध्यमा तामवगमयति। तामन्तरेणापि शुद्धसंविदा भावात्। मद्दृताशेषवर्णादिविभागा पश्यन्ती वागेव न भवति, बोधरूपता (पत्वात्) वर्णपदाद्यनुक्रमलक्षणत्वात् वाच. न तद्युक्ताप्रतिपत्तिर्विकल्पिका, अपि तु—निर्विकल्पिकैव श्रुतिस्मृतिविषयवर्णपदानुक्रमोल्लेखशून्यत्वात्। यदि-चाऽविकल्पकं संवेदन किंचिन्नाभ्युपेयते तदा वाक्संस्मरणासम्भवाद्विकल्पस्याप्यसंभव एव स्यात्। अथ प्रथम संवेदन तदा वाचकस्मृतेरभावादविकल्पक तज्जनितवाचकस्मृतिसहकारीन्द्रियप्रभव त्वभिधानाऽनुरक्तार्थावभासि द्वितीयं सविकल्पकम्, नैतदस्ति; यतः स्मृतिसन्निधमपि लोचन न वाचके तत् संकेतसमयभाविनि प्रवृत्तिमदिति कथ तदविषये स्मृतिदर्शितेऽपि वाचकानुषक्ताऽध्यक्षप्रवृत्ति, यतो न गन्धस्मृतिसहकारिलोचनमविषये परिमलादौ संवेदनं जनयत् दृष्ट किं तु—सन्निहित एव मलयजरूपे दर्शनं तु तत्सहचारिणि परिमलाऽर्थे स्मृतिं जनयतीति न तत्तद्रूपसंविदो रूपं हेतुविषयभेदात्। तथाऽत्रापि नयनसंवेदन रूपमात्रसाक्षात्कारिभिन्नं तद्दर्शनोपजनित तु विकल्पज्ञान वचनपरीताऽर्थाऽध्यवसायस्वभावभिन्नमेवेत्यविकल्पकमध्यक्षं सिद्धम्।

(नैयायिकादिसमत केवलसविकल्पकवादमुपन्यस्य निर्विकल्पकवादिना तस्याऽपि दूषणम्)—

स्यादेतत् यद्यपि वाचो नयनजप्रतिपत्त्यविषयत्वान्न तद्विशिष्टार्थदर्शनमध्यक्ष तथापि द्रव्यादेर्नयनादिविषयत्वात् तद्विशिष्टार्थाध्यक्षप्रतिपत्ति. सविकल्पिका भविष्यति। तथाहि नियतदेशादितया वस्तु परिदृश्यमान व्यवहारोपयोगि अन्यथा तदसभवाद् देशादिससर्गरहितस्य च तस्य कदाचिदप्यननुभवात् यच्च देशादिविशिष्टतया नामोल्लेखाभावेऽपि वस्तु संगृह्णाति, तत्सविकल्पक विशेषणविशेष्यभावेन हि प्रतीति. कल्पना देशादयश्च नीलादिवत् तदवच्छेदका दर्शने प्रतिभान्तीति न तत्र शब्दसंयोजनापक्षभावीदोष.। एतदप्यसत्, यत-अध्यक्ष पुरोवर्त्ति नीलादिकमवलोकयितुं समर्थम्न तदवष्टब्ध भूतल तदनवभासे च कथ तद्विशिष्टमर्थं तदवगन्तुं

प्रभु (भु) । यद्यपि तदनवष्टब्ध तत्र प्रतिभाति तदपि न तद्विशेषणमिति शुद्धस्यैव सकलस्य प्रतिभासनान्न विशेषणविशेष्यभावग्रहणम् । तथाहि—दर्शने रूपमालोकश्च स्वस्वरूपव्यवस्थितं द्वितयमाभाति, न तद्व्यतिरिक्तं काल-दिगादिकमिति । कथमप्रतिभासमानं तद्विशेषणं भवति सर्वत्र तदभावप्रसक्तेः, तेन 'देशादिभिर्विशिष्टस्य सर्वस्यार्थस्य संवेदनम्' इति निरस्तम्-विशेषणभूतस्य कस्यचिदप्रतिभासनात् । यत्रापि स्थिराधेयदर्शनादधस्तादाधारमनुमिन्वन्ति तत्राऽपि नाऽनुमानावसेयमधिकरणमिन्द्रियविज्ञानविषयविशेषणम्, नाऽपि तदवसायोऽक्षबुद्धेः स्वरूपमिति न विशेषणविशिष्टप्रतिपत्तिरक्षबुद्धिः । किं च-समानकालयोर्वा भावयोर्विशेषणविशेष्यभावं भिन्नकालयोर्वा अक्षबुद्धिरवभासयति ?, न तावद्भिन्नकालयो तयोर्युगपत्तत्राऽप्रतिभासनात्-यदाहि विशेषण स्वादिक पूर्वमवभाति न तदा स्वाम्यादिक विशेष्य, यदापि चोत्तरकाल तदवभाति न तदा स्वादिकम् असन्निधानादिति न तद्विशिष्टतयाऽध्यक्षेण तस्य ग्रहणम् । तथाहि-चक्षुर्व्यापारे पुरोव्यवस्थितश्चैत्र एव परिस्फुटमाभातीति तन्मात्रग्रहणाच्च तद्विशिष्टत्वप्रतीति । न चाऽसन्निहितमपि विशेषणं स्मरणसन्निधापितमक्षबुद्धिरधिगच्छति स्मरणात्प्रागिव तदुत्तरकालमपि विशेषणासन्निधेस्तुल्यत्वान्न तत्र तदाऽप्यध्यक्षबुद्धिप्रवृत्तिरित्यपास्तविशेषणस्यार्थस्य साक्षात्करणं युक्तियुक्तम् । नापि तुल्यकालयोर्भावयोर्विशेषणविशेष्यभावमध्यक्षमधिगन्तु समर्थं तस्यानवस्थिते । तथाहि-अविशिष्टेऽपि दण्डपुरुषसयोगे कश्चिद्दण्डविशिष्टतया पुरुषं दण्डीति प्रतिपद्यते । अपरस्तु-तत्रैव पुरुषविशिष्ट तया दण्डोऽस्येति प्रतिपद्यते । असंकेतितविशेषणविशेष्यभावस्तु 'दण्ड-पुरुषौ' इति स्वतन्त्रं द्वयमधिगच्छति । वास्तवे तु तस्मिन्योग्यदेशस्थप्रतिपत्तॄणां दण्ड-पुरुषरूपयोरिव तुल्याकारतयाऽवभासो भवेत् न चैवम् । तेन दण्ड-पुरुषस्वरूपमेव स्वतन्त्रमध्यक्षावसेय विशेषणविशेष्यभावस्तु कल्पनाविरचित एव । येन हि दण्डोपकृतपुरुषजनिताऽर्थक्रिया प्रागुपलब्धा तदर्थी च, स तत्र विशेषणत्वेन दण्डं विशेष्यत्वेन च पुरुष प्रतिपद्यते प्रधानत्वात्, येन च पुरुषोपकृतदण्डेन फलमभ्युपेतं स तत्र दण्डं प्राधान्याद्विशेष्यमध्यवस्यति । अपरिगतफलोपकारस्य प्रथमदर्शने स्वरूपमात्रनिर्भासात् ततोऽन्वय-व्यतिरेकाभ्यामवगतसामर्थ्यं द्वयमासाद्य विशिष्टत्वप्रतिपत्ति, प्रागवगते च सामर्थ्ये नेन्द्रियस्य व्यापारस्तस्यासन्निहितत्वात् । न च व्यापाराऽविषये तत्प्रतिपत्तिजननसमर्थम् न च पुरःसन्निहितेऽर्थेऽप्रवर्त्तमानमिन्द्रिय तत्रापि प्रतिपत्तिमुपजनयितु समर्थं वर्त्तमानकालालीढनीलादिदर्शनप्रवृत्तस्य चिराऽतीतभावपरंपरादर्शनप्रवृत्तिप्रसक्तेः सकलातीतभावविषयस्मृतेरध्यक्षता भवेत् । तथा—स्वगोचरचारिणी स्मृतिरपि स्फुटमर्थं वर्त्तमानसमयमुद्भासयिष्यतीति सर्वाऽक्षमति स्मृतिर्भवेत् । न च वर्त्तमानमर्थमध्यक्षमेवोद्भासयतीति किं तत्र स्मृत्या ?, यत्र हि दर्शनाऽनवतारस्तत्र स्मृतिपरिकल्पना फलवती स्पष्टदर्शनावतारे तु वर्त्तमानसमयभाविनि रूपादौ स्मृतिप्रवृत्तिरसम्भविनी विफला चेति न तत्परिकल्पना, नन्वेवमतीते विशेषणादौ स्मृतिरेव प्रवर्त्तिष्यत इति किं तत्र विशदसंविदवतारेण ?, सा हि सन्निहितमेवार्थमवतरति, न च तदा विशेषणादय सन्निहितास्तानवलम्बमाना निरालम्बनैव भवेत् ततो विशुद्धरूपमात्रप्रतिभासादध्यक्षसंविन्निरस्तविशेषणमर्थमवगमयति । विशेषणयोजना तु स्मरणादुपजायमाना अपास्ताक्षार्थसन्निधिर्मानसी । न च स्पष्टप्रतिभासाद्वर्त्तमानार्थग्राहिणीति वक्तव्यम्, तामन्तरेणापि स्फुटमर्थप्रतिभासात् नच स्मृतिमन्तरेणाऽपि यदि विशदतनुरर्थात्मा प्रतिभातीति न तस्य ग्राहिका स्मृति तद्धेतुव्यापारसद्भावे सुखमन्तरेणापि विषयावगतिरस्तीति सुखमपि विषयग्राहि न स्यात् यतो निरस्तबहिरर्थसन्निधयो भावनाविर्भूततनवः सुखादयो नार्थवेदका स्वग्रहणपर्यवसितस्वरूपत्वात्तेषामक्षान्वयव्यतिरेकानुविधायिन्यो विशदसंविद एव बहिरर्थावभासिका पृथगवसीयन्ते सुखादिभ्यस्ता एवं तदवभासिकास्तद्वद्विकल्पोऽपि नार्थसाक्षात्करणस्वभाव इति ।

ननु यदि न पुरःस्थितार्थग्राही विकल्पः कथ ततस्तत्र प्रवृत्तिर्भवेत् ?। यदेव विशेषणादिक प्राक् तेनानुभूतं तत्रैव ततः प्रवृत्तिर्भवेत्, न हि स्वात्मानमनारूढेऽर्थे प्रवृत्तिविधायि विज्ञानमुपलब्धम् अन्यथा शुक्लमर्थमवतरन्ती संविन्नीलार्थे प्रवर्त्तिका भवेत् । नच निर्विकल्पकमेव सवेदन वर्तमानेऽर्थे प्रवृत्तिविधायि, विकल्पमन्तरेणापि सर्वत्र प्रवृत्तिप्रसक्तेः । न च सुखसाधनत्वनिश्चयमन्तरेण पुरः प्रकाशनमात्रेण कश्चित्प्रवर्त्तत इति विकल्प एव पुरोव्यवस्थितार्थग्राही प्रवर्त्तकत्वात् अक्षानुसारितया च स एवाऽध्यक्षमिति युक्तम्, पूर्वदृष्टनामादिविशेषणग्राही निश्चय इति, एतदप्यसंगतम्, धूमग्राह्यध्यक्षव्यतिरिक्ता स्पष्टावभासाग्न्यनुमानाकारस्येव विशददर्शनभूतोऽर्थाकाराद् व्यतिरिक्तविकल्पमत्युल्लिख्यमाना स्पष्टाकारस्य तदाऽननुभवात् । ततो बहिरर्थग्राहिण्यो विकल्पमतयोऽभ्युपगन्तव्या न पुनस्तदा विकल्पमतिः पूर्वदृष्टविशेषणमात्राध्यवसायिनी अपरा पुरोवर्त्तिविशदार्थावभासाध्यक्षसंविदपरैव भेदप्रतिभासाभावादिति, असदेतत्, यतो यदि नाम पुरोवर्तिनमर्थं विकल्पमतिरुद्योतयितु प्रभवति तथाऽपि न तत्र प्रवृत्तिः, प्रवृत्तिविरचना चतुरार्थक्रियासमर्थरूपानवभासनात्तदवभासने ह्यर्थक्रियार्थिनां प्रवृत्तिर्युक्ता । नचाऽर्थक्रियासम्बन्धं वर्त्तमानसमयसम्बन्धिन्यर्थे ता प्रदर्शयितु समर्थास्तदानीं तस्या असन्निधानात् असन्निधौ च न तत्र सामर्थ्याऽवगतिः पदार्थस्वरूपमात्राऽवसायात् । नच तत्स्वरूपमात्रावसायादेव सामर्थ्याऽवगतिः अतिप्रसङ्गात् । ततः पुरोवर्तिनि प्रवर्तमानोऽपि न विकल्पः प्रवर्तकः । न च यतः पूर्वमर्थक्रियाप्रभवन्ती दृष्टा संप्रत्यपि तदर्थक्रियाऽर्थितया तदध्यवसायात् प्रवृत्तिर्भविष्यति, यतो येन प्रागर्थक्रियानिर्वर्त्तिता तदेवेदं पुरः प्रतिभातीति तन्निर्भासाऽभावे कुतः सिध्यति ? न च कल्पनैव तदध्यवसायिनि, तन्निर्भासः । यतो न कल्पनानुव्यवसित तत्त्वं परमार्थसद्व्यवहारमवतरति प्रत्यक्षप्रतिभातस्यैव तद्व्यवहारावतारात् । तदभावे तदभावात् । नचाऽध्यक्षबुद्धेस्तत्त्वावसायः प्रथमाऽक्षसन्निपातवेलायामेव नीलादिरूपलावत् तन्निर्भासोदयप्रसक्ते । अतो न कल्पनाध्यक्षविषयस्तत्त्वमाद्यदर्शनानधिगतत्वात् ।

अथ—सहकारिवैकल्याद् यद्यपि आद्यदर्शनाऽवभासि

न तत्त्व तथापि न तन्नास्ति, न हि तीक्ष्णांशुकरनिकरोपहतदृशा गर्भगृहाद्यनुप्रवेशानन्तरमप्रतिभासमाना अपि घटादयो भावा स्वस्थीभूतनेत्राणां न प्रतिभान्ति, न च प्रागप्रतिभासनान्न सन्ति यथा च सहकारिवशात् पूर्वमप्रतिभाता अपि पश्चात्प्रतिभान्ति । तथाऽत्राप्याद्यदर्शन शुद्धार्थावभासि यद्यपि तत्त्व नानुभवति स्मरणसहायाक्षप्रभवा तु प्रत्यभिज्ञा तदनुभविष्यतीति । न-तत्त्वस्याऽसत्त्वम् नाप्यक्षान्वयव्यतिरेकानुविधायिनी प्रत्यभिज्ञा न प्रत्यक्षमिति ।

अत्रोच्यते-यद्यक्षप्रभवा सविदाद्या न तत्त्वमवभासयति पश्चादपि तदविषयत्वान्नाऽवभासयेत् । यथा ह्यक्षमविषयत्वान्नैकत्वे प्रतिपत्तिं विदधाति तथा स्मरणसहकृतमपि न तत्रता विधास्यति अविषयत्वाऽविशेषात् ,न हि परिमलस्मरणसहायमपि लोचन गन्धे प्रतिपत्तिकृदुपलब्धमिति न तत्त्वग्रहणमध्यक्षात् । किं च—किंकुर्वाणा स्मृतिरिन्द्रियस्य सहकारित्व प्रतिपद्यते ? पूर्वापरस्य ढौकनमिति चेत् , ननु विनष्टेऽप्यर्थे स्मृतिरुदयन्ती दृष्टेति कथं तत्सन्निधापिते पौर्वापर्ये प्रवर्त्तमाना अध्यक्षधी सत्यार्था भवेत् ? अथ यदुपरत वस्तु तद्ग्राहिणी बुद्धिर्न सत्याऽर्थग्राहिणीति युक्तम् ,अनुपरत त्वर्थमवगच्छन्ती कथ सा न सत्यार्था ?, अयुक्तमेतत् , यत -स्मर्यमाणस्यार्थस्यानुपरति कुतोऽवगता ? न स्मरणाद् व्युपरतेऽपि स्मृतिपरत्वे प्रवृत्तेरित्युक्तत्वात् । नच स्मरणोपनीतपौर्वापर्यस्य दर्शने प्रतिभासनात्तदप्रच्युति इतरेतराश्रयदोषप्रसक्ते । तथाहि—स्मर्यमाणस्यार्थस्यानस्तमयसिद्धेस्तदुपनीते तत्र दर्शनप्रवृत्ति सिद्ध्यति । तत्सिद्धौ च स्मरणोपनीतस्याऽनस्तमयसिद्धिरिति कथ नेनरेतराश्रयत्वम् ?। अथ स्मृति सप्रति प्रतिभासविषयादर्थाद्भिन्न विषयमध्यवस्यन्ती निरालम्बना स्यात् । प्रतिभासविषय नमेवार्थमुल्लिखन्ती तु कथमसदर्थविषया ? न, दर्शनगृहीतमेवार्थमुल्लिखतीत्यत्र प्रमाणाभावान्न स्मरणोपनीतैकत्वाऽवभासिन्यध्यक्षमति सत्यार्थग्राहिणी सिद्धा । न च पूर्वदर्शनमेव पूर्वरूपसगतमर्थमनुभवदेकत्वे प्रमाण यतो यदि पूर्वरूपतामर्थस्याद्यदर्शनमवावभासयति तथा सति पूर्वापरैकत्वं तदेवावगमयिष्यतीति तत्र स्मृति प्रवर्त्तमाना व्यर्था । न च तदपि पूर्वरूपता तस्याऽवभासयितु क्षम तस्य सन्निहितमात्रविषयत्वात् । पूर्वरूपता हि पूर्वदेश-काल-दशासम्बन्धिता पूर्वदेशादीना च तद्दर्शने अप्रतिभासनात् न तत्संस्पर्शिरूपप्रतिभासस्तत्र सभवी न हि तदप्रतिभासे तत्सबन्धिपदार्थरूपप्रतिभास. अन्यथा नीलताऽप्रतिभासेऽपि पीते नीलसम्बन्धिताऽवगतिर्भवेत् । तन्नैकत्वग्राहिण्यध्यक्षमति । यच्च 'दृष्टता प्रत्यक्षग्राह्या' इति परैरुच्यते तत्र दृष्टता यदि तद्दृशि प्रतिभातता तदा वर्त्तमानतैव । अथ पूर्वदृशि प्रतिभातता तदा पूर्व्वदृशोऽप्रतिभासने कथ तत्प्रतिभातताऽवभास सप्रति सवेदने ? तत्र हि स्वदृष्टतया सन्निहित रूपमाभातीति सैव तत्र युक्ता, पूर्वदर्शन तु प्रत्यस्तमितमिति तद्दृष्टताऽपि व्युपरतैवेति कथ सा वर्त्तमानदृशि प्रतिभासेत ? तदभ्युपगमे वा तद्दृशो निरालम्बनप्रसक्ति । न च पूर्वदृश्यमानता तत्र व्युपरता, दृष्टता तु तदैवोत्पन्नेति कथमसती येन ता प्रतीयती प्रत्यक्षमतिर्निरालम्बना भवेत् ?, यतो यदि दृष्टता तत्र सन्निहिता भवेत् तदा प्रथममागतो नीलाऽऽदिरूपतामिव तामप्यधिगच्छेत् न चाऽधिगच्छतीति ज्ञानस्वभावोऽसाधारणतयाऽसौ नार्थस्वरूपमिति कुतोऽध्यक्षताऽवसेया?, तथाहि-पूर्वदर्शनमनुस्मरन्नेव पूर्वदृष्टता व्यवहारी तत्राध्यारोपयति विस्मरणे तदनध्यवसायात् यच्च स्मृतिरध्यवस्यति स्वरूप न तद्दर्शनपथोपप्रयुक्तम् आकारभेदात् । न च तद्दर्शन-स्मरणे एक विषय बिभ्रत 'पूर्वदृष्ट पश्यामि' इत्यध्यवसायात् । यत -किं स्मर्यमाण दृश्यमानतया रूप प्रतीयते, आहोस्विद् दृश्यमान स्मर्यमाणतयेति विकल्पद्वयम् ? । तत्र यद्याद्य पक्षस्तथा सति स्मर्यमाणं परिस्फुटतया रूपमाभातीति कथ तस्य परोक्षता ?, अथ द्वितीयस्तत्रापि दृश्यमान स्मर्यमाणेन रूपेणाऽवभातीति सर्व परोक्ष भवेदिति न काचिदध्यक्षमति सत्याऽर्था स्यात् । अतोऽक्षधीर्वर्त्तमानमेव रूप प्रत्येति, स्मृतिरपि तदसस्पर्शि परोक्ष रूपमिति न तयोरैक्य प्रतिभासभेदस्य सर्वत्र भेदकत्वात् । तस्य च विशदाऽविशदरूपतयाऽवभासमानयोर्दृश्यस्मर्यमाणयो सद्भावात् कथ न भेद ?, किञ्च-यदि शुद्धमेव दर्शनं स्मृतिनिरपेक्षं पूर्वरूपताग्राहि, नन्वेव भाविरूपताग्राहि प्रथमदर्शन किं नोपेयते ?, नहि भाविभूतयोरसन्निहितत्वे विशेष , येनैकत्राध्यक्षवृत्तिरपरत्र नेति भवत् ? नच 'पूर्वदृष्ट पश्यामि' इति व्यवसायात् पूर्वरूपे एव दर्शनव्यापार । 'पूर्व्वमेवेद मया दृष्टम्' इत्यध्यवसायाद् भाविरूपेऽपि दर्शनव्यापारप्रसक्ते । अतोऽपाकृतम् "इदानींतनमस्तित्व न हि पूर्वधिया गतम् " इति । न च पूर्वदृशा तदाभाविकालताया असन्निधानादग्रहण सप्रति दर्शनकाले पूर्वरूपताया अप्यसन्निधेस्ततो ग्रहणप्रसक्ते. । यदि पुनर्भाविरूपतामप्यध्यक्षमनुभवति , 'पूर्वमेवेदं मया दृष्टम्' इति व्यवहृतिदर्शनात् तर्हि प्रथमसवेदनमेव मरणावधिरूपपरपरामधिगच्छतीति तदैव मृतो भवेत् । न च मृतिसद्भावे मृतो भवत्युत्पत्तिसमये तु नासाविति कुतोऽयं दोष. । यतो यदि तदाऽसौ नाऽस्ति कथमसती सा दर्शने प्रतिभाति ?, तदप्रतिभासने तु कथ भाविरूपपरिगतो भावोऽवभातो भवेत् ? यदेव तत्र वर्तमानं रूपमाभाति तदेवाध्यक्षमस्तु न भावि । यदि तु तदपि तदाऽध्यक्ष तदाद्याऽध्यक्ष एव मृत्युपाधे सकलविषयस्य प्रतिभातस्याऽस्तमयात् तद्विषयात्तदुत्तरकालभाविनी सर्वा मतिर्निर्विषया भवेत् । किं च-भाविभूतयोरध्यक्षाविषयत्वे भिन्नमपि तदध्यक्षविषय भवेदिति सर्वस्त्रिकालदर्शी भवेदिति " भविष्यश्चैषोऽर्थो न ज्ञानकालेऽस्तीति न प्रतिभाति " इति निराकृत द्रष्टव्यम् । भावि-भूतकाले तावद् भविष्यता धर्माऽऽदेर्दर्शनकालेऽसतोऽपि प्रतिभासनात् । न चाभिन्नयोर्भाविभूतरूपयो प्रतिभासेऽपि भाविधर्म्मादेर्भिन्नत्वान्न प्रतिभास । भदेनाध्यक्षप्रतिभासनाऽविरोधात् । दृश्यन्त एव हि भिन्नरूपा घट-पटाऽऽदयोऽध्यक्षप्रतिभासमादधानास्तन्न भाविभूतरूपताऽध्यक्षावसेयेति स्मृतिविषयः । पूर्वरूपतादर्शनावभासिनोऽर्थस्य भाविरूपता चानुमानावसेया । तेन—

" नच स्मरणत पश्चा-दिन्द्रियस्य प्रवर्त्तनम् ॥ "
" वार्यते केनचिन्नापि, तदिदानीं प्रदुष्यति । "
(श्लो० वा० प्रत्यक्ष० श्लो० २३५।२३६।) ।

इति निरस्तं, यतो यदि स्मरणादूर्ध्वं वर्त्तमानरूपे इन्द्रियस्य प्रवर्त्तनमभिप्रेत तथा सति वर्त्तमानमात्रपरिच्छेदान्न स्मरणोपढौकितैकत्वग्रह. । अथ पूर्वरूपे तत्राऽपि यथा प्राक्

स्मृतेर्दर्शन पूर्वरूपताथामविषयत्वान्न प्रवर्त्तते तथा तदुत्त-
रकालमपि अविषयत्वाऽविशेषात् । "तदा प्रवर्त्तने चक्षुषो न
दोष " इत्यत्रापि यद्यसन्निहिते स्मरणोपढौकिते नयन प्रव-
र्त्तते तर्ह्यविद्यमानविषत्वात्तदालम्बन ज्ञान निर्विषय भवेदिति
कथ न दोष ?, तिमिरोपहतदृशोऽप्यसत्यदर्शनमेव दोष ।
तच्चाऽत्राऽपि समानमिति कथ न दोष ? । अथ वर्त्तमाने-
स्मृत्युत्तरकाल तत्प्रवर्त्तमानमदुष्ट तर्हि नैकत्वप्रतीति । न
च यदेव वर्त्तमान तदेव पूर्वमिति भेदाभावात्तत्त्वग्रह अ-
भेदस्यासिद्धे —न हि दृश्यमानस्मर्यमाणयोरभेदसिद्धि दृ-
श्यमाने स्मृते स्मर्यमाणे च दृशोऽनवतारात् । न च स्मर-
णोपनीते पूर्वरूपे दोषाभावेऽपीन्द्रियप्रवर्त्तन युक्त धूमदर्श-
नोत्तरकाल स्मृत्युपस्थापिते पावकेऽपि दोषाभावादिन्द्रिय-
प्रवृत्तिप्रसक्ते । शक्य यत्रापि वक्तुम्—

" नत्राऽपि लिङ्गता पश्चा-दिन्द्रियस्य प्रवर्त्तनम् ।
वार्यत केनचिन्नापि, तदिदानी प्रदुष्यति " ॥ १ ॥

अथ प्रत्यक्षप्रतिभाना धूमात् स्पष्टावभासाद् व्यतिरिक्ता
स्मृतिप्रभवाऽनुमितिर्भिन्नाकाराऽग्निमुल्लिखतीति न तत्र दृग
वतारस्तर्हि विशददृगवसेयाद् रूपादस्पष्टतया पूर्वरूपमुल्लिख-
न्ती स्मृत्युपजनिता प्रतिपत्तिर्न दृगुपदर्शित रूपमवतर-
तीत्यभ्युपयम् तत स्मृते पूर्वमुत्तरकाल वा पौर्वापर्य-
विविक्त वर्त्तमानकालमर्थ दृगवतरतीति नैकत्वग्राहिणी ।
ततो विकल्पाविकलाध्यक्षमति सिद्धा । एकत्वप्रतिपत्तिस्तु
स्मृतिकृतादया पृथगेव पूर्वापरविविक्तरूपावभासिस्पष्टदृश ।

अथ पौर्वापर्ये दृशोऽप्रवृत्तेर्न तद्ग्रहात् सविकल्पाध्यक्षम-
ति जातिगुणक्रियादीना तु दर्शनविषयत्वात् तद्विशिष्टार्थप्र-
तिपत्ति सविकल्पिका भविष्यति, न, जात्यादे स्वरूपान-
वभासनात् न हि व्यक्तिद्वयव्यतिरिक्तवपुर्ग्राह्याकारता ब-
हिर्बिभ्राणा विशददर्शने जातिराभातीति न तद्योजनादध्य-
क्षमति सविकल्पिका । न चाम्र-वकुलादिषु "तरुस्तरु " इ-
त्युल्लिखन्ती बुद्धिराभातीति नास्ति जातिर्विकल्पोल्लिख्यमा-
नतयाऽपि बहिर्ग्राह्याकारतया जातेरनुद्भासनाद् प्रतीतिरेव
तत्रापि तुल्याकारता वचन वा बिभर्ति । न च शब्द प्रतीति-
र्वा जातिमन्तरेण तुल्याऽऽकारता नानुभवति 'जातिर्जाति '
इत्यपरजातिव्यतिरेकेणापि गात्वाऽऽदिसामान्येषु तयोस्तु-
ल्याऽऽकारतादर्शनात् । न च तेष्वप्यपरा जाति इति ? अ-
नवस्थाप्रसक्ते । अथ तुल्याऽऽकारा प्रतिपत्तिर्यदि निर्नि-
मित्ता तदा सर्वदा भवेत् न वा कचित् व्यक्तिनिमित्तत्वे
आम्रादिष्विव घटादिष्वपि ' तरुस्तरु ' इति प्रतिपत्तिर्भवे-
त् व्यक्तिरूपताया अत्राऽपि समानत्वाद् , असदेतत् , व्य
क्तिनिमित्तत्वेऽपि प्रतिनियतव्यक्तिनिमित्तत्वान्नातिप्रसङ्ग ।
यथा हि—ता प्रतिनियता एव कुतश्चिन्निमित्तात् प्रतिनि-
यतजातिव्यञ्जकत्व प्रतिपद्यन्ते तथा प्रतिनियता तुल्याऽऽ-
कारा प्रतिपत्ति तत एव जनयिष्यन्तीति किमपरजातिक-
ल्पनया ?, यथा वा गुडूच्यादयो भिन्ना एकजातिमन्तरेणापि
ज्वरादिशमनमेक कार्य निर्वर्त्तयन्ति तथाऽऽम्रादयस्तरुत्व-
मन्तरेणापि तत एव "तरुस्तरु " इति प्रतिपत्ति जनयिष्य-
न्ति, नान्य इति व्यर्था तेषु तरुत्वजातिकल्पना, तन्न, जाति
दर्शने कल्पनाज्ञाने वा बहिराकारमाबिभ्रती स्वेन वपुषा प्र-
तिभाति कल्पना, बुद्धावप्यविशदाकारव्यक्तिरूपमन्त श-

ब्दोल्लेख वाऽपहाय वर्णसंस्थानव्यतिरिक्तजातिस्वरूपानव-
भासनात् । नचाऽप्रतीयमाना जाति सती । नापि कस्यचिद
विशेषणमिति न तद्योजनाविधायिनी अध्यक्षमतिरिति न
सविकल्पिका । एव गुण-क्रियादीनामप्रतिभासनादसत्त्वमि-
ति न तद्विशिष्टार्थग्रहाऽध्यक्ष सविकल्पकतामनुभवति । अथ
निर्विकल्पकत्वेऽध्यक्षेण शुद्धवस्तुग्रहणात् कथ ततो व्यव-
हृति सा हि हेयोपादेययोर्दु ख-सुख-साधनत्वनिश्चये हानो-
पादानार्था दृष्टा न च निर्विकल्पकमध्यक्ष तन्निश्चयरूपम् ,
असदेतत् , यतो यद्यपि सविकल्पकमध्यक्ष तथापि कथ त-
दर्थिना तत्र तत प्रवृत्तिर्न हि निश्चयमात्रात् फलार्थिन प्र-
वर्त्तन्त अपि तु-तज्जननयोग्यतावसायात् सा चाऽसन्निहि-
तफलानिश्चये न निश्चेतु शक्या । न च परोक्ष सुखसाधनत्व
निश्चिन्वती मतिरध्यक्षतामनुभवति, अनुमितेरप्यध्यक्षताप्र-
सक्त । परोक्षनिश्चयरूपताया अविशेषात् । न च निश्चया-
त्मकेनाध्यक्षेण वस्तु निश्चीयते । तत्प्रतिबद्धा च प्रागर्थक्रि-
योपलब्धि तत पुरस्थार्थावसायात् । तत्र स्मति प्रादुर्भवन्ती
तत्राभिलाषजननात् प्रवृत्तिमुपजनयति निर्विकल्पकेऽप्यस्य
समानत्वात् । तथाहि-प्रत्यक्षप्रतिभाते वस्तुनि पूर्वमर्थक्रि-
यावगतेति तत्स्मरणाव (णाद) भिलाषेण प्रवृत्तिर्भविष्यती-
ति क स्व-परपक्षयोर्विशेष ?, अथ वस्तुस्वरूपप्रतिभास दर्श-
नमर्थक्रियासम्बन्धाऽननुभवान्न प्रवृत्तिमुपरचयितु क्षमम् ।
तत्सम्बन्धानुभव वा सविकल्पक तद् भवेत् । न चाऽप्रवर्त्तक-
स्य प्रामाण्यम्-' प्रामाण्य व्यवहारेण" इत्यत्र ' व्यावहारिक
स्य चैतत्प्रमाणस्य लक्षणमुक्तम्" इत्यभिधानात् , असदेतत् ,
यतो न दर्शन केवल प्रमाण क्षणिकत्वादावपि तस्य भावात् किं
तु-अभ्यासपाटवादिसव्यपेक्ष यत्राऽश विधिप्रतिषेधविकल्प-
द्वय जनयत् पुरुष प्रवर्त्तयति तत्रास्य प्रामाण्यमिति निश्च-
यापेक्षस्य प्रत्यक्षस्य व्यवहारसाधकत्वात् न प्रामाण्यक्षति ;
नन्वेवमपि यदि निश्चये सति प्रवृत्ति तदभावे च नेत्यभ्यु-
पगमस्तर्हि प्रवृत्तिकरणानिश्चय एव प्रमाण भवेत् । न च
दर्शनगृहीत नील निश्चिन्वन्नुपजायमानो विकल्पो
गृहीतग्राहितया अप्रमाणम् , यतोऽर्थक्रियासम्बन्धितामु-
ल्लिखन्ती दर्शनाऽवगतस्यार्थस्य कल्पना प्रवृत्तिमारचयति ।
न च विशददृशार्थक्रियासाधकता तस्यावगतेति कथ क-
ल्पना न भिन्नविषया ? सर्वत्र च कल्पनैव प्रवृत्ति विरच-
यति दर्शनाभावेऽप्यनुमानात्प्रवृत्तिदर्शनाद् दर्शनसद्भावेऽपि
क्षणिकादौ व्यवसायाभावात् । प्रवृत्तेरभावाद् व्यवहारमुपर-
चयन्ती मति प्रमाणमिति न निर्विकल्पिका सा प्रमाणम् ,
किं तु-विकल्पिकैव । ननु न विकल्पस्याऽप्रामाण्य किं त्वसौ
प्रत्यक्ष न भवति अनुमानताऽभ्युपगमात् । अथ लिङ्गजत्वा-
भावादपरोक्षमर्थ निश्चिन्वन् कथमनुमानं विकल्प ? नैतत् ,
यतो नापरोक्षमेवार्थमसौ निश्चिनोति, अर्थक्रियासम्बन्धि-
त्वस्य परोक्षस्याप्यध्यवसितेस्तदभावे च प्रवृत्तेरयोगात् ।
सा च फलसगति परोक्षानुमानग्राह्या दृश्यमान इव प्रदेशे
परोक्षदहनसगति । न च तत्र धूमलिङ्गसद्भावादनुमानाव-
तारेऽपि फलसम्बन्धिताया लिङ्गाभावान्नाऽनुमानप्रवृत्ति प्र-
तिभासमानरूपस्यैव लिङ्गत्वात् । तथाहि-उपलभ्यमाने जल-
रूपे शीतस्पर्शादिस्तत्सहचारिणो यदि निश्चेतु शक्या का-
लान्तरस्थायितया तदा तत्र प्रवृत्तिर्युक्ता, रूपप्रतिभासमात्रे-

स्य तु तदैवोदयान्न तदर्था प्रवृत्ति सगता प्रवृत्तौ वा तद्विरतिप्रसक्ति स्पर्शादीना चैकसामग्र्यधीनतयोपलभ्यमान रूप हेतु स्थैर्य चोपलभ्यमान कालान्तरस्थितौ लिङ्गमिति कथ न निश्चयोऽनुमानम् ? न च सम्बन्धस्मरणपक्षधर्म्मत्वनिश्चयादुपजायमानमनुमानमनुभूयते अत्र तु त्रैरूप्यपर्यालोचनमन्तरेणापि नीलानुभवानन्तरं नीलमेतत्' इति निश्चयो झगित्युदतीति नानुमानताऽस्य यतो न सर्वदाऽनुमितिस्त्रैरूप्यपर्यालोचनमपेक्ष्य प्रवर्त्तते अत्यन्ताभ्यासात् कदाचित्सबन्धस्मरणानपेक्षलिङ्गस्वरूपदर्शनमात्रादुदयदर्शनात् धूमोपलम्भादभ्यासदशायामग्निप्रतिपत्तिवत् । अथाऽत्राविनाभावपर्यालोचन प्रागासीदनवगतसम्बन्धस्य धूमदर्शनादवाप्रतीतेस्तर्हि मन्दाभ्यासे प्रकृतेऽपि पर्यालोचनमस्त्येव-'एवजातीये पूर्वमप्यर्थक्रियोपलब्धा इदमप्येव जातीय प्रतिभासमान रूपम्' इति । अभ्यासदशाया तु रूपदर्शनादेव, पर्यालोचनमन्तरेणापि झगिति फलयोग्यता प्रतीयते इति व्यवस्थितमेतत् दृश्यमान रूप धर्म्मि तत्फलयोग्यता साध्या तद्रूपसामान्य लिङ्गमिति न प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वमपि हेतो अतो निश्चय स्वरूपावभासादुदयमासादयन्परोक्षमर्थक्रियायोग्यत्व निश्चिन्वन्ननुमानमेव । व्यवहारोऽप्यत एव न प्रत्यक्षात् । आह च—

"तद् दृष्टावेव दृष्टेषु, संवित्सामर्थ्यभाविन ।
स्मरणादभिलाषेण, व्यवहार प्रवर्त्तते ॥१॥"

इति स्मरणादनुमानरूपाद्व्यवहार. प्रवर्त्तत इति अयमर्थ न त्वन्यगतचेतसाऽभ्यस्ते परिमलादावविकल्पाक्षमते प्रवृत्तिदर्शनात्कथ न निर्विकल्पक प्रवर्त्तकम् ? किच-यद्यनुमितिरेव बाह्ये सर्वदा प्रवृत्तिमारचयति तर्हि तत्र नाध्यक्ष प्रमाणमिति -स्वसवेदनमात्रमेवैकमध्यक्ष भवेत् तथा च-"रूपादिस्वलक्षण विषयमिन्द्रियज्ञानम् आर्यसत्यचतुष्टयगोचर योगिज्ञानम्" इत्यादि चतुर्विधाध्यक्षोपवर्णनमसगतमनुषज्येत । अथ निर्विकल्पकमध्यक्ष नार्थस्यार्थक्रियायोग्यतामधिगच्छति तदभावे न प्रवृत्तिरित्यप्रवर्तकत्वान्न बाह्ये प्रमाणम् , तर्ह्यनुमानमपि नार्थक्रियासगतिमवभासयति तस्याऽवस्तुविषयत्वात् तथा च तदपि कथ प्रवर्त्तकम् ? अथ तदध्यवसायितया तस्योत्पत्तेरर्थग्राहित्वाभावेऽपि प्रवर्त्तकता, असदेतत् , तदध्यवसायित्वस्याप्यनुपपत्ते । तथाहि—तदध्यवसायित्व, तस्य किं ग्राहकाकार., उत ग्राह्याकार इति वक्तव्यम् ?, यदि ग्राहकाकारस्तदा तस्य ग्राहक स्वरूप न बाह्यमर्थ सन्निधापयतीति न तदवध्यवसायोऽनुमानसाध्य. । अथ ग्राह्याकार सोऽपि नार्थस्वरूपसंस्पर्शीति कथ तदवगमे बाह्यार्थाध्यवसितिरनुमानफलम् ?, तदेवमनुमिते स्वसंवेदनमात्रपर्यवसितत्वान्नार्थप्रदर्शनद्वारेण प्रवर्त्तकता युक्ता । नन्वनुमाने सति प्रवृत्तिर्दृष्टा तदभावे सा न दृष्टेति तत्कार्याऽसौ निश्चीयते तर्ह्यभ्यासदशाया विकल्पविकले दर्शने सति प्रवृत्तिर्दृष्टा प्रतिपदोच्चार तत्र विकल्पना सवेदनेऽपि पुर परिस्फुटप्रतिभासमात्रादेव प्रवृत्त्युपपत्तेस्तत्कार्याऽसौ किं न व्यवस्थाप्यते ?, अथानुमानादनभ्यासदशाया प्रवृत्तिरुपलब्धेति तदन्तरेण सा कथ भवेत् ? न , मन्दाभ्यासे अनुमानादेव प्रवृत्ति ,अभ्यासदशाया तु पर्यालोचनलक्षणानुमानव्यतिरेकेणापि वस्तुदर्शनमात्रादेव समस्तु , तथा दर्शनात् , अन्यथा नभ्यासदशायामनुमानात् प्रवृत्तिदर्शनात्सवदा नुमानस्येव व्यवहृतिजनकत्वे प्रत्यक्षेण लिङ्गग्रणाऽभावतस्तन्निश्चयकृदपरमनुमानमभ्युपगन्तव्य तत्राऽप्यनुमानान्तराल्लिङ्गनिश्चय इति तन्निश्चयकृदपरमनुमानमित्यनवस्थाप्रसक्ता न कदाचित् व्यवहृतिर्भवेत् । ततोऽविकल्पक दर्शनमभ्यासदशाया व्यवहारकृदभ्युपगन्तव्यम् , अन्यथा पूर्वोक्तप्रकारेणानुमानाऽनवतारात् । न च पौर्वापर्येऽप्रवृत्तिमत् सन्निहितमात्रावभास्यध्यक्ष कथ तादृग् लिङ्गग्रहणक्षमं यतोऽनभ्यासाऽवस्थायामनुमानात्प्राग्व्यवहार पश्चात्त्वध्यक्षादभ्यासदशायामिति प्रेर्यम् ? यत सवृत्या लिङ्गप्रतिबन्धग्राहि प्रत्यक्षमभिमत, लोकस्य ह्येवमभिमान तदेव-"साध्यप्रतिबद्ध लिङ्गमह पश्यामि" इति तदभिमानाच्च लिङ्गप्रतिबन्धग्राह्यध्यक्ष व्यवहारकृदभ्युपयते । परमार्थपर्यालोचनया तु न प्रत्यक्षानुमानभेद नापि व्यवहार सवेदनमात्रत्वात्सर्वप्रपञ्चस्य । स्वसवेदन च सकलविकल्पविकलमिति कथं स्वार्थनिर्णयस्वभावं ज्ञान प्रमाण सिद्धिमासादयत् ? ।

(निर्विकल्पकमेवाध्यक्षमिति मत प्रतिविधाय सविकल्पस्याध्यक्षत्वमुपपाद्य च सिद्धान्तिना स्वार्थनिर्णयस्वभावज्ञानस्य प्रमाणसामान्यलक्षणत्वव्यवस्थापनम्)—

अत्र प्रतिविधीयते-'स्वार्थनिर्णयस्वभाव प्रत्यक्ष न भवति' इत्येतत् किं तद्ग्राहकप्रमाणाभावादभिधीयते , आहोस्वित्तद्बाधकप्रमाणसद्भावात् ?,तत्र न तावदाद्य पक्षोऽभ्युपगमार्ह. स्थिरस्थूलसाधारणस्य स्तम्भादरर्थस्य बहिरन्तश्च सद्द्रव्यचेतनत्वाद्यनेकधर्माक्रान्तस्य ज्ञानस्यैकदा निर्णयात्साक्षात्स्वार्थनिर्णयात्मनोऽध्यक्षस्य स्वसवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात् ,तद्ग्राहकप्रमाणाभावोऽसिद्ध । (तथाहि-अन्तर्बहिश्च स्वलक्षण पश्यल्लोक स्थूलमेक स्वगुणाऽवयवात्मकं ज्ञानं घटाऽऽदिक च सकृत् प्रतिपत्त्याऽध्यवस्यति, न चेय प्रतिपत्तिरनध्यक्षा , विशदस्वभावतयाऽनुभूते' । न च विकल्पाऽविकल्पयोर्मनसोर्युगपद्वृत्ते , क्रमभाविनोर्लघुवृत्तेर्वा एकत्वमध्यवस्यति जन. तत्रेत्याविकल्पाऽध्यक्षगत वैशद्य विकल्पे साश (स्वाश) स्वार्थाध्यवसायिन्यध्यारोपयतीति वैशद्यावगति ,एकस्यैव तथाभूतस्वार्थनिर्णयाऽऽत्मनो विशदज्ञानस्यानुभूतेरननुभूयमानस्याप्यपरानिर्विकल्पकस्य परिकल्पने बुद्धचैतन्यस्यापरस्य परिकल्पनाप्रसङ्ग इति साख्यमतमप्यनिषध्य स्यात् । किं च—सविकल्पाऽविकल्पयो क पुनरैक्यमध्यवस्यति ?, न तावदनुभवो विकल्पेन आत्मन ऐक्यमध्यवस्यति, व्यवसायविकलत्वेनाभ्युपगमात् , तस्यान्यथा भ्रान्तताप्रसङ्गात् । नापि विकल्पो विकल्पेन स्वस्यैक्यमध्यवस्यति तेनाविकल्पस्याविषयीकरणात् , अन्यथा स्वलक्षणगोचरताप्राप्ते अविषयीकृतस्य चाऽन्यत्राऽध्यारोपाऽभावात् ,न ह्यप्रतिपन्नरजत शुक्तिकाया रजतमध्यारोपयितु रजतमेतदिति समर्थ । न च यथेश्वरादिविकल्पस्तदविषयीकरणेऽप्यध्यवसिततद्भाव उपजायते तथाऽत्राप्यध्यवसिता विकल्पस्वभावो विकल्प. सन्नुपजायत इति स तयोरैक्यमध्यवस्यति,उक्तोत्तरत्वात् । तथाहि-न तावदनुभव एवरूपमात्मानमवगच्छति तेनाऽस्याऽर्थस्याऽविषयीकरणात् 'एतद्रूपतया तस्यासिद्धेश्च । न हि मरीचिका जलरूपतयाऽध्यवसिता तद्रूपतयाऽसिद्धार्थक्रियोपयोगिन्युपलब्धा,एवमनुभवोऽपि विकल्परूपतयाऽध्यवसि-

तस्तथाऽसिद्धो नर्थक्रियोपयोगि, नाऽत किञ्चित्सिध्यति । नाऽपि विकल्पस्तस्याऽवस्तुविषत्वाऽभ्युपगमात् । यदि पुनर्विकल्पस्तद्रूपमात्मानमध्यवस्येत् तर्हि परमार्थविषयता तस्येति । " विकल्पोऽवस्तुनिर्भासा-द्विसंवादादुपप्लव " इति असगत स्यात् । अत एव न विकल्पान्तरमपि तमध्यवस्येत् तस्याऽपि तुल्यदोषत्वात् । किं च-तयोरैक्य व्यवस्यतीत्यत्र यदि विकल्प निर्विकल्पकतया मन्यते व्यवहारी तदा निर्विकल्पकमेव सर्व ज्ञानमिति विकल्पव्यपहारोच्छेदादनुमानप्रमाणाऽभाव । अथाऽविकल्प विकल्पतया तदा सविकल्पकमेव सर्व प्रमाणमिति अविकल्पप्रत्यक्षवादो विशीर्येत । यथाहि—प्रज्ञाकराभिप्रायेण मणिप्रभाया मणिज्ञान, ' य एव मणिर्मया दृष्ट स एव प्राप्त ' इत्यभिमानिन प्रत्यक्ष प्रमाणम् अन्यथाऽभ्यासदशाया भाविनी दृश्य-प्राप्ययोरेकत्वाध्यवसायात्प्रत्यक्षमव प्रमाणमिति न भवेत् । अन्यस्य तन्निबन्धनस्य तत्राऽप्यभावात्-तथा सर्व निर्विकल्प विकल्पत्वेन निश्चित्य सविकल्पकमेव सर्व ज्ञानमिति यो व्यवहरति तस्य किमिति तदेव न प्रमाणम् ?, यथाहि-दृश्य प्राप्यारोपात्प्राप्य तथा अविकल्पो विकल्पाऽऽरोपाद्विकल्पो भवेत्, न्यायस्य समानत्वात् । अथ यथा-प्राप्यमणिप्रभा-मणिप्रतिभासयोरेकत्वाध्यवसायेऽपि न मणिप्राप्तौ तत्प्रतिभास—स्याभाव -अन्यथा मणि प्रतिभातो न प्राप्त स्यात्—तथा सविकल्पाऽविकल्पयोरेकत्वाध्यवसायेऽपि निर्विकल्पकस्य नाऽभाव , नन्वेव साशस्थूलैकस्पष्टप्रतिभासव्यतिरिक्तस्य निरंशक्षणिकपरमाणुऽप्रतिभासलक्षणनिर्विकल्पकानुभवस्य-तदैव निर्णयप्रसक्ति । अथ विकल्पेनाविकल्पस्य सहस्रांशुना तारानिकरस्येव तिरस्काराम्न तथा निर्णयस्तर्हि विकल्पस्याप्यविकल्पेन तिरस्कारात्प्रतिभासनिर्णयो न स्यात् ।

अथ विकल्पस्य बलीयस्त्वादविकल्पस्य च दुर्बलत्वात् तेन तस्य तिरस्कार ननु कुतो विकल्पस्य बलीयस्त्वम् ?, प्रचुरविषयत्वात् इति चेत्, न, अविकल्पविषय एव प्रवृत्त्यभ्युपगमाद् अन्यथाऽस्य गृहीतग्राहित्वाऽसंभवात् । निर्णयात्मकत्वात्तस्य तदात्मकत्वमिति चेत् ?, ननु तस्य किं स्वरूप निर्णयात्मकत्वम् उतार्थरूपे ?, न तावत्स्वरूपे "सर्वचित्तचैत्तानामात्मसंवेदन प्रत्यक्षम् " (न्यायबिं० १-१० इ-त्यस्य विरोधात् । एवमपि तत्र तस्य निर्णयात्मकत्वे चक्षुरादिज्ञान स्वपरयोस्तदात्मक किं न भवेत् ? तथा च स्वार्थाकाराध्यवसायाधिगमश्चक्षुरादिचेतसा सिद्ध इति केन कस्य तिरस्कारः ? तन्न विकल्प स्वरूपे निर्णयात्मकोऽभ्युपगन्तव्य । अथार्थे तस्य निर्णयात्मकत्वम् , नन्वेवमेकस्य विकल्पस्य निर्णयाऽनिर्णयस्वभाव रूपद्वयमायातम् । तच्च परस्पर तद्वतश्च यद्येकान्ततो भिन्नमभ्युपगम्यते समवायादेरनभ्युपगमात्सम्बन्धाऽसिद्धेः ' बलवान् विकल्पो निर्णयात्मकत्वाद् ' इत्यस्यासिद्धि । न च रूपादीनामिव परस्परमेकसामग्र्यधीनतालक्षणस्तयो सबन्ध तद्वता चाऽग्निधूमयोरिव तदुत्पत्तिलक्षण इति वक्तव्य स्वाऽभ्युपगमविरोधात् । किं च-यदा विकल्पस्य कारणत्वं निर्णयाऽनिर्णययोश्च कार्यत्व तदा विकल्पस्य पूर्वकालत्व, तयोश्चोत्तरकालत्व, प्रज्ञाकराभिप्रायात्तु विपर्ययोऽपि मरणलिङ्गस्यारिष्टादेस्तत्कार्यतया प्राक् भाविनस्तेनाभ्युपगमात् । तथा च भिन्नकालस्य विकल्पस्य न निर्णयाऽनिर्णयाऽऽत्मकत्वमिति ज्ञानरूपताया अप्यभाव तद्विकलस्य गत्यन्तराभावात् तयोश्च विकल्पस्वभावविकलतया नि स्वभावता । ज्ञानाद् भिन्नयोरनुपलम्भत्वेन गत्यन्तराभावात् । स्वय तयोरुपलम्भे विकल्पाद्भिन्ने ज्ञाने स्याताम् । एव च यदनिर्णयात्मक तत्तदेव, यच्च निर्णयस्वरूप तदपि तदेव । तथा च निर्विकल्पकस्य पृथगुपलम्भनिर्णय स्यादिति पूर्वोक्तमव दूषण पुनरापतति, निर्णयात्मकेऽपि चक्षुरादिज्ञानमपि तथैव स्यादिति पूर्वोक्त एव दोष । तत्रापि रूपद्वयकल्पनाया प्रकृतो दोष , अनवस्था च । तन्न परस्पर तद्वतश्च भेदैकान्तो युक्त । अभेदैकान्तेऽपि तद्द्वयमेव तद्वान् वा भवेत् । तथा च न प्रकृतसिद्धि ।

अथ निर्णयाऽनिर्णयस्वभावयोरन्योन्य तद्वतश्च कथञ्चित्तादात्म्यम् तर्हि यत् स्वात्मनि अनिर्णयात्मक बहिरर्थे च निर्णयस्वभावरूप तत्साधारणमात्मान प्रतिपद्यते चेद्विकल्प स्वरूपेऽपि सविकल्पक प्रसक्त , अन्यथा निर्णयस्वभावतादात्म्याऽयोगात् । न च स्वरूपमनिश्चिन्वन् विकल्पोऽर्थ निश्चिनोति इतरथा गृहीतस्वरूपमपि ज्ञानमर्थग्राहक भवेदिति न नैयायिकमतप्रतिक्षेप । न च नैयायिकाभ्युपगमेन परगृहीतस्य स्वगृहीततादोष , भवन्मतेऽपि परनिश्चितस्य स्वनिश्चितत्वप्रसक्ते । यथा च परज्ञानमननुभूतत्वान्नात्मनो विषयस्तथा विकल्पस्य स्वरूपमनिश्चितत्वान्नाऽऽत्मनो विषय इति समान पश्याम । न च तस्याऽपि विकल्पान्तरेण निश्चय तस्याऽपि विकल्पान्तरेण निश्चयाऽऽपत्तेरनवस्थाप्रसक्ते । नच विकल्पस्वरूपमनुभूतमपि क्षणिकत्वादिवदनिश्चितमर्थनिश्चायक युक्तम् । अनिश्चितस्यानुभवेऽपि क्षणिकत्ववत् स्वयमव्यवस्थितत्वात् । अव्यवस्थितस्य च शशशृङ्गादेरिवान्यव्यवस्थापकत्वाऽयोगात् । यथा च विकल्पस्य स्वाऽर्थनिर्णयात्मकत्व तथा चक्षुरादिबुद्धीनामपि तद् युक्तम् अन्यथा तासा तद्ग्राहकत्वाऽयोगात् । अथ विकल्पस्य बहिरर्थे प्रवृत्तिरेव नास्तीति कथ तन्निर्णयात्मक ? न हि नीलज्ञान पीताऽप्रवृत्तिक तन्निर्णयात्मक वक्तु शक्यम् , प्रतिपन्नभिप्रायवशात् बौद्धैर्बाह्यार्थव्यवसायाऽऽत्मकत्व विकल्पस्य परमार्थतो निर्विषयत्वेऽपि व्यावर्ण्यते,तदयुक्तम् , यत किमिद विकल्पस्य परमार्थतो निर्विषयत्वम् ? यद्यात्मविषयत्व तर्ह्यात्मविषय निर्विकल्पकमपि ज्ञान निर्विषयमित्यर्थनिर्णयाऽऽत्मकत्वाद्बलवान् विकल्प इति निर्विकल्पकानुभवस्य निर्णयस्तिरस्कारक इत्यसङ्गत स्यात् सविकल्पकस्यैव कस्यचिदभावादात्मविषयस्य निर्विकल्पकस्यापि विकल्पवत्सविकल्पकस्यैत्र वा भावात् न चैव कस्यचित्प्रतिपत्तुरभिप्राय । अथ साधारणस्यास्पष्टस्य स्व-परयोरविद्यमानस्याकारस्य शब्दसंसर्गयोग्यस्य विषयीकरण निर्विषयत्व, न, तस्य तत्र सम्बन्धाऽभावतो विषयीकरणाऽसंभवात् , तथापि तद्विषयीकरणे सर्वमपि ज्ञान तथैव स्वविषय विषयीकुर्यादिति, तदुत्पत्त्यादिसम्बन्धकल्पनमनर्थकमासज्येत । न च तादात्म्यलक्षणस्तत्र तस्य सम्बन्धस्तदाकारे अविकल्पकत्वस्याऽविकल्पकत्वे वा तदाकारत्वस्य प्रसक्ते । तदुत्पत्तिसंबन्धवशात् तेन तद्ग्रहणम् इत्येतदप्ययुक्तं तदाकारस्य तज्ज्ञानोत्पादकत्वेन स्वलक्षणत्वप्राप्तेस्तज्ज्ञानस्य सविषयताप्रसक्तिदोषात् । न च स्ववासनाप्रकृतिविभ्रमव-

शाद्तदुत्पन्नमतदाकार च तत्तद्विषयीकरोति अक्षसमनन्तरविशेषात्, अन्यस्याप्युपजातस्य तथा स्वविषयीकरणप्रसक्के सर्वत्र तदाकारतदुत्पत्तिप्रतिबन्धकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्के। अतस्तदाकारविषयीकरणासंभवाद्विकल्प्यार्थाभावतो द्वय-विकल्प्यावर्थावेकीकृत्य प्रवर्त्तत इत्युक्तमभिधानम्। ततो न बलवान् विकल्प इति कथ तेनाऽविकल्पतिरस्कार इति अविकल्पकनिश्चयस्तदैव भवेत् नचैवम्—अतो नाऽविकल्पस्य विकल्पेन एकत्वाऽध्यवसाय। किंच—विकल्पेऽविकल्पकस्यैकत्वेनाध्यारोप इति कुतो निश्चीयते? अस्पष्टाऽस्वलक्षणग्राहिणि स्पष्टस्वलक्षणग्राहित्वस्य प्रतीतेस्तदध्यारोपावगतिरिति चेत्, ननु यदि नाम तत्र तत्प्रतीति अविकल्पारोपस्तु कुत? स्पष्टत्वादेस्तद्धर्मस्य, तत्र दर्शनादिति चेत्, तद्धर्म स्पष्टत्वादिरित्येतदेव कुत? तत्र दर्शनादिति चेत्, अत एव विकल्पधर्म्मोऽप्यस्तु अन्यथा विकल्पस्यापि मा भूत्। न च विकल्पव्यतिरेकेणाविकल्पमपरमनुभूयते यस्य स्पष्टत्वादिधर्म्म परिकल्पेत एवमपि तत्र तत्परिकल्पने ततोऽप्यपरमननुभूयमान विशदत्वादिधर्म्माधार परिकल्पनीयमिति अनवस्थाप्रसक्कि। अथ किंचित् ज्ञान सविकल्पकमपर निर्विकल्पक राश्यन्तराभावाद्विकल्पस्य चाऽर्थसामर्थ्योद्भूतत्वासंभवान्न विशदत्वादिधर्म्मयोग, अविकल्पस्यापि तद्योगाभावे विशदत्वादिक न क्वचिदपि भवेदित्यविकल्पस्यैव तदभ्युपगन्तव्यम्। भवेदेतद्यद्यर्थसामर्थ्यप्रभवत्वेन वैशद्यादव्याप्ति स्यात्तदभावे तन्न भवेत्। न चैवम्-अर्थसामर्थ्योद्भूतेऽपि दूरस्थितपादपादिज्ञाने वैशद्यादरभावाद् योगिप्रत्यक्ष चार्थप्रभवत्वाभावेऽपि च भावात्। न च तदप्यर्थसामर्थ्योद्भूत तत्समानसमयस्य चिराऽतीतत्वादनुत्पन्नस्य चार्थस्य तद्ग्रहणानुपपत्ते। तथाहि—प्रागसर्वज्ञ सन् सुगतो विवक्षितक्षणे सर्वज्ञतामासादयस्तत्समानसमयभाविना भावानाम्-तज्ज्ञान प्रति अजनकत्वात्तेषा-ग्राहको न स्यात्, एवमुत्तरोत्तरतदविज्ञानक्षणा अपि स्वसमयार्थग्राहका न भवेयु। चिरतरविनष्टस्य च भावकलापस्यासत्त्वेन तदकारणत्वान्न त प्रति ग्राहकता भवेत्। अनुत्पन्नस्य च पदार्थसमूहस्य कारणत्वाऽसंभवात्, त प्रति ग्राहकता तस्य दूरोत्सारितैव। अथ चिरातीत भावि च तत्कारणमभ्युपगम्यत इति नायं दोष, नन्वत्राऽप्यऽभ्युपगमे येन स्वभावेन तत्तदनन्तरभाविकार्थमुत्पादयति तेनैव यदि सुगतज्ञानमिदानींतनकालभावि जनयति तदैकस्वभावत्वान्नित्यादिवत् कार्यक्रमायोगात् पूर्वमेवैतदप्युत्पद्येत। अथ समनन्तरप्रत्ययस्य सुगतज्ञानहेतोरिदानीमेव भावान्न पूर्वमुत्पत्ति, असदेतत्, यत आलम्बनकारण चिरातीतसमयभावि तदैव तत्कार्यमुत्पादयितु प्रभवति समनन्तरप्रत्ययस्त्विदानीमिति विरुद्धकारणसामर्थ्यानुविधायिनः कार्यस्योत्पत्तिरेव न भवेत्। अथान्येन स्वभावेन तर्हि सांशं तत्प्रसज्यत इति तदग्राहिणोऽपि ज्ञानस्य सांशैकवस्तुग्राहकत्वेन सविकल्पकताप्रसक्कि। एवं भाविकारणेऽपि वक्तव्यम्। तन्न योगिप्रत्यक्षमर्थसामर्थ्यप्रभवमभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा पूर्वोक्तदोषप्रसक्के। तच्च तदप्रभवमपि यथा विशदम्—अन्यथा प्रत्यक्षत्वानुपपत्ते—तथा विकल्पज्ञानमर्थसामर्थ्याप्रभवमपि यदि विशद भवेत् तदा को विरोध?, विकल्पस्य वैशद्यमेव विरोध। तदुक्तम्

" न विकल्पानुबुद्धस्य स्पष्टार्थप्रतिभासिता।
स्वप्नेऽपि स्मर्यते स्मार्त्त, न च तत्ताविरोधकृत्॥ १॥"

इति चेत्, ननु स्वप्नावस्थाया पुरोवर्त्तिहस्त्याद्यवभासमेक ज्ञानमनुभूयते, अपर तु स्मरणज्ञानम्। तत्र पूर्वोल्लेखनयोपजायमानस्य-यदि वैशद्यवैकल्यं नैतावता सर्वविकल्पस्य पुरोवर्त्तिस्तम्भाद्युल्लेखवतो वैशद्याभावस्तत्र तस्य स्वसंवेदनाध्यक्षत. प्रतीते। न चाविकल्पक तदिति वक्तव्य स्थिरस्थूरपुरोव्यवस्थितहस्त्याद्यवभासिन स्वप्नदशाज्ञानस्याविकल्पकत्वे अनुमानस्यापि सांशवस्त्वध्यवसायिना निर्विकल्पकत्वप्रसक्के विकल्पवार्त्ताविरतिरेव स्यात्। अत एव- प्रथम निर्विकल्पक निरंशवस्तुग्राहक तदर्थसामर्थ्योद्भूतत्वात् तदुत्तरकालभावि तु निर्विकल्पज्ञानप्रभवमर्थनिरपेक्ष सांशवस्त्वध्यवसायि सविकल्पकमशविदम्, लघुवृत्तस्तु निर्विकल्पकज्ञानवैशद्याध्यारोपात्, तत्राध्यक्षत्वाभिमानो लोकस्य' इति, एतदपि निरस्त द्रष्टव्यम्। विकल्प एव पूर्वोक्तन्यायेन वैशद्योपपत्ते, निर्विकल्पकस्य च निरंशक्षणिकपरमाणुमात्रावसायिन कदाचिदप्यनुपलब्धेस्तत्र वैशद्यकल्पनाया दूरापास्तत्वात्। अथ संहृतसकलविकल्पावऽस्थाया पुरोवर्त्तिवस्तुनिर्भासि विशदमक्षप्रभव ज्ञानमविकल्पक संवद्यत एव तथा चाध्यक्षसिद्ध एव ज्ञानाना कल्पनाविरह इति नात्र प्रमाणान्तरान्वेषणमुपयोगि। तदुक्तम्-'प्रत्यक्ष कल्पनापोढ, प्रत्यक्षेणैव सिध्यति॥' इत्यादि। तथा पुनरप्युक्तम्—

" संहृत्य सर्वतश्चिन्ता, स्तिमितेनान्तरात्मना।
स्थितोऽपि चक्षुषा रूप, वीक्षते साऽक्षजा मति॥ १॥"

न ह्यस्यामवस्थाया नामादिसंयोजिता र्थोल्लेखा विकल्पस्वरूपोऽनुभूयते। न च विकल्पाना स्वसंविदितरूपतयाऽननुभूयमानानामपि संभव इति विकल्पविकला साऽवस्था सिद्धा, असदेतत्, यतस्तस्यामवस्थाया स्थिरस्थूरस्वभावशब्दसंसर्गयोग्यपुरोव्यवस्थितगवादिप्रतिभासस्याऽनुभूत. सविकल्पकज्ञानानुभव एव। न हि शब्दसंसर्गप्रतिभास एव सविकल्पकत्व तद्योग्यावभासस्यापि कल्पनात्वाभ्युपगमात्, अन्यथा व्युत्पन्नसंकेतस्य ज्ञान शब्दसंसर्गविरहात् कल्पनावन्न स्यात्। नच पूर्वकालदृष्टत्वस्य वर्तमानसमयभाविनि संयोजनाच्छब्दोल्लेखाभावेऽप्यसदर्थग्राहितयाऽविशद्प्रतिभासत्वात् तत् सविकल्पकम्, पूर्वकालदृष्टत्वस्य पूर्वदर्शनाप्रतीतावपि व्यापकाप्रतीतौ व्याप्यस्येव प्रतीतेरसत्त्वाऽसिद्धे तत्सम्बन्धित्वग्राहिणोऽसदर्थासिद्धेर्वैशद्याभावस्य तत्रानुपपत्ते। शब्दसंसर्गयोग्यप्रतिभासस्य विशदतया विकल्परूपस्याप्यध्यक्षतोपपत्ते शब्दयोजनामन्तरेणापि स्थिरस्थूरार्थप्रतिभास निर्णयात्मक ज्ञानमध्यक्षमभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा तस्य प्रामाण्यमेवानुपपन्न भवेत्। तथाहि-यत्रैवांशे नीलाऽऽदौ विधिप्रतिषेधविकल्पद्वय पाश्चात्य तज्जनयति तत्रैव तस्य प्रामाण्य तदाकारोत्पत्तिमात्रेण प्रामाण्य क्षणिकत्वादावपि तस्य प्रामाण्यप्रसक्के क्षणक्षयानुमानवैफल्यमन्यथा भवेत् विकल्पश्च शब्दसंयोजितार्थग्रहणम् तत्संयोजना च शब्दस्मरणमन्तरेणासंभाविनी तत्स्मरण च प्राक्तनसन्निध्युपल-

१—' न च तत् तादृगर्थदृग्।' पाठान्तरे।

ध्यार्थदर्शनमन्तरेणानुपपत्तिमत् , तद्दर्शन चाध्यक्षत क्षणि-
कत्वादाविव निश्चयजननमन्तरणाऽसभवि, निश्चयश्च श-
ब्दयोजनाव्यतिरेकेण नाभ्युपगम्यत इत्यध्यक्षस्य कचिदप्य-
र्थप्रदर्शकत्वाऽसभवात् प्रामाण्य न भवेत् । तस्माच्छब्दयो-
जनमन्तरेणाप्यर्थनिर्णयात्मकमध्यक्षमभ्युपगन्तव्यम् अ-
न्यथा विकल्पाऽध्यक्षेण लिङ्गस्याप्यनिर्णयात् । अनुमानात्
तन्निर्णये अनवस्थाप्रसङ्गे , अनुमानस्याप्यप्रवृत्तित सकलप्र-
माणादिव्यवहारविलोप स्यात् । अत एव—" अश्व विक-
ल्पयतो गोदर्शनात् न तदा गोशब्दसयोजना तस्यास्तदाऽ-
ननुभवात् युगपद्विकल्पद्वयानुत्पत्तेश्च । निर्विकल्पकगो-
दर्शनसद्भावस्तदा " इति निरस्तम् गोशब्दसंयोजनामन्त-
रेणापि तद्दर्शनस्य निर्णयात्मकत्वात् , अन्यथाऽश्वविकल्प-
नाद् व्युत्थितस्य गवि क्षणिकत्ववत् शब्दस्मरणासभवत.
स्मृतिर्न भवेत् । अभ्युपगमनीय चैतत् अन्यथा गोशब्दस्म-
रणस्यापि विकल्परूपत्वादपरतच्छब्दस्मरणमन्तरेण तद्यो
जनारूपस्य तस्याऽसभवात् तत्स्मरणमभ्युपगन्तव्य तस्या-
ऽपि चापरतच्छब्दस्मरणमन्तरेण तथाभूतस्याऽनुपपत्तेरपर-
तच्छब्दस्मरणमित्यनवस्थानात् न प्रथमशब्दस्मरणमिति न क-
चिद् विकल्पप्रसवो भवेत् , अथापरशब्दस्मरणमन्तरेणापि
शब्दस्मरणसभवान्नाऽनवस्था तर्हि प्रथमशब्दस्मरण तद्यो-
जनं च व्यतिरेकेणाप्यश्वविकल्पनसमये गोदर्शनस्य नि-
र्णयाऽऽत्मन सभवात् कथमस्या विकल्परूपतासिद्धिमु-
पगच्छेत् ? । यदपि-' निरशवस्तुसामर्थ्योद्भूतत्वात् प्रथमाक्ष-
सन्निपातज निरशवस्तुग्राहि निर्विकल्पकम् ' इति तदप्यस-
गतम् , निरशस्य वस्तुनोऽभावेन तत्सामर्थ्योद्भूतत्वस्य नि-
र्विकल्पकत्वहेतोस्तत्राऽसिद्धे । न च यन्निरशप्रभव तन्निर-
शग्राहि, निरशरूपक्षणप्रभवस्याप्युत्तररूपक्षणस्य तद्ग्राहि-
त्वाऽदर्शनात् । न च ज्ञानत्वे 'सति' इति विशेषणान्नाय दोष
प्रत्यक्षप्रभवविकल्पस्य ज्ञानत्वेऽपि तद्भावानुपपत्ते उपपत्तौ
वा हिंसाविरतिदानचित्तस्वसवेदनाध्यक्षप्रभवनिर्णयेन तद्-
ग्रहणोपपत्ते निश्चयविषयीकृतस्य चानिश्चितरूपान्तराभा-
वात् स्वर्गप्रापणसामर्थ्यादेरपि तद्गतस्य निश्चयात् , तत्र
विप्रतिपत्तिर्न भवेत् अथानुभवस्यैवायं यथावस्थितवस्तु-
ग्रहणलक्षण' स्वभावविशेषो न विकल्पस्य तेनायमदोषस्तर्हि
यथा दानचित्तानुभव स्वसंवेदनाध्यक्षलक्षण तद्गत सद्द्र-
व्यचेतनादिक विषयीकरोति तथा स्वर्गप्रापणसामर्थ्यमपि
तत्स्वरूपाव्यतिरिक्तत्वाद्विषयीकुर्यात्ततश्च सद्द्रव्यचेतन-
त्वादाविव तत्राऽपि विवादो न भवेत्। न चासौ नास्तीति श
क्य वक्तु चार्वाकादेस्तत्र विप्रतिपत्तिदर्शनात्। तथाहि-"या
वज्जीवेत्सुख जीव"इत्याद्यभिधानान्न स्वर्ग. नापि तत्प्राप्तिहेतु
कश्चिद् भाव इति चार्वाका. । नैव दानादिचित्तात् स्वर्ग.
यदि ततो भवेत् तदनन्तरमेवासौ भवेत् अन्यथा मृतात्
शिखिन. केकायितं भवेत्तस्मात्ततो धर्मस्तस्माच्च स्वर्ग इति
नैयायिकादय.। "इष्टाऽनिष्टाऽर्थसाधनयोग्यतालक्षणौ धर्म्मा-
ऽधर्म्मौ " इति मीमासका. । उक्त च-' शाबरे-" य एव
श्रेयस्कर. स एव धर्मशब्देनोच्यते," (मीमासाद० १-१-२
शाब० पृ० ४) अनेन द्रव्यादीनामिष्टार्थसाधनयोग्यता धर्म
इति प्रतिपादित शबरस्वामिना । भट्टोऽप्येतदेवाह—
" श्रेयो हि पुरुषप्रीतिः, सा द्रव्यगुणकर्मभि. ।
चोदनालक्षणै साध्या, तस्मादेष्वेव धर्मता ॥ १ ॥
एषामिन्द्रियकत्वेऽपि, न ताद्रूप्येण धर्मता ॥
श्रेय साधनता ह्येषा , नित्य वेदात्प्रतीयते ।
ताद्रूप्येण च धर्म्मत्व, तस्मान्नेन्द्रियगोचर । "

(श्लो० वा० सू० २ श्लो० १९१-१३-१४) इति ।

एवमनेकधा विवाददर्शनान्न विवादाभाव । स च स्वर्ग-
प्रापणसामर्थ्यस्य दानचित्तादभेदे वस्तुस्वरूपग्राहिणा च-
स्वसवेदनाध्यक्षेणाऽनुभवे सद्द्रव्यचेतनत्वादाविव न युक्त ।
अथ तच्चित्तादभिन्न तत्प्रापणसामर्थ्यं तद्गृहे गृहीतमे-
व, किं तु—स्वसवेदनस्य " सर्वचित्तचैत्तानामात्मसवेदनं
' प्रत्यक्षमविकल्पकम् ' " इति वचनात् अविकल्पाध्यक्ष-
त्वमिति तद्गृहीतस्यागृहीतकल्पत्वाद्विवादसभव. तत्र आह
च कीर्त्ति —' पश्यन्नपि न पश्यति ' इत्युच्यते । असदे-
तत् , यतो यदि तत्सामर्थ्य निर्विकल्पकाध्यक्षविषयत्वाद्
गृहीतमप्यगृहीतकल्पं तर्हि तच्चित्तमपि तत एव तथा भवे-
दविशेषात् तथा च-' यद्दानादिचित्त तद्बहुजनसेव्यतानि-
बन्धन यथा त्यागिनरपतिचित्त, दानादिचित्त च विवक्षित-
म् ' इत्याद्यनुमानमगमकम्-आश्रयासिद्धत्वादिदोषात्-प्र-
सज्येत । अथात्र विकल्पोत्पत्तेर्न दोष , असदेतत् , यतो य-
द्धेतुको विकल्प चित्तवत् तत्सामर्थ्येऽपि भवेत् । अथ न,
तत्र चित्तेऽपि मा भूत् अविशेषात् । अनुभवाद्विकल्पोत्पत्ति-
र्नानिमित्तेति चेदुभयत्र स्यात् न वा कचिदप्यनुभवस्या-
ऽप्यविशेषात् न च चेतोविकल्पप्रभव एवानुभव समर्थ
न तत्सामर्थ्यविकल्पोत्पत्ताविति वक्तव्य यतो येन स्वभावेन
तच्चित्तचेतनादिक स्वसवेदनाध्यक्षमनुभवति, तेनैव चेत् त-
त्सामर्थ्य तर्ह्युभयत्रापि विकल्पस्तत. प्रादुर्भवेत् । अथ रू-
पान्तरेण तर्ह्युभयरूपतैकस्यानुभवस्येत्यविकल्पकैकान्तवा-
दव्याघात , न चैकेनैव स्वभावेनोभयानुभवेऽपि तत्सामर्थ्ये
न विकल्पमुत्पादयत्यनुभव अशक्तेरन्यत्र तदुत्पादयति
विपर्ययादिति वक्तव्यम् , एकस्य शक्तेतररूपद्वयायोगात् । न
चैकत्र शक्तिरेवान्यत्राशक्तिस्तस्येतीश्वरस्यापि क्रमभाविका-
र्यविधायिन एकत्र शक्तिरेवापरत्राशक्तिरिति, स्वभावभेदो न
भवेदिति न नित्यकारणप्रतिक्षेपो भवेत् । अथ नानुभवमा-
त्राद्विकल्पप्रभव अन्यथा निर्णयात्मकानुभववादिनोऽपि वि-
स्तीर्णप्रघट्टकादौ वर्णपदवाक्यादे सकलस्य निर्णयात्म-
नाऽध्यक्षेणानुभवात् स्मरणविकल्पानुदयो न भवेत् । अथात्र
दर्शनपाटवाभ्यासप्रकरणाद्यपेक्षा तर्ह्यन्यत्रापि सा तुल्येति ।
एतदप्यसद् , यतो दर्शनस्य पाटवं सच्चेतनाऽऽदौ , तद्-

१ अत्र धर्मकीर्तिकृते न्यायबिन्दौ-" सर्वचित्तचैत्तानामात्मसवेदनम् "
इत्येतावदेव सूत्र दृश्यते-प० १ सू० १० पृ० ११ । तत.- " प्रत्यक्षम-
विकल्पकम् " इत्यशस्तत्सूत्रटीकानुसारी समुद्धृतो बोद्धव्य.। सा च टीकेयम्
वर्त्तते-" तच्च ज्ञानरूप वेदनमात्मन साक्षात्कारी निर्विकल्पकमभ्रान्त च
तस्मात् प्रत्यक्षम् "- पृ० ११ प० १४ । तट्टीकाटिप्पण्यपि यथा-" तत्
प्रत्यक्ष स्वसवेदनरूप निर्विकल्पक तत्र शब्दादियोजनाभावात् । कुत. । शब्दे
सकेताभावात् । अभ्रान्त च तद्विज्ञान स्वरूपेऽविपर्यस्तत्वाद् बाधकाभावाच्चे-
ति "-पृ० ३३ प० ५-६ " सर्वचित्तचैत्तानामात्मसवेदन प्रत्यक्ष निर्वि-
कल्पकमिति"-सिद्धिवि० टी०लि० पृ० ५१ प० २० ।

ग्रहणयोग्यता तत्सामर्थ्यं । अपाटव तद्ग्रहणयोग्यता तच्च दर्शनस्य दृश्यस्य च साशतायामुपपत्तिमदिति कथ न सविकल्पकता ?, विकल्पजननाऽजनने तत्पटवाऽपाटवे अपि नाभ्युपगमनीये साशतापत्तिदोषादेव । अथाभ्यासादिसहाय दर्शन विकल्पमुत्पादयति, नन्वेवमपि यदेव सच्चेतनादौ दर्शन तदेव चेत् , अन्यत्राभयत्र विकल्पोत्पत्तिर्भवेत् , अन्यथा ' नित्यस्यापि सहकारिसचिवमेकदैकत्र यद्रूप तस्याऽन्यत्रान्यदा सद्भावेऽपि न तत्कार्यकरण तदा तत्र' इति तस्य यद् दूषण तदसगत भवेत् । किं च—यदपरमपेद्य कार्यजनक क्वचिद् दृष्ट तत् तत्सहकृत कार्य निर्वर्त्तयतीति युक्त मृदादिवत् कुम्भकाराद्युपकृतम् । नचाभ्यासादिसहायमविकल्पक कदाचिद्विकल्पमुपजनयद् दृष्टमिति कथ तस्य सहकारिसचिवस्य विकल्पजनकताभ्युपगम ? । अथ सच्चेतनादिविकल्पमविकल्पकमुत्पादयत् दृष्टमिति तदभ्युपगम , स्यादेतत् यदि क्रमभाविहेतुफलभूतमविकल्पसविकल्पक ज्ञानद्वयमवसीयेत न च तदवसीयत साशयिकविकल्पस्वभावस्य सामान्यविशेषात्मकवस्तुग्राहिण प्रथममेवोपजायमानस्यैकस्यैव निश्चयात् । तथाऽप्यप्रतीयमानस्य पूर्वकालभाविनोऽपरस्याविकल्पस्याभ्युपगमे तत्राप्यपरस्य तथाभूतस्याभ्युपगम इत्यनवस्थाप्रसक्ति ।

यदप्यविकल्पकस्याभ्यासादिसहायविकल्पजनने प्रघट्टकास्मरण दृष्टान्तत्वेनोपन्यस्त,तदप्ययुक्तम् , यतो वर्णादीना तज्ज्ञानाना च व्यक्तिभेदात् दृढसस्काराण्येव निश्चयात्मकान्यपि ज्ञानानि स्मृतिजनकानि नाऽपराणीति प्रतिनियत विषयस्मृतिसभवान्न सकलप्रघट्टकास्मरणदोष । अनिश्चयात्मक तु ज्ञान क्षणिकत्वादाविव न क्वचिद्विकल्पहेतुर्भवेत् । इत्युक्त प्राक् । न च भवत्पक्षे सच्चेतनाऽऽदिस्वर्गप्रापणशक्त्यादीना परस्पर तदनुभवाना च भेद येनेदमुत्तर समान भवेत् । तथाहि—सच्चेतनादितत्सामर्थ्ययोरभेदे तदनुभवादेकरूपादुभयत्र सस्कार स्मरणं वा भवेत् न वा क्वचिदिति अन्यथा अनुभवस्य साशतापत्तिरिति सविकल्पकत्वं भवत् । तस्माद्दानचित्तादौ सच्चेतनत्वादिकमनुभूयते न स्वर्गप्रापणसामर्थ्यमित्यभ्युपगन्तव्यम् । अथ तच्चेतसो मूषिकाऽलर्कविषविकारवदनन्तरं फलस्यानुपलम्भात् , अतत्फलसाधर्म्याद्सामर्थ्यसमारोपाद्वा,तदनुभवेऽपि न विकल्प । तदुक्तम्-

"एकस्यार्थस्वभावस्य, प्रत्यक्षस्य सत स्वयम ।
कोऽन्यो न दृष्टो भाग स्या—द्य प्रमाणै परीक्ष्यते ॥ १ ॥
नो चेद् भ्रान्तिनिमित्तेन, संयोज्येत गुणान्तरम् ।
शुक्तौ वा रजताकारो, रूपसाधर्म्यदर्शनात् ॥२॥" इति ।

अत्र च तात्पर्यार्थ —यद् यतोऽभिन्न तस्मिन्ननुभूयमाने तदनुभूयते यथा तस्यैव स्वरूपम् अभिन्न च । सच्चेतनादेश्चेतस स्वर्गप्रापणसामर्थ्य तस्य ततो भेद सम्बन्धासिद्धे. सामर्थ्यादेव तत्प्राप्तेश्चेतसस्तत् प्राप्तिं प्रत्यकारकत्व च भवेत् निरशस्य च वस्तुनोऽध्यक्षणानुभवे अननुभूतापरांशाभावान्न तत्र प्रमाणान्तरप्रवृत्ति' प्रयोजनवती । अय च निश्चयात्मकाध्यक्षवादिनो दोष , निश्चिते विपरीतसमारोपाभावात् , निश्चयारोपमनसोर्बाध्यबाधकभावात् । अविकल्पदर्शनानुभूते तु वस्तुन्यनिश्चयात् भ्रान्तिनिमित्तगुणान्तराऽऽरोपसभवात्तद्व्यवच्छेदार्थ प्रमाणान्तरप्रवृत्ति सप्रयोजनैवेति , एतदप्ययुक्तम् ,-यतस्तत्सामर्थ्यस्य यत्फल सच्चेतसा तदेव, उताऽन्यदिति ?। प्रथमपक्ष उभयत्र निश्चयाभाव फलादर्शनस्याविशेषात् । द्वितीयपक्ष घट पटवत् तद्भेद । यदप्यसामर्थ्यसमारोपात्तन्निश्चयानुत्पत्तिरिति तत्रापि तत्सामर्थ्यानुभवो यद्यनिश्चितोऽप्यस्ति सर्वं सर्वत्राऽनिश्चितमपि भवत् इति साख्यमताऽप्रतिक्षेप । न च तत्सामर्थ्य तच्चेतसोऽभिन्नमिति तदनुभव तस्याप्यनुभवश्चन्द्रग्रहणेऽपि तदेकत्वाग्रहवत् तैमिरिकदर्शनेन व्यभिचारात् , तस्यापि ग्रहणमिति चेत् , न, भ्रान्तरभावप्रसङ्गन "कल्पनापोढमभ्रान्त प्रत्यक्षम् " (न्यायबिं०१-४) इत्यत्राभ्रान्तग्रहणाऽऽनर्थक्यप्रसक्तेर्व्यवच्छेद्याभावात् । चन्द्रग्रहणमपि तत्र नास्तीति चेत् , न , एकत्वाप्रतिपत्तावपि तत्प्रतिभासदर्शनात् । एकस्य द्वित्वविशिष्टतया तस्य ग्रहणान्मरीचिकाजलज्ञानवत् भ्रान्तं तदिति चेत् , न, द्वित्वे यथा विसवादाभिप्रायात्तद्भ्रान्त तथा चन्द्रमसि सवादाभिप्रायात्किमिति तत्रा(त्रा)भ्रान्त प्रमाणेतरव्यवस्थाया व्यवहार्यनुरोधन समाश्रयणात् ' प्रमाणय व्यवहारेण, शास्त्र मोहनिवर्त्तनम् । ' इति भवतैवाभिहितत्वात् । नचैकत्र ज्ञान भ्रान्तेतररूपद्वयमयुक्तं व्यवहारिणा तथाऽऽश्रयणाद् अन्यथैकचन्द्रदर्शनस्यापि ' चन्द्ररूपे प्रमाणता क्षणिकत्वे अप्रमाणता' इति रूपद्वयं न स्यात् क्षणक्षयेऽपि तत्प्रामाण्ये प्रमाणान्तरा प्रवृत्तिर्भवेत् । चन्द्रमस्यप्यप्रमाणत्वे न किञ्चित् क्वचित्प्रमाणभवेदिति सर्वप्रमाणव्यवहारलोपो भवत् यस्य तु मत दृश्य-प्राप्ययोरेकत्वे अविसवादाभिमानिन प्रत्यक्षं प्रमाणम् , इतरस्य तयोर्विवेके सत्यनुभूतेऽपि न प्रमाण तस्य चन्द्रदर्शने चन्द्रप्राप्त्यभिमानिन किमिति चन्द्रमात्रे तन्न प्रमाणम् ?, विवेकानध्यवसायिनस्तु यदि तदननुभूतेऽप्येकत्वे प्रमाण तर्हि यद्यथाऽवभासते तत्तथैव परमार्थसद्व्यवहारावतारि, यथा नील नीलतयाऽवभासमान तथैव सद्व्यवहारावतारि अवभासन्ते च क्षणिकतया सर्वे भावा इत्यनुमानमसगत हेतोरसिद्धताप्राप्ते' । अथ त प्रत्येतदनुमानमेव नोपादीयते तर्हि कं प्रत्येतदुपादेयम् ?, यस्तयोर्विवेक मन्यते तं प्रतीति चेत् , न , त प्रत्यनुमानानर्थक्यात् तदन्तरेणापि तदर्थनिष्पत्ते । यच्च त प्रति भाविनि प्रवर्त्तकत्वादनुमानं प्रमाण युक्तम् तत् " सर्वचित्तचैत्तानामात्मसवेदनं प्रत्यक्षम् " इति वचनात्स्वरूपे भ्रान्तं बहिरर्थे " भ्रान्तिरपि सम्बन्धतः प्रमा " इति वचनाद् भ्रान्तमित्येकमेव कथं द्विरूपम् ? किं च-यदि तस्य न प्रत्यक्ष प्रमाणमस्ति कथमनुमानप्रादुर्भाव. ? अस्ति चेत् तत्किं विषयमिति वाच्यम् ? साधनावभासि जलादिसाधनविषय प्राप्यावभासि प्राप्यार्थक्रियाविषयमिति चेत्, ननु तदपि जलादिमात्रे प्रमाण स्वविषयकार्यजननसामर्थ्यादावप्रमाणम् अन्यथा विवादाभावात् शास्त्रप्रणयन तदर्थमनर्थकं भवेदिति तदप्यंशेनैव प्रमाणम् ।

यत्पुनरभ्यधायि—'दृश्यप्राप्ययोरेकत्वे विसवादबुद्धिं प्रति प्रत्यक्षाऽऽभासम्' इति तत्र दृश्यादिमात्रे तदाभासत्वे वस्तुदर्शनमुच्छिद्येत । अथात्र प्रमाण-तदाभासधर्मद्वयमेकत्राप्यभ्युपगम्यत प्रकृतेऽप्यभ्युपगम्यताम् । अथ तैमिरिकज्ञानेनाप्रतीयमानमेकत्वं तस्येति कथं? ननु निश्चिते शब्दे अनि-

श्चिता क्षणिकता तस्येत्यपि कथम्? अनुमानेन तत्रैव निश्चयात् तस्येत्येतदन्यत्रापि समानम्। तदेव निरंशत्वे वस्तुन तच्चित्तग्रहणे तत्सामर्थ्यस्यापि ग्रहणप्रसक्तेर्विवादाभावस्तत्रैव भवेत्। न चैवमिति साऽंश वस्तु तथाभूतवस्तुग्राहक प्रमाणमपि सांश सत्सविकल्पकम् अपि च-यदि निरंशवस्तु सामर्थ्योद्भूतत्वात्कल्पनापोढमध्यक्ष स्वसंवेदन तथाभूतवस्तु प्रभवत्वाभावात् संवेदनग्राहि निर्विकल्पक च न भवेत्, अथ तादात्म्य तत्र तन्निमित्त, न, सच्चेतनादेरिव स्वर्गप्रापणसामर्थ्यादेरपि ग्रहणप्रसक्तेस्तदविशेषात्। अथ न तादात्म्याद् ग्रहणमेवाभिन्नस्य, किं तु-तादात्म्यादेव, असदेतत्, तात्कात्म्यादेव स्वरूपस्य ग्रह इत्यत्र प्रमाणाऽभावात्। अविकल्पक दर्शन प्रमाणमिति चेत्, न, सुषुप्ताऽवस्थाया तत्प्रसङ्गात् तत्रापि चैतन्यसद्भावात्। अन्यथा प्रबोधावस्थाविज्ञानमनुपादानम् अचेतनोपादान वा भवेत्। न च तदनुरूपप्रबोधदर्शनाज्जाग्रद्विज्ञानोपादान तद्विप्रकृष्टदेशकालस्यापि कारणत्वे तैमिरिकज्ञानस्यापि विप्रकृष्टदेशकालकारणप्रभवत्वसंभवात् निरालम्बनता न भवेत्। अतोऽव्यवहित कारणमभ्युपगन्तव्यम्। न च सुषुप्तावस्थाया विकल्पानुत्पत्तेर्न तत्प्रसङ्गो विकल्पवशात् तादात्म्ये सत्यपि तद्व्यवस्थाया बाह्यार्थेऽपि तत एव तद्व्यवस्थोपपत्तेर्विकल्प एव प्रमाण भवेत्।

किंच-यद्यर्थप्रभवत्वात् ज्ञानमर्थसंग्राहक तर्हीन्द्रियादेरपि तत एव ग्राहक भवेत् तद्व्यतिरिक्तबाह्यार्थग्राहकत्व च तस्याभ्युपेयते। तथाहि-"प्रमाणतोऽर्थप्रतिपत्तौ प्रवृत्तिसामर्थ्यादर्थवत् प्रमाणम्" (वात्स्या० भा० पृ० १ प० १) इत्यत्र भाष्ये प्रमातृप्रमेयाभ्यामर्थान्तरमर्थसहकार्यर्थवत् प्रमाण नैयायिकैर्व्याख्यातम्। तेन न तत्प्रभवत्व तन्निमित्तम्। तदभ्युपगमे वा शब्दज्ञाने शब्दवत् तत्समवायिकारणकर्णशष्कुल्यवच्छिन्ननभोदेशाख्यश्रोत्रेन्द्रिय-तत्समवाययोरपि प्रतिभासः स्यादित्याकाशसमवायविषयानुमानोपन्यासो वैयर्थ्यमनुभवेत्, अध्यक्षसिद्धेऽनुमानोपन्यासप्रयासस्य वैफल्यात्। न च समवायविषयाध्यक्षस्याऽविकल्पत्वेन तद्गृहीतस्याऽगृहीतरूपत्वान्नाऽय दोष, शब्देऽप्यस्य समानत्वात् यतो नैकमेकत्र निर्णयात्मकमपरत्रान्यथेत्येकान्तवादिनो वक्तु युक्तम्। एव रूपत-त्सामान्य-समवायेष्वऽपि वाच्यम्। अथ न कारणमित्येवार्थग्रह, किंतु-योग्यतातः, नन्वेव किंनिमित्तमर्थस्य ज्ञान प्रति कारणता परिकल्प्यत? अथ न तद्ग्रहणान्यथाऽनुपपत्तेस्तत्प्रति तत्कारणतापरिकल्पन किंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्याम्-'अर्थे सति तदवभासि ज्ञानमुपलब्ध तदभावे च न' इत्यन्वयव्यतिरेकनिबन्धनोऽन्यत्रापि हेतुफलभाव इति, असदेतत्, योगिज्ञानस्य सकलातीतानागतपदार्थसाक्षात्कारिणोऽतीतानागततत्पदार्थाभावेऽपि भावाभ्युपगमात्। न च सर्वेऽव्यतीताऽनागता भावास्तदा सन्ति सर्वभावाना नित्यताप्रसक्तेः। न च तद्विषय तज् ज्ञान न भवति 'सदसद्वर्गः कस्यचिदेकज्ञानावलम्बनः अनेकत्वात्पञ्चाङ्गुलिवत्' इत्यनुमानविरोधात्। एतेन "यस्य ज्ञाने प्रतिभासस्तस्य तत्र तत्कारणत्वं निमित्तमभिधीयते, नत्वप्रतिभासमानस्य समवायादेस्तन्निमित्तः प्रतिभासो भवतु इत्यासञ्जयितु युक्तम्" इत्यध्ययनादिमत निरस्त योगिज्ञानेऽकारणस्यापि प्रतिभासप्रतिपादनात्। 'तैजस चक्षुः रूपादीना मध्ये रूपस्यैव प्रकाशकत्वात् प्रदीपवत्' तथा 'प्राप्तार्थप्रकाशक चक्षु तैजसत्वात् प्रदीपवत्' इति, एतदप्यत एव निरस्तम् रूपप्रकाशकत्व हि रूपज्ञानजनकत्व तच्च प्रदीपस्याऽसिद्ध तस्य रूपैकज्ञानससर्गित्वात्। प्रयोगश्चात्र—प्रदीपस्तद्विज्ञानकारण न भवति विषयत्वात् यो हि यद्विषयो नासौ तत्कारण यथा त्रिकालाशेषभावविषययोगिज्ञानस्यातीतादिकोऽर्थ, तथा च प्रदीपो विषयो यथोक्तरूपज्ञानस्य तस्मान्न कारणमिति। तैजसत्वाऽसिद्धौ च चक्षुष प्राप्तार्थप्रकाशकत्व दूरोत्सारितमेव। अत एव—"नाऽननुकृतान्वयव्यतिरेक कारण नाऽकारण विषय" इति सौगतमतमप्यपास्तम्। तथाहि-किं कारणम् विषय एव, उत कारणमेव विषय?, प्रथमपक्षे रूपादिसंविदा चक्षुराद्यपि विषयो भवेत्, तथा च-'यस्मिन् सत्यपि यन्न भवति तत्तदतिरिक्तहेत्वपेक्ष यथा कुलालाऽभावे सत्यप्यपरकारकसमूहे अभवन् घट कुललापेक्ष, सत्यपि च रूपादौ कदाचिन्न भवति 'रूपादिज्ञानम्' इत्यनुमानोपन्यासो व्यर्थ अध्यक्षत एव चक्षुराद्यधिगते। द्वितीयपक्षेऽपि 'भविष्यति रोहिण्युदय कृत्तिकोदयादतीतक्षपायामिव' इत्यस्यानुमानस्य भावी रोहिण्युदयोऽकारणत्वात् विषयो न स्यात् न हि भावी रोहिण्युदय कृत्तिकोदयस्य परपरयाऽपि कारणम्। अथ भावी रोहिण्युदय प्राग्भाविन कृत्तिकोदयस्य कारण प्रज्ञाकराभिप्रायेण कार्यस्य प्राग्भावित्वात् तर्हि-'अभूद्भरण्युदयः कृत्तिकोदयात्' इत्यनुमानमविषयं भवेत्। अथ भरण्युदयोऽपि कृत्तिकोदयस्य कारण तेनायमदोष, ननु येन स्वभावेन भरण्युदयात् कृत्तिकोदयस्तेनैव यदि शकटोदयादपि तदा भरण्युदयादिव पश्चात्ततोऽपि भवेत् यथा वा शकटोदयात्प्राक् तथैव भरण्युदयादपि प्राग् भवेत्। अथान्यतरकार्य कृत्तिकोदयस्तर्ह्यन्यतरस्यैव तत प्रतीतिर्भवेत्, न चैवमिति न युक्तम्-'कारणमेव विषय' इति पक्षाश्रयणम्। अथ कारण स्वाकाराधायकं विज्ञाने विषय एवेति पक्षः अयमप्ययुक्त, यत किं कारणमेव तदाधायक तत्र, आहोस्वित् तत् तदाधायकमेवेति विकल्पद्वयानतिवृत्तिः। प्रथमविकल्पे केशे(शो)न्डुकादिज्ञान कुत कारणात् तदाकारमुपजायते? न तावदर्थात्तस्य तत्कारणत्वानभ्युपगमात्, अभ्युपगमे वा तस्याभ्रान्ततापत्ते। न समनन्तरप्रत्ययात्, तस्य तदाकारता (ताऽ) योगात् नेन्द्रियादे, अत एव हेतो। तन्न कारणमेव तदाधायकमिति पक्षाभ्युपगम क्षम। नापि तत्तदाधायकमेवेति पक्षोऽभ्युपगन्तु युक्त, इन्द्रियस्यापि तदाधायकतापत्तेस्तज्ज्ञानविषयताप्रसक्ते। अर्थस्य च सर्वाऽऽत्मना तत्र स्वाकाराधाने ज्ञानस्य जडताप्रसक्ते, उत्तरार्थक्षणवदेकदेशेन तदाधायकत्वे सांशताप्रसक्ते, समनन्तरप्रत्ययस्य तत्र स्वाऽऽकाराधायकत्वान्न जडतापत्तिलक्षणो दोष इति चेत्, न, समनन्तरप्रत्ययार्थक्षणयो द्वयोरपि स्वाकारार्पकत्वे तज्ज्ञानस्य चेतनाऽचेतनरूपद्वयाऽऽपत्ते। प्राक्तनज्ञानक्षणस्यैव तत्र स्वाकाराधायकत्वे सर्वात्मना तदाधाने तस्य पूर्वरूपताप्रसक्तिरिति कारणरूपतैव स्यात् तथा च पूर्वपूर्वक्षणानामप्येवं प्रसङ्गेरेकक्षणवर्त्ती सर्व्वः सन्तानो भवेदिति प्रमाणादिव्यवहारलोपः।

किंच-तदाकार तत उत्पन्नं च यदि समनन्तरप्रत्यये न तत्प्रमाणं तदुत्पत्तिसारूप्ययोर्व्यभिचारः इति नार्थेऽपि तत्प्रमाणं

भवेत् । तथा च-"अर्थेन घटयेदेना,नहि मुक्त्वाऽर्थरूपताम् । तस्मात्प्रमेयाधिगते , प्रमाण मेयरूपता" ॥ १ ॥ इत्यसगतमभिधानम् । सम्म० २ काण्ड २ गाथाव्या० ।

अत्र च द्रव्यार्थिकमतावलम्बी शब्दब्रह्मवाद्याह भर्तृहरिः-
" अनादिनिधन ब्रह्म, शब्दतत्त्व यदक्षरम् ।
विवर्त्ततेऽर्थभावेन, प्रक्रिया जगतो यत ॥ "

(वाक्यप०श्लो०१ प्रथमका०) इति । अत्र च आदिरुत्पाद , निधन विनाश , तदभावाद् 'अनादिनिधनम्। 'अक्षरम्'इत्यकाराद्यक्षरस्य निमित्तत्वादनेन च विवर्त्तोऽभिधानरूपतया निर्दर्शित.। 'अर्थभावेन' इत्यादिना त्वभिधेयो विवर्त्त । 'प्रक्रिया' इति भेदानामेव सकीर्त्तनम् ' ब्रह्म ' इति पूर्वापरादिदिग्विभागरहितम् अनुत्पन्नमविनाशि यच्छब्दमय ब्रह्म ततश्चाय रूपादिभावग्रामपरिणाम इति श्लोकार्थ. । एतच्च शब्दस्वभावात्मक ब्रह्म प्रणवस्वरूपम् , स च सर्वेषा शब्दाना समस्तार्थाना च प्रकृति. । अय च वर्णक्रमरूपो वेदस्तदधिगमोपाय. प्रतिच्छन्दकन्यायेन तस्यावस्थितत्वात् , तच्च परम ब्रह्म अभ्युदयनि श्रेयसफलधर्मानुगृहीतान्त करणैरवगम्यते । अत्र च प्रयोगो—ये यदाकारानुस्यूतास्ते तन्मया. , यथा घटशरावोदञ्चनादयो मृद्विकारानुगता मृण्मयत्वेन प्रसिद्धा शब्दाऽऽकारानुस्यूताश्च सर्वे भावा इति स्वभावहेतु । प्रत्यक्षत एव सर्वभावाना शब्दकारानुगमोऽनुभूयते । तथाहि-अर्थेऽनुभूयमाने शब्दोल्लेखानुगता एव सर्वे प्रत्यया विभाव्यन्ते । उक्तं च—
" न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके, य शब्दानुगमादृते ।
अनुविद्धमिव ज्ञान, सर्वं शब्देन भासते ॥ "
(वाक्यप० श्लो० १२४ प्रथमका०) इति ।

न च वाग्रूपताऽनन्नुवेधे बोधस्य प्रकाशरूपताऽपि भवेत् तस्यापरामर्शरूपत्वात् तदभावे तु तस्याभावात् बोधस्याप्यभाव , परामर्शाभावे च प्रवृत्ता(त्त्या)दिव्यवहारोऽपि विशीर्येत इति । आह च—
" वाग्रूपता चेद् व्युत्क्रामे-दवबोधस्य शाश्वती ।
न प्रकाश. प्रकाशेत, सा हि प्रत्यवमर्शिनी ॥ "
(वाक्यप० श्लो० १२५ प्रथमका०) इति ।

ज्ञानाकारनिबन्धना च वस्तूनां प्रज्ञप्तिरिति नैषां शब्दाकारानुस्यूतत्वमसिद्ध, तत्सिद्धेश्च तन्मात्रभावित्वात्तन्मयत्वस्य तन्मयत्वमपि सिद्धमेव । अत एव 'अयं घट ' इत्यभेदेन शब्दार्थसंबन्धो वैयाकरणै -' सोऽयमित्यभिसबन्धाद्रूपमेकीकृतम् ' इत्यादिनाऽभिजल्पस्वरूप दर्शयद्भि प्रतिपादित' ।

अत्र च पर्यायास्तिकमतेन प्रतिज्ञादिदोष उद्भाव्यते-किमत्र जगत शब्दपरिणामरूपत्वाच्छब्दमयत्व साध्यते, उत शब्दात्तस्योत्पत्ते शब्दमयत्वं यथा-' अन्नमया. प्राणा ' इति हेतौ ' मयट् ' विधानात् ? न तावदाद्य. पक्ष परिणामानुपपत्ते । तथाहि—शब्दात्मकं ब्रह्म रूपाद्यात्मकता प्रतिपद्यमान स्वरूपपरित्यागेन वा प्रपद्येत, अपरित्यागेन वा ?। यदि परित्यागेनेति पक्ष आश्रीयते तदा ' अनादिनिधनम् ' इत्यनेन यदविनाशित्वमभ्युपगत तस्य हानिप्रसक्ति पौरस्त्यस्वभावध्वसात् । अथाऽपरित्यागेनेति पक्षस्तदा रूपसंवेदनसमये बधिरस्य शब्दसवेदनप्रसङ्गस्तदव्यतिरेकात् नीलादिवत् । तथाहि—यद् यदव्यतिरिक्त तत्सवेदने सवेद्यते, यथा तत्स्वरूपम् , रूपाद्यव्यतिरिक्तश्च शब्दात्मेति स्वभावहेतु । अन्यथा-भिन्नयोगक्षेमत्वात्तत्तदात्मकमेव न स्यादिति विपर्यये बाधक प्रमाणम् । सम्म० १ काण्ड ६ गाथाव्या० ।

अथ यदाकार यदुत्पन्न यदध्यवस्यति तत्र तत्प्रमाण नन्वत्रापि यदाकार यदुत्पन्न विज्ञानमेवार्थाध्यवसाय जनयति, उत तत्तमेव, आहोस्विज्जनयत्येवेति कल्पनात्रयम् । आद्यकल्पनाया कारणान्तरनिषेधाद्विकल्पवासनाऽपि तत्कारण न भवेत् एव च निर्विकल्पकबोधाद् यथा सामान्याऽवभासी विकल्पस्तथाऽर्थादेव तथाभूताद् भविष्यतीति किमन्तरालवर्त्तिनिर्विकल्पदर्शनकल्पनया ?, नचाऽविकल्परूपताविशेषेऽपि दर्शनादेव विकल्पोत्पत्तिर्नार्थाद्वस्तुस्वाभाव्यादित्युत्तरं तस्य स्वरूपेणैवाऽसिद्धे । किं च-यथा(थाऽ)विकल्पादर्थादविकल्पदर्शनप्रभवस्तथा दर्शनादपि तथाभूतात् तथाभूतस्यैवाविकल्पस्य प्रसव इति विकल्पवार्त्ताऽप्युपरतैव भवेत्। किं च-स्थिरस्थूराऽवभासि स्तम्भादिज्ञान यद्यविकल्पकं कोऽपरो विकल्पो यस्तज्जन्यो भवेत् ?। अथ 'स्तम्भ स्तम्भोऽयम् ' इत्यनुगताकारावभासि ज्ञान विकल्प सामान्यावभासित्वात् तर्ह्याद्यमप्यनेकावयवसाधारणस्थूलैकाकारस्तम्भावभासिविकल्प किं न भवेत् सामान्यावभासस्याऽत्राऽपि तुल्यत्वात् ? अस्यापलापेऽपरस्याऽप्रतिभासनात् प्रतिभासविकलं जगत्स्यात् । न च स्तम्भप्रतिभासात्प्राग् निरशक्षणिकैकपरमाऽणुगोचरमविकल्पक ज्ञान पुरुषवत्प्रतिभाति तथाऽपि तत्कल्पने पुरुषपरिकल्पनाऽपि भवेदिति न सौगतपक्षस्यैव सिद्धि । किं च-निरंशक्षणिकानेकस्तम्भादिपरमाण्वाकाराद्यनेक तद्बिभर्ति स्वाऽऽत्मनि तदा सविकल्पकमासज्येत अनेकानुविधानस्य विकल्पनान्तरीयकत्वात् । अथ भिन्न प्रतिपरमाऽणु तदिष्यते भवेदेवमविकल्पकम् किंतु-एकपरमाणुग्रहणव्यापारवन्नाऽपरपरमाणुग्रहणाय व्याप्रियत इति तेषा परलोकप्रख्यताप्रसक्ति., तद्वेदनैश्च तस्यावेदनमिति तस्याप्यभाव । न चैकैकपरमाणुनियतभिन्न वेदनमविकल्पकम् अन्यविविक्तैकपरमाणोरर्वाग् दृशि अप्रतिभासनाद्विवादगोचरस्य तज्ज्ञानस्य विकल्पजनकत्वासिद्धे । तन्न प्रथमपक्षो युक्तिसगत. इतश्चायमसङ्गतो यतो येन स्वभावेनाविकल्पकं दर्शन स्वजातीयमुत्तरं जनयति तेनैव यदि विकल्प तर्ह्यविकल्पो विकल्प प्रसज्येत विकल्पो वाऽविकल्प. अन्यथा कारणभेद कार्यभेदविधायी न भवेत् , स्वभावान्तरेण जनने साशतापत्तिरिति । अथ तत्तमेव जनयति तथा सति धारावाहिनिर्विकल्पसततिर्न भवेत् । अथ तत् त जनयत्येवेति तृतीयपक्षाश्रयण तथा सति क्षणभङ्गादावपि निश्चय इति न ज्ञानसन्ततौ सत्त्वसमारोप. नच रागादयस्तन्निबन्धना इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुमितिर्नैरर्थक्यमनुभवेत् । किं च-यदि व्यवसायवशात् विर्विकल्पकस्य प्रामाण्यव्यवस्था तर्हि तदुत्पत्तिसारूप्यार्थग्रहणमन्तरेणाध्यवसाय एव प्रमाण भवेत् । अथ तथाभूतानुभवमन्तरेण विकल्प एव न भवेत् , असदेगत् , तस्य तज्जन्यत्वाऽसिद्धेरुक्ताविकल्पदोषानतिक्रमात् । किं च-यदि तदाकाराद् दर्शनान्निर्णयप्रभवस्तदा स्वलक्षणगोचरो निर्णयो भवेत् , निर्णयवद्वा सामान्यविषयमविकल्पकमासज्येत अन्यथा स्मृतिसारूप्या-

दर्शनस्य सारूप्यसाधनमयुक्त भवेत् । अथार्थलेशमात्रानुकारि स्मरण तथापि स्वलक्षणविषयत्व स्मरणस्य सर्वथा तदनुकारित्वमविकल्पकस्याप्यसिद्धम् , अन्यथा तस्य जडतापत्तिरिति प्रतिपादनात् । तथा च-'विकल्पो वस्तुनिर्भासा-द्विसवादादुपप्लव ' इत्ययुक्ततया व्यवस्थितम् । अथ न लेशतोऽपि परमार्थस्तदनुकारी विकल्प प्रतिपत्रभिप्रायवशात्तु तदभिधानमिति न स्वलक्षणगोचरत्व निर्विकल्पकस्यापि व्यवहार्यभिप्रायवशात्तदनुकारित्व न परमार्थत " सर्वमालम्बने भ्रान्तम् " इत्यभिधानात् ।

ननु किमिति न परमार्थतोऽपि तदनुकारि तत्?, सामान्याद्यभासादिति चेत् , नन्वसावपि कुत ? अनाद्यसत्यविकल्पवासनात , नन्वेव न दर्शन विकल्पजनकमिति , " यत्रैव जनयेदेना, तत्रैवाऽस्य प्रमाणता " इत्यसगत वचो भवेत् । नच तद्वासनाप्रबोधविधायकत्वेन तदपि तद्धेतु इन्द्रियार्थसन्निधानस्यैव तत्प्रबोधहेतुत्वात् । नच वासनाप्रभवत्वेनाक्षजस्य भ्रान्ततैवं भवेत् अर्थस्यापि कारणत्वेनानुमानवत् प्रमाणत्वात् । नच निर्विषयत्वाद् व्यवसायस्याऽप्रामाण्यम् अनुमानस्यापि तत्प्रसङ्गे प्रत्यक्षप्रभवविकल्पवत् तस्याप्यवस्तुसामान्यगोचरत्वात् । न च तद्ग्राह्यविषयस्यावस्तुत्वेऽप्यध्यवसेयस्य स्वलक्षणत्वात् । दृश्यविकल्पा (ल्प्या) वर्थावेकीकृत्य तत प्रवृत्तेरनुमानस्य प्रामाण्य, प्रकृतविकल्पेऽप्यस्य समानत्वात् । अन्यथा-" पक्षधर्मतानिश्चय प्रत्यक्षत क्वचित्" इति कथ वचो युक्त भवेत् ?, न च गृहीतग्रहणाद्विकल्पोऽप्रमाण क्षणक्षयानुमानस्यापि तत्प्रसङ्गे , शब्दस्वरूपावभास्यध्यक्षावगतक्षणक्षयविषयत्वात् । नचाध्यक्षेण धर्मिस्वरूपग्राहिणा शब्दग्रहणेऽपि न क्षणक्षयग्रहण विरुद्धधर्माध्यासतस्तदभेदप्रसङ्गे. । प्रज्ञाकराभिप्रायेण तु-लिङ्ग-लिङ्गिनो. साकल्येन योगिप्रत्यक्षतो व्याप्तिग्रहणे अनभ्यासदशायां प्राप्ये भाविन्यनधिगतार्थाधिगन्तृत्वाभावादनुमान प्रमाण न भवेत । अथानिर्णीतमनुमेय निश्चिन्वत् प्रमाणमनुमान तर्ह्यनिश्चित नील निश्चिन्वन् विकल्पस्तथाविध किं न प्रमाणम् ? । अथ समारोपव्यवच्छेदकरणादनुमान प्रमाण तर्हि नीलविकल्पोऽपि तत एव प्रमाण भवेत् । न च सादृश्यादेव समारोपो—येन तत्राऽनीलसमारोपो न भवेत् किं तु—स्वागमाहितविकल्पाभ्यासवासनातोऽपि यथा-'सर्व सर्वात्मकम्' इति साङ्ख्यस्य एव च नीलेऽनीलात्मकत्वसमारोप व्यवच्छिन्दानो विकल्प क्षणक्षयानुमानवत् कथ न प्रमाणम् ' दृश्यन्ते हि शुक्तिकारज्ज्वादिषु रजतसर्पादिसमारोपास्तथाभूतविकल्पवशाल्लिङ्गानुसरणमन्तरेणाऽपि निवर्त्तमाना ।

अथ भवत्वसौ विकल्प प्रमाणम् , न च प्रमाणान्तरम् अनुमानेऽन्तर्भावात् , न, अनभ्यासदशाया भाविनि प्रवर्त्तकत्वादनुमान प्रमाणमिष्टम् , तच्च निश्चितत्रिरूपाल्लिङ्गादुपजायते, निश्चयस्य चानुमानान्तर्भावे-त्रैरुप्यनिश्चयोऽप्यनुमान तदपि निश्चितत्रैरुप्याल्लिङ्गात्प्रवर्त्तेत इत्यनवस्थानात् अनुमानाप्रवृत्तिरेवेति कुतो विकल्पस्य तत्रान्तर्भाव. ? अथ पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकनिश्चायक लिङ्गस्य नानुमान तर्हि प्रमाणान्तरस्याभावादध्यक्ष निर्णयात्मक पक्षधर्मत्वादिनिश्च

य सिद्ध । अत एव-'अनभ्याशदशायामनुमानम् 'अभ्यासदशायां तु दर्शनमेव प्रमाणम् न च तृतीयादशा विद्यते यस्या विकल्प प्रमाण भवेत् ' इति निरस्तम् अनभ्यासदशायामनुमानस्यैवतमन्तरेणाऽप्रवृत्तेस्तदपेक्षस्यैव तस्य प्रमाणत्वात् । न च भवतु प्रत्यक्षानुमानव्यतिरिक्तो विकल्प तथापि न तदपेक्ष दर्शन प्रमाणं स्वत एव तस्य प्रमाणत्वात् । अन्यथा विकल्पस्यापि विकल्पान्तरापेक्षया प्रमाणत्वादनवस्था दुष्परिहारा । अर्थविषयीकरणाद्विकल्पस्यान्यानिरपेक्षस्य प्रामाण्ये निर्विकल्पस्यापि तथैव प्रामाण्य भविष्यतीति किं विकल्पापेक्षयेति वक्तव्यम्?, यत -संशयविपर्ययोत्पादकमपि दर्शनमेव प्रमाणं स्यात् । तथा च—तत्राप्यर्थक्रियार्थी प्रवर्त्तेत । अथ 'जले जलमतत्' इति निर्णयविधायि प्रमाण तर्हि सिद्ध विकल्पापेक्षण तस्येति वर विकल्प एव प्रमाणमभ्युगतस्तस्यैव प्रवृत्त्यादिव्यवहारसाधकतमत्वात् । यदपि ' अभ्यासदशाया दर्शनमेव विकल्पनिरपेक्ष प्रमाणम् ' इति तत्र वक्तव्य क्व तत्प्रमाणम् ?, प्राप्ये भाविनि रूपादाविति चेत् त स्याविषयीकरणे तेनाऽयुक्तम् अन्यथा नीलज्ञान पीते प्रमाण स्याद्विषयीकरणे भाविविषयत्व तस्यैव भवेत् तथा च-'वर्त्तमानावभासि सर्व प्रत्यक्षम्' इति विरुध्येत । अथ वर्त्तमानविषयमपि भाविनि प्रवृत्तिविधानप्रमाण, न, अविषयीकृते प्रवर्तकत्वासभवात् प्रवर्त्तकत्व वा, शाब्दमपि सामान्यमात्रविषय विशेषे प्रवृत्ति विधास्यतीति न मीमासकमतप्रतिक्षेपो युक्त । यदि वा(चा)-विषयेऽपि कुतश्चिन्निमित्ताद् ज्ञान प्रवर्त्तक तर्हि प्रत्यक्षपृष्ठभाविसामान्यमात्राध्यवसायिविकल्पस्य विशेषे प्रवर्त्तकत्वं भविष्यतीति न युक्तम् 'दृश्य-विकल्प(ल्प्य)योरर्थयोरेकीकरण तत्र प्रवृत्तिनिमित्तम्' इत्यभिधानम् । तच्च प्राप्ये तत्प्रमाणम् । दृश्य-प्राप्ययोरेकत्वे तत्प्रमाणमिति चेत्कुत एतत्? व्यवहारिणा तत्राऽविसवादाभिप्रायाद् अविसवादि च ज्ञान प्रमाणम् । तदुक्तम्-"प्रमाणमविसवादि ज्ञानमर्थक्रियास्थितिरविसवादनम्" इति चेत् , ननु तदेकत्व कस्य विषय.? दर्शनस्येति चेत् , न, तस्य सामान्यविषयतया सविकल्पकत्वप्रसङ्गे । विकल्पस्येति चेत् , न, अभ्यासदशाया विकल्पस्याऽनभ्युपगमात् । कथ च दृश्यप्राप्ययोरेकत्व विकल्पस्यैव विषयो नाविकल्पस्य एकत्वस्यायोगादिति चेत् कथ विकल्पविषय ? अवस्तुविषयत्वात्तस्येति चेत् , दर्शनस्य को विषय. ?, दृश्यमानक्षणमात्रमिति चेत् ननु यदि तत्संचितपरमाऽणुस्वभावं तत्र दर्शने प्रतिभाति तदा सविकल्पत्वमिति प्राक् प्रतिपादितम् । विविक्तैकैकपरमाणुरूप चेत्सर्वशून्यताप्राप्तेर्न काचिदभ्यासदशा यस्या दर्शनं प्रमाण विकल्पविकलं भवेत् । यथा चानेकपरमाण्वाकारमेक ज्ञान तथा-दृश्यप्राप्ययोर्घटादिकमेकमिति तद्विषय परमार्थतोऽभ्यासदशायां सविकल्पमध्यक्ष किमिति नाभ्युपगम्यते ? अथाऽशक्यविवेचनत्वाच्चित्रप्रतिभासाऽप्येकैव बुद्धि घटादिकस्तु चित्रो नैकस्तद्विपर्ययात् ,ननु किमिदं बुद्धेरशक्यविवेचनत्वम्? यदि सहोत्पत्तिविनाशौ तदन्याननुभवो वा तदभ्युपगम्यते तदैकक्षणभाविसन्तानान्तरज्ञानेषु भिन्नरूपतयोपगतेष्वपि तस्य भावादित्यनैकान्तिको हेतु. । अथ सन्तानान्तराण्यपि नाभ्युपगम्यन्ते कथमवस्थाद्वयाभ्युपगम. ?, व्यवहारेण तदभ्युपगमे तथैव सन्तानानानात्वोपगमादनैकान्तिकत्वं तदवस्थ-

मेव। न च प्रतिभासाऽद्वैतवादोपगमात्तान्यपि पक्षीक्रियन्त इति नाऽनैकान्तिक एकशाखाप्रभवत्वहेतोरपि विपक्षविषयपक्षीकरणादनैकान्तिकत्वाऽभावप्रसङ्गे। न चाऽत्राऽऽमताग्राह्यध्यक्षेण पक्षबाधनान्न पक्षीकरणसंभव प्रकृतेऽपि युगपद्भाविना नानाचित्तसन्तानाना भेदाऽवभासिस्वसंवेदनाऽध्यक्षेण बाधनादस्य समानत्वात्। अथाऽनन्यवेद्यत्वमशक्यविवेचनत्व तदपि सुखादिभि क्रमेणैकसन्तानभाविभिर्व्यभिचारि। अथैषामपि पक्षीकरणम्, नन्वेव परिणाम्यात्मसिद्धे 'यद्यथाऽवभासते' इत्याद्यनुमानमयुक्त हेतोरसिद्धताप्राप्ते। अथ भेदाऽभेदात्मकत्वेन प्रतिभासन तदभिमत तर्हि दृश्यप्राप्ययोरपि तदस्तीति कथ नैकत्वम्?, अथ नीलादिप्रतिभासाना नैकत्व चित्रप्रतिभासात् न नानात्व तदात्मकस्य(अतदात्मकस्य)वा तद्ग्राहकस्याभावात्, सर्वविकल्पातीत तु तत्त्वमिति। अत्रापि यद्येकत्वस्यैकान्तेन निषेध साध्यस्तदा सिद्धसाध्यता। अन्यथा चित्रप्रतिभासाऽभावात् कथचिदेकत्वस्य तु निषेधेऽसिद्धश्चित्रप्रतिभासादिति हेतु, यत पीतादीना नीलप्रतिभासेनाविषयीकरणे सन्तानान्तरवदवभासस्तथापि भावे न सन्तानान्तरनिषेध, तेषा च क्षणक्षये साधने ग्राह्यग्राहकभाव इति न सर्वविकल्पाऽतीत तत्त्वम्। विषयीकरणे तदाकारेणापि तद्ग्राहकाभावात् नाऽपि नानात्वमित्यस्य विरोध स्वपरग्राहकस्यैव तद्ग्राहकत्वात्, सर्वथा तदाकारत्वे नीलमात्र पीतमात्र वा भवेदिति न चित्रप्रतिभास। कथञ्चित्तदाकारत्वे सिद्ध सविकल्पदर्शनम्। अथ सर्वविकल्पाऽतीते तत्त्वे इदमप्यवक्तव्य तर्हि न परस्याऽपि परतो गति, किं तु-'स्वरूपस्य स्वतो गति' इत्येतदपि न वक्तव्य तथा च-विज्ञानाद्वैतमपि कुत?, नचान्यग्रहणविमुखज्ञानसंवेदनादेवमुच्यते अन्यत्राप्यस्य समानत्वात्। तदेव चित्रप्रतिभासमभ्युपगच्छता चित्रमेक ज्ञानमभ्युगन्तव्यमिति। अभ्यासदशायामपि व्यवसायात्मकमध्यक्ष सिद्धिमासादयेत्।

यदपि-'यद्यर्थग्रहण व्यवसायोऽविकल्पे तथा नामकरणजात्यादिविशिष्टार्थग्रहण तत्पक्ष, सभवि' इत्युच्यते, तदपि निरस्त द्रष्टव्यम्, अर्थग्रहणस्य विकल्पस्वभावनान्तरीयकत्वात्। यदि ह्येकैकपरमाणुनियतभिन्नदर्शने, तन्नाम क्रियेत तदा स्यादेतत्, न चैव स्थूलैकप्रतिभासाभावप्रसङ्गे। यदपि जात्यादिविशिष्टग्रहण प्रत्यक्षऽसभवि तदपि सदृशपरिणामसामान्याभ्युपमे सिद्धम्, तथाभूतस्य तस्याऽध्यक्षे प्रतिभाससंवेदनात् तथाभूतस्याऽपि तस्य निराकरणे 'नो चेद् भ्रान्तिनिमित्त" इत्यादेस्तथा "अर्थेन घटयेदेनाम्" इत्यादेश्चाभिधानमसगत भवेत्। तथाहि-शुक्तिका-रजतयो कथचित्सदृशपरिणामाभाव रूपसाधर्म्यदर्शनाभावाद् अन्यथातिप्रसङ्गात्। अथ मरीचिकासु यथा जलाभावेऽपि तद्दर्शन तथा तयाभविष्यति न च तयोस्तद्दर्शन सत्य तत्परिणामस्य परमार्थतस्तत्राभावात् इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गे। तथाहि—तत्परिणामस्य परमार्थतस्तथा सत्त्वे तद्दर्शनस्य सत्यता तत श्च तत्परिणामस्य पारमार्थिकत्वमिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वमिति चेत्?, असदेतत्, सर्वभावेष्वेवमव्यवस्थाप्रसङ्गात्। तथाहि—स्वसंवेदनमविकल्पमध्यक्ष तथा प्रतीतर्यदि सिद्धिमासादयति तत एव सदृशपरिणामोऽपि सेत्स्यति अनवगतसम्बन्धस्यापि खण्डमुण्डादिषु समानप्रत्ययोत्पत्ते, तस्य भ्रान्तत्वे संवेदनेऽपि तत्प्रसङ्ग। अथ सत्येव स्वसंवेदने तद्दर्शनमिति न भ्रान्तम्, न, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्ग। तथाहि-स्वसंवेदनस्य सत्यत्वे तद्दर्शनमभ्रान्तम् अतश्च तत्सत्यत्वमिति कथ नेतरेतराश्रयदोष?, अथ बाधकासद्भावान्नाऽय दोष। सदृशपरिणामस्य किं बाधकमिति वक्तव्यम्?, विशेषेभ्यस्तस्य भेदे सम्बन्धासिद्धि अभेदे विशेषा एव न तत्सद्भाव इति बाधकमिति चेत्, न, एकान्तभेदाऽभेदपक्षस्य तत्रानिष्टेस्त एव विशेषा कथञ्चित् परस्पर समानपरिणतिभाज इत्यस्मदभ्युपगमात्। नच चित्रैकविज्ञानवत् समानाऽसमानपरिणतिरेकत्वविरोध 'यदेवाहमद्राक्ष तदेव स्पृशामि आस्वादयामि जिघ्रामि' इति प्रतीते, गुणिगुणिनोरेकत्वप्रतीते, न च यदेव रूप दृष्ट तदेव कथ स्पृश्यते?, इन्द्रियविषयसङ्करप्रसक्तेरिति वक्तव्य चक्षुर्ग्राह्यतास्वभावस्यैकस्य स्पर्शनादिविषयता स्वभावाविरोधात्। तथाहि-दूरादिदेश सहकारिणमासाद्यैकोऽपि भूरुहो विशदतयेन्द्रियज प्रत्यये प्रतिभासति स एव निकटादिदेशसचिवो विशदतयेत्युपलब्धम्। न चाऽविशद दर्शनमवस्तुविषय तस्य वस्तुविषयतया प्रतिपादितत्वात्। नच चक्षु प्रभवे प्रत्यये रूपमेव चकास्ति नाऽपरस्तद्वानिति वक्तव्य, यतोऽत्रापि स्तम्भव्यपदेशार्ह रूप किमेक प्रतिभाति, उताऽनेकाशपरमाणुसचयमात्रम्?, प्रथमपक्षे-अधोमध्योर्द्ध्वमेकैकरूपवद्रसाद्यात्मकैकस्तम्भप्रसिद्धि। द्वितीयपक्षेऽपि किमेकमनेकपरमाण्वाकार चक्षुर्ज्ञानम्, उतैकैकपरमाण्वाकारमनेकम्?, प्रथमपक्षे रूपाद्यात्मैकवस्तुसिद्धिप्रसक्ति चित्रैकज्ञानवत्। द्वितीयेऽपि विविक्तज्ञानपरमाणुप्रतिभासस्यासंवेदनात् सकलशून्यताप्रसक्तिरिति प्रतिपादितम्। एतेन क्रियावतोऽपि भावस्याध्यक्षविषयताप्रतिपादिता। न चैकस्य देशाद्देशान्तरप्राप्तिहेतु क्रिया न केनचित्प्रमाणेनावसातु शक्येति वक्तव्य पूर्वपर्यायग्रहणपरिणाममुञ्चताऽध्यक्षेणोत्तरपर्यायग्रहणात्, यथा स्तम्भादावधोभागग्रहणमत्यजतोर्ध्वादिभागग्रहस्तेन अन्यथा सकलशून्यतेत्युक्तत्वात् यदपि—

"विशेषण विशेष्य च, संबन्ध लौकिकीं स्थितिम्।
गृहीत्वा सकलव्यैतत्, तथा प्रत्येति नान्यथा ॥१॥"

इत्युक्त तदपि निरस्तं द्रष्टव्यम्, चित्रपतङ्गस्येवैकानेकात्मनो वस्तुन प्रथमतयैव प्रतिभासनात् एवंकल्पनाया दूराऽपास्तत्वाद्। यदपि—

"सकेतस्मरणोपायं, दृष्ट संकल्पनात्मकम्।
पूर्वापरपरामर्श-शून्ये तच्चाक्षुषे कथम् ॥१॥"

इत्यभिधान तदप्यसंगत, सकेतकालानुभूतशब्दस्मरणमन्तरेणापि व्यवसायात्मकस्य ज्ञानस्याक्षप्रभवस्य प्रतिपादनात्। अन्यथा विकल्पानुत्पत्तेरित्युक्तत्वात्। तस्मात्पुरोवर्त्तिस्थिरस्थूरस्वगुणपर्यायसाधारणस्तम्भादिप्रतिभासस्याक्षप्रभवस्य निर्णयात्मन स्वसंवेदनाध्यक्षतोऽनुभूते स्वार्थनिर्णयात्मकमध्यक्ष सिद्धम्। न चेद मानसमेतद्व्यतिरेकेण निरंशैकपरमाणुग्राहिणो विकल्पस्य कदाचिदप्यननुभवात्। यदि चाय स्तम्भादिप्रतिभासो मानसो भवेद्विकल्पान्तरताऽस्य निर्वृत्तिर्भवेत्। न चैवं क्षणक्षयित्वमनुमानान्निश्चिन्वतोऽश्वादिक वा विकल्पयतस्तदैवास्य प्रतिभाससंवेदनात्।

ततोऽध्यक्षप्रमाणसिद्धत्वान्न सविकल्पकत्वे साधकप्रमाणाभाव । तथा अनुमानादपि सविकल्पकत्वमध्यक्षस्य नाऽसिद्धम् । तथाहि-यज्ज्ञान यद्विषयीकरोति तत्तन्निर्णयात्मकतया अनुमानमिवाग्न्यादिक विषयीकरोति च स्वार्थमध्यक्षमिति । न चास्याध्यक्षबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्व पक्षस्य चाऽध्यक्षबाध साध्यविपरीतार्थोपस्थापकाध्यक्षस्य निषिद्धत्वात् । न च स्वार्थविषयीकरण विज्ञानस्यासिद्ध प्राक् तस्य प्रसाधितत्वात् अतो नाऽसिद्धो हेतु । न च सपक्षावृत्तित्वादसाधारणाऽनैकान्तिक स्वार्थनिर्णयात्मकत्वेन प्रसिद्धेऽनुमानेऽस्य वृत्तिनिश्चयात् । न चानुमानस्याप्यर्थविषयीकरणमन्तरेण तन्निश्चयस्वरूपता सभवति समारोपव्यवच्छेदकत्वादे प्रामाण्यनिमित्तस्य तत्र निषिद्धत्वात् । तदन्तरेण प्रामाण्यस्यैवायोगात् । न च निर्णयात्मकार्थविषयीकरणयोरनुमाने साहचर्यदर्शनेऽपि विपर्यये बाधकप्रमाणाभावत । सदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वादनैकान्तिक तदुत्पत्तिसारूप्यादेर्निर्णयस्वभावता व्यतिरिक्तस्यैकान्तवादे अर्थविषयीकरणनिबन्धनस्य विज्ञानेऽसंभवात् । तदसभवस्य च प्राक् प्रतिपादितत्वात् । ततो न सदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकोऽपि । अत एव न विरुद्ध विपक्षवृत्तेरेव विरुद्धत्वात् । ततोऽसिद्धविरुद्धानैकान्तिकादिदोषविकलात् भवत्यत. साधनाद्विवक्षितसाध्यसिद्धिरिति न तत्साधकभावान्निर्णयात्मकाध्यक्षाऽभाव ।

नाऽपि तद्बाधकप्रमाणसद्भावात्तस्यैवासिद्धे । तथाहि—तद्बाधकमध्यक्षम् अनुमान वा प्रकल्पेत् प्रमाणाऽन्तरानभ्युपगमात् । न तावदध्यक्ष तद्बाधक सभवति अविकल्पप्रसाधकस्य तस्य तद्बाधकत्वात् । न च निरशक्षणिकैकपरमाणुसवेदनं स्वसंवेदनाध्यक्षत. सिद्धमिति प्राक् प्रतिपादितमिति नाध्यक्ष तद्बाधकम् नाऽप्यनुमान तद्बाधक सभवति अध्यक्षाप्रवृत्तौ तत्पूर्वकस्य तस्यापि तत्राऽप्रवृत्ते । यदपि यद् यथा प्रतिभाति तत्तथा सद्व्यवहृतिमवतरति इत्यादिनिर्विकल्पकाध्यक्षप्रसाधकमनुमानमुपन्यस्त, तत्रापि प्रत्येक्षानुमाननिराकृतत्व पक्षदोष ,नामादिविशेषणोल्लिखविविक्ततया नाऽक्षम तिरुद्भातीति हेतोरसिद्धता च जातिगुणक्रियाद्यनेकविशेषणविशिष्टस्थिरस्थूराकारस्तम्भादिविषयाक्षजप्रत्ययस्यैकानेकस्वभावस्य विशेषणविशिष्टतया स्वसवेदनाध्यक्षतो निर्णयात्, अस्य च प्राक् प्रसाधितत्वात् । यदपि 'विशेषणपरिष्वक्तवपुष सविदोऽध्यक्षत्वविरोधात् इत्युक्त तदपि प्रलापमात्र, स्वसवेदनाध्यक्षप्रसिद्धे स्वरूपे विरोधाऽयोगात्, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । सम्म० २ काण्ड १ गाथाव्या० । स्था० । ('एगावाइ' शब्दे तृतीयभागे ३७ पृष्ठे शब्दो ब्रह्मेत्यस्मिन्विषये भर्तृहरिमतमुपदर्शितम् ।) (पुनरधिक ' सामण्णविसेस ' शब्दे वक्ष्यते ।)

सद्दबुद्धि–शब्दबुद्धि–पुं० । शब्दनिश्चये , विशे० ।

सद्दमहप्पगास–शब्दमहाप्रकाश–पुं० । शब्दैर्महान् प्रकाश प्रसिद्धिर्यस्य स शब्दमहाप्रकाश । शब्दात् प्रसिद्धे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सद्दमुच्छिय–शब्दमूर्च्छित–त्रि० । शब्दगृद्धे, दश० ८ अ० ।

सद्दल–शाद्वल–न० । हरिते , " हरिश्र सद्दलं " पाइ० ना० २३७ गाथा ।

सद्दवनिक्खेवपरिहारि–सद्रवनिक्षेपपरिहारिन्–पुं० । सद्रवस्य निक्षेप सद्रवनिक्षेपस्तत् परिहर्तु शील येषा ते सद्रवनिक्षेपपरिहारिण । द्रवाऽग्राहिषु, ओघ० ।

सद्दवेहि–शब्दवेधिन्–पुं० । शब्द लक्षीकृत्य विध्यति य स शब्दवेधी । शब्दमनुसृत्य लक्ष्यवेधके , ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । आचा० । ' तत्थ लग्गे आराहिउ कुलदेवय , भणिओ य कुलदेवयाए पुत्त ! सद्दवेही भविस्ससि " द० र्श० १ तत्त्व ।

सद्दसत्तिक्कय–शब्दसप्तैकक–पुं० । शब्दशक्तिप्रतिपादके आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य सप्तैककाना चतुर्थे आदित पञ्चदशे अध्ययने , स्था० ७ ठा० ३ उ० । (तच्च ' सद्द ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितम् ।)

सद्दह–श्रद्धा–धा० । अस्तीत्यात्मन. परिणामे, " श्रदो धो दह " ॥ ८ । ४ । ९ ॥ श्रद् परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति । सद्दहइ । "सद्दहमाणो जीवो" श्रद्धाति । श्रद्धानो जीव । प्रा० ४ पाद ।

सद्दहण–श्रद्धान–न० । " स्वराणां स्वरा " ॥ ८ । ४ २३८ ॥ धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुल भवन्ति । सद्दहण । सद्दहाण । प्रा० सम्यक्त्वे, ध० २ अधि० । आ० म० । सामान्यत (सूत्र० १ श्रु०१ अ० १ उ० ।) प्रमाणीकरणे, सथा० । स्था० । अस्तीत्येवं प्रतिपत्तौ , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सम्यग्दर्शने, पञ्चा० ११ विव० । नि० चू० । आ० म० । दशा० । विशे० ।

सद्दहणाकप्प–श्रद्धानकल्प–पुं । श्रद्धानसामाचार्याम् , पं० भा० । "सद्दहणा वि य दुविहा ओहनिसीह तहा विभागे य" पं० भा० ४ कल्प । ('णिसीहकप्प ' शब्दे चतुर्थभागे २१४१ पृष्ठे एष कल्प उक्त. ।)

सद्दहमाण–श्रद्धान–त्रि० । स्वमतावतिशयेन रोचयति , सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प्रतीयमाने, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० । ध० । प्रतिपद्यमाने, ध० २ अधि० । आ० म० । सूत्र० ।

सद्दहाण–श्रद्धान–त्रि० । ' न श्रदुदो ' ॥ ८ । १ । १२ ॥ इत्यन्त्यव्यञ्जनस्य न लुक् । प्रा० । "स्वराणां स्वरा " ॥ ८ । ४ । २३८ ॥ इति दीर्घ । सम्यक्त्वे, प्रा० ४ पाद ।

सद्दहाणसुद्धि–श्रद्धानशुद्धि–न० । अवितथमेतदिति श्रद्धाशुद्धे, आ० चू० ६ अ० ।

अस्या षड्विधत्वमुपदर्शयन्नाह—

सा पुण सद्दहणा जा--णणा य विणयाऽणुभासणा चेव ।
अणुपालणा विसोही, भावविसोही भवे छट्ठा ।१५८६।

सा पुन शुद्धिरेव षड्विधा, तद्यथा—श्रद्धानशुद्धि', ज्ञानशुद्धिश्च, विनयशुद्धि , अनुभाषणाशुद्धिश्चैव, तथा अनुपालनाविशुद्धिश्चैव भावशुद्धिर्भवति षष्ठी । पाठान्तरं वा–' सोही सद्दहणे ' त्यादि, तत्र शुद्धिशब्दो द्वारोपलक्षणार्थः, निर्युक्तिगाथा चेयमिति गाथासमासार्थ' । आव० ६ अ० ।

सद्दहि–शब्दधि–पुं० । कर्णे, दै० ।

सद्दहिय-श्रद्धाय-अव्य० । सूत्रार्थाभ्या सामान्येन प्रतिपद्येत्यर्थे, उत्त० २६ अ० ।

सद्दाऽऽउल-शब्दाकुल-त्रि० । शब्देनाकुल शब्दाकुलम् । बृहच्छब्दे, स्था० १० ठा० ३ उ० । भ० । ध० ।

सद्दाणुरूववाय-शब्दाणुरूपपात-पुं० । शब्दाणूनां रूपस्य च पात शब्दाणुरूपपात । आह्वानीयस्य श्रोत्रे दृष्टौ च शब्दाऽणूना रूपस्य च पातने, पञ्चा० १ विव० ।

सद्दाणुवाई-शब्दानुपातिन्-पुं० । शब्द मन्मनभाषितादिकमभिष्वङ्गहतुमनुपतत्यनुसरति इत्येवशील शब्दानुपाती । शब्दानुपतनशीले, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आव० ।

सद्दाणुवाय-शब्दानुपात-पुं० । शब्दस्य-श्रुतकाशितादेरनुपातन—श्रोत्रेणावतारण शब्दानुपातनम् । यथाविहितस्वगृहवृत्तिमाकारादिव्यवच्छिन्नभूप्रदेशाभिग्रहे, ध० २ अधि० । देशावकाशिकव्रतातिचारे, उपा० ' सद्दाणुवाए ' त्ति—स्वगृहवृत्तिप्राकाराद्यवच्छिन्नभूप्रदेशाभिग्रहे—बहि प्रयोजनोत्पत्तौ, तत्र स्वय गमनायोगात् वृत्तिप्राकारादिप्रत्यासन्नवर्तिनो बुद्धिपूर्वक तमस्युत्काशितादिशब्दकरणेन समवसितकान् बोधयत शब्दानुपात , शब्दस्यानुपातनमुच्चारण तादृग् येन परकीयश्रवणविवरमनुपतत्यसाविति । उपा० १ अ० । (' देसावगासिय ' शब्दे चतुर्थभागे २६३३ पृष्ठे गतोऽयमभिग्रह' ।)

सद्दाऽऽभास-शब्दाभास-पुं० । शब्दनयाभासे, रत्ना० ७ परि० । (एतदाभासवक्तव्यता ' णयाभास ' शब्दे चतुर्थभागे १६०३ पृष्ठे गता ।) यथा कालादिभेदेन ध्वनेरर्थभेद प्रतिपद्यमान शब्द । यथा बभूव भवति भविष्यति सुमेरुरित्यादि , तद्भेदेन तस्य तमेव समर्थयमानस्तदाभास , यथा—बभूव भवति भविष्यति सुमेरुरित्याद्या भिन्नकाला शब्दाभिन्नमेवार्थमभिदधति भिन्नकालशब्दत्वात्, तादृक् सिद्धान्यशब्दवत् इत्यादि । स्या० ।

सद्दाऽऽययण-शब्दायतन-न० । बौद्धपरिभाषिते शब्दाश्रये , सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सद्दाल-शब्दाल-त्रि० । नूपुरे, " सद्दालं सिंजिरं कणिरं " पाइ० ना० १४० गाथा ।

सद्दालपुत्त-सद्दालपुत्र-पुं० । पोलासपुरवासिनि कुम्भकारे, स्था० । ' सद्दालपुत्ते ' त्ति-सद्दालपुत्र' पोलासपुरवासी कुम्भकारजातीयो गोशालकोपासको भगवता बोधित· पुन' श्रमणग्राहणेच्छेन गोशालकेन (अ) क्षोभितान्त करण' प्रतिपन्नप्रतिमश्च परीक्षकदेवेन भार्यामारणदर्शनतो भग्नप्रतिज्ञ· पुनरपि कृतालोचनस्तथैव दिव गत इति वक्तव्यताप्रतिबद्ध सद्दालपुत्र इत्यध्ययनम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । उपा० ।

पोलासपुरे नामं नयरे, सहस्संबवणे उज्जाणे, जियसत्तू राया । तत्थ णं पोलासपुरे नयरे सद्दालपुत्ते नामं कुम्भकारे आजीविओवासए परिवसइ । आजीवियसमयंसि लद्धऽट्ठे गहियट्ठे पुच्छियट्ठे विणिच्छियट्ठे अभिगयट्ठे अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ते य अयमाउसो ! आजीवियसमए अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे, त्ति आजीवियसमएणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एका हिरण्णकोडी निहाणपउत्ता, एक्का वुड्ढिपउत्ता, एका पवित्थरपउत्ता, एके वए दस गोसाहस्सिएणं वएणं, तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स अग्गिमित्ता नामं भारिया होत्था । तस्स णं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स पोलासपुरस्स नगरस्स बहिया पंच कुम्भकारावणसया होत्था । तत्थ णं बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं बहवे करए य वारए य पिहडए य घडए य अद्धघडए य कलसए य अलिञ्जरए य जबूलए य उट्टियाओ य करेन्ति । अन्ने य से बहवे पुरिसा दिन्नभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं तेहिं बहूहिं करएहि य० जाव उट्टियाहि य रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरन्ति । (सू० ३६)

सत्तम सुगममेव । नवरम् ' आजीविओवासए ' त्ति-आजीविका -गोशालकशिष्या तेषामुपासक आजीविकोपासक , लद्धार्थं श्रवणतो गृहीतार्थो बोधत पृष्टार्थ संशये सति विनिश्चितार्थ उत्तरलाभे सति, ' दिण्णभइभत्तवेयण ' त्ति—दत्त भृतिभक्तरूप—द्रव्यभोजनलक्षण वेतन—मूल्य येषा ते तथा, ' कल्लाकल्लिं ' ति—प्रतिप्रभात बहून् करकान्—वार्धटिका वारकाश्च-गडुकान् पिठरका - स्थाली घटकान्—प्रतीतान् अर्द्धघटकाश्च—घटार्द्धमानान् कलशकान्—आकारविशेषवतो बृहद्घटकान् अलिञ्जराणि च—महदुदकभाजनविशेषान् जम्बूलकाश्च—लोकरूढ्याव-सेयान् उष्ट्रिकाश्च—सुरातैलादिभाजनविशेषान् ।

तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए अन्नया कयाइ पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अन्तियं धम्मपण्णत्तिं उवसम्पज्जित्ता णं विहरइ । तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एगे देवे अन्तियं पाउब्भवित्था , तए णं से देवे अन्तलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणियाइं ० जाव परिहिए सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एव वयासी-एहिइ णं देवाणुप्पिया ! कल्लं इहं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे तीयपडुप्पन्नमणागयजाणए अरहा जिणे केवली सव्वण्णू सव्वदरिसी तेलोकवहियमहियपूइए सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स अच्चणिज्जे वन्दणिज्जे सक्कारणिज्जे संमाणणिज्जे कल्लाणं मङ्गलं देवयं चेइयं ० जाव पज्जुवासणिज्जे । तच्चकम्मसम्पयासपउत्ते , तं णं तुमं वन्देज्जाहि ० जाव पज्जुवासेज्जाहि । पाडिहारिएणं पीढफलगसिज्जासंथारएणं उवनिमन्तेज्जाहि, दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयइ एवं

चइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए। तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविश्रोवासगस्स तेणं देवेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए० ४ समुप्पन्ने-एवं खलु ममं धम्मायरिए धम्मोवएसए गोसाले मंखलिपुत्ते से णं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे ० जाव तच्चकम्मसंपयासंपउत्ते से णं कल्लं इह हव्वमागच्छिस्सइ । तए णं तं अहं वंदिस्सामि ०जाव पज्जुवासिस्सामि पाडिहारिएणं ० जाव उवनिमन्तिस्सामि । (सू० ४०)

'एहिइ' त्ति—एष्यति, 'इह' ति—अस्मिन्नगरे, 'महामाहणे' त्ति—मा हन्मि-न हन्मीत्यर्थं, आत्मना वा हननन्निवृत्त पर प्रति मा हन इत्येवमाचष्टे य. स माहन, स एव मन प्रभृतिकरणादिभिराजन्म सूक्ष्मादिभेदभिन्नजीवहनननिवृत्तत्वात् महान्माहनो महामाहान, उत्पन्ने—आवरणक्षयेणाविर्भूते ज्ञानदर्शने धारयति य स तथा,अत एवातीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायक 'अरह' त्ति—अर्हन्, महाप्रातिहार्यरूपपूजार्हत्वात्, अविद्यमान वा रह —एकान्त सर्वज्ञत्वाद्यस्य सोऽरहा, जिनो रागादिजेतृत्वात् केवलानि—परिपूर्णानि शुद्धान्यनन्तानि वा ज्ञानादीनि यस्य सन्ति स केवली, अतीतादिज्ञानेऽपि सर्वज्ञान प्रति शङ्का स्यादित्याह सर्वज्ञ साकारोपयोगसामर्थ्यात्, सर्वदर्शी अनाकारोपयोगसामर्थ्यादिति, तथा 'तेलोक्कबहियमहियपूइए' त्ति—त्रैलोक्येन—त्रिलोकवासिना जनेन 'बहिय' त्ति—समग्रैश्वर्याद्यतिशयसन्दोहदर्शनसमाकुलचेतसा हर्षभरनिर्भरेण प्रबलकुतूहलबलादनिमिषलोचनेनावलोकित 'महिय' त्ति—सेव्यतया वाञ्छित, पूजितश्च—पुष्पादिभिर्य स तथा,एतदेव व्यनक्ति-सदेवा मनुजासुरा यस्मिन् सदेवमनुजासुरस्तस्य लोकस्य—प्रजाया अर्चनीय पुष्पादिभि, वन्दनीय. स्तुतिभि, सत्करणीय —आदरणीय सन्माननीयोऽभ्युत्थानादिप्रतिपत्तिभि, कल्याण मङ्गल दैवत चैत्यमित्येव बुद्ध्या पर्युपासनीय इति, तच्चकम्म' त्ति-तथ्यानि-सत्फलानि-अव्यभिचारितया यानि कर्माणि-क्रियास्तत्सम्पदा—तत् सम्पद्धया य सम्प्रयुक्तो-युक्त स तथा, 'कल्ल' मित्यत्र यावत्करणात् 'पाउप्पभायाए रयणीए' इत्यादि 'जलन्ते सूरिए' इत्येतदन्त. प्रभातवर्णको दृश्य, स चोत्क्षिप्तज्ञातवद् व्याख्येय ।

तए णं कल्लं ०जाव जलन्ते समणे भगवं महावीरे० जाव समोसरिए, परिसा निग्गया ०जाव पज्जुवासइ, तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविश्रोवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे-एवं खलु समणे भगवं महावीरे ०जाव विहरइ, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वन्दामि ०जाव पज्जुवासामि, एवं सम्पेहेइ संपेहेइत्ता एहाए० जाव पायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं ०जाव अप्पमहग्घाऽऽभरणालङ्कियसरीरे मणुस्सवग्गुरापरिगए साओ गिहाओ पडिणिक्खमइ साओ गिहाओ पडिणिक्खमित्ता पोलासपुर नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ णिग्गच्छित्ता जेणेव सहस्सम्बवणे उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ करेइत्ता वन्दइ२त्ता नमंसइ नमंसइत्ता ०जाव पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविश्रोवासगस्स तीसे य महइ ०जाव धम्मकहा समत्ता, सद्दालपुत्ताइसमणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविश्रोवासयं एवं वयासी-से नूणं सद्दालपुत्ता ! कल्लं तुमं पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया०जाव विहरसि । तए णं तुब्भ एगे देवे अन्तियं पाउब्भवित्था । तए णं से देवे अन्तलिक्खपडिवन्ने एवं वयासी-हं भो सद्दालपुत्ता ! त चेव सव्वं ०जाव पज्जुवासिस्सामि, से नूणं सद्दालपुत्ता ! अट्ठे समट्ठे ? हंता अत्थि, नो खलु सद्दालपुत्ता ! तेणं देवेणं गोसालं मंखलिपुत्तं पणिहाय एवं वुत्ते, तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविश्रोवासयस्स समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए० ४ एस णं समणे भगवं महावीरे महामहाणे उप्पन्नणाणदंसणधरे ०जाव तच्चकम्मसंपयासम्पउत्ते, तं सेयं खलु ममं समणं भगवं महावीरं वन्दित्ता नमसित्ता पाडिहारिएण पीढफलग ०जाव उवनिमन्तित्तए, एवं सम्पेहेइ संपेहेइत्ता उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठेइत्ता समणं भगव महावीरं वन्दइ नमसइ वदइत्ता नमंसइत्ता एवं वयासी-एवं खलु भंते ! ममं पोलासपुरस्स नयरस्स बहिया पञ्चकुम्भकारावणसया, तत्थ णं तुब्भे पाडिहारियं पीढ० जाव सथारयं ओगिण्हित्ता णं विहरइ । तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविश्रोवासगस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ पडिसुणेइत्ता सद्दालपुत्तस्स आजीविश्रोवासगस्स पंचकुम्भकारावणसएसु फासुएसणिज्जं पाडिहारियं पीढफलग० जाव संथारयं ओगिण्हित्ता णं विहरइ । (सू० ४१) तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविश्रोवासए अन्नया कयाइ वायाइययं कोलालभण्डं अन्तोसालाहिंतो बहिया नीणेइ नीणेइत्ता आयवंसि दलयइ । तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविश्रोवासयं एवं वयासी-सद्दालपुत्ता ! एस णं कोलालभण्डे कओ ?, तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविश्रोवासए समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-एस णं भन्ते ! पुव्विं मट्टिया आसी, तओ पच्छा उदएणं निगिज्जइ निगिज्जइत्ता छारेण य करिसेण य एगयओ मीसिज्जइ मीसिज्जइत्ता चक्के आरोहिज्जइ, तओ बहवे करगा य० जाव उट्टियाओ य कज्जंति ।

तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एव वयासी—सद्दालपुत्ता ! एस णं कोलालभण्डे किं उट्ठाणेणं ०जाव पुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जति उदाहु अणुट्ठाणेणं ०जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जति ?, तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीर एव वयासी-भन्ते ! अणुट्ठाणेणं ०जाव अपुरिक्कारपरक्कमेणं, नऽत्थि उट्ठाणे इ वा ०जाव परक्कमे इ वा , नियया सव्वभावा । तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एव वयासी—सद्दालपुत्ता ! जइ णं तुब्भ केइ पुरिसे वायाहयं वा पक्केल्लयं वा कोलालभण्ड अवहरेज्जा वा विक्खिरेज्जा वा भिन्देज्जा वा आच्छिन्देज्जा वा परिट्ठवेज्जा वा अग्गिमित्ताए वा भारियाए सद्धिं विउलाइ भोगभोगाइ भुञ्जमाणे विहरेज्जा , तस्स णं तुमं पुरिसस्स किं दण्डं वत्तेज्जासि ?, भन्ते ! अहं णं तं पुरिसं आओसेज्जा वा हणेज्जा वा बन्धेज्जा वा महेज्जा वा तज्जेज्जा वा तालेज्जा वा निच्छोडेज्जा वा निब्भच्छेज्जा वा अकाले चेव जीवियाओ ववरोवेज्जा । सद्दालपुत्ता ! नो खलु तुब्भं केइ पुरिसे वायाहयं वा पक्केल्लयं वा कोलालभण्डं अवहरइ वा ०जाव परिट्ठवेइ वा अग्गिमित्ताए वा भारियाए सद्धिं विउलाइं भोगभोगाइं भुञ्जमाणे विहरइ, नो वा तुमं त पुरिसं आओसेज्जसि वा हणिज्जसि वा ०जाव अकाले चेव जीवियाओ ववरोवेज्जासि,जइ नत्थि उट्ठाणेइ वा०जाव परक्कमेइ वा नियया सव्वभावा।अहं णं तुब्भ केइ पुरिसे वायाहयं०जाव परिट्ठवेइ वा अग्गिमित्ताए वा० जाव विहरइ तुमं ता तं पुरिसं आओसेसि वा० जाव ववरोवेसि तो जं वदसि नऽत्थि उट्ठाणेइ वा० जाव नियया सव्वभावा तं ते मिच्छा, एत्थ णं सद्दालपुत्ते आजीविओवासए सम्बुद्धे । तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं वन्दइ नमसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अन्तिए धम्मं निसामेत्तए । तए णं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तीसे य० जाव धम्मं परिकहेइ । (सू० ४२)

'वायाहयग' ति—वाताहत वायुनषच्छोषमानीतमित्यर्थः 'कोलालभण्डं' ति—कुलाला —कुम्भकारा तषामिद कोलाल तच्च तद्भाण्ड च—पण्य भाजन वा कोलालभाण्डम्, एतत्किं पुरुषकारेणतरथा वा क्रियेत इति भगवता पृष्टे स गोशालकमतेन नियतिवादलक्षण भावितत्वात्पुरुषकारेणेत्युत्तरदान च स्वमतक्षतिपरमताभ्युनुज्ञानलक्षण दोषमाकलयन् अपुरुषकारेण इत्यवोचत् । ततस्तदभ्युपगतनियतिमतनिरासाय पुन प्रश्नयन्नाह—'सद्दालपुत्त' इत्यादि, यदि तव कश्चित्पुरुषो वाताहत वा आममित्यर्थः, 'पक्केल्लय व' त्ति पक्व वा अग्निना कृतपाकम् अपहरेद्वा-चोरयेत् विकिरेद्वा—इतस्ततो विक्षिपत् भिन्द्याद्वा काणताकरणेन, आच्छिन्द्याद्वा हस्तादुद्दालनन, पाठान्तरेण विच्छिन्द्याद्वा विविधप्रकारैश्छेद कुर्यादित्यर्थः, परिष्ठापयद्वा बहिर्नीत्वा त्यजदिति 'वत्तज्जासि' त्ति-निवर्तयसि 'आओसेज्जा व' त्ति—आक्रोशयामि वा मृतोऽसित्वमित्यादिभि शापैरभिशपामि हन्मि वा दण्डादिना बध्नामि वा रज्ज्वादिना, तर्जयामि वा ज्ञास्यसिरे दुष्टाचार ! इत्यादिभिर्वचनविशेषैः, ताडयामि वा चपटादिना, निच्छोटयामि वा धनादित्याजनेन, निर्भत्सयामि वा परुषवचनै, अकाल एव च जीविताद्वा व्यपरोपयामि, मारयामीत्यर्थः । इत्यव भगवास्त सद्दालपुत्र स्ववचनेन पुरुषकाराभ्युपगम ग्राहयित्वा तन्मतविघटनायाह—'सद्दालपुत्त' इत्यादि, न खलु तव भाण्ड कश्चिदपहरति न च त्व तमाक्रोशयसि यदि सत्यमेव नास्त्युत्थानाऽऽदि । अथ कश्चित्तदपहरति त्व च तमाक्रोशयसि तत एवमभ्युपगमे सति यद्वदसि—नास्त्युत्थानादि इति तत्त मिथ्या, असत्यमित्यर्थः ।

तए णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियए जहा आणंदो तहा गिहिधम्मं पडिविज्जइ, नवरं एगा हिरण्णकोडी णिहाणपउत्ता एगा हिरण्णकोडी वुड्डिपउत्ता एगा हिरण्णकोडी पवित्थरपउत्ता एगे वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं० जाव समणं भगवं महावीरं वन्दइ नमसइ वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव पोलासपुरे नयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता पोलासपुरं नयरं मज्झंमज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव अग्गिमित्ता भारिया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अग्गिमित्तं भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए समणे भगवं महावीरे ०जाव समोसढे, तं गच्छाहि णं तुमं समणं भगवं महावीरं वन्दाहि ०जाव पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तिए पंचाऽणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि । तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया सद्दालपुत्तस्स समणोवासमस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ । तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए कोडुम्बियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! लहुकरणजुत्तजोइयं समखुरवालिहाणसमलिहियसिंगएहिं जंबूणयामयकलावजोत्तपइविसिट्ठएहिं रययामयघण्टसुत्तरज्जुगवरकञ्चणखइयनत्थापग्गहोग्गहियएहिं नीलुप्पलकयामेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं नाणामणिकणगघण्टिय जालपरिगयं सुजायजुगजुतउज्जुगपसत्थसुविर—

इयनिम्मियं पवरलक्खणोववेय जुत्तामेव धम्मियं जाणप्पवरं उवट्ठवेह उवट्ठवेहित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए ण ते कोडुम्बियपुरिसा ०जाव पच्चप्पिणन्ति । तए णं सा अग्गिमित्ता मारिया णहाया ०जाव पायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइ ०जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा चेडियाचक्कबालपरिकिण्णा धम्मियं जाणप्पवर दुरूहइ दुरूहइत्ता पोलासपुर नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्सम्बवणे उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता धम्मियाओ जाणाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता चेडियाचक्कवालपरिवुडा जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो ०जाव वन्दइ नमंसइ वदित्ता नमसित्ता नच्चासन्ने नाइदूरे ०जाव पञ्जलीउडा ठि(इ)या चेव पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरे अग्गिमित्ताए तीसे य ०जाव धम्मं कहेइ । तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तिए धम्मं सोच्चा निसम्म हततुट्ठा समण भगवं महावीरं वन्दइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एव वयासी-सद्दहामि णं भते ! निग्गन्थं पावयण ०जाव से जहेयं तुब्भे वयह, जहा णं देवाणुप्पियाणं अन्तिए बहवे उग्गा भोगा ०जाव पव्वइया नो खलु अहं तहा सचाएमि, देवाणुप्पियाणं अन्तिए मुण्डा भवित्ता ०जाव अह णं देवाणुप्पियाण अन्तिए पंचाणुव्वइय सत्तसिक्खावइय दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबन्धं करेह । तए णं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वन्दइ नमसइ वंदित्ता नमंसित्ता तमेव धम्मिय जाणप्पवरं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया । तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पोलासपुराओ नयराओ सहस्सम्बवणाओ पडिनिग्गच्छइ पडिनिग्गच्छित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । (सू० ४३)

'तए ण सा अग्गिमित्ता' इत्यादि, तत सा अग्निमित्रा भार्या सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य तथेति एतमर्थ विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य च स्नाता 'कृतबलिकर्मा—बलिकर्म लोकरूढ, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता—कौतुक-मषीपुण्ड्रादि मङ्गल दध्यक्षतचन्दनादि एते एव प्रायश्चित्तमेव प्रायश्चित्त दुःस्वप्नादिप्रातघातकत्वेनावश्यकार्यत्वादिति, शुद्धात्मा, वैषिकाणि-वैपार्हाणि मङ्गल्यानि प्रवरवस्त्राणि परिहिता, अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरा चेटिकाचक्रवालपरिकीर्णा, पुस्तकान्तरे यानवर्णको दृश्यत, स चैव सव्याख्यानोऽवसय -'लहुकरणजुत्तजोइय' लघुकरणेन-दक्षत्वेन ये युक्ता पुरुषास्तैर्योजित यन्त्रयूपादिभि सम्बन्धित यत्तत्तथा, तथा—'समखुरवालिहाणसमलिहियसिंगएहिं' समखुरवालिधानौ—तुल्यशफपुच्छौ समे लिखिते इव लिखिते शृङ्गे ययोस्तौ तथा ताभ्या गोयुवभ्यामिति सम्बन्ध ,'जम्बूणयामयकलावजोत्तपइविसिट्ठएहिं' जाम्बूनदमयौ कलापौ ग्रीवाभरणविशेषौ याक्त्रे च-कण्ठबन्धनरज्जू प्रतिविशिष्टे-शोभने ययोस्तौ तथा ताभ्या, 'रययामयघण्टसुत्तरज्जूगवरकञ्चणखइयनत्थापग्गहोग्गहियएहि' रजतमय्यौ-रूप्यविकारौ घण्टे ययोस्तौ तथा सूत्ररज्जुके कार्पासिकसूत्रमय्यौ ये वरकाञ्चनखचिते नस्ते—नासारज्जू तयो प्रग्रहेण—रश्मिना अवगृहीतकौ च-वद्धौ यौ तौ तथा ताभ्याम् ,'नीलुप्पलकयामेलएहिं' नीलोत्पलकृतशेखराभ्याम्, 'पवरगोणजुवाणएहिं नाणामणिकणगघण्टियाजालपरिगय सुजायजुगजुत्तउज्जुगपसत्थसुविरइयनिम्मिय' सुजातसुजातदारुमय युग-यूप युक्त—सङ्गतम् ऋजुक—सरल (प्रशस्त) सुविरचित—सुघटित निर्मित—निवेशितं यत्र तत्तथा, 'जुत्तामेव धम्मिय जाणप्पवर उवट्ठवेह' युक्तमेवसम्बद्धमेव गोयुवभ्यामिति सम्बन्ध इति ।

तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे ०जाव विहरइ । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे-एवं खलु सद्दालपुत्ते आजीवियसमयं वमित्ता समणाणं निग्गंथाण दिट्ठिं पडिवन्ने, तं गच्छामि णं सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं समणाणं निग्गन्थाणं दिट्ठिं वामेत्ता पुणरवि आजीवियदिट्ठिं गेण्हावित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ सपेहेत्ता आजीवियसघसम्परिवुडे जेणेव पोलासपुरे नयरे जेणेव आजीवियसभा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आजीवियसभाए भण्डगनिक्खेव करेइ आजीवियसभाए भंडगणिक्खेवं करेइत्ता कयवएहिं आजीविएहिं सद्धिं जेणेव सद्दालपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छइ । तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मखलिपुत्तं एज्जमाणं पासइ पासित्ता णो आढाई नो परिजाणाइ अणाढायमाणे अपरिजाणमाणे तुसिणीए सचिट्ठइ । तए ण से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तेणं समणोवासएण अणाढाइज्जमाणे अपरिजाणिज्जमाणे पीढफलगसिज्जासंथारट्ठयाए समणस्स भगवओ महावीरस्स गुणकित्तणं करेमाणे सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी-आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महामाहणे ?, तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसाल मंखलिपुत्तं एवं वयासी-के णं देवाणुप्पिया ! महामाहणे ?, तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासय एवं वयासी-समणे भगवं महावीरे महामाहणे । से केणऽट्ठेणं दे-

वाणुप्पिया ! एव वुच्चइ–समणे भगवं महावीरे महामाहणे?, एवं खलु सद्दालपुत्ता ! समणे भगव महावीरे महामाहणे, उप्पन्नणाणदंसणधरे० जाव महियपूइए० जाव तच्चकम्मसम्पयासम्पउत्ते, से तेणऽट्ठेणं देवाणुप्पिया एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महामाहणे । आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महागोवे ?, के णं देवाणुप्पिया ! महागोवे ?, समणे भगवं महावीरे महागोवे । से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! ०जाव महागोवे ?, एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे संसाराडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे खज्जमाणे छिज्जमाणे भिज्जमाणे लुप्पमाणे विलुप्पमाणे धम्ममएणं दण्डेण सारक्खमाणे संगोवेमाणे निव्वाणमहावाड साहत्थिं सम्पावेइ , से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता ! एवं वुच्चइ–समणे भगवं महावीरे महागोवे । आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महासत्थवाहे ?, के णं देवाणुप्पिया ! महासत्थवाहे ?, सद्दालपुत्ता ! समणे भगव महावीरे महासत्थवाहे, से केणट्ठेणं० ?, एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे संसाराऽडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे ०जाव विलुप्पमाणे धम्ममएणं पथेणं सारक्खमाणे० निव्वाणमहापट्टणाभिमुहे साहत्थिं सम्पावेइ, से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महासत्थवाहे । (उपा०) (भगवान् महावीरः महाधर्मकथी इति 'महाधम्मकही' शब्दे षष्ठे भागे १९७ पृष्ठे उक्तम् ।) आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महानिज्जामए ?, के णं देवाणुप्पिया महानिज्जामए ?, समणे भगवं महावीरे महानिज्जामए , से केणऽट्ठेणं ०?,एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे संसारमहासमुद्दे बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे०जाव विलु० बुड्डमाणे निबुड्डमाणे उप्पियमाणे धम्ममईए नावाए निव्वाणतीराभिमुहे साहत्थिं सम्पावेइ से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ—समणे भगवं महावीरे महानिज्जामए । तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मङ्खलिपुत्तं एवं वयासी—तुब्भे णं देवाणुप्पिया! इयच्छेया०जाव इय निउणा इय नयवादी इय उवएसलद्धा इय विण्णाणपत्ता, पभू णं तुब्भे मम धम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं भगवया महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए ?, नो तिणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ—नो खलु पभू तुब्भे मम धम्मायरिएणं ०जाव महावीरेण सद्धिं विवादं करेत्तए ?, सद्दालपुत्ता ! से जहा नामए केइ पुरिसे तरुणे जुगवं- ०जाव निउणसिप्पोवगए एगं महं अयं वा एलयं वा सूयरं वा कुक्कुडं वा तित्तिरं वा वट्टय वा लावयं वा कवोयं वा कविञ्जलं वा वायसं वा सेणयं वा हत्थसि वा पायसि वा खुरसि वा पुच्छसि वा पिच्छंसि वा सिङ्गंसि वा विसाणंसि वा रोमंसि वा जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निच्चलं निप्फंदं धरेइ , एवामेव समणे भगव महावीरे मम बहूहिं अट्ठेइ य हेऊहि य० जाव वागरमाणेहि य जहि जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निप्पट्ठपसिणवागरणं करेइ, से तेणट्ठेण सद्दालपुत्ता ! एव वुच्चइ–नो खलु पभू अह तव धम्मायरिएण० जाव महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए । तए ण से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मङ्खलिपुत्तं एव वयासी—जम्हा ण देवाणुप्पिया ! तुब्भं मम धम्मायरियस्स ०जाव महावीरस्स संतेहिं तच्चेहिं तहिएहिं सब्भूएहिं भावेहिं गुणकित्तण करेइ तम्हा णं अह तुब्भे पाडिहारिएणं पीढ० जाव संथारएणं उवनिमन्तेमि, नो चेव ण धम्मो त्ति वा तवो त्ति वा तं गच्छह णं तुब्भे मम कुम्भारावणेसु पाडिहारियं पीढफलग० जाव ओगिण्हित्ता णं विहरह । तए ण से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स एयमट्ठ पडिसुणेइ पडिसुणित्ता कुम्भारावणेसु पाडिहारियं पीढ० जाव ओगिण्हित्ता णं विहरइ । तए ण से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासयं जाहे नो संचाएइ बहूहिं आघवणाहि य पन्नवणाहि य सण्णवणाहि य विण्णवणाहि य निग्गन्थाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा ताहे सन्ते परितन्ते पोलासपुराओ नयराओ पडिणिक्खमइ पोलासपुराओ नगराओ पडिणिक्खमित्ता बहिया जणवयविहार विहरइ । (सू० ४४)

'महागोवे' त्यादि , गोपो—गोरक्षकः स चेतरगोरक्षकेभ्योऽतिविशिष्टत्वान्महानिति महागोपः । 'नश्यत ' इति सन्मार्गाच्च्यवमानान् ' विनश्यत ' इत्यनेकशो म्रियमाणान् खाद्यमानान्—मृगादिभावे व्याघ्रादिभिः छिद्यमानान्-मनुष्यादिभावे खड्गादिना भिद्यमानान् कुन्तादिना लुप्यमानान् कर्णनासादिच्छेदनेन विलुप्यमानान् बाह्योपध्यपहारतः गा इवेति गम्यते , ' निव्वाणमहावाड ' ति—सिद्धिमहागोस्थानविशेषे ' साहत्थे ' त्ति—स्वहस्तेनेव स्वहस्तेन, साक्षादित्यर्थः । महासार्थवाहालापकानन्तरं, पुस्तकान्तरे इदमपरमधीयते—" आगए ण देवाणुप्पिया ! इह महाधम्मकही ?, के ण देवाणुप्पिया ! महाधम्मकही?, समणे भगव महावीरे महाधम्मकही । से केणट्ठेणं समणे भगव महावीरे महाधम्मकही ?, एव खलु सद्दालपुत्ता ! समणे भगव महावीरे महइमहालयसि ससारंसि बहवे जीवे नस्समाणे० जाव विलुप्पमाणे उम्मग्गपडिवन्ने सप्पहविप्पणट्ठे मिच्छत्तबलाभिभूए अट्ठविहकम्मतमपडलपडो-

च्छुन्ने बहूहिं अट्ठेहि य हेऊहि य पसिणेहि य कारणेहि य वागरणेहि य चाउरन्ताओ ससारकन्ताराओ साहत्थि नित्थारेइ, से तेणट्ठेण सद्दालपुत्ता ! समणे भगवं महावीरे महाधम्मकहि" त्ति, कण्ठ्याऽय, नवर जीवाना नश्यदादिविशेषणहेतुदर्शनायाह—' उम्मग्गे ' त्यादि , तत्रोन्मार्गप्रतिपन्नान्—आश्रितकुदृष्टिशासनान् सत्पथविप्रनष्टान्—त्यक्तजिनशासान् , एतदेव कथमित्याह—मिथ्यात्वबलाऽभिभूतान्—तथा अष्टविधकर्मैव तम पटलम्—अन्धकारसमूह तेन प्रत्यवच्छन्नानिति । तथा निर्यामकालापके ' बुड्डमाणे ' त्ति—निमज्जत ' निबुड्डमाणे ' त्ति—नितरा निमज्जत जन्ममरणादिजले इति गम्यते , ' उप्पियमाणे ' त्ति—उत्प्लाव्यमानान् । ' पभु ' त्ति—प्रभव -समर्था ,इतिच्छेका —इति एवमुपलभ्यमानाद्भुतप्रकारेण, एवमन्यत्रापि छेका —प्रस्तावज्ञा , कलापण्डिता इति वृद्धा व्याचक्षते , तथा इति दक्षा —कार्याणामविलम्बितकारिण तथा इति प्रष्ठा -दक्षाणा प्रधाना वाग्मिन इति वृद्धैरुक्त, क्वचित्-'पत्तट्ठा' इत्यधीयते,तत्र प्राप्तार्था —कृतप्रयोजना", तथा इति निपुणा.-सूक्ष्मदर्शिन कुशला इति च वृद्धोक्तम् ,इति नयवादिनो-नीतिवक्तार. , तथा इत्युपदेशलब्धा लब्धाप्तोपदेशा , वाचनान्तरे इति मेधाविन अपूर्वश्रुतग्रहणशक्तिमन्त. इति विज्ञानप्राप्ता -अवाप्तसद्बोधा । 'स जहे ' त्यादि , अथ यथा नाम कश्चित्पुरुष ' तरुणे ' त्ति-वर्धमानवया वर्णादिगुणोपचित इत्यन्ये, यावत्करणादिदं दृश्यम्-' बलव ' सामर्थ्यवान् ' जुगव ' युग-कालविशेष तत्प्रशस्तमस्याऽस्तीति युगवान् , दुष्टकालस्य बलहानिकरत्वात्तद्व्यवच्छेदार्थमिद विशेषणम्, ' जुवाणे' त्ति—युवा-वय प्राप्त , ' अप्पायङ्के' त्ति-नीरोग 'थिरग्गहत्थे' त्ति-सुलेखकवद् अस्थिराग्रहस्तो हि न गाढग्रहो भवतीति विशेषणमिदम् ' दढपाणिपाए' त्ति-प्रतीत 'पासपिट्ठन्तरोरुपरिणए, त्ति-पार्श्वौ च पृष्ठान्तरे च-तद्विभागौ ऊरू च परिणतौ-निष्पत्तिप्रकर्षावस्था गतौ यस्य स तथा , उत्तमसहनन इत्यर्थ , ' तलजमलजुयलपरिघनिभबाहु त्ति-तलयो:-तालाभिधानवृक्षविशेषयो. यमलयो -समश्रेणिकयोर्यद्युगल परिघश्च-अर्गला तन्निभौ तत्सदृशौ बाहू यस्य स तथा, आयतबाहुरित्यर्थ , 'घणनिचियवट्टपालिखन्धे' त्ति-घननिचित-अत्यर्थ निबिडो वृत्तश्च-वर्तुल पालिवत्-तडागादिपालीव स्कन्धौ-अंशदेशौ यस्य स तथा , ' चम्मेट्ठगदुहणमोट्ठियसमाहयनिचियगायकाए ' त्ति चर्मेष्टका-इष्टकाशकलादिभृतचर्मकुतपरूपा यदाकर्षणेन धनुर्धरा व्यायाम कुर्वन्ति द्रुघणा-मुद्गरो मौष्टिको-मुष्टिप्रमाण प्रोतचर्मरज्जुक पाषाणगोलकस्तै समाहतानि-व्यायामकरणप्रवृत्तौ सत्या ताडितानि निचितानि गात्राणि-अङ्गानि यत्र स तथा स एवंविध. कायो यस्य स तथा, अनेनाभ्यासजनित सामर्थ्यमुक्त, 'लङ्घणपवणजइणवायामसमत्थे ' त्ति-लङ्घन च-अतिक्रमण प्लवन च-उत्प्लवन जविनव्यायामश्च-तदन्य शीघ्रव्यापारस्तेषु समर्थो य स तथा, 'उरस्सबलसमागए' त्ति-आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इत्यर्थ. ' छेए ' त्ति-प्रयोगज्ञ ' दक्खे ' त्ति-शीघ्रकारी 'पत्तट्ठे' त्ति-अधिकृतकर्मणि निष्ठाङ्गत: प्राप्तार्थ" , प्रज्ञ इत्यन्ये , ' कुसले' त्ति-आलोचितकारी 'मेहावि ' त्ति-सकृद् दृष्टश्रुतकर्मज्ञ. 'निउणे ' त्ति-उपायारम्भक ' निउणसिप्पोवगए' त्ति-सूक्ष्मशिल्पसमन्वित इति , अज वा छगलम् एलक वा-उरभ्र शूकरं वा-वराहं कुर्कुटतित्तिरवर्तकलावककपोतकपिञ्जलवायसश्येनका पक्षिविशेषा लोकप्रसिद्धा , ' हत्थंसि य' त्ति-यद्यप्यजादीना हस्तो न विद्यते तथाऽप्यग्रेतनपादौ हस्त इव हस्त इति कृत्वा हस्ते वेत्युक्तं, यथासम्भव चैषा हस्तपादखुरपुच्छपिच्छशृङ्गविषाणरोमाणि योजनीयानि, पिच्छ -पक्षावयवविशेष , शृङ्गमिहाजैडकयो प्रतिपत्तव्यं , विषाणशब्दो यद्यपि गजदन्ते रूढस्तथाऽपीह शूकरदन्ते प्रतिपत्तव्य , साधर्म्यविशेषादिति, निश्चलम्-अचलं सामान्यतो निष्पन्द—किञ्चिच्चलनेनापि रहितम् , ' आघवणाहि य ' त्ति आख्यानै प्रज्ञापनाभि —भेदतो वस्तुप्ररूपणाभि ' सञ्ज्ञापनाभि -सञ्ज्ञानजननै विज्ञापनाभि -अनुकूलभणितै ।

तए ण तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स बहूहिं सील ०जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छरा वइक्कन्ता , पण्णरसमस्स संवच्छरस्स अनन्तरा वट्टमाणस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले ०जाव पोसहसालाए समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तियं धम्मपण्णत्तिं उवसम्पज्जित्ता णं विहरइ , तए ण तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे देवे अन्तियं पाउब्भवित्था, तए णं से देवे एग महं नीलुप्पल ०जाव असिं गहाय सद्दालपुत्तं समणोवासय एव वयासी—जहा चुलणीपियस्स तहेव देवो उवसग्गं करेइ , नवर एक्केक्के पुत्ते नव मंससोल्लए करेइ०जाव कणीयस घाएइ घायइत्ता ०जाव आयञ्चइ । तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए अभीए ०जाव विहरइ । तए ण से देवे सद्दालपुत्तं समणोवासयं अभीयं ०जाव पासित्ता चउत्थ पि सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी—हं भो ! सद्दालपुत्ता ! समणोवासया अपत्थियपत्थिया० जाव न भञ्जसि तओ ते जा इमा अग्गिमित्ता भारिया धम्मसहाइया धम्मविइज्जिया धम्माणुरागरत्ता समसुहदुक्खसहाइया तं ते साओ गिहाओ नीणेमि नीणेमित्ता तव अग्गओ घाएमि घायइत्ता नव मंससोल्लए करेमि करेत्ता आदाणभरियंसि कमाहयंसि अद्दहेमि अद्दहेत्ता तव गायं मंसेण य सोणिएण य आयञ्चामि, जहा णं तुमं अट्टदुहट्ट० जाव ववरोविज्जसि । तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए तेण देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए ०जाव विहरइ । तए णं से देवे सद्दालपुत्तं समणोवासयं दोच्चं पि तच्चं पि एव वयासी—हं भो ! सद्दालपुत्ता ! समणोवासया ! तं चेव भणइ, तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चं पि तच्चं पि एव वुत्तस्स समाणस्स एयअज्झत्थिए०४ समुप्पन्ने एवं जहा चुलणीपिया तहेव चिन्तेइ जे णं ममं जेट्ठं पुत्तं

जे णं ममं मज्झिमयं पुत्तं जे णं मम कणीयसं पुत्तं०जाव आयश्चइ जाऽवि य ण ममं इमा अग्गिमित्ता भारिया सम-सुहदुक्खमहाइया त पि य इच्छइ साओ गिहाओ नीणे-त्ता मम अग्गओ घाएत्तए, तं सेयं खलु ममं एय पुरिस गिरिहत्तए त्ति कट्टु उद्धाइए जहा चुलणीपिया तहेव सव्वं भाणियव्वं नवरं अग्गिमित्ता भारिया कोलाहलं सुणित्ता भणइ । सेमं जहा चुलणीपियावत्तव्वया, नवर अरुणभूए विमाणे उववन्ने० जाव महाविदेहे वासे सि-ज्झिहिइ, निक्खेवओ । (सू० ४५) उपा० ७ अ० ।

सद्दालु-शब्दवत्-त्रि० । " आल्विल्लोल्लाल—वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतो " ॥ ८ । २ । १५९ ॥ इति मतो स्थाने आलु आ देश । शब्दयुक्ते, प्रा० । औ० ।

सद्दावाई-शब्दापातिन्-पु० । हैमवतवर्षवृत्तवैताढ्यपर्वते , स्था० १० ठा० ३ उ० । भ० । देवविशेषे, स्था० ।

दो सद्दावाती देवा । (सू०९२+) स्था०२ ठा०३ उ० ।

सद्दावायवासी-शब्दापातिवासिन्-पु० । देवविशेषे, स्था० ।

दो सद्दावायवासी सानी देवा।(सू०९२×)स्था०२ठा०३उ०।

सद्दिट्ठी-सद्दृष्टि-पुं० । सती-समीचीना दृष्टिर्यस्यासौ सद्-दृष्टि । सम्यग्दृष्टौ, प्रति० । स्थिरादिषु योगदृष्टिषु, द्वा० २३ द्वा० ।

सद्दिय-शब्दित-त्रि० । शब्द प्रसिद्धि सजातो यस्य तच्छ-ब्दितम् । प्रसिद्धे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । आकारिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

शाब्दिक-पुं० । शब्दज्ञे, अनु० ।

जो ज जाणइ । तं जहा-सद् सद्दिओ , गणियं गणिओ । अनु० ।

सद्दुराइय-शब्दोन्नतिक-त्रि० । उन्नतशब्दके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जी० ।

सद्दुद्देसय-शब्दोद्देशक-पु० । शब्दोपलक्षित उद्देशक शब्दो-द्देशक । द्विस्थानकस्य तृतीये उद्देशके,स्था० ५ ठा० १ उ०।

सद्दुप्पाय-शब्दोत्पाद-पु० । शब्दोत्पत्तौ, स्था० ।

दोहिं ठाणेहिं सद्दुप्पाए सिया । तं जहा-साहन्नं-ताणं चेव पोग्गलाणं सद्दुप्पाए सिया, भिज्जंताणं चेव पोग्गलाणं सद्दुप्पाए सिया । (सू० ८१ ×)

' दोही ' त्यादि द्वाभ्यां स्थानाभ्या कारणाभ्या श-ब्दोत्पाद. स्याद्—भवेत् सहन्यमानाना च सघातमापद्य मानाना सतां कार्यभूत शब्दोत्पाद. स्यात्पञ्चम्यर्थे वा षष्ठीति सहन्यमानेभ्य इत्यर्थ पुद्गलाना-बादरपरिणामाना यथा घण्टालालयोरेवं भिद्यमानाना वियुज्यमानाना च यथा वशदलानामिति । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सद्दूल-शार्दूल-पुं० । सिंहपर्याये आटव्ये पशौ, आव० १ अ० ।"इल्ली पुल्ली वग्घो सद्दूलो पुडरीओ य ।" पाइ० ना० ४४ गाथा । व्याघ्रविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सद्ध-श्राद्ध-न० । पितृक्रियायाम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । स्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदने, ज० २ वक्ष० ।

सद्धम्मजाण-सद्धर्मयान-न० । सद्धर्मरूपे यानपात्रे, पं० व० ५ द्वार ।

सद्धम्मबुद्धिजणग-सद्धर्मवृद्धिजनक-त्रि० । सुन्दरधर्ममत्यु-त्पादके, पञ्चा० ६ विव० ।

सद्धम्मपरंमुह-सद्धर्मपराङ्मुख--त्रि० । दुर्गतौ पतन्तमात्मान धारयतीति धर्म , सश्चासौ धर्मश्च सद्धर्म । क्षान्त्यादिक-श्चरणकरणधर्मो गृह्यते, तत्पराङ्मुख । धर्मविमुखे, आव० ४ अ० । जी० ।

सद्धम्मपरिक्खा-सद्धर्मपरीक्षा-स्त्री० । सम्यग्धर्मपरीक्षा याम् , षो० १ विव० । ' बाल पश्यति लिङ्ग, मध्यमबुद्धि-र्विचारयति सद्वृत्तम् । आगमतत्त्वं तु बुध , परीक्षत स-र्वयत्नेन ॥१॥" इति । ध०१ अधि० । ('धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६ पृष्ठ व्याख्या गता ।)

सद्धम्मपरिणाम-सद्धम्मपरिणाम-पु० । सहजपरिणमने,अ-ष्ट० ८ अष्ट० ।

सद्धा-श्रद्धा-स्त्री० । " श्रद्धर्द्धि मूर्धाऽर्धेऽन्ते वा " ॥ ८ । २ । ४१॥ इति सयुक्तस्य ढो वा । सड्ढा । पक्षे-सद्धा । श्रद्धा । प्रा०। " न श्रदुदो " ॥ ८ । १ । १२ ॥ श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जन-स्य लुक् । प्रा० । इच्छायाम् , "ईहा इच्छा वञ्छा सद्धा कामो य आससा" पाइ० ना० ७० गाथा । स्वकीयऽभिला-षे, पञ्चा० २ विव० । प्रवर्धमानानुष्ठानकरणे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । विशुद्धचित्तपरिणामे, आव० ६ अ० । तत्सङ्गाभिलाषे, दश० ६ अ० । मिथ्यात्वमोहनीयकर्मक्ष-योपशमादिजन्योदकप्रसादकमणिवच्चेतस प्रसादजन्याम् , ध० २ अधि० । तत्त्वश्रद्धाने, संयमयोगविषये निजाभिला षे, प्रश्न० १ संव० द्वार । धर्मकरणाभिलाषे, उत्त० ३ अ०।

अथ श्रद्धाप्रवर धर्मे इति द्वितीय भावसाधोर्लिङ्गमुपसंहरन् प्रज्ञापनीयलक्षणं तृतीयं भावसाधुलिङ्ग सबन्धयन्नाह—

एसा पवरा सद्धा, अणुबद्धा होइ भावसाहुस्स ।
एईए सब्भावे, पन्नवणिज्जो हवइ एसो ॥ १०५ ॥

एषा—चतुरङ्गा प्रवरा—वरेण्या श्रद्धा—धर्माभिलाषोऽनु-बद्धा—अव्यवच्छिन्ना भवति—सम्पद्यते भावसाधो —प्र-स्तुतयते. एतस्या -श्रद्धाया सद्भावे-सत्ताया प्रज्ञापनीय.-असद्ग्रहविकलो भवत्येष भावमुनिरिति ।

ननु किं चरित्रवतोऽप्यसद्ग्रह सम्भवति ? सत्यं संभ-वत्यपि मतिमोहमाहात्म्यात्—मतिमोहोऽपि कुत इति चेदुच्यते—

विहिउज्जमवन्नयभय, उस्सग्गववायतदुभयगयाइं ।
सुत्ताइं बहुविहाइं, समए गंभीरभावाइं ॥ १०६ ॥

विधिश्च—उद्यमश्च—भय चोत्सर्गश्चापवादश्च तदुभयं चेति द्वन्द्वस्तस्य च स्वपदप्रधानत्वाद् , गतानिति प्रत्येकम-भिसबध्यते, सूत्राणि च विशेष्याणि ततश्चैव योज्यते—

कानिचिद्विधिगतानि सूत्राणि सन्ति, यथा—" सयने भिक्खकालम्मि, असभतो असुच्छिओ। इमेण कमजोएण, भत्तपाण गवेसए॥ १॥" इत्यादीनि, कानिचिदुद्यमसूत्राणि यथा-"दुमपत्तर्ए पडुए जहा,निवडइ राइगणाण अच्चए। एव मणुयाण जीविय,समय गोयम! मा पमायए॥१॥" इत्यादीनि, वर्णकसूत्राणि-'रिद्धत्थमियसमिद्धा'इत्यादीनि प्रायो ज्ञाताधर्मकथाद्यङ्गेषु,भयसूत्राणि-नरकेषु मासरुधिरादिकथनरूपाणि,उक्त च-"नरएसु मसरुहिराइ-वन्नण ज पसिद्धिमित्तेण। भयहेउ इहर तेसि,वेउव्वियभावओ न तय॥१॥" इत्यादीनि,उत्सर्गसूत्राणि। यथा—"इच्चेसिं छण्ह जीवनिकायाण नेव सय दड समारभिज्जा" इत्यादि षट्जीवनिकायरक्षाविधायकानि, अपवादसूत्राणि प्रायश्छेदग्रन्थगम्यानि, यद्वा—"नया लभिज्जा निउण सहाय, गुणाहिय वा गुणओ सम वा। इक्को वि पावाइं विवज्जयतो, विहरिज्ज कामेसु असज्जमाणो॥ १॥" इत्यादीनि, तदुभयसूत्राणि—येषूत्सर्गापवादौ युगपत्कथ्येते,यथा-"अट्टज्झाणाभावे, सम्मअहियासियव्वओ वाही। तब्भावम्मि उ विहिणा, पडियारपवत्तण नेयं॥ १॥" इत्यादीनि एव सूत्राणि बहुविधानि स्वसमय—परसमय-निश्चय—व्यवहार-ज्ञानक्रियादिना नयमतप्रकाशकानि समये-सिद्धान्ते गम्भीरभावानि-महामतिगम्याभिप्रायाणि सन्तीति शेष ।

तत किमित्याह—

तेसिं विसयविभागं, अमुणंतो नाणवरणकम्मुदया।
मुज्झइ जीवा तत्तो, सपरेसिमसग्गहं जणई॥ १०७॥

तेषा सूत्राणा विषयविभागमयमस्य सूत्रस्य विषयोऽयं चामुष्येत्येवरूपममुणन्-अलक्षयन् ज्ञानावरणकर्मण उदयाद्धेतोर्मुह्यति—मोहमुपयाति जीव-प्राणी तत स्वपरयोरात्मन परस्य च पर्युपासकस्यासदुग्रहमसद्बोध जनयति, जमालिवत्[1]। तत्कथा चातिप्रतीतत्वान्न वितन्यत इति।

ततश्च—

तं पुण संविग्गगुरू, परहियकरणुज्जयाणुकंपाए।
बोहिंति सुत्तविहिणा, पन्नवणिज्जं वियाणता॥१०८॥

त मूढ पुन शब्दादर्थिनं विनीत च सविग्ना —प्रतीतार्था गुरव —पूज्या. परहितकरणोद्यता.-परोपकाररसिका अनुकम्पया-मा गमत् एष दुर्गतिमित्यनुग्रहबुद्ध्या प्रेरिता बोधयन्ति प्रज्ञापयन्ति सूत्रविधिना आगमोक्तयुक्तिभि प्रज्ञापनीय प्रज्ञापनोचित विजानाना लक्षयन्तस्तदितरस्य सर्वज्ञेनापि बोधयितुमशक्यत्वादिति।

तत —

सोऽवि असग्गहचाया, सुविसुद्धं दंसणं चरित्तं च।
आराहिउं समत्थो, होइ सुह उज्जुभावाओ॥ १०९॥

सोऽपि प्रज्ञापनीयमुनि सुनन्दराजर्षिसदृशोऽसदुग्रहत्यागान्निजपरिकल्पितबोधमोचनात् सुविशुद्धमतिनिर्मलं दर्शनसम्यक्त्व चारित्र-सयमं चशब्दात्—ज्ञानतपसी चाराधयितु समर्थो भवति सुख यथाभवत्येवमृजुभावादार्जवगुणादिति। ध० र० ३ अधि० ३ लक्ष०।

[1]-' जमालि ' शब्दे चतुर्थभागे सर्वं वृत्तान्तम्।

सद्धाजणण-श्रद्धाजनन-न०। श्लाघने, सद्धाजणण ति वा सलाघण ति वा एगट्ठा। नि० चू० १ उ०।

सद्धाथिरया-श्रद्धास्थिरता-स्त्री०। श्रद्धास्थैर्ये, प० व० १ द्वार।

सद्धाभंग-श्रद्धाभङ्ग-पु०। भक्तिनाशे, जी० १ प्रति०।

सद्धामेत्तत्त-श्रद्धामात्रत्व-न०। श्रद्धा-रुचि सैव सामान्यभावे श्रद्धा कार्यरहिता श्रद्धामात्र तद्भावस्तत्त्वम्। केवलश्रद्धायाम्, पञ्चा० १३ विव०।

सद्धालु-श्रद्धालु-पु०। धर्मानुष्ठानं निरन्तर कार्यमेवेति श्रद्धासहिते, धर्मानुष्ठान निरन्तर कार्यमेव किंतु तत्कुर्वता सर्वशक्त्या विधौ यतनीयम्, इदमेव च श्रद्धालोर्लक्षणम्। आहुश्च-

" विहिसार चिअ सेवइ, सद्धालू सत्तिमं अणुट्ठाण।
दव्वाइ दोस निहओ, वि पक्खवाय वहइ तम्मि॥ १॥
धण्णाण विहिजोगो, विहिपक्खाराहगा सया धण्णा।
विहिबहुमाणी धण्णा, विहिपक्खअदूसगा धन्ना॥ २॥
आसन्नसिद्धिआणं, विहिपरिणामो उ होइ सयकालं।
विहिचाओ ऽविहिभत्ती, अभव्वजिअदूरभव्वाण॥ ३॥"

ध० २ अधि०।

सद्धिं-सार्द्धम्-अव्य०। समानं युगपत्। एकत्रेत्यर्थे, नि० चू० २ उ०। सहेत्यर्थे, भ० २ श० ५ उ०। आचा०। ज्ञा०। औ०।

सद्धेअ-श्रद्धेय-त्रि०। नान्यथेत्यादीति भावनया ज्ञेये, आव० ४ अ०।

सन्तमस-सन्तमस-न। अन्धकारे "सन्तमसं अधयारं धत तिमिर तमिस्स च"। पाइ० ना० ४८ गाथा।

सन्तय-सन्तत-न०। अविरामे, " सइ अविरय अविरामं अणुवेल सतय सया निच्च"। पाइ० ना० ८७ गाथा।

सन्दण-स्यन्दन-पु०। रथे, " सदणो रहो"। पाइ० ना० २२३ गाथा।

सन्दाणिअ-सन्दानित-त्रि०। बद्धे, "बद्धं सदाणिअ निअलिअ च"। पाइ० ना० १६७ गाथा।

सन्दिट्ठ-सन्दिष्ट-न०। आत्महिते, " सन्दिट्ठ अप्पाहिअ"। पाइ० ना० १८५ गाथा।

सन्दिद्ध-सन्दिग्ध-त्रि०। सशयिते, " सन्दिद्ध संसइअ"। पाइ० ना० १८५ गाथा।

सन्दुमिअ-प्रदीप्त-त्रि०। उद्दीपिते, " उद्दीविअं उज्जालिअं पलीविअ जाण सन्दुमिअं"। पाइ० ना० १६ गाथा।

सन्दोह-सन्दोह-पु०। गणे, सदोहो निउरम्बो। पाइ० ना० १८ गाथा।

सन्धुक्किअ-प्रदीप्त-त्रि०। उज्ज्वालिते, " सन्धुक्किअं उद्दीविअ उज्जालिअ पलीविअं जाण"। पाइ० ना० १६ गाथा।

सन्न-सन्न-त्रि०। क्लान्ते, " सन्न किन्न सुढिअ उव्वायं नीसहं किलत च"। पाइ० ना० ७६ गाथा।

सन्ना-संज्ञा-स्त्री०। नामनि, " सन्ना गुत्तं च नामं अहिहाणं"। पाइ० ना० १६१ गाथा।

सन्नाम–आ–दृ–धा०। आदरे, "आदृङेः सन्नामः" ॥८।४।८३॥ आद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति। सन्नामेइ। आदरेइ। आद्रियते। प्रा० ४ पाद।

सन्नुम–छाद्–धा०। अपवारणे, 'छदेर्णेर्णुम–नूम–सन्नुम–ढक्कौम्वाल–पव्वाला' ॥८।४।२१॥ छदेर्ण्यन्तस्यैते षडादेशा वा भवन्ति। सन्नुमइ। छादयति। प्रा० ४ पाद।

सपएस–सप्रदेश–पुं०। सविभागे, भ० ६ श० ३ उ०। ('पएस' शब्दे तृतीयभागे २२ पृष्ठे सप्रदेशाऽप्रदेशत्वे दण्डक।)

सपंचचूल–सपञ्चचूड–पु०। सह पञ्चभिश्चूडाभिर्वर्तत इति सपञ्चचूडः। चूडापञ्चकसहिते आचाराङ्गे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सपंसुलक–सपांसुलक–त्रि०। सपार्श्वास्थि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

सपक्ख–सपक्ष–न०। समाना पक्षाः पार्श्वा दिशो यस्मिन् तत् सपक्षम्। स्था० ४ ठा० ३ उ०। समानपक्षे, समपार्श्वे, यथा भवति समश्रेण्या गच्छतीत्यर्थः। स० ३२ सम०। 'सर्वेषु पार्श्वेषु–पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेष्वित्यर्थः। सू० प्र० २० पाहु०। सम्म०।

स्वपक्ष–पु०। निह्नवपार्श्वस्थादिषु, बृ० १ उ० २ प्रक०।

सपक्खि–सपक्ष–त्रि०। समानाः पक्षाः पार्श्वा दिशो यस्मिन् तत्सपक्षम्। इहेकारः प्राकृतप्रभवः। स्था० ४ ठा० ३ उ०। पक्षाणां दक्षिणवामादिपार्श्वानां सदृशता समता सपक्षमित्यव्ययीभावः। समपार्श्वतया समे, स्था० ३ ठा० १ उ०। महौषधिभेदे, स्त्री०। ती० ६ कल्प।

सपच्चवाय–सप्रत्यपाय–पु०। संभाव्यमानाऽपाये, पिं०। स्था०।

सपज्जवसिय–सपर्यवसित–त्रि०। सान्ते, सपर्यवसितो लोको जगत्प्रलये सर्वस्य विनाशसद्भावात्। आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ०।

सपज्जाय–सपर्याय–त्रि०। नास्तिभावे, सपज्जाय त्ति वा णत्थिभावो त्ति वा अविज्जमाणभावो त्ति वा एगट्ठा। नि० चू० १ अ०।

सपडाग–सपताक–त्रि०। सह पताकया वर्तत इति सपताकम्। पताकया सहिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सप(प्प)डिकम्म–सप्रतिकर्मन्–न०। प्रतिकर्मसहिते मरणे, "भत्तपरिन्ना ऽणसणं तिचउविहाहारचायनिप्फन्नं। स(प्प)पडिकम्मं नियमा, जहा समाही विणिद्दिट्ठं ॥१॥" इति। स्था० २ ठा० ४ उ०।

सपडिक्कमण–सप्रतिक्रमण–पु०। उभयकालकरणीयप्रतिक्रमणसहिते, सह प्रतिक्रमणेनोभयसन्ध्यमावश्यकेन यः स तथा, अन्येषां तु कारणजातप्रतिक्रमणमिति। उक्तं च–"सपडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जि(णस्स)णाणं।" स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सपडिदिसि–सप्रतिदिश्–स्त्री०। प्रतिदिशा विदिक्षा सह वर्तते या सा। सप्रतिदिक्तायाम्, समप्रतिदिक्‌ताकायाम्, स्था० ४ ठा० २ उ०।

सपमज्जिय–सप्रमृज्य–अव्य०। सम्प्रमार्जनं कृत्वेत्यर्थे, प्रश्न० १ संव० द्वार।

सपरक्कम–सपराक्रम–न०। पराक्रमः–सामर्थ्यं सह पराक्रमेण वर्तत इति सपराक्रम। पराक्रमयुक्ते अनशने, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ०। (इदं च 'मरण' शब्दे षष्ठभागे ११४ पृष्ठे व्याख्यातम्।)

सपरसुय–स्वपरश्रुत–न०। स्वसमयपरसमययोः, द्वा० ६ द्वा०।

सपरिग्गह–सपरिग्रह–त्रि०। सह परिग्रहेण–द्विपदचतुष्पदधनधान्याऽऽदिना वर्तत इति सपरिग्रहः। सूत्र० २ श्रु० १ अ०। धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिना वर्तमाने, तदभावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावति च। सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०।

सपरिमाण–सपरिमाण–त्रि०। सह परिमाणेन वर्तत इति सपरिमाणम्। सपरिच्छेदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०।

सपरियण–सपरिजन–त्रि०। सह परिजनैर्वर्तत इति सपरिजनः। भृत्यादिवर्गसहिते, उत्त० २० अ०।

सपरिया–सपर्या–स्त्री०। सेवायाम्, स्था०।

सपरिवार–स्वपरिवार–त्रि०। स्वकीयपरिवारयोग्यासनपरिकरिते, भ० २ श० ४ अ०।

सपरिसाग–सपर्षत्क–त्रि०। सह पर्षदो येषां ये ते सपर्षत्काः। सदस्येषु, आ० म० १ अ०।

सपरोवघाय–स्वपरोपघात–पुं०। आत्मान्यसंक्लेशे, जी० १ प्रति०।

सपाउरण–सप्रावरण–त्रि०। सप्राच्छादने, ग० १ अधि०।

सपाडुगभंडधारि–सप्राडुकभाण्डधारिन्–पु०। यावन्मात्रमुपकरणमुपयुज्यते तावन्मात्र धरति शेषं परिष्ठापयति साधौ, व्य० ८ उ०।

सपाण–सप्राण–त्रि०। सह प्राणैर्वर्तते इति सप्राणम्। सचित्ते, दशा० २ अ०।

सपाय–स्वपात्र–न०। आत्मनः संज्ञामात्रके, अप्पणिज्जो सण्णामत्तओ सपायं भण्णति। नि० चू० ३ उ०।

सपायच्छित्त–सप्रायश्चित्त–त्रि०। सह प्रायश्चित्तेन वर्तत इति सप्रायश्चित्तम्। प्रायश्चित्तयुक्ते, स्था० ५ ठा० २ उ०। व्य०।

सपाव–सपाप–त्रि०। "क–ग–च–ज–त–द–प–य–वां प्रायो लुक्" ॥ ८।१।१७७॥ सपावे। अत्र प्रायोग्रहणान्न लुक्। पापसहिते, प्रा० १ पाद।

सपासंडि–स्वपाष(ख)ण्डिन्–पुं०। जैनपाषण्डिनि, णाणदंसणचारित्ताणि चरूवेति जिणवयणं चोरेति सो सपासंडी चेव। नि० चू० १६ उ०।

सपिसल्लय–सपि(शाच)सल्लय–त्रि०। सह पिसल्लयेन–पिशाचेन वर्तन्त इति सपिसल्लया। पिशाचेन सहितेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

सपुरजणजाणवय–सपुरजनजानपद–त्रि०। सह पुरजनेन जानपदेन च जनपदसम्बन्धिजनेन वर्तते यः स तथा। पुरजनजनपदजनसमेते, भ० ११ श० ११ उ०।

सपुरोहिय-सपुरोहित-पुं० । शान्तकर्म्मकारिसहिते , प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

सपुव्वाऽवर-सपूर्वापर-त्रि०। सह पूर्वेण-पूर्वाह्णकर्त्तव्येन अपरेण वा अपराह्णकर्त्तव्येन। यदिवा-पूर्व यत्क्रियते अन्नादिक तथा अपर यत्क्रियते विलेपनभोजनादिक तेन सह वर्त्तत इति सपूर्वापरम्। दशा० १० अ०। पूर्वेणाऽपरेण च सहिते, च० प्र० १६ पाहु०। सह पूर्वेण गङ्गादिना यदपर महागङ्गादि तत्सपूर्वापरम्। गोशालकरीत्या पूर्वापरसहिते , भ० १५ श०।

सपेहा-स्वप्रेक्षा-स्त्री० । स्वेच्छायाम् , भ० ३ श० ३ उ०।

सपोग्गल-सपुद्गल-पुं० । कर्मादिपुद्गलवति जीवे ,स्था० २ ठा० १ उ०।

सप्प-सर्प-पुं० । सर्पतीति सर्प । भुजङ्गे , आ० म० १ अ० । विशे०। यथाऽसावेकदृष्टिर्भवत्येव गोचरगतेन सयमैकदृष्टिना भवितव्यम् । दश० १ अ० । (सर्पवर्णक 'गोसालग' शब्दे तृतीयभागे १०१६ पृष्ठे गत ।) तथा सर्प इति यथाऽसावेकदृष्टिर्भवत्येव गोचरगतेन सयमैकदृष्टिना भवितव्यमित्यर्थसूचकत्वादिति , अथवा-यथा द्राक् स्पृशन् सर्पो विल प्रविशत्येव साधुनाऽप्यनास्वादयता भोक्तव्यमिति। दश० १ अ० । अश्लेषानक्षत्राधिपतौ देवे, ज० ७ वक्ष०। चं० प्र०। अनु०। जी०।

सप्पइण्णत्त-सत्प्रतिज्ञत्व-न० । प्रतिपन्नक्रियानिर्वाहणे, द्वा० १२ द्वार।

सप्पकाल-स्वल्पकाल-पुं० । मुहूर्त्तप्रहरादिकेऽहोरात्रान्ते काले, धर्म० २ अधि०।

सप्पच्छत्त-सर्पच्छत्र-न० । अहिच्छत्राके , आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०।

सप्पडक्क-सर्पदष्ट-त्रि०। सर्पदशनमारिते,सप्पडक्को मारितकोट्ठा विसेण भाविस्सति। नि० चू० १ उ०।

सप्पडिदंड-सप्रतिदण्ड-पुं०। सद्वितीयदण्डे,प्रश्न०४ आश्र० द्वार।

सप्पत्तदाणपुव्व-सत्पात्रदानपूर्व-न०। सत्पात्र साध्वादि तस्मिन् दानपूर्वम्। साध्वादिभ्यो दान दत्त्वेत्यर्थे, (क्रियाविशेषणमिदम्) ध० २ अधि०।

सप्पदट्ठ-सर्पदष्ट-न०। सर्पदशने, बृ० ५ उ०। (सर्पदशने मोकपानविधि 'मोय' शब्दे षष्ठे भागे ४४६ पृष्ठे दर्शित.।)

सप्पभ-सप्रभ-त्रि०। सप्रभावे, स०। प्रभायुक्ते, स०।

स्वप्रभ-त्रि०। स्वेन-आत्मना प्रभान्ति-शोभन्ते-प्रकाशन्ते चेति स्वप्रभाणि। स्वस्वरूपत प्रभावत्सु, स०।

सत्प्रभ-त्रि०। सती-शोभना प्रभा-कान्तिर्यस्य स सत्प्रभ.। स्वरूपत प्रभावति, दशा० ६ अ०। जं०। रा०। प्रज्ञा०। जी०। आ० म०। देवानन्दकत्वादिप्रभावयुक्ते, स्था० ४ ठा० २ उ०।

सप्पभावसोहिच्च-स्वप्रभावसौहित्य-न०। स्वस्य-आत्मनो भाव -तद्रूप सौहित्य तृप्ति.। परमासक्तौ,द्रव्या०५ अध्या०।

सप्पमाण-शप्यमान-त्रि०। स्याद्वादे, द्रव्या० ५ अध्या०। आक्रोश्यमाने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

सप्पलोद्धी-सर्पलुब्धिन्-पुं०। सर्पग्राहके, बृ०१ उ०३ प्रक०।

सप्पविज्जा-सर्पविद्या-स्त्री०। सर्पप्रधानाया परिव्राजकविद्यायाम्, आ० म० १ अ०।

अतरजिया नाम पुरी, तत्थ भूयगुह नाम चेतिय, तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिता। तत्थ बलसिरि नाम राया, तेसिं सिरिगुत्ताण थेराण सड्ढियरो रोहउत्तो नाम सीसो, अण्णगामे ठितओ। ततो सो उवज्झाय व दओ एति, एगो य परिव्वायओ पोट्ट लोहपट्टएण, बंधिउ जबुडाल गहाय हिंडइ। पुच्छितो भणइ-नाणेण पोट्टं फुट्टइ, तो लोहपट्टेण बद्धं, जबुडाल च जहा एत्थ जबूदीवे णत्थि मम पडिवादि त्ति, ततो तेण पडहतो णीणावितो-जहा सुण्णा परप्पवादा, तस्य लोगेण पोट्टसालो चेव नाम कत। सो पडहतो रोहगुत्तेण वारिओ, अह वाद देमि त्ति। ततो सो पडिसेहित्ता गतो आयरियसगास, आलोएइ-एवं मए पडहतो विणिवारिओ। आयरिया भणति-दुट्ठु कय, जतो सो विज्जाबलिओ वादे पराजितोऽवि विज्जाहिं उवट्ठाइ त्ति तस्स इमाओ सत्त विज्जाओ, त जहा-

विच्छुय सप्पे मूसग, मिई वराही य कायपोआई।
एयाहिं विज्जाहिं,सो उ परिव्वायओ कुसलो१३७ (भा०)

व्याख्या-तत्र वृश्चिकेति वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते, सर्पेति सर्पप्रधाना, 'मूसग' त्ति मूषकप्रधाना, तथा मृगी नाम विद्या, मृगीरूपेणोपघातकारिणी, एव वाराही च, 'कागपोआइ' ति-काकविद्या पोताकीविद्या च, पोताक्य. सकुनिका भण्यन्ते, एतासु विद्यासु, एताभिर्वा विद्याभि' स परिव्राजक कुशल इति गाथार्थ ॥ आव० ४ अ०।

सप्पवित्तिपयावहा-सत्प्रवृत्तिपदावहा-स्त्री०। प्रभाख्ययोगदृष्टौ, द्वा०।

अस्यां व्यवस्थितो योगी, त्रयं निष्पादयत्यदः।
ततश्चेयं विनिर्दिष्टा, सत्प्रवृत्तिपदावहा ॥ २५ ॥

अस्यामिति-अस्या प्रभाया व्यवस्थितो योगी त्रयमदो-निरोधसमाध्येकाग्रतालक्षण निष्पादयति, साधयति ततश्चेयं प्रभा सत्प्रवृत्तिपदावहा विनिर्दिष्टा सर्वै प्रकारै. प्रशान्तवाहिताया एव सिद्धे । द्वा० २४ द्वा०।

सप्पसुगंधा-सर्पसुगन्धा-स्त्री० । अनन्तजीववनस्पतिभेदे , प्रज्ञा० १ पद।

सप्पह-सत्पथ-पुं०। सन्मार्गे , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०।

सप्पहविप्पणट्ठ-सत्प्रभविप्रनष्ट-न०। त्यक्तजिनशासने , उत्त० ४ अ०।

सप्पाडिहेर-सत्प्रातिहार्य-न०। देवकृते तीर्थकृताना शोभनप्रातिहार्ये, " अशोकवृक्ष सुरपुष्पवृष्टि-र्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासन च। भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्र , सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् " ॥ १ ॥ कर्म० १ कर्म०।

सप्पि-सर्पिस्-न०। घृते , स्था० ४ ठा० १ उ० । सूत्र० ।

प्रश्न० । दश० । आचा० । औ० । आ० म० । विकृतिभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सर्पि-पु० । देवे, पुनर्वसुनक्षत्रे स्था० ।

दो सप्पी । (सू०६०+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सप्पिआसव-सर्पिराश्रव-पु० । सर्पिरतिशायिगन्धादिघृतम् एतत्स्वादोपमानवचना वैरस्वाम्यादिवत्तदाश्रया. । लब्धिमत्पुरुषविशेषेषु, पा० । औ० ।

सप्पिवास-सत्पिपास-त्रि० । "समासे वा" ॥ ८ । २ । ६७ ॥ शेषाऽऽदेशयो समासे द्वित्व वा भवति । सपिवासो । सप्पिवासो । सतृष्ण, प्रा० २ पाद ।

सप्पी-सर्पी-स्त्री० । सर्पस्त्रियाम्, दशा० १ अ० । स० ।

सप्पुर-सत्पुर-न० । स्वनामख्याते पुरे, यत्र वीरजिनप्रतिमा पूज्यते । ती० ४३ कल्प।

सप्पुरिस-सत्पुरुष-पु० । सश्चासौ पुरुषश्च सत्पुरुष. । आप्तपुरुषे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । तीर्थकरादिके, व्य० १० उ० । महासत्त्वे, पं० व० १ द्वार । " त तह दुल्लहलंभ, विज्जुलताचंचल मणूसत्त । लद्धूण जो पमायइ, सो कापुरिसो न सप्पुरिसो ।" आ० म० १ अ० । दाक्षिणात्याना किंपुरुषाणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । भ० ।

सफल-सफल-त्रि० । सह फलेन कर्मबन्धेन वर्त्तत इति सफलम् । सकर्मणि, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । चरितार्थे, जी० । १ प्रति० । फलवति, षो० ८ विव० ।

सफाय-सफाय-न० । अनन्तजीववनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सफिह-सस्पृह-त्रि० । अभिलाषासहिते, द्वा० २२ द्वा० ।

सबर-शबर-त्रि० । अनार्यदेशभेदे, तद्देशवासिनि म्लेच्छे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । सूत्र० । ज्ञा० । प्रज्ञा० । आ० म० । प्रव० । आचा० । स्वनामख्याते जैमिनिप्रणीतसूत्रोपरिव्याख्याभाष्यकारके प्रधानमीमांसके, सम्म० २ काण्ड ।

सबल-शबल-पु० । परमाऽधार्मिके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रायश्चित्तयुक्ते, दशा० ।

सुय मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं इह खलु थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सवला पण्णत्ता, कयरे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सबला पण्णत्ता, इमे खलु थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सवला पण्णत्ता, तं जहा- हत्थकम्म करेमाणे सबले १ मेहुणं पडिसेवमाणे सबले २ रातीभोयणं भुंजमाणे सबले ३ आहाकम्मं भुंजमाणे सबले ४ रायपिंड भुंजमाणे सबले ५ कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसिट्ठं आहट्टु दिज्जमाणं भुंजमाणे सबले ६ अभिक्खणं अभिक्खणं पडियाइक्खित्ताणं भुंजमाणे सबले ७ अंतो छण्हं मासाणं गणातो गणं संकममाणे सबले ८ अंतो मासस्स तओ दगलेवे करेमाणे सबले ९ अंतो मासस्स ततो माइट्ठाणं करेमाणे सबले १० सागारियपिंडं भुंजमाणे सबले ११ आउट्टियाए पाणाइवायं करेमाणे सबले १२ आउट्टियाए मुसावायं करेमाणे सबले १३ आउट्टियाए अदिण्णादाणं गिण्हमाणे सबले १४ आउट्टिताए अणंतरहिताए पुढवीए ठाणं वा णीसीहियं वा चेतेमाणे सबले १५ एवं ससणिद्धाए पुढवीए ससरक्खाए पुढवीए १६ एवं आउट्टियाए चित्तमंताए सिलाए चित्तमताए लेलुए कोलावासंसि वा दारुए जीवपइट्ठिए सअंडे सपाणे सबीए सहरिए सउस्से सउत्तिंगे पणगदगमट्टियमक्कडासंताणए तहप्पगारे ठाणं वा सिज्जं वा णिसीहियं वा चेतेमाणे सबले १७ आउट्टियाए मूलभोयणं वा कंदभोयणं वा खंधभोयणं वा तयाभोयणं वा पवालभोयणं वा पत्तभोयणं वा पुप्फभोयणं वा फलभोयणं वा बीयभोयणं वा हरियभोयणं वा भुंजमाणे सबले १८ अंतो संवच्छरस्स दस दगलेवे करेमाणे सबले १९ अंतो संवच्छरस्स दस माइट्ठाणाइं करेमाणे सबले २० आउट्टियाए सीतोदगवग्घारियहत्थेण वा पत्तेण वा दव्वीए वा भायणेण वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहेत्ता भुंजमाणे सबले २१ एते खलु थेरेहिं भगवंतेहिं एक्कवीसं सबला पन्नत्ता त्ति बेमि ॥ २ ॥

असमाधिस्थानानि चाऽऽसेवमान शबलो भवति । अथवा-शबलत्वस्थानेषु वर्त्तमानस्यासमाधिर्भवति अतोऽसमाधिस्थानपरिहरणाय शबलस्थानानि-शबलत्वकरणानि परिहर्त्तव्यानि इत्यनेन सबन्धेनाऽऽयातस्यास्य शबलाध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते-' सुय मे आउसंतेणमि'त्यादि, व्याख्या प्राग्वत् । नवर शबल-कर्बुर चारित्रं यै क्रियाविशेषैर्निमित्तभूतैर्भवति ते शबलास्तद्योगात्साधवोऽपि शबला इति व्यपदिश्यन्ते । तत्र शबलो द्रव्यभावभेदाद् द्विधा, तत्र द्रव्यस्यानुपयुक्तत्वाद्भावशबलेनेहाधिकार, स चैवम्-एकैकस्मिन् अपराधपदे मूलगुणवर्जे आधाकर्मादौ अतिक्रमो-व्यतिक्रमोऽतिचारोऽनाचारश्च, तत सर्वैरप्येतै शबलो भवति । तत्रातिक्रमादीना स्वरूपमिदम्-यथाऽऽधाकर्मादिसदोषवस्तुपरिभोगनिमन्त्रणे कृते सति तत्प्रतिश्रवणे प्रथम, तदर्थ मार्गे गच्छति द्वितीय, तत्र गृहीते, तृतीय, भोजनार्थं कवलग्रहणे सति चतुर्थ, एवं यथार्हप्रतिसेवान्तरेष्वप्यूह्यम्, मूलगुणेषु तु आदिभङ्गैस्त्रिभि शबलो भवति । चतुर्थभङ्गेन तु सर्वभङ्ग तत्रातिरिक्त एव भवति शुक्लपटदृष्टान्तवत् । यथा शुक्लपट एकस्मिन् देशे मलिनो भवति तदा तावन्मात्र एव धाव्यते, यदा च सर्वोऽपि मलिनो भवति तदा तु सर्वोऽपि स क्षारादिभि सम्मिश्र कृत्वा धाव्यते, यतो मलिन. पट. शोभतेऽपि न । अथ च शीतत्राणमपि न भवति, एवं चारित्रपटोऽपि देशसर्वमलिन सन् मोक्षसाधको भवति, इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रस्तुतमनुसराम, तद्यथा-' हत्थकम्म करेमाणे सबले ' त्ति-हस्तकर्म-वेदविकारविशेषमुपशमं कुर्वन् उवलक्षणत्वात्कारयन्ननुजानन् वा शबलो भवतीत्येक. १ । तथा-मैथुनं प्रतिसेवमानोऽ-

तिक्रमव्यतिक्रमातिचारैस्त्रिभिः प्रकारैर्दिव्यादिविविध से- वमान शबलो भवति ।२। अनाचारमालम्बनस्तत्सेवी तु वि राधक एव सालम्बनस्तवशादिना यतनया सेवमानो भवति शबल , आलम्बनानि तु छेदग्रन्थटीकादिभ्योऽवसेयानि, परं तत्रापि ' न किंचिदणुन्नाय' इति वचनात्तत्रोपदेशप्र- वर्त्तकोऽत एव शबल । तथा रात्रिभोजनं दिवा गृहीत दिवा भुक्तमित्यादिभिश्चतुर्भङ्गकैरतिक्रमादिभिश्च भुञ्जानः श- बल. एव सालम्बनं यतनया सचित्तादिष्वपि शबल. ३। तथा—आधाकर्म आधाय साधुप्रणिधानेन सचेतन- मचेतन क्रियते,अचेतन वा पच्यते चीयते वा गृहादिक वैयते वा वस्त्रादिक तदाधाकर्म भुञ्जान. शबलः४ ।तथा-'रायपिंडे' त्ति—राजपिण्डो-नृपाहार. ५। 'कीतपामिच्चे' त्यादि क्री- त द्रव्यादिना, साध्वर्थमुद्धारानीतं प्रामित्यम् , आच्छिद्यते ऽनिच्छतोऽपि पुत्रादे. सकाशात् साधुदानाय गृह्यते तदा- च्छेद्य, नानुज्ञात सर्वस्वामिभिः साधुदानाय इत्यनिसृष्ट भ- क्तम् आहृत्य दीयमानं स्वस्थानात् साध्वर्थमभिमुखमानीय दानं भक्तादे , उपलक्षणत्वात् परिवर्त्तनादिकमपीह द्रष्टव्यं तद्भुञ्जान ६। तथा—' अभिक्खण ' त्ति—अभीक्ष्णमसकृ- त्प्रत्याख्यायाऽशनादि भुञ्जान ७। तथा—' अंतो ' त्ति- अन्त षण्णा मासानामेकतो गणादन्यं गण संक्रामन् शबलो निरालम्बन इत्यर्थ , सालम्बनस्तु ज्ञानादिपुष्टा- लम्बनयुक्तो गणान्तर सक्रामेत् ८ । तथा—' अंतो ' त्ति- अन्त मासस्य त्रीन् उदकलेपान् कुर्वन् उदकलेपश्च नाभि- प्रमाणजलावगाहनमिति ९ । तथा-' अंतो ' त्ति-अन्तर्मध्ये मासस्य त्रीणि मायास्थानानि तथाविधप्रयोजनमन्तरेणाति- गूढमायास्थानानि (स्थानभेदा) कुर्वन् १० । तथा-' सागा- रिय ' त्ति-सागारिको—वसतिदाता तत्पिण्डम् ११ । तथा 'आउट्टियाए पाणातिवाय करेमाणे सबले ' आकुट्टनमिति जानन् करोति आपद्रहितो वा यत्करोति पृथिवीगुण्डितेन हस्तादिना भिक्षा गृह्णाति उदकक्लिन्नाभ्यां वा हस्ताभ्यां भिक्षा गृह्णाति अग्निसंश्लिष्ट वाऽऽहार गृह्णाति आत्मन परं च वा- युना वीजयति सचित्तफलबीजं कन्दादिकं वा गृह्णाति द्वी- न्द्रियादिससक्ते पथि व्रजति तन्मिश्रमाहारादिक वा गृ- ह्णाति, एव सर्वत्र आकुट्या इत्युपेत्येति द्रष्टव्यम् १२ । तथा 'आउट्टि' त्ति-आकुट्या मृषावादं वदन् १३ । तथा-आकुट्या अदत्तादानं गृह्णन् १४ । तथा-आकुट्या अनन्तर्हिताया पृथि- व्यां स्थान वा नैषेधिकीं वा चेतयन् कायोत्सर्गं स्वा- ध्यायभूमिं वा कुर्वन्नित्यर्थः १५ । तथा-एवमाकुट्या सस्नि- ग्धाया पृथिव्याम्,एव सरजस्कायां पृथिव्याम्१६।तथा आकुट्या 'चित्तमताए' त्ति-चित्त जीवलक्षण तदस्त्यस्यामिति चित्तव- ती सचित्ता सजीवेत्यर्थ , तस्याम् एवंविधायां शिला- यां , शिला नाम-महाप्रमाण पाषाण , एव सर्वत्र नवरं 'लोलुइ'त्ति-कोष्ठो लोकप्रसिद्ध. स्त्रीत्व प्राकृतत्वात्, 'कोला- वाससि' त्ति-कोला-घुणास्तेषामावास कोलावासस्तस्मिन् कोलावासे दारौ-काष्ठे जीवप्रतिष्ठिते द्वीन्द्रियादिजीवाश्र- यीभूते , ' सअंडे' त्ति-सह अण्डैर्वर्तत इति साण्ड तस्मिन् साण्डे अण्डानि कीटिकादीनाम् ,तथा-'सपाणे'त्ति-सह प्रा- णैर्वर्त्तत इति सप्राणं तस्मिन् सप्राणे प्राणा द्वीन्द्रियादय. , तथा-' सबीए ' त्ति-सह बीजैर्वर्त्तत इति सबीजं तस्मिन् सबीजे बीजानि-नीवारश्यामाकादीनि, तथा-सह हरितैर्व- र्त्तत इति सहरित तस्मिन् सहरितानि दूर्वाप्रवालादीनि 'सउस्से' त्ति-सहावश्यायेन वर्त्तत इति सावश्यायं तस्मिन् सावश्याये अवश्यायो नाम-नीहार , तथा-'सउदगे'त्ति-सह उदकेन वर्त्तत इति सोदकं तस्मिन् सोदके उदक भौमान्त- रिक्षभेदादनेकप्रकारम् तथा-' सोत्तिंगे' त्यादि उत्तिङ्गपनको- दकमृत्तिकामर्कटसन्तानेन सह वर्त्तत इति सोत्तिङ्गपनको- दकमृत्तिकामर्कटसन्तान तस्मिन् सोत्तिङ्गपनकोदकमृत्ति- कामर्कटसन्ताने , तत्र उत्तिङ्ग -पिपीलिकासन्तानक पन- को-भूम्यादौ उल्लीविशेष. उदकमृत्तिका-अचिरादप्कायी- कृता मृत्तिका मर्कटसन्तानको—लूतातन्तुजाल तदेवंभूते स्थाने इति गम्यं तत्र स्थानकायोत्सर्गं उपवेशन वा ' सि- ज्ज व त्ति-शयनम् ,'निसीहियं व' त्ति-स्वाध्यायस्थानं कुर्वन् शबल १७। तथा-' आउट्टियाए' त्ति मूलेत्यादि मूलानि प्र- तीतानि तेषां भोजनं-भक्षणं परिभोगे वा मूलभोजनम् , ए वं कन्दभोजन कन्दा उत्पलकन्दादय. , त्वक् पिप्पलादीना , प्रवालानि करीरादीना, पत्राणि ताम्बूलपत्राणि वारावल्ल्या- दीना, फलानि आम्रादीना,बीजानि शाल्यादीनाम् , हरिता- नि पत्रशाकादीनाम् , ' भुंजमाणे ' त्ति—भोजन कुर्वन् शबल १८। तथा-' अंतो ' त्ति-अन्तर्मध्ये संवत्सरस्य द- शोदकलेपान् कुर्वन् १९। तथा-'अतो'त्ति-अन्त सवत्सरस्य दश मायास्थानानि कुर्वन् २० । तथा—'आउट्टिए'त्ति-आकु- ट्या सीतोदकव्याप्तेन हस्तेन गलद्बिन्दुना वा मात्रकेण वा दर्व्या वा भाजनेन वा ' असणं वा ' इति-अत्र वाशब्दोपा- दानात् अशन वा इत्यनेन पदेन सह चतुष्टयस्य सूत्रता- त्तानि चामूनि अशनं पान खादिमं स्वादिमम् , तत्र अश- नम् ओदनादि पान द्राक्षापानादि खादिम खर्जूरफ- लादि स्वादिम गुडव्यादि, वा सर्वत्र समुच्चये, प्रगृह्य भु- ञ्जान. शबल इत्येकविंशतितम २१ । एव खल्वित्यादि निगमनवाक्य पूर्ववदेव । इति ब्रह्मविरचिताया जनहिताया श्रीदशाश्रुतस्कन्धटीकाया शबलनामकं द्वितीयमध्ययन स- माप्तम् । दशा० २ अ० ।

"वरिसतो दस मास-स्स तिन्नि दगलेवमाइट्ठाणाइं ।
आउट्टिया करेंतो, वहालियादिगणसेवन्नणे ॥ १ ॥ "
निसि भक्कम्मविरपि-ड कीयमाई अभिक्खसंवरिए ।
कंदाई भुंजते , उदउ (दु) ल्लहत्थाइगहणं च ॥ २ ॥
सचित्तसिलाकोले, परविणिवाई (स) सिणिद्ध ससरक्खो ।
छम्मासंतो गणसं-कम च करकम्ममिह सबले ॥ ३ ॥
आव०४ अ० ।

सबालवच्छा-सबालवत्सा-स्त्री० । सह बालेन स्तनपायिना वत्सेन वर्त्तते इति सबालवत्सा । बालसहितायां स्त्रियाम् , ध० ३ अधि० ।

सबाहिरिय-सबाहिरिक-त्रि० । प्राकारबहिर्वर्तिगृहपङ्क्ति- रूपया बाहिरिकया सहिते, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सबीय-सबीज-न० । बीजैः सह वर्त्तमाने, दशा० २ अ० । सह बीजैः-शालिगोधूमादिभिर्वर्तन्त इति सबीजकाः । एते स- र्वेऽपि वनस्पतिकायाः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

सब्बोह-सद्बोध-पुं० । निर्मलज्ञाने, षो० १३ विव० ।

सब्भत्ति-सद्भक्ति-स्त्री० । सतां चातुर्वर्ण्यस्थितानां भक्तिः । बाह्यप्रतिपत्तौ, प्रति० ।

सब्भाव-सद्भाव-पुं० । सतो भावः सद्भावः । आव० ३ अ० । विद्यमानभावे, न०।अस्तित्वे,सम्म०१काण्ड । पञ्चा०१ आव० । सत्त्वे, सम्यग्दर्शने, ओघ० । परमार्थे, सूत्र०१ श्रु० १२ अ० । निष्ठायाम् ,आ० चू० १ अ० । पदार्थे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । सन्मार्गे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । सत इव विद्यमानस्येव भावः सद्भावः ,स्थाप्यमानस्येन्द्रादेरनुरूपाङ्गोपाङ्गचिह्नवाहन प्रहरणादिपरिकररूपो य आकारविशेषो यद्दर्शनात् साक्षात् विद्यमान इवेन्द्रादिर्लक्ष्यते स सद्भावः । पिं० । हार्दे, त० । अन्तश्चित्ताभिप्राये , त० । अन्तर्वासनायाम् , 'हु साहुसु सब्भाव' । प्रा० २ पाद ।

सब्भावट्ठावणा-सद्भावस्थापना-स्त्री० । काष्ठकर्मादिषु,आवश्यकक्रिया कुर्वत एकादिसाध्वादिस्थापनायाम् ,अनु० ।

सब्भावदंसण-सद्भावदर्शन-न० । सत्-जिनाभिहितं प्रवचनं तस्य भावः सद्भावस्तस्य दर्शनम्-उपलम्भः सद्भावदर्शनम् । सम्यक्त्वे, विशे० ।

सब्भावण-सद्भावन-त्रि० । प्रतिव्रतं पञ्चभिरीर्यासमित्यादिभिर्भावनाभिः सहिते, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सब्भावदावण-सद्भावदापन-न० । शल्योद्धरणे, आलोचनायाम् , ओघ० ।

सब्भावपडिसेह-सद्भावप्रतिषेध-पुं० । नास्त्यात्मा नास्ति पुण्यं पापं चेत्यादिरूपे मृषावादभेदे, दश० ४ अ० ।

सब्भाविक-सद्भाविक-त्रि० । पारमार्थिके, दश० १ अ० । सद्भावज्ञे, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सब्भिंतरबाहिरिय-साभ्यन्तरबाह्य-न० । सहाभ्यन्तरं बाह्यं यस्य येन वा तत्साभ्यन्तरबाह्यम् । अभ्यन्तरेण बाह्येन च सह वर्त्तमाने, सर्वाभ्यन्तरात् मण्डलात् परतस्तावन्मण्डलेषु सङ्क्रमणं यावत्सर्वबाह्यमण्डलं, सर्वबाह्याच्च मण्डलादर्वाक् मण्डलेषु तावत् सङ्क्रमणं यावत्सर्वाभ्यन्तरमिति । मण्ड० । सहाभ्यन्तरेण विभागेन बाह्येन च वर्त्तमाने, भ० १५ श० ।

सब्भिक्खु-सद्भिक्षु-पुं० । अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ ८ । १ । ११ । इति अन्त्यव्यञ्जनस्य लुक् । सद्भिक्षुः । सब्भिक्खू । उत्तमसाधौ, प्रा० १ पाद ।

सब्भूकडक्ख-सद्भ्रूकटाक्ष-पुं० । चक्षुर्दोषभेदे, महा० ३ अ० ।

सब्भूय-सद्भूत-त्रि० । विद्यमाने वस्तुनि , विशे० । अनन्ते , आव० ४ अ० । आ० म० । उपा० । स० । सता प्रकारेण भूते, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

सब्भूयगुणकित्तण-सद्भूतगुणकीर्त्तन-न० । संवेगात्सद्भूतानां विद्यमानानां च गुणादीनां कीर्त्तने, षो० १ विव० । विद्यमानग्रहणस्वभावे, पञ्चा० ४ विव० ।

सभंडमत्तोवगरण-सभाण्डमात्रोपकरण-न० । स्वकीयभाण्डमात्राभाजनरूपपरिच्छदे शय्यादि गृहीत्वेत्यर्थे, सह भाण्डमात्रया यदुपकरणं तत्तथा इति व्युत्पत्तेः । भ० १३ श० ६ उ० ।

सभय-सभय-पुं० । त्राणरहिते अरण्यप्रदेशे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सभ(ह)री-शफरी-स्त्री० । "फो भ-हौ ॥ ८ । १ । २३६ ॥ स्वरात्परस्यानादेः फस्य भ-हौ भवतः । सभरी । सहरी । मत्स्ये, प्रा० १ पाद ।

सभ(ह)ल-सफल-त्रि० । " फो भ-हौ " ॥ ८ । १ । २३६ ॥ इति फस्य भहौ । सभलं । सहलं । फलेन सहिते, प्रा०१ पाद ।

सभा-सभा-स्त्री० । सद्भ्यः स्थानं सभा । नि० चू० १२ अ० । आस्थायिकायाम् , भ० ६ श० ३१ उ० । महाजनस्थाने, प्रश्न० ३ सव० द्वार । बहुजनोपवशनस्थाने,प्रश्न० ५ सव० द्वार । चातुर्वेद्यादिशालायाम् , आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० । भरतादिकथाविनोदेन यत्र लोकस्तिष्ठति सा सभा । अनु० । जनोपवेशनस्थाने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । सूत्र० । सभा नाम ग्रामनगरादीनां तद्वासिलोकाऽऽस्थायिकार्थमागन्तुकशयनार्थं च कुड्याद्याकृति क्रियते । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । सन्तो भजन्ते तामिति सभा । पुस्तकवाचनभूमौ,बहुजनसमागमस्थाने च । अनु० ।

सभाव-स्वभाव-पुं० । स्वो भावः स्वभावः । सहजभावे , नि० चू० १ उ० । स्वभावस्यापर्यनुयोज्यत्वाद्विशेषस्याविनिगमनात् उक्तम्-"अतोऽग्निः क्लेदयत्यम्बु, सन्निधौ दहतीति च । अबग्निसन्निधौ तत्स्वा-भाव्यादित्युदिते तयोः ।" द्वा०२३द्वा० । "निर्माय एव भावेन, मायावांस्तु भवेत्क्वचित् । पश्येत्स्वपरयोर्यत्र, सानुबन्धहितोदयम् ॥ १ ॥ " प० सू० ३ सूत्र ।

सभावइ-सभापति-पुं० । प्रज्ञाज्ञैश्वर्यक्षमामाध्यस्थ्यसंपन्ने सभेश्वरे, रत्ना० ८ परि० । (' वाद ' शब्दे षष्ठे भागे विस्तरो गतः ।)

सभावओ-स्वभावतस्-अव्य० । पुद्गलानां मूर्त्तत्ववत् स्वकीयाद्भावादित्यर्थे, भ० १२ श० २ उ० ।

सभावसंपन्न-स्वभावसम्पन्न-त्रि० । स्वभावेन पाकं विना सम्पन्न -सिद्धः । स्वभावसिद्धे द्राक्षादौ, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

सभावहीण-स्वभावहीन-न० । यत्र स्वभावोऽन्यथा स्थितोऽन्यथाऽभिधीयते तत्स्वभावहीनम् । सूत्रदोषभेदे, अनु० । यस्य योऽयं चात्मीयः स्वभावस्तेन तच्छून्यमभिधीयते यथा स्थिरो वायुरिति । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

सभिक्खुग-सभिक्षुक-न० । पञ्चदशे उत्तराध्ययने,स०३६सम० ।

सम-शम-पुं० । रागादिनिग्रहे, विशे० । स० । भस्मच्छन्नाऽग्नेरिवानुदयावस्थायाम् , कर्म० ४ कर्म० । अनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदये, ध० ।

(१) समस्य स्वरूपनिरूपणम्-

शमः-प्रशमः अनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदयः स च प्रकृत्या कषायपरिणतेः कटुफलावलोकनाद्वा भवति, यदाह-"पयईए कम्माणं, नाऊण वा विवागमसुहंति । अवरद्धे वि न कुप्पइ,उवसमओ सव्वकालं पि ॥१॥" इति । अन्ये तु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमः शम इत्याहुः । अधिगतसम्यग्दर्शनो हि साधूपासनावान् कथं क्रोधकण्ड्वा विषयतृष्णया च तरलीक्रियेत । ननु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमश्चेच्छमस्तर्हि श्रे-

णिककृष्णादीना सापराधे निरपराधेऽपि च परे क्रोधवता विषयतृष्णातरलितमनसा च कथ शम ?, तदभावे च कथ सम्यक्त्वसम्भव इति चेत्?, नैवम् ,लिङ्गिनि सम्यक्त्वे सति लिङ्गेनावश्य भाव्यमिति नाय नियम , दृश्यते हि धूमरहितो ऽप्ययस्कारगृहेषु वह्नि , भस्मच्छन्नस्य वा वह्नेर्न धूमलेशो ऽपीति । अय तु नियम सुपरीक्षितो लिङ्गे सति लिङ्गी भवत्येव । यदाह-" लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव, लिङ्गिन्येवेतरत्पुन । नियमस्य विपर्यासे, सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनो ॥ १ ॥" इति । सज्वलनकषायोदयाद्वा कृष्णादीना क्रोधकण्डुविषयतृष्णे । संज्वलना अपि केचन कषायास्तीव्रतया अनन्तानुबन्धिसदृशविपाका इति सर्वमवदातम् ॥१॥ ध० २ अधि० । च०प्र०।

(२) अष्टकेन शमस्य गुणकथनम्-

ज्ञानी हि ज्ञानात् क्रोधादिभ्य उपशाम्यति, अत' शमाष्टक विस्तार्यते, तत्र आत्मन क्षयोपशमाद्या परिणतय स्वभावपरिणामेन परिणमन्ति न तप्तादिपरिणतौ स शम., नामशमस्थापनाशमौ सुगमौ, द्रव्यशम परिणत्यसमाधौ प्रवृत्तिरूकोचो द्रव्यशम आगमत., शमस्वरूपपरिज्ञानी अनुपयुक्तो नोआगमत मायया लब्धिसिद्ध्यादिदेवगत्याद्यर्थम् उपकारापकारविपाकक्षमादिक्रोधोपशमत्वम् इत्यपि द्रव्यशम. । भावत. उपशमस्वरूपोपयुक्त आगमत., नोआगमनो मिथ्यात्वमपहाय यथार्थभासनपूर्वकचारित्रमोहोदयाभावात् क्षमादिगुणपरिणति —शम , सोऽपि लौकिकलोकोत्तरभेदाद् द्विविध । लौकिकं वेदान्तवादिनाम् , लोकोत्तर जैनप्रवचनानुसारिशुद्धस्वरूपरमणैकत्वम् , आद्य नयचतुष्टये भावक्षमादिस्वरूपगुणपरिणमनहेतु. मनोवाक्कायसकोच—विपाकचिन्तन—तत्त्वज्ञान—भावनादि , अन्त्यनयत्रये क्षयोपशमक्षमादि, शब्दनयेन क्षपकश्रेणिमध्यवर्त्तिसूक्ष्मकषायवत., समभिरूढनयेन क्रोधादिशम क्षीणमोहादिषु एवभूतनयेन कषायशम । अत्र भावना—चिन्तास्मृतिविपाकभयादिकारणत । क्षयोपशमभावादिसाधनत क्षायिकशम साध्य., एव शमपरिणति. करणीया आत्मनो मूलस्वभावत्वात् , मूलधर्मपरिणमनं हि तेनैव कारणेन शुद्धात्मपदप्रवृत्ति सङ्गत्यागात्मध्यानसवरीचञ्चरीकत्वं करणीयम्-

विकल्पविषयोत्तीर्णः, स्वभावालम्बनः सदा ।
ज्ञानस्य परिपाको यः, स शमः परिकीर्तितः ॥ १ ॥

विकल्प इति—विकल्प —चित्तविभ्रम , तस्य विषयो विस्तार , तेन उत्तीर्णो—निवृत्त. आत्मस्वादनतो वर्णादिषु निवृत्तविषयः स्वभाव अनन्तगुणपर्यायसम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रस्वरूप , तस्य आलम्बन स्वभावालम्बन इत्यनेन आत्मस्वभावदर्शी , आत्मस्वभावज्ञानी , आत्मस्वभावरमणी , आत्मस्वभावविश्रामी , आत्मस्वभावाऽऽस्वादी, शुद्धतत्त्वपरिणत ,ज्ञानस्य आत्मोपयोगलक्षणस्य य. परिपाक. प्रौढावसरः स शम'—शमभावलक्षणः परिकीर्त्तितः । अत्र योगस्य पञ्चविधत्व प्रोक्त हरिभद्रपूज्यैः-अध्यात्मयोगः १ भावनायोग. २ ध्यानयोगः ३ समतायोग ४ वृत्तिक्षययोग. ५ । तत्र अनादिपरभावम् औदयिकभावरमणीयताधर्मत्वेन निर्धार्य तत्पुष्टिहेतुक्रिया कुर्वन् अधर्म धर्मवृत्त्या इच्छन् प्रवृत्त स एव निरामय निस्सङ्ग शुद्धात्मभावनाभाविन्तात करणस्थ स्वभाव एव धर्म इति योगवृत्त्या अध्यात्मयोग १ । सर्वपरभावान् अनित्यादिभावनया विबुध्य अनुभवभावनया स्वरूपाभिमुखयोगवृत्तिमध्यस्थ आत्मान मोक्षोपाये युञ्जन् भावनायोग २ । स एव पिण्डस्थ-पदस्थ-रूपातीत-ध्यानपरिणतरूपैकत्वी ध्यानयोगी भण्यते ३ । ध्यानबलेन भस्मीभूतमोहकर्मा तत्त्वादिपरिणतिरहित. समतायोगी उक्त. ४ । तथा योगाधीनकर्मोदयाधीना अनादिवृत्ति जीवस्य तस्या क्षय -अभाव स्वरूपवृत्ति वृत्तिक्षययोगी उच्यते ५ । एव पञ्चयोगेषु समतायोगी साधने परिष्ठ इति ज्ञानस्य पूर्णावस्था शम. ।

अनिच्छन् कर्मवैषम्यं, ब्रह्मांशेन शमं जगत् ।
आत्माऽभेदेन यः पश्ये-दसौ मोक्षङ्गमी शमी ॥ २ ॥

अनिच्छन् कर्मेति-कर्मवैषम्यम् ऊनाधिकत्वम् अनिच्छन् गतिजातिवर्णसस्थानब्राह्मणक्षत्रियादिवैषम्य ज्ञानवीर्यक्षयोपशमकार्यवैषम्यम् अनिच्छन् उदयत आवरणत क्षयोपशमभेदे सत्यपि ब्रह्मांशेन चेतनालक्षणेन, अथवा-द्रव्यास्तिकाऽस्तित्ववस्तुत्वसत्त्वाऽगुरुलघुत्वप्रमेयत्वचेतनत्वाऽमूर्त्तत्वाऽसख्येयप्रदेशत्वपरिणत्या जगत्-चराचरम् आत्माभेदेन-आत्मतुल्यवृत्त्या, समानत्वेन यः पश्येत् सर्वजीवेषु समत्व कृत्वा अरक्तद्विष्टत्वेन वर्त्तमान' असौ योगी मोक्षगामी सकलकर्मक्षयलक्षणावस्था गच्छतीत्येवशीलो भवति । यो हि सर्वजीवेषु जीवत्वतुल्यवृत्त्या रागद्वेषपरिणतिमपहाय आत्मस्वभावानुषङ्गी असौ योगी मोक्षङ्गमी भवति ।

आरुरुक्षुर्मुनिर्योगं, श्रयन् बाह्यक्रियामपि ।
योगारूढः शमादेव, शुद्ध्यत्यन्तर्गतक्रियः ॥ ३ ॥

आरुरुक्षुरिति-आरुरुक्षु -आरोहणेच्छु मुनि -भावसाधक , प्रीतिभक्तिवचनरूपशुभसकल्पेन अशुभसकल्पान् वारयन् अराधको भवति , सिद्धयोगी तु रागद्वेषाभावेन उपशमी—कृतार्थ. , बाह्या क्रिया—बाह्याचारप्रतिपत्ति— श्रयन् अपि—अङ्गीकुर्वन् अपि शमादेव शुद्ध्यति शमात्—क्रोधाभावात् शुद्ध्यति—निर्मलीभवति । कथभूतो मुनि ?-योगारूढ योगे-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रे आत्मीयसाधनरत्नत्रयीलक्षणे आरूढ , पुन कथभूतो मुनि ? अन्तर्गतक्रिय अन्तर्गता वीर्यगुणप्रवृत्तिरूपा क्रिया यस्य स. अन्तर्गतक्रिय , एवमभ्यन्तरक्रियावान् रत्नत्रयपरिणतः शमात्-क्षमाया मार्दवार्जवमुक्तिपरिणतिपरिणतो निर्मलो भवति ।

ध्यानवृष्टेर्दयानद्याः, शमपूरे प्रसर्पति ।
विकारतीरवृक्षाणां, मूलादुन्मूलनं भवेत् ॥ ४ ॥

ध्यानवृष्टेरिति-ध्यानवृष्ट' ध्यान-धर्मशुक्लाख्यम् , अन्तर्मुहूर्त्त यावत् चित्तस्य एकत्रावस्थान ध्यानम् । उक्त च- "अतोमुहुत्तमित्त, चित्तावत्थाणमेगवत्थुम्मि । छउमत्थाणं झाण, जोगनिरोहो जिणाण तु " ॥ १ ॥ अत्र च निमित्तरूपे

देवगुरुस्वरूपे अद्भुततादियुक्तचित्तैकत्वे धर्मध्यानमाज्ञाऽपायविपाकस्थानाख्य, तत्र आज्ञाया निर्धार सम्यग्दर्शनम् आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापराविरोधित्वादिस्वरूपे च मत्कारपूर्वकचित्तविश्राम आज्ञाविचयधर्मध्यानम् एवमपायादिकेष्वपि । निर्द्धारभासनपूर्वसानुभवचित्तविश्रान्ति ध्यानम्, एव शुक्लेऽपि ईदृग्ध्यानवृष्टे मेघात् दया—स्वपरभावप्राणाघातनरूपा भावदया, तद्बुद्धितल्लक्षणहेतुत्वात् स्वपरद्रव्यप्राणरक्षणानिर्विषयत्वेन द्रव्यदयाऽपि दयात्वे न आरोपिता, श्रीविशेषावश्यके गणधरवादाधिकारे इति । अतो द्रव्यदया तु कारणरूपा, भावदया तु दयाधर्म एवविधाया दयानद्या शमपूरे सकलकषायपरिणतिशान्ति -शम रागद्वेषाभाव वचनधर्मरूप -शम तस्य पूर, तस्मिन् प्रसर्पति—वृद्धिमति सति विकारा -कामक्रोधादय अशुद्धात्म परिणामा त एव तीरवृक्षा तेषा मूलात् उन्मूलन भवेत् उच्छेदन भवेत् । अभाव इत्यनेन ध्यानयोगतो दयानदीपूर प्रवर्द्धते, वर्द्धमानपूरश्च विकारवृक्षाणामुच्छेदन करोत्येव । अय हि आत्माविपयकषायविकारविप्लुत स्वगुणावरककर्मोदयत. परिभ्रमति । स एव स्वरूपोपादानत तत्त्वैकत्वतया प्रवर्द्धमानशमपूरो विकारान् मूलात् उन्मूलयति ।

ज्ञानध्यानतपःशील-सम्यक्त्वसहितोऽप्यहो ।
त नाऽऽप्नोति गुणं साधु-र्यमाप्नोति शमान्वितः ॥ ५ ॥

ज्ञानध्यानेति—ज्ञान—तत्त्वावबोध, ध्यान—परिणामस्थिरतारूपम्, तप —इच्छानिरोध, शील-ब्रह्मचर्य सम्यक्त्वतत्त्वश्रद्धानम्, पदानाम् उत्क्रमता द्वन्द्वसमासात्, इत्यादि गुणोपेत साधु साधयति रत्नत्रयकरणेन मोक्ष स साधु त निरावरणगुण केवलज्ञानादिगुण नाप्नोति न प्राप्नोति य गुण शमान्वित —शमताचरित्रमय आप्नोति—प्राप्नोति, लभते इत्यर्थ । अत्र ज्ञानादयो गुणा निरावरणाऽमलकेवलज्ञानस्य परपराकारण शम कषायाभाव, यथाख्यातसयम केवलज्ञानस्यासन्नकारणम् अस्वकरणसमीकरणकिट्टीकरण वीर्येण सूक्ष्मलोभ खण्डश कृत्वा क्षय नीते सति निर्विकल्प समाधौ अभेदरत्नत्रयीपरिणति क्षीणमोहावस्थाया यथाख्यातचारित्री परमशमान्वित ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायक्षय नयति, लभते च सकलामलकेवलज्ञान केवलदर्शन परमदानादिर्धी, अत एव क्षायोपशमिकज्ञानी य न प्राप्नोति त परमशमान्वित प्राप्नोति, अत अव धीरा दर्शनज्ञाननिपुणा अभ्यस्यन्ति पूर्वाभ्यासम्, आश्रयन्ति गुरुकुलबास रमन्ते निर्जने वने तेन आत्मविशुद्ध्यर्थी शमपूरेण उद्यतत ॥५॥

स्वयम्भूरमणस्पर्धि-वर्द्धिष्णुशमतारसः ।
मुनिर्येनोपमीयेत, कोऽपि नासौ चराचरे ॥ ६ ॥

स्वयम्भू इति—स्वयम्भूरमण —अर्द्धरज्जुप्रमाण प्रान्तसमुद्र. , तस्य स्पर्द्धी स्पर्धाकारी, वर्द्धिष्णु —वर्द्धमान शमतारस. , शमता—रागद्वेषाभाव' तस्या रसो यस्य स एवविधो मुनि. , त्रिकालाविषयी—अतीतकालरमणीयविषयस्मरणाभाववान्, वर्त्तमानेन्द्रियगोचरप्राप्तविषयरमणाभाववान्, अतीतकालम्नोज्ञविषयेच्छाऽभाववान् मुनि येन उपमानेन उपमीयेत चराचरे विश्वे असौ कोऽपि न जगति, यतस्तत्सर्वम्, अचेतनपुद्गलस्कन्धज मूर्त्त च, तत् शमतारसेन सहजात्यन्तिकनिरुपमचरितशमभावस्वरूपेण कथमुपमीयेत, दुर्लभो हि शमतारस विश्वविश्वशुभाशुभभावे परत्वेन अरक्तद्विष्टतया वृत्ति शुद्धात्मानुभव । उक्त च-"वदिज्जमाणा न समुक्कसति, हीलिज्जमाणा न समुज्जलंति । दतेण चित्तेन चलति धीरा, मुणी समुग्घाइयरागदोसा ॥ १ ॥ बालाभिरामेसु दुहावहेसु, न त सुह कामगुणेसु राय । विरत्तकामाण तवाधणाण, जभिक्खुणं सीलगुणे रयाण ॥ २ ॥" इति । शमतास्वादिना नरेशभोगा रोगा, चिन्तामणिसमूहा कर्करव्यूहा, वृन्दारका दारका इव भासन्ते अत सयोगजा रतिर्दु ख, शमतैव महानन्द ॥

शमसूक्तसुधासिक्त, येषां नक्तंदिन मनः ।
कदाऽपि ते न दह्यन्ते, रागोरगविषोर्मिभिः ॥ ७ ॥

शमसूक्त इति—येषा महात्मना मन —चित्त शम कषायाभाव चारित्रपरिणाम तस्य सूक्तानि—सुभाषितानि तान्येव सुधा—अमृत तेन सिक्तम्—अभिषिक्त नक्तंदिनम्—अहोरात्र ते रागोरगविषोर्मिभि राग -अभिष्वङ्गलक्षण. स एव उरग —सर्प तस्य विषस्य ऊर्मय तै शमता सिक्ता न दह्यन्ते, जगद्जीवा रागाहिदष्टा, विषोर्मिघूर्मिता, भ्रमन्ति इष्टसयोगानिष्टवियोगचिन्तया, विकल्पयन्ति बहुविधान् अग्रशौचादिकल्पनाकल्लोलान्, सगृह्णन्ति अनेकान् जगदुच्छिष्टान् पुद्गलस्कन्धान्, याचयन्ति अनेकान् धनार्जनोपायान्, प्रविशन्ति कूपेषु, विशन्ति यानपात्रेषु, द्रव्याद्यहित हितवत् मन्यमाना, जगदुपकारितीर्थङ्करवाक्यश्रवणप्राप्तशमताधना स्वरूपानन्दभोगिन स्वभावभासनस्वभावरमणस्वभावानुभवनेन सदा असङ्गमग्ना विचरन्ति आत्मगुणानन्दनवने, अत. सर्वपरभावैकत्व विहाय रागद्वेषविभावमपहाय शमतावत्वेन भवनीयम् ।

गजज्ज्ञानगजोत्तुङ्ग-रङ्गद्ध्यानतुरङ्गमाः ।
जयन्ति मुनिराजस्य, शमसाम्राज्यसम्पदः ॥ ८ ॥

गर्जज् ज्ञानमिति-मुनिराजस्य शमसाम्राज्यस्पदो जयन्ति । कथंभूता संपद ?-गर्जज्ज्ञानगतोत्तुङ्गरङ्गद्ध्यानतुरङ्गमा गर्जत्—स्फुरद् ज्ञान—स्वपरावभासनरूप तद्रूपा गजा तै. उत्तुङ्गा-उन्नता रङ्गत्-नृ यत् ध्यानं तद्रूपास्तुरङ्गमा-अश्वा यासु ता, इत्यनेन भासनगजध्यानाश्वशोभिता राज्यसपदो निर्ग्रन्थस्वरूपभूपस्य जयन्ति, अत. शमतास्पदमुनीना महाराजत्व सदैव जयति, अत' शमाभ्यासवता भवितव्यम् इत्युपदेश । अष्ट०६ अष्ट० । "उपभोगापायपरो, वाञ्छति य शमयितु विषयमृगतृष्णाम् । धावत्याक्रमितुमसौ, पुरोऽपराह्णे निजच्छायाम् ॥१॥" आचा० १ श्रु०२अ० ४उ० ।

श्रम-पु० । खेदे,विशे० । रा० । अध्वादिखेदे, विपा० १ श्रु० ४ अ० ।

सम-पुं० । रागद्वेषरहिते,आतु० । दश० विशे० । समो-रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत्पश्यति । आव० ६ अ० । मध्यस्थ, निन्दाया पूजाया च तुल्ये, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

अरक्तद्विष्टतया मध्यस्थे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। सर्वत्र मैत्रीभावतुल्ये, अनु०। प्रेक्षणीयतुल्यतृणमणिमुक्तारूपे, प्रश्न० ५ सव० द्वार। अष्टमीचन्द्रसदृशे, जं० २ वक्ष०। समभावोपेते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। आ० चू०। विषमोन्नतिवर्जे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ०। औ०। आचा०। सर्वत्र तुल्यरूपेण वर्त्तने, विशे०। सदृशे, नं०। उत्त०। सूत्र०। तुल्ये,पञ्चा० १० विव०। विशे०। सूत्र०। स्था०। ज्ञा०। औ०।

(३) नैरयिकादीना समाहारसमशरीरादिविषये पृच्छा—

नेरइया णं भन्ते ! सव्वे समाहारा सव्वे समसरीरा सव्वे समुस्सासनीसासा ?, गोयमा ! नोइणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ नेरइया नो सव्वे समाहारा नो-सव्वे समसरीरा नो सव्वे समुस्सासनिस्सासा ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा महासरीरा य,अप्पसरीरा य। तत्थ णं जे ते महासरीरा ते बहुतराए पोग्गले आहारेन्ति बहुतराए पोग्गले परिणामेंति बहुतराए पोग्गले उस्ससंति बहुतराए पोग्गले नीससति अभिक्खणं आहारेंति अभिक्खणं परिणामेंति अभिक्खणं ऊससंति अभिक्खणं नीससंति। तत्थ णं जे ते अप्पसरीरा ते णं अप्पतराए पोग्गले आहारेति अप्पतराए पोग्गले परिणामेंति अप्पतराए पोग्गले उस्ससति अप्पतराए पोग्गले नीससंति, आहच्च आहारेंति आहच्च परिणामेति आहच्च उस्ससंति आहच्च नीससंति, से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ-नेरइया नो सव्वे समाहारा ०जाव नो सव्वे समुस्सासनिस्सासा। नेरइया णं भंते ! सव्वे समकम्मा ?, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पण्णत्ता,तं जहा-पुव्वोववन्नगा य,पच्छोववन्नगा य। तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं अप्पकम्मतरागा,तत्थ णं जे ते पच्छोववन्नगा ते णं महाकम्मवरागा,से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं० नेरइया णं भंते ! सव्वे समवन्ना ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेण,तहेव गोयमा ! जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धवन्नतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छोपवन्नगा ते णं अविसुद्धवन्नतरागा तहेव से तेणट्ठेणं एवं०। नेरइया णं भंते ! सव्वे समलेस्सा ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे,से केणट्ठेण० जाव नो सव्वे समलेस्सा ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पण्णत्ता,तं जहा-पुव्वोववन्नगा य, पच्छोववन्नगा य। तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धलेस्सतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छोववन्नगा ते णं अविसुद्धलेस्सतरागा, से तेणट्ठेणं०। नेरइया णं भंते ! सव्वे समवेयणा ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेण ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सन्निभूया य,असन्निभूया य। तत्थ णं जे ते सन्निभूया ते णं महावेयणा, तत्थ णं जे ते असन्निभूया तेणं अप्पवेयणतरागा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एव वुच्चइ नेरइया नो सव्वे समवेयणा० जाव निस्सासा। नेरइया सव्वे समकिरिया ?, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! नेरइया तिविहा पण्णत्ता। तं जहा-सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी,तत्थ णं जे ते सम्मादिट्ठी तेसि णं चत्तारि किरियाओ पण्णत्ताओ,तं जहा-आरंभिया १ परिग्गहिया२ मायावत्तिया ३ अप्पच्च० ४, तत्थ णं जे ते मिच्छादिट्ठी तेसि णं पंच किरियाओ कज्जंति-आरंभिया ०जाव मिच्छादंसणवत्तिया, एवं सम्मामिच्छादिट्ठीणं पि, से तेणट्ठेण गोयमा ! ०। नेरइया णं भंते ! सव्वे समाउया सव्वे समोववन्नगा, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं ? गोयमा ! नेरइया चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा-अत्थेगइया समाउया समोववन्नगा १ अत्थेगइया समाउया विसमोववन्नगा२अत्थेगइया विसमाउया समोववन्नगा ३ अत्थेगइया विसमाउया विसमोववन्नगा ४ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं०। असुरकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा सव्वे समसरीरा, जहा नेरइया, तहा भाणियव्वा, नवरं कम्मवन्नलेस्साओ परिवण्णेयव्वाओ, पुव्वोववन्नगा महाकम्मतरागा अविसुद्धवन्नतरागा अविसुद्धलेसतरागा, पच्छोववन्नगा पसत्था, सेसं तहेव, एवं० जाव थणियकुमाराणं। पुढविकाइयाणं आहारकम्मवन्नलेस्सा जहा नेरइयाणं। पुढविकाइया णं भंते ! सव्वे समवेयणा ?, हंता समवेयणा, से केणट्ठेणं भंते ! समवेयणा ?, गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे असन्नी असन्नीभूया अणिदाए वेयणं वेदेति से तेणट्ठेण०। पुढविकाइया णं भंते ! सव्वे समकिरिया ?, हंता ? समकिरिया, से केणट्ठेणं ?, गोयमा पुढविकाइया सव्वे माई मिच्छादिट्ठी, ताणं णिययाओ पंच किरियाओ कज्जति, त जहा—आरभिया०जाव मिच्छादंसणवत्तिया, से तेणट्ठेणं समाउया समोववन्नगा, जहा नेरइया तहा भाणियव्वा, जहा पुढविकाइया तहा० जाव चउरिंदिया। पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया नाणत्तं किरियासु, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! सव्वे समकिरिया ?, गोयमा ! णो ऽतिणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेण, गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पन्नत्ता, तं जहा—सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी, तत्थ णं जे ते सम्मादिट्ठी ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-अस्संजया य,संजयासंजया य। तत्थ णं जे ते सजयासंजया तेसि णं तिन्नि

किरियाओ कज्जंति,तं जहा-आरंभिया परिग्गहिया मायावत्तिया,असंजयाणं चत्तारि, मिच्छादिट्ठीणं पंच, सम्मामिच्छादिट्ठीणं पंच, मणुस्सा जहा नेरइया नाणत्तं जे महासरीरा ते बहुतराए पोग्गले आहारेंति आहच्च आहारेंति,जे अप्पसरीरा अप्पतराए आहारेंति अभिक्खणं आहारेंति सेसं जहा नेरइयाणं०जाव वेयणा। मणुस्सा णं भंते ! सव्वे समकिरिया ?, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! मणुस्सा तिविहा पन्नत्ता, तं जहा-सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी । तत्थ णं जे ते सम्मद्दिट्ठी ते तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-संजया, अस्संजया, संजयासंजया य। तत्थ णं जे ते संजया ते दुविहा पण्णत्ता,तं जहा-सरागसंजया य,वीयरागसंजया य । तत्थ णं जे ते वीयरागसंजया ते णं अकिरिया,तत्थ णं जे ते सरागसंजया ते दुविहा पण्णत्ता , तं जहा-पमत्तसंजया य, अप्पमत्तसंजया य । तत्थ णं जे ते अप्पमत्तसंजया तेसि णं एगा मायावत्तिया किरिया कज्जइ,तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया तेसि णं दो किरियाओ कज्जंति,तं जहा-आरंभिया य,मायावत्तिया य। तत्थ णं जे ते संजयासंजया तेसि णं आइल्लाओ तिन्नि किरियाओ कज्जंति, तं जहा-आरंभिया१परिग्गहिया२ मायावत्तिया ३ । अस्संजयाणं चत्तारि किरियाओ कज्जंति-आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ अपच्च० ४, मिच्छादिट्ठीणं पंच-आरंभिया १ परिग्गहिया २ मायावत्तिया ३ अपच्च०४ , मिच्छादंसण० ५ , सम्मामिच्छादिट्ठीणं पंच किरियाओ ५ । वाणमंतरजोतिसवेमाणिया जहा असुरकुमारा , नवरं वेयणाए नाणत्तं-मायिमिच्छादिट्ठी उववन्नगा य अप्पवेदणतरा, अमायिसम्मद्दिट्ठी उववन्नगा य, महावेयणतरागा भाणियव्वा , जोतिसवेमाणिया । सलेस्सा णं भंते ! नेरइया सव्वे समाहारगा ?, ओहियाणं सलेस्साणं सुक्कलेस्साणं, एएसि णं तिण्हं एक्को गमो, कण्हलेस्साणं नीललेस्साणं पि एक्को गमो नवरं वेदणाए मायिमिच्छादिट्ठी उववन्नगा य अमायिसम्मद्दिट्ठी। उववन्नगा भाणियव्वा। मणुस्सा किरियासु सरागवीयरागपमत्तापमत्ता-णं भाणियव्वा। काउलेसाए वि एसेव गमो, नवरं नेरइए जहा ओहिए दण्डए तहा भाणियव्वा, तेउलेस्सा पम्हलेस्सा जस्स अत्थि जहा ओहिओ दण्डओ तहा भाणियव्वा । नवरं मणुस्सा सरागा वीयरागा य न भाणियव्वा। गाहा-"दुक्खाउए उदिन्ने, आहारे कम्मवन्नलेस्सा य। समवेयण समकिरिया, समाउए चेव बोद्धव्वा ॥ १ ॥" (सू०-२१)

'नेरइए' इत्यादि व्यक्तं, नवरं 'महासरीरा य अप्पसरीरा य' इत्यादि , इहाल्पत्वं महत्त्वं चापेक्षिकं, तत्र जघन्यम् अल्पत्वमङ्गुलासंख्येयभागमात्रत्वम् , उत्कृष्टं तु महत्त्वं पञ्चधनुःशतमानत्वम् , एतच्च भवधारणीयशरीरापेक्षया , उत्तरवैक्रियापेक्षया तु जघन्यमङ्गुलसंख्यातभागमात्रत्वम् , इतरत्तु धनुस्सहस्रमानत्वमिति, एतेन च किं समशरीरा इत्यत्र प्रश्ने उत्तरमुक्तम् , शरीरविषमताऽभिधाने सत्याहारोच्छ्वासयोर्वैषम्यं सुखप्रतिपाद्यं भवतीति शरीरप्रश्नस्य द्वितीयस्थानोक्तस्यापि प्रथमं निर्वचनमुक्तम् । अथाहारोच्छ्वासप्रश्नयोर्निर्वचनमाह—'तत्थ णं' मित्यादि ये यतो महाशरीरास्ते तदपेक्षया बहुतरान् पुद्गलान् आहारयन्ति, महाशरीरत्वादेव, दृश्यते हि लोके बृहच्छरीरो बह्वाशी स्वल्पशरीरश्चाल्पभोजी, हस्तिशशकवत् , बाहुल्यापेक्षं चेदमुच्यते अन्यथा बृहच्छरीरोऽपि कश्चिदल्पमश्नाति अल्पशरीरोऽपि कश्चिद्भूरि भुङ्क्ते, तथाविधमनुष्यवत् , न पुनरेवमिह , बाहुल्यपक्षस्यैवाश्रयणात् , ते च नारका उपपातादिसद्वेद्यानुभवादन्यत्रासद्वेद्योदयवर्तित्वेनैकान्तेन यथा महाशरीरा दुःखितास्तीव्राहाराभिलाषाश्च भवन्तीति । 'बहुतराए पोग्गले परिणामेंति' त्ति—आहारपुद्गलानुसारित्वात्परिणामस्य बहुतरानित्युक्तं, परिणामश्चापृष्टोऽप्याहार्यमिति कृत्वोक्तः। तथा 'बहुतराए पोग्गले उस्ससंति' त्ति-उच्छ्वासतया गृह्णन्ति, 'निस्ससंति' त्ति—निःश्वासतया विमुञ्चन्ति, महाशरीरत्वादेव, दृश्यते हि बृहच्छरीरस्तज्जातीयेतरापेक्षया बहूच्छ्वसिति श्वसिति इति, दुःखितोऽपि तथैव दुःखिताश्च नारका इति बहुतरांस्तानुच्छ्वसन्तीति । तथा ऽऽहारस्यैव कालकृतं वैषम्यमाह—'अभिक्खणं आहारेंति' त्ति—अभीक्ष्णं पौनःपुन्येन यो यतो महाशरीरः स तदपेक्षया शीघ्रशीघ्रतराहारग्रहण इत्यर्थः , 'अभिक्खणं ऊससंति अभिक्खणं नीससंति' एते हि महाशरीरत्वेन दुःखिततरत्वात् अभीक्ष्णम्—अनवरतमुच्छ्वासादि कुर्वन्तीति । तथा '(तत्थ णं) जे ते' इत्यादि ये ते, इह 'ये' इत्येतावतैवार्थसिद्धौ यत्ते इत्युच्यते तद्भाषामात्रमेवेति, 'अप्पसरीरा अप्पतराए पोग्गले आहारेंति' त्ति-ये यतोऽल्पशरीरास्ते तदाहरणीयपुद्गलापेक्षयाऽल्पतरान् पुद्गलानाहारयन्ति, अल्पशरीरत्वादेव 'आहच्च आहारेंति' त्ति—कदाचिदाहारयन्ति कदाचिन्नाहारयन्ति, महाशरीराहारग्रहणान्तरालापेक्षया बहुतरकालान्तरालतयेत्यर्थः , 'आहच्च ऊससंति नीससंति' त्ति—एते ह्यल्पशरीरत्वेनैव महाशरीरापेक्षयाऽल्पतरदुःखत्वात् आहत्य कदाचित् सान्तरमित्यर्थः उच्छ्वासादि कुर्वन्ति , यच्च नारकाः सन्ततमेवोच्छ्वासादि कुर्वन्तीति प्रागुक्तं तन्महाशरीरापेक्षयेत्यवगन्तव्यमिति । अथवा—अपर्याप्तकालेऽल्पशरीराः सन्तो लोमाऽऽहारापेक्षया नाऽऽहारयन्ति अपर्याप्तकत्वेन च नोच्छ्वसन्ति, अन्यदा त्वाहारयन्ति उच्छ्वसन्ति चेत्यत आहत्याहारयन्ति आहत्योच्छ्वसन्ति इत्युक्तम् , 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-नेरइया सव्वे नो समाहारे' त्यादि निगमनमिति । समकर्मसूत्रे—'पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य' त्ति-पूर्वोत्पन्ना प्रथमतरमुत्पन्नास्तदन्ये तु पश्चादुत्पन्नाः, तत्र पूर्वोत्पन्नानामायुषस्तदन्य-

सन्तीति ' कम्मवन्नलेस्साओ (वि)परिवन्नेयव्वाओ ' त्ति-
कर्मादीनि नारकापेक्षया विपर्ययेण वाच्यानि ।
तथाहि-नारका ये पूर्वोत्पन्नास्तेऽल्पकर्मकशुद्धतरवर्णशुभ-
तरलेश्या उक्ताः, असुरास्तु ये पूर्वोत्पन्नास्ते महाकर्माणोऽ-
शुद्धवर्णा अशुभतरलेश्याश्चेति । कथम् ? ये हि पूर्वोत्पन्ना
असुरास्तेऽतिकन्दर्पदर्पाध्मातचित्तत्वान्नारकाननेकप्रकारया
यातनया यातयन्ते प्रभूतमशुभं कर्म संचिन्वन्तीत्यतोऽभि-
धीयन्ते ते महाकर्माणः, । अथवा-ये बद्धायुषस्ते तिर्यगा-
दिप्रायोग्यकर्मप्रकृतिबन्धनान्महाकर्माणः , तथा अशुभवर्णा
अशुभलेश्याश्च ते, पूर्वोत्पन्नानां हि क्षीणत्वात् शुभकर्मणः
शुभवर्णादयः शुभो वर्णो लेश्या च ह्रसतीति , पश्चादुत्पन्ना-
स्त्वबद्धायुषोऽल्पकर्माणो बहुतरकर्मणामबन्धनादशुभकर्म-
णामक्षीणत्वाच्च शुभवर्णादयः स्युरिति । वेदनासूत्रं च यद्य-
पि नारकाणामिवासुरकुमाराणामपि तथापि तद्भावना-
या विशेषः , स चायम्-ये संज्ञिभूतास्ते महावेदना , चा-
रित्रविराधनाजन्यचित्तसन्तापात् , अथवा-संज्ञिभूता सं-
ज्ञिपूर्वभवाः पर्याप्ता वा ते शुभवेदनामाश्रित्य महावेदना
इतरे त्वल्पवेदना इति । एवं नागकुमारादयोऽपि ६ औचि-
त्येन वाच्या ॥ ' पुढविकाइया णं भंते ! आहारकम्मवन्नले-
स्सा जहा नेरइया णं ' ति-चत्वार्यपि सूत्राणि नारकसूत्रा-
णीव पृथिवीकायिकाभिलापेनाधीयन्त इत्यर्थः , केवलमा-
हारसूत्रं भावनैवम्—पृथिवीकायिकानामङ्गुलासंख्येय—
भागमात्रशरीरत्वेऽप्यल्पशरीरत्वम् । इतरच्चेत आगम-
वचनादवसेयम् । ' पुढविकाइयस्स ओगाहणट्टयाए चउ-
ट्ठाणवडिए ' त्ति-ते च महाशरीरा लोमाहारतो बहुतरा-
न् पुद्गलानाहारयन्तीति उच्छ्वसन्ति च अभीक्ष्णं महाश-
रीरत्वादेव, अल्पशरीराणामल्पाहारोच्छ्वासत्वमल्पशरीर-
त्वादेव, कादाचित्कत्वं च तयोः पर्याप्तकेतरावस्थापेक्षम-
वसेयम् ॥ तथा कर्मादिसूत्रेषु पूर्वपश्चादुत्पन्नानां पृथि-
वीकायिकानां कर्मवर्णलेश्याविभागो नारकैः सम एव ,
वेदनाक्रिययोस्तु नानात्वमत एवाह-' असन्नि ' त्ति-मि-
थ्यादृष्टयोऽमनस्का वा ' असन्निभूय ' त्ति—असंज्ञिभूता
असंज्ञिना या जायते तामित्यर्थः, एतदेव व्यनक्ति—
'अणिदाए' त्ति—अनिर्धारणया वेदना वेदयन्ति , वेदनाम-
नुभवन्तोऽपि न पूर्वोपात्ताशुभकर्मपरिणतिरियमिति—
मिथ्यादृष्टित्वादवगच्छन्ति, विमनस्कत्वाद्वा मत्तमूर्च्छिता-
दिवदिति भावना । ' माईमिच्छादिट्ठि ' त्ति—मायावन्तो
हि तेषु प्रायेणोत्पद्यन्ते, यदाह-" उम्मग्गदेसओ मग्ग-
नासओ गूढहियमाइल्लो । सढसीलो य ससल्लो, तिरियाउं
बंधए जीवो ॥ १ ॥ " त्ति, ततस्ते मायिन उच्यन्ते । अथ-
वा-मायेहानन्तानुबन्धिकषायोपलक्षणम् , अतोऽनन्तानुब-
न्धिकषायोदयवन्तोऽत एव मिथ्यादृष्टयो—मिथ्यात्वोदयवृ-
त्तय इति । ' णेयइयाओ ' त्ति—तेषां पृथिवीकायि-
कानां नैयतिक्यो—नियता न तु निम्नभूतय इति , पञ्चवे-
त्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं समकिरिय' त्ति-निगमनम् ,'जाव चउरिं-
दिय' त्ति—इह महाशरीरत्वमितरच्च स्वस्वावगाहनाऽ-
नुसारेणावसेयम् , आहारश्च द्वीन्द्रियादीनां प्रक्षेपलक्षणोऽ-
पीति । ' पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइय ' त्ति—
भणितं, नवरमिह महाशरीरा अभीक्ष्णमाहारयन्ति उच्छ्व-

सन्ति चेति यदुच्यते तत्संख्यातवर्षायुषोऽपेक्ष्यावसेयं,तथै-
व दर्शनात् , नासंख्यातवर्षायुषः, तेषां प्रक्षेपाहारस्य
षष्ठस्योपरि प्रतिपादितत्वात् , अल्पशरीराणां त्वाहारोच्छ्वा-
सयोः कादाचित्कत्वं वचनप्रामाण्यादिति, लोमाहारापेक्ष-
या तु सर्वेषामप्यभीक्ष्णमिति घटत एव, अल्पशरीराणां तु
यत्कादाचित्कत्वं तदपर्याप्तकत्वे लोमाहारोच्छ्वासयोरभावे-
न पर्याप्तकत्वे च तद्भावेनावसेयमिति ॥ तथा कर्मसूत्रे य-
त्पूर्वोत्पन्नानामल्पकर्मत्वमितरेषां तु महाकर्मत्वं तदायु-
ष्कादितद्भववेद्यकर्मापेक्षयाऽवसेयम् ॥ तथा वर्णलेश्यासूत्र-
योर्यत्पूर्वोत्पन्नानां शुभवर्णाद्युक्तं तत्तारुण्यात् पश्चादुत्पन्ना-
नां चाशुभवर्णादिबाल्यादवसेयम् ,लोके तथैव दर्शनादिति ।
तथा 'संजयासंजय ' त्ति—देशविरताः स्थूलात् प्राणाति-
पातादेर्निवृत्तत्वादितरस्मादनिवृत्तत्वाच्चेति । ' मणुस्साणं
जहा नेरइय ' त्ति—तथा वाच्या इति गम्यम् ,
' णाणत्तं ' ति—नानात्वं, भेदः पुनरयम्-तत्र ' मणुस्सा णं
भंते ! सव्वे समाहारगा ? 'इत्यादि प्रश्नः, 'नो इणट्ठे स-
मट्ठे' इत्याद्युत्तरं ' जाव दुविहा मणुस्सा पन्नत्ता, तंजहा-
महासरीरा य, अप्पसरीरा य । तत्थ णं जे ते महासरीरा ते
बहुतराए पोग्गले आहारेंति, एवं परिणामेंति ऊससंति
नीससंति " इह स्थाने नारकसूत्रे ' अभिक्खणं आहारें-
ति ' इत्यधीतम् , इह तु ' आहच्च ' त्यधीयते, महाशरीरा
हि देवकुर्वादिमिथुनकाः , ते च कदाचिदेवाहारयन्ति
कावलिकाहारेण, 'अट्ठमभत्तस्स आहारो' त्ति वचनात् ,
अल्पशरीरास्त्वभीक्ष्णमल्पं च , बालानां तथैव दर्शनात्
सम्मूर्च्छिममनुष्याणामल्पशरीराणामनवरतमाहारसम्भवाच्च,
यच्चेह पूर्वोत्पन्नानां शुद्धवर्णादि तत्तारुण्यात् संमूर्च्छि-
मापेक्षया वेति । 'सरागसंजय' त्ति—अक्षीणानुपशान्त-
कषायाः 'वीयरागसंजय' त्ति—उपशान्तकषायाः क्षीण-
कषायाश्च, 'अकिरिय' त्ति—वीतरागत्वेनारम्भादीनामभा-
वादक्रियाः, 'एगा मायावत्तिय ' त्ति—अप्रमत्तसंयताना-
मेकैव मायाप्रत्या ' किरिया कज्जइ ' त्ति क्रियते—भव-
ति कदाचिदुड्डाहरक्षणप्रवृत्तानामक्षीणकषायत्वादिति, 'आ-
रम्भिय' त्ति-प्रमत्तसंयतानां च " सर्वः प्रमत्तयोग आरम्भ "
इति कृत्वाऽऽरम्भिकी स्यात् , अक्षीणकषायत्वाच्च मा-
याप्रत्ययेति । 'वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकु-
मार' त्ति,-तत्र शरीरस्याल्पत्वमहत्त्वे स्वावगाहनानुसारे-
णावसेये । तथा वेदनायामसुरकुमाराः ' सन्निभूया य अस-
न्निभूया य, सन्निभूया महावेयणा असन्निभूया अप्पवेयणा'
इत्येवमधीताः, व्यन्तरा अपि तथैवाध्येतव्याः , यतोऽसुरा-
दिषु व्यन्तरान्तेषु देवेषु असंज्ञिन उत्पद्यन्ते, यतो वक्ष्यमाणं
वचनम्- ' असन्नीणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं
वाणमंतरेसु ' त्ति, ते चासुरकुमारवत्संज्ञ्यसंज्ञिभूताद्युक्तवे-
दना भवन्तीत्यवसेयं, यच्च प्रागुक्तं संज्ञिनः सम्यग्दृष्ट-
योऽसंज्ञिनस्त्वितरे इति तद्वृद्धव्याख्यानुसारेणैवेति, ज्यो-
तिष्कवैमानिकेषु त्वसंज्ञिनो नोत्पद्यन्ते अतो वेदनापदे ते-
ष्वधीयते-" दुविहा जोतिसिया-मायिमिच्छादिट्ठी उववन्न-
गा ये ' त्यादि, तत्र मायिमिथ्यादृष्टयोऽल्पवेदना इतरे च
महावेदनाः शुभवेदनामाश्रित्येति, एतदेव दर्शयन्नाह—न
वरं ' वेयणाए ' इत्यादि । अथ चतुर्विंशतिदण्डकमेव ले-

श्याभेदविशेषणमाहारादिपदैर्निरूपयन् दण्डकसप्तकमाह- 'सलेस्साणं भंते ! नेरइया सव्वे समाहारग' त्ति-अनेनाहारशरीरोच्छ्वासकर्म्मवर्णलेश्यावेदनाक्रियोपपाताख्यपूर्वोक्तनवपदोपेतनारकादिचतुर्विंशतिपददण्डको लेश्यापदविशेषितः सूचितः, तदन्ये च कृष्णलेश्यादिविशेषिताः । पूर्वोक्तनवपदोपेता एव यथासम्भव नारकादिपदात्मका षड् दण्डकाः सूचिताः । तदेवमेतेषां सप्तानां दण्डकानां सूत्रसङ्क्षेपार्थं यो यथा अध्येतव्यस्तं तथा दर्शयन्नाह-'ओहियाण' मित्यादि, तत्रौघिकानां पूर्वोक्तानां निर्विशेषणानां नारकादीनां तथा सलेश्यानामधिकृतानामेव शुक्ललेश्यानां तु सप्तमदण्डकवाच्यानामेषां त्रयाणामेको गमः-सदृशः पाठ , सलेश्य शुक्ललेश्यश्चेत्येवंविधविशेषणकृत एव तत्र भेद , औघिकदण्डकसूत्रवदनया सूत्रमिति हृदयम् । तथा 'जस्सत्थि' इत्येतस्य वक्ष्यमाणपदस्येह सम्बन्धाद्यस्य शुक्ललेश्याऽस्ति स एव तद्दण्डकेऽध्येतव्य , तेनेह पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या वैमानिकाश्च वाच्याः ,नारकादीनां शुक्ललेश्याया अभावादिति, 'किण्हलेस्सनीललेसाण पि एगो गमो ' औघिक एवेत्यर्थ., विशेषमाह-नवरं 'वेयणा ' इत्यादि, कृष्णलेश्यादण्डके नीललेश्यादण्डके च वेदनासूत्रे-"दुविहा नेरइया पन्नत्ता-सन्निभूया य असन्निभूया य" त्ति, औघिकदण्डकाधीतं नाध्येतव्यम् , असंज्ञिनां प्रथमपृथिव्यामेवोत्पादात् , 'असण्णी खलु पढमम्मि' त्ति वचनात् , प्रथमायां च कृष्णनीललेश्ययोरभावात् , तर्हि किमध्येतव्यमित्याह-' मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नगा य ' इत्यादि, तत्र मायिनो मिथ्यादृष्टयश्च महावेदना भवन्ति, यत. प्रकर्षपर्यन्तवर्त्तिनीं स्थितिमशुभां ते निर्वर्त्तयन्ति, प्रकृष्टायां च तस्यां महती वेदना सम्भवति, इतरेषां तु विपरीतेति । तथा मनुष्यपदे क्रियासूत्रे यद्यप्यौघिकदण्डके 'तिविहा मणुस्सा पन्नत्ता, तं जहा-संजया ३, तत्थ णं जे ते संजया ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-सरागसंजया य, वीयरागसंजया य। तत्थ णं जे ते सरागसंजया ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-पमत्तसंजया य अप्पमत्तसंजया य' त्ति पठितं, तथाऽपि कृष्णनीललेश्यादण्डकयोर्नाऽध्येतव्यं, कृष्णनीललेश्योदये संयमस्य निषिद्धत्वात्, यच्चोच्यते-' पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेस्साए ' त्ति, तत्कृष्णादिद्रव्यरूपां द्रव्यलेश्यामङ्गीकृत्य न तु कृष्णादिद्रव्यसान्निध्यजनितात्मपरिणामरूपां भावलेश्याम् , एतच्च प्रागुक्तमिति, एतदेव दर्शयन्नाह-' मणुस्से ' त्यादि, तथा कापोतलेश्यादण्डकोऽपि नीलादिलेश्यादण्डकवदध्येतव्यो, नवरं नारकपदे वेदनासूत्रे नारका औघिकदण्डकवदेव वाच्याः , ते चैवम्- 'नेरइया दुविहा पन्नत्ता , तं जहा-सन्निभूया य, असन्निभूया य त्ति , असंज्ञिनां प्रथमपृथिव्युत्पादेन कापोतलेश्यासम्भवादत आह-' काउलेस्साण वी ' त्यादि । तथा तेजोलेश्या पद्मलेश्या च यस्य जीवविशेषस्यास्ति तस्याश्रित्य यथौघिको दण्डकस्तथा तयोर्दण्डकौ भणितव्यौ , तद्रहिता चैवम्-नारकाणां विकलेन्द्रियाणां तेजोवायूनां चाद्यास्तिस्र एव , भवनपतिपृथिव्यब्वनस्पतिव्यन्तराणामाद्याश्चतस्रः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां षड् , ज्योतिषां तेजोलेश्या , वैमानिकानां तिस्रः प्रशस्ता इति ,

आह च-

" किण्हा नीला काऊ-तेऊलेसा य भवणवंतरिया ।
जोइससोहम्मीसा-ण तेउलेसा मुणेयव्वा ॥ १ ॥
कप्पे सणंकुमारे , माहिंदे चेव बंभलोगे य ।
एएसु पम्हलेसा, तेण परं सुक्कलेस्सा उ ॥ २ ॥ "

तथा-

" पुढवीआउवणस्सइ-बायरपत्तेयलेस चत्तारि ।
गब्भयतिरियनरेसुं , छल्लेसा तिन्नि सेसाण ॥ ३ ॥ "

केवलमौघिकदण्डके क्रियासूत्रे मनुष्याः सरागवीतरागविशेषणा अधीताः , इह तु तथा न वाच्या , तेजःपद्मलेश्ययोर्वीतरागत्वासम्भवात् शुक्ललेश्यायामेव तत्सम्भवात् , प्रमत्ताप्रमत्तास्तूच्यन्त इति, एतदेव दर्शयन्नाह-' तेउलेसा पम्हलेसे' त्यादि । 'गाह' त्ति-उद्देशकादितः सूत्रार्थसङ्ग्रहगतार्थाऽपि सुखबोधार्थमुच्यते-दु खमायुश्चोदीर्णं वेदयतीत्येकत्वबहुत्वाभ्यां दण्डकचतुष्टयमुक्तम् , तथा 'आहारे' त्ति- 'नेरइया किं समाहारा ? ' इत्यादि, तथा 'किं समकम्मा ?' तथा ' किं समवन्ना ? ' तथा किं समलेसा ? तथा ' किं समवेयणा ?' तथा ' किं समकिरिया ? ' तथा किं समाउया समोववन्नग ' त्ति गाथार्थः । भ० १ श० २ उ० । (सर्वे द्वीपकुमाराः समाहारा इति ' दीवकुमार ' शब्दे चतुर्थभागे २५४२ पृष्ठे गतम् ।) (वाणमन्तराः सर्वे समाहाराः इति ' वाणमंतर ' शब्दे षष्ठे भागे गतम् ।)

नैरयिकादीनां समाहारत्वादिपृच्छाविषयकाणि सूत्राणि भगवतीसूत्रवदवसेयानि तानि चेहैवोक्तानि , अथ प्रज्ञापनाटीकाया विशेष इति कृत्वा सा प्रदर्श्यते-

समशब्दः पूर्वार्द्धे प्रत्येकमपि सम्बध्यते, उत्तरार्द्धे प्रतिपदं साक्षात्सम्बन्धित एवास्ति, ततोऽयमर्थ -प्रथमोऽधिकारः सर्वे समाहाराः सर्वे समशरीराः सर्वे समोच्छ्वासा इति प्रश्नोपलक्षितः, द्वितीयः समकर्माण इति तृतीयः समवर्णा इति, चतुर्थः समलेश्याका इति, पञ्चमः समवेदनाका इति, षष्ठ समक्रिया इति, सप्तमः समायुष इति । अथ लेश्यापरिणामविशेषाधिकारे कथममीषामर्थानामुपन्यासोपपत्तिः?, उच्यते-अनन्तरप्रयोगपदे उक्तम्-'कतिविहे णं भंते! गइप्पवाए पन्नत्ते, गोयमा ! पंचविहे गइप्पवाए पन्नत्ते तं जहा पयोगगई ततगई बंधणछेयणगई उववायगई विहायोगई । तत्थ जा सा उववायगई सा तिविहा-खित्तोववायगई भवोववायगई नोभवोववायगई, तत्थ भवोववायगई चउव्विहा-नेरइयभवोववायगई देवभवोववायगई तिरिक्खजोणियभवोववायगई मणुस्सभवोववायगई' इति । तत्र नारकत्वादिभवत्वेनोत्पन्नानां जीवानामुपपातसमयादारभ्य आहाराद्यर्थसम्भवोऽवश्यभावी ततो लेश्याप्रक्रमेऽपि तेषामुपन्यासस्त्वम् ' यथोद्देशं निर्देश ' इति न्यायात् , प्रथमं समाहारा इत्यादिप्रश्नोपलक्षितमर्थाधिकारमाह-' नेरइया णं भंते ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-' गोयमा ' इत्यादि नायमर्थः समर्थः-नायमर्थो युक्त्युपपन्न इति भावः, पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणमि'त्यादि, सेशब्दोऽथशब्दार्थः । अथ केनार्थेन-केन प्रयोजनेन केन प्रकारेणेति भावः, भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकाः सर्वे समाहारा इत्यादि ?, भगवानाह-' गोयमे '

त्यादि, इहाल्पत्व महत्त्व चापत्तिक, तत्र जघन्यमल्पत्वम्
अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रत्वम् , उत्कृष्ट महत्त्व पञ्चधनु शत-
मानत्वम् , एतच्च भवधारणीयशरीरापेक्षया , उत्तरवैक्रि-
यापेक्षया तु जघन्यमल्पत्वम् अङ्गुलसङ्ख्यातभागमात्रत्वम्
इतरद् धनु सहस्रमानत्वम् , एतावता च कि समशरीरा इ-
त्यस्य प्रश्नस्योत्तरमुक्तम् । अथ शरीरप्रश्नो द्वितीयस्थानो-
क्त तत्कथमस्य प्रथमत एव निर्वचनमुक्तम् ? , उच्यते-श-
रीरविषमताभिधाने सति आहारोच्छ्वासयोर्वैषम्य सुप्रति-
पादित भवतीति द्वितीयस्थानोक्तस्यापि शरीरप्रश्नस्य प्र-
थम निर्वचनमुक्तम् । इदानीमाहारोच्छ्वासयोर्निर्वचनमाह-
'तत्थ ण' मित्यादि , तत्र-अल्पशरीरमहाशरीररूपराशि-
द्वयमध्ये 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे ये यतो महाशरीरास्ते
तदपेक्षया बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति महाशरीरत्वादेव ,
दृश्यते हि लोके बृहच्छरीरो बह्वाशी यथा हस्ती , अल्प-
शरीरोऽल्पभोजी शशकवत् , बाहुल्यापेक्ष चेदमुदाहरणमु-
पन्यस्यते , अन्यथा कोऽपि बृहच्छरीरोऽप्यल्पमश्नाति क-
श्चिदल्पशरीरोऽपि भूरि भुङ्क्ते तथाविधमनुष्यवत् , नारका
पुनरुपपातादिसद्वेद्यानुभावादन्यत्रासद्वेद्योदयवर्त्तित्वादे-
कान्तेन यथा महाशरीरा दु खितास्तीव्राहाराऽभिलाषाश्च
भवन्ति तथा नियमाद् बहुतरान्पुद्गलानाहारयन्ति तथा बहु
तरान् पुद्गलान् परिणामयन्ति, आहारपुद्गलानुसारित्वात्
परिणामस्य , परिणामश्चापृष्टोऽप्याहारकार्यमित्युक्त , तथा
'बहुतराए पुग्गले उस्ससति' इति—बहुतरान् पुद्गलान्
उच्छ्वासतया गृह्णन्ति 'नीससति' इति-नि श्वासतया मु-
ञ्चन्ति, महाशरीरत्वादेव, दृश्यन्ते हि बृहच्छरीरास्तज्जा-
तीयेतरापेक्षया बहूच्छ्वासनि.श्वासा इति , दु खिता अपि
तथैव , दु खिताश्च नारका इति । आहारस्यैव कालकृत
वैषम्यमाह—'अभिक्खण' मित्यादि, अभीक्ष्ण—पौन पु-
न्येनाहारयन्ति, ये यतो महाशरीरास्ते तदपेक्षया शीघ्रशीघ्र-
तराहारग्रहणस्वभावा इत्यर्थ , अभीक्ष्णम् उच्छ्वसन्ति अ-
भीक्ष्ण नि श्वसन्ति , महाशरीरत्वेन दु खिततरत्वादनवर-
तमुच्छ्वासादि कुर्वन्तीति भाव., 'तत्थ ण जे ते' इत्या-
दि , 'जे ते' इति इह ये इत्येतावतैवार्थसिद्धौ ये ते इति
(यद्) उच्यते तद्भाषामात्रमेव , अल्पशरीरास्ते अल्पत-
रान् पुद्गलानाहारयन्ति , ये यतोऽल्पशरीरास्ते तदाहार-
णीयपुद्गलापेक्षया अल्पतरान् पुद्गलानाहारयन्ति , अल्पश-
रीरत्वादेवेति भावार्थ. , 'आहच्च आहारयन्ति' इति-क-
दाचिदाहारयन्ति कदाचिन्नाहारयन्ति , महाशरीराहारग्र-
हणान्तरालापेक्षया बहुतरकालान्तरतयत्यर्थ , 'आहच्च ऊस-
सति आहच्च नीससति' एत हि अल्पशरीरत्वेनैव महाशरी-
रापेक्षया अल्पतरदु.खत्वात् ,'आहच्च' कदाचित् सान्तरमि
त्यर्थ.,उच्छ्वासादि कुर्वन्तीति भाव , अथवा अपर्याप्तिकाले
अल्पशरीरा. सन्तो लोमाहारापेक्षया नाहारयन्ति उच्छ्वा-
सापर्याप्तकत्वेन च नोच्छ्वसन्ति, अन्यदा त्वाहारयन्ति
उच्छ्वसन्ति चेत्यत आह—'आहच्च आहारयन्ति आ-
हच्च ऊससन्ति' इत्युक्तम् । 'से एएणट्ठेणमि' त्यादि
निगमनवाक्य सुगमम् । सप्रति समकर्मत्वाधिकारमाह—
'नेरइयाण' मित्यादि 'पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य'
इति पूर्व-प्रथमम् उपपन्ना. पूर्वोपपन्ना. तत एव स्वार्थिक क

इति कप्रत्ययविधानात् पूर्वोपपन्नका , एव पश्चादुपपन्नका ,
तत्र पूर्वोत्पन्नपश्चादुत्पन्नाना मध्ये ये पूर्वोत्पन्नास्तैर्नरकायु-
र्नरकगत्यसातवेदनीयादिक प्रभूत निर्जीर्णमल्प विद्यत इ-
ति अल्पकर्मतरका , इतरे तद्विपर्ययात् महाकर्मतरका.,
एतच्च समानस्थितिका ये नारकास्तानधिकृत्य प्रणीतम-
वसेयम् , अन्यथा हि रत्नप्रभायाम् उत्कृष्टस्थितेर्नारकस्य-
बहून्यायुषि क्षयमिते पल्योपमावशेषे च तिष्ठति तस्या-
मेव रत्नप्रभाया दशवर्षसहस्रस्थितिर्नारकोऽन्य कश्चि-
दुत्पन्न स किं प्रागुत्पन्न पल्योपमावशेषायुष नारकमपे-
क्ष्य वक्तु शक्यो यथा महाकर्मेति ?, वर्णसूत्र—विशुद्धव-
र्णतरका' इति—विशुद्धतरवर्णा इत्यर्थ , कथमिति चेद् ,
उच्यते—इह यस्मान्नैरयिकाणामप्रशस्तवर्णनामकर्मणोऽ-
शुभस्तीव्रोऽनुभागोदयो भवापेक्ष , तथा चोक्तम्-" कालभ-
वखेत्तवेक्खो उदओ सविवागअविवागो । " नन्वायूंषि
तत्र भवविपाकानि उक्तानि तत्कथमप्रशस्तवर्णनामकर्मण
उदयो भवापेक्षो वर्ण्यते ?, सत्यमेतत् तथाप्यसौ वर्णनाम-
कर्मणोऽप्रशस्तस्योदयस्तीव्रानुभागोऽध्रुवश्च भवापेक्ष पू-
र्वाचार्यैर्व्यवहृत , स पूर्वोत्पन्नै प्रभूतो निर्जीर्ण स्तोकाव-
शेषोऽवतिष्ठत, पुद्गलविपाकि च वर्णनाम, तेन पूर्वोत्पन्ना
विशुद्धतरवर्णा , पश्चादुत्पन्नैस्तु नाद्यापि प्रभूतो निर्जीर्ण
इति ते अविशुद्धतरवर्णा , एतदपि समानस्थितिनैरयिक-
विषयमवसेयम् , अन्यथा पूर्वोक्तरीत्या व्यभिचारसभवात्
'एव जहेव वन्ने भणिया' इत्यादि, एवम्—उक्तेन प्रकारेण
यथैव वर्णो भणितास्तथैव लेश्यास्वपि वक्तव्या , तद्यथा-'ने
रइयाण भते ! सव्वे समलेस्सा ?, गोयमा ! ना इणट्ठे समट्ठे'
इत्यादि, सुगम चैतत् , नवर पूर्वोत्पन्ना विशुद्धलेश्या यस्मा-
त्पूर्वोत्पन्नै प्रभूतान्यप्रशस्तलेश्याद्रव्याणि अनुभूय अनुभूय
क्षय नीतानि तस्मात्ते विशुद्धलेश्या , इतरे पश्चादुत्पन्नत-
या विपर्ययादविशुद्धलेश्या , एतदपि लेश्यासूत्र समान-
स्थितिकनैरयिकापेक्षमवसेयम् ,समवेदनपदोपलक्षितार्थाधि-
कारप्रतिपादनार्थमाह-'नेरइया ण भंत !' इत्यादि, समवेद-
ना.-समानपीडा 'सन्निभूया य' इति सञ्ज्ञिन.-सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रि-
या सन्तो भूता-नारकत्वं गता सञ्ज्ञिभूता ते महावेदना.
तीव्राशुभाध्यवसायेनाशुभतरकर्मबन्धनेन महानरकेषूत्पादा
त् , असञ्ज्ञिन -असञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रिया सन्तो भूता असञ्ज्ञि-
भूता , असञ्ज्ञिनो हि चतसृष्वपि गतिषूत्पद्यन्ते, तद्यो-
ग्यायुर्बन्धसभवात् , तथा चोक्तम्-" कइविहे ण भते ! अस-
न्निआउए पन्नत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे असन्निआउए
पन्नत्ते ?, त जहा—नेरइयअसन्निआउए तिरिक्खजोणिय-
असन्निआउए मणुस्सजोणियअसन्निआउए देवअसन्नि-
आउए, इति, तत्र देवेषु नैरयिकेषु च असङ्ख्यायुषो
जघन्यत स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षत पल्योपमा-
संख्येयभाग ,तिर्यक्षु मनुष्येषु च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् उत्क-
र्षत. पल्योपमासंख्येयभाग , एव चासञ्ज्ञिन. सन्तो ये नर-
केषूत्पद्यन्ते तेऽतितीव्राशुभाध्यवसायाभावात् रत्नप्रभाया-
मनतितीव्रवेदनेषु नरकेषूत्पद्यन्ते अल्पस्थितिकाश्चेत्यल्पवे-
दना , अथवा—सञ्ज्ञीभूता'-पर्याप्तकीभूतास्ते महावेदनाः
पर्याप्तत्वादेव, असञ्ज्ञिनस्तु अल्पवेदना' अपर्याप्ततया
प्रायो वेदनाया असभवात् ।अदिवा-'सन्निभूय' त्ति सञ्ज्ञा-

सम्यग्दर्शन सा एषामस्तीति सञ्ज्ञिन सञ्ज्ञिनो भूता-याता संज्ञीभूता , सञ्ज्ञित्व प्राप्ता इत्यर्थ ते महावेदना , तेषा हि यथावस्थित पूर्वकृतकर्म्मविपाकमनुस्मरतामहो महदु -ःखसकटमिदमस्माकमापतित न कृतो भगवदर्हत्प्रणीत सकलदु खक्षयकरोऽतिविषमविषयविषपरिभोगविप्रलुब्धचेतोभिर्धर्म्म इत्येव महद् ख मनस्युपजायते , ततो महा वेदना , असञ्ज्ञिनस्तु मिथ्यादृष्टय , ते तु स्वकृतकर्म्मफलमिदमित्येव न जानते, अजानानाश्चानुपतप्तमानसा अल्पवेदना इति। अधुना समकिरिया इत्यधिकार बिभावयिषुराह- ' नेरइया ण भंत ! सव्वे समकिरिया ' इत्यादि , समा — तुल्या क्रिया -कर्म्मनिबन्धनभूता आरम्भिक्यादिका येषा ते समक्रिया ' चत्तारि किरियाओ कज्जंति ' इति-क्रियन्ते इति कर्म्मकर्त्तरि प्रयोग तेन भवन्तीत्यर्थ , आरम्भ — पृथिव्याद्युपमर्दन स प्रयोजन-कारण यस्या सा आरम्भिकी ' परिग्गहिय ' त्ति—परिग्रहा-धर्म्मोपकरणवर्जवस्तुस्वीकार , धर्म्मोपकरणमूर्च्छा वा, स च प्रयोजन यस्या सा पारिग्रहिकी 'मायावत्तिया' इति-माया-अनार्जवमुपलक्षणत्वात् क्रोधादिरपि स च प्रत्यय कारण यस्यास्सा मायाप्रत्यया 'अप्पच्चक्खाणकिरिया' इति-अप्रत्याख्यानेन-निवृत्त्यभावेन क्रिया-कर्मबन्धकारणम् , अप्रत्याख्यानक्रियेति, ' नियइयाओ' इति नैयतिक्यो,नियता इत्यर्थ अवश्यभावित्वात्, सम्यग्दृष्टीना त्वनियता. , सयतादिषु व्यभिचारात्, ' मिच्छादसणवत्तिय ' त्ति—मिथ्यादर्शन प्रत्यय —कारणं यस्या सा मिथ्यादर्शनप्रत्यया, ननु मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगा' कर्म्मबन्धहेतव इति प्रसिद्धि , इह तु आरम्भिक्यादयस्तेऽभिहिता इति कथं न विरोध ?, उच्यते-इहारम्भपरिग्रहशब्दाभ्या योग परिगृहीतो योगाना तद्रूपत्वात्, शेषपदैस्तु शेषा बन्धहेतव इत्यदोष , सव्वे समाउआ ' इत्यादे प्रश्नस्य या निर्वचनचतुर्भङ्गी तद्भावना क्रियते-निबद्धदशवर्षसहस्रप्रमाणायुषो युगपच्चोत्पन्ना इति प्रथमो भङ्ग , तेषु एव दशवर्षसहस्रस्थितिषु नरकेषु एके प्रथमतरमुत्पन्ना अपरे पश्चादिति द्वितीय , अन्यैर्विषममायुर्निबद्ध कैश्चिद्दशवर्षसहस्रस्थितिषु कैश्चिच्च पञ्चदश—वर्षसहस्रस्थितिषु, उत्पत्ति पुनर्युगपदिति तृतीय , केचित् सागरोपमस्थितय., केचित्तु-दशवर्षसहस्रस्थितय इत्येवं विषमायुषो विषममेव चोत्पन्ना इति चतुर्थ. । सप्रति असुरकुमारादिषु आहारादिपदनवक बिभावयिषुरिदमाह—' असुरकुमारा ण भंते ! ' सव्वे समाहारा ' इत्यादि, तत्रास्मिन् सूत्रे नारकसूत्रसमानेऽपि भावना विशेषेण लिख्यते—असुरकुमाराणामल्पशरीरत्व भवधारणीयशरीरापेक्षया जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमानत्वं महाशरीरत्व तूत्कर्षत सप्तहस्तप्रमाणत्वम् , उत्तरवैक्रियापेक्षया तु अल्पशरीरत्व जघन्यतोऽङ्गुलसख्येयभागमानत्वम् , उत्कर्षतो महाशरीरत्व योजनलक्षमानत्वमिति । तत्रैते महाशरीरा बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति , मनोभक्षणलक्षणाहारापेक्षया, देवानां हि असौ संभवति , प्रधानश्च । प्रधानापेक्षया च शास्त्रे निर्देशो वस्तूना, ततोऽल्पशरीरग्राह्याहारपुद्गलापेक्षया ये पुद्गला बहुतरास्ते तानाहारयन्ति , बहुतरान्परिणामयन्तीत्यादिपदत्रयव्याख्यान प्राग्वत् , तथाऽभीक्ष्णमाहारयन्ति अभीक्ष्णमुच्छ्वसन्ति , अत्र ये चतुर्थादेरुपर्याहारयन्ति स्तोकसप्तकादेश्चोपर्युच्छ्वसन्ति तानाश्रित्याभीक्ष्णमुच्यते , ये सातिरेकवर्षसहस्रस्योपर्याहारयन्ति सातिरेकपक्षस्य चोपर्युच्छ्वसन्ति तानङ्गीकृत्यैतेषामल्पकालीनाहारोच्छ्वासत्वेन पुन पुनराहारयन्तीत्यादिव्यपदेशविषयत्वात् , तथाऽल्पशरीरा अल्पतरान् पुद्गलानाहारयन्ति उच्छ्वसन्ति च अल्पशरीरत्वादेव , यत्पुनस्तेषा कादाचित्कत्वमाहारोच्छ्वासयोस्तन्महाशरीराहारोच्छ्वासान्तरालापेक्षया बहुतमान्तरालत्वात् , तत्र हि अन्तराले ते आहारादि न कुर्वन्ति तदन्यत्र ते कुर्वन्तीत्येव विवक्षणान्महाशरीराणामप्याहारोच्छ्वासयोरन्तरालमस्ति किं तु तदल्पमित्यविवक्षितत्वादभीक्ष्णमित्युक्त, सिद्ध च महाशरीराणा तेषामाहारोच्छ्वासयोरल्पान्तरत्वम् , अल्पशरीराणा तु महान्तरत्व , यथा सौधर्मादिदेवाना सप्तहस्तमानतया महाशरीराणा तयोरन्तर वर्षसहस्रद्वय पक्षद्वयं च अनुत्तरसुराणा च हस्तमानतयाऽल्पशरीराणा त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रयस्त्रिंशदेव च पक्षा इति, एषा च महाशरीराणामभीक्ष्णाहारोच्छ्वासाभिधानेनाल्पस्थितिकत्वमवसीयते इतरेषा तु विपर्यय वैमानिकवदेवेति, अथवा-लोमाहारापेक्षयाऽभीक्ष्णम्-अनुसमयमाहारयन्ति महाशरीरा. पर्याप्तकावस्थायामुच्छ्वासस्तु यथोक्तमानेनापि भवन् परिपूर्णभवापेक्षया पुन पुनरित्युच्यते, अपर्याप्तकावस्थाया त्वल्पशरीरा लोमाहारतो नाहारयन्ति ओजा (जआ) हारत एवाहरणात् ततस्ते कदाचिदाहारयन्तीत्युच्यते , अपर्याप्तकावस्थाया च नोच्छ्वसन्ति अन्यदा तूच्छ्वसन्ति तत उच्यते आहच्चोच्छ्वसन्तीति ॥ कर्म्मसूत्रमाह—'असुरकुमारा ण भंते ! सव्वे समकम्मा' इत्यादि, अत्र नैरयिकसूत्रापेक्षया विपर्यास , नैरयिका हि पूर्व्वोत्पन्ना अल्पकर्म्माण उक्ता इतरे तु महाकर्म्माण असुरकुमारास्तु ये पूर्व्वोत्पन्नास्त महाकर्म्माण. इतरेऽल्पकर्म्माण , कथमिति चेद् , उच्यते—इहासुकुमारा. स्वभावादुद्वृत्तास्तिर्यक्षूत्पद्यन्ते मनुष्येषु च , तिर्यक्षूत्पद्यमानाः केचिदेकेन्द्रियेषु पृथिव्यब्वनस्पतिषूत्पद्यन्ते केचित् पञ्चेन्द्रियेषु , मनुष्येष्वपि चोत्पद्यमाना. कर्म्मभूमिकगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्येषूत्पद्यन्ते न शेषेषु, षण्मासावशेषायुषश्च सन्त. पारभविकमायुर्बध्नन्ति, पारभविकायुर्बन्धकाले च या एकान्ततिर्यग्योनिकयोग्या एकान्तमनुष्ययोग्या वा प्रकृतयस्ता उपचिन्वन्ति, तत. पूर्व्वोत्पन्ना महाकर्मतरा., ये तु पश्चादुत्पन्नास्ते नाद्यापि पारभविकमायुर्बध्नन्ति नापि तिर्यग्मनुष्ययोग्या प्रकृतीरुपचिन्वन्ति ततस्तेऽल्पकर्म्मतरा , एतदपि सूत्रं समानस्थितिकसमानभवपरिमितासुरकुमारविषयमवसेय , पूर्व्वोत्पन्नका अपि बद्धपारभविकायुष पश्चादुत्पन्ना अपि अबद्धपारभविकायुष. स्तोककालान्तरिता ग्राह्या , अन्यथा तिर्यग्मनुष्ययोग्यप्रकृतिबन्धेऽपि पूर्व्वोत्पन्नकात् पश्चादुत्पन्न उत्कृष्टस्थितिकोऽभिनवोत्पन्नोऽनन्तससारिकश्च महाकर्मतर एव भवति । वर्णसूत्रे ये ते पूर्व्वोत्पन्नकास्ते अविशुद्धवर्णतरा., कथमिति चेदुच्यते—एतेषा हि भवापेक्ष प्रशस्तवर्णनाम्न. शुभस्तीव्रानुभाग उदय. , स च पूर्व्वोत्पन्नानां प्रभूत. क्षय-

सुपगत इति ते अविशुद्धतरवर्णा , इतरे तु पश्चादुत्पन्न-तया नाद्यापि प्रभूतो निर्जीर्ण इति विशुद्धवर्णा , एतच्च समानस्थितिकासुरकुमारविषय सूत्रम् , ' एवं लेस्साए वी ' ति एव वर्णसूत्रवत् लश्यासूत्रमपि वक्तव्य , पूर्वोत्पन्ना. अविशुद्धलेश्या वक्तव्या पश्चादुत्पन्ना विशुद्धलेश्या इति भाव , काऽत्र भावनेति चेदुच्यते—इह देवानां नैरयिकाणा च तथा भवस्वाभाव्यात् लेश्यापरिणाम उपपातसमयात् प्रभृत्याभवक्षयाद् भवति , यतो वक्ष्यति तृतीये लेश्योद्देशके—' से नूणं भंते ! कण्हलेस्से नेरइए कण्हलेस्सेसु नरइएसु उववज्जइ कण्हलेस्से उव्वट्टइ ?' "जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उव्वट्टइ " " इति । अस्याय भावार्थ -पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको मनुष्यो वा नरकेषूत्पद्यमानो यथाक्रम तिर्यगायुषि मनुष्यायुषि वा क्षीणे नैरयिकायु सवेद्यमान ऋजुसूत्रनयदर्शनेन विग्रहेऽपि वर्तमानो नारक एव लभ्यते तस्य च कृष्णादिलेश्योदय पूर्वभवायुषि अन्तर्मुहूर्त्तावशेषायुष्के एव वर्त्तमानस्य भवति तथा चोक्तम्-" अन्तमुहुत्तम्मि गए , अन्तमुहुत्तम्मि सेसए चेव । लेस्साहि परिणयाहिं, जीवा वच्चंति परलोयं ॥१॥" एवं देवेष्वपि भावनीय, तथा लेश्याध्ययने नैरयिकादिषु कृष्णादिलेश्याना जघन्योत्कृष्टा च स्थितिरियमुक्ता-

" दसवाससहस्साइं, काऊए ठिई जहन्निया होइ ।
उक्कोसा तिन्नुदही, पलियस्स असखभाग च ॥ १ ॥
नीलाए जहन्नठिई, तिन्नुदही असखभागपलिय च ।
दस उदही उक्कोसा, पलियस्स असखभाग च ॥ २ ॥
कण्हाए जहन्नठिई, दस उदही असखभागपलिय च ।
तित्तीससागराइँ, मुहुत्तअहियाइँ उक्कोसा ॥ ३ ॥
एसा नरइयाणं, लेसाण ठिई उ वन्निया इणमो ।
तेण परं वोच्छामि, तिरियाण मणुस्सदेवाण ॥ ४ ॥
अन्तोमुहुत्तमद्धा, लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ ।
तिरियाण नराण वा, वज्जित्ता केवल लेस ॥ ५ ॥ "

अस्या अक्षरगमनिका-अन्तर्मुहूर्त्त कालं यावत् लेश्याना स्थितिजघन्योत्कृष्टा च भवति, कासामित्याह-' जहिं जहिं जा उ ' यस्मिन् यस्मिन्-पृथिवीकायिकादौ संमूर्च्छिममनुष्यादौ च या —कृष्णाद्या लेश्यास्तासाम् , एता हि कचित् काश्चिद् भवन्ति, पृथिव्यब्वनस्पतीना कृष्णनीलकापोततेजोरूपाश्चतस्रो लेश्याः, तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियसंमूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणा कृष्णनीलकापातरूपास्तिस्रः , गर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा गर्भजमनुष्याणा च षडपीति, नन्वेव शुक्ललेश्याया अपि अन्तर्मुहूर्त्तमेव स्थितिः प्राप्तेत्याशङ्क्याह-वर्जयित्वा केवला शुद्धलेश्यां-शुक्ललेश्यामिति भाव । तस्या इय स्थिति-

"मुहुत्तऽद्ध तु जहन्ना, उक्कोसा होइ पुव्वकोडी उ ।
नवहिँ वरिसेहिँ ऊणा, नायव्वा सुक्कलेस्साए ॥ १ ॥
एसा तिरियनराणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ ।
तेण पर वोच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाण ॥ २ ॥
दसवाससहस्साइं, कण्हाइ ठिई जहन्निया होइ ।
पलियासंखियभागो, उक्कोसा होइ नायव्वा ॥ ३ ॥
जा कण्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा चेव समय-मब्भहिया ।
नीलाइ जहन्नेण, पलियासख च उक्कोसा ॥ ४ ॥
जा नीलाइ ठिई खलु, उक्कोसा चेव समयमब्भहिया ।
काऊइ जहन्नेण पलियासख च उक्कोसा ॥ ५ ॥
तेण पर वोच्छामि, तेउलेस्स जहा सुरगणाण ।
भवणवइवाणमतर-जोइसवेमाणियाण च ॥ ६ ॥
दसवाससहस्साइं, तेऊए ठिई जहन्निया होइ ।
उक्कोसा दो उदही, पलियस्स असखभाग च ॥ ७ ॥
जा तेऊइ ठिई खलु, उक्कोसा चेव समयमब्भहिया ।
पम्हाइ जहन्नेण , दसमुहुत्तहियाइ उक्कोसा ॥ ८ ॥ "

दशसागरोपमाण्यन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकान्युत्कृष्टेति भाव , अन्तर्मुहूर्त्ते चाभ्यधिक यत्प्राग्भवभाव्यन्तर्मुहूर्त्त यच्चोत्तरभवभावि तद् द्वयमप्येक विवक्षितंवाक्क, देवनैरयिकाणा हि स्वस्वलेश्या प्रागुत्तरभवान्तर्मुहूर्त्तद्वयनिजायु कालप्रमाणा-वस्थाना भवति, तथा—"जा पम्हाइ ठिई खलु , उक्कोसा चेव समयमब्भहिया । सुक्काए जहन्नेण, तेत्तीसुक्कोसमब्भहिया ॥१॥ " इति । ततोऽस्माल्लेश्यास्थितिपरिमाणात् प्रागुक्ताच्च तृतीयलेश्योद्देशवक्ष्यमाणसूत्रादवसीयते देवाना नैरयिकाणा च लेश्याद्रव्यपरिणाम उपपातसमयादारभ्याऽऽभवक्षयात् भवति इति पूर्वोत्पन्नैश्चासुरकुमारै प्रभूतानि तीव्रानुभागानि लेश्याद्रव्याणि अनुभूयानुभूय क्षय नीतानि स्तोकानि मन्दानुभावान्यवतिष्ठन्ते, ततस्ते पूर्वोत्पन्ना अविशुद्धलेश्या पश्चादुत्पन्नास्तु तद्विपर्ययाद्विशुद्धलेश्या । 'वेयणाए जहा नेरइया' इति वेदनाया यथा नैरयिका उक्तास्तथा वक्तव्या , तत्राप्यसञ्ज्ञिनोऽपि लभ्यमानत्वात् , तत्र यद्यपि वेदनासूत्र पाठतो नारकाणामिवासुरकुमाराणामपि तथापि भावनाया विशेष , स चायम्-ये सञ्ज्ञीभूतास्ते सम्यग्दृष्टित्वात् महावेदना चारित्रविराधनाजन्यचित्तसन्तापात् , इतरे तु-असञ्ज्ञीभूता मिथ्यादृष्टित्वादल्पवेदना इति, 'अवसेसं जहा नेरइयाण ति—अवशेष क्रियासूत्रमायु सूत्र च यथा नैरयिकाणां तथा वक्तव्यम् , एतच्च सुगमत्वात् स्वयं परिभावनीयम् । 'एवमि' त्यादि, एवमसुरकुमाराक्तेन प्रमाणेन नागकुमारादयोऽपि तावद्वक्तव्या यावत्स्तनितकुमारा । ' पुढविकाइया ' इत्यादि, पृथिवीकायिका आहारकर्मवर्णलेश्याभिर्यथा नैरयिका उक्तास्तथा वाच्या , पृथिवीकायिकानामाहारादिविषयाणि चत्वारि सूत्राणि नैरयिकसूत्राणीव पृथिवीकायिकाभिलापेनाभिधातव्यानीति भाव ,कवलमाहारसूत्रे भावनैवम्-पृथिवीकायिकानामङ्गुलासख्येयभागमात्रशरीरत्वेऽप्यल्पशरीरत्वमहाशरीरत्वे आगमवचनादवसेये , स चायमागम —" पुढविकाइए पुढविकाइयस्स ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए " इत्यादि , तत्र महाशरीरा लोमाहारतो बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्त्युच्छ्वसन्ति च अभीक्ष्णमाहारयन्त्यभीक्ष्ण चोच्छ्वसन्ति , महाशरीरत्वादेव, अल्पशरीराणामल्पाहारोच्छ्वासत्वम् अल्पशरीरत्वादेव , कादाचित्कत्वं चाहारोच्छ्वासयो पर्याप्तेतरावस्थापेक्षमिति । वेदनासूत्रमाह—' पुढविकाइया ण भंते ! सव्वे समवेयणा ' इत्यादि, 'असन्नी' ति-मिथ्यादृष्टयोऽमनस्का वा "असन्निभूयं' ति-असञ्ज्ञिभूता असञ्ज्ञिनां या जायते तामित्यर्थ., एतदेव व्यनक्ति-"अणिययं' ति-अनियताम्-अनिर्धारितां वेदयन्ते, वेदनामनुभवन्तोऽपि न पूर्वोपात्ताशुभकर्मपरिणतिरियमि-

ल्यवगच्छन्ति, मिथ्यादृष्टित्वादमनस्कत्वाद्वा मत्तमूर्च्छितादिवदिति भाव । क्रियासूत्रे-' माइमिच्छादिट्ठि ' त्ति-मायावन्तो हि तेषु प्रायेणोत्पद्यन्ते , यदाह—शिवशर्म्माचार्यः—" उम्मग्गदेसओ म—ग्गनासओ गूढहियअमाइल्लो । सढसीलो य ससल्लो , तिरियाउ बधई जीवो ॥ १ ॥ " ततस्ते मायिन उच्यन्ते । अथवा—माया इह समस्तानन्तानुबन्धिकषायोपलक्षण ततो मायिन इति, किमुक्त भवति ?—अनन्तानुबन्धिकषायोदयवन्त , अत एव मिथ्यादृष्टय , 'ताण णियइयाओ' इति—तेषा—पृथिवीकायिकाना नैयतिक्यो—नियता पञ्चैव, न तु त्रिप्रभृतय इत्यर्थ ' से ए-एणट्ठेण ' मित्यादि , निगमनम् ' जाव चउरिंदिया ' इति, इह महाशरीरत्वाल्पशरीरत्वे स्वस्वावगाहनानुसारेणावसेये , आहारश्च द्वीन्द्रियादीना प्रक्षेपलक्षणोऽपीति , ' पचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया ' इति प्रतीत , नवरमिह महाशरीरा अभीक्ष्णमाहारयन्ति अभीक्ष्णमुच्छ्वसन्तीति यदुच्यते तत्सख्यातवर्षायुषोऽपेक्ष्य तथैव दर्शनात् , नासख्यातवर्षायुष , तेषा प्रक्षेपाहारस्य षष्ठस्योपरि प्रतिपादितत्वात् , अल्पशरीराणा त्वाहारोच्छ्वासयोर्यत् कादाचित्कत्व तदपर्याप्तावस्थाया लोमाहारोच्छ्वासयोरभवनेन पर्याप्तावस्थाया तद्भवनेन चावसेय, कर्म्मसूत्रे यत् पूर्वोत्पन्नानामल्पकर्म्मत्वम् इतरेषा तु महाकर्मत्व तदायुष्कादि तद्भवेऽवद्यकर्म्मापेक्षं,वर्णलेश्यासूत्रयोरपि यत्पूर्वोत्पन्नाना शुभवर्णाद्युक्त तत्तारुण्यात् पश्चादुत्पन्नाना चाशुद्ध वर्णादि बाल्यादवसेय, लोके तथा दर्शनादिति । तथा 'सजयासजया' इति-देशविरता स्थूलात् प्राणातिपातादेर्निवृत्तत्वात् इतरस्मादनिवृत्तत्वात् । मनुष्यविषय सूत्रमाह ' मणुस्सा ण भते ! सव्वे समाहारा' इत्यादि, सुगम नवरम् 'आहच्च आहारेंति आहच्च ऊससंति आहच्च नीससंति' इति—महाशरीरा हि मनुष्या देवकुर्वादिमिथुनकास्ते च कदाचिदेवाहारयन्ति कावलिकाहारेण 'अट्ठमभत्तस्स आहारो" इति वचनात् उच्छ्वासनि श्वासावपि तेषा शेषमनुष्यापेक्षया अतिसुखित्वात् कादाचित्कौ, अल्पशरीरास्त्वभीक्ष्णमल्प चाहारयन्ति,बालाना तथादर्शनात् , समूर्च्छिममनुष्याणामल्पशरीराणामनवरतमाहारसंभवाच्च, उच्छ्वासनि श्वासावप्यल्पशरीराणामभीक्ष्ण प्रायो दु खबहुलत्वात् , 'सेस जहा नेरइयाण' मिति-शेष-कर्मवर्णादिविषय सूत्रं यथा नैरयिकाणा तथाऽवसेय , नवरमिह पूर्वोत्पन्नाना शुद्धवर्णादित्व तारुण्याद् भावनीय , क्रियासूत्रे विशेषमाह—नवरम् ' किरियाहिं मणुया तिविहा ' इत्यादि, तत्र सरागसयता—अक्षीणानुपशान्तकषाया वीतरागसंयता-उपशान्तकषाया क्षीणकषायाश्च ' अकिरिया ' इति वीतरागत्वेनारम्भादीना क्रियाणामभावात् , ' एगा मायावत्तिया ' इति—अप्रमत्तसयतानामेकैव मायाप्रत्यया क्रिया ' कज्जइ ' त्ति—क्रियते भवति , कदाचिदुड्डाहरक्षणप्रवृत्तानाम् अक्षीणकषायत्वात् ' आरंभिया मायावत्तिया ' इति प्रमत्तसंयताना हि सर्व. प्रमत्तयोग आरम्भ इति भवत्यारम्भिकी क्रिया अक्षीणकषायत्वाच्च मायाप्रत्ययेति , 'सेस जहा नेरइयाण ' मिति—शेषमायुर्विषय सूत्रं यथा नैरयिकाणां तथा वक्तव्यं, तच्च सुगमत्वात् स्वय भावनीयम् । ' वाणमंतराणं जहा असुरकुमाराणं ' मित्यादि, यथा ' असुरकुमारा सन्निभूया य असन्निभूया य तत्थ णं जे सन्निभूया ते महावेयणा असन्निभूया अप्पवेयणा ' इत्येवमधीता व्यन्तरा अपि तथैवाध्येतव्याः, यतोऽसुरादिषु व्यन्तरान्तेषु देवेष्वसंज्ञिन उत्पद्यन्ते , तथा चोक्त व्याख्याप्रज्ञप्तौ प्रथमशते द्वितीयोद्देशके—" असन्नी ण जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेण वाणमतरेसु " इति-ते चासुरकुमारप्रकरणोक्तयुक्तेरल्पवेदना भवन्तीत्यवसेय, यत्तु प्राग्व्याख्यान कृत सञ्ज्ञिन सम्यग्दृष्टयोऽसञ्ज्ञिनस्त्वितरे इति, तदेवमपि घटते इति वृद्धव्याख्यानुसरणात् कृत—मित्यदोष ' एव ' मित्यादि , एवमसुरकुमारोक्तप्रकारेण ज्योतिष्कवैमानिकानामपि वक्तव्यं , नवर ते वेदनायामेव—मध्येतव्या'—' दुविहा जोइसिया पन्नत्ता, त जहा—मायिमिच्छादिट्ठी उववन्नगा य० ' इत्यादि, अथ कस्मादेवमधीयते यावता असुरकुमारवत् , ' असन्निभूया य ' इति—किन्नाधीयते ?, उच्यते-तेष्वसञ्ज्ञिन उत्पादाभावात् , एतदपि कथमवसेयम् इति चेत् ? उच्यते-युक्तिवशात् ,तथाहि-असङ्ख्यायुष उत्कृष्टा स्थिति पल्योपमासख्येयभाग , ज्योतिष्काणां च जघन्याऽपि स्थिति पल्योपमसंख्येयभाग , वैमानिकानां पल्योपम , ततोऽवसीयते नास्ति तेष्वसञ्ज्ञी , तदभावाच्चोपदर्शितप्रकारेणैवाध्येतव्या नासुरकुमारोक्तप्रकारेणेति, तत्र मायिमिथ्यादृष्टयोऽल्पवेदना इतरे महावेदनाः शुभवेदनामाश्रित्येति । अथ चतुर्विंशतिदण्डकमेव सलेश्यपदविशेषितमाहारादिपदैर्निरूपयति—'सलेसा णं भते ! नेरइया ' इत्यादि , यथा अनन्तरमौघिको—विशेषणरहित प्राक् गम उक्तस्तथा सलेश्यगमोऽपि निरवशेषो वक्तव्य यावद्वैमानिक.—वैमानिकविषयं सूत्र , सलेश्यपदरूपविशेषणमन्तरेणान्यस्य विशेषणस्य क्वचिदप्यभावात् । अधुना लेश्याभेदकृष्णादिविशेषितान् षड्दण्डकानाहारादिपदैर्विभणिषुराह—' कण्हलेसाणं भंते ! नेरइया ' इत्यादि , यथा औघिका-विशेषणरहिता आहारशरीरोच्छ्वासकर्म्मवर्णलेश्यावेदनाक्रियोपपाताख्यैर्नवभि पदे प्राग् नैरयिका उक्तास्तथा कृष्णलेश्याविशेषिता अपि वक्तव्या , नवर वेदनापदे नैरयिका एवं वक्तव्या ' माइमिच्छादिट्ठी उववन्नगा य अमायिसम्मादिट्ठी उववन्नगा य' इति,न चौघिकसूत्रे इव ' सन्निभूया य ' इति, कस्मादिति चेद् , उच्यते इहासंज्ञिन. प्रथमपृथिव्यामेवोत्पद्यन्ते " असन्नी खलु पढम " मिति वचनात् , प्रथमायां च पृथिव्यां न कृष्णलेश्या , यत्र च पञ्चम्यादिषु पृथिवीषु कृष्णलेश्या न. तत्रासंज्ञिन इति , तत्र मायिनो मिथ्यादृष्टयश्च महावेदना भवन्ति, यत. प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनीं स्थितिमशुभा ते निर्वर्त्तयन्ति, प्रकृष्टाया च तस्या महती वेदना इतरेषु विपरीतेति । असुरकुमारादयो यावत् व्यन्तरास्तावद्यथा औघिका उक्तास्तथा वक्तव्या' , नवरं मनुष्याणा क्रियाभिर्विशेष , तमेव विशेषं दर्शयति—'तत्थ णं जे ते ' इत्यादि तत्र तेषु सम्यग्दृष्ट्यादिषु मध्ये ये ते सम्यग्दृष्टयस्ते त्रिविधा. प्रज्ञप्ता , तद्यथा-संयता असंयताः संयतासंयताश्च , 'जहा ओहियाणं' मिति-एतेषां यथौघिकानामुक्तं तथा कृष्णलेश्यापदविशेषितानामपि वक्तव्य , तद्यथा—संय-

ताना द्वे क्रिये-आरम्भिकी, मायाप्रत्यया च। कृष्णलेश्या हि प्रमत्तसयतानां भवति नाप्रमत्तसयताना, तेषा तु यथोक्तरूपे एव द्वे क्रिये, सयतासयताना तिस्र –आरम्भिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया च। असयताना चतस्र –आरम्भिकी, पारिग्रहिकी, मायाप्रत्यया, अप्रत्याख्यानक्रिया चेति। ज्योतिष्कवैमानिकास्तु आद्यासु तिसृषु लेश्यासु न पृच्छ्यन्ते, किमुक्त भवति ?–तद्विषयं सूत्र न वक्तव्य, तासा तेष्वभावात्, यथा च कृष्णलेश्याविषय सूत्रमुक्त तथा नीललेश्याविषयमपि वक्तव्य, नानात्वाभावात्। एतदेवाह–' एव जहा किण्हलेसा विचारिया तहा नीललेस्सा विचारेयव्वा' नीललेश्याविषयोऽपि सूत्रदण्डक एवमेव, केवल कृष्णलेश्यापदस्थाने नीललेश्यापदमुच्चरितव्यमिति भाव, 'कापोतलेस्सा' इत्यादि, कापोतलेश्या हि सूत्रतो नीललेश्येव नैरयिकेभ्य आरभ्य यावद्व्यन्तरास्तावद्वक्तव्या, नवर कापोतलेश्याया नैरयिकावेदनासूत्रे यथौधिकास्तथा वक्तव्या –' नेरइया दुविहा पन्नत्ता–सन्निभूया य असन्निभूया य' इत्येव वक्तव्या इति भाव, असञ्ज्ञिनामपि प्रथमपृथिव्यामुत्पादात् तत्र च कापोतलेश्याभावात्, तेजोलेश्याविषय सूत्रमाह–' तेउलेस्सा ण भते! असुरकुमारा' इत्यादि, इह नारकतेजोवायुविकलेन्द्रियाणा तेजोलेश्या न सभवति तत. प्रथमत एवासुरकुमारविषय सूत्रमुक्तम्, अत एव तेजोवायुविकलेन्द्रियसूत्रमपि न वक्तव्यम्, असुरकुमारा अपि यथा प्रागोघत उक्तास्तथा वक्तव्या., नवर वेदनापदे यथा ज्योतिष्कास्तथा वक्तव्या, 'सन्निभूया य असन्निभूया य' इति न वक्तव्या, किं तु 'माइमिच्छद्दिट्ठि उववन्नगा अमाइसम्मद्दिट्ठि उववन्नगा' इति वक्तव्या इति भाव., असञ्ज्ञिना तेजोलेश्यावत्सूत्पादाभावात्, पृथिव्यब्वनस्पतय तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च यथा प्रागोघिकास्तथा वक्तव्या नवर मनुष्या क्रियाभिर्ये संयतास्ते प्रमत्ताश्चाऽप्रमत्ताश्च भणनीया, उभयेषामपि तेजोलेश्याया सभवात्, ' सरागा वीयरागा य नत्थि' त्ति ' सरागसजया वीअरागसजया य' इति न वक्तव्या इत्यर्थ., वीतरागाणा तेजोलेश्याया असभवेन वीतरागपदोपन्यासस्य तेजोलेश्याया. सरागत्वाव्यभिचारात् सरागपदोपन्यासस्य चायोगात्, ' वाणमतरा तेउलेसाए जहा असुरकुमारा' इति तेऽपि ' माइमिच्छादिट्ठी उववन्नगा अमाइसम्मादिट्ठी उववन्नगा य ' इत्येव वक्तव्या. न, तु–' सन्निभूया य असन्निभूया य ' इति, तेष्वपि तेजोलेश्यावत्सु मध्येऽसंज्ञिनामुत्पादाभावात् ' एव पम्हलेसा वि भाणियव्वा ' इति, एवं–तेजोलेश्योक्तप्रकारेण पद्मलेश्याऽपि वक्तव्या, किमविशेषेण सर्वेष्वपि ?, नेत्याह–' नवर जेसिं अत्थि ' इति–नवरम्–अयं विशेष. येषा पद्मलेश्याऽस्ति तेष्वेव वक्तव्या, न शेषेषु तत्र पञ्चेन्द्रियतिरश्चा मनुष्याणा वैमानिकाना चास्ति न शेषाणामिति तद्विषयमेवैतस्या सूत्र, शुक्ललेश्याऽपि तत्रैव वक्तव्या यथा पद्मलेश्या, साऽपि येषामस्ति तेषा वक्तव्या सर्वमपि सूत्र तथैव यथौधिकाना गम उक्त, पद्मलेश्या शुक्ललेश्या च येषामस्ति तान् साक्षादुपदर्शयति–'नवर पम्हलेससुक्कलेसाओ ' इत्यादि सुगमम्। प्रज्ञा० १७ पद २ उ०। समनुगते, रा०। सर्वशब्दार्थे, भ० १ श० ६ उ०। पदैरक्षरैश्च समे, स्था० ७ ठा० ३ उ०। पूर्णे, सू० प्र० १० पाहु०। निम्नोन्नतत्वाभावात् समम्। आकाशे, भ० २० श० २ उ०। उत्त०। सहेत्यर्थे, उत्त० १६ अ०। आचा०।

विषयसूचना–

(१) शमस्य स्वरूपनिरूपणम्।
(२) अष्टकेन शमस्य गुणकथनम्।
(३) नैरयिकादीना समाहारसमशरीरादिविषये पृच्छा।

समइक्कमत–समतिक्रामत्–त्रि०। नानाप्रदेशान् उल्लङ्घयति, उत्त० १४ अ०। कल्प०। भ०।

समइमा–समतिमा–स्त्री०। शुष्कमण्डके, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

समइय–समयिक–न०। सम्यक्शब्दार्थे, समित्युपसर्ग सम्यगर्थे अय समय सम्यग्–दयापूर्वकं जीवेषु प्रवर्त्तन सोऽस्यास्तीति। अतोऽनेकस्वरात्॥७।२।६॥ इति इकप्रत्यय। सामायिके, आ० म० १ अ०। विशे०।

"हस्तिनागपुर तेन, परित परिवेष्टितम्।
औत्पातिकाभ्रवलये–नेव मार्त्तण्डमण्डलम्॥८॥
निर्यान्ति न बहिस्तेऽथ, दमदन्तोऽभ्यधत्त तान्।
भीरव फेरव इव, शून्ये स्वैरवरा अहो॥९॥
अस्ति जीवितमन्तश्चे–त्तन्नि सरत सम्प्रति।
कर्षितुं विक्रमस्वर्णं, निकषोऽह स एष व॥१०॥
निर्भर्त्सिता अपि न ते, निर्जीवा इव निर्ययु।
दमदन्तो चलितवाऽथ, निज नगरमागमत्॥११॥
अथान्यदा स निर्विद्य, कामभोगेऽग्रहीद् व्रतम्।
निर्ममत्वेन विहर–न्नाययौ हस्तिनापुरे॥१२॥
तस्थौ बहि. प्रतिमया, सुमेरुरिव निश्चल.।
राजवाट्यागतैर्दृष्ट, पाण्डवै पञ्चभिर्नत.॥१३॥
तत्र दुर्योधनोऽन्वागाद्, ज्ञापित केनचिच्च स।
स एष दमदन्तोऽह–न्मातुलिङ्गेन सोद्यतम्॥१४॥
सैन्यैरेकैकश. क्षिप्तै, सोऽश्मराशीकृतोऽश्मभि।
राज्ञ. कोऽप्याख्यन्माद्रेयो, दृषद्राशिममुं व्यधात्॥१५॥
राज्ञा विरूपं सोऽभाणि, प्रस्तरास्तेऽपनिन्यिरे।
मर्दितोऽभ्यज्य तैलैन, क्षमितश्चातिभक्तित.॥१६॥
भक्तेषु पाण्डुपुत्रेषु, धार्त्तराष्ट्रे च हन्तरि।
समो भावोऽभवत्तस्य, राजर्षेरुपरि द्वयो.॥१७॥
आ० क० १ अ०।

समइविकप्प–समतिविकल्प–पुं०। निजबुद्ध्युत्प्रेक्षणे, पञ्चा० १४ विव०।

समउल्ल–समतुल्य–त्रि०। सदृशार्थे, स्था० २ ठा० ३ उ०।

समंजस–समञ्जस–त्रि०। समीचीने, आचा० १ श्रु०२अ० ३उ०।

समंतओ–समंततस्–अव्य०। सर्वासु दिक्ष्वित्यर्थे, आ० म० १ अ०। जी०। सूत्र०। प्रश्न०। विपा०। रा०। ज्ञा०।

समंतभद्द–समन्तभद्र–पुं०। बुद्धे शाक्यसिंहे, स्वानामख्याते–विदुषि, द्वा० ४ द्वा०। स्था०।

समंता–समन्तात्–अव्य०। सर्वत इत्यर्थे, भ० ७ श० ६ उ०। विनिश्चितार्थे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

समंस-समांश--पुं० । समच्छेदे, स० ६७ सम० ।

चंदमंडले णं एगसट्ठिविभागविभाइए समंसे पराते, एवं सूरस्स वि । (सू०-६१+)

'चन्द्रमण्डले' चन्द्रविमान णमित्यलंकृतौ 'एगस-ट्ठि' त्ति--योजनस्यैकषष्टितमैर्भागैर्विभाजित--विभागैर्व्य-वस्थापितं समांशं-समविभागं प्रज्ञप्तं, न विषमांशं, योजनस्यैकषष्टिभागानां षट्पञ्चाशद्भागप्रमाणत्वात्तस्यावशिष्टस्य च भागस्याविद्यमानत्वादिति, 'एवं सूरस्स वि' त्ति-एवं सूर्यस्यापि मण्डलं वाच्यम्, अष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागमात्रं हि तत् न चापरमशान्तरं तस्याप्यस्तीति समांशतेति । स० ६१ सम० ।

समंसु-श्मश्रु--न० । कूर्चरोमणि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

समकडग-समकटक--न० । स्वनामख्याते नगरे, उत्त० १३ अ० ।

समकम्म-समकर्मन्--त्रि० । कर्मसमे, भ० १ श० २ उ० ।

समकरण-समकरण--पुं० । झोषे, "झोसि त्ति वा समकरणं ति वा एगट्ठा" व्य० १ उ० ।

समकरणी-समकरणी--स्त्री० । तुल्यरेखाभेदे, यत्र प्रदेशे धरणकसहिता तुला ध्रियमाणा समा भवति तत्र प्रदेशे समतापरिज्ञानार्थमेका रेखा भवतीत्यर्थः । ज्यो० २ पाहु० ।

समकिरिय-समक्रिय--त्रि० । समानक्रिये, भ० १ श० २ उ० । (अत्र दण्डकः 'सम' शब्दे, अस्मिन्नेव भागे विस्तरतो गतः ।)

समक्ख-समक्ष--त्रि० । सम्मुखे, आ० म० १ अ० । आव० । स्था० ।

समक्खाय-समाख्यात--पुं० । कथिते, सूत्र० । प्रतिपादिते,

समिक्खिय-समीक्षित--पुं० । समीहिते, पूर्वं बुद्ध्या पर्यालोचिते, प्रश्न० २ सव० द्वार ।

समखुर-समखुर--त्रि० । तुल्यशफे, 'समखुरवालिहाणा' समखुरवालिधानौ तुल्यशफपुच्छौ । उपा० ७ अ० ।

समखेत्त-समक्षेत्र--न० । समं-स्थूलं न्यायमाश्रित्य त्रिंशन्मुहूर्तभोग्यं क्षेत्रमाकाशलक्षणं येषां तानि । स्था० ६ ठा० ३ उ० । यावत्प्रमाणं क्षेत्रमहोरात्रेण गम्यते नक्षत्रैस्तावत् क्षेत्रप्रमाणं चन्द्रेण सह योगं यान्ति गच्छन्ति तानि समक्षेत्राणि । चं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । इह यावत्प्रमाणं क्षेत्रमहोरात्रेण गम्यते सूर्येण तावत्प्रमाणं चन्द्रेण सह योगं यान्ति गच्छन्ति तानि समक्षेत्राणि । समम् अहोरात्रप्रमितं क्षेत्रं (ज्यो० ६ पाहु० ।) चन्द्रयोगमधिकृत्याऽस्ति येषां तानि समक्षेत्राणि । तथाविधेषु ज्योतिश्चक्रचारक्षेत्रेषु, सू० प्र० १० पाहु० ।

समग-समक--न० । सार्द्धशब्दार्थे, व्य० २ उ० । युगपदेककाले, दश० ४ अ० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । आ० म० । पुं० । वैताढ्यपर्वतेषु विद्याधरमनुष्येषु, आ० चू० १ अ० ।

समगवोच्छिज्जमाणबंधोदया-समकव्युच्छिद्यमानबन्धोदया--स्त्री० । समक-समकालं व्यवच्छिद्यमानो बन्धोदयो यासां ताः समकव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः । युगपद्बन्धोदयशालिनीषु कर्मप्रकृतिषु प० स० ३ द्वार ।

समगब्भसत्थ-समगर्भशास्त्र--न० । प्रशमगर्भशास्त्रे, षो० ४ विव० ।

समग्ग-समग्र--त्रि० । सम्पूर्णे, तं० । समस्ते, सू० १ उ० १ प्रक० । परिपूर्णे, पञ्चा० १४ विव० । औ० । दश० । प्रव० । दर्श० । प्रश्न० । सू० प्र० । समन्विते, उत्त० ८ अ० । निरवशेषे, अनु० ।

समचउरंस-समचतुरस्र--न० । सम-नाभेरुपर्यधश्च सकलपुरुषलक्षणोपेतावयवतया तुल्यम्, अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तच्चतुरस्रं, समं च तच्चतुरस्रं च समचतुरस्रम् । तं० । तुल्यारोहपरिणाहं, सम्पूर्णाङ्गावयवस्वाङ्गुलाष्टशतोच्छ्रये, तुल्यारोहपरिणाहत्वेन समत्वात् पूर्णावयवत्वेन चतुरस्रत्वात्तस्य चतुरस्रं सङ्गतमिति पर्यायौ । भ० १४ श० ७ उ० । प्रज्ञा० । कर्म० । जी० । चं० प्र० । अनु० । समाः-शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम्, अस्रयस्त्विह चतुर्दिग्विभागोपलक्षिता शरीरावयवास्तथा सर्वेऽप्यवयवाः शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाव्यभिचारिणो यस्य न तु न्यूनाधिकप्रमाणाः । तुल्यशरीरलक्षणोपेतावयवयुक्तेषु, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

समचउरंससंठाण-समचतुरस्रसंस्थान--न० । समाः-शास्त्रोक्तलक्षणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्संस्थानं पर्यङ्कासनोपविष्टस्य जान्वोरन्तरम् । संस्थानभेदे, कर्म० १ कर्म० । स० । चं० प्र० । उत्त० ।

समचउरंससंठाणसंठिय-समचतुरस्रसंस्थानसंस्थित--त्रि० । समचतुरस्रं च तत्संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानं तेन संस्थिता । समचतुरस्रसंस्थानवत्सु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । सू० प्र० ।

समचक्कवालसंठिय-समचक्रवालसंस्थित--त्रि० । समचक्रवालं समचक्रवालरूपं संस्थितं संस्थानं यस्य स तथेति विग्रहः । वृत्त, चं० प्र० ४ पाहु० ।

समच्छेय-समच्छेद--पुं० । भङ्गे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

समज-श्रमज--न० । शरीरजले, प्रव० ४० द्वार ।

समजोइभूय-समज्योतिर्भूत--पुं० । समः-तुल्यो ज्योतिषाऽग्निना भूतो जातो यः स तथा । अग्निकल्पीभूते, विपा० १ श्रु० ६ अ० । भ० । विशे० ।

समज्जुणिंसु-समार्जिवत्--क्रिया । गृहीतवति, भ० २८ श० १ उ० ।

समज्जिणित्ता-समर्ज्य--अव्य० । शुभकर्मोपचयं कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

समज्जिय-समर्जित--त्रि० । रागद्वेषाभ्यामुपागते, उत्त० २६ अ० । कचवरापनयने, भ० ११ श० १० उ० ।

समट्ठ-समर्थ--त्रि० । प्रतिपत्तुं योग्ये, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । चं० प्र० । ज्ञा० । उपपन्ने, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । भ० । सङ्गते, कर्मपुद्गलानां सातिशयं ज्ञानगम्यत्वात् । औ० ।

समट्ठिइ-समस्थिति-त्रि० । समप्रमाणोत्पन्ने, भ० ३४ श० १ उ० ।

समण-शमन-पु० । चिकित्सायाम् , आव० ४ अ० । रोगप्रशमने, नि० चू० २० उ० । औषधे , व्य० ३ उ० ।

समण-पुं० । समिति समतया शत्रुमित्रादिषु अणति प्रवर्तते इति समण. प्राकृततया सर्वत्र ' समण ' त्ति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । अणत्यनेकार्थत्वाद्धातूनां प्रवर्त्तते इति समणो निरुक्तिवशात् ; सर्वत्र तुल्यप्रवृत्तिमति, भ० १ श० १ उ० । स्था० । सूत्र० । अनु० ।

> जह मम ण पिअं दुक्खं, जाणिअ एमेव सव्वजीवाणं ।
> न हणइ न हणावेइ अ, सममणई तेण सो समणो ॥३॥

यथा मम-स्वात्मनि हननादिजनितं दुःखं न प्रियमेवमेव सर्वजीवानां तन्नाभीष्टमिति ज्ञात्वा—चेतसि भावयित्वा समस्तानपि जीवान्न हन्ति स्वयं, नाप्यन्यैर्घातयति , चशब्दात्—घ्नतश्चान्यान्न समनुजानीत इत्यनेन प्रकारेण ' सममणति ' त्ति—सर्वजीवेषु तुल्यं वर्त्तते यतस्तेनासौ समण इति गाथार्थः । अनु० ।

समनस्-पुं० । सह मनसा शोभनेन निदानपरिणामलक्षणतापरहितेन च वर्तते इति समना ,तथा—समानं स्वजनपरजनादिषु तुल्यं मनो यस्य स समना. । सर्वत्र समभावेषु, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तदेवं सर्वजीवेषु समत्वेन समणतीति समण इत्येक. पर्यायो दर्शित., एवं समं मनोऽस्येति समना इत्यन्योऽपि पर्यायो भवत्येवेति दर्शयन्नाह—

> णत्थि य से कोइ वेसो,पिओ अ सव्वेसु चेव जीवेसु ।
> एएण होइ समणो, एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥ ४ ॥

नास्ति च 'से' तस्य कश्चिद् द्वेष्य प्रियो वा,सर्वेष्वपि जीवेषु सममनस्त्वाद् ,अनेन भवति समं मनोऽस्येति निरुक्तविधिना समना इत्येषोऽपि पर्याय इति गाथार्थ । अनु० ।

श्रमण-पुं० । श्राम्यतीति श्रमण । साधौ, स्था० ४ ठा० ४ उ० । श्राम्यति-श्रममानयति पञ्चेन्द्रियाणि मनश्चेति श्रमण । दर्श० ३ तत्त्व । ध०चू० । श्राम्यति—संसारविषयखिन्नो भवति तपस्यतीति वा नन्दादित्वात् कर्त्तर्यनट् । श्रमण । ध० २ अधि० । " कृत्यल्युटो बहुलमिति " वचनात् कर्तरि ल्युट् । दश० १ अ० । श्रमु तपसि खेदे च । आ० चू० ३ अ० । आव । श्राम्यतीति श्रमण । विशे० । उत्त० । स्था० । आचा० । सूत्र० ।

तदेवं पूर्वोक्तप्रकारेण सामायिकवत. साधो स्वरूप निरूप्य प्रकारान्तरेणापि तन्निरूपणार्थमाह—

> उरगगिरिजलणसागर–नहतलतरुगण समो अ जो होइ ।
> भमरमियधरणिजलरुह–रविपवणसमो अ सो समणो ॥५॥

स श्रमणो भवतीति सर्वत्र सम्बध्यते, स. कथभूतो भवतीत्याह-उरग —सर्पस्तत्सम. परकृताश्रयनिवासादित्येव समशब्दोऽपि सर्वत्र योज्यते, तथा गिरिसम परीषहोपसर्गनिष्प्रकम्पत्वात् , ज्वलनसमस्तपस्तेजोमयत्वात् तृणादिष्विव सूत्रार्थेष्वतृप्ते , सागरसमो गम्भीरत्वात् ज्ञानादिरत्नाकरत्वात् स्वमर्यादानतिक्रमाच्च , नभस्तलसम सर्वत्र निरालम्बनत्वात् , तरुगणसम सुखदु खयोरदर्शितविकारत्वात् , भ्रमरसमोऽनियतवृत्तित्वात् , मृगसम संसारभयोद्विग्नत्वात् , धरणिसम सर्वखेदसहिष्णुत्वात् , जलरुहसम कामभोगोद्भवत्वेऽपि पङ्कजलाभ्यामिव तदूर्ध्वं वृत्ते , रविसम धर्मास्तिकायादिलोकमधिकृत्याविशेषेण प्रकाशकत्वात् , पवनसमश्च सर्वत्राप्रतिबद्धत्वात् , स एवभूत श्रमणो भवतीति गाथार्थ ।

यथोक्तगुणविशिष्टश्च श्रमणस्तदा भवति यदा शोभनं मनो भवेदिति दर्शयति—

> सो समणो जइ सुमणो, भावेण जइ ण होइ पावमणो ।
> सयणे अ जणे य समो, समो अ माणाऽवमाणेसु ॥६॥

तत श्रमणो यदि द्रव्यमन आश्रित्य सुमना भवेत् , भावमनश्चाश्रित्य यदि न भवति पापमना । सुमनस्त्वचिह्नान्येव श्रमणगुणत्वेन दर्शयति-स्वजने च—पुत्रादिके जने च—सामान्ये समो—निर्विशेष मानापमानयोश्च सम इति गाथार्थ । अनु० । पञ्चा० । दश० । " य. समः सर्वभूतेषु , त्रसेषु स्थावरेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा , श्रमणोऽसौ प्रकीर्तित. " ॥ १ ॥ इति । दश० १ अ० ।

श्रमणनिक्षेपः—

> समणस्स उ निक्खेवो, चउक्कओ होइ आणुपुव्वीए ।
> दव्वे सरीरभविओ, भावेण उ संजओ समणो ॥१५३॥

श्रमणस्य तु—तुशब्दोऽन्येषां च मङ्गलादीनामिह तु श्रमणेनाधिकार इति विशेषणार्थ , निक्षेपश्चतुर्विधो भवत्यानुपूर्व्या नामाऽऽदिक्रमेण । नामस्थापने पूर्ववत् । द्रव्यश्रमण द्विधा-आगमतो , नोआगमतश्च । आगमतो ज्ञातानुपयुक्त , नोआगमतस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तोऽभिलापभेदेन द्रुमवदवसेयस्त चानेनोपलक्षयति । 'दव्वे सरीरभविओ' त्ति—भावश्रमणोऽपि द्विविध एव—आगमतो ज्ञातोपयुक्त , नोआगमतस्तु चारित्रपरिणामवान् यति । तथा चाह-भावतस्तु संयत. श्रमण इति गाथार्थ ।

अस्यैव स्वरूपमाह—

> जह मम न पियं दुक्खं, जाणिय एमेव सव्वजीवाणं ।
> न हणइ न हणावेइ य,सममणई तेण सो समणो ॥१५४॥
> नत्थि य से कोइ वेसो, पिओ व सव्वेसु चेव जीवेसु ।
> एएण होइ समणो, एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥ १५५ ॥
> तो समणो जइ सुमणो, भावेण य जइ न होइ पावमणो ।
> सयणे य जणे य समो, समो उ माणावमाणेसु ।१५६॥
> उरगगिरि जलण सागर-णहयलतरुगणसमो य जो होइ ।
> भमरमिगधरणिजलरुह-रविपवणसमो जओ समणो१५७
> (गाथाचतुष्टयं सुगमम् ।)

> विसतिणिसवायवंजुल–कणियारुप्पलसमेण समणेणं ।
> भमरुंदुरुनडकुक्कुड–अद्दागसमेण होयव्वं ॥ १ ॥ (अ०)

श्रमणेन विषसमेन भवितव्यं भावतः सर्वरसानुपातित्व-मधिकृत्य तथा तिनिशसमेन मानपरित्यागतो नम्रेण वातसमेनेति पूर्ववत्। वञ्जुलो-वेतसस्तत्समेन क्रोधादिविषाभिभूतजीवाना तदपनयनेन। एवं हि श्रूयते—किल वेतसमवाप्य निर्विषा भवन्ति सर्पा इति। कर्णिकारसमेनेति तत्पुष्पवत्प्रकटेन अशुचिगन्धापेक्षया च निर्गन्धेनेति। उत्पलसदृशेन प्रकृतिधवलतया सुगन्धित्वेन च, भ्रमरसमेनेति पूर्ववत्। उन्दुरुसमेन उपयुक्तदेशकालचारितया, नटसमेन तेषु तेषु प्रयोजनेषु तत्तद्वेषकरणेन, कुर्कुटसमेन संविभागशीलतया, स हि किल प्राप्तमाहारं पादेन विक्षिप्यान्यैः सह भुङ्क्ते इति, आदर्शसमेन निर्मलतया तरुणाद्यनुवृत्तिप्रतिबिम्बभावेन च। उक्तं च—" तरुणम्मि होइ तरुणो, थेरो थेरेहिं डहरए डहरो। अद्दाओ विव रूवं, अणुयत्तइ जस्स जं सीलं "॥१॥ एवंभूतेन श्रमणेन भवितव्यमिति गाथार्थः।

इयं किल गाथा भिन्नकर्तृकी अतः एवनाऽऽदिषु न पुनरुक्तदोष इति। सांप्रतं तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति न्यायाच्छ्रमणस्यैव पर्यायशब्दानभिधित्सुराह—

पव्वइए अणगारे, पासंडे चरग तावसे भिक्खू।
परिवाइए य समणे, निग्गंथे संजए मुत्ते ॥ १५८ ॥

प्रकर्षेण अजितो-गतः प्रव्रजित। आरम्भपरिग्रहादिति गम्यते। अगार-गृहं तदस्यास्तीत्यगारो गृही न अगारोऽनगारः। द्रव्यभावगृहरहित इत्यर्थः। पाखण्ड—व्रतं तदस्यास्तीति पाखण्डी। उक्तं च-' पाखण्डं व्रतमित्याहु-स्तद्यस्यास्त्यमलं भुवि। स पाखण्डी वदन्त्यन्ये, कर्मपाशाद्विनिर्गतः ॥ २ ॥ " चरतीति चरकस्तप इति गम्यते। तपोऽस्यास्तीति तापसः। भिक्षणशीलो भिक्षुः भिनत्ति वाऽष्टप्रकारं कर्मेति भिक्षुः। परि समन्तात्पापवर्जनेन व्रजति—गच्छतीति परिव्राजकः। च' समुच्चये। श्रमणः पूर्ववत्। निर्गतो ग्रन्थान्निर्ग्रन्थः बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहित इत्यर्थः। सम्यगेकीभावमाहिंसादिषु यतः—प्रयत्नवान् संयतः। मुक्तो बाह्याभ्यन्तरेण ग्रन्थेनैवेति गाथार्थः।

तिन्ने ताई दविए, मुणी य खंते य दंतविरए य।
लूहे तीरट्ठे वि य, हवंति समणस्स नामाइं ॥ १५६ ॥

तीर्णवास्तीर्णः संसारमिति गम्यते। त्रायत इति त्राता धर्मकथादिना संसारदुःखेभ्य इति भावः, रागादिभावरहितत्वाद्। द्रव्यम्—द्रवति गच्छति तांस्तान् ज्ञानादिप्रकारानिति द्रव्यम्। मुनिः पूर्ववत्। च' समुच्चये। क्षाम्यतीति क्षान्तः—क्रोधविजयी एवमिन्द्रियादिदमनाद्दान्तः, विरतः—प्राणातिपातादिनिवृत्तः, स्नेहपरित्यागाद् रूक्षः, तीरेणार्थोऽस्येति तीरार्थी संसारस्येति गम्यते। तीरस्थो वा सम्यक्त्वादिप्राप्तेः संसारपरिमाणात् एतानि भवन्ति श्रमणस्य नामानि-अभिधानानीति गाथार्थः। निरूपितः श्रमणशब्दः। दश० २ अ०। स०। आ० म०। नं०। उत्त०। सूत्र०। अनु०। स्था०। रा०। औ०। दर्श०। सर्वत्राऽप्रतिबद्धचित्ते, उत्त०१२ अ०। स्था०। आचा०। सर्वत्र वासीचन्दनकल्पे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ०। ' निग्गंथ सक्क तावस-गेरुय आजीव पंचहा समणा।' इति वचनात् पञ्चपाखण्डान्यतमाश्रिते साधौ, अनु०। सूत्र०१ अ०। पिं०। प्रश्न०।

इदानीं ' समण ' त्ति चतुर्नवतं द्वारमाह—

निग्गंथ सक्क तावस, गेरुय आजीव पंचहा समणा ॥
तम्मि य निग्गंथा ते,जे जिणसासणभवा मुणिणो ॥३८॥
सक्का य सुगयसिस्सा, जे जडिला ते उ तावसा गीया।
जे धाउरत्तवत्था, तिदंडिणो गेरुया ते उ ॥ ३६ ॥
जे गोसालगमयमणु-सरंति भन्नंति ते उ आजीवा ॥
समणत्तणेण भुवणे, पंच वि पत्ता पसिद्धिमिमं ॥४०॥

निर्ग्रन्थाः शाक्यास्तापसा गैरुक्या आजीवाश्च पञ्चधा पञ्चभेदाः श्रमणा भवन्ति " तम्मि ' त्ति प्राकृतत्वादेकवचनं, ततस्तेषु निर्ग्रन्थानां मध्ये निर्ग्रन्थास्ते भण्यन्ते ये जिनशासनभवाः—प्रतिपन्नपारमेश्वरप्रवचना मुनयः-साधवः, तथा शाक्याः सुगतशिष्या बौद्धा इत्यर्थः, ये च जटिला-जटाधारिणो वनवासिपाखण्डिनस्ते तापसा गीताः-कथिताः, ये धातुरक्तवस्त्रास्त्रिदण्डिनस्ते तु गैरुकाः-परिव्राजका इत्यर्थः, तथा ये गोशालकमतमनुसरन्ति भण्यन्ते ते तु आजीवका इति। एते पञ्चापि श्रमणत्वेन भुवने प्रसिद्धिं प्राप्ता इति। प्रव० ६४ द्वार। दश०। आचा०। तपस्विनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ०। स्था०। अनु०।

साम्प्रतं श्रमणशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमुद्भावयन्नाह—

एत्थ वि समणे अणिस्सिए अणियाणे आदाणं च अतिवायं च मुसावायं च बहिद्धं च कोहं च माणं च लोहं च पिज्जं च दोसं च इच्चेव। जओ जओ आदाणं अप्पणो पदोसहेऊ ततो तओ आदाणातो पुव्वं पडिविरते पाणाइवाया सिआ दंते दविए वोसट्ठकाए समणे त्ति वच्चे ॥२॥

अत्राप्यनन्तरोक्तं विरत्यादिके गुणसमूहे वर्त्तमानश्रमणोऽपि वाच्य। एतद्गुणयुक्तेनापि भाव्यमित्याह-निश्चयेनाधिक्येन वा श्रितो निश्रितः, न निश्रितोऽनिश्रितः क्वचिच्छरीराद्रावप्यप्रतिबद्धस्तथा न विद्यते निदानमस्येत्यनिदानो-निराकाङ्क्षोऽशेषकर्मक्षयार्थी संयमानुष्ठाने प्रवर्त्तेत, तथा दीयतेस्वीक्रियतेऽष्टप्रकारं येन तदादानं कषाया परिग्रहः सावद्यानुष्ठानं वा, तथाऽतिपातनमतिपातः प्राणातिपात इत्यर्थः, तं च प्राणातिपातं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदेवमन्यत्रापि क्रिया योजनीया। तथा मृषावादोऽलीकवादस्तं च, तथा 'बहिद्धं ' ति-मैथुनपरिग्रहौ तौ च सम्यक् परिज्ञाय परिहरेत्। उक्ता मूलगुणाः, उत्तरगुणानधिकृत्याह क्रोधम्-अप्रीतिलक्षणं मानं-स्तम्भात्मकं मायां च परवञ्चनात्मिकां लोभं-मूर्च्छास्वभावं तथा प्रेम-अभिष्वङ्गलक्षणं तथा द्वेषं-स्वपरात्मनोर्बाधारूपमित्यादिकं संसारावतरणमार्गं मोक्षाध्वनोऽपध्वंसकं सम्यक् परिज्ञाय परिहरेदिति। एवमन्यस्मादपि यतो यतः कर्मोपादानाद्-इहामुत्र चानर्थहेतोरात्मनोऽपायं पश्यति प्रद्वेषहेतूंश्च ततस्ततः प्राणातिपातादिकादवर्थदण्डादानात् पूर्वमेव-अनागतमेवात्महितमिच्छु-

न प्रतिविरतो भवेत्—सर्वस्मादनर्थहेतुभूतादुभयलोकविरुद्धाद्वा सावद्यानुष्ठानान्मुमुक्षुर्विरतिं कुर्यात् । यश्चैवभूतो दान्त शुद्धो द्रव्यभूतो निष्प्रतिकर्मतया व्युत्सृष्टकाय स श्रमणो वाच्य । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । ' अहिंसा सत्यमस्तेय, ब्रह्मचर्यमलुब्धता ।' इत्येतच्छ्रमणलक्षणम् । सूत्र०२ श्रु० ६ अ० । तीर्थिके, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । यतौ, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । अनु० । स्था० । आचा० । तपस्युद्युक्ते, निश्चलमनसि, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । सूत्र० । द्वादशप्रकारतपोनिष्टप्तदेह, सूत्र० २श्रु० ६अ० । कल्प० । ज० । स्था० । तप श्रीसमालिङ्गिते, स० । महातपस्विनि, औ० । परमसमाध्युपेते, आ०म० १ अ० । परिव्राजकविशेषे, सूत्र० १ श्रु०१ अ० २ उ० । त्रिदण्डिप्रभृतौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । मुक्त्यर्थ विद्यमाने साधौ, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । प्रव्रजिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आ० म० । कृतमहाव्रताङ्गीकारे, तप ससारखेदरूपेण 'श्रमू' खेदतपसोरिति धात्वर्थेन युक्ते (आतु० ।) साधौ, अनु० । सूत्र० । उत्त० । द्वा० । पञ्चा० । ग० । जी० । मुनौ, उत्त० १ अ० । (पञ्चभि स्थानै श्रमणो महानिर्जरो महापर्यवसानो भवतीति ' महाणिज्जर ' शब्दे षष्ठे भागे १८८ पृष्ठे गतम् ।) तथाविधबहुलोकसम्मत्या गृहस्थपर्यायेऽपि लब्धश्रमणाभिधाने वीरस्वामिनि, अने० १ अधि० । भ० । ज० । विशे० । कल्प० । " समणे भीमभयभेरव ओराल अचेलय परीसह सहइ त्ति कट्टु देवेहिं से णाम कय समणे भगव महावीरे ।" आचा० २ श्रु० ३ चू० । श्रमणनिक्षेप —दव्वसमणा निण्हगादि भावसमणा ज सव्वविरएसु अहिंसादिसु यतन्ति । आ० चू० ४ अ० । स्वप्नपाठका इव चारणश्रमणादय स्वप्नफल कथयन्ति नवेति ?प्रश्न । अत्रोत्तरम्-यथा स्वप्नपाठका स्वप्नफल कथयन्ति तथा चारणश्रमणा अपि, यथा—" मज्झिमउवरिमगेवि—ज्जगाउ तो चविश्र नदिसेणसुरो । अवयरिश्रा तग्गब्भे, तो सा चउदस नियइ सुमिणे ॥३५॥ एत्थतरम्मि नाणी, चारणसमणो समागश्रो तत्थ । विहिणा पुट्ठा रण्णा, सुमिणाण फल कहइ एव ॥ ३६ ॥" इति ॥२४॥ सेन० ।

श्रवण–पु० । विष्णुनक्षत्राके नक्षत्रभेदे, चं० प्र० १० पाहु० ।

समनस्–पु० । मन पर्यायज्ञानसहिते, कर्म० ४ कर्म० । भावसहिते, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

समणग–श्रमणक–पु० । श्रमण एव श्रमणक । साधौ, औ० ।

समणगपइ–श्रमणकपति–पु० । साधुसघाधिपतौ, औ० ।

समणगुण–श्रमणगुण–पु० । श्रमणाना गुणा श्रमणगुणा । मूलगुणोत्तरगुणेषु, तत्र पञ्च महाव्रतानि मूलगुणा उद्गमोत्पादनैषणादय अष्टादश शीलाङ्गसहस्राणि च उत्तरगुणा । नि० चू० १६ उ० ।

समणगुणमुक्कजोगि–श्रमणगुणमुक्तयोगिन्–पु० । श्रमणानां गुणा मूलोत्तरगुणरूपा श्रमणगुणास्तैर्मुक्ता परित्यक्तास्तद्रहिता ये योगा मनोवाकायव्यापारास्त यस्य सन्ति स श्रमणगुणमुक्तयोगी । सयमदुर्बले व्य० २ उ० ।

समणगुणविउ–श्रमणगुणविद्–पु० । श्रमणगुणान् वेत्तीति, विद–ज्ञाने, श्रमणगुणविद् । मूलोत्तरगुणज्ञातरि, नि० चू० १६ उ० ।

समणघाय–श्रमणघात–पु० । साधुमारके, "एस समणघाए" श्रमणघातको (गोशालक) श्रमणयोस्तेजोलेश्याक्षेपलक्षणघातदानात् । भ० १५ श० ।

समणच्छन्न–श्रमणच्छन्न–पु० । श्रमणवेषधारिणि अश्रमणे । नि० चू० १६ उ० ।

समणजोगमुक्कधुर–श्रमणयोगमुक्तधुर–पुं० । परित्यक्तश्रमणव्यापारे, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

समणत्त–श्रमणत्व–न० । साधुत्वे, उत्त० १६ अ० ।

समणधम्म–श्रमणधर्म–पु० । श्राम्यन्तीति श्रमणा -साधवस्तेषा धर्म क्षान्त्यादिलक्षण श्रमणधर्म । पा० । आव० । ध० । साधुधर्मे, आ० चू० ४ अ० । ओघ० ।

दसविहे समणधम्मे पण्णत्ते,त जहा-खती १ मुत्ती २ अज्जवे ३ मद्दवे ४ लाघवे ५ सच्चे ६ सयमे ७ तवे ८ चियाए ६ बभचेरवासे १० । (सू० १४)

स० १० सम० । स्था० । न० । पञ्चा० । ल० । दश० । भ० । ति० । सथा । प्रश्न० । (' समण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेव पञ्चविध श्रमणधर्म उक्त ।)

समणपज्जुवासणा–श्रमणपर्युपासना–स्त्री० । श्रमण (साधु) शुश्रूषायाम्, भ० ।

तहारूवं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा ?, गोयमा ! समणफला , से णं भंते ! समणे किं फले ?, नाणफले, से ण भंते ! नाणे किं फले ? विण्णाणफले, से णं भंते ! विन्नाणे किंफले ?, पचक्खाणफले, से णं भंते ! पचक्खाणे किंफले ? , संजमफले , से णं भते संजमे किंफले ? अणण्हयफले, एवं अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले , से णं भंते ! अकिरिया किंफला ?, सिद्धिपज्जवसाणफला पण्णत्ता, गोयमा !, गाहा–"सवणे णाणे य विण्णाणे , पच्चक्खाणे य संजमे । अणण्हए तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी " ॥ १ ॥ (सू० ११२)

' तहारूव ' मित्यादि तथारूपम्—उचितस्वभावं कञ्चन पुरुष श्रमण वा तपोयुक्तम्, उपलक्षणत्वादस्योत्तरगुणवन्तमित्यर्थ , माहन वा-स्वय हननिवृत्तत्वात्परं प्रति मा हनेति वादिनम्, उपलक्षणत्वादेव मूलगुणयुक्तमिति भाव , वाशब्दौ समुच्चये , अथवा—श्रमणः—साधु माहन—श्रावक 'सवणफले'त्ति—सिद्धान्तश्रवणफला, 'णाणफले'त्ति—श्रुतज्ञानफलम्, श्रवणाद्धि श्रुतज्ञानमवाप्यते, 'विण्णाणफले ' त्ति—विशिष्टज्ञानफल श्रुतज्ञानाद्धि हेयोपादेयविवेककारिविज्ञानमुत्पद्यत एव, ' पच्चक्खाणफले ' त्ति—विनिवृत्तिफलम्, विशिष्टज्ञानो हि पाप प्रत्याख्याति, 'सजमफले'त्ति–कृतप्रत्याख्यानस्य हि सयमो भवत्येव, 'अणण्हयफले' त्ति—अनाश्रवफल', सयमवान् किल नव कर्म-

नोपादत्ते, ' तवफले ' त्ति—अनाश्रवो हि लघुकर्मत्वात्तपस्यतीति, ' वोदाणफले ' त्ति—व्यवदान कर्मनिर्जरण तपसा हि पुरातन कर्म निर्जरयति, ' अकिरियाफले ' त्ति—योगनिरोधफलं, कर्म निर्जरातो हि योगनिरोध कुरुते, ' सिद्धिपज्जवसाणफले ' त्ति—सिद्धिलक्षण पर्यवसानफल—सकलफलपर्यन्तवर्त्ति फल यस्या सा तथा।" गाह ' त्ति—सग्रहगाथा, एतल्लक्षण चैतद्–" विषमाक्षरपाद् वा " इत्यादि छन्द शास्त्रप्रसिद्धमिति। भ० २ श० ५ उ०।

समणभद्द–श्रमणभद्र–पु०। चम्पाया जितशत्रुनृपस्य पुत्रे युवराजे, उत्त० २ अ०। (दसमसगपरि(री)सह' शब्दे चतुर्थभागे २४३६ पृष्ठे कथा।)

समणभूय–श्रमणभूत–पु०। श्रमण—साधु स इव य स. श्रमणभूतो भूतशब्दस्योपमानर्थत्वाच्छ्रमणो निर्ग्रन्थस्तद्वद्यस्तदनुष्ठानकरणात् स श्रमणभूत। साधुकल्पे, स० ११ सम०। एकादशीमुपासकप्रतिमा प्रतिपन्ने श्रावके, प्रश्न० ५ सव० द्वार। ध०। उपा०। आ० म०।

समणमाहणपडिलाभ–श्रमणब्राह्मणप्रतिलाभ–पुं०। श्रमणेभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च प्रतिलाभने, भ० ७ श० १ उ०। (तत्फलम् ' आउ ' शब्दे द्वितीयभागे १३ पृष्ठे उक्तम्।)

समणोवासगस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जति ?, गोयमा ! एगंतसो निज्जरा कज्जइ, नत्थि य से पावे कम्मे कज्जति। समणोवासगस्स ण भंते ! तहारूव समण वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाण० जाव पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! बहुतरिया से निज्जरा कज्जइ अप्पतराए से पावे कम्मे कज्जइ। समणोवासगस्स णं भंते ! तहारूव असंजयअविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसणिज्जेण वा अणेसणिज्जेण वा असणपाण० जाव किं कज्जइ ?, गोयमा ! एगंतसो से पावे कम्मे कज्जइ नत्थि से काइ निज्जरा कज्जइ। (सू० ३३२)

' समणे ' त्यादि, ' किं कज्जइ ' त्ति—किंफलं भवतीत्यर्थ., 'एगतसो' त्ति—एकान्तेन तस्य श्रमणोपासकस्य। ' नत्थि य से' त्ति—नास्ति चैतद् यत् 'से' तस्य पाप कर्म क्रियते–भवति अप्रासुकदाने इवेति, ' बहुतरिय ' त्ति—पापकर्म्मापेक्षया, ' अप्पतराए ' त्ति—अल्पतरं निर्जरापेक्षया, अयमर्थ —गुणवते पात्राय अप्रासुकादिद्रव्यदाने चारित्रकायोपष्टम्भो जीवघातो व्यवहारतस्तच्चारित्रबाधा च भवति, ततश्च—चारित्रकायोपष्टम्भान्निर्जरा जीवघातादेश्च पापं कर्म्म, तत्र च स्वहेतुसामर्थ्यात्पापापेक्षया बहुतरा निर्जरा निर्जरापेक्षया चाल्पतरं पाप भवति। इह च विवेचका मन्यन्ते, असस्तरणादिकारणत एवाप्रासुकादिदाने बहुतरा निर्जरा भवति नाकारणे, यत उक्तम्—' संथरणम्मि असुद्ध, दोण्ह वि गेण्हतदिंतयाण हिय। आउरदिट्ठतेण, त चेव हिय असथरणे ॥ १ ॥ " इति। अन्ये त्वाहु—अकारणेऽपि गुणवत्पात्रायाप्रासुकादिदाने परिणामवशाद्बहुतरा निर्जरा भवत्यल्पतरं च पापं कर्म्मेति, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य परिणामस्य च प्रमाणत्वात्। आह च—"परमरहस्समिसीण, समत्तगणिपिडगझरियसाराण। परिणामिय पमाण, निच्छयमवलंबमाणाण " ॥ १ ॥ यच्चोच्यते—'संथरणम्मि असुद्ध ' मित्यादिनाऽशुद्ध द्वयोरपि दातृगृहीत्रोरहितायेति तद्ग्राहकस्य व्यवहारत संयमविराधनात्, दायकस्य च लुब्धकदृष्टान्तभावितत्वेनाव्युत्पन्नत्वेन वा ददत शुभाल्पायुष्कतानिमित्तत्वात्, शुभमपि चायुरल्पमहित विवक्षया, शुभाऽल्पायुष्कतानिमित्तत्व चाप्रासुकादिदानस्याल्पायुष्कताफलप्रतिपादकसूत्रे प्राक् चर्चितं, यत्पुनरिह तत्त्व तत्केवलिगम्यमिति। तृतीयसूत्रे ' असंजयअविरये ' त्यादिनाऽगुणवान् पात्रविशेष उक्त। ' फासुएण वा अफासुएण वा ' इत्यादिना तु प्रासुकाऽप्रासुकादेर्दानस्य पापकर्मफलना निर्जराया अभावश्चोक्त, असयमोपष्टम्भस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, यश्च प्रासुकादौ जीवघाताभावेन अप्रासुकादौ च जीवघातसद्भावेन विशेष सोऽत्र न विवक्षित, पापकर्म्मणो निर्जराया अभावस्यैव च विवक्षितत्वादिति, सूत्रत्रयेणापि चानेन मोक्षार्थमेव यद्दान तच्चिन्तितम्, यत्पुनरनुकम्पादानमौचित्यदानं वा तन्न चिन्तितम्, निर्जरायास्तत्रानपेक्षणीयत्वाद्, अनुकम्पौचित्ययोरेव चापेक्षणीयत्वादिति। उक्तञ्च—" मोक्खत्थ ज दाणं, तं पइ एसो विही समक्खाओ। अणुकंपादाण पुण, जिणेहिं न कयाइ पडिसिद्ध " ॥१॥ इति। भ० ८ श०६ उ०।

समणलिंग–श्रमणलिङ्ग–न०। साधुलिङ्ग, आव० ३ अ०।

समणवरगंधहत्थि–श्रमणवरगन्धहस्तिन्–न०। श्रमणगजकलभाना यूथाधिपत्यपदमुद्वहमाने, सू० १ उ० २ प्रक०।

समणविंदपरिवड्डय–श्रमणवृन्दपरिवर्द्धक–पु०। श्रमणा एव श्रमणकास्तेषां वृन्दस्य परिवर्द्धको—वृद्धिकारी श्रमणवृन्दपरिवर्द्धक। श्रमणसमुदायवर्द्धके, औ०।

समणव्वय–श्रमणव्रत–न०। साधुव्रते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

समणसघ–श्रमणसंघ–पुं०। साधुसघे, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

समणसिज्जा–श्रमणशय्या–स्त्री०। साधुवसतौ, ध० २ अधि०।

समणसीह–श्रमणसिंह–पु०। मुनिपुगवे, प्रश्न० ५ संव० द्वार।

समणी–श्रमणी–स्त्री०। व्रतिन्याम्, प्रव० १ द्वार। नि०चू०। आर्यिकाया सयत्याम्, जी० १ प्रति०। " ईदूतोर्ह्रस्व. " ॥ ८। ३। ४२ ॥ आमन्त्रणे सौपरेऽनेनात्रेकारस्य ह्रस्व.। हे समणि ॥ प्रा० ३ पाद।

समणुजाणणा– समनुज्ञापना–स्त्री०। अनुमोदने, पा०। "समणुजाणेमाणा " आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ०।

समणुन्न–समनोज्ञ–त्रि०। एकसामाचारीप्रतिबद्धे, औ०। आचा०। व्य०। साम्भोगिके, नि० चू० ५ उ०। आचा०। बृ०। चारित्रवति सविग्ने, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ०। अनुमोदिते, पा०। आचा०।

स्वमनोज्ञ-पुं० । स्वमनोज्ञमात्मविशेषशब्दादिविषय, तत्साधनवस्तुनि ।

समनुज्ञ-पुं० । सविज्ञविहारिभाविते, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । स्था० ।

समणुण्णया-समनुज्ञता-स्त्री० । परस्परोपसपदि, व्य० ४ उ० ।

समणुण्णा-समनुज्ञा-स्त्री० । समिति सगता औत्सर्गिकगुणयुक्तत्वेनोचिता आचार्यादितया अनुज्ञा समनुज्ञा । आचार्यादित्वेन समनुज्ञापने, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

तिविधा समणुन्ना पण्णत्ता, तं जहा-आयरियत्ताते, उवज्झायत्ताते, गणित्ताते । (सू० १७४ +)

'अणुन्न' त्ति-अनुज्ञानमनुज्ञा-अधिकारदानम् , आचर्यते-मर्यादावृत्तितया सेव्यत इत्याचार्यः , आचार वा पञ्चप्रकारे साधुरित्याचार्यः, आह च-' पञ्चविह आयार, आयसमाणा तहा पयासना । आयार दसेन्ता, आयरिया तेण वुच्चति ॥ १ ॥" तथा "सुत्तत्थविऊ लक्खण-जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य । गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थ वाएइ आयरिओ ॥ २ ॥" तद्भावस्तत्ता तया, उत्तरत्र गणाचार्यग्रहणादनुयोगाचार्यतयेत्यर्थः , तथा उपेत्याधीयतेऽस्मादित्युपाध्याय , आह च-' सम्मत्तनाणदंसण-जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू । आयरियठाणजोग्गो, सुत्त वाएइ उवज्झाओ ॥१॥" इति । तद्भाव उपाध्यायता तया, तथा गण -साधुसमुदायो यस्यास्ति स्वस्वामित्वसबन्धेनासौ गणी-गणाचार्यस्तद्भावस्तत्ता तया, गणनायकतयेति भाव इति, तथा समिति-सङ्गता औत्सर्गिकगुणयुक्तत्वेनोचिता आचार्यादितया अनुज्ञा समनुज्ञा, तथाहि-अनुयोगाचार्यस्यौत्सर्गिकगुणा -" तद्दा वयसपन्न' कालोचियगहियसयलसुत्तत्था । अणुजोगाणुण्णाए, जोगा भणिया जिणिंदेहिं ॥१॥ इह पर (रहा) मोसावाओ, पवयणखिसा य होइ लोयम्मि । सेसाण वि गुणहाणी, तित्थुच्छेओ य भावेण ॥ २ ॥ " इति, गणाचार्योऽप्यौत्सर्गिक एवम्-"सुत्तत्थे निम्माओ, पियदढधम्मोऽणुवत्तणाकुसलो । जाईकुलसपन्नो, गभीरो लद्धिमन्तो य ॥ १ ॥ सगहुवग्गहनिरओ, कयकरणो पवयणाणुरागी य ॥ एवविहो उ भणिओ , गणसामी जिणवरिंदेहिं ॥२॥" अथैवविधगुणाभावे अनुज्ञाया अप्यभावात् कथमस्या समनुज्ञा भविष्यतीति ?, अत्रोच्यते-उक्तगुणाना मध्यात् अन्यतमगुणाभावेऽपि कारणविशेषात् सम्भवत्येवासौ, कथमन्यथा विधीयते-" जे या वि मंदि त्ति गुरु विइत्ता, डहरे इमे अप्पसुए त्ति नच्चा । हीलति मिच्छं पडिवज्जमाणा, करेंति आसायण ते गुरूण ॥१॥" इति । अत कथञ्चित् गुणानामभावेऽप्यनुज्ञा , समग्रगुणभावे तु समनुज्ञेति स्थितम् । अथवा-स्वस्य मनोज्ञाः-समानसामाचारीकतया अभिरुचिताः समनोज्ञाः, सह वा मनोज्ञैर्ज्ञानादिभिरिति समनोज्ञाः-एकसाम्भोगिकाः साधवः, कथ त्रिविधा इत्याह-'आचार्यतये' त्यादि भिक्षुक्षुल्लकादिभेदा सन्तोऽपि न विवक्षिता , त्रिस्थानकाधिकारादिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । मनोज्ञाऽऽहारतया सम्पदे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

समणुबद्ध-समनुबद्ध-न० । अनवच्छिन्ने, आघ० । प्रश्न० । रा० ।

समणुबद्धवेरि-समनुबद्धवैरिन्-त्रि० । अव्यवच्छिन्नवैरिभावे, भ० १३ श० ६ उ० ।

समणुमणिय-समनुमान्य-अव्य० । सभाव्येत्यर्थे, नि० चू० १ उ० ।

समणुवासणा-समनुवासना-स्त्री० । विधाने, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सम्यग्विधाने, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

समणुसट्ठ-समनुसृष्ट-त्रि० । दत्ते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १० उ० ।

समणुसुविहिय-समनुसुविहित-त्रि० । शोभन विहितमनुष्ठान येषा त सुविहिता , श्रमणाश्च त सुविहिताश्च श्रमणसुविहिता । श्रमणशब्देन सह विशेषणसमासः । शोभनानुष्ठानवत्सु साधुषु, व्य० १ उ० । दश० ।

समणोवासग-श्रमणोपासक-पुं० । श्रमणानुपास्ते सेवत इति श्रमणोपासक । दशा० १ अ० । देशविरतेन सह य श्रमणोपासनमहिम्ना प्रतिदिनप्रवर्द्धमानसवेगो यावज्जीव सूक्ष्मबादरादिभेदपरिज्ञानवान् भवति । भ० ८ श० ५ उ० । सूत्र० । आव० । आ० । स्था० । श्रावके, स्था० ।

चत्तारि समणोवासगा पण्णत्ता, तं जहा-रायणिए समणोवासए महाकम्मे तहेव ४ । (सू० ३२०)

श्रमणोपासकश्रमणोपासिकासूत्राणि ' चत्तारि गम ' त्ति-त्रिष्वपि सूत्रेषु चत्वार आलापका भवन्तीति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । (शब्दप्रक्रिया व्याख्या स्वस्वशब्दे ।)

चत्तारि समणोवासगा पण्णत्ता, तं जहा-अम्मापिइसमाणे भाइसमाणे मित्तसमाणे सवत्तिसमाणे । (सू० ३२१)

'अम्मापिइसमाणे' त्ति-मातापितृसमानः, उपकारं विना साधुषु एकान्तेनैव वत्सलत्वात्, भ्रातृसमानः अदृढप्रेमत्वात्तत्त्वविचारादौ निष्ठुरवचनादप्रीतौ तथाविधप्रयोजने त्वत्यन्तवत्सलत्वाच्चेति मित्रसमान सोपचारवचनादिना प्रीतिकृते , तत्कृतौ चापद्युपेक्षकत्वादिति समान -साधारणः पतिरस्या सा सपत्नी, यथा सा सपत्न्या ईर्ष्याविशादपराधान् वीक्षते एव य साधुषु दूषणदर्शनतत्परोऽनुपकारी च स सपत्नीसमानोऽभिधीयत इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

चत्तारि समणोवासगा पण्णत्ता, तं जहा-अद्दागसमाणे पडागसमाणे खाणुसमाणे खरकंटकसमाणे । (सू० ३२१ ×)

'अद्दाग' त्ति-आदर्शसमानो यो हि साधुभिः प्रज्ञाप्यमानोत्सर्गापवादादीनागमिकान् भावान् यथावत्प्रतिपद्यते सन्निहितार्थानादर्शवत् स आदर्शसमानः, यस्त्वनवस्थितो बोधो विचित्रदेशनया वायुना सर्वतोऽपह्रियमाणत्वात् पताकेव स पताकासमान इति, यस्तु कुतोऽपि कदाग्रहान्न गीतार्थदेशनया चाल्यते सोऽनमनस्वभावबोधत्वनाप्रज्ञापनीय स्थाणुसमान इति, यस्तु प्रज्ञाप्यमानो न केवल स्वाग्रहान्न चलति अपि तु प्रज्ञापक दुर्वचनकण्टकैर्विध्यति स खरकण्टकसमान , खरा-निरन्तरा निष्ठुरा वा कण्टा -कण्टका यस्मिस्तत् खरकण्ट ब-

ब्बूलादिडाल खरणमिति लोके यदुच्यते तच्च विलग्नं चीवर न केवलमविनाशित न मुञ्चति अपि तु तद्विमोचक पुरुषादिकं हस्तादिषु कण्टकैर्विध्यतीति । अथवा—खरण्टयति—लेपवन्त करोतीति यत्तत्खरण्टम्-अशुच्यादि तत्समानो यो हि कुबोधापनयनप्रवृत्तं संसर्गमात्रादेव दूषणवन्त करोति,कुबोधकुशीलता दुष्प्रसिद्धिजनकत्वेनोत्सूत्रप्ररूपकोऽयमित्यसद्दूषणोद्भावकत्वेन वेति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रति० । ध० ।

कहं णं भंते ! समणोवासगा आराहियपक्खा भविस्संति । जंबू ! चउव्विहा समणोवासगा बुइया—रायसमाणा पियसमाणा मायसमाणा सवत्तिसमाणा । जे रायसमाणा भविस्सति ते साहूणं साहुणीण उवद्दवे आयबलेणं धणबलेणं कुडुम्बलेणं णिवारणा भविस्संति, तंसिमवि साहुसाहुणीणं असमंजसायारे दट्ठूणं एगंते हक्कारिऊण महुराए भासाए कहिस्संति । भो भो महाणुभागा ! सिरिसुहम्मं सामिं अपट्टपरंपरेणं अमुगे अमुगे एयारिसे छत्तीसगुणगणधारए पावभीरू आयरिए जाए । तेहिं एअस्स गणस्स ठवणा किं अण्णगणमज्झे वि एरिसे गुणसंपन्नो आयरिए उवज्झाए जाए तेहिं णियपदे तुमं पि आरोविया कहं एरिसपमायधरा जाया । सारणावारणाचोयणाए कहमकुसला भवह , तुम्हेहिं पमायं वहंतेहिं अम्हाणं का गई भविस्सइ । तुम्हा ण ज किंचि वि लोयज्जइ तं अम्हाणं थेरे बहु अत्थि । असणपाणखाइमवत्थपडिग्गहं कंबलपायपुच्छणओसहभेज्जेणं । पीढफलगसिज्जासंथारएहिं अम्हे णिसरिद्धिसमुदएणं पडिलाभिस्सामो पुण तुम्हारिमेहिं महाणुभागेहिं पमाओ ण कायव्वो । तहावि ते ण पडिबुज्झंति तओ महाणुभागा सावया णो णियगणस्स सामायारिं चइस्संति । अक्खए वराडए पमुहे दसविहे पुव्वायरियाणं भागाणं ठवणा काऊण आवस्सए करिस्संति, परपासंडीणं परगणस्स समायारिंलोवगाणं किरियाए फडाडोवं दट्ठूण णो णियगणस्स समाचारीए चइस्संति । ते महाणुभागा समणोवासगा हविस्संति । भरहवासे थोवा चेव रायसमाणा सव्वत्थ उचियकरणसीला गुणाणुरागिणो अमुणो समज्जत्थभाविणो दीहदंसिणो समणे परगणे वा साहुढिट्ठीए दट्ठूण बहुआनंदपूरिया समुस्ससियरोमकूवा हरिसवसविसप्पमाणहियया अभिगमणवंदणनमंसणेणं पडिपुच्छणं पज्जुवासणाए पज्जुवासिस्संति, पर णो णियगणसामायारीए लेसमवि चइस्संति ते महारायतुल्ला । जहा रायाणो णियरज्जमेवं ण चयंति तहा ते समणोवासगा पुव्वायरियाणं गुणं संभरंता एगंतसो आराहगा सत्तट्ठभवग्गहाइं नाइक्कमिस्संति । मायपियसमाणा वि एरिसा चेव परं विसेसो—जे मायापियसमाणा ते गणवासियाणं आयरियाणं पासित्ता णिच्चसो अक्कोसिस्संति, पुत्तमिव असणपाणाइणिहीए पोसणमवि करिस्संति परं णो णियकुलक्कमाऽऽगयं लंघिस्संति ते आराहिया णो विराहिया । अङ्ग० ।

(श्रमणोपासकनिर्जरा 'महाणिज्जरा' शब्दे षष्ठभागे १८८ पृष्ठे व्याख्याता ।) श्रमणोपासका आनन्दादयः उपासकदशाभिहिना इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । दानाधिकारे तु श्रूयते द्विविधा श्रमणोपासका—संविग्नभाविता , लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति । यथोक्तम्—"संविग्गभावियाण, लुद्धयदिट्ठतभावियाणं च । मुत्तूण खेत्तकाले, भावं च कहिंति सुद्धुञ्छं " ॥१॥ इति । स्था० ३ ठा० १ उ० । (कृतसामायिकस्य श्रमणोपासकस्य प्रत्याख्यानभङ्गा 'सामाइयकड' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यन्ते ।)

समणोवासगधम्म—श्रमणोपासकधर्म—पुं० । श्रमणानुपासते सेवन्त इति श्रमणोपासकास्ते च श्रमणोपासनतोऽभिगतजीवाजीवस्वभावास्तथोपलब्धपुण्यपापास्तेषां धर्मः । श्रावकधर्मे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

समणोवासगपडिमा—श्रमणोपासकप्रतिमा—स्त्री० । श्रावकाभिग्रहविशेषेषु, पञ्चा० ।

अथ कियत्य किमादिकाश्च ता इत्यस्यामाशङ्कायामाह—

समणोवासगपडिमा, एक्कारस जिणवरेहिँ पण्णत्ता ।
दंसणपडिमादीया, सुयकेवलिणा जतो भणिय ॥ २ ॥

व्याख्या—श्रमणोपासकप्रतिमाः श्रावकाभिग्रहविशेषाः । एकादश संख्यया जिनवरैरर्हद्भिः—प्रज्ञप्ता—उक्ता दर्शनप्रतिमादिका -सम्यक्त्वाभिग्रहप्रभृतिकाः । एतदेव भद्रबाहुस्वामिवचनेन समर्थयन्निदमाह—श्रुतकेवलिना—परिपूर्णश्रुतधरेण भद्रबाहुस्वामिनेत्यर्थः । यतो—यस्माद्भणितमुक्तम् , इति गाथार्थः ॥२॥ पञ्चा०१०विव० । (ताश्च स्वरूपतः 'उवासगपडिमा' शब्दे द्वितीयभागे १०६६ पृष्ठे उक्ता ।)

समणोवासिया—श्रमणोपासिका—स्त्री० । श्राविकायाम् , स्था० ।

चत्तारि समणोवासियाओ पण्णत्ताओ, त जहा—रायणिया समणोवासिया महाकम्मा तहेव चत्तारि गमा । (सू० ३२० ×) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

समण्णागय—समन्वागत—पु० । प्राप्ताना संयुक्ते, ग० १ अधि० । रत्ना० । नि० चू० । समनुप्राप्ते, रा० ।

समण्णाहार—समन्वाहार—पु० । समागमने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

समण्णिय—समन्वित—त्रि० । सहिते; आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । संयुक्ते, षो० १४ विव० । आव० । सूत्र० ।

समतल—समतल—न० । अविषमे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । अविषमोन्नते, (पादादौ) वाते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

समतलपइया—समतलपादिका—स्त्री० । समतले द्वयोरपि भुवि विन्यस्तत्वात्पदे पादौ यस्या सा समतलपादिका । द्वाभ्यामपि पादाभ्या भुवि लग्नायाम् , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

समता--समता--स्त्री० । इष्टानिष्टेषु वस्तुषु विवेकेन तत्त्वधियाम् , प० व० १ द्वार । द्वा० ।

व्यवहारकुदृष्ट्योच्चै--रिष्टानिष्टेषु वस्तुषु ।
कल्पितेषु, विवेकेन, तत्त्वधीः समतोच्यते ॥ २२ ॥

व्यवहारकुदृष्ट्या अनादिमत्या वितथगोचरया कुव्यवहारवासनयाऽविद्यापराभिधानया उच्चैरतीव कल्पितेषु इष्टानिष्टेषु इन्द्रियमन प्रमोददायिषु तदितरेषु च वस्तुषु शब्दादिषु विवेकेन तानेवार्थान् द्विषतस्तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य निश्चयतो नानिष्ट न विद्यते किंचिदिष्ट वेत्यादि निश्चयालोचनेन तत्त्वधीरिष्टानिष्टत्वपरिहारेण तुल्यताधीरुपेक्षालक्षणा समतोच्यते । यदुक्तम्-"अविद्याकल्पितेषूच्चै-रिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । सज्ञानात्तद्व्युदासेन, समता समतोच्यते ॥१॥ " द्वा० १८ द्वा० ।

समताल--समताल--त्रि० । समशब्द प्रत्येक सबध्यते तेन समास्ताला--हस्तताला उपचारात्तद्वचोऽस्मिंस्तत्समतालम् । ताले समे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । गीताद्रिमानकालिताना समोऽन्यूनाधिकमात्रकत्वेन यस्माद् ज्ञायते तत्समतालविज्ञानम् । कलाभेदे, ज० २ वक्ष० । स० ।

समतिणमणिलेट्ठुकंचण -समतृणमणिलेष्टुकाञ्चन-त्रि० । समानि तुल्यानि तृणमणिलेष्टुकाञ्चनानि यस्य स तथा । नि स्पृहे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

समतिपवित्ति--स्वमतिप्रवृत्ति--स्त्री० । आत्मबुद्धिपूर्विकाया चेष्टायाम् , पञ्चा० ७ विव० ।

समतीरा--समतीरा--स्त्री० । सम-गर्त्ताभावात् अविषम तीरतीरजलापूरित स्थान यासां ता समतीरा । अविषमतटासु नद्यादिषु, रा० । जी० ।

समत्त--समस्त-त्रि० । "स्तस्यथोऽसमस्त-स्तम्बे" ॥८।२।४५॥ अत्रासमस्तग्रहणात् समस्तशब्दस्य न स्तस्य थकार. स्यात् । समत्तो । सम्पूर्णे, प्रा० । आ० म० । उत्त० । प्रव० । प्रश्न० । सघा० । विशे० ।

समाप्त--त्रि० । सम्यक् प्रकारेण सपूर्णमधीतम् । पूर्णता नीते, उत्त० २६ अ० । ध० । ज्ञा० । सूत्र० । संथा० ।

समत्तकप्प--समाप्तकल्प--पुं० । व्यवस्थाभेदे, ध० ३ अधि० । साधुपञ्चकविहारे, प० व० ४ द्वार ।

समत्तकप्पिय-समाप्तकल्पित-त्रि० । पृथक्कल्पापेते, व्य०४उ० ।

समत्तगणिपिडगब्भत्थसार--समस्तगणिपिटकाभ्यस्तसार--पु० । परिपूर्णद्वादशाङ्गज्ञाततत्त्वे, जी० १ प्रति० ।

समत्तगोल--समस्तगोल--पु० । सपूर्णगोले, भ० ११ श० ११ उ० ।

समत्तदंसि(ण्)--सम्यक्त्वदर्शिन्--त्रि० । रागद्वेषरहिते , आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

समत्तपइण्ण--समाप्तप्रतिज्ञ--त्रि० । समाप्ताभिग्रहे, भ० १५ श० ।

समत्थ--समर्थ--पु० । शक्ते , आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । ज्ञ० । रा० । स्या० । स्था० । भ० । विशे० ।

समत्थणा--समर्थना--स्त्री० । विधौ, विशे० ।

समत्थिय--समर्थित--त्रि० । उपपादिते , प्रति० ।

समदंसि--समदर्शिन्--त्रि० । समानदृष्टौ, 'विद्याविनयसंपन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च , पण्डिता. समदर्शिन ॥ १ ॥ " सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

समपत्थर--समप्रस्तर--पु० । समपाषाणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

समपद--समपद--न० । द्वयोरपि पादयो समत्वेन नैरन्तर्येण स्थापने योधस्थानभेदे , द्वावपि पादौ समौ नैरन्तर्येण स्थापयति । उत्त० ४ अ० ।

समपदुक्खेव--समप्र(तिक्षे)त्युत्क्षेप--न० । सम प्रत्युत्क्षेप प्रतिक्षेपो वा मुरजकसतालाद्यातोद्याना यो ध्वनिस्तल्लक्षणो नृत्यपादक्षेपलक्षणो वा यस्मिंस्तत्समप्रत्युत्क्षेप समप्रतिक्षेपञ्चेति । गेयभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

समपाद--समपाद--न० । युद्धस्थानभेदे, "समपादट्ठितो जुज्झन्ति त समपाद । अण्णे भणति ज एतेसिं चेव ठाणाण जहासभवं चलिय ठितो पासतो पिट्ठतो वा जुज्झति । नि० चू० १ उ० ।

समपायपुया--समपादपुता--स्त्री । यस्या पादौ पुतौ च स्पृशत सा समपादपुता । स्था० ५ ठा० १ उ० । समौ समतया भूलग्नौ पादौ च पुतौ च यस्या सा । निषद्याभेदे , स्था० ५ ठा० १ उ० ।

समपासि--समदर्शिन्--पु० । समम्--अविपरीत पश्यतीत्येवं शीले , ग० १ अधि० ।

समप्पभ--समप्रभ--त्रि० । समा-सदृशी प्रभा दीप्तिर्यत्र तत्तथा । सनत्कुमारदेवलोके स्वनामख्याते विमाने, स० ७ सम० । प्रश्न० ।

समप्पिय--समर्पित--त्रि० । ढौकिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

समभंग--समभङ्ग--त्रि० । समो--दन्तुरो भङ्गश्छेदो यस्य भवति तत्समभङ्गम् । अदन्तुरच्छेदे पत्रादौ, प्रव० ४ द्वार ।

समभरघडता--समभरघटता--स्त्री० । समो न विषमो घटैकदेशमनाश्रितत्वेन भरो-जलसमुदायो यत्र स समभर । सर्वथा भृतो वा समभर । समशब्दस्य सर्वशब्दार्थत्वात् ,समभरश्चासौ घटश्चेति समास । समभरघट इव समभरघटस्तद्भावस्तत्ता । सर्वथा भृतघटाकारतायाम् , भ० १ श० ६ उ० । जी० ।

समभाव-समभाव--पुं० । रागादिविहितवैषम्यविरहितपरिणामे, पञ्चा० ५ विव० । मध्यस्थाध्यवसाये, पञ्चा० ११ विव० । रागद्वेषमध्यवर्तिनि, आव० ५ अ० ।

समभिआवन्न -समभ्यापन्न--त्रि० । अभिमुख समापन्ने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

समभिण्णाण--समभिज्ञान--न० । सम्यगाभिमुख्येन परिच्छेदे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । गुरुसाक्षिगृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

समभिभूय--समभिभूत--त्रि० । परिभूते, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

समभिरूढ--समभिरूढ--पु० । वाचकं वाचकं प्रति वाच्यभेदं समभिरोहयत्याश्रयति य स समभिरूढ । स्था०३ ठा०३ उ०। पर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन भिन्नमर्थं समभिरोहयन् समभिरूढ । स्था० । पर्यायशब्दानां प्रविभक्तार्थाभिमन्तरि नयभेदे, स्या० । विशे० ।

अथ समभिरूढनयमाह—

जं जं सणं भासइ, तं तं चिय समभिरोहए जम्हा ।
सण्णंतरत्थविमुहो, तओ तओ समभिरूढो त्ति ॥२२३६॥

या या संज्ञा घटादिलक्षणा भाषते—वदति तां तामेव यस्मात् संज्ञान्तरार्थविमुखः कुटकुम्भादिशब्दवाच्यार्थनिरपेक्षः समभिरोहति समध्यास्ते तत्तद्वाच्यार्थविषयत्वेन प्रमाणीकरोति, ततस्तस्माद् नानार्थसमभिरोहणात् समभिरूढो नयः । यो घटशब्दवाच्योऽर्थस्तं कुटकुम्भादिपर्यायशब्दवाच्यं नेच्छत्यसावित्यर्थः इति ।

यदुक्तं निर्युक्तिकृता 'वत्थुओ संकमणं,होइ अवत्थु-नए समभिरूढे' इति, तद्व्याख्यानार्थमाह—

दव्वं पज्जाओ वा, वत्थं वयणंतराभिधेयं जं ।
न तदन्नवत्थुभावं, संकमए संकरो मा भू ॥ २२३७॥
न हि सद्दंतरवच्चं, वत्थुं सद्दंतरत्थतामेइ ।
संसयविवज्जएग--त्तसंकराइप्पसंगाओ ॥ २२३८ ॥

द्रव्यं-कुटादि, पर्यायस्तु तद्गतो वर्णादिलक्षणः प्रस्तुतघटादिवचनाद् यत्-कुटादि वचनान्तरं तदभिधेयं यद् वस्तु न तदन्यवस्तुभावं घटादिशब्दाभिधेयवस्तुभावं संक्रामति । कुत ?, इत्याह—वस्तुनो वस्त्वन्तरसंक्रमे मा भूत् संकरादिदोष इति । एतदेव भावयति—नहि शब्दान्तरवाच्यं वस्तु शब्दान्तरवाच्यार्थरूपतामेति । एवं हि घटादौ पटाद्यर्थसंक्रमे किमयं घटः पटादिर्वा ? इति संशयः स्यात्, विपर्ययो वा भवेत्, घटाद्यपि पटादिनिश्चयात्; घटादौ वा घटाद्यध्यवसायादेकत्वं वा घट-पटाद्यर्थानां प्राप्नुयात्, मेचकमणिवत् संकीर्णरूपता वा घटपटाद्यर्थानां भवेदिति । इयमत्र भावना—घटः कुटः कुम्भ इत्यादिशब्दात् घटस्तम्भादिशब्दादिव भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद् भिन्नार्थगोचरानेव समभिरूढनयो मन्यते, तथाहि—घटनाद् घट इति विशिष्टचेष्टावानर्थो घट इति गम्यते, तथा 'कुट' कौटिल्ये, कुटनात् कौटिल्ययोगात् कुटः, तथा 'उभ' 'उम्भ' पूरणे, कुम्भनात् कुत्सितपूरणात् कुम्भ इति भिन्नाः सर्वेऽपि घट--कुटाद्यर्थाः । ततश्च यदा घटार्थे कुटादिशब्दः प्रयुज्यते तदा वस्तुतः कुटादेस्तत्र संक्रान्तिः कृता भवति, तथा च सति यथोक्तसंशयादिदोष इति ।

ततो घटकुटाद्यर्थानां भेदसाधनायैव प्रमाणमाह—

घडकुडसद्दत्थाणं, जुत्तो भेओऽभिहाणभेआओ ।
घडपडसद्दत्थाण व, तओ न पज्जायवयणं ति ।२२३९।

घटकुटकुम्भादिशब्दवाच्यानामर्थानां भेद एव परस्परं युक्त इति प्रतिज्ञा । अभिधानभेदाद्—वाचकध्वनिभेदादिति हेतु । घटपटस्तम्भादिशब्दवाच्यानामिवार्थानामिति दृष्टान्त । तत एतदभिप्रायेण घटादेः कुटकुम्भकलशादिकं पर्यायवचनं नास्त्येव, एकस्मिन्नर्थेऽनेकशब्दप्रवृत्त्यनभ्युपगमादिति ।

अतिक्रान्तशब्दनयशिक्षणार्थमाह—

धणिभेयाओ भेओ, ऽणुमओ जइ लिंग वयणभिन्नाण ।
घडपडवच्चाणं पिव,घटकुडवच्चाण किमणिट्ठो ॥२२४०॥

हन्त ! यदि लिङ्गवचनभिन्नानां घटपटस्तम्भादिशब्दवाच्यानामिवार्थानां ध्वनिभेदाद् भेदस्तवानुमत, तर्हि घटकुटकुम्भकलशादिशब्दवाच्यानामर्थानां किमिति भेदो नेष्ट, ध्वनिभेदस्यात्रापि समानत्वात् । तस्मादस्मत्पथवर्तित्वं भवतोऽपि बलादापतितमिति ।

वसतिप्रस्थकादिविचारेऽप्यस्य पूर्वनयेभ्यो भेद इति दर्शयन्नाह—

आगासे वसइ त्ति य, भणिए भणइ किह अन्नमन्नम्मि ।
मोत्तूणायसहावं, वसेज्ज वत्थु विहम्मम्मि ? । २२४१ ।
वत्थुं वसइ सहावे, सत्ताओ चेयणा व जीवम्मि ।
न विलक्खणत्तणाओ, भिन्ने छायातवे चेव ।२२४२।

'काऽसौ साध्वादिर्वसति ?' इति पृष्टे 'लोकग्रामवसत्यादौ वसति' इति नैगमादिनयवादिनो वदन्ति । ऋजुसूत्रनयवादी तु वदति—'यत्रावगाढस्तत्राकाशखण्डे वसति' । ततश्च ऋजुसूत्रेणैव भणिते भणति समभिरूढः—कथमन्यद् वस्त्वन्यस्मिन् विधर्मके आत्मविलक्षणे वस्तुनि वसेत् ? न कथञ्चिदित्यर्थः । तर्हि क्व वसति ? इत्याह—सर्वमेव वस्त्वात्मस्वभावे वसति, सत्त्वात्, जीवे चेतनावत् । भिन्ने त्वात्मविलक्षणस्वरूपे वस्तुन्यन्यद् न वसति, यथा छायाऽऽतप इति । एष त्रयाणामपि शब्दनयानामभिप्राय इति ।

अथ प्रस्थकविचारमधिकृत्याह—

माणं पमाणमिट्ठं, नाणसहावो स जीवओऽणन्नो ।
कह पत्थयाइभावं, वएज्ज मुत्ताइरूवं सो ॥२२४३॥
नहि पत्थाइ पमाणं, घडो व्व मुत्ति चेयणाइ विरहाओ ।
केवलमिव तन्नाणं,पमाणमिट्ठं परिच्छेओ ॥२२४४॥

इह यद् मानं तत् प्रमाणमेवेष्टम्, प्रमीयते-परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति कृत्वा । प्रमाणं च परिच्छेदात्मकं जीवस्वभाव एव, स च जीवादनन्यः, अतः कथं मूर्तादिस्वभावम्, आदिशब्दादचेतनस्वभावं प्रस्थकादिस्वभावं व्रजेदसौ, येन नैगमादयः काष्ठमयं प्रस्थादिकमानमिच्छन्ति ? । तर्हि शब्दनयानां किं प्रस्थकादि प्रमाणम्, किं वा न प्रमाणम् ?, इत्याह—नहि-नैव काष्ठघटितं प्रस्थादिकं प्रमाणम्, चेतनादिरहितत्वात्, घटपटलोष्टादिवत्, किंतु-तस्य प्रस्थकस्य ज्ञानं तज्ज्ञानं तदुपयोगस्तत्परिच्छेदः प्रमाणं मानमिष्टम्, तेनैव तत्त्वतः प्रमीयमाणत्वात् । 'परिच्छेया' इति पाठान्तरं वा, तेनैव परिच्छेदात्, केवलज्ञानवत् । तस्मात् प्रस्थकज्ञानमेव प्रस्थक इति स्थितम् ।

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

पत्थादओ वि तक्का-रणं ति माणं मई न त तेसु ।
जमसंतेसु वि बुद्धी,कामइ सतेसु वि न बुद्धी ॥२२४५॥
तक्कारण ति वा जइ, पमाणसिद्धं तओ पमेयं पि ।
सव्व पमाणमेवं, क्किमप्पमाण पमाण वा ॥२२४६॥

प्रस्थादयोऽपि मानमिति प्रतिज्ञा, तत्कारणात्—प्रस्थकज्ञानकारणत्वात्, यथा 'नड्वल पादरोग' इत्यवभूता परस्य मति स्यात्। तदेतद् न,यतस्तेषु प्रस्थकादिष्वसत्स्वपि कस्यापि धान्यराश्यवलोकनमात्रेणापि कलनशक्तिसपन्नस्य अतिशयज्ञानिना वा प्रस्थकपरिच्छेदबुद्धिरुपजायते । कस्यापि पुनर्नालिकेरद्वीपाद्यायातस्य सत्स्वपि तेषु प्रस्थकपरिच्छेदबुद्धिर्न सपद्यते, इत्यनैकान्तिका एव काष्ठमयप्रस्थकादय प्रस्थकज्ञानजनने, इति कथ तत्कारणत्वात् ते प्रस्थकादिमानरूपा भवयु. ?, यदि वा-भवन्तु त तत्कारणम् ,तथापि न तत्कारणत्वेन तषा प्रस्थादिमानरूपता, अतिप्रसङ्गादिति दर्शयति-'तक्कारण ति वे' त्यादि, यदि प्रस्थकज्ञानकारणतामात्रेणापि ते काष्ठमयप्रस्थकादय प्रमाणमिष्टा, तर्हि प्रमेयमपि प्रमाण प्राप्नोति, प्रमाणज्ञानकारणत्वात् । एव च सति दधिभक्षणादीनामपि परम्परया तत्कारणत्वेन प्रमाणत्वात् कि नामाप्रमाण स्यात् ?। यदि च सत्यपि तत्कारणत्वेऽन्यत् रुवं दधिभक्षणादिक न प्रमाणम् , तर्हि काष्ठमयप्रस्थकादयोऽपि न प्रमाणम्, अत किं नाम प्रमाण भवेत् ?-न किञ्चित् । तता विशीर्णा प्रमाणाप्रमाणव्यवस्था । तस्मात् प्रस्थकज्ञानमेव प्रस्थकप्रमाण त्रयाणामपि शब्दनयानामिति ।

तथा—पञ्चाना—धर्माऽधर्माऽऽकाशजीवपुद्गलास्तिकायाना देशप्रदेशकल्पनायामस्य षष्ठीसमासादि नेष्टम्। कि तर्हि ? देशी चासौ देशश्चेत्यादि कर्मधारयमेव मन्यतेऽसौ नय कुत ? इत्याह—

देसी चेव य देसो, नो वत्थुं वा न वत्थुणो भिन्नो।
भिन्नो व न तस्स तओ,तस्स व जइ तो न सो भिन्नो२२४७
एत्तो चेव समाणा -हिगरणया जुज्जए पयाणं पि ।
नीलुप्पलाइयाणं, न रायपुरिसाइससग्गो ॥२२४८॥

धर्मास्तिकायादिको देश्येव हि देशो न पुनस्तस्माद् घटादिवारघट्टाऽत्यन्तभिन्न स्वतन्त्रवस्तुदेश । अथ न स्वतन्त्रवस्तुदेश., किन्तु तत्सबन्धित्वादस्वतन्त्रोऽपि देशितो भिन्नो देश इति चेत्। तदप्ययुक्तम्। कुत ? इत्याह—न वा देशिलक्षणाद् वस्तुनो भिन्नोऽसौ देश । अथ भिन्नस्तस्मादिष्यते स , तह्यन्यस्यान्येन विन्ध्यहिमवदादीनामिव सर्वथा सबन्धायागाद् न तस्य देशिनस्तकोऽसौ देश । यदि पुनस्तस्य देशिन. सबन्धी देशोऽभ्युपगम्यते तर्हि घटादे स्वस्वरूपवद् न स दशस्तस्माद् देशिना भिन्न. किन्तु तदात्मक एवनि । अत एव विशेषणविशेष्यभूताना सर्वेषा पदाना समानाधिकरणता—कर्मधारय एव समासा युज्यत इत्यर्थ , यथा नीलोत्पलादीनाम् , उपलक्षण चेदम्—धवखदिरपलाशादीना द्वन्द्वोऽपि स्यात् , न तु राज्ञ पुरुषो राजपुरुष इति षष्ठ्यादिसमास. , यता भिन्नानामन्योन्य ससर्ग सबन्धो न घटते , तथाहि—सबद्धवस्तुद्वयात् संबन्धो भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा ?। यदि भिन्न , तर्हि सबद्धवस्तुद्वयाद् भिन्न स्वतन्त्र तृतीयमेव वस्तु तत् स्याद् नतु सबन्ध इति कथ तद्वशात् षष्ठ्यादिविभक्ति ?। नहि विन्ध्यहिमवदादिभ्यो भिन्ना घटादि सबन्धो भण्यते । नापि तद्वशात् तेषा षष्ठ्यादिविभक्ति प्रवर्तते। अथ सबद्धवस्तुद्वयादभिन्न सबन्ध , तर्हि नासौ षष्ठ्यादिहेतु , सबद्धवस्तुद्वयादव्यतिरिक्तत्वात् , तत्स्वरूपवत् , इत्यादि बह्वत्र वक्तव्यम् , तत्तु नोच्यते , ग्रन्थगहनताप्रसङ्गादिति ।

अपरमपि समभिरूढनयाभिप्रायभेदं दर्शयन्नाह—

घडकारविवक्खाए, कत्तुरणत्थंतरं जओ किरिया ।
न तदत्थतरभूए, समवाओ तो मओ तीसे ॥२२४९॥
कुंभम्मि वत्थुपज्जा-यसंकराइप्पसंगदोसाओ ।
जो जेण जं व कुरुए, तेणाभिन्न तयं सव्वं ॥२२५०॥

'घट करोति' इति घटकार इत्यस्या विवक्षाया प्ररूपणाया यस्मात् तस्य घटकर्तुरनर्थान्तरमव्यतिरिक्ता घटकरणक्रिया , कर्तर्येव घटकार तस्या समवायात्। 'तो' त्ति तस्माद् न तदर्थान्तरभूते कर्तुर्व्यतिरिक्ते कुम्भे घटे तस्या समवाय सश्लेषो मत । कुत ?। वस्तुपर्यायसकरादिदोषप्रसङ्गात्—वस्तूना ये पर्याया—धर्मास्तेषा परस्पर सकर. सकीर्णत्वमेकत्व वा स्यात्, कर्तृगतक्रियाया कुम्भेऽपि समवायाभ्युपगमात्। ततश्च य कुम्भकारादिर्येन क्रियाविशेषेण यत् कुम्भादिक कुरुते तेन क्रियाविशेषेण तत्क्रियारूपतयेत्यर्थ , सर्व तत् कर्तृकर्माद्यभिन्न स्यात् तस्मात् कर्तृगतक्रियाया न कर्मणि सक्रम. , किन्तु कुर्वन् कारक , कुम्भनादिभ्य एव कुम्भादय इति मन्यते समभिरूढ इति । उक्त समभिरूढनय. । विशे० । न० । आ० चू०। आ०म० ।(समभिरूढनयव्याख्या 'णय' शब्देऽपि चतुर्थभागे १८५७ पृष्ठ गता।) (एतदाभासव्याख्या 'णयाभास' शब्दे चतुर्थभागे १९०३ पृष्ठ गता।) दृष्टिवादस्य सूत्रभेदे, स० । अष्ट० । सूत्र० । अनु० । सम्म० । स्था० ।

समभूमि–समभूमि–स्त्री०। अविषमर्दिततले, आव० ५ अ०।

समय–समक–न० । सममेव समकम् । सरसविरसादिष्वभिष्वङ्गादिविशेषरहिते , उत्त० १ अ० । सहार्थे , उत्त० ४ अ० । युगपदर्थे, व्य० २ उ० । एककाले , प्रज्ञा० १ पद । विशे० । ज० । ज्ञा० । सम्यगीयते परिच्छिद्यते इति समयः । सम्म० १ काण्ड । सम्यक् प्रमाणान्तराविसवादित्वेनार्यते परिच्छिद्यत इति समय' । सम्म० २ काण्ड । सम्यगवैपरीत्येनायन्ते ज्ञायन्ते जीवादयोऽर्था अनेनेति समय , सम्यगयन्ति गच्छन्ति जीवादय पदार्था. स्वस्मिन् रूपे प्रतिष्ठा प्राप्नुवन्ति अस्मिन्निति समय । स्था० । सूत्र० । आ० म० । आगमे, आचा० २ श्रु० २ चू० ५ अ० । सूत्र० । अनु० । सिद्धान्ते, न० । व्य० । विशे० । जैनागमे, विशे० । जिनादिसिद्धान्ते, स्था०३ ठा०४ उ०। सम्म०। जी० । संथा० । स्वसमयोऽर्हन्मतानुसारिशास्त्रात्मक , परसमय. कपिलाद्यभिप्रायानुवर्त्तिग्रन्थरूप , उभयसमयस्तूभयमतानुगतशास्त्रस्वभावः , तत्रास्य स्वसमयवक्तव्यतायामेवावतार.,स्वसमयपदार्थानामे-

चात्र वर्णनात्, यत्रापि परोभयसमयपदार्थवर्णन तत्रापि स्वसमयवक्तव्यतैव परोभयसमययोरपि सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतत्वेन स्वसमयत्वात्, अत एव सर्वाध्ययनानामपि स्वसमयवक्तव्यतायामेवावतार.। उत्त० १ अ०। दर्श०। आत्मीयप्रवचने, व्य० ३ उ०। सांख्यादीना सिद्धान्ते, स्था० ३ ठा० ३ उ०। अवसरे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ०। कल्प०। रा०। ज्ञा०। विशिष्टकाले, आचा० २ श्रु० ३ चू०। च० प्र०। निर्विभागे सर्वसूक्ष्मकालांशे, अनु०। विशे०। परमनिकृष्टे काले, आ० म० १ अ०। तं०। कालविशेष, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ०। स्था०। विशे०। आ० म०। तं०। अहोरात्रादिकालस्य विशिष्टे भागे, भ० १ श० १ उ०। कल्प०। विपा०। सम्म०। च० प्र०। अनु०।

समयप्ररूपणम्—

से किं तं समए ?, समयस्स णं परूवणं करिस्सामि, से जहानामए तुन्नागदारए सिआ तरुणे बलवं जुगवं जुवाणे अप्पातंके थिरग्गहत्थे दढपाणिपायपासपिट्ठतरोरुपरिणते तलजमलजुयलपरिघणिभबाहू चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिअसमाहतनिचित(य)गत्तकाए उरस्सबलसमन्नागए लंघणपवणजइणवायामसमत्थे छेए दक्खे पत्तट्ठे कुसले मेहावी निउणे निउणसिप्पोवगए एगं महतीं पडसाडियं वा पट्टसाडियं वा गहाय सयराहं हत्थमेत्त ओसारेज्जा, तत्थ चोअए पन्नवयं एवं वयासी—तेणं कालेणं तेणं समएणं तुन्नागदारएणं तीसे पडसाडिआए वा पट्टसाडिआए वा सयराह हत्थमेत्ते ओसारिए से समए भवइ ?, नो इणट्ठे समट्ठे, कम्हा ?, जम्हा संखेज्जाणं तंतूणं समुदयसमितिसमागमेणं एगा पडसाडिआ निप्फज्जइ, उवरिल्लम्मि तंतुम्मि अच्छिन्ने हिट्ठिल्ले तंतू न छिज्जइ, अण्णम्मि काले उवरिल्ले तन्तू छिज्जइ, अण्णम्मि काले हेट्ठिल्ले तन्तू छिज्जइ, तम्हा से समए न भवइ। एवं वयंतं पन्नवयं चोयए एवं वयासी—जेणं कालेणं तेणं तुन्नागदारएणं तीसे पडसाडिआए वा पट्टसाडिआए वा उवरिल्ले तंतू छिन्ने से समए भवइ ?, न भवइ। कम्हा ?, जम्हा संखेज्जाणं पम्हाणं समुदयसमितिसमागमेणं एगे तंतू निप्फज्जइ, उवरिल्ले पम्हे अच्छिन्ने हेट्ठिल्ले पम्हे न छिज्जइ, अण्णम्मि काले उवरिल्ले पम्हे छिज्जइ, अण्णम्मि काले हेट्ठिल्ले पम्हे छिज्जइ, तम्हा से समए न भवइ। एवं वयंतं पन्नवयं चोअए एवं वयासी—जेणं कालेणं तेणं तुन्नागदारएणं तस्स तंतुस्स उपरिल्ले पम्हे छिन्ने से समए भवइ ?, न भवइ। कम्हा ?, जम्हा अणंताणं संघायाणं समुदयसमितिसमागमेणं एगे पम्हे निप्फज्जइ, उवरिल्ले संघाए अविसंघाइए हेट्ठिल्ले संघाए न विसंघाइज्जइ, अण्णम्मि काले उवरिल्ले संघाए विसघाइज्जइ अण्णम्मि काले हिट्ठिल्ले संघाए विसंघाइज्जइ तम्हा से समए न भवइ। एत्तो वि अणं सुहुमतराए समए पण्णत्ते समणाउसो !। (सू० १३८×)

अथ कोऽय समय इति पृष्ट सत्याह—समयस्य प्ररूपणा-विस्तरवर्ती व्याख्या करिष्यामि, सूक्ष्मत्वात् सक्षेपत कथितोऽपि नासौ सम्यक् प्रतीतिपथमवतरतीति भाव, तदेवाह—'से जहानामए' इत्यादि, स 'कश्चित् यथानामको-यत्प्रकारनामा देवदत्तादिनामेत्यर्थ, 'तुन्नागदारए' सूचिक इत्यर्थ, स्यात्—भवेत्, य, किमित्याह—तरुणादिविशेषण विशिष्ट पटसाटिका पट्टसाटिका वा गृहीत्वा 'सयराहं' झटिति कृत्वा हस्तमात्रमपसारयेत्—पाटयेदिति सण्टङ्क, अथवा—'स' इति पूर्ववत् 'यथे' त्युपदर्शने, 'नामे' ति सम्भावनायाम्, 'ए' इति वाक्यालङ्कारे, ततश्च स कश्चिदेव तावत्सभाव्यते तुण्णागदारको यस्तरुणादिविशेषण, स्यात्—कदाचित् पटसाटिका पट्टसाटिकां वा गृहीत्वा झटिति हस्तमात्रमपसारयेत्—पाटयेदिति तथैव सम्बन्ध, तत्र तरुण—प्रवर्द्धमानवया, आह—दारक प्रवर्द्धमानवया एव भवति, किं विशेषणेन ?, नैवम्, आसन्नमृत्यो. प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, तस्य चासन्नमृत्युत्वेन विशिष्टसामर्थ्यानुपपत्ते, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चायमारम्भ. अन्ये तु वर्णादिगुणोपचिताऽभिनवस्तरुण इति व्याचक्षते, बल-सामर्थ्य तदस्यास्तीति बलवान्, युग-सुषमदुष्षमादिकाल सोऽदुष्टो—निरुपद्रवो विशिष्टबलहेतुर्यस्यास्त्यसौ युगवान्, कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुरितीत्थ विशेषणम्, 'जुवाणे' त्ति-युवा-यौवनस्थ प्राप्तवया एष इत्येवम् अणति—व्यपदिशति लोको यमसौ निरुक्तिवशात् युवान, बाल्यादिकालेऽपि दारकोऽभिधीयते अतो विशिष्टवयोऽवस्थापरिग्रहार्थमेतद्विशेषणम्, अल्पशब्दोऽभाववचन, अल्प आतङ्को—रोगो यस्य स तथा, निरातङ्क इत्यर्थ, स्थिर—प्रकृतपट पाटयतोऽकम्पोऽग्रहस्तो हस्ताग्रं यस्य स तथा, दृढं पाणिपादं यस्य, पार्श्वौ पृष्ठ्यन्तरे च ऊरू च परिणते-परिनिष्ठितता गते यस्य स तथा, सर्वावयवैरुत्तमसहनन इत्यर्थ, 'तलजमलजुयलपरिघणिभबाहू' तलौ तालवृक्षौ तयोर्यमल—समश्रेणीक यद् युगल—द्वय परिघश्च-अर्गला तन्निभौ-तत्सदृशौ दीर्घसरलपीनत्वादिना बाहू यस्य स तथा, आगन्तुकोपकरणजं सामर्थ्यमाह—चर्मेष्टकाद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्रकाय —चर्मेष्टकया द्रुघणेन मुष्टिकेन च समाहतानि प्रतिदिनमभ्यासप्रवृत्तस्य निचितानि-निविडीकृतानि गात्राणि स्कन्धोरुपृष्ठादीनि यत्र स तथाविध कायो-देहो यस्य स तथा, चर्मेष्टकादयश्च लोकप्रतीता एव, औरस्यबलसमन्वागत —आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त, व्यायामवत्ता दर्शयति—'लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थ —जवनशब्द शीघ्रवचन, छेक —प्रयोगज्ञ दक्ष —शीघ्रकारी प्राप्तार्थ —अधिकृते कर्मणि निष्ठां गत, प्राज्ञ इत्यन्ये, कुशल.—आलोचितकारी मेधावी-सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मज्ञ. निपुण —उपायारम्भक. निपुणशिल्पो-

पायः—सूक्ष्मशिल्पसमन्वितः, एवंविधो ह्यल्पेनैव कालेन साटिकां पाटयतीति बहुविशेषणोपादानम् स इत्थंभूत एकां महतीं पटसाटिकां पट्टसाटिकां वा पटसाटिकाया एव श्लक्ष्णतरेति भेदेनोपादानम्, गृहीत्वा 'सयराह'मिति सकृत् झटिति कृत्वेत्यर्थः, हस्तमात्रमपसारयेत्—पाटयेदित्यर्थः, तत्रैव स्थिते प्रेरकः—शिष्यः प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको—गुरुस्तमेवमवादीत्, किम्?—येन कालेन तेन तुन्नागदारकेण तस्याः पटसाटिकायाः पट्टसाटिकाया वा सकृद्धस्तमात्रमपसारितं—पाटितमसौ समयो भवति?, प्रज्ञापक आह—नायमर्थः समर्थः—नैतदेवमित्युक्तं भवति, कस्मादिति पृष्ट उपपत्तिमाह-यस्मात् सङ्ख्येयानां तन्तूनां समुदयसमितिसमागमेनेति पूर्ववद्, एकार्था वा सर्वेऽप्यमी समुदायवाचकाः, पटसाटिका निष्पद्यते तत्र च 'उवरिल्ले' त्ति—उपरितने तन्तौ अच्छिन्ने—अविदारिते 'हेट्ठिल्ले' त्ति—अाधस्त्यतन्तुर्न छिद्यते अतोऽन्यस्मिन् काले उपरितनस्तन्तुः छिद्यते अन्यस्मिन् काले आधस्त्यः, तस्मादसौ समयो न भवति—एवं वदन्तं प्रज्ञापकं प्रेरक एवमवादीत्—येन कालेन तेन तुन्नागदारकेण तस्याः—पटसाटिकाया उपरितनस्तन्तुश्छिन्नः स समयः?, किं भवतीति शेषः, अत्र प्रज्ञापक आह—न भवतीति, कस्मात्?, यस्मात्सङ्ख्येयानां पक्ष्मणां लोके प्रतीतस्वरूपाणां समुदायेत्यादि सर्वं तथैव यावत्तस्मादसौ समयो न भवति, एवं वदन्तं प्रज्ञापकमित्याद्युपरितनपक्ष्मसूत्रमपि तथैव व्याख्येयम्, नवरमनन्तानां परमाणूनां विशिष्टैकपरिणामापत्तिः सङ्घातः, तेषामनन्तानां च समुदयः—संयोगस्तेषां समुदयानां या अन्योऽन्यानुगतिरूपा समितिः, तस्याः समागमेन—एकवस्तुनिर्वर्तनाय मीलनेन उपरितनपक्ष्मोत्पद्यते, समुदायवाचकत्वेनैकार्था वा समुदयादयः, तस्मात्तस्योपरितनैकपक्ष्मच्छेदनकालः समयो न भवति, कस्तर्हि समय इत्याह—'एत्तोऽवि णं' मित्यादि, एतस्मात् उपरितनैकपक्ष्मच्छेदनकालात् सूक्ष्मतरः समयः प्रज्ञप्तो हे श्रमण! आयुष्मन्निति, अत्राह-ननु यद्यनन्तैः परमाणुसङ्घातैः पक्ष्म निष्पद्यते ते च सङ्घाताः क्रमेण छिद्यन्ते, तदैकस्मिन्नपि पक्ष्मणि विदीर्यमाणे अनन्ताः समयाः प्राप्नुवन्ति, एवं च प्रत्युत्पन्नमसंख्येया समयासु ... सर्वास्वपि चोत्सर्पिणीष्वसङ्ख्येयकस्यैव प्रतिपादितत्वात्, यत उक्तम्—"असंखेज्जासु णं भंते! उस्सप्पिणीओसप्पिणीसु केवइया समया पण्णत्ता?, गोयमा!, असंखेज्जा। अणंतासु णं भंते! उस्सप्पिणीओसप्पिणीसु केवइया समया पण्णत्ता?, गोयमा!, अणंता" तदेतत्कथम्?, अत्रोच्यते-अयुक्तम्, किन्तु पाटनप्रवृत्तपुरुषप्रयत्नस्याचिन्त्यशक्तित्वात् प्रतिसमयमनन्तानां सङ्घातानां छेदः सम्पद्यते, एवं च सत्येकस्मिन् समये अनन्ताः सङ्घाता विलीयन्ते तेनानन्तैरपि अनन्तक एव सङ्घाता विलीयन्ते, एवम्भूताः स्थूलतरसङ्घाता एकस्मिन् पक्ष्मणि असंख्येया एव भवन्ति, तेषां च क्रमेण छेदने असंख्येयैः समयैः पक्ष्म छिद्यते, अतो न कश्चिद्विरोधः, इत्थं च विशेषतः सूत्रे समयप्ररूपणं प्रतिपादितम्, अन्यथा ह्यनन्तैः सूक्ष्मैः विदीर्यमाणत्वात् सङ्घाता-

णां च सङ्ख्यामात्रत्वादिति, ततोऽसङ्ख्येयैरेव समयैस्तैः पक्ष्मणो विदीर्यमाणत्वात् छद्मस्थानुभवविषयस्य च समयप्रसाधकस्य विशिष्टक्रियाविशेषस्य कस्यचिद्दर्शयितुमशक्यत्वाद् 'एत्तोऽवि णं सुहुमतराए समए' इति सामान्येनैवोक्तवानिति, एकस्मादुपरितनपक्ष्मच्छेदनकालादसङ्ख्याततमोऽशः समय इति स्थितम् युगपदनन्तसङ्घातविदारणहेतुपूर्वोक्तप्रयत्नविशेषसिद्धिश्च नगरादिप्रस्थितानवरतप्रवृत्तपुरुषादेः प्रयत्नविशेषात् प्रतिक्षणं बहूनभःप्रदेशान् विलङ्घयतश्चिरेणैव तद्देशप्राप्तिर्भावनीया, यदि पुनरसौ क्रमेणैकैकं व्योमप्रदेशं लङ्घयेत् तदा असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरेव तद्देशं प्राप्नुयाद् 'अङ्गुलसेढीमित्ते उस्सप्पिणीउ असंखेज्जा' इत्यादिवचनादिति भावः । न चातीन्द्रियेष्वर्थेषु एकान्तेन युक्तिनिष्ठैर्भाव्यम् सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद्, उक्तं च—

"आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं विद्धि लक्षणम् ।
अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥
आगमश्चाप्तवचनं—आप्तं दोषक्षयाद्विदुः ।
वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न ब्रूयाद्धेत्वसम्भवात् ॥ २ ॥
उपपत्तिर्भवेद्युक्ति—र्या सद्भावप्रसाधिका ।
साऽन्वयव्यतिरेकादि—लक्षणा सूरिभि कृता ॥ ३ ॥"

इति, निदर्शितं चेहोभयमप्यलं विस्तरेण । अनु० । स्था० ।

एगे समए । (सू० ४४ ×)

परमनिरुद्धः कालः उत्पलपत्रशतव्यतिभेदपट्टसाटिकापाटनदृष्टान्तसिद्धः समयप्रसिद्धत्वाद्वा, स चैक एव वर्तमानस्वरूपोऽतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनाभावात् । अथवा-असावेकस्वरूपेण निरंशत्वादिति । स्था० १ ठा० । आचा० । कल्प० । नि० । स० । जी० । त० । राजनीतिशास्त्रे, सू० ३ उ० । सङ्केते, आ० म० १ अ० । प्र० व० । सू० प्र० । च० प्र० । आ० । विशे० । कर्म० । समिति-सम्यक्शब्दार्थे उपसर्गे, सम्यगयः समयः । सम्यग् दयापूर्वके जीवेषु विषये प्रवर्त्तने, विशे० । आचारे, अनुष्ठाने, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । मुक्तिमार्गप्रवर्तके, विशे० । सामायिकचारित्रसम्यक्त्वानुष्ठानपरमाध्ययने समय एवेति, सू० १६ सम० । सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमेऽध्ययने, आव० ४ अ० ।

साम्प्रतं निक्षेपावसरः, स च त्रिधा-ओघनिष्पन्नो, नामनिष्पन्नः, सूत्रालापकनिष्पन्नश्च । तत्रौघनिष्पन्नेऽध्ययनम्, तस्य च निक्षेपः आवश्यकादौ प्रबन्धेनाभिहित एव, नामनिष्पन्ने तु समय इति नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले कुतित्थसंगारे ।
कुलगणसंकरगंडी, बोधव्वो भावसमए य ॥ २६ ॥

'नाम ठवणा' इत्यादि, नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालकुतीर्थसंगारकुलगणसङ्करगण्डीभावभेदात् द्वादशधा समयनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यसमयो द्रव्यस्य सम्यगयन-परिणामविशेषः स्वभाव इत्यर्थः, तद्यथा—जीवद्रव्यस्योपयोगः पुद्गलद्रव्यस्य मूर्तत्वं धर्माधर्माकाशानां गतिस्थित्यवगाहदानलक्षणः । अथवा-यो यस्य द्रव्यस्यावसरो—द्रव्यस्योपयोगकाल इति, तद्यथा-"वर्षासु लवणममृतं, शरदि जलं गोपयश्च हेमन्ते । शिशिरे चामलकरसो, घृतं वसन्ते गुडश्चान्ते" ॥ १ ॥ क्षेत्रसमयः क्षेत्रम्—आकाशं तस्य समयः—

स्वभाव , यथा ' एगेण वि से पुराणे, दोहि वि पुराणे सय पि माएज्जा । लक्खसएँण वि पुराणे, कोडिसहस्स पि माएज्जा ' ॥ १ ॥ यद्दिवा—देवकुरुप्रभृतीना क्षेत्राणामीदृशोऽनुभावो यदुत तत्र प्राणिन सुरूपा नित्यसुखिनो निर्वैराश्च भवन्तीति, क्षेत्रस्य वा परिकर्मणावसर क्षेत्रसय इति , कालसमयस्तु सुषमादेरनुभावविशेष उत्पलपत्रशतभेदाभिव्यङ्ग्यो वा कालविशेष कालसमय इति , अत्र द्रव्यक्षेत्रकालप्राधान्यविवक्षया द्रव्यक्षेत्रकालसमयता द्रष्टव्येति कुतीर्थसमय पाखण्डिकानामात्मीय आगमविशेष । तदुक्त वाऽनुष्ठानमिति, सगार -सकेतस्तद्रूप समय सगारसमय यथा सिद्धार्थसारथिदेवेन पूर्वकृतसगारानुसारेण गृहीतहरिशवो—बलदेव प्रतिबोधित इति, कुलसमय —कुलाचारो यथा शकाना पितृशुद्धि , आभीरकाणा मन्थनिकाशुद्धि , गणसमयो यथा मल्लानामयमाचारो—यथा यो ह्यनाथो मल्लो म्रियते स तै सस्क्रियते, पतितश्चोद्ध्रियत इति सकरसमयस्तु सकरो--भिन्नजातीयाना मीलकस्तत्र च समय --एकवाक्यता, यथा वाममार्गादावनाचारप्रवृत्ताव पि गुप्तिकरणमिति, गण्डीसमया–यथा शाक्याना भोजनावसरे गण्डीताडनमिति, भावसमयस्तु नोआगमत इदमेवाध्ययनम् , अननैवात्राधिकार शेषाणा तु शिष्यमतिविकाशार्थमुपन्यास इति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

समयंतर--समयान्तर--न० । परसमये, प० व० ५ द्वार ।

समयकप्प--समयकल्प--पु० । सिद्धान्तविचारणायाम् , सथा० ।

समयकयपिंडणाम–समयकृतपिण्डनामन्–न० । समयकृतपिण्डनाम्नि, पिं० । (व्याख्या 'पिंड' शब्दे पञ्चमभागे ६१७पृष्ठे ।)

समयखेत्त--समयक्षेत्र–न० । समय कालस्तद्विशिष्ट क्षेत्र समयक्षेत्रम् । मनुष्यक्षेत्रे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । मनुष्यलोके, स्था० ३ ठा० १ उ० । स० ।

किमिदं भंते ! समयक्खेत्ते त्ति पवुच्चइ ?, गोयमा ! अड्ढाइज्जा दीवा दो य समुद्दा एस णं पव्वइए समयखेत्ते त्ति पवुच्चइ । तत्थ णं अय जंबुदीवे सव्वदीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वभिंतरे एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा ०जाव अ-तरपुक्खरद्धं जोइसविहूणं ॥ ६ ॥

'किमि'त्यादि । तत्र समय कालस्तेनोपलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं , कालो हि दिनमासादिरूप. सूर्यगतिसमभिव्यङ्ग्यो मनुष्यक्षेत्र एव न परत., परतो हि नादित्या. सञ्चरिष्णव इति । 'एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्व ' त्ति । एषा चैवम् 'एग जोयणसयसहस्सं आयामविक्खम्भेणमि'त्यादि। 'जोइसविहूण' ति–तत्र जम्बूद्वीपादिमनुष्यक्षेत्रवक्तव्यताया जीवाभिगमोक्ताया ज्योतिष्कवक्तव्यताऽप्यस्ति,ततस्तद्विहीन यथा भवत्येव जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्येति, वाचनान्तरे तु— ' जोइसअट्ठविहूण ' इत्यादि बहु दृश्यते , तत्र—जबुद्दीवे णं भते ! कइ चंदा पभासिसु वा प्रभासिंति वा पभासिस्सति वा, कति सूरिया तविंसु वा० ३ कइ णक्खत्ता जोय जोइसुवा ' इत्यादिकानि प्रत्येक ज्योतिष्कसूत्राणि, तथा–'से केणट्ठेणं भते ! एवं वुच्चइ जबुद्दीवे दीवे गोयमा ! जबूदीवेण दीवे मदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण लवणस्स दाहिणेण० जाव तत्थ २ बहवे जबुरुक्खा जबुवणा० जाव उवसोभेमाणा चिट्ठति से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ जबुद्दीवे दीवे' इत्यादीनि प्रत्येकमर्थसूत्राणि च सन्ति, ततश्चैतद्विहीन यथा भवत्येव जीवाभिगमवक्तव्यतया नेयमस्योद्देशकस्य सूत्रम् । 'जाव इमा गाह' त्ति–सग्रहगाथा । सा च–'अरहतसमयबायर–विज्जूथणिया बलाहगा अगणी।आगरनिहिनइउवरा–गनिग्गम वुड्ढिवयण च' ॥ १ ॥ अस्याश्चार्थस्तत्रानेन सम्बन्धेनायातो जम्बूद्वीपादीना मानुषोत्तरान्तानामर्थाना वर्णकस्यान्ते इदमुक्तम्–'जाव च ण माणुसुत्तरे पव्वए ताव च ण अस्सिं लोए त्ति पवुच्चइ । मनुष्यलोक उच्यत इत्यर्थ । तथा 'अरहंते'त्ति जाव च ण अरहता चक्कवट्टी ०जाव सावियाओ मणुया पगइभद्दया विणीया ताव च ण अस्सिंलोए त्ति पवुच्चइ, समय त्ति, जाव च ण समयाइ वा आवलियाइ वा०जाव लोए त्ति पवुच्चइ,एवं जाव च ण बायरे विज्जुयारे बायरे थणियसद्दे जाव च ण बहवे उराला बलाहया ससेय त्ति, अगणि त्ति,जाव च ण बायरे तेउयाए जावं च ण आगराइ वा निहीइ वा नईइ वा उवराग त्ति,चदोवरागाइ वा सूरोवरागाइ वा,ताव च ण अस्सिं लोए त्ति पवुच्चइ । उपरागो–ग्रहणम् । 'निग्गमे वुड्ढिवयण व'त्ति–यावन्निर्गमादीना वचन प्रज्ञापन तावन् मनुष्यलोक इति प्रकृतम् ,तत्र–'जावं च णं चदिमसूरियाण ०जाव तारारूवाण अइगमण निग्गमणं वुड्ढिनिवुड्ढी आघविज्जइ,ताव च ण अस्सिं लोए त्ति पवुच्चइ अतिगमनमिहोत्तरायण, निर्गमन दक्षिणायनं , वृद्धिर्दिनस्य वर्द्धन, निर्वृद्धिस्तस्यैव हानि । भ० २ श० ६ उ० ।

समयचज्जा--समयचर्या–स्त्री० । समयपरिभाषया उपक्रमे, विशे० ।

समयज्झयण–समयाध्ययन–न० । समयाख्ये सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमं अध्ययनं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० चू० ।

समयणा(ना)य–समयन्याय–पु० । आगमप्रामाण्ये, पञ्चा० १२ विव० ।

समयणिबद्ध–समयनिबद्ध–न० । मनसा निबद्धे सङ्केते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

समकनिबद्ध–त्रि० । सहितैरुपाचे ज्ञाताङ्गसूत्रे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

समयणीइ–समयनीति–स्त्री० । सिद्धान्तव्यवस्थायाम् , आव० १ अ० ।

समयण्णु–समयज्ञ–त्रि० । सिद्धान्तविदि, पं० व० २ द्वार । आगमज्ञे, षो० १५ विव० । आचा० ।

समयपरमत्थवित्थर–समयपरमार्थविस्तर–पु० । सम्यगीयन्ते परिच्छिद्यन्तेऽनेनार्था इति समय आगमस्तस्य परम. अकल्पितश्चासावर्थश्च समयपरमार्थस्तस्य विस्तरो रचनाविशेष । सिद्धान्तस्याकल्पितार्थस्य परमार्थरचनायाम् , सम्म० ३ काण्ड ।

समयपरिसुद्ध–समयपरिशुद्ध–त्रि० । शिष्टव्यवहारविशुद्धे , पञ्चा० ४ विव० ।

समयपाहुड-समयप्राभृत-न०। स्वनामख्याते ग्रन्थविशेषे, अष्ट० १३ अष्ट०।

समयभणिय-समयभणित-न०। सिद्धान्तप्रतिपादिते, दर्श० १ तत्त्व।

समयय-समयज-न०। अन्वर्थरहिते समय एव प्रसिद्धे नामनि, पिं०।

समयलुक्खया-समयरूक्षता-स्त्री०। कालरूक्षतायाम्, भ० ७ श० ६ उ०।

समयविउ-समयविद्-त्रि०। आगमवेदिनि, षो० १२ विव०, भद्रबाहुप्रभृतिषु सिद्धान्तविद्सु, पञ्चा० ४ विव०।

समयविरुद्ध-समयविरुद्ध-त्रि०। स्वसिद्धान्तविरुद्धे, विशे०। यथा सांख्यस्यासत्कारणम्, कार्यं सद्वैशेषिकस्येत्यादि। आ० म० १ अ०। अनु०। यथा वैशेषिको ब्रूते प्रधानं कारणं जैनो वदति नास्ति जीव इत्यादि। बृ० १ उ० १ प्रक०।

समयविहाण-समयविधान-न०। सिद्धान्तनीतौ, पं० व० ४ द्वार।

समयसण्णा- समयसंज्ञा-स्त्री०। आगमपरिभाषायाम्, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

समयसब्भाव-समयसद्भाव-पुं०। सिद्धान्तार्थे,आव०४ अ०।

समयसागर-समयसागर-पुं०। समय -आगमस्तस्य सागर इव रत्नाकर। स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ०।

समयसिद्ध-समयसिद्ध-त्रि०। आगमांक्ते, पञ्चा० १६ विव०।

समयसुन्दर-समयसुन्दर-पुं०। सकलचन्द्रगणिशिष्ये, येन १६८६ संवत्सरे गाथासाहस्री विवादशतकं दशवैकालिकटीका चेति ग्रन्था रचिता। जै० इ०।

समयसो-समयशस्-अव्य०। समयेनेत्यर्थे, क० प्र० १ प्रक०।

समया-समता-स्त्री०। समो रागद्वेषमध्यस्थस्तद्भावस्तत्ता। आ० म० १ अ०। समभावे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०। सूत्र०। आ० चू०। आत्मपरतुल्यतायाम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०। अरक्ताद्विष्टतायाम्, अष्ट० १४ अष्ट०। सामायिके, रागद्वेषविरहे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। आ० चू०। आचा०। माध्यस्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ०। यो० बिं०।

समयाजोगि-समतायोगिन्-पुं०। ध्यानबलेन भस्मीभूतमोहकर्मातत्त्वादिपरिणतिरहिते योगिनि, अष्ट० ६ अष्ट०।

समताणुपेहि(ण)-समतानुप्रेक्षिन्-त्रि०। समतया प्रेक्षितुं शीलमस्येति समतानुप्रेक्षी। प्रियद्वेष्यरहिते, सूत्र० १ श्रु० १० अ०।

समयातीय-समयातीत-त्रि०। आगमादतिक्रान्ते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

समयाणुभाव-समतानुभाव-पुं०। कालविशेषसामर्थ्ये, भ० ७ श० ६ अ०।

समर-शबर-त्रि०। "शबरे बो मः" ॥ ८। १। २५८॥ इत्यनेन बकारस्य मकारः। समरो। प्रा०। वन्यमनुष्यजातिभेदे, को०। अष्ट०।

समर-पुं०। अनमरकयुक्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार। संग्रामे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। उत्त०।

सम-त्रि०। समत्वेन युक्ते,रकारः प्राकृतत्वात्। उत्त०२अ०। शत्रुंजयपर्वतस्य मूलनायकोद्धारकर्त्तरि स्वनामख्याते साधौ, ती० १ कल्प।

समरवहिय-समरव्यथित-त्रि०। संग्रामे हते,भ० ७ श० ६उ०।

समरभड-समरभट-पुं०। संग्रामभेदे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

समरसावत्ति-समरसापत्ति-स्त्री०। समे भावे रसोऽभिलाषो यस्या सा समरसा सा चासावापत्तिश्च प्राप्तिरधिगतिरधिगम इत्यनर्थान्तरम्। षो० ६ विव०। समतापत्तौ, आगमाहितसर्वज्ञरूपोपयोगोपयुक्तस्य तपोयोगानन्यवृत्तैः परमार्थत सर्वज्ञरूपत्ववाञ्छालम्बनाकारोपयुक्तत्वेन मनसो ध्यानविशेषरूपाया तत्फलभूताया वा समाप्तौ, षो० २ विव०।

समरसीह-समरसिंह-पुं०। स्वनामख्याते मेदपाट(मेवाड)देशाधिपतौ, ती० १६ कल्प।

समराइच्च-समरादित्य-पुं०। स्वनामख्याते राजनि, तच्चरित्रं श्रीहरिभद्रसूरिकृत समरादित्यचरित्रादवसेयम्। ध० २ अधि०।

समरीइय-समरीचिक-त्रि०। बहिर्विनिर्गतकिरणजालसहिते जी० ३ प्रति०। स०। रा०। आ०।

समल्लीण-समालीन-त्रि०। आसन्ने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। आ० म०।

समलेस्स-समलेश्य-त्रि०। लेश्यया तुल्ये,भ० १ श० २ उ०। (अत्र दण्डक 'सम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः।)

समवण्ण-समवर्ण-त्रि०। वर्णतस्तुल्ये, भ० १ श० २ उ०। (अत्र दण्डक 'सम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गत।)

समवतार-समवतार-पुं०। सम्यगवतारणे,नि० चू० १ उ०।

समवया-समवयस्-त्रि०। सवयस्ये, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०।

समवसरण-समवसरण-न०। अवसरणकरणे,ही० २ प्रका०। औपपातिकदेवतानिमित्ते जिनधर्मदेशने, पञ्चा० २ विव०। ('समोसरण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्याख्या वक्ष्यामि।)

समवसरणबिंबरूव-समवसरणबिम्बरूप-न०। समवसरणे जिनधर्मदेशनार्थमौपपातिकदेवतानिर्मितानि तस्यैव बिम्बानि-प्रतिकृतयस्तेषामिव रूपं स्वभावो यस्य स समवसरणबिम्बरूपः। विशिष्टरूपे चतुर्मुखे, पञ्चा० २ विव०।

समवाइकारण-समवायिकारण-न०। सम्-एकीभावे अवशब्द अपृथक्त्वे, अय गतौ इण् गतौ वा। ततश्चैकीभावेन अपृथग्गमनं समवायः-सम्बन्धः स विद्यते येषां ते समवायिनस्तन्तव, यस्मात्तेषु पटः समवैति इति। समवायिनश्च ते

कारणं च समवायिकारणम्, तन्तुसयोगास्तु कारणरूपद्रव्यान्तरधर्मत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्तरवर्तित्वात्समवायिनस्त एव कारणम्। कारणभेदे, विशे०। आ० चू०। ('कारण' शब्दे तृतीयभागे ४६५ पृष्ठे इदमुक्तम्।)

समवाय-समवाय-पु०। समवयनं समवाय। वणिजादीना संघाते, पिं०। ओघ०। गोष्ठीना मेलापके, आ० म० १ अ०। आचा०। समिति सम्यगवैत्याधिक्येन अयनमय परिच्छेदो जीवाजीवादिविविधपदार्थसार्थस्य यस्मिन्नसौ समवायः। समवयन्ति समवतरन्ति समिलन्ति नानाविधा आत्मादयो भावा अभिधेयतया यस्मिन्नसौ समवाय. चतुर्थेऽङ्गे, स० १ सम०। पा०। अनु०। नं०। स०।

से किं तं समवाए?, समवाएणं ससमया सूइज्जंति परसमया सूइज्जंति ससमयपरसमया सूइज्जंति ० जाव लोगालोगा सूइज्जंति। समवाएणं एकाइयाणं एगट्ठाणं एगुत्तरियं परिवुड्ढीए दुवालसंगस्स य गणिपिडगस्स पल्लवग्गे समणुगाइज्जइ, ठाणगसयस्स य बारसविहवित्थरस्स सुयणाणस्स जगजीवहियस्स भगवओ समासेणं समायारे आहिज्जति, तत्थ य णाणाविहप्पगारा जीवाजीवा य वण्णिया वित्थरेण, अवरे वि अ बहुविहा विसेसा नरगतिरियमणुअसुरगणाणं आहारुस्सासलेसा आवाससंखआयप्पमाणउववायचवणउग्गहणोवहिवेयणाविहाणउवओगजोगा इंदियकसाया विविहा य जीवजोणी विक्खंभुस्सेहपरिरयप्पमाणं विहिविसेसा य मंदरादीणं महीधराणं कुलगरतित्थगरगणहराणं सम्मत्तभरहाहिवाण चक्कीणं चेव चक्कहरहलहराण य वासाण य निगमा य समाए एए अन्ने य एवमाइ एत्थ वित्थरेणं अत्था समाहिज्जंति। समवायस्स णं परित्ता वायणा० जाव से णं अङ्गट्ठयाए चउत्थे अंगे एगे अज्झयणे एगे सुयक्खंधे एगे उद्देसणकाले एगे समुद्देसनकाले एगे चउयाले पदसहस्से पदग्गेणं पण्णत्ता, संखेज्जाणि अक्खराणि० जाव चरणकरणपरूवणया आघविज्जंति। सेत्तं समवाए। (सू० १३६) स०।

"समवायववच्छेदो, तस्स हि होहिंति वासाणं। मां ढरगोत्तस्स इह, सभूतजतिस्स मरणम्मि" ति०। सबन्धविशेषे, आ० म० १ अ०। अयुतसिद्धानामकार्याधारभूतानाम् इहेति प्रत्ययहेतौ सम्बन्धे, सम्म० ३ काण्ड। सूत्र०। स्या०। (अत्रत्या व्याख्या 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६४ पृष्ठतो द्रष्टव्या।

समविसम-समविषम-त्रि०। अनुकूलप्रतिकूले शय्यासनादौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०।

समवेयण-समवेदन-त्रि०। वेदनया तुल्ये, भ० १ श० २ उ०।

समसण्ण-समसंज्ञ-त्रि०। तुल्यबुद्धौ, आव० ५ अ०।

समसहाव-समस्वभाव-पुं०। सम.-तुल्य. स्वभाव.-स्वरूपं यस्य तत्तथा। तुल्यरूपे, स० २३ सम०।

समसार-शमसार-त्रि०। समप्रधाने, द्वा० २३ द्वा०।

समसील-शमशील-त्रि०। समस्वभावे, अष्ट० ३ अष्ट०।

समसुहदुक्ख-समसुखदुःख-त्रि०। विगतरागे, प० चू० ३ कल्प।

समसुहाकिरा-शमसुधाकिरा-स्त्री०। क्रोधादिपरित्याग. स.मस्तदेव सुधा-अमृत तस्या किरणं किरा-सेवन यस्या सा तथा। शमतामृतमय्यां दृष्टौ, अष्ट० २ अष्ट०।

समसेढि-समश्रेणि-स्त्री०। अविषमश्रेणौ, न०।

समस्सा-समस्या-स्त्री०। समस्यते-संक्षिप्यतेऽनया। सम्-अस् क्यप्। सक्षेपेण उक्तस्य श्लोकपदादे परकृतेन स्वकृतेन वा अवशेषेण भागान्तरेण संघटनार्थं कृते प्रश्ने, वाच०। आ० म० १ अ०।

समा-समा-स्त्री०। आत्मपरतुल्यतायाम्, दर्श० १ तत्त्व। संवत्सरात्मके कालविशेषे, व्य० ३ उ०। स्था०।

दो समाओ पन्नत्ताओ, त जहा-उस्सप्पिणी समा चेव, ओसप्पिणी समा चेव। स्था० २ ठा० १ उ०।

('लोक' शब्दे षष्ठे भागे विस्तरो गत.।)

समाइण्ण-समाचीर्ण-त्रि०। भाद्रपदशुद्धचतुर्थीपर्युषणापर्वादाचरिते, जी० १ प्रति०।

समाउ-समायुष्-त्रि०। उदयापेक्षया समकालायुष उदये, भ० २९ श० १ उ०।

समाउत्त-समायुक्त-त्रि०। युक्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०। औ०।

समाउय-समायुष्क-न०। आयुषा तुल्ये, भ० ६ श० १ उ०। (अत्र दण्डक 'सम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्त।)

समाउल-समाकुल-त्रि०। सम्मिश्रे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। ज०। रा०। उत्त०।

समाओग-समायोग-पुं०। सम्यग् आयोग. समायोग.। आव० १ अ०। त०। स्थिरीभावे, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

समागम-समागम-पु०। परस्पर संबद्धतया विशिष्टैकपरिणामसमुदाये, अनु०। सयोगे, एकीभवने, समुदये, अनु०। सपर्के, व्य० ६ उ०। प्राप्तौ, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

समागय-समागत-त्रि०। एकीभूते, प० व० ३ द्वार। स्था०।

समाण-भुज-धा०। जेमने, "भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-समाण-चमढ-चड्डाः" ॥ ८। ४। ११० ॥ इति भुजे. समाणादेश। समाणइ। भुङ्क्ते। प्रा० ४ पाद।

समाप्-धा०। समाप्तौ, "समापे समाण" ॥८।४।१४२॥ इत्यनेनात्र समाप्नोतेर्वैकल्पिक समान आदेश। समाणइ। समावेइ। प्रा० ४ पाद।

समान-त्रि०। समे, नि० चू० ४ उ०। उत्त०। रा०। सदृशे, उत्त० ३२ अ०। ज्ञा०।

सत्-त्रि०। विद्यमाने, स्था० ३ ठा० १ उ०। ज्ञा०। आचा०। प्रश्न०। औत्तराहे आज्ञप्तिकेन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ०।

समाणइत्ता-समाप्य-अव्य०।समाप्तिं नीत्वेत्यर्थे, आव०४अ०।

समाणकप्प-समाणकल्प-पु०। तुल्याध्यवसाये, कल्प० १ अधि० ६ क्षण।

समाणी-सती-स्त्री०। विद्यमानायाम्, प्रज्ञा० १५ पद। जं०।

समाणु-समम्-अव्य०। "एव-पर-समं-ध्रुवं मा-मनाक्-एम्ब पर समाणु ध्रुवु म-मणाउ", ॥ ८। ४। ४१८॥ अनेन अपभ्रंशेऽर्थे समम. समाणु इत्यादेश.। सहार्थे, समाणु। समम्। प्रा० ४ पाद।

समादहमाण-समादहत्-त्रि०। शीतस्पर्शं सहमाने, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०।

समादाण-समादान-न०। ग्रहणे, सूत्र० २ श्रु० २अ०।

समादाय-समादाय-अव्य०। गृहीत्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०। सूत्र०।

समादेज्ज-समादेय-त्रि०। ग्राह्ये, विशे०।

समादेस-समादेश-पु०। निर्ग्रन्थानां साधूनां कृते औद्देशिकभेदे, ध० ३ अधि०।

समाय-समवाय-पु०। समवायन समवाय, प्राकृतत्वेन व कारलोप। सम्यक्परिच्छेदे सद्धेतौ, ग्रन्थे च। समो रागद्वेषरहितत्वाद्यो-गमन समाय। आ० म० १ अ०। समो रागद्वेषवियुक्तो य. सर्वभूतान्यात्मवत्पश्यति, अयो-लाभ-प्राप्तिरिति पर्यायाः। समस्याय समाय.। समो हि प्रतिक्षणमपूर्वज्ञानदर्शनचरणपर्यायैर्निरुपमसुखहेतुभि. अध कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमैर्युज्यते स एव समाय., आव० ६ अ०। अनु०। सामायिके, आव० ६ अ०। सूत्र०। स्था०। चतुर्थेऽङ्ग, स० १३६ सूत्र।

समा(म)क-न०। युगपदित्यर्थे, भ० २६ श० १ उ०। मृषावादे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।

समायकरण-समायकरण-न०। समतासमागमपरिज्ञाननिमित्तरेखाकरणे, ज्यो० २ पाहु०।

समायरंत-समाचरत्-त्रि०। सेवमाने, प० व० १ द्वार। कुर्वति, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

समायरण-समाचरण-न०। करणे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०।

समायरित्ता-समाचर्य-अव्य०। कृत्वेत्यर्थे, विपा० १ श्रु० १अ०।

समायरियव्व-समाचरितव्य-त्रि०। सेव्ये, आव० ६ अ०।

समायाण-समादान-न०। ग्रहणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३उ०।

समायार-समाचार-पु०। समाचरण समाचार। अनुष्ठाने, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०। सूत्र०। स्था०। शिष्टजनाचरिते क्रियाकलापे, अनु०। स्था०।

समायारग-समाचारक-त्रि०। समाचरतीति समाचारक.। कर्त्तरि, न०। आ० म०।

समायारी-समाचारी-स्त्री०। समाचरणे, प० व० ५ द्वार। व्य०। ती०। जी०। उत्त०। हा०। ('सामायारी' शब्दे अस्मिन्नेव भागे दशधा सामाचारी वक्ष्यते।)

समार-सम् आ रच्-धा०। निर्माणे, "समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः" ॥ ८। ४। ६५॥ अनेन समारचे समारादेश। समारइ। समारचयति। प्रा० ४ पाद।

समारंभ-समारम्भ-पु०। उपादानहेतौ, आचा० १ श्रु० १ १ अ० १ उ०। परितापकरे व्यापारे, व्य० १ उ०। व्यापादने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०। परपीडाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्याने, दशा०। त्रिविध समारम्भ मानसिकवाचिककायिकभेदात्, तत्र मानसिक मन्त्रादिध्यानम्, परमारणहेतो प्रथम समारम्भ परपीडाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्यानम्। वाचिको यथा आरम्भ परव्यापदनसमक्षुद्रविद्यादिपरावर्तनासकल्पसूचको ध्वनिरेव समारम्भ। परपरितापकरमन्त्रादिपरावर्त्तनम्। कायिको यथा आरम्भोऽभिघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरण, समारम्भ परितापकरो मुष्ट्याद्यभिघात। दशा०६ अ०। अङ्गारकर्मणि, पं० सू०१ सूत्र। "सकप्पो सरंभो, परितापकरो भव समारंभो।" भ०३ श० ३ उ०। स्था०। नि० चू०। आचा०। उत्त०। सूत्र०। जीवोपमर्दे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०। प्रस्थापने, विशे०। सेवने, सूत्र०१ श्रु० ८ अ०। आचा०। ताडने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ०। आचा०। स्था०

समारंभमाण-समारम्भमाण-त्रि०। समारम्भं कुर्वति, स्था० १० ठा० ३ उ०। जीवाना विनाशके, औ०। व्यापादयति, स्था० ६ ठा० ३ उ०। सघट्टादीना विषयीकुर्वति, स्था० ५ ठा० २ उ०।

समारंभावण-समारम्भण-न०। समनुज्ञाने, आचा० १ श्रु०१ अ० २ उ०।

समारंभि(न्)-समारम्भिन्-त्रि०। कृतसमारम्भे, कर्त्तरि, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०।

समारंभित्ता-समारभ्य-अव्य०। प्रज्वाल्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०।

समारोव-समारोप-पु०। अतस्मिन् तदध्यवसाये, अतत्प्रकारे पदार्थे तत्प्रकारतानिर्णये, (रत्ना०१ परि०।) यथा क्षणिके अक्षणिकज्ञानम्। सम्म० १ काण्ड।

समारोह-समारोह-पु०। सम्यक् क्लेशेनोर्ध्वगमने,आव०४अ०।

समालवण-समालपन-न०। अतिविषमत्वादल्पाक्षरैरसम्यगवबोधे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०।

समाव-समाप्-धा०। समाप्तिनयने, "समापे. समाणः" ॥ ८। ४। १४२॥ अनेन पाक्षिक समाणादेश। तत्पक्षे-समावेइ। समापयति। प्रा० ४ पाद।

समावडिय-समापतित-त्रि०। समापन्ने, औ०। प्रश्न०।

समावण्ण-समापन्न-त्रि०। निष्ठानयने, आव० ३ अ०। भ०। आचा०। समागते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०। सम्यगापन्ने, प्राप्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ०।

समावत्ति-समापत्ति-स्त्री०। अवधानेन मनस्तादात्म्यापादने, द्वा० २२ द्वा०। प्रति०। षो०।

मनोबिम्बप्रतिच्छाया, समापत्तिं परात्मनः ।
चीणवृत्तिर्भवेद् ध्याना-दन्तरात्मनि निर्मितम् ॥ १ ॥
द्वा० २२ द्वा० ।

('जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६३० पृष्ठे व्याख्यातमिदम् ।)

समावयंत-समापतत्-त्रि० । एकीभावेनाभिमुख पतति, दश० ६ अ० ३ उ० ।

समाविभाग-समाविभाग-पु०। कालविभागे, ज्यो०६ पाहु०।

समास-समास-पु० । असुक्षेपणे, असनमास क्षेप इत्यर्थ , शोभनमसन समास । ससाराद्बहिर्जीवात् कर्मणो वा क्षेपणे, आ० म०१ अ० । सङ्क्षेपे, सामान्ये, ओघ०। सामायिके, विशे० । सशब्द प्रशसायाम्, असु क्षेपणे, शोभनमसन ससाराद्बहिर्जीवस्य जीवात्कर्मणो वा क्षेपण समास । अथवा--सशब्द सम्यगर्थ सम्यगास. समास । रागद्वेषरहितस्य समस्य वा आस समास । विशे० । 'अप्पक्खरं समासो' त्ति-महार्थत्वऽ-य्यल्पाक्षरत्वात्सामायिक समास उच्यते । 'अहवाऽऽसो सण' त्ति-अथवा-असु क्षेपणे इत्यस्य धातोर्व्युत्पाद्यत । आकारश्चेह प्रश्लिष्टो द्रष्टव्य ,ततश्च असनमासो जीवात्कर्मण क्षेप इत्यर्थ । एकारस्यानुस्वारश्चेह लुप्तो दृश्य । समशब्दार्थमाह- महासण सव्वं'त्ति-अव्ययानामनेकार्थत्वान्महत्कर्मणोऽसन समसन समास । वा इति अथवा, सच्छोभनमसन समास कर्मक्षेपणस्य शोभनत्वादिति । अथवा--सम्यगर्थे समर्थे वा सशब्द । तत्किमित्याह-'सम्म समस्स वाऽऽसो' त्ति-सम्यक् समस्य वा रागद्वेषरहितस्यास कर्मक्षेप इति कृत्वा सामायिक समासो भवति । विशे०। आ० चू० । (कथा 'चिलाईपुत्त' शब्दे तृतीयभागे ११८८ पृष्ठे गता ।) सक्षेपे, नं० । आतु० । आचा० । आ० म० । पञ्चा० । रा० । विशे०। उत्त०। पा० । स्था० । अनु० । 'समास' त्ति-सशब्द प्रशसायामसु क्षेपणे । शोभनमसनम्-सक्षेपेण विस्तरवत सकोचन समास । पदानामेकीकरणे , प्रश्न० २ सव० द्वार ।

से किं तं समासिए ?, समासिए सत्त समासा भवंति, तं जहा-"दंदे अ बहुव्वीही,कम्मधारए दिग्गू अ। तप्पुरिसे अव्वईभावे, एक्कसेसे अ सत्तमे" ॥ १ ॥ अनु० ।

द्वयोर्बहूना पदाना वा समसन--संमीलन समास । अनु०। (द्वन्द्वादिपदाना व्याख्या स्वस्वस्थाने ।)

समासओ-समासतस्-अव्य० । सक्षेपेणेत्यर्थे , नि० चू० १ उ० । कर्म० ।

समासज्ज-समासाद्य-अव्य० । प्राप्येत्यर्थे , आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

समासण-समासन--न० । समानोपवेशने, आव० ४ अ० ।

समासत्थ-समासार्थ-पु० । संक्षिप्तार्थे, आ० म० १ अ० ।

समासदोस-समासदोष-पु० । समासव्यत्यये , आ० म० १ अ० । यत्र समासविधि प्राप्तं समासं न करोति , व्यत्ययेन वा करोति, तत्र समासदोष. । अनु० । विशे० ।

समासिय--समाश्रित--त्रि० । अभ्युपगवति, आ० म० १ अ० ।

समासिक--न० । द्वयोर्बहूना वा पदाना समसन--संलीन समासस्तन्निर्वृत्त समासिकम् । समासजे नामनि, अनु० । यथा राजपुरुषोऽयमिति । अत्र तत्पुरुष समासे कर्तव्य विशेषणसमासकरण बहुव्रीहिसमासकरणम् । यदिवा-अत्र समासकरणं, यथा-राज्ञ पुरुषोऽयमिति । आ० म० १ अ० ।

समाहट्टु-समाहृत्य-अव्य० । सम्यगुपादायेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

समाहड-समाहृत-त्रि० । शुद्धे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अङ्गीकृते सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

समाहय-समाहत-त्रि० । परस्परेणोपहते , प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । अभिभूत, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । रा० । अमनोज्ञे,प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

समाहरण-समाहरण-न० । गोपने, उपसहरणे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । विस्रोतसिकाराहित्येनादाने, सूत्र०१ श्रु०८ अ०।

समाहाण-समाधान-न०। विषयाद्यौत्सुक्यनिवृत्तिलक्षणे स्वास्थ्ये, अनु० । आव० । सम्यगाख्याने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । अनादिकालात्सहत्यावस्थाने, धातूनामनेकार्थत्वात् । विशे० । चित्तसमाधाने आ० चू०

तत्रोदाहरणम्--

णयरं सुदंसणपुरं, सुसुणाए सुजस सुव्वए चेव ।
पव्वज्ज सिक्खमादी,एगविहारे य फासणया ॥१२६८॥

सुदसण पुर नगर, सुसुणागो गाहावई, सुजसा से भज्जा, सहाणि ताण सुवत्तो पुत्तो णाम सुहेण गब्भे अच्छिता, सुहेण जातो, एव वड्ढितो, एव० जाव जोवणत्थो सबुद्धो, आपुच्छित्ता पव्वइतो पढितो, एगल्लविहारपडिम पडिवण्णो । सक्कपससा, देवेहिं परिक्खितो । अणुकूलेण धणणो, कुमारबभयारी एकेण, विनिपण को एगाओ कुलसताणच्छेदगाओ अधम्मो-त्ति ?,सो भगव समो । एव मातापिताणि से विसयपसत्ताणि द सिताणि । पच्छा मारिज्जतगाणि कलुण कूवेंति, तहा वि समो । पच्छा सव्वे तुट्ठा विउव्वित्ता दिव्वाए इत्थिगाए सविब्भम, पलोइय मुकदीहनीसाममवगूढो तहा वि सजमे समाहिततरो, जातो णाण उप्पण्ण जाव सिद्धो । आ० चू० ४ अ० । आव० ।

समाहार-समाहार-पु० । समानाहारे, प्रज्ञा० १७ पद १ उ० । (अत्र दण्डक 'सम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गत ।)

समाहारा-समाहारा-स्त्री० । द्वादश्या रात्रितिथौ, जं० ७ वक्ष० । ज्यो० । दक्षिणरुचकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, आ० चू० १ अ० । आ० म० । द्वी० । जं० । आ० क० । स्था० । च० प्र० ।

समाहि समाधि--पु० । समाधानं समाधि । सम्यग्मोक्षमार्गावस्थाने, स० २० सम० । रागद्वेषपरित्यागरूपे धर्मध्याने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । स्वास्थ्ये, आ० म० २ अ० ।

चेत स्वास्थ्ये, स० ३२ सम० । आचा० । आ० चू० । आव० ध० । नीरोगतायाम् , व्य० १ उ० । उत्त० । इन्द्रियप्रणिधाने, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । योगे, उत्त० २ अ० । धर्मध्यानादिके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सम्यगवस्थाने सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । सम्यग्दर्शनादिकायां मोक्षपद्धतौ, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । प्रशमवाहितायां ज्ञानादौ च । स्था० ४ ठा० १ उ० । एकाग्रे निरुद्धे चित्ते समाधिरिति । द्वा० ११ द्वा० । ज्ञानदर्शनचारित्रात्मके चित्तस्वास्थ्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ५ उ० । प्रशस्तभावे, स्था० २ ठा० ३ उ० । समाधानं समाधिः, स च द्रव्यभावभेदात् द्विविधः । तत्र द्रव्यसमाधिर्येदुपयोगात् स्वास्थ्यं भवति, येषां वा विरोधो इति, भावसमाधिस्तु ज्ञानादिसमाधानमेव, तदुपयोगादेव परमस्वास्थ्ययोगादिति, यतश्चायमित्थं द्विधा, अतो द्रव्यसमाधिव्यवच्छेदार्थमाह-वर-प्रधानं भावसमाधिमित्यर्थः, (ददतु) । आव० २ अ० । प्रव० । सन्मार्गानुष्ठाने, ध० ३ अधि० । द्वा० ।

प्रशान्तवाहिता वृत्तेः, संस्कारात् स्यान्निरोधजात् ।
प्रादुर्भाव-तिरोभावौ, तद्व्युत्थानजयोरयम् ॥ २३ ॥

प्रशान्तेति-प्रशान्तवाहिता परिहृतविक्षेपतया सदृशप्रवाहपरिणामिता, वृत्तेर्वृत्तिमयस्य चित्तस्य निरोधजात् संस्कारात् स्यात्, तदाह-"तस्य प्रशान्तवाहिता संस्कारात्" (३-१०) । कोऽयं ?, निरोध इत्युच्यत आह-तद्व्युत्थानजयोर्निरोधजव्युत्थानजयोः संस्कारयोः प्रादुर्भावतिरोभावौ-वर्त्तमानाध्वाभिव्यक्तिकार्यकरणसामर्थ्यावस्थानलक्षणौ, अयं निरोधः चलत्वेऽपि गुणवृत्तस्योक्ताभयलयवृत्तित्वान्वयेन चित्तस्य तथाविधस्थैर्यमादाय निरोधपरिणामशब्दव्यवहारात्। तदुक्तम्-" व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभवप्रादुर्भावौ निरोधक्षणचित्तान्वयो निरोधपरिणाम " इति (३-९) ।

सर्वार्थतैकाग्रतयोः, समाधिस्तु क्षयोदयौ ।
तुल्यावेकाग्रताशान्तो-दितौ तु प्रत्ययाविह ॥ २४ ॥

सर्वार्थतेति-सर्वार्थता-चलत्वान्नानाविधार्थग्रहणम्; चित्तस्य विक्षेपा-धर्मः, एकाग्रता-एकस्मिन्नेवाऽऽलम्बने सदृशपरिणामिता तया क्षयोदयौ तु अत्यन्ताभिभवाभिव्यक्तिलक्षणौ, समाधिरुद्रिक्तसत्त्वचित्तान्वयितयाऽवस्थिते, समाधिपरिणामोऽभिधीयते । यदुक्तम्-" सर्वार्थतैकाग्रतयोः क्षयोदयौ चित्तस्य समाधिपरिणाम " इति (३-११) । पूर्वत्र विक्षेपस्याभिभवमात्रम्, इह त्वत्यन्ताभिभवोऽनुत्पत्तिरूपोऽतीताध्वप्रवेश इत्यनयोर्भेदः । इहाधिकृतदर्शने तुल्यावेकरूपालम्बनत्वेन सदृशौ शान्तोदितौ अतीताध्वप्रविष्टवर्त्तमानाध्वस्फुरितलक्षणौ च प्रत्ययौ एकाग्रता उच्यते समाहितचित्तान्वयिनी । तदुक्तम्-' शान्तादितौ हि तु (तौ तु) ल्यप्रत्ययौ चित्तस्यैकाग्रतापरिणाम " (३-१२) । नचैवमन्वयव्यतिरेकवस्त्वसंभवः, यतोऽन्यत्रापि धर्मलक्षणावस्थापरिणामा दृश्यन्ते । तत्र धर्मिणः पूर्वधर्मनिवृत्तावुत्तरधर्मोपत्तिर्धर्मपरिणामः, यथा-मृल्लक्षणस्य धर्मिणः पिण्डरूपधर्मपरित्यागेन घटरूपधर्मान्तरस्वीकारः । लक्षणपरिणामश्च यथा-तस्यैव घटस्यानागताऽध्वपरित्यागेन वर्त्तमानाध्वस्वीकारः, तत्परित्यागेन वाऽतीताध्वपरिग्रहः । अवस्थापरिणामश्च यथा-तस्य घटस्य प्रथमद्वितीययोः क्षणयोः सदृशयोरन्वयित्वेन चलगुणवृत्तीनां गुणपरिणामेन धर्मी व शान्तोदितेषु शक्तिरूपेण स्थितेषु सर्वत्र सर्वात्मकत्वव्यपदेशेषु धर्मेषु कथञ्चिद्भिन्नोऽन्वयी दृश्यते, यथा-पिण्डघटादिषु मृदेव प्रतिक्षणमन्यान्यत्वाद्धर्मपरिणामान्यत्वम् । तत्र केचित्परिणामाः प्रत्यक्षेणैवोपलक्ष्यन्ते, यथा-सुखादयः संस्थानादयो वा । कश्चिचानुमानगम्याः, यथा-कर्मसंस्कारशक्तिप्रभृतयः । धर्मिणश्च भिन्नाभिन्नरूपतया सर्वत्रानुगम इति न काचिदनुपपत्तिः । तदिदमुक्तम्-" एतेन भूतेन्द्रियेषु धर्मलक्षणावस्थापरिणामा व्याख्याता " (३-१३) । ' शान्तोदिताव्यपदेश्यधर्मानुपाती धर्मी " (३-१४) ' क्रमान्यत्वं परिणामान्यत्वे हेतुरिति " (३-१५) ॥२५॥ (द्वा०) (२५ श्लोकः ' स्वपरोपतिपथावहा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः ।) (२६ श्लोकः ' परा ' शब्दे पञ्चमभागे ४४६ पृष्ठे गतः ।) '

स्वरूपमात्रनिर्भासं, समाधिर्ध्यानमेव हि ।
विभागमनतिक्रम्य, परे ध्यानफलं विदुः ॥२७॥

स्वरूपेति-स्वरूपमात्रस्य' ध्येयस्वरूपमात्रस्य निर्भासो यत्र तत्तथा । अर्थाकारसमावेशेन भूतार्थरूपतया न्यग्भूतज्ञानस्वरूपतया च ज्ञानस्वरूपशून्यतापत्ते ध्यानमेव हि समाधिः । तदुक्तम्-"तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधि " इति । (३-३) विभागमप्राङ्गा योग इति प्रसिद्धमनतिक्रम्याष्टाङ्गस्य परे ध्यानफलं समाधिरिति विदुः ।

निराचारपदो ह्यस्या-मतः स्यान्नातिचारभाक् ।
चेष्टा चास्याखिलाभुक्त-भोजनाभाववन्मता ॥२८॥

निराचारेति अस्यां दृष्टौ योगी नातिचारभाक् स्यात् तन्निबन्धनाभावात् । अतो निराचारपदं प्रतिक्रमाद्यभावात् , चेष्टा चास्यैतद्दृष्टिमतोऽखिलाभुक्तभोजनाभाववन्मता आचारजेयकर्माभावात्, तस्य भुक्तप्रायत्वात्, सिद्धत्वेन तदिच्छाविघटनात् ।

कथं तर्हि भिक्षाटनाद्याचारोऽत्रेत्यत आह-

रत्नशिक्षादृगन्या हि, तन्नियोजनदृग्यथा ।
फलभेदात्तथाचार-क्रियाऽप्यस्य विभिद्यते ॥२९॥

रत्नेति-रत्नशिक्षादृशोऽन्या हि यथा शिक्षितस्य सतस्तन्नियोजनदृक्, तथाऽऽचारक्रियाऽप्यस्य भिक्षाटनादिलक्षणा फलभेदाद्भिद्यते । पूर्वं हि साम्परायिककर्मक्षयः फलम्, इदानीं तु भवोपग्राहिकर्मक्षय इति ।

कृतकृत्यो यथा रत्न-नियोगाद्रत्नविद्भवेत् ।
तथाऽयं धर्मसंन्यास-विनियोगान्महामुनिः ॥३०॥

कृतकृत्य इति-यथा रत्नस्य नियोगात् शुद्धदृष्ट्या यथेच्छव्यापाराद्वणिग् रत्नवाणिज्यकारि कृतकृत्यो भवेत् तथाऽयमधिकृतदृष्टिस्थो धर्मसंन्यासविनियोगात् द्वितीयापूर्वकरणे महामुनिः कृतकृत्यो भवति ।

केवलश्रियमासाद्य, सर्वलब्धिफलान्विताम् ।
परपरार्थं संपाद्य, ततो योगान्तमश्नुते ॥ ३१ ॥

केवलेति-केवलश्रियं-केवलज्ञानलक्ष्मीमासाद्य-प्राप्य सर्वलब्धिफलान्वितां सर्वौत्सुक्यनिवृत्त्या परंपरार्थं यथा भव्यं सम्यक्त्वादिलक्षणं संपाद्य ततो योगान्तं योगपर्यन्तमश्नुते

प्राप्नोति।

तत्रायोगाद्योगमुख्या-द्भवोपग्राहिकर्मणाम्।
क्षयं कृत्वा प्रयात्युच्चैः, परमानन्दमन्दिरम्॥ ३२॥

तत्रेति-तत्र योगान्ते शैलेश्यवस्थायाम् अयोगाद्व्यापारात् योगमुख्यात् भवोपग्राहिणा कर्मणा क्षयं कृत्वा उच्चैर्लोकान्ते परमाऽऽनन्दमन्दिरं प्रयाति। द्वा० २४ द्वा०। साम्प्रतं समाधिरुच्यते तत्रापि नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्यादिसमाधिमाह—

दव्वं जेण व दव्वे-ण समाही आहिअं च जं दव्वं।
भावसमाहि चउव्विह-दंसणनाणे तवचरित्ते॥१२७॥

द्रव्यमिति-द्रव्यमेव समाधिं द्रव्यसमाधिर्यथा मात्रकम्, अविरोधि वा क्षीरगुडादि, तथा येन वा द्रव्येणोपयुक्तेन समाधिस्त्रिफलादिना तद् द्रव्यसमाधिरिति। तथा आहितं वा यद् द्रव्यं समतां करोति तुलारोपितपलशतादिवत् स्वस्थानं तत् द्रव्यं समाधिरिति। उक्तो द्रव्यसमाधिः॥ भावसमाधिमाह--भावसमाधिं प्रशस्तभावविरोधलक्षणश्चतुर्विधं, चातुर्विध्यमेवाह—दर्शनज्ञानतपश्चारित्रेषु एतद्विषयो दर्शनादीनां व्यस्तानां समस्तानां वा सर्वथा अविरोध इति गाथार्थः। दश० ६ अ० १ उ०। पा०। उत्त०। मोक्षे, सम्यग्ध्याने, सदनुष्ठाने च। सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०। स्था०।

दसविहा समाही पण्णत्ता, तं जहा-पाणाइवायवेरमणे मुसावायवेरमणे अदिण्णादाणवेरमणे मेहुणवेरमणे परिग्गहवेरमणे इरियासमिई भासासमिई एसणासमिई आयाणउच्चारपासवणखेलसिंघाणगपारिट्ठावणियासमिई। (सू० ११X)

समाधानं समाधिः, समता सामान्यतो रागाद्यभाव इत्यर्थः, स चोपाधिभेदात् दशधेति। स्था० १० ठा० ३ उ०। सथा०। अनुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। सम्यग्मार्गानुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। गुर्वादीनां कार्यकारणद्वारेण चित्तस्वास्थ्योत्पादने, ज्ञा०१ श्रु० ८ अ०। आ० क०। ('समाहाण' शब्द अस्मिन्नेव भागे कथानकम्।) शुभलेश्याध्यवसाये दश० २ चू०। भारते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति सप्तदशे तीर्थकरे, स० ८४ सम०। ति०। सत्तरसो रेवइजी वो समाही। ती० २ कल्प। समतायाम्, प्रश्न० १ सव०द्वार। धर्मे समाधिः कर्त्तव्यः, सम्यगाधीयते व्यवस्थाप्यते मोक्षं तन्मार्गं वा प्रति येनात्मा धर्मध्यानादिना स समाधिः धर्मध्यानादिकं। स त्वं सम्यग् ज्ञात्वा स्पर्शनीय। नामनिष्पन्नं तु निक्षेपमधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—

आयाणपदेणाऽऽवं, गोणं नामं पुणो समाहिं त्ति।
णिक्खिविऊण समाहिं, भावसमाहीइ पगयं तु॥१०३॥
णामं ठवणा दविए, खेत्ते काले तहेव भावे य।
एसो उ समाहीए, णिक्खेवो छव्विहो होइ॥ १०४॥
पंचसु विसएसु सुभेसु, दव्वम्मि त्ता भवे समाहि त्ति।
खेत्तं तु जंम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं जो उ॥१०५॥
भावसमाहा चउव्विह, दंसणणाणे तवे चरित्ते य।
चउसु वि समाहियप्पा, सम्मं चरणट्ठिओ साहू॥१०६॥

आदीयते—गृह्यते प्रथमम्-आदौ यत्तदादानम् आदानं च तत्पदं च सुबन्तं तिङन्तं वा तदादानपदं तेन 'आघं' ति नामास्याध्ययनस्य, यस्मादध्ययनादाविदं सूत्रम्— 'आघं मईम मणुवीइधम्मं " इत्यादि, यथोत्तराध्ययनेषु चतुर्थमध्ययनं प्रमादाप्रमादाभिधायकमप्यादानपदेन 'असखयं-' मित्युच्यते, गुणनिष्पन्नं पुनरस्याध्ययनस्य नाम समाधिरिति, यस्मात्स एवात्र प्रतिपाद्यते, तं च समाधिं नामादिना निक्षिप्य भावसमाधिनेह प्रकृतम्—अधिकार इति। समाधिनिक्षेपार्थमाह—नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, एष तु समाधिनिक्षेपः षड्विधो भवति। तुशब्दो गुणनिष्पन्नस्यैव नाम्नो निक्षेपो भवतीत्यस्यार्थस्याविर्भावनार्थं इति। नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्यादिकमधिकृत्याह—पञ्चस्वपि शब्दादिषु मनोज्ञेषु विषयेषु श्रोत्रादीन्द्रियाणां यथास्वं प्राप्तौ सत्यां यत्तुष्टिविशेषः स द्रव्यसमाधिः, तदन्यथा त्वसमाधिरिति। यदिवा-द्रव्ययोर्द्रव्याणां वा सम्मिश्राणामविरोधिना सता न रसोपघातो भवति, अपितु रसपुष्टिः स द्रव्यसमाधिः। तद्यथा-क्षीरशर्करयोर्दधिगुडचातुर्जातकादीनां चेति, येन वा द्रव्येणोपभुक्तेन समाधिपानकादिना समाधिर्भवति तद् द्रव्यं द्रव्यसमाधिः। तुलादावारोपितं वा यद् द्रव्यं समतामुपैतीत्यादिको द्रव्यसमाधिरिति। क्षेत्रसमाधिस्तु यस्य यस्मिन् क्षेत्रे व्यवस्थितस्य समाधिरुत्पद्यते स क्षेत्रप्राधान्यात् क्षेत्रसमाधिः। यस्मिन् वा क्षेत्रे समाधिर्व्यावर्ण्यते इति। कालसमाधिरपि यस्य यं कालमवाप्य समाधिरुत्पद्यते तद्यथा—शरदि गवां नक्तमुलूकानामहनि बलिभुजां, यस्य वा यावन्तं कालं समाधिर्भवति यस्मिन् वा काले समाधिर्व्याख्यायते स कालप्राधान्यात् कालसमाधिरिति। भावसमाधिं त्वधिकृत्याह—भावसमाधिस्तु दर्शनज्ञानतपश्चारित्रभेदाच्चतुर्द्धा, तत्र चतुर्विधमपि भावसमाधिं समासतो गाथापश्चार्धेनाह—मुमुक्षुणा चर्यत इति चरणं तत्र सम्यक् चरणे चारित्रे व्यवस्थित समयुक्तः साधु —मुनिश्चतुर्ष्वपि भावसमाधिभेदेषु दर्शनज्ञानतपश्चारित्ररूपेषु सम्यगाहितो-व्यवस्थापित आत्मा येन स समाहितात्मा भवति। इदमुक्तं भवति-यः सम्यक्चरणे व्यवस्थितः स चतुर्विधभावसमाधिसमाहितात्मा भवति। यो वा भावसमाधिसमाहितात्मा भवति, स सम्यक्चरणे व्यवस्थितो द्रष्टव्य इति। तथाहि—दर्शनसमाधौ व्यवस्थितो जिनवचनभावितान्तःकरणो निवातशरणप्रदीपवन्न कुमतिवायुभिर्भ्राम्यते, ज्ञानसमाधिना तु यथा यथाऽपूर्वं श्रुतमधीते तथा तथाऽतीव भावसमाधावुद्युक्तो भवति। तथा चोक्तम्-
"जह जह सुयमवगाहइ, अइसयरसपसरसजुयमउव्वं।
तह तह पल्हाइ मुणी, णवणवसंवेगसद्धाए॥ १॥"
चारित्रसमाधावपि विषयसुखनिःस्पृहतया निष्किञ्चनोऽपि परं समाधिमाप्नोति, तथा चोक्तम्-" तणसंथारणिसण्णो, ऽवि मुणिवरो भट्ठरागमयमोहो। जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि?॥ १॥ नैवास्ति राजराज—स्य तत्सुखं नैव देवराजस्य। यत्सुखमिहैव साधो-र्लोकव्यापाररहितस्य "॥ २॥ इत्यादि,

तप समाधिनाऽपि विकृष्टतपसोऽपि न ग्लानिर्भवति तथा क्षुत्तृष्णादिपरीषहेभ्यो नोद्विजते , तथा अभ्यस्ताभ्यन्तरतपोध्यानाश्रितमना स निर्वाणस्थ इव न सुखदुःखाभ्यां बाध्यत इत्येवं चतुर्विधभावसमाधिस्थ सम्यक्चरणव्यवस्थितो भवति साधुरिति ।

गतो नामनिष्पन्नो निक्षेप , साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेत सूत्रमुच्चरणीय , तच्चेदम्-

आघ मईमं मणुवीय धम्मं ,
अंजू समाहिं तमिणं सुणेह ।
अपडिन्न भिक्खू उ समाहिपत्ते ,
अणियाणभूतेसु परिव्वएज्जा ॥ १ ॥
उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु ,
तसा य जे थावर जे य पाणा ।
हत्थेहिं पाएहिं य संजमित्ता,
अदिन्नमन्नेसु य णो गहेज्जा ॥ २ ॥
सुयक्खायधम्मे वितिगिच्छतिण्णे ,
लाढे चरे आयतुले पयासु ।
आय न कुज्जा इह जीवियट्ठी,
चयं न कुज्जा सुतवस्सि भिक्खू ॥ ३ ॥
सव्विंदियाभिनिव्वुडे पयासु,
चरे मुणी सव्वतो विप्पमुक्के ।
पासाहि पाणे य पुढो वि सत्ते,
दुक्खेण अट्टे परितप्पमाणे ॥ ४ ॥

अस्य चायमनन्तरसूत्रेण सह सम्बन्ध , तद्यथा--अशेषगारवपरिहारेण मुनिर्निर्वाणमनुसन्धयेदित्येतद्भगवानुत्पन्नदिव्यज्ञान समाख्यातवान् , एतच्च वक्ष्यमाणमाख्यातवानिति , ' आघ ' ति--आख्यातवान् कोऽसौ ?-- मतिमान्--मनन मति --समस्तपदार्थपरिज्ञान तद् विद्यते यस्यासौ मतिमान् केवलज्ञानीत्यर्थ , तत्रासधारणविशेषणोपादानात्तीर्थकृद् गृह्यते , असावपि प्रत्यासत्तेर्वीरवर्द्धमानस्वामी गृह्यते , किमाख्यातवान् ?-- धर्म--श्रुतचारित्राख्य , कथम् ?--अनुविचिन्त्य--केवलज्ञानेन ज्ञात्वा प्रज्ञापनायोग्यान् पदार्थानाश्रित्य धर्मं भाषते, यदि वा--ग्राहकमनुविचिन्त्य कस्यार्थस्याय ग्रहणसमर्थ. ?, तथा कोऽय पुरुष ? कञ्च नत. ? किं वा दर्शनमापन्न ? इत्येव पर्यालोच्य, धर्मशुश्रूषको वा मन्यन्ते , यथा--प्रत्येकमस्मदभिप्रायमनुविचिन्त्य भगवान् धर्मं भाषते , युगपत्सर्वेषा स्वभाषापरिणत्या संशयापगमादिति , किं भूतं धर्मं भाषते ?--ऋजुम्--अवक्र यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिरूपणतो, न यथा शाक्या सर्वं क्षणिकमभ्युपगम्य कृतनाशाकृताभ्यागमदोषभयात्सन्तानाभ्युपगम कृतवन्त , तथा वनस्पतिमचेतत्वेनाभ्युपगम्य स्वयं न छिन्दन्ति तच्छेदनादावुपदेश तु ददति , तथा कार्षापणादिक हिरण्य स्वतो न स्पृशन्ति अपरेण तु तत्परिग्रहत क्रयविक्रय कारयन्ति , तथा साङ्ख्या सर्वमप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव नित्यमभ्युपगम्य कर्मबन्धमोक्षाभावप्रसङ्गदोषभयादाविर्भावतिरोभावावाश्रितवन्त इत्यादिकौटिल्यभावपरिहारेणावक्रतथ्यं धर्ममाख्यातवान् , तथा सम्यगाधीयते-मोक्ष तन्मार्गे वा प्रत्यात्मा योग्य- क्रियते--व्यवस्थाप्यते येन धर्मेणासौ धर्म समाधिस्त समाख्यातवान् । यद्विवा-धर्ममाख्यातवाँस्तत्समाधिं च धर्मध्यानादिकमिति । सुधर्मस्वाम्याह--तमिम--धर्मं समाधिं वा भगवदुपदिष्टं शृणुत यूयम् । तद्यथा न विद्यते ऐहिकामुष्मिकरूपा प्रतिज्ञा--आकाङ्क्षा तपोऽनुष्ठानं कुर्वतो यस्यासावप्रतिज्ञो, भिक्षणशीलो भिक्षुः तुर्विशेषणे भावभिक्षु , असावेव परमार्थत साधु , धर्मं धर्मसमाधिं च प्राप्तोऽसावेवेति । (' अणियाणभूतेसु परिव्वएज्जा ' अस्य पदस्य व्याख्या ' अणिदाणभूय ' शब्दे प्रथमभागे ३३४ पृष्ठे गता ।) तथा प्राणातिपातादीनि तु कर्मणो निदानानि वर्त्तन्ते, प्राणातिपातोऽपि द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा : तत्र क्षेत्रप्राणातिपातमधिकृत्याह-सर्वोऽपि प्राणातिपात क्रियमाण प्रज्ञापकापेक्षयोर्ध्वमधस्तिर्यक्षु क्रियते । यद्विवा--ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्रूपेषु त्रिषु लोकेषु तथा प्राच्यादिषु दिक्षु विदिक्षु चेति, द्रव्यप्राणातिपातस्त्वय--त्रस्यन्तीति त्रसा--द्वीन्द्रियादयो ये च स्थावरा पृथिव्यादय , चकार स्वगतभेदसूचनार्थं , कालप्राणातिपातससूचनार्थो वा दिवा रात्रौ वा प्राणा --प्राणिन , भावप्राणातिपातं त्वाह-एतान् प्रागुक्तान् प्राणिनो हस्तपादाभ्या संयम्य-बद्ध्वा उपलक्षणार्थत्वादस्यान्यथा वा कदर्थयित्वा यत्तेषा दु खोत्पादन तन्न कुर्यात् । यद्विवा-एतान् प्राणिनां हस्तौ पादौ च सयतकाय. सन्न हिंस्यात् । चशब्दादुच्छ्वासनिःश्वासकासितक्षुतवातनिसर्गादिषु सर्वत्र मनोवाक्कायकर्मसु संयता भवन् भावसमाधिमनुपालयेत् । तथा परैरदत्तं न गृह्णीयादिति तृतीयव्रतोपन्यास , अदत्तादाननिषधाच्चार्थत. परिग्रहो निषिद्धो भवति, नापरिगृहीतमासेव्यत इति मैथुननिषेधोऽप्युक्त । समस्तव्रतरक्षकपालनोपदेशाच्च मृषावादोऽप्यर्थतो निरस्त इति ॥२॥ ज्ञानदर्शनसमाधिमधिकृत्याह--सुष्ठ्वाख्यात श्रुतचारित्राख्यो धर्मो येन साधुनाऽसौ स्वाख्यातधर्मा, अनेन ज्ञानसमाधिरुक्तो भवति, न हि विशिष्टपरिज्ञानमन्तरेण स्वाख्यातधर्मत्वमुपपद्यत इति भाव । तथा विचिकित्सा--चित्तविप्लुतिर्विद्वज्जुगुप्सा वा ता [वि] तीर्णे --अतिक्रान्त ' तदेव च नि शङ्क यज्जिनै प्रवेदित ' मित्येव नि शङ्कतया न क्वचिच्चित्तविप्लुतिं विधत्त इत्यनेन दर्शनसमाधि प्रतिपादितो भवति, येन केनचित्प्रासुकाहारोपकरणादिगतेन विधिनाऽऽत्मान यापयति--पालयतीति लाढ , स एवम्भूतः सयमानुष्ठाने चरेद्--अनुतिष्ठेत् , तथा प्रजायन्त इति प्रजा --पृथिव्यादयो जन्तवस्तास्वात्मातुल्य', आत्मवत्सर्वप्राणिन पश्यतीत्यर्थ', एवम्भूत एव भावसाधुर्भवतीति । तथा चोक्तम्-" जह मम ण पियं दुक्खं, जाणिय एमेव सव्वजीवाणं । ण हणइ ण हणावेइ य, सममणइ तेण सो समणो ॥ १ ॥ " यथा च ममाऽऽक्रुश्यमानस्याभ्याख्यायमानस्य वा दु:खमुत्पद्यते एवमन्येषामपीत्येवं मत्वा प्रजास्वात्मसमो भवति । तथा इहासयमजीवितार्थी प्रभूत काले सुखेन जीविष्यामीत्येतदध्यवसायी वा ' आयं ' कर्माश्रवलक्षणं न कुर्यात् । तथा--चयम्-उपचयमाहारोपकरणादेर्धनधान्यद्विपदचतुष्पदादेर्वा परिग्रहलक्षण सञ्चयमायत्यर्थं सुष्ठु तपस्वी सुतपस्वी-विकृष्टतपोनिष्टप्तदेहो भि-

क्षुर्न कुर्यादिति ॥ ३ ॥ (गाथापूर्वार्द्धव्याख्या ' इत्थी ' शब्दे द्वितीयभागे ६१४ पृष्ठे गता ।) स एवम्भूत सर्वबन्धनविप्रमुक्त सन् पश्य-अवलोकय पृथक् पृथिव्यादिषु कायेषु सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकभेदभिन्नान् सत्त्वान्-प्राणिन. अपिशब्दाद्वनस्पतिकाये साधारणशरीरिणोऽनन्तानप्येकत्वमागतान् पश्य, किं भूतान् ?-दु खन-असातवेदनीयोदयरूपणं दु खयतीति वा दु खम् अष्टप्रकार कर्म तेनार्त्तान्-पीडितान् परिसमन्तात्ससारकटाहोदरे स्वकृतनेन्धनेन परिपच्यमानान्-क्वथ्यमानान्, यदिवा—दुष्प्रणिहितेन्द्रियानार्त्तध्यानोपगतान्मनोवाक्कायै परितप्यमानान् पश्येति सम्बन्धो लगनीय इति ।

अपि च—

एतेसु बाले य पकुव्वमाणे ,
आवट्टती कम्मसु पावएसु ।
अतिवायतो कीरति पावकम्म,
निउंजमाणे उ करेइ कम्मं ॥ ५ ॥
आदीणवित्तीव करेति पावं,
मंताउ एगंतसमाहिमाहु ।
बुद्धे समाही य रते विवेगे,
पाणातिवाता विरते ठियऽप्पा ॥ ६ ॥
सव्वं जग तू समयाणुपेही,
पियमप्पियं कस्सइ णो करेज्जा ।
उट्ठाय दीणो य पुणो विसण्णो,
संपूयणं चेव सिलोयकामी ॥ ७ ॥
आहाकड चेव निकाममीणे,
नियामचारी य विसण्णमेसी ।

एतेषु प्राग् निर्दिष्टेषु प्रत्येकसाधारणप्रकारेषूपतापक्रियया बालवत् बाल अज्ञश्चशब्दादितरोऽपि सघट्टनपरितापनापद्रावणादिकेनानुष्ठानेन पापानि-कर्माणि प्रकर्षेण कुर्वाणस्तेषु च पापेषु कर्मसु सत्सु एतेषु वा पृथिव्यादिजन्तुषु गत सस्ते नैव संघट्टनादिना प्रकारेणानन्तश आवर्त्यते-पीड्यते दु खभाग्भवतीति । पाठान्तर वा-एव तु बाले—एवमित्युपदर्शने यथा चौर पारदारिको वा असदनुष्ठानेन हस्तपादच्छेदान् बन्धवधादींश्चेहावाप्नोत्येवं सामान्यदृष्टेनानुमानेनान्योऽपि पापकर्मकारी इहामुत्र च दु खभाग्भवति, ' आउट्टति ' त्ति क्वचित्पाठ , तत्राशुभान् कर्मविपाकान् दृष्ट्वा श्रुत्वा ज्ञात्वा वा तेभ्योऽसदनुष्ठानेभ्य 'आउट्टति' त्ति-निवर्त्तते , कानि पुन पापस्थानानि येभ्य पुन. प्रवर्त्तते निवर्त्तते वा इत्याशङ्क्य तानि दर्शयति-अतिपातत -प्राणातिपातत प्राणव्यपरोपणात्कृतोस्तच्चाशुभम्—ज्ञानावरणादिक कर्म क्रियते-समादीयते, तथा परांश्च भृत्यादीन् प्राणातिपातादौ नियोजयन्—व्यापारयन् पापं कर्म करोति, तुशब्दान्मृषावादादिक च कुर्वन् कारयश्च पापकं कर्म समुच्चिनोतीति ॥ ५ ॥ किं चान्यत्—आ—समन्ताद्दीना—करुणास्पदा वृत्ति.-अनुष्ठान यस्य कृपणवनीपकादे स भवत्यादीनवृत्ति , एवम्भूतोऽपि पाप कर्म करोति, पाठान्तरं वा (आदीनभोज्यपि पाप करोतीति ' आईणभोइ ' शब्दे द्वितीयभागे ७ पृष्ठ गतम् ।) द्रव्यसमाधयो हि स्पर्शादिसुखोत्पादका अनैकान्तिका अनात्यन्तिकाश्च भवन्ति , अन्त चावश्यमसमाधिमुत्पादयन्ति, तथा चोक्तम्-" यद्यपि निषेव्यमाणा, मनस परितुष्टिकारका विषया । किम्पाकफलादनव-द्भवन्ति पश्चाद्दतिदुरन्ता ॥ १ ॥ " इत्यादि , तदेव बुद्ध -अवगततत्त्व स चतुर्विधेऽपि ज्ञानादिके रतो-व्यवस्थितो विवेक वा आहारोपकरणकषायपरित्यागरूपे द्रव्यभावात्मके रत सन्नेवभूतश्च स्यादित्याह-प्राणाना दशप्रकाराणामप्यतिपातो-विनाशस्तस्माद् विरत स्थित सम्यग्मार्गेषु आत्मा यस्य स , पाठान्तर वा—'ठियच्चि' त्ति-स्थिता शुद्धस्वभावात्मना अर्चि -लेश्या यस्य स भवति स्थितार्चि , सुविशुद्धस्थिरलेश्य इत्यर्थ ॥ ६ ॥ किंच—सर्व—चराचर जगत्—प्राणिसमूह समतया प्रेक्षितु शीलमस्य स समतानुप्रेक्षी समतापश्यको वा, न कश्चित्प्रियो नापि द्वेष्य इत्यर्थ तथा चोक्तम्-"नत्थि य सि कोइ वि(वि)स्सो, पिओ व सव्वेसु चेव जीवेसु ।" तथा-' जह मम ण पिय दु ख ' मित्यादिसमतोपेतश्च न कस्यचित्प्रियमप्रिय वा कुर्यान्नि सङ्गतया विहरेद् , एव हि सम्पूर्णभावसमाधियुक्तो भवति । कश्चित्तु भावसमाधिना सम्यगुत्थानेनोत्थाय परीषहोपसर्गैस्तर्जितो दीनभावमुपगम्य पुनर्विषण्णो भवति, विषयार्थी वा कश्चिद्गार्हस्थ्यमप्यवलम्बते, रससातागौरवगृद्धो वा पूजासत्काराभिलाषी स्यात् , तदभाव दीन सन् पार्श्वस्थादिभावेन वा विषण्णो भवति, कश्चित्तथा सम्पूजन वस्त्रपात्रादिना प्रार्थयेत् , श्लोककामी च-श्लाघाभिलाषी च व्याकरणगणितज्योतिषनिमित्तशास्त्राण्यधीते कश्चिदिति ॥ ७ ॥ किंचान्यत्-साधूनाधाय—उद्दिश्य कृत निष्पादितमाधाकर्मेत्यर्थ , तदेवम्भूतमाहारोपकरणादिक निकामम्—अत्यर्थं य प्रार्थयते स निकाममीणे' इत्युच्यते । तथा-निकामम्-अत्यर्थम् आधाकर्मादीनि तन्निमित्त निमन्त्रणादीनि वा सरति-चरति तच्छीलश्च स तथा, एवम्भूत पार्श्वस्थावसन्नकुशीलाना सयमोद्योगे विषण्णाना विषण्णभावमेषते, सदनुष्ठानविषण्णतया ससारपङ्कावसन्ना भवतीति यावत् , ('इत्थीसु' इत्यारभ्य ' परिग्गह ' शब्दे पञ्चमभागे ५५६ पृष्ठे गतम् ।) तथा ' वेगणुविद्धे ' इत्यादि ' धम्म ' शब्द ४ भागे २६७६ पृष्ठे गतम् ।)

किंचान्यत्—

आयं ण कुज्जा इह जीवियट्ठी,
असज्जमाणो य परिव्वएज्जा ।
णिसम्मभासी य विणीय गिद्धिं ,
हिंमन्नियं वा ण कहं करेज्जा ॥ १० ॥
आहाकडं वा ण णिकामएज्जा ,
णिकामयंते य ण सथवेज्जा ।
धुणे उरालं अणुवेहमाणे,
चिच्चा ण सोयं अणवेक्खमाणो ॥ ११ ॥

आगच्छतीत्यायो-द्रव्यादेर्लाभस्तन्निमित्तपादितोऽष्टप्रकार-

कर्म लाभो वा तम्, इह—अस्मिन् ससारे असयमजीविताार्थी भोगप्रधानजीवितार्थीत्यर्थ । यद्विा—आजीविकाभयात् द्रव्यसञ्चय न कुर्यात्। पाठान्तर वा—'छन्दण कुज्जा' इत्यादि, छन्द -प्रार्थनाभिलाष इन्द्रियाणा स्व विषयाभिलाषो वा तत् न कुर्यात्, तथा असजमान-सङ्गमकुर्वन् गृहपुत्रकलत्रादिषु परिव्रजेत्-उद्युक्तविहारी भवेत्, तथा 'गृद्धि—गार्ध्य विषयेषु शब्दादषु विनीय—अपनीय निशम्य—अवगम्य पूर्वोत्तरेण पर्यालोच्य भाषको भवेत्, तदेव दर्शयति-हिंसया-प्राण्युपमर्दरूपया अन्विता-युक्ता कथा न कुर्यात्—न तत् ब्रूयात् यत्परात्मनोरुभयोर्वा बाधक वच इति भाव । तद्यथा—अश्नीत पिबत खादत मोदत हत छिन्त प्रहरत पचतेत्यादिकथा पापोपादानभूता न कुर्यादिति ॥ १० ॥ अपि च—साधूनाधाय कृतमाधाकृतमौद्देशिकमाधाकर्मेत्यर्थ, तदेवभूतमाहारजात निश्चयेनैव न कामयेत्—नाभिलषत् तथाविधाहारादिक च निकामयत —निश्चयेनाभिलषत पार्श्वस्थादींस्तत्सम्पर्कदानप्रतिग्रहसवाससभाषणादिभि न सस्थापयेत्—नोपबृहयेत्, तैर्वा सार्धं सस्तवं न कुर्यादिति । किञ्च—'उराल' ति-औदारिक शरीर—विकृष्टतपसा कर्मनिर्जरामनुप्रेक्षमाणो धुनीयात्—कृश कुर्यात्। यदि वा—'उराल' ति बहुजन्मान्तरसञ्चित कर्म तदुदार मोक्षमनुप्रेक्षमाणो धुनीयाद्—अपनयेत्, तस्मिँश्च तपसा धूयमाने कृशीभवति शरीरके कदाचित् शोक स्यात्, तं त्यक्त्वा याचितोपकरणवदनुप्रेक्षमाण शरीरकं धुनीयादिति सम्बन्ध । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

किञ्चाऽन्यत्—

> इत्थीसु या आऽरय मेहुणाउ,
> परिग्गहं चेव अकुव्वमाणे ।
> उच्चावएसुं विसएसु ताई,
> निस्संसय भिक्खु समाहिपत्ते ॥ १३ ॥

दिव्यमानुषतिर्यग्रूपासु त्रिविधास्वपि स्त्रीषु विषयभूतासु यत् मैथुनम्—अब्रह्म तस्माद् आ—समन्तान्न रत —अरतो निवृत्त इत्यर्थ, तुशब्दात्प्राणातिपातादिनिवृत्तश्च, तथा परि-समन्ताद् गृह्यते इति परिग्रहो धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिसंग्रह तथाऽऽत्माऽऽत्मीयग्रहस्त चैवाकुर्वाण सन्नुच्चावचेषु-नानारूपेषु विषयेषु यद्विवोच्चा-उत्कृष्टा अवचा जघन्यास्तच्चरक्षाद्विष्ट· त्रायी-अपरेषा च त्राणभूतो विशिष्टोपदेशदानतो नि सशय—निश्चयेन परमार्थतो भिक्षु—साधुरेवम्भूतो मूलोत्तरगुणसमन्वितो भावसमाधिं प्राप्तो भवति, नापर कश्चिदिति । उच्चावचेषु वा विषयेषु भावसमाधिं प्राप्तो भिक्षुर्न सशय याति नानारूपान् विषयान् न सश्रयतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ (१४ गाथा 'परिसह' शब्दे पञ्चमभागे ६४७ पृष्ठ उक्ता ।)

किञ्चान्यत्—

> गुत्तो वईए य समाहिपत्तो,
> लेसं समाहट्टु परिव्वएज्जा ।
> गिहं न छाए ण वि छायएज्जा,
> संमिस्सभावं पयहे पयासु ॥ १५ ॥

वाचि वाचा वा गुप्तो वाग्गुप्त-मौनव्रती सुपर्यालोचितधर्मसम्बन्धभाषी वेत्यव भावसमाधिं प्राप्तो भवति, तथा शुद्धा लेश्या तैजस्यादिका समाहृत्य-उपादाय अशुद्धा च कृष्णादिकामपहृत्य परि—समन्तात्सयमानुष्ठाने व्रजेत् गच्छेदिति । किंचान्यत्—गृहम्—आवसथ स्वतोऽन्यन वा न छादयेदुपलक्षणार्थत्वादस्यापरमपि गृहादुरगवत्परकृतबिलनिवासित्वात्संस्कार न कुर्यात् । अन्यदपि गृहस्थकर्त्तव्य परिजिहीर्षुराह—प्रजायन्त इति प्रजास्तासु—तद्विषय यन कृतन सम्मिश्रभावो भवति तत्प्रजह्यात् । एतदुक्त भवति-प्रव्रजितोऽपि सन् पचनपाचनादिका क्रिया कुर्वन् कारयँश्च गृहस्थै सम्मिश्रभाव भजते । यदि वा—प्रजा —स्त्रियस्तासु ताभिर्वा य सम्मिश्रीभावस्तमविकलमयमार्थी प्रजह्यात्-परित्यजेदिति ॥ १५ ॥ ('ज केइ०' इत्यादि १६—गाथा 'अकिरियाआय' शब्दे प्रथमभागे १२६ पृष्ठ गता ।)

किंचान्यत्—

> पुढो य छंदा इह माणवा उ,
> किरियाकिरियं च पुढो य वायं ।
> जायस्स बालस्स पकुव्व देह,
> पवड्ढती वेरमसजतस्स ॥ १७ ॥

पृथक्—नाना छन्द —अभिप्रायो येषा ते पृथक्छन्दा इह अस्मिन्मनुष्यलोके मानवा-मनुष्या·, तुरवधारणे, तमेव नानाभिप्रायमाह—क्रियाऽक्रिययो पृथक्त्वन क्रियावादमक्रियावाद च समाश्रिता, तद्यथा-" क्रियैव फलदा पुसा, न ज्ञानं फलद मतम् । यत स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥ १ ॥ " इत्येव क्रियैव फलदायित्वेनाभ्युपगता क्रियावादमाश्रिता, एवमेतद्विपर्ययेणाक्रियावादमाश्रिता, एतयोश्चोत्तरत्र स्वरूपं न्यक्षेण वक्ष्यते ते च नानाभिप्राया मानवा क्रियाऽक्रियादिक पृथग्वादमाश्रिता मोक्षहेतु धर्ममजानाना आरम्भेषु सक्ता इन्द्रियवशगा रससातागौरवाभिलाषिण एतत्कुर्वन्ति, तद्यथा- 'जातस्य-उत्पन्नस्य बालस्य—अज्ञस्य सदसद्विवेकविकलस्य सुखैषिणो देहम्—शरीरं 'पकुव्व' त्ति—खण्डश· कृत्वाऽऽत्मन सुखमुत्पादयन्ति, तदेव परोपघातक्रिया कुर्वतोऽसयतस्य कुतोऽप्यनिवृत्तस्य जन्मान्तरशतानुबन्धि वैर परस्परोपमर्दकारि प्रकर्षेण वर्धते । पाठान्तरं वा—'जायाएँ बालस्स, पगब्भणाए' बालस्य—अज्ञस्य हिंसादिषु कर्मसु प्रवृत्तस्य निरनुकम्पस्य या जाता प्रगल्भता-धाष्ट्यं तया वैरमेव प्रवर्धत इति सम्बन्ध· ॥ १७ ॥ (१८-गाथा 'आउक्खय' शब्दे द्वितीयभागे २७ पृष्ठे गता ।)

किंचान्यत्—

> जहाहि वित्तं पसवो य सव्व,
> जे बंधवा जे य पिया य मित्ता ।
> लालप्पवी सेऽवि य एइ मोहं,
> अन्ने जणा तंसि हरंति वित्तं ॥ १९ ॥

सीहं जहा खुड्डमिगा चरंता ,
दूरे चरंती परिसंकमाणा ।
एव तु मेहावि समिक्ख धम्मं ,
दूरेण पाव परिवज्जएज्जा ॥ २० ॥

वित्त-द्रव्यजात तथा पशवो-गोमहिष्यादयस्तान् सर्वान् जहाहि-परित्यज तेषु ममत्व मा कृथा , ये बान्धवा मातापि त्रादय श्वशुरादयश्च पूर्वापरसस्तुता ये च प्रिया मित्राणि सह पांसुक्रीडितादयस्ते एते मातापित्रादयो न किंचित्तस्य परमार्थत कुर्वन्ति, सोऽपि च वित्तपशुबान्धवमित्रार्थी अत्य र्थं पुन पुनर्वा लपति लालप्यते तद्यथा-हे मात ! हे पितरि-त्येव तदर्थ शोकाकुल प्रलपति , तदर्जनपरश्च मोहमुपैति । रूपवानपि कण्डरीकवत्, धनवानपि मम्मणवणिग्वत् धान्य-वानपि तिलकश्रेष्ठिवद् , इत्येवमसावप्यसमाधिमान् मुह्यते (ति) यच्च तेन महता क्लेशेनापरप्राण्युपमर्देनोपार्जित वित्त तदन्ये जना ' से ' तस्यापहरन्ति जीवत एव मृतस्य वा , तस्य च क्लेश एव केवल पापबन्धश्चेत्येव मत्वा पा-पानि कर्माणि परित्यजेत्तपश्चरेदिति ॥ १६ ॥ तपश्चरणा-पायमधिकृत्याह—यथा क्षुद्रमृगा —क्षुद्राटव्यपशवो ह-रिणजात्याद्या चरन्त -अटव्यामटन्त सर्वतो बिभ्यत परिशङ्कमाना सिंह व्याघ्र वा आत्मोपद्रवकारिण दूरेण परिहृत्य चरन्ति-विहरन्ति, एव मेधावी-मर्यादावान् , तु-विशेषणे सुतरा धर्म समीक्ष्य-पर्यालोच्य पाप कर्म-अ-सदनुष्ठानं दूरेण मनोवाक्कायकर्मभि परिहृत्य परि-समन्ताद् व्रजेत् सयमानुष्ठायी तपश्चारी च भवेदिति, दूरेण वा पा-प-पापहेतुत्वात्सावद्यानुष्ठान सिंहमिव मृग. स्वहितमिच्छन् परिवर्जयेत्-परित्यजेदिति ॥ २० ॥

अपि च—

संबुज्झमाणे उ णरे मतीमं,
पावाउ अप्पाण निवट्टएज्जा ।
हिंसप्पसूयाइं दुहाइं मत्ता,
वेराणुबंधीणि महब्भयाणि ॥ २१ ॥
मुसं न बूया मुणि अत्तगामी,
णिव्वाणमेयं कसिणं समाहिं ।
सयं न कुज्जा न य कारवेज्जा,
करंतमन्नं पि य णाणुजाणे ॥२२॥

मनन मतिः सा शोभना यस्यांस्त्यसौ मतिमान् , प्रश साया मतुप् , तदेव शोभनमतियुक्तो मुमुक्षुर्नर सम्यक् श्रुतचारित्राख्य धर्म भावसमाधि वा बुध्यमानस्तु-वि-हितानुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वाणस्तु पूर्व तावन्निषिद्धाचरणात् निवर्त्तेत , अतस्तद्दर्शयति—पापात्—हिंसानृतादिरूपात्क-र्मण आत्मानं निवर्तयेत् , निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो भवतीत्यतोऽशेषकर्मक्षयमिच्छन्नादावेव आश्रवद्वा-राणि निरुन्ध्यादित्यभिप्राय. । किं चान्यत्-हिंसा-प्राणिव्य परोपण तथा ततो वा प्रसूतानि—जातानि यान्यशुभानि क-र्माणि तान्यत्यन्त नरकादिषु यातनास्थानेषु दु खानि-दु खो-त्पादकानि वर्त्तन्ते, तथा वैरमनुबध्नन्ति तच्छीलानि च वै रानुबन्धीनि—जन्मशतसहस्रदुर्मोचानि, अत एव महद्भयं येभ्य सकाशात्तानि महाभयानीति, एव च मत्वा मतिमा-नात्मान पापान्निवर्तयेदिति । पाठान्तर वा 'निव्वाणभूए व परिव्वएज्जा' अस्यायमर्थ —यथाहि निर्वृतो निर्व्यापार-त्वात्कस्यचिदुपघाते न वर्तते एव साधुरपि सावद्यानुष्ठा-नरहित परि—समन्ताद् व्रजेदिति ॥२१॥ तथा आप्तो-मोक्ष-मार्गस्तद्गामी-तद्गमनशील आत्महितगामी वा, आप्तो वा प्र-क्षीणदोष सर्वज्ञस्तदुपदिष्टमार्गगामी मुनि —साधु मृषा-वादम्-अनृतमयथार्थ न ब्रूयात् सत्यमपि प्राण्युपघातकमि-ति, ' एतदेव मृषावादवर्जनम् ' कृत्स्न-सपूर्ण भावस-माधिं निर्वाणं चाहु , सासारिका हि समाधय -स्नानभोज-नादिजनिता शब्दादिविषयसंपादिता वा अनैकान्तिका नात्यन्तिकत्वेन तु खप्रतीकाररूपत्वेन वा असपूर्णा वर्त-न्ते, तदेव मृषावादमन्येषा वा व्रतानामतिचार स्वयमा-त्मना न कुर्यान्नाप्यपरेण कारयेत्तथा कुर्वन्तमप्यपर मनो-वाक्कायकर्मभिर्नानुमन्येत इति ॥२२॥ सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आ० चू० । सामर्थ्ये, आव० ६ अ० । शीले , स्था० ४ ठा० १ उ० । (आहारविषयकसमाधिवक्तव्यता ' आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ५२२ पृष्ठे गता ।) (समाधिद्वारं 'समाहाण ' शब्देऽस्मिन्भागे गतम् ।)

समाहिइंदिय-समाहितेन्द्रिय-पु० । सयतेन्द्रिये,सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

समाहिकाम-समाधिकाम-त्रि०।समाधिमभिलषति,व्य०१उ०।

समाहिजोय-समाधियोग-पु० । समाधि -धर्मध्यान तदर्थं त-त्प्रधानो योग -मनोवाक्कायव्यापार । मनोवाक्कायव्यापारेण धर्मध्याने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

समाहिट्ठाण-समाधिस्थान्-न० । समाधे-रागादिरहितचि-त्तस्य स्थानानि—आश्रया समाधिस्थानानि । पा० । प्रशा-न्ताश्रयेषु, स० १० सम० । दशा० । चित्तसमाधिस्थानानि ' चित्तसमाहिट्ठाण ' शब्दे तृतीयभागे ११८३ पृष्ठे गतानि ।) (ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानान्यपि स्वस्वस्थाने ।)

समाहिट्ठाय-समाधिष्ठातृ-त्रि०। प्रभौ, आचा०। गृहपतौ, आ-चा० २ श्रु० १ चू० ७ अ० १ उ० ।

समाहिपडिमा-समाधिप्रतिमा-स्त्री० । समाधि. श्रुतचारि-त्रं च तद्विषया प्रतिमा-प्रतिज्ञाभिग्रह समाधिप्रतिमा । प्र-तिमाभेदे , स्था० ३ ठा० १ उ० । समाधिप्रतिमा दशा श्रुतस्कन्धोक्ता द्विभेदा-श्रुतसमाधिप्रतिमा, सामायिका-दिचारित्रसमाधिप्रतिमा च । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

चत्तारि पडिमाओ पण्णत्ताओ, त जहा-समाहिपडिमा, उवहाणपडिमा, विवेगपडिमा, विउसग्गपडिमा । (सू० २५१×)

(व्याख्या ' पडिमा ' शब्दे पञ्चमभागे ३३२ पृष्ठे गता ।)

समाहिबहुल-समाधिबहुल-त्रि० । चित्तस्वास्थ्यप्रचुरे, प्रश्न० ३ सव० द्वार । समाधिस्तु प्रशमवाहिता ज्ञानादि वा । तत्प्र-चुरे , स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

समाहिमरण–समाधिमरण–न० । भक्तपरिज्ञेङ्गिनमरणपादपोपगमनानामन्यतमस्मिन् मरणभेदे, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

समाहिय–समाधित–त्रि० । शोभने, बीभत्से,दुष्टे च । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

समाहित–त्रि० । सम्यगाहिते व्यवस्थापिते च । सूत्र०१ श्रु० ५ अ० १ उ० । समापिते, विशे० । शुभाध्यवसयासहिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । सम्यगाख्याते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । धर्मादिध्यानयुक्ते, सूत्र० १ श्रु०२ अ० २ उ० । उपयुक्ते, आचा० २ श्रु० ४ चू० । समाधिं प्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । आचा० । व्य० । आ०म० । समाधियुक्ते, सघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

समाहृत–त्रि० । गृहीत, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ०, सम्यग्व्यवस्थापिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । आ० म०

समाहियच्च–समाहितार्च–त्रि० । सम्यगाहिता–व्यवस्थापिता अर्चा-शरीरं येन स समाहितार्चः । नियमितकायव्यापारे, अर्चा-लेश्या सम्यगाहिता लेश्या येन स समाहितार्चः । अतिविशुद्धाध्यवसाये, यदि वा-अर्चा-क्रोधाध्यवसायात्मिका ज्वाला । समाहिता–उपशमिता अर्चा येन स तथा । अक्रोधने, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

समाहियप्प–समाहितात्मन्–त्रि० । सम्यक्चरणे, चारित्रे व्यवस्थित समुद्युक्त साधुर्मुनिश्च चतुर्ष्वपि भावसमाधिभेदेषु दर्शनज्ञानतपश्चारित्ररूपेषु सम्यगाहितो व्यवस्थापित-आत्मा येन स समाहितात्मा । ध्यानापादकगुणेषु उपयुक्तात्मनि, दश० १० अ० ।

समाहियमण–समाहितमनस्–त्रि० । सम-तुल्यं रागद्वेषाकलितमाहितमुपनीतमात्मनि मनो येन स तथा । समाहितात्ममनस्के, प्रश्न० १ सव० द्वार ।

समाहिरय–समाधिरत–त्रि० । ऐकान्तिकात्यन्तिकसुखोत्पादके समाधौ रते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

समाहिराय–समाधिराज–पु० । सर्वयोगाग्रेसरत्वात् (बौद्धमतेन) नैरात्म्यदर्शने, द्वा० २४ द्वा० ।

समाहिवीरिय–समाधिवीर्य–न० । मनआदीना समाधाने, नि० चू० १ उ० ।

समि–शमिन्–त्रि० । शमोऽस्यास्तीति शमी । जितमनोवेगे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

समिइ–समिति–स्त्री० । सम् पूर्वस्येण् गतावित्यस्य क्तिन्प्रत्ययान्तस्य समितिर्भवति । समेकीभावेनेति –समितिः । शोभनैकाग्रपरिणामस्य चेष्टायाम्, आव० ४ अ० । उत्त० । सूत्र० । दशा० । सम्यक् प्रवृत्तौ, प्रश्न० १ सव० द्वार । सथा० । समितिरिति पञ्चाना चेष्टाना तान्त्रिकी संज्ञा । ध० २ अधि० । नि० चू० । प्रव० । दश० । चतुर्विंशतिसङ्ख्याके उत्तराध्ययने, स० ३६ सम० । उत्त० । सम्यग्वर्जने, प्राणातिपातवर्जने, ओघ० । स० । आचा० । स्था० । आव० । द्वा० । सम्यग्गमने, सम्यक् प्रवर्त्तने, उत्त० २४ अ० । समागमे, स० ।

पंच समिईओ पएणत्ताओ, तं जहा–इरियासमिई भासासमिई एसणासमिई आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिई उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिई । (सू० ५ +)

तथा समितय –सङ्गता प्रवृत्तय, तत्रेर्यासमिति –गमने सम्यक् सत्त्वपरिहारत प्रवृत्ति, भाषासमिति –निरवद्यवचनप्रवृत्ति, एषणासमिति –द्विचत्वारिंशद्दोषवर्जनेन भक्तादिग्रहणे प्रवृत्ति, आदाने–ग्रहणे भाण्डमात्रयोरुपकरणपरिच्छदस्य निक्षेपणे अवस्थापन समिति –सुप्रत्युपेक्षितादिसाङ्गत्येन प्रवृत्तिश्चतुर्थी, तथोच्चारस्य–पुरीषस्य प्रश्रवणस्य–मूत्रस्य खेलस्य–निष्ठीवनस्य शिङ्घाणस्य–नासिकाश्लेष्मणो जल्लस्य–देहमलस्य परिष्ठापनाया–परित्यागे समिति –स्थण्डिलादिदोषपरिहारत प्रवृत्तिरिति पञ्चमी । स० ५ सम० ।

अट्ठ समितितो पण्णत्ताओ, तं जहा–ईरियासमिती भासासमिती एसणासमिती आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमिती उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिती मणसमिती वइसमिती कायसमिती । (सू० ६०३)

'अट्ठ समिई' त्यादि, सम्यगिति-प्रवृत्ति समिति, ईर्याया-गमने समितिश्चक्षुर्व्यापारपूर्वतयेतीर्यासमिति, एवं भाषाया निरवद्यभाषणत, एषणायामुद्गमादिदोषवर्जनत, आदाने–ग्रहणे भाण्डमात्राया –उपकरणमात्राया भाण्डस्य वा–वस्त्राद्युपकरणस्य मृन्मयादिपात्रस्य वा मात्रस्य च–साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणाया च समितिः सुप्रत्युपेक्षितसुप्रमार्जितक्रमेणेति, उच्चारप्रश्रवणखेलशिङ्घाणजल्लाना पारिष्ठापनिकाया समिति स्थण्डिलविशुद्ध्यादिक्रमेण, खेलो-निष्ठीवन शिङ्घाणो-नासिकाश्लेष्मेति, मनस कुशलताया समिति, वाचाऽकुशलत्वनिरोधं समिति, कायस्य स्थानादिषु समितिरिति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

अट्ठसु वि समिईसु अ, दुवालसंगं समोअरइ जम्हा ।
तम्हा पवयणमाया, अज्झयणं होइ नायव्वं ॥ ४५६॥

'अष्टास्वपि' अष्टसङ्ख्यास्वपि समितिषु द्वादशाङ्ग-प्रवचन समवतरति–संभवति यस्मात्, ताश्चेहाभिधीयन्त इति गम्यते, तस्मात्प्रवचनमाता प्रवचनमातरो वोपचारत इदमध्ययन भवति ज्ञातव्यमिति गाथार्थ । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेप । उत्त० । (य समित स गुप्त इति 'अब्भुट्ठाण' शब्दे, प्रथमभागे ६६३ पृष्ठे उक्तम् ।)

एषणासमितिमाह–

गवेसणाए गहणे य, परिभोगेसणा य जा ।
आहारमुवहिसिज्जाए, एए तिन्नि विसोहिए ॥ ११ ॥
उग्गमुप्पायणं पढमे, बिइए सोहेज्ज एसणं ।
परिभोगम्मि चउक्कं तु, विसोहेज्ज जयं जई ॥ १२ ॥

गवेषणायाम्–अन्वेषणाया ग्रहणे च–स्वीकारे, उभयत्र प्राकृतत्वादेषणेति सबध्यते, ततो गवेषणायामेषणा ग्रहणे

चैषणा परिभोग—आसेवन तद्विषयैषणा परिभोगैषणा च या, 'आहारोवहिसिज्जाए' त्ति—वचनव्यत्ययात् आहारोपधिशय्यासु प्रतीतास्वैता-उक्तरूपा एषणा सूत्रत्वाल्लिङ्गव्यत्ययात्तिस्रो त्रिशोधयेत्-निर्दोषा विदध्यात्, पठ्यते च-" गवेसणाए गहणेण, परिभोगेसणाणि य। आहार-मुवहिं सेज्जं, एए तिन्नि विसोहिय" ॥१॥ त्ति। इति अस्य च गवेषणादिभिराहारादीनि त्रीणि विशोधयेदिति सम्बन्धः, कथं विशोधयेत्?, इत्याह-उद्गमश्चोत्पादना च उद्गमोत्पादनामति, समाहारस्तत्किमित्याह-विशोधयेदित्युत्तरेण सम्बन्ध। किमुक्तं भवति-आधाकर्मादिदोषपरिहारतः उद्गम धाञ्यादिदोषपरित्यागतश्चोत्पादना शुद्धामादधीत 'पढम' त्ति-प्रथमाया गवेषणाया 'बीए' त्ति-द्वितीयाया ग्रहणैषणाया शोधयेत् शङ्कितादिदोषत्यागत एषणा-ग्रहणकालभाविग्राह्यगतदोषान्वेषणात्मिका, परिभोगैषणाया चतुष्क पिण्डशय्या वस्त्रपात्रात्मकम्, उक्तं हि-' पिंड सेज्जं च वत्थं च, चउत्थ पायमेव य' त्ति-विशोधयेदिह चतुष्कशब्देन तद्विषय उपभोग उपलक्षित, ततस्त विशोधयेदिति। कोऽर्थ?, उद्गमादिदोषत्यागत शुद्धमेव चतुष्क परिभुञ्जीत, यदि वोद्गमादीना दोषोपलक्षणत्वात्, 'उग्गम' त्ति-उद्गमदोषान् 'उप्पायण' ति-उत्पादनादोषान् 'एसण' त्ति-एषणादोषान् विशोधयेत्, चतुष्कं च सयोजनाप्रमाणाङ्गारधूमकारणात्मकम्, अङ्गारधूमयोर्मोहनीयान्तगतत्वनैकतया विवक्षितत्वाद् विशोधयेद्भुमयत्र शोधनमपनयन 'जय' त्ति-यतमानो यतिस्तपस्वी। व्याख्याद्वयेऽपि च पुनस्तस्या एव क्रियाया अभिधानमतिशयख्यापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थ'।

इदानीमादानानिक्षेपणासमितिमाह—

ओहोवहुवग्गहियं, भंडगं दुविह मुणी।
गिण्हंतो निक्खिवंतो य, पउंजेज्ज इमं विहिं ॥१३॥
चक्खुसा पडिलेहित्ता, पमज्जिज्जा जयं जई।
आइए निक्खिविज्जा वा, दुहओ व समिए सया॥१४॥

'आहोवहुवग्गहिय' त्ति—उपधिशब्दो मध्यनिर्दिष्टत्वात् डमरुकगुणग्रन्थिवदुभयत्र सबध्यते, तत ओघोपधिमौपग्रहिकोपधिं च भाण्डकमुपकरण रजोहरणदण्डकादि द्विविधम्-उक्तभेदतो द्विभेद मुनि गृह्णन्नाददाना निक्षिपश्च कचित् स्थापयन् प्रयुञ्जीत व्यापारयेदिम-वक्ष्यमाण विधिन्यायम्। तमेवाह-चक्षुषा-दृष्ट्या 'पडिलेहित्त' त्ति-प्रत्युपेक्ष्यावलोक्य प्रमार्जयेत्-रजोहरणादिना विशोधयेत् यतमानो यतिस्तत 'आईए' त्ति-आददीत-गृह्णीयात् निक्षिपेद् वा स्थापयेत् 'दुहओ व' त्ति-द्वावपि प्रक्रमादौघिकोपग्राहिकोपधी, यदिवा-द्विधाऽपि द्रव्यतो भावतश्च समित. प्रक्रमादादाननिक्षेपणासमितिमान् सन् सदा-सर्वकालमिति सूत्रद्वयार्थ। उत्त० २४ अ०। नैरन्तर्येण मीलनायाम्, अनु०। समुदये, स्था० ३ ठा० १ उ०।

समिइजोग-समितियोग-पुं०। सत्प्रवृत्तिसम्बन्धे, प्रश्न० ४ सव० द्वार।

समिइमा-समितिमा-स्त्री०। समिता कणिका तया निष्पन्ना समितिमा। मण्डके, पूपलिकायां च। बृ०१ उ०२ प्रक०।

१०६

समिक्ख-समीक्ष्य-अव्य०। पर्यालोच्येत्यर्थे, आव० ४ अ०। सूत्र०। केवलज्ञानेनार्थान् परिज्ञायेत्यर्थे,सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

समिच्च समेत्य-अव्य०। ज्ञात्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०। मिलित्वेत्यर्थे, आ० म० १ अ०। आचा०।

समि(द्ध)द्ध-समृद्ध-त्रि०। धनधान्यादिविभूतियुक्ते,च० प्र० १ पाहु०।ज्ञा०। नि०। वृद्धिमुपगते,प्रज्ञा० १ पद। उत्त०। पा०। व्य०। रा०। प्रश्न०। आ० म०। चन्द्रगुप्तसमये पाटलिपुत्रे नगरे स्थिताना सुस्थिताभिधसूरीणा शिष्ये, पिं०। ('खुड्ड' शब्दे तृतीयभागे ११६६ पृष्ठे कथा।)

समिड्डय-समृद्धक-पु०। पक्षस्य षष्ठे दिवसे,ज्यो०४पाहु०।

समिड्डयर-समृद्धतर-पु०। विशिष्टतरसपदि, स्था० ४ ठा० १ उ०।

समि(ड्डि)द्धि-समृद्धि-स्त्री०। "अत समृद्ध्यादौ वा" ॥८।१।४४॥ अनेनादेरत पाक्षिको दीर्घादेश। तदभावे-समिद्धी। प्रा०। "इत्कृपादौ" ॥८।१।१२८॥ अनेन ऋत इत्त्वम्। प्रा०। अहिंसायाम्, समृद्धिहेतुत्वेन समृद्धिरेवोच्यते। प्रश्न० १ सव०द्वार। सम्यक् प्रकारेण ऋद्धौ, सपदि, विभूतौ च। आव० ४ अ०। स्था०।

समिय-शमिक-पु०। शम एव शमिक। शमभावे, प्रश्न० ५ सव० द्वार।

समिय-समित-त्रि०। सम्यगित-प्राप्तो ज्ञानादिक मोक्षमार्गमसौ समित। प्राप्तज्ञानादिक, सूत्र० १ श्रु० १६ अ०। समितिभि सहिते,सदायत्ने,आचा० १ श्रु० ६ अ०४उ०। ज्ञा०। सयते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ०। शुभेतरेषु रागद्वेषरहिते, आव० १ अ०। सम्यक् प्राप्ते, आव० ४ अ०। युक्ते, आचा० १ श्रु० ५अ०४ उ०।सदाचारानुष्ठायिनि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। समायुक्ते, बृ०६ उ०। उत्त०। प्रमाणोपेताङ्गे, पिं०। ज्ञा०। दशा०। भ०। 'समिया ए' ति-सम्यगिति प्रशसार्थो निपातस्तेन सम्यक्त्वे व्याकर्तु वर्त्तन्ते, अविपर्यासास्त इत्यर्थ, सम्यञ्च, समञ्चन्तीति वा समिता वा सम्यक् प्रवृत्तय। भ०२श०५उ०। समिता णाम पचहिं समितीहिं समिता। नि० चू० २ उ०। उपयुक्ते, ज० २ वक्ष०। प्रश्न०। सम्यग्वा मोक्षमार्ग गते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ०। आव०। अष्टके, ध० ३ अधि०। बृ०। सप्रमाणे, भ० ३ श० ८ उ०। निरन्तरे, स्था०१०ठा० ३ उ०। पु०। गवेषणायामुदाहृते उपशम नीते (आचा०१ श्रु० ६ अ० ५ उ०।) स्वनामख्याते आचार्ये, पिं०। वज्रस्वामिना मातुलके, आ० म० १ अ०।

श्रमित-त्रि०। अभ्यासवत्सु, भ० २ श० ५ उ०।

समियदंसण-समितदर्शन-पु०। सम्यग् इत-गतं दर्शनं यस्य स समितदर्शन। सम्यग्दृष्टौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०।

समिया-शमिता-स्त्री०। उपशमनतायाम्, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ०। सम्यक् समञ्जसे, आचा०१ श्रु० ६ अ० २ उ०। (अत्रत्या वक्तव्यता 'असमिय' शब्दे प्रथमभागे ८४४ पृष्ठे। तथा 'लोगसार' शब्दे षष्ठे भागे गता।)

शमिता-स्त्री०। शमिनो भाव शमिता। शमे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ०।

साम्य-न०। सर्वत्र समरूपतायाम्, आचा०१श्रु०८अ०८उ०।

स(श)मि(ता)का-स्त्री०। उत्तमत्वेन स्थिरप्रकृत्या समवती स्वप्रभावा कोपौत्सुक्यादिभावान् शमयत्युपादेयवचनतयेति शमिका। शमिता वा। सर्वेषामिन्द्राणामभ्यन्तरपर्षदि, भ० ३ श० १० उ०।

समियाचार-सम्यगाचार-पुं०। सम्यग्-स्वशास्त्रविहितानुष्ठानादविपरीत आचार -अनुष्ठानं येषां ते सम्यगाचाराः। सदाचारेषु साधुषु, सूत्र० २ श्रु० ५ अ०।

समिताचार-पुं०। सम्यग् वा इतो व्यवस्थित आचारो येषां ते समिताचाराः। सदाचारेषु भिक्षुषु, सूत्र० २ श्रु० ५ अ०।

समियापरियाय-शमितापर्याय-पुं०। शमिता शमोऽस्यास्तीति शमी, तद्भावः शमिता, पर्यायः -प्रव्रज्या शमितया पर्यायः प्रव्रज्याऽस्येति बहुव्रीहिः। तथाविधे सुश्रमणे,आचा०१श्रु०।

सम्यक्पर्याय-पुं०। सम्यक् पर्यायोऽस्येति सम्यक्पर्यायः। साधुपर्यायवति साधौ, आचा० १ श्रु०।

समिला-समिला-स्त्री०। शकटोपकरणभेदे आ० म० १ अ०।

समिसंगलिया-शमीसङ्कलिका-स्त्री०। शमी वृक्षविशेषस्तस्य सङ्कलिका-फलिका। शमीवृक्षफलिकायाम्, अणु०।

समिहा-समिधा-स्त्री०। काष्ठखण्डे,पिं०। काष्ठिकायाम्, भ० ११ श० ६ उ०। इन्धनभूते काष्ठे, अन्त०१ श्रु० १ वर्ग ८ अ०। आचा०। नि०। आ० म०।

समी-शमी-स्त्री०। वृक्षविशेषे, अणु०।

समीकत-समीकृत-त्रि०। सम्यग् व्यवस्थापिते, सुदेयत्वेन व्यवस्थापिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ०।

समीकरण-समीकरण-न०। समानतानयने, विशे०।

समीखल्लय-शमीखल्लक-न०। शमीसम्बन्धिनि पत्रपुटे, बृ० १ उ० ३ प्रक०।

समीर-समीर-पुं०। वायौ, को०।

समीरण-समीरण-न०। सम्यगीरणं समीरणम्। प्रेरणे,आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ०।

समीरिय-समीरित-त्रि०। प्रेरिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ०। पापेन कर्मणा चोदिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ०।

समीव-समीप-पुं०। सन्निधाने, षो० १६ विव०।

समीहा-समीहा-स्त्री०। सम्यग्गुद्यमे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।

समीहिय-समीहित-त्रि०। इष्टे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। मीमांसिते, व्य० ३ उ०।

समुइ-समुद्-पुं०। स्वभावे, व्य० ७ उ०।

समुई-देशी-अभ्यासकरणे, बृ० १ उ० २ प्रक०।

समुइय-समुदित-त्रि०। समुदायाङ्गतामाप्ते, विशे०।

समुइयसत्ति-समुदितशक्ति-स्त्री०। अनन्तरकारणमध्ये विद्यमानाया द्वितीयाया सामान्यशक्तौ,द्रव्या०१ अध्या०।(समुदितशक्तिः 'सत्ति' शब्देऽस्मिन्नेभागे गता।)

समुक्करिसण-समुत्कर्षण-न०। उत्सेके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। आ० म०। उत्कृष्टताविधाने, स्था० ३ ठा० १ उ०। मनने, व्य० ४ उ०। स्था०।

समुक्कित्तण-समुत्कीर्त्तन-न०। समुच्चारणे, अनु०। आ० चू०। सशब्दने, विशे०।

समुक्खित्त-समुत्क्षिप्त-त्रि०। निसर्गार्थं समुत्क्षिप्ते व्याप्ते,त्रिपा० १ श्रु० ३ अ०।

समुक्खिया-समुत्क्षिका-स्त्री०। प्रातर्गृहाङ्गणे जलच्छटकदायिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०।

समुग्ग-समुद्ग-पुं०। पात्रविशेषे,जी० ३ प्रति० २ उ०। पक्षिविशेषे जी० ३ प्रति० ४ अ०।

समुग्गनिमग्गगूढजाणु-समुद्गनिमग्नगूढजानु-त्रि०। समुद्गस्येव समुद्गकपक्षिण इव निमग्ने-अन्तःप्रविष्टे गूढे मांसलत्वादनुद्धते जानुनी अष्ठीवन्तौ येषां ते तथा। समुद्गकपक्षिण इव निगूढजानुनि पुरुषादौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

समुग्गपक्खि-समुद्गपक्षिन्-पुं०। समुद्गकवत्पक्षौ येषां ते समुद्गकपक्षिणः। समासान्त इन्प्रत्ययः। पक्षिभेदे, स्था०४ ठा० ४ उ०। प्रज्ञा०। सूत्र०। जी०। "से किं तं समुग्गपक्खी ?, समुग्गपक्खी एगागारा पण्णत्ता,ते णं णऽत्थि इह बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति। से त्तं समुग्गपक्खी।"जी०टी०१ प्रति०।

समुग्गय-समुद्गक-न०। अभिन्नावस्थे कार्पासीफले, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ०। समुद्गक इव समुद्गका। सूतिकागृहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। जं०। रा०। तैलाद्याधारविशेष, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायाम्-तैलसमुद्गकौ सुगन्धितैलाधारौ। रा०।

समुग्घाय-समुद्घात-पुं०। वेदनादिभिः सह एकीभावेन प्राबल्यतया निर्जरणे, प्रज्ञा०।

विषयसूचना-

(१) गतिपरिणामविशेष सङ्ग्रहणिगाथया चिन्त्यते।
(२) सङ्ग्रहणिगाथोक्तमर्थं स्पष्टयन् प्रथमतः समुद्घातसङ्ख्याविषयं प्रश्नसूत्रम्।
(३) चतुर्विंशतिदण्डकमधिकृत्य एकैकस्य जीवस्य कति वेदनादयः समुद्घाता अतीताः कति भाविन इति चिन्तनम्।
(४) नैरयिकादेः प्रत्येकसमुदायरूपेण समुद्घातचिन्तनम्।
(५) चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैः कषायसमुद्घातं चिन्तयति।
(६) मारणान्तिकसमुद्घातचिन्तनम्।
(७) नैरयिकाणां वेदनासमुद्घातचिन्तनम्।
(८) समुद्घातानां परस्परमल्पबहुत्वम्।
(९) कषायसमुद्घातगता विशेषवक्तव्यता।
(१०) क्रोधादिसमुद्घातैः शेषसमुद्घातैश्च समवहतानामसमवहतानां च परस्परमल्पबहुत्वचिन्तनम्।
(११) यस्मिन् समुद्घाते वर्तमाना यावत् क्षेत्रं समुद्घातवशतो यैः पुद्गलैर्व्याप्नोति तन्निरूपणम्।
(१२) वैक्रियसमुद्घातविषयचिन्तनम्।
(१३) समुद्घातद्वारविस्तरः।

(१) गतिपरिणामविशेष एव समुद्घातश्चिन्त्यते, तत्र समुद्घातवक्तव्यताविषये इयमादौ सम्ग्रहणिगाथा—

वेयणकसायमरणे, वेउव्वियतेयए य आहारे ।
केवलिए चेव भवे, जीवमणुस्साण सत्तेव ॥ १ ॥

'वेयणे' त्यादि, इह समुद्घाता सप्त भवन्ति, तद्यथा-'वेयणकसायमरणे' इति, वेदन च कषायाश्च मरण च वेदनकषायमरणं समाहारो द्वन्द्वस्तस्मिन् विषय त्रय समुद्घाता भवन्ति, तद्यथा वेदनासमुद्घात कषायसमुद्घातो मरणसमुद्घातश्च, 'वेउव्विय'त्ति-वैक्रियविषयश्चतुर्थ. समुद्घात, तैजस पञ्चम समुद्घात, षष्ठ आहार इति—आहारकशरीरविषय, सप्तम 'केवलिक -केवलिषु भवति, 'जीवमणुस्साण सत्तेव'त्ति-सामान्यतो जीवचिन्ताया मनुष्यद्वारचिन्ताया सप्तैव-सप्तपरिमाणा समुद्घाता वक्तव्या, न न्यूना, सप्तानामपि तत्र सम्भवात्, 'सत्तेव' त्ति-एवकारोऽत्र परिमाणे, वर्त्तते च परिमाणे एवशब्द, यदाह शाकटायनन्यासकृत्-'एवोऽवधारणपृथक्त्वपरिमाणेष्विति, शेषद्वारचिन्तायां तु यथासम्भवं वाच्या, ते चाग्रे स्वयमेव सूत्रकृताऽभिधास्यन्ते इत्येष संग्रहणिगाथासत्तपार्थ । अथ समुद्घात इति क शब्दार्थ?, उच्यते-समिति-एकीभावे, उत्प्राबल्ये, एकीभावेन प्राबल्येन घात समुद्घात। केन सह एकीभावगमनमिति चेत्, उच्यते-अर्थाद्वेदनादिभि, तथाहि-यदाऽऽत्मा वेदनादिसमुद्घातगतो भवति तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति, नान्यज्ञानपरिणत, प्राबल्येन कथ घात इति चेत्, उच्यते-इह वेदनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदयावलिकाया प्रक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति, आत्मप्रदेशैस्सह संक्लिष्टान् सातयतीति भाव, 'पुव्वकयकम्मसाडणं तु निज्जरा' इति वचनात्, तथाहि—वेदनासमुद्घातोऽसद्वेद्यकर्माश्रय कषायसमुद्घात कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्माश्रय., मारणान्तिकसमुद्घात अन्तर्मुहूर्त्त शेषायु कर्माश्रय, वैकुर्विकतैजसाहारकसमुद्घाता यथाक्रमं वैक्रियशरीरतैजसशरीराहारकशरीरनामकर्माश्रया, केवलिसमुद्घात सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्माश्रय, (प्रज्ञा०) (तत्र वेदनासमुद्घातगताऽऽत्मवक्तव्यता 'वेयणासमुग्घाय' शब्दे षष्ठे भागे गता ।) कषायसमुद्घातसमुद्घात कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलपरिशात विधत्ते, तथाहि-कषायोदयसमाकुलो जीव प्रदेशान् बहिर्विक्षिपति तै प्रदेशैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विस्तरतश्च देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्त्तते, तथाभूतश्च प्रभूतान् कषायकर्मपुद्गलान् परिशातयति । (प्रज्ञा०) (इतोऽग्रे 'मारणतियसमुग्घाय' शब्दे षष्ठ भागे २५४-२५५ पृष्ठे गतम् ।)(वैक्रियसमुद्घातवक्तव्यता 'वेउव्वियसमुग्घाय' शब्दे षष्ठ भागे गता ।) एव तैजसाहारसमुद्घातावपि भावनीयौ, नवर तैजससमुद्घातस्तेजोलेश्याविनिर्गमकाले तैजसनामकर्मपुद्गलपरिशातहेतु, आहारकसमुद्घातगतस्त्वाहारशरीरनामकर्मपुद्गलान् परिशातयतीति, केवलिसमुद्घातगत केवली सदसद्वेद्यादिकर्मपुद्गलपरिशात करोति, स च यथा कुरुते तथा विनेयजनानुग्रहाय भाव्यते इति, केवलिसमुद्घातोऽष्टसामयिक, तं च कुर्वन् केवली प्रथमसमये बाहल्यत स्वशरीरप्रमाणमूर्ध्वमधश्च लोकान्तपर्यन्तम् आत्मप्रदेशाना दण्डमारचयति, द्वितीयसमये पूर्वापर दक्षिणोत्तर वा कपाट तृतीये मन्थानं, चतुर्थेऽवकाशान्तराणा पूरणं, पञ्चमेऽवकाशान्तराणा सहारं, षष्ठे मन्थ, सप्तमे कपाटस्य, अष्टमे स्वशरीरस्थो भवति, वक्ष्यति च—" पढमे समये दड करेइ, बीए कवाड करेइ " इत्यादि, तत्र दण्डसमयात् प्राक् या पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा वेदनीयनामगोत्राणा स्थितिरासीत् तस्या बुद्ध्या असख्येयभागा क्रियन्ते, ततो दण्डसमये दण्ड कुर्वन् असख्येयान् भागान् हन्ति, एकोऽसख्येयो भागोऽवतिष्ठते, यश्च प्राक्कर्मत्रयस्यापि रसस्तस्याप्यनन्ता भागा क्रियन्ते, ततस्तस्मिन् दण्डसमये असातवेदनीय १ प्रथमवर्जसस्थान६ संहननपञ्चका ११ऽप्रशस्तवर्णादिचतुष्टयो १५ पघाता १६ऽप्रशस्तविहायोगति १७ दु स्वर १८ दुर्भगा १९ ऽस्थिरा २०ऽपर्याप्तका २१ऽशुभा २२ऽनादेया २३ऽयश कीर्त्ति २४ नीचैर्गोत्ररूपाणा २५ पञ्चविंशतिप्रकृतीनामनन्तान् भागान् हन्ति, एकोऽनन्तभागोऽवशिष्यते, तस्मिन्नेव च समये सातवेदनीय १ देवगति २ मनुष्यगति ३ देवानुपूर्वी ४ मनुष्यानुपूर्वी ५ पञ्चेन्द्रियजाति ६ शरीरपञ्चको ११ पाङ्गत्रय १४ प्रथमसस्थान १५ सहनन १६ प्रशस्तवर्णादिचतुष्टया २० ऽगुरुलघु २१ पराघातो २२ च्छ्वास २३ प्रशस्तविहायोगति २४ त्रस २५ बादर २६ पर्याप्त २७ प्रत्येकाऽऽतपो २९ द्योत ३० स्थिर ३१ शुभ ३२ सुभग ३३ सुस्वरा ३४ ऽऽदेय ३५ यश कीर्ति ३६ निर्माण ३७ तीर्थकरो ३८ च्चैर्गोत्ररूपाणा ३९ मेकोनचत्वारिंशत प्रकृतीनामनुभागोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवेशनेनोपहन्यते, समुद्घातमाहात्म्यमेतत् । तस्य चोद्धरितस्य स्थितेरसख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्तभागस्य पुनर्यथाक्रममसख्येया अनन्ताश्च भागा क्रियन्ते, ततो द्वितीये कपाटसमये स्थितेरसख्येयान् भागान् हन्ति एकोऽवशिष्यते, अनुभागस्य चानन्तान् भागान् हन्ति एक मुञ्चति । अत्राप्यप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवेशनेन प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातो द्रष्टव्य, पुनरप्येतत् समयेऽवशिष्टस्य स्थितेरसख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्ततमभागस्य पुनर्बुद्ध्या यथाक्रममसख्येया अनन्ताश्च भागा क्रियन्ते ततस्तृतीये समये स्थितेरसंख्येयान् भागान् हन्ति, एक मुञ्चति, अनुभागस्य चाऽनन्तान् भागान् हन्ति, एकमनन्तभाग मुञ्चति । अत्रापि प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवेशनेनावसेय । तत. पुनरपि तृतीयसमयावशिष्टस्य स्थितेरसख्येयभागस्यानुभागस्य चानन्ततमभागस्य बुद्ध्या यथाक्रममसंख्येया अनन्ताश्च भागा. क्रियन्ते, ततश्चतुर्थसमये स्थितेरसख्येयान् भागान् हन्ति, एकस्तिष्ठति, अनुभागस्याप्यनन्तान् भागान् हन्त्येकोऽवशिष्यते, प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातश्च पूर्ववदवसेय । एव च स्थितिघातादि कुर्वतश्चतुर्थसमये स्वप्रदेशापूरितसमस्तलोकस्य भगवत' केवलिनो वेदनीयादिकर्मत्रयस्थितिरायुष सख्येयगुणा जाता, अनुभागस्त्वद्याप्यनन्तगुण', चतुर्थसमयावशिष्टस्य च स्थितेरसख्येयभा-

गस्यानुभागस्य चानन्ततमभास्य भूयोऽपि बुद्ध्या यथाक्रम सख्येया अनन्ताश्च भागा क्रियन्ते , ततोऽवकाशान्तर-सहारसमये स्थिते सख्येयभागान् हन्ति, एक संख्येय भाग शषीकरोति , अनुभागस्यानन्तान् भागान् हन्ति एक मुञ्चति । एवमन्तेषु पञ्चसु दण्डादिसमयेषु प्रत्येक सामयिक कण्डकमुत्कीर्ण , समय समय स्थितिकण्डकानु-भागकण्डकघातनात् , अत पर षष्ठसमयादारभ्य स्थितिक, ण्डकमनुभागकण्डक चान्तर्मुहूर्त्तेन कालन विनाशयति , प्रयत्नमन्दीभावात् , षष्ठादिषु च समयषु कण्डकस्य प्र-तिसमयमेकैक शकल तावदुत्किरति यावदन्तर्मुहूर्त्तचरम-समय सकलमपि तत्कण्डकमुत्कीर्ण भवति । एवमान्त-र्मौहूर्तिकानि स्थितिकण्डकान्यनुभागकण्डकानि च घातयन् तावद्वदितव्य यावत् सयोग्यवस्थाचरमसमय , सर्वा-ण्यपि चामूनि स्थित्यनुभागकण्डकान्यसख्येयान्यवगन्त-व्यानीति कृत प्रसङ्गन । प्रकृत प्रस्तुम. ।

(२) तत्र सग्रहणिगाथाक्रमर्थ स्पष्टयन् प्रथमत समु-द्घातसख्याविषय प्रश्नसूत्रमाह—

कति णं भंते ! समुग्घाया पण्णत्ता, गोयमा ! सत्त समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा-वेदणासमुग्घाते १ कसायसमुग्घाते २ मारणंतियसमुग्घाते ३ वेउव्वियसमुग्घाते ४ तेयासमुग्घाते ५ आहारसमुग्घाते ६ केवलिसमुग्घाते ७ । वेदणासमुग्घाए णं भंते ! कति समइए पण्णत्ते ?, गोयमा ! असखेज्जसमइए अंतोमुहुत्तिते पण्णत्ते, एवं०जाव आहारसमुग्घाते । केवलि-समुग्घाए णं भंते ! कति समइए पण्णत्ते ?, गोयमा ! अट्ठ समइए पण्णत्ते । नेरइया णं भंते ! कति समुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा-वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमु-ग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए । असुरकुमाराणं भंते ! कति समुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाया पण्णत्ता, त जहा—वेदणासमुग्घाए कसायस-मुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए तेयासमु-ग्घाए एवं जाव थणियकुमारा णं । पुढविकाइया णं भंते ! कति समुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तिण्णि समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा-वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणं-तियसमुग्घाए, एवं०जाव चउरिंदियाणं, नवरं वाउकाइ-याणं चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा—वेदणासमु-ग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्विय-समुग्घाए पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं ०जाव वेमा-णिया णं भंते ? कति समुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाया पण्णत्ता, त जहा-वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए तेयासमुग्घाए नवरं मणुस्साणं सत्तविहे समुग्घाए पण्णत्ते, त जहा- वेदणास-मुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्विय-समुग्घाए तेयासमुग्घाए आहारसमुग्घाए केवलिसमुग्घाए । (सू० ३३१)

' कइ ण ' मित्यादि , कति-किंपरिमाणा णमिति वाक्याऽलकारे , ' भदन्ते ' ति-भगवतो वर्द्धमानस्वामिन आम-न्त्रण , भदन्तत्वं च भगवत परमकल्याणयोगित्वात् , यदिवा-भवान्तेति , द्रष्टव्य , सकलसंसारपर्यन्तवर्त्तित्वात् , अथवा—भयान्त ! इहपरलोकादिभेदभिन्नसप्तप्रकारभयवि-नाशकत्वात् समुद्घाता —उक्तशब्दार्था प्रज्ञप्ता , भगवा-नाह—' गोयमे ' त्यादि , गौतम ! सप्त समुद्घाता प्र-ज्ञप्ता , तद्यथा—वेदनासमुद्घात इत्यादि , वेदनाया समुद्घातो वेदनासमुद्घात , एवं यावदाहारकसमु-द्घात इति , केवलिसमुद्घात इति—केवलिन समु-द्घात केवलिसमुद्घात । सम्प्रति क समुद्घात , कि-यन्त काल यावद्भवतीत्येतन्निरूपणार्थमाह—' वेयणे ' त्यादि , सुगमं , नवर ' जावे ' त्यादि , एवमुक्तप्रकारेणा-भिलापेनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणतया च समुद्घाता क्रमण ताव-द्वाच्या यावदाहारकसमुद्घात , एते षडप्याद्या आन्त-र्मुहूर्तिका , केवलिसमुद्घातस्त्वष्टसामायिक , स चानन्त-रमेव भावित , एतानेव समुद्घातान् चतुर्विंशतिदण्डक-क्रमेण चिचिन्तयिषुराह—' नेरइयाण ' मित्यादि , नै-रयिकाणामाद्याश्चत्वार , तेषा तेजोलब्ध्याऽऽहारकलब्धि-केवलित्वाभावत शेषसमुद्घातत्रयासम्भवात् , असुरकु-मारादीना दशानामपि भवनपतीना तेजोलेश्यालब्धिभावात् आद्या पञ्च समुद्घाता , पृथिवीकायिकाप्कायिकतैजस्का-यिकवनस्पतिकायिकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामाद्यास्त्रय , ते-षा वैक्रियादिलब्ध्यभावत उत्तरेषा चतुर्णामपि समुद्घा-तानामसम्भवात् , वायुकायिकानामाद्याश्चत्वारस्तेषा वैक्रि-यलब्धिसभवेन वैक्रियसमुद्घातस्यापि सम्भवात् , पञ्चेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकानामाद्या पञ्च , केषाचित्तेषा तेजोलब्धेरपि भावात् , मनुष्याणा सप्त मनुष्येषु सर्वसम्भवात् व्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिकानामाद्या पञ्च , वैक्रियतेजोलब्धिभावात् उत्तरौ तु द्वौ न सम्भवत आहारकलब्धिकेवलित्वाऽयो-गात् ।

(३) सम्प्रति चतुर्विंशतिदण्डकमधिकृत्य एकैकस्य जीव-स्य कति वेदनादय समुद्घाता, अतीता कति भाविन इति चिचिन्तयिषुराह—

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया वेदणास-मुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता , केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि, कस्सइ नऽत्थि । जस्सऽत्थि तस्स जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवं असुरकुमारस्स वि निरंतरं०जाव वेमाणियस्स, एवं ०जा-व तेयगसमुग्घाए एवमेते पंच चउवीसा दंडगा । ए-गमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया आहारसमु-ग्घाया अतीता ?, कस्सइ अत्थि कस्सइ नऽत्थि, जस्स अत्थि तस्स जहण्णेणं एक्को वा दो वा उ-

कोसेणं तिम्नि , केवइया पुरेक्खडा, कस्सइ अत्थि कस्सइ नऽत्थि, जस्सऽत्थि जहमेणं एक्को वा दो वा तिणिण वा उक्कोसेणं चत्तारि , एवं निरंतर ०जाव वेमाणियस्स , नवरं मणूसस्स अतीता वि पुरेक्खडा वि जहा नेरइयस्स पुरेक्खडा। एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवतिया केवलिसमुग्घाया अतीता ? , गोयमा ! नऽत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि एक्को, एवं ० जाव वेमाणियस्स , नवर मणूमस्स अतीता कस्सइ अत्थि , कस्सइ नत्थि , जस्सत्थि एक्को , एवं पुरेक्खडा वि । (सू०३३२ ×)

'एगमेगस्स ण भते ! ' इत्यादि , एकैकस्य सूत्रे मकारोऽलाक्षणिक , भदन्त ! नैरयिकस्य सकलमतीत कालमधिकृत्य ' केवइय ' त्ति—कियन्तो वेदनासमुद्घाला अतीता—अतिक्रान्ता ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्ता,नारकादिस्थानानामनन्तशः प्राप्तत्वादेकैकस्मिँश्च नारकादिस्थानप्राप्तिकाले प्रायोऽनेकशो वेदनासमुद्घातानां भावात् , एतच्च बाहुल्यापेक्षयोच्यते, बहवो हि जीवा अनन्तकालमसंव्यवहारराशेरुद्वृत्ता वर्त्तन्ते, ततस्तदपेक्षया एकैकस्य नैरयिकस्यानन्ता अतीता वेदनासमद्घाता उपपद्यन्ते । ये तु स्तोककालमसव्यवहारराशेरुद्वृत्तास्तेषा यथासम्भव सख्येया असख्येया वा प्रतिपत्तव्या , केवल ते कतिपये इति न विवक्षिता । ' केवइया पुरेक्खड ' त्ति इद सूत्र पाठसूचामात्र, सूत्रपाठस्त्वेवम्-' एगमेगस्स ण भते ! नेरइयस्स केवइया वेयणासमुग्घाया पुरेक्खडा' इति,सुगम,नवरं पुरे अग्रे कृता -तत्परिणामप्राप्तियोग्यतया व्यवस्थापिता , सामर्थ्यात् तत्कर्तृजीवेनेति गम्यते , पुरस्कृता अनागतकालभाविन इति तात्पर्यार्थ. । अत्र भगवानाह—कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, यस्यापि सन्ति, तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षत. संख्येया वा असंख्येया वा अनन्ता वा । इयमत्र भावना—यो नाम विवक्षितप्रश्नसमयानन्तरं वेदनासमुद्घातमन्तरेणैव नरकादुद्वृत्यानन्तरमनुष्यभवे वेदनासमुद्घातमप्राप्त एव सेत्स्यति तस्य पुरतो वेदनासमुद्घात एकोऽपि नास्ति , यस्तु विवक्षितप्रश्नसमयानन्तरमायुःशेषे कियत्काल नरकभवे स्थित्वा तदनन्तरं मनुष्यभवमागत्य सेत्स्यति तस्य एकादिसम्भव. , संख्यातकालससारावस्थायिनः सख्याता , असख्यातकालससारावस्थायिनोऽसख्याता , अनन्तकालसंसारावस्थायिनोऽनन्ता , ' एव ' मित्यादि , एवं नैरयिकोक्तप्रकारेणासुरकुमारस्यापि यावत् स्तनितकुमारस्य वाच्यम् , ततश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरन्तर तावद्वाच्य यावद्वैमानिकस्य । किमुक्त भवति ?—सर्वेष्वपि असुरकुमारादिषु स्थानेषु अतीता वेदनासमुद्घाता अनन्ता वाच्याः , पुरस्कृतास्तु कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति , यस्यापि सन्ति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असख्येया अनन्ता वा इति वाच्या । भावनाऽपि पूर्वोक्तानुसारेण स्वयं परिभावनीया, एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातस्तैजससमुद्घातश्च प्रत्येकं, तत एव पञ्चचतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणि भवन्ति । तथा चाह—' एव जाव तयगसमुग्घाए ' इत्यादि, एव वेदनासमुद्घातप्रकारेण शेषसमुद्घातेष्वपि प्रत्येक तावद्वक्तव्य यावत्तैजससमुद्घात , शेषं सुगमम् , ' एगमेगस्स ण ' मित्यादि, एकैकस्य भदन्त ! नैरयिकस्य पाश्चात्यं सकलमतीत कालमपेक्ष्य कियन्त आहारकसमुद्घाता अतीता ?, भगवानाह—गौतम ! कस्यापि ' अत्थि ' त्ति—अस्तीति निपात सर्वलिङ्गवचनो, यदाह शाकटायनन्यासकृत्—" अस्तीति निपात सर्वलिङ्गवचनेष्वि " ति, ततोऽयमर्थ —कस्यापि अतीता आहारकसमुद्घाता सन्ति कस्यापि न सन्ति, येन पूर्वं मानुष्य प्राप्य तथाविधसामग्र्यभावतश्चतुर्दशपूर्वाणि नाधीतानि, चतुर्दशपूर्वाधिगमे वा आहारकलब्ध्यभावत तथाविधप्रयोजनाभावतो वा आहारकशरीर न कृत तस्य न सन्तीति, यस्यापि सन्ति तस्यापि जघन्यत. एको वा द्वौ वा उत्कर्षतस्तु त्रयो, न तु चत्वार , चतुष्कृत्व कृताहारकशरीरस्य नरकगमनाभावात्, आह च मूलटीकाकार —" आहारसमुग्घाया -उक्कोसेण तिन्नि, तदुवरि नियमा नरग न गच्छइ जस्स चत्तारि भवन्ति " इति, पुरस्कृता अपि कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र यो मानुष्य प्राप्य तथाविधसामग्र्यभावतश्चतुर्दशपूर्वाधिगममाहारकसमुद्घात वाऽन्तरेण सेत्स्यति तस्य न सन्ति, शेषस्य तु यथासम्भव जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वार., तत ऊर्ध्वमवश्य गत्यन्तरासक्रमेणाहारकसमुद्घातमन्तरेण च सिद्धिगमनभावात् , ' एव ' मित्यादि, एव नैरयिकोक्तेन प्रकारेण चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरन्तर तावद्वाच्य यावद्वैमानिकस्य सूत्रम् , नवर मनुष्यस्यातीता अपि पुरस्कृता अपि यथा—नैरयिकस्य पुरस्कृतास्तथा वाच्या , अतीता अपि चत्वारः पुरस्कृता अपि चत्वार उत्कर्षतो वाच्या इत्यर्थः । सूत्रपाठश्चैवम्—' एगमेगस्स ण मणूसस्स भंते ! केवइया आहारसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि जहन्नेण एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि ' अत्र भावना-इह यश्चतुर्थवेलमाहारकशरीरं करोति स नियमात् तद्भव एव मुक्तिमासादयति, न गत्यन्तरं, कथमेतदवसीयते इति-चेत् ?, उच्यते-सूत्रपौर्वापर्यपर्यालोचनात् , तथा-यदि चतुर्थवेलमप्याहारकशरीरं कृत्वा गत्यन्तरं संक्रामेत ततो नैरयिकादावन्यतरस्यां गतौ उत्कर्षतश्चत्वारोऽप्याहारकस्य समुद्घाता उच्येरन्, न चोच्यन्ते, ततोऽवसीयते-चतुर्थवेलमहारकशरीरं कृत्वा नियमात् तद्भव एवमुक्तो भवति , न गत्यन्तरगामी , तत्र य प्रागाहारकशरीरं कदाचनापि न कृतवान् तस्यातीतमाहारकसमुद्घातो नास्ति , ततस्तदपेक्षयोक्त ' कस्सइ नत्थि ' त्ति-यस्यापि सन्ति सोऽपि यदि पूर्वमेकवारमाहारकशरीर कृतवान्

तस्यैकोऽतीत आहारकस्य समुद्घात द्वौ वारौ कृतवतो द्वौ, त्रीन् वारान् कृतवतस्त्रयो, यश्चतुर्थवेलमाहारकशरीरं कृत्वा आहारकसमुद्घाताच्चतुर्थात्प्रतिनिवृत्तो वर्त्तते न चाद्यापि मनुजभवं विजहाति तस्य चत्वारः, पुरस्कृता अपि समुद्घाताः कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति । तत्र यश्चतुर्थवेलमाहारकशरीरं कृत्वा आहारकसमुद्घातात् प्रतिनिवृत्तः, यदिवा-पूर्वमकृताहारकशरीरोऽपि, अथवा-एकवारकृताहारकशरीरोऽपि, यदिवा-द्विष्कृत्व कृताहारकशरीरोऽपि, यदिवा-त्रिष्कृत्व कृताहारकशरीरोऽपि तथाविधसामग्र्यभावात् उत्तरकालमाहारकशरीरमकृत्वैव मुक्तिमवाप्स्यति तस्य पुरस्कृता आहारकसमुद्घाता न सन्ति, यस्यापि सन्ति तस्यापि जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वारः तत्र एकादिसम्भवः पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयं भावनीयः यस्तु पूर्वकालमेकवारमपि आहारकशरीरं न कृतवान्, अथ चोत्तरकालं तथाविधसामग्रीभावतो यावत्सम्भवमाहारकशरीरकर्त्ता तस्य चत्वारो न शेषस्य । सम्प्रति केवलिसमुद्घातविषयं दण्डकसूत्रमाह-' एगमेगस्स णं ' मित्यादि, एकैकस्य भदन्त ! नैरयिकस्य निरवधिकमतीतं कालमधिकृत्य कियन्तः केवलिसमुद्घाता अतीताः ?, भगवानाह-' नत्थि ' त्ति-नास्त्यतीत एकोऽपि केवलिसमुद्घातः, केवलिसमुद्घातानन्तरं ह्यन्तर्मुहूर्त्तेन नियमतो जीवाः परमपदमश्नुवते, ततो यद्यभविष्यत्केवलिसमुद्घातस्तर्हि नरकमेव नागमिष्यद्, अथ च सम्प्रति नरकगामिनो वर्त्तन्ते तस्मान्नास्त्येकस्याप्यतीतः केवलिसमुद्घातः, ' केवइया पुरेक्खडा ' त्ति-कियन्तः पुरस्कृता केवलिसमुद्घाता इति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ' त्ति-इह केवलिसमुद्घात एकस्य प्राणिन आकालमेक एव भवति, न द्वित्रा, ततोऽस्तीति निपातोऽत्र एकवचनान्तो वेदितव्यः, ततश्चायमर्थः-कस्यापि केवलिसमुद्घातः पुरस्कृतोऽस्ति, यो दीर्घतरेणापि कालेन मुक्तिपदप्राप्त्यवसरे विषमस्थितिकर्मा इति, कस्यापि नास्ति, यो मुक्तिपदमवाप्तुमयोग्यो योग्यो वा केवलिसमुद्घातमन्तरेणैव मुक्तिपदं गन्ता, तथा च वक्ष्यति-" अगंतूण समुग्घाय-मणंता केवली जिणा । जरमरणविप्पमुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥ १ ॥ " इति, इह अस्तीति निपात सर्वलिङ्गवचन इत्यविदितसिद्धान्तस्य बहुत्वाशङ्कापि कस्यचित् स्यात् ततस्तदपनोदार्थमाह-' जस्स अत्थि ' एको यस्यास्ति पुरस्कृत केवलिसमुद्घातस्तस्य एको, भूयः संसाराभावात्, ' एवं जाव वेमाणियस्स ' त्ति एवम्-नैरयिकगताभिलापप्रकारेण चतुर्विंशतिदण्डकक्रममनुसृत्य तावद् वक्तव्यं यावद्वैमानिकस्य सूत्रम्, तच्चेदम्-एगमेगस्स णं भंते ! वेमाणियस्स केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि, कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि एक्को ' इति, तत्रैव विशेषमाह-' नवरं ' मित्यादि नवरमयं विशेषः-मनुष्यस्य केवलिसमुद्घातस्य चिन्तायामतीतः कस्याप्यस्ति कस्यापि नास्तीति वक्तव्यं, तत्र यः केवलिसमुद्घातात् प्रतिनिवृत्तो वर्त्तते न चाद्यापि मुक्तिपदमवाप्नोति तस्यास्त्यतीतः केवलिसमुद्घातः, ते च सर्वसङ्ख्यया उत्कर्षपदे शतपृथक्त्वप्रमाणा वेदितव्याः, कस्यापि नास्ति अतीतः केवलिसमुद्घातो यो न समुद्घातं गतवान्, ते च सर्वसङ्ख्यया असङ्ख्येया द्रष्टव्याः, शतपृथक्त्वव्यतिरेकेणान्येषां सर्वेषामप्यसम्प्राप्तकेवलिसमुद्घातत्वात्, अत्राप्यस्तीति निपातस्य सर्वलिङ्गवचनत्वात्, ' कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ' इत्युक्तो बहुत्वाशङ्का स्यात्, ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह-यस्य मनुष्यस्यातीतः केवलिसमुद्घातस्तस्य नियमादेको न द्वित्राः एकेनैव केवलिसमुद्घातेन प्रायः समस्तघातिकर्मणां निर्मूलकाषकषितत्वात्, ' एवं पुरेक्खडा वि ' त्ति-एवम्-अतीतगतेन प्रकारेण पुरस्कृता अपि केवलिसमुद्घाता वाच्याः, ते चैवम्-' कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि एक्को ' इति । अत्र भावना पूर्वोक्तानुसारेण स्वयं भावनीया ।

(४) तदेवमतीतमनागतं च कालमधिकृत्य एकैकस्य नरयिकादेर्वेदनादिसमुद्घातचिन्ता कृता, सम्प्रति नैरयिकादेः प्रत्येकं समुदायरूपस्य तच्चिन्तां चिकीर्षुराह-

नेरइयाणं भंते ! केवइया वेदणासमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ? गोयमा ! अणंता, एवं जाव वेमाणियाणं, एवं जाव तेयगसमुग्घाए, एवं एते वि पंच चउवीसदंडगा, नेरइयाणं भंते ! केवइया आहारगसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! असंखेज्जा, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! असंखेज्जा, एवं जाव वेमाणियाणं, णवरं वणस्सइकाइयाणं मणूसाण य इमं णाणत्तं-वणस्सइकाइयाणं भंते ! केवइया आहारसमुग्घाया अईया ?, गोयमा ! अणंता मणूसाणं भंते ! केवइया आहारसमुग्घाया अईया ?, गोयमा ! सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा, एवं पुरेक्खडा वि । नेरइयाणं भंते ! केवइया केवलिसमुग्घाया अईया ? गोयमा ! णत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! असंखेज्जा, एवं जाव वेमाणियाणं, णवरं वणस्सइमणूसेसु इमं नाणत्तं-वणस्सइकाइयाणं भंते ! केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! णत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! अणंता, मणूसा णं भंते ! केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा, उक्कोसेणं सत्तपुहुत्तं, केवतिया पुरेक्खडा ?, सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा । (सू० ३३२)

' नेरइयाणं ' मित्यादि, नैरयिकाणां विवक्षितप्रश्नसमयभाविनां सर्वेषां समुदायेन भदन्त ! कियन्तो वेदनासमुद्घाता अतीताः ?, भगवानाह-गौतम ! अनन्ताः, बहूनामनन्तकालसव्यवहारराशेरुद्वृत्तत्वात्, कियन्तः पुरस्कृताः ?, अत्रापि प्रश्नसूत्रपाठः परिपूर्ण एवं द्रष्टव्यः-' नेरइयाणं भंते ! केवइया वेयणासमुग्घाया पुरेक्खडा ' इति, भगवानाह-गौतम ! अनन्ता, बहूनामनन्त-

वेमाणियस्स वेमाणियत्ते । एवमेते चउव्वीसा-चउव्वीसं दंडगा भवंति । (सू० ३३३) ।

'एगमेगस्स ण' मित्यादि, एकैकस्य भदन्त ! नैरयिकस्य सकलमतीतकालमवधीकृत्य तदा तदा नैरयिकत्वे वृत्तस्य सतः सर्वसंख्यया कियन्तः वेदनासमुद्धाता अतीताः ? भगवानाह—गौतम ! अनन्ताः, नरकस्थानस्यानन्तशः प्राप्तत्वादेकैकस्मिंश्च नरकभवे जघन्यपदेऽपि संख्येयानां वेदनासमुद्धातानां भावात्, 'केवइया पुरेक्खडा' त्ति-कियन्तो भदन्त ! एकैकस्य नैरयिकस्याऽऽसंसारमोक्षमनागतं कालमवधीकृत्य नैरयिकत्वे भाविनः सतः सर्वसंख्यया पुरस्कृता वेदनासमुद्धाताः ?, भगवानाह-'गौतम ! कस्सइ अत्थि' इत्यादि, तत्र य आसन्नमृत्युर्वेदनासमुद्धातमप्राप्यान्तिकमरणेन नरकादुद्वृत्य सेत्स्यति तस्य नास्ति, नैरयिकत्वे भावी एकोऽपि पुरस्कृतो वेदनासमुद्धातः शेषस्य तु सन्ति, तस्यापि जघन्यतः एको द्वौ वा त्रयो वा, एतच्च क्षीणशेषायुषां तद्भवजानामनन्तरं सेत्स्यतां द्रष्टव्यम्, न भूयो नरकेषूत्पत्स्यमानानां, भूयो नरकेषूत्पत्तौ जघन्यपदेऽपि संख्येयानां प्राप्यमाणत्वात्। यदाह मूलटीकाकारः—"नरकेषु जघन्यस्थितिषूत्पन्नस्य नियमतः संख्येया एव वेदनासमुद्धाता भवन्ति, वेदनासमुद्धातप्रचुरत्वान्नारकाणामिति, उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया वा अनन्ता वा, तत्र सकृत् नरकेषु जघन्यस्थितिषूत्पत्स्यमानस्य संख्येयाः, अनेकशो दीर्घस्थितिषु असकृद्वा उत्पत्स्यमानस्य असंख्येयाः, अनन्तशः उत्पत्स्यमानस्य अनन्ताः। 'एवं' मित्यादि, एवम्-नैरयिकगतेनाभिलापप्रकारेणासुरकुमारत्वेन तदनन्तरं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरन्तरं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकत्वे, तच्चैवम्—'एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमाराओ केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अनन्ता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा' तत्रातीतसूत्रेऽनन्तशोऽसुरकुमारत्वस्य प्राप्तत्वादुपपद्यते तद्भावमापन्नस्यानन्ता अतीता वेदनासमुद्धाताः, पुरस्कृतचिन्तायां योऽनन्तरभवेन नरकादुद्वृत्तो मानुष्यं प्राप्य सेत्स्यति यो वा परम्परया सकृदसुरकुमारभवं न वेदनासमुद्धातं गमिष्यति तस्य नास्त्येकोऽपि पुरस्कृतोऽसुरकुमारत्वेन वेदनासमुद्घातः। यस्तु सकृदसुरकुमारत्वं प्राप्तः सन् सकृदेव वेदनासमुद्घातं गन्ता तस्य जघन्यतः एको द्वौ वा त्रयो वा शेषस्य शेषस्यसङ्ख्येयान् वारान् असुरकुमारत्वं यास्यतः संख्येया, असंख्येयान् वारान् असंख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ताः। एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नागकुमारत्वादिषु स्थानेषु निरन्तरं सूत्रपाठस्तावद् वक्तव्यो यावद्वैमानिकत्वविषयं सूत्रम्, 'एगमेगस्स ण' मित्यादि, एकैकस्य भदन्त ! असुरकुमारस्य पूर्वं नैरयिकत्वेन वृत्तस्य सतः सकलमतीतं कालमपेक्ष्य सर्वसंख्यया कियन्तो वेदनासमुद्घाता अतीताः ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्ता अतीताः, अनन्तशो नैरयिकत्वस्य प्राप्तत्वात्, एकैकस्मिंश्च नैरयिकस्य भवे जघन्यपदेऽपि संख्येयानां वेदनासमुद्घातानां भावात्, कियन्तः पुरस्कृताः ?, स्यात् सन्ति स्यान्न सन्ति, कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न सन्ति इति भावः। अत्रापीयं भावना-योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तो न नरकं यास्यति किन्त्वनन्तरं परम्परया वा मनुजभवं प्राप्य सेत्स्यति तस्य नैरयिकत्वावस्थाभाविनः पुरस्कृता वेदनासमुद्घाता न सन्ति, नैरयिकत्वावस्थाया एवासम्भवात्। यस्तु तद्भवादूर्ध्वं पारम्पर्येण नरकं गमिष्यति तस्य सन्ति, तत्रापि कस्यचित्संख्येयाः, कस्यचिदसंख्येयाः, कस्यचिदनन्ताः। तत्र यः सकृज्जघन्यस्थितिषु मध्ये समुत्पत्स्यते तस्य जघन्यपदेऽपि संख्येयाः, सर्वजघन्यस्थितावपि नरकेषु संख्येयानां वेदनासमुद्घातानां भावात्। वेदनाबहुलत्वान्नारकाणाम्। असकृद् जघन्यस्थितिषु, दीर्घस्थितिषु सकृदसकृद्वा गमने असंख्येयाः, अनन्तशो नरकगमने अनन्ताः। तथा एकैकस्य भदन्त ! असुरकुमारस्यासुरकुमारत्वे स्थितस्य सतः सकलमतीतकालमधिकृत्य कियन्तो वेदनासमुद्घाता अतीताः ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्ताः, पूर्वमप्यनन्तशस्तद्भावस्य प्राप्तत्वात्, प्रतिभवं च वेदनासमुद्घातस्य प्रायो भावात्, पुरस्कृतचिन्तायां कस्यचित् सन्ति कस्यचिन्न सन्ति, यस्य प्रश्नसमयादूर्ध्वमसुरकुमारत्वेऽपि वर्त्तमानस्य न भावी वेदनासमुद्घातो नापि तत उद्वृत्य भूयोऽप्यसुरकुमारत्वं प्राप्स्यति तस्य न सन्ति, यस्तु सकृत् प्राप्स्यति तस्य जघन्यपदे एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनन्ता वा, संख्येयान् वारान् उत्पत्स्यमानस्य संख्येयाः, असंख्येयान् वारान् असंख्येयाः, अनन्तान् वारान् अनन्ताः, एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नागकुमारत्वादिषु स्वस्थानेष्वसुरकुमारस्य निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकत्वे, तथा चाह—'एवं नागकुमारत्ते वि' इत्यादि, तदेवमसुरकुमाराणां वेदनासमुद्धातश्चिन्तितः, सम्प्रति नागकुमारादिष्वतिदेशमाह—'एवं' मित्यादि, उपदर्शिताभिलापेन यथा चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण असुरो नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यवसानेषु भणितस्तथा नागकुमारादयोऽवशेषेषु समस्तेषु स्वस्थानपरस्थानेषु भणितव्या यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे, एवं चैतानि नैरयिकचतुर्विंशतिदण्डकसूत्रादीनि वैमानिकचतुर्विंशतिदण्डकसूत्रपर्यवसानानि चतुर्विंशतिः सूत्राणि भवन्ति। तदेवं चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैर्वेदनासमुद्धातश्चिन्तितः।

(४) सम्प्रति चतुर्विंशत्यैव चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैः कषायसमुद्धातं चिचिन्तयिषुरिदमाह—

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया कसायसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि एगुत्तरियाते० जाव अणंता। एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया कसायसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता, एवं० जाव

नेरइयस्स थणियकुमारत्ते, पुढविकाइयत्ते एगुत्तरियाए नेतव्वं, एवं० जाव मणुयत्ते, वाणमंतरत्ते जहा असुरकुमारत्ते, जोइसियत्ते अतीता अणंता, पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि सिय असंखेज्जा सिय अणंता। एवं वेमाणियत्ते वि सिय असंखेज्जा सिय अणंता, असुरकुमारस्स नेरइयत्ते अतीता अणंता , पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता । असुरकुमारस्स असुरकुमारत्ते अतीता अणंता पुरेक्खडा एगुत्तरिया, एवं नागकुमारत्ते०जाव निरंतरं वेमाणियत्ते जहा नेरइयस्स भणितं तहेव भाणितव्वं, एवं० जाव थणियकुमारस्स वि वेमाणियत्ते, नवरं सव्वेसिं सट्ठाणे एगुत्तरियाए परट्ठाणे जहेव असुरकुमारस्स,पुढविकाइयस्स नेरइयत्ते० जाव थणियकुमारत्ते अतीता अणंता, पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता । पुढविकाइयस्स पुढविकाइयत्ते० जाव मणूसत्ते अतीता अणंता पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि एगुत्तरिया,वाणमंतरत्ते जहा णेरइयत्ते । जोइसियवेमाणियत्ते अतीता अणंता,पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि सिय असंखेज्जा सिय अणंता,एवं०जाव मणूसत्ते वि नेयव्वं । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा, णवरं सट्ठाणे एगुत्तरियाए भाणितव्वे० जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते, एवं एते चउवीसं चउवीसा दंडगा । (सू० ३३४)

'एगमेगस्स णं' मित्यादि, तत्र नैरयिकस्य नैरयिकत्वविषय प्रश्नसूत्रं सुगमम् ,पुरस्कृतचिन्तायां तु कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न सन्ति,तत्र य· क्षीणशेषायु· प्रश्नसमये,भवपर्यन्ते वर्तमान कषायसमुद्घातमप्राप्त एव नरकभवादुद्वृत्त्यानन्तरं पारम्पर्येण वा सेत्स्यति न भूयो नरकवासगामी तस्य न सन्ति पुरस्कृता नैरयिकत्वे कषायसमुद्घाता , शेषस्य तु सन्ति, तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा, ते च क्षीणायु शेषाणां तद्भवभाजामवसेयाः । उत्कर्षतः सङ्ख्येया असंख्येया वा अनन्ता वा,तत्र सङ्ख्येयवर्षायु शेषाणां सङ्ख्येया , असङ्ख्येयवर्षायु शेषाणामसंख्येया· । यदि वा-सकृद् जघन्यस्थितौ उत्पत्स्यमानानां सङ्ख्येया , असकृत् जघन्यस्थितौ सकृदसकृद्दीर्घस्थितावुत्पत्स्यमानानामसङ्ख्येया·,अनन्तश उत्पत्स्यमानानामनन्ता·, तथा नैरयिकस्यैवासुरकुमारत्वविषयेऽतीतसूत्र, तथैव पुरस्कृतसूत्रे ' कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि' त्ति—यो नरकादुद्वृत्तोऽसुरकुमारत्वं न प्राप्स्यति तस्य न सन्ति पुरस्कृता असुरकुमारत्वविषयाः कषायसमुद्घाता· , यस्तु प्राप्स्यति तस्य सन्ति, ते च जघन्यपदे संख्येया जघन्यस्थितावप्यसुरकुमाराणां सङ्ख्येयानां कषायसमुद्घातानां भावात् , लोभादिकषाय- बहुलत्वात् तेषाम् , उत्कृष्टपदेऽसङ्ख्येया अनन्ता वा,तत्र सकृद् दीर्घस्थितावसकृज्जघन्यस्थितिषु वा उत्पत्स्यमानानामसंख्येया ,अनन्तश उत्पत्स्यमानानामनन्ता । एवं नैरयिकस्य नागकुमारत्वादिषु स्थानेषु निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत् स्तनितकुमारत्वे, तथा चाह—' एवं जावे ' त्यादि , पृथिवीकायिकत्वेऽतीतसूत्रं तथैव, पुरस्कृतचिन्तायां तु कस्यचित् सन्ति कस्यचिन्न सन्ति , तत्र यो नरकादुद्वृत्तो न पृथिवीकायभवगामी तस्य न सन्ति , योऽपि गन्ता तस्यापि जघन्यपदे एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षत· सङ्ख्येया असङ्ख्येया वा अनन्ता वा, ते चैव—तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवान् मनुष्यभवाद्देवभवाद्वा कषायसमुद्घातसमुद्धत· सन् यदेकवारं पृथिवीकायिकेषु गन्ता तस्य एको द्वौ वारौ गन्तुर्द्वौ, त्रीन् वारान् त्रय , सङ्ख्येयान् वारान् सङ्ख्येया, असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता· । तथा चाह—' पुढविकाइयत्ते एगुत्तरियाए नेयव्व ' त्ति— तथा—' एव ताव मणूसत्ते ' इति—एव पृथिवीकायिकालापेनाभिलापप्रकारेण तावद् वक्तव्यं यावन्मनुष्यत्वे, तच्चैवम्—' एगमेगस्स ण भंते ! नेरइयस्स आउकाइयत्ते केवइया कसायसमुग्घाया अईया ?, गोयमा ! अणता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेणं एक्को (वा) दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा अणता वा' एव यावन्मनुष्यसूत्रं , तत्राप्कायादिवनस्पतिपर्यन्तसूत्रभावना पृथिवीकायसूत्रवत् , द्वीन्द्रियसूत्रे पुरस्कृतचिन्तायां जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वेति सकृत् जघन्यस्थितिकं द्वीन्द्रियभवं प्राप्तुकामस्य सङ्ख्येयान् वारान् प्राप्तुकामस्य संख्येया, असङ्ख्येयानसङ्ख्येया, अनन्तान् अनन्ता । एव त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि भावनीये, तिर्यक् पञ्चेन्द्रियमनुष्यसूत्रविषया त्वेव भावना—सकृत्पञ्चेन्द्रियभव प्राप्तुकामस्य स्वभावत प्रबलकषायस्य जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा शेषस्य सङ्ख्येयान् वारान् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभव प्राप्तुकामस्य संख्येया , असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येया , अनन्तान् वारान् अनन्ता· । मनुष्यसूत्रे तु पुरस्कृतविषया भावनैवम्—यो नरकभवादुद्वृत्तोऽल्पकषाय· सन् मनुष्यभवं प्राप्य कषायसमुद्घातमप्राप्त एव सिद्धिपुर गन्ता तस्य न सन्ति, शेषस्य सन्ति , तस्यापि एकं द्वौ त्रीन् वारान् कषायसमुद्घातान् प्राप्य सेत्स्यत एको द्वौ त्रयो वा सङ्ख्येयान् भवान् , यद्वि वा-एकस्मिन्नपि भवे सङ्ख्येयान् कषायसमुद्घातान् गन्तु· संख्येया, असंख्येयान् भवान् प्राप्तुकामस्यासङ्ख्येया , अनन्तान् अनन्ता· । ' वाणमंतरत्ते जहा-असुरकुमारत्ते ' प्रागुक्तम् । किमुक्तं भवति ?— पुरस्कृतचिन्तायाम् एव वक्तव्यम्—'जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता वा ' इति नत्वेकोत्तरिका वक्तव्या· , व्यन्तराणामप्यसुरकुमाराणामिव जघन्यस्थितावपि सङ्ख्येयानां कषायसमुद्घातनां लभ्यमानत्वात् , असङ्ख्येयानन्तभावनाऽप्यसुरकुमारवत् , 'जोइसियत्ते' इत्यादि, ज्योतिष्कत्वेऽतीता अनन्ता वक्तव्या· , पुरस्कृतास्तु कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, एतदपि प्राग्वद् भावनीय, यस्यापि सन्ति तस्यापि कस्यचिदसंख्येया· कस्यचिदनन्ता·, न तु स्यात् सङ्ख्येया इति वक्तव्यम् । कुत इति

चेत् ? , उच्यते—ज्योतिष्काणां जघन्यपदेऽप्यसंख्येयकालायुष्कतया जघन्यतोऽपि असख्येयाना कषायसमुद्धाताना लभ्यमानत्वात्, अनन्तशस्तत्र जिगमिषूणामनन्ता, एव वैमानिकत्वेऽपि पुरस्कृतचिन्तायां स्यादसख्येया -स्यादनन्ता इति वक्तव्यम्। भावना प्राग्वत्। तदेव नैरयिकस्य स्वस्थाने परस्थाने च कषायसमुद्धाताश्चिन्तिता, सम्प्रत्यसुरकुमारेषु तान् विचिन्तयिषुराह—' एगमेगस्स ण ' मित्यादि, एकैकस्य असुरकुमारस्य नैरयिकत्वे कषायसमुद्धाना अतीता अनन्ता भाविन कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न सन्ति, तत्र योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तो नरक न यास्यति तस्य न सन्ति, यस्तु यास्यति तस्य सन्ति । तस्यापि जघन्यत सख्येया, जघन्यस्थितावपि सख्येयाना कषायसमुद्धाताना नरकेषु भावात्, उत्कर्षतोऽसख्येया अनन्ता वा, तत्र जघन्यस्थितिष्वसकृद्दीर्घस्थितिषु सकृदसकृद्वा जिगमिषोरसख्येया, अनन्तशो जिगमिषारनन्ता, असुरकुमारस्यासुरकुमारत्वे अतीता अनन्ता । 'पुरेक्खडा एगुत्तरिया' इत्यादि, पुरस्कृतास्तु कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र योऽसुरकुमारभवे पर्यन्तवर्त्ती न च कषायसमुद्धातं याना, नापि तत्र प्रभ्रष्टो भूयोऽसुरकुमारभव लब्धा किन्त्वनन्तर पारम्पर्येण वा सेत्स्यति तस्य सन्ति, शेषस्य तु न सन्ति। यस्यापि सन्ति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षत- सख्येया असख्यया अनन्ता वा । तत्र एकादय क्षीणायु शेषाणा तद्भवभाजा भूयस्तत्रैवानुत्पत्स्यमानानामवगन्तव्या, सख्येयादयो नैरयिकत्वे इव भावनीया'। एव मित्यादि, एवम्—उक्तेन प्रकारेण नागकुमारत्वे तत ऊर्ध्व चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरन्तर यावद्वैमानिकत्वे वैमानिकत्वविषय सूत्र, यथा नैरयिकस्य भणित तथैव भणितव्यम्। किमुक्त भवति ?,-नागकुमारत्वादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु पुरस्कृतचिन्तायां ' कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि सिय सखेज्जा सिय असखेज्जा सिय अणंता' पृथिवीकायिकत्वादिषु मनुष्यत्वपर्यवसानेषु 'जस्स अत्थि जहन्नेण एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा ' व्यन्तरत्वे ' जस्स अत्थि सिय सखेज्जा सिय असखेज्जा सिय अणता ' ज्योतिष्कत्वे—' जस्स अत्थि सिय असखेज्जा सिय अणता ' वैमानिकत्वेऽप्येवमेवेति वक्तव्यमिति, ' एव जावे ' त्यादि, एवम्—उक्तेन प्रकारेण असुरकुमारवन्नागकुमारस्य यावत्स्तनितकुमारस्य प्रत्येकं यावद् वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषयं सूत्र तावद्वक्तव्यम्। अत्रैव विशेषमाह—नवर सर्वेषा नागकुमारादीना स्तनितकुमारपर्यवसानाना स्वस्थाने नियमतः पुरस्कृता एकोत्तरिका, परस्थाने यथैवासुरकुमारस्य तथैव वक्तव्या., ' पुढविकाइयस्स नेरइयत्ते ' इत्यादि, पृथिवीकायिकस्य नैरयिकत्वे यावत् स्तनितकुमारत्वे अतीता अनन्ता । अत्र भावना प्रागिव, पुरस्कृता कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र य पृथिवीकायभवादुद्वृत्तो नरकेष्वसुरकुमारेषु यावत् स्तनितकुमारेषु न गमिष्यति किन्तु मनुष्यभव प्राप्य सिद्धिं गन्ता तस्य न सन्ति, शेषस्य तु सन्ति, यस्यापि सन्ति तस्यापि जघन्यत. सख्येया', जघन्यस्थितावपि नरकादिषु सख्येयाना कषायसमुद्धाताना भावात्, उत्कर्षतोऽसंख्येया अनन्ता वा, ते च प्राग्वद् भावयितव्या, पृथिवीकायिकत्व यावन्मनुष्यत्वेऽतीतास्ते तथैव, भाविन एकोत्तरिकया वक्तव्या, ते चैवम्-'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा ' त च नैरयिकस्य पृथिवीकायिकत्व इव भावनीया, ' वाणमतरत्ते जहा नेरइयत्ते ' इति, व्यन्तरत्वे यथा नैरयिकत्वे तथा वक्तव्यम्। किमुक्त भवति ?-एकोत्तरिका न वक्तव्या —किन्तु ' सिय सखज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणता ' इति वक्तव्य, ' जोइसिय ' इत्यादि, ज्योतिष्कत्वे वैमानिकत्वे चातीतास्तथैव पुरस्कृता यदि सन्ति ततो जघन्यपदे असख्येया उत्कृष्टपदे अनन्ता एवमप्कायिकस्य यावन्मनुष्यत्वे नेतव्य, व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाना यथा असुरकुमारस्य, नवरं पुरस्कृतचिन्तायां सर्व स्वस्थाने एकोत्तरिकया वक्तव्यम्, परस्थाने यथा असुरकुमारस्य सूत्रम्। सूत्रपर्यन्त दर्शयति- 'जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते' इति-यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषय सूत्रम्, एवमेते कषायसमुद्धातगताश्चतुर्विंशति -चतुर्विंशतिसख्याश्चतुर्विंशतिदण्डका — २४ भणितव्या । तदेवमुक्तश्चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रै कषायसमुद्घात ।

(६) सम्प्रति चतुर्विंशत्यैव चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैर्मारणान्तिकसमुद्घातमाह—

मारणंतियसमुग्घाओ सट्ठाणे वि परट्ठाणे वि एगुत्तरियाए नेयव्वो० जाव वेमाणियस्य वेमाणियत्ते, एवमेते चउवीसं चउवीसा दडगा भाणियव्वा। (प्रज्ञा०) तेयगसमुग्घाए जहा मारणंतियसमुग्घाए, णवर जस्सऽत्थि एवं एते वि चउवीस चउवीसा दंडगा भाणितव्वा । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया आहारसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! णत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! णत्थि, एवं० जाव वेमाणियत्ते, नवर मणूसत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा उक्कोसेण तिन्नि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा कस्स अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहन्नेण एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेण चत्तारि, एवं सव्वजीवाणं मणुस्साणं भाणियव्वं, मणूसस्स मणूसत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि- जहन्नेण एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि, एव पुरेक्खडा वि, एवमेते चउवीसं चउवीसा दंडगा० जाव वेमाणियत्ते। एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! णत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! नत्थि, एवं० जाव वेमाणियत्ते, णवर मणूसत्ते अतीता नत्थि, पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि,

जस्सत्थि इक्को , मणूसस्स मणूसत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि , जस्सत्थि एक्को , एवं पुरेक्खडा वि । एवमेते चउवीस चउवीसा दंडगा । (सू०३३५)

'मारणंतिए' त्ति—मारणान्तिकसमुद्घात पुरस्कृतचिन्तायां स्वस्थाने परस्थाने वा एकोत्तरिकया नेतव्यो यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषय सूत्रम्—तच्चैवम्—'एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया मारणंतियसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता , केवइया पुरेक्खडा ? , गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा ' तत्र यो मारणान्तिकसमुद्घातमन्तरेण कालं कृत्वा नरकादुद्वृत्त अनन्तर पारम्पर्येण वा मनुष्यभव प्राप्य सेत्स्यति न भूयो नरकगामी तस्य न सन्ति पुरस्कृता मारणान्तिकसमुद्घाता , य पुनस्तद्भवे वर्त्तमानो मारणान्तिकसमुद्घातेन काल कृत्वा नर कादुद्वृत्त सेत्स्यति तस्यैक पुरस्कृतो मारणान्तिकसमुद्घा त ,य पुनर्भूयोऽपि नरकमागत्य सर्वसंख्यया द्वौ मारणान्तिकसमुद्घातौ गन्ता तस्य द्वौ, एवं त्रिप्रभृतयोऽपि भावनीया , सङ्ख्येयान् वारान् नरकमागन्तु संख्येया , असङ्ख्ययान् वारान् असङ्ख्येया , अनन्तान् वारान् अनन्ता , एवमसुरकुमारत्वे आलापको वाच्य , नवरमत्रैव भावनायो नरकादुद्वृत्तो मनुष्यभवं प्राप्य सेत्स्यति, यदिवा-तस्मिन् भवे मारणान्तिकसमुद्घातमगत्वा मृत्युमासाद्य ततोऽन्यभवे सिद्धिं गन्ता तस्यैव न सन्ति , शेषस्य त्वेकादिभावना प्रागिव, व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु यथा नैरयिकस्य , ((यथानैरयिकस्य) नैरयिकादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनां वैमानिकपर्यवसानाना चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण कर्त्तव्या, तदेवमन्यान्यपि चतुर्विंशतिर्दण्डकसूत्राणि भवन्ति । तथा चाह—'एव एए चउवीसं चउवीसा दंडगा भाणियव्वा' इति, उक्तो मारणान्तिकसमुद्घातश्चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रै । (वैकुर्विकसमुद्घातवक्तव्यता 'वेउव्वियसमुग्घाय' शब्दे षष्ठ भागे गता ।) सम्प्रति तैजससमुद्घातमतिदेशत आह—'तेयगे' त्यादि, तैजससमुद्घातो यथा मारणान्तिकसमुद्घातस्तथा वक्तव्य । किमुक्तं भवति ?—स्वस्थाने परस्थाने च एकोत्तरिकया स वक्तव्य इति , नवर यस्य नास्ति—न सम्भवति तैजससमुद्घातस्तस्य न वक्तव्य , तत्र नैरयिकपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु न सम्भवतीति न वक्तव्य , शेषेषु तु वक्तव्य , स चैवम्—'एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया तेउसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! नत्थि, एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया तेयगसमुग्घाया अतीता ? , गोयमा ! अणंता , केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा'इत्यादिसूत्रोक्त विशेषमुपजीव्य स्वय परिभावनीयम् , अत्रापि सूत्रसङ्ख्यामाह-'एव ' मित्यादि, एवम्-मारणान्तिकसमुद्घातगतेन क्वचित् सर्वथा निषेधरूपेण च प्रकारेण एतेऽपि—तैजससमुद्घातगता अपि चतुर्विंशति चतुर्विंशतिका—दण्डका भणितव्या । सम्प्रत्याहारकसमुद्घात चिन्तयन्नाह—'एगमेगस्स णं ' मित्यादि , इह सर्वेष्वपि स्थानेषु मनुष्यत्वचिन्तायामतीता जघन्यत—एको द्वौ वा उत्कर्षतस्त्रयश्च , पुरस्कृता जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वार , शेषेषु स्थानेषु अतीता पुरस्कृताश्च प्रतिषेद्धव्या , मनुष्यस्य मनुष्यत्वचिन्तायामतीता पुरस्कृताश्च जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वार । अत्रार्थे च कारणं प्रागेवोक्तम् ,अत्रापि सूत्रसङ्ख्यामाह—'एव ' मित्यादि , एवम्—उपदर्शितेन प्रकारेण एते आहारकसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिसङ्ख्याका दण्डका वक्तव्या , कियद् दूर यावदित्याह-यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषय सूत्रम् , तच्चैवम्—'एगमेगस्स णं भंते ! वेमाणियस्स वेमाणियत्ते केवइया आहारगसमुग्घाया अतीता ? , गोयमा ! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! नत्थि ' इति । अधुना केवलिसमुद्घातमभिधित्सुराह—'एगमेगस्स णं भंते ! ' इत्यादि , अत्राप्यय तात्पर्यार्थ —'सर्वेष्वपि स्थानेषु मनुष्यत्वचिन्ताव्यतिरेकेणातीता पुरस्कृताश्च प्रतिषेद्धव्या , मनुष्यवर्जेषु मनुष्यत्वचिन्तायामतीता प्रतिषेद्धव्या , पुरस्कृतस्तु कस्याप्यस्ति कस्यापि नास्ति, यस्याप्यस्ति तस्याप्येक एवेति वक्तव्य , मनुष्यस्य मनुष्यत्वचिन्तायामतीत कस्यापि अस्ति कस्यापि नास्ति, यस्याप्यस्ति तस्याप्येक एव एतच्च प्रश्नसमये केवलिसमुद्घातादुत्तीर्णं केवलिनमधिकृत्य , पुरस्कृतोऽपि कस्यापि अस्ति कस्यापि नास्ति , यस्याप्यस्ति तस्याप्येक इति वक्तव्यम् । अत्रापि सूत्रसङ्ख्यामाह-'एवमित्यादि एवम्—उपदर्शितेन प्रकारेण एते केवलिसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिसङ्ख्याका दण्डका भवन्ति । तदेव सर्वसङ्ख्यया एकत्वविषयाणां चतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणामष्टषष्ठ्यधिक शत जातम् । एतावत्सङ्ख्याकान्येव बहुत्वविषयाण्यपि सूत्राणि भवन्ति ।

(७) तान्युपदिदर्शयिषुराह—

नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ते केवइया वेदणासमुग्घाया अतीता ? , गोयमा ! अणंता , केवइया पुरेक्खडा ? , गोयमा ! अणंता , एव०जाव वेमाणियत्ते, एवं सव्वजीवाणं भाणितव्वं०जाव वेमाणियाणं वेमाणियत्ते,एवं०जाव तेयगसमुग्घाए . णवरं उवउज्जिऊण नेयव्वं जस्सत्थि—वेउव्वियतेयगा । नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ते केवइया आहारगसमुग्घाया अतीता ? , गोयमा ! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा ? , गोयमा ! नत्थि, एवं जाव०वेमाणियत्ते , णवर मणूसत्ते अतीता असंखेज्जा पुरेक्खडा असंखेज्जा एवं०जाव वेमाणियाणं । णवरं वणस्सइकाइयाणं मणूसत्ते अतीता अणंता पुरेक्खडा अणंता,मणूसाणं मणूसत्ते अतीता सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा, एवं पुरेक्खडा वि , सेसा सव्वे जहा नेरइया, एवं एते चउवीसं चउवीसा दंडगा। नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ते केवइया केवलिसमुग्घाया अ-

तीता ?, गोयमा ! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा ? गोयमा ! नत्थि, एव० जाव वेमाणियत्ते, णवरं मणूसत्ते अतीता णत्थि, पुरेक्खडा असंखेज्जा, एवं० जाव वेमाणिया, नवरं वणस्सइकाइयाणं मणूसत्ते अतीता नत्थि, पुरेक्खडा अणंता, मणूसाणं मणूसत्ते अतीता सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहएणेणं एक्को वा दो वा तिष्णि उक्कोसेणं सतपुहुत्तं, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा, एवं एते चउव्वीसं चउव्वीसा दंडगा सव्वे पुच्छाए भाणितव्वा ०जाव वेमाणियाणं वेमाणियत्ते । (सू० ३३६)

'नेरइयाण' मित्यादि, नैरयिकाणा विवक्षितप्रश्नसमयभाविना सर्वेषा भदन्त ! पूर्व सकलमतीत कालमवधीकृत्य यथासम्भव नैरयिकत्वे वृत्ताना सता समुदायेन सर्वसंख्यया कियन्तो वेदनासमुद्घाता अतीता ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्ता, बहूनामनन्तकालमसव्यवहारराशेरुद्वृत्तत्वात्, कियन्त पुरस्कृता ?, एतच्च सूत्र सूचामात्रं, परिपूर्णस्तु पाठ एवम्—' नेरइयाण भते ! नेरइयत्ते केवइया वेयणासमुग्घाया पुरेक्खडा ? ' इति । भगवानाह—गौतम ! अनन्ता, बहूनामनन्तशो भूयोऽपि नरकेष्वागमनसम्भवात्, 'एव' मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेणासुरकुमारत्वादिषु स्थानेषु क्रमेण तावद् वक्तव्य यावद्वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषय सूत्रम् । तच्चेदम्—'नेरइयाण भते ! वेमाणियत्ते केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! अणंता' इति, अत्र अतीता अनन्ता सुप्रतीता, सर्वसाव्यवहारिकजीवै प्रायोऽनन्तशो वैमानिकत्वस्य प्राप्तत्वात्, पुरस्कृतास्त्वनन्ता, प्रश्नसमयभाविनां नैरयिकाणा मध्ये बहुभिरनन्तशो वैमानिकत्वस्य प्राप्स्यमानत्वात्, एवमपान्तरालवर्त्तिष्वपि असुरकुमारत्वादिषु स्थानेषु भावना भावनीया, यथा च नैरयिकाणा नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेणातीताः पुरस्कृताश्च वेदनासमुद्घाता भणिता, एव सर्वजीवानामसुरकुमारादीना भणितव्या, कियद् दूर यावदित्याह-यावद्वैमानिकाना वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषया, ते चैवम्—' वेमाणियाणं भते ! वेमाणियत्ते केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! अणंता' इति, एवं कषायमरणवैक्रियतैजससमुद्घाता अपि नैरयिकादीना वैमानिकपर्यवसानाना सर्वेषु नैरयिकत्वादिषु स्थानेषु चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण वक्तव्या, तथा चाह—' एव जाव ' इत्यादि, एव—वेदनासमुद्घातगतेन प्रकारेण कषायादिसमुद्घाता अपि तावद्वक्तव्या यावत्तैजससमुद्घात, किमविशेषेण वक्तव्या ?, नेत्याह—' नवर ' मित्यादि, नवरमुपयुज्य—उपयोग कृत्वा सर्वसूत्र बुद्ध्या नेतव्यम् । किमुक्त भवति ?,—ये यत्र समुद्घाता घटन्ते ते, तत्रातीता पुरस्कृताश्च अनन्ता वक्तव्या, शेषेषु च स्थानेषु प्रतिषेद्धव्या । एतदेव वैविक्त्येनाह—' जस्स अत्थी ' त्यादि, यस्य जीवपदस्य नैरयिकादेरसुरकुमारादेश्च सन्ति वैक्रियतैजससमुद्घातास्ते तस्य वक्तव्या, शेषेषु पृथिव्यादिषु स्थानेषु प्रतिषेद्धव्या इति सामर्थ्यलभ्यम्, कषायमारणान्तिकसमुद्घाता पुन सर्वत्रापि वेदनासमुद्घातवदविशेषेणातीता, पुरस्कृताश्चानन्ता वक्तव्या, नतु क्वापि निषेद्धव्या । सम्प्रति आहारसमुद्घातविषय सूत्रमाह—' नेरइयाण' मित्यादि, आहारकसमुद्घातो ह्याहारकलब्धौ सत्यामाहारकशरीरप्रारम्भकाले भवति, नान्यथा आहारकलब्धिश्चोपजायते, चतुर्दशपूर्वाधिगमे तेषां चतुर्दशाना पूर्वाणामधिगमो मनुष्यत्वावस्थाया न शेषायामवस्थायामिति मनुष्यत्ववर्जासु शेषास्ववस्थास्वतीताना पुरस्कृताना चाहारकसमुद्घाताना प्रतिषेध, मनुष्यत्वावस्थायामपि पूर्वमतीता असंख्येया, प्रश्नसमयभाविना नारकाणा मध्ये बहूनामसंख्येयाना नारकाणा पूर्व तदा तदा मनुष्यत्वमवाप्य अधिगतचतुर्दशपूर्वाणा प्रत्येक सकृद् द्विस्त्रिर्वा कृताहारकसमुद्घातत्वात्, पुरस्कृता अपि असंख्येया । प्रश्नसमयभाविना नारकाणा मध्ये बहुभिरसंख्येयैर्नारकैर्नरकादुद्वृत्त्यानन्तर्येण पारम्पर्येण वा तदा मनुष्यत्वावाप्तौ चतुर्दश पूर्वाण्यधीत्य प्रत्येकमाहारकसमुद्घातानामेकशो द्विस्त्रिश्चतुर्वा करिष्यमाणत्वात्, ' एवं जाव वेमाणियाण ' मिति, नैरयिकाणा चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्ता कृता, एवमसुरकुमारादीनामपि प्रत्येक चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण तावद्वक्तव्या यावद्वैमानिकाना, केवल यत्रास्ति विशेषस्तं दर्शयति—' नवर ' मित्यादि, नवर वनस्पतिकायिकाना मनुष्यत्वचिन्तायामतीता पुरस्कृताश्च प्रत्येकमनन्ता वक्तव्या, अनन्ताना पूर्वमधिगतचतुर्दशपूर्वाणा यथायोगमेकशो द्विस्त्रिर्वा कृताहारकसमुद्घाताना वनस्पतिष्ववस्थानात् अनन्तरमेव वनस्पतिकायादुद्वृत्त्यानन्तर्येण पारम्पर्येण वा मानुषत्वमवाप्य यथायोगमेकशो द्विस्त्रिश्चतुर्वाऽऽहारकसमुद्घाताना निर्वर्त्तयिष्यमाणत्वात्, मनुष्याणा मनुष्यत्वावस्थायामतीता पुरस्कृताश्च स्यात्संख्येया स्यादसंख्येया, कथमिति चेत्, उच्यते—ते हि प्रश्नसमयभाविन उत्कर्षपदेऽपि सर्वस्तोका, श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ततो विवक्षितप्रश्नसमयभाविना मध्ये कदाचिदसंख्येया —यथायोग प्रत्येकमेकशो द्विस्त्रिश्चतुर्वा कृतकरिष्यमाणाहारकसमुद्घाता प्राप्यन्ते । उपसंहारमाह-'एव' मित्यादि, एवम्-उक्तेन प्रकारेण एते आहारकसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिसंख्याका दण्डका वक्तव्या । सम्प्रति केवलिसमुद्घात चिन्तयति-' नेरइयाण ' मित्यादि, केवलिसमुद्घातोऽपि मनुष्यत्वावस्थाया भवति, न शेषास्ववस्थासु, नच कृतकेवलिसमुद्घात ससार पर्यटति, केवलिसमुद्घातानन्तरमन्तर्मुहूर्त्तेनावश्यं निःश्रेयसपदाधिगमात्, ततो नारकाणा मनुष्यत्ववर्जासु शेषास्ववस्थास्वतीता पुरस्कृताश्च केवलिसमुद्घाता प्रतिषेद्धव्याः, मनुष्यत्वावस्थायामप्यतीता प्रतिषेद्धव्या, कृतकेवलिसमुद्घाताना नरके गमनाभावात्, भाविनश्च भविष्यन्ति, प्रश्नसमयभाविना मध्ये बहूनामसंख्येयाना नारकाणा मुक्तिपदगमनयोग्यत्वात्, तत पुरस्कृता असंख्येया इत्युक्तम्, 'एव ' मित्यादि, यथा नैरयिकाणां केवलिसमुद्घातचिन्ता कृता एवमसुरकुमारादीनामपि कर्त्तव्या, सा च तावत् यावत् वैमानिकानाम् । अत्रैव विशेषमाह-' नवर ' मि-

त्यादि, नवरं वनस्पतिकायिकानां मनुष्यत्वावस्थाचिन्तायामतीता प्रतिषेद्धव्या, कृतकेवलिसमुद्घातानां संसाराभावात्, पुरस्कृतास्त्वनन्ता वाच्या, प्रश्नसमयभाविनां वनस्पतिकायिकानां मध्ये बहूनामनन्तानां वनस्पतिकायिकानां वनस्पतिकायादुद्वृत्त्यानन्तर्येण पारम्पर्येण वा कृतकेवलिसमुद्घातानां सत्स्यमानत्वात्, मनुष्याणां मनुष्यत्वावस्थाचिन्तायामतीता कदाचित्सन्ति कदाचिन्न सन्ति, कृतकेवलिसमुद्घातानां सिद्धत्वभावादन्येषां चाद्यापि केवलिसमुद्घातामतिपत्ते, यदाऽपि सन्ति तदाऽपि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेत शतपृथक्त्वं, पुरस्कृता स्यात्संख्येया स्यादसंख्येया, प्रश्नसमयभाविनां मनुष्याणां मध्ये कदाचित्संख्येयानां कदाचिदसंख्येयानां यथायोगमानन्तर्येण पारम्पर्येण कृतकेवलिसमुद्घातानां सेत्स्यमानत्वात्। सूत्रसर्वसंख्यामाह--एवमुक्तेन प्रकारेण एते केवलिसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिदण्डका, ते च सर्वेऽपि पृच्छाया पृच्छापुरस्सरं भणितव्या, कियद्दूरं यावदित्याह-वैमानिकानां वैमानिकत्वविषयं सूत्रम्। तच्चेदम्-'वेमाणियाणं भंते! वेमाणियत्ते केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! नत्थि, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! नत्थि' इति। तदेवमुक्ता नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यवसानेष्वेकत्वविशिष्टेषु बहुत्वविशिष्टेषु च भूतभाविवेदनादिसमुद्घातसम्भवाऽसम्भवपुरस्सरं संख्याप्रमाणप्ररूपणा।

(८) सम्प्रति तेन तेन समुद्घातेन यावत् केवलिसमुद्घातेन समुद्घातानामसमुद्घातानां च परस्परमल्पबहुत्वमभिधित्सुराह--

एतेसि णं भंते! जीवाणं वेदणासमुग्घाएणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं वेउव्वियसमुग्घाएणं तेयगसमुग्घाएणं आहारगसमुग्घाएणं केवलिसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा?, गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसमुग्घाएणं समोहया केवलिसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा तेयगसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया अणंतगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं विसेसाहिया असमोहया असंखिज्जगुणा। (सू०३३७) एतेसि णं भंते! नेरइयाणं वेदणासमुग्घाएणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमु०वेउव्वियस० समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४?, गोयमा! सव्वत्थोवा नेरइया मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा, कसायसमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा, वेदणासमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा असमोहया संखेज्जगुणा। एतेसि णं भंते! असुरकुमाराणं वेदणासमुग्घाएणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं वेउव्वियसमुग्घाएणं तेयगसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा०४?, गोयमा! सव्वत्थोवा असुरकुमारा तेयगसमुग्घाएणं समोहया मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा असमोहया असंखिज्जगुणा एवं० जाव थणियकुमारा। एएसि णं भंते! पुढविकाइयाणं वेदणासमुग्घाएणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा०४?, गोयमा! सव्वत्थोवा पुढविकाइया मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया कसायसमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं समोहया विसेसाहिया असमोहया असंखिज्जगुणा, एवं०जाव वणस्सइकाइया, णवरं सव्वत्थोवा वाउकाइया वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं समोहया विसेसाहिया असमोहया असंखेज्जगुणा। बेइंदिया णं भंते! वेदणासमुग्घाएणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४?, गोयमा! सव्वत्थोवा बेइंदिया मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया वेदणासमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा असमोहया संखेज्जगुणा, एवं०जाव चउरिंदिया। पचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! वेदणासमुग्घाएणं समोहया कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं वेउव्वियसमुग्घाएणं तेयासमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४?, गोयमा! सव्वत्थोवा पचिंदियतिरिक्खजोणिया तेयासमुग्घाएणं समोहया वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं समोहया असंखिज्जगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा असमवहता संखेज्जगुणा। मणुस्साणं भंते! वेदणासमुग्घाएणं समोहयाणं कसायसमुग्घाएणं मारणंतियसमुग्घाएणं वेउव्वियसमुग्घाएणं तेयगसमुग्घाएणं आहारगसमुग्घाएणं केवलिसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा०४?, गोयमा! सव्वत्थोवा मणुस्सा आहारगसमुग्घाएणं समोहया केवलिसमुग्घाएणं समोहया संखिज्जगुणा तेयगसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया

संखेज्जगुणा मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा वेदणासमुग्घाएणं समोहया असंखेज्जगुणा कसायसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा असमोहया असंखेज्जगुणा वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं । (सू० ३३८)

'एएसि णं' मित्यादि एतेषां प्राक् समवहताऽसमवहतत्वेन निरूपितानां भदन्त ! सामान्यतो जीवानां वेदनासमुद्घातेन यावत् केवलिसमुद्घातेन समवहतानामसमवहतानां च मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पा कतरे कतरेभ्यो बहुका -सङ्ख्येयाऽसङ्ख्येयादिगुणतया प्रभूता ,कतरे कतरैस्तुल्या समसङ्ख्याका । अत्रार्थे सूत्रे विभक्तिपरिणामः स्वयं योजनीयः , कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिका—मनागधिका , वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः , भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका जीवा आहारकसमुद्घातेन समुद्धताः , आहारकशरीरिणो हि कदाचिदिहलोके षण्मासान् यावन्न भवन्त्यपि यदापि भवन्ति तदापि जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं , केवलमाहारकसमुद्घात आहारकशरीरप्रारम्भकाले न शेषकाले ततः स्तोका एव युगपदाहारकसमुद्घाताः प्राप्यन्ते इति सर्वस्तोका आहारकसमुद्घातेन समुद्धताः , तेभ्यः केवलिसमुद्घातेन समुद्धताः सङ्ख्येयगुणाः , तेषामेककालं शतपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात् , यद्यप्याहारकशरीरिणः सत्तया समकालम् एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वमाना प्राप्यन्ते तथाप्या(पि स्तोकानामा)हारकसमुद्घातसम्भवात् एककालमतिस्तोकाः प्राप्यन्ते इति न तेभ्यः केवलिसमुद्घातसमुद्धतानां संख्येयगुणत्वविरोधः , केवलिसमुद्घातसमुद्धतेभ्यः तैजससमुद्घातेन समवहताः ? असङ्ख्येयगुणाः , पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां देवानामपि च तैजससमुद्घातसम्भवात् , तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धताः असङ्ख्येयगुणाः नारकवातकायिकानामपि वैक्रियसमुद्घातसम्भवात् , वातकायिकाश्च वैक्रियलब्धिमन्तो न स्तोकाः किन्तु देवेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः । कथमेतदिति चेत् , उच्यते—इह बादरपर्याप्तवायुकायिकाः स्थलचरपञ्चेन्द्रियेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः ,महादण्डके तथा पठितत्वात् , स्थलचरपञ्चेन्द्रियाश्च देवेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः , ततो यद्यपि बादरपर्याप्तवायुकायिकानां सङ्ख्येयभागमात्रस्य वैक्रियलब्धिसम्भवः । यत उक्तम्—"तिण्हं ताव रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि, बायरपज्जत्ताण पि संखेज्जइभागमेत्ताणं " ति , तथापि संख्येयभागमात्रा वैक्रियलब्धिमन्तो देवेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणा भवन्ति, ततो नैरयिकाणां वायुकायिकानां च वैक्रियसमुद्घातसम्भवादुपपद्यन्ते तैजससमुद्घातसमुद्धतेभ्यो वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धताः असङ्ख्येयगुणाः , तेभ्योऽपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धता अनन्तगुणाः , कथम् ?, उच्यते, इह निगोदजीवानामनन्तानामसङ्ख्येयो भागः सदा विग्रहगतौ वर्त्तमानः प्राप्यते , ते च प्रायो मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्धता इति पूर्वेभ्योऽनन्तगुणाः , तेभ्योऽपि कषायसमुद्घातसमुद्धता असङ्ख्येयगुणाः , निगोदजीवानामेवानन्तानां विग्रहगत्यापन्नेभ्योऽसङ्ख्येयगुणानां कषायसमुद्घातसमुद्धतानां सदा प्राप्यमाणत्वात् , तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धता विशेषाधिकाः , तेषामेव निगोदजीवानामनन्तानां कषायसमुद्घातसमुद्धतेभ्यो मनाक् विशेषाधिकानां सदा वेदनासमुद्घातेन समुद्धततयाऽवाप्यमानत्वात् , तेभ्योऽपि एकेनापि समुद्घातेनासमुद्धता असङ्ख्येयगुणाः , वेदनाकषायमरणसमुद्घातसमुद्धतेभ्यो निगोदजीवानामेवासङ्ख्येयगुणानामसमवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् । सम्प्रत्येतदेवाल्पबहुत्वं जीवविशेषेषु नैरयिकादिषु चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण यथायोगं चिचिन्तयिषुराह—' नेरइयाणं ' मित्यादि प्रश्नसूत्रं , भगवानाह—सर्वस्तोका नैरयिका मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धताः ,मारणान्तिको हि समुद्घातो मरणकाले भवति, मरणं च शेषजीवनारकराश्यपेक्षयाऽतिस्तोकानां , न च सर्वेषां म्रियमाणानामविशेषेण मारणान्तिकसमुद्घातः , किन्तु कतिपयानाम् , ' समोहया वि मरंति असमोहया वि मरंती ' ति वचनात् । अतः सर्वस्तोका मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्धताः , तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धता असङ्ख्येयगुणाः , सप्तस्वपि पृथिवीषु प्रत्येकं बहूनां परस्परवेदनोदीरणाय निरन्तरमुत्तरवैक्रियसमारम्भसम्भवात् तेभ्योऽपि कषायसमुद्घातेन समुद्धताः सङ्ख्येयगुणाः , कृतोत्तरवैक्रियाणामकृतोत्तरवैक्रियाणां च सर्वसङ्ख्ययोत्तरवैक्रियारम्भकेभ्योऽसङ्ख्येयगुणानां कषायसमुद्घातसमुद्धतत्वेन प्राप्यमाणत्वात् , तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धताः सङ्ख्येयगुणाः , यथायोगं क्षेत्रजपरमाधार्मिकोदीरितपरस्परोदीरितवेदनाभिः प्रायो बहूनां सदा समुद्धतत्वेन प्राप्यमाणत्वात् , तेभ्योऽप्येकेनापि समुद्घातेनासमवहताः सङ्ख्येयगुणाः , वेदनासमुद्घातमन्तरेणाप्यतिबहूनां सामान्यतो वेदनामनुभवतां सम्भवात् । सम्प्रत्यसुरकुमाराणामल्पबहुत्वमाह—' एएसि णं ' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं , भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका असुरकुमारास्तैजससमुद्घातेन समुद्धताः , तैजसो हि समुद्घातो महति कोपावेशे क्वचित् कदाचित्केषाञ्चिद्भवति , ततस्तेन समुद्घातेन समुद्धताः सर्वस्तोकाः , तेभ्यो मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणाः , तेभ्यो वेदनासमुद्घातेन समुद्धताः असङ्ख्येयगुणाः , परस्परं युद्धादौ बहूनां वेदनासमुद्घातेन समुद्धतानां प्राप्यमाणत्वात् , तेभ्योऽपि कषायसमुद्घातेन समुद्धताः सङ्ख्येयगुणाः , येन तेन वा कारणेन बहूनां कषायसमुद्घातगमनसम्भवात् , तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धताः संख्येयगुणाः , परिचारणाद्यनेकनिमित्तमतिबहूनामुत्तरवैक्रियकरणारम्भसम्भवात् , तेभ्योऽप्यसमवहता असङ्ख्येयगुणाः बहूनामुत्तमजातीनां सुखसागरावगाढानां पूर्वोक्तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणानां केनापि समुद्घातेनासमवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् । ' एवं ' मित्यादि, यथा असुरकुमाराणामल्पबहुत्वमुक्तमेवं सर्वेषां भवनपतीनां द्रष्टव्यं , यावत् स्तनितकुमाराणामिति ॥ सम्प्रति पृथिवीकायिकगतमल्पबहुत्वमाह—' एएसि णं मित्यादि,' अत्र कषायसमुद्घातसमुद्धतानां

वेदनासमुद्घातसमुद्धताना च सख्येयगुणत्वे असमवहतानां चासख्येयगुणत्वे भावना स्वयं भावनीया सुगमत्वात्. 'एव' मित्यादि, पृथिवीकायिकगतेन प्रकारेणाल्पबहुत्व तावद्वक्तव्य यावद् वनस्पतिकायिका, वायुकायिकान् प्रति विशेषमभिधित्सुराह-'नवर' मित्यादि, नवर वातकायिकानामल्पबहुत्वचिन्तायामेव वक्तव्य सर्वस्तोका वातकायिका वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धता, बादरपर्याप्तसख्येयभागस्य वैक्रियलब्धे सम्भवात्, तेभ्योऽपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धता असख्येयगुणा., पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मबादरभेदभिन्नाना सर्वेषामपि वातकायिकाना मरणसमुद्घातसम्भवात् तेभ्योऽपि कषायसमुद्घातेन समुद्धता. सख्येयगुणा, तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धता विशेषाधिका, तेभ्योऽसमवहता असंख्येयगुणा, सकलसमुद्घातगतवातकायिकापेक्षया स्वभावस्थाना वातकायिकाना स्वभावत एवासख्येयगुणतया प्राप्यमाणत्वात्। द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्तोका द्वीन्द्रिया मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धता., प्रतिनियतानामेव प्रश्नसमये मरणसद्भावात्, तेभ्यो वेदनासमुद्घातेन समुद्धता असख्येयगुणा, शीतातपादिसम्पर्कतोऽतिप्रभूताना वेदनासमुद्घातभावात्, तेभ्य कषायसमुद्घातेन समुद्धता असख्येयगुणा, अतिप्रभूततराणा लोभादिकषायसमुद्घातभावात्, तेभ्याऽप्यसमवहता सख्ययगुणा, 'एव' मित्यादि, एव द्वीन्द्रियगतेन प्रकारेण तावद्वक्तव्य यावच्चतुरिन्द्रिया। तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे सर्वस्तोकास्तैजससमुद्घातेन समुद्धता, कतिपयानामेव तेजोलब्धिभावात्, तेभ्यो वेदनासमुद्घातेनासमवहता असख्येयगुणा., तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहता. असख्येयगुणा., प्रभूताना वैक्रियलब्धेर्भावात्, तेभ्योऽपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता असख्येयगुणा, सम्मूर्च्छिमजलचरस्थलचरखचराणामपि सर्वेषा वैक्रियलब्धिरहिताना प्रत्येकं पूर्वोक्तेभ्योऽसंख्येयगुणाना केषाञ्चित् गर्भजानामपि वैक्रियलब्धिरहिताना वैक्रियलब्धिमता च मरणसमुद्घातसम्भवात्, तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धता असख्येयगुणा, म्रियमाणजीवराश्यपेक्षया अपि अम्रियमाणानामसख्येयगुणाना वेदनासमुद्घातभावात्, तेभ्य. कषायसमुद्घातेन समुद्धता सख्येयगुणा, तेभ्योऽप्यसमवहता सख्ययगुणा.। अत्र भावना प्रागिव मनुष्यसूत्रे सर्वस्तोका आहारकसमुद्घातेन समुद्धता, अतिस्तोकानामेककालमाहारकशरीरप्रारम्भसभवात्, तेभ्य केवलिसमुद्घातेन समुद्धता सख्येयगुणा., शतपृथक्त्वसंख्यया प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्यस्तैजससमुद्घातेन समवहता संख्येयगुणा., शतसहस्रसख्यया तेषा प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धता. सख्येयगुणा., कोटिसख्यया लभ्यमानत्वात्, तेभ्योऽपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणा संमूर्च्छिममनुष्याणामपि तद्भावात् तेषां चासंख्येयत्वात्, तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धताः असंख्येयगुणा म्रियमाणराश्यपेक्षया असख्येयगुणानामम्रियमाणानां तद्भावसम्भवात्, तेभ्य. कषायसमुद्घातेन समुद्धता सख्येयगुणा., प्रभूततया तेषा प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्योऽप्यसमवहता असख्येयगुणाः, सम्मूर्च्छिममनुष्याणामल्पकषायाणामुत्कटकषायिभ्योऽसख्येयगुणाना सदा लभ्यमानत्वात्। व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा असुरकुमारास्तथा वक्तव्या। तदेवमुक्त समुद्धताऽसमुद्धतविषयमल्पबहुत्वम्।

(६) अधुना कषायसमुद्घातगतां विशेषवक्तव्यतामभिधित्सुराह-

कति णं भंते! कसायसमुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा! चत्तारि कसायसमुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा-कोहसमुग्घाए माणसमुग्घाए मायासमुग्घाए लोहसमुग्घाए। नेरइयाणं भंते! कति कसायसमुग्घाया पण्णत्ता, गोयमा! चत्तारि कसायसमुग्घाया पण्णत्ता, एवं०जाव वेमाणियाणं। एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स केवइया कोहसमुग्घाया अतीता ? गोयमा! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, एवं० जाव वेमाणियस्स, एव जाव ०लोभसमुग्घाए एते चत्तारि दंडगा। नेरइयाणं भंते! केवइया कोहसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणंता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! अणंता, एव०जाव वेमाणियाणं एव०जाव लोभसमुग्घाए, एव एए वि चत्तारि दंडगा। एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा! अणंता एवं जहा वेदणासमुग्घाओ भणितो तहा कोहसमुग्घातो वि निरवसेसं ०जाव वेमाणियत्ते। माणसमुग्घाए मायासमुग्घाए वि निरवसेसं जहा मारणंतियसमुग्घाए, लोहसमुग्घातो जहा कसायसमुग्घातो नवरं सव्वजीवा असुरादिनेरइएसु मोहकसाएणं एगुत्तरियाए नेयव्वा। नेरइयाणं भंते! नेरइयत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा! अणंता, एवं ०जाव वेमाणियत्ते, नवं सट्ठाण-परट्ठाणेसु सव्वत्थ भाणियव्वा, सव्वजीवाणं चत्तारि वि समुग्घाया ०जाव लोभसमुग्घाओ ०जाव वेमाणियाणं वेमाणियत्ते। (सू० ३३६)।

'कइ ण' मित्यादि, इद सामान्यत कषायसमुद्घातविषय चतुर्विंशतिदण्डकक्रमगतं च सूत्र सुप्रतीतं, सम्प्रत्येकैकस्य नैरयिकादेश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण वैमानिकपर्यवसानस्य तद्वक्तव्यतामाह-' एगमेगस्स णं भंते!' इत्यादि, अत्रातीतसूत्र सुप्रतीतम्, पुरस्कृतसूत्रे-'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि' त्ति-यो नरकभवप्रान्ते वर्त्तमान. स्वभावत एवाल्पकषाय कषायसमुद्घातमन्तरेण, काल कृत्वा नरकादुद्वृत्तो मनुष्यभवं प्राप्य कषायसमुद्घातमगत एव सेत्स्यति तस्य, नास्ति पुरस्कृत, एकोऽपि कषायसमुद्घातो, यस्याऽपि सन्ति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, ते च प्रागुक्तस्वरूपस्य सकृत्कषायसमुद्घातगामिनो वेदितव्या., उत्कर्षतः सख्येया असख्येया

अनन्ता वा, तत्र सख्येय काल ससारावस्थायिन स- ख्येया., असख्येय कालमसख्येया, अनन्तकालमनन्ता। एवमसुरकुमारादिक्रमेण तावद् वाच्य यावद्वैमानिकस्य, 'एव' मित्यादि, एव—चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण मानादि कषायसमुद्घातत्समुद्घातास्तावद्वक्तव्या यावल्लोभसमुद्घात। एवमेत चत्वार. चतुर्विंशतिदण्डका भवन्ति, एते चैकै- कनैरयिकादिविषया उक्ता। सम्प्रत्येतानेव चतुश्चतुर्विंशतिद- ण्डकान् सकलनारकादिविषयानाह— नेरइयाणं' मित्यादि, अतीतसूत्र सुप्रतीत, पुरस्कृता अनन्ता, प्रश्नसमयभा- विना नारकाणा मध्ये बहूनामनन्तकालमवस्थायित्वात्। एवं—नैरयिकोक्तेन प्रकारेण तावद्वक्तव्य यावद्वैमानिकाना यथा चैष क्रोधसमुद्घातश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेणोक्त एव मानादिसमुद्घाता अपि तावद् वक्तव्या यावल्लोभसमु- द्घात। एवमेतेऽपि सकलनारकादिविषयाश्चत्वारश्चतुर्विंश तिदण्डका भवन्ति। साम्प्रतमेकैकस्य नैरयिकादेर्नैरयिका- दिषु भावेषु वर्तमानस्य कति क्रोधसमुद्घाता अतीता कति भाविन इति निरूपयितुकाम आह—'एगमेगस्स ण' मित्यादि, एकैकस्य भदन्त! नैरयिकस्य विवक्षित- प्रश्नसमयकालात् पूर्व सकलमतीत कालमवधीकृत्य त- दा तदाऽस्य नैरयिकत्व प्राप्तस्य सत सर्वसख्यया कि यन्त क्रोधसमुद्घाता अतीता?, भगवानाह—गौतम! अनन्ता, नरकगतेरनन्तश प्राप्तत्वात्, एकैकस्मिंश्च नर- कभवे जघन्यपदेऽपि सख्येयाना क्रोधसमुद्घाताना भावा त्,'एव जहे' त्यादि, एवमुपदर्शितेन प्रकारेण यथा वे दनासमुद्घात प्राग् भणितस्तथा क्रोधसमुद्घातोऽपि भणित- व्य, कथ भणितव्य?, इत्याह—निरवशेष, क्रियाविशेषण- मेतत्, सामस्त्येनेत्यर्थ। कियद्दूर यावद् भणितव्यमित्याह- यावद् वैमानिकत्वे, वैमानिकस्य वैमानिकत्व इत्यालापकम्। यावदित्यर्थ, स चैवम्—'केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा। कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा, एवमसुरकुमारत्ते० जाव वेमाणियत्ते, 'एगमेगस्स ण भते! असुरकुमारस्स नेरइयत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइया पु रेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, ज- स्सत्थि तत्थ सिय सखेज्जा सिय असखेज्जा सिय अणता। एवमेगस्स ण भते! असुरकुमारस्स असुरकुमारत्ते केव- इया कोहसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइ या पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसे ण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा, एव नागकु- मारत्ते० जाव वेमाणियत्ते, एव जहा असुरकुमारेसु नेरइया वेमाणियपज्जवसाणेसु भणिया तहा णागकुमारा- दिया सट्ठाणपरट्ठाणेसु भाणियव्वा० जाव वेमाणियत्ते' इति, अस्यार्थ—कियन्तो भदन्त! एकैकस्य नारकस्या- ससारमोक्षमनन्त काल मर्यादीकृत्य नैरयिकत्वे भाविन ह(न्त)त सर्वसख्यया पुरस्कृता क्रोधसमुद्घाता?, भगवा- नाह—'कस्सइ अत्थि' इत्यादि, य आसन्नमरण क्रोध- समुद्घातमनासाद्यात्यन्तिकमरणेन नरकादुद्वृत्त सेत्स्यति

तस्य नास्ति नैरयिकत्वभाविन एकोऽपि पुरस्कृत क्रो- धसमुद्घात, शेषस्य तु सन्ति। यस्यापि सन्ति तस्या- पि जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, एतच्च क्षीणशेषायुषा तद्भवस्थाना भूयो नरकेषु उ(त्पत्)त्पद्यमानाना वे- दितव्य, भूयो नरकेषूत्पत्तौ हि जघन्यपदेऽपि संख्येयाः प्राप्यन्ते, नैरयिकाणा क्रोधसमुद्घातप्रचुरत्वात्, उत्कर्षतः सख्येया वा असख्येया वा अनन्ता वा। तत्र सकृन्नरके- षु जघन्यस्थितिकेषूत्पत्स्यमानस्य सख्येया अनेकश, य- दि वा—दीर्घस्थितिकेषु सकृदपि उत्पत्स्यमानस्यासंख्येया, अनन्तश उत्पत्स्यमानस्यानन्ता, 'एव' मित्यादि, एव नैरयिकोक्तप्रकारेणासुरकुमारत्वे तदनन्तर चतुर्विंशति- दण्डकक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकत्वविषय सूत्रम्, तच्चैवम्—'एगमेगस्स ण भते! नेरइयस्स वेमाणियत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अईया?, गोयमा! अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्को- सेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा' अत्राप्यय भा- वार्थ—अतीतचिन्तायामनन्ता, अनन्तशो वैमानिकत्वस्य प्राप्तत्वात्, पुरस्कृतचिन्ताया योऽनन्तरमव नरकादुद्वृत्तो मानुषत्वमवाप्य सेत्स्यति, प्राप्तौ वा परम्परया सकृद्वैमा- निकभवं न क्रोधसमुद्घात गन्ता तस्यैकोऽपि पुरस्कृत. क्रोधसमुद्घातो वैमानिकत्वे न विद्यते, यस्त्वसकृद्वैमा- निकत्व प्राप्त सन् सकृदेव क्रोधसमुद्घात याता तस्य— जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा, शेषस्य संख्यातान् वारान् वैमानिकत्व प्राप्स्यत संख्येया, असख्येयान् वारान् असख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता। 'एगमे- गस्स ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम, 'गोयमा' अ- णंता' इति, अनन्तशो नैरयिकत्व प्राप्तस्य, एकैकस्मिं- श्च नैरयिकभवे जघन्यपदेऽपि सख्येयाना क्रोधसमुद्घाता- ना भावात्, पुरस्कृता कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न स- न्ति। किमुक्त भवति?,-योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तो न नरक यास्यति किन्त्वनन्तर परम्परया वा मनुष्यभवम- वाप्य सेत्स्यति तस्य नैरयिकावस्थाभाविन. पुरस्कृताः क्रोधसमुद्घाता न सन्ति नैरयिकत्वावस्थाया एवासम्भ- वात्, यस्तु तद्भवादूर्ध्व पारम्पर्येण नरकगामी तस्य सन्ति, तस्यापि कस्यचित्सख्येया, कस्यचिदसख्येया, कस्यचिदनन्ता। तत्र य सकृज्जघन्यस्थितिकेषु नरकमध्येषु समुत्पत्स्यते तस्य जघन्यपदेऽपि सख्येया दशवर्षसहस्रप्र- माणायामपि स्थितौ सख्येयाना क्रोधसमुद्घाताना भावात् क्रोधबहुलत्वान्नारकाणाम्, असकृद्दीर्घस्थितिषु सकृद्वा गम- नेऽसख्येया, अनन्तशो नरकगमनेऽनन्ता। तथा एकैकस्य भदन्त! असुरकुमारस्य असुरकुमारत्वे स्थितस्य सत सकलमतीतकालमधिकृत्य कियन्त क्रोधसमुद्घाता अ- तीता?, भगवानाह—अनन्ता. अनन्तशोऽसुरकुमारभा- वस्य प्राप्तत्वात्, प्रतिभव च क्रोधसमुद्घातस्य प्रायो भावात्, पुरस्कृतचिन्ताया कस्यापि सन्ति कस्यापि न- सन्ति, यस्य प्रश्नकालादूर्ध्वमसुरकुमारत्वेऽपि वर्तमा- नस्य न भावी क्रोधसमुद्घाता नापि तत उद्वृत्तो भूयो- ऽप्यसुरकुमारत्वयाता तस्य न सन्ति, यस्तु सकृदसु-

रकुमारत्वमागामी तस्य जघन्यपदे एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षत सख्येया असख्येया अनन्ता वा, सख्येयान् वारान् आगामिन सख्येया, असख्येयान् वारान् असख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता। एव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नागकुमारत्वादिषु स्थानेषु असुरकुमारस्य निरन्तर तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकत्वे, तथा चाह—' एव नागकुमारत्ते वी ' त्यादि, तदेवमसुरकुमारेषु क्रोधसमुद्घातश्चिन्तित॥ सम्प्रति नागकुमारादिष्वतिदेशमाह—' एव ' मित्यादि, एवमुक्तेनाभिलापगतेन प्रकारेण यथा चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण असुरकुमारो नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यवसानेषु भणित तथा नागकुमाराद्य समस्तेषु स्वस्थानपरस्थानेषु भणितव्या यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे आलापक, एवमेतानि नैरयिकचतुर्विंशतिदण्डकादिसूत्राणि वैमानिकचतुर्विंशतिदण्डकपर्यवसानानि चतुर्विंशति सूत्राणि वदितव्यानि। तदव चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रै क्रोधसमुद्घातश्चिन्तित॥ सम्प्रति चतुर्विंशत्यैव चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैर्मानसमुद्घात मायासमुद्घात चाभिधित्सुरतिदेशमाह—' माणसमुग्घाए मायासमुग्घाए निरवसस जहा मारणन्तियसमुग्घाए ' इति—यथा—प्राक् मारणान्तिकसमुद्घातेऽभिहित सूत्र तथा मानसमुद्घाते मायासमुद्घाते च निरवशेषमभिधातव्यम्। तच्चैवम्—' एगमेगस्स ण भंते! नेरइयस्स नरइयत्ते केवइया माणसमुग्घाया अईया?, गोयमा! अणंता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखज्जा वा अणता वा, एवमसुरकुमारत्ते ०जाव वेमाणियत्ते, एगमेगस्स णं भंते! असुरकुमारस्स नेरइयत्ते केवइया माणसमुग्घाया अतीता?, गोयमा!, अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखेज्जा वा अणता वा, एव नागकुमारत्ते ०जाव वेमाणियत्ते, एव जहा असुरकुमारे नेरइया वेमाणियपज्जवसाणेसु भणिया तहा नागकुमाराइया सट्ठाणपरट्ठाणेसु भाणियव्वा ०जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते ' अस्यायमर्थ—अतीतेषु सूत्रेषु सर्वत्राप्यनन्तत्व सुप्रतीतं, नैरयिकत्वादिस्थानानि प्रत्येकमनन्तश प्राप्तत्वात्, पुरस्कृतचिन्तायां त्वेवं नैरयिकस्य नैरयिकत्वे भावना—यो नैरयिक प्रश्नकालादूर्ध्व मानसमुद्घातमन्तरेण काल कृत्वा नरकादुद्वृत्तोऽनन्तर पारम्पर्येण वा मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति न भूयो नरकमागन्ता तस्य न सन्ति पुरस्कृता मानसमुद्घाता, य पुनस्तद्भवे वर्त्तमानो भूयो वा नरकमागत्यैक वार मानसमुद्घात गत्वा कालकरणेन नरकादुद्वृत्त सेत्स्यति तस्यैक पुरस्कृतो मानसमुद्घात। एवमेव कस्यापि द्वौ कस्यापि त्रय सख्येयान् वारान् नरकमागन्तु सख्येया, असख्येयान् वारान् असंख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता। नैरयिकस्यैवासुरकुमारत्वे पुरस्कृतचिन्तायामियं भावना—यो नरकादुद्वृत्तो असुरकुमारत्व न यास्यति तस्य न सन्ति पुरस्कृता मानसमुद्घाता, यस्त्वेक वारं गन्ता तस्य एको द्वौ त्र्याद्यो वा सख्येयान् वारान् गन्तु सख्येया, असंख्येयान् वारान् असख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता। एव तावद् भणनीय यावत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियत्वे पुरस्कृतचिन्ता, मनुष्यचिन्तायां चैव भावना—यो नरकादुद्वृत्तो मनुष्यभव प्राप्य मानसमुद्घातमगत्वा सेत्स्यति तस्य नास्त्येकोऽपि पुरस्कृतो मानसमुद्घात, यस्तु मनुष्यत्व गत सन्नेक वार मानसमुद्घात गन्ता तस्यैकोऽपरस्य द्वावन्यस्य त्र्यादय सख्येयान् वारान् गन्तु सख्येया, असख्येयान् वारान् असख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता। व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकत्वेषु भावना यथा असुरकुमारत्वे यथा च नैरयिकस्य नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु भावना कृता तथा असुरकुमारादीनामपि वैमानिकपर्यवसानाना चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण कर्त्तव्या, यथा च मानसमुद्घातस्य चतुर्विंशति सूत्राणि चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेणोक्तानि तथा मायासमुद्घातस्यापि चतुर्विंशतिसूत्राणि चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण वक्तव्यानि, तुल्यगमकत्वात्॥ अधुना लोभसमुद्घातमतिदेशत आह—' लोभसमुग्घाओ जहा कसायसमुग्घाओ, नवर सव्वजीवा असुराई नरइएसु लोभकसाएणं एगुत्तरियाए नेतव्वा ' इति। यथा प्राक् कषायसमुद्घात उक्तस्तथा लोभकषायोऽपि वक्तव्य, नवर तत्रासुरकुमारादीना नैरयिकत्वे पुरस्कृतचिन्तायां स्यात् सख्येया, स्यादसंख्येया, स्यादनन्ता इत्युक्तम्, अत्र तु सर्वे जीवा असुरकुमाराद्यो नैरयिकेषु पुरस्कृतचिन्तायां चिन्त्यमाना एकोत्तरिकया ज्ञातव्या, एकोत्तरस्य भाव एकोत्तरिका 'द्वन्द्वचुरादिभ्यो वुञि'ति चौरादेराकृतिगणतया वुञिति, एको द्वौ त्रय इत्यादिरूपा तया, एकोत्तरतया इत्यर्थ। नैरयिकाणां निरतिशयदु खवेदनाभिभूततया नित्यमुद्विग्नाना प्रायो लोभसमुद्घातासम्भवात्, सूत्रालापकश्चैवम्—एगमेगस्स ण भंते! नरइयस्स नेरइयत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि (जहण्णेण) एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखज्जा वा अनंता वा। एगमेगस्स णं भंते! नरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि सिय सखेज्जा सिय असखेज्जा सिय अणता, एवं० जाव नेरइयस्स थणियकुमारत्ते। एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स पुढविकाइयत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सखेज्जा वा असखज्जा वा अणता वा, एव० जाव मणूसत्ते वाणमतरत्ते जहा असुरकुमारत्ते। एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स जोइसियत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता?, गोयमा! अणता, केवइया पुरेक्खडा?, गोयमा! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहण्णेण एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेण सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणता, एव० जाव वेमाणियत्तेऽवि भाणियव्व। एगमेगस्स णं भंते! असुरकुमारस्स नेरइयत्ते

केवइया लोभसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि जहरणेणं एक्को वा दो वा तिरिण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं भंते ! असुरकुमारस्स असुरकुमारत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहरणेणं एक्को वा दो वा तिरिण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं भंते ! असुरकुमारस्स नागकुमारत्ते पुच्छा ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता, एवं ०जाव थणियकुमारत्ते । पुढविकाइयत्ते ०जाव वेमाणियत्ते जहा नेरइयस्स भणितं तहेव भाणियव्वं, एवं ०जाव थणियकुमारस्स वेमाणियत्ते । एगमेगस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स नेरइयत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहरणेणं एक्को वा दो वा तिरिण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । पुढविकाइयस्सं असुरकुमारत्ते अतीता अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि सिय संखेज्जा वा सिय असंखेज्जा वा सिय अणंता, एवं ०जाव थणियकुमारत्ते पुढविकाइयत्ते अतीता अणंता, पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहरणेणं एक्को वा दो वा तिरिण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, एवं ०जाव मणूसत्ते । वाणमंतरत्ते जहा असुरकुमारत्ते, जोइसियत्ते वेमाणियत्ते अतीता अणंता पुरेक्खडा, कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता । एवं ०जाव मणूसस्स वेमाणियत्ते । वाणमंतरस्स जहा असुरकुमारस्स एवं जोइसियवेमाणियाण वि' अस्यायमर्थः —नैरयिकस्य नैरयिकत्वे अतीता लोभसमुद्घाता अनन्ता अनन्तशो नैरयिकत्वस्य प्राप्तत्वात्, पुरस्कृतचिन्तायां कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न सन्ति, तत्र यः प्रश्नसमयादूर्ध्वं लोभसमुद्घातमप्राप्त एव नरकभवादुद्वृत्त्यानन्तरं पारम्पर्येण वा सेत्स्यति न च भूयो नरकमागामी न चागतो ऽपि लोभसमुद्घातं गन्ता तस्य नैकोऽपि पुरस्कृतो लोभसमुद्घातः, शेषस्य तु भावी तस्यापि कस्यचिदेकः कस्यचिद् द्वौ, कस्यचित् त्रयः । एतच्च प्रश्नसमयादूर्ध्वमपि तद्भवभाजां सकृन्नरकभवगामिनां वा वेदितव्यम्, उत्कर्षतः सङ्ख्येया वा असङ्ख्येया वा अनन्ता वा । तत्र सङ्ख्येयान् वारान् नरकभवमागामिनः सङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येयाः, अनन्तान् वारान् अनन्ताः । तथा नैरयिकत्वस्यासुरकुमारत्वविषयेऽतीतसूत्रं तथैव भावनीयम्, पुरस्कृतसूत्रे–' कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ' त्ति–यो नरकभवादुद्वृत्तो नासुरकुमारत्वं प्राप्स्यति तस्य न सन्त्यसुरकुमारत्वविषयाः पुरस्कृता लोभसमुद्घाताः, यस्तु प्राप्स्यति तस्य सन्ति । ते च जघन्यपदे सङ्ख्येयाः, जघन्यस्थितावप्यसुरकुमाराणां सङ्ख्येयानां लोभसमुद्घातानां भावात्, लोभबहुलत्वात्तेषाम्, उत्कर्षतः सङ्ख्येया अनन्ता वा तत्र सकृद्दीर्घस्थितावसकृज्जघन्यस्थितिषु दीर्घस्थितिषु वा उत्पत्स्यमानानामसङ्ख्येयम्, अनन्तशः उत्पत्स्यमानानामनन्ताः, एवं नैरयिकस्य नागकुमारत्वादिषु स्थानेषु निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्स्तनितकुमारत्वे, तथा चाह–'एवं जाव थणियकुमारत्ते ' पृथिवीकायिकत्वेऽतीतसूत्रं तथैव । पुरस्कृतचिन्तायां तु कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र नरकादुद्वृत्तो यो न पृथिवीकायिकत्वं प्राप्स्यति तस्य न सन्ति, योऽपि गन्ता तस्य जघन्यपदे एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सङ्ख्येया असङ्ख्येया अनन्ता वा । ते चैवम्- तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवात् मनुष्यभवाद्वा लोभसमुद्घातेन समुद्धतः सन् यः एकं वारं पृथिवीं गन्ता तस्य एकः द्वौ वारौ गन्तुर्द्वौ, त्रीन् वारान् गन्तुस्त्रयः, सङ्ख्येयान् वारान् सङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येयाः, अनन्तान् वारान् अनन्ताः, ' एवं० जाव मणूसत्ते ' इति, एवं—पृथिवीकायिकगतेनाभिलापप्रकारेण तावद्वक्तव्यम्, यावन्मनुष्यत्वे । तच्चैवम्—' एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स आउकाइयत्ते ' इत्यादि, यावन्मनुष्यसूत्रं, तत्राप्कायिकादिवनस्पतिपर्यन्तसूत्रभावना पृथिवीकायसूत्रवत्, द्वीन्द्रियसूत्रे पुरस्कृतचिन्तायां जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वेति, एतत् सकृत् द्वीन्द्रियभवं प्राप्तुकामस्य वेदितव्यम्, उत्कर्षेण सङ्ख्येया असङ्ख्येया अनन्ता वा, तत्र सङ्ख्येयान् वारान् द्वीन्द्रियभवं प्राप्तुकामस्य सङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येयाः, अनन्तान् वारान् अनन्ताः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्रे अपि भावनीये, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रविषया त्वेवं भावना-सकृत्पञ्चेन्द्रियभवं गन्तुकामस्य स्वभावत एवाल्पलोभस्य जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा, शेषस्य तूत्कर्षतः सङ्ख्येयान् वारान् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवं गन्तुः सङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयान् वारान् असङ्ख्येयाः, अनन्तान् वारान् अनन्ताः । मनुष्यसूत्रे तु पुरस्कृतविषया भावना मूलत एवम्- यो नरकभवादुद्वृत्तोऽल्पलोभकषायः सन् मनुष्यभवं प्राप्य लोभसमुद्घातमगत्वा सिद्धिपुरं यास्यति तस्य न सन्ति पुरस्कृता लोभसमुद्घाताः, शेषस्य तु सन्ति । यस्य सन्ति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा, ते च एकं द्वौ त्रीन् वा लोभसमुद्घातान् प्राप्य सेत्स्यतो वेदितव्याः । सङ्ख्येयाद्यः प्राग्वद् भावनीयाः । ' वाणमंतरत्ते जहा असुरकुमारत्ते ' इति यथा नैरयिकस्यासुरकुमारत्वे पुरस्कृतविषयं सूत्रमुक्तं तथा व्यन्तरत्वेऽपि वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति-पुरस्कृतचिन्तायामेवं वक्तव्यम् 'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता' इति, न त्वेकोत्तरिका वक्तव्या, व्यन्तराणामप्यसुरकुमाराणामिव जघन्यस्थितावपि सङ्ख्येयानां लोभसमुद्घातानां भावात् । ' जोइसियत्ते ' इत्यादि ज्योतिष्कत्वे अतीता अनन्ताः, अनन्तशो ज्योतिष्कत्वस्य प्राप्तत्वात्, पुरस्कृताः कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, एतद् प्राग्वद् भावनीयम् । यस्यापि सन्ति तस्यापि कस्यचिदसङ्ख्येयाः, कस्यचिदनन्ताः, न तु जातुचित् सङ्ख्येयाः, ज्योतिष्काणां जघन्यपदेऽप्यसङ्ख्येयवर्षायुष्कतया जघन्यतोऽप्यसङ्ख्येयानां लोभसमुद्घातानां भावात् लोभबहुलत्वात्तज्जातेः । एवं वैमानिकत्वेऽपि पुरस्कृतचिन्तायां वक्तव्यम्, तदेवं स्वस्थाने परस्थाने च लोभसमुद्घाताश्चिन्तिताः । सम्प्रत्यसुरकुमारस्य ताश्चिचिन्तयिषुरिदमाह—' एगमेग-

स्स ण' मित्यादि एकैकस्य असुरकुमारस्य नैरयिकत्वे लोभसमुद्घाता अतीता अनन्ता', नैरयिकत्वस्यानन्तश प्राप्तत्वात्, पुरस्कृताः कस्यचित्सन्ति कस्यचिन्न सन्ति, तत्र योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तो न नरकं याता नापि सकृद् गतोऽपि लोभसमुद्घातं गन्ता तस्य न सन्ति, यस्तु यास्यति तस्य जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतः सख्यया असख्यया अनन्ता । तत्र सकृन्नरकगामिन एकादयो नैरयिकाणामिष्टद्रव्यसयोगाभावत प्रायो लोभसमुद्घातस्यासम्भवात् । उक्तं च मूलटीकायाम्—" नेरइयाणं लोभसमुग्घाया थोवा चेव भवन्ति, तेसिमिट्ठदव्वसजोगाभावाओ एगादिसंभव " इति । संख्येयान् वारान् नरकं गन्तु सख्येया, असंख्येयान् वारान् असंख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता । असुरकुमारस्यासुरकुमारत्वे अतीता अनन्ता सुप्रतीता, पुरस्कृता कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र योऽसुरकुमारभवे पर्यन्तवर्ती न च लोभसमुद्घातं याता नापि ततं उद्वृत्तो भूयोऽप्यसुरकुमारत्व याता किन्त्वनन्तर पारम्पर्येण वा सेत्स्यति तस्य न सन्ति, यस्य तु सन्ति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षत. सख्येया असख्येया अनन्ता । तत्र एकादय क्षीणायु शेषाणां तद्भवभाजा भूयस्तथैवानुत्पद्यमानानामवगन्तव्या, सख्येयादयो नैरयिकस्येव भावनीया । असुरकुमारस्य नागकुमारत्वेऽतीता प्राग्वत् । पुरस्कृता कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्ति, तत्र योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तो न नागकुमारभव गन्ता तस्य न सन्ति, शेषस्य तु सन्ति यस्यापि सन्ति तस्यापि स्यात् सख्येया, स्यादसंख्येया, स्यादनन्ता । तत्र सकृन्नागकुमारभवं प्राप्तुकामस्य सख्येया, जघन्यस्थितावपि संख्येयाना लोभसमुद्घाताना भावात्, असंख्येयान् वारान् प्राप्तुकामस्य असख्येया, अनन्तान् वारान् अनन्ता । एवं यावत् स्तनितकुमारत्वे पृथिवीकायिकत्व यावद्वैमानिकत्वे यथा नैरयिकस्य भणित तथैव भणितव्यम् । एवमसुरकुरस्येव नागकुमादेरपि तावद्वक्तव्य यावत्स्तनितकुमारस्य । वैमानिकत्वे-वैमानिकत्वविषय सूत्रम्, तच्चैवम्—' एगमेगस्स ण भते ! थणियकुमारस्स वेमाणियत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता ?' इत्यादि, एवं एगमेगस्स ण भते ! पुढविकाइयस्स नेरइयत्ते ' इत्याद्यपि सूत्रं पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयं भावनीयम्, तदेवं नैरयिकादेरेकत्वविषया क्रोधादिसमुद्घाता प्रत्येक चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैर्विचिन्तिता ॥ सम्प्रति तानेव नैरयिकादिबहुत्वविषयान् चिचिन्तयिषुरिदमाह—' नेरइयाणं भंते !' इत्यादि, नैरयिकाणां भदन्त ! नैरयिकत्वे कियन्त क्रोधसमुद्घाता अतीता ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्ता', अनन्तशा नैरयिकत्वस्य सर्वजीवैः प्राप्तत्वात्, कियन्त पुरस्कृता: ?, गौतम ! अनन्ता:; प्रश्नसमयभाविनां मध्ये बहूनामनन्तशो नैरयिकत्वं प्राप्तुकामत्वात्, ' एवं ' मित्यादि, एव—नैरयिकगतेनाभिलापप्रकारेण चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैर्निरन्तर तावद्वक्तव्य यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे—वैमानिकत्वविषय सूत्रम्', तच्चैवम्—' वेमाणियाणं भंते ! वेमाणियत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! अणंता ' भावना प्राग्वद् । यथा च क्रोधसमुद्घाताः सर्वेषु जीवेषु स्वस्थाने परस्थाने चातीता पुरस्कृताश्चानन्तत्वेनाभिहिता तथा मानादिसमुद्घाता अपि वाच्या, तथा चाह—'एव' मित्यादि, एव—क्रोधसमुद्घातगतेन प्रकारेण चत्वारोऽपि समुद्घाता सर्वत्रापि स्वस्थानपरस्थानेषु वाच्या, यावल्लोभसमुद्घातो वैमानिकत्वविषय उक्तो भवति । स चैवम्—' वेमाणियाण भंते ! वेमाणियत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! अणंता ' सुगमम् । तदेव नैरयिकादिबहुत्वविषया अपि क्रोधादिसमुद्घाता प्रत्येकं चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदण्डकसूत्रैश्चिन्तिता ।

(१०)सम्प्रति क्रोधादिसमुद्घातै शेषसमुद्घातैश्च समवहतानामसमवहतानां च परस्परमल्पबहुत्वमभिधित्सु' प्रथमत सामान्यतो जीवविषयं तावदाह—

एतेसि णं भंते ! जीवाणं कोहसमुग्घाएणं माणसमुग्घाएणं मायासमुग्घाएणं लोभसमुग्घाएण य समोहयाणं अकसायसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा० ४ ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा अकसायसमुग्घाएणं समोहयाणं माणसमुग्घाएणं समोहया अणंता०, कोहसमुग्घाएणं समोहया विसेसाहिया मायासमुग्घाएणं समोहया विसेसाहिया लोभसमुग्घाएणं समोहया विसेसाहिया असमोहया संखेज्जगुणा । एतेसि णं भंते ! नेरइयाणं कोहसमुग्घाएणं माणसमुग्घाएण मायासमुग्घाएणं लोभसमुग्घाएणं समोहयाणं असमोहयाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया लोभसमुग्घाएणं समोहया, मायासमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा वा, माणसमुग्घाएण समोहया संखेज्जगुणा, कोहसमुग्घाएण संखेज्जगुणा, असमोहया संखेज्जगुणा । असुरकुमाराणं पुच्छा, गोयमा ! सव्वत्थोवा असुरकुमारा णं, कोहसमुग्घायाएणं समोहया माणसमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा, मायासमुग्घाएणं समोहया संखेज्जगुणा । लोभसमुग्घाएण समोहया संखेज्जगुणा असमोहया संखेज्जगुणा, एवं सव्वदेवा० जाव वेमाणिया । पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! सव्वत्थोवा पुढविकाइया माणसमुग्घाएण समोहया, कोहसमुग्घाएणं समोहया, विसेसाहिया मायासमुग्घाएण समोहया विसेसाहिया लोभसमुग्घाएण य समोहयाया विसेसाहिया असमोहयाया संखेज्जा, एव० जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया, मणुस्सा जहा जीवा, णवरं माणसमुग्घाएणं समोहयाया असंखेज्जा । (सू० ३४०)

'एएसि णं' मित्यादि, एतेषां भदन्त ! जीवानां क्रोधसमुद्घातेन मानसमुद्घातेन मायासमुद्घातेन लोभसमुद्घातेन च समवहतानाम् अकषायेणेति—कषायव्यतिरेकेण शेषेण समुद्घातेन समवहतानामसमवहतानां च कतरे कतरेभ्य अल्पा वा बहवो वा ?, 'अर्थवशाद्विभक्तिपरिणाम' इति न्यायात् पञ्चम्या स्थाने तृतीयापरिणामनात् कतरे कतरैस्तुल्या वा, तथा कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिका, एवं गौतमेन पृष्टे भगवानाह—गौतम ! सर्वस्तोका जीवा अकषायसमुद्घातेन कषायव्यतिरिक्तेन शेषवेदनादिसमुद्घातषट्केन समवहता, कषायव्यतिरिक्तसमुद्घातसमुद्धता हि कचित् कदाचित् केचिदेव प्रतिनियता लभ्यन्ते, ते चोत्कर्षपदेऽपि कषायसमुद्घातसमवहतापेक्षया अनन्तभागे वर्तन्ते, तत स्तोका, तेभ्यो मानसमुद्घातसमवहता अनन्तगुणा, अनन्तानां वनस्पतिजीवानां पूर्वभवसंस्कारानुवृत्तितो मानसमुद्घाते वर्त्तमानानां प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्य क्रोधसमुद्घातेन समवहता विशेषाधिका, मानापेक्षया क्रोधिनां प्रचुरत्वात्, तेभ्यो मायासमुद्घातेन समवहता विशेषाधिका, क्रोध्यपेक्षया मायाविनां प्रचुरत्वात्, तेभ्योऽपि लोभसमुद्घातेन समवहता विशेषाधिका, मायाविभ्यो लोभवतामतिप्रभूतत्वात्, तेभ्योऽपि केनाप्यसमवहता संख्येयगुणा, चतसृष्वपि गतिषु प्रत्येकं समवहतेभ्योऽसमवहतानां सदा संख्येयगुणतया प्राप्यमाणत्वात्। सिद्धास्त्वेकेन्द्रियापेक्षयाऽनन्तभागवर्त्तिन इति त सन्तोऽपि न विवक्षिता। एतदेवाल्पबहुत्वं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयन्नाह—'एएसि णं' मित्यादि सुगमं, नवरं सर्वस्तोका नैरयिका लोभसमुद्घातेन समवहता इति, नैरयिकाणामिष्टद्रव्यसंयोगाभावात् प्रायो लोभसमुद्घातस्तावन्नोपपद्यते, येषामपि च केषाञ्चिद्भवति ते कतिपया इति शेषसमुद्घातसमवहतापेक्षया सर्वस्तोका, असुरकुमारविषयाल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका क्रोधसमुद्घातसमुद्धता इति, देवा हि स्वभावता लोभबहुलास्ततोऽल्पतरा मानादिमन्त, ततोऽपि कदाचित्कतिपये क्रोधवन्त इति शेषसमुद्घातसमवहतापेक्षया सर्वस्तोका, 'एवं सव्वदेवा०जाव वेमाणिया' इति, एवम्-असुरकुमारगतेनाल्पबहुत्वप्रकारेण सर्वे देवा नागकुमारादयस्तावद्वक्तव्या यावद्वैमानिका। पृथिवीकायिकचिन्तायां सामान्यतो जीवपद इव भावना भावनीया, समानत्वात्। 'एवं जावे' त्यादि, एवं-पृथिवीकायिकोक्तेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया, मनुष्या यथा जीवा, नवरमकषायसमुद्घातसमवहतापेक्षया मानसमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणा वक्तव्या। (छाद्मस्थिकसमुद्घातवक्तव्यता 'छाउमत्थियसमुग्घाय' शब्दे तृतीयभागे १३५४ पृष्ठे गता।)

(११) सम्प्रति यस्मिन् समुद्घाते वर्तमानो यावत् क्षेत्रं समुद्घातवशतस्तैस्तैः पुद्गलैर्व्याप्नोति तदेतन्निरूपयति—

जीवे णं भंते ! वेदणासमुग्घाएणं समोहते समोहणित्ता जे पोग्गले निच्छुभति तेहिं णं भंते ! पोग्गलेहिं केवइए खेत्ते अफुण्णे केवतिते खेत्ते फुडे ?, गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते विक्खंभबाहल्लेणं नियमा छद्दिसिं एवतिते खेत्ते अफुण्णे एवतिते खेत्ते फुडे। से णं भंते ! खेत्ते केवतिकालस्स अप्फुडे केवइए फुडे ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं एवतिकालस्स अफुण्णे एवइयकालस्स फुडे। ते णं भंते ! पोग्गले केवइकालस्स निच्छुभति ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तस्स उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्त। ते णं भंते ! पोग्गला निच्छूढा समाणा जातिं तत्थ पाणातिं भूयातिं जीवातिं सत्तातिं अभिहणंति वत्तेंति लेसेंति संघाएंति सघट्टेंति परितावेंति किलामेंति उद्दवेंति तेहितो णं भंते ! से जीवे कतिकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए। ते णं भंते ! जीवा तातो जीवाओ कतिकिरिया?, गोयमा ! सिय तिकिरिया सिय चउकिरिया सिय पंचकिरिया। से णं भंते ! जीवे ते य जीवा अण्णेसिं जीवाणं परंपराघाएणं कतिकिरिया ?, गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि। नेरइए णं भंते ! वेदणासमुग्घाएणं समोहते, एवं जहेव जीवे, णवरं णेरइयाभिलावो, एवं निरवसेसं ०जाव वेमाणिते एवं कसायसमुग्घाओ वि भाणितव्वो। जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ समोहणित्ता जे पोग्गले णिच्छुभति तेहि णं भंते ! पोग्गलेहिं केवतिते खेत्ते अप्फुण्णे केवतिते खेत्ते फुडे ?, गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते विक्खंभबाहल्लेणं आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणाइं एगदिसिं एवतिते खेत्ते अफुण्णे एवतिते खेत्ते फुडे। से णं भंते ! खेत्ते केवइकालस्स अफुण्णे केवइकालस्स फुडे ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं एवतिकालस्स अफुण्णे एवतिकालस्स फुडे, सेसं तं चेव ०जाव पंचकिरियाओ। एवं नेरइए वि, णवरं आयामेणं। जहण्णेणं साइरेगं जोयणसहस्सं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोअणाइं, एगदिसिं एवतिते खेत्ते अफुण्णे एवतिते खेत्ते फुडे। विग्गहेणं एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा भन्नति, सेसं तं चेव० जाव पंचकिरिया वि। असुरकुमारस्स जहा जीवपदे, णवरं विग्गहो तिसमइओ जहा नेरइयस्स, सेसं तं चेव जहा असुरकुमारे एवं० जाव वेमाणिए, णवरं एगिंदिए जहा जीवे निरवसेसं। (सू० ३४२)

'जीवे णं भंते !' इत्यादि, जीवो णमिति वाक्यालङ्कारे, वेदनासमुद्घाते वर्त्तमान तस्मिन् समवहतो भवति, समवहत्य च यान् पुद्गलान् वेदनायोग्यान् स्वशरीरान्तर्गतान्

'निच्छुभइ' इति—विक्षिपति आत्मविश्लिष्टान् करोतीत्यर्थ , 'तेहिं ण'मिति—तै पुद्गलै कियत् क्षेत्रमापूर्णम् , आपूर्णत्व-मपान्तराल कियदाकाशप्रदेशा सस्पर्शनेऽपि व्यवहारत उच्यते, तत आह—कियत् क्षेत्र स्पृष्ट—प्रतिप्रदेशापूरणेन व्याप्तम् , एव गौतमेन प्रश्न कृते सति भगवानाह—'सरीर' त्यादि नियमात्—नियमेन 'छद्दिसिं' ति—षड्दिशा यत्रापूरणे स्पर्शने वा षड्दिक् तद्यथा भवति एव विष्क-म्भतो—विस्तरेण बाहल्यत —पिण्डत शरीरप्रमाणमात्र , यावत्प्रमाण स्वशरीरस्य विष्कम्भा यावत् प्रमाण च बा-हल्यम् एतावन्मात्रमापूर्ण स्पृष्ट चेति वाक्यशेष , तदेव निगमनद्वारेणाह-'एवइए खेत्ते अफुण्णे एवइए खेत्ते फुडे' इति,इह वेदनासमुद्घातो वदनातिशयात्, वेदनातिशयश्च लो कनिष्कुटेषु जीवाना न भवति,निरुपद्रवस्थानवर्तित्वात् नेषा, किन्तु-त्रसनाड्या अन्त., तत्र परोदीरणसम्भवात् , तत्र च षड्दिक्सम्भव इति नियमाच्छद्दिसिमित्युक्तम् , अन्यथा 'सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पञ्चदिसि'मित्याद्युच्येत। अथ स्वशरीरप्रमाणविष्कम्भबाहल्यमव क्षेत्रमापूर्ण स्पृष्ट च विग्रहगतौ जीवस्य गतिमधिकृत्य कियद्दूर यावद्भवति कियन्त च कालमित्येतन्निरूपणार्थमाह— स ण भते !' इ-त्यादि, नपुसकत्वे पुस्त्व प्राकृतत्वात् , तत्—अनन्तरोक्त-प्रमाण णमिति प्राग्वद् , भदन्त ! क्षेत्र कालस्य इति—प्राकृ तत्वात् तृतीयार्थे षष्ठी, कियता कालेन पूर्ण कियता का-लेन स्पृष्टम् । किमुक्त भवति ?,—कियन्त काल यावत् स्व-शरीरप्रमाणविष्कम्भबाहल्य क्षेत्रं निरन्तर विग्रहगतौ जीव-स्य गतिमधिकृत्यापूर्ण स्पृष्ट च लभ्यते इति ?, भगवानाह-गौतम ! एकसमयेन वा द्विसमयेन वा त्रिसमयेन वा विग्रहेण। किमुक्त भवति ?—एकसमयेन वा द्विसमयेन वा त्रिसमयेन वा विग्रहेण यावन्मात्र क्षेत्रं व्याप्यते इयद्दूर यावत् स्वशरी-रप्रमाणविष्कम्भबाहल्य क्षेत्र वेदनाजननयाग्यै. पुद्गलैरापूर्ण-भूतं जीवस्य गतिमधिकृत्यावाप्यते,तत एतद्गतमुत्कृष्टतस्त्रि सामयिकेन विग्रहेण यावन्मात्र क्षेत्रमभिव्याप्यते एतावदा-त्मविश्लिष्टैर्वेदनाजननयोग्यै पुद्गलैरापूर्ण लभ्यते । इह चतु -सामयिक पञ्चसामयिकश्च विग्रहो यद्यपि सम्भवति तथापि वदनासमुद्घात प्राय. परोदीरितवेदनावशत उपजायते परोदीरिता च वेदना त्रसनाड्या व्यवस्थितस्य न बहि , त्रसनाडीव्यवस्थितस्य च विग्रह उत्कर्षतोऽपि त्रिसामयिक इति उत्कर्षतोऽपि त्रिसामयिकेन विग्रहेणेत्युक्त,न चतु साम-यिकेन पञ्चसामयिकन चेति । उपसहारवाक्यमाह—'एव-इयकालस्स अफुण्णे एवइयकालस्स फुडे' एतावता उ-त्कर्षतोऽपि त्रिसमयप्रमाणेनेत्यर्थ , कालेनापूर्णमेतावता-कालेन स्पृष्टम् । किमुक्त भवति ?—विग्रहगतावुत्कर्षत त्रीन् समयान् यावत् त्रिभिश्च समयै यावन्मात्र व्याप्यते, इय-न्तीं सीमामभिव्याप्य स्वशरीरप्रमाणविष्कम्भबाहल्य क्षेत्र वेदनाजननयोग्यैः पुद्गलैरापूर्ण भूत च जीवस्य गतिमधि-कृत्य व्याप्यते । अथवा—'केवइयकालस्स' त्ति—षष्ठ्येव व्याख्येया; तत स्वशरीरप्रमाणविष्कम्भबाहल्यं क्षेत्र वेद-नाजननयोग्यै पुद्गलैरापूर्णं भूत च जीवस्य विग्रहगति-मधिकृत्य कियत कालस्य सम्बन्धि , कियन्त काल या-वदवाप्यते इत्यर्थ । भगवानाह—एकसमयेन द्विसमयेन त्रिसमयेन वा विग्रहेणाऽपूर्ण स्पृष्ट च लभ्यते इति वाक्य-शेष , तत एतावता उत्कर्षत —त्रिसमयप्रमाणस्य कालस्य सम्बन्धि यथोक्तप्रमाण क्षेत्र वेदनाजननयोग्यै पुद्गलैरापू-र्णमेतावता कालस्य सम्बन्धि स्पृष्टमिति ॥ सम्प्रति यावन्त काल वेदनाजननयोग्यान् पुद्गलान् विक्षिपति तावत्कालप्र—माणप्रतिपादनार्थमाह- 'ते णं भते !' इत्यादि, तान् वेदना-जननयाग्यान् पुद्गलान् , णमिति वाक्यालङ्कारे, भदन्त ! प-रमकल्याणयोगिन् ! परमसुखयोगिन् ! वा पुद्गलान् कियत कालस्य सम्बन्धिनो विक्षिपति ?, कियत्काल वेदनाजनन-योग्यान् विक्षिपतीति भाव । भगवानाह—जघन्येनाप्य-न्तर्मुहूर्त्तस्य सम्बन्धिन उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तस्य, केवल मनाक् बृहत्तरस्य सम्बन्धिन विक्षिपति । किमुक्त भवति-ये पुद्गला जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्त्त यावद्वेदनाजनन—समर्था तान् तथा तथा वेदनार्त्त सन् स्वशरीरगतान्-स्व-शरीराद्बहिरात्मप्रदेशेभ्याऽपि विश्लिष्टान् विक्षिपति, यथाऽ त्यन्तदाहज्वरपीडित सन् सूक्ष्मपुद्गलान् , प्रत्यक्षसिद्ध च-तदिति, 'त ण भते !' इत्यादि, ते णमिति पूर्ववत् ,भवान्त ! पुद्गला विक्षिप्ता सन्त शरीरसम्बद्धा असम्बद्धा वा 'जाइ तत्थे' त्यादि प्राकृतत्वात् पुस्त्वेऽपि नपुसकता, यान् तत्र वेदनासमुद्घातगतपुरुषसस्पृष्टे क्षेत्र प्राणान्-द्वित्रिचतुरिन्द्रि-यान् शङ्खकीटिकामक्षिकादीन् भूतान् वनस्पतीन् जीवान्—पञ्चेन्द्रियान् गृहगोधिकासर्पादीन् सत्वान्-शेषपृथिवीका-यिकादीन् अभिघ्नन्ति-अभिमुखमागच्छन्ता घ्नन्ति वर्त्तयन्ति आवर्त्तपतितान् कुर्वन्ति लेशयन्ति—मनाक् स्पृशन्ति सङ्घातयन्ति-परस्पर तान् सघातमापन्नान् कुर्वन्ति सङ्घ-ट्टयन्ति-अतीव सङ्घातविशेषमापादितान् कुर्वन्ति परिताप-यन्ति-पीडयन्ति क्लमयन्ति-मूर्च्छापन्नान् कुर्वन्ति अपद्रा-वयन्ति—जीवितात् व्यपरोपयन्ति तेभ्य पुद्गलेभ्य तेषा प्राणादीना विषये भदन्त ! स —अधिकृता वेदनासमु-द्घातगतो जीव कतिक्रिय प्रज्ञप्त ?, भगवानाह—गौ-तम ! 'सिय तिकिरिए' इति , स्यात् शब्द कथञ्चि—त्पर्याय , कथञ्चित् कदाचित् काँश्चिच्च जीवानधिकृत्ये—त्यर्थ. त्रिक्रिय । किमुक्त भवति ?—यदा न केषाञ्चित् सर्वथा परितापन जीविताद् व्यपरोपण वा कराति त-दा सर्वथा त्रिक्रिय एव , यदापि केषाञ्चित्परिताप मर-ण वा आपादयति तदापि येषा नाबाधामुत्पादयति त-दपेक्षया त्रिक्रिय , 'सिय चउकिरिए' इति—केषाञ्चि-त्परितापकरणे तदपेक्षया चतुष्क्रिय इति , केषाञ्चिदपद्रा-वणे तदपेक्षया पञ्चक्रिय इति ॥ सम्प्रति तमेवाधिकृत वेदनासमुद्घातगत जीवमधिकृत्य तेषा वेदनासमुद्घातग-तपुरुषपुद्गलस्पृष्टाना जीवाना क्रियां निरूपयति—'ते णं भंते !' इत्यादि , ते—वेदनासमुद्घातगतपुद्गलस्पृष्टा णमिति पूर्ववद् , भदन्त ! जीवास्ततो—वेदनासमुद्घातपरिगतान् जीवान् अत्र 'स्थानियप कर्माधारयो' इति स्था—निन यपमधिकृत्य पञ्चमीयम् , अयमर्थ —त वेदनास—मुद्घातपरिगत जीवमधिकृत्य कतिक्रिया प्रज्ञप्ता ?, भ-गवानाह—गौतम ! स्यात् त्रिक्रिया , यदा न काञ्चित्तस्या-बाधामापादयितु प्रभविष्णव , स्याच्चतुष्क्रिया , यदा त-परितापयन्ति । दृश्यन्ते शरीरेण स्पृश्यमाना. परिताप-

यन्तो वृश्चिकादय , स्यात् पञ्चक्रिया ये त जीवितादपि व्यपरोपयन्ति , सिद्धाश्च प्रत्यक्षत· शरीरेण स्पृश्यमाना जीविताच्च्यावयन्त सर्पादय इति। सम्प्रति तेन वेदनासमुद्धातगतेन जीवेन व्यापाद्यमानैर्जीवैर्येऽन्ये जीवा व्यापाद्यन्ते ये चान्यैर्जीवैर्व्यापाद्यमाना वेदनासमुद्धातगतेन जीवेन व्यापाद्यन्ते तानधिकृत्य तस्य वेदनासमुद्धातपरिगतस्य तेषा च समुद्धातगतजीवसम्बन्धिपुद्गलस्पृष्टाना जीवाना क्रियानिरूपणार्थमाह—' से ण भंते ! जीवे ते य जीवा ' इत्यादि, स —अधिकृतो वेदनासमुद्धातगतो जीव , ते च वेदनासमुद्धातपरिगतजीवसम्बन्धिपुद्गलस्पृष्टा' अन्येषा जीवानामपदर्शिनेन प्रकारेण य परम्पराघातस्तेन परम्पराघातेन कतिक्रिया प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! स्यात् त्रिक्रिया इत्यादि पूर्ववत् भावयितव्य, एनमेव वेदनासमुद्धातमुक्तेन प्रकारेण नैरयिकादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु चिन्तयन्नाह—' नेरइए णं भंते ! ' इत्यादि, एवम्—उक्तेन प्रकारेण यथैव प्राक् सामान्यतो जीवो वेदनासमुद्धातमधिकृत्य चिन्तित· तथा नैरयिकोऽपि चिन्तयितव्य , नवर जीवाभिलापस्थाने नैरयिकाभिलाप कर्त्तव्य· । यथा ' नेरइए ण भंते ! वेयणासमुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता जे पोग्गले निच्छुभइ ' इत्यादि , ' एव निरवसस ०जाव वेमाणिए ' इति—एव—नैरयिकोक्तेन प्रकारेण शेषेष्वपि स्थानेषु स्वस्वाभिलापपूर्वक निरवशेष तावद्वक्तव्य यावद्वैमानिका -वैमानिकाभिलाप· । तदेवमुक्तो वेदनासमुद्धात· ॥ सम्प्रति कषायसमुद्धात समानवक्तव्यत्वादतिदेशतोऽभिधित्सुराह—' एव कसायसमुग्घाओ वि भाणियव्वो ' इति एव—वेदनासमुद्धातगतेन प्रकारेण सामान्यतो जीवपदे चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण च कषायसमुद्धातोऽपि वक्तव्य , स चैवम्—' जीवे ण भंते ! कसायसमुग्घाएण समोहए समोहणित्ता जे पोग्गले निच्छुभइ ' यान् पुद्गलान् शरीरान्तर्गतान् कषायसमुद्धातवशसमुत्थप्रयत्नविशेषत· स्वशरीराद् बहिरात्मप्रदेशेभ्योऽपि विश्लिष्टान् करोति·, ' तेहिं ण भंते ! पोग्गलेहिं केवइए खेत्ते अप्फुरणे केवइए खेत्ते फुडे ?, गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते विक्खम्भबाहल्लेण नियमा छद्दिसिं· एवइए खेत्ते अप्फुरणे एवइए खेत्ते फुडे ' कषायसमुद्धाता हि प्रथमसमुद्घातिं त्रसजीवाना, तेषामेव तीव्रतराध्यवसायसम्भवाद्, एकेन्द्रियाणा तु पूर्वभवानुवृत्तित·, त्रसजीवाश्च त्रसनाड्या न ततो बहि , त्रसनाड्या च व्यवस्थित स्वशरीरप्रमाण विष्कम्भबाहल्य क्षेत्रमात्मविश्लिष्टै· पुद्गलैः भूत· षड्दिक्त्वमवश्यमुपपद्यते· इति ' नियमा छद्दिसिं ' मित्युक्तम्·, ' एवइए खेत्ते अफुरणे एवइए खेत्ते फुडे· ' इत्यादि·, सर्वं समानम् ॥ सम्प्रति मरणसमुद्धातमभिधित्सुराह—'जीवे ण भंते ! मारणंतियसमुग्घाएण' मित्यादि, इति पूर्ववत्, भदन्त ! कश्चिन्मारणान्तिकसमुद्धातेन समवहतः समवहत्य च यान् पुद्गलान् तैजसादिशरीरान्तर्गतान् ' निच्छुभइ ' इति—विक्षिपति, आत्मप्रदेशभ्यो विश्लिष्टान् करोति तैर्भदन्त ! पुद्गलै· कियत् क्षेत्रमापूर्णं कियत् क्षेत्रं भृतम् ? , भगवानाह—गौतम ! विष्कम्भबाहल्यत· शरीरप्रमाणमायामतो जघन्यत स्वशरीरातिरेकाङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्र यदा तावन्मात्रे क्षेत्रे उत्पद्यते उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयानि योजनानि एतच्च यदा तावति क्षेत्रे अन्यथा वा द्रष्टव्यम् । एकदिशि-एकस्या दिशि न तु विदिशि स्वभावतो जीवप्रदेशाना दिशि गमनसम्भवात् , एतावत् क्षेत्रमापूर्णमेतावत् क्षेत्र स्पृष्ट, जघन्यत उत्कर्षतो वा आत्मप्रदेशैरपि एतावत् क्षेत्रस्य पूरणसम्भवात् ॥ सम्प्रति विग्रहगतिमधिकृत्यापूरणविषय स्पर्शनविषय च कालप्रमाणमाह—' से ण भंते ! ' इत्यादि, तत उत्कर्षेणायामतोऽनन्तरोक्तप्रमाणं भदन्त ! क्षेत्र विग्रहगतिमधिकृत्य ' केवइयकालस्स ' त्ति—तृतीयार्थे षष्ठ्या भावात् कियता कालेनापूर्णं कियता कालेन स्पृष्टम् । किमुक्तं भवति ?—विग्रहगतिमधिकृत्य कियता कालेनोत्कर्षतोऽसङ्ख्येययोजनप्रमाण क्षेत्रमायामत पुद्गलैरापूर्णं स्पृष्ट भवतीति, भगवानाह—गौतम ! एकसमयेन वा द्विसमयेन वा त्रिसमयेन वा चतु समयेन वा विग्रहेणापूर्णं स्पृष्टम् , इह पञ्चसामयिकोऽपि विग्रह सम्भवति परं स कादाचित्क एव इति न विवक्षित· । इयमत्र भावना—उत्कृष्टपदे आयामतोऽसङ्ख्येययोजनप्रमाण क्षेत्र विग्रहगतिमधिकृत्योत्कर्षत चतुर्भि· समयैरापूर्णं स्पृष्ट वा भवतीति । अथ कथ चतु सामयिक पञ्चसामयिको वा विग्रह· सम्भवति ?, उच्यते—त्रसनाड्या बहिरधस्तनभागादुपरितने भागे, यद्वा—उपरितनभागादधस्तने भागे समुत्पद्यमानो जीवो विदिशो वा दिशि दिशो वा विदिशि यदोत्पद्यते तदा एकेन समयेन त्रसनाडी प्रविशति, द्वितीयेनोपरि अधो वा गमन , तृतीयेन बहिर्निःसरण , चतुर्थेन दिशि उत्पत्तिदेशप्राप्तिः अय चतु·सामयिको विग्रह· । एवं पञ्चसामयिकस्तु त्रसनाड्या बहिरेव विदिशो विदिशि उत्पत्तौ लभ्यते, तद्यथा—प्रथमसमये त्रसनाड्या बहिरेव विदिशो दिशि गमन , द्वितीये त्रसनाड्या मध्ये प्रवेश , तृतीये उपर्यधो वा गमन, चतुर्थे बहिर्निस्सरण, पञ्चमे विदिश्युत्पत्तिदेशगमनमिति । उपसंहारमाह—' एवइयकालस्स अप्फुण्णे एवइयकालस्स फुडे ' इति—एतावता कालेनापूर्णमेतावता कालेन स्पृष्टमिति·, ' सेस त चेव जाव पञ्चकिरिए ' इति—अत ऊर्ध्वं शेष तदेव सूत्रम्—' ते ण भंते ! पुग्गला निच्छूढा समाणा जाइं तत्थ पाणाइं ' इत्यादि यावत् ' पञ्चकिरिया ' इति पदम् । तदेव सामान्यतो जीवपदे मारणान्तिकसमुद्धातश्चिन्तित·, सम्प्रति एनमेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयन् प्रथमतो नैरयिकातिदेशमाह—' एव ' मित्यादि, एव सामान्यतो जीवपद इव नैरयिकेऽपि वक्तव्यं नवरमयं विशेष·, सामान्यतो जीवपदे क्षेत्रमायामतो जघन्येनाङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमुक्तम्, इह तु जघन्यत· सातिरेक योजनसहस्रम् । किमत्र कारणमिति चेत् ? , उच्यते—इह नैरयिका नरकादुद्वृत्ताः स्वभावत एव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु मध्य उत्पद्यन्ते मनुष्येषु वा नान्यत्र, सर्वजघन्यचिन्ता चात्र क्रियते, ततो यदा पातालकलशसमीपवर्त्ती नैरयिक· पातालकलशमध्ये द्वितीये तृतीये वा त्रिभागे मत्स्यतयोत्पद्यते तदा पातालकलशठिक्करिकाया योजनसहस्रमानत्वात्· यथोक्त

जघन्यमाने नानोऽपि न्यूनतरं कथंचनेति, उत्कर्षतो-ऽसङ्ख्येयानि योजनानि, तानि सप्तमपृथिवीगतनारकापेक्षया भावनीयानि । अत्रैवोपसंहारमाह-'एगदिसिं एवइए' इत्यादि, एकस्यां दिशि जघन्यत उत्कर्षतश्च एतावत् अनन्तरोक्तप्रमाणं क्षेत्रमापूर्णमेतावत् क्षेत्रं स्पृष्टं, विग्रहगतिमधिकृत्य विशेषमाह—' विग्गहेणे ' त्यादि, विग्रहेणापूर्णं स्पृष्टं वा यक्तव्यमेकसामयिकेन द्विसामयिकेन त्रिसामयिकेन वा, नन्वेतत् सामान्यतो जीवपदेऽप्युक्तं तत्कोऽत्र विशेषस्तत आह—'नवरं चउसमइएण वा ण भएणइ' इति—नवरमत्र सामान्यजीवपद इव चतुःसामयिकेनेति न भण्यते, नैरयिकाणामुत्कर्षेनोऽपि विग्रहस्य त्रिसामयिकत्वात्, ते च त्रयः समया एवं भवन्ति, इह कश्चिन्नैरयिको वायव्यां दिशि वर्तमानो भरतक्षेत्रे पूर्वस्यां दिशि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतया मनुष्यतया वोत्पित्सुः प्रथमसमये ऊर्ध्वमागच्छति, द्वितीयसमये वायव्या दिशः पश्चिमदिशं तृतीये तत पूर्वदिशमिति । एवमसुरकुमारादिष्वपि यथायोगं त्रिसमयविग्रहभावना कार्या । ' सेसं तं चेव जाव पंचकिरिया वि ' इति—शेषं सूत्रं तदेव वेदनासमुद्घातगतं, ' ते णं भंते ! पोग्गला केवइया कालस्स निच्छुभंति ?, गोयमा ! जहरोणं वि अंतोमुहुत्तस्स उक्कोसेण अंतोमुहुत्तस्से' त्यादि तावद्वक्तव्यं यावदन्तिमं पदं ' पंचकिरिया वि ' इति । असुरकुमारविषये अतिदेशमाह— 'असुरकुमारस्स जहा जीवपदे ' इति, यथा सामान्यतो जीवपदेऽभिहितं तथा असुरकुमारस्याप्यभिधातव्यम् । एतावता किमुक्तं भवति ?—यथा जीवपदे आयामतः क्षेत्रं जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रम्, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयानि योजनानि तथा अत्रापि वक्तव्यम् । कथं जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमिति चेत्, उच्यते—इहासुरकुमारादय ईशानदेवपर्यन्ता पृथिव्यम्बुवनस्पतिष्वप्युत्पद्यन्ते, ततो यदा कोऽप्यसुरकुमारः संक्लिष्टाध्यवसायी स्वकुण्डलाद्येकदेशे पृथिवीकायिकत्वेनोत्पित्सुर्मरणसमुद्घातमादधाति तदा जघन्येनायामत क्षेत्रमङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणमवाप्यते इति यथा जीवपदे इत्युक्तं, ततोऽत्रापि विग्रहगतिश्चतुःसामायिकी प्राप्नोति, तत आह—नवरं विग्रहस्त्रिसामयिको यथा नैरयिकस्य । शेषं सूत्रं तदेव यत् सामान्यतो जीवपदे । नागकुमारादिष्वतिदेशमाह—' जहा असुरकुमारे ' इत्यादि, यथा असुरकुमारेऽभिहितमेवं नागकुमारादिषु तावद् वक्तव्यं यावद्वैमानिकविषयं सूत्रम्, नवरमेकेन्द्रिये पृथिव्यादिरूपे यथा जीवे सामान्यतो जीवपदे तथा निरवशेषं वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—यथा जीवपदे चतुःसामयिकोऽपि विग्रह उक्त तथा पृथिव्यादिष्वपि पञ्चसु स्थानेषु वक्तव्यः शेषं तथैवेति । तदेवमुक्तो मारणान्तिकसमुद्घातः ।

(१२) साम्प्रतं वैक्रियसमुद्घातमभिधित्सुराह—

जीवे णं भंते ! वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता जे पुग्गले निच्छुभति तेहिं णं भंते ! पोग्गलेहिं केवतिते खेत्ते अफुण्णे केवतिते खित्ते फुडे ?, गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते विक्खंभबाहल्लेणं आयामेणं जहरोणं अंगुलस्स संखेज्जतिभागं उक्कोसेणं संखिज्जाई जोअणाई एगदिसिं विदिसिं वा एवइए खित्ते अफुण्णे एवतिते खेत्ते फुडे । से णं भंते ! केवतिकालस्स अफुण्णे केवतिकालस्स फुडे ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं एवतिकालस्स अफुण्णे एवतिकालस्स फुडे, सेसं त चेव० जाव पंचकिरिया वि, एवं नेरइए वि, णवरं आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं संखिज्जाइ जोअणाइ एगदिसिं, एवतिते खेत्ते, केवतिकालस्स ?, तं चेव जहा जीवपदे, एवं जहा नेरइयस्स तहा असुरकुमारस्स, नवरं एगदिसिं विदिसिं वा, एव०जाव थणियकुमारस्स । वाउकाइयस्स जहा जीवपदे, णवरं एगदिसिं पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स निरवसेसं जहा नेरइयस्स, मणूसवाणमंतरजोइसियवेमाणियस्स निरवसेसं जहा असुरकुमारस्स । जीवे णं भंते ! तेयगसमुग्घाएणं समोहते समोहणित्ता जे पोग्गले निच्छुभति तेहि णं भंते ! पोग्गलेहिं केवतिते खित्ते अफुण्णे केवइए खेत्ते फुडे, एवं जहेव वेउव्विते समुग्घाते तहेव, णवरं आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं सेसं तं चेव एवं०जाव वेमाणियस्स, णवरं पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स एकदिसिं एवतिते खेत्ते अफुण्णे एवइखित्तस्स फुडे । जीवे णं भंते ! आहारगसमुग्घाएणं समोहते समोहणित्ता जे पोग्गले निच्छुभति तेहिं णं भंते ! पोग्गलेहिं केवइए खित्ते अफुण्णे केवइए खेत्ते फुडे ?, गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते विक्खंभबाहल्लेणं आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं उक्कोसेणं संखेज्जाइं जोयणाइं एगदिसिं एवतिते खेत्ते एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं एवतिकालस्स अफुण्णे एवतिकालस्स फुडे, ते णं भंते ! पोग्गला केवतिकालस्स निच्छुभति ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तस्स उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तस्स, ते णं भंते ! पोग्गला निच्छूढा समाणा जातिं तत्थ पाणातिं भूयातिं जीवातिं सत्तातिं अभिहणंति०जाव उद्दवेंति, ते णं भंते ! जीवे कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ते णं भंते ! जीवाओ कतिकिरिया गोयमा ! एवं चेव, से णं भंते ! ते य जीवा अण्णेसिं जीवाणं परंपराघाएणं कतिकिरिया ?, गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं मणूसे वि । (सू० २४३)

' जीवे णं भंते ! वेउव्विए' इत्यादि प्राग्वद्, नवरमायामत उत्कर्षत संख्येयानि योजनानि । एतच्च वायुकायिकवर्ज— नैरयिकाद्यपेक्षया द्रष्टव्यं, ते हि वैक्रियसमुद्घातमारभमाणास्तथाविधप्रयत्नविशेषभावत संख्येयान्येव योजनान्युत्कर्षतोऽप्यात्मप्रदेशाना दण्डमारचयन्ति, नासङ्ख्येयानि योज-

नानि । वायुकायिकास्तु जघन्यतो वा उत्कर्षतो वा अङ्गुलासख्येयभाग, तावत्प्रमाण चोत्कर्षतो दण्डमारचयन्तस्तावति प्रदेशे तैजसादिशरीरपुद्गलान् आत्मप्रदेशेभ्यो विक्षिपन्ति, ततस्तै पुद्गलैभृत क्षत्रमायामत उत्कर्षतोऽपि सख्येयान्येव योजनान्यवाप्यन्ते । एतच्चेत्र क्षेत्रप्रमाण केवल वैक्रियसमुद्धातसमुद्भव प्रयत्नमधिकृत्योक्तम्, यदा तु कोऽपि वैक्रियसमुद्घातमधिरूढो मरणमुपश्लिष्ट कथमप्युत्कृष्टदशन त्रिसामयिकेन विग्रहेणोत्पत्तिदेशमभिगच्छति तदा सख्यातीतान्यपि योजनानि यावदायामक्षेत्रमवसयम् तावत्प्रमाण क्षेत्रापूरण मरणसमुद्घातप्रयत्नसमुद्भवमिति सदपि न विवक्षितम् । 'एकादिसि विदिसि वा' इतितत जघन्यत उत्कर्षतो वा यथोक्तप्रमाणमायामक्षेत्रमेकस्या दिशि विदिशि वा द्रष्टव्यम्, तत्र नैरयिकाणा पञ्चेन्द्रियतिरश्चा वायुकायिकाना च नियमादेकादिशि नैरयिका हि परवशा अल्पर्द्धयश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाश्चाल्पर्द्धय एव वायुकायिका विशिष्टचेतनाविकलास्ततस्तेषा वैक्रियसमुद्घातमारभमाणाना यदि पर तथा स्वाभाव्यादेवात्मप्रदेशदण्डविनिर्गमस्तेभ्यश्चात्मप्रदेशेभ्यो विश्लिष्य पुद्गलाना च स्वभावतोऽनुश्रेणिगमन न तु विश्रेणित ततो दिश्येव नैरयिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियवायुकायिकानामायामत क्षेत्र द्रष्टव्यम्, न तु विदिशि,ये तु भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका मनुष्याश्च ते स्वेच्छाचारिणो विशिष्टलब्धिसम्पन्नाश्च भवन्ति ततस्त कदाचित्प्रयत्नविशेषतो विदिश्यप्यात्मप्रदेशानां दण्ड विक्षिपन्तस्तत्र तेभ्य आत्मप्रदेशेभ्य पुद्गलान् विक्षिपन्तीति तेषामेकस्या दिशि विदिशि वा प्रत्येतव्यम् । वैक्रियसमुद्घातगतश्च कोऽपि कालमपि करोति, विग्रहेण चोत्पत्तिदेशमभिसर्प्पति ततो विग्रहगतिमधिकृत्य कालनिरूपणार्थमाह—' से ण भते ! ' इत्यादि, तत् भदन्त ! क्षेत्र विग्रहगतिमधिकृत्योत्पत्तिदेश यावत् ' केवइकालस्स ' त्ति-तृतीयार्थे षष्ठी, कियता कालेनापूरण कियता कालेन स्पृष्टम्, ?, भगवानाह-गौतम ! एकसामयिकेन वा द्विसामयिकेन वा त्रिसामयिकेन वा विग्रहेण आपूर्ण स्पृष्टमिति गम्यते । किमुक्त भवति ?,-विग्रहगतिमधिकृत्य मरणदशाया आरभ्य उत्पत्तिदेश यावत् क्षेत्रस्यापूरणमुत्कर्षत त्रिभि समयैरवाप्यते न चतुर्थेनापि समयेन, वैक्रियसमुद्घातगतो हि वायुकायिकोऽपि प्रायस्त्रसनाड्यामेवोत्पद्यत, त्रसनाड्या च विग्रह उत्कर्षतोऽपि त्रिसामयिक इति । उपसहारमाह- ' एवइकालस्स ' इत्यादि सुगमम्, ' सेस त चेवे त्यादि अत ऊर्ध्व शेष सूत्रं तदेव यत्प्राक् वेदनासमुद्घाते उक्तम्, तच्च तावत् यावदन्तिमपद ' पचकिरिया वि ' इति ' एव नरइएण वि ' इत्यादि सूत्र तु स्वय भावनीयम् । यस्तु दिग्विदिगपेक्षया विशेष स प्रागेव दर्शित. ॥ सम्प्रति तैजससमुद्घातमभिधित्सुराह-' जीवे ण भते ! तेयगसमुग्घाएण ' मित्यादि, सुगम, नवरमय तैजससमुद्घातश्चतुर्देवनिकायतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणा सम्भवति न शेषाणा, त च महाप्रयत्नवन्त इति तेषा तैजससमुद्घातमारभमाणाना जघन्यतोऽपि क्षेत्रमायामतोऽङ्गुलासख्येयभागप्रमाण भवति, न तु सख्येयभागमानम्, उत्कर्षत. सख्येययोजनप्रमाणम् । तच्च जघन्यत उत्कर्षतो वा यथोक्तप्रमाण क्षेत्र तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवर्जानामेकस्या दिशि विदिशि वा वक्तव्यम्, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा तु दिश्येव । अत्र युक्ति प्रागुक्तैवानुसर्त्तव्या, तथा चाह—' एव जहा वेउव्वियसमुग्घाए ' इत्यादि । तदेवमुक्तस्तैजससमुद्घात ॥ साम्प्रतमाहारकसमुद्घात प्रतिपिपादयिषुराह—' जीवे ण भते ! ' इत्यादि, एतच्च सूत्र तैजससमुद्घातवद्भावनीय, नवरमयमाहारकसमुद्घातो मनुष्याणा तत्राप्यधीतचतुर्दशपूर्वाणा तत्रापि केषाञ्चिदेवाहारकलब्धिमता न शेषाणा, त चाहारकसमुद्घातमारभमाणा जघन्यत उत्कर्षतो वा यथोक्तप्रमाणमायामत क्षेत्रमात्मप्रदेशविश्लिष्टै पुद्गलैरापूरयन्त्येकस्या दिशि, न तु विदिशि । विदिशि तु प्रयत्नान्तरविशेषादात्मप्रदेशदण्डविक्षेप पुद्गलैरापूरण च । नच ते प्रयत्नान्तरमारभते प्रयोजनाभावात्,गम्भीरत्वाच्चेति । आहारकसमुद्घातगतोऽपि च कोऽपि काल करोति विग्रहेण चोत्पद्यते विग्रहश्चोत्कर्षतस्त्रिसामयिक इति ' एगादिसि एवइए खेत्ते फुडे ' तथा ' एगसमइएण वा दुसमइएण वा ' इत्याद्युक्तम् । तथा मनुष्याणामेवायमाहारकसमुद्घात इति चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तोपक्रमे ' एवं मणूसे वि ' इत्युक्तम्, अस्यायमर्थ -एव सामान्यतो जीवपदे इव मनुष्येऽपि—मनुष्यचिन्तायामपि सूत्र वक्तव्यम्, जीवपदे मनुष्यानेवाधिकृत्य सूत्रस्य प्रवृत्तत्वात्, अन्येषामाहारकसमुद्घातासम्भवात् । तदेव षण्णामपि छाद्मस्थिकाना समुद्घातानामारम्भे जघन्यत उत्कर्षतो वा यावत्प्रमाण क्षत्रमात्मविश्लिष्टै पुद्गलैर्यथायोगमौदारिकादिशरीराद्यन्तर्गतैरापूरितं भवति तावत्प्रमाणमावेदितम् । प्रज्ञा० ३६ पद । विशे० । भ० । स० । आ० चू० । आ० म० । पं० स० ।

(१३) अधुना समुद्घातद्वारविस्तर —

तेसि ण भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तओ समुग्घाया पण्णत्ता, तं जहा-वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए । (सू०१३+)

तत्र समुद्धाता सप्त, तद्यथा—वेदनासमुद्धात १ कषायसमुद्धात २ मारणसमुद्धात, ३ वैक्रियसमुद्घात. ४ तैजससमुद्घात ५ आहारकसमुद्घात ६ केवलि—समुद्धातश्च ७ । तत्र वेदनाया समुद्धातो वेदनासमुद्घात, स चासातवेदनीयकर्माश्रय १, कषायेण—कषायोदयेन समुद्घात कषायसमुद्घात, स च कषायचारित्रमोहनीयकर्माश्रय २, मरणे भवो मारण, चासौ समुद्घातश्च मारणसमुद्घात ३, वैक्रिये प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घात, स च वैक्रियशरीरनामकर्माश्रय ४, (तैजसेन हेतुभूतेन समुघातस्तैजससमुद्घात तैजसशरीरनामकर्माश्रय.) ५, आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घात, स चाहारकशरीरनामकर्माश्रय ६, केवलिनि अन्तर्मुहूर्त्तभाविपरमपदे समुद्धात. केवलिसमुद्धात. ७।(जी०)तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलपरिशात करोति,तथाहि-वेदनाकरालितो जीव. स्वप्रदेशानन्तानन्तकर्मपरमाणुवेष्टितान् शरीराद्बहिरपि विक्षिपति,तैश्च प्रदेशैर्वदनजघनादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विस्तरतश्च शरीरमात्र क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मु-

हूर्त्तं यावदवतिष्ठते,तस्मिंश्चान्तर्मुहूर्त्ते प्रभूतासातवेदनीयकर्म पुद्गलपरिशातं करोति, कषायसमुद्धातसमुद्धत कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति। तथाहि-कषायोदयसमाकुलो जीव स्वप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य तैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णरन्ध्राद्यन्तरालानि चापूर्यायामविस्तराभ्यां देहमात्र क्षेत्रमभिव्याप्य वर्त्तते तथाभूतश्च प्रभूतकषायकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, एवं मरणसमुद्घातगत आयुः कर्मपुद्गलपरिशातं करोति। वैक्रियसमुद्घातगत पुनर्जीव स्वप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निष्काश्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमानमायामत संख्येययोजनप्रमाणं दण्डं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति। तथा चोक्तम्—" वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ निसिरित्ता अहाबायरे पुग्गले परिसाडेइ" इति, तैजसाहारकसमुद्धातौ वैक्रियसमुद्धातवदवसातव्यौ, केवल तैजससमुद्घातगतस्तैजसशरीरनामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, आहारकसमुद्घातगत आहारकशरीरनामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति, केवलिसमुद्घातसमुद्धतस्तु केवली सदसद्वेदनीयशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलपरिशातं (करोति), केवलिसमुद्घातवर्जा शेषा षडपि समुद्घाता प्रत्येकमान्तर्मौहूर्तिका, केवलिसमुद्घात। पुनरष्टसामयिक, उक्तं च प्रज्ञापनायाम्—"वयणासमुग्घाए णं कइसमइए पण्णत्ते?, गोयमा! असंखेज्जसमइए अंतमुहुत्ते, एवं ०जाव आहारगसमुग्घाए। केवलिसमुग्घाए णं भंते! कइसमइए पण्णत्ते?, गोयमा! अट्ठसमइए पण्णत्ते।" इति, तदेवमनेकसमुद्घातसम्भवे सूक्ष्मपृथ्वीकायिकाना, तान् पृच्छति—'तेसि णं भंते!', इत्यादि सुगमं, नवरं वैक्रियाहारकतैजसकेवलिसमुद्घाताभावो वैक्रियादिलब्ध्यभावात्। जी० १ प्रति०। विशे०। भ०।

समुग्घायकम्म-समुद्घातकर्मन्—न०। समुद्घात एव कर्म्म समुद्घातकर्म्म। समुद्घातरूपक्रियायाम्, विशे०।

समुच्चय-समुच्चय—पु०। द्वयो कोट्योरेकत्रान्वये, " अय न स्थाणुश्च काट-रैक्याच्च च समुच्चय।" नयो०।

समुच्चयबंध-समुच्चयबन्ध—पु०। सगत उच्चयापचयाभ्यां विशिष्टतर उच्चय समुच्चय स एव बन्ध समुच्चयबन्ध। आलिकापनबन्धभेद, भ० ८ श० ६ उ०।

समुच्छलिय-समुच्छलित—त्रि०। ऊर्ध्वमुत्थिते, आ० म० १ अ०। रा०।

समुच्छिन्न-समुच्छिन्न—त्रि०। क्षीणे, स्था० ४ ठा० १ उ०।

समुच्छिन्नकिरिय-समुच्छिन्नक्रिय—त्रि०। समुच्छिन्ना-क्षीणा क्रिया-कायिकक्रियादिका शैलेशीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मिंस्तत्तथा। तथाविध शैलेशीकरणे, स्था० ४ ठा० १ उ०। ग०। भ०।

समुच्छेय-समुच्छेद—पु०। उत्पत्त्यनन्तरं सं—सामस्त्येन उत्-प्राबल्येन प्रकर्षेण छेदो—विनाश समुच्छेद। सर्वथा विनाशे, आ० म० १ अ०।

समुच्छेयवाइ-समुच्छेदवादिन्—पु०। समुच्छेद प्रतिक्षण निरन्वयनाशं वदति य स समुच्छेदवादी। अक्रियावादिभेदे, स्था०। तथाहि-वस्तुन सत्त्वं कार्यकारित्वं कार्याकारिणोऽपि वस्तुत्वे खरविषाणस्यापि सत्त्वप्रसङ्गात्, कार्यं च नित्य वस्तु क्रमेण न करोति नित्यस्यैकस्वभावतया कालान्तरभाविसकलकार्यभावप्रसङ्गात्, न चैव प्रतिक्षण स्वभावान्तरोत्पत्त्या नित्यत्वहानिरिति। यौगपद्येनापि न करोति अध्यक्षासिद्धत्वाद्यौगपद्याकरणस्य। तस्मात् क्षणिकमेव वस्तु कार्यं करोतीति। एवं च-अर्थक्रियाकारित्वात्क्षणिक वस्त्विति। अक्रियावादी चायमित्थमवसेय, निरन्वयनाशाभ्युपगमे हि परलोकाभाव प्रसजति, फलार्थिना च क्रियास्वप्रवृत्तिरिति, तथा सकलक्रियासु प्रवर्त्तकस्यासंख्येयसमयसंभव्यनेकवर्णोल्लेखवतो विकल्पस्य प्रतिसमयक्षयित्वे एकाभिसन्धिप्रत्ययाभावात् सकलव्यवहारोच्छेद स्यात्, अत एवैकान्तक्षणिकात्कुलालादे सकाशादर्थक्रिया न घटत इति। तस्मात्पर्यायतो वस्तुसमुच्छेदवत् द्रव्यतस्तु न तथेति। स्था० ८ ठा० ३ उ०। स०।

समुज्जलण-समुज्ज्वलन—न०। कोपाग्निप्रकटने, आ० म० १ अ०।

समुज्जाय-समुद्यात—त्रि०। निर्गते, विशे०। सम्यक् च पुनरावृत्त्या ऊर्ध्वं याते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। जं०।

समुट्ठाइ(न्)-समुत्थायिन्—पुं०। सम्यगुत्थातुमभ्युद्यन्तु, शीलमस्येति समुत्थायी। सम्यगुद्यते, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

समुट्ठाण-समुत्थान—न०। सम्यक् संगत चोत्तिष्ठतेऽस्मादिति समुत्थानम्। निमित्ते, विशे०। समुट्ठाण नाम—समं उट्ठाण सममाचार्यादीनामुपस्थापनम्। आ० चू० १ अ०। समुपस्थापने भूयस्तत्रैवाऽऽवासने, न०।

समुट्ठाणसुय-समुत्थानश्रुत—न०। सम्यगुत्थान समुत्थानसमुपस्थापन भूयस्तत्रैवाऽऽवासन तद्धेतुः श्रुतमुपस्थापनश्रुतम्। समुत्थानहेतौ श्रुतभेद, पा०। न०। तत कार्ये निष्पन्ने समुत्थानश्रुते परावर्त्यमाने ते कुलग्रामदेशादय स्वस्थीभूय पुनर्निविशन्ते। व्य० १० उ०।

समुट्ठाय-समुत्थाय—अव्य०। सम्यक्—संयमानुष्ठानेनोत्थायेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ०। अभ्युपगम्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ०।

समुट्ठिय-समुत्थित—त्रि०। आश्रिते, जं० ४ वक्ष०। रा०। उत्पन्ने, स्था० ३ ठा० ३ उ०। सम्यक्—सत्संयमानुष्ठानेनोत्थिता समुत्थिता। सत्साधुषु उद्युक्तविहारिषु, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०। सम्यगारम्भपरित्यागेनोत्थिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। अनुष्ठिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०। प्रश्ना०। प्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ०। संयमक्रियानुष्ठानं प्रत्युद्यते, उत्त० १६ अ०। आचा०। सम्यक्—सतत संगत वा संयमानुष्ठानेनोत्थित। नानाविधशास्त्रकर्मसमारम्भोपरते, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०। सम्यग्योगत्रिकेणोत्थिते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ०।

समुएणइय-समुन्नयित-त्रि०। गर्वित, पि०।

समुत्तजालाकुलाभिराम-समुक्तजालाकुलाभिराम-पुं०। मुक्ताफलयुक्त यज्जाल गवाक्षस्तेन आकुलो व्याप्तोऽभिरामश्च। तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

समुत्थ-समुत्थ-त्रि०। उद्भूते, आव० ४ अ०।

समुत्थिय-समुत्थित-त्रि०। सम्यगुत्थित समुत्थित। चारित्रस्थे, पं० चू० १ कल्प।

समुदय-समुदय-पुं०। उदयवर्त्तित्वे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

समुदाय-पुं०। परिवारोदितसमुदाये, औ०। पौरादिमीलने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। समूह, स० ५५ सम०। त्रिचतुरादिमेलके, ज्यो० २ पाहु०। भ०। विशे०।

समुदाण-समुदान-न०। प्रयोगक्रियैकरूपतया गृहीताना कर्मवर्गणाना सम्यक् प्रकृतिबन्धादिभेदेन देशसर्वोपघातिरूपतया च आदान-स्वीकरणं समुदान निपातनात्साधु। स्था० ३ ठा० ३ उ०। स्पृष्टनिधत्तनिकाचितावस्थया स्वीकरण, आचा०१श्रु०२अ०१उ०। आव०। भिक्षाटने, नि०१श्रु०३ वर्ग ४ अ०। उच्चावचकुलेषु भिक्षाचरणे, बृ० १ उ० २ प्रक०। भिक्षासमूह, सूत्र० २ श्रु० १ अ०। बृ०। अनु०। आचा०। भिक्षायाम्, सूत्र० २ श्रु० १ अ०।

समुदाणकम्म-समुदानकर्मन्-न०।स्पृष्टनिधत्तनिकाचितावस्थया स्वीकरण समुदान तदेव कर्म समुदानकर्म, सपूर्वादाङ्पूर्वाञ्च दाधातोर्ल्युडन्तात्पृषोदरादिपाठेन आकारस्योकारादेशेन रूपम्। कर्मभेद, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

समुदाणकिरिया-समुदानक्रिया-स्त्री०। कर्मोपादाने क्रियाभेदे, स्था०। ('किरिया' शब्दे तृतीयभागे ५३३ पृष्ठे वक्तव्यता गता) समग्गमुपादान समुदाणं समुदाओ-अट्ठ कम्माणि तेसिं जं उपादाणं कज्जइ,सा समुदाणकिरिया,सा दुविहा-देसोवघाया समुदाणकिरिया, सव्वोवघाया समुदाणकिरिया। आव० ४ अ०। समुदानक्रिया तु यत्कर्मप्रयोगगृहीत समुदायावस्थं सत्प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपतया यया व्यवस्थाप्यते सा समुदानक्रिया, सा च मिथ्यादृष्टेरारभ्य सूक्ष्मसंपराय यावद्भवति। सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

समुदाणचरग-समुदानचरक-पुं०। समुदानेन भिक्षया तथाविधाभिग्रहग्राहिले साधौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

समुदाणिय-सामुदानिक-पुं०। समुदान नाम-उच्चावचकुलेषु भिक्षाग्रहण तत्र लब्धः सामुदानिकः। 'अध्यात्मादिभ्य इकण्'॥६।३।७८॥ (सू० सि०) इति इकण् प्रत्ययः। बृ०१ उ० २ प्रक०। आ० चू०। भैक्षणे-याञ्चाया भवं सामुदानिकः। स्था० ४ ठा० २ उ०। इतस्ततो भिक्षाग्रहण, भ० ७ श० १ उ०।

समुदाय-समुदाय-पुं०। स्वामिमोग्यादिसमस्तपरिवारे, ज्ञा०। समूह, आ० चू० १ अ०। स्था०। इतस्ततो भिक्षायाम्, भ० ७ श० १ उ०।

समुदायार-समुदाचार-पुं०। यत्किञ्चनानुष्ठाने, विपा० १ श्रु० ३ अ०। ज्ञा०। सूत्र०। औ०।

समुदिएण-समुदीर्ण-न०। सम्यगुदय प्राप्ते, व्य० ६ उ०। विशे०।

समुद्द-समुद्र-पुं०। सह मुद्रया मर्यादया वर्तते इति समुद्रः। अनु०। स०। "द्रेरो न वा" ॥ ८।२।८०॥ अस्य पाक्षिकत्वादत्र रेफस्य लोपनिषेधो न। प्रा०। लवणादिके सागरे, को०। स०। प्रज्ञा०। जी०। सूत्र०। जलधौ, उत्त० ७ अ०। जलराशौ। अनु०।

समुद्रद्विस्थानकमाह—

अतोमणुस्सखेत्तस्स दो समुद्दा पएणत्ता, तं जहा-लवणे चेव कालोदे चेव। (सू० १११)। स्था० २ ठा० ४ उ०।

त्रय, समुद्रा —

तओ समुद्दा पगईए उदगरसेणं पएणत्ता, तं जहा-कालोदे पुक्खरोदे सयंभुरमणे। तओ समुद्दा बहुमच्छकच्छभाऽऽइण्णा पएणत्ता,तं जहा-लवणे कालोदे सयंभुरमणे। (सू० १४६)

प्रकृत्या स्वभावेनोदकरसेन युक्ता इति, क्रमेण चैते द्वितीयतृतीयान्तिमा प्रथमद्वितीयान्तिमा समुद्रा बहुजलचराः, अन्ये त्वल्पजलचरा इति। उक्तं च—

" लवणे उदगरसेसु य, महोरया मच्छकच्छहा भणिया।
अप्पा सेसेसु भवे, न य ते निम्मच्छया भणिया॥ १॥"

अन्यच्च—

" लवणे कालसमुद्दे, सयंभुरमणे य हुंति मच्छाओ।
अवसेससमुद्देसु न हुंति मच्छा य मयरा वा॥ १॥
नत्थि त्ति पउरभाव, पडुच्च न उ सव्वमच्छपडिसेहो।
अप्पा सेसेसु भवे, न य ते निम्मच्छया भणिया॥ २॥"

इति। स्था० ३ ठा० १ उ०।

चत्वार समुद्रा —

चत्तारि समुद्दा पत्तेयरसा पएणत्ता,तं जहा-लवणोदए १ वारुणोदे २ खीरोदे ३ घओदे ४। (सू० ३८४)

समुद्रसूत्र व्यक्तं, नवर एकमेक प्रति भिन्नो रसो येषां ते प्रत्येकरसा, अतुल्यरसा इत्यर्थः, लवणरसादकत्वाल्लवण। पाठान्तरे तु लवणमिवोदक यत्र स लवणोद, निपातनादिति प्रथमः। वारुणी-सुरा तया समान वारुणं वारुणमुदक यस्मिन् स वारुणोद चतुर्थ, क्षीरवत्तथा घृतवदुदक यत्र स क्षीराद पञ्चम, घृतोद षष्ठ, कालोदपुष्करादस्वयम्भुरमणा उदकरसा, शेषास्तु इक्षुरसा इति। उक्तञ्च—
" वारुणिवरखीरवरो, घयवर लवणो य होंति पत्तेया।
कालो पुक्खरउदही, सयंभुरमणो य उदगरसा॥ १॥"
इति। स्था० ४ ठा० ४ उ०।

सप्त समुद्रा—

णंदीसरवरस्स णं दीवस्स अंतो सत्त समुद्दा पएणत्ता,

तं जहा-लवणे कालोदे पुक्खरोदे वारुणोदे खीरोदे घओदे खोतोदे । (सू० ५८०×) स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सर्वद्वीपसमुद्राणामभ्यन्तरवर्त्ती जम्बूद्वीपस्तत्परिक्षेपी लवणसमुद्रस्तदनन्तर धातकीखण्डाभिधानो द्वीपस्तत कालोद समुद्र तदनन्तर पुष्करवरो द्वीप , अत ऊर्ध्व द्वीपसदृश नामान समुद्रा , तत पुष्करवरसमुद्र , तदनन्तरं वरुणवरो द्वीपो वरुणवर समुद्र , क्षीरवरो द्वीप क्षीराद समुद्र , घृतवरो द्वीपो घृतोद समुद्र , इक्षुवरो द्वीपो इक्षुवर समुद्र , नन्दीश्वरो द्वीपो नन्दीश्वर समुद्र , एतेऽष्टावपि च समुद्रा एकप्रत्यवतारा , एकैकरूपा इति भाव । अत ऊर्ध्व द्वीपा समुद्राश्च त्रिप्रत्यवतारा , तद्यथा—अरुण इति—अरुणोऽरुणवर अरुणवरावभास , कुण्डल कुण्डलवर कुण्डलवरावभास रुचको रुचकवरो रुचकवरावभास इत्यादि । एष चात्र क्रम —नन्दीश्वरसमुद्रानन्तरम् अरुणो द्वीपोऽरुण समुद्र , ततोऽरुणवरो द्वीपोऽरुणवर समुद्र इत्यादि, कियन्त खलु नामग्राह द्वीपसमुद्रा वक्तु शक्यन्ते ?, ततस्तन्नामसङ्ग्रहमाह—'आभरणवत्थ' त्यादि गाथाद्वयम्, यानि कानिचिदाभरणनामानि—हारार्द्धहाररत्नावलिकनकावलिप्रभृतीनि, यानि च वस्त्रनामानि-चीनांशुकप्रभृतीनि, यानि च गन्धनामानि—कोष्ठपुटादीनि , यानि चात्पलनामानि-जलरुहचन्द्रोद्द्योतप्रमुखानि, यानि च तिलकप्रभृतीनि वृक्षनामानि, यानि च पद्मनामानि—शतपत्रसहस्रपत्रप्रभृतीनि, यानि च पृथिवीनामानि-पृथिवीरत्नशर्करावालुकेत्यादीनि, यानि च नवाना निधीना चतुर्दशाना चक्रवर्त्तिरत्नाना क्षुल्लहिमवदादिकाना वर्षधरपर्वतादीना पद्मादीना ह्रदाना गङ्गासिन्धुप्रभृतीना नदीना कच्छादीना विजयाना माल्यवदादीना वक्षस्कारपर्वताना सौधर्मादीना कल्पाना शक्रादीनामिन्द्राणा देवकुरूत्तरमन्दराणामावासाना-शक्रादिसम्बन्धिना मेरुप्रत्यासन्नादीना कूटाना क्षुल्लहिमवदादिसम्बधिना नक्षत्राणां कृत्तिकादीनां चन्द्राणा सूर्याणा च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्राणा त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानि । यथा--हारो द्वीपा हारः समुद्र , हारवरो द्वीपा हारवर समुद्र , हारवरावभासो द्वीपो हारवरावभास समुद्र इत्यादिना प्रकारेण त्रिप्रत्यवतारास्तावद् वक्तव्या यावत् सूर्यो द्वीप सूर्यस्समुद्र, सूर्यवरो द्वीप सूर्यवरस्समुद्र सूर्यवरावभासो द्वीपो सूर्यवरावभास समुद्रः । उक्तं च जीवाभिगमचूर्णौ—' अरुणाई दीवसमुद्दा तिपडोयारा " यावत् सूर्यवरावभास समुद्र , तत सूर्यवरावभासपरिक्षेपी देवो द्वीपस्ततो देव समुद्र , तदनन्तर नागो द्वीपा नाग समुद्र , ततो यक्षो द्वीपो यक्ष समुद्र , ततो भूतो द्वीपा भूत समुद्र , स्वयम्भूरमणो द्वीप स्वयम्भूरमण समुद्र , एते पञ्च देवादयो द्वीपा पञ्च देवादय समुद्राः एकरूपा , न पुनरेषा प्रत्यवतारा, उक्तं च जीवाभिगमचूर्णौ-एते पञ्च द्वीपा पञ्च समुद्रा एकप्रकारा इति , जीवाभिगमसूत्रेऽप्युक्तम्—" देवे नागे जक्खे भूए सयंभूरमणे य एक्केक्के चेव भाणियव्वो, तिपडायारं नत्थि त्ति " इति । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० । अष्टमबलदेववासुदेवयोः रामनारायणयोः पूर्वभवधर्माचार्ये, स० । ति० । अन्धकवृष्णेर्धारिणीकुक्षिजे पुत्र, स्था० १० ठा० ३ उ० । (स चारिष्टनमेरन्तिक प्रव्रज्य शत्रुञ्जयेऽनशनेन मृत्वा शत्रुञ्जये सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना प्रथमवर्गे द्वितीयाध्ययने सूचितम् ।) स्वनामख्याते शाण्डिल्यशिष्ये , नं० । नेमिनाथस्य पितरि, पूर्वं नामास्य समुद्रविजय इति । कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

समुद्दघोस-समुद्रघोष-पुं० । स्वनामख्याते सूरौ , पिं० ।

समुद्दजाणी-समुद्रयानी-स्त्री० । अब्धिगाया नावि, समुद्दजाणीए चेव णावाए । नि० चू० १ उ० ।

समुद्दतरण-समुद्रतरण-न० । समुद्रलङ्घने, " तव प्रसादाद्वचस प्रसादा-द्भर्तुश्च ते देवि ! तव प्रसादात् । साधुप्रसादाच्च पितु प्रसादा-त्तीर्णो मया गोपदवत्समुद्र ॥१॥ " ग०२ अधि० ।

समुद्ददगपूरग-समुद्रदकपूरक-पुं० । जलधिवेलावर्धके चन्द्रे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

समुद्ददत्त-समुद्रदत्त-पुं० । शौर्यपुरनगरवासिनि शौर्यदत्तपितरि स्वनामख्याते मत्स्यबन्धके, विपा० १ श्रु० ८ अ० । चतुर्थवासुदेवस्य पूर्वभवे जीवे, ति० । स० । माया ' शब्द उदाहृत स्वनामख्याते सर्वाङ्गसुन्दरीभ्रातरि , आ० क० १ अ० । आ० म० । आ० चू० । धातकीखण्डभरते हरिषेणस्य राज्ञो भार्याया, समुद्रदत्ताया, सुते, उत्त० ६ अ० ।

समुद्दपाल-समुद्रपाल-पुं० । स्वनामख्याते पालितपुत्रे, उत्त० २१ अ० ।

समुद्रपालनिक्षेपाभिधानायाह निर्युक्तिकृत्—

समुद्देण पालियम्मि अ, निक्खेवो चउक्कओ दुहा दव्वे ।
आगमनोआगमओ,नो आगमओ य सो तिविहो॥४२३॥
समुद्दपालियाऊ, वेयंतो भावओ उ नायव्वो ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, समुद्दपालिज्जमज्झयणं ॥ ४२४ ॥

गाथाद्वयं प्रतीतार्थमेव नवरं समुद्रपालनिक्षेपप्रस्तावे यत्समुद्रेण पालित इत्युक्त तत्समुद्रपाल इत्यत्र समुद्रेण पाल्यते स्मेति समुद्रपाल इति व्युत्पत्तिख्यापनार्थमिति गाथाद्वयार्थ । गतो नामनिष्पन्ननिक्षेप ।

सम्प्रति सूत्रालापकनिक्षेपावसर स च सति ' सूत्र " इति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चेदम्—

चंपाए पालिए नामं , सावए आसि वाणिए ।
महावीरस्स भगवओ, सीसो सो उ महप्पणो ॥ १ ॥
निग्गंथे पावयणे, सावए से वि कोविए ।
पोएण ववहारंते, पिहुंड नगरमागए ॥ २ ॥
पिहुंडे ववहरंतस्स, वाणिओ देइ धूअरं ।
तं ससत्तं पइगिज्झ, सदेसं अह पत्थिए ॥३॥
अह पालियस्स घरिणी, समुद्दम्मि पसवई ।
अह दारए तहिं जाए, समुद्दपालि त्ति णामए ॥ ४ ॥
खेमेण आगए चंपं, सावए वाणिए घरं ।
संवड्ढई घरे तस्स, दारए से सुहोइए ॥ ५ ॥

वावत्तरी कलाओ, सिक्खिए नीइकोविए।
जोव्वणेण य अप्फुरो, सुरूवे पियदंसणे ॥६॥
तस्स रूववई भज्जं, पिया आणेइ रूविणिं।
पासाए कीलए रम्मे, देवो दोगुंदओ जहा ॥ ७ ॥
अह अन्नया कयाइं, पासायालोयणे ठिओ।
वज्झमण्डणसोभाग, वज्झं पासइ वज्झगं ॥ ८ ॥
त पासिऊण संविग्गे, समुद्दपालो (इ) णमब्बवी।
अहोऽसुभाण कम्माणं, निज्जाणं पावए इम ॥ ९ ॥
संबुद्धो सो तहिं भगव, परं संवेगमागओ।
आपुच्छ अम्मापियरो, पव्वइए अणगारियं ॥ १० ॥

सूत्राणि दश इदमुत्तरं चाध्ययन क्वचित्सोपस्कारतया व्याख्यास्यते-चम्पाया-चम्पाभिधानाया पुरि पालितो नाम सार्थवाह श्रावक श्रमणोपासक आसीद्-अभूद्। वणिगेव वाणिजो-वणिग्जातिर्महावीरस्य भगवत. शिष्या—विनेय 'स इति स तुर्विशेषणे, महात्मन—प्रशस्यात्मन स च कीदृग्?, इत्याह-' निग्गंथ ' त्ति-नैर्ग्रन्थे-निर्ग्रन्थसम्बन्धिनि ' पावयणि ' त्ति-प्रवचने श्रावक 'स' इति-पालितो विशेषण कोविद -पण्डितो विकाविद , कोऽर्थ , विदितजीवादिपदार्थ. पोतेन व्यवहरन् प्रवहणवाणिज्य कुर्वन् ' पिहुड ' पिहुण्डनामक नगरमागत -प्राप्त , तत्र च पिहुण्डे व्यवहरते तद्गुणाकृष्टचेता कश्चिद्वाणिजो ददाति-यच्छति 'धूयर' ति-दुहितरमुद्वाश्च तामसौ स्थित्वा च तत्र कियन्तमपि काल ता ससत्त्वामित्यापन्नसत्त्वा परिगृह्य-आदाय स्वदेशमथानन्तर प्रस्थित —चलित , तत्र चागच्छतोऽथ पालितस्य गृहिणी समुद्रे-जलधौ प्रसूते—गर्भ विमुञ्चति स्मति शेष । ' अथ ' त्युपन्यासे, दारक सुतस्तस्मिन्निति प्रसवने जात'-उत्पन्न ' समुद्रपाल ' इति नामतो नामाश्रित्य क्रमेण चागच्छन् क्षेमेण-कुशलेनागतश्चम्पायां श्रावको वणिजो 'घरं' ति चस्य गम्यमानत्वाद् गृह च स्वकीय कृत च तत्र वर्द्धापनकादि सवर्द्धते च गृहे-वेश्मनि तस्येति पालिताभिधानवणिजा दारक स सुखोचित. सुकुमार , एव च प्राप्त कलाग्रहणयोग्यता द्विसप्ततिकलाश्च शिक्षित शिक्षते वा पाठान्तरत. । जातश्च नीतिकोविदो—नयाभिज्ञ ' जोव्वणेण य अप्फुण्णे' त्ति-चस्य भिन्नक्रमत्वात् यौवनेनापूर्णश्च परिपूर्णशरीरश्च, पठ्यते च-' जोव्वणेण य सपन्ने ' त्ति-तत्र च सपन्नो-युक्तोऽत एव सुरूप. सुसस्थान प्रियदर्शन -सर्वस्यैवानन्ददाता परिणयनयोग्यता च तस्य विज्ञाय रूपवती-विशिष्टाकृति भार्या पत्नीं पिता पालितवणिगानयति तथाविधरूपिणीं कुलादागमयति, रूपिणीनाम्नीं परिणायितश्च तामसौ प्रासादे क्रीडति—रमते तया सह रम्ये-(अ) रतिहेतौ देवो दुगुन्दको यथा, अथ अन्यदा कदाचित् प्रासादालोकने उक्तरूपे स्थित सन् वधमर्हति वध्यस्तस्य मण्डनानि-रक्तचन्दनकरवीरादीनि तै. शोभा—तत्कालोचितपरभागलक्षणा यस्यासौ वध्यमण्डनशोभाकस्त वध्य-वधार्ह क्वचन तथाविधाकार्यकारिण पश्यति बाह्य-नगरबहिर्वर्तिप्रदेश गच्छतीति बाह्यगस्त कोऽर्थो बहिर्निष्क्रामन्तम्, यद्वा-वध्यगमिह वध्यशब्देनोपचाराद्वध्यभूमिरुक्ता तथाविध वध्य दृष्ट्वा सवेग ससारवैमुख्यतो मुक्त्यभिलाषस्तद्धेतुत्वात् सोऽपि सवेगस्त समुद्रपाल इदम्-वक्ष्यमाणमब्रवीत्, यथा-अहो अशुभाना कर्मणा-पापानामनुष्ठानाना निर्याणम्-अवसान पापकम् अशुभमिद-प्रत्यक्ष यदसौ वराको वधार्थमित्थ नीयते इति भाव , एव परिभावयन् सबुद्ध -अवगततत्त्व. स वणिक्पुत्रस्तत्रेति तस्मिन्नेव प्रासादालोकने भगवान्माहात्म्यवान् माहात्म्येऽपि भगवच्छब्दस्य दर्शनात्पर-प्रकृष्ट सवेगमागतस्ततश्चापृच्छ्य मातापितरौ 'पव्वए ' त्ति-प्राव्राजीत्—प्रकर्षेण गतवान्, कोऽर्थ ?, प्रतिपन्नवान्, अनगारिता—नि सङ्गतामिति सूत्रदशकार्थ ।

सम्प्रत्यनुवादोऽपि स्पष्टताहेतुर्व्याख्याङ्गमिति ख्यापनार्थेवो क्रमेवार्थमनुवदन् विशेष च वदन्नाह निर्युक्तिकृत्—

चंपाए सत्थवाहो, नामेणं आसि पालगो नामं।
वीरवरस्स भगवओ, सो सीसो खीणमोहस्स ॥४२५॥
अह अन्नया कयाई, पोएणं गणिमधरिम-भरिएणं।
तो नगरं संपत्तो, पे (पि) हुंडं नामनामेणं ॥ ४२६॥
ववहरमाणस्स तहिं, पेहुंडे देइ वाणिओ धूयं।
तं पि य पत्तिं घेत्तू-ण णिग्गओ सो सदेसस्स ॥४२७॥
अह सा सत्थाहसुया, समुद्दमज्झम्मि पसवई पुत्तं।
पियदंसणसव्वंगं, नामेणं समुद्दपालि त्ति ॥ ४२८ ॥
खेमेणं सपत्तो, सो पालिय सावओ घरं नियय।
धाइदसद्दपरिवुडो, अह वड्ढइ सो उदहिनामो ॥४२९॥
वावत्तरिं कलाओ, य सिक्खिओ नीइकोविदो जाहे।
तो जोव्वणमप्फुन्नो,जाओ पियदसणो अहियं ॥४३०॥
अह तस्स पिया पत्तिं, आणेई रूविणि त्ति नामेण।
चउसट्ठिगुणोवेयं, अमरवहूणा सरिसरूव ॥ ४३१ ॥
अह रूविणी य सहितो,कीलइ सो भवणपुंडरीयम्मि।
दोगुंदगु व्व देवो, किंकरपरिवारिओ निच्चं ॥४३२ ॥
अह अन्नया कयाइ, ओलोयणसंठिओ सदेवीओ ।
वज्झं नीणिज्जंतं, अन्निज्जंतं जणसएहिं ॥४३३॥
अह भणइ सन्निनाणी, भीओ संसारियाण दुक्खाणं।
नीयाण पावकम्मा-ण हा जहा पावग इणमो॥४३४॥
मबुद्धो सो भगवं, सवेगमणुत्तरं च संपत्तो।
आपुच्छिऊण जणए, निक्खंतो खायजसकित्ती ।४२५।

गाथा एकादश व्याख्यातप्राया एव, नवर ' वीरवरस्स ' त्ति—नामतोऽन्येऽपि वीरा. सम्भवन्ति , स तु भगवान् भावतोऽपि ' वीर ' इति प्राधान्यख्यापक वरग्रहणम् , अनेन भगवत्समकालतामप्यस्य दर्शयति—' गणिमधरिमभरिएण ' त्ति-गणिम-पूगफलादि धरिम-सुवर्णादि प्रियदर्शनानि-सकलजनाभिमतावलोकनानि सर्वाण्यङ्गानि शिरउर.-प्रभृतीन्यस्येति प्रियदर्शनसर्वाङ्गस्तं 'धातीदसद्धपरिवुड' त्ति दृशार्द्धधात्रीपरिवृतो दृशार्द्ध च पञ्च ताश्च क्षीरमज्जनम-

एडनक्रीडनाङ्का धाऽय उदधिनामा उदधिसमानार्थसमुद्रप- दोपलक्षिताभिधान समुद्रपालनामेति यावत् ' जोव्वणम- प्फुएण' त्ति—मकारोऽलाक्षणिक जात. प्रियदर्शनोऽधिक- मित्यतिशयेन सविशेषलावण्यहेतुत्वाद् यौवनस्य चतु- षष्टिगुणा अश्वशिक्षादिकलाष्टकरहिता कला एव विज्ञा- नापरनामिका उच्यन्ते, भवनपुण्डरीके-भवनप्रधान पुण्ड- रीकशब्दस्येह प्रशसावचनत्वात् वध्य पश्यन्तीति शेष । 'नी- णिज्जत ' ति—नीयमान ' अणिज्जत ' ति—अन्वीय- मानम्—अनुगम्यमान जनशतैरविवेकिभिरिति गम्यते, प- ठन्ति च-' वज्झ नीणिज्जत, पेच्छति तो सो जणवएहिं ' ति स्पष्टम् सञ्ज्ञी-सम्यग्दृष्टि स चासौ ज्ञानी च सञ्ज्ञिज्ञानी भीतस्त्रस्त. सन् ससारिकेभ्यो दु खेभ्य इति आर्षत्वाच्च सुब्व्यत्यय , किं भणति , इत्याह—नीचाना-निकृष्टाना , पापकर्मणा-पापहेत्वनुष्ठानाना चौर्यादीना ' हा ' इति खेद यथा पापक फलमिति गम्यते, ' इणमो ' त्ति—इद—प्रत्य- क्षम् , किमुक्त भवति—यथाऽस्य चोरस्यानिष्ट फल पापकर्म- णा तथाऽस्माद्दशामपीति निर्युक्तिमायैकादशकार्थ ।

प्रव्रज्य च यदसौ कृतवाँस्तदाह सूत्रकृत्—

जहाय सङ्गत्थमहाकिलेसं,
महतमोह कसिणं भयाणगं।
परियायधम्मं च भिरोयएज्जा,
वयाइँ सीलाइँ परिस्सहे य ॥ ११ ॥
अहिंसं सच्चं च अतेणगं च,
तत्तो अबभ अपरिग्गहं च ।
परिवज्जिया पच महव्वयाई,
चरिज्ज धम्म जिणदेसिय विऊ ॥ १२ ॥
सव्वेहि भूएहिं दयाणुकंपे,
खतिक्खमे संजय बभचारी ।
सावज्जजोगं परिवज्जयंतो,
चरिज्ज भिक्खू सुसमाहि इंदिए ॥ १३ ॥
कालेण कालं विहरिज्ज रट्ठे,
बलाबल जाणिय अप्पणो य ।
सीहो व सद्देण ण संतसेज्जा,
वयजोग सोच्चा ण असब्भमाहु ॥ १४ ॥
उवेहमाणो उ परिव्वएज्जा,
पियमप्पिय सव्वं तितिक्खएज्जा ।
ण सव्व सव्वत्थ ऽभिरोयएज्जा,
न यावि पूय गरिहं च संजए ॥ १५ ॥
अणेगछंदा मिहमाणवेहिं,
जे भावओ से पकरेति भिक्खू ।
भय भेरवा तत्थ उविंति भीमा ,
दिव्वा मणुस्सा अदुवा तिरिच्छा ॥ १६ ॥
परिस्सहा दुव्विसहा अणेगे,
सीयंति जत्था बहुकायरा नरा ।
से तत्थ पत्ते न वहिज्ज भिक्खू ,
संगामसीसे इव नागराया ॥ १७ ॥
सीयोसिणा दंसमसगा य फासा ,
आतंका विविहा फुसंति देह ।
अकुक्कुओ तत्थ हि आसएज्जा ,
रयाइ खेवेज्ज पुरा कडाइ ॥ १८ ॥
पहाय रागं च तहेव दोस,
मोहं च भिक्खू सयय वियक्खणे।
मेरु व्व वाएण अकंपमाणे,
परीसहे आयगुत्ते सहेज्जा ॥१६ ॥
अणुन्नए नावणए महेसी,
नेया वि पूय गरह च संजए ।
से उज्जुभाव पडिवज्ज संजए ,
णिव्वाणमग्गं विरए उवेइ ॥ २० ॥
अरइरइसहे पहीणसथवे,
विरए आयहिए पहाणवं ।
परमट्ठपहे हि चिट्ठइ ,
छिन्नसोए अममे अकिंचणे ॥ २१ ॥
विवित्तलयणाइँ भइज्जताइं ,
निरोवलेवाइँ असंथडाइ ।
इसीहि चिण्णाइँ महाजसेहिं,
काएण फासेज्ज परीसहाइं ॥ २२ ॥
सण्णाणणाणोवगए महेसी,
अणुत्तर चरिउं धम्मसचयं ।
अणुत्तरे णाणधरे जसंसी ,
ओहावई सूरिए वंतलिक्खे ॥ २३ ॥

त्रयोदश सूत्राणि प्राय सुगमान्येव , नवर हित्वा-त्यक्त्वा सङ्गश्चासौ ग्रन्थश्च सद्ग्रन्थ प्राकृतत्वाद् बिन्दुलोपस्त , पठ- न्ति च-'जहित्तु सग च' त्ति 'जहाय सग च' त्ति वा उभयत्र हित्वा सङ्ग स्वजनादिप्रतिबन्ध च पूरणे निपात , महान् क्लेशो यस्माद्यस्मिन् वा त महाक्लेशम् ' महतमोहं ' ति— महान्मोह -अभिष्वङ्गो यस्मिन् यतो वा त तथाविध'कसिण' ति—कृत्स्न कृष्ण वा कृष्णलेश्यापरिणामहेतुत्वेन भयानकं महाक्लेशादिरूपत्वादेव विवेकिना भयावहम् । 'परियाय' त्ति- प्रक्रमात्प्रव्रज्यापर्यायस्तत्र धर्म पर्यायधर्मस्त, चशब्द. पाद- पूरणे, ' अभिरोयएज्ज ' त्ति-आर्षत्वाद् ह्यस्तन्यर्थे सप्तमी- ततोऽभ्यरोचत-अभिरुचितवाँस्तदनुष्ठानविषया प्रीतिं कृ- तवान् उपदेशरूपतां च तन्त्र न्यायेन ख्यापयितुमित्थ प्रयोग. यद्वा-आत्मानमेवायमनुशास्ति यथा हे आत्मन् ! सङ्ग त्य- क्त्वा प्रव्रज्याधर्ममभिरोचयेद् भवानेवमुत्तरक्रियास्वपि य- थासम्भव भावनीयम् । प्रव्रज्यापर्यायधर्ममेव विशेषत आह—

व्रतानि-महाव्रतानि शीलानि पिण्डविशुद्ध्याद्युत्तरगुणरूपा-
णि परीषहानिति भीमसेनन्यायेन परिषहसहनानि च । एत-
दभिरुच्य तदनन्तर च यत्कृतवास्तदाह-अहिंसा सत्यमस्तै
न्यक च ‘ तत्ता य बभ अपरिग्गह च ’ त्ति—ततश्च ब्रह्मचर्य-
मपरिग्रह च प्रतिपद्य-अङ्गीकृत्य ‘ अबभपरिग्गह च ’ इति तु
पाठे परिवर्ज्य चेत्यध्याहार्य पञ्च महाव्रतानि-उक्तरूपाणि
‘चरिज्ज ’ त्ति-प्राग्वदचरत् नाङ्गीकृत्यैव तिष्ठेदिति भाव ,धर्म
श्रुतचारित्ररूप जिनदशित विउ ’ त्ति—विद्वान् जानान ।
‘सव्वेहिं भूतेहिं ’ सुबव्यत्यात् सर्वेष्वशेषेषु प्राणिषु दयया-
हितोपदेशादिदानात्मिकया रक्षणरूपया वा अनुकम्पनशीलो
दयानुकम्पी पाठान्तरतो दयानुकम्पो वा क्षान्त्या न त्वशक्त्या
क्षमते प्रत्यनीकाद्युदीरितदुर्वचनादिक सहत इति क्षान्तिक्षम ,
सयत इति संयत ,स चासौ ब्रह्मचारी च सयतब्रह्मचारी पूर्व
ब्रह्मप्रतिपत्त्यागत्वेऽपि ब्रह्मचारीत्यभिधान ब्रह्मचर्यस्य दुरनु
चरत्वख्यापनार्थम् ,अनेन च मूलगुणरक्षणोपाय उक्त ।‘काले
ण काल ’ ति-रूढित काले-प्रस्तावे , यद्वा—कालेन-पा-
दोनपौरुष्यादिना कालमिति कालोचित प्रत्युपेक्षणादि कु-
र्वन्निति शष , राष्ट्रे-मण्डले बलाबल सहिष्णुत्वासहिष्णु-
त्वलक्षण ज्ञात्वाऽऽत्मना यथा यथा सयमयोगहानिर्न जाय-
ते तथा तथेत्यभिप्राय , अन्यच्च सिंहवच्छब्दन—प्रस्तावा-
द्भयोत्पादकेन न समत्रस्यन्नैव सत्त्वाच्चलितवान् , सिंह-
दृष्टान्ताभिधान च तस्य सात्त्विकत्वेनातिस्थिरत्वादत एव
वाग्यागम्-अर्थाद् दु खोत्पादक ‘सोच्च’ त्ति--श्रुत्वा न-नैवा
सभ्यमश्लीलरूपम् आहु त्ति-उक्तवान् । तर्हि किमयमकरो
दित्याह-उपेक्षमाणस्तमवधीरयन् पयव्रजत् तथा प्रियमनुकू
लमप्रियमननुकूल ‘ सव्व तितिक्खएज्ज ’ त्ति—सर्व
मतितिक्षत-साढवान् । किञ्च ‘ न सव्व ’ त्ति—सर्व वस्तु
सर्वत्र स्थानेऽभ्यरोचयत न यथा दृष्टाभिलाषुकोऽभूदिति
भाव । यदि वा-यदेकत्र पुष्टालम्बनत सेवित न तत्सर्वमभि
मताहारादि सर्वत्राभिलषितवान् , नचापि पूजा गर्हा वा
ऽभ्यरोचयतेति सम्बन्ध , इह च गर्हातोऽपि कर्मक्षय इति
केचिदतस्तन्मतव्यवच्छेदार्थं गर्हाग्रहण , यद्वा-गर्हा-परा
पवादरूपा, ननु भिक्षोरपि किमन्यथाभाव सम्भवति ?, येने
त्थमित्थ च तद्गुणाभिधानमित्याह-‘ अणेग ’ त्ति-वृत्तार्द्ध
तत्र च ‘ अणेग ’ त्ति—अनके छन्दा -अभिप्राया सम्भव
न्तीति गम्यते, ‘ मिह ’ त्ति-मकारोऽलाक्षणिक , इह जगति
‘माणवेहिं’ ति-सुब्व्यत्ययान् मानवेषु ‘ ये ’ इति याननेकान्
छन्दानुभावतस्तत्त्ववृत्त्यौदयिकादिभावतो वा स प्रकरा-
ति भृश विधत्त भिक्खु ’ त्ति—अपिशब्दस्य गम्य
मानत्वात् भिक्षुरपि-अनगारोऽपि सन् अत इत्थमित्थ
च तद्गुणाभिधानमिति भाव । अपर च-‘ भयभेरवा ’
भयोत्पादकत्वन भीषणास्तत्रेति ब्रह्मप्रतिपत्तौ ‘ उइति ’
त्ति-उद्यन्ति उदय यान्ति पठ्यते च-‘ उवेंति ’ त्ति-उपयान्ति
भयभैरवा इत्यनेनापि गते-भीमा इति पुनरभिधानमतिरौ
द्रताख्यापनायोक्त,दिव्या इत्यादावुपसर्गा इति गम्यते । ‘ति
रिच्छ’त्ति तैरश्चा तथा ‘परीसह’ त्ति-परीषहाश्च उद्यन्तीति
सम्बन्ध ,सीदन्ति-सयम प्रति शिथिलीभवन्ति ‘जत्थ’ त्ति-
यत्र यषूपसर्गेषु परीषहषु च सत्सु ‘से’ इति-स तत्र तेषु‘पत्ते’
त्ति-वचनव्यत्ययात् , प्राप्तषु प्राप्तो वानुभवनद्वारेणायातो न

(व्यथेत् ,स्यात्)व्यथाभीतश्चलितो वा सत्त्वाद् भिक्षु सन्
सग्रामशीर्षे-युद्धप्रकर्ष इव नागराजो-हस्तिराज स्पर्शास्तृ-
णस्पर्शादय आतङ्का -रोगा स्पृशन्ति-उपतापयन्ति‘अकुक्क
य’त्ति आर्षत्वात् कुत्सित कूजति पीडित सन्नाक्रन्दति कु-
कूजो न तथेत्यकुकूज , पठ्यते च-‘अकक्करि’त्ति-कदाचिद्वेद-
नाकुलितोऽपि न कर्करायितकारी अनेन चानन्तरसूत्रोक्त ए
चार्थो विस्पष्टतार्थमन्वयनोक्त ,एवविधश्च स रजासीव रजासि
जीवमालिन्यहतुतया कर्माणि खवज्ज ’ त्ति-अक्षिपत् परी-
षहसहनादिभि क्षिप्तवान् , ‘माह ’(म्) इति-मिथ्यात्वहा-
स्यादिरूपाऽज्ञान वा गृह्यत, आत्मना गुप्त आत्मगुप्त कूर्म-
वत् सकुचितसर्वाङ्ग अनेन परीषहसहनोपाय उक्त , किञ्च-
‘ न यावि पूय गरिह च सजये ’ त्ति-न चापि पूजा गर्हा च
प्रतीति शेष असजत्-सङ्ग विहितवान् , तत्र च अनुन्नतत्व
मनवनतत्व च हेतुर्भावत उन्नतो हि पूजा प्रति अवनतश्च ग-
र्हा प्रति सङ्ग कुर्यान्नत्वन्यथति भाव , पूर्वत्राभिरुचिर्निषेध
उक्त इह तु सङ्गस्येति पूर्वस्माद्विशेष , स इति-स एवगुण
ऋजुभावम्-आर्जव प्रतिपद्य-अङ्गीकृत्य संयतो निर्वाणमार्ग
सम्यग्दर्शनादिरूप विरत सन्नुपैति विशेषेण प्राप्नोति, व-
र्त्तमाननिर्देश इहोत्तरत्र च प्राग्वत्तत स तदा कीदृश कि
करातीत्याह-अरतिरती सयमासयमविषये सहत न ताभ्यां
बाध्यत इत्यरतिरतिसह ‘पहीणसथवे’ त्ति-प्रक्षीणसस्तव
सस्तवप्रहीणो वा सस्तवश्च पूर्वपश्चात्सस्तवरूपो वचनसवा-
सरूपो वा गृहिभि सह, प्रधान स च सयमो मुक्तिहतुत्वा-
त् यस्यास्त्यसौ प्रधानवान् परम प्रधानोऽर्थ पुरुषार्थो वा-
ऽनयो कर्मधारये परमार्थो मोक्ष ,स पद्यते-गम्यते यैस्तानि-
परमार्थपदानि सम्यग्दर्शनादीनि सुब्व्यत्ययात् तेषु तिष्ठति
अविराधकतयाऽऽस्ते ‘ छिन्नसोय ’ त्ति छिन्नशोक छिन्ना-
नि वा श्रोतासीव श्रोतासि—मिथ्यादर्शनादीनि येनासौ
छिन्नश्रोता , अत एव अममो—ऽकिञ्चन , इह च सयमवि-
शेषाणामानन्त्यात्तदभिधायिपदाना पुन पुनर्वचनेऽपि न
पौनरुक्त्य , तथा विविक्तलयनानि—स्त्र्यादिविरहितोपाश्र
यरूपाणि विविक्तत्वादेव च ‘ निरोवलेवाइ ’ ति-निरुपलेपा-
नि-अभिष्वङ्गरूपोपलेपवर्जितानि भावतो द्रव्यतस्तु तदर्थ
नोपलिप्तानि असस्तृतानि—बीजादिभिरव्याप्तानि अत एव
च निर्दोषतया ऋषिभि —मुनिभिश्चीर्णान्यासेवितानि ,
चीर्णशब्दस्य तु सुचीर्ण प्रोषितव्रतमितिवत्साधुता ‘ फा-
सिज्ज ’ त्ति—अस्पृशत्—सोढवानित्यर्थ पुन पुन प-
रीषहस्पर्शनाभिधानमतिशयख्यापनार्थम् , तत स कीदृग-
भूदित्याह ‘ स ’ इति समुद्रपालनामा मुनिर्ज्ञानमिह श्रुत-
ज्ञान तेन ज्ञानम्-अवगम प्रक्रमाद्यथावत् क्रियाकलाप-
स्य तेनोपगतो युक्तो ज्ञानज्ञानोपगत , पाठान्तरत स-
न्ति-शोभनानि नानत्यनकरूपाणि ज्ञानानि सङ्गत्यागपर्या-
यधर्माभिरुचिनत्वाद्यवबाधात्मकानि तैरुपगत सन् ज्ञा-
नाज्ञानोपगत धर्मसञ्चय-क्षान्त्यादियतिधर्मसमुदयम् ‘अणु
त्तरे णाणधरे’ त्ति-एकारस्यालाक्षणिकत्वादनुत्तरज्ञान-क-
वलाख्य तद्धारयत्यनुत्तरज्ञानधर , पठ्यन च-‘गुणुत्तरे णा-
णधरे’त्ति—तत्र च गुणोत्तरो-गुणप्रधानो ज्ञान प्रस्तावात्
केवलज्ञान तद्धर ,एकारस्यालाक्षणिकत्वाद् गुणोत्तर यज्ज्ञानं
तद्धरो वाऽत एव यशस्वी ‘ओभासइय’त्ति—अवभासते-प्र-

काशते सूर्यवदन्तरिक्षे यथा नभसि सूर्योऽवभासते तथा असावप्युत्पन्नकेवलज्ञान इति त्रयोदशसूत्रार्थ ।

सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसहरस्तस्यैव फलमाह—

दुविह खवेऊण य पुन्नपावयं,
निरंजणे सव्वओ विप्पमुक्के ।
तरित्ता समुद्द व महाभवोघं,
समुद्दपाले अपुणागमं गए ॥ २४ ॥

द्विविध—द्विभेद घातिकर्मभवोपग्राहिभेदेन पुण्यपाप-शुभाशुभप्रकृतिरूप निरञ्जन -कर्मसङ्गरहित पठ्यते च-'निरंगणे' त्ति—अगेर्गत्यर्थत्वान्निरङ्गन —प्रस्तावात् सयम प्रति निश्चल शैलेश्यवस्थाप्राप्त इति यावत्, अत एव सर्वत इति बाह्यादान्तराच्च प्रक्रमादभिष्वङ्गहेतोस्तीर्त्वा-उल्लङ्घ्य समुद्रमिव अतिदुस्तरतया महाश्चासौ भवौघश्च देवादिभवसमूहस्त शेष स्पष्टमिति सूत्रार्थ ।

अमुमेवार्थ स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिकृत्—

काऊण तवचरणं, बहूणि वासाणि सो धुयकिलेसो ।
त ठाणं संपत्तो, जं संपत्ता न सोयति ॥ ३५ ॥

सुगममेव, 'इति' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगम, सम्प्रति नयास्तेऽपि प्राग्वद् । उत्त० २१ अ० ।

समुद्दरवभूय-समुद्ररवभूत-त्रि० । जलधिशब्दप्राप्ते, विपा० १ श्रु० ३ अ० । भ० ।

समुद्दलिक्खा-समुद्रलिक्षा-स्त्री० । द्वीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा०१पद।

समुद्दवायग-समुद्रवाचक-पु० । वाचकवरे समुद्राख्ये आचार्ये, आ० चू० १ अ० ।

समुद्दवायस-समुद्रवायस-पु० । चर्मपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० ।

समुद्दविजय-समुद्रविजय-पु० । सौर्यपुरे दशदशाराणा मध्ये ज्येष्ठ दशार्हे नेमिनाथस्वामिन पितरि, उत्त० २२ अ० । आ० चू० । स० । आव० । आ० म० । अन्त० । आ० क० । दश०।

अट्ठारसयसहस्सा, सीसाणं आसि रिट्ठनेमिस्स ।
कण्हेण पणमियम्मि य, सिवा समुद्देण तणयस्स ॥८८॥

ति० । प्रव० । कल्प० । वासुदेवपितरि, आव० १ अ० ।

समुद्दवीइ-समुद्रवीचि-स्त्री० । सागरतरङ्गे, त० ।

समुद्दसूरि-समुद्रसूरि-पु० । स्वनामख्याते कस्यचित्प्रतिष्ठाकल्पविशेषस्य कर्त्तरि आचार्ये,जीवा०१ अधि०१३ गाथा टी०।

समुद्दिस्स-समुद्दिश्य-अव्य० । सम्यगुद्दिश्य प्रतिज्ञायेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० । अधिकृत्येत्यर्थे, (आचा०) आश्रित्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

समुद्दिसित्तए-समुद्देष्टुम्-अव्य० । योगसामाचार्यैव स्थिरपरिचित कुर्विदमित वक्तुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

समुद्देस-समुद्देश-पु० । व्याख्यायाम्, व्य० १ उ० । आ० म०। जीत० । शिष्येण हीनादिलक्षणोपेते अधीते गुरोर्निवेदिते स्थिरपरिचित कुर्विदमिति गुरुवचनविशेषे, अनु० । समुद्देशविधि.-अङ्गादिसमुद्देशेऽप्ययमेव विधिर्वक्तव्यो नवर पूर्व प्रवेदिते योग कुर्वित्युक्तमत्र तु स्थिरपरिचितं कुर्विति वदति योगोत्क्षे पकायोत्सर्गो नन्द्याकर्षण प्रदक्षिणात्रयविधिश्च न क्रियते, शेष सप्तवन्दनकादिका विधिस्तथैव । अनु० । दश० । (अधिक 'जोगविहि' शब्दे चतुर्थभागे १६४५ पृष्ठे उक्तम्) भोजने,ग०।

जत्थ समुदे(द्दे)सकाले, साहूण मडलीइ अज्जाओ ।
गोअम ! ठवेंति पाए, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥६६॥

यत्र-गच्छे समुद्देशकाले—भोजनसमये साधूना मण्डल्याम् आर्या —सयत्य पादौ स्थापयन्ति मण्डल्या समागच्छन्तीत्यर्थ, हे इन्द्रभूते ! तत् स्त्रीराज्य जानीहि, न तं गच्छम् । अत्र समुद्देशशब्देन भोजनमुच्यते, यत उक्तमोघनिर्युक्तिवृत्तौ । तथाहि-

" जइ पुण विआलपत्ता, य एव पत्ता उवस्सया ण लभे ।
सुन्नघरे देउले वा, उज्जाणे वा अपरिभोगे " ॥ १ ॥

यदि पुनर्विकाल एव प्राप्तास्ततश्च तेषा विकालवेलाया वसतौ प्रविशता प्रमादकृतो दोषो न भवति, ' य एव पत्त त्ति-ये चैवाप्रत्यूषस्यैव प्राप्ता किं तु उपाश्रय न लभन्ते तत क्व समुद्दिशन्तु ? शून्यगृह देवकुले वा उद्यान वा अपरिभोग लोकपरिभोगरहिते समुद्दिशन्तीति क्रिया वक्ष्यति

"आवायचिलिमिलाए, रन्ने वा णिब्भए समुद्दिसए ।
सभए पच्छन्नाऽसइ, कमढगकुरुया य सतरिया ॥१॥ "

अथ शून्यगृहादौ सागारिकाणामापातो भवति तत आपाते सति चिलिमिली जवनी च दीयते, 'रन्ने व ' त्ति—अथ शून्यगृहादि सागारिकाक्रान्तं ततोऽरण्ये निर्भये समुद्दिशन क्रियते, सभये अरण्ये प्रच्छन्नस्य वा असति-अभावे ततो वसतिसमीप एव कमठकेषु शुष्केन लेपेन सबाह्याभ्यन्तरेषु लिप्तेषु भुक्ततोऽकुरुकुचा पादप्रक्षालनादि क्रियते, सान्तरा -सावकाशा बृहदन्तराला उपविश्य इदानीं भुक्त्वा बहि पुनर्विकाले वसतिमन्विषन्तीत्यादि गाथाच्छन्द ॥६६॥ ग० २ अधि० ।

समुद्धिय-समुद्धृत-त्रि०।सम्-एकीभावेनाविप्रतिपत्त्या उद्धृता समुद्धृता । षो०१६विव० । उत्क्षिप्तेषु, प्रश्न०४ आश्र० द्वार ।

समुपविट्ठ-समुपविष्ट-त्रि० । सम्यक् परस्परानाबाधया उपविष्टा समुपविष्टा । सम्यक्स्थितेषु,जी० ३ प्रति०४ अधि०।

समुपेहिय-समुपेक्ष्य-अव्य० ।सम्यग् दृष्ट्वेत्यर्थे, दश० ७ अ० ।

समुप्पण्ण-समुत्पन्न-त्रि० । जाते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३उ०। नि० । सिद्धे, प्रव० ३५ द्वार । प्राप्ते,कल्प० १ अधि० १ क्षण।

समुप्पज्जिकाम-समुत्पत्तुकाम-त्रि० । उत्पत्तुमिच्छौ , स्था० ४ ठा० २ उ० । भवितुकामे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

समुप्पाय-समुत्पाद-पु०।प्रादुर्भावे, सूत्र०१ श्रु०१ अ० ३ उ० ।

समुप्पेक्खमाण-समुत्प्रेक्षमाण-त्रि० । निरूपयति , आ० १ श्रु० १ अ० ।

समुवगय-समुपगत-त्रि० । समीपमुपगते, व्य० ४ उ० ।

समुब्भव-समुद्भव-पु० । उत्पत्तौ, विशे० । दशा० ।

समुब्भूय-समुद्भूत-त्रि०।अतिप्रबलतयोत्पन्ने,स्था०४ठा०१उ०।

समुयाण-समुदान-न०।भैक्षे,याच्ञायाम्, स्था० ४ठा०२उ० ।

समुयाय-समुदाय-पु० । वृन्दे, अनु० ।

समुल्लाव-समुल्लाप-पुं०। अल्पे, ज्ञा० १ श्रु० ३अ०। प्रभाषिते, विपा० १ श्रु० ७ अ०। आ० म०।

समुवट्ठिय-समुपस्थित-त्रि०। सम्यगुपस्थिते, उत्त०२४ अ०।

समुवसंपण्ण-समुपसंपन्न-त्रि०। समिति-सम्यग्गृहवृत्त्या सर्वथा समर्पणरूपया उपपन्न। सम्यक् सामीप्यमागते,ध०३अधि०।

समुवागय-समुपागत-त्रि०। समायाते, भ० ११ श० १२ उ०।

समुवेहमाण-समुपेक्षमाण-त्रि०। पश्यति,आचा०१ श्रु०५ अ०।

समुसरण-समवसरण-न०। तीर्थकर्ता सदेवमनुजासुराया पर्षदि, पिं०। (अत्रत्या वक्तव्यता 'पिंड' शब्दे पञ्चमभागे गता।)

समुस्सय-समुच्छ्रय-पु०। काये, आव० ५ अ०। सूत्र०। कर्मोपचये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ०।

समुस्सिय-समुत्सृत-त्रि०। सम्यगूर्ध्वीकृते, रा०।

समुह-सन्मुख-न०। "मासादेर्वा" ॥ ८।१।२६॥ इत्यनुस्वारस्य पाक्षिको लोप। संमुह। समुह। प्रा०। अभिमुखे, रा०।

समुहा-श्वमुखिका-स्त्री०। शुनो मुख श्वमुख, तस्येवाचरण श्वमुखिका। कौलेयकस्येव भषणे, 'समुहिं तुरिय चवल धमत ति' शुनो मुख श्वमुख तस्यैवाचरण श्वमुखिका-कौलेयकस्येव भषण त्वरितचपलम्-अतिचटुलतया धमन् शब्द कुर्वन्नित्यर्थ। ज्ञा० १ श्रु० ७ अ०।

समुहागय-समुखागत-त्रि०। उद्भटवेषवति, "समुहागय आसरिअ" पाइ० ना० १८५ गाथा।

समूसिय-समुच्छ्रित-त्रि०। सम्यगूर्ध्व श्रित समुच्छ्रित। ऊर्ध्व व्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० ३ अ०।

समूसियरोमकूव-समुच्छ्रितरोमकूप-त्रि०। समुच्छ्रितानि रोमाणि कूपेषु यस्येति समुच्छ्रितरोमकूप। रोमाञ्चिते, ज्ञा०१ श्रु० १ अ०। कल्प०।

समूह-समूह-पु०। द्वित्रादिपरमाणूना सयोगे, आ० म० १ अ०। समुदाये, विशे०। स्कन्धे, अनु०। सङ्घे, स्था० ३ ठा० ४ उ०। समूहीभूतानि बहूनीत्यर्थ। कल्प०१ अधि०३ क्षण।

समेच्च-समेत्य-अव्य०। ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा०१ श्रु०१ अ०१ उ०।

समेमाण-समयत्-त्रि०। समाणच्छति, आचा० १ श्रु०८ अ०।

समेय-समेत-त्रि०। मिलिते, विशे०।

समोडहमाण-समुपदहत्-त्रि०। भस्मसात्कुर्वति, भ०८ श०।

समोणय-समवनत-त्रि०। ईषदवनते,आ० म० १ अ०। रा०।

समोयरत-समवतरत्-त्रि०। सर्वतो विस्तरति, त०।

समोयार-समवतार-पु०। सम्यग् अविरोधेन वर्तन समवतार। अविरोधवृत्तितायाम्, अनु०। ('आणुपुव्वी' शब्दे द्वितीयभागे १३४ पृष्ठे गता वक्तव्यता।)

समवतार निरूपयितुकाम आह-

से किं तं समोयारे ?, समोयारे छव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-णामसमोयारे ठवणासमोयारे दव्वसमोयारे खेत्तसमोयारे कालसमोयारे भावसमोयारे। नामठवणाओ पुव्वं वण्णिआओ०जाव से तं भवियसरीरदव्वसमोयारे। से किं तं जाणगसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसमोयारे ?, दव्वस०तिविहे पण्णत्ते,तं जहा-आयसमोयारे परसमोयारे तदुभयसमोयारे। सव्वदव्वा वि णं आयसमोआरेणं आयभावे समोयरंति, परसमोयारेणं जहा कुंडे बदराणि, तदुभयसमोयारेणं जहा घरे खंभो आयभावे अ, जहा घडे गीवा आयभावे अ। अहवा जाणगसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसमोयारे दुविहे पण्णत्ते,तं जहा-आयसमोयारे अ, तदुभयसमोयारे अ। चउसट्ठिआ आयसमोयारेणं आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोतारेणं बत्तीसिआए समोअरइ, आयभावे अ बत्तीसिआ आयसमोतारेणं आयभावे समोतरइ, तदुभयसमोतारेणं सोलसिआए समोअरइ आयभावे अ, सोलसिआ आयसमोआरेण आयभावे समोअरइ, तदुभयसमोतारेणं अट्ठभाइआए समोअरइ आयभावे अ, अट्ठभाइआ आयसमोआरेणं आयभावे समोअरइ तदुभयसमोआरेणं चउभाइआए समोअरइ आयभावे अ, चउभाइया आयसमोआरेण आयभावे समोअरइ, तदुभयसमोआरेणं अद्धमाणीए समोअरइ आयभावे अ, अद्धमाणी आयसमोआरेण आयभावे समोअरइ, तदुभयसमायारेणं माणीए समोअरइ आयभावे अ,से तं जाणगसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसमोआरे। से तं णोआगमओ दव्वसमोयारे। से त दव्वसमोयारे। से किं तं खेत्तसमोयारे?, खेत्तसमोयारे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-आयसमोयारे अ, तदुभयसमोयारे य। भरहे वासे आयसमोयारे य आयभावे समोयारे अ,तदुभयसमोयारेणं जंबुद्दीवे समोयारेण आयभावे य, जबुद्दीवे आयसमोयारेणं आयभावे समोतरइ, तदुभयसमोतारेणं तिरियलोए समोतरइ आयभावे अ, तिरियलोए आयसमोतारेण आयभावे समोअरइ तदुभयसमोतारेणं लोए समोतरइ आयभावे अ। से त खेत्तसमोया (अ) रे। से किं तं कालसमोयारे ? कालस० दुविहे पन्नत्ते, त जहा-आयसमोयारे अ, तदुभयसमोयारे य। समए आयसमोयारेण आयभावे समोयरइ, तदुभयसमोयारेणं आवलियाए समोयरइ आयभावे अ, एवमाणापाणू थोवे लवे मुहुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे ऊऊ अयणे सवच्छरे जुगे वाससते वाससहस्से वाससतसहस्से वा पुव्वंगे पुव्वे तुडिअंगे तुडिए अडडगे अडडे अववंगे अववे हूहूअंगे हूहूए उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे णलिणंगे णलिणे अत्थनिउरंगे अत्थनिउरे अउअंगे अउए नउअंगे नउए पउअगे पउए चूलिअगे चूलिया सीसपहेलिअगे सीसपहेलिया पलिओवमे सागरोवमे आयसमोयारेणं आयभावे समोअरइ

तदुभयसमोतारेणं ओसप्पिणीउस्सप्पिणीसु समोतरइ आयभावे अ, ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ आयसमोयारेण आयभावे समोयारेणं तदुभयसमोतारेणं पोग्गलपरिअट्टे समोअरइ आयभावे अ, पोग्गलपरिअट्टे आयसमोयारेण आयभावे समोतरइ तदुभयसमोतारेणं तीतद्धाअणागतद्धासु समोअरइ आयभावेण । तीतद्धा अणागतद्धाओ आयसमोआरेणं आयभावे समोआरेण तदुभयसमोतारेणं सव्वद्धाए समोतरइ आयभावे अ । से तं कालसमोयारे । से किं तं भावसमोयारे ?, भावसमोयारे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा- आयसमोयारेणं तदुभयसमोतारेणं कोहे आयसमोतारेण आयभावे समोयारेण तदुभयसमोतारेण माणे समोतारेणं आयभावे अ, एवं माणे, माया, लोभे, रागे, मोहणिज्जे, अट्ठ कम्मपयडीओ आयसमोयारेण आयभावे समोअरइ, तदुभयसमोयारेण छव्विहे भावे, समोतरइ आयभावे अ । एवं छव्विहे भावे, जीवे जीवत्थिकाए आयसमोयारेणं आयभावे समोअरइ तदुभयसमोयारेणं सव्वदव्वेसु समोअरइ आयभावे य । एत्थ संगहणीगाहा-"कोहे माणे माया, लोभे रागे य मोहणिज्जे अ । पगडीभावे जीवे, जीवत्थिकायदव्वा य" ॥ १ ॥ से तं भावसमोयारे । से तं समोतारे । (सू० १५३×)

'से किं त समोयारे' त्यादि, समवतरणं वस्तूनां स्वपरोभयेष्वन्तर्भावविचिन्तन समवतार, स च नामादिभेदात्षोढा, तत्र नामस्थापने सुचर्चिते, एव द्रव्यसमवतारोऽपि द्रव्यावश्यकादिवदभ्यूह्य वक्तव्य, यावज्ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविध प्रज्ञप्त, तद्यथा—आत्मसमवतार इत्यादि, तत्र सर्वद्रव्याण्यप्यात्मसमवतारेण चिन्त्यमानान्यात्मभाव स्वकीयस्वरूपे समवतरन्ति—वर्तन्ते, तदव्यतिरिक्तत्वात्तेषा व्यवहारतस्तु परसमवतारेण परभावे समवतरन्ति यथा कुण्डे वदराणि, निश्चयत सर्वाण्यपि वस्तूनि प्रागुक्तयुक्त्या स्वात्मन्येव वर्त्तन्त, व्यवहारतस्तु स्वात्मनि आधारे च कुण्डादिके वर्त्तन्त इति भाव, तदुभयसमवतारेण तदुभये वस्तूनि वर्त्तन्ते, यथा कटकुड्यदेहलीपट्टादिसमुदायात्मक गृह स्तम्भो वर्त्तते आत्मभावे च तथैव दर्शनादिति । एव बुध्नादरकपालात्मके घटे ग्रीवा वर्त्तते आत्मभावे चेति, आह-यद्येवमशुद्ध तदा परसमवतारो नास्त्य च, कुड्यादौ वृत्तानामपि वदरादीना स्वात्मनि वृत्तिर्विद्यमानत्वात्सत्य किं तु तत्र स्वात्मनि वृत्तिविवक्षामकृत्वैव तथोपन्यास कृतो, वस्तुवृत्त्या तु द्विविध एव समवतार, अत एवाह । अथवा-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारो द्विविध प्रज्ञप्त, तद्यथा-आत्मसमवतारस्तदुभयसमवतारश्च, अशुद्धस्य परसमवतारस्य क्वाप्यसम्भवात्, न हि स्वात्मन्यवर्त्तमानस्य वाऽन्यस्यैव परस्मिन् समवतारो युज्यत इति भाव पूर्वमात्मवृत्तिविवक्षामात्रेणैव त्रैविध्यमुक्तमित्यभिहितम् 'चउसट्ठिया आयसमोयारेण' मित्यादि सुबोधमेव, नवर चतु-षष्टिका चतुष्पलमाना पूर्वं निर्णीता ततश्चैषा लघुप्रमाणत्वाद ष्टपलमानत्वेन बृहत्प्रमाणाया द्वात्रिंशतिकाया समवतरतीति प्रतीतमेव, एव द्वात्रिंशतिकाऽपि षोडशपलमानाया षोडशिकाया षोडशिकाऽपि द्वात्रिंशत्पलमानायामष्टभागिकायामष्टभागिकाऽपि चतु षष्टिपलमानाया चतुर्भागिकाया चतुर्भागिकाऽप्यष्टाविंशत्यधिकशतपलमानायामर्द्धमाणिकायाम्, एषाऽपि षट् पञ्चाशदधिकपलशतद्वयमानाया माणिकाया समवतरति, आत्मसमवतारस्तु सर्वत्र प्रतीत एव । समाप्तो द्रव्यसमवतार ॥ अथ क्षेत्रसमवतार विभणिषुराह-'से किं त खेत्तसमोयारे' इत्यादि, इह भरतादीना लोकपर्यन्ताना क्षेत्रविभागाना यथा पूर्वं लघुप्रमाणस्य यथोत्तर बृहत्क्षेत्रे समवतारो भावनीय । एव कालसमवतारेऽपि समयादे कालविभागस्य लघुत्वादावलिकादौ बृहति कायविभागे समवतार सुबोध एव । आत्मसमवतारस्तु सर्वत्र स्पष्ट एव ॥ अथ भावसमवतारं विवक्षुराह— 'से किं त भावसमोयारे' इत्यादि, इहौदयिकभावरूपत्वात्क्रोधादयो भावसमवतारेऽधिकृतास्तत्राहङ्कारमन्तरेण कोपासम्भवान्मानवानेव किल कुप्यतीति कोपस्य माने समवतार उक्त क्षपणकाले च मानदलिक मायाया प्रक्षिप्य क्षपयतीति मानस्य मायाया समवतार, मायादलिकमपि क्षपणकाले लोभे प्रक्षिप्य क्षपयतीति मायाया लोभे समवतार, एवमन्यदपि कारण परस्परान्तर्भावेऽभ्यूह्य सुधिया वाच्य लोभात्मकत्वात्तु रागस्य लोभो रागे समवतरति, रागोऽपि मोहभेदत्वान्मोहे, मोहोऽपि कर्मप्रकारत्वादष्टसु कर्मप्रकृतिषु, कर्मप्रकृतयोऽप्यौदयिकौपशमिकादिभाववृत्तित्वात्षट्सु भावेषु, भावा अपि जीवाश्रितत्वाज्जीवे, जीवोऽपि जीवास्तिकायभेदत्वात् जीवास्तिकाये, जीवास्तिकायोऽपि द्रव्यभेदत्वात्समस्तद्रव्यसमुदाये समवतरतीति, तदेष भावसमवतारो निरूपित । अत्र च प्रस्तुते आवश्यके विचार्यमाणे सामायिकाद्यध्ययनमपि क्षायोपशमिकभावरूपत्वात्पूर्वोक्तेष्वानुपूर्व्यादिभेदेषु क्व समवतरतीति निरूपणीयमेव, शास्त्रकारप्रवृत्तेरन्यत्र तथैव दर्शनात्, तच्च सुखावसेयत्वादिकारणात्सूत्रेण निरूपित सोपयोगत्वात्स्थानाशून्यत्वार्थं किंचिद्वयमेव निरूपयाम । तत्र सामायिकं चतुर्विंशतिस्तव इत्याद्युत्कीर्त्तनविषयत्वात्सामायिकाध्ययनमुत्कीर्त्तनानुपूर्व्यां समवतरति, तथा गणनानुपूर्व्यां च । तथा हि-पूर्वानुपूर्व्या गण्यमानमिद प्रथमम्, पश्चानुपूर्व्यां तु षष्ठम्, अनानुपूर्व्यां तु द्व्यादिस्थानवृत्तित्वादनियतमिति प्रागेवोक्तम्, नाम्नि च औदयिकादिभावभेदात्षण्णामपि प्रागुक्तम् । तत्र सामायिकाऽध्ययन श्रुतज्ञानरूपत्वेन क्षायोपशमिकभाववृत्तित्वात् क्षायोपशमिकभावनाम्नि समवतरति, आह च भाष्यकार —"छव्विहनामे भावे, खओवसमिए सुयं समोयरइ । जं सुयनाणावरण—क्खओवसमजं तयं सव्वं ॥ १ ॥" प्रमाणे च द्रव्यादिभेदे, प्राङ्निर्णीत जीवभावरूपत्वाद् भावप्रमाणे इद समवतरतीति । उक्त च- 'दव्वाइचउब्भेय, पमीयए जेण तं पमाणं ति । इणमज्झयणं भावा-त्ति भावमाणे समोयरइ ॥१॥" भावप्रमाण च गुणनयसङ्ख्याभेदतस्त्रिधा प्रोक्तम्, तत्रास्य गुणसङ्ख्याप्रमाणयोरेवावतारो नयप्रमाणे तु यद्यपि-'आसज्ज उ सोयारं, नए नयविसारओ बूया।' इत्यादि वचनात् क्वचि-

ऽयसमवतार उक्तः, तथाऽपि साम्प्रतं तथाविधनयविचाराभावाद्वस्तुवृत्त्याऽनवतार एव, यत इदमप्युक्तम्-'मूढनइय सुयं कालियं तु न नया समोयरति ' इहमित्यादि महामतिनाऽप्युक्तम्-'मूढनयं तु न सपइ नयप्पमाणावश्रारो से' त्ति- गुणप्रमाणमपि जीवाजीवगुणभेदतो द्विधा प्रोक्तं, तत्रास्य जीवोपयोगरूपत्वाज्जीवगुणप्रमाणे समवतारस्तस्मिन्नपि ज्ञानदर्शनचारित्रभेदतस्त्र्यात्मके अस्य ज्ञानरूपतया ज्ञानप्रमाणेऽवतारस्तत्रापि प्रत्यक्षानुमानोपमानागमभेदाच्चतुर्विधे प्रकृताध्ययनस्याप्तोपदेशरूपतया आगमेऽन्तर्भावस्तस्मिन्नपि लौकिकलोकोत्तरभेदभिन्ने परमगुरुप्रणीतत्वेन लोकोत्तरिके तत्रापि आत्मागमानन्तरागमपरम्परागमभेदतस्त्रिविधेऽप्यस्य समवतारः, सङ्ख्याप्रमाणेऽपि नामादिभेदभिन्ने प्रागुक्ते परिमाणसङ्ख्यायामस्यावतारः, वक्तव्यतायामपि स्वसमयवक्तव्यतायामिदमवतरति, यत्रापि परोभयसमयवर्णनं क्रियते तत्रापि निश्चयतः स्वसमयवक्तव्यतैव परोभयसमययोरपि सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतत्वेन स्वसमयत्वात् सम्यग्दृष्टिर्हि परसमयमपि विषयविभागेन योजयति न त्वेकान्तपक्षाभिनिवेशे स्यात् सर्वोऽपि तत्परिगृहीतः स्वसमय एव, अत एव परमार्थतः सर्वाध्ययनानामपि स्वसमयवक्तव्यतायामेवावतारः, तदुक्तम्—"परसमओ उभयं वा, सम्मद्दिट्ठिस्स ससमओ जेण । तो सव्वज्झयणाइं, ससमयवत्तव्वनिययाइं" ॥ १ ॥ एवं चतुर्विंशतिस्तवादिष्वपि वाच्यमित्यलमतिविस्तरेणेति समाप्तः समवतारः । अनु० ।

उस्सग्गं सव्वसुयं, ससमयवत्तव्वयं समोयरइ ।
अहिगारो कप्पणाए, समोयारो जो जहिं एस ॥२७१॥

उत्सर्ग—सर्वकालं सर्वश्रुतं स्वसमयवक्तव्यताया समवतरति, अथाधिकारो मूलगुणेषूत्तरगुणेषु वा अपराधमापन्नाना प्रायश्चित्तकल्पनायाम् ।

सम्प्रति यदुक्तं स्वसमयवक्तव्यताया समवतरति तदिदानीं सिंहावलोकितेनापवदति—

परपक्खं दूसित्ता, जम्हा उ सपक्खसाहणं कुणइ ।
णो खलु अदूसियम्मि,परे सपक्खंजसा सिद्धी ॥२७२॥

परसमयवक्तव्यतायामप्यवतरति, यस्मात् परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाधनं करोति, न खल्वदूषिते परपक्षे स्वपक्षस्याञ्जसा व्यक्ता प्रधाना वा सिद्धिर्भवति । ततः परसमयवक्तव्यतायामवतारः, तदर्थमिदं कल्पाध्ययनमुपक्रमे आनुपूर्व्यादौ यत्र यत्र समवतरति तत्र तत्र समवतारितम् । बृ०१ उ०१ प्रक० ।

सम्प्रति निक्षेपमाह—

इक्किक्कं तं चउहा, णामाऽऽईयं विभासितुं ओहे ।
भावे तत्थ उ चउसु वि,कप्पज्झयणं समोयरइ ॥२७४॥

एकैकमध्ययनादिकं यथाऽनुयोगद्वारे नामादीना भेदतश्चतुर्धा विभाष्य चतुर्ष्वपि तत्र तेष्वध्ययनादिषु भावे भावविषये तु कल्पाध्ययनमिदं समवतरति । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

समोवबराग-समोपपन्नक–पुं० । विवक्षितायुष्कक्षये, समकमेव भवान्तरे उपपन्ना समोपपन्नकाः । (भ०) विषमकालायुष्कोदयसमकालभवान्तरोत्पत्तिमत्सु, भ० २६ श० १ उ० ।

समोसढ-समवसृत–त्रि० । स्थिते, धर्मदेशनार्थं प्रवृत्ते, दश० ५ अ० २ उ० । सू० प्र० । आ० म० ।

समोसरण-समवसरण–न० । सृ-गतौ सम्यगेकत्र गमनं समवसरणम् । निचये,सञ्चये, ओघ० । समवसरन्त्यवतरन्त्येष्विति समवसरणानि । विविधमतमीलकेषु, स्था० ४ ठा० ४ उ० । सूत्र० । समवसरन्ति नाना परिणामा जीवा कथञ्चित्तुल्यतया येषु तानि समवसरणानि । समवसृतयो वाऽन्योऽन्यभिन्नेषु क्रियावादादिमतेषु कथञ्चित्तुल्यत्वेन क्वचित्केषाञ्चिद्वादिनामवतारा समवसरणानि । भ० ३० श०१ उ० । (चत्वारि वादिसमवसरणानि 'वाइसमवसरण' शब्दे षष्ठभागे गतानि ।)

विषयसूचना—

(१) नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे समवसरणमित्येतन्नाम तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिः ।
(२) समवसरणविषये सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रम् ।
(३) समवसरणवक्तव्यताद्वारगाथा ।
(४) यत्र भगवान् धर्ममाचष्टे तत्र समवसरणं नियमतो भवति उत नेत्याशङ्कापनोदमुखेन प्रथमद्वारव्याख्यानम् ।
(५) यत्र समवसरणं भवति तत्र सर्वत्रापि पूर्वोक्त एव नियोग उत न ? इत्येतच्छङ्कासमाधानम् ।
(६) समवसरणे भुवनगुरुरूपस्य त्रैलोक्यगतरूपेभ्य सुन्दरतरत्वात् त्रिदशकृतप्रतिरूपकाणां किं सामान्यासामान्य (न्यत्व वेन्त्या) चैत्याशङ्कानिरासः ।
(७) समवसरणे स्थितानां देवनराणां मर्यादाप्रतिपादनम् ।
(८) समवसरणविषये द्वितीयद्वारप्रतिपादनम् ।
(९) समवसरणे कियन्ति सामायिकानि मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्ते ।
(१०) कृतकृत्यो भगवान् समवसरणे तीर्थप्रणामं करोतीति किमिति शङ्कानिरासः ।
(११) कः केन साधुना कियतो वा भूभागात्समवसरणे आगन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तम् ? ।
(१२) समवसरणे रूपपृच्छाद्वारप्रकटनम् ।
(१३) असातावेदनीयाद्याः प्रकृतयो नाम्नो वाऽप्रशस्ता कथं भगवतः तु खदा न भवन्ति ? इति शङ्कोच्छेदः ।
(१४) समवसरणे युगपत्सवशङ्कोच्छेदे गुणानिदर्शनम् ।
(१५) समवसरणे सर्वसंशयिनां पारमेश्वरीवाग्संशयान्मूलनेन स्वभाषया परिणमते ।
(१६) भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वार्तां ये आनयन्ति तेभ्यो यत्प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शनम् ।
(१७) समवसरणे भगवान् प्रथमां सपूर्णपौरुषीं धर्ममाचष्टे, अत्रान्तरे बलिं प्रविशति, कस्तं करोति ? इति निदर्शनम् ।

(१८) समवसरणे भगवत्युत्थिते द्वितीयस्या पौरुष्यामाद्यगणधरोऽन्यो वा गणधरो धर्ममाचष्टे स्यान्मति किं कारण द्वितीयस्यामपि पौरुष्या तीर्थकर एव धर्मं न कथयतीति ? शङ्का तत्समाधाननिरूपणम् ।

(१९) समवसरणकल्प ।

(२०) समवसरणरचनानिदर्शनम् ।

(२१) समवसरणस्तवनिदर्शनम् ।

(२२) समवसरणे रचनाभूमिप्रमाणम् ।

(२३) प्रकीर्णकवार्ता. ।

(१) नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे समवसरणमित्येतन्नाम तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

समवसरणे वि छक्कं, सचित्ताचित्तमीसगं दव्वे ।
खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले जं जम्मि कालम्मि ॥११६॥

'समवसरण' मित्यादि, समवसरणमिति सृगताविल्यतस्य धातो समवोपसर्गपूर्वस्य ल्युडन्तस्य रूपम्, सम्यगेकीभावेनावसरणमेकत्र गमन-मेलापक समवसरण तस्मिन्नपि न केवल समाधौ षड्विधौ नामादिकौ निक्षेपस्त आपि नामस्थापने क्षुण्णे द्रव्यविषय पुन समवसरण नो आगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिविधम् । सचित्तमपि द्विपदचतुष्पदाऽपदभेदाद् त्रिविधमेव, तत्र द्विपदाना साधुप्रभृतीना तीर्थकृज्जन्मनिष्क्रमणप्रदेशादौ मेलापक, चतुष्पदाना गवादीना निपानप्रदेशादौ, अपदाना तु वृक्षादीना स्वतो नास्ति समवसरण विवक्षया तु काननादौ भवत्यपि, अचित्ताना तु द्व्यणुकाद्यादीना तथा मिश्राणा सेनादीनां समवसरणसद्भावोऽवगन्तव्य इति क्षेत्रसमवसरण तु परमार्थतो नास्ति, विवक्षया तु यत्र द्विपदादय समवसरन्ति व्याख्यायते वा समवसरण यत्र तत्क्षेत्रप्राधान्यादेवमुच्यते । एव कालस मवसरणमपि द्रष्टव्यमिति ।

इदानीं भावसमवसरणमधिकृत्याह--

भावसमोसरणं पुण, णायव्वं छव्विहम्मि भावम्मि ।
अहवा किरियअकिरिया, अन्नाणी चेव वेणइया ॥११७॥

'भावसमवसरण' मित्यादि, भावानामौदयिकादीना समवसरणम्--एकत्र मेलापको भावसमवसरणम् । तत्रौदयिको भाव एकविंशतिभेद, तद्यथा--गतिश्चतुर्द्धा--कषायाश्चतुर्विधा एवं लिङ्गं त्रिविध, मिथ्यात्वाज्ञानाऽसंयतत्वाऽसिद्धत्वानि प्रत्येकमेकैकविधानि, लेश्या कृष्णादिभेदेन षड्विधा भवन्ति, औपशमिको द्विविध, सम्यक्त्वचारित्रोपशमभेदात् । क्षायोपशमिकोऽप्य ष्टादशभेदभिन्न., तद्यथा-ज्ञान मतिश्रुतावधिमन पर्यायभेदाच्चतुर्द्धा, अज्ञानम्-मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गभेदात् त्रिविध, दर्शन-चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनभेदात् त्रिविधमेव, लब्धिर्दानलाभभोगोपभोगवीर्यभेदात्पञ्चधा, सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमा. प्रत्येकमेकप्रकारा इति । क्षायिको नवप्रकार, तद्यथा--केवलज्ञानं केवलदर्शनं दानादिलब्धय. पञ्च सम्यक्त्वं चारित्र चेति । जीवत्वभव्यत्वाभव्यत्वादिभेदात्पारिणामिकस्त्रिविध., सान्निपातिकस्तु द्वित्रिचतु-पञ्चकसंयोगैर्भवति, तत्र द्विकसंयोग सिद्धस्य क्षायिकपारिणामिकभावद्वयसद्भावादवगन्तव्य, त्रिकसंयोगस्तु मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्ट्यविरतानामौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावसद्भावादवगन्तव्य, तथा भवस्थकेवलिनोऽप्यौदयिकक्षायिकपारिणामिकभावसद्भावाद्विज्ञेय इति, चतुष्कसंयोगोऽपि क्षायिकसम्यग्दृष्टीनामौदयिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभाव सद्भावात्तथौपशमिकसम्यग्दृष्टीनामौदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावसद्भावश्चेति, पञ्चकसंयोगस्तु क्षायिकसम्यग्दृष्टीनामुपशमश्रेण्या समस्तोपशान्तचारित्रमोहाना भावपञ्चकसद्भावाद्विज्ञेय इति । तदेव भावाना द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगात्सम्भविन सान्निपातिकभेदा षड् भवन्ति, अत एव त्रिकसंयोगचतुष्कसंयोगगतिभेदात्पञ्चदशधा प्रदेशान्तरेऽभिहिता इति, तदेव षड्विधे भावे भावसमवसरण भावमीलनमभिहितम् । अथवा अन्यथा भावसमवसरण निर्युक्तिकृदेव दर्शयति, क्रिया जीवादिपदार्थोऽस्तीत्यादिका वदितु शील येषा ते क्रियावादिन, एतद्विपर्यस्ता अक्रियावादिन, तथा अज्ञानिनो ज्ञाननिह्नववादिनस्तथा वैनयिका विनयेन चरन्ति तत्प्रयोजना वा वैनयिका, एषा चतुर्णामपि सप्रभेदानामपेक्ष कृत्वा यत्र विक्षेप क्रियते तद्भावसमवसरणमिति, एतच्च स्वयमेव निर्युक्तिकारोऽन्त्यगाथया कथयिष्यति ।

साम्प्रतमेतेषामेवाभिधानान्वर्थतादर्शनद्वारेण स्वरूपमाविष्कुर्वन्नाह—

अत्थि त्ति किरियवादी, वयंति णत्थि अकिरियवादी य ।
अण्णाणी अण्णाणं, विणइत्ता वेणइयवादी ॥ ११८ ॥

'अत्थि त्ती' त्यादि, जीवादिपदार्थसद्भावोऽस्त्येवेत्येव सावधारणक्रियाभ्युपगमो येषा ते अस्तीति क्रियावादिनस्ते चैवं वादित्वान्मिथ्यादृष्टय, तथाहि-यदि जीवोऽस्त्यवेत्येवमभ्युपगम्यते तत सावधारणत्वान् न कथञ्चिन्नास्तीत्यत स्वरूपसत्तावत्पररूपापत्तिरपि स्यात्, एवं च नानेक जगत् स्यान्न चैतद् दृष्टमिष्ट वा । तथा नास्त्येव जीवादिक पदार्थ इत्येवं वादिनोऽक्रियावादिन, तेऽप्यसद्भूतार्थप्रतिपादनान्मिथ्यादृष्टय एव, तथा ह्येकान्तेन जीवास्तित्वप्रतिषेधे कर्तुरभावान्नास्तीत्येतस्यापि प्रतिषेधस्याभाव, तदभावाच्च सर्वास्तित्वमनिवारितमिति तथा न ज्ञानमज्ञान तद्विद्यते येषा तेऽज्ञानिन, ते ह्यज्ञानमेव श्रेय इत्येव वदन्ति, एतेऽपि मिथ्यादृष्टय एव, तथा 'अज्ञानमेव श्रेय' इत्येतदपि न ज्ञानमृते भणितु पार्यते, तदभिधानाच्चावश्यं ज्ञानमभ्युपगत तैरिति । तथा वैनयिका विनयादेव केवलात्स्वर्गमोक्षावाप्तिमभिलषन्तो मिथ्यादृष्टयो यतो न ज्ञानक्रियाभ्यामन्तरेण मोक्षावाप्तिरिति । एषा च क्रियावाद्यादीना स्वरूप तन्निराकरणं चाऽऽचाराटीकाया विस्तरेण प्रतिपादितमिति नेह प्रतन्यते ।

साम्प्रतमेतेषा भेदसंख्यानिरूपणार्थमाह—

असियसयं किरियाणं, अकिरियाणं च होइ चुलसीति ।
अन्नाणी सत्तट्ठी, वेणइयाणं च वत्तीसा ॥ ११९ ॥

'असिये' त्यादि, क्रियावादिनामशीत्यधिक शत भवति, तच्चानया प्रक्रियया, तद्यथा--जीवादयो नव पदार्थाः प्र-

रिपाट्या स्थाप्यन्ते, तदध स्वत परत इति भेदद्वय, ततोऽप्यधो नित्यानित्यभेदद्वय, ततोऽप्यधस्तात्परिपाट्या कालस्वभावनियतीश्वरात्मपदानि पञ्च व्यवस्थाप्यन्त, ततश्चैव चारणिकाप्रक्रम, तद्यथा-अस्ति जीव स्वतोऽनित्य कालत, तथा अस्ति जीव स्वतोऽनित्य कालत एव, एव परतोऽपि भङ्गकद्वय सर्वेऽपि च चत्वार कालेन लब्धा, एव स्वभावनियतीश्वरात्मपदान्यपि प्रत्येक चतुर एव लभन्ते, तत पञ्चाऽपि चतुष्कका विंशतिर्भवन्ति, साऽपि जीवपदार्थेन लब्धा, एवमजीवादयोऽप्यष्टौ प्रत्येक विंशति लभन्ते, ततश्च नव विंशतयो मीलिता क्रियावादिनामशीत्युत्तर शत भवतीति । इदानीमक्रियावादिना न सन्त्येव जीवादय पदार्थो इत्येवमभ्युपगमवतामनेनोपायेन चतुरशीतिरवगन्तव्या, तद्यथा—जीवादीन् पदार्थान् सप्ताभिलिख्य तदध स्वपरभेदद्वय व्यवस्थाप्यं, ततोऽप्यध कालयदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मपदानि षड् व्यवस्थाप्यानिाभङ्गकानयनापायस्त्वयम्-नास्ति जीव स्वत कालत, तथा नास्ति जीव परत कालत, एव यदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मभि प्रत्येक द्वौ द्वौ भङ्गकौ लभ्येते, सर्वेऽपि द्वादश, तेऽपि च जीवादिपदार्थसप्तकेन गुणिताश्चतुरशीतिरिति । तथा चोक्तम्—' कालयदृच्छानियति स्वभावश्वरात्मतश्चतुरशीति । नास्तिकवादिगणमते, न सन्ति भावा स्वपरसस्था ' ॥ १ ॥ साम्प्रतमज्ञानिकानामज्ञानादेव विवक्षितकार्यसिद्धिमिच्छता ज्ञान तु सदपि निष्फल बहुदोषवच्चत्वमभ्युपगमवता सप्तषष्टिरनेनोपायेनावगन्तव्या, जीवाजीवादीन् नव पदार्थान् परिपाट्या व्यवस्थाप्य तदधोऽमी सप्त भङ्गका सस्थाप्या, सत् असत् सदसद् अवक्तव्यम् सदवक्तव्यम् असदवक्तव्य सदसदवक्तव्यमिति । अभिलापस्त्वयम्—सन् जीव को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ? १, असन् जीव, को वेत्ति ?,-किं वा तेन ज्ञातेन २, सदसन् जीव, को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ? ३, अवक्तव्यो जीव, को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातन ? ४, सदवक्तव्यो जीव, को वेत्ति ?,-किं वा तेन ज्ञातन ? ५, असदवक्तव्यो जीव, को वेत्ति ?,-किं वा तेन ज्ञातेन ? ६, सदसदवक्तव्यो जीव, को वेत्ति ?,-किं वा तेन ज्ञातन ? ७, एवमजीवादिष्वपि सप्त भङ्गका, सर्वेऽपि मिलितास्त्रिषष्टि । तथाऽपरेऽमी चत्वारो भङ्गका, तद्यथा—सती भावोत्पत्ति को वेत्ति ?,-किं वा अनया ज्ञातया? १, असती भावोत्पत्ति को वेत्ति ?, किं वा अनया ज्ञातया ? २, सदसती भावोत्पत्ति को वेत्ति ?, किं वा अनया ज्ञातया ? ३, अवक्तव्या भावोत्पत्ति को वेत्ति ?, किं वा अनया ज्ञातया ? ४, सर्वेऽपि सप्तषष्टिरिति। उत्तर भङ्गकत्रयमुत्पन्नभावावयवापेक्षमिह भावोत्पत्तौ न सम्भवतीति नोपन्यस्तम्, उक्त च-'अज्ञानिकवादिमत, नव जीवादीन् सदादि सप्तविधान् । भावोत्पत्ति सदसद्, द्वेधा वाच्या च को वेत्ति ॥ १ ॥ ' इदानीं वैनयिकाना विनयादेव, केवलात् परलोकमपीच्छता द्वात्रिंशदनन प्रक्रमेण याज्या-तद्यथा—सुरनृपतियतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृषु मनसा वाचा कायन दानन चतुर्विधो विनयो विधेय, सर्वेऽप्यष्टौ चतुष्कका मिलिता द्वात्रिंशदिति । उक्त च-' वैनयिकमत विनय--श्चेतोवाक्कायदानत कार्य । सुरनृपतियतिज्ञाति--स्थविराधममातृपितृषु सदा'।१। सर्वेऽप्यत क्रियाक्रियाज्ञानि-वैनयिकवादिभेदा एकीकृतास्त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि प्रावादुकमतशतानि भवन्ति । (सूत्र०) (क्रियावादिना विषयः गाथाद्वयेन 'किरियावाइ' शब्दे तृतीयभागे ५५६ पृष्ठे उक्त ।)

(२) साम्प्रत सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेत सूत्रमुच्चारयितव्य, तच्चेदम्-

> चत्तारि समोसरणाणि माणी,
> पावाणिया जाइँ पुढो वयंति ।
> किरियं अकिरिय विणियंति तइय,
> अन्नाणमाहसु चउत्थमेव ॥ १ ॥

'चत्तारि' इत्यादि, अस्य च प्राक्तनाध्ययनेन सहाऽयं सम्बन्ध, तद्यथा-साधुना प्रतिपन्नभावमार्गेण कुमार्गाश्रिता' परवादिन सम्यग् परिज्ञाय परिहर्तव्या, तत्स्वरूपाविष्करण चानेनाध्ययनेनोपदिश्यत इति, अनन्तरसूत्रस्यानेन सूत्रेण सह सबन्धोऽय, तद्यथा—सवृत्तो महाप्रज्ञो वीरो दत्तैषणा चरन्नभिनिर्वृत्त सन् मृत्युकालमभिकाङ्क्षेदेतत्केवलिनो भाषितं, तथा परतीर्थिकपरिहार च कुर्यात्, एतच्च केवलिनो मतम्, अतस्तत्परिहारार्थं तत्स्वरूपनिरूपणमनेन क्रियते ' चत्वारि ' ति सख्यापदमपरसख्यानिवृत्त्यर्थं समवसरणानि परतीर्थिकाभ्युपगमसमूहरूपाणि यानि प्रावादुका पृथक् पृथग्वदन्ति, तानि चामूनि अन्वर्थाभिधायिभि सज्ञापदैर्निर्दिश्यन्त, तद्यथा—क्रियामस्तीत्यादिका वदितु शील येषा त क्रियावादिनस्तथाऽक्रिया नास्तीत्यादिकां वदितुं शीलं यषा तेऽक्रियावादिन, तथा तृतीया वैनयिकाश्चतुर्थास्त्वज्ञानिका इति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । (अज्ञानिन 'अण्णाणिय' शब्दे प्रथमभागे ४८६ पृष्ठे उक्ता ।) (वैनयिकवादिनो 'वेणइय' शब्दे षष्ठभागे उक्ता ।) (अक्रियावादिन ' अकिरियवाइ ' शब्दे प्रथमभागे १२८ पृष्ठे गता ।) (आदित्यवक्तव्यता 'आइच्च' शब्दे द्वितीयभागे ३ पृष्ठे गता ।) (अष्टाङ्गनिमित्तवक्तव्यता ' अट्ठगणिमित्त शब्दे प्रथमभाग २३६ पृष्ठे उक्ता ।) (क्रियावक्तव्यता ' किरिया ' शब्दे तृतीयभागे ५५६ पृष्ठेऽस्ति ।) (प्रत्यक्षवक्तव्यता ' पयत्थ ' शब्दे पञ्चमभागे ५०४ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) (मनसो वक्तव्यता ' मण ' शब्दे षष्ठभागे ७४ पृष्ठे उक्ता ।) (हेतुवक्तव्यता ' हेउ ' शब्दे वक्ष्यते ।) (द्रव्यवक्तव्यता ' दव्व ' शब्दे चतुर्थभागे २४६५ पृष्ठे उक्ता ।) (अस्मिन् विषये बौद्धमतप्रतिपादनम् ' बुद्ध ' शब्दे पञ्चमभाग गतम्) तीर्थकृता 'सदेवमनुजासुराया पर्षदि, पिं० । भ० । समवसरण नाम पुष्पफलासवागरत्नयादिभिर्भगवतो विभूती । आ० चू० १ अ० । तद्विधिश्चैवम्—

(३) साम्प्रतं समवसरणवक्तव्यता प्रपञ्चत प्रतिपिपादयिषुरिमा द्वारगाथामाह—

> समोसरणे केवइया, रूव पुच्छ वागरण सोयपरिणामे ।
> दाणं च देवमल्ले, मल्लाणयणे उवरि तित्थं ॥ ५४३ ॥

प्रथम समवसरणविषयो विधिर्वक्तव्य, ये देवा यत्प्राकारादि यद्विध यथा कुर्वन्ति तथा वक्तव्यमिति भाव, ' केवइय ' त्ति-कियन्त सामायिकानि भगवति कथयति मनु-

ष्यान्य प्रतिपद्यन्ते, कियतो वा भूभागादपूर्वे समवसरणे दृष्टपूर्वे वा साधुना आगन्तव्यम्, 'रूव' त्ति-भगवतो रूप व्यावर्णनीय 'पुच्छ' त्ति-किमुत्कृष्टरूपतया भगवत प्रयोजनमिति पृच्छा कार्या, उत्तर च वक्तव्य, कियन्तो वा हृद्गत सशय पृच्छन्तीति 'वागरण' त्ति—व्याकरण भगवतो वक्तव्यम्, यथा युगपदेव सख्यातीतानामपि पृच्छता व्याकरोतीति 'पुच्छवागरण' ति-एक वा द्वार पृच्छायां व्याकरण तद्वक्तव्यम् 'सोयपरिणामो' त्ति-श्रोतृषु परिणाम श्रोतृपरिणाम, स च वक्तव्यो, यथा सर्वश्रोतृणा भागवती वाक् स्वभाषया परिणमते, 'दान च' त्ति-वृत्तिदान प्रीतिदान च कियत्प्रयच्छन्ति चक्रवर्त्यादयस्तीर्थकरप्रवृत्ति—कथकेभ्य इति वक्तव्यम्। 'देवमल्ले' त्ति-गन्धप्रक्षेपाद्देवाना सम्बन्धिमाल्य देवमाल्यं बल्यादिक करोति, कियत्परिमाण वेत्यादि। 'मल्लाणयणे' त्ति—माल्यानयने यो विधि असौ वक्तव्य, 'उवरि तित्थ' ति-उपरि-पौरुष्या, किमुक्तं भवति-पौरुष्यामतिक्रान्ताया तीर्थमिति प्रथमगणधरोऽन्यो वा तदभावे देशना करोतीत्येष द्वारगाथासमासार्थ। विस्तरार्थ प्रतिद्वार वक्ष्याम। तत्र।

(४) नन्विद समवसरण यत्र भगवान् धर्ममाचष्ट तत्र नियमतो भवत्युत नेत्याशङ्कापनोदमुखेन प्रथम द्वार व्याचिख्यासुरिदमाह—

जत्थ अपुव्वोसरणं, जत्थ व देवो महिड्डिओ एइ।
वाउदयपुप्फवद्दल-पागारतिय च अभिओगा ॥५४४॥

यत्र क्षेत्रे ग्रामे नगरे वा अपूर्वमभूतपूर्व समवसरण भवति, तथा यत्र वा भूतपूर्वसमवसरणे क्षेत्रे देवो महर्द्धिको एति-आगच्छति, तत्र किमित्याह-वात रेणवाद्यपनोदाय उदकवाईल भाविरेणुसन्तापोपशान्तये, पुष्पवाईल पुष्पवृष्टिनिमित्त तत्क्षितिविभूषणाय, वार्दलशब्द उदकपुष्पयो प्रत्येकमभिसबध्यते। तथा प्राकारत्रिक च सर्वमेतत् आभियोगमर्हन्तीत्याभियोग्या देवा, कुर्वन्तीति वाक्यशेष। अन्यत्र त्वनियम। एव तावत् सामान्येन समवसरणविधिरुक्त।

सम्प्रति विशेषण प्रतिपादयति—

मणिकणगरयणचित्तं, भूमीभागं समंततो सुरभिं।
आयोयणंतरेणं, करेंति देवा विचित्त तु ॥ ५४५ ॥

इह यत्र समवसरण भवति तत्र योजनपरिमण्डलक्षेत्रमाभियोग्या देवा संवर्तकवात विकुर्वित्वा तेन विशुद्धरज कुर्वति, तत सुरभिगन्धोदकवृष्ट्या निहतरजस्तत आयोजनान्तरेण योजनपरिमाण भूमिभागं मणयश्चन्द्रकान्तादय कनक—देवकाञ्चनं रत्नानि—इन्द्रनीलादीनि, अथवा—स्थलसमुद्भवा मणयो जलसमुद्भवानि—रत्नानि, तैश्चित्र समन्तत -सर्वासु दिक्षु सुरभि-सुगन्धिगन्धयुक्तं मणीना सुरभिगन्धोदकस्य पुष्पाणा वाऽतिमनोहारिगन्धयुक्तत्वात् विचित्रम्-अपूर्व देवा -आभियोग्या कुर्वन्ति।

विंटट्ठाई सुरभिं, जलथलयं दिव्वकुसुमनीहारिं।
पइरंति समंतेणं, दसद्धवण्ण कुसुमवासं ॥ ५४६ ॥

आभियोग्या देवा प्रकिरन्ति समन्ततः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दशार्द्धवर्णं कुसुमवर्षं, किंविशिष्टमित्याह-वृन्तस्थायि वृन्तमधोभागे पत्राण्युपरि इत्येव स्थानशील सुरभिगन्धोपेतत्वात् दिव्यकुसुमनिर्हारि-दिव्य -प्रधान -कुसुमाना निर्हारी प्रबलो गन्धप्रसरो यस्मात्तद्दिव्यकुसुमनिर्हारि।

मणिकणगरयणचित्ते, चउद्दिसिं तोरणे विउव्वंति।
सच्छत्तसालभंजिय-मकरद्धयचिंधसंठाणे ॥५४७॥

चतसृष्वपि दिक्षु मणिकरत्नविचित्राणि तोरणानि व्यन्तरदेवा विकुर्वन्ति। किं विशिष्टानीत्याह—छत्र प्रतीत, शालभञ्जिका -स्तम्भपुत्तलिका 'मकर' त्ति मकरमुखोपलक्षण ध्वजा प्रतीता चिह्नानि-स्वस्तिकादीनि सस्थानमत्यद्भुतो रचनाविशेष सन्ति-शोभनानि छत्रशालभञ्जिकामकरध्वजचिह्नसस्थनानि येषु तानि तथोच्यन्ते।

तिन्नि य पागारवरे, रयणविचित्ते तहिं सुरगणिंदा।
मणिकंचणकविसीसग-विभूसिए ते विउव्वेंति॥५४८॥

तत्र समवसरणे ते वक्ष्यमाणा सुरगणेन्द्रास्त्रीन् प्रकारवरान् रत्नविचित्रान् मणिकाञ्चनकपिशीर्षकविभूषितान् विकुर्वन्ति। भावार्थ उत्तरगाथायां व्याख्यास्यते।

सा चेयम्—

अब्भितर मज्झ बहिं, विमाणजोइभवणाहिवकयाओ।
पागारा तिन्नि भवे, रयणे कणगे य रयए य ॥५४९॥

अभ्यन्तरे मध्ये बहिर्विमानज्योतिर्भवनाधिपकृता प्राकारास्त्रयो भवन्ति, रत्ने कनके रजते च। यथाक्रमं रत्नमय कनकमयो रजतमय इत्यर्थ। एष भावार्थ। अभ्यन्तरप्राकारो रात्नस्तं विमानाधिपतय कुर्वन्ति, मध्यम कनकेमय कानकस्त ज्योतिर्वासिन कुर्वन्ति, बाह्यो रातजस्त भवनपतय कुर्वन्ति।

मणिरयणहेममया वि य, कविसीसा सव्वरयणिया दारा।
सव्वरयणमय च्चिय, पडागधयतोरणविचित्ता ॥५५०॥

यथाक्रम मणिरत्नहेममयानि कपिशीर्षकाणि, तद्यथा-प्रथमप्राकारे पञ्चवर्णमणिमयानि कपिशीर्षकाणि तानि वैमानिका कुर्वन्ति, द्वितीये रत्नमयानि तानि ज्योतिष्का विदधते, तृतीये हेममयानि तानि भवनपतय कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयानि द्वाराणि तानि भवनपतय कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयान्येव मूलदलापेक्षया पताकाध्वजप्रधानानि तोरणानि विचित्राणि कनकस्वस्तिकादिभिश्चित्ररूपाणि तानि व्यन्तरदेवा कुर्वन्ति।

तत्तो य समंतेणं, कालागुरुकुंदुरुक्कमीसेणं।
गंधेण मणहरेणं, धूवघडीओ विउव्वन्ति ॥ ५५१ ॥

तत समन्तत -सर्वासु दिक्षु कृष्णागरुकुन्दुरुक्कमिश्रेण गन्धेन मनोहारिणा युक्ता किं धूपघटिका विकुर्वन्ति, व्यन्तरदेवा।

उक्किट्ठिसीहनायं, कलयलसद्देण सव्वओ सव्वं।
तित्थयरपायमूले, करेंति देवा निवयमाणा ॥ ५५२ ॥

तीर्थकरपादमूले निपतन्तो देवा उत्कृष्टिसिंहनाद कुर्वन्ति, उत्कृष्टिर्हर्षविशेषप्रेरितो ध्वनिविशेषस्तत्प्रधानः सिंहनादः उत्कृष्टिसिंहनादस्त तथा कलकलशब्देन समन्तत—सर्वासु दिक्षु युक्तं सर्वमशेष कुर्वन्ति।

चेइदुमपीढछन्दग, आसणछत्तं च चामराओ य।
ज चऽण्ण करणिज्जं, करेंति तं वाणमंतरिया ॥ ५५३ ॥

अभ्यन्तरप्राकारस्य रत्नमयस्य बहुमध्यदेशभागे अशोकवरपादपो भवति, स च भगवत प्रमाणात् द्वादशगुणस्तस्याधस्तात्सर्वरत्नमय पीठ तस्य पीठस्योपरि चैत्यवृक्षस्याधो देवच्छन्दक तस्य अभ्यन्तरे सिंहासन सपादपीठ स्फटिकमयं तस्योपरि छत्रातिच्छत्रम्। चशब्द समुच्चये,चामरे च उभयो पार्श्वयो यक्षहस्तगते, चशब्दात्—धर्मचक्र पद्मप्रतिष्ठित यच्चान्यद्वातोदकादि करणीय तद् व्यन्तरदेवा कुर्वन्ति, एष सर्वतीर्थकृता सर्वसमवसरणन्यायोऽस्मिंस्तु भगवत समवसरणे अशोकपादपं छत्रातिच्छत्रमीशानो विकुर्वितवान्, चामरे चामरधारौ बलिचमराविति सम्प्रदाय,

(५) आह यत् (त्र) यत् समवसरण भवति तत्र सर्वत्रापि पूर्वोक्त एव नियोग उत नेत्यत आह—

साहारण ओसरणे, एवं जत्थिड्ढिम तु ओसरइ।
एक्को चिय तं सव्व, करेइ भयणा उ इयरेसिं ॥ ५५४ ॥

साधारण सामान्य यत्र सर्वे देवेन्द्रा आगच्छन्ति तस्मिन् साधारणसमवसरणे एवम्-उक्तप्रकारेण नियोग (नियम) यत्र पुन ऋद्धिमान् इन्द्रसामानिकादि समवतरति तत्र एक एव तत् प्राकारादि सर्व करोति 'भयणाउ इयरेसिं' ति—यदि इन्द्रा इन्द्रसामानिका वा केचिन्महर्द्धिका नायान्ति ततो भवनवास्यादय इतरे समवसरण कुर्वन्ति, वा नवेत्येव भजना इतरेषाम्।

सूरुदयपच्छिमाए, ओगाहंतीएँ पुव्वओ एइ।
दोहि पउमेहि पाया, मग्गेण य होन्ति सत्तन्ने ॥५५५॥

एव देवैर्निष्पादिते समवसरणे सूर्योदये प्रथमाया पौरुष्याम् अन्यदा पश्चिमायाम् 'ओगाहति'त्ति-अवगाहमानायामागच्छन्त्यामिति भाव, पूर्वत -पूर्वद्वारेण एति-आगच्छति, प्रविशतीत्यर्थ, कथमित्याह—द्वया पद्मयो सहस्रपत्रयोर्देवपरिकल्पितयो पादौ स्थापयन्निति वाक्यशेष, 'मग्गेण य होन्ति सत्तन्ने' त्ति—मार्गत पृष्ठतो भगवत सप्तान्यानि पद्मानि भवन्ति, तेषा च यत् पश्चिम तत् पादन्यास कुर्वतो भगवत पुरतस्तिष्ठनीति।

आयाहिणपुव्वमुहो, तिदिसिं पडिरूवगा उ देवकया।
जेट्ठगणी अन्नो वा, दाहिणपुव्वे अदूरम्मि ॥ ५५६ ॥

स एव भगवान् पूर्वद्वारेण प्रविश्य 'आयाहिण'त्ति—चैत्यद्रुमप्रदक्षिणा कृत्वा पूर्वाभिमुख उपविशति, शेषास्तु तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तीर्थकराकृतीनि सिंहासनादियुक्तानि देवकृतानि भवन्ति। शेषदेवादीनामप्यस्माक कथयतीति प्रतिपत्त्यर्थ भगवतश्च पादमूलमेकेन गणधरेणाविरहितमेव। स च ज्येष्ठोऽन्यो वा? प्रायो ज्येष्ठ इति भाव, स च ज्येष्ठगणी अन्यो वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे अदूरे प्रत्यासन्ने भगवतो भगवन्त प्रणम्य निषीदति इति क्रियाध्याहार, शेषा गणधरा अप्येवमव भगवन्तमभिवन्द्य तीर्थकरस्य मार्गत पार्श्वतश्च निषीदन्ति।

(६) भुवनगुरुरूपस्य त्रैलोक्यगतरूपेभ्य सुन्दरतरत्वात् त्रिदशकृतप्रतिरूपकाणा किं साम्यमसाम्य वेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—

जे ते देवेहि कया, तिदिसिं पडिरूवगा जिणवरस्स।
तेसिं पि तप्पभावा, तयाणुरूवं हवइ रूवं ॥ ५५७ ॥

यानि तानि देवै कृतानि जिनवरस्य तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तेषामपि तत्प्रभावात्तीर्थकरप्रभावात्तदनुरूप तीर्थङ्कररूपानुरूप भवति रूपमिति।

तित्थातिसेससंजय-देवीवेमाणियाण समणीओ।
भवणवइवाणमंतर-जोइसियाण च देवीओ ॥ ५५८ ॥

तीर्थं गणधर पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकर त्रिकृत्वो वन्दित्वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे निषीदति, एव शेषगणधरा अपि, नवर ते तीर्थस्य मार्गत पार्श्वेषु च निषीदन्ति। तदनन्तर अतिशेषसयता अतिशायिन'—कैवल्यादय सयता एव निषीदन्ति। किमुक्त भवति—ये केवलिनस्ते पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्त त्रिकृत्व प्रदक्षिणीकृत्य नमस्तीर्थायेति भणित्वा तीर्थस्य प्रथमगणधरस्य शेषगणधराणा च पृष्ठतो निषीदन्ति, येप्यवशेषा अतिशायिनो मन पर्यवज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्वधरास्त्रयोदशपूर्वधरा यावद्दशपूर्वधरा नवपूर्वधरा खेलौषधय आमर्षौषधयो जल्लौषध्यादयश्च तेऽपि पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्त प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय प्रथमगणधररूपाय नम केवलिभ्य इत्युक्त्वा केवलिन पृष्ठतो यथाक्रम निषीदन्ति, येचाऽवशेषा अनतिशायिन सयतास्तेऽपि पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य त्रिकृत्वो भगवन्त प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नम केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्य इत्युक्त्वा अतिशायिना पृष्ठतो निषीदन्ति। वैमानिकाना देव्य पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्त त्रिकृत्व प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नम केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्यो नम साधुभ्य इति भणित्वा निरतिशायिना पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, न तु निषीदन्ति। श्रमण्य पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकर त्रिकृत्व प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नम केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्यो नम शेषसाधुभ्य इति इत्युक्त्वा वैमानिकदेवीना पृष्ठतस्तिष्ठन्ति न तु निषीदन्ति। भवनवासिन्यो व्यन्तर्यो ज्योतिष्क्यश्च दक्षिणद्वारेण प्रविश्य त्रिकृत्व तीर्थकर प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा दक्षिणपश्चिमाया दिशि नैर्ऋतकोणे इत्यर्थ, तिष्ठन्ति न तु निषीदन्ति, भवनवासिनीना पृष्ठतो ज्योतिष्कदेव्यस्तासा पृष्ठतो व्यन्तर्य।

एतदेव सविशेषं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

केवलिणो तिउण जिणं,तित्थपणामं च मग्गओ तस्स।
मणमाई वि नमंता, वयंति सट्ठाणसट्ठाणं ॥ ५५९ ॥

केवलिनस्त्रिगुणं त्रि प्रदक्षिणीकृत्य जिन-तीर्थंकर तीर्थप्रणाम च कृत्वा तस्य गणधरस्य मार्गत पृष्ठतो निषीदन्ति क्रियाध्याहार, 'मणमाई वी' त्यादि, मन आदयोऽपि मन:-पर्यायज्ञान्यवधिज्ञानिचतुर्दशपूर्वधरा यावन्नवपूर्वधरा खेलौषध्यादिनिरतिशयसंयतवैमानिकदेवीश्रमण्यस्तथा ज्योतिष्कभवनपतिव्यन्तरदेव्य पूर्वक्रमेण तीर्थकरादीन् नमन्त्यो ब्रजन्ति स्वस्थान-स्वं स्व स्थानमित्यर्थ, भावार्थ प्रागेवोक्त।

भवणवई जोइसिया, बोधव्वा वाणमंतरसुरा य ।
वेमाणिया य मणुया, पयाहिणं ज च निस्साए ॥५६०॥

भवनपतयो ज्योतिष्का व्यन्तरसुरा एते पश्चिमद्वारेण प्रविश्य भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नम केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्यो नम शेषसाधुभ्य इति भणित्वा यथोपन्यासमुत्तरपश्चिमे दिग्भागे निषीदन्ति, तद्यथा-भवनपतीना पृष्ठतो ज्योतिष्कास्तेषामपि पृष्ठतो व्यन्तरा इति, तथा वैमानिका मनुष्याश्चशब्दात् स्त्रियश्च । अस्य चशब्दस्य व्यवहित उपन्यास , किं 'पयाहिण' ति-उत्तरद्वारेण प्रविश्य प्रदक्षिणां कृत्वा तीर्थकरादीनभिवन्द्य उत्तरपूर्वे दिग्भागे यथोपन्यासं निषीदन्ति , तद्यथा-वैमानिकाना पृष्ठतो मनुष्यास्तेषामपि पृष्ठतो मनुष्यस्त्रिय । इहैव सम्प्रदाय -दव्य सर्वा एव न निषीदन्ति देवा मनुष्या मनुष्यस्त्रियश्च निषीदन्ति इति , तथा विवृत, ' ज च निस्साए ' य परिवारो या च निश्रा कृत्वा समायात स तत्पार्श्वे एव तिष्ठति नान्यत्र । आ० म० १ अ० ।

अत्रान्तरे भाष्यादर्शेषु केषुचिदेता गाथा दृश्यन्ते-

अणगारा वेमाणिय, वर गणो सो गणी य पुव्वेणं ।
पविसति विविहमणिरय-णकिरणनिकरेण दारेणं ॥१॥
जोइसियभवणवणयर-दयितालायत्तरूवकलियाओ ।
पविसंति दक्खिणेणं, पडायकयपंति कलिएण ॥ २ ॥
जोइसियभवणवणयर-ससभमा ललियकुडलाहरणा ।
पविसंति पच्छिमेणं, वितुगदिप्पंतसिहरेण ॥ ३ ॥
समहिंदा कप्पोवग-देवा राया नरा य नारीओ ।
पविसति उत्तरेण. परमणियओहओहेणं ॥ ४ ॥

एताश्च द्वयोरपि चूर्ण्योरगृहीतत्वात्प्रक्षेप (प्रक्षिप्त) गाथा सम्भाव्यन्ते । उक्तार्था । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

साम्प्रतमभिहितमेवार्थ भाष्यकार पूर्वद्वारादिप्रवेशविस्पष्ट स्पष्टतर प्रतिपादयति—

संजय वेमाणित्थी, सजयपुव्वेण पविसिउ वीरं ।
काउ पयाहिणं पु-व्वदक्खिणे ठंति दिसिभागे ॥११६॥

सयता वैमानिकस्त्रिय सयत्य पूर्वेण-पूर्वद्वारेण प्रविश्य वीर प्रदक्षिण कृत्वा पूर्वदक्षिणे दिग्भागे तिष्ठन्तीति ।

जोइसियभवणवंतर-देवीओ दक्खिणेण पविसंति ।
चिट्ठंति दक्खिणावर-दिसिम्मि तिगुणं जिणं काउं॥११७॥

ज्योतिष्कभवनव्यन्तरदेव्यो दक्षिणेन द्वारेण प्रविश्य त्रिगुण प्रदक्षिण जिन कृत्वा दक्षिणापरदिग्भागे पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति ।

अवरेण भवणवासी, वंतरजोइससुरा य अतिगंतुं ।
अवरुत्तरदिसिभागे, चिट्ठंति जिणं नमंसित्ता ॥ ११८ ॥

अपरेण-पश्चिमद्वारेण भवनवासिन्यो व्यन्तरज्योतिष्कसुराश्च अभिगत्य--प्रविश्य जिन नमस्कृत्यापरोत्तरदिग्भागे वायव्यकोणे इत्यर्थ , पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति ।

समहिंदा कप्पसुरा, राया नरनारिओ उदिण्णेणं ।
पविसित्ता पुव्वुत्तर-दिसीएँ चिट्ठंति पंजलिया ॥११९॥

समहेन्द्रा महर्द्धिभिरिन्द्रै सहिता कल्पोपपन्ना देवा राजा नो नरा सामान्यपुरुषा नार्यश्च उदीच्येनोत्तरेण द्वारेण प्रविश्य भगवन्त प्रणम्य प्राञ्जलय पूर्वोत्तरादिग्भागे तिष्ठन्ति ।

अभिहितार्थोपसग्रहमाह-

एक्केकिए दिसाए, तिगं तिग होइ सन्निविट्ठं तु ।
आइचरमे विमिस्सा, थीपुरिसा सेसपत्तेयं ॥ ५६१ ॥

एकैकस्या पूर्वदक्षिणादिकाया दिशि त्रिक २ भवति सन्निविष्ट ' तद्यथा-पूर्वदक्षिणस्या सयतवैमानिकदेवीश्रमणीरूप , दक्षिणापरस्या भवनवासिज्योष्कव्यन्तरदेवीरूपम् , अपरोत्तरस्या भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरदेवरूपम् ,उत्तरपूर्वस्या वैमानिकमनुष्यमनुष्यस्त्रीरूपमिति । आदिमे च त्रिके पूर्वदक्षिणदिग्गते चरमे च त्रिके पूर्वोत्तरदिग्गते विमिश्रा भवन्ति , स्त्रिय पुरुषाश्च तिष्ठन्तीति भाव । शेषे त्रिकद्वये प्रत्येक भवति, अपरादक्षिणे दिग्भागे केवला स्त्रिय एव अपरोत्तरे च दिग्भागे पुरुषा एवेति भावार्थ ।

(७) तेषा चत्थ स्थिताना देवनराणामिय मर्यादा-

एंतं महिड्ढियं पणि-वयति ठियमवि वयति पणमंता ।
ण वि जंतणा न विकहा,न परोप्परमच्छरो न भयं ।५६२।

ये अल्पर्द्धयो भगवत समवसरणे पूर्वनिषण्णास्ते आगच्छन्त महर्द्धिक प्रणिपतन्ति । अथ महर्द्धिका प्रथम समवसरणे निषण्णास्तत पश्चात् ये अल्पर्द्धिका समागच्छन्ति ते तान् पूर्वस्थितान् महर्द्धिकान् प्रणिपतन्तो व्रजन्ति । तथा तेषा स्थितानां नापि यन्त्रणा , आयत्तता नापि विकथा, न च परस्पर मत्सरो,नापि विरोधिनामपि सत्त्वाना परस्पर भय भगवतोऽनुभावात् । एतत् सर्व प्रथमप्राकारान्तरे व्यवस्थितम् ।

अथ द्वितीयप्राकारान्तरे तृतीयप्राकारान्तरे च किं-व्यवतिष्ठते इत्याह-

बिइयम्मि होंति तिरिया, तइए पागारमंतरे जाण ।
पागारजढे तिरिया, वि होंति पत्तेयमीसा वा ॥ ५६३ ॥

द्वितीये प्राकारान्तरे भवन्ति तिर्यञ्चस्तथा तृतीये प्राकारान्तरे यानानि, प्राकाररहिते, बहिरित्यर्थ । तिर्यञ्चोऽपि भवन्ति, अपिशब्दात्-मनुष्यदेवा अपि । ते च प्रत्येक कदाचिद्भवन्ति कदाचित्तिर्यञ्च एव,कदाचिन्मनुष्या एव, कदाचिद्देवा एव, तथा कदाचिन्मिश्रा वा । एते च प्रत्येक , मिश्रा वा प्रविशन्तो निर्गच्छन्तश्च वेदितव्या । गत समवसरणद्वारम् ।

(८) अधुना द्वितीयद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

सव्वं च देसविरतिं, सम्मं घेच्छइ व होइ कहणा उ ।
इहरा अमूढलक्खो, न कहेइ भविस्सइ न तं च । ५६४ ।

विरतिशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते , सर्व सर्वविरतिं देशविरतिं सम्यक्त्व वा ग्रहीष्यति । वाशब्दस्य व्यवहित सम्बन्ध , तत कथना—कथन भगवत प्रवर्तते 'इहर' त्ति इतरथा अमूढलक्ष्या समस्तज्ञेयाविपरीतवेदना किं न कथयति? आह-यद्येव समवसरणकरणप्रयासो विबुधानामनर्थक , कृतेऽपि नियमतो कथनादित्यत आह—भविष्यति न तच्च यद्भगवति कथयति अन्यतमोऽप्यन्यतमत्सामायिक न प्रतिपद्यते इति भविष्यत्कालनिर्देशस्त्रिकालोपलक्षक. ।

(९) अथ कियन्ति सामायिकानि मनुष्यादय: प्रतिपद्यन्ते ?, इत्येतदाह—

मणुए चउमन्नयरं, तिरिए तिन्नि व दुवे व पडिवज्जे ।
जइ नत्थि नियमसो च्चिय, सुरेसु सम्मत्तपडिवत्ती ५६५

मनुष्ये प्रतिपत्तरि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत्-अन्यतरसामायिकप्रतिपत्तिर्भवति, पाठान्तर-' मणुओ चउमन्नयर ' तत्र मनुष्यश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते इति व्याख्येयम्, तिर्यङ् त्रीणि वा सर्वविरतिवर्जानि द्वे वा सम्यक्त्वश्रुतसामायिके प्रतिपद्यते इति । यदि नास्ति मनुष्यतिरश्चा कश्चित्प्रतिपत्ता ततो नियमत एव सुरेषु सम्यक्त्वप्रतिपत्तिर्भवति ।

स च भगवानित्थं धर्ममाचष्टे—

तित्थपणामं काउं, कहेइ साहारणेण सद्देणं ।
सव्वेसिं सन्नीणं, जोयणणीहारिणा भयवं ॥ ५६६ ॥

नमस्तीर्थाय प्रवचनरूपायेत्यभिधाय प्रणाम च कृत्वा कथयति प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य साधारणेन शब्देन अर्द्धमागधभाषात्मकेन । केषा साधारणेनेत्याह-सर्वेषाममरनरतिरश्चां संज्ञिनाम् । किं विशिष्टेन योजननिर्हारिणा-योजनव्यापिना भगवान्, किमुक्तं भवति-भगवतो ध्वनिरशेषसमवसरणस्थसंज्ञिजिज्ञासितार्थप्रतिपत्तिनिबन्धन भवति भगवतः सातिशयत्वादिति ।

(१०) ननु कृतकृत्यो भगवान् तत. किमिति तीर्थप्रणामं करोति ?,उच्यते—

तप्पुव्विया अरहया, पूइयपूया य विणयकम्मं च ।
कयकिच्चो वि जह कहं, कहए नमए तहा तित्थं ।५६७।

तत्पूर्विका—प्रवचनरूपतीर्थपूर्विका अर्हता—तीर्थकरता प्रवचनविषयाभ्यासवशतस्तीर्थकरत्वसाप्ते । यश्च यत उपजायते स त प्रणमतीति भगवान् तीर्थं प्रणमति । तथा पूजितेन पूजा पूजितपूजा, सा चास्य कृता भवति । पूजितपूजको हि लोक. भगवांश्च भुवनत्रयेऽपि पूज्यस्ततो यदि भगवतेता पूजितं भवति तत सकलेऽपि जगति तत्पूजितं भवतीति प्रणमति, तथा विनयकर्म च वक्ष्यमाणवैनयिकधर्ममूलं कृतं भवति । किमुक्तं भवति ?-विनयमूलो धर्मो भगवता प्रज्ञापनीयस्तद्यदि प्रथमं स्वयमेव भगवान् विनयं प्रयुङ्क्ते ततो लोकः सम्यग् विनयं प्रज्ञाप्यमाने श्रद्धत्ते करोति । अथवा—यथा कृतकृत्योऽपि भगवान् कथां कथयति तथा तीर्थमपि नमति । आह-नन्विदमपि धर्मकथन भगवत. कृतकृत्यस्यायुक्तमेव,न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकप्रभावत्वात् । उक्तं च प्राक्—' तं च कहं वेइज्जइ ' इत्यादि ।

(११) क केन साधुना कियतो वा भूभागात्समवसरणे खल्वागन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तमित्यत आह—

जत्थ अपुव्वोसरणं, न दिट्ठपुव्वं व जेण समणेणं ।
बारसहिं जोयणेहिं, सो एइ अणागए लहुगा ॥५६८॥

यत्र तत्तीर्थकरापेक्षया अपूर्वम्-अभूतपूर्वं समवसरणं न दृष्टपूर्वं वा येन श्रमणेन स द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगच्छति । अथ नागच्छति अवज्ञया ततोऽनागते सति ' लहुय ' त्ति—चतुर्लघव. प्रायश्चित्तम् । गत ' केवइय ' त्ति-द्वारम् ।

(१२) अधुना रूपपृच्छाद्वारप्रकटनार्थमाह—

सव्वसुरा जइ रूवं, अंगुट्ठपमाणयं विउव्वेज्जा ।
जिणपादंगुट्ठं पइ, न सोहए तं जहिंगालो ॥ ५६९ ॥

अथ कीदृग् भगवतो रूपम् ?, उच्यते-सर्वे सुरा अशेषसुन्दररूपनिर्माणशक्त्या यदि अङ्गुष्ठप्रमाणक रूप विकुर्वीरन् तथापि तज्जिनपादाङ्गुष्ठ प्रति न शोभते यथा अङ्गार ।

साम्प्रत प्रसङ्गतो गणधरादीना रूपसंपदमभिधित्सुराह—

गणहर आहार अणु-त्तरा य जाव वणचक्किवासुबला ।
मंडलिया जा हीणा, छट्ठाणगया भवे सेसा ॥ ५७० ॥

तीर्थकररूपाद्गणधराणा रूपमनन्तगुणहीन भवति,तीर्थकरेभ्यो गणधरा रूपेणान्तगुणहीना भवन्तीति भाव । गणधरेभ्यो रूपेण खल्वाहारकदेहा अनन्तगुणहीना आहारकदेहेभ्यो रूपेणानन्तगुणहीना -'अणुत्तरा' अनुत्तरवैमानिका , एव ग्रैवेयकाऽच्युतारणप्राणतानतसहस्रारमहाशुक्रलान्तकब्रह्मलोकमाहेन्द्रसनत्कुमारेशानसौधर्मभवनवासिज्योतिष्कव्यन्तरचक्रवर्त्तिवासुदेवबलदेवमहामाण्डलिकानामनन्तरानन्तरापेक्षया रूपेणानन्तगुणहीना अवगन्तव्या । तथा चाह—' जाव वणचक्किवासुबला । मडलिया जाहीण ' त्ति—यावद् व्यन्तरचक्रवर्तिवासुदेवबलदेवमाण्डलिका तावदनन्तगुणा हीना. , ' छट्ठाणगया भवे सेस ' त्ति—शेषा राजानो जनपदलोकाश्च षट्स्थानगता भवन्ति । अनन्तभागहीना वा असख्येयभागहीना वा सख्येयभागहीना वा संख्येयगुणहीना वा असंख्येयगुणहीना वा अनन्तगुणहीना वा इति ।

उत्कृष्टरूपतायां भगवत' प्रतिपादयितु प्रक्रान्तायामिदं प्रासङ्गिक रूपसौन्दर्यनिबन्धनं संहननादिप्रतिपादयन्नाह—

संघयणरूवसंठा-णवण्णगइ सत्तसारऊसासा ।
एमाइऽणुत्तराइं, भवंति नामोदया तस्स ॥ ५७१ ॥

संहनन-वज्रर्षभनाराचं रूपमुक्तलक्षण संस्थानं-समचतुरस्रं वर्णो-देहच्छाया गति-गमन सत्त्वं-वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमादिजन्य आत्मपरिणाम , सारो द्विधा—बाह्य., आन्तरश्च । बाह्यो गुरुत्वम् , आन्तरो ज्ञानादि, उच्छ्वास प्रतीत., तत एतेषां पदानां द्वन्द्वमेवमादीनि वस्तूनि आदिशब्दात्-रुधिरं गोक्षीराभमित्यादिपरिग्रह., अनुत्तराणि तस्य भगवतो नामोदयान्नामकर्मोदयाद् भवन्ति ।

आह-अन्यासा प्रकृतीना वेदना गोत्रादयो नाम्नो वा ये इन्द्रियादय. प्रशस्ता उदया भवन्ति ते किमनुत्तरा भगवत. छद्मस्थकाले केवलिकाले वा भवन्ति किं वा नेति ?, उच्यते—

पयडीणं अन्नासु वि, पसत्थउदया अणुत्तरा होंति ।
खयउवसमे वि य तहा,खयम्मि अविकप्पमाहंसु॥५७२॥

'अन्नासु वि' त्ति-षष्ठ्यर्थे सप्तमी,अन्यासामपि प्रकृतीनाम् अपिशब्दान्नाम्नोऽपि प्रशस्ता उदया वा उच्चैर्गोत्रादयो भवन्ति, किम् इतरजनस्येव ? नेत्याह अनुत्तरा-अनन्यसदृशा इत्यर्थ । ' खओवसमे वि य ' त्ति—क्षयोपशमे सति ये दानलाभादयः कार्यविशेषा अपिशब्दादुपशमेऽपि ये केवल तेऽपि अनुत्तरा

भवन्तीति क्रियायोगस्तथा कर्मण क्षये आत्यन्तिककर्मक्षये सति क्षायिकज्ञानादिगुणसमुदयमविकल्प—व्यावर्णनादिक ल्पनातीत सर्वोत्तममाख्यातवन्तस्तीर्थकरगणधरा ।

(१३) आह-असातवेदनीयाद्या· प्रकृतयो नाम्नो वाऽप्रशस्ता कथ तस्य तु खदा न भवन्ति ?, उच्यते—

अस्सायमाइयाओ, जा वि य असुभा हवंति पयडीओ ।
निंबरसलवो व्व पए,न होति ता असुहया तस्स ॥५७३॥

असाताद्या या अपि च प्रकृतयोऽशुभा भवन्ति, अपि निम्बरसलव इव लवो बिन्दु पयसि क्षीरे न भवन्ति ता असुखदास्तस्य भगवतस्तीर्थकृत । उक्तमानुषङ्गिकम् ।

प्रकृत द्वारमधिकृत्य प्रोच्यते । तत्र कश्चिदाह उत्कृष्टरूपतया भगवत किं प्रयोजनमत आह—

धम्मोदएण रूवं, करेंति रूवस्सिणो वि जइ धम्मं ।
गिज्झवतो य सुरूवो, पसंसिमो तेण रूव तु ॥५७४॥

धर्मस्योदयो धर्मोदयस्तेन रूप भवतीति श्रोतारोऽपि धर्मे प्रवर्त्तन्ते, तथा कुर्वन्ति रूपस्विनोऽपि-रूपवन्तो यदि धर्मं तत स शेषै सुतरा कर्त्तव्य इति श्रोतृबुद्धि प्रवर्त्तते । तथा ग्राह्यवाक्यश्च सुरूपो भवति, चशब्दात् श्रोतृणा रूपाद्यभिमानापहारी अत एतै कारणैर्भगवतो रूप प्रशसाम ।

अथवा-पृच्छेति भगवान् देवनरतिरश्चा प्रभूतसशयिना कथ व्याकरण कुर्वन् सशयव्यवच्छित्तिं करोतीत्युच्यते—युगपत् । किमित्याह—

कालेण असंखेण वि, संखाईयाण संसईणं तु ।
मा संसयवोच्छित्ती, न होज कमवागरणदोसा ॥५७५॥

यदि एकैकस्य परिपाट्या एकैक सशय छिन्द्यात् तत सख्यातीताना देवाना सशयिना सख्येयेनापि कालन सशयव्यवच्छित्तिर्न स्यात्, कुत इत्याह-क्रमेण व्याकरण क्रमव्याकरण स एव दोष क्रमव्याकरणदोषस्तस्मात्ततो युगपद् व्याकरोति ।

(१४) युगपद्व्याकरणे गुणमुपदर्शयति—

सव्वत्थ अवि समत्त, रिद्धिविसेसो अकालहरण च ।
सव्वण्णुपच्चओ वि य,अचिंतगुणभूइओ जुवगं॥५७६॥

सर्वत्र-सर्वसत्त्वेषु समत्वम्-अविषमत्व युगपत्कथनेन भगवतो रागद्वेषरहितस्य प्रथित भवति, अन्यथा तुल्यकालसशयिना युगपज्जिज्ञासुतयोपस्थिताना कालभेदकथने राग तरगोचरचित्तवृत्तिप्रसङ्ग, सामान्यकेवलिना तत्प्रसङ्ग इति चेन्न तेषामित्थ देशनाकरणायोगात् । तथा ऋद्धिविशेष एव तावत् प्रथितो भवति यत् युगपत्सर्वेषामेव सशयिनामशेषसशयव्यवच्छित्तिं करोति । तथा अकालहरणं भवति भगवता युगपत् सशयापनोदात् । क्रमेण कथने तु कस्यचित् सशयिनोऽनिवृत्तसशयस्यैव मरणं स्यात्, न च भगवन्तमप्यवाप्य सशयनिवृत्त्यादिफलरहिता प्राणिनो भवन्तीति युक्तम् । सर्वज्ञप्रत्ययोऽपि तेषामेवमुपजायत यथा सर्वज्ञोऽय युगपदशेषसशयापनोदात् । न खल्वसर्वज्ञ एककालमशेषसशयापनोदायालमिति । क्रमव्याकरणे तु कस्यचिदनपगतसशयस्य सर्वज्ञप्रतीत्यभाव स्यात् । तथा अचिन्त्यगुणभूतिरचिन्त्या गुणसम्पद्भगवत स्वभाविकी, ततो यस्मादेते गुणा अतो युगपत्कथयति, गत पृच्छा द्वारम् ।

(१५) अधुना श्रोतृपरिणाम पर्यालोच्यते, तत्र यथा सर्वसशयिना सा पारमेश्वरी वागशेषसशयोन्मूलनन स्वभाषया परिणमते तथा प्रतिपादयति—

वासोदयस्स व जहा, वन्नाई होंति भायणविसेसा ।
सव्वेसिं वि सभासा, जिणभासापरिणमे एवं ॥५७७॥

वर्षोदकस्य—वृष्टयुदकस्य वाशब्दादन्यस्य वा यथैकरूपस्य सतो भाजनविशेषात् वर्णादयो भवन्ति, कृष्णसुरभिमृत्तिकाया स्वच्छ सुगन्धि रसवच्च भवति ऊषरे तु विपरीतम् । एव सर्वेषामपि श्रोतृणा स्वभाषया जिनभाषापरिणमते ।

तीर्थकरवाच सौभाग्यगुणप्रतिपादनार्थमाह—

साहारणासवत्ते, तदुवओगो उ गाहगगिराए ।
न य निव्विज्जइ सोया,किढिवाणियदासिओहरणा॥५७८॥

साधारणा भगवतो वाणी अनेकप्राणिषु स्वभाषात्वेन परिणमनात्, नरकादिभयरक्षणपरत्वात् असपत्ना—असदृशी-अद्वितीया, साधारणा चासौ असपत्ना साधारणाऽसपत्ना तस्यामुपयोगस्तदुपयोग एव भवति श्रोतु तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् कस्याम् ?, ग्राहयतीति ग्राहका सा चासौ गीश्च ग्राहकगीस्तस्या ग्राहकगिरि, उपयोगे सत्यपि अन्यत्र निर्वेदो दृश्यते, तत आह-न च निर्विद्यते श्रोता,कथमयमर्थ खल्ववगन्तव्य इत्याह-किढिवणिग्दासीयु(को)दाहरणात् तच्चेदम्-'एगस्स वाणियस्स एगा किढी दासी, किढी नामथेरी, सा गोसे कट्ठाणं गया, तण्हाछुहाकिलता मज्झण्हे आगया । अतियोवाणि कट्ठाणि आणियाणि त्ति पिट्टिता, भुक्खियतिसिया पुणो पट्ठविया । सा य बहु कट्ठभार गहाय आगाहतीए पोरिसीए आगच्छति, कालो य जेट्ठमासो, अह ताए थेरीए कट्ठभाराओ एग कट्ठ पडिय, ताहे ताए आणमित्ता त गहिय । त समय च जोयणनीहारिणा सरेण भयव तित्थयरो धम्म कहेइ । सा थेरी त सद्द सुणती तहेव ओणतासोउमाढत्ता, उण्ह खुह पिवास परिस्सम च न विंदइ । सूरत्थमणे तित्थयरो धम्म कहेउमुट्ठितो, थेरी गया । एव-

सव्वाउयं पि सोया, खिवेज्ज जइ हु सययं जिणो कहए ।
सीउण्हखुप्पिवासा, परिस्समभए वि अविगणंतो॥५७९॥

भगवति कथयति भगवत्समीपवर्त्त्यैव सन् सर्वायुष्कमपि श्रोता क्षपयेत्, यदि हु सततमनवरत जिन कथयेत्, किं विशिष्ट· सन् इत्याह—शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन् । गतं श्रोतृपरिणामद्वारम् ।

(१६)सम्प्रति दानद्वार भाव्यते, तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वार्ता ये खल्वानयन्ति तेभ्यो यत्प्रयच्छन्ति वृत्तिदान प्रीतिदानं चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शयन्नाह—

वित्ती उ सुवण्णस्स, बारसअद्धं च सयसहस्साइं ।
तावइयं चिय कोडी, पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ ५८० ॥

वृत्तिस्तु वृत्तिरेव नियुक्तपुरुषेभ्य· सुवर्णस्य द्वादशशतसहस्राणि अर्द्ध च अर्द्धत्रयोदशसुवर्णलक्षा इत्यर्थ, चक्रवर्तिना दीयते तथा एतावत्य एव कोट्य प्रीतिदान चक्रवर्तिन ।

तत्र वृत्तिर्या कालमानेन परिभाषिता नियुक्तपुरुषेभ्यो दीयते, प्रीतिदान यद्भगवदागमन निवेदिते परमहर्षान्नियुक्तेतरेभ्यो दीयते, तथा वृत्ति -संवत्सरनियता प्रीतिदानमनियतमिति।

एयं चेव पमाणं, नवरं रययं तु केसगा देंति।
मंडलियाण सहस्सा, वित्ती पीइ(दाणं)सयसहस्सा ॥५८१॥

एतदेव प्रमाण वृत्तिप्रीतिदानयो केशवाना नवर रजत रूप्य केशवा-वासुदेवा ददति, तथा-माण्डलिकाना राज्ञामर्द्धत्रयादशसंख्यानि सहस्राणि रूप्यस्य वृत्तिदानं प्रीतिदान शतसहस्राणि लक्षाणि अर्द्धत्रयोदशसंख्यानि।

किमेते एव महापुरुषा प्रयच्छन्ति नेत्याह—

भत्तिविहवाणुरूवं, अन्ने वि य देंति इब्भमाईया।
सोऊण जिणागमणं, निउत्तमणिओइएसुं वा ॥ ५८२ ॥

इभ्यो महाधनपतिरादिशब्दान्नगरग्रामभोगिकादिपरिग्रह, अन्येऽपि च इभ्यादयो भक्तिविभवानुरूप श्रुत्वा जिनागमन ददति, केभ्य ?, इत्याह-नियुक्तेभ्योऽनियोजितेभ्यो वा।

अथ तेषामित्थ प्रयच्छता के गुणा ?, उच्यते—

देवाणुवित्तिभत्ती, पूयाथिरकरणसत्तअणुकंपा।
सातोदयदाणगुणा, पभावणा चेव तित्थस्स ॥५८३॥

देवानुवृत्ति कृता भवति, देवा अप्यनुवर्त्तिता भवन्ति, कथम्?,यतो,देवा भगवत्पूजा कुर्वन्ति,प्रवृत्तिकथकेभ्यश्च दान ददति, अतस्तेऽनुवर्तिता भवन्ति, तथा भक्तिर्भगवत कृता भवति, पूजा च। तथा अभिनवश्रावकाणा स्थिरकरण, तथा वार्त्तानिवेदकस्य सत्त्वस्यानुकम्पा कृता भवति, तथा सातोदय सातावेदनीय कर्म एवमुपचीयते एते वृत्तिप्रीतिदानगुणा भवन्ति, तथा प्रभावना तीर्थस्यैवं कृता भवतीति, गत दानद्वारम्।

(१७)अधुना माल्यद्वारमधिकृत्य प्रोच्यते,तत्र भगवान् प्रथमा सपूर्णपौरुषीं धर्ममाचष्टे, अत्रान्तरे देवमाल्य प्रविशति, बलिरित्यर्थ। अथ कस्त बलिं करोतीत्यत आह—

राया व रायमच्चो, तस्साऽसइ पउरजणवओ वा वि।
दुब्बलिखंडियबलिछडिय तंदुलाणाढयं कलमा ॥५८४॥

राजा—चक्रवर्त्तिमाण्डलिकादि राजामात्यो वा अमात्यो-मन्त्री तस्य राज्ञोऽमात्यस्य वा असति—अभावे नगरनिवासिविशिष्टलोकसमुदाय: पौरं तत् करोति। ग्रामादिषु जनपदो वा। अत्र जनपदशब्देन तन्निवासी लोक परिगृह्यते, स बलि किंविशिष्ट किंपरिमाणो वा क्रियते ? इत्याह-'दुर्बलि' इत्यादि, दुर्बलिकया ख(क)ण्डिताना बलीति बलिकया छडिताना तन्दुलाना, 'कलमा' इति—प्राकृतशैल्या कलमानाम् आढक चतु प्रस्थप्रमाणं करोति।

किंविशिष्टानामित्याह—

भाइय पुणाऽऽणियाणं, अखंडफुडियाण फलगसरियाण।
कीरइ बली सुरा वि य, तत्थेव छुहंति गंधाई ॥ ५८५ ॥

भाजिता—ईश्वरादिगृहेषु वीननायैर्मर्पिता स्तेभ्य: प्रत्यानीता. पुनरानीता भाजिताश्च ते पुनरानीताश्च, तेषा किंविशिष्टानाम्? इत्याह-अखण्डा -सम्पूर्णावयवा. अस्फुटिता राजीरहिता अखण्डाश्च ते अस्फुटिताश्चेति विशेषणसमासस्तेषाम्, 'फलकसरिताण' ति-फकवीनितानाम् एवभूतानामाढक क्रियत। बलि सिद्ध., सुरा अपि च तत्रैव बलौ प्रक्षिपन्ति गन्धादीन्। गत देवमाल्यद्वारम्। आ० म० १ अ०।

अधुना माल्यानयनद्वारम्,तमित्थ तन्दुलाढकपरिमाण सिद्ध बलिमुपादाय राजादिस्त्रिदशगणपरिवृतो महता पटुपटहादितूर्यनिनादेन सकलमपि दिग्मण्डलमापूरयन्नागत्य पूर्वद्वारेण प्रवेशयति। आह च चूर्णिकृत्—"त आढगं तंदुलाण सिद्ध देवमल्ल राया वा रायमच्चो वा गामो वा जणवओ वा गहाय महया तूरियरवेण देवपरिवुडो पुरच्छिमिल्लेण दारेण पविसइ" त्ति। बृ० १ उ० २ प्रक०।

तस्मिंश्च प्रवेश्यमाने भगवानपि धर्मदेशनामुपसंहरतीत्याह—

बलिपविसणसमकालं, पुव्वद्दारेण ठाइ परिकहणा।
तिगुणं पुरओ पाडण, तस्सद्ध अवडिय देवा ॥५८६॥

पूर्वद्वारेण बलेरभ्यन्तरे-प्राकाराभ्यन्तरे प्रवेशन बलिप्रवेशन तत्समकाल तिष्ठति-उपरमते धर्मकथना-धर्मकथा। किमुक्त भवति-अभ्यन्तरे प्राकाराभ्यन्तर यदा बलि. प्रविशति तदा भगवान् धर्मकथामुपसंहृत्य तूष्णीकोऽवतिष्ठते तत. स राजादिर्बलिव्यग्रहस्तो देवपरिवृतो भगवन्तं तीर्थकरं त्रि. कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य त बलिं तत्पादान्तिके पुरत. पातयन्ति तस्यार्द्धमपतित देवा गृह्णन्ति।

अद्धऽद्ध अहिवइणो, अवसेस होइ पागयजणस्स।
सव्वामयप्पसमणी, कुप्पइ नन्नो य छम्मासे ॥ ५८७ ॥

शेषस्य अर्द्धस्यार्द्धमर्द्धार्द्ध तत् अधिपतेर्भवति, राज्ञ इत्यर्थ, अवशेष यद्बलेरास्ते तद्भवति कस्य? प्रकृतिषु भव प्राकृत स चासौ जनस्तस्य,स चैवरूपसामर्थ्य., यद्येकमपि सिक्थ तस्स बन्धि यस्य शिरसि प्रक्षिप्यते तस्य पूर्वोत्पन्नो व्याधि. खलूपशम याति, अपूर्वश्च षण्मासान् यावद् न भवति। तथा चाह-सर्वामयप्रशमन, सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देश प्राकृतत्वात् कुप्यति नान्यश्च षण्मासान् यावदित्थ बलौ प्रक्षिप्ते भगवान् प्रथमप्राकारादुत्तरद्वारेण निर्गत्य द्वितीये प्राकारान्तरे पूर्वस्या दिशि देवच्छन्दके यथासुख समाधिना व्यवतिष्ठते।

(१८) सम्प्रति'उवरि तित्थ' ति द्वारमभिधीयते। भगवत्युत्थिते द्वितीयस्या पौरुष्यामाद्यगणधरोऽन्यो वा गणधरो धर्ममाचष्टे स्यान्मति. किं कारणं द्वितीयस्यामपि पौरुष्या तीर्थंकर एव धर्मं न कथयति ?, तथा आह—

खेयविणोओ सीसगु-णदीवणा पच्चओ उभयओ वि।
सिस्सायरियकमो वि य,गणहरकहणे गुणा होंति। ५८८

खेदविनोद परिश्रमविनाशो भगवतो, भवति, तथा शिष्यगुणदीपना-शिष्यगुणप्रख्यापना च कृता भवति, तथा प्रत्यय उभयतोऽपि श्रोतृणामुपजायते, यथा भगवताऽभ्यधायि तथा गणधरेणापि, यदिवा—गणधरे तदनन्तर तदुक्तानुवादिनि प्रत्यय श्रातृणा भवति, यथा नान्यथावादयमिति, तथा शिष्याचार्यक्रमोऽपि दर्शितो भवति आचार्यादुपश्रुत्य योग्यशिष्येण तदर्थान्वाख्यान कर्त्तव्यमिति। एते गणधरकथने गुणा भवन्ति।

आह स गणधर क निषण्ण कथयति ? उच्यते-

राओवणीयसीहा-सणे णिविट्ठो व पायपीढे ।
जेट्ठो अन्नयरो वा, गणहारी कहेइ बीयाए ॥५८९॥

राज्ञा उपनीत--राजोपनीत तच्च तत् सिंहासन च राजोपनीतसिंहासन तत्र तदा उपविष्टस्तदभावे तीर्थकरपादपीठे वा उपविष्ट स च ज्येष्ठ अन्यतरो वा गणम्-साध्वादिसमुदायलक्षण धारयितु शीलमस्येति गणधारी द्वितीयायां पौरुष्याम् कथयति ।

आह-स कथयन् कथं कथयतीति ? , उच्यते-

संखातीते वि भवे, साहइ जं वा परो उ पुच्छिज्जा ।
नयण अणाइसेसी, वियाणई एस छउमत्थो ॥५९०॥

संख्यातीतानपि असंख्येयानपीत्यर्थ , भवान् 'साहेइ' इति देशीवचनमेतत् कथयति , किमुक्त भवति ? ,--असंख्येयेषु भवेषु यदभवत् भविष्यति, यद्वा-वस्तुजात पर पृच्छत् तत्सर्व कथयति, अनेनाशेषाभिलाप्यपदार्थप्रतिपादनशक्तिरावेदिता किं बहुना ?, नच--नैव णमिति वाक्यालकार , 'अनतिशेषी' अनतिशयी अवध्याद्यतिशयरहित इत्यर्थ , विजानाति यथा एष गणधरश्छद्मस्थ इति अशेषप्रश्नोत्तरप्रदानसमर्थत्वात्तस्य । एव तावत्समवसरणवक्तव्यता सामान्यनोक्ता । आ० म० १ अ० । बृ० । आव० ।

(१९) समवसरणकल्प ।

नमिऊण जिणं वीरं, कप्पं सिरिसमवसरणरयणाए ।
पुव्वायरियकयाहिं, गाहाहिं चेव जंपेमि ॥ १ ॥
वाऊ मेहा कमसो, जोअणभूमीहि सुरहिजलवुट्ठिं ।
मणिरयणभूमिरयण, कुणंति पुण कुसुमवुट्ठिवणा ॥२॥
पायारेंति अ कमसो, कुणंति वररुप्पकणयरयणमयं ।
कंचणवसुमणिकविसी-ससोहिआभवणजोइवणा ॥३॥
गाउयमेगं छस्सय-धणुहपरिछिन्नमतरं तेसिं ।
अट्ठंगुलिकरयणी, तित्तीसं धणुहबाहल्लं ॥ ४ ॥
पचसयधणुच्चत्तं, चउदारविराइयाण वप्पाणं ।
सव्वप्पमाणमेयं, नियनिअहत्थेण य जिणाण ॥ ५ ॥
सोवाणदससहस्सा, भूमीओ गंतु पढमपायारो ।
पन्नासधणुहपयरो, पुणो वि सोवाणपणसहस्स ॥ ६ ॥
तत्थ वि बीओ वप्पो, पुव्वुत्तविही तयंतरे नेया ।
तत्तो तइओ एवं, वीससहस्सा य सोवाणो ॥ ७ ॥
दस पच पंच सहस्सा, सव्वे हत्थु व्व हत्थवित्थिन्ना ।
बाहिरमज्झब्भिंतर, वप्पाण कमेण सोवाणं ॥ ८ ॥
तम्मज्झे मणिपीढं, भूमीओ सड्ढदुन्नि कोसुच्चं ।
दोधणुसयवित्थिन्नं, चउदारं धणुजिणधणुसमुद्दं ॥९॥
सिंहासणाइचउरो, मणिपडिछिन्नाइ तेसु चउरूवो ।
पुव्वमहे ठाइ सयं, छत्तत्तयभूमिओ भव्वं ॥ १० ॥
समहिअजोयणपिहुलो, तहा असोगो दुसोलसधणुच्चो ।
पडिबिंबतयपमुहं, किंच तु कुणंति वंतरिआ ॥ ११ ॥
परिसाअग्गे आइसु, मुणिवरवेमाणिणीउ समणीओ ।
भवणवइजोइदेवी, देवा वेमाणियनरित्थी ॥ १२ ॥
जोअणसहस्सदडो, धम्मज्झओ फुडइ केउसकिन्नो ।
दो जक्खचामरधरा, जिणपुरओ धम्मचक्क च ॥१३॥
ऊसिअधयमणितोरण-अडमगलपुन्नकलसदामाइ ।
पंचालिअछन्नाइं , पइदार धूवघडियाओ ॥१४॥
हेमसिअरत्तसामल-वणासरवयणजोइभवणवइ ।
पइदारं वसुवप्पे , पव्वाइ सुणंति पडिवारा ॥१५॥
जयविजयादि अ अवरा, जिअगोरा रत्तकणयनीलाभा ।
देवी पुव्वकमेणं , सत्थकरा वतिकप्पयमए ॥१६॥
जडम उडमडिआ तह. तुंवरुखडगपुरिससिरिमाली ।
बहिवप्पदारदोसु वि , पासेसुं ठंति पइवप्पं ॥ १७ ॥
बहिवप्पे जाणाइं, बीए स तु विभिन्नभावगया ।
तिरिआगमणमयत्थं , देइ स पुण रयणवप्पबहिं ॥१८॥
बहिवप्पयारमज्झे , दो दो वावी वि हुति वट्टंति ।
चउरमसमोसरणे , इग इग वावीउ कोणेसुं ॥ १९ ॥
उक्किट्ठिसीहनायं , कलयलसद्देण सव्वओ सव्व ।
तित्थयरपायमूले , करेंति देवा निवयमाणा ॥२०॥
चेइदुमपीढछंदग , आसणछत्तं च चामराओ य ।
जं च ऽन्नं करणिज्जं , करेंति ते वाणमंतरिया ॥२१।
साहारणचउसरणे , एवं जच्छिड्ढिमत आसरइ ।
इक्कुव्विअ त सव्वं , करेइ भयणा उ इअरेसिं ॥२२॥
सूरुदय पच्छिमाए , उग्गाहंतीइ पुव्वओ एइ ।
दोहि पउमेहि पाया, मग्गेण य हुति सत्तन्ने । २३।
आदाइण पुव्वमुहो , तिदिसिं पडिरुवगाउ देवकाया ।
जिट्ठगणी अन्नो वा, दाहिणिपुव्वे अदूरम्मि ॥२४॥
जे ते देवेहि कया , तिदिसिं पडिरूवगा जिणवरस्स ।
तेसिं च तप्पभावा , तयाणुरूवं हवइ रूवं ॥२५॥
इड्डि महड्डिय पडिवय-ति विअमवि जंति पणमंता ।
न वि जंतणा न विकहा,न परुप्परमच्छरो न भय॥२६॥
तित्थपणाम काउं , कहेइ साहारणेण सद्देणं ।
सव्वेसिं सन्नीणं , जोअणनीहारिणा भयवं ॥ २७ ॥
जत्थ अपुव्वोसरणं , अदिट्ठपुवव्वं व जेण समणेणं ।
बारसहि जोयणेहिं , सो एइ अणागमो लहुआ ॥२८॥
साहारणासवंते , तदुवओगो अ गाहगगिराए ।
न य निव्विज्जइ सोया,किढिवाणिअदासिआहरणा॥२९।
सव्वाउअपि सोआ, भविज्ज जइ हु सयय जिणो कहइ ।
सीउण्हखुप्पिवासा, परीसहे अविगणंतो य ॥ ३० ॥
वित्तिउ सवणस्स, बारस अद्धं च सयसहस्साइं ।
तावइयं च्चिय कोडि , पीइदाणं तु चक्किस्स ॥३१॥

एयं चेव पमाणं , नवरं रयणं तु केसवा देंति ।
मंडलिआण सहस्सा, पीढदाणं सयमहस्सा ॥ ३२ ॥
भत्तिविभवाणुरूवं, अन्नेऽवि य देंति इब्भमाईया ।
सोऊण जिणागमणं, निउत्तमणिओइएसुं वा ॥ ३३ ॥
राया य रायमच्चो, तस्सासइ पउरजणवओ वावि ।
दुब्बलिखंडिअबलिछडिअ-तदुलाणाढग कलमा ॥३४॥
भाइअमुणाणिआणं,अखड फुडिआण फलगसरियाण ।
कीरइ बलिं सुरा वि अ, तत्थेव छुभंति गंधाई ॥ ३५ ॥
बलिपविसणसमकालं, पुव्वद्दारेण ठाइ परिकहणा ।
तिगुणं पुरओ पाडण, तस्सद्धं अवडिअ देवा ॥ ३६ ॥
अद्धद्धं अहिवइणो, अवसेसं होइ पागयजणस्स ।
सव्वामयप्पसमणी, कुप्पइ नऽन्नो अ छम्मासा ॥ ३७ ॥
राओवणीअसीहा-सणोवविट्ठो व पायपीढम्मि ।
जिट्ठो अन्नयरो वा, गणहारी करेइ बीआए ॥ ३८ ॥
इअ समवसरणरयणा, कप्पो सुत्ताणुसारओ लिहिओ ।
लेसुद्देसेण इमो, जिणपहसूरीहिँ पढिअव्वो ॥ ३९ ॥
ती० ४४ कल्प । आ० चू० । वृ० । जिनप्रतिमाऽग्रे तत्प्रतिकृत्यनुकरणे, पञ्चा० ।

(२०) स च समवसरणादिरचनादिरूप , अत. समवसरणरचना तावद्दर्शयन्नाह—

वाउकुमाराईणं, आहवणं णियणिएहिं मंतेहिं ।
मुत्तासुत्तीए किल, पच्छा तक्कम्मकरणं तु ॥ १२ ॥

वायुकुमारादीनामागमप्रसिद्धदेवविशेषाणामादिशब्दान्मेघ कुमारादिपरिग्रह , आह्वान-सशब्दन कार्यमिति शेष । कैरित्याह-निजनिजै स्वकीयस्वकीयैर्मन्त्रै प्रणवनम पूवकस्वाहान्ततन्नामरूपैर्यथासम्प्रदायमागतै , मुक्ताशुक्त्या मुक्ताफल योन्याकारया हस्तविन्यासमुद्रया , किलेत्याप्तसम्प्रदायसूचकमाह्वानस्य वा अतात्त्विकत्वसूचक, तदतात्त्विक चाह्वानेऽपि तेषा प्रायः आगमनासम्भवात् तत्संस्मरणस्यैवेह विधेयत्वादिति । पश्चादाह्वानानन्तर तत्कर्मकरणे तु तेषा प्राय वायुकुमारमेघकुमारादिदेवाना यत्कर्म भूप्रमार्जनोदकसेचनादिरूपो व्यापारस्तस्य विधानमेव। तुशब्द एवकारार्थ , पुन शब्दार्थो वा। स चैवं दृश्य पश्चात्पुन । इति गाथार्थ ।

एतदेव दर्शयितुमाह—

वाउकुमाराहवणे, पमज्जणं तत्थ सुपरिसुद्धं तु ।
गधोदगदाण पुण, मेहकुमाराहवणपुव्वं ॥ १३ ॥

वायुकुमाराह्वाने-मरुत्कुमारदेवसशब्दन कृते सतीति गम्य प्रमार्जन-भूमिशुद्धिरूप कर्त्तव्य भवतीति गम्यम्। 'तत्र' ति समवसरणभूमौ, सुपरिशुद्धं तु सर्वकचवराद्यपहरणेनातिशुद्धमेव, एते किल मयाऽऽहूता वायुकुमारदेवा भगवत्समवसरणभुवं शोधयन्तीति कल्पनयेति हृदयम्। गन्धोदकदान सुरभिजलवर्षण पुन.शब्द पूर्ववाक्यार्थापेक्षयोत्तरवाक्यार्थस्य विलक्षणताप्रतिपादनार्थ. मेघकुमाराह्वानपूर्व मेघकारिदेवसशब्दनपुरस्सर स्वयमेव कार्य, भगवत्समवसरणे हि वायुकुमारैर्भूमिशुद्धौ कृतायां रज प्रशमनार्थं मेघकुमारा गन्धोदकवर्ष कुर्वन्तीति स्थिति । कल्पना तु पूर्ववदेवेति गाथार्थ ।

तथा—

उउदेवीणाहवणे, गंधड्ढा होइ कुसुमवुट्ठि त्ति ।
अग्गिकुमाराहवणे, धूव एगे इहं बेंति ॥१४॥

ऋतुदेवीना वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिराभिधानदेवतानामाह्वाने-सकीर्त्तने कृते सति गन्धाढ्या-सद्गन्धगुणसमृद्धा, भवति-वर्त्तते विधेयेति गम्य, कुसुमवृष्टिर्दशार्द्धवर्णपुष्पवर्ष । इतिशब्द समाप्त्यर्थे। ततश्च कुसुमवर्षकरणेनैव ऋतुदेवीकर्म परिसमाप्त भवतीति भणित भवति । अग्निकुमाराह्वाने तैजसदेवसंकीर्त्तने कृते सति धूप-कालागुरुप्रभृतिकम्। एके-केचन आचार्या इह—समवसरणव्यतिकरे, ब्रुवते-अग्निभाजनप्रक्षेप्यतया प्रतिपादयन्ति, अन्ये तु सामान्यतो देवाह्वाने यत आवश्यकटीकाकृतोक्त धूपघटिका विकुर्वन्ति त्रिदशा एवेति गाथार्थ ।

तथा—

वेमाणियजोइसभव-णवासिया हवण पुव्वगं तत्तो ।
पागारतिगण्णासो, मणिकचनरुप्पवण्णाण ॥१५॥

वैमानिकाश्च—सौधर्मिकादयो ज्योतीषि च—चन्द्रादयो भवनवासिनश्चासुरादयस्तेषामाह्वान-सशब्दन पूर्व—प्रथम यत्र प्राकारत्रयन्यासकरणे तत्तथा, क्रियाविशेषणमिदं, ततो धूपदानानन्तरं प्राकाराणा-शालाना त्रिकस्य-त्रयस्य न्यासो न्यसन प्राकारत्रिकन्यास ,कर्त्तव्यो भवतीति शेष । किंभूताना प्राकाराणाम् ?,इत्याह-मणिकाञ्चनरूप्याणामिव-रत्नस्वर्णकलधौतानामिव वर्णश्छाया येषा ते तथा तेषाम् ,भगवतो हि समवसरणे वैमानिकादयो देवा अन्तर्मध्ये बहिश्च क्रमेण मणिमयादीन् त्रीन् प्राकारान् कुर्वन्तीति । इह च प्राकार इत्यस्य पदस्य समासान्तर्भूतस्याप्यन्तर्वर्त्तिषष्ठ्यन्ततामाश्रित्य मणिकाञ्चनरूप्यवर्णानामित्येतत्पदं विशेषणतया सबध्यते । अथवा-मणिकाञ्चनरूप्यवर्णाना द्रव्याणां सत्क प्राकारत्रयन्यास इति गाथार्थ ।

तथा—

वतरगाहवणाओ, तोरणमाईण होइ विण्णासो ।
चितितरुसीहासणछ-त्तचक्कधयमाइयाण च ॥१६॥

व्यन्तरा एव व्यन्तरकास्तदाह्वानात्—सशब्दनात् , 'तोरणमाईण' त्ति-इह मकार प्राकृतशैलीप्रभवस्तेन तोरणादीना द्वारावयवविशेषप्रभृतीनाम् आदिशब्दात्-पीठदेवच्छन्दकपुष्करिण्यादिपरिग्रहो भवति-जायते-विन्यासो-रचना,तथा चैत्यतरुसिंहासनच्छत्रचक्रध्वजादीना च,तत्र चैत्यतरुरशोकवृक्ष ,अथवा-अचैत्यानि जिनप्रतिबिम्बानि तरुरशोकवृक्ष. सिंहासन-सिंहाकृतियुक्तविष्टर छत्राण्यातपत्रय चक्रधर्मचक्रं, ध्वजा —सिंहध्वजचक्रध्वजमहेन्द्रध्वजगोपुरादिध्वजाश्च,आदिशब्दात्-पद्मचामरपरिग्रह ,एतानि हि व्यन्तरा समवसरणे विदधति । यदाह-चेइदुमपीढछंदग,आसणछत्तं च चामराओ य । ज चऽन्न करणिज्ज, करेंति त वाणमंतरिया' ॥ १ ॥ इति गाथार्थ. ।

तथा—

भुवनगुरुणो य ठवणा, सयलजगपियामहस्स तो प्रम्मं ।
उक्किट्ठवण्णगोवरि, समवसरणबिंबरूवस्स ॥ १७ ॥

भुवनगुरोश्च-त्रिभुवननायकस्य पुन स्थापना-अर्हत स्थापनान्यास कर्त्तव्य इति शेष । किंभूतस्य लोके पिता पूज्य पितामहस्तु पूज्यतर पितुरपि पूज्यत्वात्तत सकलजगत -समस्तभुवनजनस्य पितामह इव पितामह सकलजगत्पितामह । अथवा-सकलजगतो धर्म पिता पालना भियुक्तत्वात्तस्यापि भगवान् पिता भगवत्प्रभवत्वाद्धर्मस्येति, पितु पिता पितामह , सकलजगत पितामह इति विग्रह , अतस्तस्य 'तो' त्ति-ततश्चैत्यतरुसिंहासनादिन्यासान न्तर सम्यग्—अवैपरीत्येन, क स्थापना कार्या ?, इत्याह-उत्कृष्टवर्णकस्य प्रधानचन्दनस्योपरि उपरिष्टात्—उत्कृष्टवर्णकोपरि, किंभूतस्य भुवनगुरो ? समवसरणे जिनधर्मदेशना भूमौ यानि देवतानिर्मितानि तस्यैव बिम्बानि-प्रतिकृतयस्तेषामिव रूप स्वभावो यस्य स समवसरणबिम्बरूपोऽतस्तस्य चतुर्मुखस्य विशिष्टरूपस्यैवेति गाथार्थ ।

तथा—

एयस्स पुव्वदक्खिण-भागेणं भगवओ गणधरस्स ।
मुणिवसभाणं वेमा-णिणीण तह साहुणीणं च ॥१८॥

एतस्य-भुवनगुरो पूर्वदक्षिणाया आग्नेयदिशो भाग एकदेश पूर्वदक्षिणदिग्भागस्तेन करणभूतेन--हेतुभूतेन वा मार्गेत -पृष्ठता गणधरस्य-गणनायकस्य मुनिवृषभाणा सातिशयादियतिपुङ्गवानाम् , तथा विमानिकदेवास्तेषामेता वैमानिन्य अतस्तासा वैमानिनीना देवीना, तथेति समुच्चयार्थस्तेन स्थापना कार्येति सबध्यते । साध्वीना—तपस्विनीना चशब्द समुच्चयार्थ इति गाथार्थ ।

तथा—

इय अवरदक्खिणेण, देवीणं ठावणा मुणेयव्वा ।
भवणवइवाणमंतर-जोइससबंधिणीणं ति ॥ १६ ॥

इति-एवमेव यथा मुनिवृषभादित्रयस्यासकीर्णतया स्थापना कृता एव भवनपत्यादिदेवीत्रयस्यापि सा कार्येत्यर्थ , अपरदक्षिणेन अपरदक्षिणस्या दिशि सप्तम्यर्थे तृतीयमेनप्रत्यय , देवीना-सुरवधूना स्थापना-न्यास 'मुणेयव्व' त्ति-ज्ञातव्या कर्त्तव्यतयति शष , भवनपतयो-देवालयविशेषनाथा असुरादय , 'वाणमतर' त्ति-वनानाम्-उद्यानानामन्तराणि कुहराणि विशेषा वा वनान्तराणि तेषु भवा मकारवर्णागमाद्वानमन्तरा व्यन्तरा , ज्योतिषि ज्योतिश्चक्रे भवा ज्योतिषा ज्योतींषि वा ज्योतिष्कदेवा , एतेषा द्वन्द्वोऽतस्तेषा सम्बन्धिन्य सत्कायास्तास्तथा तासाम्, इतिशब्दो द्वितीयपर्षद समाप्तिप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थ ।

तथा—

भवणवइवाणमंतर-जोइसियाणं व एत्थ देवाणं ।
अवरुत्तरेण णवरं, निद्दिट्ठा समयकेऊहिं ॥ २० ॥

भवनपतिवानमन्तरा उक्तनिर्वचना 'जाइसिय' त्ति-ज्योतिषि-ज्योतिश्चक्र जाता ज्योतिषिजा ज्योतिषि वा भवा ज्योतिषास्त एव ज्योतिषिका एषा द्वन्द्वोऽतस्तेषा भवनपतिवानमन्तरज्योतिषिकाणा वा, वाशब्द समुच्चये, तद्भावना चैवम्-भवनपत्यादिदेवीना स्थापना मन्तव्या, भवनपतिवानमन्तरज्योतिषिजानां च । अत्र समवसरणे देवाना—सुराणा किंविशिष्टयमुभयेषामपीत्यत आह--अपरोत्तरेणापरोत्तरस्या दिशि । नवर केवल निर्दिष्टा अभिहिता । समयकेतुभि -प्रवचनचिह्नभूतैरिति गाथार्थ ।

तथा—

वेमाणियदेवाणं, णराण णारीगणाण य पसत्था ।
पुव्वुत्तरेण ठवणा, सव्वेसिं णियगवण्णेहिं ॥२१॥

विमानेषु भवा वैमानिकास्ते च ते देवाश्च सुरा इति समासाऽतस्तेषाम् , तथा नराणाम् नृणा, नारीगणाना मनुष्यस्त्रीसमूहानामिह च गणशब्दापादान पुरुषापेक्षया स्त्रीजनस्य बहुत्वख्यापनार्थ, चशब्द समुच्चये, प्रशस्ता-मङ्गल्या पूर्वोत्तरेण-पूर्वोत्तरस्या दिशि स्थापना—न्यास कार्येति शेष । स्थापनाया एव विशेषार्थमाह-सर्वेषा—समस्ताना मनुष्येषु वर्णविशेषाभावाद्भवनपत्यादिदेवाना निजवर्णै स्वकीय २ शरीरच्छायाभि तत्र भवनपतिव्यन्तरा पञ्चवर्णाज्योतिष्का रक्तवर्णा , वैमानिका पुना रक्तपीतसितवर्णा , विशेष पुन , काला—असुरकुमारा इत्यादरागमादवसेयम् । इति गाथार्थ ।

तथा—

अहिणउलमयाहिव-पमुहाणं तह य तिरियसत्ताणं ।
बितियंतरम्मि एसा, तइए पुण देवजाणाणं ॥२२॥

अहिनकुलमृगमृगाधिपप्रमुखाणा—भुजगबभ्रुहरिणसिंहप्रभृतिकाना, प्रमुखग्रहणादश्वमहिषादिपरिग्रह 'तहय' त्ति-समुच्चये , अथवा--तथैव तेनैव प्रकारेण देवानामिव निजवर्णविशिष्टतालक्षणेन, परस्परविरोधलक्षणेन वा तिर्यक्सत्त्वाना तिर्यग्यानिजन्तूना द्वितीयान्तरे—द्वितीयप्रकारमध्ये एषा स्थापना कार्येति शेष , तृतीये-तृतीयप्राकारान्तर पुन -शब्दो विलक्षणताख्यापनार्थ , देवयानाना--देववाहनाना करिमकरकेसरिकलपिकलहसाद्याकारधारिणामिति गाथार्थ ।

अथ समवसरणविधिं निगमयन् शेषदीक्षाविधिं दर्शयन्नाह-

रइयम्मि समोसरणे, एव भत्तिविहवाणुसारेणं ।
सुइभूओ उ पदोसे, अहिगयजीवो इहं एइ ॥२३॥

रचित--स्थापिते समवसरणे-समयसिद्ध, एवम्-उक्तनीत्या भक्तिविभवानुसारेण--बहुमानश्रद्धयानुरूप्येण शुचिभूतस्तु शौचप्राप्त एव द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यत स्नात श्रीचन्दनानुलिप्तगात्र सितवसननिवसन शुचिविद्याक्लृप्तगात्रश्च, भगवतस्तु विशुद्धयमानमानस । प्रदोषे-दिवसाऽवसाने उपलक्षणत्वादस्य प्रशस्ततिथिकरणवारनक्षत्रयोगचन्द्रबललग्नादौ अधिकृतजीव प्रस्तुतसत्त्वो दीक्षणीय इत्यर्थ , इहाधिकृतसमवसरणदेशे एति—आगच्छतीति गाथार्थः।

ततश्च—

भुवणगुरुगुणक्खाणं, तम्मीसं जायतिव्वसद्धस्स ।
विहिसासणमोहेणं, तओ पवेसो तहिं एव ॥२४॥

भुवनगुरा -त्रिभुवनबान्धवस्य जिनस्य ये गुणा रागादिवैरिवारविदारकत्वसमस्तवस्तुस्तोमविषयविज्ञायकत्वनिखिलनाकिनिकायाभिनम्यत्वरुद्भूतपदार्थप्रकाशकारी वाग्वादित्वशिवसुखनायकत्वतद्दानसामर्थ्यादयस्तेषा यदाख्यानम्-अभिधानं तत्तथा तस्माद्भुवनगुरुगुणाख्यानाद्धेतो । तस्मिन्

भुवनगुरौ सजानतीव्रश्रद्धस्य समुत्पन्नोत्कटगुरुरुत्वेर्देवतात्वेन प्रतिपत्तिं प्रतीति गम्यते अधिकृतजीवस्येति । प्रकृत त्रिविधिसाधनमनुष्ठानप्रकाशन, यदुत जिनदीक्षाया प्रतिपन्नाया न नव कल्पत अन्यतीर्थिकदेवानामन्यतीर्थिकाना च वन्दनादि , कल्पते च जिनाना जैनमुनीना जैनागमस्य च वन्दनादि कर्तुमित्याह । अथवा-तवाञ्जलौ पुष्पाणि दास्यन्ते अक्षिस्थगन च वस्त्रेण करिष्यत, तानि च पुष्पाणि त्वया अक्षुभितेन समवसरणमध्यस्थापितजिनाभिमुख निक्षप्तव्यानि, आत्मा च ससुतधनादिर्गुरवे निवेदनीय इति , विधि , ओघेन—सामान्येन विशेषतस्तु दीक्षादानावसरात्पूर्वमेव तद्विषयविधेराख्यातत्वात् । ततो विधिसाधनानन्तर प्रवेश —प्रवेशन तस्मिन् समवसरणे , एव वक्ष्यमाणन्यायेनेति गाथार्थ ।

ततश्च—

वरगंधपुप्फदाणं, सियवत्थेणं तह च्छिठयणं च ।
आगइगइविरणाणं, इमस्स तह पुप्फपाएण ॥२५॥

वरगन्धपुष्पदान सुगन्धिकुसुमानाम् ,अथवा प्रधानाना वासाना पुष्पाणा च दान वितरण वरगन्धपुष्पदानमञ्जलौ कर्त्तव्यमस्यति याग । तथा सितवस्त्रेण शुक्लवाससा । तथा तेन प्रकारेण अपीडात्पादनलक्षणन विद्वत्प्रसिद्धेन वाक्योपक्षेपमात्रेण वा तथाशब्द , अक्षिस्थगनं लोचनावरणं कार्य,चशब्द' समुच्चये, ततश्चासौ तानि कुसुमान्यावृताक्ष एव जिननाथाभिमुख प्रक्षेपयितव्य , गुरुणा चाधिकृतपुष्पपातलक्षणनिमित्तानुसारेण यथासम्प्रदाय शुभादितरस्माद्वा भवादागतोऽय,तथा दीक्षाराधनविराधनाभ्या शुभेतरा वा गतिरस्य भाविष्यतीति दीक्षादानार्थ तत्परिहारार्थ च परिज्ञान विधयम् । एतदेवाह-आगतिगतिविज्ञान शुभाशुभपूर्वजन्मानागतजन्मना निर्णयन कार्यम् । अथवा-गत्या-गमननास्खलिततरादियुक्तेन गतिविज्ञानमागामिभवज्ञानमागतिगतिविज्ञानम् । इह व्याख्याने समासितमपि गतिविज्ञानमित्येतत्पदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र सम्बन्धनीयमिति,'इमस्स'त्ति-अस्य दीक्षाधिकृतजीवस्य , तथेति समुच्चये । अथवा-तथा-तत्प्रकारेण साम्प्रदायिकन पुष्पपातेन—कुसुमपतनन दीक्षणीयनरविहितेन । एतदर्थमेव पूर्वं पुष्पदान तदञ्जलौ कृतमासीतदि । इह च समवसरणमध्ये पुष्पपाताद्दीक्षाराधनाजनिता सुगतिस्तद्बहि पाताच्च तद्विराधनाजनिता कुगतिरस्येत्येतावन्मात्रमतो ग्रन्थादवसीयते । शेषं तु ग्रन्थान्तराद्विशिष्टसम्प्रदायाद्वाऽवसेयमिति गाथार्थ ।

अथ शुभाशुभगतिविज्ञानविषये मतान्तर दर्शयन्नाह—

अभिवाहरणा अण्णे , णियजोगपवित्तिओ य केइ त्ति ।
दीवाइजलणभेया , तहुत्तरसुजोगओ चेव ॥ २६ ॥

अभिव्याहरणात्-सशब्दनात् दीक्षणीयेनान्येन वा दीक्षावसरे विहितात् शुभाशुभार्थससूचकात् सिद्धिवृद्धीत्यादिरूपाद् , अथवा— इच्छाकारेण तुम्हे अम्ह दसणपडिम सम्मत्तसामाइय वा आरोवेह ' इत्यादि , दीक्षणीयाभिव्याहारात् 'आरोवेमि खमासमणाण हत्थेण आराविय'मित्यादर्वाऽऽचार्याभिव्याहारादस्खलितादिगुणदोषानुगताद्,अन्ये-अपरे सूरयो दीक्षाराधनविराधनाजन्यशुभाशुभगतिपरिज्ञानमस्याधिकृतस्य कर्त्तव्यमित्याहुरिति गम्यम् , तथा निजयोगानामाचायसत्कमन प्रभृतीना प्रवृत्ति -प्रवर्त्तन निजयोगप्रवृत्तिस्ततो निजयोगप्रवृत्तित ,चशब्द समुच्चय,इतिशब्दस्योत्तरस्यह दर्शनादिति,एतत् केचिदपर प्राहुरिति गम्यम् । इदमुक्त भवति-तदा यद्याचार्यस्य क्रोधलाभमोहभयादिभिरव्याकुल मनो यद्यदा वाच्य तद्विषयाव्यक्तत्वादिगुणा च वाक् साध्वसाद्यनुपहतश्च काय प्रवर्त्तते तदा शुभा गतिरिति । अन्यथा-त्वशुभा गतिरस्य ज्ञायत इति । तथा दीपादीना दीपचन्द्रतारकादीना यज्ज्वलन-दीपन तस्य या भदो—विशेष , स तथा तस्मात् । इदमुक्त भवति-यदि तदा दीपादय प्रवृद्धतजसा भवन्ति तदाऽस्य शुभम् , अन्यथा त्वशुभमिति । तथेति समुच्चय, उत्तरे—दीक्षोत्तरकालभाविना य सुयोगा -शुभव्यापारा दीक्षितगतास्ते उत्तरसुयोगास्तेभ्य एव चैवशब्दस्यावधारणार्थत्वात्केचिदिति प्रकृतमिति गाथार्थ । पञ्चा० २ विव० । सत्रार्थयामेलन, अङ्गे श्रुतस्कन्धे, अध्ययने,नि०चू० ।

जे भिक्खू उद्देसे हेट्ठिल्लाइ समोसरणाइ अवाइत्ता उवरिम सुय वाएइ वायत वा साइज्जइ ॥१७॥ नि०चू० १६ उ० ।

जिनस्तवनरथानुयानपट्टयात्रादिषु बहूना साधूना मेलने, स० १२ सम० । (समवसरणे सम्भागविसम्भोगौ 'संभोग ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २०६ पृष्ठ उक्तौ ।) (अणुयाण'शब्दे प्रथमभागे ३७५ पृष्ठ साधूना संमेलक उक्त ।) समवसरणं नाम कुलसमवायो गणसमवाय सघसमवायो वा । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

(२१) अथ समवसरणप्रस्तावात्समवसरणस्तवमाह—

थुणिमो केवलिवत्थं, वरविज्जाणंदधम्मकित्तिऽत्थं ।
देविंदनयपयत्थं, तित्थयर समवसरणत्थं ॥ १ ॥

अवचूरि —वय ' थुणिमा ' स्तुम । कम् ? तीर्थङ्करं , केवलिनाऽवस्था यस्य स केवल्यवस्थस्तम् । वरा —प्रधाना विद्यानन्दधर्मकीर्त्तिरूपा अर्था यस्य स वरविद्यानन्दधमकीर्त्यर्थस्तम् । अथवा—किमर्थं स्तुम ? वरविद्यानन्दधमकीर्त्यर्थम् । पुन कथभूतम् ? देवेन्द्रैर्नत यत्पद तीर्थकरपदवीरूप तत्र तिष्ठतीति देवन्द्रनतपदस्थस्तम् । समवसरण तिष्ठतीति समवसरणस्थस्तम् । अथवा-समवसरणे आस्था स्थितिर्यस्य स समवसरणस्थस्तम् तथा ।

पयडिअसमत्थभावो, केवलिभावो जिणाण जत्थ भवे ।
सोहंति सव्वओ तहिँ , महिमाजोयणमनिलकुमरा ॥२॥

अवचूरि —प्रकटिता —समस्ता भावास्त्रिभुवनान्तर्वर्तिन स्तम्भकुम्भाम्भोरुहादिपदार्था येन स तथा । केवलिभाव -केवलित्व जिनाना यत्र स्थाने भवत् तस्मिन् स्थाने शोधयन्ति सर्वत मही—पृथिवीम् आयोजन—योजनमभिव्याप्य अनिलकुम(मा)रा—वायुकुमारा ।

वरिसंति मेहकुमरा, सुरहिजलं उउसुरा कुसुमपसरं ।
विरयंति वणा मणिकण-गरयणचित्त महिअलं तो ॥३॥

अवचूरि -मेघकुमारास्तत्र सुरभिजल वर्षन्ति । ' उउसुरा ' इति-ऋतुसुरा षण्णामृतूनामधिष्ठातार. सुरा.—व्यन्तरा इत्यर्थ. कुसुमप्रसरं वर्षन्ति , अधोमुखवृन्तान्

पुष्पप्रकरान् कुर्वन्तीत्यर्थ । तत ' वणा ' इति—वानमन्तरा मणयश्चन्द्रकान्ताद्या , इन्द्रनीलादीनि रत्नानि। अथ भाव —मणिकनकरत्नैश्चित्र महीतल रचयन्ति—पीठबन्ध कुर्वन्तीत्यर्थ ।

(२२) समवसरणरचनामाह—

अब्भितरमज्झ बहिं,तिवप्प मणि-रयण कणय-कविसीसा
रयणज्जुणरुप्पमया, वेमाणिअजोइभवणकया ॥४॥

अवचूरिः—अथ भाव —अभ्यन्तरो वप्रो वैमानिककृतो रत्नमयो माणिकपिशीर्षक १ । मध्यम प्राकारो ज्योतिष्ककृतोऽर्जुनसञ्ज्ञसुवर्णमयो रत्नकपिशीर्षक २ । बहिर्वप्रो भवनपतिकृतो रूप्यमय कनककपिशीर्षक ३ ।

वट्टम्मि दुतीसगुल, तित्तीसधणुपिहुल पणसयधणुचा ।
छद्धणुमयइगकोसं—तरा य रयणमयचउदारा ॥ ५ ॥

अवचूरि—अथ समवसरणं द्विधा स्यात् , वृत्तं चतुरस्त्र वा । तत्र वृत्ते समवसरणे वप्रत्रयभित्तय प्रत्येक त्रयस्त्रिंशद् (३३)धनुर्द्वात्रिंश (३२) दङ्गुलपृथुला भवन्ति । तथा त्रयाणामपि वप्राणामन्तराणि उभयपार्श्वान्तरमिलनेन एकक्रोश (१) षट्शत (६००) धनु प्रमाणानि भवन्ति । अत्र च चतुर्विंशत्याऽङ्गुलैर्हस्तो ज्ञेय । चतुर्भिर्हस्तैर्धनु । धनु सहस्रद्वयेन क्रोश । क्रोशैश्चतुर्भिस्तु योजनम् । तथा बहिर्वर्त्तीनि सोपानानि दशसहस्र (१००००) मितानि योजनमध्ये न गण्यन्ते । तत प्रथमवप्रादग्रे पञ्चाशद् (५०) धनु प्रतर । ततोऽग्र पञ्चसहस्र (५०००) सोपानानि तेषा च हस्तमानत्वाच्चतुर्भिर्भागे लब्धानि पञ्चाशदधिकानि द्वादशशतानि (१२५०) धनूंषि । तता द्वितीयवप्रात् पञ्चाश (५०) द्धनु प्रतर , तत पुन पञ्चसहस्र (५०००) सोपानाना पञ्चाशदधिकानि द्वादश शतानि धनूंषि भवन्ति । ततस्तृतीयो वप्र , तत त्रयोदश शतानि (१३००) धनूंषि गत्वा पीठमध्यम् । अथ तिस्रोऽपि वप्रभित्तय प्रत्येक त्रयस्त्रिंशद् (३३) धनुरेक (१) हस्तोऽष्टाङ्गुल (८) पृथुला भवन्ति । तत्र सर्वेषा धनुषा मिलने नवनवत्यधिकानि एकानचत्वारिंशच्छतानि (३९९९) धनूंषि जातानि । तथा शेषाणि द्वात्रिंशदङ्गुलानि त्रिगुणीक्रियन्ते भित्तित्रयभावात् , षण्णवत्य (९६) ङ्गुलानि जातानि । षण्णवत्याऽङ्गुलैश्चैक धनुर्भवति , हस्तचतुष्टयमितत्वाद्धनुष । एव चत्वारि सहस्राणि (४०००) धनुषा जातानि । इत्थमेकस्मिन् पार्श्वे क्रोशद्वयमेव द्वितीयेऽपि क्रोशद्वयमिति मिलित वृत्तसमवसरणे योजनम् ॥ ५ ॥

चउरंसे इगधणुसय-पिहुवप्पा सड्ढकोसअंतरिया ।
पढमबिआ बिअतइआ, कोसंतरपुव्वमिव सेस ॥६॥

अवचूरि—चतुरस्त्रे समवसरणे वप्रत्रयभित्तय प्रत्येक शतधनु पृथुला ज्ञेया , तथा—'रुद्ध' त्ति—प्रथमद्वितीयवप्रयोरन्तरमुभयपार्श्वमिलनन सार्द्धक्रोश । ' बिअतइय'त्ति—द्वितीयतृतीययोश्चान्तरमुभयपार्श्वमिलनेन क्रोश । पुव्वमिव सेस' त्ति—शेष मध्यभित्तयोरन्तरमेक (१) क्रोशषट्शत- (६००) धनु प्रमाण पूर्ववद् वृत्तसमवसरणवद् ज्ञेयम् । अत्रापि एकपार्श्वे योजनार्द्ध मील्यते । तद्यथा—चतुरस्त्रे बाह्यवप्रभित्तिर्योजनमध्ये न गण्यते । ततश्च बाह्यवप्रमध्यवप्रयोरन्तरं दश शतानि (१०००) धनूंषि । द्वितीयवप्रभित्ति शत (१००) धनूंषि । अभ्यन्तरवप्रमध्यवप्रयोरन्तर पञ्चदशशत (१५००) धनुर्मानम् । अभ्यन्तरवप्रभित्ति शत (१००) धनुर्मानम् । अभ्यन्तरवप्रात् त्रयोदशशतानि (१३००) धनूंषि गत्वा पीठमध्यम् , एवम् एतन्मिलने चतुस्सहस्राणि धनूंषि जातानि । तथा च क्रोशद्वय भवति । एव यथैकत्र पार्श्वे क्रोशद्वय भवति तथा द्वितीयेऽपि । एव चतुरस्त्रसमवसरणेऽपि योजन मिलति स्म ॥ ६ ॥

सोवाणसहसदस कर-पिहुच्च गतुं भुवो पढमवप्पो ।
तो पन्नाधणुपयरो, तओ अ सोवाण पणसहसा ॥ ७ ॥

अवचूरि—सोपानानि दश सहस्राणि करपृथुलानि उच्चानि च हस्तमात्रपृथुलोच्चानीत्यर्थ । भुवो—भूमितो गत्वा प्रथमो वप्र । तत पञ्चाशद् (५०) धनूंषि प्रतरो रमणभूमि , समा भूमिरित्यथ । शेष सुगमम् ॥ ७ ॥

तो बियवप्पो पन्न(न्ना)ध-णुपयरसोवाणसहसपण तत्तो ।
तइओ वप्पो छस्सय-धणुइगकोसेहि तो पीढ ॥ ८ ॥

अवचूरि—ततस्तृतीयो वप्रस्तस्य चान्त. षड्धनु शतेनाधिकेकक्रोशेन प्रमितमिति गम्यम् । एक (१) क्रोशषट्शत (६००) धनु प्रमाणमित्यर्थ । पीठ समाभूमिरस्ति ॥ ८ ॥

चउदार तिसोवाणं, मज्झे मणिपीढयं जिणतणुच्चं ।
दोधणुसयपिहुदीह, सड्ढदुकोसेहि धरणिअला ॥ ९ ॥

अवचूरि—चतुर्द्वार त्रिसोपान सोपानत्रयान्वितम् । समवसरणस्य मध्य मणिमयं पीठ जिनदेहपरिमाणेनोच्च द्विशत (२००) धनूंषि पृथुल दीर्घ च, तच्च धरणितलात् सार्द्धक्रोशद्वयेन भवति ॥ ९ ॥

जिणतणुबारगुणुच्चो, समहिअ जोयणपिहू असोगतरू ।
तयहो य देवछंदो, चउसीहासणसपयपीढा ॥ १० ॥

अवचूरि—"तिन्नेव गाऊआइ, चेइअरुक्खो जिणस्स पढमस्स । सेसाण बारसगुणा, वीरे बत्तीस य धणूणि ॥ १ ॥" वीराद् द्वादशगुण एकविंशतिर्धनु प्रमाणो (२१) भवति केवलोऽशोकस्तदुपरि शालवृक्ष एकादश (११) धनूंषि । एवमुभयोर्मिलने द्वात्रिंशद्धनूंषि (३२) चैत्यद्रुमो भवति , वीरस्येति सम्प्रदाय । अत्र शालश्च श्रीवीरस्वामिनोऽभूत् । अन्येषा तीर्थकृता न्यग्रोधादय । उक्तं च समवायाङ्गे—" चउवीसाए तित्थयराणं चउवीसं चेइअरुक्खा हुत्था । त जहा—

" निग्गोह सत्तवन्ने, साले पिअए पिअंगु छत्ताहो ।
सरसे अ नागरुक्खे, माली अ पिलुंखुरुक्खे अ ॥ १ ॥
तंदुग पाडल जंबू, आसत्थे खलु तहेव दहिवन्ने ।
नदीरुक्खे तिलए, अंबगरुक्खे असोगे अ ॥ २ ॥
चंपय बउले अ तहा, वेडसरुक्खे तहेव धवरुक्खे ।

सालो अ वद्धमाणस्स, चेइअरुक्खा जिणाणं ॥ ३ ॥ "
" बत्तीस धणुआइं , चेइअरुक्खो अ वद्धमाणस्स ।
निच्चोअगो , उच्छन्नो सालरुक्खेण ॥ १ ॥
सच्छत्ता सपडागा , सवेइया तोरणेहि उववेआ ।
सुरअसुरगरुलमहिया, चेइअरुक्खा जिणवराणं ॥ २ ॥ "

इदं प्रवचनसारोद्धारे सविस्तरमभिहितमस्ति । नित्यमृतुरेव पुष्पादिकालो यस्येति नित्यर्तुक । अवच्छन्नशालवृत्तेणेति वचनादशोकोपरि शालवृक्षोऽपि कथंचिदस्तीति ज्ञायत इति । तथाऽशोकवृक्षस्याधस्ताद्देवच्छन्दके चत्वारि सिंहासनानि सपादपीठानि ॥ १० ॥

तदुवरि चउ छत्ततिआ , पडिरूवतिगं तहट्ठचमरधरा ।
पुरओ कणयकुसेसय-ठिअफालिअधम्मचक्कचऊ ॥११॥

अवचूरि —तेषामुपरि चत्वारि छत्रत्रिकाणि छत्रातिच्छत्ररूपाणि । तथा प्रतिरूपत्रिक च व्यन्तरेन्द्रकृत प्रभुप्रभावान्मुख्यरूपतुल्यमेव भवति । तथाऽष्टौ चामरधरा भवन्ति । एकैकरूप प्रति द्वयोर्द्वयोश्चामरधारकयो सद्भावात् । तथा कनककुशेशयस्थितानि स्फाटिकानि धर्मचक्राणि चत्वारि सिंहासनपुरतो भवन्ति ॥११ ॥

झयछत्तमयरमगल—पचालीदामवेइवरकलसे ।
पइदारं मणितोरण—तिअधूवघडी कुणति वणा ।१२।

अवचूरि —वप्रेषु प्रतिद्वार ध्वजछत्रमकरमुखमङ्गलपाञ्चालीपुष्पदामवदिपूर्णकलशान् , मणिमयतारणत्रिकाणि धूपघटीश्च कुर्वन्ति वानव्यन्तरा—व्यन्तरसुरा ॥ १२ ॥

जोयणसहस्सदंडा, चउज्झया धम्ममाणगयसीहा ।
ककुभाइजुया सव्व, माणमिणं निअनिअकरेणं ॥१३॥

अवचूरि —धर्मध्वज १ मानध्वज २ गजध्वज ३ सिंहध्वज ४ नामानश्चत्वारो ध्वजाश्चतुर्दिक्षु चतुर्ग-(चत्वारो ग) जसिंहलाञ्छिता इत्यर्थ. । ' ककुभाइजुय ' त्ति—लघुलघुतरध्वजादियुता । ककुप्शब्देन घण्टिकापताकिकाद्युच्यते । सर्वं चैतन्मान निजनिजहस्तेन ॥ १३ ॥

पविसिअ पुव्वाइ पहू , पयाहिणं पुव्वआसणं निविट्ठो ।
पयपीढठवियपाओ , पणमिअतित्थो कहइ धम्मं ॥ १४ ॥

अवचूरि —प्रदक्षिणया प्रविश्य ' पणमिअतित्था ' त्ति—' नमो तित्थस्स ' इत्यादि जीतमर्यादया प्रणमित तीर्थं चतुर्विध सङ्घो येन स ,प्रभोर्वाणी योजन यावत्प्रसरति यतो वप्राणामधस्ताद्दूरस्थो जना शृण्वन्ति ॥ १४ ॥

मुणि वेमाणिणि समणी, सभवणजोइवणदेविदेवतिअं ।
कप्पसुरनरित्थितिअं, ठंति ग्गेयाइविदिसासु ॥ १५ ॥

अवचूरिः-आग्नेयीनैर्ऋतीवायवीशानीविदिक्षु यथोक्त सभात्रयं यथाक्रम पूर्वस्या दक्षिणाया (णस्या) पश्चिमायमुत्तराया प्रविश्य प्रदक्षिणा दत्त्वा तिष्ठति ॥१५॥

चउदेविसमणि उद्ध-ट्ठिआ निविट्ठा नरित्थिसुरसमणा ।
इय पण ५ सग ७ परिस सुणं-ति देसणं पढमवप्पतो ।१६।
इय आवस्सयवित्ती-वुत्तं चुन्नीइ पुण मुणि निविट्ठा ।
दो वेमाणिणिसमणी, उड्ढा सेसा ठिआ उ नव ॥१७॥

अवचूरि —गाथाद्वय स्पष्टम् । (नवर) मुनयो निविष्टा उत्कुटुकासनेनेति शेष । वैमानिका देवी श्रमणीद्वयमूर्ध्वस्थिता शेषा नव सभास्थिता उपविष्टा । तथा चैतयो (गाथयो) रक्षराणि (एवम्)-" अवसेसा संजया निरइसेसिआ पुरच्छिमेण चेव दारेण पविसित्ता भयवत तिपयाहिण काउ वदित्ता नमो अइसेसिआण ति भणित्ता अइसेसिआण पिट्ठओ निसीअति । वेमाणिआ (णी) देवीओ पुरच्छिमेण चेव दारेण पविसित्ता भयवत तिपयाहिणीकरित्ता नमो तित्थस्स नमो अइसेसिआण नमो साहूण ति भणित्ता निरइसेसिआण पिट्ठओ ठायति न निसीयति । समणीओ पुरिच्छिमेण चेव दारेण पविसित्ता तित्थयर तिपयाहिण करित्ता वदित्ता नमो तित्थस्स नमो अइसेसिआण नमो साहूण ति भणित्ता वेमाणिआण देवीण पिट्ठओ ठायति न निसीयति । भवणवासिणीओ देवीओ जोइसिणीओ वतरीओ दाहिणदारेण पविसित्ता तित्थयर तिपयाहिणीकरित्ता दाहिणपच्छिमेण ठायति भवणवासिणीण पिट्ठओ जोइसिणीओ तासि पिट्ठओ वतरीओ । भवणवासिदेवा जोइसिआ देवा वाणवतरा देवा एए अवरदारेण पविसित्ता न चेव विहिं काउ उत्तरपच्छिमेण ठायति जहासख पिट्ठओ । वेमाणिआ देवा मणुस्सा मणुस्सीओ अ उत्तरेण दारण पविसित्ता उत्तरपुरच्छिमेण ठायति जहासख पिट्ठओ " । एषा चूर्णि । अथ वृत्ति । अत्र च मूलटीकाकारेण भवनपतिप्रभृतीनां स्थान निषीदन वा स्पष्टाक्षरैर्नोक्तम् ,अवस्थानमेव प्रतिपादितम् ।पूर्वाचार्योपदेशेन लिखितपट्टिकादिचित्रकर्मबलेन तु सर्वाश्चतस्र एव देव्यो न निषीदन्ति,देवाश्चत्वार पुरुषा स्त्रियश्च निषीदन्तीति प्रतिपादयन्ति केचनेत्यल प्रसङ्गेन ॥ १३१७ ॥

बीअंतो तिरि ईसा-णि देवछंदो अ जाण तइअंतो ।
तह चउरंसे दु दु वा-वी कोणओ वट्टि इक्किका ॥१८॥

अवचूरि.—द्वितीयवप्रान्तस्तिर्यञ्च तत्रैवेशानकोणे प्रभोर्विश्रामार्थं देवच्छन्दको रत्नमय 'जाण' त्ति-यानानि वाहनानि भवन्ति तृतीयवप्रान्त. । तथा चतुरस्रे समवसरणे कोणे कोणे द्वे द्वे वाप्यौ । वृत्ते च समवसरणे कोणे कोणे एकैका वापी । ' बहिवप्पदारमज्झे, दो दो वावी अ हुति कोणेसु । ' इति च स्तोत्रान्तरे पाठ ॥ १८ ॥

पीअ-सिअ-रत्त सामा,सुर-वण-जोइ-भवणा रयणवप्पे ।
धणु दंड-पास-गयह-त्थ सोम-जम-वरुण-धणयक्खा१९

अवचूरि.—अथ रत्नमये प्रथमवप्रे पूर्वादिद्वारचतुष्केऽपि क्रमेण द्वारपालदेवाना नामादिकमाह—सोम १ यम २ वरुण ३ धनदाख्या. ४ । यथाक्रम पीतादिवर्णा । सुरादय । धनुर्दण्डपाशगदाहस्ता द्वारपाला ॥ १९ ॥

जय-विजया-ऽजिय-अपरा-
जिअ सिसिय अरुणा-पीअ नीलाभा ।
बीए देवी जुअला,
अभयंकुस-पास-मगरकरा ॥ २० ॥

तइअ बहि सुरा तु(बु)रु,खट्टंगि-कवालजडमउडधारी ।

पुव्वाइदारवाला, तंबरुदेवो अ पडिहारो ॥ २१ ॥
सामन्नसमोसरणे, एस विही एइ जइ महिड्डिसुरो ।
सव्वमिण एगोऽविहु, स कुणइ भयणेयरसुरेसु ॥२२॥

अवचूरि —गाथाद्वय स्पष्टम् । 'सामन्नसमोसरणे'त्ति-एष विधि सामान्यसमवसरणे ज्ञेय ॥ यदि महर्द्धिक कश्चि द्देव एति-आगच्छति तदा स एकोऽपि सर्वमिद करोति, यदीन्द्रा नागच्छन्ति तदा भवनपत्यादय समवसरण कुर्वन्ति वा न वा ? इत्याह—'भयणेयरसुरेसु' त्ति-इतरसुरेषु भजना, कोऽर्थ ? कुर्वन्त्यपि न कुर्वन्त्यपीत्यर्थ ॥२०।२१।२२॥

पुव्वमजाय जत्थ उ, जत्थेइ सूरो महिड्डिमघवाई ।
तत्थोसरणं नियमा, सययं पुण पाडिहेराइं ॥ २३ ॥

अवचूरि —यत्र च तत्तीर्थङ्करापेक्षयाऽभूतपूर्व-समवसरण यत्र च महर्द्धिको देव इन्द्रादिर्वा समेति समागच्छति तत्र समवसरणरचना नियमान्निश्चयाद्भवति । अष्टमहाप्रातिहार्यादिक पुन सतत भवत्येवेत्यर्थ । तथा येन च श्रमणेन समवसरणमदृष्टपूर्वं तेन तत्र द्वादशयोजनेभ्य आगन्तव्य स्यात् । अनागमने तु तस्य चतुर्लघव प्रायश्चित्त भवति । तदुक्तम्—" जत्थ अपुव्वोसरण, अदिट्ठपुव्व च जेण समणेण । बारसहिं जोअणेहिं, स एइ अणागए लहुआ ॥ १ ॥ " तथा प्रभु प्रथमपौरुषीं सपूर्णां यावद्धर्ममाचष्ट । अत्रान्तरे बलि प्रविशति, त च बलिं प्रक्षिप्यमाण देवादय सर्वेऽपि यथोचित गृह्णन्ति, सर्वामयप्रशमनश्च स, तेन च षण्मासान्तरे नान्य प्रकुप्यति रोग । बलिक्षेपादनु प्रभुराद्यवप्राद्युत्तरेण निर्गत्येशानदिशि देवच्छन्दकमेति, गणधरश्च द्वितीयपौरुष्या धर्म्ममाचष्टेऽसङ्ख्येयभवकथयिता इत्यादिविस्तर श्रीआवश्यकादौ प्रोक्तोऽस्तीति ॥ २३ ॥

दुत्थिअसमत्थअत्थिअ-जणपत्थिअअत्थसत्थसुसमत्थो ।
इत्थ थुओ लहु जण, तित्थयरो कुणउ सुपयत्थं ॥ २४ ॥

अवचूरि —दु स्थिता-दु खिता य समस्ता अर्थिकजना-याचकलोकास्तेषा ये प्रार्थिता अर्थास्तेषा सार्था समूहास्तेषु समर्थ, सर्वमनोरथपूरकत्वात् । इत्थ स्तुतो लघु-शीघ्र जन भव्यलोक तीर्थकर सुपदस्थ मोक्षपदस्थ स्वपदस्थ वा करोत्वित्यर्थ ॥२४॥ इति श्रीसमवसरणस्तवस्यावचूरि समाप्ता॥

(२३) श्रीतीर्थकृता समवसरणाभावे व्याख्यानावसरे चतुर्मुखत्व स्यान्नवेति प्रश्न, अत्रोत्तरम्-तीर्थकृता दानशीलतपोभावे' ति श्लोकवृत्त्यनुसारेण समवसरणे देशनावसरे चतुर्मुखत्व सभाव्यत इति ॥ ५६ ॥ सेन० २ उल्ला० । ' बारसजोअणउसह ' इत्येतद्गाथानुसारेण श्रीवृषभादितीर्थकृता समवसरणमानमुत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नयोजनैरुच्यतेऽन्यथा वेति प्रश्न, अत्रोत्तरम्— बारसजोअणउसह ' इत्यनया गाथयोत्सेधाङ्गुलयाजनैर्वृषभादितीर्थकृता समवसरणमान मतान्तरेणोक्त दृश्यते, परमस्या गाथाया पारम्पर्य न ज्ञायते इति समवसरणावचूर्णाविति ॥ २६ ॥ सेन० ३ उल्ला० । श्रीवर्द्धमानजिनस्य प्रथमसमवसरणे सालवृक्ष ऊर्ध्वमभूत्किं वा सर्वदाऽपि सार्थेऽचलदिति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्-यत्र भगवन्तास्तिष्ठन्ति यत्र च निषीदन्ति तत्र देवा अशोकवृक्ष विकुर्वन्तीति समवायाङ्गादावभिप्रायोऽस्ति, तेन तदुपरिवर्तिन सालवृक्षस्यापि तथैव सम्भावना, न तु सार्द्ध चलन प्रथमसमवसरण एव वा तद्विधानमिति ॥१७६॥ सेन० ३ उल्ला० । तीर्थकृता समवसरणाभावे चतुर्मुखत्वाभाव च कथ द्वादशपर्षदा व्यवस्थितिरिति, प्रश्न —अत्रोत्तरम्—समवसरणाभावेऽपि तीर्थकृता द्वादशपर्षदामवस्थितिर्यथा समवसरणे तथैवेत्यवसीयते ॥१८१॥ सेन० ३ उल्ला० ।

समोसरणतव-समवसरणतपस्—न० । भाद्रपदषोडशभिरेकाशननिर्विकृतिकाचाम्लोपवासैर्यथाशक्तिकृते समवसरणपूजान्विते तपोभेद, पञ्चा० १६ विव० ।

समोसवेऽत्ता-समवसृत्य—अव्य० । खण्डश कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

समोहय-समवहत—त्रि० । कृतसमुद्घाते, भ०१७श०६उ० । स्था० । (अविशुद्धलश्य समवहता देवा विशुद्धलश्य जानाति न वा इति 'विभगणाण' शब्द षष्ठभागे उक्तम् ।)

सम्पक्खालि-सप्रक्षालिन्—त्रि० । सप्रक्षालयति कर्मरज शोधयति इत्येव शील सप्रक्षाली कर्ममलशोधके, पा० ।

सम्म-शर्मन्—न० । शर्म, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । क्षमदाम शिरो नन ॥८ । १ । ३२॥ इति पुस्त्व बाहुलकादत्र न । प्रा० ।

सम्यच्—त्रि० । समञ्चतीति सम्यक् । अविपरीते, स्था० ३ ठा० ४ उ० । सुसाधुनि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । उत्त० । शोभने, युक्तिसगत, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । आचा० । उत्त० । अविपर्यास, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । प्रशंसायाम्, प्रव० ६ द्वार । विशे० । न० । आव० । आ० म० । औचित्ये, स्था० ५ ठा० १ उ० । यथावस्थिते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

तिविहे सम्मे पएणत्ते, तंजहा-णाणसम्मे दंसणसम्मे चरित्तसम्मे । (सू० १९४X)

सम्यग्—अविपरीत मोक्षसिद्धि प्रतीत्यानुगुणमित्यर्थ । स्था० ३ ठा०४ उ० । रा० । अष्ट० । जं० । (ज सम्म ति पासह त मोण ति पासह त्ति 'मुणि' शब्दे षष्ठभागे व्याख्यातम् ।)

साम्य—न० । समस्य भाव साम्यम् । समतायाम्, आतु० । आ० म० । इष्टानिष्टतारहिते तुल्यत्वे, अष्ट० २१ अष्ट० ।

सात्म्य—न० । " पानाहारादया यस्या-विरुद्धा प्रकृतेरपि । सुखित्वाय च कल्पन्ते, तत्सात्म्यमिति गीयते " ॥१॥ इत्युक्तलक्षणे भोजनादौ, ध० १ अधि० ।

सम्मअ-सम्मत—त्रि० । इष्टे, स० ।

सम्मअणणुपालणा-सम्यगननुपालना—स्त्री० । पोषधव्रतस्य सम्यगनासेवने, आव० ६ अ० ।

सम्मइ-सम्मति—पु० । स्वनामख्याते सिद्धसेनदिवाकररचिते अभयदेवसूरिकृतवृत्तिसवलिते प्रकरणग्रन्थे, आचा० । " स्फुरद्भागशुविध्वस्त—मोहान्धतमसोदयम् । वर्द्धमानार्कमभ्यर्च्य, यते सम्मतिवृत्तये ॥ १ ॥ " सम्म० १ काण्ड । मिथ्यात्वकलङ्करहिताया शोभनाया मत्याम्, स्त्री० । आचा० । प्रश्न० । विशिष्टाभिनिबोधिकज्ञाने, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञाने वा । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । 'पामिच्च'-शब्दे पञ्चमभागे ८५४ पृष्ठे उदाहृताया देवराजकुटुम्बिनो दारिकायाम्, पिं० ।

सम्मग्ग-सन्मार्ग-पुं०। सम्यगविपरीते मार्गे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०।

"ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरुग् व्यालुप्तशिश्नो हर,
सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्काङ्कितः।
स्वर्नाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः,
सन्मार्गस्खलनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि॥१॥"

सूत्र० २ श्रु० ६ अ०।

सम्मग्गपइट्ठिय-सन्मार्गप्रतिष्ठित-त्रि०। आप्तोक्तमार्गप्रवृत्ते, ग० १ अधि०।

सम्मचरणट्ठिय-सम्यक्चरणस्थित-त्रि०। सम्यक्चरणे चारित्रे व्यवस्थिते समुद्युक्ते। संयमसमुत्थिते, सूत्र० १ श्रु० १० अ०।

सम्मड्ड-सम्मर्द-पुं०। "सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द च्छर्दि कपर्द-मर्दिते र्दस्य" ॥ ८। २ ३६ ॥ अनेन र्दस्य डकारः। सम्मड्डो। जनसंकुलत्वे' प्रा० २ पाद।

सम्मड्डिअ-सम्मर्दित-त्रि०। 'सम्मर्द-वितर्दि०'-॥८।२।३६॥ इत्यादिना डकारः। सम्यग् मर्दिते, प्रा० २ पाद।

सम्मणोरह-सन्मनोरथ-पुं०। उद्यतविहारविशेषसूत्राध्ययनाद्यभिलाषे, ध० ३ अधि०।

सम्मत्त-सम्यक्त्व-न०। सम्यगित्यस्य भावः सम्यक्त्वम्। सम्यक्शब्दः प्रशंसार्थोऽविरुद्धार्थो वा। सम्यग्-जीवः तद्भावः सम्यक्त्वम्। कर्म०४कर्म०। विशे०। आचा०। दर्श०। 'सम्म' त्ति सम्यक्शब्दः प्रशंसार्थोऽविरुद्धार्थो वा। सम्यग्जीवस्तद्भावः सम्यक्त्वं प्रशस्तो मोक्षाविरोधी वा। प्रशमसंवेगादिलक्षण आत्मधर्म इति यावत्। यदाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः — 'से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमक्खयसमुत्थे (त्थे) पसमसंवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे॥" इत्यादि। कर्म० ४ कर्म०। दर्श०। सम्यग्भावे, भ० ६ श० ३१ उ०। तत्त्वार्थश्रद्धाने, आव० ६ अ०। तत्त्वप्रीतौ, ध० ३ अधि०। सम्यग्दर्शने, प्रश्न०५ संव०द्वार। स्था०। मिथ्यात्वमोहनीयक्षयोपशमादिसमुत्थे जीवपरिणामे, प्रश्न० ४ संव०द्वार। स्था०। प्रति०। उत्त०। आव०। अष्ट०। ज्ञानदर्शनचारित्राणां यत्परस्या प्रयोजनं तदात्मकत्वात् सामयिके, आ० म०१ अ०। आचा०। "तत्तत्थसद्दहाणं सम्मत्तं" तत्त्वार्थानां सर्वविदुपदिष्टतया पारमार्थिकानां जीवादिपदार्थानां श्रद्धानम् एतदेव सम्यक्त्वम्। पञ्चा० १ विव०।

विषयसूचना—

(१) एकविधादिसम्यक्त्वप्रतिपादकद्वारनिरूपणम्।
(२) सम्यक्त्वं कतिविधम्।
(३) पञ्चविधादिसम्यक्त्वनिरूपणम्।
(४) क्षायकसम्यग्दर्शनविषयकसम्यक्त्वनिरूपणम्।
(५) नामनिष्पन्ननिक्षेपायातस्य सम्यक्त्वाभिधानस्य निक्षेपः।
(६) भावसम्यक्त्वप्रतिपादनम्।
(७) सम्यक्त्वदार्ष्टान्तिकयोजना।
(८) कर्मानीकं जन्तुमनाः सम्यग्दर्शनं प्रयतनमिति निदर्शनम्।
(९) गृहिधर्मः सम्यक्त्वमूलक इत्यवसरे सम्यक्त्वनिरूपणम्।
(१०) सम्यक्त्वफलम्
(११) कर्मक्षेत्रादिप्रपञ्चस्यागविचारपरित्यागेन सम्यक्त्वस्वरूपस्यैव प्रकाशने हेतुनिदर्शनम्।
(१२) सम्यक्त्वं मोक्षबीजम्।
(१३) सम्यक्त्विभिः किं कर्तव्यमिति सूत्रेण निदर्शनम्।
(१४) सम्यक्त्वावाप्तौ याद्धयं तन्निदर्शनम्।
(१५) यस्य चैषा लोकैषणा नास्ति तस्यान्याऽप्रशस्ता मतिर्नास्ति। अन्याऽपि तदनुसारी चतुर्दशपूर्वविदादिः सत्त्वहिताय परस्य आचक्षीतेति निरूपणम्।
(१६) परमतव्युदासद्वारेण सम्यक्त्वमविचलम्।
(१७) यदि नामकर्मपरिज्ञामुदाहरन्ति तत किं कार्यम्।
(१८) दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकगतमर्थनिरूपणम्।
(१९) किं विगणय्यैतत् कुर्यादिति निरूपणम्।
(२०) भावतमसि वर्तमानस्य सम्यक्त्वं नासीत्, नास्ति, न भावीति निरूपणम्।
(२१) सर्वेषां तीर्थकराणामयमाशय इति निरूपणम्।
(२२) श्रावकधर्मस्य मूलं सम्यक्त्वम्।
(२३) अधुना प्रकृतयोजना।
(२४) प्रकृतयोजनाव्यतिरेकनिदर्शनम्।
(२५) सम्यक्त्वातिचाराः।
(२६) श्रावकधर्मस्य सम्यक्त्वं मूलम्।
(२७) कथं सम्यक्त्वं भवतीति निदर्शनम्।
(२८) क्षीणदर्शनोऽपि सम्यग्दृष्टिः।
(२९) क्षायिकं सम्यक्त्वं विशुद्धतरम्।
(३०) निसर्गादधिगमाद्वा सम्यक्त्वोत्पादः।
(३१) सम्यक्त्विनः सप्तमनरकपृथिव्या गमनागमने निषिद्धे।
(३२) स्वरूपतः फलतश्च सम्यक्त्वनिरूपणम्।
(३३) आत्मपरिणामरूपत्वेन छद्मस्थेन दुर्लक्ष्यमिति छद्मस्थलक्षणम्।
(३४) सम्यक्त्वस्य प्रशमादिलिङ्गत्वम्।

[१] इदानीम् 'एगविहाइदसविहं सम्मत्तं' ति एकोनपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

एकविह दुविह तिविहं, चउहा पंचविह दसविहं सम्मं।
दव्वाइकारगाई, उवसमभेएहि वा सम्मं॥ ९५६॥

एकविधं द्विविधं त्रिविधं चतुर्धा पञ्चविधं दशविधं सम्यक्त्वं भवतीति शेषः। तत्र एकविधं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यक्त्वम्, एतच्चानुक्तमप्यविवक्षितोपाधिभेदत्वेन सामान्यरूपत्वादवसीयते इत्यस्या गाथाया न विवृतं, द्विविधादि तु न ज्ञायते इत्युल्लेखमाह—' दव्वाइ' इत्यादि, द्विविधं द्रव्यादिभेदतः, तत्र च 'दव्व' त्ति-सूचामात्रत्वाद् द्रव्यतो भावतश्च। द्रव्यतो विशोधिविशेषेण विशुद्धिकृता मिथ्यात्वपुद्गला एव, भावतस्तु तदुपष्टम्भोपजनितो जीवस्य जिनोक्ततत्त्वरुचिपरिणामः। आदिशब्दः प्रकारान्तरैरपि द्विविधत्वदर्शनार्थः, तेन नैश्चयिकव्यावहारिकभेदतः पौद्गलिकाऽपौद्गलिकभेद-

तो नैसर्गिकाधिगमिकभेदतोऽपि च द्विविधमिति । तत्र यद्-शकालसंहननानुरूपं यथाशक्ति यथावत्संयमानुष्ठानरूपं मौनम्-अविकलं मुनिवृत्तं तन्नैश्चयिकं सम्यक्त्वं व्यावहारिकं तु सम्यक्त्वं न केवलमुपशमादिलिङ्गगम्यः शुभात्मपरिणामः, किं तु-सम्यक्त्वहेतुरपि । अर्हच्छासनप्रीत्यादि कारणे कार्योपचारात्सम्यक्त्वं तदपि हि पारम्पर्येण शुद्धचेतसामपवर्गप्राप्तिहेतुर्भवतीति उक्तं च—" जं मोणं तं सम्मं, जं सम्मं तमिह होइ मोणं तु । निच्छयओ इयरस्स उ सम्मं सम्मत्तहेऊ वि ॥ १ ॥" व्यवहारनयमतमपि च प्रमाणं तद्बलेनैव तीर्थप्रवृत्तेः, अन्यथा तदुच्छेदप्रसङ्गात्, तदुक्तम्-' जइ जिणमयं पवज्जह, ता मा ववहारनिच्छयं मुयह । ववहारनयाच्छेए, तित्थुच्छेओ हु अवस्सं '॥१॥ इति तथा अपनीतमिथ्यास्वभाव सम्यक्त्वपुञ्जगतपुद्गलवेदनस्वरूपं क्षायोपशमिकं पौद्गलिकं सर्वथा मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानां क्षयोपशमाज्जात केवलजीवपरिणामरूपं क्षायिकमौपशमिकं चापौद्गलिकं, नैसर्गिकाधिगमिके पुनरग्रे वक्ष्येते, तथा त्रिविधं कारकादि कारकरोचकदीपकभेदेन 'उवसमभेएहिं वं' त्ति—वाशब्दस्त्रैविध्यस्यैव प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः बहुवचनं च गुणार्थ, ततस्त्रिविधं चतुर्विधं दशविधं सम्यक्त्वमुपशमादिभेदैर्भवतीति इदमुक्तं भवति—औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकभेदात् त्रिविधम्, औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकसास्वादनभेदाच्चतुर्विधम्, औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकसास्वादनवेदकभेदात्पञ्चविधम्, एतदेव प्रत्येकं निसर्गाधिगमभेदाद्दशविधमिति । कथं पुनर्द्विविधादिभेदं सम्यक्त्वमित्याह सम्यग्-अवैपरीत्येन आगमोक्तप्रकारेण न तु स्वमतिपरिकल्पितभेदैरिति भावः ।

अथैनामेव गाथां स्फुटतरं व्याख्यानयन्नाह—

एगविहं सम्मरुई, निसग्गभिगमेहि तं भवे दुविहं ।
तिविहं तं खइयाई, अहवा वि हु कारगाई य ॥९५७॥

एकविधम्-एकप्रकारमुपाधिभेदाविवक्षया निर्भेदमित्यर्थः, सम्यग्रुचिः सम्यगज्ञानसंशयविपर्यासनिरासेन इदमेव तत्त्वमिति निश्चयपूर्विका जिनोदितजीवादिपदार्थेष्वभिप्रीतिः जिनाज्ञानुसारितया तत्त्वार्थश्रद्धानरूपमेकविधं सम्यक्त्वमिति भावः । तथा निसर्गाधिगमाभ्यां तत्सम्यक्त्वं भवद् द्विविधं, तत्र निसर्गः स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्षस्तस्मात्सम्यक्त्वं भवति, यथा नारकादीनामधिगमो गुरूपदेशादिस्तस्मात्सम्यक्त्वं भवतीति प्रतीतमेव । अयमभिप्रायः -तीर्थकराद्युपदेशदानमन्तरेण स्वत एव जन्तोर्यत्कर्मोपशमादिभ्यो जायते तन्निसर्गसम्यक्त्वम् । यत्पुनस्तीर्थकराद्युपदेशजिनप्रतिमादर्शनादिबाह्यनिमित्तोपष्टम्भतः कर्मोपशमादिना प्रादुर्भवति तदधिगमसम्यक्त्वमिति, तथा त्रिविधं तत्सम्यक्त्वं क्षायिकादि, अथवा-त्रिविधं कारकादि ।

तत्र क्षायिक-क्षायोपशमिके व्याख्यातुमाह—

सम्मत्तमीसमिच्छ-त्तकम्मखयओ भणंति तं खइयं ।
मिच्छत्तखओवसमा, खाओवसमं ववइसंति ॥९५८॥

सम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वकर्मक्षयाद्भणन्ति तीर्थकरगणधराः । क्षायिकं सम्यक्त्वं त्रिविधस्यापि, दर्शनमोहनीयस्य क्षयेण-निर्मूलोच्छेदेन निर्वृत्तं क्षायिकम्, अयमर्थः -अनन्तानुबन्धिकषायचतुष्टयानन्तरं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वपुञ्जलक्षणे त्रिविधे दर्शनमोहनीयकर्मणि सर्वथा क्षीणे क्षायिकं सम्यक्त्वं भवतीति, तथा मिथ्यात्वमोहनीयकर्मण उदीर्णस्य क्षयादनुदीर्णस्य चोपशमात्सम्यक्त्वरूपतापत्तिलक्षणाद्विष्कम्भितोदयस्वरूपाच्च क्षायोपशमिकसम्यक्त्वं व्यपदिशन्ति-कथयन्ति । इदमुक्तं भवति—यदुदीर्णमुदयमागतं मिथ्यात्वं तद्विपाकोदयेन वेदितत्वात् क्षीणं—निर्जीर्णं, यच्च शेषसत्तायामनुदयागतं वर्तते तदुपशान्तम् । उपशान्तं नाम-विष्कम्भितोदयमपनीतमिथ्यास्वभावं च । मिथ्यात्वमिश्रपुञ्जावाश्रित्य विष्कम्भितोदयं, शुद्धपुञ्जमाश्रित्य पुनरपनीतमिथ्यात्वस्वभावमित्यर्थः । तदेवमुदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य क्षयेण, अनुदीर्णस्य चोपशमेन निवृत्तत्वात् घुटितरसं शुद्धपुञ्जलक्षणं मिथ्यात्वमपि क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमुच्यते । शोधिता हि मिथ्यात्वपुद्गला अतिस्वच्छवस्त्रमिव दृष्टेर्यथार्थावस्थिततत्त्वरुच्यध्यवसायरूपस्य सम्यक्त्वस्यावारका न भवन्ति अतस्तेऽप्युपचारतः सम्यक्त्वमुच्यन्ते इति । प्रव० १४९ द्वार । आ० ।

(२) अथ तत्सम्यग्दर्शनं कतिविधमेत आह—

उवसामगं सासायण, खओवसमियं च वेदगं खइयं ।
सम्मत्तं पचविहं, जह लब्भइ तं तहा वोच्छं ॥ ६४ ॥

सम्यक्त्वं पञ्चविधम्, तद्यथा—औपशमिकं सासादनं क्षायोपशमिकं वेदकं क्षायिकं च । एतत्पञ्चप्रकारमपि यथा लभ्यते तथा वक्ष्यामि । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

(३) सम्प्रति पञ्चविधं सम्यक्त्वमाह—

वेययसम्मत्तं पुण, एयं चिय पचहा विणिद्दिट्ठं ।
सम्मत्तचरिमपोग्गल-वेयणकाले तयं होइ ॥ ९६२ ॥

एतदेव-पूर्वोक्तं चतुर्विधं सम्यक्त्वं वेदकसंयुक्तं पुनः पञ्चधा-पञ्चविधं विनिर्दिष्टं-विशेषतः कथितं वीतरागैः । तच्च वेदकसम्यक्त्वं सम्यक्त्वपुञ्जस्य बहुतरक्षपितस्य चरमपुद्गलानां वेदनकाले-ग्राससमये भवति । वेदयति-अनुभवति सम्यक्त्वपुद्गलानीति वेदकोऽनुभविता तदनर्थान्तर्भूतत्वात्सम्यक्त्वमपि वेदकम्, यथा आह्रियत इत्याहारकं तथा वेद्यत इति वेदकम् । इदमत्र तात्पर्यं-क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्यानन्तानुबन्धिकषायचतुष्टयमपि क्षपयित्वा मिथ्यात्वमिश्रपुञ्जेषु सर्वथा क्षपितेषु सम्यक्त्वपुञ्जमप्युदीर्योदीर्यानुभवेन निर्जरयतो निष्ठितोदीरणीयस्य चरमग्रासेऽवतिष्ठमानेऽद्यापि सम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानां कियतामपि वेद्यमानत्वाद्वेदकं सम्यक्त्वमुपजायते इति । अत्राह--नन्वेवं सति क्षायोपशमिकेन सहास्य को विशेषः ? सम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानुभवस्योभयत्रापि समानत्वात्, सत्यं, किंत्वेतदशेषोदितपुद्गलानुभूतिमत्प्रोक्तम्, इतरत्तु उदितानुदितपुद्गलस्येतन्मात्रः प्रकृतो विशेषः, परमार्थतस्तु क्षायोपशमिकमेवेदं चरमग्रासशेषाणां पुद्गलानां क्षयाच्चरमग्रासवर्तिनां तु मिथ्यास्वभावापगमलक्षणस्योपशमस्य सद्भावादिति ।

अथ दशविधं सम्यक्त्वमाह—

एयं चिय पंचविहं, निस्सग्गाभिगमभेयओ दसहा ।
अहवा निस्सग्गरुई, इच्चाइ जमागमे भणिअं ॥९६३ ॥

एतदेवानन्तरोदित पञ्चविध सम्यक्त्व निसर्गाधिगमभेदाभ्या दशधा भवति । क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकसास्वादनवेदकाना प्रत्येक निसर्गतोऽधिगमतश्च जायमानत्वाद्दशविधत्वमित्यर्थ. । अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनार्थ । निसर्गरुचिरुपदेशरुचिरित्यादिरूपतया यदागमे प्रज्ञापनादौ प्रतिपादित तेन च दशविधत्वमवगन्तव्यम् ।

तदेवाह—

निस्सग्गुवएसरुई, आणारुइसुत्त-बीय-रुइमेव ।
अहिगमवित्थाररुई, किरियासखेवधम्मरुई ॥ ६६४ ॥

अत्र रुचिशब्द. प्रत्येक योज्यते , ततो निसर्गरुचिरुपदेशरुचिरिति द्रष्टव्यम् । अत्र निसर्ग -स्वभावस्तेन रुचिर्जिनप्रणीततत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचि , उपदेशा-गुर्वादिभिर्वस्तुतत्त्वकथन , तेन रुचिरुक्तस्वरूपा यस्य स उपदेशरुचि , आज्ञा—सर्वज्ञवचनात्मिका, तस्या रुचिरभिलाषो यस्य स आज्ञारुचि , 'सुत्तबीयरुइमेव' त्ति-अत्रापि रुचिशब्द प्रत्येकमभिसबध्यत, सूत्रमाचाराद्यङ्गप्रविष्टम् , अङ्गबाह्य चावश्यकदशवैकालिकादि , तेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचि , बीजमिव बीज-यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादक वच , तन रुचिर्यस्य स बीजरुचि , अनयोश्च पदयो समाहारद्वन्द्व., तेन नपुसकनिर्देश । एवेति समुच्चये । अहिगमवित्थाररुइ ' त्ति अत्रापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसबन्ध , ततोऽधिगमरुचिर्विस्ताररुचिश्च । तत्राधिगमो—विशिष्ट परिज्ञान तेन रुचिर्यस्यासावधिगमरुचि , विस्तारो—व्यास. सकलद्वादशाङ्गस्य नयै पर्यालोचनमिति भाव , तेनोपबृंहिता रुचिर्यस्य स विस्ताररुचि ,'किरियासखेवधम्मरुइ' त्ति-रुचिशब्दस्यात्रापि प्रत्येकमभिसबन्धात् क्रियारुचि , सक्षेपरुचिर्धर्मरुचिरिति द्रष्टव्यम् । तत्र क्रिया-सम्यक्सयमानुष्ठान, तत्र रुचिर्यस्य स क्रियारुचि , सक्षेप —सग्रहस्तत्र रुचिर्यस्य , विस्तरार्थापरिज्ञानात् सक्षेपरुचि , धर्मेऽस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मादौ वा रुचिर्यस्य स धर्मरुचि , यदिह सम्यक्त्वस्य जीवानन्यत्वेनाभिधान तद्गुणगुणिनो कथचिदनन्यत्वख्यापनार्थमिति गाथाक्षरार्थ. । प्रव०६३ द्वार । सघा० । सम्म० ।
(वेदकसम्यक्त्व ' वेदग ' शब्दे षष्ठभागेऽस्ति ।)

(४) सम्प्रति क्षायिकदर्शनमाह—

दंसणमोहे खीणे, खयदिट्ठी होइ निरवसेसम्मि ।
केण उ सम्मो मोहो, पडुच्च पुव्वं तु पन्नवणं ॥१२६॥

दर्शनमोहे निरवशेषे त्रिप्रकारेऽपि क्षीणे क्षयदृष्टि क्षायिक सम्यग्दर्शनं भवति. आह—यन्मिथ्यात्वदर्शन तन्मोह स्यात्तस्य सम्यग्दर्शनमोहकत्वात् , यत्सम्यग्दर्शन तत्केन कारणेन मोह. ?, सूरिराह-पूर्वा प्रज्ञापना प्रतीत्य । किमुक्त भवति—यथा मदनकोद्रवाणां निर्मदनीकृतानामप्योदन. स एष मदनकोद्रवौदन इति व्यपदिश्यते तेषा पूर्वं समदनत्वादेव तेऽपि सम्यक्त्वपुद्गला , पूर्वं मिथ्यात्वपुद्गला आसीरन् ते च दर्शनमोहका , अत पूर्वभावप्रज्ञापनामधिकृत्य तेऽपि दर्शनमोह इति व्यपदिश्यन्ते । बृ० १ उ० १ प्रक० । सम्यग्दर्शनयुक्तोऽयमिति । अत्र च पञ्चलक्षणप्रदर्शनेन तत्सहचारिता' सप्तषष्टिरपि भेदा. सूचिता. , सम्यक्त्व च तैर्विशुद्ध स्याद् , यदाहु —

चउसद्दहणतिलिंग, दसविणयतिसुद्धिपचगयदोस ।
अट्ठपभावणभूसण-लक्खणपचविहसजुत्त ॥ १ ॥
छव्विहजयणाऽऽगारं, छब्भावणभाविअ च छट्ठाण ।
इयसत्तसट्ठिदसण-भेअविसुद्ध तु सम्मत्त ॥ २ ॥

" चउसद्दहण " त्ति—

परमत्थसथवो खलु,सुमुणिअपरमत्थजइजणनिसेवा ।
वावन्नकुदिट्ठीण य, वज्जणा सम्पत्तसद्दहणा ॥ ३ ॥

' तिलिंग ' त्ति—

सुस्सूसधम्मराओ, गुरुदेवाण जहा समाहीए ।
वेयावच्चे नियमो, सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइ ॥ ४ ॥

' दसविणय ' ति—

अरिहत१सिद्ध चेइअ३, सुए अ४धम्मे अ५साहुवग्गे अ६।
आयरिअ१उवज्झाए८,पवयणे९दसणे१०विणओ ॥ ५ ॥
भत्तीपूआवन्न, (स्स) जणण नासणमवन्नवायस्स ।
आसायणपरिहारो, दसणविणओ समासेण ॥ ६ ॥

' तिसुद्धि ' त्ति—

मुत्तूण जिणं मुत्तूण, जिणमय जिणमयट्ठिए मुत्तू ।
ससारकत्तवार, चिंतिज्जत जग सस ॥ ७ ॥

' पचगयदोस ' ति—

सका१कख२विगिच्छा ३, पसस ४ तह सथवो५कुलिंगीसु ।
सम्मत्तस्सऽइयारा, परिहरिअव्वा पयत्तेण ॥ ८ ॥

' अट्ठपभावण ' त्ति—

पावयणी धम्मकही २, वाई नेमित्तिओ ४ तवस्सी अ ५ ।
विज्जा ६ सिद्धो अ ७ कई ८, अट्ठेव पभावगा भणिआ ॥ ९ ॥

' भूसण' त्ति-

जिणसासणे कुसलया१, पभावणा२तित्थसेवणा३थिरया४।
भत्ती अ ५ गुणा सम्म—त्तदीवया उत्तमा पच ॥ १० ॥

'लक्खणपचविहसजुत्त त्ति-लक्षणान्युक्तान्येवात्र गाथाऽपि ।

सवेगो चिअ १ उवसम २, निव्वेओ ३तह य होइ अणुकपा४।
अत्थिक्क चिअ एए, सम्मत्ते लक्खणा पच ॥ ११ ॥

' छव्विहजयण ' त्ति—

नो अन्नतित्थिए अ-न्नतित्थिदेवे २ य तह सदेवाइं ।
गहिए कुतित्थिएहिं , वदामि १ न वा नमसामि २ ॥ १२ ॥
नेव अणालत्तो आ-लवेमि ३ नो सलवेमि ४ तह तेसिं ।
देमि न असणाईअ ५, पेसेमि न गधपुप्फाई ६ ॥ १३ ॥

' छ आगार ' ति—

रायाभिओ य गणाभिओगो,बलाभिओगो अ सुराभिओगो।
कतारवित्ती गुरुनिग्गहो अ, छ छिडिआऊ जिणसासणम्मि॥

'छब्भावणभाविअ' ति—

मूल १ दार२ पइट्ठाण३, आहारो ४भायण ५निही ६ ।
दुछक्कसाविधम्मस्स, सम्मत्त परिकित्तिअ ॥ १५ ॥

'छट्ठाण' ति—

अत्थिअ१ णिच्चो२कुणई३, कयच वेएइ४अत्थि णिव्वाणं५ ।
अत्थिअ अ मुक्खो वाओ३,छस्सम्मत्तस्स ठाणइ ॥ १६ ॥

अथैतासा विषमपदार्थो यथा—

परमार्था जीवादयस्तेषां संस्तव.-परिचयः १, सुमुनितपरमार्था यतिजना आचार्यादय , तेषा सेवन २, व्यापन्नदर्शना-निह्नवादय ३ कुदर्शना -शाक्यादय. ४ तेषां वर्जन—त्याग. ' सम्मत्तसद्दहणा ' इति—सम्यक्त्वं श्रद्धी-

यतऽस्तीति प्रतिपद्यतऽननेति सम्यक्त्वश्रद्धान, न चाङ्गारम-
र्दकादेरपि परमार्थसत्त्वादिसम्भवाद् व्यभिचारिता शङ्कया
तात्त्विकानामेतेषाम् इहाधिकृतत्वात्, तस्य च तथाविधा-
नामेषामसभवादिति । इह प्राकृतत्वाल्लिङ्गमतन्त्रमिति स्त्री-
त्व ? मूलद्वारगाथाया च चतु श्रद्धानादिशब्दाना,चतुर्विध श्र
द्धान चतु श्रद्धान,त्रिविध लिङ्ग त्रिलिङ्गम्, दशविधो विनया
दशविनय, त्रिविधा शुद्धिस्त्रिशुद्धिरित्यादि व्युत्पत्तिर्ज्ञेया ।
त्रिलिङ्गे श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा,सद्बोधावन्ध्यनिबन्धनधर्मशास्त्र
श्रवणवाञ्छेत्यर्थ । सा च वैदग्ध्यादिगुणयुक्ततरुणनरकिन्नरगा
नश्रवणरागादप्यधिकतमा सम्यक्त्व सति भवति । यदाह-
“ यूनो वैदग्ध्यवत, कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् । कि-
न्नरगयश्रवणा—दधिको धर्मश्रुतौ राग ॥ १ ॥ ” इति १ ।
तथा धर्मे-चारित्रलक्षणे राग, श्रुतधर्मरागस्य तु शुश्रूषा-
पदेनैवोक्तत्वात् । स च कर्मदोषात्तदकरणेऽपि कान्तारा-
तीतदुर्गतबुभुक्षाक्षामकुक्षिब्राह्मणघृतभोजनाभिलाषादप्यति-
रिक्ता भवति । २ । तथा गुरवा—धर्मोपदेशका देवा-अर्ह-
न्तस्तेषा वैयावृत्त्ये तत्प्रतिपत्तिविश्रामणाभ्यर्चनादौ निय-
मोऽवश्य कर्त्तव्यताङ्गीकार, स च सम्यक्त्व सति भव-
तीति । तानि सम्यग्दृष्टे धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् सम्य-
क्त्वस्य लिङ्गानि, एभिस्त्रिभिर्लिङ्गै सम्यक्त्व समुत्पन्नम-
स्तीति निश्चीयत इति भाव । वैयावृत्त्यनियमस्य च तपो-
भेदत्वेन चारित्रांशरूपत्वेऽपि सम्यक्त्वे सत्येवावश्यभावि-
त्वेऽपि नाविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकाऽभावप्रयोजकता-
द्धाव्या, एतद्रूपचारित्रस्याल्पतमत्वेनाचारित्रतया विव-
क्षितत्वात् । समूर्छनजाना सज्ञामात्रसद्भावेऽपि विशिष्टस-
ज्ञाऽभावादसज्ञित्वव्यपदेशवदिति । उपशान्तमोहादिषु तु
कृतकृत्यत्वादेषा साक्षादभावेऽपि फलतया सद्भावान्न
तष्वप्यतेषा व्यभिचार । वैयावृत्त्यनियमश्चोपरिष्टात् श्रा-
द्धविधिपाठेन दर्शयिष्यत इति ततोऽवसय । दशविनय चै-
त्यान्यर्हत्प्रतिमा, प्रवचन-जीवादितत्त्व,दर्शन-सम्यक्त्व तद
भेदोपचारात्तद्वानपि दर्शनमुच्यते । एतषु दशसु भक्तिरभिमु
खागमनासनप्रदानपर्युपास्त्यञ्जलिबन्धाद्या,पूजा-सत्काररूपा
वर्ण-प्रशसा, तज्जननमुद्भासनम्, अवर्णवादस्याश्लाघाया
वर्जन-परिहार । आशातना-प्रतीपवर्त्तन तस्या परिहार ।
एष दशस्थानविषयत्वाद्दशविधो दर्शनविनय, सम्यक्त्वे
सत्यस्य भावात् सम्यक्त्वविनय । त्रिशुद्ध्या जिन वीतराग
जिनमत स्यात्पदलाञ्छित जिनमतस्थिताश्च साध्वादीन्
मुक्त्वा शेषमेकान्तग्रस्त जगदपि ससारमध्ये कचवरप्रायम्,
असारमित्यर्थ, इति चिन्तया सम्यक्त्वस्य विशोध्यमान-
त्वादेतास्तिस्र शुद्धय इति । पञ्च दोषा अग्र मूल एव व-
क्ष्यमाणा, अष्टप्रभावनाया-प्रभवति जैनेन्द्र शासन, तस्य
प्रभवत प्रयोजकत्व प्रभावना सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन ।
तत्र प्रवचन द्वादशाङ्ग गणिपिटक, तदस्यास्तीति प्राव-
चनी युगप्रधानागम १, धर्मकथा प्रशस्ताऽस्यास्तीति ध-
र्मकथी, ‘ शिखादित्वादिन् ” (शिखादिभ्य इन्) (श्री सि०
७-२-४) आक्षपणी १ विक्षपणी २ सवेगजननी ३ निर्वेदनी४
लक्षणा चतुर्विधा जनितजनमन प्रमोदा धर्मकथा कथयति
स २, वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिरूपाया चतुरङ्गाया प-
रिषदि प्रतिपक्षक्षेपपूर्वक स्वपक्षस्थापनार्थमवश्य वदतीति

वादी ३, निमित्त—त्रैकालिकलाभालाभप्रतिपादक शास्त्र,
तद्वेत्त्यधीते वा नैमित्तिक ४, तपो-विकृष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति
तपस्वी ५, विद्या -प्रज्ञप्त्यादयस्तद्वान् विद्यावान् ६, सिद्ध
याऽञ्जनपादलेपतिलकगुटिकाकर्षणवैक्रियत्वभूतयस्ताभि ।
सिद्ध्यति स्म सिद्ध ७, कवते गद्यपद्यादिभि प्रबन्धैर्वर्णनामि
ति कविर्गद्यपद्यप्रबन्धरचक ८ । एते प्रवचन्यादयोऽष्टौ, प्रभ-
वतो भगवच्छासनस्य यथायथ देशकालाद्यौचित्येन साहा-
य्यकरणात् प्रभावका प्रभवन्त स्वत प्रकाशकस्वभावमव प्रे
रयन्तीति व्युत्पत्ते तेषा कर्म प्रभावना इत्थ च मूलद्वारगाथा
यामष्टौ प्रभावना यत्रेति समास । भूषणपञ्चके-जिनशासने-
ऽर्हद्दर्शनविषये कुशलता-नैपुण्य ?, प्रभावना-प्रभावनमित्य-
र्थ । सा च प्रागष्टधाऽभिहिता, यत्पुनरिहोपादान तदस्या
स्वपरोपकारित्वेन तीर्थकरनामकर्मनिबन्धनत्वेन च प्राधान्य-
ख्यापनार्थम् । ध० १ अधि० १३ गुण ।

(५) अधुना नामनिष्पन्ननिक्षेपायातस्य सम्यक्त्वाभि-
धानस्य निक्षेप चिकीर्षुराह-

नामं ठवणं सम्मं, दव्वसम्मं च भावसम्मं च ।
एसो खलु सम्मस्स, निक्खेवो चउव्विहो होइ ॥२१७॥

अक्षरार्थ सुगम, भावार्थ तु सुगम नामस्थापनाव्युदासेन
द्रव्यभावगत निर्युक्तिकार प्रतिपिपादयिषुराह-

अह दव्वसम्म एच्छा—णुलोमिय तेसु तेसु दव्वेसु ।
कयसखयसंजुत्तो, पउत्तजढभिन्नछिन्नं वा ॥ २१८ ॥

अथेति-आनन्तर्ये, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्यसम्य-
क्त्वमित्याह, एच्छानुलोमिकम्-इच्छा-चेत प्रवृत्तिरभिप्रा-
यस्तस्यानुलोमम्-अनुकूल तत्र भवमिच्छानुलोमिक तच्च
तेषु तेष्विच्छाभावानुकूल्यताभाक्षु द्रव्येषु कृताद्युपाधिभे-
देन सप्तधा भवति, तद्यथा-कृतम्-अपूर्वमेव निर्वर्त्तित
रथादि, तस्य यथाऽवयवलक्षणनिष्पत्तेर्द्रव्यसम्यक्कर्तुस्तन्नि-
मित्तचित्तस्वास्थ्योत्पत्ते, यदर्थ वा कृत तस्य शोभनाशुक-
गणनया समाधानहेतुत्वाद्वा द्रव्यसम्यग् १, एव संस्कृते-
ऽपि योज्य, तस्यैव रथादेर्भग्नजीर्णापोढापरावयवसंस्का-
रादिति २, तथा ययोर्द्रव्ययो सयोगो गुणान्तराधानाय
नापमर्दाय उपभोक्तुर्वा मन प्रीत्यै पय शर्करयोरिव तत्सयु-
क्तद्रव्यसम्यक् ३, तथा यत्प्रयुक्त द्रव्य लाभहेतुत्वादात्मन
समाधानाय प्रभवति तत्प्रयुक्तद्रव्यसम्यक् ४, पाठान्तर
वा-‘उवउत्त’ त्ति यदुपयुक्तम्-अभ्यवहृत द्रव्य मन समाधा
नाय प्रभवति तदुपयुक्तद्रव्यसम्यक् ४, तथा जढ-परित्यक्त
यद्भारादि तत्त्यक्तद्रव्यसम्यक् ५, तथा दधिभाजनादि भिन्न
सत् काकादिसमाधानोत्पत्तेर्भिन्नद्रव्यसम्यक् ६, तथाऽधि-
कमासादिच्छेदाच्छिन्नसम्यक् ७, सर्वमप्येतत्समाधानकार-
णत्वाद् द्रव्यसम्यक्, विपर्ययादसम्यगिति गाथार्थ ।

(६) भावसम्यक्प्रतिपादनायाह--

तिविहं तु भावसम्मं, दंसण नाणे तहा चरित्ते य ।
दंसणचरणे तिविहं, नाणे दुविह तु नायव्वं ॥ २१९ ॥

त्रिविध भावसम्यक्-दर्शनज्ञानचारित्रभेदात्, पुनरप्येकैक
भेदत आचष्टे-तत्र दर्शनचरणे प्रत्येक त्रिविधे, तद्यथा-

अनादिमिथ्यादृष्टेरकृतत्रिपुञ्जस्य यथाप्रवृत्तकरणक्षीणशेषक र्मणो देशोनसागरोपमकोटिकोटिस्थितिकस्यापूर्वकरणभि न्नग्रन्थेर्मिथ्यात्वानुदयलक्षणमन्तरकरणं विधायानिवृत्तिक- रणेन प्रथमं सम्यक्त्वमुत्पादयत औपशमिकं दर्शनम् १, उक्तं च-" ऊसरदेसं दड्ढ-ल्लयं च विज्झाइ वणदवो पप्प । इय मिच्छस्साणुदए उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ १ ॥ " उप- शमश्रेण्यां चौपशमिकमिति २, तथा सम्यक्त्वपुद्गलोपष्ट- म्भजनिताध्यवसायं क्षायोपशमिकं २, दर्शनमोहनीयक्षयात् क्षायिकं ३, चारित्रमप्युपशमश्रेण्यामौपशमिकं १, कषाय- क्षयोपशमात् क्षायोपशमिकं चारित्रं २, चारित्रमोहनीयक्ष- यात्क्षायिकं ३, ज्ञानं तु भावसम्यग् द्विधा ज्ञानस्य तद्यथा- क्षायोपशमिकं क्षायिकं च । तत्र चतुर्विधज्ञानावरणीयक्षयो पशमात् मत्यादि चतुर्विधं क्षायोपशमिकं ज्ञानं, समस्तक्ष- यात्क्षायिकं केवलज्ञानमिति । तदेवं त्रिविधेऽपि भावस- म्यक्त्वे दर्शिते सति परश्चोदयति-यद्येवं त्रयाणामपि सम्यग्वादसम्भवे कथं दर्शनस्यैव सम्यक्त्ववादो रूढो ? यदिहाध्ययने व्यावर्ण्यते, उच्यते-तद्भावभावित्वादितर- योः, तथाहि-मिथ्यादृष्टेस्ते न स्त , अत्र च सम्यक्त्वप्रा- धान्यख्यापनाय अन्धेतरराजकुमारद्वयेन बालाङ्गनाद्यवबो- धार्थं दृष्टान्तमाचक्षते-तद्यथा-उदयसेनराजस्य वीरसेन- सूरसेनकुमारद्वयं, तत्र वीरसेनोऽन्धः, स च तद्योग्या गान्धर्वादिकाः कला ग्राहितः, इतरस्त्वभ्यस्तधनुर्वेदो लो- कश्लाघ्यां पदवीमगमत्, एतच्च समाकर्ण्य वीरसेनेनापि राजा विज्ञप्तो यथाऽहमपि धनुर्वेदाभ्यासं विदधे, राज्ञा- ऽपि तदाग्रहमवगम्यानुज्ञातः । ततोऽसौ सम्यगुपाध्यायोप देशात् प्रज्ञातिशयादभ्यासविशेषाच्च शब्दवेधी सञ्जातः । तेन चारूढयौवनेन स्वभ्यस्तधनुर्वेदविज्ञानक्रियागुणगणित चक्षुर्दर्शनसदसद्भावेन शब्दवेधित्वावष्टम्भात्परबलोपस्थाने सति राजा युद्धायादेशं याचितः । तेनापि याच्यमानेन वितेरे । वीरसेनेन च शब्दानुवेधितया परानीकं जजृम्भे, परैश्चावगतकुमारान्धभावैर्मूकतामालम्ब्यासौ जगृहे, सूर- सेनेन च विदितवृत्तान्तेन राजानमापृच्छ्य निशितशरशत- जालावष्टब्धपरानीकेन मोचितः । तदेवमभ्यस्तविज्ञानक्रिया- ऽपि चक्षुर्विकलत्वान्नालमभिप्रेतकार्यसिद्धये इति ।

एतदेव निर्युक्तिकारो गाथयोपसंहर्तुमाह-

कुणमाणो वि य किरियं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोए ।
दिंतो वि दुहस्स उरं, न जिणइ अंधो पराणीयं ॥१६॥

कुर्वन्नपि क्रियां परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान् ददद़पि दुःखस्योरः न जयत्यन्धः परानीकमिति गाथार्थः ।

(७) तदेव दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह-

कुणमाणो वि निवत्तिं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोए ।
दिंतो वि दुहस्स उरं,मिच्छदिट्ठी न सिज्झइ उ॥२२१॥

कुर्वन्नपि निवृत्तिम्-अन्यदर्शनाभिहिता, तद्यथा-पञ्च यमाः, पञ्च नियमा इत्यादिका तथा परित्यजन्नपि स्वजनधनभो गान् पञ्चाग्नितपआदिना ददद़पि दुःखस्योरः मिथ्यादृष्टिर्न सिध्यति । तुरवधारणे, नैव सिध्यति, दर्शनविकलत्वाद् , अन्धकुमारवत् असमर्थः कार्यसिद्धये । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । कर्म० । तदेवं येन कर्मणा मुनिर्नैव तत्त्वानि श्रद्धाति तत् सम्यक्त्वं, किंविशिष्टं ? ' खइयाइबहुभेयं ' ति-क्षायिकमादौ येषां ते क्षायिकादयो बहवो भेदाः-प्रकारा यस्य तत्क्षायिकादि बहुभेदम् । इहादिशब्दाद्वेदकौपशमि- कसास्वादनक्षायोपशमिकग्रहणम् । एतद्व्याख्यानगाथाः-

' खीणे दंसणमोहे, तिविहम्मि वि खाइअं भवे सम्मं ।
वेयगमिह सव्वोइय, चरमिल्लयपुग्गलग्गासं ॥ १ ॥
उवसमसेढिगयस्स उ होइ हु उवसामियं तु सम्मत्तं ।
जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ २ ॥
उवसमसम्मत्ताउ, चइउ मिच्छं अपावमाणस्स ।
सासायणसम्मत्तं, तयंतरालम्मि छावलियं ॥ ३ ॥
मिच्छत्तं जमुइन्नं, तं खीणं अणुइयं च उवसंतं ।
मीसीभावपरिणयं, वेइज्जंतं खओवसमं ॥ ४ ॥ "

इत्युक्तं सम्यक्त्वम् । कर्म० १ कर्म० । दर्श० । आ० म० । त्रिविधं सम्यक्त्वं क्षायिकं क्षायोपशमिकमौपशमिकं च । कल्प० १ अधि० ३ क्षण । कर्म० ।

[८] यत एवं ततः किं कर्तव्यमत आह-

तम्हा कम्माणीयं, जे तु मणो दंसणम्मि पयएज्जा ।
दंसणवओ हि सफलाणि होंति तवनाणचरणाइं २२२।
सम्मत्तुप्पत्ती सा-वए य विरए अणंतकम्मंसे ।
दंमणमोहक्खवए, उवसामंते य उवसंते ॥ २२३ ॥
खवए य खीणमोहे, जिणे य सेढी भवे असंखेज्जा ।
तव्विवरीओ कालो, संखिज्जगुणाइसेढीए ॥ २२४ ॥
आहारउवहिपूआ-इड्ढीसु य गारवेसु कइतवियं ।
एमेव वारसविहे, तवम्मि न उ कइतवे समणो ॥२२५॥

यस्मात्सिद्धिमार्गमूलास्पदं सम्यग्दर्शनमन्तरेण न कर्म- क्षयः स्यात्तस्मात्कारणात् कर्मानीकं जेतुमना सम्य- ग्दर्शने प्रयतेत, तस्मिंश्च सति प्रश्नवति तद् दर्शयति-दर्श- नवतो हि हैतौ यस्मात् सम्यग्दर्शनिनः सफलानि भवन्ति तपोज्ञानचरणान्यतस्तत्र यत्नवता भाव्यमिति गाथार्थः । प्रकारान्तरेणापि सम्यग्दर्शनस्य तत्पूर्वकाणां च गुणस्थानका नां गुणमाविर्भावयितुमाह-'सम्मत्तुप्पत्ति' त्ति सम्यक्त्वस्यो- त्पत्तिः, सम्यक्त्वोत्पत्तिस्तस्यां विवक्षितायामसंख्येयगुणश्रे- णिर्भवेदित्युत्तरगाथार्द्धान्ते क्रियामपदं संबन्धो लगयि- तव्यः । कथमसंख्येयगुणा श्रेणिर्भवेदिति ?, अत्रोच्यते-इह मिथ्यादृष्टयः देशोनकोटकोटिकर्मस्थितिका ग्रन्थिकसत्त्वास्त कर्मनिर्जरामाश्रित्य तुल्याः धर्म्मप्रच्छनोत्पन्नसञ्ज्ञास्तेभ्योऽ- संख्येयगुणनिर्जरकाः, ततोऽपि पिपृच्छिषुः सन् साधुसमीपं जिगमिषुस्तस्मादपि क्रियाविष्टः प्रच्छकस्ततोऽपि धर्म्मं प्रतिपि- त्सुस्तस्मादपि क्रियाविष्टः प्रतिपद्यमानस्तस्मादपि पूर्वप्रतिपन्नो ऽसंख्येयगुणनिर्जरक इति सम्यक्त्वोत्पत्तिर्व्याख्याता,तदन- न्तर विरताविरतिं प्रतिपित्सुः प्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नानामु त्तरोत्तरस्यासंख्येयगुणा निर्जरा योज्या, एवं सर्वविरतावपी- ति ततोऽपि पूर्वप्रतिपन्नसर्वविरतेः सकाशात् 'अणंतकम्मंस' त्ति पदैकदेशे पदप्रयोग इति , यथा भीमसेनो भीमः सत्य- भामा भामा, एवमनन्तशब्दोपलक्षिता अनन्तानुबन्धिनः । ते हि मोहनीयस्यांशाः भागाः , तान्क्षिपयिषुरसंख्येयगु- णनिर्जरकः ,ततोऽपि क्षपकः ,तस्मादपि क्षीणानन्तानुबन्धिकर्-

याय । एतदेव दर्शनमोहनीयत्रयेऽभिमुखक्रियारूढापवर्गमेव मायोज्य, ततोऽपि क्षीणसप्तकात् क्षीणसप्तक क्षपकोपशमश्रेण्यारूढोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरकस्ततोऽप्युपशान्तमोहस्तस्मादपि चारित्रमोहनीयक्षपकस्ततोऽपि क्षीणमोह, अत्र चाभिमुखादि त्रय यथासम्भवमायोजनीयमस्मादपि जिनो भवस्थकेवली तस्मादपि शैलेश्यवस्थोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरकस्तदेव कर्मनिर्जरार्थं असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणनिष्पादितसंयमस्थानप्रचयोपात्तश्रेणि सोत्तरोत्तरेषामसङ्ख्येयगुणा, उत्तरोत्तरप्रवर्द्धमानाध्यवसायकण्डकोपपत्तेरिति । कालस्तु तद्विपरीतोऽयोगिकेवलिन आरभ्य प्रतिलोमतया सङ्ख्येयगुणया श्रेण्या ज्ञेय, इदमुक्तं भवति-यावत्कालेन यावत्कर्मायोगिकेवली क्षपयति तावन्मात्रं कर्म सयोगिकेवली सङ्ख्येयगुणेन कालेन क्षपयति, एव प्रतिलोमतया यावद्धर्मापिपृच्छिषुस्तावदेनमिति गाथाद्वयार्थ ।

एवमनन्तरोक्तया नीत्या दर्शनवत सफलानि तपोज्ञानचरणान्यभिहितानि, यदि पुन केनचिदुपाधिना विदधाति तत सफलत्वाभाव । कश्चासावुपाधिस्तमाह—

आहारउवहिपूआ, इड्ढीसु य गारवेसु कइतवियं ।
एमेव वारसविहे, तवम्मि न हु कइतवे समणो ॥२२५॥

आहारश्च उपधिश्च पूजा च ऋद्धिश्चामर्षौषध्यादिका आहारोपधिपूजर्द्धयस्तासु निमित्तभूतासु ज्ञानचरणक्रिया करोति । तथा गारवेषु त्रिषु प्रतिबद्धो यत्करोति तत् कृत्रिममित्युच्यते, यथा च ज्ञानचरणयोराहाराद्यर्थमनुष्ठान कृत्रिम सन्न फलवद्भवत्येव सबाह्याभ्यन्तरे द्वादशप्रकारे तपस्यपीति । न च कृत्रिमानुष्ठायिन श्रमणभावो न चाश्रमणस्यानुष्ठान गुणवदिति । तदेव निरुपधेर्दर्शनवतस्तपोज्ञानचरणानि सफलानीति स्थितमतो दर्शने यतितव्यम् । दर्शन च तत्त्वार्थश्रद्धान, तच्च चोत्पन्नापगतकलङ्काशेषपदार्थसत्ताव्यापिज्ञानैस्तीर्थ—कृद्भिर्यदभाषि । आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । कर्म० । प्रति० ।

(६) साम्प्रतं विशेषतो गृहिधर्मव्याख्यानावसर, स च सम्यक्त्वमूलक इति प्रथम सम्यक्त्व प्रस्तूय तदेव लक्षयति—

त्याग्यश्च सति सम्यक्त्वे-ऽणुव्रतप्रमुखग्रहः ।
जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिः, शुद्धा सम्यक्त्वमुच्यते ॥२१॥

सति-विद्यमाने सम्यक्त्वे-सम्यग्दर्शने चकारोऽत्रैवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, तत सम्यक्त्वे सत्येवेत्यर्थो लभ्यते । अणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानां ग्रहोऽभ्युपगमो न्याय्य'-उपपन्न, नत्वन्यथा—सम्यक्त्वेऽसति, निष्फलत्वप्रसङ्गात्, यथोक्तम्—" सस्यानीवोषरक्षेत्रे, निक्षिप्तानि कदाचन । न व्रतानि प्ररोहन्ति, जीवे मिथ्यात्ववासिते ॥ १ ॥ सयमा नियमा सर्वे, नाश्यन्ते तेन पावना । क्षयकालानलेनेव, पादपाः फलशालिन ॥ २ ॥ " इति । सम्यक्त्वमेव दर्शयति—' जिनोक्ते ' इत्यादि, जिनोक्तेषु तत्त्वेषु जीवाजीवादिपदार्थेषु या शुद्धा—अज्ञानसंशयविपर्यासनिराकरणेन निर्मला रुचि—श्रद्धान सा ' सम्यक्त्वमुच्यते ' जिनैरिति शेष । तद्विशेषतो गृहिधर्म इति, पूर्वप्रतिज्ञात सर्वत्र योज्यम् । नन्वित्थ तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वमिति पर्यवसन्नम्, तच्च श्रद्धानं च तथेति प्रत्यय, स च मानसोऽभिलाष । न चायमपर्याप्तकाद्यवस्थायामिष्यते, सम्यक्त्व तु तस्यामपीष्ट, षट्षष्टिसागरोपमरूपाया साद्यपर्यवसितकालरूपायाश्च तस्योत्कृष्टस्थिते प्रतिपादनादिति कथ नागमविरोध ? इत्यत्रोच्यते—तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वस्य कार्य, सम्यक्त्व तु मिथ्यात्वक्षयोपशमादिजन्य शुभ आत्मपरिणामविशेष । आह च—" से अ सम्मत्ते, पसत्थसम्मत्तमोहणीअकम्माणुवेअणोवसमक्खयसमुत्थे पसमसंवेगाइलिङ्गे सुहे आयपरिणामे पण्णत्ते । " इदं च लक्षणमनन्तरोक्तेषु सिद्धादिष्वपि व्यापकम् । इत्थ च सम्यक्त्वे सत्येव यथोक्त श्रद्धान भवति, यथोक्तश्रद्धाने च सति सम्यक्त्व भवत्येवेति श्रद्धानवता सम्यक्त्वस्यावश्यम्भावित्वोपदर्शनाय कार्ये कारणोपचार कृत्वा तत्त्वेषु रुचिरित्यस्य तत्त्वार्थश्रद्धानमित्यर्थपर्यवसान न दोषाय । तथा चोक्तम्—" जीवाइनवपयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्त । भावेण सद्दहंते, अयाणमाणे वि सम्मत्त ॥ १ ॥ " ति । नन्वेवमपि शास्त्रान्तरे—तत्त्वत्रयाध्यवसाय सम्यक्त्वमित्युक्तम् । यत—' अरिहं देवो गुरुणो, सुसाहुणो जिणमय पमाण च । इच्चाइसुहो भावो, सम्मत्त बिंति जगगुरुणो ॥ १ ॥ " [इति] कथ न शास्त्रान्तरविरोध ? इति चेन्न, अत्र प्रकरणे जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिरिति यतिश्रावकाणा साधारण सम्यक्त्वलक्षणमुक्तं, शास्त्रान्तरे तु गृहस्थाना देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्वलक्षणोपयोगवशाद्देवगुरुधर्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षण सम्यक्त्व प्रतिपादित, तत्रापि देवा गुरवश्च जीवतत्त्वे, धर्म शुभाश्रवे संवरे चान्तर्भवतीति न शास्त्रान्तरविरोध । सम्यक्त्व चार्हद्धर्मस्य मूलभूत यतो द्विविध त्रिविधेनेत्यादिप्रतिपत्त्या श्राद्धद्वादशव्रतीं सम्यक्त्वोत्तरगुणरूपभेदद्वययुतामाश्रित्य त्रयोदशकोटिशतानि चतुरशीतिकोट्य सप्तविंशति सहस्राणि द्वे शते च द्व्युत्तरे भङ्गा स्यु । एषु च [केवल] सम्यक्त्व विना च नैकस्यापि भङ्गस्य सम्भव, अत एव ' मूल दार ' मित्यादि, षड्भावना वक्ष्यमाणा युक्ता एवेति । ध० २ अधि० ।

[१०] एतस्य फल चैवमाहु—

अंतोमुहुत्तमित्तं, पि फासिअं हुज्ज जेहिँ सम्मत्तं ।
तेसिं अवड्ढपुग्गल-परिअट्टो चेव संसारो ॥ १ ॥
सम्मद्दिट्ठी जीवो, गच्छइ नियमा विमाणवासीसु ।
जइ न विगयसम्मत्तो, अहव न बद्धाउओ पुव्विं ॥२॥
जं सक्कइ तं कीरइ, जं च न सक्कइ तयम्मि सद्दहणा ।
सद्दहमाणो जीवो, वच्चइ अयरामरं ठाणं ॥ ३ ॥

शिष्यव्युत्पादनार्थं चेत्थमुपाधिभेदेन सम्यक्त्वभेदनिर्देश, तन क्वचित्केषाञ्चिदन्तर्भावेऽपि न क्षतिरित्युत्तराध्ययनवृत्तौ । यथा च नान्तर्भावस्तथोक्तमस्माभि, तथापि नैतदन्यतरत्व सम्यक्त्वलक्षण, रुचीना तत्तद्विषयभेदेन परिगणनस्याशक्यत्वात्, रुचे प्रीतिरूपत्वेन वीतरागसम्यक्त्वेऽव्याप्तेश्च । 'दसविहे सरागसम्मत्तदसणे पण्णत्ते-

त्ते ' इति स्थानाङ्गसूत्रस्य स्वारस्येन सरागसम्यक्त्वस्यैव लक्ष्यत्वेन च रागद्यननुगतत्वेन लक्ष्यभेदाल्लक्षणभेदोऽवश्यमनुसरणीय इति । वस्तुतो लक्षणमिह लिङ्गं व्यञ्जकमिति यावत् व्यञ्जकस्य च वह्निव्यञ्जकधूमालोकवदननुगमेऽपि न दोषः । अत एव च-'नाणं च दंसणं चेव' इत्यादिना ज्ञानदर्शनचारित्रतपःप्रभृतीनामननुगतानामेव जीवस्वरूपव्यञ्जकत्वरूपजीवलक्षणत्वम् । उक्तलिङ्गं विनाऽपि लैङ्गिकसद्भावेऽप्यविरोधश्च । यदाहुरध्यात्ममतपरीक्षायामुपाध्यायश्रीयशोविजयगणयः -' जं च जिअलक्खणं तं, उवइट्ठं तत्थ लक्खणं लिङ्गं । तेण विणा सो जुज्जइ, धूमेण विणा हुआसु व्व ॥ १ ॥ " त्ति । एवं च रुच्यभावेऽपि वीतरागसम्यक्त्वसद्भावान्न क्षतिः । व्यक्तश्च त्वकमनाविलसकलज्ञानादिगुणैकरसस्वभावः शुद्धात्मपरिणामरूपः परमार्थतोऽनाख्येयमनुभवगम्यमेव सम्यक्त्वम् । तदुक्तं धर्मबीजमधिकृत्योपदेशपदे-" पायमणक्खेअमिणं, अणुहवगम्मं तु सुद्धभावाणं । भवखयकरं ति गरुअं, बुहेहिँ सयमेव विण्णेयं ॥ १ ॥ " ति । स्वयमिति निजोपयोगतः, इक्षुक्षीरादिरसमाधुर्यविशेषाणामिवानुभवेऽप्यनाख्येयत्वात् । उक्तं च-" इक्षुक्षीरगुडादीनां, माधुर्यस्यान्तरं महत् । तथापि न तदाख्यातुं, सरस्वत्याऽपि पार्यते ॥ १ ॥ " इति । यदि च धर्मबीजस्याप्येवमनुभवैकगम्यत्वं, का वार्त्ता तर्हि भवशतसहस्रदुर्लभस्य साक्षान्मोक्षफलस्य चारित्रैकप्राणस्य सम्यक्त्वस्य ? इति शुद्धात्मपरिणतिस्वरूपे हि तत्र नातिरिक्तप्रमाणानां प्रवृत्तिः । उक्तं च शुद्धात्मस्वरूपमधिकृत्याचारसूत्रे-"सव्वे सराणि अट्टंति, तक्का जत्थ ण विज्जइ, मई तत्थ ण गाहिआ " इत्यादि, तदेतद् ज्ञानादिगुणसमुदायाद्भेदाभेदादिना विवेचयितुमशक्यमनुभवगम्यमेवेति स्थितम् । अत्र पद्ये—" न भिन्नं नाभिन्नं ह्युभयमपि नो नाप्यनुभयं, न वा शाब्दन्यायाद्भवति भजनाभाजनमपि । गुणासीनं लीनं निरवधिविधिव्यञ्जनपदे, यदेतत्सम्यक्त्वं तदनुकुरुते पानकरसम् ॥ १ ॥ न केनाप्याख्यातं न च परिचितं नाप्यनुमितं, न चार्थादापन्नं क्वचिदुपमितं नापि विबुधैः । विशुद्धं सम्यक्त्वं न च हृदि न नालिङ्गितमपि, स्फुरत्यन्तर्ज्योतिर्निरुपधिसमाधौ समुदितम् ॥ २ ॥ " इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतमनुसराम । निसर्गाधिगमयोरुभयोरप्येकमन्तरङ्गं कारणमाह—मिथ्यात्वपरिहाण्यैव—मिथ्यात्वं जिनप्रणीततत्त्वविपरीतश्रद्धानलक्षणं, तस्य परिहाण्यैव सर्वथा त्यागे त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानेनेति यावत् । आह च—' मिच्छत्तपडिक्कमणं ' तिविहं तिविहेण नायव्वं ' ति । ध० २ अधि० । देवो दुर्लभः सम्यक्त्वपरिणाम इह इत्युक्तं तद्भावश्च यत्प्रतिपत्त्या मनागसन्नपि भवति तत्प्रतिपन्नाश्च येषां प्रतिपत्तिर्विधेया तद्धि बन्धकत्वेन वावबुध्य हेयास्ताननुपदिदर्शयिषुः सर्वस्यास्य शास्त्रस्य मूलबीजकल्पां देवादिद्वारपञ्चकप्रतिपादिकामिमां गाथामाह-

देवो धम्मो मग्गो, साहू तत्ताणि चेव सम्मत्तं ।
तव्विवरीयं मिच्छ-त्तदंसणं देसियं समए ॥ ५ ॥

दीव्यते-स्तूयते च कश्चित्पूर्वभवशुभपरम्परोपात्ततीर्थकृन्नामकर्मोदयतो नमन् त्रिविष्टपाधिपसुरेश्वरमर्त्याधिपति—भिरिति देवः ,सम्यक्त्वमिति-पूर्वपदस्येह सम्बन्धादेवकारस्य च पूर्वपदस्थस्य ततश्च भण्यमानविशेषणकदम्बकयुक्त एव सम्यक्त्वं भवतीति गम्यते इत्थंभूतदेवताविशेषप्रतिपत्तौ च प्रायः सम्यक्त्वमुदेत्यत कारणे कार्योपचारादित्थमुपन्यास इत्येवं सर्वपदेष्वपि भावनीयम् । दुर्गतिगर्त्तादिप्रपतनाद्धारयतीति धर्मः सर्वविप्रणीता हिंसादिलक्षणः सोऽपि सम्यक्त्वमिति—मोक्षलक्षणमहानगरस्य मार्ग इव पन्था इव मार्गः सम्यग्ज्ञानादि , सोऽपि सम्यग्ज्ञानदर्शनचरित्रैर्मोक्षं, साधयन्तीति साधवः तेऽपि च सर्वविदुपदिष्टत्वेन यथावस्थितवस्तुस्तोमस्वरूपाविर्भावकानि तत्त्वानि जीवादीनि तानि च सम्यक्त्वं भवतीति योज्यम् । सर्वत्र चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । एवकारोऽवधारणार्थस्तौ च योजितावेव । तद्विपरीतं मिथ्यात्वदर्शनमिति-इत्थंभूतदेवधर्ममार्गसाधुतत्त्वविपरीत-विपर्ययत्वं स चाऽप्रणीतत्वेन शिवसौख्यसाधनं प्रत्यनर्हत्वात् मिथ्यादर्शनं-विपरीतदर्शनमिति यावदिति, दर्शितं समय—सिद्धान्ते तीर्थकृद्गणधरादिभिरिति आद्यद्वारगाथासमासार्थः । दर्श० ४ तत्त्व । ध० २० । कर्म० ।

औपशमिकसम्यक्त्वं तूपशमश्रेण्या प्रथमसम्यक्त्वलाभे वा भवति जीवस्य । उक्तं च- उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं । जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥१॥" ननु क्षायोपशमिकौपशमिकसम्यक्त्वयोः कः प्रतिविशेषः ?,उच्यते क्षायोपशमिके मिथ्यात्वदलिकवेदनं विपाकतो नास्ति प्रदेशतः पुनर्विद्यते, औपशमिके तु प्रदेशतोऽपि नास्तीति विशेषः । कर्म० ३ कर्म० । सूत्र० । ('किरियावाइ' शब्दे तृतीयभागे ५५६ पृष्ठे कालादिवादिनां वक्तव्यता गता ।)

(११) कर्मक्षेत्रादिप्रपञ्चसारविचारपरित्यागेन सम्यक्त्वस्वरूपस्यैव प्रकाशनं हेतुमाह-

सुयसायरो अपारो, आउं थोवं जिया य दुम्मेहा ।
तं किं पि सिक्खियव्वं, जं कज्जकरं च थोवं च ॥३॥

श्रुतमङ्गादिभेदभिन्नं जिनागमः तदेव सागरः श्रुतसागरः, अपारोऽपर्यन्तोऽतिबहुत्वात् आयुर्जीवितं स्तोकं-स्वल्पम् , जीवाः-प्राणिनः चशब्दः पुनरर्थस्ततः किमित्याह-तत् किमपि शिक्षितव्यमभ्यसनीयं यत् कार्यकरमुख्यवृत्त्यैव प्रयोजननिष्पादकं तत् ,अयमर्थः -श्रुतसागरोऽपारो निःसीमा आयुरपि तदधिगमहेतुकं स्वल्पं, साम्प्रतपुरुषापेक्षया प्रायो वर्षशतान्तर्गतत्वात् , जीवाश्च पुनस्तदवतारे दुर्मेधसः तदवगमहेतुबुद्धिविकला पूर्वपुरुषापेक्षयाऽल्पमतित्वादित्यवधार्य यदेवार्थक्रियाकारि अल्पं च तदेवाङ्गीकार्यमिति गाथार्थः ।

सम्यक्त्वस्यैव दुर्लभत्ववर्णनद्वारेणैकान्ततः कार्यकारितामाह—

मिच्छत्तमहामोहऽ-न्धयारमूढाण एत्थ जीवाणं ।
पुण्णेहिँ कह वि जायइ,दुल्लहँ सम्मत्तपरिणामा॥४॥

महांश्चासौ मोहश्च महामोहो मिथ्यात्वमेव महामोहः तत्सात्तेन वाऽन्धकारं सम्यक्त्वस्यावरणं तस्मिन् तेन च मूढाः मिथ्यात्वमहामोहान्धकारमूढास्तेषाम् , अत्रास्मिन् जिनशासने चतुर्दशरज्ज्वात्मके वा लोके जीवानां भव्यप्राणिनां पु-

ण्यै सम्यग्दर्शनाचरणक्षयोपशमसमुत्थै कथमपि महता कष्टेन जायते-समुत्पद्यत दुर्लभो-दुराप एव सम्यक्त्वपरिणामो मिथ्यात्वापगमेन यथावस्थितवस्तुस्वरूपानुष्ठानलक्षण, अयमभिप्राय -अनाद्यनन्तके पर्यटता भव्यप्राणिनामपि मिथ्यात्वमोहमोहिताना सकलमलकलङ्कविकलशिवसुखतरुबीज तत सम्यक्त्वपरिणाम एव दुर्लभ, यत -"राजन्ति भूतिविपुल सुरसंपदश्च, नागेन्द्रचन्द्रपदमुत्तमसौख्यहेतु । मातङ्गतुरगारथसन्ततिश्च, नार्यो वराश्च कुचकुम्भभरावखिन्ना ॥ ६ ॥ अन्यच्च चारु यदिहास्ति शुभं शुभाना, ससारपारगमनैककर विमुच्य । सद्दर्शन जिनगुरुप्रतिपत्तिहेतु, नैवास्ति दुर्लभमहो भुवनेऽखिलेऽपि ॥७॥" दर्श०४ तत्त्व ।

इदमेव निदर्शनमङ्गीकृत्योपदिशन्नाह—

इय सव्वेण वि सम्म, सक्क अप्पत्तियं सइ जणस्स ।
नियमा परिहरियव्वं, इयरम्मि सतत्तचिंता तु ॥ १७ ॥

इति—श्रीमद्वीरवर्द्धमानस्वामिना चेत्यर्थं सर्वेणापि-समस्तेनापि जिनभवनादि विधानार्थिना—सयमार्थिना वा न कतरस्यैवेत्यर्थ अप्रीतिक परिहर्त्तव्यमिति योग, कथ सम्यग्भावशुद्ध्या, किंभूत तदित्याह-शक्य शक्यपरिहारमेव न त्वशक्यमपि तस्य परिहर्तुमशक्यत्वादेवाशक्यानुष्ठानापदेशरूपत्वात् 'अप्पत्तिय'-ति अप्रीतिरेवाप्रीतिक सकृत् सदा सर्वकाल जनस्य-लोकस्य नियामाच्च तथा परिहर्तव्य वर्जनीयमितरस्मिन्नशक्यपरिहारे प्रीतिके स्वतत्त्वचिन्ता तु स्वस्वभावपर्यालोचनमेव विधेयम् । दर्श०१ तत्त्व ।

इदानीं सम्यक्त्व एक आदराधानाय दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकोपदर्शनपूर्वकं सम्यक्त्वमाहात्म्यवर्णनद्वारेणोपदिशन्निमा गाथामाह—

कुव्वमाणो विहिकिरियं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोए ।
दिंतो वि दुहस्स उर, न जयइ अंधो परासीयं ॥ १८ ॥

व्याख्या—कुर्वन्नपि—विदधानोऽपि क्रिया-प्राणापहारकारिप्रहरणप्रक्षेपादिका परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान्-तत्प्रतिबन्धे हि सम्यग्व्यापारासभवान्न साध्यसिद्धि सभवति, ततस्तत्प्रतिहार इहोच्यते, दददपि दुःखस्योर न जयत्यन्ध. परानीक परसैन्यं परम्पराभवकारि समरमूलकारणनयनरहितत्वात्तस्येत्यक्षरार्थ । दर्श० ४ तत्त्व ।

(१२) सम्यक्त्वं मोक्षबीजम्—

सम्मं च मोक्खबीअ, तं पुण भूअत्थसद्दहणरूवं ।
पसमाइलिंगगम्मं, सुहाय परिणामरूव तु ॥ १०२८ ॥

सम्यक्त्व च मोक्षबीज वर्त्तते, तत्पुन स्वरूपेण भूतार्थश्रद्धानरूप तथा प्रशमादिलिङ्गगम्यमेतत् । शुभात्मपरिणामरूप जीवधर्म्म इति गाथार्थ. ।

तम्मि सइ सुहं नेअं, अकलुमभावस्स हंदि जीवस्स ।
अणुबंधो य सुहो खलु, धम्मपवत्तस्स भावेण ॥१०२९॥

तस्मिन् सति सुख ज्ञेय-सम्यक्त्वे कलुषभावस्य हन्दि जीवस्य शुद्धाशयस्य, अनुबन्धश्च शुभ खलु तस्मिन् सति धर्मप्रवृत्तस्य भावेन—परमार्थेनति गाथार्थ ।

भूअत्थसद्दहाणं, च होइ भूयत्थवायगा पायं ।
सुअधम्माओ सो पुण, पहीणदोसस्स वयण तु ।१०३०॥

भूतार्थश्रद्धान च सम्यक्त्व भवति भूतार्थवाचकात् प्राय इति श्रुतधर्म्माद्-आगमात् । स पुन प्रक्षीणदोषस्य वचनमेवेति गाथार्थ । प० व०४ द्वार । (नयेषु मिथ्यात्वसम्यक्त्व 'णय' शब्दे चतुर्थभागे १८६७ पृष्ठे उक्तम् ।) अनभिक्रान्तसयोगस्य भावतमसि वर्त्तमानस्य सम्यक्त्वलाभो नास्तीत्युक्तम् ।

(१३) तदेव सूत्रानुगमायातेन सूत्रेण दर्शयति—

सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता न हतव्वा न अज्जावेयव्वा न परिघित्तव्वा न परियावेयव्वा न उद्दवेयव्वा, एस धम्मे सुद्धे निइए सासए समिच्च लोय खेयन्नेहिं पवेइए, त जहा–उट्ठिएसु वा अणुट्ठिएसु वा उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा उवरयदंडेसु वा अणुवरयदंडेसु वा सोवहिएसु वा अणोवहिएसु वा संजोगरएसु वा असजोगरएसु वा, तच्च चेयं तहा चेयं अस्सिं चेय पवुच्चइ। (सू०१२६×)

सर्वेऽपि प्राणिन पर्यायशब्दावेदिता न हन्तव्या. दण्डकशादिभि नाज्ञापयितव्या प्रसह्याभियोगदानत., न परिग्राह्या भृत्यदासदास्यादिममत्वपरिग्रहत, न परितापयितव्या शारीरमानसपीडोत्पादनत, नापद्रावयितव्या. प्राणव्यपरोपणत. एष —अनन्तरोक्तो धर्म्म, दुर्गत्यर्गलासुगतिसोपानदेश्य । अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वाद्विशेषण दर्शयति—शुद्ध --पापानुबन्धरहित न शाक्यधिग्जातीनामिवैकेन्द्रियपञ्चेन्द्रियवधानुमतिकलङ्काङ्कित. तथा नित्य --अप्रच्युतिरूप, पञ्चस्वपि विदेहेषु सदाभवनात्, तथा शाश्वत शाश्वतगतिहेतुत्वात्, यदिवा नित्यत्वाच्छाश्वतो, न तु नित्य भूत्वा न भवति, भव्यत्ववत्, अभूत्वा च नित्य भवति घटाभाववदिति, अय तु त्रिकालवस्थायीति, अमु च लोक--जन्तुलोकं दुःखसागरावगाढ समेत्य--ज्ञात्वा तदुत्तरणाय खेदज्ञै --जन्तुदुःखपरिच्छेत्तृभि प्रवेदित --प्रतिपादित इति, एतच्च गौतमस्वामी स्वमनीषिकापरिहारेण शिष्यमतिस्थैर्यार्थं बभाषे ।

एतमेव सूत्रोक्तमर्थं निर्युक्तिकार सूत्रसस्पर्शकेन गाथाद्वयेन दर्शयति—

जे जिणवरा अईया, जे सपइ अणागए काले ।
सव्वे वि ते अहिंसं, वदिंसु वदिहिंति वि वदिंति ॥२२६॥

छप्पिय जीवनिकाए, णो वि हणे णोऽवि अ हणाविज्ज ।
नोऽवि अ अणुमन्निज्जा, सम्मत्तस्सेस निज्जुत्ती॥२२७॥

गाथाद्वयमपि कण्ठ्यम् । तीर्थकरोपदेशश्च परोपकारितया तत्स्वाभाव्यादेव प्रवर्त्तमानो भास्करोदय इव प्रबोध्य विशेषनिरपेक्षतया प्रवर्त्तते, तद्यथेत्यादिना दर्शयति— 'त जहा-उट्ठिएसु वा' इत्यादि, धर्म्मचरणायोद्यता उत्थिता-ज्ञानदर्शनचारित्रोद्योगवन्त, तद्विपर्ययेणानुत्थिता, तेषु निमित्तभूतेषु तानुद्दिश्य भगवता सर्ववेदिना त्रिजगत्पतिना धर्म्म. प्रवेदित., एव सर्वत्र लगयितव्यम्, यदिवा-उत्थि-

तानुत्थितेषु द्रव्यतो निषण्णानिषण्णेषु , तत्रैकादशसु गणधरषूत्थितेष्वेव वीरवर्द्धमानस्वामिना धर्मं प्रवेदित , तत उपस्थिता धर्मं शुश्रूषवो जिघृक्षवो वा तद्विपर्ययेणानुपस्थितास्तेष्विति । निमित्तसप्तमी चेयम्-यथा ' चर्मणि द्वीपिन हन्ती ' ति, ननु च भावोपस्थितषु चिलातिपुत्रादिष्विव धर्म्मकथा युक्तिमती अनुपस्थितेषु तु क गुण पुष्णाति ?, अनुपस्थितेष्वपीन्द्रनागादिषु विचित्रत्वात्कर्म्म परिणते क्षयोपशमापादनाद् गुणवत्येवेति यत्किञ्चिदतत् , प्राणिन आत्मान वा दण्डयतीति दण्ड , स च मनोवाक्कायलक्षण , उपरतो दण्डो येषा ते तथा, तद्विपर्ययेणानुपरतदण्ड , तेषूभयरूपेष्वपि । तत्रापरतदण्डेषु तत्स्थैर्यगुणान्तराधानार्थं देशना, इतरेषु तूपरतदण्डत्वार्थमिति । उपधीयते—सगृह्यत इत्युपधि , द्रव्यतो हिरण्यादि , भावतो माया । सह उपधिना वर्त्तन्त इति सोपधिकास्तद्विपर्ययेणानुपधिकास्तेष्विति, सयोग —सम्बन्ध पुत्रकलत्रमित्रादिजनितस्तत्र रता सयोगरतास्तद्विपर्ययेणैकत्वभावनाभाविता असयोगरतास्तेष्विति, तदेवमुभयरूपेष्वपि यद्भगवता धर्म्मदेशनाऽकारि तत् तथ्य—सत्यमेतदिति, चशब्दो नियमार्थं , तथ्यमेवैतद्भगवद्वचनम् । यथाप्ररूपितवस्तु सद्भावात्तथ्यता वचसो भवतीत्यतो वाच्यमपि तथैवेति दर्शयति-तथा चैतद्वस्तु यथा भगवान् जगाद । यथा-सर्वे प्राणा न हन्तव्या इत्यादि, एव सम्यग्दर्शन श्रद्धान विधेयम् , एतच्चास्मिन्नेव मौनीन्द्रप्रवचने सम्यग्मोक्षमार्गविधायिनि समस्तदम्भप्रवन्धोपरते प्रकर्षेणोच्यते प्रोच्यत इति, न तु यथा अन्यत्र ' न हिंस्यात्सर्वभूतानी ' त्यभिधायान्यत्र वाक्ये यज्ञपशुवधाभ्यनुज्ञानात् पूर्वोत्तरबाधेति ।

(१४) तदेव सम्यक्त्वस्वरूपमभिधाय तदवाप्तौ यद्विधेय तद्दर्शयितुमाह—

तं आइत्तु न निहे न निक्खिवे जाणित्तु धम्मं जहा तहा, दिट्ठेहिं निव्वेय गच्छिज्जा,नो लोगस्सेसण चरे।(सू० १२७)

तत्—तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षण सम्यग्दर्शनमादाय—गृहीत्वा तत्कार्योकरणतो ' न निहे ' ति—न गोपयेत् तथाविधसंसर्गादिनिमित्तोत्थापितमिथ्यात्वोऽपि जीवसामर्थ्यगुणान्न त्यजेदपि, यथा वा शैवशाक्यादीना गृहीत्वा व्रतानि पुनरपि व्रतेश्वरयागादिविधिना गुरुसमीपे निक्षिप्योत्प्रव्रजनम् ,एव गुर्वादे सकाशादवाप्य सम्यग्दर्शनं न निक्षिपेत्—न त्यजेत् , किं कृत्वा ?—यथा तथाऽवस्थित धर्म्म ज्ञात्वा श्रुतचारित्रात्मकमवगम्य, वस्तूना वा धर्म्म—स्वभावमवबुध्येति । तदवगमे तु किं चापर कुर्यादित्याह—'दिट्ठेहिं ' इत्यादि दृष्टैरिष्टानिष्टरूपैर्निर्वेद गच्छेद्—विराग कुर्यादित्यर्थ , तथाहि-शब्दै श्रुतै रसैरास्वादितैर्गन्धैराघ्रातै स्पर्शै स्पृष्टै सद्भिरेव भावयेत्—यथा शुभेतरतापरिणामवशाद्भवतीत्यत कस्तेषु रागो द्वेषो वेति । किं च-' नो लोयस्स' इत्यादि, लोकस्य—प्राणिगणस्यैषणा-अन्वेषणा इष्टेषु-शब्दादिषु प्रवृत्तिरनिष्टेषु तु हयबुद्धिस्ता न चरेत्—न विदध्यात् ।

(१५) यस्य चैषा लोकैषणा नास्ति तस्यान्याप्यप्रशस्ता मतिर्नास्तीति दर्शयति—

जस्स नत्थि इमा जाई अण्णा तस्स कओ सिया ? दिट्ठं सुयं मय विण्णाय ज एयं परिकहिज्जइ, समेमाणा पलेमाणा पुणो पुणो जाइ पकप्पंति । (सू० १२८)

यस्य मुमुक्षोरेषा ज्ञाति —लोकैषणाबुद्धि नास्ति—न विद्यते, तस्यान्या सावद्यारम्भप्रवृत्ति कुत स्यात् ?, इदमुक्त भवति-भोगेच्छारूपा लोकैषणा परिजिहीर्षोर्नैव सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तिरुपजायते, तदर्थत्वात्तस्या इति, यदिवा-इमा—अनन्तरोक्तत्वात् प्रत्यक्षा सम्यक्त्वज्ञाति प्राणिनो न हन्तव्या इति वा यस्य न विद्यते तस्यान्या अविवेकिनी बुद्धि कुमार्गसावद्यानुष्ठानपरिहारद्वारेण कुत स्यात् ?। शिष्यमतिस्थैर्यार्थमाह—'दिट्ठ' मित्यादि, यदेतन्मया परिकथ्यते तत्सर्वज्ञै केवलज्ञानावलोकेन दृष्ट तत शुश्रूषुभि श्रुत, लघुकर्म्मणा भव्याना मत, ज्ञानावरणीयक्षयोपशमाद्विशेषेण ज्ञात विज्ञातम् , अतो भवताऽपि सम्यक्त्वादिके मत्कथिते यत्नवता भवितव्यमिति । ये पुनर्यथोक्तकारिणो न स्यु ते कथम्भूता भवेयुरित्याह—'समेमाणा' इत्यादि , तस्मिन्नेव मनुष्यादिजन्मनि शाम्यन्तो-गार्ध्येनात्यर्थमासेवा कुर्वन्त , तथा प्रलीयमाना —मनोज्ञेन्द्रियार्थेषु पौन पुन्येनैकेन्द्रियद्वीन्द्रियादिका जाति प्रकल्पयन्ति-ससाराविच्छित्ति विदधतीत्यर्थ ।

यद्येवमविदितवेद्या साम्प्रतेक्षिणो यथा जन्मकृतरतय इन्द्रियार्थेषु प्रलीना पौन पुन्येन जन्मादिकृतसन्धाना जन्तवस्तत किं कर्त्तव्यमित्याह—

अहो अ राओ य जयमाणे धीरे सया आयथपण्णाणे पमत्ते बहिया पास अप्पमत्ते सया परिक्कमिज्जासि त्ति बेमि । (सू० १२९)

अहश्च रात्रिं च यतमान एव यत्नवानेव मोक्षाध्वनि धीर - परीषहोपसर्गाक्षोभ्य सदा—सर्वकालम् आगत—स्वीकृत प्रज्ञान-सदसद्विवेको यस्य स तथा, प्रमत्तान्-असयतान् परतीर्थिकान्वा धर्म्माद्बहिर्व्यवस्थितान् पश्य, तांश्च तथाभूतान् दृष्ट्वा किं कुर्यादित्याह—' अप्पमत्ते ' इत्यादि, अप्रमत्त सन् निद्राविकथादिप्रमादरहितोऽक्षिनिमेषोन्मेषादावपि सदोपयुक्त पराक्रमेथा कर्म्मरिपून् मोक्षाध्वनि वा । इतिरधिकारसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । इति सम्यक्त्वाध्ययन प्रथमोद्देशकटीका परिसमाप्ता । उक्त प्रथमोद्देशक ।

साम्प्रतं द्वितीयव्याख्या प्रतन्यते, अस्य चायमभिसम्बन्ध —इह अनन्तरोद्देशके सम्यग्वाद प्रतिपादित , स च प्रत्यनीकमिथ्यावादव्युदासेनात्मलाभ लभते , व्युदासश्च न परिज्ञानमन्तरेण, परिज्ञान च न विचारमृत,अतो मिथ्यावादभूततीर्थिकमतविचारणायेदमुपक्रम्यते, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रम्-' जे आसवा ' इत्यादि, यदिवेह सम्यक्त्वमधिकृत , तच्च सप्तपदार्थश्रद्धानात्मकम् ,तत्र मुमुक्षुणाऽवगतशास्त्रपरिज्ञाजीवाजीवपदार्थेन संसारमोक्षकारण निर्णेतव्ये , तत्र संसारकारणमास्रवस्तद्ग्रहणाच्च बन्धग्रहणं, मोक्षकारणं तु निर्जरा तद्ग्रहणाच्च सवरस्तत्कार्यभूतश्च मोक्षः सूचितो भव-

तीत्यत आश्रवनिर्जरे ससारमोक्षकारणभूते सम्यक्त्ववि चारायाते दर्शयितुमाह—

जे आसवा ते परिस्सवा जे परिस्सवा ते आसवा,जे अणासवा ते अपरिस्सवा जे अपरिस्सवा ते अणासवा, एए पए संबुज्झमाणे लोयं च आणाए अभिसमिच्चा पुढो पवेइय । (सू० १३०)

'य ' इति सामान्यनिर्देश , आश्रवत्यष्टप्रकार कर्म्म यैरारम्भैस्ते आस्रवा , परि —समन्तात्स्रवति-गलति यैरनुष्ठानविशेषैस्ते परिस्रवा , य एवास्रवा —कर्म्मबन्धस्थानानि त एव परिस्रवा -कर्म्मनिर्जरास्पदानि । इदमुक्त भवति-यानि इतरजनाचरितानि स्रगङ्गनादीनि सुखकारणतया तानि कर्म्मबन्धहेतुत्वादास्रवा , पुनस्तान्येव तत्त्वविदा विषयसुख पराङ्मुखाना नि सारतया ससारसरणिदेश्यानीति कृत्वा वैराग्यजनकानि अत परिस्रवा -निर्जरास्थानानि । सर्ववस्तूनामनैकान्तिकता दर्शयितुमेतदेव विपर्ययेणाह-' जे परिस्सवा ' इत्यादि, य एव परिश्रवा -निर्जरास्थानानि—अर्हत्साधुतपश्चरणदशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानादीनि तान्येव कर्म्मोदयावष्टब्धशुभाध्यवसायस्य दुर्गतिमार्गप्रवृत्तसार्थवाहस्य जन्तोर्महाशातनावत सातर्द्धिरसगारवप्रवणस्यास्रवा भवन्ति—पापोपादानकारणानि जायन्ते । इदमुक्त भवति—यावन्ति कर्म्मनिर्जरार्थ संयमस्थानानि तद्बन्धनायासयमस्थानान्यपि तावन्त्येव, उक्त च- 'यथाप्रकारा यावन्त ,ससारावेशहेतव । तावन्तस्तद्विपर्यासा-न्निर्वाणसुखहेतव ॥१॥'' तथाहि-रागद्वेषवासितान्त करणस्य विषयसुखोन्मुखस्य दुष्टाशयत्वात्सर्व संसाराय, पिचुमन्दरसवासितास्यस्य दुग्धशर्करादिकटुकत्वापत्तिवदिति । सम्यग्दृष्टस्तु विदितससारोद्न्वत न्यक्कृतविषयाभिलाषस्य सर्वमशुचि दु खकारणमिति च भावयत सञ्जातसंवेगस्येतरजनसंसारकारणमपि मोक्षायेति भावार्थ । पुनरेतदेव गतप्रत्यागतसूत्र सप्रतिषेधमाह- 'ज अणासवा' इत्यादि, प्रसज्यप्रतिषेधस्य क्रियाप्रतिषेधपर्यवसानतया परिस्रवा इत्यनेन सह सम्बन्धाभावात् पर्युदासोऽयम् , आस्रवेभ्योऽन्येऽनास्रवा —व्रतविशेषा , तेऽपि कर्म्मोदयादशुभाध्यवसायिनोऽपरिस्रवा कर्म्मण , कोङ्कणार्यप्रभृतीनामिवेति, तथाऽपरिस्रवा —पापोपादानकारणानि केनचिदुपाधिना प्रवचनोपकारादिना क्रियमाणा कणवीरलताभ्रामकक्षुल्लकस्येवानास्रवा —कर्म्मबन्धनानि न भवन्ति, यदिवा-आस्रवन्तीत्यास्रवा , पचाद्यच् एव परिस्रवन्तीति परिस्रवा , अत्र चतुर्भङ्गिका—तत्र मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैर्य एव कर्म्मणामास्रवा —बन्धका त एवापरेषा परिस्रवा —निर्जरका , एते च प्रथमभङ्गपतिता सर्वेऽपि ससारिणश्चतुर्गतिका , सर्वेषा प्रतिक्षणमुभयसद्भावात् , तथा ये आस्रवास्तेऽपरिस्रवा इति शून्योऽयं द्वितीय भङ्गको, बन्धस्य शाटाविनाभावित्वात् , एव येऽनास्रवास्ते परिस्रवा , एते चायोगिकेवलिनस्तृतीयभङ्गपतिता , चतुर्थभङ्गपतितास्तु सिद्धा , तेषामनास्रवत्वादपरिस्रवत्वाच्चेति, अत्र चाद्यन्तभङ्गकौ सूत्रोपात्तौ, तदुपादाने च मध्योपादानस्यावश्यभावित्वात् मध्यभङ्गकद्वयग्रहण द्रष्टव्यमिति । यद्येव तत' किमित्याह-' एए पए' इत्यादि, एतानि-अनन्तरोक्तानि पद्यते—गम्यते येभ्योऽर्थस्तानि पदानि, तद्यथा—ये आस्रवा इत्यादीनि, परस्य चार्थावगत्यर्थ शब्दप्रयोगादेतत्पदवाच्यानर्थाश्च सम्यग्—अविपर्यासेन बुध्यमानस्तथा लोक-जन्तुगणमास्रवद्वारायातेन कर्म्मणा बध्यमान तपश्चरणादिना च मुच्यमानमाज्ञया—तीर्थकरप्रणीतागमानुसारेणाभिसमेत्य—आभिमुख्येन सम्यक् परिच्छिद्य चशब्दो भिन्नक्रम पृथक् प्रवेदित चाभिसमेत्य पृथगास्रवोपादान निर्जरोपादान चेत्येतच्च ज्ञात्वा को नाम धर्म्मचरण प्रति नोद्यच्छेदिति ? , कथ प्रवेदितमिति चेत् ?, तदुच्यते, आस्रवस्तावज्ज्ञानप्रत्यनीकतया ज्ञाननिह्नवेन ज्ञानान्तरायेण ज्ञानप्रद्वेषेण ज्ञानात्याशातनया ज्ञानविसवादेन ज्ञानावरणीयं कर्म्म बध्यत , एव दर्शनप्रत्यनीकतया यावद्दर्शनविसवादेन दर्शनावरणीय कर्म्म बध्यते, तथा प्राणिनामनुकम्पनतया भूतानुकम्पनतया जीवानुकम्पनतया सत्त्वानुकम्पनत्वेन बहूना प्राणिनामदु खोत्पादनतया अशोचननतया अजूरणतया अपीडनतया अपरितापनतया सातावेदनीय कर्म्म बध्यते, एतद्विपर्ययाच्चासातावेदनीयमिति । तथाऽनन्तानुबन्ध्युत्कटतया तीव्रदर्शनमोहनीयतया प्रबलचारित्रमोहनीयसद्भावान्मोहनीय कर्म्म बध्यते, महारम्भतया महापरिग्रहतया पञ्चेन्द्रियवधात् कुणिमाहारेण नरकायुष्क बध्यते, मायावितया अनृतवादेन कूटतुलाकूटमानव्यवहारात्तिर्यगायुर्बध्यते, प्रकृतिविनीततया सानुक्रोशतया अमात्सर्यान्मनुष्यायुष्क सरागसयमेन देशविरत्या बालतपसा अकामनिर्जरया देवायुष्कमिति, कायर्जुतया भावर्जुतया भाषर्जुतया अविसवादनयोगेन शुभनाम बध्यते, विपर्ययाच्च विपर्यय इति , जातिकुलबलरूपतप श्रुतलाभैश्वर्यमदाभावादुच्चैर्गोत्र, जात्यादिमदात् परपरिवादाच्च नीचैर्गोत्र, दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायविधानादान्तरायिक कर्म्म बध्यते । एते ह्यास्रवा ॥ साम्प्रत परिश्रवा प्रतिपाद्यन्ते-अनशनादि सबाह्याभ्यन्तर तप इत्यादि, एवमास्रवकनिर्जरका सप्रभेदा जन्तवो वाच्या , सर्वेऽपि च जीवाद्य पदार्था मोक्षावसाना वाच्या । एतानि च पदानि सम्बुध्यमानैस्तीर्थकरगणधरैर्लोकमभिसमेत्य पृथक् पृथक् प्रवेदितम् ।

(१५)अन्योऽपि तदाज्ञानुसारी चतुर्दशपूर्वविदादि सत्त्वहिताय परेभ्य आवेदयतीत्येतद्दर्शयितुमाह—

आघाइ नाणी इह माणवाणं संसारपडिवण्णाणं संबुज्झमाणाणं विन्नाणपत्ताणं, अट्टावि संता अदुवा पमत्ता अहा सच्चमिणं ति बेमि । (सू० १३१)

ज्ञान सकलपदार्थाविर्भावक विद्यते यस्यासौ ज्ञानी स आख्याति—आचष्टे इहेति प्रवचने केषा ?–मानवाना , सर्वसंवरचारित्रार्हत्वात्तेषाम् , अथवोपलक्षणं चैतद्देवादीना , तत्रापि केवल्यादिव्युदासाय विशेषणमाह-' संसार ' इत्यादि, संसार-चतुर्गतिलक्षण प्रतिपन्ना ससारप्रतिपन्ना , तत्रापि ये धर्म्म भोत्स्यन्ते ग्रहीष्यन्ते च मुनिसुव्रतस्वामिघोटकदृष्टान्तेन तेषामेवाख्यातीत्येतद्दर्शयति-' सम्बुध्यमानानां ' यथोपदिष्ट धर्म्म सम्यगवबुध्यमानानां , छद्मस्थेन त्वज्ञातबुध्यमानेतरविशेषेण यादृग्भूताना कथयितव्य तान् सूत्रेणैव दर्शयति-' विज्ञानप्राप्ताना ' हिताहितप्राप्तिपरिहाराध्यवसाया-विज्ञान तत्प्राप्ता विज्ञानप्राप्ता , समस्त-

पर्याप्तिभिः पर्याप्ता, संज्ञिन इत्यर्थः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-"आघाइधम्मं खलु से जीवाणं, तं जहा-संसारपडिवन्नाणं माणुसभवत्थाणं आरंभविणईणं दुक्खुव्वेअसुहेसगाणं धम्मसवणगवेसयाणं सुस्सूसमाणाणं पडिपुच्छमाणाणं विन्नाणपत्ताणं" एतच्च प्रायो गतार्थमेव, नवरमारम्भविनयिनामित्यारम्भविनयः-आरम्भाभावः स विद्यते येषामिति मत्वर्थीयस्तेषामिति। यथा च ज्ञानी धर्ममाचष्टे तथा दर्शयति-' अट्ठा वि ' इत्यादि, विज्ञानं प्राप्ता धर्मं कथ्यमानं कुतश्चिन्निमित्तादार्त्ता अपि सन्तः चिलातिपुत्रादय इव, अथवा-प्रमत्ता विषयाभिष्वङ्गादिना शालिभद्रादय इव तथाविधकर्मक्षयोपशममापन्नस्तथा प्रतिपद्यन्ते तथाऽऽचष्टे-यदिवाऽऽर्त्ता-दुःखिनः प्रमत्ता-सुखिनः, तेऽपि प्रतिपद्यन्ते धर्मं किं पुनरपरे ?, अथवा-आर्त्ता-रागद्वेषोदयेन प्रमत्ता विषयैः, ते च तीर्थिका गृहस्था वा संसारकान्तारं विशन्तः कथं भवता विज्ञातज्ञेयानां करुणास्पदानां रागद्वेषविषयाभिलाषोन्मूलनाय न प्रभवन्ति। एतच्चान्यथा मा मंस्था इति दर्शयितुमाह-' अहासच्च 'मित्यादि, इदं यन्मया कथितं कथ्यमानं च तद्यथासत्यं याथातथ्यमित्यर्थः इत्येतदहं ब्रवीमि, यथा दुर्लभमवाप्य सम्यक्त्वं चारित्रपरिणामं वा प्रमादो न कार्यः। आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ०। (धर्मविषयवक्तव्यता 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६८७ पृष्ठे उक्ता।)

(१३) परमतव्युदासद्वारेण सम्यक्त्वमविचलं प्रतिपादयता तत्सहचरितं ज्ञानं तत्फलभूता च विरतिरभिहिता, सत्यपि चास्मिंस्त्रये न पूर्वोपात्तकर्मणो निरवद्यतपोऽनुष्ठानमन्तरेण क्षयो भवतीत्यतस्तदधुना प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्-

उवेहि णं बहिया य लोगं, से सव्वलोगम्मि जे केइ विण्णू, अणुवीए पास निक्खित्तदंडा, जे केइ सत्ता पलियं चयंति, नरा मुयच्चा धम्मविउ त्ति अंजू, आरंभजं दुक्खमिणं ति णच्चा, एवमाहु सम्मत्तदंसिणो, ते सव्वे पावाइया दुक्खस्स कुसला परिण्णमुदाहरंति इय कम्मं परिण्णाय सव्वसो। (सू० १३४)

योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पाषण्डिलोक एनं धर्माद्बहिर्व्यवस्थितमुपेक्षस्व-तदनुष्ठानं मा अनुमंस्थाः, चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, तदुपदेशमभिगमनपर्युपासनदानसंस्तवादिकं च मा कृथा इति। यः पाषण्डिलोकोपेक्षकः स कं गुणमवाप्नुयादित्याह-' से सव्वलोए ' इत्यादि, यः पाषण्डिलोकमनार्यवचनमवगम्य तदुपेक्षां विधत्ते स सर्वस्मिँल्लोके मनुष्यलोके ये केचिद्विद्वांसस्तेभ्योऽग्रणीर्विद्वत्तम इति स्यात्, लोके केचन विद्वांसः सन्ति ? येभ्योऽधिकः स्यादित्यत आह-' अणुवीइ ' इत्यादि, ये केचन लोके निक्षिप्तदण्डा-निश्चयेन क्षिप्तो निक्षिप्तः-परित्यक्तः कायमनोवाङ्मयः प्राण्युपघातकारी दण्डो यैस्ते विद्वांसो भवन्त्येवं एतदनुविचिन्त्य-पर्यालोच्य पश्य-अवगच्छ। के चोपरतदण्डा इत्यत आह-' जे केइ ' इत्यादि, ये केचनावगतधर्माणः सत्त्वाः-प्राणिनः ' पलितं 'मिति कर्म तत्यजन्ति, ये चोपरतदण्डा भूत्वाऽष्टप्रकारं कर्म घ्नन्ति ते विद्वांस इत्येतदनुविचिन्त्य-अक्षिनिमीलनेन पर्यालोच्य पश्य-विवेकिन्या मत्याऽवधारय। के पुनरशेषकर्मक्षयं कुर्वन्ति ? इत्यत आह-' नर ' इत्यादि, नरा-मनुष्यास्त एवाशेषकर्मक्षयायालं नान्ये, तेऽपि न सर्वे अपि तु मृतार्चा-मृतेव मृता संस्काराभावादर्चा शरीरं येषां ते तथा, निष्प्रतिकर्मशरीरा इत्यर्थः, यदिवा-अर्चा-तेजः, स च क्रोधः, स च कषायोपलक्षणार्थः, ततश्चायमर्थो-मृता-विनष्टा अर्चा कषायरूपा येषां ते मृतार्चा, अकषायिण इत्यर्थः, किं च-धर्मम्-श्रुतचारित्राख्यं विदन्तीति धर्मविदः, इति हेतौ, यत एव धर्मविदोऽत एव ऋजवः-कौटिल्यरहिताः। स्यादेतत्-किमालम्ब्यैतद्विधेयमित्यत आह-' आरंभजं 'मित्यादि, सावद्यक्रियानुष्ठानमारम्भस्तस्माज्जातमारम्भजं, किं तद् ?-दुःखमिदमिति सकलप्राणिप्रत्यक्षं, तथाहि-कृषिसेवावाणिज्याद्यारम्भप्रवृत्ता यच्छारीरमानसं दुःखमनुभवति तद्वाचामगोचरमित्यतः प्रत्यक्षाभिधायिनेदमुक्तम्। ' इति ' उपप्रदर्शने, इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृतार्चा धर्मविदः ऋजवश्च भवन्तीति। एतच्च समस्तवेदिनो भाषन्त इति दर्शयति-' एवं ' मित्यादि, एवम्-पूर्वोक्तप्रकारेण आहुः-उक्तवन्तः, के एवमाहुः ?-समत्वदर्शिनः-सम्यक्त्वदर्शिनः समस्तदर्शिनो वा, यदुद्देशकादेरारभ्योक्तं तदेवमूचुरित्यर्थः, कस्मात्त ऊचुरित्याह-' ते सव्वे ' इत्यादि, यस्मात्ते सर्वेऽपि सर्वविदः ' प्रावादिकाः ' प्रकर्षेण मर्यादया वदितुं शीलं येषां ते प्रावादिनः त एव प्रावादिकाः-यथावस्थितार्थस्य प्रतिपादनाय वावदूकाः, दुःखस्य-शारीरमानसलक्षणस्य तदुपादानस्य वा कर्मणः कुशला-निपुणास्तदपनोदोपायवेदिनः सन्तः ते सर्वेऽपि ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय हेयार्थस्य प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति, ' इति ' उपप्रदर्शने, इत्येवं पूर्वोक्तनीत्या कर्मबन्धोदयसत्कर्मताविधानतः परिज्ञाय सर्वशः-सर्वैः प्रकारैः कुशलाः प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति, यदिवा-मूलोत्तरप्रकृतिप्रकारैः सर्वैः परिज्ञायेति मूलप्रकारा अष्टौ उत्तरप्रकृतिप्रकारा अष्टपञ्चाशदुत्तरं शतम्, अथवा-प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशप्रकारैः, यदिवा उदयप्रकारैर्बन्धसत्कर्मताकार्यभूतैरागामिबन्धसत्कर्मताकारणैश्च कर्म परिज्ञायेति, ते चामी उदयप्रकाराः, तद्यथा-मूलप्रकृतीनां त्रीण्युदयस्थानानि, अष्टविधं सप्तविधं चतुर्विधमिति, तत्राष्टाऽपि कर्मप्रकृतीर्यौगपद्येन वेदयतोऽष्टविधं, तच्च कालतोऽनादिकमपर्यवसितमभव्यानां, भव्यानां त्वनादिसपर्यवसितं सादिसपर्यवसितं चेति, मोहनीयोपशमे क्षये वा सप्तविधं, घातिक्षये चतुर्विधमिति॥ साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीनामुदयस्थानान्युच्यन्ते-तत्र ज्ञानावरणीयान्तराययोः पञ्चप्रकारमेकमुदयस्थानं, दर्शनावरणीयस्य द्वे, दर्शनचतुष्कस्योदयाच्चत्वारि अन्यतरनिद्रया सह पञ्च, वेदनीयस्य सामान्येनैकमुदयस्थानं सातमसातं वेति, विरोधाद्यौगपद्योदयाभावः, मोहनीयस्य सामान्येन नवोदयस्थानानि, तद्यथा-दश नव अष्टौ सप्त षट् पञ्च चत्वारि द्वे एकं चेति, तत्र-दश मिथ्यात्वं १ अनन्तानुबन्धी क्रोधोऽप्रत्याख्यानः प्रत्याख्यानावरणः सञ्ज्व-

सनश्चेत्येतत्क्रोधचतुष्टयम् ५ एवं—माना5ऽविचतुष्टयम-पि वाच्यम् अन्यतरो वेदः ६ हास्यरतियुग्मम् अरति-शोकयुग्म वा ८ भयं ९ जुगुप्सा १० चेति , भयजुगुप्सयार-न्यतरभावे नव , द्वयाभावेऽष्टौ, अनन्तानुबन्ध्यभावे सप्त, मिथ्यात्वाभावे षट् , अप्रत्याख्यानोदयाभावे पञ्च प्रत्याख्या नावरणाभावे चत्वारि, परिवर्त्तमानयुगलाभावे सञ्ज्वलना-न्यतरवेदोदये सति द्वे, वेदाभावे एकामति, आयुषोऽप्येक-मेवोदयस्थान चतुर्णामायुषामन्यतरदिति, नाम्नो द्वादशो-दयस्थानानि, तद्यथा—विंशतिः एकविंशति चतुर्विंशति पञ्चविंशतिः षड्विंशति· सप्तविंशति अष्टाविंशति· एको-नत्रिंशत् त्रिंशत् एकत्रिंशत् नव अष्टौ चेति, तत्र ससार-स्थाना सयोगिनां जीवाना दशोदयस्थानानि नाम्नो भवन्ति अयोगिना तु चरमद्वयमिति । अत्र च द्वादश ध्रुवोदया कर्म्म प्रकृतय , तद्यथा-तैजसकार्म्मणे शरीरे १-२ वर्णगन्धरसस्प-र्शचतुष्टयम् , ६ अगुरुलघु ७ स्थिरम् ८ अस्थिर ९ शुभम् १० अशुभ ११ निर्म्माण १२ मिति । तत्र विंशतिरतीर्थकरकेव-लिन समुद्घातगतस्य कार्मणशरीरयोगिनो भवति, तद्यथा-मनुष्यगति १ पञ्चेन्द्रियजाति· २ त्रस ३ बादर ४ पर्याप्तकं५ सुभगम् ६ आदेय ७ यश कीर्त्तिरिति ८ ध्रुवोदय १२ सहिता विंशति २०, एकविंशत्यादीनि तूदयस्थानानि एक-त्रिंशत्पर्यन्तानि जीवगुणस्थानभेदादनेकभेदानि भवन्ति, तानि चेह ग्रन्थगौरवभयात् प्रत्येक नोच्यन्त इत्यत एकै-कभेदावेदन क्रियते, तत्रैकविंशति गतिः १ जाति २ आ नुपूर्वी ३ त्रस ४ बादर ५ पर्याप्तापर्याप्तयोरन्यतरत् ६ सुभग दुर्भगयोरन्यतरत् ७ आदयानादेययोरन्यतरत् ८ यश की-र्त्ययश कीर्त्योरन्यतरत् ९, एताश्च नव ध्रुवोदय १२ सहि-ता एकविंशति २१, चतुर्विंशतिस्तु तिर्यग्गति १ एकेन्द्रि-यजाति २ औदारिक ३ हुण्डसंस्थानम् ४ उपघातं ५ प्रत्ये-कसाधारणयोरन्यतरत् ६ स्थावर ७ सूक्ष्मबादरयोरन्यतरत् ८ दुर्भगम् ९ अनादेयम् १० अपर्याप्तक ११ यशःकीर्त्ययश की-र्त्योरन्यतर १२ दिति । तत्रैवापर्याप्तकापनयने पार्याप्तकपरा-घाताभ्या प्रक्षिप्ताभ्या पञ्चविंशति· २५, षड्विंशतिस्तु याऽसौ केवलिनो विंशतिरभिहिता सैवौदारिकशरीराङ्गोपाङ्गद्वया-न्यतरसंस्थानाद्यसहननोपघातप्रत्येकसहिता वेदितव्या मि-श्रकाययोगे वर्त्तमानस्य २६, सैव तीर्थकरनामसहिता केव-लिसमुद्घातवतो मिश्रकाययोगिन एव सप्तविंशतिः २७, सैव प्रशस्तविहायोगतिसमन्विताऽष्टाविंशति· २८ तत्र ती-र्थकरनामापनयने उच्छ्वास १ सुस्वर २ पराघात ३ प्रक्षेपे सति त्रिंशद्भवति ३० तत्र सुस्वरे निरुद्धे एकोनत्रिंशत् २९ सैव त्रिंशत्तीर्थकरनामसहिता एकत्रिंशत् ३१, नवोदयस्तु मनुष्यगति १ पञ्चेन्द्रियजाति· २ त्रस ३ बादर ४ पर्याप्तक ५ सुभगम् ६ आदेय ७ यश·कीर्त्ति ८ स्तीर्थकरमिति ९, एता अयोगितीर्थकरकेवलिन·, एता एव तीर्थकरनामरहिता अष्टाविति ८, गोत्रस्यैकमेव सामान्येनोदयस्थानम् , उच्चनी-चयोरन्यतरत् यौगपद्येनोदयाभावो विरोधादिति । तदेव-मुदयभेदैरनेकप्रकारता कर्म्मणा परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरि-ज्ञामुदाहरन्तीति ।

(१७)यदि नाम कर्म्मपरिज्ञामुदाहरन्ति ततः किं कार्यमित्याह-

इह आणाकंखी पंडिए अणिहे, एगमप्पाणं संपेहाए धुणे सरीरं, कसेहि अप्पाणं , जरेहि अप्पाणं,–जहा जुन्नाइं कट्ठाइं हव्ववाहो पमत्थइ । एवं अत्तसमाहिए अणिहे , विगिंच कोहं अविकंपमाणे । (सू० १३५)

इह—अस्मिन् प्रवचने आज्ञामाकाङ्क्षितुं शीलमस्येति आ-ज्ञाकाङ्क्षी—सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायी , यश्चैवम्भूत· स पण्डितो विदितवेद्य अस्निहो भवति , स्निह्यते— श्लिष्यतेऽष्टप्रका-रेण कर्म्मणेति स्निहो न स्निहोऽस्निह , यदिवा-स्निह्यतीति स्निहो रागवान् यो न तथा सोऽस्निह उपलक्षणार्थत्वाच्चा-स्य रागद्वेषरहित इत्यर्थ· । अथवा-निश्चयेन हन्यत इति निहत भावरिपुभिरिन्द्रियकषायकर्म्मभि· , यो न तथा सो-ऽनिहत इह प्रवचने आज्ञाकाङ्क्षी पण्डितो भावरिपुभि-रनिहतो , नान्यत्र , यश्चानिहत स परमार्थत कर्म्मण प-रिज्ञाता । यश्चैवम्भूत स किं कुर्यादित्याह—'एगमप्पाण , मित्यादि, सोऽनिहतोऽस्निहो वा आत्मानमेकं धनधान्यहि-रण्यपुत्रकलत्रशरीरादिव्यतिरिक्त सप्रेक्ष्य—पर्यालोच्य धु-नीयाच्छरीरक , सम्भावनाया लिङ् , सर्वस्मादात्मान व्यति-रिक्त पश्यत सम्भाव्यत एतच्छरीरविधूननमिति । तच्च कुर्वता ससारस्वभावैकत्वभावनैवरूपा भावयितव्येति—

"ससार एवायमनर्थसार· ,
क कस्य कोऽत्र स्वजन· परो वा ? ।
सर्वे भ्रमन्त· स्वजनाः परे च,
भवन्ति भूत्वा न भवन्ति भूय ॥ १ ॥
विचिन्त्यमेतद्भवताऽहमेको ,
न मेऽस्ति कश्चित्पुरतो न पश्चात् ।
स्वकर्मभिर्भ्रान्तिरियं ममैव ,
अहं पुरस्तादहमेव पश्चात् ॥ २ ॥
सदैकोऽहं न मे कश्चित् , नाहमन्यस्य कस्यचित् ।
न त पश्यामि यस्याहं , नासौ भावीति यो मम ॥ ३ ॥"

तथा—

"एक प्रकुरुते कर्म्म , भुनक्त्येकश्च तत्फलम् ।
जायते म्रियते चैक , एको याति भवान्तरम् ॥ १ ॥"

इत्यादि , किं च—'कसेहि अप्पाण जरेहि अप्पाण' परव्यतिरिक्त आत्मा शरीरं तत् कष्टतपश्चरणादिना कृश कुरु , यदिवा—कष—कस्मै कर्म्मणेऽलमित्येव पर्या-लोच्य यच्छक्नोषि तत्र नियोजयेदित्यर्थः , तथा जर-शरीरकं जरीकुरु , तपसा तथा कुरु यथा जराजीर्णमिव प्रतिभासते , विकृतिपरित्यागद्वारेणात्मान नि·सारतामापा-दयेदित्यर्थः , किमर्थमित्येतदिति । चेदाह—'जहा ' इत्यादि, यथा जीर्णानि-नि सारारिण काष्ठानि हव्यवाहो हुत-भुक्प्रमथ्नाति—शीघ्र भस्मसात् करोति , दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—'एव अत्तसमाहिए' एवम्-अनन्तरो-क्तदृष्टान्तप्रकारेणात्मना समाहित आत्मसमाहित , ज्ञानदर्श नचारित्रोपयोगेन सदोपयुक्त इत्यर्थ , आत्मा वा समाहितो-ऽस्येत्यात्मसमाहित· , सदा शुभव्यापारवानित्यर्थ·, आहि-ताग्न्यादिदर्शनादार्षत्वाद्वा निष्ठान्तस्य परनिपात , यदिवा-प्राकृते पूर्वोत्तरनिपातोऽतन्त्र·, समाहितात्मेत्यर्थ । अस्निह-स्तपोऽग्निः सत्तपोऽग्निना कर्म्मकाष्ठ दहतीति भावार्थः ।

(१८) एतदेव दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकगतमर्थं निर्युक्तिकारो गाथयोपसंजिघृक्षुराह—

जह खलु झुसिरं कट्ठं, सुचिरं सुक्कं लहु डहइ अग्गी ।
तह खलु खवंति कम्मं, सम्मच्चरणे ठिया साहू ॥२३४॥

गतार्था । अत्र चाऽऽस्निहपदेन रागनिवृत्तिं विधाय द्वेषनिवृत्तिं विधित्सुराह—'विगिंच कोहं' मित्यादि, कारणेऽकारणे वाऽतिक्रूराध्यवसायं क्रोधं तं परित्यज, तस्य च कार्यं कम्पनं तत्प्रतिषेधं दर्शयति—अविकम्पमानः ।

(१६) किं विगणय्यैतत्कुर्यादित्याह—

इमं निरुद्धाउयं संपेहाए, दुक्खं च जाण अदु आगमेस्सं, पुढो फासाइं च फासे, लोयं च पास विप्फंदमाणं, जे निव्वुडा पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा ते वियाहिया, तम्हा अतिविज्जो नो पडिसंजलिज्जासि त्ति बेमि । (सू० १३६)

इदं-मनुष्यत्वं निरुद्धायुष्कं—निरुद्धं—परिगलितमायुष्कं सम्प्रेक्ष्य-पर्यालोच्य क्रोधादिपरित्यागं विदध्यात्, किं च—'दुक्खं' मित्यादि क्रोधादिना दन्दह्यमानस्य यन्मानसं दुःखमुत्पद्यते तज्जानीहि, तज्जनितकर्म्मविपाकापादितं चाऽऽगामि दुःखं सम्प्रेक्ष्य क्रोधादिकं प्रत्याख्यानपरिज्ञया जानीहि, परित्यजेरित्यर्थः, आगामिदुःखस्वरूपमाह-'पुढो' इत्यादि, पृथक् सप्तनरकपृथिवीसम्भवशीतोष्णवेदनाकुम्भीपाकादियातनास्थानेषु स्पर्शान्—दुःखानि, च, समुच्चये, न केवलं क्रोधाध्मातस्तस्मिन्नेव क्षणे दुःखमनुभवतीत्यग्रगामीनि पृथक् दुःखानि च स्पृशेद्—अनुभवेत्, तेन चातिदुःखेनापरोऽपि लोको दुःखित इत्येतदाह—'लोयं च' इत्यादि, न केवलं क्रोधादिविपाकादात्मा दुःखान्यनुभवति, लोकं च शारीरमानसदुःखापन्नं विस्पन्दमानमस्वतन्त्रमितश्चेतश्च दुःखप्रतीकाराय धावन्तं पश्य—विवेकचक्षुषाऽवलोकय । य त्वेवं न ते किम्भूता भवन्तीत्यत आह—'जे निव्वुडा' इत्यादि, ये तीर्थकरोपदेशवासितान्तःकरणा विषयकषायाग्न्युपशमान्निर्वृताः—शीतीभूताः पापेषु कर्म्मसु अनिदानाः—निदानरहितास्ते परमसुखास्पदतया व्याख्याताः, औपशमिकसुखभाक्त्वेन प्रसिद्धा इत्यर्थः, यत एवं ततः किमित्याह—'तम्हा' इत्यादि, यस्माद्रागद्वेषाभिभूतो दुःखभाग्भवति तस्मादतिविद्वान्-विदितागमसद्भावः सन्न प्रतिसञ्ज्वले—क्रोधाग्निनाऽऽत्मानं नोद्दीपयेः, कषायोपशमं कुर्वित्यर्थः । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् सम्यक्त्वाध्ययनतृतीयोद्देशकटीका समाप्ता । उक्तस्तृतीयोद्देशकः ।

साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके निरवद्यं तपोऽभिहितं, तच्चाविकलं सत्संयमव्यवस्थितस्य भवतीत्यतः संयमप्रतिपादनाय चतुर्थोद्देशक इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशस्यादिसूत्रम्—

आवीलए पवीलए निप्पीलए जहित्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा उवसमं, तम्हा अविमणे वीरे, सारए समिए सहिए सया जए, दुरणुचरो मग्गो वीराणं अनियट्टगामिणं, विगिंच मंससोणियं, एस पुरिसे दविए वीरे, आयाणिज्जे वियाहिए, जे धुणाइ समुस्सयं वसित्ता बंभचेरंसि । (सू० १३७)

आङीषदर्थे, ईषत्पीडयेद् अविकृष्टेन तपसा शरीरकमापीडयेद्, एतच्च प्रथमप्रव्रज्याऽवसरे, तत ऊर्द्धमधीतागमः परिणतार्थसद्भावः सन् प्रकर्षेण विकृष्टतपसा पीडयेत्प्रपीडयेत्, पुनरध्यापितान्तेवासिवर्गः सङ्क्रामितार्थसारः शरीरं तितिक्षुर्मासार्द्धमासक्षपणादिभिः शरीरं निश्चयेन पीडयेन्निष्पीडयेत्, स्यात्—कर्म्मक्षयार्थं तपोऽनुष्ठीयते । स च पूजालाभख्यात्यर्थेन तपसा न भवत्यतो निरर्थक एव शरीरपीडनोपदेश इत्यतोऽन्यथा व्याख्यायते—कर्म्मैव कार्मणशरीरं वा आपीडयेत्प्रपीडयेन्निष्पीडयेत्, अत्रापीषदर्थादिका प्रकर्षगतिरवसेया, यदिवा—आपीडयेत्कर्म्म अपूर्वकरणादिकेषु सम्यग्दृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेषु, ततोऽपूर्वकरणानिवृत्तिबादरया प्रपीडयेत्, सूक्ष्मसम्परायावस्थायां तु निष्पीडयेत्, अथवा-आपीडनमुपशमश्रेण्या, प्रपीडनं क्षपकश्रेण्या, निष्पीडनं तु शैलेश्यवस्थायामिति । किं कृत्वैतत्कुर्यादित्याह-'जहित्ता' इत्यादि, पूर्वं संयोगः पूर्वसंयोगो-धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतस्तं त्यक्त्वा, यदिवा-पूर्वं असंयमोऽनादिभवाभ्यासात्तेन संयोगः पूर्वसंयोगस्तं त्यक्त्वा 'आवीलये' दित्यादिसम्बन्धः, किं च-'हिच्चा' इत्यादि, हि गतावित्यस्मात् पूर्वकाले क्त्वा हित्वा—गत्वा किं तत् ?-उपशमम्-इन्द्रियनोइन्द्रियजयरूपं संयमं वा गत्वा-प्रतिपद्यापीडयेदिति वर्त्तते । इदमुक्तं भवति—असंयमं त्यक्त्वा संयमं प्रतिपद्य तपश्चरणादिनाऽऽत्मानं कर्म्म वाऽऽपीडयेत् प्रपीडयेन्निष्पीडयेदिति, यतः कर्म्मापीडनार्थमुपशमप्रतिपत्तिस्तत्प्रतिपत्तौ चाविमनस्कतेत्याह-'तम्हा' इत्यादि, यस्मात्कर्म्मक्षयायासंयमपरित्यागस्तत्परित्यागे चावश्यभावी संयमस्तत्र च न चित्तवैमनस्यमिति, तस्मादविमना विगतं भोगकषायादिष्वरतौ वा मनो यस्य स विमना यो न तथा सोऽविमनाः, कोऽसौ ?, वीरः-कर्म्मविदारणसमर्थः, । अविमनस्कत्वाच्च यत्स्यात्तदाह-'सारए' इत्यादि, सुष्ठु—जीवनमर्यादया संयमानुष्ठाने रतः स्वारतः, पञ्चभिः समितिभिः समितः, सह हितेन सहितो ज्ञानादिसमन्वितो वा सहितः, सदा—सर्वकालं सकृदारोपितसंयमभारः सस्तत्र यतत—यत्नवान् भवेदिति । किमर्थं पुनः-पौनःपुन्येन संयमानुष्ठाने प्रत्युपदेशो दीयते ? इत्याह-'दुरनुचरो' इत्यादि, दुःखेनानुचर्यत इति दुरनुचरः, कोऽसौ ?—मार्गः—संयमानुष्ठानावधिः, केषां ?—वीराणाम्-अप्रमत्तयतीनां, किम्भूतानामित्याह-'अणियट्ट' इत्यादि, अनिवर्त्तो—मोक्षस्तत्र गन्तुं शीलं येषां ते तथा तेषामिति, यथा च तन्मार्गानुचरणं कृतं भवति तद्दर्शयति-'विगिंच' इत्यादि, मांस-शोणितं-दुष्करविकृष्टतपोऽनुष्ठानादिना विवेचय—पृथक्कुरु, तद्ह्रासं विधेहीति यावत्, एवं वीराणां मार्गानुचरणं कृतं भवतीति भावः । यश्चैवम्भूतः स कं गुणमवाप्नुयादित्याह-'एस' इत्यादि एष-मांसशोणितयोरपनेता पुरि शयनात् पुरुषः द्रव-संयमः स विद्यते यस्यासौ द्रविकः मत्वर्थीयष्ठन्,

द्रव्यभूतो वा मुक्तिगमनयोग्यत्वात् , कर्मरिपुविदारणसहिष्णुत्वाद्वीर इति, मांसशोणितापचयप्रतिपादनाच्च तदुत्तरेषामपि मेदआदीनामपचय उक्त एव द्रष्टव्य , तद्भावभावित्वात्तेषामिति । किं च—'आयाणिज्जे' इत्यादि, स वीराणां मार्गं प्रतिपन्न मांसशोणितयोरपनेता मुमुक्षूणामादानीयो—ग्राह्य आदेयवचनश्च व्याख्यात इति । कश्चैवम्भूत इत्याह— जे धुणइ ' इत्यादि, ' ब्रह्मचर्ये ' संयमे मदनपरित्यागे वोषित्वा य समुच्छ्रय-शरीरकं कर्म्मोपचयं वा तपश्चरणादिना धुनाति-कृशीकरोति स आदानीय इति विविधमाख्यातो व्याख्यात इति सम्बन्ध ।

(२०)उक्ता अप्रमत्ता , तद्विधर्म्मणस्तु प्रमत्तानभिधित्सुराह

निचेहिं पलिच्छिन्नेहिं आयाणसोयगढिए बाले, अव्वोच्छिन्नबंधणे अणभिकंतसंजोए तमसि अवियाणओ आणाए लंभो नत्थि त्ति बेमि । (सू० १३८)

नयन्त्यर्थदेशम्—अर्थक्रियासमर्थमर्थमाविर्भावयन्तीति नेत्राणि—चक्षुरादीनीन्द्रियाणि तै परिच्छिन्नै —यथास्व विषयग्रहणं प्रति निरुद्धै सद्भिरादानीयोऽपि भूत्वोषित्वा ब्रह्मचर्ये पुनर्मोहोदयादादानस्रोतो गृद्ध —आदीयते-सावद्यानुष्ठानेन स्वीक्रियत इत्यादान-कर्म्म संसारबीजभूतं तस्य स्रोतांसि-इन्द्रियविषया मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगा वा तेषु गृद्ध -अध्युपपन्न स्यात् , कोऽसौ ?-'बाल ' अज्ञ रागद्वेषमहामोहाभिभूतान्त करण । यश्चादानस्रोतो गृद्ध स किम्भूत स्यादित्याह-'अव्वोच्छिन्नबंधणे' इत्यादि, अव्यवच्छिन्न जन्मशतानुवृत्ति बन्धनम्-अष्टप्रकारं कर्म्म यस्य स तथा, किं च-'अणभिकंत' इत्यादि, अनभिक्रान्त.—अनतिलङ्घित संयोगो—धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतोऽसंयमसंयोगो वा येनासावनभिक्रान्तसंयोग तस्य चैवम्भूतस्येन्द्रियानुकूल्यरूपं मोहात्मके वा तमसि वर्त्तमानस्यात्महितं मोक्षोपायं वाऽविजानत आज्ञाया —तीर्थकरोपदेशस्य लाभो नास्तीत्येतदहं ब्रवीमि तीर्थकरवचनोपलब्धसद्भाव इति , यदि वा-आज्ञा—बोधि. सम्यक्त्वम् , अस्तिशब्दश्चायं निपातस्त्रिकालविषयी , तेनायमर्थ —तस्यानभिक्रान्तसंयोगस्य भावतमसि वर्त्तमानस्य बोधिलाभो नासीन्नास्ति न भावीति ।

एतदेवाह—

जस्स नत्थि पुरा पच्छा मज्झे तस्स कुओ सिया ?, से हु पन्नाणमंते बुद्धे आरंभोवरए , सममेयं ति पासह , जेण बंधं वहं घोरं परियावं च दारुणं पलिछिंदिय बाहिरगं च सोयं, निक्कम्मदंसी इह मच्चिएहिं, कम्माणं सफलं दट्ठूण तओ निज्जाइ वेयवी । (सू० १३६)

यस्य कस्यचिदविशेषितस्य कर्मादानस्रोतोगृद्धस्य बालस्याव्यवच्छिन्नबन्धनस्यानभिक्रान्तसंयोगस्य ज्ञानतमसि वर्त्तमानस्य पुरा—पूर्वजन्मनि बोधिलाभो नास्ति—सम्यक्त्वं नासीत् ' पश्चादपि ' एष्येऽपि जन्मनि न भावि मध्ये—मध्यजन्मनि तस्य कुत स्यात् इति ? , एतदुक्त भवति—यस्यैव पूर्वं बोधिलाभः संवृत्तो भविष्यति वा तस्यैव वर्त्तमानकाले भवति , येन हि सम्यक्त्वमास्वादितं पुनर्मिथ्यात्वोदयात्तत्प्रच्यवते तस्यापार्द्धपुद्गलपरावर्त्तेनापि कालेनावश्य तत्सद्भावात् , न ह्यय सम्भवोऽस्ति प्रच्युतस्य सम्यक्त्वस्य पुनरसम्भव एवेति । अथवा-निरुद्धेन्द्रियोऽपि आदानस्रोतो गृद्ध इत्युक्त , तद्विपर्ययभूतस्य त्वतिक्रान्तसुखस्मरणमकुर्वत आगामि च दिव्याङ्गनाभोगमनभिकाङ्क्षतो वर्त्तमानसुखाभिष्वङ्गोऽपि नैव स्यादित्येतद्दर्शयितुमाह—' जस्स नत्थि ' इत्यादि, यस्य भोगविपाकवेदिन पूर्वभुक्तानुस्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकालभोगाभिलाषिता विद्यते तस्य व्याधिचिकित्सारूपान् भोगान् भावयतो मध्ये—वर्त्तमानकाले कुतो भोगेच्छा स्यात् ?, मोहनीयोपशमान्नैव स्यादित्यर्थ । यस्य तु त्रिकालविषया भोगेच्छा निवृत्ता स किम्भूत स्यादित्याह-' से हु ' इत्यादि , ' हु ' यस्मादर्थे , यस्मान्निवृत्तभोगाभिलाषस्तस्मात्स प्रज्ञानवान्—प्रकृष्ट ज्ञान प्रज्ञान—जीवाजीवादिपरिच्छेत्तृ तद्विद्यत यस्यासौ प्रज्ञानवान् , यत एव प्रज्ञानवानत एव बुद्ध —अवगततत्त्वा , यत एवम्भूतोऽत एवाह— आरंभोवरए ' सावद्यानुष्ठानमारम्भस्तस्मादुपरत आरम्भोपरत । एतच्चारम्भोपरमणं शोभनमिति दर्शयन्नाह—' सम्म ' मित्यादि , यदिद सावद्यारम्भोपरमण सम्यगेतत्—शोभनमतत् सम्यक्त्वकार्यत्वाद्वा सम्यक्त्वमेतदित्येव पश्यत—एवं गृह्णीत यूयमिति । किमित्यारम्भोपरमण सम्यगिति चेदाह—' जेण ' इत्यादि , येन कारणेन सावद्यारम्भप्रवृत्तो बन्धं निगडादिभि वधं कशादिभि घोरं—प्राणसंशयरूपं परितापं—शारीरमानसं दारुणम्—असह्यमवाप्नोत्यत आरम्भोपरमणं सम्यग्भूत कुर्यात् । किं कृत्वेत्याह—' पलिच्छिन्दि ' इत्यादि , परिच्छिन्द्य—अपनीय , किं तत् ?—स्रोत -पापोपादान , तच्च बाह्य धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्याश्रवद्वारात्मक वा, चशब्दादान्तरं च रागद्वेषात्मकं विषयपिपासारूपं वेति , किं च—' णिक्कम्मदंसी ' त्यादि , निष्क्रान्त कर्म्मणो निष्कर्म्मा—मोक्ष संवरो वा त द्रष्टु शीलमस्येति निष्कर्म्मदर्शी , इहेति—संसारे मर्त्येषु मध्ये य एव निष्कर्मदर्शी स एव बाह्याभ्यन्तरस्रोतसंछेत्तेति स्यात् । किमभिसन्ध्य स बाह्याभ्यन्तरसंयोगस्य छेत्ता निष्कर्मदर्शी वा भवेत् इत्यत आह-' कम्माण ' इत्यादि , मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगै. क्रियन्ते—बध्यन्त इति कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि तेषा सफलत्व दृष्ट्वा स वा निष्कर्मदर्शी वेदविद्वा कर्म्मणा फल दृष्ट्वा , तेषां च फल—ज्ञानावरणीयस्य ज्ञानावृति. दर्शनावरणस्य दर्शनाच्छादन वेदनीयस्य विपाकोदयजनिता वेदनेत्यादि, ननु च न सर्वेषा कर्म्मणा विपाकोदयमिच्छन्ति, प्रदेशानुभवस्यापि सद्भावात् तपसा च क्षयोपपत्तेरित्यत कथ कर्म्मणा सफलत्व ?, नैष दोषो, नात्र प्रकारकात्स्न्र्यमभिप्रेतम् , अपितु द्रव्यकात्स्न्र्यं, तच्चास्त्येव, तथाहि—यद्यपि प्रतिबन्धव्यक्तिन विपाकोदयस्तथाप्यष्टानामपि कर्म्मणा सामान्येन सोऽस्त्येवेत्यत कर्म्मणा सफलत्वमुपलभ्यते, तस्मात्—कर्म्मणस्तदुपादानादास्रवाद्वा निश्चयेन याति निर्याति-निर्गच्छति, तन्न विधत्त इति यावत् , कोऽसौ ?—' वेदविदु ' वे-

वेत्ति सकलं चराचरमनेनेति वेदः—आगमस्तं वेत्तीति वेदवित्, सर्वज्ञोपदेशवर्त्तीत्यर्थः ।

[२१] न केवलस्य ममैवायमभिप्रायः, सर्वेषामेव तीर्थकराणामयमाशय इति दर्शयितुमाह—

जे खलु भो ! वीरा ते समिया सहिया सयाजया संघडदंसिणो आओवरया अहातहं लोयं उवेहमाणा पाईणं पडीणं दाहिणं उईणं इय सचंसि परि (चिए) चिट्ठिंसु, साहिस्सामो नाणं वीराणं समियाणं सहियाणं सयाजयाणं संघडदंसीणं आओवरयाणं अहातहं लोयं समुवेहमाणाणं किमत्थि उवाही ?, पासगस्स न विज्जइ नत्थि त्ति-बेमि । (सू० १४०)

यदिवा उक्तं सम्यग्वादो निरवद्य तपश्चारित्रं च, अधुना तत्फलमुच्यते—' जे खलु ' इत्यादि, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, ये केचनातीतानागतवर्त्तमाना 'भो' इत्यामन्त्रणे, वीरा—कर्म्मविदारणसहिष्णवः समिताः समितिभिः सहिता ज्ञानादिभिः सदा यताः सत्संयमेन 'संघडदंसिणो' त्ति-निरन्तरदर्शिनः शुभाशुभस्य आत्मोपरताः पापकर्म्मभ्यो यथा तथा अवस्थितं लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं कर्म्मलोकं वोपेक्षमाणा—पश्यन्तः सर्वासु प्राच्यादिषु दिक्षु व्यवस्थिता इत्येवप्रकारा ' सत्य ' मिति—ऋतं तपः संयमो वा तत्र परिचिते—स्थिरे तस्थुः-स्थितवन्तः, उपलक्षणार्थत्वात् त्रिकालविषयता द्रष्टव्या तत्रातीते काले अनन्ता अपि सत्ये तस्थुः, वर्त्तमाने पञ्चदशसु कर्म्मभूमिषु सङ्ख्येयास्तिष्ठन्ति अनागते अनन्ता अपि स्थास्यन्ति, तेषां चातीतानागतवर्त्तमानानां सत्यवतां यज्ज्ञानं-योऽभिप्रायस्तं इह कथयिष्यामि भवतां शृणुत यूयं, किम्भूतानां तेषां ?-वीराणामित्यादीनि विशेषणानि गतार्थानि । किम्भूतं ज्ञानमिति चेदाह-किं प्रश्ने अस्ति-विद्यते ?, कोऽसौ ?-उपाधिः-कर्म्मजनितं विशेषणं, तद्यथा—नारकस्तिर्यग्योनः सुखी दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्तक इत्यादि, आहोस्विन्न विद्यत इति परमतमाशङ्क्य त ऊचुः पश्यकस्य—सम्यग्वादादिकमर्थं पूर्वोपात्तं पश्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य कर्म्मजानितोपाधिर्न विद्यते, इत्येतदनुसारेणाहमपि ब्रवीमि न स्वमनीषिकयेति । गतः सूत्रानुगमः । तद्गतौ च समाप्तश्चतुर्थोद्देशको नयविचारातिदेशात् समाप्तं सम्यक्त्वाध्ययनं चतुर्थमिति । आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । ['तए णं से आणंदे गाहावई' इत्यारभ्य पाठः 'आणंद ' शब्दे द्वितीयभागे ११० पृष्ठे गतः ।] [पसत्थे खित्ते ' इत्यादि पाठः ' अणुव्वय ' शब्दे प्रथमभागे ४१७पृष्ठे गतः ।] ['अहाछंद' शब्दे प्रथमभागे ८६५ पृष्ठे यथाछन्दाचरणे सम्यक्त्वफलमुक्तम् ।]

[२२] यस्मात् श्रावकधर्मस्य तावत् मूलं सम्यक्त्वं तस्मात् तद्गतमेव विधिमभिधातुकाम आह—

तत्थ समणोवासओ पुव्वामेव मिच्छत्ताओ पडिक्कमइ, सम्मत्तं उवसंपज्जइ । (आ०) नन्नत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतारेणं से अ सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीअकम्माणुवेअणोवसमखयसमुत्थे पसमसंवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पन्नत्ते ।

श्रमणानुपासकः श्रमणोपासकः श्रावक इत्यर्थः, श्रमणोपासकः पूर्वमेव आदावेव श्रमणोपासको भवन्-मिथ्यात्वात् तत्त्वार्थाश्रद्धानरूपात्प्रतिक्रामति-निवर्त्तते न तन्निवृत्तिमात्रमत्राभिप्रेतं ' किं तर्हि ? तन्निवृत्तिद्वारेण सम्यक्त्वं तत्त्वार्थश्रद्धानरूपम्, उप-सामीप्येन प्रतिपद्यते, सम्यक्त्वमुपसंपन्नस्य सतः न ' से ' तस्य कल्पते-युज्यते अद्यप्रभृति सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकालादारभ्य किं न कल्पते अन्यतीर्थिकाश्चरकपरिव्राजकभिक्षुभौतादीन् अन्यतीर्थिकदैवतानि रुद्रविष्णुसुगतादीनि अन्यतीर्थिकपरिगृहीतानि वा अर्हत् ' चैत्यानि वा अर्हत्प्रतिमालक्षणानि यथा भौतपरिगृहीतानि वीरभद्रमहाकालादीनि वन्दितुं वा नमस्कर्त्तुं वा । तत्र वन्दनम्-अभिवादनं नमस्करणं-प्रणामपूर्वकं प्रशस्तध्वनिभिर्गुणोत्कीर्त्तनं को दोषः स्यात् ?, अन्येषां तद्भक्तानां मिथ्यात्वादिस्थिरीकरणादिरिति, तथा पूर्वम्-आदावनालप्तेन सता अन्यतीर्थिकैस्तानेवालप्तुं वा संलप्तुं वा, तत्र सकृत् संभाषणमालापनं पौनःपुन्येन संलपनम् । को दोषः स्यात्ते हि तप्ततरायोगोलककल्पाः खल्वासनादिक्रियायां नियुक्ता भवन्ति तत्प्रत्ययः कर्मबन्धः, तथा तेन वा प्रणयेन गृहागमनं कुर्युः अथ च श्रावकस्य स्वजनः परिजनो वा अगृहीतसमयसारस्तैस्सह संबन्धः यायादित्यादि प्रथमालप्तेन त्वसंभ्रमं लोकापवादभयात्कीदृशस्त्वमित्यादि वाच्यमिति, तथा तेषामन्यतीर्थिकानामशनं—घृतपूर्णादि पानं—द्राक्षापानादि खादिमं—पुष्पफलादि स्वादिमं-कक्कोललवङ्गादि दातुं वा अनुप्रदातुं वा न कल्पते इति । तत्र सकृत् दानं पुनः पुनरनुप्रदानमिति, किं सर्वथैव न कल्पत इति ?, न अन्यथा राजाभियोगेनेति-राजाभियोगं मुक्त्वा बलाभियोगं मुक्त्वा देवताभियोगं मुक्त्वा गुरुनिग्रहेण गुरुनिग्रहं मुक्त्वा ' वित्तिकंतारे ', त्ति—वृत्तिकान्तारं मुक्त्वा । एतदुक्तं भवति—राजाभियोगादिना ददन्नपि न धर्ममतिक्रामति इह चोदाहरणानि ' कह रायाभियोगेण देंतो नातिचरति धम्मं ' तत्रोदाहरणम्—' हत्थिणाउरे नयरे जियसत्तू राया कत्तिओ सेट्ठी नेगमसहस्सपढमासणिओ सावगवग्गो एवं कालो वच्चइ, तत्थ य परिव्वायगो मास मासेण खमति तं सव्वलोगो आढाइ, कत्तिओ नाढाइ । ताहे से सो गेरुओ पओसमावन्नो छिद्दाणि मग्गइ, अन्नया राया निमंतिओ पारणए नेच्छइ । बहुसो राया निमंतेइ ताहे भणइ-जइ नवरं मम कत्तिओ परिवेसेइ तो नवरं जेमेमि । राया भणइ एवं करेमि । राया समणुस्सो कत्तियस्स घरं गओ । कत्तिओ भणइ संदिसह, राया भणइ—गेरुयस्स परिवेसेहि । कत्तिओ भणइ न वट्टइ अम्ह तुम्ह विसयवासि त्ति करेमि चिंतेइ य-जइ पव्वइओ होंतो तो न एवं भवंतं पच्छा ऽणेण परिवेसियं । सो परिवेसिज्जंते अंगुली चालेइ । किह ते ?, पच्छा कत्तिओ तेण निव्वेएण पव्वइओ । नेगमसहस्सपरिवारो मुणिसुव्वयसमीवे बारस अंगाणि

पढिओ बारस वरिसाणि परियाओ सोहम्मे कप्पे सक्को जाओ सो परिव्वायगो तेण अभिओगेण आभिओगिओ एरावणो जाओ । पेच्छिय सक्क पलाइओ, गहिउ सक्को बिलग्गो । दो सीसाणि कयाणि । सक्का वि दो जाया । एव जावइयाणि सीसाणि विउव्वइ तावइयाणि सक्को वि सक्करूपाणि विउव्वइ । ताहे नासिउमारद्धो सक्केणाहओ पच्छा ठिओ । एव रायाभियोगेण देंतो नाइक्कमइ किंत्तिया एयारिसया होहिंति ज पव्वइस्संति तम्हा न दायव्व । गणाभिओगेण वरुणो रहमुसले निउत्तो एवं को वि सावगो गणाभियोगेण भत्त दवाविज्जा देंतो वि सो नातिचरइ धम्म बलाभिओगो वि एवमेव, देवयाभिओगेण देंतो नाइक्कमइ । जहा—एगो गिहत्थो सावगो जाओ,तेण वाणमतराणि चिरपरिचियाणि उज्झियाणि एगा तत्थ वाणमतरी पओसमावन्ना गावीरक्खगो पुत्तो तीए वाणमतरीए गावीहिं समं अवहरिओ । ताहे उइन्ना साहइ तज्जती-किं मम उज्झसि न व त्ति । सावगो भणति-नवरि मा मम धम्मविराहणा भवउ । सा भणइ ममं अच्चेहि । सो भणइ-जिणपडिमाए अवसाणे ठाहिं आमठामि । तेण ठविया । ताहे दारगो गावीओ य आणीयाओ एरिसा केत्तिया होहिंति तम्हा न दायव्व। दवाविज्जतो नाइचरति । गुरुनिग्गहेण भिक्खूवासगपुत्तो सावग धूय मग्गइ । ताहे ताणि न देंति सो कवडसड्डत्तणेण साधू सेवइ । तस्स भावतो उवगय पच्छा साहेइ । एएण कारणेण पुव्व ढुक्केमि इयाणिं सब्भावो सावगो । साहू पुच्छइ तेहिं कहिय, ताहे दिन्ना धूया । सो सावगो जुयग घर करेइ । अन्नया तस्स मायापियरो भत्त भिक्खुगाण करेंति । ताइ भणति अज्ज एक्कसि वच्चाहि । सो गता भिक्खुएहिं विज्जाए अभिमतिऊण फल दिन्न । ताए वाणमतरीए अधिट्ठिओ घरं गओ त सावगधूय भणइ—भिक्खुगाण भत्त देमो । सा नेच्छइ, दासाणि सयणे य आरद्धो सज्जेतु । साविया आयरियाण गतु कहेइ । तेहिं जोगपडिभेओ दिन्नो, सो से पाणिएण दिन्नो सा वाणमतरी नट्ठा । साभाविओ जाओ पुच्छइ , कह व त्ति ? कहिए पडिसेहेइ । अन्ने भणति-तीए मयणमिजाए सो पाविओ तो साभावितो जाओ । भणइ—अम्मापिउछलेण मता विवच्चितु त्ति किर फासुय साहूण दिन्न एरिसया केत्तिया आयरिया होहेंति तम्हा परिहरेज्जा । वित्तिकतारेण देज्जा—सोरट्ठगो सड्ढो उज्जेणिं वच्चइ दुक्काले तच्चन्निएहिं सम तस्स पत्थयण खीण । भिक्खुगेहिं भन्नइ-अम्हएहिं वहाहि पत्थायण तो तुज्झ वि दिज्जिहिति तेण पडिवन्न अन्नया तस्स पोट्टसरणी जाया । सो चीवरेहि वेढिओ तेहिं अनुकपाए सो भट्टारगाण नमोक्कारं करेंतो कालगओ देवो वेमाणिओ जाओ । ओहिणा तच्चनियसरीर पच्छइ ताहे स भूसणेण हत्थेण परिवेसेइ, सड्ढाणोहावणा आयरियाण आगमणं कहण च, तेहिं भणिय जाह अग्गहत्थ गेण्हिऊण भणह नमो अरहताणं ति बुज्झगुज्झगा २ तेहिं गतूण भणियो सबुद्धो वन्दित्ता लोमहस्स कहेइ जहा नत्थि एत्थ धम्मो तम्हा परिहरेज्जा । आव० ६ अ० । आव० । दर्श० ।

(२३) अधुना प्रकृत योजयति—

एयंमिह सद्दहंतो, सम्मद्दिट्ठी तओ अ नियमेण ।
भवणिव्वेयगुणाओ, पसमाइगुणासओ होति ॥८४॥

एतदनन्तरोदित जीवाजीवादीह लोके प्रवचने वा श्रद्धान एवमेवेदमित्याद्भ्रान्त करणतया प्रतिपद्यमान सम्यग्दृष्टिरभिधीयते अविपरीतदर्शनादिति तकश्च नियमेनासावश्यन्तया भवनिर्वेदगुणात्-ससारनिर्वेदगुणेन प्रशमादिगुणाश्रयो भवति, उक्तलक्षणाना प्रशमादिगुणानामाधारो भवति । भवति चेत्थ ज्ञान ससारनिर्वेदगुणस्तस्माच्च प्रशमादयः प्रतीतमेतदिति ।

(२४) अस्यैव व्यतिरेकमाह—

विवरीयसद्दहाणे, मिच्छाभावाउ णत्थि केइ गुणा ।
अणभिणिवेसो तु कया-इ होइ संमत्तहेऊ वि ॥ ८५ ॥

विपरीतश्रद्धान उक्तलक्षणाना जीवादिपदार्थानाम् अन्यथा श्रद्धाने मिथ्याभावान्न सन्ति कचन गुणा सर्वत्रैव विपर्ययादिति भाव ,विपरीतश्रद्धानेऽप्यनभिवशस्तु एवमेवैतदित्यनध्यवसायस्तु कदाचित्कस्मिंश्चित्काले यद्वा कदाचिन्न नियमेनैव भवति-सम्यक्त्वहेतुरपि जायते,सम्यक्त्वकारणमपि यथेन्द्रनागादीनामिति । श्रा० ।

(२५) पञ्चातिचारा—

सम्मत्तस्स समणोवासएण इमे पच अइआरा जाणिअव्वा न समायरियव्वा, तं जहा-संका १ कंखा २ वितिगिच्छा ३ परपासडपसंसा ४ परपासडसंथवे ५ ।

' सम्मत्तस्स समणोवासएण ' इत्यादि सूत्रम् । अस्य व्याख्या-सम्यक्त्वस्य प्राग्निरूपितस्वरूपस्य श्रमणोपासकेन—श्रावकेण एते वक्ष्यमाणलक्षणा , अथ वा-अमी ये प्रक्रान्ता पञ्चेति सख्यावाचक , अतिचारा-मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदयादात्मनोऽशुभा परिणामविशेषा इत्यर्थ । यैः सम्यक्त्वमतिचरति ज्ञातव्या. ज्ञपरिज्ञया,न समाचरितव्या.-नासेव्या इति भावार्थ । तद्यथेत्युदाहरणप्रदर्शनार्थ । शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा परपाषण्डप्रशसा परपाषण्डसस्तवश्चेति । आव० ६ अ० । ध० । (शङ्कादयो स्वस्वस्थाने व्याख्याता. ।)

(२६) श्रावकधर्मस्य सम्यक्त्व मूलम्-

समणोवासगधम्मस्स मूलवत्थुं सम्मत्त ।

श्रमणोपासकधर्मस्य किं पुनर्मूलवस्तु इति ?, अत्रोच्यते सम्यक्त्व, तथा चाह ग्रन्थकार.—' एयस्स ' त्यादि सूत्रम् अस्य पुन श्रमणोपासकधर्मस्य पुन शब्दोऽवधारणार्थ., अस्यैव शाक्यादिश्रमणोपासकधर्मे सम्यक्त्वाभावात् न मूलवस्तु सम्यत्व,वसन्त्यस्मिन्नणुव्रतादयो गुणास्तद्भावभावित्वेनेति वस्तु मूलभूतं द्वारभूत च तद्वस्तु च मूलवस्तु,तथा चोक्तम्-"द्वार मूल प्रतिष्ठान-माधारो भाजन निधि.। द्विषट्कस्यास्य धर्मस्य, सम्यक्त्व परिकीर्त्तितम् ॥१॥" सम्यक्त्व प्रशमादिलक्षणम् । उक्त च "प्रशमसवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षण सम्यक्त्व" मिति (तत्त्वा० भाष्ये१ अ०२ सू०)

(२७) कथं पुनरिद भवतीत्यत आह—

तन्निसग्गेणं वा, अविगमेण वा इमं च सम्मत्तं ।

' तन्निसग्गेण वा अधिगमेण वे ' त्ति सूत्रम् , अस्य व्याख्या-तन्मूलवस्तुभूत सम्यक्त्वं निसर्गेण वा अधिगमेन-वा भवति इति क्रिया । तत्र निसर्ग.—स्वभाव. अधिगमस्तु यथावस्थितपदार्थपरिच्छेद इति, आह-मिथ्यात्वमोहनीयक-

मैक्षयोपशमादेरिद् भवति, कथमुच्यते निसर्गेण वेत्यादि ?, उच्यते-स एव क्षयोपशमादिनिसर्गाधिगमजन्मेति न दोष उक्त च-'ऊसरदेस दड्डि-ल्लय च विज्झाइ वणदवो पप्प। इय मिच्छस्स अणुदए,उवसमसम्म लहइ जीवा ॥१॥ जीवादीण मधिगमो, मिच्छत्तस्स तु खओवसमभागे। अधिगमसम्म जीवो, पावेइ विसुद्धपरिणामा ॥२॥" इति। अल प्रसङ्गेनेति। इह भवोदधौ दुष्प्रापा सम्यक्त्वादिभावरत्नावाप्ति विज्ञा-योपलब्धजिनप्रवचनसारेण श्रावकेण नितरामप्रमादपरेणा-तिचारपरिहारवता भवितव्यमित्यस्यार्थस्याङ्गस्यैव विशे-षख्यापनायानुक्तशेषस्य चाभिधानायेदमाह ग्रन्थकार-' प श्रातिचारविशुद्ध ' मित्यादि सूत्रम्, इह च सम्यक्त्व प्राग् निरूपितशङ्कादिपञ्चातिचारविशुद्धमनुपालनीयमिति शेष। आव० ६ अ०। आ० चू०। ति०।

(२८) क्षीणदर्शनोऽपि सम्यग्दृष्टि। प्रेरक प्राह-

खीणम्मि दंसणतिए, किं होइ तओ ति दंसणाईओ।
भणइ सम्मदिट्ठी, सम्मत्तखए कओ सम्म ॥ १३१८॥

ननु मिथ्यात्वादिकदर्शनत्रिके क्षीणे किं तकोऽसौ क्षपक-स्त्रिदर्शनातीतो भवति ?, न मिथ्यादृष्टि ,मिथ्यात्वस्य क्षीण त्वात्, न मिश्र सम्यग्मिथ्यादृष्टि सम्यग्मिथ्यात्वाभावा न्न च सम्यग्दृष्टि सम्यक्त्वासत्त्वादित्येव प्राप्नोति ? इत्यर्थ। आचार्य आह-भण्यतेऽत्रोत्तरम्-दर्शनत्रिके क्षीणे विशुद्धस-म्यग्दृष्टि भवत्यसौ। पुनरपि पर प्राह-ननूक्त मया सम्य-क्त्वक्षये सति कुतोऽय सम्यग्दृष्टि ? न घटत एवेत्यर्थ।

सूरिराह--

निव्वलियमयणकोद्दव-रूवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं।
खीणं न तु जो भावो,सद्दहणालक्खणो तस्स ॥१३१९॥
सो तस्स विसुद्धयरो, जायइ सम्मत्तपोग्गलक्खणओ।
दिट्ठि व्व सुण्हसुद्ध ब्भपटलविगमे मणूसस्स॥१३२०॥
जह सुद्धजलाणुगय, वत्थं सुद्धं जलक्खए सुतरं।
सम्मत्तसुद्धपोग्गल-परिक्खए दंसण चेव ॥ १३२१ ॥

हन्त! य सम्यक्पदार्थश्रद्धानुरूपो जीवस्य भाव -परिणा-म स एव तावन्मुख्यत सम्यक्त्वमुच्यते, यस्तु शोधितमि थ्यात्वपुद्गलपुञ्ज' स तत्त्वतो मिथ्यात्वमेव केवल सम्यक्त-त्त्वश्रद्धानरूपस्य जीवभावस्याशुद्धमिथ्यात्वपुञ्जवदनावारक-त्वादुपचारत सम्यक्त्वमुच्यते। एव च सति यदाच्छादित-मदनकाद्रवरूप मिथ्यात्वमेव सदुपचारत सम्यक्त्व प्रसि-द्धम्, तदेव तस्य क्षपकस्य क्षीण न तु यस्तत्त्वश्रद्धानल-क्षणो जीवस्य भाव। स च तस्य तत्त्वश्रद्धानभाव औपचा रिकसम्यक्त्वरूपे सम्यक्त्वपुद्गलपुञ्जे क्षपिते प्रत्युत विशु-द्धतरो जायते, यथा श्लक्ष्णशुद्धाऽभ्रपटलविगमे मनुष्यस्य लोचनद्वयरूपा दृष्टि, स्वच्छाभ्रपटलसदृशो हि सम्यक्त्वपु द्गलपुञ्ज, स च क्षपिताऽभ्रपटलमिव दृष्टेर्यच्च यावच्च तत्त्वश्रद्धानपरिणामस्य विघातक एव,तताऽनर्थरूपे तस्मिन् क्षपितेऽभ्रपटलविगमे लोचनद्वयीव तत्त्वश्रद्धानपरिणतिर्नि-र्मलतरैव भवति। दृष्टान्तान्तरमाह-' जहे ' त्यादि। यथा सुधौत शुद्ध निर्मलीकृत जलानुगत किंचिदार्द्र वस्त्रम् आतपशोषात्समस्तजलक्षये सुतरामेव शुद्ध भवति, एवमौ पचारिकसम्यक्त्वरूपा ये शुद्धपुद्गलास्तत्परिक्षयात्पारमार्थि करुचिरूप सम्यग्दर्शनमपि सुतरा निर्मल भवति।

अपरमपि दृष्टान्तमाह—

सेसनाणावगमे, सुद्धयरं केवलं जहा नाणं।
तह खाइयसम्मत्तं, खओवसमसम्मविगमम्मि॥१३२२॥

यथेह शेषस्य क्षायोपशमिकस्य मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्या पगमेऽप्यन्यत् क्षायिक शुद्धतर केवलज्ञानलक्षण ज्ञानान्तर प्रादुरस्ति न पुनरज्ञा भवति जीव ,तद्वत् क्षायोपशमिकसम्य-क्त्वविगमेऽप्यपर विशुद्धतर क्षायिक सम्यग्दर्शनान्तरमुप-जायते, नत्वदर्शनीभवति जीव।

(२९)ननु कथ पुन क्षायिक सम्यक्त्व विशुद्धतर,क्षायोपश-मिक त्वविशुद्धमित्याह—

निव्वलियमयणकोद्दव-भत्तं तिल्लाइ मीसियं मदए।
न तु सोऽवाओ निव्वलि-यमीसमयकोद्दवच्चाए॥१३२३॥
तह सुद्धमिच्छसम्म-त्त पुग्गलामिच्छमीसिया मिच्छं।
होज्ज परिणामओ वा,सोऽवाओ खाइए नत्थि॥१३२४॥

इह निर्वलिता-निर्मदनीकृता शोधिता ये मदनकोद्रवास्त-न्निर्वृत्त यद्भक्तमोदनस्तत्तैलादिविरुद्धद्रव्यमिश्रित भुज्यमान मदयेद्विक्रिया गमयेदेव भोक्तारम्। न पुन सोऽपायोऽस्ति क सति ? निर्वलितमिश्रमदनकाद्रवत्यागे सति। इदमुक्त भ-वति—य शोधितान् शुद्धाशुद्धस्वरूपान् वा मदनकोद्रवान्न भुङ्क्ते तस्यापाक्तस्वरूपो मदनलक्षणोऽपायो न भवत्येव, तथा तनैव प्रकारेण शुद्ध च तन्मिथ्यात्व शुद्धमिथ्यात्वम् अपू-र्वकरणाध्यवसायेनापनीतमिथ्यात्वभावमित्यर्थ। तदवो-पचारत सम्यक्त्व शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्व तस्य पुद्गला. शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्वपुद्गला शोधितमदनकोद्रवस्थानीया विरुद्धतैलादिद्रव्यकल्पन मिथ्यात्वेन मिश्रिता सन्तस्त-त्क्षण एव मिथ्यात्व भवति, कुतीर्थिकससर्गतश्च श्रव-णादिजनितपरिणामाद्वा क्लिष्टबहुरसीकृता मिथ्यात्वरूपता प्रतिपद्यन्ते। ततस्तथैव मिथ्यादृष्टिभूत्वा पुन ससारनीर-धि बम्भ्रमीति। स चैवभूतोऽपाय क्षायिकसम्यक्त्वे नास्ति, सर्वानर्थमूलाना शुद्धानामशुद्धाना वा मिथ्यात्वपुद्गलाना क्ष-पितत्वेनासत्त्वात्। तस्मात् शुद्धतर क्षायिकसम्यक्त्वम्,मली-मस च क्षायोपशमिकम्। अत एतदपमेऽपि क्षायिकसम्य-क्त्वभावान्नादर्शनी जीव, किं तु प्रत्युत विशुद्धसम्यग्दर्श-नीति स्थितम्। विशे०। ध०।

'(३०) अथ तस्य चोत्पादे द्वयी गतिर्निसर्ग, अधिगमश्चेति। तास्तद्भेदाँश्चाह—

निसर्गाद्वाऽधिगमतो, जायते तच्च पञ्चधा।
मिथ्यात्वपरिहारेणैव, पञ्चलक्षणलक्षितम् ॥ २२ ॥

निसर्गादधिगमाद्वा तत् सम्यक्त्व जायत—उत्पद्यते, तत्र निसर्ग-स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्ष इति भाव। अधि-गम -गुरूपदेश यथावस्थितपदार्थपरिच्छेद इति यावत्।

तथाहि--योगशास्त्रवृत्तौ-

" अनाद्यनन्तसंसारा-ऽऽवर्तवर्तिषु देहिषु।
ज्ञानदृष्ट्यावृतिवेद-नीयान्तरायकर्मणाम् ॥ १ ॥
सागरोपमकोटीना , कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थिति ।
विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च, मोहनीयस्य सप्तति ॥ २ ॥
ततो गिरिसरिद्ग्राव-घोलनान्यायत स्वयम्।
एकाब्धिकोटिकोट्यूना, प्रत्येक क्षीयते स्थिति ॥ ३ ॥
शेषाब्धिकोटिकोट्यन्त , स्थितौ सकलजन्मिन ।
यथाप्रवृत्तिकरणा-द्ग्रन्थिदेश समियूति ॥ ४ ॥
रागद्वेषपरीणामो, दुर्भेदा ग्रन्थिरुच्यते।
दुरुच्छेदो दृढतर , काष्ठादेरिव सर्वदा ॥ ६ ॥
ग्रन्थिदेश तु सप्राप्ता, रागादिप्रेरिता पुन ।
उत्कृष्टबन्धयोग्या. स्यु-श्चतुर्गतिजुषाऽपि च ॥ ६ ॥

युग्मम्—

तेषा मध्ये तु ये भव्या , भाविभद्रा शरीरिण ।
आविष्कृत्य पर वीर्य—मपूर्वकरणे कृते ॥ ७ ॥
अतिक्रामन्ति सहसा, त ग्रन्थि दुरतिक्रमम्।
अतिक्रान्तमहाऽध्वानो, घट्टभूमिमिवाध्वगा ॥ ८ ॥
अथानिवृत्तिकरणा-दन्तरकरणे कृते।
मिथ्यात्व विरल कुर्यु-र्वेदनीय यदग्रत ॥ ९ ॥
आन्तर्मुहूर्तिकं सम्य—ग्दर्शन प्राप्नुवन्ति यत्।
निसर्गहेतुकमिद, सम्यग्श्रद्धानमुच्यते ॥ १० ॥
गुरूपदेशमालम्ब्य, सर्वेषामपि देहिनाम्।
यत्तु सम्यक्त्वश्रद्धान, तत्स्यादधिगम परम् ॥ ११ ॥
यमप्रशमजीवातु-र्बीज ज्ञानचरित्रयो ।
हेतुस्तप श्रुतादीना, सद्दर्शनमुदीरितम् ॥ १२ ॥
श्लाघ्य हि चरणज्ञान-विमुक्तमपि दर्शनम्।
न पुनर्ज्ञानचारित्र, मिथ्यात्वविषदूषित ॥ १३ ॥
ज्ञानचारित्रहीनाऽपि, श्रूयते श्रेणिक किल।
सम्यग्दर्शनमहात्म्या-त्तीर्थकृत्त्व प्रपत्स्यत ॥ १४ ॥

इति अत्राह-मिथ्यात्वमोहनीयकर्मक्षयोपशमादरिद भवति, कथमुच्यते निसर्गादधिगमाद्वा तज्जायत इति?,अत्रोच्यते-स एव क्षयोपशमादिर्निसर्गाधिगमजन्मेति न दोष. । उक्त च-" ऊसरदेश दड्ढि ल्लय च विज्झाइवणदवो पप्प । इय मिच्छस्साणुदए, उवसमसम्म लहइ जीवो ॥ १ ॥ जीवादीणमधिगमा, मिच्छत्तस्स उ खओवसमभावे। अधिगमसम्म जीवा, पावइ विसुद्धपरिणामो " ॥ २ ॥ इति । कृत प्रसङ्गेनेति। ध० २ आधि० । प० स० । आ० म० ।

(३१)सप्तमनरकपृथिव्या सम्यक्त्विनो गमनागमने निषिद्धे-

आगमण पि निसिद्धं, चरिमा उ एइ जं तिरिक्खेसु ।
सुरनारगा य सम्म-द्दिट्ठी जं यन्ति मणुएसु ॥ ४३१ ॥

चरमाया.--सप्तमपृथिव्या न केवल गमनमपित्वागमनमपि गृहीतसम्यक्त्वस्यागमे निषिद्धम् , यतस्तस्या उद्धृत्य सर्वोऽप्येत्यागच्छति तिर्यक्ष्वेव न मनुष्येषु "सत्तममहिनरइया तेऊ वाऊ अणतरुव्वट्टा । न य पावे माणुस्स" इति वचनादिति सुरनारकाश्च सम्यक्त्वसहिता यस्मान्मनुष्येष्वेवायान्ति अत. सामर्थ्यात्तिर्यग्गतिगामिन सप्तमपृथ्वीनारका-मिथ्यात्वसहिता एवागच्छन्तीति गाथार्थ. । विशे० । ध० ।

(३२) सम्यक्त्वादिश्रावकधर्म वक्ष्य इत्युक्तं , तत्र—
सम्यक्त्व तावत् स्वरूपत फलतश्च निरूपयन्नाह-

तत्तत्थसद्दहाणं, सम्मत्तमसग्गहो ण एयम्मि ।
मिच्छत्तखओवसमा, सुस्सूसाई उ होंति दढं ॥ ३ ॥

व्याख्या—तत्त्वार्थाना सर्वविदुपदिष्टतया पारमार्थिकाना जीवादिपदार्थाना श्रद्धानमेतदेवमेवेतिप्रत्यय । तत्त्वेन वा भावतोऽर्थाना श्रद्धान तत्त्वार्थश्रद्धानम् । -तत्किमित्याह-सम्यगिति प्रशसार्थो निपात , समञ्चतीति वा सम्यक् , तद्भाव सम्यक्त्वमित्यस्य स्वरूपमभिहितम् । अथास्यैव दोषविशेषनिवृत्तिरूप फलमाह—अथवा तत्त्वार्थश्रद्धान निह्नवानामप्यस्तीति तेषामपि सम्यक्त्व स्यादित्याशङ्क्याह-असद्ग्रहोऽशोभनाभिनिवेश आप्तवचनबाधितार्थपक्षपात इत्यर्थ । 'न' नैव , यथोक्तश्रद्धानविरुद्धत्वात् असद्ग्रहस्य भवतीति गम्यत। एतस्मिन्ननन्तराभिहितलक्षण सम्यक्त्व सति । ततो निह्नवाना कथ तदिति । अथ कस्मादयमिह सति न भवतीत्याह—मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वमोहनीयकर्मदलिकस्य क्षयेणोदीर्णस्य विनाशेन सहोपशमो विपाकोदयापेक्षय। विष्कम्भितोदयत्व मिथ्यात्वक्षयोपशमस्तस्माद्धतो . । उपलक्षणत्वादस्य क्षयादुपशमाच्चेत्यपि द्रष्टव्यम् । मिथ्यात्वोदयो ह्यसद्ग्रहहेतु । मिथ्यात्वाकर्मोदयश्च सम्यक्त्वे सति नास्तीत्यसद्ग्रहाभावोऽत्रेति भाव । के पुनरिह सति गुणा भवन्तीत्याह—शुश्रूषादयो धर्मशास्त्रश्रवणेच्छाप्रभृतयो वक्ष्यमाणा । तुशब्द पुन शब्दार्थे । भवन्ति जायन्ते । मिथ्यात्वक्षयोपशमादरवानेनापि सम्यक्त्वस्य फलमभिहितम्। ननु मिथ्यात्वोदयेऽपि ते केचन सभवन्तीत्याह—दृढमतिशयेन यादृशैस्तै सम्यक्त्वमभिव्यज्यत इति भाव । अतिशायिता च तेषा दर्शयिष्याम । ननु तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वमित्युक्तम् । श्रद्धान च तथेति प्रत्यय । स च मानसोऽभिलाष । न चायमपर्याप्तकाद्यवस्थायामिष्यते । सम्यक्त्व तु तस्यामभीष्ट, षट्षष्टिसागरोपमरूपाया साद्यपर्यवसितकालरूपायाश्च तस्योत्कृष्टस्थिते प्रतिपादनादिति कथ नागमविरोध ? इत्यत्रोच्यते—तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वस्य कार्य , सम्यक्त्व तु मिथ्यात्वक्षयोपशमादिजन्यो रुचिरूप आत्मपरिणामविशेष । आह च-" से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमखयसमुत्थे पसमसवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पन्नत्ते"। अत एवामनस्काना सिद्धादीना तदिष्यते । इह च सम्यक्त्वे सत्येव यथोक्त श्रद्धान भवति,यथोक्तश्रद्धाने च सति सम्यक्त्व भवत्येवेति श्रद्धानवता सम्यक्त्वस्यावश्यभावित्वोपदर्शनाय कार्ये कारणोपचार कृत्वा तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वमिति। ननु मिथ्यात्वोदयजन्यत्वेनासद्ग्रहस्य सम्यक्त्वे सति तत्क्षयोपशमाद्युक्तोऽसद्ग्रहाभाव , शुश्रूषादिगुणानां तु ज्ञानचारित्राशरूपत्वेन ज्ञानावरणीयचारित्रमोहनीयवीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमलभ्यत्वान्न युक्त. सम्यक्त्वसद्भावमात्रे तद्भाव इति । अत्रोच्यते—सम्यक्त्वहेतोर्मिथ्यात्वक्षयोपशमस्यावसरे ज्ञानावरणानन्तानुबन्धिकषायलक्षणचारित्रमोहनीयादिकर्मणामपि क्षयोपशमोऽवश्यमेव भवतीति कृत्वा सम्यक्त्वे सति ते भवन्तीत्यभिधीयते यथा केवलज्ञानावरणु-

क्षयलभ्यमपि केवलज्ञानं कषायक्षये लभ्यत इत्यभिधीयते । आह च-" केवलियनाणलंभो नन्नत्थखए कसायाणं " यथा वा मिथ्यात्वक्षयोपशमलभ्यमपि सम्यक्त्वमनन्तानुबन्धिरूपचारित्रमोहनीयोदये न लभ्यत इत्यभिधीयते । आह च-" पढमिल्लुयाण उदए, नियमा संजोयणा कसायाणं । सम्मद्दंसणलंभं, भवसिद्धिया वि न लहंति ॥ १ ॥ " ननु वैयावृत्त्यनियमस्य तपोभेदत्वेन चारित्रांशरूपत्वात् सम्यक्त्वसद्भावे चावश्यभावित्वादविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकाभाव प्राप्नोतीति । नैवम्, वैयावृत्त्यनियमरूपचारित्रस्याल्पतमत्वेनाचारित्रतया विवक्षितत्वात् । यथा संमूर्छनजानां संज्ञामात्रसद्भावेऽपि विशिष्टसंज्ञाया अभावादसंज्ञित्वमिष्टम् । विरतत्वं हि महाव्रताणुव्रतादिरूपानल्पचारित्रसद्भाव एवेष्यते । यतो न कार्षापणमात्रधनेन धनवान्, एकगवेन वा गोमानिति । ननु सम्यक्त्वे सति शुश्रूषादयो भवन्तीति न युक्तं व्यभिचारित्वात् । तथाहि-उपशान्तमोहादीनां सम्यक्त्वसद्भावेऽपि न शुश्रूषादयो भवन्ति, सकलविकल्पकल्लोलमालाविकलत्वेन निस्तरङ्गमहामकराकराकारत्वात्तदन्तःकरणस्येति । अत्रोच्यते—यद्यपि शुश्रूषादय उपशान्तमोहादीनां साक्षान्न भवन्ति, कृतकृत्यत्वादिति, तथापि फलतो भवन्ति, तद्भावस्य तत्फलत्वादिति कुतो व्यभिचारः ? श्रावकधर्माधिकाराद्वा, यच्छ्रावकावस्थाया सम्यक्त्वं तदाश्रित्य शुश्रूषादयस्तु भवन्ति इदमित्यभिहितमतो न दोष इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

शुश्रूषादयस्तु भवन्तीत्युक्तम्, अथ तानेवाह—

सुस्सूस धम्मराउ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।
वेयावच्चे णियमो, वयपडिवत्तीए (इ) भयणा उ ॥४॥

व्याख्या—श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा । ह्रस्वत्वं तु प्राकृतशैलीवशात् । सद्बाधावन्ध्यनिबन्धनधर्मशास्त्रश्रवणवाञ्छेत्यर्थः । सा च वैदग्ध्यादिगुणवत्तरुणनरकिन्नरगानश्रवणरागादप्यधिकतमा सम्यक्त्वे सति भवति । यदाह-" यूनो वैदग्ध्यवतः, कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् । किन्नरगेयश्रवणादधिको धर्मश्रुतौ रागः ॥ १ ॥ " तथा धर्मे श्रुतचारित्रलक्षणे । तत्र श्रुतधर्मरागस्य शुश्रूषापदेनैवोक्तत्वादिह धर्मरागश्चारित्रधर्मरागोऽभिप्रेतः । स च कर्मदोषात्तदकरणेऽपि कान्तारातीतदुर्गतबुभुक्षाक्षामकुक्षिब्राह्मणघृतपूर्णभोजनाभिलाषादप्यतिरिक्तोऽत्र भवति । तथा गुरवो धर्मोपदेशका आचार्यादयः, देवाश्चाराध्यतमा अर्हन्तो गुरुदेवास्तेषाम् । इह च गुरुपदस्य पूर्वनिपातो विवक्षया गुरूणां पूज्यतरत्वख्यापनार्थः । न हि सद्गुरूपदेशं विना सर्वविद्देवाधिगम इति भावः । यथासमाधि-यथासमाधानानतिक्रमेण । इह चाव्ययीभावसमासादपि तृतीयाया अलोपः प्राकृतत्वात्, असमासाद्वा । व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयावृत्त्यं तस्मिन् तत्प्रतिपत्तिविश्रामणाभ्यर्चनादौ । नियमोऽवश्यकर्तव्यताङ्गीकारः । स च सम्यक्त्वे सति भवतीति प्रक्रमः । एतेषां च शुश्रूषादीनां यथोत्तरं हेतुफलभावोऽवसेयः । अथ यथा शुश्रूषादयोऽत्र भवन्ति, तथा किं व्रतान्यपि भवन्तीत्याशङ्कयाह-व्रतानाम्-अणुव्रतादीनां प्रतिपत्तिरङ्गीकरणं व्रतप्रतिपत्तिः । तुशब्दस्य पुनरर्थत्वेनेह सम्बन्धात्तस्यां व्रतप्रतिपत्तौ तु पुनर्भजना-विकल्पना भवति । सम्यक्त्वे सति व्रतानि कदाचिद्भवन्ति, कदाचिन्नेति भाव इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

(१३) भजनाकारणमेवाह-

जं सा अहिगयराओ, कम्मखओवसमओ ण य तओ वि ।
होइ परिणामभेया, लहुं ति तम्हा इहं भयणा ॥ ५ ॥

यद्-यस्मात्कारणात्सा व्रतप्रतिपत्तिः अधिकतरात् सम्यक्त्वप्राप्तिनिमित्तभूतकर्मक्षयोपशमापेक्षया समर्गलतरात् कर्मक्षयोपशमतः चारित्रमोहनीयकर्मक्षयोपशमाद्भवति, ननु सम्यक्त्वलाभावसर एवासौ कुतो न भवतीत्याह-न च-नैव । ' तओ वि ' त्ति-ततोऽपि सोऽपि यदैव सम्यक्त्वप्रतिपत्तिहेतुः कर्मक्षयोपशमो भवति न तदैव व्रतप्रतिपत्तिहेतुभूतस्तदधिकतरोऽपीत्यपिशब्दार्थः । अन्ये तु-' तओ उ ' इति पठन्ति, तत्र व्याख्या-न च-नैव तकः पुनर्भवति जायते । कुतः पुनरेवमित्याह-परिणामभेदात्तथा भव्यत्वहेतुकात्माध्यवसायविशेषाद्विशिष्टतरपरिणामनिबन्धनत्वात्तस्येति भावः ' लहुं ति ' त्ति-लघ्विति शीघ्रमेव । सम्यक्त्वनिबन्धनक्षयोपशमानन्तरमेवेत्यर्थः । तस्मात्-ततः कारणादिह व्रतप्रतिपत्तौ भजना-विकल्पना । शुश्रूषादिषु पुनर्नियम, इयमत्र भावना-यद्यपि ग्रन्थिभेदादेव सम्यक्त्वमुदेति, तत्र च व्रतप्रतिपत्तिमेवोपादेयतरामध्यवस्यति, तथापि यावत्या कर्मस्थितौ सत्या सम्यक्त्वलाभो भवति, न तावत्यामेव व्रतप्रतिपत्तिरपि तत्त्वतो भवतीति गाथार्थः ।

इदमेवाह—

सम्मापलियपुहुत्तेऽवगए कम्माण भावओ होंति ।
वयपभितीणि भवण्णव-तरंडतुल्लाणि णियमेण ॥ ६ ॥

' सम्म ' त्ति-सूचनात्सूत्रमिति न्यायात् सम्यक्त्वलब्धादनन्तरं पल्योपमानामागमप्रसिद्धानां कालपरिमाणविशेषलक्षणानां पृथक्त्वं द्विप्रभृतिनवान्तसंख्यालक्षणं पल्योपमपृथक्त्वं तस्मिन् । अपगते-अपेते वेदित इत्यर्थः । केषां पल्योपमपृथक्त्वमित्याह—कर्मणां ज्ञानावरणादीनाम् । इह च कर्मस्थितेरिति वाच्ये स्थिते-स्थितिमतां चाभेदविवक्षया कर्मणामित्युक्तम् । यतो मोहनीयादिकर्मणां सागरोपमकोटीकोटीसप्तत्यादिकाया स्थितेर्मध्यात्कोटीकोट्यादिकां स्थितिं यथाप्रवृत्तिकरणेन क्षपयति तावद्यावदेका पल्योपमासंख्येयभागोना सागरोपमकोटीकोटीशेषा । ततो ग्रन्थिभेदेन सम्यक्त्वं लभते । ततः शेषकर्मस्थितेः पल्योपमपृथक्त्वे क्षपिते सत्यणुव्रतानि लभत इत्यागममुद्रा । ततः किमित्याह-भावतः परमार्थवृत्तिमाश्रित्य, द्रव्यतः पुनरतिदीर्घतरायामपि कर्मस्थितौ महाव्रतान्यपि भवन्ति । तदुक्तम्-" सव्वजियाणं जम्हा, सुत्ते गेविज्जगेसु उववाओ । भणिओ जिणेहि सो न य, लिंगं मोत्तुं जओ भणियं ॥ १ ॥ जे दंसणवावण्णा, लिंगग्गहणं करिंति सामण्णे । तेसिं पि य उववाओ, उक्कोसो जाव गेविज्जा ॥ २ ॥ " ' होंति ' त्ति-भवन्ति-जायन्ते । कानीत्याह-व्रतप्रभृतीन्यणुव्रतादीनि । स्वरूपतः किंविधानि तानीत्याह—भवार्णवतरण्डतुल्यानि-संसारसागरोत्तरणद्रोण्यादिकल्पानि । नियमेनावश्यंभावेन ।

तदुक्तम्--

" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।
चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा होंति ॥ १ ॥ "

पल्योपमपृथक्त्वादिवेद्यस्य च कर्मणो ह्रासो ऽनुक्रमेण स्वाभावीर्योल्लासात्करणान्तरप्रवृत्तेरतिशीघ्रकालेन वा । तदुक्तम्- " एवं अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं ॥ १ ॥ " ननु-यदा सम्यक्त्वयुक्त एव नवपल्योपमातिरिक्तस्थितिकदेवायुर्बध्नाति, तदा देवभवे विरतेरभावात्, कथं ' सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा ' इत्येतद् घटते ?, अत्रोच्यते- सम्यक्त्वावस्थाया यावतीं स्थितिं क्षपयति यावतीमन्या बध्नाति, ततो देशोनसागरोपमकोटीकोटीरूपाया अधिकृतकर्मस्थिते पल्योपमपृथक्त्वस्य नापगमो भवतीति न देवभवादौ देशविरतिलाभः स्यादिति न विरोधः । तदेवं सम्यक्त्वलाभेऽपि अप्रतिपत्तौ भजनेति स्थितमिति गाथार्थः । पञ्चा० १ विव० । ध० । (सम्यग्दृष्टेर्न्यूनार्द्धपुद्गलपरावर्तः संसार ' संसार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे मतः ।)

इदानीं " सम्मत्ताइगुणाणं गुणाणं लाहंतरं तु उक्कोसम्मि " इत्येकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह--

सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।
चरणोवसमखयाणं, सायरसंखंतरा होंति ॥ १३६८ ॥

यावत्या कर्मस्थितौ सम्यक्त्वं लब्धं तन्मध्यात्पल्योपमपृथक्त्वलक्षणे स्थितिखण्डे क्षपिते श्रावको देशविरतो भवेत्, ततश्चरणोपशमक्षयाणामन्तरा संख्यातानि सागरोपमाणि भवन्ति । इयमत्र भावना-देशविरतिप्राप्त्यनन्तरं संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु चारित्रमवाप्नोति, ततोऽपि संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते, ततोऽपि संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपकश्रेणिर्भवति, तत्रस्तद्भवे मोक्ष इति । एवमप्रतिपतितसम्यक्त्वस्य देवमनुष्यजन्मसु संसरणं कुर्वतः अन्योन्यमनुष्यभवे देशविरत्यादिलाभो भवति । अथवा--तीव्रशुभपरिणामवशात् क्षपितबहुकर्मस्थितेरेकस्मिन्नपि भवेऽन्यतरश्रेणिवर्जान्येतानि सर्वाण्यपि भवन्ति, श्रेणिद्वयं त्वेकस्मिन् भवे सैद्धान्तिकाभिप्रायेण न भवत्येव किं त्वेकैवोपशमश्रेणिः क्षपकश्रेणिर्वा भवतीति । उक्तं च-" एवं अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्जं, एग भवेण च सव्वाइं ॥१॥ " प्रव० २४९ द्वार । आ० । नं० । सम्यक्त्वे सम्यक्त्विन. । ' जात्यन्धस्य यथा पुंसश्चक्षुर्लाभे शुभोदये । सद्दर्शनं तथैवास्य, सम्यक्त्वे सति जायते॥१॥आनन्दो जायतेऽत्यन्त,सात्त्विकोऽस्य महात्मन । सद्व्याध्यपगमे यद्वद् , व्याधितस्य सदौषधम् ॥२॥" कर्म० ४ कर्म० । आ० ।

(३४) इदं च सम्यक्त्वमात्मपरिणामरूपत्वाच्छद्मस्थेन दुर्लक्ष्यमिति लक्षणमाह--

तं उवसमसंवेगा-इएहिं लक्खिज्जई उवाएहिं ।
आयपरिणामरूवं, बज्झेहिं पसत्थजोगेहिं ॥ ५३ ॥

तत्सम्यक्त्वमुपशमसंवेगादिभिरिति उपशान्तिः उपशम संवेगो मोक्षाभिलाषः आदिशब्दान्निर्वेदानुकम्पास्तिक्यपरिग्रह , लक्ष्यते-चिह्नयते उपशमादिभिर्बाह्यैः प्रशस्तयोगैरिति संबन्ध, बाह्यवस्तुविषयत्वाद्बाह्या प्रशस्तयोगा - शोभनव्यापारास्तै , किं विशिष्टं तत्सम्यक्त्वम् ? आत्मपरिणामरूपम्--जीवधर्मरूपमिति ।

तथा चाह-

इत्थ य परिणामो खलु, जीवस्स सुहो उ होइ विन्नेओ ।
किं मलकलंकमुक्कं, कणगं भुवि सामलं होइ ॥५४॥

अत्र च सम्यक्त्वे सति किं परिणामोऽध्यवसायः खलुशब्दोऽवधारणार्थ , जीवस्य शुभ एव भवति विज्ञेयो ज्ञातव्यः । अथवा-किमत्र चित्रमिति । प्रतिवस्तूपमामाह-किं मलकलङ्करहितं कनकं भुवि श्यामलं भवति, न भवतीत्यर्थ । एवमत्रापि मलकलङ्कस्थानीये प्रभूते क्षीणे कर्मणि श्यामलत्वतुल्यस्त्वशुभपरिणामः , न प्रभूते क्षीणे कर्मणि जीवे जीवस्य न भवति ।

प्रशमादीनामेव बाह्यरूपतामुपदर्शयन्नाह--

पयई वा कम्माणं, वियाणिओ वा विवागमसुहं ति ।
अवरद्धे वि न कुप्पइ,उवसमओ सव्वकालं पि ॥५५॥

प्रकृत्या वा सम्यक्त्वाणुवेदकजीवस्वभावेन वा कर्मणा कषायनिबन्धनानां विज्ञाय वा विपाकमशुभमिति । तथाहि- कषायविशिष्टोऽन्तर्मुहूर्तेन यत्कर्म बध्नाति तदनेकाभिः सागरोपमकोटाकोटिभिरपि दुःखेन वेदयतीत्यशुभो विपाक. । एतत् ज्ञात्वा किम् अपराद्धेऽपि न कुप्यति ?, अपराध्यत इति अपराद्धः -प्रतिकूलकारी तस्मिन्नपि कोपं न गच्छत्युपशमत -उपशमेन हेतुना सर्वकालमपि यावत्सम्यक्त्वपरिणाम इति ।

तथा--

नरविबुहेसरसुक्खं, दुक्खं चिय भावओ य मन्नंतो ।
संवेगओ न मुक्खं, मुत्तूणं किंचि पत्थेइ ॥५६॥

नरविबुधेश्वरसौख्यं, चक्रवर्तीन्द्रसौख्यमित्यर्थ, अस्वाभाविकत्वात् कर्मजनितत्वात्सावसानत्वाच्च दुःखमेव भावत. परमार्थतो मन्यमानः संवेगतः संवेगेन हेतुना न मोक्षं स्वाभाविकजीवरूपमकर्मजमपर्यवसानं मुक्त्वा किंचित्प्रार्थयते-अभिलषतीति ।

नारयतिरियनरामर-भवेसु निव्वेयओ वसइ दुक्खं ।
अकयपरलोयमग्गो, ममत्तविसवेगरहिओ वि ॥५७॥

नारकतिर्यङ्नरामरभवेषु सर्वेष्वेव निर्वेदतो निर्वेदेन कारणेन वसति दुःखम् । किं विशिष्ट सन्? अकृतपरलोकमार्गः- अकृतसदनुष्ठान इत्यर्थ । अयं हि जीवलोके परलोकानुष्ठानमन्तरेण सर्वमेवासारं मन्यते इति । ममत्वविषवेगरहितोऽपि तथा ह्यय प्रकृत्या निर्ममत्व एव भवति विदिततत्त्वत्वादिति ।

तथा-

दट्ठूण पाणिनिवहं, भीमे भवसागरम्मि दुक्खत्तं ।
अविसेसओऽणुकंपं, दुहा वि सामत्थओ कुणइ ॥५८॥

दृष्ट्वा प्राणिनिवहं-जीवसमूहं क भीमे-भयानके भवसा-

रे—ससारसमुद्रे दु खार्त—शारीमानसैर्दु खैरभिभूतमित्यर्थ , आविशेषत —सामान्यनात्मीयेतरविचाराभावेनेत्यर्थ । अनुकम्पाम्—दया द्विधापि-द्रव्यता , भावतश्च । द्रव्यत गाशुकपिण्डादिदानेन , भावता-मार्गयोजनया सामर्थ्यत स्वशक्त्यनुरूप करोतीति ।

मन्नइ तमेव सच्चं , निस्संकं जं जिणेहिं पन्नत्तं ।
सुहपरिणामो सव्वं, कंखाइविसुत्तियारहिओ ॥ ५९ ॥

मन्यते-प्रतिपद्यते तदेव सत्य नि शङ्क-शङ्कारहित यज्जिनै प्रज्ञप्त-यत्तीर्थकरै प्रतिपादित शुभपरिणाम सन् साकल्येनानन्तरोदितसमस्तगुणान्वित सर्व-समस्त मन्यते, न तु किंचिन्मन्यते किंचिन्नेति भगवत्यविश्वासायोगात् । पुनरपि स एव विशिष्यते। किंविशिष्ट सन् ? काङ्क्षादिविस्रोतसिका रहित काङ्क्षा अन्योन्यदर्शनग्राह इत्युच्यते , आदिशब्दाद्विचिकित्सापरिग्रह , विस्रोतसिका तु सयमशस्यमङ्कीकृत्याध्यवसायसलिलस्य विस्रोता—गमनमिति ।

उपसहरन्नाह—

एवंविहपरिणामो, सम्मद्दिट्ठी जिणेहिं पन्नत्तो ।
एसो य भवसमुद्द , लंघइ थोवेण कालेण ॥ ६० ॥

एवविधपरिणाम इत्यनन्तरोदितप्रशमादिपरिणाम सम्यग्दृष्टिर्जिनै प्रज्ञप्त इति प्रकटार्थ । अस्यैव फलमाह-एष च भवसमुद्र लङ्घयति-अतिक्रामति स्तोकेन कालेन । प्रा—प्तबीजत्वादुत्कृष्टतोऽप्यपार्धपुद्गलपरावर्तान्त सिद्धिप्राप्तेरिति। (श्रा० ।) [एवविधमेव सम्यक्त्वम् इत्येतत्प्रतिपादितम् ' मउण ' शब्दे षष्ठ भागे ।] " जइ जिणमय पवज्जह, ता मा ववहारनिच्छए मुयह। ववहारनयुच्छेए, तित्थुच्छेओ जओऽवस्स ॥१॥" इत्यादीनि । वाचकमुख्येनोक्तम्—" तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यग्दर्शन " [तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् १—२]।

(३५) तदपि प्रशमादिलिङ्गमेवेति दर्शयन्नाह—

तत्तत्थसद्दहाणं , सम्मत्तं तम्मि पसममाईया ।
पढमकसाओवसमा-दविक्खया हुंति नियमेण ॥६२॥

तत्त्वार्थश्रद्धान—सम्यक्त्व तस्मिन्प्रशमादयोऽनन्तरोदिता प्रथमकषायोपशमादपेक्षया भवन्ति नियमेन। अयमत्र भावार्थ —न ह्यनन्तानुबन्धिक्षयोपशमादिमन्तरेण तत्त्वार्थश्रद्धान भवति। सति च तत्क्षयोपशमे तदुदयवद्भ्य सकाशादपेक्षयाऽस्य प्रशमादयो विद्यन्त एवेति तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यक्त्वमित्युक्तम् । श्रा० । तच्च सम्यक्त्व शुभात्मपरिणामरूपमस्मदीयानामप्रत्यक्ष केवल लिङ्गैर्लक्ष्यते । अत आह—सम्यक्त्व कीदृश भवति ?, पञ्चेति—पञ्चभि शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यरूपैर्लक्षणैर्लिङ्गैर्लक्षितम्-उपलक्षित भवति एभिर्लक्षणै परस्थ परोक्षमपि सम्यक्त्व लक्ष्यत इति भाव । ध०२ अधि०। सम्यक्त्वद्वार निश्चयव्यवहारनयाभ्या विचारस्तत्र व्यवहारनयो मन्यते मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयो प्रतिपद्यमानको भवति , नतु सम्यक्त्वज्ञानसहित निश्चयनयस्तु,भूत सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च । सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते न तु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च । आ० म० १ अ० । (केषु द्रव्येषु मध्ये पर्यायेषु वा सम्यक्त्वमिति 'सामाइय' शब्दे व क्ष्यते ।) सद्दर्शन तथैवास्य सम्यक्त्वे सति जायते । कर्म० ५ कर्म० । याः प्रथमसम्यक्त्वस्य लाभकाले अन्तरकरणप्रविष्टस्यावस्थिताध्यवसायस्य सम्यक्त्वादिलब्धयो भवन्ति ता अनाकारोपयोगेऽपि भवन्ति । विशे० । (सम्यक्त्वपालनाद् दृष्टान्तीकृतसंप्रतिनृपाख्यानक ' सपइ ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम् ।)

मिच्छत्तं दमिऊणं, सम्मत्तम्मि धणिअं अहिगारो ।
कायव्वो बुद्धिमया, मरणसमुग्घायकालम्मि ॥दं० प०।

सम्यक्त्व च दयादानक्रियामूल प्रकीर्तितम् । द्रव्या० ६ अध्या०। "सम्यक्त्वशीलतुम्बाया, भवाब्धिस्तीर्यते सुखम् । ते दधानो मुनिजम्बु , स्त्रीनदीषु कथ बुडेत् ॥ १ ॥ " कल्प० २ अधि० ८ क्षण । (सम्यक्त्वदृष्टिमिथ्यादृष्टित्वे दण्डक ' दिट्ठि ' शब्दे चतुर्थभागे २५१९ पृष्ठ गत ।) दर्शनमोहनीयकर्मभेदे, यदुदयात्पुन सम्यग्जिनप्रणीत तत्त्व श्रद्धत्त इति । कर्म० ६ कर्म० । प० स० । सम्यक्त्वमचल विधेयम् , न तापसादीनां कष्टतप सेविनामष्टगुणैश्वर्यमुद्वीक्ष्य दृष्टिमोह कार्य इति प्रतिपादनपरे (स्था०) आचारप्रथमश्रुत स्कन्धस्य चतुर्थेऽध्ययने, स्था० १ ठा०३ उ० । स० । आव० । यथा सिद्धपञ्चाशिकायामनन्तकालच्युतसम्यक्त्वादिविशेषणविशिष्टा एवैकस्मिन् समयेऽष्टोत्तर शत सिध्यन्तीत्युक्त, तथा च सति ऋषभादय सर्वेऽष्टोत्तरशतमनन्तकालच्युतसम्यक्त्वादिविशेषणविशिष्टा एव अन्यथापि वा ?, विशिष्टा एव चेत्तदा ऋषभदेवस्यानन्तकालच्युतसम्यक्त्वमन्यथा वा ? अनन्तकालच्युतसम्यक्त्व चेत्तदा ऋषभदेवस्य त्रयोदश भवा एव कथ ? पूर्वमपि सम्यक्त्वलाभात्, अन्यथापि चेति पक्षश्चेत्तदा सिद्धपञ्चाशिकादिग्रन्थैस्सह कथ सवाद ? आश्चर्यकृत्त्वेन चेत्तदा तदाश्चर्य किमुत्कृष्टावगाहनया तीर्थकृत्त्वेन वा सख्यातकालपतितत्वादिना वा ? त्रिधाऽपि वेति व्यक्त्या प्रसाद्यमिति, प्रश्न ?, अत्रोत्तरम्-एकस्मिन् समयेऽष्टोत्तर सिध्यन्तस्सर्वेऽप्यनन्तकालच्युतसम्यक्त्वादिविशेषणविशिष्टा एव सिध्यन्तीत्यक्षराणि यदि सिद्धपञ्चाशिकादिषु भवन्ति तदा बाहुबले षड्लक्षपूर्वप्रमाणायुषोऽप्यवृत्तिरिव श्रीऋषभदेवस्यापि सिद्धिराश्चर्यकृत्वेन समर्थनीया, एव तदधिकारे यद्यदसभवि तत्सर्वमाश्चर्य एवान्तर्भावनीयम् ॥ १६३ ॥ सेन० २ उल्ला० । सिद्धाना ज्ञानदर्शनचारित्रवीर्याण्यनन्तानि प्रोक्तानि तत्कथ घटते तेषा पृथक् पृथगेकैकसद्भावात् तद्व्यक्त्या प्रसाद्यमिति प्रश्न ?, अत्रोत्तरम्—ज्ञानादीना चतुर्णां तदावरणकर्मपुद्गलानामनन्ताना क्षयात्तेषामप्यानन्त्य घटत एव, यदुक्तम्—

" ज्ञानादयस्तु भावा', प्राणमुक्तोऽपि जीवति स तैर्हि ।
तस्मात्तज्जीवत्व, नित्य सर्वस्य जीवस्य ॥ १ ॥
अनन्त केवलज्ञान, ज्ञानावरणसङ्क्षयात् ।
अनन्त दर्शन चापि, दर्शनावरणक्षयात् ॥ २ ॥
क्षायिके शुद्धसम्यक्त्व—चारित्रे मोहनिग्रहात् ।
अनन्तसुखवीर्ये च, वेद्यविघ्नक्षयात् क्रमात् ॥ ३ ॥
आयुष क्षीणभावत्वात् , सिद्धानामक्षया स्थितिः ।
नामगोत्रक्षयादेवा-ऽनन्ताऽमूर्ताऽवगाहना ॥ ४ ॥ "

इति ॥ ४७ ॥ सेन० ३ उल्ला० । दर्शनसम्यक्त्वयोः क प्रतिविशेषः ? येन द्वयोरप्यतीचाराः, परमार्थेन परस्परं कथं च सदृशा एव दृश्यन्ते, तेन तयोरैक्यता भेदः प्रसाद्य इति प्रश्नः ?, अत्रोत्तरम्-दर्शनसम्यक्त्वयोर्वस्तुगत्याऽभेदेऽपि कथञ्चित् शङ्कित्वाद्यभाव एव सम्यक्त्वातिचार उच्यते, शङ्कादिसद्भावस्तु दर्शनातिचार इति व्यक्तं प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ षष्ठद्वारे ॥ ३८० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सम्मत्तंग-सम्यक्त्वाङ्ग-न० । सम्यक्त्वप्रधानस्याङ्गीभूते सम्यक्त्वफलेनैव फलवति, प्रति० ।

सम्मत्तकारण-सम्यक्त्वकारण-त्रि० । सम्यक्त्वं कारणमस्येति । सम्यक्त्वजन्ये, पं० स० १ द्वार ।

सम्मत्तकिरिया-सम्यक्त्वक्रिया-स्त्री० । सम्यक्त्व-तत्त्वश्रद्धानं तदेव जीवव्यापारत्वात्क्रिया सम्यक्त्वस्य क्रिया सम्यक्त्वक्रिया । सम्यग्दर्शने वा सति क्रिया सम्यक्त्वक्रिया । स्था० २ ठा० १ उ० । क्रियाभेदे, यया सम्यग्दर्शनयोग्या कर्मप्रकृती सप्तसप्ततिसङ्ख्या बध्नाति सा सम्यक्त्वक्रिया अभिधीयते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सम्मत्तणाणचरणाणुवाई-सम्यक्त्वज्ञानचरणानुपातिन्-त्रि० । सम्यक्त्वं-सद्दर्शनं ज्ञानं-सद्बोधरूपं चरणम्-आगमानुसारि क्रियानुष्ठानं सम्यक्त्वं च ज्ञानं चेति एकवद्भावस्तान्यनुपततीत्येवं शीलः सम्यक्त्वज्ञानचरणानुपाती । मोक्षमार्गानुगे, दश० ४ तत्त्व ।

सम्मत्तदंसि(ण्)-सम्यक्त्वदर्शिन्-त्रि० । सम्यक् तत्त्वं सम्यक्त्वं तद्दर्शी । परमार्थदर्शिनि, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

सम्मत्तपज्जव-सम्यक्त्वपर्यव-पुं० । सम्यक्त्वपरिणामविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

सम्मत्तपरक्कम-सम्यक्त्वपराक्रम-न० । सम्यक्त्वे सति वर्द्धमानगुणैः कर्मशत्रुजयलक्षणः पराक्रमो-बलं यस्मिंस्तत् सम्यक्त्वपराक्रमम् । उत्तराध्ययनानामेकोनत्रिंशेऽध्ययने, उत्त० १८ अ० ।

ज्ञानादीनि मुक्तिमार्गत्वेनोक्तानि, संवेगादिमूलानि अकर्मतावसानानि तानीहोच्यन्ते । अस्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि व्यावर्ण्य नामनिष्पन्ननिक्षेपोऽभिधेयः, स च नामपूर्वक इत्येतन्नामनिर्देशायाह निर्युक्तिकृत्-

आयाणपएणेयं, सम्मत्तपरक्कमंति अज्झयणं ।
गुणणं तु अप्पमायं, एगे पुण वीयरागसुयं ॥ ५०३ ॥

आदीयत इत्यादानम्-आदि प्रथममित्यर्थः, तच्च तत्पदं च-निराकाङ्क्षतयाऽर्थगमकत्वेन वाक्यमेवादानपदं तेन, उपचारतश्चेह तदभिहितमपि तथोक्तं ततः आदानपदाभिहितेन प्रक्रमात्तस्य "इद"मिति प्रस्तुतं सम्यक्त्वपराक्रमम् इति-उपप्रदर्शने, उच्यते इति शेषः, 'अध्ययनं' प्राग्युक्तनिरुक्तं, वक्ष्यति हि- इह खलु सम्मत्तपरक्कमे णामऽज्झयणे पराणत्ते" त्ति, गुणैर्हि निर्वृत्तं गौणम्, तु-अवधारणे गौणमेव, अप्रमाद इत्युपलक्षणत्वादप्रमादश्रुतम्, एके पुनर्वीतरागश्रुतं, कोऽर्थः ?-संवेगादयोऽत्र वर्ण्यन्ते, तद्रूप एव च तत्त्वतोऽप्रमाद इति तदभिधायि श्रुतरूपत्वादप्रमादश्रुतमिति ब्रुवते, अन्ये त्वप्रमादोऽपि वीतरागता

फलं इति तत्प्राधान्याश्रयणतो वीतरागश्रुतमिति गाथार्थः । अत्र चादानपदनाम्नः सूत्रान्तर्गतत्वात्सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरेव तत्र व्यापार इति तदुपेक्ष्य वीतरागश्रुतनाम च तस्य केषाञ्चिदेवाभिमतत्वात् 'मध्यग्रहणे आद्यन्तौ गृहीतावेव भवत' इति न्यायतो वा द्वयमप्यनादृत्याप्रमादश्रुतनिक्षेपमभिधातुमाह-

निक्खेवो अपमाए, चउव्विहो दुविहो उ होइ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ५०४ ॥
जाणगभवियसरीरे, तव्वइरित्ते अमित्तमाईसु ।
भावे अन्नाणाऽसं-वराईसु होइ नायव्वो ॥ ५०५ ॥
निक्खेवो अ सुअम्मि, चउक्कओ दुविहो य होइ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ५०६ ॥
जाणगभवियसरीरे, तव्वइरित्ते अ सो उ पचविहो ।
अडयबोंडयवालय-वागय तह कीडए चेव ॥ ५०७ ॥
भावसुअं पुण दुविह, सम्मसुअं चेव होइ मिच्छसुयं ।
अहियारो सम्मसुए, इहमज्झयणम्मि नायव्वो ॥ ५०८ ॥

गाथापञ्चकं प्राय प्रतीतार्थमेव, नवरम् अमित्तमाईसु त्ति-अमित्रा-शत्रव आदिशब्दाद्-व्यालादिपरिग्रहस्तेषु योऽप्रमादः स तद्व्यतिरिक्तोऽप्रमाद उच्यते, द्रव्यत्वं चास्य तथाविधाप्रमादकार्यप्रसाधकत्वात् द्रव्यविषयत्वाद्वा, भाव इति-भावे विचार्ये अज्ञान-मिथ्याज्ञानमसंवरः-अनिरुद्धाश्रवता, आदिशब्दात्-कषायपरिग्रहः, एतेषु प्रक्रमादप्रमादः-एतज्जयं प्रति सदा सावधानतारूपो भवति-ज्ञातव्यः । तथा 'सो उ पचविधो' त्ति-स इति तत्-तद्व्यतिरिक्तसूत्रं तु-पुनरर्थे पञ्चविधः-पञ्चप्रकारः, पञ्चविधत्वमेवाह-अण्डज-हंसाद्यण्डकेभ्यो यज्जायते यथा कञ्चित्पट्टसूत्रं, पौण्डकं (बोण्डजं) यद्वमनितिन्दुकोद्भवं यथा कर्पासस्त्रम्, बालजं यदूरणादिकेशोत्पन्नं यथोर्णासूत्रम्, वाकजं सनाऽतस्यादिवाकेभ्यो यज्जायते यथा सनसूत्रम्, कीटजं च यत्तथाविधकीटेभ्यो लालात्मकं प्रभवति यथा पट्टसूत्रम्, तथा सम्यक्श्रुतम्-अङ्गप्रविष्टादि मिथ्याश्रुतं-कनकसप्तत्यादि, अधिकारः-प्रकृतं सम्यक्श्रुतम्, 'सुव्यत्ययात्तृतीयार्थे सप्तमी, इह-अध्ययने ज्ञातव्यः-अवबोद्धव्यः, तद्रूपत्वादस्येति गाथापञ्चकार्थः ।

सम्प्रति गौणतामेवास्य नाम्नो वक्तुमाह-

सम्मत्तमप्पमाओ, इहमज्झयणम्मि वण्णिओ जेण ।
तम्हेय अज्झयणं, णायव्वं अप्पमायसुयं ॥ ५०९ ॥

'सम्मत्त'त्ति-सुव्यत्ययात्सम्यक्त्वे उपलक्षणत्वाज्ज्ञानादिषु चाप्रमाद उक्तन्यायेन संवेगादिफलोपदर्शनतः कात्स्न्येन तदनुष्ठानं प्रत्युद्यमदर्शनेन वा 'इहमज्झयणम्मि' त्ति इहाध्ययने वर्णितो येन तस्मादेतदध्ययनं ज्ञातव्यम्, अप्रमादश्रुतम्-अप्रमादश्रुतनामकमिति गाथार्थः । गतो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

सम्प्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्-

'सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु सम्मत्तपरक्कमे नामज्झयणे समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइयं जं सम्मं सद्दहित्ता पत्तिइत्ता रोयइत्ता फासित्ता पाल-

इत्ता तीरित्ता कित्तइत्ता सोहइत्ता आराहित्ता आणाए अणुपालइत्ता बहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति ॥ १ ॥

श्रुतम्—आकर्णितं मे—मया आयुष्मन्निति शिष्यामन्त्रणम्, एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह, तेनेति—यः सर्वजगत्प्रतीतः, तेनापि कीदृशेनेत्याह-भगवता—समग्रैश्वर्यादिमता प्रक्रमान्महावीरेण एवमिति—वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यातं—कथितं, तमेव प्रकारमाह—इह—अस्मिन् जगति जिनप्रवचने वा, खलु—निश्चितं सम्यक्त्वमिति गुणगुणिनोरनन्यत्वात्सम्यक्त्वगुणान्वितो जीवस्तस्य सम्यक्त्वे वाऽक्षरूपे सति पराक्रम -उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्त्या कर्मारिजयसामर्थ्यलक्षणो वर्ण्यतेऽस्मिन्निति सम्यक्त्वपराक्रमं नामाध्ययनमस्तीति गम्यते । नन्वेवमिदमपि गौणमेव नाम तत्किमिति निर्युक्तिकृताऽऽदानपदेनेतदुक्तम् ? , इतरं तु गौणं इति, सत्यमेतत्, किन्तु नाम्नाऽनेकविधत्वसूचनार्थं निर्युक्तिकृतेत्थमुक्तं न त्वस्य गौणत्वव्यवच्छेदार्थम्, तच्च केन प्रणीतमित्याह—श्रमणेन—श्रामण्यमनुचरता धर्मकायावस्थामास्थितेनेत्यर्थः, भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितं-स्वत प्रवेदितमेव भगवता ममेदमाख्यातमित्युक्तं भवति । अनेन वक्तृद्वारेण प्रस्तुताध्ययनस्य माहात्म्यमाह । ननु सुधर्मस्वामिनाऽपि श्रुतकेवलित्वात्तद्द्वारेणाप्यस्य प्रामाण्यं सिध्यत्येव तत्किमेवमुपन्यासः ? , उच्यते—लब्धप्रतिष्ठैरपि गुरूपदिष्टमुरुमाहात्म्यं च व्याख्येयं सूत्रमर्थश्चाख्येय इतिख्यापनार्थमेवमुपन्यासः । इत्थं वक्तृद्वारेणास्य माहात्म्यमभिधाय संप्रति फलद्वारेणाह—यदिति—प्रस्तुताध्ययनं सम्यग्-अवैपरीत्येन श्रद्धाय—शब्दार्थोभयरूपं सामान्येन प्रतिपद्य प्रतीत्य—उक्तरूपमेव विशेषत इत्थमेवेति निश्चित्य, यद्वा—संवेगादिजनितफलानुभवलक्षणेन प्रत्ययेन प्रतीतिपथमवतार्य, रोचयित्वा-तदभिहितार्थानुष्ठानविषयं तदध्ययनादिविषयं वाऽभिलाषमात्मन उत्पाद्य, संभवति हि क्वचिद् गुणवत्तयाऽवधारितेऽपि कदाचिदरुचिरित्येवमभिधानं, ' फासित्त ' त्ति-तदुक्तानुष्ठानतः स्पृष्ट्वा पालयित्वा—तद्विहितानुष्ठानस्यातीचाररक्षणेन तीरयित्वा—तदुक्तानुष्ठानं पारं नीत्वा कीर्त्तयित्वा—स्वाध्यायविधानतः संशुद्ध्य—शोधयित्वा तदुक्तानुष्ठानस्य तत्तद्गुणस्थानावाप्तित उत्तरोत्तरशुद्धिप्रापणेन आराध्य—यथावदुत्सर्गापवादकुशलतया यावज्जीवं तदर्थासेवनेन, एतत् सर्वं स्वमनीषिकातोऽपि स्यादत आह—आज्ञया—गुरुनियोगात्मिकया अनुपाल्य—सततमासेव्य, यद्वा—स्पृष्ट्वा योगत्रिकेण मनोवाक्कायलक्षणेन, तत्र मनसा—सूत्रार्थोभयचिन्तनेन वचसा-वचनादिना कायेन-भङ्गकरचनादिना,एवं पालनाराधनयोरपि योगत्रयं वाच्यम्, पालयित्वा—परावर्त्तनादिनाऽभिरक्ष्य तीरयित्वा—अध्ययनादिना परिसमाप्य कीर्त्तयित्वा—गुरोर्विनयपूर्वकमिदमित्थं मयाऽधीतमिति निवेद्य शोधयित्वा—गुरुवदनुभाषणादिभिः शुद्धं विधाय आराध्य-उत्सूत्रप्ररूपणादिपरिहारेणाबाधयित्वा शेषं प्राग्वत्परम् आज्ञयेति जिनाज्ञया, उक्तं हि—" फासियं जागीतयं, पालियमविराहियं च पेमय । तीरियमतं पाविय, किट्टिय गुरुकहणं जिणमाणो ॥ १ ॥ "

एवं च कृत्वा किमित्याह—बहवः -अनेक एव जीवाः—प्राणिनः सिद्ध्यन्ति-इहैवागमसिद्धत्वादिना, बुध्यन्ते—घातिकर्मक्षयेण, विमुच्यन्ते—भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयेन, ततश्च परिनिर्वान्ति—कर्मदावानलोपशमेन अत एव सर्वदुःखानां—शारीरमानसानाम् अन्तं-पर्यन्तं कुर्वन्ति मुक्तिपदावाप्त्येति सूत्रार्थः । उत्त० पाइ० २६ अ० ।

संप्रति विनेयानुग्रहार्थं सम्बन्धाभिधानपुरस्सरं प्रस्तुताध्ययनार्थमाह—

तस्स णं अयमट्ठे एवमाहिज्जइ, तं जहा-संवेगे १ निव्वेए २ धम्मसद्धा ३ गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया ४ आलोअणया ५ निंदणया ६ गरहणया ७ सामाइए ८ चउव्वीसत्थए ९ वंदणे १० पडिक्कमणे ११ काउस्सग्गे १२ पच्चक्खाणे १३ थयथुइमंगले १४ कालपडिलेहणया १५ पायच्छित्तकरणे १६ खमावणे १७ सज्झाए १८ वायणया १९ पडिपुच्छणया २० परियट्टणया २१ अणुप्पेहा २२ धम्मकहा २३ सुत्तस्स-आराहणया २४ एगग्गमणसंनिवेसणया २५ संजमे २६ तवे २७ वोदाणे २८ सुहसाए २९ अप्पडिबद्धया ३० विवित्तसयणासणसेवणया ३१ विणियट्टणया ३२ संभोगपच्चक्खाणे ३३ उवहिपच्चक्खाणे ३४ आहारपच्चक्खाणे ३५ कसायपच्चक्खाणे ३६ जोगपच्चक्खाणे ३७ सरीरपच्चक्खाणे ३८ सहायपच्चक्खाणे ३९ भत्तपच्चक्खाणे ४० सब्भावपच्चक्खाणे ४१ पडिरूवणया ४२ वेयावच्चे ४३ सव्वगुणसंपुन्नया ४४ वीयरागया ४५ खंती ४६ मुत्ती ४७ मद्दवे ४८ अज्जवे ४९ भावसच्चे ५० करणसच्चे ५१ जोगसच्चे ५२ मणगुत्तया ५३ वयगुत्तया ५४ कायगुत्तया ५५ मणसमाहारणया ५६ वयसमाहारणया ५७ कायसमाहारणया ५८ नाणसंपन्नया ५९ दंसणसंपन्नया ६० चरित्तसंपन्नया ६१ सोइंदियनिग्गहे ६२ चक्खिंदियनिग्गहे ६३ घाणिंदियनिग्गहे ६४ जिब्भिंदियनिग्गहे ६५ फासिंदियनिग्गहे ६६ कोहविजए ६७ माणविजए ६८ मायाविजये ६९ लोभविजए ७० पिज्जदोसमिच्छादंसणविजए ७१ सेलेसि ७२ अकम्मया ७३ ।

एतस्य सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनस्य श्रीमहावीरेण यथानुक्रममर्था व्याख्याताः, तद्यथा—संवेगो मोक्षाभिलाषः १, निर्वेदः संसाराद्विरक्तता २, धर्मे श्रद्धा धर्मे रुचिः ३, गुरवस्तत्त्वोपदेष्टारः, तस्य गुरोः, साधर्मिणः समानधर्मकर्तुश्च शुश्रूषणा-सेवा ४, आलोचना-गुरोरग्रे पापानां प्रकाशनम् ५, निन्दना-आत्मसाक्षिकमात्मनो निन्दा ६, गर्हणा-अपरलोकानां पुरतः स्वदोषप्रकाशनम् ७, सामायिकं-शत्रौ मित्रे साम्यम् ८, चतुर्विंशतिस्तवो 'लोगस्सुज्जोयगरे' इत्यादि चतुर्विंशतिजिननामपठनम् ९, वन्दनं द्वादशावर्त्तवन्दनेन गुरो-

वन्दना १०, प्रतिक्रमणं-पापान्निवर्त्तनम् ११, कायोत्सर्गोऽतीचारशुद्ध्यर्थं कायस्य व्युत्सर्जन कायममत्ववर्जनम् १२, प्रत्याख्यानं-मूलगुणोत्तरगुणधारणम् १३, स्तवस्तुतिमङ्गल, स्तव शक्रस्तवपाठ , स्तुतिरुर्ध्वीभूय जघन्येन चतुष्टयस्तुतिकथन, मध्यमेनाष्टस्तुतिकथन, उत्कृष्टन १०८ अष्टोत्तरशतस्तुतिकथनम् , स्तवश्च स्तुतयश्च स्तवस्तुतय , स्तवस्तुनय एव मङ्गल स्तवस्तुतिमङ्गलम् १४, कालप्रतिलेखना कालस्य व्याघातिप्रभृतिकालचतुष्टयस्य प्रतिलेखना प्ररूपणा कालग्रहणरूपा कालप्रतिलेखना १५, प्रायश्चित्तकरण—लग्नस्य पापस्य निवृत्त्यर्थं तपस करणम् १६, क्षमापना अपराधक्षामणम् १७, स्वाध्यायश्चतुर्विधो वाचनादिक १८, वाचना—गुरुसमीपे सूत्राक्षराणा ग्रहणम् १६, प्रतिपृच्छना—गुरो पुरत सदहस्य पृच्छनम् २०, परिवर्तना सूत्रपाठस्य मुहुर्मुहुर्गुणनम् २१, अनुप्रेक्षा-सूत्रस्य चिन्तनम् २२,धर्मकथा-धर्मसबद्धाया वार्त्ताया कथनम् २३, श्रुताराधना-सिद्धान्तस्याराधना २४, एकाग्रमन सन्निवेशना, चित्तस्यैकस्मिन् प्रधाने ध्येयवस्तुनि स्थिरीकरणम् २५, सयम—आश्रवाद्विरतिरूप २६, तपो—द्वादशविधम् २७, व्यवदान-विशेषणावदान कर्मशुद्धिर्व्यवदान कर्मणा निर्जरा २८, सुखशात—सुखस्य विषयसुखस्य शात-शातन स्पृहानिवारणम् २८, अप्रतिबद्धता-नीरागत्वम् ३०, विविक्तशयनासनसेवना—स्त्रीपशुपण्डकादिरहितशयनासनानामासेवना ३१, विनिवर्त्तना—पञ्चेन्द्रियाणा विषयेभ्यो विशेषेण निवर्त्तनम् ३२, सभोगप्रत्याख्यान—सभोग एकमण्डलीभोक्तृत्व, तस्य प्रत्याख्यान, गीतार्थावस्थाया जिनकल्पाचारग्रहणेन परिहार सभोगप्रत्याख्यानम् ३३ , उपधिप्रत्याख्यान—रजोहरणमुखवस्त्रिका विहायाऽन्योपधिपरिहार ३४, आहारप्रत्याख्यानं-सदोषाहारपरिहार ३५, कषायप्रत्याख्यान—क्रोधादिपरिहार ३६, योगप्रत्याख्यान-मनोवाक्कायाना व्यापारो योगस्तस्य 'प्रत्याख्यान परिहार ३७, शरीरप्रत्याख्यान—प्रस्तावे समागते शरीरस्यापि व्युत्सर्जनम् ३८, साहाय्यप्रत्याख्यान—साहाय्यकारिणा परिहार ३६, भक्तपानप्रत्याख्यानमनशनग्रहणम् ४०, सद्भावप्रत्याख्यानं-सद्भावेन पुनरकरणेन परमार्थवृत्त्या प्रत्याख्यान सद्भावप्रत्याख्यानम् ४१, प्रतिरूपता-प्रति सादृश्ये, तत प्रति स्थविरकल्पिमुनिसदृशो रूपं वेषो यस्य स प्रतिरूप , प्रतिरूपस्य भाव प्रतिरूपता, स्थविरकल्पिसाधुयोग्यवेषधारित्वम् ४२, वैयावृत्त्यव्यावृतो गुर्वादिकार्येषु व्यापारवान् , तद्भावो वैयावृत्त्य साधूनामाहाराद्यानयनसाहाय्यम् ४३, सर्वगुणसपन्नता-ज्ञानादिगुणसहितत्वम् ४४, वीतरागता-रागद्वेषनिवारणम् ४५, क्षान्ति -क्षमा ४६, मुक्तिर्निर्लोभता ४७, मार्दव-मानपरिहार ४८, आर्जव—सरलत्व ४६, भावसत्यमन्तरात्मन शुद्धत्वम् ५०, करणसत्य-प्रतिलेखनादिक्रियाविषय निरालस्यम् ५१, योगसत्यं-मनोवाक्काययोगेषु सत्यं योगसत्यम् ५२, मनोगुप्तित्व-मनसोऽशुभपदार्थोद्रोपनम् ५३, वचोगुप्तित्व-वचसोऽशुभपदार्थाद्गोपनम् ५४, कायगुप्तित्व-कायस्याशुभव्यापाराद्गोपनम् ५५, मन समाधारणा-मनस शुभस्थान स्थिरत्वेन स्थापनम् ५६, वच समाधारणा-वचनस्य शुभकार्ये स्थापनम् ५७,कायसमाधारणा-कायस्य शुभकार्ये स्थापनम् ५८, ज्ञानसपन्नता श्रुतज्ञानसहितत्वम् ५६दर्शनसपन्नत्व सम्यक्त्वसहितत्वम् ६०, चारित्रसपन्नत्व यथाख्यातचारित्रयुक्तत्वम् ६१, श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह ६२,चक्षुरिन्द्रियनिग्रह ६३,घ्राणेन्द्रियनिग्रह ६४, जिह्वेन्द्रियनिग्रह ६५, स्पर्शेन्द्रियनिग्रह ६६ क्रोधविजय ६७, मानविजय ६८, मायाविजय ६६ , लोभविजय ७०, प्रेयद्वेषमिथ्यादर्शनविजय , प्रेय-प्रेमरागरूप, द्वेषोऽप्रीतिरूप , मिथ्यादर्शन-साशयिकादि, तेषा विजय., प्रेय च द्वेषश्च मिथ्यादर्शन च प्रेयद्वेषमिथ्यादर्शनानि , तेषा विजय प्रेयद्वेषमिथ्यादर्शनविजय ७१, शैलेशी चतुर्दशगुणस्थानस्थायित्वम् ७२, अकर्मता-कर्मणामभाव ७३ । उत्त० २६ अ० ।

अथ सवेगादिधर्मान् फलतोऽभिधित्सुरिदमाह-

अह भंते ! संवेगे निव्वेए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया निंदणया गरहणया खमावणया सुयसहायता विउसमणया भावे अप्पडिबद्धया विणिवट्टणया विवित्तसयणासणसेवणया सोइंदियसंवरे ० जाव फासिंदियसंवरे जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे खमाविराणया भावसच्चे जोगसच्चे करणसच्चे मणसमण्णाहरणया वयसमन्नाहरणया कायसमन्नाहरणया कोहविवेगे ०जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे णाणसंपन्नया दसणसंप० चरित्तसंप०वेदणअहियासणया मारणंतियअहियासणया एए णं भन्ते ! पया किंपज्जवसाणफला पण्णत्ता ? समणाउसो ! गोयमा ! सवेगे निव्वेगे ०जाव मारणंतियअहियासणया एए णं सिद्धिपज्जवसाणफला पण्णत्ता , समणाउसो ! । (सू० ६००)

'अह त्यादि, अथेति परिप्रश्नार्थे सवेए'त्ति संवेजनं सवेगो मोक्षाभिलाष ' निव्वेए ' त्ति-निर्वेद —ससारविरक्तता गुरुसाहम्मियसुस्सूसणय ' त्ति-गुरूणा—दीक्षाद्याचार्याणा साधर्मिकाणा च—सामान्यसाधूना या शुश्रूषणता-सेवा स. तथा ' आलोयण ' त्ति-आ—अभिविधिना सकलदोषाणा लोचना—गुरुपुरत प्रकाशना आलोचना सैवालोचनता ' निंदणय ' त्ति—निन्दनम्-आत्मनैवात्मदोषपरिकुत्सन ' गरहणय ' त्ति-गर्हणं—परसमक्षमात्मदोषोद्भावन ' खमावणय ' त्ति परस्यासन्तोषवत. क्षमोत्पादनम् 'विउसमणय ' त्ति-व्यवशमनता—परस्मिन् क्रोधान्निवर्त्तयति सति क्रोधोज्झनम् , एतच क्वचिन्न दृश्यते, 'सुयसहायय ' त्ति-श्रुतमेव सहायो यस्यासौ श्रुतसहायस्तद्भावस्तत्ता, ' भावे अप्पडिबद्धय' त्ति-भावे—हासादावप्रतिबद्धता—अनुबन्धवर्जन ' विणिवट्टणय' त्ति-विनिवर्त्तन-विरमणमसयमस्थानेभ्य ' विवित्तसयणासणसेवणय ' त्ति-विविक्तानि-स्त्र्याद्यससक्तानि यानि शयनासनानि उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च तेषा या सेवना सा तथा श्रोत्रेन्द्रियसवरादय प्रतीता. 'जोगपच्चक्खाणे ' त्ति-कृतकारितानुमतिलक्षणाना मन प्रभृतिव्यापाराणा प्राणातिपातादिषु प्रत्याख्यान—निरोधप्रतिज्ञान योगप्रत्याख्यान , ' सरीरपच्चक्खाणे ' त्ति-शरीरस्य प्रत्याख्या-

नम्-अभिष्वङ्गप्रतिवर्जनपरिज्ञान शरीरप्रत्याख्यानम् ,'कसा-यपच्चक्खाणे ' त्ति-क्रोधादिप्रत्याख्यान—तान् न करोमीति प्रतिज्ञानम् 'सभोगपच्चक्खाणे' त्ति-समिति—सकरेण स्व-परलाभमीलनात्मकेन भोग सम्भोग -एकमण्डलीभोक्तृ-त्वमित्येकोऽर्थ तस्य यत् प्रत्याख्यान-जिनकल्पादिप्रतिप-त्त्या परिहारस्तत्तथा,'उवहिपच्चक्खाणे' त्ति-उपधेरधिकस्य नियम भक्तप्रत्याख्यान व्यक्तम् , 'खम' त्ति-क्षान्ति ' विरा-गय ' त्ति वीतरागता—रागद्वेषापगमरूपा ' भावसच्चे ' त्ति-भावसत्य-शुद्धान्तरात्मतारूप पारमार्थिकावितथत्वमि—त्यर्थ ' जोगसच्चे ' त्ति-योगा -मनोवाक्कायास्तेषा सत्यम्-अवितथत्व योगसत्यम् ,'करणसच्चे'त्ति-करणे-प्रतिलेखनादौ सत्य-यथोक्तत्व करणसत्यम्, 'मणसमन्नाहरणया' त्ति-मनस समिति—सम्यक् अन्विति-स्वावस्थानुरूपेण आङिति-म-र्यादया आगमाभिहितभावाभिव्याप्त्या वा हरण-सङ्कोच-पण मन समन्वाहरण तदेव मन समन्वाहरणता, एवमितरे अपि , ' कोहविवेगे ' त्ति—क्रोधविवेक -कोपत्याग तस्य दुरन्ततादिपरिभावनेनोदयनिरोध ' वेयणअहियासणया ' त्ति—क्षुधादिपीडासहनम् 'मारणतियअहियासणया' त्ति—कल्याणमित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमिति । भ० १७ श० ३ उ० ।

एस खलु सम्मत्तपरक्कमस्स अज्झयणस्स अट्ठे समणेणं भगवया महावीरेणं आघविए पन्नविए परूविए दंसिए निदंसिए उवदंसिए त्ति बेमि । सम्मत्तपरक्कमज्झ-यणं सम्मत्तं ।

एष—अनन्तरोक्त खलु—निश्चये—सम्यक्त्वपराक्रमस्या-ध्ययनस्य अर्थ —अभिधेय श्रमणेन भगवता महावीरेण ' आघविए ' त्ति-आर्षत्वाद् आख्यात —सामान्यविशेषप र्यायाभिव्याप्तिकथनेन प्रज्ञापित —हेतुफलादिप्रकाशना-त्मकप्रकर्षज्ञापनेन प्ररूपित —स्वरूपकथनेन दर्शित — नानाविधभेददर्शनेन निदर्शित -दृष्टान्तोपन्यासेन उपद-र्शित उपसहारद्वारेण, इदमपि चूर्णिमाश्रितमेव । इति—परिसमाप्तौ , ब्रवीमीति पूर्ववत्, गतोऽनुगम , सम्प्रति नयाः, तेऽपि तथैव । उत्त० पाई० २६ अ० ।

सम्मत्तवाय-सम्यक्त्ववाद-पु० । परस्परसव्यपेक्षकालादिरूपे सम्यग्वादे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सम्मत्तविसुद्धया-सम्यक्त्वविसुद्धता—स्त्री० । स्थिरत्वे, सम्य क्त्वविसुद्धौ स० ।

सम्मत्तसद्दहण-सम्यक्त्वश्रद्धान--न० । सम्यक्त्व श्रद्धीयतेऽ स्तीति प्रतिपद्यतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानम् । सम्यक्त्वा-स्तिक्ये, ध० २ अधि० ।

सम्मत्तसामाइय-सम्यक्त्वसामायिक--न०। सम्यक्त्वमुक्तरूप-मेव सामायिक सम्यक्त्वसामायिकम्। सामायिकभेदे, विशे०।

इमे च तत्पर्याया —

सम्मदिट्ठि अमोहो, सोही सब्भावदंसणं बोही ।
अविवज्जओ सुदिट्ठी-एवमाई निरुत्ताइं ।। २७८४ ।।

विशे० । (एषा पदाना व्याख्या तत्तच्छब्देषु ।) (अस्य स-र्वा वक्तव्यता ' सामाइय ' शब्दे वक्ष्यामि ।)

सम्मत्तसुद्धि-सम्यक्त्वशुद्धि-स्त्री० । सम्यक्त्वशौचे, आव० ।

योगा सगृह्यन्ते, तत्थ उदाहरणगाहा—

सागेयम्मि महाबल, विमलपहे, चेव चित्तकम्मे य ।
निप्फत्ति छट्ठमासे, भूमीकम्मस्स करणं च ।।१२६७।।

अस्या व्याख्या कथानकादवसेया, साएए महब्बलो राया अत्थाणीए दूओ पुच्छिओ-किं नत्थि मम ज अन्नेसिं राया-ण अत्थि त्ति ?, चित्तसभ त्ति, कारिया, तत्थ दो वि चित्त-करावप्रतिमौ विख्यातौ-विमल ,प्रभाकरश्च । तेसिं अद्धद्धेणं अप्पिया, जवणियतरिया चिंतइ, एगेण निम्मविया, एगेण भूमी कया,राया तस्स तुट्ठो, पूइओ य पुच्छिओ य । प्रभा-करो पुच्छिओ भणइ—भूमी कया, न ताव चित्तेमि त्ति, राया भणइ—करिसया भूमी कय त्ति ?, जवणिया अवणी-या, इयर चित्तकम्म निम्मलयर दीसइ, राया कुविओ , विन्नविओ—पभा एत्थ सकंत त्ति , तं छाइयं, नवर कुड्डं तुट्ठेण एव चेव अच्छउ त्ति भणिओ , एव सम्मत्त विसुद्ध कायव्व , तेनैव योगा सगृहीता भवन्ति १२ । आव० ४ अ० । आ० क० ।

सम्मत्तोवरि-सम्यक्त्वोपरि-अव्य० । सम्यक्त्वलाभकाल-स्यार्ध्वे, पञ्चा० १० विव० ।

सम्मद्द-सम्मर्द-पु० । सघर्षे , स्था० ३ ठा० ४ उ० । भ० ।

सम्मद्दसण-सम्यग्दर्शन-दर्शनमोहनीयभेदाना क्षयजस-म्यक्त्वलक्षणे दर्शनभेदे , स्था० ७ ठा० ३ उ० । मि-थ्यात्वमोहनीयकर्माणुवेदनोपशमक्षयक्षयोपशमसमुत्थे आ-त्मपरिणामे , भ० ८ श० २ उ० । आ० म० । (' दं-सण ' शब्दे चतुर्थभागे २४२६ पृष्ठे अस्य भेदद्वय गतम् ।) तत्त्वार्थश्रद्धाने, स्था० ।

स्वप्नदर्शनकाले भगवान् सरागसम्यग्दर्शनीति सरागसम्य ग्दर्शन निरूपयन्नाह—

दसविधे सरागसम्मद्दसणे पन्नत्ते,त जहा-"निसग्गु १वते सरुई २, आणरुती ३ सुत्त४बीतरुतिमेव ५ । अभिगम ६ वित्थाररुती ७, किरिया ८ सखेव ६ धम्मरुती १० ।।१।।"
(सू० ७५१)

'दसविहे ' त्यादि , सरागस्य—अनुपशान्ताक्षीणमोहस्य यत्सम्यग्दर्शन—तत्त्वार्थश्रद्धान तत्तथा, अथवा—सराग च तत्सम्यग्दर्शन चेति विग्रह , सराग सम्यग्दर्शनमस्येति वेति , निसग्ग' गाहा रुचिशब्द प्रत्येकं योज्यते, तत्रो निसर्ग --स्वभावस्तेन रुचि --तत्त्वाभिलाषरूपाऽस्येति नि सर्गरुचिर्निसर्गतो वा रुचिरिति निसर्गरुचि , यो हि जा-तिस्मरणप्रतिभादिरूपया स्वमत्याऽवगतान् सद्भूतान् जी-वादीन् पदार्थान् श्रद्दधाति स निसर्गरुचिरिति भाव. , य-दाह--"जो जिणदिट्ठ भावे, चउव्विहे (द्रव्यादिभि.) स-द्दहाइ सयमेव । एमेव नन्नहत्ति य, निसग्गरुइ त्ति नायव्वो

॥ १ ॥" इति। तथोपदेशो-गुर्वादिना कथनं तेन रुचिर्यस्येत्युपदेशरुचि तत्पुरुषपक्ष स्वयमूह्य सर्वत्रेति, यो हि जिनोक्तानेव जीवादीनर्थान् तीर्थकरशिष्यादिनोपदिष्टान् श्रद्धत्ते स उपदेशरुचिरिति भाव। यत आह-" एए चव उ भावे, उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ। छउमत्थेण जिणेण व, उवएसरुई मुणेयव्वो ॥ १ ॥" इति। तथाऽऽज्ञा-सर्वज्ञवचनात्मिका तया रुचिर्यस्य स तथा, यो हि प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाऽऽचार्यादीनामाज्ञयैव कुग्रहाभावाज्जीवादि तथेति रोचते माषतुषादिवत् स आज्ञारुचिरिति भाव, भणित च-" रागा दोसो मोहो, अन्नाण जस्स अवगय होइ। आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई होइ ॥ १ ॥" इति। 'सुत्तबीयरुईमेव' त्ति-इहापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् सूत्रेण-आगमेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचि, यो हि सूत्रागममधीयानस्तेनैवाङ्गप्रविष्टादीना सम्यक्त्व लभते गोविन्दवाचकवत् स सूत्ररुचिरिति भाव, अभिहित च-' जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्त। अगेण बाहिरेण व, सो सुत्तरुइ त्ति नायव्वो॥ १ ॥" इति। तथा बीजमिव, बीज यदेकमप्यनेकार्थप्रतिबोधोत्पादक वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचि, यस्य ह्येकनापि जीवादिना पदेनावगतेनानेकेषु पदार्थेषु रुचिरुपैति स बीजरुचिरिति भाव, गदितं च-" एगपएणेगाइं पयाइं, जो पसरई उ सम्मत्त। उदए व्व तिल्ल बिंदू, सो बीयरुइ त्ति नायव्वो ॥ १ ॥" इति, 'एवं' ति समुच्चये,। तथा 'अभिगमवित्थाररुइ' त्ति-इहापि प्रत्येक रुचिशब्द सम्बन्धनीय, तत्राभिगमो-ज्ञान ततो रुचिर्यस्य सोऽभिगमरुचि, येन ह्याचारादिक श्रुतमर्थतोऽधिगत भवति सोऽभिगमरुचि, अभिगमपूर्वकत्वात्तद्रुचेरिति भाव, गाथाऽत्र-" सो होइ अभिगमरुई, सुअनाण जस्स अत्थओ दिट्ठं। एक्कारस अगाइं, पइन्नय दिट्ठिवाओ य ॥ १ ॥" इति, तथा विस्तारो-व्यासस्तता रुचिर्यस्य स तथेति, येन हि धर्मास्तिकायादिद्रव्याणा सर्वपर्याया सर्वैर्नयप्रमाणैर्ज्ञाता भवति स विस्ताररुचि, ज्ञानानुसारिरुचित्वादिति, न्यगादि च-" दव्वाण सव्वभावा, सव्वपमाणेहि जस्स उवलद्धा। सव्वाहि नयविहीहिं, वित्थाररुई मुणेयव्वो ॥ १ ॥" इति। तथा क्रिया-अनुष्ठानं रुचिशब्दयोगात् तत्र रुचिर्यस्य स क्रियारुचि। इदमुक्त भवति-दर्शनाद्याचारानुष्ठाने यस्य भावता रुचिरस्तीति स क्रियारुचिरिति, उक्त च-" नाणेण दंसणेण य, तव चरित्ते य समिइगुत्तीसु। जो किरियाभावरुई, सो खलु किरियारुई होइ ॥ १ ॥" इति। तथा संक्षेप-संग्रहस्तत्र रुचिरस्येति संक्षेपरुचि, यो ह्यमतिपत्रकपिलादिदर्शनो जिनप्रवचनानभिज्ञश्च संक्षेपेणैव चिलातिपुत्रवदुपशमादिपदत्रयेण तत्त्वरुचिमवाप्नोति स संक्षेपरुचिरिति भाव। आह च-" अणभिग्गहियकुदिट्ठी, संखेवरुइ त्ति होइ नायव्वा। अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु ॥ १ ॥" इति। तथा धर्मे-श्रुतादौ रुचिर्यस्य स तथा, यो हि धर्मास्तिकाय श्रुतधर्म चारित्रधर्म्मं च जिनोक्त श्रद्धत्ते स धर्मरुचिरिति ज्ञेय, यदगादि-" जो अत्थिकायधम्म, सुयधम्मं खलु चरित्तधर्म्मं च। सद्दहइ जिणाभिहिय, सो धम्मरुइ त्ति नायव्वो ॥ १ ॥" इति। स्था० १० ठा० ३ उ०। सूत्र०। न०। आ० म०। ('सम्मत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे भेदा उक्ता।) "द्वारमूल प्रतिष्ठान-माधारो भाजन निधि। षट्कस्यास्य च धर्मस्य, सम्यग्दर्शनमिष्यते ॥ १ ॥" आ० चू० ६ अ०। आचा०।

दृष्ट्वा ज्ञात्वा च सम्यक् पन्थानमासेव्य च कृत नान्यथा, तथा चाऽऽह-

सम्मद्दंसणदिट्ठो, नाणेण य सुट्ठु तेहिं उवलद्धो।
चरणकरणेण पहओ, निव्वाणपहो जिणिंदेहिं ॥६१०॥

व्याख्या-सम्यग्दर्शनेन-अविपरीतदर्शनेन दृष्ट, ज्ञानेन च सुष्ठु-यथाऽवस्थित तैरर्हद्भिर्ज्ञात, चरण च करण चत्येकवद्भावस्तेन प्रहत-आसेवित निर्वाणपथ-मोक्षमार्गो जिनेन्द्रै। तत्र व्रतादि-चरणं, पिण्डविशुद्ध्यादि च करण, यथोक्तम्-' वयसमणधम्मसजम-वेयावच्च च बंभगुत्तीओ। णाणादितिय तव को-ह निग्गहाई चरणमेय ॥ १ ॥ पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो। पडिलेहणगुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण तु ॥ २ ॥" इति गाथार्थ। आव० १ अ०।

सम्यग्दर्शनप्राप्त्युपायमाह-

बंधट्ठितीपमाणं, सामित्तं चेव सव्वपगडीणं।
को केवइय बधइ, खवेइ वा केत्तियं होइ ॥ ६५ ॥

सम्यक्त्व कर्मणा क्षयत उपशमत क्षयोपशमतश्चोपजायते, क्षयादयश्च त्रय प्रकारा बद्धाना कर्मणा नाबद्धानामिति प्रथमतो बन्धनस्थितिप्रमाण जघन्यत उत्कर्षतश्च वक्तव्यम्। तच्चैवम्-ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणा त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्या उत्कृष्ट स्थितिपरिमाण मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटाकोट्य, नामगोत्रयोर्विंशतिसागरोपमकोटीकोट्य आयुषस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तथा जघन्यं वेदनीयस्य द्वादशमुहूर्त्ता नामगोत्रयोरष्टौ शेषाणामन्तर्मुहूर्तम्, तथा सर्वप्रकृतीना सत्तामधिकृत्य स्वामित्व वक्तव्य, तच्चैवम्-मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्राविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसपरायोपशान्तमोहा अष्टानामपि प्रकृतीना स्वामिन मोहनीयवर्ज्याना सप्तानां क्षीणमोहावेद्यायुर्नामगोत्राणा सयोग्ययोगिकेवलिन तथा क कियत् बध्नातीति वक्तव्य तत्र मिथ्यादृष्ट्योऽप्रमत्तान्ता, सप्तविधबन्धका वा अष्टविधबन्धका वा अपूर्वकरणानिवृत्तिबादरा सप्तविधबन्धकाः, सूक्ष्मसपरायाः षड्विधबन्धका, उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिन सातावेदनीयैकबन्धका अबन्धका अयोगिकेवलिन, तथा को वा कियान् क्षपयतीति वक्तव्य तत्र मिथ्यादृष्टय उपशान्तमोहपर्यन्ता अक्षीणाष्टप्रकृतिका, क्षीणमोहा क्षीण मोहनीयमिति अक्षीणसप्तप्रकृतिका सयोग्ययोगिकेवलिन, क्षीणघातिकर्माण।

अथ कस्य कर्म्मण उत्कृष्टाया स्थितौ कस्य नियमत उत्कृष्टा स्थिति, कस्य वा भजनयेत्यत आह-

आउयवज्जा तु ठिई, मोहोक्कोसम्मि होइ उक्कोसो।

मोहविवज्जुक्कोसो,मोहो सेसो उ भइयव्वो ॥९६॥

मोहोत्कर्षे मोहनीयस्योत्कृष्टाया स्थितौ सत्या नियमत आयुर्वर्जत्वात् शेषाणा कर्मणामुत्कृष्टा स्थितिर्भवति मोह विवर्जस्य ज्ञानावरणीयादेरुत्कर्षे-उत्कृष्टाया स्थितौ मोहो-मोहनीय शेषाश्च प्रकृतयो भक्ता -विकल्पिता कदाचिदुत्कृष्टस्थितिका भवन्ति कदाचिन्नेति भाव ।तत्र सर्वेषा कर्मणामुत्कृष्टस्थितौ वर्त्तमान प्रबलमोहाऽऽच्छादितत्वान्न किमपि सम्यग्दर्शन लभते, उक्त च-"अट्ठराह वि पगडीण, उक्कोसठिईए उ वट्टमाणो उ। न लभति सम्मद्दसण--मिच्छत्तेण वि मोहा उ॥१॥" किंतु सप्तानामायुर्वर्जानामभ्यन्तरकोटीकोट्या वर्त्तमाना ।

तथा चाह--

अतिमकोडाकोडी-ए होइ सव्वासिं कम्मपगडीणं ।

पलियामसखभागे,खीणे सेसे हवइ गठी ॥९८॥

आयुर्वर्जाना सर्वासा कर्मप्रकृतीनामन्तिमाया कोटीकोट्या स्थिताया तत्रापि पल्योपमस्यासख्येयतमे भागे क्षीणे शेषे स्थितिदलिके सति सम्यग्दर्शनलाभो भवति, केवल तदानीं सम्यग्दर्शनलाभान्तरायात्तत ककशघनरूढगुपिलवक्रग्रन्थिरिव दुर्भेद्यो घनरागद्वेषपरिणामरूपो ग्रन्थिर्भवति । ततस्तस्मिन् भिन्ने प्रतिपत्तव्यं, तस्य च भेद करणवशात् ।

अथ करणवक्तव्यतामाह--

तिविहं च होइ करण, अहापवत्त तु भव्वभव्वाणं ।

भवियाण इमे अन्ने, अपुव्वकरणा नियट्टी य ॥९९॥

करण नाम परिणामविशेषस्तत्त्रिविध-त्रिप्रकार भवति । तद्यथा-प्रथम यथाप्रवृत्ताख्य भव्यानाम् ,अभव्याना च साधारणम् । भव्याना पुनरिमे द्वे अन्ये करणे अपूर्वकरणम-निवृत्तिश्चानिवृत्तिकरण च ।

साम्प्रतमेतेषामेव त्रयाणा करणाना कालविभागमाह-

जा गंठी तप्पढमं, गंठीसमतिच्छतो भवे बीय ।

अनियट्टी करणं पुण, सम्मत्तपुरक्खडे जीवे ॥१००॥

यावद् ग्रन्थिस्तावत् प्रथम यथाप्रवृत्ताख्य करण ग्रन्थि सम विक्रामतो भिन्दतस्यत्यर्थ पुनरपूर्वकरणम् ,अनिवृत्तिकरण तु सम्यक्त्वपुरस्कृत येन सम्यक्त्वपुरस्कृतस्तस्मिन् जीव सम्यक्त्वाभिमुख इत्यर्थ । अथ यावत् ग्रन्थिस्तावन्निर्गुणस्य सत कथ कमशराशे क्षपणम्?उच्यते गिरिसरित्प्रस्तरदृष्टान्तात् ।

ततस्तमेव दृष्टान्त तत्प्रसङ्गत शेषकरणयोरपि ।
दृष्टान्तानभिधित्सुर्द्वारगाथामाह—

नदिपहजरवत्थजले, पिपीलिया पुरिसकोद्दवा चेव ।

सम्मद्दसणलंभे, एते अट्ठ उ उदाहरणा ॥१०१॥

करणवशात्सम्यग्दर्शनलाभे एतान्यष्टावुदाहरणानि, तद्यथा-'नदि' त्ति-गिरिनदीप्रस्तरोदाहरण पथदृष्टान्त ज्वरोदाहरण वस्त्रोदाहरण जलोदाहरण पिपीलिकोदाहरण पुरुषोदाहरण कोद्रवोदाहरणम् ।

तत्र प्रथमतो गिरिसरित्प्रस्तरोदाहरण भावयति-

गिरिसरियपत्थरेहिं, आहरणं होइ पढमए करणे ।

एवमणाभोगियकरण-सिद्धितो खवण जा गठी॥१०२॥

गिरिसरित्प्रस्तरैरुदाहरण—दृष्टान्त प्रथमे यथाप्रवृत्ताख्ये करणे भवति, तच्चैवम्-यथा गिरिसरित्प्रस्तरा-गिरिसदुपला-वेगता घर्षणघोलनादिना केचिद्वर्तुला भवन्ति केचित्त्र्यस्रा एवमनाभोगकरणसिद्धितो यथाप्रवृत्तकरणप्रभावत सुदीर्घाया अपि कमस्थितेस्तावत् क्षपण यावत् ग्रन्थिरिति । अथानिवृत्तिकरण सम्यक्त्वपुरस्कृते जीव भवनीत्युक्तम् , तत्सम्यक्त्व कथ लभत ?, उच्यते-उपदेशत स्वय वा ।

तथा चात्र पथदृष्टान्त --

उवएसेण सय वा, नट्ठपहो कोइ मग्गमोतरति ।

जरितो य ओसहेहिं, पउणइ कोई विणा तेहिं ॥१०३॥

नष्टपथ कोऽपि पुरुष उपदेशनान्य दृष्ट्वा तस्योपदेशेन मार्गमवतरति कश्चिन्मार्गानुसारी प्रज्ञतया स्वयमेवोहापोहं कृत्वा, एवमिहापि सम्यग्दर्शनमाचार्यादीनामुपदेशतो लभत । कश्चित् स्वयमेव जातिस्मरणादिना अत्रैव ज्वरदृष्टान्तमाह-ज्वरितोऽपि कश्चिदोषध प्रगुणीत-प्रगुणीभवति कश्चित्पुनस्तैरौषधैर्विना एवमेव । एवमत्रापि कस्यचिद्दर्शनमोह आचार्याद्युपदेशतोऽपगच्छति , कस्यचित्पुनस्वमेव मार्गानुसारितया तत्त्वपर्यालोचनत । इह ज्वरस्थानीयो दर्शनमोह औषधस्थानीय आचार्याद्युपदेश । इह यस्तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकसम्यक्त्वदृष्टिरुपजायत सोऽपूर्वकरणवशात् मिथ्यात्वदलिक त्रिधा करोति, तद्यथा-मिथ्यात्वम् , सम्यग्मिथ्यात्वम् , सम्यक्त्व च ।

अथ वस्त्रदृष्टान्त जलदृष्टान्त चाह—

मइलदरसुद्धसुद्धं, जह वत्थं होइ किंचि सलिलं च ।

एसेव य दिट्ठतो, दंसणमोहम्मि तिविहम्मि ॥ १०४ ॥

यथा किंचिद्वस्त्र सलिल वा मलिन भवति, किंचिद् दरशुद्धमीषच्छुद्ध, किंचित् शुद्धम् , एष एव दृष्टान्तो दर्शनमोहे त्रिविधे भावनीय । तदप्यपूर्वकरणवशात्किंचित् शुद्ध सम्यक्त्वरूप, किंचिदीषच्छुद्ध सम्यग्मिथ्यात्वरूप, किंचित्तथैव मलिन मिथ्यात्वरूप स्थितमिति भाव ।

अत्राह कथमभव्यास्तस्मिन् पथि देशेऽवतिष्ठन्ते कथ वा तत प्रतिपतन्ति, भव्या वा कथ ग्रन्थि विभिद्य तत परतो गच्छन्ति उच्यते । पिपीलिकादृष्टान्तात् तमेवाह—

अहभावेण पसरिया, अपुव्वकरणेण खाणुमारूढा ।

चिट्ठति तत्थ काइ, पिवीलिया काइ उड्डुति ॥ १०५ ॥

पक्खोरुहणट्ठा खाणु, आतो चिट्ठन्ति तत्थ एवावि ।

पक्खविहू णतो पिवी-लियाउ उड्डुति उ सपक्खा॥१०६॥

काश्चित्पिपीलिका यथाभावेन अनाभोगत प्रसरिता—विलान्निर्गत्य इतस्ततो गन्तु प्रवृत्ता । काश्चित्पुनरपूर्वकरणेन स्थाणुमारूढास्तासामपि मध्ये काश्चित्तत्र स्थाने चैव तिष्ठन्ति या पक्षविहीना । काश्चित्सञ्जातपक्षास्तत उड्डयन्त-ऊर्ध्वमाकाशन गच्छन्ति । उत्तरार्द्धस्यैव व्याख्यानार्थमनन्तरगाथा 'पक्खोरुहणट्ठा' इत्यादि, काश्चित्पक्षाद्वर्द्धाना ,

पिपीलिका' स्थाणौ प्रत्यवरोहणार्थं तत्रैव स्थाणावेव तिष्ठन्ति,अपिशब्दात्प्रत्यवरोहन्ति च । यास्तु सपक्षास्ता उड्डीयन्ते । इह पिपीलिकानामितस्ततः प्रसरणं यथा प्रवृत्तिकरणं , स्थाण्वारोहणमपूर्वकरणं ,उड्डयनमनिवृत्तिकरणम् । एवमत्रापि ग्रन्थिदेशगमनं यथाप्रवृत्तिकरणेन,ग्रन्थिभेदनमपूर्वकरणेन , सम्यग्दर्शनमनिवृत्तिकरणेन । यथा च काश्चित् पिपीलिका पक्षविहीनत्वात् स्थाणावेव स्थिता स्थित्वा च ततः प्रत्यवतीर्णास्तथा कोऽपि मन्दाध्यवसायतया तीव्रविशोधिरहितोऽपूर्वकरणेन ग्रन्थिभेदमाधातुमुद्यतः समुच्छलितघनरागद्वेषपरिणामस्तत्रैव तिष्ठति स्थित्वा च पुनः पश्चात्ततः प्रतिनिवर्त्तते ।

अस्मिन्नेवार्थे पुरुषदृष्टान्तमाह—

जह वा तिन्नि मणूसा, सभयं पंथं भएण वच्चंता ।

वेलाइक्कमतुरिया, वयंति पत्ता य दो चोरा ॥ १०७ ॥

तत्थेगो उ नियत्तो, एगो बद्धो अ तितिथितो एको ।

कमगतिअहापवत्तं, भिन्नतरं धावणं तइए ॥ १०८ ॥

वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसमुच्चये, यथा त्रयः मनुष्याः सभय पन्थानं भयेन पाठान्तरक्रमेण व्रजन्तो वेलातिक्रमत्वरिता सन्ध्यासमापतनेन गमने वेलातिक्रमतस्त्वरमाणा व्रजन्ति । अत्रान्तरे चोभयपार्श्वतः प्राप्तौ पाणिकृपाणकरालौ द्वौ चौरौ तौ च हक्कयन्तावेवमाक्षिपतः क यास्यथ यूयं मरणमेव युष्माकमिदानीं समापतितमिति । तत्रैकः पुरुषस्तौ समापतन्तौ दृष्ट्वा प्रथमत एव निवृत्तः,एकः पुनर्द्वितीयो हक्काश्रवणत उद्गीर्णकृपाणदर्शनतश्च भयेन शोचस्तत्रैव स्थितः ,एकस्तृतीयः पुनः परमसाहसिकः प्रत्युद्गीर्णखड्गस्तौ द्वावपि चौरौ पश्चात्कृत्य तत्स्थानमतिक्रान्तौ । इह या त्रयाणामपि पुरुषाणां प्रथमतः क्रमेण गतिः सा यथाप्रवृत्तिकरणं यत्पुनस्तद्द्वय भिन्नं ततः इतरदपूर्वकरणादपूर्वकरणम् ,यत्तु तत्परतो धावनं तत् तृतीये निवृत्ताख्ये करणे द्रष्टव्यम् ।

तदेवं दृष्टान्तद्वयमपि विधाय सांप्रतमुपनयमाह—

एव ससारीणं, जोएअव्वाइं तिन्नि करणाइं ।

भवसिद्धिसलद्धीण यं,पक्खालपिवीलिया उवमा ।१०९।

एवम्-अमुना दृष्टान्तगतेन प्रकारेण यानि त्रीणि करणानि प्रागभिहितानि तानि सर्वाणि ससारिणा योजयितव्यानि तत्र पिपीलिकादृष्टान्तमधिकृत्य प्रागेव योजिता. ,नवरं याः पक्षवत्य पिपीलिका उक्तास्ताभिरुपमा भवसिद्धिसलब्धिकानां द्रष्टव्या । भवे सिद्धिर्येषा ते भवसिद्धिका कतिपयभवमोक्षगामिन इत्यर्थः ,तेऽपि कदाचित्प्रतिपतन्ति, ततः आह-सलब्धि -उत्तरोत्तरविशुद्धाध्यवसायप्राप्तिर्येषा ते सलब्धिकास्तती विशेषणसमासस्तेषाम् । किमुक्तं भवति-सपक्षपिपीलिका इव केचित्ससारिणो भवसिद्धिका सलब्धिका स्थाणोरिव ग्रन्थिदेशादपि परतो गच्छन्ति, केचित्पुनरभव्या भव्या वा केचन पक्षविहीनपिपीलिका इव स्थाणोरिव ग्रन्थिदेशात्प्रतिपतन्ति । पुरुषदृष्टान्तमधिकृत्यैव योजना—पुरुषस्थानीया ससारिजीवा , कर्मक्षपणस्थानीय. पन्था', भयस्थानीयो ग्रन्थि , द्वौ चौरौ रागद्वेषौ, यस्तु मन्दपराक्रमो न पुरतो न मार्गतः किं तु भयेन तत्रैव स्थितस्तत्सदृशो ग्रन्थिदेशे वर्त्तमानो भव्योऽभव्योऽवा । स च तत्र सङ्ख्येयमसंख्येयं वा कालं तिष्ठति । तत्र स्थितस्य को लाभ इति चेत् ? उच्यते-श्रुतलाभ ।

तथा चाह—

दट्ठूण जिणवराणं, पूअं अन्नेण वावि कज्जेण ।

सुयलंभो उ अभव्वे, हविज्ज गंथेण उवणीतं ॥ ११० ॥

यस्तम्भेन उपनीतं उपनय प्रापितस्तस्मिन् अभव्ये तु-शब्दाद्भव्ये च भवति श्रुतलाभो द्रव्यश्रुतलाभ । कथमिति चेदत आह—' दट्ठूणे ' त्यादि. स हि ग्रन्थिकसत्त्वो भव्योऽभव्यो वा भगवता जिनवराणा पूजां दृष्ट्वा अहो कीदृश तपस. फलमिति परिभाव्य तदर्थिकतया अन्येन वा कार्येन स्वर्गसुखाभिलाषादिना प्रव्रज्यामभ्युपगच्छति, ततः सामायिकादिद्रव्यश्रुतलाभः, ग्रन्थौ चैव कियन्तं काल स्थित्वा पुन पश्चात्प्रतिनिवर्त्तते , येनाऽऽनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वमासादितं तस्यापि द्वौ प्रकारौ कश्चित्परिणामतो वर्द्धन्ते कश्चित् हानिमुपगच्छन्ति । तत्र ये हानिं गच्छन्ति त प्रतिपतन्ति, इतरे श्रावकत्वादीनि लभन्ते । तत्र जघन्यत. समकमेव, यत उक्तम्—" सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं पुव्वं च सम्मत्तं " ।

उत्कर्षतः पुनरेवम्—

सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पल्लपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।

चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा होंति ॥ १११ ॥

एवं अप्पडिवडिए, सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु ।

अन्नयरसेढिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं ॥ ११२ ॥

सम्यक्त्वे लब्धे पल्यपृथक्त्वेन-पल्योपमपृथक्त्वेन श्रावको देशविरतो भवति, ततश्चरणोपशमक्षयाणामन्तराणि सङ्ख्यातानि सागरोपमाणि भवन्ति । इयमत्र भावना—देशविरतिप्राप्त्यनन्तरं सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु गतेषु चरणलाभस्तदनन्तरं भूय सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु गतेषूपशमश्रेणिलाभस्ततोऽपि परतः सङ्ख्येयेषु सागरोपमेष्वतिक्रान्तेषु क्षपकश्रेणिस्ततस्तद्भवे मोक्षः, एवममुना प्रकारेणाप्रतिपतितसम्यक्त्वे देवमनुजजन्मसु वर्त्तमानस्य प्रतिपत्तव्यम् । यदिवा-अन्यतरश्रेणिवर्जमुपशमश्रेणिवर्जं क्षपकश्रेणिवर्जं वा एकभवेन सर्वाणि देशविरत्यादीनि प्रतिपद्यते । श्रेणिद्वयप्रतिपत्तिस्त्वेकस्मिन् भवे न भवति, यत उक्तम् "मोहोपशम एकस्मिन् , भवे द्विः स्यादसततः । यस्मिन् भवे तूपशमः, क्षयो मोहस्य तत्र न " ॥ १ ॥

सम्प्रति यदुक्तं प्राक् मिथ्यात्वमपूर्वकरणेन त्रिधा करोति तत्र कोद्रवदृष्टान्तमाह—

अप्पुव्वेण तिपुंजं, मिच्छं काऊण कोद्दवोवमया ।

तिन्नि वि अवेदयंतो, उवसामगसम्मदिट्ठीउं ॥ ११३ ॥

कोद्रवोपमया-कोद्रवदृष्टान्तेन अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जं कृत्वाऽनिवृत्तिकरणेन तत्-प्रथमतया क्षायोपशमिक सम्यक्त्वमासादयति, ततः परिणामवशतः कालान्तरेण मिश्रं मिथ्यात्वं वा गच्छति, यत्पूर्वकरणमारूढोऽपि मन्दाध्यवसायतया मिथ्यात्व त्रिपुञ्जीकर्त्तुमसमर्थः स ,निवृत्तिक-

रणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र प्रविष्टो न किंचिदपि वेदयते, स च त्रीण्यपि त्रयाणामन्यतमदप्यवेदयमाने उपशमक । सम्यग्दृष्टिरुच्यते कोद्रवोपमयेत्युक्तम् ।

अनन्तामेव कोद्रवोपमा भावयति—

जह मयणकोद्दवा उ, दरनिव्वलिया य निव्वलीया य ।
एमेव मिच्छ मीस , सम्म वा होति जीवाण ॥ ११४ ॥

यथा कोद्रवास्त्रिविधा भवन्ति,' तद्यथा-मदनकोद्रवा दरनिर्बलिता-ईषदपगतमदनभावानिर्बलिता -सर्वथापगतमदनभावा , एव जीवाना मिथ्यात्व त्रिधा भवति-मिथ्यात्वम्, मिश्रम्-सम्यग्मिथ्यात्वं , सम्यक्त्व वा ।

कालेणुवक्कमेण व , जह नासति कोद्दवाण मदभावो ।
अहिगमसम्म नेस-ग्गिय च तह होइ जीवाणं ॥११५॥

यथा कोद्रवाणा मदनभाव कषाचित्कालेन एवमेवापगच्छति केषाञ्चित् गोमयादिभिरुपक्रमत , एव केषाञ्चित् जीवानामुपक्रमसदृशमधिगमसम्यक्त्व भवति , केषाञ्चित् कालेन स्वत एवापगतमदनभावे कोद्रवाणा सदृश नैसर्गिकसम्यक्त्वम् , किमुक्त भवति—केषाञ्चिदधिगमतो मिथ्यात्वपुद्गला सम्यक्त्वीभवन्ति, केषाञ्चित् स्वत एव तथापरिणामविशेषभावत ।

एतदेव स्पष्टयति—

सोऊण अहिसमेच्चा, करेइ सोवड्ढमाणपरिणामो ।
मिच्छे सम्मामिच्छे, मीसे वि य पोग्गले समयं ॥१२६॥

श्रुत्वा केवलिप्रभृतीना वाचाऽभिसमेत्य वा जातिस्मरणादिना सम्यक्त्वमवगम्य सोऽपूर्वकरणे वर्तमानो वर्द्धमानपरिणाम समकम्—एककाल मिथ्यात्वपुद्गलान् त्रिधा करोति । तद्यथा— मिच्छे ' इति—मिथ्यात्वपुद्गलान् , सम्यग्मिथ्यात्वपुद्गलान्, सम्यक्त्वपुद्गलानिति । अथैषा पुद्गलाना परस्पर सक्रमो भवति किं वा नेति ? ,उच्यत—भवति इति ब्रूम· ।

तथा चाह—

मिच्छत्ताओ मीसो, मीसस्स उ होज्ज संकमो दोसुं ।
सम्मे मिच्छे वासं, सम्मामिच्छं च पुण मीस ॥११७॥

मिथ्यात्वात्—मिथ्यात्वदलिकात् सम्यग्दृष्टि प्रवर्द्धमानपरिणाम पुद्गलानाकृष्य मिश्रे, उपलक्षणमेतत् सम्यक्त्वे च सक्रमयति, मिश्रस्य पुद्गलाना सक्रमो द्वयोर्भवति, यद्यथा-सम्यक्त्वे मिथ्यात्वे च । तत्र सम्यग्दृष्टि सम्यक्त्वे सक्रमयति, मिथ्यादृष्टिर्मिथ्यात्वे सम्यक्त्वान्-सम्यक्त्वदलिकान् पुन पुद्गलान् मिथ्यात्व सक्रमयति । न पुन मिश्रमिति ।

साम्प्रतममुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह—

मिच्छत्ताओ अहवा, मीसं सम्म च कोइ संकमति ।
मीसाओ वा सम्मं, गुणवुड्ढी हायतो मिच्छ ॥ ११८ ॥

अथवेत्युक्तस्यैवार्थस्य भणनप्रकारान्तरद्योतने मिथ्यात्वान् मिथ्यात्वदलिकान् पुद्गलानाकृष्य कश्चिन्मिश्र सम्यक्त्व च सक्रमयति । यदिवा-कश्चिद् गुणैर्वृद्धिर्यस्य स गुणवृद्धि प्रवर्द्धमानपरिणाम सम्यग्दृष्टिरित्यर्थ , मिश्रान्-मिश्रदलिकान् पुद्गलानादाय सम्यक्त्व सक्रमयति, हायको-हीनपरिणामो मिथ्यादृष्टिरित्यर्थ , मिश्रान् पुद्गलानाकृष्य मिथ्यात्व सक्रमयति ।

मिच्छत्ता संकंती, अविरुद्धा होंति सम्ममीसे तु ।
मीसातो वा दुन्नि वि,ण उ सम्मा परिणमे मीसं॥११९॥

मिथ्यात्वात् पुद्गलसक्रान्ति सम्यक्त्वमिश्रयोरविरुद्धा , मिश्रतो वा सम्यग्मिथ्यात्वतो वा पुद्गलानादाय द्वावपि सक्रमयति, तद्यथा—मिथ्यात्व सम्यक्त्व च यथोक्तमनन्तर सम्यक्त्वात्सम्यक्त्वदलिकात्पुन पुद्गलानादाय न मिश्र मिश्रभाव परिणमति ।

हायंते परिणामे, ते पुण मीसे उ पोग्गले सम्मा ।
न य सोहिया सि विज्जति,केई जे दाणि वेएज्जा ।१२०।
सम्मत्तपोग्गलाणं, न च देउ सो य अतिम गासं ।
पच्छाकडसम्मत्तो, मिच्छत्तं चेव सकमति ॥ १२१ ॥

यस्य तु सम्यग्दर्शनलाभे हीयमानपरिणाम स तस्मिन् हीयमाने परिणाम न मिश्रान् पुद्गलान् तुशब्दात्-मिथ्यात्वपुद्गलाश्च सम्यक्त्वपुद्गलान् करोति, न च ' से ' तस्य शोधिता केचिदन्ये पुद्गला विद्यन्त यानिदानीमधिकृतसम्यक्त्वपुञ्जनिष्ठाकाले वेदयेत, तत सम्यक्त्वपुद्गलानामन्तिमग्रास वेदयित्वा पश्चात्कृतसम्यक्त्वोऽपि मिथ्यात्वमेव सक्रामति ।

मिच्छत्तम्मि अखीणे, ते पुंजी सम्मदिट्ठिणो नियमा ।
खीणम्मि उ मिच्छत्ते, दुएकपुंजोवखवगो वा ॥१२२॥

अक्षीणे मिथ्यात्वे ये सम्यग्दृष्टयस्ते नियमात् त्रिपुञ्जिन क्षीणे तु मिथ्यात्वे द्विपुञ्जी मिथ्यात्वपुञ्जस्य क्षीणत्वात् , एकपुञ्जी वा मिश्रपुञ्जक्षये, यदिवा—क्षपक· सम्यक्त्व पुञ्जस्यापि क्षये तदेव त्रयाणामपि पुञ्जाना दृष्टान्तेन निर्णय स्वत· स्वरूप च व्यावर्ण्यताम् ।

साम्प्रत पुञ्जत्रयस्याप्यवेदनत औपशमिकसम्यग्दृष्टिमाह—

उवसमसेढिगयस्स, होति उ उवसामियं तु सम्मत्तं ।
जो वा अकयतिपुंजो,अखवियमिच्छो लहइ सम्म ।१२३।

उपशमकश्रेणिगतस्य भवति सम्यक्त्वमौपशमिकम् , यो वा अकृतत्रिपुञ्ज —अपूर्वकरणे पुञ्जत्रयकरणतस्तत्र क्षपकोऽपि दर्शनसप्तकस्यापूर्वकरणमारूढ· पुञ्जत्रय न करोति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह-अक्षपितमिथ्यात्वो यल्लभते सम्यक्त्व तदौपशमिक सम्यक्त्वमिति । एतौ द्वावप्यौपशमिकसम्यग्दृष्टी सम्यक्त्वमौपशमिकमन्तर्मुहूर्त्तमनुभूय तदनन्तरमवश्य प्रतिपतत· ।

तत्र दृष्टान्तद्वयमाह—

वाही असव्वछिन्नो, कालावेक्खंऽकुरु व्व दड्ढदुमो ।
उवसामगाण दोण्ह वि,एते खलु होंति दिट्ठंता॥१२४॥

यथा व्याधिरसर्वच्छिन्न कालापेक्ष क्रियाविशेषणमेतत् कालमपेक्ष्यत्यर्थ·,पुनरुद्भवति । दग्धो वा द्रुम· कालापेक्ष यथा—

ञ्छुर्य मुञ्चति । एवमुपशमितमपि मिथ्यात्वं कालमपेक्ष्य पुनरुद्रिक्तं भवतीति द्वयोरपि प्रतिपातः । तथा चाह—द्वयोरप्युपशमिकयोरेतौ भवतो दृष्टान्तौ, तत्रोपशमश्रेणिगत औपशमिकसम्यग्दर्शनी देशप्रतिपातेन वा प्रतिपतति सर्वप्रतिपातेन वा, इतरोऽवश्यमेव सर्वप्रतिपातेन प्रतिपतति,मिथ्यात्वं गच्छति इत्यर्थः ।

तत्र दृष्टान्तमाह—

आलबणमलहंति, जह सट्ठाणं न मुंचए इलिया ।
एव अकयतिपुंजो, मिच्छं चिय उवसमी एति ॥ १२५ ॥

इह या तृणादिषु सुखप्रदेशेन सर्वतोऽग्रेतन स्थानं परित्यजतोऽग्रेतनं स्थानं सङ्क्रामति, अन्यथा पश्चाद्वलते, स इलिका यथा परत आलम्बनमलभमाना स्वस्थानं न मुञ्चति एवमकृतत्रिपुञ्जो गत्यन्तराभावात् मिथ्यात्वमेवोपशमयति । इयमत्र भावना—द्विविधस्तत्प्रथमतया सम्यग्दर्शनप्रतिपत्ता अतिविशुद्धो मन्दविशुद्धश्च । तत्र य अतिविशुद्धः सोऽपूर्वकरणमारूढो मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकरोति कृत्वा चानिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकं सम्यग्दर्शनमासादयति सम्यक्त्वपुञ्जोदयात् । यस्तु मन्दविशुद्धः सोऽपूर्वकरणमप्यारूढस्तीव्राध्यवसायाभावात् न मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकर्तुमलम्, ततो-निवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र प्रविष्टस्तत्प्रथमतया औपशमिकसम्यग्दर्शनं तु भवति, अन्तरकरणं चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमतस्तदद्धाक्षये अन्येषां पुद्गलानामभावतो मिथ्यात्वमेति ।

एतदेवाह—

खीणम्मि उदिन्नम्मि, अणुइज्ज ते य सेसम्मिच्छत्ते ।
अंतोमुहुत्तकालं, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ १२६ ॥

अनिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्य यत् मिथ्यात्वमुदीर्णमुदयावलिकाप्रविष्टं तस्मिन् क्षीणे शेषे च मिथ्यात्वेऽप्रान्तराले उत्तरकरणतोऽनुदीयमानेऽन्तर्मुहूर्त्तकालमौपशमिकं सम्यक्त्वं जीवो लभते मिथ्यात्वदर्शनवेदनाभावात् ।

सोऽपि कथमित्यत आह—

ऊसरदेसं दड्डि—ल्लयं च विज्झाइ वणदवो पप्प ।
इय मिच्छत्त(स्स)अणुदए, उवसमसम्मं मुणेयव्वं ॥१२७॥

यथा वनदव ऊषरं देशं-तृणादिरहितं प्रदेशं दग्धं वा प्राप्य विध्मापयति, इति-एवमन्तरकरणे प्रविष्टस्य मिथ्यात्वपुद्गलाभावान्मिथ्यात्वस्य-मिथ्यादर्शनस्याऽनुदयावेदनं ततस्तस्मिन्नस्यौपशमिकं सम्यक्त्वं ज्ञातव्यम् ।

किंच—

जिझी(म्ही)भवंति उदया,कम्माणं अस्थि सुत्तउवदेसो ।
उववायादी सायं, जह नेरइया अणुभवंति ॥ १२८ ॥

द्विविधेऽप्यौपशमिकसम्यग्दृष्टौ शेषाणामपि कर्मणामुदयात् जिह्मीभवन्ति न चैतद्वचनमात्रं यतोऽस्त्येव तत्र ग्रन्थान्तररूपे साक्षादुपदेशो यथा-नैरयिकाः उपपातादौ सातमनुभवन्तीति ।

एनामेव दर्शयति—

उववाएण व सायं, नेरइओ देवकम्मुणा वावि ।
अज्झवसाणनिमित्तं , अहवा कम्माणुभावेणं ॥१२९॥

नैरयिक उपपातेन सातमनुभवति किमुक्तं भवति-उपपातकाले सातं वेदयते तदानीं हि न तस्य क्षेत्रजा वेदना न परस्परोदीरितानपि परमाधार्मिकोदीरितेति । अथवा-देवकर्मणा-देवक्रियया सातमनुभवति, देवो हि कश्चित् महर्द्धिकः पूर्वभवस्नेहतः तत्र गत्वा कस्यापि किंचित्कालं वेदनामुपशमयति ततः सातं वेदयते । अथवा-अध्यवसाननिमित्तं तथाविधशुभाध्यवसायप्रवृत्तिनिमित्तं सातमासादयति यथा सम्यग्दर्शनं लभमानः, सम्यग्दर्शनलाभे हि जात्यन्धस्य चक्षुर्लाभ इव जायते महान् प्रसाद इति । 'अहवा कम्माणुभावेण' त्ति, अथवा—तीर्थकरजन्माद्यधिकृत्य यः कर्मणा सातवेदनीयप्रभृतीनां शुभानामनुभव -अनुभवनमुदयेन वेदनं तेन सातमनुभवति, तथाहि-भगवतां तीर्थकृतां जन्मनि दीक्षादिने च तत्प्रभावतो नरकेऽप्यालोका जायते, नैरयिकाणामपि शुभकर्मोदयः प्रसरति सातमिति ॥ अथ मिथ्यादृष्टिर्यदा सम्यक्त्वं सङ्क्रामति तदा स तत्समयं कतिज्ञानानि लभते-उच्यते द्वे त्रीणि वा ।

तथा चाह—

विब्भंगी उ परिणमं, सम्मत्त लहति मतिसुतोहीणि ।
तयभावम्मि मतिसुते. सुतलंभं केइ उभयं ति ॥१३०॥

विभङ्गी-विभङ्गज्ञानी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्समये मतिश्रुतावधीन् लभते, तदभावे-तस्य विभङ्गस्याभावे मिथ्यादर्शनी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्कालं मतिश्रुते-मतिज्ञानं श्रुतज्ञाने लभते, केचित्पुनः श्रुतलाभं भजन्ति-विकल्पयन्ति यस्याधीतं श्रुतं स लभते श्रुतज्ञानमितरो न लभते इत्याचक्षते इति भावः । तथाहि—ये स्वयम्भूरमणसमुद्रे मत्स्यास्ते प्रतिमासंस्थितान् मत्स्यान् उत्पलानि वा दृष्ट्वेहापोहादि कुर्वन्तो जातिस्मरणतः सम्यक्त्वमासादयन्ति आभिनिबोधिकज्ञानं च, ये तु श्रुतज्ञानं तत्रासादयन्त्यनधीतश्रुतत्वात् ये त्वधीतश्रुतास्ते त्रीण्यपि युगपदासादयन्ति ।

एतद् दूषयितुमाह—

अन्नाणमती मिच्छे, जढम्मि मतिणाण तं जहा एति ।
एमेव य सुयलंभो, सुयअन्नाणे परिणयम्मि ॥ १३१ ॥

यथा मिथ्यात्वे त्यक्ते मतिरज्ञानस्वरूपा मतिज्ञानतामेति एवमेव श्रुतज्ञाने परिणतोपगते श्रुतलाभो भवति । किं च ते प्रष्टव्या सम्यक्त्वलाभसमये श्रुताज्ञानमस्ति किं वा न ? तत्र यद्याद्य पक्षस्तर्हि तस्याज्ञानित्वान्मिथ्यादृष्टित्वप्रसङ्गः । अथ नास्ति तर्हि श्रुताज्ञानमपि केवलमाभिनिबोधिकज्ञानं स्यात् चैतदुपपन्नं श्रुतज्ञानमन्तरेण केवलस्याभिनिबोधिकज्ञानस्याभावात् "जत्थ मतिनाणं तत्थ सुयनाणं जत्थ सुयनाणं तत्थ मतिणाणं । दो वि सयाइं अण्णोण्णमणुगयाइं" इति वचनादिति । तदेवमुक्तमौपशमिकं सम्यक्त्वम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । आ० चू० ।

सम्मद्दंसणजोग-सम्यग्दर्शनयोग-पुं० । तत्त्वार्थश्रद्धानसंबन्धे, षो० ११ विव० ।

सम्मद्दा-सम्मर्दा-स्त्री० । दुष्प्रत्युपेक्षणाभेदे, यत्र च वस्त्रस्य मध्यप्रदेशे सवलिता कोणा भवन्ति यत्र वा प्रत्युपेक्षणीयोपधिवेण्टिकायामेवोपविश्य प्रत्युपेक्षते सा सम्मर्देति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । प्रव० । पं० व० । उत्त० ।

सम्मदिट्ठि-सम्यग्दृष्टि-पुं० । सम्यगिति प्रशंसार्थे, दर्शनम्-दृष्टिः पदार्थपरिच्छित्तिः । सूत्र०१ श्रु०१२अ० । स्था० । प्रज्ञा० । श्राव० । सम्यग्-अविपरीता दृष्टि-र्जिनप्रणीतवस्तुप्रतिपत्ति-र्यस्य स सम्यग्दृष्टिः । न० । सम्यग्दर्शनधर, पञ्चा० ८ विव० । आतु० । प्रति० । सम्यग्दर्शनिनि, प्रश्न० ५ सम० द्वार ।

सम्यग्दृष्टिस्वरूपं लिङ्गत आह—

सुस्सूसधम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।
वेयावच्चे णियमो, सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइ ॥ ५ ॥

श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा धर्मशास्त्रविषया गेयरागिनरकिन्नरगेय शुश्रूषाधिका जिज्ञासोत्तरकालभाविनी । इह च ह्रस्वता प्राकृतत्वात् । तथा धर्मराग -कुशलानुष्ठानानुराग सामग्री वैकल्यात्तदकरणेऽपि चेतसोऽनुबन्धः कान्तारातीतदरिद्र-ब्राह्मणहविः पूर्णभोजनाभिलाषातिरिक्तः । तथा गुरुदेवा-नां-धर्माचार्यपरमाराध्यानाम्, यथासमाधि—स्वसमाधा-नानतिक्रमेण न पुनरसद्ग्रहेण वैयावृत्त्यं व्यापृत (त्) त-भावे तत्कर्मणि वा नियमो नियोगोऽवश्य मयैतद् गुरुकार्यं दे-वकार्यं वा कर्तव्यमित्यभिनिवेशलक्षणो गुणस्तथाऽऽलु-मनुष्यचिन्तामणिवैयावृत्त्यनियमाधिक । इह चशब्दो लुप्तो द्रष्टव्य । किमित्याह-सम्यग्दृष्टेरविरतसम्यग्दर्शनिना जा-वस्य लिङ्गानि—लक्षणानि भवन्ति ग्रन्थिभेदेन तत्त्वे तीव्र-भावात् । इति गाथार्थः । पञ्चा० ३ विव० ।

सम्प्रति सम्यग्दृष्ट स्वरूपमाह—

सम्मद्दिट्ठी जीवो, उवइट्ठं पवयणं तु सद्दहइ ।
सद्दहइ असब्भावं, अजाणमाणो गुरुनियोगा ॥ २४ ॥

सम्मद्दिट्ठि' त्ति-सम्यग्दृष्टिर्जीवो गुरुभिरुपदिष्टं प्रवचनं नियमात्-यथावत् श्रद्धत्ते, एव तुरेवकारार्थो भिन्नक्रमश्च । पुनः सम्यग्दृष्टिरपि असद्भावम् असद्भूतं प्रवचनं श्रद्दधाति सोऽवश्यमजानन् स्वयं सम्यक्परिज्ञानविकल' सन् । यद्वा-गुरोस्तथाविधसम्यक्परिज्ञानविकलस्य मिथ्यादृष्टेर्वा जमा लिप्रभृतेर्वा नियोगात्-आज्ञापारतन्त्र्यात्, नान्यथा । क० प्र० ६ प्रक० ।

अपुनर्बन्धकोत्तरं सम्यग्दृष्टिर्भवतीति तत्स्वरूपमाह—

भिन्नग्रन्थेस्तु यत्प्रायो, मोक्षे चित्तं भवे तनुः ।
... (see below)

लक्ष्यते ग्रन्थिभेदेन, सम्यग्दृष्टिः स्वतन्त्रतः ।
शुश्रूषाधर्मरागाभ्यां, गुरुदेवादिपूजया ॥ १ ॥

लक्ष्यते इति—ग्रन्थिभेदेन—आत्मतीव्ररागद्वेषपरिणामवि-दारणेन स्वतन्त्रतः—सिद्धान्तनीत्या सम्यग्दृष्टिः लक्ष्यते । सम्यग्दर्शनपरिणामात्मना ऽस्य सोऽप्यनुमीयते । शुश्रूषाधर्म रागाभ्यां तथा गुरुदेवादिपूजया त्रिभिरेतैर्लिङ्गैः, यदाह— "शुश्रूषाधर्मरागश्च, गुरुदेवादिपूजनम् । यथाशक्ति विनि-र्दिष्टं, लिङ्गमस्य महात्मभिः ॥ १ ॥"

भोगिकिन्नरगेयादि-विषयाधिकयभीप्सुपी ।
शुश्रूषाऽस्य न सुप्तेश-कथार्थविषयोपमा ॥ २ ॥

भोगीति—भोगिनो-यौवनवैदग्ध्यकान्तासन्निधानवत' का-मिनः किन्नरगेयश्रवणं प्राकृतविशेषणा गेयादौ—गीतवादित्र-प्रमुखाद्यासक्तार्थकथनादौ विषय,—श्रवणरससम्पादा-धिकोऽतिशयम् ईप्सुपी-प्राप्तवती किन्नरगेयादिजिनो-क्तयोर्हेत्वोस्तुच्छत्वमहत्त्वाभ्यामतिभेदोपलम्भात् । अस्य स-म्यग्दृष्टेः शुश्रूषा भवति । न पर सुप्तेशस्य सुप्तनृपस्य कथार्थ-विषया, सनुपकथार्थश्रवणाभिप्रायलक्षण तदुपमा तत्सदृशी-असंबद्धतत्त्वज्ञानलवफलाप्राप्तेस्तस्या दोर्वैदग्ध्यबीजत्वात् ।

अप्राप्ते भगवद्वाक्ये, धावत्यस्य मनो यथा ।
विशेषदर्शिनोऽर्थेषु, प्राप्तपूर्वेषु नो तथा ॥ ३ ॥

अप्राप्त इति—अस्य-सम्यग्दृशः अप्राप्ते—पूर्वमश्रुते भ-गवद्वाक्ये—वीतरागवचने यथा मनो धावति—आतुमनु-परतेच्छं भवति । यथा विशेषदर्शिनः सतः प्राप्तपूर्वेष्वर्थेषु धनकुटुम्बादिषु न धावति । विशेषदर्शनेनापूर्वत्वभ्रमस्य दोषस्य चोच्छेदात् ।

धर्मरागोऽधिको भावा द्भोगिनः स्त्र्यादिरागतः ।
प्रवृत्तिस्त्वन्यथाऽपि स्या- त्कर्मणो बलवत्तया ॥ ४ ॥

धर्मराग इति—धर्मरागश्चारित्रधर्मस्पृहारूप अधिक-प्रकर्षवान् भावत'—अन्त करणपरिणत्या भोगिनो-भोगशा-लिन स्त्र्यादिरागता-भामिन्याद्यभिलाषात् । प्रवृत्तिस्तु-कायचेष्टा तु अन्यथापि—चारित्रधर्मप्रातिकूल्येनापि व्या-पारादिना स्यात् । कर्मणश्चारित्रमोहनीयस्य बलवत्तया नियतप्रबलविपाकतया ।

तदलाभेऽपि तद्राग-बलवत्त्वं न दुर्वचम् ।
पूयिकाद्यपि यद्भुङ्क्ते, घृतपूर्णप्रियो द्विजः ॥ ५ ॥

तदिति—तदलाभेऽपि कथचिदन्यथाप्रवृत्त्या चारित्राप्रा-सावपि । तद्रागबलवत्त्व चारित्रेच्छाप्राबल्य स्वहेतुसिद्धम् । न-नैव दुर्वचं-दुरभिधानम् । यद्-यस्मात्तथाविधविषमप्रघट्ट-कवशात् । पूयिकाद्यपि पूय-नाम कुथितो रसस्तद्स्यास्तीति पूयिकम् । आदिशब्दाद्-रूक्ष पर्युषितं च वल्लचनकादि । किं पुनरितरदित्यपिशब्दार्थः । घृतपूर्णा प्रिया-वल्लभा यस्य स तथा । द्विजः—ब्राह्मणो भुङ्क्ते—अश्नाति अत्र द्विजग्रहण कृत तदस्य जातिप्रत्ययादेव अन्यत्र भोक्तुमिच्छाया अभा-वादिति । अन्येच्छाकालेऽपि प्रबलेच्छाया वासनात्मना न नाश इति तात्पर्यम् ।

गुरुदेवादिपूजाऽस्य, त्यागात्कार्यान्तरस्य च ।
भावसारा त्रिभिर्दिष्टा, निजशक्त्यनतिक्रमात् ॥ ६ ॥

गुर्विति—अस्य सम्यग्दृशः गुरुदेवादिपूजा च का-र्यान्तरस्य—त्यागभोगादिकरणीयस्य त्यागात्—परिहारात् निजशक्त्यनतिक्रमात् (क्रमात्) लङ्घनात्-नि-गूहनात् । भावसारा भोक्तृ क्षीरसमोचरगौरवादनन्यगु-णेन बहुमानेन प्रधाना त्रिभिर्दिष्टा प्ररूपिता परमपुरुषैः ।

स्याद् द्वयकरणे चान्त्ये, सत्त्वानां परिणामतः ।
त्रिधा यथाप्रवृत्तं त-दपूर्वं चानिवर्ति च ॥ ७ ॥

स्यादिति—ईदृगुपदर्शितलक्षण सम्यक्त्व चान्त्ये करणे "जाते सतीति" गम्यम् । स्याद्-भवत् तत् करण स-त्त्वाना—प्राणिनां परिणामत, त्रिधा—त्रिप्रकार यथाप्र-वृत्तम् अपूर्वम् अनिवर्ति चेति ।

ग्रन्थिं यावद्भवेदाद्यं, द्वितीयं तदतिक्रमे ।
भिन्नग्रन्थेस्तृतीयं तु, योगिनाथैः प्रदर्शितम् ॥ ८ ॥

ग्रन्थिमिति—आद्यं यथाप्रवृत्तकरणं ग्रन्थिं यावद्भवेत्,

द्वितीयमपूर्वकरणं तदतिक्रमे—ग्रन्थ्युल्लङ्घने क्रियमाणे, तृतीयं त्वनिवर्तिकरणं भिन्नग्रन्थे कृतग्रन्थिभेदस्य योगिना—यैस्तीर्थकरैः प्रदर्शितम्।

पतितस्यापीति नाऽमुष्य, ग्रन्थिमुल्लङ्घ्य बन्धनम्।
स्वाशयो बन्धभेदेन, सतो मिथ्यादृशोऽपि तत् ॥ ९ ॥

पतितस्यापीति—अमुष्य-भिन्नग्रन्थेः पतितस्यापि तथाविधसङ्क्लेशात् सम्यक्त्वात् परिभ्रष्टस्यापि। न—नैव ग्रन्थिं-ग्रन्थिभेदकालभाविनीं कर्मस्थितिम् उल्लङ्घ्यातिक्रम्य सप्ततिकोटीकोट्यादिप्रमाणस्थितिकतया बन्धनं—ज्ञानावरणादिपुद्गलग्रहणं तत्तस्मान्मिथ्यादृशोऽपि सतो भिन्नग्रन्थेः बन्धभेदेनाल्पस्थित्या कर्मबन्धविशेषेण 'स्वाशयः' शोभनपरिणामः बाह्यासदनुष्ठानस्य प्रायः साम्येऽपि बन्धाल्पत्वस्य सुन्दरपरिणामनिबन्धनत्वादिति भावः।

तदुक्तम्—

" भिन्नग्रन्थेस्तृतीयं तु, सम्यग्दृष्टेरतो हि न।
पतितस्याप्यतो बन्धो, ग्रन्थिमुल्लङ्घ्य देशितः ॥ १ ॥
एवं सामान्यतो ज्ञेयः, परिणामोऽस्य शोभनः।
मिथ्यादृष्टेरपि सतो, महाबन्धविशेषतः ॥ २ ॥
सागरोपमकोटीनां, कोट्यो मोहस्य सप्ततिः।
अभिन्नग्रन्थिबन्धोऽयं न त्वेकोऽपीतरस्य तु ॥ ३ ॥
तदत्र परिणामस्य, भेदकत्वं नियोगतः।
बाह्यं त्वसदनुष्ठानं, प्रायस्तुल्यं द्वयोरपि ॥ ४ ॥"

'बंधणं न बालइ कयाइ'' इत्यादिवचनानुसारिणां सैद्धान्तिकानां मतमेतत्। कार्मग्रन्थिकाः पुनरस्य मिथ्यात्वप्राप्तावुत्कृष्टस्थितिबन्धमपीच्छन्ति, तेषामपि मते तथाविधरसाभावात्तस्य शोभनपरिणामत्वे न विप्रतिपत्तिरिति ध्येयम्।

एवं च यत्परैरुक्तं, बोधिसत्त्वस्य लक्षणम्।
विचार्यमाणं सन्नीत्या, तदप्यत्रोपपद्यते ॥ १० ॥

एवं चेति—एवं च—भिन्नग्रन्थेर्मिथ्यात्वदशायामपि शोभनपरिणामत्वे च यत् परैः—सौगतैः बोधिसत्त्वस्य लक्षणमुक्तं, तदपि सन्नीत्या—मध्यस्थवृत्त्या विचार्यमाणम् अत्र सम्यग्दृष्टावुपपद्यते।

तप्तलोहपदन्यास-तुल्या वृत्तिः क्वचिद्यदि।
इत्युक्तेः कायपात्येव, चित्तपाती न स स्मृतः ॥ ११ ॥

तप्तेति—तप्तलोहे यः पदन्यासस्तत्तुल्याऽतिसकम्पत्वात् वृत्तिः—कायचेष्टा क्वचिद् गृहारम्भादौ यदि परम् इत्युक्तं इत्थं वचनात्, कायपात्येव स सम्यग्दृष्टिः न चित्तपाती स्मृतः। इत्थं च 'कायपातिन एव बोधिसत्त्वाः' इति लक्षणमत्रोपपन्नं भवति। तदुक्तम्—" कायपातिन एवेह, बोधिसत्त्वाः परोदितम्। न चित्तपातिनस्तावदेतदत्रापि युक्तिमत् ॥ १ ॥"

परार्थरसिको धीमान्, मार्गगामी महाशयः।
गुणरागी तथेत्यादि, सर्वं तुल्यं द्वयोरपि ॥ १२ ॥

परार्थेति-परार्थरसिकः-परोपकारचित्तः धीमान्—बुद्धयनुगतः मार्गगामी-कल्याणप्रापकपथयायी महाशयः-स्फीतचित्तः गुणरागी-गुणानुरागवान् तथेति—बोधिसत्त्वगुणान्तरसमुच्चयार्थं। इत्यादि शास्त्रान्तरोक्तम् सर्वं तुल्यं-समम् द्वयोरपि-सम्यग्दृष्टिबोधिसत्त्वयोः।

अन्वर्थतोऽपि तुल्यतां दर्शयति—

बोधिप्रधानः सत्त्वो वा, सद्बोधिर्भावितीर्थकृत्।
तथाभव्यत्वतो बोधि-सत्त्वो हन्त सतां मतः ॥ १३ ॥

बोधीति—बोधि-सम्यग्दर्शनं तेन प्रधानः सत्त्वो वा। सताम्-साधूनाम्, हन्तेत्यामन्त्रणे, बोधिसत्त्वो मतः-इष्टः। यदुक्तम्-" यत्सम्यग्दर्शनं बोधि-स्तत्प्रधानो महोदयः। सत्त्वोऽस्तु बोधिसत्त्वस्त-त्सताद्धन्तेति पूर्ववत् ॥ १ ॥" वा-अथवा सद्बोधि-तीर्थकरपदप्रायोग्यसम्यक्त्वसमेतः। तथा भव्यत्वतो-भावितीर्थकृद्-यस्तीर्थकृद्भविष्यति स बोधिसत्त्वः। तदुक्तम्-' वरबोधिसमेतो वा, तीर्थकृद्यो भविष्यति। तथा भव्यत्वतोऽसौ वा, बोधिसत्त्वः सतां मतः ॥ १ ॥" भव्यत्वं नाम-सिद्धिगमनयोग्यत्वम् अनादिपारिणामिको भावः। तथा भव्यत्वं चैतदेव कालनैयत्यादिना प्रकारेण वैचित्र्यमापन्नं एतद्भेद एव च बीजसाध्यादि (सिद्धर्यादि) फलभेदोपपत्तिः। अन्यथा तुल्याया योग्यताया सहकारिणोऽपि तुल्या एव भवेयु तुल्ययोग्यतासामर्थ्याक्षिप्तत्वात्तेषामिति सद्बोधेर्योग्यताभेद एव पारम्पर्येण तीर्थकरत्वनिबन्धनमिति भावनीयम्।

तत्तत्कल्याणयोगेन, कुर्वन् सत्त्वार्थमेव सः।
तीर्थकृत्त्वमवाप्नोति, परं कल्याणसाधनम् ॥ १४ ॥

तत्तदिति—तस्य तस्य कल्याणस्य परिशुद्धप्रवचनाधिगमातिशायिधर्मकथाऽविसंवादिनिमित्तादिलक्षणस्य योगेन-व्यापारेण कुर्वन्—विदधानः। सत्त्वार्थमेव मोक्षबीजाधानादिरूपं नत्वात्मम्भरिरपि स सद्बोधिमान् तीर्थकृत्त्वमवाप्नोति-लभते परं-प्रकृष्टम् कल्याणसाधनं भव्यसत्त्वशुभप्रयोजनकारि स्वजनादिभवोद्दिधीर्षया सद्बोधिप्रवृत्तिस्तु गणधरपदसाधनं भवतीति द्रष्टव्यम्। यत उक्तम्—" चिन्तयत्येवमेवैत—त्स्वजनादिगतं तु यः। तथाऽनुष्ठानतः सोऽपि, धीमान् गणधरो भवेत् ॥ १ ॥"

संविग्नो भवनिर्वेदा-दात्मनिःसरणं तु यः।
आत्मार्थसंप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ॥ १५ ॥

संविग्न इति—संविग्नः " तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते। साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥" इति काव्योक्तलक्षणसंवेगभाक्। भवनैर्गुण्यात्—संसारनैरस्यात्। आत्मनि सरणं तु—जरामरणादिदारुणदहनात्स्वनिष्कासनं पुनः यश्चिन्तयतीति गम्यते। आत्मार्थसंप्रवृत्तः स्वप्रयोजनमात्रप्रतिबद्धचित्तोऽसौ सदा—निरन्तरं स्याद्-भवेत्। मुण्डकेवली-द्रव्यभावमुण्डनप्रधानस्तथाविधबाह्यातिशयशून्यः केवली पीठमहापीठवत्। (द्वा०) (सम्यग्दृष्टावेव शिष्टत्वमिति 'सिट्ठ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते।)

एतदेवाह—

मिथ्यादृष्टिगृहीतं हि, मिथ्यासम्यगपि श्रुतम् ।
सम्यग्दृष्टिगृहीत तु, सम्यग्मिथ्येति नः स्थितिः ॥२९॥

मिथ्यादृष्टीति-मिथ्यादृष्टिगृहीत हि सम्यगपि श्रुतमाचाराादिक मिथ्या भवति , त प्रति तस्य विपरीतबाधननिमित्तत्वात् । सम्यग्दृष्टिगृहीत तु मिथ्यापि श्रुत वेदपुराणादिक सम्यक् , त प्रति तस्य यथार्थबोधनिमित्तत्वात् । इति न —अस्माक स्थिति —सिद्धान्तमर्यादा । प्रमानिमित्तत्वमात्रमेतदभ्युपगत न तु प्रमाकरणत्वमिति चेन्न , त्वदुक्त प्रमाकरणत्वमेव प्रमाणत्वमिति सर्वेषा प्रमातॄणामनभ्युपगमात् ।

तात्पर्यं वः स्वसिद्धान्तो-पजीव्यमिति चेन्मतिः ।
ननु युक्त्युपजीव्यत्वं , द्वयोरप्यविशेषतः ॥ ३० ॥

तात्पर्यमिति-वो—युष्माक स्वसिद्धान्तोपजीव्य—स्वसिद्धान्तपुरस्कारि तात्पर्यम् , तथा चान्यागमानुपजीव्यतात्पर्ये सकलवेदप्रामाण्याभ्युपगमनिवेशान्न दोष इति चेद् यदि तव मति , ननु तदा द्वयोरप्यावयोरविशेषतो युक्त्युपजीव्यत्वम् , अय भाव -अन्यागमानुपजीव्यत्व ह्यन्यागमा-(म) सवादित्व चेत्तत्सवादिनि स्वाभिप्रायेऽव्याप्तिरयौक्तिका तदसवादित्व चेदस्माकमपि तात्पर्यमयौक्तिकागमासवाद्येव , सर्वस्यैव भगवद्वचनस्य युक्तिप्रतिष्ठितत्वात् मिथ्याश्रुततात्पर्यस्यापि स्याद्वादसगयुक्त्यैव गृह्यमाणत्वात् ।

यत -

उद्भावनमनिग्राह्यं , युक्तेरेव हि यौक्तिके ।
प्रामाण्ये च न वेदत्वं , सम्यक्त्वं तु प्रयोजकम् ॥ ३१ ॥

उद्भावनमिति-यौक्तिके ह्यर्थे युक्तेरेवोद्भावनमनिग्राह्यम-निग्रहस्थानम् अन्यथा निग्रहाभिधानात् । यद्वाद्दी—" जो हेउवायपक्ख-म्मि हेउओ आगमे अ आगमिओ। सो समयपन्नवओ, सिद्धातविराहगो अन्नो ॥१॥" इति अथ वेदत्वमेव प्रामाण्यप्रयोजकमित्यभ्युपगमे यावद्वेदप्रामाण्याभ्युपगम स्यादित्यत आह—प्रमाण्ये च वेदत्व न प्रयोजक किं तु सत्यत्वमेव, लोकशब्दस्याप्यविसंवादिन• प्रमाणत्वादिति श्रद्धामात्रमेतदिति न किंचिदेतत् ।

शिष्टत्वमुक्तमत्रैव , भेदेन प्रतियोगिनः ।
तमानुभविकं बिभ्रत् , परमानन्दवत्त्वतः ॥ ३२ ॥

शिष्टत्वमिति-अत परोक्तशिष्टलक्षणनिरासात् । अत्रैव सम्यग्दृष्टावेव उक्तम् अक्षत-क्षीणदोषत्वम् । शिष्टत्वम् । परमानन्दवत्ति दुर्मैकमिथ्यात्वमोहनीयभेदसमुत्थनिरतिशयानन्दभाजने । शिष्टत्वलिङ्गाभिधानमतद् । प्रतियोगिनो दोषस्य क्षीणमात्रस्य भेदेन त भदमानुभाविक सकलजनानुभवसिद्ध बिभ्रत् । भवति हि अयमस्मात् शिष्टतरोऽयमस्माच्छिष्टतम इति सार्वजनीनो व्यवहार• । स चाधिकृतापेक्षयाऽ—धिकतराधिकतमतोपपद्यमानविषयतयाऽनुपपद्यते । परेषा तु न कश्चित् सर्वेषा वेदप्रामाण्याभ्युपगमादौ विशेषाभावात् । एतेन वदविहितार्थानुष्ठातृत्व शिष्टत्वमित्यपि निस्तरम् । यावत्तदेकदेशविकल्पाभ्यामसभवातिव्याप्त्यो प्रसङ्गाच्च । यत्रादृष्टसाधनताविषयकमिथ्याज्ञानाभाववत्त्व शिष्टलक्षणमुच्यते तत्त्वस्मदुक्तशिष्टत्वव्यञ्जकमेव युक्तमाभाति, न तु परनीत्या स्वतन्त्रलक्षणमेव । गङ्गाजले कूपजलत्वारोपानन्तरमिद कूपजल नादृष्टसाधनमिति भ्रमवत कूपजल एव गङ्गाजलत्वारोपानन्तरमिद गङ्गाजलमदृष्टा (ष्ट) साधनमिति भ्रमवतो गङ्गाजले उच्छिष्टत्वारोपानन्तर नादृष्टसाधनमिति भ्रमवतश्चाशिष्टत्ववारणायादृष्टसाधनताव-च्छेदकरूपपुरस्कारेण निषेधमुखेनादृष्टसाधनताविरोधिरूपा पुरस्कारेण चादृष्टसाधनताविषयकत्वविवक्षायामपि स्वापादिदशाया बौद्धादावतिव्याप्तेरेतावदग्रहेऽपि सर्वत्र शमादिलिङ्गेन शिष्टत्वव्यवहाराच्चेति किमनया कुसृष्ट्या । द्वा० १५ द्वा० । यो० विं० । दर्श० ।

सप्रति सम्यग्दृष्टिस्वरूपमाविर्भावयस्तस्य फलमाह—

एवविहपरिणामो, सम्मद्दिट्ठी जिणेहिं पन्नत्तो ।
एसो उ भवसमुद्दं, लंघइ थोवेण कालेण ॥ ५१ ॥

एवविधपरिणाम —उपशमादिलिङ्गयुक्त तया—विशुद्धबुद्धितया सम्यग्दृष्टिर्जिनै प्रज्ञप्त•—प्ररूपित , एष एव च भवसमुद्र—ससारार्णव लङ्घयति स्तोकेनापि कालेनेति गाथार्थ• ।

एव सम्यक्त्वस्याप्येकस्य शिवसुखसाधनाबन्धवर्णनाया कस्यचिदत्यन्तप्रमादवत एकान्तेनात्रैवास्थाबन्धो मा भवत्विति बुद्ध्या सम्यग्दृष्टेरपि तपसोऽबहुफलत्वप्रतिपादनाय गाथाद्वयमाह—

समद्दिट्ठिस्स वि अवि-रयस्स न तवो बहूफलो होइ ।
हवइ हु हत्थिन्हाणं,बुंद छियं व तं तस्स ॥ ५२ ॥

सम्यग्दृष्टेरपि न केवल मिथ्यादृष्टेरित्यपिशब्दार्थ• , अविरतस्य—विरतिरहितस्य तेनेव तपो बहुफल भवति—जायते । हिशब्दश्चैवार्थ• , तता हस्तिस्नानमिव—बुन्दाछितमिव वा । यथाहि—हस्ती प्रथम जलन स्नान विधाय पुनर्धूल्यावगुण्ठति बुन्दाछित पुनरेकेन देशेनाकृष्य पुनर्द्वितीयन पूर्यते एव सम्यग्दृष्टरपि विरतिरहितस्यैकतस्तपसोपार्जित शुभमन्यतोऽविरत्या सावद्यचरणरूपया हार्यते जीवोपमर्दादिगुरुकर्मबन्धहतुत्वादिति ।

तथा च—

चरणकरणेहिं रहिओ, न सिज्झई सुद्धसम्मदिट्ठी वि ।
जेणागमम्मि सिद्धो, रहंधपगूण दिट्ठतो ॥ ५३ ॥

चरणकरणाभ्या-वक्ष्यमाणस्वरूपाभ्या रहितस्त्यक्तो न सिध्यति-न कर्माभाव करोति सुष्ठु-अतिशयेन सम्यग्दृष्टिरपि येन कारणेनागमे भगवदावश्यकनिर्युक्तौ शिष्ट -प्रतिपादित , रथान्धपङ्ग्वादिदृष्टान्त-उदाहरणम् । दर्श० ५ तत्त्व । सम्यग्गिनिप्रशसायाम् ,सम्यक्-प्रशस्ता मोक्षाविरोधित्वात् दर्शन दृष्टिरर्थाना जीवादीनामिति गम्यते सम्मद्दिट्ठि । आ० म० १ अ० । सम्यमिति प्रशसार्थ•,दर्शन-दृष्टि• सम्यग्-अविपरीता दृष्टि सम्यग्दृष्टि । सम्यक्त्वे, स्त्री० । विशे० । स्था० ।

सम्मदिट्ठिगुणट्ठाण-सम्यग्दृष्टिगुणस्थान-न० । द्वितीयगुणस्थाने, अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानत्वेनेद व्याख्यातम् । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सम्मद्दिट्ठिदेव-सम्यग्दृष्टिदेव-पु० । सम्यग्दृष्टयश्च देवाश्च-देव्यश्चेत्येकशेषाद्वा । यक्षाम्बाप्रभृतिषु अर्हत्पाक्षिकेषु देवेषु, ध० २ अधि० ।

सम्मद्दिट्ठिय-सम्यग्दृष्टिक-पु० । सम्यग्-अविपरीता दृष्टि-दर्शनं रुचिस्तत्त्वानि प्रति येषां ते सम्यग्दृष्टिका । मिथ्यात्व मोहनीयक्षायोपशमजसम्यग्दृष्टौ, स्था० १ ठा० ।

सम्मप्पणीयमग्ग--सम्यक्प्रणीतमार्ग--पु० । सम्यग्दृष्टिभिर्गणधरादिभि सम्यग्वा यथावस्थितवस्तुतया च निरूपणया प्रणीते सम्यग्ज्ञान दर्शन चारित्र चेति त्रिविधे भावमार्गे, "तवसंजमप्पहाणा,गुणधारी जे वयंति सब्भाव । सव्वजगजीवहिय, तमाहु सम्मप्पणीयमिणं ॥१॥" सूत्र १ श्रु० ११ अ० ।

सम्मब्भावाणुगत--सम्यग्भावानुगत--त्रि० । अविपरीततयैदपर्यसंगते, पञ्चा० १६ विव० ।

सम्ममिच्छद्दिट्ठि--सम्यग्मिथ्यादृष्टि--पु० । सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्येषां ते सम्यग्मिथ्यादृष्टय । येषामेकस्मिन्नपि वस्तुनि तत्पर्याये वा मतिदौर्बल्यादिना एकान्तेन सम्यक्परिज्ञानमिथ्याज्ञानाभावतो न सम्यक् श्रद्धानं तथैकान्ततो विप्रतिपत्तिस्तेषु , नं० । शतकबृहच्चूर्णौ--" जहा नालिकेरदीववासिस्स खुहाइयस्स वि एत्थ समागयस्स ओयणाइए अणेगविहे ढोइए, तस्स उवरिं न रुई न य निंदा, जओ तेण सो ओअणाइओ आहारो न कयावि दिट्ठो नावि सुओ एव सम्ममिच्छद्दिट्ठिस्स वि जीवाइपयट्ठाण उवरिं न य रुई नावि निंद " त्ति । नं० । स० । स्था० । आव० ।

सम्मय--सम्मत--त्रि० । अप्रतिषिद्धे, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । तेषु तेषु कार्येषु प्रयोजनेषु इष्टे, व्य० ३ उ० । तत्कृतकार्यस्य सम्मतत्वात् , नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । अ० । जी० । 'पामिच्च' शब्दे पञ्चमभागे ८५४ पृष्ठे उक्तस्य देवराजनाम्न कुटुम्बिनो भार्यायाः सारिकाया पुत्रे, पिं० ।

सम्मयसच्चा--सम्मतसत्या--स्त्री० । सकललोकसम्मततया प्रसिद्धे भाषाभेदे , ध० ३ अधि० । प्रज्ञा० । सम्मतसत्या या सकललोकसाम्मत्येन सत्यतया प्रसिद्धा, कुमुदकुवलयोत्पलतामरसाना समानेऽपि पङ्कसंभवत्वे आगोपालजना अरविन्दमेव पङ्कज मन्यते न शेषमित्यरविन्दे पङ्कजमिति । प्रज्ञा० ११ पद ।

सम्मरुइ--सम्यग्रुचि--स्त्री० । सम्यग्ज्ञाने, संशयविपर्यासनिरासेन इदमेव तत्त्वमिति निश्चयपूर्विकायां जिनोदितजीवादिपदार्थेष्वभिप्रीतौ, जिनोक्तानुसारितया तत्त्वार्थश्रद्धानरूपे सम्यक्त्वे , प्रव० १४९ द्वार ।

सम्मसुद्ध--सम्यक्शुद्ध--त्रि० । तत्त्वतो निर्मले, पञ्चा० २ विव० ।

सम्मसुय--सम्यक्श्रुत--न० । सम्यग्दृष्टिपरिगृहीते यथावस्थितार्थे वा श्रुतज्ञाने, विशे० ।

> अंगाणंगपविट्ठं, सम्मसुयं लोइयं तु मिच्छसुयं ।
> आसज्ज उ सामित्तं, लोइए लोउत्तरे भयणा ॥५२७॥

इहाङ्गप्रविष्टमाचारादि श्रुतम् अनङ्गप्रविष्टं चावश्यकादि श्रुतम् , एतत् द्वितयमपि स्वामिचिन्तानिरपेक्ष स्वभावेन सम्यक्श्रुतम् । लौकिकं तु भारतादि प्रकृत्या मिथ्याश्रुतम् । स्वामित्वमासाद्य स्वामित्वचिन्तायां पुनर्लौकिके भारतादौ लोकोत्तरे चाचारादौ भजना-विकल्पनाऽवसेया । सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं भारताद्यपि सम्यक्श्रुतं सावद्यभाषित्वभवहेतुत्वादि यथावस्थिततत्त्वस्वरूपबोधतो विषयविभागेन योजनात् , मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं त्वाचाराद्यपि मिथ्याश्रुतम् अयथावस्थितबोधतो वैपरीत्येन योजनादिति भावार्थ इति । विशे० । कर्म० । आ० चू० । बृ० । न० ।

से किं त सम्मसुयं ? २, जं इमं अरहंतेहिं भगवंतेहिं उप्पण्णणाणदंसणधरेहिं तेलुक्कनिरिक्खियमहियपूइएहिं तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं पणीयं दुवालसंगं गणिपिडगं, त जहा-आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ विवाहपन्नत्ती ५ नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाइयदसाओ ९ पण्हावागरणाइं १० विवागसुयं ११ दिट्ठिवाओ य १२ इच्चेअं दुवालसंगं गणिपिडगं चोद्दसपुव्विस्स सम्मसुयं अभिण्णदसपुव्विस्स सम्मसुयं तेण तेण परं भिण्णेसु भयणा सेत्तं सम्मसुयं । (सू० ४०)

अथ किं तत्सम्यक्श्रुतम्?,आचार्य आह-सम्यक्श्रुतं यदिदमर्हद्भि अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपा पूजामर्हन्तीत्यर्हन्त तीर्थकरा तैरर्हद्भि ते चार्हन्त कैश्चित् शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिरनादिसिद्धा एव मुक्तात्मानोऽभ्युपगम्यन्ते । तथा च ते पठन्ति-" ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगत्पते । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च,सह सिद्ध चतुष्टयम् ॥१॥" इत्यादि एवरूपाश्चापि ते बहव इष्यन्ते-स्थापनादिद्वारेण च विशिष्टा पूजामर्हन्ति ततोऽर्हन्तोऽप्युच्यन्ते ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-भगवद्भि भग -समग्रैश्वर्यादिरूप । उक्त च- 'ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशस श्रिय । धर्मस्याऽथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥ १॥ " भगो विद्यते येषां ते भगवन्त तैर्भगवद्भि । इहानादिसिद्धाना रूपमात्रमपि नोपपद्यते किं पुन समग्र रूपम् अशरीरत्वात् , शरीरस्थं च रागादिकार्यतया तेषां रागादिरहितानामसंभवात् , ततो भगवद्भिरित्यनेन परपरिकल्पितानादिसिद्धार्हद्व्यवच्छेदमाह । अथ मन्येथा अनादिशुद्धा अप्यर्हन्तो यदा स्वेच्छया समग्ररूपादिगुणोपेत शरीरमारचयन्ति तदा तेऽपि भगवन्तो भवन्ति, तत कथ तेषां व्युदास इत्याशङ्कापनोदनार्थं भूयोऽपि विशेषणान्तरमाह-उत्पन्नज्ञानदर्शनधरै.-उत्पन्न ज्ञान--केवलज्ञान दर्शन--केवलदर्शनं धरन्तीत्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा , " लिहादिभ्य " इत्यच् प्रत्यय । न च येऽनादिविशुद्धा ते उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्ति, " ज्ञानमप्रतिघ यस्य " इत्यादि वचनविरोधात् , तत उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैरितिविशेषणेन तेषां व्यवच्छेदो भवति, ननु यद्येव तर्हि उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैरित्येतावदेवास्तामल भगवद्भिरिति विशेषणोपादानेन तदयुक्तम्-उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा हि सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति, न च तेषामवश्यं समग्ररूपादिसंभवस्ततस्तत्कल्पानर्हता मा ज्ञासिषुरमी विनेयजना इति समग्ररूपादिगुणप्रतिपत्त्यर्थं भगवद्भिरिति विशेषणोपादानम् , तदेव शुद्ध-

द्रव्यास्तिकनयमतानुसारिकल्पितमुक्तव्यवच्छेद कृत । सम्प्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितै त्रयो लोका त्रिलोका भवनपतिव्यन्तरविद्याधरज्योतिष्कवैमानिका ,त्रिलोका एव त्रैलोक्य भेषजादित्वात् स्वार्थे ष्यणप्रत्यय , निरीक्षिताश्च त महिताश्च त पूजिताश्च ते निरीक्षित महितपूजिता ,त्रैलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिता त्रैलोक्य निरीक्षितमहितपूजिता तत्र निरीक्षिता मनोरथपरपरासपत्तिसभवविनिश्चयसमुत्थसम्मदविकाशिलोचनैरालोकिता महिता यथावस्थिताऽनन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनलक्षणेन—भावस्तवेनार्चिता -पूजिता सुगन्धिपुष्पप्रकरप्रक्षेपादिना द्रव्यस्तवेन, तत्र सुगमता अपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभि त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता इष्यन्ते, तथा चाह स्वयभू —" देवागमनभोयान-चामरादिविभूतय । मायाविष्वपि दृश्यन्ते,नातस्त्वमसि नो महान् ॥ १ ॥ " इति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञैर्नेचाऽतीतानागतज्ञा सुगता सभवन्ति तेषामकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमन सर्वथातीतानागतयोरसत्त्वाद् , असता च ग्रहणासभवात् इत्यत्र बहु वक्तव्य तच्च प्राय प्रागेवोक्तमन्यत्र च धर्मसग्रहणिटीकादाविति नोच्यते, इह व्यवहारनयमतानुसारिभि कैश्चित् ऋषयोऽप्यतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञा इष्यन्ते तथा च तद् ग्रन्थ -' ऋषयस्सयतात्मान , फलमूलानिलाशना । तपसैव प्रपश्यन्ति,त्रैलोक्य सचराचरम्॥१॥ अतीतानागतान्भावान् वर्त्तमानाश्च भारत । ज्ञानालोकन पश्यन्ति,त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया ॥२॥" इत्यादि । तत तद्व्यवच्छेदार्थमाह-सर्वज्ञै सर्वदर्शिभि —ते तु ऋषय सर्वज्ञा - सर्वदर्शिनश्च न भवन्ति,ततस्तेषा व्युदास । तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतव्यवच्छेदफलतया विशेषणसाफल्यमुक्तम् , विचित्रनयमताभिज्ञेन तु अन्यथापि विशेषणसाफल्यमुक्तम् ,न कश्चिद्विरोध । प्रणीतम्-अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम् ,किं तदित्याह-द्वादशाङ्ग श्रुतरूपस्य परमपुरुषस्याङ्गानीवाङ्गानि द्वादशाङ्गान्याचारादीनि यस्मिन् तत् द्वादशाङ्गं 'गणिपिडग' ति-गणा गच्छो गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी-आचार्य तस्य पिटकमिव पिटक सर्वस्वमित्यर्थ , गणिपिटकम् । अथवा-गणिशब्द परिच्छेदवचनोऽप्यस्ति । तथा चोक्तम्-'आयारम्मि अहीए,ज नाओ होइ समणधम्मा उ । तम्हा आयारधरो,भन्नइ पढम गणिट्ठाण ।१। "ततश्च गणिना पिटक गणिपिटक, परिच्छेदसमूह इत्यर्थ । तद्यथा-'आयारो' इत्यादि पाठसिद्ध यावद् दृष्टिवाद अनङ्गप्रविष्टमप्यावश्यकादि तत्त्वतोऽर्हत्प्रणीतत्वात्परमार्थतो द्वादशाङ्गातिरिक्तार्थाभावाच्च द्वादशाङ्गग्रहणेन गृहीत द्रष्टव्यम् ,एव च द्वादशाङ्गादि सर्वमेव द्रव्यास्तिकनयमतापेक्षया तदभिधेयपञ्चास्तिकायभाववन्नित्य स्वाम्यसबन्धचिन्ताया च स्वरूपेण चिन्त्यमान सम्यक्श्रुत,स्वामिसबन्धचिन्तायाा तु सम्यग्दृष्टे सम्यक्श्रुत मिथ्यादृष्टेर्मिथ्याश्रुतम् ,एतदेव श्रुतपरिमाणतो व्यक्त दर्शयति—इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकम् । यश्चतुर्दशपूर्वी तस्य सकलमपि सामायिकादिबिन्दुसारपर्यवसान नियमात्सम्यक्श्रुतम् ,ततोऽधोमुखपरिहान्या नियमत सर्व सम्यक्श्रुत तावद्वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्विण' -संपूर्णदशपूर्वधरस्य, सपूर्णदशपूर्वधरत्वादिक हि नियमत सम्यग्दृष्टेरेव न मिथ्यादृष्टे तथास्वाभाव्यात् , तथाहि-यथाऽभव्यो ग्रन्थिदेशमुपागतोऽपि तथास्वभावत्वान्न ग्रन्थिभेदमाधातुमलम् , एव मिथ्यादृष्टिरपि श्रुतमवगाहमान प्रकर्षतोऽपि तावदवगाहते यावत्किञ्चिन्न्यूनानि दशपूर्वाणि भवन्ति , परिपूर्णानि तु नानि नावगाढु शक्नोति तथास्वभावत्वादिति, ' तण पर भन्नइ भयणा ' अत्र ' तण ' त्ति—व्यत्ययाऽप्यासामिति प्राकृतलक्षणवशात्पञ्चम्यर्थे तृतीया, ततोऽयमर्थ -तत सपूर्णदशपूर्वधरत्वात्पश्चानुपूर्व्या पर भिन्नेषु दशसु पूर्वेषु भजना—विकल्पना कदाचित्सम्यक्श्रुत कदाचिन्मिथ्याश्रुतमित्यर्थ । इयमत्र भावना—सम्यग्दृष्टे प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुत यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक्परिणमनात् , मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतम् , विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात् , ' सेत्त ' मिथ्यादि, निगमन तदेतत् सम्यक्श्रुतम् । नं० ।

सम्माण—सम्मान— पुं० । स्तुत्यादिभिर्गुणोन्नतिकरणे , आव० ५ अ० । प्रति० । ध० । तथाविधे उचितप्रतिपत्तिकरणे , भ० १४ श० ३ उ० । ज्ञा० । स्था० । दशा० । वस्त्रपात्रादिपूजने , स्था० ७ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । ध० । प्रव० । औ० ।

सम्माणइत्ता—सम्मानयित्वा— अव्य० । प्रतिविशेषेण सम्मान कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

सम्माणणिज्ज—सम्माननीय— त्रि० ।जिनोचितप्रतिपत्तिविशेषे, भ० १० श० ५ उ० । च० प्र० । बहुमानविशेषे, औ० । वस्त्रादिभिर्वा पूजनीय, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सम्माणवत्तिय—सम्मानप्रत्यय— पुं० । स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरण सम्मान., तथा मनस प्रीतिविशेष इत्यन्ये सुव्यत्ययो निमित्त यस्यति । सम्माननिमित्त, ल० । रा० ।

सम्माणिय—सम्मानित— त्रि० । तथाविधया वचनादिप्रतिपत्त्या पूजिते , औ० । अभ्युत्थानादिभि पूजिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सम्माणियदोहला—सम्मानितदोहदा— स्त्री०।प्राप्तस्याभिलषितार्थस्य भोगात् (भ० ११ श० ११ उ० ।)वाञ्छितार्थसम्मान नात् (विपा० १ श्रु० २ अ० ।) सम्प्राप्ताभिलाषायामन्तर्वत्न्याम् , कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

सम्माणुसव्वविरइअहक्खायचारित्तघायकर—सम्यगणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्रघातकर— पुं० । 'सम्म'ति—सम्यक्त्व च 'अणुसव्वविरइ'त्ति-विरतिशब्दस्य प्रत्येक सबन्धात् अणुविरतिश्च देशविरति सर्वविरतिश्च, यथाख्यातचारित्र च सम्यगणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्राणि तेषा घातो-विनाश सम्यगणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्रघातस्त कुर्वन्तीत्येवशीला सम्यगणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्रविघात—करा । कषायेषु,कर्म० १ कर्म० । (अनन्तानुबन्धिन कषाया सम्यक् घातकरा इति ' कसाय ' शब्दे तृतीयभागे ३९८ पृष्ठे गतम् ।)

सम्मामिच्छत्त—सम्यग्मिथ्यात्व— न० । सम्यक्त्वमिथ्यात्व-

मिश्रे,कर्म०१कर्म०। प० स०। मिथ्यात्वपुद्गला एव ईषद् विशुद्धा सम्यग्मिथ्यात्वव्यपदेशभाज । कर्म० ६ कर्म०। यदुदयात्पुनर्जैनप्रणीत तत्त्व न सम्यक् श्रद्धत्ते नापि निन्दति मति दौर्बल्यादिना सम्यक् असम्यक् वा एकान्तेन निश्चयाकरणत सम्यक्श्रद्धानैकान्तविप्रतिपत्त्ययोगात् तत्सम्यगमिथ्यात्वम् । कर्म० ६ कर्म० । प्रज्ञा० । (दृष्टान्तोपन्यास इहैव 'सम्ममिच्छद्दिट्ठि' शब्देऽस्ति ।)

सम्मामिच्छादंसण–सम्यङ्मिथ्यादर्शन–न०। सम्यग्मिथ्यास्वरूपे दर्शनभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सम्मामिच्छादिट्ठिगुणट्ठाण-सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थान-न०। सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिस्तस्य गुणस्थानं सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् । द्वितीयगुणस्थानवर्तिनि साधौ , कर्म० । इहानन्तराभिहितविधिना लब्धेनौपशमिकसम्यक्त्वेन औषधिविशेषकल्पेन मदनकोद्रवस्थानीय मिथ्यात्वमोहनीय कर्म शोधयित्वा त्रिधा करोति, तद्यथा शुद्धमर्द्धविशुद्धमविशुद्ध चेति । स्थापना- तत्र त्रयाणा पुञ्जाना मध्ये यदाऽर्द्धविशुद्ध पुञ्ज उदेति तदा तदुदयाज्जीवस्याद्धविशुद्ध जिनप्रणीततत्त्वश्रद्धान भवति, तेन तदासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानमन्तर्मुहूर्त काल स्पृशति , तत ऊर्ध्वमवश्य सम्यक्त्व मिथ्यात्व वा गच्छतीति । कर्म० २ कर्म० । प० स० । दर्श० ।

सम्मावाइ–सम्यग्वादिन्—पु० । सम्यग् वदितु शील स्वभावो यस्य स सम्यग्वादी । सम्यग्वादशीले, प्रति० ।

सम्मावाय–सम्यग्वाद्–पु० । सम्यग् रागद्वेषपरिहारेण वदन वाद सम्यग्वाद । रागादिपरित्यागेन यथार्थवदने, आ० म० १ अ० । ध० । सामायिक , तस्य तथात्वात् । आ० चू० १ अ० । सम्यक् यथास्थितवदनात् । आव० ।

सामाइयं समइयं, सम्मावाओ समास संखेवो ।
अणवज्ज च परिण्णा, पच्चक्खाणे य ते अट्ठ ॥८६४॥

'सामायिकम्' इति—रागद्वेषान्तरालवर्ती सम —मध्यस्थ उच्यते, 'अय' गताविति , अयनम् अय —गमनमित्यर्थ , समस्य अय समाय , स एव विनयादिपाठात् स्वार्थिकठक्प्रत्ययोपादानात् सामायिकम्,एकान्तोपशान्तिगमनमित्यर्थ , समयिक—समिति सम्यक्शब्दार्थ उपसर्ग., सम्यगय समय -सम्यग्-दयापूर्वक जीवेषु गमनमित्यर्थ समयोऽस्यास्तीति ,' अत इनिठनौ (पा० ५-२-११५) इति ठन् समयिक सम्यग्वाद —रागादिविरह. सम्यक् तेन तत्प्रधान वा वदन सम्यग्वाद , रागादिविरहेण यथावद् वदनमित्यर्थ । समास -' असु ' क्षेपण इति, असनम् आस -क्षेप इत्यर्थ , संशब्द प्रशसार्थ' शोभनमसन समास , अपवर्गे गमनमात्मन. कर्मणो वा जीवात् पदत्रयप्रतिपत्तिबुद्ध्या क्षेप. समास । सक्षेप —सक्षेपण-सक्षेप स्तोकाऽक्षरं सामायिक महार्थ च द्वादशाङ्गपिण्डार्थत्वात् । अनवद्य चेति-अवद्य-पापमुच्यते नास्मिन्नवद्यमस्तीत्यनवद्य सामायिकमिति , परि —समन्ताज्ज्ञान पापपरित्यागेन परिज्ञा सामायिकमिति । परिहरणीय वस्तु वस्तु प्रति-आख्यान प्रत्याख्यान च, त एते सामायिकपर्याया अष्टाविति गाथार्थ । आव० १ अ० ।

अथ सम्यग्वादे कालिकाचार्यकथा—

" पुरी तुरिमिणी तत्र , जितशत्रुर्नराधिप ।
भद्राङ्गजो द्विजो दत्त , कालिकाचार्ययामिज ॥ १ ॥
दत्तश्च मद्यपो धूर्त्त , प्रारेभे सेवितु नृपम ।
अभवद्ग्राहको राज्ये, भेदयित्वाऽथ सन्निधिम् ॥ २ ॥
राजान पञ्जरे क्षिप्त्वा , स्वय राजा बभूव स ।
अनेकानिष्टवान् यागान् , कालिकार्योऽन्यदाऽगमत् ॥ ३ ॥
प्रणन्तु नमगाद्दत्तो-पृच्छद्यागफल तत ।
गुरुराख्यद्दयो धर्म , कारुण्यादपरो न हि ॥ ४ ॥
पुन पृष्ट गुरु स्माह , हिंसा दुर्गतिहेतवे ।
सेर्ष्य मत्तोऽवदद्दत्त , स्पष्टदुष्टाशयो गुरून् ॥ ५ ॥
यदि वेत्सि तदाचार्य ! , प्रश्नस्य वितरोत्तरम् ।
नि शङ्कोऽथ गुरु स्माह, यागाना नरक फलम् ॥ ६ ॥
ततो दत्त क्रुधाऽवादी—दाचार्य ! प्रत्ययोऽत्र क ।
गुरुरूचे प्रत्ययोऽसा-वित सप्तमवासरे ॥ ७ ॥
पक्ष्यसे शुनकुम्भ्या त्व, दत्तोऽथ सविशेषरुट् ।
ऊचे क प्रत्ययोऽत्रापि, गुरुरूचे निशम्यताम् ॥ ८ ॥
कुर्वतो राजपाटीं ते, वदने सप्तमे दिने ।
तुरङ्गमखुरोत्क्षिप्त , प्रवेक्ष्यत्यशुचर्लव ॥ ९ ॥
सोऽथातिकुपितोऽवादी-त्त्वाचार्य ! कथ मृति ।
गुरुरूचे चिर कृत्वा , व्रत यास्याम्यह दिवि ॥ १० ॥
अथोत्तस्थौ गुरो पर्श्वा-द्दत्तश्चित्ते व्यचिन्तयत् ।
यन्ममाख्यदसावस्य , तत्करिष्येऽष्टमेऽहानि ॥ ११ ॥
तत प्रविश्य सौधान्त—र्दत्तस्तस्थौ दिनानि षट् ।
षष्ठोऽपि दिवसस्तेन, ज्ञात. सप्तम इत्यथ ॥ १२ ॥
मार्गानशोधयन् साय, तलारक्षैररक्षि यत् ।
निशान्ते मालिक कोऽप्या-गच्छन् सञ्ज्ञातुरोऽभवत् ॥१३॥
व्युत्सृज्य राजमार्गे द्राग् , पिधाय कुसुमैरगात् ।
दत्ताऽपि निर्ययौ राज-पाटिका सप्तमेऽहनि ॥ १४ ॥
मार्गे चाश्वखुरोत्क्षिप्त-स्तस्यास्येऽगाल्लवो शुचे ।
तेनाभिज्ञानतो ज्ञात, मृत्युरद्य स्फुट मम ॥ १५ ॥
प्रधानैश्चेति सकेत , कृतोऽग्रेऽस्तीति दुर्मदम् ।
धृत्वाऽमुं स्थापनीयोऽत्र , राजा प्राकृत एव स ॥ १६ ॥
दत्त सौधान्तरे नष्टुं , ववलेऽथ सपद्यपि ।
मन सकेतमज्ञासी-त्प्रधानैरिति शङ्कितम् ॥ १७ ॥
तत सौधे विशस्तैरा—धृतो मौल कृतो नृप ।
राज्ञा तेनाथ दुष्ट स, क्षिप्त कुम्भ्या शुनै सह ॥ १८ ॥
अथ प्रज्वालितो वह्नि-स्तापार्तैरथ स श्वभि ।
खण्डमानोऽभवन्मृत्वा, रौद्रध्यानेन नारक' ॥ १९ ॥ "

आ० क० १ अ० । (" सम्मावायं कहेइ " इत्यादिसूत्रम् 'विकखेवणी ' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।) सम्यग् अक्षिपरी

तो वाद सम्यग्वाद । यथावस्थितवस्त्वाविर्भावने, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (एतच्चाऽऽचाराङ्गीयसम्यक्त्वाध्ययने उक्तमस्माभि 'सम्मत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितम् ।) सम्यग्–अविपरीतो वाद सम्यग्वाद । दृष्टिवादे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सम्मिस्स–सम्मिश्र–त्रि० । विस्फुटितत्वचि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

सम्मूढमण–सम्मूढमनस्–त्रि० । तत्त्वान्तरे भ्रान्तचित्ते, आव० ४ अ० ।

सम्मिस्सभाव–संमिश्रभाव–पु० । अस्तित्वनास्तित्वापगमे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सम्मुइ–सम्मुक्ति–पु० । महापद्मनीर्थकृत्समकालिकैरवतजतीर्थकृत सिद्धार्थस्य पितरि, ति० ।

समुच्छ–सम्मूर्छ–पु० । सम्मूर्छन सम्मूर्छ । गर्भोपपातव्यतिरेकेणैवमेव प्राणिनामुत्पादे जी० १ प्रति० ।

सम्मुच्छय–सम्मूर्च्छज–पु० । सम्मूर्छनाज्जात सम्मूर्छजा । शलभपिपीलिकामक्षिकाशालिकादिषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । त्रसेषु, दश० ४ अ० । स्था० । पद्मिनीशृङ्गाटकपाठाशैवलादिषु वनस्पतिषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

सम्मुच्छिम–सम्मूर्छिम–पु० । 'मूर्छा' मोहसमुच्छ्राययो, समूर्छन सम्मूर्छा भाव घञ्प्रत्यय । तेन निर्वृत्ता सम्मूर्छिमा । न० । समूर्छन्ति इति सम्मूर्छिमा । प्रसिद्धबीजाभावेन पृथिवीवर्षादिसमुद्भवास्तथाविधतृणादय, नचैते न सम्भवन्ति दग्धभूमावपि सम्भवात् । दश० ४ अ० । दग्धभूमौ बीजासत्त्वेऽपि य तृणादय उत्पद्यन्त त सम्मूर्छिमा । स्था० ६ ठा० ३ उ० । सम्मूर्च्छन्ति तथाविधकर्मोदयाद् गर्भमन्तरेणैवोत्पद्यन्ते इति सम्मूर्छिमा । अनु० । अगर्भव्युत्क्रान्तिजषु, प्रज्ञा० २१ पद । सम्मूर्छिमाना स्त्र्यादिभेदा नास्ति । स्था० ३ ठा० १ उ० । अनु० । भ० । व्यजनादिजन्य वायुकाये, स्था० ५ ठा० ३ उ० । आ० म० ।

सम्मेदसेल–सम्मेदशैल–पु० । स्वनामख्याते विन्ध्यगिरिशिखरभेद, यत्र ऋषभवासुपूज्यनेमिवीरवर्ज्यास्तीर्थकरा विंशति सिद्धा, आ० म० १ अ० । ज्ञा० ।

सम्मेयसेलसिहर–सम्मेदशैलशिखर–पु० । पर्वतविशेषकूट, पञ्चा० १९ विव० ।

सम्मेल–सम्मेल–न० । परिजनसम्मानभक्त, गोष्ठीभक्ते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । गोष्ठ्या च । नि० चू० ११ उ० ।

सम्मोह–सम्मोह–पु० । मूढतायाम्, स्था० ४ ठा० । किंकर्तव्यतामूढतायाम्, अनु० । विशे० । आव० । सन्निपातापहतस्येव सर्वताऽनध्यवसाय, द्वा० १३ द्वा० । समुह्यतीति सम्मोह । मूढात्मनि देवविशेष, स्था० १ ठा० ।

सम्मोही–साम्मोही–स्त्री० । समुह्यन्तीति सम्मोहा मूढात्मानो देवविशेषास्तेषामिय साम्मोही । भावनाभेदे, ध० ३ अधि० ।

सम्प्रति साम्मोहीमाह–

उम्मग्गदेसणाम–ग्गदूसणामग्गविप्पडीवत्ती ।
मोहेण य मोहित्ता, सम्मोहं भावणं कुणई ॥४६१॥

उन्मार्गदेशना १ उन्मार्गदूषणा २ मार्गविप्रतिपत्तिकश्च भवतीति वाक्यशेष, मोहेन च य स्वय मुह्यति एव कृत्वा च पर मोहयित्वा साम्मोही भावना करोति । इति निर्युक्तिगाथासमासार्थ । बृ० १ उ० २ प्रक० । ग० । प्रव० ।

चउहि ठाणेहि जीवा सम्मोहत्ताए कम्मं पगरेति, तं जहा–उम्मग्गदेसणाए मग्गन्तराएणं कामाससप्पओगेण भिज्जा नियाणकरणेणं । (सू० ३५४ +)

समुह्यतीति समोहो मूढात्मा देवविशेष एव तद्भावस्तत्ता तस्यै सम्मोहतायै सम्मोहत्वाय सम्मोहतया वेति उन्मार्गदेशनया सम्यग्दर्शनादिरूपभावमार्गातिक्रान्तधर्मप्रकथनेन मार्गान्तरायेण मोक्षाध्वप्रवृत्ततद्विघ्नकरणेन कामाशंसाप्रयोगेण–शब्दादावभिलाषकरणेन 'भिज्ज' त्ति–लोभो–गृद्धिस्तेन निदानकरणमेतस्मात्तप प्रभृतश्चक्रवर्त्यादित्व मे भूयादिति निकाञ्चनाकरण तेनेति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

सय–शत–न० । दशावृत्तदशसख्यायाम्, तत्सख्येये चा अनु० ।

स्वक–त्रि० । आत्मीये, विशे० । सूत्र० । ज्ञा० । आचा० । भ० । स्वकीये, विशे० । देहगृहादौ, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

सयओवभोग–सततोपभोग–पु० । नैरन्तर्येणोपभोगे, नि० चू० १ उ० ।

सय–स्वयम्–अव्य० । आत्मनेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आव० । आचा० । पञ्चा० । उत्त० । स्था० । परोपदेशमन्तरेणेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । स० । पा० । नि० चू० । भ० । प्रश्न० । विपा० । आचा० ।

सयंकड–स्वयंकृत–त्रि० । आत्मना कृते, भ० ।

जीवा स्वयकृत दुःख वेदयन्ति–

रायगिहे नगरे समोसरणं, परिसा निग्गया० जाव एव वयासी–जीवे णं भंते ! सयंकडं दुक्खं वेदेइ ?, गोयमा ! अत्थेगइय वेएइ अत्थेगइय नो वेएइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थेगइय वेएइ अत्थेगइयं नो वेएइ ?, गोयमा ! उदिन्नं वेएइ अणुदिन्नं नो वेएइ, से तेणट्ठेण एवं वुच्चइ–अत्थेगइयं वेएइ अत्थेगतियं नो वेएइ, एवं चउव्वीसदंडएणं० जाव वेमाणिए ॥ जीवा णं भंते ! सयकडं दुक्खं वेएन्ति ?, गोयमा ! अत्थेगइय वेयन्ति अत्थेगइय णो वेयन्ति, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! उदिन्नं वेयन्ति नो अणुदिन्नं वेयन्ति से तेणट्ठेणं, एव० जाव वेमाणिया ॥ जीवे णं भंते ! सयकडं आउयं वेएइ ? गोयमा ! अत्थेगइय वेएइ अत्थेगइयं नो वेएइ जहा दुक्खेणं दो दंडगा तहा आउएण वि दो दंडगा एगत्तपुहुत्तिया, एगत्तेणं० जाव वेमाणिया पुहुत्तेण वि तहेव ॥ (सू० २०)

'रायगिहे' इत्यादि पूर्ववत् 'जीवे ण' मित्यादि तत्र 'सयकड दुक्ख,ति यत्परकृत तन्न वेदयतीति प्रतीतमेवात स्वय कृतमिति पृच्छति स्म 'दुक्ख,ति सासारिक सुखमपि वस्तुतो दु खमिति दु खहेतुत्वाद् दु खं—कर्म वेदयतीति, काकुपाठात् प्रश्न , निर्वचन तु यदुदीर्ण तद्वेदयति , अनुदीर्णस्य हि कर्मणो वेदनमेव नास्ति तस्मादुदीर्णं वेदयति नानुदीर्ण, न च बन्धानन्तरमेवोदति अताऽवश्य वेद्यमप्येक वेदयत्येक न वेदयति इत्येव व्यपदिश्यते , अवश्य वेद्यमव च कर्म "कडाण कम्माण ण मोक्खो अत्थि' इति वचनादिति । एव 'जाव वेमाणिए' इत्यनेन चतुर्विंशतिदण्डक सूचित , स चैवम्—' नेरइए ण भत ! सयकड' मित्यादि । एवमेकत्वेन दण्डक , तथा बहुत्वेनान्य स चैवम्—'जीवा ण भते ! सयकड दुक्ख वेदेंती' त्यादि तथा ' नेरइया ण भते ! सयंकड दुक्ख मित्यादि, नन्वकत्वे योऽर्थो बहुत्वऽपि स एवेति किं-बहुत्वप्रश्नेन ? इति, अत्रोच्यते-क्वचिद्वस्तुनि एकत्वबहुत्वयोरर्थविशेषो दृष्टो यथा सम्यक्त्वादे एक जीवमाश्रित्य षट्षष्टिसागरोपमाणि साधिकानि स्थितिकाल उक्तो नानाजीवानाश्रित्य पुन सर्वाद्धा इति, एवमत्रापि सभवेदिति शङ्काया बहुत्वप्रश्नो न दुष्ट ,अव्युत्पन्नमातशिष्यव्युत्पादनार्थत्वाद्वेति ॥ अथायु प्रधानत्वान्नारकादिव्यपदेशस्यायुराश्रित्य दण्डकद्वयम्—एतस्य चय वृद्धोक्तभावना-यदा सप्तमक्षितावायुर्बद्ध पुनश्च कालान्तरे परिणामविशेषात्तृतीयधरणीप्रायोग्य निर्वर्त्तित वासुदेवेनेव तत्तादृशमङ्गीकृत्योच्यते—पूर्वबद्धं कश्चिन्न वेदयति , अनुदीर्णत्वात्तस्य, यदा पुनर्यत्रैव बद्ध तत्रैवोत्पद्यते तदा वेदयतीत्युच्यत, तथैव तस्योदितत्वादिति । भ० १ श० २ उ० ।

सयंकरण–स्वयङ्करण-न० । साक्षात्परेण कारणे, सयकरण नाम-कारवणमित्यर्थ । नि० चू० १ उ० । आत्मन कस्यचिद्विवक्षितस्य कार्यस्य निर्वर्तन, उत्त० २६ अ० । नि० चू० ।

सयंगहिय–स्वयंगृहीत–त्रि० । आत्मना प्रतिपन्न, पञ्चा० ५ विव० ।

सयंगहियलिङ्ग–स्वयंगृहीतलिङ्ग–स्त्री० । केनाप्याचार्येण अदत्तलिङ्ग आत्मनैवात्तसाधुवेष , आव० ४ उ० ।

सयंगाह–स्वयंग्राह–पु० । स्वयमात्मना गृह्णातीति स्वयग्रहा –स्वय गृह्णत्सु , व्य० १ उ० । प्रश्न० ।

सयजय–शतंजय–पु० । लोकोत्तररीत्या त्रयोदशे दिवसे, ज० ७ वक्ष० । कल्प० ।

सयजल–शतजल–न० । ऐरवते वर्तमाने चतुर्दशे जिने, प्रव० ७ द्वार । ज० । शकलोकपालस्य वरुणस्य विमाने , भ० ३ श० ७ उ० ।

कहि ण भंते! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो वरुणस्स महारन्नो सयजले नामं महाविमाणे पन्नत्ते, गोयमा ! तस्स ण साहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स पच्चच्छिमेणं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं जहा सोमस्स तहा विमाणरायहाणीओ भाणियव्वाओ० जाव पास यवडेंसया णवर नाम नाणत्त । (सू० १६७×) भ० ३ श० ७ उ० ।

जम्बूद्वीपे द्वीपेऽतीतायामुत्सर्पिण्या जाते प्रथमे कुलकरे', स्था० १० ठा० ३ उ ।

सयंत–श्रयमाण–त्रि० । प्रतिपद लभमाने, भ० १३ श० ६ उ० ।

सयपभ–स्वयंप्रभ–त्रि० । स्वयमादित्यादिनिरपेक्षरत्नबहुलतया प्रभा-प्रकाशो यस्य स स्वयप्रभ । हैमपर्वते , च० प्र० ५ पाहु० । सू० प्र० । ज० । स० । षट्षष्टितमे महाग्रहे, स्था० २ ठा० २ उ० । कल्प० । सू० प्र० । च० प्र० । भारत वर्षेऽतीतायामुत्सर्पिण्या जात चतुर्थे कुलकरे , स्था० ७ ठा० ३ उ० । स० । भारते वर्षे भविष्यति चतुर्थे कुलकरे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । स० । चित्रकनकाख्यादिक्कुमार्यावासे दिग्गजेन्द्रदक्षिकूटे, द्वी० । भारते वर्षे उत्सर्पिण्या भविष्यति चतुर्थे तीर्थकर, ' चउत्थो पोट्टिलजीवो सय पभो' ती० २० कल्प । तुरिमिण्या नगर्या जितशत्रुराजस्य बलादाक्रमके राजनि, ति० । कल्प० । आ० चू० । कल्प० । ऋषभपूर्वभवजीवस्य ललिताङ्गदेवस्य भार्यायाम्, स्त्री० । आ० म० १ अ० । सघा० । आव० ।

सयंपरिहार–स्वयपरिहार–पु० । स्वयमाचारकथनेन असदाचारस्य परिहारे ध० १ अधि० । (स्वयपरिहार इति अस्य कथनेन परिहारोऽसदाचारस्य सपादनीय स च ' असदायार शब्दे प्रथमभागे ८४० पृष्ठे गत ।)

सयंपव्वज्जा–स्वयंप्रव्रज्या–स्त्री० । आचार्यमन्तरेण स्वयमेव लिङ्गग्रहणे, अङ्ग० ।

तन्निषेधो यथा—

परं जे जंबू ! पव्वावणविहीए बहिया जे इ गिहत्था अत्थसाभिलासिएहिं पासत्थेहिं सुत्तत्थ गहिया वेरग्गभइया । परपरागयमाहूण साहुणीणं बहुअरे पमाए दट्ठूण सयमेव पव्वइस्सति, सयमेव मुंडाविस्संति , सयमेव वत्थपत्ताइ गिण्हस्संति, गुरूणं अणणुण्णाए सिरे लोअं करिस्संति, सयमेव तवोकम्म उवसंपज्जित्ताणं विहरिस्सति, सयमेव भिक्खाए भिक्खं करिस्संति । ते जबू ! पासडमइया दिट्ठिए वि दिट्ठा महामिच्छत्तकारिणो मिच्छत्तपरियायवड्ढगा सम्मत्तपरियायहायगा । दुरायारा निद्धधमा भासिणो अह नाणपन्ना अह सजमाराहगा अम्हे गुणसपन्ना अम्हे सुद्धजिणमइया एवं भासता मम परंपरागयसाहुसाहुणीणं हीलता निंदंता खिंसता बहुभवपरंपराऽणुबद्धा अणतखुत्तो संसारे भमिहिस्संति । पावमइया तेसिं निण्हवाणं सावयसाविया कुमयमई दिट्ठिराएणं गहिया संता अबोहिपविट्ठा अणंतखुत्तो संसारे सुसुद्ध व्व परिअडिस्सति। जंबू! णत्थित्थि संदेहो। तए णं अज्जजबू जायससए जायकोउहले उट्ठाय उट्ठित्ता एवं वयासी--कहं ण भंते ! तेसिं संजमकिरिया तवोकम्मे निप्फले होइ । संजमं पालता वि संजमविराहगा भणिया । एव खलु जबू ! ते अभिमाणगहिया

एव पुच्छिया मम साहूहिं एव भासिस्मति । परंपरागए साहुणो । तेसिं पाविट्ठमइयाणं सुमहुराए भासाए एवं पुच्छिस्संति-भो भो महाणुभागा ! तुम्हाण को गणो ? का साहा?किं कुलं ? को गुरू ? कस्स धम्मायरियस्स परपराए तुमे संजमो गहिओ ?, केण दिक्खिया ?, कस्स अणुमाए उद्देमसमुद्देसे संदिसंति?यं सुत्तत्थधारगा जाया केण महाणुभागेण कालग्गहणविही दंसिया ? कस्स गुरुणो अंगीकारेणं दुवालसावत्तवंदण विहिय ? कस्स य परियाए से णं विहारो वट्टइ? केणायरिएणं दुविहसिक्ख गाहिया ? ।तओ ते एवं भासिस्संति-तुम्हारिसाणं अम्हारिसेहिं आलावो संलावो न कप्पइ-तुम्हे हीणारिया पंडुरपडपाउरणा पासत्थविहारिया ओसन्नविहारिया धणकणगाइधारगा अम्हे एगतसाहू सुद्धायारपालगा अम्हाणं का य पडिसिद्धी,जहा-हंसकागाणं तुरगखराणं महिमगइंदाणं सूरकायराणं समवाओ ण होति,तहा तुम्हाणं अम्हेहिं पडिवादो कओ । तओ तुब्भं तिया वि सावयसाविया एयं वइस्संति-सव्वे एए संजया महाणुभागा मलमलिणसरीरा निल्लोहा अरसविरसाहारिणो एए पासत्था हट्ठा बलियमरीरा अवियारभासगा एएसिं का पडिसिद्धी,तेसिं पुरओ एवं कहित्ता चिट्ठिस्सति । पुणो जंबू ! मम परंपराए पोसहसालाए पमाय चइत्ता एके महाणुभावसूरिणो गणपडिधारगा संजमेसु वट्टंता पुच्छिस्संति-तेसिं रिसिवेसे दट्टूण भो भो महाणुभागा ! तुम्हाणं को गुरू? को गणो ? का साहा? किं कुल०जाव केणायरिएण दुविह सिक्खं गाहिया ?।जंबू !एवं ते पुच्छिया कोवेणं धमधमंता मिसिमिसेमाणा सम्मुहं वइस्संति-तुम्हाणं को गणो०जाव केणायरिएणं दुविहसिक्खं तुमे गाहिया । तओ ते जंबू ममाओ परपरा गहिऊण कहिस्सति । देवाणुप्पिया ! अम्हाणं अमुगअमुगे० जाव अमुगाऽऽयरिएणं दुविहसिक्खं गाहिया । तेसिं महाणुभागाणं मयहरणं परंपराए अहमेव धम्मं वयमाणा विहरामो। तओ जंबू ! ते परंपराऽऽगमरहिया एव कहिस्संति जाणिया मो तुम्हे,तुम्हाणं गणो वि जाणिओ०जाव दुविहसिक्खा वि गाहिया सा वि जाणिया । ते पमादपरा अम्हेहिं दिट्ठा पंडुरपडपाउरणा परिग्गहधारिणो गया इव निरंकुसा घट्ठा मट्ठा चिट्ठंति, ते तुम्हेहिं कहं मोइया ? तेसिं मंडलिए तुम्हे आवस्सयाइं करणीयं कहं न कुणह ?आहारं पुढो कह कुणह? कह सेयपडधारगा ? तुमे कहं मलम लिणगत्ता ?तेहिं पासत्थविहारीहिं दिक्खिया कओ तुम्हे साहू?कओ तुम्हे संजमाराहगा?कओ तुम्हाणं किरियाफले?किं निंवरुक्खे अंबफलानि हौंती ति।एव भासेमाणा परूवेमाणा जंबू !महाभिच्छत्तनिवेसियदिट्ठिया बहु पावं समज्जणित्ता बहूणं सावयसावियाणं मिच्छत्ते ठावयता अणंतकाले ससारे परियडिस्संति। तओ पुणो वि मम परंपरागया एवं कहिस्संति-तो तुम्हाणं को गणो ? तुमं समं पुच्छिया कहं विसमं बूहओ, अम्हाणं जारिसी परपरा अत्थि सा पच्छा कहिस्सामो तुमे वज्झरहत्थ तओ ते भणिस्संति-अम्हाण सीमधरो गुरू सीमधरसामिस्स सम्मुहं होऊण वयाणि पडिवज्जियाणि । सव्वे केवलिणो गुरू,सव्वे सिद्धा गुरुणो,सव्वेसिं सिद्धाणं सव्वेसिं केवलिसमक्खं अम्ह सामाइचरित्त पडिवज्जियं ।चतुद्दसरज्जूहिं पासमाणेहिं अम्हे वि पासिया अम्हाणं संजमकिरिया वि पासिया,सुत्तपरक्खं पवड्ढामो,अम्हाणं सुविसुद्धा किरिया, णो एयारिसाणं हीणायरियाणं सामायारीए अम्हे वट्टामो । एगंतसो सव्वन्नूभासियं करिस्मामो णो केसिं पि गणसामायारीए अम्हे वड्ढामो, एगंतसो सव्वन्नूभासियं करिस्सामो णो केसिं पि गणसामायारीए अम्हाणं पओअण । सुत्तस्स पक्ख आराहेमो मोक्खमग्गं पयडीकरिस्सामो, जिणाणाए आराहगा भविस्मामो जहा पत्तेयबुद्धेहिं करकंडुअनग्गतिदोम्मुहनमिपमुहेहिं केसिं गुरूण समीवे सजममागहियं।पत्तेयबुद्धाण को गणो?का साहा ? किं तुब्भं ? त कह कुलगणगुरुबाहिरा विराहिया वियाहिया भगवया तं वज्झरहत्थ । तओ पुणो वि जंबू ! ममं परपरागया अणगारा तेसिं पाविट्ठाणं पडुत्तरदाणेणं मलिमुहे करिस्सति । जहा रे रे पासंडिया तुमे पत्तेयबुद्धाण सयसंबुद्धाण महाणुभागाणं पाडिसिद्धिं कुणह । तुमे तत्तुलणाए वयाइं पालह । तेसिं महाणुभागाण देवयाहिं रयहरणाइलिंगे दिन्ने पुव्वभवअब्भासिय सुअ तेसिं पयडीहूअं । जाइसरणे पुव्वभवसंभरित्ता पुव्वभवगुरुपायमूल सजम गहिय , तमेव संजमुच्चारेणं तमेव पुव्वगुरुं अंगीकरित्ता सजमं पालियं । पुव्वभवे धम्मायरियाणं समीवे उद्देस-समुद्देस-अणुण्णा-अणुओगा संदिसाविआ। अंगोवंगाण कालियसुअस्स उक्कालियसुयस्स ०जाव दिट्ठिवायस्स जोगोवहाणेणं आसायणाविरहियाणं तेसिं पुव्वभवअब्भसिय पुव्वभवाओ अहियरं सुअ लहिऊण पव्वइया । अक्खलियस्स अ णाणोवओगेणं तमेव गुरुं मणसीकरेमाणा ते कहं विराहिया होंति ? परं एरिसा वि लिंगपवयणेणं असाहम्मिया बूइया साहम्माओ परंपरधारगा गणी ते महाभागा संजमिया संता एगे चउम्मुहचेइयहरे परोप्परं मिलिया वि परतत्तिनिवारगा जाया । अप्पगवेसिणो णो गणपडिणीगधारगा णो सिस्ससिस्सणीणं दिक्खाए पयट्ठा—

णे । आयरियउवज्झायवायणायरियथेरपवत्तगरायणि-
यपूआपरमपूआसिरिपूआइ पड्डायणाए बूइआ अ-
क्खलिअचरित्ता, णो गिहत्थीण आवज्जगा, णो लोगस्स
रंजणाए उट्ठिया , णो अप्पपसंस परनिंद कुणता ,
णो परघररक्खणपरा , णो णिच्चादंसणाकुमला , णो
अप्पथुतिकारगा । तेसिं महाणुभागाण पाडिसिद्धं कि-
यमाणा तुमे तुम्हाणं सावयसावियाइ सव्वे भिच्छा-
दिट्ठिया भवह । अनाथिहरिकेसिपमुहा अन्ने देवया-
दत्तलिङ्गा पव्वइया णो तेहिं गणट्ठिती मंडिया । एया-
रिमाणं मयहराणं तुलणा पवड्डमाणा एगतपावदि-
ट्ठिया तुमं ति निद्धाडिया सता मिसामिसेमाणा
सायारसगारविया कुमयमयालिवासिणो संसारे प-
रिवडाति अवोहिकलुमकदा चिट्ठंति । पुणरवि ते एवं
भासिस्संति अम्हाण वायपडिवाए न किं पि पओ-
यणं । अम्हे पावभीरू, अप्पणो कज्जं साहेमो किं वाएण
किं जुडवाए कियमाणे ण किंचि कुसलत्तण हवइ । एव
भासंता ते आयरियाणं पडिकूला अणारिया एव भ-
वंति । कलहकोहणसीला ते सीलं पालता वि कु-
सीला । अज्जमग्ग मुहे बूअमाणा वि अणज्जा, उम्म-
ग्गपइआ तेसिं दसणं पि दिट्ठिमिच्छत्तजणय । एव
जबू ! ते पासंडिया पुव्वायरियपडणीया उवज्झाय-
पडणीया आयरियउवज्झायाण परंपराए पडि-
णीया । चाउव्वण्णस्स समणसंघस्म पडिणीया , एरि-
साणं महाणुभागाण गीयत्थाणं अणवकखा अय-
सका अकित्तिकारका बहूहिं असब्भावणाहि मि-
च्छत्ताभिणिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुभयं
च वुग्गाहेमाणा , उप्पाएमाणा तवतेणिया सुत्त-
तेणिया अत्थतेणिया तदुभयतेणिया समणस्स भग-
वओ महावीरस्स आणाए बहिया संघबहिया सयमेव
मुडे भवित्ता मम गणपरपराणं साहूण साहुणीण आ-
यारवताण आयारं दट्ठूणं पुच्छित्ता सिक्खित्ता तेणियं
करंता अभिमाणं धरंता ण वाहका भविस्मति । कहिस्संति
अम्हाणं अमुगो गच्छो तेसिं सीसस्स सीसा वइस्संति अ-
म्हाणं धम्मायरिएणं निद्दिट्ठ त करिस्सामो । अम्हाणं
अमुगरिमीहिंतो गणपरंपरा पवट्टिया । तस्स पदाऽणुक्कमेणं
अम्हे वि पुव्वपट्टधारगा अम्हे वि जोगवाहगा आलोअ-
णादायगा चाउव्वण्णस्स समणसंघस्स अण्णो वि गणवासी
आयरियउव्वज्झायसीसो जो अम्हाणं मिलिस्सइ । अम्हा-
णं मंडलीए पवेसं करिस्सइ सो वि जिणाणाए आ-
राहगो भविस्मइ । एयं बुअंताणं ण को वि ता-
रिसे तित्थयरस्स समो आयरिओ । सारणाचोयणाकु-
सलो भविस्सित्ता तेसिं पाविट्ठाणं निद्धाडिस्सइ । तेसिं
सावए कलहकरे दट्ठूण तुमिणीए चिट्ठिस्सति । णो पमा-
यमवि वइस्मति । तेसिं पाविट्ठाणं सुत्तत्थ अत्थलोभेण दा
इस्मंति । ते वि विराहगा भविस्मंति । अविहीए सुत्तत्थपा-
ढगाणं बाहिनामा त्ति । पर जबू ! विक्कमवच्छराओ पच्छा
सोलसवासमए वइक्कंते पन्नासवासमज्झे गणे एगे केइ
महाणुभागा सूरिणो पमायं पमुत्तूणं सजमधरा भारवस-
हा इव जिणपन्नत्ते मग्गे उट्ठिस्सति । तेसिं अ बलं गहिऊ
ण निरालबणाण निच्छोडिस्सति । कओ रे पाविट्ठा ? तु-
म्हाणं गणो कओ ? केहिं तुमे पाढिया ? केहिं तुमं अणु-
ण्णा गहिऊण जोगे वहणे ? केहिं तुम्हाणं उद्देससमुद्देमे
सदिसाविए ? आगासे कुसुमं केरिस होइ ?, वज्झाए
पुत्ता केरिमा हुति ? । ससविसाणे केरिमे होइ ? । तहा तुमे
वि गुरुपरपराबाहिरा कओ साहू ?। तया के वि तब्भत्तिया
सावयसाविया तेसिं सूरीणं नाऊण नियणियगणपरंपराए
सामायारिं ठाइस्मति । के वि दूरभविया तेसिं परम्मुहो हो-
ऊण परगणस्स मामायारिं गहिस्सति । के वि कुग्गहग्गह-
गहिया अणतकालदुक्खगमणसीला णो तेसिं मोइस्मंति
णो परिहरिस्सति सेवं भंते ! सेव भंते तमेव सच्चं णिस्संक
जं णिणेहिं पवेइय । हंता जंबू ! तमेव सच्च निस्सकं जं जि-
णेहिं पवेइयं । कहं आगासमडलाओ निवडिया इव
भासह अम्मापिउण सजोए अ सताणे भवति किं अन्न-
हा वि भवति हि ? पवेइयं हंता जंबू ! तमेव सच्चं
निस्मंकं जं जिणेहिं पवेइयं । कह णं भंते ! तेसिं
सावयसाविया सम्मत्तमूला ण दुवालस वयाइ धरि-
स्सति णो वा ते वयधारगा आराहगा वा हविज्जा ।
एवं खलु जबू ! पुव्विं जेसिं पासे वयाणि पडि-
वज्जियाणि तेसिं पासे वयाणि णत्थि, तेसिं आलोयणा
णो तेसिं सम्मत्तधारण तओ सावयसावियाणं कहं स-
मत्तगुणे भवति ? वयगुणे भवति?, आलोयणगुणे भवति ?,
कओ एगवीसगुणे सावयाण भवंति तेहिं सावएहिं प-
रंपरागयं सावयकुलं भडिय । एवं खलु जंबू ! महाणु-
भावेहिं सूरिवरेहिं मिच्छत्तकुलाओ उस्सग्गववाएणं प-
डिबोहिऊण जिणमए ठाविया, वत्तीसअणंतकायभक्खणा-
ओ वारिया महुमज्जमंसाइ बावीस अभक्खणाओ णिसेहि-
या सम्मत्तमूलाइं दुवालस वयाइ गाहिया जीवाऽजीवाइ
नवपरूवणा सिक्खाविया चाउद्दसट्ठपुण्णमासिणीसु पोसह-
पडिपुण्णपालणा य ठाविया । कुदेवकुगुरुकुधम्माओ वारिया
लोइअलोउत्तरदेवगुरुसंबधमिच्छत्ताओ णिसेहिया । णि-

यणियगणमामायारीए समणसंघमज्झे आरोविता । तेसिं अज्जयपज्जएहिं सा सामारी सुसेविया पालिया फासिया तीरिया किट्टिया सा सेवमाणा ण कयावि दुट्ठा । एवं जंबू ! तेसिं सताणिएहिं महाभगाणं सूरीण निरीहाण सुट्ठपरं-पराए केइ गणणायगे सिढिलकिरिए दट्ठूण सगणसामाया-रिं चइस्सति । ताण पासंडियाण किरियाण फडाडोव पा-सित्ता तेसिं दुट्ठवयणेण अणुमोदणं करता हु कुलकमं लंघित्ता पमादपराणं पमादे आलोइत्ता तं गणं हील-ता णिंदता खिंसता गरिहिंता । कह ते कुलकमओ भट्ठा आराहया हवंति ? । कहं तेसिं पासंडियाणं किरियाए फडाडोवं अणुमन्निऊण कुलकमागयगणसामायारी लंघि-या?कहं ते वि पासंडिया णिचकाल तारिसी किरिया पवट्टं-ता चिट्ठिस्सति जंबू ! ते वि पासंडिया पुव्वकिरियाडम्बर दमित्ता तेसिं सुद्धरूवयाण विमोहइत्ता पुरिसं दुगं ति । तिगं० जाव किरिया फडाडोव करिस्सति । पच्छा तीया हसणसीला कोउहलसीला कलहसीला भूइकम्मसीला । जोइसविज्जामंततंतसीला कम्मणमोहणवसीकरणाइपओ-गेणं सावयसावियाणं आवज्जगा गीयनायनट्टगिही ए ना-रीजणमोहगा सव्वपाणाइवायमुसावायअदत्तादाणमेहुण-परिग्गहकोहमाणमायालोभपिज्जदोसकलहअब्भक्खाणअर इपेसुन्नपरिवायमायामोसमिच्छादंसणसल्लट्टचेइयाइं अट्ठा-रस पावट्ठाणाइं सेवमाणा भविस्सति । अप्पत्थुतिं पसं-समाणा परेसिं णिंदणपरा सङ्घमगहे कुसला एवं जं-बू ! जहा सूअगडगस्स बीयए सुअक्खंधे पुंडरीकज्झयणे चत्तारि पुरिसा पुंडरियं घेत्तुकम्मा णो पराए णो इव्वा-ए ०जाव तहा ते वि जयभासाभासयमाणा जाणियव्वा । जंबू ! जइ्आहो तेसिं सामायारी पयडिस्सइ तइआहो इहेव भारहे वासे पडोयारे भविस्सइ । महारायमरणाणि अभक्खभक्खणाणि धणकणगरयणसंतसारसावतेयनास-णाणि कुलबहूण मिच्छकुले गमणाणि णिरंसतओ उ-च्छालिस्सति । एवमाइए उवद्दवे उट्ठिस्सति भरहे । तए ण से जंबू अज्जसुहम्म एवं वयासी—कहं ण भंते ! तब्भत्तियाणं एव भविस्सइ ! ? अत्थेसि-भवि एवं भविस्सइ ? । एवं खलु जंबू ! तब्भत्ति-याण वि अभत्तियाण वि । से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ । जंबू ! जहा केइ गामागरणगरखेडकव्बड-मडंबदोणमुहपट्टणे सिया तव्वासिएणं एगेणं परट्ठे विणासे कए तदंभेण परराट्ठिया रायाणो सव्वद्धव-द्धकत्तया चाउरगिणीए सेणाए सन्निहिया आगया । जुज्झे-जिणित्ता तव्वासिया सव्वे णिणासिज्जंति । तहा तेसिं कुमयमईणं संसग्गाओ वि बहूण चित्ते मलिणे भ-विस्सइ । जइ वि संठाणसामायारीसु दट्ठव्वा तह वि मणे कलुसभावणाए परिग्गहिया संता अप्पणो आ-यारे हीलता पासंडियाऽऽयारे पसंसंता ते वि तारिसा चेव, जहा पासत्थाण संसग्गीए सुसाहू विणस्सइ तहा चोरपल्लीए वसता माहणा वि हीणगा विणय मुंचति । तहा तेसिं संसग्गीए बहुलोगाणं उवद्दवो भविस्सइ जम्मि रायकुले तब्भत्तिया वि सावया पहाणपुरिसे किज्जति, अणुक्कमेणं तं रायकुलमविक्खय भविस्सइ । एएण जहा पढमा वाही कोढपमुहा उववज्जमाणा तं सरीरं भासुरं दी-स ति तओ पच्छा अणुक्कमेण हत्थगुलिया ओगलंति पाय-गुलिया ओगलंति नासा ओगलति पूअरुहिरे कलेवरे छ-रति तहा तब्भत्तिअणुराएणं धणकणगाइरिद्धिमता भवति पच्छा ते वि असंभासणिया दोसहसक्खाणिया अपमरणाणि-या भवन्ति । जंबू ! तेसिं संसग्गीए णो कल्लाणे भविस्सइ । तब्भत्तियाणं सेवं भंते ! सेव भते ! । अङ्ग० ।

सयंपालण-स्वयंपालन-न० । आत्मनैव सवायाम् , पञ्चा० ५ विव० ।

सयंपालणा-स्वयंपालना-स्त्री० ।आत्मनैव प्रत्याख्याताहार-पालनायाम् , पञ्चा० ५ विव० ।

सयंबुद्ध-स्वयंबुद्ध-पुं० । स्वयमात्मनैव बुद्धस्तत्त्व ज्ञातवान् । पा० । अपरोपदेशेन सम्यग्वरबोधिप्राप्त्या मिथ्यात्वनिद्रापगमन सम्बोधन प्राप्ते रा० । कल्प० । आ० म० । औ० (प्रत्येकबुद्धेभ्य एषां बाह्युपधिश्रुतलिङ्गकृता विशेष ' पत्तेय-बुद्ध ' शब्दे पञ्चमभाग ४२४ पृष्ठे उक्त ।)

सयंबुद्धसिद्ध-स्वयंबुद्धसिद्ध-पुं० । स्वयबुद्धेषु सत्सु सिद्धेषु, पा० । आ० । ध० । प्रज्ञा० । ल० । नं० ।

सयंभु-स्वयं(सु)भू-पुं० । स्वय भवतीति स्वयभू । विष्णौ, ब्रह्मणि,सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । देवेषु, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । न० । स्वय भवनात् स्वयभू । जीव,भ० ५० श० २ उ०। स्वयम्-आत्मनैव परोपदेशनिरपेक्षतयाऽवगततत्त्वो भवतीति स्वयभू । स्वयसम्बुद्धे, स्या० । भारते वर्षेऽवसर्पिण्या जाते तृतीयवासुदेवे,ति० । प्रव० । तृतीयदेवलोकस्थे स्वनामख्याते विमाने, नपुं० । स० ६ सम० ।

सयंभुकड-स्वयम्भु(म्भू)कृत-त्रि० । स्वय भवतीति स्वयम्भु-र्विष्णुरन्यो वा तत्कृत । विष्णुकृते, ' सयभुणा कडे लोए ' सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (अस्य व्याख्या ' कडवाइ ' शब्दे तृतीयभागे २०४ पृष्ठे गता ।)

स्वयभूर्निर्मितजगद्वादिना भणन्ति-

" आसीदिद तमाभूत-मप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेय, प्रसुप्तमिव सर्वत ॥ १ ॥
तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टस्थावरजङ्गमे ।
नष्टामरनरे चैव, प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ २ ॥
केवलं गह्वरीभूते, महाभूतविवर्जिते ।

अचिन्त्यात्मा विभुस्तत्र, शयानस्तप्यते तप ॥ ३ ॥
तत्र तस्य शयानस्य, नाभे पद्म विनिर्गतम् ।
तरुणरविमण्डलनिभ, हृद्य काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥
तस्मिन् पद्मे स भगवान् , दण्डी यज्ञोपवीतसयुक्त ।
ब्रह्मा तत्रोत्पन्न—स्तेन जगन्मातर सृष्टा ॥ ५ ॥
अदिति सुरसघाना, दितिरसुराणा मनुर्मनुष्याणाम् ।
विनता विहङ्गमाना, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥
कद्रू सरीसृपाणा, सुलसा माता च नागजातीनाम् ।
सुरभिश्चतुष्पदाना-मिला पुन सर्वबीजानामिति ॥ ७ ॥"
एवमुक्तक्रममेतदनन्तरोदित वस्तु अलीक भ्रान्तज्ञानादिभि प्ररूपितत्वात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

स्वयभुदत्त–स्वयम्भु(म्भू)दत्त–पु० । स्वनामख्याते काञ्चनपुरवास्तव्ये श्रेष्ठिनि, ध० र० ।

स्वयभुदत्तकथा पुनरेवम्—

"जलहिजलनेहपुन्ने-सुमेरुदड सुजाइकतिल्ले ।
जबुद्दीवे दीवे, इहऽत्थि कचणपुर नयर ॥ १ ॥
तत्थासि वासिओ जिण-मएण सिट्ठी सयभुदत्तु त्ति ।
पाय परिवज्जिय पउ-र तिव्वआरभसरभो ॥ २ ॥
उल्लसिरनिरतर अ-तरायवसओ न तस्स सपडइ ।
आजीविया वि निरव—ज्ज अप्पसावज्जवित्तीए ॥ ३ ॥
तत्तो अनिव्वहता, आरभइ जाव करिसण एसो ।
कूरग्गहदोसेण ता जाया तत्थ ऽणावुट्ठी ॥ ४ ॥
तीए वसेण अविरल-रलरालाउलियइब्भसदोह ।
जणियजणदुक्खलक्ख दुब्भिक्ख निवडिय घोर ॥ ५ ॥
तत्थ य सयभुदत्ता, तयणु अकामो अनिव्वहंतो य ।
ग्रसहाण वाहणाण, आरभइ जीवणोवाय ॥ ६ ॥
तेण वि दुब्भिक्खवसा, जाव न निव्वहइ ताव कणावि ।
महया सत्थेण सम, चलिओ देसतराभिमुह ॥ ७ ॥
दूरपहमइक्कते, सत्थ आवासिए अरन्नम्मि ।
तो मुक्कपक्कहक्का—चिलायधाडी समावडिया ॥ ८ ॥
तो भल्लसिल्लचावल—पमुहप्पहरणकरा समरधीरा ।
सत्थसुहडा वि तीए, सद्धिं जुज्झम्मि सलग्गा ॥ ९ ॥
खडियपयडसुहड—विहडियरणरहसनीससरनराह ।
उप्पिच्छ सत्थनाह, दारुणमाओहण जाय ॥ १० ॥
पवलबलेन खणेण, तेण सुमहल्लभिल्लनिवहेण ।
कलिकालेण व धम्मो, सत्थो गलहत्थिओ सयलो ॥ ११ ॥
घित्तूण सारमत्थ, सुरूवरामाजण मणुस्से य ।
वदिग्गहेण य तओ, चिलायसेणा गया पल्लिं ॥ १२ ॥
सो वि हु सयभुदत्तो, गयसव्वस्सो पलायमाणो य ।
धणवतु त्ति विचिंतिय, गहियो भिल्लेहिं दुट्ठेहिं ॥ १३ ॥
निद्दयकसवायनिवाय-बधणाईहिं ताडिओ वि दढ ।
सो इच्छइ जाव न किं, चि देयद्दव्व तओ तेहिं ॥ १४ ॥
पइदिण पुल्लोवाइय, चिलायकीरत तप्पणविहीए ।
चामुडाए पुरओ, उवहारत्थ स उवणीओ ॥ १५ ॥
रे रे वणिया ! जइ जी-वियव्वमहिलससि ता बहु दविण ।
अज्जवि अप्पसु अम्हं, कालमुह जासि किमकाले ॥ १६ ॥
एव त जपता, सयभुदत्त न जाव खग्गेण ।
निहणति ताव सहसा, समुट्ठिओ बहलहलबोलो ॥ १७ ॥
भो चयह चयह एय, वरागमणुसरह वेरिआरमिण ।
थीबालबुड्ढविद्ध-सकारिण मा विरावेह ॥ १८ ॥
एसा हम्मइ पल्ली, डज्झति इमाइँ सयलगेहाइ ।
इय उल्लाव साउ सयभुदत्त विमुत्तूण ॥ १९ ॥
पवणजइणा जवण, सुमरिय चिरवइरिसुहडसपाया ।
चामुडाभवणाओ, ते भिल्ला झत्ति नीहरिया ॥ २० ॥
जाओ अज्जव अह, अज्जेव य सयलसपय पत्तो ।
इय चिंततो तुरिय, सयभुदत्तो अवक्कतो ॥ २१ ॥
भीसणचिलायभयतर-लिओ य गिरिकुहरमज्झमज्झेण ।
वहलतरुवल्लिपडला-उलेण अपहेण वच्चतो ॥ २२ ॥
कसिणभुयगेण डक्को, उप्पन्ना वेयणा महाघोरा ।
परिचिंतिय च तेण, इत्ताहे नणु विणस्सामि ॥ २३ ॥
जइ कह वि चिलाएहिं, परिमुक्को ता कयततुल्लेण ।
डसिओ भुयगमेण, अलघणिज्ज अहह दिव्व ॥ २४ ॥
अहवा जम्मो मरणेण, जुव्वण सह जराइसयराह ।
सजोगो य विओगे-ण जायए किमिह सोगेण ॥ २५ ॥
इय चिंततो जा किं चि, सणिय सणिय स अग्गओ जाइ ।
ता तिलयतरुस्स अहे, चारणसमण नियच्छेइ ॥ २६ ॥
विसमभुयंगमविस विहु रियस्स सरण तुम मम मुणिंद ! ।
इय भणिरो मुणिपुरओ, विचेयणो झत्ति सो पडिओ ॥ २७ ॥
मुणिविहियगरुल अज्झयण, सरणवसजायआसणपकपो ।
मणिणो वरदाणपरो, गरुलवई तत्थ सपत्तो ॥ २८ ॥
तो तिमिर पिव दिवसयर-किरणहणिय तय महाहिविस ।
तह सुत्तविबुद्ध व्व, उट्ठिओ सो वि पट्ठदेहो ॥ २९ ॥
अह अज्झयणसमत्तीइ गरुलनाहो पयपए हिट्ठो ।
मुणिपवरवरेसु वर, आह इमा धम्मलाहो ते ॥ ३० ॥
त दट्ठु मुणिमणीह नमिय सठाण गओ गरुलनाहो ।
तुट्ठो सयभुदत्तो वि त मुणि पइ इम भणइ ॥ ३१ ॥
भयव ! भमत भीसत्थ सावयकुलसकुडाइ अडवीए ।
गुरुपुन्नेण नूण, तुह जोगो मह इह जाओ ॥ ३२ ॥
जइ मुणिवरिंद ! न तुमं इह हुता फुरियगुरुयकारुन्नो ।
अइदुट्ठरुट्ठविसहर—विसविसा तो मरतो हं ॥ ३३ ॥
ता मह पसिऊण मुणि—द चदखयरिंदविंदनयचरण ! ।
आरभदभसर—भवज्जिय देसु पव्वज्ज ॥ ३४ ॥
तो समयभणियविहिणा गुरुणा, पव्वाविओ इमा सुइर ।
पालियवय सुहम्म, पत्तो गमिही सिव कमसा ॥ ३५ ॥

कृपालोर्जीवाना ततिषु हृदयालोर्जिनमते,
स्वयभूदत्तस्य प्रकटमिति बुद्ध्वा सुचरितम् ।
निरारम्भे भावे कुरुत मनसो वृत्तिमतुला ,
सदा तीव्रारम्भान् परिहरत हे श्रावकजना ॥ ३६ ॥

इति स्वयभुदत्तकथा । ध० र० २ अधि० ६ लक्ष० ।

सयं (भू) भुभद्द–स्वयं (भू) म्भुभद्र–पु० । स्वयंम्भुरमणद्वीपदेवे, सू० प्र० १९ पाहु० । च० प्र० ।

सयं (भु) भुमहाभद्द–स्वय (म्भू) म्भुमहाभद्र–पु० । स्वयम्भूरमणद्वीपदेवे, च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

सयं (भु) भुमहावर–सय (भु) भूमहावर–पु० । स्वयम्भूरमणसमुद्राधिपतौ देवे, सू० प्र० १९ पाहु० । च० प्र० ।

सयंभूरमण-स्वयम्भूरमण-पु०। स्वयं भवन्तीति स्वयम्भुवो देवास्ते यत्रागत्य रमन्तीति स स्वयम्भूरमण। उत्त०११अ०। स्था०। अनु०। उत्त०। सथा०। आव०। अर्द्धरज्जुप्रमाणे प्रान्तसमुद्रे, अष्ट० ६ अष्ट०। सू० प्र०। जी०।

सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणभद्दसयंभूरमणमहाभद्दा य इत्थ दो देवा महिड्डिया। (सू० १८५×)

स्वयम्भूरमणे द्वीपे स्वयम्भूभद्रस्वयम्भूरमणमहाभद्रौ स्वयम्भूरमण समुद्रे स्वयम्भूवरस्वयम्भूमहावरौ। जी० ३ प्रति० ९ उ०। प्रज्ञा०।

सयंभूरमणोद-स्वयम्भूरमणोद-पु०। स्वयम्भूरमणस्वामिन समुद्र, जी०।

सयंभूरमणं णं दीवं सयंभूरमणोदे नामं समुद्दे वट्टे वलया० जाव असंखेज्जाइं जोयणसतसहस्साइं परिक्खेवेणं०जाव अट्ठो गोयमा! सयंभूरमणोदए उदये अत्थे पत्थे जच्चे तणुए फलिहवण्णाभे पगतिए उदगरसेणं पण्णत्ते, सयंभुरमणवरसयभुरमणमहावरा इत्थ दो देवा महिड्डिया सेसं तहेव० जाव असखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा। (सू० १८५×)

स्वयम्भूरमणसमुद्रस्योदकं पुष्करोदसदृशम्। जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सयंभूवर-स्वयम्भूवर-पु०। स्वयम्भूरमणोदसमुद्रस्य स्वनामके देवे, सू० प्र० १६ पाहु०। च० प्र०।

सयंवर-स्वयंवर-पु०। स्वयमात्मना वरो वरणम्। कन्यया आत्मनैव स्वपतेर्वरणे,वाच०।आ० म०। (द्रौपद्या स्वयंवरवक्तव्यता 'दुवई' शब्दे चतुर्थभागे २५८६ पृष्ठे गता।)

सयंवाइ-स्वयंवादिन्-पु०। तृतीयदेवलोकविमानभेदे, स० ६ सम०। विशालपुरराजस्य सोमप्रभस्य पुत्रे, दर्श० १ तत्त्व।

सयंस-शतांश-पु०। शतभागस्य वस्तुन शततमेऽशे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

सयंसंबुद्ध-स्वयंसंबुद्ध-पु०।स्वयमपरोपदेशेन सम्यग्वरबोधिप्राप्त्या बुद्धा मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्बोधेन स्वयसम्बुद्धा। जी० १ प्रति०। तीर्थकृत्सु, ल०। 'सयसबुद्धाणं'। तथा भव्यत्वादिसामग्रीपरिपाकत प्रथमसम्बोधेऽपि स्वयोग्यताप्राधान्यात् त्रैलोक्याधिपत्यकारणाचिन्त्यप्रभावतीर्थकरनामकर्म्मयोगेन चापरोपदेशेन स्वयम्-आत्मनैव सम्यग्वरबोधि प्राप्त्या बुद्धा मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्बोधेन स्वयंसम्बुद्धा। न वै कर्म्मणो योग्यताऽभावे तत्र क्रिया क्रिया, स्वफलाप्रसाधकत्वात्, अश्वमाषादौ शिक्षापक्त्याद्यपेक्षया। सकललोकसिद्धमेतदिति नाभव्ये सदाशिवानुग्रह:, सर्वत्र त त्प्रसङ्गाद्, अभव्यत्वाविशेषादिति भावनीयम्।ल०। औ०। कल्प०।

सयकम्म-स्वककर्मन्-न०। स्वानुष्ठिते पापे कर्मणि "जत्थ पाणा विसन्नासि, किच्चंती सयकम्मणा" सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

सयकम्मकप्पिय-स्वककर्मकल्पित-त्रि०। स्वकीयेन ज्ञानावरणीयादिना कर्म्मणा व्यवस्थापिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ०।

सयकित्ति-शतकीर्त्ति-पु०। भारते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति दशमे, शतकजीवे तीर्थकरे, ती० २० कल्प। प्रव०। स०।

सयक्कउ-शतक्रतु-पु०। शतं क्रतूना-प्रतिमानाम्-अभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपाणां वा यस्याऽसौ शतक्रतु। भ० ३ श० २ उ०। उपा०। प्रज्ञा०। द्वी०। शक्रेन्द्रे, 'वज्जपाणी पुरंदरे सयक्कऊ सहस्सक्खे' शत क्रतव श्राद्धपञ्चमप्रतिमारूपा यस्य स शतक्रतु। इद हि कार्त्तिकश्रेष्ठिभवापेक्षया, तथाहि--पृथिवीभूषणनगरे प्रजापालो नाम राजा कार्त्तिकनामा श्रेष्ठी। तेन श्राद्धप्रतिमाना शत कृत तत शतक्रतुरिति ख्याति।कल्प०१ अधि० १ क्षण।जी०।

सयग-शतक-पु०। पुष्कलीत्यपरनामके श्रावके, स्था० ६ ठा० ३ उ०। ती०। प्रव०। (सख 'शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३८ पृष्ठे कथोक्ता।) शतप्रमाणग्रन्थे,षट्सु कर्मग्रन्थेष्वन्यतमे शतके, कर्म०।

"यो विश्वविश्वभविनां भवबीजभूतं,
कर्मप्रपञ्चमवलोक्य कृपापरीत।
तस्य क्षयाय निजगाद सुदर्शनादि-
रत्नत्रयं स जयतु प्रभुवर्धमान ॥ १ ॥
अग्रायणीयपूर्वा--दुद्धृत्य परापकारसाराधिया।
येनाभ्यधायि शतक, स जयतु शिवशर्मसूरिवर ॥ २ ॥
अनुयोगधरान् पूर्वान्, धर्माचार्यान्मुनींस्तथा नत्वा।
स्वोपज्ञशतकसूत्र, विवृणोमि यथाश्रुत किंचित् ॥ ३ ॥

कर्म० १ कर्म०।

सम्प्रति शतगाथाप्रमाणत्वेन यथार्थनामक
शतकशास्त्र समर्थयन्नाह-

देविंदसूरिलिहियं, सयगमिणं आयसरणट्ठा ॥ १००॥

देवेन्द्रसूरिणा करालकलिकालपातालतलावमज्जद्विशुद्धधर्मधुरोद्धरणधुरीण--श्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिचरणसरसीरुहचञ्चरीककल्पेन लिखितमक्षरविन्यासीकृत कर्मप्रकृतिपञ्चसग्रहबृहच्छतकादिशास्त्रेभ्य इति शेष। किमित्याह--शतक शतगाथाप्रमाणमिदमधुनैव व्याख्यातस्वरूपम्। किमर्थमित्याह--आत्मस्मरणार्थमात्मस्मृतिनिमित्तमिति ॥ १०० ॥ (कर्म०) श्रीमद्देवेन्द्रसूरिविरचिता स्वोपज्ञशतकटीका समाप्ता। कर्म० ५ कर्म०।

सयग्गसो-शताग्रशस्-अव्य०। शतसङ्ख्यभेदैरित्यर्थे, बृ० १ उ० ३ प्रक०। सूत्र०। शतपरिमाणेनेत्यर्थे, भ० २५ श० ६ उ०।

सयग्गु-शतग्नु-पुं०। सुरभिनामके वनस्पतिभेदे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ०।

सयग्घी-शतघ्नी-स्त्री०। महायष्टौ, महाशिलासु या उपरिष्टात् पातिता सत्य शतानि पुरुषाणा घ्नन्तीति। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। औ०। प्रज्ञा०। प्रश्न०। रा०। जी०। शतघ्न्यो हि यन्त्रविशेषरूपा। उत्त० ६ अ०।

सयण-शयन-न० । शय्यते एष्विति शयनानि । वसतिषु, आचा०१श्रु०६अ०१ उ० । शय्यते स्थीयते उत्कुटुकासनादिभिरस्मिन् । आश्रयस्थान आचा०१श्रु० ६ अ० १ उ० । खट्वायाम् , आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । पर्यङ्कादौ, स्था० ८ ठा० ३ अ० । शय्यायाम् उत्त०१अ० । प्रश्न०।ध० ।वातूलीपर्यङ्क, प्रवरपटोपधानयुक्त , सूत्र० १ श्रु० अ० ३ उ० । तूलादिशयनीये , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सस्तारक, सूत्र० १श्रु० १ अ० ।स्था० । आव०। स्वापे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । उत्त० । त० । ('सथार' शब्देऽस्मिन् भाग १५० पृष्ठ सस्तारपौरिषीप्रस्ताव शयनविधिरुक्त ।) ('अज्जा' शब्दे प्रथमभाग २०१ पृष्ठ च गता ।)

साम्प्रत श्रावकस्य रात्रिविषय यद्विधेय तद्दर्शयन्नाह—

गत्वा गृहेऽथ कालेऽर्ह-द्गुरुस्मृतिपुरस्सरम् ।
अल्पनिद्रोपासनं च, प्रायेणाब्रह्मवर्जनम् ॥ ६७ ॥

अथेति—स्वाध्यायानन्तर्ये , गृहे गत्वा काले—अवसरे रात्रे प्रथमे यामेऽर्द्धरात्रे वा शरीरसात्म्येन, निजगृहे स्वकीयपुत्रादीना पुरतो धर्मदेशनाकथनेन निद्रावसरे ज्ञात इत्यर्थ । अल्पनिद्राया उपासन—सेवन , विशेषतो गृहि धर्मो भवतीति सम्बन्ध । यतो दिनकृत्ये—" काऊण सयणवग्गस्स , उत्तम धम्मदेसण । सिज्जाठाण तु गतूण ,तओ अन्न कर इम ॥ १ ॥ " इति । अत्र निद्रेति विशेष्यम् , अल्पेति विशेषण , विशेषणस्य चात्र विधि , सविशेषणे हि विधिनिषेधौ विशेषणमुपसक्रामत इति न्यायात् , निद्रेति विशेष्य , तेन न तत्र विधि , दर्शनावरणकर्मोदयेन निद्राया स्वत सिद्धत्वात् । ' अप्राप्त हि शास्त्रमर्थवदि'ति (निद्राया अल्पत्वे विधिरित्यवसेयम् ।) कथ निद्रा कुर्यादित्याह—अर्हदिति—अर्हन्त —तीर्थकरा गुरवो धर्माचार्यास्तेषा स्मृति —मनस्यारोपण पुरस्सरापूर्व यस्य तत्तथा, क्रियाविशेषणमिदम् , उपलक्षण चैतत् चतुशरणगमनदुष्कृतगर्हा सुकृतानुमोदना सर्वजीवक्षमणप्रत्याख्यानकरणाष्टादशपापस्थानवर्जनपञ्चनमस्कारस्मरण - प्रभृतीना—न ह्येतद्विना श्रावकस्य शयन युक्तम् , तत्र देवस्मृति—' नमो वीअरायाण , सव्वण्णूण तेलोक्कपूइयाण जहट्ठिअवत्थुवाईण ' मित्यादि । गुरुस्मृतिश्च—' धन्यास्ते ग्रामनगरजनपदादयो" , येषु मदीयधर्माचार्या विहरन्तीत्यादि , ' चैत्यवन्दनादिना वा नमस्करण स्मृति , यदाह दिनकृत्ये— सुमरित्ता भुवणनाहे " त्ति , वृत्तौ--स्मृत्वा धातूनामनेकार्थत्वाद्वन्दित्वा , भुवननाथान्—जगत्प्रभून् , चैत्यवन्दना कृत्वेत्यर्थ । (ध०) (चतु शरणगमनम् 'चउसरण' शब्दे तृतीयभागे १०५८ पृष्ठे गतम् ।) सुकृतानुमोदन चेत्थम्—'अहवा सव्वं चिअ वी-अरायवयणाणुसारि ज सुकय । कालत्तए वि तिविहं, अणुमोएमो तय सव्व ॥ १ ॥' इत्यादि । सर्वजीवक्षमण यथा—' खामेमि सव्वजीवे, सव्वे जीवा खमतु मे । मित्ती मे सव्वभूएसु, वेर मज्झ न केणइ ॥ १ ॥ ' इत्यादि । प्रत्याख्यान च चतुर्विधाहारविषय ग्रन्थिसहितेन सर्वव्रतसक्षेपरूपदेशावकाशिकव्रतस्वीकरण च , यदुक्त दिनकृत्ये—

"पाणिवहमुसाऽदत्त ' इत्यादि गाथाद्वय प्राग् लिखितमेव,
तथा शेषपापस्थानवर्जन यथा—

' तहा कोह च माण च माय लोभ तहेव य ।
पिज्ज दोस च वज्जेमि अब्भक्खाण तहेव य ॥ १ ॥
अरई रइपसुन्नं परपरिवाय तहेव य ।
मायामोस च मिच्छत्त, पावट्ठाणाणि वज्जिमो ॥ २ ॥ ' इति

तथा—

' जइ मे हुज्ज पमाओ , इमस्स देहस्सिमाइ रयणीए ।
आहारमुवहिदेह, सव्व तिविहेण वोसिरिअ ॥१॥ '

नमस्कारपूर्वकमनया गाथया त्रि साकारानशनस्वीकरणं पञ्चनमस्कारस्मरण च स्वापावसरे कार्य, ततो विविक्तायामेव शय्याया शयितव्य, नतु स्त्र्यादिससक्तायाम् , तथा सति सतताभ्यस्तत्वाद्विषयप्रसङ्गस्योत्कटत्वाच्च वेदोदयस्य पुनरपि तद्वासनया बाध्यत जन्तु , अत सर्वथोपशान्तमोहेन धर्मवैराग्यादिभावनाभावितेनैव च निद्रा कार्येति स्वापविधि । तथा ' प्रायेण ' इति बाहुल्येन , गृहस्थत्वादस्य अब्रह्म—मैथुन तस्य वर्जन—त्यजन , गृहस्थेन हि यावज्जीव ब्रह्मव्रत पालयितुमशक्तेनापि पर्वतिथ्यादिबहुदिनेषु ब्रह्मचारिणैव भाव्यम् । ध०२ अधि० ।

सदन-न० । अङ्गग्लानौ , ध० १ अधि० । गृहे , रा० ।

स्वजन-पु० । मातापितृभ्रात्रादिके, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । आ० म० । पुत्रपितृव्यादौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । स० । आचा० । पूर्वापरसस्तुते मातापितृव्यश्वशुरादिके", आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । पितृमातृपत्नीपक्षोद्भवा पुसां स्वजना । ध० २ अधि० । सूत्र० । प्रश्न० ।

सयणकाल-शयनकाल-पुं० । स्वापावसरे,सूत्र०२ श्रु०१अ० ।

सयणकिडग-स्वजनक्रीडक-पुं० । स्वजनादिना क्रीडाकारके, सूत्र० १ श्रु०४ अ० १ उ० ।

सयणवग्ग-स्वजनवर्ग-पु० । स्वकीयलोके, पञ्चा० ८ विव० ।

सयणविरहिय-स्वजनविरहित-त्रि० । भ्रात्रादिबन्धुविवर्जिते, प० चू० ४ द्वार ।

सयणविहि-शयनविधि-पु० । शयन स्वाप तद्विषयको विधि । स्वप्नावधा , ज० । (शयनविधि ' कला ' शब्दे,तृतीयभागे ३७७ पृष्ठ उक्त ।)

सयणाइजुत्त-स्वजनादियुक्त-त्रि० । स्वजनहिरण्यादिसमन्वित, प० व० ९ द्वार ।

सयणासण-शयनासन-न० । पल्यङ्कादीनि शयनानि पीठिकादीनि आसनानि । पल्यङ्कपीठिकादिषु , बृ० १ उ० २ प्रक० । प्रश्न० । जीत० ।

सयणिज्ज-शयनीय-त्रि० । पर्यङ्के , कल्प० १ अधि०२ क्षण । सू० प्र० । ज० । विपा० ।

सयदुवार शतद्वार-न० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे वैताढ्यगिरिपादमूले पुण्ड्रजनपदप्रधाने नगरे , यत्र महापद्मस्तीर्थकृदुत्पस्यते । स्था०६ ठा०३ उ० । अन्त० । ती० । ति० । भ० ।

सयधणु-शतधनुष्-पुं० । जम्बूद्वीपे ऐरवते वर्षे आगामिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति अष्टमे कुलकरे, स० । ति० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति नवम कुलकरे, स्था० १० ठा० ३ उ० । बलदेवस्य रेवत्यां जाते पुत्रे, नि० १ श्रु० ५ वर्ग १० अ० । (स चारिष्टनेमेरान्तिके प्रव्रज्य सिद्ध इति निरयावलिकायाः पञ्चमे वर्गे दशमेऽध्ययने सूचितम् ।)

सयपइया-शतपदिका-स्त्री० । स्वेदजजन्तुभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

सयपत्त-शतपत्र-न० । पत्रशतसंख्योपेते पद्मे । चं० प्र० १ पाहु० । आ० म० । ती० । जं० । रा० । ओघ० । प्रज्ञा० । शत्रुञ्जये, ती० १ कल्प । सू० प्र० । प्रज्ञा० । स० । औ० । रा० ।

सयपव्व-शतपर्वन्-न० । बहुपर्वे वंशजातीये वनस्पतौ, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

सयपाग-शतपाक-न० । शतकृत्वो यत्पक्वं परावरौषधै रसेन सह शतेन वा कार्षापणानां पक्विमे,ज्ञा० १श्रु० १ अ० । औ० । शत पाकानामौषधिक्वाथानां वा पाको यस्य,औषधिशतेन वा सह पच्यते यत् शतकृत्वः पाको यस्य, शतेन वा रूपकाणां मूल्यत पच्यत यत्र तच्छतपाकम् । स्था० ४ ठा० १ उ० । शतवारं नवनवौषधरसेन पक्वानि । अथवा—यस्य पाके शतं सौवर्णा लगन्ति तत् । शतद्रव्यैः पक्वे तैलादौ , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सयपोरागकिमिय-शतपर्वककृमिक-पुं० । इक्षुपर्वकृमिषु, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

सयबल-शतबल-पुं० । ऋषभपूर्वभवजीवस्य वैताढ्यपर्वते गन्धारविषये जातस्य महाबलस्य राज्ञः पितामहे, आ० चू० १ अ० । आतु० । आ० म० ।

सयभिसय-शतभिषज्-स्त्री० । शततारे वरुणदेवताके स्वनामख्याते नक्षत्रभेदे, जं० ७ वक्ष० । स्था० । सू० प्र० । स० ।

सयमाण-स्वपत्-त्रि० । शयाने, "अजयं सयमाणो य पाणभूयाइँ हिंसइ " । दश० ४ अ० । आचा० ।

सयमारंभवज्जण—स्वयमारम्भवर्जन—न० । अष्टम्यां प्रतिमायां श्रावककर्त्तव्ये , साक्षादारम्भनिषेधे , ' वज्जइ सयमारंभं सावज्जं कारवेति पर्सेहिं । वित्तिणिमित्तं सुव्वयगुणजुत्तो अट्ठ जा मासा " इति । उपा० १ अ० ।

सयमास-स्वकमास-पुं० । स्वकीयमासे, नि० चू० २० उ० ।

सयमुह-शतमुख-न० । स्वनामख्याते नगरे, यत्र गुणचन्द्र श्रेष्ठी चन्द्रिकया भार्यया सहासीत् । पिं० ।

सयय-शतत-न०।अनवरते,आचा०१श्रु०८ अ०४ उ० ।उत्त० । शतक-पुं० । उत्सर्पिण्यां भविष्यतो दशमतीर्थकृतः पूर्वभवजीवे स्वनामख्याते श्रावके , स० ८४ सम० । ति० ।

सययबंध-सततबन्ध-पुं० । शतत बन्ध सततबन्ध । नाम-नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलमिति समासः । यथा चित्रपृष्ठ पट्ट विस्पष्टपटुरित्यादौ । निरन्तरबन्धकाले बन्धे, कर्म० ५ कर्म० ।

सययब्भास-सतताभ्यास-पुं० । नित्यमेव मातापित्रविनयादिवृत्तौ, ध० १ अधि० ।

सयरह-शतरथ-पुं० । भारते वर्षेऽतीतायामवसर्पिण्यां जाते दशमे कुलकरे, स० ।

सयराह-देशी-युगपदर्थे, त्वरिते च । आ० म० १ अ० । झटित्यर्थे, अनु० । आ० म० । प्रश्न० ।

सयरि-सप्तति-स्त्री० । सप्तावृत्तदशसंख्यायाम् , ' सयरिं मासाण ' महा० १ चू० ।

सयरिसह-शतवृषभ-पुं० । त्रयोविंशतितमे अहोरात्रमुहूर्ते , चं० प्र० १० पाहु० ।

सयल-शकल-त्रि० । सम्पूर्णे , विशे० ' सयलजगजीवहिय । ' कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

सयलजगप्पियामह-सकलजगत्पितामह-पुं० । सकलजगतः समस्तभुवनजनस्य पितामह इव पितामह सकलजगत्पितामह । अथवा-सकलजगतो धर्मः पिता पालनानियुक्तत्वात्तस्यापि भगवान् पिता भगवत्प्रभवत्वाद्धर्मस्येति पितुः पितापितामह । सकलजगत पितामह इति विग्रह । तीर्थकृति, " भुवणगुरुणो य ठवणा सयलजगप्पियामहस्स तो सम्म " प० स० ।

सयलसमाहियसिद्धि-सकलसमाहितसिद्धि-स्त्री० । निखिलेप्सितार्थनिष्पत्तौ, पञ्चा० ६ विव० ।

सयलादेश-सकलादेश-पुं० । समग्ररूपतया प्रतिपादने,रत्ना० ४ परि० । (सकलादेशस्वरूपम् ' सत्तभंगी ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)

सयलिंदियविसयभोगपज्जंत-सकलेन्द्रियविषयभोगप्रत्यन्त-पुं० । अशेषभोगपर्यन्ते, आ० ।

सयवसह-शतवृषभ-न० । अहोरात्रस्य त्रयोविंशे मुहूर्ते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । जं० । ज्यो० ।

सयवार-शतवार-पुं० । शतश इत्यर्थे, 'त किहिँ चंकेहिँ लोअणेहिँ जोइज्जउ सयवार ' प्रा० ४ पाद ।

सयसहस्स शतसहस्र-न० । लक्षे , ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । स्था० । ज्ञा० । जं० । अनु० ।

सयसहस्सपत्त-शतसहस्रपत्र-न० । लक्षदलोपेते पद्मे, औ० ।

सयसामत्थाणुरूव-स्वकसामर्थ्यानुरूप-त्रि० । निजशक्त्यनुसारे, पञ्चा० १८ विव० ।

सयसाहस्सिय-शतसाहस्रिक-त्रि० । लक्षप्रमाणे , कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

सया-सदा-अव्य० । सर्वकाले , आचा० १ श्रु० १४ अ० १ उ० । स्था० । दश० । सूत्र० । आव० । नित्यं शब्दार्थे, भ० ३ श० ३ उ० । स्था० । सातत्ये, चं० प्र० २० पाहु० । मर्यादातोऽपर्यवसिते काले , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सयाउ-शतायुष्-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते क्षेत्रे अतीतायामुत्सर्पिण्यां,जाते द्वितीये कुलकरे , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

ति० । स० । सुराविशेषे शतवारानपि शोधिताऽपि या स्वरूपं न जहाति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० ।

सयागुत्त-सदागुप्त-त्रि०। सर्वकालं प्रहरणादिभी रक्षिते,जी० ३ प्रति० ३ अधि० ।

सयाज(य)य-सदायत-त्रि० । सर्वकालं प्रयत्नपरे , दश० ४ अ० । आचा० । दश० । आचा० ।

सयाजला-सदाजला-स्त्री० । सदा-सर्वकालं जलम् उदकं यस्यां सा तथा । सदा जलाभिधानायां नरकनद्याम् , "सयाजला नाम नदी भिदुग्गा पविज्जला लोहविलीणतत्ता ।" सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

सयाणिय-शतानीक-पुं० । कौशाम्ब्यां नगर्यां स्वनामख्याते राजनि उदयनपितरि, विपा०१श्रु०५ अ० । आचा० । विशे०। अत्रैव भरतक्षेत्रे यमुनानदीकूले पूर्वदिग्वधूकण्ठनिवेशितमुक्ताफलकण्ठिकेव कौशाम्बी नाम नगरी । तत्र च सहस्रानीकराजसुतः स्वकुलमहासरः सरसि जायमानः शतानीको नाम राजा । तस्य च चेटकराजदुहिता श्रीमहावीरजिनक्रमकमलमधुकरी च भुवनातिशायिरूपा मृगापतिर्नाम पट्टमहादेवी । अन्यदा च शतानीकनरपतिना निजमनःकुविकल्पसंभाविताऽलीकापराधेन स्वनगरीनिवासिनस्तोषितसाकेतपुरप्रतिष्ठितसुरप्रियाभिधानयक्षावाप्तवरस्य निरपराधस्यैवैकस्य चित्रकरस्याऽङ्गुष्ठप्रदेशिन्योरग्रं छेदितम् । ततस्तेन 'निरर्थकमपमानितोऽहम्' इति गाढं प्रकुपितेनोपायं विमृश्य स्त्रीलोलत्वादतिबलिष्ठत्वाच्चोज्जयिनीनिवासिनश्चण्डप्रद्योतनरनाथस्य चित्रफलके वरलब्धतया यथावस्थितं मृगापतिरूपं प्रदर्शितम् । ततस्तेनातिमदनपरवशेन तद्याचनाय शतानीकान्तिकं दूतः प्रेषितः । स च शतानीकेन बाढमपमान्य निर्भर्त्स्य च विसर्जितः ततस्तद्वचनाकर्णनप्रकुपितश्चण्डप्रद्योतो महाबलैरनकभटकोटिस्वामिभिर्बद्धमुकुटैश्चतुर्दशभिर्भूपालैः , महता स्वबलेन च सह प्रचलितः शतानीकस्योपरि । तं च तथा महाबलभरेणाऽऽगच्छन्तं श्रुत्वा, आत्मानं चाल्पसामग्रीकं ज्ञात्वा हृदयसङ्घट्टेन संजातातीसाररोगः पञ्चत्वमुपगतः शतानीकः । ततो मृगापत्या चिन्तितम्—धिङ् मम रूपम् , यदर्थं मद्भर्तुस्तावद् मरणमागतम् । न चैतावता स्थास्यतीदम् , किन्तु भवकोटीष्वप्यतिदुरवापं श्रीमन्महावीरोपदेशतः सुचिरमनुपालितं मम शीलाभरणमपि विलुप्येत लग्नम् । तस्मादुपायमत्र चिन्तयामि, इति विमृशयन्त्या स्वबुद्धिलब्धसम्यगुपायया चण्डप्रद्योतस्यागच्छतो दूरस्थितस्यैव निरूपितः सम्मुखो दूतः । तेन च गत्वा मृगापतिवचनात् प्रोक्तम् , यथा—राजन् ! मृगापतिर्भणयति-यद्-भर्तरि मृते स्वाधीनैव तावत् तवाहम् , परं किन्त्वद्यापि राजा बाल एवायमुदायननामा मत्पुत्रः । ततो यद्यस्य सुस्थमकृत्वैवाऽहं त्वया सह गच्छामि , तदा सीमालराजादिभिरसौ परिभूयते । तस्मादिहैव दूरे स्थितोऽमुं सुस्थं कुरु । अथास्मत्कृतेऽप्येवमेवाऽर्वाग् मद्देशसीमायां समेष्यसि, तदा विषादिप्रयोगतो मरिष्यामि । ततश्चण्डप्रद्योतेनोक्तम्—मयि विद्यमाने न कोऽप्यस्य समुत्कम्पयको- कयिष्यति । ततो दूतेनोक्तम्—नैवम् , यतः उच्छीर्षस्थितविषधरस्य योजनशतस्थायि वैद्यः किं कुरुते ?, तत्—स्मात् सुस्थं कुरु । तेनोक्तम्--कथं पुनरेतत् संपद्यते ? । ततो दूतेनोक्तम्--उज्जयिनीनगरीसत्का बलिष्ठा इष्टका भवन्ति , ताभिः कौशाम्ब्याः प्राकारं कारय । उज्जयिन्याश्चातिदूरे कौशाम्बी, ततो गन्त्र्यादिवाहनैरिष्टका आनेतुं न शक्यन्ते । अतः पदातिपुरुषप्राचुर्याच्चण्डप्रद्योतेन तान् परम्परया व्यवस्थाप्य हस्ताद् हस्तसंचारेणेष्टका आनाय्य कारितः कौशाम्ब्याः प्राकारः । ततो मृगापत्या प्रोक्तम्—धान्यजलतृणादिकं यथा नगरीमध्ये प्रचुरं भवति तथा कारय । ततो रागान्धत्वेन नष्टबुद्धिना तेन सर्वं तत् तथैव कारितम् । ततो रोधकशक्यायां तस्यां नगर्यां सजातायां व्यभिचरिता मृगापतिश्चण्डप्रद्योतस्य । ततो नगरीद्वारे समायातो विलक्षीभूतस्तिष्ठत्यसौ । ततो मृगापत्या चिन्तितम्--पुत्रराज्योपद्रवव्यतिकरे निश्चिन्ता सञ्जाताऽहं तावत् , ततो धन्यास्ते ग्रामनगरादिप्रदेशा येषु भगवान् महावीरो विचरति, धन्यश्च स एव लोको यस्तत्पादरजोरञ्जितभालतलः सततं तदन्तिकापासीनस्तद्वचःपीयूषवृष्टिभिर्निर्वाप्यमानः कालं निर्वाहयति , तद् यद्यत्र कथमपि भगवान् समागच्छति, ततोऽवलोकितातिदुरन्तसंसारवैरस्याऽहमप्येतत् करोमि प्रव्रज्यां चाऽभ्युपगच्छामि । एतच्च तदाकूतं विज्ञाय समागतस्तत्र भगवान् । मृगापतिश्चण्डप्रद्योतश्च तत्र वन्दनार्थमुपगतः । धर्मकथावसाने च मृगापत्या व्रतग्रहणार्थं चण्डप्रद्योतो मुत्कलापितः । तेनापि भगवदाज्ञया तस्याश्च सदेवमर्त्याऽसुरायां परिषदि लज्जमानेन सा मुत्कलिता, प्रव्रजिता च । विशे० । भ० । कल्प० । ती० । आ० क० । वत्सजनपदे कौशाम्ब्यां राज्ञः शतानीकस्य जयन्तीनाम भगिन्यासीत् । बृ० २ उ० । सथा० । आव० । आ० चू० ।

सयाथिमिय-सदास्तिमित-स्त्री० । अविरहिते प्रशान्ते , पं० सू० ४ सूत्र ।

सयामग-श्यामक-पुं० । गर्दभिल्लराजादनन्तरशकराजाच्च पूर्वमभिषिक्ते भारतप्रधानराजे, ति० ।

सयालि-सदालि-पुं० । भारते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यताऽष्टादशतीर्थकरस्य सवरस्य पूर्वभवजीवे , ती० २० कल्प । स० ।

सयावरी-शतावरी-त्रि० । वल्लीभेदे, ध० ३ अधि० । प्रज्ञ० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, उत्त० ३६ अ० ।

सयावियडभाव-सदाविकटभाव-पुं० । सर्वकालं प्रकटभावे, 'सयावियडभावे असंसत्ते जिइदिए ।' दश० ८ अ० ।

सयासव-सदाश्रव-त्रि० । आश्रवतीयत्क्षरति जलं यैस्ते आश्रवाः -सूक्ष्मरन्ध्राणि सन्तो विद्यमाना सदा वा-सर्वदा वा आश्रवा यस्य स सदाश्रवः । आश्रवैः सदा सहिते, भ० १ श० ६ उ० ।

शताश्रव-त्रि० । शतसंख्या आश्रवा यस्य स । शतसंख्यकाश्रवोपेते, भ० १ श० ६ उ० ।

सयासिव-सदाशिव-पुं० । न० । सदा शिवमस्येति सदाशिवम् । ल० । यो० । परब्रह्मणि,शैवोपास्ये परतत्त्वे, आ० २अ०।

सयासोक्ख-सदासौख्य-न० । नित्यसुखे, अपवर्गे, आव०६ अ० । पञ्चा० ।

सय्ह-सह्य-त्रि० । 'ह्य ह्यो ' ॥ ८।२।१२४॥ इति ह्यशब्दे-हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा । सहनीये , प्रा० २ पाद ।

सयोग-सयोग-पु०। योगेन सहिते । संसारी जीवभेदे, स्था० २ ठा ४ उ० ।

सर-शर-पु० । बाणे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अस्त्रे,प्रव० द्वार । ध० । सथा० । आ० म० । औ० । सूत्र० । स० ।

सरस्-न० । स्वयं सम्भूते जलाशये, अनु० । स्था० । प्रश्न० । नि० चू० । भ० । औ० । रा० । प्रश्न० । उत्त० । ज्ञा० । बहूनि केवलानि पुष्पावकीर्णानि सरांसीत्युच्यन्ते, प्रश्न० २ पद ।

स्वर्-अव्य० । स्वर्लोके , देवलोके , गा० ।

स्वर-पु० । शुद्धेष्वकारादक्षरेषु, पुं० "अक्खरसरणेण सरा" 'स्वृ' शब्दोपतापयो , अक्षराणां व्यञ्जनानां स्वरणेन संशब्दनेन स्वरा अकारादय प्रोच्यन्ते । अथवा—अक्षरस्य चैतन्यस्य स्वरणात् संशब्दनात् स्वरा , शब्दोच्चारणमन्तरेणाऽन्तर्विज्ञानस्य बोद्धुमशक्यत्वात् , शब्दे च स्वरसद्भावादिति । विशे० ।

सुद्धा वि सरंति सयं,सारंति य वंजणाइँ जं तेणं ।
होंति सरा न कयाइ वि,तेहिँ विणा वंजणं सरइ ॥४६२॥
वंजिज्जइ जेणत्थो,घडो व्व दीवेण वंजणं तो त ।
अत्थं पायेण सरा, वंजंति न केवला जेणं ॥ ४६३ ॥

शुद्धा केवला व्यञ्जनरहिता अपि अकारादय स्वरा स्वयमेव स्वरन्ति-शब्दयन्ति विष्णुप्रमुखं वस्तु , व्यञ्जनानि चैते संयुक्ता सन्त स्वरयन्ति उच्चारणयोग्यानि कुर्वन्ति यत , तेन कारणेन स्वरा भवन्त्येते । न हि क्वापि तै स्वरैर्विना व्यञ्जनस्य स्वरणम् अर्थप्रतिपादनं दृश्यते । नापि परगमने पिण्डीभूतानि व्यञ्जनानि स्वरैर्विनोच्चारयितुं शक्यन्ते,अतो व्यञ्जनस्वरणादप्यते स्वरा उच्यन्त इति भाव । व्यज्यते प्रकटीक्रियते प्रदीपेनेव घटादिरर्थोऽनेनेति कृत्वा व्यञ्जनमभिधीयते व्यञ्जनसाहाय्यविरहिता यत केवला स्वरा प्रायो न कदाचिद् बाह्यमर्थं व्यञ्जयन्ति, अपनीतव्यञ्जनं हि वाक्यं न विवक्षितार्थप्रतिपादनायाऽलं दृश्यते, यथा—'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि ' इत्यत्र वाक्ये व्यञ्जनापगमे एते स्वरा समवतिष्ठन्ते-'अ-अ अ-अ-अ-आ-अ-आ-इ-आ-इ' । न चैते विवक्षितमर्थं प्रतिपादयितुं समर्था । अकारेकारादय केवला अपि विष्णुमन्मथादिकमर्थं प्रतिपादयन्तीति प्रायोग्रहणम् । अत्राह-नन्वकारादयो विष्णुप्रभृतीनां संज्ञा एव । एव च सति यथा केवलेन स्वरेण संज्ञा, तथा संकेतवशात् केवलेन व्यञ्जनेनाप्यसौ भविष्यति तत्कथं पूर्वगाथायामुक्तम्—"न कयाइवि तेहिँ विणा वंजणं सरइ'इति ? सत्यम् , तत्राऽयमभिप्राय'-स्वरै केवलैरपि काचित् काचित् संज्ञा दृश्यते , व्यञ्जनैस्तु सर्वथा तद्रहितैर्न काचित् संज्ञा दृश्यत इति । तदेवमक्षरं वर्ण इति पर्यायौ सामान्यवर्णवाचकौ, स्वरो व्यञ्जनमित्येतौ तु प्रत्येकं वर्णविशेषवाचकाविति।विशे०। सकलजनादृतत्वप्रकृतिगम्भीरतादिगुणालङ्कृते ध्वनौ , अनु० । विशे० । सूत्र० । स्था० । नं० । रा० । जं० । 'स्वृ' शब्दोपतापयो , स्वरणं स्वर । ध्वनिविशेषे, अनु० ।

स्वरा —

सत्त सरा पण्णत्ता,तं जहा-"सज्जे रिसभे गंधारे, मज्झिमे पंचमे सरे । धेवते चेव णिसाते,सरा सत्त वियाहिता ।।१।।"

एएसि णं सत्तण्हं सराणं सत्त सरट्ठाणा पण्णत्ता, तं जहा—
सज्जं तु अग्गजिब्भाते, उरेण रिसभं सरं ।
कंठुग्गतेण गंधारं, मज्झजिब्भा तु मज्झिमं ॥ २ ॥
णासाए पंचमं बूया, दंतोट्ठेण य धेवतं ।
मुद्धाणेण य णिसात, सरट्ठाणा वियाहिता ॥ ३ ॥
सत्त सरा जीवनिस्सिता पण्णत्ता, तं जहा—
सज्जं रवति मयूरो, कुक्कुडो रिसहं सरं ।
हंसो णदति गंधारं, मज्झिमं तु गवेलगा ।।४।।
अह कुसुमसंभवे काले, कोइला पंचमं सरं ।
छट्ठं च सारसा कोंचा,णिसायं सत्तमं गता ।।५।।
सत्त सरा अजीवनिस्सिता पण्णत्ता, तं जहा—
सज्जं रवति मुइंगो, गोमुही रिसभं सरं ।
संखो णदति गंधारं, मज्झिमं पुण झल्लरी ॥ ६ ॥
चउचलणपतिट्ठाणा, गोहिया पंचमं सरं ।
आडंबरो रेवतित, महाभेरी य सत्तमं ॥ ७ ॥
एतेसि णं सत्तसराणं सत्त सरलक्खणा पण्णत्ता,तं जहा—
सज्जेण लभति वित्तिं, कतं च ण विणस्सति ।
गावो मित्ता य पुत्ता य, णारीणं चेव वल्लभो ।।८।।
रिसभेण उ एसज्जं, सेणावच्चं धणाणि य ।
वत्थगन्धमलंकारं, इत्थिओ सयणाणि य ॥ ९ ॥
गंधारे गीतजुत्तिण्णा, वज्जवित्ती कलाहिता ।
भवंति कतिणो पन्ना, जे अन्ने सत्थपारगा ॥ १० ॥
मज्झिमस्सरसंपन्ना, भवति सुहजीविणो ।
खायती पीयती देती, मज्झिमं सरमस्सितो ॥ ११ ॥
पंचमस्सरसंपन्ना, भवति पुढवीपती ।
सूरा संगहकत्तारो, अणेगगणणातगा ॥ १२ ॥
रेवतस्सरसंपन्ना, भवन्ति कलहप्पिया ।
साउणिता वग्गुरिया, सोयरिया मच्छबन्धा य ।।१३ ॥
चंडाला मुट्ठिया सेवा, जे अन्ने पावकम्मिणो ।
गोघातगा य जे चोरा, णिसायं सरमस्सिता ।।१४।।
एतेसिं सत्तण्हं सराणं तओ गामा पण्णत्ता,तं जहा—सज्जगामे मज्झिमगामे गंधारगामे । सज्जगामस्स णं सत्त मुच्छणातो पण्णत्ताओ, त जहा—
मंगी कोरव्वीया, हरी य रयणी य सारकंता य ।
छट्ठी य सारसी णाम, सुद्धसज्जा य सत्तमा ॥ १५ ॥
मज्झिमगामस्स णं सत्त मुच्छणातो पण्णत्ताओ,त जहा—
उत्तरमंदा रयणी, उत्तरा उत्तरासमा ।

आसेोकता य सोवीरा , अभीरु हवति सत्तमा ॥ १६ ॥
गंधारगामस्स ण सत्त मुच्छणातो पणत्ताओ तं जहा-
णंदीति खुद्दिमो पूरि--मा य चउत्थी य सुद्धगंधारा ।
उत्तरगंधारा तित्त , पंचमिता हवति मुच्छा उ ॥ १७ ॥
सुट्ठुत्तरमायामा, सा छट्ठी णियमसो उ णायव्वा ।
अह उत्तरायता को--डिमातसा सत्तमी मुच्छा॥ १८ ॥
सत्त सराओ कओ स--भवति ? गेयस्स का भवति जोणी ?
कति समता उस्सासा ?, कति वा गेयस्स आगारा ? ।१६।
सत्त सरा णाभीतो. भवति गीत च रू(रु) यजोणीतं ।
पादसमा ऊमासा, तिन्नि य गीयस्स आगारा ॥ २० ॥
आइमिउ आरभंता , समुव्वहंता य मज्झगारम्मि ।
अवसाणे तज्ज विंतो,तिन्नि य गेयस्स आगारा ॥ २१ ॥
छद्दोसे अट्ठगुणे , तिन्नि य वित्ताइं दो य भणितीओ ।
जाणाहि ति सो गाहिइ, सुसिक्खिओ रगमज्झम्मि॥२२॥
भीतं दुतं रहस्सं , गायतो मा तगाहि एत्तालं ।
काकस्सरमणुनास च होंति गेयस्स छद्दोसा ॥ २३ ॥
पुन्नं१ रत्त२ चअल--किय ३ च वत्त ४ तहा अविग्घुट्ठं ५ ।
मधुर ६ सम७ सुकुमारं८,अट्ठ गुणा होंति गेयस्स । २४ ।
उरकंठसिरपसत्थं, च गेज्जते मउ रिभिअपदबद्धं ।
समतालपडुक्खेवं, सत्त सरसीहरं गीय ॥ २५ ॥
निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्तमलंकियं ।
उवणीय सोवयारं च,मियं मधुरमेव य ॥ २६ ॥
सममद्धसमं चेव, सव्वत्थ विसमं च जं ।
तिन्नि वित्तप्पयाराइं, चउत्थ नापलब्भती ॥ २७ ॥
सकता पागता चेव, दुहा भणितीउ आहिया ।
सरमंडलम्मि गिज्जते , पसत्था इसिभासिता ॥ २८ ॥
केसी गायति मधुरं , केसी गायति खर च रुक्खं च ॥
केसी गायति चउरं , केसि विलंब दुतं केसी ॥ २९ ॥
विस्सरं पुण केरिसि ? ।
सामा गायइ मधुरं , काली गायइ खरं च रुक्ख ज ।
गोरी गायति चउरं, काण विलंबं दुत अंधा ॥ ३० ॥
विस्सरं पुण पिंगला ।
तंतिसम तालसमं , पादसमं लयसमं गहसमं च ।
नीससिऊससियसम, संचारसमा सरा सत्त ॥ ३१ ॥
सत्त सरा य ततो गामा, मुच्छणा एकवीसती ।
ताणा एगूणपण्णासा , सम्मत्त सरमंडलं ॥ ३२ ॥
(सू० ५५३) इति सरमंडल समत्तं ॥
सुगमं चेद , नवरं स्वरस्थानि स्वरा :—शब्दविशेषा , 'सज्जे' त्यादि श्लोका" , षड्भ्यो जात षड्ज., उक्तं हि-"नासा कण्ठमुरस्तालु , जिह्वा दन्ताश्च संश्रित । षड्भि. सञ्जायते यस्मा--त्तस्मात् षड्ज इति स्मृतः ॥ १ ॥" तथा ऋषभो—वृषभस्तद्वद् यो वर्तते स ऋषभ इति । आह च—" वायु समुत्थितो नाभे , कण्ठशीर्षसमाहत , नर्दत्यृषभवद् यस्मात् , तस्मादृषभ उच्यते ॥ १ ॥ " तथा गन्धो विद्यते यत्र स गन्धार स एव गान्धारो , गन्धवाहविशेष इत्यर्थ । अभाणि हि—" वायु समुत्थितो नाभे , कण्ठशीर्षसमाहत । नानागन्धावह पुण्यो, गान्धारस्तेन हेतुना ॥ १ ॥ " तथा मध्ये कायस्य भवो मध्यम , यदवाचि—" वायु समुत्थितो नाभे-रुरोहृदि समाहत । नाभिं प्राप्तो महानादो , मध्यमत्व समश्नुते ॥ १ ॥ " तथा पञ्चाना षड्जादिस्वराणा निर्देशक्रममाश्रित्य पूरण पञ्चम । अथवा--पञ्चसु नाभ्यादिस्थानेषु मातीति पञ्चम स्वर , यदभ्यधायि—" वायु समुत्थितो नाभे—रुर (हृत्)कण्ठशिरोहत । पञ्चस्थानोत्थितस्याऽस्य, पञ्चमत्व विधीयते ॥ १ ॥ तथा अभिसन्धयत--अनुसन्धयति शेषस्वरानिति निरुक्तिवशाद् धैवत , यदुक्तम्-" अभिसन्धयते यस्मा-देतान् पूर्वोत्थितान् स्वरान् । तस्मादस्य स्वरस्यापि , धैवतत्व विधीयते ॥ १ ॥ " पाठान्तरेण रैवतश्चेति , तथा निषीदन्ति स्वरा यस्मिन् स निषाद , यतोऽभिहितम्—" निषीदन्ति स्वरा यस्मा-न्निषादस्तेन हेतुना । सर्वांश्चाभिभवत्येष , यदादित्योऽस्य दैवतम् ॥ १ ॥ " इति, तदेव स्वरा सप्त ' वियाहिय ' त्ति--व्याख्याता । ननु कार्य हि कारणायत्त जिह्वा च स्वराणा कारण सा चासङ्ख्येयरूपा तत कथ स्वराणा सङ्ख्यातत्वमिति , उच्यते-असङ्ख्याता अपि विशेषत स्वरा सामान्यत सर्वेऽपि सप्तस्वन्तर्भवन्ति । अथवा—स्थूलस्वरान् गीत--चाऽऽश्रित्य सप्त उक्ता , आह च-"कज्ज करणायत्त, जीहा य सरस्स ता असंखेज्जा । सरसंखमसंखेज्जा, करणस्सासंखयत्ताओ ॥१॥ सत्त य सुत्तनिबद्धा, कह न विरोहो ? तओ गुरू आह । सत्तणुवाई सव्वे, बायरगहणं च गेय वा ॥ २ ॥ " इति । स्वरान्नामताऽभिधाय कारणतस्तन्निरूपणायापक्रमते—'सप्तसि ण' मित्यादि , तत्र नाभिसमुत्थ स्वरोऽविकारी आभोगेन अनाभोगेन वा य प्रदेश प्राप्य विशेषमासादयति तत्स्वरस्योपकारकमिति स्वरस्थानमुच्यते ,'सज्ज' मित्यादि श्लोकद्वय ब्रूयादिति सर्वत्र क्रिया, षड्ज तु प्रथमस्वरमेव अग्रभूता जिह्वा अग्रजिह्वा जिह्वाग्रमित्यर्थ , तया यद्यपि षड्जभणन स्थानान्तराण्यपि व्याप्रियन्ते अग्रजिह्वा वा स्वरान्तेषु व्याप्रियते तथापि सा तत्र बहुतरव्यापारवतीति कृत्वा तया तमेव ब्रूयादित्यभिहितम् , उरो--वक्षस्तेन ऋषभस्वर, ' कठुग्गएणं ' ति--कण्ठश्चासावुग्रकश्च--उत्कट. कण्ठोग्रकस्तेन कण्ठस्य चोग्रत्व यत्तेन कण्ठोग्रत्वेन कण्ठाद्वा यदुद्गतम्—उद्गति स्वरोद्गमलक्षणा क्रिया तेन कण्ठोद्गतेन गन्धार, जिह्वाया मध्यो भागो मध्यजिह्वा तया मध्यम, तथा दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठ तेन धैवत रैवत चेति । 'जीवनिस्सिय' त्ति—जीवाश्रिता जीवेभ्यो वा नि सृतानिर्गता , 'सज्ज' मित्यादि श्लोक , 'नदति—रौति 'गवेलग' त्ति—गावश्च एलकाश्च—ऊरणका गवेलका , अथवा--गवेलका ऊरणका एव इति, 'अह कुसुम' इत्यादिरूपक गाथाभिधानम् ,"विषमाक्षरपाद वा, पादैरसम दशधा-

मेवत् । तन्त्रेऽस्मिन् यदसिद्ध, गाथेति तत् पण्डितैर्ज्ञेयम्
॥ १ ॥ " इति वचनात्, ' अथे ' ति—विशेषार्थं, विशेषा-
र्थता चैवम्—यथा गवेलका अविशेषण मध्यम स्वर नद-
न्ति न तथा कोकिला पञ्चमम्, अपि तु कुसुमसम्भवे का
ल इति, कुसुमाना बाहुल्यतो वनस्पतिषु सम्भवो यस्मि-
न् स तथा तत्र, मधावित्यर्थ । ' अजीवनिस्सिय ' त्ति—
तथैव नवर जीवप्रयोगादेत इति । ' सज्ज ' मित्यादि श्लो-
क, मृदङ्गो-मर्दल गोमुखी—काहला यतस्तस्या मुखे गो-
शृङ्गमन्यद्वा क्रियत इति, ' चउ ' इत्यादि श्लोका चतु-
र्भिश्चरणै प्रतिष्ठान भुवि यस्या सा तथा, गोधा चर्मणा
अवनद्धति गोधिका वाद्यविशेषा दर्दरिकेति यत्पर्याय आ-
डम्बर -पटह सप्तममिति निषादम् । ' एएसि ण मि ' त्या-
दि, ' सत्त ' त्ति—स्वरभेदात् सप्तस्वरलक्षणानि यथा स्व
फल प्रति प्रापणाव्यभिचारीणि स्वररूपाणि भवन्ति, ता-
न्येव फलत आह—' सज्जेण ' त्यादि श्लोका सप्त, षड्-
जेन लभत वृत्तिम् ' अयमर्थ —षड्जस्येद लक्षण—स्वरूप-
मस्ति येन वृत्ति—जीवन लभते षड्जस्वरयुक्त प्राणी,
एतच्च मनुष्यापेक्षया लक्ष्यते, मनुष्यलक्षणत्वादस्येति,
कृत च न विनश्यति तस्येति शेष निष्फलारम्भो न भव-
तीत्यर्थं, गावा मित्राणि च पुत्राश्च भवन्तीति शेष ।
' एसज्ज ' ति—ऐश्वर्य गन्धारे गीतयुक्तिज्ञा वर्यवृत्तय —
प्रधानजीविका कलाभिरधिका कवय —काव्यकारिण
प्राज्ञा --सद्बोधा, ये च उक्तेभ्या गीतयुक्तिज्ञादिभ्योऽन्ये-
शास्त्रपारगा -धनुर्वेदादिपारगामिनस्ते भवन्तीति शकुनन-
श्येनलक्षणेन चरन्ति—पापर्द्धिं कुर्वन्ति शकुनान् वा घ्नन्ति
शाकुनिका, वागुरा—मृगबन्धन तया चरन्तीति वागु-
रिका, शूकरेण शूकरवधार्थ चरन्तीति शूकरान् वा घ्न-
न्तीति शौकरिका, मौष्टिका मल्ला इति, ' एतेषा ' मित्या-
दि, तत्र व्याख्यानगाथा—' सज्जाइ तिहा गामो, ससमूहो
मुच्छणाण विन्नेओ । ता सत्त एक्कमेक्के, तो सत्त सराण
इगवीसा ॥ १ ॥ अन्नन्नसरविसेसे, उप्पायतस्स मुच्छणा
भणिया । कत्ता व मुच्छिओ इव, कुणई मुच्छ व सा व त्ति
॥ २ ॥ ' कर्त्ता वा मूर्छित इव करोति, मूर्च्छामिव वा स
कर्त्तेत्यर्थ, इह च मङ्गीप्रभृतीनामेकविंशतिमूर्च्छनाना स्वर-
विशेषा पूर्वगते स्वरप्राभृत भणिता, अधुना तु तद्विनिर्ग-
तेभ्यो भरतवैशाखिलादिशास्त्रभ्यो विज्ञेया इति । ' सत्त स
रा कओ' गाहा, इह चत्वार प्रश्ना, तत्र कुत इति स्थानात्
का योनिरिति का जाति तथा कति समया येषु ते कतिस
मया, उच्छ्वासा किंपरिमाणकाला इत्यर्थ, तथाऽऽकारा
आकृतय स्वरूपाणीत्यर्थ, 'सत्तसरा' गाहा प्रश्ननिर्वचना-
र्था स्पष्टा, नवर रुदित योनि -जाति समानरूपतया यस्य
तद् रुदितयोनिक, पादसमया उच्छ्वासा यावद्भि समयै
पादो वृत्तस्य नीयत तावत्समया उच्छ्वासा गीते भवन्तीत्य
र्थ । आकारानाह- आई' गाहा आदौ-प्राथम्ये मृदु कोम-
लमादिमृदु गीतमिति गम्यत, आरभमाणा, इह समुदितत्र-
यापेक्ष बहुवचनमन्यथा एक एव आकारो द्वयमन्यद् वक्ष्य-
माणलक्षणमिति, तथा समुद्वहन्तश्च महता गीतध्वनिरिति
गम्यत, मध्यकार-मध्यभाग, तथा अवसान च क्षपयन्तो गी-
तध्वनि मन्दीकुर्वन्तस्त्रयो गीतस्याकारा भवन्ति, आदिमध्या

वसानेषु गीतध्वनि मृदुतारमन्द्रस्वभाव क्रमेण भवतीति
भाव । किं चान्यत्— छद्दोसे' दारगाहा, षट् दोषा वर्जनी-
या, तानाह-'भीय' गाहा भीत-त्रस्तमानस १ द्रुत-त्वरि-
त २ ' रहस्स ' ति—ह्रस्वस्वरं लघुशब्दमित्यर्थ, पाठान्तरेण
' उप्पिच्छ ' श्वासयुक्त त्वरित चेति उत्तालम्-उत्प्राबल्यार्थे
इत्यतितालमस्थानताल वा, तालस्तु कांसिकादिशब्दविशेष
इति ४ । काकस्वर—श्लक्ष्णाश्रव्यस्वरम् अनुनास च—सानु-
नासिक नासिकाकृतस्वरमित्यर्थ, किमित्याह—गायन् गा-
नप्रवृत्तस्त्व हेगायन ! मा गासी, किमिति ?, यत एते गेय
स्य षट् दोषा इति । अष्टौ गुणानाह—" पुन्न " गाहा—पूर्ण
स्वरकलाभि १ रक्त गयरागेणानुरक्तस्य २ अलङ्कृत-
मन्यान्यस्वरविशेषाणा स्फुटशुभाना करणात् ३ व्यक्त-
मक्षरस्वरस्फुटकरणत्वात् ४ अविघुट्ठ ' विक्रोशनमिव
यन्न विस्वर ५ मधुर—मधुरस्वर कोकिलारुतवत् ६ स-
म--तालवशस्वरादिसमनुगत ७ सुकुमार ललित ललतीव
यत् स्वरघोलनाप्रकारेण शब्दस्पर्शनेन श्रोत्रेन्द्रियस्य सुखो-
त्पादनाद्वेति ८, एभिरष्टाभिर्गुणैर्युक्त गय भवति । अन्यथा
विडम्बना । किंचान्यत्— ' उर ' गाहा-उर कण्ठशिर सु प्र
शस्त-विशुद्धम्, अयमर्थो-यद्युरसि स्वरो विशालस्तत उरो
विशुद्ध, कण्ठ यदि स्वरो वर्त्तितोऽस्फुटितश्च तत क-
ण्ठविशुद्ध, शिरसि प्राप्ता यदि नानुनासिकस्तत शिरो-
विशुद्धम्, अथवा—उर कण्ठ शिर सुश्लेष्मणा अ-
व्याकुलेषु विशुद्धेषु—प्रशस्तेषु यत्तत्तथेति चकारो गय-
गुणान्तरसमुच्चये, गीयते उच्चार्यत गेयमिति सम्बध्य-
ते, किं विशिष्टमित्याह ?-मृदुक-मधुरस्वर रिभितं-यत्रा-
क्षरेषु घोलनया सचरन् स्वरो रङ्गतीव घोलनाबहु—
लमित्यर्थ, पदबद्ध—गेयपदैर्निबद्धमिति, पदत्रयस्य कर्म-
धारय, ' समतालपडुक्खेम ' ति—समशब्द प्रत्यक स-
म्बध्यते तेन समास्ताला-हस्तताला उपचारात् तद्रवो
यस्मिंस्तत्समताल, तथा सम प्रत्युत्क्षेप प्रतिक्षेपो वा—
मुरजकांशिकाद्यातोद्याना यो ध्वनिस्तल्लक्षण नृत्यत्पादक्षे-
पलक्षणो वा यस्मिंस्तत्समप्रत्युत्क्षेप समप्रतिक्षप वेति,
तथा-' सत्तसरसीभर ' ति—सप्तस्वरा ' सीभर ' ति-अ-
क्षरादिभि समा यत्र तत् सप्तस्वरसीभर, ते चामी-' अ-
क्खरसम १ पयसम २ तालसम ३ लयसम४गहसम च ५।नी-
ससिऊससियसम ६ सञ्चारसम ७ सरा सत्त ॥१॥" त्ति, इयं
च गाथा स्वरप्रकरणोपान्ते ' ततिसम ' मित्यादिरधीताऽपि
इहाक्षरसममित्यादि व्याख्यायते, अनुयोगद्वारटीकायामेव-
मेव दर्शनादिति, तत्र दीर्घे अक्षरे दीर्घ स्वर क्रियते,
ह्रस्वे ह्रस्व, प्लुते प्लुत, सानुनासिके सानुनासिक तदक्षरस-
म, तथा यद्गयपद—नामिकादिकमन्यतरबन्धेन बद्ध यत्र
स्वरे अनुपाति भवति तत्तत्रैव यत्र गीते गीयते तत्पदसममि-
ति, यत्परस्पराहतहस्ततालस्वरानुवर्त्ति भवति तत्तालस-
म, शृङ्गदार्वाद्यन्यतरमयनाङ्गुलिकोशकेनाहतायास्तन्त्र्या स्व
रप्रकारा लयस्तमनुसरतो गातुर्यद्गेय तल्लयसम, प्रथमतो
वशतन्त्र्यादिभिर्य स्वरो गृहीतस्तत्सम गीयमान ग्रहस-
म नि श्वसितोच्छ्वसितमानमनतिक्रामता यद्गेय तन्नि श्व-
सितोच्छ्वसितसम, तैरेव वशतन्त्र्यादिभिर्यदङ्गुलिसञ्चारस-
म गीयते तत्सञ्चारसम, गेय च सप्त स्वरास्तदात्मकभि.य-

र्थ । यो गेये सूत्रबन्ध स एवमष्टगुण एव कार्य इत्याह-'निद्दोस सिलोगा'—तत्र निर्दोषम्—"अलियमुवघायजण-य" इत्यादि द्वात्रिंशत्सूत्रदोषरहित १ सारवद् अर्थेन युक्त हेतुयुक्तम् अर्थगमककारणयुक्तम् ३ अलङ्कृत—काव्यालङ्कारयुक्तम् ४ उपनीतम्—उपसंहारयुक्त ५ सोपचारम्-अनिष्ठुरा-विरुद्धा लज्जनीयाभिधान सोत्प्रास वा ६ मित पदपादाक्षरै नापरिमितमित्यर्थ ७ मधुर त्रिधाशब्दार्थाभिधानतो ८ गेय भवतीति शेष । 'तिन्नि य वित्ताइ' ति—यदुक्त तद्व्याख्या—'सम' सिलोगो, तत्र—सम पादैरक्षरैश्च, तत्र पादैश्चतुर्भिरक्षरैस्तु—गुरुलघुभि अर्द्धसम त्वेकतरसम, विषम तु सर्वत्र पादाक्षरापेक्षयेत्यर्थ, अन्य तु व्याचक्षते—सम—यत्र चतुर्ष्वपि पादेषु समान्यक्षराणि, अर्द्धसम यत्र प्रथमतृतीययोर्द्वितीयचतुर्थयोश्च समत्व, तथा सर्वत्र—सर्वपादेषु विषम च-विषमाक्षरं—यद् यस्माद् वृत्त भवति तनस्त्रीणि वृत्तप्रजातानि—पद्यप्रकारा, अत एव चतुर्थ नोपलभ्यत इति। दोन्नि य भणिइओ' त्ति—अस्य व्याख्या-'सक्कया' सिलोगो, भणिति—भाषा 'आहिया'-आख्याता स्वरमण्डले-षड्जादिस्वरसमूह, शेष कण्ठ्यम् । कीदृशी स्त्री कीदृश गायतीति प्रश्नमाह—'कसी' गाहा—'केसि' त्ति-कीदृशी 'खर' ति—खरस्थान रूक्ष—प्रसिद्ध चतुर-दक्ष विलम्ब-परिमन्थर द्रुत-शीघ्रमिति, विस्सर पुण 'करिसि' त्ति-गाथाधिकामिति, उत्तरमाह-'सामा' गाहा कण्ठ्या, 'पिंगल' त्ति—कपिला, 'तंति' गाहा तन्त्रीसमं-वीणादितन्त्रीशब्देन तुल्य मिलित च, शेष प्राग्वत्, नवर पादो—वृत्तपाद, तन्त्रीसममित्यादिषु गेय सम्बन्धनीय तथा गेयस्य स्वरानर्थान्तरत्वादुक्तम् सचारसमा सरा सत्त' त्ति—अन्यथा सञ्चारसममिति वाच्य स्यात्, 'ततिसमा तालसमे' त्यादिर्वेति अय च स्वरमण्डलसङ्क्षेपार्थ, सत्त सरा' सिलागो, तता तन्त्री तानो भण्यते, तत्र षड्जादि स्वर प्रत्येक सप्तभिस्तानैर्गीयत इत्येवमेकोनपञ्चाशत्ताना सप्ततन्त्रिकाया वीणाया भवन्तीति,एवमेकतन्त्रीकाया त्रितन्त्रिकाया च कण्ठेनापि गीयमाना एकोनपञ्चाशदेवेति । स्था० ७ ठा० ३ उ० । उत्त० । आ० म० । प्रव० । जी० । त० । प्रज्ञा० । जीवाजीवविनस्वरस्वरूपफलाभिधायक शास्त्रे, नपु० । स० ३१ सम० ।

स्मर—पुं० । "पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मा म्ह" ॥८।२।७४॥ इति क्वाचित्कत्वादत्र न । स्मर । सरो ।प्रा०।' अधो म-न-याम्" ॥८।२।७८॥ इति मलोप । प्रा० । कन्दर्पे, अष्ट० २२ अष्ट० ।

सृ—धा० । गतौ, ऋवर्णस्यार. " ॥८।४।२३४॥ इति सृधाता ऋवर्णस्यार । सरइ । प्रा० ४ पाद ।

स्मृ—धा० । आध्याने, ' स्मर झर झूर० " ॥ ८।४। ७४ ॥ इत्यस्य पक्षे । सरइ । स्मरसि । प्रा० ४ पाद ।

सरअ—पुं०स्त्री०।शरद्—स्त्री० । "शरदादेरत्" ॥८।१।१८॥ इति अन्त्यव्यञ्जनस्य अत् । प्रा० । " प्रावृट्-शरत्तरणय. पुसि" ॥ ८ । १ । ३१ ॥ इति वा पुस्त्वम् । आश्विनकार्तिकमासात्मके

सरउ—सरयु—स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणस्या भारते वर्षे गङ्गासङ्गताया महानद्याम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । या अयोध्याया सन्निकटे वहति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सरक्ख—सरजस्क-त्रि० । सक्षारे, बृ० ३ उ० । रजसोपगुण्ठित, उत्त० १७ अ० । सभस्मनि, ओघ० ।

सरक्ष—त्रि० । रक्षा-भस्म, सह रक्षया वर्तत इति सरक्षम् । सभस्मनि, पिं० । आ० म० ।

सरक्खधूलि—सरक्षधूलि—स्त्री० । सह रजसा श्लक्ष्णधूलिरूपेण वर्त्तत इति सरजस्का,सा चासौ धूलिश्चेति।रज सहितधूलौ,

सरक्खामोस—सरजस्कामर्श—पु० । सह पृथिव्यादिरजसा युक्त यद्वस्तु तस्य आमर्श -तत्सस्पर्श । रजोयुक्तवस्तुस्पर्शे, आव० ४ अ० ।

सरग—शरक—पु०। अग्निनिर्मन्थनदारुणि, ज्ञा०१ श्रु० १६ अ०। शरिकाभि कृते शूर्पादौ, आचा०२ श्रु०१ चू०१ अ०११ उ०।

सरगय—स्वरगत—न०। गीतमूलभूताना षड्जऋषभादिस्वराणा ज्ञाने, ज० २ वक्ष० । ज्ञा० । स० ।

सरघ—सरघ—पु० । मधुमक्षिकायाम्, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

सरट्ठाण—स्वरस्थान—न० । नाभिसमुत्थस्वरोऽधिकारी आभोगेन अनाभोगेन वा य प्रदेश प्राप्य विशेषमासादयति तत् स्वरस्योपकारकमिति स्वरस्थानम् । स्वराणा विशेषापादके स्थाने, स्था० ८ ठा० ३ उ० । अनु० । 'नासाए पचम बूया, दतोट्ठेण य धेवय । मुद्धाणेण य णेसाय, सरट्ठाणा वियाहिया" (इतीय ' सर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्याख्याता ।)

सरड—शरट—पु० । कृकलाशे, ओघ० । प्रज्ञा० । आ० क० । प्रश्न० । सरडकयमालियाए' शरटै कृकलाशै कृता माला स्रग् मुण्डे वक्षसि वा येन तत्तथा । उपा० २ अ० ।

सरडुअ—सरडुक—न० । अबद्धास्थिक फले, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० । बृ० ।

सरडुफल- सरडुफल—न० । अबद्धास्थिकफले, ध० २ अधि० । आचा० । नि० । चू० ।

सरण—शरण—न० । आश्रये,उत्त०१ अ०। रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववात्सल्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ० । त० । प्रश्न० । नानाविधोपद्रवोपद्रुताना रक्षास्थाने, त्राणे, भ० १ श० १ उ० । कल्प० । प्रश्न०। सूत्र० । संसारकान्तारगतानामतिप्रबलरागादिपीडिताना समाश्वासनस्थानकल्पे तत्त्वचिन्तारूपेऽध्यवसाने, रा०। आचा० । ' जन्मजरामरणभयैरभिभूते व्याधिवेदनाग्रस्ते । जिनवरवचनादन्यन्नास्ति शरण क्वचिल्लोके ॥१॥" स्था० ४ ठा० १ उ० । जी० । तृणमयचासरिकादौ, अनु० । भ० । प्रश्न० । गृहे, आचा०१ श्रु० ५ अ०५ उ० । सूत्र० ।

सरण—न० । गमने, उत्त० १६ अ० । आचा० ।

स्मरण—न० । पूर्वोपलब्धार्थानुस्मृतौ, हा० १६ अष्ट० । सूत्र० । मनसि धारणे, पञ्चा० १ विव० । ज्ञा० ।

सरणय—शरणद—पु० । शरण त्राणमज्ञानोपद्रवोपद्रुताना

तीर्थङ्कृति , स० १ सम० । रा० । भ० । जी० । ध० । 'शरण-देभ्य ' इह शरणं-भयार्त्तत्राण तच्च संसारकान्तारगताना-मतिप्रबलरागादिपीडितानां दु खपरंपरासङ्क्लेशविक्षोभत समाश्वासनस्थानकल्प तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसानम् , विवि-दिषेत्यन्ये , अस्मिंश्च सति तत्त्वगोचरा शुश्रूषाश्रवण-ग्रहणधारणाविज्ञानेहापोहतत्त्वाभिनिवेशा प्रज्ञागुणा भ-वन्ति, तत्त्वचिन्तामन्तरेण तेषामभावात् । संभव-न्ति तामन्तरेणापि तदाभासा न पुन । स्वार्थसाध-कत्वेन भावसारा । तत्त्वचिन्तारूप च शरण भगवद्भ्य एव भवतीति शरण ददतीति शरणदा । ध० २ अधि० ।

सरणिज्ज-स्मरणीय-त्रि० । क्षुद्रोपद्रवविद्रावणादिकृते तद्-गुणानुचिन्तनादिनोपबृंहणीये , सघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । आ० म० ।

सरणी-सरणी-स्त्री० । मार्गे, " पथो मग्गो सरणी " पाइ० ना० ५२ गाथा ।

सरण्ण-शरण्य-त्रि० । शरणे साधु शरण्य । शरणदातरि , ध० ३ अधि० ।

सरतल-सरस्तल-न० । पानीयेन भृतं तडागं सरस्तस्य त-लम्-उपरितनोभाग सरस्तलम् । जी० ३ प्रति० ४ अ-धि० । उपरिभागावच्छिन्ने सरसि, भ० ६ श० ७ उ० । ' पुक्खरेइ वा सरतलेइ वा करतलेइ वेति " वृत्तवर्णक । अत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति निर्वात जलपूर्ण सरो ग्राह्यमन्यथा वातोद्धूयमाना वा जलत्वेन विवक्षित-समभावो न स्यादित्यर्थ' । ज० १ वक्ष० । रा० ।

सरद-पु०-**शरद**-स्त्री० । प्राकृते पुंस्त्वम् । कार्त्तिकमार्गशी-र्षयो , भ० ७ श० ३ उ० । अनु० । ज्ञा० । आश्विनकार्त्तिक-मासात्मक ऋतौ, वाच०। प्रावृ०। ८ । १ । ३१ । प्रा०१ पाद ।

सरदहतलायसोसणया-सरोहृदतडागशोषणता-स्त्री० । सर स -स्वय सम्भूतजलाशयविशेषस्य ह्रदस्य-नद्यादिषु नि-म्नतरप्रदेशलक्षणस्य तडागस्य-कृत्रिमजलाशयविशेषस्य परिशोषण यत्तत्तथा तदेव प्राकृतत्वात् स्वार्थिकताप्रत्यये सरोहृदतडागपरिशोषणता । आ० । उपा० । भ० । गोधू-मादिवापनार्थ सरआदिशोषणरूपे करणेन उपभोगपरिभो-गव्रतातिचारलक्षणे कर्मादाने, आव० ६ अ० । ध० । सरस' शोष सर शोष धान्यादिवपनार्थं सारणीकर्षण, सरोग्रहण जलाशयान्तराणामुपलक्षणं तेन सिन्धुहृदतडागादिपरि-ग्रहः । यत सर शोष सर सिन्धुहृदादरम्बुसप्लवस्तत्र अखात सर , खातं तु तडागमित्यनयोर्भेद । इह हि जलस्य तद्गतानां त्रसाना तत्प्लावितानां च षण्णां जीवनिकायानां वध इति दोष । ध० २ अधि० । पञ्चा० । ध० र० ।

सरपंति-सरःपङ्क्ति-स्त्री० । एकपङ्क्त्यां व्यवस्थितेषु बहुषु सरःसु, रा० । आचा० । भ० । प्रज्ञा० । सरसां पद्धतौ, न० । यत्रैकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन् अन्यस्मादन्यत्र सचारकपा-टकेनोदक सचरति सा सर पङ्क्ति । प्रश्न० ५ संव० द्वार । नि० चू० । जी० । ज० । अनु० । स्था० । ज्ञा० ।

सरपत्ती-शरपर्णी-स्त्री० । मुञ्जे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सरपाय-शरपात-पु० । शरा—इषव॰ पात्यन्ते-क्षिप्यन्ते येन इति शरपात । धनुषि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सरपाहुड--स्वरप्राभृत--न० । पूर्वगते स्वराधिकारप्रतिपादके-ऽधिकारविशेषे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सरप्पमाण--सरःप्रमाण--न० । सर एवोक्तलक्षण प्रमाण महा-कल्पादर्मान सर प्रमाणम् । गोशालकमतप्रसिद्धे कालमान-भेद, भ० १५ श० । (' गोसालग ' शब्दे तृतीयभागे १०२३ पृष्ठे वक्तव्यताऽक्ता ।)

सरभ--शरभ--पु० । परासरेति पर्याये अष्टापदे महाकायाट-व्यपशुविशेषे, यो हस्तिनमपि पृष्ठे समारोपयति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । रा० । जं० । प्रश्न० । कल्प० । भ० । ज्ञा० । व्य० ।

सरभस -सरभस--त्रि० । सहर्षे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

सरमडल--स्वरमण्डल--न० । षड्जादिस्वरसमूहे, अनु० । स्था० । (सर' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽस्य स्वरूप गतम् ।)

सरमह-सरोमह--पु०। विशिष्टे काले सरस पूजायाम् ,आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

सरमाण--स्मरत्--त्रि० । अयमीदृश इति जानाने, व्य० ४ उ० । आचा० ।

सरय--सरक--पुं० । गुडधातकीसिद्धे मद्य, प्रश्न०५ संव०द्वार ।

शरक--पु० । निर्मन्थनकाष्ठ, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

शरद--स्त्री० । कार्त्तिकमार्गशीर्षयो , ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । ज्यो० । भ० । स्था० । सू० प्र० । सरयरयणीकरसो-मवयणा ' कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सररुह-सरोरुह--न० । " ओतोऽद् वाऽन्योन्यप्रकोष्ठातोद्यशि-रावेदनामनोहरसरोरुहे क्तोश्च व ॥८।१।१५६॥ इति ओतोऽत्वं वा । सररुहं सरोरुहं । कमले, प्रा० १ पाद ।

सरल--सरल--त्रि० । देवदारुवृक्षे, ज० २ वक्ष० । आचा० । प्रज्ञा० । भ० । अवक्रे, आ० क० १ अ० । " सरलास्तत्र छि-द्यन्ते, कुब्जास्तिष्ठन्ति पादपा । " ध० र० २ अधि० ।

सरलक्खण--स्वरलक्षण -न० । यथास्वरफल प्रति प्रापणाव्य-भिचारिणि स्वरस्वरूपे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (तानि च सप्त 'सर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितानि ।)

सरवण- शरवन--न० । स्वनामख्याते शरप्रधाने सन्निवेशे, यत्र गोबहुलस्य ब्राह्मणस्य गोशालाया गोशालको जन्म लेभे । भ० १५ श० । सथा० । आ० म० । आ० चू० । स्था० ।

सरवत्त--शरपत्र--न० । बृहदिषिकायाम् , आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

सरवर--सरोवर--न० । महति सरसि, "सरिहिं न सरवरेहिं न वि उज्जाणवणेहिं, " प्रा० ढु० ४ पाद ।

सरविजय--स्वरविजय--पुं० । स्वर पादकीशिवादीष्टतरूपस्त-स्य विजयस्तत्सम्बन्धी शुभाशुभनिरूपणाभ्यास । स्वरवि-द्यायाम् , यथा-" गतिस्तारास्वरो वाम , पादक्या शुभद स्मृत । विपरीत प्रदेशे तु, स एवाभीष्टदायक'॥१॥" इत्यादि, तथा "दुर्गास्वरत्रय स्यात् ,ज्ञातव्य शाकुनेन नैपुण्यात्। चलि-विलशब्द सकल , सुमध्यमो वर्चला विफल ॥१॥" इत्यादि । 'सरस्स विजय जो विज्जाहिं न जीवइ से भिक्खू ।' उत्त०१५ अ० । आव० ।

सरएव-शरण्य-त्रि०। शरणक्षमे, ज्ञा० २७ ज्ञा०। उत्त०। औ०।

सरस-सरस-त्रि०। रुधिरादियुक्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार। रा०। रसोपेते, स०। रक्तचन्दनविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। "सरसरत्तचंदणाणुलित्तगत्ते," सरसेन सुरभिणा च गोशीर्षचन्दनेन च अनुलिप्तं गात्रं यस्य स तथा। कल्प० १ अधि० ३ क्षण। सद्यस्के, कल्प० १ अधि० १ क्षण। आव०। 'सरसरुहिरमंसावलित्तगत्ते' सरसाभ्यां रुधिरमांसाभ्यामवलिप्तं गात्रं यस्य तत्तथा। उत्त० २० अ०।

सरसंचित-शरसञ्चित-त्रि०। शरजालसंचिते, शरशताकुले, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

सरसपारिजायग-सरसपारिजातक-न०। अम्लानसुरद्रुमविशेषकुसुम, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ०।

सरसय-शरशत-त्रि०। शराणां शतं प्रत्येकं येषु ते शरशतानि। प्रत्येकं शराणां शतेन परिपूर्णेषु, रा०। 'सरसयवत्तीसतोरणपरिमंडिया' शराणां शतं प्रत्येकं येषु तानि शरशतानि तानि च तानि द्वात्रिंशत्तोरणानि च बाणाश्रया शरशतद्वात्रिंशत्तोरणानि तैर्मण्डिता शरशतद्वात्रिंशत्तोरणमण्डिता। जी० ३ प्रति० ४ अधि०। भ०।

सरसर-सरसर-पु०। सर्पगतेरनुकरणे, भ० १५ श०। ज्ञा०। लौकिकानुकरणभाषायाम्, उपा० २ अ०।

सरसरपंति-सरःसरःपङ्क्ति-स्त्री०। परस्परं संलग्नेषु बहुषु सरस्सु, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ०। येषु सरस्सु पङ्क्त्या व्यवस्थितेषु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन् तस्मादन्यत्रैवं संचारकपाटकेनोदकं संचरति। जं० १ वक्ष०। जी०। नि० चू०। प्रज्ञा०। अनु०। भ०।

सरसी-सरसी-स्त्री०। महति सरसि, औ०। महान्ति सरांसि सरसीत्युच्यते। औ०। पिं०। "पुक्खरिणी दीहिया सरसी" पाइ० ना० १३० गाथा।

सरस्सई-सरस्वती-स्त्री०। अद्रनन्दीकुमारमातरि, ऋषभपुरनगरराजस्य धनवाहस्य भार्यायाम्, विपा० २ श्रु० २ अ०। भारत्याम्, को०। भगिन्याम्, उपा० २ अ०। दश०। "यस्याः स्मृतिमात्राद्, भवन्ति मतयः सुदृष्टपरमार्थाः। वाचश्च बोधविकला, सा जयतु सरस्वती देवी ॥१॥" षो० १ विव०। स्था० ४ ठा० १ उ०। भ०। 'सव्वसुयसमूहमती, वामकरे गहियवोत्थया देवी। जक्खकुडुंडीसहिया, देउ अविग्घं मम नाणं।" पं० भा० ५ कल्प। गीतरतेर्नामगन्धर्वेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, "नमः श्रीवर्द्धमानाय, श्रीपार्श्वप्रभवे नमः। नमः श्रीमत्सरस्वत्यै, सहायेभ्यो नमो नमः"। ॥१॥ ज्ञा० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ०। स्वनामख्याते नदीभेदे, ती० २५ कल्प।

सरस्सईकंठाभरण-सरस्वतीकण्ठाभरण-न०। विंशतिव्याकरणेष्वन्यतमे व्याकरणे, कल्प० १ अधि० १ क्षण। इन्द्रभूतिसदृगते विदुषि, पुं०। कल्प० १ अधि० ६ क्षण।

सरस्सईलद्धप्पसाय-सरस्वतीलब्धप्रसाद-पुं०। इन्द्रभूतिसदृगते पण्डिते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण।

सरसोस-सरःशोष-पु०। जलाशयशोषणे, ध० २ अधि०। ('सरदहतलावसोसणया' शब्दे इहैव व्याख्यातम्।)

सरहस्स-सरहस्य-त्रि०। रहस्ययुक्ते, 'सरहस्साणं वेयाणं' कल्प० १ अधि० १ क्षण।

सरहा-सरघा-स्त्री०। मधुमक्षिकायाम्, "अप्पमक्षं पणस्सी, कूरं सरघा नटीअ यद् क्षुद्रान्।" इति। स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सरहि-शरधि-पु०। तूणीरे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ०।

सराग-सराग-पु०। सह रागेणाभिष्वङ्गलक्षणेन यः स सरागः। स्था० ८ ठा० ३ उ०। अनुपशान्तक्षीणमोहे, स्था० १० ठा० ३ उ०। मायालोभलक्षणेन रागेण सहिते, भ० १७ श० २ उ०। अपरिपाकप्राप्तयोग, ध० २ अधि०। सूत्र०।

सरागत्थ-सरागस्थ-पु०। सह रागेण वर्त्तत इति सरागः-स्वभावस्तस्मिन् तिष्ठतीति तत्तथा। स्वभावस्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०।

सरागदंसणाऽऽरिय-सरागदर्शनार्य-पु०। सह रागेणाभिष्वङ्गलक्षणेन यः स सरागः, स एव संयमः सरागस्य वा साधोः संयमो यः स तथा कर्मधारयः। स्था० ६ ठा० ३ उ०। सरागदर्शनिनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

सरागसंजम-सरागसंयम-पु०। सकषायचारित्रे, स्था० ४ ठा० ४ उ० (सरागसंयमं द्विविधमिति 'चरित्तधम्म' शब्दे तृतीयभागे ११४६ पृष्ठे गतम्।)

सरागसम्मद्दंसण-सरागसम्यग्दर्शन-सरागस्य अनुपशान्तक्षीणमोहस्य यत्सम्यग्दर्शनं तत्त्वार्थश्रद्धानं तत्तथा। अथवा सरागं च तत्सम्यग्दर्शनं चेति विग्रहः। सरागं सम्यग्दर्शनमस्येति वति। सम्यग्दर्शनभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ०। ('सम्मद्दंसण' शब्देऽस्मिन् भागे दशविधत्वमस्य गतम्।)

सराव-शराव-पु०। मल्लके, बृ० ३ उ०। आव०।

सरासण-शरासन-पुं०। न०। शरा अस्यन्ते क्षिप्यन्ते अस्मिन्निति शरासनं। इषुधौ, जी० ४ प्रति० १ उ०। धनुषि, रा०। औ०। जं० "कोयंडं गंडीवं धम्मं धणुहं सरासणं चावं।" पाइ० ना० ३७ गाथा।

सरासणपट्टिया-शरासनपट्टिका-स्त्री०। धनुर्यष्टौ, बाहुपट्टिकायां च। विपा० १ श्रु० २ अ०।

सरिआ-सरित्-स्त्री०। नद्याम्, 'स्त्रियामादविद्युतः' ॥८।१।१५॥ इति अन्ते आत्वम्। प्रा०। नद्याम्, 'सरिआ तरंगिणी णिण्णया णई' पाइ० ना० २८ गाथा।

सरिउं-स्मृत्वा-अव्य०। अनुचिन्त्येत्यर्थे, पञ्चा० ५ विव०। जं०। नि० चू०।

सरिकप्प-सदृक्कल्प-पु०। समानस्थितकल्पस्थापनाकल्पादिविविधकल्पकर्त्तरि, बृ० ६ उ०।

आहारउवहिसेज्जा, उग्गमउप्पादणेसणा सुद्धा।
जो परिगिण्हति णियय, उत्तरगुणकप्पिओ स खलु ३६६

य आहारोपधिशय्या उद्गमोत्पादनैषणाशुद्धा-नियत निश्चित परिगृह्णाति स खलु उत्तरगुणकल्पिको मन्तव्य ।

एतेषु सदृशकल्पेनह किं कर्तव्यमित्याह—

सरिकप्पे सरिछंद, तुल्लचरित्ते विसिट्ठतरए वा ।
साहुहि संथवं कुज्जा, णाणीहि चरित्तगुत्तेहिं ।३६७।

सदृक्कल्प -स्थितकल्प स्थापनाकल्पादिर्विविध . कल्पकर्ता सदृक्छन्द -समानसामाचारीक तुल्यचारित्र समानसामायिकादिसंयम , विशिष्टतरो वा-तीव्रतरशुभाध्यवसायविशेषणोत्कृष्टतरेषु संयमस्थानकण्डकेषु वर्तमाना ईदृशा ये ज्ञानिनश्चारित्रगुप्ताश्च तै सस्तव—सूत्रपरिचयमकत्र सवासादिक कुर्यात् ।

सरिकप्पे सरिछंदे, तुल्लचरित्ते विसिट्ठतरए वा ।
आदिज्ज भत्तपाणं, सतेण लाभेण वा तुज्झे । ३६८॥

य सदृशकल्प सदृक्छन्दस्तुल्यचारित्रा विशिष्टतरो वा ते नैवंविधेन साधुना आनीत भक्तपानम् आददीत। स्वकीयेन वा आत्मीयलाभेन तुष्येत् हीनतरसत्क न गृह्णीयात् । तदेव मुक्ता छेदोपस्थापनीयकल्पस्थिति । बृ० ६ उ० ।

सरिच्छ-सदृक्ष-त्रि० । ' दृश क्विप्टक्सक "॥ ८।१। १४२॥ इति दृशधातो ऋवर्णस्य रिरादेश । प्रा० । " क्षोऽक्ष्यादौ " ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति क्षस्य छत्वम् , प्रा० ।" अत समृद्ध्यादौ वा" ॥८।१।४४॥ इति आदेरकारस्य दीर्घो वा । सारिच्छो । सरिच्छो । समान , प्रा० । ' सरिसो समा सारिच्छो " पाइ० ना० ७४ गाथा ।

सरिच्छद-सदृक्छन्द--पु० । समानसामाचारीके, बृ० ६ उ० ।

सरित्तय-सदृक्त्वच्--त्रि० । सदृशी-सदृगवर्णा त्वग् येषान्ते तथा । रा० । सदृशच्छविषु , भ० ११ श० ११ उ० । सदृग्रुचिषु , अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ० ।

सरित्ता-स्मर्तृ--त्रि० । चिन्तयितरि, " नो पुव्वरय पुव्विकीलिय सरित्ता भवइ । " स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सरिरूप-सदृग्रूप--त्रि० । " दृश क्विप " ति ऋत इत्वम् । समानरूपे , प्रा० १ पाद ।

सरिवण्ण-सदृग्वर्ण--त्रि० । " दृश क्विप्-टक्सक " ॥ ८ । १ । १४२ ॥ इति दृशधातो ऋतो रिरादेश । समानवर्णे , प्रा० ।

सरिव्वय--सदृग्वयस्--त्रि० । सदृक्-समान वयो यषा ते तथा । रा० । सवयस्क, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

सरिस-सदृश--त्रि० । समान , सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । विशे० । भ० । पञ्चा० । नि० चू० । औ० । समानाकारे रा० । तुल्ये , उत्त० १ अ० । अनु० । वृत्तिहेतुसामान्यरूप , स्था० २ ठा० २ उ० । ज० । ' सरिसभण्डमत्तोवगरणे ' सदृशी भण्डमात्रा प्रहरणा शोकादिरूपा उपकरण च कङ्कटादिक यस्य स तथा । भ० ७ श० ६ उ० । ' सरिसो समो " पाइ० ना० ७४ गाथा० ।

सरिसय-सदृशक--पु० । समान, भ० ७ श० ८ उ० । अन्त० ।

सरिसव-सरीसृप--पुं० । उर परिसर्पभुजपरिसर्पभेदाद् द्विविधे प्रञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च, सं० ३४ सम० ।

सर्षप--पु० । सिद्धार्थके, भ० ६ श० ७ उ० । स्था० । ज्ञा० । प्रज्ञा० । नि० । प्रव० ।

सरिसवमाणचलण-सदृशोपमानचरण--त्रि० । सदृश युक्तमुपमान ययास्तौ सदृशोपमानौ एवंविधौ चरणौ यस्य स तथा । तुल्योपमानपदे कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

सरिसवय-सर्षपक--पु० । सिद्धार्थक ज्ञा० ।

सरिसवया ण भंते ! किं भक्खेयव्वा, अभक्खेयव्वा ?।
गोयमा ! भक्खेयव्वा वि अभक्खेयव्वा वि ।

एकत्र सदृशवयस -समानवयस्स अन्यत्र—सर्षपा —सिद्धार्थका । ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । शुकशब्द अनु० ।

सरिसिया-सदृशी--स्त्री० । समानायाम् भ० ११ श० ११ उ० ।

सरिसु--दर्श--पु० । वृक्षविशेषे कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सरिहा सरिका--स्त्री० । मुक्तावल्याम् प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

शरिका--स्त्री० । लघुशरपत्र, शरपत्राग्र च । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।

सरीर--शरीर--न० । शीर्यते प्रतिक्षण विशरारुभावं बिभर्त्तीति शरीरम् । प्रज्ञा० २१ पद । " वृशृपॄभाभञ्जिकुटिपटिकडिशीण्डिसिप इर " इति ईरप्रत्यय । आ० म० १ अ० । देह, आ० म० १ अ० । काय, आ० चू० ५ अ० । शरीरपर्याया - शरीर वपु कायो देह कलेवरमित्यादय । विशे० । बान्दिस्तनु शरीरमित्यनर्थान्तरम् । आ० म० १ अ० । प्रश्न० । कर्म० । प० स० । प्रज्ञा० । आव० ।

विषयसूची—

(१) कथा कति शरीराणि ।
(२) औदारिकादिशरीराणा नैरयिकादिषु संभवत—श्चिन्तनम् ।
(३) औदारिकशरीरमधिकृत्य बद्ध—मुक्तशरीरनिरूपणम् ।
(४) वैकुर्विकशरीरनिरूपणपृच्छा ।
(५) कति आहारकशरीराणि ।
(६) तैजसशरीरविषय सूत्रम् ।
(७) नैरयिकादिविशेषणविशेषितानि शरीराणि ।
(८) असुरकुमाराणा पृथिवीकायिकाना च शरीराणि ।
(९) सग्रहगाथा ।
(१०) शरीरमूलभेदाना विधिद्वारेण प्रतिपादनम् ।
(११) जीवस्पृष्टानि वैक्रियादिशरीराणि ।
(१२) कतिमहालयानि पृथ्वीशरीराणि ।
(१३) औदारिकशरीरस्य जीवजातिभेदत , अवस्थाभेदतश्च भेदनिरूपणम् ।
(१४) एकेन्द्रियादीना क्रमेण वैक्रियशरीरनिरूपणम् ।
(१५) वैकुर्विकादिशरीराणा सस्थानप्रतिपादनम् ।
(१६) आहारकशरीरस्य पृच्छादि ।
(१७) तैजसशरीरपृच्छादि ।
(१८) औदारिकशरीरस्य पुद्गलचयनम् ।
(१९) द्रव्यप्रदेशोभयैरल्पबहुत्वम् ।
(२०) नैरयिकादीना शरीरोत्पत्ति ।

(२१) शरीराधिकारात् दण्डकेन शरीरोत्पत्तिनिरूपणम् ।
(२२) लोकस्थ शरीरिशरीराणां सर्वत्र आश्रयस्वरूपं ।
(२३) शरीरबन्धनप्रकार ।
(२४) शरीरनिर्माणस्वरूपं तत्र नाड्यादिसंख्या वेदनानुभवप्रकारश्च ।
(२५) शरीरस्यासुन्दरत्वम् ।
(२६) विशेषतः शरीराशुभत्वम् ।
(२७) शरीराणां वर्णादि ।
(२८) आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा निर्याति ।

(१) केषां कति शरीराणि—

कति णं भंते ! सरीरा पण्णत्ता ?, गोयमा ! पंच सरीरा पण्णत्ता, तं जहा-ओरालिए वेउव्विए आहारए तेयए कम्मए । (सूत्र०-१७६ ×)

'कइ णं भंते ! सरीरा पण्णत्ता,' इत्यादि उत्पत्तिसमयादारभ्य प्रतिक्षणं शीर्यन्ते इति शरीराणि तानि भदन्त ! कति-कियत्सङ्ख्याकानि, णमिति वाक्यालङ्कारे, प्रज्ञप्तानि, भगवानाह-पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तान्येव नामत आह—' ओरालिए ' इत्यादि, अमीषां शब्दार्थमात्रमग्रे वक्ष्यामस्तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं किञ्चिदुच्यते—उदारं प्रधानं प्राधान्यं चास्य तीर्थकरगणधरशरीरापेक्षया, ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्याप्यनन्तगुणहीनत्वात् । अथवा—ओरालं नाम विस्तरवत्, विस्तरवत्ता चास्यावस्थितस्वभावस्य सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्, वैक्रियं चैतावदवस्थितप्रमाणं न लभ्यते, उत्कर्षतोऽप्यवस्थितप्रमाणस्य पञ्चधनुःशतप्रमाणत्वात्, तच्च तावत्प्रमाणं सप्तम्यां नान्यत्र, यत्तूत्तरवैक्रियं योजनलक्षप्रमाणं न तदवस्थितमाभववर्त्तित्वाभावात्, ततो न तदपेक्षा, आह च चूर्णिकृत्—" ओरालं नाम वित्थरालं विसालं ति जं भणियं होइ, कहं ?, साइरेगजोयणसहस्समवट्ठियप्पमाणमोरालियं अन्नमइहमेत्तं नत्थि त्ति, विउव्वियं होज्जा, तं तु अणवट्ठियप्पमाणं, अवट्ठियं पुण पंचधणुसयाइं अहे सत्तमाए, इमं पुण अवट्ठियप्पमाणं साइरेगं जोयणसहस्सं " वनस्पतीनामिति । अथवा उरलं-विरलप्रदेशं न तु घनं स्वल्पप्रदेशोपचितत्वात् बृहत्वाच्च भेण्डवत् । यदिवा ओरालं—समयपरिभाषया मांसास्थिस्नाय्वाद्यवबद्धं, सर्वत्र स्वार्थिकं इकप्रत्ययं । इहोदारमेव औदारिकं पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः । प्राकृतत्वात्- ओरालियं' मिति । उक्तं च—

" तत्थोदारमुरालं, उरलं ओरालमेव विन्नेयं ।
ओरालियं ति पढमं, पडुच्च तित्थेसरसरीरं ॥ १ ॥
भण्णइ य तहोरालं, वित्थरवंतं वणस्सइं पप्प ।
पगईए नत्थि अन्नं, एद्दहमित्तं विसालं ति ॥ २ ॥
उरलं थेवपएसा-वचियं ति महल्लगं जहा भिण्डं ।
मंसट्ठिण्हारुबद्धं , ओरालं समयपरिभासा ॥ ३ ॥ "

तथा विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम् । उक्तं च—" विविहा विसिट्ठगा वा, किरिया तीए उ जं भवं तमिह । वेउव्वियं तयं पुण, नारगदेवाण पगईए ॥१॥ " अथवा-वैकुर्विकमिति शब्दसंस्कारः, तत्र विकुर्व इति सिद्धान्तप्रसिद्धोऽयं धातुः विकुर्वणं विकुर्वः । विविधा क्रिया इत्यर्थः । तेन निर्वृत्तं वैकुर्विकम् २, तथा चतुर्दशपूर्वविदा कार्योत्पत्तौ योगबलेनाह्रियत इत्याहारकम् ३, तेजसो विकारस्तैजसम् ४, कर्मणो जातं कर्मजमिति ५ । नन्वौदारिकादीनां शरीराणामित्थमुपन्यासे किञ्चिदस्ति प्रयोजनमुत यथाकथञ्चिदेष प्रवृत्त इति ?, उच्यते—अस्तीति ब्रूमः । किं तदिति चेत् ?, उच्यते-परम्परप्रदेशसौक्ष्म्यं परम्परं वर्गणासु प्रदेशबाहुल्यं च, तथा हि-औदारिकाद् वैक्रियस्य प्रदेशसौक्ष्म्यं, वैक्रियादप्याहारकस्य, आहारकादपि तैजसस्य, तैजसादपि कार्मणस्य , तथा-औदारिकाद् वैक्रियस्य वर्गणासु प्रदेशबाहुल्यं, वैक्रियादाहारकस्याहारकादपि तैजसस्य, तैजसादपि कार्मणस्येति ।

(२) एतान्येव शरीराणि नैरयिकादिषु सम्भवतश्चिन्तयति—

नेरइयाणं भंते ! कति सरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तओ सरीरया पण्णत्ता, तं जहा-वेउव्विए तेयए कम्मए, एवं असुरकुमाराण वि० जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाण भंते ! कति सरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तओ सरीरया पण्णत्ता, तं जहा-ओरालिए तेयए कम्मए, एवं वाउकाइयवज्जं० जाव चउरिंदियाणं । वाउकाइयाणं भंते ! कति सरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि सरीरया पण्णत्ता ?, तं जहा-ओरालिए वेउव्विते तेयए कम्मए । एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि । मणुस्साणं भंते ! कति सरीरया पण्णत्ता ? , गोयमा ! पंच सरीरया पण्णत्ता , तं जहा-ओरालिए वेउव्विते आहारए तेयए कम्मए, वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं, जहा नारगाणं । (सू० १७६×)

' नेरइयाण भंते ! केवइया सरीरा पण्णत्ता' इत्यादि, पाठसिद्धं, शरीराणि च जीवानां द्विविधानि, तद्यथा-बद्धानि , मुक्तानि च । तत्र यानि चिन्ताकाले जीवैः परिगृहीतानि वर्त्तन्ते तानि बद्धानि, यानि च पूर्वभवेषु परित्यक्तानि तानि मुक्तानि, तेषां बद्धानां मुक्तानां च परिमाणमिदानीं द्रव्यक्षेत्रकालैः प्ररूपणीयम्, तत्र द्रव्यैरभव्यादिभिः क्षेत्रेण श्रेणिप्रतरादिना कालेनावलिकादिना ।

(३) तत्रौदारिकशरीरमधिकृत्याह—बद्धानि मुक्तानि सरीराणि—

केवइया णं भंते ! ओरालियसरीरया पण्णत्ता ? , गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता ?,तं जहा-बद्धिल्लया, य मुक्किल्लया य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असंखेज्जा लोगा, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लया ते णं अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो अणंता लोगा अभवसिद्धिएहिंतो अणंतगुणा सिद्धा (ण) णंतभागो । (सू० १७७×)

' केवइया णं भंते ! ओरालियसरीरया पण्णत्ता ' इत्यादि , इह प्राकृतलक्षणवशाल्लिङ्गप्रत्यय कप्रत्ययश्च स्वार्थे , तत ' बद्धिल्लया ' इति बद्धानीत्यर्थः , ' मुक्किल्लया' इति—मुक्तानीत्यर्थः , तत्र बद्धान्यसङ्ख्येयानि । असङ्ख्येयत्वमेव प्रथमत कालतो निरूपयति—'असंखिज्जाहिं' इत्यादि , प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारेण असङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरनवयवशोऽपाह्रियन्ते । किमुक्तं भवति ? —असङ्ख्येयासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि बद्धान्यौदारिकशरीराणि भवन्ति । इद कालत परिमाणम् । क्षेत्रत आह—' खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, इति-क्षेत्रत परिसङ्ख्यानमसङ्ख्येया लोका । एतदुक्तं भवति—सर्वाण्यपि बद्धान्यौदारिकशरीराणि आत्मीयात्मीयावगाहनाभिराकाशप्रदेशेषु परस्परमपिण्डीभावेन क्रमेण स्थाप्यन्ते , तदा तैरेवमास्तीर्यमाणैरसङ्ख्येया लोका अवाप्यन्ते । इह एकैकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे एकैकौदारिकशरीरस्थापनया असङ्ख्यया लोका व्याप्यन्ते परं पूर्वाचार्या आत्मीयावगाहनास्थापनया प्ररूपणा कुर्वन्ति , ततोऽपसिद्धान्तदोषो मा प्रापदित्यस्माभिरपि तथैव प्ररूपणा क्रियते । आह च चूर्णिकारोऽपि—' जइ वि इक्केक्कपएसे सरीरेण ठविज्जइ ताऽवि असंखेज्जा लोगा भवति किन्तु अवसिद्धंतदोसपरिहरणत्थमप्पणियाहिं ओगाहणाहिं ठविज्जति" इति, आह—नन्वनन्ता जीवास्तत कथमसङ्ख्येयान्यौदारिकशरीराणि ? , उच्यते—इह द्विविधा जीवा -प्रत्येकशरीरिण ,अनन्तकायिकाश्च । तत्र ये ते प्रत्येकशरीरिणस्तेषां प्रतिजीवमेकैकमौदारिकशरीरमन्यथा प्रत्येकशरीरत्वायोगात् ,ये त्वनन्तकायिकास्तेषामनन्तानामनन्तानामेकैकमौदारिकशरीरमत सर्वसङ्ख्ययाऽपि असङ्ख्येयान्यौदारिकशरीराणि , मुक्तान्यौदारिकशरीराणि अनन्तानि । तच्चानन्तत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैर्निरूपयति— अणंताहिं ' इत्यादि, कालत परिमाण प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारेऽनन्ताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि सर्वात्मनाऽपह्रियन्ते । किमुक्तं भवति ?—अनन्तासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्त समयास्तावत्प्रमाणानीति , क्षेत्रत परिमाणमनन्ता लोका , अनन्तेषु लोकप्रमाणेष्वाकाशखण्डेषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थ , द्रव्यत परिमाणमभवसिद्धिकेभ्य —अभव्यभ्योऽनन्तगुणानि । यद्येव तर्हि सिद्धराशिप्रमाणानि भविष्यन्ति, तत आह—सिद्धानामनन्तभाग अनन्तभागमात्राणि । ननु द्वयोरपि राश्योरभवसिद्धिकसिद्धरूपयोर्मध्ये पठ्यन्ते प्रतिपतितसम्यग्दृष्टय तत् किं तद्राशिप्रमाणानि भवन्तु ? , उच्यते-यदि तत्प्रमाणानि स्युस्तर्हि तथैव निर्देश क्रियेत , सुखप्रतिपत्तिकृतप्रतिज्ञा हि भगवन्त आर्यश्यामा , ततस्तथा निर्देशाभावादवसीयते—न तद्राशिप्रमाणानि । ननु तर्हि तेषां प्रतिपतितसम्यग्दृष्टीनामधस्तादुपरि वा ? , उच्यते-कदाचिदधस्तात्कदाचिदुपरि, कदाचित्तुल्यान्यपि अनियतप्रमाणत्वात् , न तु सर्वकाल तत्प्रमाणानीति । आह च चूर्णिकृत्—" तो किं परिवडिय सम्मद्दिट्ठिरासिप्पमाणाइं होज्जा ? , तेसिं अत्थि पि रासीणं , मज्झे पढिज्जंति "त्ति काउ ? , भण्णइ—जइ तप्पमाणाइं होंति ता सो तेसिं चेव अभिहेसो होंतो तम्हा न तप्पमाणाइ , तो किं तेसिं हिट्ठा होज्जा उवरिं होज्जा ? , भण्णइ-कयाइ हेट्ठा कयाइ उवरिं होंति कयाइ तुल्लाइ न निच्चकाल तप्पमाणाइ " इति । अपर आह-कथ मुक्तानि यथोक्तानन्तसङ्ख्यापरिमाणान्युपपद्यन्ते ?, यतो यदि तावदौदारिकादिशरीराणि यावदविकलानि तावद् गृह्यन्त ततस्तेषामनन्तकालमवस्थानाभावादनन्तत्व न घटते , यदि ह्यनन्तमपि कालमवस्थान भवेत् ततोऽनन्तेन कालेन तत्तच्छरीरगणनादनन्तानि भवेयु यावताऽनन्त कालमवस्थान नास्ति , पुद्गलानामुत्कर्षतोऽप्यसंख्येयकालावस्थानाभिधानात् । अथ च ये पुद्गला जीवैरौदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता अतीताद्धायां तेषां ग्रहण तर्हि सर्वेऽपि पुद्गला सर्वैरपि जीवै प्रत्येकमौदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता इति सर्वपुद्गलग्रहणमापन्नम् , तथा च सति यदुक्तम्—अभवसिद्धिकेभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागमात्राणीति तद् विरुध्यते , सर्वजीवेभ्योऽनन्तानन्तगुणकारेणानन्तगुणत्वस्य प्रसक्तत्वादिति चेत्? उच्यते—इह मुक्तानामौदारिकशरीराणां नाविकलानामेव केवलानां ग्रहणं नाप्यौदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता पुद्गला , तेषामुक्तदोषप्रसङ्गात् , किं तु यच्छरीरमौदारिक जीवेन गृहीत्वा मुक्त तत् विशरारुभावं बिभ्राणमनन्तभेदभिन्न भवति ते चानन्ता भेदा भवन्तो यावत्ते पुद्गला औदारिकपरिमाण न जहति तावत्प्रत्येकमौदारिकशरीरव्यपदेश लभन्ते , ये पुनरौदारिकपरिणाम त्यक्तवन्तस्ते न गण्यन्ते , तत एवमेकस्यापि शरीरस्यानन्तानि शरीराणि जातानि , एव सर्वशरीरेष्वपि भावनीयम् । तथा च सत्येकैकस्य शरीरस्यानन्तभेदभिन्नत्वादेकस्मिन्नपि समये प्रभूतान्यनन्तानि शरीराण्यवाप्यन्ते , तेषां चासङ्ख्येयकालमवस्थानम् , तेन चासङ्ख्येयेन कालेनान्यानि जीवैर्विप्रमुक्तान्यसङ्ख्येयान्यवाप्यन्ते , तान्यपि च प्रत्येकमनन्तभेदभिन्नानि, तेषु च मध्ये तावता कालेन यान्यौदारिकशरीरपरिणाम विजहति तानि परित्यज्यन्ते शेषाणि गण्यन्ते । तत एव मुक्तानि यथोक्तप्रमाणानन्तसङ्ख्याकान्यौदारिकशरीराण्युपपद्यन्ते इति । न चैतत्स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यत आह चूर्णिकृत्-' न वि अविगलाणमेव केवलाण पि गहणं एव न य ओरालियगहणमुक्काण सव्वपुग्गलाण, किन्तु जं सरीरमोरालिकं जीवेण मुक्कं तं चेव अणंतभेयभिन्नं च होइ जाव ते पुग्गला तं जीवनिव्वत्तियं ओरालियसरीरकायप्पओगं न मुंचंति न ताव अण्णपरिणामेण परिणमंति ताइं पत्तेयं सरीराइं भण्णन्ति एवमेक्केक्कस्स ओरालियसरीरस्स अणंतभेयभिन्नत्तणओ अणंताइं चेव ओरालियसरीराइं भवंति" इत्यादि आह-कथमेकैकशरीरद्रव्यदेश शरीरत्वेन व्यवह्रियते ? उच्यते-लवणदृष्टान्तेन, तथाहि-खार्यपि लवणमुच्यते द्रोणोऽपि लवणमाढकोऽपि लवणं यावदेकाऽपि शर्करा लवणम् , एवमिहापि सकलमप्यौदारिकशरीरमुच्यते तदर्द्धमपि तदेकदेशोऽपि यावदनन्तभागोऽपि शरीरमिति । कोऽत्राभिप्राय इति चेत् ?, उच्यते-इह यथा लवणपरिणामपरित स्तोको बहुर्वा पुद्गलसंघातो लवणमुच्यते तथौदारिकशरीरयोग्यपुद्गलसंघातोऽपि औदारिकत्वेन परिणत स्तोको वा बहुर्वा औदारिकशरीरव्यपदेश लभते । अथवा-भवति स-

मुदायैकदेशेऽपि समुदायशब्दोपचारः, यथा—अङ्गुल्यग्रं स्पृष्टे स्पृष्टो मया देवदत्त इत्यादौ, तत उपचारान्न कश्चिद्दोषः। ननु यद्येवं कथं तान्यनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यौदारिकशरीराण्येकस्मिन् लोकेऽवगाढानि ?, उच्यते-प्रदीपप्रकाशवत्, तथाहि-यथैकस्यापि प्रदीपस्यार्चींषि सकलभवनावभासीनि भवन्ति, अन्येषामनेकेषां प्रदीपानामर्चींषि तत्रैवानुप्रविशन्ति, परस्परमविरोधात्, तथौदारिकाण्यपि, एवं शेषशरीरेष्वपि मुक्तेष्वायोज्यम्। ननु द्रव्यक्षेत्रे विहाय किमिति प्रथमतः कालेन प्ररूपणा कृता ?, उच्यते-कालान्तरावस्थायितया पुद्गलेषु शरीरोपचारो नान्यथा ततः कालो गरीयान् इति प्रथमतस्तेन प्ररूपणा। उक्तान्यौदारिकाणि।

(४) सम्प्रति वैक्रियसूत्रमाह—

केवतिया णं भंते ! वेउव्वियसरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य, मुक्केल्लगा य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असंखेज्जातो सेढीओ पयरस्स असंखेज्जतिभागो। तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो जहा ओरालियस्स मुक्केल्लया तहेव वेउव्वियस्स वि भाणियव्वा। (सू०-१७७ +)

'केवतिया णं भंते !' इत्यादि, बद्धान्यसंख्येयानि, तत्र कालतः परिमाणं प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारं सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते। किमुक्तं भवति ?—असंख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानीति, क्षेत्रतोऽसंख्येया श्रेणयस्तासां श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासंख्येयो भागः। किमुक्तं भवति ?—प्रतरस्यासंख्येयतमे भागे यावत्यः श्रेणयस्तासु च श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानि बद्धानि वैक्रियशरीराणीति। अथ श्रेणिरिति किमभिधीयते ?, उच्यते—घनीकृतस्य लोकस्य सर्वतः सप्तरज्जुप्रमाणस्यायामतः सर्वरज्जुप्रमाणा मुक्तावलिरिवैकाकाशप्रदेशपङ्क्तिः। कथं पुनर्लोको घनीक्रियते ? कथं वा सप्तरज्जुप्रमाणो भवति इति चेत् ?, उच्यते—इह लोक ऊर्ध्वाधश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणोऽधस्ताद्विस्तरतो देशोनसप्तरज्जुप्रमाणः एकरज्जुर्मध्यभागे ब्रह्मलोकप्रदेशे बहुमध्यदेशभागे पञ्चरज्जुरुपरि एका रज्जुर्लोकान्ते, रज्जोश्च परिमाणं स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य पूर्ववेदिकान्तादारभ्यापरवेदिकान्तं यावत्, एवं प्रमाणस्य लोकस्य वैशाखस्थानस्थकटिस्थकरयुग्मपुरुषाकारस्य बुद्ध्या त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्त्यधोलोकखण्डमधोदेशोनत्रिरज्जुविस्तारमतिरिक्तसप्तरज्जूच्छ्रयं परिगृह्य त्रसनाड्या उत्तरपार्श्वे ऊर्ध्वाधोभागविपर्यासेन सङ्घात्यते, ऊर्ध्वभागोऽधः क्रियते अधोभागस्तूर्ध्वमिति सङ्घात्यते इति। ततः ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्त्तिनी ये द्वे खण्डे कूर्पराकारसंस्थिते प्रत्येकं देशोनार्द्धचतुष्टयरज्जूच्छ्रये ते बुद्ध्या समादाय वैपरीत्येनोत्तरपार्श्वे सङ्घात्येते, एवं च किं जातम् ?, अधस्तनं लोकार्धं देशोनचतूरज्जुविस्तारं सातिरेकसप्तरज्जूच्छ्रयम्। उपरितनमर्द्धं त्रिरज्जुविस्तारं देशोनसप्तरज्जूच्छ्रयं, तेन उपरितनमर्द्धं बुद्ध्या गृहीत्वाऽधस्तनस्यार्द्धस्योत्तरपार्श्वे सङ्घात्यते, तथा च सति सातिरेकसप्तरज्जूच्छ्रया देशोनसप्तरज्जुविस्तारो घनो जातः, अतः सप्तरज्जूनामुपरि यदधिकं तत्परिगृह्य ऊर्ध्वाधः आयतमुत्तरपार्श्वे सङ्घात्यते, ततो विस्तरतोऽपि परिपूर्णाः सप्त रज्जवो भवन्ति, एवमेष लोको घनीक्रियते, घनीकृतश्च सप्तरज्जुप्रमाणो भवति। यत्र च क्वचन घनत्वेन सप्तरज्जुप्रमाणता न पूर्यते तत्र बुद्ध्या परिपूरणीयम् एतच्च पट्टिकादौ लिखित्वा दर्शयितव्यम्। सिद्धान्ते च यत्र क्वचनापि श्रेणेः प्रतरस्य वा ग्रहणं तत्र सर्वत्राप्येवं घनीकृतस्य लोकस्य सप्तरज्जुप्रमाणस्यावसातव्यं, मुक्तान्यौदारिकवद् भावनीयानि।

(५) कति आहारकशरीराणि—

केवतिया णं भंते ! आहारगसरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा, पण्णत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य, मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं सहस्सपुहुत्तं। तत्थ णं जे ते मुक्केल्लया ते णं अणंता जहा ओरालियस्स मुक्किल्लया तहेव भाणियव्वा। (सू० १७७+)

आहारकविषयं सूत्रं 'केवतिया णं भंते ! आहारगसरीरगा' इत्यादि, 'बद्धानि सिय अत्थि सिय नत्थि' इति अस्तीति निपातो बहुवचनगर्भः कदाचित् सन्ति ! कदाचित् न सन्तीत्यर्थः। यस्मादन्तरमाहारकशरीरस्य जघन्यत एकं समयं उत्कर्षतः षण्मासा, उक्तं च—"आहारगाइँ लोए, छम्मासे जा न हौंति वि कयाइ। उक्कोसेणं नियमा, एक्कं समयं जहन्नेणं ॥ १ ॥" इति। यदाऽपि भवन्ति तदाऽपि जघन्यतः एकं द्वे वा उत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं, मुक्तान्यौदारिकवत्।

(६) तैजसशरीरविषयं सूत्रमाह—

केवतिया णं भंते ! तेयगसरीरया पण्णत्ता ?, गोयमा !, दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्तओ अणंता लोगा, दव्वओ सिद्धेहिंतो अणंतगुणा सव्वजीवाणंतभागूणा। तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो अणंता लोगा, दव्वओ सव्वजीवेहिंतो अणंतगुणा जीववग्गस्साणंतभागे। एवं कम्मगसरीराणि वि भाणितव्वाणि।

'केवइया णं भंते ! तेयगसरीरया' इत्यादि, तत्र बद्धान्यनन्तानि, अनन्तत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैर्निरूपयति—'अणंताहिं' इत्यादि, कालतः परिमाणमनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयप्रमाणानि क्षेत्रतोऽनन्तलोकप्रमाणाकाशखण्डप्रदेश-

परिमाणानि, द्रव्यतः परिमाणं सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानि । तैजसं हि शरीरं सर्वसंसारिजीवानां प्रत्येकं संसारिणश्च जीवाः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणाः, ततस्तैजसशरीराण्यपि सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानि भवन्ति । 'सव्वजीवअणंतभागूणा' इति सर्वजीवानां योऽनन्ततमो भागस्तेनोनानि । इयमत्र भावना-सिद्धानां तैजसशरीरं न विद्यते सर्वशरीरातीतत्वात् तेषाम्, सिद्धाश्च सर्वजीवानामनन्तभागस्ततस्तेनोनानि सर्वजीवानामनन्तभागोनानि भवन्ति । मुक्तानि अनन्तानि । तदेवानन्तत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैः प्ररूपयति-'अणंताहिं' इत्यादि कालक्षेत्रसूत्रं प्राग्वत् द्रव्यतः परिमाणं सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानि । कथमिति चेत् ?, उच्यते—इह एकैकस्य संसारिजीवस्य एकैकं तैजसशरीरं, तानि च जीवैर्विप्रमुक्तानि सन्ति प्रागुक्तयुक्तेरनन्तभेदभिन्नानि भवन्ति, तथा चासंख्येयं कालं यावदवस्थानं तावता च कालेन जीवैर्विप्रमुक्तान्यन्यानि तैजसशरीराणि प्रतिजीवमसंख्येयानि अवाप्यन्ते, तेषामपि प्रत्येकं प्रागुक्तयुक्त्या अनन्तभेदभिन्नतेति भवन्ति सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानि । तत्किं जीववर्गप्रमाणानि भवेयुरत आह—'जीववग्गस्स अणंतभागे' इति- जीववर्गस्यानन्तभागप्रमाणानि, जीववर्गप्रमाणानि कस्मान्न भवन्तीति चेत् ? उच्यते—यदि एकैकस्य जीवस्य सर्वजीवराशिप्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा भवेयुर्येन सिद्धानन्तभागपूरणं भवति ततो जीववर्गप्रमाणानि भवन्ति, वर्गो हि तेनैव राशिना तस्य राशेर्गुणनं भवति, यथा चतुष्कस्य चतुष्केन गुणने षोडशात्मको वर्ग इति । न चैकैकस्य जीवस्य सर्वजीवप्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा तैजसशरीराणि किन्त्वतिस्तोकानि, तान्यपि असंख्येयकालावस्थायीनीति, तावता कालेन यान्यन्यान्यानि भवन्ति तान्यपि स्तोकानि, कालस्य स्तोकत्वात् ततो जीववर्गप्रमाणानि न भवन्ति, किन्तु जीववर्गस्यानन्तभागमात्राणि । अनन्तभागप्रमाणतायां च पूर्वाचार्यप्रदर्शितमिदं निदर्शनम्—सर्वजीवास्तत्त्ववृत्त्या अनन्ता अपि असत्कल्पनया दशसहस्राणि, तेषां च दशसहस्राणां वर्गो दश कोट्यः, तैजसशरीराणि च मुक्तान्यसत्कल्पनया दशलक्षप्रमाणानि, ततः सर्वजीवेभ्यः किल शतगुणानीति सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणान्युक्तानि । जीववर्गस्य च शततमे भागे वर्त्तन्ते, ततो जीववर्गस्यानन्तभागमात्राणि । एवं कार्मणशरीराण्यपि बद्धानि मुक्तानि च भावनीयानि, तैजसैः सह समानसंख्यत्वात् । उक्तान्यौघिकानि पञ्चापि शरीराणि ।

(७) संप्रति नैरयिकादिविशेषणविशेषितानि शरीराणि चिन्त्यन्ते—

नेरइयाणं भंते ! केवतिया ओरालियसरीरा पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं णत्थि, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं अणंता जहा ओरालियमुक्केल्लगा तहा भाणियव्वा । नेरइयाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असंखिज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखेज्जइभागो । तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलपढमवग्गमूलं बितियवग्गमूलपडुप्पण्णं अहव णं अंगुलबितियवग्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ सेढीतो । तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालियस्स मुक्केल्लगा तहा भाणियव्वा । नेरइयाणं भंते ! केवइया आहारगसरीरा पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य, मुक्केल्लया य । एवं जहा ओरालिए बद्धेल्लगा मुक्केल्लगा य भणिया तहेव आहारगा वि भाणियव्वा तेयाकम्मगाइं जहा एएसिं चेव वेउव्वियाइं । (सू० १७८)

'नेरइयाणं भंते !' इत्यादि नैरयिकाणां बद्धान्यौदारिकशरीराणि न सन्ति भवप्रत्ययतस्तेषामौदारिकशरीरासंभवात् मुक्तान्यौघिकमुक्तौदारिकशरीरवत् । वैक्रियाणि बद्धानि यावन्तो नैरयिकास्तावत्प्रमाणानि, तानि चासंख्येयानि । तदेवासंख्येयत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्ररूपयति- 'असंखेज्जाहिं' इत्यादि, कालतः परिमाणं प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते । किमुक्तं भवति ?-असंख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि क्षेत्रतोऽसंख्येयाः श्रेणयः, असंख्येयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीति भावः । अथ प्रतरेऽपि सकले असंख्येयाः श्रेणयो भवन्ति प्रतरस्यार्द्धभागे त्रिभागादौ च । ततः कियत्संख्याकास्ताः श्रेणय इत्याशङ्कायां विशेषनिर्द्धारणार्थमाह—प्रतरस्यासंख्येयभागः । किमुक्तं भवति ?-प्रतरस्यासंख्येयतमे भागे यावत्यः श्रेणयस्तावत्यः परिगृह्यन्ते, इदमन्यद्विशेषतरपरिमाणम्—'तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई' इत्यादि, तासां श्रेणीनां विष्कम्भतो—विस्तारमधिकृत्य सूचिः-एकप्रादेशिकी श्रेणिरङ्गुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलगुणितम् । इयमत्र भावना—इह प्रज्ञापकेन घनीकृतं सप्तरज्जुप्रमाणं लोकं पट्टिकादौ स्थापनीयं, श्रेणयश्च रेखाकारेण दर्शनीयाः, दर्शयित्वा चैवं प्रमाणं वक्तव्यम्—अङ्गुलप्रमाणमात्रस्य प्रदेशस्य क्षेत्रस्य यावान् प्रदेशराशिस्तस्यासंख्येयानि वर्गमूलानि भवन्ति, तद्यथा—प्रथमं वर्गमूलं, तस्यापि यद्वर्गमूलं तद् द्वितीयं वर्गमूलं, तस्यापि यद् वर्गमूलं तत् तृतीयं वर्गमूलम्—एवमसंख्येयानि वर्गमूलानि भवन्ति । तत्र प्रथमं यद्वर्गमूलं तद् द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते, गुणिते च सति यावन्तः प्रदेशा भवन्ति तावत्प्रदेशात्मिका सूचिर्बुद्ध्या क्रियते, कृत्वा च विष्कम्भतो दक्षिणोत्तरायततया स्थापनीया, तया च स्थाप्यमानया यावत्यः श्रेणयः स्पृश्यन्ते तावत्यः परिगृह्यन्ते । तत्रेदं निदर्शनम्—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिस्तत्त्वतोऽसंख्यातोऽप्यसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिके द्वे शते कल्प्येते, तयोः प्रथमं वर्गमूलं षोडश द्वितीयं चत्वारस्तृतीयं द्वौ । तत्र द्वितीयेन वर्गमूलेन चतु-

ष्कलक्षणेन प्रथम वर्गमूल षोडशलक्षण गुणयंत जाता चतुःषष्टि, एतावत्य श्रेणय परिगृह्यन्ते । अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेण कथयति— 'अहव ण ' मित्यादि अथवेति प्रकारान्तरे, णमिति वाक्यालङ्कारे, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्द्वितीयस्य वर्गमूलस्यासत्कल्पनया चतुष्कलक्षणस्य यो घनस्तावत्प्रमाण इह यस्य राशेर्यो वर्ग स तेन राशिना गुणयत ततो घना भवति, यथा द्विकस्याष्टौ । तथाहि-द्विकस्य वर्गश्चत्वारस्त द्विकेन गुणयन्ते जाता अष्टाविति एवमिहापि चतुष्कस्य वर्ग षोडश त चतुष्केण गुणयन्त ततश्चतुष्कस्य घनो भवति । तत्रापि सैव चतुःषष्टिरिति प्रकारद्वयऽप्यथाभेद । इहाय गणितधर्मा यद्बहु स्तोकेन गुणयत तत सूत्रकृता प्रकारद्वयमवापदर्शितम् अन्यथा तृतीयोऽपि प्रकारोऽस्ति 'अङ्गुलबिइयवग्गमूल पढमवग्गमूलपडुप्पएण ' मिति । अन्ये त्वाभदधति-अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशे स्वप्रथमवर्गमूलेन गुणेन यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणया सूच्या यावत्य स्पृष्टा श्रेणयस्तावतीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानि नैरयिकाणा बद्धानि वैक्रियसरीराणीति मुक्तान्यौदारिकवत् । आहारकाणि बद्धानि न सन्ति तेषा तल्लब्ध्यसम्भवात् । मुक्तानि पूर्ववत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि वैक्रियवत् मुक्तानि पूर्ववत् ।

(८) असुरकुमाराणा पृथिवीकायिकाना च शरीराणि—

असुकुमाराण भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पन्नत्ता ? गोयमा ! जहा नेरइयाण ओरालियसरीरा भणिता तहेव एतेसिं भणितव्वा । असुकुमाराण भते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, त जहा - बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते ण असखेज्जा असखेज्जाहिं उस्सप्पिणी-ओसप्पिणीहि अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असखेज्जाओ सेढीतो पयरस्स असखेज्जतिभागो तासि णं सेढीण विक्खभसूई अगुलपढमवग्गमूलस्स असखेज्जतिभागो । तत्थ ण जे त मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालियस्स मुक्केल्लगा तहा भाणियव्वा, आहारगसरीरगा जहा एतेसिं चेव ओरालिया तहेव दुविहा भाणियव्वा । तेयाकम्मगसरीरा दुविहा वि जहा एतेसि चेव विउव्विया, एवं० जाव थणियकुमारा । (सू० १७६)

पुढविकाइयाण भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा असखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असखेज्जा लोगा । तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं अणंता अणताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो अणंता लोगा, अभवसिद्धिएहिंतो अणतगुणा सिद्धाणं अणंतभागे । पुढविकाइयाणं भंते ! केवतिया वेउव्वियसरीरगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, त जहा-बद्धेल्लगा य मुक्केल्लगा य । तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते ण णत्थि । तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा—एएसिं चेव ओरालिया तहेव भाणियव्वा । एव आहारगसरीरा वि । तेयाकम्मगा जहा एएसिं चेव ओरालिया । एवं आउकाइयतेउकाइया वि । वाउकाइयाण भंते ! केवतिया ओरालियसरीरा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य मुक्केल्लगा य, दुविहा वि जहा पुढविकाइयाणं ओरालिया । वेउव्वियाण पुच्छा, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, त जहा—बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य । तत्थ ण जे ते बद्धेल्लगा ते ण असखेज्जा समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा पलियोवमस्स असंखेज्जइभागमेत्तेणं कालेणं अवहीरंति नो चेव ण अवहिया सिया । मुक्केल्लगा जहा पुढविकाइयाणं, आहारयतेयाकम्मा जहा पुढवीकाइयाणं । वणप्फइकाइयाणं जहा पुढविकाइयाण णवरं तेयाकम्मगा जहा ओहिया तेयाकम्मा । बेइंदियाणं भंते ! केवइया ओरालिया सरीरगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य, मुक्केलया य । तत्थ ण जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा असखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो असंखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असखेज्जइभागो, तासि ण सेढीण विक्खंभसूई असखेज्जाओ जोयणकोडीकोडीओ असखेज्जाइ सेढिवग्गमूलाइं । बेइंदियाण ओरालियसरीरेहिं बद्धेल्लगेहिं पयरो अवहीरति, असखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं कालतो, खेत्ततो अगुलपयरस्स आवलियाते य असंखेज्जतिभागपलिभागेण । तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लगा, वेउव्विया आहारगा य बद्धिल्लगा णत्थि । मुक्किल्लगा जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लगा, तेयाकम्मगा जहा एतेसिं चेव ओहिया ओरालिया, एव ०जाव चउरिंदिया । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं एवं चेव, नवर वेउव्वियसरीरएसु इमो विसेसो । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरया पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, बद्धेल्लया य, मुक्केल्लया य । तत्थ ण जे ते बद्धेल्लया ते णं असंखिज्जा, जहा असुरकुमाराणं, णवरं तासि ण सेढीण विक्खभसूई अगुलपढमवग्गमूलस्स असंखेज्जइभागो, मुक्केल्लगा तहेव ।

मणुस्साणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पण्णत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा। जहण्णपदे संखेज्जा संखेज्जाओ कोडाकोडीओ तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हिट्ठा, अहव णं छट्ठो वग्गो अहव णं छण्णउईछेयणगदाइरासी, उक्कोसपए असंखिज्जा। असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेत्ततो रूवपक्खित्तेहिं मणुस्सेहिं सेढी अवहीरइ। तीसे सेढीए आकासखेत्तेहिं अवहारो मग्गिज्जइ असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं कालतो, खेत्ततो अंगुलपढमवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पण्णं, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते जहा ओरालिया ओहिया मुक्केल्लगा। वेउव्वियाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा, मुक्केल्लगा। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं संखिज्जा, समए समए अवहीरमाणे २ संखेज्जेणं कालेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहीरिया सिया, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालिया ओहिया, आहारगसरीरा जहा ओहिया, तेयाकम्मगा जहा एतेसिं चेव ओरालिया। वाणमंतराणं जहा नेरइयाणं ओरालिया आहारगा य। वेउव्वियसरीरगा जहा नेरइयाणं, नवरं तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई असंखेज्जजोअणसयवग्गपलिभागो पयरस्स, मुक्केल्लया जहा ओरालिया, आहारगसरीरा जहा असुरकुमाराणं तेयाकम्मया जहा एतेसि णं चेव वेउव्विता। तासि णं सेढीण विक्खंभसूई वि छप्पन्नंगुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स, वेमाणियाणं एवं चेव, नवरं तासि णं सेढीण विक्खंभसूई अंगुलबितियवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पन्नं अहव णं अंगुलतइयवग्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ, सेसं तं चेव। (सू०-१८० ×) सरीरपयं सम्मत्तं ॥ १२ ॥

असुरकुमाराणामौदारिकशरीराणि नैरयिकवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि, तदेवासंख्येयत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्ररूपयति—तत्र कालसूत्रं प्राग्वत्, क्षेत्रतोऽसंख्येयाः श्रेणयः, असंख्येयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थः, ताश्च श्रेणयः प्रतरस्यासंख्येयो भागः, प्रतरासंख्येयभागप्रमिता इत्यर्थः, तत्र नारकचिन्तायामपि प्रतरासंख्येयभागप्रमिता उक्ता। ततो विशेषतरं परिमाणमाह-'तासि णं' मित्यादि, तासां श्रेणीनां परिमाणाय या विष्कम्भसूचिः सा अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबन्धिनः प्रथमवर्गमूलस्य संख्येयो भागः। किमुक्तं भवति ?—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्य यत्प्रथमवर्गमूलं षोडशलक्षणं तस्य संख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशा असत्कल्पनया पञ्च षड् वा तावत्प्रदेशात्मिका श्रेणिः परिमाणाय विष्कम्भसूचिरवसातव्या, एवं च नैरयिकापेक्षयाऽमीषां विष्कम्भसूचिरसंख्येयगुणहीना। तथाहि—नैरयिकाणां श्रेणिपरिमाणाय विष्कम्भसूचिरङ्गुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नं यावद् भवति तावत्प्रदेशात्मिका द्वितीयं च वर्गमूलं तत्त्वतोऽसंख्यातप्रदेशात्मकं ततोऽसंख्येयगुणप्रथमवर्गमूलप्रदेशात्मिका। नैरयिकाणां च सूचिरमीषां त्वङ्गुलप्रथमवर्गमूलसंख्येयभागप्रदेशात्मिकेति, युक्तं चैतत्, यस्मान्महादण्डके सर्वेऽपि भवनपतयो रत्नप्रभानैरयिकेभ्योऽप्यसंख्येयगुणहीना उक्तास्ततः सर्वनैरयिकापेक्षया सुतरामसंख्येयगुणहीना भवन्ति, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत्, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, यथा चासुरकुमाराणामुक्तं तथा शेषाणामपि भवनपतीनां वाच्यं, यावत्स्तनितकुमाराणाम्। पृथिव्यप्तेजःसूत्रेषु बद्धान्यौदारिकशरीराणि असंख्येयानि तत्रापि कालतः परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते, क्षेत्रतः परिमाणचिन्तायामसंख्येया लोकाः—आत्मीयावगाहनाभिरसंख्येया लोका व्याप्यन्ते, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत्, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, वायुकायस्याप्यौदारिकशरीराणि पृथिव्यादिवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि, तानि च प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे पल्योपमासंख्येयभागेन निःशेषतोऽपह्रियन्ते। किमुक्तं भवति ?—पल्योपमासंख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानीति न पुनरभ्यधिकानि स्युः, तथाहि-वायुकायिकाश्चतुर्विधाः, तद्यथा-सूक्ष्मा बादराश्च एकैके द्विधा-पर्याप्ता, अपर्याप्ताश्च। तत्र बादरपर्याप्तव्यतिरिक्ताः शेषास्त्रयोऽपि प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः, ये तु बादरपर्याप्तास्ते प्रतरासंख्येयभागप्रमाणाः, तत्र त्रयाणां राशीनां वैक्रियलब्धिरेव नास्ति, बादरपर्याप्तानामपि संख्येयभागमात्राणां लब्धिः न शेषाणाम्। आह च चूर्णिकृत्—'तिण्ह ताव रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि, बायरपज्जत्ताण वि संखेज्जइभागमत्ताणं लद्धी अत्थि" त्ति। ततः पल्योपमासंख्येयभागसमयप्रमाणा एव पृच्छासमये वायवो वैक्रियवर्त्तिनोऽवाप्यन्ते नाधिका इति। इह केचिदाचक्षते-सर्वे वायवो वैक्रियवर्त्तिन एव, अवैक्रियाणां चेष्टाया एवासम्भवात्, तदसमीचीनं, वस्तुगतेरपरिज्ञानात्, वायवो हि स्वभावाच्चलास्ततोऽवैक्रिया अपि ते वान्ति इति प्रतिपत्तव्यं वातीति वायुरिति व्युत्पत्तेः। आह च चूर्णिकृत्-" जेण सव्वेसु चेव लोगागासेसु चला वायवो वायंति तम्हा अवेउव्विया वि वाया वायंतीति घित्तव्वं" मिति, मुक्तानि वैक्रियाण्यौघिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, वनस्पतिकायिकचिन्तायामौदारिकाणि पृथिव्यादिवत्, तैजसकार्मणान्यौघिकतैजसकार्मणवत्। द्वीन्द्रियसूत्रे बद्धान्यौदारिकशरीराणि असंख्येयानि, ततः कालतः परिमाणचिन्तायामसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते-असंख्यातासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्-

प्रमाणानीति भाव । क्षेत्रताऽसख्येया श्रेण्योऽसख्यातासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थ, तासा श्रेणीना परिमाणविशेषनिर्द्धारणार्थमाह—प्रतरासख्येयभाग प्रतरस्यासख्येयभागप्रमिता असख्येया श्रेण्य परिगृह्यन्त इति भाव । प्रतरासख्येयभागो नैरयिकभवनपतीनामपि प्रतिपादितस्ततो विशेषतरपरिमाणनिरूपणार्थ सूचीमानमाह—'तासि णं सेढीण' मित्यादि, तासा श्रेणीना परिमाणावधारणाय या विष्कम्भसूची सा असख्येयायोजनकोटीको(ट्य)टी असख्येयायोजनकोटीकोटिप्रमाणा इत्यर्थ । अथवेदमन्यद्विशेषत परिमाणम्—'असखज्जाइ सेढिवग्गमूलाइं' इति—एकस्या परिपूर्णाया श्रेण्य प्रदेशराशिस्तस्य प्रथम वर्गमूल द्वितीय तृतीय च वर्गमूल यावदसख्येयतम वर्गमूलम् । एतानि सर्वाण्यप्येकत्र सङ्कल्प्यन्ते, तेषु च सङ्कलितेषु यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रदेशात्मिका विष्कम्भसूचिरवसेया । अत्र निदर्शनम्—श्रेणौ किल प्रदेशा असख्याता अप्यसत्कल्पनया पञ्चषष्टि सहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशदधिकानि ६५५३६, तेषा प्रथम वर्गमूल द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके २५६ द्वितीय षोडश १६ तृतीय चत्वार ४ चतुर्थ द्वौ २, एतेषा च सङ्कलने जाते द्वे शते अष्टसप्तत्यधिके २७८, एतावन्ता किलासत्कल्पनया प्रदेशाना सूचिरिति । अथैते द्वीन्द्रिया किं प्रमाणाभिरवगाहनाभिरास्तीर्यमाणा कियता कालेन सकल प्रतरमापूरयन्ति ?, उच्यते-अङ्गुलासख्येयभागप्रमाणाभिरवगाहनाभि प्रत्यावलिकाऽसख्येयभागमेकैका अवगाहनारचनेनाऽसख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरापूर्यन्त । इयमत्र भावना—एकैकस्मिन्नावलिकाया असख्येयतमे भाग एकैका अङ्गुलासख्येयप्रमाणा अवगाहना रच्यते, ततोऽसख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि सकलमपि प्रतर द्वीन्द्रियशरीरैरापूर्यते । एतदेवापहारद्वारेण सूत्रकृदाह-'बेइंदियाण' मित्यादि द्वीन्द्रियाणा सम्बन्धिभिरौदारिकशरीरैर्बद्धै प्रतरमसख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियते, अत्र प्रतरमिति क्षेत्रत परिमाणम्, उत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरिति कालत । किंप्रमाणेन पुन क्षेत्रेण कालेन वा अपहरणमत आह-'अगुलपयरस्स आवलियाए य असखेज्जइभागपलिभागेण' ति अङ्गुलमात्रस्य प्रतरस्य-एकप्रादेशिकश्रेणिरूपस्य असंख्येयभागप्रतिभागप्रमाणेन खण्डेन, इद क्षेत्रविषय परिमाणम् । कालपरिमाणमावलिकाया असंख्येयभागप्रतिभागेनासख्येयतमेन प्रतिभागेन । किमुक्त भवति ?-एकेन द्वीन्द्रियेणाङ्गुलासख्येयभागप्रमाण खण्डमावलिकाया असख्येयतमेन भागेनापह्रियते, द्वितीयेनापि तावत्प्रमाण खण्ड तावता कालेन, एवमपह्रियमाण प्रतरं द्वीन्द्रियै सर्वैरसख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि सकलमपह्रियते इति, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत्, वैक्रियाणि पुनर्बद्धानि तेषा न सन्ति, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, एव त्रिचतुरिन्द्रियाणामपि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा बद्धानि मुक्तानि चौदारिकाणि द्वीन्द्रियवत् वैक्रियाणि बद्धानि असंख्येयानि । तत्र कालत परिमाणचिन्तायामसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते, क्षेत्रतोऽसख्येयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानि, तासां च श्रेणीना परिमाण प्रतरस्यासख्येयो भाग । तथा चाह-'जहा असुरकुमाराण' मिति, यथा असुरकुमाराणा तथा वक्तव्य, नवर विष्कम्भसूचिपरिमाणचिन्ताया तत्राङ्गुलप्रमाणवर्गमूलस्य संख्येयो भाग उक्त, इह त्वसख्येया भागो वक्तव्य । किमुक्त भवति ?-अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशे यत् प्रथम वर्गमूल तस्यासख्येयतमे भाग यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रदेशात्मिका सूचि परिगृह्यते, तावत्या च सूच्या या श्रेण्य स्पृष्टास्तासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा बद्धानि वैक्रियशरीराणि । उक्त च—"अङ्गुलमूलासखेज्ज—भागप्पमिया उ होंति सेढीओ । उत्तरविउव्वियाण, तिरियाण सन्निपज्जाण ॥ १ ॥" मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत्, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् । मनुष्याणा बद्धान्यौदारिकशरीराणि स्यात्—कदाचित् सख्येयानि कदाचिदसख्येयानि । कोऽत्राभिप्राय इति चेत्?, उच्यते-इह द्वये मनुष्या -गर्भव्युत्क्रान्तिका, सम्मूर्च्छिमाश्च । तत्र गर्भव्युत्क्रान्तिका सदावस्थायिना, न स कश्चित्कालोऽस्ति यो गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यरहिता भवति, सम्मूर्च्छिमाश्च कदाचिद्विद्यन्ते कदाचित्सर्वथा तेषामभावो भवति, तेषामुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तायुष्कत्वात्, उत्पत्त्यन्तरस्य चोत्कर्षतश्चतुर्विंशतिमुहूर्त्तप्रमाणत्वात्, ततो यदा सर्वथा सम्मूर्च्छिममनुष्या न विद्यन्ते किन्तु केवला गर्भव्युत्क्रान्तिका एव तिष्ठन्ति तदा स्यात् सख्येया, सख्येयानामेव गर्भव्युत्क्रान्तिकाना भावात्, महाशरीरत्वे प्रत्येकशरीरत्वे च सति परिमितक्षेत्रवर्तित्वात् । यदा तु सम्मूर्च्छिमास्तदा असख्येया, सम्मूर्च्छिमानामुत्कर्षत अगुलासख्येयभागवर्त्तिनभ प्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तथा चाह—'जहन्नपदे सखेज्जा' इत्यादि, जघन्यपद नाम-यत्र सर्वस्तोका मनुष्या प्राप्यन्ते, आह—किमत्र सम्मूर्च्छिमाना ग्रहणमुत गर्भव्युत्क्रान्तिकानाम् ?, उच्यते गर्भव्युत्क्रान्तिकानाम्, तेषामेव सदाऽवस्थायितया सम्मूर्च्छिमविरहे सर्वस्तोकतया प्राप्यमाणत्वात्, उत्कृष्टपदे तूभयेषामपि ग्रहण, यदाह मूलटीकाकार —"इतरेषा ग्रहणमुत्कृष्टपदे, जघन्यपदे गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव केवलाना ग्रहण" मिति, अस्मिन् जघन्यपदे संख्येया मनुष्याः तत्र सख्येयक सख्येयभेदभिन्नमिति न ज्ञायते कियन्तस्ते इति विशेषसख्या निर्द्धार्यते—सख्येया कोटीकोट्य, अथवा—इदमन्यत् विशेषतर परिमाणम् 'तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हेट्ठा' इति, इह मनुष्यसख्याप्रतिपादकान्येकोनत्रिंशदङ्कस्थानानि, वक्ष्यमाणानि, तत्र समयपरिभाषया अष्टानामष्टानामङ्कस्थानाना यमलपदमिति सज्ञा । चतुर्विंशत्या चाङ्कस्थानै त्रीणि यमलपदानि लब्धानि, उपरि पञ्चाङ्कस्थानानि तिष्ठन्ति । अथ च यमलपदमष्टभिरङ्कस्थानैस्ततश्चतुर्थ यमलपद न प्राप्यते तत उक्त त्रयाणा यमलपदानामुपरि पञ्चभिरङ्कस्थानैर्वर्द्धमानत्वात् चतुर्थस्य च यमलपदस्याधस्तात्—त्रिभिरङ्कस्थानैर्हीनत्वात् । अथवा—द्वौ द्वौ वर्गौ समुदितौ एकं यमलं, चत्वारो वर्गा समुदिता द्वे यमले षट् वर्गा समुदितास्त्रीणि यमलपदानि, अष्टौ वर्गा समुदिताश्चत्वारि

यमलपदानि। तत्र यस्मात् षण्णां वर्गाणामुपरि वर्त्तन्ते सप्तमस्य च वर्गस्याधस्तात् तत उक्तम्-त्रियमलपदस्योपरि चतुर्थयमलपदस्याधस्तादिति। त्रियमलपदस्येति-त्रयाणां यमलपदानां समाहारस्त्रियमलपदं तस्य, तथा चतुर्णां यमलपदानां समाहारश्चतुर्यमलपदं तस्य, सम्प्रति स्पष्टतरं सख्यानमुपदर्शयति— "अहव णं छट्ठवग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो" इत्ति—अथवेति पक्षान्तरे, णमिति वाक्यालङ्कारे षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गेण प्रत्युत्पन्नो—गुणितः सन् यावान् भवति तावत्प्रमाणा जघन्यपदे मनुष्याः, तत्र एकस्य वर्ग एक एव, स च वृद्धिं न गत इति वर्गो न गण्यते, द्वयोर्वर्गश्चत्वारः एष प्रथमो वर्गः ४ चतुर्णां वर्गः षोडश एष द्वितीयो वर्गः १६, षोडशानां वर्गो द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके एष तृतीयो वर्गः २५६, द्वयोः शतयोः षट्पञ्चाशदधिकयोर्वर्गः पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशदधिकानि, एष चतुर्थो वर्गः ६५५३६, एतस्य वर्गश्चत्वारि कोटीशतानि एकोनत्रिंशत्कोट्य एकोनपञ्चाशल्लक्षाः सप्तषष्टिः सहस्राणि द्वे शते षण्णवत्यधिके एष पञ्चमो वर्गः ४२९४९६७२९६, उक्तं च—' चत्तारि य कोडिसया, अउणत्तीसं च होन्ति कोडीओ। अउणावन्नं लक्खा, सत्तट्ठी चेव य सहस्सा ॥ १ ॥ दो य सया छण्णउया, पंचमवग्गो समासओ होइ। एयस्स कतो वग्गो, छट्ठो जो होइ तं वोच्छं ॥२॥ " एतस्य पञ्चमस्य वर्गस्य यो वर्गः स षष्ठो वर्गः, तस्य परिमाणमेकं कोटीकोटीशतसहस्रं चतुरशीतिः कोटीकोटीसहस्राणि चत्वारि सप्तषष्ट्यधिकानि कोटीकोटीशतानि चतुश्चत्वारिंशत्कोटीलक्षाणि सप्तकोटीसहस्राणि त्रीणि सप्तत्यधिकानि कोटीशतानि पञ्चनवतिर्लक्षा एकपञ्चाशत्सहस्राणि षट् शतानि षोडशोत्तराणि, १८४४६७४४०७३७०९५५१६१६ एष षष्ठो वर्गः, उक्तं च—

' लक्खं कोडाकोडी, चउरासीइभवे सहस्साइं।
चत्तारि य सत्तट्ठा, होंति सया कोडिकोडीणं ॥ १ ॥
चउयाल लक्खाइं, कोडीणं सत्त चेव य सहस्सा।
तिण्णि सया सत्तयरी, कोडीणं हुंति नायव्वा ॥ २ ॥
पंचाणउइं लक्खा, एकावन्नं भवे सहस्साइं।
छसोलसुत्तरसया, एसो छट्ठो हवइ वग्गो ॥ ३ ॥ " इति।

एष षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गेण गुण्यते, गुणिते च सति यावान् राशिर्भवति तावत्प्रमाणा जघन्यपदे मनुष्याः, ते च एतावन्तो भवन्ति, ७९२२८१६२५१४ २६४३३७५९३५४३ ९५०३३६ एतान्येकोनत्रिंशदङ्कस्थानानि एतानि च कोटीकोट्यादिद्वारेण कथमपि अभिधातुं न शक्यन्ते, ततः पर्यन्तवर्तिनोऽङ्कस्थानादारभ्य अङ्कस्थानसङ्ग्रहमात्रं पूर्वपुरुषप्रणीतेन गाथाद्वयेनाभिधीयते— छ त्तिण्णि तिण्णि सुण्णं पंचेव य नव य तिण्णि चत्तारि। पंचेव तिण्णि नव पंच सत्त तिण्णेव (तिण्णि) ति चउछट्ठा ॥ १ ॥ दो चउ इक्को पंच, दो इक्कक्कं च अट्ठेव। दो दो णव सत्तेव य, ठाणाइं उवरि हुंताई ॥ २ ॥ " छ त्तिण्णि तिण्णि सुण्णं, पंचेव य नव य तिण्णि चत्तारि। पंचेव तिण्णि नव पंच सत्त तिण्णेव तिण्णेव ॥ १ ॥ चउ छद्दो चउ एक्को, पण छक्केक्को य अट्ठेव। दो दो नव सत्तेव य अंकट्ठाणा परा हुंता ॥ २ ॥ " इत्यनुयोगद्वारवृत्तौ) अथवाऽयमङ्कस्थानप्रथमाक्षरसङ्ग्रहः 'छत्ति तिसु पण नव ति च पा तिण पन ति ति चउ छदा। च (एए)- उ दो छ ए अबबण—सपढमक्खरसन्नियट्ठाणा ॥ १ ॥ ' एतेषामेव एकोनत्रिंशदङ्कस्थानानां पूर्वपूरुषैः पूर्वाङ्गैः परिसङ्ख्यानं कृत्वा तदुपदर्शयति—तत्र चतुरशीतिर्लक्षाणि पूर्वाङ्गं चतुरशीतिर्लक्षाश्चतुरशीतिर्लक्षैर्गुण्यन्ते ततः पूर्वं भवति, तस्य परिमाणम्—सप्ततिः कोटिलक्षाणि षट्पञ्चाशत्कोटिसहस्राणि ७०५६०००००००००० एतेन भागो ह्रियते तत इदमागतम्—एकादश पूर्वकोटीकोट्यो द्वाविंशतिः पूर्वकोटिलक्षाणि चतुरशीतिः पूर्वकोटीसहस्राणि अष्टादशोत्तराणि पूर्वकोटीशतानि, एकाशीतिः पूर्वलक्षाणि पञ्चनवतिः पूर्वसहस्राणि त्रीणि षट्पञ्चाशदधिकानि पूर्वशतानि, अत ऊर्ध्वं पूर्वभागो न लभ्यते ततः पूर्वाङ्गभागहरणम् तत्रेदमागतम्—एकविंशतिः पूर्वाङ्गलक्षाणि सप्ततिः पूर्वाङ्गसहस्राणि षट् एकोनषष्ट्यधिकानि पूर्वाङ्गशतानि ततः ऊर्ध्वं च इदमन्यत् उद्धरितमवतिष्ठते—ऽशीतिलक्षाणि पञ्चाशत् सहस्राणि त्रीणि शतानि षट्त्रिंशदधिकानि मनुष्याणामिति ११२२८४३१८ । ८१९५३५६। २१७०६५९। तथा च पूर्वाचार्यप्रणीता अत्र गाथा —

" मणुयाण जहन्नपदे एक्कारस पुव्वकोडिकोडीउ।
बावीसकोडिलक्खा, कोडिसहस्साइं चुलसीई ॥ १ ॥
अट्ठ य कोडिसया, पुव्वाण दसुत्तरा तओ होंति।
एक्कासीईलक्खा, पंचाणउई सहस्साइं ॥ २ ॥
छप्पण्णा तिन्नि सया, पुव्वाण पुव्ववण्णिया अण्णे।
एत्तो पुव्वंगाइं इमाइं अहियाइं अण्णाइं ॥ ३ ॥
लक्खाइं एगवीसं, पुव्वंगाणं सयरिसहस्सा य।
छच्चेगूणट्ठा, पुव्वंगाण सया होंति ॥ ४ ॥
तेसीयसयसहस्सा पण्णास खलु भवे सहस्साइं।
तिण्णि सया छत्तीसा, एवइया अविगला मणुया ॥ ५ ॥"

इति, इमामेव संख्यां विशेषोपलम्भनिमित्तं प्रकारान्तरेणाह—' अहव णं छण्णउई छेयणगदायी रासी ' इति ' अहवणे-त्ति—प्राग्वत्, षण्णवतिच्छेदनकानि यो राशिर्ददाति स षण्णवतिच्छेदनकदायी राशिः। किमुक्तं भवति ?-यो राशिरर्द्धेनार्द्धेन छिद्यमानः षण्णवतिं वारान् छेदं सहते पर्यन्ते च सकलमेकं रूपं पर्यवसितं भवति स षण्णवतिच्छेदनकदायी राशिरिति, कः पुनरेवंविध इति चेत् ?, उच्यते-एष एव षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गगुणितः, कोऽत्र प्रत्यय इति चेत् ?, उच्यते-इह प्रथमवर्गश्छिद्यमानो द्वे छेदनके ददाति, तद्यथा-प्रथमं छेदनकं द्वौ द्वितीयमेकमिति, द्वितीयो वर्गश्चत्वारि छेदनकानि, तत्र प्रथममष्टौ द्वितीयं चत्वारस्तृतीयं द्वौ चतुर्थमेकं इति, एवं तृतीयवर्गोऽष्टौ छेदनकानि प्रयच्छति, चतुर्थः षोडश, पञ्चमो द्वात्रिंशत, षष्ठश्चतुःषष्टिम्। स चैव पञ्चमवर्गेण गुणितः षण्णवतिः, कथमेतदवसेयमिति चेत् ?, उच्यते-इह यो यो वर्गो येन येन वर्गेण गुण्यते तत्र तत्र तयोर्द्वयोरपि छेदनकानि प्राप्यन्ते, यथा प्रथमवर्गेण गुणिते द्वितीयवर्गेण षट्, तथाहि-द्वितीयो वर्गः षोडशलक्षणः प्रथमवर्गेण चतुष्करूपेण गुण्यते जाता चतुःषष्टिः,

तस्या प्रथमं छेदनकं द्वात्रिंशत् द्वितीयं षोडश तृतीयमष्टौ, चतुर्थं चत्वारि पञ्चमं द्वौ षष्ठम् एकं इति । एवमन्यत्रापि भावनीयम् । तत्र पञ्चमवर्गो द्वात्रिंशच्छेदनकानि षष्ठ चतु षष्ठि । तत पञ्चमवर्गेण षष्ठे वर्गे गुणिते षरणवतिच्छेदनकानि प्राप्यन्ते । अथवा-एकं रूपं स्थापयित्वा तत षरणवतिवारान् द्विगुणद्विगुणीक्रियते कृते च सत् यदि तावत्प्रमाणो राशिर्भवति ततोऽवसानष्वम् एष षरणवतिच्छेदनकदायी राशिरिति । तदेव जघन्यपदमभिहितम् । इदानीमुत्कृष्टपदमाह—' उक्कोसपए असंखेज्जा ' इत्यादि उत्कृष्टपदे ये मनुष्या भवन्ति ते असंख्येया तत्रापि कालत परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमेकैकमनुष्यापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते क्षेत्रतो रूपे प्राक्षिप्ते मनुष्यैरेका श्रेणि परिपूर्णाऽपह्रियते । किमुक्तं भवति ?—उत्कृष्टपदे ये मनुष्यास्तेषु मध्ये एकस्मिन्नसत्कल्पनया रूपे प्रक्षिप्ते सकलाऽपि श्रेणिरेकाऽपह्रियते, तस्याश्च श्रेणे क्षेत्रकालाभ्यामपहारमार्गणा कालतस्तावदसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभि क्षेत्रतोऽङ्गुलप्रथमवर्गमूल तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नम् । किमुक्तं भवति ?—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्तस्य य त्प्रथमं वर्गमूलमसत्कल्पनया षोडशलक्षणम्, ततस्तृतीयेन वर्गमूलेनासत्कल्पनया द्विकलक्षणेन गुणयेत्, गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति असत्कल्पनया द्वात्रिंशत् एतावत्प्रमाणैः खण्डैरपह्रियमाणा यावत् श्रेणिर्निष्ठामियर्त्ति तावत् मनुष्या अपि निष्ठामुपयान्ति । आह—कथमेकस्या श्रेणेरयथोक्तप्रमाणैः खण्डैरपह्रियमाणाया असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लगन्ति ? उच्यते—क्षेत्रस्यातिसूक्ष्मत्वात्, उक्तं च सूत्रेऽपि—" सुहुमो य होइ कालो तत्तो सुहुमयरं हवइ खेत्तं । अंगुलसेढीमेत्ते उस्सप्पिणीओ असंखेज्जा ॥ १ ॥" इति मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् वैक्रियाणि बद्धानि संख्येयानि गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव कषाचित् वैक्रियलब्धिसम्भवात् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् आहारकाण्यौघिकाहारकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, व्यन्तराणामौदारिकाणि यथा नैरयिकाणां वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि । तत्र कालत परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमेकैकापहारे असंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते क्षेत्रतोऽसंख्येया श्रेणय, असंख्यातासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीति भाव । ताश्च श्रेणय कियत्य इति चेत् ? उच्यते—प्रतरस्यासंख्येयो भाग, प्रतरासंख्येयभागप्रमिता इत्यर्थ, तथा चाह—' वेउव्वियसरीरा जहा नेरइयाणं ' मिति—वैक्रियशरीराणि व्यन्तराणां यथा नैरयिकाणाम्, केवल सूच्या विशेष । तथा चाह—' नवरं ' मित्यादि नवरं तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिर्वक्तव्येति शेष, सा च सुप्रसिद्धत्वान्नोक्ता । कथं सुप्रसिद्धेति चेत् ? उच्यते-इह महादण्डके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नपुंसकेभ्योऽसंख्येयगुणहीना व्यन्तरा पठ्यन्ते, तत एषां विष्कम्भसूचिरपि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियविष्कम्भसूचेरसंख्येयगुणहीना वक्तव्या इति, आह च मूलटीकाकारोऽपि—" जम्हा महादण्डए पंचिंदियतिरिक्खनपुंसएहिंतो असंखेज्जगुणहीणा वाणमंतरा पढिज्जंति, तम्हा विक्खंभसूई वि तेहिंतो असंखेज्जगुणहीणा चेव भाणियव्वा " इति, सम्प्रति प्रतिभाग उच्यते—प्रतिभागो नाम खण्डम् ' संखेज्जजोयणसयवग्गपलिभागो पयरस्स ' इति संख्येययोजनशतवर्गप्रमाण प्रतिभाग प्रतरस्य पूरणे अपहरणे वा इति वाक्यशेष । इयमत्र भावना—असंख्येययोजनशतवर्गप्रमाणे श्रेणिखण्डे यदि एकैको व्यन्तर स्थाप्यते ततस्ते सकलमपि प्रतरमापूरयन्ति, यदि वा—यद्येकैकव्यन्तरापहारे एकैकं संख्येययोजनशतवर्गप्रमाणं श्रेणिखण्डमपह्रियते तत एकत्र व्यन्तरा निष्ठां यान्ति परत्र सकलं प्रतरमिति । मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत्, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् । ज्योतिष्काणामौदारिकाणि नैरयिकवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि । तत्र कालतो मार्गणायां प्रतिसमयमेकैकापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते । क्षेत्रतोऽसंख्येया श्रेणय, ताश्च श्रेणय प्रतरासंख्येयभागप्रमिता । तथा चाह—' जहा असुरकुमाराणं एवं चेव ' इति, नवरमित्यादिना विशेष दर्शयति—नवरं तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिर्वक्तव्येति शेष । इयमपि सुप्रसिद्धत्वान्नोक्ता कथमियं सुप्रसिद्धेति चेत् ? उच्यते—यस्मान्महादण्डके व्यन्तरेभ्यो ज्योतिष्का संख्येयगुणा उक्तास्तत एतेषां विष्कम्भसूचिरपि तथा विष्कम्भसूचि संख्येयगुणा द्रष्टव्या । तथा चाह—मूलटीकाकार— ' जम्हा वाणमंतरेहिंतो जोइसिया संखेज्जगुणा पढिज्जंति, तम्हा विक्खंभसूई वि तेसिं तेहिंतो संखेज्जगुणा चेव भवति, ' इति नवरं प्रतिभागे स्पष्टतरो विशेषस्तमेवाह—' बिछप्पन्नंगुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स ' इति षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलवर्गप्रमाण प्रतिभाग प्रतरस्य पूरणेऽपहरणे च । अत्रापीयं भावना—षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलवर्गप्रमाणे श्रेणिखण्डे यद्येकैको ज्योतिष्कोऽवस्थाप्यते ततस्ते सकलमपि प्रतरमापूरयन्ति, यदि वा-यद्येकैकज्योतिष्कापहारेण एकैकं षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलवर्गप्रमाणं श्रेणिखण्डमपह्रियते तत एकत्र ज्योतिष्का परिसमाप्तिमुपयान्ति अपरत्र सकलं प्रतरमिति, एवं च ज्योतिष्काणां व्यन्तरेभ्य संख्येयगुणहीने प्रतिभागे संख्येयगुणाभ्यधिका सूचि । पञ्चसङ्ग्रहे पुन षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाण एव प्रतिभाग उक्तो न तु षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयवर्गप्रमाण, तथा च तद्ग्रन्थ "छप्पन्नदोसयंगुल-सूइपएसेहिँ भाइयं पयरं । जोइसिएहिँ हीरइ" इति, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्, आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि वैक्रियवत्, मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् । वैमानिकानामौदारिकाणि नैरयिकवत् वैक्रियाणि बद्धानि असंख्येयानि, तत्र कालतो मार्गणा ज्योतिष्कवत्, क्षेत्रतो मार्गणाऽसंख्येया श्रेणय किमुक्तं भवति ?—असंख्येयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीति, तासां च श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासंख्येयो भाग, प्रतरासंख्येयभागप्रमिता श्रेणय इत्यर्थ । अत्र प्रतरासंख्येयभागो नैरयिकादिमार्गणायामपि गृहीत इति विशेषतः परिमाणं प्रतिपादयति—' तासि णं ' मित्यादि,

तासा श्रेणीनां विष्कम्भसूचिरङ्गुलद्वितीयवर्गमूल तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नम् । एतदुक्तं भवति-अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्य यद् द्वितीय वर्गमूलम्, असत्कल्पनया चतुष्कलक्षण, तत्तृतीयेन वर्गमूलेन, असत्कल्पनया द्विकरूपेण गुणयने गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति, असत्कल्पनया अष्टौ तावत्प्रदेशात्मिकया विष्कम्भसूच्या परिमिता श्रेणय परिग्राह्या । तत्रापि ता एव अष्टौ श्रेणय इति प्रकारद्वयऽप्यर्थो भेद । आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत् । प्रज्ञा० १२ पद । भ० ।

(६) संग्रह —

विहिसंठाणपमाणे, पोग्गलचिणणा सरीरसंजोगो ।
दव्वपएसऽप्पबहु, सरीरओगाहणऽप्पबहुं ॥ १ ॥

'विहिसठाणपमाण' इत्यादि प्रथम विधया—भेदा शरीराणा वक्तव्या, तदनन्तर सस्थानानि तत प्रमाणानि, तदनन्तर, कतिभ्यो दिग्भ्य शरीराणा पुद्गलापचया भवतीत्येव पुद्गलचयन वक्तव्य, तत कस्मिन् शरीरे सति किं शरीरमवश्यभावीत्येवरूप परस्परसयोगो वक्तव्य, ततो द्रव्याणि च प्रदेशाश्च द्रव्यप्रदेशा ते च द्रव्याणि च प्रदेशाश्च द्रव्यप्रदेशा । 'समानानामकशेष' इत्यकशेषस्तैरल्पबहुत्व वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च पञ्चानामपि शरीराणामल्पबहुत्वमभिधातव्यमिति, तत पञ्चानामपि शरीराणामवगाहनाविषयमल्पबहुत्व वाच्यमिति गाथासक्षपार्थ ।

(१०) तत्र यथोद्देश निर्देश'इति प्रथमतो विधिद्वारमभिधित्सुरादौ शरीरमूलभेदान् प्रतिपादयति—

कति णं भंते ! सरीरया पण्णत्ता ? गोयमा ! पंच सरीरया पण्णत्ता, तं जहा–ओरालिए १ वेउव्विए २ आहारए ३ तेयए ४ कम्मए ५ । (२६७ ×)

'कइ ण भत !' इत्यादि, कति—किंपरिमाणानि णमिति वाक्यालङ्कारे, भदन्त ! शीर्यन्ते—प्रतिक्षण विशरारुभाव बिभ्रतीति शरीराणि शरीराण्येव शरीरकाणि, तथा स्वार्थे कप्रत्यय, भगवानाह-गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि मया अन्यैश्च शेषै तीर्थकृद्भि, तान्येव नामत आह—'ओरालिए' इत्यादि उदार प्रधान, प्राधान्य चास्य तीर्थकरगणधरशरीराण्यधिकृत्य, ततोऽन्यस्यानुत्तरशरीरस्याप्यनन्तगुणहीनत्वात्, यद्वा-उदार सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रमाण. बृहत्ता चास्य वैक्रिय प्रति भवधारणीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या, अन्यथा उत्तरवैक्रिय योजनलक्षमानमपि लभ्यत । उदारमेव औदारिक विनयादिपाठादिकण्, तथा विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्या भव वैक्रियम् । तथाहि—तदेक भूत्वा अनेक भवति, अनेक भूत्वा एक, तथा अणु भूत्वा महद्भवति महच्च भूत्वा अणु तथा खचर भूत्वा भूमिचर भवति भूमिचरं भूत्वा खचरं, तथा दृश्यं भूत्वा अदृश्यं भवति अदृश्यं भूत्वा दृश्यमित्यादि, तच्च द्विविधम्—औपपातिकं, लब्धिप्रत्ययं च । तत्रौपपातिकमुपपातजन्मनिमित्त तच्च देवनारकाणा, लब्धिप्रत्यय तिर्यग्मनुष्याणा, तथा 'आहारए' इति—आहारक चतुर्दशपूर्वविदा तीर्थकरस्फातिदर्शनादिक तथाविधप्रयोजनोत्पत्तौ सत्या विशिष्टलब्धिवशादाह्रियत निर्वर्त्यत इत्याहारकम्, 'कृद्बहुल' मिति वचनात् कर्मणि वुञ्, यथा पादहारक इत्यत्र । उक्तं च—" कज्जम्मि समुप्पन्ने, सुयकेवलिणा विसिट्ठलद्धीए । ज एत्थ आहरिज्जइ, भणिंन आहारग त तु ॥ १ ॥ " कार्य चेदम्—" पाणिदयरिद्धिदसण-सुहुमपयत्थावगहणहेउ वा । ससयवोच्छेयत्थ, गमण जिणपायमूलम्मि ॥ २ ॥ " तच्च वैक्रियशरीरापेक्षया अत्यन्तशुभ स्वच्छस्फटिकशिलेव शुभ्रपुद्गलसमूहघटनात्मक, तेज इति—तैजस तजस —तज पुद्गलाना विकारस्तैजस 'विकार' इत्यण्, तत ऊष्मलिङ्ग भुक्ताहारपरिणमनकारण, तद्वशाच्च विशिष्टतप समुत्थलब्धिविशेषस्य पुसस्तेजोलश्याविनिर्गम । उक्तं च— सव्वस्स उम्हसिद्ध, रसाइआहारपाकजणग च । तेयगलद्धिनिमित्त, च तेयग होइ नायव्व ॥ १ ॥ " 'कम्मए' इति—कर्मणा जात कर्मजम् । प्रज्ञा० २१ पद ।

(११) जीवस्पृष्टानि वैक्रियादीनि शरीराणि—

चत्तारि सरीरगा जीवफुडा पण्णत्ता, तं जहा–वेउव्विए आहारए तेयए कम्मए ।

'चत्तारी' त्यादि व्यक्त, किन्तु जीवेन स्पृष्टानि—व्याप्तानि जीवस्पृष्टानि, जीवेन हि स्पृष्टान्येव वैक्रियादीनि भवन्ति, न तु यथा औदारिक जीवमुक्तमपि भवति मृतावस्थायां तथैतानीति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

(१२) कति महालयानि पृथ्वीशरीराणि—

के महालए णं भंते ! पुढविसरीरे पन्नत्ते ?, गोयमा ! अणंताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमवाउसरीराणं जावतिया सरीरा से एगे सुहुमतेउसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमतेउकाइयसरीराणं जावतिया सरीरा से एगे सुहुमे आउसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमआउकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमे पुढविसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमपुढविकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे बादरवाउसरीरे, असंखेज्जाणं बादरवाउकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे बादरतेउसरीरे, असंखेज्जाणं बादरतेउकाइयाणं जावतिया सरीरा से एगे बादरआउसरीरे, असंखेज्जाणं बादरआउसरीरे जावतिया सरीरा से एगे बादरपुढविसरीरे, एमहालए णं गोयमा ! पुढविसरीरे पन्नत्ते । (सू० ६५२×)

'के महालए ण' मित्यादि, 'अणंताण सुहुमवणस्सइकाइयाण जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे' त्ति इह यावद्ग्रहणेनासंख्यातानि शरीराणि ग्राह्याणि अनन्तानामपि वनस्पतीनामेकाद्यसंख्येयान्तशरीरत्वाद् अनन्तानां च तच्छरीराणामभावात् प्राक् च सूक्ष्मवनस्पत्यवगाहनाऽपेक्षया सूक्ष्मवाय्ववगाहनाया असंख्यातगुणत्वेनोक्तत्वादिति, 'असंखेज्जाण, मि-

स्यादि, 'सुहुमवाउसरीराण'ति-वायुरेव शरीर येषा ते तथा सूक्ष्माश्च ते वायुशरीराश्च—वायुकायिका सूक्ष्मवायुशरीरास्तेषामसंख्ययाना 'सुहुमवाउकाइयाण'' ति-कचित्पाठ स च प्रतीत एव, 'जावइया सरीर'त्ति-यावन्ति शरीराणि प्रत्येकशरीरत्वात्तेषामसंख्येयान्येव 'से एगे सुहुमे तेउसरीरे'त्ति-तदेक सूक्ष्मतेज शरीर तावच्छरीरप्रमाणमित्यर्थ । भ० १६ श० ३ उ० ।

(१३) सम्प्रत्यौदारिकशरीरस्य जीवजातिभेदतोऽवस्थाभेदतश्च भेदानभिधित्सुराह—

ओरालियसरीरे णं भंते ! किंसठिते पन्नत्ते ?, गोयमा ! णाणासंठाणसठिते पएणत्ते, एगिंदियओरालियसरीरे किंसंठिते पएणत्ते ?, गोयमा ! णाणासंठाणसंठिते पएणत्ते, पुढविकाइयएगिंदियओरालियमरीरे किंसठिते पएणत्ते ?, गोयमा ! मसूरचदसंठाणसठिते पएणत्ते, एव सुहुमपुढवीकाइयाण वि, बादराण वि एवं चेव, पज्जत्ताऽपज्जत्ताण वि एव चेव । आउकाइयएगिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! किंसंठिते पएणत्ते ?, गोयमा ! थिबुकबिंदुसठाणसंठिते पएणत्ते, एवं सुहुमबादरपज्जत्तापज्जत्ताण वि, तेउकाइयएगिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! किंसंठिते पएणत्ते ? गोयमा ! सूईकलावसंठाणसंठिते पएणत्ते ?, एव सुहुमबादरपज्जत्तापज्जत्ताण वि, वाउकाइयाण वि, पडागासठाणसंठिते, एवं सुहुमबादरपज्जत्तापज्जत्ताण वि, वणप्फइकाइयाण णाणासठाणसठिते पएणत्ते, एवं सुहुमबादरपज्जत्तापज्जत्ताण वि । बेइंदियओरालियसरीरे णं भते ! किंसंठाणसठिते पन्नत्ते?, गोयमा ! हुडसंठाणसठिते पन्नत्ते, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि, एव तेइंदियचउरिंदियाण वि । पंचिंदियतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! किंमठाणसठिते पन्नत्ते, ?, गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिते पन्नत्ते, त जहा-समचतुरंससंठाणसंठिते० जाव हुंडसठाणसठिते वि, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि ३, संमुच्छिमतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! किंसठाणसंठिते पन्नत्ते ?, गोयमा ! हुडसंठाणमठिते पन्नत्ते, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि, गब्भवक्कंतियतिरिक्खजोणियाण वि पंचिंदियतिरिक्खजोणियओरालियसरीरे ण भते ! किंसंठाणसंठिते पन्नत्ते ?, गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिते पन्नत्ते, तं जहा-समचउरंसे० जाव हुडसंठाणसंठिते, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि ३, एवमेते तिरिक्खजोणियाणं ओहियाणं णव आलावगा जलयरपंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं ओरालियसरीरे णं भंते ! किंसंठाणसंठिते पन्नत्ते ?, गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिते पएणत्ते, तं जहा-समचउरंसे ०जाव हुंडे, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि, संमुच्छिमजलयरा हुडसठाणसंठिता, एतेसिं चेव पज्जत्ता वि अपज्जत्तगा वि, एव चेव गब्भवक्कतियजलयरा छव्विहसंठाणसठिता, एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि, एवं थलयराण वि णव सुत्ताणि, एवं चउप्पयथलयराण वि, उरपरिसप्पथलयराण वि, भुयपरिसप्पथलयराण वि, एव खहयराण वि णव सुत्ताणि, नवरं सव्वत्थ सम्मुच्छिमा हुंडसठाणसंठिता भाणितव्वा. इयरे छसु वि । मणूसपचिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! किंसंठाणसंठिते पएणत्ते ?, गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिते पन्नत्ते, त जहा-समचउरसे ० जाव हुडे, पज्जत्तापज्जत्ताण वि एवं चेव, गब्भवक्कतियाण वि एव चेव, पज्जत्तापज्जत्ताण वि एवं चेव । सम्मुच्छिमाण पुच्छा गोयमा ? हुंडसठाणसंठिता पन्नत्ता । (सू० २६८)

'ओरालियसरीरे णं भते !' इत्यादि, नानासंस्थानसंस्थितं जीवजानिभेदत संस्थानभेदभावात्, एकेन्द्रियौदारिकशरीरे नानासंस्थानसंस्थितता पृथिव्यादिषु प्रत्येक सस्थानभेदात्, तत्र पृथिवीकायिकाना सूक्ष्माणा बादराणा पर्याप्तानामपर्याप्ताना चौदारिकशरीराणि मसूरचन्द्रसस्थानसस्थितानि, मसूरो—धान्यविशेष तस्य चन्द्र —चन्द्राकारमर्द्धदल तस्येव यत्सस्थानं तेन सस्थितानि, अप्कायिकाना सूक्ष्मादिभेदत चतुर्भेदानामौदारिकशरीराणि स्तिबुकबिन्दुसस्थानसस्थितानि, स्तिबुकाकारो यो बिन्दुर्न पुनरितस्ततो वातादिना विक्षिप्त स्तिबुकबिन्दुस्तस्येव यत्सस्थान तेन सस्थितानि, तैजसकायिकाना सूक्ष्मादिभेदतश्चतुर्भेदानामौदारिकशरीराणि सूचिकलापसस्थानसस्थितानि,वायुकायिकाना सूक्ष्मादिभेदतश्चतुर्भेदानामौदारिकशरीराणि पताकासस्थानसस्थितानि, वनस्पतिकायिकाना सूक्ष्माणां बादराणां पर्याप्तानामपर्याप्ताना च प्रत्येकमौदारिकशरीराणि नानासस्थानसस्थितानि, देशकालजातिभेदत तेषा सस्थानानामनेकभेदभिन्नत्वात्, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणा प्रत्येक पर्याप्तानामपर्याप्तानामौदारिकशरीराणि हुण्डसस्थानसस्थितानि, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीर सामान्यत षड्विधसस्थानसंस्थितम्, तदेवोपदर्शयति—' समचउरससठाणसठिए ' इत्यादि, यावत्करणात्—' नग्गोहपरिमण्डलसठाणसठिए साइसठाणसठिए वामणसठाणसठिए खुज्जसठाणसंठिए हुण्डसठाणसंठिए ' इति परिग्रह, तत्र समा —सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रमाणलक्षणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रय —चतुर्दिग्विभागोपलक्षिता. शरीरावयवा यस्य तत्समचतुरस्र, समासान्तोऽच्प्रत्यय, समचतुरस्र च तत्संस्थान च समचतुरस्रसंस्थान तेन संस्थित समचतुरस्रसंस्थानसस्थित, तथा न्यग्रोधवत्परिमण्डल यस्य तत् न्यग्रोधपरिमण्डल, यथा न्यग्रोध उपरि सम्पूर्णप्रमाणोऽधस्तु हीन तथा यत्सस्थान नाभेरुपरि सम्पूर्णप्रमाणम् अधस्तु न तथा तत् न्यग्रोधपरिमण्डलम्, तथा आदिरिहोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो-

गृह्यते , तत सह आदिना—नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्त्तते इति सादि, यद्यपि सर्व शरीरमादिना सह वर्त्तते तथापि सादित्वविशेषणान्यथानुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते , तत उक्त यथोक्तप्रमाणलक्षणनति । इदमुक्तं भवति-यत् सस्थानं नाभेरध प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीन तत्सादिरिति, अपरे तु साचीति पठन्ति, तत्र साची प्रवचनवेदिना शाल्मलीतरुमाचक्षत , तत साचीव यत्स स्थान तत्साचिसस्थान, यथा शाल्मलीतरो स्कन्ध काण्डमतिपुष्टमुपरितना तदनुरूपा न महाविशालता तद्वदस्यापि सस्थानस्याधोभाग परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु नेति । तथा यत्र शिरो ग्रीवं हस्तपादादिक च यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतम् उरउदरादि च मडभ तत्कुब्जसस्थान , यत्र पुनरुरउदरादिप्रमाणलक्षणोपेत हस्तपादादिक हीन तद्वामनसस्थानं , यत्र तु सर्वेऽप्यवयवा प्रमाणलक्षणपरिभ्रष्टास्तद् हुण्डसंस्थान , समास सर्वत्रापि पूर्ववत् , एव पज्जत्तापज्जत्ताण वि ' इति, एवम्-उक्तप्रकारेण सामान्यतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामिव पर्याप्तानामपर्याप्ताना च प्रत्येकं सूत्र वक्तव्य , तदेवमेतानि त्रीणि सूत्राणि, एवमेव च सामान्यत सम्मूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि , नवर तेषु त्रिष्वपि सूत्रेषु हुण्डसस्थानसस्थितमिति वक्तव्यम् , सम्मूर्च्छिमाणामविशेषेण सर्वेषामपि हुण्डसस्थानभावात् । त्रीणि सामान्यतो गर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि , नवर तेषु त्रिष्वपि सूत्रेषु " छव्विहसठाणसंठिए पण्णत्ते ' इत्यादि वक्तव्यम् । गर्भजेषु समचतुरस्रादिसस्थानानामपि सम्भवात् , तदेवमेते सामन्यतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियविषया नव आलापका , अनेनैव क्रमेणैव जलचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा सामान्यत स्थलचराणा चतुष्पदस्थलचराणामुर परिसर्पस्थलचराणा भुजपरिसर्पस्थलचराणा खचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा च प्रत्येक नव २ सूत्राणि वक्तव्यानि । सर्वसख्यया तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा त्रिषष्टि ६३ सूत्राणि मनुष्याणा नव सर्वत्र सम्मूर्च्छिमेषु हुण्डसंस्थान च वक्तव्यमितरत्र षडपि संस्थानानि । तदेवमुक्तान्यौदारिकभेदाना सस्थानानि । प्रज्ञा० २१ पद (अवगाहना ' ओगाहणा' शब्दे प्रथमभागे ६०२ पृष्ठ गता ।)

(१४) सम्प्रति क्रमेण वैक्रियस्य शरीराण्यभिधित्सुराह-

वेउव्वियसरीरे णं भंते ! कतिविधे पण्णत्ते ?, गोयमा ! दुविधे पण्णत्ते , तं जहा-एगिंदियवेउव्वियसरीरे य, पंचिंदियवेउव्वियसरीरे य । जति एगिंदियवेउव्वियसरीरे किं वाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरे, अवाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरे ? । गोयमा ! वाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरे नो अवाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरे । जइ वाउकाइयएगिं०वेउव्वियसरीरे किं सुहुमवाउकाइयए०वेउव्वियसरीरे बायरवाउकाइयए०वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! नो सुहुमवाउकाइय-एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे बादरवाउकाइय-एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे । जइ बादरवाउकाइय-एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तबादरवाउकाइय-एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे, अपज्जत्तबादरवाउकाइय एगिंदिय—वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तबादरवाउकाइय-एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे नो अपज्जत्तबादरवाउकाइय—एगिंदिय-वेउव्वियसरीरे , जति पचेंदियवेउव्वियसरीरे किं नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ०जाव किं देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ०जाव देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि, जइ नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि ०जाव किं अधेसत्तमापुढवि-नेरइय-पंचिंदिय-वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि ०जाव अधेसत्तमापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि, जइ रयणप्पभापुढविनेरइय-वेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तगरयणप्पभापुढविनेरइयवेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगरयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तगरयणप्पभापुढविनेरइय—पंचिंदिय —वेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगरयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे , एव ०जाव अधेसत्तमाए दुगतो भेदो भाणितव्वो । जइ तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! नो संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे, जति गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियवेउव्वियसरीरे असंखिज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख०वेउव्वियसरीरे, नो असंखिज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे । जइ संखिज्जवा० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तगसंखि० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तगसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे नो अपज्जत्तगसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे, जइ संखेज्जवासा० किं जलयरगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे थलयरसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे खहयरसंखिज्जवा० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजो० वेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! जलयरसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदि-

यतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे वि थलयरसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे वि खहयरसंखिज्ज०गब्भवक्कतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे वि, जइ जलयरसंखिज्जवासाउयग० किंपज्जत्तगजलयरसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजो० वेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगजलयरसंखिज्जवा० गब्भवक्कतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे य ?, गोयमा ! पज्जत्तगजलयरसंखिज्ज० गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे नो अपज्जत्तगसंखिज्ज० जलयरगब्भवक्कतियपंचिंदियतिरिक्ख० वेउव्वियसरीरे । जति थलयरपंचिंदिय०जाव सरीरे किं चउप्पय०जाव सरीरे किं परिसप्प० जाव सरीरे ?,गोयमा ! चउप्पय०जाव संखिज्ज०परिसप्प० जाव सरीरे, एव सव्वेसिं णेयव्वं० जाव खहयराणं पज्जत्ताण नो अपज्जत्ताण । जति मणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं संमुच्छिममणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे गब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! णो समुच्छिममणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे गब्भवक्कतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे । जइ गब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे अकम्मभूमग०गब्भवक्कतिमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे अंतरदीवगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?,गोयमा! कम्मभूमगगब्भवक्कतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णो-अकम्मभूमग०णो अंतरदीवग०जइ कम्मभूमगगब्भवक्कतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं संखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसवेउव्वियसरीरे, असंखिज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?,गोयमा! संखेज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे नो असंखेज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे, जति संखेज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे, किं पज्जत्तयसंखेज्ज ०कम्मभूम० मणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगसंखिज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तगसंखिज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे नो अपज्जत्तगसंखेज्ज०कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे। जइ देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं भवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे० जाव वेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! भवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि० जाव वेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि । जइ भवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं असुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे० जाव थणियकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! असुरकुमार० जाव थणियकुमारवेउव्वियसरीरे वि । जइ असुरकुमारदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तगअसुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे अपज्जत्तगअसुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तगअसुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि अपज्जत्तगअसुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि, एवं० जाव थणियकुमाराण दुगतो भेदो, एव वाणमंतराणं अट्ठविहाणं जोतिसियाणं पचविहाणं । वेमाणिया दुविहा-कप्पोवगा, कप्पातीता य । कप्पोवगा वारसविहा तेसिं पि एवं चेव दुहतो भेदो, कप्पातीता दुविहा गेवेज्जगा य, अणुत्तरोववाइया य । गेवेज्जगा णवविहा अणुत्तरोववाइया पचविहा, एतेसिं पज्जत्तापज्जत्ताभिलावेणं दुगतो भेदो भाणियव्वो । (सू०-२७०)

'वेउव्वियसरीरे ण भंते !' इत्यादि, वैक्रियशरीर मूलतो द्विभेदम्—एकेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात्, तत्रैकेन्द्रियस्य वातकायस्य तत्रापि बादरस्य तत्रापि पर्याप्तस्य, शेषस्य वैक्रियलब्ध्यसम्भवात् । उक्तं च—"तिण्ह ताव रासीण वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि, बायरपज्जत्ताण पि संखेज्जइभागमत्ताण" अत्र 'तिण्ह' ति—त्रयाणां पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मापर्याप्तबादररूपाणाम् । पञ्चेन्द्रियचिन्तायामपि जलचरचतुष्पदोर परिसर्पभुजपरिसर्पखचरान् मनुष्याश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकान् संख्येयवर्षायुषो मुक्त्वा शेषाणां प्रतिषेधा, भवस्वभावतया तेषां वैक्रियलब्ध्यसम्भवात् । उक्ता भेदा ।

(१५) संस्थानान्यभिधित्सुराह—

वेउव्वियसरीरे णं भंते ! किंसठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! णाणासठाणसंठिते पण्णत्ते, वाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किंसंठाणसंठिते पण्णत्ते?, गोयमा ! पडागासंठाणसंठिते पण्णत्ते, नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किंसठाणसंठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे दुविधे पण्णत्ते, तं जहा-भवधारणिज्जे य, उत्तरवेउव्विए य । तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से णं हुंडसठाणसंठिते पण्णत्ते, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विते से वि हुंडसठाणसंठिते पण्णत्ते । रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किंसंठाणसंठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढविनेरइयाणं दुविधे सरीरे पण्णत्ते, तं जहा--भवधारणिज्जे य, उत्तरवेउव्विए य । तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से णं हुंडसंठाणसंठिते, जे से उत्तरवेउव्विते से वि हुंडे, एवं० जाव

अधेसत्तमापुढविनेरइयवेउव्वियसरीरे । तिरिक्खजो-णियपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! णाणासंठाणसंठिते पण्णत्ते, एवं जलयरथलयरखहयराण वि, थलयराण वि चउ-प्पयपरिसप्पाण वि उरपरिसप्पभुयपरिसप्पाण वि । एवं मणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि । असुरकुमार-भवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किं-संठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं देवाणं दुविहे सरीरे पण्णत्ते, तं जहा-भवधारणिज्जे य, उत्तरवेउ-व्विते य । तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से णं समचउरं-ससंठाणसंठिते पण्णत्ते, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विते से णं णाणासंठाणसंठिते पण्णत्ते एवं ०जाव थणियकुमार-देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे । एवं वाणमंतराण वि, णवरं ओहिया वाणमंतरा पुच्छिज्जंति, एवं जोतिसियाण वि ओहियाणं, एवं सोहम्मे कप्पे ०जाव अच्चुयदेवसरीरे, गेवेज्जकप्पातीतवेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे णं भंते ! किंसंठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! गेवेज्जगदेवाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे, से णं समचउरंससंठाणसंठिते पण्णत्ते, एवं अणुत्तरोववाइयाण वि । (सू० २७१)

'वेउव्वियसरीरे णं भंते !' इत्यादि सुगमं, नवरं नैरयिकाणां भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च हुण्डसंस्थानमत्यन्तक्लिष्टकर्मोदयवशात्, तथाहि—तेषां भवधारणीयं शरीरं भवस्वाभाव्यत एव निर्मूलविलुप्तपक्षोत्पाटितसकलग्रीवादिरोमपक्षिसंस्थानवदतीव बीभत्सं हुण्डसंस्थानं, यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि वयं शुभं करिष्याम इत्यभिसन्धिना कर्तुमारब्धमपि तथाविधात्यन्ताशुभनामकर्मोदयवशाद्दर्ताशुभतरमुपजायते इति हुण्डसंस्थानम्। तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां मनुष्याणां च वैक्रियं नानासंस्थानसंस्थितमिच्छावशतः प्रवृत्तेः दशविधभवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्माद्यच्युतपर्यवसानवैमानिकानां भवधारणीयं भवस्वभावतया तथाविधशुभनामकर्मोदयवशात् प्रत्येकं सर्वेषां समचतुरस्रसंस्थानम्, उत्तरवैक्रियं स्वेच्छानुरोधतः प्रवृत्तेर्नानासंस्थानसंस्थितं, ग्रैवेयकाणामनुत्तरोपपातिनां चोत्तरवैक्रियं न भवति, प्रयोजनाभावाद्। उत्तरवैक्रियं ह्यत्र गमनागमननिमित्तं परिचारणानिमित्तं वा क्रियते, न चैतेषामेतदस्ति। यत्तु भवधारणीयमेतेषां तत्समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितमिति। उक्तानि स्थानानि। (वैक्रियशरीरस्यावगाहना 'ओगाहणा' शब्दे ३ भागे ७८ पृष्ठे गता।

(१६) सम्प्रत्याहारकशरीरस्य प्रतिपिपादयिषुराह—

आहारगसरीरे णं भंते ! कतिविधे पण्णत्ते ?, गोयमा ! एगागारे पण्णत्ते, जइ एगागारे किं मणूसआहारगसरीरे, अमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! मणूसआहारगसरीरे नो अमणूसआहारगसरीरे जइ मणूसआहारगसरीरे किं सम्मुच्छिममणूसआहारगसरीरे गब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! नो सम्मुच्छिममणूसआहारगसरीरे, गब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे। जइ गब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे किं कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे अकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे अंतरदीवगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे नो अकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो अंतरदीवगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, जइ कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, किं संखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, असंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, गोयमा ! संखिज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो असंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, जति संखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो अपज्जत्तकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, जइ पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ? किं सम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे मिच्छद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, सम्मामिच्छद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! सम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, मिच्छद्दिट्ठिपज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे नो सम्मामिच्छद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे जइ सम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, किं संजयसम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, संखेज्ज० कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, असंजतसम्मद्दिट्ठिपज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे संजयासंजयसम्मद्दिट्ठिपज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे ?, गोयमा ! संजयसम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो असंजतसम्मद्दिट्ठिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयमणूसआहारगसरीरे, नो संजतासंजतसम्मद्दिट्ठिआहा-

रगसरीरे जड संजतसम्मद्दिट्ठिपज्जतगसंखेज्जवासाउयकम्म-
भूमगगब्भवक्कंतियमणूमआहारगसरीरे, किं पमत्तसजतस-
म्मद्दिट्ठिमणूसआहारगसरीरे, अप्पमत्तसजतसम्मद्दिट्ठिसंखे-
ज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कतियमणूसआहारगसरीरे ?,
गोयमा ! पमत्तसंखेज्जवासाउयसम्मद्दिट्ठिपमत्तसखेज्जवासा-
उयकम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो अप्प-
मत्तसंखेज्जवासाउयसम्मद्दिट्ठिपमत्तसखेज्जवासाउयकम्मभू-
मगगब्भवक्कतियमणूसआहारगसरीरे, जइ अप्पमत्तसंखे-
ज्जवासाउयसम्मद्दिट्ठिपमत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगमणू-
सआहारगसरीरे, किं इड्ढिपत्तप्पमत्तसखेज्जवासाउयसम्म-
द्दिट्ठिकम्मभूमगसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियमणूसआहार-
गसरीरे, अणिड्ढिपत्तपमत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगसंखे-
ज्जवासाउयगब्भवक्कंतियआहारगसरीरे, गोयमा ! इड्ढि-
पत्तप्पमत्तसखेज्जवासाउयसम्मद्दिट्ठिपमत्तसंखेज्जवासाउयक-
म्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे, नो अणि-
ड्ढिपत्तपमत्तसखेज्जवासाउयसम्मद्दिट्ठिपमत्तसंखेज्जवासाउय-
कम्मभूमगगब्भवक्कतियमणूसआहारगसरीरे, आहारगस-
रीरे ण भंते ! किं संठिते पण्णत्ते । गोयमा ! समचउरस-
संठाणसंठिते पण्णत्ते । (सू० २७३+)

'आहारगसरीरे ण भंते ! कइविहे पन्नत्ते ' इत्यादि
सुगम, नवर ' सजय ' त्ति—' यम् ' उपरमे , सय-
च्छन्ति स्म सर्वसावद्ययोगेभ्य सम्यगुपरमन्ति स्मेति सय-
ता , ' गत्यर्थनित्याकमका ' दिति कर्त्तरि क्तप्रत्यय ,
सकलचारित्रिण , असयता-अविरतसम्यग्दृष्टय सयता-
संयता—देशविरतिमन्तः , तथा ' पमत्त ' त्ति—प्रमा-
द्यन्ति स्म मोहनीयादिकर्मोदयप्रभावत सञ्ज्वलनकषायनि-
द्राद्यन्यतमप्रमादयोगत सयमयोगेषु सीदन्ति स्म प्रमत्ता ,
पूर्ववत्कर्त्तरि क्तप्रत्यय , ते च प्रायो गच्छवासिनस्तेषा
क्वचिदनुपयोगसम्भवात् , तद्विपरीता अप्रमत्ता , ते च
प्रायो जिनकल्पिकपरिहारविशुद्धिकयथालन्दकल्पिकप्रति-
माप्रतिपन्नास्तेषा सततोपयोगसम्भवात् । इह जिनकल्पि-
काद्या लब्धि नोपजीवन्ति , तेषा तथाकल्पत्वात् , येऽपि
च गच्छवासिन आहारकशरीर कुर्वन्ति तेऽपि तदानी
लब्ध्युपजीवनेनौत्सुक्यभावत प्रमादवन्तो , मोचनेऽपि
च प्रमादवन्त , आत्मप्रदेशानामौदारिकशरीरे सर्वात्मनोप-
संहरणेन व्याकुलीभावात् आहारकशरीरे चान्तर्मुहूर्त्ता-
वस्थान ,ततो यद्यपि तन्मध्यभागे कियत्काल मनाक् विशुद्धि
भावत कार्मग्रन्थिकैरप्रमत्ततोपवर्ण्यते तथापि सलब्ध्युपजी-
वनेन प्रमत्त एवेत्यप्रत्तस्य 'नो अपमत्तसजए' इत्यादिना प्र-
तिषेध. कृत. । ' इड्ढिपत्त ' त्ति—ऋद्धी —आमर्षौषध्यादिल
क्षणा प्राप्त ऋद्धिप्राप्तस्तद्विपरीतोऽनृद्धिप्राप्त , ऋद्धींश्च
प्राप्नोति प्रथमतो विशिष्टमुत्तरोत्तरमपूर्वापूर्वार्थप्रतिपादक
श्रुतमवगाहमान श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुभभावनाम-
धिरोहन् अप्रमत्त सन् । उक्त च—

"अवगाहते च स श्रुत-जलधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् ।
मानसपर्याय वा , ज्ञान कोष्ठादिबुद्धिर्वा ॥ १ ॥
चारणवैक्रियसर्वौ-षधिताद्या वाऽपि लब्धयस्तस्य ।
प्रादुर्भवन्ति गुणतो , बलानि वा मानसादीनि ॥ २ ॥"

अत्र ' स ' इति—अप्रमत्तसयत , मानसपर्यायमि-
ति—मानसा —मनस सम्बन्धिन पर्याया—विषया यस्य
तन्मानसपर्याय मनःपर्यायज्ञानमित्यर्थ , कोष्ठादिबुद्धिर्वा
इत्यत्रादिशब्दात् पदानुसारिबीजपरिग्रह । तिस्रो हि बुद्धय
परमातिशयरूपा प्रवचन प्रतिपाद्यन्ते , तद्यथा—कोष्ठबु-
द्धि १ , पदानुसारिबुद्धि- २ , बीजबुद्धि ३ श्च । तत्र को-
ष्ठक इव धान्य या बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गतौ तदवस्थानौ
च सूत्रार्थौ धारयति न किमपि तयो कालान्तरे गलति
सा कोष्ठबुद्धि १ , या पुनरेकमपि सूत्रपदमवधार्य शेषम-
श्रुतमपि तदवस्थमेव श्रुतमवगाहते सा पदानुसारिणी २,
या पुनरेकमर्थपद तथाविधमनुसृत्य शेषमश्रुतमपि यथा-
वस्थित प्रभूतमर्थमवगाहते सा बीजबुद्धि ३, सा च सर्वो-
त्तमप्रकर्षप्राप्ता भगवता गणभृताम् । ते हि उत्पादादिपद-
त्रयमवधार्य सकलमपि द्वादशाङ्गात्मक प्रवचनमभिसूत्रयन्ति
तथा , चारणाश्च वैक्रिय च सर्वौषध्यश्च तद्भावश्च चारण-
वैक्रियसर्वौषधिता , तत्र चरण—गमन तद्विद्यते येषा ते
चारणा ' ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ' इति मत्वर्थीयोऽण्प्रत्यय ,
तत्र गमनमन्येषामपि मुनीना विद्यते ततो विशेषणान्य-
थानुपपत्त्या चरणमिह विशिष्ट गमनमभिगृह्यते , अत एव
चातिशायने मत्वर्थीय , यथा—रूपवती कन्या इत्यत्र ।
ततोऽयमर्थ —अतिशायिचरणसमर्थाश्चारणा , आह च
भाष्यकृत् स्वकृतभाष्यटीकायाम्- ' अतिशयचरणाच्चारणा ।
अतिशयगमनादित्यर्थ. , " ते च (त) द्विविधा-जङ्घाचार-
णा , विद्याचारणाश्च । तत्र ये चारित्रतपोविशेषप्रभावत.
समुद्भूतगमनविषयलब्धिविशेषास्ते जङ्घाचारणा , ये पु-
नर्विद्यावशत समुत्पन्नगमनलब्ध्यतिशयास्ते विद्याचारणा ,
जङ्घाचारणाश्च रुचकवरद्वीप यावत् गन्तु समर्था., विद्या-
चारणा नन्दीश्वरम् । तत्र जङ्घाचारणा यत्र कुत्रापि गन्तु-
मिच्छवस्तत्र रविकरानपि निश्रीकृत्य गच्छन्ति , विद्याचा-
रणास्त्वेवमेव । जङ्घाचारणश्च रुचकवरद्वीप गच्छन् एके-
नैवोत्पातेन गच्छति , प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वेकेनोत्पातेन नन्दी
श्वरमायाति द्वितीयेन स्वस्थानम् , यदि पुनर्मेरुशिखर जि-
गमिषुस्तर्हि प्रथमनैवोत्पातेन पण्डकवनमधिरोहति प्रति-
निवर्त्तमानस्तु प्रथमेनोत्पातेन नन्दनवनमागच्छति द्वि-
तीयेन स्वस्थानमिति , जङ्घाचारिणो हि चा-
रित्रातिशयप्रभावतो भवन्ति , ततो लब्ध्युपजीवनेन
औत्सुक्यभावत प्रमादसम्भवाच्चारित्रातिशयनिबन्धना
लब्धि परिहीयते , तत प्रतिनिवर्त्तमानो द्वाभ्यामुत्पाता-
भ्या स्वभुवमायाति, विद्याचारण पुन प्रथमेनोत्पातेन मा-
नुषोत्तर पर्वत गच्छति द्वितीयेन तु नन्दीश्वरं, प्रतिनिवर्त्त-
मानस्त्वेकेनैवोत्पातेन स्वस्थानमायातीति।तथा स एवोर्ध्व ग-
च्छन् प्रथमोत्पातेन नन्दनवनं गच्छति द्वितीयेनोत्पातेन प-
ण्डकवन, प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वेकेनैवोत्पातेन स्वस्थानमायाती-
ति विद्याचारणो विद्यावशतो भवति,विद्या च परिशील्यमा-
ना स्फुटा स्फुटतरोपजायते,अत प्रतिनिवर्त्तमानस्य शक्त्य-

तिशयसम्भवादेकेनोत्पातेन स्वस्थानाऽऽगमनमिति । उक्त च-

" अइसयचरणसमत्था, जघाविज्जाहि चारणा मुणओ ।
जघाहि जाइ पढमो नीस काउ रविकरे वि ॥ १ ॥
एगुप्पाएण गओ, रुयगवरम्मि उ तओ पडिनियत्तो ।
विइएण नदीसर—मिह तओ एइ तइएण ॥ २ ॥
पढमेण पडगवणं, बिइउप्पाएण नदण एइ ।
तइउप्पाएण तओ इह जघाचारणा एइ ॥ ३ ॥
पढमेण माणुसोत्तर-नग स नदिस्सर तु बिइएण ।
एइ तओ तइएण, कयचेइयवदणा इहइ ॥ ४ ॥
पढमेण नदणवणे, बियउप्पाएण पडगवणम्मि ।
एइ इहं तइएण, जो विज्जाचारणा होइ ॥ ५ ॥ "

तथा सर्व-विड्मूत्रादिकमोषध यस्य स सर्वौषध । किमुक्त भवति ?-यस्य * मूत्र विट् श्लेष्मा शरीरमलो वा रोगोपशम समर्थो भवति स सर्वौषध , आदिशब्दादामर्षौषध्यादिलब्धि-परिग्रह । एताश्च ऋद्धीरप्रमत्त सन् प्राप्य पश्चात् प्रमत्तो भवति,तेनैवेह प्रयोजनम् तत उक्तम् ' होइपत्तपमत्तसजये'त्यादि,आह मनुष्यस्याहारकशरीरमित्युक्त सामर्थ्यादमनुष्यस्य नाहारकशरीरमित्यवसीयते तत कस्मादुच्यते ' नो अमणुस्साहारगसरीरे'इत्यादि ? निरर्थकत्वात् उच्यते इह त्रिविधा विनेया ,तद्यथा—उद्घटितज्ञा,मध्यमबुद्धय ,प्रपञ्चितज्ञाश्च । तत्र ये उद्घटितज्ञा मध्यमबुद्धयो वा ते यथोक्त सामर्थ्यमवबुध्यन्ते,ये पुनरद्याप्यव्युत्पन्नत्वात् न यथोक्तसामर्थ्यावगमकुशलास्ते प्रपञ्चितमेवावगन्तुमीशते नान्यथा, ततस्तेषामनुग्रहाय सामर्थ्यलब्धस्यापि विपक्षनिषेधस्याभिधान,महीयासो हि परमकरुणापरीतत्वात् अविशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्तन्ते, ततो न कश्चिद्दोष । (प्रज्ञा०) (आहारकशरीरस्य कतिमहालयाऽवगाहनेति 'ओगाहणा' शब्द तृतीयभागे ८१ पृष्ठे उक्तम् ।) *(अत्रार्थे मोयपडिमा' शब्दो द्रष्टव्या. ।)

(१७) सम्प्रति तैजसस्य तान्यभिधित्सुराह—

तेयगसरीरे णं भंते ! कतिविधे पण्णत्ते ? , गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, त जहा—एगिंदियतेयगसरीरे ०जाव पचिंदियतेयगसरीरे । एगिंदियतेयगसरीरे ण भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! पचविधे पण्णत्ते, तं जहा—पुढविकाइय० जाव वणस्सइकाइय-एगिंदियसरीरे , एवं जहा ओरालियसरीरस्स भेदो भणितो तहा तेयगस्स वि० जाव चउरिंदियाणं । पंचिंदियतेयगसरीरे णं भंते ! कतिविधे पण्णत्ते ? , गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते , तं जहा-नेरइयतेयगसरीरे० जाव देवतेयगसरीरे । नेरइयाणं दुगतो भेदो भाणितव्वो , जहा वेउव्वियसरीरे । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाण य जहा ओरालियसरीरे भेदो भणितो तहा भाणियव्वो । देवाणं जहा वेउव्वियसरीरभेदो भाणितो तहा भाणितव्वो, ०जाव सव्वट्ठसिद्धदेव त्ति । तेयगसरीरे णं भंते ! किंसठिए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते , एगिंदियतेयगसरीरे णं भंते ! किंसठिए पण्णत्ते ? , गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते , पुढविकाइयएगिंदियतेयगसरीरे णं भंते !, किंसठिए पण्णत्ते गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिते पण्णत्ते, एवं ओरालियसठाणाणुसारेण भाणितव्वं ०जाव चउरिंदियाण वि । नेरइयाणं भंते ! तेयगसरीरे किंसंठिते पण्णत्ते ?, गोयमा ! जहा वेउव्वियसरीरे , पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाणं जहा एतेसिं चेव ओरालिय त्ति, देवाण भंते ! किंसठिते तेयगसरीरे पण्णत्ते ?, गोयमा ! जहा वेउव्वियस्स० जाव अणुत्तरोववाइय त्ति । (सू० २७४)

'तेयगसरीरे ण भंते !' इत्यादि , इह तैजसशरीर सर्वेषामवश्य भवति ततो यथा एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियगत औदारिकशरीरभेदो भणितस्तथा चतुरिन्द्रियान् यावत् तैजसशरीरभेदोऽपि वक्तव्य पञ्चेन्द्रियतैजसशरीरचिन्तायां चतुर्विध पञ्चेन्द्रियतैजसशरीरम् , नैरयिकतिर्यग्मनुष्यदेवभेदात् , तत्र नैरयिकतैजसशरीरचिन्तायां यथा प्राक् वैक्रियशरीर पर्याप्ताऽपर्याप्तविषयतया द्विगतो भेद उक्तस्तथाऽत्रापि वक्तव्य ,स चैवम्-'जइ नेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे किं रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे० जाव किं अहेसत्तमापुढविनेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे ? , गोयमा ! रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे वि० जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे वि, जइ रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियतेयगसरीरे किं पज्जत्तगरयणप्पभे' त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां च यथा प्रागौदारिकशरीरभेद उक्तस्तथा अत्रापि वक्तव्य ,स चैवम्—'तिरिक्खजोणियपंचिंदियतेयगसरीरे ण भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' इत्यादि, देवानां यथा वैक्रियशरीरभेद उक्तस्तथा भणितव्य , स चैवम्—' जइ देवपंचिंदियतेयगसरीरे किं भवणवासिदेवपंचिंदियतेयगसरीरे' इत्यादि, यावत् सर्वार्थसिद्धदेवसूत्रम् । उक्तो भेद ॥ सम्प्रति सस्थानप्रतिपादनार्थमाह—' तेयगसरीरे ण भंते ! किंसंठिए पण्णत्ते ?' इत्यादि , सुगमम् , इह जीवप्रदेशानुरोधितैजसशरीर ततो यदेव तस्या २ योनावौदारिकशरीरानुरोधेन वैक्रियशरीरानुरोधन च जीवप्रदेशानां सस्थान तदेव तैजसशरीरस्यापि इति प्रागुक्तमेकद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यगतमौदारिकसस्थानं नैरयिकदेवेषु वैक्रियसस्थानमतिदिष्टमिति । गत सस्थानम् । (तैजसानामवगाहनामानम् ' ओगाहणा ' शब्दे तृतीयभागे ८१ पृष्ठ गतम् ।) (कति कार्मणशरीराणि इति ' कम्मय ' शब्दे तृतीयभागे ३४० पृष्ठे गतम् ।)

(१८) सम्प्रति पुद्गलचयनमाह—

ओरालियसरीरस्स णं भंते ! कतिदिसिं पोग्गला चिज्जंति ? , गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं सिय पचदिसिं । वेउव्वियसरीरस्स णं भंते ! कतिदिसिं पोग्गला चिज्जंति ? , गोयमा ! णियमा छद्दिसिं । एवं आहारगसरीरस्स वि । तेयाकम्मगाण जहा ओरालियसरीरस्स । ओरालियसरीरस्स

णं भंते ! कतिदिसिं पोग्गला उवचिज्जंति ? , गोयमा ! एवं चेव० जाव कम्मगसरीरस्स , एवं उवचिज्जंति , अवचिज्जंति । जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं , जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स ओरालियसरीरं ? , गोयमा ! जस्स ओरालियसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स ओरालियसरीरं सिय अत्थि सिय नत्थि । जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरं तस्स आहारगसरीरं,जस्स आहारगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं ? , गोयमा ! जस्स ओरालियसरीरं तस्स आहारगसरीरं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण आहारगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं णियमा अत्थि । जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरं तस्स तेयगसरीरं जस्स तेयगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं ? , गोयमा ! जस्स ओरालियसरीरं तस्स तेयगसरीरं नियमा अत्थि, जस्स पुण तेयगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं सिय अत्थि सिय णत्थि, एवं कम्मगसरीरं पि । जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरं तस्स आहारगसरीरं, जस्स आहारगसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं ? , गोयमा ! जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स आहारगसरीरं णत्थि, जस्स वि आहारगसरीरं तस्स वि वेउव्वियसरीरं णत्थि । तेयाकम्माइं जहा ओरालिएण समं तहेव आहारगसरीरेण वि समं तेयाकम्मगाइं चारेयव्वाणि । जस्स णं भंते ! तेयगसरीरं, तस्स कम्मगसरीरं, जस्स कम्मगसरीरं तस्स तेयगसरीरं ? , गोयमा ! जस्स तेयगसरीरं तस्स कम्मगसरीरं णियमा अत्थि, जस्स वि कम्मगसरीरं तस्स वि तेयगसरीरं णियमा अत्थि । (सू० २७६)

ओरालियसरीरस्स णं भंते ! ' इत्यादि , औदारिकशरीरस्य ' णं' मिति वाक्यालङ्कारे , भदन्त ! 'कइ दिसिं' इति पञ्चम्यर्थे द्वितीया बहुवचने चैकवचनं प्राकृतत्वात् , ततोऽयमर्थः-कतिभ्यो दिग्भ्यः समागत्य पुद्गलाश्चीयन्ते , कर्मकर्त्तर्ययं प्रयोगः , स्वयं चयनमागच्छन्तीत्यर्थः । भगवानाह—निर्व्याघातेन-व्याघातस्याभावो निर्व्याघातमव्ययीभावः ' तेन वा तृतीयायाः' इति विकल्पनाभिधानान्नाम् भावः ' छद्दिसिं ' ति-षड्भ्यो दिग्भ्यः । किमुक्तं भवति ?- यत्र त्रसनाड्या मध्ये बहिर्वा व्यवस्थितस्यौदारिकशरीरिणो नैकापि दिग् अलोकेन व्याहता वर्त्तते तत्र निर्व्याघाते व्यवस्थितस्य नियमात् षड्भ्यो दिग्भ्यः पुद्गलानामागमनं व्याघातम् अलोकेन प्रतिस्खलनं प्रतीत्य ' सिय तिदिसिं ' ति-स्यात्-कदाचित्त्रिभ्यो दिग्भ्यः स्याच्चतुर्भ्यः स्यात् पञ्चभ्यः , कथमिति चेत् ?, उच्यते-सूक्ष्मजीवस्यौदारिकशरीरिणो यत्रोर्ध्वं लोकाकाशं न विद्यते नापि तिर्यक् पूर्वदिशि नापि दक्षिणदिशि तस्मिन् सर्वोर्ध्वप्रतरे आग्नेयकोणरूपे लोकान्ते व्यवस्थितस्याधः पश्चिमोत्तररूपाभ्यस्तिसृभ्यो दिग्भ्यः पुद्गलापचयः , शेषदिक्त्रयस्यालोकेन व्याहतत्वात् , पुनः स एव सूक्ष्मजीव औदारिकशरीरी पश्चिमां दिशमनुसृत्य तिष्ठति तदा पूर्वदिगस्याधिका जातेति चतसृभ्यो दिग्भ्यः पुद्गलानामागमनम् । यदा पुनरधो द्वितीयादिप्रतरे गतः पश्चिमदिशमवलम्ब्य तिष्ठति तदा ऊर्ध्वदिगप्यधिका लभ्यते केवला दक्षिणैव दिगलोकेन व्याहतेति पञ्चभ्यो दिग्भ्यः पुद्गलानामागमनं, वैक्रियशरीरमाहारकशरीरं च त्रसनाड्या मध्य एव सम्भवति नान्यत्रेति तयोरपि पुद्गलचयो नियमात् षड्भ्यो दिग्भ्यः । तैजसकार्मणे सर्वसंसारिणां ततो यथौदारिकस्य निर्व्याघातेन षड्भ्यो दिग्भ्यो व्याघातं प्रतीत्य पुनः स्यात् त्रिदिग्भ्यः स्याच्चतुर्दिग्भ्यः स्यात् पञ्चदिग्भ्यः तथा तैजसकार्मणयोरपि द्रष्टव्यः । यथा चयस्तथा उपचयोऽपचयश्च वक्तव्यः । तत्र उपचयः —प्राभूत्येन चयः अपचयो—ह्रासः शरीरेभ्यः पुद्गलानां विचटनमिति यावत् । उक्तं पुद्गलचयनम् । इदानीं शरीरसंयोगमाह—' जस्स णं भंते ! ' इत्यादि यस्यौदारिकं तस्य वैक्रियं स्यादस्ति स्यान्नास्ति । य औदारिकशरीरी सन् वैक्रियलब्धिमान् वैक्रियमारभ्य तत्र वर्त्तते तस्यास्ति, शेषस्य नास्तीति भावः । यस्य वैक्रियशरीरं तस्यौदारिकशरीरं स्यादस्ति स्यान्नास्ति , देवनारकाणां वैक्रियशरीरवतामौदारिकशरीरं नास्ति , तिर्यग्मनुष्याणां तु वैक्रियशरीरवतामस्तीति भावार्थः , आहारकशरीरेणापि सह चिन्तायां यस्यौदारिकशरीरं तस्याहारकशरीरं स्यादस्ति स्यान्नास्ति, य औदारिकशरीरी चतुर्दशपूर्वधर आहारकलब्धिमान् आहारकशरीरमारभ्य वर्त्तते तस्यास्ति शेषस्य नास्तीत्यर्थः । यस्य पुनराहारकशरीरं तस्यौदारिकशरीरं नियमादस्ति , औदारिकशरीरविरहे आहारकलब्धेरप्यसम्भवात् । तैजसशरीरेण सह चिन्तायां यस्यौदारिकशरीरं तस्य नियमात्तैजसशरीरं, तैजसशरीरविरहे औदारिकशरीरासम्भवात् । यस्य पुनस्तैजसशरीरं तस्यौदारिकं स्यादस्ति स्यान्नास्ति, देवनैरयिकाणां नास्ति तिर्यग्मनुष्याणामस्तीति भावः । एवं कार्मणशरीरेणापि सह चिन्ता कर्त्तव्या, तैजसकार्मणयोः सहचारित्वात् ॥ सम्प्रति वैक्रियशरीरस्याहारकशरीरादिभिः सह संयोगचिन्तां कुर्वन्नाह-'जस्स णं भंते ! ' इत्यादि यस्य वैक्रियशरीरं न तस्याहारकशरीरं यस्याहारकशरीरं न तस्य वैक्रियशरीरं , समकालमनयोरेकस्यासम्भवात् , तैजसकार्मणे यथौदारिकशरीरेण सह चिन्तिते तथा वैक्रियशरीरेणापि सह चिन्तयितव्ये , आहारकशरीरेणापि सह तथैव । तैजसकार्मणयोस्तु परस्परमविनाभावित्वात् , यस्य तैजसं तस्य नियमात् कार्मणं यस्य कार्मणं तस्य नियमात् तैजसम् । गतं संयोगद्वारम् ।

(१६) इदानीं द्रव्यप्रदेशोभयैरल्पबहुत्वमभिधित्सुराह—

एतेसि णं भंते ! ओरालियवेउव्वियआहारगतेयाकम्मगसरीराणं दव्वट्ठयाए पदेसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वट्ठयाते वेउव्वियसरीरा दव्वट्ठयाए, अ-

संखेज्जगुणा, ओरालियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा तेयाकम्मगसरीरा दो वि तुल्ला दव्वट्ठयाते अणंतगुणा, पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवा आहारगसरीरा पदेसट्ठयाए वेउव्वियसरीरा पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, ओरालियसरीरा पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, तेयगसरीरा पदेसट्ठयाए अणंतगुणा, कम्मगसरीरा पदेसट्ठयाए अणंतगुणा, दव्वट्ठपदेसट्ठयाए सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वट्ठयाते वेउव्वियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा। ओरालियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ओरालियसरीरेहिंतो दव्वट्ठयाएहिंतो आहारगसरीरा पदेसट्ठयाए अणंतगुणा वेउव्वियसरीरा पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, ओरालियसरीरा पदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणा। तेयाकम्मा दो वि तुल्ला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, तेयगसरीरा पदेसट्ठयाए अणंतगुणा, कम्मगसरीरा पदेसट्ठयाए अणंतगुणा। (सू०- २७७) एतेसि णं भंते ! ओरालियवेउव्वियआहारगतेयगकम्मगसरीराणं जहण्णियाए ओगाहणाए उक्कोसियाए ओगाहणाए जहण्णुक्कोसियाए ओगाहणाए कतरे कतरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा ओरालियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा, तेयाकम्मगाणं दोण्ह वि तुल्ला जहण्णिया ओगाहणा विसेसिया वेउव्वियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ; आहारगसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा, उक्कोसियाए ओगाहणाए सव्वत्थोवा आहारगसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा ओरालियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा, वेउव्वियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा, तेयाकम्मगाणं दोण्ह वि तुल्ला उक्कोसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा, जहण्णुक्कोसियाते ओगाहणाते सव्वत्थोवा ओरालियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा तेयाकम्माणं दोण्ह वि तुल्ला जहण्णिया ओगाहणा विसेसिया वेउव्वियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा । आहारगसरीरस्स जहण्णियाहिंतो ओगाहणाहिंतो तस्स चेव उक्कोसिया ओगाहणा विसेसिया, ओरालियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा, वेउव्वियसरीरस्स णं उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा, तेयाकम्माणं दोण्ह वि तुल्ला उक्कोसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा। (सू० २७८)

'एएसि णं भंते ! ' इत्यादि, सर्वस्तोकान्याहारकशरीराणि द्रव्यार्थतया, शरीरमात्रद्रव्यसंख्यया इत्यर्थः, उत्कर्षतोऽपि तेषां सहस्रपृथक्त्वस्य प्राप्यमाणत्वात्, 'उक्कोसेणं उ जुगवं पुहुत्तमेत्तं सहस्साणं' मिति वचनात् तेभ्योऽपि वैक्रियशरीराणि द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणानि, सर्वेषां नैरयिकाणां सर्वेषां च देवानां कतिपयतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यबादरवायुकायिकानां च वैक्रियशरीरसंभवात्, तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणानि, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणामौदारिकशरीरभावात्, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिशरीराणां च प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि तैजसकार्मणशरीराणि द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणानीति, सूक्ष्मबादरनिगोदजीवानामनन्तानन्तानां प्रत्येकं तैजसकार्मणशरीरभावात्, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि, परस्पराविनाभावित्वादेकस्याभावेऽन्यस्याप्यभावात्। प्रदेशार्थचिन्तायां सर्वस्तोकान्याहारकशरीराणि सहस्रपृथक्त्वमात्रशरीरप्रदेशानामल्पत्वात्, तेभ्योऽपि वैक्रियशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि। इह यद्यपि वैक्रियशरीरयोग्यवर्गणाभ्य आहारकशरीरवर्गणा परमाण्वपेक्षया अनन्तगुणास्तथापि स्तोकाभिर्वर्गणाभिराहारकशरीरं निष्पद्यते हस्तमात्रत्वादतिप्रभूताभिर्वैक्रियशरीरवर्गणाभिर्वैक्रियम् उत्कर्षेण सातिरेकलक्षयोजनप्रमाणत्वात्, अतिस्तोकानि चाहारकशरीराणि सहस्रपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात् अतिप्रभूतानि वैक्रियशरीराणि असंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तत उपपद्यन्ते आहारकशरीरेभ्यः प्रदेशार्थतया वैक्रियशरीराण्यसंख्येयगुणानि, तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि, असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया तेषां लभ्यमानत्वेन तत्प्रदेशानामतिप्रभूतानां संभवात्, तेभ्योऽपि तैजसशरीराणि प्रदेशार्थतया अनन्तगुणानि, द्रव्यार्थतयाऽपि तेभ्यस्तेषामनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि कार्मणशरीराणि प्रदेशार्थतया अनन्तगुणानि, तैजसवर्गणाभ्यः कार्मणवर्गणानां परमाण्वपेक्षयाऽनन्तगुणत्वात्। द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिन्तायां 'सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वट्ठयाए वेउव्वियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ओरालियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' इत्यत्र भावना प्रागुक्ताऽनुसर्त्तव्या, तेभ्यो द्रव्यार्थतयौदारिकशरीरेभ्य आहारकशरीराणि प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणानि, औदारिकशरीराणि सर्वसंख्ययाऽप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, आहारकशरीरयोग्यवर्गणायां त्वेकैकस्यामप्यभव्येभ्योऽनन्तगुणा परमाणव इति, तेभ्योऽपि वैक्रियशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि, तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि। अत्र भावना प्रागेव कृता, तेभ्योऽपि तैजसकार्मणानि द्रव्यार्थतया अनन्तगुणानि अतिप्रभूतानन्तसंख्योपेतत्वात्, तेभ्योऽपि तैजसशरीराणि प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणानि, अनन्तपरमाण्वात्मिकाभिरनन्ताभि (र्वर्गणाभि) रेकैकस्य तैजसशरीरस्य निष्पाद्यत्वात्, तेभ्योऽपि कार्मणशरीराणि प्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणानि। अत्र कारणं प्रागेवोक्तम्। तदेवं पञ्चानामपि शरीराणां द्रव्यप्रदेशोभयैरल्पबहुत्वमुक्तम्॥ इदानीं जघन्योत्कृष्टोभयावगाहनाविषयमल्पबहुत्वमाह— 'एएसि णं' मित्यादि सर्वस्तोका औदारिकशरीरस्य जघन्याऽवगाहना, अङ्गुला-

सङ्ख्येयभागमात्रप्रमाणत्वात् , तैजसकार्मणयोर्जघन्यावगाहना द्वयोरपि परस्पर तुल्या । औदारिकजघन्यावगाहनातो विशेषाधिका । कथमिति चेत् ? , उच्यते-इह मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतस्य पूर्वशरीरात् यद्बहिर्विनिर्गतं तैजसशरीरं तस्याऽऽयामबाहल्यविस्तारैरवगाहना चिन्त्यते इत्युक्तं प्राक् , तत्र यस्मिन् प्रदेशे उत्पत्स्यन्ते सोऽपि प्रदेश औदारिकशरीरावगाहनाप्रमिताऽङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणो व्याप्त , यदप्यपान्तरालमतिस्तोक तदपि व्याप्तमित्यौदारिकजघन्यावगाहनातो विशेषाधिका , ततोऽपि वैक्रियशरीरस्य जघन्यावगाहना असङ्ख्येयगुणा , अङ्गुलासङ्ख्येयभागस्यासङ्ख्येयभेदभिन्नत्वात् , ततोऽप्याहारकशरीरस्य जघन्यावगाहनाऽसङ्ख्येयगुणा , देशोनहस्तप्रमाणत्वात् । उत्कृष्टावगाहनाचिन्तायां सर्वस्तोका आहारकशरीरस्योत्कृष्टाऽवगाहना हस्तमात्रत्वात् , ततोऽप्यौदारिकशरीरस्य उत्कृष्टावगाहना सङ्ख्येयगुणा , सातिरेकयोजनसहस्रप्रमाणत्वात् , ततोऽपि वैक्रियशरीरस्योत्कृष्टावगाहना सङ्ख्येयगुणा , सातिरेकयोजनलक्षमानत्वात् , तैजसकार्मणयोरुत्कृष्टावगाहना द्वयोरपि परस्पर तुल्या वैक्रियशरीरोत्कृष्टावगाहनातोऽसङ्ख्येयगुणा , चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वात् , जघन्योत्कृष्टावगाहनाचिन्तायाम्—आहारकशरीरस्य 'जहरिणयाहिंतो ओगाहणाहिंतो तस्स चेव उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया' इति,देशेन समधिकत्वात्,शेष सुगमम् , अनन्तरमेव भावितत्वात् । प्रज्ञा० २१ पद । (अल्पबहुत्वम् 'अप्पाबहुय' शब्दे प्रथमभागे ७७१ पृष्ठे गतम् ।) (शरीरमेवात्मेति 'तज्जीवतच्छरीरवाइ (ण्) ' शब्दे चतुर्थभागे २१७२ पृष्ठे उक्तम् ।) (शरीरमाश्रित्याहारकत्वानाहारकत्वचिन्तनम् 'आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ५१५ पृष्ठे गतम् ।)

(२०) नैरयिकादीनां शरीरोत्पत्ति —

णेरइयाणं चउहिं ठाणेहिं सरीरुप्पत्ती सिता, तं जहा-कोहेणं माणेणं मायाए लोभेणं, एवं ०जाव वेमाणियाणं । णेरइयाणं चउहिं ठाणेहिं निव्वत्तिते सरीरे पराणत्ते, तं जहा-कोहनिव्वत्तिए ०जाव लोभनिव्वत्तिए, एवं ०जाव वेमाणियाणं । (सू० ३७१)

शरीरस्योत्पत्तिनिर्वृत्तिसूत्राणि दण्डकद्वयं , कण्ठ्यं चैतत् , नवरं क्रोधादयः कर्मबन्धहेतवः , कर्म च शरीरोत्पत्तिकारणमिति कारणकारणे कारणोपचारात् क्रोधादयः शरीरोत्पत्तिनिमित्ततया व्यपदिश्यन्त इति । 'चउहिं ठाणेहिं सरीरे' त्याद्युक्तम् , क्रोधादिजन्यकर्मनिर्वर्त्तितत्वात् क्रोधादिभिर्निर्वर्त्तित शरीरमित्युपदिष्टम् , इह चोत्पत्तिरारम्भमात्र , निर्वृत्तिस्तु निष्पत्तिरिति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

(२१) शरीराधिकारात् शरीरोत्पत्तिं दण्डकेन निरूपयन्नाह—

नेरइयाणं दोहिं ठाणेहिं सरीरुप्पत्ती सिया, तं जहा-रागेण चेव, दोसेण चेव ० जाव वेमाणियाणं, नेरइयाणं दुट्ठाणनिव्वत्तिए, सरीरगे पन्नत्ते , तं जहा-रागनिव्वत्तिए चेव, दोसनिव्वत्तिए चेव० जाव वेमाणियाणं । (सू०७५×)

'नेरइयाण ' मित्यादि, कण्ठ्य, किन्तु या रागद्वेषजनितकर्मणा शरीरोत्पत्ति सा रागद्वेषाभ्यामेवेति व्यपदिश्यते, कार्ये कारणोपचारादिति, 'जाव वेमाणियाणं ' ति दण्डक सूचित । शरीराधिकाराच्छरीरनिर्वर्त्तनसूत्र, तदप्येव, नवरमुत्पत्ति आरम्भमात्र निर्वर्त्तना तु निष्ठानयनमिति । स्था० २ ठा० १ उ० । (केषां शरीराणि कतिविध करणमित्युक्तम् 'करण ' शब्दे तृतीयभागे ३६० पृष्ठे ।) (शरीरतया द्रव्यग्रहणं 'दव्व शब्दे चतुर्थभागे २४६४ पृष्ठे गतम् ।) ('जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२६ पृष्ठे सुरा नैरयिकाश्च तिसृषु शरीरेषु वर्त्तन्ते इत्युक्तम् ।)

(२२) लोकश्च शरीरिशरीराणां सर्वत्र आश्रयस्वरूप इति नारकादिशरीरिदण्डकेन शरीरप्ररूपणायाह-

णेरइयाणं दो सरीरगा पन्नत्ता , तं जहा-अब्भंतरगे चेव, बाहिरगे चेव । अब्भंतरए कम्मए, बाहिरए वेउव्विए । एवं देवाणं भाणियव्वं । पुढविकाइयाणं दो सरीरगा पराणत्ता, तं जहा--अब्भतरगे चेव,बाहिरगे चेव । अब्भंतरगे कम्मए, बाहिरगे ओरालियगे , ०जाव वणस्सइकाइयाणं । बेइंदियाणं दो सरीरा पन्नत्ता, तं जहा-अब्भतरए चेव, बाहिरए चेव । अब्भतरगे कम्मए, अट्ठिमंससोणितबद्धे, बाहिरए, ओरालिए ०जाव चउरिंदियाणं । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं दो सरीरगा पन्नत्ता, तं जहा-अब्भतरगे चेव , बाहिरगे चेव । अब्भंतरगे कम्मए , अट्ठिमंससोणियण्हारुछिराबद्धे, बाहिरए ओरालिए । मणुस्साण वि एवं चेव । विग्गहगइसमावन्नगाणं नेरइयाणं दो सरीरगा पराणत्ता, तं जहा-तेयए चेव, कम्मए चेव । निरंतरं ० जाव वेमाणियाणं । (सू० ७५×)

'णेरइयाण ' मित्यादि, प्राय कण्ठ्य , नवरं शीर्यते—अनुक्षणं चयापचयाभ्यां विनश्यतीति शरीरं तदेव शटनादिधर्मतयाऽनुकम्पितत्वात् शरीरकं ते च द्वे प्रज्ञप्ते जिनै , अभ्यन्त —मध्य भवमाभ्यन्तरम् , आभ्यन्तरत्व च तस्य जीवप्रदेशै सह क्षीरनीरन्यायेन लोलीभवनात् । भवान्तरगतावपि च जीवस्यानुगतिप्रधानत्वादपवरकाद्यन्त प्रविष्टपुरुषवदनतिशायिनामप्रत्यक्षत्वाच्चेति , तथा बहि—र्भवं बाह्यम् , बाह्यता चास्य जीवप्रदेशै कस्यापि केषुचिदवयवेष्वव्याप्तभवान्तरानुयायित्वाच्चिरनतिशयानामपि प्राय प्रत्यक्षत्वाच्चेति । तत्राभ्यन्तर ' कम्मए ' त्ति—कार्मणशरीरनामकर्मोदयनिर्वर्त्यमशेषकर्मणा प्ररोहभूमिराधारभूतम् , तथा ससारात्मना गत्यन्तरसङ्क्रमणे साधकतमं तत् कार्मणवर्गणास्वरूपम् , कर्मैव कर्मकमिति , कर्मकग्रहणे च तैजसमपि गृहीतं द्रष्टव्यम् , तयोरव्यभिचारित्वेनैकत्वस्य विवक्षितत्वादिति । 'एव देवाण भाणियव्व ' ति-अयमर्थो-यथा नैरयिकाणां शरीरद्वय भणितमेव देवानाम् असुरादीनां वैमानिकान्तानां भणितव्यम् , कार्मणवैक्रिययोरेव तेषां भावात् , चतुर्विंशतिदण्डकस्य च विवक्षि-

तत्त्वादिति । 'पुढवी' त्यादि पृथिव्यादीना तु बाह्यमौदारिकम्-औदारिकशरीरनामकर्मोदयादुदारपुद्गलनिर्वृत्तमौदारिक केवलमकेन्द्रियाणामस्थ्यादिविरहितम् वायूना वैक्रिय यत्तन्न विवक्षित प्रायिकत्वात् तस्येति । ' बेइंदियाण ' मित्यादि अस्थिमांसशोणितैर्बद्ध-नद्ध यत्तत्तथा, द्वीन्द्रियादीनामौदारिकत्वेऽपि शरीरस्याय विशेष । ' पचेंदिए ' त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणा पुनरय विशेषो यदस्थिमांसशोणितस्नायुशिराबद्धमिति । अस्थ्यादयस्तु प्रतीता इति, प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिदण्डकेन शरीरप्ररूपणामेवाह-'विग्गह ' त्यादि विग्रहगति —वक्रगतिर्यदा विश्रेणिव्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानं गन्तव्य भवति तदा या स्यात्ता समापन्ना विग्रहगतिसमापन्नास्तेषा द्वे शरीरे , इह तैजसकार्मणयोर्भेदेन विवक्षेति , एव दण्डक शरीराधिकारात् । स्था० ४ ठा० १ उ० । अनु० ।

(२३) शरीरबन्धनप्रकार —

नेरइयाणं तओ सरीरगा पण्णत्ता,तं जहा--वेउव्विते तेयए कम्मए । असुरकुमाराण तओ सरीरगा पण्णत्ता, तं जहा-एवं चेव, एव सव्वेसिं देवाणं, पुढवीकाइयाणं ततो सरीरगा पण्णत्ता, त जहा--ओरालिते तेयए कम्मते, एवं वाउकाइयवज्जाणं ०जाव चउरिंदियाणं । (सू० २०७)

' नेरइयाण ' मित्यादि, दण्डक कण्ठ्य , किन्तु एव 'सव्व देवाण ' ति—यथा असुराणां त्रीणि शरीराणि एव नागकुमारादिभवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानाम् , ' एव वाउकाइयवज्जाण ' ति—वायूना हि आहारकवर्जानि चत्वारि शरीराणीति तद्वर्जनमेव पञ्चेन्द्रियतिरश्चामपि चत्वारि मनुष्याणा तु पञ्चापीति त इह न दर्शिता । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

(२४) शरीरनिर्माणस्वरूप तत्र नाड्यादिसङ्ख्या शरीरापेक्षया दर्शयतीत्याह—

आउसो ! जं पि य इमं सरीरं इट्ठं कंतं पियं मणुन्नं मणामं मणाभिरामं थिज्जं वेसासियं संमयं बहुमयं अणुमयं भंडकरंडगसमाणं रयणकरंडओ विव सुसंगोवियं चेलपेडा विव सुसंपरिवुडं तिल्लपेडा विव सुसंगोवियं मा णं उण्हं मा ण सीयं मा णं वाला मा णं खुहा मा णं पिवासा मा णं चोरा मा णं दसा मा ण मसगा मा णं वाइयपित्तियसंनिवाइयविविहा रोगायंका फुसंति त्ति कट्टु एवं पियाइं अधुवं अनियय असासयं चयावचइय विप्पणासधम्मं पच्छा व पुरा व अवस्स विप्पचइयव्वं । एयस्स वि याइं आउसो ! आणुपुव्वेणं अट्ठारस य पिट्ठकरंडगसंधीओ बारस पंसुलिया करंडा छप्पंसुलिए कडाहे विहत्थिया कुच्छी चउरंगुलिया गीवा चउपलिया जिब्भा दुप्पलियाणि अच्छीणि चउकवालं सिर बत्तीस दंता सत्तंगुलिया जीहा अद्धुट्ठपलियं हियय पणवीसं पलाइं कालिज्जं दो अंता पंच वामा पण्णत्ता, त जहा-थूलंते य तणुयंते य । तत्थ ण जे से थूलंते ते णं उच्चारे परिणमइ , तत्थ ण जे से तणुयंते ते ण पासवणे परिणमइ । दो पासा पण्णत्ता, त जहा-वामे पासे य , दाहिणे पासे य । तत्थ णं जे से वामे पासे से सुहपरिणामे , तत्थ ण जे से दाहिणे पासे से दुहपरिणामे । आउसो ! इमम्मि सरीरए सट्ठि संधिसय सत्तुत्तरं धम्मसय तिन्नि अट्ठ दामसयाइं नव ण्हारुसयाइं सत्त सिरासयाइं पंच पेसीसयाइं नव धमणीओ नवनउइं च रोमकूवसयसहस्साइं विणा केसमंसुणा सह केसमंसुणा अद्धुट्ठाओ रोमकूवकोडीओ आउसो ! इमम्मि सरीरए सट्ठिं सिरासयं नाभिप्पभवाणं उड्ढगामिणीणं सिरमुवगयाण जाओ रसहरणीओ त्ति वुच्चंति , जाणंसि निरुवघाएणं चक्खुसोयघाणजीहाबलं च भवइ, जाण सि उवघाएणं चक्खुसोयघाणजीहाबलं उवहम्मइ । आउसो ! इमम्मि सरीरए सट्ठिसिरासय नाभिप्पभवाणं अहोगामिणीणं पायतलमुवगयाणं जाणं सि निरुवघाएणं जंघाबलं भवइ , ताण चेव से उवघाएण सीसवेयणा अद्धसीसवेयणा मत्थयसूले अच्छीणि अंधिज्जंति ।। (सू० २४)

' आउसो ! जं ' इत्याद्यालापकसूत्रम् , हे आयुष्मन् ! यदपि च इद शरीरं-वपु इष्टम् इच्छाविषयत्वात् कान्त कमनीयत्वात् प्रियं प्रेमनिबन्धनत्वात् मनसा ज्ञायते-उपादीयत इति मनोज्ञम् मनसा अम्यत गम्यत इति मनाम मनसोऽभिराम मनोभिरामं सनत्कुमारचक्रिवत् स्थैर्य स्थैर्यगुणयोगात् वैश्वासिक-विश्वासस्थान समत तत्कृतकार्याणा समतत्वात् बहुमतं बहुष्वपि कार्येषु बहुर्वा ऽनल्पतयाऽस्तोकतया मत बहुमत अनु विप्रियकरणात् पश्चान्मतमनुमत भण्डकरण्डकसमानम्-आभरणभाजनतुल्यमादेयमित्यर्थ । रत्नकरण्डक इव सुसंगोपित वस्त्रादिभि चेलपेटेव-वस्त्रमञ्जूषेव सुष्ठु सपरिवृत निरुपद्रवे स्थाने निवासित गृहस्थावस्थायांशालिभद्रवपुर्वत् , तैलपेटेव-तैलगोलिकेव सुसंगोपित भङ्गभयात् ' तेल्लकेला इव सुसगोविय ' ति—पाठान्तर तैलकला-तैलाश्रया भाजनविशेष —सौराष्ट्रप्रसिद्ध सा च सुष्ठु सगोप्या सगोपनीया भवत्यन्यथा लुठति ततश्च हानि स्यादिति , सूत्रेणैव हेतून् दर्शयतीत्याह-'मा ण' माशब्दो निषेधार्थे , ण वाक्यालङ्कार । अथवा-'मा ण ति मा इद शरीरमिति व्याख्येयम् , तत सर्वेऽपि उष्णादयो मा स्पृशन्तु छुपन्तु , भवन्त्वित्यर्थ 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा,अथवा-इत्यभिसधाय पालितमिति शेष , तत्रोष्णत्व ग्रीष्मादावुष्णत्व शीत-शीतकाले शीतत्व व्याला -श्वापदा सर्पा वा क्षुधा-बुभुक्षा पिपासा-तृषा चोरा-निशाचरा दंशा -मशका एते विकलेन्द्रियज-

न्तुविशेषा , वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिका विविधा रोगातङ्का रोगा -कालसहा व्याधय आतङ्कास्त एव स-द्योघातिन 'एवं पियाइ' ति-एवम्-उक्तप्रकारेण अपि चेति अभ्युच्चये , 'आई' ति-वाक्यालङ्कारे , इद शरीर न ध्रुवम् अभ्रुच सूर्योदयवन्न प्रतिनियतकालऽवश्यभावि अनियतम् सु रूपादेरपि कुरूपादिदर्शनात् हरितिलकराजसुतविक्रमकु-मारशरीरवत् , अशाश्वत क्षण क्षण प्रति विनश्वरत्वात् स-नत्कुमारशरीरवत् , 'चयावचइय' ति—इष्टाहारोपभोगत-या धृत्युपष्टम्भादौदारिकवर्गणापरमाणूपचयाच्चय त—दभाव तद्विघटनादपचय चयापचयौ विद्येते यस्य तच्चया-पचयिक, पुष्टिगलनस्वभावमित्यर्थ । करकण्डूप्रत्येकबुद्ध-वैराग्यहेतुवृषभशरीरवत् , विप्रणाशो—विनश्वरा धर्म -स्वभावो यस्य तद् विप्रणाशधर्मम् 'पच्छा व' त्ति-पश्चाद्विवक्षितकालात् परत पुरा व' त्ति-विवक्षितकालात् पूर्वञ्च, यद्वा-'पच्छा पुरा य' त्ति पाठे तु विवक्षितकालस्य पश्चात्पूर्वं च, सर्वदैवेत्यर्थ , अवश्यम् ' विप्पजहियव्व , ति-विप्रत्यक्तव्य, त्याज्यमित्यर्थ । एयस्स वि याइ' ति-एतस्य एतस्मिन्नपि च वा वपुष वपुषि वा आई' ति-वाक्यालकार 'आउ नो' हे आयुष्मन् ! आनुपुव्वा-अनुक्रमेण अष्टादशपृष्ठि करण्डकस्य-पृष्ठिवंशस्य सधयो ग्रन्थिरूपा भवन्ति, यथा व शस्य पर्वाणि तेषु चाष्टादशसु सन्धिषु मध्ये द्वादश-भ्य सन्धिभ्यो द्वादश पांशुलिका निर्गत्योभयपार्श्वावावृ-त्य वक्ष स्थलमध्यस्योर्ध्ववंशस्थीनि लगित्वा पञ्जकाकारतया परिणमन्ति, अत आह-' बारस० ' शरीरे द्वादश पांशुलि-कारूपा करण्डका—वशका भवन्ति , तथा छप्पसु० ' त-स्मिन्नेव पृष्ठिवंशे शेषषट्सधिभ्य षट् पांशुलिका निर्गत्य पार्श्वद्वयमावृत्य हृदयस्योभयतो वक्ष पञ्जराद्धस्ता-च्छिथिलकुक्षेस्तूपरिष्टात्परस्परासमिलितास्तिष्ठन्ति । अय च कटाह इत्युच्यत द्वे वितस्ती कुक्षिर्भवति चतुरङ्गु-लप्रमाणा ग्रीवा भवति , तौल्येन—मगधदेशप्रसिद्धपलन चत्वारि पलानि जिह्वा भवति, अक्षिमांसगोलकौ द्वे पले भ-वत , चतुर्भि कपालैरस्थिखण्डरूपै शिरो भवति, मुखऽशु-चिपूर्वे प्रायो द्वात्रिंशद्दन्ता-अस्थिखण्डानि भवन्ति,'सत्तगु०' जिह्वा मुखाभ्यन्तरवर्तिमांसखण्डरूपा दैर्घ्येणात्माङ्गुलत स प्ताङ्गुला भवति, अद्धट्ट हृदयाभ्यन्तरवर्तिमांसखण्ड सार्द्धपलत्रय भवति, 'पणवि' कालिज्ज वक्षोऽन्तर्गूढमांसविशेषरूपं पञ्चविं शति पलानि स्यु , द्वे अन्त्रे प्रत्यक पञ्चपञ्चवामप्रमाणे प्रज्ञप्त जिते , तद्यथा- स्थूलान्त्र तन्वन्त्र (च) । तत्र यत् स्थूलान्त्र तेनाहार परिणमति , तत्र च यत् तन्वन्त्र तेन प्रश्रवण-मूत्र परिणमति,'दो पा०' द्वे पार्श्वे प्रज्ञप्ते तद्यथा-वामपार्श्व दक्षि णपार्श्व च । तत्र तयोर्मध्ये यत् वामपार्श्व तत् शुभपरिणाम भवति । तत्र च यत् दक्षिणपार्श्वे तद् दु खपरिणाम भवति। तथा 'आउसो' हे आयुष्मन् ! अस्मिन् शरीरे षष्टि सधिशत ज्ञातव्य , तत्र सधय -अङ्गुलाद्यस्थिखण्डमेलापकस्थानानि 'सत्तुरे' सप्तोत्तर मर्मशत भवति , तत्र—मर्माणि शङ्खानि कावियरकादीनि तिस्रि त्रीणि अस्थि दामशतानि हड्डमाला शतानि भवन्ति'नव ण्हारुयसयाइ'ति-स्नायूनाम् अस्थिबन्ध-नशिराणा नव शतानि ' सत्त० ' सप्त शिराशतानि-स्नसा-शतानि , पञ्च पलीशतानि ' नव ध० ' नव धमन्यो रसह-नाडय ' नव० ' नवनवति रोमकूपे शतसहस्राणि रो-मणा-तनूरुहाणा कूपा इव कूपा रोमकूपा , रोमरन्ध्राणीत्यर्थ तेषा नवनवतिर्लक्ष इति विना केशश्मश्रुभि , केशश्मश्रुभि सह पुन सार्द्धास्तिस्रो रोमकूपकोट्यो भवन्ति मनुष्यशरीर इति । अथ पूर्वोक्तानि शिरासप्तशतानि कथ भवन्ति इति सूत्रेणैवाह-' आयुसो० ' ! हे आयुष्मन् ! शरीरे ' सट्ठि० ' इह पुरुषशरीरे नाभिप्रभवाणि शिराणा स्नसाना सप्त शतानि भवन्ति, तत्र षष्ट्यधिक शत शिराणा नाभिप्रभ-वाणाम् ऊर्ध्वगामिनीना शिरस्युपागताना भवन्ति,यास्तु रस-हरिण्य इत्युच्यन्त 'जाओसि त्ति यासामूर्ध्वगामिनीना शिरा-णा से'तस्य जीवस्य निरुपघातेनानुग्रहेण चक्षु १श्रोत्र२घ्राण-३ जिह्वा४ बल च भवति,यास्मा 'से' तस्य उपघातेन-विघातेन चक्षु श्रोत्रघ्राणजिह्वाबलमुपहन्यते। तथा आउसो'० हे आ-युष्मन् ! अस्मिन् शरीर षष्ठ्यधिक शत१६०शिराणा नाभिप्र-भवाणा,नाभेरुत्पन्नानामित्यर्थ ।अधोगामिनीना पादतल उपग-ताना प्राप्ताना भवति यासा निरुपघातेन जङ्घाबल भवति ता-सा चैव'से'तस्य जीवस्य उपघातेन विकारप्राप्तेन शीर्षवेदना सर्वमस्तकपीडा अर्द्धशीर्षवेदना मस्तकशूल च भवति अ-च्छिणि, त्ति—अक्षिणी—लोचने ' अंधिज्जति ' त्ति—अ-न्धीभवत इत्यर्थ ।

आउसो ! इमम्मि सरीरए सट्ठिसिरासयं नाभिप्प-भवाण तिरियगामिणीण हत्थतलमुवगयाणं जाण सि निरुवघाएणं बाहुबलं हवइ ताण चेव से उवघाएणं पासवेयणा पुट्ठिवेयणा कुच्छिवेयणा कुच्छिसूलं हवइ। आउसो ! इमस्स जंतुस्स सट्ठिसिरासयं नाभिप्पभवा-ण अहोगामिणीणं गुदपविट्ठाणं जाण सि निरुवघाए-णं मुत्तपुरीसावाउकम्मं पवत्तइ ताणं चेव उवघाएणं मुत्तपुरीसावाउनिरोहेणं अरिसा खुब्भंति पंडुरोगो भवइ। आउसो ! इमस्स जंतुस्स पणवीसं सिराओ पित्तधारिणी-ओ सिंभधारिणीओ दस सिराओ सुक्कधारिणीओ सत्त सिरासयाइं पुरिसस्स तीसूणाइं इत्थियाए वीसूणाइं पंड-गस्स, आउसो ! इमस्स जंतुस्स रुहिरस्स आढयं व-साए अद्धाढयं मत्थुलिंगस्स पत्थो मुत्तस्स आढयं पुरीस-स्स पत्थो पित्तस्स कुडओ सिंभस्स कुडवो सुक्कस्स अद्धकु-डवो जं जाहे दुट्ठं भवइ तं ताहे अइप्पमाणं भवइ, पंच-कोट्ठे पुरिसे छकोट्ठा इत्थिया नवसोए पुरिसे इक्का-रसमोया इत्थीया , पंचपेसीसयाइं पुरिसस्स तीसूणाइं इत्थीयाए वीसूणाइं पंडगस्स । (सू० १६)

तथा ' आउसो० ! ' हे आयुष्मन् अस्मिन् प्रत्यक्षे श-रीरे षष्ट्यधिकं शत शिराणा नाभिप्रभवाणा तिर्यग्गामि-नीना हस्ततल उपागताना भवति यासा निरुपघातेन-निरुप-द्रवेण बाहुबल भवति, तासा चैव 'से' तस्य उपघातेन-उपद्र-वेण पार्श्ववेदना पृष्ठिवेदना कुक्षिवेदना कुक्षिशूल च भवति तथा 'आउसो०' हे आयुष्मन् ! अस्य जन्तो षष्ट्यधिकं शतं

शिराणां नाभिप्रभवाणाम् अधोगामिनीनां गुदं प्रविष्टानां भवन्ति, यासां निरुपघातेनोपद्रवाभावेन मूत्रपुरीषवातकर्म्म प्रश्रवणकर्म्म विष्ठाकर्म्म वायुकर्म्म प्रवर्त्तते,मूत्रादिकं सुखेन कर्तुं शक्यत इत्यर्थः, तासां चैव गुदप्रविष्टशिराणामुपघातेन मूत्रपुरीषवातनिरोधो भवति, निरोधेन अर्शांसि गुदाङ्कुरा'हरस' इति लोकोक्तिः क्षुभ्यन्ति क्षोभं यान्ति,परमपीडाकरं रुधिरं मुञ्चन्तीत्यर्थः भवभावनोक्तकालर्षिवत् पाण्डुरोगश्च भवति, तथा 'आउसो०' हे आयुष्मन् ! अस्य जन्तोः पञ्चविंशतिः शिराः 'सिंभधारिणि' त्ति-श्लेष्मधारिण्यो भवन्ति, 'पच०'पञ्चविंशतिः शिराः पित्तधारिण्यः, दश शिराः शुक्रधारिण्यः, 'सत्त सि०' पुरुषस्योक्तप्रकारेण सप्तशिराशतानि भवन्ति, कथं ?,शरीरे ऊर्ध्वं गामिन्यः १६० अधोगामिन्यः १६० तिर्यग्गामिन्यः १६० अधोगामिन्यो गुदप्रविष्टाः १६० श्लेष्मधारिण्यः २५ पित्तधारिण्यः २५ शुक्रधारिण्यः १० एवं सर्वाः ७०० शिराः भवन्ति पुरुषाणां शरीरे इति । 'तीसू० ' पुरुषोक्ताः यास्ताः त्रिंशदूनाः स्त्रियाः भवन्ति, सप्तत्यधिकानि षट्शतानि भवन्तीत्यर्थः ६७० 'वीसू०' पुरुषोक्ताः यास्ताः विंशत्यूनाः पण्डकस्य, अशीत्यधिकानि षट्शतानि भवन्तीत्यर्थः ६८० ॥ अथ शरीरे रुधिरादिमानमाह-' आउ० हे आयुष्मन् ! अस्य जन्तोः रुधिरस्याढकं भवति, वसाया अर्द्धाढकं,'मत्थुलिंगस्से' ति मस्तकभेजकस्य फिप्फिसादेर्वा प्रस्थः मूत्रस्याढकं पुरीषस्य प्रस्थः पित्तस्य कुडवः श्लेष्मणः कुडवः शुक्रस्यार्द्धकुडवो भवति, एतच्चाढकप्रस्थादिमानं बालकुमारतरुणादीनाम् ' दो असईओ पसई, दो पसईओ य सेइया होइ।चत्तारि सेइयाओ कुलओ चत्तारि कुलआ पत्थो चत्तारि पत्था आढग'इत्यात्मीयात्मीयहस्तेनानेनव्यमिति,'ज जाहे०'यत् रुधिरादिकं यदा दुष्टं भवति तत्तदाऽतिप्रमाणं भवति । अयमाशयः —उक्तमानस्य शुक्रशोणितादेर्हीनाधिक्यं स्यात्तत्र वातादिदूषितत्वेनावसेयमिति । 'पच०'पञ्च कोष्ठः पुरुषः ,पुरुषस्य पञ्च कोष्ठका भवन्तीत्यर्थः, षट्कोष्ठा स्त्री, कोष्ठकस्वरूपं सम्प्रदायादवगन्तव्यमिति । नव श्रोत्रः पुरुषः तत्र कर्णद्वय२चक्षुर्द्वय२ घ्राणद्वय२ मुख७ पायू ८ पस्थ ६ लक्षणेन पुरुषः स्यात् । एकादशश्रोत्रा स्त्री भवति पूर्वोक्तानि नव स्तनद्वययुक्तानि एकादश श्रोत्राणि स्त्रीणां भवन्तीति एतन्मानुषीणामुक्तं गवादीनां तु चतुस्तनीनां त्रयोदश १३शूकर्यादीनामष्टस्तनीनां सप्तदश निर्व्याघाते, एवं व्याघाते पुनरेकस्तन्य अजाया दश१० त्रिस्तन्याश्च गोर्द्वादशेति, 'पच०' पुरुषस्य पञ्चपेशीशतानि भवन्ति ५०० त्रिंशदूनानि स्त्रियाः ४७० विंशत्यूनानि पञ्चपेशीशतानि नपुंसकस्य ४८०। उक्तं शरीरस्वरूपम् ।

(२५) अथास्यैवासुन्दरत्वं दर्शयन्नाह—

अब्भिंतरंसि कुणिमं, जो परियत्तेउ बाहिरं कुज्जा ।
तं असुइं दट्ठूणं, सया वि जणणी दुगुंछिज्जा ॥१॥(८३)

'अब्भिंतरसी'ति-शरीरमध्यप्रदेशे 'जो' त्ति-यत् कुणिमम्-अपवित्रं मांसं वर्त्तते तन्मांसं परियत्तेउ' त्ति-परावर्त्य परावर्त्तं कृत्वा यदि बहिः -बहिर्भागं कुर्यात् ,तदा तन्मांसम्'असुइं' अशुचि—अपवित्रं दृष्ट्वा स्वका अपि—आत्मीया अपि अन्या आस्तां स्वजननी-स्वाम्बा ' दुगुंछिज्ज ' त्ति—जुगुप्सां कुर्यात् हा ! किं मयाऽपवित्रं दृष्टमिति ।

माणुस्सयं सरीरं, पूइयमं मंससुक्कहड्डेणं ।
परिमंठवियं सोहइ,अच्छायणगंधमल्लेणं ॥२॥ (८४)

' माणुस्सयं ' मानुष्यकं—मनुष्यसम्बन्धि शरीरं-वपुः 'पूइयम' त्ति पूतिमत् , अपवित्रमित्यर्थः । ' परि० ' परि-समन्तात् सर्वत्र सम्यग् स्थापितं-रचितं केन मांसशुक्रहड्डेन हड्डु देश्यमस्थिवाचीति परिसठविय' त्ति-विभूषितं सत् ' सोहइ ' इति—शोभते , केन आच्छादनगन्धमाल्येन-तत्राच्छादनं-वस्त्रादि गन्धः -कर्पूरादि माल्यं-पुष्पमालादि ।

इमं चेव य सरीरं सीसघडीमेयमज्जमसट्ठियमत्थुलुंगसोणियवालुंडयचम्मकोसनासियसिंघाणयधीमलालयं अमणुन्नगं सीसघडीभंजियं गलतनयणकन्नुट्ठगंडतालुयं अवालुयाखिल्लचिक्कणं चिलिचिलियं दंतमलमइलं वीभच्छदरिसणिज्जं अंसलगबाहुलगअंगुली अंगुट्ठगनहसंधिसंघायसंधियमिणं बहुरसियागारं नालखंधच्छिराअणेगण्हारुबहुधमणिसंधिनद्धं पागडउदरकवालं कक्खनिक्खुडं कक्खगकलियं दुरंतं अट्ठिधमणिसंताणसतयं सव्वओ समंता परिसवंतं च रोमकूवेहिं सयं असुइं सभावओ परमदुग्गंधि कालिज्जयअंतपित्तजरहिययफोप्फसफेफसपिलिहोदरगुज्झकुणिमनवच्छिड्डधिविधिवंतहिययं दुरहिपित्तसिंभमुत्तोमहाययणं सव्वओ दुरंतं गुज्झोरुजाणुजंघापायसंघायसंधियं असुइ कुणिमगंधि , एवं चिंतिज्जमाणं बीभच्छदरिसणिज्जं अधुवं अनिययं असासयं सडणपडणविद्धंसणधम्मं पच्छा व पुरा व अवस्स चइयव्वं निच्छयओ सुट्ठु जाणएण आइनिहणं एरिसं सव्वमणुयाण देहं एस परमत्थओ सभावो । (सू०-१७)

'इमं चेव य'इत्यादि गद्यम् ,इदमेव च मनुजशरीरं-वपुः शीर्षघटीव मस्तकहड्डु मेदश्च अस्थिकृत् चतुर्थो धातुरित्यर्थः । मज्जा च शुक्रकरः षष्ठो धातुरित्यर्थः , मांसं च पललं तृतीया धातुरित्यर्थः अस्थि च कल्पं पञ्चमो धातुरित्यर्थः, मस्तुलुङ्गश्च मस्तकस्नेहः शोणितं च रुधिरं द्वितीयो धातुरित्यर्थः , वालुण्डकश्च अन्तरशरीरावयवविशेषः चर्म्मकोशश्च त्वचिकाः नाशिकासिङ्घाणश्च घ्राणमलविशेषः धिग्मलं च अन्यदपि शरीरोद्भवं निन्द्यमलं तानि तेषामालयं गृहमित्यर्थः ,अमनोज्ञकं मनोज्ञभाववर्जितं शीर्षघटीकरोटिका तया भञ्जितम्—आक्रान्तमित्यर्थः , गलन्नयनं यत्र तद् गलन्नयनं कर्णौष्ठगण्डतालुकम् 'अबालुया इति-लोकोक्त्या अबालुखिल्लश्च ' खील ' इति जनोक्तिः ताभ्यां चिक्कणं पिच्छिलमित्यर्थः , ' चिलिचिलियमि ' ति-चिगचिगायमानं घर्मावस्थादौ दन्तानां मलं दन्तमलं तेन ' मइलं ' त्ति—मलिनं मलीमसमित्यर्थः , बीभत्सं-भयकरं दर्शनमाकृतिरवलोक-

न वा रागादिना कृशावस्थाया यस्य वपुषस्तद् बीभत्स-दर्शनम् 'असलग' त्ति—अंशयो स्कन्धयो 'बाहुलग' त्ति बाह्वोर्भुजयो अङ्गुलीना-करशाखानाम् 'अङ्गुट्ठग' त्ति-अङ्गुष्ठयोरङ्गुष्ठयोर्नखाना महाराजाना च सधयस्तेषा सघातेन समूहेन सन्धितमिद वपु ,'बहु०' बहुरसिकागारम् 'नालख०' नालन स्कन्धशिराभि -असधमनीभि 'अणेगन्हारु'त्ति-अनकस्नायुभि अस्थिबन्धनशिराभि बहुधमनिभिरनकशिराभि सधिभिरस्थिमलापकस्थानैश्च, 'नद्ध' ति-नियन्त्रित प्रकट सर्वजनदृश्यमानम् उदरकपाल जठरकडहल्लक यत्र तत् प्रकटोदरकपाल कक्षेव दोर्मूलमेव निष्कुटम्—कोटर जीर्णशुष्कवृक्षवद् यत्र तत्कक्षनिष्कुटम् कक्षाया गच्छन्तीति कक्षागा अधिकारात्तद्गतकुत्सितवालास्तै कलित सदा सहित कक्षागकलितम्, यद्वा-कक्षाया भवा कात्तकास्तद्गतकेशनतास्ताभि कलितं 'दुरन' ति-दुष्टोऽन्तो विनाश प्रान्ता वा यस्स तद् दुरन्त दुष्पूर वा अस्थिधमन्यो सन्तानन परपरया सतयं 'ति-व्याप्त यत्तदस्थिधमनिसन्तानसन्तत,सर्वत -सर्वप्रकारै समन्तत -सर्वत्र रोमकूपै -रोमरन्ध्रै परिश्रवत् गलगलत् सर्वत्र सच्छिद्रघटवत् चशब्दादन्यैरपि नासिकादिरन्ध्रै परिश्रवत्, 'सय' ति-स्वयमव अशुचि-अपवित्र सभावउ' त्ति-स्वभावेन परमदुष्टगन्धीति 'कलिज्जयअतपित्तजरहियफाप्फसफफसपिलिह' त्ति-प्लीहा-गुल्म उदर' त्ति—जलोदर गुह्यकुणिम मास-नवछिद्राणि यत्र तत्तथा(थि)धिगि थि)धिवत त्ति-द्रिगद्रिगायमान हियय त्ति-हृदय यत्र तत्,परम-यावत् हृदय,नव छिद्राणि तु-नयनद्वयकर्णद्वयनासिकाद्वयजिह्वाशिश्नापानलक्षणानि'दुरहि' त्ति-दुगन्धाना पित्तसिम्भमूत्रलक्षणानामाषधानामायतन-गृह सर्वौषधायतनं रोगादावस्मिन् सवाषधप्रक्षेपात् ,सर्वत्र-सर्वभागे दुष्टोऽन्तो विनाश प्रान्तो यस्य तत् सर्वता दुरन्तम् 'गुज्झो०' गुह्योरुजानुजङ्घापादसघातसंधितमुपस्थसक्थिनलकीलनलकिनीक्रमणपरस्परमीलनसमृहसीवितम् अशुचि-कुणिमस्य-अपवित्रमांसस्य गन्धो यत्र तदशुचिकुणिमगन्धि, 'एव चि०' एवम्—पूर्वोक्तप्रकारेण चिन्त्यमान बीभत्स—दर्शनीय-भयंकररूपम् अधुवं अनियय असासय चे' ति-पदत्रयव्याख्या पूर्ववत् 'सडण०' शटनपतनविध्वसनधर्मम् तत्र शटन कुष्ठादिनाऽङ्गुल्यादे , पतन बाह्वादे खड्गच्छेदादिना विध्वसन सर्वथा क्षय एत धर्मा —स्वभावा यस्य तत्तथा पच्छा व पुरा व अवस्स चइयव्व' ति-पूर्ववत् 'निच्छ०' निश्चयत सुष्ठु भृश त्व जाण' त्ति—जानीहि एतन्मनुष्यशरीरम् 'आइनहण' ति-आदिनिधन सादिसान्तमित्यर्थ ईदृश पूर्ववर्णित वक्ष्यमाणं वा सर्वमनुजाना समस्तमनुष्याण देह —शरीरम् एष पूर्वोक्त शरीरस्य परमार्थत —तत्त्वत स्वभाव ।

(२६) अथ विशेषत शरीरादे अशुभत्व दर्शयति—

सुक्कम्मि सोणियम्मि य ,
संभूओ जणणिकुच्छिमज्झम्मि ।
तं चेव अमिज्झरसं ,
नवमासे घुंटियं मंतो ॥ ८५ ॥

'सुक्कम्मि' इत्यादि 'सुक्क०' जननीकुक्षिमध्ये-मातृजठरान्तरे शुक्र वीर्ये शोणिते लोहिते चशब्दादेकत्र मिलिते सति प्रथम सभूत उत्पन्न तदवामध्यरसं—विष्ठारस 'घुटियं' ति-पिबन् सन् नव मासान् यावत् स्थित इति।

जोणीमुहनिप्फिडिओ, थणगच्छीरेण वड्ढिओ जाओ ।
पगई अमिज्झमइओ, कह देहो धोइउं सक्को ॥८६॥

योनिमुखनिष्फिटित स्मरमन्दिरकुण्डनिर्गत थणग' ति-प्राकृतत्वादनुस्वार स्तनकक्षीरेण वर्द्धित -पयोधरदुग्धेन वृद्धिं गत प्रकृत्याऽमेध्यमया जात , एवविधा देह कथ 'धोइउ' ति-धौतु-क्षालयितु शक्य ? । त० । (शेषवक्तव्यता 'इत्थी' शब्दे द्वितीयभाग ६०४ पृष्ठ गता ।) ' रसासृग्मांसमेदोऽस्थि-मज्जाशुक्रान्त्रवर्चसाम् । अशुचीना पद्काय , शुचित्व तस्य तत् कुत ॥ १ ॥ अष्ट १६ अष्ट० ।

नारकादिशरीराणि बीभत्सान्युदाराणि च दृष्ट्वापि न केवलदर्शन स्कभ्नातीति शरीरप्ररूपणाय 'नेरइयाण' मि—त्यादिसूत्रप्रपञ्च —

णेइयाणं सरीरगा पंचवण्णा पंचरसा पण्णत्ता , तं जहा-किण्हा० जाव सुक्किल्ला, तित्ता० जाव मधुरा, एव निरंतर० जाव वेमाणियाणं । सू० (३६५×)

'णेरइयाण' मित्यादि, कण्ठ्य नवर पञ्चवर्णत्वं नारकादि-वैमानिकान्ताना शरीराणा निश्चयनयात् , व्यवहारतस्तु एकवर्णप्राचुर्यात् कृष्णादिप्रतिनियतवर्णतैवेति '०जाव सुक्किल्ल' त्ति किण्हा नीला लोहिया हालिद्दा सुक्किल्ला य० जाव महुर' त्ति 'तित्ता कडुया कसाया अंबिला महुरा ०जाव वेमाणियाणा' ति । चतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणि । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

(२७) शरीराणा वर्णादि-

ओरालियसरीरे पंचवन्ने पचरसे पण्णत्ते , तं जहा-किण्हे० जाव सुक्किल्ले, तित्ते० जाव महुरे एवं० जाव कम्मगसरीर सव्वे वि णं बादरबोंदिधरा कलेवरा पचवण्णा पचरसा दुगंधा अट्ठफासा । (सू० ३६५+)

तथा सर्वाण्यपि बादरबोन्दिधराणि पर्याप्तकत्वेन स्थूराकार-धारीणि कलेवराणि शरीराणि मनुष्यादीना पञ्चादिवर्णादीन्यवयवभेदनति आक्षगोलकादिषु तथैवापलब्ध । दो गध त्ति सुरभिदुरभिभेदात्। अट्ठफास'त्ति-कठिनमृदुशीतोष्णगुरुलघुस्निग्धरूक्षभेदादिति, अबादरबोन्दिधराणा तु न नियतवर्णादिव्यपदेश्यानि , अपर्याप्तत्वेनावयवविभागाभावादिति । स्था० ५ ठा० १ उ० । (कस्मादौदारिकाद शरीरात्कति क्रिया इति'किरिया' शब्दे तृतीयभागे ५३६ पृष्ठ गतम् ।)
" पाणीयसत्थग्गिसभमर्हिं च देहतरसकमण करेइ जीवो मुहुत्तेण । " महा० ६ अ०।(ओदनादयो वनस्पतयोऽग्निकायत्वन वक्तव्या स्युरिति 'अगणिजीवसरीर' शब्दे प्रथमभाग १५६ पृष्ठे गतम् ।) (निर्ग्रन्थाना शरीरद्वारम् 'णिग्गंथ' शब्दे चतुर्थभागे २०३६ पृष्ठ गतम् ।) ('सम' शब्देऽस्मिन्नेव भाग ३६३ पृष्ठे नैरयिकादय. समाहारा. समशरीरा इत्युक्तम् ।) (पृथिवीकायस्य सूक्ष्मबादरशरीराणि पुढवी-

काइय ' शब्दे पञ्चमभाग उक्तानि ।) " शरीर धर्मसंयुक्तं, रक्षणीय प्रयत्नत । शरीराच्छ्रवते धर्मः, पर्वतात्सलिल यथा ॥ १ ॥ " इति शरीरस्य धर्मोपग्राहिता । स्था० ५ ठा० ३ उ० । सूत्र० । ध० । आचा० । (शरीराश्रयेण जीवभेद ' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२४ पृष्ठ उक्त ।)

(२८) आत्मा शरीर स्पृष्ट्वा नियाति निर्जरति च कर्मणो देशत सवथा वा भवान्तर सिद्धो वा गच्छन शरीरान्निर्याति भवतीति सूत्रपञ्चकेन तदाह—

दोहिं ठाणेहिं आता सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाति, तं जहा-देसेण वि आता सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाति, सव्वेण वि आया सरीरगं फुसित्ता णं णिज्जाति एवं फुरित्ता, एवं फुडित्ता, एवं संवट्टतित्ता, एवं निव्वट्टतित्ता । (सू० ८७)

' दोहीं ' त्यादिक कण्ठ्य, नवर द्वाभ्या प्रकाराभ्या देसेण वि त्ति—देशेनापि कतिपयप्रदेशलक्षणेन केषाञ्चित्प्रदेशानामिलिकागत्योत्पादस्थानं गच्छता जीवेन शरीराद्बहि क्षिप्तत्वात्, आत्मा-जीव,—शरीर-देह स्पृष्ट्वा—श्लिष्ट्वा निर्याति शरीरान्मरणकाल नि सरतीति, ' सव्वेण वि ' त्ति-सर्वेण-सर्वात्मना सर्वैर्जीवप्रदेशै कन्दुकगत्योत्पादस्थान गच्छता शरीराद् बहि प्रदेशानामप्रक्षिप्तत्वादिति, अथवा-देशेनापि-देशताऽप्यपिशब्द सर्वेणापीत्यपेक्ष , आत्मा-शरीर काऽर्थ ? शरीरदेश पादादिक स्पृष्ट्वाऽवयवान्तरेभ्य प्रदेशसहाराद्विनिर्याति, स च ससारी, सर्वेणापि' सर्वतयाऽपि, अपिर्देशेनापीत्यपेक्ष , सर्वमपि शरीर स्पृष्ट्वा नियातीति भाव , स च सिद्ध वक्ष्यति च—' पायणिज्जाणे णिरयसु उववज्जति ' त्यादि, यावत् ' सव्वगणिज्जा सिद्धेसु ' त्ति—आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरण भवतीत्यत उच्यते- एव मित्यादि ' एव-मिति— दोहिं ठाणही त्याद्यभिलापसूचनार्थं ,तत्र देशेनापि कियद्भिरप्यात्मप्रदेशैरिलिकागतिकाले ' सव्वेण वि ' त्ति-सर्वैरपि गन्दुकगतिकाले शरीर ' फुरित्ता ण ' ति—स्फोरयित्वा सस्पन्द कृत्वा नियाति, अथवा—शरीरक देशेन शरीरदेशमित्यर्थ , स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले,सर्वत -सर्वं शरीर स्फारयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणावसर इति । स्फारणा च सात्मकत्व स्फुट भवतीत्याह-' एव मित्यादि, ' एव ' मिति—तथैव देशेन-आत्मदेशन शरीरक ' फुडित्ता ण ' ति-सचेतनया स्फुरणलिङ्गेन स्फुट कृत्वा इलिकागतौ, सर्वेण सर्वात्मना स्फुट कृत्वा गेन्दुकगताविति । अथवा—शरीरक देशत —सात्मकतया स्फुट कृत्वा पादादिना निर्याणकाले-सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति । अथवा—' फुडित्ता ' स्फाटयित्वा विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽक्ष्यादिविघातेन, सर्वत सर्वविशरणेन देवदीपादिजीववदिति । शरीर सात्मकतया स्फुटीकुर्वस्तत्सवर्त्तनमपि कश्चित्करोतीत्याह-' एव ' मित्यादि ' एव ' मिति-तथैव ' संवट्टइत्ता णं ' ति-संवर्त्य-सङ्कोच्य शरीरकं देशेनेलिकागतौ शरीरस्थितप्रदेशै, सर्वेण सर्वात्मना गेन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितस्वान्निर्यातीति । अथवा-शरीरक शरीरिणमुपचाराद्दण्डयोगाद्दण्डपुरुषवत्, तत्र देशत सवर्त्तन ससारिणो म्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसहारात्, सर्वेनस्तु निर्वाण गन्तुरिति । अथवा-शरीरक देशेन सवर्त्य-हस्तादिसङ्कोचनेन, सर्वत सर्वशरीरसङ्कोचनेन पिपीलिकादिवदिति आत्मनश्च सवर्त्तन कुर्वन् शरीरस्य निवर्त्तन करोतीत्याह-एव ' निव्वट्टयित्ता ण ' ति-तथैव निवर्त्य-जीवप्रदेशेभ्य शरीरक पृथक्कृत्यत्यर्थ , तत्र देशेनलिकागतौ, सर्वेण गेन्दुकगतौ । अथवा-देशेन शरीर निवर्त्यात्मन पादादिनिर्याणेवान्, सवत सर्वाङ्गनिर्याणेनेति । अथवा-पञ्चविधशरीरसमुदायापेक्षया देशेन शरीरम् औदारिकादि निवर्त्य तैजसकार्मणे त्वादायैव, तथा सर्वेण सर्व शरीरसमुदाय निवर्त्य निर्याति, सिध्यतीत्यर्थ । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

पुव्विं पेयं पच्छा पेयं भिउरधम्मं विद्धंसणधम्मं अधुवं अणितियं असासयं चयोवइयं विपरिणामधम्मं पासह । (सू० १४७ +)

आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । (इद ' लोगसार ' शब्दे षष्ठे भागे व्याकृतम् ।) " आत्मान सवतो रक्षेत्, प्राहुर्धर्मविदो जना । यदिद चैव शरीर, धर्मस्याद्य हि साधनम् ॥ १ ॥ जीवन् भद्राण्यवाप्नोति, जीवन् पुण्य करोति च । मृतस्य देहनाशोऽस्ति , धर्म—व्युपरमस्तथा ॥२॥" सूत्रा० १ अधि० १ प्रस्ता० । वर्त्तमानचतुर्विंशतितीर्थकृता पउमाऽऽभा वासुपुज्जा रत्ते' ति गाथा द्विवर्णविभाग किं शरीरेषु दृश्यमान उत ध्यानाद्यर्थं कल्पनामात्रमिति प्रश्न ?,अत्रोत्तरम्-एतद्गाथोक्तवर्णविभागस्तीर्थकृता शरीरगता ज्ञेय इति ॥ ३४६ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सरीरकाय-शरीरकाय-पु० । कायभेदे, आव० १ अ० । (स च ' काय ' शब्दे तृतीयभागे ४४५ पृष्ठे औदारिकादिभेदात्पञ्चधोक्त ।)

सरीरग--शरीरक- न० । शरीरमेव शरीरक स्वार्थे क । आत्मनो भोगायतने स्था० १ ठा० । (पञ्चधा शरीराणि ' सरीर ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे उक्तानि ।) अनुकम्पितादिधर्मोपेते शरीरे, स्था० १ ठा० । भ० । अनु० ।

सरीरजड्ड--शरीरजड--पु० । शरीरक्रियायामनिपुणे, व्य० १० उ० । आव० । भ० । अनु० । (' जड्ड ' शब्दे चतुर्थभागे १३८६ पृष्ठेऽय विस्तरेणोक्त ।)

सरीरणाम--शरीरनामन्--न० । शरीरनिबन्धने नामकर्मभेदे, यदुदयादौदारिकादिशरीर करोति । तच्च पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीरभेदात् । प्रव० २१६ द्वार । श्रा० । कर्म० । स० । शरीरपर्याप्त्यैव सिद्धे, स० । (एतत्प्रयोजन ' णामकम्म ' शब्दे चतुर्थभागे १९९९ पृष्ठे उक्तम् ।)

सरीरणिव्वत्ति--शरीरनिर्वृत्ति--स्त्री० । औदारिकादिपञ्चविधशरीरनिष्पत्तौ, भ० १९ श० ८ उ० । (चतुर्थभागे २१२० पृष्ठ उक्तैषा ।)

सरीरथामावहारविजढ--शरीरस्थामापहाररहित–त्रि० । शरीरस्य स्थाम-प्राणस्तथाऽपहारोऽपलपन तेन विजढो-रहितः शरीर स्थामापहाररहित । दैहिकबलवियुक्ते, व्य०३ उ० ।

सरीरदोब्बल्ल-शरीरदौर्बल्य-न० । वपुषो दौर्बल्य, दर्श० ३ तत्त्व ।

सरीरदोस-शरीरदोष-पुं० । ज्वरशूलादिभिः शरीरदौष्ट्ये, द्वा० २७ द्वा० ।

सरीरपओगबंध-शरीरप्रयोगबन्ध-पुं० । औदारिकादिशरीराणां वीर्यान्तरायक्षयोपशमादिजनितव्यापारेण शरीरपुद्गलोपादाने 'शरीरप्रयोगस्य बन्धे च । भ० ८ श० ६ उ० ।

सरीरपच्चक्खाण-शरीरप्रत्याख्यान-न० । शरीरस्याभिष्वङ्गपरिवर्जनप्रतिज्ञाने , भ० १७ श० ३ उ० । प्रस्तावे समागते शरीरस्यापि व्युत्सर्जने , उत्त० ।

सरीरपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?, सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुणत्तं निव्वत्तेइ । सिद्धाइसयगुणसंपन्नेणं जीवे लोगग्गमुवगए परमसुही भवइ ॥ ३८ ॥

हे भगवन् ! शरीरप्रत्याख्यानेन शरीरव्युत्सर्जनेन जीवः किं लाभं जनयति ? , गुरुराह—शरीरप्रत्याख्यानेन सिद्धातिशयगुणत्वं निर्वर्त्तयति-कोऽर्थः ? सिद्धानां ये अतिशयगुणाः-सर्वोत्कृष्टगुणास्तेषां भावः सिद्धातिशयगुणत्वं यतो हि सिद्धा न नीला न लोहिता न हारिद्रा न शुक्ला इत्याद्य एकत्रिंशद्गुणास्तद्वत्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः , प्राप्तसिद्धातिशयगुणो जीवो लोकाग्रं मोक्षमुपगतः सन् सुखी भवति । यद्यपि योगप्रत्याख्यानेन शरीरप्रत्याख्यानं समागतं तथापि मनोवाक्कायोगशरीरस्य प्राधान्यख्यापनार्थं पृथक् उपादानम् । उत्त० २९ अ० । (एतत्फलम् ' मरण ' शब्दे षष्ठभागे ११ पृष्ठे विस्पष्टीकृतम् ।)

सरीरपज्जत्ति-शरीरपर्याप्ति-स्त्री० । यया शीतीभूतमाहाररसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति, प्रव० २३१ द्वार । प्रज्ञा० । कर्म० । पं० सं० । न० ।

सरीरबंध-शरीरबन्ध-पुं० । समुद्घाते सति विस्तारितसङ्कोचितजीवप्रदेशसम्बन्धविशेषवशात्तैजसादिशरीरप्रदेशानां बन्धविशेषे , भ० ८ श० ९ उ० ।

सरीरबन्धणाम-शरीरबन्धनामन्-न० । औदारिकशरीरपुद्गलानां पूर्वबद्धानां बध्यमानानां च सम्बन्धकारणे नामकर्मभेदे , स० ४२ सम० ।

सरीरभेय-शरीरभेद-पुं० । शरीरस्य भेदो विनाशः । (तस्मिन्) शरीरविनाशे, उत्त० ३६ अ० । आचा० ।

सरीरवक्कंति-शरीरव्युत्क्रान्ति-स्त्री० । दिव्यशरीरत्यागे, "भववक्कंतीए सरीरवक्कंतीए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते " कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

सरीरवग्गणा-शरीरवर्गणा-स्त्री० । औदारिकादिशरीरप्रायोग्यवर्गणायाम् , पं० सं० ५ द्वार । ('वग्गणा' शब्दे षष्ठभागे साऽदर्शि ।)

सरीरविउस्सग्ग-शरीरव्युत्सर्ग-पुं० । नारकायुष्कादिहेतूनां मिथ्यादृष्टित्वादीनां त्यागे, औ० ।

सरीरवोच्छेयण-शरीरव्यवच्छेदन-न० । देहत्यागे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सरीरसंघायण-शरीरसंघातन-न० । औदारिकादिशरीरपुद्गलानां गृहीतानां शरीररचनायाम् , स० ४२ सम० ।

सरीरसंपया-शरीरसंपद्-स्त्री० । विशिष्टशरीरतारूपे गणिसंपद्भेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । ('गणिसंपया' शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठे गता वक्तव्यता ।)

सरीरसक्कार-शरीरसत्कार-पुं० । देहविभूषायाम् , पञ्चा० ६ विव० ।

सरीरसक्कारपोसह-शरीरसत्कारपौषध-पुं० । देशतः शरीरसत्कारस्यैकतरस्याकरणं , सर्वतस्तु सर्वस्यापि तस्याकरणे , ध० २ अधि० । आव० ।

सरीरसक्कारसंगय-शरीरसत्कारसङ्गत-त्रि० । देहविभूषानुगते पञ्चा० ६ विव० ।

सरीराणुगय-शरीरानुगत-त्रि० । व्यजनादिजन्ये शरीराश्रये वायुकाये स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सरीरि-शरीरिन्-पुं० । शरीरमस्यास्तीति शरीरी । संसारिजीवभेदे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

सरीरोगाहणा-शरीरावगाहना-स्त्री० । शरीराणामाधारभूतेक्षेत्रे, स्था० ४ ठा० १ उ० । येषु प्रदेशेषु शरीरमवगाढम् । स० । भ० ।

प्रकारान्तरेण पृथिवीकायिकावगाहनाप्रमाणमाह—

पुढविकाइयस्स णं भंते ! केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए रन्नो चाउरंतचक्कवट्टिस्स वन्नगपेसिया तरुणी बलवं जुगवं जुवाणी अप्पायंका वन्नओ०जाव निउणसिप्पोवगया नवरं चम्मेट्ठदुहणमुट्ठियसमाहयणिचियगत्तकाया न भण्णति सेसं तं चेव ०जाव निउणसिप्पोवगया तिक्खाए वइरामईए सण्हकरणीए तिक्खेणं वइरामएणं वट्टावरएणं एगं महं पुढविकाइयजतुगोलासमाणं गहाय पडिसाहरिय २ पडिसंखिविय पडिसंखिविय ०जाव इणामेव त्ति कट्टु तिसत्तक्खुत्तो उप्पीसेज्जा तत्थ णं गोयमा ! अत्थेगतिया पुढविकाइया आलिद्धा अत्थेगइया पुढविकाइया नो आलिद्धा अत्थेगईया संघाइ (ट्टि) या अत्थेगइया नो संघट्टि (ट्टि)या अत्थेगइया परियाविया अत्थेगइया नो परियाविया अत्थेगइय उद्दविया अत्थेगइया नो उद्दविया अत्थेगइया पिट्ठा अत्थेगइया नो पिट्ठा, पुढविकाइयस्स णं गोयमा ! एमहालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता । (सू०-६५३ ×)

' पुढवी ' त्यादि, ' वन्नगपेसिय ' त्ति चन्दनपेषिका तरुणीति प्रवर्द्धमानवया ' बलवं ' ति सामर्थ्यवती ' जुगवं ' ति सुषमदुष्षमादिविशिष्टकालवती ' जुवाणि ' त्ति वयःप्राप्ता ' अप्पायंक ' त्ति नीरोगा ' वन्नओ ' त्ति अनेनेदं सूचितम्—' थिरग्गहत्था दढपाणिपायपिट्ठंतरोरुपरिणए ' इत्यादि, इह वर्णके ' चम्मेट्ठदुहण ' इत्याद्यप्यधीतं तदिह न वाच्यम् , स्त्रियाः विशेषणस्य स्त्रिया असम्भवात् , अत एवाह— ' चम्मेट्ठदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्तकाया न भण्णइ ' त्ति, तत्र च चर्मेष्टकादीनि व्यायामक्रियायामुपकरणानि तैः स-

मांहतानि व्यायामप्रवृत्तावत एव निचितानि च—घनीभूतानि गात्राणि—अङ्गानि यत्र स तथा, तथाविध काया यस्या सा तथेति, 'तिक्खाए' त्ति परुषाया 'वइरामईए' त्ति वज्रमय्या सा हि नीरन्ध्रा कठिना च भवति 'सराहकरणीए' त्ति श्लक्ष्णानि—चूर्णरूपाणि द्रव्याणि क्रियन्ते यस्या सा श्लक्ष्णकरणी—पेषणशिला तस्या 'वट्टावरएण' ति वर्त्तकवरेण—लोष्टकप्रधानेन 'पुढविकाइय' ति पृथिवीकायिकसमुदय 'जतुगोलासमाण' ति डिम्भरूपक्रीडनकजतुगोलकप्रमाण, नातिमहान्नमित्यर्थ, 'पडिसाहरिए'त्यादि इह प्रतिसंहरण शिलाया शिलापुत्रकाच्च सहरस्य पिण्डीकरण प्रतिसंक्षेपण तु शिलाया पतत सरक्षणम्। 'अत्थेगइय' त्ति सन्ति एके—कचन 'आलिद्ध' त्ति आदग्धा शिलाया शिलापुत्रक वा लग्ना 'संघट्टिय' त्ति सङ्घर्षिता 'परिताविय' त्ति पीडिता 'उद्दविय' त्ति मारिता, कथम्?, यत 'पिट्ठ' त्ति पिष्टा 'एमहालिय' त्ति एव महतीति महती चातिसूक्ष्मेति भाव, यतो विशिष्टायामपि पेषणसामग्र्या केचिन्न पिष्टा नैव च छुप्ता अपीति। 'अत्थगइया संघट्टिय' त्ति प्रागुक्तम्। भ० १९श०३उ०।

सरीरोवहि-शरीरोपधि-पु०। शरीररूपायामुपधौ, स्था० १ ठा०।

सरीसिव-शरीसृप-पु०। गोधादिषु भुजोरुभ्या सर्पणशीलेषु तिर्यक्षु ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। आचा०। सूत्र०।

सरूप-स्वरूप-त्रि०। आत्मरूपे, द्वा० ३१ अष्ट०। स्वभावे, पञ्चा० १६ विव०।

सरूवि(ण्)-सरूपिन्-पु०। सह रूपेण मूर्त्या वर्त्तत इति समासान्त इन्नन्त्यर्थ सरूपी। संस्थानवर्णादिमति सशरीरे जीवे, स्था० ४ ठा० १ उ०। भ०।

सरोरुह-सरोरुह-कमले, "सरोरुह पुंडरीअ" पाइ० ना० १० गाथा।

सरोस-सरोष-त्रि०। क्रुद्धे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ०।

सलक्खण-स्वलक्षण-न०। लक्ष्यते तदन्यव्यपोहेनावधार्यते वस्त्वनेनेति लक्षणम्। स्वश्च तल्लक्षण च स्वलक्षणम्। असाधारणधर्मे, यथा जीवस्योपयोग, यथा वा प्रमाणस्य स्वपरावभासकज्ञानत्वम्। स्था० १० ठा० ३ उ०।

सलक्खण-पु०। लक्षणाढ्ये कवौ, दश० २ अ०।

सलक्खणकारणहेउदोस-स्वलक्षणकारणहेतुदोष-पु०। हेतु दोषविशेषे, स्था०।

सलक्खणकारणहेउदोसे। (सू० ७३ ×)

तथा लक्ष्यत तदन्यव्यपोहेनावधार्यते वस्त्वनेनेति लक्षणम्, स्व च तल्लक्षण च स्वलक्षण यथा जीवस्योपयोगो यथा वा प्रमाणस्य स्वपरावभासकज्ञानत्वम् ५, तथा करोति कारण परोक्षार्थनिर्णयनिमित्तमुपपत्तिमात्र यथा निरुपमसुख सिद्धो ज्ञानानाबाधप्रकर्षात्, नात्र किल सकललोकप्रतीतः साध्यसाधनधर्मानुगतो दृष्टान्तोऽस्तीत्युपपत्तिमात्रता, दृष्टान्तसद्भावेऽस्यैव हेतुव्यपदेश स्यात्। तथा—हिनोति गमयतीति हेतु साध्यसद्भावभावतदभावाभावलक्षण, ततश्च स्वलक्षणादीना द्वन्द्व, तेषा दोष, स्वलक्षणकारणहेतुदोष। इह कारणशब्द छन्दोऽर्थ द्विबद्धो ध्येय। अथवा—सह लक्षणेन यौ कारणहेतू तयोर्दोष इति विग्रह। तत्र लक्षणदोषोऽव्याप्तिरतिव्याप्तिर्वा, तत्राव्याप्तिर्यथा-यस्यार्थस्य सन्निधानासन्निधानाभ्या ज्ञानप्रतिभासभेदस्तत्स्वलक्षणमिति इद स्वलक्षणलक्षणम्, इद चेन्द्रियप्रत्यक्षमेवाश्रित्य स्यात् न योगिज्ञानम्, योगिज्ञाने हि न सन्निधानासन्निधानाभ्या प्रतिभासभेदोऽस्तीत्यतस्तदपेक्षया न किञ्चित्स्वलक्षण स्यादिति। अतिव्याप्तिर्यथा अर्थोपलब्धिहेतु प्रमाणमिति प्रमाणलक्षणम्, इह चार्थोपलब्धिहेतुभूताना चक्षुरध्यादनभोजनादीनामानन्त्यन प्रमाणयत्ता न स्यात्। अथवा-दार्ष्टान्तिकोऽर्थो लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षण-दृष्टान्तस्तद्दोष-साध्यविकलत्वादि, तत्र साध्यविकलता यथा-नित्य शब्दो मूर्त्तत्वाद्, घटवद्। इह घट नित्यत्व नास्तीति कारणदोष। साध्ये प्रति तदव्यभिचारो यथा-अपौरुषेयो वेदो वेदकारणस्याश्रूयमाणत्वादिति, अश्रूयमाणत्वं हि कारणान्तरादपि सम्भवतीति। हेतुदोषाऽसिद्धविरुद्धानैकान्तिकत्वलक्षण, तत्रासिद्धो यथाऽनित्य शब्दश्चाक्षुषत्वाद् घटवदिति, अत्र हि चाक्षुष व शब्दे न सिद्ध, विरुद्धो यथा-नित्य शब्द कृतकत्वात् घटवद्, इह घटे कृतकत्व नित्यत्वविरुद्धमानत्यत्वमेव साधयतीति, अनैकान्तिको यथा-नित्य शब्द प्रमेयत्वादाकाशवद्। इह हि प्रमेयत्वमनित्येष्वपि वर्त्तत तत सशय एवेति। स्था० १० ठा० ३ उ०।

सलद्धिजोग-स्वलब्धियोग-पु०। स्वकीयायां प्राप्तेऽर्हे, ध०।

अथ स्वलब्धियोग्यतामाह—

दीक्षावयःपरिणतो, धृतिमाननुवर्त्तकः।
स्वलब्धियोग्यः पीठादि-ज्ञाता पिण्डैषणादिवित्॥१३९॥

दीक्षावयोभ्या परिणत सम्प्राप्तश्चरप्रव्राजत पूर्णपर्यायश्चेत्यर्थ। धृतिमान् सयमे सुस्थ अनुवर्त्तक सर्वमनोऽनुवृत्तिकर्त्ता पीठादिज्ञाता कल्पपीठानिर्युक्तिज्ञाता पिण्डैषणादिवित् प्रतीतार्थ ईदृश स्वलब्धियोग्य स्वस्य स्वकीया लब्धि-प्राप्तिस्तस्या योग्य-अर्हो भवति, पूर्व गुरुपरीक्षिता वस्त्रादिलब्धिरासीत् इदानी स्वयं वस्त्रादिपरीक्षितु योग्यो जात इति भाव।

अस्यैव विहारविधिमाह—

एषोऽपि गुरुणा सार्द्धं, विहरेद्वा, पृथग्गुरोः।
तद्दत्तार्हपरीवारो-ऽन्यथा वा पूर्णकल्पभाक्॥१४०॥

एषोऽपि—स्वलब्धिमान् आस्ता गुरुलब्धिपरतन्त्र इत्यपिशब्दार्थ, गुरुणा—स्वलब्ध्यनुज्ञाचार्येण सार्द्धम्-समा विहरेत्—ग्रामाद्ग्रामान्तर गच्छेत्। अत्रापवादमाह-गुरो पूर्वोक्ताद् वेति पक्षान्तरे पृथक् भिन्नतया विहरेत्, कीदृश सन्नित्याह-तद्दत्तार्हपरीवारस्सन्—गुरुणा दत्त—अर्पित अर्हो—योग्य परीवार—परिच्छदो यस्य स तथा, तत्रापवादमाह—अन्यथेति गुरुदत्तयोग्यपरिवाराभावे, वेति पक्षान्तरे, पूर्णकल्पभाक् पूर्ण—समाप्त कल्प व्यवस्थाभेदं भजतीति तथा समाप्तकल्पेन विहरतीत्यर्थ। ध० ३ अधि०।

सलभ-शलभ-पुं० । पतङ्गे , स्था० ६ ठा० ३ उ० । आचा० ।

सलभपईववाइ(ण्)-शलभप्रदीपवादिन्-पुं० वादिन शलभ तुल्यान् कुर्वात प्रदीपकल्प प्रावचादान यथैक पतङ्गमेन्द्र-भूतिना सह गत । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

सललिय-सललित-न० । यत् स्वरघोलनाप्रकारेण ललतीव नत् सह ललितेनाति सललितम् । यद्वा-यत् श्रोत्रेन्द्रियस्य शब्दस्पर्शनमतीव सूक्ष्ममुत्पादयति सुकुमारमिव च प्रतिभासेत तत् सललितम् । जी० ३ प्रति०४ अधि० । रा० । स माधुर्ये, (त्रि०) ओघ० । लालित्योपते, औ०। सुप्रसन्नतोपेले, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

सलह-शलभ-पु० । पतङ्गे , पाइ० ना० २६२ गाथा ।

सलागा-शलाका-स्त्री० । नखादौ (नि० चू० १ उ० । खर्पत-रकद्रुघटिता सलागा । ग० २ अधि० । स० । नि० चू० ।) अञ्जनार्थवर्त्तौ , सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । शल्ये, 'पथमा सलागा पक्खिविज्जइ ' प्रथमा शलाका-एक सर्षप प्रक्षिप्यते । अनु० । कस्यचिद् वस्तुनोऽनेकभेदज्ञापनार्थ कोष्ठकरखासु २४ तीर्थकरा १२ चक्रिण ९ बलदेवा ९ वासुदेवा ९ प्रतिवासुदेवाश्चेति त्रय षष्टि शलाकापुरुषा । ती० २० कल्प ।

सलाघण- श्लाघन--न० । प्रशंसायाम् , ' उववूहण त्ति वा पसंस त्ति वा सद्धाजणण त्ति वा सलाघण त्ति वा एगट्ठ ' नि० चू० १ उ० ।

सलाहा-श्लाघा-स्त्री० । "क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात्" ॥ ८ । २ । १०१ ॥ इति लकारात् पूर्वोऽकार । प्रशंसायाम् , प्रा० २ पाद ।

सलाहणिज्ज-श्लाघनीय-त्रि० । श्लाघ्ये , प्रशस्ये , विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

सलिंग-स्वलिङ्ग--न० । रजोहरणगोच्छकादिधारित्वे, आ० । रयहरणमुहपुत्तियापडिग्गहादिधारण सलिंगं भवति । नि० चू० १ उ० ।

सलिंगसिद्ध-स्वलिङ्गसिद्ध-पुं० । स्वलिङ्गे-रजोहरणादिरूपे व्यवस्थिता सन्तो य सिद्धास्ते स्वलिङ्गसिद्धाः । न० । प्रज्ञा० । द्रव्यलिङ्ग प्रतीत्य रजोहरणगोच्छकादिधारिषु सिद्धेषु , पा० । ध० ।

सलिल-सलिल-न०। उदके,सूत्र० १श्रु० १२ अ०। पाइ० ना०। जल , आ० १ श्रु० ४ अ० । बो० । प्रश्न० । दर्श० । औ० । ' लो ल " ॥ ८ । ४ । ३०८ ॥ इति पैशाच्यामपि लस्य ल एव । सलिल । प्रा० ४ पाद ।

सलिलकुंड-सलिलाकुण्ड-न० । षष्ठीतत्पुरुष , गङ्गादिनदीना प्रपातकुण्डेषु, प्रभवकुण्डेषु च । स्था० ।

सव्वे वि णं सलिलकुंडा दस जोयणाइं उव्वेहेणं पसत्ता । (सू० ७७६×)

' सलिलकुंड ' त्ति-सलिलानां-गङ्गादिनदीनां कुण्डानि,-प्रपातकुण्डानि प्रभवकुण्डानि च सलिलाकुण्डानीति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सलिलरासि-सलिलराशि-पु० । समुद्रे , " रयणायरो सलिलरासि । " पाइ० ना० गाथा ।

सलिलविल-सलिलविल-न० । निर्झरे , भ० ७ श० ६उ० ।

सलिला-सलिला-स्त्री० । गङ्गादिमहानदीषु , स० १३८ सम० । (जम्बूद्वीपं यावत्य सलिलास्ताश्चास्य ' जम्बूदीव ' शब्दे चतुर्थभागे १३७५ पृष्ठे दर्शिता ।)

सलिलावई-सलिलावती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे चक्रवर्तिविजये, स्था०८ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीप अपरविदेहे सलिलावतीविजये वीतशोकायां राजधान्यां महाबलाभिधाना राजा ।" स्था० ७ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । आ० म० ।

सलिलुच्छय-सलिलोत्सव-पु० । प्लाविते, "पव्वालिअ आउ वालअ च सलिलुच्छय जाण " पाइ० ना० ७८ गाथा ।

सलिलोदगवासि-सलिलोदकवर्षि-पुं० । सलिला शीतादिमहानद्यस्तासामिव यदुदक रसादिगुणधर्म्यात् तस्य वर्ष । महानदीजलकल्पे वृष्टयुदके, दिव्व सलिलोदगं वासं वासइ । ' भ० १५ श० ।

सलेस-सलेश्य-त्रि० । लेश्यया सहितः । संसारिणि , स्था० २ ठा० ४ उ० ।

सल्ल-शल्य-न० । शल्यते-बाध्यतेऽनेनेति शल्यम् । द्रव्यतस्तामरादौ , भावतो मायादौ , स्था० ।

तओ सल्ला पसत्ता , तं जहा-मायासल्ले णियाणसल्ले मिच्छादंसणसल्ले । (सू० १४२×)

शल्यते-बाध्यते अनेनेति शल्य द्रव्यतस्तोमरादि , भावतस्तु इद त्रिविध-माया-निकृति सैव शल्य मायाशल्यम् , एव सर्वत्र नवर नितरा दीयते-लूयत मोक्षफलमनिन्द्यब्रह्मचर्यादिसाध्य कुशलकर्मकल्पतरुवनमनेन देवर्द्ध्यादिप्रार्थनपरिणामनिशितासिनेति निदान, मिथ्या-विपरीत दर्शनं मिथ्यादर्शनमिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । (' मरण ' शब्दे षष्ठे भागे १३६ पृष्ठे १४२ पृष्ठ च एतद्विस्तर उक्तः ।) पापानुष्ठाने, तर्जानते कर्मणि, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । उत्त० । अपराधलक्षणे मोक्षगमनव्याघातकारिजात कर्मणि च । व्य० १ उ० ।

शल्यभेदा —

अत्थेगे गोयमा ! पाणी, जेरिसमवि कोडिं गए ।
ससल्ले चरती धम्मं , आयहियं नावबुज्झइ ॥ १६ ॥
ससल्लो जइ वि कट्ठुग्ग, घोरवीरं तवं चरे ।
दिव्वं वाससहस्सं पि , ततो वी त तस्स निष्फलं॥१६॥
सल्लं पि भवई पावं, जमालोइयनिंदियं ।
न गरहियं न पच्छित्तं, कयं ज जह य भाणियं ॥ १७ ॥
मायाडंभमकत्तव्वं, महापच्छन्नपावया ।
अवजमाणायारं च, सल्लं कम्मट्ठसंगहो ॥ १८ ॥
असंजमं अहम्मं च, निस्सीलव्वत्तभाविय ।
सकलुसत्तमसुद्धी य, सुकयनासो तहेव य ॥ १९ ॥

दुग्गइगमणमणुत्तारं, दुक्खे सारीरमाणसे ।
अव्वोच्छिन्ने य समारे, विगोवणया महतिया ॥२०॥
केसिं विरूवरूवत्तं, दारिद्दं दोग्गइं गया ।
हाहा भूय सवेयणया, पारभूय पि जीवियं ॥ २१ ॥
निग्घिणत्त सकूरत्तं, निद्दयनिक्किमिया वि य ।
निल्लज्ज गूढहियत्तं, वंकविवरीयचित्तया ॥ २२ ॥
रागदोसो य मोहो य, मिच्छत्त घणचिक्कणं ।
संमग्गणासो य तहा, एगे संसित्तमेव य ॥ २३ ॥
आणाभंगमबोही य, समल्लत्तं भवे भवे ।
एवमादी य सल्लस्स, नामे एगट्ठिए बहु ॥ २४ ॥
जेणं सल्लियहियस्स, एगंसिम बहु भवंतरे ।
सव्वंगोवंगसंधीओ, पसल्लंती पुणो पुणो ॥ २५ ॥
से य दुविहे समक्खाए, सल्ले सुहुमे य बायरे ।
एक्केके तिविहे णेए, घोरुग्गुग्गतरे तहा ॥ २६ ॥
घोरा चउव्विहा माया, घोरुग्ग माणसंजुयं ।
माया लोभे य कोहे य, घोरुग्गुग्गतरे मुणे ॥ २७ ॥
सुहुमबायरभेएणं, सप्पभेयं पि नं मुणी ।
अरइं समुद्धरे खिप्पं, ससल्लो खेव सो खणं ॥ २८ ॥
खुड्डलगि त्ति अहिपोए, सिद्धत्थतुल्ले सिही ।
सपलग्गे खय खेइ , णगपुरे विज्झाडई ॥ २९ ॥
एवं तणु तणुयर , पावसल्लमणुद्धियं ।
भवभवंतरकोडीओ , बहुसनावपदं भवे ॥ ३० ॥
भयवं ! सुदुद्धरे एम, पावसल्ले दुहप्पए ।
उद्धरियं पि ण याणती, बहवे जह उद्धरिज्जई ॥३१॥
गोयम ! निम्मूलमुद्धरणं, नियमे तस्स भासियं ।
सुदुद्धरिस्स वि सल्लस्स, सव्वंगोवंगभेदिणो ॥ ३२ ॥
सम्मद्दंसणं पढमं, सम्मन्नाणं बिइज्जियं ।
तइय च सम्मचारित्त-मेगभूयमिमं तिगं ॥३३॥
खेत्तीभूते वि जे जित्ते, जे गूढे दंसणं गए ।
जे अट्ठीसुं ठिए केई, जे थिमज्झंतरं गए ।
सव्वंगोवंगसंखुत्ते, जे अब्भितरबाहिरे ।
सल्लंती जेण सल्लती, तं निम्मूलं समुद्धरे ॥३५॥ (महा०)
ताणि सव्वे भविताणं, सव्वसल्लं विवज्जिए ।
जे धम्ममणुचिट्ठज्जा, सव्वभूयप्पकपिया ॥३९॥
तस्स तं सफलं होज्जा, जम्मजम्मंतरेसु वि ।
विउला सायरिद्धी य, लभेज्जा सासयं सुहं ॥ ४० ॥
महा० १ अ० ।
तिण्णि सल्ला महाराय ', अस्सिं देहे समुट्ठिया ।
वायमुत्तपुरीसाणं, पत्त वेगं न धारए ॥ ओघ० ।

"अय शल्या महाराज !, अस्मिन् देह समुत्थिता । वायु-
मूत्रपुरीषाणा, प्राप्त वेग न धारयेत् ॥ १ ॥ प० चू० १ कल्प ।
' उद्धरियसव्वसल्लो, सिज्झइ जीवो धुयकिलेसो " इ०'प०।
नि० चू० । ('मरण' शब्दे षष्ठभागे १३५ पृष्ठे विस्तर ।)

सल्लइ-सल्लकी-स्त्री० । स्कन्धबीजवनस्पतिभेदे , सूत्र० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । स्था० । आचा० । आ० म० । उत्त० ।
गजप्रियाख्ये वृक्षविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

सल्लइपत्त-सल्लकीपत्र-न० । शल्लकयाख्यवृक्षविशेषदले, ज्ञा०
१ श्रु० ७ अ० ।

सल्लकत्तण-शल्यकर्त्तन-न० । कृन्ततीति कर्त्तनं शल्यानि-मा
याशल्यादीनि तथा कर्त्तनं शल्यकर्त्तनम् । मायादिशल्य-
च्छेदक, आव० ४ अ० । तद्भाविनाना हि भावशल्यान
व्युच्छेदमाशान्तीति । औ० । आ० म० । भ० । ज्ञा० । उपा०।
ध० । शल्यं—पापानुष्ठानं तज्जनित वा कर्म तत्कर्त्तयति-
छिनत्ति तच्छल्यकर्त्तनम् । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

सल्लग-सल्लग-न०। रंगे लगे सवरणे। शोभन लगन संवरण-
मिन्द्रियसयमरूप सल्लगस्तद्भाव । इन्द्रियसवरणे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ।

शल्यग-न० । शल्यवच्छल्यं मायानुष्ठानकार्यं गायति-कथ-
यात शल्यगम् । मायापरिज्ञाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आ०
म० । प्रश्न० ।

सल्लगहत्त-शल्यकहत्य-न० । शल्यस्य हत्या—हननमुद्धार-
इत्यर्थं शल्यहत्या तत्प्रतिपादकम् शल्यहत्यम् । शल्यो-
द्धारवैद्यकशास्त्र, विपा० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।

सल्लुद्धरण-शल्योद्धरण-न० । शल्याना मायाशल्यादीना
समुद्धरणकरणत्वाच्छल्योद्धरणम् । पा० । शल्यकर्त्तन, क-
ण्टकाद्युद्धारे.पञ्चा०१६विव०।ग० । आलोचनायाम् , ओघ०।

आलोयणा वियडणा, सोही सब्भावदायणा चेव ।
निंदण गरिह विउट्टण, सल्लुद्धरणं ति एगट्ठा ॥७९१॥

आलोचना विकटना शुद्धि. सद्भावदायणा णिंदण ग-
रहणा विउट्टण सल्लुद्धरण चेत्यकार्थिकानीति ।

एत्तो सल्लुद्धरणं, वुच्छामि धीरपुरिसपन्नत्तं ।
जं नाऊण सुविहिया,करेंति दुक्खक्खयं धीरा७९२ओघ०।

(अनयो वक्तव्यता ' आलोयणा ' शब्द द्वितीयभागे
४०५ पृष्ठ गता ।) (कण्टकोद्धरणम् ' कंटयाइउद्धरण '
शब्दे तृतीयभागे १७० पृष्ठे गतम् ।) (अन्यथाकरणे प्राय-
श्चित्त 'पच्छित्त' शब्दे पञ्चमभागे १३० पृष्ठ प्रतिपादितम् ।)
(प्रतिसेवनां कृत्वाऽऽलोचयेत् इति ' पडिसेवणा ' शब्दे
पञ्चमभागे ३६२ पृष्ठ गतम् ।)

भोगो अणेसणीए, समियत्तं भावणाण भावणया ।
जह सत्तिं चाकरणं, पडिमाणं पडिग्गहाणं च ॥२३॥

भोगो भोजनम् अनेषणीय कल्पेऽशनादौ विषयभूते इत्य-
प पिण्डविशुद्धिलक्षण उत्तरगुणेऽतिचार. । तथा अस-
मितत्वमप्रयत्न इति शेषसमितिचतुष्टये भावनाना महा-
व्रतरक्षणोपायभूताना पञ्चविंशतरनुप्रेक्षाणां वा द्वादशानां
किमित्याह-अभावनता प्राकृतत्वेन ताप्रत्ययस्य स्वार्थिक-

न्वाद्भावना अभावनस्य वाऽविद्यमानभावनस्य भावोऽभावनताऽनासेवनमिति भावनातिचारः । तथा यथाशक्ति च यथाबलं च अकरणमसेवा, प्रतिमानां भिक्षुप्रतिमानां मासिक्यादीनाम् अभिग्रहाणां च द्रव्यादिनियमानां च-शब्दाद्विविधतपसोऽपि तत प्रतिमाभिग्रहाणामतिचार इति ।

एते इत्थऽइयारा, ऽसद्दहणादी य गुरुयभावाणं ।
आभोगाणाभोगा-दि सेविया तह य ओहेणं ॥ ३४ ॥

एतेऽनन्तरोक्ता 'एत्थ' त्ति-एतेषु यथाक्रमं मूलगुणोत्तरगुणेषु अतिचारा-अतिक्रमाः, तथा अश्रद्धानादयश्च-अश्रद्धानं विपरीतप्ररूपणादयश्च भावानां जीवादिपदार्थानाम् अतिचारा इति प्रकृतम् । किंविधा इत्याह-'गुरुग' त्ति-गुरुका पृथिवीसंघट्टनादिभ्यः सकाशान्महान्तः, सद्धर्मम-हाद्रुममूलकल्पसम्यक्त्वदूषकत्वादेषाम् । एते च सर्वेऽपि आभोगानाभोगादिसेविता आभोगानाभोगादिकृताः, तत्राभोगोऽकर्त्तव्यमिदमिति ज्ञानम्, अनाभोगस्त्वज्ञानम्, आदिशब्दात्सहसाकारभयरागद्वेषादिपरिग्रहः । तथा चेति समुच्चये । ओघेनाभोगानाभोगादिविशेषाभावेनोपयुक्तगम-नागमनादिना । अथवा-ओघेन-लोकप्रवाहेण । अथवा—तथा चेत्यवस्थितेन, ओघेन—सामान्येन सामस्त्येनेति यावत् आलोचयेदिति योग इति गाथार्थः ।

तत किमित्याह—

संवेगपरं चित्तं, काऊणं तेहिँ तेहिँ सुत्तेहिं ।
सल्लाणुद्धरणविवा-गदंसगादीहिँ आलोए ॥ ३५ ॥

संवेगपरं-भवभयप्रधानं, मोक्षं प्रति प्रचलनवद्वा चित्तं-मनः कृत्वा-विधाय । कैरित्याह—तैस्तैः प्रवचनप्रसिद्धैः । सूत्रैः-वाक्यविशेषैः । किंविधैः ? शल्यानुद्धरणेऽकृत्यकरण-भावशल्याप्रकाशने यो विपाकः—दुष्टपरिणामस्तं दर्शयन्ति यानि तानि तथा, तदादिभिः—तत्प्रभृतिभिः आदिशब्दा-च्छल्योद्धरणगुणसंदर्शकसूत्रपरिग्रहः आलोचयेद् गुरवे निवेदयेत् । आलोचकोऽतिचारानिति प्रकृतम्, अथवा-आलोचयेदिति आलोचयेद् गुरुः शिष्यमिति गाथार्थः ।

अथ शल्यस्यैव लक्षणमाह—

सम्मं दुच्चरितस्स, परसक्खिगमप्पगासणं जं तु ।
एयमिह भावसल्लं, पसत्तं वीयरागेहिं ॥ ३६ ॥

सम्यग्भावतः दुश्चरितस्य-दुष्कृतस्य परसाक्षिकं-गीतार्थाभ्यक्षम् अप्रकाशनम्-अप्रकटनम्, यत्तु-यत्पुनः एतद् दुश्चरिताप्रकाशनम् इह शल्यविचारे भावशल्यं द्रव्यशल्येतरत् प्रज्ञप्तं—प्ररूपितं वीतरागैः—जिनैरिति गाथार्थः ।

शल्यानुद्धरणविपाकदर्शकादिभिः सूत्रैरित्युक्तमथ तद्दर्शनाय गाथाद्वयमाह—

ण वि तं सत्थं व विसं, दुप्पउत्तो व कुणति वेतालो ।
जं तं व दुप्पउत्तं, सप्पो व पमादिओ कुद्धो ॥ ३७ ॥
जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्धितं उत्तिमट्ठकालम्मि ।
दुल्लहबोहीयत्तं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ ३८ ॥

नापि-नैव तदपाय करोतीति योगः । शस्त्रं वा खड्गादि कृतभूतम् विषं वा हलाहलं दुष्प्रयुक्तो वा दुःसाधितो वा करोति—विधत्ते । वेतालः—पिशाचः यन्त्रं वा शतघ्न्यादि दुष्प्रयुक्तं—दुर्व्यापारितम्, सर्पो वा भुजङ्गः प्रमादितोऽवगीतः क्रुद्धः—कुपितः सर्वत्र वाशब्दा विकल्पार्थः । यमपायं करोति—विधत्ते भावशल्यं—दुश्चरितम् । अनुद्धृतमनाकृष्टं जीवदेहात् उत्तमार्थे-प्रधानप्रयोजनं-पण्डितमरणं समस्तानुष्ठानशङ्करकल्पत्वात्तस्य कालः-अवसर उत्तमार्थकालस्तस्मिन् । शस्त्रादीनि ह्येकभविकमेव मरणं कुर्वन्ति, एतच्चानन्तजन्ममरणपरम्पराम्, अत एवाह-दुर्लभबोधित्वमसुलभजिनधर्मताम् । अनन्तसंसारिकत्वमनन्तभवभाक्त्वम् । च समुच्चये । सम्यक्त्वचरणभ्रष्टा ह्युत्कर्षेणापार्ध-पुद्गलपरावर्त्तप्रमाणसंसारभाजनं भवन्तीति, भावशल्योद्धार-गुणसंदर्शकसूत्राणि पुनरेवम्—"आलोयणापरिणओ सम्मं काऊण सुविहिओ कालं । उक्कोस तिण्णि भवे गंतूण लभेज्ज निव्वाणं ॥१॥" इत्यादीनीति गाथाद्वयार्थः । पञ्चा० १५ विव० ।

सल्लमुद्धरिउकामेणं, सुपसत्थे य सोहणे दिणे ।
तिहिकरणमुहुत्तनक्खत्ते, जोगे लग्गे ससीबले ॥४१॥
कायव्वायंबिलक्खमणं, दस दिणे पंच मङ्गलं ।
परिजवियव्वं अट्ठसयं, सयहा तदुवरिं अहय करे ॥४२॥
अट्ठमभत्तेण पारित्ता, काऊणायंबिलं ततो ।
चेइयसाहू य वंदित्ता, करिज्ज खंतमरिसियं ॥ ४३ ॥
जे केइ दुट्ठु संलत्ते, जस्सुवरिं दुट्ठु चिंतियं ।
जस्स य दुट्ठु कयं जेण, परिदुट्ठु व कयं भवे ॥ ४४ ॥
तस्स सव्वस्स तिविहेणं, वाया मणसा य कम्मुणा ।
णीसल्लं सव्वभावेण, दाउं मिच्छा मि दुक्कडं ॥ ४५ ॥
पुणो वि वीयरागाणं, पडिमाओ चेइयालए ।
पत्तेयं सथुणे वंदे, एगग्गो भत्तिनिब्भरो ॥ ४६ ॥
वंदितुं चेइए सम्मं, छट्ठभत्तेण परिजवे ।
इमं सुयदेवयं विज्जं, लक्खहा चेइया लहे ॥ ४७ ॥
उवसंतो सव्वभावेणं, एगचित्तो सुनिच्छओ ।
आउत्तो अव्ववक्खित्तो, रागरइअरइवज्जिओ ॥ ४८ ॥
महा० १ अ० ।

सव-शव-न० । मृतशरीरे, 'कुणव सवं च मडयं' पाइ० ना० १५८ गाथा ।

सवण-शपन-न० । अभिधाने, आक्रोशे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

श्रवण-न० । वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसम्बद्धार्थग्रहणरूपे उपलब्धिविशेषे, आ० म० १ अ० । अभिलापप्लाविताऽर्थग्रहणस्वरूपे उपलब्धिविशेषे, अनु० । आ० म० । कर्णे, 'सवणा कण्णा' पाइ० ना० २५१ गाथा । (इाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शब्दं शृणोतीति 'इंदिय' शब्दे द्वितीयभागे ५५६ पृष्ठे गतम् ।) श्रवणविषयीकरणे, द्रव्या० १० अध्या० । आकर्णने, पञ्चा० १ विव० । साधुसमीपे जिनागमाकर्णने, पञ्चा० १ विव० । ध० । सूत्र० । उत्त० ।

सम्प्रति श्रवणविधिप्रतिपादनार्थमाह—

निद्दाविगहापरिव-ज्जिएहिँ गुत्तेहिँ पंजलिउडेहिं ।
भत्तिबहुमाणपुव्वं, उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥ ७०७ ॥
अभिकंतेहिँ सुभा-सियाइं वयणाइँ अत्थसाराइं ।
विम्हियमुहेहिँ हरिसा-गएहिँ हरिसं जणंतेहिं । ७०८॥

निद्राविकथापरिवर्जितैः, परिवर्जितनिद्राविकथैरित्यर्थः, गुप्तैः-मनोवाक्कायगुप्तैः 'पंजलिउडेहिं' इति-निष्ठान्तस्य प्राकृतत्वात् परनिपात इति कृतप्राञ्जलिभिः भक्तिः यथोचिता बाह्या प्रतिपत्तिर्बहुमानम्-आन्तरः प्रीतिविशेषस्तत्पूर्वम् उपयुक्तैः श्रवणैकनिष्ठैस्ततो गुरुमुखाद्विनिर्गतानि वचनानि 'सुभाषितानि शब्दार्थदोषरहितानि तथा अर्थसाराणि विपुलार्थसमन्वितानि अभिकाङ्क्षद्भिरपूर्वापूर्वश्रवणतो हर्षागतैरागतहर्षैरित्यर्थः, हर्षोत्कर्षवशादेव विस्मितमुखैस्तथा अन्येषां सवेगकरणाद्विना हर्षं जनयद्भिः श्रोतव्यम् । एवं च तैः शृण्वद्भिर्गुरोरतीव परितोषप्रकारेण प्रकृष्टेन आपाद्यते ।

तत किमित्याह—

गुरुपरितोसगएणं, गुरुभत्तीए तहेव विणएणं ।
इच्छियसुत्तत्थाणं, खिप्पं पारं समुवयंति ॥ ७०९ ॥

गुरुपरितोषगतेन-गुरुपरितोषप्रकारेण प्रकृष्टेन गुरुपरितोषेणेत्यर्थः, सोऽपि कथमित्याह-गुरुभक्त्या—आन्तर्प्रीतिविशेषरूपया तथैव विनयेन च देशकालाद्यपेक्षया यथोचितप्रतिपत्तिकरणलक्षणेन, किमित्याह—सम्यक् सद्भावप्ररूपणया ईप्सितसूत्रार्थयोः क्षिप्रं-शीघ्रं पारं समुपयान्ति । आ० म० १ अ० । स्था० । पं० व० । विशे० ।

श्रवणविधिमाह—

मूयं हुंकारं वा, बाढक्कारपडिपुच्छवीमंसा ।
तत्तो पसंगपारा-यणं च परिणिट्ठ सत्तमए ॥ ५६५ ॥

मूकमिति-मूकः शृणुयात् । इदमुक्तं भवति-प्रथमवाराश्रवणे संयतगात्रः सन् तूष्णीमासीन सर्वमवधारयेत् । द्वितीयवारया तु हुंकारं दद्यात् वन्दनं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये श्रवणे बाढक्कारं कुर्यादेवमेतन्नान्यथेति ब्रूयादित्यर्थः, चतुर्थे तु गृहीतपूर्वापरसूत्राऽभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात्कथमेतत्? इति, पञ्चमे तु मीमांसां विदध्यात्तत्र मातुमिच्छा मीमांसा प्रमाणजिज्ञासेति यावत्, ततः षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्गः पारगमनं चाऽस्य भवति, सप्तमे श्रवणे परिनिष्ठा भवति । एतदुक्तं भवति-गुरुवन्दनभाषत एव सप्तमवारायामिति । तदेवं शिष्यगतः श्रवणविधिरुक्तः । विशे० । न० । चं० प्र० ।

जिनवचनश्रवणस्य सारतामुपदर्शयन्नाह—

न वि तं करेइ देहो, ण य सयणो णेय वित्तसंघाओ ।
जिणवयणसवणजणिया, जं संवेगाइया लोए ॥ ४ ॥

नापि तत्करोति देहो न च स्वजनो न च वित्तसंघातः जिनवचनश्रवणजनिता यत्संवेगादयो लोके कुर्वन्ति । तथा ह्यसौ मतिक्षणभङ्गुरो देहः शोकायासकारणं क्षणिकसम्बन्धः स्वजनः अनिष्ठितायासव्यवसायास्पदं च वित्तसंघात इत्यसारता तीर्थकरभाषितकर्णामृतवाक्यश्रवणाच्च संवेगादयो जातजन्मजरामरणशोकाद्युपद्रवनाशादिना पवर्गहेतव इति सारतः, अतः श्रोतव्यं जिनवचनमिति

अथवा—

होइ दढं अणुराओ, जिणवयणे परमनिव्वुइकरम्मि ।
सवणाईँ गोयरो तह, सम्मद्दिट्ठिस्स जीवस्स ॥ ५ ॥

यद्वा-किमनेन निर्गत एव भवति-जायते इदम्-अत्यर्थमनुराग -प्रीतिविशेष कः ? जिनवचने-तीर्थकरभाषिते किंविशिष्टे परमनिर्वृत्तिकरे-उत्कृष्टसमाधिकरणशीले किं गोचराऽनुरागो भवति इत्यत्राह—श्रवणादिगोचरः—श्रवणश्रद्धानानुष्ठानविषय इत्यर्थः, तथा तेन प्रकारेण कस्यत्यत्राह—सम्यग्दृष्टेः जीवस्य प्रक्रान्तत्वात् श्रावकस्येत्यर्थः, अतोऽसौ श्रवणे प्रवर्त्तत एव, ततश्च शृणोति इति श्रावक इति युक्तमिति गाथाभिप्रायः । श्रा० । द० शा० । आचा० । 'सवणे नाणफले' प्रव० २ द्वार । कर्णे, श्रोत्रापलब्धिरूपे निर्वृत्तिरूपे च शब्दग्रहणेन्द्रिये, ग० ३ अधि० । औ० । स्वनामख्याते विष्णुदेवताके (अनु०) त्रितारे नक्षत्रभेदे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । ज्यो० । सूत्र० । ज० । स० । सू० प्र० ।

सवन्—न० । कर्मसु प्रेरणे, 'षू' प्रेरणे इति वचनात् । सू० प्र० १० पाहु० ।

सवणया—श्रवणता—स्त्री० । श्रूयतेऽनेनेति श्रवणमेकसामयिकः । सामान्यार्थावग्रहरूपोऽर्थावग्रहरूपो बोधपरिणामस्तद्भावश्च श्रवणता । श्रवणभाव, श्रवणार्थे, भ० ६ श० ३१ उ० । स्था० । औ० ।

सवणसंवच्छर—सवनसंवत्सर—पु० । सवनं कर्मसु प्रेरणम् 'षू' प्रेरणे इति वचनात्, । तत्प्रधानः संवत्सरः सवनसंवत्सरः । कर्मसंवत्सरापरनामके संवत्सरभेदे, 'कम्मो त्ति सावणो त्ति य, उऊ त्ति य तस्स नामाणि" । सू० प्र० १० पाहु० ।

सवण्ण—सवर्ण—त्रि० । सदृशे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सवत्ती—सपत्नी—स्त्री० । समानः—साधारणः पतिरस्या सा सपत्नी । स्वपत्युर्द्वितीयभार्यायाम्, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सवध—सपथ—पु० । इदमित्थमेव करिष्यामि इति निश्चितवाक्ये, प्रा० ४ पाद ।

सवयणणिराकय—स्ववचननिराकृत—त्रि० । आत्मीयवचनैरेव खण्डिते वाक्ये, यथा यदहं वच्मि तन्मिथ्येति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सवस—स्ववश—त्रि० । स्वतन्त्रे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सवसयण—शवशयन—न० । श्मशाने, नि० चू० १२ उ० ।

सवह—शपथ—पुं० । "पो व" ॥ ८ । १ । २३१ ॥ इति पस्य व । प्रा० । "नावर्णात्पः" ॥८।१।१७९॥ इति पस्य लुक् न भवति । सवहो । प्रा० । वाक्यविशेषे, आ० १ श्रु० १ अ० ।

सवहसाविय—शपथश्रा(शा)पित—त्रि० । शपथान् देवगुरुद्रोहिका भविष्यसि त्वं यदि विकल्पं नाख्यासीत्यादिकान् वाक्यविशेषान् श्रापिता श्रोत्रेन्द्रियोपसमभिहिता, शपथैर्वा आपिता शपथश्रापिता, शपथशापिता वा । शप्तेषु आक्रुष्टेषु, आ० १ श्रु० १ अ० ।

सवाय-सवाद्-पुं० । सह वादेन सवाद । वादसहिते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

सद्वाद्-पुं० । शोभनभारत्याम्, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

सद्वाच्-स्त्री० । शोभनवचने, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

सवार-सवार-न० । प्रभाते, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सवित-शपयत्-त्रि० । इद चेद परतपरारि वा भविष्यति इत्थभूतवचासि श्रावयति, औ० ।

सविज्जविज्जाणुगय-स्वविद्यविद्यानुगत-पुं० । स्वा आत्मीया विद्या स्वविद्या परलोकोपकारिणी केवलश्रुतरूपा तया स्वविद्यया अनुगता युक्ता न पुन परविद्यया इहलोकोपकारिण्येति । लोकोत्तरागमयुक्तेषु, 'सन्नोवसना अममा अकिंचणा, सविज्जविज्जाणुगया जससिणो ।' दश० ६ अ० ।

सविट्ठा-श्रविष्ठा-स्त्री० । धनिष्ठापरपर्याये नक्षत्रभेदे, च० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० ।

सवित्तिय-सवृत्तिक-त्रि० । चैत्यप्रतिबद्धगृहक्षेत्रादिवृत्तिभागिषु, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सवियप्पसमाहि-सविकल्पसमाधि-पुं० । सप्रज्ञातसमाधौ, द्वा० २० द्वा० । ('जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६२६ पृष्ठे विस्तरो गत ।)

सविया-सवितृ-पुं० । आदित्ये, आ० म० १ अ० । (आदित्यादेव दिग्विभाग इति 'दिसा' शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे दर्शिनम् ।) हस्तनक्षत्रे, हस्तनक्षत्रस्य सविता देव इति हस्ताऽपि सविता । अनु० ।

दो सविया । (सू० ६० +) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सवियार-सविचार-पुं० । विचरण विचार । अर्थाद् व्यञ्जने व्यञ्जनादर्थे मन प्रभृतियोगाना चान्यस्मादन्यस्मिन् विचरणम् । भ० २५ श० ७ उ० । आव० । सह विचारेण वर्तत इति सविचार । अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रमे, आव० ४ अ० । दर्श० । सविस्तरे, आह च चूर्णिकृत्-'सवियारा त्ति वित्थिन्नो' बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सविकार-त्रि० । भ्रूचेष्टादिसहिते, तं० ।

सवियारवयणवज्जण-सविकारवचनवर्जन-न० । सश्रृङ्गारभणिताना वर्जने, ध० ।

सवियारजपियाइं, नूणमुईरंति रागग्गिं ॥ ४० ॥

सविकारजल्पितानि-सश्रृङ्गारभणितानि नून-निश्चितमुदीरयन्त्युद्दीपयन्ति रागाग्निमतस्तानि न ब्रूते इति शेष । उक्तं च-" ज सुणमाणस्स कह, सुद्दुयर जलइ माणसे मयणो । समणेण सावएण वि, न सा कहा होइ कहियव्वा ॥ १ ॥" उपलक्षण चैतत् द्वेषानलमप्युद्दीपयन्ति केषांचिदित्यतोऽनर्थदायकानि मित्रसेनस्येव सविकारजल्पितानि न भाषणीयानि । ध० र० २ अधि० २ लक्ष० । (मित्रसेनकथा 'मित्तसेण' शब्दे षष्ठभागे गता ।)

सवियारसमाहि-सविचारसमाधि-पुं० । सावच्छेदवस्त्वालम्बने समाधौ, द्वा० । (स च 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६२६ पृष्ठे ।)

सवियारि (ण्)-सविचारिन्-त्रि० । सविचारेण वर्तत इति सविचारि । सर्वधनादित्वादिन् समासान्त । अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्ते, स्था० ४ ठा० १ उ० । ग० ।

सविसाण-सविषाण-त्रि० । सश्रृङ्गे, निर्ग्रन्थीभि सविषाणे आसने नोपवेष्टव्यम् । तत्र सविषाण नाम, यथा कपाटस्योभयत श्रृङ्गे भवत यत्र भिसिकादौ पीठफलके वा विषाण श्रृङ्ग भवति । बृ० ५ उ० ।

सविसेस-सविशेष-त्रि० । सह विशेषेण वर्तते इति सविशेषम् । सोत्तरगुणे, उत्त० ७ अ० । नि० चू० ।

सविसेसतर-सविशेषतर-त्रि० । बृहत्तर, नि० चू० १ उ० ।

सविहोड-सविहोढ-त्रि० । सजुगुप्सनीये, बृ० १ उ २ प्रक० ।

सवीरिय-सवीर्य-त्रि० । वीर्यशक्त्युपेते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

सवेंटय-सवृन्तक-त्रि० । नालयुक्ते, बृ० ५ उ० ।

सवेयग-सवेदक-पुं० । स्त्र्यादिवेदयुक्ते, भ० १७ श० २ उ० । स्त्रीवेदाद्युदयवति, स्था० २ ठा० ३ उ० । संसारिणि, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

सव्व-शर्व-पुं० । शिवे रुद्रे, वाच० ।

सर्व-त्रि० । सृ गतौ स्रियतेऽसौ स्रियतेऽनेनेति वा सर्वम्, विशे० । " सर्वत्र लवरामचन्द्रे" ॥८।२।७९॥ इति रलोपे द्वित्वम् । प्रा० । अशेषे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । उत्त० । अपरिशेषे, नि० चू० १ उ० । आचा० । समस्ते, पा० । पञ्चा० । दश० । औ० । प्रश्न० । आ० म० । दर्श० । सकले, आ० चू० १ अ० । विश्वशब्दार्थे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

चत्तारि सव्वा पण्णत्ता, तं जहा-णामसव्वए ठवणसव्वए आएसमव्वए णिरवसेससव्वए । स्था०४ठा०१उ० ।

(व्याख्या 'सर' शब्दे) सर्वत्र ककारः स्वार्थिको द्रष्टव्य । विशे० ।

अथ सर्वशब्दं व्याचिख्यासुराह—

किं पुण तं सामइयं, सव्वसावज्जजोगविरइ त्ति ।

सिय एस तेण सव्वो, तं सव्वं कइविह सव्वं ? ॥३४८४॥

किं पुनस्तद् यथोक्तशब्दार्थं सामायिकम्, इत्यत्राह—सर्वसावद्ययोगविरतिरिति । अथ सर्व इति क शब्दार्थ ? । उच्यते-'सृ गतौ ' इत्यस्य धातो स्रियते स इति स्रियतेऽनेनेति औणादिके वप्रत्यय सर्व पदार्थो वस्तुनि तु वाच्ये तत् सर्व वास्त्वति भवति कतिविध पुनरिद सर्व भवति ? । इति गाथार्थ ।

अथ 'कतिविध सर्वम्,' इति प्रश्नोत्तरमाह—

नामं ठवणा-दविए, आएसे चेव निरवसेसं च ।

तह सव्वधत्ता सव्वं, च भाव सव्वं व सत्तमयं ॥३४८५॥

नामसर्वम्, स्थापनासर्वम्, द्रव्यसर्वम्, आदेशसर्वम्, निरवशेषसर्वम्, तथा सर्वधत्तासर्वम्, भावसर्वं च सप्तमकम्, इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

तत्र नामस्थापनासर्वं सुगमम् , द्रव्यसर्वं तु
अभव्यशरीरव्यतिरिक्तं व्याचिख्यासुराह—

कसिणं दव्वं सव्वं, तद्देसो वा विवक्खयाऽभिमओ ।
दव्वे तद्देसम्मि य, सव्वा सव्वे चउब्भंगा ॥ ३४८६ ॥
सव्वासव्वे दव्वे, देसम्मि य नायमंगुलीदव्वं ।
सपुण्णं देसोणं, पव्व पव्वेगदेसो य ॥ ३४८७ ॥

इहाङ्गुल्यादिद्रव्यं यदा कृत्स्नं सर्वैरपि निजावयवैः परिपूर्णं विवक्ष्यते तदा सर्वमुच्यते । एवं तस्याङ्गुल्यादिद्रव्यस्य पर्वादिको देशो निजावयवपरिपूर्णत्वविवक्षया सर्वोऽभिमतः । वाशब्दोऽत्रापिशब्दार्थे व्याख्यातः । एतदेव चाङ्गुल्यादिद्रव्यं तद्देशो वा यदाऽपरिपूर्णतया विवक्ष्यते तदा प्रत्येकमसर्वत्वं द्रष्टव्यम् । ततश्च द्रव्ये तद्देशे च सर्वासर्वत्वेन विवक्षिते चतुर्भङ्गी—भङ्गचतुष्टयं भवति तद्यथा-द्रव्यं सर्वं देशोऽपि सर्वः , द्रव्यं सर्वं देशोऽसर्वः , देशः सर्वो द्रव्यमसर्वम् , देशोऽसर्वो द्रव्यमप्यसर्वमिति । अत्र द्रव्यस्य सर्वत्वेऽसर्वत्वे च देशस्यापि सर्वत्वेऽसर्वत्वे च यथाक्रमं ज्ञातमुदाहरणम् , तद्यथा-अङ्गुलिद्रव्यं संपूर्णं विवक्षितं द्रव्यसर्वमुच्यते , तदेव देशोनं विवक्षितं द्रव्यासर्वमभिधीयते , पर्व पुनः संपूर्णं विवक्षितं देशसर्वं विवक्षितम् , पर्वैकदेशस्तु देशासर्वमिति । उक्तं द्रव्यसर्वम् । (विशे० ।) (आदेशवक्तव्यता ' आएससव्वय ' शब्दे द्वितीयभागे ४७ पृष्ठे उक्ता ।)

निरवशेषसर्वमाह—

दुविहं तु निरवसेसं, सव्वासेसं तदेक्कदेसो य ।
सव्वासेसं सव्वे, अणिमिसनयणा जहा देवा ॥३४८९॥
तद्देसापरिसेसं , सव्वे असुरा जहा असियवण्णा ॥
जह जोइसालया वा, सव्वे किर तेउलेस्सागा ।३४९०।

निरवशेषं पुनर्द्विविधम्—विवक्षितसर्ववस्तुनिरवशेषं , तद्देशनिरवशेषं च । तत्र सर्वनिरवशेषं यथा-सर्वेऽनिमिषनयना देवाः । इहानिमिषनयनत्वमपरिशेषेष्वपि देवेषु वर्त्तते सनिमिषत्वस्य तेष्वभावादिति । तद्देशापरिशेषं तु यथा सर्वेऽप्यसितवर्णाः-कृष्णा असुराः , यथा वा ज्योतिष्कालया देवाः सर्वे किल तेजोलेश्याकाः । इहासुरा ज्योतिष्कालयाश्च देवाः समस्तदेवानां प्रत्येकमेकदेशे वर्तन्ते , तेषु सर्वेषु यथासङ्ख्यं कृष्णवर्णत्वं तेजोलेश्यायुक्तत्वं च वर्तत इति देशापरिशेषं मन्तव्यमिति ।

अथ सर्वधत्तासर्वमाह—

जीवाजीवा सव्वं, तं धत्ते तेण सव्वधत्त त्ति ।
सव्वे वि सव्वधत्ता, मउ जमओ परं णत्थि ॥ ३४९१ ॥

इह सर्वस्मिन्नपि लोके यदस्ति तत् सर्वं जीवाश्चाऽजीवाश्च , तत् सर्वं धत्ते धारयति येन कारणेन तेन सा विवक्षा निपातनात् सर्वधत्ता , सैव चेह जीवाजीवरूपा विवक्षा सर्वधत्ता सर्वमुच्यते । यस्माद्यतो जीवाजीवराशिद्वयात् परं नान्यत् किञ्चिदस्तीति ।

आह—ननु द्रव्यसर्वस्यादेशसर्वस्य निरवशेषसर्वस्य-
सर्वधत्ता सर्वस्य च कः प्रतिविशेषः ? इत्याह—

अह दव्वसव्वमेगं, दव्वाधारं ति भिन्नमन्नेहिं ।
एगाणेगाधारो-वयारभेएण चाएस ॥ ३४९२ ॥
भिण्णमसेसं जमिहे-गजाइविसयं ति सव्वधत्ताओ ।
भिन्ना य सव्वधत्ता, सव्वाधारो त्ति सव्वेसिं ।३४९३।

अथ ' द्रव्यसर्वादीनां भेद उच्यते ' इति शेषः । तत्र द्रव्यसर्वं तावदेकद्रव्याधारमुक्तमित्यन्येभ्यो भिन्नम् , तेषां तद्रूपत्वाभावात् । आदेशसर्वं त्वेकानेकद्रव्याधारमिति कृत्वा तथोपचारभेदेन च ' भिन्नमन्येभ्यः ' इति वर्तत इति । अशेषसर्वमपि सर्वधत्ता सर्वस्मात् पूर्वोक्ताभ्यां च भिन्नम् , यस्मादेकजातिविषयं तदिति । सर्वधत्ताऽपि सर्वेभ्यः पूर्वेभ्यो भिन्ना सर्ववस्त्वाधारत्वादिति ।

अथ भावसर्वमाह—

कम्मोदयस्सहावो, सव्वो असुहो सुहो य ओदइओ ।
मोहोवसमसहावो, सव्वो उवसमिओ भावो ।३४९४।
कम्मक्खयस्सहावो,खइओ सव्वो य मीसओ मीसो ।
अह सव्वदव्वपरिणइ-रूवो परिणामिओ सव्वो ३४९५
ननु सप्तविधसर्वमध्यात् केनात्राधिकारः ? इत्याह—
अहिगयमसेससव्वं, विसेसओ सेसयं जहाजोगं ।
गरहियमवज्जमुत्तं, पावं सह तेण सावज्जं ॥ ३४९६ ॥

'इह सर्वसावद्यं योगं प्रत्याख्यामि' इति संबन्धाद् निरवशेषसर्वं विशेषतोऽधिकृतम् ,शेषकं तु षड्विधं सर्वं यथायोगं यद् यत्र युज्यते तत् तत्र योजनीयमिति । तदेवं ' करेमि भंते ! सामाइयसव्वए' इत्यादि । विशे० । आचा० । आ० म० । आ० चू० । न० । स्था० ।

सव्वअंजणमय-सर्वाञ्जनकमय-त्रि० । अञ्जनकं कृष्णरत्नविशेषस्तन्मया सर्वे एवानन्यमयत्वेन सर्वथैवाञ्जनमयाः सर्वाञ्जनमयाः । परमकृष्णेषु स्था० ४ ठा० २ उ० ।

सव्वउय-सर्वर्त्तुक-त्रि० । सर्वर्तुसम्भवे , औ० । स० ।

सव्वओ-सर्वतस्-अव्य० । सर्वैः प्रकारैरित्यर्थे , स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । सूत्र० । जी० । दशा० । कल्प० । रा० । विपा० । 'सव्वओ समन्ता संपरिक्खुत्ते ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्तात् सर्वैरेवात्मप्रदेशैः सर्वैर्वा विशुद्धस्पर्द्धकैः , उक्तं च चूर्णौ-'सव्वओ त्ति सव्वासु दिसि विदिसासु समता इति ' सव्वायप्पएसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफड्डगेसु ' इति अत्र तृतीयार्थे सप्तमी । न० ।

सव्वओगुत्त सर्वतोगुप्त-त्रि० । सर्वप्रकारतयेन्द्रियनोइन्द्रियरूपया गुप्ताऽगुप्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

सव्वओभद्द--सर्वतोभद्र-न० । सर्वावस्थसुखे, "बहूणि सव्वओ इह परलोए भद्दं वो सव्वओ भद्दो" प० चू० १ कल्प । दशमदेवकल्पेन्द्रस्याच्युतस्य पारियानिके विमाने, स्था० १० ठा० ३ उ० । प्रव० । ज० । औ० । महाशुक्रदेवलोके स्वनामख्याते (स० १३ सम० ।) यक्षभेदे, पुं० । प्रज्ञा० १ पद । दृष्टिवादस्य स्वनामके सूत्रे , न० । सर्वतो भद्राणि मुखानि यस्य । चतुर्द्वारयुक्ते गृहभेदे, न० । प्रतिष्ठादौ पूज्यदेवतानां मण्डलभेदे ज्योतिषोक्ते शुभाऽशुभ-

ज्ञानार्थे चक्रभेदे, अलङ्कारोक्तबन्धभेदात्मके चित्रकाव्ये च । सवतोभद्रमस्य । निम्बवृक्षे , पुं० । नाम्नार्यां तद्यार्षिति स्त्री० । शुभाशुभज्ञानार्थे चक्रभेदे, न० । आ० म० १ अ० । स्वनामख्याते भारतवर्षीये पुरे यत्र बृहस्पतिदत्तनामा ब्राह्मणकुमार आसीत् । विपा० १ श्रु० ५ उ० ।

सव्वओ(तो)भद्दपडिमा–सर्वतोभद्रप्रतिमा–स्त्री०। दशसु दिक्षु प्रत्येकमहोरात्रकायोत्सर्गे अहोरात्रदशकप्रमाणे, प्रतिमाभेद स्था० २ ठा० ३ उ० । औ० (सा च महासव्वओभद्दपडिमा' शब्दे षष्ठे भागे उपपादिता ।)

पडिमाए सव्वभद्दाए, पणछमत्तट्ठनवदसेक्कारा ।
तह अड नव दस एक्का-रस पण छ सत्त य तहेक्कारा १५५१
पण छ सत्तग अडनव, दस तहग सत्तट्ठ नव दमेक्कारा ।
पण छ तह दस एक्कार-पण छ सत्त ट्ठ नव व य तहा १५५२
छ ग मत्त ड नव दमग, एक्कारस पंच तह नवग दसगं ।
एक्कारस पण छक्कं, सत्त ट्ठ य इह तवे हुति ॥ १५५३ ॥
तिन्नि सया वा णउया, इत्थुववासाण होंति संखाए ।
पारणया गुणवन्ना, भद्दाइतवा इमे भणिआ ॥ १५५४ ॥

प्रतिमाया सर्वभद्राया, सर्वतोभद्रतपसीत्यर्थे , पञ्च षट् सप्त अष्टौ नव दश एकादश उपवासा इति प्रथमलता , अष्टौ नव दश एकादश पञ्च षट् सप्तेति द्वितीया एकादश पञ्च षट् सप्त अष्टौ नव दशेति तृतीया सप्त अष्टौ नव दश एकादश पञ्च षडिति चतुर्थी , दश एकादश पञ्च षट् सप्त अष्टो नवेति पञ्चमी , षट् सप्त अष्टौ नव दश एकादश पञ्चेति षष्ठी , नव दश एकादश पञ्च षट् सप्त अष्टाविति सप्तमी । स्थापना चेयम्—

स	र्व	तो	भ	द्र	स्था	पना
५	६	७	८	९	१०	११
८	९	१०	११	५	६	७
११	५	६	७	८	९	१०
७	८	९	१०	११	५	६
१०	११	५	६	७	८	९
६	७	८	९	१०	११	५
९	१०	११	५	६	७	८

अत्र च सर्वसङ्ख्यया त्रीणि शतानि द्विनवत्युत्तराणि उपवासाना भवन्ति एकानपञ्चाशच्च पारणकानामुभयमीलने चत्वारि शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि दिनाना भवन्तीति तदेवमेतानि भद्रादीनि भद्रमहाभद्रभद्रोत्तरसर्वतोभद्ररूपाणि चत्वारि तपासि भणितानि । ग्रन्थान्तरे पुनरमून्यन्यथाऽपि दृश्यन्ते , एतेष्वपि चतुर्षु तपस्सु प्राग्वत्पारणकभेदत, प्रत्येक चातुर्विध्य द्रष्टव्यं दिनसर्वसंख्या च यथायथमानेतव्येति । प्रव० २७१ द्वार ।

सव्वओसहाययण–सर्वौषधायतन–न० । देहे, रोगादावस्मिन् सर्वौषधप्रक्षेपात् । तं० ।

सव्वंकस–सर्वङ्कष–त्रि । सर्वङ्कषति कष—खच् । पापे , आव० १ अ० ।

सव्वंग–सर्वाङ्ग–न० । सर्वशरीरे, 'सव्वगओ दाहो' सर्वाङ्गः, सवशरीरव्यापी दाह । तं० ।

सव्वंगसुंदर–सर्व्वङ्गसुन्दर–न० । निखिलावयवप्रधाने, स० । सर्वाङ्गानि सुन्दराणि यतस्तयोर्विशेषात्सर्वाङ्गसुन्दर. । चित्रतपोविशेषे, पुं० । पञ्चा० ।

अथ सर्वाङ्गसुन्दरादितपोविशेषान् विवृण्वन्नाह–
अट्ठोवासा एगं–तरेण विहिपारणं च आयामं ।
सव्वंगसुन्दरो सो, होइ तवो सुक्कपक्खम्मि ॥ ३० ॥
खमयादभिग्गहो इह, सम्मं पूया य वीयरागाणं ।
दाणं च जहासत्तिं, जइदीणाईण विन्नेयं ॥ ३१ ॥

अष्टावुपवासा प्रसिद्धा कथमेकेन पारणकदिनेनानन्तरं व्यवधानमेकान्तर तेनैकान्तरेण । विधिपारण च प्रत्याख्यान स्पर्शनादिविधानयुक्त भोजन च आयाममाचामाम्लमागमसिद्ध यत्र तपोविशेषे सर्वाङ्गसुन्दरोऽसौ भवति । 'तवो' त्ति–तपोविशेष शुक्लपक्षे प्रतीते इति । तथा क्षाम्यतीति क्षमस्तद्भाव क्षमता क्षान्तिस्तदादौ क्षान्तिमार्दवार्जवादावभिग्रहा नियम क्षमताद्यभिग्रह इह तपसि विधेयो भवति । तथा सम्यग्भावत पूजा चाभ्यर्चनं वीतरागाणा, दान च यथाशक्ति यतिदीनादीना विधेयमिति व्यक्तमिति गाथाद्वयार्थ. । पञ्चा० १९ विव० ।

सव्वंगसुंदरी–सर्वाङ्गसुन्दरी–स्त्री० । सर्वेष्वङ्गेषु सुन्दरीति । गजपुरे शङ्खश्राद्धस्य सुतायाम् , आ० म०१ अ०। आ० चू०। ('माया' शब्दे षष्ठ भाग एतद्वक्तव्यतोक्ता ।)

सव्वंगिय–सर्वाङ्गीण–त्रि० । सर्वाङ्गाणि व्याप्नोति । सर्वावयवव्यापके , ' तत्थ य सव्वंगिओ पुरिसो दीसइ ' । आ० म० १ अ० । अत्र–" सर्वाङ्गादीनस्येक " ॥ ८ । २ । १५१ ॥ सर्वाङ्गात् सर्वादे पथ्यङ्गेत्यादिना विहितस्येनस्य स्थाने इक इत्यादेश । सर्वाङ्गीणम् । सर्वगात्रे, प्रा० २ पाद ।

सव्वब्भंतरय–सर्वाभ्यन्तरक–पुं० । सर्वात्मना—सामस्त्येनाभ्यन्तर सर्वाभ्यन्तर । स एव सर्वाभ्यन्तरक प्राकृतलक्षणात् स्वार्थे कप्रत्यय । सर्वात्मनाऽभ्यन्तरे, " एस णं जंबूदीवे सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भंतरए । " जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सव्वकणगामय–सर्वकनकमय–त्रि० । सर्वात्मना कनकमये , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सव्वकम्म–सर्वकर्मन्–पुं० । पक्षस्य सप्तमतिथिदिवसे , जं० १ वक्ष० ।

सव्वकम्मक्खयउवसम–सर्वकर्मक्षयोपशम–पुं० । निखिलज्ञानावरणादिघातिकर्मणा विगमविशेषे , पञ्चा० २ विव० ।

सव्वकम्मावह–सर्वकर्मावह–पुं० । सर्वपापोपादानभूते , आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

सव्वकाम–सर्वकाम–त्रि० । सर्वाभिलाषे, आ० चू० १ अ० ।

सव्वकामगुणिय–सर्वकामगुणित–त्रि० । सर्वे कामगुणाः–कमनीयपर्याया. विकृत्यादयो विद्यन्ते यत्र तत्तथा । रूपरसगन्धस्पर्शलक्षणा. सन्त. सजाता वा यत्र तत्सर्वकामगु—

णिनम्। ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। सर्वे कामगुणा-अभिलाषविषयभूता रसादय सजाता यत्र तत्सर्वकामगुणिनम्। भ० १५ श० । आ० म० । आ० क०। सर्वाभिलषणीयरसादिसम्पन्ने, 'जहा सव्वकामगुणिय पुरिसो मोत्तूण भोयण को इ" औ०।

सव्वकामविरत्तया-सर्वकामविरक्तता-स्त्री० । सर्वाभिलाषनिवर्त्तने , आ० चू० १ अ०। समस्तविषयवैमुख्ये, स० ३२ सम०। आव०।

सर्वकामविरक्ततामाह—

उज्जेणी देवलासुय, अणुरत्तालोअणा य पउमरहो।
संगयओ मणुमइआ, असिअगिरिअद्धसकासा।१३०६।

अभूदुज्जयिनीपुर्या, भूपतिर्देवलासुत ।
तस्याग्रमहिषी राज्ञो, नाम्नाऽनुरक्तलोचना ॥ १ ॥
केशान् विन्यस्तयन्ती सा, राज्ञ पलितमन्यदा ।
वीक्ष्य साऽऽक्षेपमाचख्यौ, स्वामिन्! दूत समागत ॥ २ ॥
राजा ससम्भ्रम स्माह, क्वासौ पश्याम्यहं न किम्?।
साऽवदद्धर्मदूतोऽय, पलिताख्यो निरीक्ष्यताम् ॥ ३ ॥
त निरीक्ष्याधृति चक्रे, राजाऽस्मत्पूर्वजा पुरा।
अदृष्टपलिता प्रापु-र्दीक्षा धिग्मा प्रमद्वरम् ॥ ४ ॥
सुत पद्मरथ राज्ये, न्यस्याभूत्तापस स्वयम् ।
देवी सगतको दास , प्रेष्या मणुमतिका तथा ॥ ५ ॥
सर्वाण्यप्यसितगिरि, प्रययुस्तापसाश्रमम्।
दासो दासी च कालेन, तावुत्प्रव्रज्य जग्मतु ॥ ६ ॥
गर्भ सन्नपि नाख्यातो, देव्या वृद्धि गतोऽथ स ।
अयशोभीरुणा राज्ञा, प्रच्छन्नं धारिताऽथ सा ॥ ७ ॥
प्रसुवाना मृता देवी, जाता तु दुहिताऽद्भुता ।
पिबन्ती स्तन्यमन्यासा, तापसीनामवर्द्धत ॥ ८ ॥
साऽऽख्या नाम्नाऽर्द्धसकाशा, क्रमाद्यौवनमासदत्।
विश्राम्यति स्म पितर, साऽदृवीत सदागतम् ॥ ९ ॥
यौवनेऽस्या स रक्तोऽथ, विषमा विषया खलु ।
दध्याबन्यैद्युरारूढः, चस्खालोटजदारुणि ॥ १० ॥
पतितोऽचिन्तयत्पाप-मत्रैव फलित हहा।
नामुष्मिक ज्ञायते स्म, प्रबुद्धो जातिमस्मरत् ॥ ११ ॥
सर्वकामविरक्ताख्य, बभाषेऽध्ययनं तथा।
दत्ता सुताऽपि साध्वीना, स सिद्ध साऽपि निर्वृता ॥१२॥

एव सर्वविरक्तैर्योगा सगृह्यन्ते। आ० क० ४ अ०। प्रश्न०।

सव्वकामविरय-सर्वकामविरत-त्रि०। समस्तशब्दादिविषयेभ्यो निवृत्ते, औ०।

सव्वकामसमिद्ध-सर्वकामसमृद्ध-त्रि० । पक्षस्य पञ्चदशाना दिवसाना षष्ठ दिवसे, जं० ७ वक्ष० । रुचकपर्वतदेवे, च० प्र० १० पाहु०। द्वी०।

सव्वकामसमप्पिय-सर्वकामसमर्पित-पुं०। सर्वे कामा अभिलाषा अर्पिताः सम्पन्ना यस्य स सर्वकामसमर्पित। इच्छामात्रेऽभिलषितोपार्जके, स हि यान्यान् कामान् कामयते तेऽस्य सर्वे सिद्ध्यन्तीति यावत् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०।

सव्वकाल-सर्वकाल-पु० । अतीतानागतवर्त्तमानकालेषु, रा०। प्रश्न०।

सव्वकालिया-सार्वकालिका-स्त्री०। सर्वकालेषु भवा सार्वकालिका। ध० २ अधि०। अतीतादिना कालेन निर्वृत्तायाम्, आव० ३ अ०।

सव्वकिरिया-सर्वक्रिया-स्त्री०। धर्मलोकाश्रिते समस्तव्यापार, "विन्तिव्वोच्छेयम्मि य,गिहिणो सीयति सव्वकिरियाओ।" पञ्चा० ४ विव०।

सव्वक्कसुद्धि-सद्वाक्यशुद्धि-स्त्री० । शोभनायामात्मीयाया वाक्यशुद्धौ, दश० ८ अ०। "सव्वक्कसुद्धिं समुपेहिया मुणी, गिर तु दुट्ठ परिवज्जए सया।" दश० ७ अ०।

सव्वक्खरसण्णिवाइ-(ण्)-सर्वाक्षरसन्निपातिन्-पु० । सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्च तत्सयोगा , सर्वेषां वाऽक्षराणा सन्निपाता सर्वाक्षरसन्निपाता इति अनन्ता अभिलापानन्त्यात् यस्य ज्ञेयतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती। सर्वाक्षरसयोगविदि, भ० १ श० १ उ०।

श्रव्याक्षरसन्निवादिन्-पु०। श्रव्याणि-श्रवणसुखकारीणि अक्षराणि साङ्कत्येन नितरा वदितु शीलमस्येति श्रव्याक्षरसन्निवादी। भ० १ श० १ उ०। स्था०। अक्षरादिसंयोगा विद्यन्ते येषा ते तथा स्वार्थिक इन्प्रत्ययोपादानात्।विदितसकलवाङ्मये, स्था० ८ ठा० ३ उ०। सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञानकुशले, ज० १ वक्ष०। रा०। औ०।

सव्वक्खरसण्णिवाइया-सर्वाक्षरसन्निपातिका-स्त्री०। सर्वाक्षराणा सन्निपाताऽवतारा यस्यामस्ति,सर्वे वाऽक्षरसन्निपाता सयोगा सन्ति यस्या सा सर्वाक्षरसन्निपातिका। सकलवाङ्मयश्रीजिनवाण्याम्, उपा० २ अ०। औ०।

सव्वखुड्डाय-सर्वक्षुद्रक-त्रि०। सर्वेभ्य क्षुद्रक सर्वक्षुद्रक। दीर्घत्व प्राकृतत्वात्। सर्वलघौ, "अय च ण जबूदीवे सव्वखुड्डाए"। औ०। जी०।

सव्वग-सर्वग-त्रि०। सर्व गच्छति-जानातीति सर्वग।सर्वज्ञे, सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात्। स्या०।

सव्वगुणपसाहण-सर्वगुणप्रसाधन-न०। सकलगुणावहे तपोविशेषे, पञ्चा० १ विव०। ('तव' शब्दे चतुर्थभागे ४८०३ पृष्ठे गतो वक्तव्यता।)

सव्वगुणसंपण्णया-सर्वगुणसम्पन्नता-त्रि०। ज्ञानादिगुणसहितत्वे, उत्त० २९ अ०।

सव्वगुणसमिद्ध-सर्वगुणसमृद्ध-स्त्री०। शौर्योपशमादिभि सर्वैर्गुणै स्फीते, रा०।

सव्वगा-सर्वगा-स्त्री०। उत्तररुचकवरपर्वतस्य रुचकोत्तमकूटवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

सव्वगोत्तावगय-सर्वगोत्रापगत-त्रि०।सर्वस्मादुच्चैर्गोत्रादेरपगते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०।

सव्वग्ग-सर्वाग्र-न०। सर्वसख्यायाम्, ज्यो०२ पाहु०।आचा०।

सवग्घ-सर्वघ्न-न० । सर्वघातिनि, तच्च, केवलज्ञानावरणं केवलदर्शनावरणं च। प० सं० ३ द्वार।

सव्वघाइ-सर्वघातिन् -त्रि० । सर्वघात्य केवलज्ञानादिलक्षण गुण सर्वथा घातयन्तीत्येव शीलानि सर्वघातीनि णिन् । ज्ञानदर्शनावरणीयरसस्पर्द्धकेषु, प० स० ५ द्वार । स० ।

सव्वघाइणी--सर्वघातिनी--स्त्री० । सर्वस्वविषयघातिनीषु कर्मप्रकृतिषु, कर्म० ५ कर्म० । (एताश्च 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २६५ पृष्ठे सप्रपञ्चमभिहिता ।)

सव्वघाइरस--सर्वरसघाति--त्रि० । स्वविषय ज्ञानादिक सकलमपि घातयति स्वकार्यसाधन प्रत्यसमर्थ करोति इति सर्वरसघाति । ज्ञानादिगुणनाशक, प० स० ३ द्वार ।

सव्वजबूणयामय-सर्वजाम्बूनदमय-त्रि० । सर्वात्मना जाम्बूनदमय, जी० ३ प्रात० ४ अधि० ।

सव्वजगवच्छल--सर्वजगद्वत्सल--त्रि० । पृथिव्यादीना सर्वभूताना रक्षणादना वात्सल्यकर्त्तरि, प्रश्न० ५ सव० द्वार

सव्वजगाहिय--सर्वजगद्धित-पु० । सर्वस्मिन् जगति ये जीवास्तेभ्यो हित पथ्यम् तद्रक्षणतस्तदुपदेशदानतो वा । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । उपदेशनात् सर्वप्राणिलोकस्य हितकारिणि, षो० १४ विव० ।

सव्वजगुज्जोयग-सर्वजगदुद्द्योतक-पु० । सर्व समस्त जगत्लोकाऽलोकात्मकमुद्द्योतयति-प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाभ्यामिति सर्वजगदुद्द्योतक । जिने, न० ।

सव्वजगुज्जोयगस्स । (२)

" सर्वजगदुद्द्योतकस्य " सर्व--समस्त जगत्--लोकालोकात्मकमुद्द्योतयति--प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाभ्यामिति सर्वजगदुद्द्योतक , तस्य ' भद्रायुष्यक्षेमसुखहितार्थहितैराशिषी ' ति विकल्पेन चतुर्थीविधानात् षष्ठ्यपि भवति , यथा आयुष्य देवदत्ताय आयुष्य देवदत्तस्य, अनेन ज्ञानातिशयमाह । ननु विशेषण तदुपादीयते यत्सम्भवति , ' सम्भवे व्यभिचारे च विशेषण' मिति वचनात् , न च सर्वजगदुद्द्योतकत्व सम्भवति , प्रमाणेनाग्रहणात् । तथाहि-सर्वजगदुद्द्योतकत्व भगवत किं प्रत्यक्षेण प्रतीयते ?, उतानुमानेन, आहोस्विदागमेन, उताहो उपमानेन, अथवा-अर्थापत्त्या ? , तत्र न तावत्प्रत्यक्षेण--भगवतश्चिरातीतत्वात् । अपि च--परविज्ञान सदैव प्रत्यक्षाविषय , अतीन्द्रियत्वात् , ततस्तदात्वेऽपि न प्रत्यक्षेण ग्रहणम् । नाप्यनुमानेन-तद्धि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणपुरस्सरमेव प्रवर्त्तते । लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहण च किं प्रत्यक्षेण उतानुमानेन ? , तद्धि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणपुरस्सरमेव प्रवर्त्तते , लिङ्गलिङ्गिसबन्धग्रहण च किं प्रत्यक्षेणानुमानेन वा ? , तत्र न प्रत्यक्षेण, सर्ववेदनस्यात्यन्तपरोक्षतया प्रत्यक्षेण तस्मिन्नगृहीते तेन सह लिङ्गस्याविनाभावनिश्चयायोगात् । न चानिश्चिताविनाभाव लिङ्ग लिङ्गिनो गमकम् , अतिप्रसङ्गात् , यत कुतश्चिद्यस्य तस्य वा प्रतिपत्तिप्रसङ्गे नाप्यनुमानेन लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणम् , अनवस्थाप्रसङ्गात् । तथाहि--तदन्यानुमान लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणतो भवत् , ततस्तत्रापि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणमनुमानान्तरात्कर्त्तव्यम् , तत्रापि चेयमेव वार्त्तेत्यनवस्था । नाप्यागमत सर्ववेदनविनिश्चय , स हि पौरुषेयो वा स्यादपौरुषेयो वा ? , पौरुषेयोऽपि सर्वज्ञकृतो, रथ्यापुरुषकृतो वा ? । तत्र न तावत् सर्वज्ञकृत , सर्वज्ञासिद्धौ सर्वज्ञकृतत्वस्यैवाविनिश्चयात् । अपि च--एवमभ्युपगमे सतीतरेतराश्रयदोषप्रसङ्ग , तथाहि--सर्वज्ञसिद्धौ तत्कृतागमसिद्धि , तत्कृतागमसिद्धौ च सर्वज्ञसिद्धि । अथ रथ्यापुरुषप्रणीत इति पक्षस्तर्हि न स प्रमाणमुन्मत्तकप्रणीतशास्त्रवत् , अप्रमाणाच्च तस्माच्च सुनिश्चिलसर्वज्ञसिद्धि , अप्रमाणात्प्रमेयासिद्धे , अन्यथा प्रमाणपर्येषण विशीर्येत । अथापौरुषेय इति पक्षस्तर्हि ऋषभ सर्वज्ञो वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञ इत्यादिरर्थवाद प्राप्नोति , ऋषभाद्यभावेऽपि भावात् । तथाहि--सर्वकल्पस्थायी आगम , ऋषभादयस्त्वधुनातनकल्पवर्तिन तत ऋषभाद्यभावेऽपि पूर्वमप्यस्यागमस्यैवमेव भावात्कथमेतेषामृषभादीनामभिधान तत्र परमार्थसत् ? , तस्मादर्थवाद एष , न सर्वज्ञप्रतिपादनमिति । अपि च--यद्यपौरुषेयागमाभ्युपगमस्तर्हि किमिदानी सर्वज्ञेन ? , आगमादेव धर्माधर्मादिव्यवस्थासिद्धे , तस्मात् नागमगम्य सर्ववेदी , नाप्युपमानगम्य , तस्य प्रत्यक्षपूर्वकत्वात् । तथाहि--प्रत्यक्षप्रसिद्धगोपिण्डस्य यथा गौ तथा गवय इत्यागमाहितसंस्कारस्याटव्या पर्यटतो गवयदर्शनानन्तर तन्नामप्रतिपत्तिरुपमान प्रमाण वर्ण्यते , न चकोऽपि सर्वज्ञ प्रत्यक्षसिद्धो येन तत्सादृश्यावष्टम्भेनान्यस्य विवक्षितपुरुषस्योपमानप्रमाणत सर्वज्ञ इति प्रतीतिर्भवत् । नाप्यर्थापत्तिगम्य , सा हि प्रत्यक्षादिप्रमाणगोचरीकृतार्थान्यथानुपपत्त्या प्रवर्त्तते , न च कोऽप्यर्थ सर्वज्ञमन्तरेण नोपपद्यत , तत्कथमर्थापत्तिगम्य ? , तदेवं प्रमाणपञ्चकाप्रवृत्तेरभावप्रमाणमेव सर्वज्ञ क्रोडीकरोति । उक्त च-- ' प्रमाणपञ्चक यत्र , वस्तुरूपे न जायते । वस्त्वसत्तावबोधार्थ, तत्राभावप्रमाणता ॥ १ ॥ "
अपि च--सर्व वस्तु जानाति भगवान् केन प्रमाणेन ? , किं प्रत्यक्षेण उत यथासम्भव सर्वैरेव प्रमाणै , तत्र न तावत्प्रत्यक्षेण , देशकालविप्रकृष्टेषु सूक्ष्मेष्वमूर्तेषु च तस्याप्रवृत्ते , इन्द्रियाणामगोचरत्वात् । यदि पुनस्तत्रापीन्द्रिय व्याप्रियत तर्हि सर्व सर्वज्ञा भवत् , अथेन्द्रियप्रत्यक्षादन्यदतीन्द्रिय प्रत्यक्ष तस्यास्ति तेन सर्व जानातीति मन्येथा , तदप्ययुक्तम् , तस्यास्तित्वे प्रमाणाभावात् । न च प्रमाणमन्तरेण प्रमेयसिद्धि , सर्वस्य सर्वेष्टार्थसिद्धिप्रसङ्गे । अथवा--अस्तु तदपि तथापि सर्वमेतावदेव जगति वस्तु इति न निश्चय , न खल्वतीन्द्रियमप्यवधिज्ञान सर्ववस्तुविषय सिद्धम् , तदपरिच्छिन्नानामपि धर्माधर्मास्तिकायादीना सम्भवाद् , एव केवलज्ञानापरिच्छिन्नमपि किमपि वस्तु भविष्यतीत्याशङ्काऽनतिवृत्तेन सर्वविषय केवलज्ञान वक्तु शक्यम् । तथा च कुत सर्वज्ञस्यापि स्वयमात्मन सर्वज्ञत्वविनिश्चयः ? , अथ यथायथं सर्वैरेव प्रमाणै सर्व वस्तु जानातीति पक्ष , नन्वेव सति य एवागमे कृतपरिश्रम स एव सर्वज्ञत्वं प्राप्नोति , आगमस्य प्राय सर्वार्थविषयत्वात् , तथा च क प्रतिविशेषो वर्द्धमानस्वाम्यादौ ? येन स एव प्रमाणमिष्यते न जैमिनिरिति-। अन्यच्च--यथाऽवस्थितसकलवस्तुवेदी सर्वज्ञ इष्यते ततोऽशुच्यादिरसानामपि यथावस्थिततया सवेदनादशुच्यादिर-

सास्वादप्रसङ्ग , आह च-"अशुच्यादिरसास्वादप्रसङ्गश्चानि
वारित " किं च—कालतोऽनाद्यनन्त ससार , जगति च
सर्वदा विद्यमानान्यपि वस्तून्यनन्तानि, तत ससार वस्तू-
नि च क्रमेण विदन् कथमनन्तेनापि कालेन सर्ववेदी
भविष्यति ?,उक्त च— क्रमश वेदन कथ' मिति, अत्र प्र-
तिविधीयते-तत्र यत्तावदुक्तम्-'सर्वजगदुद्द्योतकत्व भगव-
त केन प्रमाणेन प्रतीयत ?"इत्यादि, तत्रागमप्रमाणादिति ब्रू-
म । स चागम कथञ्चिन्नित्य प्रवाहतोऽनादित्वात् , तथा-
हि यामेव द्वादशाङ्गीं कल्पलताकल्पा भगवान् ऋषभस्वामी
पूर्वभवेऽधीतवान् , अधीत्य च पूर्वभवे इहभवे च यथा-
वत्पर्युपास्य फलभूत केवलज्ञानमवाप्तवान् , तामेवोत्पन्न-
केवलज्ञान सन् शिष्येभ्य उपदिशति, एव सर्वतीर्थकरे-
ष्वपि द्रष्टव्यम् ,ततोऽसावागमोऽर्थरूपापेक्षया नित्य । तथा
च वक्ष्यति—"एसा दुवालसङ्गी न कयाचि नासी न क-
याचि न भवइ न कयाचि न भविस्सइ, धुवा नीया सा-
सया अक्खया अव्वया अव्वाबाहा अवाट्ठिया निच्चा"इ-
ति, अस्मिंश्चागमे यथा ससारी ससार पर्यटति यथा
कर्म्मणामभिसमागम । यथा च तप सयमादिना क-
र्मणामपगमे केवलाभिव्यक्ति तथा सर्व प्रतिपाद्यते , इति
सिद्ध आगमात्सर्वज्ञ । यदप्युक्तम्—' स पौरुषया वा' इ-
त्यादि, तत्रार्थतोऽपौरुषय , स च न सर्वज्ञप्रकाशितत्वादे-
व प्रमाण, किन्तु कथञ्चित् स्वतोऽपि, निश्चिताविपरीत-
प्रत्ययोत्पादकत्वात् , ततो नेतरेतराश्रयदोषप्रसङ्ग , सर्व—
ज्ञप्रणीतत्वावगमाभावेऽपि निश्चिताविपरीतप्रत्ययोत्पा—
दकतया तस्य प्रामाण्यनिश्चयात् , तत सर्वज्ञ—
सिद्धि , अथैवमागमात् सर्वज्ञ सामान्यत सिद्धयति न
विशेषनिर्देशत यथाऽय सर्वज्ञ इति, तत कथ सर्वज्ञका-
लेऽपि सर्व्वज्ञोऽयमिति व्यवहार ?, उच्यते—पृष्टचिन्तित-
सकलपदार्थप्रकाशनात् । तथाहि—यद् यद् भगवान् पृच्छ्य
ते यच्च यच्च स्वचेतसि पृष्टा चिन्तयति तत्तत्सर्व्व प्र-
त्ययपूर्व्वमुपदिशति, ततोऽसौ ज्ञायते यथा सर्वज्ञ इति ।
तेन यदुच्यते भट्टेन—'सर्व्वज्ञोऽसाविति ह्येतत् , तत्कालेऽ
पि बुभुत्सुभि । तज्ज्ञानज्ञेयविज्ञान-रहितैर्गम्यते कथम् ?
॥ १ ॥ इति, तदपास्त द्रष्टव्यम् , पृष्टचिन्तितसकलपदार्थ-
प्रकाशनेन तस्य सर्व्वज्ञत्वनिश्चयात् । नन्वेव व्यवहारतो
निश्चयो न निश्चयत , निश्चयतो हि तदा सर्व्ववेदी विदि-
तो भवति यदा तज्ज्ञेयं सर्व्वं विदित्वा सर्वत्र संवादो
गृह्यते, न चैतत्कर्तुं शक्यम् । अथैकत्र सवाददर्शनादन्यत्रापि
सवादी द्रष्टव्य , एव तर्हि मायावी बहुजल्पाक. सर्वोऽ
पि सर्वज्ञ. प्राप्नोति, तस्याप्येकदेशसवाददर्शनाद् । आह च-
" एकदेशपरिज्ञान, कस्य नाम न विद्यते ? । न ह्येक ना-
स्ति सत्यार्थं, पुरुषे बहुजल्पिनि ॥ १ ॥" तदयुक्तम् ,व्यव-
हारतोऽपि निश्चयस्य सम्यगनिश्चयत्वात् , वैयाकरणादि-
निश्चयवत् । तथाहि—वैयाकरण कतिपयपृष्टशब्दव्याकर-
णादय सम्यग्वैयाकरण इति निश्चीयते, एव पृष्टचिन्ति-
तार्थप्रकाशनात् सर्वज्ञोऽपि । न चैव मायाविनोऽपि सर्व-
ज्ञत्वप्रसङ्ग., मायाविनि सर्वेषु पृष्टेषु चिन्तितेषु चार्थेषु स-
वादायोगात् , निपुणेन च प्रतिपत्त्रा भवितव्यम् । अथ वै-
याकरणोऽन्यत वैयाकरणेन सकलव्याकरणशास्त्रार्थसं-
वादनिश्चयतोऽपि ज्ञातु शक्यते । ननु सर्व्वज्ञोऽप्यन्येन स-
र्वज्ञेन यथावत् ज्ञातुं शक्यत एवेति समानम् । अथ त-
दानीमन्येन सर्वज्ञेन निश्चयतो विज्ञायताम् इदानी तु स-
कथ ज्ञायत ?, उच्यते—इदानीं तु सम्प्रदायादव्याहतप्रवच-
नार्थप्रकाशनाच्च । यदप्यवादीत्—ऋषभ सर्वज्ञो वर्द्धमान-
स्वामी सर्वज्ञ इत्यादिरर्थवाद प्राप्नोतीत्यादि तदप्यसारम् ,
आगमो ह्यय कल्प —यो य सर्वज्ञ उत्पद्य—
ते तेन तेन तत्तत्कल्पवर्त्तिना तीर्थकृता सर्वेषामप्य—
वश्य चरितानि वक्तव्यानि, ततो, न ऋषभाद्यभिधानम-
र्थवाद । यदप्यभिहितम्-' नाप्युपमानप्रमाणगम्य ' इत्यादि,
तदप्ययुक्तम् , एक सर्वज्ञ यदा व्यवहारतो यथावद्विनिश्चि-
त्यान्यमपि सर्वज्ञ व्यवहारत परिज्ञाय एषोऽपि सर्वज्ञ इति
व्यवहरति तदा कथ नोपमानप्रमाणविषय ?, अर्थापत्ति-
गम्योऽपि भगवान् , अन्यथाऽऽगमार्थस्य परिज्ञानासम्भ-
वात् , न खल्वतीन्द्रियार्थदर्शनमन्तरेणागमस्यार्थोऽतीन्द्रिय.
पुरुषमात्रेण यथावदवगन्तु शक्यते , तत आगमार्थपरि-
ज्ञानान्यथाऽनुपपत्त्या सर्वज्ञोऽवश्यमभ्युपगन्तव्य । एतेन
यदुक्त प्राक्—' किमिदानीं सर्वज्ञेन ?, आगमादेव धर्म्मा-
धर्म्मव्यवस्थासिद्धे' रिति, तत्प्रतिक्षिप्तमवसेय सर्वज्ञमन्त-
रेणागमार्थस्यैव सम्यक् परिज्ञानासम्भवात् । यच्चोक्तम्—
' सर्व वस्तु जानाति भगवान् केन प्रमाणेन ' त्यादि , तत्र
प्रत्यक्षेणेति पक्ष , तदपि च प्रत्यक्षमतीन्द्रियमवसेयम् , ननु
तत्राप्युक्तम्—' तस्यास्तित्वे प्रमाणाभावादि ' ति , उक्त
मिदमयुक्त तूक्तम् , तदस्तित्वेऽनुमानप्रमाणसद्भावाद् , त-
च्चानुमानमिद-यत्तारतम्यवत् तत्सर्वान्तिमप्रकर्षभाक् यथा
परिमाण, तारतम्यवच्चेद ज्ञानमिति । न चायमसिद्धो हेतु ,
तथाहि—दृश्यते प्रतिप्राणिप्रज्ञामेधादिगुणपाटवतारतम्य
ज्ञानस्य , ततोऽवश्यमस्य सर्वान्तिमप्रकर्षेण भवितव्यम् ,
यथा परिमाणस्याकाशे, सर्वान्तिमप्रकर्षश्च ज्ञानस्य सकल-
वस्तुस्तोमप्रकाशकत्वम् । अथ यद्विषय तरतमभाव सर्वा-
न्तिमप्रकर्षोऽपि तद्विषय एव युक्त , तरतमभावश्चेन्द्रिया-
श्रितस्य ज्ञानस्योपलब्ध , तत सर्वान्तिमप्रकर्षोऽपि तस्यै-
वेति कथमतीन्द्रियज्ञानसम्भव ?, इन्द्रियाश्रितस्य च ज्ञा-
नस्य प्रकर्षभावेऽपि न सर्वविषयता , तस्य सूक्ष्मादावप्र-
वृत्ते । अथोच्यत—मनोज्ञानमप्यतीन्द्रियज्ञानमुच्यते, तस्य
च तरतमभाव. शास्त्रादौ दृष्ट एव । तथाहि—तदेव शास्त्रं
कश्चित् झटित्येव पठति अवधारयति च., अपरस्तु मन्द ,
बाधतोऽपि कश्चिन्मुकुलितार्थावबोधमपरो विशिष्टावबोध'
एवमन्यास्वपि कलासु यथायोग मनोविज्ञानस्य तारतम्यं
परिभाव्यते , तत. तस्य सर्वान्तिम प्रकर्ष. सर्वविषयो भ-
विष्यति । तदसद् , यतो मनोविज्ञानस्यापि तरतमभावः
शास्त्राद्यालम्बन एवोपलब्ध , तत. प्रकर्षभावोऽपि तस्य
शास्त्राद्यालम्बन एव युक्त्योपपद्यते न सर्वविषय , न खल्व-
न्यविषयोऽभ्यासोऽन्यविषय प्रकर्षभावमुपजनयति, तथा—
ऽनुपलब्धः । उक्तं च— ' शास्त्राद्यभ्यासत शास्त्र—प्रभृत्ये-
वावगच्छत । साकल्यवेदनं तस्य, कुत एवागमिष्यति ?
॥ १ ॥ " अत्रोच्यते—इह तावदिन्द्रियज्ञानाश्रित. तरतम-
भावो न ग्राह्य., अतीन्द्रियप्रत्यक्षसाधनाय हेतोरुपन्या-
सात्., तथाहि—सकलवस्तुविषयमतीन्द्रियप्रत्यक्षमिदानीं

साधयितुमिष्ट, तत तरतमभावोऽपि हेतुत्वेनोपन्यस्तोऽतीन्द्रियज्ञानस्यैव वेदितव्य , अन्यथा भिन्नाधिकरणस्य हेतो पक्षधर्मत्वायोगात्, साक्षाच्चातीन्द्रियग्रहण न कृत, प्रस्तावादेव लब्धत्वात् । अतीन्द्रिय च ज्ञानमिन्द्रियानाश्रित सामान्यन द्रष्टव्यम् , तेन मनोज्ञानमपि गृह्यते । यदप्युक्तम्—' मनोज्ञानस्यापि तरतमभाव शास्त्राद्यालम्बन एवेति प्रकर्षभावोऽपि तद्विषय एव युक्त ' इति, तदप्यसमीचीन, शास्त्राद्यनैकान्तस्यापि तरतमभावस्य सम्भवात् । तथाहि—योगिन परमयोगमिच्छन्त प्रथमत शास्त्रमभ्यसितुमुद्यतन्ते , यथाशक्ति च शास्त्रानुसारेण सकलमप्यनुष्ठानमनुतिष्ठन्ति , मा भूत्किमपि क्रियावैगुण्य प्रमादाद्योगाभ्यासयोग्यताहानिर्वेति कृत्वा , ततो निरन्तरमेव यथोक्तानुष्ठानपुरस्सर शास्त्रमभ्यस्यता शुद्धचेतसा प्रतिदिवसमभिवर्द्धन्त प्रज्ञामेधादिगुणा , ते चाभ्यासादभिवर्द्धमाना अद्यापि स्वसंवेदनप्रमाणेनानुभूयन्ते ततो नासिद्धा , तत शनै शनैरभ्यासप्रकर्षे जायमाने शास्त्रसन्दर्शितोपाया वचनगोचरातीता शेषप्राणिगणसंवेदनागम्या सिद्धिपदसम्पद्धेतव सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थविषया मनाक् समुल्लसत् स्फुटप्रतिभासा ज्ञानविशेषा उत्पद्यन्ते, तत किञ्चिदूनात्यन्तप्रकर्षसम्भवे मनसोऽपि निरपेक्षमत्यादिज्ञानप्रकर्षपर्यन्तोत्तरकालभावि केवलज्ञानादर्वाक्तन सवितुरुदयात् प्राक् तदालोककल्पमशेषरूपादिवस्तुविषय प्रातिभ ज्ञानमुदयते, तच्च स्पष्टाभतयेन्द्रियप्रत्यक्षादधिकतर, न चेदमसिद्ध, सर्वदर्शनेष्वप्यध्यात्मशास्त्रेषु तस्याभिधानात् । अथ प्रथमतो मन सापेक्षमभ्यासमारब्धवान् , अभ्यासप्रकर्षे तूपजायमाने कथ मनोऽपि नालम्बते ? , उच्यते—अत्यन्ताभ्यासप्रकर्षवशतो मनोनिरपेक्षमपि शक्तत्वात् । तथाहि—तरणशिक्षितुकाम प्रथम तरण्डमपेक्षते, ततोऽभ्यासप्रकर्षयोगत तरणनिष्णातस्तरण्डमपि परित्यजति, एव योग्यपि वेदितव्य । तत सर्वोत्कृष्टप्रकर्षसम्भवेऽतीव स्फुटप्रतिभास सकललोकालोकविषयमनुपममबाध्य केवलज्ञानमुदयते, ततो यदुक्तम्—' शास्त्राद्यभ्यासत शास्त्र—प्रभृत्येवावगच्छत ' इत्यादि, तदत्यन्तमध्यात्मशास्त्रयाथात्म्यवद्गुरुसम्पर्कबहिर्भूतत्वसूचकमवसेयम् । स्यादेतत् तारतम्यदर्शनादेस्तु ज्ञानस्य प्रकर्षसम्भवानुमानं, स तु प्रकर्ष सकलवस्तुविषय इति कथ श्रद्धेयम् ?, न खलु लङ्घनमभ्यासत तारतम्यवदप्युपलभ्यमान सकललोकविषयमुपलभ्यते, तदसद् , दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यात् । तथाहि–न लङ्घनमभ्यासादुपजायते, किन्तु बलविशेषत , तथाहि—समानेऽपि गरुत्मच्छाखामृगशावकयोरभ्यासे न समान लङ्घनम् , उक्त च—" गरुत्मच्छाखामृगयो–र्लङ्घनाभ्याससम्भवे । समानेऽपि समानत्व, लङ्घनस्य न विद्यते ॥ १ ॥ " अपि च—पुरुषयोरपि द्वयो समानप्रथमयौवनयोरपि समानेऽप्यभ्यासे एक प्रभूत लङ्घयितु शक्नोति, अपरस्तु स्तोकम् , तस्माद्बलमापेक्ष लङ्घनं नाभ्यासमात्रहेतुकम् , अभ्यासस्तु केवल देहवैगुण्यमात्रमपनयति , तच्च बल वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमात् , क्षयोपशमश्च जातिभेदापेक्षी द्रव्यक्षेत्राद्यपेक्षी च । ततो यस्य यावद्बल तस्य तावदेव लङ्घनमिति तन्न सकललोकविषय, जीवस्तु शशाङ्क वद्

स्वरूपेण सकलजगत्प्रकाशनस्वभाव , केवलमावरणघनपटलनिरस्कृतप्रभावत्वात् न तथा प्रकाशने । उक्त च—' स्थित शीतांशुवज्जीव , प्रकृत्या भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञान , तदावरणमभ्रवत् ॥ १ ॥ " ततो यथा प्रचण्डनैर्ऋतपवनप्रहता घनपटलपरमाणव शनै शनैर्निर्लेहीभूयापगच्छन्ति , तदपगमनानुसारेण च चन्द्रस्य प्रकाशो जगति वितनुते , तथा जीवस्यापि रागादिभ्य चित्त विनिवर्त्य कायवाक्चेष्टासु संयतस्य सम्यक्शास्त्रानुसारेण च यथावस्थित वस्तु परिभावयतो ज्ञानादिभावनाप्रभावतो ज्ञानावरणीयादिकर्मपरमाणव शनै शनैर्निर्लेहीभूयात्मन प्रच्यवन्ते , कथमेतत्प्रत्येयमिति चेत् ?, उच्यते—इहाज्ञानादिनिमित्तक ज्ञानावरणीयादि कर्म, तत तत्प्रतिपक्षज्ञानाद्यासेवनेऽवश्यं तदात्मन प्रच्यवते । उक्त च–"बधइ जहेव कम्म,अन्नाणाईहिं कलुसियमणो उ । तह चेव त विवक्खे, सहावओ मुच्चई जेण ॥१॥ " ज्ञानावरणीयकर्मपरमाणुप्रच्यवनानुसारेण चात्मन शनै शनैर्ज्ञानमधिकमधिकतरमुल्लसति, यदा तु ज्ञानादिभावनाप्रकर्षवशेनाशेषज्ञानावरणीयादिकर्मपरमाण्वपगम तदा सकलाभ्रपटलविनिर्मुक्तशशाङ्क इव आत्मा लब्धयथावस्थितात्मस्वरूप सकलस्यापि जगतोऽवभासक , ततो ज्ञानस्य प्रकर्ष सकललोकविषय । अथवा-सर्व वस्तु सामान्येन शास्त्रेऽपि प्रतिपाद्यते यथा पञ्चास्तिकायात्मको लोक , आकाशास्तिकायात्मकश्चालोक ,किञ्चिद्विशेषतश्च ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकाकाशाना सविस्तर तत्राभिधानात्,शास्त्रानुसारेण च ज्ञानाभ्यास । तत तरतमभावोऽपि ज्ञानस्य सकलवस्तुविषय एवेति प्रकर्षभावः तद्विषयो न विरुध्यते, लङ्घन तु सामान्यतोऽपि न सकललोकविषयमिति कथमभ्यासत तत्प्रकर्ष सकललोकविषयो भवेत् ?। स्यादेतद्–यद्यपि सामान्यत शास्त्रानुसारेण सकलवस्तुविषय ज्ञानमुपजायते तथाऽप्यभ्यासत तत्प्रकर्ष सकलवस्तुगताशेषविशेषविषय इति कथ ज्ञायेत?, न ह्यत्र किञ्चित् प्रमाणमस्ति, न चाप्रमाणक वचो विपश्चित प्रतिपद्यन्ते, विपश्चित्त्वक्षितिप्रसङ्गात् । तदसत् , अनुमानप्रमाणसद्भावात् तच्चानुमानमिदम्–जलधिजलपलप्रमाणादयो विशेषा कस्यचित्प्रत्यक्षा , ज्ञेयत्वात् घटादिगतरूपादिविशेषवत् , ज्ञेयत्व हि ज्ञानविषयतया व्याप्तम् , न च जलधिजलपलप्रमाणादिरूपेषु विशेषेषु प्रत्यक्षमन्तरेण शेषानुमानादिज्ञानसम्भव , तथाहि—न ते विशेषा अनुमानप्रमाणगम्या , लिङ्गाभावात् । नाप्यागमगम्या , तस्य विधिप्रतिषेधमात्रविषयत्वात् । नाप्युपमानगम्या , तस्य प्रत्यक्षपुरस्सरत्वाद् । उक्त च—' न चागमेन यदसौ , विध्यादिप्रतिपादक । अप्रत्यक्षत्वतो नैवोपमानस्यापि सम्भव ॥ १ ॥" नाप्यर्थापत्तिविषया , सा हि दृष्ट श्रुतो वाऽर्थो यदन्तरेण नोपपद्यते यथा काष्ठस्य भस्मविकारोऽग्नेर्दाहकशक्तिमन्तरेण तद्विषया वर्ण्यते , न च दृष्टः श्रुतो वा कोऽप्यर्थ तान् विशेषान्तरेण नोपपद्यते , ततो नार्थापत्तिगम्या । न चैते विशेषा स्वरूपेण न सन्ति , विशेषान् विना सामान्यस्यैवासम्भवात् , न च वाच्यमत एव सामान्यस्यान्यथानुपपत्तेरर्थापत्तिगम्याः, नियतरूपतयाऽनवगमात् , प्रातिनैयत्यमेव च विशेषाणा स्वस्वरूपम् , अन्यथा विशेषहानेः सामान्यरूपताप्रसङ्गात् । न च

तेषा ज्ञेयत्वमेवासिद्धमिति वाच्यम् , अभावप्रमाणव्यभिचारप्रसङ्गात् । तथाहि-यदि केनापि प्रमाणेन न ज्ञायन्ते तर्हि-'प्रमाणपञ्चक यत्र, वस्तुरूपे न जायते । वस्तुसत्तावबोधार्थ, तत्राभावप्रमाणता ॥ १ ॥' इति वचनादभावप्रमाणविषया स्यु , अभावाख्य च प्रमाणमभावसाधनमिष्यते । अथ च ते विशेषा स्वरूपेणैवावतिष्ठन्ते, ततोऽभावप्रमाणव्यभिचारप्रसङ्ग , तस्माद्विपक्षव्यापकानुपलब्ध्या विशेषाणा ज्ञेयत्व प्रत्यक्षविषयतया व्याप्यत इति प्रतिबन्धसिद्धि । स्यादेतत्—ज्ञेयत्वादिति हेतुर्विशेषविरुद्ध , तथाहि-घटादिगता रूपादिविशेषा इन्द्रियप्रत्यक्षेण प्रत्यक्षा उपलब्धा , तत तज्ज्ञेयत्वमिन्द्रियप्रत्यक्षविषयतया प्रत्यक्षत्वेन व्याप्त निश्चित सत् जलधिजलपलप्रमाणादिष्वपि विशेषेषु प्रत्यक्षत्वमिन्द्रियप्रत्यक्षविषयता साधयति , तच्चानिष्टमिति । तदयुक्तम् , विरुद्धलक्षणासम्भवात् , तथाहि—विरुद्धो हेतु तदा भवति यदा बाधक नोपजायते, 'विरुद्धोऽसति बाधके' इति वचनाद् , अत्र च बाधक विद्यते, यदि हि इन्द्रियप्रत्यक्षविषयतया प्रत्यक्षत्व भवेत् ततोऽस्मादृशामपि ते प्रत्यक्षा भवेयु , न च भवन्ति , तस्मादस्मादृशै प्रत्यक्षत्वेनासंवेदनमेव तेषामिन्द्रियप्रत्यक्षविषयत्वसाधने बाधकमिति न विशेषविरुद्ध । अन्य प्राह—न विशेषविरुद्धता हेतोर्दूषणम् , अन्यथा सकलानुमानोच्छेदप्रसङ्गात् , तथाहि—यथा धूमोऽग्निं साधयति , अग्निप्रतिबद्धतया महानसे निश्चितत्वात् , तथा तस्मिन् साध्यधर्मिण्यग्न्यभावमपि साधयति , तत्रापि सह महानसे प्रतिबन्धनिश्चयात् , तद्यथा-नात्रत्येनाग्निना अग्निमान् पर्वतो धूमवत्त्वात् , महानसवत् , ततश्चैव न कश्चिदपि हेतु स्यात् , तस्मात् न विशेषविरुद्धता हेतोर्दोष । आह च प्रज्ञाकरगुप्तोऽपि-" यदि विशेषविरुद्धतया क्षिति-र्ननु न हेतुरिहास्ति न दूषित । निखिलहेतुपराक्रमरोधिनी, न हि न सा सकलेन विरुद्धता ॥ १ ॥ " यच्चोक्तम्—' अथवा अस्तु तदपि तथापि, सर्वमतावेद्य जगति वस्त्विति न निश्चय ' इत्यादि तदप्यसार , यतोऽवधिज्ञान तदावरणकर्मदेशक्षयोत्थ ततोऽतीन्द्रियमपि तन्न सकलवस्तुविषय , केवलज्ञानं तु निर्मूलसकलज्ञानावरणकर्मपरमाण्वपगमसमुत्थ तत कथमिव तन्न सकलवस्तुविषय भवेत् ?, न ह्यतीन्द्रियस्य देशादिविप्रकर्षा प्रतिबन्धका , न च केवलप्रादुर्भावे आवरणदेशस्यापि सम्भव , ततो यद्वस्तु तत्सर्वं भगवत प्रत्यक्षमेवेति भवति सर्वज्ञस्यैवमात्मनो निश्चय —एतावदेव जगति वस्त्विति । यदप्युक्तम्—' अशुच्यादिरसास्वादप्रसङ्ग' इति, तदपि दुरन्तदीर्घपापादयविजृम्भितम् , अज्ञानतो भगवत्यधिक्षेपकरणात् , या हि यादृग्भूतोऽशुच्यादिरसो येषा च प्राणिना यादृग्भूतां प्रीतिमुत्पादयति येषा च विद्विष तत्सर्व तदवस्थतया भगवान् वेत्ति , तत कथमशुच्यादिरसास्वादप्रसङ्ग ? । अथ यदि तटस्थतया वेत्ति तर्हि न सम्यक् , सम्यक् चेत् यथास्वरूपं वेत्ता तर्हि नियमात् तदास्वादप्रसक्ति । उक्त च—" तटस्थत्वेन वेद्यत्वे , तत्त्वेनाऽवेदन भवेत् । तदात्मना तु वेद्यत्वेऽशुच्यास्वाद प्रसज्यत ॥ १ ॥ " तदसत् , भवान् हि सकर्मा करणाधीनज्ञान ततो रस यथावस्थितमवश्य जिह्वेन्द्रियव्यापारपुरस्सरमास्वादन एव जानाति, भगवांस्तु करणव्यापारनिरपेक्षोऽतीन्द्रियज्ञानी ततो जिह्वेन्द्रियव्यापारसम्पाद्यास्वादमन्तरेणैव रस यथावस्थित तटस्थतया सम्यग् वेत्तीति न कश्चिद्दोष । एतेन पररागादिवेदने रागित्वादिप्रसङ्गापादनमप्यपास्तमवसेय , पररागादीनामपि यथावस्थिततया तटस्थेन सत्तावेदनात् । यदप्युक्तम्—'कालतोऽनादिरनन्त ससार ' इत्यादि तदप्यसम्यग् ,युगपत्सर्ववेदनाद्, न च युगपद् सर्ववेदनमसम्भवि, दृष्टत्वात् । तथाहि—सम्यगाजनागमाभ्यासप्रवृत्तस्य बहुशो विचारितधर्माधर्मास्तिकायादिस्वरूपस्य सामान्यत पञ्चास्तिकायविज्ञान युगपदपि जायमानमुपलभ्यते, एवमशेषविशेषकलितपञ्चास्तिकायविज्ञानमपि भविष्यति । तथा चायमर्थोऽन्यैरप्युक्त —"यथा सकलशास्त्रार्थ , स्वभ्यस्त प्रतिभासते । मनस्येकक्षणेनैव, तथाऽनन्तादिवेदनम् ॥ १ ॥" यदप्युच्यते—'कथमतीत भावि वा वेत्ति ?, विनष्टानुत्पन्नत्वेन तयोरभावा' दिति, तदपि न सम्यक् , यतो यद्यपीदानीन्तनकालापेक्षया ते असती, तथापि यथाऽतीतमतीते कालेऽवर्तिष्ट यथा च भावि (वार्स्यति) वर्त्तिष्यते तथा ते साक्षात्करोति ततो न कश्चिद्दोष । स्यादेतत्—यथा भवद्भिर्ज्ञानस्य तारतम्यदर्शनात्प्रकर्षसम्भवोऽनुमीयते तथा तीर्थान्तरीयैरपि, ततो यथा भवत्सम्मततीर्थकरोपदर्शिता पदार्थराशय सत्यतामश्नुवते तथा तीर्थान्तरीयसम्मततीर्थकरोपदर्शिता अपि सत्यतामश्नुवीरन् ,विशेषाभावाद् , अन्यथा भवत्सम्मततीर्थकरोपदर्शिता अपि असत्यतामश्नुवीरन् । अथ तीर्थान्तरीयसम्मततीर्थकरोपदिष्टा पदार्थराशयोऽनुमानप्रमाणेन बाध्यन्ते ततो न ते सत्या , तदयुक्तम् , अनुमानप्रमाणेनातीन्द्रियज्ञानस्य बाधितुमशक्यत्वात् , आह च—' अतीन्द्रियानसंवेद्यान् , पश्यन्त्यार्षेण चक्षुषा । ये भावान् वचन तेषा, नानुमानेन बाध्यते ॥ १ ॥ " अथ सम्भवति जगति प्रज्ञालवान्मषदुर्विदग्धा कुतर्कशास्त्राभ्याससम्पर्कतो वाचाला तथाविधाद्भुतेन्द्रजालकौशलवशेन दर्शितदेवागमनभोयानचामरादिविभूतय कीर्त्तिपूजादिलब्धुकामा स्वयमसर्वज्ञा अपि सर्वज्ञा वयमिति ब्रुवाणा ,तत एतावदेव न ज्ञायते यदुत—तेषा सर्वोत्तमप्रकर्षरूपमतीन्द्रियज्ञानमभूत् , यदि पुनर्यथोक्तस्वरूपमतीन्द्रियज्ञानमभविष्यत् तर्हि वचनमपि तेषा नाबाधिष्यत, अथ च दृश्यते बाधा ततस्ते कैतवभूमयो न सर्वज्ञा इति प्रतिपत्तव्यम् । तदेतदर्हत्यपि समानम् ,न समानम्,अर्हद्वचसि प्रमासंवाददर्शनात् । उक्त च- जैनेश्वरे हि वचसि , प्रमासंवाद इष्यते । प्रमाणबाधा त्वन्येषा—मतो द्रष्टा जिनेश्वरः ॥ १ ॥ " अथ पुरुषमात्रसमुत्थ प्रमाणमतीन्द्रियविषये न साधक नापि बाधकमविषयत्वात् , समानकक्षताया हि बाध्यबाधकभाव , तथा चोक्तम्— ' समानविषया यस्मा-द्बाध्यबाधकसंस्थिति । अतीन्द्रिये च संसारी, प्रमाण न प्रवर्त्तत ॥ १ ॥ ", तत कथमुच्यते—अर्हतो वचसि प्रमासंवाददर्शन प्रमाणबाध्यत्वमन्येषामिति ?, तदपि न सम्यक् , यतो न भगवान् केवलमतीन्द्रियमस्मादृशामशक्यपरिच्छेदमेवोपदिशति, यदि पुन तथाभूतमुपदिशेत् तर्हि न कोऽपि तद्वचनत प्रवर्तेत, अतीन्द्रियार्थे वच:

सर्वेषामेव विद्यते परस्परविरुद्ध च, तत कथं तद्वचनेन प्रेक्षावता प्रवृत्ति ? ततोऽवश्य पगन् प्रतिपादयता भगवता परै शक्यपरिच्छेदमभ्युपदेष्टव्य, शक्यपरिच्छेदेषु चार्थेषु भगवदुक्तेषु यत्तथाप्रमाणेन संवदन तत्तद्विषय साधक प्रमाणमुच्यते, विपरीत तु बाधकम् । अस्ति च भगवदुक्तेषु शक्यपरिच्छेदेष्वर्थेषु प्रमाणसंवाद । तथाह-घटादय पदार्था अनेकान्तात्मका उक्ता, ते च तथैव प्रत्यक्षतोऽनुमानतो वा निश्चीयन्ते मोक्षोऽपि च परमानन्दरूपशाश्वतिकसौख्यात्मक उक्त, तत सोऽपि युक्त्या सङ्गतिमुपपद्यते, यत संसारप्रतिपक्षभूतो मोक्ष ससार जन्मजरामरणादिदु ख हेतवो रागादय ते च निर्मूलमपगता मोक्षावस्थायामिति न मोक्ष दु खलेशस्यापि सम्भव । न च निर्मूलमपगता रागादयो भूयोऽपि जायन्ते, तत तत्सौख्यं शाश्वतिकमुपवर्ण्यते, ननु यदि न तत्र रागादयस्तर्हि न तत्र मत्तकामिनीगाढालिङ्गनपीनस्तनापीडनवदनचुम्बनकराघातादिप्रभव रागनिबन्धन सुख, नापि द्वेषनिबन्धन प्रबलवैरितिरस्कारापादनप्रभव, नापि मोहनिबन्धनमहङ्कारसमुत्थमात्मीयविनीतपुत्रभ्रातृप्रभृतिबन्धुवर्गसहवाससम्भव च, तत कथमिव स मोक्षो जन्मिनामुपादेयो भवति ? । आह च—

"वीतरागस्य न सुख, योषिदालिङ्गनादिजम् । वीतद्वेषस्य च कुत , शत्रुसेनाविमर्दजम् ? ॥ १ ॥ वीतमोहस्य न सुखमात्मीयाभिनिवेशजम् । तत किं तादृशा तेन, कृत्यं मोक्षेण जन्मिनाम् ? ॥२॥" अपि च-क्षुदादयोऽपि तत्र सर्वथा निवृत्ता इष्यन्ते, ततोऽत्यन्तबुभुक्षाक्षामकुक्षेर्यद् विशिष्टाहारभोजनेन यद्वा ग्रीष्मादौ पिपासापीडितस्य पाटलाकुसुमादिवासितसुगन्धिशीतसलिलपानेनोपजायते सुख तदपि तत्र दूरतोऽपास्तप्रसरमिति न कार्यं तेन,तदेतदतीवासमीचीनम् ,यतो यद्यपि रागादय प्रथमत क्षणमात्रसुखदायितया रमणीया प्रतिभासन्त तथापि ते परिणामपरम्परयाऽनन्तदु खसहननरकादिदु खसम्पातहेतव , तत पर्यन्तदारुणतया विषान्नभोजनसमुत्थमिव न रागादिप्रभव सुखमुपादेय प्रेक्षावता भवति । प्रेक्षावन्तो हि बहुदु खमपहाय यदेव बहुसुखं तदेव प्रतिपद्यन्ते । यस्तु स्तोकसुखनिमित्त बहुदु खमाद्रियते स प्रज्ञावानेव न भवति, किन्तु कुबुद्धि , रागादिप्रभवमपि च सुखमुक्तनीत्या बहुदु खहेतुकम् , अपवर्गसुखं चैकान्तिकात्यन्तिकपरमानन्दरूप, तत तदेव तत्त्वविदामुपादेय, न रागादिप्रभवमिति । यदि पुनर्यदपि तदपि सुखमभिलषणीय भवेत तर्हि पानशौण्डानां यत् मद्यपानप्रभव यच्च गर्त्ताशूकराणा पुरीषभक्षणसमुत्थ यच्च राक्षसा मानुषमांसाभ्यवहारसम्भव यच्च दासस्य सत स्वामिप्रसादादिहेतुं क यदपि च पारसीकदेशवासिनो मात्रादिश्रोणीसङ्गमनिबन्धन तत्सर्वं भवतो द्विजातिभवे सति न सम्पद्यत इति पानशौण्डाद्यपर्यायाभिलषणीयम् । अपि च-नरकदु खमप्राप्तस्य न तद्वियोगसम्भव सुखमुपजायत ततो नरकदु खमप्यभिलषणीयम् । (अयं—विशिष्टमेव सुखमभिलषणीयमिति 'मोक्खमग्ग' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।) तदेव भगवदुपदिष्टेषु शक्यपरिच्छेदेष्वर्थेषु च यथाक्रम प्रत्यक्षानुमानसंवाददर्शनात् मोक्षादिषु च युक्त्योपपद्यमानत्वाद्भगवानेव सर्वज्ञो न सुगतादिरिति स्थितम् । नं० ।

सव्वजिण-सर्वजिन-पु० । सर्वतीर्थकृति, दर्श० ४ तत्त्व ।

सव्वजिणसामणग-सर्वजिनशासनक- त्रि० । सर्वैर्जिनैः शिष्यन्त प्रतिपाद्यन्ते यानि तानि सर्वजिनशासनानि तान्येव सर्वजिनशासनकानि । सर्वतीर्थकरप्रज्ञप्तेषु , प्रश्न० १ सव० द्वार ।

सव्वजिणाणाविमुह-सर्वजिनाज्ञाविमुख--त्रि० । सकलसर्वविदुपदेशविराधक, दर्श० ४ तत्त्व ।

सव्वजोग-सर्वयोग--पु० । समस्तव्यापारे, पञ्चा० ७ विव० ।

सव्वजोणिय-सर्वयोनिक-त्रि० । सर्वा योनय उत्पत्तिस्थानानि येषा सत्त्वाना ते सर्वयोनिका । सर्वगतिभाक्षु, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । सर्वा हि योनय -संवृतविवृतोभयशीतोष्णोभयसचित्ताचित्तोभयरूपा । सूत्र०२श्रु०४ अ० ।

सव्वज्ञ--सर्वज्ञ--त्रि० । "ज्ञो ञ " ॥ ८ । २ । ८३ ॥ इति अस्य लुक् । केवलज्ञानिनि, प्रा० २ पाद ।

सव्वज्जुइ-सर्वद्युति-स्त्री० । आभरणादिसम्बन्धिन्या समस्तद्युतौ, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

सर्वजुति-स्त्री० । उचितेष्टवस्तुघटनायाम् , विपा० १ श्रु० ६ अ० । कल्प० । रा० । भ० ।

सव्वज्जुय-सर्वर्जुक- पु० । सर्वे प्रकारै ऋजु प्रगुणो विवक्षितमात्रगमन प्रत्युत्कुटिल । सर्वर्जुसंयमे, सद्धर्मे च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

सव्वट्ठ-सर्वार्थ-पु० । सर्वे च तेऽर्थाश्च सर्वार्था । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । अशेषप्रयोजनेषु, आचा० २ श्रु० २ चू० । बाह्याभ्यन्तरे धनधान्यकलत्रममत्वादौ अशेषप्रयोजनीयवस्तुनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । एकान्त्रिंशत्तमेऽहोरात्रमुहूर्त्ते, ज्यो० २ पाहु० । जं० । सू० प्र० । कल्प० ।

सव्वट्ठसिद्ध-सर्वार्थसिद्ध-पु० । पञ्चानामनुत्तरविमानाना मध्यमे,अणु० । स० । स्था० । प्रज्ञा० । एकोनत्रिंशेऽहोरात्रमुहूर्त्ते, स० ३० सम० । कल्प० ।

सव्वट्ठसिद्धिय--सर्वार्थसिद्धिक-पु० । सर्वार्थसिद्धविमानवासिनि देवे, स० । औ० । ऐरवते वर्षे भविष्यति षष्ठे तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार ।

सव्वट्ठाण-सर्वस्थान--न० । शय्याभोजनमन्त्रादिस्थानेषु , विश० ।

सव्वणट्ठ--सर्वनष्ट--त्रि० । सर्वप्रकारैर्विनाशमापन्ने, विशे० ।

सव्वणय--सर्वनय--पु० । सर्वेषु नैगमादिनयेषु, उत्त० २ अ० ।

सव्वणयमय--सर्वनयमत--न० । द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकज्ञाननयक्रियानयसमने, पञ्चा० १२ विव० ।

सव्वणयविसुद्ध--सर्वनयविशुद्ध--त्रि० । सर्वे निरवशेषास्ते च त नयाश्च सर्वनयास्तेषा विशुद्ध निर्दोषतया समतम् । उत्त० । २ अ० । सर्वनयसम्मते, दश० १ अ० । त सव्वणयविसुद्धं, ज चरणगुणट्ठिओ साहू " आव० ६ अ० ।

सव्वणयसमूहमय–सर्वनयसमूहमय–त्रि०। द्रव्यास्तिकादिनयसघानात्मके, दर्श० ४ तत्त्व।

सव्वणाडय–सर्वनाटक–पु०। समस्तनाटयकर्तृषु, कल्प० १ अधि० ५ क्षण।

सव्वणाण–सर्वज्ञान–न०। सर्वं जानातीति सर्वज्ञानम्। केवलज्ञाने, विशे०। सर्वपरिपूर्णज्ञानम्। क्षायिकज्ञाने केवलज्ञाने, विशे०।

सव्वणाणावरणिज्ज–सर्वज्ञानावरणीय–न०। सर्वज्ञान केवलाख्यमावृणोतीति सर्वज्ञानावरणीयम्। केवलज्ञानावरणे, आदित्यकल्पकेवलज्ञानरूपस्य जीवस्याच्छादकतया सान्द्रमेघवृन्दकल्प हि तत्। स्था० २ ठा० ४ उ०।

सव्वणास–सर्वनाश–पु०। सर्वात्मना नाशे, विशे०। प्रश्न०।

सव्वणीइ–सर्वनीति–स्त्री०। समस्तनैगमादिनये, हा०१अष्ट०।

सव्वण्णु–सर्वज्ञ–पु०। सर्वं जानातीति सर्वज्ञ। ल०। पं० सं० १ द्वार। ध०। सर्व–समस्त, द्रव्यप्रदेशपर्यायरूपं वस्तु जानाति विशेषग्रहणत समस्तावरणक्षयाविर्भूतकेवल सवेदनेनावबुध्यत इति सर्वज्ञ। ल०। "ज्ञो णत्वेऽभिज्ञादौ" ॥ ८। १। ५६ ॥ इति कृतणत्वस्य ज्ञस्य अत उत्वम्। प्रा०। अनु०। वस्तुस्तोमस्य विशेषतयाऽनुज्ञापके, भ० १ श० १ उ०। विशे०। सूत्र०। उपा०। आव०। स्था०। (एतद्विषये 'अत्थिवाय' शब्दे प्रथमभागे ५२२ पृष्ठे 'अत्त' शब्दे च ४९६ पृष्ठे गता वक्तव्यता।) "रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम्। यस्य तु नैते दोषा–स्तस्यानृतकारणं किं स्यात्॥१॥" इति वचनात्। प्रणेतुश्च निर्दोषत्वमुपपादितमेवेति सिद्ध आगमादप्यात्मा। "एगे आया" इत्यादिवचनात्, तदेव प्रत्यक्षानुमानागमै सिद्ध प्रमाता प्रमेय चानन्तरमेव बाह्यार्थसाधने साधितम्, तत्सिद्धौ च 'प्रमाणं ज्ञानम्' तच्च प्रमेयाभावे कस्य ग्राहकमस्तु निर्विषयत्वात्, इति प्रलापमात्रम् कारणमन्तरेण क्रियासिद्धेरयोगाद्, लवनादिषु तथादर्शनात्। यच्च अर्थसमकालमित्याद्युक्तम् तत्र विकल्पद्वयमपि स्वीक्रियत एव। असदादिप्रत्यक्ष हि समकालार्थाऽऽकलनकुशल स्मरणमतीतार्थस्य ग्राहकम् शब्दानुमाने च त्रैकालिकस्याऽऽप्यर्थस्य परिच्छेदके निराकार चैतद् द्वयमपि। नचातिप्रसङ्ग स्वज्ञानावरणवीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषवशादेवास्य नैयत्येन प्रवृत्ते. शेषविकल्पानामस्वीकार एव तिरस्कार। प्रमितिस्तु प्रमाणस्य फल स्वसंवेदनसिद्धैव। नह्यनुभवेऽप्युपदेशापेक्षा फल च द्विधा, आनन्तर्यपारम्पर्यभेदात्, तत्राऽऽनन्तर्येण सर्वप्रमाणानामज्ञाननिवृत्ति फलम्, पारम्पर्येण केवलज्ञानस्य तावत्फलमौदासीन्यम्, शेषप्रमाणाना तु हानोपादानोपेक्षाबुद्धय। इति सुव्यवस्थित प्रमात्रादिचतुष्टयम्। ततश्च 'नासन्नसन्नसदस–न्नचाप्यनुभयात्मकम्। चतुष्कोटिविनिर्मुक्त, तत्त्वमाध्यात्मिका विदु ॥ १' इत्युन्मत्तभाषितम्। किञ्च—इद प्रमात्रादीनामवास्तवत्व शून्यवादिना वस्तुवृत्त्या तावदेष्टव्यम्। तच्चासौ प्रमाणात् अभिमन्यते, अप्रमाणाद्वा ?। न तावदप्रमाणात्, तस्याऽकिञ्चित्करत्वात्। अथ प्रमाणात्, तन्न। अवास्तवत्वग्राहक प्रमाण सावृतम्, असावृतम् वा स्यात् ?। यदि सावृतम्, कथ तस्मादवास्तवाद् वास्तवस्य शून्यवादस्य सिद्धि ?, तथा तदसिद्धौ च वास्तव एव समस्तोऽपि प्रमात्रादिव्यवहार प्राप्त। अथ तद् ग्राहक प्रमाण स्वयमसावृतम्, तर्हि क्षीणा प्रमात्रादिव्यवहाराऽवास्तवत्वप्रतिज्ञा, तेनैव व्यभिचारात्। तदेव पक्षद्वयेऽपि 'इतो व्याघ्र इतस्तटी' इति न्यायेन व्यक्त एव परमार्थत स्वाभिमतसिद्धिविरोध। स्या०। स्था०। न०।

वीर एव सर्वज्ञ—सुगतादयोऽपि सौगतादिभि सकलवस्तुस्तोमसाक्षात्कारिण इष्यन्ते, तत्किं सुगतादि. सकलवस्तुस्तोमसाक्षात्कारीति प्रतिपद्यतामस्माभि, किं वा भगवद्वर्द्धमानस्वामीति तदवस्थ एव निश्चयाभाव ?, स्यादेतत्—किमत्र सशयेन ?, यस्य पादारविन्दयुगल प्रणिनसवो दिवौकस परस्परमहमहमिकया विशिष्टविशिष्टतरविभूतिद्युतिपरिकलिता शतसहस्रसङ्ख्येन विमानानिवहेन सकलमपि नभोमण्डलमाच्छादयन्ता महीमवतीर्य पूजादिकमातन्वन्ति स्म स भगवान् वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञो न शेषा सुगतादय, मनुष्या हि मूढमनस्का अपि सम्भाव्यन्ते न देवा, तता यदि शेषा अपि सुगतादय सर्वज्ञा अभविष्यन् तर्हि तेषामपि देवा पूजामकरिष्यन्, न च कृतवन्तस्तस्मान्न ते सर्वज्ञा। तदेतत्स्वदर्शनानुरागतरलितमनस्कतासूचकम्, यतो वर्द्धमानस्वामिनो दिव समागत्य देवास्तथा पूजा कृतवन्त इत्येतदपि कथमवसीयते ?, भगवतश्चिरातीतत्वेनेदानी तद्भावग्राहकप्रमाणाभावात्। सम्प्रदायादवसीयते इति चेत्, ननु सोऽपि सम्प्रदायो न धूर्त्तपुरुषप्रवर्त्तित —किन्तु सत्यपुरुषप्रवर्त्तित एवेति कथमवगन्तव्यम् ?, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, नचाप्रमाणक वय प्रतिपत्तु क्षमा, मा प्रापदप्रेक्षावत्ताप्रसङ्ग। अन्यच्च मायाविन स्वयमसर्वज्ञा अपि जगति स्वस्य सर्वज्ञभाव प्रचिकटयिषवस्तथाविधेन्द्रजालवशाद्दर्शयन्ति देवानितस्तत सञ्चरत, स्वस्य च पूजादिकं कुर्वत, ततो देवागमदर्शनादपि कथ तस्य सर्वज्ञत्वनिश्चय ?। तथा चाह भावत्क एव स्तुतिकार समन्तभद्र —'देवागमनभोयान—चामरादिविभूतय.। मायाविष्वपि दृश्यन्ते, नातस्त्वमसि नो महान् ॥ १ ॥' भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञ तथापि तत्सत्कोऽयमाचारादिक उपदेशो न पुन. केनापि धूर्त्तेन स्वय विरचय्य प्रवर्त्तित इति कथमवसेयम् ?, अतीन्द्रियत्वेनैतद्विषये प्रमाणाभावात्। अथवा—भवत्वेषोऽपि निश्चयो यथा अयमाचारादिक उपदेशो वर्द्धमानस्वामिन इति, तथापि तस्योपदेशस्यायमर्थो नान्य इति न शक्य प्रत्येतुम्, नानार्था हि शब्दा लोके प्रवर्त्तन्ते, तथादर्शनात्, ततोऽन्यथाऽप्यर्थसम्भावनाया कथं विवक्षितार्थनियमनिश्चय. ?, अथ मन्येथास्तदात्वे तत एव सर्वज्ञात् साक्षाच्छृण्वतो गौतमादेरर्थनियमनिश्चयोऽभूत् तत आचार्यपरम्परयेदानीमपि भवतीति, तदप्ययुक्तम्, यतो नाम गौतमादेरपि छद्मस्थ., छद्मस्थस्य च परचेतोवृत्तिरप्रत्यक्षा, तस्या अतीन्द्रियत्वेनैतद्विषये चक्षुरादीन्द्रियप्रत्यक्षप्रवृत्तेरभावात्, अ-

प्रत्यक्षाया च सर्वज्ञस्य विवक्षाया कथमिद ज्ञायते एष सर्वज्ञस्याभिप्रायोऽनेन चाभिप्रायेण शब्द प्रयुक्तो नाभिप्रायान्तरेण ? , तत एव सम्यक् परिज्ञानाभावात् यामेव वर्णावलीमुक्तवान् भगवान् तामेव केवला पृष्ठतो लग्ना गौतमादिरभिभाषते , न पुन परमार्थतस्तस्योपदेशस्यार्थमवबुध्यते । न० । (प्रपञ्चत. सार्वज्ञाक्षेपप्रतिक्षेपौ 'केवलणाण ' शब्दे तृतीयभागे ६४३ पृष्ठे प्रतिपादितौ ।) " वीतरागादि सर्वज्ञा, न मिथ्या ब्रुवते तत. । यस्मात्तस्माद् वचस्तेषा, तथ्यभूतार्थदर्शनम् ॥१॥ " । बृ० १ उ० १ प्रक० । तथा च तद्वचनम्- " सर्व पश्यतु वा मा वा , तत्त्वमिष्ट तु पश्यतु । कीटसख्यापरिज्ञान, तस्य न क्वोपयुज्यते ॥ १ ॥ " तथा—"तस्मादनुष्ठानगत, ज्ञानमस्य विचार्यताम् । प्रमाण दूरदर्शी चे—द्ने गृध्रानुपास्महे ॥ १ ॥ " तन्मतव्यपाहार्थमनन्तविज्ञानमित्यदुष्टमेव । विज्ञानान्त्य विना एकस्याऽप्यर्थस्य यथावत्परिज्ञानाऽभावात् । तथा चार्षम्—" जे एग जाणइ से सव्व जाणइ । जे सव्व जाणइ से एग जाणइ । " तथा " एको भाव सर्वथा येन दृष्ट , सर्वे भावा सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावा सर्वथा येन दृष्टा, एको भाव सर्वथा तेन दृष्ट ॥ १ ॥ " इति । ननु तर्हि अबाध्यसिद्धान्तमित्यपार्थक यथोक्तगुणयुक्तस्याव्यभिचारिवचनत्वेन तदुक्तसिद्धान्तस्य बाधाऽयागात् । न । अभिप्रायाऽपरिज्ञानात् । निर्दोषपुरुषप्रणीत एव अबाध्य सिद्धान्तो नापरेऽपौरूषयाद्या , असम्भवादिदोषाघ्रातत्वात् इति ज्ञापनार्थम् , आत्ममात्रतारकमूकाऽन्तकृत्कवल्यादिरूपमुण्डकेवलिनो यथोक्तसिद्धान्तप्रणयनाऽसमर्थस्य व्यवच्छेदार्थ वा विशेषणमेतत् । स्या० । (" सर्वज्ञो मुख्य एवैकस्तत्प्रतीतिश्च यावताम् । सर्वेऽपि ते तमापन्ना , मुख्य , सामान्यतो बुधा. ॥ १ ॥ " इति सर्वतीर्थिकसमताना सार्वज्ञ्य 'कुतक्क ' शब्दे तृतीयभागे ५८२ पृष्ठे साधितम् ।) सर्न सर्वतत्त्वस्वरूपाभिन्नमात्मान जानाति वेत्तीति सर्वज्ञ । आत्मज्ञिनि , अष्ट० ४ अष्ट० ।

अथ सर्वज्ञता साधयति—

तथाहि-ये देशकालस्वभावविप्रकर्षवन्त' सदुपलम्भकप्रमाणविषयभावमनापन्ना भावा न ते प्रेक्षावता सद्व्यवहारपथावतारिण यथा नाकपृष्ठादयस्तथात्वेनाभ्युपगमविषया । तथा च समस्तवस्तुविस्तारव्यापिज्ञानसपत्समन्वित. पुरुष इति सद्व्यवहारप्रतिषेधफलानुपलब्धि. । नचासिद्धो हेतु । तथाहि—सकलपदार्थसाक्षात्कारिज्ञानाऽङ्गनाऽऽलिङ्गित पुरुष. प्रत्यक्षसमधिगम्यो वा अभ्युपगम्यत, अनुमानादिसवेद्यो वा ? , न तावदध्यक्षगोचर , प्रतिनियतसनिहितरूपादिविषयनियमितसाक्षात्करणस्वभावा हि चक्षुरादिकरणव्यापारसमासादितात्मलाभा ज्ञप्तयो न परस्थ सवेदनामात्रमपि तावदालम्बितु क्षमा किमिङ्ग ! पुनरनाद्यनन्तातीतानागतवर्त्तमानसूक्ष्मादिस्वभावसकलपदार्थसाक्षात्कारि सवेदनविशेष , तदध्यासितं वा पुरुषम् । अविषये चक्षुरादिकरणप्रवर्त्तितस्य ज्ञानस्य प्रवृत्त्यसम्भवात् ? , सम्भवे वाऽन्यतमकरणप्रवर्त्तितस्यापि ज्ञानस्य रूपादिसकलविषयग्राहकत्वेन संभवात् , शेषेन्द्रियपरिकल्पना व्यर्था । नच सूक्ष्मादिसमस्तपदार्थग्रहणमन्तरेण प्रत्यक्षेण तत्साक्षात्करणप्रवृत्तज्ञानग्रहणम् । ग्राह्याग्रहणे तद्ग्राहकत्वस्यापि तद्गतस्य तेनाग्रहणात् । तदग्रहे च तद्धर्माध्यासितसवेदनसमन्वितस्यापि न प्रत्यक्षन प्रतिपत्ति । नाप्यनुमानत सकलपदार्थज्ञप्रतिपत्ति , अनुमान हि निश्चितस्वसाध्यधर्म—धर्मिसबन्धाद् हेतारुदयमासादयत्प्रमाणतामाप्नोति ; प्रतिबन्धश्च समस्तपदार्थज्ञसत्त्वेन स्वसाध्येन हेतो किं प्रत्यक्षेण गृह्यते. उतानुमानेन । न तावदध्यक्षेण, अध्यक्षस्यात्यक्षज्ञानवत्सत्त्वसाक्षात्करणाक्षमत्वेन तदवगतिनिमित्तहेतुप्रतिबन्धग्रहणेऽप्यक्षमत्वात् । नह्यनवगतसबन्धिना तद्गतसंबन्धावगमो विधातु शक्य । नाप्यनुमानेन तद्गतसबन्धावगमः । तथाभ्युपगमेऽनवस्थेतरेतराश्रयदोषद्वयानतिवृत्ते । नचागृहीतप्रतिबन्धाद्धेतोरुपजायमानमनुमान प्रमाणतामासादयति । तथा धर्मिसबन्धावगमोऽपि न प्रत्यक्षत । अनक्षज्ञानवत्प्रत्यक्षेऽक्षप्रभवस्याध्यक्षस्याप्रवृत्ते । प्रवृत्तौ वाऽध्यक्षेणैव सर्वविद सवेदनात् , अनुमाननिबन्धनहेतुव्यापारण व्यर्थम् । नचानुमानतोऽप्यनक्षज्ञानवतोऽवगम । हेतुपक्षधर्मतावगममन्तरेणानुमानस्यैव धर्मिग्राहकस्याप्रवृत्ते । नचाप्रतिपन्नपक्षधर्मत्वो हेतु प्रतिनियतसाध्यप्रतिपत्तिहेतुरिति नानुमानतोऽपि सर्वज्ञप्रतिपत्ति । किंच—सर्वज्ञसत्ताया साध्यायां त्रयीं दोषजातिं हेतुर्नातिवर्त्तते असिद्धविरुद्धानैकान्तिकलक्षणाम् । तथाहि—सकलज्ञसत्त्वे साध्ये किं भावधर्मो हेतु , उताभावधर्म , आहोस्विदुभयधर्म । तत्र यदि भावधर्म , तदाऽसिद्ध । अथाभावधर्म तदा विरुद्ध । भावे साध्ये अभावधर्मस्याभावाव्यभिचारित्वेन विरुद्धत्वात् । अथोभयधर्म , तदोभयाव्यभिचारित्वेन सत्तासाधनेऽनैकान्तिकत्वमिति न सकलज्ञसत्त्वसाधने कश्चित् सम्यग् हेतु सम्भवति । अपि च—यद्यनियत कश्चित् सकलपदार्थज्ञ. साध्योऽभिप्रेत , तदा तत्कृतप्रतिनियतागमाश्रयण नोपपन्न भवताम् । अथ प्रतिनियत एक एवार्हन् सर्वज्ञोऽभ्युपगम्यते, तदा तत्साधने प्रयुक्तस्य हेतोरपरसर्वज्ञस्याभावेन दृष्टान्तानुवृत्त्यसंभवादसाधारणानैकान्तिकत्वादसाधकत्वम् । किंच—यत एव हेतो प्रतिनियतोऽर्हन् सर्वज्ञ तत एव बुद्धोऽपि स स्यादिति कुत. प्रतिनियतसर्वज्ञप्रणीतागमाश्रयणमुपपत्तिमत् ? इति न कश्चित् सर्वज्ञसाधको हेतु । अथ सर्वे पदार्था कस्यचित्प्रत्यक्षा. प्रमेयत्वादग्न्यादिवदिति तत्साधनहेतुसद्भाव. तदसत् , यतोऽत्र किं सकलपदार्थसाक्षात्कार्येकज्ञानप्रत्यक्षत्व सर्वपदार्थाना साध्यत्वेनाऽभिप्रेतम् , आहोस्वित् प्रतिनियतविषयानेकज्ञानप्रत्यक्षत्वमिति कल्पनाद्वयम् । यद्याद्य पक्ष. , स न युक्त , प्रतिनियतरूपादिविषयग्राहकानेकप्रत्ययप्रत्यक्षत्वेन व्याप्तस्याग्न्यादिदृष्टान्तधर्मिणि , प्रमेयत्वलक्षणस्य हेतोरुपलम्भाद्धेतुविरुद्धत्वसाध्यविकलदृष्टान्तदोषद्वयाघ्रातत्वात् । अथ द्वितीय , सोऽप्यसङ्गत. , सिद्धसाध्यतादोषप्रसङ्गात् । तथा प्रमेयत्वमपि हेतुत्वेनोपन्यस्यमान, किमशेषज्ञेयव्यापिप्रमाणप्रमेयत्वव्यक्तिलक्षणमभ्युपगम्यते, उत अस्मदादिप्रमाणप्रमेयत्वव्यक्तिस्वरूपम् , आहोस्वित् उभयव्यक्तिसाधारणसामान्यस्वभावमिति विकल्पा. । तत्र यदि प्रथम. पक्ष , स न युक्त. ; विवादाध्या-

सितपदार्थेषु तथाभूतप्रमाणप्रमेयत्वस्यासिद्धत्वात् । सिद्ध-
त्वे वा साध्यस्यापि हेतुवत् सिद्धत्वात् व्यर्थं हेतूपादानम्,
तथाभूतप्रमाणप्रमेयत्वस्य दृष्टान्तेऽग्न्यादिलक्षणेऽसिद्धे स-
न्दिग्धान्वयश्च हेतु स्यात् । अथास्मदादिप्रमाणप्रमेयत्व
हेतु , तदा तथाभूतप्रमाणप्रमेयत्वस्य विवादगोचरेष्व-
तीन्द्रियेष्वसम्भवादसिद्धो हेतु । सिद्धौ वा ततस्तथाभूत
प्रत्यक्षत्वसिद्धिरेव स्यात् , तत्र चाविवाद इति न हेतूप-
न्यास सफल । अथोभयप्रमेयत्वव्यक्तिसाधारण प्रमेय-
त्वसामान्य हेतुरिति पक्ष , सोऽप्यसङ्गत , अत्यन्तविल-
क्षणातीन्द्रियेन्द्रियविषयप्रमाणप्रमेयत्वव्यक्तिद्वयसाधारणस्य
सामान्यस्यासम्भवात् , नहि शाबलेयकर्कव्यक्तिद्वयसाधा-
रणमेक गोत्वसामान्यमुपलब्धमिति प्रमेयत्वसामान्यलक्ष-
णो हेतुरसिद्ध इति नानुमानादपि सर्वज्ञसिद्धि । नापि
शब्दात् । यत शब्दोऽपि तत्प्रतिपादकोऽभ्युपगम्यमान
किं नित्य , उतानित्य इति कल्पनाद्वयम् । न तावत्
नित्य , सर्वज्ञबोधकस्य नित्यस्यागमस्याभावात् । भावेऽपि
तत्प्रतिपादकत्वेन तस्य प्रामाण्यासम्भवात् , कार्येऽर्थे त-
त्प्रामाण्यस्य व्यवस्थापितत्वात् । अथानित्यस्तत्प्रतिपादक
इति पक्ष, सोऽपि न युक्त । यतोऽनित्योऽपि किं तत्प्र-
णीत स तदवबोधक, अथ पुरुषान्तरप्रणीत इति विक-
ल्पद्वयम् । तत्र न सर्वज्ञप्रणीत स तदवबोधक इति पक्षो
युक्त इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथाहि—तत्प्रणीतत्व
तस्य प्रामाण्यम् , तत तस्य तत्प्रतिपादकत्वमिति व्य-
क्तमितरेतराश्रयत्वम् । नापि पुरुषान्तरप्रणीतस्तदवबोधक
तस्योन्मत्तवाक्यवदप्रमाणत्वात् । तन्न शब्दादपि तस्य
सिद्धिः । नाप्युपमानात् तत्सिद्धि । यत उपमानोपमेय-
योरध्यक्षत्वे सादृश्यालम्बन तदभ्युपगम्यते । नचोप—
मानभूत कश्चित् सर्वज्ञत्वेन प्रत्यक्षत सिद्ध , येन
तत्सादृश्यादन्यस्य सर्वज्ञत्वमुपमानात् साध्यत । सि—
द्धौ वा प्रत्यक्षत एव सर्वज्ञस्य सिद्धत्वान्नोपमानादपि तत्सि-
द्धि । सर्वज्ञसद्भावमन्तरेणानुपपद्यमानस्य प्रमाणषट्कविज्ञा-
तस्यार्थस्य कस्यचिदभावात् नार्थापत्तेरपि सर्वज्ञसत्त्वसि-
द्धि । नचागमप्रामाण्यलक्षणस्यार्थस्य तमन्तरेणानुपपद्यमा-
नस्य तत्परिकल्पकत्वम् । अतीन्द्रिय स्वर्गाद्यर्थे तत्प्रणीतत्व-
निश्चयमन्तरेण तस्य प्रामाण्यानिश्चयात् । अपौरुषेयत्वादपि
तत्प्रामाण्यसभवात् कुतस्तस्य तमन्तरेणानुपपद्यमानता, त
न्नार्थापत्तितोऽपि तत्सिद्धि । अभावाख्यस्य तु प्रमाणस्या-
भावसाधकत्वेन व्यापारात् न तत्सद्भावसाधकत्वम् । न
चोपमानार्थापत्त्यभावप्रमाणानां भवता प्रामाण्यमभ्युपगम्य-
ते इति न तेभ्यस्तत्सिद्धि । तदुक्तम्—

" सर्वज्ञो दृश्यते ताव-न्नेदानीमस्मदादिभि ।
दृष्टो न चैकदेशोऽस्ति, लिङ्ग वा योऽनुमापयत् ॥ ११७ ॥
न चागमविधि कश्चि-न्नित्य सर्वज्ञबाधक ।
नच मन्त्रार्थवादाना, तात्पर्यमवकल्पने ॥ ११८ ॥
नचागमेन सर्वज्ञ-स्तदीयेऽन्योन्यसंश्रयात् ।
नरान्तरप्रणीतस्य, प्रामाण्य गम्यते कथम् ॥ ११९ ॥ "
(स्त्रा० वा० सू० २)

इत्यादि । ततो ' ये देशकाल 'इत्यादिप्रयोगे नासिद्धो हेतु ।
सद्व्यवहारनिषेधश्च, अनुपलम्भमात्रनिमित्त । अनेकधाऽ-
नेन अन्यत्र प्रवर्तित इत्यत्रापि तन्निमित्तसद्भावात् प्रवर्त्त-
यितु युक्त । अथ ' यथाऽस्माक तत्सद्भावावेदक प्रमाण
नास्ति तथा भवता तदभावावेदकमपि नास्तीति सद्व्य-
वहारवदभावव्यवहारोऽपि न प्रवर्त्तयितव्य । तथा—
हि—सर्वविदोऽभाव किं प्रत्यक्षसमधिगम्य , प्रमाणान्त-
रगम्यो वा ? । तत्र न तावत्प्रत्यक्षसमधिगम्य ' यत प्रत्यक्ष
सर्वज्ञाभावावेदकमभ्युपगम्यमानम् , ' किं सर्वत्र सर्वदा सर्व
सर्वज्ञा न ' इत्येव प्रवर्त्तते , उत ' क्वचित्कदाचित् कश्चित्
सर्वज्ञो नास्तीत्येवमिति कल्पनाद्वयम् । तत्र यदि सर्वत्र
सर्वदा सर्व सर्वज्ञा नेति प्रत्यक्षस्य प्रवृत्ति , तर्हि न स-
र्वज्ञाभाव , तज्ज्ञानवत एव सर्वज्ञत्वात् । नहि सकलदेश-
कालव्यवस्थितपुरुषपरिषत्साक्षात्करणमन्तरेण तदाधारम-
सर्वज्ञत्वमवगन्तु शक्यम् । तत्साक्षात्करणे च कथ न
तज्ज्ञानवत सर्वज्ञत्वमिति, नाद्य पक्ष । द्वितीयेऽपि पक्षे
न सर्वथा सर्वज्ञाभावसिद्धिरिति न प्रत्यक्षात् सर्वज्ञाभाव-
सिद्धि । अथ न प्रवर्त्तमान प्रत्यक्ष सर्वज्ञाभावसाधकम्
किंतु निवर्त्तमानम् । ननु यदि निखिलदेशकालाधारसकल-
पुरुषपरिषदाश्रितानन्तपदार्थसंविद्व्यापकम् , कारण वा तत्
स्यात् , तदा तन्निवर्त्तमान तथाभूत सर्वज्ञत्व व्यावर्त्तयेत् ,
नान्यथा । तथाभूतनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरसिद्ध । तथाभ्युपगमे
वा स एव सर्वज्ञ इति न तत तन्निषेध । किंच-प्रत्यक्ष-
निवृत्तिर्यदि प्रत्यक्षमेव , तदा स एव दोष । अथ-
प्रत्यक्षादन्या तदाऽसौ प्रमाणमप्रमाण वा । अप्रमाणत्वे ,
नात सर्वज्ञाभावसिद्धि । प्रमाणत्वे नानुमानत्वम् , सर्वात्म-
सबन्धिन्या तन्निवृत्तेर्यथासख्यमसिद्धानैकान्तिकत्वदोष-
द्वयसद्भावात् । नच तुच्छा तन्निवृत्ति तदभावज्ञापिका ।
तुच्छाया केनचित् सहप्रतिबन्धाभावेन सर्वसामर्थ्यविरहेण
च ज्ञापकत्वासम्भवात् । तन्न प्रवर्तमान , निवर्त्तमान वा
प्रत्यक्ष तदभावं साधयति । प्रमाणान्तरगम्यत्वेऽपि तद-
भावो न तावदनुमानगम्य । तदभावसाधकानुमानाभावात् ।
अथ विवादाध्यासित पुरुष सर्वज्ञो न भवति, वक्तृ-
त्वात् , रथ्यापुरुषवदित्यमान तदभावसाधकम् । नन्वत्र
किं प्रमाणान्तरसंवादिनाऽर्थस्य वक्तृत्व हेतु , उत तद्वि-
परीतस्य , आहोस्वित् वक्तृत्वमात्रमिति वक्तव्यम् । यदि
प्रमाणान्तरसंवाद्यर्थस्य वक्तृत्वादिति हेतु , तदा विरुद्धो
हेतु । तथाभूतवक्तृत्वस्य सर्वज्ञ एव भावात् । अथ प्रमा-
णान्तरविसंवादिनाऽर्थस्य वक्तृत्वादिति हेतु , तदा-
सिद्धसाधनम् । तथाभूतस्य वक्तुरसर्वज्ञत्वेनास्माभिरभ्यु-
पगमात् । अथ वक्तृत्वमात्र हेतु । न । तस्य साध्यविपर्य-
येण सर्वज्ञत्वेनानुपलब्धेन सहानवस्थानलक्षणस्य तदन्य-
वच्छेदस्वभावेन च परस्परपरिहारस्वरूपस्य च विरोध-
स्याभावात् न ततो व्यावृत्तिसिद्धिरिति न स्वसाध्यनियत-
त्वम्, तदभावान्न स्वसाध्यसाधकत्वम् । अथ सर्वज्ञो वक्ता नो-
पलब्ध इति ततो व्यावृत्तिसिद्धि , न , सर्वसबन्धिनोऽ
नुपलम्भस्यासभवात् । सर्वज्ञ एव वक्तृत्वमात्मन्युप-
लप्स्यते, सर्वज्ञान्तरेण वा तत्र संवादिष्यते इति न
सम्भव सर्वसबन्धिनोऽनुपलम्भस्य । अथ सर्वज्ञस्य कस्य
चिदभावात् सर्वसबन्धिनोऽनुपलम्भस्य संभव । ननु
सर्वज्ञाभाव कुत सिद्ध । अन्यत प्रमाणा—
त् चेत् । तत एव तदभावसिद्धेरस्य वैयर्थ्यम् । ' अत

एवानुमानादिति न वक्तव्यम् । इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । सिद्धेऽतोऽनुमानात् सर्वज्ञाभावे, सर्वसम्बन्ध्यनुपलम्भसंभवसामर्थ्यात् हेतोर्विपक्षतो व्यावृत्तिः स्यात् तस्य च विपक्षाद्व्यावृत्तस्य तत्साधकत्वमिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वम् । भवतु वा सर्वसम्बन्ध्यनुपलम्भसंभवः, तथापि सकलपुरुषचेतोवृत्तिविशेषाणामसर्वज्ञेन ज्ञातुमशक्तेरसिद्धः सर्वसम्बन्ध्यनुपलम्भ इति न ततो विपक्षव्यावृत्तिनिश्चयो वक्तृत्वस्येति कुतः संदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकाद् हेतोस्तदभावसिद्धिः । नापि स्वसंबन्धिनोऽनुपलम्भात् तद्व्यतिरेकनिश्चयः, तस्य स्वपितृव्यपदेशहेतुनाऽप्यनैकान्तिकत्वात् । नचैवंभूतादपि हेतोः साध्यसिद्धिः तथाऽभ्युपगमे न कश्चित्सर्वज्ञाभावमवबुध्यते वक्तृत्वात्, रथ्यापुरुषवदिति तदभावावगमाभावस्यापि सिद्धिः स्यात् । अथान्यत्रापि हेतावयं दोषः समान इति सर्वानुमानोच्छेदः । तदयुक्तम् । अन्यत्र विपक्षव्यावृत्तिनिमित्तस्यानुपलम्भव्यतिरेकेण बाधकप्रमाणस्य सद्भावात् । नचात्रापि तस्य सद्भाव इति शक्यं वक्तुम् । तदभावस्य हेतुलक्षणप्रस्तावे वक्ष्यमाणत्वात् । किंच—सर्वज्ञप्रतिपादकप्रमाणाभावे तस्यासिद्धत्वात् तदभावसाधनायोपन्यस्यमानः सर्वोऽपि हेतुराश्रयासिद्ध इति न तस्मादभावसिद्धिः । अथ तद्ग्राहकत्वेन प्रमाणं प्रवर्त्तत इत्याश्रयासिद्धत्वाभावः, तर्हि तत्साधकप्रमाणबाधितत्वात् पक्षस्य न तत्साधनाय हेतुप्रयोगसाफल्यमिति नानुमानावसेयः सर्वज्ञाभावः । अपौरुषेयत्वस्य प्राक्तनन्यायेनासिद्धत्वात्, सर्वज्ञप्रणीतत्वानभ्युपगमे शब्दस्य पुरुषदोषसङ्क्रान्त्याऽप्रामाण्यात् न ततोऽपि तदभावसिद्धिः । नच तदभावाभिधायकं किञ्चिद्वेदवाक्यं श्रूयते, केवलं तद्भावावेदकवेदवचनोपलब्धिरविगानेन समस्ति—

'अपाणिपादो जवनो ग्रहीता, पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ।
स वेत्ति विश्वं नहि तस्य वेत्ता, तमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तम् ' ।
(श्वेताश्व० ३ । १६)

तथा हिरण्यगर्भं प्रकृत्य "सर्वज्ञः" इत्यादि । नच स्वरूपेऽर्थे तस्याप्रामाण्यम्, तत्र तत्प्रामाण्यस्य प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्, तन्न शब्दादपि तदभावसिद्धिः । नाप्युपमानात्तदभावावगमः । यत उपमानमुपमानोपमेययोरध्यक्षत्वे सादृश्यालम्बनमुदेति, अन्यथा—

" तस्माद्यत् स्मर्यते तत्स्यात्, सादृश्येन विशेषितम् ।
प्रमेयमुपमानस्य, सादृश्यं वा तदन्वितम् " ॥
(श्लो० वा० सू० ५ उपमान० श्लो ३७)

इत्यभिधानात् प्रत्यक्षेणोपमानोपमेययोरग्रहणे उपमेये स्मरणासंभवात्; कथं स्मर्यमाणपदार्थविशिष्टं सादृश्यं, सादृश्यविशिष्टं वा स्मर्यमाणं वस्तु उपमानविषयः स्यात् । तस्मादिदानींतनोपमानभूताशेषपुरुषप्रत्यक्षत्वम्, उपमेयाशेषान्यकालमनुष्यवर्गसाक्षात्करणं चावश्यमभ्युपगमनीयम् । तदभ्युपगमे च स एव सर्वज्ञ इति कथं उपमानात् तदभावावगमो युक्तः । अतो यदुक्तम्—

" यज्जातीयैः प्रमाणैस्तु, यज्जातीयार्थदर्शनम् ।
दृष्टं संप्रति लोकस्य, तथा कालान्तरेऽप्यभूत् " ॥ इति ।
(श्लो० वा० सू० २ श्लो० ११३)

तन्निरस्तम् । उपमानस्योक्तन्यायेनात्र वस्तुन्यप्रवृत्तेः । नाप्यर्थापत्तितस्तदभावावगमः, तस्याः प्रमाणत्वेऽनुमानेऽन्तर्भूतत्वात् । तथाहि—'दृष्टः श्रुतो वाऽर्थोऽन्यथा नोपपद्यते' इत्यदृष्टार्थकल्पनाऽर्थापत्तिः[1] । नचासावर्थोऽन्यथानुपपद्यमानत्वानवगमे अदृष्टार्थपरिकल्पनानिमित्तम् । अन्यथा स येन विनोपपद्यमानत्वेन निश्चितस्तमपि परिकल्पयेत्, येन विना नोपपद्यते तमपि वा न कल्पयेत् । अनवगतस्यान्यथाऽनुपपन्नत्वेनार्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वे सत्यप्यदृष्टार्थपरिकल्पकत्वासंभवात् । संभवे वा लिङ्गस्याप्यनिश्चितनियमस्य परोक्षार्थानुमापकत्वं स्यादिति, तदपि नार्थापत्त्युत्थापकादर्थाद्भिद्यते । स चान्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमः, तस्यार्थस्य न भूयो दर्शननिमित्तः सपक्षे । अन्यथा लोहलेख्यं वज्रं पार्थिवत्वात्, काष्ठवदित्यत्रापि साध्यसिद्धिः स्यात् । नापि विपक्षे तस्यानुपलम्भनिमित्तोऽसौ । व्यतिरेकनिश्चायकत्वेनानुपलम्भस्य पूर्वमेव निषिद्धत्वात्, किन्तु—विपर्यये तद्बाधकप्रमाणनिमित्तः । तच्च बाधकं प्रमाणमर्थापत्तिप्रवृत्तेः प्रागेवानुपपद्यमानस्यार्थस्य तत्र प्रवृत्तिमदभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथाऽर्थापत्त्या तस्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमेऽभ्युपगम्यमाने यावत्तस्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वं नावगतम्, न तावदर्थापत्तिप्रवृत्तिः, यावच्च न तत्प्रवृत्तिः, न तावदर्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगम इतीतरेतराश्रयत्वान्नार्थापत्तिप्रवृत्तिः । अत एव यदुक्तम्—

" अविनाभाविता चात्र, तदैव परिगृह्यते ।
न प्रागवगतेत्येवं, सत्यप्येषा न कारणम् ॥
तेन संबन्धवेलायां, संबन्ध्यन्यतरो ध्रुवम् ।
अर्थापत्त्यैव मन्तव्यः, पश्चादस्त्वनुमानता " ॥
(श्लो० वा० सू० ५ अर्थापत्ति० श्लो० ३० । ३२) इत्यादि ।

तन्निरस्तम् । एवमभ्युपगमेऽर्थापत्तेरनुत्थानस्य प्रतिपादितत्वात् । स च तस्य पूर्वमन्यथाऽनुपपद्यमानत्वावगमः किं दृष्टान्तधर्मिप्रवृत्तप्रमाणसंपाद्यः, आहोस्वित् स्वसाध्यधर्मिप्रवृत्तप्रमाणसंपाद्य इति । तत्र यद्याद्यः पक्षः तदाऽत्रापि वक्तव्यम् । किं तत् दृष्टान्तधर्मिणि प्रवृत्तं प्रमाणम्, साध्यधर्मिण्यपि साध्यान्यथाऽनुपपन्नत्वं तस्यार्थस्य निश्चाययति, आहोस्वित् दृष्टान्तधर्मिण्येव । तत्र यद्याद्यः पक्षः तदाऽर्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्य, लिङ्गस्य वा स्वसाध्यप्रतिपादनव्यापारं प्रति न कश्चिद्विशेषः । अथ द्वितीयः स न युक्तः । नहि दृष्टान्तधर्मिणि निश्चितस्वसाध्यान्यथाऽनुपपद्यमानत्वोऽर्थोऽन्यत्र साध्यधर्मिणि तथा भवति । नच तथात्वेनानिश्चितः स साध्यधर्मिणि स्वसाध्यं परिकल्पयतीति युक्तम्, अतिप्रसङ्गात् । अथ लिङ्गस्य दृष्टान्तधर्मिप्रवृत्तप्रमाणत्ववशात्सर्वोपसंहारेण स्वसाध्यनियतत्वनिश्चयः, अर्थापत्त्युत्थापकस्य त्वर्थस्य स्वसाध्यधर्मिण्येव प्रवृत्तात्प्रमाणात्सर्वोपसंहारेणादृष्टार्थान्यथाऽनुपपद्यमानत्वनिश्चय इति लिङ्गार्थापत्त्युत्थापकयोर्भेदः । नास्माद्भेदादर्थापत्तेरनुमानं भेदमासादयति । अनुमानेऽपि स्वसाध्यधर्मिण्येव विपर्ययाद्धेतुव्यावर्त्तकत्वेन प्रवृत्तं प्रमाणं सर्वोपसंहारेण स्वसाध्यनियतत्वनिश्चायकमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा सर्वमनेकान्तात्मकं सत्त्वादित्यस्य हेतोः पक्षीकृतवस्तुव्यतिरेकेण दृष्टान्तधर्मिणोऽभावात्कथं तत्र प्र-

[1]—(मीमा० शाबर० सू० ५ ।

वर्त्तमान बाधक प्रमाणमनेकान्तात्मकत्वानियतत्वमवगमयेत् सत्त्वस्य ?। नच साध्यधर्मिणि दृष्टान्तधर्मिणि च प्रवर्त्तमानेन प्रमाणेनार्थापत्त्युत्थापकस्यार्थस्य, लिङ्गस्य च यथाक्रम प्रतिबन्धो गृह्यत इत्येतावन्मात्रेणार्थापत्त्यनुमानयोर्भेदोऽभ्युपगन्तु युक्त । अन्यथा पक्षधर्मत्वसहितहेतुसमुत्थादनुमानात्तद्रहितहेतुसमुत्थमनुमान प्रमाणान्तर स्यादिति प्रमाणषट्कसंख्या विशीर्येत । नियमवतो लिङ्गात्परोक्षार्थप्रतिपत्तेरविशेषात् च ततस्तद्भिन्नमित्यभ्युपगमे, स्वसाध्याविनाभूतादर्थादर्थप्रतिपत्तेरविशेषादनुमानादर्थापत्ते कथ नाभेद ?। तदेव प्रमाणत्वेऽर्थापत्तेरनुमानेऽन्तर्भावात्, अनुमानस्य च सर्वज्ञाभावप्रतिपादकस्य निषेधात्तन्निषेधे चार्थापत्तेरपि तदभावग्राहकत्वेन निषेधान्नार्थापत्तिसमधिगम्योऽपि सर्वज्ञाभाव । अभावाख्य तु प्रमाणमप्रमाणत्वादेव न तदभावसाधकम् । प्रमाणत्वेऽपि किमात्मनोऽपरिणामलक्षण तत्, आहोस्विदन्यवस्तुविज्ञानलक्षणमिति । तत्र यद्यात्मनोऽपरिणामलक्षण तदभावसाधकमिति पक्ष स न युक्त, तस्य सत्त्वनाभ्युपगते परचेतोवृत्तिविशेषेऽपि सद्भावेनानैकान्तिकत्वात् । अथान्यविज्ञानलक्षणमिति पक्ष, सोऽप्यसङ्गत । यत सर्वज्ञत्वादन्यद्यदि किञ्चिज्ज्ञत्वं तद्विषयज्ञान तदन्यज्ञान, तदाऽत्रापि वक्तव्यम्, किं सकलदेशकालव्यवस्थितपुरुषाधार किञ्चिज्ज्ञत्वम् अभ्युपगम्यते, आहोस्वित् कतिपयपुरुषव्यक्तिसमाश्रितमिति ?। तत्र यदि समस्तदेशकालाश्रितपुरुषाधार किञ्चिज्ज्ञत्व तद्विषय ज्ञान तदन्यज्ञान तत्सर्वज्ञाभावप्रसाधकम्, तदयुक्तम् । सकलदेशकालव्यवस्थितपुरुषपरिषत्साक्षात्करणव्यतिरेकेण तदाधारस्य किञ्चिज्ज्ञत्वस्य विषयीकर्तुमशक्तेर्न तद्विषयस्य तदन्यज्ञानस्य सर्वज्ञाभावावगमनिमित्तत्व युक्तम् । सर्वदेशकालव्यवस्थिताशेषपुरुषसाक्षात्करणे च स एव सर्वदर्शीति न तदभावाभ्युपगम श्रेयान् । अथ कतिपयपुरुषव्यक्तिव्यवस्थित किञ्चिज्ज्ञत्व तदन्यत् तद्विषय ज्ञान तदन्यज्ञान सर्वज्ञाभावावेदकम्, तदप्ययुक्तम् । तज्ज्ञानात् तदभावावगमे कतिपयपुरुषव्यक्तिव्यवस्थितस्यैव सर्वज्ञत्वस्याभाव सिद्ध्येत्, न सर्वत्र सर्वदा सर्वपुरुषेषु । तथा च सिद्धसाधनम् । अस्माभिरपि कुत्रचित्कस्यचिद्रथ्यापुरुषादेरसर्वज्ञत्वेनाभ्युपगमात् । अथ सर्वज्ञत्वादन्यस्तदभावस्तद्विषय ज्ञान तदन्यज्ञानम्, तदाऽत्रापि किं सर्वदा सर्वत्र सर्वे सर्वज्ञो न इत्येव तत्प्रवर्त्तते, उत कुत्रचित्कदाचित्कश्चित् सर्वज्ञ न इत्येवम् । तत्र नाद्यः पक्षः । सकलदेशकालपुरुषसाक्षात्करणे तदाधारस्य तदभावस्यावगन्तुमशक्यत्वात्, प्रदेशाप्रत्यक्षीकरणे तदाधारस्य घटाभावस्येव, तत्साक्षात्करणे च तदेव सर्वज्ञत्वमिति न तदभावसिद्धिः । अथ द्वितीयः पक्षः । तदा न सर्वत्र सर्वदा सर्वज्ञाभावसिद्धिरिति तदेव सिद्धसाधनम् । प्रमाणपञ्चकानिवृत्तेस्तदभावज्ञानमित्यादि सर्व प्रतिविहितमिति नान्यप्रमाणादपि तदभावावगमोऽभ्युपगन्तु युक्त इत्यादि यत्, तदप्यविदितपराभिप्रायस्य सर्वज्ञवादिनोऽभिधानम् । यतो नास्माकमतीन्द्रियसर्वज्ञादिपदार्थबाधक प्रत्यक्षादिप्रमाण स्वतन्त्र प्रवर्त्तत इत्यभ्युपगम । अतीन्द्रियेषु स्वतन्त्रस्य प्रत्यक्षादिप्रमाणस्य भवदभिहितप्राक्तनदोषदुष्टत्वेन प्रवृत्त्यसम्भवात् । किन्तु-प्रसङ्गसाधनाभिप्रायेण सर्वमेव सर्वज्ञप्रतिक्षेपप्रतिपादक युक्तिजालमभिहित यथार्थमभिधानमुद्वहद्भिर्मीमांसकै । अत एव तदभिप्रायप्रकाशनपर भगवतो जैमिने सूत्रम्—'सत् सम्प्रयोगे पुरुषस्येन्द्रियाणां बुद्धिजन्म तत्प्रत्यक्षम्॥४॥' इति । यतो नानेनापि सूत्रेण स्वातन्त्र्येण प्रत्यक्षलक्षणमभ्यधायि भगवता । किन्तु-लोकप्रसिद्धलक्षणलक्षितप्रत्यक्षानुवादेन तस्य धर्म प्रत्यनिमित्तत्व विधीयते । नचैतदत्रापि वक्तव्यम्, कतरस्य प्रत्यक्षस्य धर्म प्रत्यनिमित्तत्व विधीयते, अस्मदादिप्रत्यक्षस्य, सर्वज्ञप्रत्यक्षस्य वा । अस्मदादिप्रत्यक्षस्य तदनिमित्तत्वप्रतिपादने सिद्धसाधनम् । सर्वज्ञप्रत्यक्षस्य भवन्मतेनाप्रसिद्धत्वाच्छशविषाणस्येव कथ त प्रत्यनिमित्तताविधि । अथापि स्यात् परेण तस्याभ्युपगतत्वात्, न प्रत्यनिमित्तत्व तत्प्रसिद्धयैवोच्यते । तदयुक्तम् । परीक्षापूर्वकत्वेनाभ्युपगमस्य स्थितत्वात् । तत्पूर्वकश्चेत् परस्याभ्युपगम, तदा भवतोऽपि तस्य तद्भाव, परीक्षाया प्रमाणरूपत्वात् । प्रमाणासिद्ध च न परस्यैव सिद्धम् । प्रमाणसिद्धस्य सर्वैरेवाभ्युपगमनीयत्वात् । अथ प्रमाणव्यतिरेकेण परेण सर्वज्ञप्रत्यक्षमभ्युपगतम्, तदाऽसौ प्रमाणाभावादेव नाभ्युपगमो युक्त । नच प्रमाणाभ्युपगतस्यास्मदादिप्रत्यक्षविलक्षणस्य सर्वावित्प्रत्यक्षस्य त प्रत्यनिमित्तत्व विधातु युक्तम् 'यतोऽस्मदादिप्रत्यक्षविलक्षणत्वं सर्वावित्प्रत्यक्षस्य धर्मादिग्राहकत्वेनैव, तच्चेत्प्रमाणतोऽभ्युपगत, कथ तस्य त प्रत्यनिमित्तत्वमुपपद्यत । तद्ग्राहकप्रमाणबाधितत्वात् । किञ्चाय परस्परविरुद्धोऽपि वाक्यार्थ स्यात्, प्रमाणतो धर्मादिग्राहक सर्वावित्प्रत्यक्ष यत्प्रसिद्धं तद् धर्मादिग्राहक न भवतीति । यतो न प्रसङ्गसाधन आश्रयासिद्धत्वादिदूषण क्षमते । नहि प्रमाणमूलपराभ्युपगमपूर्वकमेव प्रसङ्गसाधनं प्रवर्त्तते । किं तर्हि यद्यर्थाभ्युपगमदर्शनपूर्वकम् । अत एव प्रसङ्गसाधनस्य विपर्ययफलत्वम् । विपर्ययस्य च अतीन्द्रियपदार्थविषयप्रत्यक्षनिषेधफलत्वम्, तन्निषेधे च किं प्रत्यक्षस्य धर्मिणो निषेध, अथ तद्धर्मस्य प्रत्यक्षत्वस्येति?। पूर्वस्मिन् पक्षे हेतूनामाश्रयासिद्धतेति प्रतिपादितम्, उत्तरत्र प्रत्यक्षत्वनिषेधे प्रमाणान्तरत्वप्रसक्ति, विशेषप्रतिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानलक्षणत्वात्, इति न प्रेर्यम् । यतो विशेषनिषेधे तस्य विशेषरूपत्वेन सत्त्वस्यैव प्रतिषेध । नच धर्म्यसिद्धत्वादिदोष । यद्यर्थस्याभ्युपगतत्वात् । कथ पुनरत्र प्रसङ्ग, विपर्ययो वा क्रियते इति चेत् । तदुच्यते—सार्वज्ञ प्रत्यक्ष यद्यभ्युपगम्यते तदा तत् धर्मग्राहक न भवति, विद्यमानोपलम्भनत्वात् । नचासिद्धो हेतु । तथाहि—विद्यमानोपलम्भनमतीन्द्रियार्थजप्रत्यक्ष, सत्संप्रयोगजत्वात्, अस्याप्यसिद्धतोद्भावने एव वक्तव्यम् । विवादगोचरं प्रत्यक्ष सत्सम्प्रयोगज, प्रत्यक्षत्वात् । तच्छब्दवाच्यत्वाद्वाऽस्मदादिप्रत्यक्ष सर्वत्र दृष्टान्त इति प्रसङ्गः । विपर्ययस्त्वेवम्—तद्धर्मग्राहक चेत् न विद्यमानोपलम्भनम्, अविद्यमानत्वात् धर्मस्य । अविद्यमानोपलम्भनत्वे न सत्सम्प्रयोगजम् । असत्सम्प्रयोगजत्वे न प्रत्यक्ष, नापि तच्छब्दवाच्यम् । प्रसङ्गसाधनाभिप्रायेणैव यद्यर्थोपक्षेपण वार्त्तिककृताऽप्यभिहितम्—

"यदि षड्भि प्रमाणै स्यात्, सर्वज्ञ केन वार्यते ॥
एकेन तु प्रमाणेन, सर्वज्ञो येन कल्प्यते ।
नून स चक्षुषा सर्वान्, रसादीन् प्रतिपद्यते ॥

यज्जातीयैः प्रमाणैस्तु, यज्जातीयार्थदर्शनम्।
दृष्टं संप्रति लोकस्य, तथा कालान्तरेऽप्यभूत्"
(श्लो० वा० सू० २ श्लो० १११। ११३)

पुनरप्युक्तम्—

"येऽपि सातिशया दृष्टाः, प्रज्ञामेधादिभिर्नराः।
स्तोकस्तोकान्तरत्वेन, नत्वतीन्द्रियदर्शनात्॥ १॥
यत्राप्यतिशयो दृष्टः, स स्वार्थानतिलङ्घनात्।
दूरसूक्ष्मादिदृष्टौ स्या-न्न रूपे श्रोत्रवृत्तिता"॥
(श्लो० वा० सू० २ श्लो० ११४)

इत्यादि तेनात्रापि स्वतन्त्रानुमानाभिप्रायेणाश्रयासिद्धत्वादिदूषणम्, उपमानोपन्यासबुद्ध्या वा शेषोपमानोपमेयभूतपुरुषपरिषत्साक्षात्करणे उपमानं प्रवर्त्तते इत्यादि दूषणाभिधानं च। सर्वज्ञवादिनं स्वजात्याविष्करणमात्रकमेव। अतोऽतीन्द्रियसर्वविदो न प्रत्यक्षं प्रवृत्तिद्वारेण निवृत्तिद्वारेण वा भावसाधनमित्यादि सर्वमभ्युपगमवादान्निरस्तम्।

यच्चानुमानेन सर्वज्ञाभावसाधने दूषणमभिहितम्। किं प्रमाणान्तरसंवाद्यर्थस्य वक्तृत्वादित्यादि, तद्धूमादग्न्यनुमानेऽपि समानम्। तथाहि-तत्रापि वक्तुं शक्यते, किं साध्यधर्मिसंबन्धी धूमो हेतुत्वेनोपन्यस्तः, उत दृष्टान्तधर्मिसंबन्धी?। तत्र यदि साध्यधर्मिसंबन्धी हेतुः, तदा तस्य दृष्टान्तेऽसंभवादन्वयदोषः। अथ दृष्टान्तधर्मिसंबन्धी, सोऽसिद्धः। दृष्टान्तधर्मिधर्मस्य साध्यधर्मिण्यसंभवात्। अथोभयसाधारणं धूमत्वसामान्यं हेतुः, तदा तस्य विपक्षेऽनग्नौ विरोधासिद्धेः, सन्दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वेन स्वसाध्यागमकत्वम्। अथ विपक्षेऽग्नौ धूमस्यानुपलम्भाद्विरोधासिद्धेः न सन्दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वम्।

नन्वत्रापि वक्तुं शक्यम्। सर्वसंबन्धिनोऽनुपलम्भस्यासंभवादनग्नौ देशान्तरे कालान्तरे वा केनचित् धूमस्योपलम्भात्, तदुपलब्धिमतः कस्यचिदभावात् सर्वसंबन्धिनोऽनुपलम्भस्य संभव इति चेत्; केन पुनः प्रमाणेनानग्नौ धूमसत्त्वग्राहकपुरुषाभावः प्रतिपन्नः। यद्यन्यतः प्रमाणात्, तत एवानग्नेर्धूमस्य व्यावृत्तिसिद्धेर्व्यर्थं सर्वसंबन्ध्यनुपलम्भलक्षणस्य विपक्षे धूमविरोधसाधकस्य प्रमाणस्याभिधानम्। अथ तथाभूतानुपलम्भात् तदभावावगमः। ननु तथाभूतपुरुषाभावे तदनुपलम्भसंभवस्तत्संभवाच्च तथाभूतपुरुषाभावसिद्धिरितीतरेतराश्रयत्वात् न सर्वसंबन्धिनोऽनुपलम्भस्य संभवः। संभवेऽपि तस्यासिद्धेर्न, विपर्यये विरोधसाधकत्वम्। अथात्मसंबन्धिनोऽनुपलम्भस्य धूमत्वलक्षणहेतोर्विपक्षात् व्यावृत्तिसाधकत्वम्। न तस्य परचेतोवृत्तिविशेषैरनैकान्तिकत्वात्। अथानुपलम्भव्यतिरिक्तं धूमलक्षणस्य हेतोर्विपर्यये बाधकं प्रमाणमस्ति, ननु वक्तृत्वलक्षणस्य। किं पुनस्तदिति वक्तव्यम्। अग्निधूमयोः कार्यकारणभावलक्षणप्रतिबन्धग्राहकमिति चेत्; कः पुनरसौ कार्यकारणभावः?, किंवा तद्ग्राहकं प्रमाणम्?। अग्निभाव एव धूमस्य भावस्तदभावे चाभाव एवासौ, तद्ग्राहकं च प्रमाणं प्रत्यक्षानुपलम्भस्वभावम्। ननु किञ्चिज्ज्ञत्वस्य तद्व्यापकस्य वा रागादिमत्त्वस्य भावे एव वक्तृत्वस्य भावः स्वात्मन्येव दृष्टस्तदभावे चाऽभाव उपलादावविगानेनानुपलम्भतो ज्ञात इति कथं न विपर्यये सर्वज्ञत्वे, वीतरागत्वे वा वक्तृत्वलक्षणस्य हेतोर्बाधकं कार्यकारणभावलक्षणप्रतिबन्धग्राहकं, प्रत्यक्षानुपलम्भाख्यं प्रमाणम्, दर्शनादर्शनशब्दवाच्यं युक्तम्। न च दर्शनादर्शनशब्दवाच्यस्यास्मदभ्युपगतप्रमाणस्य प्रत्यक्षानुपलम्भशब्दवाच्यस्य वा भवदभिप्रेतस्य कश्चिद्विशेषः प्रकृतहेतुसाध्यप्रतिबन्धसाधने उपलभ्यते। अथ किञ्चिज्ज्ञत्वरागादिमत्त्वसद्भावेऽपि स्वात्मनि न तद्धेतुकं वक्तृत्वं प्रतिपन्नम्, किन्तु वक्तुकामताहेतुकम्, रागादिसद्भावेऽपि वक्तुकामताऽभावेऽभावाद्वचनस्य। नन्वेवं व्यभिचारे, विवक्षाऽपि न वचने निमित्तं स्यात्, तत्राप्यन्यविवक्षायामन्यशब्ददर्शनात्। अन्यथा गोत्रस्खलनादेरभावप्रसङ्गात्। अथार्थविवक्षाव्यभिचारेऽपि शब्दविवक्षायामव्यभिचारः। न स्वप्नावस्थायामन्यगतचित्तस्य वा शब्दविवक्षाभावेऽपि वक्तृत्वसंवेदनात्। न च व्यवहिता विवक्षा तस्य निमित्तमिति परिहारः। एवमभ्युपगमे, प्रतिनियतकार्यकारणभावाभावप्रसङ्गात् सर्वस्य तत्प्राप्तेः, तन्न वक्तुकामतानिमित्तमप्येकान्ततो वचनं सिद्धम् व्यतिरेकासिद्धेः। अन्वयस्तु किञ्चिज्ज्ञत्वेन, रागादिमत्त्वेन वा वचनस्य सिद्धो न वक्तुकामतया। अथ किञ्चिज्ज्ञत्वाद्यभावे, सर्वत्र वक्तृत्वं न भवतीत्यत्र प्रमाणाभावान्नासर्वज्ञवक्तृत्वयोः कार्यकारणभावलक्षणः प्रतिबन्धः सिद्ध्यति। तर्हि वह्न्यभावे धूमः सर्वत्र न भवतीत्यत्रापि प्रमाणाभावस्तुल्य इति न प्रतिबन्धग्रहः। अथाग्न्यभावेऽपि यदि धूमः स्यात्तदाऽसौ तद्धेतुक एव न भवेदिति सकृदप्यहेतोरग्नेस्तस्य न भावः स्यात्। दृश्यते च महानसादावग्नित इति नानग्नेर्धूमसद्भाव इति प्रतिबन्धसिद्धिः। ननु यथेन्धनादेरेकदा समुद्भूतोऽपि वह्निरन्यदाऽरणितो मण्यादेर्वा भवन्नुपलभ्यते, धूमो वा वह्नित उपजायमानोऽपि गोपालघटिकादौ पावकोद्भूतधूमादप्युपजायते इत्यवगमस्तदा कदाचिदग्न्यभावेऽपि भविष्यतीति कुतः प्रतिबन्धसिद्धिः। अथ यादृशो वह्निरिन्धनादिसामग्रीत उपजायमानो दृष्टो न तादृशोऽरणितो मण्यादेर्वा, धूमोऽपि यादृशोऽग्नित उपजायते न तादृश एव गोपालघटिकादावग्निप्रभवधूमात्। अन्यादृशात्तादृशभावे तादृशत्वमहेतुकमिति न तस्य क्वचिदपि प्रतिनियमः स्यात्। अहेतोर्देशकालस्वभावनियमायोगादिति नाग्निजन्यधूमस्य तत्सदृशस्य वाऽनग्नेर्भावः। भावे वा तादृशधूमजनकस्याग्निस्वभावतैवेति न व्यभिचारः तदुक्तम्—

"अग्निस्वभावः शक्रस्य, मूर्द्धा यद्यग्निरेव सः।
अथानग्निस्वभावोऽसौ, धूमस्तत्र कथं भवेत्"॥१॥ इत्यादि।

तदेतद्वक्तृत्वेऽपि समानम्। तथाहि—यदि सर्वज्ञे वीतरागे वा वचनं स्यादसर्वज्ञाद्रागादियुक्ताद्वा कदाचिदपि न स्यादहेतोः सकृदप्यसंभवात्, भवति च ततः। अतो न सर्वज्ञे तस्य तत्सदृशस्य वा संभव इति प्रतिबन्धसिद्धिः। अथ देशान्तरे, कालान्तरे वाऽसर्वज्ञकार्यमेव वचनं न सर्वज्ञप्रभवमिति न दर्शनादर्शनप्रमाणगम्यम्। दर्शनस्यैयत्व्यापारासंभवाद्, अदर्शनस्य च प्रागेवैवभूतार्थग्राहकत्वे-

न निषिद्धत्वात् । तर्हि सर्वदाऽग्निप्रभव एव धूमोऽन्य-भावे कदाचनापि न भवतीत्यत्रापि प्रत्यक्षस्य सन्निहित-वर्त्तमानार्थग्राहकत्वेनाप्रवृत्ते , अनुपलम्भस्यापि तद्विविक्त-प्रदेशविषयप्रत्यक्षस्वभावस्यात्र वस्तुनि व्यापारासभवात् , न कार्यकारणभावलक्षण प्रतिबन्ध प्रत्यक्षानुपलम्भसा-धन स्यात् । नाप्यनुमानतोऽपि प्रकृत प्रतिबन्ध सिद्धि-मासादयति इतरेतराश्रयानवस्थादोषप्रसङ्गस्य प्रदर्शित-त्वात् । न चान्यत्प्रतिबन्धप्रसाधक प्रमाणमस्तीति प्रसि-द्धानुमानस्यापि सर्वज्ञाभावावेदकानुमाननिरासयुक्त्युपक्षेप मिच्छताऽत्राभाव प्रसक्त । अथ प्रसिद्धानुमाने साध्यसाध नया प्रतिबन्ध , तत्प्रसाधक च प्रमाण किञ्चिदस्ति, तर्हि स एव प्रतिबन्ध किञ्चिज्ज्ञत्ववक्तृत्वयो , तत्प्रसाधक च तदेव प्रमाण भविष्यतीति सिद्ध प्रतिबन्ध किञ्चिज्ज्ञत्ववक्तृत्व-योरग्निधूमयोरिव।अत एव व्याप्याभ्युपगमो व्यापकाभ्युप-गमनान्तरीयको यत्र दर्श्यते तत्प्रसङ्गसाधनमिति तल्लक्ष-णस्य युष्मदभ्युपगमेनात्र सद्भावात् भवत्येवातोऽनुमानात् सर्वज्ञाभावसिद्धि. । पक्षधर्मताभावप्रतिपादन च यत्प्रकृत-प्रसङ्गसाधने प्रतिपादित, तदभ्युपगमवादान्निरस्तम् । तत्र पक्षधर्मताया हेतोरभावेऽपि गमकत्वस्य सिद्धत्वात् । शे-षस्तु पूर्वपक्षग्रन्थोऽनभ्युपगमान्निरस्त इति न प्रत्युच्चार्य दूषित । अतोऽयुक्तमुक्त सर्वज्ञवादिना यथा तत्साधकप्र-माणाभावात् न तद्विषय सद्व्यवहार , तथा तदभाववा-दिना मीमासकादीना तदभावग्राहकप्रमाणाभावादेव न त दभावव्यवहार इति प्रसङ्गसाधनस्य तदभावसाधकस्य समर्थितत्वात् । अथ यदभ्यासविकलचक्षुरादिजनित प्रत्यक्ष तद्धर्मादिग्राहक न भवतीति प्रसङ्गसाधनात्सिध्यति, न पुनरन्यादृग्भूतम् । चोदनावदन्यादृशस्य धर्मग्राहकत्वावि-रोधात् । ननु किं तज्ज्ञान प्रतिनियतचक्षुरादिजनित धर्मा-दिग्राहकम् , उताभ्यसजनित , आहोस्वित् शब्दजनित, किंवाऽनुमानप्रभावितम् । तत्र यदि चक्षुरादिप्रभवम् । त-दयुक्तम् । चक्षुरादीना प्रतिनियतरूपादिविषयत्वेन तत्प्रभ-वस्य तज्ज्ञानस्य धर्मादिग्राहकत्वायोगात् । अत एव 'यदि षड्भि.' इत्याद्युक्तं दूषणमत्र पक्षे । अथाभ्यासजनित त-दिति पक्ष । तथाहि—ज्ञानाभ्यासात्प्रकर्षतरतमादिप्रक्रमे ण तत्प्रकर्षसम्भवे तदुत्तरोत्तराभ्याससमन्वयात्सकलभा-वातिशयपर्यन्तं संवेदनमवाप्यत इति । तदपि मनोरथमा-त्रम् । यतोऽभ्यासो हि नाम कस्यचित्प्रतिनियतशिल्पक-लादौ प्रतिनियतोपदेशसद्भाववतो जन्मतो जनस्य संभाव्य-ते, न तु सर्वपदार्थविषयोपदेशसंभव. । नच सर्वपदार्थवि-षयानुपदशज्ञानसभव ,येन तज्ज्ञानाभ्यासात्सकलज्ञानप्राप्ति । तत्सभवे वा सकलपदार्थविषयज्ञानस्य सिद्धत्वात्किमभ्या-सप्रयासेन । किंच—तदभ्यासप्रवर्त्तक ज्ञान यदि चक्षुरा-दिप्रतिनियतकरणप्रभवमप्यन्येन्द्रियविषयरसादिगोचरम् , अतीन्द्रियार्थगोचरं च स्यात् , तदा पदार्थशक्ते. प्रतिनियत-त्वेन प्रमाणसिद्धाया अभावात् , प्रतिनियतकार्यकारणभा-वाभावप्रसक्तिसद्भावात् सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिः । अ-थाऽभ्याससहायाना चक्षुरादीनामपि सर्वज्ञावस्थायामतीन्द्रि-यदर्शनशक्ति., नच व्यवहारोच्छेद , अस्मदादिचक्षुरादीना-मनभ्यासदशायां शक्तिप्रतिनियमादसदादय एव व्यवहारि-ण इति । एतदप्यसमीचीनम् । न खल्वभ्यासे सत्यप्यन्य-तो वा हेतो कस्यचिदतीन्द्रियदर्शन चक्षुरादिभ्य उपल-भ्यते, दृष्टानुसारिण्यश्च कल्पना भवन्तीति । किंच—सर्व-पदार्थवेदने चक्षुरादिजनितज्ञानात्तदभ्यास , तत्सहाय च चक्षुरादिक सर्वज्ञावस्थाया सर्वपदार्थसाक्षात्कारिज्ञान जन-यतीति कथमितरतराश्रयमेतत्कल्पनागोचरचारि चतुरचे-तसो भवत इति न द्वितीयोऽपि पक्षो युक्तिक्षम । अथ शब्दजनित तज्ज्ञानम् । ननु शब्दस्य तत्प्रणीतत्वेन प्रामा-ण्ये सर्वपदार्थविषयज्ञानसभव , तज्ज्ञानसभवे च सर्वज्ञस्य तथाभूतशब्दप्रणेतृत्वमितीतरेतराश्रयदोषानुषङ्ग । अत एवो-क्तम्-"नर्ते तदागमात् सिद्धयेत् नच तेनागमो विना"। इति । (श्लोक० वा० सू० २ श्लो० १४२)

नच शब्दजनित स्पष्टाभमिति न तज्ज्ञानवान् सकलज्ञ इत्यभ्युपगम्यते । एव च प्रेरणाजनितज्ञानवतो धर्मज्ञत्वम् । अत एवोक्तम्—' चोदना हि भूत भवन्तम् ' इत्यादि । तन्न तृतीयपक्षोऽपि युक्तिसङ्गत । अनुमानजनितज्ञानेन तु सर्व-वित्त्वं न धर्मज्ञत्वम् । धर्मादेरतीन्द्रियत्वेन तज्ज्ञापकलिङ्गत्वे-नाभ्युपगम्यमानस्यार्थस्य तेन सह सबन्धासिद्धे । असि-द्धसबन्धस्य चाज्ञापकत्वान्न ततो धर्माद्यनुमानम् , इत्य-नुमानजनित ज्ञान न सकलधर्मादिपदार्थावेदकम् । किंच— तथाभूतपदार्थज्ञानेन यदि सर्वविदभ्युपगम्येत, तदाऽस्म-दादीनामपि सर्वविस्त्वमनिवारितप्रसरम् । भावाभावोभयरू प जगत् प्रमेयत्वादित्यनुमानस्यास्मदादीनामपि भावात् , अस्पष्ट वाऽनुमानमिति तज्जनितस्याप्यवैशद्यसभवान्न त-ज्ज्ञानवान् सर्वज्ञो युक्त. । अथानुमानज्ञान प्रागविशदमपि तदेवाशेषपदार्थविषय पुन पुनर्भाव्यमान भावनाप्रकर्षपर्यन्ते योगिज्ञानरूपतामासादयद्वैशद्यभाग् भवति । दृष्ट चाभ्यास-बलाज्ज्ञानस्यानक्षजस्यापि कामशोकभयोन्मादचौरस्वप्नाद्यु-पप्लुतस्य वैशद्यम् । नन्वेव तज्ज्ञानवदतीन्द्रियार्थविद्विज्ञा-नस्याप्युपप्लुतत्व स्यादिति तज्ज्ञानवत कामाद्युपप्लुतपु-रुषवद्विपर्यस्तत्वम् । अथ यथा रजोनीहाराद्यावरणावृतवृ-क्षादिदर्शनमविशदम् , तदावरणापाये वैशद्यमनुभवति, एव रागाद्यावारकाणा विज्ञानावैशद्यहेतूनामपाये सर्वज्ञज्ञान वि-शदतामनुभविष्यतीति । असदेतत् । रागादीनामावरणत्वा-सिद्धे. । कुड्यादीनामेव ह्यावारकत्व लोके प्रसिद्ध , न रा-गादीनाम् तथाहि-रागादिसद्भावेऽपि कुड्याद्यावरणकाभा वे विज्ञानमुत्पद्यमानं दृष्टम् , रागाद्यभावेऽपि कुड्याद्यावा-रकसद्भावे न विज्ञानोदय इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्या कुड्या-दीनामेवावरणत्वावगमा, न रागादीनामिति न रागादय आ वारका इति न तद्विगमोऽपि सर्वविद्विज्ञानस्य वैशद्यहेतुः ।

किंच—सर्ववेदन सर्वज्ञज्ञानेन किं समस्तपदार्थग्रहणम् , उत शक्तियुक्तत्वम् ,आहोस्वित् प्रधानभूतकतिपयपदार्थग्रह-णम् । तत्र यद्याद्य पक्षः तत्रापि वक्तव्यम् । किं क्रमेण तद्ग्र-हणम् , आहोस्विद् यौगपद्येन । तत्र यदि क्रमेण तद्ग्रहणम् । तदयुक्तम् । अतीतानागतवर्त्तमानपदार्थानामपरिसमाप्तस्त-ज्ज्ञानस्याप्यपरिसमाप्तित. सर्वज्ञताऽयोगात् । अथ युगपत् अनन्तातीतानागतपदार्थसाक्षात्कारि तद्वेदनमभ्युपगम्यते । तदप्यसत् । परस्परविरुद्धाना शीतोष्णादीनामेकज्ञाने प्रति-

भासासंभवात्। सम्भवे वा न कस्यचिदर्थस्य प्रतिनियतस्य तद्ग्राहक स्यादिति किं तज्ज्ञानेन, अस्मदादिभ्योऽपि व्यवहारिभ्यो हीनतर इति कथ सर्वज्ञ । किंच-यदि युगपत् सर्वपदार्थग्राहक तज्ज्ञान , तदैकक्षणे एव सर्वपदार्थग्रहणात् , द्वितीयक्षणे किञ्चिज्ज्ञ एव स्यात् , ततश्च किं तेन तादृशा किञ्चिज्ज्ञेन सर्वज्ञत्वेन । नचानाद्यनन्तसंवेदनस्य परिसमाप्ति , परिसमाप्तौ वा कथमनाद्यनन्तता । किंच—सकलपदार्थसाक्षात्करणे परस्थरागाऽऽदिसाक्षात्करणमिति रागादिमानपि स स्याद्विट इव । अथ रागादिसंवेदनमेव नास्ति, न तर्हि सकलपदार्थसाक्षात्करणम् । तन्न प्रथम पक्ष । अथ शक्तियुक्तत्वेन सकलपदार्थसवेदन तज्ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदपि न युक्तम् । सर्वपदार्थावेदने तच्छक्तेर्ज्ञातुमशक्ते , कार्यदर्शनानुमेयत्वाच्छक्तीनाम् । किंच—सर्वपदार्थज्ञानपरिसमाप्तावपीयदेव सर्वमिति कथं परिच्छेदशक्ति । अथ वेदनाभावादभावोऽपरस्येति सर्वसंवेदनम् । अवेदनादभावोऽपरस्येति कुतो निश्चय । तदपेक्षया तस्योपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वात् । तथाभूतानुपलब्ध्याऽभावनिश्चय इति चेत् । एव सति स एवेतरेतराश्रयदोष । सर्वज्ञत्वनिश्चये तदभावनिश्चय , तदभावनिश्चये च सर्वज्ञत्वनिश्चय इति नैकस्यापि सिद्धि । तन्न द्वितीयोऽपि पक्ष । अथ यावदुपयोगि प्रधानभूतपदार्थजातं तावदसौ वेत्तीति तत्परिज्ञानात्सकलज्ञ , तदपि सर्वपदार्थावेदने नियमेन न सभवति । सकलपदार्थव्यवच्छेदेन तेषामेव प्रयोजननिर्वर्त्तकत्वमिति सकलपरिज्ञानमन्तरेणाशक्यसाधनमिति न तृतीयोऽपि पक्षो युक्त ।

किंच—नित्यसमाधानसम्भवे विकल्पाभावात्कथ वचनम् । वचने वा विकल्पसम्भवात् समाधानविरोधान्न समाहितत्वमिति भ्रान्तच्छाद्मस्थिकज्ञानयुक्त स स्यात् । कथ वाऽतीतानागतग्रहणम् अतीतादे स्वरूपस्यासम्भवात् । असदाकारग्रहणे च तैमिरिकज्ञानवत्प्रमाणत्व न स्यात् । अथातीतादिकमप्यस्ति, एव सत्यतीतादित्वादेरप्यभाव एव इति सर्वज्ञव्यवहारोच्छेद । अथ प्रतिपाद्यापेक्षया तस्याभाव । तदप्ययुक्तम् । नहि विद्यमानमेवापेक्षया तदैवाविद्यमान भवति । तस्यानुपलब्धेरविद्यमानत्वमेवेति चेत् । तदनुपलब्धेरेवास्तु कथमविद्यमानम् । नह्यन्यस्याभावेऽन्यस्याप्यभाव । अतिप्रसङ्गात् । तस्यासावविद्यमानत्वेन प्रतिभातीति चेत् स तर्हि भ्रान्त । असद्विकल्पसंभवात् । तस्यासद्विकल्पस्य विषयीकरणात्सर्वज्ञोऽपि भ्रान्त एवेति कथ सर्ववित् । अथ विकल्पस्यापि स्वरूपेऽभ्रान्तत्वमेव, तेन तस्य वेदनं सर्वज्ञज्ञानमभ्रान्तम् । एव तर्हि स्वरूपसाक्षात्करणमेव केवल, कथमतीताद्यविद्यमानसाक्षात्करणम् । ततश्चातीतानागतपदार्थाभावात्तत्साक्षात्करणासम्भवान्न तद्ग्रहणात्सर्वज्ञ । किंच—स्वरूपमात्रवेदने तन्मात्रस्यैव विद्यमानत्वात्तद्वेदनेऽद्वैतवेदनात् न सर्वज्ञव्यवहार । तद्भावे वा सर्व सर्ववित् स्यात् । अथापि स्यात्, सत्यस्वप्नदर्शनवदतीतानागतादिदर्शनम् , ततो व्यवहार इति । तदप्ययुक्तम् । सत्यस्वप्नदर्शनस्य स्वरूपमात्रवेदने न सत्यासत्यविभाग , किन्त्वानुमानिक । सत्यस्वप्नस्वरूपसंवेदनस्य तन्मात्रपर्यवसितत्वात् । किंच—अतीतानागतकालसम्बन्धित्वात्पदार्थानामतीतानागतत्वम् , तद्धि भवत्किमपरातीतानागतकालसम्बन्धादतीतानागतत्वमभ्युपगम्यते, आहोस्वित् स्वत एव । यद्यपरातीतानागतकालसम्बन्धात्कालस्यातीतानागतत्वम् , तदा तस्याप्यपरातीतानागतकालसम्बन्धादतीतानागतत्व, तस्याप्यपरस्मादित्यनवस्था । अथातीतानागतपदार्थक्रियासम्बन्धात्कालस्यातीतानागतत्वम् , तेनायमदोष । ननु पदार्थक्रियाणामपि कुतोऽतीतानागतत्वम् । यद्यपरातीतानागतपदार्थक्रियासद्भावात् , तदाऽत्रापि सैवानवस्था । अतीतानागतकालसम्बन्धात्पदार्थक्रियाणामतीतानागतत्व तर्हि कालस्याप्यतीतानागतपदार्थक्रियासम्बन्धादतीतानागतत्वमिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वम् । तन्न प्रथम पक्ष । अथ स्वरूपत एव कालस्यातीतानागतत्व, तदा पदार्थानामपि स्वत एवातीतानागतत्वमस्तु, किमतीतानागतकालसम्बन्धित्वेन । तच्च पदार्थस्वरूपमस्मदादिज्ञानेऽपि प्रतिभातीति नातीतानागतपदार्थग्राहित्वेनास्मदादिभ्य सर्वज्ञस्य विशेष । अपिच—सम्बन्धस्यान्यत्र विस्तरतो निषिद्धत्वान्न कस्यचित्केनचित्संबन्ध इत्यतीतानागतादिसंबद्धपदार्थग्राहिज्ञानमसदर्थविषयत्वेन भ्रान्त स्यादिति न भ्रान्तज्ञानवान् सर्वज्ञ कल्पयितु युक्त । भवतु वा सर्वज्ञ , तथाप्यसौ तत्कालेऽप्यसर्वज्ञैर्ज्ञातु न शक्यते । तद्ग्राह्यपदार्थाज्ञाने तद्ग्राहकज्ञानवत केनचित्प्रमाणेन प्रतिपत्तुमशक्ते । तदुक्तम्—

" सर्वज्ञोऽयमिति ह्येन—त्तत्कालेऽपि बुभुत्सुभि ।
तज्ज्ञानज्ञेयविज्ञान -रहितैर्गम्यते कथम् ? ॥
कल्पनीयास्तु सर्वज्ञा, भवेयुर्बहवस्तव ।
य एव स्यादसर्वज्ञ , स सर्वज्ञ न बुध्यते " ॥

(श्लो० वा० सू० २ श्लो० १३४ । १३५ ।) नच तदपरिज्ञाने तत्प्रणीतत्वेनागमस्य प्रामाण्यमवगन्तु शक्यम् । तदनवगमे च तद्विहितानुष्ठानं प्रवृत्तिरप्यसङ्गता । तदुक्तम्—

" सर्वज्ञो नावबुद्धश्चे-द्येनैव स्यान्न तं प्रति ।
तद्वाक्यानां प्रमाणत्व, मूलाज्ञानेऽन्यवाक्यवत् ॥ इति ।
(श्लो० वा० सू० २ श्लो० १३६)

तदेव सर्वज्ञसद्भावग्राहकस्य प्रमाणस्याभावात् , तत्सद्भावबाधकस्य चानेकधा प्रतिपादितत्वात् , सर्वज्ञाभावव्यवहार प्रवर्त्तयितु युक्त । तथाहि—ये बाधकप्रमाणगोचरतामापन्नास्ते असदिति व्यवहर्त्तव्या , यथा अङ्गुल्यग्रे करियूथादय , बाधकप्रमाणगोचरापन्नश्च भवदभ्युपगमविषय सकलपदार्थसार्थसाक्षात्कारीत्यसद्व्यवहारविषयत्वं सर्वविदोऽभ्युपगन्तव्यमिति पूर्वपक्ष ।

(उत्तरपक्ष सर्वज्ञसत्तासाधनम्)—

अत्र प्रतिविधीयते यत्तावदुक्तम्—' ये देशकालस्वभावव्यवहिता प्रमाणविषयतामनापन्ना न ते सद्व्यवहारगोचरचारिण ' इत्यादि । तदुक्तम् । सर्वविदि प्रमाणविषयत्वस्य प्रतिपादयिष्यमाणत्वात् असिद्धो हेतुस्तदविषयत्वलक्षण । यदप्यभ्यधायि । न तावदक्षसम्भवज्ञानसंवेद्यस्तद्भाव अक्षाणा प्रतिनियतविषयत्वेन तत्साक्षात्करणव्यापारासंभवात् । तत् सिद्धमेव साधितम् । यदप्युक्तम् । नाप्यनुमानस्य तत्र व्यापार । तद्धि प्रतिबन्धग्रहणे पक्षध-

मंताग्रहणे च हेतो प्रवर्त्तते । नच प्रतिबन्धग्रहण प्रत्यक्षतस्तत्र सभवतीत्यादि । तद् धूमादेरग्न्यादिप्रभवत्वानुमानेऽपि समानम् । अथाग्न्यादे प्रत्यक्षत्वात्तत एव तत्प्रभवत्वकार्यविशेषत्वयोर्धूमादौ प्रतिबन्धसिद्धि । ननु धूमस्य किमग्निस्वरूपग्राहकप्रत्यक्षेण पावकपूर्वकत्वमवगम्यते, उत धूमस्वभावग्राहिणेति कल्पनाद्वयम् । तत्र न तावदाद्यः पक्ष पावकरूपग्राहिप्रत्यक्ष तत् स्वभावमात्रग्रहणपर्यवसितमेव , न धूमरूपप्रवेदनप्रवणम् । तदप्रवेदने च न तदपेक्षया तेन वह्ने कारणत्वावगम । नहि प्रतियोगिस्वरूपाऽग्रहणे तं प्रति कस्यचित्कारणत्वमन्यद्वा धर्मान्तरं ग्रहीतुं शक्यम् । अतिप्रसङ्गात् । अथ धूमस्वरूपप्रतिपत्तिमता प्रत्यक्षेण तस्य चित्रभानु प्रति कार्यत्वस्वभाव तत्प्रभवत्वं गृह्यते । ननु तस्यापि पावकस्वरूपग्राहकत्वेनाप्रवृत्तेस्तदग्रहणे तदपेक्ष कार्यत्व धूमस्य कथमवगमविषय । अथाग्निधूमद्वयस्वरूपग्राहिणा प्रत्यक्षेण तयो कार्यकारणभावनिश्चय । तदप्यसङ्गतम् । द्वयग्राहिण्यपि ज्ञानं तयो स्वरूपमेव भाति , न पुनरग्नेर्धूम प्रति कारणत्वम् , धूमस्य वा त प्रति कार्यत्वम् । नहि पदार्थद्वयस्य स्वस्वरूपनिष्ठस्यैकज्ञानप्रतिभासमात्रेण कार्यकारणभावप्रतिभास । अन्यथा घटपटयोरपि स्वस्वरूपनिष्ठयोरेकज्ञानप्रतिभास क्वचिदस्तीति तयोरपि कार्यकारणभावावगमप्रसङ्ग । अथ यस्य प्रतिभासानन्तर यत्प्रतिभास एकज्ञाननिबन्धनस्तयोस्तदवगम इति नायं दोष । तदपि घटप्रतिभासानन्तर पटप्रतिभासे क्वचित् ज्ञाने समानम् । नच क्रमभाविपदार्थद्वयप्रतिभासमन्वय्येक ज्ञानमिति शक्यं वक्तुम् । प्रतिभासभेदस्य भेदनिबन्धनत्वात् । अन्यत्रापि तद्भेदव्यवस्थापितत्वाद्भेदस्य । स च क्रमभाविप्रतिभासद्वयाध्यासितज्ञाने समस्तीति कथ न तस्य भेद । नचैकमेव ज्ञान जन्मानन्तरक्षणादिकालमास्त इति भवतामभ्युपगम । तदुक्तम्—'क्षणिका हि सा , न कालान्तरमास्ते' इति । अथ वह्निधूमस्वरूपद्वयग्राहिज्ञानद्वयानन्तरभाविस्मरणसहकारीन्द्रिय सविकल्पकज्ञान जनयति, तत्र तद्द्वयस्य पूर्वापरकालभाविन प्रतिभासात् कार्यकारणभावनिश्चयो भविष्यति । तदप्यसङ्गतम् । पूर्वप्रवृत्तप्रत्यक्षद्वयस्य तत्राव्यापारात्तदुत्तरस्मरणस्य च पदार्थमात्रग्रहणेऽप्यसामर्थ्याच्चक्षुरादीनां च तदवगमज्ञानजननेऽशक्ते । शक्तौ वा प्रथमाक्षसन्निपातवेलायामेव तदवगमज्ञानोत्पत्तिप्रसङ्गात् , अकिञ्चित्करस्य स्मरणादेरनपेक्षणीयत्वात् । परिमलस्मरणसव्यपेक्षस्य लोचनस्य सुरभिचन्दनमित्यविषये गन्धादौ ज्ञानजनकत्वस्येव , तत्रापि तज्जनकत्वविरोधात् । अथ तत्स्मरणसव्यपेक्षलोचनव्यापारानन्तरं कार्यकारणभूते एते वस्तुनी इत्येतदाकारज्ञानसंवेदनात्कार्यकारणभावावगमः सविकल्पकप्रत्यक्षनिबन्धनो व्यवस्थाप्यते । नन्वेव परिमलस्मरणसहकारिचक्षुर्व्यापारानन्तरभावी सुरभि मलयजमिति प्रत्यय' समनुभूयत इति परिमलस्यापि चक्षुर्जप्रत्ययविषयत्वं स्यात् । अथ परिमलस्य लोचनाविषयत्वात् नाय प्रत्ययस्तज्ज., किन्तु गन्धसहचरितरूपदर्शनप्रभवानुमानस्वभाव. । तदेतत्प्रकृतेऽपि कार्यकारणभावे लोचनाविषयत्व समानम् । प्रत्यक्षस्य तु तदध्यवसायिनोऽपर निमित्त कल्पनीयम् तत्र प्रत्यक्षत. सविकल्पकादपि धूमपावकयो कार्यकारणत्वावगम । मानसप्रत्यक्ष तु तदवगमनिमित्त भवता नाभ्युपगम्यते । अपि च—कार्यकारणभाव सर्वदेशकालावस्थिताखिलधूमपावकव्यक्तिक्रोडीकरणेनावगतोऽनुमाननिमित्ततामुपगच्छति । नच प्रत्यक्षस्येयति वस्तुनि सविकल्पकस्य, निर्विकल्पकस्य वा व्यापार सभवतीत्यसकृत्प्रतिपादितम् । किंच न कारणस्य प्राग्भावित्वमात्रमेव बौद्धानामिव कारणत्व, येन तस्य कारणस्वरूपाभेदात्तत्स्वरूपग्राहिणा प्रत्यक्षेण तदभिन्नस्वभावस्य कारणत्वस्याऽप्यवगम , केवलं कार्यदर्शनादुत्तरकालं तन्निश्चीयते, किंतु–कारणस्य कार्यजननशक्तिकारणत्वम् । सा च शक्तिर्न प्रत्यक्षावसेया, अपि तु कार्यदर्शनसमवगम्या भवता परिकल्पिता । तदुक्तम्–"शक्तय सर्वभावना कार्यार्थापत्तिगोचरा."।(श्लो० वा०सू०५ शून्य०श्लो० २५४) तत कथं प्रत्यक्षात्कारणस्य कारणत्वावगम । अथ कार्यादेव कारणस्य कारणत्वावगमो भवतु, किं नश्छिन्नम् ।

ननु कार्यात्कारणस्य कारणत्वावगमेऽनुमानाच्छक्त्यवगम , तत्र च तदपि कार्यं लिङ्गभूतं यदि कारणशक्तिमवगमयति, तदाशक्तिकार्ययो प्रतिबन्धग्रहणमभ्युपगन्तव्यम् । सच प्रतिबन्धावगमो न प्रत्यक्षादिति प्रतिपादितम् । अनुमानात्तदवगमे इतरेतराश्रयानवस्थादोषावतारोऽत्रापि समान । अर्थापत्तेस्त्वनुमानेऽन्तर्भाव प्रतिपादित इति न प्रसिद्धानुमानस्यापि प्रवृत्तिर्भवदभिप्रायेण । अथ वह्निगतधर्मानुविधानात् धूमस्य तत्पूर्वकत्व कुतश्चित्प्रमाणात्प्रसिद्धमिति धूमत्वस्य तत्पूर्वकत्वव्याप्तिसिद्धि । अन्यथा धूमादग्न्यसिद्धः सकललोकप्रसिद्धव्यवहाराभाव. । अनुमानाभावे प्रत्यक्षतोऽपि व्यवहारासम्भवात् । तर्हि वचनविशेषस्यापि यदि विशिष्टकारणपूर्वकत्वं तत एव प्रमाणात्प्रसिद्धम् , विवादाध्यासिते वचने वचनविशेषत्वात्साध्येत तदा कोऽपराध । तदप्युक्तम्—' पक्षधर्मत्वनिश्चये सति हेतोरनुमान प्रवर्त्तते; नच सर्ववित् कुतश्चित्प्रमाणात्सिद्ध ' इत्यादि । तदप्ययुक्तम् । यतो यदि सर्वविदो धर्मित्वं क्रियेत, तदा तस्यासिद्धत्वात्स्यादप्यपक्षधर्मत्वलक्षण दूषणम् ; यदा तु वचनविशेषस्य धर्मित्वं तस्य विशिष्टकारणपूर्वकत्व साध्यत्वेनोपात्तम् , तदा तत्र तद्विशेषत्वादिलक्षणो हेतुरुपादीयमान कथमपक्षधर्म स्यात् । नचापक्षधर्मादपि हेतोरुपजायमानमनुमानं प्रमाणं भवताऽभ्युपगच्छता पक्षधर्मत्वाभावलक्षणं दूषणमासञ्जयितुं युक्तम् । अन्यथा—

"पित्रोश्च ब्राह्मणत्वेन, पुत्रब्राह्मणताऽनुमा ।
सर्वलोकप्रसिद्धा न, पक्षधर्ममपेक्षते ॥ १ ॥ "

इत्याद्यपक्षधर्महेतुसमुत्थानुमानप्रामाण्यप्रतिपादनं भवतोऽप्ययुक्त स्यात् । यदप्यभ्यधायि—' सर्वज्ञसत्ताया साध्याया त्रयीं दोषजाति हेतुर्नातिवर्त्तते ' इत्यादि । तत्र स्यादप्ययं दोष , यदि तत्सत्ता साध्यत्वेनाभ्युपगम्यते, यावता पूर्वोक्तप्रकारेण वचनविशेषस्य विशिष्टकारणपूर्वकत्वं साध्यमित्युक्तम् ; तत्र नास्य दोषस्योपक्षेपोऽयुक्त एव । यदप्यभ्यधायि—यद्यनियतः कश्चित्सकलपदार्थज्ञः साध्योऽभिप्रेत इत्यादि । तदप्यसङ्गतमेव । यतो नास्माभिः प्रतिनियत एव कश्चित्सर्वज्ञोऽनुमानात्साध्यते ,

किन्तु—विशिष्टकारणपूर्वकत्व विशिष्टशब्दस्य । तच्च स्वसाध्यव्याप्तहेतुबलात्साध्यधर्मिणि सिद्धिमासादयद्धेतुपक्षधर्मत्वबलात्प्रतिनियतसर्वज्ञपूर्वकत्वेनैव सिद्धिमासादयति । नच तत एव हेतोरन्यस्यापि सर्वज्ञस्य सिद्धे , अन्यागमाश्रयणमपि भवतां प्रसज्यते इति दूषणम् । अन्यागमाना दृष्टविषय एव प्रमाणविरुद्धार्थप्रतिपादकत्वेनाप्रामाण्यस्य व्यवस्थापयिष्यमाणत्वात् , कथ तत्प्रणेतृणामपि सर्वज्ञत्वसिद्धि । यच्चान्यदभिहितम् । न कश्चित्सर्वज्ञप्रतिपादक सम्यग् हेतु सभवति । तदप्यसङ्गतम् । तत्प्रतिपादकस्य सम्यग्हेतोर्वचनविशेषत्वादे प्रतिपादयिष्यमाणत्वात् । यच्चान्यदभिहितम् । सर्वे पदार्था· कस्यचित्प्रत्यक्षा प्रमेयत्वादग्न्यादिवदित्यत्र यदि सकलपदार्थग्राहिप्रत्यक्षत्व साध्यमित्यादि । तदप्यसङ्गतम् । एव साध्यविकल्पनेऽग्न्यादेरप्यनुमानान्न सिद्धि· स्यात् । तथाहि—अत्राप्येव वक्तु शक्यते। यदि प्रतिनियतसाध्यधर्मिधर्मो वह्नि साध्यत्वेनाभिप्रेतस्तदा तद्विरुद्धेन दृष्टान्तधर्मिणि तद्धर्मिधर्मेण पावकेन व्याप्तस्य धूमलक्षणस्य हेतोरसिद्धत्वात् विरुद्धो हेतु स्यात्, साध्यविकलश्च दृष्टान्त । अथ दृष्टान्तधर्मिधर्म· साध्यधर्मिणि साध्यते, तदा प्रत्यक्षादिविरोध । अथोभयगत वह्निसामान्य, तदा सिद्धसाध्यतादोष । तथा प्रमेयत्वमपि हेतुत्वेनोपन्यस्यमानमित्यादि यदुक्तम् , तद् धूमत्वलक्षणेऽपि हेतौ समानम् । तथाहि—अत्रापि किं साध्यधर्मिधर्मो हेतुत्वेनोपात्त , उत दृष्टान्तधर्मिधर्म , अथोभयगतं सामान्यम् । तत्र यदि साध्यधर्मिधर्मो हेतु स दृष्टान्तधर्मिणि नान्वेतीत्यनन्वयो हेतुदोष· । अथ दृष्टान्तधर्मिधर्म स साध्यधर्मिण्यसिद्ध इत्यसिद्धताहेतुदोष । अथोभयगत सामान्य, तदपि प्रत्यक्षाऽप्रत्यक्षमहानसपर्वतप्रदेशविलक्षणव्यक्तिद्वयाश्रित न सभवतीति हेतोरसिद्धता तदवस्थिता । अथ पर्वतप्रदेशाश्रिताग्नितद्धूमव्यक्तेरुत्तरकालभाविप्रत्यक्षप्रतीयमानत्वेन न महानसोपलब्धधूमव्यक्त्याऽत्यन्तवैलक्षण्यमिति नोभयगतसामान्याभाव· । ननूभयगतसामान्यप्रतिपत्तौ ततोऽनुमानप्रवृत्तिस्तत्प्रवृत्तौ च तदर्थक्रियार्थिनस्तत्र प्रवर्तमानस्य प्रत्यक्षप्रवृत्तिस्तस्या च सत्यामत्यन्तवैलक्षण्याभावस्तद्व्यक्ते· , तत्सद्भावे चोभयगतसामान्यसिद्धितस्तदनुमानप्रवृत्तिरिति चक्रकदूषणावकाश । अथ कण्ठक्षीणतादिलक्षणधर्मकलापसाधर्म्यान्न महानसपर्वतप्रदेशसङ्गतधूमव्यक्त्योरत्यन्तवैलक्षण्यमित्युभयगतसामान्यसिद्धौ न धूमानुमाने हेत्वसिद्धतादिदोष·, तर्हि वाच्याविसवादादिधर्मकलापसाधर्म्यस्य वचनविशेषव्यक्तिद्वयेऽप्यत्यन्तवैलक्षण्यनिवर्त्तकस्य सद्भावेन कथं न तद्विशेषत्वसामान्यसंभव । प्रमेयत्वं तु यथा प्रकृतसाध्ये हेतुर्भवति तथा प्रतिपादयिष्याम·, आस्तां तावत् । यत्तु नापि शब्दात्तत्सिद्धिरित्यादि प्रतिपादितम् । तत्सिद्धसाध्यतादोषाघ्रातत्वान्निरस्तम् । यदप्युक्तम्—ये देशकालेत्यादिप्रयोगे नासिद्धो हेतुरिति । एतदप्ययुक्तम् । अनुमानस्य तदुपलम्भस्वभावस्य प्रतिपादयिष्यमाणत्वेनानुपलम्भलक्षणस्य हेतो· परप्रयुक्तस्यासिद्धत्वात् । अत एव सकलग्रहारनिषेधश्चानुपलम्भनिमित्तोऽनेनेत्याद्यसारतया स्थितम् । अथ यथाऽस्माकं तत्सद्भावावेदकं प्रमाणं नास्ति, तथा भवतां तदभावावेदकमपि नास्तीत्यादि यावत्प्रसङ्गसाधनाभिप्रायेण सर्वमेव सर्वज्ञप्रतिक्षेपप्रतिपादकं युक्तिजालमभिहितमिति, यदुक्तम् । तदप्यचारु । यत –' सर्वज्ञो दृश्यते ताव-न्नेदानीम् ' (श्लो० वा० सू० २ श्लो० ११७) इत्यादिना तत्सद्भावोपलम्भकप्रमाणपञ्चकनिवृत्तिप्रतिपादनद्वारेण यदभावाख्यप्रमाणप्रवृत्तिप्रतिपादनं , तत् तद्भावावेदकस्वतन्त्राभावाख्यप्रमाणाभ्युपगमव्यतिरेकेणासंभवद्भवता मिथ्यावादितां सूचयति । यदप्यवादि । तथाच-प्रसङ्गसाधनाभिप्रायेण भगवतो जैमिने सूत्रमित्यादि । तदप्यसङ्गतम् । यत प्रसङ्गसाधनस्य , तत्पूर्वकस्य च विपर्ययस्य व्याप्यव्यापकभावसिद्धौ यत्र व्याप्याभ्युपगमो व्यापकाभ्युपगमनान्तरीयक , व्यापकनिवृत्तितो व्याप्यनिवृत्तिरवश्यभाविनी च प्रदर्श्यते, तत्र यथाक्रम प्रवृत्ति । अत्र तु प्रत्यक्षत्वस्य सत्सप्रयोगजत्वेन, तस्य च विद्यमानोपलम्भनत्वेन, तस्यापि धर्मादिकं प्रत्यनिमित्तत्वेन क व्याप्यव्यापकभावावगम·, येन प्रसङ्गतद्विपर्ययो· प्रवृत्ति स्यात् । ननूक्तमेवैतत् स्वात्मन्येव सत्यमुक्तम् , नतु युक्तमुक्तम् । अयुक्तता च सर्वं चक्षुरादिकरणग्रामप्रभव प्रत्यक्ष सन्निहितदेशकालपदार्थान्तरस्वभावाविप्रकृष्टप्रतिनियतरूपादिग्राहकं सर्वत्र सर्वदा चेति न व्याप्यव्यापकभावग्राहकं प्रमाणमस्ति, विपर्ययश्चोपलभ्यते । योजनशतविप्रकृष्टस्यार्थस्य ग्राहक सपातिगृध्रराजप्रत्यक्ष रामायणभारतादौ भवत्प्रमाणत्वेनाभ्युपगते श्रूयते, तथेदानीमपि गृध्रवराहपिपीलिकादीना चक्षु श्रोत्रघ्राणजस्य प्रत्यक्षस्य यथाक्रमं रूपशब्दगन्धादिषु देशविप्रकृष्टेषु प्रवृत्तिरुपलभ्यते । तथा कालविप्रकृष्टस्याप्यतीतकालसबन्धित्वस्य , पूर्वदर्शनसबन्धित्वस्य च स्मरणसव्यपेक्षलोचनादिजन्यप्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्षग्राह्यत्व पुरो व्यवस्थितेऽर्थे भवताऽभ्युपगम्यते । अन्यथा—

" देशकालादिभेदेन, तदाऽस्त्यवसरो मिते· । (श्लो० वा० सू० ४, श्लो० २३३) " इदानींतनमस्तित्वं , नहि पूर्वधिया गतम् " ॥ (श्लो० वा० सू० श्लो० २३४)

इत्यादिवचनसदर्भेण प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्षस्यागृहीतार्थाधिगन्तृत्व पूर्वापरकालसबन्धित्वलक्षणनित्यत्वग्राहकत्वं च प्रतिपाद्यमानमसङ्गतं स्यात् । अथातीतातीन्द्रियकालसबन्धित्व, पूर्वदर्शनसबन्धित्वं वा वर्त्तमानकालसंबन्धिन· पुरोव्यवस्थितस्यार्थस्य यदि चक्षुरादिप्रभवप्रत्यभिज्ञानेन गृह्यते , तदा-" संबद्ध वर्त्तमानं च गृह्यते चक्षुरादिभि· " । (श्लो० वा० सू० ४ श्लो० ८४) इति वचन विरुद्धार्थं स्यात् । तथाऽतीन्द्रियकालदर्शनादेर्वर्त्तमानार्थविशेषणत्वेन ग्रहणेऽतीन्द्रियधर्मादेरपि ग्रहणप्रसङ्गात् प्रसङ्गसाधनतद्विपर्यययोरप्रवृत्ति· स्वयमेव प्रतिपादिता स्यात् , नत्वयमेकात्र दोष । कालविप्रकृष्टार्थग्राहकत्वेन इन्द्रियजप्रत्यक्षस्य प्रतिपादयितुमस्माभिरभिप्रेत इति कस्यात्रोपालम्भ· । अथ वर्त्तमानकालसंबद्धे विशेष्ये पुरोवर्त्तिनि व्यापारवच्चक्षुस्तद्विशेषणभूतेऽतीन्द्रियेऽपि पूर्वकालदर्शनादौ प्रवर्त्तते । अन्यथा चक्षुर्व्यापारानन्तर पूर्वदृष्टं पश्यामीति विशेष्यालम्बनं प्रत्यभिज्ञानं नोपपद्येत । नागृहीतविशेषणाविशेष्ये बुद्धिरुपजायते, दण्डाग्रहण इव दण्डिबुद्धि । नच धर्मादावय न्याय· सभवतीति चेत् । ननु धर्मादे· किमतीन्द्रियत्वाच्चक्षुरादिना-

ऽग्रहणम्, उत अविद्यमानत्वात्, आहोस्वित् अविशेषणत्वात्। तत्र नाद्य पक्ष । अतीन्द्रियस्याप्यतीतकालादेर्ग्रहणाभ्युपगमात्। नाप्यविद्यमानत्वात् भाविधर्मादेरिवातीतकालादेरविद्यमानत्वेऽपि प्रतिभासस्य भावात् । अथाविशेषणत्वाद्धर्मादेरप्रतिभास । तदप्यसङ्गतम्। सर्वदा पदार्थजनकत्वेन, द्रव्यगुणकर्मजन्यत्वेन च धर्मादे सर्वपदार्थविशषणभावसभवात् । अतीतातीन्द्रियकालादेरिव तस्यापि विशेष्यग्रहणप्रवृत्तचक्षुरादिना ग्रहणसभव इति कथ धर्मप्रत्यनिमित्तत्वप्रसङ्गसाधनस्य, तद्विपर्ययस्य वा सभव । तथा प्रश्नादिमन्त्रादिद्वारेण सस्कृत चक्षुर्यथा कालविप्रकृष्टपदार्थग्राहकमुपलभ्यते, तथा धर्मादेरपि यदि ग्राहक कस्यचित्स्यात्, तदा न कश्चिद्दोष । अपि च—अनालोकान्धकारव्यवहितस्य मूषिकादेर्नक्तञ्चरवृषदशादेश्चक्षुर्यथा ग्राहकमुपलभ्यते, तथा यद्यतीन्द्रियातीतानागतधर्मादिपदार्थसाक्षात्कारि कस्यचित्तदेव स्यात्, तदाऽत्रापि को दोष । नच जात्यन्तरस्यान्धकारव्यवहितरूपादिग्राहक चक्षुर्दृष्ट, न पुनर्मनुष्यधर्मण इति पातिसमाधानमत्राभिधातु युक्तम्। मनुष्यधर्मणोऽपि निर्जीविकादद्रव्यविशेषादिसस्कृत चक्षु समुद्रजलादिव्यवहितपर्वतादिग्रहणे समर्थमुपलभ्यत इति धर्मादेरपि देशकालस्वभावविप्रकृष्टस्य कस्यचित्पुरुषविशेषस्य पुण्यादिसस्कृत चक्षुरादि ग्राहक भविष्यतीति न कश्चित् दृष्टस्वभावव्यतिक्रम । अथ चक्षुरादे· करणस्य प्रतिनियतरूपादिविषयत्वेनान्यकरणविषयग्राहकत्वे स्वार्थातिक्रमो व्यवहारविलोपी स्यात्। ननु श्रूयत एव चक्षुषा शब्दश्रवण प्राणिविशेषाणाम्, ' चक्षु श्रवसा भुजङ्गा ' इति लोकप्रवादात् । मिथ्या स प्रवाद इति चेत्। नैतत्। प्रवादबाधकस्याभावात्, कर्णच्छिद्रानुपलब्धेश्च । नच दन्दशूकचक्षुषो जात्यन्तरत्वादित्युत्तरमत्रोपयोगि । अन्यत्रापि प्रकृष्टपुण्यसभारजनितसर्वविच्चक्षुषि समानत्वात्। तदेव धर्मादिसमस्तपदार्थग्राहकत्वेन चक्षुरादिजनितप्रत्यक्षस्य विरोधात, न प्रत्यक्षत्वसत्संप्रयागजत्वादव्याप्यव्यापकभावसिद्धिरिति न प्रसङ्गविपर्ययोः प्रवृत्तिरिति न ततस्तत्प्रतिक्षेप· । एतेन ' यदि षड्भि· प्रमाणै· स्यात् सर्वज्ञ '[1] इत्यादि वार्त्तिककृत्प्रतिपादितं प्रसङ्गसाधनाभिप्रायेण युक्तिजालमखिल निरस्तम्। व्याप्तिप्रतिषेधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण विहितत्वात् । यच्च किं प्रमाणान्तरसंवाद्यर्थस्य वक्तृत्वादित्यादि, तद् धूमादग्न्यनुमानेऽपि समानम्। तथाहि—अत्रापि वक्तुं शक्यम्, किं साध्यधर्मिसबन्धी धूमो हेतुत्वेनोपन्यस्त इत्यादि यावत्सिद्ध· प्रतिबन्धोऽसर्वज्ञत्ववक्तृत्वयोरग्निधूमयोरिवेति पर्यन्तम्। तदप्ययुक्तम्। यतोऽसर्वज्ञत्ववक्तृत्वयोरिव नाग्निधूमयो· कार्यकारणत्वप्रतिबन्धस्य, तद्ग्राहकप्रमाणस्य वा भाव । नहि वह्निसद्भावे धूमो दृष्टस्तदभावे च न दृष्ट इत्येतावता धूमस्याग्निकार्यत्वमुच्यते, किन्तु।"कार्यं धूमो हुतभुज ,कार्ये धर्मानुवृत्तित·"। नचासौ दर्शनादर्शनमात्रगम्य , किन्तु विशिष्टात्प्रत्यक्षानुपलम्भाख्यात्प्रमाणात् । प्रत्यक्षमेव प्रमाण प्रत्यक्षानुपलम्भशब्दाभिधेयम्, तदेव कार्यकारणाभिमतपदार्थविषय प्रत्यक्षम्, तद्भिन्नान्यवस्तुविषयमनुपलम्भशब्दाभिधेयम्, कदाचिदनुपलम्भपूर्वक प्रत्यक्ष तद्भावसाधक, कदाचित्प्रत्यक्षपुर सरोऽनुपमम्भ । तत्राद्येन यथा कारणाभिमताना सन्निधानात् प्रागनुपलब्ध सद् धूमादि, तत्सन्निधानादुपलभ्यते, तस्य तत्कार्यता व्यवस्थाप्यते । तथाहि—एतावद्भि प्रकारैर्धूमोऽग्निजन्या न स्यात्, यद्यग्निसन्निधानात्प्रागपि तत्र दशे स्यात्, अन्यतो वाऽऽगच्छेत् तदन्यहेतुको वा भवेत्, तदेतत्सर्वमनुपलम्भपुरस्सरण प्रत्यक्षेण निरस्तम्। एतेन प्रागनुपलब्धस्य रासभस्य कुम्भकारसन्निधानानन्तरमुपलभ्यमानस्य तत्कार्यता स्यादिति निरस्तम्। तथाहि—तत्रापि यदि रासभस्य तत्र प्रागसत्त्वम्, अन्यदेशादनागमनम्, अन्याकारणत्व च निश्चतु शक्यत, तदा स्यादेव कुम्भकारकार्यता, केवल तदेव निश्चेतुमशक्यम्। एव तावदनुपलम्भपुरस्सरस्य प्रत्यक्षस्य तत्साधनत्वमुक्तम्। तथा प्रत्यक्षपुरस्सरोऽनुपलम्भोऽपि तत्साधना येषा सन्निधाने प्रवर्त्तमान तत्कार्य दृष्ट, तेषु मध्य यदैकस्याप्यभावो भवति तदा नोपलभ्यते तत्तस्य कारणमितरत्कार्यम्। नचाग्निकाष्ठादिसन्निधाने भवतो धूमस्यापनीते कुम्भकारादावनुपलम्भोऽस्ति अग्न्यादौ त्वपनीत भवत्यनुपलम्भ । एव परस्परसहितौ प्रत्यक्षानुपलम्भावभिमतेष्वेव कार्यकारणेषु नि·सन्दिग्ध कार्यकारणभाव साधयत ।

सर्वकाल चाग्निसन्निधाने भवतो धूमस्यानग्निजन्यत्व कदाचित्सदसतारजन्यत्वेनाहेतुकत्वनादृश्यहेतुकत्वेन वा भवेत्। तत्र न तावत्प्रथम पक्ष । असता जन्यत्वात्। सदव च न जन्यते इति त्वदभिप्रायात्, सत एव जन्यमानत्वानुपपत्ते, कार्यत्वस्य च कादाचित्कत्वेन सिद्धत्वात्। नाप्यहेतुकत्वम्। कादाचित्कत्वेनैवाहेतुत्व तदयोगात् नाप्यदृश्यहेतुकत्वम धूमस्याग्न्यादिसामग्र्यन्वयव्यतिरेकानुविधानात् । अथापि स्यात्, अदृश्यस्याय स्वभावा यदग्न्यादिसन्निधान एव धूम कर्पूरगणादिदाहकाले सुगन्धादियुक्त च करोति नान्यदेति, तत्किमग्निमन्तरेण कदाचिद् धूमोत्पत्तिर्दृष्टा, यनैवमुच्यते। नेति चेत्, कथ नाग्निकार्यो धूम तद्भावे भावात्। धूमोत्पत्तिकाल च सर्वदा प्रतीयमानोऽग्नि ,काकतालीयन्यायेन व्यवस्थित इत्यलौकिकम्। अथ स एवादृश्यस्वभावो यदग्निसन्निधान एव धूम करोति। ननु यद्यग्निना नासावुपक्रियते, किमग्निसन्निधानात् न पूर्व पश्चात् वा धूम विदधाति, नचान्यदा करोतीति तस्य तज्जन्यस्वभावसव्यपक्षस्य धूमजनने तदेवं पारपर्येणाग्निजन्यत्व धूमस्य। किंच-यथा देशकालादिकमन्तरेण धूमस्यानुत्पत्तेस्तदपेक्षा प्रतीयते, तथाऽग्निमन्तरेणापि धूमस्यानुत्पत्तिदर्शनात्तपेक्षा केन वार्यते, तदपेक्षा च तत्कार्यतैव । यथा चादृश्यभावे एव धूमस्य भावाद् तज्जन्यत्वमिष्यते, तथा सर्वदाग्निभावे एव धूमस्य भावदर्शनात्तज्जन्यता किं नेष्यते , यावतो च सन्निधाने भावो दृश्यते तावतां हेतुत्व सर्वेषामित्यग्न्यादिसामग्रीजन्यत्वाद् धूमस्य कुतोऽग्निव्यभिचार । नचाय प्रकारोऽसर्वज्ञत्ववक्तृत्वयो सभवति। असर्वज्ञत्वधर्मानुविधानस्य वचने अदर्शनात्। तथाहि—यदि सर्वज्ञत्वादन्यत्पर्युदासवृत्त्या किञ्चिज्ज्ञत्वमसर्वज्ञत्वमुच्यते, तदा तद्धर्मानुविधानादर्शनान्न तज्जन्यता वचनस्य । नहि किञ्चिज्ज्ञत्वतरतमभावात् वचनस्य तरतभाव उपलभ्यते । तथाहि—

१–श्लो॰ वा॰ सू॰ २ श्लो॰ १११।

किञ्चिज्ज्ञत्व प्रकृष्टमत्यल्पविज्ञानेषु कृम्यादिषु । नच तेषु
वचनप्रवृत्तेरुत्कर्ष उपलभ्यते । अथ प्रसज्यप्रतिषेधवृत्त्या स
र्वज्ञत्वाभावोऽसर्वज्ञत्व तत्कार्य तु वचनम् , तदा ज्ञानरहि-
ते मृतशरीरे तस्योपलम्भ स्यात् , नच कदाचनापि त-
त्त्रोपलभ्यते । ज्ञानातिशयवत्सु च सकलशास्त्रव्याख्यातृ-
षु वचनस्यातिशयभावो दृश्यते इति ज्ञानप्रकर्षतरतमाद्य
नुविधानदर्शनात् तत्कार्यता तस्य , धूमस्येवाग्न्यादिसाम-
ग्रीगतसुरभिगन्धाद्यनुविधायिनो यथोक्तप्रत्यक्षानुपलम्भा-
भ्या व्यवस्थाप्यते । अत एव कारणगतधर्मानुविधानमेव का
र्यस्य तत्कार्यतावगमनिमित्त , न पुनरन्वयव्यतिरेकानुवि-
धामात्रम् ।

तदुक्तम्—

" कार्य धूमो हुतभुज , कार्ये धर्मानुवृत्तित "। इति ।

यच्च यत्कार्यत्वेन निश्चित तत् तदभावे न कदाचिदपि
भवति , अन्यथा तद्धेतुकमेव तन्न स्यादिति सकृदपि त-
तो न भवेद् भवति च , यद्यत्र निश्चिताविसवाद वचन,
तत् तदविसवादिज्ञानविशेषादित्यात्मन्येवासकृन्निश्चितमि-
ति नान्यतस्तस्य भाव ॥

तेन—

" यद्यस्यैव गुणदोषा-न्नियमेनानुवर्त्तते ।
तन्नान्तरीयक तत्स्या-द्तो ज्ञाताद्भव वच " ॥ १ ॥

अथ यदि नामाविसवादिज्ञानधर्मानुकरणतोऽविसवादि
वचनमेक तत्प्रभव यथोक्तप्रत्यक्षानुपलम्भतोऽवगत, तद-
न्यतो न भवति , तथाप्यन्यवचनस्य तद्धर्मानुकरणतो न
तत्कार्यत्वसिद्धिरिति तस्यान्यतोऽपि भावसभवात्कुतो व्य-
भिचार । न । ईदृग्भूत वचनमीदृक्ज्ञानत सर्वत्र भवतीति
सकृत्प्रवृत्तप्रत्यक्षतोऽवगमात् । ननु सकलव्यक्त्यनुगततिर्य-
क्सामान्यानभ्युपगम यावन्ति तथाभूतवचासि तानि स-
र्वाणि प्रत्यक्षीकरणीयानि तथाभूतज्ञानकार्यतया । अन्यथै-
कस्यापि वचस्तद्भूतातयाऽप्रत्यक्षीकरणे तेनैव व्यभि-
चारी हेतु स्यात् । नचैतावत्प्रत्यक्षीकरणसमर्थ प्रत्यक्षम् ।
तस्य सान्निहितविषयत्वात् । नचान्येषा स्वलक्षणानामनु-
मानात् साध्यधर्मेण व्याप्तिग्रहणम् । अनवस्थाप्रसङ्गात् । तद
युक्तम् । यत प्रत्यक्ष तथाभूतज्ञानसन्निधान एव तथाभूतव-
चनभेदात् प्रतिपद्यैष्वतथाभूतवचनव्यावृत्त रूपमतथाभूत-
ज्ञानव्यावृत्तज्ञानजन्यमित्यवधारयति यथाऽत्र, तथाऽन्यत्रा-
ऽपि देशकालादौ तथाभूतज्ञानजन्यमेवेत्यप्यवधारयति ।अन्य-
थात्रापि तथाभूतज्ञानजन्यतया न प्रत्यक्षणावधार्येत ।
एव हि तथाभूताऽतथाभूतज्ञानजन्यतया तथाभूतवचनस्य
प्रतीति स्यात् , न तथाभूतज्ञानजन्यतयैव । प्रतीयते च
तथाभूतज्ञानजन्यतया तथाभूत वचनम् , तस्मादन्यत्रान्यदा
च तथाभूतज्ञानादेव तथाभूतवचनमिति कुतो व्यभिचा-
र । यश्च तद्रूपमन्यतो व्यावृत्तमवधारयितु शक्नोति त-
स्यैव तदनुमानम् ;यथा बाष्पादिविलक्षणधूमावधारणेऽग्न्य-
नुमानम् । किंच तिर्यक्सामान्यवादिनोऽपि गोपालघटिका-
दौ धूमसामान्यस्याग्निमन्तरेणापि दर्शनात् व्यभिचाराशङ्क-
याऽग्निनियतधूमसामान्यावधारणेनैव तदनुमानम् । अग्निनि-
यतधूमसामान्यावधारण त्वाग्निसबद्धधूमव्यक्त्यवधारणपु-
रस्सरमेव ।नच सर्वदेशादावग्निसबद्धधूमव्यक्तिविशिष्टस्य धू
मसामान्यस्य केनचित्प्रमाणेनावधारण सभवति । नच म-
हानसादावग्निनियतधूमव्यक्तिविशिष्ट धूमसामान्य प्रतिप-
न्नमन्यत्रानुयायि व्यक्तेरनन्वयात् । यच्च धूमसामान्यमनु-
यायि, तन्नाग्न्यव्यभिचारि । तस्मात् सामान्यव्याप्तिग्रहण-
वादिनामपि कथ विशिष्टधूमसामान्य सर्वत्राग्निना व्याप्त
प्रतिपन्नमिति तुल्य चोद्यम् । अथ विशिष्टधूमस्यान्यत्राग्नि-
जन्यत्वे न किञ्चिद्बाधकमस्ति तदवेदमिति च प्रतीते त-
त्सामान्य प्रतीतमिष्यते।। अस्माकमपि तदेवेद वचनमि-
ति प्रत्ययस्योत्पत्तेस्तत्प्रतिपन्नमिति सदृशपरिणामलक्षण-
सामान्यवादिनो जैनस्य , भवतो वा को विशेषोऽत्र व-
स्तुनीति यत्किञ्चिदेतत् । तेनाग्निगमकत्वेन धूमस्य यो न्या-
य सोऽत्रापि समान इति विशिष्टज्ञानगमकत्व विशिष्टश-
ब्दस्याभ्युपगन्तव्यम् ।

अथ ज्ञानविशेषग्रहणे प्रवृत्त सविकल्पकं , निर्विकल्पक वा
ततो भिन्नमभिन्न वा ज्ञान न वचनविशेषे प्रवर्त्तते । तस्य
तदानीमनुत्पन्नत्वेनासत्त्वात् । तदप्रवृत्तेन च ज्ञानविशेषस्व-
रूपमेव तेन गृह्यत, न तदपेक्षया तस्य कारणत्वम् । वचन-
विशेषग्राहकेणापि तत्स्वरूपमेव गृह्यते , न पूर्व प्रति कार्य-
त्वम् कारणस्यातीतत्वेनाग्रहणात् । नाप्युभयग्राहिणा भिन्न-
कालत्वेन तयोरेकज्ञाने प्रतिभासनायोगात् । अत एव स्मर-
णमपि न तयो कार्यकारणभावावेदकम् । अनुभवानुसारेण
तस्य प्रवृत्त्युपपत्ते अनुभवस्य चात्र वस्तुनि निषिद्धत्वात् ।
असदेतत् । यत कार्यस्य न तावदसावनुत्पन्नस्यैव कार्यत्व
धर्म । असत्त्वात् तदानीम् । नाप्युत्पन्नस्यात्यन्तभिन्न, तत्त-
द्धर्मत्वादेव । तथा कारणस्यापि कारणत्व कार्यनिष्पत्त्य-
निष्पत्त्यवस्थाया न भिन्नमेव । नापि तयो कार्यकारणभाव
सबन्धोऽन्योऽस्ति, भिन्नकालत्वादेव सबन्धस्य च द्विष्ठत्वा-
भ्युपगमात् । ततस्तत्स्वरूपग्राहिणा प्रत्यक्षेण तदभिन्नस्वभा-
वधर्मरूप कारणत्व कार्यत्व च गृह्यते एव क्षयोपशमवशात् ।
यत्र तु स नास्ति तत्र कार्यदर्शनादपि न तन्निश्चीयते ,
यतो नाकार्यकारणयो कार्यकारणभाव सभवति । नापि
तेनाभिन्ना उत्तरकाल तयो कार्यकारणता कर्तु शक्या
विरोधात् । नापि भिन्ना तयो स्वरूपेणाकार्यकारण-
ताप्रसङ्गात् । नापि स्वरूपेण कार्यकारणयोरर्थान्तरभू-
तकार्यकारणभावस्वरूपसबन्धपरिकल्पनेन प्रयोजनम् ।
तद्व्यतिरेकेणापि स्वरूपेणैव कार्यकारणरूपत्वात् । नच
भिन्नपदार्थग्राहि प्रत्यक्षद्वय , द्वितीयाग्रहणे तदपेक्ष कार्यत्वं
कारणत्व वा ग्रहीतुमशक्यमिति वक्तु युक्तम् । क्षयोपश-
मवता धूममात्रदर्शनेऽपि वह्निजन्यतावगमस्य भावात् ।
अन्यथा बाष्पादिवैलक्षण्येन तस्यानवधारणात् , ततोऽ-
नलावगमाभावेन सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गात् । कारणा-
भिमतपदार्थग्रहणपरिणामापरित्यागवता , कार्यस्वरूपग्रा-
हिणा च प्रत्यक्षेण कार्यकारणभावावगमे न कश्चिद्दोष ।
न च कारणस्वभावावभास प्रत्यक्ष न कार्यस्वरूपावभा-
सयुक्तम् , प्रतिभासभेदेन भेदापपत्तेरिति प्ररणीयम् ।
चित्रप्रतिभासिज्ञानस्य नीलप्रतिभासापरित्यागप्रवृत्तपीता-
दिप्रतिभासस्यैकत्ववत्प्रकृतज्ञानस्यापि तदविरोधात् । नच
चित्रज्ञानस्याप्येकत्वमसिद्धमिति वक्तु युक्तम् । तथाऽभ्यु-

पगमे नीलप्रतिभासस्यापि प्रतिपरमाणुभिन्नप्रतिभासत्वेन भिन्नत्वात्, एकपरमाण्ववभासस्य चाऽसंवेदनात्प्रतिभासमात्रस्याप्यभावप्रसङ्गात्सर्वव्यवहाराभाव स्यात् । अत प्रत्यक्षमेव यथोक्तप्रकारेण सर्वोपसंहारेण प्रतिबन्धग्राहकमनुमानवादिनाऽभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा प्रसिद्धानुमानस्याप्यभाव स्यात् । अथेयतो व्यापारान् प्रत्यक्ष कर्तुमसमर्थम्, तस्य सन्निहितविषयबलोत्पत्त्या तन्मात्रग्राहकत्वात् । तर्हि प्रत्यक्षेण प्रतिबन्धग्रहणाभावेऽनुमानेन तद्ग्रहणेऽनवस्थेतरेतराश्रयदोषसद्भावादनुमानाप्रवृत्तिप्रसङ्गतो व्यवहारोच्छेदभयादवश्यमनुमानप्रवृत्तिनिबन्धनाविनाभावनिश्चायकमपरमस्पष्टसर्वपदार्थविषयमूहाख्य प्रमाणान्तरमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा सर्वमुभयात्मक वस्त्विति कुतोऽनुमानप्रवृत्तिर्मीमांसकस्य । ततोऽसर्वज्ञत्वरागादिमत्त्वसाधने वक्तृत्वलक्षणस्य हेतोः प्रतिबन्धस्य, तत्साधकप्रमाणस्य च प्रसिद्धानुमान इवाभावान्न प्रसङ्गसाधनानुमानप्रवृत्तित सर्वज्ञाभावसिद्धि । विपर्ययेण वचनविशेषस्य व्याप्तत्वदर्शनाद्विपर्ययसिद्धिरेव ततो युक्ता ।

यच्च सर्वज्ञज्ञान किं चक्षुरादिजनितमित्यादि पक्षचतुष्टयमुत्थाप्य चक्षुरादिजन्यत्वेन चक्षुरादीना प्रतिनियतरूपादिविषयत्वेन धर्मादिग्राहकत्वायोगस्तज्ज्ञानस्य दूषणमभ्यधायि । तदप्यसङ्गतम् धर्मादिग्राहकत्वाविरोधस्य चक्षुरादिज्ञाने प्राक् प्रतिपादितत्वात् । अभ्यासपक्षे तु यत् दूषणमभ्यधायि न सकलपदार्थविषय उपदेश संभवति, नापि समस्तविषयोऽभ्यास इति । तदपि न सम्यक् । "उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सत्" (त० अ० ५ सू० २६) इति सकलपदार्थविषयस्योपदेशस्य सामान्यत संभवात् । नचास्याप्रामाण्यम्, अनुमानादिप्रमाणसंवादत प्रामाण्यसिद्धे । अनुमानादिप्रवर्त्तनद्वारेण चैतदर्थाभ्यासे कथ न सकलविषयाभ्याससंभव । यदपि, नच समस्तपदार्थविषयमनुपदेशज्ञान संभवतीत्युक्तम् । तदप्यचारु । सर्वमनेकान्तात्मक सत्त्वादित्यनुमाननिबन्धनव्याप्तिप्रसाधकप्रमाणस्य सकलपदार्थविषयस्य संभवात् । अन्यथाऽनुमानाभावस्य प्रतिपादितत्वात् । नच तज्ज्ञानवत एव सर्वज्ञत्वाद् व्यर्थोऽभ्यास । सामान्यविषयत्वेनास्पष्टरूपस्यैवास्य ज्ञानस्य भावात् । अभ्यासजस्य च सकलतद्गतविशेषविषयत्वेन स्पष्टत्वान्न तदभ्यासो विफल । यदपि तदभ्यासप्रवर्त्तकं चक्षुरादिजनितं यद्यतीन्द्रियविषयमित्याद्यवादि तदपि प्रतिक्षिप्तम् । अतीन्द्रियार्थग्राहकत्वस्यान्येन्द्रियविषयग्राहकत्वस्य च प्राक् प्रतिपादनाद्व्यवहारोच्छेदाभावस्य च दर्शितत्वात् । अतीन्द्रियेऽपि च कालादौ विशेषणभूते चक्षुरादे प्रवृत्तिप्रतिपादनाच्चेतरेतराश्रयत्वदोषस्याप्यनवकाशः पूर्वपक्षप्रतिपादितस्य । शब्दज्ञानजनितज्ञानपक्षे तु इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गापादनमप्ययुक्तम् कारणपक्ष तदसंभवात् । अन्यसर्वज्ञप्रणीतागमप्रभवत्वेन ज्ञानस्य कथमितरेतराश्रयत्वम् । तदागमप्रणेतुरप्यन्यसर्वज्ञप्रणीतागमपूर्वकत्वेऽनवस्था स्यात् । सा चेष्यत एव, अनादित्वादागमसर्वज्ञपरम्पराया । यदप्यवादि । शब्दजनित ज्ञानमस्पष्टाभ, तज्ज्ञानवत कथ सकलज्ञत्वमिति । तदप्यसङ्गतम् । नहि शब्दजनितेन ज्ञानेनाभ्यासानासादितवैशद्येन सकलज्ञोऽभ्युपगम्यते, येनाय दोष स्यात्, किन्त्वभ्यासासादितसकलविशेषसाक्षात्कारित्वलक्षणनैर्मल्यवता । अत एव प्रेरणाजनित ज्ञानमस्मदादीनामप्यतीतानागतसूक्ष्मादिपदार्थविषयमस्तीति सर्वज्ञत्व स्यादिति यदुक्तम्, तदपि निरस्तम् । अभ्यासजस्य स्पष्टविज्ञानस्य सकलपदार्थविषयस्यास्मदादीनामभावात्, लिङ्गजनितत्वेऽपि तज्ज्ञानस्यातीन्द्रियधर्मादिपदार्थसंबन्धानवगमात् । लिङ्गस्यानवगतसाध्यसंबन्धस्य च तस्य, धर्मादिसाध्यानुमापकत्वासंभवादित्यादि, यत्, तदप्यसङ्गतम् । अवगतधर्माद्यतीन्द्रियसाध्यसंबद्धस्य हेतो प्रसिद्धत्वात् । तथाहि—स्वविषयग्रहणक्षमस्य ज्ञानस्य तद्ग्राहकत्व विशिष्टद्रव्यसंबन्धपूर्वकम्, पीतहृत्पूरपुरुषज्ञानस्येव । सर्वमनेकान्तात्मकमिति सकलसामान्यविषयस्य च ज्ञानस्य तद्गताशेषविशेषग्राहकत्व च सुप्रसिद्धमिति भवति पौद्गलिकातीन्द्रियधर्मादिसिद्धिरतो हेतो । यदप्युक्तम् । अनुमानज्ञानेन सकलज्ञत्वाभ्युपगमेऽस्मदादीनामपि तत्स्यात्, भावनाबलात्तद्वैशद्ये तु कामादिविप्लुतविशदज्ञानवत इवासर्वज्ञत्व तज्ज्ञानस्य तद्वदुपप्लुतत्वप्रसङ्गिनि । तदप्यचारु । यतो भावनाबलाज्ज्ञान वैशद्यमनुभवतीत्यतावन्मात्रेण दृष्टान्तस्योपात्तत्वात् न सकलदृष्टान्तधर्माणा साध्यधर्मिण्यासञ्जनं युक्तम् । तथाऽभ्युपगमे सकलानुमानोच्छेदप्रसङ्ग । नचानुमानगृहीतस्यार्थस्य भावनाबलाद्वैशद्य तत्प्रतिभासिन्यभ्यासजे ज्ञानेऽनुभवतो वैपरीत्यसंभव, येन तदवभासिनो ज्ञानस्य कामाद्युपप्लुतज्ञानस्येवोपप्लुतत्व स्यात् । यदप्यभ्यधायि । रजोनीहाराद्यावरणापाये वृक्षादिदर्शनवद्रागाद्यावरणाभावे सर्वज्ञज्ञान वैशद्यभाग् भविष्यति, नच रागादीनामावारकत्व सिद्धमित्यादि । तदप्यसङ्गतम् । कुड्यादीनामप्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामावारकत्वासिद्ध । तथाहि—सत्यस्वप्नप्रतिभासस्यार्थग्रहणे, न कुड्यादीनामावारकत्वम् । निश्छिद्रापवरकमध्यस्थितेनापि भाव्यतीन्द्रियार्थस्यान्तरावरणाभावे प्रमाणान्तरसंवादिन उपलम्भात् । कुड्यादीना त्वावरणत्वे तद्दर्शनमसंभाव्येव स्यात् । तथा प्रतिभासनादृष्टार्थेऽपि कुड्यादीना नावारकत्वम् । यच्च प्रातिभ ज्ञाने जाग्रदवस्थाया, शब्दलिङ्गाक्षव्यापाराभावेऽपि श्वो भ्राता मे आगन्ता इत्याद्याकारमुत्पद्यमानमुपलभ्यते तत्र कुड्यादीना कथमावारकत्व, कथ वा विज्ञानस्य नातीन्द्रियविशेषभूतश्वस्तनकालाद्यवभासकत्वम्, अनिन्द्रियजस्य च ज्ञानस्य बाह्यसूक्ष्मादिपदार्थसाक्षात्कारित्वं न सिद्धम् । येन सर्वज्ञज्ञानस्यानक्षजत्वे बाह्यातीन्द्रियादिसकलपदार्थसाक्षात्करण स्पष्टत्व च न स्यादित्यादि प्रेर्येत । अत एव सकलपदार्थग्रहणस्वभावस्य ज्ञानस्य इन्द्रियादिजन्यत्वकृत एव प्रतिनियतरूपादिग्राहकत्वनियमोऽवसीयते । प्रतिभावौ तदजन्ये तस्याभावात् सकलज्ञज्ञान चातीन्द्रियमिति कथ 'येऽपि सातिशया दृष्टा' इत्यादिः, तथा 'यत्राप्यतिशयो दृष्ट.' (श्लो० वा० सू० २, श्लो ११४) इत्यादि च दूषण तत्र क्रमते । नहि शब्दज्ञानस्याशेषज्ञेयज्ञानस्वभावस्य कश्चित्प्रतिनियतो रूपादिक. स्वार्थ. संभवति इत्यसकृदावेदितम् ।

अथ रागादीनामावारकत्वेऽपि कथमात्यन्तिकः, कथं वाऽभ्यस्यमानमप्यविशद ज्ञानं, लङ्घनोदकतापादिवत्प्रकृष्टप्रकर्षावस्था वैशद्यं चाऽवाप्नोतीति । नैतत्प्रेर्यम् । यदि रागादी–

नामावारकत्वादिस्वरूप न ज्ञायेत नित्यत्वमाकस्मिकत्व वा
तेषा स्यात्, तद्धेतूना वा स्वरूपापरिज्ञानं नित्यत्व वा स-
भाव्येत, तद्विपक्षस्य वा स्वरूपताऽज्ञानम् अनभ्यासश्च
स्यात्। तदेतन्न स्यादपि, यावता रागादीना ज्ञानावरणहेतु-
त्वेनावरणस्वरूपत्वं सिद्धम्, नच तेषा नित्यत्वम्। तत्सद्भावे
सर्वज्ञज्ञानस्य प्रतिपादयिष्यमाणप्रमाणनिश्चितस्याभावप्रस-
ङ्गात्। नाप्याकस्मिकत्वम्, अत एव। न चैषामुत्पादको
हेतुर्नावगत । मिथ्याज्ञानस्य तज्जनकत्वेन सिद्धत्वात्। नच
तस्यापि नित्यत्वम्। अन्यथाऽविकलकारणस्य मिथ्याज्ञानस्य
भावे प्रबन्धप्रवृत्तरागादिदोषसद्भात् तदावृतत्वेन सर्वविद्वि-
ज्ञानस्य भाव स्यादिति एव स दोष । आकस्मिकत्वेऽपि मि
थ्याज्ञानस्य हेतुव्यतिरेकणापि प्रवृत्तेस्तत्कार्यभूतरागादी-
नामपि प्रवृत्तिरिति पुनरपि सर्वज्ञज्ञानाभावोऽहेतुकस्य च
मिथ्याज्ञानस्य देशकालपुरुषप्रतिनियमाऽभावोऽपि स्यादिति
न चेतनाचतनविभाग । नच तत्प्रतिपक्षभूतस्योपायस्याप-
रिज्ञानम्। मिथ्यात्वविपक्षत्वेन सम्यग्ज्ञानस्य निश्चितत्वा-
त्। तदुत्कर्षे मिथ्याज्ञानस्यात्यन्तिक क्षय । तथाहि—य-
दुत्कर्षतारतम्याद् यस्यापचयतारतम्यं तस्य विपक्षप्रक-
र्षावस्थागमने भवत्यात्यन्तिक क्षय , यथोष्णस्पर्शस्य
तथाभूतस्य प्रकर्षगमने शीतस्पर्शस्य तथाविधस्यैव स-
म्यग्ज्ञानोपचयतारतम्यानुविधायी च मिथ्याज्ञानापच-
यतरतमादिभाव इति तदुत्कर्षेऽस्यात्यन्तिकक्षयसद्भा—
वात् तत्कार्यभूतरागाद्यनुत्पत्तेरावरणाभाव सिद्ध. । रा-
गादिविपक्षभूतवैराग्याभ्यासाद्वा रागादीना निर्मूलत. क्षय
इति कथ नावरणाभाव ।

नच लङ्घनोदकतापादिवदभ्यस्यमानस्यापि सम्यग्ज्ञानवै-
राग्यादेर्न परप्रकर्षप्राप्तिरिति कुतस्तद्विषये मिथ्याज्ञानाभा-
वाद्रागादेरात्यन्तिकोऽनुत्पत्तिलक्षण क्षयलक्षणो वाऽभाव
इति वक्तु युक्तम्। यतो लङ्घन हि पूर्वप्रयत्नसाध्य यदि व्यव-
स्थितमेव स्यात् तदोत्तरप्रयत्नस्यापरापरलङ्घनातिशयोत्पत्तौ
व्यापारात्, भवेल्लङ्घनस्याप्यनपेक्षितपूर्वातिशयसद्भावप्रय-
त्नान्तरस्य प्रकर्षावाप्ति । न चैवम् । अपरापरलङ्घनातिश-
यप्रयत्नस्य पूर्वपूर्वातिशयोत्पादन एवोपक्षीणशक्तित्वात् ।
अथैतत्स्यात्, यदि तत्रापि पूर्वप्रयत्नोत्पादितोऽतिशयो न
व्यवस्थित. स्यात्, तत्किमिति प्रथममेव यावल्लङ्घयितव्य
तावन्न लङ्घयति, तल्लङ्घनाभ्यासापेक्षणात् पूर्वप्रयत्नाहिता-
तिशयसद्भावेऽपि न लङ्घनप्रकर्षप्राप्तिरिति यथा तस्य व्यव-
स्थितोत्कर्षता तथा ज्ञानस्यापि भविष्यति। न । यत श्ले-
ष्मादिना प्राक् शरीरस्य जाड्याद् यावल्लङ्घयितव्य न ताव-
द्व्यायामानपनीतश्लेष्माऽनासादितपटुभाव कायो लङ्घयते।
अभ्यासासादितश्लेष्मक्षयपटुभावस्तु यावल्लङ्घयितव्य ताव-
ल्लङ्घयतीत्यभ्यासस्तत्र सप्रयोजन.। ज्ञानस्य तु योऽभ्याससमा
सादितोऽतिशय सोऽतिशयान्तरोत्पत्तौ पुन प्राक्तनाभ्या-
सापेक्षो न भवतीत्युत्तरोत्तराभ्यासानामपरापरातिशयो-
त्पादने व्यापारात्, न व्यवस्थितोत्कर्षतेति भवति ज्ञान-
स्य परप्रकर्षकाष्ठा । उदकतापे तु अतिशयेन क्रियमाणे
तदाश्रयस्यैव क्षयात् नातिताप्यमानमप्युदकमग्निरूपता-
मासादयति । विज्ञानस्य त्वाश्रयोऽत्यभ्यस्यमानेऽपि त-
स्मिन् न क्षयमुपयातीति कथं तस्य व्यवस्थितोत्कर्षता ।
नच विज्ञानमपि प्राक्तनाभ्यासादासादितातिशय पूर्वमेव
विनष्टम्, अपराभ्यासादन्यदतिशयवदुत्पन्नमिति कथ पूर्वा-
भ्याससमासादितोऽतिशयो नाभ्यासान्तरापेक्ष , येन व्यव-
स्थितोत्कर्षता तस्यापि न स्यादिति वक्तु युक्तम्। तत्र
पूर्वाभ्यासजनितसस्कारस्योत्तरत्रानुवृत्ते । अन्यथा शास्त्र-
परावर्त्तनादिवैयर्थ्यप्रसङ्गात्। नापि यदुपचयतारतम्या-
नुविधायी यदपचयतरतमभावस्तस्य तद्विपक्षप्रकर्षगम-
नादात्यन्तिक क्षय इत्यत्र प्रयोगे श्लेष्मणा व्यभिचार
उद्भावयितु शक्य किल । निम्बाद्यौषधोपचारयोगात्प्र-
कर्षतारतम्यानुभववतस्तरतमभावापचीयमानस्यापि श्लेष्म-
णो नात्यन्तिकक्षय इति । यतस्तत्र निम्बाद्यौषधोपयो-
गस्यैव नोत्कर्षनिष्ठा आपादयितु शक्या । तदुपयोगेऽपि
श्लेष्मपुष्टिकारणानामपि तदैवासेवनात् । अन्यथौषधोप-
योगाधारस्यैव विनाश स्यात् । चिकित्साशास्त्रस्य च
धातुदोषसाम्यापादनाभिप्रायेणैव प्रवृत्ते , तत्प्रतिपादितौ-
षधोपयोगस्योद्रिक्तधातुदोषसाम्यविधाने एव व्यापारो, न
पुनस्तस्य निर्मूलने । अन्यथा दोषान्तरस्यात्यन्तक्षये म-
रणावाप्तेरिति न श्लेष्मणा तथाभूतेनानैकान्तिको हेतु ।
नच सम्यग्ज्ञानसात्मीभावेऽपि पुनर्मिथ्याज्ञानस्यापि सभ-
वो भविष्यति तदुत्कर्ष इव सम्यग्ज्ञानस्येति वक्तुं यु-
क्तम्। यतो मिथ्याज्ञाने, रागादौ वा दोषदर्शनात्, त-
द्विपक्षे च सम्यग्ज्ञानवैराग्यलक्षणे गुणदर्शनात्तत्र पुनर-
भ्यासप्रवृत्तिसभवात् प्रकृष्टेऽपि मिथ्याज्ञानरागादावुत्पद्यते
एव सम्यग्ज्ञानवैराग्ये। नैव तयो प्रकर्षावस्थाया दोष-
दर्शन, तत्र तद्विपर्यये वा गुणदर्शन, येन पुनस्तत् सा-
त्मीभावेऽपि मिथ्याज्ञानरागादेरुत्पत्ति संभाव्येत। नचा-
नक्षजस्य ज्ञानस्य सर्ववित्संबन्धिन कथ प्रत्यक्षशब्दवा-
च्यतेति वक्तु युक्तम्। यतोऽक्षजत्वं प्रत्यक्षस्य शब्दव्युत्प-
त्तिनिमित्तमेव, न पुन शब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्। तन्निमित्त हि त-
देकार्थाश्रितमर्थसाक्षात्कारित्वम्। अन्यद्धि शब्दस्य व्युत्पत्तौ
निमित्तम्, अन्यच्च प्रवृत्तौ। यथा गोशब्दस्य गमन व्युत्पत्तौ,
गोपिण्डाश्रितगोत्व प्रवृत्तौ निमित्तम्। अन्यथा यदि यदेव
व्युत्पत्तिनिमित्त तदेव प्रवृत्तावपि, तदा गच्छन्त्यामेव
गवि गोशब्दप्रवृत्ति स्यात्, न स्थितायाम्। महिष्यादौ
च गमनपरिणामवति गोशब्द प्रवर्त्तेत। तथाऽत्रापि प्रवृत्ति
निमित्तसद्भावात्प्रत्यक्षव्यपदेश सभवत्येव। यद्वा—यदेव
व्युत्पत्तिनिमित्त तदेव प्रवृत्तावप्यस्तु, तथापि तच्छब्द-
वाच्यतायास्तत्र नाभाव. । तथाहि—अश्नुते सर्वपदार्थान्
ज्ञानात्मना व्याप्नोतीति व्युत्पत्तिशब्दसमाश्रयणादक्ष आ-
त्मा, तमाश्रितमुत्पाद्यत्वेन त प्रति गतमिति प्रत्यक्षमिति
व्युत्पत्ते, अभ्युपगमवादेन चाभ्यासवशात्प्राप्तप्रकर्षेण ज्ञानेन
सर्वज्ञ इति प्रतिपादितम् । नत्वस्माकमयमभ्युपगम, कि-
न्तु ज्ञानाद्यावारकघातिकर्मचतुष्टयक्षयोद्भूताशेषज्ञेयव्याप्य-
निन्द्रियशब्दलिङ्गसाक्षात्कारिज्ञानवत सर्वज्ञत्वमभ्युपगम्यते।
यच्चोक्तम्—यद्यतीतानागतवर्त्तमानाशेषपदार्थसाक्षात्कारि-
ज्ञानेन सर्वज्ञस्तदा क्रमेणातीतानागतपदार्थवेदने पदा-
र्थानामानन्त्यात् न ज्ञानपरिसमाप्तिरिति । तदयुक्तम् ।
तथाऽनभ्युपगमात् । शास्त्रार्थे क्रमेणानुभूतेऽप्यत्यन्ता-
भ्यासान्न क्रमेण संवेदनमनुभूयते, तद्वदत्रापि स्या-

विषये व्यवहारिणा विकल्पनमन्तरेणापि वचनप्रवृत्तिरिति
कथ तत सर्वज्ञस्य छाद्मस्थिकज्ञानासञ्जन युक्तम् । यदप्युक्त-
म्-अतीतादेरसत्त्वात् कथ तज्ज्ञानेन ग्रहणम् , ग्रहणे वाऽस
दर्थग्राहित्वात् तज्ज्ञानवान् भ्रान्त स्यादित्यादि । तदप्ययु-
क्तम् । यत किमतीतादेरतीतादिकालसबन्धित्वनासत्त्वम् ,
उत तज्ज्ञानकालसबन्धित्वेन । यद्यतीतादिकालसबन्धित्वने
ति पक्ष । स न युक्त । वर्त्तमानकालसबन्धित्वेन वर्त्तमानस्ये-
व तत्कालसबन्धित्वेनातीतादेरपि सत्त्वसभवात् । अथा-
तीतादे कालस्याभावात् तत्सबन्धिनोऽप्यभाव , तदस-
त्त्व च प्रतिपादित पूर्वपक्षादिनाऽनवस्थेतरेतराश्रयादि-
दोषप्रतिपादनेन । सत्य प्रतिपादित नच सम्यक् । तथाहि-
नास्माभिरपरातीतादिकालसबन्धित्वादस्यातीतादित्वमभ्यु
पगम्यते , येनानवस्था स्यात् , नापि पदार्थानामतीतादि-
त्वेन कालस्यातीतादित्वम् , येनेतरेतराश्रयदोष , किं तु—
स्वरूपत एवातीतादिसमयस्यातीतादित्वम् । तथाहि—
अनुभूतवर्त्तमानत्वसमयोऽतीत इत्युच्यत , अनुभविष्यद्व-
र्त्तमानत्वश्चानागत , तत्सबन्धित्वात् पदार्थस्याप्यतीता-
नागत्वे अविरुद्ध । अथ यथाऽतीतादे समयस्य स्वरू-
पेणैवातीतादित्व तथा पदार्थानामपि तद्भविष्यतीति व्य-
र्थस्तदभ्युपगम । एतच्चाऽत्यन्तासङ्गतम् । नह्येकपदार्थध-
र्मस्तदन्यत्राप्यासञ्जयितु युक्त । अन्यथा निम्बादेस्तिक्तता
गुडादावप्यासञ्जनीया स्यात् , नच साऽत्रैव प्रत्यक्षसिद्धे-
त्यन्यत्रासञ्जने तद्विरोध इत्युत्तरम् । प्रकृतेऽप्यस्योत्तरस्य
समानत्वात् । भवतु पदार्थधर्म एवातीतादित्व, तथापि
नास्माकमभ्युपगमक्षति । विशिष्टपदार्थपरिणामस्यैवातीता-
दिकालत्वनष्टे , परिणामवर्त्तनाद (वर्तना विधि)पराप-
रत्व"(प्रश्न मर० प्र० श्ला०२१८) इत्याद्यागमात् । तथाहि-स्म-
रणविषयत्व पदार्थस्यातीतत्वमुच्यते । अनुभवविषयत्व वर्त्त
मानत्व, स्थिरावस्थादर्शनलिङ्गबलोत्पद्यमानकालान्तरस्था-
य्यय पदार्थ इत्यनुमानविषयत्व धर्मोऽनागतकालत्वमिति ।
तेन यदुच्यते-यदि स्वत एव कालस्यातीतादित्व , पदार्थ-
स्यापि तत् स्वत एव स्यादिति परेण तत्सिद्ध साधितम् ।
तदतीतादिकालस्य सत्त्वान्न तत्कालसबन्धित्वेनातीतादे
पदार्थस्याऽसत्त्वम् । वर्त्तमानकालसबन्धित्वेन त्वती-
तादेरसत्त्वप्रतिपादनऽभिमतमेव प्रतिपादित भवति । न-
ह्यतीतकालसंबन्धित्वसत्त्वमेवैतज्ज्ञानकालसबन्धित्वमस्मा-
भिरभ्युपगम्यते । नचैतत्कालसबन्धित्वेनासत्त्व स्वकाल-
सबन्धित्वेनाप्यतीतादेरसत्त्व भवति । अन्यथैतत्कालस-
बन्धित्वस्याप्यतीतादिकालसबन्धित्वेनासत्त्वात् सर्वाभाव
स्यादिति सकलव्यवहाराच्छेद । अथापि स्यात् ,
भवत्वतीतादे सत्त्व, तथापि सर्वज्ञज्ञाने न तस्य प्र-
तिभास , तज्ज्ञानकाले तस्यासन्निहितत्वात् । सन्निधाने
वा तज्ज्ञानावभासिन इव वर्त्तमानकालसबन्धिनोऽतीता-
देरपि वर्त्तमानकालसबन्धित्वप्राप्ते । नहि वर्त्तमानस्यापि
सन्निहितत्वेन तत्कालज्ञानप्रतिभासित्वं मुक्त्वाऽन्य-
द्वर्त्तमानकालसबन्धित्वम् । एवमतीतादेस्तज्ज्ञानावभासि
त्वे वर्त्तमानत्वमेवेति वर्त्तमानमात्रपदार्थज्ञानवानस्मदादिव
न सर्वज्ञ स्यात् । किंच—अतीतादेस्तज्ज्ञानकालेऽसन्निहि-
तत्वेन तज्ज्ञानेऽप्रतिभास, । प्रतिभासे वा स्वज्ञानसबन्धि-

त्वेन तस्य ग्रहणात् तज्ज्ञानस्य विपरीतख्यातिरूपताप्रस-
क्ति । एतदसबद्धम् । यतो यथाऽस्मदादीनामसन्निहितका-
लोऽप्यर्थ सत्यस्वप्नज्ञाने प्रतिभाति । नचासन्निहितस्य त-
स्यातीतादिकालसबन्धिनो वर्त्तमानकालसबन्धित्व , नापि
स्वकालसबन्धित्वेन सत्यस्वप्नज्ञाने तस्य प्रतिभासनात् त-
द्ग्राहिणो ज्ञानस्य विपरीतख्यातित्वम् । यत्र ह्यन्यदेशका-
लोऽर्थोऽन्यदेशकालसबन्धित्वन प्रतिभाति सा विपरीत-
ख्याति । अत्र त्वतीतादिकालसबन्ध्यतीतादिकालसबन्धि-
त्वेनैव प्रतिभातीति न तत्प्रतिभासिनोऽर्थस्य तत्कालस-
बन्धित्वेन वर्त्तमानत्व , नापि तद्ग्राहिणो विज्ञानस्य वि-
परीतख्यातित्वम् । तथा सर्वज्ञज्ञानेऽपि यदाऽतीतादिका-
लोऽर्थोऽतीतादिकालसबन्धित्वेन प्रतिभाति, तदा कथ त-
स्यार्थस्य वर्त्तमानकालसबन्धित्वम् , कथ वा तज्ज्ञानस्य
विपरीतख्यातित्वमिति । यथा वा विशिष्टमन्त्रसंस्कृतचक्षु-
षामङ्गुष्ठादिनिरीक्षणेनान्यदेशा अपि चौरादयो गृह्यमाणा-
न तद्देशा भवन्ति, नापि तज्ज्ञान तद्देशादिसबन्धित्वमनु-
भवति, तथा सर्वविद्विज्ञानमप्यसन्निहितकाल यद्यर्थमव-
भासयति, स्वात्मना तत्कालसबन्धित्वमननुभवदपि , तदा
को विरोध , कथ वा तस्यातीतादेरर्थस्य तज्ज्ञानकाल-
त्वमिति । नच सत्यस्वप्नज्ञानेऽप्यतीताद्यर्थप्रतिभासे समा-
नमेव दूषणमिति न तद्दृष्टान्तद्वारेण सर्वज्ञज्ञानमतीता-
द्यर्थग्राहक व्यवस्थापयितु युक्तमिति वक्तु युक्तम् । अवि
सवादवतोऽपि ज्ञानस्य विसवादविषये विप्रतिपत्त्यभ्युप-
गमे , स्वरूवेदनमात्रेऽपि विप्रतिपत्तिसद्भावादतिसूक्ष्मेक्षि-
कया तस्यापि तत्स्वरूपत्वासभवात्सर्वशून्यताप्रसङ्गात् ,
तन्निषधस्य च प्रतिपादयिष्यमाणत्वादतो न युक्तमुक्तम् ,
अथ प्रतिपाद्यापेक्षयेत्यादि न भ्रान्तज्ञानवान् सर्वज्ञ कल्पयितु
युक्त इति पर्यन्तम् । यदप्युक्तम्-भवतु वा सर्वज्ञस्तथा-
प्यसौ तत्कालेऽप्यसर्वज्ञैर्ज्ञातु न शक्यत इत्यादि । तदप्य-
सगतम् । यतो यथा शकलशास्त्रार्थापरिज्ञानेऽपि व्यवहा-
रिणा सकलशास्त्रज्ञ इति कश्चित्पुरुषो निश्चीयते , तथा
सकलपदार्थापरिज्ञानेऽपि यदि केनचित् कश्चित् सर्वज्ञत्वे-
न निश्चीयते , तदा को विरोध । युक्त चैतत् । अन्यथा यु-
ष्माभिरपि सकलवेदार्थापरिज्ञाने कथ जैमिनिरन्यो वा वे-
दार्थज्ञत्वेन निश्चीयते । तदनिश्चये च कथ तद्व्याख्यातार्था-
नुसरणादग्निहोत्रादावनुष्ठाने प्रवृत्तिरिति यत्किञ्चिदेतत् 'स-
र्वज्ञोऽयमिति ह्येतत् ' इत्यादि । तदेव सर्वज्ञसद्भावग्राहक-
स्य प्रमाणस्य ज्ञत्वप्रमेयत्ववचनविशेषत्वादेर्दर्शितत्वात् त-
दभावप्रसाधकस्य च निरस्तत्वात् , ये बाधकप्रमाणगोच-
रतामापन्नास्तेऽसदिति व्यवहर्त्तव्या इति प्रयोगहेतोरसिद्ध-
त्वात् , ये तु निश्चितासभवद्बाधकप्रमाणत्वे सति सदुपल-
म्भकप्रमाणगोचरास्ते सदिति व्यवहर्त्तव्या , यथोभयवा-
द्यप्रतिपत्तिविषया घटादय , तथाभूतश्च सर्ववित् इति
भवत्यत' प्रमाणात्सर्वज्ञव्यवहारप्रवृत्तिरिति । अथापि स्या-
त् स्वविषयाविसंवादिवचनविशेषस्य तद्विषयाविसवादिज्ञा-
नपूर्वकत्वमात्रमेव भवता प्रसाधितम् । नचैतावतानन्तार्थ-
साक्षात्कारिज्ञानवान् सर्वज्ञ सिद्धिमासादयति । सकलसू-
क्ष्मादिपदार्थसार्थसाक्षात्कारिज्ञानविशेषपूर्वकत्वे हि वचन-
विशेषस्य सिद्ध तज्ज्ञानवत सर्वज्ञत्वसिद्धि स्यात् । नच

तथाभूतज्ञानपूर्वकत्व वचनविशेषस्य सिद्धम्। अनुमानादि-
ज्ञानादपि स्वविषयाविसंवादिवचनविशेषस्य सभवात् ।
नच तथाभूतज्ञानवान् सर्वज्ञा भर्वाद्भरभ्युपगम्यत इन्येतद्
हृदि कृत्वाऽऽह सूरि —" कुसमयविसासण ' इति। सम्य
क् प्रमाणान्तराविसवादित्वेनेयन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति सम-
या , नष्टमुष्टिचिन्तालाभालाभसुखासुखजीवितमरणग्रहोप-
रागमन्त्रौषधशक्त्यादय पदार्था ,तथा विविधमन्यपदार्थका
रणत्वेन कार्यत्वेन चानेकप्रकार शासन प्रतिपादकम् , य-
त शासन कु -पृथ्वी तस्या इव ।

अयमभिप्राय —ज्ञत्वप्रमेयत्वादेरनेकप्रकारस्य प्रतिपादि-
तन्यायेन सर्वज्ञसत्त्वप्रतिपादकस्य हेतो सद्भावेऽपि न-
त्कृतत्वेन शासनप्रामाण्यप्रतिपादनार्थं सवज्ञोऽभ्युपग-
म्यते , तस्य चान्यता हेता प्रतिपादनेऽपि तदागम-
प्रणेतृत्व हेत्वन्तरात्पुन प्रतिपादनीय स्यादिति हेत्व-
न्तरमुत्सृज्य प्रतिपादनगौरवपरिहारार्थं वचनविशेष-
लक्षण एव हेतुस्तत्सद्भावावेदक उपन्यसनीय । स चा-
नेन गाथासूत्रावयवेन सूचित । अत एव संस्कृत्य हे-
तु कर्त्तव्य । तथाहि—यो यद्विषयाविसवाद्यलिङ्गानुपदे-
शानन्वयव्यतिरेकपूर्वको वचनविशेष , स तत्साक्षा-
त्कारिज्ञानविशेषप्रभव । यथाऽस्मदादिप्रवर्त्तित पृथ्वी
काठिन्यादिविषयस्तथाभूतो वचनविशेष । नष्टमुष्टिवि-
शेषादिविषयाविसवाद्यलिङ्गानुपदेशानन्वयव्यतिरेकपूर्वकव-
चनविशेषश्चाय शासनलक्षणोऽर्थ इति ।

न चात्राविसवादित्वं वचनविशेषत्वलक्षणस्य हेतोर्विशेष-
णमसिद्धम्। नष्टमुष्ट्यादीना वचनविशेषप्रतिपादितानां प्र-
माणान्तरतस्तथैवोपलब्धेरविसंवादसिद्धे । योऽपि क-
चिद्वचनविशेषस्य तत्र विसवादो भवता परिकल्प्यते,
साऽपि तदर्थस्य सम्यगपरिज्ञानात् सामग्रीवैकल्यान्न पुन-
र्वचनविशेषस्यासत्यार्थत्वात्। नच सामग्रीवैकल्यादकत्रा-
सत्यार्थत्वे सर्वत्र तथात्व परिकल्पयितु युक्तम्। अन्यथा
प्रत्यक्षस्यापि द्विचन्द्रादिविषयस्य सामग्रीवैकल्येनोपजा-
यमानस्यासत्यत्वसभवात् समग्रसामग्रीप्रभवस्याप्यसत्यत्व
स्यात् । अथाविकलसामग्रीप्रभव प्रत्यक्ष विकलसामग्रीप्र-
भवात्तस्माद्विलक्षणमिति नाय दोष । तदत्रापि समानम् ।
तथाहि—सम्यगज्ञाततदर्थाद्वचनाद् यन्नष्टमुष्ट्यादिविषयं
विसवादिज्ञानमुत्पद्यते तत्सम्यगवगततदर्थवचनोद्भवा-
द्विलक्षणमेव । यथा च विशिष्टसामग्रीप्रभवस्य प्रत्यक्षस्य
न क्वचिद् व्यभिचार इति तस्याविसवादित्वम् तथाऽवग-
तसम्यगर्थवचनोद्भवस्यापि नष्टमुष्ट्यादिविषयविज्ञानस्यापि
सिद्धमत्राविसवादित्वलक्षण विशेषणं प्रकृतहेतोः ।

नाप्यलिङ्गपूर्वकत्वं विशेषणमसिद्धम् । नष्टमुष्ट्यादीनामस्म
दादीन्द्रियाविषयत्वेन तल्लिङ्गत्वेनाभिमतस्याप्यर्थस्यास्मदा-
द्यक्षाविषयत्वान्न तत्प्रतिपत्तिः। प्रतिपत्तौ वाऽस्मदादीनाम-
पि तल्लिङ्गदर्शनाद्वचनविशेषमन्तरेणापि ग्रहोपरागादिप्रतिप-
त्ति स्यात् । नहि साध्यव्याप्तलिङ्गनिश्चयेऽन्यादिप्रति-
पत्तौ वचनविशेषापेक्षा दृष्टा, न भवति चास्मदादीनां
वचनविशेषमन्तरेण कदाचनापि प्रतिनियतदिक्प्रमाणफ-
लाद्यविनाभूतग्रहोपरागादिप्रतिपत्तिरिति तथाभूतवचन-
प्रणेतुरतीन्द्रियार्थविषय ज्ञानमलिङ्गमभ्युपगन्तव्यमित्यलि-
ङ्गपूर्वकत्वमपि विशेषण प्रकृतहेतोर्नासिद्धम् ।

नाप्ययमुपदेशपरम्पयाऽतीन्द्रियार्थदर्शनाभावेऽपि प्रमाण-
भूत प्रबन्धेनानुवर्तत इत्यनुपदेशपूर्वकत्वविशेषणासिद्धिरि-
ति वक्तु युक्तम् । उपदेशपरम्पराप्रभवत्वे नष्टमुष्ट्यादिप्रति
पादकस्य वचनविशेषस्य वक्तुरज्ञानदुष्टाभिप्रायवचनाकौशलदो-
षै श्रोतुर्वा मन्दबुद्धित्वविपर्यस्तबुद्धित्वगृहीतविस्मरणै प्रति
पुरुष हीयमानस्यानादौ काले मूलतश्चिरोच्छेद एव स्यात् ।
तथाहि—इदानीमपि केचित् ज्योति शास्त्रादिकमज्ञानदा-
षादन्यथोपदिशन्त उपलभ्यन्ते, अन्ये सम्यगवगच्छन्तोऽ-
ऽपि दुष्टाभिप्रायतया, अन्य वचनदोषादव्यक्तमन्यथा चाति ।
तथा श्रोतारोऽपि केचिन्मन्दबुद्धित्वदोषादुक्तमपि यथा
वन्नावधारयन्ति, अन्ये विपर्यस्तबुद्धय सम्यगुपदिष्टमप्य-
न्यथाऽवधारयन्ति, केचित् पुन सम्यक्परिज्ञातमपि वि-
स्मरन्तीत्येवमादिभि कारणै प्रतिपुरुष हीयमानस्य, एता-
वन्तं काल यावदागमनमेव न स्याच्चिराच्छिन्नत्व नागच्छति
च। तस्मादन्तराऽन्तरा विच्छिन्न सूक्ष्मादिपदार्थसाक्षात्का-
रिज्ञानवता कनचिदभिव्यक्त इयन्त काल यावदागच्छतीत्य-
भ्युपगमनीयमिति नानुपदेशपूर्वकत्वविशेषणासिद्धि ।

नाप्यन्वयव्यतिरेकाभ्या नष्टमुष्ट्यादिक ज्ञात्वा तद्विषयवचन-
विशेषप्रवर्त्तन कस्यचित् सभवति, येनानन्वयव्यतिरेकपूर्व-
कत्वविशेषणासिद्धि स्यात्। यतो नान्वयव्यतिरेकाभ्या ग्र-
होपरागौषधशक्त्यादयो ज्ञातु शक्यन्त । प्रावृट्समये शिली-
न्ध्रो द्भववत् ग्रहोपरागादीना दिक्प्रमाणफलकालादिषु निय-
माभावात् । द्रव्यशक्तिपरिज्ञानाभ्युपगमेऽन्वयव्यतिरेकाभ्या
यावन्ति जगति द्रव्याणि तान्येकत्र मीलयित्वा एकस्य रस
कल्कादिभेदेन, कर्षादिमात्राभेदेन, बालमध्यमाद्यवस्थाभेदेन,
मूलपत्राद्यवयवभेदेन, प्रक्षेपोद्धाराभ्यामकोऽपि योगो युग-
सहस्रेणापि न ज्ञातु पार्येत, किमुतानेक इति कुतस्ताभ्यामौ
षधशक्त्यवगम । तेन नानन्वयव्यतिरेकपूर्वकत्वविशेषणा-
स्यासिद्धि । नापि नष्टमुष्ट्यादिविषयवचनविशेषस्यापौरुषे-
यत्वात् विशिष्टज्ञानपूर्वकत्वस्यासिद्धेरसिद्ध प्रकृतो हेतु ।
अपौरुषेयस्य वचनस्य पूर्वमेव निषिद्धत्वात् । नाप्यसाक्षा-
त्कारिज्ञानपूर्वकत्वेऽपि प्रकृतवचनविशेषस्य सभवादनैका-
न्तिकः। सविशेषणस्य हेतोर्विपक्षे सत्त्वस्य प्रतिषिद्धत्वात्।
अत एव न विरुद्ध । विपक्ष एव वर्त्तमानो विरुद्ध । नचा-
स्य पूर्वोक्तप्रकारेणावगतस्वसाध्यप्रतिबन्धस्य विपक्षे वृत्ति-
सभव । अथ भवतु ग्रहोपरागाभिधायकवचनस्य तत्पूर्वक-
त्वसिद्धिः, अतो हेतो । तत्र तस्य सवादात्। धर्मादिपदार्थ-
साक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वसिद्धिस्तु कथम् ?, तत्र तस्य सवा-
दाभावात्। न। तत्रापि तस्य सवादात् । तथाहि-ज्योति -
शास्त्रादेर्ग्रहोपरागादिकं विशिष्टवर्णप्रमाणदिग्विभागादिवि-
शिष्टं प्रतिपद्यमान प्रतिनियताना प्रतिनियतदेशवर्त्तिनां प्रा-
णिनां प्रतिनियतकाले प्रतिनियतकर्मफलसूचकत्वेन प्रति-
पद्यते । उक्तं च तत्र-

"नक्षत्रग्रहपञ्जर—महर्निश लोककर्मविक्षिप्तम् ।
भ्रमति शुभाशुभमखिल, प्रकाशयत् पूर्वजन्मकृतम् ॥ १ ॥"

अतो ज्योति शास्त्र ग्रहोपरागाऽऽदिकमिव धर्माऽधर्मावपि

प्रमाणान्तरसवादतोऽवगमयति । तेन ग्रहोपरागादिवचनविशेषस्य धर्माऽधर्मसाक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वमपि सिद्धम् , तत्सिद्धौ सकलपदार्थसाक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वमपि सिद्धिमासादयति । नहि धर्माधर्मयो सुखदु खकारणत्वसाक्षात्करण सहकारिकारणाशेषपदार्थतदाधारभूतसमस्तप्राणिगणसाक्षात्करणमन्तरेण सभवति । सर्वपदार्थाना परस्परप्रतिबन्धादेकपदार्थसर्वधर्मप्रतिपत्तिश्च सकलपदार्थप्रतिपत्तिनान्तरीयका प्राक् प्रतिपादिता । अतो भवति सकलपदार्थसाक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वसिद्धिरतो हेतोर्वचनविशेषस्य । तत्सिद्धौ च तत्प्रणेतु सूक्ष्मान्तरितदूरानन्तार्थसाक्षात्कार्यतीन्द्रियज्ञानसम्पत्समन्वितस्य कथ न सिद्धि । नाप्येतद्वक्तव्यम् । साध्योक्तिनदावृत्तिवचनयोरनभिधानात् न्यूनतानामाऽत्र साधनदोष । प्रतिज्ञावचनेन प्रयोजनाभावात् । अथ विषयनिर्देशार्थ प्रतिज्ञावचनम् । ननु स एव किमर्थ । साधर्म्यवत्प्रयोगादिप्रतिपत्त्यर्थ । तथाहि—असति साध्यनिर्देशे यो वचनविशेष स साक्षात्कारिज्ञानपूर्वक इत्युक्ते किमय साधर्म्यवान् प्रयाग , उत वैधर्म्यवानिति न ज्ञायेत । उभयं ह्यत्राशङ्क्येत वचनविशेषत्वेन साक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वे साध्ये साधर्म्यवान् , असाक्षात्कारिज्ञानपूर्वकत्वेन वचनाविशेषत्वे साध्ये वैधर्म्यवानिति हेतुविरुद्धानैकान्तिकप्रतीतिश्च न स्यात् । प्रतिज्ञापूर्वके तु प्रयोगे शब्दविशेष साक्षात्कारिज्ञानपूर्वक शब्दविशेषत्वादिति हेतुभाव प्रतीयते । असाक्षात्कारिज्ञानपूर्वको वचनविशेषत्वादिति विरुद्धता । चक्षुरादिकरणजनितज्ञानपूर्वको वचनविशेषत्वादित्यनैकान्तिकत्वम् । हेतोश्च त्रैरूप्य न गम्येत । तस्य साध्यापेक्षया व्यवस्थिते । सति प्रतिज्ञानिर्देशेऽवयवे समुदायोपचारात् साध्यधर्मी इति पक्ष इति तत्र प्रवृत्तस्य वचनविशेषत्वस्य पक्षधर्मत्वम् , साध्यधर्मसामान्येन च समानोऽर्थ सपक्ष इति तत्र वर्तमानस्य सपक्षे सत्त्वम् , न सपक्षोऽसपक्ष इत्यसपक्षेऽप्यसत्त्व प्रतीयते तदिदमनलोचिताभिधानम् । तथाहि-यो वचनविशेष स साक्षात्कारिज्ञानपूर्वक इति एतावन्मात्रमभिधाय नैव कश्चिदास्ते, किन्तु हेतोर्धर्मिण्युपसहार करोति । तत्र यदि वचनविशेषश्चाय नष्टमुष्टादिविषयो वचनसदर्भ इति ब्रूयात् , तदा साधर्म्यवत्प्रयोगप्रतीति. । अथासाक्षात्कारिज्ञानपूर्वकश्चेत्यभिदध्यात्, तदा वैधर्म्यवत इति सबन्धवचनपूर्वकात्पक्षधर्मत्ववचनात् प्रयोगद्वयावगति. , विवक्षितसाध्यावगतिश्च । हेतुविरुद्धानैकान्तिका अपि पक्षधर्मत्ववचनमात्रेण न प्रतीयन्ते , तदा तु सबन्धवचनमपि क्रियते तदा कथमप्रतीति । तथाहि-यो वचनविशेष स साक्षात्कारिज्ञानपूर्वक इत्युक्ते हेतुरवगम्यते विधीयमानेनानूद्यमानस्य व्याप्ते । यो वचनविशेष. सोऽसाक्षात्कारिज्ञानपूर्वक इत्युक्ते विरुद्ध । विपर्ययव्याप्ते यो वचनविशेष स चक्षुरादिजनितज्ञानपूर्वक इति अनैकान्तिकाध्यवसाय व्यभिचारात् । तथा त्रैरूप्यमपि हेतोर्गम्यत एव । यतो व्याप्तिप्रदर्शनकाले व्यापको धर्म साध्यतया अवगम्यते । यत्र तु व्याप्यो धर्मो विवादास्पदीभूते धर्मिण्युपसह्रियते स समुदायैकदेशतया पक्ष इति तत्रोपसहृतस्य व्याप्यधर्मस्य पक्षधर्मत्वावगति । सा च व्याप्तिर्यत्र धर्मिण्युपदर्श्यते स साध्यधर्मसामान्येन समानोऽर्थ सपक्ष प्रतीयत इति सपक्षे सत्त्वमप्यवगम्यते । सामर्थ्यात् (च) हि व्यापकनिवृत्तौ व्याप्यनिवृत्तिर्यत्रावसीयते सोऽसपक्ष इति असपक्षेऽप्यसत्त्वमपि निश्चीयते इति नार्थ प्रतिज्ञावचनेन । तदाह धर्मकीर्त्ति यदि प्रतीतिरन्यथा न स्यात् सर्व शोभेत , दृष्टा च पक्षधर्मसबन्धवचनमात्रात् प्रतिज्ञावचनमन्तरेणापि प्रतीतिरिति कस्तस्योपयोग । यदा च प्रतिज्ञावचन नैरर्थक्यमनुभवति तदा तदावृत्तिवचनस्य निगमनलक्षणस्य सुतरामनुपयोग इति न प्रतिज्ञाद्यवचनमपि प्रस्तुतसाधनस्य न्यूनतादोष , केवल तत्प्रतिपाद्यस्यार्थस्य स्वसाध्याविनाभूतस्य हेतो स्व—साध्यधर्मिण्युपसंहारमात्रादेव सिद्धत्वात् । अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनरभिधान निग्रहस्थानमिति प्रतिज्ञादिवचन वादकथाया क्रियमाण तद्वक्तुर्निग्रहमापादयति उपनयवचन तु हेतो पक्षधर्मत्वप्रतिपादनादेव लब्धमिति तस्यापि तत पृथक् प्रतिपादने पुनरुक्ततालक्षण एव दोष इति न तदनभिधानेऽपि न्यून साधनवाक्यम् , तत सर्वदोषरहितत्वात् साधनवाक्यस्य भवत्यत प्रकृतसाध्य—सिद्धि । स्वसाध्याविनाभूतश्च हेतु साध्यधर्मिण्युपदर्शयितव्यो वादकथायामित्यभिप्रायवता आचार्येण गाथासूत्रावयवेन तथाभूतहेतुप्रदर्शन कृतमिति । तथाहि—' समयविशासनम् ' इत्यनेन गाथासूत्रावयववचनेन स्वसाध्यव्याप्तस्य हेतो साध्यधर्मिण्युपसहार सूचित । हेतोश्च स्वसाध्यव्याप्ति प्रमाणत सर्वोपसहारेण प्रदर्शनीया । तच्च प्रमाण व्याप्तिप्रसाधक कदाचित् साध्यधर्मिण्येव प्रवृत्तं ता तस्य साधयति , कदाचित् दृष्टान्तधर्मिणि । यत्र हि सर्वमनेकान्तात्मक सत्त्वादित्यादौ प्रयोगे न दृष्टान्तधर्मिसद्भाव , तत्र व्याप्तिप्रसाधक प्रमाण प्रवर्त्तमान साध्यधर्मिण्येव सर्वोपसहारेण हेतो स्वसाध्यव्याप्तिं प्रसाधयति । यत्र तु प्रकृतप्रयोगादौ दृष्टान्तधर्मिणोऽपि सत्त्व तत्र दृष्टान्तधर्मिण्यपि प्रवृत्त तत्प्रमाणं सर्वोपसहारेणैव तस्या प्रसाधकमभ्युपगन्तव्यम् । अन्यथा दृष्टान्तधर्मिणि हेतो स्वसाध्यव्याप्तावपि साध्यधर्मिणि तस्य तद्व्याप्तौ न ततस्तत्र तत्प्रतिपत्ति स्यात् । दृष्टान्तधर्मिण्येव तेन तस्य व्याप्तत्वात् , बहिर्व्याप्तेर्विद्यमानाया अपि साध्यधर्मिणि साध्यप्रतिपत्तावनुपयोगात् सादृश्यमात्रस्याकिञ्चित्करत्वात् । अन्यथा शुक्ल सुवर्ण सत्त्वाद्रजतवदित्यत्रापि शुक्लत्वप्रतिपत्ति स्यात् । अथात्र पक्षस्य प्रत्यक्षबाधन, प्रत्यक्षबाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन हेतो. कालात्ययापदिष्टत्व वा दोष । तदयुक्तम् । बाधाऽविनाभावयोर्विरोधात् । तथाहि—सत्येव साध्यधर्मिणि साध्ये हेतुर्वर्त्तेत इति तस्य तदविनाभाव , तत्प्रतिपादितसाध्यधर्माभावश्च प्रमाणतो बाधा । साध्यधर्मभावाऽभावयोश्चैकत्र धर्मिण्येकदा विरोध इति नैतद्दोषादस्य साधनस्य दुष्टत्वम् , किन्तु साध्यधर्मिणि साध्यधर्माविनाभूतत्वेनानिश्चय । स च बहिर्व्याप्तिमात्रेण हेतो साध्यसाधकत्वाभ्युपगमेऽन्यत्रापि समान इति नानुमानात् क्वचिदपि साध्यनिश्चय स्यात् । अतो दृष्टान्तधर्मिणि प्रवृत्तेन प्रमाणेन व्याप्त्या हेतोः स्वासाध्याविनाभावो निश्चेय. । स च निश्चिताविनाभावो यत्र धर्मिण्युपलभ्यते तत्र

स्वसाध्यमविद्यमानप्रमाणान्तरबाधन निश्चाययति, यथाऽत्रैव सर्वज्ञमात्रलक्षणे साध्ये वचनविशेषलक्षणे साध्यधर्मिणि तद्विशेषत्वलक्षणो हेतु । प्रतिबन्धप्रसाधक चास्य हेतो प्रागेव दृष्टान्तधर्मिणि प्रमाण प्रदर्शितमित्यभिप्रायवत्तैवाचार्येणापि 'कुसमयविसासण' इति सूत्रे कुरित्यनेन दृष्टान्तसूचन विहितम् , न च पक्षवचनाद्युपक्षप सूचित । ननु भवत्वस्माद्धेतोर्यथोक्तप्रकारेण सर्वज्ञमात्रसिद्धिर्न पुनस्तद्विशेषसिद्धि । तथाहि—यथा नष्टमुष्ट्यादिविषयवचनविशेषस्यार्हत्सर्वज्ञप्रणीतत्व वचनविशेषत्वात् सिद्ध्यति , तथा बुद्धादिसर्वज्ञपूर्वकत्वमपि तत एव सेत्स्यतीति कुतस्तद्विशेषसिद्धि । नच नष्टमुष्ट्यादिप्रतिपादको वचनविशेषोऽर्हच्छासन एवेति वक्तु युक्तम् । बुद्धशासनादिष्वपि तस्योपलम्भादित्याशङ्क्याह सूरि.—"सिद्धत्थाण" इति अस्यायमभिप्राय —प्रत्यक्षानुमानादिप्रमाणविषयत्वेन प्रतिपादिता शासनेन ये ते तद्विषयत्वनैव तैर्निश्चिता इति सिद्धास्ते च-अर्थ्यन्त इत्यर्था उच्यन्ते, तेषा शासन प्रतिपादकमर्हत्सर्वज्ञशासनमेव, न बुद्धादिशासनम् । अतो वचनविशेषत्वलक्षणस्य हेतोस्तत्ध्वसिद्धत्वात् कुतस्तेषामपि सर्वज्ञत्वम् , येन विशेषसर्वज्ञत्वसिद्धिर्न स्यात् । यथा चागमान्तरेण प्रत्यक्षादिविषयत्वेन प्रतिपादितानामर्थाना तद्विषयत्व न सभवति , तथाऽत्रैव यथास्थान प्रतिपादयिष्यते । अथवा—सिद्धार्थानामित्यनेन हेतुससूचनं विहितमाचार्येण । सिद्धा प्रमाणान्तरसवादतो निश्चिता येऽर्था नष्टमुष्ट्याद्यस्तषां शासन प्रतिपादकम् , यता द्वादशाङ्ग प्रवचनमतो जिनाना कार्यत्वेन सबन्धि, तेनाय प्रयोगार्थ सूचित । प्रयोगश्च प्रमाणान्तरसवादि यथोक्तनष्टमुष्ट्यादिसूक्ष्मान्तरितदूरार्थप्रतिपादकत्वान्यथाऽनुपपत्तेर्जिनप्रणीत शासनम् । अत्र च सूक्ष्माद्यर्थप्रतिपादकत्वान्यथाऽनुपपत्तिलक्षणस्य हेतोर्जिनप्रणीतत्वलक्षणेन स्वसाध्येन व्याप्ति साध्यधर्मिण्येव निश्चितेति तन्निश्चायकप्रमाणविषयस्येह दृष्टान्तस्य प्रदर्शनमाचार्येण न विहितम् । तदर्थस्य तद्व्यतिरेकणैव सिद्धत्वात् । यथा चार्थापत्ते. साध्यधर्मिण्येव व्याप्तिनिश्चयाद् दृष्टान्तव्यतिरेकेणापि तदुत्थापकादर्थादुपजायमानाया. सर्वज्ञप्रतिक्षपवादिभिर्मीमासकै प्रामाण्यमभ्युपगम्यत, तथा प्रकृतादन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणाद्धेतोरुपजायमानस्याऽस्याऽनुमानस्य तत् किं नेष्यते ? । प्रतिपादितश्चार्थापत्तरनुमानेऽन्तर्भाव. प्रागिति भवत्यतो हेतो. प्रकृतसाध्यसिद्धि । अत एव पूर्वाचार्यैर्हेतुलक्षणप्रणेतृभिरेकलक्षणो हेतु —

"अन्यथाऽनुपपन्नत्व, यत्र तत्र त्रयेण किम् ।
नाऽन्यथाऽनुपपन्नत्व, यत्र तत्र त्रयेण किम् ॥ १ ॥"

इत्यादिवचनसदर्भेण प्रतिपादितम् इति मत्वानेनाचार्येणापि न दृष्टान्तसूचनं विहितमत्र प्रयोगे । 'कुसमयविशासनमिति' चात्र व्याख्याने बुद्धादिशासनानामसर्वज्ञप्रणीतत्वप्रतिपादकत्वन व्याख्येयम् । तथाहि—कुत्सिता प्रमाणबाधितैकान्तस्वरूपार्थप्रतिपादकत्वेन, समया कापिलादिप्रणीतसिद्धान्तास्तेषा "सन्ति पञ्च महब्भूया०७" इत्यादिवचनसदर्भेण दृष्टेष्टविषये विरोधाद्युद्भावकत्वेन विशासन विध्वसक यतोऽतो द्वादशाङ्गमेव जिनाना शासनमिति भवत्यतो विशेषणात् सर्वज्ञविशेषसिद्धिरिति । सम्म०१ काण्ड ।

सव्वण्णुत्त–सर्वज्ञत्व–न० । सर्वेषा शान्तादिनाव्यपदेश्यधर्मत्वेन स्थिताना यथावद्विवेकजज्ञाने , तदुक्तम्—"सत्त्वपुरुषान्यथाख्यातिमात्रस्य सर्वभावाधिष्ठातृत्व सर्वज्ञत्वम् " । सत्त्वपुरुषान्यथाख्यातिमात्रस्वभावाधिष्ठातृत्वे, द्वा०२६द्वा० ।

सव्वण्णुदसण–सर्वज्ञदर्शन–न० । सर्वज्ञागमे, सूत्र०१ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

सव्वण्णुप्पवाय–सर्वज्ञप्रवाद–पु० । सर्वज्ञवाक्ये , आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

सव्वण्णुभासिय–सर्वज्ञभाषित–त्रि० । समस्तवित्प्रणीत, द्वा० २६ अष्ट० । तीर्थकराभिहिते , द्वा० १७ द्वा० ।

सव्वण्णुमय–सर्वज्ञमत–न० । सर्ववादिप्रवचनविषये, पञ्चा०७ विव० । जिनशासनविषये , पञ्चा० ६ विव० ।

सव्वण्णुवयण–सर्वज्ञवचन–न० । सत्यवक्तृवीतरागवचने , दश० ४ अ० ।

सव्वततसिद्धंत–सर्वतन्त्रसिद्धान्त–पु० । सर्वतन्त्राऽविरुद्धे स्वतन्त्रेऽधिकृतेऽर्थे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । यथा स्पर्शनादीनीन्द्रियाणि स्पर्शादय इन्द्रियार्था प्रमाणै प्रमयस्य ग्रहण समानम् । तथा चोक्तम्—

"संति पमाणाई पमे–यसाहगाइं तु सव्वतंतो उ ।
थेज्जवई वसुमई, आपा य दवा चलो वाऊ ॥ १ ॥"

सन्ति प्रमाणानि–प्रत्यक्षादीनि प्रमेयसाधकानि यथा–स्थैर्यवती पृथ्वी, आपो द्रवा , चलो वायुरेष सर्वतन्त्रसिद्धान्त सर्वेषु तन्त्रेषु अस्यार्थस्य सिद्धत्वात् । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

सव्वतवणिज्जमय–सर्वतपनीयमय–त्रि० । सर्वात्मना तपनीयरूपसुवर्णमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । दशा० ।

सव्वतुरियमद्दसण्णिणाय–सर्वतूर्यशब्दसन्निनाद–पुं० । सर्वतूर्यशब्दाना मीलने महाघोष, भ० १ श० १ उ० ।

सव्वतूवर–सर्वतूवर–पु० । समस्तकषायद्रव्ये, रा० ।

सव्वत्तया–सर्वात्मता–स्त्री० । सर्वेष्वात्मन परिणामेषु, उपा० २ अ० । सर्वसामर्थ्ये, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

सव्वत्थ–सर्वत्र–अव्य० । समस्तदेश इत्यर्थे , पञ्चा० ६ विव० । समस्तकाले, सर्वस्यामवस्थायामपीत्यर्थे , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । समस्तेषु द्रव्यक्षत्रादिषु , पञ्चा० ६ विव० ।

सव्वत्थया–सर्वार्थता–स्त्री० । चलत्वान्नानाविधार्थग्रहणे "सर्वार्थतैकाग्रतयो , समाधिस्तु क्षयोदयौ ।" द्वा० २४ द्वा० ।

सव्वत्थविसम–सर्वत्रविषम–न० । सर्वपादेषु विषमाक्षरे वृत्ते, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सव्वदंसण–सर्वदर्शन–न० । सर्व-सम्पूर्ण दर्शनं सर्वदर्शनम् । क्षायिकसम्यक्त्वे, विशे० ।

१—सूत्र०१ श्रु० १ अ०-१ उ० ।

१–पृथ्व्या चलाऽचलत्वविचार 'भूगोल' शब्दे षष्ठे भागे गत । 'लोक' शब्दे च पञ्चमे भागे गोलक कल्पना च ।

सव्वदंसि(ण्)-सर्वदर्शिन्-पुं० । सर्व जगत् चराचर सामान्येन द्रष्टु शीलमस्यति सर्वदर्शी । सूत्र० १ श्रु० ६ अ०। भ० । रा० । अनाकारोपयोगसामर्थ्यात् । (उपा०७ अ० । सर्वस्य वस्तुस्तोमस्य सामान्यरूपतया द्रष्टरि, भ० १ श० १ उ० । स्था० । कल्प० । केवलदर्शनेन एकेन्द्रियद्वीन्द्रियजीवादिद्रष्टरि, अनु० । सूत्र० । सर्व प्राणिगणमात्मवत्पश्यतीति सर्वदर्शी । आत्मसाम्यदर्शिनि , उत्त० १५ अ० ।

सव्वदरिसि-सर्वदर्शिन्-पुं० । सर्वज्ञे, ध० २ अधि० ।

सव्वदव्व-सर्वद्रव्य-न०। धर्मास्तिकायादिषु भ०१२श०४उ०।

सव्वदा-सर्वदा-स्त्री० । सर्वकाल इत्यर्थे, ल० । भ० ।

सव्वदिसाग-सर्वदिक्क-त्रि० । सर्वा दिशो यत्र तत्सर्वदिक्कम् । सर्वदिगवच्छिन्ने , विशे० ।

सव्वदी(दी)वसमुद्द-सर्वद्वीपसमुद्र-पुं० । अशेषद्वीपसमुद्रेषु , सू० प्र० १ पाहु० ।

सव्वदुक्ख-सर्वदुःख-त्रि० । समस्तशारीरमानसादिभेदभिन्नेषु असातेषु, ध० ३ अधि० ।

सव्वदुक्खप्पहीण-सर्वदुःखप्रहीण-पुं० । प्राकृतत्वात्प्रकर्षेण हीनानि-हानिं गतानि प्रक्षीणानि वा सर्वदुःखानि यस्मिन् , यद्वा—सर्वदुःखाना प्रहीण प्रक्षीण वा यस्मिंस्तत्तथा । सिद्धक्षेत्रे, उत्त० २८ अ० । दुःखानि शरीरमानसानि तानि प्रहीणानि यस्य स तथा । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । मुक्ते, मोक्षे च । ध० ३ अधि० । आतु० । ज० ।

सव्वदुक्खप्पहीणमग्ग-सर्वदुःखप्रहीणमार्ग-पुं० । सर्वदुःखप्रहीणा मोक्षस्तत्कारण मार्ग -पन्था. । ध० ३ अधि० । आव० । औ० । सकलाशर्मक्षयोपाये, भ० ३३ श० ६ उ० ।

सव्वदुक्खविमोक्ख-सर्वदुःखविमोक्ष-पुं० । सर्वाण्यशेषाणि बद्धभिर्भवैरुपचितानि दुःखकारणत्वाद् दुःखानि कर्माणि तेभ्यो विमोक्षो-विमोक्षण, विमोचनम् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । निर्वाण, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । कर्मक्षये , स० ।

सव्वदुक्खहर-सवदुःखहर-त्रि०। मोक्षहेतौ, प० व० ४ द्वार ।

सव्वदुह-सर्वदुःख-न० । समस्तशारीरमानसदुःखे, दश० २ चू० ।

सव्वदूरमूल-सर्वदूरमूल-न० । सर्वथा दूर-विप्रकृष्ट मूल च निकट सर्वदूरमूल तद्योगाच्छब्दोऽपि सर्वदूरमूल । अत्यर्थदूरवर्तिनि अत्यर्थासन्ने च। 'सव्वदूरमूलमणतिय सव्व जाणइ पासइ ' । भ० ५ श० ४ उ० ।

सव्वदेवसूरि-सर्वदेवसूरि-पुं० । वृद्धगच्छप्रथमसूरौ, ग० ३ अधि० ।

सव्वदेसघाइणी-सर्वदेशघातिनी-स्त्री० । सर्व-समस्त देशस्वावीर्यगुण घ्नन्तीत्येवशीला सर्वदेशघातिन्य । तथाविधासु कर्मप्रकृतिषु, कर्म० ४ कर्म० ।

सव्वद्धा-सर्वाद्धा-स्त्री० । अतीतानागतवर्त्तमानकालस्वरूपे अद्धाकालभेदे, अनु० ।

सव्वधत्ता-सर्व(हिता)धत्ता-स्त्री० । सर्वजीवाजीवाख्य वस्तु धत्त निहितमस्या विवक्षायामिति सर्वहिता । ननु दधातेर्हीति शब्दादेशाद् हित भवितव्य कथ धत्तमित्युच्यते प्राकृते देशीपदस्याविरुद्धत्वान्न दोष । अथवा-धत्त इति डित्थवदव्युत्पन्न एव यदृच्छाशब्द । अथवा—सर्व दधानीति सर्वध निरवशेषवचन सर्वधमात्तमागृहीत यस्या विवक्षाया सा सर्वधत्ता । एवमपि निष्ठान्तस्य न पूर्वनिपात । " जातिकालसुखादिभ्य परवचनम् " इति परनिपात एव । सर्वग्राहके, सर्वग्रहीतरि, आव० १ अ० ।

सर्वधात्तृ-त्रि० सर्वधमात्ता सर्वधात्ता । निरवशेषे,आव०१ अ० । आ० म० ।

सव्वधत्तासव्व-सर्वधत्तासर्व-पुं० । जीवाजीवविवक्षारूपे सर्वशब्दार्थे, विशे० । आ० म० ।

सव्वधम्म-सर्वधर्म-पुं० । समस्तेषु अनुष्ठानरूपेषु स्वभावेषु , सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । सर्वेषु क्षान्त्यादिषु धर्मेषु,उपा० १ अ०।

सव्वधम्मपरिब्भट्ठ-सर्वधर्मपरिभ्रष्ट-त्रि० । सर्वधर्मेभ्य -क्षान्त्यादिभ्य आसेवितेभ्योऽपि यावत् प्रत्यनुपालनात् लौकिकेभ्योऽपि गौरवादिभ्य परिभ्रष्ट -सर्वतश्च्युत । कृतधर्मात्परिच्युते, दश० १ चू० ।

सव्वधम्माणुवत्तण-सर्वधर्म्मानुवर्त्तन-त्रि० । सर्व धर्म्म क्षान्त्यादिरूपमनुवर्त्तत इति तदनुकूलाचारतया स्वीकुरुत इत्येवशीलो य स तथा । समस्तक्षमादिधर्माऽऽचरणशीले, उत्त० ७ अ० ।

सव्वपगइ-सर्वप्रकृति-स्त्री० । राज्ञोऽष्टादशसु नैगमादिनगरवास्तव्यप्रजायाम् , कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

सव्वपत्थार-सर्वप्रस्तार-पुं० । समस्तसङ्घापद्वीभूते,व्य०१उ० ।

सव्वपरिण्णाचारि (ण्)-सर्वपरिज्ञाचारिन्-पुं० । सर्वत सर्वकालं सर्वपरिज्ञया द्विविधयापि चरितु शीलमस्येति सर्वपरिज्ञाचारी । विशिष्टज्ञानान्विते, सर्वसवरचारित्रोपेते च । आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावह-सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावह-त्रि० । सर्वे विश्वे ते प्राणाश्च द्वीन्द्रियादयो भूताश्च तरवो जीवाश्च पञ्चेन्द्रिया सत्त्वाश्च पृथिव्यादय इति द्वन्द्वे सति कर्मधारयस्ततस्तेषा सुख शुभ वा आवहतीति सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावहम् । सर्वेषां प्राणादीना सयमप्रतिपादकत्वात्सुखहेतौ, आव० ४ अ० । स्था० ।

सव्वपावणिवित्ति-सर्वपापनिवृत्ति-स्त्री० । अशेषावद्यानुष्ठानभ्युपरतौ, द्वा० २५ अष्ट० ।

सव्वपावपरिवज्जिय-सर्वपापपरिवर्जित-त्रि० । सर्वाऽमङ्गलैरहिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सव्वपुप्फवत्थगंधमल्लालङ्कार-सर्वपुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कार-पुं० । गन्धा -वासा माल्यानि-पुष्पदामानि अलङ्कारा आभरणविशेषा. तत समाहारो द्वन्द्वस्तत सर्वशब्देन सह विशेषणसमास । समस्तपुष्पादौ, रा० ।

सव्वप्पग-सर्वात्मक-पु० । सर्वत्राप्यात्मा यस्यासौ सर्वात्मक । लोभे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । सर्वस्वरूपे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

सव्वप्पगुण-सर्वात्मगुण-पु० । येषा परमाणूना समस्ताना परमाएवपेक्षया अल्प गुणा स्तोका अंशा विभागास्तेषु परमाणुषु, कं० प्र० १ प्रक० ।

सव्वप्पभा-सर्वप्रभा-स्त्री० । उत्तररुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० । आ०चू० । आ० म० ।

सव्वफलिहमय-सर्वस्फटिकमय-त्रि० । सर्वात्मना स्फटिकमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सव्वफाससह-सर्वस्पर्शसह-त्रि० । परीषहरूपाणां सर्वेषां शीतोष्णदंशमशकतृणादिस्पर्शाना सहिष्णौ, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सव्वबंध-सर्वबन्ध-पु० । सर्वात्मना बन्धे, यथा क्षीरनीरयो । भ० ७ श० १ उ० ।

सव्वबल-सर्वबल-न० । समस्तहस्त्यादिसैन्ये, जी० ६ प्रति० ४ अधि० । भ० । रा० । कल्प० । विपा० ।

सव्वबाहाविणिम्मुक्क-सर्वबाधाविनिर्मुक्त-त्रि० । एकान्तसुखसगते, द्वा० ३१ अष्ट० ।

सव्वबुद्ध-सर्वबुद्ध-त्रि० । सर्वतीर्थकरे, दश० ६ अ० ।

सव्वब्भन्तर-सर्वाभ्यन्तर-त्रि० । सर्वमध्यवर्त्तिनि, सू० प्र० १ पाहु० । औ० । न० ।

सव्वभत्ति-सर्वभक्ति-स्त्री० । सर्ववस्तुप्रकारे, सर्वा भक्तयःप्रकारा येषा तानि तथा । सर्वप्रकारोपेतेषु, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सव्वभाव-सर्वभाव-पुं० । सर्वपरिणामे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । शक्त्यनुरूपे स्वरूपसंरक्षणादौ, दश० ८ अ० । सर्वप्रकारे स्पर्शरसगन्धरूपज्ञाने, "सव्वभावेण जाणइ पासइ" स्था० १० ठा० ३ उ० । केवलज्ञानसाक्षात्कारे, भ० ८ श० २ उ० । स्था० ।

सव्वभावविउ-सर्वभाववित्-पु० । भारते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति द्वादश तीर्थकरे, स० ।

सव्वभावाहिट्ठाइत्त-सर्वभावाधिष्ठायित्व-न० । सर्वेषां गुणपरिणामाना स्वामिवदाक्रमणे, सत्त्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रस्य सर्वभावाधिष्ठातृत्व सर्वज्ञत्वं च । द्वा० २६ द्वा० ।

सव्वभासाणुगामि(ण्)-सर्वभाषानुगामिन्-त्रि० । सर्वभाषा आर्याऽनार्या अमरवाचोऽनुगच्छन्ति-अनुकुर्वन्ति तद्भाषाभाषित्वात् स्वभावत्वैव वा लब्धिविशेषात् तथाविधप्रत्ययजननात् । अथवा-सर्वभाषाः संस्कृतप्राकृतमागध्याद्या अनुगमयन्ति-व्याख्यान्तीत्येव शीला ये ते तथा । समस्तभाषाविशारदेषु, औ० । रा० ।

सव्वभियार-सव्यभिचार-त्रि० । सह व्यभिचारेण वर्तते इति सव्यभिचारः । व्यभिचाराख्यहेतुदोषसहिते, दश० १ अ० ।

सव्वभूइ-सर्वभूति-स्त्री० । सर्वसम्पदि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

सव्वभूमिया-सर्वभूमिका-स्त्री० । सर्वप्रासादभूमिकासु, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

सव्वभूय-सर्वभूत-पु० । सर्वेषु त्रसेषु स्थावरेषु च जीवेषु, उत्त० २० अ० । आतु० ।

सव्वभूयप्पभूय-सर्वभूतात्मभूत-त्रि० । सर्वभूतेष्वात्मभूत स सर्वभूतात्मभूत । सर्वभूतानामात्मवद्दर्शके, दश० ४ अ० ।

सव्वभूयसुहावह-सर्वभूतसुखावह-त्रि० । सर्वप्राणिहिते, दश० ६ अ० ।

सव्वभोम-सार्वभौम-पु० । सर्वासु क्षिप्राद्यासु चित्तभूमिषु भवन्ति इति सार्वभौमा । तदुक्तम् एते तु जातिदेशकालसमयानवच्छिन्नाः । सार्वभौमा महाव्रतेषु यमादिषु, द्वा० २१ द्वा० ।

सव्वमंगलभेय-सर्वमङ्गलभेद-पु० । सकलकल्याणप्रकारे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सव्वमिच्छोवयारा-सर्वमिथ्योपचारा स्त्री० । सर्व एव मिथ्योपचारा मातृस्थानगर्भा क्रियाविशेषा यस्यां सा सर्वमिथ्योपचारा । सर्वाशन मिथ्योपचारयुक्तायामाशातनायाम्, ध० २ अधि० ।

सव्वमित्त-सर्वमित्र-पुं० । अपश्चिमदशपूर्वधरे साधौ, ति० ।

सव्वय-सद्व्यय-पु० । पुरुषार्थोपयोगिनि वित्तविनियोगे, द्वा० १२ द्वा० ।

सद्व्रत-पु० । शोभनव्रते, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

सव्वरयण-सर्वरत्न-पु० । महानिधिभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । जं० । प्रव० । आ० चू० । दर्श० । (रयणाइं सव्वरयणे चउद्दसपवराइं चक्कवट्टिस्स उप्पज्जंति य एगिंदियाइं पंचिंदियाइं ति तल्लक्षण 'णिहि' शब्दे चतुर्थभागे २१५१ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

सव्वरयणकूड-सर्वरत्नकूट-न० । मानसोत्तरपर्वतस्य स्वनामख्याते तृतीये कूटे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

सव्वरयणा-सव्वरत्ना-स्त्री० । उत्तरपाश्चात्यस्य रतिकरपर्वतस्य पश्चिमदिशि ईशानाग्रमहिष्या वसुमित्रायाः राजधान्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० । ती० । जी० । द्वा० ।

सव्वरयणामय-सर्वरत्नामय-त्रि० । सर्वरत्नाः सामस्त्येन रत्नमया नत्वेकदेशे इति सर्वरत्नमयाः । समस्तरत्नमयेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सर्वात्मना रत्नमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । दर्श० ।

सव्वरस-सर्वरस-न० । सविकृतिके, पञ्चा० ११ विव० ।

सव्वराग-सर्वराग-पु० । समस्तविषयाभिमुख्यहेतुभूतात्मपरिणामविशेषे, औ० ।

सव्वरी-सर्वरी-स्त्री० । रात्रौ, सू० १ उ० ३ प्रक० ।

सव्वल-षड्बल-पु० । भल्ले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सव्वलोय-सर्वलोक-पुं० । सर्वः-खल्वधस्तिर्यगूर्ध्वभेदभिन्न सर्वश्चासौ लोकश्च सर्वलोकः । त्रैलोक्ये, ल० । ध० । आव० । त्रसस्थावरभेदैर्भिन्ने प्राणिगणे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । सर्वजने, स० ३० सम० ।

सव्वलोयपर-सर्वलोकपर-पु० । सर्वजनात्मकद्वेषे, 'सव्वलोयपरे तेणे महामोह पकुव्वइ' स० ३० सम० ।

सव्वलोयपरियावण्ण-सर्वलोकपर्यापन्न-त्रि०। उपपातसमुद्घातस्वस्थाने सर्वलोके वर्तमाने, भ० ३४ श० १ उ०।

सव्वलोयसारग-सर्वलोकसारङ्ग-न०। सर्वस्मिन्नपि लोके सारमङ्गं स्वरूपं यस्य तत् सर्वलोकसारङ्गम्। चतुरङ्गे,तस्य सर्वलोकसाररूपत्वात्। " नासेइ अगीयत्थो,चउरंग सव्वलोयसारग।" व्य० ३ उ०।

सव्ववइरामय-सर्ववज्रमय-त्रि०। सर्वात्मना वज्रमये,जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सव्ववाइ-सर्ववादिन्-पुं०। कपिलकणादाक्षपादसौद्धोदनिजैमिनिप्रभृतिमतानुसारिषु समस्तवादिषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सव्ववाय-सर्ववाद-पुं०। सर्वस्मिन् बौद्धादिके वादे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

सव्ववार-सर्ववार-न०। बहुश शब्दार्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

सव्वविग्गहिय-सर्वविग्रहिक-पुं०। विग्रहो वक्रं लघु इत्यर्थस्तदस्यास्तीति विग्रहिक। सर्वथा विग्रहिक. सर्वविग्रहिक.। सर्वसंक्षिप्ते, भ० १३ श० ४ उ०।

सव्ववित्थाराणंतय-सर्वविस्तारानन्तक-न०। सर्वाकाशास्तिकायरूपेऽनन्तकभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सव्वविभूइ-सर्वविभूति-स्त्री०। समस्ताभ्यन्तरवैक्रियकरणादिबाह्यरत्नादिसंपदि, रा०। कल्प०। भ०। जी०। समस्तशोभायाम्, कल्प० १ अधि० ५ क्षण।

सव्वविभूसा-सर्वविभूषा-स्त्री०। यावच्छक्तिस्फारोदारशृङ्गारकरणे, रा०।

सव्वविमुक्क-सर्वविमुक्त-पुं०। सिद्धे, आचा० २ श्रु० ४ चू०।

सव्वविरइ-सर्वविरति-स्त्री०। सर्वसंयमे, कर्म० १ कर्म०।

सव्वविरइवाइ-सर्वविरतिवादिन्-पुं०। आत्मानं सर्वविरतिमत्त्वेन ख्यापके, विशे०।

एतदेवाह—

सव्वं ति भाणिऊणं, विरई खलु जस्स सव्विया नत्थि।
सो सव्वविरइवाई, चुक्कति देसं च सव्वं च ॥२६८४॥

'सव्वं' ति—अस्योपलक्षणत्वात्सर्वं सावद्ययोगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भणित्वा—अभिधाय विरतिः—सावद्ययोगान्निवृत्तिः खलु यस्य सर्विका सर्वा नास्ति प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतिसद्भावात्सर्वविरतिवादी 'चुक्कइ' त्ति नाशयति देशं च 'सव्वं च' त्ति-देशविरतिं सर्वविरतिं च प्रतिज्ञाताकरणादिति निर्युक्तिगाथार्थः। विशे०।

सव्वविरइसामाइय-सर्वविरतिसामायिक-न०। सर्वविरतिरेव सामायिकमिति। सामायिकभेदे, विशे०।

तत्पर्याया —

सामाइयं समइयं, सम्मावाओ समाससंखेवो।
अणवज्जं च परिन्ना, पच्चक्खाणं च ते अट्ठा ॥ विशे०।

(अद्यते एषां पदानां तत्तच्छब्देषु व्याख्या। सर्वैव वक्ष्यता 'सामाइय' शब्दे वक्ष्यते।)

सव्वविसनिवारणी-सर्वविषनिवारणी-स्त्री०। सर्वप्राणातिपातविरतिप्रभृतिसपूर्णपापनिवारिकायां विद्यायाम्, " सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खाइ अलियवयणं च। सव्वमदिन्नादाणं, अव्वभपरिग्गहं स्वाहा ॥ १२७० ॥ " इति तन्मन्त्रः, आव० ४ अ०। (अस्य मन्त्रस्य व्याख्या 'पडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २६७ पृष्ठे गता।)

सव्ववेइ(ण्)-सर्ववेदिन्-पुं०। सर्वज्ञे, भ०।

सव्ववेरामय-सर्ववज्रमय-त्रि०। सर्वात्मना वज्रमये, रा०।

सव्वस-सर्वस्व-न०। सर्वसारे, षो० २ विव०। नि० चू०।

सव्वसंकम-सर्वसंक्रम-पुं०। ' चरमट्ठिईए रइय, पइसमयमसंखिए पएसग्गं। ताबुभइ अंतपगइ, जाव त्ति य सव्वसकमओ' इत्युक्तलक्षणे सक्रमभेदे, प० स० ५ द्वार।

सव्वसंका-सर्वशङ्का-स्त्री०। सर्वविषये शङ्काभेदे, यथाऽस्ति वा धर्मो नास्ति वा यथा वा सर्वमिदं प्राकृतनिबद्धत्वात्सर्वमिदं शास्त्रमसमञ्जसमित्यादि। प्रव० ६ द्वार। नि० चू०। ('संका' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३५ पृष्ठेऽस्य वर्णनमुक्तम्।)

सव्वसगम-सर्वसङ्गम-पुं०। समस्तस्वजनमेलापके, कल्प० १ अधि० ५ क्षण।

सव्वसंगातीत-सर्वसङ्गातीत-त्रि०। वीतरागे, औ०।

सव्वसंगावगय-सर्वसङ्गापगत-त्रि०। अपगतद्रव्यभावसङ्गे, दश० १ अ०।

सव्वसंजम-सर्वसंयम-पुं०। सर्वात्मना मनोवाक्कायसंयमने, रा०। "सव्वसजमतवसुचरियफलनिव्वाणमग्गेणेति" सर्वसंयम सर्वात्मना—मनोवाक्कायसंयमनं तस्य सुचरितस्य वा आशंसादिदोषरहितस्य तपसो यत्फलं निर्वाणं तन्मार्गेण। किमुक्तं भवति-सर्वसंयमेन सुचरितेन च तपसा निर्वाणग्रहणमनयो निर्वाणफलत्वख्यापनार्थम्। रा०।

सव्वसंपया-सर्वसम्पत्-स्त्री०। समस्तसम्पद्विधाऽऽख्या देव्याम्, यत्तदर्थं तप. क्रियते कथितो तत् गम्यम्। पञ्चा०१६ विव०।

सव्वसंपयाकरी-सर्वसम्पत्करी-स्त्री०। भिक्षाचर्याभेदे, हा०।

यतिर्ध्यानादियुक्तो यो, गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः।
सदानारम्भिणस्तस्य, सर्वसम्पत्करी मता ॥ २ ॥

यति—साधुस्तस्य सर्वसम्पत्करी मतेति क्रिया, तदा तस्मिन् काले भिक्षाकाले इत्यर्थ। उपयोगं कालोचितप्रशस्तव्यापारं कृत्वा-विधाय निर्दोषां गवेषणैषणादिदोषरहितां सर्वसंपत्करीत्यर्थ। हा० ५ अष्ट०। ध०। पञ्चा०।

सव्वसंभम-सर्वसम्भ्रम-पुं०। सर्वोत्कृष्टे सम्भ्रमे, सर्वोत्कृष्टसम्भ्रमश्च स्वनायकविषयकबहुमानख्यापनपरा स्वनायकप्रसादनाय यावच्छक्तिप्रत्वरिता त्वरितवृत्ति.। जी० ३ प्रति० ४ अधि०। रा०। समस्तप्रमोदकृतौत्सुक्ये, भ० ८ श० ३३ उ०। कल्प०।

सव्वसत्त-सर्वसत्त्व-पुं०। सर्वप्राणिषु, ध० ३ अधि०। समस्तदेहिषु, पञ्चा० ६ विव०।

सव्वसत्तेवंभाववाइ-सर्वसत्त्वैवंभाववादिन्-पुं०। नास्तीह कश्चिद् भाजन सत्त्व इति वचनात्सर्वजीवाना मोक्षयोग्यतावादिषु, ल०।

सव्वसमण्णागयपण्णाण-सर्वसमन्वागतप्रज्ञान-पुं०। सर्वाणि समन्वागतानि प्रज्ञानानि यस्यात्मन स सर्वसमन्वागतप्रज्ञान। सर्वावबोधविशेषानुगते सर्वेन्द्रियज्ञानै षड्भिर्य—थावस्थितविषयग्राहिभिरविपरीतैरनुगते, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ०। रा०।

सव्वसमाहिवत्तियागार-सर्वसमाधिप्रत्ययाकार-पुं०। पौरुषीप्रत्याख्यानापवादे, ध०। कृतपौरुषीप्रत्याख्यानस्य समुत्पन्नतीव्रशूलादिदु खतया सजातयोरार्त्तरौद्रध्यानयो सर्वथा निरास सर्वसमाधिस्तस्य प्रत्यय कारण स एवाकार—प्रत्याख्यानापवाद सर्वसमाधिप्रत्ययाकार। समाधिनिमित्तमौषधपथ्यादिप्रवृत्तावपूर्णायामपि पौरुष्या भुङ्क्ते तदा न भङ्ग इत्यर्थ,वैद्यादिर्वा कृतपौरुषीप्रत्याख्यानोऽन्यस्यातुरस्य समाधिनिमित्त यदा अपूर्णायामपि पौरुष्या भुङ्क्ते तदा न भङ्ग, अर्द्धभुक्ते त्वातुरस्य समाधौ मरणे चोत्पन्ने सति तथैव भाजनस्य त्याग सार्द्धपौरुषीप्रत्याख्यान पौरुषीप्रत्याख्यान एवान्तर्भूतम्। ध० २ अधि०। पञ्चा०।

सव्वसमिद्धि-सर्वसमृद्धि-स्त्री०। परब्रह्मत्वप्राप्तौ, अष्ट०।

सर्वा-समग्रा समृद्धि—सपदा सर्वसमृद्धि। तत्र नामसमृद्धि उल्लापनरूपा जीवस्याजीवस्य। स्थापनासमृद्धि शक्तिरूपा। द्रव्यसमृद्धि धनधान्यादिरूपा। शक्रचक्रयादीना लौकिका, लोकोत्तरा पुन मुनिलब्धिसमृद्धिरूपा।

"आमोसहिविप्पोसहि,खेलोसहिजल्लमोसही चेव। सभिन्नसोयउजुमई, सव्वोसहि चेव बोधव्वा॥१॥ चारणआसीविसकेवला य मणनाणिणो व पुव्वधरा। अरिहन्ता चक्कधरा, बलदेवा वासुदेवा य॥२॥" इत्यादिलब्धय-ऋद्धय तत्र केवलज्ञानादिशाक्तलोकोत्तरा भावर्द्धि, स—सम्यक् प्रकारेण ऋद्धि समृद्धि। सर्वा चासौ समृद्धिश्च सर्वसमृद्धि। अत्र साधनानवच्छिन्नात्मतत्त्वसपन्नज्ञाना या तादात्म्यानुभवयोग्या समृद्धि अवसर नयाश्च प्रत्यक्षदृष्टान्तभावनया तत्कारणेषु तद्योग्येषु तदुच्यते, तेषु तपोयोगिषु आद्या, तद्गुणेषु सापेक्षेषु अन्त्या इति। अत्र प्रथमम् आत्मनि समृद्धिपूर्णत्व भासत तथा कथयति—

बाह्यदृष्टिप्रचारेषु, मुद्रितेषु महात्मनः।
अन्तरेवावभासन्ते, स्फुटाः सर्वाः समृद्धयः॥१॥

बाह्यदृष्टिप्रचारेषु इति—महात्मन—स्वरूपपररूपभेदज्ञानपूर्वकशुद्धात्मानुभवलीनस्य सर्वसमृद्धय स्फुटा—प्रकटा अन्तरेव—आत्मान्त एव—स्वरूपमध्ये एव भासन्ते, यत स्वरूपानन्दमयोऽह, निर्मलाऽखण्डसर्वप्रकाशकज्ञानवानहम् इन्द्राद्यर्द्धय औपचारिका अक्षयानन्तपर्यायसपत्पात्रोऽहम्, इति स्वसत्ताज्ञानोपयुक्तस्य स्वात्मनि भासन्ते। कीदृशेषु सत्सु? बाह्यदृष्टिप्रचारेषु—मुद्रितेषु सत्सु, बाह्या दृष्टि—विषयसचारात्मिका तस्या प्रचारा—विस्तारा—मुद्रितेषु—रोधितेषु न हि इन्द्रियप्रचारचलोपयोगै कर्ममलपटलावगुण्ठिताप्यात्मसपद् ज्ञायते इत्यनेन बहिर्गमनमुपयोगस्य न कर्त्तव्यमिति।

समाधिनन्दन धैर्यं, दम्भोलिः समता शची।
ज्ञानं महाविमान च, वासवश्रीरिय मुनेः॥२॥

समाधिरिति-मुने-स्वरूपज्ञानानुभवलीनस्य साधा इयम्—उच्यमाना वासवस्य-इन्द्रस्य श्री—लक्ष्मी, शाभा वर्तते। अत्र मुने पवित्ररत्नत्रयीपात्ररूपेन्द्रस्य समाधि—ध्यानध्याताध्येयैकत्वेन निर्विकल्पानन्दरूप समाधि स एव नन्दन वन,हरे नन्दनवनक्रीडा सुखाय उक्ता, साधो समाधिक्रीडा सुखाय, तत्राप्यौपाधिकात्मीयकृतो महान् भेद। स च अध्यात्मभावनाज्ञेय। अस्य धैर्य वीर्याकम्पता औदयिकभावाक्षुब्धनालक्षण वज्र-दम्भोलि पुन समता-इष्टानिष्टेषु सयोगेषु अरक्तद्विष्टता सर्वेऽपि पुद्गला कर्करचिन्तामण्यादिपरिणता जीवाश्च भक्ताऽभक्ततया परिणता ते सर्वे न मम भिन्ना,एतेषु का रागद्वेषपरिणतिरित्यवलोकनेन समपरिणति-समता सा शची स्वधर्मपत्नी ज्ञान-स्वपरभावयथार्थावबोधरूप विमान-सर्वावबोधकर महाविमानम्, इत्यादिपरिवृत मुनि वज्रीव भासते। उक्त च योगशास्त्रे-"पुसामयत्नलभ्य, ज्ञानवतामव्यय पद भूतम्। यद्यात्मन्यात्मज्ञा-न मात्रमेतत्समाविहितम्॥१॥ श्रयते सुवर्णभाव, सिद्धिरसस्पर्शता यथा लोहम्। आत्मध्यानादात्मा, परमात्मत्व तथाऽऽप्नोति॥२॥"

विस्तारितक्रियाज्ञान-चर्मच्छत्रो निवारयन्।
मोहम्लेच्छमहावृष्टिं, चक्रवर्त्ती न किं मुनिः॥३॥

विस्तारितेति—मुनि—समस्ताश्रवविरत द्रव्यभावसवररत कि चक्रवर्ती न? अपि तु अस्त्येव। किं भूत? विस्तारितक्रियाज्ञानचर्मच्छत्र, क्रिया च ज्ञान च क्रियाज्ञाने चर्म च छत्र च चर्मच्छत्रे क्रियाज्ञाने एव चर्मच्छत्रे क्रियाज्ञानचर्मच्छत्रे विस्तारिते क्रियाज्ञानचर्मच्छत्रे येन स, विस्तारित इत्यनेन सत्क्रियोद्यत—सम्यग्ज्ञानोपयुक्त। मोह एव म्लेच्छ तस्य महती वृष्टि तां निवारयन् मोहम्लेच्छा उत्तरखण्डाद्यास्तत्प्रयुक्तमिथ्यात्वदैत्यकृता कुवासनावृष्टि स्वशुद्धसम्यग्दर्शननिवारितकुवासनाचय मुनि भावचक्रवर्तीव भासते।

नवब्रह्मसुधाकुण्ड-निष्ठाधिष्ठायको मुनिः।
नागलोकेशवद्भाति, क्षमां रक्षन् प्रयत्नतः॥४॥

नवब्रह्मेति—मुनि—भेदज्ञानगृहीतात्मध्यान, नाग—लोकेशवत्—उरगपतिवत् भाति। कि कुर्वन्? क्षमा—पृथ्वी-क्रोधापहरणपरिणति वचनधर्मात्मिका क्षमा ता रक्षन् धारयन् इति। उरगपते क्षमाधारकत्व लोकोपचारत, नहि रत्नप्रभाद्या भूमय केनचित् धृता, उपमा तु महत्त्वज्ञापिका सामर्थ्यज्ञापिका च। पुन कथभूतो मुनि? नव यद् ब्रह्मज्ञान तदव सुधा तस्या कुण्ड, निष्ठा—स्थितिः तस्या अधिष्ठायक, इत्यनेन तत्त्वज्ञानामृतकुण्डस्थैर्यरक्षक इति।

मुनिरध्यात्मकैलाशे, विवेकवृषभस्थितः।
शोभते विरतिज्ञप्ति-गङ्गागौरीयुतः शिवः॥५॥

मुनिरध्यात्मेति—अत्र श्लोकत्रय महादेवकृष्णब्रह्मोपमानम् औपचारिकम्।नहि ते कैलाशगङ्गासृष्टिकरणाद्यता.

किंतु लोकोक्तिरेषा, तेन श्लेषालकारार्थं हि वाक्यपद्धति, न सत्या। मुनि —तत्त्वज्ञानी अध्यात्मम्-आत्मस्वरूपैकत्व तद्रूपे कैलाशे आस्थाने, विवेक —स्वपरविवेचन स एव वृषभ —बलीवर्द, तत्र स्थित, विरति —चारित्रफलास्रवनिवृत्ति, ज्ञप्ति -ज्ञानकला शुद्धोपयोगना एव गङ्गागौरी,ताभ्या युत शिव -निरुपद्रव, उपचारात्-शिव —रुद्रो भासते, रुद्रस्य गङ्गायुतत्व विद्याधरत्वे पार्वतीमनोरञ्जनाय विक्रियाकाले वाच्यम्।

ज्ञानदर्शनचन्द्रार्क-नेत्रस्य नरकच्छिदः।
सुखसागरमग्नस्य, किं न्यून योगिनो हरेः॥ ६॥

ज्ञानदर्शनेति—योगिन —रत्नत्रयपरिणतस्य हरे —कृष्णात् किं न्यून?, न किमपि। किंभूतस्य यागिन ?-ज्ञानदर्शनचन्द्रार्कनेत्रस्य, ज्ञान—सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषावबोध, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यावबोध दर्शन, ते एव चन्द्रार्कौ नेत्रे यस्य स तस्य। हरे चन्द्रार्कनेत्रत्व तु लोकोक्तिरेव। पुन किंभूतस्य योगिन ?—नरकच्छिद् —नरकगतिनिवारकस्य हरेस्तु—नरकाभिधानशत्रुविदारकस्य,सुखसागरमग्नस्य-कृष्णार्थे इन्द्रियजसुखलीलासमुद्रमग्नत्व, योगिन सुखं सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रसमाधिनिष्पन्न तस्य सागर तत्र मग्नस्य, आध्यात्मिकसुखपरिणामभाजनस्य साधो केन सह न्यूनता?, न केनापि इति।

या सृष्टिर्ब्रह्मणो बाह्या, बाह्यापेक्षावलम्बिनी।
मुनेः परानपेक्षान्त-र्गुणसृष्टिस्ततोऽधिका॥ ७॥

या सृष्टिर्ब्रह्मण इति—या सृष्टि —रचना ब्रह्मणो विधातु सा बाह्या—लोकोक्तिरूपा असत्या, पुन बाह्या वा अपेक्षा तस्या अवलम्बिका, मुने —स्वरूपसाधनसिद्धिमग्नस्य अन्त —मध्ये आत्मनि व्यापकरूपा, गुणाना सृष्टि —रचना गुणप्रागभावप्रवृत्तिपरिणतिरूपा, बाह्यभावत अधिका। कथभूता गुणसृष्टि? परानपेक्षा, परेषाम् अनपेक्षा अपेक्षारहिता पराश्रयालम्बनविमुक्ता स्वरूपावलम्बनपरा गुणरचना सा सर्वतोऽधिका इति।

रत्नैस्त्रिभिः पवित्रा या, स्रोतोभिरिव जाह्नवी।
सिद्धयोगस्य साऽप्यर्ह-त्पदवी न दवीयसी॥ ८॥

रत्नैस्त्रिभिरिति-सिद्धयोगस्याष्टाङ्गयोगसाधनसिद्धस्य साधो, साऽपि अर्हत्पदवी ज्ञानाद्यनन्तचतुष्टयात्मिकाष्टप्रातिहार्यान्विता जगद्धर्मोपकारिणी न दवीयसी, न दूरा इत्यर्थ। किंभूता पदवी?—त्रिभि रत्नै सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रै पवित्रा। का इव? स्रोतोभि —प्रवाहै जाह्नवी—गङ्गा इव, इति त्रैलोक्याद्भुतपरमार्थदायकत्वाद्यतिशयोपेता अर्हत्पदवी साधकपुरुषस्य यथार्थमार्गोपेतस्य न दवीयसी, आसन्ना एव इति। एव सर्वमपि औपाधिक अपहाय स्वीयरत्नत्रये साधना विधेया, येन सर्वा ऋद्धयो निष्पद्यन्ते। अष्ट० २० अष्ट०।

सव्वसमुदय-सर्वसमुदय-पु०। स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। रा०। पौरादिमीलने, भ० ६ श० ३३ उ०। महाजनमेलके, कल्प० १ अधि० ५ क्षण। विपा०।

सव्वसरीरगय-सर्वशरीरगत-त्रि०। सर्वदेहव्यापके, दर्श० ४ तत्त्व।

सव्वसव्वण्णुसंमय-सर्वसर्वज्ञसंमत-त्रि०। सर्वेषा सर्वज्ञाना सम्मतम्-इष्ट सर्वसर्वज्ञसम्मतम्, सर्व च तत् सर्वज्ञसम्मत च सर्वसर्वज्ञसम्मतम्। प्रवचनतत्त्वे, स०।

सव्वसह-सर्वसह-त्रि०। परिषहोपसर्गसहिष्णौ, आचा० २ श्रु० ४ चू०।

सव्वसावज्जविरय-सर्वसावद्यविरत-त्रि०। सर्वसपापयोगनिवृत्ते, प० सू० १ सूत्र।

सव्वसाहणणाबंध-सर्वसहननाबन्ध-पुं०। सर्वेण सर्वस्य वा क्षीरनीरादीनामिव बन्धे, भ० ८ श० ६ उ०।

सव्वसाहु-स(सा)(श्रव्य)(न्य)र्वसाधु-पु०। स्थविरकल्पिकादिभेदभिन्नेषु मोक्षसाधकेषु मुनिषु, ध० २ अधि०।

नमो लोए सव्वसाहूणं।

'साहूण' ति-साधयन्ति ज्ञानादिशक्तिभिर्मोक्षमिति साधव. समता वा सर्वभूतेषु ध्यायन्तीति निरुक्तिन्यायात्साधव, यदाह-'निव्वाणसाहए जाए, जम्हा साहेंति साहुणो। समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो॥ १॥' सहायक वा सयमकारिणा धारयन्तीति साधवो निरुक्तेरेव, सर्वे च ते सामायिकादिविशेषणा प्रमत्तादय पुलाकादयो जिनकल्पिकप्रतिमाकल्पिकयथालन्दकल्पिकपरिहारविशुद्धिकल्पिकस्थविरकल्पिकस्थितकल्पिकस्थितास्थितकल्पिककल्पातीतभेदा प्रत्येकबुद्धस्वयबुद्धबुद्धबोधितभेदा भारतादिभेदा. सुखमदु खमादिविशेषिता वा साधव सर्वसाधव। सर्वग्रहण च सर्वेषा गुणवतामविशेषनमनीयताप्रतिपादनार्थम्, इदं चार्हदादिपदेष्वपि बोद्धव्य न्यायस्य समानत्वादिति। अथवा-सर्वेभ्यो जीवेभ्यो हिता सार्वास्ते च ते साधवश्च, सार्वस्य वाऽर्हतो न तु बुद्धादे साधव सार्वसाधव., सर्वान् वा शुभयोगान् साधयन्ति-कुर्वन्ति सार्वान्वाऽर्हत साधयन्ति तदाज्ञाकरणादाराधयन्ति प्रतिष्ठापयन्ति वा दुर्नयनिराकरणादिति सर्वसाधव सार्वसाधवो वा। अथवा—श्रव्येषु श्रवणार्हेषु वाक्येषु। अथवा—सव्यानि-दक्षिणान्यनुकूलानि यानि कार्याणि तेषु साधवो निपुणा श्रव्यसाधव. सव्यसाधवो वाऽतस्तेभ्य "नमो लोए सव्वसाहूणमिति" क्वचित्पाठ तत्र सर्वशब्दस्य देशसर्वतायामपि दर्शनादपरिशेषसर्वतोपदर्शनार्थमुच्यते, लोके-मनुष्यलोके न तु गच्छादौ ये सर्वसाधवस्तेभ्यो नम इति। एषा च नमनीयता मोक्षमार्गसाहायककरणेनोपकारित्वात्। आह च-" असहाये सहायत्त, करेंति मे सजम करेंतस्स। एएण कारणेण, नमामि ह सव्वसाहूण॥ १॥" इति। भ० १ श० १ उ०। दशा०।

सव्वसाहुवदण-सर्वसाधुवन्दन-न०। समस्तसाधुवन्दने, पर्युषणाया सर्वसाधुवन्दन कर्तव्यम्। कल्प०१ अधि०१क्षण।

सव्वसिणेह-सर्वस्नेह-पुं०। मात्रादिसम्बन्धहेतौ स्नेहे, औ०।

सव्वसिद्ध-सर्वसिद्ध-पुं०। सर्वे च ते सिद्धाश्च, सर्व वा सिद्धं साध्य येषा ते सर्वसिद्धा। तीर्थङ्करसिद्धादिभेदभिन्नेषु सिद्धेषु, आव० ५ अ०। आ० चू०। ल०। दश०। जं०। ध०। आचा०। सू० प्र०।

सव्वसिद्धा-सर्वसिद्धा-स्त्री० । पञ्चम्या दशम्या च रात्रि-तिथौ, ज्यो० ४ पाहु० । च० प्र० ।

सव्वसिरी-सर्वश्री-स्त्री० । वीरतीर्थे अपश्चिमश्राविकायाम्, 'दुप्पसहो सूरी, फग्गुसिरी अज्जा, नाइलो सावओ, सव्वसरी साविया, एस अपच्छिमा संघो।" ती० २० कल्प । ति० ।

सव्वसुइ-सर्वशुचि-त्रि० । सर्वत्र शुचौ, (पवित्र सर्वशुचि श्रावक (आ० क० ४ अ० ।) 'सुइ' शब्दे उदाहरिष्यते ।)

सव्वसुएणया-सर्वशून्यता-स्त्री० । सर्वेषां भावानामभावे, सा च बौद्धानां समता । अनु० ।

सव्वसुविण-सर्वस्वप्न-पुं० । समस्तस्वप्नमहास्वप्नोभयेषु,

कइ णं भंते ! सव्वसुविणा पण्णत्ता, गोयमा ! बावत्तरिं सव्वसुविणा पण्णत्ता । (सू०-५७८×)

द्वाचत्वारिंशत्स्वप्ना, त्रिंशन्महास्वप्ना, सम्मिलिता द्वासप्तति सर्वस्वप्ना । भ० १६ श० ६ उ० । कल्प० ।

सव्वसुहप्पभव-सर्वसुखप्रभव-पुं० । सर्वस्य सुखस्योत्पादकारणे, व्य० १० उ० ।

सव्वसूयग-सर्वसूचक-पुं० । सूचकानुसूचकादिकथितस्य स्वयमुपलब्धस्य च अमात्यकथके सामन्तराजपुरुष, व्य० १ उ० ।

सव्वसुहुम-सर्वसूक्ष्म-त्रि० । सर्वथा सूक्ष्मे, भ० १६ श०३ उ० ।

सव्वसुहुमतर-सर्वसूक्ष्मतर-त्रि० । सर्वेषां मध्ये अतिशयेन सूक्ष्मे, स्वार्थिककप्रत्यये सूक्ष्मतरकोऽप्यत्र । भ०१६ श०३ उ० ।

सव्वसेट्ठ-सर्वश्रेष्ठ-त्रि० । सर्वप्रधाने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सव्वसेय-सर्वश्वेत-त्रि० । सर्वात्मना श्वेते, रा० ।

सव्वसो-सर्वशस्-अव्य० । सर्वैः प्रकारैरित्यर्थे, उत्त० ६ अ० । नि० चू० । आचा० । सूत्र० ।

सव्वसोक्ख-सर्वसौख्य-त्रि० । आनन्दे, प्रश्न०३ आश्र० द्वार ।

सव्वसोक्खा-सर्वसौख्या-स्त्री० । समस्तसौख्यदाऽऽख्या स्वनामख्यातायां दव्याम्, यस्याः समस्तगृहिसौख्यविवृद्ध्यर्थं तप क्रियते तच्च रूढिगम्यम् । पञ्चा० १६ विव० ।

सव्वस्स-सर्वस्व-न० । समस्तद्रव्ये, स्था० ३ ठा० १ उ० । सव्वस्सहरणं कयं । नि० चू० १ उ० ।

सव्वहा-सर्वथा-अव्य० । सर्वैः प्रकारैरित्यर्थे, पञ्चा० ६ विव० । द्वा० । विशे० । प्रश्न० । ' सव्वहिं ' इत्यपि भवति । सर्वथा । सर्वस्मिन्निति वा तदर्थे । क० प्र० २ प्रक० ।

सव्वहाकयकिच्च-सर्वथाकृतकृत्य-पुं० । सर्वथा सर्वैः प्रकारैः कृतं कृत्यं येन स तथा । निष्ठितार्थे । पं० सू० २ सूत्र ।

सव्वागास-सर्वाकाश-पुं० । सर्वं च तदाकाशं च सर्वाकाशम् । लोकाऽलोकाऽऽकाशे, विशे० । न० ।

सव्वागासपएसग्ग-सर्वाकाशप्रदेशाग्र-न० । सर्वाकाशस्य-लोकालोकाकाशस्य प्रदेशा -निर्विभागा भागा सर्वाकाशप्रदेशा तेषामग्र-परिमाणं सर्वाकाशप्रदेशाग्रम् । सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तशो गुणित, न० ।

सव्वागासमसेढि-सर्वाकाशश्रेणि-स्त्री० । सर्वाकाशस्य बुद्ध्या चतुरस्रप्रतरीकृतस्य प्रदेशपङ्क्तौ, भ० १२ श० १ उ० ।

सव्वाणुभूइ-सर्वानुभूति-स्त्री० । भारते वर्षे भविष्यति पञ्चम तीर्थकरे, ति० । " पढमो दढाउजीवो सव्वाणुभूई " ती० २० कल्प । प्रव० । गोशालेन भस्मसात्कृते श्रीवीरजिन शिष्ये, स्था० १० ठा० ३ उ० । ('गोसालग' शब्दे तृतीयभाग १०२४ पृष्ठे वक्तव्यता गता ।)

सव्वाणुलोमया-सर्वानुलोमता-स्त्री० । गुरौ सर्वेष्वपदेशेषु अप्रतिकूलतायाम्, व्य० १ उ० । ('विणय' शब्दे षष्ठ भागे ११५२ पृष्ठे गता वक्तव्यता ।)

सव्वाणुवत्तय-सर्वानुवर्त्तक-पुं० । सर्वाननुवर्तयतीति सर्वानुवर्त्तक । सर्वमनाऽनुवृत्तिकर्त्तरि, ध० २ अधि० ।

सव्वातिहि-सर्वातिथि-पुं० । साधौ, अनु० ।

सव्वादर-सर्वादर-पुं० । समस्तयावच्छक्तितोलने, रा० । जी० । सर्वोचितकृत्यकरणे, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

सव्वादि-सर्वादि-पुं० । समस्तवस्तुस्तोममूले नि० चू०११ उ० ।

सद्वादिन्-पुं० । सन् शोभनो वादी सद्वादी । आत्मास्तित्ववादिनि, नि० चू० ११ उ० ।

सव्वाबाहारहिय-सर्वाबाधारहित-त्रि० । शारीरमानसाबाधामुक्ते, षो० १५ विव० ।

सव्वामगंध-सर्वामगन्ध-पुं० । आमं च गन्धश्च आमगन्धं समाहारद्वन्द्वः सर्वं च तदामगन्धं च सर्वामगन्धम् । कार्त्स्न्येनापरिशुद्धे, पूतिदोषेण दुष्टे च । " सव्वामगंधं परिएणाय णिरामगंधे परिव्वएज्जा । " आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । (' आमगंध ' शब्दे द्वितीयभाग २८६ पृष्ठे व्याख्या गता ।)

सव्वामरपूइय-सर्वामरपूजित-त्रि० । सकलदेवमहिते, ध० २ अधि० ।

सव्वाय-सद्वाद-पुं० । सन्-शोभनो वाद सद्वाद । परैः सह शोभने वादे, " काऊण पोतणम्मि सव्वायं णिवुत्तो भगवं " बृ० ६ उ० ।

सव्वारक्खिय-सर्वारक्षिक-पुं० । सर्वाः प्रकृतयो रक्षति यः स सर्वारक्षिकः । राज्ञ कुम्भकारादीनां प्रकृतीनां रक्षके, नि० चू० ४ उ० ।

सव्वा(वंति)वत्ति-सर्वापत्ति-स्त्री० । सर्वेणात्मनापत्ति-व्याप्तिर्यस्य छत्रस्य सा सर्वापत्ति । सर्वातपव्याप्ते, सर्वापत्तिं स्पृशन् किं छत्रं स्पृशति । भ० ।

से णूणं भंते ! सव्वंति सव्वावंति फुसमाणकालसमयंसि जावतियं खेत्तं फुसइ तावतियं फुसमाणे पुट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया ?, हंता गोयमा ! सव्वंति० जाव वत्तव्वं सिया । तं

भंते ! किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ ? , ०जाव नियमा छद्दिसिं । (सू० ५० X)

'से णूण'मित्यादि'सव्वति'त्ति-प्राकृतत्वात् ,सर्वत -सर्वासु दिनु ।'सव्वावति'त्ति-प्राकृत्वादेव सर्वात्मना सर्वेण वाऽऽतपेनापत्ति -व्याप्तिर्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वापत्ति । अथवा-सर्व क्षेत्रम् , इतिशब्दो विषयभूत क्षेत्र सर्व न तु समस्तमेवेत्यस्यार्थस्योपप्रदर्शनार्थ तथा सर्वेणाऽऽतपेनापो-व्याप्तिर्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वापम् , इतिशब्द सामान्यत सर्वेणातपेन व्याप्तिर्न तु प्रतिप्रदेश सर्वेणत्यस्यार्थस्योपप्रदर्शनार्थ । अथवा—सह व्यापेन—आतपव्याप्त्या यत्तत्सव्यापम् ,इतिशब्दस्तु तथैव फुसमाणकालसमय'ति-स्पृश्यमानक्षण । अथवा—स्पृशत —सूर्यस्य स्पर्शनाया कालसमय स्पृशत्कालसमयस्तत्र आतपेनेति गम्यते, यावत्क्षेत्रं स्पृशति सूर्य इति प्रकृत तावत्क्षेत्रं स्पृश्यमान स्पृष्टमिति वक्तव्य स्यादिति प्रश्न ,हन्तेत्याद्युत्तरम् ,स्पृश्यमानस्पृष्टयोश्चैकत्व प्रथमसूत्रादवगन्तव्यमिति । भ० १ श० ६ उ० ।

सव्वावत्था-सर्वावस्था-स्त्री० । सरागवीतरागादिसमस्तपर्यायेषु, पञ्चा० १६ विव० ।

सव्वाऽवरोह-सर्वाऽवरोध-पु० । सर्वान्त पुरे, औ० । कल्प० ।

सव्वासि(ण्)--सर्वाशिन्-पु०। सर्वमश्नाति इत्येवशील सर्वाशी । बहुभक्षके, व्य० १ उ० ।

सव्वाहिवइ--सर्वाधिपति-पु० । स्वदेशेऽन्यत्र वा सर्वत्र प्रभवति । सार्वभौमे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

सव्विंदियकायजोगजुजणया-सर्वेन्द्रियकाययोगयोजनता--स्त्री० । सर्वेन्द्रियाणा काययोगस्य च योजनता-प्रयोजनव्यापारण सर्वेन्द्रियकाययोगयोजनता । कायविनयभेदे, ग० १ अधि० ।

सव्विंदियगायपल्हायणिज्ज--सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीय-त्रि०। सर्वाणीन्द्रियाणि गात्र च प्रह्लादयतीनि सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयम् । वैशद्यहतौ,ज० २ वक्ष० । जी० । समस्तेन्द्रियशरीरव्यापारकारिणि, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सव्विंदियजोगजुजणया—सर्वेन्द्रिययोगयोजनता—स्त्री० । सर्वेषामिन्द्रियाणा योगा व्यापारा सर्वे वा ये इन्द्रिययोगास्तेषा योजनता करण सर्वेन्द्रिययोगयोजनता । कायविनयभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । सर्वेषामिन्द्रियाणा प्रयोग, भ० ३५ श० १ उ० ।

सव्विंदियणिव्वत्ति-सर्वेन्द्रियनिर्वृत्ति-स्त्री०। सर्वेषामिन्द्रियाणां निष्पत्तौ, भ० ११ श० ८ उ० । (' णिव्वत्ति ' शब्दे चतुर्थभाग २१२० पृष्ठे वक्तव्यता गता ।)

सव्विंदियसमाहिय-सर्वेन्द्रियसमाहित-त्रि० । शब्दादिभिरनाक्षिप्ते, दश० ५ अ० १ उ० । शब्देषु रागद्वेषावगच्छति , दश० ८ अ० ।

सव्विंदियाभिणिव्वुड-सर्वेन्द्रियाभिनिर्वृत-पु० । सर्वाणि च तानि, इन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरभिनिर्वृत्त. । संवृतेन्द्रिये, जितेन्द्रिये च । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

सव्विड्ढि--सर्वर्द्धि-स्त्री० । समस्तच्छत्रादिराजचिह्नरूपायामाभरणादिसबन्धिन्या वा कान्तौ , कल्प० ५ अधि० ५ क्षण । भ० । रा० । औ० ।

सव्विया-सर्विका-स्त्री० । सर्वा स्वार्थेऽकच् । सर्वाशब्दार्थे, विशे० ।

सव्वुक्कड-सर्वोत्कट-पु० । प्रकृष्टदण्डराज्यस्तेनदेशादिके सर्वोत्तमे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सव्वुक्किट्ठ-सर्वोत्कृष्ट--त्रि० । स्वभावेन सुन्दरे, दश० ७ अ० ।

सव्वुत्तमट्ठाण--सर्वोत्तमस्थान-न० । परमपदे,प० व० १ द्वार ।

सव्वुत्तमपुण्णणिम्माण-सर्वोत्तमपुण्यनिर्माण-न० । निर्मीयतेऽनेनेति निर्माणम् । सर्वोत्तम पुण्यनिर्माणमस्येति । सर्वोत्तमपुण्यनिर्मिते, षो० १५ विव० ।

सव्वुत्तमपुण्णमजुत्त-सर्वोत्तमपुण्यसंयुक्त- त्रि० । अत्यन्तप्रकृष्टतीर्थकरनामादिलक्षणशुभकर्मसयुक्ते, पञ्चा० ७ विव० ।

सव्वेय-सर्वैजस्-त्रि० । सर्वतश्चले, भ० २५ श० ४ उ० ।

सव्वेसणा--सर्वैषणा-स्त्री० । सर्वाहाराद्युद्गमोत्पादनग्रहैषणायाम् , आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

सव्वोउय-सर्वर्तुक--न० । कुसुमसञ्छन्ने, विपा० १ श्रु० १ अ०। " सव्वोउयसुरभिकुसुमपरिवरियसिरया " सर्वर्त्तुकसुरभिकुसुमैर्वृता वेष्टिता शिरोजा यस्या सा तथा । भ० ६ श० ३ उ० । जी० । प्रज्ञा० ।

सव्वोदग-सर्वोदक-न० । सर्वतीर्थनद्याद्युदके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सर्वतीथसम्भवे जले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सव्वोवयार-सर्वोपचार-पु० । सर्वेषु प्रकारेषु, षो० ६ विव० ।

सव्वोसह--सर्वौषध-न०। सर्वस्मिन् विण्मूत्रादिके औषधे,नं० ।

सव्वोसहि--सर्वौषधि--पु० । सर्वे विण्मूत्रकेशनखादय उक्ताऽनुक्ताश्च औषधयो यस्य स तथा । ग० २ अधि० । सर्व एव विण्मूत्रकेशनखादयोऽवयवा. सुरभया व्याध्यपनयनसमर्थत्वादौषधयो यस्यासौ सर्वौषधि. । अथवा—सर्वा आमर्षौषध्यादिका औषधयो यस्यैकस्यापि साधो स तथा । ऋद्धिविशेषशालिनि, विशे० । आ० म० । प्रव० । आ० चू० ।

सस--शश--पु० । शशनं शश । घञि प्रत्यये तथारूपम् । च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० । आटव्ये चतुष्पदजातिविशेषे , प्रश्न० २ आश्र० । द्वार । रा०। ज्ञा० ।

ससंक-शशाङ्क-पु० । चन्द्रे, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।[1]

ससंकिय--सशङ्कित--त्रि० । शङ्कन शङ्कित सह शङ्कितं यस्य येन वा स तथा । किं व्रजामि किं वा नेत्येवंरूपशङ्कोपेते, व्य० २ उ० ।

ससंधिय--ससंधित-त्रि० । उपहते सीविते , कृतथिग्गले वस्त्र, आ० म० १ अ० ।

१-' मोय ' शब्द, षष्ठभागस्थो द्रष्टव्य. ।

ससंभमोवत्तिया-ससम्भ्रमोपवर्त्तिका-स्त्री०। ससम्भ्रम व्याकुलचित्ततया प्रवर्त्ततयाऽपवर्त्तयति क्षिपति या सा तथा। सत्वरकार्यकारिण्या चेटयाम्, भ० ६ श० ३३ उ०।

ससक्कसारा-सशक्रसारा-स्त्री०। रतिकरपर्वताना मध्यगस्य वैश्रवणप्रभस्य पर्वतस्य उपरि दक्षिणदिग्वर्त्तिन्या राजधान्याम्, द्वी०।

ससग-शशक-पुं०। खरगोश इति ख्याते आटव्यपशौ, प्रज्ञा० १ पद। अस्मिन् भरतार्द्धे वनवासिन्या नगर्य्या जितशत्रो राज्ञ पुत्रे सुकुमालिकाभ्रातरि, बृ० ४ उ०। नि० चू०।

ससण-श्वसन-पुं०। श्वसिति प्राणित्यनेनेति। श्वसन। वायौ, न०। निश्वासे, न०। नाशिकायाम्, स्त्री०। औ०।

ससणिद्ध-सस्निग्ध-त्रि०। शीतोदकादिस्तिमिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ०। बिन्दुरहिते आर्द्रे हस्तादौ, औ०। ईसिं उल्ला ससणिद्धा। नि० चू० १३ उ०।

ससत्ति-स्वशक्ति-स्त्री०। स्वसामर्थ्ये, ध० २ अधि०। पञ्चा०।

ससबिन्दु-शशबिन्दु-पुं०। वल्लीवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

ससमय-स्वसमय-पुं०। अर्हन्मतानुसारिशास्त्रात्मके (उत्त० १ अ०।) सिद्धान्ते, सम्म० २ काण्ड। अनु०।

ससमयकुसल-स्वसमयकुशल-पुं०। स्वसिद्धान्तनिपुणे, प्रश्न० ५ सव० द्वार।

ससमय(ण्णु)ण्ण-स्वसमयज्ञ-पुं०। स्वसमय जानातीति स्वसमयज्ञ। गीतार्थे, तादृशनैव भिक्षाया प्रविष्टव्य गोचरप्रदेशादौ पृष्ट सन् सुखेनैव भिक्षादोषानाचष्टे। आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०।

ससमयपण्णवग-ससमयप्रज्ञापक-पुं०। जैनसिद्धान्तप्रज्ञापके, प० व० ४ द्वार। (अत्रत्या वक्तव्यता 'वक्खाण' शब्दे षष्ठभागे गता।)

ससमयपरसमइय-स्वसमयपरसमयिक-पुं०। स्वसिद्धान्तपरसिद्धान्तौ यत्र स्त. स स्वसमयपरसमयिक.। स्वपरसमयनिबद्धे, स्था० १० ठा० ३ उ०। रा०।

ससमयपरसमयविय-स्वसमयपरसमयवित्-पुं०। स्वसमय परसमय वेत्ति इति स्वसमयपरसमयवित्। स्वपरशास्त्रज्ञे, स हि परेणाक्षिप्तः सुखेन स्व पक्ष परपक्ष च निर्वाहयति। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

ससमयपय-स्वसमयपद-न०। जीवाद्यर्थप्रतिपादके पदे, अनु०।

ससमयवज्ज-स्वसमयवर्ज-त्रि०। स्वसिद्धान्तशून्ये, दश० ३ अ०।

ससय-शशक-पुं०। लोमटकाकृतौ आटव्यजीवे, प्रज्ञा० १० पद। विपा०। सुकुमालिकाभ्रातरि जराकुमारपौत्रे जितशत्रो. स्वनामख्याते पुत्रे, नि० चू० ७ उ०।

ससरक्ख-ससरजस्क-त्रि०। सचित्तरजोयुक्ते, आचा० २श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ०। तापसविशेषे, जी० १ प्रति०।

ससरक्खपाणिपाय ससरजस्कपाणिपाद-पुं०। सचेतनादिरजोगुण्ठितपादे, दशा० १ अ०। आव०। "ससरक्खपाणिपाओ भवइ। ससरक्खपाणिपाए सह सरक्खेण ससरक्खे अथण्डिल्ला थण्डिल्ल सकमतो ण पमज्जइ थण्डिल्लाओ वि अथण्डिल्ल कण्हभोमादिसु विभासा। ससरक्खपाणिपाए ससरक्खेहिं हत्थेहिं भिक्ख गेण्हइ। अहवा-अणतरहियाए पुढवीए निसीयणाइ करेंतो ससरक्खपाणिपादो भवति"। आव० ४ अ०।

ससरक्खमोस-ससरजस्कामर्ष-पुं०। अप्रमृज्य रजोयुक्तस्य स्पर्शन, आव० ४ अ०। (व्याख्याऽस्य 'आमोस' शब्दे द्वितीयभागे ४६९ पृष्ठे गता।)

ससरीरि(ण्)-सशरीरिन्-पुं०। सह यथासम्भव पञ्चविधशरीरेण ये ते। इन् समासान्तविध सशरीरिण। ससारिषु, स्था० २ ठा० ४ उ०। भ०।

ससलोमय-शशलोमज-न०। शशलोम्ना जाते सूत्रे, स्था० ४ ठा० ३ उ०।

ससल्ल-सशल्य-त्रि०। शल्यसहिते, 'अहो भयव सव्वलक्खणसम्पन्ना किं तु ससल्लो पलायंतेण दिट्ठो कसुसु तेण वाणिएण भज्जइ"। आ०म० १ अ०।

ससहर-शशधर-पुं०। चन्द्रे, पाइ० ना०।

ससा-स्वसृ-स्त्री०। "स्वस्रादेर्डा" ॥ ८। ३। ३५॥ इति डाप्रत्यय। प्रा०। भगिन्याम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ०।

ससागरंता-ससागरान्ता-स्त्री०। समुद्रान्तायाम्, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार।

ससागरिय-ससागारिक-त्रि०। सस्त्रीके, आचा०२ श्रु०१ चू० २ अ० ३ उ०।

ससार-ससार-त्रि०। सञ्जातसारे, 'ससाराओ ओसहीओ' इत्यालपेत्। सरारा सञ्जाततन्दुलादिसारा इत्येवमालपेत्। दश० ७ अ०। ज्ञानदर्शनचारित्रसारवति, ओघ०।

ससि(ण्)-शशिन्-पुं०। "शषो स" ॥ ८। ४। ३०६॥ इति शशयो स। प्रा०। चन्द्रे, आ० म० १ अ०। प्रश्न०। दश०। स्था०। ज्ञा०। औ०।

सम्प्रति चन्द्रस्य लोके शशीति यदभिधान प्रसिद्धं तस्याम्वर्थतावगमनिमित्त प्रश्न करोति—

ता कहं ते चंदे ससी आहितेति वदेज्जा ? ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ। कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोतिसिंदे जोतिसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरूवे ता एवं खलु चंदे ससी चंदे समी आहितेति वदेज्जा। (सू० १०५ ×)

'ता कह ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथ-केन प्रकारेण केनान्वर्थेनेति भाव, चन्द्र शशीत्याख्यात इति वदेत् ? भगवानाह- 'ता चंदस्स ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्। चन्द्रस्य ज्योतिषन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य मृगाङ्के मृगचिह्न

विमाने अधिकरणभूते कान्ता कमनीयरूपा देवा कान्ता देव्य कान्तानि च आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि आत्मनाऽपि चन्द्रो देवो ज्योतिषेन्द्रो-ज्योतिषराज सौम्य अरौद्राकार कान्त —कान्तिमान् सुभग —सौभाग्ययुक्तत्वात् वल्लभो जनस्य प्रिय—प्रेमकारि दर्शन यस्य स प्रियदर्शन शोभनम्-अतिशायिरूपम् अङ्गप्रत्यङ्गावयवसन्निवेष विशेषो यस्य स सुरूप । 'ता' तत एव खलु अनेन कारणेन चन्द्र शशी चन्द्र शशीत्याख्यात इति वदेत् । किमुक्तं भवति ?-सर्वात्मना कमनीयत्वलक्षणमन्वर्थमाश्रित्य चन्द्र शशीति व्यपदिश्यते। कथा व्युत्पत्त्येनि,उच्यते-इह'शश' कान्ताविति धातुरदन्तश्चौरादिकोऽस्ति,चुरादयो हि धातवोऽपरिमिता न तेषामियत्ताऽस्ति, केवल यथालक्ष्यमनुसर्त्तव्या। अत एव चन्द्रगोमी चुरादिगणस्यापरिमिततया परमार्थतो यथालक्ष्यमनुसरणमवगम्य क्तिवानव चुरादिधातून् पठितवान् न भूयस । ततो णिगन्तस्य शशनं शश इति घञ् प्रत्यय शश इति भवति । शशोऽस्यास्तीति शशी स्वविमानवास्तव्यदेवदेवीशयनासनादिभि सह कमनीयकान्तिकलित इति भाव । अन्ये तु व्याचक्षते—शशीति सह श्रिया वर्त्तते इति सश्री प्राकृतात्वाच्च शशीति रूपम् । च० प्र०२० पाहु० । सू० प्र० । औ० । आ० चू०। भ०। स्था०। चान्द्रमासे, नि० चू० २० उ०।

ससिकूड-शशिकूट-न०। जम्बूद्वीपे दक्षिणरुचकवरपर्वतस्य पञ्चम कूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

ससिणिद्ध-सस्निग्ध-त्रि०। सह स्निग्धेन वर्त्तत इति सस्निग्ध । स्निग्धता चेह बिन्दुरहिता नतु रोहितोदकमेण सम्मिश्रिता। दश० ४ अ०। अगलदुदकबिन्दुके, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ०।

ससित्थ-ससिक्थ-त्रि०। भक्तपुलकोपेते, पञ्चा० ५ विव०।

ससिभूसण-शशिभूषण-पु०प्रभासतीर्थे श्रीचन्द्रप्रभप्रतिमायाम्, प्रभासे शशिभूषण श्रीचन्द्रप्रभश्चन्द्रकान्तिमणिमय । ती० ४३ कल्प।

ससिया-शशिका-स्त्री०। शशस्त्रियाम्, प्रश्न० १ संव० द्वार।

ससिराय-शशिराज-पुं०। स्वनामख्याते राजनि, यो हि मनोवाक्कायै खेद कृत्वा नरक गत । नं०। चन्द्रे, औ०।

ससिरिय-सश्रीक-त्रि०। सशोभे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। जी०। ज०। रा०। सू० प्र०। स०।

ससिसयल-शशिशकल-न०। चन्द्रखण्डे, औ०। त०। जी०।

ससिसोमाकार-शशिसौम्याकार-त्रि०। शशिवत्सौम्याकारे, भ० ११ श० ११ उ०। ज्ञा०। शशिवदरौद्राकारे, 'ससिसोमाकारकतप्पिय' शशीवत् सौम्य आकार· कान्त-कमनीय प्रिय—प्रेमावहं च दर्शन च यषा ते तथा। त०।

ससिह-सशिख-पु०। केशाना धारके, व्य० ४ उ० । अमुण्डितशिरस्के, व्य० १ उ०। पिं०।

ससुइय-सश्रुतिक-पुं०। हेयोपादेयपरिहारप्रवृत्तिज्ञे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ०।

ससुय-ससुत-त्रि०। पुत्रसहिते, उत्त० १४ अ०।

ससुर-श्वशुर-पु०। पत्नीपितरि, पतिपितरि च। अनु०।

ससुरकुलरक्खिया-श्वशुरकुलरक्षिता-स्त्री०। श्वशुरकुले पालिताया स्त्रियाम्, औ०।

ससोहग्गगुणमप्पूसिय-ससौभाग्यगुणसमुच्छ्रित-त्रि०। सह सौभाग्य गुणसमुच्छ्रित च ससौभाग्यगुणसमुच्छ्रितम्। सौभाग्यगुणयुक्त, भ० ६ श० ३३ उ०।

सस्स-शस्य-न०। खलकवर्त्तिनि शालिव्रीह्यादिधान्ये, सूत्र० २ श्रु० २ उ०। बृ०। स्था०।

सस्सवई-शस्यवती-स्त्री०। शस्य यस्यां भूमौ विद्यते सा शस्यवती। शस्यसपन्नाया धरित्र्याम्, नि० चू० २० उ०।

सस्सामिवायण-स्वस्वामिवाचन-न०। स्वम्—आत्मीय सचित्तादि स्वामी-राजा तयोर्वचनम्। स्वस्वामिनो सम्बन्धप्रतिपादने, " छट्टी सस्सामिवायणे " अनु०। स्था०।

सस्सिय-सास्यिक-पु०। सस्येन चरतीति सास्यिक । कृषीवले, बृ० ३ उ०।

सस्सिरीय-सश्रीक-त्रि०। सह श्रिया वचनार्थशोभया यत्तत्सश्रीकम्। स्था०८ ठा० ३ उ०। शोभायुक्ते, भ०६ श० ३३ उ०। औ०। ज्ञा०। जी०। कल्प०। अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेतत्वात्सशोभे, ज० २ वक्ष०। अन्त०।

सस्सिरीयरूवग-सश्रीकरूपक-त्रि०। सश्रीकाणि रूपकाणि यत्र तानि सश्रीकरूपकाणि। जी० ३ प्रति०३ अधि०। सशोभरूपकेषु, भ० ६ श० ३३ उ०।

सह-सह-अव्य०। सार्ध शब्दार्थे, षो० ८ विव०। उत्त०। आचा०। आव०। स्था०। जी०। युगपच्छब्दार्थे, स०। सम्बन्धेन सहशब्द सम्बन्धवाची। आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०। त्रि०। सर्वप्रकारै समर्थे, जीत०। सूत्र०। औ०। युगलिकमनुष्यजातिभेदे, भ० ६ श० ७ उ०। ज०।

सहआसित-सहासित-न०। स्त्रीभि· सहैकासने निषदने, नि० चू० १ उ०।

सहकर-सहकर-पु०। संघाते, रा०।

सहकार-सहकार-पु०। चूते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सहकारि(ण्)-सहकारिन्-पु०। कारणसहायके, सम्म० २ काण्ड। आव०।

सहज-सहज-त्रि०। स्वाभाविके, द्वा०।

सहजप्पमलत्त-सहजाल्पमलत्व-न० । सहजं—स्वाभाविकं यदल्पमलत्व तदिति। गाढतरमिथ्यात्वे, द्वा० १२ द्वा०।

सहजबुद्धिपरिणाम-सहजबुद्धिपरिणाम-पु०। स्वभावसम्पन्नेऽकुसमयश्रवणसपन्ने मतिस्वभावे, स०। सहजात्-स्वभावसम्पन्नान्न कुसमयश्रवणसम्पन्नाद् बुद्धिपरिणामान्मतिस्वभावात् संशयो जातो येषा ते सहजबुद्धिपरिणामसशयिता·, सन्देहजाताश्च सहजबुद्धिपरिणामसशयिताश्च ये ते तथा। तेषा श्रमणानामिति प्रक्रम·। स० १३७ सम०।

सहजभाव-सहजभाव-पुं० । स्वभावे,द्रव्या० ६२ अध्या० ।

सहण--सहन--न० । भयाभावान्मर्षणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सहत्थ-स्वहस्त-पुं० । स्वकीये करे , स्था० २ ठा० १ उ० ।

सहत्थपाणाइवायकिरिया-स्वहस्तप्राणातिपातक्रिया-स्त्री० । स्वहस्तेन स्वप्रमाणान्निवदादिना परप्राणान् वा क्राधादिना निपातयत स्वहस्तप्राणातिपातक्रिया । स्वहस्तेन प्राणिघातक्रियायाम् , स्था० २ ठा० १ उ० ।

सहत्थपारियावणिया-स्वहस्तापरितापनिकी-स्त्री० । स्वहस्तेन स्वस्य परस्य तदुभयस्य वा परितापना दशा वोदीरणाद्या क्रिया परितापनाकारणमेव वा सा स्वहस्तपारितापनिकी । भ० । स्वहस्तेन स्वदेहस्य परदेहस्य वा परितापन कुर्वत स्वहस्तपारितापनिकी । पारितापनिक्या क्रियाया भेद , भ० ३ श० ३ उ० । स्था०। आ० चू० ।

सहदेव-सहदेव-पुं० । माद्रया जाते पाण्डुपुत्रे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

सहदेवी-सहदेवी-स्त्री० । औषधिभेदे, ती० ६ कल्प । अवसर्पिण्या जातस्य चतुर्थचक्रिण सनत्कुमारस्य मातरि, स । आव० ।

सहभुत्त--सहभुक्त--न० । स्त्रीभि सहैकभाजने भुक्ते , नि० चू० १ उ० ।

सहमाण-सहमान-त्रि० । गुरुके, अनतिपातिनि च । ' सहमाणेसु य कमेण कायव्व' । व्य० १ उ० ।

सहम्म--सधर्म-पुं० । समानधर्मशीलतायाम् ,व्य० ५ उ० ।

सहय-सहज--त्रि० । स्वभावसम्पन्ने , न० । उत्पत्त्या सहैव जाते, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । ज्ञा० ।

सहयर---सहचर-पुं० । सहाये,स्था० ४ ठा० ३ उ० ।स्त्रियाम् सहचरी । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

सहरिय-सहरित-त्रि० । सह हरितैर्वर्तत इति सहरितम् । दूर्वाप्रवालादिसहिते, दशा० २ अ० । आचा० ।

सहरिस--सहर्ष-त्रि० । सप्रमोदे, पञ्चा० ६ विव० ।

सहवासिय--सहवासिक-त्रि० । एकगृहवासिनि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सहसंऽबवण-सहस्राम्रवन-न० । समस्तचूतवृक्षसमुदाये, मथुराया नगर्या बहि सहस्राऽऽम्रवनमुद्यानम् ,ज्ञा०२ श्रु०१६ अ०। नागपुरस्य बहि सहस्राम्रवनमुद्यानम् । ज्ञा० २ श्रु० ५ वर्ग १६ अ० । 'काम्पिल्यपुर सहसऽबवण उज्जाणे' उपा०६ अ०। 'पोलासपुरं णाम नगरं सहस्सऽबवण उज्जाण' उपा० ७ अ० । अन्त० । वीरजिनवर्जा सर्वे तीर्थकरा, सहस्राम्रवने उद्याने निष्क्रान्ता. । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सहसंबुद्ध-सहसंबुद्ध-पुं० ।सह आत्मनैव सार्द्धमनन्योपदेशत इत्यर्थ., सम्यक्-यथावद् बुद्धः । हेयोपादेयापेक्षणीयवस्तुतत्त्वविदितवादिनि जिने, भ० १ श० १ उ० ।

सहसंमइ-सहसंमति--स्त्री० । सहात्मना या सगता मति सा सहसमति । परापदेशनिरपेक्षाया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपाया मतौ,प्रज्ञा० १ पद । ' सह समइयाए ' आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सहसमइ--सहसंमति--पुं० । आकस्मिकक्रियायाम् , भ० २५ श० ८ उ० । अविमृश्य कारित्वे, ' पुव्वि अपासिऊण ' छूढे पायम्मि ज पुणो पास । नय तरइ निअत्तउ, पाय सहसाकरणमेय' ॥१॥ इति तल्लक्षणात् । ध० २ अधि० । व्य० । स्था० । (सहसाकारप्रतिसेवनावक्तव्यता मूलगुणपडिसवणा' शब्दे षष्ठ भाग पञ्चसु समितषु समितिषु भाविता ।) (सहसानाभोगादिषु प्रायश्चित्तम् पडिक्कमणारिह शब्द पञ्चमभाग ३२० पृष्ठ उक्तम् ।)

सहसक्कारपडिसेवणा-सहसाकारप्रतिसेवना-स्त्री० । प्रतिसेवनाभेदे, नि० चू० १ उ० । (सहसाकारप्रतिसेवनावक्तव्यता ' मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे षष्ठ भाग गता ।)

सहसब्भक्खाण-सहसाभ्याख्यान--न० । सहसाऽनालोच्य अभ्याख्यानम् । असद्दोषाध्यारोपण चौरोऽयमित्याद्यभिधान सहसाभ्याख्यानम् । ध० २ अधि० । आव० । ध० र० । अविमृश्य कलङ्कनरूप मृषावादविरतेर्द्वितीयऽतिचार, ध० २ अधि० । उपा० । पञ्चा० ।

सहसा-सहसा-अव्य० । अकस्मादर्थे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०। ग०। प्रव० । स्था० । अनुपयोगे व्य० १ उ० । पूर्वापरमपर्यालोच्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

सहसाकलकण-सहसाकलङ्कन-न० । सहसाऽनालोच्य कलङ्कन कलङ्कस्य करणम् । सहसाऽभ्याख्यान असद्दोषस्यारोपण, प्रव० ६ द्वार ।

सहसागर-सहसाकार-पुं० । सहसा करणं सहसाकार । अतिप्रवृत्तयोगानिवर्त्तन , प० व० २ द्वार । अकस्मात्करणे, स्था० १० ठा० ३ उ० । आव० । आ० । ' आलुपसहसाकार विणिविट्ठचित्ते एत्थ सत्थे पुणो पुणो ' आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । (एतद्वक्तव्यता ' लोगविजय ' शब्दे षष्ठभागे गता ।)

सहसासव-सहसाश्रव-न० । स्वनामख्याते उज्जयन्तशैलोपरिशैले,'सहसासव ति तित्थं कर-जक्खेण मणहर सम्म । तत्थ य तुरयायारा, पाहाणा तेसि दो भाया ' ॥१॥ ती० ३ कल्प ।

सहसुद्दाह-सहसोद्दाह-पुं० । सहसा-अकस्मादुद्दाह प्रकृष्टोद्दाह सहसोद्दाह । सहस्राणा वा लोकस्योद्दाह सहस्रोद्दाह. । अकस्मादुत्पन्न बहुलोकाद्दाहे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सहस्स-सहस्र--न० । दशशतसंख्यायाम् , तत्संख्येयेषु च । अनु० । नि० चू० । प्रज्ञा० । ज० । प्राचुर्ये , स्था० ८ ठा० ३ उ० । कल्प० । सहस्रात्पर यावदनन्तसंख्यायाम् , आ० म० १ अ० ।

सहस्संतरिय-सहस्रान्तरित-त्रि० । सहस्रेण कृतान्तरे , सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सहस्सकमल-सहस्रकमल--पुं० । विमलगिरौ , ती० १ कल्प ।

सहस्सक्ख--सहस्राक्ष--पुं०। सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षः । शक्रे, इन्द्रे, इन्द्रस्य हि किल मन्त्रिणां पञ्च शतानि सन्ति तदीयानां चाक्ष्णामिन्द्रप्रयोजनव्यापृततया इन्द्रसम्बन्धित्वेन विवक्षणात् सहस्राक्षत्वमिन्द्रस्य । प्रज्ञा० २ पद। आ० म०। कल्प०। भ०। उपा०।

सहस्सजोहि--सहस्रयोधिन्--पुं०। मल्लानां सहस्रेण सहैकाकिन्येव युद्धकारके, आव० ४ अ०।

सहस्सपत्त--सहस्रपत्र--न०। सहस्रदलकलिते महापद्मे, जं० १ वक्ष०। रा०। कल्प०। आ० म०। जी०। प्रज्ञा०। औ०। शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १ कल्प।

सहस्सपाग--सहस्रपाक--न०।सहस्रं कृत्वोऽपरापरौषधीरसेन सह शतेन वा कार्षापणानां पक्वे तैलघृतादौ, औ०। उपा०।

सहस्सफणि(ण्)--सहस्रफणिन्--पुं०।वैकारपर्वते फणसहस्रकलिते पार्श्वनाथे, ती० ४३ कल्प।

सहस्सरस्सि--सहस्ररश्मि--पुं०। यद्यपि सहस्रशब्दो दशशतसङ्ख्यायां वर्त्तते तथापीहानन्तसङ्ख्यायां वर्त्तते। आ० म० १ अ०। सहस्रं रश्मयो यस्य स । सूर्ये, अनु०। ज्ञा०। रा०।

सहस्सहुत्त--सहस्रकृत्वस् -अव्य०। " कृत्वसो हुत्तं "॥ ८। २।१५८॥ इति वारार्थस्य कृत्वसुच् प्रत्ययस्य स्थाने हुत्तादेशः । सहस्रवारे, प्रा० २ पाद।

सहस्साउल--सहस्राकुल--त्रि०। सहस्रेषु मन्मथभावेन परिभ्रममाणे, त०।

सहस्साणीय--सहस्रानीक--पुं०। स्वनामख्याते कौशाम्बीनगरीराजे, विशे०।

सहस्सार--सहस्रार--पुं०। सहस्रमुखे,आ० चू० ६ अ०। स्थानशब्दोक्तसमस्तवक्तव्यताके अष्टमदेवलोके, स्था० १० ठा० ३ उ०। तदिन्द्रे च। विशे०।प्रज्ञा०। उत्तराह्वाणां सहस्रारकल्पस्येन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ०। अनु०। औ०।

सहस्सारवडिंसय--सहस्रारावतंसक--न०। अष्टमदेवलोकस्थे स्वनामख्याते विमाने, स० १८ सम०।

सहस्सिक--साहसिक--पुं०। सहसा-अवितर्क्य भाषणे ये वर्त्तन्ते ते साहसिकाः।अविमृश्य कारिषु,प्रश्न० २आश्र० द्वार।

सहा--सभा--स्त्री०। "ख-घ-थ-ध-भाम् "॥ ८। १। १८७॥ इति भस्य हः। प्रा०। ग्रामजनसमवायस्थाने, व्य० १ उ०। (अस्य वर्णकः 'लवणसमुद्द' शब्दे षष्ठभागे गतः।)

सखा--सखिन् सुविभक्ति । बालवयस्ये , स्था० ३ ठा० ४ उ०।समानभोजनपाने गाढतमस्नेहे,जी० ३ प्रति० ४ अधि०। सखिशब्दो नान्तः सुविभक्तौ सखेति रूपम्। ततः खस्य हत्वे। "टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः"॥८। ३। २९॥ इतिस्त्रिया वर्त्तमानान्नाम्नः परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति। सहीअ। सहीआ। सहीइ। सहीए। प्रा० ३ पाद।

स्वधा--अव्य०। पितृभ्यो दाने, प्रति०।

सहाय--सहाय--त्रि०।शिष्ये,उत्त० ३२ अ०। सहचारिणि,ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। परलोकसाधनद्वितीये, दश० २ चू०।

सहायकिच्च--सहायकृत्य--न०। मित्रादिकृते सहायकर्मणि, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ०।

सहायग--सहायक--पुं०। परस्परेण साहाय्यकारिणि, भ० १० श० ४ उ०।

सहायपच्चक्खाण--सहायप्रत्याख्यान--न०। साहाय्यकारिणां परिहारे, उत्त २९ अ०।

तत्फलम्--

सहायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?। सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणयइ। एगीभावभूए य णं जीवे एगत्तं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमतुमे सजमबहुले संवरबहुले समाहिए यावि भवइ ॥ ३९ ॥

सहायाः--साहाय्यकारिणः सङ्घाटकस्य साधवस्तेषां प्रत्याख्यानं साहाय्यप्रत्याख्यानं तेन साहाय्यप्रत्याख्यानेन हे भगवान् ! जीवः किं फलं जनयति । गुरुराह--हे शिष्य ! साहाय्यप्रत्याख्यानेन एकीभावं जनयति एकीभावभूतश्चैकत्वं प्राप्तो जीवः एकाग्रं भावयन् एकावलम्बनत्वं चाभ्यस्यन् अल्पशब्द -अल्पजल्पको भवति । अल्पझञ्झो भवति-अविद्यमानझञ्झोऽविद्यमानवाक्कलहो भवति। पुनरल्पकषायो भवति, अल्पकलहोऽविद्यमानरोषसूचकवचनो भवति , तथा--अल्पतुमन्तुमो भवति--अविद्यमानं तुमन्तुमम् इति त्वं त्वम् इति वाक्यं यस्य स अल्पतुमतुमः , त्वम् एव एतत्कार्यं कृतवान् त्वम् एव सदा अकृत्यकारी वर्त्तसे इत्यादि प्रलपनं न करोति। पुनः साहाय्यप्रत्याख्यानेन संयमबहुलो भवति। संयमः सप्तदशविधः स बहुलः प्रचुरो यस्य स संवरबहुलस्तादृशो भवति। स च पुनः समाधिबहुलो भवति समाधिश्चित्तस्वास्थ्यं तेन बहुलः समाधिबहुलः समाधिप्रधानो भवति । पुनः समाहितश्चापि भवति ज्ञानदर्शनचारित्राढ्यो भवतीत्यर्थः । उत्त० २९ अ०।

सहाव--स्वभाव--पुं०। स्वो भावः ।आत्मीये भावे,न०।सूत्र०। नि० चू०। धम्मो त्ति सहावो त्ति एगट्ठा। नि० चू०२० उ०। यो० बिं०। अनु०। धर्मे,स्था० ६ठा०३उ०।आव०। विशे०। स्वकीयोत्पत्तौ,सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०। उत्पादव्ययध्रौव्यपरिणामे, विशे०। अने०। निसर्गे,स्था०२ ठा० १ उ०। पं० व०। सूत्र०। सद्भावे धर्मे,द्रव्या० ११ अध्या०। स्था०। द्रव्याणां प्रकृतौ, द्रव्या० १२ अध्या०। 'वत्थू वसइ सहावे, सत्ताओ चेयणं व्व जीवम्मि। न विलक्खणम्मि तणओ, भिन्ने छायातवे चेव॥१॥ स्था० ३ ठा० ३ उ०। (स्वभावादेव जगत् इति 'किरियावाइ' शब्दे तृतीयभागे २५५ पृष्ठे दर्शितम्। यो० बिं०।

अत्रैव परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह--

स्वभाववादापत्तिश्चे--दत्र को दोष उच्यताम्।
तदन्यवादाभावश्चे--न्न तदन्यानपोहनात् ॥ ७८ ॥

स्वभाववादापत्तिः--" कः कण्टकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं, विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । स्वभावतः सर्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ॥ १ ॥"

एवलक्षणो य स्वभाववादस्तस्यापत्ति प्रसङ्गस्तत्स्वभा-वात्कार्योत्पत्त्यभ्युपगमे चेद्यदि ब्रूषे आचार्य ! अत्र-स्वभाववादापत्तौ को दोष ?, उच्यताम्--भण्यताम्। तद्-न्यवादाभाव --कालादिशेषकारणापलाप चेत्--यदि ब्रूषे आचार्य !, न--नैव, तत्--परोक्तम्। कुत इत्याह-तदन्यान पोहनात्-तस्मात्तत्स्वाभाव्याद्येऽन्ये कालादयस्तेषामनपो-हनाद्--अनिराकरणात्, तेषामपि कारणत्वेनाभ्युपगमात्।

एतदेव भावयन्नाह--

कालादिसचिवश्चाय-मिष्ट एव महात्मभिः।
सर्वत्र व्यापकत्वेन, न च युक्त्या न युज्यते ॥ ७९ ॥

कालादिसचिवश्च-कालादिसहाय पुन अयम्--स्व-भाव, इष्ट एव-सम्मत एव महात्मभि -सिद्धसेनमल्लवा-दिप्रभृतिभिरस्मत्स्वयूथ्यै। कथमित्याह-सर्वत्र कार्ये व्या-पकत्वेन कार्त्स्न्यवृत्त्या सम्मतिप्रभृतिशास्त्रेषु न चेष्टमा-त्रमेवद किं तु युक्तियुक्तमपीत्याह-नच--नैव युक्त्या-उप-पत्त्या न युज्यते किन्तु युज्यत एव।

तथाहि--

तथात्मपरिणामात्तु, कर्मबन्धस्ततोऽपि च।
तथा दुःखादि कालेन, तत्स्वभावाद्दते कथम् ॥ ८० ॥

तथात्मपरिणामात्तु--तत्प्रकारात्मपरिणतेरेव कर्मबन्ध.-कर्मोपादान सपद्यते ततोऽपि च--कर्मबन्धाच्च तथा दु खादि-तत्प्रकारसुखदु खलक्षण कार्यमुज्जृम्भते। कालेन-ग्रीष्मवर्षादिरूपेण तत्स्वभावादृते--तत्स्वभाव विना क-थम्--केन प्रकारेण ?, नैवेत्यर्थ। तत्स्वाभाव्ये तु सति स्वपरिणामादेवोपात्तकर्मतथाविधकालबलेन सुखदु खभा-गात्मा भवतीति।

एव च तत्स्वाभाव्याधीने सति सर्वस्मिन् कार्ये--

वृथाकालादिवादश्चे-न्न तद्बीजस्य भावतः।
अकिंचित्करमेतच्चे-न्न स्वभावोपयोगतः ॥ ८१ ॥

वृथा--विफल कालादिवादस्तत्स्वाभाव्यविलक्षणकारणा-भ्युपगम. चेद्-यदि ब्रूष, न--नैव एतद्यदुक्त परेण। कुत इत्याह--तद्बीजस्य--कालादिबीजस्य तच्छक्तिरूपस्य भा-वत. सत्त्वात् तत्स्वाभाव्याधीनतायामपि कार्याणाम् अ-किंचित्करम्--कार्याकारि। एतत्कार्यादिबीज चेत्-यद्युच्यत परेण न-नैव। एतत्कुत इत्याह--स्वभावोपयो-गत --स्वभावे सर्वभावाना कार्येषु स्वत एव प्रवर्त्तमाने उपयोगत कालादिबीजाना सहकारित्वेन व्यापारान्मृद इव घटपरिणतौ चक्रचीवरादीनामिति।

एतदेव भावयति--

सामग्र्याः कार्यहेतुत्वं, तदन्याभावतोऽपि हि।
तदभावादिति ज्ञेयं, कालादीनां नियोगतः ॥८२॥

सामग्र्याः--समग्रसयोगलक्षणाया[1] कार्यहेतुत्व सामान्येन घटादिसाध्यनिमित्तत्वम्। तदन्याभावतोऽपि हि तस्य परि-णामिकारणस्य यान्यन्यानि सहकारिकारणानि तेषामभाव-तोऽभावात् किंपुन परिणामिहेतोरभाव इत्यपि हि शब्दार्थ। तदभावात्-कार्याभावात् इति--अस्मात्कारणात् ज्ञेयम्--अवगन्तव्यम्, प्रस्तुतमपि कार्य कालादीना सहकारिणा नि-योगतो-व्यापारात् तत्स्वाभाव्ये सत्यपि न पुनरन्यथेति।

प्रस्तुतमेवाश्रित्याह--

एतच्चान्यत्र महता, प्रपञ्चेन निरूपितम्।
नेह प्रतन्यतेऽत्यन्तं, लेशतस्तूक्तमेव हि ॥ ८३ ॥

एतच्च-एतत्पुन सामग्र्या -कालादिकाया कार्यहेतु-त्वम्। अन्यत्र-शास्त्रवार्तादिसमुच्चयादिषु महता-बृहता प्रपञ्चेन निरूपित-चर्चित यत, ततो न नैवह शास्त्रे प्र-तन्यते-विस्तार्यते अत्यन्तमतीव। लेशतस्तु सक्षेपेण पुन-रुक्तमेव हि-दर्शितमेव हि। यो० बिं०।

सहावफुल्ल--स्वभावफुल्ल--त्रि०। स्वभावसिद्धे विकसिते, द-श० १ अ०।

सहाववाइ--स्वभाववादिन्--पु०। अस्ति स्वभाव करण-त्वेनाशेषस्य जगत स्वभाव, स्वभाव इति कृत्वा, तेन हि जीवाजीवभव्यत्वमूर्त्तत्वादीना स्वरूपानुविधानात् इत्येव स्वभावकारणिकवादिषु, सूत्र० १ श्रु ११ अ०। स्था०। (पुण्यपापे अनभ्युपगच्छत स्वभाववादिनो मत 'तज्जीवत-च्छरीरवाइ (ण)' शब्दे ४ भागे २१७२ पृष्ठे विस्तरतो गतम्।) इह सर्वे भावा स्वभाववशादुपजायन्ते, तथाहि-मृद कुम्भो भवति न पटादि, तन्तुभ्योऽपि पट उपजायते न कुम्भादि, एतच्च प्रतिनियतभवन न तथा स्वभावतामन्तरेण घटाको-टीसण्टङ्कमाटीकते, तस्मात् सकलमिद स्वभावकृतमव-सेयम्। अपिच-आस्तामन्यत् कार्यजातम् इह मुद्गपक्तिरपि न स्वभावमन्तरेण भवितुमर्हति, तथाहि-स्थाली-धनका-लादिसामग्रीसम्भवेऽपि न काङ्कटुकमुद्गाना पक्तिरुपलभ्यत, तस्माद्-यद् यद्भावे भवति यदभावे च न भवति तत्तदन्वय-व्यतिरेकानुविधायि तत्कृतमिति स्वभावकृता मुद्गपक्तिरप्ये-ष्टव्या। तत सकलमेवेद वस्तुजात स्वभावहेतुकमवसेय-मिति। न०।

यदाहु स्वभाववादिन.--

इह सर्वे भावा स्वभाववशादुपजायन्ते इति, तदपि प्र-तिक्षिप्तमवगन्तव्यम्, उक्तरूपाणा प्रायस्तत्रापि समानत्वा-त्, तथाहि-स्वभावो भावरूपो वा स्यादभावरूपो वा ?, भावरूपोऽप्येकरूपोऽनेकरूपो वेत्यादि सर्व तदवस्थमेवा-त्रापि दूषणजालमुपढौकते। अपि च-य स्वो भाव स्व-भाव, आत्मीयो भाव इत्यर्थ, स च कार्यगतो वा हेतु-र्भवेत् कारणगतो वा ?। न तावत्कार्यगतो, यत. कार्ये प-रिनिष्पन्ने सति स कार्यगत. स्वभावो भविष्यति, ना-निष्पन्ने, निष्पन्ने च कार्ये कथ स तस्य हेतु. ?, यो हि यस्यालब्धलाभसम्पादनाय प्रभवति स तस्य हेतु, कार्ये च परिनिष्पन्नतया लब्धात्मलाभम्, अन्यथा तस्यैव स्व-भावस्याभावप्रसङ्गात्, ततः कथं स कार्यस्य हेतुर्भव-ति ?। कारणगतस्तु स्वभाव कार्यस्य हेतुरस्माकमपि स-म्मत, स च प्रतिकारण विभिन्नस्तेन मृद. कुम्भो भवति न पटादि., मृद. पटादिकरणस्वभावाभावात्। तन्तुभ्योऽपि पट एव भवति न घटादि, तन्तूना घटादि-करणे स्वभावाभावात्। ततो यदुच्यते--'मृदः कुम्भो भव-

---
१--'काल' शब्दादृष्टव्य.।

ति न पटादि' रित्यादि तत्सर्वं कारणगतस्वभावाभ्युपगमे सिद्धसाध्यतामध्यासीनमिति न नो बाधामादधाति। यदपि चाक्तम्—'आस्तामन्यत्कार्यजात' मित्यादि, तदपि कारणगतस्वभावाङ्गीकारेण समीचीनमेवावसेयम्। तथाहि—ते काङ्कटुकमुद्गा स्वकारणवशतस्तथारूपा एव जाता ये स्थालीन्धनकालादिसामग्रीसम्पर्केऽपि न पाकमश्नुवते इति। स्वभावश्च कारणादभिन्न इति सर्वं सकारणमेवेति स्थितम्। उक्तं च—' कारणओ उ हेऊ केण व निट्ठा त्ति नियकज्जस्स?। न य सो तओ वि भिन्नो,सकारणं सव्वमेव तओ" ॥१॥ न०। सूत्र०। ('णियई' शब्देऽपि चतुर्थभागे २०८५ पृष्ठे वक्तव्यता।)

सहावसुह–स्वभावसुख–न०।सहजात्यन्तिकैकान्तानन्दे,अष्ट० २ अष्ट०।

सहावहीण–स्वभावहीन–न०। वस्तुन प्रत्यक्षादिप्रसिद्धे स्वभावमतिरिच्यान्यथावचने, यथा शीतोऽग्निर्मूर्तिमदाकाशमित्यादि। आ० म० १ अ०। विशे०।

सहावावेयगामि(ण्)–स्वाभावाद्वैतगामिन्–त्रि०। स्वभावस्य यत् अद्वैतमेकत्वं स्वभावाद्वैतम्। तत्र गमनशीले, अष्ट० १७ अष्ट०।

सहिण–श्लक्ष्ण–त्रि०। सूक्ष्मे, नि० चू० ७ उ०। आचा०। मसृणे, नि० चू० २० उ०।

सहिणकल्लाण–श्लक्ष्णकल्याण–न०। श्लक्ष्णानि—सूक्ष्माणि च तानि वर्णच्छव्यादिभिश्च कल्याणानि शोभनानि वा सूक्ष्मकल्याणानि। सूक्ष्मे शोभने च वस्त्रे, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ०।

सहिण्हु–सहिष्णु–पुं०।सोढुं समर्थे,नि० चू० ४ उ०। आव०।

सहिय–सहित–त्रि०। मिलिते,आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०। समन्विते, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०। ज्ञा०। आचा०। युक्त,सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। स्था०। भ०। सह हितेन वर्त्तत इति सहित।परमार्थभूतैर्हितै (सूत्र०१श्रु० १६ अ०।)ज्ञानादिभि समन्विते सूत्र० २ श्रु० १ अ०। आचा०। आ० चू०। इन्द्रियचतुष्टयापेते,प्रश्न०१ आश्र० द्वार। आचा०। त्रयोदशे महाग्रहे, स्था०। च० प्र०। कल्प०। सू० प्र०। जं०। सूत्र०।

दो सहिया, स्था० २ ठा० ३ उ०।

स्वहित–त्रि०। स्वस्मै हित स्वहित। परमार्थानुष्ठानविधायिनि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। आत्महिते,सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०।

सहियव्व–सोढव्य–त्रि०। मर्षणीये,आचा०१श्रु० २अ०६उ०।

सहिवाय–सखिवाद–पुं०। सखेत्येववादे,सूत्र०१ श्रु० ६ अ०।

सहिहेउ–सखिहेतु–पुं०। मित्रनिमित्ते, स० ३० सम०।

सहु–सह–त्रि०। समर्थे, नि० चू० १ उ०।

सहेउ–सहेतु–त्रि०। सह हेतुनाऽन्वयव्यतिरेकरूपेण वर्त्तत इति सहेतुः। सूत्र० २ श्रु० १ अ०। सकारणे, नि० चू० २० उ०।

सहेउं–सहित्वा–अव्य०। समर्थो भूत्वेत्यर्थे, दश० ३ अ०।

सोढुम्–अव्य०। समर्थो भवितुमित्यर्थे, 'सक्का सहेउ' दश० ६ अ० ३ उ०।

सहोढ–सहोढ–त्रि०। सदृश, नि० चू० १५ उ०। समोषे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। बृ०।

सहोयर–सहोदर–पुं०। समातृके भ्रातरि, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। अन्त०। आ० म०।

सहोयरी–सहोदरी–स्त्री०। समातृकाया भगिन्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सा–श्रा–पुं०। श्राति-पचति तत्त्वार्थश्रद्धान निष्ठा नयतीति-श्रा। श्राद्धिनि, "श्रद्धालुता श्राति पदार्थचिन्तना-द्धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम्।" स्था० ४ ठा० ४ उ०।

स्वा–स्त्री०। स्वकीयायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

श्वन्-पुं०। कुक्कुरे, श्वन्शब्दस्य सा साणो इति प्रयोगौ भवत, प्रा०।

साअड्ढ–कृष–धा०। विलेखने, "कृषे कड्ढ--साअड्ढाञ्चाण-च्छायञ्छाइञ्छा" ॥८। ४ ।१८७॥ इति कृषे साअड्ढाऽऽदेश। साअड्ढइ। कर्षति। प्रा० ४ पाद।

साअर–सागर–पुं०। समुद्रे, 'साअरो व्व खीरोओ।" प्रा०।

साइ–साति–पुं०। सातिशयेन द्रव्येण परस्य हीनगुणस्य द्रव्यस्य संयोगे, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। भ०।

सादि–न०। आदिरिहोत्सेधाख्यनाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते। सहादिना नाभेरधस्तनकायलक्षणेन वर्त्तते इति सादि। अनु०। उत्सेधबहुले संस्थानभेदे, न०। स्था०। यद्धि नाभितोऽधश्चतुरस्रलक्षणयुक्तमुपरि च तदनुरूप न भवति। भ० १४ श० ७ उ०। इह यद्यपि सर्वशरीरमादिना सह वर्त्तते तथाऽपि सादित्वविशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते, तत उक्तम्—उत्सेधबहुलमिति। इदमुक्तं भवति-यत्संस्थान नाभेरध प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीन तत्सादीति। जी० १ प्रति०। प० स०।

साचि–न०। अपर तु साचीति पठन्ति, तत्र साचीति प्रवचनवेदिन शाल्मलीतरुमाचक्षते, तत साचीव यत्संस्थानम्, यथा शाल्मलीतरो स्कन्धकाण्डमतिपुष्टमुपरि च न तदनुरूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधोभाग. परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु हीन इति। जी० १ प्रति०। पं० सं०।

स्वाति–पुं०। वायुदेवताके (जी०१प्रति०।) नक्षत्रभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ०। हारीतगोत्रे बलिस्सहशिष्ये श्यामार्यगुरौ,"हारियगोत्तं साइं च वंदामो" बलिस्सहस्यापि शिष्यं हारीतगोत्रं स्वातिनामानं वन्दे। तं०। हैमवतनामकर्मभूमिवृत्तवैताढ्य-पर्वतस्य श्रद्धावतीनाम्नोऽधिष्ठायके देवे, स्था० ३ ठा० १ उ०।

साइजोग–सातियोग–पुं०। अविश्रम्भसम्बन्धे सातिशयेन वा द्रव्येण निरतिशयस्य योगे तत्प्रतिरूपकरणे, भ० १२ श० ५ उ०।

साइज्जणा–स्वादना–स्त्री०। सेवायाम्, स्था० ३ ठा० ३ उ०।

अभिव्यञ्जने, प्रतिबन्धविधाने, विशे० । अभ्युपगमे, आचा०२ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । कर्मबन्धास्वादने, सातिज्जणा दुविहा-अणुमोयणे, कारावणे, य । नि० चू० १ उ० ।

साइज्जत्तए--स्वादयितुम्--अव्य० । भोक्तुमित्यर्थे, औ० ,

सइज्जमाण--स्वादमान--त्रि० । अनुमनने व्य० १ उ० ।

सइज्जिया--स्वादि(माइज्जि)ता--स्त्री०। साइज्ज धातुरास्वादने , तत उपभुज्यमाना यस्तत्सम्बन्धिन्या प्रमार्जनायाम् ,"साइज्जिया पमज्जण " त्ति । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

साइणी--शाकिनी स्त्री० । व्यन्तरीभेदे, प्रति० । सूत्र० ।

साइदत्त--स्वातिदत्त--पु० । चम्पावास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, आ० म० १ अ० । आ० चू० । ('वीर ' शब्दे षष्ठभागे स्वातिदत्तब्राह्मणवक्तव्यता गता ।)

साइपुत्त- स्वातिपुत्र--पु० । शौद्धोदनि भ्वजीकृत्यासन्मार्गप्रकाशके आचार्ये, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

साइबंध--सादिबन्ध--पु० । य पूर्वं व्यवच्छिन्न पश्चात्पुनरपि भवति स सादिबन्ध । कर्मबन्धभेदे, कर्म० ५ कर्म० ।

साइबहुल--सातिबहु--त्रि० । सातिशयेन द्रव्येण परस्य हीनगुणस्य द्रव्यसयोग सातिस्तद्वहुल । तत्करणप्रचुरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

साइबुद्ध--सातिबुद्ध--पु० । भरतवर्षे उत्सर्पिण्या भविष्यति चतुर्विंश तीर्थकरे, स० ।

साइम--स्वादिम--त्रि० । स्वद आस्वादन इत्यस्य च स्वाद्यते इति स्वादिमम् । आव०६अ०। स्वदन स्वादस्तेन निर्वृत्त तथैवेदमिति स्वादिमम् । एलाफलकर्पूरलवङ्गपूगीफलहरीतकीनागरादिके आहारभेदे, प्रव० ४ द्वार । पिं० । स्था० । आचा० । आ० चू० । पञ्चा० (स्वादिमस्वरूप 'पच्चक्खाण ' शब्दे पञ्चमभागे १०५ पृष्ठे गतम् ।)

साइय--सादिक--न० । सहाऽऽदिना वर्त्तत इति सादिकम् । आदिना सहिते, उत्त० ४ अ० । सादिको लोक इति प्रपञ्चना । तथा चाहु -"आसीदिद तमोभूत--मप्रज्ञातमलक्षणम् । अप्रतर्क्यमविज्ञेय, प्रसुप्तमिव सर्वत. ॥१॥ तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टे स्थावरजङ्गमे । " इत्यादि । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

साइरेग--सातिरेक--त्रि० । साधिके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

साइसंठाण--सादिसंस्थान--न० । सह आदिना नाभेरधस्तनभागरूपेण यथोक्तप्रमाणयुक्तेन वर्त्तत इति सादि । सर्वमपि हि शरीरं सादि, तत सादित्वविशेषणान्यथानुपपत्तेरादिरिह विशिष्टो ज्ञातव्य । तच्च सस्थान चेति । सस्थानभेदे, यत्राभेरधो यथोक्तप्रमाणयुक्तमुपरि च हीन तत्सादिसस्थानम् । कर्म० १ कर्म० । प० स० ।

साइसंपओय--सातिसंप्रयोग--पु० । सातिशयेन द्रव्येण कस्तूरिकादिना अपरस्य द्रव्यस्य सप्रयोग । रा० । सहातिशयेन सप्रयोगो--योग । यदिवा--सातिशयेन द्रव्येण कस्तूरिकादिनाऽपरस्य द्रव्यस्य सप्रयोग. सातिसम्प्रयोग. । दशा० ६ अ० । ज्ञा० । लोकवञ्चनार्थं द्रव्यान्तरसयोगे, ' सो होइ साइजोगो, दव्व ज बुहियअण्णदव्वेसु । दोसगुणा वयणेसु य, अत्थविसवायण कुणइ' ॥ १ ॥ रा० । दशा० ।

साइमपज्जवमिय--सादिपर्यवसित--त्रि० । सहादिना वर्त्तत इति सादि । तथा पर्यवसान पर्यवसित भावे क्त प्रत्यय । सह पर्यवसितेन वर्त्तन्त इति सपर्यवसितम् । नं० । आद्यन्तसहिते श्रुतभेदे, न० ।

साइसुय--सादिश्रुत--न० । पर्यायास्तिकनयमते सादिसहिते श्रुतभेदे, विशे० ।

साउ--स्वादु--त्रि० । रसनासुखदे, उत्त० ३२ अ० ।

साउणिय--शाकुनिक--पु० । शकुनैश्चरति शाकुनिक । प्रति०। शकुनान् हन्तीति शाकुनिक । शकुनिबधोपजीविनि, अनु० । प्रश्न० । स्था० ।

साउफल--स्वादुफल--त्रि० । स्वादूनि फलानि येषा ते स्वादुफला । रा० । मिष्टफलेषु, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । जी०।

साउय--स्वादुक--त्रि० । स्वादुभोजनवति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अनु० ।

सायुष्--पु० । सहायुषा वर्त्तन्त इति सायुष । ससारिजीवेषु, स्था० २ ठा० १ उ० ।

साएय--साकेत--पु० । अयोध्यायाम् , स्था० १० ठा० ३ उ० । ' कोसलासु साकेयं नाम नगर ' । प्रज्ञा० १ पद । आ० क०। आ० म० । साकेत नगर कोशलाजनपद । प्रव० २७५ द्वार । आ० म० । सूत्र० । (' अउज्झा ' शब्दे प्रथमभागे ३४ पृष्ठे कल्प उक्त ।)

सक्खिण--साक्षिन्--पुं० । गौणादित्वाद्रूपनिष्पत्ति । प्रा० । अनुभवकारिणि, पाइ० ना० ।

साग--शाक- पु० । पूर्वदेशप्रसिद्धे पक्वबस्तुलादिके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । स्था० । नि० चू० । सू० प्र० । शाकस्तक्रसिद्ध इति । भ० ७ श० १० उ० ।

सागडायण--शाकटायन--पु० । शकटर्षिगोत्रापत्ये, नं० । कल्प० । (' आगम ' शब्दे द्वितीयभागे ५३ पृष्ठे विस्तरो गत ।)

सागडि--शाकटि--पुं० । शकटनन्दने स्थूलभद्रे, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

सागडिय--शाकटिक--पु० । शकटाना गन्त्रीविशेषाणा समूहे, भ० १५ श० । शकटैश्चरति शाकटिक । शकटवहनोपजीविनि, आ० चू० ६ अ० । गन्त्रीवाहक, उत्त० ५ अ० । स्था०।

सागणिउवस्सय--साग्निकोपाश्रय--पु० । अग्निसहिते उपाश्रये, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

सागपत्त--शाकपत्र--न० । वृक्षविशेषपत्रे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सागपाग--शाकपाक--पुं० । मूलादिशाकपचने, " सुफणिं च सागपागाए,आमलगाइ दगाहरणं ।" सूत्र०१श्रु०१-अ०४ उ०।

सागमावेक्ख-स्वागमापेक्ष-त्रि०। स्वागमानुकारिणि, ध०१ अधि०।

सागय-स्वागत-न०। शोभनमागमने, भ०२ श०१ उ०। आ० म०। आ० चू०।

सागर-सागर-पु०। समुद्रे,त०। औ०। प्रश्न०। दर्श०। द्वी०। अन्त०। ओघ०। आव०। 'एग च ण मह सागरम्मि वीई-सहस्सकलिय। स्था० १० ठा० ३ उ०। अन्धकवृष्णेर्धारण्या जाते पुत्रे, अन्त०। स्था०। (स च अरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य शत्रुञ्जये सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना प्रथमवर्गस्य तृतीयेऽध्ययने सूचितम्।) धातकीखण्डभरतक्षेत्रजे हरिषेणस्य राज्ञः समुद्रदत्तासम्भवे पुत्रे, उत्त० ६ अ०। जिनदत्तस्य भद्राया भार्याया जाते आत्मजे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०। ऐरवत वर्षे भविष्यति पञ्चमे तीर्थकरे, प्रव०७ द्वार। जम्बूद्वीप मालवद्वक्षस्कारपर्वतस्य पञ्चमकूटे, ज० ४ वक्ष०। सप्तमबलदेववासुदेवयो पूर्वभवधर्माचार्ये, स०। ति०।

सागरकूड-सागरकूट-न०। जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य नन्दनवनस्य सप्तमे माल्यवतश्च पश्चिमे कूटे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सागरचंद-सागरचन्द्र-पु०। द्वारवत्या नगर्या निषधस्य पुत्रे बलदेवपौत्रे, विशे०। आ० म०। दर्श०। आ० चू०। रा०। साकेतनगरे चन्द्रावतसकस्य राज्ञ सुदर्शनागर्भजे पुत्रे, आ० म० १ अ०। दर्श०। ('अणुओग' शब्दे प्रथमभागे २८८ पृष्ठे कथा गता।) मुनिचन्द्रपुत्रे स्वनामख्याते साधौ, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

सागरदत्त-सागरदत्त-पु०। चम्पायां नगर्यांमुदुम्बरदत्तस्य पितरि स्वनामख्याते सार्थवाहे, विपा० १ श्रु०७ अ०। स्था०। कौशाम्ब्या कुक्कुटयुद्धदशके स्वनामख्याते श्रेष्ठिपुत्रे, उत्त० १३ अ०। ('बमदत्त' शब्दे पञ्चमभागे कथोक्ता।) जिनदत्तसार्थवाहमित्रे स्वनामख्याते सार्थवाहे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। ('अड' शब्दे प्रथमभागे ४१ पृष्ठे कथोक्ता।) सुकुमालिकापतौ श्रेष्ठिनि, पिं०। ('उद्देसिय' शब्दे द्वितीयभागे ८१८ पृष्ठे कथोक्ता।) भारते वर्षे पद्मिनीखण्डनगरे स्वनामख्याते सार्थवाहे, ती० ६ कल्प। ('अस्सावबोहि शब्दे प्रथमभागे ८६०पृष्ठे कल्पोऽय दर्शित।)साकेते नगरेऽशोकदत्तस्य स्वनामख्याते पुत्रे, आ० क०१ अ०। ('माया' शब्दे षष्ठभागे २४१ पृष्ठे कथोक्ता।) तृतीयबलदेवस्य पूर्वभवजीवे, स०।

सागरदत्ता-सागरदत्ता-स्त्री०। पञ्चदशस्य तीर्थकरस्य निष्क्रमणशिविकायाम्, स०।

सागरपविभत्ति-सागरप्रविभक्ति-न०। सागराकाराप्रविभाग दर्शके नाट्यभेदे, रा०।

सागरपोय-सागरपोत-पु०। 'पच्चक्खाण' शब्दे पञ्चमभागे ११७ पृष्ठे उदाहृते स्वनामख्याते सार्थवाहे, आव० ६ अ०। आ० चू०।

सागरमह-सागरमह-पुं०। सागरोद्देशके उत्सवे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सागरय-सागरक-पुं०। 'तितिक्खा' शब्दाङ्के चतुर्थभागे२४१ पृष्ठे अग्निकपर्वतकसहचरदारके, आव० ४ अ०। आ० चू०।

सागरवट-सागरवड-पु०। मत्स्यविशेषे, जी० १ प्रति०।

सागरवर-सागरवर-पु०। स्वयम्भूरमणे, आव० २ अ०।

सागरवरगंभीर-सागरवरगम्भीर-पु०। सागरवर -स्वयम्भूरमणाख्यसमुद्र परीषहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात्तस्मादपि गम्भीर। परीषहाद्यक्षोभ्ये सागरवद्गम्भीरे, 'सागरवरगम्भीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसतु।' ध० २ अधि०। दश०।

सागरवरमेहलाहिवइ-सागरवरमेखलाधिपति-पु०।सागर एव वरा मेखला काञ्ची यस्या सा सागरवरमेखला पृथ्वी तस्या अधिपतयो ये ते तथा। राजसु, भ० १२ श० ६ उ०।

सागरसेण-सागरसेन-पु०। मुनिसेनभ्रातरि स्वनामके मुनौ, आ० चू० १अ०। ('उसभ' शब्दे तृतीयभागे ११३७ पृष्ठे ललिताङ्गदेववक्तव्यतायामुक्ताऽस्य वक्तव्यता।)

सागरोवम-सागरोपम-न०।सागरेणोपमाऽस्मिंस्तत्। स्था० २ ठा० ४ उ०। दशभि कोटिकोटिभिर्गुणिते पल्योपमकाले, आ० म० १ अ०। अने०। विशे०। स्था०। प्रव०। जी०। प्रश्न०। ज०। "एएसिं य पल्लाण, कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिआ। त सागरोवमस्स उ, एगस्स भवे परीमाण॥१॥" ज०२ वक्ष०। उद्धाराऽद्धाक्षेत्रभेदात् त्रिधा। ति०। ज्यो०। भ०। अनु०। स्था०। (पल्योपमस्वरूप 'पलिओवम' शब्दे पञ्चमभागे ७२३ पृष्ठे गतम्।)

सागवच्च-शाकवर्चस्-न०। यत्र शाक शटित्वा वर्चोरूपं बिभर्ति तस्मिन् स्थाने, नि० चू० ३ उ०। आचा०।

सागविहि-शाकविधि-पु०। शाकप्रकारे,उपा० १ अ०।('आणद' शब्दे द्वितीयभागे ११० पृष्ठेऽस्य सूत्रम्।)

सागार-साकार-न०।सह आकारैर्ग्राह्यभेदैर्वर्त्तत इति साकारम्।सविशेषे ज्ञाने,सम्म०१काण्ड।विशेषग्रहणप्रवणे ज्ञाने, 'सागारे से णाणे अणागारे दसणे' सम्म०२काण्ड। भ०। दर्श०। कर्म०। सहाकारेण जातिवस्तुप्रतिनियतग्रहणपरिणामरूपेण "आगारो उ विसेसो"इति वचनाद्विशेषेण वर्तन्त इति साकाराणि। अयमर्थ -वक्ष्यमाणानि चत्वारि दर्शनान्यनाकाराणि, अमूनि च पञ्च ज्ञानानि साकाराणि। तथाहि-सामान्यविशेषात्मक हि सकल ज्ञेय वस्तु, कथमिति चेदुच्यते-दूरादेव हि शालतमालतालवकुलाशोकचम्पककदम्बजम्बूनिम्बादिविशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारित तरुनिकरमवलोकयत सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनक यदपरिस्फुट किमपि रूप चकास्ति तत्सामान्यरूपमनाकार दर्शनमुच्यते। "निर्विशेष विशेषाणामग्रहो दर्शनमुच्यते" इति वचनप्रामाण्यात्। यत्पुनस्तस्यैव निकटीभूतस्य तालतमालशालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारित्तमेव महीरुहसमूहमुत्पश्यतो विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनक परिस्फुटं रूपमाभाति तद्विशेषरूपं साकार ज्ञानम्। अप्रमेयप्रभावपरमेश्वरप्रवचनप्रवीणचेतस प्रतिपादयन्ति, सह विशिष्टाकारेण वर्तत इति कृत्वा। तदेव प्रतिप्राणिप्रसिद्धप्रमाणाबाधितप्रतीतिवशात् सर्वमपि वस्तुजात सामान्यविशेषरूपद्वयात्मकं भावनीयमिति ॥११॥ कर्म० ४ कर्म०।

साकारमिदानीमाह—

महतरयागाराई, आगारेहिं जुअं तु सागारं ।
आगारविरहिअं पुण, भणियमणागारनामं ति ॥१६७॥
किं तु अणाभोगो इह,साऽऽगारो अहव दुन्नि भणिअन्वो।
जेण तिणाइ खिविज्जा,मुहम्मि निवडिज्ज वा कहवि।१६८।
इय कयआगारदुगं, पि सेसआगाररहिअमणागारं ।
दुब्भिक्खवित्तिकता-र गाढरोगाइए कुज्जा ॥ १६६ ॥

आ-मर्यादया मर्यादाख्यापनार्थमित्यर्थ , क्रियन्ते—विधीयन्ते इत्याकारा , अनाभोगसहसाकारमहत्तराकारादय , अय महानयमतिशयेन-महान्महत्तर अतिशये तरप्तमपाविति । महत्तर एवाकारो महत्तराकार ; स आदिर्येषा, ते च ते आकाराश्च, तैर्युक्त साकारमभिधीयते । कोऽर्थ ? भुजिक्रिया प्रत्याख्यानेन मया निषिद्धा परमन्यत्र महत्तराकारादिभिर्हेतुभूतैरेतेभ्योऽन्यत्रत्यर्थ । एतेषु सत्सु भुजिक्रियामपि कुर्वतो न भङ्ग इति । यत्र भक्तपरित्याग करोति तत् साकारमिति । प्रव०४ द्वार । आ० चू० । ऋषभदेवस्य एकादशे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सागार-पु० । सह अगारेण गृहेण वर्तत इति सागार । गृहस्थे, आ० म० १ अ० । प्रव० । स्था० । सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, भ० ७ श० २ उ० ।

सागारकड--साकारकृत-त्रि० । प्रत्याख्यानभेदे, आव० ।

साम्प्रत साकारद्वार व्याचिख्यासुराह—

मयहरगागारेहिं, अन्नत्थ वि कारणम्मि जायम्मि ।
जो भत्तपरिच्चाय, करेइ सागारकडमेयं ॥ १५७४ ॥

अय च महानय च महान् अनयोरतिशयेन महान् महत्तर , आक्रियन्त इत्याकारा । प्रभूतैवविधाकारसत्ताख्यापनार्थ बहुवचनमतो महत्तराकारैर्हेतुभूतैरन्यत्र वा—अन्यस्मिन्ननाभोगादौ कारणजाते सति भुजिक्रिया करिष्येऽहमित्येव या भक्तपरित्याग करोति साकारकृतमेतदिति गाथार्थः । "अवयवत्थो पुण-सह आगारेहिं सागार, आगारा उवरिं सुत्ताणुगमे भणिणहिति । तत्थ महत्तरागारेहिं महल्लपयोयणेहिं, तेण अभत्तट्ठो पच्चक्खातो । ताहे आयरिएहिं भण्णति-अमुग गाम गतव्वं । तेण निवेइय जथा मम अज्ज अभत्तट्ठो , जति ताव समत्थो करेतु जातु य । ण तरति अण्णो भत्तट्ठितो अभत्तट्ठितो वा , जो तरति सो वच्चतु । णत्थि अण्णो तस्स वा कज्जस्स अ समत्थो ताहे तस्स च्चेव अभत्तट्ठियस्स गुरू विसज्जयन्ति । परिसस्स त जेमतस्स अणभिलासस्स अभत्तट्ठितणिज्जरा जा सा से भवति गुरुणिओगेण । एव उस्सूरलंभे वि विणस्सति अन्नत्त विभासा । जति थोव ताव जे णमोक्कारइत्ता पोरुसिइत्ता वा तेसिं विसज्जेज्जा, जेण वा पारणइत्ता जे वा अन्नट्ठ विभासा । एव गिलाणकज्जेसु अण्णतरे वा कारणे कुलगणसघकज्जादिविभासा । एव जो भत्तपरिच्चाग करेति सागारकडमेत" ति । गत साकारद्वार। आव०६ अ०। यत्तस्मा नात्मार्थीकृत किन्त्वाचार्या एतस्य वितारका इति बुद्ध्या प्रतिगृहीत तत्सागारकृतम् । व्य० ७ उ० ।

सागारिओग्गह-सागारिकावग्रह—पु०। सहागारेण गेहेन वर्तत इति सागार स-एव सागारिक , तस्यावग्रह । वसतिदातुर्गेह, भ० १६ श० ३ उ० । प्रति० । आचा० ।

सागारिय-सागारिक—पु० । अगार—गृह सह तेन वर्त्तते, स सागारिक । शय्यातरे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । नि० चू० । 'नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विध सागारिकनिक्षेप , स च सागारिकनिक्षेप 'वसहि' शब्द षष्ठभाग सागारिकोपाश्रयवसतिप्रस्तावे दर्शित ।) मैथुन, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

सागारिकेन भाटकप्रदानेन क्रीतेऽवग्रह —

सागारिए उवस्सय वक्कएणं पउंजेज्जा, से य वक्कइयं वएज्जा-इमम्मि य इमम्मि य ओवासे समणा णिग्गथा परिवसंति । से सागारिए पारिहारिए,से य णो वएज्जा, वक्कइए वएज्जा इमम्मि य २ ओवासे समणा निग्गथा परिवसति । से सागारिए पारिहारिए दो वि ते वदेज्जा-अयसि अयसि ओवासे समणा णिग्गथा परिवसंतु । दो वि ते सागारिया परिहारिया ॥१८॥ सागारिए उवस्सय विक्किणिज्जा। से य वक्कइय वदेज्जा—इमम्मि य इमम्मि य ओवासे समणा निग्गंथा परिवसंति । से सागारिए परिहारिए, से य नो एव वएज्जा, वक्कइए य वएज्जा—अयंसि अयंसि ओवासे समणा णिग्गंथा परिवसंतु, से सागारिए परिहारिए । दो वि ते वएज्जा—अयसि अयंसि ओवासे समणा णिग्गंथा परिवसतु दो वि ते सागारिए परिहारिए ॥ १६ ॥ व्य० ७ उ० ।

सागारिक शय्यातर उपाश्रयमवक्रयण कियत्काल भाटकप्रदानेन प्रयुञ्जीत—व्यापारयत् । स च सागारिकोऽवक्रयिक भाटकेन प्रतिग्राहिक वदेत्—अस्मिन् अस्मिन् अवकाश श्रमणा निर्ग्रन्था परिवसन्ति,तस्मादतत्परिहारेण त्वया भाटकेन ग्रहीतव्यम् , एवमुक्ते-स सागारिकतया परिहार्य परिहर्तव्य । अथ तेन पूर्वस्वामिना सागारिकेण सर्वमपि भाटकेन प्रदत्त ततो न किमपि वदेत् , केवलमवक्रयिको वदेत् अस्मिन् अस्मिन् अवकाशे श्रमणा-निर्ग्रन्था वसन्तु तदा अवक्रयिक सागारिक -शय्यातर इति परिहार्य -परिहर्त्तव्य । अथ द्वावपि वदेता यथा पूर्वस्वामिनोक्तमेतावत्यवकदेशे श्रमणा वसन्तु तावत्यमान साधून् दृष्ट्वाऽवक्रयिको ब्रूयादेतावति मदीयेऽपि प्रदेश तिष्ठन्तु । एवमवक्रयिकसूत्रमपि भावनीय तदा द्वावपि भावनीय । तदा द्वावपि तौ सागारिकौ-शय्यातराविति परिहार्याविति सूत्रद्वयाक्षरार्थ. ।

सम्प्रति भाष्यकार —

वक्कइयसालठाणे, चउरो मासा हवंतऽणुग्घाया ।
दियरातो असिवा पुण,भिक्खगते भुंजणगिलाणे ।४७७।

वैक्रयेण-कियत्कालं भाटकप्रदानेन निर्वृत्ता वैक्रयिकी सा चासौ शाला च वैक्रयिकशाला तद्रूप स्थाने । शालाग्रहणमुपलक्षणं तेनापद्वारिकास्थाने वा गृहे वा इत्यपि द्रष्टव्यम् ; यदि तिष्ठन्ति साधवस्तदा तेषा प्रायश्चित्त चत्वारो मासा अनुद्घाता-गुरवो भवन्ति । यतस्तत्र इमे दोषा.—सा शाला अपद्वारिका वा पूर्व संयतानां वस्त्रा पश्चात्कोऽपि प्र-

हणाय रूपकान् ददाति । ममेमां शालामपवारिकां गृहं वा किं यत्कालं भाटकेन प्रयच्छ । ततः स रूपकलोभेन संयतान् निष्काशयेत्, यदि वा-रात्रौ वा उभयत्रापि निष्काशने स्पर्द्धकपतेराचार्यस्य वा प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम्, रात्रौ निष्काशने च स्वापदद्विविधस्तेनतोऽशिवापन-विनाशप्राप्तिरित्यर्थः, अन्यां च वसतिं मार्गयतामप्यलभमानानां जनगर्हा, यद्येतेषां शुभं कर्म्म ततः पूर्वोपाश्रयादपि न निष्काश्येरन्, अन्यां वा वसतिं लभेरन् । 'भिक्खगय' त्ति—संयता एकं वसतिपालं मुक्त्वा शेषा भिक्षार्थं गताः पश्चात् स एकाकी वसतिपालो निष्काश्यते 'भुजण' त्ति--भोक्तुकामा वा निष्काश्येरन्, तत्र चोभयत्रापि जनगर्हा । ग्लाना वा कोऽपि वर्त्तते सोऽकाण्डे निष्काशितः कथं क्रियेत । तदेवं शालामधिकृत्योक्तम् ।

इदानीमुपलक्षणव्याख्यानसूचितापवारिकां गृहं च क्रयिकमधिकृत्योक्तदोषयोजनां साक्षादाह—

ओवरिं व गिहं वा. विक्कएण पउजए ।
पउत्ते तत्थ वाघातो, विणासगरहा धुवा ॥ ४७८ ॥

अपवारिकां सागारिकगृहं वा यत् शय्यातरो विक्रयेण प्रयोजयति तत्र स्थाने तदेव पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तम्, यतो विक्रयेण प्रयुक्ते तत्र गृहादौ बलादकाण्डनिष्काशने सूत्रार्थव्याघातौ । रात्रौ निष्काशने स्वापदस्तेनैर्विनाशः अन्यवसत्यलाभे भिक्षागतादिनिष्काशने वा ध्रुवा लोके गर्हा । एतच्च सर्वं प्रागेव भावितमिति न भूयो भाव्यते ।

एगदेसम्मि वा दिन्ने, तन्निस्सा होज्ज तेणगा ।
रसालओ व्व गिद्धा वा, सेहमादी उ जं करे ॥४७९॥

शालाया अपवारिकाया गृहस्य वा एकदेशे दत्ते अन्तरा कटके प्रक्षिप्ते यदि तिष्ठन्ति तदा तन्निश्रया -संयतनिश्रया स्तेनका -चौरा भवेयुः । संयतेषु कायिकभूमिगतेषु स्तेना प्रविश्य गृहस्थानां भाण्डकमपहरेयुः । अथवा-रसालं रसवत् यत् तत्र द्रव्यं तद्गृद्धाः शैक्षकादयो वा यत्कृत्यं तत्कुर्युः, ततो गृहस्थेन संयता वा शङ्क्यन्ते, यथा-नूनमेतैरस्मद्भाण्डमपहृतम् । अथवा-एतेषां द्वारेण स्तेनैरपहृतम्, यदि वा-एतैरेव-संयतैः कस्यापि दुःस्थितस्य सम्प्रदत्तमिति एवं शङ्कया स विनाशं वा कुर्यात् । यदि वा—राजकुले अन्यत्र वा नीत्वा ग्रामवृद्धपुरुषपार्श्वे कर्षणं तत्र भूयसी जनगर्हेति ।

पेहावियारसज्झादि, जे य दोसा उदाहिया ।
अच्छंते ते भवे तत्थ, वयए भिन्नकप्पता ॥ ४८० ॥

ये दोषाः पूर्वं कल्पाध्ययने-मद्योदकधान्यशालादिषु सागारिके वा उपाश्रये प्रेक्षायां विचारभूमौ स्वाध्यायादौ वा अभिहितास्ते तत्र शालादीनामेकदेशे तिष्ठति भवेयुः । अथ तद्दोषभयादन्यत्र व्रजति तर्हि भिन्नकल्पतादोषो मासकल्पे वर्षाकालकल्पे वा अपरिपूर्ण एव सति निर्गमात् ।

सम्प्रति भिक्षागतेष्वेतद्व्याख्यानार्थमाह—

भिक्खं गतेसु वा तेसु, निग्गते बेति णीह मे ।
णीणिए वावि पाले ण,उवहि स्साऽसियावणा ॥४८१॥

भिक्षां गतेषु वा तेषु साधुषु अवक्रयी भाटकेन ग्रहीतशालादिको ब्रूते यथा निर्गच्छत यूयं मम गृहात्तदा भिक्षाटनव्याघातः, तत्कालमन्यवसत्यलाभे गर्हा, सूत्रार्थव्याघातश्च । भिक्षां गतेषु पश्चादागत्य वसतिपालं निष्काशयन्ति, तस्मिन् निष्काशने णमिति वाक्यालङ्कारे, उपधेः स्यादशिवपान-स्तेनैरपहरणं विस्मरणतो वाऽनशनमिति ।

अहवा भरियभाणा उ, आगते जइ णिच्छुभे ।
भत्तपाणविणासो उ, भुजाणे सागते इमे ॥ ४८२ ॥

अथ भक्तभृतभाजनान् आगतान् यदि निष्काशयति तदा गृहीतभक्तपानविनाशः । गतं भिक्षागतद्वारम् । अधुना भाजनद्वारमाह । अथ भुञ्जानेषु स विक्रयी समागतस्तदा इमे वक्ष्यमाणा दोषाः ।

तानेवाह—

जिता अट्ठिसरक्खा वि, लोगो सव्वो विबोहितो ।
पगासि से य अन्नेसिं, हीला होइ पवयणे ॥ ४८३ ॥

साधून् साधुक्रियया भुञ्जानान् दृष्ट्वा स विपरिणतभावो ब्रूते--जिता एतैरस्थिसरजस्का अपि कापालिकास्तेभ्योऽप्यमी हीनाचारा इति भावः । तथा लोकः सर्वोऽप्येतैः पारणकैरिवैकत्र भुञ्जानैर्वाटितो विट्टालितो न केवलं स एव तत्र ब्रूते किं त्वन्येषामपि जनानां स प्रकाशयति । प्रकाशिते चाऽन्येषां प्रवचनस्य हीला भवति । तदेवम् 'भुजण' त्ति-व्याख्यातम् ।

अधुना ग्लानद्वारमाह--

सीयवायाभितावेहिं, गिलाणो जं तु पावई ।
अमंगलं मउक्खित्ते, ठाणमन्ने वि नो दए ॥ ४८४ ॥

शीतेन वातेन अभितापेन वा ग्लानो यत् आगाढादिपरितापनं प्राप्नोति तन्निष्पन्नम् स्पर्धकपतेराचार्यस्य वा प्रायश्चित्तम् । तथा तैर्निष्काशितैर्ग्लान उत्क्षिप्तस्तस्मिन् उत्क्षिप्ते वसतिमन्यां मार्गयतां मृतोऽयमित्यमङ्गलमिति कृत्वा मारिस्पृष्टोऽयमिति भयेन वा अन्योऽपि कश्चित् स्थानं न ददाति ।

गहिते उत्थाणरोगेणं, अच्छंते णीणियम्मि वा ।
वोसिरंतम्मि उड्डाहो, धरणे चाऽऽतविराहणा ॥४८५॥

तथा ग्लाने उत्थानरोगेण—अतीसाररोगेण गृहीते तिष्ठति निष्काशिते वाऽतीसारदोषः । तथा चाह-- व्युत्सृष्टे उड्डाहः । धरणे चात्मविराधना—मरणं गाढतरग्लानस्य वा भवेत् ।

उपसंहारमाह--

एए दोसा जम्हा, तहिं यं होंति उ ठायमाणाणं ।
तम्हा नो ठायव्व, वक्कयसालाएँ समणेहिं ॥ ४८६ ॥

यस्मात्तत्र वक्रयशालादौ तिष्ठतामेते-अनन्तरोदिता दोषा भवन्ति तस्मात्तस्यां वक्रयशालायामुपलक्षणमेतत् वक्रयापवारिकायां वक्रयगृहे वा श्रमणैर्न स्थातव्यम् ।

अत्र परस्यावकाशमाह--

एवं सुत्तं अफलं, सुत्तनिवातो उ असति वसहीए ।
बहिया वि य असिवादी, कारणे तो न वच्चंति ॥४८७॥

यदि नाम वक्रयशालादौ न स्थातव्यं तर्हि सूत्रमधिकृतमफलम् । सूत्रे वक्रयेऽपि श्रमणानामवस्थानानुज्ञानात् । सूरिराह नेदं सूत्रमफलं यतोऽस्य सूत्रस्य निपातोऽवकाशो

वसतेरन्यस्या अभावे बहिरपि निर्गन्तुमशिवादिके कारणे ततो न व्रजन्ति, किं तु-तत्रैव वक्रयशालादौ तिष्ठन्ति ।

तत्र यतनामाह—

एएहिँ कारणेहिं, ठायंताण इमो विही तत्थ ।
छिंदति तत्थ कालं, उदुबद्धे वासवासे वा ॥ ४८८ ॥

एतैः—अनन्तरादितैरन्यवसत्यलाभे बहिरशिवादिलक्षणैस्तत्र वक्रयशालादौ तिष्ठतामयं वक्ष्यमाणो विधिः । तमेवाह तत्र कालं छिन्दन्ति ऋतुबद्धे वर्षावासे वा । इयमत्र भावना-ऋतुबद्धे शय्यातरं प्रति भणन्ति—यदि संपूर्णं मासं ददासि, वर्षाकाले भण्यते-यदि चतुरो मासान् ददासि तर्हि तिष्ठामोऽथ न ददासि तर्हि न तिष्ठाम ।

एतदेवाह—

मासचउमासियं वा,न वि निच्छोढव्वो अम्ह नियमेण ।
एव छिन्नठियाणं, वक्कइतो आगतो हुज्जा ॥ ४८९ ॥

ऋतुबद्धे काले मासं, वर्षाकाले चतुर्मासं नियमेन वयं न निष्काशयितव्याः । एवं छिन्नकाले शय्यातरेण तथैव प्रतिपन्ने तिष्ठन्ति । तथा च तथा तिष्ठतां वक्रयिकः—क्रयणग्राही आगतो भवति ।

दिन्नो व सुतएणं, अहवा लोभा सयं पि देज्जाहि ।
अणुलोमिज्जइ ताहे,अदेंति अणुलोमेँ वक्कइते ॥४९०॥

शय्यातरो वसतिं दत्त्वा प्रवसितः, पश्चात्पुत्रस्य समीपं वक्रयी समागतः । स ब्रूते—यत्र संयतास्तिष्ठन्ति तां भाटकेन प्रयच्छ, सा वसतिर्दत्ता सुतकेन—पुत्रेण । अथवा—शय्यातरः प्रभूतभाटकलोभेन स्वयमपि वैक्रयिणा दद्यात्, दत्त्वा च निष्काशयेत् । तत्र यद्यन्या वसतिर्लभ्यते तर्हि न तत्र स्थातव्यम् । अन्यत्र स धर्मकथया अनुलोम्यते-अनुकूलः क्रियते । अथ स धर्मकथयाऽनुलोमो न भवति,तर्हि यस्तस्याऽर्हतां गरीयान् पितामहमातामहप्रभृतिकस्तेनानुलोमीक्रियते । अथैवमपि स न ददाति स्थातुं तर्हि तमसन्नददति वैक्रयिकमुक्तप्रकारेणानुलोमयेत् ।

तम्मि वि अदेंति ताहे, छिन्नमछिन्ने व यंति उडुबद्धे ।
वासासु य ववहारो, उदुबद्धे कारणे जाते ॥ ४९१ ॥

तस्मिन्नप्यवक्रयिणि पूर्वप्रकारेणानुलोम्यमानेऽप्यददति ऋतुबद्धे काले छिन्ने वा परिपूर्णे अपरिपूर्णे वा अवधौ निर्गच्छन्ति । वर्षाकाले यद्यन्यः कोऽपि साधूनामनुकम्पको न विद्यते यो वसतिं प्रयच्छति तर्हि गत्वा राजकुले व्यवहारः कर्त्तव्यः न केवलं वर्षासु किं तु ऋतुबद्धेऽपि कारणे जाते सति कर्त्तव्यः ।

कारणजातमेव पृच्छति—

किं पुण कारणजातं, असिवोमादी उ बाहि होज्जाहि ।
एएहिँ कारणेहिं, अणुलोमऽणुसट्ठिपुव्वं तु ॥ ४९२ ॥

किं पुनः कारणजातं यद्वशात् ऋतुबद्धेऽपि काले व्यवहार आश्रीयते ? अशिवौमादर्यादिकमादिशब्दात्-म्लेच्छपरचक्रादिभयपरिग्रहः, बहिः कारणजातं भवेत् । तत एतैः कारणैः ऋतुबद्धेऽपि काले पूर्वमनुशिष्ट्याऽप्यनुलोमनं क्रियते ।

कथं क्रियते इत्याह—

सगि जंपति रायाणो, सगि जपंति धम्मिया ।
सगि जंपति देवा वि, तु पि ताव सगिं वद ॥ ४९३ ॥

सकृज्जल्पन्ति राजानः, सकृज्जल्पन्ति धार्मिकाः, सकृज्जल्पन्ति देवा अपि, त्वमपि तावत्सकृद्वद । ततः स्वयमुक्त्वा कथमकस्मादस्मान् निष्काशयसि ।

अणुलोमिए समाणे, तं वा अन्नं व जइ उ देज्जाहि ।
अन्नो वऽणुकंपाए, देज्जाही वक्कयं तस्स ॥ ४९४ ॥

एवमुक्तप्रकारेणानुलोमिते सति तामन्यां वा यदि वसतिं दद्यात् । यदि वा-अन्योऽनुकम्पया तस्य वक्रय-भाटकं दद्यात् ।

अन्नं व देज्ज वसहिं, सुद्धमसुद्धं च तत्थ ठायंति ।
असती फरुसा निज्जइ,न णिमो दाऊण को तंसि॥४९५॥

अन्यां वा वसतिमन्योऽनुकम्पया दद्यात् किं विशिष्टामित्याह-शुद्धामशुद्धां वा शुद्धा विशुद्धा विशुद्धिकोटिरहिताम् शुद्धा विशुद्धा विशुद्धिकोटिदूषिता वा तत्र तिष्ठन्ति अथ स तामन्यां वा वसतिं न ददाति, नापि कोऽप्यन्यो भाटकं शुद्धामशुद्धां वसतिम् तदा असति एकस्याप्युक्तरूपस्य प्रकारस्याभावे स परुष्यते परुषीक्रियते । कथमित्याह—त्वं छिन्नकालां वसतिं दत्त्वा सम्प्रत्यसंपूर्ण एव काले अस्मान्निष्काशयसि न निर्गच्छामः कस्त्वं वसतिं दत्त्वा साम्प्रतमसि ? "दत्त्वा दानमनीश्वरः" इति वचनात् । अथ किञ्चिद्वक्तव्यं तर्हि राजकुले गच्छामः एवं परुषितो यदि तिष्ठति ततः सुन्दरम् । अथ न तिष्ठति तदा राजकुले गन्तव्यम् ।

तथा चाह--

रायकुले ववहारं, चाउम्मासं तु दाउ निच्छुभति ।
पच्छाकडो य तहियं, दाऊणमणीसरो होति ॥४९६॥

राजकुले गत्वा व्यवहारः क्रियते । कथमित्याह-चातुर्मास्यं दत्त्वा एषोऽस्मान्निष्काशयति । तत्र राजपुरुषैः "दत्त्वा दानमनीश्वरा भवन्ति" इति न्यायमनुसरद्भिः पश्चात्कृतः ।

पच्छाकडो भणेज्जा, अच्छउ भंडइ इहं निवायम्मि ।
अह य करेसि अप्पं, तुब्भ अहवा वि तेसिं तु ॥४९७॥

स उक्तप्रकारेण राजकुले पश्चात्कृतः सन् ब्रूयात्-इह यत्र यूयं तिष्ठथ तत्र निवाते भाण्डक्रयाणकं तिष्ठतु, अन्यथा कोपिष्यति, युष्माकं पुनरन्यां वसतिं करोमि । अथवा-तेषां क्रयाणकानां योग्यमन्यत् स्थानं करोमि ।

असती अप्पाते जं, तहिँ उवेहा न पन्नणीयत्तं ।
ठायंति जत्थ जपंति,चोए कम्मादि तहिं दोसा॥४९८॥

एवमुक्ते यदाऽन्या वसतिः प्राप्यते तदा तत्र गन्तव्यम् । अथान्या वसतिर्नास्ति तदा अन्यस्या वसतेरभावे उपेक्षा कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति तदन्यां वसतिं क्रीत्वा ददाति अविशोधिकोटिकृतां वा तदा तत्रापि स्थातव्यं, न पुनस्तत्रैवास्माभिः स्थातव्यमित्याग्रहपरतया तस्य प्रत्यनीकत्वमुत्पादनीयम् । स हि प्रत्यनीकीकृतः सन् साधूनामन्यवसतिदायकस्य वा प्रतिकूलमाचरेत् । अत्र चोदकः जल्पति-यत्र तिष्ठन्ति साधवस्तत्र कर्मादयः-आधाकर्मादयो दोषाः, आदिशब्दान्मिश्रक्रीतादिदोषपरिग्रहः ।

अत्र सूरिराह--

भराइ निताण बहिं, बहिया दोसा बहूतरा हुंति ।

वासासु हरियपाणा,संजमे आयादकठादी ॥ ४९९ ॥

भण्यते--अत्रोत्तर दीयते-ऋतुबद्धे काले निर्गच्छता तत्र यदि बहिर्बहुतरा दोषा अशिवाद्युपद्रवलक्षणा भवन्ति । वर्षाकाले निर्गच्छता सयमविराधना, आत्मविराधना । स तत्र यत् हरितकायोपमर्दन द्वीन्द्रियादिप्राणाक्रमण वा सा सयमे सयमस्य विराधना । कण्टकादिभिरात्मविराधना । तदेव छिन्ने काले तिष्ठता विधिरुक्त । अथ कालच्छेदो न कृत , अथ च वर्षाकाला वर्त्तते, अथवा-ऋतुबद्धे काले बहिरशिवादि आगाढ कारण तदा अन्यस्यां वसतौ गन्तव्यं, न पुन शय्यातर प्रति किमपि वक्तव्यम् । अथान्या शुद्धा वसतिन प्राप्यत तदा विशोधिकोटिदूषितायां स्थातव्यम् , तस्या अप्यलाभे अविशोधिकोटिदूषितायामपि स्थातव्यमिति ।

सम्प्रति सागारिकावक्रयिकयोश्शय्यातरत्वचिन्ता कुर्वन्नाह-

सो चेव होइ इतरो,तेसिं वा गतु मोत्तु जइ दिन्नो ।

अह पुण सव्वं दिन्नं,तो देंतो वक्कयी इतरो ॥ ५०० ॥

उच्यते--शालगृहस्य वा अपद्वारिकाया वा अर्द्धत्रिभागो वा विक्रयेण दत्तशेष सयताना दत्तम् ,यथा-अत्र यूय तिष्ठथेति,तत्र च साधव सर्वेऽपि, मान्ति स एव स्वामी शय्यातरो भवति । अथ पुन तेन पूर्वस्वामिना सर्वमपि शालादि भाटकेन प्रदत्त तदा निर्गच्छत साधून् दृष्ट्वा यदि वक्रयी ब्रूते मा निर्गच्छत यूयमह युष्माकमवकाश दास्यामि तर्हि सोऽवकाश ददानो वक्रयी इतर -शय्यातर ।

अह पुण एगपदेसे, भणेज्ज अच्छह तहिं न मायति ।

वक्कति उ बेति इत्थं, अच्छह नो खित्तभंडेण ॥५०१॥

अथ त पूर्वस्वामी भणत् ,यथा-यूयमस्मिन्नके प्रदेशे तिष्ठथ तत्र च साधवो न मान्ति, ततोऽमात. साधून् दृष्ट्वा तत्र वक्रयिकोऽनुकम्पया ब्रूते-अत्र तिष्ठत यूय न किमपि न.- अस्माक भाण्डेन क्षिप्तन प्रयोजनम् ।

तहियं दो वितराऊ, अहवा गेण्हेज्ज णागयं कोइ ।

दुल्लह अग्घतरं, णाउ तहिं संकमइ तस्स ॥५०२॥

तत्रानन्तरोक्ते प्रकारे द्वावपि शय्यातरौ । अथवा--कोऽपि चिन्तयति यदा भाण्डमेष्यति तदा बहव क्रयिका भविष्यन्ति, ततोऽत्यर्घतरा महार्घशाला भविष्यति । यदि बहुकनाऽपि अल्पेन दु खेन लप्स्यते ततो दुर्लभामत्यर्घतरा च शाला ज्ञात्वा अनागते साधूनामनागमनकाले एव भाटकप्रदानेन गृह्णाति।एतच्च साधुभिरागतैर्ज्ञातम् ,यथा शाला भाटकनामुकस्यायत्ता जाता । ततस्त गत्वायाचन्त, सोऽपि ब्रूयात्--

जाव नागच्छते भंडं, ताव अच्छह साहवो ।

एवं वक्कइतो साहू, भणतो होइ सारितो ॥ ५०३ ॥

यावन्नागच्छति भाण्ड तावत्साधवो यूय तिष्ठथ, एव वक्रयिकशय्यातरो भवति ।

देसं दाऊण गतो, गलमाणं जइ छएज्ज वक्कइतो ।

अन्नो अणुकंपाए, ताहे सागारितो सो सिं ॥५०४॥

पूर्वस्वामी शालादेर्देशमेक दत्त्वा क्वाप्यन्यत्र गत , वर्षाकाले च स देशो गलति । ततस्त गलन्त प्रदेश वक्रयिकोऽन्यो वाऽनुकम्पया छादयति तदा स तेषा साधूना सागारिक --शय्यातर ।

एतदेव सविस्तर भावयति--

मुत्तूणं साधूणं, गहियत्थो वा गहिउ पउसियम्मि ।

हेट्ठा उवरिम्मि ठिते, मीसम्मि पडालिववहारो ॥ ५०५ ॥

साधूनामवकाश मुक्त्वा तेन पूर्वस्वामिना शय्यातरेण वक्रयो-भाटक गृहीत , गृहीत्वा च प्रोषित । तस्मिन् प्रोषिते अधस्ताद्वक्रयिकस्य भाण्डमुपरिमाले साधव , अथवा अधस्तात् शालाया स्थिता साधव उपरिमाले वक्रयिकस्य दत्तम् एतन्मिश्रमुच्यते । एव मिश्रे रूपे मिश्र स्थिताना यदा अधस्तात् शालाया साधव उपरिमाले वक्रयिकस्य भाण्ड तदा पडाली गलति, भाण्डस्योपरीति न काचित्साधूनां क्षति । अथ वक्रयिकस्य भाण्डमधस्तात् शालायाम् , उपरिमाल तिष्ठन्ति साधव पडाली च गलति तदा वक्रयिकश्चिन्तयति उपरिमाले पडाली गलति तत्र साधूना कष्टम् , मम तु भाण्डमधस्तात् शालाया ततो न विनश्यतीति एवं चिन्तयित्वा पडाली न छादयति । तत्र यद्यन्योऽपि कश्चित् न छादयति तदा व्यवहार कर्त्तव्य । व्यवहारेण छादयितव्या इति ।

एतदेवाह--

हेट्ठाकय वक्कइएण भंडं,

तस्सोवरिं वावि वसंति साहू ।

भंड न मे उल्लइ मालबद्धे,

नो त छयतम्मि भवे विवातो ॥ ५०६ ॥

अधस्तात् शालाया कृत वक्रयिकेण भाण्ड, तस्य भाण्डस्योपरि माले वसन्ति साधव , ततो न मे भाण्डमस्मिन् मालबद्धे आर्द्रयते तेनेति गम्यते इति विचिन्त्य न ता पडालीं छादयतीति भवद्भिवादो-व्यवहारो जायते ।

कथमित्याह--

वक्कइयछएयव्वे, ववहारकयम्मि वक्कइं बेंति ।

अकयम्मि य साहीणे, बेति तरं दाइयं वावि ॥ ५०७ ॥

यदि पूर्व वक्रयकाले एव वागन्तिको व्यवहार कृत य वक्रयिकेण छादयितव्यमिति तदा वक्रयिक साधवोऽनुकूलेन प्रतिकूलेन वा वचसा ब्रुवते, यथा-त्वया छादयितव्या पडालीति । अथ न कृतस्तथारूपो वागन्तिकव्यवहारस्तत्राह-अकृते यथोक्तरूपे वागन्तिके व्यवहारे स्वाधीन शय्यातर ब्रुवते, यथा--छादयत पडालीमिति । अथ स शय्यातर. क्वापि प्रोषितो भवत् तदा तस्य शय्यातरस्य दायाद वा गोत्रिण ब्रुवते--

मज्जयंते (अछज्जंते) च दाऊणं, सयं सेज्जायरे घरं ।

अणुसट्ठाई अणिच्छंतं, ववहारेण छायए ॥ ५०८ ॥

अथ शय्यातर मायति न छादयति तदा अन्य कश्चिदभ्यर्थ्यते,ततो येन सा पडाली छादिता सोऽपि शय्यातरो भवति। अथान्य. कश्चित् छादयिता न विद्यते तदा शय्यातर. स्वय गृह दत्त्वा प्रमादेन नाच्छादयतीति तमनुशिष्टिप्रवचनशासन क्रिय-

ते, आदिशब्दात्-धर्म्मकथा च । तथापि छादयितुमनिच्छन्त व्यवहारेण येन गृह दत्त तेन छादनमपि कर्त्तव्यम् । न च पूर्वमाच्छादन विचारित न चास्माकमकिञ्चनाना किञ्चिदस्ति येन छादयाम इत्येव राजकुलेऽपि गत्वा व्यवहारकरणेन छादयेत् । तदेवमवक्रयसूत्र भावितम् ।

इदानीं क्रयिकसूत्रमतिदिशता व्याख्यानयति—

एसेव कमो नियमा, कइयम्मि वि होइ आणुपुव्वीए ।
नवर पुण णाणत्तं, उव्वत्ता गेण्हती सो उ ॥ ५०६ ॥

य एव क्रमोऽवक्रयिकेऽभिहित स एव क्रमा नियमात् क्रयिके,यथाऽवक्रयिकशय्यातरत्वचिन्ता कृता तथा तयैव रीत्या क्रयिकेऽपि कर्त्तव्यति,नवर पुनर्वक्रयकात् क्रयिकस्य नानात्वमिदम्—वक्रयिक कियत्काल मूल्यप्रदानता गृह्णाति,स तु क्रयिक पुनरुच्चत्वेन गृह्णाति यावज्जीव मूल्यप्रदानत आत्मसत्ताकीकरोति । व्य० ७ उ० ।

सागारियपिंड—सागारिकपिण्ड—पुं० । सह अगारेण—गृहेण वर्त्तत इति साऽगार, स एव सागारिक, सागारिक — शय्यातरस्तस्य पिण्ड आहार । शय्यातरपिण्डे, सूतकगृहपिण्डे च । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "सागारिय च पिण्ड च, त विज्ज परिजाणिया ।" सागारिक शय्यातर तस्य पिण्ड जुगुप्सित हीन वर्णयितु वा तदेनत्सर्व विद्वान् परिहरेत् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "सागारियपिंड भुंजमाणे अणुग्घाइआ भवइ" । स्था० २ ठा० १ उ० । स० ।

यत्र बहव सागारिकास्तत्रैक. कल्पाकत्वेन स्थापनीयः—

एगे सागारिए पारिहारिए दो तिन्नि चत्तारि पंच सागारिया पारिहारिया, एगं तत्थ कप्पागं ठवइत्ता अवसेसे निव्विसेज्जा ॥१३॥

अथास्य सूत्रस्य क. सबन्ध इत्याह निर्युक्तिकार.—

जहुत्तदोसेहिँ विवज्जिया जे,
उवस्सगा तेसु जता वसंता ।
एगं अणेगे व अणुन्नवित्ता,
वसंति सामिं अह सुत्तजोगे ॥ २४३ ॥

यथोक्तै -बीजावकटादिभिरवकाशतापर्यन्तैर्दोषैर्विवर्जिता ये उपाश्रयास्तेषु यतयो वसन्त एक वा अनेकान् वा गृहस्वामिनोऽनुज्ञाप्य वसन्तीत्यनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते । अथात्र पूर्वसूत्रे सहास्य सूत्रस्य योग -सबन्ध । अनेन सबन्धेनायातस्यास्य(१३सूत्रस्य)व्याख्या-एक. सागारिको-वसतिस्वामी परिहारं परित्यागमर्हतीति व्युत्पत्त्या पारिहारिको भिक्षाग्रहणे परिहर्त्तव्य इत्यर्थ । यथा चैक. सागारिक पारिहारिकस्तथा द्वौ त्रयश्चत्वार. पञ्च सागारिका पारिहारिका न तेषा बहूनामपि गृहेषु प्रवेष्टव्यमिति भावः । अथ सूत्रेणैव सूत्रमपवदति-"एगं तत्थ कप्पाग" इत्यादि बहुजनसाधारणे देवकुलादौ स्थिता. सूत्र तेषु बहुषु सागारिकेषु मध्ये, येन सागारिकतया स्थापितेन शेषगृहेषु प्रवेष्टुं कल्पते; तमेक कल्पकं स्थापयित्वा शेषेषु सागारिककुलेषु निर्विशेयुरिति सूत्रसंक्षेपार्थ ।

विस्तरार्थं भाष्यकृद्विभणिषुराह—

सागारिओ त्ति को पुण, काहे वा कतिविहो व से पिंडो ।
असिज्जायरो व काहे, परिहरियव्वो व से तस्स ।२४३।
दोसा वा के तस्स, कारणजाए व कप्पती कम्मि ।
जयणाए वा काए, एगमणेगेसु घेत्तव्वो ॥ २४४ ॥

सागारिक इति पदमकार्थिकनामभि प्ररूपणीयम् । क पुन सागारिको भवतीति चिन्तनीयम् ? । कदा वा शय्यातरो भवति ? , कतिविधा वा 'से' तस्य पिण्ड अशय्यातरो भवति ? । कदा भवति ? । कस्य वा सयतस्य संबन्धी स सागारिक परिहर्त्तव्य ? । , क वा तस्य सागारिकपिण्डस्य ग्रहणे दोषा ? । कस्मिन् वा कारणजातेऽसौ कल्पत ? । कया वा यतनया स पिण्ड एकस्मिन् वा सागारिके अनेकेषु वा द्व्यादिषु सागारिकेषु ग्रहीतव्य इति द्वारगाथाद्वयसमासार्थ ।

सागारिकस्य नामादिप्ररूपणा । अथ व्यासार्थं प्रतिद्वारमभिधित्सुराह—

सागारियस्स णामो, एगट्ठा णाणवंजणा पंच ।
सागारिय सेज्जायर-दाता य तरे धरे चेव ॥ २४५ ॥

सागारिकस्य नामानि—शक्रेन्द्रपुरन्दरादिवदेक कार्याणि नानाव्यञ्जनानि पृथगक्षराणि पञ्च भवन्ति,तद्यथा-१सागारिक , २शय्याकर , ३शय्यादाता, ४शय्यातर , ५शय्याधरश्चेति ।

अथैतेषामेव व्याख्यानमाह—

अगम करणादगारं, तस्स ह जोगेण होइ साऽगारी ।
सेज्जाकरणा सेज्जा-करो उ दाता तु तद्दाणा ॥२४६॥
गोवाइऊण वसहिं, तत्थ वि तेणाइरक्खिओ तरइ ।
तद्दाणेण भवोघ, तरति य सेज्जातरो तम्हा ॥ २४७ ॥
जम्हा धारइ सिज्जं, पडमाणिं छज्जलेपमाईहिं ।
जं वा तीए धरती-तरगा आयंधरो तम्हा ॥ २४८ ॥

न गच्छन्तीत्यगमा वृक्षास्तै कृतमगार पृषादरादित्वात् रूपनिष्पत्ति । तेनाऽगारेण सह यस्य योगा विद्यत स सागारिक । , सयधनादेराकृतिगणत्वान्मत्वर्थीय इकप्रत्यय । यतश्चासौ शय्या प्रतिश्रय करोति अत शय्याकर. । तस्या' शय्याया दानाच्च शय्यादाता भण्यते । यतश्च अशिवे सति गोपायितु-सरक्षितु तरति शक्नोति तत शय्यातर । यथातत्र तस्यां शय्यायां स्थितान् साधून् स्तेनादिप्रत्यपायात् रक्षितु तरति ततोऽसौ शय्यातर । अथवा—तस्या शय्याया दानेन भवौघ-संसार प्रवाहन्ति अत. शय्यातर उच्यते । यस्माच्च शय्यां पतन्तीं छादनलेपनाभ्यामादिशब्दात्—स्थूणादानादिभि. धारयति अत शय्याधर , यद्वा—तया शय्यया साधूना वितीर्णया नरकादात्मानं धारयतीति शय्याधर । गतं सागारिकद्वारम् ।

अथ क. पुन साऽगारिको भवतीति प्रश्नस्य निर्वचनमाह-

सेज्जायरो पभू वा, पभुसंदिट्ठो व होइ कायव्वो ।
एगमणेगे च पभू , पभुसंदिट्ठो वि एमेव ॥ २४९ ॥

शय्यातर. प्रभुर्वा प्रभुसंदिष्टो वा कर्त्तव्यो भवति । तत्र प्रभु रुपाश्रयस्वामी प्रभुसंदिष्टस्तु तेनैव प्रभुणा य कृत. प्रमाणतया निर्दिष्टो य. प्रभुः स एको वा स्यादनेको वा भवति ।

अमुमेवार्थं विशेषत आह—

सागारियसंदिट्ठे, एगमणेगे चउक्कभयणा तु।
एगमणेगे वज्जा, णेगेसु उ वज्जए एक्कं॥ २५०॥

सागारिके संदिष्टे च एकानेकपदनिष्पन्ना चतुष्कभजना क र्त्तव्या। सा चेयम् एकं प्रभुरेकं सन्दिशति एष प्रथमो भङ्गः। एक प्रभुरनेकान् संदिशति इति द्वितीय, अनेके प्रभव एक संदिशन्ति इति तृतीय, अनेके प्रभवोऽनेकान् संदिशन्ति इति चतुर्थ। अत्र चैतेषु वा अनेक वा शय्यातरा वर्ज्या, अपवादपदे पुनरनेकेषु शय्यातरेष्वेक सागारिक स्थापयित्वा वर्जयेत्, शेषेषु तु प्रविशेत्। एतदुपरिष्टाद्व्यक्तीकरिष्यते।

अथ कदा सागारिको भवतीति प्रश्नस्य प्रतिवचनमाह—

अणुन्नविय उवग्गहं, गुरुपायगयस्स अतिगते विन्ने।
सज्झाए भिक्खचे, णिक्खिचे भाये एक्केको॥ २५१॥

अत्र नैगमनयाश्रिता बहव आदेशा, सूत्रके आचार्यदेशी ब्रूते। यत्र प्रत्युपेक्षित सति यदाऽवग्रहोऽनुज्ञापितस्तदा सागारिको भवति। अपरो ब्रूते-यदा गुरूणां पार्श्वे उपयोग कृत्वा भिक्षां पर्यटितु लग्ना, अपरो ब्रूते-यदा भोक्तुमारब्धम्, अन्यो भणति-भाजनेषु विक्षिप्तेषु एको ब्रूते यदा दैवसिकमावश्यक कृतम्।

पढमे बितिए ततिए, चउत्थ जामे य होज्ज वाघातो।
निव्वाघाए भयणा, सो वा इतरो व उभय वा॥२५२॥

अपरो भणति रात्रौ प्रथमे यामे गते सति शय्यातरो भवति, तदपरो द्वितीये यामे गते, अन्यस्तृतीये यामे गते, अपरोऽभिधत्ते चतुर्थे यामे गते सति। आचार्य प्राह-एते स र्वेऽप्यनादेशा कुत इत्याह-अनुज्ञापितावग्रहा निक्षिप्ता तेषु दिवस एवं व्याघाता भवेत्, व्याघाताच्चान्या वसतिम् अन्यद्वा यत्र गता कस्यासौ शय्यातरा भवतु?। आवश्यकादिषु चतुर्थयामपर्यन्तेषु वसतिव्याघातेन बोधिकस्तेनादिभयन वा अन्यत्र संक्रामत क शय्यातरो भवितुमर्हति?। आदेश पुनरय-निर्व्याघाताभावे यद्यन्या वसतिं न गता तत्रैव रात्रावुषिता ततो भजना कर्त्तव्या। स च शय्यातरो भवेत्, इतरा वा, अन्यतरा वा, उभय वा।

इदमेव भावयति—

जइ जग्गति सुविहिया, करेति आवासगं च अन्नत्थ।
सेज्जातरेण होती, सुत्ते व कए व सो होती॥ २५३॥

यदीत्यभ्युपगमे एताश्चतुरोऽपि प्रहरान् सुविहिता शोभनानुष्ठाना साधवो यदि जाग्रति प्राभातिकं चावश्यकमन्यत्र गत्वा कुर्वन्ति तदा स मूलोपाश्रयस्वामी शय्यातरो न भवति किंतु सुप्त वा शयने कृते सति, कृते वा प्राभातिकावश्यके शय्यातरा भवति। अथ शय्यातरगृहे रात्रौ सुप्त्वा प्राभातिकप्रतिक्रमण तत्रैव कुर्वन्ति तदा परिस्फुट स एव शय्यातर इति।

अन्नत्थ वसेऊणं, आवासगचरममण्णहिं तु करे।
दोन्नि वि तरा भवंति, सत्थादिसु इहरहा भयणा॥२५४॥

अन्यत्र स्थानेषु सुप्त्वा चरमं-प्राभातिकप्रतिक्रमणमन्यत्र कुर्वन्ति तदा यस्यावग्रहे रात्रौ सुप्तास्यदवग्रहे च प्राभातिकप्रतिक्रमण कृतं तौ द्वावपि शय्यातरौ भवत। इदं प्राय सार्थादिषु प्रभवति आदिशब्दाच्चौराऽवस्कन्दभयादिपरिग्रह। इतरथा तु ग्रामादिषु वसता भजना—विकल्पना।

तामेवाह—

असइ वसहीए वीसुं, वसमाणाणं तहिं तु भयितव्वा।
तत्थ ण तत्थ व वासे, छत्तच्छायं तु वज्जंति॥२५५॥

यत्र सकीर्णाया वसतौ सर्वेऽपि साधवो न मान्ति तत्र विष्वग् अन्यस्या वसतौ वसता साधूना शय्यातरा भक्तव्या। तत्र हि साधव पृथक् वसतौ उषित्वा द्वितीयदिने सूत्रपौरुषीं कृत्वा समागच्छन्ति, ततो द्वावपि शय्यातरौ। अथ मूलवसतिमागम्य तत्र पौरुषीं कुर्वन्ति, तत एक एव मूलवसतिदाता शय्यातर। लाढाचार्याभिप्राय पुनरयम्-शेषा साधव तथा मूलवसतौ, अन्यत्र वा प्रतिवसन्तु न तेषा सबन्धिना सागारिकेनेहाधिकार, किन्तु सकलगच्छस्य छत्रकल्पस्त्वाचार्यस्तस्य छाया वर्जयन्ति मौलशय्यातरगृहमित्यर्थ, इति विशेषचूर्णिनिशीथचूर्ण्योरभिप्राय। मूलचूर्ण्यभिप्रायस्तु पुनस्तत्र विस्तीर्णाया वसतरभावे विष्वक् वसतौ वसता शय्यातरा भजनीया, यदि संस्तरन्ति तत सर्वेऽपि शय्यातरा, पर ह्रियन्ताम्। अथ न संस्तरन्ति तत एक शय्यातरकुल निर्विशन्ति शेषाणि परिहरन्ति। तत्राप्यसंस्तरणे द्वित्र्यादिक्रमेण तावद्गृह्णन्ति यावदस्य वसतावाचार्य स एको वर्जनीय, शेषा सर्वेऽपि निवेशनीया। तथा—'तत्थ व वासे' इत्यादि किलैकस्याचार्यस्य बहव आचार्या श्रुत्यर्थमुपसपन्नास्तत्रैकस्या वसतावमाना पृथक् पृथक् वसतिषु स्थिता सन्तस्तत्र मूलाचार्यसमीपे अन्यत्र वा आत्मीयासु वसतिषु वसन्ति, सर्वेषामपि शय्यातरा परिहर्त्तव्या। असंस्तरणे तु पूर्वोक्तप्रकारेण तावद्गृह्णन्ति यावच्छत्रच्छाया वर्जयन्ति मूलाचार्या शय्यातरमित्यर्थ। गत कदा सागारिक इति द्वारम्।

अथ कतिविध शय्यातरपिण्ड इति द्वारमाह—

दुविह चउव्विह छव्विह, अट्ठविहो होति बारसविहो उ।
सिज्जातरस्स पिंडो, तव्विवरीतो अपिंडो अ॥ २५६॥

द्विविधो वा चतुर्विधो वा षड्विधो वा अष्टविधो वा द्वादशविधो वा शय्यातरस्य पिण्डो भवति। तद्विपरीत शय्यातरपिण्डो न भवति।

अथैनामेव गाथां विवृणोति—

आहारोवहि दुविहो, विदु अन्ने पाणओ उवग्गहिओ।
असणादी चउरो ओ-हुवग्गहे छव्विहो एसो॥२५७॥
असणे पाणे वत्थे, पादे सेज्जादिया य चउरट्ठ।
असणादि वत्थदोसु, वादिचउक्काति बारसगं॥२५८॥

द्विविध शय्यातरपिण्डो भवति, तद्यथा—आहार, उपधिश्च। 'विदुन्नि' द्विगुणितौ चत्वारो भवन्तीति कृत्वा चतुर्विध शय्यातरपिण्ड पुनरयम्—अन्न पानम् औपग्रहिकोपकरण चेति। तथा—अशनादयश्चत्वार औधिकोपधिरौपग्रहिकोपधिश्चेति षड्विध। अन्न पान वस्त्र पात्रं शय्यादय सूचीपिप्पलकनखरनिकाकर्णशोधनरूपा-

श्चत्वार इत्यष्टविधास्तथा अशनादीनि वस्त्रादीनि शू-च्यादीनि चति त्रीणि चतुष्कानि द्वादश भवन्ति । त यथा-अशन १ पान २ खादिम ३ स्वादिम ४, वस्त्र ५ पात्र ६ कम्बल ७ पादप्रोञ्छन ८ शूची ९ पिप्पलका १० नखच्छेदनक ११ कर्णशोधनक १२ चेति ।

तणडगलछारमल्लग-सेज्जासंथारपीढलेवादी ।
सिज्जातरपिंडो सो,ण होति सेहो य सो अहिओ॥२५९॥

तृणडगलक्षारमल्लकशय्यासंस्तारकपीठलेपादिशब्दात्—त-त्प्रमुखादिक च एष शय्यातरपिण्डो न भवति । यदि शय्या तरस्य पुत्रादि शैक्षो वस्त्रपात्रसहित प्रव्रजितुमुपतिष्ठेत तदा सागारिकपिण्डो न भवति । अपर प्राह-यदा निर्गन्तु-कामै पात्राद्युपकरणमुद्ग्राहित तदा अशय्यातर । अन्यो ब्रू-ते—यदा वसतेर्निर्गता भवन्ति तदा परो भणति—यदा सागारिकस्यावग्रहा निर्गता , एको ब्रूते-सूर्योद्गमे निर्गताना प्रथमपौरुष्या गतायाम् ,अपरो ब्रूते-तृतीयस्याम् तदन्य प्राह यावद्दिवस दिवससत्काश्चतस्त्र पौरुष्यस्तावत कालादूर्ध्व-मशय्यातर । एते सर्वेऽप्यनादेशा ।

सिद्धान्त पुनरयम्—

आपुच्छिय उग्गाहिय, वसहीओ निग्गतोग्गहे एगो ।
पढमादीया दिवसं, वुच्छे वज्जेज्जऽहोरत्त ॥२६०॥

' वुच्छे वज्जेज्ज होरत्त ' ति—यस्या वसतौ उ-षितास्ततो यस्या वेलाया निर्गता तत ऊर्ध्वमहो-रात्र यावद् गृहे अशनादिक वर्जयेयु तत परन्तु क-ल्पते , आपृच्छादिषु तु सागारिकावग्रहनिर्गता तेष्वा-देशेषु यदि कथमपि गमनविघ्नमुत्पन्न तता भूयोऽपि तस्या-मेव वसतौ स्थितेषु कथमशय्यातरो भवितुमर्हति ?, ये पुन प्रथमादप्रहरविभागेनाशय्यातरमिच्छन्ति तषा सूर्यास्तम-नविनिर्गताना रात्रौ प्रथमादिपौरुषीविभागेनाशय्यार प्राप्नोति , तच्च न प्रयुज्यते ।

कुत इति चेदुच्यते—

अग्गहणं जेण णिसि, अणंतरेगंतरे दुहि च ततो ।
गहण तु पोरिसीहिं, चोदग एते अणादेसा ॥ २६१ ॥

येन हेतुना निशि रजन्यामस्माक भक्तपानादेरग्रहण,तथा कि चिदनन्तरमेकान्तरादिभिर्वा पौरुषीभि शय्यातरपिण्डस्य ग्रहणमिच्छन्ति । हे नोदक ! ते एते सर्वेऽप्यनादेशा । आदेश पुनरयम्-सन्ध्याया दिवा निर्गताना रजन्याश्चतुरो यामान् श-य्यातरस्तत पर सूर्योद्गमे अशय्यातर । एव जघन्यत उक्तम् ।

उत्कर्षेन पुनरित्थम्—

सूरत्थमणगयाणं,दोएहं रयणीण अट्ठ जाम भवे ।
देवसियमज्झ चउ दिण-णिग्गते बितियम्मि सा बेला२६२

सूर्यास्तमनसमये रात्रौ निर्गतानामेषा पर य चाहोरात्र शय्यातरो भवति , ततो द्वयो रजन्योरष्टौ यामा दैव-सिकाश्च , रजनीद्वयमध्यवर्त्तिनश्चत्वारो यामा , एवं द्वा-दशाना यामानामन्ते उत्कर्षत अशय्यातरो भवति । एष एक आदेश । द्वितीय पुनरयम् 'दिणनिग्गए बितियम्मि सा बेला' त्ति-सूर्योदये दिवा यदि निर्गतास्तथा द्वितीये दिने तस्या-मेव वेलाया शय्यातर एवमहोरात्र वर्जित भवति । गत शय्यातर कदेति द्वारम् ।

अथ शय्यातर कस्य परिहर्त्तव्य इति द्वारनिरूपणायाह—

लिंगत्थस्स उ वज्जो, त परिहरतो व भुंजतो वा वि ।
जुत्तस्स अजुत्तस्स व, रसावणो तत्थ दिट्ठंतो ॥२६३॥

लिङ्गस्थस्य-साधुलिङ्गधारिणस्त शय्यातरपिण्ड परिहरता वा भुञ्जानस्य वा साधुगुणैर्युक्तस्य वा अयुक्तस्य वा शय्या-तरो वर्ज्यो-वर्जनीय , तत्र रसापणा मद्यहट्टा दृष्टान्त । यथा-महाराष्ट्रदेशे रसापणे मद्य भवतु वा मा वा तथापि तत्प-रिज्ञानार्थ तत्र ध्वजो मध्य आरोप्यते त ध्वज दृष्ट्वा सर्वे भि-क्षाचराद्य परिहरन्ति । एवमस्माकमपि साधुगुणैर्युक्तो वा भवतु मा वा पर रजोहरणध्वजो दृश्यत इति कृत्वा लिङ्ग-स्थस्यापि शय्यातर परिह्रियते ।

अथ के दोषा इति द्वारमाह—

तित्थंकरपडिकुट्ठो, आणा अन्नायउग्गमें न सुज्झे ।
अविमुत्ति अलाघवया,दुल्लभसिज्जाएँ वुच्छेओ ॥२६४॥

तीर्थङ्करै प्रतिक्रुष्टो निषिद्ध शय्यातरपिण्ड । अथ त गृह्णातीति तेषामाज्ञा न कृता भवति 'अन्नाय' त्ति-आज्ञातो ऽथ मास निवासवशात् आज्ञा-स्वरूपतया न शुद्ध्यति प्रत्या-सन्नतया तत्रैव पुन पुन भैक्षपानादिनिमित्त प्रविशत उद्ग-मोऽपि न शुद्ध्यति । अविमुक्तिर्नाम-स्वाध्यायश्रवणादिना आवर्जित शय्यातरा दुग्धदध्यादिप्रणीत द्रव्य ददाति, त-द्ग्रहणलोलुपतया तद्गृह न विमुञ्चति । अलाघवता तु वि-शिष्टाहारलाभेनोपचितगलकपालतया शरीरलाघव प्रचुरव-स्त्रादिलाभनापकरणलाघव च न भवेत् , दुर्लभा च शय्या भवति । यत किल शय्या दत्ता तेनाहारादपि देयमिति भया न्नूय शय्यामगारिणा न प्रयच्छन्तीति भाव । व्यवच्छेदश्च-विनाश शय्याया क्रियते । अथवा-भक्तपानादिप्रतिषेध इह व्यवच्छेदशब्देनोच्यते , एष निर्युक्तिगाथासमासार्थ ।

अथैनामेव प्रतिपद विवृणोति—

पुरपच्छिमवज्जेहिं, अविकम्मं जिणवरेहि लेसेण ।
भुत्तं विदेहपच्छिय,ण य सागरियस्स पिंडो उ ॥२६५॥

पूर्वस्तीर्थकर ऋषभस्वामी पश्चिम श्रीमन्महावीरस्तद्वर्जै अजितादिभिर्मध्यमजिनवरैर्विदेहजै तीर्थकरैराधाकर्माद्वि-लेशेन सूत्रादेशतो भुक्त भोक्तुमनुज्ञातमिति भाव । नच-नैव सागारिकस्यानुज्ञातम् । इयमत्र भावना-मध्यमतीर्थकृता च ये साधवस्तेषा यस्यैव योग्यमाधाकर्म कृत तस्यैव न कल्प-ते, शेषाणा तु कल्पते इति, तैराधाकर्म भोजनमपि कथंचि-दनुज्ञात न पुन शय्यातरपिण्ड "सेज्जायरपिंडे वा , उम्भाम वा य पुरिसजिट्ठे य । किइकम्मस्स य करणा, च-त्तारि अनाढिया कप्पा ॥१॥" इति तैर्वचनात् ।

अथाज्ञाद्वारमज्ञातद्वार चाह—

सव्वेसिं तेसिं आणा,तप्परिहारी ण गेण्हती ण कया ।
अण्णायं च ण जुज्जति,नहिं वि तो गेण्हती तत्थ॥२६६॥

सर्वेषामपि तेषा तीर्थकृता तत्परिहारिणा शय्यातरपिण्ड-प्रतिषधकारिणामाज्ञा तत्पिण्ड गृह्णता न कृता भवति । तथा यत्रैव गृहे स्थितस्तत्रैव भिक्षा गृह्णतो न युज्यते-न घटते,न शुद्धयतीत्यर्थ । अज्ञातस्य तस्य यदुक्त भैक्षग्रहण तदज्ञातमिति व्युत्पत्ते ।

अथ शुद्धिद्वारमाह-

बाहुल्ला गच्छस्स उ, पढमालियपाणगादिकज्जेसु ।
सज्झाय करण आउ-ट्टियाकरण उग्गमेगतरे ॥२३७॥

गच्छस्य यद् बाहुल्य-साधूना प्राचुर्य तस्माद्धेतो प्रथमालिकापानकौषधादिकार्येषु पुन पुन प्रविशन्तस्तथा स्वाध्यायश्रवणेन करणेन च यथोक्तक्रियाकलापानुष्ठानेन आवर्तिता आवर्जिता उद्गमदोषाणामेकतरान् कुर्यु । (बृ०)

अथ दुर्लभशय्याद्वारमाह—

भिक्खापयरणगहण,दोगच्च अम्ह आगमे ण देमो उ ।
पयरणं णत्थि ण कप्पति,असाहु तुच्छे य पण्णवणा॥२७१॥

यस्यापि श्रेष्ठिनो गृहे पञ्चशतिको गच्छो वर्षासु स्थित । स च शय्यातरो गृहमनुष्याणामादिशति-यदि साधवो गृहात्तुच्छैर्भाजनैर्निर्गच्छन्ति ततो महदमङ्गल स्यात् , अतो दिने दिनेऽमीषा प्रथममेव भिक्षा दातव्या, ततस्त साधव सर्वेऽपि तस्मिन् गृहे प्रतिदिन प्रथमत प्रतरणभिक्षा गृह्णन्ति, ततश्च शय्यातरस्य कालान्तरेण दौर्गत्य—दरिद्रता । अन्येषा च साधूना तत्र गमन श्रेष्ठिनम् ,वदन्ति-याचते।स प्राह-विद्यते वसति पर न प्रयच्छामि । साधुभिरुक्त -किं कारण न प्रयच्छसि, स प्राह—प्रतरण प्रथमदातव्यभिक्षारूप नास्ति । साधवो ब्रुवते-न कल्पते अस्माकमचरण ग्रहीतुम् । स प्रतिब्रुवते—असाधु-अमङ्गलमिद यन्मम गृहात्तुच्छैर्भाजनैर्निर्गच्छन्ति । ततस्तस्य साधुभि प्रज्ञापना कृता आयुष्मन्निदमेव भवत परममङ्गल यदेव साधूना वसतिरुपयुज्यते अनया हि दत्तया भवता सर्वमपि भक्तपानादिक दत्तमेव भवति । इत्थ प्रज्ञापित स तेषा वसतिं प्रदत्तवान् , एव दुर्लभा शय्या भवति ।

अथ व्यवच्छेदद्वारमाह—

थल देउलिया ठाणं,मति कालं दट्ठु दट्ठु तहिँ गमणं ।
निग्गएँ वसही भजणं,अण्णे उब्भामगा उड्डा ॥२७२॥

कस्यापि ग्रामस्य मध्ये स्थलम् , तत्र ग्रामे मिलित्वा देवकुलिका कारिता, तत्र साधव सन्ति । ते च तत्रोत्तरे देवकुले स्थितास्तत्काल भिक्षाया देवकुल दृष्ट्वा दृष्ट्वा तत्र तेषु कुलेषु भिक्षार्थ गच्छन्ति तत्रैकमपि कुल ते ता भिक्षा गृह्णन्ति समुद्धरन्ति, एव च निर्विण्णा सर्वेऽपि गृहस्था. । ततो निर्गतेषु साधुषु वसनेर्देवकुलिकायास्तैर्भञ्जन क्रियते,माम् अन्येऽप्यागतास्तापयिष्यन्तीति । इतश्चान्यस्मिन्नीदशे स्थलग्रामे अनेके साधवो देवकुलिकाया स्थिता , ते च भगवन्तो नि स्पृहा बहिर्ग्रामे चोद्भ्रामकभिक्षाचर्या गच्छन्ति स्वाध्याय पराश्च तिष्ठन्ति । ततस्ते गृहस्था आवृत्ता सभूय तान् साधून्निमन्त्रयन्ति । साधवो ब्रुवते—बालवृद्धादीना कार्ये ग्रहीष्याम ,एव घृतादिदुर्लभद्रव्यमपि सुलभ भवति । नच शय्याया व्यवच्छेदो जायते।गत दोषा वा के तस्येति द्वारम् ।

अथ कारणजाते कस्मिन् कल्पते इति द्वारगाथामाह—

दुविहे गेलण्णम्मी, निमंतणे दव्वदुल्लभे असिवे ।
ओमोयरियपओसे, भये य गहणं अणुन्नायं ॥ २७३ ॥

द्विविधे—आगाढे, अनागाढे च १ ग्लानत्वे,तथा निमन्त्रणे २ दुलभद्रव्य ३ अशिवे ४ अवमौदर्ये ५ प्रद्वेषे वा राजद्विष्टे ६ भये वा बोधिकस्तेनादिसमुत्थे ७ एव सप्तसु कारणेषु शय्यातरपिण्डस्य ग्रहणमनुज्ञातम् । एष नियुक्तिगाथार्थ ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

तिपरिरयमणागाढे, आगाढे खिप्पमेव गहण तु ।
कज्जम्मि बदिया जे, छिणंति ण य बिंति उ अकप्पं ।२७४।

त्रिपरिरय—त्रीन् वारान् परिभ्रमण तदनागाढ अग्लानत्वे कर्त्तव्य,यदि तथापि ग्लानप्रायोग्य न लभ्यते तत परमेकपरिहारणया मासलघुप्राप्ता शय्यातरपिण्ड गृह्णन्ति । आगाढ तु ग्लानत्वे क्षिप्रमेव ग्रहण कार्यम् । तथा शय्यातरेण भक्तपानमस्मद्गृहे गृह्णीत एव वन्दिता—निमन्त्रिता सन्ता भणन्ति कार्ये समुत्पन्ने ग्रहीष्याम. न च ब्रवते युष्मदीय भक्तपानमस्माक न कल्पत ।

जं वा अमहीणं तं, भणंति त देहि तेण णे कज्जं ।
णिब्बधे चेव सयं, घेत्तूण पसगं वारेति ॥ २७५ ॥

यद्वा यद्द्रव्य तस्य गृहे अस्वाधीन नास्तीत्यर्थ , तद्भणन्ति, याचन्त इत्यर्थ । यथा अमुक द्रव्य प्रयच्छत तनास्माक गुरुतर कार्यम् । अथ शय्यातरो निर्बन्धमतीवाग्रह करोति तत सकृद्-एकवार गृहीत्वा भूय प्रसङ्ग निवारयन्ति ।

दुल्लभदव्वं च सिया, संभारघयादि घेप्पती तं तु ।
ओमसिवे पणगादिसु, जतिऊणममंथरे गहणं ॥ २७६ ॥

दुर्लभद्रव्य वा सभारघृतादिक शय्यातरगृहे स्यात् , सभारो बहुद्रव्यसयोगस्तत्प्रधान घृत सभारघृतम् । आदिशब्दात्-शतपाकतैलादि, तच्च ग्लानादिनिमित्त शय्यातरगृहे गृह्णन्ति अवमौदर्याऽशिवयोरसस्तरणं पञ्चकहान्या यतित्वा मासलघुप्राप्ता शय्यातरकुले ग्रहण कुर्वन्ति ।

उवसमणट्ठ पदुट्ठे, सत्थो जा लब्भते व ताणं व ।
अच्छता पच्छण्णा, गेण्हंति भये वि एमेव ॥ २७७ ॥

प्रद्विष्टस्य राज्ञ उपशमनार्थ तिष्ठन्तो, यद्वा-राज्ञा निर्विषया आज्ञप्ता सन्तो यावत्तत्र सार्थो न लभ्यते तावत्प्रच्छन्न तिष्ठन्त शय्यातरकुले भक्तपान गृह्णन्ति, मा पर्यटतो राजा वा राजकीया वा ईक्षिष्यन्तिति कृत्वा, भय बोधिकस्तेनादिप्रभवं तत्र बहिर्ग्रामेषु भिक्षा गन्तु न शक्यत,स्वग्रामे च न लभ्यते । अत एवमेव शय्यातरकुले गृह्णन्ति ।

अथ कया यतनया ग्रहीतव्यम् इति द्वारमाह—

तिक्खुत्तो सक्खेत्ते, चउद्दिसिं मग्गिऊण कडयोगी ।
दव्वस्स य दुल्लभया, सागारियसेवणा दव्वे ॥ २७८ ॥

स्वक्षेत्रे सक्रोशयोजनाभ्यन्तरे स्वग्रामपरग्रामयोस्त्रिकृत्वस्त्रीन् वारान् चतसृष्वपि दिक्षु 'पुट्ठ ति' भैक्ष दुर्लभद्रव्य वा मार्गयित्वा यदि न प्राप्नोति तत. कृतयोगी गीतार्थो द्रव्यस्य शुद्धभक्तपानादे दुर्लभता मत्वा सागारिकद्रव्यस्य सेवना—शय्यातरविषयो विधि ।

अथानेकशय्यातरविषय विधिमाह-

णेगेसु पियापुत्ता, सवत्ति वणिए घडो वए चेव ।
एएसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २७६ ॥

अनेकेषु शय्यातरेष्वमी भेदा पितापुत्रौ सपत्न्यौ वा वणिजो वा घटोवा-गोष्ठी व्रजो वा-गोकुलम् एतेषा द्वाराणा नानात्व विभाग वक्ष्यामि-प्ररूपयिष्यामि यथानुपूर्व्या ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

पितपुत्ते थेरया य, अप्पभुदोसा य तम्मि उ पउमिए ।
जेट्ठाइअणुन्नवणा, पाहुणए जं विधिग्गहणं ॥ २८० ॥

यदि पिता पुत्रश्च द्वावपि प्रभू तत उभावप्यनुज्ञापयितव्यो । अथ पिता स्थविर इति कृत्वा चशब्दात्पुत्रोऽप्यतिबाल इति कृत्वा यदाऽप्रभुस्तदा नानुज्ञापनीय ।दोषाश्चानुज्ञापनाया निष्काशनादय प्रभुकृता भवन्ति । अथ स प्रभु प्रोषितस्ततस्तस्यैव यो ज्येष्ठादि आदिशब्दादनुज्येष्ठादयो वा तेषामनुज्ञापना कर्त्तव्या। प्राघूणका वा यस्तस्याभ्यर्हित साऽनुज्ञापनीय सवत्र। यद्विधिना ग्रहण तदेवानुज्ञात भगवद्भिर्नाविधिनाति

अथैनामेव व्याख्यानयति—

दुप्पविइपिया पुत्ता, जीहँ होंति पभू ततो भणइ सव्वे ।
णातिक्कमति जं वा, अपभुं व पभु व तं पुव्वं ॥ २८१ ॥

द्विप्रभृतय. अनियता पिता पुत्रा यत्र प्रभवो भवन्ति तत्र सर्वेऽपि तान् मिलितान् भणन्ति अनुज्ञापयन्ति । य वा प्रभुमप्रभु वा नातिक्रामन्ति—प्रमाणयन्ति त पूर्वमनुज्ञापयन्ति ।

अप्पहु लहुओ दियणिसि,पभुणिच्छूढे विणामगरिहा य ।
असहीणम्मि पभुम्मि उ,साहीणजेट्ठादणुन्नवणा॥२८२॥

यद्यप्रभुमनुज्ञापयन्ति ततो मासलघु प्रभुश्च समागतो दिवा निष्काशयति चतुर्गुरु, रात्रौ निष्काशिता स्तेनश्वापदादिभिर्विनाश प्राप्नुवन्ति, अन्यत्र वसतिमलभमाना लोकतो गर्हामासादयन्ति । तथा किं यूय शोभनै कर्मभिर्निर्धाटिता प्रथममपि न प्रयच्छाम इति । प्रभु पिता न स्वाधीन किंतु प्रोषितस्ततो य स्वाधीनो ज्येष्ठादिपुत्र आदिशब्दादनुज्येष्ठादिकोऽपि य प्रभु स अनुज्ञापयितव्य । अथ सर्वे प्रभव: ततो युगपत्ते सर्वेऽप्यनुज्ञापनीया·

पाहुणयं च पउत्थे, भणंति मित्तं व णातगं वा मे ।
तं पि य आगतमेत्तं, भणंति अमुएण णे दत्तं॥ २८३ ॥

प्रभौ प्रोषिते सति प्राघूर्णको यस्तस्याभ्यर्हित समायात स च मित्र वा तदीयं ज्ञातक वा-स्वजनं भणन्ति-अनुज्ञापयन्ति । त च प्रभुमागतमात्रमेव भणन्ति—अमुकेन युष्मन्मित्रादिना अस्माकमिद प्रदत्तम् । स चाभीष्टनामग्रहण कृत न निर्धाटयति ।

अप्रभुविषय विधिमाह-

अप्पभुणा उवदिट्ठे, भण्णति अच्छासु जा पभू एति ।
पत्ते उ तस्स कहणं, सो उ पमाणं न ते इतरे ॥ २०४ ॥

अप्रभुरनुज्ञापितो भणति-अह न जानामि,तत साधवो भणन्ति यावत्प्रभुरागच्छति तावद्वय तिष्ठाम ,एवमनुज्ञापितेनाप्रभुणा वितीर्णे प्रतिश्रये यदा प्रभु प्राप्तो भवति तदा तस्याप्ययथाभूत कथयितव्यम् । कथिते च स ददाति वा निष्काशयति, एवमत्र प्रमाण न त पूर्वानुज्ञापिता इतरे अप्रभव । एवमुक्तेन स्वामिना यद्वसतेर्ग्रहण तदेवानुज्ञातमिति ।

इय एसाऽणुन्नवणा, जतणा पिंडो पभुस्स उववज्जे ।
सेसाणं तु अपिंडो,सो वि य वज्जो दुविहदोसा ॥२८५॥

सा चैवमुक्तप्रकारेण एषा प्रतिश्रयानुज्ञापनाया यतना प्रोक्ता अथ शय्यातरपिण्डपरिहारेण यतनाऽभिधीयते-य प्रभु शय्यातर इति कृत्वा तद्गृह पिण्डो वर्ज्य , शेषाणामप्रभूणाम् अपिण्ड -शय्यातरपिण्डो न भवति पर सोऽपि द्विविधदोषात् भद्रकप्रान्तकृतदोषपरिहारार्थ वर्जनीय । गत पितापुत्रद्वारम् ।

अथ सपत्नीद्वारमाह--

एगे महाणसम्मि, एक्कतो उक्खित्त सेसपडिणीए ।
जेट्ठाएँ अणुन्नवणा, पउत्थेसुं य जेट्ठ जाव पभू॥२८६॥

शय्यातरे प्रोषिते सति यास्तदीया पत्न्यस्तासा यद्भोजन तत्र चतुर्भङ्गी एकत्र राद्धमेकत्र भुक्तम् १ एकत्र राद्ध विष्वक् भुक्तम् २ विष्वक् राद्धमेकत्र भुक्तम् , ३ विष्वक् राद्ध विष्वक् भुक्तम् । ४ तत्र ' एगे महाणसम्मी एक्कतो ' त्ति-एकस्मिन् महानसे एकतो भुक्तमिति प्रथमभङ्गो गृहीत , ' उक्खित्त ' त्ति-एकत इति पदमनुवर्त्तते एकत -एकस्मिन् स्थाने उत्क्षिप्त भोजनभूमिका नीत भुक्तमिति यावत् अर्थादापन्न विष्वक् राद्धम् , एतेन तृतीयभङ्ग उपात्त । द्वितीयचतुर्थभङ्गौ पुनरवजनीयाविति कृत्वा न गृहीतौ । ' सेसपडिणीए ' त्ति-यदेकत्र राद्धमेकत्र भुक्त तत्र भुक्तशेष यद्यपि शेषसपत्नीभिः स्वगृह प्रत्यानीत तथापि भद्रकप्रान्तदोषपरिहारार्थ वर्जनीयम् । प्रभौ प्रोषिते मदीया ज्येष्ठभार्या वसतिमनुज्ञापयते । अथ सा न सुतमती ततो ज्येष्ठा प्रिया पुत्रवती, द्वयोर्वा पुत्रवत्योर्या ज्येष्ठपुत्रा य पुत्रो वा प्रभुर्या वा स्वय गृहे प्रभु -प्रामणभूता सा अनुज्ञापनीया । एषा चिरतनगाथा ।

अथैनामेव विवृणोति—

तम्मि य अस्साहीणे जेठपु(त्त)तमाया व जा व से इट्ठा ।
अह पुत्त माय सव्वा,वी(इ)ट्ठो जेट्ठो पभू वा वि॥२८७॥

तस्मिन् गृहस्वामिन्यस्वाधीनऽसंनिहिते ज्येष्ठा भार्या पुत्रमाता वा या वा 'से' तस्य गृहपतेरिष्टा वल्लभा सा वसतिमनुज्ञापनीया । अथ सर्वा अपि पुत्रमातर अभीष्टाश्च तता यस्या पुत्रो ज्येष्ठस्तामनुज्ञापयन्ति । अथ ज्येष्ठपुत्रो न प्रभु तत. कनिष्ठाऽपि यस्या पुत्र प्रभु' सा अनुज्ञापयितव्या ।

पिण्डग्रहणे विधिमाह-

असहीणे पभुपिंडं, वज्जिंती सेसए तु भद्दादी ।
साहीणे जहिँ भुंजइ, सेसेसु वि भद्दपंतेहिं ॥ २८८ ॥

अस्वाधीने गृहस्वामिनि या पत्नी प्रभुस्तस्या पिण्ड साधवो वर्जयन्ति । शेषसपत्नीगृहेषु न शय्यातरपिण्ड पर भद्रकप्रान्तकृता दोषा भवन्ति, अतस्तासामपि पिण्ड. परिहर्त्तव्यः । अथ स्वाधीन शय्यातरः ततो यस्या गृहे भु-

डुङ्क्ते तत्र शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा वर्जयन्ति, शेषाण्यपि सपत्नीगृहाणि भद्रकप्रान्तदोषपरिहारार्थं वर्जयन्ति।

एगत्थ रंधणे भु-जणे य वज्जेति भुत्तसेसं पि।
एमेव वीसु रद्धे, भुंजंति जहिं तु एगट्ठा ॥ २८६ ॥

एकत्र रन्धनम् एकत्र भुक्तमित्यादि चतुर्भङ्ग्या यत्रैकत्र रन्धनं भोजनं वा तत्र भुक्तशेषमपि वर्जयन्ति। प्रथमभङ्ग इत्यर्थः, एवमेव विष्वक् गाढेऽपि यत्रैकत्र भुञ्जते तत्र भुक्तशेषमपि न गृह्णन्ति तृतीयभङ्ग इति भावः। एवमस्वाधीनभर्तृकाणां विधिरुक्तः।

अथ स्वाधीनभर्तृकाणां यो विधिस्तमाह—

णियय च अणियय वा, जहिं तरो भुंजती उ तं वज्जं।
सेसासु वि ण य गिण्हति, मा छोभगमादि भद्दाई ॥२९०॥

नियतं वा यत्र शय्यातरो भुङ्क्ते तद्गृहं वर्जनीयम्, नियतं नाम-यदेकस्य एव गृहे प्रतिदिनं भुङ्क्ते अनियतं तु वारकेण सर्वासामपि गृहे भुङ्क्ते, शेषपत्नीगृहेषु यद्यपि शय्यातरपिण्डो न भवति तथापि न गृह्णन्ति। मा भद्रकप्रान्तकृताच्छोभकादयो दोषा भवेयुः स च प्रज्ञापकः भोजनं शेषपत्नीगृहे न भद्रकशय्यातरः कुर्यात्। मम गृहं तावदमी न गृह्णन्ति अत एवमपि दत्त्वा पुण्यमुपार्जयामीति बुद्ध्या, यस्तु प्रान्तः स द्वेषं यायात् अहो दुष्टधर्माण इमे, यदि मदीयगृहे न कल्पते तत एतासां मदीयपत्नीनां गृहे कथं कल्पते इति प्रद्विष्टश्च प्रतिश्रयात् निष्काशयेत्। गतं सपत्नीद्वारम्।

अथ वणिग्द्वारमाह—

दोसु वि अव्वोच्छिन्नं, सव्वं ज तम्मि जं च पाउग्गं।
खंधे संखडि अडवी, असती य घरम्मि सो चेव ॥२९१॥

कोऽपि शय्यातरो देशान्तरं गन्तुकामो नगरादेर्बहिः स्थितो वर्त्तते, तस्य च द्वयोरपि गृहयोरन्तर्गृहाद्बहिर्गृहे बहिर्गृहाद् बाह्याभ्यन्तरगृहे भक्तादिकमव्यवच्छिन्नं यदानीयते तत् न कल्पते। अथासौ शय्यातरस्ततः स्थानात् प्रस्थितः ततो या निर्गच्छति तस्मिन् सर्वं तद्दिवसनीतमन्यदिवसनीतं च भक्तपानं कल्पते। सर्वस्मिन्नपि त्यक्ते मा भूदतिप्रसङ्ग इत्याशङ्क्याह—यच्च प्रायोग्यं-प्रान्तजनयोग्यं तत्प्रापणीयं प्रासुकं चस्यर्थः, ' खंधे ' त्ति-स्कन्धप्रदेशयोग्यं कृत्वा बहिर्ग्रामेषु व्यवहरन् शय्यातरः साधूनां दधिदुग्धादिकं दद्यात्, ' संखडि ' त्ति—संखडिं कुर्वन् साधूनामपि दद्यात्। 'अडवि' त्ति—अटवीं वा काष्ठच्छेदनादिनिमित्तं गृहीतशम्बलो गच्छन् साधून् दृष्ट्वा तन्मध्यात् तेषामपि दद्यात्, एतेषु त्रिष्वपि न कल्पते। 'असई य घरम्मि सो चेव ' त्ति-यदि शय्यातरः सपुत्रपशुबान्धवो गृहे नास्ति किं तु देशान्तरं प्रोषितः तदा देशान्तरस्थितोऽपि स एव तत्र शय्यातरो नान्य इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः।

अथैनामेव विवरीषुराह—

निग्गमगाइ, वहिं ठिएँ, अंतोखेत्तस्स वज्जए सव्वं।
बाहिं तद्दिणणीए, सेसेसु पसंगदोसेण ॥ २९२ ॥

शय्यातरो वाणिज्येन देशान्तरं गन्तुकामो निर्गमकः, प्रस्थानं च शुभमुहूर्त्ते क्रियते, इत्यादिकारणेन नगरादेर्बहिर्गत्वा सक्काशयोजनं तत्रस्याभ्यन्तरे बहिर्वा स्थितो भवेत्। यद्यन्तः क्षेत्राभ्यन्तरे स्थितः तदा सर्वं तद्दिवसान्यदिवसनीतं शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा वर्जयेत्। अथासौ क्षेत्राद्बहिः स्थितः ततस्तद्दिवसनीतं शय्यातरपिण्डः शेषदिवसनीतं तु यत्परिवासितम्, यद्वा-तत्रैवापस्कृतं तच्च शय्यातरपिण्डः परं तदपि प्रसङ्गदोषेण मा भद्रकप्रान्तकृतदोषाणां प्रसङ्गो भवेदिति कृत्वा न ग्रहीतव्यम्।

ठितो जया खेत्तबाहिं सगारो,
भत्तादियं तस्स दिणे दिणे य।
अच्छिन्नमाणिज्जति णिज्जती य,
गिहा तदा होंति तहिं वि वज्जे ॥ २९३ ॥

यदा क्षेत्राद्बहिः स्थितस्तदा तस्य भक्तादिकमव्यवच्छिन्नं दिने दिने गृहाद्बहिरानीयते, बहिः स्थानाच्च गृहं नीयते, तत्सर्वमपि सागारिकपिण्डो भवति तत्र स्थितस्य वर्जनात्।

बहिट्ठिएँ पट्ठिओ य, सयं व सपत्थिया उ गेण्हंति।
तत्थ उ भद्दगदोसा, ण होंति ण य पंतदोसाओ ॥२९४॥

शय्यातरः क्षेत्राद्बहिः स्थितो यस्यां वेलायामग्रतो गन्तुं प्रस्थितः स्वयं वा साधुः, पूर्णे मासकल्पे सम्प्रस्थिताः तद्दिवसात् यद्यन्यत्र वसन्ति तदा सर्वमपि प्रायोग्यं भक्तं पानं गृह्णन्ति। कुत इत्याह—तत्र तस्यां वेलायां गृह्यमाणे भद्रकदोषाः प्रान्तदोषाश्च न भवन्ति। पुनर्ग्रहणाभावादिति भावः।
अथ स्कन्धपदं संखडिपदमटवीपदं च व्याख्याति—

अंतो बहिं कच्छउडिया--दि ववहरंतो पसंगदोसाओ।
देउल जन्नगमादी, कट्ठा दंड विवच्चते ॥ २९५ ॥

क्षेत्रस्यान्तर्बहिर्वा शय्यातरः कक्षापुटिकादिः -कक्षाप्रदेशे पुटा यस्य स कक्षापुटिको-गृहीतोभयमोदक इत्यर्थः। आदिशब्दात्—कौतुकिकादिर्वा,बहिर्ग्रामेषु व्यवहरन् साधूनां दधिदुग्धादिकं दापयति। तत्र क्षेत्रस्यान्तस्तद्दिननीतमन्यदिननीतं च शय्यातरपिण्डः। बहिः पुनस्तद्दिवसनीतं शय्यातरपिण्डः, शेषदिवसनीतं न शय्यातरपिण्डः परं भूयः प्रसङ्गदोषान्न गृह्यते। एवं तद् देवकुलतडागयज्ञादिकं संखडीं कुर्वतः काष्ठादिनिमित्तं शम्बलं गृहीत्वा अटवीं व्रजतः, क्षेत्रान्तर्दीयमानं शय्यातरपिण्डः। क्षेत्रबहिस्तद्दिवसानीतं शय्यातरपिण्डः, न द्वितीयदिवसानीतं, परं तदपि न ग्रहीतव्यम्, मा भूयः संखडीकरणमटवीगमनं वा साधूनां दानार्थं कुर्यादिति कृत्वा।
अथ गृहे असन् स एव शय्यातर इति पदं व्याचष्टे—

मुत्तूण गेहं तु सपुत्तदारो,
वाणिज्जमातिज्जति कारणेहिं।
सयं च अन्नं च वएज्ज देसं,
सेज्जातरो तत्थ स एव होति ॥ २९६ ॥

मुक्त्वा-परित्यज्य गृहं साधूनामर्पयित्वेत्यर्थः, सपुत्रदारः शय्यातरो वाणिज्यादिभिः कारणैर्यदि स्वकमन्यं वा देशं व्रजति तत्रापि स एव शय्यातरो भवति न पुनर्दूरदेशान्तरस्थितस्य शय्यातरत्वमपगच्छतीति। गतं वणिग्द्वारम्।

घटाद्वारमाह--

महत्तरअणुमहत्तरए, ललियासणकडुयदंडपतिए य।

एतेहि परिग्गहिया, होंति घडा तो तदा काले ॥२९७॥

महत्तराऽणुमहत्तरका ललितासनिक कटुको दण्डपतिकश्चेति, एतैः पञ्चभिः परिगृहीतास्तदा पूर्वकाले गोष्ठ्या भवन्ति बभूवुरित्यर्थः।

अथामूनेव महत्तरादीन् व्याख्यानयति-

सव्वत्थ पुच्छणिज्जो, महत्तरो जिट्ठमासणधुरे य।

ठव्वं तु असन्निहिए, ऽणुमहत्तरतो धुरे वाति ॥२९८॥

सर्वत्र सर्वेषु गोष्ठिकार्येषु पच्यमानेषु सर्वैरपि गोष्ठे पुरुषः प्रच्छनीयः, यस्य च ज्येष्ठं महत्तरत्वमासीनानां धुरि च सर्वैरेव स्थाप्यन्ते स महत्तरस्ततस्तस्मिन् मूलमहत्तरे असंनिहिते यस्तत्र सर्वैरपि प्रच्छनीयः धुरि च प्रथमं तिष्ठति, स अणुमहत्तरः। (बृ०) ('ललिआसण' शब्दे षष्ठ भागे गता ललितासनवक्तव्यता।)

एतेषां महत्तरादीनां यद्येवकुले सत्तादिकं तस्य कथमनुज्ञापना विधेयेत्याह--

उल्लोमाणुएणवणा, अप्पभदोसा य एकओ पढमं।

जिट्ठादिअणुएणवणा, पाहुणए ज विहिग्गहणं ॥३००॥

महत्तरक्रममुल्लङ्घ्य यद्युल्लोम व्यतिक्रमेणानुज्ञापना करोति तदा मासलघु प्रभुदोषाश्च निष्काशनादयो भवेयुः। अतः सर्वेऽप्येकतो मिलिताः प्रथममनुज्ञापनीयाः। अथ सर्वे मिलिता नावाप्यन्ते ततो ज्येष्ठमहत्तरस्य, तदभावे यथाक्रमं महत्तरादीनामनुज्ञापना विधेया। अथ महत्तरादीनामेकोऽपि गृहे न प्राप्यते ततो यस्तेषामभ्यर्हितः प्राघूर्णकस्तमवज्ञापयन्ति। एवंविधेन हि विधिना यदुपाश्रयस्य ग्रहणं तदेवानुज्ञापना विधिग्रहणम्।

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह--

उल्लोम लहु यदि पणम्मि, तेणेकहि पिंडिए अणुएणवणा।

असहीणे जिट्ठादि व, जइ व समाणा महतर वा॥३०१॥

यदि महत्तरादिकमव्यत्यासेनानुज्ञापयति तदा मासलघु, तेनैकत्र पिण्डितानां-मिलितानां पञ्चानामप्यनुज्ञापना कर्त्तव्या। अथ सर्वेऽप्येकतो मिलिता अस्वाधीना न प्राप्यन्ते इत्यर्थः, ततो ज्येष्ठमहत्तरादेर्गृहे तु गत्वा अनुज्ञापना विधेया। यदिवा-याज्ञिप्रभृतीन् तत्र समस्वाधीनान् पश्यन्ति तावत्तेषामनुज्ञापना कुर्वन्ति। महत्तरं वा एकमप्यनुज्ञापयन्ति, अस्य प्रमाणभूततया सर्वेषामनतिक्रमणीयत्वात्। गतं घटाद्वारम्।

व्रजद्वारमाह--

बाहिं दोहणवाडग, दुद्धदहीसप्पितक्कणवणीति।

आसन्नम्मि ण कप्पति, पचयए उप्परिं वुच्छं ॥३०२॥

कस्यचिद्धि शय्यातरस्य सम्बन्धी ग्रामाद्वहिर्वा दोहनवाटको भवेत्, तस्मिन् दुग्धदधिसर्पिस्तक्रनवनीताख्यानि पञ्चकानि द्रव्याणि भवन्ति। एतत्पञ्चकमासन्ने क्षेत्राभ्यन्तरे दीयमानं न कल्पते शय्यातरपिण्डत्वात्। अथैतानि दुग्धादीनि क्षेत्रस्योपरि बहिर्वर्त्तन्ते ततस्तद्विषयग्रहणविधिमहं वक्ष्यामि।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

निज्जंत मोत्तूण, वारगभयादिवमए भने गहणं।

छिएणे भती य कप्पति, अमती य घरम्मि सो चेव॥३०३॥

गोकुलानि दधिदुग्धादिपञ्चकं शय्यातरगृहं यन्नीयते स शय्यातरपिण्डो भवति। अतस्तद् दुग्धादि नीयमानं मुक्त्वा यदन्यत्तत्रैव गोकुले परिभुज्यते तच्च भवति शय्यातरपिण्डः, परं तद्धि भद्रकप्रान्तदोषपरिहारार्थिना गृह्यते, यस्मिन् पुनर्दिवसे भृतकस्य—गोपालस्य वारकस्तस्मिन् दुग्धादिकं शय्यातरस्यापश्यतो ग्रहणं भवेत्, न पश्यतः। तथा भृतिर्नाम गोपालकस्य दुग्धचतुर्थभागादिपरिभाषितादि च सदैव दैवसिकी वृत्तिः, तथा छिन्नं—विभक्तं यद्-दुग्धादिकं तद्गोपालसत्कमिति कृत्वा कल्पते ग्रहीतुं यदि शय्यातरो न पश्यति। तथा यदि साधूनां शय्या समर्प्य शय्यातरः सपुत्रदारः व्राजिकाया गच्छेत् ततो गृहे अविद्यमानोऽपि स एव शय्यातरो भवति।

अथास्या एव विषमपदानि विवृणोति—

बाहिरखेत्ते छिएणे, वारगदिवसे सती य छिएणे य।

सो व ण सागरिपिण्डो, वज्जो पुण दिट्ठिभद्दादि॥३०४॥

स क्रोशयोजनक्षेत्रस्य बहिर्व्यवच्छिन्नो विभागः शय्यातरगृहे न नीयते, गोपालकवारकदिवसे वा यः सर्वोऽपि गोपसत्कः प्रतिदिवसलभ्यो वा वृत्त्या छिन्नो यो दुग्धचतुर्थभागादिरूपो विभागः स एष सर्वोऽपि सागारिकपिण्डो न भवति परं भद्रकप्रान्तदोषा दृष्टे सति मा भूवन्निति शय्यातरस्य पश्यतः सोऽपि वर्जनीयः।

अथ यदुक्तं सूत्रे 'एगं तत्थ कप्पाग ठवइत्ता अवसेसे निव्विसज्जा' तद्भिभावयिषुराह—

एगं ठवेंति विमए, दोसा पुण भद्दिए य पंते य।

णिस्साए वा छुभणं, विणासमगरहं च पावंति ॥ ३०५॥

यद्यनेकेषु शय्यातरेषु इतरेण एकं सागारिकं स्थापयन्ति शेषान्निर्विशन्ति—उपभुञ्जते ततो भद्रकप्रान्तविषया दोषा भवन्ति। भद्रका निर्दिश्यमानशय्यातरस्य निश्रया तदीयभक्तपानमध्ये प्रक्षिपति, मम गृहे तावदमी न गृह्णन्ति अतो मदीयमिदं मध्ये सयताय दातव्यमिति कृत्वा। यस्तु प्रान्तः स एक एव अस्थाप्यमानः प्रद्वेषं यायात्, प्रद्विष्टश्च वसतेर्निष्काशनं कुर्यात्। निष्काशिताश्च स्तेनश्वापदादिभिर्विनाशं लोकाद्वा गर्हामासादयन्ति। कारणे पुनरेकमपि स्थापयन्तो निर्दोषाः।

कथमित्याह—

सव्वेहिं वा वि भणिया, एगट्ठ विताण निविसेमाणं।

गणदेउलमादीसु तु, दुक्खं खु विवज्जिउं बहुगा॥३०६॥

'वा' शब्द उत्सर्गपदं तावन्न कल्पते एकं सागारिकं स्थापयितुम्, द्वितीयपदं तु कल्पते। अपिशब्दः पक्षान्तरस्य सूचनार्थः। य आद्या: साधुसमाचारीकोविदास्तैः साधवो भणिता, 'आर्याः! एकं शय्यातरं स्थापयित्वा शेषान्निर्विशत, मा सर्वानपि परिहरत, एवमुक्ता एकं स्थापयित्वा शेषान्निर्विशन्ति। अथवा—गणं बहुजनसमूहं गत्वा सासान्याद् देवकुलसभादौ स्थिताः अनुक्ता अप्येकं

स्थापयित्वा शेषास्त्रिर्विशन्ति। कुत इत्याह—'दुक्ख' दुष्कर तत्र बहून् वजयितुम्।

गिएहति वारएण, अणुग्गहत्थीसु जहरूई तेसिं।
एकेऽत्थ परीमाणं, संतमसंते य से दव्वे ॥ ३०७ ॥

यद्वा—ते सर्वेऽपि शय्यातरा अनुग्रहार्थिन ततो यथा तषा रुचिरुपजायते तथा वारके गृह्णन्ति, तत्र च एके उपस्कृते अत्र परिमाण ज्ञातव्यम्। किं परिमितायामुपस्क्रियत उतापरिमितायामिति। तदपि द्रव्य तस्य गृह तत्र देश वा सद्-विद्यमान यदि पूर्वपरिणामण द्रव्यमुपस्कुर्वन्ति तदा कल्पते अन्यथा भजनीयम्। एव तस्य शय्यातरस्य द्रव्ये सम्यगुपयोगो दातव्य। बृ० २ उ०।

सागारिकपिण्ड गृह्णाति भुङ्क्ते च—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियपिंडं गिण्हइ गिण्हंतं वा साइज्जइ ॥ ४५॥ जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियपिंडं भुंजइ भुंजत वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

'सागारिओ सेज्जातरो तस्स पिंडो ण भात्तव्वो, जो वा भुंजति तस्स मासलहु।' नि० चू० २ उ०।

सागारिककुलमज्ञात्वाऽनुप्रविशति—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियकुल अजाणिय अपुच्छिय अगवेसिय पुव्वामेव पिण्डवायपडियाए अणुपविसइ अणुपविसंत वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥ जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सागारियणीसाए असणं वा पाणं वा खाइम वा साइम वा ओभासिय जाइय जायंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

'सागारिआ पुव्ववरिणओ कुल—कुलकुडुंब भिक्खा—कालाओ पुव्व—पुव्वादिट्ठे पुच्छा अपुव्वगवेसण त साहुसमीवे अपुच्छिऊण पविसन्तस्स मासलघु। नि० चू०२ उ०।

सागारिकपिण्डो बहिर्निर्हृत ससृष्ट —

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारियपिंडं बहिया अनीहडं असमट्ठ वा पडिगाहित्तए ॥ १४ ॥ नो कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा सागारियपिण्ड बहिया अनीहडं ससट्ठ पडिगहित्तए ॥ १५ ॥

अथास्य (सूत्रद्वयस्य १४-१५) सम्बन्धमाह—

अतो नूणं न कप्पइ, णिक्कासिओ कप्पई उ मा एवं।
पत्तेयविमिस्सं वा, पिंडे गेण्हेज्ज तो सुत्त ॥ ३०८ ॥

नूनमन्तर्गृहाभ्यन्तर पिण्डो न कल्पते, गृहाद्बहिर्निष्काशितस्तु कल्पते, एव विचिन्त्य मा प्रत्येक ससृष्टविमिश्र वा ससृष्टं पिण्ड गृह्णीयात्। अत एतत्सूत्रमारभ्यत। वक्ष्यमाणसूत्रद्वयस्याप्ययमेव सबन्धो द्रष्टव्य, अनेन सबन्धेनायातस्यास्य (सू०१४-१५) व्याख्या। नो कल्पते निग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीना वा सागारिकपिण्ड बहिर्वाटकादनिर्हृतमनिष्काशितमसंसृष्ट वा अन्यदीयपिण्डै. सहासीलित, संसृष्टम्-अन्यदीयपिण्डै. समीलितं प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रार्थ'।

१—' साइज्ज' आस्वादने धातुः।

अथ भाष्यविस्तर —

वाडगदेउलियाए, इच्छादत्तम्मि गहणे तह चेव।
णीसट्ठमणीसट्ठे, गहणागहणे इमे दोसा ॥ ३०६ ॥

शय्यातरवाटकस्य मध्ये काचिद्देवकुलिका, तस्या यद्वानमन्तर तदर्थ वाटकवास्तव्या अगारिण सखडीं कुर्वन्ति। तत्र च भिक्षाचरेभ्या दातु तषामिच्छा समजनि ततो वाटकवास्तव्यजने ददति दातुमुपस्थिते ग्रहण तथैव मन्तव्य यथा पूर्वसूत्रे अभिहितम्। तथा निसृष्ट नाम-यद् बल्यादिक वानमन्तरस्य निवेदितम्। अनिसृष्ट तु तद्विपरीत तयोर्ग्रहणे अग्रहणे चामी वक्ष्यमाणा दोषा भवन्तीति सग्रहगाथासमासार्थ।

अथैनामेव विवृणोति—

उप्पत्तियं वा वि धुवं च भोज्ज,
तस्सेव मज्झम्मि उवागडस्स।
समस्सिते सागारचोलगम्मि,
असंहिं सो चेव उ तस्स पिंडो ॥ ३१० ॥

तस्यैव—सागारिकस्य वाटकस्य मध्ये वानमन्तरमुद्दिश्य भोज्य-सखडिर्भवेत्, तच्चौत्पत्तिक वा स्यात् ध्रुव वा। औत्पत्तिक नाम-पर्वतिथिमन्तरेणाकस्मिकम् ध्रुव तु पर्वतिथिभावि। अथ नवम्या दशम्या वा तत्रान्यैश्चोल्लक सम मपि श्रिता य सागारिकश्चोल्लकस्तस्मिन् सखड्या दीयमाने स एव शय्यातरस्य पिण्डो भवति।

अस्य निवेदितस्य वा ग्रहणे तावदिमे दोषा —

भद्दो तन्नीसाए, पंतो घेप्पति दट्ठूणं भणइ।
अंतोघरे ण इच्छह, ऽहो गमणा दुट्ठधम्मो त्ति ॥३११॥

य सागारिको भद्रक स तन्निश्रया वानमन्तरनिवेदनाव्याजनान्यदप्यात्मीयमाहारजात तत्र प्रक्षिपेत्। यस्तु प्रान्त स तथा गृह्णमाण दृष्ट्वा भणति-अन्तर्गृहे-गृहाभ्यन्तरे दीयमान तदीय पिण्ड नेच्छथ, इह पुनरेव दीयमानस्य ग्रहण कुरुध्वम्, अहो दुष्टधर्माणो यूयमिति तथैतद्दोषभयाच्च गृह्णन्ति।

तत किं भवतीत्याह—

तेसु अगिण्हंतेसु य, चिंता परिसाएँ से समुप्पेज्जा।
को जाणइ किं एते, साहू घेत्तुं ण इच्छंते ॥ २१२ ॥

तेषु साधुषु त शय्यातरभक्त—निवेदनापिण्डमगृह्णमाणेषु तस्या सखडीकारिण्या पर्षदि चिन्ता समुत्पद्येत, यथा का जानाति-को नाममुमर्थ सम्यग् वेत्ति किमेते साधव इद शय्यातरसत्कमाहारजात ग्रहीतु नेच्छन्ति।

नूणं से जाणंति कुल व गोत्त,
आगतुओ सो य तहिं सागारो।
भूणग्घ सोयं च ततो घएव्वए,
जं अम्ह इच्छंति ण सेज्ज दातुं ॥ २१३ ॥

नून 'से' तस्य शय्यास्वामिनो जानन्त्यमी कुलं वा गोत्र वा, यथाय नीचकुलोत्पन्नो हीनगोत्रो वेति। स च सागारिकस्तत्र ग्रामादावागन्तुक. अतो न तदीय कुलादि तत्र कोऽपि वेत्ति।

यद्वा ते गृहस्थाश्चिन्तयेयु -अगृह्णो वालमारकोऽय शुन वा शुचि समाचरता रूपमस्य नास्ति , तत एव तदीय पिण्ड त्यक्त्वा यदमी अस्माक चाह्लक ग्रहीतुमिच्छन्ति न शय्यादातु सम्बन्धि तत् ।

तत सागारिक इत्य चिन्तयेत्—

आभासिओ खांहि स वासमज्झे,
चंडालभूतो य कतोऽहमेहि ।
गृहे वि खिच्छंति अमाधुधम्मा,
अतो पर किं च करेज्ज अण्ण ॥ ३१४ ॥

अपभ्राजितोऽहममीभि श्रमणकै स्ववासमध्ये-स्वकीयसहवासिजनमध्य चण्डालभूतश्च कृतोऽहममीभि मुण्डे ,गहऽपि च मदीये नेच्छन्त्यमी असाधुधर्माण पिण्ड ग्रहीतुम्, अत पर किचान्यदपर कुर्यु । यत्कर्तु याग्य तदमीभि कृतमिति भाव ।

ततश्च—

राओ दिया साहूँ वि निग्गसेज्जा,
एगस्स खेगाण व मेज्जछेद ।
अद्धाण खिति व अलभे ज तु,
पावेज्ज तं वा वि अगिरहमाणा ॥ ३१५ ॥

रात्रौ दिवा वा साधून् प्रतिश्रयान्निष्काशयत्,एकस्य वा तस्यैव गच्छस्य अनेकपा वा बहूना गच्छाना शय्यादानस्य व्यवच्छेद कुर्यात् । ततोऽध्वनि वहमाना निर्गच्छन्तो वा साधव स्तदीयदाषण वसतिमलभमाना यत् परितापनादिक प्राप्नुयु ततस्त शय्यातरचाह्लकमगृह्णाना यत्परितापनादि प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्न तषा प्रायश्चित्तमिति भाव । एवमससृष्टपिण्डविपयशप उक्त ।

अथ ससृष्टपिण्डविपयानाह—

संसट्ठस्स गहणे, तदियं दोसा इमे पसज्जति ।
तन्नीमाएँ अभिक्खं, संखडिकारावणं होज्जा ॥३१६॥

यद्यन्यदीयचोह्लकै ससृष्ट सागारिकपिण्ड गृह्णन्ति तदा तत्रैते दाषा प्रसज्जन्ति । तन्निश्रया यद्यन्यदीयपिण्डससृष्टो मदीयपिण्डोऽमीपा कल्पते तत इत्य कृत्वा भूयो दापयिष्यामीत्यालम्बनेन वाटकवास्तव्यजनैरभीक्ष्ण सखडीकारापण भवेत् ।

अल म्ह पिंडेण इमेण अज्जा !,
भुंजेण आणेति जहा स इत्थ ।
साहू वि नेच्छंति इमस्स दोसा,
अम्हे वि वज्जेसु ण को वि एसो ॥३१७॥

अथ भूयो यथैष सागारिक अत्र पिण्डमानयतीत्यवमर्थ साधवो गृहस्थान् ब्रुवते-आर्य ! अलमस्माकमनेन ससृष्टपिण्डनति, ततस्त अगारिणश्चिन्तयेयु —अस्य सागारिकस्य दोषा , यदि साधवोऽमु पिण्ड नेच्छन्ति ततो वयमपि दानग्रहणादिव्यवहारमेनेन सह वर्जयाम , यतो न कोऽप्येष विशषतो ज्ञायत आगन्तुकत्वात् ।

अगम्मगामी किलवोऽहवाऽयं,
बोंदी व हुज्जा मि सुणादिणा वा ।
दोसा बहू तेण जहिं सगारा,
पिंड णए तत्थ उ णाभियन्छे ॥ ३१८ ॥

अथवा योऽगम्यगामी क्लीवा वा नपुसका वा भविष्यति बोन्दी-कायादिपालना स'तस्य शय्यातरपिण्डस्य शुनकादिना कृता भवत् , एवमादयो बहवा दापा यता भवन्ति , तत यत्र सखडीकरणे सागारिक स्वकीय पिण्ड नयति तत्र प्रथमत एव नैवाभिगच्छेत् ।

बहिर्निर्गत सागारिकपिण्ड बहिर्निर्हृतोऽससृष्ट —

नो कप्पइ निग्गथाणं वा निग्गथीण वा सागारियपिंड बहिया नीहडं असंसट्ठं पडिग्गाहित्तए ॥ १६ ॥ कप्पइ निग्गथाण वा निग्गंथीण वा सागारियपिंड बहिया नीहडं ससट्ठ पडिग्गाहित्तए ॥ १७ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवर सागारिकपिण्डो वाटकाद्बहिर्निष्काशितोऽससृष्टोऽन्यपिण्डैन सममसमीलितो न कल्पत, ससृष्टस्तु कल्पत इति ।

अथ भाष्यम्—

बहिया उ असंसट्ठे, दोसा न हु चेव मोत्तु संसट्ठे ।
समट्ठमणुन्नायं, पच्छउ सागारिओ मा वा ॥ ३१९ ॥

सागारिकवाटकाद्बहिर्निष्काशित अससृष्ट गृह्यमाण त एव पूर्वसूत्रोक्ता भद्रकप्रान्तदोषा , पर मुक्त्वा ससृष्ट, तत्र दाषा न भवन्तीति भाव । अत एव यद्वाटकाद्बहिर्निष्काशित तदत्र सूत्रे अनुज्ञातम् , सागारिक पश्यतु वा मा वा इद पुरस्ताद्व्यक्तीकरिष्यते ।

नीसट्ठमसंसट्ठो, वि य पिंडो किमु परेहिँ संसट्ठो ।
अप्पत्तियपरिहारी, सागारदिट्ठं परिहरंति ॥ ३२० ॥

निसृष्टो नाम—बहिर्निष्काश्य वानमन्तरस्य निवेदित , यस्य वा याचकादेरथाय निष्काशितस्तस्मै प्रदत्त , स यद्यप्यन्यैश्चोह्लकैरससृष्टस्तथाऽप्यपिण्डो न सागारिकपिण्डः किं पुन परैरन्यैश्चोह्लकै सम ससृष्ट, स सुतरा सागारिकपिण्डो न भवतीत्यर्थ । परम् अप्रीतिकपरिहारेणः सन्त सागारिकदृष्ट परिहरन्ति ।

इदमेव सापवादमाह—

अदिट्ठस्स उ गहणं, असती तव्वज्जितेण दिट्ठस्स ।
दिट्ठे वि पत्थियाणं, गहणं अंतो व बाहिं वा ॥ ३२१ ॥

प्रथम सागारिकेण सकुटुम्बनादृष्टस्य ततोऽसति—सस्तरणाभाव तद्वर्जित तमक सागारिक वर्जयित्वा शेषकुटुम्बेन दृष्टस्य ससृष्टस्य पिण्डस्य ग्रहणमनुज्ञातम् । अथ ते साधवो ग्रामान्तर प्रस्थितास्तत सागारिकेणापि दृष्टस्य ससृष्टस्य वा तस्यान्तर्बहिर्वा सर्वत्र ग्रहणमनुज्ञातम् । पुनर्ग्रहणाभावेन भद्रकप्रान्तदोषाणामभावात् ।

पाहुणगा वा बाहिं, घेत्तुमसंसट्ठगं च वच्चंति ।
अंतो वा उभय पी, तत्थ पसंगादओ णत्थि ॥ ३२२ ॥

अथवा प्राघूर्णका साधव केचित्तत्र समायाता , न च त ग्राम व्यत्यायतो गन्तुकामा वाटकाद्बहिर्निष्काशित

१— निष्काशित ' इति दत्लान्तोऽपि पाठ ।

निसृष्टमससृष्टमपि गृहीत्वा समुद्दिश्य च व्रजन्ति, तदभावे अन्तर्वाटकाभ्यन्तरे वर्त्तमानमुभयमपि प्राघूर्णका साधवो गृह्णन्ति। प्रथम ससृष्ट तदप्राप्तौ च अससृष्टमपीत्यर्थ । कुत इत्याह-तथैवविधे प्राघूर्णकाना ग्रहणे प्रसङ्गादयो दोषा भद्रकप्रान्तकृता पुनर्ग्रहणाभावाच्च सन्ति। तन्निश्रया भूय. सखडीकारापणम् आदिशब्दात्-निष्काशनादिपरिग्रह ।

अथ 'ससट्ठमणुन्नाय' इत्यादिपदाना भावार्थ गाथात्रयेणाह-

जो उ महाजणपिंडे-ण मेलितो बाहि सागारियपिंडो।
तस्स तहिं अपभुत्ता,ण होति दिट्ठे वि अवियत्त॥३२३॥
जं पुण तेमिं चिय भा-यणेसु अविमिस्सिय भवे दव्व।
तं दिस्समाणगहिय, करेज्ज अप्पत्तियं पहुणो॥३२४॥
ज पुण तेण अदिट्ठे, दुघाय गहणं तु होति संसट्ठे।
तहिय ताणि कहेज्जा,ण यावि ण य आयरो तत्थ॥३२५॥

यस्तु सागारिकपिण्डो महाजनपिण्डेन सह वाटकाद् बहि मीलित स साधूना कल्पते। कुत इत्याह—तस्य सागारिकस्य तत्राप्रभुत्वात्, महाजनस्यैव च प्रभुत्वात्। दृष्टेऽपि सागारिकस्य नाप्रीतिक भवति। यत्पुनर्द्रव्य तेषामेव शय्यातरमानुषाणा भाजनेष्वपि मिश्रितमससृष्ट भवति तत् दृश्यमान गृही सस्थापयेदिति भाव। यद्वा-साधुभिरिद पवित्रीकृतमिति मत्वा भद्रकास्तस्याग्रादि स्वगृह स्थापन कुर्यु। अथ ते प्रान्ता ततो घात वा बन्ध वा कुपिता सन्त सयताना कुर्यु। एते तावत् स्वयकरणे दोषा अभिहिता।

अथ स्वयं ससृष्ट कर्तुमसमर्था अन्यै कारयन्ति, यो वा कोऽप्यन्यत्प्रक्षिपति तमनुमोदयन्ति तत इमे दोषा —

कारावणमन्नेहिं, अणुमोदणउग्गमादिणो दोसा।
दुविहे वतिक्कमम्मि, पायच्छित्त भवे तिविह॥३२६॥

अन्यै कारापणे कुर्वतो वा अनुमोदने ऊष्मादयो दोषा भवन्ति, ऊष्मा नाम-तेनात्युष्णद्रव्यण तस्य रागिणा हस्तादौ परिताप। आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र प्रक्षिपति स तेन सहासखड कुर्यात्, तस्मात् मदीय स्पृशत्येवमादयो दोषा। अत्र च द्विविधे व्यतिक्रम लौकिकलोकोत्तरिकमर्यादातिक्रमरूपे प्रायश्चित्त त्रिविध भवति। तथैक स्वय करणे, द्वितीय कारापणे, तृतीयमनुमताविति।

इदमेवोत्तरार्द्ध व्याचष्टे—

लोउत्तरं च मेरं, अतिचरई लोइयं च मेलेत्ता।
अहवा सय परेहि य,दुविहा उ वतिक्कमो होति॥३२७॥
पढमिल्लुगम्मि ठाणे, दोहि वि गुरुगा तवेण कालेणं।
बितियम्मि य तव गुरुगा,कालगुरू होंति ततियम्मि३२८

सागारिकचोल्लकमितरेषा चोल्लकै सम मीलयन् लोकोत्तरिकीं मर्यादाम् "न कल्पत सागारिकपिण्डोऽससृष्ट कर्तुमिति भगवद्वालक्षणां" लौकिकीं च न मीलनीया अस्माक चोल्लका इत्येवंरूपा मर्यादामतिचरति-अतिक्रामतीत्यर्थ। अथवा-स्वयकरण परैश्च क्रियमाणस्य स्वादनमित्यव द्विविधो व्यतिक्रमो भवति तत्र प्रथमस्थाने स्वयकरणलक्षणे चत्वारो गुरुका, द्वाभ्यामपि गुरुका, तद्यथा-तपसा-कालेन च। द्वितीये कारापणे त एव चत्वारो गुरवस्तपोगुरुका, तृतीय अनुमोदनालक्षणस्थाने त एव चतुर्गुरुका. कालगुरवो भवन्ति।

किंच—

अम्हच्चयं छूढमिणं किमट्ठा,
त केण उत्ते कहिते जतीहिं।
ते चेव तोयादिपवत्तणेया,
असिट्ठतेणेव अ सखडादी॥३२९॥

अस्मदीय तदिद द्रव्य किमर्थ केनान्यत्र प्रक्षिप्तम्, इत्थं सखडिकारिभि साक्षपमुक्तो रक्षपालो ब्रवीति-यतिभिरिदमेकत्र मीलितम्, एव कथित सति त एव स्पर्शादय उदकस्पर्शनभण्डनादया दोषा। अथ ते भद्रकास्तत्र साधुहस्तेन पवित्रीभूतमिदमिति मत्वा प्रवर्त्तन कुर्यु। अथासौ रक्षपाला न कथयति ततोऽशब्दे—अकथिते तेनैव रक्षपालेन सम सखड कुर्यु। आदिशब्दाद् वधा वा बन्ध वा ते तस्य कुर्वन्ति। यत एते दोषा तता नाससृष्ट कर्त्तव्य कारयितव्य क्रियमाणमनुमोदयितव्य चेति।

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्धाणणिग्गयादी, पविसता वावि अहव ओमम्मि।
अणुमोदणकारावण, पभुणिक्खतस्स वा करणं॥३३०॥

अध्वनो निर्गता आदिशब्दाद्-अशिवादिनिर्गता, अध्वनि वा प्रविशन्त अथवा-अवमौदर्ये वर्तमाना संसृष्ट पिण्ड कुर्वत अनुमोदन तत कारापणमपि प्रतिसेवन्ते। यो वा प्रभुर्बलवान् राजगणसम्मतो वा निष्क्रान्त—प्रतिपन्नदीक्षि तस्तत स्वयमपि करण भवतीति सग्रहगाथासमासार्थ। अथ विस्तरार्थोऽभिधीयत-साधवा विप्रकृष्टादध्वनो निर्गतास्त वा प्रविशन्तोऽवमौदर्ये वा अन्यत्र पर्याप्तमलभमानास्तत्सागारिकसत्क द्रव्य स्निग्ध शरीरोपष्टम्भक मत्वा प्रथम तावदन्य ससृष्ट कुर्वन्तमनुमोदयन्ति। अथान्य ससृष्ट कुर्वन्न प्राप्यते तत कारयेयुरपि।

कथमित्याह—

पुराण साग च महत्तरं वा,
अन्न व गाहेति तहिं च वोढुं।
सागारिओ वा वि विगोवितो जा,
सपिंडमण्णेसु तु संदधाति॥३३१॥

पुराण—पश्चात्कृत, तदप्राप्तौ प्रतिपन्नाणुव्रत श्रावक, तदभावे यस्तत्र महत्तरस्तमन्य वा प्रमाणभूत तत्रान्यपिण्डेषु सागारिकपिण्ड प्रक्षेप्तु ग्राहयन्ति-प्रज्ञापयन्तीत्यर्थ। यो वा सागारिका विकाविदो—विशेषेण साधुसमाचारीकुशलस्स स्वकीय पिण्डमन्येषु संदधाति—मिश्रयतीत्यादि।

संमिस्सिय वाऽवि अमिस्सियं वा,
गिण्हंति गीता इतरे विमिस्स।
कारेंतदिट्ठं च अगोवितेसु,
दिट्ठं व तप्पच्चयकारि गीता॥३३२॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्था तत. सन्मिश्रितं सागारिकपिण्ड गृह्णन्ति नाससृष्टम्। अथवा—ससृष्टं न प्राप्यते विकोविदाश्च गीतार्थास्तत्र न सन्ति ततोऽदृष्ट-यथा

ते न पश्यन्ति तथा पुराणादिना संसृष्टं कारयन्ति। अथादृष्टे कार्यमाणे तेषामप्रत्यय उत्पद्यते, यथैते सागारिकपिण्ड एवासंसृष्टं आनीत ततस्तत्प्रत्ययकारिणो गीतार्थास्तैदृष्टमपि संसृष्टं कारयन्ति।

अथ 'पभुनिक्खनस्स वा करणं' मिति पदं व्याख्याति—

जो उज्झिओ आमि य भूतपुव्वं,
तप्पक्खिओ रायगणच्छिओ वा।
सवीरिओ पक्खिवती इमं तु,
वोत्तूण किं अच्छइ एस वीसु ॥३३३॥

यस्तत्र ग्रामे पूर्वमूर्जितो-बलवान् प्रभुर्वाऽधिपतिरासीत्, तत्पाक्षिको वा—तस्य हितैषी राजगणाग्निवतो वा राजसमतो मल्लादिगणसम्मता वा आसीत्, एवंविधोऽपि य सवीर्य -शक्तिमान् भाजनभेदादया दोषास्तस्य न भवन्तीति भाव, स एन सागारिकापिण्डमन्यपिण्डेषु प्राक्षपति। पर मिदं वचनमेवमुक्त्वा, यथा किमेष पृथक् पृथक् तिष्ठतीति।

सागारिकपिण्डाहृतिकासूत्रम्—

सागारियस्स आहडिया सागारिएणं पडिग्गाहित्ता तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गहेत्तए ॥ १९ ॥ सागारियस्स आहडिया सागारिएणं अपडिग्गहित्ता, तम्हा दावए एवं से कप्पइ पडिग्गहेत्तए ॥ २० ॥

अथास्य सूत्रस्य क सबन्ध इत्याह—

नीहडसागारिपिंड--स्स विवक्खो आहडो अहउ जोगो।
णीहडसुत्ते पुणरवि,जोगो ससहुओ णाम ॥ ३३४ ॥

'नीहड'नाम-पूर्वसूत्रे निर्हृत सागारिकपिण्ड उक्त, इह तु तद्विपक्षे आहृत उच्यते-अयैष प्रस्तुतसूत्रस्य योग -सबन्ध', तथा इत सूत्रादनन्तर पुनरपि निर्हृतसूत्र भविष्यति, ततोऽय सूत्रत्रयस्य सबन्ध सदशको नाम मन्तव्य। किमुक्तं भवति-आहडो निर्हृतस्तत्र अवसाने भूयोऽपि निर्हृतसूत्रम्। एष ईदृश सबन्ध सदृश पूर्वापरसूत्रद्वयन सदृशकेन च गृहीतत्वात् सदशक इत्यभिधीयते। अनेन वक्ष्यमाणसूत्रस्याप्यत्रैव सबन्धोऽभिहित इत्यनेन सबन्धेन आयातस्यास्य (१६-२०) व्याख्या-आहृतिका प्राहुणक सागारिकस्य गृहे कुतोऽपि गृहान्तरादागता,सा च सागारिकेण प्रतिगृहीता-स्वीकृता। ततस्तस्या मध्याद् दद्यात् नो'से'तस्य साधा कल्पते प्रतिग्रहीतुम् ॥१६॥ सागारिकस्याहृतिस्सागारिकेणा प्रतिगृहीता न स्वीकृता तस्या मध्याद्दद्यादेष 'से' तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति सूत्र (२०) सक्षेपार्थ।

साम्प्रत निर्युक्तिविस्तर —

आहडिया उ अभिघरा,कुलपुत्तगभिगिणिमट्ठिमालित्ते।
दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य होइ आहडिया ॥३३५॥

अभिशब्द. पृथगर्थवाचकः ततश्चाभिगृहादपरस्माद्गृहेशमनो यदि शिघ्रं खाद्यकद्रव्यमागत सा आहृतिका भण्यते। सा चैव सभवति—कश्चित् कुलपुत्रक. कचिद् ग्रामे परिवसति। तस्य चान्यदा प्राघूर्णकः समायात ,तदर्थं विविधम्-अतिशायि द्रव्यमुपस्कृतम्।कुलपुत्रस्य च भगिनी तत्रैव ग्रामे परिणीता तदर्थं स्वकीयभार्याहस्ते घृतपूरादिक प्रेषयति, सा च भगिनी तदानीं मृत्तिकालिप्तहस्ता ततस्तां भ्रातृजाया ब्रवीति स्थापय त्वमिदममुकत्र प्रदेशेऽहमिदानीमक्षणिका तिष्ठामीति। सा चाहृतिका चतुर्धा, तद्यथा-द्रव्याहृतिका क्षेत्राहृतिका कालाहृतिका भावाहृतिका चेति।

अथैनामेव नियुक्तिगाथा विवरीषुराह—

आएमदुविसेसे, सति काले भगिणि सभरित्ता णं।
भज्जिं भज्जाहत्थे, कुलओ पमेति भगिणीए ॥ ३३६ ॥

आदेश.-प्राघूर्णकस्तदर्थं घृतपू(र)पलपनश्रीप्रभृते खाद्यकद्रव्यस्य विशेष सजाते काले-भोजनदेशकाले भगिनी स्वसार स्मृत्वा भार्याहस्तैर्भर्जिका प्राघूर्णक कुलज कुलपुत्रको भगिनीनिमित्त प्रेषयति, एषा आहृतिकोच्यते। अस्या च चत्वारा भङ्गास्तद्यथा—द्रव्यत प्रतिगृहीता न भावत, भावत प्रतिगृहीता न द्रव्यत, द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि प्रतिगृहीता, नापि द्रव्यता नापि भावत. प्रतिगृहीता।

अथ यथाक्रम भावनामाह—

उच्छंगे अणिच्छाए, ठविया दव्वगहिताण पुण भावे।
एत्थ पुण भद्दपता, अवियत्तं चेव घेप्पते ॥ ३३७ ॥
वावारमट्टियऽसुई, लित्ते हत्थे उ विइयओ भंगो।
दोसु वि गहिए तइओ, चउत्थभंगे उ पडिसेहो ॥३३८॥

यदर्थं सा भर्जिका प्रेषिता सा भगिनी तत्रान्तरमपि केनापि कारणेन च रुष्टा सती भ्रातृजायया समर्प्यमाणामर्पिता न गृह्णाति, ततस्तया तदुत्सङ्गे अनिच्छयापि सा भर्जिका स्थापिता, एषा द्रव्यत. प्रतिगृहीता न पुनर्भावत, इय च शय्यातरपिण्डो न भवति, भावतोऽत्र अगृहीतत्वात्, परमत्र भद्रकप्रान्तदोषा भवन्ति। भद्रकस्तत्रिश्रया प्रक्षेप, प्रान्तस्तु निष्काशनं वसतिव्यवच्छेदादि कुर्यादिति भाव। अप्रीतिकं चैव गृह्यमाणे भवति, किमेष मदीय पिण्डो न भवति येनैव मम इद गृह्णन्ति। तथा सा भगिनी यदा कमपि दलनपेषणादिव्यापार कुर्वाणा मृत्तिकया वा अशुच्या वा लिप्तहस्ता भवति, तदा ब्रवीति स्थापय त्वममुकत्र प्रदेशे एषा भावत. प्रतिगृहीता, न द्रव्यत इति द्वितीयो भङ्ग। तृतीये तु भङ्ग द्वाभ्यामपि द्रव्यभावाभ्या प्रतिगृहीता। चतुर्थभङ्गे द्वाभ्यामपि द्रव्यभावाभ्या प्रतिषेध.। किमुक्तं भवति—सा भगिनी रुष्टा सती बलादर्प्यमाणामपि तां भर्जिका हस्ताभ्यामपि न स्पृशतीति। सा चाहृतिका द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्विधा। पुनरेकैका द्विविधा-छिन्ना, अच्छिन्ना च।

अथैता एव भावयति—

संकप्पियं च दव्वं, दिट्ठा खेत्तेण कालतो छिन्नं।
दोसु उ पसगदोसा, सागारिएँ भावतो दुविहो ॥३३९॥

यद् द्रव्य संकल्पित यथा अमुक घृतपूरादिक तत्र गृहे नेतव्यम्, वाशब्दस्यानुक्तप्रकारान्तरद्योतकत्वात्तत्र गृह यतनार्थं पृथक् स्थापित तदुभयमपि द्रव्यतश्छिन्नम्। या पुनराहृतिका स्वगृहमानीयमाना सागारिकेन दृष्टा सा क्षेत्रतश्छिन्ना। तथा

अमुकस्या वेलाया नेतव्यमिति निर्दिष्ट द्रव्य कालतश्छिन्नम्। उपलक्षणमिद तत नेष्यामीति तत्र भावो निवृत्तस्तद्भावच्छिन्नम्। अच्छिन्ना त्वाहृतिका चतुर्धाऽप्येतद्विपरीता। तथा द्वयोर्भङ्गयो -द्रव्यत प्रतिगृहीता न भावत , नापि द्रव्यतो नापि भावत प्रतिगृहीतेत्येवलक्षणयोर्न सागारिकपिण्ड , पर प्रसङ्गदोषान्न गृह्यते। 'भावओ' त्ति भावत प्रतिगृहीता न द्रव्यत इत्येवरूपो यो भङ्ग , पश्चाद् द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि प्रतिगृहीता इत्येवलक्षणो द्विविध प्रतिगृहीतो भङ्ग.— एतयो सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथा व्याचष्टे—

संकप्पियं वा अहवेगपासे,
सागारिदिट्ठं अमुग तु वेलं।
नियट्टभावेन मुगं अदिट्ठ,
काले न निद्दिट्ठे अछिन्नभावे ॥ ३४० ॥

यत् घृतपूरादि तत्र गृहे नयनाय सकल्पितम्। अथवा-यदेकपार्श्वे विष्वक् स्थापित तदनत् द्रव्यतश्छिन्नम्। सागारिकेण स्वगृहमानीयमान यत् दृष्ट तत् क्षेत्रतश्छिन्नम्। अमुकस्या मध्याह्नादिलक्षणाया वेलाया नेतव्यमिति निर्दिष्ट कालतश्छिन्नम्। यत्र न तेषामिति भावो निवृत्तस्तद्भावतश्छिन्न व्याख्यानम्। अथाच्छिन्नं व्याख्याति-'अमुग' इत्यादि, यद् द्रव्यममुक नेतव्यमिति न सकल्पित न वा पृथक् स्थापित तद् द्रव्यतोऽच्छिन्नम्। या वाऽऽहृतिका सागारिकेण नीयमाना न दृष्टा तत्क्षेत्रतोऽच्छिन्नम्। काले अच्छिन्न यत् प्रतिनियताया वेलाया निर्देशो नास्ति। भावे अच्छिन्न तु यदद्यापि नेष्यामीति भाव अव्यवच्छिन्नो न निवर्त्तते इत्यर्थ.।

अथात्रैव ग्रहणविधिमाह

भावो जाव न छिन्नइ,विपरिणतो गेण्हमो त्ति खेत्त तु।
खेत्ते वि होति गहणं,अदिट्ठे वि विप्परिणतम्मि॥३४१॥

भावो यावदद्यापि न व्यवच्छिद्यते, तावन्न कल्पते, यदा तु न नेष्यामीति भावो विपरिणतो व्यवच्छिन्नस्तदा क्षेत्रच्छिन्न तु न कल्पते इति भाव । अथैतदेव भावयति-'खेत्ते वि' इत्यादि क्षेत्रच्छिन्नस्यापि ग्रहण भवति , यदि स तद् द्रव्य नयन्नपान्तराले न नेष्यामीति परिणतो भवति , तत्स्वसागारिकेणादृष्टमदृश्यमान ग्रहीतव्यम्।

ततः—

पुरतो पसंगपंता, अचियत्त चेव पुव्वभणिय तु।
वितियततियाउ पिंडो, पढमचउत्था पसंगेहिं ॥३४२॥

अथ सागारिकस्य पुरतो गृह्णन्ति ततो भद्रक. प्रसङ्ग तन्निश्रया तत्र प्रक्षेप, प्रान्तश्च निष्काशनादिक कुर्यात्। अप्रीतिक च पूर्वभणित तस्य तथा पश्यतो गृह्यमाणे भवति, तत. पुरतो न ग्रहीतव्यम्। तथा द्वितीयतृतीयौ भङ्गौ शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा परिहर्त्तव्यौ, प्रथमचतुर्थौ तु शय्यातरपिण्ड पर प्रसङ्गदोषभयात्तावपि परिहर्त्तव्यौ।

अथाचार्यो विनेयवर्गव्युत्पादनार्थमाक्षेपपरिहारौ निरूपयितुकाम इदमाह—

कप्पइ अपरिग्गहिया, णिक्खेवे चउदुगं अयाणंता।
जाणंता वि य केई, संमोहं कातु लोभा वा ॥ ३४३ ॥

केचिदाचार्या निक्षेपचतुष्कस्य द्रव्यत प्रतिगृहीता न भावत इत्यादिलक्षण भङ्गचतुष्टयस्य द्विक प्रथमचतुर्थभङ्गद्वयमाश्रित्य इद सूत्रप्रवृत्तमित्येवविधमवजानतोऽपि तदर्थ केचिदगीतार्थाना समोह कृत्वा लोभात् ब्रुवते कल्पते सागारिकेणापरिगृहीता आहृतिका।

इदमेव स्पष्टयति—

जं आहडं होइ परस्स हत्थे ,
ज नीहडं वावि परस्स दिन्नं।
तं सुत्तछंदेण वयंति केई,
कप्पं ण मे सुत्तमसुत्तमेव ॥ ४४१ ॥

यदाहृत प्राघूर्णक शय्यातरगृहमानीय परस्य हस्ते भवति, एतेन प्रस्तुतमेव सूत्र गृहीत सागारिकगृहान्निष्काशित परस्य दत्तम्। अनेन वक्ष्यमाणसूत्रमुपात्तम्। तदेवविध द्रव्य सूत्रच्छन्देन-सूत्राभिप्रायेण कल्प्य-कल्पनीय न—नैव, चेयदि आचार्य एवमस्मदुक्त मन्यसे तत सूत्रमसूत्रमेव प्राप्नोति अप्रमाणमित्यर्थ , एव केचिदाचार्यदेशीया वदन्ति।

अत्र सूरि प्रतिवचनमाह—

सुत्तं पमाणं जति इच्छितं ते,
ण सुत्तमत्थ अतिरिच्च जाति।
अत्थो जहा पस्सति भूतमत्थं ,
तं सुत्तकारीहिँ तहा णिबद्ध ॥३४२॥

यदि ते तव सूत्र प्रमाणत्वेनेष्टमनुमत तत इदमप्यक्षिणी निमील्य विचारयन्तु देवानांप्रिया सूत्र तावदर्थ—व्याख्यानमतिरिच्य न याति—न प्रवर्त्तते,तावदुच्यते इत्यर्थ । एष एवार्थो निर्युक्तिभाष्यादिरूपो यथा-येन प्रकारेण भूत-सद्भूतमर्थमभिधेय पश्यति, सूत्रकारिभिरपि गणधरस्थविरै. सूत्र तथा-तेनैवाभिप्रायेण निबद्धमवसातव्यम्।

अमुमेवार्थं दृढयति—

छाया जहा छायवतो णिबद्धा,
संपट्ठिए जाति ठिते य ठाति।
अत्थो जहा गच्छति पज्जवेसु,
सुत्तं पि अत्थाणुचरं तहेव ॥ ३४३ ॥

छाया प्रतीता सा यथा छायावत पुरुषादेर्निबद्धा परतन्त्रा सती तस्मिन् सप्रस्थिते याति, स्थिते च तस्मिन् साऽपि तिष्ठति , यथाऽत्रापि। पुरुषस्थानीयोऽर्थो येषु भङ्गकादिविषयेषु प्रकारेषु गच्छति। सूत्रमपि छायास्थानीय तस्यैवार्थस्यानुचरं सत्तथैव तेषु तेषु पर्यायेषु गच्छति।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

जं केणई इच्छइ पज्जवेणं ,
अत्थेण सेसेहिँ उ पज्जवेहिं।
विहीव सुत्ते तहिं वारणा वि,
उभे य इच्छंति विकोवणट्ठा ॥ ३४४ ॥

अर्थो—व्याख्यानविधिर्येन केनचित् पर्यायेण यत्सूत्रग्रहीतुमिच्छति न शेषैरपरै. पर्यायैस्तत्र स एव प्रमाणयितव्यो

न शेषा इति वाक्यशेषः। यथेहैव सूत्रे यथा भावेन परिणते आनेतरि यदि सागारिको न पश्यति तत कल्पते प्रतिग्रहीतु द्रव्यम्। एतेन पर्यायणार्थम्—आहृतिकामिच्छति न शेषैरपि परिणतत्वात्रच्छिन्नतादिभि पर्यायै। एवमत्रापीप्सितेऽनीप्सिते च वस्तुनि सूत्रकार कथ सूत्र बध्नीयादित्याह--विधिर्वा तत्र सूत्र वक्तव्य। यथात्रैवाहृतिकासूत्रे द्वितीये आलापके वारणा वा प्रतिषेध,यथैवेह वधवन्ध आलापके उभय वा विधिप्रतिषेधरूप कचिदेकत्रापि सूत्रे शिष्यमतिविकाशनार्थ सूरय इच्छन्ति। यथा-' कप्पइ निग्गंथीण पक्क तालपलंब भिन्न पडिग्गाहित्तये से वि विहिभिन्ने, नो चेव ण अविहिभिन्ने"॥ ५॥ (सू) (सूत्रस्यास्य व्याख्या'पलब शब्दे पञ्चमभागे ७१४पृष्ठ गता।)

अपि च--

> उस्सग्गओ णेव सुत पमाणं,
> ण वाऽपमाण कुसला वयति।
> अधो हि पगु वहते स वावि,
> कहेइ दोण्हं पि हिताय पंथ॥ ३४५॥

तत्र उत्सर्गत -सामान्येन श्रुत-सूत्र नैव प्रमाण न वा अप्रमाणम्, किंतु-पूर्वापराविरुद्धवृद्धसम्प्रदायागतनार्थेन युक्त प्रमाणम्, अन्यथा पुनरप्रमाणमित्येव कुशलास्तीर्थङ्करगणधरा वदन्ति। तथाहि यथा किल कश्चिदन्धो देशान्तर गन्तुमना स्वय मार्गमपश्यन् पङ्गुं गन्तुमशक्तं चक्षुष्मत्तया स्कन्धे विन्यस्य वहति, स चापि पङ्गुर्द्वयोरप्यात्मनस्तस्य वा हिताय गर्त्ताप्रपाताद्युपद्रवरक्षणाय पन्थान मार्ग कथयति। एवमर्थेनाप्रबोधित सदन्धस्थानीय सूत्रम्, तद्यदि पङ्गुस्थानीयमर्थमात्मन उपरि कृत वहति, तदा साऽप्यर्थ सूत्रनिश्रयागतान् सम्यग् विषयविभागदर्शनतया निष्प्रत्यपाय मुक्तिमार्गमुपदिशति। इत्यतोऽर्थसव्यापेक्षमेव सूत्र प्रमाणमिति स्थितम्।

अथ 'जाणता वि य केई, समोह कातु लोभा वा' इति पश्चार्द्ध व्याचष्टे—

> अप्पसुया जे अविकोविया वा,
> ते मोहइत्ता इमिणा सुएण।
> तेसिं पगासो वि तमंतमेति,
> निसाविहंगेसु व सूरपादा॥ ३४६॥

ये अल्पश्रुता अधीतस्वल्पसूत्रा य वा अविकोविदा अगीतार्थास्ताम् अनेन सूत्रेण मोहयित्वा विजानन्तोऽपि लोभबहुलतया सागारिकस्याहृतिकापिण्ड ग्राहयन्तीति वाक्यशेष। तेषा चैव मोहिताना प्रकाशप्रस्तुतसूत्रार्थ कथ्यमानाऽपि तमस्तमायते प्रबलान्धकारतया परिणमत,यथा निशाविहगा-उलूकाद्यास्तेषु सूर्यस्य पादा'-किरणा,प्रकाशरूपा अतिमहान्धकारीभवन्ति। आह-यद्येव तत कल्पत सागारिकेणापरिगृहीता आहृतिकेति प्रस्तुतसूत्रं कथं नीयते ?।

अत्रोच्यते--

> अह भावविपरिणए, अदिट्ठं सुयं तु तम्मि उ पउत्थे।
> नीहडियाए पुरओ, सक्खोभगमाइणो दोसा॥ ३४७॥

यस्तमोहृतिका प्रहिणोति—नयति वा तस्मिन् भावं स्वयमेव विपरिणते न प्रहेष्यामि न नेष्यामीति वा विपरिणामापन्ने कल्पते। यद्वा-तेन तथा गच्छता श्रुत यस्य सकाशमहमिद नयामि स प्रोषितो ग्रामान्तर गत ,ततस्तस्मिन् प्रोषिते सति स नेता न नयामीति परिणत ,अत्रान्तर साधव स मायाता ,तत सागारिकेणादृष्ट कल्पते प्रतिग्रहीतुम्। अत्र सूत्रनिपात। तथा वक्ष्यमाणसूत्रे भणिष्यमाणाया निहृतिकाया सागारिकस्य पुरतो गृह्यमाणाया सक्षोभक प्रक्षेपक आदिशब्दात्रिष्काशनशय्याव्यवच्छेदादयश्च दोषा भवन्ति, अत सागारिकस्य पुरत सा न ग्रहीतव्या।

अथ कथ स तत्राहृतिकानयने विपरिणमतीत्युच्यते-

> नीय पि से ण घेच्छिति,धम्मो व जतीण होति दितस्स।
> वसणब्भुदओ वा मिं, भडणकम्मे य अद्धूणा॥३४८॥

मया तत्र नीतमप्यनत् घृतपूरादिक स न ग्रहीष्यति, यद्वा—यतीनामेवंविध द्रव्य ददतो मम धर्मो महान् भवति। अथवा-यषा समीप तन्नीयते तषा स्वजनमरणधनहरणादिक व्यसन शोककारणमजनिष्ट, अभ्युदयो वा कोऽप्युत्सवविशेषस्तेषा वर्त्तते, भण्डन—वाकलह इदानी महता भरेण वर्तते। कर्मणि कृष्यादौ त अद्य (न्या) ना — अक्षणिका सन्ति, ततो नीतमपि नामी ग्रहीष्यन्ति।

> इति भावम्मि णियत्ते,तेहि अदिट्ठम्म कप्पती गहणं।
> छेत्तादिणिग्गतेसु व,कप्पति गहण जहिं सुत्त॥३४८॥

इत्यनन्तरोक्तप्रकारेण भावे निवृत्ते सति येषा समीपे तन्नीयते तै शय्यातरमानुषैरदृष्टस्य कल्पते ग्रहणम्। यद्वा-क्षेत्रकालादौ निर्गतेषु ग्रहण कल्पते, एव यत्र सूत्रमवतरति स एष विषयस्तूक्त इति।

सागारियस्स नीहडिया परेण-अपरिग्गहित्ता तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहत्तिए॥ २१॥ सागारियस्स नीहडिया परेण पडिग्गहित्ता तम्हा दावए एव से कप्पइ पडिग्गहित्तए॥२२॥

अस्य सबन्धस्य प्रागेवोक्तत्वात् व्याख्याऽपि प्राग्वत् ,नवर सागारिकद्रव्य यदन्यत्र नीयते सा निहृतिकेत्युच्यत। सा यस्य समीपे प्रपिता तेन प्रतिगृहीता न कल्पत।

अथ भाष्यविस्तर —

> पढमचउत्थो पिंडो,बितिओ ततिओ य होति तु अपिंडो।
> पुरतो वि विवज्जेज्जा, भद्दगपंतेहि दोसेहिं॥ ३५०॥

निर्हृतिकायामपि द्रव्यत प्रतिगृहीता न भावत इत्यादयश्चत्वारो भङ्गा ,नवरमत्र प्रथमचतुर्थौ भङ्गौ शय्यातरपिण्ड ,एकत्र भावतोऽपरत्र तु द्रव्यतो भावतश्च प्रतिगृहीतत्वात्। द्वितीयस्तृतीयश्च भङ्गो न भवति शय्यातरपिण्ड, सागारिकस्य पुरस्तादपि द्वितीयतृतीयभङ्गौ भद्रकप्रान्तकभयात् वर्जयेयु। तत्र भद्रकस्तन्निश्रया प्रक्षेप कुर्यात्।

यस्तु प्रान्तक स इद ब्रूयात्—

> केणावि अभिप्पाए-ण दिज्जमाणं पि णेच्छियं पुव्विं।
> अम्हे ओभावेंता, पुरओ वि य णे पडिच्छंति॥३५१॥
> किं तं न होति अम्हं,खेत्तंतरियं व किंचि मम दोसं।

सुव्वत्तसोत्तिगादि व,चरेंति जतिणो वि डंभेणं ॥३५२॥

किमेषमिदानीमस्माकं सत्कं न भवति तत्रान्तरमागतमिति कृत्वा कल्पते, तदप्यसङ्गतम्, यत् क्षेत्रान्तरितमपि सदोष भवति, तदमी सुव्यक्तश्रोत्रिया इव—धिग्जातीया इव यतयाऽपि सन्तो दम्भनं चरन्ति। किमुक्तं भवति—धिग्जातीयाश्च अशूद्रान्नमिति कृत्वा शूद्रगृहे न समुद्दिशन्ति पर तन्दुलादीनि गृह्णन्ति, तथा तषामशूद्रान्नेन दम्भ, एवममीषामपि शय्यातरपिण्डपरिहारादेर्भेत न भद्रक लक्ष्यते।

अथाहृतिका निर्हृतिका वा पापकारणेन गृह्णन्त इत्याह-

दुविहे गेलगम्मि, णिमंतणा दव्वदुल्लभे असिवे।

आमोदरिएँ पओसे, भए य गहणं अणुणायं ॥३५३॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत्।

अत्र निमन्त्रणापद विशेषतो भावयति—

णिब्बंधणिमंतते, भणंति भज्जि दलाहि जा एमा।

तं पुण अविगीतेसु, गीया इतर पि गेण्हंति ॥३५४॥

शय्यातरं महता निर्बन्धन निमन्त्रयमाण साधवो भणन्ति यत्त चैषा भर्जिका प्रहेणका आहृतिका वा ता प्रयच्छ त त्पुनराहृतिकाया निर्हृतिकाया वा ग्रहणमगीतार्था कुर्वन्ति। ये तु गीतार्थास्ते इतरमपि—सागारिकपिण्डमपि गृह्णन्ति।

णेच्छतमगीतं ते–णेव य सुत्तेण पत्तिए बेंति।

सच्छंदेण ण भणिमो,फुडवियडमिणं भणति सुत्तं॥३५५॥

अथ गीतार्थी आहृतिका निर्हृतिकां वा नच्छन्ति ग्रहीतु तत तेनैव सूत्रेण प्रत्ययं ब्रुवन्ति। अथ आचार्या वय स्वच्छन्दन-स्वाभिप्रायेण न भणाम किं तु स्फुटविकटमतीव व्यक्ताक्षर-मिदमव सूत्र भणति। यथा कल्पते सागारिण प्रतिगृहीता आहृतिका परेण च प्रतिगृहीता निर्हृतिकेति।

अपि च—

जं त जगप्पदीवे-हिँ पणीयं सव्वभावपण्णवणं।

ण कुणति सुतं पमाणं,ण सो पमाणं पवयणम्मि ॥३५६॥

तत सकलत्रिलोकीप्रसिद्ध जगत्प्रदीपैर्भगवद्भिस्तीर्थकरै प्रणीत सर्वेषामुत्सर्गापवादनिश्चयव्यवहारादीनां भावप्रज्ञापना—प्ररूपणा। यस्तथाविध श्रुत य कश्चित्प्रमाण न करोति नासौ प्रवचनं चतुर्वर्णसङ्घमध्ये प्रमाण भवति।

अमुमेवार्थमन्योक्तिभङ्ग्या द्रढयति—

जस्सेव पभावुम्मि-ल्लिताइँ तं चेव हयकतग्घाइं।

कुमुदाइँ अप्पसंभा-वियाइँ चंदं उवहसंति ॥३५७॥

यस्यैव प्रभावेणोन्मीलितानि-प्रबुद्धानि तमेव चन्द्रं कुमुदान्युपहसन्ति इति सटङ्क। कथंभूतानीत्याह- हतकृतघ्नानि, हतशब्दो निन्दावाचक, कृतघ्नतया पापानीत्यर्थ। आत्मानं संभावयन्ति,वयमेव शोभनानि नामीत्यभिमन्यन्ते तच्छीलानि च यानि तान्यात्मसमाविनानि एवंविधान्यपि परमार्थतः कारिणमपि चन्द्र वयमतीवावदातानि भवांस्तु सकलङ्कस्ततस्तर्थात स्वकीयश्वेतप्रभापटलैनोपहसन्तीत्युच्यते। एवं मार्या भवन्तोऽपि यस्यैव प्रभावेणोन्मीलितविवकलोचना संजाता तदेव श्रुतं सांप्रतमप्रमाणयन्तो हतकृतघ्ना इव लक्ष्यन्ते। ते एव प्रज्ञापिता सन्त प्रतिपद्यन्ते, सूत्राशातना पातकतया अगीतार्था।

अथाहृतिकादिग्रहणसूत्रम्—

सागारियस्स अंसियाओ अविभत्ताओ अव्वोच्छिन्नाओ अव्वोगडाओ अनिज्जूढाओ तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए ॥ २३ ॥ सागारियस्स अंसियाओ विभत्ताओ वोच्छिन्नाओ वोगडाओ निज्जूढाओ तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिग्गाहित्तए ॥ २४ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

छिन्नममत्तो कप्पति,अच्छिन्न ण कप्पति अह तु जोगे।

पत्तेगं वा भणितो, इयाणि साहारणं भणिमो॥ ३५८ ॥

आहृतिका निर्हृतिका पिण्डवदशिका पिण्डोऽपि सागारिकेण छिन्नममत्वो न ममायमिति न भावान्निर्वर्तित कल्पत अच्छिन्नममत्वस्तु न कल्पते। अयेष योग सबन्ध। यद्वा-प्रत्यकमेकैकस्यैव सागारिकस्य सत्क पिण्डमाश्रित्य विधिर्भणित, इदानीं तु सागारिकस्यान्यषा च साधारण पिण्डमधिकृत्य विधिं भणाम, अनन सबन्धेनायातस्यास्य (२३-२४)व्याख्या-सागारिकस्य या अंशिका तस्या अन्येषामंशिकाभ्योऽविभक्ताया अव्यवच्छिन्नाया अव्याकृताया अनिर्यूढाया मध्यात्कश्चिद्भक्तपान दद्यात्, नो 'से' तस्य साधो कल्पते प्रतिग्रहीतुम्। सागारिकस्य अंशिकाविभक्तव्यवच्छिन्ना व्याकृता निर्यूढा च यस्मादाशेर्भवति तस्माद् दद्यात् एव 'से' तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसंक्षेपार्थ।

अथ निर्युक्तिविस्तर —

सागारियस्स अंसिय, अविभत्ता खेत्तज ततो जेसु।

खीरे मालाकारे, सागारदिट्ठं परिहरंति ॥ ३५९ ॥

सागारिकस्यांशिका अविभक्ता न कल्पते। सा च क्षेत्रे वा भोज्येषु वा क्षीर वा मालाकारे वा संभवति। अत्र सागारिकदृष्ट सर्वत्रापि परिहरन्तीति निर्युक्तिगाथासमासार्थ।

अथैनामेव विवरीषु सूत्रस्य विषमपदानि तावद्विवृणोति-

अंसो त्ति व भागो त्ति व, एगट्ठं पुंज एव अविभत्तं।

कयभागो वि ण सव्वो,विच्छिज्जति सा अवोच्छिन्ना३६०

अंश इति वा भाग इति वा एकार्थपदौ अंश एवांशिका स्वार्थे क प्रत्यय। तत्र यावान् सागारिकादीनां साधारणवोल्लकेन यस्क्रेत तावानद्याप्यखण्डपुञ्ज एव। अथांशेन भागादिविवक्षा कृता सा अंशिका—अविभक्तेत्युच्यते। अत्र शुभागापरं मूलराशिकृतो भागोऽपि न सर्वो व्यवच्छिद्यते सा अव्यवच्छिन्ना।

अव्वगडाओ तुब्भे, ममं तु वा जा ण ताव णिद्दिसति।

तत्थेव अच्छणुमाणी, होति अणिज्जूहिया अंसा।३६१।

सर्वेषामपि भागा स्थापिता. परमेष भागस्तव एष पुनर्ममेत्येव यत्र भाग न निर्दिशन्ति सा अव्याकृताऽभिधीयते। या

दव्वस्स य दुल्लभता , सागारिणिवेसणा ताहे ॥३०३॥

त्रिकृत्व स्वक्षेत्र चतुर्षु दिक्षु सक्रोशयोजने गवेषितस्यापि घृतादेर्द्रव्यस्य अथवा-दुर्लभता भवति तदा सागारिकपिण्डनिषेवणं कर्त्तव्यम् । गतं सागारिकपिण्डद्वारम् । बृ० ६ उ० । ध० । पञ्चा० ।

सागारिकस्य आदेशादन्तर्वगडाया विधिमाह—

सागारियस्स आएसे अंतोवगडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे पाडिहारिए; तम्हा दावए,णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥१॥ सागारियस्स आएसे अंतोवगडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे अपाडिहारिए; तम्हा दावाए,एव से कप्पति पडिग्गाहित्तए॥२॥ सागारियस्स आएसे बाहिं वग्गडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे पाडिहारिए, तम्हा दावाए,एव से नो कप्पति पडिग्गाहित्तए ॥ ३ ॥ सागारियस्स आएसे बाहिं वगडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे अपाडिहारिए तम्हा दावाए एवं से कप्पति पडिग्गाहित्तए । ४ ॥ सागारियस्स दासेइ वा पेसेइ वा भयएइ वा भतिण्णए वा अंतोवगडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे पाडिहारिए तम्हा दावाए णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ ५ ॥ सागारियस्स दासेइ वा पेसेइ वा भयएइ वा अंतोवगडाए भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे[1] अप्पाडिहारिए तम्हा दावए से कप्पति पडिग्गाहित्तए ॥ ६ ॥ सागारियस्स दासेइ वा पेसेइ वा भयएइ वा बाहिं वगडाए भुंजति णो णिट्ठिए णिसिट्ठे पाडिहारिए तम्हा दावए णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ ७ ॥ सागारियस्स दासेइ वा पेसेइ वा भयएइ वा बाहिं वगडाए वा भुंजइ णिट्ठिए णिसिट्ठे अप्पाडिहारिए तम्हा दावए एवं से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ ८ ॥ व्य० ६ उ० ।

सागारिको नाम शय्यातरस्तस्यादेश आयासकर आदेश । यदि वा-आदिशति इति आदेश । अथवा-आदेशत इति शब्दसंस्कारस्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्याम । स च नायको मित्र प्रभु परतीर्थिको वा द्रष्टव्य । वगडा नाम परिक्षेपस्तस्यान्तर्मध्ये भुङ्क्ते पदार्थान्-ओदनादीन्, किंविशिष्टानित्याह-निष्ठितान्-निष्ठा नीतान् निसृष्टान्-प्रातिहारिकान् सागारिकान्-सागारिकभुक्तशेषान् तस्मात्-परिनिष्ठितादिमध्यात् दापयति न 'से' तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुम् ॥१॥ एव शेषाण्यपि त्रीणि सूत्राणि भावनीयानि एव चत्वार्यादेशविषयाणि चत्वारि दासादिविषयाणि । इह यत्र यत्र प्रातिहारिक तत्र तत्र सागारिकपिण्ड इति न कल्पते । यत्र यत्र पुनरप्रातिहारिक तत्र तत्र न सागारिकपिण्ड इति कल्पते । प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमसूत्रेषु सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते । द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमसूत्रेषु न भवति सागारिकपिण्ड इति कल्पते । केवल भद्रकप्रान्तदोषतो वर्ज्यते इति सूत्राष्टकभावार्थ' । व्य०६उ० । (' आएस ' शब्दे द्वितीयभागे ४६ पृष्ठे भाष्यकृत्कृता विषमपदव्याख्या गता ।)

१-णिसट्ठे इति पुस्तकान्तरे ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तर —

आएसदासभइए, अट्ठहिं सुत्तेहिं मग्गणा जत्थ ।
सागारियदोसेहिं, पसगदोसेहि य अगज्झो ॥ ३ ॥

आदेशा-यथाक्तरूप दास -आजन्मावधि किकर , भृतक-कियत्काल मूल्येन धृत । आदेशश्च दासश्च भृतकश्च आदेशदासभृतक तत्र च पिण्डस्याष्टभि सूत्रै मार्गणा कृता । यत्र सागारिकदोषै प्रसङ्गदोषैश्च भद्रकप्रान्तककृतैरग्राह्यो भवति।

साम्प्रतमष्टानामपि सूत्राणा विभागमाह—

तत्थादिमाई चउरो, आएसे सुत्तमादिया ।
दो चेव पाडिहारी, अपाडिहारी भवे दोण्णि ॥ ४ ॥

तत्र तेषामष्टाना सूत्राणा मध्ये आदिमानि चत्वारि सूत्राणि आदेश प्रागुक्तस्वरूपे आख्यातानि । तत्रापि द्वे सूत्रे प्रातिहारिके द्रष्टव्ये द्वे च सूत्रे अप्रातिहारिके । प्रथमतृतीये प्रातिहारिके, द्वितीयचतुर्थे अप्रातिहारिके ।

अन्तो बहिं वा पि निवसणस्स,
आवस्सएणं ठविए सगारो ।
भत्तं न एयस्स विसेसजुत्तं,
तम्मी दलंते खलु सुत्तबधो ॥ ५ ॥

निवेशन—गृह तस्यान्तर्बहिर्वा स्थित सागारिके—शय्यातर यदि आदेश एव आदेशक —प्राघूर्णकस्तेन वा सह स्थिते यद्भक्त विशेषयुक्त—विशेषतो निष्ठा नीतं तत्र एतस्य प्राघूर्णकस्य संबन्धि , किंतु सागारिकस्य-तनस्तस्मिन् ददति सूत्रसबन्ध —सूत्रोपनिपात । प्रातिहारिकभोजितया तस्मिन् ददति प्रथम तृतीये च सूत्रे न कल्पते सागारिकपिण्डत्वात् , द्वितीये चतुर्थे चाप्रातिहारिकभोजितया कल्पते । तदायत्वात्केवल भद्रकप्रान्तदोषप्रसक्तता न गृह्यते ।

एतदेवाह—

दोण्ह सागारियस्स, दोसा दोण्हं पसंगतो दोसा ।
भद्दगपंतादीया, होन्ति य इमे उ मुणेयव्वा ॥ ५ ॥

द्वयो प्रथमतृतीययो सूत्रयो सागारिकस्य दोषान् शय्यातरपिण्डत्वान्न कल्पते इति भाव । द्वयोर्द्वितीयचतुर्थयो प्रसङ्गतो दोषा भद्रकप्रान्तादिका आदिशब्दादतिभद्रकातिप्रान्तादिपरिग्रह , ते इमे-वक्ष्यमाणा भवन्ति ।

तानेवाह—

एएण उवाएणं, गेण्हंति भद्दे उग्गमेगतरं ।
पंतो दुद्दिट्ठधम्मा, विणासगरिहादि य निसिं वा ॥ ६ ॥

भद्रकश्चिन्तयति-साधव एतेनोपायेन मदीय पिण्ड गृह्णन्ति । तत एव चिन्तयित्वा उद्गमदोषाणामेकतरं दोष कुर्यात् । यस्तु प्रान्त स पापीयान् दुर्दृष्टधर्मा तद्गृहे भिक्षाग्रहणतो दिवा निशि वा कोपावेशतो विनाश कुर्यात् , गर्हा वा दिवानिशमिति ।

सुत्तम्मि कप्पइ त्ति य, वुत्ते किं अत्थतो निसेहेह ।
एगयरदोसे कालिय, सुत्तनिवातो इमेहिं तु ॥ ७ ॥

सूत्रे कल्पते इत्युक्ते किं यूयमर्थतो निषेधयत ?, सूरिरा-

ह-एकतरदोषात्-भद्रकदोषात् ,प्रान्तदोषप्रसङ्गाद्वा इत्यर्थ । यद्येव सूत्रे कस्मात्कल्पते इत्युक्तमत आह-अधिकृतस्य-कालिकसूत्रस्य निपात प्रवर्त्तमानमेभिर्वक्ष्यमाणै कारणै एतच्च ज्ञायते व्याख्यानात् कालिकसूत्र च व्याख्यानप्रधानम् ।

तथा चाऽऽह—

जं जह सुत्ते भणियं, तहेव तं जइ विआलणा नत्थि ।
किं कालियाणुओगो, दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥ ८ ॥

यद्यथा सूत्रे कालिके भणितम् । तद्यदि तथैव प्रतिपत्तव्य न पुनर्विचारणा काचिदस्ति तर्हि दृष्टिप्रधानै युगप्रधानैरित्यर्थः, किं कस्मात्कालिकानुयोगा दृष्ट , तस्मादस्ति विचारणा, सा चात्र प्रागुक्तस्वरूपेति ।

तत्र यदुक्तोऽस्माभि कारणै. कालिकसूत्रनिपात इति तानि कारणान्याह—

अद्दिट्ठस्स उ गहणं, अहवा सागारियं तु वज्जेत्ता ।
अन्नो पेच्छउ मा वा,पेच्छंते वावि वच्चंता ॥ ९ ॥

यदि केनापि सागारिकसत्कन तत् दीयमान न दृश्यते तदस्यादृश्यस्य ग्रहण भवति । अथवा-सागारिक-शय्यातर वर्जयित्वा अन्यो दीयमान प्रेक्षता वा मा वा । अथवा-सागारिके प्रेक्षमाण व्रजन्तो न तिष्ठन्ति, केवल दानवेलाया तद्दृष्टि परिहृियत । तत उक्त सूत्र कल्पत इति ।

तदेवमादेशविषय सूत्रचतुष्टय भावयति—

दासभइगाण दिज्जइ, उक्खित्तं जत्थ भत्तय नियय ।
तम्मि वि सो चेव गमो, अंतोबाहिं वदे तम्मि ॥ १० ॥

दासभृतिकादिसूत्रचतुष्टयेऽपि प्रथमसूत्रे तृतीयसूत्रे च प्रातिहारिकभजना तस्मिन् दापयति सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते । यत्र पुनर्द्वितीये चतुर्थे च सूत्र दासभृतकानामुत्क्षिप्त हस्तात्पाटित नियतं भक्तक दीयते दत्त च तै स्वगृह नीयते , तस्मिन्नपि दासभृतकादौ निवेशनस्यान्तर्बहिर्वा ददति तत्र सूत्रे स एव गम —प्रकार कल्पते वस्तुत , पर भद्रकप्रान्तादिदोषप्रसङ्गतो न गृह्यते । यदा तु केनापि सागारिक सत्केन दृश्यत, यदि वा सागारिक मुक्त्वा अन्य प्रेक्षते वा तदा गृह्यते । यद्येव तर्हि"सागारियस्स आदसे वा(पेसे वा)दासे वा भयगे वा" इत्यनेन प्रकारेण चत्वार्येव सूत्राणि कस्मान्न कृतानि ।

उच्यते—

निययाऽनियय विसेसो, आएसो होइ दासभयगाणं ।
अच्चियमणच्चिए वा, विसेसकरणं पयत्तो वा ॥ ११ ॥

आदेशदासभृतकाना भवति नियतानियतकृतो विशेष. । तथा ह्यादेश. कोऽपि कदाचिदागच्छति, ततस्तस्यानियतं दीयते , दासभृतकाना नियतम् । तथा आदेशस्यार्चित—सत्कारपुरस्कृत दीयते, दासभृतकाना सत्कराकरणेनाऽनर्चितम् ,तथा आदेशस्य भोजनविधिसपादनाय महाप्रयत्न. सम्भ्रमगर्भो विधीयते, दासभृतकाना तु न तादृशः प्रयत्न इति, दासभृतकसूत्रचतुष्टयादेशसूत्रचतुष्टयाद्विशेषकरणं—पृथक्करणम् ।

सागारिकस्य एकचुल्लया पक्वान्नग्रहणे विधिमाह—

सागारियणायए सिया सागारियस्स एकवगडाए अंतो एगपयाए सारियं चोपजीवइ तम्हा दावए,नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥९॥ सागारियनायए सिया सागारियस्स एगवगडाए अंतो अभिनिपयाए सागारिय च उवजीवइ तम्हा, दावए णो से कप्पति पडिग्गाहित्तए ॥ १० ॥ सागारियणायए सिया सागारियस्स एगवगडाए बाहि सागारियस्स एगपयाए सागारिय च उवजीवइ तम्हा दावए णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ ११ ॥ सागारियणायए सिया सागारियस्स एगवगडाए बाहिं सागारियस्स अभिनिपयाए सागारियं च उवजीवइ, तम्हा दावए णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥१२॥ सागारियस्स णायए सिया सागारियस्स अभिणिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए अतो सागारियस्स एगपयाए सागारियं च उवजीवइ, तम्हा दावए, णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ १३ ॥ सागारियस्स णायए सिया सागारियस्स अभिणिव्वगड ए एगदुवाराए एगणिक्खमणपवेसाए सागारियस्स अभिनिपयाए सागारिय च उवजीवइ, तम्हा दावए णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ १४ ॥ सागारियस्स णायए सिया सागारियस्स अभिणिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं एगपयाए सारिय चोवजीवइ , तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ १५ ॥ सागारियस्स णायए सिया सागारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं अभिणिप्पयाए सागारियं च उवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ १६ ॥

'सागारियस्से' त्यादि अस्य सबन्धप्रतिपादनार्थमाह—

नीसट्ठ अपडिहारी, समणुण्णाओ त्ति मा अइपसंगा ।
एगपए परपिंडं, गेण्हे परसुत्तसबधो ॥ १२ ॥

निसृष्टो-दत्तोऽप्रातिहारिपिण्ड , समनुज्ञात इति विचिन्त्य मा अतिप्रसङ्गत एकस्या चुल्ल्यां शय्यातराद्व्यतिरिक्तस्यापिण्डं गृह्णीयादिति परसूत्रस्य-परविषयसूत्राष्टकस्य संबन्ध । अनेन सबन्धेनायातस्यास्य (९) व्याख्या—सागारिकज्ञातकः—सागारिकस्वजन स्यात् , सागारिकस्य ' एगवगडाए ' एकस्मिन् गृहे सागारिकस्यान्तरे तस्या प्रजाया-चुल्ल्या सागारिक चोपजीवति तस्माद्दापयेत् न ' से' तस्य साधो कल्पते प्रतिग्राहयितु सागारिकासत्कचुल्ल्याहारलवणाद्युपजीवनतस्तस्य शय्यातरपिण्डस्य शय्यातरसत्कत्वात् ॥ ९ ॥ एव शेषाण्यपि सप्त सूत्राणि भावनीयानि ।

पाठ पुनस्तेषामेवम्—

"सागारियनायए सिया सागारियस्स एगवगडाए अन्तो एगपयाए सागारियं चोवजीवइ,तम्हा दावए, नो से कप्पइ प-

१-१६ सूत्रसप्तक मूले उक्तमपि टीकाकारानुरोधात्पुनरुपात्तम् ।

डिगाहेत्तए ६। सागारियनायए सिया सारियस्स एगवगडाए अन्तो अभिनिपयाए सारिय चोवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए १०। सागरियनायए सिया सारियस्स एगवडाए बाहिं एगपयाए सारिय चोवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए ११। सारियनायए सिया सारियस्स एगवगडाए बाहिं अभिनिपयाए सारिय चोवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए १२। सारियनायए सिया सारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए अन्तो एगपयाए सारिय चावजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए १३। सारियनायए सिया सारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए अभिनिपयाए सारिय चोवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए १४। सारियनायए सिया सारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं एगपयाए सारिय चावजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए १५। सारियनायए सिया सारियस्स अभिनिव्वगडाए एगदुवाराए एगनिक्खमणपवेसाए बाहिं अभिनिपयाए सारिय चोवजीवइ, तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहेत्तए १६। अत्र अभिनिव्वगडाए पृथग्गृहे एकद्वारे एकनिष्क्रमणप्रवेशे एकनिवेशनान्तर्वर्तित्वात्तथा । 'अभिनिपयाए' इति अभि—प्रत्येकं नियता—विविक्ता प्रजा—चुल्ली अभिनिप्रजा तस्याः शेषं सुगमम्।

सम्प्रति भाष्यविस्तरः—

पुरपच्छासंथुतो वा, वि नायगो उभयसंथुतो वावि ।
एगवगडाएँ घरं तु, पयाउ चुल्ली समक्खाया ॥ १४ ॥

ज्ञातको नाम-पूर्वसंस्तुतो, यदि वा-पश्चात्संस्तुतः । अथवा-उभयसंस्तुतः स्वजनपूर्वसंस्तुतः, स्वजनपूर्वसंस्तुतो नाम-मातापितृपक्षवर्ती पश्चात्संस्तुतो भार्यापक्षगतः उभयसंस्तुतः—तथाविधेनात्रासंबन्धविशेषभावतः उभयपक्षवर्त्ती एकवगडा नाम-एकं गृहं प्रजा तु-चुल्ली समाख्याता प्रकर्षेण जायते पाकनिष्पत्तिरस्यामिति प्रजेति व्युत्पत्तेः ।

एगपए अभिनिपए,अट्ठहिं सुत्तेहिं मग्गणा जत्थ ।
सागारियदोसेहिं, पसंगदोसेहि य अग्गज्झं ॥१५॥

एकस्यां प्रजायामभिनिप्रजायां प्रत्येकं विविक्तायां प्रजायामष्टभिः सूत्रैः पिण्डस्य मार्गणा यत्र येषु सूत्रेषु प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमरूपेषु सागारिकदोषैर्द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमरूपेषु अथ प्रसङ्गदोषैर्भक्तपानमग्राह्यम्।

आइल्ला चउरो सुत्ता, चउस्सालगविक्कतो ।
पिहगेरेसु चत्तारि, सुत्ता एक्कनिवेसणे ॥ १६ ॥

आदिमानि चत्वारि सूत्राणि एकगृहविषयाणि चतुःशाल्याद्यपेक्षातः चतुःशालादावेव द्वयोः कुटुम्बयोरवस्थानघटनात्, अन्तिमानि चत्वारि सूत्राणि पृथग्गृहेषु तान्यप्येकस्मिन् निवेशने एकस्मिन्परिक्षेपे।

सागारियस्स दोसा, चउसु चउसुं पसंगदोसा य ।
भद्दगपंतादीया, चउसुं पि कमेण नायव्वा ॥ १७ ॥

चतुर्षु प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमरूपेषु सूत्रेषु सागारिकस्य दोषाः शय्यातरपिण्डग्रहणे ते दोषास्तत्र ज्ञातव्या इत्यर्थः । चतुर्षु द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमादिरूपेषु सूत्रेषु प्रसङ्गदोषाश्चतुर्ष्वपि सूत्रेषु यथोक्तक्रमेण ज्ञातव्या ,भद्रकप्रान्तादिका -भद्रकप्रान्तादिकृता आदिशब्दस्तरतमविशेषपरिग्राहकः ।

अथ कथं प्रथमतृतीयादिषु चतुर्षु सूत्रेषु शय्यातरदोषाः कथं वा अत्र प्रसङ्गदोषास्तत्र आह—

दारुगलोणे गोरस, सूवोदगअंबिले य सागफले ।
उवजीवइ ज सागा-रि एगपएँ वा वि अभिनियए॥१८॥

दारु—काष्ठं लवणं गोरसं च प्रतीतं सूपोदकं मुद्गाद्युदकमाम्लशाकफलानि च प्रतीतानि च , यस्मात् सागारियमिति षष्ठ्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात्, सागारिकस्य सत्का अनेकस्यां प्रजायां प्रत्येकं विविक्तायां वा प्रजायामुपजीवति तेन कारणेन सागारिकदोषाश्च प्रसजन्ति । एतेन 'सागारियं च उवजीवति' इति व्याख्यानम् ।

कस्मादेका चुल्ली प्रतिपद्यन्त तत आह—

भीयाइँ करभयस्स,अतो बाहिं च होज्ज एगपया ।
अभिनियए वि न कप्पइ,पक्खेवगमादिणो दोसा ॥१९॥

भीतानि चुल्लीकरणभयात् गाथायां षष्ठी पञ्चम्यर्थे संबन्धविवक्षायां वा षष्ठी यस्माच्चुल्लीकरणभयात्तानि तेन कारणेनान्तर्बहिर्वा तेषामेका प्रजा-चुल्ली भवति। अभिनिप्रजायां तु सत्यां यद्यपि सागारिकसत्कमुपजीव्यते तथापि निर्भिन्नचुल्लीकतया यत् गृह्णंति तत्तेषामेव भवतीति सागारिकदोषा न भवन्ति। तथा प्रसङ्गदोषतो न कल्पते। तथा च आह-अभिनिप्रजायामपि न कल्पते, यतो भद्रकप्रान्तकृता प्रक्षेपादयो दोषाः भद्रकः प्रक्षेपादीन् दोषान् कारयेत्, प्रान्तो-विनाशप्रभृतीन् दोषान् कारयेत्।

तानेवाह—

जं देसी तं देमो, एए घेत्तुं न इच्छते अम्हं ।
अहवा वि अकुलजो चि य, गेण्हंति अदिट्ठमादीयं॥२०॥

भद्रको ब्रुवते-त्वं साधुभ्यः प्रभूतं देहि यद्ददासि तद्द्वयं तव दास्यामः।यत एतेऽस्माकं गृहे नेच्छन्ति ग्रहीतुम् ,गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्। एवं भद्रककृता प्रक्षेपादयो दोषाः । अथवा-प्रान्तो ब्रूते-अकुलजा एते इति कृत्वा अदृष्टादिकं गृह्णन्ति एवं गर्हां करोति प्रान्तो विनाशमपि ।

अत्रैवापवादमुपदर्शयति—

बिइयपदे ऽदिट्ठगहणं, असती तं वज्जिएण दिट्ठस्स ।
दिट्ठे वि पत्थियाणं, गहणं अन्तो व बाहिं वा ॥२१॥

द्वितीयपदेन-अपवादपदेन यदि न केनापि दीयमानं दृष्टं तदाऽस्य दृष्टस्य ग्रहणम्। अथ सर्वथा केनाप्यदृष्टं न प्राप्यते तदा तदभावे तद्वर्जितेन दृष्टस्य ग्रहणम्। तथा प्रस्थितानां गन्तुं चलितानां सागारिकेण दृष्टेऽपि दर्शनेऽपि अन्तर्बहिर्वा ग्रहणं भवति ।

सागारिकस्य चक्रिकादिशालाविषयमाह—

सागारियस्स चक्कियासाला साहारणवक्कयपउत्ता, तम्हा दावए, णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥१७॥ सागारियस्स चक्कियासाला णिस्साहारणवक्कयपउत्ता दावए

१-पुस्तकान्तरे साग,रिय इति पाठः ।

एवं से कप्पति पडिगाहित्तए ॥१८॥ सागारियस्स गोलियसाला साहारणवक्कियपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पति पडिगाहित्तए॥१९॥ सागारियस्स गोलियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए॥२०॥ सागारियस्स बोधियसाला साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पति पडिगाहित्तए॥२१॥ सागारियस्स बोधियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ २२ ॥ सागारियस्स दोसियसाला साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए॥२३॥ सागारियस्स दोसियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए॥२४॥ सागारियस्स सोत्तियसाला साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ २५ ॥ सागारियस्स सोत्तियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥२६॥ सागारियस्स बोडियसाला साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ २७ ॥ सागारियस्स बोडियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए॥२८॥ सागारियस्स गंधियसाला साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए॥२९॥ सागारियस्स गंधियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ ३० ॥ सागारियस्स सोंडियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥३१॥ सागारियस्स सोंडियसाला निस्साहारणवक्कयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए॥६२॥ सागारियस्स चक्कियसाला साहारणवधुयपउत्ता तम्हा दावए, नो से कप्पइ पडिगाहित्तए॥३३॥ सागारियस्स चक्कियसाला निस्साहारणवधुयपउत्ता तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए ॥ ३४ ॥

अस्य सूत्रस्य सबन्धमाह—

साधारणमेगपय-त्ति किच तहियं निवारियं गहणं ।
इदमवि समासं चिय, साहारणसालसुयजोगो ॥ २२ ॥

अनन्तरसूत्रेष्वेकस्यां प्रजायां साधारणमिति कृत्वा तत्र ग्रहणं निवारितम् , इदमपि च वक्ष्यमाणं साधारणशालासु सामान्यशालासु सामान्य—साधारणमतो निषिध्यते अनेन संबन्धनायातस्यास्य (सू०-१७) व्याख्या-सागारिकस्य शय्यातरस्य चक्किकाशाला—तैलविक्रयशाला इत्यर्थः , सागारिकेणात्मना सह साधारणा वक्कयप्रयुक्ता यत्तस्यां शालायां प्रक्षिप्यते , यश्च तस्य लाभात्सागारिकेण साधारण इत्यर्थः । तस्मात्—शालाया मध्यात् यत्साधुभ्यस्तैलादिकमन्यो दापयति तत् 'से' तस्य साधोर्न कल्पत इति प्रथमसूत्रार्थः ॥१७॥ तथा सागारिकस्य चक्किकाशाला—तैलयन्त्रशाला सा निस्साधारणवक्कयप्रयुक्ता न किमपि सागारिकसाधारणं तत्र भाण्ड प्रक्षिप्तमस्तीति भावः , तस्मात् निस्साधारणवक्कयशालामध्यात् दापयति एव 'से' तस्य साधो कल्पते प्रतिग्रहीतुम् , एष द्वितीयसूत्रार्थः ॥१८॥ एवं कालिकशाला बोधिकशाला-दौषिकशाला सौत्रिकशालागन्धिकशालासूत्राण्यपि भावनीयानि । (व्य० ।)

सम्प्रति चक्किकादिशब्दव्याख्यानार्थमाह—

तिल्लियगोलियलोणिय, दोसिय सुत्तियबोहिय कप्पासे ।
गंधिय सोंडियमाला, जा अण्णा एवमादीओ ॥ २३ ॥

चक्किका नाम—तैलिकास्तैलविक्रयकारिणः , एवं गोलिका लावणिका दौषिका सौत्रिका बाधिका कार्पासा गान्धिका शाला शौण्डिकशाला अन्या अपि च या एवमादिका गन्धप्रधाना सा गन्धिकशालेत्युच्यते ।

ववहारे उद्देस-म्मि नवमए जत्तिया भवे माला ।
तासि परिपिंडियाणं, साहारणवज्जिए गहणं ॥ २४ ॥

व्यवहारे नवमे उद्देशके यावत्यः शाला -शालासूत्राणि भवन्ति-विद्यन्ते तासां सर्वासां परिपिण्डितानामयं तात्पर्यार्थः , यत्र साधारणमविभक्तं क्रयाणकं तत्र प्रतिषेधः साधारणवर्जितं तु ग्रहणम् ।

सम्प्रति साधारणशब्दशालाशब्दव्याख्यानार्थमाह—

साहारणमामन्नं, अविभत्तमछिन्न संघडेगट्ठं ।
माल त्ति आवणो त्ति य, पणियगिहं चेव एगट्ठं ॥२५॥

साधारण-सामान्यम्-अविभक्तमच्छिन्नं सम्कृतमिति एकार्थम् , एते सर्वेऽपि शब्दा एकार्थिका इत्यर्थः , शाला इति वा आपण इति वा पणितगृहमिति वा एकार्थं ।

साहारणा उ साला, दव्वे मीसम्मि आवणे भंडे ।
साहारणओ पत्त, छिन्न वोच्छं अछिन्न वा ॥२६॥

साधारणा तु शाला भण्यते, मिश्रे द्रव्ये सति । किमुक्तं भवति—अन्यस्यापि तिला एकत्र मिश्रयित्वा पीड्यन्त पीलयित्वा च एकत्र विक्रीडन्ति । अथवा—साधारणेनावक्कयेण युक्तं आपणं भाण्डं वा क्रयाणकं साधारणशाला भवति । तथा छिन्नमछिन्नं वा वक्ष्ये एष गाथासङ्क्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो द्रव्यमिश्रे इति व्याख्यानयति—

पीलंति एकतो वा, विकंति य एकतो करिय तेल्लं ।
अहवा वि वक्कएणं, साहारणवक्कय जाण ॥ २७ ॥

अन्यस्यान्यस्य तिलान् एकत्र समीलयित्वा पीलयन्ति ततो विक्रीणन्ति । अथवा-पृथक् पृथक् तिलान् पीलयित्वा—तैलं कृत्वा एकत्र विक्रीणन्ति , तदेवं द्रव्ये मिश्रे साधारणवक्कयप्रयुक्ता शाला व्याख्याता । अथवा-अन्यथा साधारणवक्कयप्रयुक्तेति व्याख्यानयति । अथवा—वक्कयेण-भाटकेन या साधारणशाला प्रयुक्ता-व्यापरिता तत्र तल्लभ्यते भाण्डक-

ततू शय्यातरस्यान्येषां च साधारणमिति साधारणव-क्रयप्रयुक्तं जानीहि।

अत्र यथा कल्पते यथा वा न कल्पते तथा प्रतिपादयति—

पीलिय वेरेडियम्मि, पुव्वगमेणं तु गहणमदिट्ठे।
एगत्थ विक्कयम्मी,अमेलिया दिट्ठमन्नत्थ॥ २८॥

अन्यस्यान्यस्य तिलानेकत्र मीलयित्वा पीलयित्वा च तैले विरेचिते-विभक्तीकृते पूर्वगमेन-पूर्वप्रकारेण शय्यातरेणादृष्टे ग्रहणं भवति, दृष्टे तु न कल्पते। मा प्रक्षेपकं कुर्यादिति हेतोः, अन्यत्र ज्ञाते तु कल्पत एव, तथा पृथक् तिलान् पीलयित्वा च एकत्र विक्रीणन्ति तत एकत्र विक्रये यावन्मूल्यं मिलितम्-अविभक्तमित्यर्थस्तावन्न कल्पते इत्यर्थः। अमीलितं मूल्यकरणेन विभक्तीकृते सागारिकेण अदृष्टे स तु कल्पते। दृष्टे प्रक्षेपदोषसम्भवात्। अन्यत्र पुनः स्वयोगेन नीतं निःशङ्कं कल्पते।

साम्प्रतमापणं साधारणवक्रयप्रयुक्तं व्याख्यानयति—

जो उ लाभगभागेणं, पउत्तो होति आवणो।
सो उ साहारणो होइ,तत्थ घेत्तुं न कप्पइ॥२९॥

यस्तु सागारिकेण लाभभागेन त्रिभागादिना आपणः प्रयुक्तो भवति साधारणो भवत्यापणस्ततस्तत्र ग्रहीतुं न कल्पते।

साम्प्रतं भाण्डं साधारणं वक्रयप्रयुक्तं व्याख्यानयति—

छेदे वा लाभे वा, सागारितो जत्थ होइ आभागी।
तं तु साधारणं जाण, सेसमसाहारणं होइ॥ ३०॥

यत्र भाण्डच्छेदे लाभे वा सागारिकोऽर्द्धेन त्रिभागादिना वा आभागी भवति। ततू भाण्डं साधारणं—साधारणवक्रयप्रयुक्तं जानीयात्, एतद्व्यतिरिक्तं शेषं भाण्डमसाधारणं भवति। साधारणे वा भाण्डे यावत् तन्न विभज्यते तावत्सागारिकपिण्डः, विभक्ते तु कल्पते। तत्रापि प्रक्षेपदोषप्रसङ्गतो दृष्टे न कल्पते, अदृष्टे तु कल्पते।यदा तु सा शाला भाटकप्रदानेन गृहीता कालेन मया तवैतावत् दातव्यं नच भाण्डं शय्यातरेण सहच्छन्दे लाभे वा त्रिभागादिना साधारणम्। तत्राप्यसाधारणे अदृष्टे कल्पते, दृष्टे तु प्रक्षेपदोषप्रसङ्गतो नेति।

सम्प्रति 'छिन्न वाच्छं अछिन्न वे' ति व्याख्यानार्थमाह—

सच्चित्ते अचित्ते, मीसेण य जा पउंजए साला।
तं दव्वमन्नदव्वे-ण होइ साहारणं तं तु॥ ३१॥

सचित्तेन आचित्तेन गाथाया सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वेन मिश्रेण च प्रयुज्यते शाला। किं विशिष्टेन सचित्तादिनेत्यत आह-द्रव्येण, तावद् द्रव्यं नाम-यत् शालाया प्रक्षिप्तमस्ति। अन्यत् द्रव्यं-तद्व्यतिरिक्तं द्रव्यम्। इयमत्र भावना—यत् शालाया प्रक्षिप्तं सचित्तं मिश्रं वा कर्पासादि तस्य त्रिभागादि दातव्यम्। यदि वा—धान्यमुत्पद्यते कर्पासादिभ्यो वस्त्रादिकमन्यत्तस्य त्रिभागादि दातव्यमिति तद् भवति साधारणमच्छिन्नं द्रव्यम्, तन्न कल्पते। सम्प्रति छिन्नं द्रव्यं ततू कल्पते।

सम्प्रति छिन्नमाह—

तद्व्वमन्नदव्वे-ण वा वि छिन्ने वि गहणमदिट्ठो।
मा खलु पसंगदोसा, सच्छोभयं व मुंचेज्जा॥ ३२॥

तद् द्रव्यं यत् शालाया प्रक्षिप्तम्, अन्यद्द्रव्यं-तद्व्यतिरिक्तम् एतावता कालेन द्रव्यं मयैतावद्दातव्यमित्येव तद् द्रव्येण अन्यद्रव्येण छिन्नेऽपि-विभक्तीकृतेऽपि ग्रहणमदृष्टे शय्यातरेण कल्पते, न तु दृष्टे। कुत इत्याह-मा खलु प्रसङ्गदोषा स्युरिति कृत्वा। एतदेव सच्छोभो नाम-प्रक्षेपस्तं कुर्यात्, भूर्ति वा मूल्यं मुञ्चेत् यावदुपयुज्यते साधूना तावद् दत्त्वं द्रव्यं भृतिमध्यात् पातनीयमिति।

जं पि य न एइ गहणं, फलकप्पासो सुरादि वा लोणं।
फास पि उ सामन्न, न कप्पए जं तहिं पडियं॥ ३३॥

यदपि चाप्रासुकतया ग्रहणं नागच्छति,तद्यथा-फलमाम्रादि। कर्पासः सुरादिरादिशब्दात्सरजस्कादिग्रहणं लवणम्, एतान्यप्राशुकान्यपि कदाचित्कारणे गृह्यन्ते। तत एवमुक्तं प्राशुकमपि तु वस्त्रादि यत्तत्र शालाया शय्यातरेण सह साधारणं तत् तु कल्पते।

तदेव दौषिकशालामधिकृत्य दर्शयति—

अडजबोंडजवालज, वागज तह कीडजाण वत्थाणं।
नाणादिसागयाणं, साधारणवज्जिते गहणं॥ ३४॥

अण्डजाना-अण्डजसूत्रमयाणा बोण्डजाना-कर्पासिकसूत्रमयाणा वालजाना—कम्बलाना वल्कलजाना—शणत्वग्मयाना कीटजाना वस्त्राणां नानादेशागताना प्रयोजनं समापतितं साधारणवर्जितं सागारिकेण सह साधारणरहिते आपणे ग्रहणं भवति दोषाभावात्। दृष्टादृष्टविभाषा प्राग्वत्। (व्य०)

सागारिकस्यौषधय—

सागारियस्स ओसहीओ संथडाओ तम्हा दावए, णो से कप्पति पडिगाहित्तए॥ २७॥ सागारियस्स ओसहीओ असंथडाओ तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए॥ २८॥ (व्य०)

सागारिकस्य-शय्यातरस्य औषधयो गोरसवत्या संस्तृता साधारणास्तस्य तन्मध्याद्दापयति सूपकारो नो कल्पते 'से' तस्य साधोः प्रतिग्रहीतुम् ॥२७॥ तथा सागारिकस्यौषधय असंस्तृता असाधारणास्तस्माद्दापयति एवं 'से' तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमेवमाम्रफलसूत्रद्वयमपि भावनीयम्।

संप्रति भाष्यप्रपञ्चस्तत्रौषधिप्रतिपादनार्थमाह—

गोरसगुलतेल्लघता-दिओसहीतो व होंति जा अन्ना।
सूयस्स कट्ठलेणे तु, ता संथडऽसंथडा हुंति॥ ३६॥

सूतस्य काष्ठलयने इन्धनगृहे ये गोरसगुडतैलघृताद्या औषधयोऽन्या वा या सन्ति ता द्विविधा सागारिकेण सह संस्तृता साधारणा असंस्तृता वा असाधारणा वा भवन्ति।

कथं पुनः साधारणास्तत आह—

धुव आवाह विवाहे, जण्णे सड्ढे य करडुगे चेव।
विविहाओ ओसहीओ, उवणीता भत्तसालस्स॥ ३७॥

ज दड्ढविदड्ढं वा, जो वा तह भत्तसेस उद्धारो ।
लभइ जइ सूवकारो, अविरिक्कं त पि हु न लद्धा ॥३८॥

ध्रुव सर्वकालमुपस्कर करोति सूपकारो भोजिकानाम्, आवाहो दारकपत्तिणा वीवाहो वधूपत्तिणा यज्ञो नाग—यज्ञादि। श्राद्ध-धिग्जातिजनप्रतीत करडुक-मृतकभत्तणम् इन्द्रमहादिरेतेषु सूपकार आनीयते । तस्य भक्तम्तस्य सूपकारस्य विविधा औषधय पूर्वभणिता उपनीता-ढौकितास्तत्र यत् दग्ध मीषत् दग्ध विदग्ध वा-प्रभूत दग्ध यो वा तत्र भक्तशेषस्योद्धारो भक्तशेष यत्तत्रोद्धरितमित्यथ , तद्यदि लभते सूपकारस्ततस्तत्कल्पते । अविरक्तम्-अविभक्तीकृत तदपि दग्धविदग्धादि हु निश्चित ग्रहीतु दातु वा न लभत ततस्तद् न कल्पते

एतदेवाह—

अविरिक्को खलु पिंडो, सो चेव विरेइतो अपिंडो उ ।
भद्दगपंतादीया, धुवा उ दोसा विरिक्के वि ॥ ३९ ॥

अविरिक्त -अविभक्तीकृत खलु भवति पिण्ड सागारिकपिण्ड , स चैव विरेचित -विभक्तीकृत भवति अपिण्ड -सागारिकपिण्डो न भवति, इति भाव । यद्येव तर्हि स ग्राह्य ,तत आह विरक्तोऽपि, ध्रुवा भद्रकप्रान्तादिका दोषास्तस्मात्तत्रापि सागारिकसत्का असागारिकण सह सस्तृतास्ता खलु न कल्पन्ते, (२७सू० व्या०)। यास्त्वसस्तृता सूतस्य सूपकारस्य सबन्धितया जातास्ता. कल्पन्त । तदेवमौषधिसूत्रद्वय भावितम् ।

अधुना आम्रफलसूत्रद्वय भावयति—

सागारियस्स अंबफला सथडाओ तम्हा दावए ,णो से कप्पति पडिगाहित्तए ॥३१॥ सागारियस्स अंबफला असंथडाओ तम्हा दावए, एवं से कप्पति पडिगाहित्तए ॥३२॥

वल्ली वा रुक्खो वा, सागारियमंतिओ भइज्ज परं ।
तेसिं परिभोगकाले,समणाण तहिं कहं भणिय ॥४०॥

वल्ली वा सागारिकसत्को वृक्षो वा सागारिकसबन्धी परस्यावग्रह भजेत । तत्र तथा वल्लीवृक्षाणां फलपरिभोगकाले श्रमणाना कथ भणितम् ? किं कल्पते किं वा न कल्पते ? इति एष गाथासक्षेपार्थ. ।

साप्रतमेनामेव व्याचिख्यासु. प्रथमतो
वृक्षवल्लीव्याख्यानमाह—

फणसंबचिंचतलना-लिकेरमादी हवंति फलरुक्खा ।
लोमसिय तउसमुद्दिय, तंबोलादी य वल्लीतो ॥४१॥

पनस आम्राश्चिञ्चा—चिञ्चनिका ' आँबिली ' इत्यर्थ' तत-स्तालो नालिकेरी इत्येवमादिका भवन्ति फलवृक्षा. । लोमसिका त्रपुषिका ताम्बूलिका इत्येवमादिका वल्लय. । तदेव वृक्षा वल्ल्यश्चोक्ता ।

संप्रति एतेष्वपरिमितस्य व्याख्यानमाह—

परोग्गहं तु सालेणं, अक्कमेज्ज महीरुहो ।
छिंदामि त्ति य तेणुत्ते, ववहारो तहिं भवे ॥४२॥

महीरुहो—वृक्ष आम्रादिसागारिसत्क. शालया—शाखया, गाथाया पुस्त्व प्राकृतत्वात् । विवर्द्धमान परगृहमाक्रमेत्, तत्र परोब्रूते—इयं शाखा मदीयं गृहमाक्रामति ततश्छिनद्मि एव तेनाक्ते व्यवहारस्तत्र भवेत् ।

कथमित्याह—

सागारियस्स कहिय, केवतिओ उग्गहो मुणेयव्वो ।
ववहारो तह छिन्नो, पासायगडे बिती तिरिए ॥ ४३ ॥

सागारिकस्य-शय्यातरस्य कियान् अवग्रहो ज्ञातव्य इति व्यवहारकारिभिश्चिन्तितम्, तत शास्त्र परिभाव्य व्यवहारं ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भदतश्छिन्न ,तत ऊर्ध्वतोऽवग्रहस्य परिमाण प्रासादा यावत्प्रमाणमूर्ध्व प्रासादस्योक्त तावदूर्ध्वमवग्रह इत्यर्थ अधोऽवग्रहप्रमाण पालनीय प्रमाणमित्यर्थ , तिर्यग् वृत्ति ।

एतदेवाह—

उड्ढ अहो य तिरियं, परिमाण तु वत्थूण ।
खायमूसिय मीसं वा, त वत्थु तिविहोदियं ॥ ४४ ॥

ऊर्ध्वमधस्तिर्यकपरिमाण वास्तूना भवति, तच्च वास्तु त्रिधोदितम् । तद्यथा-खातमुच्छ्रित मिश्र च—खातोच्छ्रितम् । (व्य०) (अत्रत्या व्याख्या पासाय' शब्द पञ्चमभाग गता ।)

एवं छिन्ने उ ववहारे, परो भणइ मारियं ।
कप्पेमि हते सालाई, ततो भणइ सारिते ॥ ४७ ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण व्यवहारे छिन्न पर सागारिक भणति-कल्पयामि छिनद्मि अह तवाम्रादिवृक्षसत्क शाखादि आदिशब्दात्—प्रशाखापल्लवादिपरिग्रह ।

तत आह सागारिक —

मा मे कप्पेहि सालाइं, दाह ते फलनिक्कयं ।
तत्थ छिन्ने अच्छिन्ने वा, सुत्तसाफल्लमाहितं ॥ ४८ ॥

ममाम्रवृक्षस्य शाखादि मा कल्पयन ते फलानि निष्क्रय दास्यामि । तत्र एतावन्ति फलानि दातव्यानीति छिन्न सामान्यत फलानि दातव्यानि इत्यछिन्न तत्र छिन्ने अच्छिन्न वा यथायोग सूत्रद्वयस्य साफल्यमाख्यातम् ।

तत्र पर आह—

साहूणं व न कप्पइ, सुत्तमाहु निरत्थयं ।
गेलन्नाणओमेसु, गहणं तेसि देसिय ॥ ४९ ॥

केचिदाहु सूत्रद्वयमिद निरर्थक यत' साधूनामाम्राणि सचित्तत्वान्न कल्पन्ते। आचार्य आह-तेषामाम्रफलानां ग्लानत्वे अध्वनि शेषभिक्षाया अलाभे अवमौदार्ये च ग्रहण दर्शितं-कथितं महर्षिभिरतो न निरर्थकमिति ।

अविरिक्कसारिपिंडो,विरिक्का वि य सारिदिट्ठ न वि कप्पे।
अदिट्ठमारिएणं, कप्पंति य ताहे घेत्तुं जे ॥ ५० ॥

अविविरक्तान्यपि च सागारिकेण दृष्टानि न वै कल्पन्ते,ततोऽदृष्टानि सागारिकेण ग्रहीतु कल्पन्ते 'जे' इति पादपूरणे ।

उपसहारमाह—

एवं अत्तट्ठाए; सयं परूढाण वा वि भणियमिणं ।
इणमण्णो आरंभो; समणट्ठा वा वि एतम्मि ॥ ५१ ॥

एवमुक्तप्रकारेणात्मार्थमारोपितानां स्वय वा प्ररूढानामिदमनन्तरोक्त भणितम् । व्य० ९ उ० । (अत्रत्या विशेषवक्तव्यता 'आधाकम्म' शब्दे द्वितीयभागे २४२ पृष्ठ गता ।)

१-अविरिक्त ।

सागारियागार-सागारिकाकार-पुं० । सहागारेण-गृहेण वर्त्तत इति सागार स एव सागारिको गृहस्थ । स एवाकार प्रत्याख्यानहतु सागारिकाकार । सागारिक वजयित्वेत्यर्थे, पञ्चा० ५ विव०। 'सागारियागारेण ' सहागारेण वर्तत इति सागार , स एव सागारिका गृहस्थ , स एवाकार प्रत्याख्यानापवाद सागारिकाकारस्तस्मादन्यत्र, गृहस्थसमक्ष हि साधूना भोक्तु न कल्पते, प्रवचनाद्युपघातसम्भवात्। यत उक्तम्—" छक्कायदयावतो वि सजग्रो दुल्लह कुणइ बोहिं। आहार नीहार, दुग(गु)छिए पिंडगहणे य ॥ १ ॥ " ततश्च भुञ्जानस्य यदि सागारिक कश्चिदायाति, स च यदि चलस्तदा क्षण प्रतीक्षते, अथ स्थिरस्तदा स्वाध्यायादिव्याघातो मा भूदिति तत स्थानादन्यत्रोपविश्य भुञ्जानस्यापि नैकाशनभङ्ग । गृहस्थस्यापि यन दृष्ट भोजन न जीर्यति तत्प्रमुख सागारिका ज्ञातव्य । प्रव० ४ द्वार । ध०।

सागारोवओग-साकारोपयोग-पुं० । आकारसहिते, प्रज्ञा०। २८ पद। (व्याख्या ' उवओग ' शब्दे २ भागे ८६० पृष्ठे गता।)

साडग-शाटक-न० । परिधानवस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । वस्त्रमात्रे, विपा० १ श्रु० ७ अ० । भ० । ज्ञा० ।

साडण- सातन-न० । अङ्गोपाङ्गाना विशरणे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

साडणा- साटना -स्त्री० । उत्सर्गे त्याजने, आव० ५ अ० ।

साडिया-साटिका-स्त्री० । परिधानवस्त्रे, अनु० ।

साडी-शाटी-स्त्री० । शटति गच्छति इति शाटी । पयसि, प्रव० ४ द्वार ।

साडीकम्म-शाकटिककर्मन्-न० । शकटाना घटनविक्रयवाहनरूपे, उपा० १ अ० । भ० । शाकटिकत्वेन जीवने , तत्र गवादीना बन्धवधादयो दोषा इति कर्म न उपभोगपरिभोगव्रतातिचारत्वं तस्य । पञ्चा० १ विव० । भ० । आ० । आव० । शकटाना तदङ्गाना चक्रोर्ध्वादीना स्वय परेण वा वृत्तिनिमित्त निष्पादने, विक्रयवाहने च । ध०२अधि० । ' शकटाना तदङ्गाना, घटन खेटन तथा। विक्रयश्चेति शकट-जीविका परिकीर्तिता ॥ १ ॥ " प्रव० ६ द्वार ।

साडोल्लय-शाटोल्लक-न० । उत्तरीयवस्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १८अ०।

साण-श्वन्-पुं० । श्वन्शब्दस्य साणादेश । कुक्कुरे,उत्त०१अ०। आचा० । अनु० । उत्त० । दश० । नि० चू० । भ० । आचा० ।

साण-पुं० । छुरिकादिनैक्ष्ण्योत्तेजके मसृणपाषाणे , अष्ट० १५ अष्ट० । आ० म० । पाइ० ना० ।

साणंदसमाहि-सानन्दसमाधि-पुं० । सुखप्रकाशमयस्य सत्त्वस्याद्रेकाधिक्यात्तथाविधे समाधौ, द्वा० २० द्वा० ।

साणय-शाणक-न० । शणवल्कनिष्पन्ने, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० । स्था० । बृ० ।

साणि-शाणी-स्त्री० । शणसूत्रमय्या शाटिकायाम् , दश० ५ अ० १ उ० ।

साणुकोस-सानुक्रोश -त्रि० । सहानुक्रोशेन वर्त्तत इति सानुक्रोश । सदये उत्त० २२ अ० ।

साणुकोसया-सानुक्रोशता-स्त्री० । सदयतायाम् , औ० । स्था० । सानुकम्पतायाम् , भ० ८ श० ६ उ० । विश० ।

साणुणाय-सानुनाद-पुं० । यत्र जल्पता प्रतिशब्द उत्तिष्ठते तस्मिन् प्रदेशे, विश० ।

साणुदयबंधिणी-स्वानुदयबन्धिनी-स्त्री० । स्वस्यानुदय एव बन्धो विद्यत यासा ता स्वानुदयबन्धिन्य । ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे २७४ पृष्ठ दर्शितासु तथाविधकर्मप्रकृतिषु, प० स० ३ द्वार ।

साणुप्पग-सानुप्रग-न० । प्रत्यूषवेलायाम् , बृ० १ उ० २ प्रक० । चतुर्भागावशेषचरमाया पौरुष्याम् ,नि० चू० १० उ० ।

साणुप्पगभिक्खा-सानुप्रगभिक्षा-स्त्री०। सानुप्रगे-प्रत्यूषवेलाया या लभ्यते भिक्षा सा सानुप्रगभिक्षा । प्रात कालिक्या भिक्षायाम् ,बृ० १ उ० २ प्रक० ।

साणुप्पास-सानुप्रास-त्रि० । अनुप्राससहिते, अनु० ।

साणुबंध-सानुबन्ध-त्रि० । निरुपक्लिष्टे कर्मणि, "अमायोऽपि हि भावन,मात्य्यव तु भवेत् क्वचित्। पश्येत्स्वपरयोर्यत्र,सानुबन्धहितोदयम् ॥१॥ " ध० ३ अधि० ।

साणुबंधदोस-सानुबन्धदोष-पुं० । निरुपक्लिष्टकर्मलक्षणे दोष, षो० १२ विव० ।

साणुभव-स्वानुभव-पुं० । स्वीयज्ञानप्रसरे, " स्वकीयश्रुतचिन्तोत्तरोत्पन्नभावनाज्ञाने, "श्रुताच्च सम्प्रदायाच्च, ज्ञात्वा स्वानुभवादपि । " ध० १ अधि० ।

साणुराग-सानुराग-पुं० । अनुरक्ते, तथाविधानुरागयुक्तत्वेनाप्रशस्तदृष्टौ, महा० ३ अ० ।

साणुलट्ठियागाम-सानुयष्टिकाग्राम-पुं०।स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र छद्मस्थविहारेण विहरन् वीरजिन भद्रप्रतिमया तस्थौ । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सात-सात-न० । सौख्ये, च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र०। सुखे, उत्त० १ अ० । सुखहेतौ, उत्त० २ अ० । प्रश्न० ।

सातच्च-सातत्य-न० । नैरन्तर्ये , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सातवाहण-सातवाहन-पुं० । स्वनामख्याते नृपभेदे, ती० ५२ कल्प । आ० चू० । तच्चरित्र त्वेवम्-अथ प्रसङ्गत परसमयलोकप्रसिद्ध सातवाहनचरित्रशेषमपि किंचिदुच्यते श्रीसातवाहने क्षितिं रक्षति पञ्चशतवीरा प्रतिष्ठानगरान्तस्तथा वसन्ति स्म पञ्चाशन्नगराद्बाह्य । इतश्च तत्रैव पुरे एकस्य द्विजस्य सूनुर्दर्पोद्धत शूद्रकाख्य समजनि। स च युद्धश्रम दर्पेण कुर्वाण पित्रा स्वकुलानुचितमिति प्रतिषिद्धो नास्थात् । अन्येद्यु —सातवाहननृपति वापला-खूदलादिपुरान्तर्वर्त्तिवीरपञ्चाशदन्वित पञ्चाशद्धस्तप्रमाणा शिला श्रमार्थमुत्पाटयन् दृष्ट , पित्रा सम गच्छता द्वादशाब्ददेशीयेन शूद्रकेण केनापि वीरेणाङ्गुलचतुष्टय , केनचित्षडङ्गुलान्यपरेण त्वङ्गुलान्यष्टौ शिला भूमितस्तत्रोत्पाटिता महीजानिना त्वाजानुनीता इत्यवलोक्य शूद्रक स्फूर्जितदूर्जित-

मवादीत्-भो भो भवत्सु मध्ये किं शिलामिमां मस्तकं न क श्चिदुद्धर्त्तुमीष्टे। तेऽपि सदर्पमवादिषुर्यथा त्वमेवोत्पाटय यदि समर्थम्मन्योऽसि। शूद्रकस्तदाकर्ण्य शिलां वियति तथोच्छालयाञ्चकार यथा सा दूरमूर्ध्वमगमत्—पुनश्चावादि शूद्रकेन यो भवत्स्वलभूष्णु स खल्विमां निपतन्तीं बिभर्तु। सातवाहनादिवीरैर्भयाक्रान्तलोचनैरूचे स एव सानुनयम्। यथा भो महाबल! रक्ष रक्षास्माकीनान् प्राणानिति। स पुनस्तां पतयालुं तथा मुष्टिप्रहारेण प्रहतवान् यथा सा त्रिखण्डतामन्वभूत्। तत्रैकं शकलं योजनत्रयोपरि न्यपतत्, द्वितीयकं च खण्डं नागह्रदे तृतीयं तु प्रतालीद्वारे, चतुष्पथमध्ये न पतितमद्यापि तथैव वीक्ष्यमाणास्ते जनाः, तद्बलविलसितचमत्कृतचेता क्षोणीनेता शूद्रकं सुतरां सत्कृत्य पुराऽऽरक्षकमकरोत्। शस्त्रान्तरेण प्रतिषिध्य दण्डधारकस्य तस्य दण्डमेवायुधमन्वज्ञासीत्। न च शूद्रको बहिश्चरान् पुरमध्ये प्रवेष्टुमपि न दत्तवान्, अनर्थनिवारणार्थम्। अन्यदा स्वसौधस्योपरितले शयानः सातवाहनः क्षितिपतिर्मध्यरात्रे शरीरचिन्तार्थमुत्थितः, पुराद्बहिः परिसरे करुणं रुदितमाकर्ण्य तत्प्रवृत्तिमुपलब्धुं कृपाणपाणिः परदुःखितहृदयतया गृहान् निरगमत्। अन्तराले शूद्रकेणाऽवलोक्य सप्रश्रयं प्रणतः पृष्टश्च महानिशायां निर्गमनकारणम्, धरणीपतिरवादीत्-अयं बहिः पुरः परिसरे करुणक्रन्दितध्वनिः श्रवणाध्वनि पथिकीभावमनुभवन्नास्ते, तत्कारणं ज्ञातुं व्रजन्नस्मीति राज्ञोक्ते शूद्रको व्यजिज्ञपत्--देव! प्रतीक्ष्यपादः स्वसौधालङ्करणाय पादाववधार्यतामहमेव तत्प्रवृत्तिमानेष्यामीत्यभिधाय वसुधानायकं व्यावृत्य स्वयं रुदितध्वन्यानुसारेण पुराद्बहिर्गन्तुं प्रवृत्तः। पुरस्ताद् व्रजन् दत्तकर्णो गोदावर्याः स्रोतसि तद् रुदनमश्रौषीत्। ततः परिकरबन्धं विधाय शूद्रकस्तीर्त्वा यावत्सरिता मध्यं प्रयाति तावत्पयःपूरप्लाव्यमानं नरमेकं रुदन्तं वीक्ष्य बभाषे-भो कस्त्वं किमर्थं च रोदिषीत्यभिहितः। स निनरां रुदति निबन्धं केनापि यादसा विधृतोऽयं भवेदित्याशङ्क्य सद्यः कृपाणिकामवाऽवाहयामास शूद्रकः। तदनु शिरोमात्रमेव शूद्रकस्योद्धर्तुं करतलमागाहत्। लघुतया तच्छिरः प्रक्षरद्रुधिरधारमिवालोक्य शूद्रको विषादमापन्नश्चिन्तयति स्म। धिग्मामप्रहर्त्तरि प्रहर्तारं शरणागतरक्षकं चत्वात्मानं निन्दन् वज्राहत इव क्षणं मूर्च्छितस्तस्थौ। तदनु समधिगतचैतन्यश्चिरमचिन्तयत्कथमिवैतत् स्वदुश्चेष्टितमवनिपतये निवेदयिष्यामि इति लज्जितमनास्तत्रैव काष्ठैश्चितां विरचय्य तत्र ज्वलनं प्रज्वाल्य तच्छिरः सह गृहीत्वा यावदर्चिषि प्रवेष्टुं प्रववृते तावत्तेन मस्तकेन निजगदे भो महापुरुष! किमर्थमित्थं व्यवसीयते, भवता यावदहं शिरोमात्रमेवास्मि, सैंहिकेयवत्सदा तद् वृथा मा विषीद, प्रसीद मां राज्ञः समीपमुपनयेति तद्वचनं निशम्य चमत्कृतचित्तः प्राणित्ययमिति प्रहृष्टः शूद्रकस्तच्छिरः पट्टांशुकवेष्टितं विधाय प्रातस्सातवाहनमुपानयत, अपृच्छदथ पृथ्वीनाथः। शूद्रक! किमिदम्? सोऽप्यवोचत् देव! सोऽयं यस्य क्रन्दितध्वनिर्देवेन रात्रौ शुश्रुवे इत्युक्त्वा तस्य प्रागुक्तं वृत्तं सकलमावेदयत्। पुना राजा तमेव मस्तकमप्राक्षीत्। भो कस्त्वम्? किमर्थं चात्र भवदागमनमिति? तेनाभिदधे—महाराज! भवतः कीर्त्तिं समाकर्ण्य करुणरुदितव्याजेनात्मानं ज्ञापयित्वा त्वामहमुपागमम्, दृष्टश्च भवान् कलार्थे मेऽद्य चतुर्दश जाने, इति। का कला सम्यग् वेत्सीति राज्ञा पृष्टे तेनोक्तम्-देव! गीतकला वेद्मि। ततो राज्ञ आज्ञया निरवगीतं गीतं गातुं प्रचक्रमे। क्रमेण तद्गानकलया मोहिता सकलाऽपि नृपतिप्रमुखा परिषत्। स च मायासुरनामकोऽसुरस्ता मायां निर्माय महीपतेर्महिषी महनीयरूपधेया अपजिहीर्षुरुपागतो बभूव। न च विदितचरमेतत्कस्यापि। लोकैस्तु शीर्षमात्रदर्शनात्तस्य प्राकृतभाषया 'सीसुला' इति व्यपदेशः कृतः। तदनु प्रतिदिनं तस्मिन्नपि तुम्बुरौ मधुरतरं गायति सति श्रुततत् स्वरूपं महादेव्या,दासीमुखेन भूपं विज्ञाप्य तच्छीर्षं स्वान्तिकमानायितम्,प्रत्यहं तमजिज्ञपत् राज्ञी। दिनान्तरे रात्रौ प्रस्तावमासाद्य सद्य एवापहरति स्म तां मायासुरः, आरोपयामास च ताम्। घण्टावलम्बिनामनि स्वविमाने। राज्ञी च करुणं क्रन्दितुमारेभे। अहोऽहं केनाप्यपाहृय। अस्ति कोऽपि वीरः पृथिव्यां यो मां मोचयति। तच्च खूदलाभिख्येन चारेण श्रुत्वा धावित्वा समुत्पत्य च तद्विमानघण्टां पाणिना गाढमवधार्यत। ततस्तेन पाणिनावष्टब्धं विमानं पुरस्तान्न प्राचालीत्। तदनु चिन्तितं मायासुरेण। किमर्थं विमानमेतन्न सर्पति। यावद्द्राक्षीत्त वीरं हस्तावलम्बितघण्टाम्। ततः खड्गेन तद्धस्तमच्छिन्दत्, पतितः स पृथिव्याम्। स चासुरः पुरं प्राचलत्। ततो विदितदेव्यपहारवृत्तान्तः क्षितिकान्तः पञ्चाशतमेकोनां वीरानादिशत्, यत्पट्टदेव्याः शुद्धिः क्रियतां, केनेयमपहृतेति। ते प्रागपि शूद्रके प्रत्यसूयापराः प्रोचुः—महाराज! शूद्रक एव जानीते। तेनैव तच्छीर्षकमानीतं, तेनैव च देवी जहे, ततो नृपतिस्तस्मै कुपितः शूलारोपणमाज्ञापयत्। तदनु देशरीतिवशात्तं रक्तचन्दनानुलिप्ताङ्गं शकटे शाययित्वा सह गाढं बध्वा शूलायै यावद्राजपुरुषाश्चलुस्तावत्पञ्चाशदपि वीराः सम्भूय शूद्रकमवोचन्। भो महावीर! किमर्थमेव दिदण्डव मियतं भवान्, 'अशुभस्य कालहरणमि' ति न्यायात् मार्गय नरेन्द्रात् कतिपयदिनावधिम्, शोधय सर्वत्र देव्यपहारिणम्। किमकाण्ड एव स्वकीयां वीरत्वकीर्त्तिमपनयसि। तेनोक्तम्-गम्यतां तर्हि उपराजं,विज्ञपयतामतमर्थं राजा। तैरपि तथाकृते प्रत्यानायितः शूद्रकः क्षितीन्द्रेण। तेनापि स्वमुखेन विज्ञप्तिः कृता-महाराज। दीयताम् अवधिः,येन विचिनोमि प्रतिदिशं देवीम्,तदपहारिणं च। राज्ञा दिनदशकमवधिर्दत्तः शूद्रकगृहं च सारमयद्वयमासीत्तत्सहचारि, नृपतिरवदत्-एतद्दूषणयुगलं प्रतिभूयमस्मत् पार्श्वे मुञ्च स्वयं पुनर्भवान् देव्युदन्तोपलब्धये हिण्डतां महीमण्डलम्,सोऽप्यादेशं प्रमाणमित्युदीर्यैवान् प्रतस्थे। भूचक्रशक्रस्तत्कौलेयकद्वन्द्वं शृङ्खलाबद्धं स्वशय्यापादयोरबध्नात्। शूद्रकस्तु परितः पर्यटयमानोऽपि यावत् प्रस्तुतार्थस्य वार्त्तामात्रमपि क्वापि नापलेभे तावदचिन्तयत्, अहो ममेदमपयशः प्रादुरभूदद्य स्वामिद्रोही मध्ये भूत्वा देवीमुपार्जीहरदिति। न च क्वापि सिद्धिशुद्धिर्लब्धा तस्यास्तन्मरणमेव मम शरणमिति विमृश्य दारुभिश्चितामरचयत्, ज्वलनं चाज्वालयत्,यावन्मध्ये प्राविशत्,तावत्ताभ्यां शुनका

भ्या देवताधिष्ठिताभ्या ज्ञातम्। यदस्मदधिपतिर्निधनापन्नो-
ऽस्तीति। ततो दैवतशक्त्या शृङ्खलानिर्गतौ गतौ तत्र, य-
त्रासीद् शूद्रकरचिता चिता। दशनै काष्ठमाकृष्य शूद्रक
बहिर्निष्काशयामासतु। तेनाप्यकस्मात् तौ विलोक्य विस्मि
तमनसा निजगदे—रे पापीयासौ!, किमेतत् कृत भव-
द्भ्याम्?, यत् राज्ञा मनसि विश्वासनिरासो भविष्यति य-
त्प्रतिभुवावपि तेनात्मना सह नीताविति। भषणाभ्या बभा
षे। धीरो भव, अस्मद्दर्शिता दिशमनुसर सरभसम्। का चि-
न्ता तवेत्यभिधाय पुरोभूय प्रस्थितौ, तेन सार्द्ध क्रमात् प्रा-
प्तौ कोल्लापुरम्। तत्रस्थ महालक्ष्मीदेव्या भवन प्रविष्टौ। तत्र
शूद्रकस्ता देवीमभ्यर्च्य कुशास्तरासीनस्त्रिरात्रमुपावसत्।
अनुप्रत्यक्षीभूय भगवती महालक्ष्मीस्तमवोचत्-वत्स! किं
मृगयसे?, शूद्रकेणोक्तम्-स्वामिनि! सातवाहनमहीपालम-
हिष्या शुद्धिम्। वद—काऽऽस्ते केनेयमपहृता?। श्री-
देव्योदित—सर्वान् यक्षराक्षसभूतादिदेवगणान् समील्य
तत्प्रवृत्तिमह निवेदयिष्यामि, पर तेषा कृते त्वया बल्यु-
पहारादि प्रगुणीकृत्य धार्यम्। यावच्च ते कणेहत्य ब-
लादुपभुज्य प्रीता न भवेयुस्तावत् त्वया विस्तरेणे-
क्षणीया, तत शूद्रकस्तेषा देवाना तर्पणार्थ कुण्ड वि-
रचय्य होममारेभे। मिलिता सकलदैवतगणा स्वा स्वा
भुक्तिमग्निमुखेन जगृहे, तावत्तद्धोमधूम प्रसृमर प्राप-
तत् स्थान यत्र मायासुरोऽभूत्। तेनापि परिज्ञातलक्ष्म्यादि-
ष्टशूद्रकहोमस्वरूपेण प्रेषित स्वभ्राता कोल्लासुरनामा होम-
प्रत्यूहकरणाय। समागतश्च वियति कोल्लासुर स्वसेनया
सम। दृष्टश्च दैवतगणैश्चकितभूतै ततो भषणौ दिव्यशक्त्या
युयुधाते दैत्यै सह। क्रमात् मारितौ च तौ दैत्यै। तत
शूद्रक स्वय योद्धु प्रावृतत्। क्रमेण दण्डव्यतिरिक्तप्रहर-
णान्तराभावाद्दण्डेनैव बहून् निधन नीतवानसुरान्। ततो
दक्षिणबाहु दैत्यास्तस्य चिच्छिदु। पुनर्वामहस्तेन दण्डयु-
द्धमकरोत्तस्मिन्नपि छिन्ने दक्षिणाङ्घ्रिणोपात्तदण्डो योद्धु
लग्न। सोऽपि दैत्यैर्लून ततो वामपदधृतयष्टिरयुध्यत, त-
मपि क्रमादच्छिन्दन्नसुरा। ततो दन्तैर्दण्डमादाय युयुधे त-
तस्तैर्मस्तकमच्छेदि। अथ कबन्धतृप्ता दैवगणास्त शूद्रक
भूमिपतितशिरस्क दृष्ट्वा, अहो अस्मद्भुक्तिदातुर्वराकस्य
किं जातमिति परितप्य योद्धु प्रवृत्ता। कोल्लासुरममारय-
न् तत श्रीदेव्या अमृतेनाभिषिच्य पुनरनुसहिताङ्गश्चक्रे शू-
द्रक, प्रत्युज्जीवितश्च, सारमेयावपि पुनर्जीवितौ, देवी च
प्रसन्ना सती तस्मै खड्गरत्न प्रददौ। अनेन त्वमजेया भ-
विष्यसीति च वर व्यतरत्। ततो महालक्ष्म्यादिदैवतगणै
सह सातवाहनदेव्या शुद्ध्यर्थ समग्रमपि भुवन परिभ्रा-
म्यन् प्राप्त शूद्रको महार्णवम्। तत्र चैक वटतरुमुच्चै-
स्तर निरीक्ष्य विश्रमार्थमारुरोह, यावत्पश्यति तच्छाखाया
लम्बमानमध शिरस काष्ठकीलिकाप्रवेशितोर्ध्वपाद पुरुष-
मेकम्। स च मदोन्मदिष्णुर्मदग्रज प्रतिष्ठानाधिपते सा-
तवाहनस्य महिषी रिरसुरपाहरत् सीतामिव दशवदन। सा
च पतिव्रता तं नेच्छति, तदनु मया प्रोक्तोऽग्रेजन्मा-न युज्य
ते परदारापहरण तव। "विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि, परस्त्रीषु
रिरसया। कृत्वा कुलक्षय प्राप, नरक दशकन्धर ॥ १ ॥"
इत्यादिवाग्भिर्निषिद्ध क्रुद्धो मह्य मायासुरोऽस्या वटशाखा

या टङ्कित्वा मामित्थ व्यडम्बयत्, अह च प्रसारितरसन-
समुद्भ्रान्त सचरतो जलचरादीन् व्यवहरन् प्राणयात्रा क-
रोमि, इति श्रुत्वा शूद्रकोऽप्यभाणीत्, अह तस्यैव महीभृतो
भृत्य शूद्रकनामा, तामेव देवीमन्वेष्टुमागतोऽस्मि। तेनोक्त-
मेव चेत्तर्हि मा मोचयत। यथाऽह सह भूत्वा त दर्शयामि
ता च देवीम्। तेन स्वस्थान परितो जातुष दुर्ग कारितमस्ति
तच्च निरन्तर प्रज्वलदेवास्ते ततस्तदुल्लङ्घ्य मध्ये प्रविश्य त
निपात्य देवी प्रत्याहर्त्तव्या, इत्याकर्ण्य शूद्रकस्तेन कृपाणेन
तत् काष्ठरन्धनानि छित्त्वा त पुरोधाय दैवतगणपरिवृत प्र
स्थाय प्राकारमुल्लङ्घ्य तत्स्थानान्त प्राविशत्। दैवत-
गणाश्चावलोक्य मायासुर स्वसैन्य युद्धाग्र प्रागियाय।
तस्मिन् पञ्चतामश्रिते स्वय योद्धुमुपतस्थे। तत क्रमेण शूद्र-
कस्तेनासिना तमवधीत्। ततो घण्टावलम्बविमानमारोप्य
देवीं, दैवतगणैस्सह प्रस्थित प्रतिष्ठान प्रति, इतश्च दशदि-
नमवधीकृतमनागतमवगत्य जगत्याधिपतिर्व्याहृतवान् अहो
न मम महादेवी, न च शूद्रकवीरो नापि च तौ रसनालिहौ,
सर्व मयैव कुबुद्धिना विनाशितमिति शोचन् सपरिच्छद
एव प्राणत्याग चिकीर्षु पुराद्बहिश्चितामरचयच्चन्दनादिदारु-
भि। यावत् क्षणादाशुशुक्षणिं क्षेप्स्यति परिजनश्चितौ ताव
द्धर्द्धापक एको देवगणमध्यात् समयासीत्, व्यजिज्ञपत्स-
प्रश्रयम्। देव! दिष्ट्या वर्द्धसे महादेव्यागमनेन। तन्निशम्य
श्रवणरम्य नरेश्वर स्फुरदानन्दकन्दलितहृदय ऊर्द्धमवलोक-
यन्नालुलोके नभसि दैवतगण शूद्रक च। अयमपि विमानादुत्ती
र्य राज्ञ, पादावपतत्, महादेवी च। अभिनन्द्य सानन्द मेदिनी-
न्दु शूद्रकम्, राज्यार्द्ध चैव तस्मै प्रादित। सोत्सवमन्तर्नगर प्र
विश्य श्रुतशूद्रकचारुचरित सह महिष्या राज्यश्रियमुपबुभुजे
महाभुज। इत्थकार नानाविधान्यवदातानि सातक्षितिपाल-
स्य कियन्ति नाम व्यावर्णयितु पार्यन्ते। स्थापिता चानेन गो
दावरीसरित्तीरे महालक्ष्मी प्रासाद, अन्यान्यपि यथार्ह दैवता
नि निवेशितानि तत्तत्स्थानेषु। राज्य चिर भुञ्जति जगतीजा-
नावन्यदा कश्चिद्दारुभारहारक कस्यचिद्वणिज वीथ्यौ प्रत्य-
ह चारूणि दारूण्याहृत्य विक्रीणीते स्म। दिनान्तरे च तस्मि-
न्ननुपेयुषि वणिजा तद्भगिनी पृष्टा भवद्भ्राताऽद्य नागतो मद्वी
थ्याम्, तया बभाणे, श्रेष्ठिन्? मत्सोदर्य स्वर्गिषु सप्रति प्रति
वसति। वणिग् अभाणीत्, कथमिव साऽवदत्कङ्कणबन्धादा-
रभ्य विवाहप्रकरणे दिनचतुष्टय नर स्वर्गिष्विव वसन्तमा-
त्मान मन्यते। तत्तदुत्सवालोकनकौतूहलात्तच्चाकर्ण्य राजा-
प्यचिन्तयत्, अहो अह किन्न स्वर्गिषु वसामि, चतुर्ष्वपि दिने
ष्वनवरत विवाहोत्सवमय एव स्थास्यामीति विचार्य चातुर्व
र्ण्ये या या कन्या युवतिं वा रूपशालिनी पश्यति शृणोति स्म
वा ता ता सोत्सव पर्यणैषीत्। एव च भूयस्यनहसि गच्छति
लोकैश्चिन्तितमहो कथ भाव्यमनपत्यैरेव सर्ववर्णै स्थेयम्,
सर्वकन्यास्तावद्राज्ञैव विवोढा। योषिदभावे च कुत सतति
रिति। एव प्रतिपन्नेषु लोकेषु विवाहवाटिकानाम्नि ग्रामे वा
स्तव्य एको द्विज पीठजादेवीमाराध्य व्यजिज्ञपद्भगवति।
विवाहकर्मास्मदपत्यानां कथ भावीति। देव्योक्तम्-त्वद्भवने
ऽहमात्मान कन्यारूप कृत्वाऽवतरिष्यामि। यदा मा राजा
प्रार्थयते तदा तस्मै दयाशेषमह लभिष्ये। तथैव राजा

ता रूपवती श्रुत्वा विप्रमयाचत। सोऽपि जगाद। दत्ता मया पर महाराज! तत्रागत्य मत्कन्योद्वाढव्या। प्रतिपन्न राज्ञा। गणकदत्ते लग्ने क्रमाद्विवाहाय प्रचलित, प्राप्तश्च त ग्राम स्वकुल च नृपति, दशाचारानुरोधाद्वधूवरयोरन्तराले जवनिका दत्ता। अञ्जलीर्युगधरीलाजैर्नृपतिर्लग्नवलाया तिरस्करणीमपनीय यावदन्योन्यस्य शिरसि लाजान् विकरीतु प्रवृत्तौ तदनु किल हस्तलेपो भविष्यति तावद्राजा ता रौद्ररूपा राक्षसीमिवैक्षिष्ट। त च लाजा कठिनपाषाणकर्कररूपा राज्ञ शिरसि लागतु लग्ना। क्षितिपतिरपि किमपि वैकृतमिदमिति विभावयन् पलायन। तावत्सा पृष्ठलग्नाश्म शकलानि वर्षन्ती प्राप्ता। ततो नरपतिर्नागहृद प्राविशन्निजजन्मभूमिम्, तत्रैव च निधनमानशे इति। अद्यापि सा पीठजा देवी प्रतोल्या बहिरास्ते निजप्रासादस्था। शूद्रकोऽपि क्रमेण कालिकादेव्या स्वरूप विकृत्य वाप्यां प्रविष्टया करुणरसितन विप्रालभ्यत, निष्कामणार्थं प्रविशन् पतितस्य तस्य कृपाणस्य कूपद्वारे तिर्यक्पतनाच्छिन्नाङ्ग पञ्चतामानञ्च। महालदया हि वरवितरणावसरेऽस्मादन्व कौक्षेयकात्तूपादष्टाश्प्राप्तिर्भवित्रीत्यादिष्टमासीत्। तत शक्तिकुमारो राज्येऽभिषिक्त सातवाहनायतौ, तदन्तरमद्यापि राजा न कश्चित्प्रतिष्ठाने प्रविशति वीरक्षेत्र इति। अत्र च यदसभाव्य क्वचिद्भवेत् तत्र परसमय एव मन्तव्यो हेतु यन्नास्मगतवाग् जना जैन। इति प्रतिष्ठानकल्प। सातवाहनचरित्रलेशश्च। विरचित श्रीजिनप्रभसूरिभि। "चक्रे प्रतिष्ठानकल्प श्रीजिनप्रभसूरिभि। सातवाहनभूपस्य, कथाशश्च प्रसङ्गत ॥१॥" ती० ३३ कल्प। आ० चू०। (सातवाहन कथा 'दित्तचित्त' शब्दे चतुर्थभागे २५१८ पृष्ठ गता॥)

साता--साता--स्त्री०। सुखरूपाया वेदनयाम्, प्रज्ञा० ३५ पद।

साताकम्म-सातकर्मन्-न०। बन्धदशाना दशमेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ३ उ०। तच्च विच्छिन्नमिदानी नोपलभ्यते स्था० १० ठा० ३ उ०।

सातागारव-सातगौरव-न०। सुखशीलतायाम्, सूत्र०१श्रु०८अ०।

सातागारवणिहुय--सातगौरवनिभृत-त्रि०। सुखशीलतार्थम नुद्युक्त, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।

सातासाता--सातासाता--स्त्री०। सुखदु खात्मिकाया वेदनायाम्, प्रज्ञा० ३५ पद।

सातासायपरितावणमय--सातासातपरितापनमय--त्रि०। सात च सुखमसात परितापन च दु खजनितोपताप एतन्मयमेतदात्मकम्। सुखदु खमये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

सातासोक्ख--सातसौख्य--न०। आह्लादरूपे सौख्ये, जी० ४ प्रति० ३ उ०।

साति--साति--अविश्रम्भे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

स्वाति--स्त्री०। नक्षत्रभेदे, सू० प्र० १० पाहु०।

सातिजोग-सातियोग--पु०। मायाविशेषे, स०।

सातिजोगजुत्त--सातियोगयुक्त--त्रि०। अशुभमनोयोगयुक्ते, आव० ४ अ०।

सातिज्जणा-स्वादना--स्त्री०। कर्मबन्धास्वादे, नि०चू०१ उ०।

सातिणक्खत्त-स्वातिनक्षत्र-न०। वायुदेवताके नक्षत्रभेदे,स०।

स्वातिनक्षत्र कतितारकम्--

सातिणक्खत्ते एगतारे पण्णत्ते। (सू०१×) स० १ सम०।

सातोवभोग-सातोपभोग-त्रि०। सातस्य--सातवेदनीयस्य कर्मणो भोगो यत्र तत्सातोपभोगम्। सुखस्थान, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सादंडी-सादण्डी-स्त्री०। कन्दविशेष, भ० ७ श० ३ उ०।

सादि-सादि-त्रि०। आदियुक्ते, उत्त० १ अ०।

सादिय-सादिक-त्रि०। सहादिना-मायया वर्त्तत इति सादिकम्। समाये, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।

सादिवीससाकरण-सादिविश्रमाकरण-न०। रूपिद्रव्याणा च द्व्यणुकादिप्रक्रमण भेदसघाताभ्या स्कन्धत्वापत्तौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

सादिव्व-सादिव्य-न०। देवताप्रयुक्ते अस्वाध्यायिके, प्रव० २६८ द्वार।

सादीणगंगा-सादीनगङ्गा-स्त्री०। गोशालकपरिभाषिते सप्तमहागङ्गात्मक परमाणभेदे, भ० १५ श०।

साधग-साधक-त्रि०। निवर्त्तक, प० सू० १ सूत्र।

सापाणि-स्वकपाणि-पु०। स्वहस्ते, 'सापाणिणा असिणा छिंदित्ता कमडलु पक्खिवित्तए'। भ० १४ श० ८ उ०।

साबर-शाबर-पु०। शबररूपधारिशिवप्रोक्त मन्त्र,आ०म०१अ०।

साबाधा-साबाधा-स्त्री०। सह आबाधया। अनुदयकालेन सह वर्त्तमाने, प्रव० १ द्वार।

साभरग साभरक-देशीवचनात्, (बृ०१उ० १प्रक०) सुराष्ट्राया दक्षिणस्या दिशि समुद्रद्वीपे प्रचलिते रूपके, द्वावुत्तरापथे एको रूपक। बृ० ३ उ०।

साभाविय-स्वाभाविक-त्रि०। स्वस्मिन् भावे भव' स्वाभाविक। प्राकृत, सूत्र० १ श्र० १ अ० १ उ०। अकैतवकृत, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०। आ० म०।

साभिग्गह-साभिग्रह-त्रि०। अभिग्रहे, अभिगृह्यन्त इत्यभिग्रहा प्रतिज्ञाविशेषा, सहाभिग्रहेण वर्त्तन्त इति साभिग्रहा। गृहीताभिग्रहेषु,। आव० ६ अ०। नि० चू०।

साम-सामन्-न०। सर्वेषामपि जीवाना प्रिये,विशे०।आ०म०। प्रियवचनादौ,स्था०३ ठा० ३ उ०। ज्ञा०। विपा०। प्रमोत्पादने, विपा०१ श्र०३ अ०। साम मित्ती। सर्वजीवेषु मैत्री साम भण्यते। विशे०। स्था०। सामनि, स्था०। "परस्परोपकाराणा, दर्शन १ गुणकीर्त्तनम् २। सम्बन्धस्य समाख्यान ३-मायत्या. सम्प्रकाशनम् ४॥१॥ "अस्मिन्नेव कृतेदमावयोर्भविष्यतीत्याशायोजनमायति सम्प्रकाशनमिति। 'वाचा पेशलया साधु, तवाहमिति चार्पणम्। इति सामप्रयोगज्ञै., साम पञ्चविध स्मृतम्'॥२॥ स्था० ३ ठा० ३ उ०। आ० म०।

सामनिक्षेप —

निक्खेवो सामम्मि य,चउव्विहो दुविहो य होइ दव्वम्मि।
आगम नोआगमओ,नोआगमओ य सो तिविहो।४८०।
जाणगसरीरभविए, तव्वइरित्ते अ सक्कराईसु ।
भावम्मि दसविहं खलु, इच्छा मिच्छाइय होइ ॥४८१॥
इच्छा मिच्छा तहक्कारो, आवस्सिआ अ निसीहिआ ।
आपुच्छणा य पडिपुच्छा, छंदणा य निमंतणा ॥४८२॥
उवसंपया य काले, सामायारी भवे दसविहा उ ।
एएसिं तु पयाणं, पत्तेयपरूवणं वुच्छं ॥ ४८३ ॥
आयारे निक्खेवो, चउक्कओ दुविहो य होइ नायव्वो ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ।४८४।
जाणगसरीरभविए, तव्वइरित्ते य नामणाईसु ।
भावम्मि दसविहाए, सामायारीइ आयरणा ॥ ४८५ ॥

'निक्खेवो' इत्यादि गाथा षट् प्राय प्रतीतार्था । सूत्रव्याख्याने च काश्चिद्व्याख्यास्यन्ते, नवर तद्व्यतिरिक्त च ' ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त च । द्रव्यसाम शर्करादिषु, आदिशब्दात्क्षीरादिपरिग्रह , ततश्च शर्कराक्षीरदधिगुडादीना यत्परस्परमविरोधेन व्यवस्थानम् , भावे साम दशविध ' खलु ' अवधारण, दशविधमेवेच्छामिथ्यादिक सामाचारीस्वरूपमिति गम्यते, भावसामत्व चास्य तात्त्विकस्य क्षायोपशमिकादिभावरूपत्वात् परस्परमविराधन चावस्थानात् तथा प्रत्येकप्ररूपणा वक्ष्ये इति प्रतिज्ञामभिधाय यत् प्ररूपणानभिधान तदावश्यकनिर्युक्ता कृतत्वात् , तद्गाथयोरेव चैककर्तृकत्वनेह लिखितत्वान्न दुष्टमिति भावनीयम् । सूत्रक्रमोल्लङ्घन तु यथाविध सर्वेषा सदा कृत्यत्वन पूर्वापरभावस्याभावप्रदर्शनार्थम् । उत्त० २६ अ० । आ० म० ।

सामं समं च सम्मं, इगमवि सामाइअस्स एगट्ठा ।
नाम ठवणा दविए, भावम्मि अ तेसि निक्खेवो ।१०३०।
महुरपरिणाम सामं, सम्म तुला सम्म खीरखंडजुई ।
दोरे हारस्स चिई, इगमेआइं तु दव्वम्मि ॥ १०३१ ॥

इह साम सम च सम्यक् ' इगमवि ' देशीपद क्वापि प्रदेशार्थे वर्तते, सम्पूर्णशब्दावयवमेवाधिकृत्याऽऽह सामायिकस्यैकार्थिकानि । अमीषा निक्षेपमुपदर्शयन्नाह-नामस्थापनाद्रव्येषु, भावे च नामादिविषय इत्यर्थ , तेषा—सामप्रभृतीना निक्षेप , कार्य इति गम्यते । स चायम्-नामसाम स्थापनासाम, द्रव्यसाम, भावसाम च । एव समसम्यक्पदयोरपि द्रष्टव्य । तत्र नामस्थापने क्षुण्णे एव, द्रव्यसामप्रभृतींश्च प्रतिपादयन्नाह-' महुरे ' त्यादि,—इहौघतो मधुरपरिणाम द्रव्य-शर्करादि द्रव्यसाम सम ' तुला ' इति भूतार्थालोचनाया समं तुलाद्रव्य , सम्यक् क्षीरखण्डयुक्ति-क्षीरखण्डयोजन द्रव्यसम्यगिति , तथा ' दोरे ' इति सूत्रदवरके मौक्तिकान्येवाधिकृत्य भाविपर्यायापेक्षया, हारस्य-मुक्ताकलापस्य चयन चिति.-प्रवेशनं द्रव्येक(व्यैक)म्,अत एवाह- एयाइ.तु दव्वम्मि' त्ति-एतान्युदाहरणानि द्रव्यविषयाणीति गाथाद्वयार्थ ।

साम्प्रत भावसामादि प्रतिपादयन्नाह—

आओवमाइ परदु-क्खमकरणं १ रागदोसमज्झत्थं २ ।
नाणाइतिगं ३ तस्सा-इ पोअण ४ भावसामाई १०३२

आत्मोपमया-आत्मोपमानेन परदु खाकरण भावसामेति गम्यत , इह चानुस्वारोऽलाक्षणिक । एतदुक्त भवति-आत्मनीव परदु खाकरणपरिणामो भावसाम , तथा ' रागद्वेषमाध्यस्थ्यम् ' अनासेवनया रागद्वेषमध्यवर्तित्व सम , सर्वत्राऽऽत्मनस्तुल्यरूपेण वर्तनमित्यर्थ । तथा ज्ञानादित्रयमेकत्र सम्यगिति गम्यते , तथाहि—ज्ञानदर्शनचारित्रयोजन सम्यगेव , मोक्षप्रसाधकत्वादिति भावना, तस्य इति सामादि सम्बध्यते,आत्मनि प्रातनम्-आत्मनि प्रवेशनम् इकम् उच्यते, अत एवाऽऽह-'भावसामाई' भावसामादावेतान्युदाहरणानीति गाथार्थ । आव० १ अ० । आ० चू० । सामवेद, विपा० १ श्रु०५अ०। सप्तमदेवलोकविमानभेदे, स०।

श्याम--त्रि० । कृष्णे , आचा० १ श्रु० २ अ ३ उ० । प्रज्ञा० । श्यामवर्णत्वाच्छ्यामम् । आकाशे , भ० २० श० २ उ० । परमाधार्मिकविशेषे, या हि रज्जुहस्तप्रहारादिभि शातनपातनादि करोति, वर्णनश्च श्याम इति । स० १४ सम० ।

साडण पाडण तोडण, बंधण रज्जुलयप्पहारेहिं ।
सामा णेरइयाणं, पवत्तयती अपुण्णाण ॥ ७२ ॥

तथा अपुण्यवताम्-तीव्रासातोदये वर्त्तमानाना नारकाणा सामाख्या परमाधार्मिका एतच्चैतच्च प्रवर्त्तयन्ति । तद्यथा-शातनम्—अङ्गोपाङ्गाना छेदनम् ,तथा पातन-निष्कुटादधोवज्रभूमौ प्रक्षेप , तथा प्रतादनम्—शूलादिना तोदन—व्यधन—सूच्यादिना नासिकादौ वेध ,तथा रज्ज्वादिना क्रूरकर्मकारिण बध्नन्ति , तथा तादृग्विधलताप्रहारैस्ताडयन्त्येव दु खोत्पादन दारुण सातनपातनवेधनबन्धनादिक बहुविध प्रवर्तयन्ति-व्यारयन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० ।

सामइय--सामयिक--पु० । समय.—सांख्यादीनां सिद्धान्तस्तदाश्रित. सामयिक । समयसिद्धान्तिते,स्था० ३ ठा० ३ उ० । मगधजनपद वसन्तपुरग्रामे स्वनामख्याते कुटुम्बिनि , सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

सामइयसण्णा--सामयिकसंज्ञा--स्त्री० । सिद्धान्तसङ्केतितभाषायाम् , नि० चू० १ उ० ।

सामंत--सामन्त--पु० । न० । समीपे, स्था १०ठा०३उ० । ज्ञा० । नि० । सनिकृष्ट, च० प्र० १ पाहु० । भ० ।

सामंतकिरिया--समन्तक्रिया--स्त्री० । सामन्तोपनिपातिक्यां क्रियायाम् ,सा च द्विधा-देशसामन्तक्रिया, सर्वसामन्तक्रिया चेति । प्रेक्षकान् प्रति यत्रैकदेशेनागमो भवति असयताना सा देशसामन्तक्रिया। सर्वसामन्तक्रिया यत्र सर्वत -समन्तात् प्रेक्षकाणामागमो भवति सा सर्वसामन्तक्रिया । आ० चू०४अ०।अहवा समन्तादनुपतन्ति पमत्तसंजयाण अन्नपाण प्रति अवगुरिते सपानिमा सत्ता विणस्सन्ति । आव० ४अ० ।

सामंतभद्दसूरि-सामन्तभद्रसूरि-पुं० । चन्द्रकुलमूलस्य चन्द्रसूरेः शिष्ये, पूर्वगतश्रुतजलधिस्तस्मात् चन्द्रगुरोः सामन्तभद्रसूरीन्द्र ।' ग० ३ अधि० ।

सामंतसिंह-सामन्तसिंह-पुं० । अणहिलपट्टननगरस्य सप्तमे चौलुक्यवंशीये राजनि ती० २५ कल्प ।

सामंतोवणिवाइय—सामन्तोपनिपातिक—न० । अभिनयभेदे, रा० । स्था० ।

सामंतोवणिवाइया-सामन्तोपनिपातिकी-स्त्री० । समन्तात् सर्वत उपनिपातो जनमीलकस्तस्मिन् भवा सामन्तोपनिपातिकी । क्रियाभेदे स्था० २ ठा० १ उ० । आ० चू० । सामन्तोवणिवाइया किरिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—जीवसामंतोवणिवाइया अजीवसामंतोवणिवाइया । सामन्तोपनिपातिकी इया सम्मतादनुपतनीति सामन्तोपनिपातिकी सा द्विविधा अजीवजीवसामन्तोपनिपातिकी । जधा एगस्स संडो तं जणा पलोएंति । जधा जधा पलोएंति, तहा तहा सो हरिसं गच्छति, एवं अजीवे विरहकम्मादिसु । आ० चू० ४ अ० । आव० ।

सामकंति-श्यामकान्ति-त्रि० । श्यामा कान्तिर्यस्येति । श्यामले, प्रव० २६ द्वार ।

सामकरिल्ल-श्यामकरील-न० । प्रियङ्गो प्रत्यग्रे कन्दले, अणु० ।

सामकोट्ठ-श्यामकोष्ठ-पुं० । नमिजिनसमकालिकैरवतजिने 'नमिजिणचंदो भरहे, एरवए सामकोट्ठजिणचंदो । एगसमए जाया, दस वि जिणा अस्सिणी जोगा' । ति० ।

सामग-श्यामक-त्रि० । (सॉमा) धान्ये, आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । सूत्र० ।

सामग्ग-श्लिष्-धा० । आलिङ्गने, "श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः" ॥ ८ । ४ । १९० ॥ इति श्लिष्यते सामग्गादेशः । सामग्गइ । श्लिष्यति । प्रा० ४ पाद ।

सामग्गिय-सामग्र्य-न० । समग्रतायाम्, 'तस्स भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सामग्गियं जं सव्वट्ठेहिं समिते सया जए' त्ति । आचा०२ श्रु०१ चू०१ अ०१ उ० । सामग्र्यं समग्रता य दुद्गमोत्पादनग्रहणैषणासंयोजनाप्रमाणाङ्गारधूमकारणैः सुपरिशुद्धस्य पिण्डस्योपादानं सम्पूर्णो भिक्षुभावः । आचा०२ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

सामचंद-श्यामचन्द्र-पुं० । भरतजसुपार्श्वजिनसमकालिके एरवतजे तीर्थकरे, ति० ।

सामच्छ-सामर्थ्य-न० । "सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा" ॥ ८ । २ । २२ ॥ इति संयुक्तस्य च्छो वा । प्रा० । शक्तौ, वीर्ये, आ० चू० १ अ० ।

सामच्छण-देशी-पर्यालोचने, वृ० १ उ० ३ प्रक० । आ० म० । नि० चू० ।

सामज्ज-श्यामार्य-पुं० । स्वातिशिष्ये हारीतगोत्रे स्थविरे, "हारियगुत्तं साइं च वंदामो हारियं च सामज्जं ।" नं० । अयमेव प्रज्ञापनाकारकः कालिकाचार्यः । जै० इ० ।

सामण-श्रामण-त्रि० । श्रमणानामयं श्रामणः । श्रमणसंबन्धिनि, आव० १ अ० । आ० म० ।

सामणि-श्रामणि-पुं० । श्रमणस्यापत्यं श्रामणिः । श्रमणेन परस्त्रियामुत्पादिते पुत्रे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सामणिय-श्रामणिक-त्रि० । श्रमणानां सम्बन्धिनि, दश० १ अ० ।

सामण्ण-श्रामण्य-न० । श्रमणस्य भावः श्रामण्यम्, सम्पूर्णसंयमे सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । चारित्रे, उत्त० १८ अ० । दश० । षड्जीवनिकायरूपे श्रमणभावे, दश० ४ अ० । श्रमणत्वे, कल्प०३अधि० ६ क्षण । सकलयतिसमाचारे दश० ५ तत्त्वे । उत्त० । साधुत्वे, उत्त० २ अ० । व्रते, अवद्यहेतुत्यागो हि व्रतम् । रागद्वेषाभावे तत्त्वतस्तद्धेतू उक्तनीतितश्च न स्त्रीभ्यः परं तन्मूलमिति । उत्त० २ अ० । ('अब्बुलमलाभाए सामण्णं चेव लाममन्नति ।' 'संथार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५३ पृष्ठे व्याख्यानम् ।) "श्रामण्यस्य फलं मोक्षः, प्रधानमितरत्पुनः । तत्त्वतोऽफलमेवेह, ज्ञेयं कार्पिपलालवत् ॥ १ ॥' प० सू० ४ सूत्र ।

निक्षेप —

सामण्णपुव्वगस्स उ, निक्खेवो होइ नामनिप्फन्नो ।
सामण्णस्स चउक्को, तेरसगो पुव्वयस्स भवे ॥१५२॥

श्राम्यतीति श्रमणः, श्राम्यन्ति-तपस्यन्ति तद्भावः श्रामण्यं, तस्य पूर्वं-कारणं श्रामण्यपूर्वं तदेव श्रामण्यपूर्वकमिति संज्ञायां कन् । श्रामण्यकारणं च धृतिः, तन्मूलत्वात्तस्य, तत्प्रतिपादकं चेदमध्ययनमिति भावार्थः । अतः श्रामण्यपूर्वकस्य तु निक्षेपो भवति नामनिष्पन्नः, कोऽसौ ?—अन्यस्याश्रुतत्वात् श्रामण्यपूर्वकमित्ययमेव, तुशब्दः सामान्यविशेषवन्नाम विशेषणार्थः, श्रामण्यपूर्वकमिति सामान्यम्, श्रामण्यं पूर्वं चेति विशेषः, तथा चाह— श्रामण्यस्य चतुष्कस्त्रयोदशकः पूर्वकस्य भवेन्निक्षेप इति गाथार्थः । दश० २ अ० । समानस्य भावः सामान्यम् । साम्ये, विशे० । (साम्यविषयो विस्तरः 'णाण' शब्दे चतुर्थभागे १९४० पृष्ठे गतः ।) अविकल्पायां सत्तायामत्र सामान्यम् । विशे० । ('तज्जाइ' शब्दे चतुर्थभागे १४३७ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।) अत्यन्तव्यावृत्तानां पिण्डानां यत् कारणाद् अन्योऽन्यस्वरूपानुगमः प्रतीयते तदनुवृत्तिप्रत्ययहेतुः सामान्यम् । तच्च द्विविधम् परमपरं च । तत्र परं सत्ता, भावो, महासामान्यमिति चोच्यते, द्रव्यत्वाद्यवान्तरसामान्यापेक्षया महाविषयत्वात् । अपरसामान्यं च द्रव्यत्वादि एतच्च सामान्यविशेष इत्यपि व्यपदिश्यते । तथाहि-द्रव्यत्वं नवसु द्रव्येषु वर्त्तमानत्वात् सामान्यम्, गुणकर्मभ्यो व्यावृत्तत्वात् विशेषः, ततः कर्मधारये सामान्यविशेष इति । एवं द्रव्यत्वाद्यपेक्षया पृथिवीत्वादिकमपरं, तदपेक्षया घटत्वादिकम् । एवं चतुर्विंशतौ गुणेषु वृत्तेर्गुणत्वं सामान्यं, द्रव्यकर्मभ्यो व्यावृत्तेश्च विशेषः । एवं गुणत्वापेक्षया रूपत्वादिकम्, तदपेक्षया नीलत्वादिकम् । एवं पञ्चसु कर्मसु वर्तनात्

कर्मत्व सामान्यम्, द्रव्यगुणेभ्यो व्यावृत्तत्वाद् विशेष। एव कर्मत्वापेक्षया उत्क्षेपणत्वादिक ज्ञेयम्। तत्र सत्ताद्रव्यगुणकर्मभ्योऽर्थान्तर कया युक्त्या ?, इति चेद्, उच्यते—न द्रव्य सत्ता, द्रव्यादन्येत्यर्थ, एकद्रव्यवत्त्वाद्-एकैकस्मिन् द्रव्ये वर्त्तमानत्वादित्यर्थ, द्रव्यत्ववत्-यथा द्रव्यत्वम्-नवसु द्रव्येषु प्रत्येक वर्त्तमान द्रव्य न भवति, किन्तु सामान्यविशेषलक्षण द्रव्यत्वमेव,, एव, सत्ताऽपि वैशेषिकाणा हि अद्रव्य वा द्रव्यम् अनेकद्रव्य वा द्रव्यम्। तत्राऽद्रव्य द्रव्यम्-आकाश, कालो दिगाऽऽत्मा मन, परमाणव अनेकद्रव्य तु—द्व्यणुकादिस्कन्धा एकद्रव्य तु-द्रव्यमेव न भवति एकद्रव्यवती च सत्ता इति द्रव्यलक्षणविलक्षणत्वाद् न द्रव्यम्। एव न गुण-सत्ता गुणेषु भावाद् गुणत्ववत्। यदि हि सत्ता गुण स्याद् न तर्हि गुणेषु वर्त्तेत, निर्गुणत्वाद् गुणानाम्। वर्तते च गुणेषु सत्ता सन् गुण इति प्रतीते। तथा सत्ता-कर्म, कर्मसु भावात् कर्मत्ववत्। यदि च सत्ता कर्म स्याद् न तर्हि कर्मसु वर्त्तेत, निष्कर्मत्वात् कर्मणाम्, वर्तते च कर्मसु भाव, सत् कर्मेति प्रतीते, तस्मात् पदार्थान्तर सत्ता। स्या०। जात्यादिकल्पनारहिते वस्तुमात्र, विशे०। वस्तुन समाने परिमाणे, स्था० १ ठा०। एकप्रकारे, आ० चू० १ अ०। द्रव्यत्वजीवत्वाजीवत्वादिके, सूत्र० २ श्रु० ७ अ०। विशे०। आ० चू०। आ० म०। (सामान्यलक्षणम् अर्पितम्, अनर्पित 'लक्खण' शब्दे षष्ठभागे गतम्।) तत्र सामान्य द्विविधम्—परम् अपर च। पर च सत्ताख्यम्, तच्च त्रिषु द्रव्यगुणकर्मसु पदार्थेष्वनुवृत्तिप्रत्ययस्यैव कारणत्वात् सामान्यमेव न विशेष। अपर तु द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादिलक्षणम्, तच्च स्वाश्रयेषु द्रव्यादिष्वनुवृत्तिप्रत्ययहेतुत्वात् सामान्यमित्युच्यते स्वाश्रयस्य च विजातीयेभ्यो व्यावृत्तप्रत्ययहेतुतया विशेषणात् सामान्यमपि सद्विशेषसंज्ञां लभते तथाहि-द्रव्यादिषु 'अगुण' इत्यादिका येय व्यावृत्तबुद्धिरुत्पद्यते ता प्रत्येषामेव हेतुत्व नान्यस्य न ह्यगुणत्वादिकमपरमस्ति। अपेक्षाभेदाच्चैकस्य सामान्यविशेषभावो न विरुध्यते। यद्वा-सामान्यरूपता मुख्यतो विशेषसंज्ञा तूपचारतो विशेषाणामिव द्रव्यत्वादीनामपि व्यावृत्तबुद्धिनिबन्धनत्वात् सामान्यस्य चेन्द्रियान्वयव्यतिरेकानुविधाय्यनुगताकारप्रत्ययग्राह्यत्वादध्यक्षत प्रसिद्धि। तथा-अनुमानाच्च। तथाहि-व्यावृत्तेषु खण्डमुण्डशाबलेयादिष्वनुगताकार प्रत्ययस्तद्व्यतिरिक्तानुगताकारनिमित्तनिबन्धन, व्यावृत्तेष्वनुगताकारप्रत्ययत्वात्। यो यो व्यावृत्तेष्वनुगताकार प्रत्यय स तद्व्यतिरिक्तानुगतनिबन्धनो यथा चर्मचीरकम्बलेषु नीलप्रत्यय, तथा चाय शाबलेयादिषु गौर्गौरिति प्रत्ययस्तस्मात्तद्व्यतिरिक्तानुगतनिमित्तनिबन्धन इति। तथाहि—नेदमनुस्यूताकारज्ञान पिण्डेषु निर्हेतुक कादाचित्कत्वात्। न शाबलेयादिपिण्डनिबन्धन तथा व्यावृत्तरूपत्वात् अस्य चाऽनुगतरूपत्वात्। यदि चेद पिण्डमात्रप्रभव स्यात् तदा शाबलेयादिष्विव कर्कादिष्वपि 'गौर्गौ' इत्युल्लेखेनोत्पद्येत [illegible] विशेषात्। अथवा—इह [illegible] तेषु 'गौर्गौ' इति प्रत्ययहेतुत्व न तदर्थक्रियाभावेऽपि वत्सादौ गोबुद्धिप्रवृत्ते, महिष्यादौ तत्सद्भावेऽपि चाप्रवृत्त। न च दुष्टकारणप्रभवत्व विशद किं चार्थक्रियाया अपि प्रतिव्यक्तिभेदे कुतोऽनुगताकारज्ञानहेतुता अभेदे सिद्धमनुगतनिमित्तनिबन्धनत्वमस्य ज्ञानस्य। नचास्य बाधितत्त्व सर्वदा सर्वत्र सर्वप्रमातॄणा शाबलेयादिष्वनुस्यूतप्रत्ययोत्पत्ते। नच दुष्टकारणप्रभवत्व, विशदनेत्राणामप्यनुस्यूताकारस्याक्षजप्रत्यय प्रतिभासनात्। नच संशयविपर्ययानध्यवसायरूपतयाऽस्योत्पत्ति तद्वैपरीत्येनास्य प्रतिभासनात्। नचैवभूतस्यापि प्रत्ययस्याप्रमाणता स्वलक्षणविषयस्यापि तस्याऽप्रमाणताप्रसङ्ग। न च प्रतीयमानस्याप्यनुगतप्रत्ययस्यापलाप शक्यते कर्तुं सर्वप्रत्ययापलापप्रसङ्गे। तस्मादनुगतप्रत्ययनिमित्तत्वात् सामान्यसद्भाव सिद्ध। अत्र प्रतिविधीयते—यत्तावदुक्तमध्यक्षप्रत्ययादेव सामान्य प्रतीयत इति तदयुक्तम्, शाबलेयादिव्यतिरेकेणापरस्यानुगताकारस्याक्षजप्रत्यये सामान्यस्याप्रतिभासनात्, नह्यक्षव्यापारेण शाबलेयादिषु व्यवस्थित सूत्रकण्ठ गुण इव भिन्नमनुगताकारं सामान्य केनचिल्लक्ष्यते 'गौ' 'गौ' इति विकल्पज्ञानेनापि त एव समानाकारा शाबलेयादयो बहिर्व्यवस्थिता अवसीयन्ते अन्तश्च शब्दोल्लेख, न पुनस्तद्भिन्नमपर गोत्वं, तन्न निर्विकल्पकेन सविकल्पकेन वाऽध्यक्षेण सामान्य व्यवस्थापयितु शक्यम्। यदपि कार्यभूतानुगतप्रत्ययेनानुमानत सामान्यव्यवस्थापन तदप्यसङ्गत तस्य प्रत्ययहेतुत्वेन प्रमाणता निश्चयात्। तथाहि-अनुगताकारज्ञानस्य निमित्तस्यासभवात्केनचित् निमित्तेन भाव्य, इत्येतावन्मात्र सिद्ध्यति। तच्च सामान्यमन्यद्वेति न निश्चयो भवताम्। कार्यान्वयव्यतिरेकाभ्या च कारणत्वावधारण, पिण्डाना च विज्ञानजन्मनि तत सामार्थ्य विशेषप्रत्यये सिद्धमिति। इहापि तेषामेव सामर्थ्यप्रकल्पन, न सामान्यस्य तस्य क्वचिदपि सामर्थ्यानवधारणात्। तथाहि-पिण्डसद्भावे अनुगताकार ज्ञानमुपलभ्यते तदभावे न इति वरमध्यक्षप्रत्ययावसेयानां तेषामेव तन्निमित्तता कल्पनीया। यदपि 'पिण्डानामविशिष्टत्वात् प्रतिनियमो न स्यात् तज्जन्मनि' इत्यभिधान, तदप्यसङ्गतम्, यतो यथा पिण्डादिरूपतयाऽविशेषेऽपि तन्तूनामेव पटजन्मनि हेतुत्वं न कपालादीना, तथा शाबलेयादीनामेव 'गौ' 'गौ' इति ज्ञानोत्पादने सामर्थ्यं भविष्यति, न कथञ्चिद् युक्त्या न कर्कादीनाम्। यथा वा गुडूच्या एव ज्वरादिशमने सामर्थ्य प्रतीयते न दध्यादे वस्तुरूपतयाऽविशेषेऽपि तथा प्रकृतेऽपि भविष्यतीति न पर्यनुयोगो युक्त। किञ्च-सामान्यं परेण मूर्त्तमभ्युपगम्यते अमूर्त्तं वा ?। यद्यमूर्त्त, न सामान्य स्यात् रूपवत्, अथ मूर्त्त, तथा च न सामान्य घटादिवत्। तथा यदि अनंश सामान्यमभ्युपगम्यते, तर्हि न सामान्यमनशत्वात् परमाणुवत्। सांशत्वेऽपि न सामान्य घटवत्। किं च—यदि पिण्डेभ्यो भिन्न सामान्य भेदेनोपलभ्यते घटादिभ्य इव पट। न चैकान्ततो व्यक्तिभ्य सामान्यस्य भेदे 'गोर्गोत्वम्' इति व्यपदेशोपपत्ति सम्बन्धाभावात्, समवायस्य तत्सम्बन्धत्वेन निषेत्स्यमानत्वात् व्यक्तिभ्यस्तस्याभेदे अन्यत्राननुयायित्वाच्च सामान्यरूपता पिण्डस्वरूपवत्। न च भेदेन व्यक्तिभ्यस्तस्यानुपलक्षण

भिन्नप्रतिभासविषयत्वादसिद्ध, बुद्धिभेदस्य व्यक्तिनिमित्तत्वेन प्रतिपादनात् । किंच यदि सामान्यबुद्धिर्व्यक्तिभिन्नसामान्यनिबन्धना भवत् तदा व्यक्त्यग्रहणेऽपि भवेत्, अश्वबुद्धिवद्वा पिण्डाग्रहणेन च कदाचित्तथा भवेत्, ततो न व्यक्तिव्यतिरिक्तसामान्यसद्भाव । अथ आधारप्रतिपत्तिमन्तरेणाधेयप्रतिपत्तिर्न भवतीति तद्ग्रह एव, तद्ग्रहो नाभावाद् अन्यथा कुण्डाद्याधारप्रतिपत्तिमन्तरेण बदराधेयस्य अप्रतिपत्त ' तस्याऽप्यभाव एव स्यात्, न बदराऽऽदे प्रतिनियताधारमन्तरेणापि स्वरूपेणोपलब्धेर्नाभाव गोत्वादेस्तु प्रतिनियतपिण्डोपलम्भमन्तरेण स्वरूपेण कदाचनाप्यनुपलब्धेरभाव एव । तेन तदग्रह तद्बुध्यभावादित्यत्र सामान्याभिव्यञ्जकपिण्डग्रहण एव तदभिव्यङ्ग्यसामान्यबुद्धिसद्भावात् प्रकाशग्रहण एव गृह्यमाणघटादिसत्त्ववत्, सामान्यस्यापि सत्त्वमिति यदुक्त तन्निरस्तं भवति । सम्म० ३ काण्ड । (' णेगम शब्दे चतुर्थभागे २१५७ पृष्ठे सामान्यस्यैवैकस्य सत्त्वम ।) सामान्यविशेषौ वक्ष्यमाणलक्षणावादिर्यस्य सदसदाद्यनेकान्तस्य तत्तदात्मक तत् स्वरूप वस्त्विति । एव च केवलस्य, सामान्यस्य विशेषस्य तदुभयस्य वा स्वतन्त्रस्य प्रमाणविषयत्व प्रतिक्षिप्त भति । अथैतदाकर्ण्य कर्णाम्रेडिपीडिता इव यौगा सगिरन्ते । नन्वहो जैना ! कनेद सुहृदा कर्णपुटविटङ्कितमकारि युष्माकम्, स्वतन्त्रौ सामान्यविशेषौ न प्रमाणभूमिरिति । सर्वगत हि सामान्य गोत्वादि, तद्विपरीतास्तु शबलशाबलेयबाहुलेयादयो विशेषा, तत कथमेषामैक्यमाकर्णयितुमपि सकर्णै शक्यम्? तथा च सामान्यविशेषावत्यन्तभिन्नौ विरुद्धधर्माध्यस्तत्वात्, यावेव तावेवम्, यथा पाथ पावकौ तथा चैतौ, तस्मात्तथा, ततो न सामान्यविशेषात्मकत्व घटादेर्घटते । तदेतत्परमप्रणयपरायणप्रणयिनीप्रियालापप्राय वासवश्मान्तरेव राजते । तथाहि—यदिद सर्वगतत्व सामान्यस्य स्वरूपि, तत् किं व्यक्तिसर्वगतत्वम् ?, सर्वसर्वगतत्वं वा स्वीकृत्य ?, यदि प्राक्तनम्, तदा तर्णकोत्पाददेशे तदाविद्यमान वर्णनीयम् अन्यथा व्यक्तिसर्वगतत्वव्याघातात् । तत्रोत्पन्नाया च व्यक्तौ कुतस्तत् तत्र भवेत्? किं व्यक्त्या सहैवोत्पद्येत व्यक्त्यन्तराद्वा समागच्छेत्? । नाद्य. पक्ष । नित्यत्वेनास्य स्वीकृतत्वात् । द्वितीयपक्ष तु ततस्तदागच्छत् पूर्वव्यक्ति परित्यज्यागच्छेत् ?, अपरित्यज्य वा ? । प्राचिकविकल्पे प्राक्तनव्यक्तेर्नि सामान्यताऽऽपत्ति. । द्वितीयपक्षे तु किं व्यक्त्या सहैवागच्छत् ? कनचिदशेन वा ?। आद्ये शाबलेयेऽपि बाहुलयोऽयमिति प्रतीति स्यात् । द्वितीयपक्षे तु सामान्यस्य सांशताऽऽपत्ति., सांशत्वे चास्य व्यक्तिवदनित्यत्वप्राप्ति. । अथ विचित्रा वस्तूना शक्ति ' यथा मन्त्रादिसंस्कृतमस्त्रमुद्दरस्थ व्याधिविशेष छिनत्ति, नोदरम्, तद्वदिहापि सामान्यस्येदृशी शक्ति, यथा—स्वहेतुभ्यः समुत्पद्यमानेऽर्थे पूर्वस्थानादचलदेव तत्र वर्तत इति चेत्, स्यादेतदेवम्, यद्येकान्तेनैक्य सामान्यस्य प्रमाणेन प्रसिद्धं स्यात्, नचैवम्, तस्यैव तत्त्वतो विचारयितुमुपक्रान्तत्वात् । तथाहि—यद्यस्यैकान्तैक्य कीर्त्यते तदा भिन्नदेशकालासु व्यक्तिषु वृत्तिर्न स्यादिति । यदि तु स्वभाववादालम्बनमात्रेणैवेयमुत्पाद्यते, तदा किममुना सामान्येन ?, किंतरा वाऽन्यत्रापि भूयसा वस्तुना परिकल्पितेन ? पकैव काचित् पद्मनि धीयमाना व्यक्तिरभ्युपगम्यताम् । सा हि तथास्वभावत्वात् तथा तथा प्रथिष्यत इति लाभाभिलाषुकस्य मूलोच्छेद । तन्न व्यक्तिसर्वगतत्वमेतस्य सङ्गतिगोचरीभावमभजत् । नापि सर्वसर्वगतत्वम्, खण्डमुण्डादिव्यक्त्यन्तरालेऽपि तदुपलम्भप्रसङ्गात् । अव्यक्तत्वात्तत्र तस्यानुपलम्भ इति चेत्, व्यक्तिस्वात्मनाऽप्यनुपलम्भोऽत एव तत्रास्तु । अन्तराले व्यक्त्यात्मन सद्भावावेदकप्रमाणाभावात्, असत्त्वादेवानुपलम्भे सामान्यस्यापि सोऽसत्त्वादेव तत्रास्तु विशेषाभावात् । किञ्च—प्रथमव्यक्तिसमाकलनवेलाया तदभिव्यक्तस्य सामान्यस्य सर्वात्मनाऽभिव्यक्तिर्जातैव, अन्यथा व्यक्ताव्यक्तस्वभावभेदेनानेकत्वानुषङ्गादसामान्यस्वरूपताऽऽपत्ति । तस्मादुपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य स्वव्यक्त्यन्तराले सामान्यस्यानुपलम्भादसत्त्वम्, व्यक्तिस्वात्मवत् । अपि च—अव्यक्तत्वात् तत्र तस्यानुपलम्भस्तदा सिध्येद्, यदि व्यक्त्याभिव्यङ्ग्यता सामान्यस्य सिद्धा स्यात्, न चैवम्—नित्यैकरूपस्यास्याभिव्यक्तेरेवानुपपत्ते । तथाहि—व्यक्तिरुपकार कञ्चित्कुर्वती सामान्यमभिव्यञ्जयेत्, इतरथा वा । कुर्वती चेत्, कोऽनया तस्योपकार क्रियत । तज्ज्ञानोत्पदानयोग्यता चेत्, सा ततो भिन्ना, अभिन्ना वा विधीयेत । भिन्ना चेत्, तत्करणे सामान्यस्य न किञ्चित्कृतमिति तदवस्थाऽस्यानभिव्यक्ति । अभिन्ना चेत्, तत्करणे सामान्यमेव कृत स्यात्, तथा चानित्यत्वप्राप्ति । तज्ज्ञान चेदुपकार तर्हि कथ सामान्यस्य सिद्धि ?, अनुगतज्ञानस्य व्यक्तिभ्य एव प्रादुर्भावात् । तत्सहायस्यास्यैवात्र व्यापार इत्यपि श्रद्धामात्रम्, यतो यदि घटोत्पत्तौ दण्डाद्युपेतकुम्भकारवद् व्यक्त्युपेत सामान्यमनुगतज्ञानोत्पत्तौ व्याप्रियमाण प्रतीयेत तदा स्यादेतत्, तच्च नास्त्येव । न किञ्चित् कुर्वत्याश्च व्यञ्जकत्वे विजातीयव्यक्तेरपि व्यञ्जकत्वप्रसङ्ग । तन्नाव्यक्तत्वात् तत्र तस्यानुपलम्भ, किन्त्वसत्त्वादेव, इति न सर्वसर्वगतमप्येतद् भवितुमर्हति, किन्तु—प्रतिव्यक्ति कथञ्चिद्विभिन्नम्, कथञ्चित्तदात्मकत्वाद्, विसदृशपरिणामवत् । यथैव हि काचित् व्यक्तिरुपलभ्यमानाद् व्यक्त्यन्तराद्विशिष्टा विसदृशपरिणामदर्शनादवतिष्ठते, तथा सदृशपरिणामात्मकसामान्यदर्शनात् समानेति, तेनाय समानो गौ, सोऽनेन समान इति प्रतीते । नच व्यक्तिस्वरूपादभिन्नत्वात् सामान्यरूपताव्याघातोऽस्य, रूपादेरप्यत एव गुणरूपताव्याघातप्रसङ्गात् । कथञ्चिद् व्यतिरेकस्तु रूपादेरिव सदृशपरिणामस्याप्यस्त्येव । ननु प्रथमव्यक्तिदर्शनवेलायां कथ न समानप्रत्ययोत्पत्ति ?, तत्र सदृशपरिणामस्य भावादिति चेत्, तत्रापि विशिष्टप्रत्ययोत्पत्तिस्तदानीं कस्मान्न स्याद् ?, वैसदृश्यस्यापि भावात् । परापेक्षत्वात् तस्याप्रसङ्गोऽन्यत्रापि तुल्य । समानप्रत्ययोऽपि हि परापेक्ष, परापेक्षामन्तरेण क्वचित् कदाचिदप्यभावात्, अणुमहत्त्वादिप्रत्ययवत् । विशेषा अपि नैकान्तेन सामान्याद् विपरीतधर्माणा भवितुमर्हन्ति, यतो यदि सामान्य सर्वगत सिद्धं भवेत् तदा तेषामव्यापकत्वेन ततो विरुद्धधर्माध्यासः स्यात्, न चैवम्—सामान्यस्य विशेषाणां च कथञ्चित्परस्पराव्यतिरेकेणैकानेकरूपतयाऽवस्थितत्वात् । विशेषेभ्यो व्यतिरिक्तत्वाद्धि

सामान्यमप्यनेकमिष्यते, सामान्यात्तु विशेषाणामव्यतिरेकात्तेऽप्येकरूपा इति । एकत्वं च सामान्यस्य सग्रहनयार्पणात् सर्वत्र विज्ञेयम् । रत्ना० ५ परि० । सम्म० ।

सामान्यविशेषयोरन्योन्यानुविद्धस्वरूपत्वदर्शनम्—

सामण्णम्मि विसेसो, विसेसपक्खे य वयणविणिवेसो ।
दव्वपरिणाममन्न, दाएइ तयं च णियमेइ ॥ १ ॥

सामान्येऽस्तीत्येतस्मिन् विशेषो द्रव्यमित्यय,तथा विशेषपक्षे च घटादावस्तीत्येतस्य वचनस्य नाम–नामवतोरभेदात्ससासामान्यस्य विनिवेश —प्रदर्शन द्रव्यपरिणतिमन्या सत्ताख्यस्य द्रव्यस्य पृथिव्याख्या परिणतिमन्या सत्तारूपापरित्यागेनैव वृत्ता दर्शयति—विशेषाभावे सामान्यस्याप्यन्यथाभावप्रसक्ते , यद् यदात्मक तत्तद्भावे न भवति, घटाद्यन्यनमविशेषाभावे मृद्वद्विशेषात्मक च सामान्यमिनि तद्भावे तस्याप्यभाव , तथा तक च विशेषम् , द्वितीयपक्ष सामान्यात्मनि नियमयति विशेष सामान्यात्मक एव तद्भावे तस्याप्यभावप्रसङ्गाद् यत सामान्यात्मकस्य विशेषस्य सामान्याभावे घटादेरिव मृद्भावे न भावो युक्त ।

' (सामान्यविशेषयोरेकान्तभेदं वदतो दोषाऽऽपत्तिप्रकटनम्) न च विशेषाद् व्यतिरिक्त सामान्यमेकान्तत , तस्माद्वा विशेषान्नियमता भिन्न इत्यभ्युपगन्तव्यम् । अध्यक्षादिप्रमाणविरोधादित्याह—

एगंतणिव्विसेस, एगंत विसेसियं च वयमाणो ।
दव्वस्स पज्जवे प-ज्जवा य दविय णियत्तेइ ॥ २ ॥

एकान्तेन निर्गता विशेषा यस्मात्सामान्यात् तद्विशेषविकल सामान्यं वदन् तद् द्रव्यस्य पर्यायानृजुत्वादीन् निवर्तयति ऋजु–वक्रतापर्यासिकाङ्गुल्यादिद्रव्यस्याध्यक्षादिप्रमाणप्रतीयमानस्य विनिवृत्तिप्रसक्तेरध्यक्षादिप्रमाणबाधापत्ति तथैकान्तविशेषसामान्यरहित वदन् पर्यायेभ्यो विशेषभ्यो द्रव्य निवर्तयति एव चाङ्गुल्यादिद्रव्यव्यतिरिक्त ऋजु-वक्रतादिविशेषस्य प्रत्यक्षस्याद्यवगतस्य निवृत्तिप्रसक्ति । नचाबाधितप्रमाणविषयीकृतस्य तथाभूतस्य तस्य निवृत्तिर्युक्ता, सर्वभावनिवृत्तिप्रसक्ते अन्याभावाभ्युपगमस्यापि तन्निबन्धनत्वात् तत्प्रतीतस्याप्यभावे सर्वव्यवहाराभाव इति प्रतिपादितम् । अत्राह–'सामाणम्मि' इत्यादिकाण्ड नारब्धव्यम् मुक्तार्थत्वात् यतो न तावदनेन वस्त्वनेकान्तात्मक प्रतिपाद्यते ' एगदवियम्मि ' (प्र० का० गा० ३१) इत्यादिना ' इहरा समूहसिद्ध' (प्र० का० गा०२७) इत्यादिना च तस्य प्रतिपादितत्वात् , तथा–'उप्पायट्ठिइभंगा, हदि दवियलक्खणं एय ।' (प्र० का० गा० १२) इत्यनेन लक्षणद्वारेण सर्वस्य सत अनेकान्तात्मकत्व प्रदर्शितमेव अर्थप्रमाणविषयवाक्यनिरूपणार्थमिद प्रस्तूयते तदपि न सम्यक्, 'सवियप्पणियप्पमि' (प्र० का० गा० ३५) इत्यादिना तस्यापि निरूपितत्वात् , वाक्यस्य च वस्तुत्वात् तन्निरूपणं तस्यापि निरूपितत्वात् न तन्निरूपणार्थमप्येतत् पुनरुक्तम् एवमतत् किन्तु प्रमेयप्राधान्येन तद्ग्राहकस्य प्रमाणस्यापि निरूपणमित्येतत्प्रदर्शनद्वारेण तत्प्रतिपादकवाक्यावतार प्राग् विहित , इह त्वविद्यमानप्रमेयस्य प्रमाणस्य प्रमाणत्वासम्भवात् प्रमाणनिरूपणद्वारेण प्रमेयनिरूपणमिति प्रदर्शनद्वारेणैतद्वाक्यावतार इत्यदोष । यद्वा—अनेकान्तपक्षोक्तदोषपरिहारोऽनेकधा व्यवस्थाप्यत इति न कश्चिद्दोष । 'सामण्णम्मी ' त्यादिसूत्रसदर्भविरचने ।

सामान्यविशेषाऽनेकान्तात्मकवस्तुप्रतिपादक वचनमाप्तस्य इतरस्येत्येतदेव दर्शयन्नाह—

पच्चुप्पन्नं भावं, विगयभविस्सेहि जं समाणेइ ।
एयं पडुच्च वयणं, दव्वंतरणिस्सियं ज च ॥ ३ ॥

प्रत्युत्पन्न भाव वस्तु वर्त्तमानपरिणाम विगतभविष्यद्भ्या पर्यायाभ्या यत्समानरूपतया नयति—प्रतिपादयति वच तत्प्रतीत्य वचन समीचिनार्थवचनं, सर्वज्ञवचनमित्यर्थ , अन्यज्ञानाप्तवचनम्।ननु वर्त्तमानपर्यायस्य प्रागपि सद्भावे कारकव्यापारवैफल्य क्रियागुणव्यपदेशाना च प्रागप्युपलम्भप्रसङ्गश्च,उत्तरकाल च सद्भावे विनाशहेतुव्यापारनैरर्थक्यम् उपलब्ध्यादिप्रसङ्गश्च। तता यदैवोपलम्भादि कायकृत्तत्तदैव, न, प्राग् न पश्चात् तदर्थक्रियालक्षणसत्त्वविरहे वस्तुनोऽभावात्-असदेतत् ,तस्य प्रागसत्वे दलस्येत्ययोगत् न चात्मादि द्रव्य विज्ञानादिपर्यायोत्पत्तौ दल तस्य निष्पन्नत्वात् न च निष्पन्नस्यैव पुनर्निष्पत्ति अनवस्थाप्रसङ्गात् न च तत्र विद्यमान एव ज्ञानादिकार्योत्पत्तिस्तत्रेति सम्बन्धाभावतोऽप्यव्यपदेशाभावप्रसङ्गात् ,समवायसम्बन्धप्रकल्पनाया तस्य सर्वत्राविशेषात्तद्वदाकाशादावपि तत् स्यात् । अथात्मादि द्रव्यमेव तेनाकारेणोत्पद्यत इति नादलोत्पत्ति कार्यस्य भवत्येवमुत्पत्ति किं त्वात्मद्रव्य पूर्वमप्यासीत् पश्चादपि भविष्यति, तत्सर्वावस्थासु तादात्म्यप्रतीतेरन्यथा पूर्वोत्तरावस्थयोस्तत्प्रतिभासा न भवेत् । न चैकत्वप्रतिभासा भ्रान्तो बाधकाभावे भ्रान्त्यसिद्धे । नचार्थक्रियाविरोधा नित्यत्व बाधक , अनित्यत्वे एव तस्य बाधकत्वेन प्रतिपादनात् । नचोत्पादविनाशयोरपि तत्र प्रतिपत्तावेकान्तता नित्यत्वमेव, परिणामनित्यतया तस्य नित्यत्वात् , अन्यथा खरविषाणवत् तस्याभावप्रसङ्गात् । न चैव तस्य विकारित्वप्रसङ्गो दोषाय, अभीष्टत्वात् न च नित्यत्वविरोधस्तथैव तत्तत्त्वप्रतीते. न च तस्य तथात्वप्रतिपत्तिर्भ्रान्ति बाधकाभावादित्युक्तत्वात् । अथ ज्ञानपर्यायादात्मनो व्यतिरेके भेदेनोपलम्भ स्याद्व्यतिरेके पर्यायमात्र द्रव्यमात्रं वा भवेत् व्यतिरेकाव्यतिरेकपक्षस्तु विरोधाघ्रात., अनुभयपक्षस्त्वन्योन्यव्यवच्छेदरूपाणामेकनिषेधेनापरविधानादसङ्गत , असदेतत्–व्यतिरेकाव्यतिरेकपक्षस्याभ्युपगमात् नच व्यतिरेकपक्षभावी तद्व्यतिरेकेणोपलब्धिप्रसङ्गो दोष., एकज्ञानव्यतिरेकेण ज्ञानान्तरेऽपि तस्य प्रतीतेर्व्यतिरेकेणोपलम्भस्य सद्भावात् । अव्यतिरेकोऽपि ज्ञानात्मकत्वेन तस्य प्रतीते , नच व्यतिरेकाव्यतिरेकयोरन्योन्यपरिहारेणावस्थानाद् विरोधोऽबाधितप्रमाणविषयीकृते वस्तुतत्त्व विरोधासंभवात् ; अन्यथा सशयज्ञानस्यैकानेकरूपस्य वैशेषिकेण ग्राह्यग्राहकसंवित्तिरूपस्य बुद्ध्यात्मनश्चैकानकस्वभावस्य सौगतेन कथं प्रतिपादनमुपपत्तिमद् भवेत् , यदि प्रमाणप्रतिपन्ने वस्तुतत्त्वे विरोध सगच्छतत्यादि पूर्वमेव प्रतिपादितम् , वर्त्तमानपर्यायस्यान्वयिद्रव्यद्वारेण त्रिकालास्तित्वप्रतिपादक प्रतीत्य वचनमिति सिद्ध ' परमाणवारम्भकद्रव्यात् कार्यद्रव्य द्व्यणुकादि ' द्रव्यान्तर ' वैशेषिकाभिप्रायतस्तेन नि सृत संबन्ध

कारणं परमाण्वादि यत्प्रतिपादयति तदपि प्रतीत्य वचनम्, तथाहि—द्व्यणुकरूपा ये परमाणवः प्रादुर्भूता द्व्यणुकतया प्रच्युता परमाणुरूपतया अविचलितस्वरूपा अभ्युपगन्तव्या, अन्यथा तद्रूपतयाऽनुत्पादिप्राक्तनरूपताऽपगमो न स्यात् परमाण्ववस्थावत् प्राक्तनरूपानपगमे वा नात्तररूपतयोत्पत्तिस्तदवस्थावत्। परमाणुरूपतयाऽपि विनाशोत्पत्त्यभ्युपगमे पूर्वोत्तरावस्थयो निराधारविगमप्रादुर्भावप्रसक्ति न च तदवस्थयोरेवाधारत्वम्, तयोस्तदानीमसत्त्वात्। न च 'पूर्वोत्तरावस्थयोर्द्रव्यविनाशप्रादुर्भावयो' कारणस्याऽविनाशप्रादुर्भावौ ततस्तस्यैकान्तता हिमवद्विन्ध्ययोरिव भेदप्रसक्त। न च कारणाश्रितस्य कार्यद्रव्यस्योत्पत्तेनायं दोष, तयोर्युतसिद्धि कुण्डबदरवत् पृथगुपलब्धिप्रसक्त। अयुतसिद्धावपि कार्योत्पत्तौ कारणस्याप्युत्पत्तिप्रसक्ति; अन्यथाऽयुतसिद्धयनुपपत्त। अथायुताश्रयसमवायित्वमयुतसिद्धि, सा च कार्योत्पत्तौ कारणानुत्पत्तावपि भवत्येव न समवायासिद्धावयुतसिद्ध्यसिद्धे नचायुतसिद्धित एव समवायसिद्धि, इतरेतराश्रयदोषप्रसक्त। नचाध्यक्षत समवायसिद्धेर्नायं दोष, तन्त्वात्मकपटप्रतिभासमन्तरेणाध्यक्षप्रतिपत्तावपरसमवायाप्रतीते –'इह तन्तुषु पट' इत्यत्रापि प्रत्यये 'इह तन्तुषु' इति प्रतिपत्तिस्तन्त्वालम्बना 'पट' इति प्रतिपत्ति पटालम्बनासंवेद्यत इति नापरसमवायप्रतिभास। न च 'इह तन्तुषु पट' इति लौकिकी प्रतिपत्ति' किं तु 'पट तन्तव' इति। नचान्यथाभूतप्रतिपत्त्याऽन्यथाभूतार्थव्यवस्था। नचानुमानादपि समवायप्रसिद्धि, प्रत्यक्षाभाव तत्पूर्वकस्य तस्य तत्राऽप्रवृत्त। अनुमानपूर्वकस्य तु तस्यानवस्थादिदोषाघ्रातत्वात् तत्राप्रवृत्तिरित्यनेकश प्रतिपादित न पुनरुच्यत इति व्यवस्थितमतत्। तथाभूतवस्तुप्रतिपादकमेवापूर्ववचनमेकान्तप्रतिपादक तु नाप्तवचनम्॥ अथवा-एकद्रव्यादन्यत् द्रव्य द्रव्यान्तर तस्मिन्नि सूतमवद्ध सबद्ध यत्तदपि प्रतीत्य वचनम्, यथा-दीर्घतरमङ्गुलिद्रव्यमपेक्ष्य ह्रस्वतरमङ्गुष्ठकद्रव्यमिति वच। ह्रस्वदीर्घादिकस्तु स्वधर्म एव द्रव्यान्तरविषयाभिव्यङ्ग्य पितेव पुत्रादिना॥ यद्वा—गोत्वसदृशपरिणतियुक्तात् शाबलेयद्रव्याद् तत्सदृशपरिणतियुक्त बाहुलेयादि द्रव्यान्तरम्, तस्मिन्नाश्रित—सबद्ध वाचकत्वेन 'गौ' इति यद्वचन तदपि प्रतीत्य वचनम्। न पुन केवलतिर्यक्सामान्य-विशेष-तदुभयादिप्रतिपादकमसद्भूतार्थप्रतिपादकत्वादुन्मत्तवाक्यवत्। ननु प्रत्युत्पन्नपर्यायस्य स्वकालवदतीतानागतकालया सत्त्व अतीतानागतकालयोर्वर्त्तमानकालताऽऽपत्ते अन्यथा तद्रूपतया तयोस्तत्सत्त्वासंभवात् त्रैकाल्यायोगात् तस्य तद्विशिष्टतानुपपत्ते.।

तथाभूतार्थप्रतिपादक वचनमप्रतीत्य वचनमेवेत्याशङ्क्याह—

दव्व जहा परिणय,तहेव अत्थि त्ति तम्मि समयम्मि।
विगयभविस्सेहिं उप्प-ज्जवेहिं भयणा विभयणा वा॥४॥

द्रव्यम् चेतनाचेतन,यथा तदाकारार्थग्रहणरूपतया,घटादिरूपतया वा परिणत वर्त्तमानसमये तथैवास्ति। विगतभविष्यद्भिस्तु पर्यायैर्भजना-कथंचित् तैस्तस्यैकत्व,विभजना-विगता भजना नानात्वं,कथंचिद्वाशब्दस्य कथंचिदर्थस्य तत् त प्रत्युत्पन्नपर्यायस्य विगतभविष्यद्भ्यां न सर्वथैकत्वमिति कथ तत्प्रतिपादकवचस्याप्रतीत्यैव वचनतेति भाव।

ननु घटादेरर्थस्य कै पर्यायैरस्तित्वमनास्तित्व चेत्याह—

परपज्जवेहि असरिस-गमेहि णियमेण णिच्चमवि नत्थि।
सरिसेहिं वि वंजणओ, अत्थि ण पुणऽत्थपज्जाए॥५॥

वर्त्तमानपर्यायव्यतिरिक्तभूतभविष्यत्पर्याया परपर्यायास्तैर्विसदृशगमैर्विजातीयज्ञानग्राह्यैर्नियमेन—निश्चयेन नित्यसर्वदा नास्ति तद् द्रव्यम्, तैरपि तदा तस्य सद्भावे अवस्थासंकीर्णताप्रसक्त। सदृशैस्तु व्यञ्जनत सामान्यधर्म सद्द्रव्यपृथिवीत्वादिभि विशेषात्मकैश्च शब्दप्रतिपाद्यैरस्ति सामान्यविशेषात्मकस्य शब्दवाच्यत्वात्। सामान्यमात्रस्य तद्वाच्यशब्दादप्रवृत्तिप्रसक्त, अर्थक्रियासमर्थस्य तेनानुक्तत्वात् सामान्यमात्रस्य च तदुक्तस्यार्थक्रियाया अनिर्वर्त्तकत्वात् विशेषमन्तरेण सामान्यस्यासंभवात्। सामान्यप्रतिपादनद्वारेण लक्षणया विशेषप्रतिपादनमपि शब्दात् न संभवति,क्रमप्रतिपत्तेरसंवेदनात्,विशेषाणा त्वानन्त्यात्, संकेतासंभवत शब्दावाच्यत्वम् परस्परव्यावृत्तसामान्यविशेषयोरप्यवाच्यत्वमुभयदोषप्रसङ्गात्। तत उभयात्मकवस्तुगुणप्रधानभावेन शब्देनाभिधीयत इति सदृशैर्व्यञ्जनतोऽस्तीत्युपपन्न न पुनर्नैवार्थपर्याये ऋजुसूत्राभिमतार्थपर्यायेण तदस्ति अन्योन्यव्यावृत्तवस्तुस्वलक्षणग्राहकत्वात् तस्य। अय चार्थ पूर्वसूत्र एव प्रदर्शित इत्यन्यथा गाथासूत्र व्याख्येयम्—अन्यवस्तुगता पर्याया विसदृशसदृशतया द्विप्रकारा, तत्र विसदृशैर्विवक्षिता घटादिर्नैवास्ति। सदृशैस्तु कैश्चिदुक्तवदस्ति, कैश्चिन्नेति तात्पर्यार्थ।

ननु प्रत्युत्पन्नपर्यायेण भावस्यास्तित्वनियमे एकान्तवादापत्तिरित्याह—

पच्चुप्पसम्मि विप्प-ज्जयम्मि भयणागइं पडइ दव्वं।
जं एगगुणाईया, अणंतकप्पागमाविसेसा॥६॥

वर्त्तमानेऽपि परिणामे स्वपररूपतया—सदसदात्मरूपतां अर्थामध्यार्थादिरूपेण च भेदाऽभेदात्मकतां च भजनागतिमासादयति द्रव्यं, यत् एकगुणकृष्णत्वादयोऽनन्तप्रकारास्तत्र गुणविशेषा तेषा च मध्ये केनचिद् गुणविशेषेण युक्त तत्, तथाहि-कृष्ण द्रव्य तद् द्रव्यान्तरेण तुल्यमधिक ऊन वा भवेत् प्रकारान्तराभावात् प्रथमपक्षे सर्वथा तुल्यत्वे तदेकत्वापत्ति, उत्तरपक्षयो संख्येयादिभागगुणवृद्धिहानिभ्या षट्स्थानकप्रतिपत्तिरवश्यभाविनी। स्यादेतत्-पुद्गलद्रव्यस्य तादृग्भूतापरपुद्गलद्रव्यापेक्षया अनेकान्तरूपता युक्ता प्रत्युत्पन्न त्वात्मद्रव्यपर्याये कथमनेकान्तरूपता ? न आत्मपर्यायस्यापि ज्ञानादेस्तत्तद्ग्राह्यार्थापेक्षयाऽनेकान्तरूपता पुद्गलवन्न विरुध्यत, तथा द्रव्यकषाययोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्रवीर्यप्रभेदात्मकत्वादात्मन पुद्गलवदनेकान्तरूपता आर्षे प्रतिपादितैव। कइविहे ण भंते! आया पण्णत्ते ? गोयमा! अट्ठविहे,तं जहा—दविए आया' (भगवती सू० श० १२, उ० १०।) इत्यादि।

इतश्चानेकान्तात्मकता आत्मन. प्रतिपत्तव्येत्याह—

कोवं उप्पायंतो, पुरिसो जीवस्स कारओ होई।

तत्तो वि य भइयव्वो, परम्मि सयमेव भइयव्वो ॥ ७॥

कोपपरिणतिमुदय पुरुषो जीवस्य परभवप्रादुर्भावे निवर्त्तको भवति, तन्निमित्तस्य कर्मण उपादानात् । कोपपरिणाम समासाद्यमानश्च पुरुष तत परभवजीवाद्विभजनीयो भिन्ना व्यवस्थापनाय ,कार्यकारणयोर्मृत्पिण्डघटवत्कथञ्चिद्भेदात् ,अन्यथा कार्यकारणभावाऽभावप्रसङ्गात् न चासौ ततो भिन्न एव परस्मिन्भवे स्वयमेव पुरुषो भजनीय , आत्मरूपतया अभेदेन व्यवस्थाप्यत इति भाव , घटाद्याकारपरिणतमृद्द्रव्यवत्कदाचिदभिन्न , कदाचिद्भिन्न इत्यनेकान्त । यद्वा-कोपपरिणतिमन्यस्मिन् जीव उत्पादयन्पुरुष कारका भवति । ततोऽसौ कोपकारकत्वेन विभजनीय , कोपपरिणतियोग्यजीवे कारकोऽन्यत्राऽकारक इति ।

द्रव्य गुणादिभ्योऽनन्यत् तेऽपि द्रव्यादनन्य एवेत्येतदनेकान्त मृष्यमाणा आहु —

रूपरसगन्धफासा, असमाणग्गहणलक्खणा जम्हा ।
तम्हा दव्वाणुगया, गुण त्ति ते केइ इच्छंति ॥ ८ ॥

रूपरसगन्धस्पर्शा असमानग्रहणलक्षणा यस्मात्तता द्रव्याश्रिता गुणा इति केचन वैशेषिकाद्या स्वयूथ्या वा सिद्धान्तानभिज्ञा अभ्युपगच्छन्ति । तथाहि-गुणा द्रव्याद् भिन्ना , भिन्नप्रमाणग्राह्यत्वात् भिन्नलक्षणत्वाच्च, स्तम्भात् कुम्भवत् । नचासिद्धो हेतु , द्रव्यस्य यमहमद्राक्ष तमेव स्पृशामि' इत्यनुसंधानाध्यक्षग्राह्यत्वाद्रूपादीना, च प्रतिनियतेन्द्रियप्रभवप्रत्ययावसेयत्वात् 'दार्शन स्पार्शन च द्रव्यम्' इत्याद्यभिधानादसमानग्रहणता द्रव्यगुणयो सिद्धा । तथा-विभिन्नलक्षणत्वमपि "क्रियावत् गुणवद् समवायिकारण द्रव्यम्" (वैशेषिकद० १-१-१५) " द्रव्याश्रयगुणवान् सयोगविभागेष्वकारणमनपेक्ष " (वैशेषिक द० १-१-१६)इति वचनात् सिद्धम् । सम्म० ३ काण्ड । बहूना प्राणिना साधारणे, पञ्चा० ६ विव० ।

सामण्णओविणिवाइय--सामान्यतोविनिपातित--न० । अभिनयभेदे, आ० म० १ अ० । जं० ।

सामण्णकिरिया--सामान्यक्रिया--स्त्री० । अस्ति भवति विद्यते इत्यादिरूपाया क्रियायाम् , आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

सामण्णगुण--सामान्यगुण--पुं० । सर्वद्रव्यवर्तिषु गुणेषु, अथ रूपरसगन्धस्पर्शा रूपिद्रव्यवृत्तेर्विशेषगुणास्तथा सख्यापरिमा (णानि) ये पृथक्त्व सयोगविभागौ परत्वापरत्वे इत्येते सामान्यगुणा । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सामण्णगुणपससा--सामान्यगुणप्रशंसा--स्त्री० । लोके लोकोत्तराविरुद्धविनयदाक्षिण्यसौजन्यादिगुणस्तुतौ, पञ्चा० ६ विव० ।

सामण्णग्गहण--सामान्यग्रहण--न० । सामान्यमेव वस्तु तदेव गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् । दर्शने, सम्म० २ काण्ड ।

सामण्णच्छल--सामान्यच्छल--न० । न्यायप्रसिद्धे छलभेदे, यथाऽहो नु खल्वसौ ब्राह्मणो विद्याचरणसपन्न इति ब्राह्मणस्तुतिप्रसङ्ग कश्चिद् वदति, सभवति ब्राह्मण विद्याचरणसंपदिति । तच्छलवादी-ब्राह्मणत्वस्य हेतुतामारोप्य निराकुर्वन्नभियुङ्क्ते-यदि ब्राह्मण विद्याचरणसपद् भवति तर्हि व्रात्येऽपि सा भवेत् । व्रात्योऽपि ब्राह्मण एवेति औपचारिके प्रयोगे मुख्यप्रतिषेधेन प्रत्यवस्थानम् । स्या० ।

सामण्णणय--सामान्यनय--पुं० । नामात्मादिपदार्थानामेकत्वस्याभिमन्तरि सामान्यवादिनि नये,स्या० । तदुक्तम्-"निर्विशेष हि सामान्य, भवेत् खरविषाणवत् । सामान्यरहितत्वेन , विशेषास्तद्वदेव हि ॥ १ ॥ " तत सिद्धे सामान्यविशेषाऽऽत्मन्यर्थे प्रमाणविषये कुत एवैकस्य परमब्रह्मण प्रमाणविषयत्वम् ? । यच्च प्रमेयत्वादित्यनुमानमुक्तम् , तदप्येतेनैवापास्त बोद्धव्यम् , पक्षस्य प्रत्यक्षबाधितत्वेन हेतो कालात्ययापदिष्टत्वात् । यच्च तत्सिद्धौ प्रतिभासमानत्व साधनमुक्तम् , तदपि साधनाऽऽभासत्वेन न प्रकृतसाध्यसाधनायाल,प्रतिभासमानत्व हि निखिलभावाना स्वत ,परतो वा ? । न तावत् स्वत , घटपटमुकुटशकटादीना स्वत प्रतिभासमानत्वेनासिद्धे । परत प्रतिभाससमानत्व च-पर विना नापपद्यते, इति । यच्च परमब्रह्मविवर्तवर्तित्वमखिलभदानामित्युक्तम् , तदप्यन्वेतृन्वीयमानद्वयाविनाभावित्वेन पुरुषाद्वैत प्रतिबध्नात्येव । नच घटादीना चैतन्यान्वयोऽप्यस्ति मृदाद्यन्वयस्यैव तत्र दर्शनात् । ततो न किञ्चिदेतदपि,अताऽनुमानादपि न तत्सिद्धि । किञ्चपक्षहेतुदृष्टान्ता अनुमानोपायभूता परस्पर भिन्ना , अभिन्ना वा ? । भेदे--द्वैतसिद्धि । अभेदे त्वेकरूपताऽऽपत्ति. । तत् कथमेतेभ्योऽनुमानमात्मानमासादयति ? । यदि च हेतुमन्तरेणापि साध्यसिद्धि स्यात् , तर्हि द्वैतस्यापि वाङ्मात्रत कथ न सिद्धि ? । तदुक्तम्—' हेतोरद्वैतसिद्धिश्चेद् , द्वैत स्याद् हेतुसाध्ययो । हेतुना चेद् विना सिद्धि-र्द्वैत वाङ्मात्रतो न किम् ? ॥ १ ॥ " पुरुष एवद सर्वम् " इत्यादे , सर्व वै खल्विद ब्रह्म" इत्यादेश्चागमादपि न तत्सिद्धि•, तस्यापि द्वैताविनाभावित्वेन अद्वैत प्रति प्रामाण्यासम्भवात् , वाच्यवाचकभावलक्षणस्य द्वैतस्यैव तत्रापि दर्शनात् तदुक्तम्— कर्मद्वैत फलद्वैत , लोकद्वैत विरुध्यते । विद्याऽविद्याद्वय न स्याद्, बन्धमोक्षद्वय तथा ॥ १ ॥' तत कथमागमादपि तत्सिद्धि ? । ततो न पुरुषाऽद्वैतलक्षणमेकमेव प्रमाणस्य विषय । इति सुव्यवस्थित प्रपञ्च । स्या० ।

सामण्णणिसेह--सामान्यनिषेध--पुं० । निर्विशेषतया निवारणायाम् , पञ्चा० ११ विव० ।

सामण्णपरिपाग--श्रामण्यपरिपाक--पुं० । सर्वचारित्रपरिपाके , औ० ।

सामण्णपुव्विया--श्रामण्यपूर्विका--स्त्री० । श्रामण्यस्य पूर्व कारण श्रामण्यपूर्व तदेव श्रामण्यपूर्वकमिति संज्ञाया कन् । श्रामण्यकारण च धृतिस्तन्मूलत्वात्तस्य तत्प्रतिपादकं चदमध्ययनम् , दश० । दशवैकालिकस्य द्वितीयेऽध्ययने, दश० ।

अत्र वक्तव्यता—

कहं नु कुज्जा सामण्णं, जो कामे न निवारए ।
पए पए विसीदंतो, संकप्पस्स वसंगओ ? ॥ १ ॥

इह च संहितादिक्रमेण प्रतिसूत्र व्याख्याने ग्रन्थगौरवमिति तत्परिज्ञाननिबन्धन भावार्थमात्रमुच्यते—तत्रापि कत्यहं कदाऽह कथमहमित्याद्यहश्यपाठान्तरपरित्यागेन हश्य व्याख्यायते—कथ नु कुर्याच्छ्रामण्य य कामान्न निवारयति ?, कथ—केन प्रकारेण , नु क्षेप , यथा कथ नु स राजा यो न रक्षति ?, कथ नु स वैयाकरणो योऽपशब्दान् प्रयुङ्क्ते, एव कथ नु स कुर्यात् श्रामण्य—श्रमणभाव य कामान् न निवारयति—न प्रतिषेधते ?, किमिति न करोति ?, तत्र " निमित्तकारणहेतुषु सर्वासा विभक्तीना प्रायो दर्शनम् " इति वचनात्, कारणमाह—पदे पदे विषीदन् सकल्पस्य वशङ्गत कामानिवारणे—नेन्द्रियाद्यपराधपदापत्तया पदे पदे विषीदनात्सकल्पस्य वशङ्गतत्वात् (अप्रशस्ताध्यवसाय सकल्प) इति सूत्रसमासार्थ । दश० २ अ० । (कामादीना स्वरूप स्वस्वस्थाने ।)

> आयावयाहि चय सोगमल्लं,
> कामे कमाही कमिय खु दुक्खं ।
> छिंदाहि दोसं विलज्जए रागं,
> एवं सुही होहिसि संपराए ॥ ५ ॥

संयमगेहान्मनसाऽनिर्गमनार्थम् आतापय-आतापनां कुरु 'एकग्रहणे तज्जातीयग्रहण' मिति न्यायाद् यथानुरूपमूनोदरतादेरपि विधि , अनेनात्मसमुत्थदोषपरिहारमाह-तथा त्यज सौकुमार्य—परित्यज सुकुमारत्वम् , अनेन तूभयसमुत्थदोषपरिहारम् , तथाहि-सौकुमार्यात्कामेच्छा प्रवर्त्तते योषिता च प्रार्थनीया भवति, एवमुभयासेवनेन कामान्—प्राग्निरूपितस्वरूपान् क्राम—उल्लङ्घय , यतस्तै क्रान्तै क्रान्तमेव दु ख भवति, इति शेष , कामनिबन्धनत्वाद् दु खस्य । खुशब्दोऽवधारणे । अधुनाऽऽन्तरकामक्रमणविधिमाह-छिन्धि द्वेष व्यपनय राग सम्यग्ज्ञानबलेन विपाकालोचनादिना, क ?, कामेष्विति गम्यते । शब्दादयो हि विषया एव कामा इति कृत्वा । एव कृते फलमाह—एवम्—अनेन प्रकारेण प्रवर्त्तमान , किम् ? सुखमस्यास्तीति सुखी भविष्यसि, क ?-सपराये-ससारे, यावदपवर्ग न प्राप्स्यसि तावत्सुखी भविष्यसि , संपराये-परीषहोपसर्गसग्राम इत्यन्ये । कृत प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः ।

किं च संयमगेहान्मनस एवानिर्गमनार्थमिद चिन्तयेत् यदुत—

> पक्खंदे जलियं जोइं, धूमकेउं दुरासयं ।
> नेच्छन्ति वंतयं भोत्तुं, कुले जाया अगंधणे ॥ ६ ॥

प्रस्कन्दन्ति-अध्यवस्यन्ति ज्वलितम्-ज्वालामालाकुल न मुर्मुरादिरूपम् , कम् ?, ज्योतिषम्-अग्नि-धूमकेतुम्-धूमचिह्न धूमध्वज नोल्कादिरूप दुरासदम्-दु खेनासाद्यतेऽभिभूयत इति दुरासदस्त , दुरभिभवमित्यर्थ । चशब्दलोपात्-नेच्छन्ति-नच वाञ्छन्ति वान्त भोक्तु परित्यक्तमादातु , विषमितिगम्यते । के ? नागा इति गम्यते । किं विशिष्टा इत्याह-कुले जाताः-समुत्पन्ना अगन्धने । नागाना हि भेदद्वयं गन्धनाश्च, अगन्धनाश्च । तत्थ गन्धणाणामजे डसिए मतेहिं आकड्ढिया त विस वणमुहाओ आवियति , अगंधणाओ अवि मरणमज्झवस्संति ण य वतमावियंति । उदाहरण द्रुमपुष्पिकायामुक्तमेव । उपसहारस्त्वेव भावनीय -यदि तावत्तिर्यञ्चोऽप्यभिमानमात्रादपि जीवित परित्यजन्ति , न च वान्त भुञ्जते तत्कथमह जिनवचनाभिज्ञो विपाकदारुणान् विषयान् वान्तान् भोक्ष्ये ? इति सूत्रार्थ । अस्मिन्नेवार्थे द्वितीयमुदाहरणम्-"यदा किल अरिट्ठणमी पव्वइओ तया रहणमी तस्स जेट्ठो भाउओ राइमइं उवयरइ , जइ णाम एसा मम इच्छिज्जा , सा वि भगवई निव्विण्णकामभोगा , णाय च तीए-जहा एसो मम अज्झोववण्णो, अण्णया य तीए महुघयसजुत्ता पेज्जा पीया, रहनेमी आगओ, मयणफल मुह काऊण य तीए वत, भणिय च—एय पेज्ज पियाहि । तेण भणिय—कह वन्त पिज्जइ ? , तीए भणिओ-जइ न पिज्जइ वन तओ अह पि अरिट्ठनेमिसामिणा वता कह पिविउमिच्छसि ? ।

तथा ह्यधिकृतार्थसवाद्येवाह—

> धिरत्थु ते जसो कामी, जो तं जीवियकारणा ।
> वंत इच्छसि आवेउं, सेय ते मरणं भवे ॥ ७ ॥

तत्र राजीमति किलैवमुक्तवती-धिगस्तु-धिक्शब्द कुत्सायाम् , अस्तु—भवतु त—तव , पौरुषमिति गम्यते, हे-यशस्कामिन्निति सासूय क्षत्रियामन्त्रणम् । अथवा-अकारप्रश्लेषादयशस्कामिन् धिगस्तु तव, यस्त्व जीवितकारणात्-असयमजीवितहेतो वान्तमिच्छस्यापातु परित्यक्ता भगवता अभिलषसि भोक्तुम् , अत उत्क्रान्तमर्यादस्य श्रेयस्ते मरण भवेत् शोभनतर तव मरण , न पुनरिदमकार्यासेवनमिति सूत्रार्थ. । तओ धम्मा से कहिओ , सबुद्धो पव्वइओ य । राईमई वि त बोहेऊण पव्वइया । पच्छा अन्नया कयाइ सो रहनेमी बारवईए भिक्ख हिंडिऊण सामिसगासमागच्छन्तो वासवद्दलएण अब्भाहओ एक्क गुह अणुप्पविट्ठो । राईमई वि सामिणा वदणाए गया । वदित्ता पडिस्सयमागच्छइ । अतरे य वरिसिउमाढत्तो, तिताय (भिन्ना) तमेव गुहमणुप्पविट्ठा—जत्थ सो रहनेमी , वत्थाणि य पविसारियाणि, ताहे तीए अगपच्चग दिट्ठं, सा रहणमी तीए अज्झोववण्णो , दिट्ठो अणाए इगयागारकुसलाए य णाओ असो भावो एयस्स ।

ततोऽसाविदमवोचत—

> अहं च भोगरायस्स, तं चऽसि अंधगवण्हिणो ।
> मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुणो चर ॥ ८ ॥
> जइ तं काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारीओ ।
> वायाविद्धु व्व हडो, अट्ठिअप्पा भविस्ससि ॥ ९ ॥
> तीसे सो वयणं सोच्चा, संजयाइ सुभासियं ।
> अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाइओ ॥ १० ॥
> एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा ।
> विणियट्टंति भोगेसु, जहा से पुरिसुत्तमो ॥ ११ ॥ त्ति बेमि ।

अह च भोगराज्ञ —उग्रसेनस्य , दुहितेति गम्यते, त्व च भवसि अन्धकवृष्णे.-समुद्रविजयस्य, सुत इति गम्यते, अतो मा एकैकप्रधानकुले जातौ गन्धनौ भूव , उक्तं च-' जइ

न सप्पतुल्ला होमु त्ति भणिय होइ ' अत सयम निभृतश्चर—सर्वदु खनिवारण क्रियाकलापमव्याक्षिप्त कुर्विति सूत्रार्थ । किञ्च-यदि त्व करिष्यसि भावम्—अभिप्राय, प्रार्थनामित्यर्थ , क ?—या या द्रक्ष्यसि नारी —स्त्रिय , तासु तासु एता शोभना एताश्चाशोभना अत सेवे का—ममित्येवंभूत भाव यदि करिष्यसि ततो वाताविद्ध इव हड —वातप्रेरित इवाबद्धमूलो वनस्पतिविशेष अस्थितात्मा भविष्यसि, सकलदु खक्षयनिबन्धनेषु सयमगुणेष्व—(प्रति) बद्धमूलत्वात् ससारसागरे प्रमादपवनप्रेरित इतश्चेतश्च पर्यटिष्यसीति सूत्रार्थ । तस्या —राजीमत्या असौ—रथनेमि वचनम्—अनन्तरोदित श्रुत्वा—आकर्ण्य, किंविशिष्टायास्तस्या ?—सयताया —प्रव्रजिताया इत्यर्थ , किंविशिष्ट वचनम् । सुभाषितम्—सवेगनिबन्धनम् , अङ्कुशेन यथा नागो—हस्ती एव धर्मे सप्रतिपादित —धर्मे स्थापित इत्यर्थ , केन ? अङ्कुशतुल्येन वचनेन । 'अङ्कुसेन जहा नागो' त्ति-एत्थ उदाहरण-वसतपुर नयरं, तत्थ एगा इब्भण्हुया नदीए ण्हाइ, अन्नो य तरुणो त दट्ठूण भणइ-' सुण्हाय ते पुच्छइ, एसा नइपवरसोहियतरङ्गा । एए य नदीरुक्खा, अह च पाएसु ते पडिओ ॥ १ ॥ ताहे सा पडिभणइ-' सुहया होउ नई ते, चिर च जीवतु जे नईरुक्खा । सुण्हाय पुच्छयाण, घत्तीहामो पिय काउ ॥ १ ॥ ' सो य तीसे घर वा दार वा ण याणइ, तीसे य बितिज्जियाणि चडरूवाणि रुक्खे पलोयताणि अच्छति, तेण ताण पुप्फफलाणि सुबहूणि दिण्णाणि पुच्छियाणि—य-का एसा ?, ताणि भणन्ति—अमुगस्स सुण्हा, सो य तीए विरहं न लहति, तओ परिव्वाइय ओलग्गिउमाढत्तो, भिक्खा दिन्ना । सा तुट्ठा भणइ—किं करेमि ओलग्गाए फल ?, तेण भणिया—अमुगस्स सुण्ह मम कए भणाहि, तीए गन्तूण भणिया, अमुगो ते एव गुणजातीओ पुच्छई, ताए रुट्ठाए पउन्नगाणि धोवन्तीए मसिलित्तएण हत्थेण पिट्ठीए आहया, पचगुलिय उट्ठिय, अवदारेण निच्छूढा, गया तस्स साहइ—णाम पि सा तव ण सुणेइ, तेण णाय—कालपचमीए अवदारेण अइगतव्व । अइगओ य, असोगवणियाए मिलियाणि सुत्ताणि य जाव पस्सावणागएण ससुरेण दिट्ठाणि, तेण णाय—ण एस मम पुत्तो, पारदारिओ कोइ । पच्छा पायाओ तेण णेउर गहिय, चेइय च तीए सो भणिओ--णास लहु, आवइकाले साहेज्ज करेज्जासि, इयरी गतूण भत्तार भणइ--एत्थ घम्मो असोयवणिय वच्चामो, गतूण सुत्ताणि, खणमेत्त सुविऊण भत्तार उट्ठवेइ भणइ य--एय तुज्झ कुलाणुरूव ? ज ण मम पायाओ ससुरो णेउर कड्ढइ, सो भणइ—सुवसु पभाए लब्भिहिति । पभाए, थेरेणं सिट्ठं, सो य रुट्ठो भणइ विवरीओ थेरो त्ति । थेरो भणइ--मया दिट्ठो अन्नो पुरिसो, विवाए जाए सा भणइ--अह अप्पाणं सोहयामि एव करेहि, तओ ण्हाया कयबलिकम्मा गया जक्खघर । तस्स जक्खस्स अतरेण गच्छतो जो कारमारी सो लग्गइ, अकारगारी नीसरइ, तओ सो विडपियतमो पिसायरूव काऊण णिरतर घण कठे गिण्हइ, तओ सा गतूणं त जक्ख भणइ--जो मम मायापिउदिन्नओ भत्तारो त च पिसाय मोत्तूण जइ अन्न पुरिस जाणामि तो मे तुम जाणिज्जसि त्ति, जक्खो विलक्खो चिंतेइ--एस य (पास) केरिसाइ धुत्ती मतेइ ?, अहग पि वचिओ तीए, णत्थि सइत्तण खु धुत्तीए, जाव जक्खो चिंतेइ ताव सा णिप्फिडिया । तओ सो थेरो सव्वलोगेण विलक्खीकओ, हीलिओ य तओ थेरस्स तीए अधिईए णिद्दा णट्ठा, रन्नो य कन्ने गय, रन्ना सद्दाविऊण अतेउरवालओ कओ, अभिसेक्क च हत्थिरयण वासघरस्स हेट्ठा बद्ध अच्छइ । इओ य एगा देवी हत्थिमिंठे आसत्ता , णवर हत्थी ओवालयाओ हत्थेण अवतारेइ, पभाए पडिणीएइ एवं वच्चइ कालो । अन्नया य एगाए रयणीए चिरस्स आगया हत्थिमिंठेण रुट्ठेण हत्थिसकलाए आहया । मा, भणइ-एयारिसो तारिसा य ण सुव्वइ, मा मज्झ रूसह, त थेरा पिच्छइ, चिंतिय य णेण-एव पि रक्खिज्ज—माणीओ एयाओ एव ववहरति, किं पुण ताओ सदा सच्छंदाओ त्ति ? सुत्तो, पभाए सव्वलोगो उट्ठिओ, सो ण उट्ठेइ, रन्नो कहिय, रन्ना भणिय-सुवउ । चिरस्स य उट्ठिओ पुच्छिओ य, कहिय सव्व, भणइ-जहा एगा देवी ण याणामि कयरा वि । तओ राइणा भण्डहत्थी काराविओ, भणियाओ-एयस्स अच्चणिय काऊण ओलण्डेह, तओ सव्वाहि ओलडिओ एगा णेच्छइ, भणइ य-अह बीहेमि, तओ रन्ना उप्पलेण आहया, मुच्छिया पडिया, रन्ना जाणिय-एसा कारि त्ति । भणिय च ' णेण-मत्तगयंआरुहन्तीए, भडमयस्स गयस्स वीहीहि । तत्थ न मुच्छियसकलाहया, एत्थ मुच्छियउप्पलाहया ॥ १ ॥' तओ सरीरं जोइय जाव सकलापहारो दिट्ठो तओ परुट्ठेण रण्णा देवी मिंठो हत्थी य तिण्णि वि छिन्नकडए चडावियाणि, भणिओ य मिंठो-एत्थ बाहेहि हत्थिं, दोहि य पासेहिं ते (वे)लुग्गाहा उट्ठिया, जाव एगो पाओ आगासे ठविओ, जणो भणइ-किं एस तिरिओ जाणइ ?, एयाणि मारियव्वाणि, तह वि राया रोस न मुयइ, जाव तिण्णि पाया आगासे कया, एगेण ठिओ , लोगेण कओ अक्कन्दो किमेय हत्थिरयण विणासिज्जइ ?, रण्णा मिंठो भणिओ—तरसि णियत्तेउ ? , भणइ—जइ दुयगाण पि अभय देसि, दिन्न,तओ तेण अकुसेण नियत्तिओ हत्थि' त्ति । दार्ष्टान्तिकयोजना कृतैवेति सूत्रार्थ ॥ १० ॥ एव कुर्वन्ति सबुद्धा—बुद्धिमन्तो बुद्धा सम्यग् दर्शनसाहचर्येण-दर्शनैकीभावेन वा बुद्धा सबुद्धा-विदितविषयस्वभावा सम्यग्दृष्टय इत्यर्थ , त एव विशेष्यन्ते पण्डिता प्रविचक्षणा । तत्र पण्डिता सम्यग्ज्ञानवन्त प्रविचक्षणा चरणपरिणामवन्त । अन्ये तु व्याचक्षत—सबुद्धा सामान्येन बुद्धिमन्त, पण्डिता वान्तभोगासेवनदोषज्ञा प्रविचक्षणा अवद्यभीरव इति, किं कुर्वन्ति ?-विनिवर्तन्ते भोगेभ्य विविधम्-अनेकै प्रकारैरनादिभवाभ्यासबलेन कदर्थ्यमाना अपि मोहोदयेन (वि) निवर्तन्ते भोगेभ्यो-विषयेभ्य , यथा क इत्यत्राह—यथाऽसौ पुरुषोत्तम —रथनेमि । आह-कथ तस्य पुरुषोत्तमत्वम् ?,यो हि प्रव्रजितोऽपि विषयाभिलाषीति उच्यते—अभिलाषेऽप्यप्रवृत्ते , कापुरुषस्त्वभिलाषानुरूप चेष्टत एवेति । अपरस्त्वाह—दशवैकालिक नियतश्रुतमेव, यत उक्तम्—" णायज्झयणाहरणा , इसिभासियमो

पइन्नयसुया य । एए हौंति आणियया, णियय पुण सेसमुस्सन्न ॥ १ ॥ " तत्कथमभिनवात्पन्नमिदमुदाहरण युज्यत इति ?. उच्यते—एवम्भूतार्थस्यैव नियतश्रुतेऽपि भावाद्, उत्सन्नग्रहणाच्चादोष, प्राया-नियत न तु सर्वथा नियतमेवेत्यर्थ । ब्रवीमिति न स्वमनीषिकया किन्तु तीर्थकरगणधरोपदेशेन । उक्तोऽनुगम, नया पूर्ववदिति । दश० ४ अ० ।

सामणभाव-सामान्यभाव-पु० । सामान्यरूपतायाम्, विश० ।

सामणलक्खण-सामान्यलक्षण-न० । लक्षणभेदे, विशे० । (तत्स्वरूपम् ' लक्खण ' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।)

सामाणविमेस-सामान्यविशेष-पु० । पृथिवीत्व जलत्व कृष्णत्व नीलत्वमित्याद्यवान्तरसामान्यरूपे, आ० म० १ अ० । सामान्यानि विजातीयेभ्यो व्यावर्त्तनाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा । स्वस्वाधाराविशेषषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुषु द्रव्यत्वादिषु, आ० म० १ अ० । सूत्र० । अनुवृत्तव्यावृत्तावबोधहेतुभूते सामान्य, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

यच्चोक्तं-(कैश्चित्) एतेन सामान्यविशेषरूपमपि प्रतिक्षिप्तमवगन्तव्यमित्यादि । तदप्ययुक्तम्-सामान्यविशेषरूपस्य वस्तुनोऽनुभवसिद्धत्वात्, तथाहि-घटादिषु घटो घट इति सामान्याकारा बुद्धिरुत्पद्यते, मार्त्तिकस्ताम्रो राजत इति विशेषाकारा च, पटादिर्वा न भवतीति । न चार्थसद्भावोऽर्थसद्भावादेव निश्चीयते, सर्वसत्त्वानां सर्वज्ञत्वप्रसङ्गात्, सर्वार्थानामेव सद्भावस्याविशेषात् । किं तर्हि ? अर्थज्ञानसद्भावात् । ज्ञानं च सामान्यविशेषाकारमेवोपजायत इति अतोऽनुभवसिद्धत्वात् सामान्यविशेषरूपं वस्त्विति ।

अधिकारान्तरमधिकृत्याह—यच्चोक्तमित्यादिना । यच्चोक्त पूर्वपक्षग्रन्थे—एतेन सामान्यविशेषरूपमपि प्रतिक्षिप्तमवगन्तव्यमित्यादि । तदप्ययुक्तम् । कुत इत्याह—सामान्यविशेषरूपस्य वस्तुनोऽनुभवसिद्धत्वात् । एतदेवाह-तथाहीत्यादिना, तथाहि—घटादिषु पदार्थेषु, घटो घट इत्येव सामान्याकारा बुद्धिरुत्पद्यते तथा मार्त्तिको मृदादिनिर्वृत्तो मार्त्तिक, ताम्रविकारस्ताम्र, रजतविकारो राजत, इति विशेषाकारा च बुद्धिरुत्पद्यत, पटादिर्वा न भवतीत्येवम् । इय च-वस्तुतत्त्वव्यवस्थानिबन्धनमित्यधिकृत्याह—न चत्यादि । न-चाऽर्थसद्भावोऽर्थसद्भावादेव कारणात्, निश्चीयते । कुत-इत्याह-सर्वसत्त्वाना सर्वज्ञत्वप्रसङ्गात्, प्रसङ्गश्च सर्वार्थानामेव भुवनोदरवर्तिना सद्भावस्याविशेषात्, किं तर्हि ? अर्थज्ञानसद्भावाद् अर्थसद्भावो निश्चीयत । यदि नामैव, तत किमित्याह—ज्ञान च सामान्यविशेषाकारमेवोपजायत इति निदर्शितम् । अतोऽनुभवसिद्धत्वात् कारणात्, सामान्यविशेषरूपं वस्त्विति ।

न चैतद्विज्ञान भ्रान्तमिति युज्यते, घटादिसन्निधावविकलतदन्यकारणानां सर्वेषामेवाविशेषेणोपजायमानत्वात् । भ्रान्तमेतत्, विकल्पकत्वादिति चेत् । अभ्रान्तं तर्हि कीदृग् ? इति वाच्यम् । निर्विकल्पकमिति चेत् । न । तस्यापि निर्विकल्पकत्वेन भ्रान्ततापत्तेः । अर्थसामर्थ्यजन्यत्वादनापत्तिरिति चेत् । न अस्य विकल्पकेऽपि तुल्यत्वात् । क्वचिद्व्यभिचारदर्शनादतुल्यत्वमिति चेत् । न तस्य निर्विकल्पकेऽपि भावात् । न तन्नः प्रमाणं, तदाभासत्वादिति चेत् । विकल्पकेऽपि तुल्यः परिहारः । अर्थधर्मातिरिक्तशब्दभावतोऽस्यार्थसामर्थ्यजन्यत्वानुपपत्तिरिति चेत् । न । बोधनियतार्थतादिभिर्व्यभिचारात् । न ते, अर्थादन्यतो भावादिति चेत् । शब्दोऽपि तद्योग्यद्रव्येभ्यः, इति समानः समाधिः ।

न चेत्यादि । न चैतद्विज्ञानमनन्तरोदित, भ्रान्तमिति युज्यते । कुत इत्याह—घटादिसन्निधौ सति, अविकलतदन्यकारणाना सपूर्णालोकादिकारणानामित्यर्थ । सर्वेषामेव 'प्रमातॄणाम्' इति सामर्थ्यगम्यम्, अविशेषेण सामान्येन भिक्षूपासकादीनामपि, उपजायमानत्वात् कारणात् । भ्रान्तमेतद्-धिकृतज्ञानम् । कुत इत्याह—विकल्पकत्वादिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—अभ्रान्त तर्हि कीदृगिति एतद् वाच्यम् । निर्विकल्पकमिति चेत् अभ्रान्तम् । एतदाशङ्क्याह—न, तस्यापि निर्विकल्पकस्य, निर्विकल्पकत्वेन हेतुना, भ्रान्ततापत्ते, स्वरूपमेव भ्रान्तिनिबन्धनम्, एतच्चास्यापि विद्यत एवेत्यभिप्राय । अर्थसामर्थ्यजन्यत्वाद् निर्विकल्पकस्य, अनापत्तिरिति चेद् भ्रान्ततायाः इति प्रक्रम । एतदाशङ्क्याह—न, अस्य अर्थसामर्थ्यजन्यत्वस्य विकल्पकेऽपि तुल्यत्वात्, एतदप्यर्थसामर्थ्यजन्यमेवेत्यर्थ । क्वचित्कुत्रमनाराज्यविकल्पादौ, व्यभिचारदर्शनात् कारणात्, अतुल्यमिति चेद् न ह्यन्यावर्थसामर्थ्यजन्य इति । एतदाशङ्क्याह-न, तस्य क्वचिद् व्यभिचारस्य, निर्विकल्पकेऽपि भावात् । न हि तदपि सर्वमर्थसामर्थ्यजन्यम् । न तत्- अर्थसामर्थ्याजन्यम्, नोऽस्माक, प्रमाणम्, कुत इत्याह-तदाभासत्वात् प्रमाणाभासत्वात्, इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-विकल्पकेऽपि तुल्य परिहार अर्थसामर्थ्याजन्य विकल्पकमपि न न प्रमाण तदाभासत्वादेवेति । अर्थधर्मातिरिक्तश्चाऽसौ शब्दश्चेति विग्रह., तद्भावत कारणात्, अस्य विकल्पस्य, अर्थसामर्थ्यजन्यत्वानुपपत्तिरसम्भव एवेति चेत्—उक्त च धर्मकीर्तिना-" न ह्यर्थे शब्दा. सन्ति तदात्मानो वा, येन तस्मिन् प्रतिभासेरन्" इति । एतदाशङ्क्याह-न । बोधनियतार्थतादिभि आदिशब्दात्-कुशलतादिपरिग्रह व्यभिचारात्—अर्थसामर्थ्यजन्यत्वानुपपत्तेरिति । न, ते बोधादय., अर्थादन्यत' समनन्तरादेर्भावादिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—शब्दोऽपि तद्योग्यद्रव्येभ्य शब्दप्रायोग्यद्रव्येभ्योऽन्येभ्य एव, इत्येव, सामान.-तुल्य समाधि -परिहार । अनेन च ' अयमर्थान्स्पर्शी संवेदनधर्मोऽर्थेषु तन्नियोजनात् " इत्यपि प्रत्युक्तम्, अनभ्युपगमादिति ।

न चैतदभ्युपगममात्रम्, तावत्संघातजस्यैव तथार्थग्रहणस्वभावत्वात्, अविगानकस्तथानुभवसिद्धेः, एवमेव व्यवहारदर्शनादिति; तथाहि—एतदिन्द्रियद्वारानुसार्येव विज्ञानमा-

विष्टाभिलापम् ‘ अहिरहिः ’ इति योजकं दर्शकं च धारा- वाहि तथा व्यवहारबीजं प्रतिप्राण्यनुभवसिद्धमेव । न चे- हान्यदेवदर्शनम् , अन्य एव च विकल्पः, विकल्पेनाऽ- दर्शनात् , दर्शनेन चाविकल्पनात् , तयोरसहवृत्तेरुपादा- नादिभावात् । इत्येकमेवेदमिति ॥

न चेत्यादि । न चैतत्—शब्दोऽपि तद्याग्यद्रव्येभ्य इति यदुक्तमेतत्, अभ्युपगममात्रम् , अपि तु सापपत्तिकमित्यभि प्राय । कुत इत्याह—तावदित्यादि । तावत्सघातजस्यैव रूपालोकमनस्कारचक्षु शब्दसघातजस्यैव ‘ विकल्पज्ञा- नस्य ’ इति प्रक्रम , तथा तेन निश्चितप्रकारेणाऽर्थग्र- हणस्वभावत्वात् । एतच्चैवमर्थग्रहणस्वभावत्वम् , अविगान त -अविगानेन, तथा-तेन प्रकारेणाऽनुभवसिद्धे , अनुभव- सिद्धिश्चैवमेव व्यवहारदर्शनादिति । एतदत्र निदर्शनेनाह-त- थाहीत्यादि । तथाहीत्युपदर्शने,एतद्-वक्ष्यमाणम् , इन्द्रियद्वा रानुसार्येव तद्व्यापाराऽभावऽभावात् ,विज्ञानम् । किंविशि- ष्टमित्याह-आविष्टाभिलाप प्रविष्टशब्द शब्दसम्मिश्रमित्यर्थ किंविशिष्टमित्याह-अहिरहि -सर्प सर्प इत्येवं योजक शब्द- स्य,दर्शक चार्थस्येन्द्रियव्यापारेण, धारावाहि तथासन्तानप्र- वृत्तम् । एतदेव विशेष्यते व्यवहारबीजमिति । ततस्तथाविध- व्यवहारसिद्धे ,प्रतिप्राण्यनुभवसिद्धमेव प्राणिन प्राणिन प्रति तत्तद्द्रष्टृपत्तया प्रतिप्राणि, प्रतिग्रामभिल्लालाभवत् , अनु- भवसिद्धमेव नेह कस्यचिद् विगानमिति । न चेहेत्यादि । न चेह प्रस्तुते ज्ञाने, अन्यदेव दर्शन निर्विकल्पकम् ,अन्य एव च विकल्पो निश्चयात्मक । कुत इत्याह—विकल्पनादर्श- नात् । कान्तादिविकल्पे तथानुभवसिद्धमेतत् , दर्शनेन चावि कल्पनात् , अनभिप्रेतमूतृणादिदर्शने एतदपि सिद्धमेव । तथा , तयोर्दर्शनविकल्पयो , असहवृत्तेर्युगपद्वृत्तेरित्यर्थ । कुत इत्याह-उपादानादिभावात् , अवग्रहादिक्रमेणोपादानो- पादेयभावादित्यर्थ ,इत्येवम् ,एकमेवेदमधिकृत विज्ञानमिति।

स्यादेतत् , सविकल्पाविकल्पयोर्विज्ञानयोः स्वभावभेदेऽ पि प्रतिभासभेदेन युगपद्वृत्तेर्विमूढः प्रतिपत्ता तमपश्यन्नै- क्यं व्यवस्यति, न तु तथा तत् , अन्यत्रानयोर्यौगपद्येऽपि भेददर्शनात् , अतीताद्यर्थगतविकल्पेनापीन्द्रियज्ञानतो रू- पादिग्रहणसिद्धेः । न च स विकल्पो रूपाद्येव गृह्णातीति शक्यं कल्पयितुम् , तस्यातीताद्यर्थाभिधायकत्वत्यागतो वर्तमानार्थयोजनेन प्रवृत्तिप्राप्तेः । नापि वर्तमानार्थाभिधा- नसंसर्गी तदाऽपरो विकल्पः समस्ति, द्वयोर्विकल्पयोः स- ममप्रवृत्तेः, अविगानेन तथानुभवाभावात् ! अतोऽत्र प्र- त्युत्पन्नविषयग्रहणकाले दृश्यमानार्थनामाऽग्रहः स्पष्ट एव । तन्नामग्रहणसम्भूता च कल्पना , तन्नामग्रहाभावे कल्पनाऽ भावः । इति सिद्धमविकल्पकमिन्द्रियज्ञानम् , अतोऽन्य एव च विकल्प इति न क्वचिदनयोरैक्यम् , न्यायानुपपत्तेः, भिन्नजातीयत्वादिति । इतश्चैतदेवम् । अन्यथा स्वाभिधान- विशेषणापेक्षा एवार्था विज्ञानैर्व्यवसीयन्त इति प्राप्तम् ॥

पराभिप्रायमाह-स्यादेतदित्यादिना । स्यादेतदथैव मन्यसे, सविकल्पाविकल्पयोर्विज्ञानयो सामान्येन स्वभावभेदेऽपि स ति,प्रतिभासभेदेन हेतुना युगपद् वृत्ते कारणात्,विमूढ प्रति- पत्ता पुरुष ,तमपश्यन्स्वभावभेदम् ,ऐक्य व्यवस्यति तयो स- विकल्पाविकल्पयो , न तु तथा तत् न पुनस्तदैक्यमेव । कुत इत्याह—अन्यत्र जातिभदे , अनयो सविकल्पाविकल्पया , यौगपद्येऽपि सति , भेददर्शनात् । एतदेवाह—अतीताद्यर्थ गतविकल्पेनापि प्रमात्रा, इन्द्रियज्ञानत -इन्द्रियज्ञानेन, रू- पादिग्रहणसिद्धे । कस्येत्याह—अन्यस्याश्रुतत्वात् तस्यैव प्रमातु । न चेत्यादि । न च स विकल्पोऽतीताद्यर्थगत , रू- पाद्येव गृह्णाति ‘ वार्तमानिकम् ’ इति प्रक्रम , इत्येव, शक्य कल्पयितुम् । कुतो न शक्यमित्याह-तस्येत्यादि । तस्या- तीताद्यर्थगतविकल्पस्य , अतीताद्यभिधायकत्वत्यागतोऽ- तीतादिवाचकशब्दादित्यागत । वर्तमानार्थयोजनेनेति । वर्तमानाऽर्थोऽभिधेयो यस्य ‘ अभिधायकस्य ’ इति प्रक्रम, स वर्तमानार्थस्तद्योजनेन प्रवृत्तिप्राप्त कारणात् । नापीत्या दिना । नापि वर्तमानार्थाभिधानेन संसृज्यते तच्छीलश्चेति विग्रह , तदा तस्मिन्नेव काले, अपरो विकल्प समस्ति- विद्यते । कुत इत्याह-द्वयोर्विकल्पयो सम युगपत् , अप्र वृत्त कारणात् । अप्रवृत्तिश्चाविगानेनाऽविप्रतिपत्त्या , तथा तेन समकालभावनाऽनुभवाभावात् । अत इत्यादि । अत स्थितमेतत् , प्रत्युत्पन्नविषयग्रहणकाले दृश्यमानार्थनामाऽ ग्रह स्पष्ट एव । यदि नामैव तत किमित्याह—तन्नाम- ग्रहणेन सभूता तन्नामग्रहणसभूता , एवभूता च कल्पना । तत किमित्याह-तन्नामग्रहाभाव कल्पनाभाव इति कृत्वा, सिद्धमविकल्पकमिन्द्रियज्ञानम् । अत इन्द्रियज्ञानात् ,अन्य एव च विकल्प इत्येव, न क्वचित् स्वजातीयादौ , अनयो- र्दर्शनविकल्पयो , ऐक्यम्-एकभाव , न्यायानुपपत्ते , इय चोक्तैव । सर्वगर्भ त्वाह—भिन्नजातीयत्वात् । सामान्येनैव द- र्शनविकल्पयोरिति ‘ इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्यम् ’ इति शेष । अन्यथैवमनभ्युपगमे , स्वाभिधानविशेषणापेक्षा एवार्था वि- ज्ञानैर्व्यवसीयन्त इति प्राप्त , व्यवसीयन्ते, प्रतीयन्त इत्यर्थ । कीदृशा इत्याह-स्वाभिधानेत्यादि । स्वाभिधानमेव वि- शेषण व्यवच्छेदकत्वात् तस्मिन्नपेक्षा येषामर्थानामिति विग्रह ।

अस्त्वेवमपि को दोष इति चेत् । निवृत्तेदानीमिन्द्रियज्ञा- नवार्ता, अभिधानविशेषस्मृतेरयोगात् , सति ह्यर्थदर्शनेऽ र्थमभिधौ दृष्टे शब्दे ततः स्मृतिः स्यात् , अग्निधूमवत् । न चायमशब्दमर्थं पश्यति , अपश्यन् न शब्दविशेष- मनुस्मरति, अननुस्मरन्न योजयति, अयोजयन्न प्रत्येति, इत्यायातमान्ध्यमशेषस्य जगतः । अभिपतन्नेवार्थः प्रबो- धयत्यान्तर संस्कारं, तेन स्मृतिः , नार्थदर्शनादिति चे- त् । न । तत्संबन्धस्यास्वाभाविकत्वात् , समयादर्शनेऽभा- वात् , पुरुषेच्छातोऽर्थानां स्वभावापरावृत्तेर्न समयकालो- त्पत्तिः , स्वभावस्य परावृत्तौ च तस्य तादात्म्यात् , अ- न्यस्यासमयदर्शिनोऽपि स्यात् , न हि प्रतिपुरुषमर्थाना-

मात्मभेदः, नैरात्म्यप्रसङ्गात्, आत्मस्थितेरभावात्। तस्मादयमशब्दसंयोजनमेवार्थं पश्यति दर्शनादिति।

अस्तु—भवत्वेतत्, एवमपि को दोष इति चेत्। एतदाशङ्क्याह--निवृत्तेत्यादि। निवृत्तेदानीमिन्द्रियविज्ञानवार्ता। कस्माद् निवृत्तेत्याह--अभिधानविशेष इत्यादि। अभिधानविशेषो योऽर्थस्तदानी ग्राह्यस्तस्य यो वाचक शब्दस्तत्र स्मृतिस्तस्या स्मृतेरयोगात्। कथमयोग इत्याह--सति ह्यर्थदर्शन इत्यादि। यस्माद् व्यवहारकाले सत्यभिधेयार्थदर्शने तदभिधायिन्यभिधाने स्मरण भवति। तत्रापि न सर्वस्य शब्दस्येत्याह—अर्थसंनिधौ संकेतकाल, दृष्ट शब्द इति, तत इत्यर्थदर्शनात्, स्मृति स्याद् नान्यथा। निदर्शनमाह—अग्निधूमवत्। यथाऽग्निधूमयो सबन्धज्ञस्याग्निदर्शने धूमे स्मृतिर्भवति, धूमदर्शने चाग्नौ स्मृति, तद्वदत्राप्यवसेयम्। स्यान्मतम्-अर्थ तर्हि दृष्ट्वा शब्द स्मरिष्यतीत्याह। न चायमित्यादि। न खल्वय सविकल्पकप्रत्यक्षवादी, शब्दरहितमर्थं पश्यति, स्वाभिधानविशेषणापेक्षा एवार्था विज्ञानैर्व्यवसीयन्त इति नियमात्। तत को दोष इत्याह—अपश्यन् न शब्दविशेषमनुस्मरति 'नियमेन' इति शेष, यस्मादर्थदर्शन शब्दविशेषस्मृतेर्हेतु, सा च तेन व्याप्ता, कारण निवर्तमान कार्य निवर्तयति। भवतु नामैव तत को दोष इति आह--अननुस्मरन्न योजयति अत्रापि शब्दविशेषानुस्मरण स्मृतियोजनाया कारणं, तदभावात् कार्याभाव। अत्रापि को दोष इति चेदाह—अयोजयन्न प्रत्येति याजन ह्यर्थप्रतीते कारणमित्यत्रापि कारणानुपलब्धिरेवेति। तस्मादायातमान्ध्यमशेषस्य जगत, न चेष्यते। तस्मान्नेन्द्रियज्ञाने शब्दकल्पना सभवतीति। अथापि स्याद् नार्थदर्शनात् स्मृति, किं तर्हि ?, योग्यदेशावस्थितादेवार्थात् स्मृतिरित्याह-अभिपतन्नेवत्यादि। अभिपतन्नभिमुखीभवन्। काऽसावित्याह—अर्थो रूपादिको विषय। किं करोति ?, प्रबोधयति--कार्यनिर्वर्तन प्रत्यनुकूलयति। क प्रबोधयति ?, आन्तर सस्कार शब्दस्मृति वासनाख्यं, तेन अर्थाभिपातमात्रेण, सा स्मृति, तेन वा कारणेन, स्मृति, नार्थदर्शनादिति चेत्, तथा च नान्ध्य, जगत, विकल्पकत्व चेन्द्रियज्ञानस्योपपन्नमिति मन्यते। अर्थाभिपातस्य स्मृतिजनकत्व निराकुर्वन्नाह—न। तत्सबन्धस्येत्यादि। यदेतदुक्तम्-अभिपतन्नेवार्थ' प्रबोधयत्यान्तरं सस्कारमिति। तन्न। कुत इत्याह—तत्सबन्धस्य तयो, शब्दार्थयो सबन्धस्तत्सबन्धस्तस्य, अस्वाभाविकत्वात् पौरुषेयत्वादित्यर्थ। कथमवसेयमित्याह--समयादर्शन सकेतस्याग्रहणे सति, अभावात् स्मृतिसस्कारप्रबोधस्य, अर्थप्रतीतेर्वेति वाक्यशेष। एतदुक्त भवति--ययो स्वाभाविक सबन्धो न तयोः समय प्रति काचिदपेक्षा, यथा चक्षूरूपयोः, विपर्ययस्त्वत्र, इति नाकृत्रिमत्व सबन्धस्येति। तत्रैतत् स्यात् समयादुत्तरकाल स्वाभाविक शब्दार्थसबन्धो न पूर्वम्, अत कृतसमयस्याभिपतन्नेवार्थं प्रबोधयत्यान्तरं सस्कारमित्याह-पुरुषेच्छात सकाशात्, अर्थाना स्वभावापरावृत्ते पूर्वस्वभावपरित्यागेन विशिष्टस्वभावान्तरानुत्पत्ते कारणात्, न समयकालोत्पत्ति -न समयकाले स्वभाविकत्वेन शब्दार्थसबन्धस्य प्रादुर्भाव इत्यर्थ। दोषान्तराभिधित्सयाऽभ्युपगम्यापि स्वभावान्तरपरावृत्तिमाह—स्वभावस्य परावृत्तौ च सत्याम्, अन्यस्यासमयदर्शिनोऽपि स्यात् स्मृतिसस्कारप्रबोध, अर्थप्रतीतिर्वेति शेष, न केवल समयदर्शिन इत्यपिशब्दार्थ। कस्मादित्याह—तस्यतादात्म्यात्। स स्मृतिसस्कारप्रबोधक, अर्थप्रतीतिहेतुको वा आत्मा स्वभावाऽस्येति तदात्मा, तदात्मनो भावस्तादात्म्य, ब्राह्मणादराकृतिगणत्वात् ष्यञ्। अथोच्यते-समयदर्शिन प्रति स्वभाव, न पुनरदृष्टसमय प्रति, इत्यत आह—न हीत्यादि। न हि पुरुष पुरुष प्रति, अर्थानाम्, आत्मभेद —स्वभावभेद, भवति। कुत इत्याह—नैरात्म्यप्रसङ्गात्। अयमभिप्राय —पुरुषेच्छानामानन्त्यात्, तदनुवर्तिनश्च यद्यर्था स्युस्तदा तेषा नैस्वभाव्यमेव स्यात्, एकस्यानेकस्वभावाभावात्। स्याद् मतम्—भवतु सामयिकस्वभावस्याभाव, अन्योऽपि तद्व्यतिरिक्तो वस्तुसत्स्वभावोऽस्यास्त्येव, अतो नैरात्म्यप्रसङ्गो न भविष्यतीत्याह-आत्मस्थितेरभावादिति। उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तद्व्यतिरेकेणान्यस्य स्वभावस्यानुपलम्भादित्यभिप्राय। अथवा नन्वेव सति बहुतरस्वभावसिद्धिरेव, तत्किमुच्यते—नैरात्म्यप्रसङ्गात् ?, इत्याह-आत्मस्थितेरभावात्। पुरुषाणा स्वाभिप्रायवशेनैकत्र विरुद्धस्यापि स्वभावस्याऽभ्युपगमसभवात्, न चैकस्य विरुद्धानेकस्वभावो युक्त इति मन्यते तदेव स्मृत्यसभवेन निर्विकल्पना प्रतिपाद्योपसहरन्नाह—तस्मादित्यादि। यस्मादेवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण शब्दविशेषस्मृतिर्न सभवति, तस्मादय प्रतिपत्ता, अशब्दसंयोजनमेवार्थं पश्यति, अविद्यमान शब्दसंयोजन यस्यार्थस्येति विग्रह। कुत इत्याह—दर्शनात्। अयमस्यार्थो यस्मादय प्रतिपत्ताऽर्थमुपलभते, तस्मादशब्दसंयोजनमेवार्थं पश्यतीति निश्चीयते।

किञ्च-विकल्पात्मकत्वेऽस्य निश्चयात्मकमिदमित्यनेकप्रमाणवादहानिः, तेनैव वस्तुनो निश्चयात् नित्यत्वादौ भ्रान्त्यनुपपत्तेः। अनेकधर्मके वस्तुन्यन्यतरधर्मनिश्चयात् तदन्यनिश्चयाय प्रमाणान्तरसाफल्यमिति चेत्। एकधर्मविशिष्टस्यापि निश्चये सर्वधर्मवत्तया निश्चयात्, प्रमाणान्तरस्य निश्चितमेव विषयीकुर्वतः स्मृतिरूपानतिक्रमात्, एकधर्मद्वारेणापि तद्वतो निश्चयात्मना प्रत्यक्षेण विषयीकरणे सकलधर्मोपकारकशक्त्याभिन्नात्मनो निश्चयात्। न ह्यन्य एवान्योपकारको नाम। ततो यदेवास्यैकोपकारकत्वेन निश्चयनम्, तदेव तदन्योपकारकत्वेनापि न चासत्युपकार्योपकारकभावे तद्व्यवस्थाऽतिप्रसङ्गतो युक्ता।

किञ्चेत्यादि। किञ्च अयमपरो दोष,-विकल्पात्मकत्वेऽस्य प्रत्यक्षस्य निश्चयात्मकमिदमित्येव विकल्पात्मकत्वेन हेतुना। यदि नामैवं ततः किमित्याह—अनेकप्रमाणवादहानि —प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणवादहानि। कुत इत्याह—तेनैव नि-

श्चयात्मना प्रत्यक्षेण, वस्तुनो निश्चयात् कारणात्। यथाक्तनिश्चयेऽपि किमित्याह—नित्यत्वादौ धर्मे, भ्रान्त्यनुपपत्तेरिति। पराभिप्रायमाह—अनेकधर्मके वस्तुनि नित्यत्वादिधर्मापेक्षया, अन्यतरधर्मनिश्चयाद् यथोचितप्रत्यक्षेण, तदन्यनिश्चयाय-धर्मान्तरनिश्चयार्थं, प्रमाणान्तरसाफल्यमनुमानादिसाफल्यमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—नैकेत्यादि। न-नैतदेवम्। कुत इत्याह—एकधर्मविशिष्टस्यापि 'वस्तुन' इति प्रक्रम। निश्चये सति किमित्याह—सर्वे च ते धर्माश्च सर्वधर्मास्तेऽस्य वस्तुनो विद्यन्त इति सर्वधर्मवत् तद्भाव सर्वधर्मवत्ता तया, निश्चयात्। एव च प्रमाणेत्यादि। प्रमाणान्तरस्याऽनुमानादे, निश्चितमेव 'धर्मान्तरम्' इति प्रक्रम, विषयीकुर्वत सत, स्मृतिरूपानतिक्रमात्, 'अनेकप्रमाणवाद्हानि' इति वर्तते, एकधर्मविशिष्टस्यापि निश्चये सर्वधर्मवत्तया निश्चयादिति यदुक्त तदुपदर्शयन्नाह—एकधर्मेत्यादि। एकधर्मद्वारेणापि तद्वतो—धर्मवतो वस्तुन, निश्चयात्मना प्रत्यक्षेण सविकल्पकेन, विषयीकरणे सति। किमित्याह—सकलाश्च ते धर्माश्च तेषामुपकारिकाश्च ता शक्तयश्चेति विग्रह, ताभ्योऽभिन्नश्चासावात्मा चेति समासस्तस्य, निश्चयात् कारणात्, सर्वधर्मवत्तया निश्चय। एतत्समर्थनायैवाह-नहि इत्यादि। न यस्मात्, अन्य एव 'धर्मी वस्त्वात्मा' इति प्रक्रम, अन्योपकारको नाम धर्मान्तरापकारको नाम, किं तर्हि?, स एव, धर्मिण एकत्वादिति हृदयम्। ततो यदेवाऽस्य वस्तुनो धर्मिण, एकापकारकत्वेनान्यतरधर्मापेक्षया, निश्चयन तदेवान्योपकारकत्वेन धर्मान्तरोपकारकत्वेनापि, निश्चयनम्, अन्यथा तदेकत्वहानिरिति गर्भ। न चासत्युपकार्योपकारकभावे तद्व्यवस्था वस्तुनो धर्मधर्मिव्यवस्था अतिप्रसङ्गत कारणात्, युक्ता। अतिप्रसङ्गश्च तद्वद् धर्मान्तराद्यपेक्षयाऽपि धर्म्यादिभावप्रसङ्ग, निमित्ताभावाविशेषादिति।

न चोपकारिकाः शक्तयस्ततो भेदमनुभवन्ति, असत्युपकारेऽस्येमाः शक्तय इति संबन्धायोगात्, आधाराधेयंभावस्यापि तन्निबन्धनत्वात्, अन्यथा कल्पनामात्रं स्यात्, तथा च शक्तीनामनवस्था। ततः स्वात्मैवाऽस्याशेषधर्मोपकारिकाः शक्तयः, तस्य सर्वधर्मोपकारकत्वेन निश्चये तदुपकार्या अपि धर्मा निश्चिता एव, तन्निश्चयनान्तरीयकत्वादुपकारकनिश्चयस्य, न हि ये यदपेक्षास्थितयस्ते तदनिश्चये तथा निश्चीयन्ते, स्वस्वामित्ववदिति। एवमपि सविकल्पकप्रत्यक्षानुपपत्तिरिति।

न चेत्यादि। न चोपकारिका शक्तय उपकारकसबन्धिन्य, तत उपकारकाद् धर्मिण, भेदमनुभवन्ति। कुत इत्याह—असत्युपकारे उपकारकसबन्धिनि, अस्योपकारकस्य धर्मिण, इमा शक्तय, इत्येव, सबन्धाऽयोगात्, अयोगश्च निमित्ताभावेन। आधाराधेयभाव सबन्धो भविष्यतीत्याशङ्कापोहायाऽऽह-आधाराधेयभावस्यापि कुण्डबदराद्युदाहरणादिसिद्धस्य, तन्निबन्धनत्वाद्—उपकारनिबन्धनत्वात्, तथाहि पतनधर्मणा बदराणामपतनस्वभावाधानेनोपकारक कुण्ड बदराणामिति भावनीयम्। इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथेत्यादि। अन्यथैवमनभ्युपगमे, कल्पनामात्रं स्याद् आधाराधेयभाव। न चैतदेवमित्युपकारसिद्धि। तथाचेत्यादि। तथाचैव चोपकारसिद्धौ सत्या शक्तीनामनवस्था—यकाभि शक्तीभि शक्तीनामुपकरोति ता अपि ततो भिन्ना इति तत्राप्ययमेव वृत्तान्त इत्यनवस्था। ततस्तस्मात्, स्वात्मैवास्योपकारकस्य धर्मिण, अशेषधर्मोपकारिका शक्तय इति। यतश्चैवम्, अतस्तस्योपकारकस्य धर्मिण, सर्वधर्मोपकारकत्वेन निश्चये सति। किमित्याह- तदुपकार्या अपि विवक्षितोपकारकोपकार्या अपि, धर्मा निश्चिता एव। कुत इत्याह—तन्निश्चयनान्तरीयकत्वात् उपकार्यधर्मनिश्चयनान्तरीयकत्वात्, उपकारकनिश्चयस्य तदपेक्षमस्योपकारकत्वमित्यर्थ। एतत्स्पष्टनायैवाह—न हीत्यदि। न यस्मात्, ये भावा यदपेक्षस्थितय प्रकृत्या ते भावा, तदनिश्चयेऽपेक्षाऽनिश्चये, तथा निश्चीयन्ते तदपेक्षकत्वेन निश्चीयन्ते नहि। निदर्शनमाह—स्वस्वामित्ववत्। स्व च स्वामी च स्वस्वामिनौ तद्भाव स्वस्वामित्व तद्वत् 'स्वमस्य, अस्य स्वामी' इतीतरेतरप्रतिपत्तिनान्तरीयकी स्वस्वामिप्रतिपत्ति। उपसहरन्नाह—एवमपि अनेकप्रमाणवादहानितोऽपि, सविकल्पकप्रत्यक्षानुपपत्तिरिति।

अत्रोच्यते-यदुक्तम्-सविकल्पाविकल्पयोर्विज्ञानयोः स्वभावभेदेऽपि प्रतिभासभेदेन युगपद्वृत्तेरित्यादि तदयुक्तम्, एकविषययोः सविकल्पाविकल्पयोर्युगपद् वृत्त्यसिद्धेः, तदविकल्पपूर्वकत्वात् तद्विकल्पस्य, अन्यथाऽस्याहेतुकत्वापत्तिः, तथा च सदा सदसत्त्वप्रसङ्गः। सोऽपि तत्पूर्वक एवेति चेत्। कथमनयोर्युगपद् वृत्तिः ?। प्रबन्धापेक्षयेति चेत्। कथमाद्याविकल्पादुभयजन्म ? तत्तत्स्वभावत्वादिति चेत्। कथ कारणभेदो भेदहेतुः ?। यदि न, ततः को दोष इति चेत्। प्रधानादीनामनिषेधप्रसङ्गः। ते तथाभावजनका इति चेत् ततः को दोष इति वाच्यम्। नैकस्मादनेकजन्म इति चेत्। कथ न ?। तत्तत्स्वभावत्वेन संक्रान्त्या तदयुक्तेरिति चेत्। तदभावे तद्युक्तिरित्यद्भुतम्। ततोऽसद्भावादनद्भुतमिति चेत्। तत्तथाभावतोऽभवदसद् भवति, इत्यद्भुतमेव इति परिभाव्यतामेतत्।

एतदाशङ्क्याह—अत्रोच्यते-यदुक्तम्—सविकल्पाविकल्पयोर्ज्ञानयो स्वभावभेदेऽपि प्रतिभासभेदेन युगपद्वृत्तेरित्यादि पूर्वपक्षे तदयुक्तम्। कुत इत्याह-एकविषययो सविकल्पाविकल्पयो.। किमित्याह-युगपद् वृत्त्यसिद्धे। असिद्धिश्च तदविकल्पपूर्वकत्वाद् विवक्षितैकविषयाविकल्पपूर्वकत्वात्, तद्विकल्पस्य सामान्येन विवक्षितैकविषयविकल्पस्य। अन्यथा अतत्पूर्वकत्वे, अस्य विकल्पस्य, अहेतुकत्वापत्तिस्तदपरहेत्वयोगात्। तथा च सदा सर्वकाल, सदसत्त्वप्रसङ्गोऽधिकृतविकल्पस्य, "नित्य सत्त्वमसत्त्व वा हेतोरन्यानपेक्षणात्" इति वचनात्। साऽप्यधिकृतविकल्प, तत्पूर्वक

एव, विवक्षितैकविषयाविकल्पपूर्वक एव इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—कथमनया अविकल्पविकल्पयो, युगपद्वृत्ति । प्रबन्धापेक्षयेति चेद् युगपद्वृत्ति । एतदाशङ्कयाह-कथमित्यादि । कथ—केन प्रकारेण, आद्य च तदविकल्प चेति विग्रहस्तस्मात्, उभयजन्म—सविकल्पाविकल्पजन्म । तत्तदित्यादि । तस्याद्याविकल्पस्य, तत्स्वभावत्वात् सविकल्पाविकल्पजननस्वभावत्वादुभयजन्म, इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—कथ कारणभेदो भेदहेतु कार्याणामिति शेष, नैव, तदभावेऽपि तद्भेदसिद्धेरित्यभिप्राय । यदि न कारणभेदो भेदहेतु, तत को दोष इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—प्रधानादीनाम् । आदिशब्दात्—परमपुरुषग्रह, अनिषेधप्रसङ्गो दोष, ते प्रधानादय, तथाभावजनकास्तथाभावेन—तत्तथाभवनलक्षणेन जनका महदादेरिति चेत् । एतदाशङ्कयाह तत को दोष इति वाच्यम् । नैकस्मादनेकजन्म तत्तद्भावेन दोष इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—कथ न एकस्मादनेकजन्म तत्तत्स्वभावत्वेन तस्य प्रधानादेस्तत्स्वभावत्वेन, तथाभावतोऽनेकजन्मस्वभावत्वेनेत्यर्थ, सङ्क्रान्त्या हेतुभूतया, तत्तद्भावेन तदयुक्तेस्तत्तत्स्वभावत्वायुक्तेर्नैकस्मादनेकजन्मेति चेत् । एतदाशङ्कयाह—तदभावे-सङ्क्रान्त्यभावे तदेकान्तनिवृत्त्या तद्युक्तिस्तत्तत्स्वभावत्वयुक्ति इत्यद्भुतमाश्चर्यमेतत् । तत कारणात्, असद्भावाद्—असता भावेन अनद्भुतमनाश्चर्यमिति चेत् । एतदाशङ्कयाह-तत्तथाभावेन तस्य कारणस्य तथाभावेन कार्यभावेन, अभवदेकस्मादनेकमसद् भवति तुच्छातुच्छप्रतिपत्त्या, इत्यद्भुतमेवेति परिभाव्यतामेतत्, न ह्यसत् सद् भवति अतिप्रसङ्गादित्यभिप्राय ।

न चानयोः स्वभावभेद एव, तत्त्वत एकविषयत्वात्, विकल्पस्यापि पारम्पर्येण तद्वस्त्वालम्बनत्वात्, तदुत्थज्ञानोपादानत्वात्, तत्स्वभावानुकारातिरेकेण तदुपादानत्वायोगात् । न च तदतीतमित्यनालम्बनम्, अविकल्पस्यालम्बनत्वात् । न च तद्भावकाले तद्भावः, तदसदुदयाभ्युपगमात् । न चैवमपि न तदतीतता, तदा तदसत्त्वेन तदुपपत्तेः । न च तदाकारतादिना भेदः, द्वयोरपि तदाकारतासिद्धेः, तस्य प्रतिभाननियमात्, बोधामूर्तत्वरूपतया तत्तुल्याकारताऽयोगात्, स्वाकारस्य तु विकल्पेऽपि भावात्, तस्यापि तन्निश्चयात्मकत्वेन तदनुगुणत्वात् । इति व्यवहारतः स्वभावभेदाभावः ।

न चेत्यादि । न चानयो —प्रक्रमात् सविकल्पाविकल्पयो प्रस्तुतज्ञानयो, स्वभावभेद एवैकान्तेन । कुत इत्याह—तत्त्वत—परमार्थेन, एकविषयत्वात् । कथमेतदेवमित्याह—विकल्पस्यापि पारम्पर्येण तद्वस्त्वालम्बनत्वात् । एतच्च परदर्शने विकल्पस्य गृहीतग्राहित्वाभ्युपगमेन स्वदर्शने त्ववग्रहापायभावेन, इति सामान्येनैव तद्वस्त्वालम्बनत्वमाह । तदुत्थज्ञानोपादानत्वात् विवक्षितविषयोत्थाऽविकल्पज्ञानोपादानत्वाद् विकल्पस्य । यदि नामैव तत किमित्याह-तत्स्वभावेत्यादि । तत्स्वभावानुकारातिरेकेण तदुत्थज्ञानस्वभावानुकारातिरेकेण, विकल्पस्येति प्रक्रम, तदुपादानत्वायोगात् न तदुत्थज्ञानोपादानत्वायोगाद् विकल्पस्य । न ह्यमूर्त्तस्वभावमुदक मृदुपादानम् अपि तु घट एव तत्स्वभावानुकारादिति भावनीयम् । दोषान्तरपरिजिहीर्षयाऽऽह–न चेत्यादि । न च तद्विषयवस्तु अतीतमिति कृत्वा क्षणिकत्वेन, अनालम्बन प्रक्रमाद्विकल्पस्य, किन्त्वालम्बनमेव । कुत इत्याह-अविकल्पस्यालम्बनत्वात् अतीतत्वेऽपीत्यभिप्राय । न च तद्भावकाले—अविकल्पभावकाले, तद्भावो विषयवस्तुभाव । कुत इत्याह—तदसदुदयाभ्युपगमात् तस्मिन् विषयवस्तुन्यसत्युदयाभ्युपगमात्, प्रक्रमादविकल्पस्य । न चैवमपि तदसदुदयेऽपि, न तदतीतता-न विषयवस्त्वतीतता । कुत इत्याह तदा विकल्पोदयकाले, तदसत्त्वेन-विषयस्त्वसत्त्वेन, तदुपपत्ते —अतीततोपपत्ते । न च तदाकारतादिना-विषयवस्त्वाकारतादिना, आदिशब्दादानन्तर्यादिग्रह भेद सविकल्पाविकल्पयोरिति प्रक्रम । कुत इत्याह—द्वयोरपि अनयो तदाकारताऽसिद्धेर्विषयवस्त्वाकारताऽसिद्धे, तस्याकारस्य प्रतिभावनियमाद्, भाव भाव प्रति नियमात् । न ह्यन्यभावोऽऽकारोऽन्यभावे भवति तदेकत्वप्रसङ्गादित्यर्थ । तत्तुल्याकारतैव तदाकारता, इत्यप्यसदित्यावेदयन्नाह—बोधेत्यादि । बोधाऽमूर्तत्वरूपेण हेतुनाऽविकल्पज्ञानस्य, तत्तुल्याकारताऽयोगाद्-विषयवस्तुतुल्याकारतायोगात् । स्वाकार एव तदाकारतेत्यप्ययुक्तमित्याह—स्वाकारस्य तु विकल्पेऽपि भावात् । नह्यविकल्प एव स्वाकार अपि तु-विकल्पेऽपि । तदनुगुणत्वतदाकारतेत्यपि समानमित्यावेदयन्नाह—तस्यापीत्यादि । तस्यापि विकल्पस्य, तन्निश्चयात्मकत्वेन-विषयवस्तुनिश्चयात्मकत्वेन, तदनुगुणत्वाद् बाधापेक्षया विषयवस्त्वनुगुणत्वात्, इत्येव व्यवहारत स्वभावभेदाभाव । निश्चयतस्तु प्रतिव्यक्ति अय विद्यत एवेति ।

यच्चोक्तम्-विमूढः प्रतिपत्ता तमपश्यन्नैक्यं व्यवस्यति, न तु तथा तदिति । एतदप्ययुक्तम्, अनालोचिताभिधानत्वात् विचाराक्षमत्वात्, तथाहि-कः पुनरत्र प्रतिपत्ता, यस्य तत्स्वभावभेदादर्शनाद् विमोहः, ऐक्यव्यवसायो वा । न तावदेक उभयद्रष्टा, अनभ्युपगमात् । न च सविकल्पाविकल्पे विज्ञाने एव, तयोर्विमोहासिद्धेः, स्वसंवेदनरूपत्वेन स्वस्वभावदर्शनात्, इत्थमपि विमोहे तदनुच्छेदापत्तिः, उपायाभावात् । न चानयोरैक्यव्यवसायः, मिथोभेदाभ्युपगमात्, स्वविषयनियतत्वेन तथाप्रतिभासानुपपत्तेः, एवमपि तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् ।

यच्चोक्तं पूर्वपक्षग्रन्थे—विमूढ प्रतिपत्ता तमपश्यन्नैक्यव्यवस्यति, न तु तथा तदिति । एतदप्ययुक्तम् । कुत इत्याह-अनालोचिताभिधानत्वात् । अनालोचिताभिधानत्व च विचाराक्षमत्वात् । विचाराक्षमत्वमुपदर्शयन्नाह-तथाहीत्यादि । तथाहि क पुनरत्र प्रतिपत्ता भवतोऽभिप्रेत, यस्य तत्स्वभावभेदादर्शनाद् हेतो, विमोह, ऐक्यव्यवसायो वा ? । न तावदेक आत्मा, उभयो सविकल्पाविकल्पयोर्द्रष्टा । कुत इत्याह—अनभ्युपगमात् एवंविधैकस्य । न च सविकल्पा-

विकल्पे ज्ञान एव प्रतिपत्तृणी कुत इत्याह—तयो -सविकल्पाविकल्पज्ञानयो , विमोहासिद्ध , असिद्धिश्च स्वसंवेदनरूपत्वेन हेतुना ताभ्या स्वस्वभावदशनादिति । इत्थमपि-स्वस्वभावदर्शनेऽपि सति, विमोह तदनुच्छेदापत्ति -मोहानुच्छेदापत्ति । कुत इत्याह—उपायाभावात्। न हि स्वसंवेदनरूपं कदाचिदन्यथा भवत इत्युपायाभाव । नचत्यादि। न चानया सविकल्पाविकल्पयोर्विज्ञानयो ,ऐक्यव्यवसाय । कुत इत्याह—मिथ -परस्पर , भेदाभ्युपगमात्। यदि नामैव तत किमित्याह-स्वविषयनियतत्वेन हेतुना , तथाप्रतिभासानुपपत्ते -ऐक्यप्रतिभासानुपपत्त । प्रतिभासश्च व्यवसाय इति । एवमपि-तथाप्रतिभासानुपपत्तावपि, तदभ्युपगमे ऐक्यव्यवसायाभ्युपगमे अतिप्रसङ्गात् शशविषाणादि—व्यवसायापत्ते ।

स्यादेतत् , एकव्यवसायस्तदपरो विकल्प एव ,व्यवसायस्य परिच्छेदात्मकत्वात् । स किंविषय इति वाच्यम् । तदुभयविषय इति चेत् । कथमेतत्प्रतिभासी तद्विषयः ?, तत्प्रतिभासित्वे वा कथमैक्यं व्यवस्यति ?, न चात्यन्तभिन्नयोस्तथाव्यवसाये निमित्तम् । भ्रान्त एवाऽयमिति चेत् । तदन्यैवविधभावे कथ नेतरयोर्भेदव्यवसायः ? । व्यवसाय एवेति चेत् । न, तथायुक्त्यनुभवाभावेन वाङ्मात्रत्वात् । एतेन ' अन्यत्राऽनयोर्यौगपद्येऽपि भेददर्शनात्,इत्यादि प्रत्युक्तम् ,तत्त्वतस्तुल्ययोगक्षेमत्वात् ।

स्यादतदित्यादि । स्यादेतत् , ऐक्यव्यवसायोऽधिकृत , ताभ्या सविकल्पाविकल्पविज्ञाभ्यामपर —अन्यो विकल्प एव । कुत इत्याह—व्यवसायस्य परिच्छेदात्मकत्वात् । एतदाशङ्क्याह—स किंविषयो विकल्प , इति वाच्यम् । तदुभयविषय -सविकल्पाविकल्पविज्ञानोभयविषय इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कथमेतत्प्रतिभासी-सविकल्पाविकल्पविज्ञानाऽप्रतिभासी सन् , तद्विषय सविकल्पाविकल्पज्ञानविषय ? । तत्प्रतिभासित्वे वा-सविकल्पाविकल्पविज्ञानप्रतिभासित्वे वा सति , कथमैक्य व्यवस्यति परिच्छिनत्ति ? तद्भेदव्यवसायरूपत्वादित्यर्थ । न चेत्यादि । न चात्यन्तभिन्नयोर्जातिभेदेन, सविकल्पाविकल्पविज्ञानयोरिति प्रक्रम , तथाव्यवसाय , ऐक्येन व्यवसाये निमित्त नीलपीतयोरिव भ्रान्त एवायमपरो विकल्प इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—तदन्येत्यादि । तस्माद् भ्रान्तादन्योऽभ्रान्त एवंविध उभयविषयस्तस्य भावे सति कथ न इतरया सविकल्पाविकल्पविज्ञानयो', भेदव्यवसायस्तदन्येन ?, न ह्यन्यस्मिन् सत्यरूपेऽसत्यस्य भ्रान्ततति हृदयम् । व्यवसाय एवेति चेत् अन्येनेतरयो । इत्येतदाशङ्क्याह—नेत्यादि । न-नैतदेवम् , तथायुक्त्यनुभवाभावेन हेतुना , वाङ्मात्रत्वादर्थशून्यत्वादधिकृतवचस । युक्त्यभावश्चेह स्वलक्षणसामान्यलक्षणयोरेकत्राप्रतिभासनात् , अनुभवस्य चासंकीर्णोभयग्राहिणोऽभावादिति । एतेनेत्यादि । एतनानन्तरोदितेन दूषणजालेन ' अन्यत्राऽनयोर्यौगपद्येऽपि भेददर्शनात् ' इत्यादि पूर्वपक्षोक्त, प्रत्युक्तम्-निराकृतम् । कुत इत्याह तत्त्वत.-परमार्थत , तुल्ययोगक्षेमत्वादिति ।

किञ्च-अनयोर्भिन्नविषयत्वेन तथापि जन्माऽयुक्तम् ,अन्यदर्शनस्यान्यविकल्पानिमित्तत्वात् , निमित्तत्वे वाऽतिप्रसङ्गात् , नीलदर्शनादपि पीतादिविकल्पापत्तेः,तदभावप्रसङ्गात् , निश्चयबलाद्धि, तद्भावसिद्धिः स चेदन्यदर्शनादप्यन्यविषयः, अप्रमाणिकाऽन्यसत्तेति विश्वस्य नीलमात्रतापत्तिः । भिन्नदर्शनविषयाः,पीतादय इति चेत् । न । तेषामनिश्चयात्मकत्वेन तथातान्नधिगतेः. न च तन्निश्चयात् तदधिगतिर्युक्ता, तस्यान्यतोऽपि भावेन तत्प्रतिबन्धासिद्धेः । स पारम्पर्येण तद्दर्शनसामर्थ्योद्भूत एव,सदाऽतद्दर्शिनोऽभावादिति चेत् । न । इत्थं सर्वत्राऽनाश्वासेनाऽसमञ्जसत्वापत्तेः, सन्निहितार्थदर्शनबलोत्पन्ननिश्चयादपि पारम्पर्येणार्थान्तरदर्शनशक्तिजत्वाऽऽरेकातः प्रवृत्त्याद्ययोगात् । समानविषययोः पुनरनयोर्भावस्तथा भवन्नपि न नो बाधायै, अक्रमेणाऽप्रवृत्तेः ; एव च ' अतीत द्यर्थगतविकल्पनापीन्द्रियज्ञानतो रूपादिग्रहणसिद्धेः ' इत्यादि यावद् 'भिन्नजातीयत्वात्' इत्येतद् व्युदस्तमवसेयम् ,अक्रमप्रवृत्तावतीतादिविकल्परूपादिग्रहणयोरस्य साफल्योपपत्तेः, अन्यथा वाङ्मात्रत्वात् ।

किञ्चेत्यादिनाऽभ्युच्चयमाह-किञ्च अनयो सविकल्पाविकल्पज्ञानयोरुदाहृतयो , भिन्नविषयत्वेन हेतुना , जातिभेदत , तथापि प्रक्रमात्-क्रमेणापि यथैकजातीययोस्तथापि, जन्मायुक्तमघटमानकम् ।कुत इत्याह—अन्यदर्शनस्य—रूपादिदर्शनस्य, अन्यविकल्पानिमित्तत्वाद्-अतीताद्यर्थगतविकल्पानिमित्तत्वात् , निमित्तत्व वाऽतिप्रसङ्गात् । एतमेवाह—नीलदर्शनादपि सकाशात् , पीतादिविकल्पापत्ते । यदि नामैव तत किमित्याह-तदभावप्रसङ्गात्-पीताद्यभावप्रसङ्गात् । एतदेव स्पष्टयति-निश्चयेत्यादिना । निश्चयबलाद् यस्मात् , तद्भावसिद्धि —पीतादिभावसिद्धि , स चेद् निश्चय , अन्यदर्शनादप्यन्यविषयो भवति , अप्रमाणिकाऽन्यसत्ता, इह तावत्प्रक्रमादन्यत् पीतादि , ततश्चाप्रमाणिका पीतादिसत्तेति कृत्वा , विश्वस्य सर्वस्य नीलमात्रतापत्ति ,यावत् किञ्चित् सत् तत्सर्वं नीलमिति पीतादिनिश्चयस्तु नीलदर्शनादेवेति न्यायोपपत्ते , भिन्नदर्शनविषया -पीतादिदर्शनविषया. , पीतादय इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि । न-नैतदेव, तेषा दर्शनानाम् , अनिश्चयात्मकत्वेन हेतुना, तथा तानधिगत पीतादिरूपतया भिन्नताऽनधिगते. । न चत्यादि । न च तन्निश्चयात्-पीतादिनिश्चयात् , तदधिगतिर्दर्शनाना तथा भिन्नताधिगतिर्युक्ता । कुत इत्याह-तस्य सामान्येन निश्चयस्य , अन्यतोऽपि-दर्शनान्तरादपि , भावेन-हेतुना , तत्प्रतिबन्धासिद्धे पीतादिदर्शनभेदेन सह पीतादिनिश्चयस्य प्रतिबन्धासिद्ध. । स पीतादिनिश्चय ,पारम्पर्येण तद्दर्शनसामर्थ्योद्भूत एव-पीतादिदर्शनसामर्थ्योद्भूत एव । कुत इत्याह—सदाऽतद्दर्शिन'—पीताद्यदर्शिन , अभावादिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—नेत्यादि । न-नैतदेवम् इत्थमेवं, सर्वत्रानाश्वासेन हेतुना । किमित्याह—असम-

असत्वापत्ते । एनामेवाह-सन्निहितार्थदर्शनबलात्पन्ननिश्च-यादपि सकाशात्, पारम्पर्येणार्थान्तरदर्शनशङ्किजत्वाऽऽरेकात -आशङ्कात कारणात्, प्रवृत्त्याद्ययोगात्, आदिशब्दात्-प्राप्तिपरिग्रह । एव तावद् भिन्नविषययो सविकल्पाविकल्पज्ञानयोर्यागपद्यमसभव्येव निदर्श्य साम्प्रतमिदमाह—समानेत्यादि । समानविषययो पुनरनयो सविकल्पाविकल्पज्ञानयोर्भाव, , तथा हेतुफलभावेन , भवन्नपि ' अहिरहि ' इत्यादौ, न नो बाधायै—नास्माक बाधार्थम् । कुत इत्याह—अक्रमणाप्रवृत्ते —अवग्रहकल्पादविकल्पादवायकल्पसविकल्पभावन क्रमेण प्रवृत्तेरित्यर्थ । एव चत्यादि । एव सति ' अतीताद्यर्थगतविकल्पनापि प्रमात्रा, इन्द्रियज्ञानतो रूपादिग्रहणसिद्ध ' इत्यादि पूर्वपक्षोक्त यावद् ' भिन्नजातीयत्वात् ' इत्यतद्, व्युदस्तमपाकृतमवसेयम् । कुत इत्याह-अक्रमप्रवृत्तौ सत्याम्, अतीतादविकल्परूपादिग्रहणग्रारस्य-पूर्वपक्षोक्तस्य, साफल्यापपत्ते अन्यथाऽक्रमप्रवृत्तिमन्तरेण वाङ्मात्रत्वादिति ।

आह-यद्यत्र क्रमः, कथं न संलक्ष्यत इति ? । उच्यते-उत्पलपत्रशतव्यतिभेदवत् कालसौक्ष्म्यात्, छद्मस्थप्रमातुरनाभोगबहुलत्वात्, अदृष्टप्रतिबन्धात्, वस्तुनोऽनेकधर्मत्वात्, यथाक्षयोपशममवबोधप्रवृत्तेः, तस्य च तत्तद्धेतुभेदतो वैचित्र्यादिति ।

आह—यद्यत्र सविकल्पाविकल्पविज्ञानद्वये, क्रम , कथ न सलक्ष्यते ? इति । उच्यते उत्पलपत्रशतव्यतिभेदवत् कालसौक्ष्म्याद् न सलक्ष्यत इति । किमतदवमित्याह—छद्मस्थप्रमातुरनाभोगबहुलत्वात् । अनाभोगबहुलत्व चादृष्टकर्मप्रतिबन्धात्, तथा, वस्तुन प्रमेयस्यानेकधर्मकत्वात्, तथा विभ्रमादिनिबन्धनत्वेन यथाक्षयोपशम यस्य यथा क्षयोपशमस्तथाऽवबोधप्रवृत्त , तस्य च क्षयोपशमस्य, तत्तद्धेतुभेदतो द्रव्यादिभेदेन, वैचित्र्यात्, क्रमा न सलक्ष्यत इति ।

आह-यदि कालसौक्ष्म्यादत्र क्रमाऽलक्षणम् । एवं तर्हि 'सरः' इत्येवमादिकयोर्वर्णयोरुच्चारणे नितरां कालसौक्ष्म्यमित्यक्रमग्रहणं स्यात् । तथाच क्रमालक्षणात् श्रुतिभेदो न भवेत्, यथा सरो रस इति । इतश्च न भवेद्-युगपदगोचरीभूतविषयेन्द्रियवतोऽविच्छेदेन सर्वोपलब्धौ क्रमपक्षेऽप्यक्रमस्यैव दर्शनात्, स हि वंशादिवादयितू-रूपं पश्यति, तदैव ततः शब्दं शृणोति, नीलोत्पलादि-गन्धं जिघ्रति, कर्पूरादे रसमास्वादयति आसनादिस्पर्शं स्पृशति, चिन्तयति च किञ्चित्, इति तत्वतोऽस्यानवरतं सर्वपरिच्छित्तिः । एवं यावदत्राप्ययुगपत्पक्षेऽपि समाश्रीयमाणे पञ्चभिर्विज्ञानैर्व्यवधानेऽपि क्रमभावि सत् तेषामेकैकं विज्ञानमविच्छिन्नमिव प्रतिभाति, तथानुभूतेः । यदैतदेवम्, तदा कथमन्यविज्ञानावृत्तौ वर्णयोर्न सकृच्छ्रुतिः, इत्यविच्छिन्नमेकघनीभूतायतवर्णाकारं दर्शनं न भवति; न च भवति तथाऽप्रतीतेः, इति यत्र क्रमस्तत्र कालसौक्ष्म्येऽप्युपलभ्यत एव । न च प्रतीतिं विहाय पदार्थतत्वव्यवस्थापनोपायः, इति यथाप्रत्ययं युगपद्विज्ञानप्रवृत्तिर्न्यायविदाऽङ्गीकर्तव्या, अन्यथोक्तवद् न्यायोच्छेदप्रसङ्गादिति ।

आह—यदि कालसौक्ष्म्यादत्र अधिकृते सविकल्पाविकल्पज्ञानद्वये, क्रमालक्षणम्, एव तर्हि ' सर ' इत्यवमादिकयोर्वर्णयो , आदिशब्दाद्—रसादिग्रह , उच्चारणे नितरा कालसौक्ष्म्यम्, अव्यवधानेनोच्चारणात्, इत्यक्रमग्रहण सरवर्णयो स्यात् । तथा चेत्यादि । तथा च सति क्रमालक्षणात् कारणात्, श्रुतिभेद -श्रवणभेदो भवेत्, यथा सरो रस इति द्विवर्णविषय । इतश्च न भवेच्छ्रुतिभेद । कुत इत्याह—युगपदित्यादि । युगपदेकदैव, गोचरीभूतविषयाणि च तानीन्द्रियाणि चेति विग्रह , तान्यस्य विद्यन्त इति तद्वान्, तस्याऽविच्छेदेन प्रबन्धवृत्त्या, सर्वेषा प्रक्रमाद्विषयाणामुपलब्धि , सर्वोपलब्धि , अस्या सर्वोपलब्धौ सत्याम् । किमित्याह—क्रमपक्षेऽपि विज्ञानविषय, अक्रमस्यैव दर्शनात् एतदेवाक्रमदर्शनमाह—स हीत्यादिना । सहि युगपद्गोचरीभूतविषयेन्द्रियवान्, वंशादिवादयितु रूप पश्यति, तदैव तत वंशादिवादयितु सकाशात्, शब्द शृणोति, तथा, नीलोत्पलादिगन्ध जिघ्रति, तथा, कर्पूरादे रसमास्वादयति, एवमासनादिस्पर्श स्पृशति, चिन्तयति च किञ्चिन्मनसा, इत्यव, तत्त्वतोऽस्य युगपद्गोचरीभूतविषयेन्द्रियवत प्रमातु । किमित्याह—अनवरत सर्वपरिच्छित्ति अनवरतसर्वपरिच्छित्तिरेव, युगपदेवेन्द्रियविषयसबन्धसिद्धे । एव तत्त्वव्यवस्थिते सति, यावदत्रापि युगपदनुभवेऽपि तात्त्विक, अयुगपत्पक्षेऽपि समाश्रीयमाण किमित्याह पञ्चभिर्विज्ञानैर्व्यवधानेऽपि सति अधिकृतन्यायेन, क्रमभावि सद् भवत्, तेषां षण्णा विज्ञानानाम्, एकैक विज्ञानं शब्दादिगोचरादि, अविच्छिन्नमिव—युगपदिव, प्रतिभाति । कुत इत्याह—तथानुभूत - अविच्छेदेनानुभूते । प्रकृतयोजनामाह-यदेत्यादि । यदैतदेवमनन्तरोदितम्, तदा कथमन्यविज्ञानावृत्तावपान्तराले, वर्णयो सरादिरूपयो , न सकृच्छ्रुतिर्न युगपच्छ्रवणमिति । एतदेवाह-अविच्छिन्नम्-एकदैव एकघनीभूतश्चासावायतवर्णश्चेति विग्रह , तदाकार दर्शनं न भवति । स्यादेतद् भवत्येव, इत्याशङ्कानिरासार्थमाह-न च भवति । कुत इत्याह--तथाऽप्रतीत । इत्येव, यत्र क्रमस्तत्र कालसौक्ष्म्येऽप्युपलभ्यत एव यथाऽधिकृतवर्णयो । न च प्रतीतिं विहाय-परित्यज्य, पदार्थतत्त्वव्यवस्थापनोपाय , इत्येव, यथाप्रत्यय--यथानुभव, युगपद्विज्ञानप्रवृत्ति षडपेक्षया प्रस्तुतद्वयापेक्षया वा, न्यायविदा प्रमात्रा, अङ्गीकर्तव्या, अन्यथैवमनभ्युपगमे, उक्तवद् यथोक्त तथा न्यायोच्छेदप्रसङ्गात् प्रतीतिबाधेन न्यायानुपपत्तेस्तस्यापि प्रतिबीजत्वादित्यभिप्राय इति ।

अत्रोच्यते-यत्किञ्चिदेतत्, वर्णयोः सावयवत्वेनोक्तदोषानुपपत्तेः, सराऽऽदयो हि वर्णाः सावयवत्वेनानेकक्षणलब्धवृत्तयः, तथोपलब्धितस्तत्तत्स्वभावत्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, न क्षणिकज्ञानग्राह्याः, तस्य परमाणुव्य-

तिक्रान्तिमात्रत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् , तदनुभवस्य तत्त्वेनैवार्वाग्दर्शिनाऽनुपलक्षणात् , तथाऽप्रतीतेः इति पूर्ववर्णज्ञानेनोत्तरवर्णज्ञानस्य मिश्रणाभावात् , उभयोः प्रदीर्घस्थूरोपयोगरूपत्वात् ; तथा, आलम्बनजातिभेदात् , तत्तत्स्वाभाव्यात् , तथाक्षयोपशमयोगात् , दृढानुभवसिद्धेः, अविगानेन तथावेदनात् कोटिसङ्गस्याप्रयोजकत्वात् , तद्वीर्यतिरस्करणात् , इत्थमपि तथापादनेऽतिप्रसङ्गात् , नीलपीतज्ञानयोरपि तद्भावेन क्वचिन्मिश्रणप्रसङ्गात् । इति कथ सकारादाविवाविच्छिन्नमेकधर्माभूतायतवर्णाकारं दर्शनं भवेत् ? । सकारादौ तु कालादिभेदेऽपि प्रभूततरधर्मप्रत्यासत्तेर्भवति , तथानुभवादिति । एतेनाऽलातचक्रादिदर्शनं प्रत्युक्तम् , प्रत्यवयव प्रदीर्घस्थूरोपयोगादिविपर्ययात् , अन्यथा तत्रापि तथादर्शनानुपपत्तेः ।

अत्रोच्यते—यत्किञ्चिदेतत् , असारमित्यर्थः । कुत इत्याह-वर्णयो -स-राऽऽदिलक्षणया ,सावयवत्वेन हेतुना, उक्तदोषानुपपत्त । एतदेव प्रकटयति—सरादय इत्यादिना । सरादयो हि वर्णौ सावयवत्वेन जातिभेदेन , अनेकलक्षणलब्धवृत्तयो वर्तन्ते । कुत इत्याह—तथोपलब्धित अनेकक्षणवृत्तित्वेनोपलब्ध , उपलब्धिश्च तत्तत्स्वभावत्वात् तयोरुपलब्धवर्णयोस्तत्स्वभावत्वात् अनेकक्षणवृत्तिनोपलब्धिस्वभावात् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथा तदनुपपत्तेः एवमनभ्युपगमे, वर्णोपलब्ध्ययोगादित्यर्थ । यत एवम् , अतो न क्षणिकज्ञानग्राह्या । कुत इत्याह—तस्य क्षणस्य, परमाणुमात्रव्यतिक्रान्तिमात्रत्वेन परमाणुव्यतिक्रान्तिकाल एक क्षणो मत इति न्यायेनाऽत्यन्तसूक्ष्मत्वात् । तदनुभवस्य—क्षणानुभवस्य, तत्त्वनैव—क्षणानुभवत्वेनैव , अर्वाग्दर्शिना प्रमात्रा, अनुपलक्षणात् , अनुपलक्षण च तथा तत्त्वेनैवाऽप्रतीते । इत्यत्र पूर्ववर्णज्ञानेन—सकारादिज्ञानेन, उत्तरवर्णज्ञानस्य—रेफादिज्ञानस्य , मिश्रणाऽभावात् कारणात् , कथ सकारादाविवाविच्छिन्नमेकघनीभूतायतवर्णाकार दर्शन भवेदिति योग । मिश्रणाभावश्च उभयोर्ज्ञानयो सकारादिगोचरयो , प्रदीर्घस्थूरोपयोगरूपत्वात् तथालम्बनजातिभेदात् , भिन्नजातीयौ सकाररेफाविति कृत्वा , तथा तत्तत्स्वाभाव्यात् तयोर्वर्णोपयोगयोस्तत्स्वाभाव्याद्-मिश्रणस्वाभाव्यात् । एतच्च तथाक्षयोपशमयोगात् तेन मिश्रणाभावज्ञानजनकत्वप्रकारेण , क्षयोपशमयोगात् । एतद्योगश्च दृढानुभवसिद्धे , इयमप्यविगानेन तथावेदनाद् दृढानुभवरूपेण वेदनात् । कोटिसङ्गस्य वर्णज्ञानसम्बन्धिन , प्रयोजकत्वात् । प्रभूततराऽसङ्गेन तद्वीर्यतिरस्करणात् तयोर्वर्णज्ञानयोर्वीर्य प्रदीर्घस्थूरोपयोगलक्षण सामर्थ्य तेन तिरस्करणात् कोटिसङ्गस्य । इत्थमप्येवमपि कोटिसङ्गस्य तद्वीर्यतिरस्करणेऽपि , तदापादने—प्रक्रमाद् मिश्रणापादने अतिप्रसङ्गात् । एतमेवाह—नीलपीतज्ञानयोरपि तद्भावेन-कोटिसङ्गभावेन, क्वचिच्चित्रपटयादौ, मिश्रणप्रसङ्गात् नचैतदेवम् , इत्येव, कथ सकारादाविव सजातीयव्यक्तिरूपम् अविच्छिन्नमेकदैव एकघनीभूतायतवर्णाकार दर्शन भवेत् नैव भवति , निमित्ताभावात् । सकारादौ तु सजातीये तथैकावयवित्वेन कालादिभेदेऽपि , आदिशब्दादजातिग्रह । प्रभूततरधर्मप्रत्यासत्तेस्तथैकारम्भकत्वेन भवत्येकघनीभूतायतवर्णाकारदर्शनम् । कुत इत्याह—तथानुभवात् । एकघनीभूतायतवर्णाकारदर्शनत्वेनाऽनुभवादिति । एतेनानन्तरोदितेन, अलातचक्रदर्शन प्रत्युक्तम् । कथमित्याह—प्रत्यवयवम् अवयवमवयव प्रति अलातचक्रसम्बन्धिन, प्रदीर्घस्थूरोपयोगादिविपर्ययात् अप्रदीर्घसूक्ष्मोपयोगभावात् , एव च तत्र भवति तन्मिश्रणमित्यर्थ । अन्यथैवमनभ्युपगमे , तत्राप्यलातचक्रे , तथादर्शनानुपपत्ते प्रत्यवयव प्रदीर्घस्थूरोपयोगभावेन तन्मिश्रणाभावनेति भाव ।

न चैवं सर्वक्रमोपलम्भनिबन्धनं सविकल्पाविकल्पयोः, अविकल्पे क्षणिकत्वेन जात्यादिभेदेऽपीहादेस्तदितरवैकल्यादिति । या च युगपद्गोचरीभूतविषयेन्द्रियवतोऽविच्छेदेन सर्वोपलब्धिरुक्ता, साऽसिद्धा,द्रव्येन्द्रियविषययोगेऽप्यर्वाग्दर्शिनः प्रतिबन्धकसामर्थ्येन तावतां विज्ञानानामेकदाऽनुदयात् , तथाऽननुभूतेः, प्रतीत्यभावात् , युक्त्यनुपपत्तेः, उपादानायोगात् , एकोपादानतोऽनेकासिद्धेः, भिन्नोपादानत्वे तदत्यन्तभेदेनानुसन्धानायोगात् , अस्य चानुभवसिद्धत्वात् । एव च क्रमपक्षेऽप्यक्रमस्यैव दर्शनादित्ययुक्तम् , तथाननुभवात् , एकदैकज्ञानसंवेदनात् , कालसौक्ष्म्याविभ्रमतस्तथाऽप्रतीतेः ।

प्रकृतयोजनायाह—न चैव यथाधिकृतवर्णयो , सर्व-निरवशेष सावयवत्वादि , क्रमोपलम्भनिबन्धनम् । कयोरित्याह—सविकल्पाविकल्पयो प्रस्तुतविज्ञानयो । कुत इत्याह—अविकल्प क्षणिकत्वेन अवग्रहस्य क्षणिकत्वात् । जात्यादिभेदेऽपीहादे , सविकल्पत्वेन आदिशब्दात्—प्रतिभासग्रह , तदितरवैकल्यात् प्रदीर्घस्थूरोपयोगरूपवैकल्यादिति । या चेत्यादि । या च युगपद्गोचरीभूतविषयेन्द्रियवत प्रमातु , अविच्छेदेन सर्वोपलब्धिरुक्ता पूर्वपक्षग्रन्थे , साऽसिद्धा । कुत इत्याह -द्रव्येन्द्रियविषययोगेऽपि निर्वृत्त्युपकरणरसादिसम्बन्धेऽपि , अर्वाग्दर्शिन प्रमातु प्रतिबन्धकसामर्थ्येन हेतुना कर्मसामर्थ्येन , तावता विज्ञानाना षण्णाम् , एकदैकस्मिन् काले , अनुदयात्-अनु पादात् , अनुदयश्च तथाननुभूते एकदाभावेनाननुभूते । अननुभूतिश्च प्रतीत्यभावात् । प्रतीत्यभावश्च युक्त्यनुपपत्ते । युक्त्यनुपपत्तिश्च उपादानायोगात् । उपादानायोगश्च एकोपादानतोऽनेकासिद्ध स्वत परतश्च । भिन्नोपादानत्वे तेषा षण्णामत्यन्तभेदेन सन्तानान्तरवदनुसन्धानायोगात् ' मया रूप दृष्ट , शब्द श्रुत ' इत्यनुसन्धानायोगात् । अस्य चानुसन्धानस्यानुभवसिद्धत्वात् । यदि नामैवं तत किमित्याह—एव च ' क्रमपक्षेऽप्यक्रमस्यैव दर्शनात् ' इत्ययुक्त पूर्वपक्षोक्तम् । कुत इत्याह-तथाननुभवात् । अक्रमदर्शनेनाऽननुभवात् । अननुभवश्च एकदैकज्ञान-

संवेदनात् इति कल्पनान्तरबाधिका युक्ति । अत एवाह—कालसौक्ष्म्याद्विभ्रमत कारणात् तथाऽप्रतीते—एकैकज्ञानसंवेदनत्वेनाऽप्रतीते ,विभ्रमाद् युगपत्प्रवृत्तेरित्यर्थ ।

किञ्च-कुतोऽयममीषामत्यन्तभेदे युगपत्सर्वानुभव इत्यवगमः ?, न तेभ्य एव , प्रत्यर्थनियतत्वात् इतरेतरानवगमात् , अवगमे स्वरूपहानिप्रसङ्गात् , ज्ञानान्तरालम्बनत्वापत्तेः, तस्यापि चायोगात् , युगपद्भावात् , प्रतिबन्धविरहात् , इतरेतरालम्बनत्वानुपपत्तेः , युक्तिभिरयोगात् ,स्वभावभेदप्रसङ्गात् , तथा च तदयोगादिति । न चान्यतः, एकस्य तदालम्बनत्वाभावात् , तेषां भिन्नजातीयत्वात् । अत एवैकाकरणादतदुत्पन्नात् तत्परिच्छित्त्यसिद्धेः , तदाकारत्वायोगात् ,योगेऽपि मेचकरूपतापत्तेः , तत्सारूप्याभावात् , तेषामसङ्कीर्णत्वात् , एवमप्यवगमेऽतिप्रसङ्गात् , तत एव सर्वार्थावगमापत्तेः , तथाऽनुभवाभावात् ,इत्यनवगताभिधानमेतद् । यदुत-'युगपत्सर्वानुभवः' इति । चित्रज्ञानवत्परामर्शाविकल्पात् तदवगम इति चेत् । न । अस्याप्ययोगात् । तथानुभवसिद्धत्वात् कथमयोग इति चेत् स्वकृतान्तप्रकोपात् । कथमत्र तत्प्रकोप इति चेत् । यथोक्तं प्राक् । परामर्शविकल्पोऽन्य एवेति चेत् । न । ततस्तदवगम इति यत्किञ्चिदेतत् । क्रमानुभवोऽपि कथं गम्यते ? इति चेत् । अन्वयिन्यात्मनि सुखेनैव , तस्यैव तथाभावात् , चित्रस्वभावत्वात् , बोधान्वयोपपत्तेः, तदावरणविगमात् , क्रमानुभवाविरोधात् , तथामनोवृत्तेः । इति न युगपत्सर्वथा सविकल्पाविकल्पज्ञानभावः ।

दूषणान्तरमाह—किञ्चेत्यादिना । किञ्चायमपरो दोष —कुतोऽयममीषा षएणा विज्ञानानाम् , अत्यन्तभेदे सति, युगपत्सर्वानुभव इत्येवभूत , अवगम —परिच्छेद । न तेभ्य एव षड्भ्यो विज्ञानेभ्य । कुत इत्याह—प्रत्यर्थनियतत्वात् तेषाम् ,तथाहि-रूपादिविषयत्वेन नियतानि तानि । यदि नामैव तत किमित्याह—इतरेतरानवगमात् । न रूपज्ञाने रसादिज्ञानमवगम्यते, नापि तैस्तत् , इतीतरेतरानवगम । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अवगमे स्वरूपहानिप्रसङ्गात् । यदैव रूपज्ञान रसादिज्ञानान्यवैति तदैव तदालम्बनत्वात् तदाकारतया रूपज्ञानता परित्यज्यान्यथा तदवगम , एव रसादिज्ञानेष्वपि योजनीयम् ,इत्यवगमे स्वरूपहानिप्रसङ्ग । एतदेवाह—ज्ञानान्तरालम्बनत्वापत्तेः न ह्येतदालम्बन तदवगमयतीति भाव । यदि नामैव तत किमित्याह—तस्यापि चायोगात् तस्यापि च ज्ञानान्तरालम्बनत्वस्य , अयोगात् । अयोगश्च युगपद्भावात् । रूपरसादिज्ञानाना युगपद्भाव दोषमाह—प्रतिबन्धविरहात् तादात्म्यतदुत्पत्त्ययोगेन । दोषान्तरमाह-इतरेतरालम्बनत्वानुपपत्तेः रूपज्ञानस्य रसान्तरालम्बनत्वानुपपत्ते , रसादिज्ञानस्य च रूपज्ञानान्तरालम्बनत्वानुपपत्ते । अनुपपत्तिश्च युक्तिभिरयोगात् । युक्त्ययोगश्च स्वभावभेदप्रसङ्गात् । रूपज्ञान हि रसादिज्ञानान्तरालम्बनमालम्ब्य च । न चैतदुभय स्वभावाभेदे इति स्वभावभेद । यदि नामैव तत किमित्याह—तथा च तदयोगादिति । स्वभावभेदे च रूपादिज्ञानायोगात् तत्तस्तद्व्यतिरिक्तेतराविकल्पद्वारेण, इति 'न तेभ्य एवाऽमीषा युगपत्सर्वानुभव' इत्यवगम , इत्येतत् स्थितम् । अन्यतो भविष्यतीत्याशङ्कापनोदायाह—न चान्यत इत्यादि । न चान्यतोऽमीषा युगपत्सर्वानुभव इत्यवगम । कुत इत्याह—एकस्येत्यादि । एकस्यान्यस्य, तदालम्बनत्वाभावात अधिकृतषड्विज्ञानालम्बनत्वाभावात् । अभावश्च तेषा भिन्नजातीयत्वात् षएणा विज्ञानानाम् । यदि नामैव तत किमित्याह—अत एवैककारणात् । न हि भिन्नजातीया रूपादय एक पृथगजनज्ञान कुर्वन्ति । न चैतदुत्पन्न तत्परिच्छेदकमित्येतदाह—अतदुत्पन्नादित्यादि । तेभ्य षड्भ्यो विज्ञानेभ्य , उत्पन्न तदुत्पन्न , न तदुत्पन्नमतदुत्पन्न तस्मात् एकस्मादिति प्रक्रम । तत्परिच्छित्त्यसिद्धे षड्ज्ञानपरिच्छित्त्यसिद्ध असिद्धिश्च तदाकारत्वायोगात् । उपचयमाह-योगेऽपि कथञ्चित् , तदाकारत्वस्य मेचकरूपतापत्तेरधिकृतग्राहकज्ञानस्य । यदि नामैव तत किमित्याह-तत्सारूप्याभावात् । तेषां षड्ज्ञाने षड्भि सारूप्याभावत् , मेचकरूपस्य ग्राहकज्ञानस्य । अभावश्च तेषामसङ्कीर्णत्वात ज्ञेयज्ञानानाम् । न च सारूप्याभावे तदवगमो न्याय्य इत्येतदाह-एवमपीत्यादि । एवमपि सारूप्याभावेऽपि ज्ञानक्षयस्यावगमेऽभ्युपगम्यमाने अतिप्रसङ्गात् । अतिप्रसङ्गश्च तत एव सर्वार्थावगमानुभवाच्च, इत्येवम् , अनवगताभिधानमेतत् पूर्वपक्षवचन, यदुत 'युगपत्सर्वानुभव ' उक्तवत्तद्यौगपद्याज्ञानादिति । चित्रज्ञानवदित्यादि । चित्रज्ञानवदिति निदर्शनम् , यथा चित्रज्ञाने सामर्थ्याच्चित्रावगम , तथा परामर्शविकल्पात्-षड्ज्ञानगतात् , तदवगम ; प्रक्रमादमीषा युगपत्सर्वानुभवावगम इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—नाऽस्याऽप्ययोगात् चित्रज्ञानस्य । तथेत्यादि । तथा चित्रज्ञानत्वेनानुभवसिद्धत्वात् कारणात् , कथमयोग इति चेत् चित्रज्ञानस्य । एतदाशङ्क्याह—स्वेत्यादि । स्वकृतान्तप्रकोपात्-स्वसिद्धान्तविरोधादयोग । कथमत्र तथानुभवसिद्धौ , तत्प्रकोप इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—यथोक्त प्राक्-पूर्वम् 'एकस्यानेकालम्बनत्वाभावात् ,इत्यादिना परामर्शविकल्पाऽनन्तरप्रस्तुत ,अन्य एव तथाविधानुभवनिमित्तोन षड्ज्ञानगत इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न तत् , परामर्शविकल्पादन्यस्मात् , तदवगम प्रक्रमादमीषा युगपत्सर्वानुभवावगम , इत्येव. यत्किञ्चिदेतदनन्तरादितम् ; सर्वमेवासारमित्यर्थ । क्रमानुभवोऽपि रूपादिज्ञानगत इति प्रक्रम , कथं गम्यत इति चेत् , तत्क्रमग्राह्यान्यद् विज्ञानान्तरं न विद्यत एवेत्यभिप्राय ।एतदाशङ्क्याह-अन्वयिन्यात्मनि सुखेनैव गम्यते, एतदेवाह-तस्यैव प्रक्रमाद्रूपादिज्ञानानुभवितुरात्मन , तथाभावाद्-रसादिज्ञानरूपेण भावात् ,तत्तथाभावश्च चित्रस्वभावात् ;अनुवृत्तिव्यावृत्तिस्वभावत्वादित्यर्थ । एतच्च बोधान्वयोपपत्ते', न व्यावृत्तिमन्तरेणान्वय इत्युपपत्ति । युक्त्यन्तरमाह-तदावरणविगमात्-क्रमानुभवज्ञानावरणविगमात् । न चायमसिद्ध इत्याह-क्रमानुभवाविरोधात् कात्स्न्यसाकल्येने-

स्यर्थ । अविरोधश्च तथामनावृत्ते युगपज्ज्ञानानुपपत्तित्वेन मनावृत्ते कारणात् । प्रक्रान्तोपसंहारमाह--इति न युगप दित्यादिना । इत्यवं. न युगपत्सविकल्पाविकल्पज्ञानभाव ।

परमाप्तवचनाविरुद्धश्चायम्, "अस्थानमेतम्, यद् द्वे चित्ते युगपदुत्पद्येयाताम्" इति वचनप्रामाण्यात् । अन्यार्थमेतदिति चेत् । कोऽस्यार्थ इति वाच्यम् । भिन्नजातीयेनेति चेत् । न । अधिकृतज्ञानयोरपि तत्त्वात् । भिन्नालम्बनेनेति चेत् । न । तयोरपि त्वन्मते भावात् । कथं पुनर्भाव इति चेत् । रसादिगतचित्तस्यापि रूपदर्शनाभ्युपगमादिति । न चाविकल्पकेनेति, पञ्चानां प्ररूपणात् । न चात एव न द्वे, छलमात्रत्वात् । न चैहैव न्याय्यो भरः, अस्थानप्रयासत्वात् । न च नास्थानप्रयासः, द्वयोरुपलक्षणत्वात्, अन्यथा यत्र पञ्च न तत्र द्वे इत्यतिकौशलमाप्तस्य, त्र्यादीनामपि प्रतिषेधापत्तेः ।

उपचयमाह-परमाप्तवचनाविरुद्धश्चाय परमाप्तो-भगवान् वृद्धस्तद्वचनविरुद्धश्च, अय युगपत्सविकल्पाविकल्पज्ञानभाव । एतदेवाह-अस्थानमित्यादिना । अस्थानमिति-एतन्न न्यायस्थान यद् द्वे चित्ते द्वे ज्ञान, युगपदेकदा,उत्पद्येयाताम्, इत्येव वचनप्रामाण्यात् कारणात् परमाप्तवचनाविरुद्ध इति । अन्यार्थमेतत् परमाप्तवचनमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कोऽस्य परमाप्तवचनस्यार्थ इति वाच्यम् । भिन्नजातीये न द्वे चित्ते युगपदुत्पद्येयातामिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न, अधिकृतज्ञानयोरपि-सविकल्पाविकल्पयो , तत्त्वात्-भिन्नजातीयत्वात् । भिन्नालम्बन न द्वे चित्त युगपदुत्पद्येयातामिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न । तयोरपि भिन्नालम्बनयोरपि, त्वन्मते-त्वत्पक्षे, भावात् । कथ पुनर्भावो भिन्नालम्बनयोर्मत्पक्षे, इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-रसादिगतचित्तस्यापि प्रमातु , रूपदर्शनाभ्युपगमात् । अभ्युपगमश्च " अतीताद्यर्थगतविकल्पेनापि रूपादिग्रहणसिद्ध " इति वचनात् । न चाविकल्पकेनेति द्वे चित्ते युगपदुत्पद्येयातामिति । कुत इत्याह--पञ्चाना प्ररूपणात् । स हि वशादियादयितु रूप पश्यतीत्यादिना ग्रन्थन, नचात एव--पञ्चप्ररूपणादेव, न द्वे । कुत इत्याह-छलमात्रत्वात् । यत्र पञ्च तत्र द्वे अपि भवत इति कृत्वा । न चेहैव प्रक्रमाच्छलादौ, न्याय्यो भरस्तथाविधाऽऽस्थारूप । कुत इत्याह--अस्थानप्रयासत्वात् । न च नास्थानप्रयास एष, किन्त्वस्थानप्रयास एव । कुत इत्याह-द्वयोरुपलक्षणत्वात् पञ्चादीनाम् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह--अन्यथा उपलक्षणत्वानभ्युपगमे, यत्र पञ्च न तत्र द्वे इत्यतिकौशलमाप्तस्य, इत्युपहासवचनम् । अत एव आह-त्र्यादीनामपि प्रतिषेधापत्त कारणात् ।

स्यादेतत्, अलमनेन वाग्जालेन, सविकल्पेनोत्पद्येते इति वचनार्थात् । न, अत्र प्रमाणाभावात्, तद्विवक्षाया अत्यक्षत्वात् बाधकवचनाभावात्, भावेऽपि तदर्थनिश्चयायोगात्, विनेयानुगुण्यतोऽन्यथापि तद्वचनप्रवृत्तेः । साऽऽभिप्रायिक्येवेति चेत्, कस्तस्याभिप्राय इति क एतद्वेद ?। यो युक्तिबाधितो न स स इति चेत् । कः पुनरसौ भवतोऽभिप्रेतः ?। विकल्पद्वयायुगपद्भाव इति चेत् । का खल्वन्यथा युक्तिबाधा ? इति कथनीयम् । तथानुभव एवेति चेत् । सोऽविकल्पकद्वयेऽपि तुल्य एवेत्युक्तम् । न च विकल्पयोरसदंशानुवेधतश्चित्ततैव युक्ता । न च तत्स्वसंविदो वस्तुत्वेनायमनपराधः, तत्तद्व्यतिरिक्तेतरविकल्पदोषापत्तेः अन्यथा तदयोगात् । इति यत्किञ्चिदेतत् । अतः सामान्येनैवोभयचित्तप्रतिषेधोपपत्तेः, आप्तवचनप्रामाण्यात्, तथानुभवभावतः सिद्धमिन्द्रियद्वारानुसार्येव विज्ञानमाविष्टाभिलापम् ' अहिरहिः ' इत्येवमादि ।

स्यादेतदलमनेन वाग्जालेनान्तरोदितेन, सविकल्पे न उत्पद्येते द्वे चित्ते युगपदिति वचनार्थात्, कारणात् अलमनेन । एतदाशङ्क्याह-न अत्र वचनार्थे प्रमाणाभावात् । अभावश्च तद्विवक्षाया अत्यक्षत्वात्--अतीत्याक्षमिन्द्रिय वर्तत इत्यत्यक्षा तद्भावस्तस्मात् परोक्षत्वादित्यर्थ । अत्यक्षापि वचनान्तरावसेया भविष्यतीत्याह--बाधकवचनाभावात् । अविकल्पयौगपद्याभिधायि बाधकं वचनम्, अत्र न च तदस्तीति गर्भ । उपचयमाह-भावेऽपीत्यादिना । भावेऽपि बाधकवचनस्य ' पञ्च बाह्यविज्ञानानि भिक्षव ! युगपदुत्पद्यन्त ' इत्यादि । किमित्याह-तदर्थनिश्चयायोगात् । अविकल्पज्ञानाना युगपद्भावस्तदर्थस्तन्निश्चयायोगात् , अयोगश्च विनेयानुगुण्यत -शिष्यानुगुण्यन , अन्यथापि श्रौत शब्दार्थं विहायाऽपि तद्वचनप्रवृत्ते -आप्तवचनप्रवृत्ते ,ब्राह्मणमृतजायाऽमृतवचनवत् । सेत्यादि । सा तद्वचनप्रवृत्ति , आभिप्रायिक्येव अभिप्रायेण निर्वृत्ता आभिप्रायिकी अभिप्रायस्तथार्थदर्शनमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कस्तस्य आप्तस्याऽभिप्राय अर्थयाथात्म्यमधिकृत्य किमविकल्पयौगपद्यमेव, उत विकल्पयौगपद्यमिति ?। क एतद्वेद—क एतज्जानाति ?, न ह्यसौ पृथग्जनप्रज्ञाविषय इत्यर्थ । य इत्यादि । योऽभिप्रायो युक्तिबाधितो—युक्तिविरहित , न स स इति-नासौ तदभिप्राय , अर्थयाथात्म्यमधिकृत्येति प्रक्रम , इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—क पुनरसौ अभिप्राय , भवतोऽभिप्रेत ?। विकल्पत्यादि । विकल्पद्वयायुगपद्भावोऽभिप्राय ' अस्थानमेतत् ' इत्यादिसूत्र इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—का खल्वन्यथा विकल्पद्वययुगपद्भाव , युक्तिबाधा ?, इत्येतत् कथनीयम् । तथा विकल्पद्वययौगपद्येन, अनुभव एव युक्तिबाधेति चेत् । एतदाशङ्क्याह-सोऽविकल्पद्वयेऽपि यौगपद्येनाऽननुभव , तुल्य एवत्युक्त प्राक् । किंच-कुतोऽयममीषामत्यन्तभेद युगपत् सर्वानुभव इत्यवगम ?, इत्यादिना सूत्रेण । उपचयमाह—न चेत्यादिना । न च विकल्पयोरसदशानुवेधत कारणात्, अविद्यमानप्रतिभासित्वाभ्युपगमेन , चित्ततैव युक्ता , यदसत्प्रतिभासि तदसदेवेति भावनीयम् । पराभिप्रायमाह—न चेत्यादिना । न च तत् स्वसंविदो विकल्पस्य स्वसंविद , वस्तुत्वेन हेतुना , अयमसदंशानुवेधतश्चित्तताऽयोगलक्षण , अनपराधोऽदोषो न च । कुत इत्याह-तत्तद्व्यतिरिक्तेतरविकल्पदोषापत्ते तस्या स्वसंवि-

दस्तद्व्यतिरिक्तेतरविकल्पदोषापत्ते -असदशव्यतिरिक्ताव्य
तिरिक्तविकल्पदोषप्रसङ्गात्—सा हि स्वसंविदसदशाद् वि
कल्पानुवेधकाद् व्यतिरिक्ता वा स्यादव्यतिरिक्ता वा ? ।
व्यतिरिक्तत्वे तस्येति सङ्गायोग । अव्यतिरिक्तत्वे तस्यापि
वस्तुता ,स्वसंविदो वाऽवस्तुतेत्यादि । अन्यथैवमनभ्युपग-
मे, तदयोगात्-तत्स्वसंविदोऽयोगात् ,तथाहि-यदि सा ततो
न व्यतिरिक्ता , नाप्यव्यतिरिक्ता, न विकल्प एवेति कुतस्त-
त्स्वसंवित् ? इत्यालोचनीयम् । इत्येव , यत्किञ्चिदसारमतद्
यदुत-' तत्स्वसंविदो वस्तुत्वेनायमनपराध ' इति । अपा
न्तरालपूर्वपक्षमधिकृत्योपसंहारमाह—अत इत्यादिना । अ-
तोऽस्मात् कारणात् , सामान्येनैवोभयचित्तप्रतिषेधापप
त्ते ,। प्रक्रमादधिकृतसूत्रे ' अस्थानमेतत्-' इत्यादौ सविक-
ल्पाविकल्पाभयचित्तप्रतिषेधोपपत्ते । किमित्याह-आप्तवच
नप्रामाण्यात् कारणात् । तथा , अनुभवभावत एकचित्तरू
पत्वेनानुभवभावत ,सिद्ध—प्रतिष्ठितम् । किमित्याह-इन्द्रि-
यद्वारानुसार्येव विज्ञानम् , ईहादिक्रमेणाऽऽविष्टाभिलापम्
' अहिरहि ' इत्येवमादि । आदिशब्दात्तदन्यैवविधपरिग्रह ,
तदपि सिद्धमित्यर्थ ।

न चेदं नेन्द्रियनिमित्तं, तद्भावभावित्वानुविधानात् ,अ-
न्धादेरनुत्पत्तेः । इन्द्रियादविकल्पजन्म तत इदमिति तद-
नुत्पत्तिरिति चेत् । न । आद्यविद्युत्संपातादौ तद्भावेऽपि
तदभावात् । स मानसाभावतोऽभावो नाक्षव्यापाराभावत
इत्यतोऽदोष इति चेत् । नात्र किञ्चिदुभयसिद्धं प्रमाणा-
त् । इति यत् किञ्चिदेतत् । तथाविधविकल्पानुत्पत्तिरेव प्र-
माणमिति चेत् । न । अस्या एव विवादगोचरापन्नत्वा-
त् । अत एवैतन्निर्णीतेरयमदोष इति चेत् । न। चक्षुर्व्या-
पाराभावेऽप्यस्याः समानत्वादिति ।

इहैवोपचयमभिधातुमाह-न चेत्यादि। न चेद नेन्द्रियनिमित्त
किं तर्हि, इन्द्रियनिमित्तमेव । कुत इत्याह-तद्भावभावित्वा
नुविधानात् इन्द्रियभावभावित्वानुकरणात् । तदेवाह-अ-
न्धादेरनुत्पत्ते ।आदिशब्दाद्-अव्यापृतेन्द्रियग्रह ।इन्द्रि यादि
त्यादि।इन्द्रियात् सकाशात् ,अविकल्पजन्मा-अविकल्पोत्पा
द,, ततोऽविकल्पात् , इद विज्ञानमाविष्टाभिलापम् , इत्येव
तदनुत्पत्तिरन्धादर्विवक्षिताविज्ञानानुत्पत्तिरिति चेत् । ए-
तदाशङ्क्याह-आद्यविद्युत्संपातादौ । आदिशब्दात्—तदन्या
द्भुतदर्शनग्रह । तद्भावेऽपि-इन्द्रियादाविकल्पजन्मभावेऽपि
तदभावात्—आविष्टाभिलापविज्ञानाभावात् । स मानसा-
भावत, स्वविषयानन्तरविषयसहकारीन्द्रियज्ञानजनितमान
साभावेन, अभाव , आविष्टाभिलापविज्ञानाभाव, । नाक्ष-
व्यापाराभावतो-नेन्द्रियव्यापाराभावेन, इत्यतोऽस्मात् का-
रणात्, अदोष ' आद्यविद्युत्संपातादौ तद्भावेऽपि तदभा-
वात् ' इत्ययमनपराध इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—नात्र 'स
मानसाभावत,' इत्यादौ किञ्चिदुभयसिद्धं वादिप्रतिवा-
दिप्रतिष्ठितम् , प्रमाणमक्षव्यापारापोहेन मानसनिबन्धनत्व-
व्यवस्थापकम् , इत्येव, यत्किञ्चिदेतदसारमित्यर्थ, । तथावि-
धेत्यादि ।तथाविधविकल्पानुत्पत्तिरेवाविष्टाभिलापविज्ञाना-
नुत्पत्तिरेवेत्यर्थ । प्रमाणमक्षव्यापाराभावेन मानसनिब-
न्धनत्वव्यवस्थापकमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—न ।
अस्या एव तथाविधविकल्पानुत्पत्तेरेव , विवादगोच-
रापन्नत्वात् विप्रतिपत्तिविषयत्वादिति योऽर्थ । अत
एवेत्यादि । अत एव तथाविधविकल्पानुत्पत्तेरेव स-
काशात् , एतन्निर्णीते ' स मानसाभावतोऽभावो नाक्ष-
व्यापाराभावत ' इत्येतन्निश्चयात् कारणात् , अयमनन्त-
रोदित ' न, अस्या एव विवादगोचरापन्नत्वात् ' इत्यदो-
षोऽनपराध इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न, चक्षुर्व्यापारा-
भावेऽप्यस्या , अत एव तन्निर्णीते , समानत्वात् —तुल्यत्वा-
दिति । तथाहि—अत एव तथाविधविकल्पानुपपत्तेरेव स-
काशात् , एतन्निर्णीते सोऽक्षव्यापाराभावतोऽभावो न-
मानसाभावत इत्येतन्निश्चयात् कारणात् , इत्यपि वक्तु श-
क्यत्वात् तुल्यत्वमिति भावनीयम् ।

किञ्च-इदमपि मानसं तद्विषयमात्रग्राहकत्वेन न तद्भि-
न्नशक्तिकमिति । किञ्चानेन, निरंशैकस्वभावत्वाच्च वस्तु-
नोऽनुभवोऽपि न पटीयानपटीयांश्च युज्यते अत्यन्ताऽसत
उत्पादेन सर्वथा हेत्वनन्वयतोऽभ्यासवासने च; अन्यथा-
ऽसंपूर्णवस्तुग्रहणमपि स्यात् , तथा च न निरंशैकस्व-
भावमेवैतत् । न चान्यथाऽपटीयस्त्वादि, अनुभवस्य त-
न्मात्रग्रहणत्वात् , तदतिरिक्तरूपान्तराभावात् , अन्येनो-
पकाराद्ययोगादिति । एवमभ्यासवासनोपगमाद् नात्य-
न्तासत एवोत्पादः, सत्यस्मिंस्तयोर्वाच्यमात्रत्वात् , तदा-
त्मातिरेकेणाऽऽकाल तदभावात् , पूर्वस्मादत्यन्तभिन्नत्वात्
तथापि तदभ्यासादावतिप्रसङ्गात् । इतीन्द्रियजमेवैतत् ।

अभ्युच्चयमाह—किञ्चेत्यादिना । किञ्च—इदमपि मानस
स्वविषयानन्तरत्यादिलक्षणवत् , तद्विषयमात्रग्राहकत्वेन
प्रक्रमादक्षज्ञानविषयमात्रग्राहकत्वेन हेतुना स्वलक्षणमात्र-
ग्राहकत्वेनेत्यर्थ , न तद्भिन्नशक्तिक नाक्षज्ञानभिन्नशक्तिक-
मिति । किञ्चानेन परिकल्पितेन, तथाविधविकल्पोत्पत्तौ
समानमेतदक्षज्ञानेनेति भाव' । पक्षान्तरपरिजिहीर्षयाह-
निरंशैकस्वभावत्वाच्च कारणात् , वस्तुन अनुभवोऽपि-
प्रक्रमात्तदनुभव , न पटीयानपटीयांश्च युज्यते, निरंशैकस्व-
भावाद् वस्तुनस्तथाविधैकस्वभावस्यैवास्य भावात् ; तदे-
तद्भेदोऽपि न तथाविधविकल्पोत्पत्त्यनुत्पत्तिनिमित्तमिति
प्रकृतयोजना । तथा , अत्यन्तासत उत्पादेन हेतुना, अनु-
भवस्य सर्वथा हेत्वनन्वयत, कारणात् , तत्तथाभावाभा-
वनाऽभ्यासवासने च ' अनुभवस्य न युज्यते ' इति वर्त्तते,
पौन पुन्यकरणमभ्यास, , पूर्वानुभूतसंस्कारानुबन्धश्च वा-
सना, नैते अत्यन्तासत उत्पाद भवत इति भावनीयम् ।
इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा एवमनभ्युपगमे, अ-
संपूर्णवस्तुग्रहणमपि स्यात् अनुभवापटीयस्त्वादिभावेन ।
यदि नामैव तत किमित्याह-तथा च न निरंशैकस्वभाव-
मेवैतद् वस्तु, किन्तु-सांशानेकस्वभावमिति । न चान्यथोक्तं
प्रकार विहाय, अपटीयस्त्वादि, आदिशब्दात्पटीयस्त्वग्रह ,

अनुभवस्याधिकृतस्य। कुत इत्याह-तन्मात्रग्रहणत्वाद् वस्तुमात्रग्रहणस्वरूपत्वात्, अनुभवस्य, तदतिरिक्तरूपान्तराभावात् तन्मात्रग्रहणतत्त्वातिरिक्तरूपान्तराभावात्। अभावश्चान्येन वस्तुव्यतिरिक्तेनोपकाराद्ययोगात् ततश्च वस्तुग्रहणभदकृतमेवापटीयस्त्वाद्यस्येति साशानेकस्वभावमेतदिति स्थितम्। एवमभ्यासवासनोपगमात् कारणात्। किमित्याह—नात्यन्तासत एवोत्पाद। कुत इत्याह—सत्यस्मिन् अत्यन्तासत उत्पादे, तयोरभ्यासवासनयो, वाङ्मात्रत्वात्। वाङ्मात्रत्वमेवाह—तदात्वातिरेकेण तदाभावातिरेकेण, आकाल—यावदपि कालस्तावदपि, तदभावादत्यन्तासत उत्पद्यमानस्याभावात्, अभावश्च पूर्वस्मादत्यन्तभिन्नत्वात् अत्यन्तासत उत्पद्यमानस्य, तथाप्येवमपि, तदभ्यासादौ तस्यानुभवस्याभ्यासवासनाभावे, अतिप्रसङ्गादनुभवान्तरस्याप्यभ्यासादिशून्यस्य तद्भावप्रसङ्गात्। इतीन्द्रियजमेवैतद् विज्ञानमाविष्टाभिलापम् 'अहिराहि' इत्येवमादीत्यधिकारोपसहार।

एतच्चानेकधर्मके वस्तुनि ज्ञानावरणाच्छादितस्य प्रमातुस्तथाविधक्षयोपशमभावत उभयोस्तथास्वभावत्वेनावग्रहेहावायधारणारूप प्रवर्तत इति। अनेकधर्मकत्व च वस्तुनोऽनेकविज्ञानजनकत्वात्, योग्ययोगिभिर्भेदेनोपलब्धेः, अन्यथा तदभेदप्रसङ्गात्, द्वयोरपि तत्तन्निमित्तत्वात्, तद्भावभावित्वानुविधानात्। मरावल्पभावे महद्दर्शनमनिमित्तमिति चेत्। न। अल्पस्यैव तन्निमित्तत्वात्, तदभावेऽभावात्, विप्रकर्षाद्युपप्लवात्, तत्तत्स्वभावत्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, ततस्ततोऽन्यत्वाच्च, स्वभावभेदेन व्यावृत्तेः, अन्यथा तदेकत्वप्रसङ्गात्, तदन्यत्वहेतुत्वेनाविशेषात्, अन्यत्वस्य चाकल्पितत्वात्, कल्पितत्वे तत्वतस्तदभावापत्तेः।

एतच्चेत्यादि। एतच्चाधिकृतज्ञानम्, अनेकधर्मके वस्तुनि घटरूपादौ, ज्ञानावरणाच्छादितस्य प्रमातुर्जीवस्य, तथाविधक्षयोपशमभावतो द्रव्यादिनिमित्तचित्रक्षयोपशमभावात्, उभयो प्रमातृविषययो, तथास्वभावत्वेन चित्रग्राह्यग्राहकस्वभावत्वेन हेतुना, अवग्रहेहावायधारणारूप प्रवर्तत इति ग्रहणकवाक्यसमुदायार्थ। अवयवार्थ तु स्वयमेवाह ग्रन्थकार—अनकधर्मकत्व च वस्तुन इत्यादिना ग्रन्थेन। अनेकधर्मकत्व च वस्तुनो घटरूपादे। कुत इत्याह—अनेकविज्ञानजनकत्वात्—अनेकेषा विज्ञानजनकमनेकविज्ञानजनक तद्भावस्तस्मात्। एकेनैव स्वभावेनैव भविष्यतीत्याह—योग्ययोगिभि प्रमातृभि, भेदेनोपलब्धे संपूर्णाऽसपूर्णधर्मसाक्षात्करणेन दर्शनादित्यर्थ। अन्यथैवमनभ्युपगमे, तदभेदप्रसङ्गाद्-योग्ययोगिनोरभेदप्रसङ्गात्। प्रसङ्गश्च द्वयोरपि योग्ययोगिनो, तत्तन्निमित्तत्वात्-तस्या उपलब्धेस्तन्निमित्तत्वात् अधिकृतवस्तुनिमित्तत्वात्। तन्निमित्तत्व च तद्भावभावित्वानुविधानात्—अधिकृतवस्तुभावभावित्वानुकरणात। अतन्त्रमतद्वर्वाग्दृशामित्येतदेवाह-मरावित्यादिना। मरौ विषये, अल्पभावेऽल्पस्य छगणादे सत्ताया, महद्दर्शन महतो वत्सादेरिव दर्शनम्, अनिमित्तम्, अल्पस्याप्रतिभासनेन निमित्तत्वायोगादिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—न, अल्पस्यैव छगणादे, तन्निमित्तत्वाद्-महद्दर्शननिमित्तत्वात्। तन्निमित्तत्व च तदभावेऽभावात्, अल्पाऽभावेऽभावाद्, महद्दर्शनस्य। कथमिदमतत्प्रतिभासीत्याह—विप्रकर्षाद्युपप्लवात् विप्रकर्षो—देशविप्रकर्ष, आदिशब्दात्—तथाविधज्ञानावरणक्षयोपशमपरिग्रह, ताभ्यामुपप्लवाद् भ्रान्ते। उपप्लवश्च तत्तत्स्वभावत्वात् तस्य विप्रकर्षादे तत्स्वभावत्वादुपप्लवजननस्वभावत्वात्। इत्थ चैतदङ्गीकर्त्तव्यमित्याह—अन्यथा तदनुपपत्ते, अन्यथैवमनभ्युपगमे, तदनुपपत्तेरुपप्लवानुपपत्ते, न ह्यसावन्यनिमित्तोऽनिमित्तो वेति भावनीयम्। मूलसाध्य एव हेत्वन्तरमाह-ततस्ततोऽन्यत्वाच्च। ततस्तत सजातीयतरादेर्विचित्राद् वस्तुन, अन्यत्वाच्च—भिन्नत्वाच्च कारणात्; अनेकधर्मक वस्त्विति। यदि नामैव तत किमित्याह—स्वभावभेदेन व्यावृत्ते ततस्तत। किमित्येतदेवमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगमे, स्वभावभेदमन्तरेण ततस्ततो व्यावृत्त्यभ्युपगम इत्यर्थ, तदेकत्वप्रसङ्गाद्-व्यावर्त्यमानैकत्वप्रसङ्गात्। प्रसङ्गश्च तदन्यत्वहेतुत्वेनाविशेषात् तस्य वस्तुनो व्यावृत्तिमत अन्यत्वहेतुत्वेन अविशेषाद् व्यावर्त्यमानानाम्, तद्धि तभ्योऽन्यत्, तदन्यत्वस्य च त एव हेतव, यदेव चैकमपेक्ष्य तदन्यत्व तदेवापरमपि, न चैतत् तदभेदमन्तरेणेति हृदयम्। किमनन कल्पितनेत्याशङ्कानिरासायाह-अन्यत्वस्य चाकल्पितत्वात् तस्य व्यावृत्तिमतो व्यावर्त्यमानेभ्य। इत्थ चैतदङ्गीकर्त्तव्यमित्याह—कल्पितत्वे तदन्यत्वस्य तेभ्य, तत्वत—परमार्थत, तदभावापत्तेस्तस्य व्यावृत्तिमतोऽभावापत्ते, व्यावर्त्यमानाऽनन्यत्वेन।

स्वहेतुत एव तत्तदन्येभ्योऽन्यत्वैकस्वभावं भवतीति चेत्। न। पटान्यत्वैकस्वभावान्यत्वे पटवत् कटादीनां तद्भावापत्तेः, तथास्वभावादन्यस्वभावत्वात्, अचित्रस्यानेकान्यत्वैकत्वायोगे तच्चित्रतयैकान्तैकत्वाभावात्, पारम्पर्येणानेकजन्यजनकत्वाच्च, अन्यथा सद्भावासिद्धेः, परम्पराहेतुतोऽपि भावात् तथाविधतद्भावभावित्वोपपत्तेः पुष्कलस्य चानन्तरेणाप्ययोगात् तदा तद्भावाभावादिति। अनन्तरजन्यत्वमेव परम्पराजन्यत्वमिति चेत्। न। परम्पराजनकानामनन्तरजनकत्वायोगात्, तत्स्वभावादिभेदात् तद्भेदेन च तज्जनकत्वे न तदेव तत्।

पराभिप्रायमाह-स्वहेतुत एव तद् वस्तु प्रस्तुतम्, तदन्येभ्यो व्यावर्त्यमानेभ्य, अन्यत्वैकस्वभावम्। अन्यत्वमेवैक स्वभावो यस्य तत्तथा भवतीति चेत्। एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि। नैतदेवम्। कुत इत्याह—पटान्यत्वैकस्वभावान्यत्वे पटान्यत्वमेवैक स्वभावो यस्य वस्तुनोऽधिकृतस्य तत्पटान्यत्वैकस्वभाव तस्मादन्यत्व पटान्यत्वैकस्वभावान्यत्व तस्मिन् पटान्यत्वैकस्वभावान्यत्वे सति पटवदिति निदर्शनम्, कट-

शकटादीनां भावानां तद्भावापत्ते -पटभावापत्ते ,आपत्तिश्च तथास्वभावात् पटान्यत्वैकस्वभावादधिकृतवस्तुन , अन्यस्वभावत्वात् कटादीनां पटभावापत्ति ,पटकटादिसमुदायान्यत्वैकस्वभाव कथं पटान्यत्वैकस्वभावमुच्यत इत्युच्यते-अचित्रस्यानेकान्यत्वैकत्वायोगात् । तथा चाह अचित्रस्येत्यादि । अचित्रस्य विवक्षितवस्तुन , एकस्वभावस्य अनेकान्यत्वैकत्वायोगे , अनेकेभ्य पटादिभ्य अन्यत्वमनेकान्यत्व तस्यैकत्वमनेकान्यत्वैकत्वम् , तस्यायोगे, उक्तवत्तदेकत्वप्रसङ्गेन तस्मिन् सति तच्चित्रतया विवक्षितवस्त्वेकस्वभावस्य चित्रतया । किमित्याह-एकान्तैकत्वाभावात् । विवक्षितवस्तुन., एकस्वभावस्येति प्रक्रम । हेत्वन्तरमाह—पारम्पर्येणानेकजन्यजनकत्वाच्च अनेकधर्मकत्व वस्तुन इति । पारम्पर्येणैकादिव्यवधानापत्तया, जन्यश्च जनकश्च जन्यजनक अनेकेषां जन्यजनक , अनेकजन्यजनकस्तद्भावस्तत्त्वात् । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगमे, तद्भावासिद्धेरधिकृतवस्तुभावासिद्ध । असिद्धिश्च परम्पराहेतुनोऽपि सकाशात् , भावादधिकृतवस्तुन , न हि पितामहाद्यभावेऽपि पौत्रादिभाव इति भावनीयम् । इहैव युक्तिमाह—तथाविधतद्भावभावित्वापत्ते । तथाविधमेकादिव्यवधानवच्च तत् तद्भावभावित्व च परम्पराकारणभावभावित्व चैतदवापपत्तिस्तेन । एतदप्यङ्गीकर्तव्यमित्याह-पुष्कलस्य च तद्भावभावितस्य, अनन्तरेणापि कारणेन , सहायोगात् । अयोगश्च तदा कारणादिकाले , तद्भावाभावात्—कार्यादिभावाभावात् ; अन्यथा जन्यजनकत्वाभाव सव्येतरगोविषाणवदिति । अनन्तरजन्यत्वमेव कार्यस्य परम्पराजन्यत्वमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न परम्पराजनकानां हेतूनाम् , अनन्तरजनकत्वायोगात् । अयोगश्च स्वभावादिभेदात् , स्वभावभेद प्रतीत , आदिशब्दात्-कालभेदपरिग्रह । तद्भेदेन च-स्वभावादभेदेन च, तत्तज्जनकत्व तेषामनन्तरपरम्पराहेतूनां, तज्जनकत्वे-प्रक्रमाद् विवक्षितकार्यजनकत्व । किमित्याह-न तदेव तत् नानन्तरजन्यत्वमेव परम्पराजन्यत्वमिति निगमनम् ।

एवं जनकत्वेऽपि योजनीयमिति तच्चित्रस्वभावता, सुखदुःखादिहेतुत्वाच्च, स्वभावभेदेन सुखादिजनकत्वात् , तेषां चाह्लादादिरूपत्वेन ज्ञानादन्यत्वात् , तत्स्वरूपेण बाह्यावेदनात् , ज्ञानभावेऽपि क्वचित्तदभावात् , तथानुभवसिद्धत्वात् । अज्ञानत्वे कथममीषामनुभवः ?, इति चेत् । सत्त्वादिवत्कथञ्चिज्ज्ञानाभेदात् , तदुदग्रत्वेन तथा तज्ज्ञानरञ्जनात् , उभयोस्तत्स्वभावत्वात् , युगपत्प्रवृत्त्यविरोधात् , सुखादिज्ञाने तथानुभवसिद्धत्वात् , तत्तद्वचनसिद्धेश्च ' आविर्भावतिरोभावधर्मकं वस्तु न कृतार्थे प्रकृतिप्रवृत्तिः , तद्विरागात् तद्वृत्तिसंक्षयाच्च ' इति वचनप्रामाण्यात् । तथा ' अनित्यता सर्वसंस्कृतानां, दुःखता सर्वसाश्रवाणां, शून्यानात्मकते सर्वधर्माणाम् , अविकारिणी तथाता ' इति वचनप्रामाण्याच्चेत्यनेकधर्मकं वस्तु ।

एवमित्यादि । एवम्-उक्तनीत्या जनकत्वेऽपि योजनीयम् । पारम्पर्येणानेकजनकत्वादधिकृतवस्तुन , अन्यथा तद्भावासिद्धे —तताऽनेकभावासिद्धे परम्पराहेतुनोऽपि भावादनेकेषाम् । एव शेषमपि स्वधिया योजनीयम् । इत्यत्र , तच्चित्रस्वभावता—तस्य वस्तुनश्चित्रस्वभावता । अनेकधर्मकत्वमित्यर्थ । हेत्वन्तरमाह-सुखदु खादिहेतुत्वाच्च अनेकधर्मकं वस्तु । कथमेतदेवमित्याह-स्वभावभेदेन सुखादिजनकत्वाद् वस्तुन ।आदिशब्दाद्-दु खमाहज्ञानादिग्रह । न ते तत्कृतज्ञानतोऽन्ये इत्याशङ्कापोहायाह-तथा च सुखादीनामाह्लादादिरूपत्वेन हेतुना आह्लादरूप सुखम् परितापरूप दु -खम् ,असंवित्स्वभावो मोह इति कृत्वा । किमित्याह ज्ञानादन्यत्वात् । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह तत्स्वरूपेण आह्लादादिलक्षणेन ज्ञानेनैव,बाह्यावेदनात् । इतश्चैतदेवम्-ज्ञानभावेऽपि क्वचिद्विरक्ताऽऽदौ, तदभावादाह्लादाद्यभावात् , अभावश्च तथाऽनुभवसिद्धत्वात् ; आह्लादाद्यभावेनापि भाववेदनादित्यर्थ । अज्ञानत्वे सति, कथममीषां सुखादीनाम् , अनुभव इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—सत्त्वादिवत् । इति निदर्शनम् । आदिशब्दाद्-ज्ञयत्वादिग्रह कथञ्चित् ज्ञानाभेदात् ,तथाहि-न सत्त्वमेव ज्ञानम् ,सत्त्वमात्रत्वे ज्ञानस्य सर्वत्र ज्ञानप्रसङ्ग । अथ च ज्ञाने न तदात्मीयमनुभूयत इति । युक्त्यन्तरमाह—तदुग्रत्वेन-सुखाद्युदग्रत्वेन, तथैकलोलीभावेन, तज्ज्ञानरञ्जनात्-सुखादिज्ञानरञ्जनात् । एतच्चैवमित्थमित्याह—उभयो सुखादिज्ञानयो , तत्स्वभावत्वात् रञ्ज्यरञ्जकस्वभावत्वात् । अत एव युगपत्प्रवृत्त्यविरोधात् , सुखादीनां ज्ञानस्य चेति प्रक्रम । अविरोधश्च सुखादिज्ञाने , तथा कथञ्चिद्भिन्नसुखादिवेदकत्वेन , अनुभवसिद्धत्वात् कारणात् अमीषामनुभव इति योग । हेत्वन्तरमाह—तत्तद्वचनसिद्धश्च हेतो । अनेकधर्मकं वस्तु । तस्मिंस्तस्मिन् सांख्यादिवचनं यथासिद्ध तत् तथाभिधातुमाह—आविर्भावेत्यादि । आविर्भाव -प्रकटभाव., तिरोभावस्त्वप्रकटभाव ,एतद्धर्मकं वस्तु प्रधानाख्यम् , इत्यनेकधर्मकता । तथा न कृतार्थे पुंसि प्रकृतिप्रवृत्तिमहदादिभावेन, तद्विरागात्-पुरुषविरागात् , तद्वृत्तिसंक्षयाच्च-प्रकृतिवृत्तिसंक्षयाच्च ततश्चाविरक्ते प्रवृत्ति , विरक्ते वृत्तिसंक्षयश्च, पुरुषोऽपि विरक्तश्चाविरक्तश्चेत्यनेकधर्मकता, इति वचनप्रामाण्यात् । तथा,अनित्यता नश्वरता,सर्वसंस्कृतानां सर्वकृतकानां, दु खता बाधायुक्तता, दु खपरिणाम-दु खसंस्कार-दु खापेक्षया यथासंभव सर्वसाश्रवाणां सर्वरागादिक्लेशवताम् , शून्यानात्मकते तत्तत्तस्तुच्छरूपे, सर्वधर्माणां व्यावृत्तिद्वारपरिकल्पितानामनित्यदु खादिधर्मतोऽनेकधर्मकता, तथा, अविकारिणी उपादाननिमित्तकृतविकारशून्या, तथाता-युक्तता तथाभावरूपा प्राग्विकारभावेनानेकधर्मता,इति वचनप्रामाण्याच्च इत्येवम् ,अनेकधर्मकं वस्तु । एते च सर्व एव वस्तुनोऽनेकविज्ञानाद्युपाधिभेदभिन्ना स्वभावहेतुभेदा इति गमका., तथाहि—अनेकविज्ञानजनकत्व तत्स्वभाव., स च कथञ्चित् तद्भिन्नयाऽनेकधर्मकतया व्याप्त., अन्यथा ततस्ततोऽन्यत्वाद्यभाव. । एव शेषेष्वपि हेतुषु भावनीयमिति ।

इह च ज्ञानावरणाद्याच्छादितश्छद्मस्थः प्रमाता, बोध-

विशेषदर्शनात् , तस्याहेतुकत्वेऽप्ययोगात् , सदाभावादि-
प्रसङ्गात् , बोधमात्रस्याहेतुत्वात् , भेदकाभावे विशिष्ट-
त्वाभावात् , न्यायतोऽतिप्रसङ्गात् ; तद्भावे च तस्यैवावर-
णत्वात्; इति तथाविधनयनपटलादिकल्पं तज्ज्ञानविशेष-
कारि विरुद्धचेष्टादिनिमित्त ततोऽन्यत् तदिति तत्त्ववाद-
क्षयोपशमभावश्चास्य कालपरिणत्या विशिष्टानुष्ठानतश्च
तत्तत्स्वभावतया नयनपटलादिह्रासरूपः प्रतिप्राणेन यथो
चितं तथाविधचित्रावबोधलिङ्गावसेयः । तस्मिंश्च सति त-
त्सामर्थ्यत एव विषयस्स तज्ज्ञेयत्वपरिणातिभावात् ,
विषयिणोऽपि तज्ज्ञातृत्वपरिणत्युपपत्तेः , उभयोस्तथा-
स्वभावत्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, अतिप्रसङ्गात् , नयन-
पटलादिह्रास इव स्थूरावबोधादि, तदानुरूप्यत आविद्व-
दङ्गनासिद्ध तथाविधवस्तुग्राह्यवग्रहेहावायधारणारूपं म-
तिज्ञानमङ्गितमिन्द्रियज्ञानमुपजायते, "तदिन्द्रियानिन्द्रिय-
निमित्तम्" इति वचनात् ।

इह चेत्यादि । इह चानेकधर्मके वस्तुनि, जगति वा । किं ,
मित्याह-ज्ञानावरणाद्याच्छादित तत्पुद्गलप्रतिबद्धसामर्थ्यं ,
छद्मस्थ प्रमाता प्राणी । कुत एतदेवमित्याह—बोधविशेषद
र्शनात्-बोधभेदोपलब्ध , इह वस्तुनि तस्य बाधविशेषस्य ,
अहेतुकत्वे सति, अयोगात् ,अयागश्च सदाभावादिप्रसङ्गात्।
आदिशब्दाद्—अभावग्रह । बोधमात्रस्याऽहेतुत्वाद् बो-
धावशेष प्रति , भेदकाभावे—तदन्यवस्त्वभावे , विशि-
ष्टत्वाभावाद् बोधमात्रस्य, न्यायतोऽतिप्रङ्गात् सर्व-
बोधविशिष्टत्वापत्त्या । तद्भावे च भेदकभावे च तस्यैव
भेदकस्य , आवरणत्वात् इत्येव, तथाविधनयनपट-
लाऽऽदिकल्प तथाविध स्वच्छं नैकान्ततो बाधविघात-
कारि,नयनपटल प्रतीतम् ,आदिशब्दात्-श्रोत्रादिमलग्रह ,ए
तत्कल्पम्-एतत्तुल्य,तज्ज्ञानविशेषकारि-तस्य छद्मस्थप्रमातु
बोधविशेषकरणशीलं क्षयोपशमतो भावाभावाभ्याम् , इति
ज्ञानावरणव्यापार उक्तो वेदितव्य. । विरुद्धचेष्टादिनिमित्तमि-
त्यनेन तु आदिशब्दात्-क्लिष्टचारित्रमोहनीयादिव्यापार इति,
ततश्छद्मस्थप्रमातु , तद्बोधादर्वा, अन्यदर्थान्तरभूतं , तत्
ज्ञानावरणादिकर्म, इति तत्त्ववाद । क्षयोपशमभावश्चास्य
कर्मण , कालपरिणत्या मन्दानुभावस्य, विशिष्टानुष्ठानतश्च
तीव्रविपाकस्य। अथवा-कालपरिणत्या विशिष्टानुष्ठानतश्चेति
समुच्चयपक्ष । तत्स्वभावतया तस्य कर्मण , तत्स्वभाव-
तया—कालपरिणत्यादिक्षयोपशमस्वभावतयेत्यर्थ ,नयनप-
टलादिह्रासरूप क्षयोपशमभाव , तदेकान्तानिवृत्ते , इत्थ
निदर्शनमिति भावनीयम्, प्रतिप्राणयेव प्राणिन प्राणिन प्रति
प्रतिप्राणयेव, यथोचितमिति क्रियाविशेषणम् , यस्य य उ-
चितस्तथाविधचित्रावबोधलिङ्गावसेय , तथाविध उच्चाव-
चादिभेदेन चित्रावबोधस्तत्तद्विषयभेदत एतल्लिङ्गावसय
क्षयोपशमभाव । तस्मिंश्च सति क्षयोपशमभाव , तत्साम-
र्थ्यत एव—क्षयोपशमभावसामर्थ्यत एव, अवग्रहादिरूपमि-
न्द्रियज्ञानमुपजायत इति योग. । कथमित्याह-विषयस्य घ-
टरूपादे , तज्ज्ञेयत्वपरिणतिभावाद्-विवक्षितेन्द्रियज्ञानज्ञेय
त्वपरिणतिभावात् , विषयिणोऽप्याध्यक्षेन्द्रियज्ञानस्य ,
तज्ज्ञातृत्वपरिणत्युपपत्ते -प्रस्तुतविषयज्ञातृत्वपरिणत्युपप-
त्ते । उपपत्तिश्च उभयोर्विषयज्ञानयो , तथास्वभावत्वात् -
तज्ज्ञेयत्वतज्ज्ञातृत्वभवनस्वभावत्वात् , अन्यथा तत्तत्स्व-
भावत्वमन्तरेण , तदनुपपत्ते —विषयविषयिणोस्तज्ज्ञे —
यत्वतज्ज्ञातृत्वपरिणत्यनुपपत्ते । अनुपपत्तिश्चातिप्रसङ्गात्
तत्तत्स्वभावतामन्तरेण तज्ज्ञेयत्वतज्ज्ञातृत्वभाव तद्वत्त—
दन्तरापत्त्याऽतिप्रसङ्ग इति भावनीयम् । नयनपटलादिह्रा-
स इवेति निदर्शनम् । स्थूरावबोधादि, आदिशब्दात्-तथा-
विधचेष्टाग्रह । तदानुरूप्यत -प्रक्रमात् क्षयोपशमभावानु-
रूप्येण, आविद्वदङ्गनादिसिद्धमविप्रतिपत्त्या तथाविधवस्तु-
ग्राह्यव-तज्ज्ञेयत्वपरिणतवस्तुग्राह्यव, न त्वविषय सदाभा-
वादिप्रसङ्गेन , अवग्रहेहावायधारणारूप परिस्थूरजातिभे-
देन, मतिज्ञानमङ्गित स्वतन्त्र इन्द्रियज्ञानमुपजायते , स-
विकल्पमेव इन्द्रियज्ञानता चाऽस्य ' तदिन्द्रियानिन्द्रियनि-
मित्तम् 'इति वचनात् । तन्मतिज्ञानम् , इन्द्रियानिन्द्रियनि-
मित्तम् । अनिन्द्रिय मन । एतन्निमित्तम् । इति सविकल्प-
कमेतत् ।

अवग्रहस्वरूपाभिधित्सयाऽऽह—

तत्राव्यक्तं यथास्वमिन्द्रियैर्विषयाणामालोचनावधारण-
मवग्रहः । अवगृहीते विषयार्थैकदेशात् शेषानुगमनेन नि-
श्चयविशेषजिज्ञासाचेष्टा ईहा । अवगृहीते विषये सम्यग-
सम्यगिति गुणदोषविचारणाव्यवसायापनोदोऽवायः ।
धारणा-प्रतिपत्तिः, यथास्व मत्यवस्थानम्, अवधारणं च
न चैकत्वाद् बोधस्येह चातुर्विध्याभावः,सर्वथैकत्वासिद्धेः
क्रमेण भावात्, संपूर्णभवनेऽनियमात् दृश्यत एवेहाद्यभा-
वेऽपि क्वचिदवग्रहमात्रम् , तथा निरवायेहा, अनिर्धारण-
श्चावायः, तथा तदनुभवसिद्धेः । अत एवैकत्वमपि कथ-
ञ्चिदेकाधिकरणत्वात् तत्रैव प्रवृत्तेः तद्वेद्यधर्माणामितरे—
तरानुवेधात् तथा च यदिदं तदा दृष्टमपि नोपलक्षितम् ,
ईषल्लक्षितमपि न सम्यग्ज्ञातम् तदिदानीमवधारितम् , इ-
इत्यस्ति व्यवहारः । न चायं भ्रान्तः, अविगानेन प्रवृत्तेः ।
अत इदमेकाऽनेकमन्वयव्यतिरेकवद् दीर्घमपि कालसौ-
क्ष्म्यात् तथावभासत इति ।

तत्राव्यक्तमित्यादि तत्रेति पूर्ववत्, अव्यक्तमस्फुटम् ,
आलोचनावधारणमिति योग । तदेव विशिष्यते यथा-
स्वमिति यथात्मीयम् इन्द्रियै स्पर्शनादिभि विषयाणा—
स्पर्शादीना , यथात्मीय यो यस्य विषय इत्यर्थ , आलो-
चनावधारणमिति—आङ्मर्यादाया, लोचनं-दर्शनम् । एत-
दुक्तं भवति-मर्यादया सामान्यस्यानिर्देश्यस्य स्वरूपनामा-
दिकल्पनारहितस्य,दर्शनम् आलोचन तदेवावधारणमालोच-
नावधारणम् , एतदवग्रहोऽभिधीयत , अवग्रहणमवग्रह
इत्यन्वर्थयोगादिति। एवमवग्रह कथयित्वा ईहास्वरूप कथय-
न्नाह-अवगृहीत इत्यादि। अवगृहीत इत्यनेन क्रम दर्शयति,

अवगृहीते सामान्ये, ईहा प्रवर्तते। तामाह—विषयार्थैके-त्यादि। विषय -स्पर्शादि, स एवाऽर्थ(र्य)माणत्वादर्थो विषयार्थ, तस्यैकदेश सामान्यमनिर्देश्यादिरूपम्, तस्माद् विषयार्थैकदेशात् परिच्छिन्नादनन्तर स्पर्शमात्रग्रहे तस्य सर्पमृणालस्पर्शसाधर्म्याच्छ्लक्ष्णानुगमनेन सद्भूतासद्भूतोष्णत्वादिविशेषत्यागोपादानाभिमुख्यरूपण, न संशय इव सर्वात्मपरिकुण्ठचित्तभावतोऽननुगमनेन। किमित्याह—निश्चयविशेषजिज्ञासाचेष्टेति। निश्चीयतेऽसाविति निश्चय मृणालस्पर्शादि, स एव विशेष्यतेऽन्यस्मादिति विशेष., तस्य ज्ञातुमिच्छा जिज्ञासा तया चेष्टा-बोध स्वतत्त्वात्मव्यापाररूपा, ईहोच्यते। एवमीहामभिधायाऽवायमभिधातुमाह-अवगृहीत इत्यादि। अनेनापि क्रममाचष्टे। अवगृहीत विषये स्पर्शसामान्यादौ, तत सम्यगसम्यगिति, मृणालस्पर्श इत्येवमादानाभिमुख्य सम्यक्, तत्र तद्भावानुगुणयात्, अहिस्पर्श इत्येव परित्यागाभिमुख्यमसम्यक्, तत्र तद्भाववैगुण्यात्। इति एवमीहायां प्रवृत्ताया सत्याम्, तत किमित्याह-गुणदोषविचारणाव्यवसायापनोद -अवाय इति। इह मृणाले, साधारणो धर्मो गुण, तत्रासम्भवी तु दोष, तयोर्विचारणा—मार्गणा तया व्यवसाया-विमलतरबोध स एवापनोद.-मृणालस्पर्श एवति निश्चयादपनुदति तत्र-द्वामिति कृत्वाऽवाय इत्ययमेवंविधोऽपनोदोऽवाय इति, अवैतीत्यवाय -निश्चयेन परिच्छिनत्तीत्यर्थ। एवमवायमभिधायाधुना धारणामभिधित्सयाऽऽह-धारणेत्यादि। धारणेति लक्ष्य, प्रतिपत्तिरुपयोगाप्रच्युति.। यथास्वमिति। यथाविषय यो य. स्पर्शादिविषय मृणालस्पर्शानुभवस्याऽनाश इत्यर्थ., तथा मत्यवस्थानमित्युपयोगान्तरऽपि शक्तिरूपाया मते क्वचिदवस्थानम्, तथाऽवधारण चेति कालान्तरानुभूतविषयगोचर स्मृतिज्ञानमिति भाव। एवमेतेनाविच्युतिवासना-स्मरणरूपा त्रिविधा धारणेत्युक्त भवति। न चेत्यादि। न चैकत्वादवबोधस्याऽवबोधसामान्यापेक्षया, इह मतिज्ञानं इन्द्रियप्रत्यक्षं, चातुर्विध्याभावोऽवग्रहादिभेदेन। कुत इत्याह—सर्वथैकत्वासिद्धे अवबोधस्य। असिद्धिश्च क्रमेण भावादवग्रहादीनाम्, तथा सपूर्णभवनेऽवग्रहादारभ्य धारणान्तभवने, अनियमात् कारणात्। अधिकृतोपदर्शनायाह—दृश्यत इत्यादि। दृश्यत एव लोके, ईहाद्यभावेऽपि, आदिशब्दादवायादिग्रहः, क्वचिद्देवदत्तादौ, अवग्रहमात्रम् तथा निरवायेहा दृश्यते क्वचित्, निर्धारण अवायो दृश्यत क्वचित्, तथा तदनुभवसिद्धे' केवलत्वेनाऽवग्रहादीनामनुभवसिद्धे कारणात्, न चातुर्विध्याभाव। अत एव तथा तदनुभवसिद्धेरेव, एकत्वमप्यवग्रहादीनाम्। युक्तिमाह—कथंचिदेकाधिकरणत्वात्। तत्तद्धर्मग्रहणेन। अत एव आह—तत्रैव प्रवृत्ते अवग्रहादिगृहीत एवेहादिप्रवृत्तेः, कथञ्चिदिति वर्तते। एतत्स्पष्टतयैवाह—तद्वेद्यधर्माणाम्-अवग्रहादिवेद्यस्वभावानाम्,इतरेतरानुवेधात्-अन्योन्यानुवेधात्। एतदेव भावयति-तथाचेत्यादिना। तथाच यदिद तदा—तस्मिन् काले, दृष्टमपि सदिति, अनेनावग्रहव्यापारमाह। नोपलक्षितं न सामीप्येन तदितरधर्मालोचनतया लक्षितम्, अनेनेहाव्यापारनिषेधमाह। तथोपलक्षि-

तमपीहया, न सम्यगृज्ञातमवायरूपेण, तदिदानीं यद् न सम्यग् ज्ञात तत्साम्प्रतम्, अवधारित सम्यग्विज्ञाय चेतसि स्थापितम्, इत्यस्ति व्यवहारस्तद्वेद्यधर्माणामितरेतरानुवेधव्यवस्थापक। न चायं व्यवहारो भ्रान्त। कुत इत्याह अविगानेन प्रवृत्ते कारणात्। प्रकृतयोजनया निगमनमाह-अत इत्यादिना। अतोऽस्मात् कारणात्, इद मतिज्ञानसज्ञितमिन्द्रियज्ञानम्, एकानेकमवग्रहादिसमुदायात्मकत्वेन, अन्वयव्यतिरेकवदनुवृत्तिव्यावृत्तिस्वभाव दीर्घमप्यवग्रहादिक्रमभावित्वेन, कालसौक्ष्म्याद्धेता तथावभासते प्रक्रमाद् युगपदिवावभासते, न तु युगपदवेत्यर्थ।

आह-एवमपि तत्तद्धर्मावग्रहणादेः सर्वेषामवग्रहादित्वप्रसङ्गः। न, स्थूरेतरधर्मालम्बनावरणभेदतः क्रमभवनेन तथाप्ररूपणात्, तत्त्वतस्त्वयमदोष एव। एवं चावग्रहादिभावे तत्तद्धर्मबोधात् केषाञ्चित् तथास्वभावत्वेनाक्षरानुगतबोधबोध्यत्वात्, तेष्वन्यथा नीलादाविव पीतादित्वेन बोधाप्रवृत्तः, क्षयोपशमसामर्थ्यतोऽक्षरप्रायोग्यद्रव्यग्रहणाविरोधात्, तथाविधानुभवस्यान्यथानुपपत्तेः, स्वसंवेद्यत्वेन प्रतिक्षेपायोगात् सन्न्यायत एव सिद्धं सविकल्पकं प्रत्यक्षमिति।

आह—एवमप्यवग्रहादिभावे, तत्तद्धर्मावग्रहणादे, आदिशब्दात्-तत्तद्धर्मासमर्थपर्यालोचनादिग्रह, सर्वेषामवग्रहादीना मतिभेदानाम्, अवग्रहादित्वप्रसङ्गाऽन्वर्थयोगेन, आदिशब्दादीहादिग्रह। एतदाशङ्क्याह—नेत्यादि। न-नैतदेवम्। कुत इत्याह—स्थूरेतरधर्मालम्बनावरणभेदत कारणात्, स्थूरेतराश्च ते धर्माश्च स्थूरेतरधर्मा, इतरे—सूक्ष्मा, ते एवालम्बनम्, एतच्चावरण चेति विग्रह, तयोर्भेदस्तस्मात्, क्रमभवनेन तथाप्ररूपणादवग्रहादित्वेन प्ररूपणात्, तथाहि—स्थूरधर्मालम्बनाऽवग्रह, सूक्ष्मधर्मालम्बना ईहादय, एवमन्यदवग्रहावरणम्, अन्यदीहादे, इह चावरणग्रहण क्षयोपशमोपलक्षणमवसेयम्। इत्थमुपन्यासस्तु भिन्नमेव तद्बोधावारकमिति निदर्शनार्थम्, क्रमभवन तु प्रसाधितमेव, इत्यतस्तथाप्ररूपण न्याय्यमेवेति भावनीयम्। तत्त्वतस्त्वय सर्वेषामवग्रहादित्वप्रसङ्ग, अदोष एवान्वर्थयोगतस्तथाघटनादिति। एव चोक्तनीत्या, अवग्रहादिभावे सन्न्यायत एव सिद्धं सविकल्पक प्रत्यक्षमिति योग। कुत इत्याह-तत्तद्धर्मबोधात्-वस्तुसदादिधर्मबोधात्। तथा, केषाञ्चिद्धर्माणा, तथास्वभावत्वेन हेतुना, अक्षरानुगतबोधबोध्यत्वादीहादिगोचराणा, विशिष्टमनोऽनुगतत्वापलक्षणमेतत्। यदि नामैव तत किमित्याह—तेषु अक्षरानुगतबोधबोध्येषु धर्मेषु, अन्यथा नीलाऽऽदाविव वस्तुनि पीतादित्वेन रूपेण, बोधाऽप्रवृत्ते' कारणात्। कुतस्तत्राक्षरप्रायोग्यद्रव्यग्रहणमित्याशङ्कानिरासायाह-क्षयोपशमेत्यादि। क्षयोपशमसामर्थ्यत कारणात्, अक्षरप्रायोग्यद्रव्यग्रहणाविरोधात्, स हि क्षयोपशम एव तादृशो यो भाषाद्रव्याणि ग्राहयतीत्यर्थ.। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—तथाविधानुभवस्य अक्षरानुगतबोधरूपस्य, अन्यथाक्षरप्रायोग्यद्रव्यग्रह-

णमन्तरेण, अनुपपत्ते कारणात्। अस्य च स्वसंवेद्यत्वेन हेतुना, प्रतिक्षेपायोगात्। किमित्याह—सम्यगायत एव-उक्तनीत्या सिद्धं सविकल्पकं प्रत्यक्षमिति।

एतेन यत्परेणाभ्यधायि–'इतश्चैतदेवम्, अन्यथा स्वाभिधानविशेषणापेक्षा एवार्था विज्ञानैर्व्यवसीयन्त इति प्राप्तम्, अस्त्वेवमपि को दोष इति चेत्, एतदाशङ्क्य निवृत्तेदानीमिन्द्रियज्ञानवार्ता अभिधानविशेषस्मृतेरयोगात्, इत्यादि। तदपि परिहृतमवगन्तव्यम्, अभिधानविशेषयोजनासिद्धेः वाच्यतद्बोधयोरेव तत्स्वभावत्वात्। न हि सर्वत्रैव स्मृत्यपेक्षो वाच्ये वाचकप्रयोगः, तथाऽननुभवात्, अन्तर्जल्पाकारबोधोपलब्धेः, प्रयोगे उच्चार्यमाणस्य शब्दान्तरत्वात्, तस्यापि तद्बलेनैव प्रवृत्तेः, तदसंपृक्तबोधवताऽनुच्चारणात्। प्रष्टा व्यभिचार इति चेत्। न, तस्यापि प्रश्नाभिलापसंपृक्तबोधवत्त्वात्, अन्यथा प्रश्नाभावात् वस्तुनश्चानेकस्वभावत्वेन तस्याप्यभिधेयत्वात्, सर्ववस्तूनामेव प्रायस्तथा तथा सर्वशब्दवाच्यस्वभावत्वात्, तत्तद्द्रव्याद्यपेक्षक्षयोपशमभेदतस्ततस्ततस्तत्र तत्राविलम्बितादिप्रतीतिभावात्, अविगानेन तथा व्यवहारसिद्धेः, अस्य चान्यथाऽयोगात्, निमित्तानुपपत्तेः।

एतेन—अनन्तरोदितेन न्यायेन, यत्परेण-पूर्वपक्षवादिना, अभ्यधायि—अभिहित पूर्वपक्षग्रन्थ। यदभ्यधायि तदाह—'इतश्चैतदेवम् अन्यथा स्वाभिधानविशेषणापेक्षा एवार्था विज्ञानैर्व्यवसीयन्त इति प्राप्तम्, अस्त्वेवमपि को दोष इति चेत्, एतदाशङ्क्य निवृत्तेदानीमिन्द्रियज्ञानवार्ता, अभिधानविशेषस्मृतेरयोगादित्यादि' व्याख्यानमेवैतदिति न व्याख्यायते। तदपि परिहृतमवगन्तव्यम्। कथमित्याह-अभिधानविशेषयोजनाऽसिद्धे कारणात्। असिद्धिश्च वाच्यतद्बोधयोरेव-अर्थतज्ज्ञानयोरेव, तत्स्वभावत्वात् प्रक्रमात् स्मृत्यनपेक्षाभिधानविशेषप्रवर्त्तनस्वभावत्वात्। अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह-न हीत्यादि। न यस्मात्सर्वत्रैव वाच्य इति योग, स्मृत्यपेक्षो वाचकप्रयोग। कुत नेत्याह—तथा स्मृत्यपेक्षप्रयोगरूपत्वेन, अननुभवात् कारणात्। कथमननुभव इत्याह-अन्तर्जल्पाकारबोधोपलब्धे। इह प्रक्रमे तत्त्वतोऽस्यैव स्मृतित्वादित्यर्थ। तथा चाह—प्रयोगे—भाषाविषये, उच्चार्यमाणस्य शब्दस्य, शब्दान्तरत्वात्, अन्तर्जल्पाऽऽकारबोधशब्दमधिकृत्य, तस्याऽपि प्रयोगे उच्चार्यमाणस्य शब्दान्तरस्य, तद्बलेनैवाऽन्तर्जल्पाकारबोधशब्दसामर्थ्येनैव, प्रवृत्ते। कुत एतदेवमित्याह—तदसंपृक्तबोधवता—शब्दासंपृक्तबोधवता, अविकल्पबोधवतेत्यर्थ, भाणकेनेति प्रक्रम। किमित्याह—अनुच्चारणात् कारणात्, 'प्रष्टा पुरुषेण व्यभिचार, स हि तदसंपृक्तबोधवान् तत्पृच्छन् समुच्चारयति, अन्यथा प्रश्नायोगस्तदज्ञानादेवेति चेत्। एतदाशङ्क्याह—न। तस्यापि प्रष्टु, प्रश्नाभिलापसंपृक्तबोधवत्त्वात्। इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगमे, अविकल्पबोधवत प्रश्नाभावात् तस्मात्किञ्चिज्जानन् किञ्चिदजानानस्तत्रैव पृच्छतीति भावनीयम्। वस्तुनश्च वाच्यस्य, अनेकस्वभावत्वेन हेतुना, तस्यापि प्रश्नशब्दस्य अभिधेयत्वात् कारणात्। अभिधेयत्वं च सर्ववस्तूनामेव, प्रायो बाहुल्येन, अनभिलाप्यधर्मान् विहाय, तथा चित्रसमयादियोगेन, सर्वशब्दवाच्यस्वभावत्वात्। एतदेव लेशत प्रकटयति—तत्तदित्यादिना। तच्च तत् तद्द्रव्यं च तत्तद्द्रव्यमुदकादि, आदिशब्दात्—क्षेत्रकालादिग्रह, तत्तद्द्रव्याद्यपेक्षत इति तत्तद्द्रव्याद्यपेक्ष, तत्तद्द्रव्याद्यपेक्षश्चासौ क्षयोपशमभेदश्च भेदो—विशेष इति विग्रहस्तस्मात्। ततस्तत प्रक्रमाच्छब्दाक्षीरोदकादे, तत्र तत्रोदकादौ वस्तुनि, अविलम्बितादिप्रतीतिभावात्, अविलम्बिता—अव्यवहिता, यथा नीरशब्दाद्दाक्षिणात्यस्योदकार्थे तत्प्रतीति, विलम्बिता तु तस्यैवान्यदेशमागतस्य अन्यथा समयग्रहणे उदकशब्दात् तत्रेति, इयमादिशब्देन गृह्यते। अन्या च चित्रा सत्येतरादिरूपेति प्रतीतिभावश्च, अविगानेन तथाविलम्बितादित्वेन, व्यवहारसिद्धे कारणात्, अस्य च व्यवहारस्य, अन्यथा सर्ववस्तूनामेव प्रायस्तथा सर्वशब्दवाच्यस्वभावनामन्तरेण, अयोगात्। अयोगश्च निमित्तानुपपत्ते, तथाहि-किमत्रान्यन्निमित्तम्, तत्तत्स्वभावतामन्तरेण?, अनिमित्तस्य च सदाभावादिदोष इति भावनीयम्।

एवं च सर्वशब्दानामपि प्रायो यथोक्तं सर्ववस्तुवाचकत्वमिति। क्षयोपशमानुरूपा च छद्मस्थानां प्रतीतिः। इति न सम सर्वथा वा तदवगमः। न ह्यनेकप्रदीपावभासितेऽपीन्द्रनीलादौ मन्दलोचनादीनां सर्वाकार समो वा तद्बोधः, तथाऽननुभवात्, निमित्तभेदात्। न चासौ न तन्निमित्तः, तद्भावे भावात्, तदभावे चाभावादिति। दीपमण्डलादिदर्शनाद् व्यभिचार इति चेत्। न। तस्य तन्निमित्तत्वेऽपि भ्रान्तत्वात्, आन्तरदोषवैगुण्येनोत्पत्तेः, तद्विकलेनादर्शनात्; इन्द्रनीलादिधर्माणां तु तदन्यवेदिनाऽपि वेदनात्, सूक्ष्मधर्मद्रष्ट्राऽपि स्थूराणां ग्रहणात्, तथाप्रतीतेः। न चैवं दीपादिद्रष्ट्रा तद् गृह्यते, इति दोषविजृम्भितमेतत्।

एवं च सर्वशब्दानामपि नीरोदकादीनां, यथोक्तम्—प्रायस्तथा सर्ववस्तुवाचकस्वभावत्वेन, इह प्रायोग्रहणाद् मृषाभाषावर्गणोत्थवन्ध्याशब्दव्यवच्छेद, एवं यथोक्तम्, सर्ववस्तुवाचकत्वं सर्वशब्दानामपि। क्षयोपशमानुरूपा च छद्मस्थानां विशेषणान्यथानुपपत्त्या प्रमातॄणां, प्रतीतिरिति कृत्वा, न सम—न युगपत्, सर्वथा वा सर्वैर्वा प्रकारैरविलम्बितादिभि, तदवसाय प्रक्रमाद् वाच्यवस्तुस्वभावावसाय। अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेणोपदर्शयन्नाह-न हीत्यादिना। न यस्मादनेकप्रदीपावभासितेऽपीन्द्रनीलादौ रत्नविशेषे, मन्दलोचनादीनां प्रमातॄणाम् आदिशब्दाद्-अमन्दलोचनादिग्रह। सर्वाकारं तत्प्रदीपावभासापेक्षया, समो वा तुल्यो वा, तद्बोध-इन्द्रनीलादिबोध। कुतो नेत्याह—

तथाऽननुभवात् सर्वाकारसमन्वेनाऽननुभवात्। अननुभवश्च निमित्तभेदात् प्रदीपावभासितेन्द्रनीलादेशयधर्मभेदादित्यर्थः । न चासावसर्वाकारोऽसमञ्जसस्तद्बोध, न तन्निमित्तो-नेन्द्रनीलादिनिमित्त । कुत इत्याह—तद्भावे—प्रस्तुतेन्द्रनीलादिभावे, भावात्, तदभाव चाभावादिति । न तद्भावभावित्वमात्र नियमेन तन्निमित्तत्वे निमित्तमित्याह-दीपमण्डलादिदर्शनात् आदिशब्दाद्—गुञ्जादिग्रह , व्यभिचारस्तद्भावभावित्वस्य नियमनिमित्तत्वे, उक्त च—

"मयूरचन्द्रकाकार, नीललोहितसंनिभम । संपश्यन्ति प्रदीपादे-र्मण्डल मन्दचक्षुष ॥ १ ॥" इत्यादीति चेत् । एतदाशङ्कयाह—न, तस्य मण्डलादिदर्शनस्य, तन्निमित्तत्वेऽपि-प्रदीपनिमित्तत्वेऽपि , आन्तत्वात् कारणात् । आन्तत्व चान्तरदोषाद् नयनरोगाद् वैगुण्यम् आन्तरदोषवैगुण्य तेन प्रधानहेतुना उत्पत्त । एतच्चैवमवेति द्रढयन्नाह—तद्विकलन—आन्तरदोषविकलन द्रष्टानि सामर्थ्यात्, अदर्शनाद् दीपे सत्यपि दीपमण्डलाद , इत्यान्तरदोषवैगुण्यस्य प्रधानता । मा भूदिन्द्रनीलादावप्येवमिति व्यतिरेकमाह—इन्द्रनीलादिधर्मीणा तु अनेकदीपावभासितानां तदन्यवेदिनापि—धर्मान्तरवेदिनापि प्रमात्रा , वेदनात् । एतदेवाह—सूक्ष्मधर्मद्रष्टाऽपि प्रमात्रा , स्थूराणा ग्रहणात् । ग्रहण च तथाप्रतीते , सत्संस्थानादिधर्मग्रहणसंगतैव तत्कान्त्यादिप्रतीतेरिति भावनीयम् । न चैव दीपादिद्रष्टा पुरुषाः, अविशेषत एव तद् दीपमण्डलादि गृह्णन्ते । इति दोषविजृम्भितमेतद् दीपमण्डलादिदर्शनमिति ।

दोषादसद्दर्शनसिद्धेः सर्वधर्मदर्शनमेव दोषजमस्त्विति चेत् । अदोषजं तर्हि कीदृक् ?। निर्विकल्पेन निरंशवस्तुग्रहणम् । न । तत्राप्युक्तवत्तदाशङ्काऽनिवृत्तेः । एकस्यानेकस्वभावत्वविरोधात्, तस्यान्याप्यत्वात् तन्निवृत्तिरिति चेत् । किं तदेकमेकस्वभावम् ?। किमत्रोच्यते? , वस्तुस्वलक्षणमेव । न, तस्य स्थूराकारप्रतिभासिनोऽसत्त्वात्, अणूनां चाप्रतिभासनात्, समूहस्याद्रव्यसत्त्वात्, तेषामेव तत्त्वे तद्वदनुपलम्भात्, समुदायदृश्यस्वभावत्वेनैकस्वभावत्वप्रसङ्गात्, प्रत्येकमदृश्यस्वभावत्वात्, तत्तद्भेदे तदनणुत्वप्रसङ्गात् समुदायदृश्यस्वभावतया अन्यथा योगिभिरप्यदर्शनात् , तथापि तदणुत्वकल्पनेऽतिप्रसङ्गात्, अन्याणूनां समुदायादर्शनेऽपि तद्भावप्रसङ्गात्, तैस्तद्भेददर्शने चानेकस्वभावतापत्तेः , तेषामेवायोगिभिरन्यथा दर्शनात्, अन्यथाऽन्यतरविज्ञानस्याविषयत्वप्रसङ्गात्, दृष्टेष्टविरोधात्, भिन्नसंस्थानबुद्ध्यसिद्धेः, तथातोऽणुसमुदायाविशेषतस्तदयोगात्' अस्याश्चाद्भुतप्रसिद्धत्वात् प्रतिक्षेपायोगात्, सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात्, विशेषहेत्वभावात्, तद्व्यवस्थानुपपत्तेः । इति चालम्बनत्वादिनैकानेकस्वभावमेव तदङ्गीकर्तव्यम् । तत्राप्यनुपप्लुतप्रमात्रविगानमेवेष्ट : स्वभावा: वस्तुसन्तः , तदन्ये [illegible] अन्यथा तद्ग्राहकाः सर्वे-

वासमञ्जसम्, अनिबन्धनत्वात्, इत्ययुक्तैकान्ततः शुष्कतर्कानुसारिणी सूक्ष्मेक्षिका, अनया हि भवदभ्युपगतलक्षणमप्यसंभव्येवेति वक्ष्यामः ।

दोषादित्यादि । दोषात् सकाशात् , असद्दर्शनसिद्धे कारणात् , सर्वधर्मदर्शनमेव ; सत्त्वादिदर्शनमित्यर्थ , दोषजमस्त्विति चेत् । एतदाशङ्कयाह—अदोषज तर्हि कीदृग् दर्शनम् ; यदपेक्षयैतद्दोषजमित्यर्थः । निर्विकल्पेन ज्ञानेन, निरंशवस्तुग्रहणमदोषज दर्शनमित्यभिप्राय । एतदाशङ्क्याह—न तत्रापि यथोदिते दर्शने उक्तवद् यथाक्रम्-दोषादसद्दर्शनसिद्धेरित्यादि तदाशङ्काऽनिवृत्ते -दोषजाशङ्कानिवृत्ते । एकस्य वस्तुन , अनेकस्वभावत्वविरोधात् कारणात् , तस्याऽन्याप्यत्वादनेकस्वभावत्वस्य तन्निवृत्तिर्निर्विकल्पेन—निरंशवस्तुग्रहणे दोषजाशङ्कानिवृत्ति , तद्भावसंभवादिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—किं तदेकमेकस्वभाव निरंश , यद्भावसंभवेन तद्दर्शनमदोषज स्यादिति । किमत्रोच्यते , वस्तुस्वलक्षणमेवैकमेकस्वभावम् । एतदाशङ्क्याह—न, तस्य स्वलक्षणस्य , स्थूराकारप्रोर्ध्वादिलक्षणेन प्रतिभासेन तच्छील चेति विग्रहस्तस्य घटादेरित्यर्थ , असत्त्वात् कारणात् , सत्त्वयात्मकत्वेनाऽणूना चाप्रतिभासनात् , इत्यादेर्बाह्यालम्बनत्वादिनैकानेकस्वभावमेतदङ्गीकर्तव्यमिति योग । तथा, अणूना चाप्रतिभासनादिति सिद्धमेव । न ह्यणवः पृथग्जनविज्ञाने प्रतिभासन्ते, तत्समूह प्रतिभासते इत्येतन्निरासायाह—समूहस्य प्रक्रमादणुसमूहस्य , अद्रव्यसत्त्वादपरमार्थसत्त्वात् । तद्व्यतिरिक्ताऽद्रव्यसत् , त एव तु सन्त इत्येतद्व्यपोहायाह—तेषामेव अणूनां, तत्त्वे—समूहत्वे , तद्वदणुवत् , अनुपलम्भात् , तथाहि—अणव एव समूह , ते चाऽदृश्या इति । समुदायदृश्यस्वभावा इति समूहे उपलभ्यन्त इत्यप्यसदित्याह-समुदायदृश्यस्वभावत्वे प्रक्रमादणूनाम् । किमित्याह—अनेकस्वभावत्वप्रसङ्गात् । प्रसङ्गश्च प्रत्येकमदृश्यस्वभावत्वात् । अणूना तेभ्य एव समुदितेभ्यो भेद इत्यत्रापि दोषमाह—तत्तद्भेदे तेभ्य -प्रत्येकमदृश्यस्वभावेभ्य , तद्भेदे समुदायदृश्यस्वभावाऽणुभेदेऽभ्युपगम्यमाने , तदनणुत्वप्रसङ्गात् तथा समुदायदृश्यस्वभावानामनणुत्वप्रसङ्गात् । प्रसङ्गश्च समुदायदृश्यस्वभावतया कारणेन । अन्यथा प्रत्येकत्वेनादृश्यस्वभावतया , योगिभिरप्यदर्शनात् । ततश्च समुदायदृश्यस्वभावा अपर एवैते भावा नाणव इति भावार्थ । आह च—तथापि-योगिभिरप्यदर्शनेऽपि, तदणुत्वकल्पने-समुदायदृश्यस्वभावानामणुत्वकल्पने । किमित्याह-अतिप्रसङ्गात् । प्रसङ्गश्च अन्याणूना प्रत्येकमदृश्यस्वभावानाम् , समुदायादर्शनेऽपि सति, तद्भावप्रसङ्गात्-समुदायभावप्रसङ्गात् । तैरित्यादि । तै. योगिभिरिति प्रक्रम , तद्भेददर्शने च तेषां समुदायदृश्यस्वभावानामेव भेददर्शने च प्रत्येकदर्शने चाभ्युपगम्यमाने , अनेकस्वभावतापत्तेस्तेषाम् । आपत्तिश्च तेषामेव योगिनेदर्शनमोक्षणाम् , अयोगिभिरन्यथादर्शनात् , समुदायत्वेन दर्शनादित्यर्थ । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा, एवमनभ्युपगमे , अन्यतरविज्ञानस्य योगिविज्ञानस्या- [illegible]

वाभावेन । न चायं न्यायः प्रसक्त इत्याह—दृष्टविरोधात् । अयोगिज्ञानाविषयत्वे दृष्टविरोधः, योगिज्ञानाविषयत्वे चाभ्युपगमविरोध इति भावः । दोषान्तरमाह—भिन्नसंस्थानबुद्ध्यसिद्धेः अणुसमुदायाविशेषेण घटशरावादिबुद्ध्यसिद्धेरित्यर्थः । अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह-तत्त्वेन-परमार्थेन, अणुसमुदायाविशेषेण कारणात्, तदयोगाद् भिन्नसंस्थानायोगेन तद्बुद्ध्ययोगात् । यदि नामैवं ततः किमित्याह—अस्याश्च भिन्नसंस्थानबुद्धेः, अनुभवसिद्धत्वात्, अत एव प्रतिक्षेपायोगात्, अयोगश्च सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात्, अनुभवप्रतिक्षेपे सति । न चासावनुभवमात्रविषय इत्याह-विशेषहेत्वभावात् अनुभवस्याणुसमुदायमात्रालम्बनत्वेन । सर्वत्रानाश्वासे च तत्त्वव्यवस्थानुपपत्तेर्विसंवादिबोधाशङ्कया, इति-एवं, बाह्यालम्बनवादिना सर्वेण, एकानेकस्वभावमेव तदालम्बनम्, अङ्गीकर्तव्यमित्याह—तत्रापि एवंभूते आलम्बने, अनुपप्लुतप्रमातृविगानसंवेद्याः स्वभावा धर्माः, वस्तुसन्तः-परमार्थसन्तः, इन्द्रनीलादौ स्थूरादिधर्मवत् तदन्ये पुनर्न-उपप्लुतप्रमातृविगानसंवेद्या दीपमण्डलादिवदिति । कुत एतदेवमित्याह—तथालोकानुभवसिद्धेः कारणात् । अन्यथैवमनभ्युपगमे, तद्बाधया-लोकानुभवबाधया, सर्वमेवासमञ्जसम् । कुत इत्याह—अनिबन्धनत्वाद् नियामकाभावात् । इत्येवमयुक्तैकान्तेन शुष्कतर्कानुसारिणी जातिवादप्रधाना सूक्ष्मेक्षिका । किमित्ययुक्तेत्याह—अनया यस्माच्छुष्कतर्कानुसारिण्या सूक्ष्मेक्षिकया, भवदध्यक्षलक्षणमपि—भवतोऽध्यक्षलक्षणं 'प्रत्यक्षं कल्पनापोढम्" इत्याद्यपि, असंभव्येवेति वक्ष्यामः ।

अतोऽनेकस्वभावे वस्तुनि क्षयोपशमानुरूपप्रतिपत्तावुक्तवदन्तर्जल्पाकारबोधसिद्धेरभिधानविशेषस्मृत्ययोगोऽबाधक एव । यदपि क्वचिद् वाच्योपलब्धौ तद्वाचकविशेषास्मरणं तदप्यनेकवाचकवाच्यत्वेऽस्य तथाविधावरणभावाद् विकल्पबोधवत एव, अभिलापाद्यसंसृष्टबोधेनाननुस्मरणात् तथाप्रतीतेरिति । एवं च 'सति ह्यर्थदर्शनेऽर्थसन्निधौ दृष्टे शब्दे ततः स्मृतिः स्यात्, अग्निधूमवत्' इति नैकान्तसुन्दरम्, तदर्थस्याभिलापासंसृष्टबोधेनादर्शनात्, तथास्वभावत्वात्, शब्दान्तरस्मृतौ चोक्तवददोषात् । एवं च 'न चायमशब्दमर्थं पश्यति' इति विचारणीयम् । यदि शब्दानास्कन्दितमिति । तदसिद्धम्, केवलस्यैव दर्शनात् । अथाविकल्पज्ञानेन ततः सिद्धसाध्यता, शब्दार्थस्य तेनादर्शनात् । एवं च 'अपश्यंश्च न शब्दविशेषमनुस्मरति' इत्येतदपि विचारास्पदमेव । यदि येनैव संसृष्टविज्ञानस्तमेव नानुस्मरतीति सिद्धसाध्यता तस्य तदा तेनैव वेद्यमानत्वात् । अथ तत्प्रतिबद्धं शब्दान्तरमिति । तदसिद्धम्, तस्य सति क्षयोपशमे तद्दर्शनात् स्मरणोपपत्तेः । एवम् 'अननुस्मरन्न योजयति" इत्यप्ययुक्तम्, तद्विज्ञानसंसृष्टस्य तथा योजनात्, इतरस्यापि तत्संभवाविरोधात् । एवम् 'अयोजयन्न प्रत्येति' इत्यप्यसांप्रतमेव, शब्दान्तरमधिकृत्यायोजयतोऽपि प्रतीतेः, तद्व्यतिरिक्तेन तूक्तवद्योग एव 'इत्यायातमान्ध्यमशेषस्य जगतः' इत्युक्तिमात्रम्, विवक्षिताभिधेयार्थशून्यत्वात्, उक्तवत्तद्योगादिति ।

एवं प्रासङ्गिकमभिधाय प्रकृतमुपक्रमते—अत इत्यादिना । अतोऽनेकस्वभावे वस्तुन्युक्तनीत्या व्यवस्थिते क्षयोपशमानुरूपप्रतिपत्तौ सत्याम्, उक्तवद् यथोक्तं तथा, अन्तर्जल्पाकारबोधसिद्धेः कारणात्, अभिधानविशेषस्मृत्ययोगोऽबाधक एव, स्मृतेरेवान्तर्जल्पाकारबोधरूपतयाऽप्रवृत्तिप्रसङ्गादिति हृदयम् । दोषान्तरपरिजिहीर्षयाह—यदपि क्वचिद् वाच्योपलब्धौ सत्या, तद्वाचकविशेषास्मरणं किमिदमित्यादि सामान्यवाचकप्रवृत्तावेव, तदप्यनेकवाचकवाच्यत्वेऽस्य वस्तुनः, तथाविधावरणभावाद्-वाचकविशेषस्मरणावरणभावात् विकल्पबोधवत एव-अस्मृतिपूर्वकशब्दसंपृक्तबोधवत एवेत्यर्थः । कुत इत्याह—अभिलापाद्यसंसृष्टबोधेन आदिशब्दाद् विशिष्टमनःपरिग्रहः, अननुस्मरणात् कारणात् 'अननुस्मरणे च तथाप्रतीतेः, न ह्यग्रहमात्रात् स्मृतिः, एवं च कृत्वा सति ह्यर्थदर्शने-अर्थसन्निधौ दृष्टे शब्दे ततः स्मृतिः स्यादग्निधूमवदिति पूर्वपक्षोदितम्, नैकान्तसुन्दरम् । कुत इत्याह-तदर्थस्य-शब्दार्थस्य, अभिलापासंसृष्टबोधेनादर्शनात् । अदर्शनं च तथास्वभावत्वात्-अभिलापासंसृष्टबोधेनादर्शनस्वभावत्वात् । शब्दान्तरस्मृतौ च-वाचकविशेषस्मृतौ च उक्तवद् यथोक्तम्—तथाविधावरणभावादित्यादि तथा, अदोषात् । एवं च कृत्वा न चायमशब्दमर्थं पश्यतीत्येतत् पूर्वपक्षोदितं विचारणीयम् । किमुक्तं भवति-अशब्दमिति ?, यदि शब्दानास्कन्दितमिति । तदसिद्धम् । कुत इत्याह-केवलस्यैव तच्छब्दानास्कन्दितस्य, दर्शनात् । अथाविकल्पज्ञानेनाशब्दमर्थं पश्यति । एतदाशङ्क्याह-ततः सिद्धसाध्यता । कुत इत्याह-शब्दार्थस्य तेन अविकल्पज्ञानेनाऽदर्शनात् । ततश्च विकल्पज्ञानेन सशब्दमर्थं पश्यतीति भवति । अयमेव च शब्दार्थ इति भावः । एवं चापश्यंश्च न शब्दविशेषमनुस्मरतीत्येतदपि पूर्वपक्षोपन्यस्तं, विचारास्पदमेव । किमुक्तं भवति—न शब्दविशेषमनुस्मरति ?, यदि येनैव शब्दविशेषेण संसृष्टविज्ञानः प्रमाता तमेव शब्दविशेषं नानुस्मरतीति, एवं सिद्धसाध्यता । कुत इत्याह—तस्य शब्दविशेषस्य, तदा तेनैव ज्ञानेन, वेद्यमानत्वात् तद्बोधाविनिर्भागेन । अथ तत्प्रतिबद्धम्-प्रक्रमाद् दृश्यवस्तुप्रतिबद्धं शब्दान्तरम्, न शब्दविशेषमनुस्मरतीति । एतद्बाधकत्याह—तदसिद्धम् । तस्य-शब्दान्तरस्य, सति क्षयोपशमे तज्ज्ञानावरणकर्मणः, तद्दर्शनात्-न्यायप्रापितशब्दार्थदर्शनात्, स्मरणोपपत्तेः—स्मरणसंभवात् । एवमननुस्मरन्न योजयतीत्यपि पूर्वपक्षोक्तम्, अयुक्तम् । कुत इत्याह—तद्विज्ञानसंसृष्टस्य—शब्दस्येति प्रक्रमः । तथा—वाचकत्वेन, योजनात्, इतरस्यापि—तत्प्रतिबद्धशब्दान्तरस्य तत्संभवाविरोधात्—योजनासंभवाविरोधात् । 'एवमयोजयन् न प्रत्येतीत्यपि' पूर्वपक्षोक्तं, असांप्रतमेव-अशोभनमेव । कुत इत्याह-शब्दान्तरमधिकृत्य तत्प्रतिबद्धम्, अयोजयतोऽपि प्रतीतेः, प्रमातुः

स्वभाव , अपि तु तथाविलम्बितादित्वेन समयापेक्षित—
स्मृतिपूर्वकत्वेन, जलगताभिधेयपरिणामापेक्षी, तदभिधा-
नस्वभावोऽपि—जलाभिधानस्वभावोऽपि । कुत इत्याह—
तथा तत्प्रतीत —तथाविलम्बितादित्वेन जलप्रतीतेरिति ।
सद्वैचित्र्येण-प्रक्रमादनलशब्दस्वभाववैचित्र्येण, दोषाभावात्
पूर्वोक्तदोषानिवृत्तेरित्यर्थ । क्षयोपशमवैचित्र्यत कारणात्
तथाप्रवृत्त -जलेऽनलशब्दसमयप्रवृत्त । अन्यथैवमनभ्युपग
मे, अहेतुकत्वेन, तदभावप्रसङ्गात्—तथा प्रवृत्त्यभावप्रसङ्गा
दिति । एतेनाऽनन्तरादितेन तथानुभवसिद्धेनोक्तनीत्या,
समयाद् जलऽप्यनलशब्दात् , प्रतीतिभावेन संवेदनसि-
द्धेन शब्दार्थक्षयोपशमाना स्वभाववैचित्र्यण, किमित्याह—
एतदपि प्रत्युक्तम् । यदुक्त परै किं तदित्याह—शब्देन्द्रि-
यार्थयो शब्दश्चेन्द्रिय च शब्देन्द्रिये, तयारर्थौ--विषयौ
तयोर्भेद एव । कुत इत्याह-अव्यापृतेन्द्रियस्य पुस , अ-
न्यवाग्मात्रेणैव—अन्यस्माद् वाग्मात्र तनैव, इन्द्रियार्थोऽवि-
भावनात्—इन्द्रियार्थोऽदर्शनाद् , विभावनं-दर्शन, तथाहि-
प्रतीतमतत् , न शब्दादेव पश्यतीति । तथेन्द्रियादेव च
सकाशात् , शब्दार्थाप्रतीतेर्नहि पनस पश्यन्नप्यकृतसमया
दाह्लीक पनसमित्यवैतीत्यादि । आदिशब्दात्— अन्यदेवे
न्द्रियग्राह्य--मन्य शब्दस्य गोचर । शब्दात् प्रत्येति
भिन्नाक्षा, न तु प्रत्यक्षमीक्षते " ॥ ॥ इत्याद्येतत् समान
गृह्यते, इत्येतदपि प्रत्युक्तम् । यथा प्रत्युक्तम् , तथा
मन्दमतिहिताय मनागुपप्रदर्शयन्नाह—न खल्वित्यादिना । न
खलु--नैव, अव्यापृतेन्द्रियोऽपि पुमान् । किं विशिष्ट इ-
त्याह-तत्क्षयोपशमयुक्त --प्रक्रमात् , इन्द्रियज्ञानावरणक्ष-
योपशमयुक्त , अन्यवाङ्मात्रेण हेतुना, न विभाव-
यत्येव--न पश्यत्येव, मत्याभोगेनेन्द्रियार्थम् , ' द्वौ प्रति-
षेधौ प्रकृतमर्थं गमयत " इति कृत्वा, किं तु विभावय-
त्येव । कुत इत्याह-तद्वर्णमानचिह्नादिनिश्चिते तस्येन्द्रि-
यार्थस्य, वर्ण -कृष्णादि मान--प्रमाण महदल्पादि चिह्न
खण्डादि, आदिशब्दात्-मसृणत्वादिग्रह एतन्निश्चिते ।
तथाहि-कृष्ण महान्त खण्डं मसृणमपूर्वमपवरकाद् घट-
मानयेत्युक्ते तज्ज्ञानावरणक्षयोपशमयुक्त पुमानध्यक्षमिव-
मत्या तथैव प्रतिपद्यत । कथमेतदेवम् ?, इत्याह—तदन्य-
तुल्यजातीयमध्येऽपि तदाऽऽनयनाय त प्रति भेदेन प्रवर्त्त-
नात् । न ह्यसौ तथा भोगशून्य प्रवर्त्तत इति भावनीयम् ।
तथा क्वचित् प्रतिबन्धाभावे, तत्प्राप्ते प्रक्रमात् तस्यान्य-
वाङ्मात्रोक्तस्य प्राप्त , तथा निवेदनात्-तथाऽन्यवाङ्मा-
त्रबाधितत्वेन निवेदनात् , नैव--न विभावयति इन्द्रियार्थ-
मिति । तथाऽस्पष्ट तु तद्विभावनम् , साक्षात्कारेणाऽक्ष-
व्यापारवैकल्यात् , नत्वतद्विषयत्वेन-न पुनरिन्द्रियार्थाविष-
यत्वेन, प्रणिधानव्यापारेण तत्रेन्द्रियव्यापारादिति । एव-
मिन्द्रियादपि सकाशात् क्वचित् न सर्वत्र, तथाविधक्षयो-
पशमभावे सङ्केतानपेक्षशब्दार्थविभावनफलक्षयोपशमभावे ,
सङ्केतमन्तरेणाऽपि, किमित्याह—भवति शब्दार्थविभाव-
नम् । कुत इत्याह-तथाऽन्नर्जल्पाकारादिबोधसिद्धे कि-
मिदमित्यालोचयतस्तादिद पूर्वोक्तलिङ्गवत् पनसमिति बोध-
सिद्धेरित्यर्थ , सिद्धिश्च लोकानुभवप्रामाण्यादिति ।

स्यादेतत् , इत्थमनेकस्वभावत्वे वस्तुनोऽनेकस्यैवाऽने-
कप्रमातृभिरवसायः, तथाहि-यदि य एव तत्स्वभाव एका-
वमायस्य निमित्त स एवापरावसायस्य, ततस्तयोरैक्यं सर्व-
थैकनिमित्तत्वात् , इतरेतरस्वात्मवत् , तदभेदेऽपि-तदव-
सायभेदे, तदेकस्वभावतापत्तिः, तदन्यकार्याणामपि तत्त-
थातयाऽविरोधादिति । अत्रोच्यते-एकान्तवादिन एवायं
दोषः नानेकान्तवादिनः; तस्य ह्यचित्रमेवैकम् । न चाने-
ककार्यजननैकस्वभावतां विहाय ततोऽनेकं भवति, अने-
ककार्यजनने च नाचित्रमेकत्वं, तद्भावेऽपि कार्त्स्न्येनैकेन
तद्ग्रहात् तदपरावसायग्रहणप्रसङ्गः, तस्य तज्जननस्वत-
त्त्वस्याऽन्यथा ग्रहणायोगात् , तत्सावधिकत्वात् न निर-
वधिकं ग्रहण तद्ग्रहणमिति भावनीयम् । मलसामर्थ्या-
त् तदग्रहणं , तदग्रहणमेव सर्वथैकत्वात् , अन्यथाऽस्य
ग्रहणाग्रहणप्रसङ्गः, तथा च सत्यस्मन्मतानुवाद एव गृ-
ह्यमाणागृह्यमाणयोरेकत्वविरोधादिति । तच्चित्रतयैव क-
थंचित् तद्ग्रहणादेकस्याप्यनेकप्रमातृभिरवसायः,नान्यथा,
इत्युक्तदोषानिवृत्तेरित्यल प्रसङ्गेन ।

स्यादेतत् ,इत्थम्-उक्तनीत्याऽनेकस्वभावत्वे;वस्तुन -इन्द्रि-
यार्थादे , नेकस्यैवाऽनेकप्रमातृभिरवसाय । एतदेव भाव-
यति-तथाहीत्यादिना । तथाहि-यदि य एव तत्स्वभावो-व-
स्तुस्वभाव ,एकावसायस्येति-एकस्य प्रमातुरिति प्रक्रम ,अ-
वसाय एकावसायस्तस्य, निमित्त स एवाऽपराऽवसायस्य
प्रमात्रन्तरावसायस्य, ततस्तयोरवसाययोरैक्यम् । कुत इ-
त्याह-सर्वथैकनिमित्तत्वात् , अधिकृतवस्तुस्वभावैकत्वेन इ-
तरेतरस्वात्मवदिति निदर्शनम् । एतच्च ' यत स्वभावतो
ज्ञानमेकम् ' इत्यादिना त्वयाऽभ्युक्तमेव । तदभेदेऽपि-तत्स्व-
भावाभेदेऽपि,तदवसायभेदे—एकाऽपरप्रमात्रवसायभेदे, त-
देकस्वभावतापत्ति —तस्य वस्तुन एकस्वभावतापत्ति ।
कुत इत्याह—तदन्यकार्याणामपि—तस्माद् विवक्षितस्वभा-
वादन्य तदन्य स्वभावा इति प्रक्रम , तेषा कार्याणि—स-
दादिविज्ञानादीनि तत्कार्याणि तेषामपि, तत्तथा तया—त-
स्य वस्तुन , तथाता एकजातीयविज्ञानापेक्षया एकस्वभा-
वा अनेककार्यजननैकस्वभावता, तया , सामान्येनाऽप्येक-
स्वभावापेक्षया सदाद्यनकविज्ञानादिकार्यजननैकस्वभावत-
या, अविरोधात् तदेकस्वभावतापत्तिरिति । एतदाशङ्क्या-
ह—अत्रोच्यते-एकान्तवादिन एवायमनन्तरोदित —' तत-
स्तयोरैक्यम्' इत्यादिलक्षणो दोष , नानेकान्तवादिन । कु-
त एतदित्याह-तस्येत्यादि । तस्य एकान्तवादिन , यस्मा-
त् , चित्रमेवैकमेकान्तैकरूपम् । यदि नामैव तत किमि-
त्याह-न चानेककार्यजननैकस्वभावता विहाय तत एक-
स्मात् , इह प्रक्रमे, अधिकृतैकस्वभावात् , अनेक भवत्ये-
कापरविज्ञानादि । यदि नामैवं तत किमित्याह-अनेककार्य
जनन वा नाऽचित्रमेकत्वम् । अनेकगर्भैकत्वस्य सर्वथैकत्व-
विरोधात् । दोषान्तरमाह—तद्भावेऽपीत्यादिना । तद्भावेऽ
पि-अचित्रैकस्वभावेऽपि, कार्त्स्न्येन—सामस्त्येन, एकेन प्र-

मात्रो, तद्ग्रहात्-अधिकृतस्वभावग्रहात्, तदपरावसायग्र-
हणप्रसङ्ग—तस्मात्-एकस्मात् प्रमातुरपरे प्रक्रमात्, प्रमा-
तार एव तदपरे तेषामवसाया -ज्ञानानि तेषां ग्रहणम्-अव-
गमस्तत्प्रसङ्ग इति समास । कुत इत्याह—तस्येत्यादि ।
तस्याऽधिकृतस्वभावस्य, किं विशिष्टस्येत्याह—तज्जनन-
स्वैतत्त्वस्य अपरावसायजननस्वभावत्वस्य, अन्यथा तद-
पराऽवसायग्रहणमन्तरेण, ग्रहणाऽयोगात्, अयोगश्च तत्-
सावधिकत्वात्,—तदपरावसायजननस्वभावो ह्यसाविति
तत्सावधिक । यदि नामैव तत किमित्याह—न निरव-
धिकं ग्रहणं तदपराऽवसायजननस्वभावविकलं ग्रहणम्,
तद्ग्रहणं तदपरावसायजननस्वभावग्रहणमिति भावनी-
यमेतत् । पराभिप्रायमाह—मलसामर्थ्याद् हेतो तदग्रह-
णम्-अपरावसायाख्यावध्यग्रहणम् । एतदाशङ्क्याऽऽह-त-
दग्रहणमेव-तस्याधिकृतस्वभावस्याऽग्रहणमेव । कुत इत्या-
ह-सर्वथैकत्वात् एकं एव ह्यसौ तदपराऽवसायजननस्व-
भाव इति, तदग्रहणेऽग्रहणमिति गर्भ । इत्थ चैतदङ्गीक-
र्त्तव्यमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगम—तदवधिग्रहणान-
भ्युपगमे, अस्य स्वभावस्य, ग्रहणाऽग्रहणप्रसङ्ग । समान्येन
ग्रहणात् अवधिमत्तयाऽग्रहणात् । यदि नामैव तत किमि-
त्याह—तथा च सति एव च सति, असम्मतानुवाद एव त-
च्चित्रताविधानेन अत एवाह-गृह्यमाणाऽगृह्यमाणयोर्धर्मयो,
एकत्वविरोधादिति । एव तच्चित्रतयैव-स्वभावचित्रतयैव,
कथंचित् कनचित् प्रकारेण, तद्ग्रहणात्-अधिकृतस्व-
भावग्रहणात्, एकस्याऽपि वस्तुन, सामान्येन अनेकप्र-
मातृभिरवसाय, नान्यथा । कुत इत्याह—उक्तदोषानति-
वृत्ते 'ततस्तयोरैक्यम्' इत्याद्युक्तदोषानतिवृत्ते, इत्यलं
प्रसङ्गेनेति ।

यच्चोक्तम्-किञ्च विकल्पात्मकत्वेऽस्य 'निश्चयात्म-
कमिदम्' इत्यनेकप्रमाणवादहानिः, तेनैव वस्तुनो
निश्चयात्, नित्यत्वादौ भ्रान्त्यनुपपत्तेः, अनेकधर्मके
वस्तुन्यन्यतरधर्मनिश्चयात्, तदन्यनिश्चयाय प्रमाणा-
न्तरसाफल्यमिति चेत्, इत्याशङ्क्य-'नैकधर्मविशि-
ष्टस्यापि निश्चये सर्वधर्मवत्तया निश्चयात्, प्रमाणा-
न्तरस्य निश्चितमेव विषयीकुर्वतः स्मृतिरूपानतिक्रमात्,
एकधर्मद्वारेणाऽपि तद्गतो निश्चयात्मना प्रत्यक्षेण विष-
यीकरणे सकलधर्मोपकारकशक्त्यभिन्नात्मनो निश्चयात्'
इत्यादि, तदप्ययुक्तम् । छद्मस्थज्ञानस्येत्थमप्रवृत्तेः, ज्ञेय-
तज्ज्ञानक्षयोपशमानां तथास्वभावत्वादित्युक्तप्रायम्, के-
वलिनां तु तथानिश्चयः, प्रमाणान्तराभावश्च, इति न
कश्चिद्दोषः । आह-एवमप्यनेकस्वभावतया ततस्तथानि-
यतात् कथमनन्तानां केवलिनां तदविकलात्मग्राहक-
ज्ञानभावः, एकत्र कार्त्स्न्योपयोगित्वेन तत्तज्जननस्व-
भावत्वात्, अपरस्यापि तद्भावापत्तेर्हेत्वविशेषादिति, न,
हेत्वविशेषासिद्धेः, ज्ञानिनोऽन्यत्वात्, अधिकृतवस्तुनश्च
विचित्रत्वात्, तत्तज्ज्ञान्यपेक्षया तत्र तत्र तदा तदाऽ-
विकलात्मग्राहकज्ञानाभिव्यञ्जकात्मकत्वेनैकत्र कार्त्स्न्यो-
पयोगित्वादिति । न चैवमपरस्यापि तद्भावापत्तिः,
अधिकृतवस्तुनस्तथात्वविरोधादिति सूक्ष्मधिया भावनी-
यम् । एकान्तैकस्वभाववस्तुवादिनस्त्वेष दोषोऽनिवा-
रितप्रसर एव, तद्भेदनिबन्धनाधिकृतवस्तुवैचित्र्यानुपप-
त्तेरिति । किञ्च-निर्विकल्पकेनाऽपि प्रत्यक्षेणैकस्वभावे
वस्तुनि परिच्छिन्ने कथं नाऽनेकप्रमाणवादहानिरिति चि-
न्त्यम् ? । प्रत्यक्षस्यानिश्चयरूपत्वाच्चिन्तितमेवैतत् ।

यच्चोक्त पूर्वपक्षे—किञ्च विकल्पात्मकत्वेऽस्येत्यादि । या-
वदेकधर्मद्वारेणाऽपि तद्गतो निश्चयात्मना प्रत्यक्षेण वि-
षयीकरणे सकलधर्मोपकारकशक्त्यभिन्नात्मनो निश्चया-
दित्यादि, तदप्ययुक्तम् । कुत इत्याह—छद्मस्थज्ञानस्येत्थ-
मप्रवृत्ते कारणात्, अप्रवृत्तिश्च ज्ञेयतज्ज्ञानक्षयोपशमाना
त्रयाणामपि, तथास्वभावत्वात् चित्रतया-असर्वधर्मवत्तया
निश्चयानिबन्धनस्वभावत्वात्, इत्युक्तप्राय प्रायेणोक्तम् । के-
वलिना तु क्षीणसकलावरणाना, तथानिश्चय —सकलध-
र्मवत्तया निश्चय, प्रमाणान्तराभावश्च केवलिनामनुमा-
नाद्यभावश्चेति । न कश्चिद् दोष । आह—एवमपि केवलि-
नां तु तथानिश्चयेऽपि सति, अनेकस्वभावतया, ततो
वस्तुन, तथानियतात्—समग्रानेकस्वभावतया नियतात्,
एकस्वभावत्वविकल्पादित्यर्थ । कथमनन्ताना प्रमातृणा
केवलिना वृषभादीनाम्, तदविकलात्मकग्राहकज्ञानभाव. त-
स्यानेकस्वभावतया तथानियतस्य वस्तुनोऽविकलो य
आत्मा, तद्ग्राहकज्ञानोत्पादस्तत कथम् ?, नैवेत्यर्थ ।
कथ नेत्याह—एकत्रेत्यादि । एकत्र—ऋषभादिज्ञाने, का-
र्त्स्न्योपयोगित्वेन हेतुना, 'तत्तज्जननस्वभावत्वात्—अधिकृ-
तवस्तुन ऋषभादिज्ञानजननस्वभावत्वात्, नान्यथा तत—
स्तथा तदुत्पाद इति भावनीयम् । यदि नामैवं तत
किमित्याह-अपरस्यापि वर्द्धमानादिज्ञानस्य, तद्भावापत्ते -
ऋषभादिज्ञानापत्ते । कथमित्याह—हेत्वविशेषादिति । ऋ-
षभादिज्ञानजननस्वभावं ह्यधिकृतं वस्तु तद्धेतुस्ततस्त-
स्याऽपि तद्धेतुसद्भावापत्ते, अतो न ततोऽनन्तानां तद-
विकलात्मग्राहकज्ञानभाव इति । उक्त च यत—'स्व-
भावतो जालम्' इत्यादि, असर्वज्ञता वा सर्वेषामन्या-
न्यमधिकृतवस्तुनोऽनुत्पत्तितस्तदनधिगमादिति पराभिप्रा-
य । एतदाशङ्क्याह—नेत्यादि । न—नैतदेवम्, यदभ्य-
धायि परेण, कुत इत्याह—हेत्वविशेषासिद्ध । कथम-
सिद्धिरित्याह—ज्ञानिनोऽन्यत्वाद् वर्द्धमानादे, द्रव्यमिह-
ज्ञानहेतु —जीव, अधिकृतवस्तु च । न चैतदप्येकरूपम-
वेत्याह—अधिकृतवस्तुनश्च अनेकस्वभावतया तथानिय-
तस्य विचित्रत्वात् । तत किमित्याह-तत्तज्ज्ञान्यपे-
क्षया—ऋषभवर्द्धमानादिज्ञान्यपेक्षया, तत्र तत्र सिद्धा-
र्थवनऋजुपालिकातीरादौ क्षेत्रे, तदा तदा सुषमदुष-
मादुषमसुषमान्तादौ काले, अविकलात्मग्राहकज्ञाना-
भिव्यञ्जकात्मकत्वेन एवंभूतेनात्मना, एकत्र ऋषभा-
दिज्ञाने, कार्त्स्न्योपयोगित्वात्—सामस्त्येनोपयोगित्वा-
दिति । न—नेत्यादि ... न चैवम्—उक्तेन प्रकारेण, अप-

रस्याऽपि वर्धमानादिज्ञानस्य, तद्भावापत्ति -ऋषभादिज्ञान
त्वापत्ति । कुत इत्याह—अधिकृतवस्तुन अनेकस्वभावत-
या तथानियतस्य उक्तवद् विचित्रस्य , तथात्वविरोधात्
तत्तज्ज्ञानापेक्षया इत्यादित्वविरोधात् । तथाहि—ऋजुपालि
कातीरादौ दुष्षमसुषमान्ते च वर्धमानादिज्ञानापेक्षया ,
अविकलात्मग्राहकज्ञानाभिव्यञ्जकात्मकत्वेन एव एकत्र ऋ-
षभादिज्ञाने , अस्य कार्त्स्न्योपयोग इति वर्धमानादिज्ञाना-
ऽभावे तथात्वविरोध । एवमन्यापेक्षयाऽप्यतिसूक्ष्मधिया
भावनीयमेतद् अतिगहनत्वादिति । एकान्तेत्यादि । एकान्तै-
कस्वभाववस्तुवादिनस्तु बौद्धादे , एष दोष -अनन्ताना
तदविकलात्मग्राहकज्ञानाऽभावलक्षण अनिवारितप्रसर एव ।
कथमित्याह—तद्भेदनिबन्धना—अनन्तज्ञानभेदनिबन्धना ,
अधिकृतवस्तुवैचित्र्यानुपपत्ते , उक्तवद् अधिकृतवस्तुवैचि-
त्र्यमेवाऽत्र कारणमिति । दूषणान्तरमाह—किञ्चेत्यादिना ।
किञ्च—निर्विकल्पकनाऽपि प्रत्यक्षेण भवदभिमतन, एकस्व-
भावे—एकान्तैकस्वभावे , वस्तुनि भवदभिमते परिच्छिन्ने
सति कथ नाऽनकप्रमाणवादहानिरिति चिन्त्यम् । प्रमेया-
न्तराभावेन प्रमाणान्तराभावाद् हानिरेवेत्यर्थ । पराभिप्रा-
यमाह—प्रत्यक्षस्य निर्विकल्पकस्य, अनिश्चयरूपत्वात् का-
रणाद् चिन्तितमेवैतद् ।

यदुक्त भवता न च एतद् अपूर्वमिति उपदर्शयन्नाह—

आह च न्यायवादी—न प्रत्यक्षं कस्याचिद् निश्चायकम्,
तद् यमपि गृह्णाति त न निश्चयेन , किं तर्हि ? , तत्प्रति-
भासेन । तच्च यत्रांशे पाश्चात्य निश्चयं जनयितुं शक्नोति
तत्रैव प्रमाण्यमात्मसात्कुरुते,यत्र तु भ्रान्तिकारणसद्भावाद्
अशक्तं तत्र प्रमाणान्तरं व्याप्रियते, समारोपव्यवच्छेदार्थ-
मिति भ्रान्तिव्युदासाय प्रमाणान्तरप्रवृत्तिरिति ।

आह च न्यायवादी धर्मकीर्तिर्वार्तिके , किमाह ? , इत्याह-
न प्रत्यक्ष कस्यचित् पदार्थस्य निश्चायकम् , तद् यमपि
पदार्थ गृह्णाति त न निश्चयेन 'एवमेतद्' इत्येवरूपेण ,
किं तर्हि ? , तत्प्रतिभासेन आदर्शवत् गृह्यमाणाऽऽकारेण ,
तच्च एवंभूतं प्रत्यक्षम् , यत्रांशे वस्तुगते , पाश्चात्य नि-
श्चय जनयितु शक्नोति नीलादौ , तत्रैवाऽशे प्रामाण्यमा-
त्मसात्कुरुते नीलादौ । यत्र तु अंशेऽनित्यादौ , भ्रान्तिकार-
णसद्भावात् कारणात् , अशक्त पाश्चात्य निश्चय जनयि-
तुम् , तत्रांशे प्रमाणान्तर व्याप्रियतेऽनुमानम् । किमर्थमि-
त्याह—समारोपव्यवच्छेदार्थं -परिकल्पितसमारोपव्यवच्छे-
दार्थम् , इत्येव भ्रान्तिव्युदासाय-समारोपव्युदासाय, प्रमा-
णान्तरप्रवृत्ति -अनुमानप्रवृत्ति ।

इत्येवं पूर्वपक्षमाशङ्क्याह—

अत्रोच्यते-यदुक्तम्- "न प्रत्यक्षं कस्याचिद् निश्चायकम्"
इति , अत्र कोऽयं निश्चयो नाम ?, स्वालम्बनाऽध्यवसाय
एवेति चेत् , नाऽयं तदाकारोत्पत्तिव्यतिरेकेण । अस्त्वेवं
ततः को दोषः ? , इति चेत् , नासौ—न प्रत्यक्षेऽपि ,
कथमनिश्चायकं तत् ?, वस्तुमात्रप्रतिभासनाद् इति चेत् ,
अवस्तुप्रतिभासी तर्हि निश्चयः । न । तत्रैव दृढः प्रत्यय
इति चेत् , कथ तदाकारशून्यस्तत्रेति । किञ्च—किं पुनरस्य
दार्ढ्यम्, किं निर्विकल्पकसमनन्तरत्वम् ? ; किं वा वास-
नाजन्म ? , उताऽध्यवसिततद्भावता ? , आहोस्वित् ध्व-
नियोगः ? । न तावद् निर्विकल्पकसमनन्तरत्वम् , तद-
परनिर्विकल्पकेन व्यभिचारात् निर्विकल्पकसमनन्तराद् नि-
र्विकल्पकोत्पत्तेः । नाऽपि वासनाजन्म, निर्विकल्पकस्या-
ऽपि तत उत्पत्तेः , तत्—तत्समनन्तराऽव्यतिरेकात् । ना-
पि अध्यवसिततद्भावता, अतदाभेन तत्परिच्छेदायोगात्
तत्त्वतस्तदनुपपत्तेः । नाऽपि ध्वनियोगः , तत्तादात्म्याद्य-
योगतस्तदसिद्धेः , तद्युक्तस्यापि तदाकारोत्पत्तिप्रधानत्वा-
दिति । न च सैव केवला अनिश्चयः , स्वालम्ब-
नपरिच्छेदात्. न च न सोऽपि , तत्त्वतः तत्स्व-
भावतया ततस्तद्बोधोपपत्तेः । न च मूककल्पत्वाद् नेति ,
बोधस्याऽनिश्चयत्वविरोधात् । न चाऽस्पष्टतया नेति ,
तस्याः स्पष्टताऽभ्युपगमादिति ।

अत्रोच्यते—यदुक्तमित्यादि । यदुक्तमादौ—'न प्रत्यक्षं कस्य-
चिद् निश्चायकम्' इति । अत्र व्यतिकरे कोऽय निश्चयो
नाम ?, स्वाऽऽलम्बनाध्यवसायः-स्वविषयपरिच्छेद एवेति
चेत् । एतदाशङ्क्याह—नाय यथोदिताध्यवसाय , तदाका-
रोत्पत्तिव्यतिरेकेण-स्वालम्बनाऽऽकारोत्पत्तिव्यतिरेकेण,अ-
स्त्वेवम्-भवतु स्वालम्बनाकारोत्पत्तिरेव निश्चय , तत को
दोष इति चेत् ? । एतदाशङ्क्याह—नासौ स्वालम्बनाकारो-
त्पत्ति , न प्रत्यक्षेऽपि, किं तर्हि अस्त्येव । अत कथमनिश्चा-
यक तत् प्रत्यक्षम् ?; भवदभिप्रेतनिश्चयलक्षणोपपत्तेर्निश्चाय-
कमेव इत्यर्थः । वस्तुमात्रप्रतिभासनाद् अनिश्चायकं तद् इति
चेत् । एतदाशङ्क्याऽऽह—अवस्तुप्रतिभासी तर्हि निश्चय
ततोऽनिश्चय इति मर्म । नाऽवस्तुप्रतिभासी, किंतु तत्रैव
वस्तुनि, दृढः प्रत्ययो निश्चय इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—
कथं तदाकारशून्यो—वस्त्वाकारशून्यस्तन्मात्रप्रतिभासनेन
तत्रेति-वस्तुनीति । अभ्युच्चयमाह—किञ्चेत्यादिना । किं पु,
नरस्य प्रत्ययस्य दार्ढ्यम् ?, किं निर्विकल्पकसमनन्तरत्वम् ,
निर्विकल्पक समनन्तरो यस्येति विग्रहस्तद्भावो निर्विकल्प-
कसमनन्तरत्व तत् ? । किंवा-वासनाजन्म वासनातो जन्म
तत् ? । उताऽध्यवसिततद्भावता-अध्यवसित -परिच्छिन्नः
तद्भावोऽवस्तुभावो येनेति विग्रहस्तद्भावोऽध्यवसिततद्भाव-
ता ?। आहोस्वित् ध्वनियोग -शब्दसम्बन्ध. प्रत्ययदार्ढ्यमि-
ति? एव विकल्पचतुष्टयमुपन्यस्याऽऽह-न तावद् निर्विकल्पक
समनन्तरत्व प्रत्ययदार्ढ्यम् । कुत इत्याह-तदपरनिर्विकल्पके-
न व्यभिचारात् , तस्माद्-अधिकृतप्रत्ययाद् अपर च तन्निर्वि-
कल्पक च तेनाऽनैकान्तिकत्वात् । एतत्प्रकटनायैवाऽऽह—
निर्विकल्पकसमनन्तरात् सकाशात् , प्रबन्धेन निर्विकल्प—
कोत्पत्तेः । नाऽपि वासनाजन्म प्रत्ययदार्ढ्यम् । कुत इत्याह-
निर्विकल्पकस्यापि ततो वासनात , उत्पत्ते कारणात्
उत्पत्तिश्च तत्—तत्समनन्तराऽव्यतिरेकात् तस्या—वा-
सनायाः तत्समनन्तराऽव्यतिरेकात् निर्विकल्पकसमन-

न्तराव्यतिरेकात् समनन्तराच्च अविकल्पकजन्मेति भावना। नाऽप्यध्यवसितनद्भावना प्रत्ययदार्ढ्यम्। कुत इत्याह—अनवभासेन-अवस्त्वाकारेण ज्ञानेन, तत्परिच्छेदाऽयोगाद्-वस्तुपरिच्छेदाऽयोगात्, अयोगश्च तत्त्वेन परमार्थेन, तदनुपपत्तेः-अध्यवसिततद्भावनानुपपत्तेः नाऽतदाभं तत्परिच्छेदकम्, तथाऽतो न अध्यवसिततद्भावनेति भावनीयम्। नाऽपि ध्वनियोग—प्रत्ययदार्ढ्यम्। कुत इत्याह—तत्तादात्म्याद्ययोगतः तस्य-प्रत्ययस्य, तेन-ध्वनिना तादात्म्याद्ययोगतः—तादात्म्यमेकत्वम् आदिशब्दात्—तदुत्पत्तिग्रह तदसिद्धेः—ध्वनियोगासिद्धेः तथा तत्संयुक्तस्याऽपि ध्वानयुक्तस्याऽपि प्रत्ययस्येति प्रक्रमः तदाकारोत्पत्तिप्रधानत्वाद् विषयाकारोत्पत्तिप्रधानत्वादिति। न चेत्यादि। न च सा एव—तदाकारोत्पत्तिः, केवला ध्वनियोगरहिता, अनिश्चयः-अपरिच्छेदः। कुत इत्याह—स्वालम्बनापरिच्छेदात्—स्वविषयपरिच्छेदात्, केवलयाऽपि न च-न सोऽपि-स्वालम्बनपरिच्छेदः, तत्त्वतः-परमार्थेन। कुत इत्याह-तत्स्वभावतया स्वालम्बनपरिच्छेदस्वभावतया तत स्वालम्बनात्, तद्बोधोपपत्तेः—विवक्षितालम्बनबोधोपपत्तेः, अन्यथा तदुत्तरक्षणवत् ततो भावेऽपि अबोधरूपतैवेति हृदयम्। न चेत्यादि। न च मूककल्पत्वात् केवलायास्तदाकारोत्पत्तेरिति प्रक्रमः, नेति न निश्चयरूपता। कुत इत्याह—बोधस्याऽनिश्चयत्वविरोधात्, बोधो निश्चयोऽवगम इति तुल्योऽर्थः। न चेत्यादि। न चाऽस्पष्टतया कारणेन, नेति-न निश्चयरूपता, केवलायास्तदाकारोत्पत्तेरिति प्रक्रमः। कुत इत्याह—तस्याः—तदाकारोत्पत्तेः, स्पष्टताऽभ्युपगमादिति।

यच्चोक्तम्—" तच्च यत्रांऽशे पाश्चात्यं निश्चयं जनयितुं शक्नोति तत्रैव प्रामाण्यमात्मसात्कुरुते "। एतदप्ययुक्तम्, तस्य निरंशत्वाभ्युपगमात्, अन्यथा परसिद्धान्तापत्तिः। व्यावृत्तयोंऽशा इति चेत्। न। तासां परमार्थतस्तदव्यतिरिक्तत्वेन तन्मात्ररूपत्वात्, तस्यैव त्रैलोक्यव्यावृत्त्येकस्वभावत्वादिति। कथं च निश्चयस्य विकल्पात्मकत्वात् तत्त्वतो निर्विषयत्वात् तद्विषयता युक्ता ?, येनोच्यते " यत्रांशे पाश्चात्यं निश्चयं जनयितुं शक्नोति " इति। स ततो भवतीति तन्निश्चय इति चेत्। न। अतिप्रसङ्गात् नीलादि पश्यतः क्वचित् भिन्नजातीयविकल्पाभ्युपगमात्, तस्य च ततो भावात्, अन्यथा अहेतुकत्वापत्तेः। संवादको निश्चय इति चेत्। न। अप्राप्यदेशगतजलादिनिश्चयेन व्यभिचारात्। न च संवादनशक्तिरेव संवादनमित्यदुष्टम्, शक्तेरप्रत्यक्षत्वात् कार्यमन्तरेण तद्भावानवगतेः, न च ततोऽनन्या शक्तिरिति तदवगतावेव तदवगतिः, तदाभासतोऽप्रवृत्तिप्रसङ्गात् तच्छक्त्यवगमापत्तेः, न च तदाभासत्वतो न तच्छक्त्यवगमः, तेनाऽपि आत्मवेदनात् तस्याश्च तदनन्यत्वात्, न च सम्यग् निश्चयशक्तेरेवाऽवगतिरिति युक्तम्, तत्त्वतो वचनमात्रत्वात् तथाप्रतीत्यभावात्, इति। एवं च तत्रैव प्रामाण्यमात्मसात्कुरुत इति वचनमात्रम्।

यच्चोक्तं पूर्वपक्षग्रन्थे एव-तच्च यत्रांशे पाश्चात्यं निश्चयं जनयितुं शक्नोति तत्रैव प्रामाण्यमात्मसात्कुरुते'। एतदप्ययुक्तम्। कुत इत्याह-तस्य प्रक्रमात् प्रमेयवस्तुनः, निरंशत्वाऽभ्युपगमात्, अन्यथा एवमनभ्युपगमे, परसिद्धान्तापत्तिस्तत्साधनापत्त्या इत्यर्थः। व्यावृत्तयोंऽशा इति चेत्, तथाहि-त्रैलोक्यव्यावृत्त तदिति। एतदाशङ्क्याह-न। तासां व्यावृत्तीनाम्, परमार्थतस्तदव्यतिरिक्तत्वेन—वस्त्वव्यतिरिक्तत्वेन हेतुना, तन्मात्ररूपत्वाद्—वस्तुमात्ररूपत्वात्। एतदेव स्पष्टयन्नाह-तस्यैव वस्तुनः, त्रैलोक्यव्यावृत्तिरेव एकः स्वभावो यस्य तत् तथेति विग्रहस्तद्भावस्तस्मादिति। दोषान्तरमाह—कथञ्चेत्यादिना। कथं च निश्चयस्य विकल्पात्मकत्वात् कारणात् तत्त्वतः-परमार्थेन निर्विषयत्वात् तद्विषयता-वस्तुविषयता युक्ता येनोच्यते 'यत्रांशे पाश्चात्यं निश्चयं जनयितुं शक्नोति' इति नैव एतद्-अतद्विषयत्वे चारु। स तत इत्यादि। स-निश्चयः, ततो वस्तुनः भवतीति कृत्वा तन्निश्चयो-वस्तुनिश्चय इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-न। अतिप्रसङ्गात्। एतमेवाह-नीलादि पश्यतः प्रबन्धेन क्वचिद् अर्थान्तरावगमे भिन्नजातीयविकल्पाभ्युपगमात्—स्मारणीतादिविकल्पाभ्युपगमात्, तस्य च विकल्पस्य, ततो नीलादिदर्शनाद् भावात्। अन्यथा एवमनभ्युपगमे, अहेतुकत्वापत्तेस्तस्याऽतिप्रसङ्ग इति। निश्चयमेवाऽधिकृत्य, प्रकारान्तरमाह-संवादको निश्चय इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-न। अप्राप्यदेशगतजलादिनिश्चयेन व्यभिचारात्, स हि निश्चयोऽपवादकश्च। न च संवादनशक्तिरेव संवादनमित्यदुष्टम्, किं तु दुष्टमेव। कुत इत्याह-शक्तेरप्रत्यक्षत्वात्। यदि नामैवं ततः किमित्याह-कार्यमन्तरेण संवादनादिरूपम्, तद्भावानवगतेः--शक्तिभावानवगतेः। न चेत्यादि। न च ततो निश्चयात्, अनन्या शक्तिरिति कृत्वा तदवगतावेव-निश्चयावगतावेव, तदवगतिः-शक्त्यवगतिः। कुत इत्याह-तदाभासतो-निश्चयाभासतः। किमित्याह-अप्रवृत्तिप्रसङ्गात्। प्रसङ्गश्च-तच्छक्त्यवगमापत्तेः—तदाभासशक्त्यवगमापत्तेः। न चेत्यादि। न च तदाभासत्वतः कारणात्, न तच्छक्त्यवगमो-न तदाभासशक्त्यवगमः, किन्तु अवगम एव। कुत इत्याह-तेनाऽपि तदाभासेन, आत्मवेदनात् कारणात्। यदि नामैवं ततः किमित्याह-तस्याश्च तदाभासशक्तेः, तदनन्यत्वात्-तदाभासाऽनन्यत्वात्। न चेत्यादि। न च सम्यग् निश्चयशक्तेरेवाऽवगतिरिति युक्तम्। कुत इत्याह-तत्त्वतो वचनमात्रत्वात्, वचनमात्रत्वं च तथा सम्यग् निश्चयशक्त्यवगमरूपेण प्रतीत्यभावादिति। एवं च यथोक्तनीत्या, तत्रैव प्रामाण्यमात्मसात्कुरुते इति वचनमात्रं निरर्थकमित्यर्थः।

इतश्च वचनमात्रम्-"यत्र तु भ्रान्तिकारणसद्भावाद् अशक्तं तत्र प्रमाणान्तरं व्याप्रियते" इत्याद्युपन्यासात्। तथाहि यदि तत्क्वचिद् अशक्तं पाश्चात्यं निश्चयं जनयितुमेवं तर्हि अशक्तमेव, सर्वथैकत्वात् एकस्य चैकस्वभावत्वेन शक्तत्वाऽ-

शक्तत्वविरोधात्, कथञ्चिद् अविरोधेऽप्यभ्युपगमविरोधात्, भिन्नांशविषयनिश्चयभावाभावयोस्तु न तस्य किञ्चिद् इति कथं क्वचिद् प्रामाण्यमात्मसात्कुरुत इति ?। नैवं समारोपव्यवच्छेदार्थमपि प्रमाणान्तरप्रवृत्तिः, न्यायतः समारोपस्यैवाऽयोगात्, सजातीयेतरविविक्तैकस्वभावस्य वस्तुन इन्द्रियज्ञाने प्रतिभासनात्, रूपादिनिश्चयज्ञानवत् तन्निबन्धननिश्चयज्ञानानां तमन्तरेणैव प्रवृत्तिसम्भवात्। तथाहि-यद्द् रूपादिदर्शनानन्तरमलिङ्ग निश्चयज्ञानं भवति तत्कथमसति समारोपे भवत् तद्व्यवच्छेदविषयम् ?।

इतश्च वचनमात्रम्—" यत्र तु भ्रान्तिकारणसद्भावाद् अशक्त तत्र प्रमाणान्तर व्याप्रियत " इत्याद्युपन्यासात् पूर्वपक्षग्रन्थ एव। इहैव भावनार्थमाह-तथाहीत्यादिना। तथाहि—यदि तत् प्रक्रमाद् अविकल्पम्, क्वचिदशक्त पाश्चात्य निश्चय जनयितुम्, एव तर्हि अशक्तमव एकान्तेन। कुत इत्याह—सर्वथैकत्वात् कारणात्, एकस्य च वस्तुन, एकस्वभावत्वेन हेतुना, शक्तत्वाऽशक्तत्वविरोधात्। तथाहि-एकमकस्वभाव यदि शक्तं शक्तमेव, अथाऽशक्तमशक्तमेवति भावनीयम्। कथञ्चिद् अविरोधेऽपि निमित्तभेदेन शक्तत्वाऽशक्तत्वस्य, अभ्युपगमविरोधाद् अनेकान्तवादापत्त्या। अथ भिन्ना अस्याऽशा इति। एतद् व्यपोहायाऽह--भिन्नांशेत्यादि। भिन्नौ च तौ प्रत्यक्षादिति प्रक्रम, अंशौ च भिन्नांशौ, तौ विषयौ ययोस्तौ भिन्नांशविषयौ भिन्नांशविषयौ च तौ निश्चयौ चेति विग्रह, तयाभावाऽभावौ, तयो, पुनन तस्य प्रत्यक्षस्य, किञ्चिद् इति एवम्, कथ क्वचित् प्रामाण्यमात्मसात्कुरुत-इति। नैवमित्यादि। नैवम्-उक्तेन प्रकारेण, समारोपव्यवच्छेदार्थमपि प्रमणान्तरप्रवृत्ति। कुत इत्याह--न्यायतो-न्यायेन, समारोपस्यैव अयोगात्, अयोगश्च सजातीयेतरविविक्तैकस्वभावस्य वस्तुन इन्द्रियज्ञान प्रतिभासनात् कारणात्, रूपादिनिश्चयज्ञानवदिति निदर्शनम्। तन्निबन्धननिश्चयज्ञानानाम्-अधिकृतवस्तुनिबन्धननिश्चयज्ञानानाम्, तमन्तरेण-समारोपमन्तरेणैव, प्रवृत्तिसंभवात् कारणात्, न समारोपव्यवच्छेदार्थमपि प्रमाणान्तरप्रवृत्ति, अनित्यत्वादेनिश्चयानामपि समारोपव्यवच्छेदमन्तरेणैव भावप्रसङ्गादित्यर्थ। अधिकृतार्थभावनायैवाऽऽह--तथाहीत्यादि। तथाहि इति—उपप्रदर्शने। यद् रूपादिदर्शनाऽनन्तरम्-अव्यवधानेन, अलिङ्गम्-लिङ्गरहितम्, निश्चयज्ञान भवति प्रक्रमाद् रूपादिविषयमेव, तत्कथमसति समारोप अरूपादिविषये भवद्—उत्पद्यमानम्, तद्व्यवच्छेदविषय--समारोपव्यवच्छेदविषयम्, नैव समारोपाभावेन तद्व्यवच्छेदाऽयोगादिति।

स्यादेतद्, असमारोपविषये भावात् तद्व्यवच्छेदविषयम्, यत्र हि अस्य समारोपो भवति यथा स्थिरः सात्मक इति वा, न तत्र निश्चयो भवति; तद्विविवेक एव चान्यापोह इति तदपि तन्मात्राऽपोहगोचरमेव, न वस्तुस्वभावनिश्चयात्मकमिति। एतदपि यत्किञ्चित्, वाङ्मात्रत्वात्।

स्यादेतद् असमारोपविषये भावात् तद्व्यवच्छेदविषयमिति-समारोपस्य विषय समारोपविषय न समारोपविषयोऽसमारोपविषय तस्मिन् समारोपशून्य इत्यथ भावाद्-उत्पत्ते कारणाद् अधिकृतनिश्चयज्ञानस्य, तद्व्यवच्छेदविषयमिति। एतद्भावनायैवाह—यत्र पदार्थे, हिशब्दोऽवधारणे, अस्य पुरुषस्य, समारोपो भवति यथा स्थिर सात्मक इति वाय पदार्थ। न तत्र निश्चयो भवति अनित्यत्वादिनिश्चयस्तद्याथात्म्यविषय तद्विवेक एव च—समारोपविवेक एव च, अन्यापोह तद्व्यवच्छेद इति--एवम्, तदपि अधिकृतनिश्चयज्ञानम् तन्मात्रापोहगोचरमेव, समारोपापोहमात्रगोचरमित्यर्थ। न वस्तुस्वभावनिश्चयात्मक—न स्वलक्षणनिश्चायकमिति याऽर्थ। एव पूर्वपक्षमाशङ्क्याह—एतदपि यत् किञ्चिद्-असारम्, कुत इत्याह-वाङ्मात्रत्वात्, वाच्याऽर्थशून्यत्वात्।

यत्तावदुक्तम्-"असमारोपविषये भावाद्" इत्यत्र समारोपाभावेऽस्य वृत्तिरुक्ता, अयं च समारोपाभावो यदि प्रसज्ज्यप्रतिषेधरूपः, न क्वचिदस्य वृत्तिस्तस्य तुच्छत्वात्, तत्त्वत इत्थमेव इदमिति चेत् कथमतुच्छप्रतिभास रूपादिनिश्चयज्ञानम् ?, तुच्छप्रतिभासमेव तद इति चेत्, अनुभवविरोधः--रूपादिप्रतिभासस्य वेद्यमानत्वात्, अन्यथा तदनाकारत्वेन वेदनाऽयोगादिति। अथ पर्युदासरूपः, कथं न वस्तुस्वभावनिश्चयात्मकं तत् ?, तत्रैव प्रवृत्तेर्न तत् तदा इति चेत्, कथमसमारोपविषयेऽस्य भावः?, अयमस्यैव आत्मा न त्वन्य इति चेत्, स्वात्मन एव तदितरविकलस्य तत्त्वकल्पनायामतिप्रसङ्गः--स्वलक्षणज्ञानस्याऽपि तत्त्वेन तद्भावापत्तेरिति।

एतदेव दर्शयति-यत्तावदुक्तमित्यादिना। तत्र यत्तावदुक्तम्-पूर्वपक्षग्रन्थे ' असमारोपविषय भावाद् " इत्यत्र ग्रन्थ, समारोपाभावे अस्य निश्चयस्य वृत्तिरुक्ता, एतद् ऐदंपर्यम्। यदि नामैव तत किमित्याऽऽह—अय च समारोपाऽभावो यदि प्रसज्ज्यप्रतिषेधरूप समारोऽपाभवनमात्रलक्षण। तत किमित्याह-न क्वचित् अस्य निश्चयस्य, वृत्ति। कुत इत्याह-तस्य प्रसज्ज्यप्रतिषेधरूपस्य समारोपाऽभावस्य, तुच्छत्वात्—असत्त्वादित्यर्थ। तत्त्वत इत्यादि। तत्त्वत -परमार्थेन, इत्थमेवेदं न क्वचित् अस्य वृत्ति, इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—कथमतुच्छप्रतिभास रूपादिवस्त्वाऽऽकार रूपादिनिश्चयज्ञानम् ?। तुच्छेत्यादि। तुच्छप्रतिभासमेव, तत्-रूपादिनिश्चयज्ञानम्, इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-अनुभवविरोध। एव कथमित्याह—रूपादिप्रतिभासस्य—रूपादिनिश्चयज्ञान वेद्यमानत्वात्, अन्यथा एवमनभ्युपगम, तस्य-रूपादिनिश्चयज्ञानस्य, अनाकारत्वेन हेतुना। किमित्याह—वेदनाऽयोगाद्, नद् हि अनाकार कस्य वेदनम् ?, इति भावनीयम्। एव प्रसज्ज्यपक्षे दोषम-

भिधाय पक्षान्तरे दोषमभिधातुमाह—अथ पर्युदासरूप प्रस्तुत समारोपाभाव । एतदाशङ्क्याह—कथं न वस्तु-स्वभावनिश्चयात्मक तद् रूपादिनिश्चयज्ञानम् ?, तत्रैव-रू-पादावेव प्रवृत्ते, न तद् रूपादि, तदा निश्चयज्ञानकाले-इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—कथमसमारोपविषय-समा-रोपाभावे पर्युदासात्मक, अस्य-रूपादिनिश्चयज्ञानस्य, भा-व ?। अयमित्यादि । अयम्-असमारोपविषय अस्यैव अ-धिकृतनिश्चयज्ञानस्य आत्मा, न तु अन्या-व्यतिरिक्त इति भवेत् । एतदाशङ्क्याह—स्वात्मन एव ज्ञानसम्बन्धिन, तदितरविकलस्य-विषयविकलस्य, तत्त्वकल्पना या-विषय-त्वकल्पनायाम्, उक्तनीत्या । किमित्याह—अतिप्रसङ्ग । क-थमित्याह—स्वलक्षणज्ञानस्याऽपि तत्त्वेन तदितरविकल-त्वेन हेतुना, तद्भावापत्ते -असमारोपविषयभावापत्ते -नि-श्चयज्ञानत्वापत्तेरित्यर्थ ।

यच्चोक्तम्-“यत्र हि अस्य समारोपो भवति यथा स्थिरः सात्मक इति वा, न तत्र निश्चयो भवति ” एतदप्ययुक्तम् परमार्थेन तस्याऽस्थिरानात्मकस्यैव ग्रहणात् तत्र रू-पादाविव समारोपप्रवृत्त्ययोगात् । स्यादेतत्, नहि तथा गृहीतोऽपि भावस्तथैव प्रत्यभिज्ञायते, क्वचिद्भेदे व्यव-धानसंभवात् यथा शुक्तेः शुक्तित्वे । यत्र तु प्रतिपत्तुर्भ्रा-न्तिनिमित्तं नास्ति तत्रैव अस्य दर्शनाऽविशेषेऽपि स्मार्त्तो निश्चयो भवति, समारोपनिश्चययोर्बाध्यबाधकभावाद् इति । एतदप्यसत्, निरंशे तथा गृहीते क्वचिद् व्यवधा-नं क्वचित् न इत्यपन्यायत्वात् भेदाभावेन तत्त्वत एकनि-श्चयज्ञानप्रसङ्गात्, न खलु रूप एव तदेकस्वभावनिबन्ध-नानि भूयांसि निश्चयज्ञानानि ।

यच्चोक्तम्—अधिकृतपूर्वपक्षग्रन्थ—“ यत्र हि अस्य समा-रोपो भवति यथा स्थिर सात्मक इति वा, न तत्र निश्च-यो भवति ” एतदपि अयुक्तम् । कथमित्याह—परमार्थेन-वस्तुस्थित्या, तस्य पदार्थस्य, अस्थिराऽनात्मकस्यैव ग्र-हणाद्, नान्यत् तस्य रूपमिति कृत्वा । तत किमित्या-ह—तत्र अस्थिरत्वादौ, रूपादाविव समारोपप्रवृत्त्ययोगाद्, नहि रूप रूपतया गृहीते समारोप । स्यादेतदित्यादि । स्यादेतद्, नहि तथा स्वरूपेण, गृहीतोऽपि भाव पदा-र्थे तथैव प्रत्यभिज्ञायते-निश्चयज्ञानेन गम्यते । कथमि-त्याह—क्वचिद् भेदे भावविशेषे, व्यवधानसम्भवात् प्रत्यभिज्ञानस्य समारोपेण ” इति भाव । निदर्श-नमाह—यथा शुक्ते—शीप्रकद्रव्यस्य, शुक्तित्वे व्यव-धानसंभव प्रत्यभिज्ञान प्रति रजतसमारोपेण, यत्र तु भावभेदे पदार्थे, प्रतिपत्त पुरुषस्य, भ्रान्तिनिमित्त सा-दृश्य नास्ति, तत्रैव-भावभेदे, अस्य-पुरुषस्य, दर्शनाऽ-विशेषेऽपि—उभयत्र यत् तत्त्व तद् दृश्यत इति दर्शना-ऽविशेषस्तस्मिन्नपि सति, स्मार्तो निश्चयो भवतीति गृ-हीतग्राही । किमेतदेवमित्याह—समारोपनिश्चययोर्बाध्य—बाधकभावात्, समारोपो बाध्य, निश्चयो बाधक इति । दूषणसमाशङ्क्याह—एतदपि-अनन्तरोदितम्, असद्-अ-शोभनम् । कुत इत्याह—निरंश इत्यादि । निरंशे वस्तुनि तथा निरंशतया गृहीते, क्वचिद् व्यवधान क्वचिद् न इति अपन्यायत्वाद्, एतद् अपि असत्, अपन्यायत्वं च भेदाऽ-भावेन हेतुना निरंशत्वेन, तत्त्वत -परमार्थेन, एकनिश्चयज्ञा-नप्रसङ्गात् निबन्धनैकत्वेन । एतद्भावनायैवाह—न खल्वि-त्यादि । न खलु-नैव, रूप एव आलम्बने, तदेकस्वभा-वनिबन्धनानि तद् रूपमेव एक स्वभावो निबन्धन येषां तानि तथा, भूयांसि-प्रभूतानि, प्रक्रमाद् ज्ञानभेदमाध-कृत्य निश्चयज्ञानानि रूपरसादिलक्षणानि, किं तर्हि प्र-भूतानि अपि व्यक्तिभेदाऽपेक्षया रूपज्ञानानि एव ?, एव भेदाऽभावेन तत्त्वत एकनिश्चयज्ञानप्रसङ्ग ।

दूषणान्तरमाह—

किंच-असौ भावः स्वप्रत्यभिज्ञानजनने व्यवधानसम्भ-वस्वभावो वा स्याद्, न वा ?, उभयथाऽपि क्वचिद् भे-दे व्यवधानमभावाद्, इत्यपि अयुक्तम्, यथाक्रम सर्वत्रैव तत्सम्भवाऽसम्भवापत्तेः, अन्यथा एकस्वभावत्वविरोधात् अनन्निबन्धनत्वे च निश्चयाना न तेभ्यस्तत्तत्त्वव्यवस्था, इत्यफला तत्कल्पना, एव च “यथा शुक्तेः शुक्तित्वे” इ-त्यनुदाहरणमेव, भवन्नीत्या तदयोगात् शुक्तिकाया अपि अक्षज्ञानेन नीलादिवत् तत्त्वेनैव ग्रहणात् ।

किंच, असौ भाव -पदार्थ, स्वप्रत्यभिज्ञानजनने-स्वनिश्च यज्ञानजनने, व्यवधानसंभवस्वभावो वा स्याद् न वा ?, इति द्वयी गति । उभयथाऽपि पक्षद्वयेऽपि क्वचिद् भेदे व्यवधानसं भावाद् इति अयुक्तम् । कुत इत्याह—यथाक्रमम्-यथासङ्ख्य-म् सर्वत्रैव क्वचिद् इत्येतद् व्युदासेन सर्वत्रैव वस्तुनि, तत्सभवाऽसभवापत्ते —तस्य व्यवधानस्य, सभवश्चास-भवश्च तत्सभवासभवौ, तयोरापत्ति, तत एतदुक्त भव-ति—यदि असौ भाव स्वप्रत्यभिज्ञानजनने व्यवधानसभ-वस्वभावस्ततस्तत् सभवत्येव सर्वत्र व्यवधानम्, न चेद्, न सभवत्येव इति हृदयम् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा एकस्वभावत्वविरोधात्, एकस्वभावो हि स्वप्रत्य-भिज्ञानजनने व्यवधानसभवैकस्वभाव, तदसभवैकस्वभा-वो वा, अन्यथा तच्चित्रस्वभावता एव इति भावनीयम् । अतन्निबन्धनत्वे च—विवक्षितभावानिबन्धनत्वे च निश्चया-नाम् । किमित्याह—न तेभ्यो निश्चयेभ्य, तत्तत्त्वव्यवस्था-विवक्षितभावतद्भावव्यवस्था, इति एवम् अफला-निष्प्रयो-जना, तत्कल्पना-प्रक्रमाद् व्यवधानसभवकल्पना, एव च सति “ यथा शुक्ते शुक्तित्व ” इत्यनुदाहरणमेव । कथमि-त्याह—भवन्नीत्या-त्वद्दर्शनाऽनुसारेण, तदयोगात्-प्रक्रमाद् व्यवधानसभवायोगात्, अयोगश्च शुक्तिकाया अपि अक्ष-ज्ञानेन—इन्द्रियज्ञानेन, नीलादिवद् इति निदर्शनम्, तत्त्वेन एव—शुक्तिकात्वेन एव ग्रहणात् ।

इत्थमेव इदमिति चेत्, कथं व्यवधानसम्भवः ?, तत-स्तन्निश्चयानुत्पत्तेरिति चेत्, सैव तावत्किमिति चिन्त्यम् ?, निश्चयान्तरोत्पादाद् इति चेत्, कथमनुभवान्तराद् निश्च-यान्तरोत्पादः ?, तत्-तत्स्वभावत्वाद् इति चेत्, अनु-

भवान्तरवद् न तस्य तत्त्वम्, तत्त्वे वा ततस्तदुत्पादे व्यवहारानियमोच्छेदः, एवं हि नीलाऽनुभवजन्योऽपि तन्निश्चयः पीताद्यनुभवस्य तत्स्वभावतया तज्जन्योऽपि सम्भाव्यत एव । एवमन्यत्राऽपि इति न न्यायविदस्ततो व्यवहारे नियमतः प्रवृत्तिर्युक्ता सर्वत्राऽऽशङ्कानिवृत्तेरिति, न अनिवृत्तिः सर्वत्र बीजाभावाद् वैधर्म्येण साधर्म्याऽसिद्धेः, साधर्म्याच्च समारोप इति ।

इत्थमेव इदमिति चेत् । तत्त्वेनैव ग्रहणमित्यर्थ । एतदाशङ्कयाह—कथं व्यवधानसम्भव ?, नहि तस्य व्यवधानजनकत्वमित्यर्थ । तत शुक्तिकाज्ञानाद् इन्द्रियजात्, तन्निश्चयाऽनुत्पत्त -शुक्तिकानिश्चयाऽनुत्पत्ते व्यवधानसम्भव इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—सैव तावद् निश्चयाऽनुत्पत्ति, किं केन कारणेन ?, इति चिन्त्यम्, निश्चयान्तरोत्पादाद्-रजतनिश्चयोत्पादाद् इति चेत्, तन्निश्चयाऽनुत्पत्ति । एतदाशङ्कयाह-कथमनुभवान्तरात्, शुक्तिकानुभवरूपात् निश्चयान्तरोत्पादो रजतनिश्चयोत्पाद ?, तस्य शुक्तिकाऽनुभवस्य, तत्स्वभावत्वाद्—रजतनिश्चयोत्पादनस्वभावत्वात्, इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—अनुभवान्तरवद्—रजतानुभववद् इत्यर्थ, न तस्य—शुक्तिकाऽनुभवस्य, तत्त्व—शुक्तिकानुभवतत्त्वम्, तत्त्वे वा—शुक्तिकाऽनुभवतत्त्व वा, तत शुक्तिकाऽनुभवात्, तदुत्पादे—निश्चयान्तरोत्पादे । किमित्याह—व्यवहारनियमोच्छेद । एतमेव भावयन्नाह—एवं हीत्यादि । एवं यस्मात्, नीलानुभवजन्योऽपि तन्निश्चयो—नीलनिश्चय पीताद्यनुभवस्य, तत्स्वभावतया नीलनिश्चयजननस्वभावतया, तज्जन्योऽपि-पीताद्यनुभवजन्योऽपि सम्भाव्यत एव, विजातीयशुक्तिकाऽनुभवाद्—विजातीयरजतनिश्चयोपपत्ते, एवमन्यत्रापि रक्तादिनिश्चये, इति एवम्, न न्यायविद पुरुषस्य, ततो निश्चयात्, व्यवहारे प्रस्तुते, नियमतो-नियमेन, प्रवृत्तिर्युक्ता । कुतो न युक्ता इत्याह-सर्वत्र विकल्पे, उत्थापक प्रति आशङ्कानिवृत्ते कारणात्, न अनिवृत्तिराशङ्काया इति प्रक्रम । कुत इत्याह—सर्वत्र बीजाभावात् आशङ्काबीजाभावात्, किन्तु निवृत्तिरेव । प्रस्तुतमेवाऽऽह—वैधर्म्येण हेतुना, साधर्म्यासिद्धे सर्वत्र । यदि नामैव तत किमित्याह—साधर्म्याच्च-समारोप इति । अस्ति च शुक्तिका-रजतयो तद् इत्यभिप्राय ।

यद्येवम्, स्थिरेतरादीनां किं साधर्म्यम् ?, क वा तेषां ग्रहणम् ?, येन अस्थिरादिषु तत्समारोपः । सदृशाऽपराऽपरोत्पत्तिविप्रलम्भात् अयमिति चेत्, किमिदं सजातीयेतरविविक्तैकस्वभावानां भावानां सादृश्यम् ?, कथं वा सदपि एतत् तदेकग्राहिणा ज्ञानेन गम्यते ? । तेषामेव तत्स्वभावतया तथा ग्रहणेन इति चेत् । आकाल तदेकग्रहणे कुतोऽय नभस आसवादः ?, अनेकभिन्नकालभावग्रहणे च एकेन अपैति क्षणिकता । तथाविधभावाऽनुभवसामर्थ्यजनिश्चयात् तदवगम्यत इति चेत्, न युक्तमस्य इमामक्रमागतामवगमश्रियं प्रतिपत्तुम्, तत्पूर्वक्षणानां च न्यायतस्तद्बीजाभाव उक्तः । तथानुभवसिद्धत्वात् सर्वं भद्रकमिति चेत्, न खलु अनुभव इत्येव तत्त्वव्यवस्थाहेतुः, न्यायबाधितस्य तदनुपपत्तेः, अस्य च उक्तवत् न्यायबाधितत्वात्, क्षणिकत्वेन तथाऽसम्भवाच्च । एतेन "यत्र तु प्रतिपत्तुर्भ्रान्तिनिमित्त नास्ति तत्रैव अस्य दर्शनाविशेषेऽपि पाश्चात्यो निश्चयो भवति समारोप-निश्चययोर्बाध्यबाधकभावात्" इति यदुक्तम्, तदपि प्रत्युक्तमेव, सर्वथैकस्वभावत्वे वस्तुनो दर्शने चेत्थमभिधानाऽयोगात्, एकत्र भ्रान्तिनिमित्तसम्भवे सर्वत्र तदापत्तेः तत्तदेकस्वभावत्वतत्त्वात्, अन्यथा यत्र भ्रान्तिनिमित्तं न यत्र च अस्ति, अनयोः कथञ्चिद्भेद इति बलात् तदनेकस्वभावता, शुक्तिकादावपि तन्नियमाऽभावाच्च, अतन्निबन्धनत्वे च निश्चयानां न तेभ्यस्तत्तत्त्वव्यवस्था इत्युक्तम् ।

एतदाशङ्कयाह—यद्येवम्, स्थिरेतरादीना-नित्याऽनित्यादीनाम् 'किं साधर्म्यम् ?, लक्षणभेदाद् न किञ्चिद् इत्यर्थ । क्व वा तेषा ग्रहणम् ?, नित्यानामभावेन तदयोगात्, येनाऽस्थिरादिषु भावेषु आदिशब्दाद्-अनात्मादिग्रह, तत्समारोपो-नित्याऽऽत्मादिसमारोप, सदृशाऽपरापरोत्पत्तिप्रलम्भात् कारणात्, अयमिति आत्मादिसमारोप, इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—किमिद सजातीयेतरविविक्तैकस्वभावाना भावानाम्--अत्यन्तविलक्षणानामित्यर्थ, सादृश्यम् ?, न किञ्चित् । कथ वा सद् अपि एतत् सादृश्यम्, तदेकग्राहिणा तेषा भावानामेकग्रहणशील तदेकग्राहि तेन ज्ञानेन गम्यत ?, तदनेकग्रहणनान्तरीयकत्वात् तदवगमस्य न गम्यते इत्यर्थ । तेषामेवेत्यादि । तेषामेव भावानाम्, तत्स्वभावतया-सदृशस्वभावतया तथाग्रहणेन-सदृशग्रहणेन, इति चेद् गम्यते । एतदाशङ्कयाह--आकाल यावदपि कालस्तावदपि--सर्वकालमित्यर्थ, एकग्रहणे सति कुतोऽय 'तेषामेव तत्स्वभावतया" इत्यादिलक्षण, नभस -आकाशात् आसवाद ?, अनेकभिन्नकालभावग्रहणे च एकेन प्रक्रमाद् ज्ञानेन । किमित्याह--अपैति क्षणिकता भावानामिति । तथाविधेत्यादि । तथाविधभावानुभवसामर्थ्यजनिश्चयात्--संतानप्रवृत्तान्त्यक्षणभावानुभववीर्योत्पन्ननिश्चयाद् इति भाव, तत्-सादृश्यम्, अवगम्यते इति चेत् । एतदाशङ्कयाह--न युक्तमस्य निश्चयस्य, इमामक्रमाऽऽगतामन्वयाभावेन, अवगमश्रिय पदार्थतया विसदृशबोधरूपा प्रतिपत्तुम्, यदाह कश्चित्—"असत्सङ्गाद् दैन्यात् प्रस्खलच्चरितैर्वा बहुविधै-रसद्भूतैर्भूतिर्यदि भवति भूतेरभवनि । सहिष्णो सद्बुद्ध परहितरतस्योन्नतिमत, परा भूषा पुस स्वविधिविहितं वल्कलमपि ॥१॥" स्वविधिश्च क्षणिकस्य परता निरपेक्षिता इति भावनीयम् । तत्पूर्वक्षणाना च--विघटितक्षणभावानुभवपूर्वक्षणाना च, न्यायतो-न्यायेन, निरन्वयनश्वरतया, तद्बीजाभावो-विवक्षितक्षणबीजाभाव, उक्त प्राग् 'नित्यानित्यवस्तुनिरूपणाधिकारे एकान्त' इत्यादिना ग्रन्थेन । तथेत्यादि । तथाऽनुभवसिद्धत्वात्-सदृशत्वेनानुभवसिद्धत्वात् कारणात्, स-

थैमसदुक्तम् , भद्रकमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—न खलु-नैव, अनुभव इत्यत्र एतावता अंशेन, तत्त्वव्यवस्थाहेतु । कथं न ?, इत्याह—न्यायबाधितस्य अनुभवस्य,तदनुपपत्ते - तत्त्वव्यवस्थाहेतुत्वानुपपत्ते , नीत्या द्विचन्द्रानुभवादौ त-थाऽभ्युपगमादिति । यदि नामैव तत किमित्याह—अस्य च प्रक्रान्तसदृशानुभवस्य उक्तवद् यथोक्त तथा न्यायबा-धितत्वात् , क्षणिकत्वेन हेतुना, तथा पदार्थबोधानुभवरूपे-णासम्भवाच्च , तथाहि—निश्चयानुभवोऽपि क्षणिक एव इति भावना । एतेन इत्यादि । एतेन-अनन्तरोदितेन वस्तु-जातेन, "यत्र-तु प्रतिपत्तुर्भ्रान्तिनिमित्त नास्ति तत्रैव अस्य दर्शनाविशेषेऽपि पाश्चात्या निश्चयो भवति , समारोप—निश्चययोर्बाध्यबाधकभावाद् " इति यदुक्तम् । तत् किमि-त्याह—तदपि प्रत्युक्तमेव । कथमित्याह—सर्वथैकस्वभावत्वे वस्तुनो वाह्यस्य दर्शने च तस्य इत्थ यथोक्त तथा अभि-धानाऽयागात् , अयोगश्च एकत्र वस्तुनि भ्रान्तिनिमित्तस-म्भवे सति, सर्वत्र तदापत्ते —भ्रान्तिनिमित्तसम्भवापत्ते , आपत्तिश्च तत्तदेकस्वभावत्वतत्त्वात्-तस्य वस्तुनो भ्रान्ति-निमित्तसम्भवैकस्वभावत्वरूपत्वात् । अन्यथेत्यादि । अन्य-था-एवमनभ्युपगमे, यत्र वस्तुनि भ्रान्तिनिमित्तम् , न घट-पटादौ यत्र च अस्ति शुक्तिकारजतादौ, अनयाः वस्तुनो , क-थञ्चित् स्वभावभेद , वस्त्वभेदेऽपि स्वसत्ताभेद , इति-एवम् , बलात् तदनेकस्वभावता, तस्य-वस्तुन , सामान्येनाऽनेकस्व-भावता, तदेकान्तैकस्वभावत्वे तु न एतद् उत्पद्यते इति । उप-पत्त्यन्तरमाह- शुक्तिकादावपि-शुक्तिकारजतादौ अपि, तन्नि-यमाऽभावाच्च-प्रक्रमाद् भ्रान्तिनिमित्तसम्भवस्वभावत्वनि-यमाऽभावाच्च, बलाद् तदनेकस्वभावता इति वर्तते । तथा-हि—न शुक्तिकादौ, अपि सर्वस्य समारोप एव कस्यचिद् दर्शनाद् अनन्तर शुक्तिकानिश्चय , अपरस्य तदा तत्रैव स-मारोप इति न एतद् एकान्तैकस्वभावत्व वस्तुन इति भावनी-यम् । अतद् इत्यादि । तद्-वस्तु, निबन्धन-कारणम् ,येषा न तन्निबन्धना न तन्निबन्धना अतन्निबन्धनास्तद्भावस्तस्मिन् , अतन्निबन्धनत्वे च-अवस्तुनिबन्धनत्वे इत्यर्थ । केषामि-त्याह-निश्चयाना न तेभ्यो-निश्चयेभ्य , तत्त्वव्यवस्था-वस्तुतत्त्वव्यवस्था, इति उक्त प्राक् ।

एवं च यत्र स्वत एव निश्चयः स प्रत्यक्षः, यत्र तु न सोऽनुमेय इति सन्न्यायप्राप्तिः, अन्यथाऽसमञ्जसत्वात् । न चैवं सविकल्पकप्रत्यक्षवादिनोऽपि अनेकस्वभावत्वाद् वस्तुनः क्षयोपशमवैचित्र्येण तथानिश्चयप्रवृत्तौ कश्चिद् दोषः, निरुपचरिततन्निबन्धनभावात् । दृश्यते च कथ-ञ्चिद् एकत्र एव एकाऽनेकप्रमात्रपेक्षः शब्दलिङ्गाऽ-ध्यक्षैः प्रतीतिभेदः, तथाहि-अत्र निकुञ्जे वह्निरस्तीति शब्दतस्तथाविधदेशमात्राऽवच्छिन्नमग्निसामान्यं प्रतीयते, धूमदर्शनात् तु विशिष्टदेशावच्छिन्नस्तद्विशेषः , अध्य-क्षतस्तु विशिष्टतरो ज्वालादिरित्याऽऽगोपालाङ्गनाप्रसि-द्धत्वाद् अत्याज्य एष इति । एवं च सन्न्यायसिद्धे प्रमा-णानां वस्तुविषयत्वे यदुक्तं पुरस्तात् " नहि अन्य एव अन्योपकारको नाम " इत्यादि, तदयुक्तमेव । परमा-र्थतो निर्विषयत्वात् । न च वस्तु अपि तदेकमनेकधर्मो-पकारकशक्तिमद् इष्यते जैनैः, एकाऽनेकस्वभावत्वाऽभ्यु-पगमात् पृथग्भूतधर्म्यसिद्धेः । इति कृतमत्र प्रसङ्गेन ।

एवं च यत्राऽस्य वस्तुज्ञानसंबन्धिनि नीलादौ, स्वत एव निश्चय समारोपव्यवच्छेदमन्तरेण , स प्रत्यक्षो-ऽश , यत्र तु अनित्यत्वादौ, साऽनुमेय इति सन्न्यायप्राप्ति । कुत इत्याह—अन्यथाऽसमञ्जसत्वात् इत्येतच्च निदर्शितमसकृत् । यदि नामैव तत कि-मित्याह—न चैव सविकल्पकप्रत्यक्षवादिनाऽपि वादिन , अनेकस्वभावत्वाद् वस्तुन , क्षयोपशमवैचित्र्येण हेतुना, तथानिश्चयप्रवृत्तौ अनन्तरोदितक्रमेण कश्चिद् दोष , कथं न दोष ? । इत्याह-निरुपचरिततन्निबन्धनभावाद्-वास्त-वप्रवृत्तिनिबन्धनभावादित्यर्थ । अमुमवाऽर्थमुपदर्शयति—दृश्यते चेत्यादिना । दृश्यते च कथञ्चिद् एकत्रैव वस्तुनि, एकाऽनेकप्रमात्रपेक्ष शब्दलिङ्गाऽध्यक्षै -आगमानुमानप्रत्य-क्षै प्रतीतिभेद , तथाहि -'अत्र निकुञ्जे वह्निरस्ति' इति शब्द-त -शब्दात् तथाविधदेशमात्राऽवच्छिन्न सद् अग्निसामान्य प्रतीयते , धूमदर्शनात् तु विशिष्टदेशावच्छिन्नस्तद्विशेष -अग्निविशेष पूर्वसामान्यापेक्षया , अध्यक्षतस्तु प्रत्यक्षात् पुन , विशिष्टतरो ज्वालादि प्रतीयते इति, आगोपालाङ्ग-नाप्रसिद्धत्वात् कारणात् , अत्याज्य एष प्रतीतिभेद इति । एवं च सन्न्यायसिद्धे सति, प्रमाणाना-प्रत्यक्षादीना वस्तु-विषयत्वे यदुक्त पुरस्तात् पूर्वपक्षग्रन्थे—" नहि अन्य एव-अन्योपकारको नाम " इत्यादि । तत् किमित्याह—तदयु-क्तमेव परमार्थतो निर्विषयत्वात् तस्य उक्तस्य । न चेत्या-दि । न च-वस्त्वपि तद्-एक सद्-अनेकधर्मोपकारकश-क्तिमद् इष्यते वैशेषिकैरिव जैनै । कुत इत्याह—एकाने-कस्वभावत्वाभ्युपगमात् कारणात्, पृथग्भूतधर्म्यऽसिद्धे-र्धर्मधर्मिस्वभावत्वाद् वस्तुन , इति कृतमत्र प्रसङ्गेन ।

यच्चोक्तम्-" समारोपनिश्चययोर्बाध्यबाधकभावाद् " इति, एतदप्ययुक्तम् । परनीत्या समारोपनिश्चययोर्भेदा-ऽसिद्धेः समारोपस्यापि निश्चयत्वात् , तदभावभावि-त्वस्य च उभयत्राविशेषात् , पौर्वापर्यस्य च अनिया-मकत्वात् क्वचित् तस्याऽपि तुल्यत्वात् । अनित्यादि-प्रतिपत्तावपि पुनर्नित्यादिनिश्चयोपलब्धेः वस्तुन एव पारम्पर्येण तद्भावाद् , तदन्यतराऽपरनिमित्तत्वे तदि-तरत्र तन्निमित्तत्वानाश्वासात् , विशेषहेत्वभावात् अ-नित्यस्यापि अर्थक्रियायोगादिति निर्लोठयिष्यामः ।

यच्चोक्तमधिकृतपूर्वपक्षे—" समारोपनिश्चययोर्बाध्यबाध-कभावाद् " इत्येतदपि अयुक्तम् । कथमित्याह—परनीत्या समारोपनिश्चययोर्भेदासिद्धे , असिद्धिश्च—समारोपस्या-ऽपि शुक्तिकादौ रजतादिरूपस्य निश्चयत्वात् , तथाहि—शुक्तिकाया रजतनिश्चय एव समारोप , तदभावभावित्वस्य च-शुक्तिकाद्यभावभावित्वस्य चशब्दात्—तदनुभवोपादा-नत्वस्य च , उभयत्र समारोपे निश्चये चाविशेषात् , नहि

अत्र अन्यत् समारोपस्यापि उपादानम् , अपि तु—अधि-
कृतानुभव एव पौर्वापर्यस्य च पूर्वं समारोप पश्चान्नि-
श्चये इत्येवंभाविस्य च अनियामकत्वाद् भेदं प्रति, तथा
कचिद् तस्यापि पौर्वापर्यस्य तुल्यत्वात् । एतदे-
वाह—अनित्यादिप्रतिपत्तावपि सत्या तथागतवचना-
दे , पुनर्नित्यादिनिश्चयोपलब्धे कपिलादिवचना-
दे , वस्तुन एव सकाशात् तस्या नित्यादिनिश्चयो-
पलब्धे पारम्पर्येण भावात् , तदाश्रयत्वाद् वचनप्रवृत्ते ।
यद्वा-वचनमन्तरेणाऽपि स्वत एव कचिदद्भावात् , त-
थाहि--वस्तुनि अनित्यत्वविकल्पोऽपि भवति , नित्यत्व-
विकल्पाऽपि भवतीति लौकिकमेतत् । एवं च सति तद्-
न्यतरापरनिमित्तत्वे तयो --समारोपनिश्चययोरन्यतर-
स्य-समारोपस्य , अपरनिमित्तत्वे अभ्युपगम्यमाने , त-
दितरत्र अपि निश्चये, तन्निमित्तत्वानाश्वासात्-अधिकृ-
तवस्तुनिमित्तत्वानाश्वासात् । इह तावद् अनित्यादिप्रति
पत्तिर्वस्तुनिमित्ता इति भवतो मतम् , इहापि अनाश्वा-
स , तत्तुल्ययोगक्षेमाया नित्यादिनिश्चयोपलब्धे अतन्निमि-
त्तत्वाभ्युपगमाद् इति भाव । अनाश्वासश्च--विशेषहेत्व-
भावाद् द्वयोरपि, तथा--तद्दर्शनानन्तरभावित्वेन नित्यस्य
सत्ता एव असंभाविनी, क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियायोगाद्
इति । विशेषहेतुनिराचिकीर्षया आह--अनित्यस्यापि निर-
न्वयक्षणस्थितिधर्मिण , अर्थक्रियाऽयोगाद् इत्येतद् निर्लोठ
यिष्याम पुरस्ताद् ,अत एतद् अपि अयुक्तमिति स्थितम् ।

किञ्च—समारोपव्यवच्छेदभावाविशेषाद् अनुमानवि-
कल्पवत् कथं रूपादिविकल्पो न प्रमाणम् ?, समुद्भूतस-
मारोपव्यवच्छेदेन अभावादिति चेत् । न । कचित् त-
थाऽपि भावदर्शनेन अविरोधात् , शुक्तिकाशकलादौ र-
जतादिसमारोपव्यवच्छेदेन तद्भावात् , न च—न सोऽपि
रूपादिविकल्पः तन्मात्रहेतुत्वात् ,न च तत्त्वत एकस्याऽपि
तदितरनाशनेन प्रवृत्तिः , नाशस्य निर्हेतुकत्वाऽभ्युप-
मात् तदभाव एव तद्भावोपपत्तेः । लिङ्गलिङ्गिसम्ब-
न्धस्मरणादिनाऽप्रवृत्तेरिति चेत् , कोऽयं गुणो भवतो दो-
षाभिनिवेशः ?, वस्तुसमारोपाभावेऽस्य उपयोगात् , न
च—नाऽसौ रूपादिविकल्पस्याऽपि तदभावे तत्प्रवृत्त्य-
नुपपत्तेः इति नानयोर्विशेषः । स खलु गृहीतग्राही ए-
व, प्रत्यक्षप्रतिभासिनोऽर्थस्य परामर्शात् , नहि अनु-
मानविकल्पोऽपि नैवमिति परिभाव्यतामेतत् ।

अभ्युच्चयमाह--किञ्चेत्यादिना । किंच-समारोपव्यवच्छेद-
भावाविशेषात् , कारणात् , अनुमानविकल्पवद् इति दृष्टा-
न्त , कथं रूपादिविकल्पो न प्रमाणं प्रमाणलक्षणयोगेऽ-
पि ?। एतदाशङ्कयाह-समुद्भूतसमारोपव्यवच्छेदेन अभावा-
द् इति चेत् । न हि अयमनुमानविकल्पवत् समुद्भूतसमा-
रोपव्यवच्छेदेन भवति । एतदाशङ्कयाह--न, इत्यादि । न ,
कचिद्-वस्तुनि, तथापि-समुद्भूतसमारोपव्यवच्छेदेनाऽपि
भावदर्शनेन-उत्पाददर्शनेन हेतुना, रूपादिविकल्पस्य अ-
विरोधात् प्रमाणत्वस्य । एतदेवाऽऽह-शुक्तिकाशकलादौ-व
स्तुनि, रजतादिसमारोपव्यवच्छेदेन तद्भावात्-शुक्तिकादि-
विकल्पभावात् । नचेत्यादि । न च-न सोऽपि-शुक्तिकाविक-
ल्पो रूपादिविकल्प ,किन्तु रूपादिविकल्प एव । कुत इत्याह-
तन्मात्रहेतुत्वाद्-रूपादिमात्रहेतुत्वात् , न च तत्त्वत -परमा-
र्थेन, एकस्याऽपि-अनुमानविकल्पस्य रूपादिविकल्पस्य वा,
तदितरनाशनेन—समुद्भूतसमारोपनाशनेन, अञ्जसा प्रवृ-
त्तिः । कुतो न इत्याह—नाशस्य निर्हेतुकत्वाऽभ्युपगमात्
तथा तदभावे एव-समारोपाऽभावे एव, तद्भावोपपत्तेः-
अनुमानादिविकल्पभावोपपत्ते । इहैव परिहारान्तरमुपन्य-
स्यन्नाह—लिङ्गलिङ्गिसंबन्धस्मरणादिना प्रकारेण, अप्र-
वृत्ते कारणाद् इति चेत् , रूपादिविकल्पो न प्रमाणमिति
प्रक्रमः । एतदाशङ्कयाह—कोऽयं गुणो भवतो दोषाभिनिवे-
श ?, ननु लिङ्गलिङ्गिसंबन्धस्मरणादिप्रवृत्तिमन्तरेण त-
द्भवन गुण । प्रस्तुतसमर्थनाय आह-वस्तुसमारोपाऽभा-
व अस्य अनुमानविकल्पस्य उपयोगात् , न च--नासौ रू-
पादिविकल्पस्यापि वस्तुसमारोपाभावे उपयोग , किन्तु
अस्त्येव । कुत इत्याह-तदभावे-वस्तुसमारोपाभावोपयो-
गाभावे समारोपभावेन, तत्प्रवृत्त्यनुपपत्ते -रूपादिविकल्पप्र-
वृत्त्यनुपपत्ते , अस्ति च प्रवृत्तिरिति नानयोरनुमानविकल्प-
रूपादिविकल्पयोर्विशेष , अत कथमनुमानविकल्पवद् रूपा-
दिविकल्पो न प्रमाणमित्याख्येयमेतत् । प्रस्तुतमाचिख्यासु-
राह-स खल्वित्यादि । स खलु-प्रक्रमाद् रूपादिविकल्प ।
किमित्याह-गृहीतग्राही एव । कुत इत्याह-प्रत्यक्षप्रतिभासि
नोऽर्थस्य रूपादे , परामर्शात् कारणात् , स हि तमेव स्पृ-
शति नाधिकं परिच्छिनत्ति, अतो न प्रमाणमिति । एत-
दाशङ्कयाह-नहीत्यादि । नहि अनुमानविकल्पोऽपि-नैवम् ,
किं तर्हि एवमेव--गृहीतग्राही एव, इत्यादि परिभाव्यता-
मेतत् । स्वभावहेतौ सुज्ञानमेव कृतकस्य एव अनित्य-
त्वात् , कार्यहेतौ अपि वह्निजन्यस्वभावो धूम , तत्त्वेन-
प्रत्यक्षेण प्रतिभासते , अन्यथा तत्प्रतिभासाभाव एवेति
भावनीयम् ।

नहि प्रत्यक्षं भागशः उत्पद्यते, निरंशत्वात् , सत्यं
न उत्पद्यत इति । अनुमानविकल्पपरामर्शालम्बनमपि
तत्र गृहीतमेव केवलं गृहीतेऽपि शेषाकारेषु , न
तदनन्तरमेव निश्चयोत्पत्तिर्भूयसा व्याप्तिदर्शिनामु भ-
वति, तद्विषय एव अनधिगतार्थाऽधिगन्तृत्वात् , प्रमा-
णमनुमानविकल्पो नेतर इति, यत्किञ्चिदेतत् , अनालो-
चिताभिधानत्वात् । अनालोचिताभिधानत्वं च ग्राह्ये
आकाराभावात् सर्वथा एकस्वभावत्वाभ्युपगमात् प-
रिकल्पितानामसत्वात् तत्त्वेन, तत्सत्त्वे नियमतोऽतिप्रस-
ङ्गात् , तथा युक्तितो व्याप्त्यसिद्धेः अतद्भावस्य कथ-
ञ्चिद् भेदनिमित्तत्वात् , अन्यथा तदयोगाद् । नहि अ-
भेदत एव अनित्यत्वस्य स्वात्मना व्याप्तिः, न च
भिन्नयोरिव हिमवद्विन्ध्ययोः तथाऽनधिगतार्थाधि-

गन्तृत्वाभावात्, वस्तुरूपस्य अध्यक्षत एव अभिगमात्, स्वाधिगमस्य च इतरत्रापि भावात्, तदन्यस्य च इतरत्रापि अभावादिति। एवं प्रवर्त्तकत्वादि अपि अस्य समानमितरेण, तत्रापि रूपादिनिश्चयादेव प्रवृत्तेः। व्यवहारे प्रमाणमेवाऽयमिति चेत्, क्व तर्हि अप्रमाणमिति ?, रूपादावेव इति चेत्, कुतोऽयं तत्राऽकारणो द्वेषः ?, प्रागेव तदधिगमादिति चेत्, समानोऽयं त्वन्नीत्या अनित्यत्वादौ, तथापि न तद्वत् तदर्शनमिति चेत्, न तर्हि प्राक् तद्वत् तदधिगमोऽन्यथा रूपादिनिश्चयवत् स्यात् तदा एवाऽयं निमित्ताविशेषात्, तदधिगमस्यैव तत्त्वतस्तन्निमित्तत्वात् बाधकानुपपत्तेः विशेषेण भावात् एकान्तैकत्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः।

तथा च आह—न हि प्रत्यक्षं भागशो—भागेन उत्पद्यते, कुत इत्याह—तस्य निरंशत्वात् सुलक्षणमेतद् इति निरंशम्, सत्य नोत्पद्यते भागशः प्रत्यक्षम्, इति—अस्मात् अनुमानविकल्पपरामर्शाऽऽलम्बनम् अपि, तत्र—वस्तुनि, गृहीतमेव—प्रक्रमाद् प्रत्यक्षेण, केवल गृहीतेऽपि—सति, येषु आकारेषु-अनित्यत्वादिषु, न तदनन्तरमेव—न दर्शनाऽनन्तरमेव,निश्चयोत्पत्ति, भूयसा—बाहुल्येन, व्याप्तिदर्शनात्-अविनाभावदर्शनेन पुनर्भवति, तद्विषय एव—अनित्यत्वादिविषय एव, अनधिगतार्थाधिगन्तृत्वात् कारणात्, प्रमाणमनुमानविकल्पो नेतरो—रूपादिविकल्प इति। एतदाशङ्क्याह--यत् किञ्चिदेतत्-अनन्तरोदितमसारमित्यर्थः। कुत इत्याह--अनालोचितनाभिधानत्वात् कारणात्, अनालोचिताभिधानत्व च ग्राह्य—वस्तुनि आकाराभावात्, अभावश्च सर्वथा-एकान्तेन, एकस्वभावत्वाभ्युपगमाद् वस्तुन इति, परिकल्पितास्त इति। एतदपोहाय आह--परिकल्पितानाम्—आकाराणाम्,असत्त्वात् तत्त्वेन, तत्सत्त्वे—परिकल्पिताऽऽकारसत्त्वे, नियमतो—नियमेन, अतिप्रसङ्गात् परिकल्पनया विरोध्याऽऽकारभावेन-तथा युक्तितो न्यायत, व्याप्त्यसिद्धेः कारणात्, असिद्धिश्च तद्भावस्य-व्याप्तिभावस्य, कथञ्चिद् भेदनिमित्तत्वात् व्याप्यव्यापकयोरिति प्रक्रमः। किमित्येतदेवमित्याह--अन्यथा-एवमनभ्युपगमे, व्याप्यव्यापकयो एकान्ताभेदादौ इत्यर्थः, तदयोगात्--व्याप्तिभावायोगात्। एतदेव भावयति--नहीत्यादिना न यस्मात्, अभेदवत एव एकान्तैकस्य एव इत्यर्थः, अनित्यत्वस्य स्वात्मना अनित्यत्वेन एव व्याप्ति, अनित्यत्वस्य अनित्यत्वेन व्याप्तिरिति व्यवहाराऽयोगात्। न च भिन्नयोरेव एकान्तेन हिमवद्विन्ध्ययोरिति भावनीयम्। तथा अनधिगतार्थाऽधिगन्तृत्वाऽभावाद् अनुमानविकल्पस्य। अभावश्च वस्तुरूपस्य अध्यक्षत एव-प्रत्यक्षेण एव इत्यर्थः, अधिगमात्, ततश्च आत्मानमेव अधिगच्छति अनुमानविकल्प इति पराभ्युपगमः : एतमेवाधिकृत्य आह--स्वाधिगमस्य च इतरत्रापि रूपादिविकल्पे भावात्, तदन्यस्य च अनधिगतस्य, इतरत्राऽपि-अनुमानविकल्पेऽपि अभावात्, इति अनालोचितनाऽभिधानत्वमिति। एवं प्रवर्त्तकत्वादि अपि अस्य प्रक्रमाद् अनुमानविकल्पस्य समानम्, इतरेण रूपादिविकल्पेन। कुत इत्याह-तत्राऽपि-रूपादिविकल्पे सति, रूपादिनिश्चयादेव प्रवृत्तेरिति, व्यवहारे—प्रवृत्त्यादिरूपे, प्रमाणमेवाऽयं रूपादिविकल्प इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—क्व तर्हि अप्रमाणमिति ?, रूपादौ एव इति चेत् अप्रमाणम्, कुतोऽयं तत्र रूपादौ, अकारणो द्वेष ?, प्रागेव अविकल्पेन, तदधिगमात्-रूपाद्यधिगमात् इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—समानोऽयम्—अधिगम, त्वन्नीत्या अनित्यत्वादौ अनुमेये तथाऽपि-एवमपि, न तद्वद्-रूपादिवद् तद्दर्शनम्-नित्यत्वादिदर्शनमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—न तर्हि प्राग् अविकल्पेन, तद्वद्-रूपादिवत्, तदधिगम -अनित्यत्वाद्यधिगम, अन्यथा यदि स्यात्, तता रूपादिनिश्चयवत्, स्यात्, तदा एवायं नित्यत्वादिनिश्चय। कुत इत्याह—निमित्ताऽविशेषात् अविशेषश्च तदधिगमस्य एव अविकल्पेन रूपाद्यधिगमस्य एव, तत्त्वत—परमार्थेन, तन्निमित्तत्वात्-अनित्यादिनिश्चयनिमित्तत्वात्, बाधकानुपपत्ते. रूपादिनिश्चयानुमानेन, तथा च आह-अविशेषेण भावात् रूपाद्यधिगमवद् अनित्यत्वाद्यधिगमत्वेन भावात्, भावश्च एकान्तैकत्वात् अधिकृताधिगमस्य। इत्थं च एतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा तदनुपपत्ते। एकान्तैकत्वाऽनुपपत्तेरधिकृतानुभवस्य रूपादिनिश्चयवत् स्यात् तदा एव अयमिति स्थितम्।

दूषणान्तरमभिधातुमाह-

किञ्च-अयमधिकृताधिगमः किं स्वगृहीतनिश्चयजननस्वभावः ?, उत-समारोपजननस्वभावः ?, आहोस्विद्-उभयजननस्वभावः ?, उताहो-अनुभयजननस्वभाव इति ?। यदि स्वगृहीतनिश्चयजननस्वभावः, निरवकाशः समारोपः, न चासौ अन्यनिमित्तोऽनिमित्तो वा। अथ समारोपजननस्वभावः, कुतोऽस्माद् निश्चयजन्म, अतत्स्वभावभावे अतिप्रसङ्गात्। उभयजननस्वभावत्वे विरोधः, न्यायाऽविरोधेऽपि अभ्युपगमबाधा। अनुभयजननस्वभावत्वे तदुभयाभावः, तथा च प्रतीतिविरोध इति। एकान्तेन च निर्विकल्पकप्रत्यक्षवादिनो न न्यायतो रूपादिनिश्चयाऽनुमाननिश्चययोर्भेद इति सूक्ष्मधिया भावनीयम्।

किञ्चेत्यादि। किञ्च--अयमधिकृताधिगम अविकल्परूप., किं स्वगृहीतनिश्चयजननस्वभावः ?, उत-समारोपजननस्वभाव ?, आहोस्विद् उभयजननस्वभाव ?, उताहो-अनुभयजननस्वभाव इति ?। किञ्चातः ?, सर्वथाऽपि दोष इति। आह च—यदि स्वगृहीतनिश्चयजननस्वभाव.। ततः किमित्याह-निरवकाश समारोपः तन्निमित्ताधिगमस्य स्वगृहीतनिश्चयजननस्वभावत्वात्, न च असौ-समारोप. अन्यनिमित्तोऽनिमित्तो वा, किं तर्हि ?, अधिकृताधिगमनिमित्त एव, तदा अन्यस्य अभावात्। अथ समारोपजनन-

स्वभावोऽधिकृताधिगम , कुतोऽस्माद् निश्चयजन्म ? , कथ
च न स्याद् ?, इत्याह-अतत्स्वभावात्—अधिकृताधिगमा-
त् , समारोपजनस्वभावत्वेन भावनिश्चयजन्मन अतिप्र-
सङ्गात् , तद्वद् निश्चयान्तरभावेन । उभयजननस्वभावत्वे-
स्वगृहीतानिश्चयसमारोपोभयजननस्वभावत्वे विरोध , न्या-
याविरोधेऽपि तत्तथाचित्रस्वभावतया अभ्युपगमबाधा—
अनेकान्तवादापत्ते । अनुभयजननस्वभावत्वे अधिकृताधि-
गमस्य । किमित्याह—तदुभयाऽभावो-निश्चयसमारोपोभ-
याभावोऽस्तु इति आरेकाऽपोहायाऽऽह—तथा च एवं च
सति प्रतीतिविराध , तदुभयस्य तथावेदनात् , इति-एव-
मुक्तनीत्या , एकान्तेन निर्विकल्पप्रत्यक्षवादिनो वादिन , न
न्यायन -उक्तनीत्या,रूपादिनिश्चयाऽनुमाननिश्चययोर्भेद इ-
ति-एतद् , सूक्ष्मधिया भावनीयम् ।

कथं तर्हि अनुमानविकल्पो नाऽनन्तरम् ?, सन्न्यायतोऽ
क्षज्ञानेन तद्विषयानधिगतेः । वस्तुनोऽनेकधर्मत्वात् क्षयो-
पशमवैचित्र्याद् इत्युक्तप्रायम् । अतो न निर्विकल्पकमेव
प्रत्यक्षम् ।

आह-यदि एवम् , कथ तर्हि अनुमानविकल्पो न अनन्तर-
दर्शनस्य इति प्रक्रम ? । एतदाशङ्कयाह-सन्न्यायत -तत्त्वनी
त्या, अक्षज्ञानेन—अविकल्पेन, तद्विषयानधिगते -अनुमान-
विकल्पविषयानधिगते , कथ कस्यचिद् अधिगति , क-
स्यचिद् न इत्येतदपि युक्तिमदिति ? । एतदाशङ्कयाह—व-
स्तुनोऽनेकधर्मत्वात् , एतदपि युगपदेव प्रायश इत्याह-क्ष-
योपशमवैचित्र्याद् इत्यतद् उक्तप्रायम् । प्रायेण उक्तम् , अतो
न निर्विकल्पकमेव प्रत्यक्षमिति निगमनम् ।

लक्षणायोगाच्च, "प्रत्यक्ष कल्पनापोढमभ्रान्तम्" इति
लक्षणम् , न चैतद् न्याय्यं परनीत्याऽनेकदोषापत्तेः, क-
ल्पनापोढत्वस्य अव्यापकत्वात् , कल्पनायामपि स्वसंविदः
प्रत्यक्षत्वाभ्युपगमात् , तस्याश्च तदव्यतिरिक्तत्वात् ,व्यति-
रिक्तत्वेऽधिकृतविशेषणायोगात्,तत्त्वतो व्यवच्छेद्यानुपपत्तेः
अवस्तुत्वात् कल्पनायाः। स्वसंविदा तत्त्वेतरविकल्पाभ्यां
दोषापादनमयुक्तमिति चेत्। न । तदवस्तु तत्त्वेन विकल्प-
धियोऽभावप्रसङ्गात् ,स्वसंविन्मात्रस्यैव भावात् , असत्योप-
रागायोगात् क्लिष्टताऽसिद्धेरिति ।

तथा लक्षणाऽयोगाच्च न निर्विकल्पकमेव प्रत्यक्षमिति । ल-
क्षणाऽयोगमाह- प्रत्यक्ष कल्पनापोढमभ्रान्तम् " इति लक्षण
परकीयम् , न च एतद् न्याय्यम् । कुत इत्याह-परनीत्या अ
नेकदोषापत्ते अस्य लक्षणस्य, आपत्तिश्च कल्पनापोढत्वस्य
लक्षणत्वेन उपन्यस्तस्य अव्यापकत्वात् । अव्यापकत्व च
कल्पनायामपि स्वसंविद' परेण प्रत्यक्षत्वाभ्युपगमात् , क-
ल्पनाऽपि स्वसंवित्ताऽधिष्ठानार्थे विकल्पनाद् इति । तस्याश्च
कल्पनाया., तदव्यतिरिक्तत्वात्—स्वसंविदव्यतिरिक्तत्वात् ।
इत्थ चैतत् अङ्गीकर्तव्यमित्याह-व्यतिरिक्तत्वे कल्पनाया ,
स्वसंविदोऽभ्युपगम्यमाने । किमित्याह-अधिकृतविशेषणाऽ
योगात् , अयोगश्च तत्त्वत.-परमार्थेन , व्यवच्छेद्यानुपपत्ते
सर्वस्या एव स्वसंविद. कल्पनापोढत्वात् । अत्राह-अवस्तु-
त्वात् कल्पनाया स्वसंविदा सह तत्त्वेतरविकल्पाभ्यां—त-
त्त्वाऽन्यत्वविकल्पाभ्यामित्यर्थ , दोषापादनमनन्तरोदितमयु-
क्तमिति चेत् । एतदाशङ्कयाह-न-नैतद् एवम् , तदवस्तुत्वेन
तस्या -कल्पनाया अवस्तुत्वेन हेतुना । किमित्याह-विकल्प-
धिय कल्पनाबुद्धे अभावप्रसङ्गात् , प्रसङ्गश्च स्वसंविन्मा-
त्रस्य एव भावात् , सर्वत्र "इयमेव कल्पना उपरक्ता विकल्प-
धी " इत्यपि असद् । इति आवेदयन्नाह-असत्या कल्पना-
या अवस्तुत्वेन । किमित्याह—उपरागायोगात् स्वसंविदेव
क्लिष्टा विकल्पधी , इत्यपि अयुक्तिमद् , इत्याह—क्लिष्टताऽ
सिद्धेरिति स्वसंविन्मात्रत्वेन, अत स्थितमेतत् , न च ए-
तद् न्याय्यमिति ।

किञ्च-एकान्तवादिनः सर्वथा कल्पनाऽपोढत्वे कल्प-
नाऽपोढकल्पनातोऽपि अपोढत्वात् कल्पनाऽपोढत्वलक्ष-
णायोगः । प्रत्यक्षसामान्य लक्षणविषय इति चेत् । न ।
तस्य ततो व्यतिरिक्तेतरविकल्पायोगात् , व्यतिरिक्तत्वे न
तद्प्यक्षलक्षणम् , अव्यतिरिक्तत्वे तु उक्तवल्लक्षणायोगः ।
निरूपणाऽनुस्मरणविकल्पाभ्यामविकल्पकं , स्वभाववि-
कल्पेन तु सविकल्पकमिति चेत् । न । विरोधात् , अन्यथा
अनेकान्तापत्तेः स्वाभ्युपगमपरित्यागादिति ।

दूषणान्तरमाह—किञ्चेत्यादिना । किञ्च, एकान्तवादिनो
वादिन. एकान्तेन कल्पनापोढमेतत् , ततश्च सर्वथा कल्पना-
पोढत्वे सति । किमित्याह-कल्पनापोढकल्पनातोऽपि अपो-
ढत्वात् कारणात् , कल्पनापोढत्वलक्षणाऽयोग , तत्र तद्यो-
ग्यताऽभावादिति । प्रत्यक्षसामान्यम् अप्रत्यक्षव्यावृत्तिरूपम्
लक्षणविषय इति चेत् तत्र तद्योगता इति भाव । एतदाश-
ङ्कयाह—न, तस्य—प्रत्यक्षसामान्यस्य, तत —प्रत्यक्षात् ।
किमित्याह—व्यतिरिक्तेतरविकल्पाभ्यामयोगात् । आह च-
व्यतिरिक्तत्वे प्रत्यक्षात् तत्सामान्यस्य न तद्प्यक्षलक्षणं
तद्व्यतिरिक्ततत्सामान्यलक्षणत्वात् , अव्यतिरिक्तत्वे तु
प्रत्यक्षात् तत्सामान्यस्य , उक्तवद् यथोक्तं तथा । कि-
मित्याह—लक्षणाऽयोग तत्र तद्योग्यताऽभावाद् इति ।
अत्राह—निरूपणाऽनुस्मरणविकल्पाभ्याम्—एवभूतमेतद्
इति , तदात्वे आयत्या चैतद्गोचराभ्यामविकल्पकमे—
तत् , स्वभावविकल्पेन तु कल्पनापोढस्वभावत्वलक्ष-
णेन सविकल्पकमेव इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—न,
विरोधात् ' अविकल्पकं सविकल्पक च ' इति विरो-
ध , अन्यथा निमित्तभेदतो विरोधमन्तरेण । किमित्याह-
अनेकान्तवादापत्ते । तत किमित्याह—स्वाभ्युपगमपरि-
त्यागाद् नति योग ।

एवमभ्रान्तत्वविशेषणमपि असङ्गतमेव, परनीतितो व्य-
वच्छेद्याऽयोगात् । इन्दुद्वयादिज्ञानं व्यवच्छेद्यमिति चे-
त् । न । तस्याऽभ्रान्तत्वात् , एतच्च लक्षणोपपत्तेः तस्या-
ऽपि तत्प्रकाशकस्वभावहेतुजत्वतश्च भ्रान्तताऽसिद्धेः, अ-
न्यथा तदयोगात् , तस्य चाऽनुभवसिद्धत्वात् , न च
बहिस्तद्विषयानुपलब्ध्या तत्सिद्धिः , तद्ग्रहणस्वभाव-

धिया तद्विषयानुपलब्ध्यसिद्धेः, अन्यथाऽनुपलब्धौ त-
द्भावाऽसिद्धेरतिप्रसङ्गात् । न चाऽतैमिरिकस्याऽपि तत्प्र-
त्ययप्रसङ्गः, तस्य तिमिरतदन्यहेतुजन्यस्वभावत्वात्, अ-
तैमिरिकाणां च तदभावात् तथा लोकप्रसिद्धेः । न च
बाधातोऽस्य भ्रान्तता, बाधाऽसिद्धेः भिन्नकालविषय-
प्रत्ययेन तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात्, क्वचिद् अभ्रान्त-
स्याऽपि असर्पादौ तदन्यतो बाधोपलब्धेश्च । न चाऽ-
नर्थक्रियाकरणतः, अप्राप्यदेशगतजलादिज्ञानेन व्यभि-
चारात्, संविन्मात्रार्थक्रियाविधाने चास्य इतरत्रापि त-
द्भावात् तथाप्रतीतेः, न च लोकप्रतीतितः, अभ्युपग-
मविचाराद् तेन च तदप्राप्तेः, तस्य च इहाधिकृतत्वा-
दिति अलमनया लोकागमानुभवविरुद्धया अतिसूक्ष्मेक्षि-
कया उक्तवत् सर्वत्र असमञ्जसतापत्तेः । यस्तु लोकादि-
सापेक्षः तस्यैव तद्भेदस्य विद्वदङ्गनादिलोकप्रतिष्ठित-
त्वात् अविगानतस्तथाऽप्रतीतेः तद्व्यवस्थाकारिसदागम-
भावाद् उक्तदोषाभाव इति ।

एव यथा कल्पनापोढत्वविशेषणम्, तथा अभ्रान्तत्ववि-
शेषणमपि असङ्गतमेव । कुत इत्याह—पञ्चनीतितो व्यव-
च्छेद्याऽयोगात् । इन्दुद्वयादिज्ञानम्-आदिशब्दात्—विच-
लकेशज्ञानादिग्रहः; व्यवच्छेद्यमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह—
न, तस्य इन्दुद्वयादिज्ञानस्य अभ्रान्तत्वात्, एतच्चाऽभ्रा-
न्तत्व तल्लक्षणोपपत्तेः—अभ्रान्तलक्षणोपपत्तेः, उपपत्तिश्च
तस्याऽपि इन्दुद्वयादिज्ञानस्य, तत्प्रकाशकस्वभावत्वेन-इ-
न्दुद्वयादिप्रकाशकस्वभावत्वेन, तादृक्फलजननस्वभावहे-
तुजत्वतश्च इन्दुद्वयादिज्ञानजननस्वभावहेतूपन्नत्वेन च
अस्य भ्रान्तताऽसिद्धा, अन्यथा—एवमनभ्युपगमे, तद
योगात्—इन्दुद्वयादिज्ञानाऽयोगात्, तस्य च इन्दुद्व-
यादिज्ञानस्य अनुभवसिद्धत्वात् । न च बहिर्विषयदादौ,
तद्विषयाऽनुपलब्ध्या—इन्दुद्वयादिज्ञानविषयाऽनुपलब्ध्या-
कारणेन, तत्सिद्धिः-भ्रान्ततासिद्धिः । कुत इत्याह—तद्-
ग्रहणस्वभावधिया—बहिस्तद्विषयग्रहणस्वभावधिया, इन्दु-
द्वयादिग्रहणस्वभावबुद्ध्या इत्यर्थः, तद्विषयानुपलब्ध्यसि-
द्धेः-इन्दुद्वयादिज्ञानविषयानुपलब्ध्यसिद्धेः, तद्ग्रहणस्वभा-
वा हि तद् गृह्णात्येव, अन्यथा तत्स्वभावताऽयोग । अ-
न्यथेत्यादि । अन्यथा—अतद्ग्रहणस्वभावया धिया इति प्र-
क्रमः, अनुपलब्धिः बहिस्तद्विषयस्य इति प्रक्रम एव इ-
त्यन्यथानुपलब्धिस्तस्याम् । किमित्याह—तदभावाऽसिद्धेः-
बहिस्तद्विषयाऽभावाऽसिद्धेः, इन्दुद्वयाद्यभावासिद्धेरित्यर्थः ।
कुत इत्याह—अतिप्रसङ्गात्—पटादिग्रहणस्वभावया धि-
या घटो न गृह्यते इति तस्यापि अभावप्रसङ्गाद् इ-
त्यर्थः । न चेत्यादि । न च अतैमिरिकस्याऽपि प्रक्रमात्
प्रमातुः तत्प्रत्ययप्रसङ्गः-इन्दुद्वयादिप्रत्ययप्रसङ्गः, तदस्ति
इति कृत्वा । कुत इत्याह—तस्येत्यादि । तस्य-इन्दुद्वया-
दिप्रत्ययस्य तिमिरसहायतदन्यहेतुजन्यस्वभावत्वात् तिमि-
रसहायचक्षुरादिजन्यस्वभावो हि इन्दुद्वयादिप्रत्यय । यदि
नामैव तत किमित्याह-अतैमिरिकाणां च प्रमातॄणाम्,
तदभावात्-तिमिराऽभावात्, ततश्च कारणवैकल्यात् का-
र्याऽभाव इति स्थितम् । इत्थं च एतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-
तथा लोकप्रसिद्धेः अतैमिरिकाणां तिमिराऽभावात् न इ-
न्दुद्वयादिप्रत्यय इति लोकप्रसिद्धेः । न चेत्यादि ।
न च बाधात कारणात्, अस्य इन्दुद्व-
यादिज्ञानस्य इति प्रक्रम भ्रान्तता । कुत इत्याह--
बाधासिद्धेः तस्यैव तिमिराऽपगमे एकेन्द्वादिज्ञानभावतो
बाधा । इत्याशङ्कानिरासाय आह--भिन्नेत्यादि । भिन्नौ का-
लविषयौ यस्य स भिन्नकालविषय, एवभूतश्चासौ प्र-
त्ययश्च इति विग्रहस्तेन, तदभ्युपगमे--बाधाऽभ्युपगमे ।
किमित्याह--अतिप्रसङ्गात्-सर्व एवंभूत तदन्यस्य बाध-
क इति अतिप्रसङ्ग । दोषान्तरमाह--क्वचिदित्यादिना ।
कथंचिद् मन्दमन्दप्रकाशादौ, अभ्रान्तस्याऽपि प्रक्रमाद् ज्ञा-
नस्य, असर्पादौ--असर्पादिविषयस्य, तदन्यतो भ्रान्ताद्
ज्ञानाद् इति प्रक्रम एव । किमित्याह-बाधोपलब्धेश्च तथा
रज्जुचलनादेः सर्पज्ञाने न तदसर्पज्ञानस्य, इति नाऽलौकि-
कमेतद् अतो भावनीयमिति । दोषान्तरमभिधातुमाह--न
चेत्यादि । न च अनर्थक्रियाकरणतोऽस्य भ्रान्तता इति व-
र्तते । कुत इत्याह--अप्राप्यदेशगतजलादिज्ञानेन व्यभिचा-
राद् इति भावितार्थमेतत् । संविन्मात्राऽर्थक्रियाविधाने च
अस्य-अनन्तरोदितज्ञानस्य । किमित्याह--इतरत्राऽपि प्र-
क्रमाद् इन्दुद्वयादिज्ञानेऽपि, तद्भावात्-संविन्मात्राऽर्थक्रिया-
विधानभावाद्, भावश्च तथाप्रतीते । न चेत्यादि । न च--
लोकप्रतीतितोऽस्य भ्रान्तता इति प्रक्रमः । कुत इत्याह-
अभ्युपगमविचारात् । यदि नामैव तत किमित्याह--तेन
च-अभ्युपगमेन, तदप्राप्तेः-उक्तवद् भ्रान्तताऽप्राप्तेः, तस्य
च-अभ्युपगमस्य, इह-प्रक्रमे अधिकृतत्वात्, ततश्च-ततो
यत् सिद्ध्यति तत् तत्त्वम्, अतोऽन्यद् अतत्त्वमित्यलम-
नया एवभूतया, लोकाऽऽगमाऽनुभवविरुद्धया अति-
सूक्ष्मेक्षिकया । किमित्यत आह--उक्तवद्--यथोक्तं तथा,
सर्वत्र असमञ्जसतापत्तेः, अतो जातिरित्थमिति प्रतिपत्त-
व्या सर्वत्र तत्त्वेन । यस्तु लोकादिसापेक्षो-लोका-ऽऽगमा-
ऽनुभवसापेक्षो वादी इति गम्यते, तस्य उक्तदोषाऽभाव
इति संबन्ध । कथमित्याह-एतद्भेदस्य--प्रक्रमाद् भ्रान्तेत-
रज्ञानभेदस्य, आविद्वदङ्गनादिलोकप्रतिष्ठितत्वात् कारणात्,
एतत्-प्रतिष्ठितत्वं च अविगानतस्तथा भ्रान्तेतररूपेण प्रती-
तेः, तथा तद्व्यवस्थाकारिसदागमभावाद्--अधिकृतैतद्भेद-
व्यवस्थाकारिसर्वज्ञप्रणीतागमभावादित्यर्थः, उक्तदोषाऽभा-
वः जातियुक्तिभिर्भ्रान्तेतरज्ञानयोः समत्वाऽऽपादनमुक्तो दो-
षस्तदभावः, उपन्यस्तहेत्वन्यथानुपपत्तिरिति ।

दूषणान्तराभिधित्सयाऽऽह--

किञ्च—निर्विकल्पकं प्रत्यक्षमित्यत्र न प्रमाणं, तेनैव
तदनधिगतेः अर्थविषयत्वात् तस्य च ततोऽन्यत्वात्, त-
थाहि-न तन्निर्विकल्पकत्वमेव तदर्थः, न चानर्थो विषयः,
न चाऽविषयेऽधिगतिरिति न तत्रास्य प्रमाणता, अति-
प्रसङ्गात् । उभय विषय इति चेत् । न । उभयोस्तल्लक्ष-

णायोगात् स्वनिर्विकल्पकत्वस्य तदकारणत्वात्, अकारणस्य चाऽविषयत्वात्, अन्यथा अभ्युपगमविरोधात् । एतेन स्वसंविदितत्वं प्रत्याख्यातम् ।

किञ्चेत्यादि । किंच--निर्विल्पक प्रत्यक्षम् इति-अत्रार्थे न प्रमाणम् । कुत इत्याह--तनैव--प्रत्यक्षेण, तदनभिगते -तस्य निर्विकल्पकस्य अनधिगते , अनधिगतिश्च अर्थविषयत्वात् प्रत्यक्षस्य, तस्य च-अर्थस्य, तत --प्रत्यक्षाद् अन्यत्वात्, प्रस्तुतैदपर्यमाह-तथाहीत्यादिना । तथाहि-न तद् निर्विकल्पकत्वमेव-अधिकृतप्रत्यक्षनिर्विकल्पकत्वमेव , तदर्थ -प्रत्यक्षाऽर्थ , न च अनर्थो विषय -' रूपाऽऽलोकमनस्कार-चक्षुर्भ्य सम्प्रवर्त्तते । विज्ञान मणिसूर्याऽशु-गोशकृद्भ्य इवाऽनल ॥ १ ॥" इति वचनात्, न च अविषये अधिगति , अपन्यायाद्, इति-एवम् , न तत्र-निर्विकल्पकत्व, अस्य-प्रत्यक्षस्य प्रमाणता । कुत इत्याह-अतिप्रसङ्गात्-विषयलक्षणाऽयोगेन प्रमाणताभ्युपगमे सर्वत्र प्रमाणतापत्तिरिति अतिप्रसङ्ग , उभयम्-स्वनिर्विकल्पकत्वार्थोभयम् , विषय प्रत्यक्षस्य इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न । उभयो.-स्वनिर्विकल्पकत्वार्थयो , तल्लक्षणाऽयोगात्—विषयलक्षणाऽयोगात्, अयोगश्च स्वनिर्विकल्पकत्वस्य तदकारणत्वात्-प्रत्यक्षाऽकारणत्वात्, अकारणस्य च अविषयत्वात् । इत्थ चैतद् अङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथाऽभ्युपगमविरोधात् । विरोधश्च ' नाऽकारण विषय " इति वचन प्रामाण्यात्, तदेव नोभय विषय इति । एतेनेत्यादि । एतेन-अनन्तरोदितन, स्वसविदितत्वं प्रत्याख्यातं प्रत्यक्षस्य इति प्रक्रम ।

अनेन विषयाऽवेदनप्रसङ्गात् सर्वथैकस्वभावत्वाद्, निर्विषयतापत्तेः । न च स्वसंवेदनमेव विषयवेदनम् । तयोः कालादिभेदात्,तद्वेदनस्यैकत्वाभावात् तच्चित्रताप्रसङ्गादित्येकस्वभावत्ववस्तुवादिनः, अन्याऽवेदनप्रसङ्ग एव । एवं च सति स्वनिर्विकल्पकत्ववेदनात्, तत्सामर्थ्यतस्तत्पृष्ठभावी विकल्पः स्वतस्तद्विषय एव स्यात् रूपादिविकल्पवत्, न च भवति तथाऽप्रतीतेः, न च तमन्तरेण, तत्तथाताऽव्यवस्थितिरतिप्रसङ्गादिति, एतेन यदाह न्यायवादी—

"प्रत्यक्षं कल्पनापोढं, प्रत्यक्षेणैव सिद्ध्यति ।
प्रत्यात्मवेद्यः सर्वेषां, विकल्पो नाम संश्रयः ॥ १ ॥
संहृत्य सर्वतश्चिन्तां, स्तिमितेनाऽनन्तरात्मना ।
स्थितोऽपि चक्षुषा रूप-मीक्षते साऽक्षजा मतिः ॥ २ ॥
पुनर्विकल्पयन् किञ्चि-दासीन्मे कल्पनेदृशी ।
इति वेत्ति न पूर्वोक्ता-वस्थायामिन्द्रियाद् गतौ ॥ ३ ॥"

इत्यादि, तदपाकृतमवसेयम्, उक्तवत्प्रत्यक्षेणैव असिद्धेः तदेकस्वभावत्वविरोधादिति ।

इहैव उपचयमाह-अनेन-स्वसंविदितेन प्रत्यक्षेण । किमित्याह-विषयाऽवेदनप्रसङ्गात्, प्रसङ्गश्च सर्वथा एकस्वभावत्वाद् अस्य । एवमपि को दोष इत्याह-निर्विषयतापत्ते. स्वसविदितत्वेन । न चेत्यादि । न च स्वसंवेदनमेव विषयवेदनम् । कुत इत्याह-तयो -स्वविषययो , कालादिभेदात् आदिशब्दात्-स्वरूपग्रह । यदि नामैव तत किमित्याह-तद्वेदनस्य-तयो स्वविषययोर्वेदन तद्वेदन तस्य । किमित्याह-एकत्वाऽभावात् उभयवेदनेन, अत एव तच्चित्रताप्रसङ्गाद् इत्येवमेकस्वभावत्ववस्तुवादिनो वादिन । किमित्याह-अन्याऽवेदनप्रसङ्ग एव-स्वव्यतिरिक्तविषयाऽवेदनप्रसङ्ग एव इत्यर्थ , एव च सति-स्वनिर्विकल्पकत्ववेदनात् कारणात्, तत्सामर्थ्यत -स्वनिर्विकल्पकत्ववेदनसामर्थ्येन हेतुना, तत्पृष्ठभावी विकल्प —प्रक्रमात् सामान्येन प्रत्यक्षपृष्ठभावी विकल्प , स्वत -आत्मना एव समारोपव्यवच्छेदमन्तरेण, तद्विषय एव स्यात्-स्वनिर्विकल्पकत्ववेदनविषय एव भवेत् रूपादिविकल्पवद् इति, निदर्शनम् । न च भवति स्वत एव , तथाऽप्रतीते. कारणात् , न च तमन्तरेण विकल्पम् , तत्तथाताऽव्यवस्थिति -तस्य प्रत्यक्षस्य तथाताव्यवस्थिति -स्वनिर्विकल्पकत्ववेदनभावव्यवस्थिति , स्वसंविदितत्वव्यवस्थितिरित्यर्थ । कथ न इत्याह-अतिप्रसङ्गात्—विषयान्तरविषयवेदनाऽभावप्रसङ्गादिति , एतेन-अनन्तरोदितेन, यदाह न्यायवादी धर्मकीर्तिर्वार्तिके-"प्रत्यक्षमित्यादि " तदपाकृतमवसेयमिति योग -प्रत्यक्ष प्रस्तुतम् , कल्पनापोढमित्येतत् प्रत्यक्षेणैव सिध्यति । कथमित्याह-प्रत्यात्मवेद्या यस्मात् सर्वेषा प्रमातॄणाम् , विकल्पो नाम—सश्रय शब्दानुविद्ध इत्यर्थ ॥ १ ॥ तथा संहृत्य सर्वतश्चिन्ता विकल्परूपाम् , स्तिमितेन अन्तराऽऽत्मना-प्रसन्ननिर्व्यापारेण, स्थितोऽपि सन् , चक्षुषा रूपमीक्षते—पश्यति, यया बुद्ध्या सा अक्षजा मति ॥ २ ॥ ईक्षित्वा पुनर्विकल्पयन् किंचित् पश्चाद् आसीद् मे कल्पना ईदृशी एवभूता इति वेत्ति, न पूर्वोक्तावस्थाया चक्षुषा रूपक्षणलक्षणायाम् , इन्द्रियाद् गतौ ॥ ३ ॥ इत्यादि यदाह न्यायवादी तद् अपाकृतम्-अपास्तमवसेयम् । कथमित्याह-उक्तवत्-यथोक्त तथा , प्रत्यक्षेण एव असिद्धे —प्रत्यक्षेणैव सिध्यति इत्यस्य असिद्धे , असिद्धिश्च तदेकस्वभावत्वविरोधात् तस्य प्रत्यक्षस्य—एकस्वभावत्वविरोधात् स्वविषयपरिच्छेदकत्वेन इति भावितार्थमेतदिति ।

सामान्यसिद्धावनुमानप्रामाण्य निरस्यति—

न चानुमानमत्र प्रमाणम्, अस्य स्वलक्षणत्वात् अनुमानस्य च सामान्यलक्षणालम्बनत्वात्, न चेद परपक्षे चारु, गमकलिङ्गाऽसम्भवात् स्वभावकार्याऽसिद्धेः, स्वभावस्य तादात्म्येन तत्त्वात् तद्वत् तदग्रहणात्, तद्ग्रहे साध्यप्रतिपत्तेः, तदप्रतिपत्तौ तद्ग्रहणाऽयोगात् एकान्तैकत्वात्, तथाग्रहे मोहाऽभावात्, भावे वा निवृत्त्यनुपपत्तेः उपायाऽभावादिति । अनेन शिंशपादिप्रतिपत्तौ वृक्षाऽप्रतिपत्तिः प्रत्युक्ता, तुल्ययोगक्षेमत्वात्, अन्यथा कथञ्चित् तद्भेदापत्तेः । व्यावृत्तिभेदोऽभ्युपगम्यत एव इति चेत्, न तर्हि तदेकस्वभावता । सोऽपारमार्थिक इति चेत्, किमर्थमस्योप-

न्यासः ?, व्यवहारार्थमिति चेत् कीदृशोऽमता व्यवहारः ?, परमार्थतो भ्रान्त इति चेत्, न तत्त्वतः साध्यसाधनभाव इति। एतेन " सर्व एव अयमनुमानाऽनुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिन्यायेन " इत्येतदपि प्रत्युक्तम्, अस्य तावदर्थाऽप्रतिबद्धत्वात्, तस्य एकत्वेन अतथाभूतत्वात् नीलात् नीलपीतबुद्ध्याकारतुल्यत्वात् परप्रतिपादनोपायत्वानुपपत्तेरतिप्रसङ्गादिति न स्वभावहेतोस्तदवगतिः।

न चेत्यादि। न च अनुमानमत्र—प्रक्रमाद् निर्विकल्पकत्वे प्रत्यक्षस्य प्रमाणम्। कुत इत्याह-अस्य-प्रत्यक्षस्य, स्वलक्षणत्वात्। यदि नामेव तत किमित्याह-अनुमानस्य च सामान्यलक्षणाऽऽलम्बनत्वात् तत् कथम् अन्याऽऽलम्बनमन्यत्र प्रमाणं भवति ?। दूषणान्तरमाह-न चेदमित्यादि। न च इदम् अनुमानम्, परपक्ष-एकान्तैकस्वभाववादिपक्षे, चारु-शोभनम्, गमकलिङ्गाऽसम्भवात्, असंभवश्च स्वभावकार्याऽसिद्धेः—स्वभावश्च कार्यं च स्वभावकार्ये लिङ्गे इति प्रक्रम तयोरसिद्धेः, असिद्धिश्च स्वभावस्य सत्त्वाद तादात्म्येन—साध्यात्म्येन हेतुना, तत्त्वात्—साध्यत्वात्। यदि नामैव तत किमित्याह—तद्वत्—साध्यवत्, तद—ग्रहणात्—स्वभावाऽग्रहणात्। इत्थं चैतत् अङ्गीकर्तव्यमित्याह—तद्ग्रहे—स्वभावग्रहे, साध्यप्रतिपत्ते। नान्यथा इदमित्याह—तदप्रतिपत्तौ-साध्याऽप्रतिपत्तौ, तद्ग्रहणाऽयोगात्-स्वभावग्रहणाऽयोगात्, अयोगश्च एकान्तैकत्वात् प्रक्रमात् साध्यहेत्वो। मोहव्यावृत्त्यर्थमपि अस्य प्रवृत्तिरयुक्ता इत्याह—तथाग्रहे-एकत्वेन ग्रहे मोहाऽभावात्, भावे वा तथाग्रहेऽपि मोहस्य। किमित्याह—निवृत्त्यनुपपत्ते, अनुपपत्तिश्च उपायाऽभावात् तत्स्वरूपग्रहेऽपि तन्मोहस्य निवृत्तौ क उपाय इति ?, अनेन अनन्तरोदितेन, शिंशपादिप्रतिपत्तौ सत्या वृक्षाऽप्रतिपत्ति प्रत्युक्ता। कुत इत्याह-तुल्ययोगक्षेमत्वात्—शिंशपात्वस्य एव वृक्षत्वाद् इत्यर्थ। अन्यथेत्यादि। अन्यथा एवमनभ्युपगमे, कथंचित् तद्भेदापत्ते शिंशपात्ववृक्षत्वयोर्भेदापत्ते, व्यावृत्तिभेदोऽभ्युपगम्यत तत्र शिंशपात्ववृक्षत्वयो शास्त्राऽधिकृताऽनित्यत्वकृतकत्वयोर्वा इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—न तर्हि तदेकस्वभावता—शिंशपाद एकस्वभावता, स—व्यावृत्तिभेद, अपारमार्थिक इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—किमर्थमस्य अपारमार्थिकस्य उपन्यास ?, व्यवहारार्थमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—कीदृशोऽसता व्यवहार ? परमार्थतो भ्रान्त इति चद् व्यवहार। एतदाशङ्क्याह—न तत्त्वत—परमार्थेन, साध्यसाधनभावो भ्रान्तव्यवहारविषयत्वादिति। एतेन इत्यादि। एतेन—अनन्तरोदितेन, " सर्व एव अयमनुमानाऽनुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिन्यायेन " इत्येतदपि भवता उक्त प्रत्युक्तम्। कुत इत्याह—अस्य तावद् बुद्ध्याऽऽरूढस्य धर्मधर्मिभावस्य, अर्थाऽप्रतिबद्धत्वाद्—वस्त्वप्रतिबद्धत्वात्, अप्रतिबद्धत्व च तस्य अर्थस्य, एकत्वेन—एकस्वभावत्वेन हेतुना, अतथाभूतत्वात् धर्मधर्मितया अभूतत्वात्। यदि नामैव तत किमित्याह—नीलात् सकाशात्, नीलपीतबुद्ध्याऽऽकारतुल्यत्वात् बुद्ध्याऽऽरूढधर्मधर्मिभावस्य तत्राऽभावादित्यर्थ, ततश्च परप्रतिपादनोपायत्वाऽनुपपत्ते, तदसद्रूपतया नाऽसत उपायत्वम्। इत्याह—अतिप्रसङ्गात्—असत उपायत्वे सर्वस्मिन्नुपायापत्त्या अतिप्रसङ्ग, इत्येवमुक्तनीत्या असिद्धेर्न स्वभावहेतो सकाशात्, तदवगति —प्रक्रमात् प्रत्यक्षानिर्विकल्पकत्वाऽवगति।

सामान्यसिद्धौ कार्यहेतुना निरस्यति-

एवं न कार्यहेतोरपि,तन्निर्विकल्पकत्वकार्यत्वेन कस्यचिद् असिद्धेः, सदा एकेन एकवेदनात्, तत्कार्यत्वस्य च तदवधिकत्वात् तदग्रहणे तथा अग्रहणात्, अन्यथा न्यायाऽयोगात्। तत्तत्स्वभावत्वतः तथाग्रहणेऽतिप्रसङ्गात्, अन्यतरदर्शनात् अन्यतराऽवगमापत्तेः तथा विशिष्टस्य ग्रहणात्, अभ्युपगमे अनुभवविरोधात्, अविनाभावग्रहणमन्तरेण तदयोगात्, लोके तथोपलब्धेः तस्य च परपक्षेऽभावात्, ज्ञानानां प्रतिनियताऽर्थत्वात् तत्तथाऽभावतोऽनुसन्धानाऽयोगात्, तथाविधविकल्पकस्याऽपि असिद्धेः, तस्याऽपि क्षणिकत्वात्, तथा तत्तन्निश्चयाऽनुपपत्तेरित्यत्राऽपि-बुद्ध्यारूढधर्मधर्मिन्यायतोऽपि अधिकृतव्यवहाराऽभावः, उक्तवद् न्यायतस्तदयोगात्, योगेऽपि अभिलषितार्थाऽसिद्धिरेव ! अर्थस्याऽर्थगमकत्वाऽभ्युपगमात् तत्तथातायां च निश्चयाऽभावात्, तस्य तद्विषयत्वाऽनभ्युपगमात्, पारम्पर्यतस्तत्तद्भावे प्रमाणाऽभावात्, परनीतितस्तदसिद्धेरिति। एतेन धूमात् अग्न्यनुमान निषिद्धम्, समानयुक्तित्वादिति। यस्य पुनरन्वयव्यतिरेकवत् एकाऽनेकस्वभावं निश्चयात्मकमेव प्रत्यक्षं तस्य उक्तदोषाऽभावः, सर्वत्रानुपचरितनिबन्धनभावात्, प्रतीतिमाचिवतच्चित्रस्वभावतया तदविरोधात् इत्यलं प्रसङ्गेन।

एवमित्यादि। एवं न कार्यहेतोरपि सकाशात् तदवगतिरिति प्रक्रम। कुतो न इत्याह—तन्निर्विकल्पकत्वकार्यत्वेन-प्रत्यक्षनिर्विकल्पकत्वकार्यत्वेन कस्यचित् पदार्थस्य, असिद्ध कारणात्, असिद्धिश्च सदा-सर्वकालम्, एकेन ज्ञानेन इति सामर्थ्यम्, एकवेदनाद्-एकाऽनुभवात्। यद्येव तत किमित्याह—तत्कार्यत्वस्य च प्रक्रमात् प्रत्यक्षनिर्विकल्पकत्वकार्यत्वस्य च। किमित्याह-तदवधिकत्वात्—अधिकृतप्रत्यक्षाऽवधिकत्वात्। एवमपि किमित्याह-तदग्रहण-विवक्षिताऽवध्यग्रहणे सति। किमित्याह-तथा तदवधिकत्वेन अग्रहणात्। इत्थं च एतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा-एवमनभ्युपगमे, न्यायाऽयोगात्, अयोगश्च तत्तत्स्वभावत्वत, तस्य-विवक्षितकारणकार्यत्वस्य तत्स्वभावत्वत—तदवधिकस्वभावत्वत तज्जन्यत्वेन, तथा तदवधिकत्वेन ग्रहणे सति। किमित्याह—अतिप्रसङ्गात्। ततः किमित्याह—अन्यतरदर्शनाद् हेतुफलयो। किमित्याह-

अन्यतराऽवगमापत्ते हेतुफलयोरेव, आपत्तिश्च तथा इतरेतराऽवधिकत्वेन, विशिष्टस्य तत्स्वभावतया ग्रहणात्। अस्त्वेवमित्यधिकृत्य आह--अभ्युपगमे-अधिकृतग्रहणस्य अनुभवविरोधात्, विरोधश्च अविनाभावग्रहणमुभयगतम न्तरेण, तदयोगात्-तथाविशिष्टस्य ग्रहणाऽयोगात्, अयोगश्च लोके तयोपलब्धे अविनाभावग्रहणमन्तरेण सबन्धिन सबन्ध्यन्तरविशिष्टतया अग्रहणोपलब्धे । अविनाभावग्रणात्, एतदेव भविष्यति इत्याह--तस्य च-अविनाभावग्रहणस्य परपक्षे अभावात्, अभावश्च ज्ञानाना प्रतिनियताऽर्थत्वात् क्षणिकत्वन, यथोक्तम्-"एकमर्थ विजानाति, न विज्ञानद्वय यथा । विजानाति न विज्ञान-मेकमर्थद्वय तथा ॥ १ ॥" इत्यादि । तत्तथेत्यादि । तस्य-हेतुज्ञानस्य, तथा फलज्ञानत्वेन, अभावत कारणात्। किमित्याह-अनुसन्धानाऽयोगात् 'अत इदम्' इत्यनुसन्धानम्, तथाविधविकल्पस्याऽपि तत्पृष्ठभाविन असिद्धे, असिद्धिश्च तस्याऽपि-विकल्पस्याऽपि, क्षणिकत्वात् स्वसविन्निष्ठित्वन, ततश्च तथा इतरेतराऽवध्यनुसन्धानत्वेन, तन्निश्चयाऽनुपपत्ते प्रक्रमात् तस्य कस्यचित्, तन्निश्चय तन्निर्विकल्पकत्वकार्यत्वनिश्चय तत्तन्निश्चय तस्य अनुपत्ति वत, न कार्यहेतोरपि तदवगतिरिति क्रियायोग । अत्राऽपि-कार्यहेतौ अपि, बुद्ध्यारूढधर्मधर्मिन्यायतोऽपि अधिकृतव्यवहाराऽभाव -अनुमानाऽनुमेयव्यवहाराऽभाव । कुत इत्याह-उक्तवत् यथोक्त तथा, न्यायतो-न्यायेन, तदयोगात्-अधिकृतव्यवहाराऽयोगात्, योगेऽपि बुद्ध्यारूढधर्मधर्मिन्यायेन अधिकृतव्यवहारस्य अभिलषिताऽर्थाऽसिद्धिरेव । कुत इत्याह--अर्थस्य अर्थगमकत्वाऽभ्युपगमात्। यदि नामैव तत किमित्याह-तत्तयानाया च अर्थाद् अर्थगमकताया च निश्चयाऽभावात्, अभावश्च तस्य--अर्थस्य, तद्विषयत्वाऽनभ्युपगमाद्-विकल्पविषयत्वाऽनभ्युपगमात्, पारम्पर्यत --पारम्पर्येण, तत्तद्भावे तस्य विकल्पस्य तस्माद्--अर्थाद् भावे । किमित्याह-प्रमाणाऽभावात्, अभावश्च परनीतित --परनीत्या, तदसिद्धे -प्रमाणासिद्धे, स्वलक्षणात्--स्वलक्षणज्ञान ततो विकल्प इति । नहि एव स्वलक्षणसामान्यलक्षणाऽऽलम्बन परनीत्या प्रमाणमस्ति, इति भावनीयम्, एवमभिलषिताऽर्थाऽसिद्धिरेव इति । एतेनेत्यादि । एतेन--अनन्तरोदितेन, धूमाद् अग्न्यनुमान निषिद्धम् । कुत इत्याह--समानयुक्तित्वाद् धूमाद् अग्न्यनुमानस्य । न च अय सर्वस्यैव वादिनो दोष इत्याह--यस्य पुनरित्यादि । यस्य पुनर्वादिन, अन्वयव्यतिरेकवद् नित्याऽनित्यमित्यर्थ, अत एव एकाऽनेकस्वभाव निश्चयात्मकमेव प्रत्यक्षम्--'इदम्--इत्थमिति' तस्य उक्तदोषाऽभाव, निर्विकल्पक प्रत्यक्षमित्यत्र न प्रमाण तेनैव तदनधिगते, अर्थविषयत्वाद् इत्येवमादय, उक्ता दोषा तदभावः। कथमित्याह--सर्वत्र--सविकल्पकादौ निरूप्य । किमित्याह--अनुपचरितनिबन्धनभावात्--तात्त्विकनिबन्धनभावादित्यर्थ । अत एव आह--प्रतीत्यादि । तस्य प्रत्यक्षस्य, चित्रस्वभावता स्वविषयग्रहणरूपाविच्छिन्नार्थग्रहणस्वभावसंवेदनवेदनेन तच्चित्रस्वभावता, प्रतीतिसचिवा चासौ तथाप्रतीते तच्चित्रस्वभावता च इति विग्रह, तया प्रतीतिसचिवतच्चित्रस्वभावतया कारणेन, तद्विरोधात्-प्रक्रमाद् उक्तदूषणविपक्षत, सविकल्पकत्वादौ तेनैव तदनधिगत्याद्यविरोधात्, अविरोधश्च पूर्वपक्षग्रन्थाऽनुसारत प्रतिपक्षापन्यासेन स्वतन्त्रनीत्या स्वयमेव भावनीय इति अल प्रसङ्गेन ।

अस्तु वा निर्विकल्पकमपि प्रत्यक्षम्, तत्र असाधारणमेव वस्तु प्रतिभासते इत्येतद् अयुक्तम्, न्यायाऽनुभवविरोधात्। तत्प्रतिभासो हि निश्चयबलेन व्यवस्थाप्यते, अन्यथा तदयोगात्, भावतस्तेनैव तदनधिगतेस्तथा अनुभवाऽभावात्, एवमपि तत्कल्पने अतिप्रसङ्गापत्तेः नियामकाऽभावादिति । न च द्राग्दर्शनात् तन्निश्चयः अपि तु सदादिमात्रस्य, अतः प्रथमाऽक्षसन्निपाते तदेव प्रतिभासत इति एतत् युक्तम्, सितेतरादिषु अपि क्षिप्रादिदर्शने तावन्मात्रनिश्चयात्, न च तत्र तदग्रहणमेव, तथा अनुभवविरोधात्, न च अन्यथाग्रहणेऽन्यथानिश्चयोत्पादः प्रमाणाऽभावात्। न च सन्नपि अय न्याय्यः असमञ्जसत्वापत्तेः, न च वैभ्रमिक एव अयम्, तद्भावभावित्वोपलब्धेः । अवग्रहादपि अयमयुक्त इति चेत्। सत्यम्, अदोषस्तु तन्मात्राऽनभ्युपगमात्। एवमपि दृष्टबाधा इति चेत्। न। अन्तरालाऽवायत एव तद्भावात्। कथमेतत् अवगम्यत इति चेत् ?, अवग्रहबोधस्य अल्पत्वात्। यदि नामैवं ततः किमिति चेत् ?, नाऽसौ विशिष्टाध्यवसायबीजम्, यस्तु भवति सोऽवान्तराऽवायरूपः, अवायबहुत्वात्। एवं सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावं वस्तु तदितरधर्माऽऽलोचनेन समानधर्मव्यवच्छेदतः तद्बोधपूर्वकत्वात्, तदितरबोधस्य तथाऽनुभवतस्तत्तथास्वभावत्वाऽवगमात्, प्रथममेव विशेषाऽग्रहणात् इन्द्रियद्वारेणैव तथाऽर्थविशेषप्रतिपत्तिः, सकललोकसिद्धत्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, द्राग्दर्शने क्वचिदभावात् शीघ्राऽवगमस्याऽपि दीर्घत्वात् कालसौक्ष्म्यादिति। वस्तुनोऽनेकस्वभावात् सर्वेषां सदा भावात्, अन्यथा तदनुपपत्तेश्चित्राऽऽस्तरणवद् एकदैव किं नाऽर्थविशेषप्रतिपत्तिः ?, येन 'एतदेवम्' इति ग्रहीतुः चयोपशमाऽभावादित्युक्तप्रायम्।

इहैव उपचयमाह--अस्तु वा इत्यादिना। अस्तु वा-भवतु वा, निर्विकल्पकमपि प्रत्यक्षम्, तत्र निर्विकल्पके प्रत्यक्ष, असाधारणमेव--सजातीयेतरविविक्तमेव, वस्तु-रूपादि घटादि, प्रतिभासते। इति-एतद् अयुक्तम्--अघटमानकम्। कुत इत्याह--न्यायाऽनुभवविरोधात्-न्यायप्रधानोऽनुभवो न्यायाऽनुभव तेन विरोधात्। अथवा न्यायो-युक्ति, अनुभव-प्रत्यक्षम्, ताभ्या विरोधात्। एतमेवाऽऽह--तत्प्रतिभासो हि इत्यादिना । तत्प्रतिभासो हि

प्रत्यक्षाऽऽकारो यस्माद् निश्चयबलेन व्यवस्थाप्यते, अन्यथा निश्चयबलमन्तरेण, तद्योगाद् व्यवस्थाऽयोगात्, अयोगश्च भावत परमार्थेन, तत्रैव-निर्विकल्पकप्रत्यक्षेण, तदनधिगते-प्रत्यक्षाऽऽकारस्याऽनधिगते, अनधिगतिश्च तथा स्वाऽऽकारग्रहणतया अनुभवाऽभावात्, एवमपि-अनुभवाऽभावेऽपि तत्कल्पने-तत्रैव तदधिगतिकल्पने, अतिप्रसङ्गापत्ते प्रतिभासान्तरकल्पनया इति भाव । इत्थ चैतद् अङ्गीकर्तव्यमित्याह—नियामकाऽभावादिति अत स्थितमतद् अयुक्तमिति । न चेत्यादि । न च द्रागदर्शनात्-शीघ्रदर्शनात्, तन्निश्चय-प्रक्रमाद् असाधारणवस्तुनिश्चय, अपि तु-सदादिमात्रस्य निश्चय, अत-अस्मात् कारणात्, प्रथमाऽक्षसन्निपात अवग्रहणकाले तदेव सामान्य प्रतिभासते इति एतद् युक्तम् । उपपत्त्यन्तरमाह—सितेतरादिष्वपि क्षिप्रादिदर्शने आदिशब्दाद्-मन्ददर्शनग्रह तावन्मात्रनिश्चयात्-सदादिमात्रनिश्चयात्, न च तत्र क्षिप्रादिदर्शने, तदग्रहणमेव-सदादिमात्राग्रहणमेव । कुत इत्याह—तथा सदादिमात्रनिश्चयत्वेन अनुभवविरोधात्, न च अन्यथाग्रहणे-सितेतरादित्वेन ग्रहण इत्यर्थ, अन्यथा सदादिमात्रत्वेन निश्चयोत्पाद । कुत इत्याह—प्रमाणाऽभावात् । न च सन्नपि अयम् अन्यथा ग्रहणे अन्यथा निश्चयोत्पादो न्याय्य । कुत इत्याह—असमञ्जसत्वापत्ते सितेतरादिव्यवस्थाऽभावेन, न च वैभ्रमिक एव अय-प्रक्रमाद् द्रागदर्शनेन निश्चय सदादिमात्रस्य । कुत इत्याह—तद्भावभावित्वोपलब्धे-सदादिमात्रभावभावित्वोपलब्धे, अवग्रहाद् अपि अनिर्देश्यसदादिमात्रगोचराद् । अथ सदादिनिश्चय, न शब्दाऽरूपितत्वेन युक्त इति चेत्, एतदाशङ्क्याह—सत्यम्, एवमेतत्, अदोषस्तु तन्मात्राद्-अवग्रहमात्रात् अनिर्देश्यसदादिमात्रगोचरात्, अनभ्युपगमात् सदादिमात्रनिश्चयस्य । एवमपि दृष्टबाधा इति चेत्—तदनन्तरमेव भावाद् अधिकृतनिश्चयस्य, इत्यभिप्राय । एतदाशङ्क्याह—न, अन्तरालाऽपायत एव गयत्वाद्यपेक्षया-सदसदीहोत्तरकालभाविन सकाशात्, तद्भावात् सदादिमात्रनिश्चयभावात्, शब्दाऽरूषितबाधाऽनन्तरभावी एव अय निश्चय इत्यर्थ । कथमेतद्-अनन्तरादितमवगम्यते इति चेत् ? । एतदाशङ्क्याह—अवग्रहबाधस्य प्रक्रमाद् नैश्चयिकाऽवग्रहसबन्धिन । किमित्याह—अल्पत्वाद् अनवबोधव्यावृत्तिमात्ररूपत्वेन । यदि नामैव तत, किमिति चेत् ? । एतदाशङ्क्याऽऽह-नाऽसौ अल्पबाधरूप सन् विशिष्टाऽध्यवसायबीजम्, नहि अणुमात्राद् द्व्यणुकादिभाव, यस्तु भवति विशिष्टाऽध्यवसायबीज सोऽवान्तराऽपायरूप, शब्दाऽरूषितबाधस्वलक्षण । कुत एतद् एवमित्याऽऽह—अपायबहुत्वात् कालक्षयोपशमादिभेदेन, अत प्रथमाऽक्षसन्निपात तदेव प्रतिभासते इति युक्तमिति स्थितम्, एवम्-उक्तनीत्या, सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावे वस्तुनि इन्द्रियद्वारेण एव तथाऽर्थविशेषप्रतिपत्तिरिति योग । कथमित्याह-सद्द्रव्याद्यनेकस्वभाव वस्तु प्रायशो निदर्शितमेव, तथा निदर्शयिष्याम, ततश्च सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावे वस्तुनि सति । किमित्याह-तदितरधर्माऽऽलोचनेन, त-अन्वयिन, इतरे-व्यतिरेकिण, त च इतरे च तदितरे, तदितरे च ते धर्माश्च तेषामालोचन-स्वरूपनिरीक्षणमिति विग्रह, तेन समानधर्मव्यवच्छेदतो गेयत्वादिव्यवच्छेदेन व्यवच्छेदश्च तद्बोधपूर्वकत्वात्-समानधर्मबाधपूर्वकत्वात्, तदितरबोधस्य सत्त्वादिविशेषधर्मबाधस्य, एतच्च अस्य तथाऽनुभवत इत्थ क्रमाऽनुभवेन, तथास्वभावत्वाऽवगमाद् वस्तुन । इत्थ चैतद् अङ्गीकर्तव्यमित्याह-प्रथममेव-आदौ एव, विशेषाऽग्रहणात् सर्वत्र । किमित्याह-इन्द्रियद्वारेण एव तथा समानधर्मग्रहणपुरस्सरा अर्थविशेषप्रतिपत्ति । इत्थ चैतद् अङ्गीकर्तव्यमित्याह-सकललोकसिद्धत्वात् कारणात्, अन्यथा उक्तप्रकारव्यतिरेकेण, तदनुपपत्त-अर्थविशेषप्रतिपत्त्यनुपपत्ते, अनुपपत्तिश्च द्रागदर्शने क्वचिद् विद्युत्सपातादौ, अभावाद् अर्थविशेषप्रतिपत्त । अन्यत्र भविष्यति इत्यारेकानिरासाय आह-शीघ्राऽवगमस्याऽपि लोकदृष्ट्या दीर्घत्वात् तत्त्वदर्शनेन, दीर्घत्व च कालसौक्ष्म्यात्, इति इन्द्रियद्वारेण एव तथाऽर्थविशेषप्रतिपत्तिरिति क्रिया । आह-वस्तुनोऽनेकस्वभावत्वाद् भवन्नीत्या सर्वेषा स्वभावाना सदा भावात् त्वन्नीत्या एव, अन्यथा तस्य वस्तुन, तदनुपपत्त—अनेकस्वभावत्वाऽनुपपत्त । किमित्याह—चित्राऽऽस्तरणवद् इति निदर्शनम्, एकदा एव—एकस्मिन् एव काले, किं न अर्थविशेषप्रतिपत्ति सन्निधानाऽविशेषेऽपि इति गर्भ ?, यत एतद्—अनन्तरादितम्, एव तदितरधर्माऽऽलोचनादित्वेन इति । एतदाशङ्क्याऽऽह—अहीत् क्षयोपशमाऽभावाद् एतद्—एवमित्युक्तप्राय प्रायश उक्त प्राक् ।

एवम्, ईहादेः-कथञ्चिद् अनधिगताऽर्थाऽधिगन्तृत्वात्, एकाऽधिकरणत्वात्, बोधवृद्ध्युपपत्तेः, अलोचिताऽधिगमात्, तत्स्थैर्यसिद्धेः तथाऽनुभवभावात्, प्रतिक्षेपाऽयोगात्, बाधकानुपपत्तेः न्यायत एव व्यवस्थितं प्रामाण्यम् ।

एवमित्यादि । एवम्-उक्तनीत्या, ईहादे-मतिविशेषजातस्य न्यायत एव व्यवस्थित प्रामाण्यमिति योग । हेतूनाह—कथञ्चिद् अनधिगताऽर्थाऽधिगन्तृत्वाद्-अवग्रहबाधाऽपेक्षया, तथा एकाऽधिकरणत्वात्-तद्वस्तुतराऽपेक्षया, तथा बोधवृद्ध्युपपत्त—अर्थाऽनुभवभावेन, तथा आलोचिताऽधिगमाद्—दृष्टपरिच्छेदेन, तथा तत्स्थैर्यासद्धे—बाधाऽवस्थानेन, तथा अनुभवभावात्-अविच्युतिरूपधारणाया, तथा प्रतिक्षेपाऽयोगात्—अधिकृतानुभवस्य, अयोगश्च बाधकाऽनुपपत्ते, कथञ्चिद् ग्रहणमपि यथायोग योजनीयम् । एव न्यायत एव व्यवस्थित प्रामाण्यम्-ईहादेरिति प्रक्रम ।

तथा सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावता च वस्तुनस्तथाऽनुभवसिद्धत्वादिति । किं हि सत्त्वाद् अन्यद् द्रव्यादि इति चेत्? प्रतीतमेतद्; यत् तस्मिन् गृहीतेऽपि कथञ्चिद् गृह्यत इति । नैवंविध किञ्चिद् अवगच्छाम इति चेत्, किं न भवति भवतः क्वचिद् घटादौ सन्मात्रग्रहेऽन्याग्रहः ? । किं तद् यद् भूयो गृह्यत इति चेत् ?, ननु बालादिसिद्धं तदनुविद्धमेव विशिष्ट मृद्रूपादि । न तत् तत्सत्त्वतोऽन्यद् एव इति

चेत्, सत्यमेतत्, किन्तु तन्मात्रमपि न भवतीति । तथाऽ, प्रतीतेर्निश्चयाऽनुभवेन अविगानत एव एकत्र सन्मृद्रूपाऽऽकारवेदनात्, सन्मात्राद् एव एतदनुपपत्तेरतिप्रसङ्गात्, रूपमात्राद् रूपरसादिनिश्चयापत्तेः । न च सत्त्वाऽऽकारयोरपि अभेद एव, अनेकदोषप्रसङ्गात्, तथाहि-घटसत्त्वं तावद् एकं तस्य मृद्रूपाद्यात्मकत्वे एकत्वहानिः, तदनभ्युपगमे प्रतीतिबाधा । तथा एकत्वेऽपि कस्य असौ आकार इति वाच्यम् ?, न रूपसत्त्वस्य, त्वगिन्द्रियेणाऽपि ग्रहणात्, तस्य च रूपाऽविषयत्वात् तथाऽप्रतीतेः, तत्सत्त्वस्य च तत्त्वात् न स्पर्शसत्त्वस्य, चक्षुषाऽपि उपलब्धेः स्पर्शात् तत्सत्त्वभेदप्रसङ्गात् रूपेऽपि अनुगमोपपत्तेः, अन्यथा अनुभवविरोधात्, न च उभयसत्त्वस्य तदेकत्वाऽयोगात् इन्द्रियसङ्करप्रसङ्गात्, लोकविरोधापत्तेः असमञ्जसत्वादिति । न च तयोराकारयोर्भेद एव तथा प्रतीत्यभावात्, तत्त्वत उभयाऽयोगात् तत्सत्त्वैकत्ववृत्तेः, तथा च अभ्युपगमविरोधादिति ।

तथा सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावता च वस्तुनो--न्यायत एव व्यवस्थिता । कथमित्याह--तथाऽनुभवसिद्धत्वाद् अवग्रहादिप्रकारेण अनुभवसिद्धत्वादिति । किं हि सत्त्वाद् अन्यद्-अर्थान्तरभूतं, द्रव्यत्वादि इति चेत् ? । एतदाशङ्क्याह--प्रतीतमेतद् यत् तस्मिन्--सत्त्वे, गृहीतेऽपि-सति कथंचिन् न गृह्यते इति, नैवंविधं किञ्चिद् यत् तस्मिन् गृहीतेऽपि कथञ्चिद् न गृह्यत इति, तद् अवगच्छाम इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-किं न भवति भवत क्वचिद् घटादौ-वस्तुनि, सन्मात्रग्रहे सति, अन्यऽग्रहो-वस्त्वन्तराऽग्रहः ? किं तद्-वस्तु, यद् भूयः-पुनः- सन्मात्रग्रहोत्तरकालं गृह्यत इति चेत् । एतादृशङ्कयाऽऽह-ननु इति-अक्षमायाम्, बालादिसिद्धं तदनुविद्धमेव-सन्मात्राऽनुविद्धमेव विशिष्टं मृद्रूपादि, न तद् मृद्रूपादि, तत्सत्त्वत -सन्मात्रसत्त्वाद्, अन्यद् एव इति चेत् । एतदाशङ्क्याह--सत्यमेतद्, अन्यद् एव न किन्तु तन्मात्रमपि--सन्मात्रमपि न भवति । कुत इत्याह--तथा--सन्मात्रत्वेन अप्रतीतेः, अप्रतीतिश्च निश्चयाऽनुभवेन अवग्रहोत्तरकालम्, अविगानत अविगानेन एव, एकत्र वस्तुनि । किमित्याह--सन्मृद्रूपाऽऽकारवेदनात् । यदि नामैवं ततः किमित्याह--सन्मात्राद् एव एकस्वभावात्, एतदनुपपत्तेः--सन्मृद्रूपाकारवेदनाऽनुपपत्तेः अनुपपत्तिश्च अतिप्रसङ्गात्, अतिप्रसङ्गश्च रूपमात्रात् सकाशात्, रूपरसादिनिश्चयापत्तेः सन्मात्राद् इव विजातीयनिश्चयस्यापीति इहैव-दोषान्तरमधिकृत्य आह--न चेत्यादि न च सत्त्वाऽऽकारयोः अपि इह अधिकृतयोः, अभेद एव एकान्तेन । कुत इत्याह--अनेकदोषप्रसङ्गात् । एनमेव आह--तथाहि इत्यादिना । तथाहि-"घटसत्त्वं तावद् एकं निरंशं स्वलक्षणम्" इत्यविचारितरमणीयेन भवदभ्युपगमेन, तस्य मृद्रूपाद्यात्मकत्वे सकललोकाऽनुभवसिद्धे अभ्युपगम्यमाने एकत्वहानि [illegible], तदनभ्युपगमे मृद्रूपाद्या-

त्मकत्वाऽनभ्युपगमे, प्रतीतिबाधा मृद्रूपादिप्रतीतेः, तथा एकत्वेऽपि सत्त्वाऽऽकारयोरिति प्रक्रमः, कस्य असौ आकारः रूपादिसत्त्वाऽपेक्षया इति वाच्यम् ?, किञ्च अतः ?, सर्वथा अपि दोष इत्याह--न रूपसत्त्वस्य असौ आकारः । कुत इत्याह--त्वगिन्द्रियेण अपि ग्रहणात् कारणात् । यद्येवं ततः किमित्याह-तस्य च त्वगिन्द्रियस्य रूपाऽविषयत्वात्, अविषयत्वं च तथा त्वगिन्द्रियस्य रूपाविषयत्वेन अप्रतीतेः, तत्सत्त्वस्य च रूपसत्त्वस्य च, तत्त्वात् रूपत्वात्, एवं न स्पर्शसत्त्वस्य असौ आकार इति गम्यते । कुत इत्याह--चक्षुषा अपि उपलब्धेः कारणात् । ततः किमित्याह-स्पर्शात् सकाशात्, तत्सत्त्वभेदप्रसङ्गात् स्पर्शसत्त्वभेदप्रसङ्गात्, प्रसङ्गश्च रूपे अपि अनुगमोपपत्तेः । इत्थं च एतत् इत्याह--अन्यथा एवमनभ्युपगमे अनुभवविरोधात्, चक्षुषा तदुपलब्धिरिति अनुभवः, न च उभयसत्त्वस्य रूपस्पर्शसत्त्वस्य, असौ आकार इति प्रक्रमः । कुत इत्याह-तदेकत्वाऽयोगात्, तस्य आकारस्य एकत्वाऽयोगात्, उभयाऽर्थातिरेकेण योगे अपि इन्द्रियसंकरप्रसङ्गात् विषयसाङ्कर्येण, संकरे च लोकविरोधाऽऽपत्तेः, एवमसमञ्जसत्वादिति । न च इत्यादि । न च तयोराकारयोः चक्षुस्त्वग्ग्राह्ययोः, भेद एव एकान्तेन । कुत इत्याह-तथा भेदगर्भतया, प्रतीत्यभावात् स्पर्शनात् अपि 'सोऽयं यो दृष्टः' इत्यवगमात्, तथा तत्त्वतः उभयाऽयोगात् तदभ्युपगमेन तथा च आह-तत्सत्त्वैकत्ववृत्तेः घटसत्त्वैकत्ववृत्तेरित्यर्थः, तथा च एवं च, अभ्युपगमविरोधात् वस्तुनाऽनेकस्वभावत्वाऽऽपत्त्या न च तयोराकारयोः भेद एव इति स्थितम् । एवं बौद्धमतवक्तव्यतामधिकृत्य एतत् उक्तम् ।

अधुना वैशेषिकमतमुररीकृत्य आह-

न च एतेभ्योऽन्य एव घटः, अग्रहणप्रसङ्गात् अरूपाद्यात्मकत्वात्, तत्तद्वृत्तौ अपि तत्तद्रूपताऽनापत्तेः, इत्थमपि तद्ग्रहणे इन्द्रियाणां स्वधर्माऽतिक्रमात् । कथमतिक्रम इति चेत् ?, चक्षुरादेररूपादिग्रहणात् । एवमपि को दोष इति चेत् ?, ननु रसादिग्रहणापत्तिः, प्रतीतिबाधिता इयमिति चेत्, तदतिरिक्तग्रहे का प्रतीतिः ? । न तेभ्य एकत्वबुद्धिरिति चेत्, ततः किमिति वाच्यम् ? । अस्ति इयमिति चेत्, न खलु अस्यां विगानम्, य एतन्निमित्तः (स) स तेभ्योऽन्य इति चेत्, संख्यायाः तद्भावप्रसङ्गः । न सा तदनाश्रिता इति चेत्, एवमपि तत्त्वतोऽन्या एव । यदि नामैवं ततः किमिति चेत् ?, तन्निमित्तैकबुद्धिः सा तद्विशेषणभूता इति चेत्, कथमेतत् विनिश्चीयत इति ?, एकोऽयमिति व्यवसायादिति चेत्, न असौ सदादिभिन्नप्रतिभासीति तथाऽननुभवात् । एवमपि तत्कल्पनेऽतिप्रसङ्गात् तदन्तरापत्तेर्निराकरणाऽयोगात्, अननुभवाऽविशेषादिति तद्विकल्पपरिणाममिथ्यावद्धन एव अयम् । तेषामेव एकाऽने-

कात्मकत्वाद् भेदाऽभेदभावात्, तथास्वभावत्वाद्विरोधाऽनुपपत्तेः, प्रतीतिसिद्धत्वाद् बाधाभावादिति। सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावे वस्तुनि वस्तुमात्रग्राहि एव अवग्रहकल्पमविकल्पकमङ्गीकर्त्तव्यम्, अन्यथा उक्तदोषाऽनतिवृत्तिः। एवभूते च अस्मिन् आवयोरविवाद एव, एवं विधाऽवग्रहस्य अस्माभिरप्यभ्युपगतत्वात्, न च अत्र कश्चिद्दोषः, अपि तु शुक्तिकादौ अपि क्वचिद् रजतादिनिश्चयस्य न्यायत एव आपत्त्या गुणः, तस्य हि अवग्रहोत्तरकालमीहाप्रवृत्तस्य तथाविधसमानधर्मोपलब्धुरेव असत्त्वयोपशमभावतो भावाद्, अन्यथा उक्तवत् तदयोगादिति।

न चेति-नच एतेभ्य सन्मृद्रूपाकारेभ्य, अन्य एव घट एकान्तेन। कुत इत्याह-अग्रहणप्रसङ्गाद् घटस्य, प्रसङ्गश्च अरूपाद्यात्मकत्वात्, एतच्च सन्मृद्रूपाकारेभ्याऽन्यत्वाऽभ्युपगमन, उपन्यासश्च एवम्—चक्षुर्ग्रहणाऽऽनुगुण्येन। तत्तद्वृत्तौ अपि इत्यादि। तेषा सन्मृद्रूपाऽऽकाराणा तस्मिन् घटे वृत्तौ अपि सामान्यद्रव्यगुणाना यथासभव तद्वृत्त्यभ्युपगमन द्रव्यवृत्तौ कारणद्रव्येषु स एव वर्तेत इति कृत्वा। किमित्याह—तत्तद्रूपताऽनापत्त -तस्य घटस्य तद्रूपताऽनापत्ते सन्मृद्रूपाऽऽकाररूपताऽनुपपत्ते। इत्थमपि इत्यादि। इत्थमपि—एवमपि तत्तद्रूपताऽनापत्तौ अपि, तद्ग्रहणे—घटग्रहणे अभ्युपगम्यमाने। किमित्याह-इन्द्रियाणा स्वधर्माऽतिक्रम —स्वमर्यादापरित्याग, कथमतिक्रम इति चेत्?। एतदाशङ्क्याह—चक्षुरादि आदिशब्दात्-त्वगिन्द्रियग्रह, अरूपादिग्रहणाद्, घटादिग्रहणाद् इत्यर्थ। एवमपि को दोष इति चेत्?, द्विविध हि द्रव्यम्—दार्शन, स्पार्शन च। रूपादिप्रतीत तद्धर्मित्वेन तदवसानत्वाद् इत्यभिप्राय। एतदाशङ्क्याह—ननु रसादिग्रहणाऽऽपत्ति रसादेरपि घटवद् अरूपादित्वात्, सार्वेन्द्रिय च एव द्रव्यं प्राप्नोति, रसादिप्रतीतेरपि तद्धर्मित्वेन तदवसानत्वाद् इति भावनीयम्। प्रतीतिबाधिता इय रसादिग्रहणाऽऽपत्ति इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-तदतिरिक्ततद्ग्रहे प्रक्रमाद् रूपादिव्यतिरिक्तघटग्रहे का प्रतीति?, ननु किमनया?, न तेभ्यो रूपादिभ्य एकत्वबुद्धि, अनेकत्वाद् अमीषामिति चेत्। एतदाशङ्क्याऽऽह—तत किमिति वाच्यम्?, किमपि, अत्राऽस्ति च इयमेकत्वबुद्धिरिति चेत्। एतदाशङ्क्याह-न खलु अस्यामेकत्वबुद्धौ विगानम्, य कश्चित्, एतन्निमित्तम्-एतस्या एकत्वबुद्ध आलम्बनम्, (स) स इति स घट, तेभ्यो रूपादिभ्योऽन्य इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-संख्याया-एकसख्याया, एकत्वबुद्धिनिमित्तत्वेन तद्भावप्रसङ्ग -घटभावप्रसङ्ग, न सा सख्या, तत्राश्रिता-घटाऽनाश्रिते इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-एवमपि-तदाश्रितत्वेऽपि, तत्त्वत—परमार्थेन, अन्या एव सन्मृद्रूपाऽऽकारेभ्य इति। यदि नामैव तत किमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह-तन्निमित्ता-सदादिभिन्नसख्यानिमित्ता एकत्वबुद्धि, सा संख्या, तद्विशेषणभूता प्रस्तुता एकाऽवयवविशेषणभूता, इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-कथमेतद् विनिश्चीयत यदुत सा तद्विशेषणभूता इति?, एकाऽयमिति व्यवसायाद् इति, चेद् विनिश्चीयते इति। एतदाशङ्क्याह-नाऽसौ व्यवसाय, सदादिभिन्नप्रतिभासी इति। कुत इत्याह-तथा सदादिभिन्नप्रतिभासित्वेन अननुभवात्, एवमपि तथा अननुभवेऽपि, तत्कल्पने—सदादिभिन्नाऽवयविकल्पने अतिप्रसङ्गात्, अतिप्रसङ्गश्च तदन्तरापत्त —तत्रैव अवयव्यन्तरापत्ते, आपत्तिश्च निराकरणाऽयोगात् तदन्तरस्य, अयोगश्च अननुभवाऽविशेषाद् द्वयोरपि इति, इत्येव तदेकत्वपरिणामनिबन्धन एव अय प्रक्रमात् सन्मृद्द्रव्याऽऽकारैकत्वपरिणामनिबन्धन एवायम्, एकाऽयमिति व्यवसाय। तेषामेव सदादीनामेकाऽनेकात्मकत्वात्, एतच्च भेदाऽभेदभावात्, अय च तथास्वभावत्वात्, तथास्वभावत्वे च विरोधाऽनुपपत्ते, अनुपपत्तिश्च प्रतीतिसिद्धत्वात्। नहि प्रतीतिरेव सिद्धौ निमित्तमित्याशङ्काऽपोहाय आह-बाधाभावादिति तदेकत्वपरिणामनिबन्धन एव अयम्, इति एवं सद्द्रव्याद्यनेकस्वभावे वस्तुनि। किमित्याह-वस्तुमात्रग्राहि एव अवग्रहकल्पमविकल्पकमङ्गीकर्तव्यम्। किमित्याह-अन्यथा उक्तदोषाऽनतिवृत्ति, उक्तदोषा -"न्यायाऽनुभवविरोधाद्" इत्येवमादय तदनतिवृत्ति, एव भूते च अस्मिन् अविकल्पके। किमित्याह—आवयो -तव मम च, अविवाद एव। कुत इत्याह—एवविधाऽवग्रहस्य अविकल्पकस्य अस्माभि अभ्युपगतत्वात्, न चाऽत्र अभ्युपगमे कश्चिद् दोष, अपि तु शुक्तिकादौ अपि, आदिशब्दाद् मरीचिकाग्रह, कश्चिद् रजतादिनिश्चयस्य आदिशब्दाद् जलनिश्चयग्रह, न्यायत एव आपत्त्या गुण। न्यायत एव आपत्तिमाह-तस्य इत्यादिना। तस्य हि शुक्तिकादौ रजतादिनिश्चयस्य, अवग्रहोत्तरकालमीहाप्रवृत्तस्य सत। कस्य इत्याह-तथाविधसमानधर्मोपलब्धुरेव शुक्तिकादि-रजतादिसमानधर्मोपलब्धुरेव प्रमातुर्नान्यस्य, असत्त्वयोपशमभावत -असत्त्वयोपशमभावेन भावात्, अन्यथा एवमनभ्युपगमे, उक्तवत् यथाक्रम्—"शुक्तिकाया अपि अज्ञानेन नीलादिवत् तत्त्वेन एव ग्रहणाद्" इत्यादि तथा अयोगाद् इति।

यच्च उच्यते—"गृहीतग्राहित्वाद्विकल्पोऽप्रमाणम्" इति, एतदपि अयुक्तम्। स्वमतविरोधात्, निर्विकल्पकज्ञानेन स्वलक्षणस्य गृहीतत्वाद्विकल्पस्य तद्ग्राहित्वानुपपत्तेः, तत्प्रतिभासशून्यत्वात्, एवमपि तत्तथाताऽभ्युपगमे अतिप्रसङ्गात्, नीलविकल्पस्य पीतग्राहित्वापत्तेः पारम्पर्येण तत्तज्जनकत्वाविशेषात्, उपलब्धपीत-नीलद्रष्टुरपि तद्भावादिति।

यच्च उच्यत परै-"गृहीतग्राहित्वाद् विकल्पः अप्रमाणम्" इति एतदपि अयुक्तम्। कथमित्याह—स्वमतविरोधाद्, विरोधश्च निर्विकल्पकज्ञानेन स्वलक्षणस्य गृहीतत्वात्, विकल्पस्य तद्ग्राहित्वाऽनुपपत्त-स्वलक्षणग्राहित्वाऽनुपपत्ते, अनुपपत्तिश्च तत्प्रतिभासशून्यत्वात्, स्वलक्षणाऽऽकारशून्यत्वादित्यर्थः। एवमपि तत्प्रतिभास-

शून्यत्वेऽपि सति, तत्तथाताऽभ्युपगमे-विकल्पस्य तद्ग्राहित्वाभ्युपगमे अतिप्रसङ्गात्, अतिप्रसङ्गश्च नीलविकल्पस्य पीतग्राहित्वाऽऽपत्ते । नासौ पारम्पर्येण अपि तज्जन्य इत्याशङ्काऽपोहाय आह तत्तज्जनकत्वाऽविशेषात्, तस्य पीतस्य नीलविकल्पजनकत्वाऽविशेषात् । एतद्भावनाय एव आह-उपलब्धपीतनीलद्रष्टुरपि प्रमातु, तद्भावात् नीलविकल्पभावात्, तदपि अयुक्तमिति स्थितम् ।

न च गृहीतग्राहि ज्ञानमप्रमाणमेव, एकत्र नीलादौ अनेकप्रमातृज्ञानानां प्रमाणत्वाऽभ्युपगमात्, तेषां चान्योऽन्यं गृहीतग्राहित्वात्, अन्यथा तद्ग्रहणानुपपत्तेः, तथा अगृहीतग्राहिज्ञानाऽसम्भवात् सर्ववस्तूनां सर्वबुद्धैस्सदा ग्रहणात्, तेषां सर्वज्ञत्वादन्यथा तत्त्वायोगात्, एकसन्तानाऽपेक्षया च गृहीतग्राहिज्ञानाऽसम्भव एव, सर्वेषां सर्वदा अगृहीतग्रहणादिति ।

दूषणान्तरमाह-नच इत्यादिना । न च गृहीतग्राहि ज्ञानमप्रमाणमेव एकान्तेन भवत । कुत इत्याह—एकत्र नीलादौ अनेकप्रमातृज्ञानाना प्रमाणत्वाऽभ्युपगमात् परेणापि, तेषा च अधिकृतज्ञानानाम् अन्योऽन्यं परस्परं गृहीतग्राहित्वात् । इत्थं च एतदङ्गीकर्तव्यमित्याह अन्यथा तद्ग्रहणाऽनुपपत्ते -अधिकृतनीलादिग्रहणाऽनुपपत्ते. । तथा इत्यादि । तथा अगृहीतग्राहिज्ञानाऽसभवात्, असभवश्च सर्ववस्तूनां नीलादीनाम्, सर्वबुद्धै सदा ग्रहणात्, ग्रहण च तेषा बुद्धाना सर्वज्ञत्वादिति, अन्यथा तत्त्वाऽयोगात्-तेषा सर्वज्ञत्वाऽयोगात् । एकसन्तानेत्यादि । एकसन्तानाऽपेक्षया अवगृहीतग्राहिज्ञानाऽसभव एव तस्य अर्थस्य च क्षणिकत्वात्, सर्वेषा ज्ञानानाम्, सर्वदा सर्वकालम्, अगृहीतग्रहणात् द्वयोरपि क्षणिकत्वेन इति, यद्वा तद्भावे भावात् अभिधानमात्र ग्रहणमिति अग्रहीतग्रहणमिति ।

स्यादेतद्, न तत्त्वतो गृहीतग्राहित्वेन अस्य अप्रामाण्यम्, अपि तु अविषयत्वेन इति । कथमयमविषय इति वाच्यम् ?, यदनेन वेद्यते न तदस्तीति चेत्, क्व तन्नास्तीति ? । किं तत्रैव उच्यते, उताहो बहिरिति ? । यदि तत्रैव कथ वेद्यते, वेद्यमानं वा कथ न तत्रेति चिन्त्यम् ?, अथ बहिः, अविकल्पकेऽपि समानः प्रसङ्गः, तेनाऽपि वेद्यमानस्य बहिरभावात् स्वरूपस्यैव वेदनात् । तद्बहिःस्थतुल्यरूपमित्यदोष इति चेद्, केयं तत्तुल्यरूपतेति वाच्यम् ?, किं तत्साधारणरूपभावः ?, उताहो तत्तद्ग्रहणस्वभावता इति । न तावत् साधारणरूपभावः, चेतनाऽचेतनत्वेन तद्वैलक्षण्यसिद्धेः, सामान्यवेदनेन तदप्रामाण्यप्रसङ्गाच्च । तत्तद्ग्रहणस्वभावतातदङ्गीकरणे च विकल्पज्ञानेऽपि तुल्यः परिहारः, तस्यापि तद्ग्रहणस्वभावताऽभ्युपगमात् । तथाविधग्राह्याभावादस्य कुतस्तद्ग्रहणस्वभावतेति चेत् । न, तथाविधग्राह्यभावे प्रमाणाभावात्, प्रत्यक्षस्य स्वलक्षणविषयत्वेन तत्राप्रवृत्तेः, अनुमानस्याप्युपलब्धिलक्षणप्राप्तार्थविषयत्वात् तस्य च तदभावाभ्युपगमात् । न हि साधारणं रूपमुपलब्धिलक्षणप्राप्तमिष्यते भवद्भिः, तदवस्तुत्वप्रतिज्ञानात्, अनीदृशानुपलब्धेश्चाभावनिश्चायकत्वानुपपत्तेः । एतेन तद्बाधकप्रमाणप्रवृत्तिः प्रत्युक्ता, उक्तवत्प्रत्यक्षादेस्तद्बाधकत्वायोगात् । युक्त्या, तदयोगो बाधक इति चेत् । न । विकल्पानुपपत्तेः । युक्तिर्हि प्रमाणमप्रमाणं वा स्यात् ?। प्रमाणं चेत् । न प्रत्यक्षादेरन्यदिति, अत्र चोक्तो दोषः । अप्रमाणत्वे तु तद्बाधकत्वानुपपत्तिः, अतिप्रसङ्गात् ।

स्यादेतद् न तत्त्वतो गृहीतग्राहित्वेन हेतुना, अस्य विकल्पस्याप्रामाण्यम्, अपि त्वविषयत्वेनेति । एतदाशङ्क्याह-कथमय विकल्पोऽविषय इति वाच्यम् ? । यदनेन वेद्यते विकल्पेन न तदस्तीति अविषय इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-क्व तद् नास्ति यदनेन वेद्यते, किं तत्रैव विकल्प, उत बहिरिति ? । यदि तत्रैव विकल्प एव नास्ति, कथं तेन वेद्यते ?, वेद्यमान वा कथं न तत्र विकल्पे इति चिन्त्यम् । द्वितीय विकल्पमधिकृत्याह—अथ बहि. यदनेन वेद्यते न तदस्तीति । एतदाशङ्क्याह—अविकल्पकेऽपि समान प्रसङ्गोऽविषयत्वप्रसङ्ग । कथमित्याह-तेनापि अविकल्पकेन वेद्यमानस्य बहिरभावात्, अभावश्च स्वरूपस्यैव वेदनात् । तदित्यादि । तदविकल्पक वेद्यमानबहिःस्थतुल्यरूप विषयतुल्यरूपम्, इत्यस्माददोष इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—केय तत्तुल्यरूपता बहिःस्थतुल्यरूपता ? इति वाच्यम् । किं तत्साधारणरूपभावो बहिःस्थसामान्यरूपभावोऽविकल्पकस्य, उत तद्ग्रहणस्वभावता-बहिःस्थग्रहणस्वभावतेति ?, किञ्चात ? उभयथाऽपि दोष, तथा चाह—न तावत् साधारणरूपभाव तत्तुल्यरूपता । कुत इत्याह—चेतनाचेतनत्वेन हेतुना तद्वैलक्षण्यसिद्धे. तयोरविकल्पकबहिःस्थयोर्वैलक्षण्यसिद्धे । दोषान्तरमाह—सामान्यवेदनेन हेतुना साधारणरूपभावत तदप्रामाण्यप्रसङ्गाच्च अविकल्पकस्याप्रामाण्यप्रसङ्गाच्च न तत्साधारणरूपभावस्तत्तुल्यरूपतेति । तत्तद्ग्रहणस्वभावतातदङ्गीकरणे च-तस्याविकल्पकस्य तद्ग्रहणस्वभावता-बहिःस्थग्रहणस्वभावता तस्यास्तदङ्गीकरण-तत्तुल्यरूपताङ्गीकरणमिति विग्रह, तस्मिन् । किम् ? इत्याह-विकल्पज्ञानेऽपि तुल्य परिहारः तत्तद्बहिःस्थतुल्यरूपमित्ययम् । कुत ? इत्याह-तस्यापि विकल्पज्ञानस्य तद्ग्रहणस्वभावताभ्युपगमात्-बहिःस्थग्रहणस्वभावताभ्युपगमात् । तथाविधेत्यादि । तथाविधग्राह्याभावात्-विकल्पज्ञानग्राह्याभावादस्य--विकल्पज्ञानस्य कुतस्तद्ग्रहणस्वभावता-बहिःस्थग्रहणस्वभावतेति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न, तथाविधग्राह्याभावे-विकल्पज्ञानग्राह्याभावे प्रमाणाभावात् । अभावश्च प्रत्यक्षस्य तावत् स्वलक्षणविषयत्वेन हेतुना तत्र तथाविधग्राह्याभावेऽप्रवृत्ते., अनुमानस्याप्यनुपलब्धिरूपस्योपलब्धिलक्षणप्राप्तार्थविषयत्वात् । तत किम् ? इत्याह--तस्य तथाविधग्राह्यस्य तद्-

भावाभ्युपगमाद्-उपलब्धिलक्षणप्राप्तार्थविषयत्वाभावाभ्युपगमात् । एतद्भावनायैवाह—नहि साधारण रूप विकल्पग्राह्यमुपलब्धिलक्षणप्राप्तमिष्यते भवद्भिः । कुत इत्याह—तदवस्तुत्वप्रतिज्ञानात्-तस्य साधारणरूपस्यावस्तुत्वप्रतिज्ञानात्,अनीदृशानुपलब्धेश्चानुपलब्धिलक्षणप्राप्तानुपलब्धेश्च । किमित्याह-अभावनिश्चायकत्वानुपपत्ते तथाभ्युपगमात् । एतेनेत्यादि । एतेन—अनन्तरोदितेन तथाविधग्राह्याभावे प्रमाणाभावेन । किमित्याह—तद्बाधकप्रमाणप्रवृत्ति —प्रत्युक्ता तस्मिंस्तथाविधग्राह्ये बाधकप्रमाणप्रवृत्तिर्निराकृता । कुत इत्याह—उक्तवत् यथोक्त तथा प्रत्यक्षादे प्रत्यक्षानुमानद्वयस्य तद्बाधकत्वायोगात्-तथाविधग्राह्यबाधकत्वायोगात् । युक्त्या तदयोगस्तथाविधग्राह्यायोग साधारणरूपयोग इत्यर्थ. ' बाधक इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—न, विकल्पानुपपत्ते. । अनुपपत्तिश्च-युक्तिर्हि प्रमाणमप्रमाण वा स्यात् ? । किञ्चात. ?, उभयथापि दोष इत्याह—प्रमाणं चेत् । न प्रत्यक्षादेरन्यादिति , अत्र चोक्तो दोष , प्रत्यक्षस्य स्वलक्षणविषयत्वेन तत्राप्रवृत्तेरित्यादि । अप्रमाणत्वे तु युक्ते, किमित्याह—तद्बाधकत्वानुपपत्ति —तथाविधग्राह्यबाधकत्वानुपपत्ति । कुत इत्याह-अतिप्रसङ्गात् स्वलक्षणस्यापि युक्तिबाधितत्वोपपत्ते , अविषयऽपीयं प्रवर्त्तत इति भावना । एव विकल्पज्ञानस्यापि कस्यचित् प्रामाण्यमङ्गीकर्तव्यमित्यैदम्पर्यम् ।

इत्थमनभ्युपगमे दोषमाह—

अखिलविकल्पज्ञानभ्रान्ततावादिनश्च तत्सामर्थ्योत्थं वचनमपि तादृगेवेति सुस्थिता तत्तत्त्वनीतिः । न हि भ्रान्तमात्मनो भ्रान्ततामवैति, द्विचन्द्रज्ञानादावात्मनि भ्रान्तताधिगमव्यपोहेन चन्द्रद्वयाद्यधिगतिदर्शनात् , तत्स्थानोपजातवचसोऽपि स्वभ्रान्तताभिधानपरित्यागेन चन्द्रद्वयाद्यभिधानात् , इति सकलमेव शास्त्रज्ञानाभिधानं भ्रान्तिमात्रम् , इति कथं ततस्तत्त्वनिश्चय इति चिन्त्यम्?, तथाहि—अस्य नित्या-ऽऽत्मादिविकल्पवत् कृतकत्वादिलिङ्गद्वारायाता अनित्याऽनात्मादिविकल्पा अपि भ्रान्ता एव, इति कथं तेभ्यस्तन्निश्चितिः? । निश्चितौ वा कथं न नित्यादावपि, तद्विकल्पानामपि ततो भावात् ? ।

अखिलविकल्पज्ञानभ्रान्ततावादिनश्च' किमित्याह-तत्सामर्थ्योत्थं—निःशेषविकल्पज्ञानभ्रान्ततासामर्थ्योत्थं वचनमपि तादृगेव-भ्रान्तमेव, इति-एवं सुस्थिता तत्त्वनीतिस्ताभ्यां भ्रान्तविकल्पज्ञानवचनाभ्यां तत्त्वनीतिरित्युपहसति, न सुस्थितेत्यर्थ. । कथमित्याह—न हीत्यादि । न यस्मात् भ्रान्तं ज्ञानमिति प्रक्रम:, आत्मनो भ्रान्ततामवैति । कुत इत्याह—द्विचन्द्रज्ञानादौ आदिशब्दात्-मायाजलज्ञानग्रह', आत्मनि स्वरूपे भ्रान्तताधिगमव्यपोहेन चन्द्रद्वयाद्यधिगतिदर्शनात् . आदिशब्दात्-मायाजलग्रह , तत्स्थानोपजातवचसोऽपि-भ्रान्तज्ञानसामर्थ्योपजातवचनस्यापि स्वभ्रान्तताभिधानपरित्यागेन चन्द्रद्वयाद्यभिधानात् , इत्येव सकलमेव शास्त्रज्ञानाभिधानं भ्रान्तिमात्रमिति इत्या कथं तत शास्त्रज्ञा-नाभिधानात् तत्त्वनिश्चय इति चिन्त्यम् ?—नैव तत्त्वनिश्चय इति । एतद्भावनायैवाह—तथाहीत्यादि । तथाह्यस्याखिलविकल्पज्ञानभ्रान्ततावादिनो नित्याऽऽत्मादिविकल्पवदिति निदर्शनम् , कृतकत्वादिलिङ्गद्वारायाताऽनित्याऽनात्मादिविकल्पा अपि भ्रान्ता एव नाभ्रान्ता , इत्येव कथ तेभ्यो भ्रान्तविकल्पेभ्यस्तन्निश्चितिरनित्याऽनात्मादिनिश्चिति ? । निश्चितौ वा तेभ्योऽनित्याऽनात्मादि कथ न नित्यादावपि निश्चिता. ? । कुत इत्याह—तद्विकल्पानामपि-नित्यात्मादिविकल्पानामपि ततो वस्तुनो भावात् ।

स्यादेतत्स्वलक्षणदर्शनाहितवासनाकृतविप्लवरूपाः सर्व एव विकल्पाः , तथापि केषाञ्चिदेव तत्प्रतिबद्धजन्मना विकल्पानामतत्प्रतिभासित्वेऽपि वस्तुन्यविसंवादः, मणिप्रभायामिव मणिभ्रान्तेः, नान्येषाम् , तद्भेदप्रसवे सत्यपि यथादृष्टविशेषानुसरण परित्यज्य किञ्चित्सामान्यग्रहणेन विशेषान्तरसमारोपात् , दीपप्रभायामिव मणिबुद्धेः, इति संवादिभ्य एव तन्निश्चितिर्नासंवादिभ्यः ।

स्यादेतदित्यादि । स्यादेतदथैव मन्यसे-स्वलक्षणदर्शनेनाहिता या वासना तया कृत विप्लवरूप यषा त तथाविधा. सर्व एव विकल्पा सामान्येन , तथाप्येवमपि व्यवस्थिते सति केषाञ्चिदेवानित्याऽनात्मादिरूपाणां तत्प्रतिबद्धजन्मना-वस्तुप्रतिबद्धजन्मनां विकल्पानामतत्प्रतिभासित्वेऽपि—वस्त्वप्रतिभासित्वेऽपीत्यर्थ , किमित्याह-वस्तुन्यविसंवाद । निदर्शनमाह—मणिप्रभायामिव विषयभूतायां मणिभ्रान्ते कुञ्चिकादिविवरोपलम्भेन, नान्येषा नित्याऽऽत्मादिविकल्पानाम् , तद्भेदप्रसवे सत्यपि वस्तुभेदादुत्पादे सत्यपीत्यर्थ. , यथादृष्टविशेषानुसरणं परित्यज्य ; कथमित्याह—किञ्चित्सामान्यग्रहणेन सदृशापरापरहेतुना विशेषान्तरसमारोपाद् हेतो , ' नान्येषाम् ' इति वर्तते । निदर्शनमाह-दीपप्रभायामिव विषयभूतायां मणिबुद्धे. कुञ्चिकादिविवरोपलम्भेनैव, इत्येव संवादिभ्य एव विकल्पेभ्यस्तन्निश्चितिरनित्यादितत्त्वनिश्चितिर्नासंवादिभ्य. ।

इत्थ पूर्वपक्षमाशङ्क्याह—

एतदप्यसत्, अविचारितरमणीयत्वात् । तत्र यत्तावदुक्तम् 'स्वलक्षणदर्शनाहितवासनाकृतविप्लवरूपाः सर्व एव विकल्पाः' इति । अत्र किमिदं स्वलक्षणदर्शनं नाम ?, का वा तदाहिता वासना, यत्कृतविप्लवरूपाः ? सर्व एव विकल्पाः इति । वस्त्वनुभवः स्वलक्षणदर्शनम्,तदाहितवासना तु तथाविधविकल्पजननशक्तिः ? । यद्येवम् , कथं निरंशवस्तुविषयात् निरंशानुभवात् तथाविधविकल्पजननशक्तीनां प्रभूतानां सम्भवः ?, कथं वैकरूप्या एवानेकविकल्पजन्म ?। समुत्पन्ने च स्वलक्षणदर्शनानन्तरं नित्याऽनित्यादिविकल्पाः, क्रमेणैकस्य, अक्रमेण चानेकप्रमातॄणाम् न चैते शक्तिभेदे-[illegible] । न च [illegible] निरंशवस्तुविष-[illegible] निरंशानुभवानां तज्जनकत्वे विरोधः, [illegible]

नामिव । तत्र तेषामिवैकस्य बहूनां वाऽनन्तरं पारम्पर्येण वा तथाविधफलभेदोऽमीषां न्याय्य इति भाव्यमेतत् । का चेयं तथाविधविकल्पजननशक्तिः, किं तदुत्तरं मानसम्, उतान्यैव काचित् ? । यदि मानसम्, कथं स्वलक्षणादस्वलक्षणजन्म ? । अस्वलक्षणं च विकल्पः, असदाकाररूपत्वात् । न स्वसंवित्तिस्तत्रास्वलक्षणम्, अपि तु बहिर्मुखावभास एवेति चेत् । न खलु सा ततोऽन्या, इति कथं नास्वलक्षणम् ? । असन्नसौ,सा तु सती, स्वसंविदितत्वादेवेति चेत् । कथमसौ तन्मात्रतत्त्वा विकल्प इति चिन्त्यम् ? । असदाकारानुवेधादिति चेत् । कथमसताऽनुवेधो नाम ? । स निर्विषयत्वादसत् , न तु तथाप्रतिभासेनेति चेत् । न स्वसंवित्तिस्तथाप्रतिभासनादन्या, इत्यस्वलक्षणत्वमेव ।

एवं पूर्वपक्षमाशङ्क्याह-एतदपि-असत्-अशोभनम् । कुत इत्याह—अविचारितरमणीयत्वात् कारणात् । एतदेवाह—तत्रेत्यादिना । तत्र यत्तावदुक्तमादौ ' स्वलक्षणदर्शनाहितवासनाकृतविप्लवरूपा सर्व एव विकल्पाः ' इति-एतत् । अत्र किमिदं स्वलक्षणदर्शनं नाम ? । का वा तदाहिता-स्वलक्षणदर्शनाहिता वासना, यत्कृतविप्लवरूपा सर्व एव विकल्पा इति ? । अत्राह वस्त्वनुभव शुद्धं स्वलक्षणदर्शनम् , तदाहितवासना तु तथाविधविकल्पजननशक्तिः , तथाविधस्य संवादिनाऽसंवादिनश्च । एतदाशङ्क्याह-यद्येवम् ,कथं निरंशवस्तुविषयाद् निरंशानुभवात् तथाविधविकल्पजननशक्तीनां प्रभूतानां संभव सामान्येन ? । कथं वैकस्या एव शक्तेरनेकविकल्पजन्म ? । को वा किमाह ? न चैतदेवम् , इत्याशङ्कानिरासायाह-समुत्पद्यन्ते च स्वलक्षणदर्शनानन्तरं नित्यानित्यादिविकल्पाः क्रमेणैकस्य प्रमातुः सांख्यादेर्बौद्धादिमतप्रतिपत्त्या, अक्रमेण चानेकप्रमातॄणां सांख्यबौद्धादीनां नित्यानित्यादिविकल्पाः । शक्तिभेदश्चैकानेकजनकत्वं चेति विग्रहः, ते चैते, एते विना, क्रमाक्रमपक्षद्वयेऽपीति । एतदेवाह—न चेत्यादि । न च भूयसामपि क्रमपक्षे । केषामित्याह—निरंशवस्तुविषयनिरंशानुभवानां तुल्यस्वलक्षणानुभवानामित्यर्थः । किमित्याह—तत्त्वतः -परमार्थेन, तत्त्व-तद्भावः रूपादिस्वलक्षणानुभवत्व इत्यर्थः , विशेषो भेदः । किं तर्हि ? सर्व एवैते—रूपादिस्वलक्षणानुभवा एवेति । इहैव निदर्शनमाह—रूपादिस्वलक्षणानामिव ' एकस्य प्रमातुः ' इति प्रक्रमः, तथाविधानुभवनिबन्धनानामिति , तथाहि—क्रमेणापि रूपादिस्वलक्षणानि स्वाकारमनुभवं कुर्वाणानि न रूपादिस्वलक्षणत्वेन विशिष्यन्त इति । प्रकृतयोजनामाह—तत्—तस्माद् न तेषामिव-रूपादिस्वलक्षणानामिव ' एकस्य प्रमातुः, इति प्रक्रमः ,बहूनां वा प्रमातॄणामनन्तरं बहूनां पारम्पर्येण वैकस्य तथाविधफलभेदो भिन्नजातीयविज्ञानादिकार्यभेदोऽमीषां निरंशवस्तुविषयनिरंशानुभवानां न्याय्य इति भाव्यमेतद्-भावनीयमेतत् । एतदुक्तं भवति-यथा तेषां रूपादिस्वलक्षणानां न रसादिफलभेदो न्याय्यः , एवमनित्याऽनात्मकवस्त्वनुभवानामपि न नित्याऽऽत्मादिविकल्पजननशक्त्याख्यः फलभेदो न्याय्यः । इहैवाभ्युच्चयमाह—का चेयमित्यादिना । का चेयं तथाविधविकल्पजननशक्तिर्भवतोऽभिप्रेता ? । किं तदुत्तरं प्रक्रमाद्विकल्पप्रत्यक्षोत्तरं मानसं स्वविषयानन्तरेत्यादिलक्षणम् , उतान्यैव काचिदालयगता ?, उभयथापि दोषमाह-यदि मानसम् , कथं स्वलक्षणाद् मानसात् स्वलक्षणजन्म विकल्पोत्पादः ? । विकल्पास्वलक्षणत्वमाह-अस्वलक्षणं च विकल्पा भवन्तीत्यर्थः । कुत इत्याह-असदाकाररूपत्वात्—असदाकारो विकल्पबुद्धिप्रतिभासोऽस्वलक्षणत्वाभ्युपगमात् स एव रूपं यस्य स तथा तद्भावस्तस्मात् न स्वसंवित्तिस्तत्र विकल्पेऽस्वलक्षणम् , अपि तु बहिर्मुखावभास एवास्वलक्षणमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न खलु सा स्वसंवित्तिस्ततो बहिर्मुखावभासादन्या , इत्येवं कथं नास्वलक्षणम् ? अस्वलक्षणमेव । असन्नसौ बहिर्मुखावभासः , सा तु स्वसंवित्तिः सती-विद्यमाना, स्वसंविदितत्वादेवं कारणादिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कथमसौ स्वसंवित्तिस्तन्मात्रत्त्वा-स्वसंवित्तिमात्रतद्भावा विकल्प इति चिन्त्यम् ,न तत्र स्वलक्षणातिरिक्तोंऽश इति कृत्वा।असदाकारानुवेधादसौ विकल्प इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कथमसता आकारेणानुवेधो नाम स्वसंविदः ?-नैवेत्यर्थः । स आकारो निर्विषयत्वात् कारणादसत्तुच्छः , न तु तथाप्रतिभासनेन—न पुनर्बहिर्मुखावभासप्रतिभासनेनासन्निति चेत् । एतदाशङ्क्याह—न स्वसंवित्तिरधिकृता तथाप्रतिभासनाद् बहिर्मुखावभासप्रतिभासनादन्याऽर्थान्तरभूतेति कृत्वाऽस्वलक्षणत्वमेव स्वसंविदः ।

तस्य विभ्रमरूपत्वात् तदन्याऽनन्यत्वकल्पनैवायुक्तेति चेत् । कोऽयं विभ्रम इति कथनीयम् ? । अनिरूप्यस्वरूपस्तत्त्वतोऽसद्रूप इति चेत् । कथमयं स्वसंवित्तिभेदक इति वाच्यम् ? । न तत्त्वत इति चेत् । उत्पन्नो विकल्पः। अस्त्विति चेत् । प्रतीत्यादिबाधा । चेतनैव तथाभूता विकल्प इति चेत् । किंभूतेति चिन्त्यम् ? असदाकारेति चेत् । अस्वलक्षणमेवेयम् , असदाकारत्वात् । न स्वसंवित्तिस्तत्रास्वलक्षणम् , अपि तु बहिर्मुखावभास एवेति चेत् । न खलु सा ततोऽन्येति समानं पूर्वेण , इति यदि मानसं कथं स्वलक्षणादस्वलक्षणजन्म साधीयः ? इति । कथं वा निर्विकल्पकत्वेनाभिन्नात् भिन्नविकल्पसम्भवः ? । हि नीलादिमात्रात् क्वचिद्रसादिभावः तथाऽदर्शनात् । न चात्र किञ्चिद्भेदकम् , अनभ्युपगमात् । अभ्युपगमेऽपि ततोऽतिशयासिद्धेरिति निवेदयिष्यामः ।

तस्य बहिर्मुखावभासप्रतिभासस्य विभ्रमरूपत्वात्कारणात् तदन्याऽन्यत्वकल्पनैव तथा स्वसंवित्त्याऽन्यानन्यत्वकल्पनैवायुक्तेति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कोऽयं विभ्रमो यद्रूपत्वादन्याऽनन्यत्वकल्पनाऽयोग इति कथनीयम् ? । अनिरूप्यं स्वरूपं यस्य वैतथ्येन स तथा तत्त्वतः परमार्थतोऽसद्रूप इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कथमयं विभ्रमोऽ-

सद्रूप सन् स्वसंवित्तिभेदक इत्येतद् वाच्यम् ? । न त-त्त्वत इति चेत् स्वसंवित्तिभेदक । एतदाशङ्क्याह-उत्सन्नो विकल्प अविशिष्टस्वसंवित्तिमात्रभावेन । अस्त्विति चेद् विकल्पाभाव । एतदाशङ्क्याह-प्रतीत्यादिबाधा, आदिशब्दाद्—भावेतरभेदबाधाग्रह । चेतनेव तथाभूता विशिष्टा विकल्प इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—किंभूता तथाभूतेति चिन्त्यम् ? । असदाकारा असन्नाकारो यस्या सा तथेति चेत्। एतदाशङ्क्याह-अस्वलक्षणमेवेय चेतना, असदाकारत्वात्। न स्वसंवित्तिस्तत्र चेतनायामस्वलक्षणम्, अपि तु बहिर्मुखावभास एवास्वलक्षणमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह-न खलु नैव सा चेतना स्वसंवित्तिस्ततो बहिर्मुखावभासादन्यति समान पूर्वेण ' कथं नास्वलक्षणम्, इत्यादिनोक्तेन। इत्येव यदि मानस कथ स्वलक्षणादस्वलक्षणजन्म साधीय -शोभनतरम् ?-नैवत्यथ । कथ वेत्यादि। कथ वा निर्विकल्पकत्वेनाभिन्नाद् मानसाद् भिन्नविकल्पसंभवा विकल्पकत्वेन। कथं च न स्यादित्याह—न हि नीलादिमात्राद् वस्तुनाऽन्यरहितात् क्वचिद् रसादिभाव.। आदिशब्दाद्—गन्धादिग्रह । कथ न रसादिभाव इत्याह-तथाऽदर्शनात्। न चात्र मानसाद् विकल्पजन्मनि किञ्चिद् भेदकमस्ति। कुत इत्याह-अनभ्युपगमात् । अभ्युपगमेऽपि सति भेदकस्य वासनाद, ततो भेदकादतिशयासिद्धेरिति निवेदयिष्याम ऊर्ध्वम्। गतो मानसपक्ष।

विकल्पान्तरेणाह—

अथान्यैव काचित्। काऽसाविति वाच्यम् ?। अनादिमदालयगतशक्तिः स्वलक्षणदर्शनसहकारिभावतो विशेषकरणम्, तथाहि-सा तदनुभवं प्राप्याक्षेपेण तथाविधविकल्पजननस्वभावोपजायत इति स्वलक्षणदर्शनाहितेत्युच्यते। अत एव न भिन्नविकल्पसम्भवाभावः, तथाविधशक्तिसहकारित्वेन तदनुभवस्य तदविरोधादिति । एतदपि यत्किञ्चित्, तस्य तत्सहकारित्वासिद्धेः, ततस्तस्या उपकाराभावात्,अनुपकार्योपकारकयोश्च सहकारित्वायोगात्। द्विविधो हि वः सहकारार्थः परस्परातिशयाधानेन सन्ताने विशिष्टक्षणोत्पादनलक्षणः,पूर्वस्वहेतोरेव समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षणश्च। न चानयोरेकोऽपि सम्भवति, क्षणिकत्वेन परस्परातिशयाधानायोगात्। अतिशय उपकार इत्यनर्थान्तरम्। न चासावन्यतोऽन्यस्य, विकल्पायोगात् ।

द्वितीय विकल्पमधिकृत्याह—अथान्यैव काचित् तथाविध विकल्पजननशक्ति।एतदुरीकृत्याह-काऽसाविति वाच्यम् ?। अनादिमती चासावालयगतशक्तिश्चेति विग्रह, तस्या स्वलक्षणदर्शनसहकारिभावत ,—प्रवृत्तिविज्ञानसहकारिभावत इत्यर्थ., विशेषकरणमतिशयकरण सा। एतदेव भावयति-तथाहीत्यादिना। तथाहि—साऽनादिमदालयगतशक्तिस्तदनुभव प्राप्य—स्वलक्षणदर्शनमासाद्य, अक्षेपेणाव्यवधानेन, तथाविधविकल्पजननस्वभावा-अनित्यादिविकल्पजननस्वभावोपजायत इति कृत्वा स्वलक्षणदर्शनाहितेत्युच्यते । अत एव कारणात् न भिन्नविकल्पसंभवाभाव', किं तर्हि ? सम्भव एव। कुत इत्याह—तथाविधशक्तिसहकारित्वेन हेतुना तदनुभवस्य-स्वलक्षणानुभवस्य प्रवृत्तिविज्ञानस्येत्यर्थ तदविरोधादिति प्रक्रमाद् भिन्नविकल्पसंभवाविरोधात् शक्तिस्योपादानमित्यभिप्राय इति । एतदाशङ्क्याह—एतदपि यत् किञ्चित्। कथमित्याह—तस्य स्वलक्षणानुभवस्य तत्सहकारित्वासिद्धे -प्रस्तुतशक्तिसहकारित्वासिद्धे । असिद्धिश्च ततोऽधिकृतानुभवात्। तस्या शक्ते, किमित्याह-उपकाराभावात्। यदि नामैवं तत किमित्याह—अनुपकार्योपकारकयोश्च भावयो सहकारित्वायोगात्। एतमेवाह-द्विविधो हि वो—युष्माक सहकारार्थ । द्वैविध्यमाह-परस्परातिशयाधानेन क्षणपरम्परया संताने प्रबन्ध विशिष्टक्षणोत्पादनलक्षणो विवक्षितकार्ययोग्यताकारीत्यर्थ , तथा पूर्वस्वहेतोरेवोपादानादे समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षणश्च समग्रोत्पन्नानामेककार्यक्रियाऽन्त्याना विवक्षितकार्योत्पत्ति सैव लक्षणं यस्य सहकारार्थस्य स तथेति समास. । न चेत्यादि । न चानयो —सहकारार्थयोरेकोऽपि सम्भवति । कुत इत्याह—क्षणिकत्वेन हेतुना परस्परातिशयाधानायोगात् । एतदेव भावयति-अतिशय उपकार इत्यनर्थान्तरम्। न चासावतिशयोऽन्यत. सकाशादन्यस्य। कथ नेत्याह—विकल्पाऽयोगात्।

तदनुभवो हि तच्छक्तेरनुत्पन्नायाः,उत्पन्नायाः, निरुद्धाया एव वोपकुर्यात् ?। न तावदनुत्पन्नायाः, तस्या एवासत्त्वात् ,असतश्चोपकाराकरणात्। नाप्युत्पन्नायाः,तस्या अनाधेयातिशयत्वात्, क्षणादूर्ध्वमनवस्थितेः। द्वाभ्यामप्येकीभूय तदन्यकरणमेवातिशयाधानम्, तदेव चोपकार इति चेत्। न, उपादानकारणविशेषाधानमन्तरेण ततः कार्यविशेषासिद्धेः। न चैककालभाविनाऽन्यतो भवन्त्या अन्यत एव भवता तस्या अतिशयाधानम्, तन्निबन्धनस्य तत्कृतविशेषासिद्धेः। तदभ्युपगमे च तत्राप्ययमेव वृत्तान्तः, एवं निबन्धनपरम्परायामपि वाच्यम्, इत्यत्राणो निबन्धनपरम्परा।

एतमेवाह—तदनुभवो हीत्यादिना। तदनुभवोऽधिकृतस्वलक्षणानुभवो यस्माच्छक्तेरनादिमदालयगतशक्तेरनुत्पन्नाया उत्पन्नाया निरुद्धाया एव वोपकुर्यादिति संभावनो विकल्पा.। न तावदनुत्पन्नाया उपकरोति तदनुभव. । कुत इत्याह—तस्या एव शक्तेरसत्त्वात्। न चासावनुत्पन्नाऽस्ति । यदि नामैवं तत किमित्याह—असतश्च सामान्यतोपकाराकरणात् । नाप्युत्पन्नाया उपकरोति तदनुभवः । कुत इत्याह—तस्या उत्पन्नाया निष्पन्नत्वेनानाधेयातिशयत्वात्। एतच्च क्षणादूर्ध्वमनवस्थिते. कारणात् । द्वाभ्यामपि शक्त्यनुभवाभ्यामेकीभूय तदन्यकरणमेव विशिष्टशक्तिकरणमेवातिशयाधानम्, तदेवचान्यकरणमुपकार इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि । न-नैतदेवम् । कुत इति युक्तिमाह—उपादानकारणविशेषाधानमन्तरेण इह तावदधिकृतशक्तिविशेषाधानं विना, ततो विवक्षितानुभवात्, कार्यविशेषासिद्धे. प्रस्तुतविकल्पकार्यभेदासिद्धेरित्यर्थः। न

चैककालभाविना शक्त्या सहानुभवेनान्यतो भवन्त्या' शक्तेरन्यत एव स्वहेतोर्भवताऽनुभवन तस्या शक्तेरतिशयाधानं 'न्याय्यम्' इति शेष । कुत इत्याह—तन्निबन्धनस्य अधिकृतशक्त्युपादानस्य तत्कृतविशेषासिद्धेर्विवक्षितानुभवकृतविशेषासिद्धे । तदभ्युपगमे च सामान्येन तन्निबन्धनस्य तत्कृतविशेषाभ्युपगमे च तत्रापि तन्निबन्धनेऽयमेवानन्तरोदितो 'नोपादानकारणविशेषाधानमन्तरेण तत कार्यविशेषासिद्धे' इत्यादिर्वृत्तान्त । एवमुक्तनीत्या निबन्धनपरम्परायामपि वाच्यम्। इति एवम्, अत्राण निबन्धनपरम्परा अनाद्यापि ससारे कस्यापि निबन्धनस्योक्तनीत्या विशेषाधानायोगादिति भावनीयम्।

स्वहेतुपरम्परात एव सा शक्तिस्तथास्वभावोत्पन्ना याऽनुपकारिणमपि तदनुभवं सहकारिणमपेक्ष्य विशिष्टं कार्यं जनयत्यतो न दोष इति चेत्। न। अनुपकारिणोऽपेक्षाऽयोगात्। तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात्, तत्तथाविधस्वभावाधायकहेतोरप्यस्थानपक्षपातित्वापत्तेः, स्वभावापर्यनुयोगस्य च प्रमाणोपपन्नस्वभावविषयत्वात्। स्वपरिकल्पनागर्भवाङ्मात्रोदितस्वभावविषयत्वे तु तत्त्वव्यवस्थानुपपत्तिः, अतथाविधस्वभावानामपि तथाविधस्वभावत्वाभिधानाविरोधात्। एवं च सहेतुकनाशापत्तिः, 'स्वहेतुपरम्परातस्तथास्वभाव एवासावुत्पन्नो भावो योऽकिञ्चित्करमपि नाशहेतुमपेक्ष्य नश्यति' इत्यपि वक्तु शक्यत्वात्, स्वभावपर्यनुयोगासिद्धेः, अचिन्त्यशक्तित्वात्, अन्यथा त्वत्पक्षेऽपि तुल्यत्वादिति। नापि निरुद्धायाः, तस्या एवासत्त्वात्, असतश्चोपकाराकरणात्। न च प्रकारान्तरेणोपकारकरणं संभवति। एवं तावदाद्यपक्षे सहकारार्थाभाव इति।

स्वहेत्वित्यादि । स्वहेतुपरम्परात एव सा शक्तिरधिकृता तथा-स्वभावोत्पन्ना, याऽनुपकारिणमपि तदनुभवमधिकृतस्वलक्षणानुभव सहकारिणमपेक्ष्य विशिष्ट कार्यं जनयत्यधिकृतविकल्पाख्यम्, अतो न दोष इति चेत् अधिकृत । एतदाशङ्क्याह—न, अनुपकारिण तदनुभवस्य। किमित्याह—अपेक्षाऽयोगात्। तदभ्युपगमेऽनुपकारिणोऽपेक्षाऽभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात्, तद्वद् विश्वापेक्षापत्ते । तत्तथाविधेत्यादि। तस्या शक्तेस्तथाविधस्वभावाधायकोऽनुपकारिणमपि तदनुभव सहकारिणमपेक्ष्य विशिष्ट कार्यं जनयतीत्येवविधस्वभावाधायकश्चासौ हेतुश्चेति समास., तस्यापि, किमित्याह—अस्थानपक्षपातित्वापत्ते नेति क्रियायोग । उक्त च—" अस्थानपक्षपातश्च, हेतोरनुपकारिणि। अपेक्षाया नियुक्ते यत, कार्यमन्याविशेषत ॥ १ ॥ " इत्यादि। स्वभावापर्यनुयोगस्य च न स्वभाव पर्यनुयोगमर्हति इत्यस्य। किमित्याह-प्रमाणोपपन्नस्वभावविषयत्वात् प्रतीतिसचिवस्वभावविषयत्वादित्यर्थः, स्वपरिकल्पनागर्भश्चासौ वाङ्मात्रोदितस्वभावश्चेति समास., स एव विशेषो यस्य स्वभावापर्यनुयोगस्य स स्वपरिकल्पनागर्भवाङ्मात्रोदितस्वभावविषयस्तस्य भावस्तस्मिन् पुनरस्याभ्युपगम्यमाने , किमित्याह—तत्त्वव्यवस्थानुपपत्ति । कुत इत्याह—अतथाविधस्वभावानामपि भावाना तथाविधस्वभावत्वाभिधानाविरोधात्। तत किमित्याह-एव च सहेतुकनाशापत्ति । कथमित्याह-स्वहेतुपरम्परात सकाशात् तथास्वभाव एवासावुत्पन्नो भाव पदार्थो योऽकिञ्चित्करमपि नाशहेतुमपेक्ष्य नश्यति इत्यपि वक्तु शक्यत्वात् तथास्वभावपर्यनुयोगासिद्धेरुक्तनीत्या। असिद्धिश्चाचिन्त्यशक्तित्वात् स्वभावस्य। इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा त्वत्पक्षेऽपि स्वहेतुपरम्परात एव सा शक्तिस्तथास्वभावोत्पन्नेत्यस्मिन्नपि , तुल्यत्वात् पर्यनुयोगस्य। इति सर्वत्र 'न, अनुपकारिणोऽपेक्षाऽयोगात्' इत्यतो यथायोग 'न' इति क्रिया योजनीया। नापि निरुद्धाया' 'शक्तेरुपकरोति तदनुभव' ' इति प्रक्रम । कुत इत्याह—तस्या एव निरुद्धायाः शक्तेरसत्त्वात्, असतश्च तुच्छस्य चोपकाराकरणात्। न चेत्यादि । न च प्रकारान्तरेणोक्तप्रकारत्रयातिरिक्तेनोपकारकरण सभवति वस्तुतस्तस्यैवाभावात् । एवं तावताद्यपक्षे—उपन्यासक्रमप्राधान्यात् 'परस्परातिशयाधानेन सताने विशिष्टक्षणोत्पादनलक्षण' इत्यस्मिन्, सहकारार्थाभाव इति।

एतेन पूर्वस्वहेतोरेव समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षणोऽपि सहकारार्थो निषिद्धः, तत्त्वतः प्रथमसहकारार्थाविशेषात् , 'स्वहेतुपरम्परात एव सा शक्तिस्तथास्वभावोत्पन्ना' इत्यादिना तु सुतरामभेदात्, प्रत्येकं तत्तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावेतरविकल्पदोषापत्तेश्च। प्रथमपक्षे किमन्योन्यापेक्षया ?, एकत एव तत्सिद्धेः। द्वितीयपक्षे चापेक्षायामपि तदसिद्धेः, प्रत्येकमतत्स्वभावत्वात्।

एतेनेत्यादि। एतेन-अनन्तरोदितेन,पूर्वस्वहेतोरेव समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षणोऽपि सहकारार्थ प्राग् निदर्शितस्वरूपो निषिद्ध । कुत इत्याह—तत्त्वत —परमार्थेन, प्रथमसहकारार्थाविशेषात्। अस्य सहकारार्थस्य परस्परातिशयाधानेन सताने विशिष्टक्षणोत्पादनलक्षण प्रथम , तदयमपि पूर्वस्वहेतोरेव समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षण सदा सतानापक्षयैवभूत एव , तस्य तस्य कार्यस्य विशिष्टक्षणोत्पादजलक्षणत्वादिति भावनीयम् । ' स्वहेतुपरम्परात एव सा शक्तिस्तथास्वभावोत्पन्ना ' इत्यादिना त्वनन्तरोदितग्रन्थेन सुतरामभेदात्—द्वयोरपि सहकारार्थयो फलाभेदादितिगर्भ । दोषान्तरमाह—प्रत्येकमित्यादिना । प्रत्येकमेकमेकं प्रति , तेषां समग्रोत्पन्नाना तथाविधं विशिष्टं यद् विवक्षित विज्ञानादि कार्य तज्जननसमर्थस्वभावश्चेतरश्चातज्जननसमर्थस्वभावश्चेति विकल्पाभ्यां दोषास्तदापत्तेश्च कारणाद् ' द्वितीयोऽपि सहकारार्थो निषिद्ध ' इति क्रिया। एतदुक्त भवति-पूर्वस्वहेतोरेव समग्रोत्पन्नैककार्यक्रियालक्षणो द्वितीय' सहकारार्थ' । तत्र ये समग्रा उत्पन्नास्ते प्रत्येक तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावा स्यु., न वा तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावा इति द्वयी गति. । तत्र प्रथमपक्षे—प्रत्येक ते तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावा इत्यस्मिन्, किमन्योन्यापेक्षया ? , एकत एव तथाविधका-

र्यजननसमर्थस्वभावात् समग्रात्, तत्सिद्धेस्तथाविधकार्यसिद्धेः, अन्यथा तत्तत्स्वभावत्वानुपपत्तिरिति हृदयम्। द्वितीयपक्षे च—प्रत्येकं ते न तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावा इत्यस्मिन्। किमित्याह-अपेक्षायामपि सत्या, तदसिद्धेः-विवक्षितकार्यासिद्धेः। असिद्धिश्च प्रत्येकमतत्स्वभावत्वात् समग्राणाम्। न हि प्रत्येकं तैलाजननस्वभावाः सिकताकणाः परस्परापेक्षयाऽपि तैलं जनयन्ति, तदतत्स्वभावत्वविरोधादिति।

तेषामत एव प्रत्येकत्वाभावादप्रत्येकत्वत एव तत्स्वभावत्वाददोष इति चेत्। न। अनेकतः सर्वथैकभवनासिद्धेः, तद्भिन्नस्वभावत्वात्, अन्यथाऽनेकत्वायोगात्। एवं चेतरेतरस्वभाववैकल्येन तत्रानुपयोगात्। तत्स्वभावविकलस्तद्रूपो न स्याद्, नातत्कार्य इति चेत्। न। तत्स्वभावविकलस्य तत्कार्यत्वविरोधात्, तज्जननैकस्वभावादेव ततस्तदुत्पत्तेः, अन्यतस्तदभावात्, तस्यापि तत्त्वेऽन्यत्वाभाव इति निरूप्यतां सम्यग्, अन्यथा कार्यैकत्वानुपपत्तिः, समग्रस्यैव तस्योत्पत्तेः, अनेकजन्यत्वे च तदयोगात्, सर्वेषां तज्जनकत्वाद्, एकभाविनोऽपरभावासिद्धेः तद्वैयर्थ्यप्रसङ्गात्, समग्रजनकत्वेऽप्येकस्यापि जनकत्वाद्, अन्यथा समग्रजनकत्वविरोधाद्, भेदश्च तद्भावापत्तेः, अन्यतज्जनकत्वे च कुतस्तत्स्वभाववैकल्यम्? इति यत्किञ्चिदेतत्।

तेषामित्यादि। तेषां-समग्रोत्पन्नानां समग्राणाम्, किमित्याह-अत एव हेतोः, प्रत्येकत्वाभावात् कारणात्, अप्रत्येकत्वत एव-अप्रत्येकत्वेनैव समग्रतयेत्यर्थः, तत्स्वभावत्वात् तथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावत्वाददोष इति पूर्वदनन्तरविकल्पयुगलकापनीतः। एतदाशङ्क्याह—नानेकत्यादिना। न-नैतदेवम्। कुत इत्याह—अनेकतोऽनेकेभ्यः समग्रेभ्यः, सर्वथैकभवनासिद्धेर्निरंशभवनासिद्धेरित्यर्थः। असिद्धिश्च तद्भिन्नस्वभावत्वात्—तेषामनेकेषां भिन्नस्वभावत्वात्। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगमेऽभिन्नस्वभावत्वादनेकत्वायोगात्। एवं चेत्यादि। एवं चानेकत्वे सति इतरेतरस्वभाववैकल्येन न य एवैकस्य स्वभावः स एवापरस्य, तदभेदप्रसङ्गादितीतरेतरस्वभाववैकल्यं तेन, तत्र सर्वथैकभवने, अनुपयोगाद् नानेकतः सर्वथैकभवनमिति। तत्स्वभावविकलस्तस्य विवक्षितस्य कस्यचित् तथाविधकार्यजननसमर्थस्य समग्रस्य स्वभावस्तत्स्वभावस्तेन विकलो रहितोऽपरः समग्र एव तत्स्वभावविकलः सः, तद्रूपोऽधिकृतसमग्रान्तररूपः, न स्याद्—न भवतु तद्वैकल्येन, नातत्कार्यो न समग्रान्तराकार्यः, किन्तु तत्कार्य एव, समग्रान्तरवत्, तस्यापि तज्जननस्वभावत्वादिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—नेत्यादि। न-नैतदेवम्। कुत इत्याह-तत्स्वभावविकलस्य विवक्षितसमग्रतथाविधकार्यजननसमर्थस्वभावविकलस्य समग्रान्तरस्येति प्रक्रमः। किमित्याह—तत्कार्यत्वविरोधात्—समग्रान्तरकार्यत्वविरोधात्। विरोधश्च तज्जननैकस्वभावादेव-तथाविधकार्यजननैकस्वभावादेव ततः प्रथमसमग्रात्, तदुत्पत्तेस्तथाविधकार्योत्पत्तेः, अन्यतः समग्रान्तरात्, तदभावादन्योत्पन्नकार्याभावात् तत एवोत्पन्न तदिति किमन्यस्मादुत्पादेन?। सोऽपि तज्जननस्वभाव इत्यत्र तज्जनयतीत्याशङ्कानिरासायाह—तस्यापि अन्यस्य समग्रान्तरस्य, तत्त्वे तज्जननैकस्वभावत्वे। किमित्याह—अन्यत्वाभावः तत्स्वभावस्य तत्त्वादिति निरूप्यतां सम्यक्। अन्यथैवमनभ्युपगमे, किमित्याह—कार्यैकत्वानुपपत्तिः। कुत इत्याह—समग्रस्यैव—अखण्डस्यैव, तस्य कार्यस्योत्पत्तेः। यदि नामैवं ततः किमित्याह—अनेकजन्यत्वे च सति कार्यस्य, तदयोगात्-समग्रोत्पत्त्ययोगात्। अयोगश्च सर्वेषां समग्राणां तज्जनकत्वाद्—विवक्षितैककार्यजनकत्वात्। किमेवं न समग्रोत्पत्तिरित्याह—एकभाविनः इति, एकस्माद् भवितुं शीलमस्येत्येकभावि कार्यं गृह्यते तस्य, किमित्याह-अपरस्माद् भावोऽपरभावः, भवनं भाव उत्पादः, तदसिद्धेः। असिद्धिश्च तद्वैयर्थ्यप्रसङ्गादपरवैयर्थ्यप्रसङ्गात्। नैको जनकः समग्रा एव जनका इत्यसद्ग्रहव्यपोहायाह—समग्रजनकत्वेऽपि सति, किमित्याह—एकस्यापि जनकत्वात्। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथा एवमनभ्युपगमे, समग्रजनकत्वविरोधात्, नैकाद्यभावे सामग्र्यमिति भावनीयम्। यदि नामैवं ततः किमित्याह—भेदश्च भेदे, तद्भावापत्तेः-कार्यभावापत्तेः, न तत्रैकोऽप्यजनकः, न चांशजनक इति कृत्वा। अथान्योऽपि तदेव जनयति यदेकेन जनितमित्यत्राह—अन्यतज्जनकत्वे च अन्यस्यापि समग्रस्य तज्जनकत्वे समग्रान्तरजनकत्वे चाभ्युपगम्यमाने। किमित्याह—कुतस्तत्स्वभाववैकल्यं समग्रान्तरस्वभाववैकल्यम्?-नैव, तज्जन्यजनकत्वान्यथानुपपत्तेः, उक्तं च-"उत्पन्नं यदेकस्माद्, दनेशनान्यतोऽपि तत्। समग्रभावः सामग्र्या, नेकं कार्यं सुनीतितः॥१॥" इति यत् किञ्चिदेतत्-'तत्स्वभावविकलस्तद्रूपो न स्याद् नातत्कार्यः, इति।

हेतुभेदात् फलभेद इति चापन्यायः। तथा च सत्ययमेव खलु भेदो भेदहेतुर्वा भावानां यदुत विरुद्धधर्माध्यासः कारणभेदश्चेत्युक्तिमात्रम्, भावार्थशून्यत्वात्, सामग्र्ययोगात्, समग्रेभ्यस्तद्भेदाभेदासिद्धेः, तत्त्वतः समग्रमात्रत्वात्। तदुपादानादिभेदेन तद्भेद इति चेत्। न। तत्स्वभावभेदमन्तरेण तदसिद्धेः, तद्भेदे चानेकस्वभावतापराधः, अन्यथोभयोस्तुल्यतापत्तेस्तत्कार्ययोरपि तुल्यता, सामस्त्येनोभयजननस्वभावादुभयादुभयप्रसूतेः, तत्तथात्वकल्पनायास्तद्वैचित्र्यापादनेनायोगात्। इति प्रपञ्चितमेतदन्यत्र, नेह प्रतन्यते इति परमते सहकारार्थासिद्धेरशोभनस्तदुपन्यास इति परिचिन्त्यतामेतत्।

दोषान्तरमाह-हेतुभेदात् सकाशात् फलभेद इति चापन्यायः, तथानेकैकभावेन। तथा च सति 'अयमेव खलु भेदो भेदहेतुर्वा भावानां, यदुत—विरुद्धधर्माध्यासो भेदः, कारणभेदश्च भेदहेतुः', इत्युक्तिमात्रम्। कुत इत्याह-भावार्थशून्यत्वात्। भावार्थशून्यत्वं च सामग्र्ययोगात्। अयोग-

जश्च समग्रेभ्य सकाशात्, तद्भेदाभेदासिद्धेस्तस्या सा-
मग्र्या भेदाभेदाभ्यामसिद्धे , तत्त्वत -परमार्थत , समग्र-
मात्रत्वात् सामग्र्या इति । तदुपादानादिभेदेन-तेषा सम-
ग्राणामुपादाननिमित्तभेदेन, तद्भेद -सामग्रीभेद , तथाहि-
रूपाऽऽलोकादिसामग्र्यामेकत्र रूपमुपादानमालोकाद्--
यो निमित्तम् , अपरत्रालोकादय उपादान रूप निमित्तमि-
ति सामग्रीभेद इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—नेत्यादि । न-नै-
तदेवम् । कुत इत्याह—तत्स्वभावभेदमन्तरेण तेषा समग्रा-
णा स्वभावभेदमन्तरेण , तदसिद्धे सामग्रीभेदासिद्धे , उ-
क्त च—“ रूप येन स्वभावेन, रूपोपादानकारणम् । निमि-
त्तकारण ज्ञाने, तत् तेनान्येन वा भवेत् ? ॥ १ ॥ यदि ते-
नैव विज्ञान, बोधरूप न युज्यते । अथान्येन बालाद् रूप,
द्विस्वभाव प्रसज्यते ॥ २ ॥ ” इति । तद्भेदे च—स्वभावभेदे
च, समाग्राणामनेकस्वभावनाऽप्रगाधो महानयमेकान्तैकस्व
भाववादिन । अन्यथेत्यादि । अन्यथैवमनभ्युपगमे, उभयो
समग्रयोरिति सामग्र्युपलक्षणम् । किमित्याह—तुल्यताप्र-
सक्ते कारणात्, तत्कार्ययोरपि रूपाऽऽलोकादिरूपया , तु-
ल्यता । कुत इत्याह—सामस्त्येनोभयजननस्वभावात् । उभ-
याद्येकस्वभावात् समग्राभ्याम्, उभयप्रसूतेरुभयभावात् ।
तत्तथात्वेत्यादि । तस्याधिकृतस्वभावद्वयस्य तथात्वकल्प-
नाया--भिन्नजातीयोभयजननैकस्वभावत्वकल्पनाया , तद्वै-
चित्र्यापादनेनाधिकृतस्वभावद्वयवैचित्र्यापादनेन हेतुना ,
अयोगात्, तथाहि--नाचित्रात् स्वभावद्वयाच्चित्रद्वयभाव ,
भवन्नपि द्वयभावोऽचित्रादेकस्वभावतया तुल्य एव स्या-
दिति प्रपञ्चितमेतदन्यत्रानेकान्तसिद्धौ, नेह प्रतन्यते । इति
एव, परमते सहकारार्थासिद्धे कारणात्, अशोभनस्तदु-
पन्यास --सहकार्युपन्यास इति परिचिन्त्यतामेतत् ।

भिन्नविकल्पसंभवाभावोऽपि न्यायतस्तदवस्थ एव , त,
दनुभवस्यानेकशक्तिसहकारित्वविरोधात्, एकस्वभावत्वा-
त् , तस्य चानित्याद्यन्यतमविकल्पशक्तिसहकारित्वतत्त्वा-
त् ; अन्यथा तदेकस्वभावत्वासिद्धेः । एकान्तैकस्वभाव-
त्वे च कथमस्य नित्यादिविकल्पशक्तिसहकारिभावः ? इ-
ति चिन्त्यम् । न हि नीलविज्ञानजन्मसहकारिस्वभावं नी-
लं कदाचिद् रसादिविज्ञानजन्मसहकारितां प्रतिपद्यते ,
तत्तत्त्वविरोधादिति ।

भिन्नविकल्पसभवाभावोऽपि निमित्तान्तराभावेन पूर्वोक्त ,
न्यायतस्तदवस्थ एव । कुत इत्याह-तदनुभवस्य-प्रस्तुतस्व-
लक्षणानुभवस्य, अनेकशक्तिसहकारित्वविरोधात् । विरो-
धश्चैकस्वभावत्वात् । तस्य चैकस्य स्वभावस्यानित्याद्यन्य-
तमविकल्पशक्तिसहकारित्वतत्त्वात् सहकारित्वस्वभावत्वा-
त् । अन्यथैवमनभ्युपगमे तदेकस्वभात्वासिद्धे -तस्यानुभ-
वस्यैकस्वभावत्वासिद्धेश्चित्रशक्तिसहकारिभावेन एकान्तै-
कस्वभावत्वे च कथमस्यानुभवस्य नित्यादिविकल्पशक्ति-
सहकारिभाव ? इति चिन्त्यम्--नैवानित्यादिविकल्पशक्ति
विहाय सहकारिभाव इत्यर्थ । अमुमेवार्थं निदर्शनेनाह-
न हीत्यादिना । न यस्माद् नीलविज्ञानजन्मसहकारि-
स्वभावं नील कदाचित् रसादिविज्ञानजन्मसहकारिता
प्रतिपद्यते । किं न प्रतिपद्यते ? इत्याह—तत्तत्त्वविरोधात्
तस्य नीलस्य नीलविज्ञानजन्मसहकारिस्वभावत्व तत्त्व
तद्विरोधादिति ।

अनेनानेकशक्तिसहकार्येकस्वभावत्वकल्पना प्रत्युक्ता, अ-
नेकगर्भस्य तस्यैकत्वायोगात् , अतिप्रसङ्गात् , निबन्ध-
नव्यवस्थाभावात् , विश्वस्यैकनिबन्धनतापत्तेः इति ‘ स्व-
लक्षणदर्शनाहितवासनाकृतविप्लवरूपाः सर्व एव विक-
ल्पाः ’ इति वचनमात्रमेव ।

अनेनानकशक्तिसहकार्यैकस्वभावत्वकल्पना प्रत्युक्ता । क-
थमित्याह—अनेकगर्भस्य तस्य अधिकृतस्वभावस्य, एक-
त्वायोगात् । अनेकगर्भश्चानकशक्तिसहकार्यैकस्वभाव इति
परिभावनीयम् । यागेऽप्यतिप्रसङ्गात् सर्वस्य सर्वसहका-
रिकल्पनया । ततश्च निबन्धनव्यवस्थाऽभावात् ‘ नेदमस्य
कारणम् ’ इति । व्यवस्थाभावे च विश्वस्यैकनिबन्धनता-
पत्ते ‘ अनेककार्यकरणैकस्वभावत्वादेकस्य ’ इत्यपि वक्तुं
शक्यत्वात् । इति ‘ अनन्तरोदिता कल्पना प्रत्युक्ता ’ इति
क्रियायोग । इति-एव ‘ स्वलक्षणदर्शनाहितवासनाकृत-
विप्लवरूपा सर्व एव विकल्पा ’ इति वचनमात्रमेव , अ-
भिप्रेतार्थशून्यत्वादिति गर्भ ।

तत्प्रतिबद्धजन्मत्वासिद्धेश्च , तथाहि-कस्तेषां वस्तुना
प्रतिबन्धः ? इति वाच्यम् । न तादात्म्यम् , तद्देशादि-
भेदात् , अनभ्युपगमाच्च । न तदुत्पत्तिः, तदसरूपत्वात्,
तदनन्तराभावाच्च । पारम्पर्येण तत्तदुत्पत्तिरिति चेत् ।
न । विहितोत्तरत्वात् , तत्तद्भावेऽपि तन्निमित्तत्वाविशे-
षात् नित्यादिविकल्पेभ्योऽपि तन्निश्चितिसिद्धेः , वस्तुन-
स्तथात्वप्रसङ्गात् , अनेकान्तापत्तेरिति । न च न नित्या-
दिविकल्पानामपि तत्प्रतिबन्धः, तेषामपि तद्भेदप्रसवा-
भ्युपगमात् , ‘ नान्येषाम् तद्भेदप्रसवे सत्यपि ’ इत्या-
द्युपन्यासात् । तद्भेदप्रसवश्चार्थभेदादुत्पादः । स चानि-
त्यादिविकल्पानामिवामीषां तत इति । तत्कथं न तेभ्य-
स्तन्निश्चितिः ? ।

इहैवोपपत्त्यन्तरमाह—तत्प्रतिबद्धजन्मत्वासिद्धेश्च—वस्तु—
प्रतिबद्धजन्मत्वासिद्धेश्च ‘ विकल्पानाम् ’ इति प्रक्रम ।
तथाहि इत्युपप्रदर्शने । कस्तेषामधिकृतविकल्पाना व—
स्तुना सह प्रतिबन्ध ? इति वाच्यम् । न तादात्म्य प्रति-
बन्ध., तद्देशादिभेदाद्-वस्तुदेशादिभेदात् । आदिशब्दात्—
कालस्वभावादिग्रह । अनभ्युपगमाच्च । न हि परेणापि
वस्तुविकल्पयोस्तादात्म्यमभ्युपगम्यते । न तदुत्पत्ति प्र-
तिबन्ध , विकल्पाना वस्तुना । कुत. इत्याह-तदसरूप—
त्वात्-वस्त्वसरूपत्वाद् विकल्पानाम् । उपपत्त्यन्तरमाह-
तदनन्तराभावाच्च--वस्त्वनन्तराभावाच्च कारणादिति ।
पारम्पर्येण स्वलक्षणज्ञानव्यवधानजेन , तत्तदुत्पत्ति —त-
स्माद् वस्तुनो विकल्पोत्पत्तिरिति चेत् एतदाशङ्क्याह—
न, विहितोत्तरत्वात् परदर्शने निमित्तान्तराभावेन विहि—
तोत्तरमेतत् ‘ कथं वा निर्विकल्पकत्वेनाभिन्नाद् भिन्नवि—

कल्पसभव ?' इत्यादिना ग्रन्थेन । इतश्चैतद् न तत्तद्भावेऽपि वस्तुनो वि*ल्पभावेऽपि, तन्निमित्तत्वाविशेषाद्-वस्तुनिमित्तत्वाविशेषात् ,नित्यादिविकल्पेभ्योऽपि सकाशात् , तन्निश्चितिसिद्धेर्वस्तुनिश्चितिसिद्धे कारणात् । किमित्याह-वस्तुनस्तथात्वप्रसङ्गात् , नित्यत्वादिप्रसङ्गात् अनेकान्तापत्ते रिति,न नैतदेवमिति क्रिया । न चेत्यादि । न च न नित्यादिविकल्पानामपि, तत्प्रतिबन्धो-वस्तुप्रतिबन्ध , किन्तु प्रतिबन्ध एव । कुत इत्याह-तेषामपि नित्यादिविकल्पानाम् , तद्भेदप्रसवाभ्युपगमाद्—वस्तुभेदप्रसवाभ्युपगमात् । अभ्युपगमश्च ' नान्येषाम् , तद्भेदप्रसवे सत्यपि ' इत्याद्युपन्यासात् प्राक् । तद्भेदप्रसवश्च क ? । उच्यते-अर्थभेदादुत्पाद स्वलक्षणादित्यथ । स चेत्यादि । स चानित्यादिविकल्पानामिवामीषा नित्यादिविकल्पानाम् , तत इति वस्तुन । तत्-तस्मात् , कथ न तभ्यो नित्यादिविकल्पभ्य , तन्निश्चितिर्वस्तुनिश्चिति. ? इति ।

ननूक्तमत्र ' यथादृष्टविशेषानुमरणं परित्यज्य किञ्चित्सामान्यग्रहणेन विशेषान्तरसमारोपात् ' इति । उक्तमिदम् , अयुक्तं तूक्तम् , इतरत्राप्युक्तन्यायतुल्यत्वात् , ' अनित्यादिविकल्पानामपि नित्यादिरूपयथादृष्टविशेषनिश्चयपरित्यागेनावस्थाभेदग्रहणतो विशेषान्तरसमारोपेण प्रवृत्तेः ' इत्यपि वक्तुं शक्यत्वात् । नित्यस्य भेदाभेदविकल्पद्वारेणावस्थाभेद एवायुक्त इति चेत् । न । ततस्तद्भेदाभेदविकल्पाप्रवृत्तेः, अवस्थानामुत्प्रेक्षितत्वात् , तथातत्त्वानामपि समचित्रनिम्नोन्नतसमारोपवत् तथासमारोपहेतुत्वाविरोधः , आन्तरदोषसामर्थ्यात् , तस्य चासदर्शनवासनारूपत्वात् , नित्यप्रमातुरपि तत्स्वभावत्वतोऽनित्यस्याभेदवासनावत् तथावासनोपपत्तेः । इतीतरत्राप्युक्तन्यायतुल्यत्वमिति ।

आह—ननूक्तमत्र प्राक् , ' यथादृष्टविशेषानुसरण परित्यज्य किञ्चित्सामान्यग्रहणेन विशेषान्तरसमारोपाद् न तेभ्यस्तन्निश्चिति ' इति । एतदाशङ्कयाह—उक्तमिदम् , अयुक्तं तूक्तम् । कथमित्याह—इतरत्रापि प्रक्रमाद् वस्त्वनित्यत्वादौ, उक्तन्यायतुल्यत्वात् ' यथादृष्टविशेषानुसरण परित्यज्य ' इत्यादिरुक्ता न्याय , अस्य तुल्यत्वात् । तुल्यत्वमेवाह—अनित्यादिविकल्पानामपीत्यादिना । तत्र 'यथादृष्टविशेषानुसरण परित्यज्य ' इत्यादि भङ्ग्यन्तरेणाधिकृतपक्षविपक्षे योजयति अनित्यादिविकल्पानामपीति न केवलं नित्यादिविकल्पानाम् , नित्यादिरूपयथादृष्टविशेषनिश्चयपरित्यागेन नित्यादिरूपस्य यथादृष्टविशेषो नित्यादिरूप एव तन्निश्चयपरित्यागेन । परित्यागश्चावस्थाभेदग्रहणतोऽवस्थाभेदग्रहणात् कारणात् , विशेषान्तरसमारोपेणाभेदसमारोपेण, प्रवृत्तेरनित्यादिविकल्पानामपि । इत्यपि—एवमपि , वक्तु शक्यत्वात् , नात्र सिद्धान्तरे डाङ्कर । नित्यस्येत्यादि । नित्यस्य वस्तुन , भेदाभेदविकल्पद्वारेण-एतन्मुखेनेत्यर्थ , अवस्थाभेद एवायुक्तोऽघटमानक , तथाहि-तास्ततो भेदेन वा स्यु , अभेदेन वा ? । भेदे ' अस्य ता ' इति क संबन्ध ? । अभेदेऽवस्थातैवासौ , अवस्था वा, इति नित्यस्यावस्थाभेदाभाव इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—नेत्यादि । न-नैतदेवम् , ततो नित्याद् वस्तुन , तद्भेदाभेदविकल्पाप्रवृत्ते —तासामवस्थाना भेदाभेदविकल्पाप्रवृत्ते । अप्रवृत्तिश्चावस्थानामुत्प्रेक्षितत्वात्-अवस्तुत्वादित्यर्थ । तथातत्त्वानामपि-उत्प्रेक्षितत द्भावानामपि 'अवस्थानाम् ' इति प्रक्रम , समचित्रनिम्नोन्नतसमारोपवदिति निदर्शनम् , समचित्रे निम्नोन्नतसमारोप इति विग्रह., तद्वत् , तथा समारोपो भेदसमारोपस्तद्धेतुत्वाविरोधस्तथातत्त्वानामप्यवस्थानामिति । कुत इत्याह—आन्तरदोषसामर्थ्यात् कारणात् , तस्य चान्तरदोषस्य, असदर्शनवासनारूपत्वात्—असदर्शनवासनाऽनित्यादिदर्शन —वासना तद्रूपत्वात् , नित्यप्रमातुरपि तत्स्वभावत्वतोऽसदर्शनवासनास्वभावत्वेन, अनित्यस्य प्रमातु , अभेदवासनावदिति निदर्शनम् , ' तत्स्वभावत्वत ' इति योज्यते , तथावासनोपपत्तेर्भेदप्रकारेण वासनापपत्ते । इति एवम् , इतरत्रापि वस्त्वनित्यत्वादौ, उक्तन्यायतुल्यत्वमिति निगमननिदर्शनमेतत् ।

किञ्च–'यथादृष्टविशेषानुमरणं परित्यज्य, इत्यत्र 'तथा दृष्टो नान्यथा' इत्यत्र न प्रमाणम् । प्रत्यक्षमेवात्र प्रमाणमिति चेत् । न तत्कस्यचित् निश्चायकम् । तथ्यमपि गृह्णाति न तन्निश्चयेन , किं तर्हि ? , तत्प्रतिभासेन । स चैवंभूत एव नान्यथेति ऋतेऽतीन्द्रियार्थदर्शितामतिशयश्रद्धां वा न विनिश्चयोपायः । न तदेव, मंत्रमुग्धमूककल्पत्वात् । नानुमानम् , तथाविधलिङ्गासिद्धेः । न चान्यत् , अनभ्युपगमात् । अनित्यतादिरूपस्यैव वस्तुनि विद्यमानत्वात् स एवंभूतो नान्यथेति चेत् । कुतस्तत्रास्यैव विद्यमानतासिद्धिः ? इति वाच्यम् । तत्तथाप्रत्यक्षप्रतिभासादेवेति चेत् । सोऽयमितरेतराश्रयदोषोऽनिवारितप्रसरः । कथं वा तत्तत्प्रतिभासत्वे तन्नीलत्वादिवत्तदनिश्चयः ? । किञ्चित्सामान्यग्रहणेन विशेषान्तरसमारोपादिति चेत् । किमत्यन्तभेदिनां सामान्यम् ? । सदृशापरापरोत्पत्तिरिति चेत् । प्रतिनियतैकग्राहिज्ञानतत्त्ववादे कुतोऽस्याः खल्ववगमः ? । न हि कथञ्चिदेकस्यानेकग्राहिणो विज्ञानस्याभावे ' केनचित् सदृशोऽयम् ' इति भवति, अतिप्रसङ्गात् , रूपग्रहणस्यापि रसग्रहणसदृशतापत्तेः । एवं च व्यवस्थानुपपत्तिः । न रूपज्ञानं रसज्ञानोपादानमतोऽयमदोष इति चेत् । न । न भवति,क्वचित्तथाभावोपपत्तेः, रूपज्ञानसमनन्तरभाविनो रसज्ञानस्य तदनुपादानत्वेऽनुपादानत्वप्रसङ्गात् । किं वा-तत्तथाभावाभावेऽत्यन्तासत एव भवतोऽस्योपादानचिन्तया ? । तत्तथाभावे चानिवारितोऽन्वयः । एतेन सदा सत्त्वोपलम्भः प्रत्युक्तः, तत्त्वतस्तस्यापि साद-

श्यनिबन्धनत्वात् तस्य चोक्तवद् ग्रहणायोगात् भ्रान्तरतद्विकल्पबीजस्याप्रमाणत्वात्, तथापि तत्कल्पनायाश्चेतरत्रापि तुल्यत्वादित्युक्तप्रायम् ।

इहैव दूषणान्तरमाह—किञ्चेत्यादिना । किञ्च-'यथा दृष्टविशेषानुसरण परित्यज्य' इत्यत्र तथादृष्टोऽनित्यादिरूपत्वेन, नान्यथा-न नित्यादिरूपत्वेन, इत्यत्र न प्रमाणम्-नास्मिन् विषये प्रत्यक्ष प्रवर्तते, नाप्यनुमानमित्यर्थ । प्रत्यक्षमेवात्र 'तथादृष्ट' इति विषये प्रमाणमिति चेत् । एतदाशङ्क्याह--न तदित्यादि-न तत्, प्रत्यक्ष कस्यचिद् वस्तुनो निश्चायकम् । तद्ध्यमप्यर्थविशेष गृह्णाति न तत् निश्चयेन 'एवमेतत्' इत्येवंरूपेण । किं तर्हि ?, तत्प्रतिभासेन तदाकारेण ग्राह्याकारेणेत्यर्थ । स चेत्यादि । स च प्रतिभास एवभूत एव-अनित्यादिरूप एव, नान्यथेति न नित्यादिरूप, इति-एवम्, ऋते-विना, अतीन्द्रियार्थदर्शितामतिशयश्रद्धा वा न विनिश्चयोपाय । न तदेव प्रत्यक्ष विनिश्चयोपाय । कुत इत्याह-सप्रमुग्धमूककल्पत्वात् तस्य संप्रमुग्धो हि मूक स्वप्रतिभासमपि न विनिश्चिनोतीति लौकिकमेतत् । अतोऽत्र न प्रत्यक्षमेव प्रमाणमिति । अनुमान तर्हि भविष्यतीत्याशङ्कानिरासायाह-नानुमानम् 'अत्र प्रमाणम्' इति प्रक्रम कुत इत्याह-तथाविधलिङ्गासिद्धे स एवभूत एवेत्याद्यर्थाविनाभूतलिङ्गासिद्धे । न चान्यत् 'अत्र मानम्' इति प्रक्रम कुत इत्याह-अनभ्युपगमात् अन्यस्य मानस्य । अनित्यत्वादिरूपस्यैव वस्तुनि रूपादौ विद्यमानत्वात् कारणात्, स प्रतिभास, एवभूतोऽनित्यादिरूप एव नान्यथेति न नित्यादिरूप इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कुतस्तत्र वस्तुनि, तस्यैवानित्यत्वादिरूपस्यैव, विद्यमानतासिद्धि ? इत्येतद् वाच्यम् । तत्तथेत्यादि । तस्मिन् वस्तुनि तथाऽनित्यादिरूपतया प्रत्यक्षप्रतिभास प्रत्यक्षाकारस्तत्तथा प्रत्यक्षप्रतिभासस्तस्माद्देवेति चेत् तस्यैव विद्यमानतासिद्धिरिति । एतदाशङ्क्याह- सोऽयमितरेतराश्रयदोषोऽनिवारितप्रसर तथाहि अनित्यत्वादिरूपता वस्तुन प्रत्यक्षप्रतिभासबलेन, सोऽपि तथा वस्तुनोऽनित्यत्वादिरूपतया, इतीतरेतराश्रयदोष कथ वेत्यादि । कथं वा तस्य प्रत्यक्षस्य, तत्प्रतिभासत्वे प्रक्रमादनित्यत्वाद्याकारत्वे, तन्नीलत्वादिवत् तस्य वस्तुनो नीलत्वादिवदिति निदर्शन व्यतिरेकेण, तदनिश्चयोऽनित्यत्वाद्यर्थानिश्चय । किञ्चित् सामान्यग्रहणेनापरसदादिग्रहणेनेत्यर्थ, विशेषान्तरसमारोपात् सर्वसद्दादिसमारोपादिति चेत् तदनित्यत्वाद्यनिश्चय । एतदाशङ्क्याह-किमत्यन्तभेदिना सामान्य 'वस्तूनाम्' इति प्रक्रम । सदृशापरापरोत्पत्तिरिति चेत् प्रस्तुतसामान्यम् । एतदाशङ्क्याह-प्रतिनियतैकग्राहिज्ञानतत्त्ववादे क्षणिकत्वेन कुतोऽस्या सदृशापरापरोत्पत्ते सत्त्वगमः ? नैवेत्यर्थ । एतदेव भावयति--न हीत्यादिना । न हि कथञ्चिदेकस्यानेकग्राहिणो विज्ञानस्याभावेऽन्वयिन इत्यर्थ, 'केनचित् सदृशोऽयम्' प्रक्रमाद् 'भाव' इति भवति । किं न भवति ? इत्याह-अतिप्रसङ्गात् । एनमेवाह-रूपग्रहणस्यापि रसग्रहणसदृशतापत्ते, तेन तदग्रहणाविशेषादिति भाव । एव चातिप्रसङ्गे सति व्यवस्थानुपपत्ति । न रूपज्ञान रसज्ञानोपादानम्, यथा रूपज्ञानोपादानमेव, अतोऽयमतिप्रसङ्गदोषोऽदोष इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—न-न भवति रूपज्ञान रसज्ञानोपादानम्, किन्तु-भवत्यपि कचित् सामान्येन तथाभावोपपत्ते रूपज्ञानस्य रसज्ञानोपादानभावोपपत्ते । एतदेवाह—रूपज्ञानसमनन्तरभाविनो रसज्ञानस्य तदनुपादानत्वे-रूपज्ञानानुपादानत्वे, अनुपादानत्वप्रसङ्गात् । न तदपरं ज्ञानमुपादानम्, न च—न भवति रूपज्ञानानन्तरं रसज्ञानमिति भावनीयम् । किं वा तत्तथा—भावाभावे तस्य—रूपज्ञानस्य तथा रसज्ञानतया भावाभावे, अन्वयानभ्युपगमेनात्यन्तासत एव भवत, अस्य—रसज्ञानस्य, उपादानचिन्तया, परमार्थत सर्वत्रासत् सद् भवतीति कृत्वा ? । तत्तथाभावे च तस्य रूपज्ञानस्य तथाभावे च रसज्ञानभावे चाभ्युपगम्यमाने सति । किमित्याह—अनिवारितोऽन्वय बलादापद्यत इत्यर्थ । एतेनेत्यादि । एतेनानन्तरोदितेन, सदा सत्त्वोपलम्भ प्रत्युक्त । कथमित्याह—तत्त्वत -परमार्थत, तस्यापि सदासत्त्वोपलम्भस्य, सादृश्यनिबन्धनत्वात् । यदि नामैव तत किमित्याह—तस्य च सादृश्यस्य, उक्तवद् यथोक्तम्—'प्रतिनियतैकग्राहिज्ञानतत्त्ववादे' इत्यादि तथा ग्रहणायोगात्; भ्रान्तरतद्विकल्पबीजस्य--असदृशेनवासनाख्यनित्यत्वादिविकल्पबीजस्य, अप्रमाणत्वात्, नैतद्ग्राहक प्रमाणमस्ति, तथापि प्रमाणाभावेऽपि, तत्कल्पनायाश्चान्तरतद्विकल्पबीजकल्पनायाश्च, इतरत्रापि प्रक्रमादनित्यत्वादौ, तुल्यत्वादित्युक्तप्रायम्-प्रायेणोक्तम् 'भ्रान्तरदोषसामर्थ्यात्' इत्यादिना ग्रन्थेन ।

प्रकारान्तरेण पूर्वपक्षयन्नाह—

एवं प्रदीपप्रभोदाहरणं सर्वत्रगत्वादनुदाहरणमेव । न च दीपप्रभाया मण्यर्थेन प्रतिबन्धः, अस्ति च मणिप्रभायाः । न चैवमनित्येतरादिविकल्पानां केषांचिदेव वस्तुना प्रतिबन्धो नान्येषाम्, इति वैषम्यमपि दार्ष्टान्तिकेन । अयोनिशोमनस्कारपूर्वकत्वान्नित्यादिविल्पानां न वैषम्यमिति चेत् । न । अस्यापि तुल्यत्वात्, अनित्यादिविकल्पानामप्येवंभूतभावस्य वक्तुं शक्यत्वात्, उभयत्र तन्नियामकत्वानुपपत्तेः, निबन्धनाविशेषादिति । अतः स्थितमेतत्–'अखिलविकल्पज्ञानभ्रान्ततावादिनश्च तत्सामर्थ्योत्थं वचनमपि तादृगेव' इति दुःस्थिता तत्त्वनीतिः ।

पूर्वपक्षान्तरमधिकृत्याह—एवमित्यादि । एवमुक्तनीत्या, प्रदीपप्रभोदाहरण परप्रणीत, सर्वत्रगत्वात् कारणाद् विप्रक्षेऽप्युपनयकरणेन, किमित्याह-अनुदाहरणमेव । अभ्युच्चयमाह-न चेत्यादिना । न च दीपप्रभाया मण्यर्थेन सह प्रतिबन्धोऽस्ति, अस्ति च मणिप्रभाया इत्युभयसिद्धमेतत् । न चैवमनित्येतरादिविकल्पानामनित्यनित्यादिविकल्पानाम्, केषाञ्चिदेवानित्यादिविकल्पानामेव, वस्तुना प्रतिबन्धो नान्येषां नित्यादिविकल्पानाम्, किं तर्हि ? अविशेषेण, 'नान्येषा तद्भेदप्रसवे सत्यपि इत्यादिवचनात्, इत्येवं, वैषम्यमपि, दार्ष्टान्तिकेन । अयोनिशोमनस्कारपूर्वकत्वाद् नित्यादिविकल्पानां सर्वथा वस्तुशून्यत्वादित्यर्थ, न वैषम्य-

मिति चेद् दार्ष्टान्तिकेन, एतदाशङ्क्याह—न , अस्यापि तुल्यत्वात् । एतदेवाह—अनित्यादिविकल्पानामपि पराभिमतानाम् , एवंभूतभावस्य—अयोनिशोमनस्कारपूर्वकत्वभावस्य , वक्तु शक्यत्वात् , तथाहि—अनित्यादिविकल्पा एवायोनिशोमनस्कारपूर्वका वस्त्ववस्पर्शिन. , सताऽसत्त्वानापत्त्या , असतश्च सद्भावविरोधेन वस्तुन एवंभूतस्यासंभवात्, इति बाधकप्रमाणवृत्ति , अत स्थितमेतत् अनित्यादिविकल्पानामप्येवंभूतभावस्य वक्तु शक्यत्वात्' इति । उभयत्रेत्यादि उभयत्र नित्यादिविकल्पपक्षेऽनित्यादिविकल्पपक्षे च , तन्नियामकत्वनुपपत्ते तस्यायानिशोमनस्कारपूर्वकत्वस्य नियामकत्वानुपपत्ते । अनुपपत्तिश्च निबन्धनाविशेषात् । निबन्धनाविशेषश्च सर्वेषा तद्भेदप्रसवत्वेनेति । अत स्थितमेतत् 'अखिलविकल्पज्ञानभ्रान्ततावादिनश्च तत्सामर्थ्यात्य—विकल्पसामर्थ्यात्य वचनमपि तादृगेव—भ्रान्तमेव, इत्यव , तु स्थिता तत्त्वनीति. ।

भ्रान्तिज्ञानवन्तोऽपि कामलिप्रभृतयः शङ्खादौ संस्थानादितत्त्वनिश्चयनिबन्धनं दृश्यन्त एवेति चेत् । न । तेषां तत्राभ्रान्तत्वात् ; अन्यथा पीतवर्णादिवत्तत्त्वनिश्चयनिबन्धनाभावः । विकल्पज्ञानमपि स्वसंवित्तावभ्रान्तमेवेति चेत् । क्व तर्हि भ्रान्तम् ? इति वाच्यम् । कल्पनायामिति चेत् । न । तस्यास्तदव्यतिरेकात् ; अन्यथा विकल्पज्ञानायोगात् , स्वसंवित्तेर्भेदकासिद्धेः, बोधमात्राद्- बोधमात्रभावात् , तदतिरिक्तदोषानभ्युपगमात् । अभ्युपगमे च तद्वस्तुत्वेन तद्योगजविकारकल्पनाया वस्तुत्वापत्तेरिति ।

भ्रान्तीत्यादि । भ्रान्तिज्ञानवन्तोऽपि कामलिप्रभृतय प्रमातार ,शङ्खादौ प्रमेये,संस्थादितत्त्वनिश्चयनिबन्धन दृश्यन्त एवेति चेत् , ततश्च तद् भ्रान्त च ज्ञान, तत्त्वनिश्चयनिबन्धन च, एवमनित्यादिविकल्पा अपि भविष्यन्ति, इत्याह-नेत्यादि । न, तेषा कामलिप्रभृतीना , तत्र शङ्खादिसंस्थानादितत्त्वनिश्चयनिबन्धनाभाव., अभ्रान्तत्वात् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा पीतवर्णादौ यथा पीतवर्णादौ तथा, तत्तत्त्वनिश्चयनिबन्धनाभाव —शङ्खादिसंस्थानादितत्त्वनिश्चयनिबन्धनाभाव ,सर्वथा भ्रान्तत्वादिति भावना । विकल्पज्ञानमपि स्वसंवित्तौ, किमित्याह-अभ्रान्तमेवेति चेत् ततश्च किलोक्तदोषानुपपत्ति , इत्याशङ्क्याह-क्व तर्हि भ्रान्तम् ? इति वाच्यम् । कल्पनायामिति चेद् भ्रान्तम् । अत्राह न, तस्याः कल्पनाया.,तदव्यतिरेकात्—स्वसंवित्त्यव्यतिरेकात् । इत्थं चैतदित्याह—अन्यथा व्यतिरेके सति स्वसंवित्ते कल्पनाया , विकल्पज्ञानायोगात् । अयोगश्च स्वसंवित्तेश्चिद्रूपाया , भेदकासिद्धेरञ्जकासिद्धे. । असिद्धिश्च बोधमात्रात् प्रकाशात् कारणगतात् , बोधमात्रभावात् । तत्कार्ये तदेव दोषसंपृक्त विकल्पज्ञानमित्येतन्निरासायाह—तदतिरिक्तदोषानभ्युपगमात् -बोधमात्रातिरिक्तदोषानभ्युपगमात् । अभ्युपगमे च तदतिरिक्तदोषाणां , तद्वस्तुत्वेन-दो(षा)षवस्तुत्वेन हेतुना, ' तद्योगजविकारकल्पनाया—दोषयोगजविकारकल्पनाया , वस्तुत्वापत्तेः 'न, तेषा तत्राभ्रान्तत्वात् ' इत्यतो नेति क्रियायोग इति ।

आह–अस्तु दोषजं वस्तुत्वमस्याः, शङ्खपीतादिप्रतिभासतुल्यं तु तत्, संस्थानादितत्त्वनिश्चयकल्पा तु स्वसंवित्तिरिति । यदि नामैवम्, ततः किम् ? इति वाच्यम् विकल्पज्ञानस्याप्यभ्रान्तता । एवमपि का भवत इष्टसिद्धिः? ननु ततस्तत्त्वनीतिभावः । अनिश्चयात्मिकायाः कथमसौ ? । हन्त ! कल्पनानुवेधात् । स खलु नित्यत्वादिकल्पनयाऽपि । इति विपक्षसाधारणत्वात् नेष्टसिद्ध्यर्थमेवेत्ययुक्त एव । न च निरंशवस्तुवादिनो यथोक्तकल्पनैव संभवति, तदेकस्वभावत्वेन कल्पनाबीजायोगात् , स्वभावभेदमन्तरेण हेत्वभेदतः फलभेदासिद्धेः ।

आह-अस्तु दोषज वस्तुत्वम् अस्या -कल्पनाया । शङ्खपीतादिप्रतिभासतुल्य तु तद्—वस्तुत्वम् , संस्थानादितत्त्वनिश्चयकल्पा तु स्वसंवित्तिरिति । एतदाशङ्क्याह—यदि नामैव, तत किम् ? इति वाच्यम् । विकल्पज्ञानस्याप्यभ्रान्तता । एतदाशङ्क्याह—एवमपि का भवत इष्टसिद्धि ? । ननु तत -अभ्रान्ताया स्वसंवित्ते , तत्त्वनीतिभाव इतीष्टसिद्धि । एतदाशङ्क्याह—अनिश्चयात्मिकाया स्वसंवित्ते , कथमसौ तत्त्वनीतिभाव ? । हन्त ! कल्पनानुवेधात् । एतदाशङ्क्याह—स खलु-कल्पनानुवेध , नित्यत्वादिकल्पनयाऽपि-सह, इति-विपक्षसाधारणत्वात् कारणात् , ' नेष्टसिद्ध्यर्थमेव ' इति कृत्वाऽयुक्त एवेति किञ्चिदनेन । अभ्युच्चयमाह—न च निरंशवस्तुवादिन —परस्य , यथोक्तकल्पनैव संभवति । इत्याह—तदेकस्वभावत्वेन-निरंशवस्तुन एकस्वभावत्वेन हेतुना कल्पनाबीजायोगात् । अयोगश्च स्वभावभेदमन्तरेण—प्रक्रमादविकल्पज्ञानवस्तुन , हेत्वभेदत. कारणात्, फलभेदासिद्धे । फलभेदश्चाविकल्पज्ञानात् कल्पनेति भावनीयम् ।

भवतोऽपि कथमेकं भ्रान्ताभ्रान्तम् ? इति चेत् । चित्रस्वभावत्वेन तथात्वाविरोधात् , तत्त्वत एकत्वासिद्धेः, दोषसामर्थ्योपयोगात् , अविगानतस्तथा तत्प्रतीतेरिति । अतोनिर्विकल्पकवद् विकल्पकमप्यक्षव्यापारानुसारि यथावस्थितवस्तुविषयमविगानतः स्पष्टतुल्यविनिश्चयं सत्त्वयोपशमजन्म बाधविज्ञानरहितमवगमादिफलमभ्रान्तमेष्टव्यम् , अन्यथोक्तवत् तत्तत्त्वनिश्चयाभावः । इति विकल्पकत्वेऽपि न भ्रान्तमधिकृतविज्ञानमिति । अतः सामान्यविशेषरूपवस्तुसिद्धिरिति ।

भवतोऽपि कथमेक प्रक्रमात् कामलिशङ्खपीतज्ञान, भ्रान्ताभ्रान्तम् ? इति चेत् । एतदाशङ्क्याह चित्रस्वभावत्वेन अधिकृतज्ञानस्य , तथात्वाविरोधाद्-भ्रान्ताभ्रान्तत्वाविरोधात् , तत्त्वत—परमार्थेन । एकत्वासिद्धेरेकान्तैकत्वादित्यर्थः । हेतुभेदमाह—दोषसामर्थ्योपयोगात् कामलस्य सामर्थ्याद्धि तत् तथा, तदभावेऽभावात् । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अविगानत —अविगानेन लोके , तथा दोषजत्वेन, तत्प्रतीते.—शङ्खपीतज्ञानप्रतीतेरिति नि-

लौठ्यानुषङ्गिकम्—प्रकृतमाह—अतो निर्विकल्पकवत् इति निदर्शनम् ; विकल्पकमप्यभ्रान्तमेष्टव्यमिति योग । किंविशिष्टमित्याह-अक्षव्यापारानुसारि-अक्षव्यापारानुसरणशीलम् , यथावस्थितवस्तुविषय सामान्यविशेषरूपवस्तुगोचरम् , अविगानतोऽविगानेन, स्पष्टतुल्यविनिश्चय प्रमात्रन्तरमधिकृत्य,सत्क्षयोपशमजन्म-विशिष्टक्षयोपशमोत्पादम् , बाधविज्ञानरहित तथा अनुभवदाढर्येन,अवगमादिफल परिच्छित्तिप्रवृत्तिप्राप्तिफलमर्थमधिकृत्य , अभ्रान्तमेष्टव्यम् । अन्यथा—तदनिष्टौ, उक्तवद् यथोक्त तथा, तत्तत्त्वनिश्चयाभावो—यथावस्थितवस्तुतत्त्वनिश्चयाभाव , प्रत्यक्षस्यानिश्चायकत्वात् , विकल्पाना च मिथो विरुद्धानामपि प्रवृत्तेरिति । इति—एव, विकल्पकत्वेऽपि सति, न भ्रान्तमधिकृतविज्ञान-सामान्यविशेषावसायरूपमिति । अत -अस्माद् विज्ञानाद् , सामान्याविशेषरूपवस्तुसिद्धिरिति ।

यच्चोक्तम्-'एकं सामान्यमनेके विशेषाः' इत्यादि । तदप्ययुक्तम् , तथानभ्युपगमात् । न हि यथोक्तस्वभावं सामान्यमभ्युपगम्यतेऽस्माभिः,युक्तिरहितत्वात् , तथाहि-तदेकादिस्वभावं सामान्यमनेकेषु-दिग्देश-समय स्वभावभिन्नेषु विशेषेषु सर्वात्मना वा वर्त्तेत, देशेन वा ? । न तावत्सर्वात्मना, सामान्यानन्त्यप्रसङ्गात् , विशेषाणामनन्तत्वात् , एकविशेषव्यतिरेकेण वाऽन्येषां सामान्यशून्यतापत्तेः, आनन्त्ये चैकत्वाविरोधात् । नापि देशेन, सदेशत्वप्रसङ्गात् । न च गगनवद् व्यापित्वात् वर्त्तेत इति ब्रूम इत्यकलङ्कन्यायानुसारि चेतोहरं वचः; अविचारितरमणीयत्वात्, कार्त्स्न्यदेशव्यतिरेकेण वृत्त्यदर्शनात् । उभयव्यतिरेकेण नभसो वृत्तिरिति चेत् । न, असिद्धत्वात् , नभसः सप्रदेशत्वाभ्युपगमात् , निष्प्रदेशत्वे चानेकदोषप्रसङ्गात्, तथाहि—येन देशेन विन्ध्येन सह संयुक्तं नभः, हिमवन्मन्दरादिभिरपि किं तेनैव, आहोस्विदन्येनेति ? । यदि तेनैव , विन्ध्यहिमवदादीनामेकत्रावस्थानप्रसङ्गः, निष्प्रदेशैकाकाशसंयोगान्यथानुपपत्तेः । अथान्येन, आयातं तर्हि सदेशत्वमाकाशस्य ।

यच्चोक्तम्-' एक सामान्यमनेके विशेषा ' इत्यादि मूलपूर्वपक्षे । तदप्ययुक्तम् । इत्याह-तथाऽनभ्युपगमात् । एतदेवाह—न हीत्यादिना । न हि यथोक्तस्वभावमेकादिधर्मकं सामान्यमभ्युपगम्यतेऽस्माभि• । कुत इत्याह-युक्तिरहितत्वात् । एतदेवाह—तथाहि—तदेकादिस्वभाव सामान्यम् एक , नित्य, निरवयव, निष्क्रिय च, अनेकेषु दिग्देशसमयस्वभावभिन्नेषु विशेषेषु घटादिषु, सर्वात्मना वा वर्तेत , देशेन वा ? । न तावत् सर्वात्मना वर्त्तेत । कुत इत्याह—सामान्यानन्त्यप्रसङ्गात् । प्रसङ्गश्च विशेषाणामनन्तत्वात् । दोषान्तरमाह—एकविशेषव्यतिरेकेण वाऽन्येषा विशेषाणाम् , किमित्याह—सामान्यशून्यतापत्ते• एकत्रैव सामान्यवृत्तेरिति । आनन्त्ये च सामान्यानाम् ,एकत्वविरोधाद् न तावत् सर्वात्मनेति । नापि देशेन वर्त्तेत ' सामान्य विशेषेषु ' इति प्रक्रम , सदेशत्वप्रसङ्गात् सामान्यस्य । न च गगनवदिति दृष्टान्त , व्यापित्वात् कारणात् , वर्तेत इति ब्रूम , इत्यकलङ्कन्यायानुसारि चेतोहर वच । कुत इत्याह—अविचारितरमणीयत्वात् । एतदेवाह-कार्त्स्न्यदेशव्यतिरेकेण वृत्त्यदर्शनाल्लोके । उभयव्यतिरेकेण—कार्त्स्न्यदेशोभयव्यतिरेकेण, नभस —आकाशस्य, वृत्तिरिति चेद् भावेष्वाधेयादित्वेन । एतदाशङ्कयाह-न, असिद्धत्वात् अधिकृतनभोवृत्ते । असिद्धिश्च नभस सप्रदेशत्वाभ्युपगमाज्जैनै । यदा च सप्रदेश नभ , तदा देशकार्त्स्न्याभ्या नियोगतोऽस्य वृत्ति , उभयनिमित्तभावात् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-निष्प्रदेशत्व च नभस , अनेकदोषप्रसङ्गात् । एतदेव भावयति—तथाहीत्यादिना । तथाहीत्युपप्रदर्शने । येन देशेन विन्ध्येन सह पर्वतेन सयुक्त नभ , हिमवद्—मन्दरादिभिरपि पर्वतै , किं तेनैव देशेन, आहोस्विदन्येन ? इति । किञ्चात ? उभयथापि दोष इत्याह—यदि तेनैव , ततो विन्ध्यहिमवदादीना पर्वतानाम् , एकत्र देशे, अवस्थानप्रसङ्ग । कुत इत्याह—निष्प्रदेश च तदेकाकाश च तेन सयोगस्तदन्यथानुपपत्तेरिति । अथान्येन । एतदाशङ्कयाह—आयात तर्हि सप्रदेशत्वमाकाशस्य, तथाऽभ्युपगमात् ।

स्यादेतददेशत्वात् वियतो यथोक्तविकल्पासंभवः, तत्रैकस्मिन्नेव तेषामवस्थितत्वात् । इदमप्ययुक्तम् , वस्तुतः पूर्वोक्तदोषानतिवृत्तेः । न च सर्वव्यापिनो विन्ध्यादय इति , येन 'तस्मिन्नेव तेषामवस्थितत्वात्' इति सफलं भवेदिति । अतो यत्र विन्ध्यभावो यत्र चाभाव इत्यनयोर्नभोभागयोरनन्यत्वम् , अन्यत्वं वेति वाच्यम् ? । किञ्चातः ? । यद्यनन्यत्वम् , किमु सर्वथा, आहोस्वित्कथञ्चित् । यदि सर्वथा, हन्त ! तर्हि यत्र विन्ध्यभावस्तत्राप्यभावः स्यात् , तदभाववन्नभोभागाव्यतिरिक्तत्वात् , तद्भाववन्नभोभागस्य विपर्ययो वा । अथ कथञ्चित् , अनेकान्तवादाभ्युपगमात् स्वकृतान्तप्रकोपः । अथान्यत्वम् । किं सर्वथा, उत कथञ्चित् ? । यदि सर्वथा, अन्यतरस्यानभोभागत्वप्रसङ्गः, सर्वथा भेदान्यथानुपपत्तेः । अथ कथञ्चित् , स्वदर्शनपरित्यागदोष इति । स्यादेतद्भागानभ्युपगमाद् व्योम्नो यथोक्तदोषानुपपत्तिरिति । अभ्युपगममात्रभक्तो देवानांप्रियः सुखैधितो नोपपत्तिप्राप्तानपि भागानवगच्छतीति ; ननु विशिष्टभावभावाऽभावगम्या एव भागा इत्यवगमे निवेश्यतां चित्तमित्यलं प्रसङ्गेन । एतेन नित्यव्यापिनिर्देशसामान्यवृत्तिरपि प्रत्युक्ता ।

स्यादेतददेशत्वात् वियत-आकाशस्य यथोक्तविकल्पासंभव । तत्र-वियति, एकस्मिन्नेव निष्प्रदेशे, तेषा विन्ध्यादीनाम् , अवस्थितत्वात् । एतदाशङ्कयाह—इदमप्ययुक्तम् , वस्तुत•-परमार्थत , पूर्वोक्तदोषानतिवृत्ते —विन्ध्यहिमवदादीनामेकत्रावस्थानादिप्रसङ्ग• पूर्वोक्तो दोष• , तदनति-

वृत्ते । एतमेव प्रकारान्तरेण समर्थयन्नाह—न च सर्वव्यापिनो विन्ध्यादय इति यत 'तस्मिन्नकस्मिन्नेव तथामवस्थितत्वात्' इति सफलं भवेत्। अतो यत्रेति देशे विन्ध्यभाव , यत्र चाभाव ,इत्यनयोर्नभोभागयोराकाशदेशयो , किमित्याह अनन्यत्वमन्यत्व वेति वाच्यम् ? । किञ्चात । यद्यनन्यत्वम् किं सर्वथा, आहोस्वित् कथञ्चित् ? । यदि सर्वथाऽनन्यत्वम् , हन्त ! तर्हि यत्र विन्ध्यभावस्तत्राप्यभाव स्यात् । कुत इत्याह—तदभाववन्नभोभागाव्यतिरिक्तत्वात्-विन्ध्याभाववन्नभोभागाव्यतिरिक्तत्वात् , तद्भाववन्नभोभागस्य-विन्ध्यभाववन्नभोभागस्य विपर्ययो वा , यत्राभावस्तत्रापि भावप्राप्ते । अथ कथञ्चिदनन्यत्वम् । एतदाशङ्क्याह—अनकान्तवादाभ्युपगमात् स्वकृतान्तप्रकोप —स्वसिद्धान्तविरोध इत्यर्थ । द्वितीय विकल्पमधिकृत्याह—अथान्यत्वम् अधिकृतनभोभागयो , किं सर्वथाऽन्यत्वम् , उत कथञ्चित् ?। यदि सर्वथा—एकान्तेनान्यत्वम् । तत किमित्याह—अन्यतरस्य यत्र विन्ध्यभावा यत्र चाभाव इत्यनयोरेकस्य इत्यनयोरेकस्य किमित्याह-अनभोभागत्वप्रसङ्ग । कुत इत्याह-सर्वथा भेदान्यथाऽनुपपत्ते सर्वधर्मवैलक्षण्ये हि सर्वथा भेद तस्मिंश्च सत्येकस्य भावरूपता,अपरस्य साऽपि न,इत्येतदेव भवतीति भावना । अथ कथञ्चिदन्यत्वमधिकृतनभोभागयोरित्यत्राह-स्वदर्शनपरित्यागदोष एकान्तदर्शन हि परस्य स्वदर्शन तत्परित्यागदोष इति स्यादेतद् भागानभ्युपगमाद् व्योम्न -आकाशस्य , यथोक्तदोषानुपपत्तिरित्येतदधिकृत्याह—अभ्युपगममात्रभक्तो देवानांप्रिया, मूर्ख इत्यर्थ , सुखैधित -शास्त्रग्रहणपरिश्रमत्यागेन सुखवर्धित , नोपपत्तिप्रातानपि विन्ध्यभावभावाऽभावाभ्या भागानवगच्छतीति । एतद्भावनायैवाह--ननु विशिष्टभावभावाऽभावगम्या एव भागा —विशिष्टभावाऽन्यथावृत्ततया विन्ध्यभाव एव तद्भावाऽभावगम्या एव भागा व्योम्न । न हि निर्भागे परमाणौ कार्यस्य द्व्यणुकाद. क्वचिद् भावा क्वचिद् नेति स्वदर्शनास्थित्यभ्यवगमे निवेश्यता चित्तमित्यल प्रसङ्गेन । एतेने--त्यादि । एतेनैकसामान्यवृत्तिनिराकरणेन,नित्यव्यापिनिर्देश सामान्यवृत्तिरपि प्रत्युक्ता विशेषेषु , नित्यस्यैकस्वभावतया कालभिन्नासु व्यक्तिषु वृत्त्ययोग. , व्यापिन' सर्वगतत्वेन निर्देशस्य देशाभावेनेति भावनीयम् ।

आह—अनुभवसिद्धत्वात् सामान्यस्य न युज्यते सहृदयतार्किकस्य तत्प्रतिक्षेपेणात्मानमायासयितुम् , आयासस्य निष्फलत्वात् , तथाहि—यदि सनातनं वस्तुमद् व्याप्येकमनवयवं सामान्यवस्तु न स्यात् न तदा देशकालस्वभावभेदभिन्नेषु घटशरावोष्ट्रिकोदञ्चनादिषु बहुषु विशेषेषु सर्वत्र ' मृद् मृद् ' इत्यभिन्नौ बुद्धिशब्दौ स्याताम् । न खलु हिमतुषारकरकोदकाङ्गारमुर्मुर-ज्वालानलझञ्झामण्डलिकोत्कलिकापवनखदिरोदुम्बर—रबदरिकादिष्वत्यन्तभिन्नेषु बहुषु विशेषेष्वेकाकारा बुद्धिर्भवति, नाप्येकाकारः शब्दः प्रवर्त्तत इति । अतोऽस्य यथोक्ताऽभिन्नबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिबन्धनस्य वस्तुमतः सामान्यस्य सत्त्वमाश्रयितव्य.मिति ।

आह पर , अनुभवसिद्धत्वात् सामान्यस्य, विशेषेषु तुल्यबुद्धिभावेन , न युज्यते सहृदयतार्किकस्य भावाशून्यस्य, तत्प्रतिक्षेपेण-सामान्यप्रतिक्षेपेण आत्मानमायासयितुम् । कुतो न यज्यत इत्याह—आयासस्य निष्फलत्वात् । एतदेवाह—तथाहीत्यादिना । तथाहीति पूर्ववत् । यदि सनातन नित्यम् , वस्तुसत्—अपरिकल्पितम् , व्यापि-विशेषव्यापनशीलम् , एक-स्वरूपेण अनवयवम्-अवयवरहितम् , सामान्यवस्तु न स्यात् , तत किं स्यादित्याह--न तदा देशकालस्वभावभेदभिन्नेषु , केष्वित्याह--घटशरावोष्ट्रिकोदञ्चनादिषु उदञ्चनो-लोट्टक , आदिशब्दादलिञ्जरादिग्रह , बहुषु विशेषेषु सर्वत्र ' मृद् मृद् ' इत्येव अभिन्नौ तुल्यावेकरूपावित्यर्थ , कावित्याह--बुद्धिशब्दौ स्याताम् । किमिति न स्यातामित्याह-न खल्वित्यादि । नैव ' हिमतुषार-करकोदकानि च इत्यनेन जलभेदानाह , ' अङ्गार-मुर्मुर-ज्वालानलाश्च ' इत्यनेन त्वग्निभेदान् , ' झञ्झामण्डलिको-त्कलिकापवनाश्च ' इत्यनेन वायुभेदान् , ' खदिरा-दुम्बर-बदरिकादयश्च ' इत्यनेन च वनस्पतिभेदानाह , आदिशब्द प्रत्येक धारादिसंग्रहार्थ , एतेष्वत्यन्तभिन्नेषु, जातिभेदापेक्षया बहुषु , विशेषेषु भेदेषु , एकाकारा बुद्धिर्भवति, तथाऽननुभवात् । नाप्येकाकार शब्द प्रवर्तत इति ' मृद् मृद् ' इत्यादिशब्दवत् । अतोऽस्य सामान्यस्येति योग. । यथोक्त च तद् ' मृद् मृद् ' इत्यादिरूपतयाऽभिन्न च तद् बुद्धि--शब्दद्वय चेति विग्रह , प्रवृत्तिनिबन्धन--प्रवृत्तिकारणम् , तस्य वस्तुसत पारमार्थिकस्य सामान्यस्य सत्त्वमाश्रयितव्यमिति ।

पुनराशङ्क्याह--

अत्रोच्यते—न खल्वस्माभिर्यथोक्तबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्तिनिबन्धन निषिध्यते । किं तर्हि ? । एकादिधर्मयुक्तं परपरिकल्पितं सामान्यमिति । तच्च यथा विशेषवृत्त्ययोगेन न घटां प्राञ्चति तथा लेशतो निदर्शितमेव , प्रपञ्चतस्त्वन्यत्र वृत्त्ययोग-संख्यादिव्यभिचार-तद्वत्प्रत्ययप्रसङ्गादिना युक्तिकलापेन निराकृतमिति नेह प्रयासः ।

एतदाशङ्क्याह--अत्रोच्यते न खल्वस्माभि जैनै , यथोक्तबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्तिनिबन्धन निषिध्यते । किं तर्हि ? । एकादिधर्मक परपरिकल्पित सामान्यमिति-सामान्य निषिध्यते । तच्चैकादिधर्मक सामान्यम् , यथा विशेषवृत्त्ययोगेन हेतुना , न घटां प्राञ्चति--न घटन गच्छति , तथा लेशतो निदर्शितमेव, प्रपञ्चतस्त्वन्यत्र स्याद्वादकुचोद्यपरिहारादौ, वृत्त्ययोगश्च संख्यादिव्यभिचारश्च तद्वत्प्रत्ययप्रसङ्गादिश्चेति समास. , तत ; केनेत्याह-युक्तिकलापेन उपपत्तिसंघातेन , निराकृतमिति कृत्वा , नेह प्रयासो-नेह प्रयत्नविशेष. । तत्र वृत्त्ययोगो दर्शित एव । ' यदेकबुद्ध्येकशब्दप्रवृत्तिनिमित्त तत् सामान्यम् ' इत्यभ्युपगमे संख्यादिभिर्व्यभिचार -एकसंख्याऽपि भवत्येकबुद्ध्येकशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम् , आदिशब्दात्-तत्समवायश्च, न चासौ सामान्यमिति व्यभिचार । तथाभावेऽपि सामान्यस्य विशेषेषु तद्वत्प्रत्ययप्रसङ्ग. 'एकसामान्यवन्तो विशेषा.' इति प्रत्यय. प्रा-

प्नोति, न समाना ' इति । आदिशब्दाद्-विशेषविनाशे तत्र तत्केवलग्रहणप्रसङ्ग । इति सक्षेपगर्भार्थ । इत्यल प्रसङ्गेन ।

आह—किं पुनर्यथोक्तबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिबन्धनम् ? इति । उच्यते-अनेकधर्मात्मकानां वस्तूनां तथाविधः समानपरिणाम इति । न चात्र सामान्यवृत्तिपरीक्षोपन्यस्तविकल्पयुगलप्रभवदोषसंभवः, समानपरिणामस्य तद्विलक्षणत्वात्, तुल्यज्ञानपरिच्छेद्यवस्तुरूपस्य समानपरिणामत्वात्, अस्यैव च सामान्यभावोपपत्तेः समानानां भावः सामान्यमिति यत्तत्समानैस्तथा भूयत इत्यन्वर्थयोगात्, अर्थान्तरभूतभावस्य च तद्व्यतिरेकेणापि तत्समानत्वेऽनुपयोगात्, अन्यथा समानानामित्यभिधानाभावादयुक्तैव तत्कल्पना । समानत्वं च भेदाविनाभाव्येव, तदभावे सर्वथैकत्वतः समानत्वानुपपत्तेः । इति तथाविधः समानपरिणाम एव समानबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिमित्तम् ।

आह-किं पुनर्यथोक्तबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिबन्धनम् ? इति । उच्यते-अनेकधर्मात्मकाना सत्त्वज्ञेयत्वाद्यपेक्षया , वस्तूना घटशरावोष्ट्रिकोदञ्चनादीनाम् , तथाविधो ' मृद् मृद् ' इत्यभिन्नबुद्धिशब्दद्वयप्रवर्तक ,समानपरिणाम इति । न चात्र समानपरिणामे, सामान्यवृत्तिपरीक्षायामुपन्यस्त च तद् विकल्पयुगलकं च ' तथाहि—तदेकादिस्वभाव सामान्यमनेकेषु दिग्देशसमयस्वभावभिन्नेषु विशेषेषु सर्वात्मना वा वर्त्तते,देशेन वा ' इत्येतत् , तत्प्रभवाश्च ते दोषाश्च सामान्यानन्त्यादय ,तेषा सभवो न च । कुत इत्याह—समानपरिणामस्य तद्विलक्षणत्वात् एकादिधर्मकसामान्यविलक्षणत्वात् । वैलक्षण्यमेवाह—तुल्येत्यादिना । तुल्यज्ञानपरिच्छेद्य च तद् वस्तुरूपं चेति विग्रहस्तस्य , समानपरिणामत्वात् । अस्यैव-समानपरिणामस्य,सामान्यभावोपपत्त । उपपत्तिश्च, समानाना भाव सामान्यमिति यत् तत्समानैस्तथा भूयत इति कर्तरि षष्ठी , इत्येवमन्वर्थयोगात् । नाय परपक्ष इत्याह-अर्थान्तरभूतभावस्य च सबन्धपक्षे समानाना सबन्धिन ,तद्व्यतिरेकेणापि-भावव्यतिरेकेणापि तदर्थान्तरत्वेन, तत्समानत्वे—तेषा समानाना समानत्वे, प्रकृत्यैवेति भाव', किमित्याह-अनुपयोगात् अधिकृतभावस्य, तमन्तरेणैव ते समाना इति कृत्वा । अन्यथैवमनभ्युपगमे तमन्तरेण तदसमानत्वे प्रकृत्या ' समानानाम् ' इत्यभिधानाभावात् , अयुक्तैव तत्कल्पना—अधिकृतभावकल्पना ' समानाना भाव ' इत्येतत्सबन्धिना समानानामिति कृत्वा । उपचयमाह-समानत्व च-तुल्यत्वं च भेदाविनाभाव्येव 'अयमनेन समान ' इति नीते । तदभावे—भेदाभावे, सर्वथैकत्वत कारणात् , किमित्याह—समानत्वानुपपत्ति । इति एवम् , तथाविधो ' मृद् मृद् ' इत्यभिन्नबुद्धिशब्दद्वयप्रवर्तक ,समानपरिणाम एव समानबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिमित्तमिति स्थितम् ।

आह-यथा असमाना अपीन्द्रियादयस्तथास्वभावत्वाद् रूपज्ञानाद्येककार्यकारिणः, तथैतेऽपि भावास्तथाविधसमानपरिणामविकला अपि तथाविधबुद्ध्यादिहेतवः किं नेष्यन्ते ? । उच्यते-असमानेभ्यः समानबुद्ध्याद्यसिद्धेः, तन्निबन्धनस्वभाववैकल्यात्, तथाहि-न चक्षुरादिषु समानबुद्ध्यादिभावः तथाऽप्रतीतेः । रूपज्ञानाद्येककार्यकारित्वं चात्रानर्थकमेव, सिद्धसाधनत्वात् । को हि नाम तथाऽसमानेभ्योऽपि तथैकं कार्यं नेच्छति ? । तथाविधसमानपरिणामविकलास्तु समानबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिहेतवो न भवन्ति, न तथाविधैककार्याः, इत्यभिदधति विद्वांसः । ततश्चानेन न किञ्चिदुपद्रूयते, असमानेभ्यः समानबुद्ध्याद्यसिद्धेः ।

आह—यथाऽसमाना अपीन्द्रियादय —इन्द्रियमनस्काराऽऽलोकरूपादयो जातिभेदेन , तथास्वभावत्वाद्—रूपादिज्ञानजननस्वभावत्वात् कारणात् रूपज्ञानादि , आदिशब्दात्—स्वसंसतावीन्द्रियादिकार्यग्रह , एतदेककार्यकारिण , तथैतेऽपि भावा घट—शराव—उष्ट्रिकोदञ्चनादय , तथाविधसमानपरिणामविकला अपि , तात्त्विकसमानपरिणामविरहिता अपीत्यर्थ , तथाविधबुद्ध्यादिहेतव —समानबुद्धिशब्दद्वयहेतव , किं नेष्यन्ते ? । एतदाशङ्क्याह—उच्यते—असमानेभ्यो जातिभेदेन , समानबुद्ध्याद्यसिद्धे -समानबुद्धिशब्दद्वयानुपपत्ते । असिद्धिश्च, तन्निबन्धनस्वभाववैकल्यात् । समानबुद्ध्यादिनिबन्धस्वभाववैकल्यात् । एतदेवाह—तथाहि—न चक्षुरादिषु विषयेषु, समानबुद्ध्यादिभावो विषयत्वेन । कुत इत्याह—तथाऽप्रतीते चक्षुरादिषु विषयत्वेन समानबुद्ध्याद्यप्रतीते , नीलादिष्विव समानेष्विति व्यतिरेकेण भावना । रूपज्ञानाद्येककार्यकारित्व चात्र व्यतिकर , अनर्थकमेव । कुत इत्याह—सिद्धसाधनत्वात् । एतदेवाह—को हि नाम वादी, तथा—असमानेभ्योऽपि विशिष्टसमानपरिणामापेक्षया, तथैकं कार्य—सामग्रीजनकत्वेनैक कार्य नेच्छति ? । तथाविधसमानपरिणामविकला पुनश्चक्षुरादय समानबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्तिहेतवो न भवन्ति, न तथाविधैककार्यास्तथाविधैककार्या भवन्त्येवेत्यर्थ , इत्यभिदधति विद्वासो जैना । ततश्चानेनानन्तरोदितेन, न किञ्चिदुपद्रूयते । कुत इत्याह—असमानेभ्य —चक्षुरादिभ्य , सामानबुद्ध्याद्यसिद्धे , तत्सिद्धौ च नो बाधेति भावना ।

नासिद्धिः प्रधानेश्वरादिकार्यत्वसमानपरिणामविकलेभ्योऽपि भावेभ्यः ' प्रधानादिकार्याः प्रधानादिकार्याः ' इति केषाञ्चित्समानबुद्ध्यादिसिद्धेः । न । तस्याः सङ्केतसंमोहहेतुत्वात्, आविद्वदङ्गनादीनामविशेषेण समानपरिणामवद्भावेष्विवाचदर्शनत एव तदप्रवृत्तेः । तथाचदर्शनमपि न तत्रार्थयाथात्म्यतः, अपि तु-जन्मान्तरवासनात इति चेत् । तत्रापि किं निमित्तम् ? इति वाच्यम् । जन्मान्तरवासनैवेति चेत् । अनवस्था । अनादित्वात् तद्वासनाया अयमप्यदोष इति चेत् । न । अना-

दितथात्वदर्शनादर्थयाथात्म्यसिद्धेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात्, रूपाद्यन्तदर्शनस्यापि तत्रार्थयाथात्म्यत एतदिति निश्चयाभावात्, उक्तवद्वासनाकल्पनोपपत्तेः । इत्यलं प्रसङ्गेन ।

आह—नासिद्धिः ' असमानेभ्य समानबुद्धयादे ' इति प्रक्रम । कुत इत्याह-प्रधाने--श्वरादिकार्यत्वसमानपरिणामविकलेभ्योऽपि भवद्दर्शननीत्या, भावेभ्यो महदादिभ्य , ' प्रधानादिकार्या प्रधानादिकार्या ' इत्येव केषाञ्चित् साङ्ख्यादीनाम्, समानबुद्धयादिसिद्धे । एतदाशङ्कयाह-नेत्यादि । न-नैतदेवम्, तस्या समानबुद्धयादिसिद्धे, संकेतसमोहहेतुत्वात्-अस्मच्छास्त्रसकेतसमोहनिबन्धनत्वात् । कथमेतदेवमित्याह—आविद्वदङ्गनादीना प्रमातॄणाम्, अविशेषेण—सामान्येन, समानपरिणामवत्स्वावेष्विव घट—शरावोदञ्चको-दञ्चनादिषु, अतद्दर्शनत एव तदप्रवृत्ते ' प्रधानादिकार्या प्रधानादिकार्या ' इति समानबुद्धयाद्यप्रवृत्ते , अतद्दर्शनतश्चाविशेषेण घटादिषु समानबुद्धयादिसिद्धि । आह-तथात्वदर्शनमपि समानतया, न तत्र घटादौ, अर्थयाथात्म्यत.-अर्थयाथात्म्यभावेन, अपि तु-जन्मान्तरवासनात इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—तत्रापि जन्मान्तरे, किं निमित्तम् ? इति वाच्यम् । जन्मान्तरवासनैवेति चेद् निमित्तम् । एतदाशङ्कयाह—अनवस्था तत्राप्युक्तदोषानतिवृत्ते । अनादित्वात् तद्वासनाया.-तथात्वदर्शनवासनाया , अयमपि-अनवस्थालक्षण ,अदोष इति चेत् । एतदाशङ्कयाह-नत्यादि। न-नैतदेवम्, अनादि च तत् तथात्वदर्शन च, प्रक्रमात् समानतयाऽतद्दर्शन चेति विग्रहस्तस्मादनादितथात्वदर्शनात्, किमित्याह—अर्थयाथात्म्यसिद्धे अनादितथाभावेन । इत्थ चेतदङ्गीकर्तव्यमित्याह—अन्यथातिप्रसङ्गात् एवमनभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् । एतमेवाह—रूपाद्यतद्दर्शनस्यापि रूपादेरतैर्दर्शन रूपाद्यतद्दर्शन तस्यापि, अर्थयाथात्म्यतोऽर्थयाथात्म्यात्, एतदिति—निश्चयाभावात् । अभावश्च, उक्तवद् यथोक्त तथा, वासनाकल्पनोपपत्ते ' रूपाद्यतद्दर्शनमपि न तत्रार्थयाथात्म्यत , अपि तु—जन्मान्तरवासनात ' इत्यादेरपि वक्तु शक्यत्वात्, इत्यल प्रसङ्गेन ।

बुद्धयाकार एवायमिति चेत् । कोऽस्य हेतुः ? इति वाच्यम् । तदेककार्यकारिणामतत्कारिभेद इति चेत् । न इन्द्रियादिभिर्व्यभिचारात् । न रूपज्ञानाद्येककार्यमिह गृह्यते, अपि तु-समानजातीयक्षणोत्पादस्तेषामतत्कारिभेदोऽत्र विवक्षित इति चेत् । न । सर्वेषामेवासौ विद्यते, रूपज्ञानादिभावेऽपीन्द्रियादिसमानजातीयक्षणोत्पत्तेः, इति तैरेव व्यभिचारात् ।

बुद्धयाकार एवायं—समानाकारो घटादिगतः, इति चेत् । एतदाशङ्कयाह-कोऽस्य हेतु ? इति वाच्यम् । तदेककार्यकारिणामिह प्रक्रमे, मृद्बुद्ध्याख्यैककार्यकारिणां घट-शरावो-दञ्चको-दञ्चनादीनाम्, अतत्कारिभेद अतत्कारिभ्यो-हिम-तुषार-करकादिभ्यो भेदोऽतत्कारिभेद', इति चेदस्य हेतु । एतदाशङ्कयाह—नेत्यादि । न-नैतदेवम्, इन्द्रियादिभिर्व्यभिचारात्, इन्द्रिय-मनस्कारा-ऽऽलोकादयस्तदेककार्यकारिणोऽतत्कारिभिन्ना , न च यथोक्तबुद्धयाकारहेतव । आह—न रूपज्ञानादि, आदिशब्दाद्-रसज्ञानादिग्रह , एककार्यमिह गृह्यते येन तदेककार्यकारित्वमिन्द्रियादीना भवति, अपि तु—समानजातीयक्षणोत्पाद एक कार्यमिह गृह्यते , तेषा समानजातीयैककार्याणाम्, अतत्कारिभ्य —समानजातीयैककार्याकारिभ्यो भेद , अत्र प्रक्रम, विवक्षित इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—नेत्यादि । न-नैतदेवम् । कुत इत्याह-सर्वेषामेव इन्द्रियादीनाम्, असौ समानजातीयक्षणोत्पादो विद्यते , कथमित्याह—रूपज्ञानादिभावेऽपि सति, इन्द्रियादिसमानजातीयक्षणोत्पत्ते कारणात्, तैरिन्द्रियादिभि , व्यभिचारात् । न हीन्द्रियादीनामपि समानजातीयक्षणोत्पाद , अतत्कारिभेदश्च न विद्यते, तथापि न ते समानबुद्धयाकारहेतव इति तैरेव व्यभिचार ।

तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिनामतत्कारिभेद इह गृह्यत इति चेत् । न । तस्य तेभ्यो भेदाऽभेदविकल्पानुपपत्तेः, भेदे तेषामिति संबन्धाभावः, तादात्म्याद्यसिद्धेः, भेदमात्रत्वात्, वस्तुत्वापत्तेश्च । अभेदे त एव ते । इति कथमसमानास्तद्धेतवो नाम ? । न हि रसादिभ्यः समानो रूपबुद्धयाकारः, तथाननुभवात्, व्यवस्थानुपपत्तेश्च । नान्य एव तत्तद्भेदः, अपि तु-त एव तत्स्वभावा इति, अतस्त एव तद्धेतवो नान्ये, अतत्स्वभावत्वादिति चेत् । तेषामेवासौ स्वभाव इति कुतः ? स्वहेतुभ्य उत्पत्तेः । न अन्येषामपि तत्प्रसङ्गात्, तेषामपि स्वहेतुभ्य एवोत्पत्तेः । न, तथाविधेभ्यस्तेषां यथाविधेभ्य एषामिति चेत् । किमिदं तथाविधत्वम् ? । तुल्यकार्यकजनकत्वम् । नेदं तत्तुल्यसामर्थ्यमन्तरेण । तदङ्गीकरणे चाङ्गीकृत एव मदीयोऽभ्युपगमः, अतुल्यसामर्थ्येभ्यस्तुल्यसमानजातीयकार्यानुत्पत्तेः, इन्द्रियादिषु तददर्शनात् । तदतुल्यसामर्थ्यनिबन्धनमेतत् । अतोऽन्यत् तत्तुल्यसामर्थ्यकारणमिति सन्न्यायः । तुल्यसामर्थ्यमेव च नो भावानां समानपरिणाम इति परिभाव्यतामेतत् ।

तुल्येत्यादि । तुल्य च तत् समानजातीयकार्यं चेति विग्रह , तदुत्पादयितु शीलास्तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिनस्तेषाम्, अतत्कारिभेद. , इहाधिकारे, गृह्यत इति चेत् । एतदाशङ्कयाह—न, तस्य अतत्कारिभेदस्य, तेभ्य —तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिभ्य , भेदाऽभेदविकल्पानुपपत्ते. । एतामेवाह—भेद इत्यादिना । भेदे तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिभ्योऽतत्कारिभेदस्याभ्युपगम्यमाने, तेषा ' तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिना भेद ' इत्येव, संबन्धाभाव. । कुत इत्याह-तादात्म्याद्यसिद्धे. तुल्यसमाजातीयकार्योत्पादिनामतत्कारिभेदस्य च तादात्म्याद्यसिद्धे , आदिशब्दात्—तदुत्पत्तिपरिग्रह. । असिद्धिश्च भेदमात्रत्वात् कारणात् तादात्म्यासिद्धि.,वस्तुत्वापत्तेश्च भेदस्य तदुत्पत्त्यसिद्धिः। द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह-अभेदे तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिभ्योऽतत्कारिभेदस्याभ्युपगम्यमाने । किमित्याह-त एव—ते

तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिन एव ते-केवला , न तदति-
रिक्तं किञ्चित् । इति-एव, कथमसमाना प्रकृत्या, तद्धेतव -
समानबुद्ध्याकारहेतवो नाम?।एतदेव प्रकटयति नेत्यादिना ।
न हि रसादिभ्य प्रकृत्याऽसमानेभ्य , समानो रूपबुद्ध्या-
कार । कुतो न हीत्याह-तथाननुभवात्-समानरूपबुद्ध्या-
कारतयाऽननुभवाद् रसादीनाम् , एतत्कल्पाश्च तुल्यसमा-
नजातीयकार्योत्पादिन इन्द्रियादय इष्यन्त इत्यर्थ । दोषा-
न्तरमाह—व्यवस्थानुपपत्तेश्च अननुभवेऽपि समानबुद्ध्या-
कारपरिकल्पने रसादिभेदाभावप्रसङ्गादिति भाव । आह-
नान्य एव तत्त्वद्वद तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादिभ्योऽत-
त्कारिभेद , अपि तु-त एव तुल्यसमानजातीयकार्योत्पादि-
न , तत्स्वभावा -प्रक्रमाद्धिकृतबुद्ध्याकारजननस्वभावा ,
इत्यत कारणात् , त एव—विशिष्टास्तुल्यसमानजातीयका-
र्योत्पादिनो घट-शरावो-दञ्चिका-दञ्चनादय इत्यर्थ , त-
द्धेतव —प्रक्रमाद्धिकृतबुद्ध्याकारहेतव , नान्य इन्द्रियाद
य । कुत इत्याह--अतत्स्वभावत्वात् सोऽधिकृतबुद्ध्या-
कारहेतु , स्वभावो येषा ते तत्स्वभावा न तत्स्वभावा अ-
तत्स्वभावास्तद्भावस्तस्मात्, इति चेदिन्द्रियादीनाम् । ए-
तदाशङ्क्याह-तषामेव-घटादीनाम् ,असौ स्वभाव -प्रक्रमाद
धिकृतबुद्ध्याकारजननस्वभाव , इति एतत् , कुत ? अत्राह-
स्वहेतुभ्य सकाशात् , उत्पत्तेर्विशिष्टभ्य इति पराकूतम् । ए-
तदनाद्दत्य सामान्यमेव गृहीत्वाह-नेत्यादि । न-नैतदेवम् ,अ-
न्येषामपीन्द्रियादीनाम् , तत्प्रसङ्गादधिकृतबुद्ध्याकारजनन
स्वभावत्वप्रसङ्गात् । प्रसङ्गश्च , तेषामप्यन्येषामिन्द्रियादीना
म् , किमित्याह—स्वहेतुभ्य एवोत्पत्ते । न हि तेऽप्यन्यहे-
तुका अहेतुका वेति भावनीयम् । न तथाविधेभ्यस्तेषामि-
त्यन्येषामिन्द्रियादीना , यथाविधेभ्य एषामधिकृतबुद्ध्या-
कारहेतूना घटादीनाम् , इति चेत् । एतदाशङ्क्याह-कि-
मिह तथाविधत्व तद्धेतूनामिति ? । अत्राह--तुल्यकार्यकृज्ज
नकत्वं-तुल्यकार्यकरणशीलास्तुल्यकार्यकृत इह प्रक्रमे ता-
वद् घटादयस्तेषा जनकास्तद्धेतव इति प्रक्रम , तद्भाव-
स्तुल्यकार्यकृज्जनकत्व तथाविधत्वमिति । एतदाशङ्क्याह-
नेह तुल्यकार्यकृज्जनकत्वम् , तत्तुल्यसामर्थ्यमन्तरेण तेषा
तद्धेतूना तुल्यसामर्थ्य विना । यदि नामैव तत किमि-
त्याह--तदङ्गीकरणे च तत्तुल्यसामर्थ्याङ्गीकरणे च , अङ्गी-
कृत एव मदीयोऽभ्युपगम , तुल्यसामर्थ्यस्यैव समानप-
रिणामत्वात् । एतदेव विपक्षबाधाभिधानेनाभिधातुमाह--
कथमङ्गीकृत एव मदीयोऽभ्युपगम , अतुल्यसामर्थ्येभ्य
इन्द्रियादिभ्यस्तुल्यसमानजातीयकार्यानुत्पत्ते । न रूपादि-
ज्ञानैककार्यकारिभ्योऽपीन्द्रियादिभ्य स्वसंततौ तुल्यानि स
मानजातीयकार्याण्युपपद्यन्ते , यदुत-सर्वाणीन्द्रियाण्येव म
नस्कारा वेत्यादीति भावना । आह च--इन्द्रियादिषु अ-
तुल्यसामर्थ्येषु , तददर्शनात् तुल्यसमानजातीयकार्यादर्श-
नादिति , भावितमेतम् । यदि नामैव तत किमित्याह—
तदतुल्यसामर्थ्यनिबन्धनम्-इन्द्रियादीनामतुल्यसामर्थ्यनिब-
न्धनम् , एतत्-तुल्यसमानजातीयकार्यादर्शनम् । अतोऽन्य-
त्—प्रकृतात् तुल्यसमानजातीयकार्यदर्शन गृह्यते , एतच्चेह
मृद्रूपमात्रतयाऽधिकृतघट-शरावो-दञ्चिका-दञ्चनादिविषय-
मेवावगन्तव्यम् , तत्तुल्यसामर्थ्यकारणमिति घटादीना तु-
ल्यसामर्थ्यकारणम् , अतुल्यसामर्थ्येभ्यो हिमादिभ्य एव
मृद्रूपताऽयोगात् , इति सन्न्याय , अन्वयव्यतिरेकबल-
प्रतिष्ठितत्वात् तत्तुल्यसामर्थ्यस्य । एवमपि काऽत्रेष्टसिद्धि-
रित्याह-तुल्यसामर्थ्यमेव च न -अस्माकम् , भावाना घटा-
दीनाम् , समानपरिणाम , इति परिभाव्यतामेतत् । एतदुक्त
भवति—येषामेव भावाना पिण्डादीना तुल्य सामर्थ्य त
एव घटादीन् मृद्रूपमात्रतया तुल्यान् समानजातीयान्
कुर्वन्ति, नान्ये हिमादय , घटादिष्वेव च ' मृद् मृद् ' इति
समानाकारा बुद्धिरुत्पद्यते, न हिमादिषु; अतस्तात्त्विकस-
मानपरिणामनिबन्धनेयमिति सूक्ष्मधियाऽऽलोचनीयम् ।

अविषय एवाय बुद्ध्याकारोऽनादिवासनादोषादुपप्लव
इति चेत् । केयं वासना नाम ?-किं बोधमात्रम् , उता-
न्यदेव किञ्चित् ? । यदि बोधमात्रम् , अनुत्तरज्ञानेऽपि
तथाविधाकारापत्तिः , तस्यापि बोधमात्रभावाद् , अ-
निष्ट चैतत् , तत्र तदनभ्युपगमात् । अथान्यदेव
किञ्चित् । तदेवास्य विषय इति कथमविषयो
नाम ? । अवस्त्वेव तदिति चेत् । कथं ततः स
आकारः ? इति वाच्यम् । अहेतुक एवायमिति चेत् ।
सदा तद्भावादिप्रसङ्गः । विशिष्ट बोधरूपं वासना न बो-
धमात्रमिति चेत् । किंकृतमस्य वैशिष्ट्यम् ? इति वाच्य-
म् । अनादिहेतुपरम्पराकृतमिति चेत् । न । तत्रापि त-
न्मात्राविशेषात् । स समुद्रोर्मिवद् यतस्तदेव तदिति चेत् ।
न । तस्यापि वाय्वादिना विना तत एवाभावात् । अ-
नागमो वाय्वादिकल्प इति चेत् । न । तदभावेऽपि क्व-
चित्तद्भावोपपत्तेः । स्वविक्षोभोद्भवसमुद्रोर्मितुल्यः स इति
चेत् । स एव तदा कुतः । इति वाच्यम् । तस्यैव तत्स्व-
भावत्वादिति चेत् । न । तदविशेषेण सदा समुद्रोर्मिप्र-
सङ्गात् । तस्य तत्क्षणविशेषत्वादप्रसङ्ग इति चेत् । न ।
तस्य तन्मात्रत्वेन विशेषस्यासिद्धेः । ऊर्मिजननस्वभाव-
त्वं विशेष इति चेत् । न स्वभावः स्वभाववतोऽन्य इति
तन्मात्रत्वमेव । तन्मात्रत्वेऽपि तद्भेदवच्छेद एवेति चेत् ।
न । तादृशस्यास्याप्रयोजकत्वात् , तत्तद्भावेऽतिप्रसङ्गात् ,
तत्स्वभावानामपि केषाञ्चित् तथाभेदाद् नित्यतया फल-
भेदापत्तेः ।

आह—अविषय एव-अनालम्बन एव, अयं-प्रक्रान्तो ' मृ-
द् मृद् ' इति समानो बुद्ध्याकार । कुत किमात्मको वाऽ-
यमित्याह—अनादिवासनादोषात् अयमुपप्लव स्वरूपेण ,
इति चेत् । एतदाशङ्क्याह—केय वासना नाम ? । किं बो-
धमात्र निर्विशेषमेव , उतान्यदेव किञ्चिद् बोधाद् भिन्न
वस्तु ? । उभयथाऽपि दोषमाह—यदि बोधमात्र निर्विशेष-
णमेव वासना । तत किमित्याह—अनुत्तरज्ञानेऽपि भग-
वत सबन्धिनि , तथाविधाकारापत्ति , प्रक्रमाद् ' मृद् मृ-
द् ' इति सामानबुद्ध्याकारापत्ति , कुत इत्याह-तस्यापि अ-

नुत्तरज्ञानस्य, बोधमात्रभावात्, एतदेव वासनेति बोधाद्बोधवन्नान्याकारानुत्तरज्ञानजन्मेति, अनिष्टं चैतत्। कुत इत्याह-तत्र अनुत्तरज्ञाने, तदनभ्युपगमात्-तथाविधाकारानभ्युपगमात्। द्वितीयं विकल्पमधिकृत्याह--अथान्यदेव किञ्चित् वस्तु वासनेति। एतदाशङ्क्याह--तदेव अन्यत् किञ्चिद् वासनाख्यम्, अस्याधिकृतबुद्ध्याकारस्य विषय, इति-एवम्, कथमविषयो नामायं बुद्ध्याकार ?। अवस्त्वेव तदिति चदन्यत् किञ्चिद् वासनाख्यम्। एतदाशङ्क्याह-कथं तत वस्तुन, स आकारोऽधिकृतबुद्ध्याकार ? इति वाच्यम्। अहेतुक एवायं बुद्ध्याकार इति चेत्। एतदाशङ्क्याह--सदा तद्भावादिप्रसङ्ग नित्य सत्त्वमसत्त्वं वति नीते। विशिष्ट बोधरूपं वासना, न च बोधमात्रमविशिष्टमिति चेत्, ततश्च किल यथोक्तदोषाभाव इति। एतदाशङ्क्याह--किंकृतमस्य बोधरूपस्य, वैशिष्ट्यमिति वाच्यम्। अनादिहेतुपरम्पराकृतमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह--न, तत्रापि अनादिहेतुपरम्परायाम्, तन्मात्राविशेषाद्--बोधरूपमात्राविशेषात्। स बुद्ध्याकार -समुद्रोर्मिवदिति निदर्शनम्, यतो बोधरूपात्, तदेव बोधरूपं, तद् वैशिष्ट्यम्, इति चेत्। एतदाशङ्क्याह--न, तस्यापि समुद्रोर्मे, वाय्वादिना विक्षोभकारणेन, विना, तत एव समुद्रमात्रात्। अभावात्। ततश्च दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमित्यर्थ.। अनागमस्तीर्थिकसम्बन्धी, वाय्वादिकल्प इति चेत् ततो न वैषम्यमित्यभिप्राय। एतदाशङ्क्याह-न, तदभावेऽपि अनागमाभावेऽपि, कचिद् बालविकल्पादौ, तद्भावोपपत्तेः प्रक्रमादधिकृतबुद्ध्याकारोपपत्ते। स्वत्यादि। स्वविक्षोभोद्भवो यस्य समुद्रोर्मे. स तथा, स्वविक्षोभोद्भवश्चासौ समुद्रोर्मिश्चेति समासः, तेन तुल्य. स इति चेत् प्रस्तुतबुद्ध्याकार.। एतदाशङ्क्याह-स एव स्वविक्षोभोद्भव समुद्रोर्मि, सदा तस्मिन्नेव काले, कुत ? इति वाच्यम्। तस्यैवेत्यादि। तस्यैव समुद्रस्य, तत्स्वभावत्वात्-तदूर्मिजननस्वभावत्वात्, इति चेत् स एव तदेति। एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि। न-नैतदेवम्, तदविशेषेण-समुद्राविशेषेण हेतुना, सदा समुद्रोर्मिप्रसङ्गात्, तन्मात्रनिबन्धनो ह्यूर्मि, विशिष्टं च भेदकाभावेन परस्य तन्मात्रत्वमिति भावना। तस्येत्यादि। तस्य स्वविक्षोभोद्भवसमुद्रोर्मिहेतो समुद्रस्य, तत्क्षणविशेषत्वात्-समुद्रक्षणविशेषत्वात् अप्रसङ्ग इति चेत् सदोर्मिप्रसङ्गोऽनन्तरादित, स एव क्षणस्तत्स्वभावो नान्ये तत्क्षणा इत्यभिप्राय। एतदाशङ्क्याह-न, तस्य समुद्रक्षणस्य, तन्मात्रत्वेन समुद्रक्षणमात्रत्वेन हेतुना, विशेषत्वासिद्धे। ऊर्मिजननस्वभावत्व विशेष इति चेत्, तथाहि-न सर्वे तत्स्वभावा., सर्वेभ्य ऊर्मिभावापत्ते., न चेयम्, तथाऽदर्शनादिति भावनेति। एतदाशङ्क्याह-न स्वभाव इत्यादि। न स्वभाव. स्वभाववत सकाशात्, अन्य इति कृत्वा, तन्मात्रत्वमेव, समुद्रक्षणमात्रत्वमेव ततश्च 'ऊर्मिजननस्वभावत्वं विशेष इति वचनमात्रमेव। तन्मात्रत्वेऽपि-समुद्रक्षणमात्रत्वेऽपि, तद्भेदवत्-समुद्रक्षणभेदवत्, भेद एवेति चेद् विशेष एवोर्मिजननस्वभावस्य क्षणस्येति। एतदाशङ्क्याह--न, तादृशस्य तुल्यस्वरूपभेदमात्रहेतो, अस्य क्षणभेदस्य, अप्रयोजकत्वात् स्वभावभेदेनोर्मिजननं प्रति। एतदेवाह-तद्भावे--तस्य भेदमात्रस्य तद्भावे स्वभावभेदेनोर्मिजननं प्रति प्रयोजकत्वादित्यर्थ, किमित्याह--अतिप्रसङ्गात्। एनमेवाह--तत्स्वभावानामपि केषाञ्चित् पदार्थाना तथा भेदात् तुल्यस्वरूपभेदमात्रहेतुतया भेदात्, नित्यतया-नित्यस्वभावत्वेन फलभेदापत्ते समुद्रोर्मिवदनित्यभावविलक्षणफलभेदापत्तेरित्यतिसूक्ष्मधिया भावनीयम्।

न नित्यता केषाञ्चिदपि। किं न ? इति वाच्यम्। न तद्धेतुस्तथाभूताद् हेतोस्तस्यैव यदिति चेत्। न। मोक्षहेतोः कैश्चित् तथाविधत्वाभ्युपगमात्, अहेतोरपि तथाभावकल्पनाऽविरोधात्, अस्याप्यर्थक्रियापपत्तेः, तत्करणस्वभावत्वात्, अनित्यत्वादेः सर्वतः-सर्वार्थक्रियाभावेनेहाप्रयोजकत्वात्; तत्करणस्वभावत्वस्य च प्रयोजकत्वात्, तद्वैचित्र्येण परादितदोषासिद्धेः, क्रम--यौगपद्यार्थक्रियाकरणस्वभावत्वात्, तस्य च पर्यनुयोगायोगात्; अन्यथा समानत्वात्, इति समुद्रोर्मिकल्पश्चाधिकृतो बुद्ध्याकारः, स यदेवं न युज्यते। स्वसंवेदनसिद्धश्च प्रतिप्रमात्, अतो यथोक्तनिबन्धन एव, इति युक्तमभ्युपगन्तुम्, अन्यथा तदुच्छेदापत्तेः। इति तथाविधः समानपरिणाम एव समानबुद्धि--शब्दद्वयप्रवृत्तिनिमित्तम्।

अत्राह--न नित्यता केषाञ्चिदपि भावानाम्। एतदाशङ्क्याह--किं न ? इति वाच्यम्। न तद्धेतु-नित्यभावहेतु, तथाभूताद्-नित्यभावजननस्वभावजनस्वभावादिति योऽर्थ हेतो-कारणात्, तस्यैव--प्रक्रमादूर्मिजननस्वभावसमुद्रक्षणस्यैव, यदिति चेत् ऊर्मिजननस्वभावो हि समुद्रक्षण ऊर्मिजननस्वभावसमुद्रक्षणजननस्वभावात् समुद्रक्षणादुत्पन्न इति विद्यतेऽस्य तथाभूतो हेतु, नैवं नित्यभावजननस्वभावजननस्वभावो हेतुरस्ति, नित्यत्वविरोधादित्यभिप्राय। एतदाशङ्क्याह--नेत्यादि। न-नैतदेवम्, मोक्षहेतो-विशिष्टज्ञानादे, कैश्चिद् नैयायिकादिभि, तथाविधत्वाभ्युपगमाद् नित्यस्वभावजननस्वभावत्वाभ्युपगमात्; तथा, अहेतोरपि--अविद्यमानहेतोरप्यनादित्वादे, किमित्याह--तथाभावकल्पनाविरोधात्-तथाभावा-नित्यभावस्तत्कल्पनाविरोधात्, तथाहि--अहेतुरेव कश्चित् स स्वभाव. स च नित्य इति किमत्र दूषणम् ?। नित्यस्य क्रम-यौगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोध इत्याशङ्कापोहायाह--अस्यापि अधिकृतनित्यस्य, अर्थक्रियोपपत्ते.। उपपत्तिश्च, तत्करणस्वभावत्वात्-अर्थक्रियाकरणस्वभावत्वात्। अथ चात्र प्रधान इति विपक्षे बाधामाह--अनित्यत्वादे 'इहार्थक्रियायामप्रयोजकत्वात्' इति योग.। अप्रयोजकत्व च, सर्वत.-सर्वार्थक्रियाभावेन। न ह्यनित्य इत्येव सर्वो भाव. सर्वामर्थक्रियां करोति, नित्य इत्येव वा, तथाऽदर्शनात्। अतो यो यदर्थक्रियाकरणस्वभावः स तां करोतीति तत्करणस्वभावत्वमेवात्र प्रयोजकमिति। अत एवाह--तत्करणस्वभावत्वस्य च-अर्थक्रियाकरणस्वभावत्वस्य च, प्रयोजकत्वात्, 'इह इति वर्तते, तथाहि--यतोऽर्थक्रियाकरणस्वभाव, अतोऽर्थक्रियां करोति, किमत्रानित्यत्वादिना ?, सत्यप्यस्मिन् सर्वतः सर्वा-

र्थक्रियाऽसिद्धेरिति । तथा, तद्वैचित्र्येण—स्वभाववै—चित्र्येण, परोदितदोषासिद्धेः क्रम—यौगपद्याभ्याम—र्थक्रियाविरोध इति परादितो दोषस्तदसिद्धेः । अ—सिद्धिश्च, क्रम-यौगपद्यार्थक्रियाकरणस्वभावत्वात्। ततश्च क्रमसाध्य क्रमेण करोति, यौगपद्यसाध्य यौगपद्येन । इति न कश्चिद् दोष, तथास्वभावत्वात्। तस्य च स्वभावस्य, पर्यनुयोगायोगात् । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अन्यथा समानत्वात् ऊर्मिजननस्वभावत्वपरिकल्पितस्वभावस्यापि पर्यनुयोगप्राप्ते, इति—एवम्, समुद्रोर्मेरप्यभावापत्ते, स-मुद्रोर्मिकल्पश्चाधिकृतो बुद्ध्याकार समानबुद्ध्याकार, स यद्येवम्-उक्तनीत्या, न युज्यते स्वसंवेदनसिद्धश्च प्रतिप्रमातृ, प्रमातार प्रमातार प्रति। अत -अस्मात् कारणात्, यथोक्त-निबन्धन एव-तथाविधसमानपरिणामनिबन्धन एव, इति युक्तमभ्युपगन्तुम्, अन्यथैवमनभ्युपगमे, तदुच्छेदापत्ते -स-मानबुद्ध्याकारोच्छेदापत्ते । इति-एवम्, तथाविधो वास्त व, समानपरिणाम एव समानबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्तिनिमित्त-मिति निगमनम्।

यद्येवम्, कथं क्वचित् तद्व्यतिरेकेणाप्यस्य प्रवृत्तिः ? । ननु चास्येत्ययुक्तम्, वस्तुनिबन्धनस्य तद्व्यतिरेकेण कदा-चिदप्यप्रवृत्तेः, तथातद्दर्शनस्य च तदाभासविषयत्वेनावि-रोधात्, अन्यथा प्रत्यक्षस्याप्यविषयत्वापत्तिः । इति समानपरिणाम एव सामान्यम्।

यद्येवमित्यादि। यद्येवम्, कथ क्वचित्—प्रधाने-श्वरादि-कार्यत्वादौ, तद्व्यतिरेकेणापि-प्रधाने-श्वरादिकार्यत्वव्यतिरे-केणापि, अस्येति—प्रक्रमात् समानबुद्धि-शब्दद्वयस्य, प्र-वृत्तिर्भवतीति यथोक्त प्रागिति। एतदाशङ्क्याह—नन्वित्या-दि। ननु च 'अस्य' इत्ययुक्तम्। कथमित्याह-वस्तुनिबन्ध-नस्य समानबुद्धिशब्दद्वयस्य, तद्व्यतिरेकेण—वस्तुव्यतिरे-केण, कदाचिदप्यप्रवृत्तेर्घट-शरावादिष्विव हिमाङ्गारादि-ष्वदर्शनादिति भावना। तथातद्दर्शनस्य च सकेतविप्रलम्भ-द्वारेण समानबुद्धिशब्दद्वयदर्शनस्य च, प्रधाने-श्वरादि-कार्यत्वादौ, तदाभासविषयत्वेन-समानबुद्धिशब्दद्वयाभास-विषयत्वेन, अविरोधात्। इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह-अ-न्यथा एवमनभ्युपगमे, प्रत्यक्षस्यापि निर्विकल्पकस्य, किमि-त्याह-अविषयत्वापत्ति अविगानेन तथाऽनुभवादेरधिकृत-बुद्ध्याकारेऽपि भावात्, तस्य च निर्विषयत्वात्, न चैत-देवम्। इति-एवम्, समानपरिणाम एव सामान्यमिति म-हानिगमनम्।

यतश्चैवम्, अतो न य एवासावेकस्मिन् विशेषे स एव वि-शेषान्तरे। किं तर्हि ?। समानः। इति कुतः सामान्य-वृत्तिविचारोदितभेदद्वयसमुत्थापराधावकाशः ? इति। न चैवं सति परस्परविलक्षणत्वाद् विशेषाणां समानबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्त्यभावः, सत्यपि वैलक्षण्ये समानपरिणाम-सामर्थ्यतः प्रवृत्तेः, असमानपरिणामनिबन्धना च विशे-षबुद्धिरिह। इति यथोदितबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्तिः।

तथा चोक्तम्-

" वस्तुन एव समानः,परिणामो यः स एव सामान्यम्।
असमानस्तु विशेषो, वस्त्वेकमनेकरूपं तु ॥ १ ॥ "

ततश्च तद् यत एव सामान्यरूपमत एव विशेषरूपम्, समानपरिणामस्याऽसमानपरिणामाऽविनाभूतत्वात्, यत एव च विशेषरूपमत एव सामान्यरूपम्, असमानपरि-णामस्यापि समानपरिणामाविनाभावादिति। न चानयो-र्विरोधः,अन्योऽन्यव्याप्तिव्यतिरेकेणोभयोरसत्त्वापत्तेः, उ-भयोरपि स्वसंवेदनसिद्धत्वात्, संवेदनस्योभयरूपत्वात् उभयरूपतायाश्च व्यवस्थापितत्वात्।

यतश्चेत्यादि, यतश्चैवम्, अतो न य एवासौ समानपरिणा म एकस्मिन् विशेषे घटादौ, स एव विशेषान्तरे शरावा-दौ। किं तर्हि ?। समान। इत्येवम्, कुत सामान्यवृत्ति-विचारोदित तद्भेदद्वय च देशकार्त्स्न्यरूप विकल्पद्वयमिति विग्रह, तत्समुत्थाश्च तेऽपराधाश्च सदेशत्वप्रसङ्गादयस्तेषाम-वकाश कुत ?-नैव,समानपरिणामस्य तद्विलक्षणत्वादिति। न चैवमित्यादि। न चैव सति,परस्परविलक्षणत्वाद् विशेषा-णा घटशरावादीनाम्, समानबुद्धिशब्दद्वयप्रवृत्त्यभाव, हि-माङ्गारादीनामिव । कुत इत्याह-सत्यपि वैलक्षण्ये समान-परिणामसामर्थ्यत प्रवृत्ते कारणात्, समानबुद्धि-शब्द-द्वयस्येति। व्यतिरेकमाह-असमानपरिणामनिबन्धना च वि-शेषबुद्धिरिह प्रक्रमे घट शरावादिबुद्धिवत्। इति-एवम्, यथोदितबुद्धि शब्दद्वयप्रवृत्ति सामानबुद्धि-शब्दद्वयप्रवृत्ति-रित्यर्थ। तथा चोक्तमिति अधिकृतार्थप्रसाधक ज्ञापकमाह-वस्तुन एव घटादे समान परिणामो यो मृदादि, स एव सामान्यम्। असमानस्तु विशेष ऊर्ध्वतादि । वस्त्वेकमनेक-रूप तु सामान्यविशेषोभयरूपमपि तदनेकत्वतोऽनेकरूपमि-त्यर्थ।ततश्चेत्यादिना मूलपूर्वपक्षग्रन्थ परिहरति-ततश्च तद् वस्तु घटादि, यत एव सामान्यरूपं मृदाद्यात्मकतया, अत एव कारणात्, विशेषरूपमूर्ध्वादिरूपापेक्षया। कुत इत्याह-समानपरिणामस्य प्रस्तुतस्य, असमानपरिणामाविनाभूत-त्वाद्-विशेषपरिणामाविनाभूतत्वादित्यर्थ । यत एव च का-रणात्, विशेषरूपमूर्ध्वाद्यपेक्षया, अत एव सामान्यरूपं मृदाद्यात्मकतया। भावनामाह-असमानपरिणामस्यापि ऊ-र्ध्वादिरूपस्य, समानपरिणामाविनाभावाद्—मृदादिपरिणा-माविनाभावादिति। न चानयो समानाऽसमानपरिणामयोः विरोध । कुत इत्याह-अन्योन्यव्याप्तिव्यतिरेकेण उभयो समानाऽसमानपरिणामयो, असत्त्वापत्ते । आपत्ति प्राक् प्रदर्शितैव, तथा, उभयोरपि स्वसंवेदनसिद्धत्वात् तथानु-भवभावेन। अत एवाह—संवेदनस्योभयरूपत्वात् सामान्य-विशेषोभयापेक्षया, उभयरूपतायाश्च संवेदनस्य, व्यवस्था-पितत्वादध. 'न चानयोर्विरोध ' इति क्रियायोग ।

यच्चोक्तम्—'सामान्यविशेषोभयरूपत्वे सति वस्तुनः सक-ललोकप्रसिद्धसंव्यवहारानियमोच्छेदप्रसङ्गः' इत्यादि। त-दपि जिनमतानभिज्ञतासूचकमेव केवलम्, न पुनरिष्टार्थ-

प्रसाधकमिति। न हि 'मधुरक-लड्डुकादिविशेषानर्थान्तरं सर्वथैकस्वभावमेकमनवयवं सामान्यम्' इत्यभिदधति जैनाः। अतः किमुच्यते-'न विष विषमेव मोदकाद्यभिन्नसामान्याव्यतिरेकात्' इत्यादि ?। किं तर्हि ?। समानपरिणामः। स च भेदाविनाभूतत्वाद् न य एव विषादभिन्नः स एव मोदकादिभ्योऽपि, सर्वथा तदेकत्वे समानत्वायोगात्।

यच्चोक्तं पूर्वपक्षग्रन्थे, 'सामान्यविशेषोभयरूपत्वे सति, वस्तुना-घटादे, सकललोकप्रसिद्धसव्यवहारनियमोच्छेदप्रसङ्ग' इत्यादि, तदपि, किमित्याह-जिनमतानभिज्ञतासूचकमेव केवलम्, न पुनरिष्टार्थप्रसाधकं वस्त्वनुपपत्तिरिष्टोऽर्थ इति न तत्प्रसाधकम्। कथमित्याह-न हीत्यादि। न यस्माद् मधुरक-लड्डुकादिविशेषानर्थान्तरमभिन्नम्, सर्वथैकस्वभावमेकमनवयवं सामान्यमित्यभिदधति जैना-भगवन्त्यार्हता। अत किमुच्यतेऽनभ्युपगतोपालम्भप्रायम्, यदुत-'न विष विषमेव, मोदकाद्यभिन्नसामान्याव्यतिरेकात्' इत्यादि ?। किं तर्हि ?। समानपरिणाम सामान्यमित्यभिदधति जैना इति। स च समानपरिणाम, किमित्याह भेदाविनाभूतत्वात् कारणात्, न य एव विषादभिन्न, स एव मोदकादिभ्योऽपि। कथमित्याह-सर्वथा तदेकत्वे समानपरिणामैकत्वे, समानत्वायोगात्। न ह्येक समानमिति भावना।

स्यादेतत् समानपरिणामस्यापि प्रतिविशेषमन्यत्वादसमानपरिणामवत् तद्भावानुपपत्तिरिति। एतदप्ययुक्तम्, सत्यप्यन्यत्वे समानासमानपरिणामयोर्भिन्नस्वभावत्वात्, तथाहि-समानधिषणा--ध्वनिनिबन्धनस्वभावः समानपरिणामः, तथा विशिष्टबुद्ध्यभिधानजननस्वभावस्त्वितर इति यथोक्तसंवेदनाभिधानसंवेद्याभिधेया एव च विषादय इति प्रतीतमेतत्, अन्यथा यथोक्तसंवेदनाद्यभावप्रसङ्गात्। अतो यद्यपि द्वयमप्युभयरूपम्, तथापि विषार्थी विष एव प्रवर्तते, तद्विशेषपरिणामस्यैव तत्समानपरिणामाविनाभूतत्वात्, न तु मोदके, तत्समानपरिणामाविनाभावाभावात् तद्विशेषपरिणामस्येति। अतः प्रयासमात्रफला प्रवृत्तिनियमोच्छेदचोदनेति।

स्यादेतदित्यादि। स्यादेतद्, अथैवं मन्यसे, समानपरिणामस्यापि मृदाद्यात्मकस्य, प्रतिविशेषं,-विशेष विशेषं प्रति घट-शरावादिलक्षणम्, अन्यत्वात् कारणात्, असमानपरिणामवदिति निदर्शनम्, तद्भावानुपपत्ति,--समानपरिणामभावानुपपत्तिरिति। एतदाशङ्क्याह-एतदप्ययुक्तम्। कथमित्याह--सत्यप्यन्यत्वे समानपरिणामस्य प्रतिविशेषम्, समाना-ऽसमानपरिणामयोरुक्तलक्षणयो, भिन्नस्वभावत्वात्। भिन्नस्वभावत्वमेवाह--तथाहीत्यादिना। तथाहीत्युपप्रदर्शने। समानधिषणा ध्वनिनिबन्धनस्वभावस्तुल्यबुद्धिशब्दहेतुस्वभाव, समानपरिणाम, यत खलु घट-शरावादिषु 'मृद् मृद्' इत्यविशेषेण भवता-धिषणा-ध्वनी, तथा विशिष्टबुद्ध्यभिधानजननस्वभावस्त्वितरोऽसमानपरिणाम, यत खलु घटादिष्वेव 'घट शरावम्' इत्यादिविशेषेण भवता बुद्ध्यभिधान इति। एवमधिकृतादारणापेक्षया भावार्थमभिधाय पूर्वपक्षोपन्यस्तमदोपक्षया प्रक्रान्तनिगमनायाह--यथोक्तसंवेदनेत्यादि। यथोक्ते च ते संवेदनाभिधाने च तयो संवेद्याभिधेया इति विग्रह, एवभूता एव च विषाऽऽदय, तथाहि--'सत् सत्' इति विषादय संवेद्यन्ते, अभिधीयन्ते च, तथा विषमोदक इत्येव चेति प्रतीतमेतत्। अन्यथा यथोक्तसंवेदनाभिधानसंवेद्याभिधेयत्वाभावे, यथोक्तसंवेदनाद्यभावप्रसङ्गात्, आदिशब्दाद्-यथोक्ताभिधानग्रह अतो यद्यपि द्वयमपि विषमोदकश्चेति, उभयरूप-सामान्यविशेषरूपम, तथापि विषार्थी प्रमाता विष एव प्रवर्तते। कुत इत्याह-तद्विशेषपरिणामस्यैव-विषविशेषपरिणामस्यैव, तत्समानपरिणामाविनाभूतत्वाद्--विषसमानपरिणामाविनाभूतत्वात्, न तु मोदके--न पुनर्मोदके। कुत इत्याह--तत्समानपरिणामाविनाभावाऽभावात्-मोदकसमानपरिणामाविनाभावाभावात्, तद्विशेषपरिणामस्येति विषविशेषपरिणामस्येति। अत उक्तन्यायात्, प्रयासमात्रफला प्रवृत्तिनियमोच्छेदचोदना पूर्वपक्षसम्बन्धिनीति।

एतेन 'विषे भक्षिते मोदकोऽपि भक्षितः स्यात्' इत्याद्यपि प्रतिक्षिप्तमवगन्तव्यम्, तुल्ययोगक्षेमत्वादिति। यच्चापरेणाप्युक्तम्-'सर्वस्योभयरूपत्वे तद्विशेषनिराकृतः' इत्यादि। तदपि कूटनटनृत्तमिवाविभावितानुष्ठानं न विदुषां मनोहरमित्यपकर्णयितव्यम्, वस्तुनः प्रदत्तोत्तरत्वात्-सामान्यविशेषरूपस्य वस्तुनः सम्यग्व्यवस्थापितत्वात्।

एतेनेत्यादि, एतेनानन्तरोदितेन ग्रन्थेन, 'विषे भक्षिते मोदकोऽपि भक्षित स्यात्' इत्यपि पूर्वपक्षोक्तं प्रतिक्षिप्तमवगन्तव्यम्, तुल्ययोगक्षेमत्वादिति। यच्चापरेणाप्युक्तम्--'सर्वस्योभयरूपत्वे तद्विशेषनिराकृतः।' इत्यादि। तदपि कूटनटनृत्तमिवेति निदर्शनम्, अविभावितानुष्ठान दर्शनभावार्थपरिज्ञानशून्यत्वेन, न विदुषा मनोहरमिति कृत्वा, अपकर्णयितव्य-न श्रोतव्यम्। कुत इत्याह--वस्तुन. प्रदत्तोत्तरत्वात्। तथा, सामान्यविशेषरूपस्य वस्तुन सम्यग्व्यवस्थापितत्वात्। अन० ३ अधि०।

सामत्थ-सामर्थ्य-न०। समर्थस्य भाव' सामर्थ्यम्। वीर्ये, आ० म० १ अ०। बल, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ०। 'चेट्ठा सत्ती सामत्थं ति य जोगस्स हवंति पज्जाया।' आ० चू० १ अ०। बलं ति वा वीरिय ति वा सामत्थ ति वा एगट्ठा। नि० चू० ११ उ०। आ० चू०। वीर्येणापि वीर्यस्य सामत्थ समत्थशब्दा वा युक्तवाचक वीर्ययुक्त इत्यर्थ। नि० चू २ उ०। साधुव्यसनपरित्राणबले, पञ्चा० २ विव०। पर्यालोचने, व्य० ६ उ० पञ्चा०।

सामत्थजोग-सामर्थ्ययोग-पुं०। शास्त्रोक्त क्षपकश्रेणिद्वितीये अपूर्वकरणभाविनि योगे, षो० १५ विव०। शास्त्रेऽनिशक्तौ योगे, द्वा० १६ द्वा०। ('जोग' शब्द चतुर्थभागे १६२७ पृष्ठे व्याख्यातमेतत्।)

सामत्थजोग्गया-सामर्थ्ययोग्यता-स्त्री०। सामानफलसाधकस्वरूपेण सामर्थ्येन योग्यतायाम्, षो० १२ विव०।

सामपाय-श्यामपाद-पु० । कस्मिंश्चिदाचार्ये, कर्म०४ कर्म० ।

सामपुब्वग-सामपूर्वक-त्रि० । प्रेमोत्पादकवचनपुरस्सरे दानादौ, पञ्चा० ६ विव० ।

सामसुही-श्याममुखी-स्त्री० । श्यामलकान्तिमुख्यां स्त्रियाम् , आ० म० १ अ० ।

सामय-प्रतीक्ष-धा० । " प्रतीक्षे सामय-विहीर-विरमाल " ॥ ८ । ४ । १९३ ॥ इति प्रतीक्षत सामयादेश । सामयइ । प्रतीक्षते । प्रा० ४ पाद ।

सामलय-श्यामलक-पु० । वनस्पतिविशेषे, जी०३प्रति०४अधि० ।

सामलया-श्यामलता-स्त्री० । प्रियङ्गुलतायाम् , ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । प्रज्ञा० । पिं० । ज० ।

सामलि-शाल्मलि-स्त्री० । सेमरनामके वृक्षविशेषे,सूत्र०१श्रु० ६अ० । जी० । आचा० । स्था० । त० । "सामलिबोंडघणनिबियच्छुडिया" शाल्मली वृक्षविशेष । स च प्रतीत एव तस्य बोण्ड-फल तद्वत् छेटिता अपि अतिशयेन नमिता शाल्मलीबोण्डघननिचितच्छुटिता । जी०३ प्रति०४ अधि० । त० ।

सामलेर-शाबलेय-पु० । शबलाया गोरपत्ये, अनु० ।

सामवस-श्यामवर्ण-त्रि० । श्यामले, प्रव० २६ द्वार ।

सामवेय-सामवेद-पु० । गानप्रतिबद्धे वेदे, उत्त० २२ अ० ।

सामहत्थि(ण्)-श्यामहस्तिन्-पु० । श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य स्वनामख्यातेऽनगार, भ० १० श० ४ उ० । (अत्रत्या वक्तव्यता 'तायत्तीसग' शब्दे चतुर्थभागे २२२४ पृष्ठे गता ।)

सामा-श्यामा-स्त्री० । ' शषो स " ॥८।१।२६०॥ इति शस्य स । प्रा० । 'अधो म-न-याम्" ॥ ८।२।७८ ॥ इति यलुग्वा । प्रा० । षोडशवार्षिक्या, श्यामवर्णायां वा स्त्रियाम् , सामा गायइ महुर ' । स्था० ७ ठा० ३ उ० । अनु० । शक्रलोकपालस्य सोममहाराजस्याग्रमहिष्याम् , स्था० ४ ठा० १ उ० । रात्रौ, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । सिन्धुदत्तपुत्र्यां ब्रह्मदत्तचक्रिभार्यायाम् , उत्त० १३ अ० । अनु० । प्रियङ्गुवल्लीविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । ज्ञा० । विमलस्य त्रयोदशतीर्थकरस्य मातरि, स० । प्रव० । सम्भवस्य जिनस्य प्रवर्त्तिन्याम् , स० । आव० । ति० । ती० । प्रव० । सुप्रतिष्ठिते नगरे सिंहसेनस्य राज्ञो भार्यायाम् , स्था० १० ठा० ३ उ० । आचा० । श्रीपद्मप्रभस्य अच्युतापरनाम्न्यां शासनदेव्याम् , सा च श्यामवर्णा नरवाहना चतुर्भुजा वरदवाणान्वितदक्षिणकरद्वया कार्मुकाभययुतवामपाणिद्वया च । प्रव० २७ द्वार ।

सामाइय-सामायिक-न० । रागद्वेषविरहित समस्तस्य प्रतिक्षणमपूर्वापूर्वकर्मनिर्जराहेतुभूताया विशुद्धेरायो-लाभ समाय. स एव सामायिकम् । विशे० । ' सामायिकम् ' इति समानां-ज्ञानदर्शनचारित्राणा आय.-समाय. , समाय एव सामायिक, विनयादिपाठात् स्वार्थे ठक् । आह-समय शब्दस्तत्र पठ्यते तत्कथ समाये प्रत्यय ?, उच्यते-' एकदेशविकृतमनन्यवद्भवती ' ति न्यायात् , तच्च सावद्ययोगविरतिरूप, ततश्च सर्वमप्येतच्चारित्रम् अविशेषत' सामायिकम् । आव० १ अ० । (सम्माद्याय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे अस्यैकार्थिकान्युक्तानि) (' सजम ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे किंनामसामायिकमिति किञ्चिदुक्तम् ।)

विषयसूचना-

(१) सामायिकस्वरूपम् ।
(२) समायिकलक्षणम् ।
(३) समभाव सामायिकम् ।
(४) श्रावकस्य सामायिककरणविधि ।
(५) कृतसामायिक श्रावक साधुरिव भवति ।
(६) सामायिकाध्ययननिर्युक्तिनिरूपणम् ।
(७) सामायिकाध्ययनस्यानुयोगद्वारनिरूपणम् ।
(८) सामायिकं पुरं कतिद्वारमित्याशङ्कय निर्दिष्टदृष्टान्तस्योपनय ।
(९) सामायिके उपक्रमादिद्वाराणि ।
(१०) प्रथमाध्ययनस्य सामायिकत्वम् ।
(११) कोपक्रमे सामायिकमवतरति ।
(१२) प्रमाणेन ज्ञानगुणे सामायिकावतारनिरूपणम् ।
(१३) आत्मागमानन्तरागमपरम्परागमभेदतोऽपि लोकोत्तरागमस्त्रिविध , तत्र क्व सामायिकमवतरति ।
(१४) नयप्रमाणे न सामायिकमवतरति ।
(१५) आसीत् पूर्वं सामायिकस्य नयेष्ववतार ।
(१६) सख्याप्रमाणे सामायिकमवतरति न वा ? ।
(१७) सामायिकाध्ययन स्वसमयवक्तव्यतानियतम् ।
(१८) सामायिकाध्ययनस्यार्थाधिकार ।
(१९) सामायिकसमवतार. ।
(२०) अथानुगमलक्षण तृतीयमनुयोगद्वारं संबन्धोपदर्शनपूर्वक निरूपितम् ।
(२१) नामनिष्पन्न निक्षेपमभिधित्सुरध्ययनस्य विशेषनामनिक्षेप ।
(२२) अत्राक्षेपपरिहारौ ।
(२३) सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरप्रतिपादनम् ।
(२४) चतुर्विधस्य सामायिकस्य क्रियाकारकभेदपर्यायैः शब्दार्थकथनम् ।
(२५) श्रुतसामायिकनिरुक्तिप्रदर्शनम् ।
(२६) सर्वविरतिसामायिकनिरुक्तिप्रदर्शनम् ।
(२७) चतुर्विधसामायिकनिरूपणम् ।
(२८) सामायिकोदाहरणे कथानकम् ।
(२९) द्विविधसामायिकस्वरूपनिरूपणम् ।
(३०) सामायिकस्य द्वारसग्रह ।
(३१) तत्रोद्देशादिद्वारप्ररूपणा ।
(३२) कुत सामायिक निर्गमनमत्राक्षेपपरिहारौ ।
(३३) मूलद्वारनयै सहामीषा भेदप्रतिपादनम् ।
(३४) विस्तरार्थं भाष्यम् ।
(३५) कस्य जीवस्य किं सामायिकम् ।
(३६) गृहस्थसामायिकमपि परलोकार्थिना कार्यम् ।
(३७) कतिविध सामायिकम् ।
(३८) श्रुतसामायिकभेदकथनम् ।
(३९) सम्यक्त्वादिसामायिकभेदनिरूपणम् ।
(४०) कतिसान्तरं सामायिकम् ।
(४१) किं सामायिकमिति निरूपणार्थं द्वारगाथात्रयम् ।
(४२) ऊर्ध्वलोकादिक्षेत्रमङ्गीकृत्य सम्यक्त्वादिसामायि-

काना लाभादिभावनिरूपणम् ।
(४३) कस्या दिशि किं सामायिकम् ।
(४४) वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथाप्रस्तावना ।
(४५) कालद्वारनिरूपणम् ।
(४६) गतिद्वारम् ।
(४७) मिश्रशब्दभावार्थ ,व्यवहारनिश्चयनयमतविचारश्च ।
(४८) आहारकपर्याप्तकद्वारम् ।
(४९) सुप्तजन्मद्वारद्वयनिरूपणम् ।
(५०) स्थितिद्वारनिरूपणम् ।
(५१) वेद-सञ्ज्ञा-कषायद्वारत्रयप्रतिपादनम् ।
(५२) आयुर्ज्ञानद्वारद्वयनिरूपणम् ।
(५३) योगोपयोगशरीरद्वारत्रयनिरूपणम् ।
(५४) कथं पुनरौपशमिकसम्यक्त्वं जीवस्याभ्युपगन्तव्यम् ।
(५५) कथं पुनरस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभेऽवस्थितपरिणामत्वम् ।
(५६) 'ओरालिए चउक्कं ' इत्यादिगाथाव्याख्या ।
(५७) संस्थानादिद्वारत्रयम् ।
(५८) लेश्याद्वारनिरूपणम् ।
(५९) परिणामद्वारप्रतिपादनम् ।
(६०) वेदनासमुद्धातकर्मद्वारद्वयम् ।
(६१) निर्वेष्टनोद्वर्तनद्वारद्वयम् ।
(६२) आश्रवकरणद्वारनिरूपणम् ।
(६३) अलङ्कारशयनाऽऽसनस्थानचङ्क्रमणद्वारकदम्बकव्याख्यानम् ।
(६४) परस्यातिधैर्यनिपुणत्वमवलोक्य सूरिकृताऽतिनिपुणत्वेन तत्प्रतिविधानं प्रतिपादितम् ।
(६५) मानुषत्वे लब्धेऽपि एतैः कारणैः दुर्लभं सामायिकमनुकम्पादिभिरवाप्यते ।
(६६) किं कारणं तीर्थकरः सामायिकं भाषते ।
(६७) गणधराः केन कारणेन सामायिकश्रवणं कुर्वन्ति । कियच्चिरमिति कालद्वारम् ।
(६८) श्रुतवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपतितश्रुतसामायिकस्य च निरूपणम् ।
(६९) यस्य नयस्य यत्सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तद्दर्शनस्वरूपमनुमतद्वारम् ।
(७०) कस्माज्जीव एव सामायिकं प्राप्नोति नाजीवादिः ।
(७१) एकस्मिन्नपि महाव्रतादिके चारित्रसामायिके निर्युक्तिकृतः साक्षात् सर्वद्रव्योपयोगदर्शनम् ।
(७२) द्वितीयस्य द्रव्यार्थिकनयस्याभिप्रायनिदर्शनम् ।
(७३) सामायिकस्य वैशेषिकलक्षणेन प्रतिपादनम् ।
(७४) सामायिकपदव्याख्यानं सूत्रम् ।
(७५) विनयद्वारप्रतिपादनम् ।
(७६) चालनाप्रतिपादनम् ।
(७७) ओघ-भवजीवितयोर्विवरणम् ।
(७८) आलोचनादीनि सामायिकवत् एव भवन्ति ।
(७९) प्रकीर्णकवार्ता ।

(१) सामायिकस्वरूपमाह—

सामाइय छेय परिहा-र सुहुम अहखाय देस जय अजया ।
चक्खु अचक्खु ओही, केवल दंसण अणागारा ॥ १२ ॥

समाना-ज्ञानदर्शनचारित्राणामायो लाभः समायः समाय एव सामायिकं विनयादे ॥७।२।१६९॥ आकृतिगणत्वादिकण्प्रत्ययः, यद्वा समो रागद्वेषविप्रमुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत्पश्यति, आयो लाभः प्राप्तिरिति पर्यायाः । समस्यायः समायः । समो हि प्रतिक्षणमपूर्वैर्ज्ञानदर्शनचरणपर्यायैर्भवाटवीभ्रमणसंक्लेशविच्छेदकैर्निरुपमसुखहेतुभिरधःकृतचिन्तामणिकामधेनुकल्पद्रुमापमैर्युज्यते, समाय एव सामायिकं मूलगुणानामाधारभूतं सर्वसावद्यविरतिरूपं चारित्रम् । यदाह वाचकमुख्यः— ' सामायिकं गुणाना—माधारः खमिव सर्वभावानाम् । न हि सामायिकहीनाः—श्चरणादिगुणान्विता येन ॥१॥ तस्माज्जगाद भगवान्, सामायिकमेव निरुपमोपायम् । शारीरमानसानेकदुःखनाशस्य मोक्षस्य ॥२॥ " यद्यपि च सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषैर्विशिष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते । प्रथमं पुनरविशेषणात् सामान्यशब्द एवावतिष्ठते "सामायिकमिति" । तच्च द्विधा इत्वरं, यावत्कथिकं च । तत्रेत्वरम्—भाविव्यपदेशान्तरत्वात् स्वल्पकालम्, तच्च प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थे भरतैरवतेषु यावदद्यापि शैक्षकस्य महाव्रतानि नारोप्यन्ते तावद्विज्ञेयम् । आत्मनः कथा यावद्यदास्ते तावत्कथ्य यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्कथिकम्, एतच्च भरतैरवतेषु प्रथमचरमवर्जमध्यमद्वाविंशतितीर्थकरतीर्थान्तर्गतसाधूनां महाविदेहतीर्थकरमुनीनां चावसेयम्, तेषामुपस्थापनाया अभावात् । कर्म० ४ कर्म० । आ० म० ।

"सव्वमिणं सामाइय, छेयाइविसेसियं पुण विभिन्नं ।
अविसेसियसामइयं, ठियमिह सामन्नसन्नाए ॥ १ ॥
सावज्जजोगविरइ, त्ति तत्थ सामाइयं दुहा तं च ।
इत्तरमावकहं ति य, पढमं पढमऽन्तिमजिणाणं ॥ २ ॥
तित्थेसु अणारोविय-वयस्स सेहस्स थेवकालीयं ।
सेसाणमावकहियं, तित्थेसु विदेहयाणं च ॥ ३ ॥ "

ननु चेत्वरमपि सामायिकं करोमि 'भदन्त ! सामायिकं यावज्जीवमि' त्येव यावदायुरागृहीत, ततः उत्थापनाकाले तत्परित्यजतः कथं न प्रतिज्ञालोपः । " ननु जावज्जीवाए, इत्तिरियं पि गहियं सुयं तस्स । होइ पइण्णालोवो, जहाऽऽवकहियं सुयं तस्स ॥ १ ॥ "

उच्यते ननु प्रागेवोक्तं एतत् सर्वमेवेदं चारित्रमविशेषतः सामायिकं, सर्वत्रापि सर्वसावद्ययोगविरतिसद्भावात्, केवलं छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशिष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते ततो यथा यावत्कथिकं सामायिकं—छेदोपस्थापनं वा परमविशुद्धिविशेषरूपसूक्ष्मसंपरायादि चारित्रावाप्तौ न भङ्गमास्कन्दति तथेत्वरमपि सामायिकं विशुद्धिविशेषरूपच्छेदोपस्थापनावाप्तौ नैव भङ्गं प्राप्नोति । यदि हि प्रव्रज्या परित्यज्यते तर्हि तद्भङ्ग आपद्यते, न तु तस्यैव विशुद्धिविशेषावाप्तौ । उक्तं च-" ननु भणियं सव्वं चिय, सामइयमियं

विसुद्धिनो भिन्न। सावज्जविरइमइय, को वयलोवो विसुद्धीए ॥ उन्निक्खमतो भगो,जो पुण त चिय करेइ सुद्धयर । सन्नामेत्तविसिट्ठ , सुहुम पि व तस्स को भगो ॥ २ ॥ " प० स० १ द्वार । आव० । सर्वसावद्यपरित्यागनिरवद्यासेवनरूपे व्रतविशेषे, ध० र० २ अधि० ।

(२) सामयिकमाह—

सामाइयं नाम, सावज्जजोगपरिवज्जणं–निरवज्जजोगपडिसेवणं च ।

"सिक्खा दुविहा गाहा, उववायठिई गई कसाया य ।
बधंता वेयंता, पडिवज्जा इक्कमे पंच ॥ १ ॥
सामाइअम्मि उ कए, समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।
एएण कारणेणं, बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ २ ॥
सव्व ति भाणिऊण,विरई खलु जस्स सव्विया नत्थि ।
सो सव्वविरइवाई, चुक्कइ देस च सव्व च ॥ ३ ॥"

सामाइयस्स समणोवायस्स इमे पञ्च अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तं जहा–मणदुप्पणिहाणे वइदुप्पणिहाणे कायदुप्पणिहाणे सामाइयस्स सइ अकरणया सामाइयस्स अणवट्ठियस्स करणया ॥ ६ ॥

समो—रागद्वेषवियुक्तो य सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति, आयो लाभ प्राप्तिरिति पर्यायाः, समस्याय समाय, समो हि प्रतिक्षणमपूर्वैर्ज्ञानदर्शनचरणपर्यायैर्निरुपमसुखहेतुभिरध कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमैर्युज्यते, स एव समाय प्रयोजनमस्य क्रियानुष्ठानस्येति सामायिक, सामाय एव सामायिकम् । नामशब्दोऽलङ्कारार्थ , अवद्य–गर्हित पाप, सहावद्येन सावद्य योगो–व्यापार कायिकादिस्तस्य परिवर्जन—परित्याग कालावधिनेति गम्यते । तत्र मा भूत् सावद्ययोगपरिवर्जनमात्रमपापव्यापारासेवनशून्यमित्यत आह–निरवद्ययोगप्रतिसेवन चेति, अत्र सावद्ययोगपरिवर्जनवन्निरवद्ययोगप्रतिसेवनेऽप्यहर्निश यत्न कार्य इति दर्शनार्थम् । चशब्द परिवर्जनप्रतिसेवनक्रियाद्वयस्य तुल्यकक्षतोद्भावनार्थ. । आव० ६ अ० । आर्त्तरौद्रध्यानपरिहारेण धर्मध्यानकरणेन शत्रुमित्रकाञ्चनादिषु समतायाम् , ध० । आतु० । सूत्र० । ध० ।

(३) तत्राद्य शिक्षापदव्रतमाह—

सावद्यकर्ममुक्तस्य, दुर्ध्यानरहितस्य च ।
समभावो मुहूर्त्तं तद्–व्रतं सामायिकाह्वयम् ॥३७॥

सावद्यम्–वाचिक कायिक च कर्म, तेन मुक्तस्य तथा दुर्ध्यानम्—आर्त्तरौद्ररूप तेन रहितस्य प्राणिन मनोवाक्कायचेष्टापरिहार विना सामायिक न भवतीति विशेषणद्वय तादृशस्य मुहूर्त्त घटिद्वयकाल यावत् योऽसौ समभावो–रागद्वेषहेतुषु मध्यस्थभावस्तत् सामायिकाह्वय , व्रत ज्ञयम् । ध० २ अधि० ।

उपदेशान्तरमाह—

उवणीयतरस्स ताइणो,
भयमाणस्स विविक्कमासणं ।
सामाइयमाहु तस्स ज,
जो अप्पाणभएण दंसए ॥ १७ ॥

उप–सामीप्येन नीत –प्रापितो ज्ञानादावात्मा येन स तथा अतिशयेनोपनीत उपनीततरस्तस्य , तथा तायिन —परात्मोपकारिण त्रायिणो वा–सम्यक्पालकस्य , तथा भजमानस्य–सेवमानस्य विविक्तम्–स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितम् , आस्यते–स्थीयते यस्मिन्निति तदासन–वसत्यादि, तस्यैवम्भूतस्य मुने सामायिकम् समभावरूपं सामायिकादिचारित्रमाहु सर्वज्ञा , यद्—यस्मात् ततश्चारित्रिणा प्राग्व्यवस्थितस्वभावेन भाव्यम् , यश्चात्मान भये–परीषहोपसर्गजनिते न दर्शयेत्—तद्भीरुर्न भवेत् तस्य सामायिकमाहुरिति सम्बन्धनीयम् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

(४) श्रावकस्य सामायिककरणविधि —

सामाइय सावएण कथ कायव्व ति ?, इह सावगो दुविहो–इड्डिपत्तो,अणिड्डिपत्तो य। जो सो अणिड्डिपत्तो सो चेतियघरे साधुसमीपे वा घरे वा पोसधसालाए वा जत्थ वा विसमति अच्छते वा निव्वावारो सव्वत्थ करेति तत्थ, चउसु ठाणेसु णियमा कायव्व । चेतियघरे साधुमूले पोसधशालाए घरे आवासग करेंतो त्ति, तत्थ जति साधुसगासे करेति तत्थ का विधी ?, जति परं परभय नत्थि जति वि य केणइ सम विवादो णत्थि जति कस्सइ ण धरेइ मा तण अछवियछियं कज्जिहिति , जति य धारणग दट्ठूण न गेण्हति मा णिज्जिहिति, जति वावार ण वावारेति, ताधे घरे चेव सामायिक कातूण वच्चति । पचसमिओ तिगुत्तो इरियाउवजुत्ते जहा साहू भासाए सावज्ज परिहरंतो एसणाए कट्ठ लेट्ठु वा पडिलेहिउ पमज्जेतुं एव आदाणे णिक्खेवणे , खेलसिंघाणे ण विगिचति, विगिंचंतो वा पडिलेहेति य पमज्जति य जत्थ चिट्ठति तत्थ वि गुत्तिरोध करेति । एताए विधीए गत्ता तिविधेण णमित्तु साधुणो पच्छा सामाइयं करेति, 'करेमि भन्ते ! सामाइयं सावज्ज जोगं पच्चक्खामि दुविध तिविधेण जावं साधू पज्जुवासामि त्ति कातूण । पच्छा इरियावहियाए पडिक्कमति । पच्छा आलोएत्ता वदति आयरियादी जधा रातिणिया । पुणो वि गुरु वदित्ता पडिलेहित्ता णिविट्ठो पुच्छति पढति वा। एव चेतियाइएसु वि जदा स गिहे पोसधसालाए वा आवासाए वा तत्थ णवरि गमणं णत्थि, जो इड्डिपत्तो (सो) सव्विड्ढीए एति तेण जणस्स उच्छाहो वि आढित्ता य साधुणो सुपुरिसपरिग्गहेण, जति सो कयसामाइतो एति ताधे आसहत्थिमादिणा जणेण य अधिकरणं वट्टति,ताधे ण करेति । कयसामाइएण य पादेहिं आगतव्व तेण ण करेति, आगतो साधुसमीवे करेति, जति सो सावओ तो ण कोइ उट्ठेति । अह अहाभद्दओ ता आहिता होतु त्ति भण(एण) ति, ताधे पुव्वरइय आसण कीरति, आयरिया उट्ठिता य अच्छति । तत्थ उट्ठेंतमणुट्ठेंते दोसा विभासितव्वा ॥ पच्छा सो इड्डिपत्तो सामाइयं करेइ अणेण विधिणा—' करेमि भन्ते ! सामाइयं सावज्ज जोगं पच्चक्खामि दुविधं तिविधेण जाव नियम पज्जुवासामि ' त्ति, एवं सामाइयं

काउ पडिक्कतो वंदित्ता पुच्छति, सो य किर सामाइय करेंतो मउड अवणेति कुंडलाणि णाममुद्द पुप्फतंबोलपावारगमादी वोसिरति। एसा विधी सामाइयस्स।" आह-सावद्ययोगपरिवर्जनादिरूपत्वात् सामायिकस्य कृतसामायिक श्रावको वस्तुत साधुरेव, स कस्माद् इत्वर सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानमेव न करोति त्रिविध त्रिविधेनेति ?, अत्रोच्यते-सामान्येन सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानस्यागारिणोऽसम्भवादारम्भेष्वनुमतेरव्यवच्छिन्नत्वात्, कनकादिषु चाऽऽत्मीयपरिग्रहादनिवृत्ते , अन्यथा सामायिकोत्तरकालमपि तदग्रहणप्रसङ्गात्, साधुश्रावकयोश्च प्रपञ्चेन भेदाभिधानात्। आव० ६ अ०। प० व। पञ्चा०।

(५) तथा चाह ग्रन्थकार

सिक्खा दुविधा गाहा, उववात ठिती गती कसाया य।
बंधता वेदेन्ता, पडिवज्जा इक्कमे पंच ॥ १ ॥

इह शिक्षाकृत साधुश्रावकयोर्महान् विशेष , सा च-शिक्षा द्विधा-आसेवनाशिक्षा, ग्रहणशिक्षा च। आसेवना-प्रत्युपेक्षणादिक्रियारूपा, शिक्षा—अभ्यास , तत्रासेवनाशिक्षामधिकृत्य सम्पूर्णामेव चक्रवालसामाचारीं सदा पालयति साधु । श्रावकस्तु न तत्कालमपि सम्पूर्णामपरिज्ञानादसम्भवाच्च। ग्रहणशिक्षा पुनरधिकृत्य साधु सूत्रतोऽर्थतश्च जघन्येनाष्टौ प्रवचनमातर उत्कृष्टतस्तु बिन्दुसारपर्यन्त गृह्णातीति, श्रावकस्तु सूत्रतोऽर्थतश्च जघन्येनाष्टौ प्रवचनमातर उत्कृष्टतस्तु षड्जीवनिकाया यावदथतोऽर्थतस्तु पिण्डैषणा यावत्, न तु तामपि सूत्रतो निरवशेषामर्थत इति सूत्रप्रामाण्याच्च विशेष । तथा चोक्तम्—
" सामाइयम्मि तु कते, समणो इव सावओ हवइ जम्हा।
एतेण कारणेण, बहुसो सामाइय कुज्जा ॥ १ ॥ " इति,
गाथासूत्र प्राग् व्याख्यातमेव, लेशतस्तु व्याख्यायते-सामायिके प्रागनिरूपितशब्दार्थे, तुशब्दोऽवधारणार्थ , सामायिक एव कृते न शेषकाल श्रमण इव—साधुरिव श्रावको भवति यस्मात्, एतेन कारणेन बहुश —अनेकश सामायिक कुर्यादित्यत्र श्रमण इव चोक्त न तु श्रमण एवेति, यथा समुद्र इव तडाग, न तु समुद्र एवेत्यभिप्राय । तथोपपाते विशेषक , साधु सर्वार्थसिद्धे उत्पद्यते श्रावकस्त्वच्युते परमोपपातेन जघन्येन तु द्वावपि सौधर्मे एवेति। तथा चोक्तम्—" अविराधितसामण-स्स साधुणो सावगस्स उ जहन्नो । सोधम्मे उववातो, भणिओ तेलोकदसीहिं ॥ १ ॥ " तथा स्थितिर्भेदिका, साधोरुत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्या तु पल्योपमपृथक्त्वमिति श्रावकस्य तूत्कृष्टा द्वाविंशति, सागारोपमाणि जघन्या तु पल्योपममिति । तथा गतिर्भेदिका, व्यवहारत साधु पञ्चस्वपि गच्छति, तथा च कुरुटोत्कुरुटौ नरक गतौ कुणालादृष्टान्तेनेति श्रूयते, श्रावकस्तु चतसृषु न सिद्धगताविति। अन्ये च व्याचक्षते-साधुः सुरगतौ मोक्षे च, श्रावकस्तु चतसृष्वपि । तथा कषायाश्च विशेषका , साधु, कषायोदयमाश्रित्य सज्वलनापेक्षया चतुस्त्रिद्व्येककषायोदयवानकषायोऽपि भवति छद्मस्थवीतरागादि , श्रावकस्तु द्वादशकषायोदयवान् अष्टकषायोदवांश्च भवति । यदा द्वादशकषायवास्तदाऽनन्तानुबन्धवर्जा गृह्यन्ते, एते चाविरतस्य विज्ञेया इति । यदा त्वष्टकषायोदयवान् तदा अनन्तानुबन्धि अप्रत्याख्यानकषायवर्ज्जा इति, एते च विरताविरतस्य । तथा बन्धश्च भेदक , साधुर्मूलप्रकृत्यपेक्षया अष्टविधबन्धको वा सप्तविधबन्धको वा षड्विधबन्धको वा एकविधबन्धको वा। उक्त च—
" सत्तविधबधगा हुति, पाणिणो आउवज्जगाण तु।
तह सुहुमसपरागा, छव्विहबंधा विणिद्दिट्ठा ॥ १ ॥
मोहाउयवज्जाण, पगडीण ते उ बधगा भणिया ।
उवसतखीणमोहा, केवलिणा एगविधबधा ॥ २ ॥
ते पुण दुसमयठितिय-स्स बधगा ण पुण सपरागस्स ।
सेलसीपडिवण्णा, अबधगा होंति विन्नेया ॥३॥ "
श्रावकस्तु अष्टविधबन्धको वा सप्तविधबन्धको वा । तथा वेदनाकृतो भद , साधुरष्टाना सप्ताना चतसृणा वा प्रकृतीना वेदक , श्रावकस्तु नियमादष्टानामिति। तथा प्रतिपत्तिकृतो विशेष , साधु पञ्च महाव्रतानि प्रतिपद्यते , श्रावकस्त्वेकमणुव्रत द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च वा। अथवा-साधु सकृत् सामायिक प्रतिपद्य सर्वकाल धारयति, श्रावकस्तु पुनः पुन प्रतिपद्यते इति। तथाऽतिक्रमा विशेषक , साधुरेकव्रतातिक्रमे पञ्चव्रतातिक्रम , श्रावकस्य पुनरेकस्यैव, पाठान्तर वा। किं च इतरश्च सर्वशब्द न प्रयुङ्क्ते, मा भूद्देशविरतेरप्यभाव इति। आह च—' सामाइयम्मि उ कए ' ' सव्व ति भाणिऊण ' गाहा, सर्वमित्यभिधाय—सर्वं सावद्य योग परित्यजामीत्यभिधाय विरति खलु यस्य सर्वा—निरवशेषा नास्ति, अनुमतेर्नित्यप्रवृत्तत्वादिति भावना,स एवभूत सर्वविरतिवादी ' चुक्कइ ' त्ति-भ्रश्यति देशविरतिं सर्वविरतिं च प्रत्यक्षमृषावादित्वादित्यभिप्राय । पर्याप्त प्रसङ्गेन। प्रकृते प्रस्तुम इदमपि च शिक्षापदव्रतमतिचाररहितमनुपालनीयमित्यत-आह-'सामाइयस्स समणो'(गाहा) सामायिकस्य श्रमणोपासकनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्या, तद्यथा-मनोदुष्प्रणिधानम् प्रणिधान-प्रयोग दुष्टं प्रणिधान दुष्प्रणिधान मनसो दुष्प्रणिधान मनोदुष्प्रणिधानम् , कृतसामायिकस्य गृहसत्केतिकर्त्तव्यता सुकृतदुष्कृतपरिचिन्तनमिति। उक्त च-"सामाइय ति (तु) कातु , घरचिन्त जो तु चिंतये सड्ढो। अट्टवसट्टमुवगतो, निरत्थय तस्स सामइय ॥ १ ॥ " वागदुष्प्रणिधान कृतसामायिकस्यासभ्यनिष्ठुरसावद्यवाक्प्रयोग इति । उक्त च-" कडसामइओ पुव्व, बुद्धीए पेहितूण भासेज्जा। सइणिरवज्जं वयणं , अण्णह सामाइय ण भवे ॥ २ ॥ "कायदुष्प्रणिधान कृतसामायिकस्याप्रत्युपेक्षितादिभूतलादौ करचरणादीना देहावयमानामनिभृतस्थापनमिति । उक्त च-" अणिरिक्खिया पमज्जिय, थंडिल्ले ठाणमादिसेवेन्तो। हिंसाभावे विणसो, कडसामइओ पमादाओ ॥ १ ॥ " सामायिकस्य स्मृत्यकरण सामायिकस्य सम्बन्धिनी या स्मरणा—स्मृति उपयोगलक्षणा तस्या अकरणम्-अनासेवनमिति । एतदुक्त भवति-प्रबलप्रमादवान् नैव स्मरत्यस्यां वेलायां मया यत्सामायिक कर्त्तव्यं कृत न कृतमिति वा । स्मृतिमूलं च

मोक्षसाधनानुष्ठानमिति । उक्तं च-" ण सरइ पमादजुत्तो, जो सामइय कदा तु कातव्व । कतमकत वा तस्स हु, कय पि विफल तय ऐय ॥ १ ॥ " सामायिकस्यानवस्थि- तस्य करणमनवस्थितकरणम् , अनवस्थितमल्पकाल वा करणानन्तरमेव त्यजति, यथा कथञ्चिद् वाऽनवस्थित करो- तीति । उक्तं च-"कातूण तक्खणं चिय,पारेति करेति वा ज धिच्छाए । अणवट्ठियं सामइयं, अणादरातो न त सुद्ध ॥ ॥ " उक्त सातिचारं प्रथमं शिक्षापदव्रतम् । आव० ६ अ० । ध० । पञ्चा० । (सामायिके आकारा न सन्ति इति ' पच्चक्खाण ' शब्द पञ्चमभागे १०४ पृष्ठे गतम् ।) (श्रावकस्य सामायि- कादिग्रहणविधि. ' अणुव्वय ' शब्दे प्रथमभागे ४१७ पृष्ठे गता ।) इह श्रावको द्विविध —ऋद्धिप्राप्त , अनृद्धिकश्च । योऽसावनृद्धिक स चैत्यगृहे साधुसमीपे वा गृहे वा पौषधशालाया वा यत्र विश्राम्यति , निर्व्यापारो वाऽऽस्त, तत्र सर्वत्र तत्करोति , चतुषु स्थानेषु पुनर्नियमात्करोति, तद्यथा-चैत्यगृहे साधुसमीप पौषधशालाया स्व- गृहे वावश्यक कुर्वाण । तत्र यदि साधुसमीपे करोति , तदाऽयं विधि —यदि पर परभयं नास्ति , यदि केनापि समं विवादो नास्ति, यदि कस्यापि द्रव्यं न धारयति मा भूत्तत्कृता कर्षापकर्षिका, यदि च धारणक दृष्ट्वा न गृह्णाति मा भूद्भङ्ग , यदि च व्याहार न करोति , तदा स्वगृह एव सामायिक कृत्वा व्रजति । पञ्च समितस्त्रिगु- प्त -ईर्यायामुपयुक्त , यथा साधुर्भाषायां सावद्यं परिहरन् , एषणाया काष्ठ वा लेष्टु वाऽनुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च गृह्णन् , एवमादाने निक्षेप च , तथा खेलसिंघाणा- दीन्न विवेचयति , विवेचयश्च स्थण्डिल प्रत्युपेक्षते प्र- मार्ष्टि च, यत्र तिष्ठति तत्रापि गुप्तिनिरोध करोति । अने- न विधिना गत्वा, त्रिविधेन साधून्नत्वा सामायिकं करोति- " करेमि भंते ! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जाव साहू पज्जुवासामि दुविह तिविहेणं " इत्याद्युच्चारणत । तत ईर्यापथिकाया प्रतिक्रामति, पश्चादालोच्य वन्दते आ- चार्यादीन् यथारात्निकतया, पुनरपि गुरु वन्दित्वा प्रत्यु- पेक्ष्य निविष्ट पृच्छति वा पठति वा । एव चैत्येष्वपि । यदा- तु स्वगृहे पौषधशालाया वा तदा गमनं नास्ति । य पुन ऋद्धिप्राप्त स सर्वर्द्ध्याऽऽयाति,तेन जनस्यास्था भवति, आ- दृताश्च साधव सुपुरुषपरिग्रहेण भवन्ति । यदि त्वसौ कृत- सामायिक एति, तदाऽश्वहस्त्यादिभिरधिकरणं स्यात्तच्च न वर्त्तते कर्तुमित्यसौ तन्न करोति । तथा कृतसामायिकेन पा- दाभ्यामेवागन्तव्यमिति च तन्न करोति। तथा यद्यसौ श्रावक स्तदा त न कोऽप्यभ्युत्तिष्ठति । अथ यदा भद्रकस्तदा पूजा- कृता भवत्विति पूर्वरचितमासन क्रियते , आचार्याश्चोत्थि- ता एवासत । मोत्थानानुत्थानकृता दोषा भूवन् । पश्चादसा- वृद्धिप्राप्तश्रावक सामायिक करोति । कथम्? " करेमि भंते ! सामाइयं सावज्जं जोग पच्चक्खामि दुविह तिविहेण जाव नियम पज्जुवासामि " इत्यादि । एव सामायिक कृत्वेर्या प्रतिक्रान्तो वन्दित्वा पृच्छति वा पठति वा । स च किल सामायिक कुर्वन् मुकुट कुण्डले नाममुद्रा चापनयति । पुष्पताम्बूलप्रावारादिक च व्युत्सृजतीत्येष विधि सामा- यिकस्यति । पञ्चा० १ विव० । श्रा० । ध० । श्रा० चू० ।

(६) अथ सामायिकाध्ययनमत्र व्याख्येयं तस्य चानेके अधिकारा अन्यत्र गतास्तानिह समुच्चयन् तत्र तत्राऽऽ- गतान् दर्शयामि । सामायिकनिर्युक्ति । तत्र यथोद्देश निर्देश इति न्यायात् प्रथमताऽधिकृतावश्यकाद्यध्ययनसामायिका- ख्योपोद्घातनिर्युक्तिमभिधित्सुराह—

सामायियनिज्जुत्तिं, वोच्छं उवएसियं गुरुजणेणं ।
आयरियपरम्परए-ण आगय आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥

सामायिकस्य निर्युक्ति सामायिकनिर्युक्तिस्ता वक्ष्ये । कथ भूतामित्याह-उप-सामीप्येन देशिता उपदर्शिता ता केन? गु रुजनेन तीर्थंकरगणधरलक्षणेन पुनरुपदर्शनकालादारभ्य आ- चार्यपारपर्येणागताम् । स च परपरको द्विधा-द्रव्यतो,भाव- तश्च । तत्र द्रव्यपरपरक पुरुषपारपर्येण इष्टकानामानय- नम् । अत्र चासमाहार्थे कथानक गाथाविवरणसमाप्तौ व- क्ष्याम । भावपरपरकस्त्वयमेव उपोद्घातनिर्युक्तिराचार्यपारं- पर्येणागतेति । कथमाचार्यपारपर्येणागतामिति चेदत आह- आनुपूर्व्या—परिपाट्या, तद्यथा-जम्बूस्वामिना प्रभवेनानी- ता ततोऽपि शय्यंभवादिभिरिति । अथवा-जिनगणधरेभ्य आरभ्य आचार्यै पारपर्येणागता पश्चात्स्वकीयगुरुजनेनोपदे- शितामिति । आ० म० १ अ० । आव० ।

(७)सामायिकस्य अनुयोगद्वाराणि । सामायिकाध्ययनस्य चत्वारि द्वाराणि इत्याह—

अणुओगद्दाराइं, महापुरस्सेव तस्स चत्तारि ।
अणुओगो त्ति तदत्थो,दाराइं तस्स उ मुहाइं ॥६०७॥

तस्य च-सामायिकाध्ययनस्य महापुरस्य द्वाराणीव-चत्वा र्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति तत्रानुयोग किमुच्यत?,इत्याह-त- दर्थ -अध्ययनार्थ । आह-नन्वनुयोगो व्याख्यानमुच्यते,तत् कथ तदेवाध्ययनार्थ उच्यते ? । सत्यम् , किन्तु व्याख्याने- ऽप्यध्ययनार्थ कथ्यते, अतोऽमदोपचारात् तदपि तथोच्यत इत्यदोष । द्वाराणि पुनस्तत्प्रवशमुखानि ।

अथैतामेव पुरकल्पना द्वारकल्पना चार्थवतीं दर्शयन्नाह-

अकयद्दारमनगरं, कएगदारं पि दुक्खसंचारं ।
चउमूलद्दारं पुण, सपडिद्दारं सुहाहिगमं ॥ ६०८ ॥

अकृतद्वार नगर सततप्राकारवलयवेष्टितमनगरमेव भवति' जनप्रवेशनिर्गमाभावात् । तथा—कृतैकद्वारमपि हस्त्यश्वर थजनसकुलत्वाद् दु खसंचार जायते, कार्यातिपत्तये च भवति । कृतचतुर्मूल प्रतोलीद्वारं तु सप्रतिद्वार सुखाधि- गमम्—सुखनिर्गमप्रवेश भवति, कार्यानतिपत्तये च संपद्यते इति ।

(८)तथा किम् ?,इत्याशङ्क्य निर्दिष्टदृष्टान्तस्योपनयमाह-

सामाइयमहपुरमवि, अकयद्दारं तहेगदारं वा ।
दुरहिगमं चउदार, सपडिद्दारं सुहाहिगमं ॥ ६०९ ॥

एव सामायिकमहापुरमप्यर्थाधिगमोपायभूतद्वारशून्यमश- क्याधिगमम् ,कृतैकानुयोगद्वारमपि कृच्छ्रेण द्राघीयसा च कालेनाधिगम्यते विहितसप्रभेदोपक्रमादिद्वारचतुष्टयं पुन- रयत्नेनाऽल्पीयसा च कालेनाधिगम्यत इति ।

(९) कानि पुनस्तान्यनुयोगद्वाराणि ?, इत्याह-

ताणीमाणि उवक्कम -निक्खेवाऽणुगमनयसनामाइं ।

छ त्ति दु दु विगप्पाइँ, पभेयओऽणेगभेयाइं ॥ ६१० ॥

तानि-चैतान्यनुयोगद्वाराणि, तद्यथा-उपक्रमो वक्ष्यमाण भेदादिस्वरूप , निक्षेप —अनुगम , नयश्चेत्येतैर्नामभि सनामानि साभिधानानीति । पञ्चम द्वारोपन्यासद्वार समाप्तम् । अथ ' तब्भेय ' त्ति तद्भेदद्वारमाह-' छत्ती ' त्यादि इह यथासङ्ख्य सम्बन्ध उपक्रम षड्विकल्प , निक्षेप-त्रिभेद , अनुगमो द्विभद , नयाऽपि द्विभेद । प्रभेदतस्तू-पक्रमादयोऽनेकभेदा । एषा च भेदप्रभेदाना स्वरूप पुरस्ताद् विस्तरेण वक्ष्यते । इति षष्ठ तद्भेदद्वारम् । विशे० ।

(१०) प्रथमाध्ययनस्य सामायिकत्वम्—

तत्थ पढम अज्झयणं सामाइयं, तस्स णं इमे चत्तारि अणुओगदारा भवंति, तं जहा-उवक्कमे १ , निक्खेवे २, अणुगमे ३, नए ४, (सू० ५६ ×) ।

तत्र—तेषु अनन्तरोद्दिष्टेषु षट्सु अध्ययनेषु मध्ये प्रथमम्-आद्यम् अध्ययनं सामायिकम्, आनुपन्यासश्चास्य नि शेषचरणादिगुणाधारत्वेन प्रधानमुक्तिकारणत्वात् , उक्त च—" सामायिक गुणाना-माधार खमिव सर्वभावानाम् । न हि सामायिकहीना—श्चरणादिगुणान्विता येन ॥ १ ॥ तस्माज्जगाद भगवान् , सामायिकमेव निरुपमोपायम् । शारीरमानसाने-कदु खनाशस्य मोक्षस्य ॥ २ ॥ " तत्र बोधादेरधिकम् अयन-प्रापणमध्ययनं प्रपञ्चतो वक्ष्यमाणशब्दार्थ, सामायिकमित्यत्र य सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति स रागद्वेषवियुक्त सम तस्याऽऽय —प्रतिक्षण ज्ञानादिगुणोत्कर्षप्राप्ति समाय , समो हि—प्रतिक्षणमपूर्वै ज्ञानदर्शनचरणपर्यायैर्भवाटवीभ्रमणहेतुसक्लेशविच्छेदकैर्निरुपमसुखहेतुभि सयुज्यते , समाय प्रयोजनमस्याध्ययनस्य ज्ञानक्रियासमुदायरूपस्येति सामायिकम् , समाय एव सामायिकम् , तस्य सामायिकस्य, 'णमि' ति वाक्यालङ्कारे, 'इमे' त्ति—अमूनि-वक्ष्यमाणलक्षणानि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्राध्ययनार्थकथनविधिरनुयोग , द्वाराणीव द्वाराणि महापुरस्येव सामायिकस्यानुयोगार्थ व्याख्यानार्थ द्वाराण्यनुयागद्वाराणि, अत्र नगरदृष्टान्त वर्णयन्त्याचार्या यथा हि-अकृतद्वार नगरमनगरमेव भवति, निर्गमप्रवेशोपायाभावतोऽनधिगमनीयत्वात् । कृतैकद्विकादिद्वारमपि दुरधिगम कार्यातिपत्तये च भवति, चतुर्मूलद्वार तु प्रतिद्वारानुगत सुखाधिगम कार्यानतिपत्तये च सम्पद्यत , एव सामायिकपुरमप्यर्थाधिगमोपायद्वारशून्यमशक्याधिगम स्याद् , एकादिद्वारानुगतमपि दुरधिगम भवेत् , सुप्रभेदचतुर्द्वारानुगत तु सुखाधिगम भवति,अत फलवाँस्तदधिगमार्थो द्वाराऽन्यास क्तानि पुनस्तानीति तद्दर्शनार्थमाह—' तद्यथे ' त्यादि । तत्रोपक्रमणम्—दूरस्थस्य वस्तुनस्तैस्तै. प्रतिपादनप्रकारै. समीपमानीय निक्षेपयोग्यताकरणमुपक्रम., उपक्रान्त हि—उपक्रमान्तर्गतभेदैर्विचारित हि निक्षिप्यते नान्यथेति भाव। उपक्रम्यते वा—निक्षेपयोग्य क्रियतेऽनेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रम । अथवा—उपक्रम्यते अस्मिन् शिष्यश्रवणभावे सतीत्युपक्रम' । अथवा—उपक्रम्यते अस्माद्विनीतविनेयविनयादित्युपक्रम.,विनयेनाराधितो हि गुरुर्निक्षेपयोग्य शास्त्र करोतीति भाव ,तदेव करणाधिकरणापादानकारकैर्गुरुवाग्योगादयोऽर्था भेदेनोक्ता ,यदि त्वेकोऽप्यन्यतरोऽर्थ करणादिकारकवाच्यत्वेन विवक्ष्यते तथापि न दोष । एव निक्षेपण शास्त्रादेर्नामस्थापनादिभेदैर्न्यसन—व्यवस्थापन निक्षेप ,निक्षिप्यते—नामादिभेदैर्व्यवस्थाप्यते अनेनास्मिन्नस्मादिति वा निक्षेप , वाच्यार्थविवक्षा तथैव । एवमनुगमन—सूत्रस्यानुकूलमर्थकथनमनुगम । अथवा-अनुगम्यते—व्याख्यायते सूत्रमनेनास्मिन्नस्मादिति वाऽनुगम , वाच्यार्थविवक्षा तथैव । एव नयन नयो नीयते—परिच्छिद्यते अनेनास्मिन्नस्मादिति वा नय , सर्वत्रानन्तधर्माध्यासिते वस्तुन्येकांशग्राहको बोध इत्यर्थ । अत्र चोपक्रान्तमेव निक्षेपयोग्यतामानीतमेव निक्षिप्यत इत्युपक्रमानन्तर निक्षेप उपन्यस्त , नामादिभेदैर्निक्षिप्तमेव चानुगम्यत इति निक्षेपानन्तरमनुगम , अनुगम्यमानमेव च नयैर्विचार्यते नान्यथेति तदनन्तर नय इति यथोक्तक्रमेणोपन्यास फलवानिति । अनु० ।

(११) क्वोपक्रमे सामायिकमवतरति । तत्र षड्नाम्नि क्षायोपशमिके भावे सामायिकस्याध्ययनस्यावतार इति दर्शयन्नाह—

छव्विहनामे भावे, खओवसमिए सुय समोयरइ ।
जं सुयनाणावरण-क्खओवसमजं तयं सव्वं ॥ ६४५॥

अनुयोगद्वाराध्ययने षड् नाम्न्यौदयिकादय षड् भावाः पठ्यन्ते । तत्र च क्षायोपशमिके भावे सर्वमप्याचारादि श्रुत समवतरति यद्—यस्मात् सर्वमपि तत् श्रुत श्रुतज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमादेव जायते, नान्यत , तस्मात् क्षायोपशमिक एव भावे समवतरति । अत इद सामायिकाध्ययनमपि श्रुतविशेषरूपत्वात् क्षायोपशमिक एव भावे समवतरति,नान्यत्रेत्यर्थादुक्त भवति। इत्युक्त सक्षेपतो नाम।

(१२)साम्प्रत प्रमाणमभिधित्सुराह—

दव्वाइचउब्भेयं, पमीयए जेण तं पमाणं ति ।
इदमज्झयणं भावो-त्ति भावमाणे समोयरइ ॥६४६॥

द्रव्य—क्षेत्र-काल-भावभेदाच्चतुर्विध प्रमेयम् , प्रमेयचातुर्विध्याच्च प्रमाणमपि चतुर्विधम्—द्रव्यप्रमाणम्, क्षेत्रप्रमाणम् , कालप्रमाणम् , भावप्रमाण चेति । द्रव्यादिक चतुर्विधं प्रमेय प्रमीयतेऽनेनेति कृत्वा । तत्रेद सामायिकाध्ययन श्रुतज्ञानविशेषत्वेन जीवपर्यायत्वाज्जीवभावत्वाद् भावप्रमाणे समवतरति । आह—ननु भावप्रमाणमपि त्रिविधम् गुणप्रमाणम् , नयप्रमाणम् , संख्याप्रमाण चेति । तत्र सामायिक क्व समवतरति ? इति । उच्यते—गुणप्रमाणे । ननु गुणप्रमाणमपि द्विविधम्-जीवगुणप्रमाणम् , अजीवगुणप्रमाण च । तत्र सामायिक क्व समवतरति ? इति । उच्यत-जीवानन्यत्वेन जीवगुणप्रमाणे । ननु जीवगुणोऽपि त्रिविध -ज्ञानदर्शनचारित्रभेदात् । तत्र क्व सामायिकस्यावतार. ?, उच्यते-बोधात्मकत्वात् ज्ञानगुणे । ननु ज्ञानमपि प्रत्यक्षाऽनुमानोपमाना-ऽऽगमभेदाच्चतुर्विधम् , तत्र क्वेदमवतरति ? इति । उच्यते—आगमे । ननु सोऽपि लौकिक—लोकोत्तरभेदाद् द्विविधः । लोकोत्तरोऽपि सूत्रार्थोभयरूपित्वात् त्रिविध एव तत् क्वेदं समवतरति ? इति । उच्यते-सूत्रार्थोभयभेदात् त्रिविधेऽपि लोकोत्तर आगमे समवतरति , तत्स्वभावात्—तत्स्वरूपत्वादिति ।

एतदेवाह—

जीवाणाण्णत्तणाओ, जीवगुणे बोहभावओ नाणे ।
लोउत्तरसुत्तत्थो-भयागमे तस्स भावाओ ॥ ६४७ ॥

व्याख्यातार्थैव ।

(१३) आह-नन्वात्मागमानन्तरागमपरम्परागमभेदतोऽपि लोकोत्तरागमस्त्रिविध तत् कदमवतरति ? इत्याशङ्क्याह-

सुयओ गणहारीणं, तस्सिस्साणं तहाऽवसेसाणं ।
एवं अत्ताणंतर-परागमपमाणम्मि ॥ ६४८ ॥
अत्थेण उ तित्थंकर-गणहर-सेसाणमेवमेवेद ।

यथा जीवगुणादिष्वस्यावतार , एवमात्मानन्तरपरम्परागमप्रमाणेऽप्यवतारो मन्तव्य । कथम् ? , इत्याह-सूत्रतो गणधराणामिदमात्मागम , तैरेव तत्सूत्रस्य निर्वर्तितत्वात् , अत आत्मन एव सकाशादागमनमस्येति कृत्वा । तच्छिष्याणा तु जम्बूस्वाम्यादीना सामायिकसूत्रमनन्तरागम , अनन्तरादेव गणधरादागमनमागमोऽस्येति हेतो । तथाऽवशेषाणा प्रभवशय्यंभवादीनामेतत् सूत्र परपरागम सूरिपरम्परयाऽऽगमनमागमोऽस्येति युक्ते । तदेव सूत्रतो यथासङ्ख्येन गणधरादीनामात्मगमादित्वयोजना कृता॥६४८॥ अर्थेनाप्येवमेवेद सामायिक यथासङ्ख्येन तीर्थकरगणधरशेषजम्बूप्रभृतीनामात्मागमानन्तरागमपरम्परागमत्वेन वक्तव्यमिति ।

(१४) ननु नयनप्रमाणे समवतारोऽस्य भवति, न वा ?, इत्याशङ्क्य गाथोत्तरार्धमाह—

मूढनयं ति संपइ, नयप्पमाणेऽवयारो से ॥ ६४९ ॥

'मूढनइय सुय कालिय, न नया समोयरति इह ' इति वचनाद् मूढनय चिरन्तनमुनिभि शिष्यव्यामोहभयाद् निषिद्धनयविचार सम्प्रति श्रुतम् , अतो नयप्रमाणे नाऽस्यावतार इति ।

(१५) आह ननु कियत' कालादर्थात् कालिकश्रुतेन नयविचारो निषिद्ध ? , इत्याह—

आसी पुरा सो नियओ, अणुओगाणमपुहुत्तभावम्मि ।
संपइ नत्थि पुहुत्ते, होज व पुरिस समासज्ज ॥ ६५० ॥

पुरा--पूर्व चरणकरणधर्मकथागणितद्रव्यानुयोगलक्षणाना चतुर्णामनुयोगानामपृथग्भावे प्रतिसूत्र चतुर्णामप्यवतारे स नयावतारो नियतो निश्चित आसीत् । साम्प्रतं पुनरनुयोगाना पृथक्त्वे-"कालियसुय च इसिभा-सियाई तइया य सूरपन्नत्ती । सव्वो य दिट्ठिवाओ, चउत्थओ होइ अणुओगो ॥ १ ॥ " इति वचनात् पार्थक्येन व्यवस्थापने सति नास्त्यसौ नयावतार । किं सर्वथा ? , न , इत्याह—भवेद् वा प्राज्ञपुरुषविशेष समासाद्य कोऽपि कियानपीति । इदमुक्त भवति—श्रीमदार्यरक्षितसूरीन् यावदेकैकस्मिन् सूत्रेऽनुयोगचतुष्टयव्याख्यानम् , नयविचारश्च विस्तरेणाऽऽसीत्। ततश्च तैरेव श्रीमदार्यरक्षितसूरिभिर्विचारबाहुल्याद् मुह्यत शिष्यानवलोक्य चत्वारोऽप्यनुयोगा भेदेन व्यवस्थापिता , तद्यथा--कालिकश्रुते चरणकरणानुयोग एव व्याख्येय., उत्तराध्ययनादिषु धर्मकथानुयोग. , सूर्यप्रज्ञप्त्यादिषु गणितानुयोग , दृष्टिवादे द्रव्यानुयोग. । नयविचारश्चाऽर्वाक् प्रायो निषिद्ध । इति न सामायिकस्य प्रायो नयेष्ववतार इति ।

(१६) सङ्ख्याप्रमाणे तर्ह्यवतरतीदं न वा ? इत्याह—

संखामाणे कालिय-सुयपरिमाणे परित्तपरिमाणं ।
सुयओ तदत्थओ पुण, भणिय तमणंतपज्जाय ॥६५१॥

संख्या नाम—स्थापना-द्रव्य-क्षेत्रकालौ-पम्य—परिमाण-भावभेदाऽनुयोगद्वारेष्वष्टधा प्रोक्ता । तत्र सङ्ख्यामाने-सङ्ख्याप्रमाणे विचार्यमाणे कालिकश्रुतपरिमाणे एतदवतरति । तत्र कालिकश्रुतपरिमाण द्विविधम्—सूत्रत , अर्थतश्च । तत्र सूत्रतस्तु सामायिकाध्ययन परीत्त सङ्ख्यातात्तरादिनियतपरिमाणम्। तस्य सामायिकस्यार्थस्तदर्थस्तत पुनरनन्तपर्यायत्वादनन्तपरिमाण भणितमिति । तदेव प्रमाणमप्युक्त सक्षेपत ।

(१७) अथ वक्तव्यतामभिधित्सुराह—

समओ जो सिद्धंतो, सो सपरोभयगओ तिविहभेओ ।
तत्थ इमं अज्झयणं, ससमयवत्तव्वया नियय ॥ ६५२ ॥

य सिद्धान्त. स तावद् समय उच्यते । स च त्रिविध स्वसमय—परसमयो—भयसमयभेदात् । अत एव वक्तव्यताऽनुयोगद्वारेषु त्रिविधा प्रोक्ता स्वसमयवक्तव्यता , परसमयवक्तव्यता, स्वपरोभयवक्तव्यता चेति । तत्रेद सामायिकाध्ययनं स्वसमयवक्तव्यतानियतम् स्वसमयस्यैवेह प्रतिपाद्यमानत्वादिति ।

न केवलमिदमध्ययनम् , किन्तु सर्वाण्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव । कुत ?, इत्याह—

परसमओ उभयं वा, सम्मद्दिट्ठिस्स ससमओ जेणं ।
तो सव्वज्झयणाइं, ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥६५३॥

यत. परसमय , उभयसमयो वा सम्यग्दृष्टे स्वसमय एव, यथावद्विषयविभागेन व्यवस्थापनात् । ततो यद्यपि केषुचिदध्ययनेषु परोभयसमयवक्तव्यताऽपि श्रूयते, तथापि तानि सर्वाण्यपि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव, सम्यग्दृष्टिपरिग्रहात् , एतच्च पूर्वमनेकशो भावितमेवेति ।

किञ्च-

मिच्छत्तमयसमूहं, सम्मत्तं जं च तदुवगारम्मि ।
वट्टइ परसिद्धंतो, तो तस्स तओ ससिद्धंतो ॥६५४॥

मिथ्यात्वानामेकान्तक्षणिकत्वा-ऽक्षणिकत्ववादिसौगतादिमताना यः समूह -समुदाय स्यात्पदलाञ्छित , स एव यस्मात् सम्यक्त्व, नान्यत् । यस्माच्च तस्य—स्वसमयस्योपकारस्तदुपकारस्तस्मिन् वर्त्तते परसिद्धान्त., परसिद्धान्तव्यावृत्त्यैव स्वसिद्धान्तसिद्धे असमञ्जसवादित्वं परसिद्धान्ताना दृष्ट्वा स्वसिद्धान्ते स्थैर्यसिद्धेश्चेति । ततस्तस्मात्तस्य सम्यग्दृष्टेस्तक परसिद्धान्त. स्वसिद्धान्त एव । तदेव सम्यग्दृष्टे. सर्वोऽपि विषयविभागेन स्थापितः स्वसिद्धान्त एव, इति सर्वाण्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येवेति स्थितम् । तदेवमभिहिता वक्तव्यता ।

(१८) अथार्थाधिकारमभिधित्सुराह—

सावज्जजोगविरई, अज्झयणत्थाहिगारं इह सो य ।

भण्इ समुदायत्थो, ससमयवत्तव्वया देसो ॥६५५॥

इह सावद्ययोगविरति.-सामायिकाध्ययनस्यार्थाधिकार, स च समुदायार्थो भण्यत इति प्रागप्युक्तमेव । स एव च स्वसमयवक्तव्यताया. सम्पूर्णाया एकदेशोऽभिधीयत इति । उक्तोऽर्थाधिकार ।

(१६) अथ समवतारमभिधित्सुराह--

अहुणा य समोयारो, जेण समोयारियं पइद्दारं ।
सामाइयँ सोऽणुगओ,लाघवओ नो पुणो वच्चो ॥६५६॥

अधुना समवतारोऽवसरप्राप्त. । चकारो भिन्नक्रमे, तद्यथा--स च 'लाघवउ' त्ति--लाघवमाश्रित्य लाघवार्थमित्यर्थ, अनुगत पूर्वमेव गत -अतिकान्त पूर्वमेवाभिहित इत्यर्थ । कथम् ?, इत्याह--येन यस्मात् प्रतिद्वार सामायिकाध्ययन समवतारितमेव । ततो नेदानीं पुनरपि समवतारो वाच्य , तद्व्यापारस्याऽऽध्ययनसमवतारणलक्षणस्य प्रतिद्वारमनिष्ठितत्वात् । एतदुक्त भवति--अधुना षष्ठ उपक्रमभेद समवतार प्रस्तु--त , स च लाघवार्थ सामायिकस्य प्रतिद्वार समवता--रितत्वात् पूर्वमेवाभिहित , इति न पुनरप्यत्रोच्यते , पौनरुक्त्यप्रसङ्गात् इति । विशे० । आ० म० । आ० चू० ।

(२०) अथानुगमलक्षणं तृतीयमनुयोगद्वार सम्बन्धोपदर्शनपूर्वकमाह—

संपयमोहाईणं , संनिक्खित्ताणमणुगमो कज्जो ।
सोऽणुगमो दुविगप्पो, नेओ निज्जुत्तिसुत्ताणं ॥६७१॥

ओघादीना निक्षिप्ताना सता साम्प्रतमनुगमस्तद्व्याख्यानरूप कार्य इत्यानुगमस्यावसर । स च द्विविध निर्युक्त्यनुगम. , सूत्रानुगमश्च । छन्दोऽनुवृत्त्या च कयाचिदित्थं व्यत्ययोपन्यास । इत्थ च पुनर्द्रष्टव्य -सूत्रानुगम , निर्युक्त्यनुगमश्चेति । तथा चानुयोगद्वारेऽप्युक्तम्-" अणुगमे दुविहे पन्नत्ते , त जहा-सुत्ताणुगमे , निज्जुत्तिअणुगमे य । निज्जुत्तिअणुगमे तिविहे पन्नत्ते, त जहा-निक्खेवनिज्जुत्तिअणुगम , उवग्घायनिज्जुत्तिअणुगमे , सुत्तप्फासियनिज्जुत्तिअणुगमे य । " इति । विशे० ।

(२१) अथ नामनिष्पन्नं निक्षेपमभिधित्सुरध्ययनस्य विशेषनाम तन्निक्षेप चाह—

सामाइयं ति नामं . विसेसविहियं चउव्विहं तं च ।
नामाइनिरुत्तीए , सुत्तप्फासे व तं वोच्छं ॥ ८६२ ॥

प्रस्तुताध्ययनस्य सामायिकमिति विशेषविहित नाम । तच्च चतुर्विधम् । कथम् ?, इत्याह-नामादि-नामसामायिकम्, स्थापनासामायिकम् , द्रव्यसामायिकम् , भावसामायिकं चेति । एतच्चार्थनिरूपणतो वक्ष्येऽहम् । क ?, इत्याह-निरुक्तौ 'उद्देसे निद्देसे य निग्गमे' इत्याद्युपोद्घातनिर्युक्तिगतगाथाद्वयपर्यन्ते ' भवागरिसफासणनिरुत्ती, इति यद् निर्युक्तिद्वारं तत्रार्थतोऽभिधास्य इत्यर्थ । यदि वा-निर्युक्त्यनुगमभेदरूपायामेव सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ वक्ष्य इति ।

(२२) अत्राक्षेपपरिहारौ प्राह—

इह जइ कीस निरुत्ते,तत्थ व भणियमिह भण्णए कीस ? ।
निक्खेवमित्तमिहइं , तस्स निरुत्तीएँ वक्खाणं ॥६६३॥

आह—यद्यत्रापीद चतुर्विध विशेषनाम भणनीयत्वेनावसरप्राप्तम् , तर्हि किमुच्यते-निरुक्त्यादौ वक्ष्य ? । अथ तत्र वक्ष्यते, तर्ह्यत्र किमर्थमुच्यते ? । अत्रोत्तरमाह-' निक्खेवे ' त्यादि,इह नामादिनिक्षेपमात्रस्यैव भणनावसर , स च नामादिचातुर्विध्यभणनादुक्त एव , निरुक्तौ तु तदर्थो निरूपयिष्यत इत्यदोष ।

पुनरप्यन्यथाऽऽक्षिप्य परिहरति—

तो कीस पुणो सुत्ते, सुत्तालावो तओ न तन्नामं ।
इह उण नामं नत्थं, तं वक्खायं निरुत्तीए ॥६६४॥

हन्त ! यदि निरुक्तौ सामायिक व्याख्यायते, तर्हि 'करोमि भदन्त ! सामायिकम्' इत्यादि किमिति पुनरपि सूत्रे व्याख्यायते ?। नैवम् , यत --सूत्रालापक एव तकोऽसौ व्याख्यायते न पुनस्तन्नाम व्याख्यानम् , इह पुनर्नामादिभेदै सामायिकनाम न्यस्तम् तच्च निरुक्तौ व्याख्यातम् , इति विषयविभागात् सर्वं सुस्थमिति ।

पुन प्रेर्यमुत्थाप्य परिहरति-

इह पुण कीम न भण्इ,जं निक्खेवो इमो स निज्जुत्ती ।
निज्जुत्ती वक्खाणं, निक्खेवो नासमेत्तं तु ॥६६५॥

नन्विहैव निक्षपद्वारे किमिति न भण्यते—न व्याख्यायते-सामायिकम् , येन निरुक्तौ व्याख्यायते ? । अत्रोच्यते-यद्-यस्मादसौ निक्षेप प्रस्तुत , तत्र च प्रस्तुते व्याख्यानस्य कोऽवसर ?। 'स निज्जुत्ति त्ति-सा पुनर्वक्ष्यमाणा निर्युक्तिरुपाद्घातनिर्युक्तिद्वाररूपत्वाद् निर्युक्ति ।यदि नाम सा निर्युक्ति तथापि तत्र व्याख्यानस्य किमायातम्?।इत्याह-'निज्जुत्तिवक्खाण त्ति-निर्युक्तिरनुगमभेदत्वाद् व्याख्यानात्मिकैव भवति अतो युक्त तस्या व्याख्यानम् । निक्षेपोऽपि तर्हि व्याख्यानरूपो भविष्यति, इत्याह—'निक्खेवो नासमेत्त तु ' त्ति—निक्षेपस्तु नामादिन्यासमात्रात्मक एव वर्तते, न तु व्याख्यानरूप , अनुगमस्यैव तद्रूपत्वात् । अत कोऽत्र निक्षेपे व्याख्यानावसर. ? इति ।

पुनरपि परमतमाशङ्कय प्रतिविधातुमाह—

नणु निज्जुत्ति अणुगमे,भणिया एसा वि नासनिज्जुत्ती।
सच्चमियं निज्जुत्ती, इयं तु निक्खेवमित्तस्स ॥६६६॥

ननु यदि निर्युक्तावेव व्याख्यानमिष्यते भवद्भि , तर्ह्यत्रापि ब्रूमो वय यदुत-एषाऽपि निर्युक्त्यनुगमे न्यासनिर्युक्तिर्भणिता, अयमपीह प्रस्तुतो निक्षेपो वक्ष्यमाणे निर्युक्त्यनुगमे निक्षेपनिर्युक्तित्वेन भणिष्यत इत्यर्थ । इदमुक्त भवति-अनुगमो द्विविधो वक्ष्यते, तद्यथा-सूत्रानुगम , निर्युक्त्यनुगमश्च । निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधोऽभिधास्यते-निक्षेपनिर्युक्त्यनुगम', उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगम , सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्चेति । यथा-' से किं त निक्खेवनिज्जुत्तिअणुगमे ?। निक्खेवनिज्जुत्तिअणुगमे अणुगए , वक्खमाणे य " । एतदपि वक्ष्यते । तत्रायमर्थ.—अत्रैव प्रागावश्यकसामायिकादिपदाना नाम-स्थापनादिनिक्षेपद्वारेण यद् व्याख्यानं कृतम् , तेन निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगत प्रोक्तो-द्रष्टव्य. , सूत्रालापकाना निक्षेपप्रस्तावे पुनर्वक्ष्यते च । तदेवमेतेनैषोऽपि निक्षेपो निक्षेपनिर्युक्तित्वेनाऽनुगमे प्ररूप्यमाणोऽभिधा-

स्यते। अत किमुच्यते—'नेह व्याख्यानम्' किन्तु-निरुक्तावेव इति?। तदेवमतिनिपुण परस्य प्रेर्यमवलोक्याऽभ्युपगमपूर्वकमुत्तरमाह-'सच्च' मित्यादि, 'सत्यम्' इयमपि प्रस्तुतनिक्षेपलक्षणा निर्युक्ति, किन्त्विय निक्षेपमात्रस्य नामस्थापनादिनिक्षेपस्वरूपनिरूपणायैव, न विशेषार्थस्येत्यर्थ, निरुक्तौ तु 'सम्मद्दिट्ठि अमोहो, सोही सब्भावदसण बोही" इत्यादिना ग्रन्थेन शब्दार्थादिविचार करिष्यत इति भाव।

अथवा—किमनेन बहुना प्रोक्तेन?, अतिगहनं प्रकरणमिदम्, अत संक्षिप्य विशेषविषयविभागतात्पर्यमुच्यते, तथा चाह—

निक्खेवे मित्तमिह वा, अत्थवियारो य नासजुत्तीए।
सद्दगओ य निरुत्ते, सुत्तप्फासम्मि सुत्तगओ॥ ६६७॥

अथवा—इह निक्षेपद्वारे सामायिकस्य नामादिनिक्षेपमात्रमेवोच्यते, तदर्थनिरूपणमात्रमेव च निक्षेपनिर्युक्तौ निर्दिश्यते। नैरुक्तस्तु शब्दगतो विचार उपोद्घातनिर्युक्त्यन्तर्गते निर्युक्तिद्वारे-'सम्मदिट्ठि अमोहो' इत्यादिना ग्रन्थेन शब्दार्थविचार करिष्यत इत्यर्थ। सूत्रस्पर्शे तु सूत्रगतो विचार सूत्रस्पर्शिक-निर्युक्तौ सूत्रालापद्वाराऽऽयातस्य सामायिकस्यार्थविचार क्रियते, न तु सामायिकनाम्न इत्यर्थ। एव विषयविभागेनाऽवस्थानात् सर्वं समञ्जसमिति। तदेवमभिहितो नामनिष्पन्नोऽपि निक्षेप।

(२३) अथ सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसर, तत्राह—

जो सुत्तपयग्गामो, सो सुत्तालावयाण निक्खेवो।
इह पत्तलक्खणो सो, निक्खिप्पइ न पुण किं कज्जं।६६८।
सुत्तं चेव न पावइ, इह सुत्तालावयाण कोऽवसरो?।
सुत्ताणुगमे काहिइ, तण्णासं लाघवनिमित्त॥ ६६६॥

'करेमि भन्ते! सामाइय' इत्यादिसूत्रपदाना यो नामस्थापनादिरूपेण न्यास, स सूत्रालापकनिक्षेप.। स चेह प्राप्तलक्षण-प्राप्तावसर एव, न पुनर्निक्षिप्यते-न पुन सूत्रालापक, इदानीमेव निक्षिप्यत इति भाव। किं कार्यकस्माद्धेतो.?, इत्याह-सूत्रमेव तावदिदानीं न प्राप्नोति, अत सूत्रालापकानामिह निक्षेपे कर्त्तव्ये काऽवसर.?। इदमुक्त भवति-सूत्रानुगम एव सूत्रमुच्चारयितव्यम् उच्चारिते च सूत्रे तदालापकविभाग, तद्विभागे च तन्निक्षेप। अत सूत्राभावात् क सूत्रालापकानामिह निक्षेपेऽवसर?। तर्हि कदा तन्निक्षेपो विधेय.?, इत्याह-सूत्रानुगमे प्राप्ते करिष्यति लाघवार्थं सूरिस्तन्निक्षेपमिति।

अथ पूर्वापरासम्बद्धतामाशङ्क्य परिहरति—

इह जइ पत्तो वि तओ, न नस्सए कीस भण्णए इहइं।
दाइज्जइ सो निक्खे-वमेत्तसामण्णओ नवर॥ ६७०॥

नन्विह प्राप्तावसरोऽपि यदि तकोऽसौ सूत्रालापकनिक्षेपो न न्यस्यते-न विधीयते, तर्ह्यत्र किमर्थ भण्यते-' सूत्रालापकनिक्षेपश्च इत्येव निक्षेपतृतीयभेदत्वेन किमर्थमिहोपन्यस्यते?, अनुगमेऽपि किमिति न भण्यते? इति भाव.। सत्यम्, किन्त्वोघनिष्पन्नादिना निक्षेपेण सह निक्षेपमात्रसाम्यात् नवर—केवल दर्श्यत एवाऽयमत्र, न तून्यस्यते, ग्रन्थगौरवभयात्। इति। विशे०।

(२४) चतुर्विधस्य सामायिकस्य क्रिया-कारकभेदपर्यायै शब्दार्थकथन निर्वचन निरुक्ति। तत्र सम्यक्त्वसामायिकनिरुक्तिमभिधित्सुराह—

सम्मद्दिट्ठि अमोहो, सोही सब्भावदंसण बोही।
अविवज्जओ सुदिट्ठी, एवमाई निरुत्ताइ॥ २७८४॥

सम्यग् इति—प्रशसार्थे, दर्शन दृष्टि, सम्यग्—अविपरीता दृष्टि सम्यग्दृष्टि अर्थानाम्—इति गम्यते। मोहन मोहो वितथग्राह, न मोह अमोह—अवितथग्राह। शोधन शुद्धिर्मिथ्यात्वमलापगमात् सम्यक्त्व शुद्धिरुच्यते। सत्—जिनाभिहित प्रवचनम्, तस्य भाव सद्भाव, तस्य दर्शनम्-उपलम्भ, सद्भावदर्शनम्। बोधन बोधिरित्यौणादिक इन् परमार्थबोध। अतस्मिंस्तदध्यवसायो विपर्ययो न विपर्ययोऽविपर्ययस्तत्त्वाध्यवसाय इत्यर्थ। सुशब्द प्रशसायाम्, शोभना दृष्टि सुदृष्टि। इत्येवमादीनि सम्यग्दर्शनस्य निरुक्तानीति।

(२५) श्रुतसामायिकनिरुक्तिप्रदर्शनायाह—

अक्खर सन्नी सम्म, साईयं खलु सपज्जवसियं च।
गमियं अंगपविट्ठं, सत्त वि एए सपडिवक्खा॥२७८५॥

इय च पीठे व्याख्यातत्वाद् न विव्रियते।

देशविरतिसामायिकनिरुक्तिमाह—

विरयाविरई सवुड-मसवुडे बालपंडिए चेव।
देसिक्कदेसविरई, अणुधम्मोऽगारधम्मो य॥२७८६॥

विरमणं विरतम्, न विरतिरविरति, विरत चाविरतिश्च यस्या निवृत्तौ सा विरताविरति। सवृतासवृता-स्थगितास्थगिता परित्यक्तापरित्यक्ता सावद्ययोगा यस्मिन् सामायिके तत् सवृताऽसंवृतम्। एवमुभयव्यवहारानुगतत्वाद् बालपण्डितम्। देश प्राणातिपातादि, एकदेशस्तु वृक्षच्छेदनादिस्तयोर्विरमणं-विरतिर्यस्या निवृत्तौ सा देशैकदेशविरति। बृहत्साधुधर्मापेक्षयाऽणु-अल्पो धर्मोऽणुधर्मो देशविरतिलक्षण। न गच्छन्तीत्यगा—वृक्षास्तै कृतमगार—गृहम्, तद्योगादगारो गृहस्थस्तद्धर्मश्चेति।

(२६) सर्वविरतिसामायिकनिरुक्तिमुपदर्शयन्नाह—

सामाइयं समइय, सम्मावाओ समाससंखेवो।
अणवज्जं च परिन्ना, पचक्खाणं च ते अट्ठा॥ २७८७॥

समो राग—द्वेषरहितत्वाद् मध्यस्थ, अयनमयो गमनमित्यर्थ समस्याय समाय स एव सामायिकमेकान्तप्रशमगमनमित्यर्थ। सामायिकमिति—'सम्' इति सम्यक्शब्दार्थे उपसर्ग, सम्यगय. समय, सम्यग् दयापूर्वक जीवेषु विषये गमन, प्रवर्तनमित्यर्थ, समयोऽस्यास्तीति सामयिकम्। 'सम्मावाउ' त्ति—सम्यगशब्देनेह रागद्वेषविरह उच्यते, तेन तत्प्रधानो वादो वदन सम्यग्वादो रागादिविरहेण यथावद् वदनमित्यर्थ। 'समास' त्ति—सशब्द प्रशसायाम्, असु क्षेपणे, शोभनमसन ससाराद् बहिर्जीवस्य जीवात् कर्मणो वा क्षेपण समास.। अथवा,—सशब्द सम्यगर्थे, सम्यगासः समास.। रागद्वे-

षरहितस्य समस्य वा आस समास । 'सखेवो' त्ति-सक्षेपण सक्षप सामायिकमुच्यते, महार्थस्यापि स्ताकाक्षरत्वादस्येति । 'अणवज्ज' ति-अवद्य—पाप नास्मिन्नवद्यमस्तीत्यनवद्य सामायिकम् । 'परिराण' त्ति—परित.-समन्ताज्ज्ञान पापपरित्यागेन परिज्ञा सामायिकम् । 'पच्चक्खाण' ति—प्रति हरणीय वस्तु आख्यान गुरुसाक्षिक निवृत्तिकथन प्रत्याख्यानम् । एतेऽष्टौ सामायिकपर्यायाः । इति निर्युक्तिगाथाचतुष्टयार्थ । विशे० ।

'सामाइय समइय' इत्यादिचारित्रनिरुक्तेस्तु व्याख्यान-साक्षादेवाह—

राग-दोसविरहिओ,समो त्ति अयणं अओत्ति गमणं ति ।
समयागमो समाओ, स एव सामाइयं होइ ॥ २७६२ ॥
सम्ममओ ममउ त्ति य, सम्मं गमणं ति सव्वभूएसु ।
सो जस्स तं समइय,जम्मि य भओवयारेण ॥ २७६३ ॥
रागाइरहो सम्मं, वयणं वाओऽभिहाणमुत्ति त्ति ।
रागाइरहियवाओ , सम्मावाओ त्ति सामइयं ॥२७६४॥
अप्पक्खर समासो, अहवाऽऽसोऽसण महासण सव्वा ।
सम्म समस्स वासो, होइ समासो त्ति सामइयं ।२७६५।
सखिवण संखेवो, सो जं थोवक्खरं महत्थं च ।
सामइयं सखेवो,चोद्दसपुव्वत्थपिंडो त्ति ॥ २७६५ ॥
पावमवज्ज मामा-इय अपाव ति तो तदणवज्ज ।
पावमणं ति न जम्हा,वज्जिज्जइ तेण तदसेसं ॥ २७६७ ॥
पावपरिच्चायत्थ,परितो नाणं मया परिएण त्ति ।
पइवत्थुमिहक्खाण,पच्चक्खाण निवित्ति त्ति ॥ २७६८ ॥

विशे० ।

रागदोसविरहिओ,समो त्ति अयणं अओ त्ति गमण ति ।
समगमणं ति समाओ, स एव सामाइयं नाम ॥३३७७॥
अहवा भवं समाए, निव्वत्तं तेण तम्मयं वा वि ।
जं तप्पओयण वा , तेण व सामाइयं नेयं ॥ ३४७८ ॥
अहवा समाइँ सम्म-त्तँ नाण चरणाइँ तेसु तेहिं वा ।
अयणं अओ समाओ, स एव सामाइयं नाम । ३४७६ ।
अहवा समस्स आओ,गुणाण लाभो त्ति जो समाओ सो ।
अहवा समाणमाओ, नेओ सामाइयं नाम ३४८० ॥

प्रागपि निरुक्तिद्वारे प्रायश्चर्चितार्था., सुगमाश्चेति ।

अथवा—अन्यथा व्युत्पत्तिरित्याह-

अहवा सामं मित्ति, तत्थ अओ तेण होइ सामाओ ।
अहवा सामस्साओ, लाभो सामाइयं नाम ॥ ३४८१ ॥
सम्ममओ वा समओ , सामाइयमुभयविद्धि भावाओ ।
अहवा सम्मस्साओ, लाभो सामाइयं होइ ॥ ३४८२ ।

अथवा-सर्वजीवेषु मैत्री-साम भण्यत , तत्र साम्नि अयो-गमनम् साम्ना वाऽयो गमन-वर्त्तन सामाय. । अथवा-साम्न आयो-लाभ. सामाय स एव सामायिक नामति ।

अथवा-सम्यगर्थसशब्दपूर्वकोऽय धातु , सम्यग् अयन-वर्त्तन समय , समय एव स्वार्थिके कप्रत्ययोपादानादुभयत्र वृद्धिभावाच्च सामायिकम् । अथवा—सम्यगायो-लाभ समाय., स एव सामायिकम् । अथवा-समस्य भाव. साम्यम् , साम्यस्यायो निपातनात् सामाय , स एव सामायिकमिति ।

अथवा-अन्यथा निरुक्तविधिरुच्यत इत्याह-

अहवा निरुत्तविहिणा, सामं सम्मं समं च जं तस्स ।
इकमप्पए पवेसण-मेयं सामाइय नेयं ॥ ३४८३ ॥

अथवा-निरुक्तविधिना बहुव्युत्पत्तिकमेतत् सामायिक ज्ञेय ज्ञातव्यमिति कथम् ? इति । अत्रोच्यते—इकशब्दो देशीवचन क्वापि प्रवेशार्थे वर्तते । आत्मापमया परेषा दुःखस्याकरण सामेह गृह्यते तस्य साम्न इक यदात्मनि प्रवेशनम् नकारस्यायादेशनिपातनात् , तत् सामायिकम् । तथा—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रत्रयस्य परस्पर योजन सम्यगिहोच्यते,निर्वाणसाधकत्वेन तद्योगस्यैव परमार्थत सम्यग्रूपत्वात् , तस्य सम्यग्दर्शनादिरूपस्य सम्यग्-इत्येतस्यात्मनि यत् इक-प्रवेशनम् यकारादेरयादेशनिपातने सकारस्य च दीर्घत्वे, तत् सामायिकम् । तथा—रागद्वेषमाध्यस्थ्यमात्मन सर्वत्र तुल्यरूपेण वर्तन सममुच्यते, तस्य समस्यात्मनि यत् इक—प्रवशनम् , समशब्दादयागमे सकारस्य दीर्घत्वे तत् सामायिकमिति । विशे० । स्था० । आव० । आ० म० । आ० । आ० चू० । (सामायिकसयमव्याख्या 'सजम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता) (" साम सम० " (१०३०) इत्यादिगाथया सामायिकशब्दस्यैकार्थिकानि 'साम' शब्देऽस्मिन्नेव भाग उक्तानि ।) (कियन्ति सामायिकानि मनुष्यादय प्रतिपद्यन्ते इति 'समोसरण' शब्देऽस्मिन्नेवभागे गतम् ।) (दमदन्त उदाहरणकथा 'दमदन्त' शब्दे चतुर्थभागे २४५६ पृष्ठे गता ।) सामायिकशब्दयोजना चैव द्रष्टव्या—इहाऽत्मन्येव साम्न इक निरुक्तनिपातनात् [यद् यल्लक्षणेनानुपपन्न तत् सर्व निपातनात् सिद्धमिति] साम्ना नकारस्याऽऽय आदेश', ततश्च सामायिकम् , एवं समशब्दस्याऽऽयादेश. समस्य वा आयः समाय स एव सामायिकमिति , एवमन्यत्रापि भावना कार्येति कृत प्रसङ्गेन ।

साम्प्रत सामायिकपर्यायशब्दान् प्रतिपादयन्नाह—

समया सम्मत्त पस-त्थ संति सुविहिअ सुहं अनिंदं च ।
अदुगुंछिअमगरिहिअं,अणवज्जमिमेऽवि एगट्ठा॥१०३३।

व्याख्या—निगदसिद्धैव । आह-अस्य निरुक्तावेव 'सामाइय समइय' मित्यादिना पर्यायशब्दा. प्रतिपादिता एव तत् पुनः किमर्थमभिधानमिति ? , उच्यते—तत्र पर्यायशब्दमात्रता, इह तु वाक्यान्तरेणार्थनिरूपणमिति , एवं प्रतिशब्दमर्थभिदताऽनन्ता गमा अनन्ता पर्याया इति चैकस्य सूत्रस्येति ज्ञापित भवति, अथवाऽसम्मोहार्थं तत्रोक्तावप्यभिधानमदुष्टमेव इत्यत एवोक्तम्-'इमेऽवि एगट्ठ' त्ति एतेऽपि तेऽपीत्यदोष. ।

(नामनिष्पन्नसामायिकस्य चातुर्विध्यम् ' णिक्खेव ' शब्दे चतुर्थभागे २०२७ पृष्ठे गतम् ।)

(२७) चतुर्विध सामायिकम्

णामठवणाओ पुव्वं भणिआओ । दव्वसामाइए वि तहेव , ०जाव से तं भविअसरीरदव्वसामाइए । से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसामाइए ? , जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसामाइए पत्तेयपोत्थयलिहिअ। से तं जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वसामाइए। से तं णोआगमओ दव्वसामाइए । से तं दव्वसामाइए । से किं तं भावसामाइए ? , भावसामाइए दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-आगमओ अ,नोआगमओ अ । से किं तं आगमओ भावसामाइए ? , आगमओ भावसामाइए , जाणए उवउत्ते । से तं आगमओ भावसामाइए । से किं तं नोआगमओ भावसामाइए ? , नोआगमओ भावसामाइए "जस्स सामाणिओ अप्पा,संजमे णिअमे तवे । तस्स सामाइअ होइ,इइ केवलिभासिअं॥१॥जो समो सव्वभूएसु , तसेसु थावरेसु अ । तस्स सामाइयं होइ, इइ केवलिभासियं ॥२॥ " (अनु०) से तं नोआगमओ भावसामाइए। से त भावसामाइए । (सू०-१५४+)

'जस्स सामाणिओ अप्पा' इत्यादि, यस्य सत्त्वस्य सामानिक -सन्निहित आत्मा सर्वकालं व्यापारात् क ?—सयमे मूलगुणरूपे , नियमे--उत्तरगुणसमूहात्मके तपसि-अनशनादौ तस्येत्थभूतस्य सामायिक भवतीत्येतत्केवलिभाषितमिति श्लोकार्थ । 'जो समो' इत्यादि, य. समः सर्वत्र मैत्रीभावात्तुल्य सर्वभूतेषु-सर्वजीवेषु त्रसेषु स्थावरेषु च तस्य सामायिक भवतीत्येतदपि केवलिभाषितम् , जीवेषु च समत्व संयमसान्निध्यप्रतिपादनात्पूर्वश्लोकेऽपि लभ्यते , किंतु जीवदयामूलत्वाद्धर्मस्य तत्प्राधान्यख्यापनाय पृथगुपादानमिति । (अनु०) इह च ज्ञानक्रियारूप सामायिकाध्ययन नोआगमतो भावसामायिक भवत्येव , ज्ञानक्रियासमुदाये आगमस्यैकदेशवृत्तित्वात् , नोशब्दस्य च देशवचनत्वाद् , एवं च सति सामायिकवत. साधोरपीह नोआगमतो भावसामायिकत्वेनोपन्यासो न विरुध्यते, सामायिकतद्वतोरभेदोपचारादिति भाव. । नामनिष्पन्नो निक्षेप. समाप्त. ।

(२८) एषूदाहरणानि । सामायिके तावत्—

"इहास्ति भरतक्षेत्रे , नगरं हस्तिशीर्षकम् ।
सुवृत्तरत्नमुक्तौघ , हस्तिशीर्षविवोन्नतम् ॥ १ ॥
दमदन्त. प्रभुस्तत्र , धरित्रीधवपुङ्गव ।
य. सौन्दर्याच्च शौर्याच्च , विषमायुधदर्पहृत् ॥ २ ॥
इत. पुरं गजपुरं, यद् दृष्ट्वा मन्यते जन. ।
साक्षात्तु स्वर्ग एवाय , वार्त्तैवान्याभिधायिनी ॥ ३ ॥
राज्य युधिष्ठिरस्तत्र , विधत्ते शक्रवद्दिवि ।
चतुर्भिर्बान्धवैर्लोक-पालैरिव पुरस्कृत. ॥ ४ ॥
विषया इव जीवस्य , दमन्तस्य तेऽरय ।
सोऽन्यदागाद्राजगृहे, जरासधस्य सन्निधौ ॥ ५ ॥
पाण्डवास्तेऽथ तद्देश, मुमुषु पुपुषुस्तथा ।
राजनीतिरिय राज्ञा , बलवत्सु छलं बलम् ॥ ६ ॥
तदाकर्ण्य ससरम्भ , सर्वौघेण महाबल ।
दमदन्त क्षताराति—दन्तिदन्त समागमत् ॥ ७ ॥ "

आ० क० १ अ० । आ० चू० । (शेषा कथा 'समइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

पुन सामायिकस्यैव स्वरूपनिरूपणायाह—

समभावो सामाइयं, तणकंचणसत्तुमित्तविसउ त्ति ।
णिरभिस्संगं चित्त, उचियपवित्तिप्पहाणं च ॥ ५ ॥

समभावो मध्यस्थाध्यवसाय । सामायिकमुक्तनिर्वचनं भवति । किंविषयोऽसौ समभाव इत्याह—तृणकाञ्चने प्रतीते हेयोपादेयेऽजीवरूपे तदन्यहेयोपादेयाचेतनवस्तूपलक्षणभूते । शत्रुमित्रे च प्रतीते एवाप्रीतिप्रीतिनिबन्धने सचेतने तदन्यैवभूतवस्तूपलक्षणभूते, विषयो गोचरो यस्यासौ तृणकाञ्चनशत्रुमित्रविषय । इतिर्वाक्यार्थसमाप्तौ । किमुक्त भवति ?-निरभिष्वङ्ग—रागद्वेषलक्षणाभिष्वङ्गवर्जित चित्त मन. सामायिक भवतीति प्रकृतम् । एवविधमेव चित्तं सामायिकमिति मन्यमाना बाह्यप्रवृत्तिमकिञ्चित्करी केचित्कल्पयन्ति, अतस्तच्छिक्षणार्थमाह—उचितप्रवृत्तिप्रधान सच्चेष्टासारम् ,निरभिष्वङ्गे हि चित्ते सति प्राय उचितैव प्रवृत्तिर्जायते, साभिष्वङ्गचित्तकार्यत्वाद्भावतोऽनुचितप्रवृत्ते । इदं चोक्तमनेन 'वीतरागाणा परोपकारप्रवृत्तिर्न समभाव सामायिकं बाधते' इति । चशब्द समुच्चयार्थ. । इति गाथार्थ ॥५॥ पञ्चा० ११ विव० ।

(२९) द्विविधं सामायिकम्—

सामाइयचरित्तगुणप्पमाणे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-इत्तरिए य, आवकहिए य । (सू० १४७×)

सामायिक—पूर्वोक्तशब्दार्थ तच्च इत्वर, यावत्कथिकं च । तत्रेत्वरम्-भाविव्यपदेशान्तरत्वात् स्वल्पकालम् , तच्चाद्यचरमतीर्थकरकालयोरेव यावदद्यापि महाव्रतानि नारोप्यन्ते तावच्छिष्यस्य संभवति, आत्मन कथा यावदास्ते तद् यावत्कथ-यावज्जीवमित्यर्थ , यावत्कथमेव यावत्कथिकम् । एतच्च भरतैरावतेष्वाद्यचरमवर्जमध्यमतीर्थकरसाधूना महाविदेहतीर्थकरयतीना च सभवति । अनु० । प० चू० । तेषामुपस्थापनाया अभावत् । पञ्चा० ११ विव० ।

द्विविध सामायिकम्—

दुविहे सामाइए, पण्णत्ते, त जहा-अगारसामाइए चेव, अणगारसामाइए चेव । (सू० ८४×)

' दुविहे ' त्यादि समाना—ज्ञानादीनामायो-लाभ समाय स एव सामायिकमिति तद् द्विविधम्—अगारवदनगारस्वामिभेदाद् देशसर्वविरतीत्यर्थ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

(३०) सामयिकस्योद्देशादीनि द्वाराणि वक्तव्यानि तत्रोपोद्घातदर्शनायाह—

उद्देसे १ निद्देसे २,
निग्गम ३ खित्ते य ४ काल ५ पुरिसे ६ अ ।

कारण ७ पच्चय ८ लक्खण ६,
नए १० समोआरणा ११ ऽणुमए १२ ॥ ४० ॥
किं १३ कइविहं १४ कस्स १५ कहिं, १६,
केसु १७ कहं १८ केच्चिरं १६ हवइ कालं ।
कइ २० संतर २१ मविरहिअं २२ ,
भवा२३ऽऽगरिस२४फासण२५निरुत्ती२६ ॥१४१॥

उद्देशो वक्तव्य, एव सर्वेषु क्रिया योज्या। उद्देशनमुद्देश - सामान्याभिधानमध्ययनमिति१। निर्देशन निर्देश॰ विशेषाभिधानं सामायिकमिति २। तथा निर्गमन निर्गम ३। कुतोऽस्य निर्गमनमिति वाच्यम्, क्षेत्र वक्तव्यम् कस्मिन् क्षेत्रे ? ४। कालो वक्तव्य कस्मिन् काले ? ५। पुरुषश्च वक्तव्य कुत पुरुषात् ? ६। कारण वक्तव्य किं कारण गौतमादय श्रृण्वन्ति ? ७। तथा प्रत्याययतीति प्रत्यय स च वक्तव्य, केन प्रत्ययेन भगवतेदमुपदिष्टम्?को वा गणधाराणा श्रवण इतिद। तथा लक्षणं वक्तव्यं श्रद्धानादि ६। तथा नया-नैगमादय १०। तथा तेषामेव समवतरण वक्तव्यं यत्र संभवति, वक्ष्यति च-'मूढणइय सुय कालिय तु' इत्यादि ११। अनुमतम् इतिकस्य व्यवहारादे॰ किमनुमत—सामायिकमिति, वक्ष्यति-'तवसजमो अणुमओ' इत्यादि १२। किं समायिकम्? 'जीवो गुणपडिवण्णो' इत्यादि वक्ष्यति १३। कतिविध सामायिकम्? 'सामाइय च तिविह, सम्मत्तसुय तहा चरित्त च' इत्यादि प्रतिपादयिष्यते १४। कस्य सामायिकमिति, वक्ष्यति 'जस्स सामाणिओ अप्पा' इत्यादि १५। क सामायिकम्, क्षेत्रादाविति, वक्ष्यति-'खेत्तकालदिसिगतिभविय' इत्यादि १६। केषु सामायिकमिति, सर्वद्रव्येषु वक्ष्यति-' सव्वगत सम्मत्त सुए चरित्तेण पज्जवा सव्वे' इत्यादि १७। कथमवाप्यते ?, वक्ष्यति-'माणुस्सखित्तजाइ' इत्यादि १८। कियच्चिर भवति ? कालमिति, वक्ष्यति—' सम्मत्तस्स सुयस्स य, छावट्ठी सागरोवमाइ ठिती' इत्यादि १६ कति इति कियन्त प्रतिपद्यन्ते ? पूर्वप्रतिपन्ना वेति वक्तव्यम्, वक्ष्यति च-' सम्मत्तदेसविरया, पलियस्स असंखभागमित्ता उ' इत्यादि २०। सान्तरम् इति सह अन्तरेण वर्तत इति सान्तरम् किं सान्तर, निरन्तर वा ?, यदि सान्तर किमन्तरं भवति ?, वक्ष्यति-' कालमणत च सुते, अद्धापरियट्टगो य देसूणो।' इत्यादि २१। अविरहितम् इति अविरहित कियन्त काल प्रतिपद्यन्त इति, वक्ष्यति-' सुतसम्मअगारीण, आवलिया सखभाग' इत्यादि २२। तथा भवा-इति कियतो भवानुत्कृष्टत॰ खल्ववाप्यन्ते ' सम्मत्तदेसविरता, पलियस्स असंखभागमित्ता उ। अट्ठ भवा उ चरित्ते' इत्यादि २३। आकर्षणमाकर्ष, एकानेकभवेषु ग्रहणानीति भावार्थ 'तिण्ह सहस्सपुहत्त, सयपुहुत्तं च होंति विरईए। एगभवे आगरिसा' इत्यादि, २४। स्पर्शना वक्तव्या, कियन्तश्च सामायिकवन्त॰ स्पृशन्तीति, वक्ष्यति-'सम्मत्तचरणसहिआ, सव्व लोग फुसे निरवसेसं।' इत्यादि २५। निश्चिता उक्तिर्निरुक्तिर्वक्तव्या—' सम्मद्दिट्ठि अमोहो, सोही सब्भावदसणे बोही।' इत्यादि, वक्ष्यति २६। अयं तावद्गाथाद्वयसमुदायार्थ। अवयवार्थ तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन वक्ष्याम॰। अत्र कश्चिदाह—पूर्वमध्ययन सामायिक तस्यानुयोगद्वारचतुष्टयमुपन्यस्तम्, अतस्तदुपन्यास एव उद्देशनिर्देशावुक्तौ, तथौघनामनिष्पन्ननिक्षेपद्वये च, अत॰ पुनरनयोरभिधानमयुक्तमिति। अत्रोच्यते—तत्र हि अत्र द्वारद्वयोक्तयोरनागतग्रहण द्रष्टव्यम्, अन्यथा तद्ग्रहणमन्तरेण द्वारोपन्यासादय एव न स्यु। अथवा—द्वारोपन्यासादिविहितयोस्तत्राभिधानमात्रमिह त्वर्थानुगमद्वाराधिकारे विधानतो लक्षणतश्च व्याख्या क्रियत इति। आह—यद्येव निर्गमो न वक्तव्य, तस्यागमद्वार एवाभिहितत्वात्, तथा च 'आत्मागम' इत्याद्युक्तम्, ततश्च तीर्थकरगणधरेभ्य एव निर्गतमिति गम्यते इति। उच्यते—सत्यं किं तु इह तीर्थकरगणधराणामेव निर्गमोऽभिधीयते, कोऽसौ तीर्थकरो गणधराश्चेति वक्ष्यते—वर्धमानो गौतमादयश्चेति। यथा च तेभ्यो निर्गत तथा क्षेत्रकालपुरुषकारणप्रत्ययविशिष्टमित्यतोऽदोष इति। आह—यद्येव लक्षण न वक्तव्यम् उपक्रम एव नामद्वारे क्षायोपशमिकभावेऽवतारितत्वात्, प्रमाणद्वारे च जीवगुणप्रमाणे आगमे इति। उच्यते-तत्र निर्देशमात्रत्वात्, इह तु प्रपञ्चतोऽभिधानाददोष। अथवा-तत्र श्रुतसामायिकस्यैवोक्तम्, इह तु चतुर्णामपि लक्षणाभिधानाददोष। आह—नया॰ प्रमाणद्वार एवोक्ता किमिहोच्यन्ते ?, स्वस्थाने च मूलद्वारे वक्ष्यमाणा एवेति। उच्यते—प्रमाणद्वारोक्ता एवेह व्याख्यायन्ते। अथवा—प्रमाणद्वाराधिकारात्तत्र प्रमाणभावमात्रमुक्तम् इह तु स्वरूपावधारणमवतारो वाऽऽरभ्यते, एते च सर्व एव सामायिकसमुदायार्थमात्रविषया प्रमाणोक्ता उपोद्घातोक्ताश्च नया सूत्रविनियोगिन, मूलद्वारोपन्यस्तनयास्तु सूत्रव्याख्योपयोगिन एवेति। आह—प्रमाणद्वारे जीवगुण सामायिक ज्ञान चेति प्रतिपादितमेव, ततश्च किं सामायिकमित्याशङ्कानुपपत्ति॰। उच्यते—जीवगुणत्वे ज्ञानत्वे च सत्यपि किं तज्जीव एव आहोस्विद् जीवादन्यदिति सशय तदुच्छित्त्यर्थमुपन्यासाददोष॰। आह—नामद्वारे क्षायोपशमिक सामायिकमुक्तं तत्तदावरणक्षयोपशमाल्लभ्यत इति गम्यत एव, अत कथं लभ्यत इत्यतिरिच्यते, न, क्षयोपशमलाभस्यैवेह शेषाङ्गलाभचिन्तनादिति। एव यदुपक्रमनिक्षेपद्वारद्वयाभिहितमपि पुन प्रतिपादयति अनुगमद्वारावसरे तदशेष,निर्दिष्टनिक्षिप्तप्रपञ्चव्याख्यानार्थमिति। आह—उपक्रम॰ प्राय॰ शास्त्रसमुत्थानार्थ उक्त, अयमप्युपोद्घात शास्त्रसमुद्घातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेद॰?, उच्यते-उपक्रमो ह्युद्देशमात्रनियत',तदुद्दिष्टवस्तुप्रबोधनफलस्तु प्रायेणोपोद्घात अर्थानुगमत्वात् इत्यलं विस्तरेण प्रकृतमुच्यते।

तत्रोद्देशद्वारावयवार्थप्रतिपादनायेदमाह—

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले समासे उद्देसे।
उद्देसुद्देसम्मि अ, भावम्मि अ होइ अट्ठमओ ॥१४२॥

तत्र नामोद्देश -यस्य जीवादेरुद्देश इति नाम क्रियते, नाम्नो वा उद्देश॰ नामोद्देश॰। स्थापनोद्देश॰ स्थापनाभिधानम्। उद्दशन्यासो वा,द्रव्ये इति द्रव्यविषय उद्देशो द्रव्योद्देश, स च आगमनोआगमज्ञशरीरेतरव्यतिरिक्त द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्ये वा उद्देशो द्रव्योद्देश॰, द्रव्यस्य—द्रव्यमिदमिति, द्रव्येण—

द्रव्यपतिरथामिति , द्रव्ये-सिंहासने राजा , चूते कोलिल , गिरौ मयूर इति । एव क्षेत्रविषयोद्देशोऽपि वक्तव्य , एव कालविषयोऽपीति । 'समास -सक्षेपस्तद्विषय उद्देश समासोद्देश , स च अङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनेषु द्रष्टव्य । तत्र अङ्गसमासोद्देश —अङ्गम् , अङ्गी तदध्येता तदर्थज्ञ इत्येवमन्यत्रापि योजना कार्या। उद्देश —अध्ययनविशेष तस्य उद्देश उद्देशोद्देश , तद्विषयश्च उद्देश इति, स चोद्देशोद्देशोऽभिधीयते-उद्देशवान् तदध्येता तदर्थज्ञो वेति । भावविषयश्च भवति उद्देश अष्टमक इति , स चाय-भाव भावी भावज्ञो वेति गाथार्थ । आव० १ अ० ।

(३१) उद्देशादीनि द्वाराणि । अथ प्रेरक प्राह—

दारोवन्नासाइसु, निक्खेवे ओहनाम निप्फन्ने ।
उद्देमो निद्देमो, भणिओ इह किं पुणगहण ॥ ९७६ ॥

आह-नन्वसावावश्यकशास्त्रस्य प्रथममध्ययन सामायिकम् , तस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि , इत्यादिना द्वारोपन्यासादिषु प्रक्रमषु । यदि वा-ओघनिष्पन्ननामनिष्पनयोर्निक्षपयो सामान्यनामरूप उद्देश , विशेषनामरूपश्च निर्देशोऽनकश -प्रोक्त एव, किमर्थमिहोपोद्धातनिर्युक्तौ पुनरपि तयोर्ग्रहणम् ? इति ।

अत्रोत्तरमाह—

इह विहियाणमणागय-गहण तत्थन्नहा कहं कुणउ ।
तेसिं गहणमकाउं, दारन्नासाइकज्जाइं ॥ ९७७ ॥

इहोपोद्घाते आद्यद्वारद्वयविहितयोरेवोद्देश-निर्देशयोस्तत्र द्वारोपन्यासादौ शास्त्रकृताऽनागतमेव ग्रहण कृतम् , अन्यथा हि तयो सामान्यविशेषनामरूपयोरुद्देशनिर्देशयोस्तत्र ग्रहणमकृत्वा कथ निराश्रयाणि द्वारोपन्यासादिकार्याणि करोतु ? इति ।

प्रतिविधानान्तरमाह—

अहवा तत्थुद्देमो, निद्देसो वि य कओ इहं तेसिं ।
अत्थाऽणुगमावसरे, विहाणवक्खाणमारद्ध ॥ ९७८ ॥

अथवा-तत्र द्वारोपन्यासादौ सामान्यविशेषाभिधानरूप उद्देशो, निर्देशश्च कृत इत्युपगमच्छाम केवलमिहार्थानुगमावसरेऽर्थव्याख्याप्रस्तावे तयो पूर्वविहितयोरुद्देशनिर्देशयोर्विधानतो-भेदतो व्याख्यानमारब्धमित्यदोष इति ।

अन्ये तु ब्रुवते । किम् ? , इत्याह—

अन्ने उ विसेसमिहं, भणंति नोद्देसबद्धमेय ति ।
जाणावियमज्झयणं, समासदारावयारेणं ॥ ९७९ ॥

अन्ये तु पूर्वविहितयोरपीह विशेषमाचक्षते नोद्देशकबद्धमिदमध्ययनमित्येतज्ज्ञापित किल । कुत ? , अङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनसमासद्वारावतारात् । इदमत्र हृदयम्— 'नाम ठवणा दविए , खेत्ते काले समासे उद्देसे । उद्देसुद्देसम्मि य , भावम्मि य होइ अट्ठमओ ॥ १ ॥ ' इति पुरस्तादिहैव वक्ष्यमाणगाथायामुद्देशोऽष्टविधोऽभिधास्यत , तथा 'एमेव य निद्देसो ' इत्यादिगाथाया निर्देशोऽपि चाष्टविधो वक्ष्यते । तत्र च समासद्वारे सक्षेपाभिधायक नाम समासोद्देश इति व्याख्यास्यते, तद्यथा--अङ्गम् , श्रुतस्कन्ध अध्ययनम् , उद्देश इत्यादि । तत्रेद सामायिकाध्ययन किलाध्ययनोद्देशो भवति , न तूद्देशोद्देश , उद्देशरहितत्वात् । एतच्च तत्र व्याख्यास्यते । तदत्रोद्देशनिर्देशयोरष्टविधत्वभणनेन षष्ठ समासद्वारमायातम् । अनेन च समासद्वारेण विचार्यमाणेदमध्ययनमुद्देशरहितमिति ज्ञापितम् । एतच्चेहोद्देशनिर्देशाभणनेन निर्मूलस्य समासद्वारस्यैवाऽऽभावात् किल न ज्ञायतेति ।

एतच्च यत्किञ्चिदेव , इति दर्शयति—

अंगाइ पण्हकाले, कालिय सुयमाणसमवयारे य ।
तमणुद्देसयबद्धं, भणियं चिय इह किमब्भहियं ? ।९८०।

आवश्यक किमङ्गम् , अङ्गानि ? इत्यादि, प्रश्नकाल एव कालिकश्रुतपरिमाणसङ्ख्यावतारे चाध्ययनसङ्ख्यावतारात् , नोद्देशक नोद्देशका इति निषेधाच्च तत् सामायिकाध्ययनमुद्देशकबद्ध न भवतीति भणितमेव , इह किमभ्यधिकमज्ञात ज्ञायते ? । तस्माद् यत्किञ्चिदेवेदम् । अत एतयोरिह भणन व्याख्यानार्थमेवेति स्थितम् । तदेव कृतोद्देशनिर्देशविषया चालना , प्रत्यवस्थान च ॥ अथ निर्गमनं निर्गम । स च कुत सामायिकम् निर्गतम् ? इत्येवरूपो वक्ष्यते ।

(३२) अत्राक्षेपपरिहारौ प्राह—

नणु निग्गमो गउ च्चिय, अत्ताणंतरपंरपरागमओ ।
तित्थयराईहिंतो, आगयमेय परंपरया ॥ ९८१ ॥

ननु पूर्वमागमद्वार एवात्माऽनन्तरपरपरागमतस्तीर्थकरादिभ्य परम्परया समागतमेतत् सामायिकमित्यभिधानात् तीर्थकरादिभ्यो निर्गमनमस्य , इत्यवगतत्वाद् गतार्थ एव निर्गम , किं पुनरिहोपात्त ? इति ।

परिहारमाह—

इह तेसिं चिय भण्णइ, निद्देमो निग्गमो जहा तं च ।
उवयातं तेहिंतो , खेत्ताइविसेसिय बहुहा ॥ ९८२ ॥

तेषामेव तीर्थकरादीना सामान्योद्देशमात्रेण प्रागवगतानामिह विशेषाभिधानरूपो निर्देशो भण्यते , यथा श्रीमन्महावीरतीर्थकरादेतत सामायिकमर्थतो निर्गतम् , सूत्रतस्तु गौतमादिगणधरभ्यो निर्गतम् , तथा निर्गमश्चेह मिथ्यात्वाविरत्यादितमसस्तेषा तीर्थकरादीनामत्रोच्यत ' अवरविदेह गामस्स चिंतओ ' इत्यादिना ग्रन्थन । तथा, तच्च सामायिक बहुधा—अनेकश क्षेत्रकालपुरुषकारणप्रत्ययविशेषित तेभ्यस्तीर्थकरादिभ्यो यथोपयातमागतम् , तच्चेह भण्यत इति विशेष ।

अथ लक्षणद्वारविषयमाक्षेपमाह—

अज्झयणलक्खणं नणु,खओवसमियं गुणप्पमाणे वा ।
नाणागमाइगहणे,भणियं किमिहं पुणो गहणं ॥ ९८३ ॥

लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् , तच्च—'सद्दहण जाणणा खलु ' इत्यादिना सामायिकस्य सावद्ययोगविरत्यादिक वक्ष्यति । अत्र पर प्रेरयति—नन्वध्ययनस्याऽस्य क्षायोपशमिको भावो लक्षणम्, इति प्रागुपक्रमभेदरूप षड्नाम्नि क्षायोपशमिके भावे समवतारादर्थापत्त्या भणितमेव । अथवा-

'गुणप्रमाणे ज्ञानमिदम् , तत्राप्यागमः' इत्याद्यभिधानादिह क्षायोपशमिकभावरूपं लक्षणमर्थापत्त्याऽभिहितमेव ?, आगमस्य क्षायोपशमिकभावलक्षणत्वात् , किमिहानुगमे लक्षणस्य पुनर्ग्रहणम् ? इति ।

परिहारमाह—

निद्देसमेत्तमुत्तं, वक्खाणिज्जइ सवित्थरं तमिहं ।
अहवा सुयस्स भणियं,लक्खणमिह तं चउण्हं पि॥६८४॥

निर्देशमात्रमेव लक्षणस्य प्रागुक्तम्—निर्दिष्टमेव पूर्वं लक्षणम् , न तु तथाविधव्याख्यया व्याख्यातमित्यर्थः । इह त्वनुगमे व्याख्यानप्रस्तावात् सविस्तरं तद् व्याख्यायते । अथवा—स क्षायोपशमिको भावः श्रुतसामायिकस्यैव पूर्वं लक्षणमुपपद्यते, इह तु श्रद्धानज्ञानदेशविरति—सर्वविरतिरूपं चतुर्णामपि सम्यक्त्वश्रुतदेशचारित्रसर्वचारित्रसामायिकानां लक्षणमुच्यत इति विशेषः ।

अथ नयद्वारे आक्षेपमाह—

भणिया नयप्पमाणे, भणंतीह नया पुणो कीस ? ।
मूलद्दारे य पुणो,एएसिं को णु विणिओगो ॥६८५॥

ननु पूर्वं नयप्रमाणे भणिता एव नयाः , किमिहोपोद्घाते पुनरपि भण्यन्ते, तथा, वक्ष्यमाणे चतुर्थे नयलक्षणे मूलानुयोगद्वारे भणिष्यन्ते । तदमीषां पूर्वमनेकशो भणितानां पुनर्भणने को विनियोगः किं फलम् ?, न किञ्चिदित्यर्थः ।

अत्र परिहारमाह—

जे चिय नयप्पमाणे, ते च्चिय इहइं सवित्थरा भणिया ।
जं तमुवक्कममेत्तं, वक्खाणमिणं अणुगमो त्ति ॥६८६॥

य एव प्राक् प्रमाणद्वारे लक्षणमात्रेण नया उक्ताः , त एवेह सविस्तरा भणिताः , अग्रे भणिष्यन्त इति भावः । कुतः ? , यतस्तदध्ययनोपक्रमणरूपमुपक्रममात्रम् , एतत् त्वर्थानुगम इति कृत्वा नयानां व्याख्यानमिति ।

परिहारान्तरमाह—

अहवा तत्थ पमाणं, इहं सरूवावहारणं तेसिं ।
तत्तो वक्कंता वा, इह तदणुमयावयारोऽयं ॥ ६८७ ॥

अथवा-प्रमाणद्वाराधिकारात् प्रमीयन्ते वस्त्वेभिरिति प्रमाणं—भावमात्रं नयानां तत्राभिहितम् । इह तु-उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमे तेषां सरूपव्याख्यानम् । अथवा—तत्रोपक्रान्ताः, इह त्वेषु तदनुमतावतारश्चिन्त्यते । इदमुक्तं भवति-प्रागुपक्रमाधिकारादध्ययनं नयैरुपक्रम्यते, इह तु कस्य नयस्य किं सामायिकमनुमतम् ? इति चिन्त्यते, तथा च वक्ष्यति-' तव संजमो अणुमओ , निग्गंथं पवयणं च ववहारो । सद्दुज्जुसुयाणं पुण, निव्वाणं संजमो चेव ॥ १ ॥" तेषां च नयानामिह समवतरणं समवतारो यत्र सम्भवति तत्र दर्शनीयः , यद् वक्ष्यते-' मूढनइयं सुयं का-लियं तु न नया समोयरंति इहं । ' इत्यादीति ।

(३३) मूलद्वारनयैः सहामीषां भेदमाह—

सामाइयसमुदाय-त्थमेत्तवावारतप्परा एए ।
मूलद्दारनया पुण,सुत्तप्फासोवओगपरा ॥६८८॥

सर्वेऽपि चैते नय-प्रमाणोक्ता' उपोद्घातनिर्युक्तिद्वारोक्ताश्च नयाः सामायिकसमुदायार्थमात्रे व्याप्रियन्ते , न तु सूत्रार्थविनियोगिनः । वक्ष्यमाणास्तु मूलद्वारनयाः प्रतिपदं सूत्रार्थविषया इति विशेष इति ।

अथ किंद्वारे आक्षेपपरिहारौ प्राऽऽह—

जीवगुणो नाणं ति य,भणिए इह किं ति का पुणो संका ।
तं चिय किं जीवाओ, अण्णमणण्णं ति संदेहो ॥ ६८६ ॥

ननु प्रमाणद्वारभेदे गुणप्रमाणे सामायिकं जीवगुणः तत्रापि ज्ञानम् , इत्याद्युक्तेऽत्र किं सामायिकम् ?, इति का शङ्का येन किंद्वारमुच्यते ? , इत्याह— ' ' तं चिय ' त्यादि , तदेव सामायिकं किं जीवादन्यत् , अनन्यद् वा ? इति संदेहः , तदपनोदार्थमिह किंद्वारोपन्यास इति ।

अथ कथं द्वारविषयावाक्षेप-परिहारौ प्राह—

भणिए खओवसमियं-ति किं पुणो लब्भए कहं तं ति ।
इह सो च्चिय चिंतिज्जइ,किह लब्भए सो खओवसमो॥६६०

ननु नामद्वारे क्षायोपशमिकं सामायिकम्—इत्युक्तं ' तदावरणक्षयोपशमात् तल्लभ्यते ' इत्यर्थादुक्तमेव भवति । अत ' कथं तल्लभ्यते ? ' इत्यर्थप्रतिपादकं किमितीह पुनरपि कथं द्वारमुच्यते ? । अत्रोत्तरमाह—इह कथमिति द्वारे स एव क्षयोपशमश्चिन्त्यते । कथम् ?, इत्याह—कथं लभ्यते स क्षयोपशमः ?, इत्येष विशेषः ।

अथ द्वारबाहुल्याद् ग्रन्थविस्तरमवलोक्य सङ्क्षेपमाह—

किं बहुणा जमुवक्कम-निक्खेवेसु भणियं पुणो भणई ।
अत्थाणुगमावसरे, तं वक्खाणाहिगारत्थं ॥ ६६१ ॥

किं बहुना ?, सर्वेष्वप्येतेषूपोद्घातद्वारेषु यदुपक्रम-निक्षेपयोर्भणितमपि पुनरप्याचार्यो भणति, तदिहार्थानुगमावसरे पूर्वोपक्रान्तनिक्षिप्तवस्तुव्याख्यानाधिकारार्थम् , इत्येवं भावनीयमिति ।

तदेवमुपोद्घातोक्तेष्वेतेषूद्देशादिद्वारेषु प्रत्येकं विशेषतश्चालनाप्रत्यवस्थाने अभिधाय, इदानीं सामान्येन सर्वस्याऽप्युपोद्घातस्य चालनामाह—

सत्थसमुट्ठाणत्थो, पायेणोवक्कमो तहाऽयं पि ।
सत्थस्सोवग्घाओ, को एएसिं पइविसेसो ॥ ६६२ ॥

आह-ननु उपक्रमोऽपि प्रायः शास्त्रसमुत्थानार्थमेव, तत्रानुपूर्व्यादिभिर्द्वारैरुपक्रमस्य शास्त्रं नामादिन्यासव्याख्यानयोग्यतामानीयत इत्यर्थः, तथाऽयमप्युपोद्घातः शास्त्रस्योद्देशनिर्देशनिर्गमादिभिर्द्वारैरुत्थानमुपचरर्य व्याख्यानयोग्यतामुपकल्पयति , इति कोऽनयोर्विशेषः ? न कश्चित् । तत एतयोर्द्वयोरन्यतर एव वाच्य इत्यभिप्राय इति ।

प्रत्यवस्थानमाह—

उद्देसमेत्तनियओ, उवक्कमोऽयं तु तव्विबोहत्थं ।
पाएणोवग्घाओ,नणु भणिओऽयं जओऽणुगमो॥६६३॥

उद्देशमात्रनियतः एवोपक्रमः—नामस्थापनाद्रव्यादिभिः , आनुपूर्व्यादिभिश्च भेदैरुपक्रमः शास्त्रमुद्दिशत्येव न तु व्याख्यानयतीत्यर्थः । अयं पुनरुपोद्घातः प्रायेण तस्य शास्त्रस्य विबोधार्थो-व्याख्यानार्थः । कुत इदं ज्ञायते ?, इत्याह—ननु यस्मादयं प्रस्तुतोऽनुगमो भणितः, उपोद्घातश्चानुगम-

भेद एव, अनुगमस्य च व्याख्यानरूपत्वात् सिद्धमुपोद्घातस्य व्याख्यानार्थत्वमिति

परिहारान्तरमाह—

नामस्स व संबंधण-मुवक्कमोऽय तु सुत्तवक्खाए ।
संबंधोवग्घाओ, भएणइ जं सा तदत्तम्मि ॥ ६६४ ॥

अथवा-न्यासस्याऽध्ययनसबन्धिनो नामादिनिक्षेपस्य सबन्धन तद्योग्यताऽऽपादनमुपक्रम उच्यत, तदन्ते तत्प्रतिपादनात् । अथ तूपोद्घात सूत्रव्याख्याया सबन्धस्तद्योग्यताव्यवस्थापनरूप यद्—यस्मात् तदन्ते—उपोद्घातान्ते सैव सूत्रव्याख्या भएयत, इत्युपक्रमोपोद्घातयोर्विशेष । तदेवमभिहित सक्षेपेणापोद्घातनिर्युक्तेर्भावार्थमात्रम् । विशे० ।

[३४] अथ विस्तरार्थमभिधित्सुर्भाष्यकार उद्देशनिर्देशविषयमाक्षेप चेतस्याशङ्क्य परिहार तावदाह-

उद्देहु निद्दिस्सइ, पायं सामन्नओ विसेसो त्ति ।
उद्देसो तो पढम, निद्देसोऽणंतर तस्स ॥ १४८६ ॥

ननु कस्मात् प्रथममुद्देशस्ततो निर्देश ? इत्याशङ्क्य परिहरति—' उद्देट्ठु ' मित्यादि, सामान्यन हि पूर्व वस्तूद्दिश्य तत पश्चाद् विशेषतो निर्दिश्यते, इति शास्त्रे लोके च स्थिति । तथा—ज्ञानमपि प्राय प्रथम वस्तुन सामान्याकारग्राहकमुत्पद्यते, तता विशेषाकारग्राहकम् । तत —तस्मात् कारणाद् वस्तुन सामान्याभिधानलक्षण प्रथममुद्देश ततस्तस्यैव विशेषाभिधानरूपो निर्देश इति गाथार्थ । विशे० ।

(३५) एतानि द्वाराणि क्रमशो व्याख्यानयामि तत्रानुमतद्वारम् । कस्य जीवस्य किं सामायिकम् । साम्प्रत कस्य सामायिक भवति ? इति द्वारे प्रस्तुत यस्य तद् भवति तदभिधित्सया प्राह—

जस्स सामाणिओ अप्पा, संजमे नियमे तवे ।
तस्स सामाइयं होइ, इइ केवलिभासिय ॥ २६७६ ॥
जो समो सव्वभूएसु, तसेसुं थावरेसु य ।
तस्स सामाइयं होइ, इइ केवलिभासियं ॥ २६८० ॥

यस्य सामायिक. निसनिहितोऽप्रोषित इत्यर्थ , आत्मा जीव । क ? । सयमे—मूलगुणरूपे, नियम उत्तरगुणात्मके, तपसि—अनशनादिलक्षणे । तस्यैवभूतस्याप्रमादिन सामायिक भवतीत्येव केवलिभिर्भाषितमिति । तथा, य समो मध्यस्थ आत्मानमिव पर पश्यतीत्यर्थ , सर्वभूतेषु सर्वप्राणिषु त्रसेषु-द्वीन्द्रियादिषु, स्थावरेषु च पृथिव्यादिषु तस्य सामायिक भवतीत्येतच्च केवलिभिर्भाषितमिति ।

साम्प्रत फलप्रदर्शनद्वारेणास्य करणविधान प्रतिपादयन्नाह-

सावज्जजोगं परिरक्खणट्ठा,
सामाइय केवलिय पसत्थं ।
गिहत्थधम्मा परमं ति नच्चा,
कुज्जा बुहो आयहियं परत्था ॥ २६८१ ॥

सावद्ययागपरिरक्षणार्थं सामायिक केवलिक-परिपूर्ण—प्रशस्त-पवित्रम् , एतदेव हि गृहस्थधर्मात् परम-प्रधान, ज्येष्ठम् , इत्येव ज्ञात्वा कुर्यात् बुधो-विद्वानात्महितम्-आत्मोपकारकम् इहलोके, परत्र च । अथवा—परो मोक्षस्तदर्थ कुर्याद् , ननु सुरलोकाद्यर्थम् । इति निर्युक्तिरूपकत्रयार्थ ।

अथ भाष्यगाथा—

केवलियं पडिपुन्नं, परमं जेट्ठ गिहत्थधम्माओ ।
त हियमिओ परत्था, सिव पर वा तदत्थं वा ।२६८२।

गतार्था।नवरम् 'त हियमिओ परत्थ' त्ति-तत् सामायिकमात्मनो हितम् । क ? इत्याह-इत —इहलोके,परत्र-परलोके चेति ।

अथ वक्ष्यमाणगाथाया प्रस्तावना कुर्वन् भाष्यकार एवाह-

गिहिणा वि सव्ववज्ज, दुविह तिविहेण छिन्नकाल तं ।
कायव्वमाह सव्वे, को दोसो भण्णएऽणुमई ॥ २६८३॥

इह परिपूर्णसामायिककरणशक्त्यभावे- सम्पूर्णसयमाङ्गीकारभावसार्थ्याभावे गृहिणाऽपि-गृहस्थेनाऽपि सता तत्-सामायिक, छिन्नकाल-द्विघटिकादिकालमानोपेत सर्ववर्ज-सर्वशब्दोच्चारणरहित द्विविध त्रिविधेन कर्त्तव्यमेव । अत्राह-पर -सर्वे—सर्वशब्दोच्चारणे को दोष , येन सर्ववर्जम्-इति विशिष्यते ? । भएयतेऽत्रोत्तरम्-सर्वशब्दोच्चारण कुर्वतस्तस्य सावद्ययोगानुमतिलक्षणो दोष , तेन हि गृहादिषु प्रागनेक आरम्भा प्रवर्तिता सन्ति, तदनुमतिश्च सामायिके तिष्ठतस्तस्यानुवर्तत एव तत सर्वसावद्ययोगनिषेध कुर्वतो गृहस्थस्य व्रतभङ्ग एव स्यादिति भाव । इति गाथाद्वयार्थ । (विशे०)(सर्वविरतिविषया 'सव्वविरइवाइ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्याख्या गता ।)

अत्रापेक्ष-परिहारौ भाष्यकार प्राह-

आहाणुमई व न सो, किं पच्चक्ख त्ति भन्नइ न सत्तो ।
पुव्वपउत्तियसाव-ज्ज कम्मसाइज्जणं मोत्तु ॥ २६८५॥

वाशब्दोऽप्यर्थ , आह पर —ननु यथा सावद्ययोगस्य करणकारणे तथाऽनुमनिमप्यसौ किमिति न प्रत्याख्याति ? । भएयतेऽत्रोत्तरम्-नासौ गृही शक्त —समर्थ । किं कर्तुम्? मोक्तुम् । किं तत् ? इत्याह-पूर्वप्रयुक्तस्य प्राग् गृहादिषु प्रवर्तितस्य सावद्यकर्मण सावद्ययोगस्य ' साइज्जण ' ति-अभिष्वङ्गनम् प्रतिबन्धविधानमित्यर्थ । शक्यमेव ह्यनुष्ठान विधीयते, नाशक्यम् । पूर्वप्रवृत्ते च सावद्ययोगे गृहस्थोऽभिष्वङ्ग मोक्तु न शक्नोति । अतो न सावद्ययोगानुमतिमसौ प्रत्याख्याति, व्रतभङ्गप्रसङ्गादिति ।

पुनरपि पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

नणु तिविहं तिविहेणं,पच्चक्खाणं सुयम्मि गिहिणो वि।
तं थूलवहाईणं, न सव्वसावज्जजोगाणं ॥ २६८६ ॥

ननु गृहस्थस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्याननिषेध कुर्वतस्तव श्रुतविरोध , यतस्त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यान श्रुते गृहिणोऽपि भणितम्-इति शेष , तथा च भगवत्यामुक्तम्-"समणोवासगस्स ण भते ! पुव्वमेव थूले पाणाइवाए अपच्चक्खाए भवइ, से ण भते ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं करेइ ? । गोयमा ! तीय पडिक्कमइ, पडुप्पन्नसवरेइ, अणागय पच्चक्खाइ । तीय पडिक्कममाणे किं तिविह तिविहेण पडिक्कमइ, तिविह दुविहेण पडिक्कमइ , तिविह एगविहेण पडिक्कमइ ? ०जाव एक्कविह एक्कविहेण

पडिक्कमइ?।गोयमा!तिविह तिविहेण पडिक्कमइ०जाव एक्कविह एक्कविहेण वा पडिक्कमइ"। तदेवमिह श्रुते त्रिविध त्रिविधेनापि गृहस्थस्य प्रत्याख्यानमुक्तम् , तत् कथमस्य निषेधो भवता विधीयते ? इति। सत्यम् , किन्तु त्रिविध त्रिविधेन श्रुतोक्त प्रत्याख्यान स्थूलवधमृषावादादीनामेव द्रष्टव्यम् , यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीना वधादीनतिबादरांस्त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्याति , न पुनस्तत् सामान्येन सावद्ययोगविषयमवगन्तव्यमिति ।

अतो विशेषित एव क्वचिद् विवक्षितसावद्ययोगे त्रिविध त्रिविधेनापि प्रत्याख्यानमदोषाय भवतीति दर्शयति-

जइ किंचिदप्पओयणं, मप्पप्पं वा विसेसिय वत्थु ।
पच्चक्खेज्ज न दोसो, सयंभुरमणाइ मच्छु व्व ॥२६८७॥
जो वा निक्खमिउमणो, पडिम पुत्ताइ संतइनिमित्त ।
पडिवज्जेज्ज तओ वा,करेज्ज तिविहं पि तिविहेणं॥२६०८॥
जो पुण पुव्वारद्धा-णुज्झिय सावज्जकम्म संताणो ।
तदणुमइ परिणइ सो,न तरइ महमा नियत्तेउ ॥२६८९॥

न विद्यते प्रयोजन येन तदप्रयोजन काकमांसादिक विशेषित वस्त्वाश्रित्य , अप्राप्य वा मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्दन्तिदन्तचित्रकचर्मादिक किमपि विशिष्ट वस्त्वधिकृत्य यदि त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याचक्षीत तदा न कश्चिद् दोष । यथा कश्चित् स्वयभूरमणादिमत्स्यानधिकृत्य तद्वध त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याचष्ट इति । यो वा व्रत जिघृक्षु पुत्रसन्तत्यादिनिमित्त विलम्बमान एकादशी प्रतिमा प्रतिपद्यते तको वाऽसौ त्रिविध त्रिविधेनापि सावद्ययोगप्रत्याख्यान कुर्याद् न दोष इति । य पुन पूर्वारब्धानुज्झित सावद्यकर्मसतानस्तदनुमतिपरिणतिं न शक्नोति सहसा निवर्तयितुम् , अतस्त्रिविध त्रिविधेन नासौ प्रत्याख्याति, इति गाथापञ्चकार्थ ।

(३६) तथापि गृहस्थसामायिकमपि परलोकार्थिना कार्यमेव, तस्यापि-विशिष्टफलसाधकत्वादित्याह—

सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।
एएण कारणेणं, बहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ २६९० ॥

कृते पुनर्गृहस्थ सामायिकेऽपि श्रमण इव श्रावको भवति, यस्मात् प्रायोऽशुभयोगरहितत्वाद् बहुतरकर्मनिर्जरोऽसौ भवतीति भाव । अनेन कारणेन बहुशोऽनेकधा सामायिक कुर्याद् मध्यस्थो भूयादिति ।

मध्यस्थस्यैव लक्षणमाह-

जो न विवड्ढइ रागे, न वि दोसे दोण्ह मज्झयारम्मि ।
सो होइ उ मज्झत्थो,सेसा सव्वे अमज्झत्था ॥२६९१॥

सुगता, नवर मध्ये रागद्वेषयोरन्तराले तिष्ठतीति मध्यस्थ न रागेण स्पृश्यते, नापि द्वेषेणेति भाव. । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ. । विशे० ।

आकर्षद्वारमाह—

तिण्हं सहस्सपुहत्तं सयं पुहत्तं च होइ विरईए ।
एगभवे आगरिसा, एवइया हुंति नायव्वा ॥ २७८० ॥

आकर्षणमाकर्षस्तत्प्रथमतया, मुक्तस्य वा ग्रहणमित्यर्थ । तत्र त्रयाणा सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसमायिकानामेकभवे सहस्रपृथक्त्वमाकर्षाणा भवति । विरतेस्तु चारित्रस्यैकभवे शतपृथक्त्वमाकर्षाणा भवतीति । एवमेत उत्कृष्टत एकभविका आकर्षा प्रोक्ता , जघन्यतस्त्वेक एव सर्वेषामाकर्ष इति ।

नानाभवगतानाह—

दोण्ह पुहत्तमसंखा, सहसपुहत्तं च होइ विरईए ।
नाणभवे आगरिसा,सुए अणंता उ नायव्वा ॥२७८१॥

द्वयो सम्यक्त्वदेशविरतिसामायिकयोर्नानाभवेषूत्कृष्टतोऽसख्येयानि सहस्रपृथक्त्वान्याकर्षाणा सम्भवन्ति । एक हि सहस्रपृथक्त्वमसख्येयैस्तत्प्रतिपत्तिभवैर्गुणितमसङ्ख्येयानि सहस्रपृथक्त्वानि भवन्ति । तथा विरतेश्च चारित्रस्य नानाभवेष्वाकर्षाणा सहस्रपृथक्त्व भवति श्रुते तु सामान्यनाक्षरात्मकेऽनन्तेषु भवेष्वनन्ता आकर्षा भवन्ति । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ । विशे० । प्रव० । आ० म० । आ० चू० । (उद्देशद्वारम् ' उद्देस ' शब्दे द्वितीयभागे ७९६ पृष्ठे उक्तम् ।)

(३७) अथ कतिविध सामायिकम् ? इति द्वार व्याचिख्यासुराह—

सामाइयं पि तिविह, सम्मत्तसुय तहा चरित्तं च ।
दुविह चेव चरित्तं, अगारमणगारियं चेव ॥ २६७३ ॥

त्रिविधम्—त्रिभेद सामायिकम् , अनुस्वारलोपात् सम्यक्त्वम्—सम्यक्त्वसामायिकम् । श्रुतम्-श्रुतसामायिकम् । तथा चारित्रम्-चारित्रसामायिकम् । चशब्द प्रत्येक स्वगतानेकभेदसूचनार्थ । तत्र सक्षेपेण मूलभेदतश्चारित्र चारित्रसामायिक द्विविधमेव-द्विभेदमेव, तद्यथा-अगा -वृक्षास्तै कृतमगार-गृह तदस्यास्तीति मतुब्लोपादगारा-गृहस्थस्तस्येदमगारिक-देशचारित्रसामायिक देशविरतिसामायिकमिति यावत् । एतच्च पुनरप्यनेकभेदम् , देशविरतेश्चित्ररूपत्वात् । न विद्यतेऽगार-गृह यस्यासावनगार साधुस्तस्येदमनगारिक सर्वचारित्रसामायिकम्—सर्वविरतिसामायिकमित्यर्थ । इदमपि स्वस्थानेऽनेकभेदमेवेति ।

(३८) श्रुतसामायिकस्यापि सक्षेपतो भेदकथनार्थमाह—

अज्झयणं पि य तिविहं,सुत्ते अत्थे अ तदुभए चेव ।
सेसेसु वि अज्झयणे-सु होइ एसेव निज्जुत्ती ॥२६७४॥

अधीयते विनयादिक्रमेण गुरुसमीप इत्यध्ययन सामान्येन श्रुतमिह गृह्यते, श्रुतसामायिकमित्यर्थ , तदपि त्रिविधम्—त्रिभेदम् ' सुत्ते ' त्यादि, सूत्रत', अर्थत , तदुभयतश्चेत्यर्थ । उपलक्षणत्वात् , अपिशब्दाद्—वा सम्यक्त्वसामायिकमप्यौपशमिकक्षायिकक्षयोपशमिकभेदात् त्रिविध द्रष्टव्यम् । अथ प्रक्रान्तोपोद्घातनिर्युक्तेरशेषाध्ययनव्यापिता दर्शयन्नाह-' सेसेसु वी ' त्यादि, प्रस्तुतसामायिकाध्ययनात् शेषेष्वपि चतुर्विंशतिस्तवादिष्वन्येषु चाध्ययनेष्वेवैवोद्देश—निर्देशादिका निरुक्तिपर्यवसानोपोद्घातनिर्युक्तिर्भवति । एषैव सर्वत्र द्रष्टव्येत्यर्थ. । आह—ननूपोद्घातनिर्युक्तौ सर्वस्यामपि समर्थितायामित्थमतिदेशो दातु युज्यते, न चेयमद्यापि

समर्थ्यते ' भवागरिसफोसणनिरुत्ती ' इति निरुक्तिद्वार एव तस्या समर्थयिष्यमाणत्वात् ? । सत्यम् , किन्तूपोद्घातनिर्युक्तिमध्यमिदम्, मध्ये चातिदेश कृत पर्यन्तेऽपि लभ्यते " मध्यग्रहण आद्यन्तयोर्ग्रहणम् " इति न्यायात् । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ ।

(३६) अथ भाष्यकार सम्यक्त्वादिसामायिकाना भेद-निरूपणार्थमाह—

सम्म निसग्गओऽहिग-मओ य दसहा य तप्पभेयाओ ।
कारयरोयगदीवग-महवा खइयाइयं तिविहं ॥२६७५॥
सुत्तत्थतदुभयाइं, बहुहा वा सुत्तमक्खरसुयाइं ।
खइयाई तिहा सामा-इयाइं वा पचहा चरणं ॥२६७६॥
दुविहतिविहाइ णाणु-व्वयाइ बहु एगदेसचारित्तं ।
वीसु सव्वाइं पुण, पज्जायओऽणंतभेयाइं ॥ २६७७ ॥

सम्यक्त्व तावद् निसर्गतोऽधिगमतश्चेत्येव द्विधा भवति । तत्र निसग --स्वभावस्तस्मात् सम्यक्त्व भवति, यथा नारकादीनाम् , अधिगमस्तीर्थकरादीना समीपे धर्मश्रवण तस्मात् सम्यक्त्व भवतीति प्रतीतमेव, यथा स्कन्दकादीनाम् । अथवा—'तप्पभेयाओ' त्ति-तस्य सम्यक्त्वस्य प्रकृष्ट सूक्ष्मो भेदस्तस्मात् प्रभेदतश्चिन्त्यमानमिदम्, द्विविधमपि समुदित दशधा भवति । तत्रौपशमिकसास्वादनक्षायोपशमिकवेदकक्षायिकभेदात्, निसर्गज पञ्चधा, एवमधिगमसमुत्थमपि पञ्चधैव । तदव समुदित सद् दशधा भवति । अथवा-कारकरोचकदीपकभेदात् क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकभेदात् त्रिधा सम्यक्त्व भवति । तत्र क्षायिकादयो भेदा प्रतीता एव । कारकादीना त्वयमर्थ -यस्मिन् सम्यक्त्व सति सदनुष्ठान श्रद्धते, सम्यक् करोति च, तत् कारयति सदनुष्ठानमिति कारक सम्यक्त्वमुच्यते । एतच्च साधूना द्रष्टव्यम् । यत्तु सदनुष्ठान रोचयत्येव केवलम् न पुन कारयति तद् रोचकम्, यथा श्रेणिकादीनाम् । यत्तु स्वय तत्त्वश्रद्धानरहित एव मिथ्यादृष्टि परस्य धर्मकथादिभिस्तत्त्वश्रद्धान दीपयत्युत्पादयति तत्सम्बन्धि सम्यक्त्व दीपकमुच्यते, यथाऽङ्गारमर्दकादीनामिद सम्यक्त्वमुच्यते, परमार्थतस्तु मिथ्यात्वमेवेति । सूत्राऽर्थतदुभयभेदात्—सूत्र श्रुतसामायिक त्रिधा भवति । ' अक्खरसण्णी सम्म, साइय खलु सपज्जवसियं च । गमियअङ्गपविट्ठ ' इत्यादिना प्रतिपादितादक्षरश्रुताऽनक्षरश्रुतादिभेदाद् बहुधा वा श्रुतसामायिक भवति । चरण चारित्रसामायिक पुन क्षायिकम्, क्षायोपशमिकम्, औपशमिकमित्येव त्रिधा भवति । यद्वा-सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायययाख्यातभेदात् पञ्चधा तद् भवति । यत् त्वणुव्रताद्येकदेशविषय चारित्र देशविरतिसामायिकमित्यर्थ , तद् बहुधा-बहुभेद भवति । केन ? इत्याह—' दुविहतिविहाइणा ' त्ति । " दुविह तिविहेण पढमओ, दुविह दुविहेण बीअओ होइ । दुविह एकविहेणं, एगविह चेव तिविहेण ॥ १ ॥ ' इत्यादि—प्रन्थप्रतिपादितभङ्गजालेन हेतुभूतेनेत्यर्थ । ' वीसु ' त्ति—एतेषा सामायिकानामेत पूर्वोक्ता भेदा विष्वग् एकैकशश्चिन्त्य-मानाना द्रष्टव्या यदा तु सर्वाण्यप्येतानि समुदितानि भेदतश्चिन्त्यन्ते तदा पर्यायत पर्यायानाश्रित्यानन्तभेदानि द्रष्टव्यानि । सयमश्रेण्यामध्यवसायस्थानानामसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, एकैकस्य चाध्यवसायस्थानस्यानन्तपर्यायत्वादिति ॥

' सेसेसु वि अज्झयणेसु ' इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

चउवीसयत्थयाइसु, सव्वज्झयणेसु याऽणुओगम्मि ।
एस च्चिय निज्जुत्ती, उद्देसाई निरुत्तंता ॥ २६७८ ॥

शेषेष्वपि चतुर्विंशतिस्तवादिषु, चशब्दाद्-अन्येषु च शस्त्रपरिज्ञादिष्वध्ययनेष्वनुयोगे विधीयमान आदावेषैवोद्देशादिका निरुक्त्यन्तोपोद्घातनिर्युक्तिर्द्रष्टव्या । इति गाथाचतुष्टयार्थ । विशे० । आ० चू० । आ० म० ।

(४०) कति सान्तर सामायिकम् । अथ सान्तरद्वारमाह—

कालमणंत च सुए, अद्धा परियट्टओ य देसूणो ।
आसायणबहुलाणं, उक्कोसं अन्तरं होइ ॥ २७७५ ॥

इह जीव एकदा सम्यक्त्वादिसामायिकमवाप्य ततस्तत्परित्यागे यावता कालेन पुनरपि तदवाप्नोति सोऽपान्तरकाल -अन्तरमुच्यते । तच्च सामान्ये अक्षरात्मके श्रुते जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टतस्त्वनन्त काल भवति । इदमुक्त भवति-इह द्वीन्द्रियादि कश्चित् श्रुत लब्ध्वा मृतो य पृथिव्यादिषूत्पद्य तत्रान्तर्मुहूर्त स्थित्वा पुनरपि द्वीन्द्रियादिष्वागत श्रुत लभते तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तर भवति । यस्तु द्वीन्द्रियादिर्मृत --पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिषु पुन पुनरुत्पद्यमानोऽनन्त कालमवतिष्ठत, तत पुनरपि द्वीन्द्रियादिष्वागत्य श्रुत लभते, तस्यायमेकेन्द्रियावस्थितिकाललक्षणोऽनन्तकाल उत्कृष्टतोऽन्तर भवति । अथ चासङ्ख्यातपुद्गलपरावर्त्तमानो द्रष्टव्य । शेषस्य तु सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकत्रयस्येति द्वयम्-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कृष्टतस्तु देशोनाऽपार्धपुद्गलपरावर्तोऽन्तर भवति । इद चोत्कृष्टमन्तरमाशातनाबहुलाना जीवाना द्रष्टव्यम् , उक्त च-"तित्थयरपवयणसुय, आयरिय गणहरमहिड्ढीय । आसायतो बहुसो , अणतससारिओ होइ ॥ १ ॥ ' इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

भाष्यम्-

मिच्छसुयस्स वणस्सइ-कालो सेसस्स सेससामण्णे ।
हीणं भिन्नमुहुत्तं, सव्वेसिमिहेगजीवस्स ॥ २७७६ ॥

इह योऽय वनस्पतिकालो वनस्पतेरुपलक्षणत्वादेकेन्द्रियकालोऽसङ्ख्यातपुद्गलपरावर्तात्मक श्रुतस्योत्कृष्टोऽन्तर प्रोक्त, स मिथ्याश्रुतस्य मिथ्याश्रुतमङ्गीकृत्य द्रष्टव्य । ' सेसस्स सेससामण्णे ' त्ति—शेषस्य तु सम्यक्श्रुतस्य शेषे सम्यक्त्वादिसामायिके सामान्य —तुल्यो देशोनापार्धपुद्गलपरावर्तलक्षण उत्कृष्टोऽन्तरकालो द्रष्टव्य । ' हीण ' ति-हीन-जघन्यमन्तर सर्वेषामपि सम्यक्त्वादिसामायिकाना निर्युक्तिगाथायामनुक्तत्वाद् भिन्नमुहूर्तम्-अन्तर्मुहूर्त द्रष्टव्यम् इद च जघन्यमुत्कृष्ट चान्तरमकजीवस्य मन्तव्यम् , नानाजीवाना सम्यक्त्वाद्यन्तराभावादिति गाथार्थ ।

(४१) अथ क किं सामायिकम् ? इति निरूपणार्थं द्वारगाथात्रयमाह—

खेत्तदिसि कालगई, भवियमन्नि(उ)सामदिट्ठिमाहारे ।
पज्जत्तसुत्तजम्म–ट्ठिइ वेयंमण्णा कमायाऽऽउं ॥ २६६२ ॥
नाणे जेगुवओगे, मरीरसंठाणसंघयणमाणे ।
लेमा परिणामं वे–यणा य समुग्घाय कम्मे य॥२६६३॥
निव्वेढणमुव्वट्टे, आसवकरणं तहा अलंकारं ।
सयणामणठाणट्ठ, चकमंते य किं कहियं ॥२६६४ ॥

आसा समुदायार्थ क्षेत्रदिक्कालगतिभव्यसंज्ञ्युच्छ्वासदृष्ट्या हारकानङ्गीकृत्यालोचनीय किं कहिय ' ति–' किं क सामायिकम् ? ' इति सबन्ध , तथा, पर्याप्तसुप्तजन्मस्थितिवेदसंज्ञाकषाया–ऽऽयूंषि चेति । तथा, ज्ञान योगापयोगौ, शरीरसंस्थानसंहननमानानि, लेश्यापरिणाम, वेदना, समुद्घातकर्म चाश्रित्यालोचनीयम् , ' किं क सामायिकम् ? ' इति । तथा निर्वेष्टनोद्वर्तने आश्रवकरणम् , तथाऽलङ्कारम् , शयनाऽऽसनस्थानस्थाश्चङ्क्रमतश्चाश्रित्य चिन्तनीय किं क सामायिकम् ? ' इति । विशे० । आ० म० ।

(४२) एतानि द्वाराणि अक्षरानुक्रमणव्याचिख्यासुरपि वस्तुना सहैव व्याख्यातत्वान्न शक्नोमि तथा समावष्टुम् इति द्वारगाथोक्तक्रमण ज्ञयम् ।

इदानीमवयवार्थ उच्यते । तत्रोर्ध्वलोकादिक्षेत्रमङ्गीकृत्य सम्यक्त्वादिसामायिकाना लाभादिभावमभिधित्सुराह—

सम्मसुयाणं लाभो, उड्ढं य अहे य तिरियलोए य ।
विरई मणुस्मलोए, विरयाविरई य तिरिएसु ॥२६६५॥

सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोर्लाभ –प्राप्तिरूर्ध्व चाधश्च तिर्यग्लोक भवति , तत्रोर्ध्वलोके मरुसुरलोकादिषु निसर्गताऽधिगमाद् वा सम्यक्त्वसामायिकस्य, तथा श्रुताज्ञानस्य तत्समकालमेव श्रुतज्ञानतया परिणामात् श्रुतसामायिकस्य च लाभो भवति । एवमधोलोकेऽप्यधोलौकिकग्रामेषु नरकेषु च ये सम्यक्त्व प्रतिपद्यन्त तेषां यथोक्तसामायिकद्वयलाभो वक्तव्य', एव तिर्यग्लोकेऽपि यथोक्तसामायिकद्वयलाभो वक्तव्य । इह च त्रिष्वपि लोकेषु यथोक्तसामायिकद्वय लभ्यत एवेतीत्थमवधारणीयम् , न पुनर्यथोक्तसामायिकद्वयमेव लभ्यत इति, यत आह—' विरई मणुस्सलोए ' त्ति—तिर्यग्लोकविशेषभूतेऽर्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षण मनुष्यलोके विरति सर्वविरतिसामायिकमपि लभ्यते । इद चेहैव लभ्यते नान्यत्रेति द्रष्टव्यम् , मनुष्या एवैतत्प्रतिपत्तारो नान्य इत्यर्थ । क्षेत्रनियम तु विशिष्टश्रुतविदो विदन्ति । विरताविरतिश्च देशविरतिसामायिकलक्षणा लाभविचारे तिर्यक्षु भवति, मनुष्येषु च केषुचिदिति ।

पुव्वपडिवन्नया पुण, तीसु वि लोएसु नियमओ तिण्हं ।
चरणस्स दोसु नियमा,भयणिज्जा उड्ढलोगम्मि॥२६६६॥

पूर्वप्रतिपन्नकास्तु त्रयाणां सामायिकाना नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु विद्यन्ते । चतुर्थस्य सामायिकस्य द्वयोरेवाधोलोकतिर्यग्लोकयो पूर्वप्रतिपन्ना नियमत सन्ति । ऊर्ध्वलोके पुनर्भाज्या कदाचिद् भवन्ति कदाचिद् नेति । गतं क्षेत्रद्वारम् । विशे० ।

(४३) दिग्द्वारम्–कस्या दिशि किं सामायिकम् । इह नामस्थापनाद्रव्यदिग्भिरनधिकार एव शेषासु यथासंभव सामायिकस्य प्रतिपद्यमानक । पूर्वप्रतिपन्नो वा वाच्य । तथा चाह चूर्णिकृत्–' एत्थ पुण चउहिं दिसाहि अहिगारो खेत्तदिसातावखेत्तपन्नवगभावदिसाहिं नामादी तिन्नि परूवणानिमित्त " ति । तत्र क्षेत्रदिशोऽधिकृत्य तावदाह--

पुव्वाईयासु महा–दिमासु पडिवज्जमाणतो होइ ।
पुव्वपडिवन्नतो पुण, अन्नयरीए दिमाए उ ॥

पूर्वादिकासु क्षेत्रतो महादिक्षु विवक्षिते काले सर्वेषामपि समायिकाना प्रतिपद्यमानको भवति । तत्सभवस्तास्वस्ति न पुनर्भवत्येव कदाचित्तस्य तासु भवनात् । पूर्वप्रतिपन्न पुनश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरस्यां दिशि भवत्येव । पुन शब्दस्यैवकारार्थत्वात् न पुनर्न भवति । एतदपि सामान्येनोक्तम् विशेषतस्त्वेवमवगन्तव्यम् । त्रयाणां सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकाना चतसृष्वपि पूर्वादिकासु महादिक्षु नियमेन पूर्वप्रतिपन्नकोऽस्ति । सर्वविरतिसामायिकस्य तु पूर्वापरदिशोर्नियमत दक्षिणोत्तरयोस्तु भजनया । एकान्तदुष्षमादिकाल भरतैरवतेषु सर्वविरतेरुच्छेदात् विदिक्षु पुनश्चतसृष्वपि तथा ऊर्ध्वाधोदिग्द्वये च चतुर्णामपि सामायिकाना न पूर्वप्रतिपन्ना, नापि प्रतिपद्यमानक तास्वेकदेशिकत्वेन चतु प्रादेशिकत्वन च जीवावगाहनासंभवात् । स्पर्शनामात्र पुनर्भवेदपि । तथा चाह भाष्यकार – ' छिन्नावलिरुयगादी, दिसासु सामाइयं न ज तासु । सुद्धासु नावगाहइ, जीवा तासो पुण फुसेज्जा " ॥ २७०७ ॥

तापक्षेत्रविषये प्रज्ञापकदिशावधिकृत्याह–

अट्ठसु चउण्ह नियमा,[1] पुव्वपवन्नो उ दोसु दोण्हेवं ।
दोण्ह तु पुव्वपवन्नो, सिय नन्नो ताव पन्नवए ॥

तापक्षेत्रविषये प्रज्ञापकविषये च पुनरष्टसु पूर्वादिकासु दिक्षु चतुर्णामपि सामायिकाना नियमात् पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति । तथा द्वयोरूर्ध्वाधोरूपयोर्दिशो द्वयो —सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयोरेव पूर्वप्रतिपन्ना नियमादस्ति प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य इत्यर्थ । ' दोण्ह उ ' इत्यादि द्वयो —पुनर्देशविरतिसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोरूर्ध्वाधोदिशा स्यात् भजनया पूर्वप्रतिपन्न कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति । अन्य' पुन प्रतिपद्यमानक सर्वथा नेति ।

भावदिशमधिकृत्याह—

उभयाभावो पुढवा–इएसु विगलेसु होज्ज उववन्नो ।

[1] १–विशेषावश्यकेऽपि व्याख्यान इमे गाथे ।

पचिंदियतिरिएसुं, नियमा तिएहं सिय पवज्जे ॥
नारय-देव-अकम्मय, अतरदीवेसु दोएह भयणाओ।
कम्मजनरेसु चउसु, मुच्छेसु उभयपडिसेहो ॥

पृथिव्यादिषु—पृथिव्यप्तेजोवायुमूलबीजस्कन्धबीजाग्रबी-जपर्वबीजेषु उभयाभावश्चतुर्णामपि साम्यायिकाना न पू-र्वप्रतिपन्ना न प्रतिपद्यमानक । विकलेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रि-येषु पूर्वप्रतिपन्ना भवत्। व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरि-ति सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयो कदाचित् पूवप्र-तिपन्नो भवेत्सासादनसम्यक्त्ववता तेषु मध्ये उत्पादसभ-वात्। प्रतिपद्यमानकस्तु नोपपद्यते उपदेशश्रवणादिसाम-ग्र्ययोगात्। देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो पुनर्न पूर्वप्र-तिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक , पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु सर्वविर-तिवर्जाना त्रयाणामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्नो नियमा-दस्ति। य पुन प्रतिपद्यते प्रतिपद्यमानक स्यात् भज-नया-कदाचित् विवक्षित काले कदाचिन्नेति भाव । सर्व-विरतिसामायिकस्य तु न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमा-नकस्तथा भवस्वाभाव्यात् । नारकदेवाकर्मभूमिजान्त-रद्वीपजमनुष्येषु च द्वयो सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो पूर्व-प्रतिपन्नो नियमादस्ति। इतरस्य तु प्रतिपद्यमानकस्य भज-ना-स्याद्वा न वा । इतरयोस्तु—देशविरतिसर्वविरतिसा-मायिकयोर्न पूर्वप्रतिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानकस्तथा स्वा-भाव्यात् । कर्मजनरेषु—कर्मभूमिजमनुष्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्नाऽस्त्येव। प्रतिपद्यमानकस्तु भा-ज्य । सम्मूर्च्छिमेषु तु मनुष्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना विषये उभयप्रतिषेधो न पूर्वप्रतिपन्नो नापि पूर्वप्रतिपद्यमानक इति भाव । आ० म० १ अ० । विशे० ।

(४४) अथ भाष्यकारो वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथायाः प्रस्तावनामाह—

खेत्तदिसासुं पगयं, सेसदिसाओ पसंगओऽभिहिया ।
संभवओ वा वच्च, सामइय जत्थ ज हुज्जा ॥ २७०५ ॥

इह दिग्द्वारे विचार्यमाणे रुचकादारभ्य या—पूर्वादिका दिश प्ररूपितास्ताभिरेवेह प्रकृत प्रयोजनम्, शेषास्तु नाम स्थापनादिका दिशो दिक्साम्यात् प्रसङ्गतोऽभिहिता । यदि वा-अशेषदिशा मध्ये यस्यां दिशि यत् सामायिकम् स-म्भवति तदभ्यूह्य वाच्यम्, मूलावश्यकाद् वाऽवसेयम्, इति गाथार्थ ।

' इह क्षेत्रदिग्भि. प्रयोजनम् ' इत्युक्तम्, किं पुनस्तत्?, इत्याह—

पुव्वाईयासु महा-दिसासु पडिवज्जमाणओ होइ ।
पुव्वपडिवण्णओ पुण, अण्णयरीए दिमाए उ ॥२७०६॥

पूर्वाद्यासु शकटोर्द्धं संस्थितासु पूर्वोक्तासु चतसृषु महादिक्षु विवक्षिते काले चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिप-द्यमानका भवति, तत्सम्भवस्तास्वस्ति, न पुनर्भवत्येव कदाचित् तस्य तासु भवनात् कदाचिदभवनादिति । पूर्वप्रतिपन्नक पुनरन्यतरस्यां दिशि भवत्यव । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

ऊर्ध्वाऽधो दिग्द्वये विदिक्षु च तर्हि का वार्ता? इत्याशङ्क्य भाष्यकार आह—

छिण्णावलि रुयगागी, दिसासु सामाइयं न जं तासु ।
सुद्धासु नावगाहइ, जीवो ताओ पुण फुसिज्जा ॥२७०७॥

एकप्रदेशिकत्वेन छिन्नमुक्तावलीकल्पासु चतसृष्वपि विदिक्षु 'रुयगागि' त्ति—रुचकाकारयो प्रत्येक चतुष्प्रदे-शिकयारूर्ध्वाऽधोदिशोश्च 'सामाइय न' त्ति—सर्वमपि स-म्पूर्ण—सामायिक न लभ्यते इति शेष । कुत? इत्याह-' ज तास्वित्यादि ' यद्—यस्मात् तासु शुद्धासु—केवलासु षट्स्वपि जीव सम्पूर्णो नावगाहते, तस्य जघन्यतोऽ-प्यसङ्ख्येयप्रदेशावगाहित्वात्, एतासा चैकप्रदेशिकत्वेन चतुष्प्रदेशिकत्वेन चैतावत्प्रमाणावगाहासम्भवात् । इत-स्तत सञ्चरणादौ पुन सामायिकवाञ्जीवस्ता षडपि देशत स्पृशेद् न विरोध इति गाथार्थ । उक्त दिग्द्वारम्।

(४५) साम्प्रत कालद्वारमभिधित्सुराह—

सम्मत्तस्स सुयस्स य, पडिवत्ती छव्विहे वि कालम्मि ।
विरइं विरयाविरइं,पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि ॥२७०८॥

सम्यक्त्वस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयो सामायिकयो प्रति पत्ति षड्विधेऽपि सुषमदु षमादिके काले सम्भवति। पूर्व-प्रतिपन्नकास्त्वनयोर्विद्यन्त एव। विरतिं समग्रचारित्रलक्षणा ताम्, तथा, विरताविरतिं-देशचारित्रात्मिका प्रतिपद्यते क-श्चिदुत्सर्पिण्या द्वयो कालयोर्दु षमसुषमायाम् सुषमदु ष-माया चेति, अवसर्पिण्या तु त्रिषु कालेषु सुषमदु षमायाम् दु षमसुषमायाम्, दु षमाया चेति । पूर्वप्रतिपन्नस्त्विह वि-द्यत एव । अपिशब्दात्—सहरण प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्नक सर्वकालेष्वेव सम्भवति। प्रतिभागकालेषु तु त्रिषु सम्य-क्त्वश्रुतयाः प्रतिपद्यमानक सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्त्व-स्त्येव, चतुर्थे च प्रतिभागे चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपद्यमानक सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव बाह्य-द्वीपसमुद्रेषु तु कालरहितेषु त्रयाणा सामायिकाना प्रति-पद्यमानक सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव, चरणस्यापि नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्वप्रतिपन्न सम्भवति इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यम्—

तइयाइसु तिसु ओस-प्पिणीऍ उस्सप्पिणीऍ दोसुं तु ।
नोउस्सप्पुस्सप्पिणि-काले तिसु सम्मसुत्ताइं॥२७०९॥
पलिभागम्मि चउत्थे, चउव्विहं चरणवज्जियमकाले ।
चरण पि हुज्ज गमणे, सव्वं सव्वत्थ साहरणे ॥२७१०॥

' तइयाइसु तिसु ओसप्पिणीए ' त्ति—अवसर्पिण्या तृ-तीयादिषु त्रिषु कालेषु सुषमदुष्षमादिषु त्रिष्वरकेष्वि-त्यर्थः ' सर्वविरतिदेशविरतिसामायिकयो प्रतिपत्ता लभ्यते ' इत्यध्याहारः । पूर्वप्रतिपन्नस्त्विह चतुर्णा—मस्त्येव । एवमुत्तरत्रापि पूर्वप्रतिपन्नो यथासम्भवमभ्यू-ह्य वक्तव्य इति । ' उस्सप्पिणीए दोसु ' त्ति—उत्सर्पिण्या पुनर्द्वयोर्दु षमसुषमासुषमदु-षमालक्षणयो कालविशेषयो-स्तत्प्रतिपत्ता प्राप्यते। ' नो इत्यादि ' इह देवकुरूत्तरकुरुषु

सुषमसुषमाप्रतिभाग, हरिवर्षरम्यकेषु—सुषमाप्रतिभाग, हैमवतैरण्यवतेषु सुषमदुःषमाप्रतिभाग, पञ्चसु महाविदेहेषु दुःषमसुषमाप्रतिभाग । इह चतुर्ष्वपि स्थानेषूत्सर्पिण्यवसर्पिण्यभावाद् नोउत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालोऽयमभिधीयते, यथाक्रमं च सुषमसुषमादिभिः कालविशेषैः सह प्रतिभागस्य सादृश्यस्य विद्यमानत्वाच्चत्वारः सुषमसुषमादयः प्रतिभागा एते भण्यन्ते । तदस्मिन् प्रतिभागचतुष्टयलक्षणे नोउत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले चिन्त्यमाने 'तिसु' त्ति—आद्येषु सुषमसुषमाप्रतिभागादिषु त्रिषु प्रतिभागेषु द्वे सम्यक्त्वश्रुतसामायिके जीवः प्रतिपद्यते । 'पलिभागम्मि चउत्थे चउव्विह' ति—महाविदेहेषु चतुर्थे दुःषमसुषमाप्रतिभागे चतुर्विधमपि सामायिकं प्रतिपद्यते । 'चरणवज्जियमकाले' त्ति—अकाले—कालाभावे बाह्यद्वीपसमुद्रेषु चरणवर्जितमाद्यं सामायिकत्रयं मत्स्यादयः प्रतिपद्यन्ते । 'चरणं वि हुज्ज गमणे' त्ति—नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादीनां गमने चरणमपि पूर्वप्रतिपन्नं सर्वविरतिसामायिकमपि भवेदित्यर्थः । 'सव्वं सव्वत्थ साहरणे' त्ति—देवादिना तु संहरणं प्रतीत्य सर्वं चतुर्विधमपि सामायिकं सर्वत्र निःशेषेऽपि काले प्राप्यते । इति गाथाद्वयार्थः । गतं कालद्वारम् ।

(४६) इदानीं गतिद्वारं बिभणिषुराह—

चउसु वि गईसु नियमा, सम्मत्तसुयस्स होइ पडिवत्ती ।
मणुएसु होइ विरई, विरयाविरई य तिरिएसु ॥२७११॥

चतसृष्वपि नारकतिर्यङ्नरामरगतिषु सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोर्नियमात् प्रतिपत्तिर्भवति, न पुनर्न भवतीत्येव नियमो द्रष्टव्यः, भवत्येव सदैव तत्प्रतिपत्तिरित्येव तु न नियमः, कदाचिदन्तरस्यापि तत्प्रतिपत्तेरिहैव वक्ष्यमाणत्वादिति पूर्वप्रतिपन्नास्तु सदैव लभ्यन्त इति । तथा, मनुष्येषु प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य भवति विरतिश्चारित्रात्मिका, नान्यगतिषु, पूर्वप्रतिपन्नास्तु तस्याः सदैवेह विद्यन्त इति । विरताविरतिश्च देशविरतिस्तिर्यक्षु 'भवति' इत्यनुवर्तते, इहापि सम्भवतस्तत्प्रतिपत्तिर्द्रष्टव्या पूर्वप्रतिपन्नास्तु सदैव सन्तीति ।

अथ भव्यसंज्ञिद्वारद्वयमभिधातुमाह-

भवसिद्धिओ य जीवो, पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं ।
पडिसेहो पुणऽसण्णि-म्मि मीसए सण्णिपडिवज्जे॥२७१२॥

भवा भाविनी सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको भव्यो जीवः, स चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् सामायिकम् प्रतिपद्यते । इदमुक्तं भवति—कदाचित् सम्यक्त्वश्रुत—सामायिके प्रतिपद्यते, कदाचिद् देशविरतिम्, कदाचित् सर्वविरतिमपि प्रतिपद्यत इति । पूर्वप्रतिपन्नास्तु नाना भव्याश्चतुर्णामपि सामायिकानां सदैव लभ्यन्ते इति । एवं संज्ञ्यपि चतुर्णामपि सामायिकानां कदाचित् किञ्चित् प्रतिपद्यते । तथा चाह—'सण्णिपडिवज्जे' त्ति—पूर्वप्रतिपन्नास्तु संज्ञिनोऽपि भव्यवत् सदैव प्राप्यन्त इति । 'पडिसेहो,' इत्यादि, पूर्वप्रतिपन्नान् प्रतिपद्यमानकांश्चाश्रित्य चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिषेधः कार्यः । क? इत्याह-असंज्ञिनि, मिश्रके, अभव्ये च "सिद्धे नो सण्णी, नो असण्णी, नो भव्वे, नो अभव्वे" इति वचनाद् मिश्रकः सिद्धोऽभिधीयते । ततश्चैते त्रयोऽप्यसंज्ञ्यभव्यमिश्रकाश्चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानका लभ्यन्त इति भावार्थः । पुनःशब्दादसंज्ञी सास्वादनमाश्रित्य सम्यक्त्व-श्रुतसामायिकयाः पूर्वप्रतिपन्नो भवेदिति द्रष्टव्यम्, तथा मिश्रोऽपि भवस्थकेवली सम्यक्त्वचारित्रसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो भवेदित्यपि दृश्यम् । अत्र च न संज्ञी नाप्यसंज्ञीति मिश्रता द्रष्टव्या । आह—यद्येवं सिद्धोऽपि सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, अतोऽस्यापि—किमिति सर्वसामायिकनिषेधः क्रियते ? । सत्यम्, किन्तु सम्यक्त्ववर्जं सामायिकत्रयं संसारस्थानामेव सम्भवति, तत्साहचर्यात् सम्यक्त्वसामायिकमपि संसारिणां सम्बन्धि विचार्यते, तथाभूतं तु सिद्धे नास्तीति निषिध्यते इत्यदोषः, इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ।

पुनःशब्दस्य व्याख्यानं भाष्यकारोऽप्याह—

पुणसद्दाउ असण्णी, सम्मसुए होज्ज पुव्वपडिवन्नो ।
मीसो भवत्थकाले, सम्मत्तचरित्तपडिवन्नो ॥२७१३॥

गतार्था ।

अथोच्छ्वासनिःश्वासकदृष्टिद्वारद्वयाभिधित्सया प्राह—

ऊसासय नीसासय-मीसे पडिसेहो दुविह पडिवण्णो ।
दिट्ठी य दो नया खलु,ववहारो निच्छओ चेव॥२७१४॥

उच्छ्वसितीत्युच्छ्वासकः, निःश्वसितीति निःश्वासकः, आनापानपर्याप्तिपरिनिष्पन्न इत्यर्थः । 'स चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नकस्त्वस्त्येव, इति वाक्यशेषः । मिश्रः खल्वानापानपर्याप्त्यपर्याप्तो भण्यते । तत्र प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य प्रतिषेधः, नासौ चतुर्णामपि प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावना । 'दुविहपडिवण्णो' त्ति स एव द्विविधस्य सम्यक्त्वश्रुतसामायिकस्य प्रतिपन्नः पूर्वप्रतिपन्नो भवति देवादिर्जन्मकाल इति । अथवा-मिश्रः सिद्धः, तत्र चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वोक्तयुक्तेरुभयथाऽपि प्रतिषेधः । 'दुविह पडिवण्णे' त्ति-इह मिश्रः शरीररहितत्वाद् नाउच्छ्वासनिःश्वासकत्वेन शैलेशीगताऽयोगिकेवली गृह्यते, स द्विविधस्य—सम्यक्त्वचारित्रसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो भवति । दृष्टौ विचार्यमाणायां द्वौ नयौ खलु विचारकौ व्यवहारो निश्चयश्चैव । तत्रास्य यथा मतिज्ञानविचारेऽज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते, तथेहाप्यसामायिकी-असामायिकवान् सामायिकं प्रतिपद्यते, तथाऽसामयिकी दीर्घकालिकी तत्प्रतिपत्तिः । द्वितीयस्य तु यथा ज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते तथात्रापि सामायिकी-सामायिकवान् सामायिकं प्रतिपद्यते, सामयिकी च तत्प्रतिपत्तिः, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् । इति निर्युक्तिगाथार्थः ।

(४७) मिश्रशब्दभावार्थं व्यवहारनिश्चयनयमतविचारं च भाष्यकारोऽप्याह-

मीसो नो उस्सासय-नीसासो तेहिँ जो अपज्जत्तो ।
हुज्ज पवण्णो दोण्हि उ, सेलेसिगओ चरित्ते च॥२७१५॥
पढमस्सासामइगी, पडिवज्जइ बिइयगस्स सामइगी ।

ववहारनिच्छयमय, नेयं मइनाणलाभो व्व ॥ २७१६ ॥

इह मिश्रो नो उच्छ्वासकनि श्वासकोऽयोगिकेवली गृह्यत । तथा-ताभ्यामुच्छ्वासनि श्वासाभ्यामपर्याप्तकश्चेह मिश्र । स चापर्याप्तको देवादिर्जन्मकाले द्विविधस्य सम्यक्त्व-श्रुतसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते। यस्तु नोउच्छ्वासक नि श्वासको मिश्र शैलेशीगतोऽयोगिकेवली, स चारित्र-सामायिकं चशब्दात्—सम्यक्त्वसामायिक चाश्रित्य पूर्व-प्रतिपन्न प्राप्यत इति । इह नयविचारे प्रथमस्य व्यवहारनयस्यासामायिकी-असामायिकवान् सामायिक प्रतिपद्यते, द्वितीयस्य तु निश्चयनयस्य सामायिकी—सामायिकवान् सामायिकं प्रतिपद्यत इत्येवमादिर्व्यवहारनिश्चयनयमत मतिज्ञानलाभ इवात्रापि विज्ञेयम् इति गाथाद्वयार्थ ।

(४८) अथाहारकपर्याप्तकद्वारद्वयमाह—

आहारगो उ जीवो, पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं ।

एमेव य पज्जत्तो , सम्मत्तसुए सिया इयरो ॥२७१७॥

आहारयतीत्याहारकस्तु यो जीव स चतुर्णा सामायिकाना प्राग्वदन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव, षड्भि पर्याप्तिभि पर्याप्तकोऽप्येवमेव चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव । 'सम्मत्तसुए सिया इयरो ' त्ति—इतरोऽनाहारकोऽपर्याप्तकश्च, तत्रानाहारकोऽपान्तरालगतौ सम्यक्त्वश्रुते अङ्गीकृत्य स्यात्—भवेत् पूर्वप्रतिपन्न , ' प्रतिपद्यमानस्तु नैव ' इति वाक्यशेष । केवली तु समुद्धातशैलेश्यवस्थायामनाहारको दर्शनचरणसामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, अपर्याप्तोऽपि सम्यक्त्व श्रुते अधिकृत्य स्यात् पूर्वप्रतिपन्न । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अत्र भाष्यम्—

पुव्वपवण्णोऽणाहा-रगो दुग सो भवंतरालम्मि ।

चरणं सेलेसाइसु, इयरो त्ति दुग अपज्जत्तो ॥२७१८॥

गतार्था , नवर ' चरण सेलेसाइसु ' त्ति—आदिशब्दात् समुद्धातपरिग्रह । ततश्च शैलश्या समुद्धाते च केवल्यनाहारकश्चरणस्यापलक्षणत्वात् सम्यक्त्वसामायिक चारित्रसामायिक चाश्रित्य पूर्वप्रतिपन्न प्राप्यते । इतरस्त्वपर्याप्तका देवादिजन्मकाले सम्यक्त्व-श्रुतलक्षणसामायिकद्विकमाश्रित्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते इति ।

(४९) साम्प्रत सुप्तजन्मद्वारद्वयव्याचिख्यासयेदमाह—

निद्दाइभावओ वि य, जागरमाणो चउण्हमण्णयरं ।

अंडय तह पोयजरो-वयाइदो तिण्णि चउरो वा॥२७१९॥

इह सुप्तो द्विविध -द्रव्यसुप्त , भावसुप्तश्च । एव जाग्रदपीति । तत्र द्रव्यसुप्तो निद्रया , भावसुप्तस्तु मिथ्यादृष्टि । तथा द्रव्यजागरो—निद्रारहित , भावजागर सम्यग्दृष्टि । तत्र निद्रया भावतोऽपि च जाग्रच्चतुर्णा सामायिकानामन्यतरत् प्रतिपद्यते । ' पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव' इत्यध्याहार । अपिशब्दो विशेषणे । किं विशिनष्टि ? । भावजागर सम्यग्दृष्टिर्द्वे आद्यसामायिके प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्न एव व्यवहारनयमतेन भवेत् , निश्चयनयमतेन तु तत्प्रतिपत्ताऽपि भवति । चरण देशविरतिं चाश्रित्य पूर्वप्रतिपन्न प्रतिपद्यमानकश्च भवति । निद्रासुप्तस्तु चतुर्णामपि प्रतिपन्नो भवति , न तु प्रतिपद्यमानक , निद्रासुप्तस्य तथाविधविशुद्ध्यादिसामग्र्यभावात् । भावसुप्तस्तूभयविकल , तस्य मिथ्यादृष्टित्वात् , वक्ष्यति च—"मिच्छो उ भावसुत्तो न पवज्जइ " इति । अथवा-नियमतो निश्चयव्यवहारनयाभिप्रायात् स भावसुप्त सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयप्रतिपत्तिकाले-सम्यग्दृष्टिर्वा मिथ्यादृष्टिर्वाऽभिहित , तथा च वक्ष्यते—' सोऽहवा नयमयाओ । सम्मो वा मिच्छो वा, निच्छयववहारओऽभिहिओ' इति । इदमुक्त भवति—निश्चयनयस्य सम्यग्दृष्टि सम्यक्त्व प्रतिपद्यते , व्यवहारनयस्य तु मिथ्यादृष्टि सम्यक्त्व प्रतिपद्यते । अतो व्यवहारनयमतेन भावसुप्त मिथ्यादृष्टि सम्यक्त्वादिसामायिकद्वयस्य प्रतिपत्ता लभ्यत इति । जन्म चतुर्विधम्—अण्डजम् , पोतजम् , जरायुजम् , औपपातिक चेति । तत्राण्डजा—हंसादय , पोतजा-हस्त्यादय , जरायुजा-मनुष्या , औपपातिका-देवनारका । एतेषा यथासम्भव द्वे , त्रीणि , चत्वारि वा सामायिकानि भवन्ति । तत्र हंसादयो द्वे त्रीणि वाऽऽद्यसामायिकानि कदाचित् प्रतिपद्यन्ते , पूर्वप्रतिपन्नास्त्वेषा ते नियमत सन्त्येव । एव पोतजा हस्त्यादयोऽपि वक्तव्या । जरायुजास्तु मनुष्याश्चत्वार्यपि सामायिकानि प्रतिपद्यन्ते , पूर्वप्रतिपन्नास्तु तेषा नियमत सन्ति , देवनारका पुनराद्ये द्वे सामायिक प्रतिपद्यन्ते, प्रतिपन्नास्त्वस्य सामायिकद्वयस्य त नियमत सन्ति । इह च मूलावश्यकानि र्युक्तावेव पाठो दृश्यते—' अडज पोयज जराउय तिग तिग चउरो भवे कमसो" इति, टीकाया तु तत्रैव व्याख्यानमभिधीयते-जन्म त्रिविधम् अण्डज-पोतज जरायुज भेदभिन्नम् । तत्र यथासंख्य-'तिगतिगचउरो भवे कमसो ' । ततोऽण्डजादीना त्रयाणामपि व्याख्याने कृते पश्चाद् व्याख्यातम्—'औपपातिकास्तु प्रथमयोर्द्वयोरेव ' इति । भाष्यटीकाकृताऽप्येतद् मूलावश्यकटीकागत सर्व प्रायस्तदवस्थमेव लिखितम् । भाष्ये तु गाथामप्यौपपातिकानामुपादान कृत दृश्यते । ततोऽस्या गम्भीरोक्ते समाधान बहुश्रुता एव विदन्ति । अस्माभिस्तु यथा भाष्ये दृष्ट तथा व्याख्यातम्, सगतमसगत वेति पुनस्त एव जानन्ति । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यव्याख्यानम्—

सम्मद्दिट्ठि किर भा-वजागरो दुण्हि पुव्वपडिवन्नो ।

होज्ज पडिवज्जमाणो, चरणं सो देमविरइं च ॥२७२०॥

मिच्छो उ भावसुत्तो ,

न पवज्जइ सोऽहवा नयमयाओ ।

सम्मो वा मिच्छो वा ,

निच्छय-ववहारओऽभिहिओ ॥ २७२१ ॥

चउरो जराउजम्मे ,

हुज्ज पवण्णो पवज्जमाणो वा ।

सेसे तिन्नि पवण्णो ,

दोण्णि तओ वा पवज्जेज्जा ॥ २७२२ ॥

तिस्रोऽप्युक्तार्था एवेति । नवर 'सेसे तिन्नि पवण्णो ' इत्या-

दि, इह शेषग्रहणेनाण्डजपोतजलक्षणं जन्मद्वयमेव गृह्यते, औपपातिकास्तु पूर्वप्रतिपन्ना प्रतिपद्यमानकाश्चाद्ययोर्द्वयोरेव भवन्तीति द्रष्टव्यमिति ।

(५०) अथ स्थितिद्वारमाह—

उक्कोसयट्ठिईए,
पडिवज्जंते य नत्थि पडिवन्नो ।
अजहण्णमणुक्कोसे,
पडिवज्जे यावि पडिवन्ने ॥ २७२३ ॥

आयुर्वर्जाना ज्ञानावरणादिकर्मणां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिकायामुत्कृष्टस्थितौ वर्त्तमानो जीवश्चतुर्णामपि सामायिकाना न प्रतिपद्यमानको न चापि पूर्वप्रतिपन्न प्राप्यते, तस्यातिसङ्क्लिष्टत्वेन तदसम्भवात् । आयुषस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणायामुत्कृष्टस्थितौ वर्त्तमानोऽनुत्तरसुर पूर्वप्रथमसामायिकद्वयस्य प्रतिपन्न प्राप्यते, सप्तमपृथिव्यप्रतिष्ठाननारकस्तु षण्मासावशेषायुस्तथाविधविशुद्धियुक्तत्वादस्यैव सामायिकद्वयस्य प्रतिपद्यमानक पूर्वप्रतिपन्नश्च लभ्यते, तथा च वक्ष्यति-' आउक्कोसे दोण्णि उ पवज्जमाणो पवण्णो वा ' इति । जघन्यायां तु क्षुल्लकभवग्रहणलक्षणायामायु स्थितौ वर्त्तमाना निगोदादिश्चतुर्णामपि न प्रतिपद्यमानको नापि पूर्वप्रतिपन्न प्राप्यते, तस्या विशुद्धत्वेन तद्योग्यत्वादिति । शेष तु ज्ञानावरणादिकर्मसप्तके जघन्यामन्तर्मुहूर्तादिका स्थिति बध्नन् दर्शनसप्तकातिक्रान्तोऽन्तकृत्केवलित्वप्राप्स्यन् क्षपको देशविरतिवर्जितस्य सम्यक्त्वश्रुतसर्वविरतिलक्षणसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, तस्यातिविशुद्धत्वेनातिजघन्यस्थितिबन्धकत्वात्, क्षपकस्य च देशविरतरसंभवात्, सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तेश्च पूर्वमेव सजातत्वादिति । जघन्यस्थितिकर्मबन्धकत्वेन चेह जघन्यस्थितिकस्य गृह्यते, नतूपात्तकर्मसत्तापेक्षयेति, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरिति । ' अजहण्णमणुक्कोसे ' इत्यादि, अजघन्योत्कृष्टे तु कर्मणामष्टानामपि कर्मणां मध्यमायां स्थितौ वर्तमानो जीव इत्यर्थ । चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपद्यमानक पूर्वप्रतिपन्नश्च लभ्यते । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यम्—

उक्कोसट्ठिइकम्मो, न पवज्जंतो न यावि पडिवन्नो ।
आउक्कोसे दुन्नि उ, पवज्जमाणो पवन्नो वा ॥ २७२४ ॥
न जहन्ना उ ठिईए, पडिवज्जइ नेयपुव्वपडिवन्नो ।
सेसे पुव्वपवन्नो, देसविरइवज्जिए होज्ज ॥ २७२५ ॥

व्याख्यातार्थे एव ।

(५१) साम्प्रत वेदसंज्ञाकषायद्वारत्रय व्याचिख्यासुराह—

चउरो वि तिविहवेए,
चउसु वि सण्णासु होइ पडिवत्ती ।
हेट्ठा जहा कसाए—
सुवण्णियं तह य इहयं पि ॥ २७२६ ॥

चत्वार्यपि सामायिकानि-स्त्रीपुनपुंसकलक्षणे त्रिविधेऽपि वेदे प्राप्यन्ते । इदमुक्त भवति-चत्वार्यपि सामायिकान्यधिकृत्य त्रिविधवेदे विवक्षित काले प्रतिपद्यमानक सभवति, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव । अवेदस्तु देशविरतिरहितानां त्रयाणां पूर्वप्रतिपन्न स्यात्, न तु प्रतिपद्यमानक । तथा, चतसृष्वपि सञ्ज्ञास्वाहारभयमैथुनपरिग्रहरूपासु चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य भवति प्रतिपत्ति—प्रतिपद्यमानको भवति, न न भवतीत्यर्थ, पूर्वप्रतिपन्नकस्त्वस्त्येव । ' हेट्ठ ' त्ति—अधो यथा ' पढमिल्लुआण उदए नियमा सजोयणा कसायाण ' इत्यादिना कषायेषु वर्णित तथेहापि वर्णयितव्यम्, सामान्येन तु सकषायी चतुर्णामपि प्रतिपद्यमानक, पूर्वप्रतिपन्नश्च भवति । अकषायी तु छद्मस्थवीतरागो देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो भवति, न तु प्रतिपद्यमानक इति । गतं वेदादिद्वारत्रयम् ।

(५२) साम्प्रतमायुर्ज्ञानद्वारद्वयाभिधित्सया प्राह—

सखेज्जाऊचउरो, भयणा सम्मसुएऽसंखवासाणं ।
ओहेण विभागेण य नाणी पडिवज्जए चउरो ॥२७२७॥

सख्यातवर्षायुर्जीवश्चत्वारि सामायिकानि प्रतिपद्यते, प्रतिपन्नस्त्वस्त्येव ' इति शेष । ' भयणे ' त्यादि भजना—विकल्पना सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोरसंख्येयवर्षायुषाम् । इयमत्र भावना—विवक्षितकालेऽसख्येयवर्षायुषा सम्यक्त्वश्रुतयो प्रतिपद्यमानक सम्भवति पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येवेति द्वारम् । ' ओहेणे ' त्यादि ओघेन—सामान्यतो निश्चयनयमतेन ज्ञानी चत्वार्यपि सामायिकानि प्रतिपद्यते, व्यवहारनयमतेन त्वज्ञानिन एव सम्यक्त्वश्रुतप्रतिपत्ते । पूर्वप्रतिपन्नस्तु ज्ञानी चतुर्णामप्यस्त्येव । विभागेन च भेदेन यदा ज्ञानी चिन्त्यते तदा मतिश्रुतज्ञानी द्वे सम्यक्त्व—श्रुतसामायिके युगपत् प्रतिपद्यते । देशसर्वविरतिसामायिक तु भजनया प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नस्तु चतुर्णामप्यस्त्येव । अवधिज्ञानी तु सम्यक्त्व—श्रुतसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्न एव न प्रतिपद्यमानक । देशविरतिसामायिक तु न प्रतिपद्यते । देवनारकयतिश्रावका हि चत्वारोऽवधिस्वामिन । तत्राद्यत्रयस्य देशविरतिप्रतिपत्तेरसम्भव एव, श्रावकोऽप्यवधिज्ञानं प्राप्य देशविरतिं प्रतिपद्यत इत्येव न, किन्तु पूर्वमभ्यस्तदेशविरतिगुण पश्चादवधिं प्रतिपद्यते, देशविरत्यादिगुणप्राप्तिपूर्वकत्वादवधिज्ञानप्रतिपत्तेरित्येतावद् गुरुभ्योऽस्माभिरवगतम्, तत्त्व तु केवलिनो विदन्ति । सर्वविरतिसामायिक तु प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नस्तु सर्वेषामप्यस्त्येव । मन पर्यायज्ञानी तु देशविरतिरहितसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, न तु प्रतिपद्यमान, युगपद्वा सह तेन वा चारित्र प्रतिपद्यते तीर्थकृत्, उक्त च-' पडिवन्नम्मि चरित्ते, चउनाणी जाव छउमत्था " इति । भवस्थकेवलिसम्यक्त्वचारित्रसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्नो भवति, न तु प्रतिपद्यमानक । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ ।

भाष्यम्—

दोसु जुगवं चिय दुगं, भयणा देसविरइए य चरणे य ।
ओहिम्मि न देसवय,पडिवज्जइ होइ पडिवन्नो ॥२७२८॥
देसव्वयवज्ज मा-णसे पवन्नो समं पि च चरित्त ।

भवकेवले पवन्नो, पुव्वं सम्मत्तचारित्तं ॥ २७२९ ॥

उक्तार्थैव,नवर 'दोसु जुगव चिय दुग' ति-द्वयोर्मतिज्ञान-श्रुतज्ञानयोर्युगपदेव प्रतिपत्तिमाश्रित्य सम्यक्त्व-श्रुतसामायिकद्विक प्राप्यत इति ।

(५३) अथ योगोपयोगशरीरद्वारत्रयाभिधित्सया प्राह—

चउरो तिविहे जोए, उवओगदुगम्मि चउरो पडिवज्जे ।
ओरालिए चउक्कं, सम्मसुयविउव्विए भयणा ॥२७३०॥

चत्वार्यपि सामायिकानि सामान्यतस्त्रिविधयोगे मनोवाक्कायलक्षणे सति प्रतिपत्तिमाश्रित्य विवक्षित काले सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नता त्वधिकृत्य विद्यन्त एव । विशेषतस्त्वौदारिककाययोगवति योगत्रय चत्वार्युभयथाऽपि लभ्यन्ते । वैक्रियसहिते तु योगत्रये सम्यक्त्वश्रुते उभयथाऽपि प्राप्येते, देशसर्वविरती तु पूर्वप्रतिपन्न लभ्येते । आहारकयुक्ते तु योगत्रय देशविरतिरहितानि त्रीणि पूर्वप्रतिपन्नानि भवन्ति, तैजसकार्मणयोग एव केवलेऽपान्तरालगतावाद्य सामायिकद्वय प्राक् प्रतिपन्नतामधिकृत्य प्राप्यते । केवलिसमुद्घाते तु सम्यक्त्वचारित्रसामायिके पूर्वप्रतिपन्ने प्राप्यते । मनोयोगे केवल न किञ्चित् , तस्यैवाभावात् । एव वाग्योगेऽपि कायवाग्योगद्वये द्वीन्द्रियादिषूत्पन्नमात्रस्य सास्वादनस्य पूर्वप्रतिपन्ने सम्यक्त्वश्रुते प्राप्यते इत्यल विस्तरेण । 'उवओगे त्यादि, साकारानाकारभेद उपयोगे उपयोगद्वये चत्वारि प्रतिपद्यते , प्राक् प्रतिपन्नस्तु विद्यत एव । अत्राऽऽक्षेपपरिहारौ भाष्यकार एव वक्ष्यति । 'ओरालिए' इत्यादि, औदारिकशरीरे सामायिकचतुष्कमुभयथाऽप्यस्ति । सम्यक्त्वश्रुतयोर्वैक्रियशरीरे भजना-विकल्पना कार्या देवादि कदाचित् ते प्रतिपद्यते, कदाचिद् नेति । देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु वैक्रियशरीरिणस्तिर्यग्मनुष्या अपि न प्रतिपद्यन्ते । विक्रियाप्रवृत्तित्वेन किल तेषा प्रमत्तत्वादिति । पूर्वप्रतिपन्नस्तु वैक्रियशरीरे चतुर्णामपि प्राप्यत एव । शेषशरीरविचार' प्रस्तुतगाथायामेवादौ निरूपितयोगद्वारानुसारत एव भावनीय, इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

यदुक्तम् ' उवओग दुगम्मि चउरो पडिवज्जे ' इति । तत्र भाष्यकार प्रश्नमुत्थापयन्नाह—

सव्वाओ लद्धीओ,जइ सागारोवओगभावम्मि ।
इह कहमुवओगदुगे,लब्भइ सामाइयचउक्कं ॥२७३१॥

आह ननु, 'सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवति" इत्यागमे प्रोक्तम् ,ततो यदि एतस्मादागमात् सर्वा अपि लब्धय साकारोपयोग एव भवन्ति, तर्हि कथमिह प्रोच्यते-' उपयोगद्वयेऽपि सामायिकचतुष्टय लभ्यते'इति? ।

अत्र परिहारमाह—

सो किर निअमो परिव-ड्ढमाणपरिणामय पइ इहं तु ।
जोऽवट्ठियपरिणामो,लभेज्ज स लभिज्ज बीए वि॥२७३२॥

'सव्वाओ लद्धीओ' इत्यादिको यस्त्वयाऽऽगमोक्तनियमोऽभिधीयते स किल परिवर्धमानपरिणामक जीव प्रति द्रष्टव्य । इह च प्रस्तुते योऽवस्थितपरिणामो जीव सामायिकानि लभते, स द्वितीयेऽप्यनाकारोपयोगे लभेत तानि, इति न विरोध ।

आह ननु यद्येवमनाकारोपयोगेऽपि लब्धौ सत्या ' सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओग ' इत्याद्यागमे साकारोपयोगस्यैव ग्रहण किमर्थम् ? इत्याशङ्क्याह—

पायं पवड्ढमाणो, लभए सागारगहणया तेण ।
इयरो उ जइच्छाए, उवसमसम्माइ लाभम्मि ॥२७३३॥

प्राया-बाहुल्येन वर्धमान -प्रवर्धमानपरिणाम एव जीवो लब्धीर्लभते ,तेनागमे साकारोपयोगस्यैव ग्रहण कृतम् । इतरस्त्ववस्थितपरिणामो यदृच्छया सकृत् कदाचिदेवौपशमिकसम्यक्त्वादिलाभकाले प्राप्यते , इत्यनाकारोपयोगस्य स्वल्पत्वेन सतोऽप्यविवक्षितत्वात् सूत्रेऽग्रहणम् । आदिशब्दात्-श्रुतदेशसर्वविरतिसामायिकलाभपरिग्रह । अयमत्र भावार्थ , यथा—" सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओग " इत्यादिक आगम , तथा-' उवओगदुगम्मि चउरो पडिवज्ज' इत्ययमप्यागम एव , अत परस्परप्रतिस्पर्द्धिसैद्धान्तिकवचसा व्यवस्था न्याय्या । सा चेयम्—या सम्यक्त्व लब्ध्वा मिथ्यात्व गताना पुनरपि कुतश्चित् शुभोदयात् प्रतिक्षण प्रवर्धमानाध्यवसायवता सम्यक्त्व—चारित्रादिलब्धयो भवन्ति , याश्चावध्यादिलब्धय उत्पद्यन्ते ता॰ सर्वा॰ साकारोपयोगोपयुक्तस्य द्रष्टव्या । यास्तु प्रथमसम्यक्त्वलाभकालेऽन्तरकरणप्रविष्टस्यावस्थिताध्यवसायस्य सम्यक्त्वादिलब्धयो भवन्ति ता अनाकारोपयोगेऽपि भवन्ति न कश्चिद् दोष । अन्तरकरणे च वर्तमान सम्यक्त्व-श्रुतसामायिकलाभसमकालमेव कश्चिदतिविशुद्धत्वाद् देशविरतिम् , अपरस्त्वतिविशुद्धत्वात् सर्वविरतिमपि प्रतिपद्यते, इत्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभकालेऽवस्थितपरिणामस्यानाकारोपयोगवर्तिनोऽपि चत्वार्यपि सामायिकानि भवन्ति, स्वल्पत्वाच्चैतदत्रागमे न विवक्षितमिति ।

(५४)कथ पुनरिदमौपशमिकसम्यक्त्वं जीवस्याभ्युपगन्तव्यम् इत्याह—

ऊसरदेसं दड्ढि-ल्लयं व विज्झाइ वणदवो पप्प ।
इय मिच्छस्स अणुदए, उवसमसम्मं मुणेयव्वं।२७३४।

यथोषरदेश पूर्ववद् दग्धप्रदेश वा प्राप्य वनदवो विध्यायति, इत्येवमन्तरकरण प्राप्य मिथ्यात्वस्यानुदये मिथ्यात्वोदयवह्नावुपशान्त औपशमिक सम्यक्त्व जीवस्य मुणितव्यमिति ।

कदा पुनरिद भवति ? इत्याह—

उवसामगसेढिगय-स्स होइ उवसामगं तु सम्मत्तं ।
जो वा अकयतिपुंजो,अखवियमिच्छो लहइ सम्म।२७३५

प्रागुक्तार्था ।

(५५) कथ पुनरस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभेऽवस्थितपरिणामत्वम् ? इत्याह—

जं मिच्छस्साणुदओ , न हायए तेण तस्स परिणामो।
जं पुण सयमुवसंतं, न वड्ढए तेण परिणामो ॥२७३६॥

यद्-यस्मादन्तरकरणे मिथ्यात्वस्यानुदयस्तेन तस्माद् न हीयते तस्य परिणाम , हानि कारणाभावात् । यस्मात् पुन॰ सत्तागत मिथ्यात्वमुपशान्त विष्कम्भितोदयमपनीतमिथ्यास्वभाव च, तेनास्य परिणामा न वर्धते । यथा हि-वनद-

वो दाह्याभावाद् न वर्धते , किन्तु विध्यायति, इत्येव वेद्यस्य मिथ्यात्वस्याभावात् तत्क्षपणाया निवृत्तिकरणवद् नौपशमिकसम्यग्दृष्टेः परिणामो वर्धते किन्त्ववस्थित एवास्ते , अतोऽवस्थितपरिणामत्वमिति ।

(५६) 'ओरालिए चउक्क ' इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

दुगपडिवत्ती वेउ–व्वियम्मि सव्वाइँ पुव्वपडिवन्नो ।
देसव्वयवज्जाइं, आहाराईसु तीसुं तु ॥ २७३७ ॥

उक्तार्थो । नवरमाहारकशरीरे देशविरतिवर्जसामायिकत्रयं पूर्वप्रतिपन्नमवाप्यते, चतुर्दशपूर्वविदो देशविरतेरभावात्, शेषाणां तु पूर्वप्रतिपन्नत्वेन प्रतिपत्तेरसम्भवादिति । तैजसकार्मणयोस्तु कवलिसमुद्घाते चतुर्थपञ्चमतृतीयसमयेषु सम्यक्त्वचारित्रसामायिकस्य विग्रहगतौ तु सम्यक्त्वश्रुतयो पूर्वप्रतिपन्न प्राप्यते । इति गाथासप्तकार्थ ।

(५७) अथ संस्थानादिद्वारत्रयमाह-

सव्वेसु वि संठाणे–सु लहइ एमेव सव्वसंघयणे ।
उक्कोसजहन्नं व–ज्जिऊण माणे लभे मणुओ ॥२७३८॥

सस्थिति सस्थानमाकारविशेषलक्षणम् । तच्च 'समचउरंसे निग्गोहमडले ' इत्यादिभेदात् षोढा । तत्र सर्वेष्वपि सस्थानेषु लभते—प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानि , 'प्राक् प्रतिपन्नोऽप्यस्ति ' इत्यध्याहार ।

(संहनन)—

'एमेव सव्वसंघयणे' त्ति—सहन्ति सहननमस्थिसञ्चयविशेष , तानि च वज्रर्षभनाराचादिभेदात् षड् भवन्ति । एतेष च यथासस्थानेष्वेवमेव निरवशेषो विचार कर्त्तव्य , पूर्वप्रतिपन्नानि प्रतिपद्यमानानि चैतेष्वपि चत्वारि लभ्यन्त इत्यर्थ ।

(अवगाहना)—

' उक्कोसे ' इत्यादि मीयते इति मान—शरीरस्य प्रमाणमवगाहनेत्यर्थ । तत्र मनुष्यस्योत्कृष्टमान त्रीणि गव्यूतानि , जघन्य त्वङ्गुलासङ्ख्येयभाग , एतदुत्कृष्ट जघन्य च मान वर्जयित्वा मध्यमशरीरमाने वर्तमानो मनुष्यो लभते-प्रतिपद्यते 'चत्वार्यपि सामायिकानि ' इति प्रक्रमाद् गम्यते । पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव । जघन्यावगाहस्तु गर्भजमनुष्य सम्यक्त्वश्रुतयो. पूर्वप्रतिपन्न सम्भवति । न तु प्रतिपद्यमानक. उत्कृष्टावगाहनस्तु । त्रिगव्यूत सम्यक्त्व-श्रुतयोर्द्विधाऽप्यस्ति । नारकदेवा अपि जघन्यावगाहना सम्यक्त्वश्रुतयो. पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति न तु प्रतिपद्यमानका । मध्यमोत्कृष्टावगाहनास्त्वेनयो प्रतिपद्यमानका. सम्भवन्ति, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सन्त्येव, तिर्यञ्चस्तु पञ्चेन्द्रिया जघन्यावगाहना सम्यक्त्व-श्रुतयो पूर्वप्रतिपन्ना. सम्भवन्ति न-तु प्रतिपद्यमानका उत्कृष्टावगाहनास्तु षड्गव्यूतास्तयोर्द्विधाऽपि लभ्यन्ते । मध्यमावगाहनास्तु द्वयोस्त्रयाणां वा सर्वविरतिवर्जितानां प्रतिपद्यमानका सम्भवन्ति पूर्वप्रतिपन्नास्तु त्रयाणां सन्त्येव इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यम्—

न जहन्नोगाहणओ, पवज्जए दोण्णि होज्ज पडिवन्नो ।
उक्कोसोगाहणगो,दुहा विदो तिन्नि उ तिरिक्खो.२७३९।

जघन्यावगाहनो गर्भजमनुष्यस्तिर्यक् च न किञ्चित् प्रतिपद्यते , द्वयोस्त्वाद्ययो पूर्वप्रतिपन्नो भवेत् । उत्कृष्टावगाहनस्त्वनयोर्द्विधाऽपि पूर्वप्रतिपन्न प्रतिपद्यमानकश्च भवति । मध्यमावगाहना मनुष्यश्चतुर्णामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्न प्रतिपद्यमानश्च लभ्यत इति द्रष्टव्यम् । पञ्चेन्द्रियतिर्यक् पुनर्द्वयोराद्ययो त्रयाणां वा सर्वविरतिवर्जितानां ' द्विधापि ' इत्यत्रापि वर्तते , पूर्वप्रतिपन्न प्रतिपद्यमानश्च भवति इति गाथार्थ ।

(५८) अथ लेश्याद्वारमाह—

सम्मत्तसुयं सव्वा–सु लहइ सुद्धासु तीसु य चरित्तं ।
पुव्वपडिवन्नओ पुण, अन्नयरीए उ लेसाए ॥ २७४० ॥

सम्यक्त्वश्रुतसामायिके सर्वास्वपि कृष्णादिकासु शुक्लान्तासु षट्स्वपि लेश्यासु लभते-प्रतिपद्यते नरकादि । चारित्र तु देशसर्वविरतिलक्षण शुद्धास्वेवोपरितनीषु तैजसीपद्मशुक्ललक्षणासु तिसृषु लेश्यासु प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्न पुन षण्णामन्यतरस्यामपि लेश्यायां चारित्री सम्यग्दृष्टिश्च प्राप्यते । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यकार प्रेर्यमुत्थापयन्नाह—

ननु मइसुयाइलाभो–ऽभिहिओ सुद्धासु तीसु लेसासु ।
सुद्धासु असुद्धासु य,कहमिह सम्मत्तसुयलाभो ?।२७४१।

ननु पूर्व ज्ञानपञ्चकविचारे मतिश्रुतादिज्ञानलाभ शुद्धास्वेव तैजसीप्रभृतिषु तिसृषु लेश्यास्वाभिहित , इह तु शुद्धास्वशुद्धासु च षट्स्वपि सम्यक्त्वश्रुतलाभोऽभिधीयमान कथ न विरुध्यते ? इति ।

अत्र परिहारमाह

सुरनेरइएसु दुगं , लब्भइ य दव्वलेसया सव्वे ।
नाणेसु भावलेसाऽ–हिगया इह दव्व लेसाओ।।२७४२।।

इह तावत् सुरनारकेष्वपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वय लभ्यत एव ते च सुरनारका सर्वेऽप्यवस्थितद्रव्यलेश्या भवन्ति , यथासम्भव षडपि कृष्णादिद्रव्यलश्यास्तेष्ववस्थिता श्रुते प्रतिपाद्यन्त इत्यर्थ. । भावलेश्यास्तु तेषा परावृत्त्या कस्यचित् काचिदेव भवति । तिर्यग्मनुष्याणां त्ववस्थिता द्रव्यलेश्या न भवन्ति , किन्तु-द्रव्यलेश्या , भावलेश्या च सर्वैषा परावर्तत । देवनारकाणामपि द्रव्यलेश्यैवावस्थिता , भावलेश्या तु तथापि परावृत्त्या कदाचित् काचिदेव भवति । ततश्च सुरनारका अपि यदा सम्यक्त्वादिक लभन्ते तदा भावलश्या तैजस्यादीनामन्यतरा शुद्धैव भवति , अशुद्धा तु नित्यावस्थितत्वात् तेषा द्रव्यलेश्यैव द्रष्टव्या न तु भावलेश्या । एव च स्थिते ज्ञानेषु मत्यादिषु पूर्व लाभचिन्तायां भावलेश्यैवाधिकृता भावलेश्यामेवाङ्गीकृत्य शुद्धलेश्याश्रये तल्लाभ उक्त इत्यर्थ । इह तु सम्यक्त्वश्रुतसामायिकलाभचिन्तायां देवनारकानाश्रित्य द्रव्यलेश्या अधिकृता , तेन शुद्धास्वशुद्धासु च सर्वासु लेश्यासु तल्लाभ उक्त इति भाव । भावलेश्यामङ्गीकृत्य पुनरिहापि शुद्धास्वेव तिसृषु तैजस्यादिलेश्यासु तल्लाभोऽवगन्तव्य । इति न कश्चिद् विरोध । आह—ननु यदि देवनारकाणां कृष्णादिका अशुभा द्रव्यलेश्याः सदाऽवस्थिता

भवन्ति तदा सम्यक्त्वादि-लाभकाले कथ तेषा शुभभावलेश्यासम्भव । द्रव्यलेश्या हि भावलेश्या जनयन्ति । तत कृष्णादिलेश्या द्रव्याण्यशुभानि कथ शुभभावलेश्या-जनयेयु, अशुभकारणात् शुभकार्यायोगात् ? इति सत्यम्, किन्तु—नारकादीनामपि सम्यक्त्वादिलाभकाले कथमपि यथाप्रवृत्तिकरणेन शुभानि तैजस्यादिद्रव्यलेश्याद्रव्याण्याक्षिप्यन्त । ततो यथाऽऽदर्श श्वेतोऽपि जपाकुसुमादिवस्तुप्रतिबिम्बसङ्क्रान्तौ रक्तादिरूपता प्रतिपद्यते तथा कृष्णाद्यशुभद्रव्याण्यपि तैजस्यादिशुभद्रव्यप्रतिबिम्बसङ्क्रमे निजरूपोत्कटता परित्यज्य तदाभासता प्रतिपद्यन्ते । ततो नारकादीनामपि कृष्णाद्यशुभद्रव्यानुभाव मन्दता नीत्वा शुभानि तैजस्यादिद्रव्याणि शुभा भावलेश्या जनयन्ति अतोऽवस्थितायामपि कृष्णादिद्रव्यलेश्याया नारकदेवाना सम्यक्त्वादिलाभकाले शुभभावलेश्यासम्भवो न विरुध्यते । इत्यल विस्तरेण । तदर्थिना तु— से नूण भते ! किण्हलेसा नीललेस पप्प नो तारूवत्ताए, नो तावन्नत्ताए" इत्यादि प्रज्ञापनासूत्रं मूलावश्यकटीकादिलिखितमनुसरणीयम् इति गाथाद्वयार्थ ।

(५९) अथ परिणामद्वारमाह—

वड्ढंते परिणामे, पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयर ।
एमेव वट्ठियम्मि वि, हायंते न किंचि पडिवज्जे ॥२७४३॥

परिणाम -अध्यवसायविशेष । तत्र शुभशुभतररूपतया वर्धमाने परिणामे प्रतिपद्यते स वर्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णा सम्यक्त्वादिसामायिकानामन्यतरदिति । एवमव पूर्वोक्तन्यायेनान्तरकरणादाववस्थितेऽपि शुभे परिणामे प्रतिपद्यते स चतुर्णामन्यतरदिति । हीयमाने तु क्षीयमाणे शुभे परिणामे न कश्चित् सामायिकम् प्रतिपद्यते, सङ्क्लिष्टत्वात् । प्राक्प्रतिपन्नस्तु त्रिष्वपि परिणामेषु भवतीति ।

(६०) अथ वेदनासमुद्घातकर्मद्वारद्वयमाह—

दुविहाएँ वेयणाए, पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं ।
असमोहओ वि एमे-व पुव्वपडिवन्नए भयणा ॥२७४४॥

द्विविधाया वेदनाया साता-ऽसातरूपाया सत्या प्रतिपद्यते स चतुर्णामन्यतरत्, प्राक्प्रतिपन्नश्च भवतीति द्वारम् । सम्-एकीभाव, उत—प्राबल्य, वेदना-कषायाद्यनुभवपरिणामेन सहैकीभावमापन्नस्य जन्तोर्वेदनीयादिकर्मपुद्गलाना प्राबल्येन हननं—घात समुद्घात । स च केवलिसमुद्घातादिभेदात् सप्तविध, उक्त च- केवलिकसायमरणा, वेयणवेउव्वितेयआहारे । सत्तविहसमुग्घाआ, पन्नत्तो वीयरागेहिं ॥ १ ॥' समुद्घाते एव कर्म—क्रिया समुद्घातकर्म तद्द्वारमित प्रोच्यते । तत्र केवल्यादिसमुद्घातेन समवहतस्य विपक्षोऽसमवहत । सोऽप्येवमेव वेदनावद् वाच्य, चतुर्णां प्रतिपद्यमानक पूर्वप्रतिपन्नश्च भवतीत्यर्थ । 'पुव्वपडिवन्नए भयणा' त्ति—इदं साध्याहार व्याख्येयम्, तद्यथा-यस्तु केवल्यादिसप्तविधसमुद्घातेन समवहत स न किञ्चित् सामायिक प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपन्नक तु भजना-सेवना समर्थनाविधि कार्य इति यावत् । समवहतो हि सामायिकद्वयस्य त्रयस्य वा पूर्वप्रतिपन्नको भवति । तत्र केवलिसमुद्घाते सम्यक्त्वचारित्रसामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नको लभ्य शेषसमुद्घातेषु पुनर्देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य चारित्रवर्जस्य वा सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न प्राप्यते निर्युक्तिगाथार्थ । विशे० । आ० म० ।

(६१) निर्वेष्टनोद्वर्तनद्वारद्वयमाह—

दव्वेण य भावेण य, निव्वेढंतो चउण्हमण्णयरं ।
नरएसु अणुव्वट्टे, दुग तिग चउरो सि उव्वट्टे ॥२७४

द्रव्यत सामान्येन सर्वकर्मप्रदेशान्, विशेषतस्तु त चतुर्विधस्य सामायिकस्य यदावरण ज्ञानावरणमोहनीय लक्षण तत्प्रदेशान् निर्वेष्टयन् निर्जरयन्, भावतस्तु क्रोधा ध्यवसायान् निर्वेष्टयन् हा(प)ययश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्य पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव । सर्वेष्टयस्त्वनन्तानुबन्ध्यादीन् न तिपद्यते, शेषकर्म त्वङ्गीकृत्याभयथाऽप्यस्ति । नरकेष्वधिव णभूतेष्वनुद्वर्तयस्तत्रस्थ एवेत्यर्थ, आद्य सामायिक प्रतिपद्यते, तदेव चाधिकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो भवति । तत दुद्वृत्त स्यात् कदाचित् तिर्यक्षूत्पन्न सर्वविरतिवर्ज मायिकत्रय प्रतिपद्यते, कदाचित्तु मनुष्येषूत्पन्नश्चत्वा प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव इति नियुक्तिगाथार्थ

भाष्यम्—

कम्म निव्वेढंतो, पवज्जइ विमेमओ तदावरणं ।
दव्वं कम्मपएसे, भावे कोहाइ हाविंतो ॥२७४६॥

उक्तार्थैव ।

तदद्वोद्वर्तनाद्वार तिर्यगादीनधिकृत्याह—

तिरिएसु अणुव्वट्टे, तिगं चउक्कं सिया उ उव्वट्टे ।
मणुएसु अणुव्वट्टे, चउरो वि तियं सि उव्वट्टे ॥२७५
देवेसु अणुव्वट्टे, दुग तिग चउरो सिया उ उव्वट्टे ।
उव्वट्टमाणओ पुण, सव्वो वि न किं चि पडिवज्जे ॥२७

तिर्यक्षु गर्भजेष्वनुद्वृत्त सम्यक्त्वमाद्य सामायिकत्र धिकृत्य 'प्रतिपत्ता पूर्वप्रतिपन्नश्च भवति' इत्यध्याहार 'चउक्क'मित्यादि तिर्यग्भ्य उद्वृत्ता मनुष्यादिष्वायात त् कदाचिच्चतुष्कम्, स्याद् ग्रहणादिदमपि द्रष्टव्यम् । त् त्रिकम्, स्याद् द्विकमधिकृत्योभयथाऽपि भवतीति । णुएसु अणुव्वट्टे चउरो' त्ति-मनुष्येष्वनुद्वृत्त सश्चत प्रतिपद्यते, प्राक् प्रतिपन्नश्च भवति । 'वितिय सि उ मनुष्येभ्य उद्वृत्तो देव-नारकेषूत्पन्न प्रथम सामायिक यमधिकृत्योभयथाऽपि लभ्यते । तिर्यक्षूत्पन्न पुन सर्व तिवर्जसामायिकत्रिकमाश्रित्य द्विधाऽपि भवतीति । 'दे अणुव्वट्ट दुग' त्ति-देवेष्वनुद्वृत्त सम्यक्त्वाद्य सामायिक माश्रित्योभयथाऽपि भवति । 'तिग चउरो सिया उ उ ट्टे' त्ति-देवेभ्य उद्वृत्तास्तिर्यक्ष्वायात सर्वविरतिसामा कत्रिकम्, मनुष्येषु त्वायात सामायिकचतुष्कमप्याश्रि भयथापि स्यादिति । उद्वर्तमान पुनरपान्तरालगतो स ऽप्यमरणादिन किञ्चित् प्रतिपद्यते, प्राक् प्रतिपन्नस्तु द्व भवतीति ।

(६२) आश्रवकरणद्वारमाह—

नीमवमाणो जीवो, पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयर ।

पुव्वपडिवन्नश्रो पुण,सिय आसवश्रो व नीसवश्रो२७४६

यत् सम्यक्त्वादिसामायिक प्रतिपद्यते तदावारक मिथ्यात्वमोहनीयादिकर्म निश्रावयन्-निर्जरयन्नव शेषकर्म तु बध्नन्नाप जीव प्रतिपद्यते स चतुर्णामन्यतरदिति। यस्तु पूर्वप्रतिपन्न स , वाशब्दस्य व्यवहितसबन्धात् स्यादाश्रावको, बन्धक इत्यर्थ , निश्रावको वा निर्जरक स्यात्। निर्वेष्टनद्वारोक्त एवार्थोऽत्र पर्यायान्तरेणोक्त , परमार्थतस्त्वात्यन्तिकभदाभावादिति ।

(६३) अथालङ्कारशयनाऽऽसनस्थानचङ्क्रमणद्वारकद्—
म्बक व्याचिख्यासुराह—

उम्मुक्कमणुम्मुक्के, उम्मुच्चते य केमलकारे ।
पडिवज्जिजं नयरं, सयणाईसुं पि एमेव ॥ २७५० ॥

केशोपलक्षितकटककेयूरहारकङ्कणवस्त्रताम्बूलाद्यलङ्कार । केशालङ्कारस्तत्रोन्मुक्ते परित्यक्ते, अनुन्मुक्ते च-अपरित्यक्ते, तथा उन्मुञ्चश्च केशाद्यलङ्कारचतुर्णामन्यतरत् सामायिक प्रतिपद्यत। अत्र च भरतचक्रवर्त्यादय उदाहरण मन्तव्या । एव शयने, आसने, स्थान, चङ्क्रमणे च परित्यक्ते अपरित्यक्ते परित्यज्यमान चैतासु निसृष्टव्यवस्थासु चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते प्राक् प्रतिपन्नश्च सर्वत्र लभ्यत। इति निर्युक्तिगाथाचतुष्टयार्थ तदेवमुक्त विस्तरत 'कहिं' इति द्वारम् ।

अथ 'केषु' सामायिक लभ्यत इति द्वारमभिधातुमाह—

सव्वगय सम्मत्तं, सुयचारित्ते न पज्जरा सव्वे ।
देसविरइं पडुच्चा, दोण्ह वि पडिसेहणं कुज्जा ॥२७५१॥

अथ केषु द्रव्येषु पर्यायेषु च सामायिकम् ?, इति जिज्ञासायामुच्यते सर्वद्रव्यपर्यायगत सम्यक्त्वम् सर्वद्रव्यपर्यायश्रद्धानरूपत्वात् तस्य । तथा-श्रुते-श्रुतसामायिके,चारित्रे-चारित्रसामायिके द्रव्याणि सर्वाण्यपि भवन्ति। विषयपर्यायास्तु न सर्वे तद्विषय , श्रुतस्याभिलाप्यविषयत्वात् , पर्यायाणा चाभिलाप्याऽनभिलाप्यरूपत्वादिति । चारित्रस्यापि ' पढमम्मि सव्वजीवा ' इत्यादिना सर्वद्रव्याऽसर्वपर्यायविषयताया प्रतिपादितत्वादिति । दशविरति प्रतीत्य द्वयोरपि सकलद्रव्यपर्याययो प्रतिषेधन कुर्यात्-न सर्वद्रव्यविषयम् , नापि सर्वपर्यायविषय देशविरतिसामायिकमिति भाव , इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्यकारव्याख्या—

एगं पि असद्दहश्रो, ज दव्वं पज्जरं च मिच्छत्तं ।
विणिउत्तं सम्मत्त, तो सव्वयदव्वभावेसु ॥२७५२॥
नाणभिलप्पेसु सुयं, जम्हा न य दव्वमणभिलप्प ति ।
सव्वदव्वेसु तयं, तम्हा न उ सव्वभावेसु ॥ २७५३ ॥
बिइयचरिमव्वयाइं, पइ चारित्तमिह सव्वदव्वेसु ।
न उ सव्वपज्जवेसुं , सव्वाणुवश्रोगभावाश्रो ॥२७५४॥

यद् यस्मादेकमपि द्रव्य पर्याय वा जिनप्रणीतमश्रद्दधत सतो मिथ्यात्वमुक्तम् , तत सम्यक्त्व विनियुक्त सर्वद्रव्यपर्यायेषु , अश्रद्धानभावेन इति शेष । यस्माच्च श्रुतज्ञानमनभिलाप्येषु न प्रवर्तते अविषयत्वात् तेषाम् , किन्त्वभिलाप्येष्वेवार्थेषु तत् प्रवर्तते । न च द्रव्य धर्माऽस्तिकायादिकमनभिलाप्य किन्त्वभिलाप्यमव । तत सर्वद्रव्येषु श्रुत प्रवर्तत, अभिलाप्यविषयत्वात्, तस्य, न पुन सव—भावेषु सर्वपर्यायेषु तेषामभिलाप्याऽनभिलप्यत्वात् श्रुतस्य चाभिलाप्यमात्रविषयत्वात् , अभिलाप्याना चानभिलाप्येभ्योऽनन्तभागमात्रवृत्तित्वादिति । ' बिइय ' त्यादि द्वितीयचरमव्रत द्वितीय मृषावादव्रतम् । चरम तु परिग्रहव्रतमाश्रित्येह प्रक्रम चारित्र सर्वद्रव्येषु प्रवर्तेत न तु सर्वपर्यायेष्वित्युक्तम् , मृषावादस्य वचनरूपत्वन , परिग्रहस्य च मूर्च्छा विकल्पात्मकत्वेन द्रव्येष्वव सर्वेषु प्रवृत्ते , तेषामेवाभिलाप्यविषयत्वात् , पर्यायाणा त्वभिलाप्याऽनभिलाप्यत्वात् । अत एवाह-सर्वेषा पर्यायाणा चारित्रेऽनुपयोगभावात् , अनुपयोगश्चानभिलाप्यानाश्रित्य मन्तव्य । शेषाणि तु त्रीणि महाव्रतानि सर्वद्रव्यविषयाण्यपि न भवन्ति, किमुत—सवपर्यायविषयाणि ? । अतोऽद्वितीयचरमव्रते एवाश्रित्य सर्वद्रव्या सर्वपर्यायविषयताचारित्रस्य भावितेति ।

सर्वपर्यायाणा चारित्रेऽनुपयोगभावात्, इति यदुक्त तदुपजीव्य पर प्रेर्यमाह—

नणु सव्वनहपएसा-णंतगुणं पढमसंजमट्ठाणं ।
छव्विहपरिवड्डीए, छट्ठाणासखया सेढी ॥ २७५५ ॥
अन्ने के पज्जाया, जेऽणुवउत्ता चरित्तविसयम्मि ।
जे तत्तोऽणंतगुणा, जेसिं तमणंतभागम्मि ॥ २७५६ ॥
अन्ने केवलिगम्म-त्ति ते मई ते वि के तदब्भहिया ।
एव पि हुज्ज तुल्ला, नाणतगुणत्तणं जुत्त ॥ २७५७ ॥

आह—ननु सयमश्रेण्या सर्वजघन्यत्वेन यत् प्रथमम्-आद्य सयमस्थान तदपि पर्यायानाश्रित्य सर्वनभ प्रदेशानन्तगुणमागमे प्रोक्तम्—यावन्त सर्वस्यापि लोकालोकनभस प्रदेशास्तदनन्तगुणपर्यायराशियुक्त प्रथममपि संयमस्थान श्रुतेऽभिहितमित्यर्थ । ततोऽन्यद् विशुद्धितोऽनन्तभागवृद्धम्, तदपर त्वसख्यानभागवृद्धम् , अन्यत्तु सख्यातभागवृद्धम् , तदपर तु सख्यातगुणवृद्धम् , अन्यत् त्वसख्यातगुणवृद्धम् , तदपर त्वनन्तगुणवृद्धमित्येवं पुन पुन क्रियमाणया-षड्विधपरिवृद्धयाऽसख्येयलोकाकाशप्रदशप्रमाणै षट्स्थानकैर्निष्पन्ना सयमश्रेणिर्भवतीति । ततश्च के नाम तेऽन्ये समधिका पर्याया , ये ' सर्वानुपयोगभावात् ' इति वचनाच्चारित्रविषयानुपयुक्ता प्रतिपाद्यन्ते ?, ये च-'न उ सव्वपज्जवेसु ' इत्युक्ताभिप्रायात् ततश्चारित्रादनन्तगुणा , येषा च पर्यायाणा तच्चारित्रमनन्तभागेऽभिधीयते ? । अभिलाप्यपर्यायविषय हि किल चारित्रम् , त चानभिलाप्यानामनन्तभाग एव वर्तन्त,'अतो-'न उ सव्वपज्जवेसु'इत्युक्तेऽनुपयुक्ता. पर्यायाश्चारित्रादनन्तगुणा ,चारित्र तु तषामनन्तभाग,इत्यनुक्तमपि सामर्थ्याद् गम्यत इति । एतच्च किल परो न मन्यत, सर्वजघन्यस्यापि सयमस्थानस्य सर्वनभ प्रदेशानन्तगुणपर्यायत्वात् , पर्यायाणा च त्रिभुवनेऽप्येतावन्मात्रत्वात् , चारित्रानुपयुक्तपर्यायाणामसम्भवादिति । 'अन्ने' इत्यादि, अत्रा-

चार्य ! 'ते' तवैवभूता मतिर्भवच्चारित्रोपयुक्तेभ्योऽन्येऽपि केवलज्ञानगम्या अनभिलाप्या अनन्तगुणा पर्याया सन्ति, ये चारित्रादनन्तगुणा, चारित्र तु येषामनन्तभाग इति । पर प्राह-'ते वि के तदब्भहिय' त्ति—तेऽपि केवलज्ञानगम्या ज्ञेयगता अनभिलाप्या पर्याया । के तदभ्यधिका तेभ्यश्चारित्रोपयुक्तेभ्योऽभ्यधिका अतिरिक्ता, स्यु, ? न केचनत्यर्थ, सयमस्थानपर्यायै सर्वस्यापि त्रिजगत्पर्यायराशे क्रोडीकृतत्वात् तदनुपयुक्तत्वासम्भवादिति । किञ्च-एवमपि चारित्रपर्याया केवलज्ञानगम्यैर्ज्ञेयगतै पर्यायैस्तुल्या एव भवेयु, न पुनस्तेषा केवलज्ञानगम्यपर्यायाणामनन्तगुणत्व युक्तम् । यावन्तो-हि ज्ञेयस्य पयायास्तवन्तस्तदवभासकत्वेन ज्ञानस्याप्येष्टव्या, अन्यथा तदवभासकत्वायागात् । ततश्च ज्ञानदर्शनचरित्राध्यवसायात्मिकाया सयमश्रेणेरन्तर्गतत्वात् केवलज्ञानस्य संयमश्रेण्यात्मकं चारित्र पर्यायै केवलज्ञानगम्याना ज्ञेयगतपयायाणा तुल्यमेव युक्त न हीनमिति ।

(६४) एव परस्यातिप्रेर्यनिपुणत्वमवलोक्य सूरिरतिनिपुणमेव प्रतिविधानमाह—

सेढी य नाणदंसण-पज्जाया तेण तप्पमाणा सा ।
इह पुण चरित्तमेत्तो-वओगिणो तेण ते थोवा ॥२७५८॥

श्रेण्या ज्ञानदर्शन-चारित्राध्यवसायात्मिकाया सयमश्रेणौ ज्ञानदर्शनपर्याया मध्ये सलुलिता विवक्षिता, तेन तत्प्रमाणासौ सवनभ प्रदेशानन्तगुणपर्यायराशिप्रमाणाऽसौ प्रोक्ता । इह तु ये चारित्रोपयोगिनस्त एव विवक्षिता, ते च ग्रहणधारणादिविषयभूता एव केचित्, तेन स्तोका इति न दोष ।

अथान्यत् प्रेर्यमुत्थापयन्नाह—

नणु सामाइयविसओ, किं दारम्मि वि परूविओ पुव्विं ।
कह न पुणरुत्तदोसो, होज्ज इह को विसेसो वा ?॥२७५९॥

ननु पूर्व किंद्वार एव 'त खलु पच्चक्खाण आवाए' इत्यादिना सामायिकाना विषय प्ररूपित एव, इह पुनरपि 'सव्वगयं सम्मत्त' इत्यादिना तद्विषयनिरूपण कुर्वत कथ न पुनरुक्तदोषो-भवेत् ?, को वा विशेषोऽत्र, यमाश्रित्य पुनरप्येवमुच्यत ? इति ।

अत्रोत्तरमाह—

किं तं ति जाइभावे-ण तत्थ इह नेयभावओऽभिहियं ।
इह विसयविसइभेओ, तत्थाभेओवयारो त्ति ॥२७६०॥

किं तत् सामायिकम् ? इति जातिभावेन विषयविषयिणोरभेद चेतसि विधाय सामायिकजातिमात्रमेव तत्र पूर्व किंद्वारेऽपरेण जिज्ञासितम्, ततः 'आया खलु सामइय' इत्यनेन तदेव मुख्यतया प्रोक्तम्, तद्विषयस्तु परेण जिज्ञासितोऽपि विषयिणि पृष्टे तदभिन्नत्वाद् गौणवृत्त्यैव प्रोक्त । इह तु 'केषु' इति द्वारे विषय एव मुख्यतया परेण जिज्ञासित, अतस्तस्यैव विषयस्य ज्ञेयभावेन ज्ञातव्यतयाऽभिहित स्वरूपमित्युपस्कार । पाठान्तर वा-'अभिहिउ' त्ति—तत्रायमर्थ—इह तु ज्ञेयभावेन—ज्ञातव्यतया विषय एवाभिहित । किमुक्त भवति ?—इत्याह-'इहे' त्यादि, इह-केषु इतिद्वारे विषयविषयिणोर्भेदो विवक्षित इत्यतो निष्कृष्य विषय एव ज्ञेयभावेनोक्त, तत्र तु किं द्वारे विषयविषयिणोरभेदोपचार इत्यतो विषयिभूत सामायिकमेव ज्ञेयभावेन मुख्यतया निर्दिष्टम् । इति गाथानवकार्थ । साम्प्रत कथ सामायिक लभ्यते ?' इति द्वारे महाकष्टलभ्ये तल्लाभक्रम दर्शयन्नाह—'माणुस्स' इत्यादिका 'अब्भुट्ठाणे विणए' इति पर्यन्ता अष्टाविंशतिगाथा । एताश्च पाठसिद्धा एव क्वचिद् वैषम्यसम्भवे मूलावश्यकटीकातो बोद्धव्या इति । कथमिति द्वारम् गतम् । विशे० । आ० म० । आ० चू० । (कथ सामायिकमवाप्यते इति 'माणुसत्त' शब्द षष्ठ भागे गतम् ।)

(६५) मानुषत्वे लब्धेऽपि एतै कारणै दुर्लभ सामायिकमिति प्रतिपादयन्नाह—

आलस्स मोहवन्ना, थभा कोहा पमायकिविणत्ता ।
भयसोगा अन्नाणा, वक्खेव कुऊहला रमणा ॥
एएहिँ कारणेहिं, लद्धूण सुदुल्लह पि माणुस्सं ।
न लहइ सुइं हियकरिं, संसारुत्तारणिं जीवो ॥

आलस्यान्न साधुसकाश गच्छति शृणोति वा, तथा—मोहात् गृहकर्तव्यतया व्याकुलत्वात्, तथा-अवज्ञात किमेते जानन्तीत्येवरूपाया, स्तम्भात्-जाड्यादपि,मानात् उत्तमजातीयोऽह कथमेतेषा भिक्षाचराणा हीनजातीयाना पार्श्वे गच्छामीत्यादिलक्षणात्,क्रोधात्तथा च कोऽपि साधुदर्शनादेव कुप्यति,तथा प्रमादात् मद्यादिप्रसक्तिरूपात्,कृपणत्वात् नून गतैस्तेभ्य किमपि दातव्य भविष्यतीत्येवं रूपात्,तथा-भयात् साधवो हि नरकादिभय गतेभ्यो वर्णयन्तीति,शोकाद्वा इष्टवियोगजात्, अज्ञानात् कुदृष्टिजनितात्, कुबोधात् व्याक्षेपात् अन्यान्यबहुप्रयोजनकरणात आत्मनो व्याकुलीभावसपादनात्, तथा कुतूहलात् नटादिविषयात्, रमणात् नानाविधकुक्कुटयोधनादिक्रीडाप्रसक्तिरूपात्। 'एतेहिं' एभि कारणैरालस्यादिभिश्च दुर्लभमपि मानुष्य लब्ध्वाऽपि हितकरीं संसारोत्तारणीं श्रुतिमिति व्रतादिसामग्रीयुक्तस्तु कर्मरिपु विजित्याविकलचारित्रसामायिकमाप्नोति। यानादिगुणयुक्तयोध इव जयलक्ष्मीमिति ।

तथा चाऽऽह—

जाणावरणपहरणे, जुद्धे कुसलत्तणं व नीई य ।
दक्खत्त ववसाओ, सरीरमारोग्गया चेव ॥

यानम्-हस्त्यादि आवरणम्-कवचादि प्रहरणम्-खड्गादि यानावरणप्रहरणानि,तथा-युद्धे कुशलत्वम्-सम्यक्त्वज्ञानम् नीतिश्च निर्गमप्रवेशरूपा,दक्षत्वम्-आशुकारिता व्यवसाय-शौर्य,शरीरमविकलम्,आरोग्यता-व्याधिवियुक्तता-एतावद्गुणसामग्रीसमन्वित एव योधो जयश्रियमाप्नोति एष दृष्टान्त ।

दार्ष्टान्तिकयोजना त्वियम्—

जीवो जोहो जाणं, वयाणि आवरणमुत्तमाखंति ।
झाणं पहरणमिट्ठं, गीयत्थत्त व कोसल्लं ॥
दव्वाइ जहोवाया-णुरूवपडिवत्तिवत्तिया नीई ।

दक्खत्त किरियाए, ज करणमहीणकालम्मि ॥

करणं सहण च तवो-वसग्गदुग्गा वतीएँ ववसाओ ।

एएहिँ सुनीरोगो , कम्मरिपुं जिणइ सव्वेहिं ॥

कर्मरिपुविजयपक्षे—जीवो योधो , महाव्रतानि प्राणाति-पातविरमणादीनि यानम् , उत्तमा क्षान्तिरावरण, ध्यान ध र्मध्यानमिष्ट प्रहरण, कौसलम् सम्यग्गीतार्थता द्रव्यादिषु द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु यथोपाय—श्रुतोक्तोपायमनतिक्रमण या अनुरूपप्रतिपत्तिर्वर्त्तिता, यथा साधूनामेतत्—द्रव्यादि ए-तेनोपायेन देशकालाद्युचितेन कर्त्तव्य नैतेनेति सा नी-ति , तथा क्रियाणा-प्रत्युपेक्षणवैयावृत्त्यादीना यत् काले स्वस्वप्रस्तावे अहीन—परिपूर्ण करण तत्-दक्षत्वम् , तथा-करण तपसो द्वादशभेदस्य उपलक्षणमेतत् सयमस्य च सहन चोपसर्गेषु समापतत्सु अत्र बहु त्यक्तम् । यदि वा-यथा स्वयम्भूरमणसमुद्रमत्स्यन प्रतिमास स्थितान् मत्स्यान् प्रतिमास स्थितानि पद्मानि वा दृष्ट्वा सामायिकमवाप्यत । स्वयम्भूरमण हि मत्स्याना पद्माना च सर्वाण्यपि सस्थानानि सम्भवन्ति मुक्त्वैक वलयसस्थान श्रुतमवाप्यत । आ० म० १ अ० ।

दिट्ठे सुएऽणुभूए, कम्माण खए कए उवसमे ।

मणवयणकायजोगे, अपसत्थे लब्भए बोही ॥८४४॥

दृष्टे भगवत प्रतिमादौ सामायिकमवाप्यते , यथा श्रेया-सेन भगवद्दर्शनादवाप्तमिति , कथानक , चाध कथितमेव श्रुते चावाप्यत यथाऽऽनन्दकामदवाभ्यामवाप्तमिति , अत्र कथानकमुपरितनाङ्गादवसेयम् . अनुभूते क्रियाकलाप सत्य वाप्यते, यथा वल्कलचीरिणा पितृपकरण प्रत्युपेक्षमाणे-नेति, कथानक कथितमेवावसेय, कर्मणा क्षये कृत सति प्राप्यते यथा चण्डकौशिकेन प्राप्तम् , उपशमे च सत्यवा-प्यते यथाऽङ्कऋषिणा, मनोवाक्काययोगे च प्रशस्ते लभ्यते बोधि , सामायिकमनर्थान्तरमिति गाथार्थ ।

अथवाऽनुकम्पादिभिरवाप्यते सामायिकमित्याह—

अणुकंपकामणिज्जर-बालतवे दाणविणयविब्भंगे ।

संयोगविप्पओगे, वसणूसवइड्ढि सक्कारे ॥ ८४५ ॥

वेज्जे मेंठ तह इं-दणागकयउण्णपुप्फमालसुए ।

सिवदुमहुरवणिभाउय, आहीरदसण्णिलापुत्ते ॥ ८४६ ॥

अनुकम्पाप्रवणचित्तो जीव सामायिक लभते, शुभपरि-णामयुक्तत्वाद् , वैद्यवत् , प्रतिज्ञेयमेव मनाग् विशेषितव्या, हेतुदृष्टान्तास्त्वत्र तु प्रतिप्रयोग भणिष्याम.-अकामनिर्जरा-वान् जीव. सामायिक लभते, शुभपरिणामयुक्तत्वान्मि-ण्ठवत् , बालतपोयुक्तत्वादिन्द्रनागवत् , सुपात्रप्रयुक्तयथा-शक्ति श्रद्धादानत्वात् कृतपुण्यकवत् , आराधितविन-यत्वात् पुष्पशालसुतवात् , अवाप्तविभङ्गज्ञानत्वात् ता-पसशिविराजऋषिवत् , दृष्टद्रव्यसयागविप्रयोगत्वात् मथुराद्वयवासिवणिग्द्वयवत् , अनुभूतव्यसनत्वात् भ्रा-तृद्वयशकटचक्रव्यापादितमञ्जण्डीलब्धमातृत्वव्रजगिभेजात-प्रयद्वयपुत्रद्वयवत् , अनुभूतात्सवत्वादाभीरवत् , दृष्ट-महर्द्धिकत्वाद्दशार्णभद्रराजवत् , सत्कारकाङ्क्षिणोऽप्यलब्ध-सत्कारत्वादिलापुत्रवत् । इयमक्षरगमनिका । साम्प्रतमुदाह

रणानि प्रदर्श्यन्ते-बारवतीए कण्हस्स वासुदेवस्स दो वे-ज्जा-धन्नतरी, वैतरणी य । धन्नतरी अभविओ, वेतरणी भ-विओ, सो साधूण गिलाणाण पियण साहति, ज जस्स का-यव्व त तस्स फासुएण पडाआरेण साहति । जति से अप्प-णो अत्थि ओसधाणि तो देति, धण्णतरी पुण जाणि साव-ज्जस्सयाणि ताणि साहति असाधुपाओग्गाणि । तता साहुणो भणति-अम्ह कतो एताणि ?, सा भणति—ण मए समणाण अट्ठाए अज्झाइत वेज्जसत्थं, ते दोवि महारम्भा महापरिग्गहा य सव्वाए बारवतीए तिगिच्छं करेंति । अण्णदा कण्हो वासु-देवो तित्थगर पुच्छति-एत बहूण ढकादीण वधकरण काऊ-ण कहिं गमिस्सति ?, ताधे सामी साधति—एस धण्णत-री अप्पतिट्ठाणे णरए उववज्जिहिति । एस पुण वतरणी कालजरवत्तिणीए गगाए महाणदीए विंझस्स य अतरा वाणरत्ताए पच्चायाहिति । ताधे सो वय पत्तो सयमेव जू-हवतित्तण काहिति । तत्थ अण्णया साहुणो सत्थेण स-म धाविस्सति । एगस्स य साधुस्स पाद सल्ला लग्गिहि-ति । ताधे ते भणति—अम्हे पडिच्छामो । सो भणति—मा सव्व मरामो । वच्चह तुब्भ अह भत्त पच्चक्खामि । ताह णिब्बध काउ सोऽवि ठिओ । ण तीरति सल्ल णीणतु । प-च्छा थडिल्ल पाविता छाय च, तेऽवि गता । ताहे सो वा-णरजूहवती त पदेस एति जत्थ सो साधू । जाव पुरि-ल्लेहिं त दट्ठूण किलिलाइत, तो तेण जूहाहिवेण तेसि किलिकिलाइतसद्द सोऊण रूसितेण आगतूण दिट्ठो सो साधू । तस्स त दट्ठूण ईहापूहा करेंतस्स कहिं मया ए-रिसो दिट्ठो त्ति ?, जाती सभरिता । बारवई सभरति । ताह त साधु वदति । तं च से सल्ल पासति । ताह तिगिच्छ स-व्व सभरति । ततो सो गिरिं विलग्गिऊण सल्लुद्धरणिस-ल्लरोहणीओ ओसहीओ य गहाय आगतो । ताअ सल्लुद्ध-रणीए पादो आलितो । ततो एगमुहुत्तेण पडिओ सल्लो । पउणावितो सरोहणीए । ताहे तस्स पुरतो अक्खराणि लिहति । जधा—अह वेतरणी नाम वेज्जो पुव्वभव बार-वतीए आसि । तहिं वि सो सुतपुव्वो, ताध सो साधू ध-म्म कधेति । ताहे सो भत्त पच्चक्खाति । तिण्णि रातिंदि-याणि जीवित्ता सहस्सार गतो ।

तथा चाऽऽह—

सो वा जूहवती, कतारे सुविहियाणुकपाए ।

भासुरवरबोंदिधरो, देवो वेमाणिओ जाओ ॥८४७॥

निगदसिद्धा । ओहिं पयुजति जाव पच्छति त स-रीरग त च साधुं । ताहे आगतूण देविड्ढिं दाएति । भ-णति य-तुज्झ प्पसादेण मए देविड्ढी लद्ध त्ति । ततोऽणण सो साधू साहरितो तेसिं साधूण सगास ति । ते पुच्छ-ति-किहऽसि आगतो ?, ताहे साहति । एव तस्स वाणर-स्स सम्मत्तसामाइयसुयसामाइयचरित्ताचरित्तसामाइयाण अणुकपाए लाभो जातो, इतरधा णिरयपायाग्गाणि कम्माणि करेन्तो णरय गतो होन्तो । ततो चु-तस्स चरित्तसामाइय भविस्सति सिद्धी य १ । अ-पकामणिज्जराए, वसतपुरे नगर इब्भवधुगा णदीए ण्हात असणा य तरुणो त दट्ठूण भणति—" सुण्हात ते पुच्छ-

त्ति, एस णदी मत्तवारणकरोरु !। एते य णदीरुक्खा , अह च पादेसु ते पडिओ ॥ १ ॥' सा भणति—"सुभगा होंतु णदीओ, चिरं च जीवतु जे णदीरुक्खा। सुणहात पुच्छगाण य, घत्तीहामो पियं काउ ॥ २॥" ततो सो तीए घरं वा दारं वा आयणन्तो चिन्तति—"अन्नपानैर्हरेद्बालां , यौवनस्था विभूषया। वेश्या स्त्रीमुपचारेण , वृद्धा कर्कशसेवया ॥१॥" तीसे विइज्जियाणि चेडरूवाणि रुक्खे पलोएताणि अच्छंति , तेण तसिं पुप्फाणि फलाणि य दाऊण पुच्छिताणिका एसा ? , ताणि भणति—अमुगस्स सुण्हा , ताहे सो चिंतेति—केण उवाएण एतीए समं मम सपयोगो भवेज्जा ? , ततो णेण चरिका दाणमाणसगहीता काऊण विसज्जिता तीए सगासं । ताए गतूण सा भणिता—जधा अमुगो तं पुच्छति , तीए रुट्ठाए पत्तुल्लगाणि धोवतीए मलिलित्तेण हत्थेण पिट्ठीए आहता , पचगुलीओ जाताओ , ओबारेण य णिच्छूढा । सा गता साहति—णाम पि ण सहति । तेण णातं जहा—कालपक्खपचमीए , ताहे तेण पुणरवि पेसिता पवेसजाणणानिमित्तं । ताहे सलज्जाए आहणिऊण असोगवणियाए छिंडियाए निच्छूढा । सा गता साहति—णाम पि ण सहति , तेण णाता पवेसो, तेणावद्दारेण अइगतो , असोगवणियाए सुत्ताणि , जाव ससुरेण दिट्ठा । तेण णातं , जधा—ण मम पुत्तो त्ति, पच्छा से पादाता णेउरं गहितं , चेतितं च तीए, भणितो य णाए—णास लहुं , सहायकिच्चं करेज्जासि । इतरी गतूण भत्तारं भणति—इत्थ घम्मो , जामो असोगवणियं , गताणि , असोगवणियाए पसुत्ताणि , ताहे भत्तारं उट्ठवेत्ता भणतितुज्झं एतं कुलाणुरूवं ?, जं मम पादातो ससुरो णेउरं गण्हति । सो भणति—सुवसु लभिहिसि पभाते । थेरेण सिट्ठं , सो रुट्ठो भणति—विवरीतोऽसि थेरा ?, सो भणति—मए दिट्ठो अण्णो , ताहे विवादे सा भणति—अहं अप्पाणं साहेमि । एवं करेहि , ण्हाता , ताहे जक्खघरं अइगता , जो कारि सो लग्गति दोण्ह जघाण अंतरेण वोलतओ, अकारि मुच्चति , सा पधाविता , ताहे सो विडो पिसायरूवं काऊण सागतएण गेण्हति । ताहे तत्थ गतूण जक्खं भणति—जो मम णितिदिण्णओ तं च पिसायं मोत्तूण जइ अण्णं जाणामि तो मे तुमं जाणासि त्ति जक्खो विलक्खो चिंतेति-पेच्छह केरिसाणि मतेति ?, अहं पि वचितो णाए, णत्थि सतित्तणं धुत्तीए , जाव चिंतेति ताव णिप्फिडिता । ताहे सो थेरो सव्वेण लोगेण हीलितो , तस्स ताए अधितीए निद्दा नट्ठा , ताहे रण्णो तं कण्णे गतं । रायाणएण अंतेउरवालओ कतो , आभिसिक्कं च हत्थिरयणं रण्णो वासघरस्स हेट्ठा बद्धं अच्छति । देवी य हत्थिमेंठे आसत्तिया , णवरं रत्तिं हत्थिणा हत्थो पसारितो , सा पासायाओ ओयारिया , पुणरवि पभाए पडिविलइता , एवं वच्चति कालो । अण्णता चिरं जातं ति हत्थिमेंठेण हत्थिसकलाए हता , सा भणति—सो पुरिसो तारिसो ण सुयति , मा रूसह । तं थेरो पेच्छति , सो चिंतेति—जति एताओ वि एरिसिओ , किंतु ताओ भद्दियाउ त्ति सुत्तो , पभाते सव्वो लोगो उट्ठितो , सो न उट्ठितो । राया भणति—सुवउ सत्तमे दिवसे उट्ठितो । राइणा पुच्छितेण कहितं—जहेगा देवी ण याणामि कतर त्ति , ताहे राइणा भेंडमओ हत्थी कारितो , सव्वाओ अतपुरियाओ भणियाओ—एयस्स अच्चणियं करेत्ता ओलडेह । सव्वाहिं ओलडितो , सा णेच्छति , भणति—अहं बीहेमि । ताहे राइणा उप्पलणालेण आहता , जाव मुच्छिता पडिया । ततो से उवगतं—जधेसा कारि त्ति, भणिता—' मत्तगयमारुहतीए, भेंडमयस्स गयस्स भयंतिए। इह मुच्छित उप्पलाहता , तत्थ न मुच्छित सकलाहता ॥ १ ॥' पुट्ठी से जोइया , जाव सकलपहारा दिट्ठा, ताहे राइणा हत्थिमेंठो सा य दुयगाणि वि तम्मि हत्थिम्मि विलग्गाविऊण छिण्णकडए विलइताणि । भणितो मिंठो—एत्थ अप्पततीओ गिरिप्पवातं देहि , हत्थिस्स दोहि वि पासेहिं वेलुग्गाहा ठविता , जाव हत्थिणा एगो पादो आगासे कतो । लोगो भणति—किं तिरिओ जाणति ?, एताणि मारेतव्वाणि , तहावि राया रोसं ण मुयति । ततो दो पादा आगासे ततियवारए तिन्नि पादा आगासे एक्केण पादेण ठितो , लोगेण अक्कंदो कतो—किं एतं हत्थिरयणं विणासेहि ?, रण्णो चित्तं ओआलितं , भणितो—तरसि णियत्तेउ ?, भणति—जति अभयं देह , दिण्णं , तेण णियत्तितो अंकुसेण जहा भमित्ता थले ठितो, ताहे उत्तारेत्ता णिव्विसताणि कयाणि । एगत्थ पच्चतगामे सुन्नघरे ठिताणि, तत्थ य गामेल्लयपारद्धो चोरो तं सुन्नघरं अतिगतो, ते भणति—वेढतु अच्छामो, मा कावि पविसउ, गोसे घेच्छामो। सोऽवि चोरो लुट्ठतो किहवि तीसे ढुक्को, तीसे फासा वेदितो, सा ढुक्का भणति—कोऽसि तुमं ?, सो भणति—चोरोऽहं, तीए भणियं—तुम मम पती होहि । जा एतं साहामो जहा एस चोरो त्ति, तेहिं कल्लं पभाए मेंठो गहिओ। ताहे ओविद्धो सूलाए भिण्णो, चोरेण समं सा वच्चति। जावतराणदी, सा तेण भणिता—जधा एत्थ सरत्थभे अच्छ, जा अहं एताणि वत्थाभरणाणि उत्तारेमि, सो गतो, उत्तिण्णो पधावितो। सा भणति-" पुण्णा णदी दीसइ कागपेज्जा, सव्वं पियाभडगं तुज्झ हत्थ । जधा तुमं पारमतीतुकामो, धुवं तुमं भडं गहीउकामो ॥ १ ॥ ' सो भणति-" चि (र) संथुतो बालि! असंथुएणं , मेहहे पिया ताव धुओऽधुवेणं । जाणेमि तुज्झ प्पयइस्सभावं , अण्णो णरो को तुह विस्ससेज्जा ? ॥ १ ॥ " सा भणति—किं जाहि ?, सो भणति-जहा ते सो मारावितो एवं ममं पि कहाचि मारेहिसि । इतरो वि तत्थ विद्धो उदगं मग्गति , तत्थेगो सड्ढो, सो भणति-जति नमोक्कारं करेसि तो देमि , सो उदगस्स अट्ठा गतो , जाव तम्मि एते चेव सो णमोक्कारं करेंतो चेव कालगतो वाणमंतरो जातो। सड्ढो वि आरक्खियपुरिसेहिं गहितो, सो देवो ओहिं पयुंजति, पेच्छति सरीरगं सड्ढं च बद्धं । ताहे सो सिलं विउव्वित्ता मोएति, तं च पेच्छति सरथभे णिलुक्कं, ताहे से घिणा उप्पण्णा, सियालरूवं विउव्वित्ता मंसपेसीए गहियाए उदगतीरेण वोलेति। जाव णदीतो मच्छो उच्छलिऊण तडे पडितो, ततो सो मंसपेसिं मोत्तूण मच्छस्स पधावितो, सो पाणिए पडितो, मंसपेसीवि सेणेण गहिता, ताहे सियालो झायति। ताए भण्णति-"मंसपेसीं परिच्चज्ज,मच्छं पेच्छसि जंबुआ !। चुक्को मंसं च मच्छं च, कलुणं झायसि-

कोरहुआ ॥ १ ॥" तेण भणति—" पत्तपुडपडिच्छएणे !, जणयस्स अयसकारिए !। चुक्का पतिं च जारं च , कलुणं झायसि बधकी ! ॥ २ ॥" एवं भणिया ता विलिया जाता, ताहे सो सयं रूवं दसेति , पएणवित्ता बुत्ता-पव्वयाहि, ताहे सो राया तज्जितो, तेण पडिवएणा , सक्कारेण णिक्खता, देवलोयं गता एवमकामनिज्जराए मेण्ठस्स ॥ २ ॥ बालतवेण—वसन्तपुरं नगरं , तत्थ सिट्ठिघरं मारिए उच्छादित, इंदणागो नाम दारओ, सो छुट्टो , छुहितो गिलाणो पाणितं मग्गति जाव सव्वाणि मताणि पेच्छति । बारं पि लोगेण कंटियाहिं ढक्कियं । ताहे सो सुणइयच्छिड्डेण णिग्गतूण तम्मि णगरे कप्परेण भिक्खं हिंडति , लोगो से देइ सदेसभूतपुव्वो त्ति काउं, एवं सो संवड्ढइ । इतो य एगो सत्थवाहो रायगिहं जाउकामो घोसणं घोसावेति , तेण सुतं, सत्थेण समं पत्थितो । तत्थ तेण सत्थे कूरो लद्धो-सो जिमितो ण जिएणो , बितियदिवसे अच्छति, सत्थवाहेण दिट्ठो, चिंतेति--णूणं एस उववासिओ सो य अव्वत्तलिंगो, बितियदिवसे हिंडतस्स सेट्ठिणा बहुं णिद्धं च दिएणं, सो तेण दुवे दिवसा अजिरणएण अच्छति । सत्थवाहो जाणति--एस छट्ठणकालिओ, तस्स सद्धा जाता । सो ततियदिवसे हिंडतो सत्थवाहेण सद्दावितो , कीसऽसि कल्लं णागतो ?, तुरिहक्को अच्छति, जाणइ, जधा-छट्ठं करेल्लय , ताहे से दिएणं, तेणवि अन्नेवि दो दिवसे अच्छावितो । लोगोऽवि परिणतो, अएणस्स णिमन्तेंतस्सवि ण गेएहति । अएणे भणति—एसो एगपिंडिओ, तेण तं अट्ठापदं लद्धं, वाणिएण भणिता-मा अएणस्स खणं गेएहेज्जासि , जाव णगरं गम्मति ताव अहं देमि । गता णगरं, तेण से णियघरे मढो कतो, ताधे सीसं मुंडावेति कासायाणि य चीवराणि गेएहति, ताधे विक्खातो जणे जातो ताधे तस्सवि घरं णेच्छति , ताधे जद्दिवसं से पारणयं तद्दिवसं से लोगो आणेइ भत्तं , एगस्स पडिच्छति । ततो लोगो ण याणति--कस्स पडिच्छितति ?, ताधे लोगेण जाणणाणिमित्तं भेरी कता , जो देति सो ताडेति , ताहे लोगो पविसति , एवं वच्चति कालो । सामी य समोसरितो , ताहे साधू संदिसावेत्ता भणिता—मुहुत्तं अच्छह , अणेसणा , तम्मि जिमिते भणिता ओयरह । गोतमो य भणितो—मम वयणेण भणेज्जासि—भो अणेगपिंडिया ! एगपिंडितो ते दट्ठुमिच्छति, ताहे गोतमसामिणा भणितो रुट्ठो, तुब्भे अणेगाणि पिंडसताणि आहारेह,अहं एगं पिंडं भुंजामि, तो अहं चेव एगपिंडिओ , मुहुत्तन्तरस्स उवसंतो चिंतेति—ण एते मुसं वदंति , किह होज्जा ?, लद्धा सुती, होमि अणेगपिंडितो , जद्दिवसं मम पारणयं तद्दिवसं अणेगाणि पिंडसताणि कीरंति , एते पुण अकतमकारितं भुंजंति , तं सच्चं भणंति । चिन्तंतेण जाती सरिता, पत्तेयबुद्धो जातो , अज्झयणं भासति । इंदणागेण अरहता वुत्तं , सिद्धो य । एवं बालतवेण सामाइयं लद्धं तेण ॥ ३ ॥ दाणेण , जधा—एगाए वच्छवालीए पुत्तो , लोगेण उस्सवे पायसं उवक्खडितं । तत्थासन्नघरे दारगरूवाणि पासति पायसं जिमिताणि । ताधे सो मायरं भणेइ—ममऽवि पायसं रंधेहि, ताहे णत्थि त्ति सा अद्धितीए परुएणा , ताओ सएज्झियाओ पुच्छंति, णिब्बंधे कथितं । ताहिं अणुकंपाए अएणाए वि अएणाए वि आणीतं खीरं साली तंदुला य। ताधे थेरीए पायसो रद्धो, ततो तस्स दारयस्स एहायस्स पायसस्स घतमधुसंजुत्तस्स थालं भरेऊण उवट्ठितं । साधू य मासखवणपारणते आगतो, जाव थेरी अतो वाउला ताव तेण धम्मोऽवि मे होउ त्ति तस्स पायसस्स तिभागो दिएणो । पुणो चिंतितं—अतिथोवं बितिओ तिभागो दिएणो पुणो वि तेण चिंतितं—एत्थ जति अएणं अवक्खलगादि छुभति तोऽवि णस्सति, ताहे तइओ तिभागो दिएणो । ततो तस्स तेण दव्वसुद्धेण दायगसुद्धेण गाहगसुद्धेण तिविहेण तिकरणसुद्धेण भावेण देवाउए णिबद्धे, ताधे माता से जाणति—जिमिओ, पुणरवि भरितं, अतीव रक्खलणेण भरितं पोट्टं । ताधे रत्तिं विसूइयाए मतो देवलोगं गतो, ततो चुतो रायगिहे नगरे पधाणस्स धणावहस्स पुत्तो भद्दाए भारियाए जातो । लोगो य गब्भगते भणति—कयपुन्नो जीवो जो उववएणो , ततो से जातस्स णामं कतं कतपुएणो त्ति । बड्ढितो, कलाओ गहियातो, परिणीतो, माताए दुल्ललियगोट्ठीए छूढो , तेहिं गणियाघरं पवेसितो, बारसहिं वरिसेहिं णिद्धणं कुलं कतं । तोऽवि सो ण णिग्गच्छति, मातापितराणि से मताणि , भज्जा य से आभरणगाणि चरिमदिवसे पेसेति। गणितामाताए णातं णिस्सारो कतो,ताधे ताणि अप्पं च सहस्सं पडिविसज्जितं,गणिया माताए भएणइ-निच्छुभउ एसो,सा णेच्छति,ताहे चारियं णीणिओ घरं सज्जिज्जति, उत्तिएणो बाहिं अच्छति, ताहे दासीए भएणति-णिच्छूढोऽवि अच्छसि ?, ताहे नियगघरं सडियपडियं गतो, ताहे से भज्जा संभमेणं उट्ठिता, ताहे से सव्वं कथितं, सोगेण अप्फुएणो भवति—अत्थि किंचि ? जा अन्नहिं जाइत्ता ववहरामि, ताहे जाणि आभरणगाणि गणितामाताए जं च सहस्सं कप्पासमाल्लं दिएणं ताणि से दंसिताणि । सत्थो य तद्दिवसं कं पि देसं गंतुकामओ, सो तं भंडमोल्लं गहाय तेण सत्थेण समं पधावितो, बाहिं देउलियाए खट्टं पाडिऊण सुत्तो । अएणस्स य वाणिययस्स माताए सुतं, जधा—तव पुत्तो मतो वाहणे भिन्ने,तीए तस्स दव्वं दिएणं, मा कस्सइ कधिज्जासि, तीए चिंतितं—मा दव्वं जाउ राउलं, पविसिहिति मे अपुत्ताए, ताहे रत्तिं तं सत्थं एति, जा कंचि अणाहं पासेमि, ताहे तं पासति, पडिबोधित्ता पवेसितो,ताहे घरं नेतूण रोवति-चिरणट्ठग त्ति पुत्ता !,सुएहाण चउएह ताण कधति—एस देवरो भे चिरणट्ठओ । ताओ तस्स लाइताओ,तत्थ वि बारस वरिसाणि अच्छति । तत्थ एक्केक्काए चत्तारि पंच चेडरूवाणि जाताणि । थेरीए भणितं एत्ताहे णिच्छुभतु, ताओ ण तरंति धरितुं । ताधे ताहिं संबलमोदगा कता, अतो रयणाण भरिता, वरं से एयं पाओग्गं होति,ताधे वियडं पाएत्ता ताए चेव देवउलियाए आसीसए से संबलं ठवेत्ता पडियागता । सोऽवि सीतलएण पवणेणं संबुद्धो पभातं च, सोऽवि सत्थो तद्दिवसमागतो । इमाए वि गवेसआ पेसिओ,ताहे उट्ठवित्ता घरं णीतो,भज्जा से संभमेण उट्ठिता,संबलं गहितं, पविट्ठो, अब्भंगादीणि करेति । पुत्तो-य से तदा गब्भिणीए जातो,सो ए-

क्कारसवरिसो जाओ , लेहसालाओ आगतो रोयति—देहि मे भत्त, मा उवज्झाएण हम्मिहामि त्ति । ताए ताओ सवल थइयातो मोयगो दिण्णो, णिग्गतो खायंतो तत्थ रयण पासति, लेहच्चेडएहिं दिट्ठ , तहिं पूवियस्स दिंस दिवे दिवे अम्ह पोल्लियाओ देहि त्ति । इमोऽवि जिमिते मोयगे भिंदति तेण दिट्ठाणि,भणति सुकभएण कताणि, तहिं रयणेहिं तहेव पवित्थारितो । से तणओ य गधहत्थी णदीए ततुएण गहिता , राया आदण्णो , अभयो भणति—जइ जलकतो अत्थि तो छुड्डति , सो राउले अतिबहुअत्तणेण रतणाण चिरेण लब्भिहिति त्ति काऊण पडहओ णिप्फिडितो—जो जलकत देति तस्स राया रज्ज अद्ध धूत च देति । ताधे पुविएण दिण्णो , णीतो, उदग पगासित, ततुओ जाणतिथलं णीतो , मुक्को , णट्ठो । राया चिंतेति—कतो ?, पुवियस्स पुच्छति—कतो एस तुज्झे , निब्बधे सिट्ठ—कयपुण्णगपुत्तेण दिण्णो , राया तुट्ठो , कस्स अण्णस्स होहिति ?, रण्णा सद्दाविऊण कतपुण्णओ धूताए विवाहितो , विसओ से दिण्णो , भोगे भुजति । गणिताऽवि आगता भणति—एच्चिर काल अह वेणीबधण अच्छिता, सव्ववेतालीओ तुम अट्ठाए गवेसाविताओ , एत्थ दिट्ठो त्ति , कतपुण्णओ अभय भणति—एत्थ मम चत्तारि महिलाओ , त च घरं ण याणामि , ताहे चेतियघर कत , लेप्पगजक्खो कतपुण्णगसरिसो कतो , तस्स अच्चणिया घोसाविता , दा य वाराणि कताणि , एगेण पवेसा एगेण णिप्फेडो । तत्थ अभओ कतपुण्णओ य एगत्थ बारब्भासे आसणवरगया अच्छति, कोमुदी आणत्ता , जधा पडिमपवेसो अच्चणिय करेह । णयरे घोसित—सव्वमहिलाहिं एत्तव्व , लोगोऽवि एति । ताओऽवि आगताओ, चेडरूवाणि तत्थ वप्पो त्ति उच्छगे णिविसति , णाताओ तेण । थेरी अबाडिता , ताओऽवि आणिताओ , भोगे भुजत्ति सत्तहिं वि सहितो । वद्धमाणसामी य समोसरितो , कतपुण्णओ सामिं वदिऊण पुच्छति—अप्पणो संपत्तिं विपत्तिं च । भगवता कथित—पायसदाण, सवेगेण पव्वइतो । एव दाणेण सामाइय लब्भति ॥ ४ ॥ इदाणिं विणएण-मगधविसए गोव्वरगामे पुप्फसालो गाहावती , तस्स भद्दा भारिया , पुत्तो से पुप्फसालसुओ । सो मातापिर पुच्छति—को धम्मो ?, तेहिं भण्णति—मातापितरं सुस्सूसितव्व—“दो चेव देवताइ, माता य पिता य जीवलोगम्मि । तत्थ वि पिया विसिट्ठो, जस्स वसे वट्टने माता ॥ १ ॥ ” सो ताण पगे मुहधोवणादिविभासा , देवताणि व ताणि सुस्सूसति । अण्णता गामभोइओ आगतो, ताणि सभताणि पाहुणण करेंति, सो चिंतेति—एताण वि एस देवत , एत पूएमि तो धम्मो होहिति, तस्स सुस्सूसं पकतो । अण्णता तस्स भोइओ, तस्स वि अण्णो, तस्स वि अण्णो, जाव सेणिय रायाण ओलग्गिउमारद्धो, सामी समोसढो, सेणिओ इड्डीए गतूण वदति, ताहे सो सामिं भणति-अह तुब्भे ओलग्गामि ?, सामिणा भणितं—अह रयहरणपडिग्गहमत्ताए ओलाग्गज्जामि । ताण सुणणाए सबुद्धो, एव विणएण सामाइय लब्भति ॥ ५ ॥ इदानीं विभगण लब्भति , जधा—अत्थि मगधजणवए सिवो राया तस्स धणधन्नहिरण्णाइ पइदियह वड्ढति, चिंता जाया—अत्थि धम्मफल ति, तो मह हिरण्णादि वढति, ता पुण्ण करेमि त्ति कलिऊण भोयण कारेन, दाण च णेण दिण्ण । ततो पुत्तं रज्जे ठवेऊण सकततबमयभिक्खाभायणकडुच्छुगोत्रगरणो दिसापोक्खियतावसाण मज्झे तावसो जातो । छट्ठछट्ठमातो परिसडियपडुपत्ताणि आणिऊण आहारेति । एव से च्चिट्ठमाणस्स कालेण विभगणाण समुप्पन्न संखेज्जदीवसमुद्दविसय, ततो णगरमागतूण जधोवलद्धे भावे पण्णवेति । अण्णता साधवो दिट्ठा, तेसिं किरियाकलाव विभगाणुसारण लोएमाणस्स विसुद्धपरिणामस्स अपुव्व—करण जातं, ततो केवली सवुत्तो त्ति ॥६॥ (आव०) । इदाणिं वसणेण, दो भाउगा सगडेण वच्चति , चक्कुलेण्डा य सगडवट्टाए लोलति, महल्लेण भणियं—उव्वत्तेहि भंडिं, इतरेण बाहिया भडी, सा सन्नी सुणेति, छिण्णा चक्केण, मता इत्थिया जाया हत्थिणापुरे णगरे, सो महल्लतरो पुव्व मरित्ता तीसे पोट्टे आयाओ पुत्तो जाओ, इट्ठो, इतरोऽवि तीसे चेव पोट्टे आयाओ, ज सो उववण्णो त सा चिंतेति-सिल व हाविज्जामि, गब्भपाडणेहिं वि ण पडति, तओ सो जाओ दासीए हत्थे दिण्णो,छड्डेहि, सो सेट्ठिणा दिट्ठो णिज्जतो, तेण घेत्तूण अण्णाए दासीए दिण्णो, सो तत्थ सवड्ढइ । तत्थ महल्लगस्स णाम रायललिओ इयरस्स गगदत्तो । सो महल्लो ज किंचि लहइ ततो तस्स वि देति, माऊए पुण अणिट्ठो, जहिं पेच्छइ तहिं कट्ठादीहिं पहणइ । अण्णया इदमहो जाओ, तओ पियरेण अप्पसागारिय आणीओ आसदगस्स हेट्ठा कओ, जेमाविज्जइ, ओहाडिओ ताहे कहवि-दिट्ठो, ताहे हत्थे घेत्तूण कड्ढिओ चदणियाए पक्खितो, ताहे सो रुवइ, पिउणा ण्हाणिओ, एत्थंतरे साहू भिक्खस्स अतियओ । सिट्ठिणा पुच्छिओ—भगव ! माउए पुत्तो अणिट्ठो भवइ ?, हंता भवइ, किह एण ?, ताहे भणति— य दृष्ट्वा वर्धते क्रोध , स्नेहश्च परिहीयते । स विज्ञेयो मनुष्येण, एष मे पूर्ववैरिक ॥ १ ॥ य दृष्ट्वा वर्धते स्नेह , क्रोधश्च परिहीयते । स विज्ञेयो मनुष्येण, एष मे पूर्वबान्धव ॥ २ ॥’ ताहे सो भणइ-भगवं ! पव्वावेह एय ?, बाढति विसज्जिओ पव्वइओ । तेसिं आयरियाण सगासे भायावि से णेहाणुरागेण पव्वइओ, ते साहू जाया इरियासमिया, अणिस्सित तव करेंति । ताहे सो तत्थ णिदाण करेइ–जइ अत्थि इमस्स तवणियमसजमस्स फल तो आगमेसाणं जणमणणयणाणदो भवामि, घोरं तव करेत्ता देवलोय गओ ततो चुओ वसुदेवपुत्तो वासुदेवो जाओ । इयरोऽवि बलदेवो एव तेण वसणेण सामाइ लद्ध ॥ ७ ॥ उस्सवे एगम्मि पच्चतियगामे आभीराणि, ताणि साहूण पासे धम्म सुणेंति, ताहे देवलोए वण्णेंति, एव तेसिं अत्थि धम्मे सुबुद्धी । अण्णदा कयाइ इदमहे वा अण्णम्मि वा उस्सवे गयाणि णगरिं, जारिसा बारवई तत्थ लोय पासन्ति मडितपसाहिय सुगधं विचित्तणेवत्थ ताणि त दट्ठूण भणाति—एस सो देवलोओ जो साहूहिं वण्णिओ, एत्ताहे जइ वच्चामो सुदर करेमो, अम्हेवि देवलाए उववज्जामो, ताहे ताणि गतूण साहूण साहति—जो तुब्भेहिं अम्ह कहिओ देवलोओ सो पच्चक्खो अम्हेहिं दिट्ठो । साहू भण-

ति—ण तारिसो देवलोओ, अणगारिसो, अन्ना अणंतगुणो । तओ ताणि अब्भहियजातविम्हयाणि पव्वइयाणि । एव उस्सवेण सामाइयलभो ॥९॥ 'इड्डि त्ति-दसण्णपुरे णगरे दसण्णभद्दो राया, तस्स पञ्च देवीसयाणि आरोहो, एव सो रूवेण जोव्वणेण बलेण य वाहणेण य पडिबद्धो, एरिस णत्थि त्ति अण्णस्स चिंतेइ । सामी समोसरिओ दसण्णकूडे पव्वते । ताहे सो चिंतेइ—तहा कल्ल वदामि जहा ण केणइ अण्णेण वदियपुव्वो, त च अब्भत्थिय सक्को णाऊण चिंतेइ—वराओ अप्पाणय ण याणति । तओ राया महया समुदएण णिग्गओ वदिउ सव्विड्डिए, सक्को य देवराया एरावण विलग्गो, तस्स अट्ठ मुह विउव्वइ, मुहे मुहे अट्ठ अट्ठ दते विउव्वेई, दते २ अट्ठ अट्ठ पुक्खरणीओ विउव्वेइ, एक्केक्काए पुक्खरणीए अट्ठ २ पउमे विउव्वेइ, पउमे २ अट्ठ अट्ठ पत्ते विउव्वेइ, पत्ते २ अट्ठ २ बत्तीसबद्धाणि दिव्वाणि णाडगाणि विउव्वइ । एव सो सव्विड्डीए उवगिज्जमाणो आगओ, तओ एरावण विलग्गो चेव तिक्खुत्तो आदाहिण पयाहिण सामिं करेइ, ताहे सो हत्थी अग्गपादेहिं भूमीए ठिओ, ताहे तस्स हत्थिस्स दसण्णकूडे पव्वते देवतापसाएण अग्गपायाणि उट्ठिनाणि, तओ से णाम कत गयग्गपादगो त्ति । ताहे सो दसण्णभद्दो चिंतेइ—एरिसा कओ अम्हाण इड्डि त्ति?, अहो कएल्लओऽणेण धम्मो, अहमवि करेमि, ताहे सो सव्व छड्डेऊण पव्वइओ । एव इड्डीए सामाइय लहइ ॥ १० ॥ (आव०) ।

अहवा इमेहिं कारणेहिं लंभो—

अब्भुट्ठाणे विणए, परक्कमे साहुसेवणाए य ।
सम्मद्दसणलभो, विरयाविरईइ विरईए ॥ ८४८ ॥

अभ्युत्थाने सति सम्यग्दर्शनलाभो भवतीति क्रिया, विनीतोऽयमिति साधुकथनात्, तथा विनय-अञ्जलिप्रग्रहादाविति, पराक्रम-कषायजये सति, साधुसेवनाया च सत्या कथञ्चित् तत्क्रियोपलब्ध्यादे सम्यग्दर्शनलाभो भवतीत्यध्याहार । विरताविरतेश्च विरतेश्चेति गाथार्थ । कथमिति द्वार गतम् । आव०१ अ०। अत्र पुनर्वल्कलचीरिणोऽधिकार, तथा कर्म्मणा क्षये सति प्राप्यते सामायिक यथाप्राप्त चण्डकौशिकेन उपशमे सत्यवाप्यते यथा अङ्गर्षिणा तथा मनोवाक्काययोगे प्रशस्ते लभ्यते बोधि —सामायिकमिति । आ० म० १ अ० । (अनुकम्पादिभिरवाप्यते सामायिकमिति, अनुकम्पादिशब्देषु कथानकानि गतानि ।) (कारणभेदा 'कारण' शब्दे तृतीयभागे ४६५ पृष्ठे उक्ता ।) (अत्रत्या व्याख्या 'सक्कार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।) तदेवं नामादिभेदतश्चतुर्विधकारण विचार्य प्रस्तुते येनाधिकारस्तदाह—' अहिगार पसत्थएणत्थ ' त्ति—इह सामायिके विचार्यमाणे प्रशस्तेन भावकारणेनाधिकार । सामायिकाध्ययनं हि क्षायोपशमिकभावरूप वर्तते । स च प्रशस्त', मोक्षकारणत्वात् अतो युक्तमुक्तम्—प्रशस्तभावकारणेनात्राधिकार. इति । विशे० ।

(६६) अथ कारणद्वार एव कारणवक्तव्यतानुगतप्रसक्त. किञ्चिदाह—

तित्थयरो किं कारणं, भासइ सामाइयं तु अज्झयणं ?।
तित्थयरनामगोत्तं, बद्ध मे वेइअव्वं ति ॥ २१२२ ॥

तीर्थकर किं कारण-किं निमित्त भाषते सामायिकाध्ययनम् ? । तुशब्दाद्-अन्यानि चाध्ययनानि, केवलज्ञानोत्पत्तितस्तस्य कृतकृत्यत्वात् किं तद्भाषणेन ? इत्यभिप्राय । अत्रोच्यते—तीर्थकर इति नाम—गोत्र सञ्ज्ञा यस्य तत् तीर्थकरनामसञ्ज्ञक कर्म पूर्व मया बद्ध तदिदानीमनेन प्रकारेण वेदितव्यम्, इत्यनेन कारणेन स तद् भाषत इति ।

पुनरत्रैव च विनेयप्रश्नमुत्तर चाह—

तं च कहं वेइज्जइ, अगिलाए धम्मदेसणाईहिं ।
बज्झइ त तु भगवओ, तइयभवो सक्कइत्ता ण ॥२१२३॥
नियमा मणुयगईए, इत्थी पुरिसेयरो व सुहलेसो ।
आसेविय बहुलेहिं वीसाए अन्नयरएहिं ॥२१२४॥

एतयोर्व्याख्यान पूर्ववदेव, नवर तत् पुनस्तीर्थकरनामकर्म बद्ध सत् कथ वेद्यत ? इति प्रश्न । अत्रोत्तरम्-अग्लान्या—निर्वेदन धर्मदेशनादिभि । तच्च भगवतस्तीर्थकरस्यैव—यस्तीर्थकरो भविष्यति तस्यैव बध्यते-बन्धमायाति । कदा ? इत्याह-सिद्धिगमनभवात् तृतीयभव यावदवष्वष्कय-अपसृत्य । इदमुक्त भवति—अनेन बद्धेन भवत्रयमेव ससारेऽवतिष्ठते, तत सिध्यति । एकस्तावत् स एव मनुष्यभवो यत्र तद् बध्यते, द्वितीयस्तु देवभव, नरकभवो वा, तृतीयभवे तु तीर्थकरो भूत्वा सिध्यति । तच्च नियमाद् मनुष्यगतावेव प्रारम्भमाश्रित्य सम्यग्दृष्टिमनुष्यो बध्नाति, नान्यगतावन्य । कथभूतो मनुष्य ? इत्याह-स्त्री पुरुष, इतरो वा पुरुष नपुसकवेदका मन्त्रादिकारणैरुपहतपुरुषवेद सन् यो नपुसक, न तु क्लिष्ट, पण्डकादिरित्यर्थ । कथभूत पुन स्त्र्यादि ? इत्याह-सम्यग्दर्शनादिगुणयुक्तत्वात् शुभलेश्य । कै पुन कारणै साऽपि बध्नाति ? इत्याह-' अरहत सिद्धपवयण ' इत्यादिना पूर्वमभिहितैर्बहुलै पुन पुनरासेवितै सम्पूर्णैर्विंशत्या कारणै अन्यतरैर्वैकद्विऽयादिभिरतिपुष्टि नीतैरिति ।

(६७) एव तीर्थकृत सामायिकाध्ययनभाषणकारणमभिधाय, अथ गणभृतामाशङ्काद्वारेण तच्छ्रवणकारणमभिधित्सुराह-

गोयममाई सामा-इयं तु किं कारणं निसामेंति ।
नाणस्स तं तु सुंदर-मंगुलभावाण उवलद्धी ॥२१२५॥
होइ पवित्तिनिवित्ती, सजमतवपावकम्मअग्गहणं ।
कम्मविवेगो य तहा, कारणमसरीरया चेव ॥२१२६॥
कम्मविवेगो असरी-रयाइ असरीरयाऽणबाहाए ।
हो अणबाहनिमित्तं, अवेयणुअणाउलो निरुओ॥२१२७॥
निरुयत्ताए अयलो, अयलत्ताए य सासओ होइ ।
सासयभावमुवगओ, अव्वाबाहं सुहं लहई ॥ २१२८॥

गौतमादयो गणधरा किं कारण—किं निमित्तं-किं प्रयोजन सामायिक निशमयन्ति—शृण्वन्ति ? इत्याह—' नाणस्स ' त्ति—विभक्तिव्यत्ययाच्चतुर्थीह द्रष्टव्या, सा च तादर्थ्ये, ततश्च ज्ञानार्थ, ज्ञानायत्यर्थ. तेषां भगवद्वदनारविन्दविनिर्गत सामायिकमिद श्रुत्वा तदर्थविषय ज्ञानमुत्पद्यत इति भाव । तत्तु ज्ञान सुन्दरमङ्गुलभावाना शुभाऽशुभप-

दार्थानामुपलब्धये--उपलब्धिनिमित्तं भवति । तस्याश्च शुभाऽशुभपदार्थोपलब्धेः सकाशात् शुभेषु प्रवृत्तिः, इतरेभ्यस्तु निवृत्तिर्भवति । ते च निवृत्तिप्रवृत्ती 'संजमतव' त्ति संयमतपसोः कारणं--निमित्तं भवतः, अशुभनिवृत्तिः संयमकारणम्, शुभप्रवृत्तिस्तु तपःकारणमित्यर्थः । तयोश्च संयमतपसोः पापकर्मणोऽग्रहणम्, तथा-कर्मविवेकश्च कर्मनिर्जरारूपो यथासंख्यं कारणं निमित्तं प्रयोजनमिति यावत् । कर्मविवेकस्य च कारणं प्रयोजनमशरीरतैव भवति । 'अथ विवक्षितमर्थमुक्तानुवादेन प्रतिपादयन्नाह--कर्मविवेकः-कर्मपृथग्भावोऽशरीरताया कारणम् । अशरीरता पुनरनाबाधताया कारणं भवति । 'हो अणाबाहनिमित्त' ति-अनाबाधनानिमित्तम्-अनाबाधताकारणम्, अनाबाधतया हेतुभूतयेत्यर्थः, अवेदनो-वेदनारहितो भवति जीवः । अवेदनत्वाच्चानाकुलोऽविह्वलो भवति । रोगाद्यनाकुलत्वाच्च नीरुक्--समस्तभावरोगरहितो भवति । नीरुक्तया पुनरचलः, अचलतया च तत्रैवमुक्तिक्षेत्रे शाश्वतो--नित्यो भवति । शाश्वतभावं चापन्नः सन्नव्याबाधसुखं लभते । इत्थं पारम्पर्येणाव्याबाधमुक्तिसुखनिमित्तं सामायिकश्रवणं सिद्धम् । इति निर्युक्तिगाथादशकार्थः ।

एतास्त्र गाथा सुगमत्वात् संक्षेपतो भाष्यकारः किञ्चिद् व्याचिख्यासुराह--

तित्थयरनामकम्म-क्खयस्स कारणमिदं जिणिंदस्स ।
सामाइयाभिहाणं, नाणस्स उ गोयमाईणं ॥२१२९॥
तं पि सुभेयरभावो-वलद्धिए सा पवित्तिनियमाणं ।
एव नेयं कमसो, पुव्वं पुव्वं परनिमित्तं ॥ २१३० ॥

इदं सामायिकाभिधानं--सामायिकभाषणं जिनेन्द्रस्य-तीर्थकरस्य भगवतस्तीर्थकरनामकर्मक्षयस्य कारणं-हेतुः । गौतमादीनां पुनर्ज्ञानस्य तच्छ्रवणं कारणम् ' इति गम्यते । तदपि ज्ञानं शुभाऽशुभभावोपलब्धेः कारणम्, एषाऽपि प्रवृत्तिनियमयोः-प्रवृत्तिनिवृत्त्योः कारणम् । एवं क्रमशः क्रमेण पूर्वं परस्य-उत्तरस्य निमित्तं तावज्ज्ञेयं यावत् शाश्वतत्वादव्याबाधं मुक्तिसुखं लभते । इति गाथाद्वयार्थः । उक्तं कारणद्वारम् । विशे० ।

अथ भवद्वारमुच्यते । तत्र कियतो भवानेकजीवः सामायिकचतुष्टयमुत्कृष्टतः प्रतिपद्यते ? इत्याह--

सम्मत्तदेसविरया, पलियस्स असंखभागमेत्ताओ ।
अट्ठ भवा उ चरित्ते, अणंतकालं च सुयसमए॥२७७६॥

सम्यग्दृष्टयो, देशविरताश्च, प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमाऽसंख्येयभागमात्रान् भवान् यावद् भवन्ति । इदमुक्तं भवति-क्षेत्रपल्योपमस्यासङ्ख्येयभागे यावन्तो नभःप्रदेशास्तावतो भवानुत्कृष्टतः सम्यक्त्वं देशविरतिं च प्रतिपद्यन्ते, जघन्यतस्त्वेकं भवम् । ततः परं सिध्यन्ति । इह च सम्यक्त्वभवासङ्ख्येयकाद् देशविरतिभवासंख्येयकं लघुतरं द्रष्टव्यम् । चारित्रे तु विचार्येऽष्टौ भवानुत्कृष्टतस्तत् प्रतिपद्यते, उत्कृष्टतोऽष्टौ तस्यादानभवाः, जघन्यतस्त्वेकं, ततः सिध्यति । 'अणंतकालं च सुयसमए' त्ति-अनन्तकालोऽनन्तभवरूपस्तमनन्तकालमेव प्रतिपत्ता भवत्युत्कृष्टतः सामान्यश्रुतसामायिके,जघन्यतस्त्वेकभवमेव, मरुदेवीवत् । इति निर्युक्तिगाथार्थः । विशे० । आ० क० । आ० चू० । आव० । आ० म० ।

तदेव 'दव्वे अद्ध अहाउय' इत्यादिनोपक्षिप्तान् कालभेदान् व्याख्याय प्रस्तुते येनाधिकारस्तमाह--

एत्थं पुण अहिगारो, पमाणकालेण होइ नायव्वो ।
खेत्तम्मि कम्मि काल-म्मि भासियं जिणवरिंदेणं ।२०८२।

अत्र पुनरनेकविधकालप्ररूपणायामधिकारः--प्रयोजनं प्रस्तावः प्रमाणकालेन भवति-ज्ञातव्यः । आह-ननु 'दव्वे अद्ध अहाउय' इत्यादिद्वारगाथायां 'पगयं तु भावेणं' इत्युक्तम्, इह पुनः अधिकारः प्रमाणकालेन भवति-ज्ञातव्यः, इत्युच्यते, तत् कथं न पूर्वापरविरोधः ? । अत्रोच्यते-' क्षायिकभावकाले वर्तमानेन भगवता सामायिकाध्ययनं भाषितम्, इत्यभिप्रायवता 'पगयं तु भावेणं' इति प्रागुक्तम्, तथा 'पूर्वाह्णलक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं सामायिकम् इत्यध्यवसायवताऽत्रोक्तं प्रमाणकालेनाधिकारः ' इत्युभयसंग्रहपरत्वाद्दोषः । अथवा--अद्धाकालपर्यायत्वात् प्रमाणकालोऽपि भावकाल एवेत्यविरोधः । आह-ननु कस्मिन् क्षेत्रे श्रीमन्महावीरजिनवरेन्द्रेण प्रथमतः सामायिकाध्ययनं भाषितम् ? , तथा, प्रमाणकालोऽपि दिनप्रथमपौरुषीपूर्वाह्णादिभेदादनेकविधः इत्यतः प्रश्नः प्रमाणकाले च कस्मिंस्तज्जिनवरेन्द्रेण भाषितम्--विनेयः पृच्छति-कस्मिन् क्षेत्रे काले च क सामायिकस्य निर्गमः ? इत्यर्थः इति ।

अत्रोत्तरमाह--

वइसाहसुद्धइक्का-रसीएँ पुव्वण्हदेसकालम्मि ।
महसेणवणुज्जाणे, अणंतरं परपरं सेसं ॥ २०८३ ॥

वैशाखशुक्लैकादश्यां पूर्वाह्णदेशकाले प्रथमपौरुष्यामित्यर्थः, कालस्यान्तरङ्गत्वख्यापनार्थमेव प्रश्नाद् व्यत्ययेनोत्तरनिर्देशः, महासेनवनाद्यानलक्षणे क्षेत्रे चानन्तरं निर्गमः सामायिकाध्ययनस्य । 'परंपरं सेसं' ति--अन्येष्वपि गुणशिलकाद्युद्यानक्षेत्रेषु पश्चात् प्ररूपितमेव भगवता सामायिकम्, किन्तु--महासेनवनात् शेषक्षेत्रजातमधिकृत्य परंपरनिर्गमः, तस्य केवलज्ञानोत्पत्तावपापामध्यमानगर्यां महासेनवनोद्यान एव प्रथमं तस्य प्ररूपितत्वादिति । तदेव 'नाम ठवणा दविए,खेत्ते काले तहेव भावे अ । एसो उ निग्गमस्स,निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १ ॥' अस्यां निर्गमनिक्षेपप्रतिपादकगाथायामुद्दिष्टौ व्याख्यातौ क्षेत्रकालनिर्गमौ ।

अथ भावनिर्गममभिधित्सुराह--

खइयम्मि वट्टमाण-स्स भगवओ निग्गयं जिणिंदस्स ।
भावे खओवसमिय-म्मि वट्टमाणेहिँ तं गहियं।२०८४।

भावशब्दोऽत्रापि सम्बध्यते । ततश्च क्षायिके भावे वर्तमानस्य जिनेन्द्रस्य भगवतः श्रीमन्महावीरस्य निर्गतं सामायिकम् । क्षायिकोपशमिके भावे च वर्तमानैस्तस्मात् सामायिकमन्यच्च श्रुतं गृहीतम् (गणधरादिभिः) इति गम्यते । तत्र भगवतो दर्शनज्ञानचारित्रावरणस्य सर्वथा क्षीणत्वात् क्षायिको भावः, गणधरादीनां तु तदावरणस्य तदानीं क्षयोप

शमावस्थत्वात् क्षायोपशमिको भाव । निर्गम एव चात्र प्रस्तुत', यत्तु क्षायोपशमिकभावग्रहणप्रतिपादन तत् प्रसङ्गतो द्रष्टव्यम् । तत्र श्रीगौतमस्वामिना निषद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि । प्रणिपत्य पृच्छा च निषद्योच्यते । प्रणिपत्य पृच्छति गौतमस्वामी-कथय भगवन् ! तत्त्वम् । ततो भगवानाचष्टे—"उप्पन्नेइ वा" । पुनस्तथैव पृष्टे प्राह—" विगमेइ वा" । पुनरप्येव कृते वदति—" धुवेइ वा" । एतास्तिस्रो निषद्या । आसामेव सकाशात् ' यत् सत् तदुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तम्, अन्यथा वस्तुन सत्ताऽयोगात् ' इत्येव तेषां गणभृतां प्रतीतिर्भवति । ततश्च ते पूर्वभवभाविनमतयो बीजबुद्धित्वाद् द्वादशाङ्गमुपरचयन्ति । तता भगवांस्तेषां तदनुज्ञां करोति । शक्रश्च दिव्य वज्रमयस्थाल दिव्यचूर्णानां भृत्वा त्रिभुवनस्वामिन सन्निहितो भवति । तत स्वामी रत्नसिंहासनादुत्थाय परिपूर्णा चूर्णमुष्टिं गृह्णाति । ततो गौतमस्वामिप्रमुखा एकादशापि गणधरा ईषदवनतनव परिपाट्या तिष्ठन्ति । ततो देवास्तूर्यध्वनिगीतशब्दादिनिरोधं विधाय तूर्णीका शृण्वन्ति । तता भगवान् पूर्व तावदेतद् भणति—'गौतमस्य द्रव्य--गुण-पर्यायैस्तीर्थमनुजानामि' इति, चूर्णांश्च तन्मस्तके क्षिपति । ततो देवा अपि चूर्णपुष्प-गन्धवर्षा तदुपरि कुर्वन्ति गण च भगवान् सुधर्मस्वामिनं धुरि व्यवस्थाप्यानुजानाति । एव सामायिकस्यार्थो भगवत सकाशाद् निर्गत, सूत्र तु गणधरेभ्या निर्गतम्, इत्यल प्रसङ्गेन । इति निर्युक्तिगाथात्रयार्थ ।

यदुक्तम्—' एत्थ पुण अहिगारो पमाणकालेण' इत्यादि, तत्र पर पूर्वापरविरोधमुद्भावयन्नाह—

किह पगयं भावेण, कहमहिगारो पमाणकालेणं ? ।

आचार्य प्राह—

खाइयभावेऽरुहया, पमाणकालेण जं भणियं ॥२०८५॥
अहवा पमाणकालो, वि भावकालो त्ति जं च सेसा वि ।
किंचिम्मेत्तविसिट्ठा, सव्वे चिय भावकाल त्ति॥२०८६॥
आहिकेणं कज्ज, पमाणकालेण जमहिगारो त्ति ।
सेसा वि जहासंभव-माउज्जा निग्गमे काला ॥२०८७॥

तिस्रोऽपि प्रायो व्याख्यातार्था, नवरं 'अरुहय' त्ति अर्हता-श्रीमन्महावीरेण । ' जं च सेसा वी'त्यादि यस्माच्च शेषा अपि द्रव्याऽद्धाकालादय किञ्चिदुपाधिमात्रविशिष्टा सर्वेऽपि भावकाला एव, तथाहि—द्रव्यस्य या चतुर्विकल्पा स्थिति. सा द्रव्यकाल उक्त, समया-ऽऽवलिकादयस्त्वद्धाकाल, यथायुष्कं चायुष्ककाल इत्यादि । एते च स्थित्यादय. सर्वेऽपि जीवाऽजीवपर्यायत्वाद् भावरूपा एवेति परमार्थतो भावकालाद् न विशिष्यन्ते इति । परं तथापि ' प्रमाणकालेनात्राधिकार ' इति यदुक्तं तदाधिक्येन विशेषणस्तेन प्रमाणकालेन कार्यमिति हेतोरवगन्तव्यम्, अन्यथा शेषा अपि द्रव्याऽद्धाकालादय पारम्पर्यादिना सामायिकनिर्गमे यथासम्भवमायोजनीया, यथाहि-क्षायिके भावे वर्तमानस्य सामायिक निर्गत भगवतस्तथा रत्नमयासहासनलक्षण द्रव्ये चोपविष्टस्य, यत्र च द्रव्ये तत्र तत्स्थितिलक्षण ' कालोऽप्यस्त्येव, तथाऽयथाऽऽयुष्ककाले चानुभवत', कर्माणि चोपक्रामत, प्रस्ताव चावगच्छत, आवीचिमरणलक्षण मरणकाल चानुभवत., जीवादिपदार्थग्रहणकाले च प्रवृत्तस्य तस्य तन्निर्गतम्, प्रमाण--भावकालौ त्वधिकृतत्वेनाक्षावेव । प्रमाणकाले चाधिकृतेऽद्धाकालोऽधिकृत एव, तस्य तद्विशेषत्वादेवेति । एव सर्वेऽपि द्रव्यकालादयाऽत्रोपयुज्यन्त एव । केवलमाधिक्यत प्रमाणकालो भावकालश्चेहोपयुज्यते, इति तयोर्विशेषतोऽधिकृतत्वमुक्तमिति । विशे० ।

(६७) कियच्चिरम्, कालद्वारम् । साम्प्रत 'लब्धिस्थ लब्ध कियच्चिर काल भवति ? ' इति कालद्वारे जघन्योत्कृष्ट सामायिककालमभिधित्सुराह—

सम्मत्तस्स सुयस्स य, छावट्ठी सागरोवमाइं ठिई ।
सेसाण पुव्वकोडी, देसूणा होइ उक्कोसा ॥ २७६१ ॥

सम्यक्त्वस्य श्रुतस्य च लब्धिमङ्गीकृत्य ' दो वारे विजयाइसु ' इत्यादि वक्ष्यमाणन्यायेन षट्षष्टिसागरोपमाणि पूर्वकोटीपृथक्त्वाधिकानि स्थितिर्भवति । शेषयोर्देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो पूर्वकोटिर्देशोना भवति । 'उक्कोस' त्ति—एषा सामायिकलब्धेरुत्कृष्टा स्थिति । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

भाष्यकारव्याख्या—

दो वारे विजयाइसु, गयस्स तिण्णच्चुए य छावट्ठी ।
नरजम्मपुव्वकोडी, पुहुत्तमुक्कोसओ अहियं ॥२७६२॥

इय प्रागिहैव व्याख्याता ।

अथ चतुर्णामपि सामायिकाना जघन्यस्थितिं भाष्यकार एवाऽऽह—

अंतोमुहुत्तमित्तं, जहन्नयं चरणमेगसमयं तु ।
उवओगतमुहुत्तं, नानाजीवाण सव्वद्धं ॥ २७६३ ॥

जघन्या तु लब्धिमाश्रित्याद्यसामायिकत्रयस्यान्तर्मुहूर्त स्थिति । सर्वविरतिसामायिकस्य तु समयम्, चारित्रपरिणामारम्भसमयानन्तरमेवायुष्कक्षयसम्भवात् । देशविरतेरप्येव कस्माद् न भवति ? इति चेत् । तदयुक्तम्, तस्याः प्रतिनियतप्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपत्वात्, तदा लोचनपरिणतेश्च जघन्यतोऽप्यान्तर्मौहूर्तिकत्वात् । तदेष लब्धेः स्थितिकाल । उपयोगतस्तु सर्वेषामन्तर्मुहूर्त स्थितिः । नानाजीवानां तु सर्वाणि सर्वाद्धा इति गाथाक्षरार्थः ।

अथ कतिद्वारमुच्यते—तत्र सम्यक्त्वादिसामायिकानां विवक्षितसमये कति प्रतिपत्तार., प्रतिपन्ना., प्रतिपतिता वा भवन्ति ? इत्याह—

सम्मत्तदेसविरया, पलियस्स असंखभागमेत्ताओ ।
सेढी असंखभागो, सुए सहस्सग्गसो विरई ॥ २७६४ ॥

सम्यक्त्वदेशविरताः प्राणिनः क्षेत्रपल्योपमस्यासंख्येयभागमात्रा एव । इयमत्र भावना—तत्रपल्योपमस्यासंख्येयभागे यावन्त प्रदेशास्तावन्त उत्कृष्टत सम्यक्त्वदेशविरतिसामायिकयोरेकदा प्रतिपत्तारो भवन्ति । किन्त्वयं विशेष -देशविरतिप्रतिपत्तृभ्यः सम्यक्त्वप्रतिपत्तारोऽसंख्येयगुणा इति । जघन्यतस्त्वेको द्वौ वेति । ' सेढी असंखभागो सुए' त्ति-इह सवर्तितचतुरस्रीकृतलोकस्यैकप्रादेशिकी सप्त रज्जुप्रमाणा श्रेणिर्गृह्यते श्रुतमपि सम्यग्मिथ्याश्रुतभेदरहित

सामान्येनाक्षरात्मकमत्राङ्गीक्रियते ततो यथोक्ताया श्रेणेर-सङ्ख्याततमे भागे यावन्तो नभःप्रदेशास्तावन्तो विवक्षितकाले सामान्यश्रुतस्योत्कृष्टतः प्रतिपत्तारो लभ्यन्ते, जघन्यतस्त्वेको द्वौ वेति। 'सहस्सग्गसो विरइ' त्ति—कदाचिद् विवक्षितकाले उत्कृष्टतः सहस्राग्रशः सहस्रपरिगणनया सहस्रपृथक्त्वं विरते प्रतिपत्तारो भवन्ति, जघन्यतस्त्वेको द्वौ वेति। तदेवमुक्ता प्रतिपद्यमानका। विशे०। आ० म०।

अथ पूर्वप्रतिपन्नान् प्रतिपादयन्नाह—

सम्मत्तदेसविरया, पडिवण्णा संपई असंखेज्जा।
संखेज्जा य चरित्ते, तीसु वि पडिया अणंतगुणा ॥२७६५॥

सम्यक्त्वदेशविरता पूर्वप्रतिपन्ना साम्प्रतं वर्त्तमानसमये जघन्यत उत्कृष्टतश्चासङ्ख्येया प्राप्यन्ते, किन्तु जघन्यपदादुत्कृष्टपदे विशेषाधिका। एते च प्रतिपद्यमानकेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा। सङ्ख्येयाश्चारित्रे प्राक् प्रतिपन्ना। एते तु स्वस्थाने प्रतिपद्यमानकेभ्यः सङ्ख्येयगुणा। त्रिभ्योऽपि चरण-देश-सम्यक्त्वेभ्य एतानेव चरणगुणान् प्राप्य ये प्रतिपतितास्तेऽनन्तगुणा। तत्र सम्यग्दृष्ट्यादिभ्यः प्रतिपद्यमानकेभ्यः पूर्वप्रतिपन्नेभ्यश्च चरणप्रतिपतिता अनन्तगुणा, देशविरतिप्रतिपतितास्तु तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा। सम्यक्त्वप्रतिपतिता पुनस्तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा इति विशेषो द्रष्टव्य इति।

(६८) तदेवमत्र श्रुतवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्ना प्रतिपतिताश्चोक्ता अथ श्रुतमाश्रित्याह—

सुयपडिवण्णा संपइ, पयरस्स असंखभागमेत्ताओ।
सेसा ससारत्था, सुयपडिवडिया हु ते सव्वे ॥२७६६॥

सम्यग् मिथ्यारूपस्य सामान्यतोऽक्षरात्मकस्य श्रुतस्य ये पूर्वप्रतिपन्नास्ते साम्प्रतं वर्तमानसमये प्रतरस्यासङ्ख्येयभागमात्रा भवन्ति। घनसमचतुरस्रीकृतलोकप्रतरस्यासङ्ख्येयभागवर्तिनीष्वसङ्ख्येयासु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तावन्तो विवक्षितसमये सामान्यश्रुतस्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्त इत्यर्थः। श्रुतप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकेभ्यस्तु ये शेषा संसारस्था जीवा भाषालब्धिरहिता पृथिव्यादय इत्यर्थः, ते सर्वेऽपि भाषालब्धिं प्राप्य प्रतिपतितत्वात् सामान्यश्रुतात् प्रतिपतिता मन्तव्या न हि निरादिके संसारे भ्राम्यद्भिस्तैर्भाषालब्धि पूर्वं न लब्धेति। ते च सम्यक्त्वादि प्रतिपतितेभ्योऽनन्तगुणा इति स्वयमेव द्रष्टव्यम्। इति निर्युक्तिगाथात्रयार्थः।

'सेढीअसंखभागो सुए' त्ति—इत्यस्य व्याख्यानं भाष्यकारः प्राह—

सवुड्ढियचउरस्सी-कयस्स लोगस्स सत्तरज्जूओ।
सेढी तदसंखिज्जइ-भागो समए सुयं लहइ ॥२७६७॥

उक्तार्था।

'सुयपडिवण्णा संपइ पयरस्स' इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

सा सेढी सेढिगुणा, पयरं तदसंखभागसेढीण।
संखाईयाण पए, सासिमाणा सुयपवन्ना ॥२७६८॥

इयमपि गतार्था। नवरं श्रेणिः श्रेण्या गुणिता प्रतरो मन्तव्यः।

'सम्मत्तदेसविरया पलियस्स' इत्याद्युक्तम्, तत्र सम्यक्त्वप्रतिपद्यमानकादीनां संख्यातीतत्वस्य तुल्यत्वादल्पबहुत्वं पूर्वं न विज्ञातम्, तद् भाष्यकारः प्राह—

सइ संखाईयत्ते, थोवा देसविरया दुविहएहं पि
तदसंखगुणा सम्म-द्दिट्ठी तत्तो य सुयसहिया ॥२७६९॥
मीसे पवज्जमाणा, सुयस्स सेसपडिवन्नएहिंतो।
संखाईयगुण च्चिय, तदसंखगुणा सुयपवन्ना ॥२७७०॥

सम्यक्त्वदेशविरतानामुभयेषामपि प्रतिपद्यमानकानां पल्योपमासङ्ख्येयभागवर्तित्वेन संख्यातीतत्वेऽसंख्येयत्वे तुल्येऽपि सति द्वयोरप्यनयो राश्योः स्तोका देशविरताः प्रतिपद्यमानका, सम्यग्दृष्टयः प्रतिपद्यमानकास्तेभ्योऽसंख्येयगुणा, तेभ्यश्च प्रतिपद्यमानसम्यग्दृष्टिभ्यः श्रुतसहिता सामान्यश्रुतप्रतिपद्यमानका असंख्येयगुणा। मिश्रे-मिलिते समुदितेऽपीत्यर्थः, सम्यग्दृष्टिदेशविरतराशिद्वयेऽवधौ व्यवस्थापिते सामान्यश्रुतस्य ये प्रतिपद्यमानकास्ते, शेषेभ्यः सम्यग्दृष्टिदेशविरतेभ्यो मिलितेभ्यः प्रतिपन्नकेभ्यः पूर्वप्रतिपन्नेभ्य इति भावः, 'संखाईयगुण च्चिय' त्ति-संख्यातीतगुणा एवासंख्यातगुणा एवेत्यर्थः। तदनेन श्रेणेरसंख्यातभागवृत्तित्वात् सामान्येन श्रुतप्रतिपद्यमानकानां प्राचुर्यं सूचितम्। एवं नाम ते सामान्यश्रुतप्रतिपद्यमानका बहवो येन शेषेभ्यः—समुदितसम्यग्दृष्टिदेशविरतेभ्यः पूर्वप्रतिपन्नेभ्योऽप्यसंख्यातगुणा 'तदसंखगुणा सुयपवन्न' त्ति-तेभ्योऽपि श्रुतप्रतिपद्यमानकेभ्यस्तस्यैव श्रुतस्य ये पूर्वप्रतिपन्नास्तेऽसङ्ख्यातगुणा इति।

अथ पूर्वप्रतिपन्नानां च प्रतिपद्यमानकानां च सम्यग्दृष्ट्यादीनां स्वस्थानेऽल्पबहुत्वमाह—

सट्ठाणे सट्ठाणे, पुव्वपवन्ना पवज्जमाणेहिं।
हुंति असंखिज्जगुणा, संखिज्जगुणा चरित्तस्स ॥२७७१॥

सम्यक्त्वयुक्तश्रुतदेशविरतानां स्वस्थाने स्वस्थाने पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकेभ्योऽसंख्येयगुणाः; चारित्रिणां तु विशेषः, तद्यथा—सर्वस्तोकाः स्वस्थाने चारित्रिणः प्रतिपद्यमानकाः, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सङ्ख्येयगुणा इति।

अथ सम्यक्त्वादिप्रतिपतितानामल्पबहुत्वमाह—

चरणपडिया अणंता, तदसंखगुणा य देसविरईओ।
सम्माद संखगुणिया, तओ सुयाओ अणंतगुणा ॥२७७२॥

चारित्रं प्राप्य ये प्रतिपतितास्ते सम्यक्त्वादिप्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नकेभ्यः सर्वेभ्योऽप्यनन्ता अनन्तगुणाः, देशविरतिप्रतिपतितास्तेभ्योऽसङ्ख्यातगुणाः, सम्यक्त्वप्रतिपतितास्तेभ्योऽसङ्ख्यातगुणाः, तेभ्योऽपि श्रुतात् प्रतिपतिता अनन्तगुणा इति।

'सेढी असंखभागो सुए' इत्यादि यदुक्तम्, तत्र किं सामान्यश्रुतं सम्यक्त्वश्रुतं वेह गृह्यते, इत्याशङ्कायामाह—

सामण्णं सुयगहणं, ति तेण सव्वत्थ बहुतरा तम्मि।
इहरा पइ सम्मसुयं, सम्मत्तसमा मुणेयव्वा ॥ २७७३ ॥

उक्तार्थप्राया, सुगमा चेति ।

इह सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिचारित्रलक्षणेषु चतुर्ष्वपि सामायिकेषु पूर्वप्रतिपन्न-प्रतिपत्तितपदयोजघन्योत्कृष्टभेदभिन्नत्वात् तद्विशेषप्रतिपादनार्थमाह—

पडियपडिवज्जयाणं, सट्ठाणे समहिय जहन्नाओ ।
सव्वत्थुक्कोसपय, पव्वज्जइ जहण्णओ चेगो ॥ २७७४ ॥

इह सम्यक्त्वादिप्रतिपतिताना यज्जघन्यपद तस्मात् स्वस्थाने यदुत्कृष्टपद तत् सर्वत्र समधिक विशेषाधिकमवगन्तव्यम् । एव पूर्वप्रतिपन्नानामपि जघन्यपदादुत्कृष्टपद विशेषाधिकमेव । प्रतिपद्यमानाना तर्हि का वार्ता ? इत्याह— 'पवज्जइ' इत्यादि, प्रतिपद्यते सम्यक्त्वादिगुण जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कृष्टतस्त्वाद्यसामायिकत्रयमसङ्ख्याता , चारित्रे तूत्कृष्टत सङ्ख्याता प्रतिपद्यन्ते । अत इह जघन्यपदादुत्कृष्टपदमसंख्येयगुण संख्येयगुण वा द्रष्टव्यम् इति गाथाऽष्टकार्थ । विशे० ।

(६६) अथ यस्य नयस्य यत् सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतम् , तद्दर्शनस्वरूपमनुमतद्वार विभणिषुराह—

तवसंजमो अणुमओ, नेग्गंथं पवयण च ववहारो ।
सद्दुज्जुसुयाण पुण,निव्वाण संजमो चेव ॥ २६२१ ॥

तापयतीति तपस्तत्प्रधान सयमस्तप सयमश्चारित्रसामायिकमित्यर्थ । तथा निर्ग्रन्थानामिद नैर्ग्रन्थ्यमार्हतमिति भावना, प्रवचन श्रुतसामायिकमित्यर्थ । चशब्दोऽनुक्तसम्यक्त्वसामायिकपरिग्रहार्थ ।एतानि त्रीण्यपि सामायिकानि मोक्षमार्गत्वेन ममानुमतानीति ब्रूते व्यवहारनय । एतद्ग्रहण चाधोवर्तिनौ नैगमसग्रहावपि गृहीतौ द्रष्टव्यौ । ततश्चेदमुक्तं भवति-नैगमसग्रहव्यवहारास्त्रिविधमपि सामायिक मोक्षमार्गतयाऽनुमन्यन्ते । शब्दर्जुसूत्रयो. पुनर्निर्वाण निर्वाणमार्गोऽभिमत. सयम एव चारित्रसामायिकमेवेत्यर्थ , नतरे द्व, सर्वसंवररूपचारित्रानन्तरमेव मोक्षप्राप्ते , इति निर्युक्तिगाथासक्षपार्थ. ।

विस्तरार्थ भाष्यकारः प्राह—

कस्स नयस्साणुमय,किं सामाइयमिह मोक्खमग्गो त्ति ।
भन्नइ नेगमसंगह-ववहाराणं तु सव्वाइं ॥ २६२२ ॥
तवसंजमो त्ति चरित, निग्गंथं पवयणं ति सुयनाणं ।
तग्गहणे सम्मत्त, च ग्गहणाओ य बोद्धव्वं ॥ २६२३ ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थम् । नवर 'सव्वाइ' ति-सम्यक्त्वश्रुतचारित्ररूपाणि त्रीण्यपि सामायिकानीत्यर्थ ।

अथ परप्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

तिन्नि वि सामइयाइं, इच्छंता मोक्खमग्गमाइल्ला ।
किं मिच्छदिट्ठीया, वयंति जं समुइयाइं पि ॥२६२४॥

आह नन्वाद्या नैगमसग्रहव्यवहारलक्षणास्त्रया नया उक्तन्याय्येन चारित्रश्रुतसम्यक्त्वरूपाणि सामायिकानि मोक्षमार्गत्वेनेच्छन्त किमिति मिथ्यादृष्टय ?-किमिति नयमतमिद गीयते?-सम्पूर्ण जिनमतमेव कस्मादेतद् न भवति ? इत्यर्थः । नहि जैनैरपि ज्ञानदर्शनचारित्रेभ्योऽन्यदूनमधिक वा किमपि मोक्षमार्गत्वेनेष्यते ? । अत्रोत्तरमाह-' वयती ' त्यादि, यत्-यस्मादसमुदितान्यप्येतानि मोक्षमार्गत्वेन वदन्ति नैगमादय , न तु ' ज्ञानादित्रयादेव मोक्ष ' इति नियम कुर्वते, नयत्वहानिप्रसङ्गात् । अत एते मिथ्यादृष्टय इति ।

'सद्दुज्जुसुयाण पुण ' इत्यादि गाथादल व्याख्यातुमाह—

उज्जुसुयाइमयं पुण, निव्वाणपहो चरित्तमेवेग ।
न हि नाणदंसणाइं,भावे वि न तेमि ँ ज मोक्खो।२६२५।

ऋजुसूत्रस्य, त्रयाणा च शब्दनयाना पुनश्चारित्रसामायिकमेवैक निर्वाणमार्ग इति हि मतम् , हिशब्द पुनरर्थे, न पुन श्रुतज्ञानसामायिक सम्यग्दर्शनसामायिक च मोक्षमार्गत्वामनुमत इत्यर्थ , यद्—यस्मात् तयोर्ज्ञानदर्शनसामायिकयो सद्भावेऽपि चारित्रमन्तरेण न मोक्ष । तस्मादन्वयव्यतिरकाभ्या चारित्रसामायिकमेवैक तन्मतेन मोक्षमार्ग इति ।

एतदेव भावयति—

जं सव्वनाणदंसण-लभे वि न तक्खणं चिय विमोक्खो ।
मोक्खो य सव्वसंवर-लाभे मग्गो स एवाओ ।२६२६।

यद्-यस्मात् सर्वम्—परिपूर्ण ज्ञान सर्वज्ञान क्षायिक ज्ञानम् ,केवलज्ञानमिति यावत् , तथा—सर्वम्-सम्पूर्ण दर्शन सर्वदर्शनम् , क्षायिकसम्यक्त्वमित्यर्थ , तयोर्लाभेऽपि न तत्क्षणमेव विमोक्षो—मुक्तिसद्भाव । भवति च मोक्ष , कदा ? इत्याह—सर्वसंवररूपचारित्रसामायिकलाभे । अतोऽन्वयव्यतिरेकाभ्या स एव सर्वसंवररूपचारित्रलाभो मोक्षमार्ग इति ।

अत्र पर प्राह—

आह नणु नाणदंसण-रहियस्सेव सव्वसंवरो दिट्ठो ।
तस्सहियस्सेव तओ,तम्हा तितयं पि मोक्खपहो ।२६२७

आह ननु सोऽपि—सर्वसंवररूपचारित्रलाभो ज्ञानदर्शनरहितस्याकस्मादेवोपजायमाना न कस्यापि दृष्ट , किंतु तत्सहितस्यैव प्रागुत्पन्नज्ञानदर्शनस्यैव तको यथोक्तचारित्रलाभ सजायत । तस्मात् त्रितयमपीद मोक्षमार्ग इति । अतोऽयुक्तमुक्तम् ' निव्वाण सजमो चेव ' इति ।

एव नैगमादिभिरुक्ते ऋजुसूत्रशब्दावाहतु —

जइ तेहिँ विणा णत्थि-त्ति संवरो तेण ताइँ तस्सेव ।
जुत्तं कारणमिह न उ,संवरसज्झस्स मोक्खस्स ।२६२८।

यदि 'ताभ्या ज्ञानदर्शनाभ्या विना सर्वसंवररूपचारित्रलाभो नास्ति' इत्युच्यते भवता, 'तेण' त्ति—तर्हीनावता हन्त ! 'ताइ' ति—ते ज्ञानदर्शने तस्यैव सर्वसंवरचारित्रस्य कारणमिह युक्तमभिधातुम् , न तु सर्वसंवरचारित्रसाध्यस्य मोक्षस्य , तदनन्तरमात्रभावित्वात् ज्ञानदर्शनद्वयानन्तरमभूतत्वाच्चेति ।

पुनरपि पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

अह कारणोवगारि त्ति, कारणं तेण कारण सव्वं ।
भुवणं नाणाईणं, जइ णो नेयाइ,भावेणं ॥ २६२९ ॥
तह साहणभावेण वि, देहाइपरंपराइबहुभेय ।
निव्वाणकारणं ते,नाणाइतियम्मि को नियमो ।२६३०।
अह पच्चासत्तर, हेऊ नयरमिहोवगारिं पि ।
तो सव्वसंवरमयं, चारित्तं चेव मोक्खपहो ॥२६३१॥

अथ सूत्रे—कारणस्य सर्वसवरचारित्रस्योपकारिणी ज्ञानदर्शने इति ते तस्य कारणम्, 'तेण' त्ति—तर्हि हन्त ! सर्वमपि भुवनं यतेर्ज्ञानदर्शनचारित्राणां कारणं प्राप्नोति, ज्ञेयश्रद्धेयप्रवृत्तिनिवृत्तिभावेन सर्वस्यापि भुवनस्य तदुपकारित्वादिति । न केवलं ज्ञेयादिभावेनोपकारमात्रात्, तथा, साधनभावेनापि—साधकतमत्वेनापि देहमातापितृवस्त्रपात्राऽऽहारभेषजादिकं परम्परया बहुभेद—बहुप्रकारं निर्वाणस्य मोक्षस्य—कारणं विद्यते । ततस्ते—तव ज्ञानादित्रिके को नियम ? 'ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्ग' इत्येवभूतः को निश्चय ?, अन्यस्यापि परम्परया देहादेर्बहुप्रकारस्य तत्कारणस्य विद्यमानत्वादिति । अथ बहुप्रकारकारणसंभवेऽपि यदेव प्रत्यासन्नतरं कारणं तदेव मोक्षस्य हेतुरिष्यते, न पुनरितरद् देहादिकमपि परपरयोपकारकमपि तद्धेतुतयाऽभिधीयते ततो ज्ञानादित्रयमेव मोक्षहेतुरिति नियम । अत्रोच्यते—यदि हन्त ! प्रत्यासन्नतया यदुपकुरुते तदेव मोक्षकारणम्, न व्यवहितम्, ततस्तर्हि सर्वसंवरात्मकं चारित्रमेव मोक्षमार्गो नान्यदिति प्रतिपद्यस्व, तस्यैवातिप्रत्यासन्नत्वादिति ।

आह—ननु यद्येतदनन्तरोक्तं नैगमादिनयमतम्, तर्हि स्थित पक्ष क ? इत्याह—

इट्ठत्थसाहयाइं, सद्दहणाइगुणओ समेयाइं ।
सम्मकिरियाउरस्स व,इह पुण निव्वाणमिट्ठत्थो।।२६३२।।

इह नैगमादय एकैकशो व्यस्तान्यपि त्रीणि सामायिकानि मोक्षकारणत्वेनेच्छन्ति, ऋजुसूत्रादयस्तु चारित्रमेवैकं तद्धेतुत्वेन प्रतिपद्यन्ते, इति तावद् नयमत प्रतिपादितम् । स्थितपक्षे तु त्रीण्यपि ज्ञानादीनि सामायिकानि समुदितान्येवेष्टार्थसाधकानि, न त्वेकम्, व्यस्तानि वा, यथाऽऽतुरस्य वैद्यभैषजाऽऽतुरप्रतिचारकलक्षणसमुदितचतुरङ्गसम्यक्क्रिया । सम्यक्त्वेन हि सम्यक्त्वं श्रद्धत्ते, ज्ञानेन तु जानाति, चारित्रेण तु सर्वसावद्याद् विरमतीति । अत 'सद्दहणाइगुणउ' त्ति-श्रद्धानादिगुणयुक्तत्वात् समुदितेभ्य एव ज्ञानादिभ्य इष्टार्थसिद्धिर्नान्यथा । अत्र प्रयोग - इहेष्टार्थस्य सामग्र्येव साधिका न त्वेक किञ्चित्, तथैवोपलम्भात्, यथाऽऽतुरस्य चतुरङ्गसम्यक्क्रियासामग्री तदिष्टार्थस्य साधिका । स चेष्टार्थ पुनरिह प्रस्तुते निर्वाणं मोक्षो मन्तव्य इति । तदेवमुक्तमनुमतद्वारम् । तद्भणनेनैव समाप्ता 'उद्देसे निद्देसे य-निग्गमे' इत्याद्युपोद्घातप्रथमद्वारगाथा ।

अथ 'किं कइविहं' इत्यादि द्वितीयद्वारगाथावयवभूत प्रथम 'किम्' इत्येतद्द्वार व्याख्येयम् । अतस्तत्प्रतिपादकनिर्युक्तिगाथाया प्रस्तावना कुर्वन्नाह—

किं सामइयं जीवो, अजीवो दव्वमह गुणो होज्जा ।
किं जीवाजीवमयं, होज्ज तदत्थंतरं व त्ति ?।। २६३३ ।।

किं सामायिकं जीव, उताजीव ?। जीवाजीवत्वेऽपि किं द्रव्यं, गुणो वा भवेत् । आहोस्विज्जीवाजीवमयमुभयम् । अथ जीवाऽजीवोभयेभ्योऽर्थान्तरं खरविषाणवन्ध्यापुत्रकल्पं किमपि तद् भवेत् ? इति द्वादशगाथार्थ । विशे० । आ० म० । तथाहि—सामायिकविषयनिरूपणे प्रस्तुते सामायिकाङ्गत्वात् यत् यत् सामायिकाङ्गं तत्तत्प्ररूपणं प्रस्तुतं यथा सामायिकस्वात्मप्ररूपणामित्यलं विस्तरेण । तत्र यदुक्तम्-आत्मा खलु सामायिकमिति तत्र यथाभूतोऽसौ सामायिकं तथाभूतमभिधित्सुराह—

सावज्जजोगविरतो, तिगुत्तो छसु संजतो ।
उवउत्तो जयमाणो, आया सामाइयं होइ ।। १४९ ।।

अवद्यं मिथ्यात्वकषायनोकषायलक्षणं सहावद्येन यस्य येन वा स सावद्य स चासौ योगश्च सावद्ययोगस्तस्माद्विरतो-निवृत्त सर्वसावद्ययोगविरतस्तथा त्रिभिर्मनोवाक्कायैर्गुप्तस्त्रिगुप्त । तथा षट्सु जीवनिकायेषु संयत -प्रयत्नवान्, अथ अवश्यकर्त्तव्येषु योगेषु सततमुपयुक्तो यतमान यतनं तेषामासेवनम् । इत्थंभूत आत्मा सामायिकमिति । इयं मूलटीकानुसारेण व्याख्या । आ० म० १ अ० ।

अनन्तरोक्ताशङ्काऽसम्भवे इत्याह—

आया खलु सामइयं, पच्चक्खायं तओ हवइ आया ।
तं खलु पच्चक्खाणं, आयाए सव्वदव्वाणं ।।२६३४।।

इह सामायिकं क ? इत्याह— 'आया खलु' त्ति-आत्मैव-जीव एव सामायिकम्, न त्वजीवादिरिति भाव । 'पच्चक्खायं तओ हवइ आय' त्ति—स चात्मा सावद्ययोगं प्रत्याचक्षाणस्तत्प्रत्याख्यानं कुर्वन् प्रत्याख्यानक्रियाकाले सामायिकं भवति, निश्चयनयमतेन 'क्रियमाणं कृतम्' इति क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् । न केवलं प्रत्याचक्षाणोऽसौ वर्त्तमानकाले सामायिकं भवति, किन्तूपलक्षणत्वात् कृतप्रत्याख्यानोऽपि सामायिकं भवतीति द्रष्टव्यम् । द्वितीयमात्मग्रहणं किमर्थम् ? इति चेत् । उच्यते-स एव सावद्ययोगप्रत्याख्यानयुक्त परमार्थत आत्मा, श्रद्धानज्ञानसावद्यनिवृत्तिलक्षणस्वस्वभावावस्थितत्वात् । शेषसंसारे पुनरात्मैव न भवति, प्रचुरघातिकर्मभिस्तस्य स्वाभाविकगुणतिरस्करणादिति ज्ञापनार्थं पुनरात्मग्रहणमिति । 'तं खलु पच्चक्खाणं' ति—खलुशब्द सामायिकस्य जीवपरिणतित्वज्ञापनार्थ । ततोऽयमर्थ —तच्च प्रत्याख्यानं जीवपरिणतिरूपत्वाद् विषयमधिकृत्य 'आयाए सव्वदव्वाणं' ति—सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामापाते अभिमुख्येन समवाये 'निष्पद्यते' इति शेष । सर्वाणि जीवादिद्रव्याणि सामायिकप्रत्याख्यानस्य श्रद्धेयज्ञेयप्रवृत्तिनिवृत्तिभावेनोपयुज्यन्ते, अतस्तत्समवाये तद् निष्पद्यत इत्यभिधीयते । न च सामायिकप्ररूपणे प्रस्तुते तद्विषयनिरूपणमसंबद्धमिति वक्तव्यम्, तदङ्गत्वात् तत्स्वरूपवत् इति निर्युक्तिगाथार्थ । विशे० । आ० म० । साम्प्रतमियमेव गाथा कथं कालिकसूत्रेऽपि प्रतिसूत्रं पूर्वमवतेरुर्नया इति सकौतुकविनेयजनानुग्रहाय पूर्वसूरिकृतव्याख्यानुसारेण नयैर्व्याख्यायते । संग्रहनय प्राह—आत्मा सामायिकं सामायिकशब्दवाच्यो न तदतिरिक्तं गुणान्तरं, गुणानां द्रव्यात् पृथग्भूतानामसम्भवात्, अपृथग्भूतानां द्रव्य एवान्तर्भावात्, एवं ब्रुवाणं संग्रहं प्रति व्यवहारोऽभोचत्-न शक्यमेतत् प्रतिपत्तुमतिप्रसङ्गदोषात् । तथाहि-यद्यसौ सामायिकं ततो यो य आत्मा स सामायिकमिति प्रसक्तं तत एवं प्ररूपय- जयमाणो आया सामाइयं होइ' [illegible] नाम

प्रयत्नपरस्तथाभूत आत्मा सामायिक न शेष इति । एव व्यवहारणोक्ते सति ऋजुसूत्रनय उवाच-याद् नाम यतमान आत्मा सामायिकं तत एव तामलिप्रभृतयोऽपि स्वच्छन्दसायतमाना सामायिक प्रसक्तास्तेषामपि स्वसयमानुगतयतनामात्रसम्भवात् , नचैतदिष्ट तेषा मिथ्यादृष्टित्वात् । तत एव सुध्यस्व उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति । उपयुक्तो नाम ज्ञयप्रत्याख्येयज्ञानप्रत्याख्यानपरिणाम , एव सति तामलिप्रभृतीना व्यवच्छेदस्तेषा सम्यग्ज्ञानसम्यक्प्रत्याख्याना सम्भवात् । एवम् ऋजुसूत्रणोक्ते शब्दनयोऽभाणीत्-यद्युपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमेव तर्ह्यविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च सामायिक प्राप्नुवन्ति । तेषामपि यथायोग ज्ञयज्ञानप्रत्याख्येयप्रत्याख्यानसम्भवात् । तत एव माव्रद-'षट्सु सयत उपसयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति' । षट्सु—पृथिवीकायिकादिषु सम्यक् सूत्रोक्तनीत्या यत सघट्टनपरितापनादिभ्या विरत सयत । एव चारित्रसम्यग्दृष्टिदेशविरतव्यवच्छेद , तेषा त्रिविध त्रिविधेन षड्जीवनिकायपरितापनादिभ्यो विरत्यभावात् । एवमुक्ते समभिरूढ प्राह-यदि षट्सु जीवनिकायेषु सयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति । त्रिगुप्तो नाम-मनोवाक्कायगुप्त । किमुक्त भवति-अकुशलमनोवाक्कायप्रवृत्तिनिरोधी कुशलमनोवाक्कायोदीपक 'एकग्रहण तज्जातीयग्रहण ' मिति न्यायात् पञ्चसु इर्याभाषैषणादानभाण्डमात्रनिक्षेपणोच्चारप्रश्रवणादिपरिष्ठापनरूपासु समितिषु समित इत्यपि गृह्यते । तत प्रमत्तसयताना व्यवच्छेद तेषा निद्राविकथादिप्रमादोपेताना यथोक्त रूपगुप्तिसमित्यभावात् । एव समभिरूढणाभिहिते एवभूतो वदति यदि नाम यथोक्तस्वरूप आत्मा सामायिक ततोऽप्रमत्तसयतादयोऽपि सामायिक भवयुस्तेषामपि यथोक्तविशेषणविशिष्टत्वभावात् , तत एव प्रतिपद्यस्व-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त षट्सु सयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति । सावद्ययोगविरता नाम अवद्य कर्मबन्धः सहावद्य यस्य येन वा स सावद्य योगो व्यापार सामर्थ्य वीर्यमित्येकार्थं 'जोगो विरिय थामं, उच्छाह परक्कमो तहा चेट्ठा । सत्ती सामत्थ च्चिय , जोगस्स हवंति पज्जाया॥१॥" इति वचनात् सावद्यश्चासौ योगश्च सावद्ययोगस्तस्मात् विरत —प्रतिनिवृत्त सावद्ययोगविरता ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिज्ञातसमस्तसावद्ययोग. । किमुक्त भवति—निरुद्धसूक्ष्मबादरमनोवाक्कायव्यापारा विगतक्रियानिवृत्तिध्यानमधिरूढ शैलेशीं प्रतिपन्नो नामात्मा सामायिकमिति , एव चाप्रमत्तसयतादीना व्यवच्छेदस्तेषा मनोवाक्कायव्यापारवत्तया सावद्ययोगपरिकलितत्वात् " नत्थि हु सक्किरियाण अबधग किंचि इह अणुट्ठाण " मिति वचनात् । नैगमस्य त्वनेकगमत्वात् समस्तैतद्विशेषणविशिष्टोऽन्यतरैकविशेषणविशिष्टो वा द्वित्रिचतु पञ्चविशेषणविशिष्टो वा सामायिकमित्येतावन्मात्रमभ्युपगम्यते, तत सावद्यव्यापारबहुलानामपि सामायिकत्वप्रसङ्ग । ततो मा वादीरेव, किन्त्वेव वद-सावद्ययोगविरत आत्मा सामायिकमिति । एव च सावद्यव्यापारनिषण्णाना सामायिकत्वव्युदास । ऋजुसूत्र पुन सयममेव सामायिकम् मन्यते, न सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिक वा,विरत्यभावे तयोर्निष्फलत्वात् , ज्ञानस्य फल विरति'रिति वचनात् । विरतिभावे च तयोस्तत्रैवान्तर्भावात् ।तत उक्तप्रकारेण वदन्त व्यवहार प्रति स प्राह-विरतिर्नाम परिज्ञानमात्रेऽपि तथा शक्यभावतो लोके व्यवह्रियते । तथाहि-काचित् प्रबलचारित्रावरणीयकर्मोदयसमेता कदाचित्तीर्थकरादिसमीपे धर्मश्रवणवेलाया नरकादिदु खाकर्णनतस्तद्भीता विषयान्नरकादिकुगतिप्रपातहेतूनवबुध्य तेभ्यो विरज्यन्ते । हा धिग् यद्वयमतेष्वेवरूपेष्वपि प्रसक्ता इति,लोकानामपि च तथारूपचेष्टादिदर्शनत एव प्रत्यय उपजायते यदेते विरक्ता इति । पर ते न तान् विषयान् त्यक्तु शक्नुवन्ति प्रबलचारित्रावरणीयकर्मोदयात् । तत सावद्ययोगविरत आत्मा सामायिकमित्येतावन्मात्रोक्तौ तेषामपि सम्यक्त्वसामायिकवता च व्यवहारत सावद्ययोगविरताना सामायिकत्व प्राप्नोति । तस्मादेवमभिधानीय सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त आत्मा सामायिकमिति । त्रिगुप्त इत्यस्य व्याख्यान प्राग्वत् । त्रिगुप्त इत्युपलक्षणं , ते पञ्चसमित इत्यपि द्रष्टव्य शब्दनय पुनर्देशविरतिसामायिकमपि नेच्छति । तत एवमभिदधानमृजुसूत्र प्रति स ब्रूते—यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त सामायिकमित्युच्यते ततो देशविरता अपि सामायिक प्राप्नुवन्ति तेषामपि सामायिक कुर्वता सावद्ययोगविरतत्वात् , यथायोग पञ्चसमितित्रिगुप्तिभावाच्च । ततस्तेषा सामायिकत्वप्रतिषेधार्थमेवमभिदध्या —सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त षट्सु सयत आत्मा सामायिकमिति । षट्सु सयता नाम-त्रिविध त्रिविधेन षट्सु जीवनिकायेषु सघट्टनपरितापनादिभ्यो विरतस्तत एव देशविरताना सामायिकमपि कुर्वता सामायिकत्वव्युदासस्त्रिविध त्रिविधेन,विरत्यभावात् द्विविध त्रिविधेनेति, सामायिकसूत्रोच्चारणात् , समभिरूढ पुन प्रमत्तसयतानामपि सूक्ष्मसपरायपर्यन्ताना सामायिकत्वं नेच्छति । तत उक्तप्रकारेण ब्रुवन्त शब्दनय प्रति स प्राह- यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त षट्सु सयत आत्मा सामायिकमिति,उपयुक्तो नाम—कषायाद्यलेशेनाप्यकलङ्कित सन् समभावे व्यापृतस्ते च उपशान्तमोहादय एव न प्रमत्तसयतादयस्ततस्तेषां व्युदास । एवभूत पुन समुद्घातादिगत सयोगिकेवलिनमयोगिकेवलिन वा सामायिकमिच्छति, न शेष यत सामायिकस्य फलं मोक्षस्ततो यैव सम्यक्—समभावे व्यवस्थितस्य समस्तकर्मविमोक्षार्थमायोजिका करणसमुद्घातादिका विगतक्रियानिवर्तिध्यानप्रतिपत्तिरूपा वा क्रिया सैव सामायिकशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमतस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं विशेषणान्तरमाह—सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त षट्सु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति । एव चोपशान्तमोहादीना सामायिकत्वप्रतिक्षेपस्तेषा यथोक्तलक्षणक्रियारूपाया यतनाया असम्भवात् , नैगमस्त्वनेकगमत्वादेव प्राग्वत् सामायिकमिच्छन् भावनीय. । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

(७०) ननु कस्माज्जीव एव सामायिकं नाजीवादि ? इत्याशङ्काया भाष्यकार. प्राह—

सद्दहइ जाणइ जओ, पच्चक्खायं तओ जओ जीवो ।

नाजीवो नाभावो, सो च्चिय सामाइयं तेण ॥ २६३५ ॥

यतो—यस्मात् सम्यक्त्वश्रुतसामायिकाभ्या श्रद्धत्ते जानाति च जीव एव नाजीवादि, प्रत्याचक्षाणश्च चारित्री- यतो जीव एव भवति नाजीवो नाप्यभाव, श्रद्धानज्ञानप्रत्याख्यानाना प्रेक्षावत्येव सभवात्, अजीवाऽभावयोश्च प्रेक्षाभावात् तेन तस्मात् स एव जीव सामायिक नाजीवादिरिति ।

'तं खलु पच्चक्खाण' इत्यादेर्व्याख्यानमाह—

सामाइयभावपरिणइ, भावाओ जीव एव सामइयं ।
सद्धेयनेयकिरिओ-वओगओ सव्वदव्वाइं ॥ २६३६ ॥

'खलु शब्द सामायिकस्य जीवपरिणतित्वज्ञापनार्थं' इत्युक्तमेव । ततश्च सामायिकभावपरिणतिभावात् सामायिकपरिणामानन्यत्वाज्जीव एव सामायिकम् । तस्य च जीवपरिणतिरूपस्य सामायिकस्य को विषय ? इत्याह—सर्वद्रव्याणि । कुत ? । 'सद्धेयनेयकिरिओवओगओ' त्ति-यथासंख्य सम्यक्त्वश्रुतचारित्रसामायिकाना श्रद्धेयत्वेन ज्ञयत्वेन, प्रवृत्तिनिवृत्तिक्रियया च सर्वद्रव्याणामुपयोगात्, इति गाथाद्वयार्थं ।

(७१) तत्रैकस्मिन्नपि तावद् महाव्रतात्मके चारित्रसामायिके निर्युक्तिकृदेव साक्षात् सर्वद्रव्योपयोगं दर्शयति—

पढमम्मि सव्वजीवा, बीए चरिमे य सव्वदव्वाइं ।
सेसा महव्वया खलु, तदेगदेसेण दव्वाणं ॥ २६३७ ॥

प्रथमे प्राणातिपातनिवृत्तिरूपे व्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने सर्वजीवास्त्रसस्थावरसूक्ष्मेतरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्या, तदनुपालनरूपत्वात् तस्येति । तथा, द्वितीये मृषावादनिवृत्तिरूप, चरमे च परिग्रहनिवृत्तिरूप महाव्रते सर्वद्रव्याणि विषयत्वेन द्रष्टव्यानि । कथम् ? । 'नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोक' इति मृषावादस्य सर्वद्रव्यविषयत्वात्, तन्निवृत्तिरूपत्वाच्च द्वितीयव्रतस्य । तथा, मूर्च्छाद्वारेण परिग्रहस्यापि सर्वद्रव्यविषयत्वात्, चरमव्रतस्य च तन्निवृत्तिरूपत्वादशेषद्रव्यविषयतेति । 'सेसा' इत्यादि खलुशब्दोऽवधारणे, तस्य च व्यवहितसम्बन्ध । ततश्च शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणा तदेकदेशेनैव 'भवन्ति' इति क्रियाऽध्याहार । तेषा द्रव्याणामेकदेशस्तदेकदेशस्तेनैव हेतुभूतेन विषयत्वेन भवन्ति, न तु सर्वद्रव्यैरिति भाव. । कथम् ? इति चेत् । उच्यते—तृतीयस्य ग्रहणीयधारणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वात्, चतुर्थस्य तु "रूवेसु वा रूवसहगेसु वा दव्वेसु" इत्यादिवचनाद् रूप-रूपसहगतद्रव्यसम्बन्धब्रह्मविरतिरूपत्वात्, षष्ठस्य च रात्रिभोजनविरमणस्वरूपत्वादिति । एवमर्माषा सर्वद्रव्यैकदेशविषयता इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

कुत पुनरेवम् ? इत्याशङ्क्य भाष्यकारोऽप्याह-

जं सव्वजीवपालण-विसय पाणाइवायवेरमणं ।
मिच्छा मुच्छाविरमा, सव्वदव्वेसु विणिउत्ता ॥२६३८॥
रूवेसु सहगएसुं, बंभवयं गहणधारणिज्जेसु ।
तइयं छट्ठवय पुण, भोयणविणिविवित्तिवावारं ॥२६३९॥

एवं चारित्तमयं, सव्वदव्वविसयं तह सुयं पि ।
देसे देसोवरई, सम्मत्तं सव्वभावेसु ॥ २६४० ॥

यद्—यस्मात् त्रसस्थावरसूक्ष्मस्थूलसर्वजीवपालनविषयं प्राणातिपातविरतिव्रतम्, तस्मात् प्रथमे व्रते सर्वजीवा विषयत्वेन सङ्गृहीता । मिथ्या, अनृतम्, मृषेति पर्याया । मूर्च्छा, गृद्धि, परिग्रह इत्येकार्था । उपरमणमुपरमो, नियम । अय चोपरमशब्द प्रत्येकमभिसम्बध्यते । ततश्च मिथ्योपरमो मृषावादनियमो द्वितीयव्रतमित्यर्थ । मूर्च्छोपरम परिग्रहनियमश्चरमव्रतमित्यर्थ । एतौ मिथ्योपरम—मूर्च्छोपरमौ द्वितीय—चरमव्रतविशेषौ सर्वद्रव्येषु विनियुक्तौ सर्वद्रव्याणि प्रत्येकं तयोर्विषय इत्यर्थ कथम् ? इति चेत् । उच्यते-शून्यवादे सर्वद्रव्यापलापेन, अन्यथा प्ररूपणेन वा मृषावादस्य सर्वद्रव्यविषयत्वात्, द्वितीयव्रतस्य च तन्निवृत्तिरूपत्वात् सर्वद्रव्यविषयता । पञ्चमव्रतस्यापि 'त्रिभुवनाधिपतिरहम्' "सर्वमपि मदीयम्" इत्येवंभूतमूर्च्छानिवृत्तिरूपत्वात् सर्वद्रव्यविषयतेति । रूपपशुतिर्यग्मनुष्यदेवस्त्रीपण्डकादिलक्षणेषु मूर्तवस्तुषु, रूपसहगतेषु च स्तननयनजघनादिषु विषये तत्सेवानिवृत्तिरूपत्वेन ब्रह्मव्रतम्-चतुर्थव्रत प्रवर्तते, न पुन सर्वद्रव्येषु । तृतीयं त्वदत्तादानव्रत ग्रहणीय—धारणीयेषु मूर्तेषु ग्रहणधारणयोग्येषु हिरण्यद्रविणादिषु विषये तदपहारनिवृत्तिद्वारेण प्रवर्तते, न सर्वत्र । षष्ठमपि रात्रिभोजनविरमणव्रत रात्रिभोजनविनिवृत्तिमात्रव्यापारपरतया न सर्वविषयम् । अतस्त्रयाणामप्येतेषा सर्वद्रव्यैकदेशविषयतेति । एवमुक्तप्रकारेणेद चारित्रसामायिक सामान्येन सर्वद्रव्यविषय व्रतविभागविशेषविषयमत्रमन्तव्यम् । तथा, श्रुतसामायिकमपि "सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु श्रुतम्" इति वचनात् सर्वद्रव्यविषयमवसेयम् । देशोपरतिर्देशविरतिसामायिक तु तद्रूपत्वादेव देशे सर्वद्रव्यैकदेशविषयमेव मन्तव्यम् । सम्यक्त्वसामायिक तु यथावस्थितसमस्तवस्तुस्तोमश्रद्धानरूपत्वात् सर्वद्रव्यविषयमेव बोद्धव्यम् । अतस्त्रीण्यपि सामायिकानि प्रत्येक समुदितानि च सर्वद्रव्यविषयाणीति सिद्धम् । तत्सिद्धौ च सिद्धमिदम्-'त खलु पच्चक्खाण आवाए सव्वदव्वाण' इति ।

अथ परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

किं तं ति पत्थुए किं, थविसयचिंताएँ भणइ तओ वि ।
सामाइयंगभावं, जाइ जओ तेण तग्गहणं ॥ २६४१ ॥

किं तत् सामायिकम् ? इति ज्ञेयत्वेन प्रस्तुते किमत्र विषयचिन्तया ? इति प्रेर्ये भण्यते-प्रतिविधीयते तकोऽपि विषय सामायिकस्याङ्गभाव हेतुभाव याति यस्मात्, तेन तस्य विषयस्य ग्रहणमिह प्ररूपण कृतमिति, न तस्याप्रस्तुतत्वमिति ।

अथ वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथाया प्रस्तावनामाह-

दव्वं गुणो त्ति भइयं, सामाइयं सव्वनयमयाधारं ।
तं दव्वपज्जवट्ठिय, नयसयसंगीकरेऊणं ॥ २६४२ ॥

इह सामायिक सर्वनयमताधारं सर्वनयविचारविषय इत्यर्थ, ततस्तन्मतेन भाज्य भजनीय द्रव्य गुणो वा भवति । ततस्तद्द्रव्यार्थिक-पर्यायास्तिकनयद्वयमतमङ्गीकृत्य विचार्यते इति गाथापञ्चकार्थ. ।

कथं विचार्यते ? इत्याह—

जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स सामइयं ।
सो चेव पज्जवट्ठिय-नयस्स जीवस्स एस गुणो॥२६४३॥

जीव -आत्मा गुणे' प्रतिपन्न -आश्रित , द्रव्यमेवार्थो यस्य न तु पर्याया स द्रव्यार्थिकस्तस्य द्रव्यार्थिकस्य नयस्य मतेन सामायिकम् । (अत्रत्या व्याख्या ' गुण ' शब्दे तृतीयभाग १०६ पृष्ठे गता ।)

अत्र भाष्यम्—

उप्पाय विगम परिणा-मओ गुणा पत्तनीलयाइ व्व ।
सति-न उ दव्वमिट्ठं,तव्विरहाओ खपुप्फं व ॥२६४६॥
ते जप्पभवा जं वा, तप्पभवं होज्ज होज्ज तो दव्वं ।
न य त ते चेय जओ, परोप्परप्पच्चयप्पभवा ॥२६५०॥

गुणा एव सन्ति, उत्पादविगमपरिणामत -उत्पादव्ययपरिणामवत्त्वात्, पत्रनीलतादिवदिति । अनभिमतप्रतिषेधमाह- न उ ' इत्यादि, सन्ति इति बहुवचनव्यत्ययादेकवचनान्तमिहापि सम्बध्यत, न तु ' द्रव्यमस्ति ' इत्यभीष्टं पर्यायार्थिकनयस्य, तद्विरहात्-उत्पादव्ययपरिणामाभावात्, खपुष्पवदिति । यदि हि यस्मात् प्रभवो येषा ते यत्प्रभवास्ते प्रसिद्धा नीलतादयो गुणा , ' ज वा तप्पभव ' ति—यद्वा-तत्प्रभव तेभ्यो गुणेभ्य प्रभवा यस्य तत् तत्प्रभव गुणेभ्यो व्यतिरिक्तं किमपि वस्तु 'होज्ज' त्ति-भवदित्यर्थ ' होज्ज तो दव्व' ति-ततस्तदेव वस्तु पारमार्थिक द्रव्य भवेदिति, 'न य तमि' त्यादि, न च तद्गुणाना कारणभूत कार्यभूत वा गुणेभ्यो व्यतिरिक्तं किमपि वस्त्वस्ति, यतस्त एव नीलरक्तादयो गुणा पूर्वापरीभावेन सातत्येन प्रवृत्ता दृश्यन्ते, न पुनस्तदतिरिक्तं किमपि द्रव्यमीक्ष्यते । कथंभूता गुणा ? इत्याह—' परोप्पर ' त्यादि परस्परम्—अन्यान्य प्रत्यय —प्रत्ययभाव , प्रत्ययत्वमित्यर्थ , तस्मात् प्रभवो—जन्म येषां ते परस्परप्रत्ययप्रभवा प्रतीत्य समुत्पादेनोत्पन्ना इत्यर्थ । तस्माद् न गुणेभ्योऽतिरिक्तं द्रव्यमस्तीति ।

अत्र कश्चिदाचार्यदेशीय' स्वात्मन्येव व्याख्यातृत्वमवगच्छन्नाह—

आहावक्खाणमिय, इच्छइ दव्वमिह पज्जवनओ वि ।
किं तव्वंतविभिन्ने, मन्नइ सो दव्वपज्जाए॥ २६५१ ॥
उप्पायाइसहावा, पज्जाया जं च सासयं दव्वं ।
ते तप्पभवा न तयं, तप्पभवं तेण ते भिन्ना ॥२६५२॥
जीवस्स य सामइयं, पज्जाओ तेण तं तओ भिन्नं ।
इच्छइ पज्जायनओ, वक्खाणमिणं जहत्थं ति ॥२६५३॥

व्याख्यानिकाभास कश्चिदाह—ननु पर्यायार्थिकनयमतेन यदिद सर्वथा द्रव्याभावव्याख्यान भवद्भि कृतम्, तदयुक्तमेव,यत इह पर्यायनयोऽपि द्रव्यमिच्छत्येव, किन्तु परस्परमत्यन्तभिन्नावेव द्रव्यपर्यायावसौ मन्यते न पुन कथञ्चित्, इत्येतावता सिद्धान्तादस्य भेद इति। कुतः पुन. परस्पर द्रव्यपर्याययोरत्यन्त भेद' ? इत्यत्र युक्तिमाह-'उप्पाये' त्यादि, यस्मादुत्पादव्ययपरिणामस्वभावा पर्याया शाश्वत-नित्य पुनर्द्रव्यम्, अपर च-ते गुणास्तत्प्रभवा द्रव्याल्लब्धात्मलाभा , न पुनस्तद् द्रव्य तत्प्रभव गुणेभ्यो लब्धात्मस्वरूपम्, तेन तस्मादुक्तन्यायेन परस्पर भिन्नस्वभावत्वाद् भिन्नास्ते द्रव्यपर्याया अन्योन्यव्यतिरेकिण इति । यस्माच्च जीवस्य शाश्वतस्य तद् व्यतिरिक्त सामायिक पर्याया धर्मास्तेन तस्मात् सामायिकं ततो जीवादत्यन्त भिन्नमिच्छति पर्यायनय । अतो मदीय व्याख्यानमिद यथार्थं घटमानकमिति ।

अत्र सूरिरेतद् व्याख्यानमपाकुर्वन्नाह-

जइ पज्जायनओ च्चिय, सम्मन्नइ दो वि दव्वपज्जाए।
दव्वट्ठिओ किमत्थं,जइ व मई दा वि जमभिन्ने ॥२६५४॥
इच्छइ सो तेणोभय-मुभयग्गाहे वि सयं पिहब्भूयं ।
मिच्छत्तमिहेग ता-देगंतग्गाहाओ ॥ २६५५ ॥

यदि भो ! पर्यायनय एव द्रव्यपर्यायौ द्वावपि सम्मन्यतेऽभ्युपगच्छति तर्हि द्रव्यार्थिक किमर्थं 'द्रव्यपरिकल्पना त्वयेष्यते' इति शेष , पर्यायनयाभ्युपगमेनापि द्रव्यस्य सिद्धत्वादिति ?। यदि वा एवंभूता मति स्यात् परस्य। कथंभूता? इत्याह-द्वावपि द्रव्यपर्यायौ यद् यस्मादभिन्नौ परस्परमेकत्वमापन्नाविच्छति,स द्रव्यार्थिकनय इति सम्बन्ध , तेन तस्मादिदमुभय द्रव्यपर्यायार्थिकनयद्वयमुभयग्रहेऽपि सति प्रत्येकं द्रव्यपर्यायाभ्युपगमेऽपि सतीत्यर्थ । किम् ? इत्याह-'पिहब्भूय' त्ति-पृथग्भूत भिन्न द्रव्यार्थिकात् पर्यायार्थिक, तस्माच्च द्रव्यार्थिको भेदवान् न पुनरनयोरेकतेति, एकस्य द्रव्यपर्याययोरत्यन्तमभेदाभ्युपगमात्, अन्यस्य त्वत्यन्त तयोर्भेदाभ्युपगमादिति । नापि प्रत्येक द्रव्यपर्यायाभ्युपगमेऽप्येतयो समग्ररूपता, किन्तु मिथ्यात्वम्, द्वयोरपि मिथ्यादृष्टिरूपता कस्मात् ? । उच्यते-इहैकान्तादेकान्तेनैकत्वग्रहादन्यत्वग्रहाच्चेति । इदमत्र हृदयम्-द्रव्यार्थिको द्रव्यपर्यायौ परस्परमभिन्नावेवेच्छति, द्रव्यादव्यतिरिक्तमेव पर्यायमिच्छति,अन एतस्य विशेषस्य प्राप्तये पर्यायार्थिकाद् द्रव्यार्थिको भिन्न परिकल्पित । पर्यायार्थिकस्तु द्रव्यपर्यायौ परस्परभिन्नावेव मन्यते । अतोऽसौ द्रव्यार्थिकाद् भिन्न इष्यते । मिथ्यादृष्टी च प्रत्येकमेतौ द्रव्यार्थिको द्रव्यपर्याययोरेकत्वग्रहात्, पर्यायार्थिकस्तु तयोरन्यत्वग्रहादिति ।

एवंभूता यदि परस्य मतिस्तदा प्रतिविधीयते ।

कथम् ? इत्याह—

एगत्ते णणु दव्वं, गुणो त्ति पज्जायवयणमित्तमियं ।
तम्हा त दव्वं वा, गुणो व दव्वट्ठियग्गाहो ॥२६५६॥
जइ भिन्नोभयगाही, पज्जायनओ तदेगपक्खम्मि ।
अविरुद्धं चेव तयं, किमओ दव्वट्ठियनयेण ? ॥२६५७॥

ननु द्रव्यपर्याययोरेकत्वे त्वदभिप्रायतो द्रव्यार्थिकनेष्यमाणे ' द्रव्य ' ' गुणा ' इति ध्वनिद्वयमिदमेकार्थवाचकत्वादिन्द्रपुरन्दरादिध्वनिवत् पर्यायवचनमात्रमेव स्यात् । तस्मात् तत् सामायिक द्रव्य वा गुणो वेति द्रव्यार्थिकनयग्रह स्यात्, न पुनस्तद् द्रव्यमेवेति तद्ग्रहो भवेत्, न चैवमिष्यते, द्रव्यार्थिकनयमतेन द्रव्यरूपस्यैव तस्य प्रसिद्धेरिति । तथा, यदि परस्परमत्यन्तभिन्नस्य द्रव्यपर्यायोभयस्य ग्राहक पर्यायनयस्त्वयेष्यते, तदा हन्त ! एकस्मिन् द्रव्यपक्षे तत् सामायिकमविरुद्धमेव ' द्रव्यत्वेन '

इति शेष., 'द्रव्य सामायिकम्' इति द्रव्यपक्षे पर्यायनयमतेनाप्यविरोधत· सिद्धमेवेत्यर्थ, अत· किं द्रव्यार्थिकनयेनोपन्यस्तेन ? इति ।

तस्माद् यथाविहितमेव व्याख्यान श्रेय इति दर्शयन्नाह—

तम्हा किं सामइयं, हवेज्ज दव्वं गुणो त्ति चिंतेयं ।
दव्वट्ठियस्स दव्वं, गुणो य तं पज्जवनयस्स ॥२६५८॥
इहरा जीवाणन्नं, दव्वनयस्सेयरस्स भिन्नं ति ।
उभयनओभयगाहे, घडेज्ज नेक्केक्कगाहम्मि ॥२६५९॥

तस्मात् किं द्रव्य गुणो वा सामायिकम् ? इतीय चिन्ताऽत्र प्रस्तुता । अस्या तु चिन्तायामुच्यते- द्रव्यार्थिकनयस्याभिप्रायेण द्रव्यम्, पर्यायार्थिकनयस्य मतेन गुणश्च तत् सामायिकमिति । इतरथाऽन्यथा पुनर्द्रव्यार्थिकस्य जीवादनन्यत् सामायिकम्, इतरस्य तु पर्यायार्थिकस्य जीवाद् भिन्न तत्, इत्येवमेकैकस्य नयस्य ग्रहेऽभ्युपगमे सति- "जइ पज्जायनउ च्चिय" इत्यादिपूर्वोक्तयुक्तिभ्यो न 'घटते' इति शेष.। कथं पुनस्तर्हि घटत ? इत्याह-'उभयनओभयगाहे घडेज्ज' त्ति—उभयनयस्य द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकलक्षणस्य नयद्वयस्य मिलितस्य द्रव्यगुणरूपसामायिकलक्षणस्योभयस्य ग्रहे सर्व घटेत । इदमुक्त भवति—यदि द्रव्यनयो द्रव्यरूपं, पर्यायनयस्तु पर्यायरूप सामायिकमिच्छति, तदित्यमुभयोरपि नययो समुदितयोर्यथोक्तोभयग्रहे सर्व सुस्थं भवति, न पुनरेकैकस्य नयस्योभयग्रहे सतीति ।

अथ यदुक्तम्—'सो चेव पज्जवट्ठियनयस्स जीवस्स एस गुणो' इति, एतदवष्टम्भेन पुनरपि पर प्राह—

नणु भणियं पज्जाय-ट्ठियस्स जीवस्स एस हि गुणो त्ति ।
छट्ठीए तओ दव्वं, सो तं च गुणो तओ भिन्नो ॥२६६०॥

ननु 'सो चेव पज्जव'—इत्यादौ निर्युक्तिगाथोत्तरार्धे भणित—प्रतिपादित निर्युक्तिकृता-पर्यायार्थिकनयमतेन जीवस्यैष सामायिकलक्षणो गुण इति । हि -यस्मादेवमुक्तम्, ततस्तस्माज्जीवस्यैव गुण इति षष्ठ्या षष्ठीनिर्देशादवसीयते 'दव्व सो' त्ति—स जीवो द्रव्यम् तच्च सामायिकम्, 'गुणो तओ भिन्नो' त्ति—स च सामायिकगुणस्ततो जीवद्रव्याद् भिन्न, षष्ठीनिर्देशान्यथानुपपत्ते, तस्मात् पर्यायनयमतेन भिन्नद्रव्यपर्यायोभयसद्भावाद् मदीयमेव व्याख्यानं श्रेय इति परस्याकूतमिति ।

अत्रोत्तरमाह—

उप्पायभंगुराणं, पइक्खणं जो गुणाण संताणो ।
दव्वोवयारमेत्तं, जइ कीरइ तम्मि तन्नाम ॥२६६१॥
तब्भेयकप्पणाओ, तं तस्स गुणो ति होउ सामइयं ।
पत्तस्स नीलया जह, तस्संताणो दियत्थमिया ॥२६६२॥

अत्र पर पृच्छाम —ननु पर्यायार्थिकनयमतेन द्रव्य पारमार्थिक त्वयेष्यते, कल्पनाशिल्पिनिर्मित वा ? । यद्याद्य पक्ष, स न युक्त, 'जह पज्जाय नउ च्चिय,' इत्यादिना प्रतिविहितत्वात् । अथ द्वितीयपक्ष, तत्रोच्यते-गुणाना य· सन्तानो गुणाना या सभागसन्ततावनवरतप्रवृत्ति । किं विशिष्टानाम् ? । प्रतिक्षणमुत्पादभङ्गुराणाम् । तस्मिन् यदि सामानबुद्ध्यभिधानहेतुत्वेन निबन्धनेन द्रव्योपचारमात्र क्रियते षष्ठीवादिना भवता, तदा 'तन्नाम' त्ति—'नाम' इत्यभ्युपगमे, मन्यामहे तदित्यर्थ । न हि कल्पितसद्भावापादनेऽस्माक किञ्चित् त्रूयत इति । ततश्च 'तब्भेयकप्पणाउ' त्ति—तेन कल्पितद्रव्येण सह भेदस्तद्भेदस्तस्य कल्पनं तद्भेदकल्पनं तस्मात् सकाशात् तत् सामायिक तस्य कल्पितजीवद्रव्यस्य गुणो भवतु, को निवारयिता ? । कस्य यथा को गुण ? इत्याह—'पत्तस्से' त्यादि यथा गुणसमुदयव्यतिरिक्तस्य कल्पितस्य पत्रद्रव्यस्य नीलतादिर्गुण· । कथभूता नीलता ? इत्याह—'तस्संताणे' त्यादि, तस्मिन्नेव पत्रसन्तान उदिता समुत्पन्ना, अस्तमिता च विनष्टति । इदमुक्त भवति—यथा कल्पितस्य पत्रादेर्द्रव्यस्य नीलतादयो गुणा भिन्ना व्यपदिश्यन्ते तथा यद्यत्रापि परिकल्पितस्य जीवद्रव्यस्य सामायिक गुण उच्यते तदा सिद्धसाध्यतैवेति । न च वक्तव्यम्-वास्तव एव सम्बन्धिवस्तुद्वये षष्ठी दृश्यते, यथा 'देवदत्तस्य गाव' इत्यादि, एवमत्रापि वास्तवयोरेव द्रव्यगुणयो सम्बन्धे षष्ठी युज्यते न तु द्रव्यस्य कल्पनायामिति, 'राहो शिर' 'शिलापुत्रकस्य शरीरम्' इत्यादिभिर्व्यभिचारादिति ।

आह—ननु गुणसन्तानयोरभेद एव तद्भेदनिबन्धनधर्मभेदाभावात् घटते तत्स्वरूपवत्, तत् कथ कल्पितस्यापि गुणव्यतिरेकिणो द्रव्यस्य सद्भाव ? । तदयुक्तम्, 'धर्मभेदाभावात्' इत्येतस्य हेतोरसिद्धत्वात् । कथम् ? इत्याह—

उप्पायभगुरा जं, गुणा य न य सो त्ति ते य तप्पभवा ।
न य सो तप्पभवो त्ति य, जुज्जइ त तदुवयाराओ ।२६६३।

यद्—यस्मादुत्पादभङ्गुरा गुणा उत्पद्यन्ते व्ययन्ते चेत्यर्थ । 'नय सो' त्ति-न पुनरसौ सन्तान उत्पादभङ्गुर, तस्य प्रवाहनित्यतया स्थितत्वात्, इत्येको गुणसन्तानयोर्धर्मभेद । तथा-'ते य तप्पभवे' त्यादि ते सामायिकादयो नीलतादयो वा गुणास्तत्रैव सन्ताने समुत्पन्नत्वात् तत्प्रभवास्तस्मात् सन्तानाल्लब्धात्मजन्मान, न पुनरसौ सन्तानस्तत्प्रभवो गुणेभ्यो लब्धात्मलाभ', तस्य गुणसादृश्यनिबन्धनत्वात् । तदेव कारणमेव सन्तानो न कार्यम्, कार्यमेव च गुणा न कारणम्, इत्येवमपि गुणसन्तानयोर्धर्मभेदे युज्यते-घटेत तत्—जीवादिद्रव्यम् । कुत ? । तत्र गुणसन्ताने समानबुद्ध्यभिधाननिबन्धनत्वेनोपचार'—कल्पना तदुपचारस्तस्मादिति । तदेव पर्यायार्थिकनयमतं समर्थ्य पूर्वं 'तम्हा किं सामइय हवेज्ज' इत्यादिनोपसहार कृत ।

अथ प्रकारान्तरेण तं कुर्वन्नाह—

अहवोदासीणमयं, दव्वनयं पइ न जीवओ भिन्नं ।
भिन्नमियरं पइ जओ, नत्थि तदत्थंतरं जीवो ॥२६६४॥

इदमत्र हृदयम्—तस्मात् 'किं सामायिकं द्रव्यं गुणो वा भवेत् ?' इत्यस्या चिन्तायामुक्तम्-'दव्वट्ठियस्स दव्व गुणो य तं पज्जवनयस्स' इति । अथवा नास्या द्रव्यगुणचिन्तायामिदमुक्तम्, किन्तु 'किं सामायिकम् ?' इति द्वारे प्रस्तुते उदासीनमतमिदम्-द्रव्यपर्यायास्तिकयोरेकतरमतेऽभिनिविष्टवत उदासीनवृत्तिनाऽऽचार्येण शिष्यान् प्रत्यभिहितं युक्तिभिश्च समर्थितमिदमित्यर्थ । किम् ? इत्याह-'दव्व-

नय' मित्यादि । द्रव्यनय प्रति द्रव्यनयाभिप्रायेणेत्यर्थ ,जीवात् सामायिक न भिन्नम् , किन्तु जीव एव सामायिकम् , तदभिप्रायेण वक्ष्यमाणयुक्त्या जीवादेर्द्रव्यस्यैव सत्त्वात् , गुणाना तु तद्व्यतिरेकिणा परमार्थतोऽसत्त्वादिति । इतर तु पर्यायार्थिकनय प्रति पर्यायार्थिकनयाभिप्रायेण भिन्न जीवद्रव्यात् सामायिकम् , यतो यस्मात् पूर्वोक्तयुक्तिभिर्नास्ति तेभ्य —सामायिकादिगुणेभ्योऽर्थान्तर भिन्ना जीव , तन्मतेन जीवादेर्द्रव्यस्य कल्पनामात्रेणैव सत्त्वादिति । तत्र " पज्जायनयमिण " इत्यादिना ग्रन्थेन विस्तरत पर्यायार्थिकनयमतमुपदर्शितम् ।

(७२) अथ द्वितीयस्य द्रव्यार्थिकनयस्याभिप्राय सविस्तर दिदर्शयिषुराह—

वीयस्स दव्वमेत्तं, नत्थि तदत्थंतरं गुणो नाम ।
सामन्ना वत्थाणा-भावाओ खरविसाणं व ॥ २६६५ ॥
आविब्भावतिरोभा-वमेत्तपरिणामिदव्वमेवेय ।
निच्चं बहुरूवं पि य, नडो व्व वेसंतरावन्नो ॥२६३६॥

प्रथमनिर्दिष्टपर्यायार्थिकनयापेक्षया द्वितीयस्य द्रव्यार्थिकनयस्य सर्व सुवर्णरजतादिक द्रव्यमात्रमेवास्ति , गुणस्तु रक्तत्वश्वेतत्वादिकस्तदर्थान्तरभूतो नास्ति, तस्य सामान्यरूपतयाऽवस्थानाभावात् ,खरविषाणवदिति । एतदेवाह-आविर्भावश्च कुण्डलादिरूपेण, तिराभावश्च मुद्रिकादिभावेन , आविर्भावतिराभावौ , तावेव तन्मात्रम् , तेन परिणन्तु—परिवर्तितु शील यस्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणामि सुवर्णादिकं द्रव्यमेवेदमस्ति, न तु तदतिरिक्ता गुणा । कथंभूत द्रव्यम् ? । नित्यमविचलितस्वभावम् , बहुरूप च कङ्कणाऽङ्गदकुण्डलमुद्रिकादिबहुपरिणामम् , रामरावणभीमार्ऽजुनादिसम्बन्धीनि वेषान्तराण्यापन्न प्राप्तो नट इवेति । यथाहि—बहून् वेषान् कुर्वन्नपि नटो निज देवदत्तादिस्वभाव न जहाति, सर्वास्ववस्थास्वपि तस्यैकस्वरूपत्वात् , एव सुवर्णादिक द्रव्यमपि कङ्कणादि— बहुरूपाण्यापन्नमपि सुवर्णादिरूपता न परित्यजतीति न तद्व्यतिरेकेण कचनापि गुणा. । इत्यष्टादशगाथार्थ ।

अस्यैव द्रव्यार्थिकनयमतस्य समर्थनार्थं निर्युक्तिकारोऽप्याह

जं जं जे जे भावे, परिणमइ पओगवीससा दव्वं ।
तं तह जाणाइ जिणो,अपज्जवे जाणणा नत्थि॥२६६७॥

प्रयोगश्चेतनावता व्यापार., विस्रसा-स्वभावस्ताभ्या निष्पन्न द्रव्य प्रयोगविस्रसाद्रव्यमुच्यते । तत्र प्रयोगनिष्पन्न घटपटादि, विस्रसानिष्पन्न त्वभ्रेन्द्रधनुरादि । तत्र प्रयोगविस्रसाद्रव्य कर्तृ यान् यान् कृष्णरक्तपीतशुक्लत्वादीन् भावान् पर्यायान् परिणमति प्रतिपद्यते, ' त तह ' त्ति-वीप्साप्रधानत्वाद् निर्देशस्य तत् तत् तेया तेन तेन रूपेण परिणमद् द्रव्यमेव जानाति जिन -केवली, न पुनस्तदतिरिक्तान् पर्यायानिति भाव , तेषामुत्प्रेक्षामात्रेणैव सत्त्वात् । न ह्युत्फण—विफण—कुण्डलिताद्यवस्थायामपि सर्पादिद्रव्यस्य स्वस्वरूपव्यतिरिक्त कोऽपि पर्यायः सलक्ष्यते , सर्वावस्थास्वविचलितस्वरूपस्य सर्पादिद्रव्यस्यैव सलक्षणादिति । यदि पर्याया न विद्यन्ते, तर्हि कथमुच्यते ' जे जे भावे परिमणइ ' ? इत्याशङ्क्याह—' अपज्जवे जाणणा नत्थि ' त्ति—अपर्याये पर्यायरहित वस्तुनि केवल्यादीना परिज्ञा नास्तीति मन्यामहे , केवलमुत्प्रेक्षामात्रेणैव ते पर्याया , न पुनर्द्रव्यव्यतिरेकिण कचनापि वास्तवास्ते विद्यन्ते । अतो द्रव्यमेव परमार्थसत् , इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथ भाष्येणैता व्याचष्टे—

जं जाहे जं भावं, परिणमइ तयं तया तओऽणन्नं ।
परिणइ मेत्तविसिट्ठं, दव्वं चिय जाणइ जिणिंदो२६६८

इह यद् घटेन्द्रधनुरादिद्रव्य यदा यस्मिन् काले य रक्तश्वेतादिभाव पर्याय परिणमति प्राप्नोति तत् तदा ततः पर्यायादनन्यदभिन्न सद्द्रव्यमेव परिणतिमात्रविशिष्टमविचलितस्वरूप जानाति जिनेन्द्र केवलीति ।

ननु यदि पर्याया वस्तु सन्तो न भवन्ति तर्हि कथमविशिष्टेऽपि सुवर्णादिद्रव्ये कुण्डलाऽङ्गुलीयकनूपुरादयो व्यपदेशा प्रवर्तन्ते ? । नचैते निर्विबन्धना एव अतिप्रसङ्गादित्याशङ्क्याह—

न सुवण्णादन्न कुं-डलाइ तं चेय तं तमागारं ।
पत्तं तव्ववएस, लभइ सरूवादभिन्नं ति ॥ २६६९ ॥

न सुवर्णादन्यो व्यतिरिक्त कुण्डलादिरर्थोऽस्ति , येन सुवर्णादिद्रव्यव्यतिरेकिण कुण्डलादिपर्याया भवेयु , किन्तु तदेव सुवर्णादि द्रव्य त त कुण्डलकङ्कणाद्याकार प्राप्त सत् तस्य तस्य कुण्डलाद्याकारस्य व्यपदेश लभते । कथभूतम् ? । पूर्वावस्थास्वरूपादुत्तरावस्थायामभिन्नमप्यविचलितस्वभावमपीति । ततश्च नैते सुवर्णादिद्रव्य कुण्डलकङ्कणादयो व्यपदेशा निर्निबन्धना , तत्तद्विशिष्टाकारनिबन्धनत्वात् । न च तदाकारस्य द्रव्याद् भिन्नत्वम् , द्रव्यस्य निराकारत्वप्रसङ्गात् । तस्मादनन्यत्व गुणानामिति ।

अथान्यत्वमिष्यते , तत्राह—

जइ वा दव्वादन्ने, गुणादओ नूण सप्पएसत्तं ।
होज्ज व रूवाईणं, विभिन्नदेसोवलंभो वि ॥ २६७० ॥

यदि पुनर्द्रव्याद् रूपादयो,गुणा , आदिशब्दाद्-नवपुराणादय पर्याया अन्य व्यतिरेकिण इष्यन्त, तदा नून निश्चित गुणादीना सप्रदेशत्वमेष्टव्य भवता । इदमुक्त भवति-द्रव्यप्रदेशा गुणादय इति रूढम् , यदा च त द्रव्याद् भिन्ना इष्यन्ते, तदाऽनन्यशरणा सन्त स्वस्यात्मन एव प्रदेशा अवयवा भवेयु । न चैतद् दृष्टम् , इष्ट वा, गुणादीना सदैव पारतन्त्र्येण परप्रदेशत्वस्यैव रूढत्वात् । न हि वस्तु स्वात्मन एव स्वयमवयवो भवतीति कदापि दृश्यते , युज्यते चेति । किञ्च—गुणादीनां द्रव्याद् भिन्नत्व इष्यमाणे रूपरसगन्धादीना घटादिद्रव्याद् भिन्नेऽपि देश उपलब्धि स्यात् , तथाहि—यद् यतो भिन्न तत् ततो भिन्नदेश उपलभ्यते, यथा घटात् पट , न चैव रूपादय , तस्मात् ते घटादिद्रव्यादभिन्ना एवेति द्रव्यमेवास्ति न पर्याय इति ।

अथोपचारतस्तेऽपीष्यन्ते, तर्हि सिद्धसाध्यतेति दर्शयन्नाह-

जइ पज्जवोवयारो, लयप्पयासपरिणाममेत्तस्स ।

कीरइ तन्नाम न सो, दव्वादत्थंतरब्भूओ ॥ २६७१ ॥

लय , लीनता , तिरोभाव इत्यनर्थान्तरम् । प्रकाश , प्रकट-
त्वम् , आविर्भाव इत्यप्यभिन्नार्थम् । लयश्च प्रकाशश्च लयप्र-
काशौ पर्यायाणामाविर्भावतिरोभावौ लयप्रकाशाभ्या लयप्र-
काशरूपतया परिणमन—परिणामो लयप्रकाशपरिणाम स
एव तन्मात्र तस्य यदि तत्तद्विशेषबुद्धयभिधाननिबन्धनत्वेन
पर्यायोपचार क्रियते, तदा तन्नामेति नामशब्दोऽभ्युपगमे ,
मन्यामहे तदित्यर्थ , केवल नासौ पर्यायो वास्तव कोऽपि
द्रव्यादर्थान्तरभूतो विद्यत इत्येतदेव भुजमुत्क्षिप्य ब्रूम इति ।

यदि न वास्तव पर्याय किन्तु कल्पते , तर्हि खरविषाण-
स्याप्यसौ कथ न भवति,कल्पनामात्रस्य तत्रापि सुकरत्वात्?
इत्याह—

दव्वपरिणाममेत्तं, पज्जाओ सो य न खरसिंगस्स । ।
तदपज्जवं न नज्जइ, जं नाण नेयविसय ति ॥ २६७२ ॥

विशिष्टो द्रव्यपरिणाम एव द्रव्यपरिणाममात्र पर्यायो नान्य
स च न द्रव्याद् भिन्न, तथाऽनुपलम्भात् । नाप्यसौ
खरशृङ्गस्य पर्यायस्य द्रव्यपरिणामत्वात् , खरशृङ्ग—
स्य च द्रव्यत्वाभावात् । अत एव तत् खरशृङ्गमद्रव्यत्वाद-
पर्याय सद् न ज्ञायते केवलिना , यतो ज्ञान ज्ञेयविषय ज्ञेयग्रा-
हित्वेन प्रवर्तते । तच्चेह ज्ञेयविषय नास्ति, खरविषाणस्या-
भावरूपत्वात् । अत एव निर्युक्तिकृता प्रोक्तम्—'अप—
ज्जवे जाणणा नत्थि ' इति गाथापश्चकार्थ । तदे-
वमवसित सप्रसङ्ग ' किं सामायिकम् ? ' इति द्वारम् ।
विशे० । आ० म० । आ० चू० । (निर्गमद्वारम् , ' णिग्गम '
शब्दे चतुर्थभागे २०५१ पृष्ठे उक्तम् ।) निर्गमद्वारशेष तदेव
षोढा निर्गमोऽभिहितस्तत्र जिनगणधरलक्षणद्रव्यनिर्गम-
भणनेनैवावसितो द्रव्यनिर्गम ।

इदानीं क्षेत्रनिर्गम प्रस्तुतमप्यतिक्रम्य अन्तरङ्गत्वात्कालनि
र्गममभिधित्सुर्भाष्यकार प्रस्तावनामाह—

जिणगणहरणिग्गमणं, भणियमओ खेत्तनिग्गमावसरो ।
कालतरंगदरिसण-हेओ तु विवज्जओ तह वि ॥२०२६॥

तदित्थ जिनगणधरलक्षणद्रव्यस्य निर्गमन भणितमत ऊ
र्ध्व नाम ठवणा दविए , खित्ते काले तहव भावे य ' इति
निर्देशक्रमप्रामाण्यात्क्षेत्रनिर्गमस्यावसर पर तथापि विप-
र्यय कालनिर्गमन तावदभिधाय तत क्षेत्रनिर्गमो भणि-
ष्यत इत्यर्थ । किमर्थम्-इत्याह-कालस्यान्तरङ्गत्वदर्शनहेतो ।
अयमभिप्राय -काल एव द्रव्यस्यान्तरङ्ग क्षेत्र तु बहिरङ्गम् ,
अता द्रव्यनिर्गमानन्तरमन्तरङ्गत्वात्कालनिर्गममभिधाय-
पश्चात्क्षेत्रनिर्गममभिधास्यति 'नामं ठवणा दविए ' इत्यादि-
गाथाया तु निर्युक्तिकृता क्षेत्रस्याल्पवक्तव्यत्वादन्यथोपन्यास
कृत इति । विशे० (निर्देश ' णिद्देस ' शब्द चतुर्थ-
भागे २०७३ पृष्ठे उक्त ।) (पुरुषद्वारम् पुरुषभेदा , केन
पुरुषेण प्रज्ञापित सामायिकमिति च पुरिस ' शब्द पञ्चम-
भागे१०११ पृष्ठे उक्तम् ।)(प्रत्ययद्वारम् , प्रत्ययनिक्षेप पच्चय'
शब्दे पञ्चमभागे १२३ पृष्ठे उक्त ।) सामायिकस्य प्रत्य-
य ' सव्वे तित्थयरा वि य ण सामाइय करेमाणा एवं ,
भणति-' करेमि सामाइय सव्व सावज्ज जोग पच्चक्खा-
मि जावज्जीवाए तिविह तिविहेण जाव वोसिरामि " " भ-
दत " इति न भणन्ति, तथाकल्पत्वात् । आ० म० १ अ०।(लक्ष-
णद्वार लक्षणभेदाश्च 'लक्खण' शब्दे षष्ठे भागे उक्ता ।)

(७३) अथ सामायिकस्य वैशेषिकलक्षणप्रतिपादनार्थमाह-
'अथवापी'त्यादि, अथवाऽपि भावस्य-सामायिकस्य लक्षण-
मनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्य. चतुर्विध श्रद्धानादि एतदेव प्रद-
र्शयिषुराह—

सद्दहणजाणणा खलु, विरई मीसा य लक्खणं कहए ।
ते वि निसामेंति तहा, चउलक्खणसंजुय चेव॥ ७५३ ॥

इह सामायिक चतुर्विध भवति तद्यथा-सम्यक्त्वसामायि
कम् श्रुतसामायिकम्,चारित्रसामायिकम्,चारित्राचारित्रसा
मायिक च । अस्य यथायोगलक्षण 'सद्दहण' त्ति-श्रद्धाण ल-
क्षणमिति योगे सम्यक्त्वसामायिकस्य 'जाणण' त्ति ज्ञान-ज्ञा,
सवित्तिरित्यर्थ , सा च लक्षण श्रुतसामायिकस्य । खलु-
शब्दो निश्चयत परस्परसापेक्षत्वाविशेषणार्थ । तथा 'विरई'
इति विरमण विरति सर्वसावद्ययोगविनिवृत्ति , सा च
चारित्रसामायिकस्य लक्षण ' मीसा य' त्ति-मिश्रा-विरत्यवि
रति , सा च चारित्रसामायिकस्य लक्षणम् , कथयतीत्यनेन
स्वमनीषिकापोहमाह भगवान् जिन एव कथयति,तस्य च क-
थयतस्तेऽपि गणधरादयो निशामयन्ति-शृण्वन्ति। तथा तेनैव
प्रकारेण चतुर्लक्षणसयुक्तमेव । उक्त लक्षणद्वारम् । आ० म०
१ अ० । आ० चू० ।

स्पर्शनाद्वारमाह—

सम्मत्तचरणसहिया, सव्वं लोगं फुसे निरवसेसं ।
सत्त य चोद्दस भागा, पच य सुयदेसविरईए ॥२७८२॥

सम्यक्त्वचरणसहिता—सम्यक्त्वचरणयुक्ता प्राणिन उ-
त्कृष्टत सर्व लोक स्पृशन्ति । किं बहिर्व्याप्त्या ? नेत्याह-
निरवशेष-प्रतिप्रदेशव्याप्त्याऽसख्येयप्रदेशात्मकमपीत्यर्थ ।
एते च केवलिसमुद्घातावस्थाया केवलिनो द्रष्टव्या ।
' जघन्यतस्त्वसख्येयभाग स्पृशन्ति' इति स्वयमेव द्रष्टव्य-
म् । ' सत्त य चोद्दसभागा पच य सुयदसविरईए ' त्ति-
श्रुतदेशविरत्योरिति यथासङ्ख्येन सम्बध्यते, तद्यथा—
श्रुत श्रुतस्य सप्तचतुर्दशभागा. स्पर्शनीया. , चशब्दात्-
पश्च च देशविरतौ देशविरतस्य पश्च चतुर्दशभागा स्प-
र्शनीया , चशब्दाद्-द्वयादयश्चेति । इयमत्र भावना—क-
श्चित् तपाधन श्रुतज्ञानी अनुत्तरसुरविमानिकागत्या स-
मुत्पद्यमानो लोकस्य सप्तचतुर्दशभागान् स्पृशति , एका-
रज्जुर्लोकस्य चतुर्दशभाग उच्यत । ततश्च सप्त रज्जू स्पृ-
शतीत्युक्त भवति । एवमुत्तरत्रापि भावार्थो विज्ञेय । च-
शब्दात् कोऽपि सम्यग्दृष्टि श्रुतज्ञानी पूर्व नरके बद्धायु-
ष्क पश्चाद् विराधिता—त्यक्तसम्यक्त्व षष्ठपृथिव्यामि-
लिकागत्या समुत्पद्यमानो लोकस्य पश्च चतुर्दशभागान्
स्पृशति । देशविरतस्त्वच्युतसुरेष्विलिकागत्या समुत्प-
द्यमानो लोकस्य पश्च चतुर्दशभागान् स्पृशति , चशब्दा-
त्—शेषसुरालयेष्विलिकागत्या समुत्पद्यमानो लोकस्य
द्वयादींश्चतुर्दशभागान् स्पृशति । आह—नन्वन्यत्र ' छल-
च्चुए ' इति पठ्यते तत् कथमिहोच्यते समुत्पद्यमान,

पञ्चैव रज्जू स्पृशतीति निगद्यते ? । सत्यम् किन्त्वच्युतग्रैवेयकापान्तरालमपेक्ष्यान्यत्र षड् रज्जव पठ्यन्ते, इह त्वच्युतदेवलोकमपेक्ष्य पञ्चेति वृद्धसम्प्रदाय । अधस्तु षष्ठालालान्यायेनापि त परिणाममपरित्यज्य देशविरता न गच्छन्ति अत ऊर्ध्वलोक एव तत्स्पर्शना दर्शिता नाधस्तादिति । तदेव क्षेत्रमधिकृत्य स्पर्शना प्रोक्ता ।

अथ भावमधिकृत्य तामुपदर्शयन्नाह—

सव्वजीवेहिँ सुयं, सम्मचरित्ताइँ सव्वसिद्धेहिं ।
भागेहिँ असंखिज्जे-हि फासिया देसविरई उ॥२७८३॥

इह जीवा द्विविधा ससारस्था, सिद्धाश्च । संसारस्था अपि द्विविधा —सव्यवहारराशिगता, असव्यवहारराशिगताश्च । तत्र सव्यवहारराशिगतै सर्वैरपि जीवै सामान्येनाक्षरात्मक श्रुत स्पृष्टम् , द्वीन्द्रियादिभावस्य सर्वैरपि तै स्पृष्टत्वात्, तत्र च सामान्यश्रुतसद्भावात् । सव्यवहारराशिगतविशेषण चेह पूर्वटीकाकारै कृतम् ,इति नास्माक स्वमनीषिका सम्भावनीयेति । सम्यक्त्वचारित्रे तु सर्वैरपि सिद्धै पूर्व स्पृष्टे, तत्स्पर्शनामन्तरेण सिद्धत्वायोगात् । देशविरतिस्तु सर्वसिद्धाना बुद्धिपरिकल्पितैरसङ्ख्यातैर्भागै पूर्व स्पृष्टा, एकेन तु तदसङ्ख्येयभागेनासौ प्राग् न स्पृष्टा, यथा मेरुदेवीस्वामिन्या । इह च सम्यक्त्वादयो जीवपर्यायत्वाद्, भावा, ततस्तेषा स्पर्शनाभाव स्पर्शनोच्यते, इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थ ।

(७४) सामायिकपदव्याख्या-तत्रेद सूत्रम्—

करेमि भंते ! सामाइयं सव्व सावज्जं जोग पच्चक्खामि जाव जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्न न समणुजाणामि तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । आव० १ अ० ।

अथ सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिर्वक्तव्या, तत पूर्वोक्तमुपसहरन्नुत्तरवक्तव्यसम्बन्धनार्थं भाष्यकार प्राह-

इइ एस उवग्घाओ-ऽभिहिओ सामाइयस्स तस्सेव ।
अहुणा सुत्तप्फासियो,निज्जुत्ती सुत्तवक्खाणं ॥२८००॥

इति पूर्वोक्तक्रमेणैष उपोद्घातोऽभिहित सामायिकस्य अथ तस्यैवाधुना सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिरुच्यते—सूत्रव्याख्यानमभिधीयत इत्यर्थ ।

ननु सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या सूत्रं स्पृश्यते । तच्च क सति भवति ? इत्याह—

सुत्तं सुत्ताणुगमो, तं च नमोक्कारपुव्वयं जेण ।
सो सव्वसुयक्खंध-ब्भंतरभूउ त्ति निद्दिट्ठो ॥२८०१॥

'करेमि भंते ! सामाइयं' इत्यादिसूत्रम् , सूत्रानुगम एतद्व्याख्यानरूपे प्रक्रान्ते सति भवति । तच्च नमस्कारपूर्वकमेव पठ्यते । कथम् ? इत्याह—येन यस्मात् स नमस्कार सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तर्भूत पूर्वमिहैव निर्दिष्ट । ततो नमस्कार व्याख्याय पश्चात् सामायिकसूत्र व्याख्यास्यत इति भाव ।

अन्ये तु सामायिकसूत्रादिनमस्कार न मन्यन्ते, किन्त्वन्यदेव किञ्चिद् ब्रुवते । किं पुनस्तत् ? इत्याह—

तं चावसाणमंगल-मन्ने मन्नति तं च सत्थस्स ।
सव्वस्स भणियमते, इयमाईए कहं जुत्तं ॥ २८०२ ॥

तं च नमस्कारमुपोद्घातनिर्युक्तिशास्त्रस्यावसानमङ्गल केचिद् मन्यन्ते, न पुन सूत्रादिम् । इदमुक्त भवति-शास्त्रस्यादौ मध्येऽवसाने च मङ्गलमिष्यते, तत्रोपोद्घातनिर्युक्तेरादौ नन्दिर्मङ्गलम् , मध्ये तु जिनगणधरोत्पत्त्यादिगुणकीर्त्तनम् , अवसाने तु किलैष नमस्कारो मङ्गलमित्यन्यषा बुद्धि । सा च न युक्ता । कुत ? इत्याह-'त च सत्थस्से' त्यादि, इयमत्र भावना-यत् शास्त्रस्यावसानमङ्गल तैर्गीयते , तद्वर्णितमेव भद्रबाहुस्वामिना सर्वस्यापि षडध्ययनात्मकस्यावश्यकशास्त्रस्यान्ते प्रत्याख्यानलक्षण मङ्गलम् । प्रत्याख्यान हि तप , तच्च " धम्मो मगलमुक्कट्ठ " इत्यादिवचनाद् मङ्गलमेव । ततश्चेद नमस्कारलक्षण मङ्गल सामायिकस्यादौ कथमभिधातु युक्तम् , अप्रस्तुतत्वात् ? । अप्रस्तुतत्व चेहादिमध्याऽवसानत्वाभावादिति ।

पुनरपि परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

होज्जाइ मंगल सो, तं कयमाईएँ किं पुणो तेण ।
अथवा कयं पि कीरइ,कत्थावत्थाण मेव ति ॥२८०३॥

अथ सामायिकस्यादौ निर्दिष्टवादादिमङ्गलमसौ नमस्कारो भवेदित्युच्यते ; तदयुक्तम् , यतस्तदादि मङ्गल कृतमेवादौ नन्द्यभिधानत , किं पुनरप्यत्र तेन विहितेन ? । अथ कृतमप्यादिमङ्गल पुनरपि क्रियते , तर्ह्येव सति क्वावस्थानम् । पुन पुनस्तत्करणप्रसङ्गादनवस्थाप्रसङ्गे क्वचिद्वस्थान स्यादिति ।

तर्हि भवन्त एव कथयन्तु--किमिह नमस्कारव्याख्याने कारणम् ?, इत्युपसंह्य प्रेरके सूरिराह—

तम्हा सो सुत्तं चिय, तदाइभावादओ तयं चेव ।
पुव्व वक्खाणेउं, पच्छा वोच्छामि सामइयं ॥२८०४॥

तस्माद्-नमस्कारस्तत्त्वत सामायिकसूत्रमेव तदादिभावात्-सामायिकादावुपन्यासप्रसद्भावात् , ' करेमि भंते ! सामाइय " इत्यादि सामायिकसूत्रावयववदिति । अत परमार्थेन सामायिकसूत्रत्वाद् न पुनर्मङ्गलार्थत्वात् तमेव नमस्कार पूर्वमादौ व्याख्या पश्चात् सामायिकार्थं वक्ष्यामि इति गाथापञ्चकार्थं । विशे० । आ० म० । आ० चू० ।

सम्प्रति सूत्रोपन्यासार्थं प्रत्यासत्तियोगत परमार्थेन सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिगतामेव गाथामाह-

नंदिमणुओगदारं, विधिवदुवग्घाइयं च नाऊण ।
काऊण पंच मंगल—मारंभो होइ सुत्तस्स ॥

नन्दिमनुयोगद्वाराणि च नन्द्यनुयोगद्वारं समाहारत्वादेकवचनं विधिवत् यथावत् उपोद्घात च । ' उद्देसे निद्देसे य ' इत्यादिलक्षण ज्ञात्वा पाठान्तर भणित्वा अन्यथा कृत्वा पञ्च मङ्गलानि; नमस्कारमित्यर्थः। किम् ? आरम्भो भवति सूत्रस्य इह पुनर्नन्द्याद्युपन्यास किल विधिनियमख्यापनार्थः।नन्द्यादि ज्ञात्वैव-भणित्वैव वा सूत्रस्यारम्भो भवति नान्यथेति । तथा उपोद्घात -सकलप्रवचनसाधारणत्वेन प्रधान प्रधानस्य

च सामान्यग्रहणेऽपि भेदेनोपन्यासो भवति, यथा ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इत्यनुयागद्वारग्रहणेन तस्य ग्रहणेऽपि पृथगुपन्यास ।

सबन्धान्तरप्रतिपादनायैवाह—

कयपंचनमोक्कारो, करेइ सामाइयं तु सोऽभिहितो ।
सामाइयंगमेव य, ज सा सेस अतो वोच्छ ॥१०२६॥

कृत पञ्चनमस्कारो येन स तथाविध शिष्य सामायिक करोतीत्यागम । स च पञ्चनमस्कारोऽभिहितो यस्मादसौ नमस्कार सामायिकाङ्गमेव। सा च सामायिकाङ्गता प्रागेवाक्ता अत ऊर्द्ध शेष सूत्र वक्ष्ये । तच्चेदम्-'करेमि भंते ! सामाइय सव्व सावज्ज जोग पच्चक्खामि । जावज्जीवाए तिविहं तिविहेण मणेणं वायाए काएण। न करेमि न कारवेमि करत पि अन्न न समणुजाणामि तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामि '। इद च सूत्र सूत्रानुगम एव प्राप्तावसरे अहीनाक्षरादिगुणोपेतमुच्चारणीयम् । तद्यथा—अहीनाक्षरमनत्यक्षरम् अव्याविद्धाक्षरमस्खलितममिलितमव्यत्ययमनाम्रेडित प्रतिपूर्ण प्रतिपूर्णघोष कण्ठौष्ठविप्रमुक्त वाचनापगतमिति । अमूनि च पदानि प्राग्व्याख्यातत्वान्न व्याख्यायन्ते । एवरूपे च सूत्र उच्चारिते सति केषाञ्चिद्भगवता साधूना केचन अर्थाधिकारा अधिगतीभवन्ति, केषाञ्चन त्वनधिगताधिगमनाय व्याख्या प्रवर्त्तत । तल्लक्षण चेदम्-"संहिता च पद चैव, पदार्थ पदविग्रह । चालना प्रत्यवस्थान, व्याख्या तन्त्रस्य षड्विधा ॥ १ ॥" तत्राऽस्खलितपदोच्चारण संहिता । यथा—'करेमि भंते ! सामाइयमि ' त्यादि ' ०जाव वोसिरामि ' । पद पञ्चधा, तद्यथा—नामिक नैपातिकमौपसर्गिकमाख्यातिक मिश्र च । तत्र अश्व इति नामिकम् , खल्विति नैपातिक, परीत्यौपसर्गिक, धावतीत्याख्यातिक, सयत इति मिश्रम् । अथवा-द्विविधं पदं स्याद्यन्तम् , तिवाद्यन्त च । अत्र पञ्चविधानि वा पदानि, तद्यथा-करोमि भयान्त ! सामायिक सर्वं सावद्य योग प्रत्याख्यामि यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेनेति मनसा वाचा कायेन,न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि अन्य न समनुजाने, तस्य भयान्त ! प्रतिक्रमामि निन्दामि गर्हामि आत्मान व्युत्सृजामीति पदानि । अधुना पदार्थ स चतुर्विध । तद्यथा-कारकविषय , समासविषय , तद्धितविषय ,निरुक्तिविषयश्च । तत्र कारकविषयो यथा-पचतीति पाचक । समासविषयो यथा—राज्ञ पुरुषो राजपुरुष । तद्धितविषयो यथा—वसुदेवस्यापत्य वासुदेव । निरुक्तिविषयो यथा-भ्रमति रौति च भ्रमर । तत्रापि डुकृञ्करणे इत्यस्य मिप्रत्ययान्तस्य कृञ , तनादेरुरिति उकारे गुणे च कृते करोमीति च भवति । अभ्युपगमश्चास्यार्थः । एव प्रकृतिप्रत्ययविभाग सर्वत्र वक्तव्य । इह तु ग्रन्थगौरवभयान्नोच्यते। भय प्रतीतम् , वक्ष्यामो वा उपरिष्टात् अन्तो-विनाश भयस्यान्तो भयान्त । अयमेव पदविग्रह , पदपृथक्करण—पदविग्रह तस्य सम्बोन्धन भयान्त ! सामायिकपदार्थः पूर्ववत् सर्वमित्यपरिशेषवाची शब्द । अवद्यम् -पाप सहावद्यं यस्य येन वा सावद्य त सपापमित्यर्थ , योग्यो व्यापारस्त प्रत्याख्यामि प्रतिशब्द प्रतिषेधे , आङ् आभिमुख्ये , ख्याप्रकथने , तत प्रत्याख्यामीति । किमुक्तं भवति-सावद्ययोगस्य प्रतीपमभिमुख व्याणर करोमीति । अथवा-'पच्चक्खामीति' प्रत्याचक्षे इति शब्दसस्कार । चक्षिङ् व्यक्ताया वाचि । अस्य प्रत्याङ्पूर्वस्य प्रयोग प्रत्याचक्ष इति । कोऽर्थ प्रतिषेधस्यादरेणाभिधानम् । करोमि यावज्जीवयेति च । यावच्छब्द परिमाणमर्यादावधारणवचन , तत्र परिमाणे यावन् मम जीवनपरिमाण तावत्प्रत्याख्यामीति, मर्यादाया यावज्जीवनमिति, मरणं मर्यादीकृत्य, अवधारणे यावज्जीवनमेव प्रत्याख्यामि न तस्मात्परत इत्यर्थ । जीवन जीवेत्यय क्रियाशब्द । परिगृह्यते तया । अथवा-प्रत्याख्यानक्रिया परिगृह्यते । यावज्जीवो यस्या सा यावज्जीवा तया त्रिविधमिति तिस्रा विधा यस्य सावद्ययोगस्य स त्रिविध , स च प्रत्याख्येयत्वेन कर्म सपद्यते कर्म्मणि च द्वितीया विभक्तिरस्ति । त त्रिविध मनोवाक्कायव्यापारलक्षण ' कायवान् मन कर्मयोग ' इति वचनात् । त्रिविधेनेति करणे तृतीया । मनसा वाचा कायेन । तत्र 'मन् बुद्धिमतिज्ञाने, मननं मन्यते वाऽनेनेति मन । औणादिकोऽसुप्रत्यय । तच्चतुर्द्धा । नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् ,नामस्थापने सुगमे । द्रव्यमनो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त तद्योग्यपुद्गलमिदम् । भावमनो मनो जीव एव । वच परिभाषणे , वचनम् उच्यते इति च वाक् , साऽपि चतुर्विधा नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् । तत्र नामस्थापने सुगमे । द्रव्यवाग् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता शब्दपरिणामयोग्यजीवपरिगृहीता पुद्गला । भाववाक् पुनस्त एव पुद्गला शब्दपरिणाममापन्ना । तथा-'वेञ्' चयन । चयन चीयत इति वा काय , चीत्युपसमाधाना वा संहाहकश्चादिरिति चेञो वकारस्य ककार । पुद्गलान्-अवयवान् पुद्गलानामेवावयवरूपतया समाचात् जीवस्य निवासात् प्रतिक्षणं केषाञ्चित्पुद्गलाना शरणात् । काय -शरीरम् , सोऽपि नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुष्प्रकार । तत्र नामस्थापने प्रतीते । द्रव्यकायो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त शरीरत्वयोग्या अगृहीतास्तत्स्वामिना वा जीवेन मुक्ता यावन्तं परिणाम न मुञ्चति तावद् द्रव्यकाय । भावकायस्तु तत्परिणता जीवसयुताश्च पुद्गला । अनेन त्रिविधेन करणेन त्रिविधं पूर्वाधिकृत सावद्य योगं न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि-नानुमन्येऽहमिति, तस्येत्यधिकृतस्य सावद्ययोगस्य प्रतिक्रमामि-निवृत्त निन्दामि-जुगुप्से गर्हे इति,स एवार्थ । किं त्वात्मसाक्षिका निन्दा । गुरुसाक्षिका गर्हेति । किं जुगुप्से इत्यत आह-आत्मानमनतिसावद्ययोगकारिण व्युत्सृजामि विविधार्थो विशेषार्थो वा विशब्द उच्छब्दो भृशार्थ , सृजामि-त्यजामि।त्रिविध विशेषेण वा भृश त्यजामीति भाव.। एवं तावत्पदार्थपदविग्रहौ यथासम्भवमुक्तौ । आ० म०१ अ०।

अधुना चालनाप्रत्यवस्थाने वक्तव्ये । अत्रान्तरे सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिरुच्यते । स्वस्थानत्वादाह निर्युक्तिकार.—

अक्खलियसंहियादी,वक्खाणचउक्कए दरिसियम्मि ।
सुत्तप्फासियनिज्जु-त्ति वित्थरत्थो इमो होइ ॥१०१६॥

अस्खलितादौ सूत्रे उच्चरिते संहितादौ च व्याख्यानचतुष्टये दर्शिते सति सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिविस्तरार्थोऽय भवतीति।

तमेव दर्शयति—

करणे भए य अंते,सामाइयसव्वए अ वज्जे य ।
जोगे पच्चक्खाणे, जावज्जीवाएँ तिविहेण ॥१०१६

आव० १ अ० । (करणव्याख्या 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६१ पृष्ठे गता ।)

किं सामायिकं कस्मिन् करणे—

भावसुयसद्दकरणे, अहिगारो एत्थ होइ कायव्वो ।
नो सुयकरणे गुणजुं-जणे य जहसंभवं होइ ॥

आ० म० १ अ० ।

अथ विनेय पृच्छति ननूक्तस्वरूपाणां नामादीना षण्णा करणभेदाना मध्ये सामायिककरणमिद किं भवत् ?—कस्मिन् भेदेऽवतरत् ? इत्यर्थ ।

अत्र गुरुराह-

सव्वं पि जहाजोगं, नेयं भावकरण विसेसेणं ।
सुयबद्धसद्दकरणे, सुयसामइयं न चारित्तं ॥२३६१॥

इद सामायिककरण सर्वमपि षड्विधमपि नामादिकरणे ज्ञेयम्—सर्वेष्वपि नामादिभेदेष्ववतरदित्यर्थ । कथ ? यथायोग--यथासम्भवम् । तत्र सम्यक्त्वश्रुतनप संयमादिगुणाना जीवद्रव्यपर्यायत्वात् , पर्यायस्य च द्रव्यानन्यत्वाद् द्रव्यकरणमिद भवत्येव । एव नामादिकरणताऽप्यस्य यथासम्भव भावनीया । भावकरणे त्विदं विशेषतो भवति , सम्यक्त्वादिसामायिकाना जीवभावत्वादिति । आह--ननु भावकरण पूर्वं बहुभेदमुक्तम् , तत् किं सर्वेष्वपि भावकरणभेदेषु सर्वमपि सामायिकमवतरति ? नेत्याह— सुए' त्यादि , श्रुतकरणे , तथा बद्धश्रुतकरणम् , शब्दकरणे च श्रुतसामायिकमेव भवति , तस्यैवैतद्भेदरूपताघटनात् , न तु चारित्रसामायिकम् , तस्यैतद्रूपासम्भवादिति ।

चारित्रसामायिकं तर्हि कस्मिन् भावकरणभेदेऽवतरति ? इत्याह—

गुणकरणं चारित्तं, तवसंजमगुणमयं ति काऊणं ।
सभवओ सुयकरणं, सुपसत्थं जुंजणाकरणं ॥२३६२॥
कया कयं केण कयं, केसु व दव्वेसु कीरई वावि ।
काहे व कारओ नय-ओ करण कइविह कह च ॥२३६३॥

गुणकरणं चारित्रसामायिकं गुणकरणलक्षणे नोश्रुतभावकरणे प्रथमभेदे एतदवतरतीत्यर्थ , तप--संयमगुणात्मकमिति कृत्वा सम्भवतो-यथासम्भवं श्रुतकरणमप्येतद् भवति । प्रशस्तवाग्रूपायाश्चारित्रभेदभूताया वाक्समितेरत्रावतारादिति । तथा , सुप्रशस्तं योजनाकरणमिति नोश्रुतभावकरणद्वितीयभेदेऽप्येतदवतरतीत्यर्थ , सुप्रशस्तमनोवाक्कायरूपत्वाच्चारित्रस्य । इति गाथार्थ । (विशे० ।) कृताकृतादिभिर्निरूपयन्नाह—'कयाकयमि' त्यादि ननु करणक्रियायाः पूर्वं सामायिकं किं कृतं क्रियते , अकृतं वा ? उभयथाऽपि वक्ष्यमाणदोषः । अत्रोत्तरमाह-'कयाकय ' तिनैकान्तेन कृत क्रियते , नाप्यकृतम् , किन्तु कृताकृत क्रियत इति । तथा , केन कृतमिति वक्तव्यम् । तथा , केषु द्रव्येष्विष्टादिषु क्रियते । कदा वा कारकोऽस्य भवति । 'नयउ ' त्ति—नैगमादिनयमतेनात्रोत्तर वक्तव्यम् । तथा, करणं कतिभेदमिति वाच्यम् । तथा , कथ केन प्रकारेणेद सामायिककरण लभ्यते इति चाभिधानीयम् , इति निर्युक्तिगाथासक्षेपार्थ ।

विस्तरार्थं तु भाष्यकार आह—

किं कयमकयं कीरइ, किं चातो भणइ भण्णहा दोसो ।
कयमिह सब्भावाओ, न कीरइ चिरकयघडु व्व॥२३६४॥
निच्चकिरियापसंगो, किरियावेफल्लमपरिणिट्ठा वा ।
अकयकयकज्जमाण-व्ववएसा मावया निच्चे ॥२३६५॥

किं कृत क्रियते सामायिकम् , अकृत वा ? । किञ्चात ?-किमनेन प्रश्नेन ? इति गुरुणा प्रोक्ते भणति पर , सर्वथा-पक्षद्वयेऽपि दोष —तथाहि—कृत तावद् न क्रियते, सद्भावादग्रेऽपि विद्यमानत्वात् , चिरकृतघटवदिति । कृतस्य च करणे नित्य क्रियाया करणस्य प्रसङ्ग क्रियायाश्च वैफल्यम् , कृतत्वादेवेति । अथ कृतमपि क्रियते , नर्हि करणस्यापरिनिष्ठा, कृतत्वाविशेषादिति । अपि च—' कृत क्रियत' इत्युच्यमाने वस्तुन सर्वदैव सत्त्वमभ्युपगतं भवति , यच्च सर्वदा सत् तदाकाशवद् नित्यम् , नित्ये च वस्तुन्यकृतमिदम् , कृत वा , क्रियमाण वा इत्यादिव्यपदेशो न भवति, अनित्यत्वप्रसङ्गादिति ।

अकृतपक्षमङ्गीकृत्याह—

अकयं पि नेय कीरइ, अच्चंताभावओ खपुप्फं व ।
निच्चकिरियाइदोसा, सविसेसयरा व सुत्तम्मि ॥२३६६॥

स्पष्टा ।

अथ क्रियमाणं क्रियते, तत्राह—

सदसदुभयदोसाओ, सव्वं कीरइ, न कज्जमाणं पि ।
इह सव्वहा न कीरइ,सामाइयमओ कओ करणं ?॥२३६७।

तत् क्रियमाणं वस्तु सद्वाऽसद् वा परिकल्प्येत ? यदि सत् , तर्हि कृतपक्षोक्ता सर्वेऽपि दोषा प्रसजन्ति । असत्त्वपक्षे त्वकृतपक्षदोषानुषङ्ग । अथ सदसत् क्रियमाणमिष्यते, तदप्ययुक्तम् , उभयपक्षोक्तदोषप्रसङ्गादिति । एव सर्वथा सर्वप्रकारैः सामायिकं न क्रियते । अत कस्मात् तस्य करणम् ? इति ।

अत्रोत्तरमाह—

नणु सव्वहा न कीरइ, पडिसेहम्मि वि समाणमेवेदं ।
पडिसेहस्साभावे, पडिसिद्धं केण सामइयं ? ॥२३६८॥
अह कयमकयं न कयं, न कज्जमाणं कहं तहा वि कयं ।
पडिसेहवयणमेयं,तह सामइय पि को दोसो ? ॥२३६६॥

ननु सर्वथा—सर्वप्रकारैः सामायिकं न क्रियते इत्येव यस्त्वया प्रतिषेधो विधीयते , तत्रापि प्रतिषेधे समानमेवेदम् । किमसौ कृत क्रियते, अकृत , क्रियमाणो वेत्याद्युक्तन्यायेन सोऽपि सर्वथा न क्रियते । अत प्रतिषेधाभाव केन प्रतिषिद्ध सामायिकम् ? न केनचित् , अत क्रियत एवैतदिति । अथैव ब्रूषे प्रतिषेधवचनमनत् कृत वा सत् , अकृत वा सद् , न कृतम् , नापि क्रियमाण कृतम् ,

तथापि कृत तावत् केनाप्युच्चारणादिना प्रकारेण । हन्त ! यथा केनापि प्रकारेण त्वयैनत् कृत तथा सामायिकमपि केनापि प्रकारेण कृतम् , अतस्तत्रापि को दोषस्त्वया दीयते ? इति ।

अथ कृताकृतपक्षं नयमतेनोपदर्श्य सिद्धान्तपक्षमुपदर्शयन्नाह--

अकयमसुद्धनयाणं, निच्चत्तणओ नभं व सामइयं ।
सुद्धाण कय घड इव,कयाकयं समयसब्भावो ॥३३७०॥

द्रव्यार्थिकरूपाणामशुद्धनयाना नैगमसंग्रहव्यवहाराणामकृत सामायिकम् , नित्यत्वात् , नभोवदिति । शुद्धाना तु निश्चयनयरूपाणामृजुसूत्रादीना कृत तत् , घटवदिति । समयसद्भावस्त्वयम् नैकान्तेन कृत सामायिक क्रियते नाप्यकृतम् , किन्तु कृताकृत क्रियत इति ।

यदि वा--सिद्धान्तस्थित्या--विवक्षावशात् कृतादिभिश्चतुर्भिर्भङ्गैः किञ्चिद् वस्तु क्रियते, किञ्चिद् त्वेतैश्चतुर्भिरपि भङ्गैर्न क्रियत एवेति दर्शयन्नाह--

कीरइ कयमकयं वा, कयाऽकयं वेह कज्जमाणं वा ।
कज्जमिह निवक्खाए,न कीरए सव्वहा किंचि ॥३३७१॥

इह किञ्चित् कार्य केनापि रूपेण कृत क्रियते , केनचिद्रूपेणाकृत क्रियते, केनापि तु रूपेण कृताकृत क्रियते । केनचित् प्रकारेण क्रियमाणं वा किञ्चित् क्रियते, अन्यत्तु किञ्चिद् विवक्षया सर्वैरपि कृतादिभि प्रकारैर्न क्रियत इति ।

अत्र यथासंख्यमुदाहरणम्--

रूवि त्ति कीरइ कओ, कुंभो सठाणसत्तिओ अकओ ।
दोहि वि कयाकओ सो,तस्समयं कज्जमाणो त्ति॥३३७२॥
पुव्वकओ उ घडतया,परपज्जाएहिँ तदुभएहिं च ।
कज्जंतो य पडतया,न कीरए सव्वहा कुंभो ॥३३७३॥

रूपी--इति कृत्वा पूर्व कृत एव कुम्भस्तद्रूपतया क्रियते, मृत्पिण्डावस्थायामपि रूपादीना सद्भावादिति । संस्थानजलाहरणशक्तिभ्या पूर्वमकृत क्रियते । रूपतया संस्थानशक्तितश्चेति रूपद्वयेनापि विवक्षितोऽसौ पूर्व कृताकृत क्रियते । तत्समयमुत्पत्तिसमये क्रियमाणोऽसौ क्रियत इति । पूर्वकृतस्तु पूर्व निष्पन्नो घटो घटतया घटपर्यायेण न क्रियते, परपर्यायैस्तु पटादिधर्मै पूर्वमकृतो घटो न क्रियते, परपर्यायैर्वस्तुन कर्तुमशक्यत्वात् ।तदुभयैस्तु स्वपरपर्यायैर्विवक्षित कृताकृतोऽसौ न क्रियते, स्वपर्यायाणां पूर्वमेव कृतत्वात् , परपर्यायाणा तु पूर्वमप्यकृताना कर्तुमशक्यत्वात् । क्रियमाणश्चोत्पत्तिसमये कुम्भ पटतया न क्रियते,अशक्यत्वात् । तदेव सर्वथा सर्वैरपि कृतादिप्रकारैः कुम्भो न क्रियते,अथोक्तविवक्षया कृतोऽकृत कृताकृत क्रियमाणश्च कुम्भो न क्रियत इत्यर्थ ।तदेव यथाभिहितविवक्षया क्रियमाणत्वमक्रियमाणत्व च वस्तुन प्रोक्तम् ।

अथवा विवक्षान्तरेण सर्ववस्तूना क्रियमाणत्वमक्रियमाणत्व च दर्शयितुमाह--

वोमाइनिच्चयाओ, न कीरई दव्वयाइ वा सव्वं ।
कीरइ य कज्जमाणं, समए २ सपज्जयओ ॥३३७४॥

इह व्योमात्मकालदिगादिक वस्तु न क्रियते , नित्यत्वात् । अथवा--द्रव्यतया सर्वमपि व्योमादि घटविद्युद्वनकुसुमादि च वस्तु न क्रियते , द्रव्यतया सर्वस्य सर्वदाऽवस्थितत्वात् । पर्यायतया तु प्रतिसमय सर्व वस्तु क्रियमाण क्रियत, सर्वस्यापि समये समयेऽपरापरस्वपर्यायाणामुत्पादादिति ।

समयसद्भावव्यक्तीकरणपूर्वक प्रकृतयोजनामाह--

उप्पायट्ठिइभंग--स्सभावओ इय कयाऽकयं सव्वं ।
सामाइय पि एवं, उप्पायाइस्सहाव ति ॥ ३३७५ ॥

उत्पादस्थितिभङ्गस्वभावत्वादित्युक्तप्रकारेण सर्वमपि वस्तु कृताकृतस्वरूपम् , एव सामायिकमप्युत्पादादिस्वभावत्वात् कृताकृतस्वरूप द्रष्टव्यम् । अत 'कृताकृतं क्रियते' इति स्थितम् ।

अत्र पर प्राह--

नणु दव्वमणत्थंतर--पज्जायंतरविसेसणेहिं जुज्जेज्ज ।
उप्पायाइसहावं, न उ सामाइयं गुणो जम्हा ॥ ३३७६ ॥
सो उप्पण्णो उप्पण्णएं, व विगओ य विगय एवेह ।
किं सेसमस्स जेणिह,कयाकया देसया होज्जा ॥३३७७॥

ननु द्रव्यमनर्थान्तरभूतपर्यायान्तरविशेषणैरुत्पादादिस्वभावं युज्येत न तु सामायिकम् , 'गुणो जम्हा' त्ति--गुणमात्ररूपत्वादिति। स हि गुण उत्पन्न समुत्पन्न एव, न तु विगतोऽवस्थितो वा, यदा तु विगतस्तदा विगत एव, नतूत्पन्नोऽवस्थितो वा । अत किं शेषमस्योद्धृतम् , येनेह कृताकृतादेशता--कृताकृतरूपता स्यात् ? इति ।

सूरिरुत्तरमाह--

जं चिय दव्वाणण्णो, पज्जाओ त च तिविहसब्भावं ।
तो सो वि तिरूवो चिय,तत्तो य कयाकयसहावो ॥३३७८॥

यस्मादेव पर्यायो द्रव्यादनन्य , तच्च द्रव्यमुत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणत्रिविधस्वभावम् , ततो द्रव्यादनन्यत्वात् सोऽपि पर्यायस्त्रिरूप एव , अतश्च द्रव्यवत् कृताकृतस्वभाव स्यादेवेति ।

अथवा--स्वतन्त्रस्यापि सामायिकगुणस्य त्रिरूपता घटत एवेति । कथम् ? इत्याह--

जह वा रूवंतरओ, विगमुप्पाए वि रूपसामण्णं ।
निच्चं कयाकयमओ, रूवं परपज्जयाओ वा ॥ ३३७९ ॥
तह परिणामंतरओ, वयविभवे वि परिणामसामण्णं ।
निच्चं कयाकयमओ , सामइयं परगुणाओ वा ॥३३८०॥

यथा वा घटादौ रक्तत्वादिरूपाच्छुक्लत्वादिरूपान्तरोत्पत्तौ पूर्वरूपस्य विगमे उत्तररूपस्योत्पादेऽपि रूपसामान्य नित्यमवतिष्ठते , अतो रूपगुणस्य त्रिरूपता, अस्माच्च त्रैरूप्यात् कृताकृत रूप युज्यते । परपर्यायाद् वा परपर्यायमाश्रित्य कृताकृत युज्यत इति । तथोत्तरोत्तरशुद्धतया परिणामत सामायिकगुणस्य परिणामान्तरात् परिणामोत्पत्तौ पूर्वपरिणामस्य व्यये-विगमे , उत्तरपरिणामस्य तु विभवेऽप्युत्पादेऽपि परिणामसामान्यं नित्यमवतिष्ठते । तत सामायिकगुणस्य त्रिरूपता । अस्माच्च त्रैरूप्यात् तस्य कृ-

ताकृतत्वम् , परगुणत्वाद् वा परगुणमाश्रित्य कृताकृतत्वमिति ।

अथवा-अन्यथाऽपि सामायिकस्य कृताकृतत्वं वक्तव्यम् , कथम् ? इत्याह—

दव्वाइचउक्कं वा, पडुच्च कयमकयमहव सामइयं ।
एगपुरिसाइओ कय-मकयं नाणानराईहिं ॥ ३३८१ ॥

अथवा-द्रव्यादिचतुष्कं द्रव्यक्षेत्रकालभावचतुष्टयं प्रतीत्य-कृतमकृतं च सामायिकं भावनीयम् , तथाहि—एकं विवक्षितं पुरुषद्रव्यं प्रतीत्य कृतं सामायिकम् , सादिसपर्यवसितत्वात् , नानापुरुषद्रव्याण्याश्रित्य पुनरकृतम् , अनाद्यपर्यवसितत्वादिति । आदिशब्दाद्-भरतैरावतक्षेत्राणि प्रतीत्य कृतम् महाविदेहक्षेत्रेष्वकृतम् , अविच्छिन्नप्रवाहत्वेन नित्यत्वादिति । तथा, उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालमाश्रित्य कृतम् , व्यवच्छिद्यमानत्वेनानित्यत्वात् । नोउत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालं त्वाश्रित्याकृतम् , अव्यवच्छिन्नत्वेन नित्यत्वात् भावं त्वेकपुरुषोपयोगं प्रतीत्य कृतम् , नानापुरुषोपयोगाना—श्रित्य पुनरकृतम् । इत्येवं वा कृताकृतं सामायिकमिति । तदेवमुक्तं कृताकृतद्वारम् ।

अथ 'केन कृतम्' इति द्वारं विवरीषुराह—

केण कयं ति य ववहा-रओ जिणिंदेण गणहरेहिं च ।
तस्सामिणा उ निच्छय-नयस्स तत्तो जओऽणन्नं ३३८२

पाठसिद्धा ।

अत्राक्षेपपरिहारौ प्राह—

ननु निग्गमे कयं चिय,केण कयं त ति का पुणो पुच्छा ।
भण्णइ स बज्झकत्ता, इहतरंगो विसेसेणं ॥३३८३॥

आह-ननु 'उद्देसे निद्देसे य निग्गमे' इत्यत्र सामायिकस्य निर्गमे भण्यमाने 'महावीरात् तन्निर्गतम्' इत्यादिप्रतिपादनेन केन कृतं तत्' इत्येतद् गतमेव-उक्तार्थमेव, पुनरपीह का पृच्छा ?। भण्यतेऽत्रोत्तरम्—स तीर्थकरादिसामायिकस्य बाह्यकर्ता तत्रोक्तः, इह तु विशेषणान्तरङ्ग-कर्ता जिज्ञासितः। स च नैश्चयिकः सामायिकानुष्ठाता साध्वादिर्द्रष्टव्यः, सामायिकपरिणामानन्यत्वादिति ।

परिहारान्तरमाह—

अहवा सतंतकत्ता, तत्थेह पउज्जकारगोऽभिमओ ।
अहवेह सव्वकारग-परिणामाणन्नरूवो त्ति ॥३३८४॥

अथवा—तत्र निर्गमे भगवांस्तीर्थकरः स्वयंबुद्धत्वात् स्वतन्त्रकर्ता अभिहितः, इह तस्यैव भगवतस्तीर्थकरस्य यः प्रयोज्यः—प्रबोधनीयः सन् कारकः साध्वादिः स कर्ताऽभिमतः । अथवा-इह कर्ता सर्वकारकपरिणामानन्यरूपोऽभिमतः, स च साध्वादिरेव सामायिकानुष्ठाता मन्तव्यः, तथाहि—सामायिकं कुर्वन्नसौ कर्ता, क्रियमाणत्वेन च कर्मरूपात् सामायिकादनन्यत्वात् कर्म, सामायिकं येनाध्यवसायेन कारणभूतेनासौ करोति तस्मादनन्यत्वात् करणम् । गुरुणा चास्मै सामायिकं प्रदीयत इति सम्प्रदानम् , सामायिकं चास्मात् शिष्यप्रशिष्यपरम्परया प्र—वर्तिष्यत इत्यपादानम् , स्वपरिणामं च सामायिकमव्यवच्छिन्नं धरतीत्यधिकरणमित्येवं सर्वकारकपरिणामानन्यरूपः कर्ता भवत्यसाविति आह—ननु यद्यन्तरङ्गं प्रयोज्यं सर्वकारकपरिणामानन्यरूपश्च कर्ता साध्वादिरिह विवक्षितः, तर्हि 'जिनेन्द्रेण गणधरैश्च कृतं तत्' इति कस्मादुक्तम् , जिनेन्द्रगणधराणामिहाविवक्षितत्वात् ? । सत्यम् । किन्तु-जिनेन्द्रस्यापि सामायिकस्यान्तरङ्गकर्तृत्वं सर्वकारकपरिणामानन्यरूपकर्तृत्वं प्रायो न विरुध्यते, तेनापि तस्यानुष्ठितत्वात् , गणधराणां तु प्रयोज्यकर्तृत्वमपि युज्यत एव, जिनेन्द्रप्रयोज्यत्वात् तेषामिति । अतो जिनेन्द्रगणधराणामप्युपन्यासोऽत्र न विरुध्यत इति । गतं 'केन कृतम्' इति द्वारम् ।

अथ 'केषु द्रव्येषु तत् क्रियते' इति द्वारमभिधित्सुराह—

दव्वेसु केसु कीरइ, सामइयं नेगमो मणुण्णेसु ।
सयणाइएसु भासइ, मणुण्णपरिणामकारणओ ॥३३८५॥
नेगतेण मणुन्नं, मणुन्नपरिणामकारणं दव्वं ।
वभिचाराओ सेसा, बिंति तओ सव्वदव्वेसु ॥३३८६॥

केषु द्रव्येषु व्यवस्थितस्य सामायिकं क्रियते—निर्वर्त्यते ? । अत्र नैगमनयो भाषते—मनोज्ञेषु शयनाऽऽशनादिषु स्थितस्य तत् क्रियते, मनोज्ञपरिणामकारणत्वात् । तथा च कैश्चिदुक्तम्—' मणुन्नं भोयणं भोच्चा, मणुन्नं सयणासणं । मणुन्नम्मि अगारम्मि, मणुन्नं झायए मुणी ॥ १ ॥ " इत्यादि । शेषास्तु सङ्ग्रहादयो ब्रुवते—नैकान्तेन मनोज्ञं द्रव्यं मनोज्ञपरिणामकारणं भवति, व्यभिचारात् , मनोज्ञेऽपि कस्यापि स्वाभिप्रायेण मनोज्ञपरिणामाभावात् , अमनोज्ञेऽपि च कस्यापि मनोज्ञपरिणामसद्भावात् । ततः सर्वद्रव्येषु व्यवस्थितस्य सामायिकं क्रियते ।

अत्राक्षेपपरिहारावाह—

ननु भणियमुवग्घाए, केसु त्ति इह कओ पुणो पुच्छा ? ।
केसु त्ति तत्थ विसओ, इह केसु ठिअस्स तल्लाभो ३३८७

ननूपोद्घाते 'किं कइविहं' इत्यादि गाथायां 'केषु सामायिकं भवति' इति भणितमेव, इह कुतः पुनरपि पृच्छावसरः ? । नैवम् , तत्र हि केषु द्रव्यपर्यायाः सामायिकस्य विषये भवन्तीत्युक्तम् , तथा च तत्र निर्वचनम्—' सव्वगयं सम्मत्तं ' इत्यादि । इह तु केषु द्रव्येषु स्थितस्य सामायिकलाभो भवतीत्युच्यते इति महान् भेद इति ।

यदि न पौनरुक्त्यम् , तर्ह्यन्यद् दूषणम् । किं तत् ? इत्याह—

तो किह सव्वदव्वा, वत्थाणं जाइमित्तवयणाओ ।
धम्माइसव्वदव्वा-धारो सव्वो जओऽवस्सं ॥३३८८॥

ततस्तर्हि कथं सर्वद्रव्येष्ववस्थानं सम्भवति, येनाच्यते—' सेसा बिंति तओ सव्वदव्वेसु ' इति । न हि सर्वेष्वाकाशादिद्रव्येषु कोऽप्यवतिष्ठत' इति । उच्यते ?—जातिमात्रवचनात् सर्वद्रव्यमात्रस्येह विवक्षणात् , जातिमात्रं च सर्वद्रव्यैकदेशेऽपि प्राप्यत इति । ननु देशतोऽपि किं सर्वद्रव्याधारः कोऽपि प्राप्यते ? । उच्यते-प्राप्यत एव, यतो धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायजीवपुद्गलाधारः सर्वोऽप्यवश्यं जीवलोक इति परिहृतं प्रासङ्गिकं दूषणम् ।

अथ प्रस्तुतप्रेर्यस्य परिहारान्तरमाह—

विसओ व उवग्घाए, केसु त्ति इहं स एव हेउ त्ति ।

सद्धेय नेय किरिया, निबंधणं जेण सामइयं ॥३३८९॥

अथवा-उपोद्घाते सर्वद्रव्याणि सामायिकस्य विषये भवन्तीत्युक्तम्। इह तु स एव सामायिकलाभः सर्वद्रव्येषु हेतुभूतेषु भवतीत्युच्यत इति। कथं पुनः सर्वाण्यपि द्रव्याणि सामायिकस्य हेतुर्भवन्ति ? इत्याह—' सद्धेये ' त्यादि श्रद्धेयानि च ज्ञेयानि च चारित्रक्रियाहेतुभूतानि च यानि द्रव्याणि तन्निबन्धनं तद्धेतुकं येन सामायिकम्। न च श्रद्धेयादिभ्योऽन्यानि सर्वद्रव्याणीति, नापि विषयहेतोरेकत्वमवगन्तव्यम्, विषयस्य गोचररूपत्वात्, जीवघातनिवृत्तेः सर्वजीववद्धेतोरुपष्टम्भकत्वात्, अत्राविरुद्धमिति।

अन्यदपि परिहारान्तरमाह—

अहवा कयाकयाइसु, कज्जं केण व कयं च कत्त त्ति।

केसु त्ति करणभावो, तइयत्थे सत्तमिं काउं ॥३३९०॥

अथवा—कृताकृतादिद्वारेषु प्रथमं कृताकृतद्वारे कर्त्रा यत् क्रियते तत् कार्यं सामायिकमुक्तम् 'केन कृतम्' इति च द्वितीयद्वारे सामायिकस्यैव कर्ता निर्दिष्टः, 'केषु' इति तृतीयद्वारे तु तृतीयार्थे सप्तमीं कृत्वा करणमभिहितम्, कैर्द्रव्यैः करणभूतैः सामायिकं क्रियत इति नोपोद्घातेन सह पौनरुक्त्यमिति।

'अथ 'कदा कारको भवति' इति नयैर्निरूपयन्नाह—

उद्दिट्ठे च्चिय नेगम-नयस्स कत्ताऽणहिज्जमाणो वि।

जं कारणमुद्देसो, तम्मि य कज्जोवयारो त्ति ॥३३९१॥

इहोद्दिष्ट एव गुरुणा सामायिके नैगमनयस्यानधीयानोऽपि शिष्यस्तत्कर्ता भवति। आह-ननु कार्यस्य कर्ता भवति, कार्यं च सामायिकमुद्देशस्थले नास्ति, तत् कथं तस्यासौ कर्ता भवति ? इत्याह—'जम्मि' इत्यादि, यस्मात् सामायिककारणमुद्देशः तस्मिंश्चोद्देशलक्षणे कारणे कार्यस्य सामायिकस्योपचारः क्रियत इति सामायिकस्य कर्ताऽसौ भवतीति।

सङ्ग्रहव्यवहारनयमतमाह—

संगहववहाराणं, पच्चासन्नयरकारणत्तणओ।

उद्दिट्ठम्मि तदत्थं, गुरुपामूले समासीणो ॥ ३३९२ ॥

सङ्ग्रहव्यवहारयोरुद्दिष्टे सामायिके तत्पठनार्थं गुरुपादमूले समासीनः शिष्यः प्रत्यासन्नतरकारणत्वात् पूर्ववत् तत्र सामायिककार्योपचारतः कर्ता भवतीति।

ऋजुसूत्रमतमाह—

उज्जुसुयस्स पढंतो, तं कुणमाणो वि निरुवओगो वि।

आसन्नासाहारण, कारणओ सद्दकिरियाण ॥३३९३॥

ऋजुसूत्रस्यानुपयुक्तोऽपि सामायिकं पठन्, तथा कुर्वंस्तदर्थक्रियामनुतिष्ठन् सामायिकस्य कर्ता भवति, सामायिकासन्नतरासाधारणकारणत्वात् तद्विषयशब्दक्रिययोरिति।

शब्दादिमतमाह—

सामाइओवउत्तो, कत्ता सद्दकिरियाविउत्तो वि।

सद्दाईण मणुन्नो, परिणामो जेण सामइयं ॥३३९४॥

शब्दादिनयानां सामायिकोपयुक्तः शब्दक्रियावियुक्तोऽपि सामायिककर्ता भवति, येन यस्माद् मनोज्ञो विशुद्धपरिणाम एव तेषां सामायिकमिति।

अथ पूर्वोक्तमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धनार्थमाह—

कत्ता नयओऽभिहिओ, अहवा नयउ त्ति नीइओ नेओ।

सामाइयहेउपउ-जकारओ सो नओ य इमो ॥३३९५॥

तदेवं सामायिकस्य कर्ता नयतो—नयैरभिहितः। अथवा—' कदा वा कारकः' इत्यस्माद् नय इति पृथगेव द्वारम्। तत्र चायमर्थः-नयतो-नीतितो विधिना सामायिकस्य हेतुः कर्ता सामायिकस्य प्रयोज्यकारको ज्ञेयः। कः पुनरसौ नय इत्याह स चायम्। इति द्वात्रिंशद्गाथार्थः। विशे०। आ० म०। आ० चू०।

सम्प्रति नय इत्येतद्द्वारं विवरीषुराह—

आलोयणा य विणए, खित्तदिसाभिग्गहे य काले य।

रिक्खगुणसंपयाविय, अभिवाहारे य अट्ठमए॥३३९६॥

विशे०।

इहाभिमुख्येन गुरोरात्मदोषप्रकाशनमालोचनानय। आ० म० १ अ०। आव०।

अथालोचनानयं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

सामाइयत्थमुवसं-पया गिहत्थस्स होज्ज जइणो वा।

उभयस्स पउत्ता लो-इयस्स सामाइयं देज्जा ॥ ३३९७ ॥

तत्र गृहस्थे—

आलोइयम्मि दिक्खा-रुहस्स गिहिणो चरित्तसामइयं।

बालाइदोसरहिय-स्स देज्ज नियमा न सेसाणं॥३३९८॥

स्पष्टे। नवरम्, आलोचिते—आलोकिते विज्ञाते यथा द्रव्यतो ज्ञातोऽसौ, न नपुंसकादिः, क्षेत्रतस्तु विज्ञातो यथाऽयमनार्यः, कालतस्त्ववगतो यथा शीतोष्णादिना न क्लाम्यति, भावतस्त्ववबुद्धो यथा नीरोगानलसादिरूपः। ततश्चैवमालोकिते निश्चिते च दीक्षार्हस्य बालादिदोषरहितस्य गृहिणश्चारित्रसामायिकं दद्यादिति।

ननु गृहस्थस्य सामायिकसूत्रार्थमुपसंपदित्यवगम्यते, श्रमणस्य तु व्रतग्रहणकाल एवाधीतसामायिकत्वात् कथं तदर्थमुपसम्पद् भवतु ? इत्याह—

सामाइयत्थमवणो-वसंपया साहुणो हवेज्जाहि।

वायमेसकालं, च पइसुयत्थं पि होज्जाहि ॥३३९९॥

यदा गुरुः सूत्रमात्रविदेव भवति, सूत्रं चादत्त्वा परलोकीभूतो भवेत्, तदा तच्छिष्यस्य साधोः सामायिकार्थश्रवणनिमित्तमन्यत्रोपसम्पद् भवेत्। अथवा—' सुयत्थं पि होज्जाहि' त्ति—व्याघातमेष्यत्कालं वा प्रति तौ, प्रतीत्येत्यर्थः, सूत्रमात्रार्थमपि साधोरन्यत्रोपसम्पद् भवेत्। इदमुक्तं भवति-ग्लानभावेन व्यन्तरोपसर्गादिना वा व्याघातेन पतिते विस्मृते सामायिकसूत्रे, एष्यति वा दुःषमाकाले प्रज्ञामान्द्यादसमाप्तसामायिकसूत्रमात्रा अपि साधवो भविष्यन्तो निजगुर्वभावो भवनादिना कारणेन सर्वस्यापि सामायिकसूत्रस्य पठनार्थम्, असमाप्तस्य वा समाप्त्यर्थमन्यत्र साधोरुपसम्पद् भवेदिति। तदेवं चारित्रसामा-

यिकमङ्गीकृत्य तदर्थश्रवणार्थं तत्सूत्रमात्रपठनार्थं वा साधोरन्यत्रोपसम्पदुक्ता।

अथवा==श्रुतसामायिकमङ्गीकृत्य समस्तद्वादशाङ्गसूत्रार्थोभयार्थमप्युपसम्पद् भवेदिति दर्शयन्नाह-

सव्वं व बारसंगं, सुयसामइय ति तदुभयत्थं ति ।
होज्जा लोइयभाव-स्स देज्ज सुत्तं तदत्थं वा ॥३४००॥

अथवा-सर्वमपि द्वादशाङ्ग श्रुतसामायिक भण्यते, अतस्तदुभयार्थं समस्तद्वादशाङ्गसूत्रार्थोभयनिमित्तमप्युपसम्पद् भवेत्, अत आलोचितभावस्य दत्तविशुद्धालोचनस्य सूत्रमर्थं वा दद्यादिति। उक्तमालोचनाद्वारम्।

(७५) अथ विनयद्वारमभिधित्सुराह-

आलोयणसुद्धस्स वि, देज्ज विणीयस्स नाविणीयस्स ।
नहि दिज्जइ आहरणं, पलिय त्ति य कन्नहत्थस्स॥३४०१॥

सुगमा।

किमिति विनीतस्यैव दीयते ? इत्याह—

अणुरत्तो भत्तिगओ, अमुई अणुअत्तओ विसेसन्नू ।
उज्जुत्तो अपरितंतो, इच्छियमत्थं लहइ साहू॥३४०२॥

सुबाधा। नवरम् 'अमुइ' त्ति-अमात्रक, उद्युक्त—उद्यमपर, 'अपरितता' अनिर्विण्ण इति।

क्षेत्रद्वारमभिधित्सुराह—

विणयवओ वि य कयम-गलस्स तदविग्घपारगमणाए।
देज्ज सुकओवओगो, खित्ताईसु सुपसत्थेसु ॥३४०३॥
उच्छुवणे सालिवणे, पउमसरे कुसुमिए व वणसंडे ।
गंभीरसाणुणाए, पयाहिणजले जिणहरे वा ॥३४०४॥
दिज्ज न उ भग्गभामिय-मसाणसुन्नामणुन्नगेहेसु ।
छारंगारक्खरा-मेज्झाईदव्वदुट्ठेसु ॥३४०५॥

निगदोऽपि सुगमा, नवरमिक्षुवणादीना समीपे दद्यात् सामायिकम्, न तु भग्नभ्रामितगृहादिप्रदेशे। द्राक्षाचन्दनलताद्याच्छादितप्रदेशो-गम्भीर। यत्र जल्पता प्रतिशब्द उत्तिष्ठते स प्रदेश सानुनाद इति।

दिगभिग्रहद्वारमाह-

पुव्वाभिमुहो उत्तर-मुहो व दिज्जाऽहवा पडिच्छेज्जा ।
जाए जिणादओ वा, दिसाइ जिणचेइयाइ वा ॥३४०६॥

पाठसिद्धा।

कालद्वारमाह-

चाउद्दसिं पण्णरसिं, वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं च चउत्थिं बा-रसिं च सेसासु देज्जाहि ॥३४०७॥

सुबोधा।

नक्षत्रद्वारमाह—

मियसिरअद्दा पुस्से, तिन्नि य पुव्वाइं मूलमस्सेसा ।
हत्थो चित्ता य तहा, दस विद्धिकराइं नाणस्स ॥३४०८॥
सञ्झागय रविगय, विड्डेरं संग्गहं च विलंबं वा ।
राहुहयं गहभिन्नं, च वज्जए सत्त नक्खत्ते॥३४००॥

मृगशिरःप्रभृतिषु नक्षत्रेषु दद्यात् सामायिकम्॥ सन्ध्यागतादीनि तु वर्जयेत्। तत्र सन्ध्यागत यत्र रवि स्थास्यति। यत्र नक्षत्रे सूर्यस्तिष्ठति तस्माच्चतुर्दश पञ्चदश वा नक्षत्र सन्ध्यागतम्, इत्यन्ये। रविगत यत्र रविस्तिष्ठति। पूर्वद्वारिकेषु नक्षत्रेषु पूर्वदिशागन्तव्येऽपरया गच्छता विड्डरम्, 'संग्गह' च ग्रहाधिष्ठितम्, विलम्बि यद् भास्वता परिभुज्य मुक्तम्, राहुगत यत्र ग्रहणमभूदिति। ग्रहभिन्न ग्रहविदारितमिति।

गुणसम्पद्द्वारमाह—

पियधम्मो दढधम्मो, संविग्गोऽवज्जभीरु असढो य ।
खंतो दंतो गुत्तो, थिरव्वय जिइंदिओ उज्जू ॥३४१०॥
असढो तुलासमाणो, समिओ तह साहुसंगइरओ य ।
गुणसपओववीओ, जुग्गो सेसो अजुग्गो य ॥३४११॥

सुगम।

अथाष्टममभिव्यवहारनयमाह—

नेओऽभिव्वाहारो-ऽभिव्वाहरणमहमस्स साहुस्स ।
इयमुद्दिस्सामि सुत्त-त्थोभयओ कालियसुयम्मि।३४१२
गुणदव्वपज्जवेहिं, भूयावायम्मि गुरुसमाइट्ठं ।
वे उद्दिट्ठमियं मे, इच्छामणुसासणं सीसो ॥ ३४१३ ॥

अभिव्याहरणमभिव्याहार सामायिकश्रुतोद्देशादिविषया गुरुशिष्ययोरुक्तिप्रत्युक्तिविशेषा ज्ञेय, तद्यथा—अहमस्य साधो कालिकश्रुत इदमङ्ग श्रुतस्कन्धमध्ययनमुद्देशक वा उद्दिस्सामि, वाचयामि। कथम् ? इत्याह-सूत्रत, अर्थत, तदुभयतश्चेति। इह च सूचनात् सूत्रस्य, इय भावना द्रष्टव्या-इदमङ्गादिक ममोद्दिशत, इति शिष्येणोक्त गुरुर्वदति-उद्दिशामि, तत शिष्यो भणति-'सदिशत किं भणामि ?'। गुरुराह-वन्दित्वा प्रवेदय, तत शिष्यो वदति-भवद्भिर्ममेदमङ्गादिकमुपदिष्टम्। गुरुराह—उद्दिष्ट क्षमाश्रमणाना हस्तेन सूत्रेण, अर्थेन, तदुभयेन च। तत शिष्य आह-इच्छामोऽनुशास्तिम्। ततश्च गुरुराह-'सम्यग् योग कर्तव्य' इति। अत्रेच्छाकारक्षमाश्रमणवन्दनप्रतिपातकायोत्सर्गकरणादिक शेषा विधि स्वयमेव द्रष्टव्य। समुद्देशाऽनुज्ञयोरप्ययमेव विधि, नवर तयोर्यथा सख्य सम्यग् धारय अन्येषा च प्रवेदय, इति गुरुवचन द्रष्टव्यमिति। भूतवादो-दृष्टिवाद, तत्राप्ययमेवोद्देशादिविधि, केवल द्रव्येण, गुणै, पर्यायैश्च उद्दिष्टमिदम्' इति गुरु समादिशति। एव च गुरुसमादिष्टे शिष्यो वदति-उद्दिष्टमिद मे, इच्छाम्यनुशास्तिम्' इत्यादीनि। तदेव व्याख्याताऽभिव्याहारनय, तद्व्याख्याने च व्याख्याता 'आलोयणा य विणए' इत्यादि प्रतिद्वारगाथा।

अथ मूलद्वारगाथाया यदुक्तम्-'करणम् कतिविधम् ?' इति, तत्राह—

करणं तव्वावारो, गुरुसीसाणं चउव्विह तं च ।
उद्देसो वायणाओ, तहा समुद्देसणमणुन्ना ॥ ३४१४ ॥

गुरुशिष्ययोस्तद्विषय -सामायिकविषयो व्यापार करणम्, स च गुरुशिष्ययोस्तद्व्यापारश्चतुर्विध, तच्चातुर्विध्यात् तत्स्वरूप करणमपि चतुर्विधम्, तद्यथा—वाचयामि इ-

ति-गुरुप्रतिज्ञारूप उद्देश, ततस्तत्प्रदत्तैव सूत्रस्य परिपाटीरूपा वाचना, तथा, समुद्देश अनुज्ञा चेति ।

अत्राक्षेपपरिहारावाह—

नणु भणियमणेगविहं, पुव्वं करणमिह किं पुणो गहणं ।
तं पुव्वगहियकरणं,इदमिह दाणग्गहणकाले ॥३४१५॥

ननु पूर्वं नामादिभेदतोऽनेकविध करणमुक्तम्, इह किं पुनरपि भदन्तथनगर्भं करणग्रहणम् ? । अत्रोच्यते—तत् प्रागुक्तं पूर्वगृहीतस्य दानग्रहणकालादुत्तीर्णस्य सामायिकस्य सिद्ध करणमुक्तम्, इदं त्विह गुरु--शिष्ययोर्दानग्रहणकाल उद्देशादिविधिना साध्य करणमुच्यत इति विशेष ।

विशेषान्तरमाह—

पुव्वमविसेसियं वा, इह गुरुसीसकिरिया विसेसाओ ।
करणावसरो वायं, सेग तत्थ तु वच्चासो ॥ ३४१६ ॥

अथवा—पूर्वमविशेषित करणमुक्तम्, इह तु तदेव गुरुशिष्याक्रियाविशेषाद् विशेषितमुच्यते । अथवा--अयमव गुरुशिष्योक्तिप्रत्युक्तिकाले सामायिककरणस्य भणनावसर । तत्र तर्हि किमित्युक्तम् ? इति चेत् । उच्यत—अनेकान्तार्थ व्यत्यासोऽस्थानभणनम् । न ह्यय नियमो यदन्यत्र वक्तव्य तदत्र नोच्यते विचित्रा च भगवत सूत्रस्य कृतिरिति । गत करण कतिविधम् ?, इति द्वारम् ।

इदानी 'कथम्', इति द्वारमभिधित्सुराह—

लब्भइ कह ति भणिए, सुयसामइय जहा नमोकारो ।
सेसाइँ तदावरण-क्खयओ समओ हवो भयओ।३४१७।

कथ सामायिक लभ्यते ?, इति भणिते सत्युच्यते—श्रुतसामायिक तावद् यथा नमस्कार पूर्वमुक्तस्तथा लभ्यते, नमस्कारस्यापि श्रुतान्तर्गतत्वात् । नमस्कारलाभश्च पूर्वमित्थमुक्त —

' मइ सुयनाणावरण, दसणमोह च तदुवघाईणि ।
तप्फड्डयाई दुविहा-इ सव्वदेसोवघाईणि ॥ १ ॥
सव्वेसु सव्वघाइसु, हएसु देसोवघाइयाण च ।
भाएहि मुच्चमाणो, समए समए अणतेहिं ॥ २ ॥
पढम लहइ नकार, इक्किक्कं वण्णमेवमएण पि ।
कमसो विसुज्झमाणो, लहइ समत्त नमोक्कार ॥ ३ ॥ "

इह च सम्यग्दृशामेव नमस्कारो भवतीत्येतावन्मात्रेणैव दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशम उक्त । मुख्यवृत्त्या तु नमस्कारस्य श्रुतरूपत्वात्, तदावरणक्षयोपशमादेवासौ लभ्यत इत्युक्त द्रष्टव्यम् । एव श्रुतसामायिकमपि मति-श्रुतक्षयोपशमाल्लभ्यत इति दृश्यम् । शेषाणि तु सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकानि तदावरणस्य यथासम्भव क्षयत - शमत, उपशमत इत्यर्थ । अथवा--उभयत क्षयोपशमाद् भवन्तीति द्रष्टव्यमिति ।

अत्राक्षेपपरिहारावाह—

नणु भणियमुवक्कमया, खओवसमओ पुणो उवग्घाए ।
लब्भइ कहं ति भणियं,इहं कहं का पुणो पुच्छा ।३४१८।

आह-ननु पूर्वमत्रैवोपक्रमतोपक्रमप्रस्तावे 'भावे खओवसमिए दुवालसंग पि होइ सुयनाण ।' तथा-'बीयकसायाणुदए, अपच्चक्खाणनामधिज्जाण ।' तथा—' तइयकसायाणुदए पच्चक्खाणावरणनामधिज्जाण । देसिक्कदेसविरइ ' तथा-बारसविहे कसाए, खविए उवसामिए व जोएहिं । लब्भइ 'चरित्तलभो' इत्यादि वचनात्, तदावरणस्य क्षयोपशमात् क्षयादिभ्यश्च सम्यक्त्वादिसामायिकानि लभ्यन्त इति भणितम्, पुनरपि चोपोद्घात ' किं कइविह ' इत्यादिगाथाया ' कथ सामायिक लभ्यते ? , मानुष्यादिभ्य ' इति भणितम्, ततश्चेह ' कथ सामायिक लभ्यते ' इति का पुन पृच्छा ?—पुनरुक्तत्वाद् नेयमिह युज्यत इति भाव ।

परिहारमाह—

भणिए खओवसमओ,स एव लब्भइ कहमुवग्घाए ।
सो चेव खओवसमओ,इह केसिं होज्ज कम्माण ।३४१९।

'भावे खओवसमिए' इत्यादिनोपक्रमे 'क्षयोपशमादिहेतो, सामायिक लभ्यते ?' इति भणिते पुनरुपोद्घाते स एव क्षयोपशमादिहेतु कथ लभ्यत ' मानुष्यादिसामग्रीत ' इत्युक्तम् । इह तु ' स एव क्षयोपशमादि कथा कर्मणा भवेत् ?, इति विचिन्त्यत इति स्थानत्रयभणनस्यापि विषयविभाग इति तदेव व्याख्यात कृताकृतादिद्वारै करणम् ।

अथ ' करोमि भदन्त ! सामायिकम् ' इत्यत्र विनेयपृच्छामाशङ्क्योत्तरमाह--

को कारओ करिंतो, किं कम्मं ज तु कीरई तेणं ।
किं कारओ य करणं,च होइ अन्न अणन्नं ते।।३४२०।।

कोऽत्र तावत् कारक ? इति कथ्यताम् । सूरिराह--स्वतन्त्रत्वात् कुर्वन् सामायिकस्य कर्ता । कर्म तर्हि किमत्र ? इत्याह-यत् तेन । क्रियते । तुशब्दात्-किं करणम् ? । उच्यते--मन प्रभृति । एवमुक्ते सत्याह--ते-तव सूरे ! किं कारक करण च, चशब्दात्-कर्म चेत्येतत् त्रय परस्परमन्यद् भिन्नम्, अनन्यद् वा-अभिन्न भवति ? इति ।

एतदेव विवृण्वन्नाह--

को कारउ त्ति भणिए, होइ करेंतो त्ति भण्णए गुरुणा ।
किं कम्मं ति य भणिए,भण्णइ ज कीरए तेण।।३४२१।।

गातार्था ।

अत्र 'क' कारक ?, इत्यादित एव प्रश्नमनुपमभणः प्रस्तावदाह--

केण कय ति य कत्ता,नणु भणियं तत्थ का पुणो पुच्छा?।
तव्विवरण चिय इमं,केणं ति व होज्ज मा करणं ।।३४२२।।

आह—ननु ' कयाकय ' इत्यादिगाथाया ' केन कृतम् ' इति द्वितीयद्वारे ' कर्त्रा ' इति भणितमेव, तत्र का पुनरपीह कर्तृ पृच्छा ? । सत्यम्, केन कृतम् इत्यत्र कर्तरि करणे च तृतीया सम्भवति, अतस्तद्विवरणमेवेदम्-केन इति--अत्र कर्तरि तृतीया, मा भूत् करणमिति ।

अथवा, तेष्वेव कृताकृतादिद्वारेषु सामायिकस्य कर्तारं कर्मकरणभाव च श्रुत्वा कुलालघटदण्डानामिव प्रस्तुते कर्तृकर्मकरणाना प्रविभागमपश्यन् पृच्छति-क कारक सामायिकस्य ? इत्यत्रोत्तर कुर्वन्नयमस्य कारक, किं पुन. कर्म ? इत्यत्रोत्तरम्—यत् तेन कर्त्रा क्रियते, तुशब्दाद्—मन प्रभृतिकरण च द्रष्टव्यम् । एतदेवाह--

अहवा कयाकयाइसु, कत्तारं कम्मकरणभावं च ।

सामाइयस्स सोउ, कुलालघडदण्डगाण व ॥३४२३॥
पविभागमपेच्छतो, पुच्छइ को कारओ करेंतोऽय ।
किं कम्म ज कीरइ,तो तेण सदेण करणं च ॥३४२४॥
द्वे अपि गतार्थे ।

अत्राक्षेपमाह-

किं कारओ य करणं, च होइ कम्मं च ते चसद्दाओ ।
अन्नमणन्नं भण्णइ, किंचाह न सव्वहा जुत्तं ॥३४२५॥

कारक करण चशब्दात्—कर्म च 'ते' तव सूरे ! परस्पर किमन्यद् भिन्नम्, अनन्यदभिन्नमिति ? । भण्यतेऽत्रोत्तरम्-किं चात ? किमनेन तव पृष्टेन ? इति । अत्राह पर — अन्यत्वमनन्यत्व वति, द्वयोरेकमपि सर्वथा न युक्तमिति ।

अत्रान्यत्वे तावद् दूषणमाह—

अन्नत्ते समभावा-भावाओ तप्पओयणाभावो ।
पावइ मिच्छस्स व मे,सम्मामिच्छाऽविसेसोऽयं ।३४२६।

कर्मभूतस्य सामायिकस्य कर्तुर्जीवादन्यत्वे मिथ्यादृष्टेरिव 'से' तस्य कर्तृजीवस्य सामायिकजन्यसमभावाभाव एव स्यात्, अन्यत्वाविशेषात् । ततश्च तत्प्रयोजनभूतस्य मोक्षसुखस्याभाव एव प्राप्नोति । अपर च—अय कृतसामायिक सम्यग्दृष्टि, अय तु मिथ्यादृष्टि, इत्ययमविशेष एव स्यात्, उभयोरपि सामायिकस्यान्यत्वाविशेषादिति ।

पर एवाचार्यमाशङ्कते—

अहवा मइभिन्नेण वि, धणेण सधणो त्ति होइ ववएसो ।
सधणो य धणभागी,जह तह सामाइयस्सामी ।३४२७।

अथवा—अत्र सूरे ! तवेय मति स्यात्, भिन्नेनापि धनन 'सधन' इति व्यपदेशो लोके भवति, अपर चासौ सधनो धनभागी धनफलभोक्ता यथा दृश्यते तथा भिन्नस्यापि सामायिकस्य स्वामी सामायिकवांस्तत्फलभोक्ता भविष्यति, न्यायस्य समानत्वादिति ।

तदेतत् पर. परिहरति—

तं न जओ जीवगुणो, सामइयं तेण विफलया तस्स ।
णन्नत्तणओ जुत्ता, परसामइयस्स वाऽफलया ।३४२८।

तदेतत् सूरे ! त्वदुक्त न, यतो जीवगुण. सामायिकम्, तेन जीवगुणस्य सामायिकस्य गुणिना जीवादन्यत्वे विफलता—निष्फलता युक्ता, धन तु धनिनो गुणो न भवति, तेन तस्य भिन्नस्यापि सफलताऽस्त्विति भाव । यथा परसामायिकस्य विवक्षितजीवमपेक्ष्यान्यत्वादफलतेति ।

अपि च—

जइ भिन्नं तब्भावे,वि तओ (सो) तस्स भावरहिओ त्ति ।
अन्नाणी चिय निच्चं, अंधोवसमं पईवेण ॥ ३४२९ ॥

यदि कर्तुर्जीवादभिन्न सामायिकम्, तदा तद्भावेऽपि भिन्नसम्यक्त्वादिसामायिकप्रस्तावेऽपि तकोऽसौ कर्तृजीवस्तत्स्वभावरहित सम्यक्त्वादिसामायिकस्वभावरहित इति कृत्वाऽज्ञान्येव स्यात्, यथा भिन्नेन प्रदीपेन सम वर्त्तमानोऽपि स्वस्वभावभूतचक्षुर्विकलोऽन्ध इति ।

अथानन्यत्वपक्ष दूषयन्नाह—

एगत्ते तन्नासे. नासो जीवस्स संभवे भवणं ।
कारगमकरदोसा, तदकिया कप्पणा वावि ॥३४३०॥

सामायिकतत्कर्त्रोरेकत्वेऽनन्यत्वे तन्नाशे—सामायिकनाशे सामायिकवतो जीवस्यापि नाश प्राप्नोति, घटस्वरूपनाशे घटस्येव सभवे वोत्पत्तौ वा सामायिकस्य, जीवस्यापि भवनमुत्पत्तिमत्त्व स्यात् । न च तस्य तदिष्यते, नित्यत्वात्, तथा-कर्तृकर्मकरणकारकाणा सकरदोष, तदकता वा स्यात्, कल्पनामात्ररूपता वा कारकाणा भवेदिति ।

अत्राचार्य उत्तरमाह—

आया हु कारओ मे, सामाइयकम्म करणमाया य ।
तम्हा आया सामा-इयं च परिणामओ इक्कं ॥३४३१॥

आत्मैव तावत् सामायिकस्य कारक कर्ता मे—मम, सामायिकमेव क्रियमाणत्वात् कर्म सामायिककर्म तदप्यात्मैव, न पुनस्तद्व्यतिरिक्तमन्यत् किञ्चिदिति, चशब्दाद्—मन प्रभृतिक करणमप्यात्मैव । तस्मादात्मा सामायिक चशब्दात्-करण चेति त्रितयमप्येतदेकमेव । कथम् ?, परिणामत -आत्मपरिणामरूपत्वात् । नहि सामायिक मन - प्रभृतिकरण चात्मपरिणामरूपत्वमतिक्रम्य वर्तते । अतस्त्रितयमपि परिणाम रूपतयैकमेवेदमिति ।

एतदेव व्याचिख्यासुराह—

जं नाणाइमभावं, सामइयं जोगमाह करणं च ।
उभय च सपरिणामो,परिणामाणन्नया जं चा॥३४३२॥

यस्मात् सामायिक सामान्येन ज्ञानदर्शनचारित्रस्वभावम्, करणमपि मन प्रभृतिक योगमाह परमगुरु, उभय चैतदात्मन स्वपरिणाम, परिणामतद्वतोश्च यस्मादनन्यरूपतैवेति ।

तत किम् ? इत्याह—

तेणाया सामइयं, करणं च चसद्दओ न भिन्नाइं ।
नणु भणियमणण्णत्ते, तन्नासे जीवनासो त्ति ॥३४३३॥

तेन तस्मादात्मा सामायिकम्, चशब्दात्—करण च मन प्रभृति, न परस्परमेतानि भिन्नानि । आह—नन्वेवमनन्यत्वे 'तन्नाशे जीवनाश' इत्यादिक दूषण भणितमेवेति ।

अत्र सूरिराह—

जइ तप्पज्जयनासो, को दोसो होइ सव्वहा नत्थि ।
जं सो उप्पायव्वय-धुवधम्माणंतपज्जाओ ॥ ३४३४ ॥

स चासौ सामायिकादिरूप पर्यायश्च तत्पर्याय —तत्पर्यायेण तत्पर्यायरूपेण नाशो जीवस्य तत्पर्यायनाशो यदि भवति, तदा भवतु नाम, को दोष ? । यस्तु पर्यायविनाशे जीवस्य सर्वथा नाश स नास्ति नेष्यते, यस्मादसौ जीव उत्पादव्ययध्रौव्यधर्माऽनन्तपर्याय. । ततश्चैकस्य सामायिकादिपर्यायस्य नाशेऽपि कथ तस्य सर्वथा नाश, शेषानन्तपर्यायैर्विशिष्टस्य तस्य सर्वदाऽवस्थानात् इति ।

न केवलमात्मा, किन्तु सर्वमपि वस्तु जैनानामुत्पादव्ययनित्यतास्वरूपमेवेति दर्शयन्नाह—

सव्वं चिय पइसमय, उप्पज्जइ नासए य निच्चं च ।

एव चेव य सुह दु-क्ख बंधमोक्खाइसब्भावो ॥३४३५॥
प्रागसकृद् भावितार्थैवेति ।

यदप्युक्तम् कारकैकत्वम् कारकैकता प्राप्नोति, अत्राप्याह-

एक्क चेव य वत्थुं, परिणामवसेण कारगंतरय ।
पावइ तेणादोसो, विवक्खया कारगं जं च ॥ ३४३६ ॥

एकमेव हि वस्तु परिणामवशेन कारकान्तरता प्राप्नोति, तथाहि-एक एव देवदत्त कटादिकर्तृत्वेन परिणत कर्ता, स एव यज्ञदत्तादिप्रयोजककरणतया परिणतत्वात् करणम्, दित्सूणा दृश्यमानतया परिणतत्वात् कर्म, ताम्बूलादिदानग्रहणतया परिणतत्वात् सम्प्रदानम्, स एव निष्पन्नकटस्य मोचनेन परिणतत्वादपादानम्, कटक्रियाधारत्वेन च परिणतत्वादधिकरणमिति । एवमन्यत्रापि भावनीयम् । तेन कारकसंकरादिको न दोष, विवक्षातश्च यस्मात् कारकाणि भवन्ति, तस्मात् कल्पनायामप्यदोष एवेति ।

तथाहि—

कुंभो विसिज्जमाणो, कत्ता कम्मं स एव करणं च ।
नाणाकारयभाव, लहइ जहेगो विवक्खाए ॥ ३४३७ ॥
अह वा नाणाणन्नो, नाणी नियओवओगकालम्मि ।
एगो वि तिस्सहावो, सामाइयकारओ एवं ॥ ३४३८ ॥

कुम्भो विशीर्यमाणो विशरणक्रियाया कर्तृत्वेन विवक्षित कर्ता भवति । स एव च विशरणक्रियाव्याप्यत्वेन विवक्ष्यमाण कर्म सम्पद्यते, तेन घटपर्यायेण कृत्वा विशीर्यते, इति करणत्वेन विवक्ष्यमाण· स एव करणं सञ्जायते । एव यथैकोऽपि पदार्थो विवक्षया नानाकारकभाव लभते, यथा वा मत्यादिज्ञानादनन्योऽभिन्ना ज्ञानी-जीवो निजकात्मविषय स्वसंवेदनरूपो य उपयोगस्तत्काल एकोऽपि त्रिस्वभावो भवति, तथाहि स्वोपयोग उपयुज्यमानोऽसौ कर्ता भवति, संवेद्यमानत्वेन तु कर्म, करणभूतज्ञानानन्यत्वाच्च करणमिति । एव सामायिककारक एकोऽपि विवक्षया कर्तृकर्मकरणस्वभावो द्रष्टव्य इति । तदेवं करण व्याख्यातम्, तद्व्याख्याने च 'करोमि' इति-सामायिकस्य प्रथमावयवो व्याख्यात· । विशे० । आ० म० । आ० चू० । आव० ।

अट्ठएहं पयडीणं, उक्कोसठिईउ वट्टमाणो उ ।
जीवो न लहइ सामा-इय चउएहं पि एगयरं ॥ १०५ ॥
सत्तएहं पयडीणं, अब्भिंतरओ उ कोडिकोडीणं ।
काऊण सागराणं, जइ लहइ चउएहमएयरं ॥ १०६ ॥

प्रथमगाथाव्याख्या-अष्टानाम् इति-सख्या, कासाम् ?— ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनाम्, उत्कृष्टा चासौ स्थितिश्चोत्कृष्टस्थिति· तस्या वर्त्तमानो भवन् जीवः—आत्मा न लभत—न प्राप्नोति, किं तत् ?—सामायिक—पूर्वव्याख्यातम्, किं विशिष्टम् ?—चतुर्णामपि—सम्यक्त्वश्रुत—देशविरतिसर्वविरतिरूपाणाम् एकतरम्—अन्यतमत् इति यावत्, अपिशब्दात्—मत्यादि च, न केवलं न लभते, पूर्वप्रतिपन्नोऽपि न भवति, यतोऽवाप्तसम्यक्त्वो हि न पुनस्तत्परित्यागेऽपि ग्रन्थिमुल्लङ्घ्य उत्कृष्टस्थितीं कर्मप्रकृतीं· बध्नाति, आयुष्कोत्कृष्टस्थितौ पुनर्वर्त्तमान पूर्वप्रतिपन्नको भवति, अनुत्तरविमानोपपातकाले देवो, न तु प्रतिपद्यमानक इति । तुशब्दाद् जघन्यस्थितौ च वर्त्तमान पूर्वप्रतिपन्नत्वान्न लभते, आयुष्कजघन्यस्थितौ च वर्त्तमानो न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक, जघन्यायुष्कस्य क्षुल्लकभवग्रहणाधारत्वात्, तस्य च वनस्पतिषु भावात्, तत्र च पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकाभावात्, प्रकृतीनां च उत्कृष्टेतरभेदभिन्ना खल्विय स्थिति —आदितस्तिसृणामन्तरायस्य च त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य परास्थिति·, सप्ततिर्मोहनीयस्य, नामगोत्रयोर्विंशति, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुष्कस्य, इति, जघन्या तु द्वादशमुहूर्त्ता वेदनीयस्य, नामगोत्रयोरष्टौ, शेषाणामन्तर्मुहूर्त्त (तत्त्वार्थे अ० ८ सूत्राणि १५ १६ १७ १८ १९ २०-२१) इति गाथार्थ । आह-किमेता—युगपदेव उत्कृष्टा स्थितिमासादयन्ति उत एकस्यामुत्कृष्टस्थितिरूपाया सञ्जातायामन्या अपि नियमतो भवन्ति, आहोस्विदन्यथा वा वैचित्र्यमत्रेति । उच्यते-अत्र विधिरिति, मोहनीयस्य उत्कृष्टस्थितौ शेषाणामपि षण्णामुत्कृष्टैव, आयुष्कप्रकृतेस्तु उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु जघन्येति । मोहनीयरहिताना तु शेषप्रकृतीनामन्यतमाया उत्कृष्टस्थिते सद्भावे मोहनीयस्य शेषाणा च उत्कृष्टा वा मध्यमा वा, न तु जघन्येति प्रासङ्गिकम् । द्वितीय—गाथाव्याख्या--सप्तानामायुष्करहिताना कर्मप्रकृतीना या पर्यन्तवर्तिनी स्थितिस्तामङ्गीकृत्य सागरोपमाणा कोटीकोटी, तस्या कोटीकोट्या अभ्यन्तरत एव तुशब्दोऽवधारणार्थ, कृत्वाऽऽत्मानमिति गम्यते यदि लभते—यदि प्राप्नोति, चतुर्णां श्रुतसामायिकादीनामन्यतरत्, तत एव लभते नान्यथति । पाठान्तर वा कृत्वा सागरोपमाणा स्थितिं लभते चतुर्णामन्यतरत् इत्यक्षरगमनिका । अवयवार्थोऽभिधीयते-सप्ताना प्रकृतीना यदा पर्यन्तवर्तिनी सागरोपमकोटीकोटी पल्योपमासङ्ख्येयभागहीना भवति, तदा घनरागद्वेषपरिणामोऽत्यन्तदुर्भेद्यदारुग्रन्थिवत् कर्मग्रन्थिर्भवतीति । आह च--भाष्यकार -" गंठि त्ति सुदुब्भेओ, कक्खडघणरूढगूढगंठि व्व । जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागद्दोसपरिणामो ॥ १ ॥" इत्यादि, तस्मिन् भिन्ने सम्यक्त्वादिलाभ उपजायते, नान्यथेति, तद्भेदश्च मनो—विघातपरिश्रमादिभि दुस्साध्यो वर्त्तते । तथाहि--स जीव कर्मरिपुमध्यगत त प्राप्य अतीव परिश्राम्यति, प्रभूतकर्मारातिसैन्यान्तकृत्त्वेन संजातखेदत्वात्, संग्रामशिरसीव दुर्जयापाकृतानेकशत्रुनरनरेन्द्रभटवत् । अपरस्त्वाह-किं तेन भिन्नेन ? किं-वा सम्यक्त्वादिनाऽवाप्तेन ? यथाऽतिदीर्घा कर्मस्थिति सम्यक्त्वादिगुणरहितेनैव क्षपिता, एव कर्मशेषमपि गुणरहित एव क्षपयित्वा विवक्षितफलभाग् भवतु । अत्रोच्यते-स हि तस्यामवस्थाया वर्त्तमानोऽवाप्तादितगुणान्तरो न शेषक्षपणया विशिष्टफलप्रसाधनालम्, चित्तविघातादिप्रचुरविघ्नत्वात् विशिष्टप्राप्तपूर्वफलप्राप्त्यासन्नत्वात्, प्रागभ्यस्तक्रियया तस्यावाप्तुमशक्यत्वाच्च । अनेकसत्क्लेशानुपालिता चास्तादिपुरश्चरणक्रियासादितगुणान्तरोत्तरसहायक्रियारहितविद्यासाधकवत्, तथा चाह-भाष्यकार -"पावइ पुब्वसेवा,परिमउई साहणम्मि गु.

रुनदिश्रा । होंति महाविज्ञाए,किरिया पाय सविग्घा य ॥१॥ तह कम्मठिनी खवणे, परिमउई माक्खनाहणे गरुई । इह दसणादिकिरिया, दुलभापाय सविग्घा य ॥ २ ॥" अथवा-यत एव बह्वी कर्मस्थितिरनेन उन्मूलिता, अत एवापचीयमानदोषस्य सम्यक्त्वादिगुणलाभ सजायते, निश्शेषकर्मपरिक्षये सिद्धत्ववत्, तत एव च मोक्ष इति, अतो न शेषमपि कर्मगुणरहितं एवापाकृत्य मोक्ष प्रसाधयतीति स्थितम् । आव० १ अ० । (भदन्तशब्दव्याख्या 'भदत' शब्दे पञ्चमभागे उक्ता ।) सामायिकशब्दार्थे पूर्व व्याख्यात. ।

तस्य चेमे पर्याया —

समया समत्त पम-त्थ संति सुविहिय सुहं अणिंदं च ।
अदुगुंछियम (ण)गरहिय-मणवज्जमिमे वि एगट्ठा ।१०३३।

आव० १ अ० ।

(एषा स्वस्व स्थाने व्याख्या ।)(अनन्तशब्दव्याख्या 'अत' शब्दे प्रथमभागे ५४ पृष्ठ उक्ता ।) (सर्वशब्दार्थ 'सव्व' शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे गत ।) (सावद्यपदार्थ 'सावज्ज' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।)

अथ सर्वादिपदाना क्रियया सह सबन्ध कुर्वन्नाह—

सव्वो सावज्जो त्ति य, जोगो सवज्झए तयं सव्वं ।
सावज्जं जोग ति य, पच्चक्खामि त्ति वज्जेमि ॥ ३५०० ॥

सर्वो—निरवशेष सावद्ययोग इति सबध्यत त सर्व सावद्ययाग प्रत्याख्यामीति क्रिया प्रत्याचक्षे वा वर्जयामीत्यर्थ । इह प्रत्याख्यामि प्रत्याचक्षे चेति क्रियाद्वयेऽपि सावद्ययोगस्य प्रत्याख्यान गम्यते, अतस्तदेव प्रत्याख्यान व्याचिख्यासुराह—

पइमद्दो पडिसेहे, अक्खाणं खावणाऽभिहाणं वा ।
पडिसेहस्सक्खाणं, पच्चक्खाणं निवित्ति त्ति ॥३५०१॥

प्रतिशब्दोऽत्र प्रतिषेधे वर्तते, आख्यान त्वाभिमुख्येन वाऽऽदरेण वा ख्यापना—प्रकथन, चक्षिपक्षेऽभिधान वा, प्रतिषेधस्याख्यान प्रत्याख्यान—निवृत्ति इति । विशे० ।

(७६) साम्प्रत कण्ठत स्वयमेव चालना प्रतिपादयन्नाह—

को कारओ ? करतो, किं कम्मं ?, जं तु कीरई तेण ।
किं कारयकरणाण य, अन्नमणन्नं च ? अक्खेवो१०३४

इह 'करोमि भदन्त ! सामायिकम्' इत्यत्र कर्तृकर्मकरणव्यवस्था वक्तव्या, यथा—करोमि राजन् ! घटमित्युक्ते कुलाल कर्ता घट एव कर्म दण्डादि करणमिति, एवमत्र क कारक. कुलालस्थानीय. ? इत्यत आह—'करेंतो' त्ति-तत् कुर्वन्नात्मैव, अथ किं कर्म घटादिस्थानीयम् ? इत्यत्राऽऽह—यत् क्रियते—निर्वर्त्यते तेन—कर्त्रा तच्च तद्गुणरूप सामायिकमेव, तुशब्द करणप्रश्ननिर्वचनसंग्रहार्थ, यथा कर्म निर्दिष्टमेव किं करणमित्युद्देशादिचतुर्विधमिति निर्वचनम्, एव व्यवस्थिते सत्याह—'किं कारगकरणाण य' त्ति—किं कारककरणयो ?, चशब्दात्—कर्मणश्च परस्परत. कुलालघटदण्डादीनामिवान्यत्वम्, आहोश्विदनन्यत्वमेवेति ?, उभयथाऽपि दोष, कथम् ?, अन्यत्वे सामायिकवतोऽपि तत्फलस्य मोक्षस्याभाव, तदन्यत्वाद्, मिथ्यादृष्टेरिव,अनन्यत्वे तु तस्यात्पत्तिविनाशाभ्यामात्मनोऽप्युत्पत्तिविनाशप्रसङ्ग इति, अनिष्टं चैतत्, तस्यानादिमत्त्वाभ्युपगमादित्याक्षपश्चालनेति गाथार्थ ।

विजृम्भित चात्र भाष्यकारेण—

" अन्नत्ते समभावा-भावाओ तप्पओयणाभावो ।
पावइ मिच्छस्स व से, सम्मामिच्छाऽविसेसो य ॥ १ ॥
अह व मईभिन्नेण वि, धणेण सधणो त्ति होइ ववएसो ।
सधणो य धणभागी, जह तह सामाइयस्सामी ॥ २ ॥
त ण जओ जीवगुणो, सामइय तेण विफलता तस्स ।
अन्नत्तणओ जुत्ता, परसामइयस्स वाऽफलता ॥ ३ ॥
जइ भिन्न तब्भावे-ऽवि नो तओ तस्सभावरहिओ त्ति ।
अणणिच्चिय णिच्च, अधो व सम पईवेण ॥ ४ ॥
एगस्स नासे, नासो जीवस्स समेव भवण ।
कारगसकरदोसो, तदेकयाकप्पणा वावि ॥ ५ ॥ "

इत्यादि, इत्थ चालनामभिधायाधुना प्रत्यवस्थान प्रतिपादयन्नाह—

आया हु कारओ मे, सामाइय कम्म करणमाया य ।
परिणामे सइ आया, सामाइयमेव उ पसिद्धि ॥१०३५॥

इहाऽऽत्मैव कारका मम, तस्य स्वातन्त्र्येण प्रवृत्ते, तथा-सामायिक कर्म तद्गुणत्वात्, करण चोद्देशादिलक्षण तत्क्रियत्वादात्मैव, तथाऽपि यथोक्तदोषाणामसम्भव एव, कुत इत्याह—यस्मात् परिणामे सत्यात्मा सामायिक, परिणमन—परिणाम कथञ्चित् पूर्वरूपापरित्यागेनोत्तररूपापत्तिरिति, उक्त च—"नार्थान्तरगमो यस्मात्, सर्वथैव न चाऽगम । परिणाम प्रमासिद्ध, इष्टश्च खलु पण्डितै ॥ १ ॥" इत्यादि, तस्मिन् परिणाम सति । अयमत्र भावार्थ —परिणामे सति तस्य नित्यानित्याद्यनेकरूपत्वाद् द्रव्यगुणपर्यायाणामपि भेदाभेदसिद्धे., अन्यथा सकलसव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गाद्, एकान्तपक्षेणान्यत्वानन्यत्वयोरनभ्युपगमाद्, इत्थ चैकत्वानेकत्वपक्षया कर्तृकर्मकरणव्यवस्थासिद्धे, आत्मा—जीव सामायिकमेव तु प्रसिद्धि. । तथाहि—न तदेकान्तेन अन्यत् । तद्गुणत्वान्न चानन्य (त्त) द्गुणत्वादेवेति । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यम्, अन्यथा गुणगुणिनोरेकान्तभेदे विप्रकृष्टगुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियतगुणिविषय एव सशयो न स्यात्, तदन्यभ्योऽपि तस्य भेदाविशेषात्, दृश्यते च यदा कश्चिद्दरिततरुतरुणशाखाविसररन्ध्रादन्तरत किमपि शुक्ल पश्यति तदा किमिय पताका किं वा बलाकेत्येव प्रतिनियतगुणिविषय इति, अभेदपक्षे तु सशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव तस्यापि गृहीतत्वादित्यल विस्तरेणेति गाथार्थ. ।

भाष्यकारदूषणानि त्वमूनि—

" आयाहु कारओ मे,सामाइय कम्म करणमाआ य ।
तम्हा आया सामा-इय च परिणामओ एक्क ॥ १ ॥
ज णाणाइसहाव, सामाइयजोगमाइकरण च ।
उभयं च स परिणामो, परिणामाणन्नया जं च ॥ २ ॥
तेणाया सामइय, करण च चसद्दओ अभिन्नाइं ।
णणु भणियमणन्नत्ते, तण्णासे जीवणासो त्ति ॥ ३ ॥
जइ तप्पज्जयनासो, को दोसो होउ ? सव्वहा नत्थि ।

जं सो उप्पायव्वय—धुवधम्माणंतपज्जाओ ॥ ४ ॥
सव्वं चिय पइसमयं, उप्पज्जइ णासए य णिच्चं च ।
एवं चेव य सुहदु—क्खबंधमोक्खाइसब्भावो ॥ ५ ॥
एगं चेव य वत्थुं, परिणामवसेण कारगंतरयं ।
पावइ तेणादोसा, विवक्खया कारगं जं च ॥ ६ ॥
कुंभोऽवि सज्जमाणो, कत्ता कम्मं स एव करणं च ।
णाणाकारगभावं, लहइ जहेगो विवक्खाए ॥ ७ ॥
जह वा नाणाणण्णो, नाणी नियमावओगकालम्मि ।
एगोऽवि तस्सभावा, सामाइयकारगो चेवं ॥ ८ ॥"

साम्प्रतं परिणामपक्षे सत्येकत्वानेकत्वपक्षयोरविरोधेन कर्तृकर्मकरणव्यवस्थामुपदर्शयन्नाह-

एगत्ते जह मुट्ठिं, करेइ अत्थंतरे घडाईणि ।
दव्वत्थंतरभावे,गुणस्स किं केण संबद्धं ? ॥१०३६॥

एकत्वे-कर्तृकर्मकरणाभेदे कर्तृकर्मकरणभावो दृष्टः, यथा-मुष्टिं करोति,अत्र देवदत्तः कर्त्ता, तद्धस्त एव कर्म, तस्यैव च प्रयत्नविशेषः करणमिति ।तथाऽर्थान्तरे-कर्तृकर्मकरणानां भेदे दृष्ट एव तद्भावः । तथा चाऽऽह-घटादीनि यथा करोतीति वर्तते। तत्रापि कुलालः कर्ता, घटः कर्म, दण्डादि करणमिति। इह च सामायिकं गुणो वर्तते, स च गुणिनः कथञ्चिदेव भिन्न इति । विपक्षे बाधामुपदर्शयति द्रव्यात् सकाशाद्, गुणिन इत्यर्थः, एकान्तेनैवार्थान्तरभावे--भेदे सति,कस्य ?-गुणस्य, किं केन सबद्धमिति ?, न किञ्चित् केनचित् सबद्धं, ज्ञानादीनामपि गुणत्वात्तेषामपि चाऽऽत्मादिगुणिभ्य एकान्तभिन्नत्वात्, सवेदनाभावतः सर्वव्यवस्थानुपपत्तेरिति भावना। एवमेकान्तेनानर्थान्तरभावेऽपि दोषा अभ्यूह्या इति गाथार्थः । कण्ठतस्तावदुक्ते चालनाप्रत्यवस्थाने, अत एव चात्र पुनरुक्तदोषोऽपि नास्ति, अनुवादद्वारेण चालनाप्रत्यवस्थानप्रवृत्तेरित्यलं प्रसङ्गेन।

(७७) अथौघ-भवजीवितयोर्विवरणमाह-

आउस्सदव्वतया, सामन्नं पाणधारणमिहोहो ।
भवजीवियं चउद्धा, नेरइयाईण जावत्था ॥३५१२॥

आयुषः—आयुर्मात्ररूपस्य कर्मणः सबन्धीनि यानि सन्ति जीवस्य सत्तावर्तीनि द्रव्याणि तान्यायुः सद्द्रव्याणि तद्भाव आयुः सद्द्रव्यता तया आयुः सद्द्रव्यतया ससारे परिभ्रमतो जीवस्य यत् सामान्यं प्राणधारणं यदाश्रित्य सिद्धा एव मृता उच्यन्ते, न ससारिणः, तदिह ससारिणां जीवितसामान्यमात्ररूपमोघः ओघजीवितमुच्यत इति । भवन्ति प्राणिनाऽस्मिन्निति भवः--ससारस्तत्रावस्थितिहेतुभूतं भवजीवितम्, तच्चतुर्धा। किं पुनस्तत् ? इत्याह—नारकादीनां या जन्मनः प्रथमसमयाच्चरमसमयं यावदवस्थाऽवस्थितिरवस्थाना तद्धेतुत्वात् सा भवजीवितमिति।

तद्भवजीवितं भोगजीवितं चाह—

तब्भवजीवियमोरा-लियाण जं तब्भवोववन्नाणं ।
चक्कहराईणं भो-गजीवियं सुरवराणं च ॥ ३५१३॥

पुनः पुनस्तत्रैव विवक्षिते भवे उत्पन्नास्तद्भवोत्पन्नास्तेषां तद्भवोत्पन्नानां यज्जीवितं तत् तद्भवजीवितमुच्यते। तऔदारिकशरीरिणां तिर्यग्-मनुष्याणामेवावगन्तव्यम्। तत्रैकेन्द्रियाणां पुनः पुनस्तत्रैवैकेन्द्रियभवे उत्पद्यमानानामनन्तानि भवग्रहणान्येतदुत्कृष्टतोऽवसेयम्। द्वीन्द्रियाणां तु सख्यातानि भवग्रहणानि। पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च सप्ताष्टौ वा भवग्रहणानीति मन्तव्यम्। जघन्यतस्तु सर्वत्र द्वे भवग्रहणे। वैक्रियशरीरिणां तु देवनारकाणामिदं न सभवत्येव,पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्त्यभावादिति। चक्रधराऽऽदीनां तु भोगपुरुषाणां सुरवराणां च देवानां जीवितं—भोगजीवितमिति।

शेषजीवितानि तु त्रीण्याह—

संजमजीवियमिसी-णं असंजमजीवियमविरयाणं ।
जससंजीवियं जसोना-मओ जिणाईण लोगम्मि ।३५१४।

पाठसिद्धा, नवरं ' इसीण ' ति—ऋषीणाम् यतीनामिति । ' जसनामओ ' त्ति—यशोनामकर्मोदयादित्यर्थः ।

नान्येषां मध्यात् किं जीवितमिहाधिकृतम् ? इत्याह—

नरभवजीवियमहिगयं, विसेसओ सेसयं जहाजोगं ।
जावज्जीवामि तयं, ता पच्चक्खामि सावज्जं ॥ ३५१५ ॥

भवजीवितरूपं नरभवजीवितं मनुष्यभवजीवितं विशेषतोऽत्राधिकृतम्, मनुष्याणामेव चारित्रसामायिकाधिकारात्, शेषं नामादिजीवितं यथायोगं यद् यत्र युज्यते तत् तत्र योजनीयम्। ततश्च स एव मनुष्यः प्रतिजानीते—यावदनेन नरभवजीवितेन जीवामि तावत् तकं सावद्ययोगं प्रत्याख्यामीति।

अथवा यावच्छब्दस्यार्थमाह-

जावदयं परिमाणे, मज्जायाएऽवधारणे चेइ ।
जावज्जीवं जीवण-परिमाणं जत्तियम्मि त्ति ॥३५१६॥
जावज्जीवमिहारे-ण मरणमज्जायओ न तं कालं ।
अवधारणे वि जाव-ज्जीवणमेवेह न उ परओ ॥३५१७॥

इह यावदयं शब्दस्त्रिष्वर्थेषु वर्तते, तद्यथा—परिमाणे-मर्यादायाम्, अवधारणे चेति । तत्र परिमाणार्थे तावदाह—यावज्जीवमिति। किमुक्तं भवति ?—यावद् मे जीवनपरिमाणमिहभवायुष्कस्य परिमाणं तावन्तं कालं प्रत्याचक्ष इति। मर्यादार्थमाह-यावज्जीवमित्यादि। अत्र यावज्जीवमिति। किमुक्तं भवति ?-आरेण मरणमर्यादाया अर्वाक् प्रत्याचक्षे, न पुनस्तत्कालं प्रत्याख्यानग्रहणकाल एव, किन्तु मरणसीमां यावत् प्रत्याख्यामीति। अवधारणेऽपि—यावदिहभवजीवितं तावदेव प्रत्याचक्षे, न तु परतः, देवाद्यवस्थायामविरतत्व प्रत्याख्यानभङ्गप्रसङ्गात्। 'परतो मुत्कलम्' इति विधिरपि न कर्त्तव्यः, भोगाशसादोषानुषङ्गादिति स्वयमेव द्रष्टव्यमिति।

अत्राक्षेपपरिहारावाह—

जावज्जीवं पत्ते, जावज्जीवाए लिंगवच्चासो ।
भावप्पज्जयओ वा, जा जावज्जीवया ताए ॥ ३५१८ ॥

ननूक्तन्यायेन यावज्जीवमिति निर्देशे प्राप्ते 'यावज्जीवया' इति निर्देशः किमर्थं भगवता सूत्रकृता विहित. ? ' इति शेषः । अत्र परिहारमाह—'लिंगवच्चासो ' त्ति-लिङ्गव्यत्ययोऽत्र भ-

गवतोऽभिमत., तेनेत्थं निर्देश कृत इत्यर्थ । अथवा-याव जीवशब्दाद् भावप्रत्यय उत्पाद्यते, ततश्चेत्थं भावप्रत्यये उत्पादिते या 'यावज्जीवता' इति निष्पद्यते, तया यावज्जीवतया ' प्रत्याख्यामि ' इति सबध्यत इति ।

नन्वित्थमपि 'यावज्जीवतया' इति प्राप्ते 'यावज्जीवया' इति कथ भवति ? इत्याह—

जावज्जीवतया इति, जावज्जीवाएँ वण्णलोवाओ ।
जावज्जीवो जीसे, जावज्जीवाहवा सा उ ॥ ३५१९ ॥

'यावज्जीवतया' इति निर्देशे प्राप्ते यत् 'यावज्जीवया' इत्युक्तम्, तत् तकारलक्षणवर्णलोपादिति द्रष्टव्यम्। तृतीय परिहारमाह। अथवा-जीवन जीवा यावज्जीवो यस्या सा यावज्जीवेति बहुव्रीहिस्तया यावज्जीवया इत्येव द्रष्टव्यमिति ।

अत्र विनेयपृच्छामुत्तर चाऽऽह—

का पुण सा संबज्झइ, पच्चक्खाणकिरिया तया सव्वं ।
जावज्जीवाएऽहं पच्चक्खामीति सावज्जं ॥ ३५२० ॥

का पुन पूर्वोक्तबहुव्रीहावन्यपदार्थे सबध्यते ? इत्याह— प्रत्याख्यानक्रियेति । तया यावज्जीवया प्रत्याख्यानक्रियया सर्व सावद्ययोगमह ' प्रत्याख्यामि ' इति सबन्ध इति ।

परिहारान्तरमाह-

जीवणमहवा जीवा, जावज्जीवा पुरा व सा नेया ।
तीए पाययवयणे, जावज्जीवाइतइएयं ॥ ३५२१ ॥

अथवा-जीवन जीवेति स्त्रीलिङ्गाभिधायक पर्याय शब्द साध्यते, न तु जीव इति पुलिङ्गाभिधायक । ततश्च यथा पुरा-पूर्व तथाऽत्राप्यर्थत्रयवृत्तिना यावच्छब्दन सह समासे सा यावज्जीवा ज्ञेया, तद्यथा-यावत्परिमाणा जीवा यावज्जीवा, एव मर्यादाऽवधारणयोरपि समास कार्य, तया यावज्जीवया प्रत्याख्यामि, प्राकृतवचने च पर्यन्त एकारनिर्देशेन तृतीयेयमवसेयेति । विशे० ।

तदेव मन प्रभृति त्रिविध करण व्याख्याय प्रस्तुतयोजनामाह-

तेण तिविहेण मनसा, वाया काएण किं तयं तिविहं ।
पुव्वाहिगयं जोग, न करेमिच्चाइ सावज्जं ॥ ३५२६ ॥

तेन यथोक्तस्वरूपेण त्रिविधेन करणेन—मनसा वाचा कायेन; मनो-वाक्-कायलक्षणेनेत्यर्थ' । किम् ? अत आह– तके पूर्वाधिकृत त्रिविध सावद्य योग न करोमीत्यादि सबध्यते-'न करेमि, न कारवेमि , करंत पि अण्ण ण समणुजाणामि ' इति सबध्यत इत्यर्थ ।

अथवा, अन्यथा सबन्धयन्नाह-

पुव्वं व जमुद्दिट्ठं तिविहं तिविहेण तत्थ करणस्स ।
तिविहत्तणं विवरीय, मणेण वायाए काएणं ॥३५३०॥
तिविहमियाणिं जोगं, पच्चक्खेयमणुभासए सुत्तं ।
किं पुणरुक्कमिऊणं, जोगं करणस्स निद्देसो ?॥३५३१॥
तो न जहुद्देसं चिय, निद्देसो भण्णए निसामेहि ।
जोगस्स करणतंतो-वदरिसणत्थं विवज्जासो ॥३५३२॥
देसियमेवं जोगो, करणवमो नियमप्पहाणो त्ति ।
तब्भावे भावाओ, तदभावे वप्पभावाओ ॥ ३५३३ ॥

अथवा--पूर्व सूत्रे यदुद्दिष्ट ' त्रिविध त्रिविधेन ' इति, तत्र करणस्य त्रिविधत्वम्--' मणेण, वायाए, काएण ' इति सूत्रगतेनैवावयवेन विवृत व्याख्यातमिति । इदानीं तु त्रिविध प्रत्याख्येय योग सूत्रमनुभाषते--विवृणातिं ' न करेमि, न कारवेमि ' इत्यादिनैव सूत्रावयवेन । अत्राह पर --ननु यद्येवम्, तर्हि किं पुन कारणम्, येन योगमुत्क्रम्यातिलङ्घ्य करणस्य प्रथम निर्देश कृत ? । उद्देशकाले हि प्रथम ' त्रिविधम् ' इत्युद्देशाद् योग एव प्रथममुद्दिष्ट, तदनन्तर ' त्रिविधेन ' इत्यभिधानात् पश्चात् करणस्योद्देश कृत । एव च सति ' यथोद्देश निर्देश ' इति न्यायादिह निर्देशोऽपि प्रथम योगस्य, पश्चात् करणस्य प्राप्नोति, तद्यथा--' न करेमि, न कारवेमि, करत पि अण्ण ण समणुजाणामि मणेण वायाए काएण ' इति । न चैव निर्दिष्टम्, व्यत्ययाभिधानादिति । ' तो ' त्ति-ततो न यथोद्देशमेव निर्देशोऽत्र सजात, तत् किमत्र कारणमिति वाच्यम् ? । गुरुराह-निशमय-आकर्णय भण्यतेऽत्र कारणम्-करणादिलक्षणस्य योगस्य करणतन्त्रोपदर्शनार्थं मना-वाक्-कायलक्षणकरणायत्ततोपदर्शनार्थमयं व्यत्यास कृत इति । एतदेव भावयति—देशितमुपदिष्टमेव व्यत्यासकरणेन भगवता सूत्रकृता—योऽय करणकरणादिव्यापारलक्षणो योग स मन प्रभृतिकरणवशस्तदायत्त इति नियतम्-निश्चित स्वयमप्रधान, तद्भावे-करणभाव एव भावात्, तदभावेऽपि च-करणाभावेऽवश्यमभावादिति ।

किमिति योग करणभाव एव भवति, तदभाव तु न भवति ? इत्याह—

तस्स तदाधाराओ, तक्कारणओ य तप्परिणईओ ।
परिणंतुरणत्थंतर-भावाओ करणमेव तओ ॥३५३४॥

तस्य—योगस्य तदाधारत्वात्--करणाधारत्वात्, तथा-तद्--मन प्रभृति करणमेव कारणं यस्य स तत्कारणस्तद्भावस्तस्य तस्मात्, कारणत्वात् तस्य योगस्य, तथा-तत्परिणतित्वात्-करणपरिणतिरूपत्वात्-तस्य, तथा, परिणन्तु करणस्याऽनर्थान्तरत्वादनन्यत्वात् तस्य, यत करणमेव तकोऽसौ योग', ततस्तदात्मकत्वात् तद्भाव एव भवति, तदभावे तु न भवति । अाह—यद्येवम्, उद्देशोऽप्यस्य कस्माद् न कृत ? । उच्यते—योगस्यापि प्रत्याख्येयत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति। तदेव योगस्य करणात्मकत्वं दर्शितम् ।

अथ करणयोगयो पुनः समुदितयोर्जीवात्मकत्व दर्शयन्नाह--

एत्तो चिय जीवस्स वि, तम्मयया करण-जोगपरिणामा ।
सम्मइ नयंतरओ,कयाइ समए जओऽभिहियं॥३५३५॥

यत एव परिणन्तुः परिणामोऽनर्थान्तरमुक्तम्, अत एव जीवस्यापि तन्मयत्व-स्वपरिणामरूपकरणयोगात्मता ग-

ष्यते। कुत इत्याह—'करणजोगपरिणाम' त्ति करणं च योगश्च करण-योगौ तौ परिणाम—स्वभावौ यस्यासौ करणयोगपरिणामस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् करणजोगपरिणामत्वाज्जीवस्य। स हि करण-योगपरिणामेन परिणमति। परिणामश्च परिणन्तुरनर्थान्तरम्। अत करणयोगात्मता जीवस्य गम्यते, कदाचित् कथञ्चिद् नयान्तराद् निश्चयलक्षण नयान्तरमाश्रित्येति, यत समये सिद्धान्तेऽभिहितम्।

किम्? इत्याह—

आया चेव अहिंसा, आया हिंस त्ति निच्छओ एस।
जो होइ अप्पमत्तो, अहिंसओ हिंसओ इयरो ॥३५३६॥

इह आत्मा मन प्रभृतिना करणेन हनन-घातना-ऽनुमतिलक्षणा हिंसा तन्निवृत्तिरूपामहिंसा च करोतीति व्यवहार.। अस्या च गाथायां निश्चयनयमतेन आत्मैव हननादिलक्षणा हिंसा, स एव च तन्निवृत्तिरूपाऽहिंसेत्युक्तम्। तदनेनात्मन करणस्य योगलक्षणस्य कर्मणश्चैकत्वमुक्तं भवतीति।

अत्र परप्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

आहेगत्ते कत्ता, कम्मं करणं ति को विभागोऽयं।
भण्णइ पज्जायंतर-विसेसणाओ न दोसो त्ति ॥३५३७॥

आह पर—नन्वेवं त्रितयस्याप्येकत्वे कर्ता, कर्म, करणं चेति को विभाग?—का भेद? । भण्यतेऽत्रोत्तरम्—पर्यायान्तरेण विशेषण पर्यायान्तरविशेषण तस्माददोष। इदमुक्तं भवति—एक एव कर्ताऽऽत्मा व्यतिरिक्तै कथञ्चिद् भिन्नै कर्म-करणादिपर्यायान्तरैर्विशिष्यत इति नोक्तदोष इति।

पूर्वं भावितमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—

एक्कं पि सव्वकारग-परिणामाणन्नभावयामेइ।
नाया नाणाणन्नो, जह विन्नेयाइपरिणामं ॥ ३५३८॥

एकमपि घटादिकं वस्तु सर्वकारकपरिणामलक्षणमन्यानन्यभावताम्-अन्यानन्यरूपतामेति, यथा ज्ञाता जीवो ज्ञानानन्य. सन् विज्ञेयादिपरिणाममेति। स एव हि स्वज्ञानं उपयुज्यमान कर्ता, करणभूतज्ञानानन्यत्वात् स एव च करणं, स्वय संवेद्यमानस्तु स एव विज्ञेय इति सविस्तरेण प्रागुक्तमिति।

ननु 'सर्वं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि' इत्युक्तम्, क पुनरसौ सावद्यो योग? इत्याह—

स य सावज्जो योगो, हिंसाईओ तयं सयं सव्वं।
न करेमि न कारेमि य, न याणुजाणे करंतं पि ॥३५३९॥

स च सावद्यो योगो हिंसा-ऽनृतस्तेयादिको मन्तव्य.। तकं सर्वमपि स्वयं न करोमि, न कारयाम्यन्यै., एवं नानुजानामि कुर्वन्तमपीति। विशे०। आ० म०। आ० चू०। सामायिकसूत्रसङ्ग्रह, तत्र 'करेमि भंते! सामाइय' ति पंच समिईओ गहियाओ, 'सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि' त्ति तिण्णि गुत्तीओ गहियाओ, एत्थ समिईओ पवत्तणे निग्गहे य गुत्तीओ त्ति, एयाओ अट्ठ पवयणमायाओ जाहिं सामाइयं चोद्दसपुव्वाणि मायाणि, माउयाओ त्ति मूलं भणियं ति होइ"। इहैव प्राय. सूत्रस्पर्शनियुक्तिरन्यकृता उक्तत्वात् मध्यग्रहणे च तुलादण्डन्यायेनाऽऽद्यन्तयोरप्याक्षेपादिदमाह-'सुत्तप्फासियणिज्जु-त्ति वित्थरत्थो गओ एव' ति-सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिविस्तरार्थो गत, एवम्उक्तेन प्रकारेणेति गाथार्थ।

साम्प्रत सूत्र एवातीतादिकालग्रहणं त्रिविधमुक्तमिति दर्शयन्नाह—

सामाइअं करेमी, पच्चक्खामी पडिक्कमामि त्ति।
पच्चुप्पन्नमणागय-अईअकालाण गहणं तु ॥१०४६॥

सामायिकं करोमि, तथा प्रत्याख्यामि सावद्य योगमिति तथा प्रतिक्रमामीति प्राक्कृतस्य इद हि यथासङ्ख्यमेव प्रत्युत्पन्नानागतातीतकालाना ग्रहणमिति, उक्तं च-'अईयं णिंदइ पडुप्पन्न संवरेइ, अणागय पच्चक्खाइ' त्ति गाथार्थ ॥१०४६॥ साम्प्रतं तस्य भदन्त! प्रतिक्रमामीत्येतद् व्याख्यायते-तत्र 'तस्य' त्यधिकृतो योग सबध्यते, ननु च प्रतिक्रमामीत्यस्या क्रियाया सोऽधिकृतो योग कर्म, कर्मणि च द्वितीया विभक्तिरतस्तमित्यभिधेये तस्येत्यभिधीयते किमर्थमिति?, आह—प्रयोजनार्थं षष्ठी विवक्षात प्रयुक्ता सम्बन्धलक्षणा, अवयवलक्षणा वा, योऽसौ योगस्त्रिकालविषयस्तस्यातीत सावद्यमशमवयव प्रतिक्रमामि न शेष वर्तमानमनागतं वा। केचित् पुनरविभागज्ञा अविशिष्टमेव सामान्य योग सम्बन्धयन्ति, तन्न युज्यते, अविशिष्टस्य त्रिकालविषयस्य प्रतिक्रमणप्रयोजनाभावात्, ग्रन्थगुरुत्वापत्तेश्च अविशिष्टमपि सबध्य पुनर्विशेषऽवस्थापनीयस्तच्छब्द इति ग्रन्थगुरुता। यदेतत् प्रतिक्रमणमेतत् प्रायश्चित्तमध्य पठितमत प्रायश्चित्तमासेविनेऽतीतविषयमिति गतत्वादतीतप्रतिक्रमणमिति न वक्तव्यम्, इह पुनरुक्तत्वप्रसङ्गात्, यस्मादस्य प्रतिक्रमामीतिशब्दस्य कर्मणा भवितव्यमवश्य, तच्च भूत सावद्ययोग मुक्त्वा नान्यत् कर्म भवितुमर्हति, यस्मात्तस्येत्यवयवलक्षणया षष्ठ्या सम्बन्ध। आह—यद्येव पुनरुक्तादिभयादभिधीयते तत इदमपरमाशङ्कापदमिति दर्शयति—

तिविहेण ति न जुत्तं, पडिपयविहिणा समाहिअं जेण।
अत्थविगप्पणयाए, गुणभावणय त्ति को दोसो? ॥१०४७॥

'त्रिविध त्रिविधेन' त्यत्र त्रिविधेनेत्ययुक्तमिति, अत्र आह—प्रतिपदविधिना समाहित येन, यस्मात् प्रतिपदमभिहितमेव, मनसा वाचा कायेने ति। अत्रोच्यते, अर्थविकल्पनया—गुणभावनयेति वा को दोष? एतदुक्तं भवति—अर्थविकल्पसङ्ग्रहार्थं न पुनरुक्तम्। अथवा—गुणभावना पुन पुनरभिधानाद्भवतीति न दोष। अथवा—मनसा वाचा कायेनेत्यभिहिते प्रतिपद न करोमि, न कारयामि, नानुजानामीति। 'यथासङ्ख्यमनुदेश समानाना' मिति यथासङ्ख्यक्रमनिष्ट मा प्रापदिति त्रिविधेनैकैकमुच्यते त्रिविधमित्यत्राप्ययमेव प्राय. परिहार इति गाथार्थ ॥१०४७॥ इत्यलं प्रसङ्गेन। प्रकृतं प्रस्तुम—'तस्य भदन्त! प्रतिक्रमामी' त्यत्र भदन्त पूर्ववद् अतिचारनिवृत्तिक्रियाभिमुखश्च तद्विशुद्धयर्थमामन्त्रयत इति अत्राऽऽह—ननु पूर्वमुक्त एव भदन्त, स एवानुवर्तिष्यते, एवमर्थ चादौ

प्रयुक्त इत्यत किं पुनरननेति ?, अत्रोच्यते-अनुवर्तनार्थमेव अय पुनरनुस्मरणया प्रयुक्त, यत परिभाषा-अनुवर्तन्ते च नाम विधया, न चानुवर्तनादव भवन्ति, किं, तर्हि ?, यत्नाद्भवन्ति, स चाय यत्न-पुनरुच्चारणमिति । अथवा-सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणवचनोऽय भदन्तशब्द, अनन चैतत् ज्ञापित भवति-सर्वक्रियावसाने गुरो प्रत्यर्पण कार्यमिति, उक्त च भाष्यकारेण--, सामाइयपच्चप्पण-वयणो वाऽय भदंतसद्दो त्ति । सव्वकिरियावसाणे, भणिय पच्चप्प णमेणं ॥ १ ॥' इति कृत प्रसङ्गेन । प्रतिक्रमामीत्यत्र प्रतिक्रमण-मिथ्यादुष्कृतमभिधीयत । तच्च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तथा चाह निर्युक्तिकार:-

दव्वम्मि निएहगाई, कुलालमिच्छंति तत्थुदाहरणं ।
भावम्मि तदुवउत्तो, मिआवई तत्थुदाहरणं ॥१०४८॥

द्रव्य इति द्वारपरामर्श, द्रव्यप्रतिक्रमण तदभेदोपचारात् तद्वदेवोच्यते । अत एवाह-निह्नवादि, आदिशब्दाद्-अनुपयुक्तादिपरिग्रह, कुलालमिथ्यादुष्कृत तत्रोदाहरण, तच्चेदम् " एगस्स कुभकारस्स कुडीए साहुणो ठिया, तत्थगो चल्लओ तस्स कुभगारस्स कोलालाणि अंगुलिधणुहएण पाहाणएहिं विधइ, कुभगारेण पडिजग्गिउ दिट्ठो, भणिओ य-कीस मे कोलालाणि काणेसि ? खुड्डुओ भणइ-मिच्छा मि दुक्कड ति एवं सा पुणोऽवि विंधिऊण मिच्छा मि दुक्कड ति, पच्छा कुभगारेण तस्स खुड्डगस्स कन्नामोडओ दिन्नो, सो भणइ-दुक्खाविओऽह, कुभगारो भणइ-मिच्छा मि दुक्कड, एव सो पुणो पुणो कन्नामोडय दाऊण मिच्छा दुक्कड ति करेइ । पच्छा चेल्लगो भणइ-अहो सुदर मिच्छा मि दुक्कड ति, कुभगारो भणइ-तुज्झ वि एरिस चेव मिच्छा दुक्कड ति, पच्छा ठिओ विधियव्वस्स । ' ज दुक्कडं ति मिच्छा, तं चेव णिसेवई, पुणो पाव । पच्चक्खमुसावाई, मायाणियडिप्पसगो य ॥ १ ॥ एय दव्वपडिक्कमण ॥ भावप्रतिक्रमण प्रतिपादयति--भाव इति द्वारपरामर्श एव, ' तदुपयुक्त एव ' तस्मिन्--अधिकृते शुभव्यापारे उपयुक्तस्तदुपयुक्तो यत् करोति, मृगापति तत्रोदाहरण तच्चेदम्-भगवं वद्धमाणसामी कोसबीए समोसरिओ, तत्थ चदसूरा भगवत वदगा सविमाणा ओइएणा, तत्थ मियावई अज्जा उदयणमाया दिवसो त्ति काउ चिर ठिया, सेसाओ साहुणीओ तित्थयर वदिऊण सनिलय गयाओ । चदसूरा वि तित्थयरं वदिऊण पडिगया, सिग्घमेव वियालीभूयं, मियावई सभता गया अज्जचदणासगासं । ताओ य ताव पडिक्कताओ, मियावई आलोएउ पवत्ता, अज्जचदणाए भणइ-कीस अज्जे ! चिर ठियासि ?, न जुत्त नाम तुम उत्तमकुलप्पसूयाए एगागिणीए चिरं अच्छिउं ति । सा सब्भावेण मिच्छा मि दुक्कड ति भणमाणी, अज्जचंदणाए पाएसु पडिया, अज्जचदणा य ताए वेलाए संथार गया, ताहे निद्दा आगया, पसुत्ता । मियावईए वि तिव्वसवेगमावराणाए पायपडियाए चेव केवलणाण समुप्पएण । सप्पो य तेणतेणमुवागओ । अज्जचदणाए य संथारगाओ हत्थो ओलबिओ, मियावईए मा खज्जिहिति त्ति सो हत्थो सथारग चडाविओ । सा विबुद्धा भणइ--किमेय ति ? अज्ज वि तुम अच्छसि त्ति मिच्छा मि दुक्कड, निद्दप्पमाएण ण उट्ठावियासि । मियावई भणइ--एस सप्पो मा भे खाहिइ त्ति अतो हत्थो चडाविओ । सा भएणइ--कहिं ? सो, सा दाएइ, अज्जचदणा अपेच्छमाणी भणइ-अज्जे ! किं ते अइसओ ?, सा भणइ--आम, तो किं छाउमत्थिओ केवलिओ त्ति ?, भणइ--केवलिओ, पच्छा अज्जचदणा पाएसु पडिऊण भणइ--मिच्छा मि दुक्कड ति । केवली आसाइओ त्ति, इय भावपडिक्कमण । एत्थ गाहा-- 'जइ य पडिक्कमियव्व,अवस्स काऊण पावय कम्म । त चेव न कायव्व,ता होइ पए पडिक्कतो ॥१॥' त्ति गाथार्थ ॥१०४८॥ इह च प्रतिक्रमामीति भूतात्-सावद्ययोगान्निवर्तेऽहमित्युक्त भवति, तस्माच्च निवृत्तिर्यत्तदनुमतविरमणमिति, तथा निन्दामीति--गर्हामि, अत्र निन्दामीति जुगुप्सेत्यर्थ, गर्हामीति च तदेवोक्त भवति, एवं तर्हि का भेद एकार्थत्व ?, उच्यते--सामान्यार्थाभेदेऽपीष्टविशेषार्थो गर्हाशब्द, यथा--सामान्ये गमनार्थे गच्छतीति गौ, सर्पतीति सर्प । तथाऽपि गमनविशेषोऽवगम्यते, शब्दार्थादेव, एवमिहापि निन्दागर्हयोरिति । त चार्थविशेष दर्शयति--

सचरित्तपच्छयावो, निंदा तीए चउक्कनिक्खेवो ।
दव्वे चित्तयरसुआ, भावेसु बहू उदाहरणा ॥ १०४९ ॥

सचरित्रस्य सत्वस्य पश्चात्तापो निन्दा, स्वप्रत्यक्ष जुगुप्सेत्यर्थ, उक्तं च--" आत्मसाक्षिकी निन्दा " ' तीए चउक्कनिक्खेवो' त्ति-तस्या तस्या वा नामादिभेदचतुष्को निक्षेप इति, तत्र नामस्थापने अनादृत्याऽऽह--' दव्वे चित्तकरसुया, भावेसु बहू उदाहरण' त्ति-द्रव्यनिन्दाया चित्रकरसुतोदाहरणं, सा जहा रएणा परिणीया अप्पाण णिंदियाइय त्ति । भावनिन्दाया सुबह्न्युदाहरणानि योगसग्रहेषु वक्ष्यन्ते, लक्षण पुनरिदम्--'हा ! दुट्ठु कय हा ! दु-ट्ठु कारिय दुट्ठु अणुमय इ त्ति । अंतो अंतो डज्झइ, पच्छातावण वेवेतो ॥ १ ॥ ' त्ति गाथार्थ ।

गरहा वि तहा जाई, अमेव नवरं परप्पगासणया ।
दव्वम्मि मरुअनाय, भावेसु बहू उदाहरणा ॥१०५०॥

गर्हाऽपि तथाजातीयैवेति--निन्दाजातीयैव, नवरमेतावान् विशेष --परप्रकाशनया गर्हा भवति, या गुरो प्रत्यक्ष जुगुप्सा सा गर्हेति, " परसाक्षिकी गर्हे " ति वचनाद्, असावपि चतुर्विधैव, तत्र नामस्थापने अनादृत्यैवाह--'दव्वम्मि मरुअणाय भावेसु बहू उदाहरण ' त्ति-तत्र द्रव्यगर्हाया मरुकोदाहरण, तच्चेदम्--आणदपुरे मरुओ एहुसाए सम सवास काऊण उवज्झायस्स कहइ, जहा सुविणए एहुसाए सम सवास गओ मि त्ति । भावगर्हाए साधू उदाहरण--' गतूण गुरुसमासो, काऊण य अजलिं विणयमूल । जह अप्पणो तह परे, जाणावण एस गरहा उ ॥ १ ॥ ' त्ति गाथार्थ ॥ १०४९ ॥ तत्र निन्दामि गर्हामीत्यत्र गर्हा जुगुप्सोच्यते, तत्र किं जुगुप्से ?, ' आत्मानम् ' अतीतसावद्ययोगकारिणमश्लाघ्यम । अथवा--अत्राणम्-अतीतसावद्ययोगत्राणविरहितं जुगुप्से,सामायिकेनाधुना त्राणमिति । अथवा--'अत' सातत्यगमने, अतनमतीत-सावद्ययोग सततभवनप्रवृत्त निवर्तयामीति; व्युत्सृजामीति-

विविधार्थो विशेषार्थो वा विशब्द , उच्छब्दो भृशार्थ , सृजामि, त्यजामीत्यर्थ , विविध विशेषेण वा भृश त्यजामि-व्युत्सृजामि , अतीतसावद्ययोग व्युत्सृजामीति वा , अवशब्दाऽध शब्दस्यार्थे, विशेषणाध सृजामीत्यर्थ , नन्वेव सावद्ययोगपरित्यागात् करोमि भदन्त ! सामायिकमिति सावद्ययोगनिवृत्तिरुच्यते, तस्य व्यवसृजामि शब्दप्रयोगे वैपरीत्यमापद्यत,नन्न,यस्मात् मासादिविरमणक्रियानन्तर व्यवसृजामीति प्रयुक्ते तद्विपक्षत्यागो मासभक्षणनिवृत्तिरभिधीयते, एव सामायिकानन्तरमपि प्रयुक्ते व्यवसृजामिशब्दे तद्विपक्षत्यागोऽवगम्यते, स च तद्विपक्ष सुगम एवेत्यत्र बहु वक्तव्य तत्तु नाच्यते , ग्रन्थविस्तरभयाद् , गमनिकामात्रप्रधानत्वात् प्रारम्भस्य ।

साम्प्रत व्युत्सर्गप्रतिपादनायाऽऽह ग्रन्थकार —

दव्वविउस्सग्गे खलु, पसन्नचदो हवे उदाहरणं ।
पडिआगयसवेगो, भावम्मि वि होइ सो चेव ॥१०५१॥

इह द्रव्यव्युत्सर्ग -गणोपधिशरीरान्नपानादिव्युत्सर्ग अथवा द्रव्यव्युत्सर्ग आर्तध्यानादिध्यायिन कायोत्सर्ग इति।अत एवाऽऽह-द्रव्यव्युत्सर्गे खलु प्रसन्नचन्द्रो भवत्युदाहरणम्,भावव्युत्सर्गस्त्वज्ञानादिपरित्याग । अथवा—धर्मशुक्लध्यायिन कायोत्सर्ग एव,तथा चाऽऽह प्रत्यागतसंवेगो भावेऽपि भावव्युत्सर्गेऽपि भवति स एव-प्रसन्नचन्द्र उदाहरणमिति गाथाक्षरार्थ ॥१०५१॥भावार्थ कथानकादवसेय । तच्चेदम्-"खिइपइट्ठिए णयरे पसन्नचदो राया,तत्थ भगव महावीरो समोसढो, तओ राया धम्म सोऊण सजायसवेगो पव्वइओ, गीयत्थो जाओ । अण्णया जिणकप्प पडिवज्जिउकामो सत्तभावणाए अप्पाण भावेइ । तेण कालेण रायगिहे णयरे मसाणे पडिम पडिवन्नो, भगव च महावीरो तत्थेव समोसढो, लोगोऽवि वदगो णीइ । दुवे य वाणियगा खिइपइट्ठियाओ तत्थेव आयाया , पसन्नचद पासिऊण एगेण भणिय-एस अम्हाण सामी रायलच्छि परिच्चइय तवसिरिं पडिवन्नो । अहो से धन्नया, बितिएण भणिय-कुओ एयस्स धण्णया ?, जो असजायबल पुत्त रज्जे ठविऊण पव्वइओ, सो तवस्सी दाइगेहिं परिभविज्जइ, णयर च उत्तिमक्खय पवण्ण ताव, एवमणेण बहुओ लोगो दुक्ख ठविओ त्ति अदट्ठव्वो एसो । तस्स त सोऊण कोवो जाओ, चिंतिय चऽणेण-को मम पुत्तस्स अवकरइ त्ति ?, नूणममुगो, ता किं तेण ?, एयावत्थगओ ण वावाएमि, माणससगामेण रोद्दझाण पवन्नो, हत्थिणा हत्थिं विवाएइ त्ति, विभासा । एत्थतरे सेणिओ भगव वदओ णीइ,तेण वि दिट्ठो वदिओ य अणेण ईसिं पि ण य निज्झाइतओ । सेणिएण चिंतिय-सुक्कज्झाणोवगओ एस भगव, ता एरिसम्मि झाणे कालगयस्स का गई भवइ त्ति भगवत पुच्छिस्स, तओ गओ वदिऊण पुच्छिओऽणेण भगव-जम्मि झाणे ठिओ मए वंदिओ पसन्नचदो तम्मि मयस्स कहिं उववाओ भवइ ?, भगवया भणिय-अहे सत्तमाए पुढवीए । तओ सणिएण चिंतियं हा ! किमव त्ति ?, पुणो पुच्छिस्स । एत्थतरम्मि अ पसन्नचंदस्स माणसे सगामे पहाणनायगेण सद्धावडियस्स असिसत्तिचक्ककप्पणिप्पमुहाइ खय गयाइ पहरणाइ , तओऽणेण सिरत्ताणेण वावाएमि त्ति परामुसियमुत्तिमग, जाहे लोय कयति, तओ सवेगमावण्णो महया विसुज्झमाणपरिणामेण अत्ताण निंदिउ पयत्तो, समाहिय चऽणेण पुणरवि सुक्क झाण । एत्थतरम्मि सणिएण वि पुणोऽवि भगव पुच्छिओ--भगव ! जारिसे झाणे सपइ पसन्नचदो वट्टइ तारिसे मयस्स कहिं उववाओ ?, भगवया भणिय--अणुत्तरसुरेसु ति, तओ सेणिएण भणिय पुव्व किमन्नहा परूविय उआहु मया अन्नहा अवगच्छियति ?, भगवया भणिय-न अन्नहा परूविय, सेणिएण भणिय-किं वा कह व त्ति ?, तओ भगवया सव्वो वुत्ततो साहिओ । एत्थतरम्मि य पसन्नचदसमीवे दिव्वो देवदुंदुहिसणाहो महन्तो कलयलो उद्धाइओ, तओ सेणिएण भणिय भगव ! किमेय ति ?, भगवया भणिय-तस्सेव विसुज्झमाणपरिणामस्स केवलणाण समुप्पण्ण, तओ से देवा महिम करेंति । एस एव दव्वविउस्सग्ग-भावविउस्सग्गेसु उदाहरण ।"

साम्प्रत समाप्तौ यथाभूतोऽस्य कर्ता भवति सामायिकस्य तथाभूत सक्षेपतोऽभिधित्सुराह—

सावज्जजोगविरओ, तिविहं तिविहेण वोसिरिअ पावं ।
सामाइअमाईए, एसोऽणुगमो परिसमत्तो ॥ १०५२ ॥

सावद्ययोगविरत , कथमित्याह--त्रिविध त्रिविधेन व्युत्सृज्य पाप न तु सापक्ष एवेत्यर्थ , पाठान्तर वा सावद्ययोगविरत सन् त्रिविध त्रिविधेन व्युत्सृजति पापमेध्यं, सामायिकादौ--सामायिकारम्भसमये एषोऽनुगम परिसमाप्त । अथवा-सामायिकादौ सूत्र इति, आदिशब्दात्-सर्वमित्याद्यवयवपरिग्रह इति गाथार्थ ॥ १०५२॥ उक्तोऽनुगम ।

सम्प्रति नया , ते च नैगमसङ्ग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवम्भूतभेदभिन्ना खल्वोघत सप्त भवन्ति , स्वरूपं चैतेषामध सामायिकाध्ययन न्यक्षेण प्रदर्शितमेवेति नेह प्रतन्यते, इह पुन स्थानाशून्यार्थमेते ज्ञानक्रियानयद्वयान्तर्भावद्वारेण समासत. प्रोच्यन्ते, ज्ञाननय क्रियानयश्च । तथा चाऽऽह--

विज्जाचरणनएसुं, सेससमोआरणं तु कायव्वं ।
सामाइअनिज्जुत्ती, सुभासिअत्था परिसमत्ता ॥१०५३॥

'विज्जाचरणनएसु' ति—विद्याचरणनययो , ज्ञानक्रियानययोरित्यर्थ , 'सेससमोयारण तु कायव्वं' ति-शेषनयसमवतार कर्तव्य , तुशब्दो विशेषणार्थ । किं विशिनष्टि ?—तौ च वक्तव्यौ, सामायिकनिर्युक्ति सुभाषितार्था परिसमाप्तेति प्रकटार्थमिति गाथार्थ ॥१०५३॥

साम्प्रत स्वद्वार एव शेषनयान्तर्भावेनाधिकृतमहिमानौ अनन्तरोपन्यस्तगाथागततुशब्देन चावश्यवक्तव्यतया विहितौ ज्ञानचरणनयावुच्येते, तत्र ज्ञाननयदर्शनमिद--ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारण, युक्तियुक्तत्वात् । तथा चाऽऽह—

नायम्मि गिण्हिअव्वे,अगिण्हिअव्वम्मि चेव अत्थम्मि ।
जइ अव्वमेव इअ जो,उवएसो सो नओ नामं ॥१०५४॥

'नायम्मि' त्ति-ज्ञाते सम्यक्परिच्छिन्ने 'गिण्हियव्वे' त्ति ग्रहीतव्ये-उपादेये 'अगिण्हियव्वम्मि' त्ति-अग्रहीतव्ये, अनु

पादेये हेय इत्यर्थ, चशब्द खलूभयोर्ग्रहीतव्याऽग्रहीतव्ययोर्ज्ञातत्वानुकर्षणार्थ, उपेक्षणीयसमुच्चयार्थो वा, एवकारस्त्ववधारणार्थ, तस्य चैव व्यवहित प्रयोगो द्रष्टव्य ज्ञात एव ग्रहीतव्ये, तथा-अग्रहीतव्ये-तथोपेक्षणीये च, ज्ञात एव नाज्ञाते । ' अत्थम्मि ' त्ति-अर्थे—ऐहिकामुष्मिके, तत्रैहिक ग्रहीतव्य -स्रक्चन्दनाङ्गनादि, अग्रहीतव्यो-विषशस्त्रकण्टकादि, उपेक्षणीय -तृणादि । आमुष्मिको ग्रहीतव्य -सम्यग्दर्शनादि, अग्रहीतव्यो-मिथ्यात्वादि, उपेक्षणीयो-विवक्षयाऽभ्युदयादिरिति, तस्मिन्नर्थे ' जइअव्वमेव ' त्ति-अनुस्वारलोपाद् यतितव्यम्, एवम्—अनेन क्रमेणैहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वन यतितव्यमव, प्रवृत्त्यादि लक्षण प्रयत्न कार्य इत्यर्थ, इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्य, सम्यगज्ञाते प्रवर्तमानस्य फलविसवाददर्शनात् । तथा चान्यैरप्युक्तम्—"विज्ञप्ति फलदा पुसा, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलासवाददर्शनात् ॥ १ ॥ " तथा-आमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि ज्ञान एव यतितव्यम्, तथा चागमोऽप्येवमेव व्यवस्थित, यत उक्तम्—"पढम णाण तओ दया, एव चिट्ठइ सव्वसजए । अन्नाणी किं काहिति, किं वा णाहिति छेय पावग ? ॥ १ ॥ " इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्य यस्मात्तीर्थकरगणधरैरगीतार्थाना केवलाना विहारक्रियाऽपि निषिद्धा, तथा चागम —"गीयत्थो य विहारो, बितिओ गीयत्थमीसओ भणिओ । एत्तो तइयविहारो, णाणुण्णाओ जिणवरेहिं ॥ १ ॥ " न यस्मादन्धेनान्धः समाकृष्यमाण सम्यक् पन्थान प्रतिपद्यत इत्यभिप्राय । एव तावत् क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्त, क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्व तस्यैव विज्ञेय, यस्मादर्हतोऽपि भवाम्भोधितटस्तस्य दीक्षा प्रतिपन्नस्योत्कृष्टतपश्चरणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्ति सजायते यावज्जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदरूप केवलज्ञान नोत्पन्नमिति, तस्माज्ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति स्थितम् । ' इति जो उवएसो सा नयो नाम ' ति-इति-एवमुक्तेन न्यायेन य उपदेशः ज्ञानप्राधान्यख्यापनपर स नयो नाम, ज्ञाननय इत्यर्थ । अयं च चतुर्विधे सम्यक्त्वादिसामायिके सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकद्वयमेवेच्छति, ज्ञानात्मकत्वादस्य, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु तत्कार्यत्वात् तदायत्तत्वान्नेच्छति, गुणभूते चेच्छतीति गाथार्थ. ॥ १०५४ ॥ उक्तो ज्ञाननय अधुना क्रियानयावसर, तद्दर्शन चेदम्-क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारण, युक्तियुक्तत्वात्, तथा चायमप्युक्तलक्षणामव स्वपक्षसिद्धये गाथामाह-' णायमि गिण्हियव्वे ' त्यादि, अस्या क्रियानयदर्शनानुसारेण व्याख्या-ज्ञाते ग्रहीतव्ये, अग्रहीतव्ये चैव अर्थे ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना यतितव्यमेव, न यस्मात् प्रवृत्त्यादिलक्षणप्रयत्नव्यतिरेकेण ज्ञानवतोऽप्यभिलषितार्थावाप्तिर्दृश्यते । तथा चान्यैरप्युक्तम्-क्रियैव फलदा पुसा, न ज्ञान फलद मतम् । यत स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥ १ ॥ " तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना क्रियैव कर्तव्या । तथा च-मुनीन्द्रवचनमप्येवमत्र व्यवस्थितम्, यत उक्तम्-" चेइयकुलगणसघे, आयरिआण च पवयणसुए य । सव्वेसु वि तेण कय, तवसजममुज्जमतेण ॥ १ ॥ " इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्य यस्मात् तीर्थकरगणधरै क्रियाविकलाना ज्ञानमपि विफलमेवोक्तम्, तथा चाऽऽगम —" सुबहु पि सुयमहीय, किं काहि चरणविप्पमुक्कस्स ? । अधस्स जह पलित्ता, दीवसयसहस्सकोडी वि ॥ १ ॥ " दृशिक्रियाविकलत्वात् तस्येत्यभिप्राय, एव तावत् क्षायोपशमिक चारित्रमङ्गीकृत्योक्त चारित्र क्रियेत्यनर्थान्तर, क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य प्रकृष्टफलसाधकत्व तस्या एव विज्ञेयम्, यस्मादर्हतोऽपि भगवत समुत्पन्नकेवलज्ञानस्यापि न तावन्मुक्त्यवाप्ति सजायते यावदखिलकर्मेन्धनानलभूता ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रकालावस्थायिनी सर्वसवररूपा चारित्रक्रिया नावाप्तेति, तस्मात् क्रियैव प्रधाना ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति स्थितम् । 'इति जो उवएसो सो नओ नाम ' ति-इति—एवमुक्तेन न्यायेन य उपदेश क्रियाप्राधान्यख्यापनपर स नयो नाम, क्रियानय इत्यर्थ, अयं च सम्यक्त्वादौ चतुर्विधे सामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिकद्वयमेवेच्छति क्रियात्मकत्वादस्य, सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके तु तदर्थमुपादीयमानत्वादप्रधानत्वान्नेच्छति, गुणभूते चेच्छतीति गाथार्थ ॥ १०५४ ॥ उक्त क्रियानय । इत्थ ज्ञानक्रियानयस्वरूप ज्ञात्वाऽविदिततदभिप्रायो विनेय सशयापन्न सन्नाह—किमत्र तत्त्व ?, पक्षद्वयेऽपि युक्तिसम्भवात्, आचार्य पुनराह-' सव्वेसिं पि गाहा । अथवा-ज्ञानक्रियानयमत प्रत्येकमभिधायाधुना स्थितपक्षमुपदर्शयन्नाह—

सव्वेसिं पि नयाणं, बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता ।
तं सव्वनयविसुद्धं, जं चरणगुणट्ठिओ साहू ॥१०५५॥

सर्वेषामपि मूलनयानाम्, अपिशब्दात्—तद्भेदाना च नयानाम्-द्रव्यास्तिकादीना बहुविधवक्तव्यता सामान्यमेव विशेषा एव उभयमेव वाऽनपेक्षमित्यादिरूपाम् । अथवा-नामादीना नयाना क क साधुमिच्छतीत्यादिरूपा निशम्य-श्रुत्वा तत् सर्वनयविशुद्ध-सर्वनयसम्मत वचन यच्चरणगुणस्थित साधु, यस्मात् सर्वनया एव भावनिक्षेपमिच्छन्तीति गाथार्थः । आव० ।

'भंते' इत्यतिदेशयन्नाह—

भंति त्ति पुव्वभणियं,तेण च्चिय भणइ किं पुणो भणियं ।
सव्वत्थ सोऽणुवत्तइ,भणिय चादिप्पउत्तो त्ति ॥३५६७॥
अणुवत्तणत्थमेव य, तग्गहणं नाणुवत्तणादेव ।
अणुवत्तंते विधओ,जमिह कया किं तु जत्तेणं ॥३५६८॥

'भंते'इति पद पूर्वमेव भणित व्याख्यातम्, इति नेह व्याख्यायते ।तेनैव कारणेन-तेनैव हेतुना तर्हि परो भणति-यदि पूर्वमेवेद भणितम्, तर्हि किं पुनरपीह भणित सूत्रकृता ?-ननु सर्वत्र सूत्रान्त यावदनुवर्तते एवासौ,भणितं चान्यत्र-'आदौ प्रयुक्तोऽर्थ सर्वत्रानुवर्तते ' इति । गुरुराह-सत्यमेतत्, सूत्रान्तं यावदनुवर्तनार्थमेव तस्य भदन्तशब्दस्य ग्रहणं तद्ग्रहणमादौ कृतम्, केवल नानुवर्तनादेव-नानुवर्तनमात्रादेव यस्मादधिकृता विधयोऽनुवर्तन्ते भवन्ति, किन्तु यत्नेन कृतेन त भवन्ति, तथा चोक्त परिभाषासु—

' अनुवर्तन्ते च नामविधयो न चानुवर्तनादेव भवन्ति , किं तर्हि ? यत्नाद् भवन्ति ' । स चाय यत्न , यत् तस्यानुस्मरणार्थं पुनरुच्चारणमिति ।

अथवा, पुनस्तद्ग्रहणे समाधानान्तरत्रयमाह—

अहवा ममत्तसामा-इयकिरिओ तव्विसोहणत्थाए ।
तस्माईआरनिव-त्तणाइकिरियतराभिमुहो ॥ ३५६९ ॥
ज च पुरा निद्दिट्ठं, गुरुं जहावामयाई सव्वाइ ।
आपुच्छिउ करिज्जा, तयणेण ममत्थियं होइ ॥३५७०॥
सामाइयपच्चप्पण-वयणो वाऽयं भदतसद्दो त्ति ।
सव्वकिरियावसाणे, भणिय पच्चप्पणमणेणं ॥३५७१॥

अथवा-समाप्तप्रस्तुतसामायिकप्रतिपत्तिक्रियस्तन्मालिन्यविशुद्धिहेतोस्तस्य सामायिकस्य येऽतिचारा-मालिन्यप्रकारास्तेषा यद् निवर्तनादिरूप क्रियान्तरम् ,-आदिशब्दाद्-निन्दागर्हाक्रियान्तरपरिग्रह , तदभिमुख पुनरपि भदन्तशब्दमुच्चारयति विनेय इति शेष. । यच्चेहैव पुरा-पूर्व निर्दिष्ट यथा गुरुमापृच्छ्य सर्वाण्यावश्यकानि कुर्याद् विनेय । तदनेन पुनरपि भदन्तशब्दोच्चारणेन समर्थित भवति । पूर्व ह्यनेन भदन्तशब्दोच्चारणाद् गुरुमापृच्छ्य सामायिकावश्यक प्रतिपन्नम् । इदानीं तु तदतीचारप्रतिक्रमणावश्यक पुनरपि तदुच्चारणात् तमापृच्छ्य कुर्वता यथोक्तार्थं समर्थितो भवतीति । अहवा—' भवत पृष्ट्वा यत् पूर्वं कर्तुमारब्ध सामायिकं तदिदानीं कृत—समर्पित भदन्त ! मया , इत्येवं सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणवचनोऽय भदन्तशब्द । अनेन च गुरुमापृच्छ्यारब्धाना सर्वासामपि क्रियाणामवसान गुरो प्रत्यर्पण—निवेदनमवश्यं विधयमित्येतद् भणित भवति ।

अथ ' पडिक्कमामि ' इत्यादिक्रियाव्याख्यानार्थमाह-

नेयं पडिक्कमामि, त्ति भूयमावज्जओ निवत्तामि ।
तत्तो य जा निवत्ती, तदणुमइओ विरमणं च ॥३५७२॥
निंदामि त्ति दुगुंछे, गरिहामि तदेव तो कओ भेओ ? ।
भण्णइ सामण्णत्था, भेए इट्ठो विसेसत्थो ॥ ३५७३ ॥
जह गच्छइ त्ति गो स-प्पइ त्ति सप्पो समे वि गच्छत्थे ।
गम्मइ विसेसगमणं, तह निंदागरहणत्थाणं ॥३५७४॥

' प्रतिक्रमामि ' इत्यस्य व्याख्यान ज्ञेयम् । किम् ? इत्याह-' भूतसावद्ययोगाद् निवर्तेऽहम् ' इति प्रेरक पृच्छति-भूतसावद्ययोगस्यासेवितत्वात् का नामेदानीं ततो निवृत्ति ?, इत्याह—यत् तदनुमतेर्विरमण, न पुनस्तत्करण-कारणाभ्याम् , तयोरासेवितत्वेन विरमणायोगादिति । 'निन्दामि ' इति कोऽर्थ ? ' जुगुप्से-आत्मानमतीतसावद्ययोगकारिणम् ' इति सबन्ध वक्ष्यति । ' गरहामि ' इत्यनेनाप्येतदेवोक्त जुगुप्स इति । आह—ततस्तर्हि कुतो निन्दा-गर्हयोरर्थतो भेद , द्वयोरपि जुगुप्सार्थत्वात् ? । भण्यतेऽत्रोत्तरम्—सामान्यार्थाभेदेऽपि विशेषार्थो विशेषवद्र्थाभिधायक इष्टो गर्हाशब्द इति । यथा गच्छतीति गौ , सर्पतीति सर्प , इत्यनया समानेऽपि गत्यर्थे द्वयोरपि विशेषवदेव गमन गम्यते-प्रतीयते तथा निन्दा-गर्हार्थयोरपि विशेषरूपत्व वक्ष्यतीति ।

तदेवाह—

सप्पचक्खदुगंछा, तह निंदामि त्ति गम्मए समए ।
गुरुपच्चक्खदुगंछा, गम्मइ गरिहामि सद्देणं ॥३५७५॥

' तह ' त्ति-यथा गो-सर्पयोर्गमनस्य सामान्यतोऽभेदेऽपि विशेषतो भेदो दृष्टस्तथा निन्दा--गर्हाभिधेयस्यापि जुगुप्सार्थस्य विशेषतो भेदोऽस्ति , तथाहि—या स्वप्रत्यक्षाऽऽत्मसाक्षिकी जुगुप्सा सा समये सिद्धान्ते ' निन्दामि ' इत्यनेन गम्यते-अवबुध्यते, या तु गुरुप्रत्यक्षा गुरुसाक्षिकी जुगुप्सा सा ' गर्हामि ' इत्यनेन शब्देन गम्यत इति ।

अथवा—एकार्थयोरपि निन्दा—गर्हयोर्ग्रहण भृशा-ऽऽदरार्थमिह न विरुध्यत इति दर्शयन्नाह—

एगत्थोभयगहणं, भिमादरत्थं च जमुदियं होइ ।
कुच्छामि कुच्छामि,तदेव निंदामि गरिहामि ॥३५७६॥
भिममायरओ व पुणो,पुणो व कुच्छामि जमुदियं होइ ।
पुणरुत्तमणत्थं वे-ह नाणुवादादराईसु ॥ ३५७७ ॥

एकार्थं च तदुभय च निन्दा—गर्हालक्षणमेकार्थोभय तस्य ग्रहणमेकार्थोभयग्रहण, तदपि चेह भृशादरार्थं न विरुध्यते । ततश्च 'कुच्छामि कुच्छामि ' इत्यनेन यदुक्त भवति, ' निंदामि गरिहामि ' इत्यनेनापि तदेवोक्त भवतीति भृशमत्यर्थम् , आदरतो वा पुन पुनरेव ' कुच्छामि ' इति यदुक्त भवति-इदमुक्तं भवतीत्यर्थ । न चेहानुवादादरादिषु पुन पुनरपि प्रत्युक्तमपि वच पुनरुक्तमनर्थकं वा भवतीति ।

अथ ' निंदामि गरिहामि ' इत्यनयो कर्मपदसंबन्धनार्थमाह—

किं कुच्छामप्पाणं, अईयमावज्जकारिणमसग्घं ।
अत्ताणमयणमहवा, सावज्जमईयजोगं ति ॥३५७८॥

किं कुच्छामि'-जुगुप्से ? इत्याह-आत्मान निजजीवम् । कथभूतम्? अतीतसावद्ययोगकारिणम् । अत एवाश्लाघ्यम्-प्रशसनीयम् । अथवा—अत्राण-ससारे निपततामशरणम् , अतन वाऽनादिकालात् सातत्यभवनप्रवृत्तमतीतसावद्ययोग 'कुच्छामि' जुगुप्से, भवहेतुत्वात् , सर्वविरतिसामायिकस्यैव भवाब्धौ निमज्जना त्राणत्वादिति ।

अथ व्युत्सृजामि' इति सूत्रस्य चरमावयव संबन्धयन्नाह-

विविहं विसेसओ वा,भिसं सिरामि त्ति वोसिरामि त्तिं ।
छड्डेमि त्ति जमुत्तं, तमेव समईयमावज्जं ॥ ३५७९ ॥

विशब्दो विविधार्थो विशेषार्थो वा, उत्शब्दस्तु भृशार्थ., ततश्च विविध विशेषतो वा भृशमत्यर्थं ' सृज ' विसर्गे , सृजामि-त्यजामीति यदुक्त भवति । कम् ? इत्याह—तमतीतसावद्ययोगम् । व्यवसृजामि' इति-वाऽवशब्दोऽध शब्दार्थे, विशेषेणाध सृजामि-क्षिपामि व्यवसृजामीति ।

आह—नन्वेव सावद्ययोगपरित्यागात् 'करोमि भदन्त ! सामायिकम्' इति सावद्ययोगनिवर्तनमुच्यते, तदनन्तरं 'व्युत्सृजामि' इत्युक्ते तत्सावद्ययोगनिवर्तन त्यजामि ' इति वैपरीत्यमापद्यते । नञ । कुत ? इत्याह —

मेसाइनिरमणाओ, जहेइ भणियम्मि वोसिरामि त्ति ।

तप्पडिवक्खच्चाओ, गम्मइ सामाइए चेव ॥ ३५८० ॥

यथेह मासादिविरमणादनन्तर ' व्युत्सृजामि ' इति भणि-
ते तत्प्रतिपक्षत्यागो मासभक्षणनिवृत्तिरूपा गम्यते-अवसी-
यते-तथा सव्यवहारदर्शनात् प्रस्तुतसामायिकेऽप्येवमेवा-
वगन्तव्यम् । इदमुक्त भवति-यथा 'मस सुराइय पञ्चक्खा-
मि जावज्जीवाए चउव्विह तिविहेण मणेण वायाए का-
एण न भुजामि न भुजावेमि, वोसिरामि ' इति मांसवि-
रमणादनन्तर ' व्युत्सृजामि ' इत्युक्ते ' मासादिभक्षणरूप त
द्विपक्ष त्यजामि ' इति गम्यत एवमिहापि ' तस्स भत !
पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाण ' इत्येतत्पर्यन्तेन
सूत्रेण यत् सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानमुक्तम् , तदनन्तर
' व्युत्सृजामि ' इत्युक्ते ' तद्विपक्षरूप सावद्ययोगाविरमण
त्यजामि ' इति गम्यत इति ।

अथ क पुन. सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानरूपस्य सामायि-
कस्य विपक्ष. ? इत्याशङ्क्य तदुपदर्शनार्थमाह—

सम्मत्ताइमयं त, मिच्छत्ताईणि तव्विवक्खो य ।
ताण विवक्खो गम्मइ,पभासिए वोसिरामि त्ति ।३५८१।

तच्च सामायिक ' सामाइय च तिविह सम्मत्तसुय त-
हा चरित्त च ' इति वचनात् सम्यक्त्वश्रुताद्यात्मकम् । त-
तश्च मिथ्यात्वा-ऽज्ञाना-ऽविरतयस्तद्विपक्षोऽवसेय । तत
' व्युत्सृजामि ' इति प्रभाषित तथा मिथ्यात्वादीना विस-
र्गस्त्यागो गम्यत इति ।

तदेव ' निन्दामि गर्हामि व्युत्सृजामि ' इति क्रियात्रयस्य
विषयविभागो दर्शित । अथवा—अतीतसावद्ययोगप्राय-
श्चित्तसग्रहार्थमिद क्रियात्रयमिति दर्शयन्नाह—

अहवा तिच्छियसाव-ज्जयोगपच्छित्तसगहत्थाय ।
सखेवओ विहाणं, निंदामिच्चाइसुत्तम्मि ॥ ३५८२ ॥

निंदा-गरहग्गहणा-दालोयण-पडिक्कमोभयग्गहणं ।
होइ विवेगाईण, छेयताणं विसग्गाओ ॥ ३५८३ ॥

अथवा—अतिक्रान्तसावद्ययोगप्रायश्चित्तस्य संक्षेपत सं-
ग्रहार्थ ' निन्दामि ' इत्यादिसूत्रेऽभिधानमिति । तच्च
प्रायश्चित्तम् । ' आलोयणपडिक्कमणे, मीस विवेगे तहा वि-
उस्सग्गे । तव छेय मूल अणव-ट्ठया य पारंचिए चेव ॥ १ ॥ "
इति वचनाद् दशविधम् । तत्र निन्दा-गर्हयोर्ग्रहणादालो-
चनप्रतिक्रमणोभयलक्षणस्याद्यप्रायश्चित्तत्रयस्य ग्रहणम् ,
' व्युत्सृजामि ' इति विसर्गग्रहणात् पुनर्विवेकादीना
छेदान्ताना चतुर्णा प्रायश्चित्तभेदाना ग्रहण भवति ।
मूलादयस्तु त्रय प्रायश्चित्तभेदा इह न सभवन्ति, तेषा
चारित्रोत्तीर्णजन्तुविषयत्वात् । इह तु प्रतिपन्नचारित्रस-
त्त्वमपेक्ष्येदि तावद् वयमवगच्छाम , तत्त्व तु केवलि-
नो बहुश्रुता वा विदन्तीति । तदेव व्याख्यात सामायिकसू-
त्रम् । तद्व्याख्याने चावसितोऽनुगमः ।

तत पूर्वोक्तमुपसहरन्नुत्तरनयद्वारसबन्धनार्थमाह—

एवं सुत्ताणुगमो, सुत्तन्नासो सुयत्थजुत्ती य ।
भणिया नयाणुजोग-द्दारावसरोऽधुणा ते य ॥३५८४॥

अत्थाणुगमंगं चिय, तेण जहासंभव तहिं चेव ।
भणिया तहावि पत्थुय-द्दारासुन्नत्थमुण्णेतं ॥ ३५८५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण सूत्रानुगम सूत्रालापकाना च न्यासो नि-
क्षेप , सूत्रार्थयुक्तिश्च-सूत्रस्पर्शिकानिर्युक्तिश्चेत्यर्थ , भणिता -
प्रतिपादिता । विशे० । (सामायिक नयौ ज्ञानक्रियात्मकौ
ज्ञानक्रियादिशब्देषु)-तत्र ज्ञाननय , अयं चतुर्विध सम्य-
क्त्वादिसामायिके सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिक व-
दयति, अस्य ज्ञानात्मकत्वात् , देशविरतिसामायिकसर्ववि-
रतिसामायिके तु नेच्छति तयोस्तत्कार्यत्वात् गुणत्वेन वा
इच्छति । उक्ता ज्ञाननय । (आ० म०) क्रियानय सम्यक्-
त्वादिके चतुर्विधे सामायिके देशविरतिसर्वविरतिरूपसा-
मायिकद्वयमेवेच्छति क्रियाप्रधानत्वादस्य सम्यक्त्व सामा-
यिकं तु तदर्थमुपादीयमानत्वेनाप्रधानत्वान्नेच्छति गुणभूते
वा इच्छतीति । आ० म० १ अ० ।

(७८) आलोचनादीनि सामायिकवत एव भवन्तीति अत-
स्तत्प्रश्नोत्तरपूर्वं फलमाह—

सामाइएणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ? सामाइएणं साव-
ज्जजोगविरइं जणयइ ॥ ८ ॥

हे भदन्त ! सामायिकेन—समतारूपेण जीव किं जन-
यति । गुरुराह—हे शिष्य ! सामायिकेन सावद्ययोग-
विरतिं जनयति कर्मबन्धकारणेभ्य सपापमनोवाक्काययो-
गेभ्या विरतिं पश्चान्निवर्त्तनां जनयति ॥ ८ ॥ उत्त० २९ अ० ।
सावद्ययोगविरतिप्रधाने आवश्यकस्य प्रथमे अध्ययनवि-
शेषे, पा० । " सामायिकस्य विवृतिं, कृत्वा यदवाप्तमिह
मया कुशलम् । तेन खलु सर्वलोको, लभता सामायिक पर-
मम् ॥ १ ॥ यस्माज्जगाद भगवान् , सामायिकमेव निरुपमो-
पायम् । शारीरमानसानेकदुःखनाशस्य मोक्षस्य ॥ २ ॥ "
आ० म० १ अ० ।

राज्यादिदानपूर्वक च जगद्गुरुः सामायिक प्रतिपन्नवानिति
तत्स्वरूपनिरूपणायाह—

सामायिक च मोक्षाङ्गं, परं सर्वज्ञभाषितम् ।
वासीचन्दनकल्पाना-मुक्तमेतन्महात्मनाम् ॥ १ ॥

समस्य-रागद्वेषकृतवैषम्यवर्जितस्य भावस्याऽऽयो लाभ स-
माय स एव सामायिक चारित्र तच्च चशब्दात्-ज्ञानदर्शन च।
यदाह-' सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग " अवधारणा
द्वा चशब्दस्य, सामायिकमेव नतु परपरिकल्पित कुशलचित्त-
म् । अथवा-चशब्द पुनरर्थे तस्य चैव प्रयोग , इह भगवता
राज्यदानमहादानादीनि कृतानि सामायिक पुनस्तेषु मोक्षा-
ङ्गम्-निर्वाणकारणम् । नन्वेव ज्ञानादीना तदकारणत्व स्या-
दित्यत आह—परं प्रधानमनन्तरमित्यर्थ , ज्ञानादीनां हि
सामायिककारणत्वेन मोक्षकारणत्वम् , यदाह-"णाणाहिय-
स्स णाण, हुज्जइ णाणापवत्तए चरण " ति तत्किं स्वमति-
विकल्पित नेति आह-सर्वज्ञभाषितम् । अथवा-कथमिदमव-
सितमिति वदत आह—यत. सर्वज्ञभाषितं समस्तावित्प्र-
णीतम् । मोक्षादयो हि भावा अतीन्द्रियास्ते च सर्वविद्वच-
नावसेया एव भवन्ति प्रमाणान्तरस्य तेष्वप्रवृत्ते. । एतच्च

किं सर्वेषां प्रकृति इत्याह-वासी-लोहकारोपकरणविशेष, वासीव वासी अपकारकारी ता चन्दनमिव-मलयजमिव दुष्कर्मतत्क्षयहेतुतयोपकारकत्वेन कल्पयन्ति मन्यन्ते वा—सीचन्दनकल्पाः, यदाह—" यो मामपकरोत्येष, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ। शिरामोक्षाद्युपायेन, कुर्वाण इव नीरुजम् ॥ १ ॥ " अथ वास्यामपकारिणि चन्दनस्य कल्प इव छेद इव य उपकारित्वेन वर्तन्ते ते वासीचन्दनकल्पाः, आह च-' अपकारपरेऽपि परे, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः । सुरभीकरोति वासीं, मलयजमपि तक्षमाणमपि ॥१॥ " वास्या वा चन्दनस्येव कल्प आचारो येषां ते तथा । अथवा-वास्या चन्दनकल्पा -चन्दनतुल्या ये ते तथा, भाव ना तु प्रतीतैव, तथा वासीचन्दनकल्पानामुक्तमभिहितमार्षेर्नान्येषामेतत्सामायिकम् केवलमेव विशेषणाबाधमित्याह-महात्मनाम्-उत्तमसत्ववतामिति ।

सामायिक फलत स्वामितश्च निरूपितम् । अथ स्वरूपतस्तदेव निरूपयन्नाह । अथवा-मोक्षाङ्ग सामायिक यत आह—

निरवद्यमिदं ज्ञेय-मेकान्तेनैव तत्त्वतः
कुशलाशयरूपत्वात् , सर्वयोगविशुद्धितः ॥ २ ॥

निर्गतम् अवद्यात्-गर्हितकर्मणो हिंसादिक्रोधादेरिति निरवद्य स्वरूपेणेद सामायिक ज्ञेय-ज्ञातव्यम् । एकान्तेनैव-सर्वथैव न पुनरंशेनापि सावद्यं तथाविधस्य तस्याविशुद्धत्वात् , यदाह-" पडिसिद्धेसु य देसे, विहिएसु य ईसिरागभावम्मि । सामाइय असुद्ध, सुद्ध समयाए दोण्ह पि ॥१॥" तत्त्वतः—परमार्थतो नतूपचारवृत्त्या उपचरित ह्यवस्तु तत्कार्याकरणात् । कुत एतदेवमित्याह—कुशलाशयरूपत्वात् शुभाभिसन्धिस्वभावतस्तस्य सर्वथा निरवद्यत्वाभावे हि कुशलाशयत्व न स्यादिति ननु । ज्ञानदर्शनयोरप्येतदस्तीत्याह—सर्वयोगविशुद्धितः-समस्तमनोवाक्कायव्यापारशुद्धिभावात्कि ज्ञानादिषु योगविशुद्धिरस्तीति ।

अथाकुशलरूपसामायिकविलक्षण शाक्यपरिकल्पित कुशलचित्त मोक्षाङ्गतया निषेधयन्नाह—

यत्पुनः कुशलं चित्त, लोकदृष्ट्या व्यवस्थितम् ।
तत्तथौदार्ययोगेऽपि, चिन्त्यमान न तादृशम् ॥ ३ ॥

सामायिक तावत् मोक्षाङ्ग, तत् पुनर्यदित्युद्देशे पुनरिति विशेषणार्थे, कुशल—शुभ चित्त-मनः, किं तत्त्वत कुशलमेवेत्याह—लोकदृष्ट्या सामान्यजनदर्शनेन—लोकोत्तरदृष्ट्या तु तस्य विचार्यमाणस्य कुशलाभासत्वेव व्यवस्थितम्-प्रतिष्ठितम्, तच्चित्तम्, ' तथे ' ति तथाविधस्य सामान्यबुद्धिमतामसत्यस्यौदार्यस्योदारतायाः योग —सम्बन्ध तदौदार्ययोगस्तत्रापि, आस्ता तदयोगेऽपि चिन्त्यमान-विचार्यमाणम्, न—नैव तादृश-सामायिकसदृशम् । यत्किल सामायिकादधिकतया सम्मत परेषा तद्विचार्यमाण तत्सममपि न भवतीति कथ तन्मोक्षाङ्गमिति ।

अथ तदेव मायापुत्रीयकल्पित कुशलचित्तमुपदर्शयन्नाह—

मय्येव निपतत्वेतज्, जगदुदुश्चरितं यथा ।
मत्सुचारित्रयोगाच्च, मुक्तिः स्यात्सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ॥

मय्येवेति अनेन बोधिसत्त्व आत्मान निर्दिशति-एवशब्दोऽवधारणे, तेन मय्येव न पुन परत्र निपततु—नितरामागच्छताम् एतत्प्रतिपादयिष्यमाणमशुभ सांसारिकासुखकारण जगत्-प्राणिना दुश्चरित-हिंसादिनिबन्धन कर्म जगदुदुश्चरितं, यथेत्युपदर्शनार्थे ,तस्य चैवं सबन्ध तत्तथौदार्ययोगेऽपि चिन्त्यमान न तादृश यथा एतन्मय्येवेत्यादि, तथा मत्सुचरितयोगात्-मदीयाहिंसादिसदनुष्ठानसम्बन्धाच्चशब्द-समुच्चये, मुक्ति-मोक्ष स्यात्-भवेत् सर्वदेहिनां-सकलसंसारिणामिति कुशलचित्तमिति ।

कस्मादिद तथौदार्ययुक्तमपि न सामायिकसदृश भवतीत्याह—

असंभवीदं यद्वस्तु, बुद्धानां निर्वृतिश्रुतिः ।
संभवित्वे त्विय न स्यात् , तत्रैकस्याप्यनिर्वृतौ ॥ ५ ॥

असंभवि—न संभवनस्वभावम् इदमनन्तरोदित यत्—यस्माद्वस्तु अन्यकृतकर्मणोऽन्यत्र संक्रमलक्षणोऽर्थः, कुत इत्याह—बुद्धाना-बोधिसत्त्वाना निर्वृतिश्रुतेर्निर्वाणगमनश्रवणात् तदागमे,तथाहि-"गङ्गावालिकासमा बुद्धा निर्वृता" इति तदागम ।अयमभिप्रायो यदि जगद्दुश्चरितं बुद्धे व्यपतिष्यत्तदा तस्य निर्वाण नाभविष्यत्, इष्यते च तत्तस्येत्यसभवीदं वस्तु । एतदेवाह-संभवित्वे तु भवनस्वभावत्वे पुनरस्य वस्तुन इय स्तूयमाना बुद्धनिर्वृतिर्न स्यात्-न भवेत्तत्र तेषु जात्रत्सु मध्य एकस्यापि जगत आस्ता बहूनामनिर्वृतावनिर्वाणे सति अतोऽसभवित्वादस्य वस्तुन एतत्कुशलचित्त न सामायिकसदृशमिति ।

यदि सामायिकसदृश नेदं चित्तं तर्हि किंविधमिद—मित्याह—

तदेवं चिन्तनं न्यायात् , तत्त्वतो मोहसंगतम् ।
साध्ववस्थान्तरे ज्ञेयं, बोध्यादेः प्रार्थनादिवत् ॥ ६ ॥

तदिति—यस्मादसभवीदं वस्तु तस्मादेवमनन्तरोदित मय्येवेत्यादिचिन्तन ध्यान न्यायायादुपदर्शिताऽसंभवित्वलक्षणात् पारमार्थवत्, परमार्थचिन्तायां मोहसङ्गतं-मोहनीयकर्मोदयानुगतम्,मोहोदयाभावे हि समस्तविकल्पोत्कलिकावर्जितमेव चित्त भवति । सरागावस्थायां पुन स्यादप्येवंविधं चित्त मानुषा च तस्य स्यादित्याह—साधु-शोभनमनन्तरोदित प्रणिधानमवस्थान्तरे सरागावस्थाया न पुना रागक्षये ज्ञेय-ज्ञातव्यम् । किंवदित्याह—बोध्यादेरारोग्यबोधिलाभादेरादिशब्दात्-समाधिवरपरिग्रह , प्रार्थनादिवत्-याञ्चादि यथा । यदाह-' आरुग्गबोहिलाभं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ' आदिशब्दात्-अर्हदादिरागपरिग्रहः, यदाह-'अरिहंतेसु य रागो, रागो साहुसु बंभयारीसु । एस पसत्थो रागो, अज्ज सरागाण साहूण ॥ १ ॥ ' अयमभिप्रायो यद्यपि प्रार्थनीयानामर्हता वीतरागतया बोधिलाभादिदानमसंभवि तथापि रागवतो भगवत्सु भक्तिमावेदयतो भावाङ्कर्मदिदं साध्वेव । आह च-' भासा असच्चमोसा , नवरं भत्तीए भासिया एसा । नहु खीणपेज्जदोसा, देंति समाहिं च बोहिं च ॥१॥ ' यदि च मोहसङ्गतमप्यौदार्यमात्रापेक्षया मय्येवेत्यादिचिन्तनमनवद्य स्यात्तदैतदनवद्यतरं भविष्यति, यथा

"अन्धादीना यदज्ञान-मास्ता मय्येव तत्सदा । मदीयज्ञानयोगाश्च, चैतन्य ते(षु)षा सर्वदा ।" अथैतदसभवान्मोहसगतमिति चेदितरत्राप्यसभावित्व तुल्यमेवेति । अस्य च श्लोकस्य प्रथमपादमन्यथाऽपि पठन्ति । तद्यथा—'एव च चिन्तन ह्येतदि' ति , अर्थस्तु प्रकट एवेति ।

यदपि व्याघ्रादे स्वकीयमासदानादावनिकुशलं चित्त परेणेष्यते तदपि सामायिकापेक्षया अस्माध्विति दर्शयन्नाह—

अपकारिणि सद्बुद्धि-र्विशिष्टार्थप्रसाधनात् ।
आत्मम्भरित्वपिशुना, तदपायानपेक्षिणी ॥ ७ ॥

अपकारिणि-अपकरणशीले बुद्धमासभक्षके-व्याघ्रादौ दुर्जने वा विषयभूते सन्-शोभनाऽयमिति बुद्धि -मति सद्बुद्धि कुत इत्याह-विशिष्टार्थस्य-पीडात्पादकतया कर्मकक्षकर्तनसहायककरणात सकलशरीरनिवृत्तिहेतुभूतसर्वज्ञनासौधशिखरारोहणलक्षणस्य प्रधानवस्तुन प्रसाधन-निष्पादन विशिष्टार्थप्रसाधन नस्माद्या सद्बुद्धि , सा किमित्याह-आत्मानमेव न पर बिभर्त्ति-पुष्णातीत्यात्मम्भरिस्तद्भावं पिशुनयति सूचयतीत्यात्मभरित्वपिशुना , कुत एतदित्याह—यताऽसौ तेषा बुद्धशरीरापकारिणा व्याघ्रादीना ये अपाया—दुर्गतिगमनादयस्तान्नापेक्षत इत्येवशीला तदपायानपेक्षिणी आत्मभरित्व परापकारानपेक्षित्व च महद् दूषण महतामिति ।

प्रकृतमुपसहरन्नाह—

एवं सामायिकादन्य-दवस्थान्तरभद्रकम् ।
स्याच्चित्तं तत्तु सशुद्धं-र्ज्ञेयमेकान्तभद्रकम् ॥ ८ ॥

एवमनन्तरोक्तनीत्या मोहसङ्गतत्वाभिधानलक्षणया सामायिकान्मोक्षभवादिसकलभावोपेक्षालक्षणात् अन्यद्-अपर मय्यव निपतन्त्वित्यादि परपरिकल्पितम्—'आरुग्ग बोहिलाभमि ' त्यादि जैनकल्पित च चित्तमिति योग । अवस्थान्तर योग्यताविशेष एव साभिष्वङ्गतायामेव , न तु केवलित्वे भद्रक—कल्याण युक्तमवस्थान्तरभद्रक स्याद्भवेच्चित्त—मन , तत्तु सामायिक पुन सशुद्धः समस्तदोषवियोगाद्धेतार्ज्ञेय-ज्ञातव्यमेकान्तभद्रक-सर्वथैव शोभनमिति । द्वा० २१ अष्ट० ।

परिहार्यदोषप्रदर्शनेन अधुनोपदेशाभिधित्सयाऽऽह—

सीओदगपडिदुगुछिणो,अपडिण्णस्स लवावसप्पिणो ।
सामाइयमाहु तस्स ज,जो गिहिमत्तेऽसणं न भुजती॥२०॥

तथा शीतोदकम्-अप्रासुकोदक तत्प्रति जुगुप्सकस्य-अप्रासुकोदकपरिहारिण साधो. न विद्यते प्रतिज्ञा-निदानरूपा यस्य सोऽप्रतिज्ञोऽनिदान इत्यर्थ , लव-कर्म तस्मात् 'अवसप्पिणो' त्ति-अवसर्पिण यदनुष्ठान कर्मबन्धोपादानभूत तत्परिहारिण इत्यर्थ , तस्यैवम्भूतस्य साधोर्यस्मात् यत् सामायिक-समभावलक्षणमाहु सर्वज्ञा' , यश्च साधु' गृहमात्रे-गृहस्थभाजने कांस्यपात्रादौ न भुङ्क्ते नस्य च सामायिकमाहुरिति सम्बन्धनीयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । त्रिपदकादि समयवृत्तौ परिड ते, पु० । दश० ४ अ० ।

आराहणाइजुत्तो, सम्मं काऊण सुविहिओ काल ।
उक्कोसं तिन्नि भवे, गंतूण लभेज्ज निव्वाणं ॥ ८०८ ॥

किञ्च--आराधनया युक्त --प्रयत्नपर सम्यक् कृत्वा सुविहित काल पुनश्च उत्कृष्टत --अतिशयेन सम्यगाराधना कृत्वा त्रीन् भवान् गत्वा निर्वाण--मोक्षमवश्य प्राप्नातीति । एतदुक्त भवति-यदि परमसमाधानेन सम्यक् काल करोति ततस्तृतीये भवेऽवश्य सिद्धयतीति । आह पर -उत्कृष्टतोऽष्टभवाभ्यन्तरे सामायिक प्राप्य नियमात्सिद्धयतीति, जघन्यत पुनरेकस्मिन्नेव भवे सामायक प्राप्य-सिद्धयतीत्युक्त अन्थान्तरे, ततश्च यदुक्त त्रीन् भवानतीत्य सिद्धयतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्ट नापि जघन्य ततश्च विरोध इति । उच्यते-अनालीढसिद्धान्तसद्भावन यत्किञ्चिदुच्यते, यत्तदुक्त जघन्यत एकेनैव भवेन सिद्धयतीति तद्वज्रर्षभनाराचसहननमङ्गीकृत्याक्तम् एतच्च छेवट्टिकासहननमङ्गीकृत्योच्यते , छेवट्टिकासहननो हि यद्यतिशयनाराधन करोति ततस्तृतीये भवे मोक्ष प्राप्नोति । उत्कृष्टशब्दश्चात्रातिशयार्थे द्रष्टव्यो न तु भवमङ्गीकृत्य, भवाङ्गीकरणे पुनरष्टभिरेवोत्कृष्टतो भवे छेवट्टिकासहनन सिद्धयतीति । ओघ० ।

(७६) प्रकीर्णकवार्ता —

तथा-श्राद्ध सामायिके कुर्वन् 'दुविहं तिविहेणं ' इत्यादिना सावद्यव्यापारसम्बन्धिकरणकारणे एव निषेधयति, नत्वनुमोदनम् ,तथा च सति सामायिकस्थोऽसौ सावद्यव्यापार मनोवाक्कायानामन्यतरेण केनाप्यनुमोदयन् सामायिकं खण्डयति नवेति ? प्रश्न , अत्रोत्तरम्--सामायिकस्थ श्राद्धो मनोवाक्कायै सावद्यव्यापारमनुमोदयन्नपि सामायिक न खण्डयति, तद्विषयकविरतेरभावात् , यदि च नानुमोदयति तदा भूयो लाभभाग् भवतीति ॥७५॥ सेन०१ उल्ला० । तथा-तीर्थकरगणभृता मिथा भिन्नवाचनत्वेऽपि साम्भोगिकत्व भवति न वा ?, तथा सामाचार्यादिकृता भेदा भवति न वा?, इति प्रश्न , अत्रोत्तरम्-गणभृता परस्परं वाचनाभेदेन सामाचार्या अपि कियान् भेदस्सम्भाव्यते, तद्भेदे च कथञ्चिदसाम्भोगिकत्वमपि सम्भाव्यत इति ॥ ८६ ॥ सेन० २ उल्ला० । तथा-व्याख्यानवेलाया कृतसामायिका श्राद्धी आदर्शमार्गणपूर्वक प्रतिलेखना करोत्यन्यथा वेति ? प्रश्न., अत्रोत्तरम्--सामायिकमध्य प्रतिलेखनादर्शमार्गण यौक्तिकमिति ॥ १६५ ॥ सेन० २ उल्ला० । तथा-पौषधमध्ये चर्चालापकहुण्डिका वाच्यते न वा ?, इति प्रश्न , अत्रोत्तरम्-सा मनसि वाच्यते, नतु बाढस्वरेण, सिद्धान्तालापकगर्भितत्वादिति ॥१०१॥ सेन० ४ उल्ला० ।

सामाइयउवक्कम-सामायिकोपक्रम-पु० । सामायिकम्-आवश्यकप्रथमाध्ययनम् , तस्यानुक्रम -परिपाटीविशेष. सामायिके वा अनुक्रम सामायिकानुक्रम । सामायिकस्य सामायिके वाऽनुक्रमणे, दश० १ अ० ।

सामाइयकड-सामायिककृत-पु० । सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगासेवनस्वभाव कृत--विहितं देशनो येन स सामायिककृत । आहिताग्न्यादिदर्शनात् क्तान्तस्योत्तरपदत्वम् । तदेवमप्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतापेतस्य

प्रतिदिनमुभयसन्ध्य सामायिककरण मासत्रय यावत्तृतीयामुपासकप्रतिमा प्रतिपन्ने, स० ११ सम० । प्रतिपन्नाद्यशिक्षाव्रते, पञ्चा० १ विव० । (' उवासगपडिमा ' शब्दे द्वितीयभागे ११३० पृष्ठ इय प्रतिमोक्ता ।) (सामायिककृतस्य का क्रिया क्रियत इति ' किरिया ' शब्दे तृतीयभागे ५४७ पृष्ठ उक्तम् ।)

सामायिककृतस्य प्रत्याख्यानभङ्गा —

रायगिहे० जाव एवं वयासी-आजीविया णं भंते ! थेरे भगवंते एवं वयासी-समणोवासगस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स केइ भंडे अवहरेज्जा,से णं भंते ! तं भंडं अणुगवेसमाणे किं सयं भंडं अणुगवेसइ परायगं भंडं अणुगवेसइ ?, गोयमा ! सयं भंडं अणुगवेसइ नो परायगं भंडं अणुगवेसइ , तस्स णं भंते ! तेहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं से भंडे अभंडे भवति ?, हंता भवति । से केणं खाइ णं अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सयं भंडं अणुगवेसइ नो परायगं भंडं अणुगवेसइ?गोयमा !तस्स णं एवं भवति-णो मे हिरन्ने नो मे सुवन्ने नो मे कंसे नो मे दूसे नो मे विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणमादीए संतसारसावदेज्जे, ममत्तभावे पुण से अपरिण्णाए भवति,से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सयं भंडं अणुगवेसइ नो परायगं भंडं अणुगवेसइ । (सू० ३२८×)

'रायगिह' इत्यादि गौतमो भगवन्तमेवमवादीत्-आजीविका -गोशालकशिष्या भदन्त ! स्थविरान्—निर्ग्रन्थान् भगवत एव—वक्ष्यमाणप्रकारमवादिषु , अच्च ते तान् प्रत्यवादिषुस्तद्गौतम स्वयमेव पृच्छन्नाह—' समणोवासगस्स णं' मित्यादि, 'सामायियकडस्स' त्ति—कृतसामायिकस्य-प्रतिपन्नाद्यशिक्षाव्रतस्य, श्रमणोपाश्रये हि श्रावक सामायिकं प्राय प्रतिपद्यते इत्यत उक्त श्रमणोपाश्रये आसीनस्यति, ' केइ ' त्ति—कश्चित्पुरुष 'भंड' ति वस्त्रादिक वस्तु गृहवर्त्ति साधूपाश्रयवर्त्ति वा 'अवहरेज्ज' त्ति—अपहरेत् ' से 'त्ति-स श्रमणोपासक 'त भंड'ति—तद्—अपहृत भाण्डम् ' अणुगवेसमाणे ' त्ति—सामायिकपरिसमाप्तथनन्तरं गवेषयन् 'सभंडं' ति—स्वकीय भाण्ड ' परायग ' ति-परकीय वा ?, पृच्छतोऽयमभिप्राय —स्वसम्बन्धित्वात्तत्स्वकीय सामायिकप्रतिपत्तौ च परिग्रहस्य प्रत्याख्यातत्वादस्वकीयमत प्रश्न , अत्रोत्तरम्-' सभंड ' ति-स्वभाण्ड, ' तेहिं' ति-तैर्विवक्षितर्यथाक्षयोपशम गृहीतैरित्यर्थ , सीले ' त्यादि, तत्र शीलव्रतानि--अणुव्रतानि गुणा-गुणव्रतानि विरमणानि-रागादिविरतय प्रत्याख्यान--नमस्कारसहितादि पौषधोपवास--पर्वदिनोपवसन तत एषा द्वन्द्वोऽतस्तै , इह च शीलव्रतादीना ग्रहणेऽपि सावद्ययोगविरत्या विरमणशब्दोपात्तया प्रयोजन तस्या एव परिग्रहस्यापरिग्रहतानिमित्तत्वेन भाण्डस्याभाण्डताभवनहेतुत्वादिति ' से भंडे अभंडे भवइ' त्ति-तत्--अपहृत भाण्डमभाण्ड भवत्यसव्यवहार्यत्वात् । से केण'ति अथ केन 'खाइ ण' ति-पुन 'अट्ठेण' ति--अर्थेन--हेतुना 'एव भवइ ' त्ति--एवभूतो मन परिणामो भवति-- नो मे हिरन्ने' इत्यादि, हिरण्यादिपरिग्रहस्य द्विविध त्रिविधेन प्रत्याख्यातत्वात् , उक्तानुक्तार्थानुसग्रहेणाह—' नो मे ' इत्यादि, धन-गणिमादि गवादि वा कनक—प्रतीत रत्नानि—कर्केतनादीनि मणय —चन्द्रकान्तादय मौक्तिकानि शङ्खाश्च प्रतीता शिलाप्रवालानि-विद्रुमाणि । अथवा—शिला—मुक्ताशिलाद्या प्रवालानि—विमाद्रुणि रक्तरत्नानि--पद्मरागादीनि तत एषा द्वन्द्वस्ततो विपुलानि-धनादीन्यादिर्यस्य स तत्तथा, ' सत ' त्ति-विद्यमान सार ' त्ति प्रधान ' सावएज्ज ' त्ति-स्वापतेयं द्रव्यम् , एतस्य च पदत्रयस्य कर्मधारय , अथ यदि तद्भाण्डमभाण्डं भवति तदा कथ स्वकीय तद् गवेषयति ? इत्याशङ्क्याह-' ममत्ते ' त्यादि, परिग्रहादिविषये मनोवाक्कायाना करणकारणे तेन प्रत्याख्याते ममत्वभाव , पुन -हिरण्यादिविषये ममतापरिणाम पुन अपरिज्ञात -अप्रत्याख्यातो भवति, अनुमतेरप्रत्याख्यातत्वात् , ममत्वभावस्य चानुमतिरूपत्वादिति । भ० ८ श० ५ उ० । (' जाया ' शब्दे चतुर्थभागे १४५४ पृष्ठ बहु वक्तव्य गतम् ।)

सामाइयकप्पट्ठिइ-सामायिककल्पस्थिति-स्त्री०। सामायिकम्-सयमविशेषस्तस्य तदेव वा कल्प करणम्-आचार सामायिककल्प । स च प्रथमचरमतीर्थयो साधूनामल्पकालच्छेदोपस्थापनीयसद्भावात् , मध्यमतीर्थेषु महाविदेहेषु च यावत्कथिकच्छेदोपस्थापनीयाभावाभावात् , तदेव तस्यावस्थिति -मर्यादा सामायिककल्पस्थिति । कल्पस्थितिभेदे , स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

अथैनामेव यथाक्रम विवरीषु प्रथमत
सामायिककल्पस्थितिं विवृणोति-

कतिठाणट्ठितो कप्पो, कतिठाणेहि अट्ठितो ।
वुत्तो धूतरजोकप्पो, कतिट्ठाणपतिट्ठितो ॥ २८२ ॥

य किल धूतरजा —अपनीतपापकर्मा सामायिकसाधूना कल्प आचारो भगवद्भिरुक्त स कतिषु स्थानेषु स्थित ?, कतिषु स्थानेषु अस्थित ?, कतिस्थानप्रतिष्ठितश्चोक्त ? ।

सूरिराह-

चउठाणे ठिओ कप्पो, छहिं ठाणेहिं अट्ठिओ ।
एसो धूयरयोकप्पो, दसठाणपतिठिओ ॥ २८३ ॥

चतु स्थानस्थित कल्प षट्सु च स्थानेष्वस्थितस्तदेवमेव धूतरजा सामायिकसयतकल्पो दशस्थानप्रतिष्ठित , केषुचित् स्थित्या केषुचित्पुनरस्थित्या, दशसु स्थानेषु प्रतिबद्धो मन्तव्य इत्यर्थ ।

इदमेव व्यक्तीकरोति-

चउहिं ठितो छहिं अठितो,पढमा वितिया ठिता दसविहम्मि।
वद्धमाणा णिव्विसगा, जेहिं वहंतेउ णिव्विट्ठा ॥ २८४॥

प्रथमा —सूत्रक्रमप्रामाण्येन सामायिकसयतास्ते चतुर्षु स्थानेषु स्थिता, षट्सु पुनरस्थिता गाथाया सप्तम्यर्थे तृतीया । ये तु द्वितीया -छेदोपस्थापनीयसंयतास्ते दशविधेऽपि कल्पे स्थिताः । पश्चार्द्धेन तृतीयचतुर्थकल्पस्थित्यो कल्पशब्दार्थमाह-' वद्धमाणा ' इत्यादि । ये परिहारविशुद्धिक

तपो वहन्ति ते निर्विशमानका , यैस्तु तदेव तपो व्यूढं ते निर्विष्टकायिका उच्यन्ते । आह—कानि पुनस्तानि चत्वारि षड् वा स्थानानि येषु सामायिकसंयता यथाक्रमं स्थिता अस्थिताश्चेति ।

अत्रोच्यते—

सिज्जायरपिंडे या, चाउज्जामे य पुरिसजेट्ठे य ।
कितिकम्मस्स य करणे,चत्तारि अवट्ठिया कप्पा॥२८५॥

'सज्जातरपिंडे' त्ति-सूचनात् सूत्रमिति शय्यातरपिण्डस्य परिहरणम् , चतुर्याम , पुरुषज्येष्ठश्च धर्म , कृतिकर्मणश्च करणमेते चत्वार कल्पा , सामायिकसाधूनामप्यवस्थिता । तथाहि-सर्वेऽपि मध्यमसाधवो महाविदेहसाधवश्च शय्यातरपिण्ड परिहरन्ति । चतुर्याम च धर्ममनुपालयन्ति पुरुषज्येष्ठश्च धर्म इति कृत्वा तदीया अप्यार्यिकाश्चिरदीक्षिता अपि तद्दिनदीक्षितमपि साधु वन्दन्ते । कृतिकर्म च यथा रात्निक तेऽपि कुर्वन्ति, अत एते चत्वार कल्पा अवस्थिता ।

इमे पुन षडनवस्थिता -

आचेलक्कुद्देसिय, सपडिक्कमणे य रायपिंडे य ।
मास पज्जोसवणा, छप्पेतेऽणवट्ठिता कप्पा ॥ २८६ ॥

आचेलक्यमौद्देशिक सप्रतिक्रमणो धर्मो राजपिण्डो मासकल्प पर्युषणाकल्पश्चेति । षडप्येते कल्पा मध्यमसाधूनाविदेहसाधूनामनवस्थिता । तथाहि-यदि तेषा वस्त्रप्रत्यया रागो द्वेषो वा उत्पद्यते तदा अचेला , अथ न रागोत्पत्तिस्तत सचेला महामूल्य प्रमाणातिरिक्तमपि वस्त्र गृह्णन्तीति भाव । औद्देशिक नाम-साधूनुद्दिश्य कृत भक्तादिकमाधाकर्मेत्यर्थस्तद्यन्यस्य साधोरर्थाय कृत कल्पते तदर्थं तु कृत न कल्पते प्रतिक्रमणमपि यद्यतिचारो भवति तत कुर्वन्ति, अतिचाराभावे न कुर्वन्ति । राजपिण्ड यदि वक्ष्यमाणा दोषा भवन्ति तत परिहरन्ति, अन्यथा गृह्णन्ति । मासकल्पे यद्येकक्षेत्रे तिष्ठता दोषा न भवन्ति तत पूर्वकोटीमप्यासते , अथ दोषा भवन्ति ततो मासे अपूर्णे वा निर्गच्छन्ति पर्युषणायामपि यदि वर्षासु विहरता दोषा भवन्ति तत एकत्र क्षेत्रे आसते, अथ दोषा न भवन्ति ततो वर्षारात्रेऽपि विहरन्ति । गता सामायिकसंयतकल्पस्थिति. । बृ० ६ उ० ।

सामाइयचरित्त-सामायिकचरित्र-न० । सावद्ययोगविरतिरूपे चारित्रभेदे, भ० ८ श० २ उ० । आतु० । औ० ।

सामाइयचरित्तलद्धि-सामायिकचरित्रलब्धि-स्त्री० । सावद्ययोगविरतिरूपस्य चारित्रस्य लब्धौ, भ० ८ श० २ उ० ।

सामाइयज्झयण-सामायिकाध्ययन-न० । आवश्यकश्रुतस्कन्धस्य सामायिकप्रतिपादके प्रथमे अध्ययने, विशे० । अनु० । आ० म० । आ० चू० । (अत्र वक्तव्यम् ' सामाइय ' शब्देऽनुपदमवोक्तम् ।)

सामाइयपडिमा-सामायिकप्रतिमा-स्त्री० । 'वरदसणवयजुत्तो, सामाइय कुणइ जो उ सझासु । उक्कोसेण तिमास, एसा सामाइयप्पडिमा'॥१॥ इत्येव रूपाया तृतीयायामुपासकप्रतिमायाम् ,उपा०१ अ० त्रीन्मासानुभयकालमप्रमत्त पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठानसहित. सामायिकमनुपालयतीति । ध० २ अधि० ।

सामाइयपय-सामायिकपद-न० । सामायिकप्रतिपादके पदे अनु० ।

सामाइयसंजय-सामायिकसंयत-पु० । सामायिक सर्वसावद्यविरतिरूप तत्प्रधाना संयता सामायिकसयता । सामायिकाख्यचारित्रप्रधानेषु साधुषु बृ० ६ उ० । (सामायिकसयतानां विस्तरतो व्याख्या 'संजय' शब्दे गता)

सामाग-श्यामाक-पु० । जृम्भकग्रामस्य बहि ऋजुपालिकाया नद्यास्तटे उषिते स्वनामख्याते गृहपतौ यस्य क्षेत्रे वीरजिनस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आ० म० । आ० चू० । धान्यभेदे वाच० ।

सामाणिय-सामानिक-पु० । सकारस्य प्राकृतत्वाद् दीर्घ । सन्निनिकृते, आ० म० १ अ० । सन्निहिते, अप्रोषिते, " जस्स सामाणिओ अप्पा, सजमे नियमे तवे । तस्स सामाइय होइ, इइ केवलिभासिय ॥१॥ " विशे० । समानतया इन्द्रतुल्यतया ऋद्ध्या चरन्तीति सामानिका । इन्द्रसमानर्द्धिषु देवेषु, भ० ३ श० १ उ० । स्था० । सामाने—द्युतिवैभवादौ भवा सामानिका । अध्यात्मादित्वादिकण् । विमानाधिपतिसूर्याभदेवसदृशद्युतिविभवादिकषु देवेषु, रा० । आ० म० ।

कषामिन्द्राणा कियन्त सामानिका —

चउसट्ठी सट्ठी खलु, छच्च सहस्सा तहेव चत्तारि ।
भवणवइवाणमतर-जोइसियाणं च सामाणे ॥ ४४ ॥

द० प० ।

धरणस्स णं णागकुमारिंदस्स णागकुमाररण्णो छ सामाणियसाहस्सीओ पण्णत्ताओ, एवं भूयाणंदस्स वि०जाव महाघोसस्स । (सू० ५०६) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सामाणियपरिसोववण्णग-सामानिकपर्षदुपपन्नक-पु० । अभ्यन्तरादिपर्षदुपगते जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सामाय-श्यामाक-पु० । धान्यविशेषे, जं० १ वक्ष० ।

सामाय-पु०। सामेमेति "तत्थ आओ व त्ति तेण सामाओ । अहवा सामस्स आओ" सर्वेषु जीवेषु मैत्री साम भण्यते तत्र साम्नि आयो गमन साम्ना वा यो गमन वर्तन स सामाय । अथ वा साम्न आयो-लाभ. सामाय । सामायिके, विशे० । आ० म० । रा० ।

सामायारी-सामाचारी-स्त्री० । समाचरणं समाचार ,तद्भाव सामाचार्य तदेव सामाचारी । सव्यवहारे, स्था० १० ठा० ३ उ० । आगमोक्ताहोरात्रक्रियाकलापे, ग० १ अधि० ।

सामाचारीस्वरूपम्—

सामायारी तिविहा, ओहे दसहा पयविभागे ॥ ६६५ ॥

समाचरण समाचार —शिष्टाचरित क्रियाकलापस्तस्य भाव "गुणवचनब्राह्मणादिभ्य. कर्मणि च"(पा० ५-१-१२४) इति ष्यञ् सामाचार्य्य, पुन स्त्रीत्वविवक्षायाम्-"षिद्गौरादिभ्यश्च" (पा० ४-१-४१) इति ङीष् , "यस्येति च" (पा० ६-४-१८४) इत्यकारलोप , "हलस्तद्धितस्य" (पा० ६-४-१५०) इत्यनेन तद्धितयकारलोप , परगमन सामाचारी । तत्र सामाचारी त्रिविधा—' ओहे दसहा पयविभागे ' त्ति-

ओघ—सामान्यम् ओघ सामाचारी सामान्यन सङ्क्षेपाभिधानरूपा१,सा चौघनिर्युक्तिरिति १। दशविधसामाचारी इच्छाकारादिलक्षणा२, पदविभागसामाचारी छेदसूत्राणीति३। तत्रौघसमाचारी नवमात्पूर्वात् तृतीयाद्वस्तुन आचाराभिधानात्, तत्रापि विंशतितमात्प्राभृतात्, तत्राप्योघप्राभृतप्राभृतात् निर्व्यूढेति। एतदुक्तं भवति—साम्प्रतकालप्रव्रजिताना तावच्छ्रुतपरिज्ञानशक्तिविकलानामायुष्कादिह्रासमपेक्ष्य प्रत्यासन्नीकृतेति। दशविधसामाचारी पुन षड्विंशतितमादुत्तराध्ययनात्स्वल्पतरकालप्रव्रजितपरिज्ञानार्थं निर्व्यूढेति। पदविभागसामाचार्यपि छेदसूत्रलक्षणान्नवमपूर्वादेव निर्व्यूढेति गाथार्थ। साम्प्रतमोघनिर्युक्तिर्वाच्या।आव०१अ०।

तत्रौघसामाचारी तावदभिधीयते, अस्याश्च महार्थत्वात् कथञ्चिच्छास्त्रान्तरत्वाच्चादावेवाचार्यो मङ्गलार्थ सम्बन्धादित्रयप्रतिपादनार्थं च गाथाद्वयमाह—

अरहंते वंदित्ता, चउदसपुव्वी तहेव दसपुव्वी।
एक्कारसंगसुत्त-त्थधारए सव्वसाहू य॥ १॥
ओहेण उ निज्जुत्ती, वुच्छं चरणकरणाणुओगाओ।
अप्पक्खर महत्थं, अणुग्गहत्थं सुविहियाणं॥ २॥

अर्हतो वन्दित्वा चतुर्दशपूर्विण तथैव दशपूर्विण, एकादशाङ्गसूत्रार्थधारकान् सर्वसाधूंश्च, एतावन्ति पदान्याद्यगाथासूत्रे। द्वितीयगाथासूत्रपदान्युच्यन्ते-ओघेन तु निर्युक्तिं वक्ष्ये चरणकरणानुयोगात् अल्पाक्षरा महार्थाम् अनुग्रहार्थं सुविहितानाम्। ओघ०। (ओघनिर्युक्तिपदव्याख्यानम् 'ओहणिज्जुत्ति' शब्दे तृतीयभागे १२७ पृष्ठे गतम्।) (चरणपदविवरण 'चरण' शब्दे तत्रैव तृतीयभागे ११२५ पृष्ठे विस्तरतो गतम्।) (करणपदव्याख्यानम् 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३५६ पृष्ठे गतम्।) (अनुयोगपदव्याख्यानम् 'अणुओग' शब्दे प्रथमभागे ३५६ पृष्ठे गतम्।) (अल्पाक्षरमहार्थपदप्ररूपणम् 'अप्पक्खर' शब्दे प्रथमभागे ६१४ पृष्ठे गतम्।) अनुग्राहार्थं सुविहितानामित्यस्यार्थविस्तर 'ओहणिज्जुत्ति' शब्दे तृतीयभागे १२८ पृष्ठे तथा 'पडिलेहण०(२)' इत्यादिगाथाया ओघनिर्युक्तिप्रतिलेखनापिण्डोपधिप्रमाणायतनप्रतिसेवनाऽऽलोचनाविशुद्धिद्वाराणि च सूचितानि।) (तत्र प्रतिलेखनाद्वार 'पडिलेहणा' शब्दे पञ्चमभागे ३३६ पृष्ठे गतम्।) (अशिवादिकारणे एकाकिविहारविचारविषय 'एगल्लविहार' शब्दे तृतीयभागे १६ पृष्ठे गत।)

गव्यूतिमात्र यावन्मार्गे वहति। क्रोशद्वयं गव्यूति। इदानी तस्य गच्छतो विधिरुच्यते—

अत्थंडिलसकमणे, चलवक्खित्तणुवउत्तसागारिए।
पडिपक्खेसु उ भयणा, इयरेण विलंबणा लोगं॥१३॥

स्थण्डिलादस्थण्डिल च सङ्क्रामता साधुना पादौ रजोहरणेन प्रमार्जनीयाविति विधि, मा भूत् सचित्तपृथिव्या अचित्तपृथिव्या व्यापत्ति, तत च पादयोरसौ रजोहरणेन प्रमार्जनं करोति। अथ कश्चित्सागारिक पथि व्रजतश्चलो भवति, व्याक्षिप्तोऽनुपयुक्तश्चेति। तत्र चलो—गन्तु पथि प्रवृत्त, व्याक्षिप्तो—हलकुलिशवृक्षच्छेदादिव्यग्र, अनुपयुक्त-साधु प्रत्यदत्तावधान, यदैवविधः सागारिको भवति तदा रजोहरणेन प्रमृज्य पादौ याति। 'पडिपक्खेसु उ' इति विसदृशा पक्षा प्रतिपक्षा, असदृशा इत्यर्थ, तेषु प्रतिपक्षेषु भजना—विकल्पना कर्त्तव्या। एतदुक्तं भवति-केषुचित्प्रतिपक्षेषु प्रमार्जन क्रियते, केषुचित्तु नैव। तुशब्दो विशेषणार्थ। किं विशेषयति ?, प्रतिपक्षेष्वेव समुदायरूपेषु भजना कर्त्तव्या, न त्वेकैकस्मिन् भङ्ग इति। यदा तु सागारिक स्थिरोऽव्याक्षिप्त उपयुक्तश्च साधु प्रति भवति तदा 'इतरेण' ति इतरशब्देन रजोहरणनिषद्योच्यते तया पादौ प्रमार्ष्टि, न रजोहरणेन, 'विलंबणा' त्ति ता च निषद्या हस्तेन विलम्बमाना नयति, न तच्छरीरसस्पर्शनं करोति। कियतीं भुव यावदित्याह-'आलोयण'त्ति आलोकनमालोको यावत्तद्दृष्टिप्रसर इत्यर्थ, अथवा इतरेण' ति केनचिदौपग्रहिकेण कार्पासिकेन और्णिकेन वा चीरेण, शेष प्राग्वत्, पश्चात्तं गोपयति। अथवा-'इतरेण विलंबणालोय' ति-प्राक् तावदेकाकिनो विधिरुक्त, यदा तु इतरेण—इतरशब्देन सार्थो गृह्यते, तेनेतरेण-सार्थेन सह प्रव्रजना स्थण्डिलयाचास्थण्डिलय सङ्क्रामता किं कर्त्तव्य सार्थपुरत ? इत्याह-'विलम्बने' ति-विलम्बना कार्या, मन्दगतिना सता स्थण्डिलस्थेन तावत्प्रतिपालनीय, कियन्तं काल प्रतिपालनीयम्? यावदालोकन-दर्शन तस्य सार्थस्य, अदर्शनीभूते तु प्लाटान्तरिते सार्थे पादयो प्रमार्जन कृत्वा व्रजतीत्यय विधि। उक्तो गाथाऽक्षरार्थ, इदानीमष्टभङ्गिका प्ररूप्यते, सा चेयम्—चलो वक्खित्तो अणुवउत्तो य सागारिओ, एत्थ पमज्जणा, तस्यानुपयुक्तत्वादप्रमार्जनेऽसामाचारीप्रसङ्गात् १ चलवक्खित्तु उवउत्तु एत्थ नत्थि पमज्जणा सागारियत्तणओ २, च० अव० अणु० एत्थवि पमज्जणा ३, चल० अव० उव० एत्थ वि णत्थि पमज्जणा ४, अच० व० अणु० एत्थ पमज्जणा ५, अच० व० उ० णत्थि पमज्जणा ६, अच० अव० अणु० अत्थि पमज्जणा ७, अच० अव० उ० एत्थ नत्थि पमज्जणा ८। तत्थ पढमभंगे नियमेण पमज्जणा, सत्तसु भयणा। एतदुक्तं भवति—केषुचित्प्रमार्जन केषुचिदप्रमार्जना।

स इदानीं साधुर्मार्गमजानान पृच्छति, तत्र को विधिरित्याह—

पुच्छाए तिण्णि तिआ, छक्के पढम जयणा तिपंचविहा।
आउम्मि दुविहतिविहा, तिविहा सेसेसु काएसु॥१४॥

पृच्छाया सत्या 'तिण्णि तिग' त्ति-त्रयस्त्रिका भवन्ति, तत्र पुरुष स्त्री नपुसक च। तत्रैतेषामेकैकस्त्रिप्रकार—बालस्तरुणो वृद्धश्चेति, एवमेते त्रयस्त्रिका, नवेत्यर्थ, तथा तेनैव साधुना गच्छता 'छक्के पढमजयणा' इति—षट्के पृथिव्यादिलक्षणे यतना कर्त्तव्या, तत्र 'पढमजयणा तिपचविह' त्ति-प्रथमो य पृथ्वीकाय तस्य यतना त्रिपञ्चविधा, तत्र त्रिविधा सचित्तस्य अचित्तस्य मिश्रस्य च। पञ्चविधा पृथिवीकाययतना कृष्णनीलरक्तपीतशुक्लस्येति, अथवा-त्रिपञ्चविधेति—त्रय पञ्चका पञ्चदशप्रकारेत्यर्थ, तथाहि-सचित्त पृथिवीकाय शुक्लादि पञ्चधा, एवमचित्तो, मिश्रश्च, तथाऽप्काये—'दुविहा (जहा जयणा) तिविहा य' तत्र द्विधा अन्तरिक्षाप्काययतना भौमाप्काययतना च, त्रिविधा तु सचित्ताप्काययतना, अचित्ता० मिश्रा०, त्रिविधा

तु शेषेषु कायेषु—तेजोवायुवनस्पतित्रसाख्येषु यतना, कथम् ?, सचित्तादि, महाद्वारगाथाया समुदायार्थः ।

अथाद्यद्वारावयवार्थं पुनस्तदेवाह—

पुरिसो इत्थिनपुमग, एक्केको थेर मज्झिमो तरुणो ।
साहम्मि अन्नधम्मिअ–गिहत्थदुगअप्पणो तइओ ॥१५॥

यदुक्तमनन्तरगाथायां'पुच्छाए'त्ति-पृच्छाया त्रितय सम्भवति,तदा पुरुष स्त्री नपुंसक चेति,यदुक्त त्रयस्त्रिका तद्दर्शयन्नाह-एकैक स्थविरो मध्यमस्तरुण इत्यय नवभेद । स चैकैको नवविधोऽपि कदाचित्साधर्मिक स्यात्कदाचित्तु नवविधोऽप्यन्यधार्मिक स्यादित्याह—समाने धर्मे वर्त्तत इति साधर्मिक -श्रावक श्राविका नपुंसक श्रावक च, अन्यधार्मिको मिथ्यादृष्टि । कियन्त पुनस्तेन गच्छता पन्थान प्रष्टव्या इत्यत आह—' गिहत्थदुग ' त्ति—साधर्मिकगृहस्थद्वय पृच्छनीयम् ,'अन्यधार्मिकगृहस्थद्वय वा । ' अप्पणा तिउ ' त्ति-आत्मना तृतीयो युक्तधाऽन्वेषण विदधाति, एष तावत्सामान्योपन्यास । अथ प्रथम य प्रष्टव्य स उच्यत-तत्र यदि साधर्मिकद्वयमस्ति ततस्तदेवात्सर्गेण पृच्छ्यते, तस्य प्रत्ययिकत्वात् , अथ नास्ति तत —

साहम्मिअपुरिसासइ,मज्झिमपुरिमं अणुण्णविअ पुच्छे ।
सेसेसु होंति दोसा, सविसेसा सजईवग्गे ॥१६॥

साधर्मिकपुरुषद्वयाभावेऽन्यधार्मिकमध्यमपुरुषद्वय पृच्छनीय, कथम् ?—' अणुण्णविअ ' अनुज्ञां कृत्वा धर्मलाभपुरस्सर, तत प्रियपूर्वक पृच्छति । अन्यधार्मिकमध्यमग्रहण त्विह साधर्मिकविपक्षत्वादवसीयत एव, ' सेसेसु ' त्ति— अन्यधार्मिकमध्यमपुरुषद्वयव्यतिरिक्तेषु अष्टसु भेदेषु दोषा भवन्ति पृच्छतस्त एव दोषा सविशेषा —समधिका सयतीवर्गे—सयतीवर्गविषये पृच्छत सत ।

के च ते दोषा इत्याह—

थेरो पहं न याणइ, बालो पवंचणे न याणई वावि ।
पंडित्थिमज्झसंका, इयरे न याणंति सका य ॥१७॥

स्थविर —वृद्ध स मार्ग न जानाति, भ्रष्टस्मृतित्वात् , बालस्तु प्रपञ्चयति केलीकिलत्वात् न वा जानाति, क्षुल्लकत्वाद् , बालस्त्वत्र अष्टवर्षादारभ्य यावत्पञ्चविंशतिक इति, असावपि बाल इव बाल , अपरिणतत्वेन रागान्धत्वात् ,मध्यमवय -पण्डकमध्यवय स्त्रीपृच्छायां शङ्कोपजायते, नूनमस्य ताभ्या कश्चिदर्थोऽस्ति, 'इयरे न याणंति ' इतरशब्देन स्थविरनपुंसक बालनपुंसक स्थविरस्त्री बाला स्त्री वाऽभिगृह्यते, एते मार्गानभिज्ञा शङ्का च स्यात् ।

क तर्हि व्यवस्थितेन पृच्छनीयमित्याह—

पासट्ठिओ य पुच्छे-ज्ज वंदमाणं अवंदमाणं वा ।
अणुवइऊण व पुच्छे, तुसिणिअं मा य पुच्छिज्जा ॥१८॥

पार्श्वस्थित —समीपे व्यवस्थित पृच्छेत् , किंविशिष्ट सं पृच्छेत् ?-वन्दन कुर्वाणमकुर्वाणं वा । अथासौ समीपमतिक्रम्य यात्येव तत ' अणुवइऊण व ' अनुव्रजन कृत्वा कतिचित्पदानि गत्वा प्रष्टव्य । अथासौ पृच्छ्यमानोऽपि न किञ्चिद्वक्ति तूष्णीं व्रजति, ततो नैव पृच्छनीय इति ।

पंथब्भासे य ठिओ, गोवाई मा य दूरि पुच्छिज्जा ।
संकाईया दोसा,विराहणा होइ दुविहा उ ॥१९॥

तथा पन्थाभ्यासे—समीपे स्थित कश्चिद्गोपालादि , आदिशब्दात्कर्षकपरिग्रह , स च पृच्छनीय , मा च दूरे व्यवस्थित गोपालादि पृच्छेत् , शङ्कादिदोषसद्भावात् , नूनमस्य द्रविणमस्ति बलीवर्दादि (क वा) शृङ्गिण करोतीत्येवमादय । दूर च गच्छतो द्विविधा विराधना-आत्मसयमविषया । आद्या कण्टकादिभिरितराऽनाक्रान्तपृथिव्याद्याक्रमणेन ।

यदा तु पुनरन्यधार्मिको मध्यमवया पुरुषो नास्ति य पन्थान पृच्छ्यते तदा क प्रष्टव्य इत्याह—

असई मज्झिम थेरो, दढस्सुई भद्दओ य जो तरुणो ।
एमेव इत्थिवग्गे,नपुंसवग्गे य संजोगा ॥ २० ॥

असति मध्यमपुरुष स्थविर पन्थान पृच्छनीय , किंविशिष्ट ?-दृढस्मृति अथ स्थविरो न भवति ततस्तरुण प्रष्टव्य , कीदृश ?-य स्वभावेनैव भद्रक । स्त्रीवर्गेऽप्येवमेव पृच्छा कर्त्तव्या । एतदुक्त भवति-प्रथम मध्यमवया स्त्रीमार्ग प्रष्टव्या तदभावे स्थविरा दृढस्मृति , अथ स्थविरा न भवति ततस्तरुणी प्रष्टव्या, तदभाव भद्रिका तरुणी, एव मध्यमवयो नपुंसक, तस्याभावे स्थविरनपुंसक दृढस्मृति, तदभाव बालनपुंसक भद्रकम् , आह च—नपुंसकवर्गे च सयोगा — नपुंसकवर्गे—नपुंसकसमुदाये एवमेव सयोगा ज्ञातव्या । यथैतेऽनन्तरमुक्ता न केवलमेतावन्त एव सयोगा किन्त्वन्येऽपि बहव सन्ति ।

आह च—

एत्थ पुण संजोगा, होंति अणेगा विहाणमंगुणिआ ।
पुरिसित्थिनपुंसेसु , मज्झिम तह थेर तरुणेसुं ॥२१॥

अत्र पुन —पृच्छाप्रक्रमे सयोगा भवन्त्यनेके, कथ ?- विहाणसगुणिय त्ति—विधानेन-भेदप्रकारेण सगुणिता , चारणिकया अनेकशो भिन्ना इत्यर्थ , क च ते भवन्ति ?-' पुरिसित्थिनपुंसेसु ' पुरुषस्त्रीनपुंसकेषु किंविशिष्टेषु ?—मध्यमस्थविरतरुणभेदभिन्नेषु , उक्ता गाथाऽक्षरार्थ , । इदानीं भङ्गका प्रदर्श्यन्ते—"तत्थ साहम्मिअचारणिआए ताव-दो मज्झिमवया साहम्मिअपुरिसा पुच्छेज्जा एस एक्को उ १ , तदभावे दो थेरे साहम्मिए चेव पुच्छिज्जा २ , तदभावे दो तरुण साहम्मिए चेव एस तइओ त्ति ३, । तदभावे दो साहम्मिणीओ मज्झिमिअमहिलाओ ४, तत्तो दो थेरीओ साहम्मिणीओ चेव पचमो एसो५, तत्तो साहम्मिणीओ चिअ दो तरुणीओ छट्ठो सो ६ , तदभावे दो साहम्मिआ उ मज्झिमनपुंसया पुच्छे ७, तत्तो दो साहम्मिअथेरणपुंसाओ अट्ठमओ ८, दो साहम्मिअतरुण नपुंसया चेव ते उ पुच्छेज्जा ९ , अहवा—मज्झिमपुरिसो थेरो उ दु चेव साहम्मी १० , मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ तरुणसाहम्मिओ उ पुच्छिज्जइ ११ , मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ मज्झिममहिला साहम्मिआ १२ , मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ थेरी य साहम्मिणी १३, मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ तरुणी य साहम्मिणी १४ , म-

ज्झिमपुरिसो साहम्मिश्रा मज्झिमसाहम्मिअनपुसा अ १५, मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ थेरसाहम्मिअनपुसआ अ १६, मज्झिमपुरिसो साहम्मिओ तरुणनपुसयसाहम्मिआ य १७, अहवा—थेरपुरिसो साहम्मिओ तरुणसाहम्मिओ अ १८, थेरपुरिसो साहम्मिओ मज्झिममहिला साहम्मिणी १६, थेरपुरिसा साहम्मिओ थेरी साहम्मिणी अ २०, थेरपुरिसो साहम्मिओ तरुणी साहम्मिणी य २१, थेरपुरिसो साहम्मिआ माज्झमनपुसओ साहम्मिआ य २२, थेरपुरिसो साहम्मिओ थेरनपुसओ सहाम्मिओ अ २३, थेरपुरिसो साहम्मिओ तरुणनपुसओ सा० य २४, तरुणपुरिसो साहम्मिओ मज्झिममहिला साहम्मिणी अ २५, तरुणपुरिसो साहम्मिओ थेरसाहम्मिणी अ २६, तरुणपुरिसो साहम्मिओ तरुणी साहम्मिणी अ २७, तरुणपुरिसो साहम्मिओ मज्झिमनपुंसयसाहम्मिओ अ २८, तरुणपुरिसो साहम्मिओ थेरनपुसयसाहम्मिओ अ २६, तरुणपुरिससाहम्मिओ तरुणनपुसयसाहम्मिओ अ ३०, मज्झिममहिला साहम्मिणी थेरी साहम्मिणी अ ३१, मज्झिममहिला साहम्मिणी अ तरुणी साहम्मिणी अ ३२, मज्झिममहिला साहम्मिणी मज्झिमनपुसयसाहम्मिओ अ ३३, मज्झिममहिला साहम्मिणी थेरनपुसओ साहम्मिओ उ ३४, मज्झिममहिला साहम्मिणी तरुणनपुसयसाहम्मिओ अ ३५, थेरी साहम्मिणी तरुणी थेरसाहम्मिणी ३६, थेरी साहम्मिणी नपुसयसाहम्मिओ अ ३७, थेरी साहम्मिणी मज्झिमनपुंसयसाहम्मिआ उ ३८, थेरी साहम्मिणी तरुणनपुसयसाहम्मिओ उ ३६, तरुणीसाहम्मिणी मज्झिमनपुसयसाहम्मिआ य ४०, तरुणी साहम्मिणी थेरनपुसयसाहम्मिआ उ ४१, तरुणी साहम्मिणी तरुणनपुसयसाहम्मिओ य ४२, तरुणी साहम्मिणी मज्झिमो नपुसयसाहम्मिओ अ ४३, थेरनपुसयसाहम्मिओ तरुणनपुसयसाहम्मिओ अ ४४, एते ताव साहम्मिअचारणिआए लद्धा ॥ इदानी अन्नधम्मचारणिआए एय सिज्झइ—अएणधम्मिआ दो मज्झिमपुरिसा पुच्छिज्जति एसेक्को १, अन्नधम्मिआ दो थेरपुरिसा २, अएणधम्मिआ दो तरुणपुरिसा ३, अएणधम्मिआउ दो मज्झिममहिला ४, अएणधम्मिआ थेरी उ दो ५, अएणधम्मिअतरुणी दो ६, अएणधम्मिअमज्झिमनपुसया दो ७, अएणधम्मिअथेरनपुसया दो ८, अएणधम्मिअतरुणनपुसया दो ६, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअथेरपुरिसो य १०, अएणधम्मियमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणपुरिसो य ११, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अ अएणधम्मिअमज्झिममहिला अ १२, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अ अएणधम्मिअथेरी य १३ अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणी अ १४, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमनपुसओ अ १५, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअथेरनपुसगो य १६, अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणनपुसगो अ १७, अएणधम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अ १८, अएणधम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिममहिला य १६, अएणधम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअथेरी अ २०, अएणधम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअतरुणी अ २१, अएणधम्मिअथेरपुरिसा अएणधम्मिअमज्झिमनपुसओ अ २२, अएणधम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मियथेरनपुसगो य २३, अएणधम्मिअथेपुरिसो अएणधम्मिअतरुणनपुसगो य २४, अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिममहिला य २५, अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअथेरी य २६, अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअतरुणी अ २७, अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमनपुसगो अ २८ अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअथेरनपुसगो अ २६, अएणधम्मियतरुणपुरिसो अएणधम्मिअतरुणनपुसगो अ ३०, अएणधम्मिअमज्झिममहिला अएणधम्मिअथेरी अ ३१, अएणधम्मिअमज्झिममहिला अएणधम्मिअतरुणी अ १२, अएणधम्मिअमज्झिममहिला अएणधम्मियमज्झिमनपुसगो अ ३३, अएणधम्मिअमज्झिममहिला अएणधम्मिअथेरनपुसगो य ३४, अन्नधम्मिअमज्झिममहिला अन्नधम्मिअतरुणनपुसगो अ ३५, अएणधम्मिअथेरी अएणधम्मिअतरुणी य ३६, अएणधम्मिअथेरी अएणधम्मिअथेरनपुसगो य ३७, अन्नधम्मिअथेरी अन्नधम्मिअमज्झिमनंपुसगो य ३८, अएणधम्मियथेरी अएणधम्मियतरुणनपुसगो अ ३६, अन्नधम्मिअतरुणी अन्नधम्मियमज्झिमनपुसगो अ ४०, अन्नधम्मिअतरुणी अन्नधम्मिअथेरनपुसगो य ४१, अन्नधम्मिअतरुणी अन्नधम्मिअतरुणनपुसगो य ४२, अन्नधम्मिअतरुणी अन्नधम्मिअमज्झिमनपुसगो अ ४३, अन्नधम्मिअमज्झिमनपुसओ अन्नधम्मिअथेरी नपुंसगो अ ४४, अएणधम्मिअमज्झिमनपुसगो अएणधम्मिअतरुणनपुसओ अ ४५, अएणधम्मिअथेरनपुसओ अन्नधम्मिअतरुणनपुसगो अ४६, एते अन्नधम्मिअचारणियाए लद्धा । त सव्वे य नऊई ॥ इदाणिं साहम्मिअ अन्नधम्मिअ उभयचारणिआ किज्जइ—साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अन्नधम्मियमज्झिमपुरिसो य पुच्छिज्जइ १, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मियथेरपुरिसो य २, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणो अ ३, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअ—मज्झिममहिला अ ४, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअथेरी अ ५, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणी अ ६, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमनपुसगो य ७, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअथेरनपुसगो अ ८, साहम्मिअमज्झिमपुरिसो अएणधम्मिअतरुणनपुसगो य ६, एते नव साहम्मियमज्झिमपुरिसममुचमाणेहिं लद्धा । साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो अ १, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअथेरपुरिसो चेव २, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअतरुणो अ ३, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिममहिला अ ४, साहम्मिअथेरपुरिसो अन्नधम्मिअमहिलथेरी अ ५, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअतरुणी अ ६, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमनपुंसगो अ ७, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मियनपुसगथेरा अ ८, साहम्मिअथेरपुरिसो अएणधम्मिअतरुणनपुंसगो अ ६, एत नव साहम्मिअथेरपुरिसममुचमाणेहिं लद्धा । साहम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो य १, साहम्मिअतरुणपुरिसो अएणधम्मियथेरपुरिसो अ २, साहम्मियतरुणपुरिसो अएणधम्मिअतरुणपुरिसो अ ३, साहम्मियतरुणपु—

रिसा अन्नधम्मिअमज्झिमहिला अ ४, साहम्मिअतरुण-
पुरिसो अएणधम्मिअथेरमहिला य ५, साहम्मिअतरुणपु-
रिसो अएणधम्मियतरुणी अ ६, साहम्मियतरुणपुरिसो अ
एणधम्मिअमज्झिमनपुसगो अ ७, साहम्मिअतरुणपुरिसो
अन्नधम्मिअतरुणनपुसगो अ ८, साहम्मिअतरुणपुरिसो
अएणधम्मिअथरनपुसगा अ ९, एतवि नव साहम्मिअतरु-
णमसुचमाणेहिं लद्धा। साहम्मिअमज्झिममहिला अएणध-
म्मिअमज्झिमपुरिसा अ १, साहम्मिअमज्झिममहिला अ-
एणधम्मिअथेरपुरिसो अ २, साहम्मियमज्झिममहिला अ-
एणधम्मिअतरुणपुरिसो अ ३, साहम्मिअमज्झिममहिला
अन्नधम्मिअमज्झिममहिला अ ४, साहम्मिअमज्झिममहि-
ला अएणधम्मिअथरमहिला अ ५, साहम्मिअमज्झिममहि-
ला अएणधम्मिअतरुणमहिला अ ६, साहम्मिअमज्झिमम-
हिला अन्नधम्मिअमज्झिमनपुसगो अ ७, साहम्मिअमज्झि
ममहिला अएणधम्मिअथेरनपुसगो अ ८, साहम्मिअम-
ज्झिममहिला अएणधम्मिअतरुणनपुसगो अ ९। एते नव-
साहम्मिअमज्झिममहिलाए लद्धा। साहम्मिआ थेरी अएण
धम्मिअमज्झिमपुरिसो अ १, साहम्मिअथेरी अएणधम्मिअ
थेरपुरिसो अ २, साहम्मिअथेरी अएणधम्मिअतरुणपुरिसो
य ३, साहम्मियथेरी अएणधम्मिअमज्झिममहिला अ४, सा-
हम्मिअथेरी अएणधम्मिअथेरी अ ५, साहम्मिअथेरी अ-
एणधम्मिअतरुणी अ ६, साहम्मिअथेरी अएणधम्मिअम-
ज्झिमनपुसगो अ ७, साहम्मियथेरी अन्नधम्मिअथरनपुस-
गो अ ८, साहम्मिअथरी अएणधम्मिअतरुणनपुसगो अ ९,
एते साहम्मियथेरीए अमुचमाणीए लद्धा। साहम्मिअतरु-
णी अएणधम्मिअमज्झिमपुरिसो य १, साहम्मिअतरुणी
अएणधम्मिअथेरपुरिसो अ २, साहम्मिअतरुणी अएणध-
म्मियतरुणपुरिसो य ३, साहम्मियतरुणी अएणधम्मिअ-
मज्झिममहिला य ४, साहम्मिअतरुणी अएणधम्मिअथरी
अ ५, साहम्मिअतरुणी अएणधम्मिअतरुणी अ ६ साह-
म्मिअतरुणी अन्नधम्मिअमज्झिमनपुसगो अ ७ साहम्मि-
अतरुणी अन्नधम्मिअथरनपुसगो अ ८ साहम्मिअतरुणी
अन्नधम्मिअतरुणनपुंसगो अ ९, एते नव साहम्मिअतरु-
णीए अमुचमाणेण लद्धा। साहम्मिअमज्झिमनपुसगो अन्न-
धम्मिअमज्झिमपुरिसो अ१,साहम्मिअमज्झिमनपुंसगो अन्न
धम्मिअथेरपुरिसो अ २, साहम्मिअमज्झिमनपुसगो अन्नध
म्मिअतरुणपुरिसो अ ३,साहम्मियमज्झिमनपुसओ अन्नध-
म्मियमज्झिममहिला य४,साहम्मियमज्झिमनपुसओ अन्नध
म्मिअथेरी अ ५, साहम्मिअमज्झिमनपुसओ अन्नधम्मिय-
तरुणी अ ६, साहम्मियमज्झिमनपुसओ अन्नधम्मियमज्झि
मनपुसओ अ ७, साहम्मिअमज्झिमनपुसओ अन्नधम्मिय-
थेरनपुसओ अ ८, साहम्मिअमज्झिमनपुसओ अन्नधम्मि-
अतरुणनपुसओ अ ९, एत नव साहम्मिअमज्झिमनपुंसगेण
अमुंचमाणेण लद्धा। साहम्मिअथेरनपुंसओ अएणधम्मि-
अमज्झिमपुरिसो अ १, साहम्मिअथरनपुसगा अन्नधम्मि-
अथेरपुरिसो अ २, साहम्मिअथेरनपुसगो अन्नधम्मिअतरु
णपुरिसो अ ३, साहम्मिअथेरनपुसगो अएणधम्मिअम-
ज्झिममहिला अ ४, साहम्मिअ—थेरनपुसगो अन्नधम्मि-
अ—थेरी अ ५, साहम्मिअ—थेरनपुसओ अएणधम्मि-
यतरुणी अ ६, साहम्मिअथेरनपुसगो अएणधम्मिअमज्झि-
मनपुसगो अ ७,साहम्मिअथेरनपुसगो अएणधम्मिअथेरन-
पुसगो अ ८। साहम्मिअथेरनपुसगो अन्नधम्मिअतरुणन-
पुसगो अ ९, एते नव साहम्मियथेरनपुसगेण अमुचमा-
णेण लद्धा। साहम्मिअतरुणनपुसगा अएणधम्मिअमज्झि-
मपुरिसो अ १, साहम्मिअतरुणनपुसगा अएणधम्मिअथँ-
रपुरिसो अ २, साहम्मिअतरुणनपुसगो अएणधम्मिअत-
रुणपुरिसो अ ३, साहम्मिअतरुणनपुसगो अएणधम्मिअम-
ज्झिममहिला अ ४, साहम्मिअतरुणनपुसगो अएणधम्मि-
अथेरी अ ५, साहम्मिअतरुणनपुंसगो अएणधम्मिअत-
रुणी अ ६, साहम्मिअतरुणनपुसगो अन्नधम्मिअमज्झि-
मनपुसगो अ ७, साहम्मिअतरुणनपुसगो अएणधम्मिअ-
थेरनपुसगो अ ८, साहम्मिअतरुणनपुसगो अएणधम्मि-
अतरुणनपुसगा अ ९, एते नव साहम्मिअतरुणनपुसगेण
अमुचमाणेण लद्धा। एत नव नवगा साहम्मिअअन्नधम्मि-
अचारणिआए होंति। एगत्थ मिलिआ एक्कासीति। उक्त
पृच्छाद्वारम्।ओघ०। (षट्कायतना पृथीकायिकादिशब्देषु)
तदेव गच्छतस्तस्य षट्काययतनादिको विधिरुक्त, स
इदानीं-गच्छन् ग्रामादौ प्रविशति, तत्र का सामाचारी ?,
तद्दर्शनार्थमुपक्रमते—

पढमबिइया गिलाणे, तइए सण्णी चउत्थ साहम्मी।
पंचमियम्मि अ वसही, छट्ठे ठाणट्ठिओ होइ॥६१॥

प्रथमद्वारे द्वितीयद्वारे च 'गिलाणे'त्ति-ग्लानविषया यतना
वक्तव्या। तृतीये द्वारे सञ्ज्ञी-श्रावको वक्तव्य। चतुर्थे द्वारे
साधर्मिक-साधुर्वक्तव्य। पञ्चमे द्वारे वसतिर्वक्तव्या। षष्ठे
द्वारे वर्षाकालप्रतिघातात्स्थानस्थितो भवति। आह-तृतीय-
द्वारे षडर्थाधिकारा भविष्यन्ति, तद्यथा-'वइअग्गाम सख-
डि, सएणी दाणे अ भद्द अ" त्ति, ततश्च किमिति सञ्ज्ञिन
एव केवलस्य ग्रहणमकारि?, उच्यते—सञ्ज्ञिनोऽतिरिक्तो
विधिर्वक्ष्यमाणो भविष्यति अस्यार्थस्य ज्ञापनार्थं सञ्ज्ञिग्र-
हणमेवाकरोत्। अथवा—तुलादण्डमध्यग्रहणन्यायेन मध्य-
ग्रहणे शेषाण्यपि गृहीतान्येव द्रष्टव्यानि, आह—मध्यमे
वैतन्न भवति, यत षडमूनि द्वाराणि, उच्यन्ते, नैतदेव,
यत सप्तम चशब्दाक्षिप्त महानिनादेति द्वार भविष्यति,सञ्ज्ञि
ग्रहणेन मध्यमेव गृहीतमिताय द्वारगाथा। ओघ०।
(साधर्मिकद्वारम् 'साहम्मिय' शब्दे वक्ष्यते।)(श्रमणाना
मध्ये य शुद्धास्तेष्वेव सवास कुर्यादिति 'पडिलेहणा' शब्द
पञ्चमभाग ३३८ पृष्ठे गतम्।) (वसतिद्वारविषय. 'वसहि'
शब्दे गत.।)(यै कारणै स्थानस्थितो भवति तानि कारणानि
'ठाणट्ठिय' शब्दे चतुर्थभाग १७१६ पृष्ठ गतानि।)
('हिंडग' शब्दे हिण्डकस्वरूप वक्ष्यामि।) (आहिण्डका-
ना विषय. 'आहिंडग' शब्द द्वितीयभागे ४२७ पृष्ठ गत।)
इदानी बालादीना प्रेषणार्हत्वे प्राप्त यतना प्रतिपाद्य-
ते, तत्र च गणावच्छेदक. प्रेष्यते, तदभावेऽन्यो गीतार्थ.।
तदभावेऽगीतार्थोऽपि प्रेष्यते। तस्य को विधि ?—

सामायारिमगीए, जोगमणागाढ खवग पावे।
वेयावच्चे दायण-जुयलसमत्थ व सहिअं वा॥१४२॥

अगीतार्थस्य समाचारी कथ्यते, तन प्रेष्यते, तद्भावे योगी प्रेष्यते। किंविशिष्ट ?-'अणागाढ' त्ति अनागाढयोगी-बाह्ययोगी योग निक्षिप्य पारयित्वा—भोजयित्वा प्रेष्यते,तत स्तद्भावे क्षपक प्रेष्यते,कथम् ?-'पारावे' त्ति भोजयित्वा, तद्भावे वैयावृत्त्यकर। एतदेवाह-'वेयावच्चे' त्ति वैयावृत्त्यकर प्रेष्यते,'दायण' त्ति स च वैयावृत्त्यकर कुलानि दर्शयति, तद्भावे 'जुअल' त्ति युगल प्रेष्यते-वृद्धस्तरुणसहित, बालस्तरुणसहितो वा, 'समत्थ व सहिश्रं व' त्ति समर्थे वृषभे प्रेष्यमाणे तरुणेन सह वृद्धेन वा सह, द्वितीयो वकार पादपूरण। आह-प्रथम बालादय उपन्यस्ता, तत्कस्मात्तेषामेव प्रेषणविधिर्न प्रतिपादित. प्रथमम् ?, उच्यते, अयमेव प्रेषणक्रम, यदुत प्रथममगीतार्थ प्रेष्यत, पश्चाद्योगिप्रभृतय इति आह-इत्थमेवोपन्यास कस्मान्न कृत. ?, उच्यते, अप्रेणाईत्व सर्वेषा तुल्य वर्त्तते, ततश्च योऽस्तु सोऽस्तु प्रथममिति न कश्चिद्दोष.। आघ०। (लब्धायां वसतौ संस्तारकविधि 'संथारग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गत।) (शकुनविचार. 'सउण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५ पृष्ठे गत.।) (कायोत्सर्गविषय 'काउस्सग्ग' शब्दे तृतीयभागे ४१७ पृष्ठे गत।) (प्रत्युपेक्षणाया पौरुषीप्रमाणम् 'पोरिसी' शब्दे पञ्चमभागे उक्तम्।) (स्थण्डिलद्वारविषय. 'थंडिल' शब्दे चतुर्थभागे २३७० पृष्ठे गत।) (मार्गप्रत्युपेक्षणाद्वारम् 'पडिलेहणा' शब्दे पञ्चमभागे ३५१ पृष्ठे गतम्।) (पिण्डनिक्षेप 'पिंड' शब्दे पञ्चमभागे ६१७ पृष्ठे गत.।) (लेपपिण्डव्याख्या 'लेव' शब्द षष्ठ भागे गता।) (पात्रकद्वारम् 'पत्त' शब्दे पञ्चमभाग ३६२ पृष्ठे गतम्।) (एषणाविषय. 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ५२ पृष्ठे गत।) (भावद्वार 'भाव' शब्दे पञ्चमभागे गतम्।) (भिक्षाविषय 'गोयरचरिया शब्दे ३ भागे १००४ पृष्ठे गत।) (भोजनविधि. 'भोयण' शब्दे पञ्चमभागे गत.।) (ग्रासैषणाविधि 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ६७ पृष्ठे गत।) (परिस्थापनिकाविधि. 'परिट्ठवण' शब्दे पञ्चमभागे ५७० पृष्ठे गत)

एसा परिठवणविही, कहिया मे धीरपुरिसपन्नत्ता।
सामायारी एत्तो, वुच्छं अप्पक्खरमहत्थं ॥ ६२५ ॥

सुगमा।

इदानीं सामाचारी व्याख्यायते—

सन्न तो आगतो चर-मपोरिसिं जाणिऊण ओगाढं।
पडिलेहणमप्पत्तं, नाऊण करेइ सज्झायं ॥ ६२६ ॥

एव च साधु सञ्ज्ञा व्युत्सृज्यागत पुन 'चरमपौरुषीं-चतुर्थप्रहरं ज्ञात्वा अवगाढम्-अवतीर्णं, तत किं करोतीत्यत आह—प्रत्युपेक्षणा करोति, अथासौ चरमपौरुषी नाद्यापि भवति ततोऽप्राप्तां चरमपौरुषीं मत्वा स्वाध्याय तावत्करोति यावच्चरमपौरुषी प्राप्ता। ओघ०। (स्वाध्यायविषय 'सज्झाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गत।)

एसा सामायारी, कहिया मे धीरपुरिसपन्नत्ता।
एत्तो उवहिपमाणं, वुच्छं सुद्धस्स जह धरणा ॥६६५॥

सुगमा। उक्त पिण्डद्वारम्, (उपाधिद्वारम् 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६४ पृष्ठे गतम्।) (नन्दिभाजनविषय 'णंदिभायण' शब्दे चतुर्थभागे १७५७ पृष्ठे गत) (अनायतनद्वारम् 'अणाययण' शब्दे प्रथमभागे ३१० पृष्ठे गतम्।) (आलोचनाविषय. 'आलोयणा' शब्दे द्वितीयभागे ४०० पृष्ठे गत.।)

दशधा सामाचारी—

दसविहा सामायारी पण्णत्ता, तं जहा-
इच्छा मिच्छा तहक्कारो,आवस्सियाँ निसीहिया।
आपुच्छणा य पडिपुच्छा, छंदणा य निमंतणा ॥ १ ॥
उपसंपया य काले,सामायारी भवे दसविहा उ।(सू०७४६)

स्था० १० ठा० ३ उ०। अनु०। आ० म०। (आसां व्याख्या स्वस्वस्थाने।)

दसविह सामायारी, जत्थ ठिए भव्वसत्तसंघाए।
सिज्झंति य बुज्झंति य, ण खडिज्जइ तय गच्छे ॥
महा० ४ अ०।

तथा'तव्वइरित्ते य णामणाईसु' त्ति सोपस्कारत्वान्नामनधावनादिषु सुकराणि यानि द्रव्याणि तानि तद्व्यतिरिक्ता द्रव्याचार उच्यते, यत उक्तम्-"णामणधोवणवासण-सिक्खावणसुकरणविरोहीणि। दव्वाणि जाणि लोए, दव्वायार वियाणाहि ॥ १॥" भावे दशविधाया इच्छादिभेदेन सामाचार्या आचरणा, अत्र बहुलग्रहणात्स्त्रिया युट्, एवमाप्रच्छनादिष्वपि, भावत्व तु जीवद्रव्यपर्यायत्वादस्येति।

सम्प्रत्यध्ययननामान्वर्थमाह—

इच्छाइसाममेसुं, आयरणं वण्णिअं तु जम्हेत्थ।
तम्हा सामायारी, अज्झयण होइ नायव्वं ॥ ४८६ ॥

'इच्छादिसाम'त्ति सुब्व्यत्ययाद् इच्छादिसामसु एषु—अनन्तराभिहितेषु आचरणम्—एतद्विषयमनुष्ठान वर्णित—प्ररूपितम् तु-पूरणे यस्मादत्राध्ययने तस्मात्सामाचारीति-सामाचारीनामकमिदमिति प्रक्रमे अध्ययन भवति-ज्ञातव्यम्, अयमाशय.-समाचारोऽत्र वर्ण्यते तत. समाचार भवमिति विवक्षाया शैषिकोऽण्, रूढितश्च स्त्रीलिङ्गता, तथा च-'टिड्ढाणञ्'०(पा० ४-१-१५) इत्यादिना ङीपि सामाचारीति भवतीति गाथार्थ। गता नामनिष्पन्ननिक्षेप.।

सम्प्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीय, तच्चेदम्—

सामायारिं पवक्खामि, सव्वदुक्खविमुक्खणिं।
जं चरित्ता ण निग्गन्था, तिण्णा संसारसागर ॥ १ ॥

समाचरण—समाचारस्तस्य भावो 'गुणवचनब्राह्मणादिभ्य' इति (पा० ५-१-१२४) ष्यञ्, तस्य च षित्करणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि वृत्तिरिति 'षिद्गौरादिभ्यश्च' (पा०४-१-४१) इति ङीषि सामाचारी ता-यतिजनेतिकर्त्तव्यतारूपामह प्रवक्ष्यामि सर्वदु.खविमोक्षणीम्—अशेषशारीरमानसासातविमुक्तिहेतुम्, अत एव यां सामाचारीं चरित्वा—आसेव्य 'ण' इति वाक्यालङ्कारे, निर्ग्रन्था.—यतयस्तीर्णा. ससारसा-

गत, मुक्तिं प्राप्ता इति भाव., उपलक्षणत्वाच्च तरन्ति तरिष्यन्ति चेति सूत्रार्थ.।

यथाप्रतिज्ञातमाह—

पढमा आवस्सिया नामं, बिइया य निसीहिया।
आपुच्छणा य तइया, चउत्थी पडिपुच्छणा ॥ २ ॥
पंचमा छंदणा नामं, इच्छाकारो अ छट्ठओ।
सत्तमो मिच्छकारो य, तहक्कारो य अट्ठमो ॥ ३ ॥
अब्भुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया।
एसा दसंगा साहूण, सामायारी पवेइया ॥ ४ ॥

सूत्रत्रयं स्पष्टमेव, नवरं व्रतग्रहणादप्यारभ्य कारण विना गुर्ववग्रहे आशातनादोषसम्भवान्न स्थेय, किन्तु तता निर्गन्तव्य, न च निर्गमनमावश्यकीं विनेति प्रथममावश्यकी, निर्गत्य च यत्रास्पदे स्थेय तत्र नैषेधिकीपूर्वकमेव प्रवेष्टव्यमिति तदनु नैषेधिकी, तत्रापि तिष्ठतो भिक्षाटनादिविषयाभिप्रायोत्पत्तौ गुरुपृच्छापूर्वकमेव तत्साधनमित्यनन्तरमापृच्छना, आपृच्छनायामपि गुरुनियुक्तेन पुन प्रवृत्तिकाले क्वचित्प्रष्टव्या एव गुरव इति तत्पृष्ठत प्रतिप्रच्छना, कृत्वाऽपि गुर्वनुज्ञया भिक्षाटनादिक नात्मम्भरिणैव भवितव्यमिति तदनु छन्दना—प्राग्गृहीतद्रव्यजातेन शेषयतिनिमन्त्रणात्मिका, तस्यामपि प्रयोक्तव्य एवेच्छाकार इति तदनु तस्याभिधानम् , अयं चात्यन्तमवद्यभीरुणैव तत्त्वतो विधीयते, तेन च कथञ्चिदतिचारसम्भवे आत्मा निन्दितव्य इति तदनु मिथ्याकार, कृतेऽपि च तस्मिन् बृहत्तरदोषसम्भवे गुरूणामालोचना दातव्या, तत्र च यदादिशन्ति गुरवस्तत्तथेति मन्तव्यम् इति तथाकार , तथेति प्रतिपद्य च सर्वकृत्येषूद्यमवता भाव्यमिति तदनु तद्रूपमभ्युत्थानम् , उद्यमवता च ज्ञानादिनिमित्त गच्छान्तरसङ्क्रमोऽपि विधेय तत्र चोपसम्पद् ग्रहीतव्येत्यनन्तरमुपसम्पदुक्ता । उपसंहारमाह—एषा—अनन्तरोक्ता दशाङ्गा—इच्छादिदशावयवा साधूना—यतीनां सामाचारी प्रवेदिता—तीर्थकृदादिभिरुक्तेति सूत्रत्रयगर्भार्थ ।

एतामेव प्रत्यवयव विषयप्रदर्शनपूर्वकं विधेयतयाऽभिधातुमाह-

गमणे आवस्सियं कुज्जा, ठाणे कुज्जा निसीहियं।
आपुच्छणा सयंकरणे, परकरणे पडिपुच्छणा ॥ ५ ॥
छंदणा दव्वजाएणं, इच्छाकारो अ सारणे।
मिच्छाकारो अ निंदाए, तहक्कारो पडिस्सुए ॥ ६ ॥
अब्भुट्ठाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपया।
एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेइया ॥ ७ ॥

गमने—तथाविधालम्बनतो बहिर्निःसरणे आवश्यकेषु—अशेषावश्यकर्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽऽवश्यकी, उक्तं हि-" आवस्सिया उ आव-स्सएहिं सव्वेहिं जुत्तजोगस्से " इत्यादि, तां कुर्याद्—विदध्यात् , स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानम्-उपाश्रयस्तस्मिन् प्रविशन्निति शेष , कुर्यात् , कां ?—नैषेधिकीम् , निषेधन निषेध —पापानुष्ठानेभ्य आत्मनो व्यावर्तन तस्मिन् भवा नैषेधिकी , निषिद्धात्मन एतत्सम्भवात् , उक्तं हि-" जो होइ निसिद्धप्पा , निसीहिया तस्स भावओ होइ " इत्यादि, आङिति—सकलकृत्याभिव्याप्त्या प्रच्छना आप्रच्छना-इदमहं कुर्यां न वेत्येवरूपा तां स्वयमित्यात्मन करणं—कस्यचिद्विवक्षितकार्यस्य निर्वर्त्तन स्वयंकरणं तस्मिन् , तथा परकरणे-अन्यप्रयोजनविधाने प्रतिप्रच्छना , गुरुनियुक्तोऽपि हि पुन प्रवृत्तिकाले प्रतिपृच्छत्येव गुरुं, स हि कार्यान्तरमप्यादिशेत् सिद्धं वा तदन्यत स्यादिति, उभयत्र वा स्वकरणपरकरणे उपलक्षणमिति—उच्छ्वासनिश्वासौ विहाय सर्वकार्येष्वपि स्वपरसम्बन्धिषु गुरव प्रष्टव्या , अत सर्वविषयमपि प्रथमत प्रच्छनमापृच्छेत्युच्यते । तथा च निर्युक्तिकृता सामान्येनैवावाचि—"आपुच्छणा उ कज्जे ' त्ति , तथा स्वपरसम्बन्धिनि सर्वत्रापि कृत्ये गुरुनियुक्तेन पुन प्रवृत्तिकाले यद्गुरुप्रच्छनं सा प्रतिपृच्छा , तथा च-" पुव्वनिउत्तेण होइ पडिपुच्छ ' त्ति अविशेषणवाक्, छन्दना-उक्तरूपा विधेयेति शेष , एवमुत्तरत्रापि, द्रव्यजातेन तथाविधाशनादिद्रव्यविशेषेण प्राग्गृहीतेनेति गम्यते, सूचकत्वात्सूत्रस्य , तथा चाह-" पुव्वगहिएण छंदण " ति, इच्छा-स्वकीयोऽभिप्रायस्तया करणं—तत्कार्यनिर्वर्त्तनमिच्छाकार , ' सारणे ' इत्यौचित्यत आत्मन परस्य वा कृत्यं प्रति प्रवर्त्तने, तत्रात्मसारणे यथेच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहं करोमीति, अन्वाह च-"अहगं तुब्भं एयं करेमि कज्जं तु इच्छाकारेण"त्ति, अन्यसारणे च मम पात्रलेपनादि सूत्रदानादि वा इच्छाकारेण कुरुतेति, तथा चान्वाह-" जइ अब्भत्थिज्ज परं, कारणजाए करेज्ज से कोइ । तत्थ वि इच्छाकारो, ण कप्पइ बलाभिओगो उ ॥ १ ॥ " तथा मिथ्येत्यलीक मिथ्याकरणं मिथ्याकार.—मिथ्येदमिति प्रतिपत्ति. सा चात्मनो निन्दा—जुगुप्सा तस्या, वितथाचरणे हि धिग्धिग् मिथ्यामया कृतमिति निन्द्यत एवात्मा विदितजिनवचनै , तथाकरणं तथाकार —इदमित्थं चैवेत्यभ्युपगम , स च किं विषय इत्याह—प्रतिश्रवणं प्रतिश्रुत-गुरौ वाचनादिकं यच्छत्येवमेतदित्यभ्युपगमस्तस्मिन् , तथा चान्वाह-"वायणपडिसुणणाए, उवएसे सुत्तअत्थकहणाए । अवितहमेयं ति तहा, अविकप्पेणं तहक्कारो ॥१॥" अभीत्याभिमुख्येनोत्थानम्-उद्यमनमभ्युत्थानं तच्च 'गुरुपूय' त्ति सूत्रत्वाद् गुरुपूजाया, सा च गौरवार्हाणाम्—आचार्यग्लानबालादीनां यथोचिताहारभेषजादिसम्पादनम् , इह च सामान्याभिधानेऽप्यभ्युत्थानं निमन्त्रणारूपमेव परिगृह्यते, अत एव निर्युक्तिकृतैतत्स्थाने निमन्त्रणैवाभिहिता ' छंदणा य निमंतण" त्ति । तथा ' अच्छणे ' त्ति आसने प्रक्रमादाचार्यान्तरादिसन्निधौ अवस्थाने उप-सामीप्येन सम्पादन-गमन सम्पदादित्वात्क्विपि उपसंपद्—इयन्त कालं भवदन्तिके मयाऽऽसितव्यमित्येवरूपा, च ज्ञानार्थनादिभेदेन त्रिधा, तथा चोक्तम्-"उवसपया य तिविहा, णाणे तह दंसणे चरित्ते य " त्ति एवम् इत्युक्तप्रकारेण 'दुपचसंजुत्त' त्ति आर्षत्वात् द्विपञ्चकसंयुक्ता, दशसंख्यायुक्तामित्यर्थ , समाचारीं प्रवेदयेत्-कथयेत् आर्षत्वाद् गुरु, शिष्यायेति शेषः, अनेन च गुरुणा सदा तदुपदेशपरेणैव भवितव्यमित्यर्थत उक्तम् , पठ्यते च-'एसा दसगा साहूणं, सामारी पवेइय त्ति, एतच्च स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थ. ।

एतावता दशविधसामाचारीमभिधायौघसामाचारी विवक्षुरिदमाह—

पुव्विल्लम्मि चउब्भागे, आइच्चम्मि समुट्ठिए ।
भंडयं पडिलेहित्ता, वंदित्ता य तओ गुरु ॥८॥
पुच्छिज्जा पंजलिउडो, किं कायव्वं मए इह ? ।
इच्छं निओइउं भंते !, वेयावच्चे व सज्झाए ॥९॥
वेयावच्चे निउत्तेणं, कायव्वमगिलायओ ।
सज्झाए वा निउत्तेणं, सव्वदुक्खविमुक्खणे ॥१०॥

'पुव्विल्लम्मि' त्ति पूर्वस्मिंश्चतुर्भागे आदित्ये समुत्थिते—समुद्गते, इह च यथा दशाविकलोऽपि पट पट एवोच्यते, एव किञ्चिदूनोऽपि चतुर्भागश्चतुर्भाग उक्त, ततोऽयमर्थ—बुद्ध्या नभश्चतुर्धा विभज्यते, तत्र पूर्वदिक्सबद्धे किञ्चिदूननभश्चतुर्भागे यदाऽऽदित्य समुदेति तदा पादोनपौरुष्यामित्युक्त भवति, भाण्डक—पतद्ग्रहाद्युपकरण प्रतिलेख्य—सामयिकपरिभाषया चक्षुषा निरीक्ष्योपलक्षणत्वात्प्रमृज्य च वन्दित्वा च—नमस्कृत्य तत —इति प्रतिलेखनानन्तर गुरुम्—आचार्यादिक, किमित्याह-पृच्छेत्—पर्यनुयुञ्जीत प्रक्रमाद् गुरुमेव 'पजलिउड' त्ति प्राग्वत्कृतप्राञ्जलि, यथा-किं कर्त्तव्यम्' अनुष्ठेय 'मये' त्यात्मनिर्देश इह—अस्मिन् समये इति गम्यते, कदाचिद् गुरवो मन्येरन्-स्वाध्यायवैयावृत्त्ययोरन्यतरस्मिन्नवास्य नियोगे वाञ्छेत्यतो ब्रूयात्-'इच्छामि णिग्रोइउ' ति अन्तर्भावितण्यर्थत्वान्नियोजयितु युष्माभिरात्मानमिति शेष 'भते' त्ति भदन्त ! 'वेयावच्चे' त्ति वैयावृत्त्य-ग्लानादिव्यापारे वा-शब्दो भिन्नक्रमस्तत 'सज्झाए' त्ति आर्षत्वात्स्वाध्याये वा, इह च पात्रप्रतिलेखनानन्तर गुरु पृच्छेदिति यदुक्त तत्प्रायस्तदैव बहुतरवैयावृत्त्यविधानसम्भवात् । यद्वा-पूर्वस्मिन्नभश्चतुर्भाग आदित्ये समुत्थिते इव समुत्थिते, बहुतरप्रकाशीभवनात्तस्य, भाण्डमेव भाण्डकं ततस्तदिव धर्मद्रविणोपार्जनाहेतुत्वेन मुखवस्त्रिकावर्षाकल्पादीह भाण्डकमुच्यते,तत्प्रतिलेख्य वन्दित्वा च ततो गुरु पृच्छेत् शेषं प्राग्वत् । उपलक्षण चैतद्-यत सकलमपि कृत्य विधाय पुनरभिवन्दनापूर्वक प्रष्टव्या एव गुरव इति , एव च पृष्ट्वा यत्कर्त्तव्यं तदाह—वैयावृत्त्ये नियुक्तेन—व्यापारितेन कर्त्तव्य प्रक्रमात् वैयावृत्त्यम् , 'अगिलायउ' त्ति अग्लान्यैव शरीरश्रममविचिन्त्यैवेति यावत् , स्वाध्याये वा नियुक्तेन सर्वदु खविमोक्षणे, सकलतप कर्मप्रधानत्वादस्य, स्वाध्यायोऽग्लान्यैव कर्त्तव्य इति प्रक्रम इति सूत्रत्रयार्थ ।

इत्थ सकलौघसामाचारीमूलत्वात्प्रतिलेखनायास्तत्काल सदाविधेयत्वाद् गुरुपारतन्त्र्यस्य तच्चाभिधायौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—

दिवसस्स चउरो भागे, कुज्जा भिक्खू वियक्खणो ।
तओ उत्तरगुणे कुज्जा, दिणभागेसु चउसु वि ॥११॥
पढमं पोरिसि सज्झायं, बीयं झाणं झियायई ।
तइयाए भिक्खायरियं, पुणो चउत्थीइ सज्झायं ॥१२॥

सूत्रद्वयं स्पष्टमेव, नवरं चतुरो भागान् कुर्याद् बुद्ध्येत्युपस्कार, 'तत' इति चतुर्भागकरणादनन्तरमिति भण्यते उत्तरगुणान् मूलगुणापेक्षया स्वाध्यायादींस्तत्कालोचितान् कुर्याद्—विदध्यात् , क्व दिनभागे । कमुत्तरगुण कुर्यादित्याह—प्रथमा पौरुषीं स्वाध्यायं—वाचनादिक, सूत्रपौरुषीत्वादस्या , कुर्यादितीहात्तरत्र च क्रियान्तराभावेऽनुवर्त्स्यते, द्वितीया प्रक्रमात्पौरुषीं ध्यान 'झियायइ' त्ति ध्यायेत् , ध्यान चेहार्थपौरुषीत्वादस्या अर्थविषय एव मानसादिव्यापारणमुच्यते, ध्यायेदिति वाऽनेकार्थत्वाद्धातूना कुर्यात् , इह च प्रतिलेखनाकालस्याल्पत्वेनाविवक्षितत्वादुभयत्र—"कालाध्वनोरत्यन्तसयोगे' (पा० २-३-५) इति द्वितीया, तृतीयाया भिक्षाचर्या, पुनश्चतुर्थ्यां स्वाध्यायम् , उपलक्षणत्वात्तृतीयाया भोजनबहिर्गमनादीनि, इतरत्र तु प्रतिलेखनास्थण्डिलप्रत्युपेक्षणादीनि गृह्यन्ते । इत्थमभिधान च कालापेक्षयैव कृष्यादेरिव सकलानुष्ठानस्य सफलत्वादिति सूत्रद्वयार्थ । उत्त० २६ अ० । (पर्युषणाकल्पसामाचारी 'पज्जुसवणाकप्प' शब्दे पञ्चमभागे २५२ पृष्ठे तथा रात्रिसामाचारी 'पइदिणकिरिया' शब्दे ५ पृष्ठ गता ।)

उपसपदि मण्डल्या च द्विविधा सामाचारी—

दुविहा सामाचारी, उपसपदे मंडलीए बोधव्वा ।
ओणालोइयम्मि गुरुगा,मंडलिमेरं अतो वोच्छं॥७८१॥

सामाचारी द्विविधा-उपसंपदि मण्डल्या च बोद्धव्या । तत्रोपसपत् त्रिविधा-ज्ञानोपसपत् , दर्शनोपसपत् , चारित्रोपसंपत् । आसां च सामान्यत इय च सामाचारी गच्छान्तरादुपसपद प्रतिपत्त्यर्थमायात साधु पर्यनुयोक्तव्य । वत्स! कस्त्व कुतो गच्छादागतोऽसि, किंनिमित्तमिहायात इत्येव यद्यपर्यनुयुज्य तस्योपसपद प्रतीच्छति तदा अनालोचिते अपर्यनुयुक्त सति चत्वारो गुरुका , यद्वा-अनालोचिते-आलोचनामदापयित्वा, यदि तं परिभुङ्क्ते वाचयति वा तदा चत्वारो गुरुका । अत्र च ज्ञानोपसपदाऽधिकार 'मण्डलिमेर अतो वोच्छ' ति-मण्डली-सूत्रार्थमण्डलीरूपा तस्या सम्बन्धिनीं मर्यादां सामाचारीमत ऊर्ध्वं वक्ष्ये । बृ०१ उ०१ प्रक० । (साम्भोगिकासाम्भोगिकयो सह मिलितयोराचार्ययो सामाचारी 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयभाग ६९८ पृष्ठे गता ।) (गच्छवासिना जिनकल्पिकाना च सामाचारी 'गच्छवासि' 'जिणकप्पिय' शब्दयो ।) (चतुर्विधा सामाचारी 'आयारविणय' शब्द द्वितीयभागे ३६० पृष्ठे व्याख्याता । सा चैवम्-संयमसामाचारी, तप सामाचारी, गणसामाचारी, एकान्तविहारसामाचारी च । तत्र-सयम सप्तदशप्रकार तस्य सामाचारी । तपो द्वादशविध तस्य सामाचारी । गणस्य साधुसमुदायस्य सामाचारी । एकान्तविहारसामाचारी-एकान्तविहारप्रतिमास्वरूपा ।)

सांप्रतमुपसंहरन्नाह—

एवं सामाचारी, कहिया दसहा समासओ एसा ।
संजमतवड्ढगाणं, निग्गंथाणं महरिसीणं ॥ ७८२ ॥

एवमेषा-सामाचारी दशधा—दशविधा समासेन सक्षेपेण कथिता । केभ्य-इत्याह-सयमतपोभ्यामाढ्या—समृद्धा सयमतपआढ्यास्तेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महर्षिभ्य ।

समाचार्यासेवकाना फलमुदर्शयति—

एवं सामायारिं, जुजंता चरणकरणमाउत्ता।

साहू खवंति कम्मं, अणेगभवसंचियमणंतं ॥ ७२३ ॥

एताम्-अनन्तरादितस्वरूपां दशविधां सामाचारीं यथाविधि युञ्जानास्तथा चरणकरणायुक्ताश्चरणं व्रतादि, उक्तं च—' वय ५ समणधम्म १० संजम १७, वेयावच्च १० च बम्भगुत्तीओ ९। णाणाइतिय ३ तव १२ कोहनिग्गहा ४ चेव चरणं तु ॥ १ ॥ " करणं पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्तम्—' पिंडविसोही ४ समिई ५ भावण १२ पडिमा १२ य इन्दिय निरोहो ५। पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करणं तु ॥ १ ॥ " तयोः चरणकरणयोः सयुक्ताः सम्यग्-समन्तात् उपयुक्ताः साधवः क्षपयन्ति कर्म अनेकभवसंचितमनन्तमिति। इदानीं पदविभागसामाचार्याः प्रस्तावः। सा च कल्पव्यवहाररूपा बहुविस्तरा, ततः स्वस्थानादवसेया। आ० म० १ अ०।

विक्कमवच्छराओ पच्छा सोलसवाससए(१६००) वइक्कंते के वि तब्भत्तिया सावयमाविया तेसिं सूरीणं नाऊण नियागिगणपरंपरं ठाइस्संति। के वि दूरभविया परम्मुहा होऊण परगणस्स सामायारिं गहिस्संति। अङ्ग०

(सामाचारीवैचित्र्यहेतुः 'अणुण्णा' शब्दे प्रथमभागे ३९१ पृष्ठे गतः।)

सामायारीउवक्कमकाल-सामाचार्युपक्रमकाल-पुं०। समाचार्या उपक्रमणमुपरितनाच्छ्रुतादिहानं यत्र स सामाचार्युपक्रमकालः। उपक्रमकालभेदे, विशे०।

सामायारीविराहग-सामाचारीविराधक-पुं०। सामाचारी साधूनामहोरात्रक्रियारूपा सद्गच्छमर्यादा तस्या विराधकः। सामाचारीखण्डके, ग० १ अधि०।

सामायारीसीयतचोयणा-सामाचारीसीदच्चोदना-स्त्री०। सामाचार्या यथायोगं सीदतः शिथिलीभवतश्चोदनायाम्, व्य० १ उ०।

सामालिय(मालिय)पोंड-शाल्मलीपौण्ड-न०। शाल्मलीपुष्पे, "एग सा(मा)लियपोंड, बद्धो आमालतो होइ। " उत्त० ३ अ०। (' अग ' शब्दे प्रथमभागे ३६ पृष्ठे व्याख्या गता।)

सामास-श्यामास-पुं०। श्यामा—रजनी तस्यामाशनमाशः। रात्रिभोजने, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ०।

सामासिया-सामासिकी-स्त्री०। मेतार्यमातुर्मातङ्ग्या प्रतिवर्णिताम्, आ० म० १ अ०।

सामि(ण्)-स्वामिन्-पुं०। स्वमस्यास्तीति स्वामी। नायके, आ० म० १ अ०। प्रभौ, उपकर्त्तरि, आश्रये, पिं०। ज्ञा०। पा०। प्रभु स्वामीत्यनर्थान्तरम्। आव० ४ अ०। राजनि, अनु०। जगद्गुरौ, सू० प्र० १ पाहु०। 'लोगणाहाणं' पुद्गलपरावर्ते संसार इति कृत्वा लोकनाथाः (भगवन्तः) ल०। (चतुर्दशरज्ज्वात्मकोऽयं लोक इति 'लोग' शब्दे षष्ठभागे गतम्।) (चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकगतरुचकपर्वतात् रत्नप्रभापृथिव्या दश दिशः गण्यन्ते, ताश्च-'जस्स य जआओआइच्चो उदेइ सा भवइ तस्स पुव्वदिसा " इत्यादिगाथाभिः 'दिसा' शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे दर्शिताः।) (स च रुचकपर्वतः जम्बूद्वीपमध्यगतः। स च जम्बूद्वीपः 'जम्बूदीव' शब्दे चतुर्थभागे १३७१ पृष्ठे अनादृतनामदेवस्वामिको दर्शितः।) (एवं सर्वे द्वीपाः समुद्राः दिशः विदिशः देवलोकाः विमानादयश्च सस्वामिका इति स्वस्वशब्दव्याख्यावसरे दर्शितम्।)

सामिकत्तिय-स्वामिकार्ति(केय)क-पुं०। कृत्तिकात्मजे स्कन्दे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ०।

सामिकुट्ठ-सामिकुष्ट-पुं०। ऐरवते वर्षे वर्तमानावसर्पिण्या जाते विंशे तीर्थंकरे, प्रव० ७ द्वार।

सामिणी-स्वामिनी-स्त्री०। भर्तृकायाम्, " हले हलि त्ति अत्ति भट्ट सामिणि गोमिणि" इत्येवं वदत्। दश० ७ अ०। मरुदेवी सामिणी य " आ० म० १ अ०।

सामित्त-स्वामित्व-स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावः। नायकत्वे, जं० १ वक्ष०। प्रश्न०। जी०। विपा०। स्वस्वामिसम्बन्धमात्रे, विपा० १ श्रु० २ अ०। औ०। आधिपत्ये, कर्म० ३ कर्म०। स्वामिभावत्वे, स० ७८ सम०। स्वस्वामिभावे, भ० ३ श० १ उ०। ज्ञा०। प० स०। विशे०। आ० चू०। (त्रिविधं स्वामित्वम् 'णमुक्कार' शब्दे चतुर्थभागे २८२० पृष्ठे दर्शितम्।)

सामिय-स्वामिक-पुं०। अधिपतौ, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०।

सामिल-सामिल-पुं०। स्वनामख्याते वटुकब्राह्मणे, व्य० २ उ०।

सामिस-सामिष-त्रि०। सहाऽऽमिषेण-पिशितरूपेण वर्त्तत इति सामिषम्। सस्पृहे भोजनाद्यर्थं लुब्धे, उत्त०। " सामिसं कुललं दिस्स, वज्झमाणं निरामिसं। " उत्त० १४ अ०।

सामीविय-सामीप्यक-पुं०। सामीप्याधारे, यथा गङ्गायां घोषः। आ० म० १ अ०।

सामुच्छेय-सामुच्छेद-पुं०। समुच्छेदो-वस्तुविनाशः समुच्छेदमधीयते तद्विदन्तीति वा सामुच्छेदिकाः। तद् वेत्तीत्यण्। क्षणक्षयिभावप्ररूपकेषु अश्वमित्रमतानुसारिषु निह्नवेषु, औ०। आ० म०। आ० चू०। विशे०।

अथ चतुर्थवक्तव्यतामाह—

वीसा दो वाससया, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स।

सामुच्छेइयदिट्ठी, मिहिलपुरीए समुप्पन्ना ॥ २३८९ ॥

विंशत्युत्तरवर्षशतद्वये तदा सिद्धिं गतस्य वीरस्यासीत्तदाऽऽन्तरे सामुच्छेदिकदृष्टिर्मिथिलापुर्यां समुत्पन्नेति।

यथोत्पन्नस्तथा दर्शयन्नाह—

मिहिलाए लच्छिहरे, महगिरिकोडिन्नआसमित्ते य।

नेउणिय-णुप्पवाए, रायगिहे खंडरक्खा य ॥ २३९० ॥

मिथिलानगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्ये महागिरिसूरीणां कौण्डिन्यो नाम शिष्यः स्थितस्तस्याप्यश्वमित्रो नाम शिष्योऽनुप्रवादाभिधानपूर्वे नैपुणिकं नामवस्तु पठतिस्म, तत्र छिन्नच्छेदनकनयवक्तव्यतायामालापकाः समायातास्तद्यथा "पडुप्पन्नसमयनेरइया सव्वे वोच्छिज्जिस्संति एवं जाव वेमाणिय त्ति। एवं बीयाइसमएसु वि वत्तव्वं" अत्र तस्य विचिकित्सा जाता, तद्यथा-प्रत्युत्पन्नसमयनारकाः सर्वेऽपि तावद् व्यवच्छेदं प्रा-

ऽस्यन्ति ततश्च कुत सुकृतदुष्कृतकर्मफलवेदनम् उत्पादानन्तर सर्वजीवाना नाशादित्येवमादि स्वमतिकल्पित प्ररूपयन् वक्ष्यमाणभाष्ययुक्तिभिर्गुरुणा प्रज्ञाप्यमानोऽपि यावत्कथमपि न प्रज्ञाप्यते तत उद्घाट्य संघवाह्य कृत, समुच्छेदवाद प्ररूपयन् काम्पिल्यपुरनगर "राजगृहापरनामक" गत, तत्र च खण्डरक्षाभिधाना श्रावका आसन्, ते शुल्कपालास्तैश्च ते निह्नवा समागता विज्ञाता मारयितु चारब्धा, ततो भीतैरश्वमित्रादिभिस्ते प्रोक्ता —वय न जानीम श्रावका यूयम्, तत्किमस्मान् श्रमणान्सतो मारयथ ?, ततस्तैरुक्तम्—ये श्रमणास्ते युष्मत्सिद्धान्तेन समुच्छिन्ना, यूय तु चौराद्यन्यतरा केचिदिति मारयाम, ततस्तैर्भीतैर्मुक्तो निजाग्रह सबुद्धाश्च दत्तमिथ्यादुष्कृता गता गुरुपादमूल इति । विशे० (खणियवाइ (ण्) शब्दे तृतीयभागे ७०६ पृष्ठे विस्तरो गत ।)

सामुदाइय-सामुदायिक-त्रि० । समुदाये भव सामुदायिकम् । उत्त० १७ अ० । जनमीलकप्रयोजने, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

सामुदाणिय-सामुदानिक-न० । समुदान—भिक्षा तत्र भव सामुदानिकम् । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आचा० । भिक्षापिण्डे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । समुदाने लब्ध सामुदानिक । "अध्यात्मादिभ्य इकण्" । ६ । ३ । ७८ । इति इकण् प्रत्यय । उच्चावचषु कुलेषु अटित्वा लब्धे पिण्डे, बृ०१ उ० २ प्रक० ।

सामुद्दिय-सामुद्रिक-पुं० । समुद्रेण प्रोक्त वेत्त्यधीते वा ठञ् । स्त्रीपुरुषशुभाशुभलक्षणज्ञापकग्रन्थाध्येतरि, तद्वेत्तरि च । वाच० । (तानि लक्षणानि ' लक्खणवंजणगुणोववेय ' शब्दे षष्ठभागे गतानि ।) समुद्रस्यैते सामुद्रिका । भ० ५ श० २ उ० । समुद्रयात्रिषु निर्यामकेषु आ० क० १ अ० । आ० म० । "अत्थि ण भंते ! सामुद्दिया वाया ईसिं हता अत्थि" सन्ति सामुद्रिका वाता ईषद्वाता हन्त सन्ति । भ० ५ श०२ उ० ।

सामूहिय-सामूहिक-पु० । समूहार्थके प्रत्यये, विशे० ।

साय-सात-न० । सुखे, स्था० ।

षड्विधसातस्वरूपम्-

छव्विहे साते पण्णत्ते, तं जहा-सोइंदियसाते० जाव नोइंदियसाते । (सू० ४८८ ×)

स्था० ६ ठा० ३ उ० । सूत्र० । आव० । उत्त० । उन्मग्नत्वे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । मनआह्लादकारिणि, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । प्रीत्युत्पादके, अनु० । स्था० । विशे० । स्वाद्यते शारीर मानस च सुखमनेनेति सातम् । सातवेदनीये कर्मणि, उत्त० ३३ अ० । ज्ञा० । प्रव० । दश० । पुण्यप्रकृतौ, स्था० ६ ठा० ३ उ० । दशमकल्पविमानभेदे, स० २० सम० ।

स्वाद-पु० । स्वादन स्वाद । स्था० ३ ठा १ उ० । खर्जूरद्राक्षापानादिस्वादने, प्रव० ४ द्वार । हरितवनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

सायम्-अव्य० । प्रदोषे, आव० ५ अ० । सन्ध्यासमये,सू०प्र० २ पाहु । पञ्चा० । च० प्र० । उत्त० । सूत्र० । सत्ये, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सायंकार-सायंकार-पु० । शुद्धवागनुयोगभेदे, स्था० । सायमिति निपात सत्यार्थस्तस्माद्वर्णात्कारप्रत्यय करण वा कारस्तत सायकार इति । तदनुयोगो यथा—सत्य तथा वचनसद्भावप्रश्नेष्विति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सायंभुव-स्वायम्भुव-पु० । स्वयम्भुवोऽपत्ये प्रथममुनौ स्था० । ('अणेगतवाय ' शब्दे प्रथमभागे ४२४ पृष्ठे विस्तरो गत ।)

सायममय-सायंसमय-पु० । दिवसावसानरूपे समये, सू० प्र० १० पाहु० ।

सायणा-शातना-स्त्री० । खण्डनायाम्, स० ३२ सम० ।

स्वादना-स्त्री० । अभिलाषे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

सायणी-शायनी-स्त्री० । शाययति-निद्रावन्तं करोति सा शायनी । शेते वा यस्या सा शायिनी शयिनी वा । स्था० १० ठा० ३ उ । शतायुष पुरुषस्य नवतिवर्षात्परतो दशवर्षात्मिकायां दशायाम्, त० ।

हीणभिन्नसरो दीणो, विवरीओ विचित्तओ ।
दुब्बलो दुक्खिओ सुयई, संपत्तो दसमिं दसं ॥ १० ॥

हीनस्वर —लघुध्वनि भिन्नस्वर -स्वभावस्वरादन्यस्वर दीन -करुणत्व गत विपरीत पूर्वावस्थात विचित्त विचित्रो वा नानास्वरूप दुर्बल -कृशाङ्ग दुःखितो-रोगादिपीडालक्ष्याप्त, एवंविधो जीव स्वपिति स्वशरीरे स्वगृहे वास प्राप्त का दशमी दशामिति । त० ।

सायत्त-स्वायत्त-त्रि० । स्वाधीने, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

सायत्थ-स्वात्मस्थ-त्रि० । परभिन्नस्थे, षो० ६ विव० ।

सायबंध-सातबन्ध-पुं० । सुखसम्बन्धे, द्वा० २५ द्वा० ।

सायय-सायक-पु० । बाणे, पाइ० ना० २६ गाथा ।

सायरसइड्ढिहेउ-सातरसर्द्धिहेतु-त्रि० । सात—सुख रसोमाधुर्यादिय ऋद्धिरुपकरणादिसंपदो हेतवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातरसर्द्धिहेतुकम् । रसाद्यर्थे, ' सायरसइड्ढिहेउअभिओगभावेण कुणइ " ग० २ अधि० ।

सायवडिया-सातप्रतिज्ञा-स्त्री० । सुखार्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

सायवाइ (न्)-सातवादिन्-पु० । सात—सुखमभ्यसनीयमिति वदतीति सातवादी । अक्रियावादिभेदे, स्था० । कश्चित् सुखमेवानुशीलनीय सुखार्थिना नत्वसातरूप तपोनियमब्रह्मचर्यादिकारणानुरूपत्वात्कार्यस्य, न हि शुक्लैस्तन्तुभिरारब्ध पटो रक्तो भवति, अपि तु-शुक्ल एव, एव सुखाऽऽसेवनात् सुखमेवेति । उक्त च—' मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय-पेया, भक्त मध्ये पानक चापराह्ने । द्राक्षाखण्ड शर्कराचार्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्ट" ॥ १ ॥ अक्रियावादिता चास्य सयमतपसो पारमार्थिकप्रशमसुखरूपयोर्दुःखत्वेनाभ्युपगमात् कारणानुरूपकार्याभ्युपगमस्य च विषयसुखादननुरूपस्य निर्वाणसुखस्याभ्युपगमेन बाधितत्वादिति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सायसोक्खपडिबद्ध-सातसौख्यप्रतिबद्ध-पु० । सातात्—पुण्यप्रकृतेः सकाशाद्यत्सौख्यं—सुख गन्धरसस्पर्शलक्षणविषयसपाद्य तत्र प्रतिबद्धस्तत्परः सातसौख्यप्रतिबद्धः ।

स्था० । प्रज्ञा० । कल्प० । औ० । रा० । प्रश्न० । ज्ञा० ।

सारसार-सारसार-पुं० । सारस्यापि सारभूते, आचा० १श्रु० ५ अ० १ उ० । आ० म० ।

सारसावएज्ज-सारसापतेय-न० । प्रधानद्रव्ये , कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

सारसी-सारसी-स्त्री० । षड्जग्रामस्य षष्ठ्यां मूर्च्छनायाम् , स्था० ७ ठा ३ उ० ।

सारस्सय-सारस्वत-त्रि० । सरस्वतीसम्बन्धिनि मन्त्रादौ , स्था०।सरस्वतीप्राक्कव्याकरणे,नपुं० । कल्प० १ अधि०२ क्षण । कृष्णराज्यन्तरालवर्तिविमानवासिनि लोकान्तिकदेवे , पुं० । स्था० ६ ठा० ३ उ० । प्रव० । ज्ञा० । आ० म० ।

सारह-सारघ-न० । मधुनि, पाइ० ना० २२४ गाथा ।

सारहि-सारथि-पुं० । नन्तरि , दश० ८ अ० । आ० म० । सूते , पाइ० ना० २२३ गाथा ।

सारिक्ख-सादृक्ष्य-त्रि० । "छोऽक्ष्यादौ " ॥ ८ । २ ।१७॥ इति सयुक्तस्य छो वा । सारिक्ख । प्रा० । साधर्म्ये, स्था० १ ठा० ।

सारिणी-सारिणी-स्त्री०।दीर्घिकाख्ये जलाशयविशेष, अनु० ।

सारिय-सारित-त्रि० । हित प्रवर्तिते , ध० ३ अधि० । पा० । शिक्षिते , व्य० ७ उ० ।

सारिया-सारिका-स्त्री० । कोशलविषये देवराजस्य कुटुम्बिनो भार्यायाम् , पिं० मैनापक्षिणि , आचा० १ श्रु० १ अ०६ उ० ।

सारिस-सादृश्य-अव्य० । यथाऽस्मिन् देश घटा ऊर्ध्वग्रीवा अधस्तात्परिमण्डला विपुलकुक्षयस्तथा अन्येष्वपि दशेष्वित्यादि साधर्म्ये, आ० म० १ अ० ।

सारी-देशी-आपणासने , मृत्तिकायामित्यन्ये , दे० ना० ८ वर्ग २२ गाथा ।

सारीर-शारीर-त्रि० । शरीरसम्भवे, प्रव० २६८ द्वार । आव० ।

सारीरमाणसाणेगदुक्खमोक्ख-शारीरमानसानेकदुःखमोक्ष-पुं० । सकलदेहदु खक्षये , प० व० ३ द्वार ।

सारीरसम-शारीरसम-न० । कलाभेदे , कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सारूवि(ण्)-सारूपिन्-पुं०। सारूपिके, " मुंडसिरोया सुक्किल्लवत्थधरा न वियत्थ । हिंडइ न वा अभज्जो, सारूवी परिसा होई ॥ १ ॥ " इति तल्लक्षणम् । जी० १ प्रति० ।

सारूविय-सारूपिक-पुं० । समान रूप-सरूप तेन चरतीति सारूपिक । रजोहरणवर्जसाधुवेषधारिणि गृहस्थ, "सारूवी धारइ निसिज्ज च एग ओलवग चेव " यस्तु सारूपिक. स एकनिषद्यम्-एकनिषद्यापेतं रजोहरणमवलम्बकदण्डकमुपलक्षणमेतत् पात्रादिकं च धारयति शिखां मुण्डयति । व्य० ४ उ० । नि० चू० । सारूपिक.-शुक्लाम्बरो मुण्डोऽबद्धकच्छो रजोहरणरहितोऽब्रह्मचर्योऽभार्यो भिक्षाग्राही । ध०४ अधि० । मुण्डितशिरा शुक्लवासः परिधायी कच्छामबध्नानोऽभार्यको भिक्षां हिण्डमान सारूपिक उच्यते । बृ० ४ उ० ।

सारूवियसिद्धपुत्त-सारूपिकसिद्धपुत्र-पुं० । मुण्डितशिरस्के रजोहरणरहिते अलघुपात्रेण भिक्षामटति सभार्ये अभार्ये वा गृहस्थे व्य० ८ उ० ।

सारूह-सरुष्ट-त्रि० । मनसा रुष्टे , भ० ७ श ६ उ० ।

साल-साल-पुं० । अशीतितमे महाग्रह, स्था० २ ठा० ३ उ०। कल्प० । सू० प्र० । च० प्र० । (साखू) वृक्षविशेषे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । अनु० । प्रज्ञा० । ज० । आचा० । स० । शाखायाम् ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जी० । पृष्ठचम्पानगर्यां स्वनामख्यात राजनि , उत्त० ६ अ० । आ० क० । ती० ।

तद्वृत्तम्—

" वद्धमाणसामी पिट्ठिचपाए नयरीए सुभूमिभागे उज्जाणे समोसढो , तत्थ य सालो राया , महासालो जुवराया । तेसिं भगिणी जसवती , तीसे भत्ता पिठरो , पुत्तो य से गागलीनाम कुमारो, ततो सालो भगवनो समीवे धम्म सोऊण भणइ—ज नवर महासाल रज्जे अभिसिंचामि ततो तुम्ह पादमूले पव्वयामि , तेण गतूण भणितो महासालो—राया भवसु, अह पव्वयामि । सो भणइ—अह पि पव्वयामि, जहा तुब्भे इह अम्हाण मेढीपमाणं तहा पव्वइयस्स वि त्ति. ताहे गागली कपिल्लपुरातो आणेउ रज्जे अभिसिंचितो । तस्स माया जसवती कपिल्लपुरे नगर दिण्णिया पिठरगायपुत्तस्स तेण तता आणिआ , तेण पुण तेसिं दो पुरिससहस्सवाहणीओ सीयाओ कारियाओ, ०जाव त पव्वइया । सा वि तेसिं भगिणी समणोवासिया जाया, तेऽवि एक्कारसगाइ अहिज्जिया । अण्णया य भगव रायगिह समोसढो, ततो भगवं निग्गतो चपं जतो पधावितो , ताहे सालमहासाला सामिं पुच्छति—अम्हे पिट्ठिचप वच्चामो , जइ नाम कोइ तेसिं पव्वएज्ज सम्मत्तं वा लभेज्ज । सामी जाणइ—जहा ताणि सबुज्झिहिन्ति , ताह तेसिं सामिणा गोतमसामी बिइज्जओ दिण्णो, सामी चप गतो, गोयमसामीऽवि पिट्ठिचंप गतो, तत्थ समवसरण, गागलि, पिठरो, जसवती य निग्गयाणि, ताणि परमसविग्गाणि, धम्मं सोऊण गागली पुत्त रज्जे अभिसिंचिऊण मातापितसहितो पव्वइओ । गोयमसामी ताणि घेत्तूण चपं वच्चइ, तेसिं सालमहासालाण चप वच्चताण हरिसो जातो—संसारातो उत्तारियाणि त्ति, ततो सुभेणऽज्झवसाणेण केवलनाण उप्पन्नं ।" आ०चू०१ अ०। आ० म० । आ० चू० ।

श्याल-पुं० । भार्याभ्रातरि, अनु० ।

सालकायण-सालंकायन-पुं० । कौशिकगोत्रान्तर्गते पुरुषविशेषे, तत्प्रवर्तित गोत्रविशेष च । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सालकल्लाण-सालकल्याण-पुं० । वृक्षविशेषे,भ०८ श०३उ० ।

सालंब-सालम्ब-त्रि० । आलम्बनमवलम्बमाने , नि० चू० १ उ० । ज्ञानादिपुष्टालम्बनयुक्त , दशा० १ अ० । आव० । नि० चू० । विद्यते आलम्बन यस्य स सालम्बः क्षिप्रं ज्ञानादि ग्रहीष्यामीत्यालम्बनसहिते, व्य० ४ उ० । नि० चू० ।

सालंबसेवि(ण्)-सालम्बसेविन्-त्रि० । पुष्टालम्बनप्रतिषे-

विणि, 'काइ अच्छिति अदुवा अवीह तणोवहाणसु य उज्ज मिस्स । गण च णीती अणुसारविस्स, सालवसवी समुवति मोक्ख ॥ १ ॥ " । आ० चू० ३ अ० ।

सालवहत्थाभरण-सालम्बहस्ताभरण-त्रि० । सह आलम्बेन-प्रलम्बेन वर्त्तत सालम्ब तानि च हस्ताभरणानि यस्या-धामुख गमनवशाद्‌यनौ सालम्बहस्ताभरण । हस्तया परिहिताभरणे, भ० ३ श० २ उ० ।

सालकोट्ठय-सालकोष्ठक-न० । मेण्ढकग्रामस्य बहिरुत्तरपूर्वदिग्भाग स्वनामख्यात चैत्य, भ० ३ श० २ उ० ।

सालग-शालक-पु० । अवष्टम्भसमन्विते आसनविशेष, दश० ६ अ० । दीर्घशाखायाम्, आव० १ अ० । रसे, आचा०२ श्रु० १ चू० ७ अ० २ उ० । अद्ध भिन्न बाहिरा छल्ली साल भण्णइ । नि० चू० १५ उ० । सालग पुण तस्स बाहरा छल्ली । सालग बाहिरा छल्ली भवति । नि० चू० १६ उ० ।

सालगिह-शालागृह-न० । शालागृहबद्धे, तत्र अकुड्डा साला सकुड्ड गिह । अस्सादिअवाहणाण सालगिह । नि० चू० ८ उ० ।

सालघरय-सालगृहक-न० । शाला-शाखा । अथवा-शाला वृक्षविशेषास्तत्प्रधान गृहकम् । शालाप्रधाने गृहके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज्ञा० । जी० । पट्टशालाप्रधान गृह, रा० ।

सालज्जा-सालार्या-स्त्री० । बहुशालकनामग्रामसमीपवर्तिशालवनोद्यानवास्तव्याया व्यन्तर्याम्, आ० म० १ अ० । ('वीर' शब्दे षष्ठभागे तत्कथा गता ।)

सालपरियाय-सालपर्याय-पु० । सालस्येव पर्याया धर्मा-बहुलच्छायात्वाभिव्यत्वादयो यस्य स सालपर्याय । सालमधर्मिणि पुरुषजात, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

सालभंजिया-शालभञ्जिका-स्त्री० । स्तम्भपुत्रिकायाम्, आ० म० १ अ० । ज्ञा० ।

सालरुक्ख-शालवृक्ष-पु० । " वृक्षक्षिप्तयो रुक्ख—छूढौ " ॥ ८ । २ । १२७ ॥ इति वृक्षस्य रुक्खाऽऽदेश । प्रा० । शालाख्य वृक्षविशेषे, भ० १४ श० ८ उ० । (अस्य भाविजन्मान्तरवृत्तम् 'वणस्फइ' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।)

साललट्ठिया-शालयष्टिका-स्त्री० । शालवृक्षस्तम्भे, भ०१४ श० ८ उ० । (इह च यद्यपि शालवृक्षादावनेके जीवा भवन्ति तथापि प्रथमजीवापेक्ष सूत्रत्रयमपि नेतव्यम्, एवविधप्रश्नाश्च वनस्पतीना जीवत्वमश्रद्दधान श्रोतारमपेक्ष्य भगवता गौतमेन कृता इति ' वणस्फइ ' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।)

सालवण-शालवन-न० । बहुशालकनामग्रामसमीपवर्तिनि उद्याने, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सालवाहण-शालवाहन-पु० । स्वनामख्याते महाराजे, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । व्य० । (शालवाहनचरित्रम् ' पणिहि ' शब्दे पञ्चमभागे ३८३ पृष्ठे गतम् ।)

सालहिआ-देशी-स्त्री० । ' मेना 'इति ख्यात पक्षिविशेषे, पाइ० ना० २३६ गाथा ।

साला-शाला-स्त्री० । वृक्षस्कन्धे, ज्ञा० १ श्रु०१ अ० । शाखायाम्, ज्ञा० १श्रु०४ अ० । स्था० । सूत्र० । रा० । ज० । जत्थ भड विक्किणइ सा साला । अहवा-सकुड्डिम गिह । अकुड्डमा साला । नि० चू० १२ उ० । अशीतितम महाग्रह, स्था० ।

दो माला (सू०६०+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सालाइयतत-शालाक्यतन्त्र-न० । शलाकाया कर्म शालाक्यं तत्प्रतिपादक तन्त्र शालाक्यतन्त्रम् । स्था० ८ ठा० ३ उ० । विपा० । आयुर्वेदाङ्ग तद्धि ऊर्ध्वयतिगतानां रोगाणां श्रवणवदननयनघ्राणादिसश्रितानामुपशमनार्थमिति । स्था० ८ ३ उ० ।

सालाडवि-शालाटवी-स्त्री० । विजयचौरसेनापतिपालितायां चौरपल्ल्याम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

सालाहण-सातवाहन-पु० । " सर्वत्र लवरामचन्द्रे " ॥ ८ ॥ । २ । ७९ ॥ इति वलुकि सति । "अन्तर्मी-सातवाहने ल " ॥ ८ । २ । २११ ॥ इति तस्य ल । सालाहणो । प्रा० । गोदावरीतटवर्त्यप्रतिष्ठाननगरराज, बृ० ६ उ० ।

सालि-शालि-पु० । कलमादिक धान्ये, स्था० ३ ठा० १ उ० । आचा० । सूत्र० । प्रज्ञा० । ध० । बृ० । रा० । पा० । व्रीहिविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कलमशाल्यादिकूर, व्य० ६ उ० । भ० । ज० । आचा० । तत्थ पुव्वण्हे साली चुप्पइ । अवरण्हे जम्मति । आ० म० १ अ० ।

सालिउद्देस-शाल्युद्देश-पु० । षष्ठशतस्य सप्तमोद्देशके, भ० २१ श० १ उ० ।

सालिंगणवट्टिय-सालिङ्गनवर्तित-त्रि० । शरीरप्रमाणेनोपधानेन वर्तमान, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सालिक्खेत्त-शालिक्षेत्र-न० । धान्यक्षेत्र, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

सालिखंडण-शालिखण्डन-न० । शालिधान्यखण्डने, तत्कलायाम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सालिग्गाम-शालिग्राम-पु० । मगधजनपदेषु स्वनामख्याते ग्राम, आ० क० १ अ० । आ० चू० १ ।

सालिपिट्ठ-शालिपिष्ट-न० । शालिचूर्णे, ज० १ वक्ष० ।

सालिपिट्ठरासि-सालिपिष्टराशि-पु० । शालिक्षोदपुञ्जे, रा० ।

सालिवाहण-शालिवाहन-पु० । स्वनामख्यात प्रतिष्ठानपुरराज, विश० । ('अणणुआग' शब्दे प्रथमभागे २८४पृष्ठे उदाहरणम् ।)

सालिभंजिया-शालिभञ्जिका-स्त्री० । पुत्तलिकायाम्, रा० ।

सालिभद्द-शालिभद्र-पु० । राजगृहे स्वनामख्याते गोभद्रश्रेष्ठिन पुत्रे, स्था० । ' शालिभद्र ' इति य पूर्वभवे सङ्गमनामा वत्सपालोऽभवत्, सबहुमान च साधवे पायसमदात्, राजगृहे गोभद्र श्रेष्ठिन पुत्रत्वेनोत्पन्नो देवीभूतगोभद्रश्रेष्ठिसमुपनीतदिव्यभाजनवसनकुसुमविलेपनभूषणादिभिर्भोगाङ्कैरङ्गनानां द्वात्रिंशता सह सप्तभूमिकरम्यहर्म्यतलगतो ललति स्म । वाणिजकापनीतलक्षमूल्यबहुरत्नकम्बला गृहीता, भद्रया शालिभद्रमात्रा वधूना पादप्रोञ्छनीकृताश्चेति श्रवणाज्जातकुतूहल दर्शनार्थ गृहमागते श्रेणिकमहाराजे जनन्याऽभिहितो, यथा-त्वां स्वामी द्रष्टुमिच्छतीत्यवतर प्रासादशृङ्गात्, स्वामिनं पश्यति, वचनश्रवणादस्माकमप्यन्यः

स्वामीति भावयन् वैराग्यमुपजगाम । वर्धमानस्वामिसमीपे च प्रवव्राज, विकृष्टतपसा क्षीणदेहः शिलातले पादपोपगमनविधिनाऽनुत्तरसुरेषु पन्नवानिति सोऽयमिह सभाव्यते, केवलमनुत्तरोपपातिकाङ्गेनाधीत इति । स्था० १० ठा० ३ उ० । ती० । कपिलमहर्षेः स्वगृहं भाजयितरि श्रावस्तीवास्तव्ये व्यवहारिणि, उत्त० ८ अ० । ('कविल' शब्दे तृतीयभागे ३८७ पृष्ठे कथा उक्ता ।)

सालिभमेल-शालिभमेल-पु० । व्रीहिकणिकशूके, उपा० २ अ० ।

सालिया-शाटिका-स्त्री० । परिधानवस्त्रे विशे० । आव० ।

शालिका-स्त्री० । सम्मूर्छजक्षुद्रजन्तुविशेषे आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

सालिमच्छियामच्छ-शालिमाच्छिकामत्स्य-पु० । मत्स्यभेदे, भ० ९ श० ३ उ० ।

सालिसय-सदृशक-त्रि० । समाने, रा० । स्था० । ज्ञा० ।

सालिसीस-शालिशीर्ष-पु० । स्वनामख्याते ग्रामे, स्था० । ग्रामाकसन्निवेशात् शालिशीर्षग्रामे उद्याने प्रतिमास्थस्य स्वामिनो माघमासे निपृष्ठभवापमानिता अन्तःपुरि मृत्वा व्यन्तरीभूत्वा तापसीरूपं कृत्वा जलभृतजटाभिरन्यदु सह शीतोपसर्गं चक्रे कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

सालुज्जाण-शालोद्यान-न० । बहुशालकग्रामाद्बहिरुद्याने, आ० चू० १ अ० ।

सालुय-शालूक-पु० । उत्पलकन्दे, भ० ११ श० ३ उ० । (शालकोद्देशक 'वणप्फइ' शब्दे उक्त)

सालेइया (सालिही) पिया-शा (सा) लेयिकापितृ-पु० । स्वनामख्याते गृहपतौ, उपा० ।

एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थीणयरी कोट्ठए चेइए जियसत्तू राया, तत्थ णं सावत्थीए णयरीए सालिपियाणाम गाहावई परिवसइ । अड्ढे दित्ते चत्तारि हिरण्णकोडीओ णिहाणपउत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ चत्तारि वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं । फग्गुणी भारीया सामी समोसढो जहा आणंदो तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ, जहा कामदेवो तहा जेट्ठं पुत्तं ठवेत्ता पोसहसालाए समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ता णं विरइ । नवरं निरुवसग्गाओ एक्कारस्स वि उवासगपडिमाओ तहेव भाणियव्वाओ एवं कामदेवगमेणं नेयव्वं० जाव सोहम्मे कप्पे अरुणकीले विमाणे देवत्ताए उववण्णे । चत्तारि पलिओवमाइं ठिई महाविदेहे वासे सिज्झिहिति ।५६। दसण्ह वि ओवमाइं संवच्छरे वट्टमाणाणं चिंता उववण्णा । दसण्ह वि वीसं वासाइं समणोवासयपरियाओ । एवं खलु जंबू ! समणेणं० जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दसमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते । (सू० ५७)

'सालिहीपिय' त्ति सालयिकापितृनाम्ना श्रावस्तीनिवासिनो गृहमेधिना भगवतो बोधिलाभिनोऽनन्तरं तथैव सौधर्मगामिना वक्तव्यतानिबद्धं सालयिकापितृनामकं दशममिति । दशाप्यमी विंशतिवर्षपर्याया सौधर्मे गताश्चतुःपल्योपमस्थितया देवा जाता महाविदेहे च सेत्स्यन्तीति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

साव-साप-पु० । नावर्णात्पः ।८।१।१७६। इति पस्य लुक् न । प्रा० । पो वः ।८।१।२३१। इति पस्य वः । आक्रोशे, प्रा० १ पाद ।

सावइत्ता-श्रावयित्वा-स्त्री० । श्रावणं कृत्वेत्यर्थे, ' नामगं सावइत्ता " स्वकीयं नाम श्रावयित्वा यदुताह भदन्त ! शक्रो-देवराजो भवन्तं वन्दे नमस्यामि चेत्येवम् । भ० १६ श० २ उ० ।

श्रावयितृ-त्रि० । श्रवणं कारयितरि, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

सावएज्ज-स्वापतेय-न० । धने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । द्रव्ये, भ० ८ श० ५ उ० । आचा० ।

सावकंख-सावकाङ्क्ष-न० । सह अवकाङ्क्षया वर्त्तत इति सावकाङ्क्षम् । षष्ठाद्याचनन्तरमहं भोजनं विधास्यामीति वाञ्छासहितेऽनशने, उत्त० ३० अ० ।

सावग(य)-श्रावक-पु० । शृणोति जिनवचनमिति श्रावक । "अवाप्तदृष्ट्यादिविशुद्धसम्पत् परं समाचारमनुप्रभातम् । शृणोति यः साधुजनादतन्द्र-स्तं श्रावकं प्राहुरमी जिनेन्द्रा ॥१॥" इति । अथवा-श्रन्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्रा, तथा वपन्ति गुणवत्सप्तक्षेत्रेषु धनबीजानि निक्षिपन्तीति वा, तथा किरन्ति क्लिष्टकर्मरजो विक्षिपन्तीति का, ततः कर्मधारये श्रावका इति भवति । जिनवचनश्रद्धाने, स्था० ४ ठा० ४ उ० (एकविंशतिगुणयुक्त एव श्रावको भवतीति 'धम्मरयण' शब्दे चतुर्थभागे २७२७ पृष्ठे उक्तम् ।) शृणोति साधुसमीपे साधुसामाचारीमिति श्रावक । ग० २ अधि० ।

श्रावकधर्मस्य प्रक्रान्तत्वात्तस्य श्रावकानुष्ठातृकत्वाच्छ्रावकशब्दार्थमेव प्रतिपादयति—

सपत्तदंसणाई, पइदियहं जइ जणा सुणेई य ।
सामायारिं परमं, जो खलु तं सावगं बिन्ति ॥ २ ॥

'सम्प्राप्तदर्शनादिः' येनासौ सम्प्राप्तदर्शनादिः । दर्शनग्रहणात्सम्यग्दृष्टिरादिशब्दाद्-अणुव्रतादिपरिग्रहः, अनेन मिथ्यादृष्टेर्व्युदासः । स इत्थम्भूतः प्रतिदिवसं-प्रत्यहं यतिजनात्साधुलोकात् शृणोत्येव किं सामाचारीं परमाम् । तत्र समाचरणं समाचारः-शिष्टाचरितः क्रियाकलापः तस्य भावः गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि ष्यञ्जिति ष्यञ् सामाचार्यं पुनः स्त्रीत्वविवक्षायाम् 'षिद्गौरादिभ्यश्च'' ति ङीष् । यस्येति चेत्यकारलोपः । 'हलस्तद्धितस्य'' त्यनेन तद्धितयकारलोपः परगमनं सामाचारी तां सामाचारीं परमां प्रधानां, साधुश्रावकसंबद्धामित्यर्थः । यः खलु य एव शृणोति तं श्रावकं ब्रुवते-तं श्रावकं प्रतिपादयन्ति भगवन्तः—तीर्थङ्करगणधराः । ततश्चाय पिण्डार्थः । अभ्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपन्नाणुव्रतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकाशात्साधूनामगारिणां च सामाचारीं शृणोतीति श्रावक इति । श्रा० ।

श्रावकधर्म वक्ष्य इति यदुक्तं, तत्र श्रावकशब्दार्थमाह—

परलोयहियं सम्मं, जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा, सुक्कोसो सावगो एत्थ ॥ २ ॥

यो जिनवचनं शृणोति स श्रावक इत्येवमिह क्रियाभिसम्बन्धः । तत्र य इति सामान्यनिर्देशः । तेन यः कश्चित्प्राणी, न पुनर्नियतकुलोत्पन्न एव, यथा ब्राह्मणकुलोत्पन्न एव ब्राह्मणो भवतीति, क्रियाविशेषनिबन्धनत्वात् श्रावकत्वस्येति । ननु श्रवणमात्रनिबन्धनं श्रावकत्वमेव स्यात्तच्च सर्वस्य श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमतः संभवति, विशिष्टं च तदिष्यत इत्याशङ्कायामाह—जिनवचनमाप्तागमं, न पुनर्यत्किञ्चनानाप्तवचनं वा, तस्याप्रमाणतया विवक्षितार्थासाधकत्वेन श्रवणानुचितत्वात् । किंभूतं तदित्याह—परलोको जन्मान्तरं प्रधानं जन्म वा तस्मै हितं पथ्यं परलोकहितम् । जिनवचनाराधनाद्धि परलोकोऽनुकूल एव भवतीति । स्वरूपप्रतिपादनपरं चेदं विशेषणं, परलोकहितस्य जिनवचनस्य सर्वथैवाभावेन व्यवच्छेद्याभावात् । अथवा-यज्जिनवचनमिहलोकहितं निमित्तशास्त्रं ज्योतिषप्राभृतं (योनिप्राभृतं) प्रभृतिकं तद्व्यवच्छेदार्थमेतद्भविष्यति । यद्यपि ज्योतिषप्राभृतादिकमभिप्रायविशेषतः परलोकहितं तथापि तन्मुख्यवृत्त्येहलोकहितमेव । अथाभिप्रायविशेषतोऽपि यत्परलोकहितं तत्परलोकहितमेव, एवं तर्हि सर्वाण्यपि कुशासनानि तथा भवन्तु, किमेकमेव जिनवचनं परलोकहितमित्युच्यते, सर्वेषामपि तेषां विवक्षया परलोकहितत्वेनेष्टत्वात्, यदाह—' जं जत्तिया य हेऊ, भवस्स ते चेव तत्तिया मोक्खे । गणणाईया लोया दोण्ह वि पुण्णा भवे तुल्ला ॥ १ ॥ " अतोऽनेन विशेषणेन यत्साक्षात्परलोकहितं साधुश्रावकानुष्ठानगर्भं जिनवचनं तच्छृण्वञ्छ्रावको भवतीत्यभिहितम् । अत एवान्यत्र पूज्यैरप्युक्तम्— 'संपत्तदंसणाई, पइदियहं जइ जणा सुणेई य । सामायारिं परमं, जो खलु तं सावयं बिंति ॥ १ ॥ " कथं शृणोतीत्याह—सम्यगशठतया, प्रत्यनीकादिभावेन शृण्वन्नपि न श्रावको भवतीति भावः । अथवा-ननु कपिलादिवचनमपि परलोकहितं भवति, कथमन्यथाऽभिधीयते- जावंति बंभलोआ चरगपरिव्वायउववाउ त्ति' । अतस्तत्त्यागेन कथं जिनवचनमेव शृण्वन् श्रावको भवतीत्याशङ्कायामाह—सम्यक् समीचीनमत्यन्तं परलोकहितमिति यावत् । यथा हि जिनवचनं साक्षात्पारम्पर्येण वा मोक्षहेतुतया सम्यक् परलोकहितं, न तथा कपिलादिवचनमिति भावः । शृणोत्याकर्णयति । किंभूतः सन्नित्याह-उपयुक्तो दत्तावधानोऽनुपयुक्तश्रवणं हि नार्थवदत एव तद्विधिपथार्थमुक्तम्-' निद्दाविगहापरिव-ज्जिएहि गुत्तेहि पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्वं,उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥१॥" एवंविधे श्रवणे हेतुमाह-अथवा ननु व्यवहारेणोपयुक्तोऽशठश्च जिनवचनमभव्योऽपि कस्याञ्चिदवस्थायां शृणोति, तत्कथमसौ श्रावकः स्यादित्याशङ्क्याह-अतितीव्रस्यात्युत्कटस्य कर्मणो ज्ञानावरणीयमिथ्यात्वादेर्विगमाद् विनाशादतितीव्रकर्मविगमस्तस्मात् । न हि तीव्रकर्मविगममन्तरेणोक्तविशेषणश्रवणसंभवः । पातनाल्लभ्यते तु उक्तविशेषणवतः शृण्वतोऽप्यतितीव्रकर्मविगम एव विवक्षितश्रावकत्वं भवति । यदाह—"सत्तण्ह पगईण, अब्भिंतरओ उ कोडिकोडीए । काऊण सागराणं,जइ लहति चउण्हमण्णयरं ॥ १ ॥ " स इत्यनन्तरोद्दिष्टः । 'उक्कोसो'त्ति उत्कृष्यत इत्युत्कर्ष उत्कृष्टः प्रधानो मुख्यश्रावकव्यपदेशभाजनत्वात्तस्य । यद्वा-शुक्लः -शुक्लपाक्षिकः ; अपार्धपुद्गलपरावर्ताभ्यन्तरीभूतसंसार इत्यर्थः । स उक्तस्वरूपश्रावकः शृणोतीति शब्दव्युत्पत्तिविषयीभूतनामा । अत्रैतस्मिन् श्रावकधर्मविचारप्रक्रमेऽन्यत्र पुनर्विशेषणेन श्रवणेन श्रावणेन वा नामादिभेदभिन्नो वा श्रावको भवतीति गाथार्थः । पञ्चा० १ विव० । "यो ह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसंबद्धा-मसौ श्रावक उच्यते।' आव०६ अ०। सम्यग्दर्शनसंपन्नः प्रवचनभक्तिमान् षड्विधावश्यकनिरतः षट्स्थानकयुक्तश्च श्रावको भवति । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । यतिवचनामृतपाननिरते, भ० २ श० १ उ० । श्रमणोपासके, अनु० । स्था० । पञ्चा० । जिनशासनभक्ता गृहस्था श्रावका भण्यन्ते । आव०४ अ० । सावगा गहियाणुव्वया, अगहियाणुव्वया वा । नि० चू०१ उ० । बंभी पव्वइया भरहो सावगो जाओ । आ० म० १ अ० । श्रावका धर्मशास्त्रश्रवणाद् ब्राह्मणाः । अनु० । श्रावका ब्राह्मणाः प्रथमं भरतादिकाले श्रावकाणामेव सतां पश्चाद् ब्राह्मणत्वभवनात् । अनु०। ज्ञा०। ('उसभ' शब्दे द्वितीयभागे ११४३ पृष्ठे स्पष्टमिदमुक्तम ।)

अधुना श्रावकस्यैव निवासादिविषयां सामाचारीं प्रतिपादयन्नाह—

निवसिज्ज तत्थ सड्ढो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।
चेइयघराइ जत्थ य, तयन्नसाहम्मिया चेव ॥३३९॥

निवसेत्तत्र नगरादौ श्रावकः साधूनां यत्र भवति संपातः । संपतनं-संपातः आगमनमित्यर्थः । चैत्यगृहाणि च यस्मिंस्तदन्यसाधर्मिकाश्चैव श्रावकादय इति गाथासमासार्थः । अधुना प्रतिद्वारं गुणा उच्यन्ते तत्र साधुसंपाते गुणानाह—

साहूण वंदणेणं, नासइ पावं असंकिया भावा ।
फासुयदाणे निज्जर, उवग्गहो नाणमाईणं ॥ ३४० ॥

साधूनां वन्दनेन करणभूतेन किं नश्यति पापं गुणेषु बहुमानात्तथा अशङ्किता भावास्तत्समीपे श्रवणात्, प्रासुकदाने निर्जरा । कुतः ? उपग्रहो ज्ञानादीनां ज्ञानादिमन्त एव साधव इति । उक्ताः साधुसंपाते गुणाः ।

चैत्यगृहे गुणानाह—

मिच्छादंसणमहणं, सम्मद्दंसणविसुद्धिहेउं च ।
चिइवंदणाइ विहिणा, पन्नत्तं वीयरागेहिं ॥ ३४१ ॥

मिथ्यादर्शनमथनं मिथ्यादर्शनं—विपरीतपदार्थश्रद्धानरूपं, मथ्यते विलोड्यते येन तत्तथा, न केवलमपायनिबन्धनकदर्थनमेव किन्तु कल्याणकारणोपकारि चेत्याह-सम्यग्दर्शनविशुद्धिहेतु च । सम्यग्- अविपरीतं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं दर्शनं सम्यग्दर्शनं मोक्षादिसोपानं तद्विशुद्धिकरणं च । किं तच्चैत्यवन्दनादि आदिशब्दात्पूजादिपरिग्रहः । विधिना-सूत्रोक्तेन प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं वीतरागैरर्हद्भिः स्थाने शुभाध्यवसायप्रवृत्तेरतश्च चैत्यगृहे सति भवतीति गाथार्थः । उक्ताश्चैत्यगृहगुणाः ।

सांप्रतं समानधार्मिके गुणानाह—

साहम्मियथिरकरणं, वच्छल्लं सासणस्स सारो त्ति ।
मग्गसहायत्तणओ, तहा अणासो य धम्माओ ॥३४२॥

समानधार्मिकस्थिरीकरणमिति, यदि कश्चित्कथञ्चिद्धर्मात् प्रच्यवते ततस्तं स्थिरीकरोति, महांश्चायं गुणः । तथा वात्सल्ये क्रियमाणे शासनस्य सार इति सार आसन्नो भवति । उक्तं च-" जिणसासणस्स सारो " इत्यादि सति च तस्मिन् वात्सल्यमिति, तथा तत्र तेनापबृंहणादिना प्रकारेण सम्यग्दर्शनादिलक्षणमार्गमहाघत्वात्(?) नाशश्च भवति, कुतो धर्मस्तत एवेति गाथार्थः । उक्ताः समानधार्मिकगुणाः ।

साम्प्रतं तत्र निवसतो विधिरुच्यते—तत्रापि च प्रायः

भावयुताः श्रावका ये प्रव्रज्यायां जिनमतं गाहुः—

स्वयमनुपालयन्तो विद्यावबोधद्वारेणाह-

नवकारेण विबोहो, अणुसरणं सावओ वयाइकिम ।

जोगो चिइवंदणमो, पच्चक्खाणं च विहिपुव्वं ॥३४३॥

नमस्कारेण विबोध इति सुप्तोत्थितेन नमस्कारः पठितव्यः, तथाऽनुस्मरणं कर्तव्यं श्रावकोऽहमिति व्रतादौ विषये, ततो योगः कायिकादि चैत्यवन्दनमिति प्रयत्नेन चैत्यवन्दनं कर्तव्यं, ततो गुर्वादीनभिवन्द्य प्रत्याख्यानं च विधिपूर्वकं सम्यगाकारशुद्धं ग्राह्यमिति ।

गोसे सयमेव इमं, काउं तो चेइयाण पूयाई ।

साहुसमासे कुज्जा, पच्चक्खाणं अहागहियं ॥ ३४४ ॥

गोसे-प्रत्युषसि स्वयमेवेदं कृत्वा गृहादौ ततश्चैत्यानां पूजादीनि संमार्जनोपलेपपुष्पधूपादिसपर्यादि कुर्यात् ततः साधुसकाशे कुर्यादिति प्रत्याख्यानं यथागृहीतमिति । श्रा० ।

अत्र च यद्यपि श्रावकयतिधर्मभेदाद्धर्मो द्विधा । श्रावकधर्मोऽपि अविरतविरतश्रावकधर्मभेदाद् द्विधा, तत्राविरतश्रावकधर्मस्य पूर्वसूरिभिः-' तत्थहिगारी अत्थी, समत्थओ जो न सुत्तपडिकुट्ठो । अत्थी उ जो विणीओ, समुट्ठिओ पुच्छमाणो अ ॥ १ ॥ ' इत्यादिनाऽधिकारी निरूपितः, विरतश्रावकधर्मस्य " संपत्तदंसणाई पइदिअह जइ जणा सुणेई अ । सामायारिं परमं, जो खलु तं सावयं बिंति ॥ १ ॥" तथा- ' पंचेंदियमहिअ ध(म)म्मं, जो जिणवयणं सुणइ उवउत्तो । अइतिव्वकम्मविगमा, उक्कोसो सावगो इत्थ ॥ १ ॥" इत्यादिभिरसाधारणैः श्रावकशब्दप्रवृत्तिहेतुभिरधिकारित्वमुक्तम् । यतिधर्माधिकारिणोऽपि च तत्प्रस्तावे वक्ष्यमाणा यथा—

" पव्वज्जाए अरिहा, आरियदेसम्मि जे समुप्पन्ना ।

जाइकुलेहिँ विसिट्ठा, तह खीणप्पायकम्ममला ॥ १ ॥

तत्तो अ विमलबुद्धी, दुलहं मणुअत्तणं भवसमुद्दे ।

जम्मो मरणनिमित्तं, चवलाओ संपयाओ अ ॥ २ ॥

विसया य दुक्खहेऊ, संजोगे विप्पओगो निअमा य ।

पइसमयमेव मरणं, इत्थ विवागो अ अइरुद्दो ॥ ३ ॥

एवं पयईए चिअ, अवगयससारनिग्गुणसहावा ।

तत्तो अ तव्विरत्ता, पयणुकसायप्पहासा य ॥ ४ ॥

सुकयन्नुआ विणीआ, रायाईणमविरुद्धकारी अ ।

कल्लाणंगा सद्धा, थिरा तह समुवसंपन्ना ॥ ५ ॥"

इति सूत्रं सूत्रं प्रतिपादितास्तथाऽप्यभिहितैर्विंशत्या गुणैः कतरधर्मस्याधिकारित्वमिति न व्यामोहः कार्यो, यत एतानि सर्वाण्यपि साधारणानि लक्षणानि प्रायेण तत्तद्गुणस्थानकमूलानि वक्ष्यन्ते । चित्रस्य वर्णक-

शुद्धिरिव चित्रवर्णानां सार्वशुद्धिनानाभावप्रतीतिवत् । प्रकृतगुणाः पुनः सर्वधर्माणां साधारणभूमिकेव चित्रकराणामिति सूक्ष्मबुद्ध्या भावनीयम् । यदुक्तम्-' दुविहं पि धम्मरयणं तरइ नरो घित्तुमविगलं सो उ । जस्सेगवीसगुणरयण-संपया होइ सुत्थि त्ति ॥ १ ॥" ते च सर्वेऽपि गुणाः प्रकृते खचित्रादिविशेषणपदैरेव संगृहीता इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः ॥ २० ॥ (ध० १ अधि० । श्रा० ।) एषां च भद्राणां यथासम्भवं श्रावकद्वाचरणविधया सम्यक्त्वसम्पर्याश्रयत्वमिति ध्येयम् । इत्थं च देवाद्वितत्त्वश्रद्धानविकलत्वे तथाविधाजीविकादिहेतो श्रावकाकारधरणे द्रव्यश्रावकत्वमेव च पर्यवसन्नं, भावश्रावकत्वं तु यथोक्तविधिप्रतिपन्नसम्यक्त्वादिर्यतिभ्यः सकाशाच्छ्रित्य धर्मश्रवणादेव, यदुक्तमावश्यकवृत्तौ—" यो ह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो, यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसम्बद्धा-मसौ श्रावक उच्यते ॥ १ ॥ " अभ्युपेतसम्यक्त्व इत्यत्राभ्युपेताणुव्रतोऽपीति व्याख्यालेश इति । तत्रेहाधिकृत श्रावकस्यैव मुख्यत्वात्, भावश्रावकोऽपि दर्शनव्रतोत्तरगुणश्रावकभेदाद् त्रिविधः, तद्विस्तरस्तु व्रतभङ्गाधिकारे दर्शयिष्यते, आगमे चान्यथाऽपि श्रावकभेदाः श्रूयन्ते, तथाच स्थानाङ्गसूत्रम्- चउव्विहा समणोवासगा पण्णत्ता, तं जहा-अम्मापिइसमाणे, भाइसमाणे, मित्तसमाणे, सवत्तिसमाणे । अहवा-चउव्विहा समणोवासगा पण्णत्ता, तं जहा-आयंससमाणे, पडागसमाणे, खाणुसमाणे, खरंटसमाणे । ' इति परमेते साधूनाश्रित्य द्रष्टव्या इति न पौनरुक्त्यशङ्कालेशः । एषामपि नामश्रावकादिष्ववतारणविचारे व्यवहारनयमते भावश्रावका एवैते श्रावकपदव्युत्पत्तिनिमित्तसद्भावेन तथाव्यवह्रियमाणत्वात्, निश्चयनयमते पुनः सपत्नीखरण्टसमानौ मिथ्यादृष्टिप्रायौ द्रव्यश्रावकौ, शेषास्तु भावश्रावकाः ।

यतस्तेषां स्वरूपमेवमागमे व्याख्यायते—

"चिंतिज्जइ कज्जाइं, न दिट्ठखलिओ वि होइ निन्नेहो ।

एगंतवच्छलो जइ-जणस्स जणणीसमो सड्ढो ॥ १ ॥

हिअए ससिणेहो च्चिअ, मुणीण मंदायरो विणयकम्मे ।

भाइसमो साहूणं, पराभवे होइ सुसहाओ ॥ २ ॥

मित्तसमाणो माणा ईसिं रूसइ अपुच्छिओ कज्जे ।

मन्नंतो अप्पाणं, मुणीण सयणाउ अब्भहिअं ॥ ३ ॥

थद्धो छिद्दप्पेही पमायखलिआणि निच्चमुच्चरइ ।

सड्ढो सवत्तिकप्पो, साहुजणं तणसमं गणइ ॥ ४ ॥"

तथा द्वितीयचतुष्के—

" गुरुभणिओ सुत्तत्थो, बिंबिज्जइ अवितहो मणे जस्स ।

सो आयंससमाणो, सुसावओ वण्णिओ समए ॥ ५ ॥

पवणेण पडागा इव, भामिज्जइ जो जणेण मूढेणं ।

अविणिच्छियगुरुवयणो, सो होइ पडाइआतुल्लो ॥ ६ ॥

पडिवन्नमसग्गाहं, न मुयइ गीअत्थसमणुसिट्ठो वि ।

खाणुसमाणो एसो, अपओसी मुणिजणे नवरं ॥ ७ ॥

उम्मग्गदेसओ निन्हवोऽसि मूढोऽसि मन्दधम्मोऽसि ।

इअ सम्मं पि कहंतं, खरंटए सो खरंटसमो ॥ ८ ॥

जह सिढिलमसुइदव्वं, छुप्पंतं पि हु नरं खरंटेइ ।

एवमणुसासगं पि हु, दूसंतो भन्नइ खरंटो ॥ ९ ॥

निच्छयत्रो मिच्छ्रत्तं, खरटतुल्लो सवत्तितुल्लो वि ।
ववहारत्रो उ सड्ढा, जयंति ज जिणगिहाईसु ॥ १० ॥"

इत्यलं प्रसङ्गेन ।

अत्रापयोगित्वात् पूर्वसूरिप्रणीतानि भावश्रावकस्य लिङ्गानि धर्मरत्नप्रकरणे यथोपादिष्टानि तथोपदर्श्यन्ते । तथाहि—

"कयवयकम्मा१तह सी-लव२ गुणवं च३ उज्जुववहारी४।
गुरुसुस्सू नो५ पवयण-कुसलो ६ खलु सावगो भावे ॥१॥"

कृतम्-अनुष्ठितं व्रतविषयं कर्म-कृत्यं येन स कृतव्रतकर्मा १,

अथैनमेव सप्रभेदमाह—

" तत्थायरणं जाणण२ गिण्हण३पडिसेवणेसु४उज्जुत्तो ।
कयवयकम्मा चउहा, भावत्थो तस्सिमो होइ ॥ २ ॥"

तत्राकर्णनं विनयबहुमानाभ्यां व्रतस्य श्रवणं १, ज्ञानं व्रतभङ्गभेदातिचाराणां सम्यगवबोधः २, ग्रहणं गुरुसमीपे इत्वरं यावत्कालं वा व्रतप्रतिपत्तिः ३, आसेवनं सम्यक्पालनम् ४।

अथ शीलवत्स्वरूपं द्वितीयलक्षणं यथा—

"आययणं खु निसेवइ १,वज्जइ परगेहपविसणमकज्जे२।
निच्चमणुब्भडवेसो३, न भणइ सविआरवयणाइं४ ॥ ३॥
परिहरइ बालकीलं ५, साहइ कज्जाइं महुरनीईए ६ ।
इअ छव्विहसीलजुओ, विन्नेओ सीलवंतोऽत्थ ७॥ ४ ॥"

आयतनं धर्मिजनमीलनस्थानम्, उक्तं च— "जत्थ साहम्मिआ बहवे, सीलवंता बहुस्सुआ । चरित्तायारसंपन्ना, आययणं तं विआणाहि ॥ १ ॥" तत्सेवते भावश्रावकः तत्त्वेनायतनमिति भाव ॥ १ शेष— पदानि सुगमानि, बालक्रीडा द्यूतादिकं ५, मधुरनीत्या सामवचनेन स्वकार्यं साधयति, न तु परुषवचननीतिः ६ शीलानि ६। अधुना तृतीयं भावश्रावकलक्षणं गुणवत्स्वरूपं यथा-

"जइवि गुणा बहुरूवा,तहावि पंचहिं गुणेहिं गुणवंतो ।
इअ मुणिवरेहिं भणिओ, सरूवमेसिं निसामेहि ॥ ५ ॥
सज्झाए१ करणम्मि अ२,विणयम्मि अ३निच्चमेव उज्जुत्तो।
सव्वत्थऽणभिनिवेसो ४, वहइ रुइं सुट्ठु जिणवयणे ५ ॥६॥"

स्वाध्याये पञ्चविधे १, करणे--तपोनियमवन्दनाद्यनुष्ठाने २, विनये—गुर्वाद्यभ्युत्थानादिरूपे, नित्यमुद्युक्तः प्रयत्नवान् भवति ३, सर्वत्र प्रयोजनेषु अनभिनिवेशः प्रज्ञापनीयो भवति ४, तथा वहति धारयति, रुचिम्-इच्छा, श्रद्धानमित्यर्थः, सुष्ठु-बाढं जिनवचने ५, इति पञ्च गुणाः । (सम्यक् वग्रहणं 'सम्मत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)

सामाचारीशेषमाह—

सुणिऊण तत्रो धम्मं, अहारविहारं च पुच्छिउमिसीणं ।
काऊण य करणिज्जं, भावम्मि तहा ससत्तीए ॥ ३५२ ॥

श्रुत्वा ततो धर्मं क्षान्त्यादिलक्षणं साधुसकाश इति गम्यते । यथाविहारं च तथाविधचर्यारूपं पृष्ट्वा ऋषीणां संबन्धिनं कृत्वा च करणीयम् ऋषीणामेव सबन्धिभावं इत्यास्तिनाया करणीयस्य स्वशक्त्या स्वविभवाद्यौचित्येनेति ।

तत्तो अ णिंदिय खलु, काऊण जहोचियं अणुट्ठाणं ।
भुत्तूण जहाविहिणा, पच्चक्खाणं च काऊण ॥ ३५३ ॥

ततस्तदनन्तरमनिन्द्य खलु इहलोकपरलोकानिन्द्यमेव कृत्वा यथोचितमनुष्ठानं यथा वाणिज्यादि तथा भुक्त्वा यथाविधिना अतिथिसंविभागसम्पादनादिना प्रत्याख्यानं च कृत्वा तदनन्तरमेव पुनर्भोगेऽपि ग्रन्थिसहितादीनि ।

सेविज्ज तत्रो साहू, करिज्ज पूयं च वीयरागाणं ।
चिइवंदणमणिहागम-पडिक्कमिम य तुयट्टिज्जा ॥३५४॥

सेवेत ततः साधून् पर्युपासनविधिना कुर्यात् पूजां च वीतरागाणां स्वविभवौचित्येन,ततश्चैत्यवन्दनं कुर्यात्, ततः स्वगृहागमनं तथैकान्तं तु त्वग्वर्तनं कुर्यात्स्वपेदिति ।

कथमित्याह—

उस्सग्गबंभयारी, परिमाणकडो उ नियमत्रो चेव ।
सरिऊण वीयरागे, सुत्तविबुद्धो विचिंतिज्जा ॥ ३५५ ॥

उत्सर्गेण प्रथमकल्पेन ब्रह्मचारी आसेवनं प्रति कृतपरिमाणस्तु नियमादेव आसेवनपरिमाणाकरणं महामोहदोषात् तथा स्मृत्वा वीतरागान् सुप्तविबुद्धः सन् विचिन्तयेद्वक्ष्यमाणमिति ।

भूएसु जंगमत्तं, तेसु वि पंचेन्दियत्तमुक्कोसं ।
तेसु वि अ माणुसत्तं, मणुयत्ते आरिओ देसो ॥३५६॥

भूतेषु—प्राणिषु जङ्गमत्वं द्वीन्द्रियादित्वं तत्रापि पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टम्-प्रधानं तत्रापि पञ्चेन्द्रियेषु मानुषत्वमुत्कृष्टमिति वर्तते मनुजत्वे आर्यो देश उत्कृष्ट इति ।

देसे कुल पहाणं, कुले पहाणे य जाइ उक्कोसा ।
तीइवि रूवसमिद्धी, रूवे य बलं पहाणयरं ॥ ३५७ ॥

देशे आर्ये कुलं प्रधानम्, उग्रादिकुलं प्रधानं च जातिरुत्कृष्टा-मातृसमुत्था, तस्यामपि जातौ रूपसमृद्धिरुत्कृष्टा,सकलाङ्गनिष्पत्तिरित्यर्थः, रूपे च सति बलं प्रधानतरं सामर्थ्यमिति ।

होइ बले वि य जीयं, जीए वि पहाणयं तु विण्णाणं ।
विण्णाणे सम्मत्तं,सम्मत्ते सीलसंपत्ती ॥३५८॥

भवति बलेऽपि च जीवितं प्रधानतरमिति योग,जीवितेऽपि च प्रधानतरं विज्ञानं, विज्ञाने सम्यक्त्वं क्रिया पूर्ववत्, सम्यक्त्वे शीलसंप्राप्तिः प्रधानतरेति ।

सीले खाइयभावे, खाइयभावे य केवलं नाणं ।
केवलिए पडिपुन्ने, पत्ते परमक्खरं मुक्खो ॥ ३५९ ॥

शीले क्षायिकभावः प्रधानं, क्षायिकभावे च केवलज्ञानं प्रतिपत्तव्योजना सर्वत्र कार्येति, कैवल्ये प्रतिपूर्णे प्राप्ते परमाक्षरं मोक्ष इति ।

न य संसारम्मि सुहं, जाइजरामरणदुक्खगहियस्स ।
जीवस्स अत्थि जम्हा, तम्हा मुक्खो उवादेओ ॥३६०॥

न च संसारे सुखं जातिजरामरणदुःखगृहीतस्य जीवस्यास्ति, यस्मादेव तस्मात् मोक्ष उपादेयः ।

किंविशिष्ट इत्याह—

जत्थाइदोसरहित्रो, अव्वाबाहसुहसंगत्रो इत्थ ।
तस्साहणसामग्गी, पत्ता य मए बहू इण्हिं ॥३६१॥

जात्यादिदोषरहितोऽव्याबाधसुखसंगतोऽत्र (संसारे)तत्साधनसामग्री प्राप्ता च मया बह्वीदानीम् ।

ता इत्थ जं न पत्तं, तयत्थमेवुज्जमं करेमि त्ति ।

विबुहजणनिंदिएणं, किं संसाराऽणुबंधेणं ॥ ३६२ ॥

तदत्र (सामग्र्या) यन्न प्राप्तं तदर्थमेवोद्यमं करोमीति विबुधजननिन्दितेन किं संसारानुबन्धेन । इति निगदसिद्धा गाथात्रयार्थः ।

इत्थं चिन्तनफलमाह—

वेरग्गं कम्मक्खय-विसुद्धनाणं च चरणपरिणामो ।

थिरया आउय बोही, इय चिंताए गुणा हुंति ॥३६३॥

इत्थं चिन्तयतो वैराग्यं भवत्यनुभवसिद्धमेवैतत्, तथा कर्मक्षयः तत्त्वचिन्तनेन, प्रतिपक्षत्वात् विशुद्धज्ञानं च निबन्धनहानं, चरणपरिणामः प्रशस्ताध्यवसायत्वात्, स्थिरता धर्मे प्रतिपक्षासारदर्शनात्, आयुरिति कदाचित्परभवायुष्कबन्धस्ततस्तच्छुभत्वात्सर्वं कल्याणं बोधिरित्थं तत्त्वभावनाभ्यासात्। एवं चिन्तायां क्रियमाणायां गुणा भवन्त्येव चिन्तया वेति ।

गोसम्मि पुव्वभणिओ, नवकारेणं विबोहमाईओ ।

इत्थ विही गमणम्मि य, समासओ संपवक्खामि ॥३६४॥

गोसे—प्रत्युषसि पूर्वभणितो नमस्कारेण विबोधादिरत्र विधिः इति गमने च समासतः सम्प्रवक्ष्यामि विधिमिति ।

अहिगरणं खामणं खलु, चेइयमाहूण वंदणं चेव ।

संदेसम्मि विभासा, जइ गिहिगुणदोसविक्खाए ॥३६५॥

अधिकरणक्षामणं खलु मा भूत्तत्र मरणादौ वैरानुबन्ध इति तथा चैत्यसाधूनामेव च वन्दनं नियमतः कुर्यात् गुणदर्शनात्, संदेशे विभाषा (यतिगृहिगुणदोषापेक्षयेति) यतः संदेशको नीयते न सावद्यो गृहस्थस्य इति चैत्यसाधूनां वन्दनमिति यदुक्तं तद्विस्फारयति ।

साहूण सावगाण य, सामायारी विहारकालम्मि ।

जत्थ त्थि चेइयाइं, वंदावंती तहिं संघं ॥ ३६६ ॥

साधूनां श्रावकाणां चाक्तशब्दार्थानां (२) सामाचारी-व्यवस्था कदा विहरणकाले-विरहणसमये, किं विशिष्टेत्याह—यत्र स्थाने सन्ति चैत्यानि वन्दयन्ति तत्र संघं चतुर्विधमपि प्रणिधानं कृत्वा स्वयमेव वन्दत इति ।

पढमं तओ य पच्छा, वंदंति सयं सिया ण वेल त्ति ।

पढमं चिय पणिहाणं, करंति संघम्मि उवउत्ता ॥३६७॥

प्रथममिति—पूर्वमेव सङ्घं वन्दयन्ति ततः पश्चात्सङ्घवन्दनोत्तरकालं वन्दन्ते, स्वयम् आत्मना आत्मनिमित्तमिति स्यान्न वेलेति—स्तेनादिभयसार्थगमनादौ तत्रापि प्रथममेव वन्दने प्रणिधानं कुर्वन्ति सङ्घविषयमुपयुक्ताः सङ्घ प्रत्येतद्वन्दनं सङ्घोऽयं वन्दत इति ।

पच्छाकयपणिहाणा, विहरंता साहुमाइ दट्ठूणं ।

जंपंति अमुगठाणे, देवे वंदाविया तुब्भे ॥ ३६८ ॥

पश्चात्तदुत्तरकालं कृतप्रणिधानाः सन्तस्तदर्थस्य संपादितत्वाद्विहरन्तः सन्तः साध्वादीन् दृष्ट्वा साधुं साध्वीं श्रावकं श्राविकां वा जल्पन्ति व्यक्तं च भणन्ति । किम् अमुकस्थाने—मथुरादौ देवान्वन्दिता यूयमिति ।

ते वि य कयंजलिउडा, सद्धासंवेगपुलइयसरीरा ।

अवणामिउत्तमंगा, तं बहु मन्नंति सुहझाणा ॥३६९॥

तेऽपि च साध्वादयः कृताञ्जलिपुटा रचितकरपुटाञ्जलयः श्रद्धासंवेगपुलकितशरीराः —श्रद्धाप्रधानसंवेगतो रोमाञ्चितवपुषोऽवनामितोत्तमाङ्गाः सन्तस्तद्वन्दनं बहु मन्यन्ते शुभध्यानाः —प्रशस्ताध्यवसायाः ।

इत्युभयोः फलमाह—

तेसिं पणिहाणाओ, इयरेसिं पि य सुभाउ झाणाओ ।

पुन्नं जिणेहिँ भणियं,नो संकमउ त्ति ते मेरा ॥ ३७० ॥

तेषामाद्यानां वन्दननिवेदकानां प्रणिधानात्तथाविधकुशलचित्तादितरेषामपि च वन्द्यमानानां शुभध्यानात्तच्छ्रवणप्रवृत्त्या पुण्यं जिनैर्भणितम्—अर्हद्भिरुक्तं न च सङ्क्रमतः इति न निवेदकपुण्यं निवेद्यसङ्क्रमेण यतश्चैवमतो मर्यादेयमवश्यं कार्येति ।

विपर्यये दोषमाह—

जे पुण ऽकयपणिहाणा, वंदित्ता नेव वा निवेयंति ।

पच्चक्खमुसावाई,पावा हु जिणेहिँ ते भणिया ॥३७१॥

ये पुनरनाभोगादितोऽकृतप्रणिधाना वन्दित्वा नैव वा वन्दित्वा निवेदयन्ति अमुकस्थाने देवान्वन्दिता यूयमिति प्रत्यक्षमृषावादिनाऽकृतनिवेदनात्पापा एव जिनैस्ते भणिता मृषावादित्वादेवेति ।

जे वि य कयंजलिउडा, सद्धासंवेगपुलइयसरीरा ।

बहु मन्नंति न सम्मं,वंदणगं ते वि पाव त्ति ॥३७२॥

येऽपि च साध्वादयो निवेदिते सति कृताञ्जलिपुटाः श्रद्धासंवेगपुलकितशरीरा इति पूर्ववन्न बहु मन्यन्ते न सम्यक् वन्दनकं कुर्वन्ति तेऽपि पापा गुणवति स्थानेऽवज्ञाकरणादिति ।

क्वचिद्वेलाभावेऽपि विधिमाह—

जइ वि न वंदणवेला, तेणाइभएण चेइए तह वि ।

दट्ठूणं पणिहाणं, नवकारेणावि संघम्मि ॥ ३७३ ॥

यद्यपि क्वचिच्छून्यादौ न वन्दनवेला स्तेनश्वापदादिभयेषु चैत्यानि तथापि दृष्ट्वा अवलोकननिबन्धनमपि प्रणिधानं नमस्कारेणापि संघ इति संघविषयं कार्यमिति ।

तम्मि य कए समाणे, वंदवणागं निवेइयव्वं ति ।

तयभावम्मि पमादा,दोसो भणिओ जिणिंदेहिं ॥३७४॥

तस्मिन्नपि एवंभूते प्रणिधाने कृते सति वन्दनं निवेदयितव्यमेव वस्तुनः संपादितत्वात्, तदभावे तथाविधप्रणिधानाकरणे प्रमादाद्धेतोर्दोषो भणितो जिनेन्द्रैर्विभागायातशक्यकुशलाप्रवृत्तेरिति ।

उपसंहरन्नाह—

एयं सामायारिं, नाऊण विहीइ जे पउंजंति ।

ते हुंति इत्थ कुसला, सेसा सव्वे अकुसला उ ॥३७५॥

एतामनन्तरोदितां सामाचारीं—व्यवस्थां ज्ञात्वा विधिना ये प्रयुञ्जते, यथावद् ये कुर्वन्तीत्यर्थः, ते भवन्त्यत्र विहरणविधौ कुशलाः शेषा अकुशला एव—अनिपुणा एव; नचैयमयुक्ता सन्दिष्टवन्दनकथनतीर्थस्नपनादिदर्शनादिति । श्रा०।

(श्रावकदिनक्रिया ' सावगदिणकिरिया ' शब्दे वक्ष्यते)

अथ श्रावकस्य भावगतानि तान्याह—

"भावगयाइं सत्तरस, मुणिणो एअस्स विंति लिंगाइं ।
जाणि अ जिणमयसारा, पुव्वायरिआ जओ आहु ॥ ११ ॥
इत्थि१, दिअ२ त्थ३ संसा-र४ विसय५ आरंभ६ गेह ७ दंसणओ ८ ।
गड्डरिगाइपवाहे९ पुरस्सरं आगमपवित्ती १० ॥ १२ ॥
दाणाइ जहासत्ती, पवत्तणा ११ विहिअ १२ रत्तदुट्ठे अ १३ ।
मज्झत्थ १४ मसंबद्धो १५, परत्थकामोवभोगी अ १६ ॥ १३ ॥
वेसा इव गिहवासं, पालइ १७ सत्तरसपयनिबद्धं तु ।
भावगयभावसावग- लक्खणमेअं समासेणं ॥ १४ ॥"

आसां काचिद्व्याख्या-इत्यादिदर्शनान्तपदाष्टकानां द्वन्द्वे सप्तम्यर्थे तसिल् (इतरेभ्योऽपि दृश्यन्ते इति) अयं भावः—स्त्रीवशवर्त्ती न भवेत् १, इन्द्रियाणि विषयेभ्यो निरुणद्धि, २ नानर्थमूलेऽर्थे लुभ्यति ३, संसारे रतिं न करोति ४, विषयेषु न गृद्धिं कुर्यात् ५, तीव्रारम्भं न करोति, करोति चेदनिच्छन्नेव ६, गृहवासं पाशमिव मन्यमानो वसत् ७, सम्यक्त्वान्न चलति ८, गड्डरिकाप्रवाहं त्यजति ९, आगमपुरस्सरं सर्वाः क्रियाः करोति १०, यथाशक्ति दानादौ प्रवर्त्तते ११, विहितां निरवद्यक्रियां कुर्वाणो न लज्जते १२, संसारगतपदार्थेषु अरक्तद्विष्टो निवसति १३, धर्मादिस्वरूपविचारे मध्यस्थः स्यात्, न तु मया अयं पक्षोऽङ्गीकृत इत्यभिनिवेशी १४, धनस्वजनादिषु सम्बद्धोऽपि क्षणभङ्गुरतां भावयन्नसम्बद्ध इवास्ते १५, परार्थमेव अन्यजनदाक्षिण्यादिना भोगोपभोगेषु प्रवर्त्तते, न तु स्वतीव्ररसेन १६, वेश्येव निराशंसो गृहवासं पालयतीति १७। ध० २ अधि० ।

[श्रमणेभ्यः श्रावकभेदः 'सामाइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः ।] [श्रावकस्य साधोः अन्तरम् 'मरण' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।] " एवं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दयया चातिदीनेषु, महाश्रावक उच्यते ॥ १ ॥" इति ('महासावग' शब्दे षष्ठभागे गतम्) । श्रावकस्य एकविंशतिगुणास्ते च पूर्वमुक्ताः । दर्श० २ तत्त्व ।

श्वापद—पुं० । प्रायो मांसाहारादिविशेषणविशिष्टे व्याघ्रादौ, ज० २ वक्ष० । मकरग्राहादौ, स० । जलचरक्षुद्रसत्त्वे, आ० १ श्रु० ६ अ० । सिंहादिषु, आ० १ श्रु० १ अ० । आ० म० । व्याघ्रादिषु, सू० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० ।

सावगकुल-श्रावककुल—न० । श्रावकगृहे, 'संकाए जिणवयणे सो सव्वकुलाण व सावयकुलाई' संथा० । 'कइ एगवीसगुणे सावगाणं भवंति, तेहिं सावएहिं य परंपरागयं सावयकुलं भणिय ।' अष्ट० ।

सावगणंदण-श्रावकनन्दन—पुं० । श्रावककुमारे, आ० क० १ अ० ।

सावगदिणकिच्च-श्रावकदिनकृत्य—न० । श्रावकप्रतिदिनाक्रियाप्रतिपादके स्वनामख्याते ग्रन्थे, ध० २ अधि० । (श्राद्धदिनकृत्यमित्यपरं नामास्य ।)

सावगदिणकिरिया-श्रावकदिनक्रिया—स्त्री० । श्राद्धप्रतिदिनकृत्ये, ध० ।

साम्प्रतं मध्याह्नादिविषयं यत्कर्त्तव्यं तद्दर्शयन्नाह—

मध्याह्नेऽर्चा च सत्पात्र-दानपूर्वं तु भोजनम् ।
संवरणकृतिस्तद्विज्ञैः, सार्धं शास्त्रार्थचिन्तनम् ॥ ६५ ॥

मध्याह्ने—मध्याह्नकाले च पुनरर्थे पूर्वोक्तविधिना विशिष्य च प्रधानशाल्योदनादिनिष्पन्नविशेषरसवतीढौकनादिना, द्वितीयवारमित्यर्थः । अर्चा—पूजा श्रावकाधिकारप्रस्तावाज्जिनपूजाविशेषतो गृहिधर्मो भवतीत्यन्वयः, एवमग्रेऽपि । तथा सत्पात्रं साध्वादि तस्मिन् दानपूर्वं दानं दत्त्वेत्यर्थः, भोजनम्-अभ्यवहरणं तुरेवकारार्थस्ततः सत्पात्रदानपूर्वमेव भोजनमिति निष्कर्षः, अन्वयस्तूक्त एव । अत्र च भोजनमित्यनुवादः मध्याह्निकपूजाभोजनयोश्च न कालनियमः, तीव्रबुभुक्षोर्हि बुभुक्षाकालो-भोजनकाल इति रूढेः, मध्याह्नादर्वागपि गृहीतं प्रत्याख्यानं तीरयित्वा देवपूजापूर्वकं भोजनं कुर्वन्न दुष्यति । अत्र चायं विधिः भोजनवेलायां साधून्निमन्त्र्य तैः सह गृहमायाति स्वयमागच्छतो वा मुनीन् दृष्ट्वा सम्मुखगमनादिकं करोति, साधूनां हि प्रतिपत्तिपूर्वकं प्रतिलम्भनं न्याय्यं श्रावकाणां, स चैवं योगशास्त्रे—" अभ्युत्थानं तदालोके, ऽभियानं च तदागमे । शिरस्यञ्जलिसंश्लेषः, स्वयमासनढौकनम् ॥ १ ॥ आसनाभिग्रहो भक्त्या, वन्दना पर्युपासनम् । तद्यानेऽनुगमश्चेति, प्रतिपत्तिरियं गुरोः ॥ २ ॥ " दिनकृत्येऽपि—"आसणेण निमंतित्ता, तओ परिअणसंजुओ । वंदए मुणिणो ताहे, खमाइगुणसंजुए ॥१॥ " एवं प्रतिपत्तिं विधाय संविग्नासंविग्नभावितक्षेत्र १ सुभिक्षदुर्भिक्षादिकाल २ सुलभदुर्लभादिद्रव्य च द्रव्यं ३ विचार्य आचार्योपाध्यायगीतार्थतपस्विबालवृद्धग्लान-सहाऽसहादिपुरुषाद्यपेक्षया च स्पर्द्धामहत्त्वमत्सरस्नेहलज्जाभयदाक्षिण्यपरानुवर्त्तना प्रत्युपकारेच्छामायाविलम्बानादरविप्रियोक्तिपश्चात्तापदीनाननादिदोषवर्जमेकान्तात्मानुग्रहबुद्ध्या द्विचत्वारिंशद्भिक्षादोषादूषितं निःशेषनिजाशनपानवस्त्रादिभोजनाद्यनुक्रमेण स्वयं दानं दत्ते दापयति वा पार्श्वे स्थित्वा भार्यादिपार्श्वाद् यतो दिनकृत्ये—" दव्वं खित्तं तु जाणित्ता, अवत्थं पुरिसं तहा । विज्जो व्व रोगिअस्सेव, तओ किरिअं पउंजए ॥ १ ॥ " देशं मगधावन्त्यादि साधुविहारयोग्यायोग्यरूपं १ क्षेत्रं संविग्नैर्भावितमभावितं वा, तुच्छमतुच्छं-द्रव्यमिदं सुलभं दुर्लभं वा, कालस्था सुभिक्षदुर्भिक्षादिका पुरुषमाचार्योपाध्यायबालवृद्धग्लानसहाऽसहादिकं च ज्ञात्वा विज्जु व्व रोगिअस्स ' त्ति—यथा किल भिषग् देशकालादि विचार्य व्याधिमतश्चिकित्सां करोत्येवं श्रावकोऽपि तान् क्रियमाहारादिदानरूपां प्रयुङ्क्त इति तद्वृत्तिः । तत्र च साधूनां यथोचितं सर्वं विहारादिषु अयं ग्रामादिकं कथयति, अन्यथा साधुकृतनिमन्त्रणस्य वैफल्यापत्तेः, ग्रामादि कथने तु यद्यपि साधवो न विहरन्ति, तथापि कथयितुः पुण्यं स्यादेव, अकथने तु विलोकयमानमपि साधवो न विहरन्तीति हानिः । एवं गुरून्प्रतिलम्भ्य वन्दित्वा च गृहद्वारादि यावदनुव्रज्य च निवर्त्तते । साध्वभावे त्वनभ्रवृष्टिवत्साध्वागमनं जातु स्यात्तदा कृतार्थः स्यामिति दिगालोकं कुर्यात्, तथा चाहुः—
" जं साहूण न दिन्नं, कहिं पि तं सावया न भुंजंति ।

पत्ते भोअणसमए, बारस्सालाअण कुज्जा ॥ १ ॥ "(ध० ।) " भोजनानन्तरं वाम--कटिस्थो घटिकाद्वयम् । शयीत निद्रया हीनम्--यद्वा पदशतं, व्रजेत् ॥ १३ ॥ " अथो-त्तरार्द्धव्याख्या--' सवरणे ' त्यादि भोजनानन्तरं सवरण-प्रत्याख्यानं दिवसचरमं ग्रन्थिसहितादि वा, तस्य कृति क-रणं, सति संभवे देवगुरुवन्दनपूर्वमित्यनुक्रमव्यवसेयं, यतो दिनकृत्ये--" देव गुरु च वन्दित्ता, काउं संवरणं तदा " इति । तथा ततः-प्रत्याख्यानकरणानन्तरं,शास्त्रार्थाना-शा-स्त्रप्रतिपादितभावाना चिन्तनं--स्मरण विचारणं वा इद-मित्थं भवति नवेति सम्प्रधारणमिति यावत्, कथं? सार्द्ध-सह कै तज्ज्ञैः, तं शास्त्रार्थं जानन्तीति तज्ज्ञास्तैर्गीतार्थयतिभिः प्रवचनकुशलश्राद्धपुत्रैर्वेत्यर्थ. ' गुरुमुखाच्छ्रुतान्यपि शा-स्त्रार्थरहस्यानि परिशीलनाविकलानि न चेतसि सुदृढप्र-तिष्ठानि भवन्तीति कृत्वा ।

संप्रति सन्ध्याविषयं यत्कर्तव्यं तदाह--

सायं पुनर्जिनाभ्यर्चा, प्रतिक्रमणकारिता ।
गुरोर्विश्रामणा चैव, स्वाध्यायकरणं तथा ॥ ६६ ॥

सायं--सन्ध्यासमयेऽन्तर्मुहूर्तादर्वाक् पुनस्तृतीयवार--मित्यर्थः, जिनाभ्यर्चा--देवपूजनं विशेषतो गृहिधर्मे इति सटङ्कः । एवमग्रेऽपि । अत्र चायं विशेषः-- उत्सर्गतः श्रावकेणैकवारभोजिनैव भाव्यम्, यद्भाणि दिनकृत्ये--"उस्सग्गेण तु सड्ढो उ, सचित्ताहारवज्जओ । इक्कासणगभोई अ,बंभयारि तहेव य ॥१॥ " यश्चैकभक्तं कर्तुं न शक्नोति स दिवसस्याष्टमे भागेऽन्तर्मुहूर्तद्वयलक्षणे यामिनी-मुखादौ तु रजनीभोजनमहादोषप्रसङ्गादन्तर्मुहूर्तादर्वागेव वैकालिकं करोति, यतो दिनकृत्य एव--"अह न सक्केइ काउं जे, एगभत्तं जओ गिही । दिवसस्स ऽट्ठमे भागे, तओ भुंजे सुसावओ॥१॥" वैकालिकानन्तरं च यथाशक्ति दि-वसचरमं सूर्योद्गमात्प्रत्र मुख्यवृत्त्या दिवसे सति द्वितीयपदे रात्रवपि करोति, कृत्वा च सन्ध्यायाम् अर्द्धबिम्बदर्शनादर्वा-ग् पुनरपि यथाविधि जिनं पूजयति । सा च दीपधूपरूपा-वसेयेति भावः, तथा प्रतिक्रमणस्य सामायिकम् १, चतुर्वि-शतिस्तवो २, वन्दनकम् ३, प्रतिक्रमणम् ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानं ६ चेति षड्विधावश्यकक्रियालक्षणस्य कारिता-करणम्, विशेषतो गृहिधर्म इति सम्बन्धः । अयं भावः--स-न्ध्याया जिनपूजनानन्तरं श्रावकः साधुपार्श्वे पौषधशालादौ वा गत्वा प्रतिक्रमणं करोति । प्रतिक्रमणशब्दश्चाव-श्यकविशेषवाच्यपि । अत्र सामान्येन सामायिकादि ष-ड्विधावश्यकक्रियाया रूढः, अध्ययनविशेषवाचिनोऽपि प्र-तिक्रमणशब्दस्य नोआगमतो भावनिक्षेपमपेक्ष्य षडावश्यक-रूपज्ञानक्रियासमुदायप्रवृत्तेरविरोधात् । क्रियारूपः एकदेशे आगमस्याऽभावात्रो आगमत्वं,नोशब्दस्य देशनिषेधार्थत्वा-त्, उक्तं च--"किरिआगमो ण होइ,तस्स णिसेहम्मि नो त्ति सद्दो त्ति"। तत्र सामायिकमार्त्तरौद्रध्यानपरिहारेण धर्मध्या-नकरणेन शत्रुमित्रकाञ्चनादिषु समता, तच्च पूर्वमुक्तं चतु-र्विंशतिस्तवः चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणां नामोत्कीर्तनपूर्वकं गुणकीर्तनं, तस्य च कायोत्सर्गे मनसाऽनुध्यानं शेषकाले व्यक्तवर्णपाठः, अयमपि पूर्वमुक्तः । वन्दनं वन्दनायोग्याना धर्माचार्याणां पञ्चविंशत्यावश्यकविशुद्धं द्वात्रिंशद्दोषरहितं नमस्करणं तदप्ययुक्तमेव । ध० २ अधि० । (रात्रिकर्त्तव्यं ' सयण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम् ।)

अथ निद्रान्ते किं कर्त्तव्यमित्याह--

निद्राक्षयेऽङ्गनाऽङ्गाना-मशौचादेर्विचिन्तनम् ।
इत्याहोरात्रिकी चर्या, श्रावकाणामुदीरिता ॥ ६८ ॥

ततः परिणतायां रात्रौ निद्रायाः क्षये--नाशे सत्यनादिभ-वाभ्यासरसोल्लसद्दुर्जयकामरागजयार्थम् अङ्गना स्त्रियस्ता-सामङ्गानां--शरीराणां यदशौचम्-अपावित्र्यं तस्य विचि-न्तनं--विशेषेण विचारणम्, आदिशब्दात्--जम्बूस्वामी-स्थूलभद्रादिमहर्षिसुश्राद्धादिदुष्पालनशीलपालनपवित्रच--रित्रकषायजयोपायभवस्थित्यत्यन्तदुःस्थताधर्ममनोरथानां प्र-हणम्, एषामपि चिन्तनमित्यर्थः, तद्विशेषतो गृहिधर्मो भवतीत्यन्वयः । ध० २ अधि० ।

अगारिसामाइयङ्गाइं, सड्ढी काएण फासए ।
पोसहं दुहओ पक्खं, एगराई न हावए ॥ २३ ॥

अगारी--गृहस्थः सामायिकाङ्गानि सामायिकस्य अङ्गानि सामायिकाङ्गानि निःशङ्कितनि काङ्क्षितनिर्विचिकित्सिता-मूढदृष्टिप्रमुखाणि कायेन स्पृशति, कीदृशः सन् श्रद्धी-श्रद्धा-वान् सन् पुनर्गृहस्थः उभयोः-शुक्लकृष्णपक्षयोः पौषधं सेवते चतुर्दशीपूर्णिमास्यादिषु पौषधम्-आहारपौषधादिकं कुर्या-त् एकरात्रिमपि--एकदिनमपि न हापयत्--न हानि कुर्या-दित्यर्थः । रात्रिग्रहणं दिवाव्याकुलताया रात्रौ अपि पौषधं कुर्यात् । चेत् एव न स्यात् तदा चतुर्दशी अष्टमी उद्दिष्टा म-हाकल्याणकपूर्णिमा चतुर्मासकत्रयस्य दिवसे पौषधं कुर्यात्। सामायिकाङ्गत्वेनैव सिद्धे भेदेनापादनमादरख्यापनार्थम् । उत्त० ५ अ० ।

सावगधम्म-श्रावकधर्म--पु० । श्रावकाणामुक्तशब्दार्थानां दुर्ग-तिगर्तनिपतज्जन्तुधरणप्रवणपरिणामस्तत्पूर्वकमनुष्ठानं श्राव कधर्मः । पञ्चा० १ विव० । आव० । सम्यक्त्वमूलेऽणुव्रतशि-क्षाव्रतगुणव्रतरूपे गृहिधर्मे अणुव्रताद्युपासकप्रतिमागतक्रि-यात्मके, ल० । ध० । अ० । पञ्चा० ।

साम्प्रतं द्वादशविधं श्रावकधर्ममुपन्यस्यन्नाह--

पञ्चेवऽणुव्वयाइं, गुणव्वयाइं च हुंति तिन्नेव ।
सिक्खावयाइँ चउरो, सावगधम्मो दुवालसहा ॥ ६ ॥

पञ्चेति सङ्ख्या । एवकारोऽवधारणे । पञ्चैव न चत्वारि ष-ड्वा । अणूनि च तानि व्रतानि चाणुव्रतानि महाव्रतापेक्षया-चाणुत्वमिति, स्थूलप्राणातिपातादिविनिवृत्तिरूपाणीत्यर्थः । गुणव्रतानि च भवन्ति त्रीण्येव न न्यूनाधिकानि वा । अणुव्र-तानामेवोत्तरगुणभूतानि व्रतानि गुणव्रतानि दिग्व्रतभोगो-पभोगपरिमाणकरणानर्थदण्डविरतिलक्षणानि, एतानि च भवन्ति त्रीण्येव । शिक्षापदानि च शिक्षाव्रतानि वा, तत्र शिक्षा-अभ्यासः स च चारित्रनिबन्धनविशिष्टक्रियाकलाप-विषयस्तस्य पदानि--स्थानानि तद्विषयाणि वा व्रतानि शिक्षाव्रतानि। एतानि च चत्वारि सामायिकदेशावका-शिकपोषधोपवासातिथिसंविभागाख्यानि । एवं श्रावकधर्मो द्वादशधा--द्वादशप्रकार इति गाथासमासार्थः ।

अवयवार्थं तु महता प्रपञ्चेन ग्रन्थकार एव वक्ष्यति ।

तथा चाह—

एयस्स मूलवत्थू , सम्मत्त त च गंठिभेयम्मि ।
खयउवसमाइ तिविह,सुहाय परिणामरूवं तु ॥ ७ ॥

एतस्यानन्तरोपन्यस्तस्य श्रावकधर्मस्य मूलवस्तु सम्यक्त्वम् । वसन्त्यस्मिन्नणुव्रतादयो गुणास्तद्भावभावित्वेनेति वस्तु । मूलभूत च तद्वस्तु च मूलवस्तु किं तत्सम्यक्त्वम् । श्रा० । आव० । (एतानि व्रतानि स्वस्वस्थाने ।) ' इत्थ पुण समणोवासगधम्म पच अणुव्वयाइ तिन्नि गुणव्वयाइ आवकहियाइ चत्तारि सिक्खावयाइ इत्तरियाइ, आव० ६ अ० । आ०चू० । ध० र० । ननु धर्मो द्विधा-श्रावकधर्मो, यतिधर्मश्च । तत्राद्योऽविरतविरतश्रावकधर्मभेदात् द्विधा । तत्राविरतश्रावकधर्मस्यान्यत्र तत्थऽहिगारी अत्थी, समत्थओ जो न सुत्तपडिकुट्ठो । अत्थी उ जो विणीओ, समुट्ठिओ पुच्छमाणो य " ॥ १ ॥ इत्यादिनाऽधिकारी निरूपित ,विरतश्रावकधर्मस्य तु "सपत्तदसणाइ , पइदियह जइ जणा सुणेई य । सामायारिं परम, जो खलु त सावय बिंति" ॥२॥तथा-परलोगहिय सम्म, जो जिणवयण सुणइ उवउत्तो । अइतिव्वकम्मविगमा , उक्कोसा सावगा इत्थ ॥३॥ " इत्यादिभिरसाधारणैः श्रावकशब्दप्रवृत्तिहेतुभि सूत्रैरधिकारित्वमुक्तम् । यतिधर्माधिकारिणोऽप्यन्यत्रैवमुक्ता , तद्यथा—

पव्वज्जाए अरिहा, आयरियदेसमि जे समुप्पन्ना ।
जाइकुलेहिँ विसिट्ठा , तह खीणप्पा य कम्ममला ॥ १ ॥
तत्तो य विमलबुद्धी, दुलह मणुयत्तण भवसमुद्दे ।
जम्मो मरणनिमित्त, चवलाओ संपयाओ य ॥ २ ॥
विसया य दुक्खहेऊ ,सजोगे नियमओ विओगु त्ति
पइसमयमेव मरण , इत्थ विवागो य अइरुद्दो ॥ ३ ॥
एव पयईए च्चिय , अवगयससारनिग्गुणसहावा ।
तत्तो य तव्विरत्ता , पयणुकसायप्पहासा य ॥ ४ ॥
सुकयन्नुया विणीया , रायाईणमविरुद्धकारी य ।
कल्लाणगा सड्ढा, थिरा तहा समुवसपन्ना ॥ ५ ॥ "

इत्यादि । तदभिरेकविंशत्या गुणैः कतमस्य धर्मस्याधिकारित्वमुक्तमिति ?, अत्रोच्यते—एतानि सर्वाण्यपि शास्त्रान्तरीयाणि लक्षणानि प्रायेण तत्तद्गुणस्याङ्गभूतानि वर्त्तन्ते, चित्रस्य वर्णकशुद्धिविचित्रवर्णता—सरखाशुद्धिनानाभावप्रतीतिवत् , प्रकृतगुणा पुन सर्वधर्माणा साधारणा भूमिकेव चित्रप्रकाराणामिति सूक्ष्मबुद्ध्या परिभावनीयम् । वक्ष्यति च-' दुविह पि धम्मरयण , तरइ नरो घित्तुमविगलसोउ । जस्सेगवीसगुणरय—ण सपया सुत्थिया अत्थि ॥ १ ॥ " (त्ति) ।

अत एवाह—

सइ एयम्मि गुणोहे, संजायइ भावसावगत्तं पि ।
तस्स पुण लक्खणाइं, एयाइँ भणंति सुहगुरुणो ॥३२॥

सति विद्यमाने एतस्मिन्ननन्तरोक्ते गुणौघ सजायते-सम्भवति भावश्रावकत्वमपि—दूरे तावद् भावयतित्वमित्यपरर्थ । आह—किमन्यदपि श्रावकत्वमस्ति , येनवमुच्यते भावश्रावकत्वमिति ?, सत्यम्—इह जिनागमे सर्वेऽपि भावाश्चतुर्विधा एव , " नामस्थापनाद्रव्यभावैस्तन्न्यास " इति वचनात् ,तथाहि—नामश्रावक , सचेतनाचेतनस्य पदार्थस्य यत् श्रावक इति नाम क्रियते । स्थापनाश्रावकश्चित्रपुस्त(का)कर्मादिगत । द्रव्यश्रावको ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो देवगुरुतत्त्वादिश्रद्धानविकलस्तथाविधाऽऽजीविकाहेतो श्रावकाकारधारकश्च । भावश्रावकस्तु—' श्रद्धालुता श्राति शृणाति शासन, दीने वपदाशु वृणोति दर्शनम् । कृन्तत्यपुण्यानि करोति सयम, त श्रावक प्राहुरमी विचक्षणा ॥ १ ॥" इत्यादिश्रावकशब्दार्थधारी यथाविधि श्रावकोचितव्यापारपरायणो वक्ष्यमाण —स चहाधिकृत —शब्दत्रयस्य स्यात्कथंचिदेव भावादिति । ननु—आगमेऽन्यथा श्रावकभेदा श्रूयन्ते-यदुक्त श्रीस्थानाङ्गे— चउव्विहा समणोवासगा पन्नत्ता , त जहा—अम्मापिइसमाणे , भायसमाणे, मित्तसमाणे, सवत्तिसमाणे । अहवा-चउव्विहा समणोवासगा पन्नत्ता , त जहा-आयससमाणे, पडागसमाणे, खाणुसमाणे, खरंटसमाणे" एते च साधूनाश्रित्य द्रष्टव्या । ते चामीषा चतुर्णा मध्ये कस्मिन्नवतरन्तीति ?, उच्यत-व्यवहारनयमतेन भावश्रावका एवैते तथा व्यवह्रियमाणत्वात् , निश्चयनयमतेन पुन सपत्निखरण्टसमानौ मिथ्यादृष्टिप्रायौ द्रव्यश्रावकौ,शेषास्तु भावश्रावका । तथाहि-तेषा स्वरूपमेवमागमे व्याख्यायते—

"चिंतइ जइ कज्जाइ, न दिट्ठखलिओ वि होइ निन्नेहो ।
एगतवच्छला जइ-जणस्स जणणीसमो सड्ढो ॥ १ ॥
हियए ससिणेहो च्चिय, मुणीण मदायरो विणयकम्मे ।
भाइसमो साहूण, पराभवे होइ सुसहाओ ॥ २ ॥
मित्तसमाणो माणा, ईसिं रूसइ अपुच्छिओ कज्जे ।
मन्नतो अप्पाण, मुणीण सयणाउ अब्भहिय ॥ ३ ॥
थद्धो छिद्दप्पेही, पमायखलियाणि निच्चमुच्चरइ ।
सड्ढो सवत्तिकप्पो, साहुजण तणसम गणइ ॥ ४ ॥"

तथा द्वितीयचतुष्के—

गुरुभणिओ सुत्तत्थो, बिंबिज्जइ अवितहो मणे जस्स ।
सो आयससमाणो, सुसावओ वन्निओ समए ॥ १ ॥
पवणेण पडागा इव, भामिज्जइ जो जणेण मूढेण ।
अविणिच्छियगुरुवयणो, सो होइ पडाइयातुल्लो ॥ २ ॥
पडिवन्नमसग्गाह, न मुयइ गीयत्थसमणुसिट्ठो वि ।
थाणुसमाणो एसो, अपओसियमुणिजणे नवर ॥ ३ ॥
उम्मग्गदेसओ नि-न्हवो सि मूढो सि मदधम्मो सि ।
इह सम्म पि कहत, खरटए सो खरटसमो ॥ ४ ॥
जह सिढिलमसुइदव्व, छुप्पत पि हु नर खरटइ ।
एवमणुसासग पि हु, दूसतो भन्नइ खरटो ॥ ५ ॥
निच्छयओ मिच्छत्ती, खरटतुल्लो सवत्तितुल्लो वि ।
ववहारओ उ सड्ढा, वयति ज जिणगिहाईसु ॥ ६ ॥"

इत्यलमतिप्रसङ्गेन तस्य पुनर्भावश्रावकस्य लक्षणानि चिह्नान्येतानि वक्ष्यमाणानि भणन्ति—अभिदधति—शुभगुरव. सविग्नसूरय इति । ध० र० १ अधि० । ध० । (' णालदइज्ज ' शब्द चतुर्थभागे २०१३ पृष्ठे श्रावकगतविधिरुक्त ।) जिनवल्लभसूरिकृतप्रकृतालापकरूपदीपालिकाकल्पे लिखितमस्ति ' पडिमारूओ सावगधम्मो वुच्छिज्जिस्सइ' इति, तेन तत्रत्यपुस्तकेष्वयं पाठोऽस्ति न वा ? इति प्रश्न ,अत्रोत्तरम्-जिनवल्लभसूरिकृत आलपकरूपो दी-

पालिकाकल्पो दृष्टो नास्ति, जिनप्रभसूरिकृतस्त्वत्रालापकरूप एव वर्तते, तत्र च ' पडिमारूवो सावगधम्मो वुच्छिज्जिस्सइ ' इत्यक्षराणि सन्तीति ॥ ४६ ॥ सेन० १ उल्ला०।

"एत्थ सामाचारी-सावगेण पोसधं पारेंतेण णियमा साधूणमदातु ण पारेयव्वं, अन्नदा पुण अनियमो—दातु वा पारेति पारितो वा देइ त्ति, तम्हा पुव्वं साधूण दातु पच्छा पारेतव्वं कधं ?, जाधे देसकालो ताधे अप्पणो सरीरस्स विभूसं काउ साधुपडिस्सयं गतु णिमंतति, भिक्खं गेण्हध त्ति साधूण का पडिवत्ती ?, ताधे अएणो पडलं अएणो मुहणतयं अएणो भाणं पडिलेहेति, मा अन्तराइयदोसा ठविनगदासा य भविस्सति,सो जति पढमाए पोरुसीए णिमंतेति अत्थि णमोक्कारसहिताइत्तो तो गेण्हति,अधव णत्थि ण गेण्हति, त वहितव्वयं होति । जति घणं लग्गेज्जा ताधे गेण्हति संचिक्खाविज्जति । जो वा उग्घाडाए पारिसीए पारति पारणइत्तो अएणो वा तस्स दिज्जति, पच्छा तेण सावगेण समगं गम्मति, संघाडगो वच्चति, एगो ण वट्टति पसितु, साधू पुरओ सावगो मग्गतो, घरं णेऊण आसणेण उवणिमंतिज्जति । जति णिविट्ठगा तो लट्ठयं, अध ण णिवेसति तधावि विणयो पउत्तो, ताधे भत्त पाणं सयं चेव देति । अथवा भाणं धरेति भज्जा देति, अधवा ठितीओ अच्छति जाव दिएणं, साधू वि सावसेसं दव्वं गेण्हति, पच्छाकम्मपरिहारणट्ठा, दातूण वंदित्तु विसज्जति, विसज्जत्ता अणुगच्छति, पच्छा सयं भुजति । ज च किर साधूण ण दिएणं त सावगेण ण भोत्तव्वं, जति पुण साधू णत्थि ताधे देसकालवलाए दिसालागो कातव्वो , विसुद्धभावेण चिंतियव्वं—जति साधुणो होता तो णित्थारितो होतो त्ति विभासा "। इदमपि च शिक्षापदव्रतमतिचाररहितमनुपालनीयमिति, अत आह—अतिथिसंविभागस्य—प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्या , तद्यथा—सचित्तनिक्षेपणं—सचित्तेषु व्रीह्यादिषु निक्षेपणमन्नादेरदानबुद्ध्या मातृस्थानेन , एवं सचित्तपिधानं—सचित्तेन फलादिना पिधानस्थगनमिति समासः, भावना प्राग्वत् 'कालातिक्रम' इति कालस्यातिक्रमः कालातिक्रम इति उचितो यो भिक्षाकालः साधूनां तमतिक्रम्यानागतं वा भुङ्क्तेऽतिक्रान्ते वा, तदा च किं तेन लब्धेनापि कालातिक्रान्तत्वात् तस्य, उक्तं च— " काले दिएणस्स पधे-यणस्स अग्घो ण तीरते काउं। तस्सेव अकालपणा-मियस्स गेण्हतया णत्थि ॥ १॥ " 'परव्यपदेश इति आत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परस्तस्य व्यपदेश इति समासः, साधो पौषधोपवासपारणकाले भिक्षार्थं समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभिधत्त—परकीयमिदमिति, नास्माकीनमतो न ददामि, किञ्चिद्याचितो वाऽभिधत्ते—विद्यमान एवामुकस्येदमस्ति, तत्र गत्वा मार्गयत यूयमिति । 'मात्सर्यम्' इति याचितः कुप्यति सदपि न ददाति, 'परान्नतिवैमनस्यं च मात्सर्यं' मिति, एतेन तावद् द्रमकेण याचितेन दत्त किमहं ततोऽप्यून इति मात्सर्याद् ददाति, कषायकलुषितेनैव चित्तेन ददतो मात्सर्यमिति व्याख्यातं सातिचारं चतुर्थं शिक्षापदव्रतम् । आव० ६ अ० ।

सावगधम्मपएणत्ति-श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति-स्त्री० । सम्यक्त्वमूलस्य द्वादशविधस्य श्रावकधर्मस्य प्रतिपादके हरिभद्रसूरिविरचिते ग्रन्थभेदे, श्रा० ।

सावगपाढण-श्रावकपाठन-न० । श्रावकेभ्य सूत्रप्रदाने,जी० १ प्रति० । (श्रावकसिद्धान्तगाथापाठनविचार ' पाढयत ' शब्दे पञ्चमभागे ८२४ पृष्ठे गत ।)

सावगभज्जा-श्रावकभार्या-स्त्री० । श्रावकपत्न्याम् , अनु० । (अस्या 'अणुओग' शब्दे प्रथमभागे ३८५ पृष्ठे कथा गता ।)

सावगवय-श्रावकव्रत-न० । सम्यक्त्वाणुव्रतादिप्रतिपत्तौ, ध० २ अधि० । महा० ।

सावगाभास-श्रावकाभास-पु० । सम्यक्त्वाणुव्रतादिश्रद्धाधर्मरहिते नमस्कारगुणनजिनार्चनवन्दनाभिग्रहप्रतिग्राहके श्रावके, ध० २ अधि० ।

सावज्ज-सावद्य-न० । अवद्यं—पापं सहावद्येन वर्तत इति सावद्यम् । सपापे,विशे० । स्था० । दश० । प्रश्न० । सहावद्येन दोषेण वर्त्तत इति सावद्यम् । उत्त० ६ अ०। सहावद्येन गर्हितकर्मणा-हिंसादिना वर्त्तत इति सावद्यम् । हिंसादिदोषयुक्ते, औ० । आचा० । आव० । उत्त० । आ० चू० । विशे० ।

अथ षष्ठं सावद्यपदं व्याचिख्यासुर्गाथोत्तरार्धमाह—

गरहियमवज्जमुत्तं, पावं सह तेण सावज्जं ॥३४८६॥

गर्हितमित्यादि , गर्हितं—निन्द्यं वस्त्ववद्यमुक्तं तच्चेह पापम् , सह तेनावद्येन वर्तते इति सावद्यस्तं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामीति वक्ष्यमाणं गम्यत इति ।

अथवा—अन्यथा सावद्यशब्दो व्युत्पाद्यत इत्याह—

अहवेह वज्जणिज्जं, वज्जं पावं ति सहसकारस्स ।
दिग्घत्ता देसाओ, सह वज्जेणं ति सावज्जं ॥ ३४८७ ॥

अथवेह वर्ज्जनीयं वर्ज्यत इति वर्ज्जं पापमुच्यते, सह वर्ज्जेन वर्त्तत इति सहस्य सभावात्सवर्ज्जं ,सकारस्य च प्राकृतत्वेन दीर्घत्वविधानात्सावर्ज्जमित्युक्तम् । विशे० । हिंसाचौर्यादिगर्हितकर्मालम्बने, स्था० ७ ठा० ३ उ० । भ० । ग० । प्रश्न० । ध० । गर्हितकर्मयुक्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । आव० । प्रति० । गर्ह्ये,सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । अवद्यं मिथ्यात्वलक्षणकषायलक्षणं सह अवद्यं यस्य येन वा स सावद्यः । त्रि० । अवद्येन सह वर्त्तमाने, आ० म० १ अ० । आ० चू० । सावद्यो नाम—कर्मबन्धो अवज्ज सह तेण जो सो सावज्जो । जोगो त्ति वा वावारो त्ति वा वीरियं ति वा सामत्थं तिं वा एगट्ठा । आ० चू० १ अ० । सावज्जमणुचिट्ठ ति वा पावकम्ममासवित ति वा वितहमाइन्न ति वा एगट्ठा । आ० चू० १ अ० । सावज्जमणायणं असोहिट्ठाणं कुसीलसंसग्गी एगट्ठा । औ० ।

सावज्जकडा-सावद्यकृता-स्त्री० । सावद्यभाषायाम् , आव० १ अ० ।

सावज्जकिरिया-सावद्यक्रिया-स्त्री० । पञ्चविधश्रमणाद्यर्थकृतवसतौ, स्थानादिकुर्वतस्तथाविधे उपाश्रये, आचा० ।

सावज्जचागरूव-सावद्यत्यागरूप-त्रि०। निखिलसपापव्यापारपरिहारस्वभावे, पञ्चा० ५ विव०।

सावज्जजोग-सावद्ययोग-पुं०। सकलानित्यकर्मणि, ध० ३ अधि०। आ० म०।

साम्प्रत सावद्यावयवव्याख्यानार्थमाह—

कम्ममवज्जं ज गर-हियं ति कोहाइणो व चत्तारि।
सह तेहिं जो उ जोगो, पच्चक्खाणं भवइ तस्स॥

कर्म्म-अनुष्ठानमवद्य भण्यते, किमविशेषेण?, नेत्याह-यत् गर्हितमिति यन्निन्द्यमित्यर्थः। अथवा-क्रोधादयश्चत्वारोऽवद्य तेषा सर्वावद्यहेतुतया कारणे कार्योपचारात् सह तेनावद्येन यो योगो व्यापारस्तस्य सावद्ययोगस्य प्रत्याख्यान निषेधलक्षण भवति। पाठान्तरम्-'कम्म वज्ज ज गरहियं ति-तत्र 'वृजी' वर्जने, वृज्यते इति वर्ज्य वर्जनीयः त्यजनीयमित्यर्थ, शेष पूर्ववत्, नवर सह वर्जेन सवर्ज प्राकृतत्वात् सकारस्य दीर्घत्वे सावर्जमिति भवति। आ० म० १ अ०।

सावज्जजोगपरिवज्जणा-सावद्ययोगपरिवर्जना-स्त्री०। सपापव्यापारपरिहारनिरवद्ययोगासेवायाम्, पञ्चा० १० विव०।

सावज्जबहुल-सावद्यबहुल-त्रि०। पापभूयिष्ठे दश० ६ अ०।

सावज्जा-सावद्या-स्त्री०। श्रमणसाधुनिश्राभेदेन सपापायां वसतौ, आचा०२ श्रु०१ चू० २ अ० २ उ०। ('वसहि' शब्दे षष्ठभागे सूत्रमुक्तम्।)

सावज्जायरिय-सावद्याचार्य-पुं०। कुवलयप्रभाचार्ये, ग०। श्री महानिशीथपञ्चमाध्ययनोक्तसावद्याचार्यस्यैव ज्ञेयम्। तथाहि—अस्या ऋषभादिचतुर्विंशतिकाया प्रागनन्तकालेन याऽतीता चतुर्विंशतिका, तस्या मत्सदृश सप्तहस्ततनुर्धर्मश्रीनामा चरमतीर्थङ्करो बभूव। तस्मिंश्च तीर्थकरे सप्ताश्चर्याणि अभूवन्। असयतपूजायां प्रवृत्तायामनेक श्राद्धैर्भ्यां गृहीतद्रव्येण स्वस्वकारितचैत्यनिवासिनोऽभूवन्। तत्रैको मरकतच्छवि कुवलयप्रभनामाऽनगारो महातपस्वी उग्रविहारी शिष्यगणपरिवृत समागात्। तैर्वन्दित्वोक्तम्—अत्रैक वर्षारात्रिक चातुर्मासिकं तिष्ठ, यथा त्वदीयाज्ञयाऽनेके चैत्यालया भवन्ति, कुर्वस्माकमनुग्रहम्, तेनोक्त—सावद्यमिदं नाहं वाङ्मात्रेणापि कुर्वे। तदेवमनेन भणता सता तीर्थकृन्नामकर्म्मार्ज्जितम्। एकभवावशेषीकृतश्च भवोदधि। ततस्तै सर्वैरेकमत कृत्वा तस्य सावद्याचार्य इति नाम दत्त प्रसिद्धिं नीतं च। तथाऽपि तस्य तेभ्यौषदपि कोपो नाभूत्। अन्यदा तेषां लिङ्गमात्रप्रव्रजिताना मिथ आगमविचारो बभूव। यथा श्राद्धानामभावे सयता एव मठदेवकुलानि रक्षन्ति पतितानि च समारचयन्ति। अन्यदपि यत्तत्र करणीय तस्यापि करणे न दोष। कऽप्याहु—सयमो मोक्षनता, केचिद् ऊचु-प्रासादावतसके पूजासत्कारबलिविधानादिना तीर्थोत्सर्पणेनैव मोक्षगमनम्। एवं तेषां यथेच्छ प्रलपता विवादेऽन्य आगमकुशलो नास्ति कोऽपि यो विवाद भनक्ति। सर्वै सावद्याचार्य एव प्रमाणीकृत आकारितो दूरदेशात्सप्तभिर्मासैर्विहरन् समागात्। एकयाऽऽर्यया श्रद्धावशात् प्रदक्षिणीकृत्य झगिति मस्तकेन पादौ सङ्घट्टयन्त्या ववन्दे दृष्टस्तैर्वन्द्यमान। अन्यदा स तेषामग्रे श्रुतार्थकथनेऽस्यैव महानिशीथस्य पञ्चमाध्ययनव्याख्यान आगतेय गाथा, "जत्थित्थीकरफरिस, अतरिय कारणे वि उप्पन्ने। अरिहा वि करिज्ज सय, त गच्छं मूलगुणमुक्क ॥१॥" आत्मशङ्कितेन तेन चिन्तित साध्वीवन्दनमतैर्दृष्टमस्ति सावद्याचार्य इति नाम पुराऽपि दत्तम्, साम्प्रत तु यथार्थकथनेऽन्यदपि किमपि करिष्यन्ति, अन्यथा प्ररूपणे तु महत्याशातना अनन्तससारिता च स्याताम्, तत किं कुर्वे। अथवा-यद् भवति तद्भवतु यथार्थमेव व्याकरोमीति ध्यात्वा व्याख्याता यथार्था गाथा। तै पापैरुक्त यद्येव तत् त्वमपि मूलगुणहीनो यत साध्व्या वन्द्यमानया भवान् स्पृष्ट, ततोऽयशोभीरु स दध्यौ किमुत्तर ददे। आचार्यादिना किमपि पापस्थान न सेवनीय त्रिविध त्रिविधेन, य सेवते सोऽनन्तससार भ्राम्यति। तैर्विलक्ष दृष्ट्वोचे किं न वक्ष्यसि। स दध्यौ किं वदामि। ततस्तेन दीर्घससारित्वमङ्गीकृत्योक्तम्-अयोग्यस्य श्रुतार्थो न दातव्य "आमे घडे निहत्त, जहा जल तं घड विणासेइ। इअ सिद्धतरहस्स, अप्पाहार विणासेइ ॥१॥" इत्यादि तैरुचे—किमसम्बद्ध भाषसे, अपसर दृष्टिपथात्। अहो त्वमपि सघेन प्रमाणीकृतोऽसि। ततस्तेन दीर्घससारित्वमङ्गीकृत्योक्तम्, उत्सर्गापवादैरागम स्थितो यूय न जानीथ। "एगत मिच्छत्त, जिणाण आणा अणेगत।" तैर्हृष्टैर्मानितं तत स प्रशसित। स एकवचनदोषेणानन्तसंसारित्वमुपार्ज्याऽप्रतिक्रान्तो मृत्वा व्यन्तरो बभूव १। ततश्च्युत्वोत्पन्न प्रोषितपतिकाया प्रतिवासुदेवपुरोहितदुहितु कुक्षौ, कुलकलङ्कभीताभ्या पितृभ्या निर्विषयीकृता सा क्वापि स्थानमलभमाना दुर्भिक्षे कल्यपालगृहे, दासीत्वेन स्थिता मद्यमासदोहदोऽस्या सञ्जात। बहूना मद्यपायकाना भाजनेषूच्छिष्टे मद्यमासे च भुङ्क्ते, कास्यदूस्यद्रविणानि चोरयित्वाऽन्यत्र विक्रीय मद्यमासे भुङ्क्ते गृहस्वामिना राज्ञो निवेदितम्। राज्ञा मारणाय प्रसूतिसमय यावद्रक्षितुमर्पिता चण्डालानाम्। "अप्रसूता न हन्यते" इति तत्कुलधर्म्मत्वात्। प्रसूता बालक त्यक्त्वा नष्टा। राज्ञा पञ्चसहस्रद्रविणद्रानेन बाल पालित। क्रमात् सूनाधिपतौ मृते राज्ञा स एव तद्गृहस्वामी कृत पञ्चशतानामीश २, ततो मृत्वा सप्तमपृथिव्या ३३ सागरायु ३, तत उद्वृत्यान्तरद्वीपे एकोरुकजातिजात, ४, ततो मृत्वा महिष २६ वर्षायु ५, ततो मनुष्य ६, ततो वासुदेव ७, तत सप्तमपृथिव्या ८, ततो गजकर्णो मनुष्यो मासाहारी ९, ततो मृत्वा सप्तमपृथिव्यामप्रतिष्ठाने गत १०, ततो महिषः ११, ततो बालविधवाबन्धकीब्राह्मणसुताकुक्षावुत्पन्न, गर्भशातनपातनक्षारचूर्णयोगैरनेकव्याधिपरिगतो गलत्कुष्ठी कृमिभिर्भक्ष्यमाणो गर्भान्निर्गतः लोकैर्निन्द्यमानः क्षुधादिपीडितो दुःखी सप्तवर्षशतानि द्वौ मासौ चत्वारि दिनानि जीवित्वा १२, मृतो व्यन्तरेषूत्पन्नः १३, ततः सूनाधिपो मनुष्यः १४, तत सप्तम्या १५, ततश्चक्रिकगृहे वृषभो वाह्यमान क्वचित्स्कन्धा मुक्ता गृहस्वामिना का-

कुक्कमिश्वानादिभिर्विलुप्यमान २६.वर्षायुर्मृतो १६, बहुव्या-
धिमाभिभूयपुत्रो वमनविरेचनादिदु खैर्व्यास्यगतो मनुष्य-
भव १७, एव चतुर्दशरज्ज्वात्मकं लोक जन्ममरणै प-
रिपूर्य अनन्तकालेनाऽपरविदेहे मनुष्योऽभवत् । तत्र लो-
कानुवृत्त्या गतस्तीर्थकरवन्दनाय, प्रतिबुद्ध , सिद्ध । अत्र
त्रयोविंशतितमश्रीपार्श्वजिनस्य काल गौतमोऽप्राक्षीत्-
किंनिमित्तमनन्त दु खमनुभूतम् ?, गौतम ! उत्सर्गापवादैरा-
गम- इत्यादि यद् भणित तन्निमित्तम् । यद्यपि प्रवचनं उ-
त्सर्गापवादौ अनेकान्तश्च प्रज्ञाप्यन्ते, तथापि अप्कायप-
रिभोगस्तज:कायपरिभोगो, मैथुनसेवन चैकान्तेन निषि-
द्धानि, इत्य सूत्रातिक्रमादुन्मार्गप्रकटन ततश्चाज्ञाभङ्ग , त-
स्माच्चानन्तससारी । गौतमोऽप्राक्षीत्—किं तेन सावद्या-
चार्येण मैथुनमासेवितम् ?, गौतम ! नो सेवित नोऽसेवित-
म् ,यतस्तेन वन्दमानार्यास्पृष्टौ पादौ नाकुञ्चितौ । भगवन् !
तेन तीर्थकरनामकर्मार्जितम् । एकभवावशेषीकृतश्चासीद्भ-
वाद्धधि , तत्कथमनन्तससार सम्भ्रान्त ? गौतम ! निजप्र-
माददोषात् , यत सिद्धान्तेऽप्युक्तमस्ति—' चोद्दसपुव्वी-
आहा-रगा वि मणनाणिवीयरागा य । हुति पमायपरवसा ,
तयणतरमेव चउगइआ ॥ १ ॥" इत्यादि । तस्मात् गच्छा-
धिपतिना सर्वदा सर्वार्थेषु अप्रमत्तन भाव्यम् । इति पू-
र्वाचार्यसस्कृतसावद्याचार्यसम्बन्ध । गा० १ अधि० ।

जहा ण भयवं ! जइ तुममिहाइ एकवासारत्तिय चाउ-
म्मासियं पउजियंताणमिच्छाए अणेगे चेइयालगे
भवन्ति, नूणं । तज्झाणत्तीए ता कीरउ अणुग्गहमम्हाणं
इहेव चाउम्मासिय । ताहे भणिय तेण महाणुभागेण,
गोयमा ! जहा भो भो पिय वए जइ वि जिणालए तहा
वि सावज्जमिणं णाहं वायामित्तेणं पि (णायं) आय-
रिज्जा । एवं च समयसारपर तत्तं जहट्ठियं अविपरीअं
णीसकं भणमाणेण तेसिं मिच्छद्दिट्ठिलिंगीण साहुवेस-
धारीणं मज्झे गोयमा ! आसकलियं तित्थयरनामकम्म-
गोयं तेणं कुवलयप्पभेण एगभवावसेसीकओ भवोयही ।
तत्थ य दिट्ठो अणुल्लविज्ज नाम सघमेलावगो आसि,तेहिं च
बहूहिं पावमईहिं लिंगिणियाहिं परोप्परमेगमयं काऊणं
गोयमा ! तालं दाऊण विप्पलोइयं चेव । ते तस्स महाणु-
भागसुमहतवस्सिणो कुलयप्पहाभिहाणं, कयं च से सा-
वज्जायरियाभिहाण सद्दकरणं गयं च पसिद्धीए । एवं
स च वदिज्जमाणो वि सो तेणाऽपसत्थसद्दकरणेण तहा वि
गोयमा ! इसिं पि ण कुप्पो । अहऽन्नया तेसिं दुरायारीणं
सद्धम्मपरम्मुहाणं अगारधम्मोऽणगारधम्मोभयट्ठाणं लिंग-
मेत्तनामपव्वइयाण सज्जाओ परोप्परं आगमवियारो । जहा
णं सड्ढगाणं असइ संजया चेव भट्ठदेउले पडिज्जागरेंति ।
खंडपडिए व समारयंति । अन्नं च, जाव करणिज्जं तं
पइसमारंभे कज्जमाणे जइस्सऽवि ण नत्थि दोससंभवं

एव च केइ भणंति-संजमं मोक्खनेयार । अन्ने भणंति जहा
णं पासायवडिसए पूयासक्कारबलिविहाणाइसु णं तित्थुत्था-
पणाए चेव मोक्खगमणं । एव तेसिमविइयपरमत्थाणं पाव-
कम्माण ज जं सिद्धता तं चेव मुद्धा मुक्खलक्खणं मु-
हेण पलवंति । ताहे समुट्ठिय वादसंघट्ट तत्थ य कोइ नत्थि
आगमकुसलो तेसिं मज्झे । जो तत्थ जुत्त वियारेइ, जो
पमाणमुवइस्सइ । तहा एगे भणति जहा अमुगो अमुगग-
च्छम्मि चिट्ठइ अन्ने भणति—अमुगो, अन्ने भणति किमित्थ
बहुणा पलविएणं सव्वेसिं अम्हाण सावज्जायरिओ एत्थ
पमाणं ति तेहिं भणिय जहा एवं होउ त्ति हक्कारविहं लहु ।
तओ हक्काराविओ गोयमा ! सो तेहिं सावज्जायरिओ आग-
ओ दूरदेसाओ अप्पडिबद्धत्ताए विहरमाणो सत्तहिं मासेहिं ।
जाव ण दिट्ठो एगाए अज्जाए । सा य तं कट्ठुग्गतवचर-
णसोसियसरीरं चम्मट्ठिसेसतणुं अच्चंतं तवसिरीए दिप्पत
सावज्जायरिय पेच्छिय सुविम्हियन्तकरणा विउक्किउं पयत्ता ।
अहो कि एस महाणुभागो णं सो अरहा, किं वा णं धम्मो चेव
मुत्तिमंतो, किं बहुणा तियसिंदवंदाणं पि वंदणिज्जो पा-
यजुओ एस त्ति चिंतिऊणं भत्तिभरनिब्भरा आयाहिणं
पयाहिण काऊणं उत्तिमंगेण सघट्टेमाणी झगिति निवडिया
चलणेसु । गोयमा ! तस्स णं सावज्जायरियस्स दिट्ठो य
सो तेहिं दुरायारेहिं पणमिज्जमाणो । अन्नया णं सो तेसिं
तत्थ जहा जगगुरूहिं उवइट्ठं तहा चेव गुरूवएसाणुसारेण
आणुपुव्वीए जहट्ठियं सुत्तत्थं वागरेइ ते वि तहा चेव सद्दहति
अन्नया ताव वागरियं गोयमा ! जाव णं एक्कारसण्हमं-
गाणं चोद्दसण्हपुव्वाणं दुवालसंगस्स णं सुयनाणस्स
णवणीयसारभूयं सयलपावपरिहारट्ठकम्मनिम्महण आ-
गयं इणामेव गच्छमेरापवत्ताणं महानिसीहसुयक्खंधस्स
पंचम अज्झयणं । अत्थेव गोयमा ! ताव णं व-
क्खाणीयं जाव णं आगया इमा गाहा—" जत्थित्थीक-
रफरिस, अंतरिय कारणे वि उप्पन्ने । अरहा वि करेज्ज
सयं, तं गच्छं मूलगुणमुक्कं ॥१॥" तओ गोयमा ! अप्पसं-
किएणं चेव चिंतिय तेण सावज्जायरिएणं । जइ इह
एय जहट्ठिय पन्नवेमि तओ जं मम वदणगं दाउमा-
णीए तीए अज्जाए उत्तिमंगेण चलणंगे पुट्ठे तं सव्वेहिं
पि दिट्ठा इमेहिं ति । ता जहा मम सावज्जायरियाभि-
हाणं कयं तहा अन्नमवि किं चि एत्थ सद्दं किं
काहंति । अह अन्नहा सुत्तत्थं पन्नवेमि ता णं महती
आसायणा, तो किं करियव्वमेत्थ त्ति, किं एयं गाहं एव उ-
वच्चयामि, किं वा णं अन्नहा पन्नवेमि । अहवा- हा हा ण-

१–' विज्जपुत्तो ' इति महानिशीथे ।

जुत्तमिदं उभयहा वि अवतगरहियं आयहियट्ठीणमेय जे उणमेम ममाभिप्पाओ जहा ण जे भिक्खू दुवालमगस्म णं सुयनाणस्म असई चुक्कखलियपमाया मकादी स–भयत्तेण पयक्खरमत्ताबिंदुमवि एकं पउविज्जा, अन्न–हा वा पन्नवेज्जा मंदिद्धं वा सुत्तत्थं वक्खाणेज्जा अ–विहिए अजोगस्स वा वक्खाणेज्जा, से भिक्खू अणंतसं–सारी भवेज्जा। ता किं एत्थं ज होही तं च भयउ जहट्ठिय चेव गुरूवएमाणुसारेण सुत्तत्थं पवक्खामि त्ति चिंतिऊणं गोयमा! पवक्खाया णिखिलाग्यवविसु–द्धा सा तेण गाहा, एयावसरम्मि चोइओ गोयमा! सो तेहिं दुरतपंतलक्खणेहिं, जहा जइ एवं ता तुम पि ताव मूलगुणहीणो जाव ण संभरसु त, जं तद्दिवस तीए अज्जाए तुज्झ वंदणग दाउकामाए पाए उत्तमगेणं पुट्ठे, ताहे इहलोइगाऽयसहीरू खरस(म)च्छरीहूओ गोयमा! सो सावज्जायरिओ चिंतिउ जहा मे जं मम सावज्जायरि–याऽभिहाणं कयं इमेहिं तहा य किं पि मपइ काहिंति, जेणं तु सव्वलोए अपुज्जो भविस्सं ता किमित्थ परिहारग दाहा–मि त्ति चिंतमाणेण संभरिय तित्थयरवयणं। जहा णं जे केइ आयरिएइ वा गणहरेइ वा गच्छाहिवई सुयहरे भवेज्जा से णं जं किंचि सव्वन्नूहिं अणंतनाणीहिं पावाय–यणट्ठाणं पडिसेहियं तं सव्वं सुयाणुसारेणं विन्नायं स–व्वहा सव्वपयारेहिं णो समायरेज्जा, णो णं स–मायरिज्जमाणं समणुजाणेज्जा, से कोहेण वा माणेण वा मायाए वा लोभेण वा भएण वा हासेण वा गारवेण वा दप्पेण वा पमाएण वा असती चुक्कखलिएण वा दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सु–त्ते वा जागरमाणे वा तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं एतेसिं मे पयाणं जे केइ विराहगे भवेज्जा, से णं भिक्खू भुज्जो भुज्जो निंदणिज्जे गरहणिज्जे खिं–सणिज्जे दुगुंछणिज्जे सव्वलोगपरिभूए बहुं वाउवे–यणापरिगयसरीरा उक्कोसट्ठिइए अणंतसंसारसागर प–रिभमेज्जा। तत्थ णं परिभममाणे खणमेक्कं पि न कहं वि कयाइ निव्वुइं संपावेज्जा। ता पमायगोयरगयस्स णं मे पावाहमहीणसत्तकाउरिसस्स इहइं चेव समुट्ठियाए महंता आवई, जेणं ण सक्को अहमेत्थजुत्तीखम किं वि प–डिउत्तरं पयाउं, जे तहा परलोगे य अणंतभवपरंपरं भममाणो घोरदारुणाणंतसोयदुक्खस्स भागी भविहामि। हं मदभा–गो त्ति चिंतयतोऽविलक्खिओ सो सावज्जायरिओ। गो–यमा! तेहिं दुरायारपावकम्मदुट्ठसोयारेहिं जहा णं अलि–यखरस(म)च्छरीभूओ एस तओ स खुद्दमणं खरमच्छरीभूयं कलिऊणं च भणियं तेहिं दुट्ठसोयारेहिं जहा जाव णं तो छिन्नभिन्नमासमयं ताव ण उट्ठ वक्खाण अधिती एत्थ तं परिहारग वायरेज्जा। जं पोढजुत्तीखम कुग्गहणिग्गहपच्चल त्ति तओ तेण चिंतिय। जहा नाह अदिन्नेण परिहारगेण चु–क्किमो एमि ता किमित्थ परिहारग दाहामि त्ति। चिंतयतो पुणो वि गोयमा! भणिओ, सो तेहिं दुरायारेहिं जहा कि–मट्ठं चिंतासागरे णिमज्जिऊण ठिओ? णवमेत्थ किंचि प–रिहारगं वयाहि, णवर त परिहारग भणेज्जा ज जहुत्तत्थ–किरियाए अव्वभिचारि। ताहे सुइर परितप्पिऊणं हियएण भणियं सावज्जायरिएण, जहा एएण अत्थेण जगगु–रूहिं वागरिय जं अजोग्गस्स सुत्तत्थ न दायव्वं। जओ–

"आमे घडे निहत्त, जहा जलं त घडं विणासेइ। इय सिद्ध–तरहस्स, अप्पाहारं विणासेइ ॥१॥"

ताहे पुणो वि तेहिं भ–णियं जहा किमेयाइ अरडवरडाइं असंबद्धाइं दुव्भासियाइं पलवह, जइ परिहारग दाउं न सक्को ता उप्फिडसु सुआसणं ओसर सिग्घ इमाओ ठाणाओ किं देवस्स रूसेज्जा, जत्थ तुमं पि पमाणीकाऊणं सव्वसंघेण समयसब्भाव वायारेउ जं समाइट्ठो तओ पुणो वि सुइरं परितप्पिऊणं गोयमा! अन्न परिहारगमलभमाणेणं अंगीकाऊण दीहसंसारं भणि–यं च सावज्जायरिएण। जहा णं उस्सग्गाववाएहिं आगमो ठिओ तुज्झे ण याणह। "एगंतं मिच्छत्त जिणाणमा–णामणेगंता"। एय च वयणं गोयमा! गिम्हाय वसता वि एएहिं सिहिउलेहिं वा। अहिणवपाउससजलघणारल्लिमिव स–बहुमाणं सामाइयत्थिंतेहिं, दुट्ठसोयरिहिं, तओ एगवयणदो–सेण गोयमा! निबंधिऊणाऽणंतसंसारियत्तणं अपडिक्कमि–ऊणं च तस्स पावस्स समुदायमहाखंधमेलावगस्स मरिऊणं उववन्नो वाणमंतरेसु सो सावज्जायरिओ। तओ चुओ समाणो उववन्नो पवसियभत्ताए पडिवासुदेवपुरोहियधू–याए कुच्छिंसि। अहऽन्नया वियाणिओ जणणीए पुरोहि–यभज्जाए। जहा ण हा हा दिन्नं मसीकुच्चयं सव्वनियकुलस्स इमाए दुरायाराए मज्झ धूयाए साहियं च पुरोहियस्स। तओ संतप्पिऊण सुइरं बहुं बहियएणं साहारेउ निव्वि–सया कया सा तेणं पुरोहिएण एस महंता असज्झदुन्निवा–रअयसभीरुणा। अहऽन्नया थोवकालंतरेणं कहि वि धा–ममलभमाणी सीउण्हवायविब्भंडिया दुक्खक्खामकंठा दुब्भिक्खदोसेणं पविट्ठा दासत्ताए रसवाणिज्जगस्स गेहे। तत्थ य बहूणं मज्जपाणगाणं संचियं साहेरइ। अ–णुसमयं उच्चिट्ठगं ति। अहऽन्नया अणुदिणं सा–

हरमाणीएसु दट्ठूण च बहुमज्भपाणगे मज्जमापिवमाणा पोग्गल च समुद्दिसते तहेव तीए मज्जमंसस्सोवरिं दोहलगं समुप्पन्नं जाव ण ज तं बहुमज्जपाणग नडनट्टछत्तवारणं, भंडाट्टावेउ तक्करसरिमजातीसु मुज्जियं खुरसीसपुंछकत्तट्ठियमयगयं उच्चिट्ठं वच्छरमडं त ममुद्दिसितु समारद्धा । ताहे तेसु चेव उच्चिट्ठकोडियगेसु जं किंचि वि णाहीए मज्भ विवकेड तमेव मोइउमारद्धा । एवं च कइवयदिणाइक्कमेणं मज्जममस्सोवरिं दढ गेही संजाया । ताहे तस्सेव रमवाणिज्जगस्स गेहाओ परिमुसिऊण किंचि वि कमदूमदविणजाय अन्नत्थ विकिणिऊणं मज्ज मंमं परिभुजइ । तं च णं विन्नायं तेण रमवाणिज्जगेण. साहिय च नवरइणो, तेणावि वज्भा समाइट्ठा । तत्थ य राउले एमो गोयमा ! कुलधम्मो- "जहा णं जा काइ आवन्नसत्ता नारी अवराहदोसेण सा जाव णं नो पसूया ताव ण नो वावाएयव्वा" । तेहि वि णिउत्तगणिगितगेहिं सगेहे नेऊण पसूइसमय जाव णियतिए रक्खेयव्वा । अहऽन्नया णीया तेहिं हरिए सजाइहिं सगेहिं कालक्कमेण पसूया य दारगं तं सावज्जायरियजीवं । तओ पसूयमेत्ता चेव त बालयं उज्भिऊण पणट्ठा मरणभयद्दिया सा गोयमा ! दिमिमेक्कं गतूणं वियाणियं च तेहिं पावेहिं, जहा पणट्ठा सा पावकम्मा साहियं च नरवइणो सूणाहिवइणा । जहा णं देव ! पणट्ठा सा दुरायारा कयलीगब्भोवमं दारगं उज्भिऊणं । रन्ना वि पडिभणिय । जहा ण जइ नाम सा गया ता गच्छउ तं बालगं पडिवालेज्जासु सव्वहा तहा कायव्वं जहा तं बालगं ण वावज्जे, गिण्हेसु इमे पंचमहस्सा दविणजाइ । तओ नरवइणो सदेसेणं सुयमिव परिवालिओ सो पांसुलीतणओ । अन्नया कालक्कमेणं मओ सो पावकम्मो सुणाहिवई । तओ रन्ना समणुजाणिउ तस्सेव बालगस्स घरसारकरो पंचण्ह सयाणं अहिवई । तत्थ य सूणाहिवइपइट्ठिओ समाणो ताइं तारिसाइं अकरणिज्जाइं समणुट्ठिताण तओ सो गोयमा ! सत्तमाए पुढवीए अपइट्ठाणनामे निरयावासे सावज्जायरियजीवो । एवं त तत्थ तारिम घोरपचडरोद्दं सुदारुणं दोक्खं तित्तीसं ३३ सागरोवमं जाव कहवि लेसेणं समणुभविऊणं इहागओ समाणो उववन्नो अंतरदीवे एगोरुयजाई । तओ वि मरिऊण उववन्नो तिरियजोणीए महिसत्ताए, तत्थ य जाइ काइं वि णारगदुक्खाइं तेमिं तु सरिमनामाई अणुभविऊणं छव्वीस संवच्छराणि तओ गोयमा ! मओ समाणो उववन्नो मणुएसु । तओ वासुदेवत्ताए सो सावज्जायरियजीवो । तत्थ वि अहाउयं परिवालिऊण अणेगमंगामारंभपरिग्गहदोसेण मरिऊण गओ सत्तमाए । तओ वि उव्वट्टिऊण सुइरकालाओ उववन्नो गयकन्नो नाम मणुयजाई । तओ वि उव्वट्टिऊण पुणो वि उववन्नो तिरिएसु महिसत्ताए, तत्थ वि ण नरगोवमं दुक्खमणुभवित्ता ण मओ समाणो उववन्नो बालविहवाए पुंसलीए माहणधूयाए कुच्छिसि । अहऽन्नया निउत्तपच्छन्नगब्भमाडणपाडणक्खारचुन्नजोगदोसेण अणेगवाहिवेयणापरिगयसरीरो सिडिहडतकुट्ठवाहीए परिगलमाणो सलसलितकिमिजालेणं खज्जतो नीहरिओ निरओवमघोरदुक्खनिवासाओ गब्भवासाओ, गोयमा ! सो सावज्जायरियजीवो तओ सव्वलोगेहिं निंदिज्जमाणो गरहिज्जमाणो खिंसिज्जमाणो दुगुंछिज्जमाणो सव्वलोगपाणखाणभोगोवभोगपरिवज्जिओ गब्भवासपासितीए चेव विचित्तसारीरमाणसिगघोरदुक्खसंतत्तो सत्त संवच्छरसयाइ दो य मासे चउरो दिणे य जाव जीविऊणं मओ समाणो उववन्नो वाणमंतरेसु, तओ य उववन्नो मणुएसु, पुणो वि सूणाहिवइत्ताए, तओ वि तक्कम्मदोसेणं सत्तमाए, तओ वि उव्वट्टिऊणं उववन्नो तिरिएसुं चक्कियघरंसि गोणत्ताए । तत्थ य चक्कमगडलंगलपट्टणेण अह तिसंभं वारोवणेण पच्चिऊण जुहियाउच्छियखध समुत्थिए य किमी ताहे, अक्खमीहूयं खध जूराधरणस्स विन्नाय पिट्ठीए वाइउमारद्धो तेणं चक्किएणं । अहऽन्नया कालक्कमेण जहा खध तहा कुच्छिऊण कुहयपिट्ठी तत्थ वि समुत्थिए किसी सडिऊण विगय च पिट्ठिचम्म तावि पर निप्पओयण ति णाऊण मोकलियं । गोयमा ! तेण चक्किएण तेसल्लं सत्तकिमिजालेहिं णं वइल्लसावज्जायरियजीवं । तओ मोकलिओ समाणो पडिमडियचम्मो बहुकायसाण किमिकुलेहिं सबज्भब्भंतरो विलुप्पमाणो एकूणतीसं सवच्छराइं जाव अहाउग परिवालेऊण मओ समाणो उप्पन्नो अणेगवाहिवेयणापरिगयसरीरो मणुएसु महाधणुस्स ण विज्जगेहे । तत्थ य वमणविरेयणखारकडुतित्तकसायतिहलागुग्गुलकाढगेआवीयमाणस्स निच्चविसोसिराहिं च असज्भाणुवसमे घोरदारुणदुक्खेहिं पज्जालियस्सेव । गोयमा ! गओ निप्फलो तस्स मणुयजम्मो । एवं च गोयमा ! सो सावज्जायरियजीवो चोद्दसरज्जुयलोगं जम्मणमरणेहिं णं निरंतरं पुडिऊणं, सुदीहाणंतकालाओ समुप्पन्नो मणुयत्ताए अवरविदेहे । तत्थ य भागवमेण लोगाणुवत्तीए गओ तित्थयरस्स वंदणवत्तियाए पडिबुद्धो य पव्वइओ सिद्धो य । इह तेत्तीसइ-

मतित्थयरसासणस्स काले । एयं च गोयमा ! सावज्जायरिएण पाविय । महा० ५ अ० ।

सावण--श्रावण--त्रि० । श्रवणे प्रयोजककर्तरि, षो० ११ विव० । आव० । श्रोत्रेन्द्रियजे ज्ञाने, नपुं० । द्वा० २६ द्वा० । श्रवणयुक्तपौर्णमासीघटिते मासे, पुं० । ज्यो० १ पाहु० ।

सावणमास--श्रावणमास--पुं० । त्रिंशद्रात्रिन्दिवात्मके कर्ममासे, ज्यो० १ पाहु० ।

सावणसंवच्छर--सावनसंवत्सर--पुं० । ऋतुसंवत्सरे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सावतेय--स्वापतेय--न० । शुद्धे द्रव्यजाते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

सावत्थिया--श्रावस्तिका--स्त्री० । उडुपाटिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सावत्थी--श्रावस्ती--स्त्री० । कुणालजनपदप्रधाननगर्याम्, प्रज्ञा० १ पद । भ० । ज्ञा० । एक श्रावस्त्याम् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । प्रव० । उत्त० । ज्ञा० । आव० । भ० । स्था० । औ० कं० । आ० म० ।

' दुहसरिताणावत्थी, सावत्थी सयलसुक्ख पसवत्थी ।
नमिऊण संभवजिणं, तीसे कप्पमि कप्पलव ॥ १ ॥ '

अत्थि इहेव दाहिणड्ढभारहे वासे अगणिज्जगुणविसए कुणालाविसए सावत्थीनाम नयरी, सपइ काले महचित्तिरूढा जत्थ अज्ज वि घणगहणवणमहिट्ठिय भिरिसभवनाहपडिमाविभूसियं गयणग्गलग्गसिहरं पाग्गट्ठियजिणबिंबमंडियदेवउलियाअलंकरिय जिणभवणं नि चिट्ठइ पायारपरियरिय । तस्स चेइयस्स दुवारे अदूरसामत व्रिक्षिरउक्षिसिहर अतुल्लपल्लवसिणिद्धच्छाओ महल्लसाहाभिरामो रत्तसो अ पायवो दीसइ । तस्स य जिणभवणस्स पउल्लीए जे कवाडसंपुडा आसि ते माणिभद्दजक्खाणुभावाओ सूरिए अत्थमिते सयमेव लग्गंति स्ह, उदिए य दिणयरे सयमेव उग्घडंति स्ह । कलिकालदुल्ललिअवसेण अल्लावदीणसुरत्ताणस्स मल्लिकेण हब्बसनामेण 'वहडाइच्च' नगराओ आगतूण पायारभित्तिकवाडाइ बिंबाणि अ भग्गाणि, मदप्पभावा हि भवंति दूसमाए अहिट्ठायगा । तहा तस्सेव चेइयस्स सिहरे जत्तामयसद्देण कीरमाणे रहवणाइमहूसवे आगतूण एगो चित्तगो उविस्सइ । न य कस्स वि भयं जाणइ । जावमंगलपईवेकए सट्ठाणमुवगच्छइ त्ति इत्थेव नयरीए उक्वायरयण चिट्ठइ जत्थ समुद्दवंसीया करा दल्लनरिंदकुलसभूया राणो छत्तभत्ता अज्ज वि नियदवयस्स पुरट्ठमहग्घसुल्ल पल्लाणीय अलकिय विभूसिय महाउरगम ढाआदि । "अंगुलीविज्जा" य इत्थेव बुद्धेण सपयासिया महप्पभावा । इत्थेव निप्पज्जंति नाणाविहा साली । जेसिं सव्वसालिजाईणं इक्किके कणम्मि निक्खिप्पमाणे आसढ भरिज्जइ मईत कोरप्प । इत्थेव भयवं संभवसामिणो चवणजम्मणकेवलनाणुप्पत्तिकल्लाणगाइं सुरासुरनरभवणमणरंजणाइं अकारि । कोसंबीपुरीए उप्पन्ना, जियसत्तुनिवसचिवकासपुत्तो, जस्स कुच्छिसंभूओ कविलो महरिसी, जणयम्मि विवन्ने विज्जाअहिज्जणत्थं एव नयरिं समागओ चिंओमि तईदईत्तउवज्झायसयासे सालिभद्दइब्भदासचेडी वयणेण दो मासयसुवण्णकए वच्चंतो कमेण सयबुद्धो जाओ । पडिबोहिऊण पचसयचोरसहिओ सिद्धो अ । इत्थेव तिंदुगुज्जाणे पचसयसमणअज्जियासहस्सपरिवुडो पढमनिण्हवो जमाली ठिओ, ढंकेणकुंभयारेण पढम निअसालासंठिओ भगवओ धूआ पियदंसणा अज्जा साडिया एगदेसे अंगार छोढूण, 'कयमाणं किय' मिति वीरवयण पडिवन्ना पडिवज्जाविया तीए य सेससाहुणी साहुणा, पडिबोहिया सामी च्चेव अल्लीणा एगा चेव जमाली विप्पडिवन्नो ठिओ । इत्थेव तिंदुगुज्जाणे केसीउमारसमणो गणहरो भगवया गोयमसामिणा कुट्ठओ जाणाओ आगंतूण परुप्पर सवाय च काउं पंचजाम धम्म कारिओ । इत्थेव एग वासारत्त समणो भयवं महावीरो ठिओ खडपडिमाए सक्केण य पूइओ चित्त च तवाकम्ममकासी । इत्थव जियसत्तू धारणीपुत्तो खदगायरिओ उप्पण्णो । जो पंचसयसीससहिओ पालगेण कुंभयारकडनयरे जंतेण पीलिओ । इत्थेव जियसत्तुरायपुत्तो भद्दो नाम पव्वइत्ता पडिम पडिवन्नो विहरंतो वेरज्ज सपत्तो चारिउ त्ति काऊण गहिओ रायपुरिसेहिं तत्थ य गोखीर दाउं कक्कडदब्भेहिं वेढिओ मुक्को सिद्धो अ जहा रायगिहाइसु तहा इत्थ वि नयरीए अभयकहिंडी जाया । इत्थेव खुड्डगकुमारो अजियसेणायरियसीसा जणणी सयहरिया आयरियउवज्झायनिमित्त वारस वरिसाणि दव्वओ सामण्णे ठिओ, नट्टविहीए सुट्ठु गाइय, सुट्ठु वाइय दिव्वाइ गीय सोउ जुवरायसत्थवाहभज्जा सव्वंमि तहिं सम पडिबुद्धा, एवमाईण अणेगेसिं संविहाणगरयणाण उप्पत्ती एसा नयरी रोहणगिरिभूमि त्ति ।

"सावत्थिमहातित्थ-स्स कप्पमेय पढत् विबुहवरा ।
जिणवयणभत्तीए, इय भणइ जिणप्पहो सूरी ॥ १ ॥"
इति श्रीश्रावस्तीकल्प । ती० ३६ कल्प ।

सावयगुण--श्रावकगुण--पुं० । अक्षुद्रत्वादिषु श्राद्धगुणेषु, " धम्मरयणस्स जुग्गो, अक्खुद्दो रूववं पगइसोम्मो । लोगप्पिओ अकूरो, भीरू असढो सुदक्खिन्नो ॥ १ ॥ लज्जालुओ दयालू, मज्झत्थो सोमदिट्ठिगुणरागी । सक्कह सुपक्खजुत्तो, सुदीहदंसी विसेसन्नू ॥२॥" ध० र० १ अधि० १ गुण ।

सावसलोणी--स(वांश)लावण्य--स्त्री० । सर्वांशैर्लावण्ययुक्तायाम्, "सावसलोणी गोरडी, नवखी कवि विसगंठि । भडपच्चलिओ सो मरइ, जासु न लग्गइ कंठि ॥१॥" सर्वसलावण्या काऽपि नवीना विषग्रन्थि यस्य कण्ठे न लगति स भट कामुक प्रत्युत सम्मुखे म्रियत इत्यर्थ । प्रत्युतत्यस्य स्थानेऽनेन पच्चलियोऽऽदेश । प्रा० ढुं० ४ पाद ।

सावसेस--सावशेष--त्रि० । अनस्तमिते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । प्रश्न० ।

सावा--शाया--स्त्री० । भुजपरिसर्पिणीविशेषे, जी० २ प्रति० ।

सावासग--स्वावासक--पुं० । खञ्जीटे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

साविंत--श्रावयत्--त्रि० । इद चेद भविष्यतीत्येवंभूतवचांसि श्रवणपथमानयति, भ० ६ श० ३३ उ० ।

साविक्ख--सापेक्ष--पुं० । सह अपेक्षा गच्छस्येति गम्यते य-

षा ते सापेक्षा । गच्छवासिषु , व्य० १ उ० । गुरुगच्छादिसाहाय्यमपेक्षमाणो य प्रव्रज्या परिपालयति स सापेक्ष । ध० ३ अधि० । आचार्यस्य शिष्यै प्रातीच्छिकैश्च सर्व कर्त्तव्य ते च तथा कुर्वन्त सापेक्षा उच्यन्ते । व्य०४उ० ।

सावि(न्)--स्वापिन्--पु० । स्वप्नशीले , बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सास--श्वास--पु० । प्राणन,अतिशयत ऊर्ध्वश्वासरूपे रोगभेद , ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । जी० । ज० । विपा० ।

शश्य--न० । "लुप्त य र व श ष सा श ष सा दीर्घे " ॥८।१।४३॥ इत्यादे स्वरस्य दीर्घ । श्य इत्यस्य यलोपे सासम् । धान्यवनस्पतौ, प्रा० १ पाद ।

सासंत--शासत्--शिक्षा ददाति, उत्त० १ अ० । आज्ञापयति, उत्त० १ अ० ।

सासचउक्क--श्वासचतुष्क--न० । उच्छ्वासोद्योतातपपराघातसमूहे, कर्म० ५ कर्म० ।

सासग--शश्यक--पु० । रत्नविशेषे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सासण--शासन--न० । शास्यन्तेऽनेन जीवा इति शासनम् । द्वादशाङ्गे , आव० १ अ० । प्रवचने , प्रश्न० ५ सव० द्वार । सम्म० । आज्ञायाम् , जं० ३ वक्ष० । प्रव० । सूत्र० । बृ० । प्रतिपादने , न० । शिक्षणे , अनु० । ज्ञा० । शिष्यते प्रतिपाद्यते इति शासनम् । शिक्षणीये , प्रश्न० १ सव० द्वार । सूत्र० ।

सासणगरिहा--शासनगर्हा--स्त्री० । प्रवचननिन्दायाम् , पञ्चा० ७ विव० ।

सासणमालिन्न--शासनमालिन्य--न० । जिनप्रवचनस्य लोकविरुद्धाचरणापघाते, हा० २३ अष्ट० । (' पभावणा ' शब्दे पञ्चमभागे ४३८ पृष्ठे विस्तरो गत ।)

सासणसुरी--शासनसुरी--स्त्री० । प्रवचनदेवतायाम् , पञ्चा० ८ विव० ।

सासणाम--श्वासनामन्--न० । उच्छ्वासनामनि,कर्म० ५ कर्म० ।

सासय--शाश्वत--त्रि० । शश्वद् भवतीति शाश्वतम् , सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ । शश्वद्भावाच्छाश्वतम् । सततोपयोग , विशे० । आ० म० । न० । आचा० । नित्ये , सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आव० । विशे० । ध्रुवे, विशे० । अनादौ , स्था० ५ वा० ३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । प्रतिक्षणसत्तालिङ्गत्वादवस्थित, स्था० ५ ठा० ३ उ० । सूत्र० । प्रव० । आचा० । शश्वद्भवनस्वभावे , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अविनाशिनि , सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ । शश्वद्भाविनि , प्रज्ञा० ३६ पद । शश्वद् भवनस्वभावे , नं० । प्रतिक्षणं सद्भावात् (भ० २ श०१ उ० ।) अनादिनिधने , स्था० १ ठा० ३ उ० । दश० । अपुनरागामिनि, दश०६अ०४ उ० । साद्यपर्यवसिते , प्रश्न० ४ सव० द्वार । सर्वकालभाविनि , आ० म० १ अ० । सदाभाविनि , स० । आ० म० । सूत्र० । द्रव्यार्थतयाऽविच्छेदेन प्रवृत्ते, स० ।

जीवा शाश्वता अशाश्वता वा ?—

जीवा णं भंते ! किं सासया, असासया य ?। गोयमा ! जीवा सिय सासया , सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते! एव वुच्चइ--जीवा सिय सासया , सिय असासया ?। गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया, भावट्ठयाए असासया । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ० जाव सिय असासया । नेरइया णं भंते ! किं सासया असासया । एव जहा जीवा तहा नेरइया वि एवं० जाव वेमाणिया० जाव सिय सासया सिय असासया । (सू० २७४ ×)

'दव्वट्ठयाए' त्ति—जीवद्रव्यत्वेनेत्यर्थ । भावट्ठयाए' त्ति—नारकादिपर्यायत्वेनेत्यर्थ । भ० ७ श० २ उ० ।

पूर्वकृतकर्मणश्च वेदना तद्वत्ता च कथञ्चिच्छाश्वतत्वे सति युज्यत इति तच्छाश्वतत्वसूत्राणि , तत्र च—

नेरइया णं भंते ! किं सासया असासया ? , गोयमा ! सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ नेरइया सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा ! अव्वोच्छित्तिणयट्ठयाए सासया वोच्छित्तिणयट्ठयाए असासया , से तेणट्ठेण०जाव सिय सासया सिय असासया एवं० जाव वेमाणिया०जाव सिय असासया । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ (सू० २८०)

' अव्वोच्छित्तिणयट्ठयाए ' त्ति अव्यवच्छित्तिप्रधानो नयोऽव्यवच्छित्तिनयस्तस्यार्थो-द्रव्यमव्यवच्छित्तिनयार्थस्तद्भावस्तथा तया अव्यवच्छित्तिनयार्थतया-द्रव्यमाश्रित्य शाश्वता इत्यर्थ , ' वोच्छित्तिणयट्ठयाए' त्ति व्यवच्छित्तिप्रधानो यो नयस्तस्य योऽर्थ—पर्यायलक्षणस्तस्य यो भाव सा व्यवच्छित्तिनयार्थता तया पर्यायानाश्रित्य अशाश्वता नारका इति । भ०७श०३उ० । निर्वाणे, जी० १प्रति० । औ० । जन्ममरणादिरहितत्वात् । सिद्धे , स्था० २ ठा० १ उ० । त्रिकाले फलदायकत्वात् ब्रह्मचर्ये , उत्त० १६ अ० ।

स्वाशय--पु० । स्वकीये आशये , स्वदर्शनाभ्युपगमे , सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । शोभनाध्यवसाये , ध० २ अधि० ।

स्वाश्रय--पु० । स्व—आत्मीय उत्पत्तिप्रत्ययो यासु ता. स्वाश्रया । अविनष्टयोनिषु , आचा० २ श्रु १ चू० १ अ० १ उ० ।

स्वासक--पु० । दर्पणाकारे अश्वालङ्कारविशेषे, जं ३ वक्ष० ।

सासयचेइय--शाश्वतचैत्य--न० । नन्दीश्वरादिव्यवस्थिते चैत्ये, जीत० ।

सासयजत्ता--शाश्वतयात्रा--स्त्री० । नन्दीश्वरादिषु वैमानिकदेवैः कृताया तीर्थयात्रायाम् , ध० । अष्टाहिकास्वपि चैत्राश्विनाष्टाहिके शाश्वत्यौ, तयोर्वैमानिकदेवा अपि नन्दीश्वरादिषु तीर्थयात्रोत्सवान् कुर्वन्ति । यदाहु —

" दो सासयजत्ताओ , तत्थेगा होइ चित्तमासम्मि ।
अट्ठाहिआहिमहिमा , बीआ पुण अस्सिए मासे ॥१॥

एआओ दो वि सासय-जत्ताओ करिंति सव्वदेवा वि ।
नन्दीसरम्मि खयरा, अहवा निअएसु ठाणेसु ॥ २ ॥
तह चउमासियतिथग, पज्जोसवणा य तह य इअ छक्क ।
जिणजम्मदिक्ख केवल-निव्वाणाइसु असासइया ॥३॥"

अत्र जीवाभिगमे त्वेवम्—" तत्थ णं बहवे भवणवइ-वाणमंतरजोइसवेमाणिआ देवा तिहिं चउमासिं तिहिं चउमासिएहिं पज्जोसवणाए अट्ठाहिआ तहा महिमाओ करिंति " इति । ध० २ अधि ।

सासयट्ठाण–शाश्वतस्थान–न० । मोक्षे, प्रव० १ द्वार ।

सासयदुक्खधम्म–शाश्वतदुःखधर्म–पु० । शश्वद्भवतीति शाश्वतं यावदायुस्तच्च तद् दुःखं च शाश्वतदुःखम् तद्धर्मः स्वभावो यस्मिन् स तथा । नरके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सासयवुड्ढि–स्वाशयवृद्धि–स्त्री० । कुशलपरिणामवर्द्धने, ध० २ अधि० । (स्वाशयवृद्धिश्चैत्यनिर्माणे ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२६३ पृष्ठे उक्ता ।)

सासयसुह–शास्वतसुख–न० । शाश्वतं-नित्यं च तत्सुखम् । निर्वाणजनितानन्दे, हा० १ अष्ट० ।

सासयसोक्ख–शाश्वतसौख्य–न० । निर्वाणसाते, जी० १ प्रति० । नित्यसुखे, पञ्चा० ७ विव० ।

सासया–शाश्वती–स्त्री० । अविनश्वर्याम् , औ० ।

सासयाणंतय–शाश्वतानन्तक–न० । अक्षये जीवादिद्रव्ये, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सासयाऽसासय–शाश्वताऽशाश्वत–त्रि० । शाश्वतं-नित्यं सर्ववस्तुजातं द्रव्यास्तिकनयाश्रयादशाश्वतं वा नित्यं प्रतिक्षणविनाशरूपं पर्यायनयाश्रयणात् । द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयाश्रयणेन नित्यानित्ये सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

सासयासाऽसयाणुओग–शाश्वताऽशाश्वतानुयोग–पु० । शाश्वतं च अशाश्वतं च शाश्वताऽशाश्वतम् । तदनुयोग । द्रव्यानुयोगभेदे , तत्र जीवद्रव्यमनादिनिधनत्वात् शाश्वतं तदेवापरापरपर्यायाप्राप्तितोऽशाश्वतमित्येवमतो द्रव्यानुयोगे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सासवणाल–सर्षपनाल–न० । सर्षपभर्जिकायाम् , आतु० । सर्षपकन्दल्याम् , आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

सासायण–सास्वाद(शात)(साद)न–पु० । निरुक्तविधिना वर्णलोपः सहैव तत्त्वश्रद्धानरसास्वादनेन वर्तत इति सास्वादनम् । अथापि मिथ्यात्वोदयाभावादनन्तानुबन्ध्युदयकलुषिततत्त्वश्रद्धानरसास्वादमात्राश्रिते सम्यक्त्वे, आ समन्ताच्छातयन्ति मुक्तिमार्गाद् भ्रंशयन्तीत्याशातनम् । अनन्तानुबन्धकषायवेदनं, सहाशातनेन वर्त्तत इति साशातनम् । सम्यक्त्वभेदे, विशे० । सासादनं तत्र आयमौपशमिकसम्यक्त्वलक्षणं सादयति-अपनयति आसादनम् अनन्तानुबन्धिकषायवेदनम् । अत्र पृषोदरादित्वाद्यशब्दलोपः (३-२-१५५) रम्यादिभ्यः कर्त्तर्यनट् प्रत्ययः (५-३-१२६) सति हि अस्मिन् परमानन्दरूपानन्तसुखदो निःश्रेयसतरुबीजभूतो ग्रन्थिसम्भवौपशमिकसम्यक्त्वलाभो जघन्यतः समयमात्रेणोत्कर्षतः षड्भिरावलिकाभिरपगच्छतीति । ततः सहासादनेन वर्त्तत इति सासादनम् । यद्वा—सास्वादनं तत्र सह सम्यक्त्वलक्षणरसास्वादनेन वर्त्तत इति सास्वादनम् यथाहि—भुक्तक्षीराञ्चविषयव्यलीकचित्तः पुरुषस्तद्वमनकाले क्षीरान्नरसमास्वादयति, तथाऽत्रापि गुणस्थाने मिथ्यात्वाभिमुखतया सम्यक्त्वस्योपरि व्यलीकचित्तस्य पुरुषस्य सम्यक्त्वमुद्वमतस्तद्रसास्वादो भवतीति इदं सास्वादनमुच्यत इति । कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० । आ० चू० । तत्त्वश्रद्धानरसास्वादनेन सह वर्तत इति सास्वादनम् । क्षणद्यघण्टालालन्न्यायेन प्रायः परित्यक्तसम्यक्त्वे, आव० ४ अ० ।

सासादनसम्यक्त्वमाह—

उवसमसम्मा पडमाणाओ मिच्छत्तसंकमणकालो ।
सासायणछावलितो, भूमिगपत्तो व पवडतो ॥१२५॥

मिथ्यात्वसङ्क्रमणकाले मिथ्यात्वसङ्क्रमणाभिमुखः उपशमसम्यक्त्वात् प्रपतन् जघन्यत एकसामायिक उत्कर्षतः षडावलिकः सासादनो भवति । किंरूपः स इत्याह-भूमिमप्राप्त इव प्रपतन् यथा मालात्प्रपतन् भूमिमप्राप्तोऽपान्तराले वर्त्तते तथोपशमसम्यक्त्वात्प्रपतन् मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽपान्तराले वर्त्तमानः सासादन इति ।

अथ कथं स सम्यग्दृष्टिरुपशमसम्यक्त्वतः प्रच्यवमानत्वात् , उच्यते-च्यवनेऽप्यव्यक्तमुपशमगुणवेदनाद् । अत्रैव दृष्टान्तमाह—

आसादेउं व गुलं, ओहीरंतो न सुट्ठु जा सुयति ।
स आय आदेंतो, सासादो वावि सासाणो ॥१२६॥

यथा कश्चित्पुरुषो गुडमास्वाद्य तदनन्तरमोहीरति निद्रायते, न पुनः सुष्ठु अद्यापीति । स च निद्रायमाणोऽव्यक्तमास्वादितगुडमाधुर्यमनुभवति । एवम् उपशमसम्यक्त्वात् प्रच्यवमानो मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽव्यक्तमुपशमगुणं वेदयन् इति सम्यग्दृष्टिः । सम्प्रति सासादनशब्दव्युत्पत्तिमाह—स्वमात्मीयम् , आयं स्वायं यत्र ' सासादो वावि सासाणो " सास्वादो व्यक्तोपशमगुणस्तत्सहित इति कृत्वा सास्वादनः । सह आस्वादनं यस्य स तथेति व्युत्पत्तेः । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

सासायणगुणट्ठाण–सास्वादनगुणस्थान–न० । द्वितीयगुणस्थाने, कर्म० २ कर्म० ।

सासायणभाव–सास्वादनभाव–पुं० । सास्वादनसम्यग्दृष्टित्वे, कर्म० ४ कर्म० ।

सासायणसम्मत्त–सास्वादनसम्यक्त्व–न० । सम्यक्त्वभेदे, ध० । सास्वादनं च पूर्वोक्तौपशमिकसम्यक्त्वात्पततो जघन्यतः समयं उत्कर्षतश्च षडावलिकायामवशिष्टायामनन्तानुबन्ध्युदयात्तद्वमने तदास्वादनरूपम् । यतः -"उवसमसम्मत्ताओ, चयओ मिच्छं अपावमाणस्स । सासायणसम्मत्तं, तयतरालम्मि छावलिअं ॥१॥ ' इति । ध० २ अधि० ।

सासायणसम्मदिट्ठिगुणट्ठाण–सास्वा(सा)दनसम्यग्दृष्टिगुणस्थान–न० । कर्म० । आयम्-औपशमिकसम्यक्त्वलाभलक्षणं सादयति अपनयतीत्यासादनम् अनन्तानुबन्धिकषायवेदनम्

पृषोदरादित्वाद्यशब्दलोप , कृद्व दुलमिति कर्तर्यनट् । सति ह्यस्मिन् परमानन्दरूपानन्तसुखफलदो निःश्रेयसतरुबीजभूत औपशमिकसम्यक्त्वलाभो जघन्यतः समयमात्रेण उत्कर्षत षड्भिरावलिकाभिरपच्छतीति, तत सह आसादनेन वर्त्तन इति सासादन , सम्यग्-अविपर्यस्ता दृष्टिर्जिनप्रणीतवस्तुप्रतिपत्तिर्यस्य स सम्यग्दृष्टि सासादनश्चासौ सम्यग्दृष्टिश्च सासादनसम्यग्दृष्टिस्तस्य गुणस्थान सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थान , सास्वादनमिति वा पाठ । तत्र सह सम्यक्त्वलक्षणरसास्वादनन वर्त्तन इति सास्वादन । यथाहि—भुक्तक्षीरान्नविषयव्यलीकचित्त पुरुषस्तद्वमनकाले क्षीरान्नरसमास्वादयति , तथैषोऽपि मिथ्यात्वाभिमुखतया सम्यक्त्वस्योपरि व्यलीकचित्त सम्यक्त्वमुद्वमन् तद्रसमास्वादयति । तत स चासौ सम्यग्दृष्टिश्च तस्य गुणस्थानं सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानम् । गुणस्थानभेदे,(कर्म०) आन्तर्मौहूर्त्तिक्यामुपशान्ताद्धाया परमनिधिलाभकल्पाया जघन्यत समयशेषायामुत्कृष्टत षडावलिकाशेषाया सत्या कस्यचिन्महाविभीषिकात्थानकल्पोऽनन्तानुबन्ध्युदयो भवति, तदुदये चासौ सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने वर्त्तते । उपशमश्रेणिप्रतिपतितो वा कश्चित्सासादनत्व याति तदुत्तरकालं चावश्य मिथ्यात्वादयादसौ मिथ्यादृष्टिर्भवतीति । कर्म० २ कर्म० । दर्श० । प० स० । बृ० । आव० । स० ।

सामिउं–सासितुम्–अव्य० । उपदेष्टुमित्यर्थे , सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

सासित–शासयत्–त्रि० । शिक्षयति, औ० ।

सासु–सासु–त्रि० । असव —प्राणा सहासवो यस्य येन वा तत्सासु । सचित्ते, व्य० ६ उ० ।

श्वश्रु–स्त्री० । श्वशुरस्य स्त्रियाम् , ' घरे सासुयाए कहिय ' आ० म० १ अ० । ' अत्ता सासू ' पाइ० ना० २५३ गाथा ।

सासेरा–देशी–अचेतनाया यन्त्रमय्या नर्त्तक्याम् , बृ०६ उ० ।

साहइत्ता–साधयित्वा–अव्य० । सम्यगाराध्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

साहंजणी–शाखाञ्जनी–स्त्री० । स्वनामख्याते नगरीभेदे, यत्र सुभद्रासार्थवाहपुत्र सनत्कुमार आसीत् । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

साहकुमरसिंह–साहकुमरसिंह–पुं० । नासिक्यपुरमहादुर्गब्रह्मगिरिस्थितजिनप्रासादस्योद्धारकारके ईश्वरपुत्रमाणिक्यपुत्र परमश्रावके, ती० २७ कल्प ।

साहग–साधक त्रि० । सिद्धिजनके, बृ० ३ उ० ।

साहगतम–साधकतम–न० । क्रिया प्रति करणे, " साधकतम करणम् " । आ० म० १ अ० ।

साहज्ज–साहाय्य–न० । सहायतायाम् आ० म० १ अ० । 'अणगारे रससाहिज्जे दिसे ।' अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ० ।

साहट्ट–संवृ–धा० । सवरणे, "संवृगे साहर-साहट्टौ" ॥ ८ । ४ । ८२ ॥ सवृणाते साहर—साहट्ट इत्यादेशौ । साहट्टइ । सवरइ । संवृणाति । प्रा० ४ पाद ।

साहट्टु–संहृत्य–अव्य० । शरीराभिमुखमाक्षिप्येत्यर्थे , आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० । विपा० । दश० । विधायेत्यर्थे, उपा० २ अ० । अपनीयेत्यर्थे,सूत्र०१ श्रु०६ अ० । द्वावपि पादौ क्रमौ जिनमुद्रया व्यवस्थाप्येत्यर्थे,पञ्चा० १८ विव० । जिनमुद्रया सहतौ कृत्वेत्यर्थे, दशा० ७ अ० ।

साहट्ठ–संहृष्ट–त्रि० । उद्घुषिते, 'साहट्ठरोमकूवेहिं' सहृष्टरोमकूपैरुद्घुषितरोमभिरित्यर्थ । स० ।

साहण–साधन–न० । साध्यन्ते मोक्षादयोऽनेनेति साधनम् । ज्ञानदर्शनाचारित्रादिके (विशे० ।) करणे, ध० ३ अधि० । कारणे, आव० ४ अ० । उपकरण , उत्त० २३ अ० । आ० म० । निष्पादने , सथा० । प्रमाण , विशे० । साध्यतऽनेनेति साधनम् । साधकतमकरण , पा० ।

साहणण–संहनन–न० । सघाते, सयोगे,भ० १२ श० ४ उ० ।

साहणणाबंध–संहननबंध–पु० । सहननमवयवाना सघातमन्तमेतद्रूपा यो बन्ध स संहननबन्ध । दीर्घत्वादि चेह प्राकृतशैलीप्रभवमिति । भ० ८ श० ९ उ० । आलिपनबन्धभेदे ,भ० ८ श० ९ उ० । (बधण ' शब्दे पञ्चमभागे १२२४ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।)

साहणणाभेदाणुवाय–संहननभेदानुपात–पु० । दीर्घ प्राकृतत्वात्सहनन—सघाता भेदश्च वियोजनम्—तयोरनुपातो योग सहननभेदानुपात । सर्वपुद्गलद्रव्यै सह परमाणुना सयोगे , भ० १२ श० ४ उ० ।

साहणय–साधनक–न० । प्रकृष्टोपकारकेषु ज्ञानदर्शनसयमतपस्सु , आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

साहणी–साधनी–स्त्री० । ' प्रत्यय ङीर्न वा " ॥८।३।३१॥ इति स्त्रिया ङीर्वा । साहणी । पक्षे—टाप् साहणा । निष्पादयन्त्याम् , प्रा० ३ पाद ।

साहण्णत–सहन्यमान–त्रि० । सघातमापद्यमाने ,स्था०२ठा०३उ० ।

साहत्थ–स्वहस्त–पु० । साक्षादर्थे , उपा० ७ अ० ।

साहत्थिया–स्वाहस्तिका–स्त्री० । स्वहस्तेन निर्वृत्ता स्वाहस्तिका । स्वहस्तगृहीतजीवादिना जीव मारयत क्रियाभेदे , स्था० ५ ठा० २ उ० । आव० ।

साहत्थिया किरिया दुविहा पन्नत्ता , तं जहा–जीवसाहत्थिया चेव , अजीवसाहत्थिया चेव । (सू० ६० + स्था० २ ठा० १ उ० ।

साहम्म–साधर्म्य–न० । समान –तुल्य साध्यसामान्यान्वित समान धर्मो यस्यासौ सधर्मा । साधर्म्य दृष्टान्तापेक्षया, स धर्म तस्य भाव साधर्म्यम् । सम्म० ३ काण्ड । सादृश्य स्था० १ ठा० । विशे० ।

साहम्मता–सधर्मता–स्त्री० । समानधर्मतायाम् , नि०चू०५उ०

साहम्मभाव–साधर्म्यभाव–पु० । सादृश्यसद्भावे, पञ्चा० ११ विव० ।

साहम्मिउग्गह–साधर्मिकावग्रह–पु० । समानेन धर्मेण चरन्तीति साधर्मिका , साधमापेक्षया साधव एव तेषामवग्रह हस्तदाभाव्यपञ्चक्रोशपरिमाणक्षेत्रमृतुबद्धे मासमेक वर्षा

सु चतुरो मासान् यावदिति साधर्मिकावग्रह । अवग्रहभेदे, भ० १६ श० २ उ० । प्रति० । आचा० ।

साहम्मिणी-साधर्मिणी-स्त्री० । सयत्याम्, बृ० ३ उ० ।

साहम्मिय-साधर्मिक-पु० । समानेन धर्मेण चरतीति साधर्मिक । भ० १६ श० २ उ० । समानो धर्म सधर्मस्तेन चरतीति साधर्मिक । स्था० १० ठा० ३ उ० । प्रतिपन्नैकप्रवचने, प्रव० ७२ द्वार । लिङ्गप्रवचनाभ्या समानधार्मिके, प्रति० । साम्भोगिके, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । व्य० । नि० चू० । स्था० । प्रश्न० । समानधर्मयुक्ते साधौ, स्था० ६ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । बृ० । प्रव० । व्य० ।

साहम्मियाण अट्ठा, चउव्विहो लिंगओ जह कुडुंबी ।
मगलसासयभत्तीएँ, जं वा कयं तत्थ आदेसो ॥६६॥

साधर्मिकाणामर्थाय कृत न कल्पते । स च चतुर्विधस्तत्र लिङ्गत साधर्मिकस्तीर्थकरो यथा कुटुम्बी । ततस्तन्निमित्त कृत कल्पत । अन्यच्च भगवता मङ्गलनिमित्त शाश्वतो मोक्षस्तन्निमित्त च भक्त्या यत् क्रियत समवसरणमायतन वा तत्रादेशोऽनुज्ञावस्थानस्येति भाव । व्य० ६ उ० ।

सम्प्रति साधर्मिकस्य द्वादशक निक्षेपमाह—

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य पवयणे लिंगे ।
दंसणनाणचरित्ते, अभिग्गहे भावणाओ य ॥ १३८॥

'नाम' ति-नाम्नि साधर्मिक, । १ । स्थापनाया साधर्मिक । २ । द्रव्ये द्रव्यविषय साधर्मिक ३ । क्षत्रसाधर्मिक । ४ । कालसाधर्मिक । ५ । प्रवचनसाधर्मिक । ६ । लिङ्गसाधर्मिक । ७ । दर्शनसाधर्मिक । ८ । ज्ञानसाधर्मिक । ९ । चारित्रसाधर्मिक । १० । अभिग्रहसाधर्मिक । ११ । 'भावणाओ य' त्ति—भावनातश्च साधर्मिका भवति ॥ १२ ॥ पिं० ।

तत्र नामस्थापनाद्रव्यसाधर्मिकप्रतिपादनार्थमाह-

नामम्मि सरिसनामो, ठवणाए कट्ठकम्ममादीसु ।
दव्वम्मि उ जो भविओ, साहम्मिसरीरग चेव ॥१३॥

नाम्नि-नामविषये साधर्मिको य सदृशनामा यथा देवदत्तो देवदत्तस्य । स्थापनायां साधर्मिक काष्ठकर्मादिषु स्थाप्यमान, यथा—वारत्रकर्षिरादिशब्दात्—पुस्तकर्मादिवराटकादिपरिग्रह, द्रव्ये द्रव्यरूपतया साधर्मिको यो भव्यो भावी स च त्रिप्रकार, तद्यथा-एकभविका बद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च । आमीषा च भावना द्रव्यभिक्षुवद्भावनीया । यच्च साधर्मिकशरीर व्यपगतजीवित सिद्धशिलातलादिगत तत् द्रव्यसाधर्मिक, द्रव्यता, चास्य भूतभावत्वात् ।

क्षेत्रकालप्रवचनलिङ्गसाधर्मिकानाह—

खेत्ते समाणदेसी, कालम्मि उ एककालसंभूतो ।
पवयणसंघेगयरो, लिंगे रयहरणमुहपुत्ती ॥१४॥

क्षेत्र-क्षत्रत. साधर्मिक. समानदेशी यथा सौराष्ट्र. सौराष्ट्रस्य । काल कालत. साधर्मिक. एककालसम्भूतो यथा वर्षाजाता वर्षाजातस्य, प्रवचनमिति प्रवचनत साधर्मिक. सघमध्य एकतर' श्रमण श्रमणी श्रावक श्राविका चेति लिङ्गेलिङ्गत साधर्मिक 'रजोहरणमुहपोत्ति' त्ति रजोहरणमुखपोत्तिकायुक्त ।

संप्रति दर्शनादिसाधर्मिकानाह—

दंसणणाणे चरणे, तिग पण पण तिविह होइ उ चरित्ते।
दव्वाइओ अभिग्गह, अह भावणमो अणिच्चाई ॥१५॥

दर्शनसाधर्मिक 'तिग' त्ति-त्रिविधस्तद्यथा-क्षायिकदर्शनिन क्षायिकदर्शनी औपशमिकदर्शनिन औपशमिकदर्शनी क्षायोपशमिकदर्शनिन क्षायोपशमिकदर्शनी । अन्य पुनराहुरेव त्रिविधस्तद्यथा-सम्यग्दृष्ट सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यादृष्टि मिश्रस्य मिश्र । ज्ञानत साधर्मिक, 'पण' त्ति-पञ्चविध, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानी आभिनिबोधिकज्ञानिन, एव श्रुतावधिमन पर्यायकवलेष्वपि भावनीयम् । चरणत साधर्मिक 'पण' त्ति—पञ्चप्रकार सामायिकचारित्रिण सामायिकचारित्री । एवं छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसपराययथाख्यातष्वपि वाच्यम् । 'तिविहा होइ चरित्त' इति—त्रिविध -त्रिप्रकारो भवति चारित्र चारित्रतः साधर्मिक । तद्यथा—क्षायिकचारित्री क्षायिकचारित्रिण इत्यादि 'दव्वाईउ अभिग्गह' त्ति—अभिग्रहत साधर्मिका द्रव्यादौ—वदितव्य, तद्यथा-द्रव्याभिग्रही द्रव्याभिग्रहिण । एव क्षेत्र काल भावे अपि भाव्यम् । तुशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थे । तेन षष्ठादिक्षपणाभिग्रही षष्ठादिक्षपणाभिग्राहिण इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् । भावनात साधर्मिकोऽनित्यत्वादौ, यथा-एकोऽप्यनित्यत्वभावना भावयत्यपरोऽप्यनित्यत्वमिति भावनासाधर्मिक, एव शेषास्वपि भावनासु द्रष्टव्यम् । तदेवमुक्त साधर्मिकस्य द्वादशको निक्षेप ।

सम्प्रति यदुक्त लिङ्ग भवन्ति भङ्गाश्चत्वार इति तदेतत् व्याचिख्यासुराह—

साहम्मिएहिँ कहिए-हिं लिंगाई होइ चउभंगा ।
नामं ठवणा दविए, भावेँ विहारे य चत्तारि ॥ १६ ॥

साधर्मिकेषु कथितेषु सत्सु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वाल्लिङ्गादौ प्रवचनादिभि सह भवति प्रत्येक चतुर्भङ्गी । गाथायां पुस्त्वमार्षत्वात् । विहारे च ये चत्वारो भङ्गाः प्रागुक्तास्ते इमे, तद्यथा—नामविहार स्थापनाविहारो द्रव्यविहारो भावविहारश्च ।

तत्र लिङ्गादिषु प्रवचनादिभि सह प्रत्येकं चतुर्भङ्गीमाविर्भावयिषु. प्रथमतो लिङ्गप्रवचनेन चतुर्भङ्गीसूत्रमाह—

लिंगेण उ साहम्मी, नो पवयणओ उ निण्हगा सव्वे ।
पवयणसाहम्मी पुण, लिंगे दस होंति ससिहागा ॥१७॥

लिङ्गन—रजोहरणादिना साधर्मिको नो—नैव प्रवचनतः इत्येका भङ्ग । के ते इत्याह—सर्वे निह्नवास्तेषा संघबाह्यत्वात्, रजोहरणादिलिङ्गोपेतत्वाच्च, तथा प्रवचनत साधर्मिको न पुन लिङ्गे लिङ्गत. एष द्वितीय. । के ते एवभूता इत्याह—दश भवन्ति सशिखाकाः अमुण्डितशिरस्का. श्रावका इति गम्यत । श्रावका हि दर्शनव्रतादिप्रतिमाभेदेन एकादशविधा भवन्ति, तत्र

दश संकेशा, एकादश' प्रतिमाप्रतिपन्नस्तु लुञ्चितशिरा श्रमणभूतो भवति ततस्तद्व्यवच्छेदाय सशिखग्रहणम्। एते हि दश शसिखाका प्रवचनत साधर्मिका भवन्ति, तेषा सघानभूतत्वान्न लिङ्गत रजोहरणादिलिङ्गरहितत्वात्। तृतीयचतुर्थौ तु भङ्गौ सुप्रतीतत्वान्नोक्तौ तौ चेमौ प्रवचनतोऽपि साधर्मिका लिङ्गतोऽपि साधु एष तृतीय । न प्रवचनतो नापि लिङ्गत इति चतुर्थ । एष शून्यो भङ्ग । तदेवं लिङ्गप्रवचनेन सह चतुर्भङ्गिकाक्ता।

सप्रति दर्शनादिभि सह चतुर्भङ्गिकाप्रतिपादनार्थमाह—

एमेव य लिंगेणं,दंसणमादी उ होंति भंगा उ ।
भइएसु उवरिमेसु, हेट्ठिल्लपदं तु छड्डेज्जा ॥ १८ ॥

एवमेव-प्रवचनगतेन प्रकारेण लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गा भवन्ति-ज्ञातव्या । उक्तेषु च उपरितनेषु सर्वेष्वपि भावनापर्यन्तेषु अधस्तन लिङ्गलक्षण पद त्यजेत् त्यक्त्वा च तदनन्तर द्वितीयपद गृह्णीयात्। अभिगृह्य च तनापि सह चतुर्भङ्गिकाक्रमण याजयेत्। तत्राप्युपरितनेषु सर्वेषु भङ्गेषु तदधस्तन पद त्यजेत्। अग्रेतनमनन्तरमाश्रयेत्। तत्राप्ययमेव क्रम एव तावद्वाच्य यावदन्तिमपदद्वयचतुर्भङ्गिका। इह लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गसूचा कृता तत्र लिङ्गग्रहणमुपलक्षण तत प्रवचनेनापि सह भङ्गा द्रष्टव्या. ते चामी प्रवचनसाधर्मिका न दर्शनत । एष क्षायिके औपशमिके क्षायोपशमिके वा। उक्त च- विसरिसदसणजुत्ता, पवयणसाहम्मिया न दसणतो'। इति दर्शनत. साधर्मिका न प्रवचनतस्तीर्थकर प्रत्येकबुद्धश्च तथा संघानन्तर्वर्त्तित्वाद्,आह च-'तित्थयरा पत्तया, नो पवयणदरुसाहम्मी"। प्रवचनतोऽपि साधर्मिको दर्शनताऽपि समानदर्शनी। सघमध्यवर्त्ती न प्रवचनतो नापि दर्शनत इति चतुर्थ. । एष शून्य । उक्ता प्रवचनेन सह दर्शनस्य चतुर्भङ्गिका। सप्रति ज्ञानस्योच्यते-प्रवचनत साधर्मिको न ज्ञानत, एको द्विज्ञानी एकस्त्रिज्ञानी चतुर्ज्ञानी केवलज्ञानी वा ज्ञानत' साधर्मिको न प्रवजनत तीर्थकर प्रत्येकबुद्धो वा प्रवचनतो ज्ञानतोऽपि तृतीय । न प्रवचनतोऽपि नापि ज्ञानत. इति चतुर्थ.। एष शून्य। तथा प्रवचनत साधर्मिको न चारित्रत. श्रावक, चारित्रतो न प्रवचनत तीर्थकर प्रत्येकबुद्धो वा, प्रवचनतोऽपि साधु, न प्रवचनतो नाऽपि चारित्रत एष शून्य । तथा प्रवचनतो नापि अभिग्रहत.। साधर्मिकोऽनभिग्रहत.। श्रावको यतिर्वा उभयारप्यन्योन्याभिग्रहयुक्तत्वात्। अभिग्रहतो न प्रवचनतो निह्नव, तीर्थकर प्रत्येकबुद्धो वा। उक्त च-"साहम्मभिग्गहेण, नापवयणनिण्हतित्थपत्तेया"। इति प्रवचनतोऽप्यभिग्रहतोऽपि श्रावको यतिर्वा समानाभिग्रह. न प्रवचनतो नाप्यभिग्रहत इति शून्य । तथा प्रवचनत. साधर्मिको न भावनातो भिन्नभावनाक श्रावको यतिर्वा भावनात। साधर्मिको न प्रवचनतः समानभावनाकस्तीर्थकर प्रत्येकबुद्धो निह्नवो वा प्रवचनतोऽपि भावनातोऽपि समानभावनाक श्रावको यतिर्वा न प्रवचनतोऽपि नापि भावनात, एष शून्य । उक्ता. प्रवचनेन सह दर्शनादिषु भङ्गा'। सप्रति लिङ्गेन सहोच्यन्ते-लिङ्गत. साधर्मिको न दर्शनतः निह्नव, दर्शनत. साधर्मिको न लिङ्गत । प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो लिङ्गतोऽपि समानदर्शनी साधु । नापि लिङ्गतो नापि दर्शनत एष शून्य । तथा लिङ्गत साधर्मिको न ज्ञानत निह्नवो त्वभिन्नज्ञानी वा साधु ज्ञानतो न लिङ्गत समानज्ञानी श्रावक प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो वा लिङ्गतोऽपि ज्ञानतोऽपि समानज्ञानी साधु न लिङ्गतोऽपि नापि ज्ञानत एष शून्य'। तथा लिङ्गतो न चारित्रतो निह्नवो विषमचारित्री वा साधु चारित्रतो न लिङ्गत प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो वा, चारित्रतोऽपि लिङ्गतोऽपि समानचारित्री साधु । न लिङ्गतो नापि चारित्रत एष शून्य । तथा लिङ्गतो नाभिग्रहत विचित्राभिग्राही साधुर्निह्नवो वा अभिग्रहतो न लिङ्गत समानाभिग्रही श्रावक प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो वा' लिङ्गतोऽप्यभिग्रहतोऽपि समानाभिग्रही साधु लिङ्गतो नाप्यभिग्रहत । एष शून्य । तथा लिङ्गत साधर्मिको न भावनात विषमभावनाक साधुर्निह्नवो वा, भावनातो न लिङ्गत समानभावनाक श्रावक' प्रत्यकबुद्धस्तीर्थकरो वा, लिङ्गतोऽपि भावनातोऽपि समानभावनाक साधु, न लिङ्गतोऽपि न भावनात एष शून्य । तदेवमुक्ता लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गा । सप्रति लिङ्गपदं त्यक्त्वा दर्शनपदमभिगृह्यत। तन सह ज्ञानादिषु उच्यन्ते । दर्शनत साधर्मिको न ज्ञानत, क्षायिकदर्शनी य एक केवलज्ञानी एको द्विज्ञानीति ज्ञानत साधर्मिको न दर्शनत समानज्ञानी विभिन्नदर्शनी दर्शनतोऽपि ज्ञानतोऽपि समानदर्शनज्ञानी। न दर्शनतोऽपि न ज्ञानत एष शून्यो भङ्ग।तथा दर्शनत. साधर्मिको न चारित्रत समानदर्शनी श्रावक चारित्रतो न दर्शनत समानचारित्री विभिन्नदर्शनी साधु, चारित्रतोऽपि दर्शनतोऽपि समानदर्शनचारित्री साधु, न चारित्रतोऽति नापि दर्शनत एष शून्य ।तथा दर्शनतो न अभिग्रहत समानदर्शनी विचित्राभिग्रह श्रावक साधुर्वा,अभिग्रहतो न दर्शनत, सामानाभिग्रही विचित्रदर्शनत श्रावकादि., दर्शनतोऽपि अभिग्रहतोऽपि समानदर्शनाभिग्रही न श्रावकादि न दर्शनता नाप्यभिग्रहत एष शून्य। तथा दर्शनतो न भावनात । समानदर्शनो विचित्रभावनाक श्रावकादि, भावनातो दर्शनत समानभावनाको विचित्रदर्शन श्रावकादि,-दर्शनतोऽपि भावनातोऽपि समानदर्शनभावनाक श्रावकादि, न दर्शनतो नापि भावनात एष शून्य । तदेवमुक्ता दर्शनेनापि सह ज्ञानादिषु भङ्गा अधुना दर्शनपदमपहाय ज्ञानपदमभिगृह्यते। तेन सह चारित्रादिषु प्रदर्श्यन्ते। ज्ञानत. साधर्मिका न चारित्रत. समानज्ञानो विचित्रचारित्रसाधु. यदि-वा-श्रावक चारित्रत साधर्मिको न ज्ञानत समानचारित्री एक. केवली एक छद्मस्थ । ज्ञानतोऽपि चारित्रतोऽपि समानज्ञानचारित्री साधुर्न ज्ञानतोऽपि न चारित्रतोऽपि एष शून्य'तथा ज्ञानतो नाभिग्रहत। सामानज्ञानो विचित्राभिग्रह श्रावकादि. अभिग्रहतो ज्ञानत। समानाभिग्रहा विचित्रज्ञानी साधुस्तीर्थकर. प्रत्येकबुद्धा वा, ज्ञानतोऽप्यभिग्रहतोऽपि समानज्ञानाभिग्रही साध्वादि.,न ज्ञानतो नाऽप्यभिग्रहत शून्य एष.। तथा ज्ञानतो न भावनात समानज्ञानो विचित्रभावनाक श्रावकादि.। भावनातो ज्ञानत समानभावनो विचित्रज्ञानी श्रावकादि। ज्ञानतोऽपि भावनतोऽपि समानज्ञानभावनाक'। श्रावकादिर्न ज्ञानतो नाऽपि भावनात एष शून्य.।

उक्ता ज्ञानेन सह चारित्रादिषु भङ्गा । संप्रति ज्ञानपदं विमुच्य चारित्रपदं गृहीत्वा तेन सहाभिग्रहभावनयोर्भङ्गा उच्यन्ते- चरणतः साधर्मिको नाभिग्रहतः समानचरणो विचित्राभिग्रही साधुः, अभिग्रहतः साधर्मिको न चरणतः श्रावकादिः, चरणतोऽपि अभिग्रहतोऽपि साधुः, न चरणतो नाप्यभिग्रहत एष शून्यः । तथा चरणतो न भावनातः विचित्रभावनाकः साधुः, भावनातो न चरणतः श्रावकः सामानभावनाकः साधुर्वा विसदृशचरणः, चरणतोऽपि भावनातोऽपि समानचरणभावनाकः साधुः न चरणतो नाऽपि न भावनातः शून्य एव । संप्रत्यभिग्रहेण सह भावनाया भङ्गाः-अभिग्रहतः साधर्मिको न भावतः, समानाभिग्रही विचित्रभावनाकः श्रावकादिः, भावनातः साधर्मिको नाऽभिग्रहतः विचित्राऽभिग्रहः श्रावकादिः, अभिग्रहतोऽपि भावनातोऽपि समानाऽभिग्रहः भावनाकः श्रावकादिः, नाभिग्रहतोऽपि नापि भावनातः एष भङ्गः शून्यः । तदेवमुक्ता भङ्गाः ।

साम्प्रतममीषां भङ्गानां विषयविशेषप्रतिपादनार्थमाह—

पत्तेयबुद्ध निण्हग-उवासए केवली य आसज्ज ।
खइयाइए य भावे, पडुच्च भंगो य जोएज्जा ॥ ६६ ॥

प्रत्येकबुद्धान् निह्नवान् उपासकान् केवलिनश्चाश्रित्य तथा क्षायिकादीन् भावान् प्रतीत्य आश्रित्य भङ्गकान् अनन्तरोदितान् योजयेत् । तद्यथा—न प्रवचनतः साधर्मिको लिङ्गत एष भङ्गः प्रत्येकबुद्धात्केवलिनश्च । जिनानाश्रित्य योजनीयः । लिङ्गतो न प्रवचनत इत्ययं निह्नवान्, प्रवचनतो न लिङ्गत इत्येष श्रावकान्, प्रवचनतो न दर्शनत इत्यादयस्तु क्षायोपशमिकदर्शनज्ञानचारित्रादीनाश्रित्य योजयितव्यास्ते च तथैव यथास्थानं योजिता एवेति । व्य० २ उ० । समानधार्मिको हि सम्यग्दृष्टिः साधुः साध्वी श्रावकः श्राविका च । श्रा० । (साधर्मिकाणां स्तैन्यं कुर्वतोऽनवस्थाप्यो भवतीत्युक्तम् 'अणवट्ठप्प' शब्दे प्रथमभागे २६२ पृष्ठे) सदृशकल्पिके, समाचारीस्थे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

पंचहिं ठाणेहिं समणे णिग्गंथे साहम्मितं संभोतितं विसंभोतितं करेमाणे णातिकमति, तं जहा-सकिरितट्ठाणं पडिसेवित्ता भवति १ पडिसेवित्ता णो आलोएइ २ आलोइत्ता णो पट्ठवेति ३ पट्ठवेत्ता णो णिव्विसति ४ जाइं इमाइं थेराणं ठितिपकप्पाइं भवंति ताइं अतियंचिय २ पडिसेवेति । से हंदऽहं पडिसेवामि किं मं थेरा करिस्संति ? ५ । पंचहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे साहम्मितं पारंचितं करेमाणे णातिकमति, तं०-सकुले वसति सकुलस्स भेदाते अब्भुट्ठित्ता भवति १ गणे वसति गणस्स भेताते अब्भुट्ठित्ता भवति २ हिंसप्पेही ३ छिद्दप्पेही ४ अभिक्खणं पसिणायतणाइं पउंजित्ता भवति ५ । (सू० ३६८)

साम्भोगिकम्-एकभोजनमण्डलीकादिकं विसांभोगिकं-मण्डलीबाह्यं कुर्वन्नातिक्रामति आज्ञामिति गम्यते, अविसंवादित्वात् । सक्रियं-सत्ताया अशुभकर्मबन्धयुक्तं स्थानम् अकल्प्यविशेषं तदाया प्रतिषेवितां भवतीत्येकं, प्रतिषेव्य गुरवे नालोचयति—न निवेदयतीति द्वितीयम्, आलोच्य गुरूपदिष्टप्रायश्चित्तं न प्रस्थापयति-कर्त्तुं नारभत इति तृतीयं, प्रस्थाप्य न निर्विशति-न समस्तं प्रवेशयति, अथवा- निर्वेशः परिभोग ' इति वचनात्र परिभुङ्क्ते—नासेवत इत्यर्थः इति चतुर्थम्, यानीमानि सुप्रसिद्धतया प्रत्यक्षाणि स्थविराणां—स्थविरकल्पिकानां स्थितौ—समाचारे प्रकल्प्यानि-प्रकल्पनीयानि योग्यानि विशुद्धपिण्डशय्यादीनि स्थितिप्रकल्प्यानि, अथवा—स्थितिश्च—मासकल्पादिका प्रकल्प्यानि च-पिण्डादीनि स्थितिप्रकल्प्यानि तानि ' अइयं-चिय अइयंचिय ' त्ति-अतिक्रम्यातिक्रम्येत्यर्थः, प्रतिषेवते तदन्यानीति गम्यते । अथ सङ्घाटकादिः साधुरेव पर्यालोचयति—यथा नैतत्प्रतिषेवितुमुचितं गुरवो बाढं करिष्यन्ति, तत्रेतर आह— 'से' इति तदकल्प्यजातं 'हंदे' त्ति-कोमलामन्त्रणवचनं, हमित्यकारप्रश्लेषादहं प्रतिषेवामि किं मम स्थविराः—गुरवः करिष्यन्ति ?, न किञ्चित्तैः रुष्टैरपि मे कर्त्तुं शक्यत इति बलोपदर्शनं पञ्चममिति । 'पारांचिय' ति-दशमप्रायश्चित्तभेदवन्तमपहृतलिङ्गादिकमित्यर्थः कुर्वन्नातिक्रामति सामायिकमिति गम्यते । कुल—चान्द्रादिकं वसति गच्छवासीत्यर्थस्तस्यैव कुलस्य भेदायान्योऽन्यमधिकरणोत्पादनेनाभ्युत्थाता भवति, यतत इत्यर्थः इत्येकम् एवं गणस्यापीति द्वितीयं, तथा हिंसा—वधः साध्वादेः प्रेक्षते—गवेषयतीति हिंसाप्रेक्षीति तृतीयं, हिंसार्थमेवापभ्राजनार्थं वा 'छिद्राणि' प्रमत्ततादीनि प्रेक्षत इति छिद्रप्रेक्षीति चतुर्थम्, अभीक्ष्णमित्यादि पुनः शब्दार्थः ततश्चाभीक्ष्णमभीक्ष्णं पुनः पुनरित्यर्थः प्रश्ना—अङ्गुष्ठकुड्यप्रश्नादयः सावद्यानुष्ठानपृच्छा वा त एवायतनान्यसंयमस्य प्रश्नायतनानि प्रयोक्ता भवति, प्रयुङ्क्त इत्यर्थः इति पञ्चमम् । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

इदानीं साधर्मिकद्वारप्रतिपादनायाह—

दिट्ठमदिट्ठा दुविहा, णायगुणा चेव हुंति अन्नाया ।
अदिट्ठा वि य दुविहा, सुय असुय पसत्थमपसत्था ॥ ६५ ॥

साधर्मिका द्विविधाः—दृष्टाः, अदृष्टाश्च । 'णायगुणा तह य चेव अन्नाया' ये ते दृष्टाः साधर्मिकास्ते द्विविधाः कदाचित् ज्ञातगुणा भवन्ति कदाचिदज्ञातगुणाः, 'अदिट्ठा वि य दुविहा' येऽप्यदृष्टाः साधर्मिकास्तेऽपि द्विविधाः—'सुय-असुय' त्ति-श्रुतगुणाः, अश्रुतगुणाश्च । 'पसत्थापसत्थ' त्ति-ये ते ज्ञातगुणास्ते द्विविधाः—प्रशस्तज्ञातगुणाः, अप्रशस्तज्ञातगुणाश्च । येऽपि तेऽज्ञातगुणास्तेऽपि द्विविधाः—प्रशस्ताज्ञातगुणाः, अप्रशस्ताज्ञातगुणाश्चेति । येऽपि ते श्रुतगुणास्तेऽपि द्विविधाः—प्रशस्तश्रुतगुणाः, अप्रशस्तश्रुतगुणाश्च । येऽपि तेऽश्रुतगुणास्तेऽपि द्विविधाः—प्रशस्ताश्रुतगुणाः, अप्रशस्ताश्रुतगुणाश्च ।

आह—ये दृष्टास्ते कथमज्ञातगुणा भवन्तीत्यत आह—

दिट्ठा व समोसरणे, न य नायगुणा हवेज्ज ते समणा ।
सुअगुणपसत्थ इयरे, समणुन्नेअरे य सव्वे वि ॥ ६६ ॥

दृष्टाः—उपलब्धाः सामान्यतो क्वचिदिति क ?—समवसर-

णे-स्नात्रादौ, न च ज्ञानगुणास्ते भवेयुः श्रमणा , ' सुयगुणपसत्थ इयरे त्ति-इतरे इति अदृष्टाना परामर्शः, ते अदृष्टा 'सुयगुणे'त्ति-श्रुतगुणा अपि सन्त 'पसत्थ'त्ति-प्रशस्तश्रुतगुणा गृह्यन्ते , तदनेन ' सुयगुणपसत्थ ' त्ति-भावितम् , ' इयरे ' त्ति-इतरे इत्यदृष्टाना परामर्श ते अदृष्टाः श्रुतगुणा इत्ययमनन्तरगाथापन्यस्तभङ्गक एकः सूचित इति ' समणुन्नियरे य सव्वऽवि '-सर्वेऽपि चैते श्रुतादिगुणभेदभिन्ना साधव समनोज्ञा इतरे च—असमनोज्ञा इति च ', साम्भोगिका असाम्भोगिकाश्चेत्यर्थः । ओघ० ।

साहम्मिअणुववूहण--साधर्मिकानुपबृंहण--न० । सम्यग्दृष्टि साधु साध्वीं श्रावकं श्राविका च एतेषा कुशलमार्ग—प्रवृत्तानामतिचारे, श्रा० ।

साहम्मियचेइय--साधर्मिकचैत्य--न० । वारित्तकसाध्वादीना प्रतिकृतिरूप चैत्यं, जीत० ।

साहम्मियत्तविणय--साधर्मिकत्वविनय--पुं० । सम्यक्त्वग्रहणे, व्य० १० उ० ।

साहम्मियपीइ--साधर्मिकप्रीति--स्त्री० । समानधर्मजनविषयप्रेमजन्यवात्सल्ये, कार्ये कारणोपचारात् समानधर्मकानुरागे , पञ्चा० ३ विव० ।

साहम्मियवग्ग--साधर्मिकवर्ग--पुं० । स्वजनातिरिक्तसमानधार्मिकजने, पञ्चा० ६ विव० ।

साहम्मियवच्छल्ल--साधर्मिकवात्सल्य--न० । साधर्मिकाणा निमन्त्रणभोजन, ध० । साधर्मिकाणा वात्सल्यमपि प्रतिवर्ष यथाशक्ति कार्यं, सर्वेषा तत्करणाशक्तनाप्येकद्ध्यादीनामवश्यं तत् कार्यं समानधर्माणो हि प्रायेण दुष्प्रापा, यत " सर्वैः सर्वे मिथः सर्व-संबन्धाल्लब्धपूर्विणः । साधर्मिकादिसंबन्ध-लब्धारस्तु मिता क्वचित् " ॥ १ ॥ तेषा महत्पुण्यलभ्यसमागमाना प्रतिपत्तेस्तु फलमतुलमेव यत. । " एगत्थ सव्वधम्मो , साहम्मियवच्छलं तु एगत्थ । बुद्धितुलाए तुलिआ, दो वि अतुल्लाइँ भणिआइ ॥ १ ॥ " साधर्मिकवात्सल्येनैव च राज्ञामतिथिसंविभागव्रताराधनं राजपिण्डस्य मुनीनामकल्प्यत्वादिति तद्विधिस्त्वयम्-सतिसामर्थ्ये प्रत्यहमेकद्व्यादिसाधर्मिकाणामन्यथा तु स्वपुत्रादिजन्मोत्सवे विवाहेऽन्यस्मिन्नपि प्रकरणे साधर्मिकजनाना सविनय निमन्त्रण भोजनवेलायां स्वय पादप्रक्षालनादिप्रतिपत्तिपुरस्सरं विशिष्टासनेषु संनिवेश्य प्रवरभाजनेषु नानाव्यञ्जनसहितविशिष्टभोजनताम्बूलवस्त्राभरणादिदानम् । आपन्निमग्नाना च स्वधनव्ययेनाऽभ्युद्धरणम् । अन्तरायदोषाच्च विभवक्षये पुनः पूर्वभूमिकाप्रापणम् । उक्तमपि-" न कयं दीणुद्धरणं , न कयं साहम्मिआण वच्छल्लं । हिअयम्मि वीअराओ , न धारिओ हारिओ जम्मो ॥ १ ॥ ", धर्मे च विषीदता तेन तेन प्रकारेण स्थैर्यारोपणं , प्रमाद्यतां च स्मारणावारणाचोदनाप्रतिचोदनादिकरणम् । यत -" सारणा वारणा चेव , चोअणा पडिचोअणा । सावयाणा वि दायव्वा , सावयस्स हिआवहा ॥ १ ॥" एतदर्थो यथा विस्मृतस्य धर्मकृत्यस्य ज्ञापनं सारणा, तथा कुसंसर्गाद्यकृत्यस्य निषेधन वारणा,एतयोश्च सतत क्रियमाणयोर्हि कस्यचित्प्रमादबहुलस्य नियमस्खलितादौ युक्तम् , किं श्राद्धकुलोत्पन्नस्य तवेत्थं प्रवर्त्तितुमित्यादिवाक्यैः सोपालम्भ प्रेरणा चोदना, तथा तत्रैवाऽसकृत् स्खलितादौ धिग् ते जन्मेत्यादि निष्ठुरवाक्यैर्गाढतरप्रेरणा प्रतिचोदना । उक्तं च-"पम्हुट्ठे सारणा वुत्ता,अणायारस्स वारणा । चुक्काण चोअणा होइ,निट्ठुर पडिचोअणा॥१॥" त्ति। एतच्च भाववात्सल्यम् । यतो दिनकृत्ये"साहम्मिआण वच्छल, एअ अन्न विआहिअ । धम्मट्ठाणेसु सीअंत, सव्वभावेण चोअणा ॥१॥" साधर्मिकाणां वात्सल्यमेतदन्तरोक्त द्रव्यवात्सल्यम् , अन्यदिति भाववात्सल्यमिति तदर्थ ॥४॥इत्थं च तेषा प्रतिपत्तिरेव श्रेयसी नतु तै सह कलहादि, यत ' विवाय कलहं चेव , सव्वहा परिवज्जए । साहम्मिएहिं सद्धिं तु, जओ एअं विआहिअ ॥१॥ जो किर पहणइ साह-म्मिअम्मि कावेण दसण यम्मि । आसायण तु सो कुण-इ निक्किवो लोगबधूणं ॥२॥ " इति साधर्मिकवात्सल्यद्वारम् । ध० २ अधि० । (साधर्मिकस्य वैयावृत्त्यकरणफलम् 'महाणिज्जर' शब्द षष्ठभागे गतम् ।)

साहम्मियवेयावच्च--साधर्मिकवैयावृत्त्य--न० । साध्व्या. साधोर्वा वैयावृत्त्ये , औ० ।

साहम्मिया--साधर्मिकी--स्त्री० । सधर्मिण्यां सयम्याम् , वृ० ३ उ० ।

साहय--संहृत--त्रि० । संक्षिप्ते , त० । आ० म० ।

साहयसोणंद--संहृतसौनन्द--न० । ऊर्ध्वीकृते उदूखलादिकाष्ठे , जी० । " साहयसोणंदमुसलदप्पण०" संहृतसौनन्द नाम ऊर्द्ध्वीकृतमुदूखलाकृतिकाष्ठम्-तच्च मध्ये तनु उभयो पार्श्वयोर्बृहत् मुशल प्रतीतम् दर्पणशब्देनेहावयवे समुदायोपचाराद्दर्पणगण्डो गृह्यते । जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

साहर--संवृ--धा० । संवरणे, " संवृगे साहर-साहट्टौ " ॥ ८ । ४ । ८२ ॥ इति संवृणोते साहरादेश । संवृणोति । प्रा० । मथने, स्था० ३ ठा० ३ उ० । आचा० ।

साहरग--साहरक--पुं० । रूपके , नि० चू० २ उ० ।

साहरण--संहरण--न० । देवेन नयने, भ० ६ श० ३१ उ० ।

साहरमाण--संहरत्--त्रि० । अन्यत्र नयति, भ० ५ श० ४ उ० ।

साहरावित्तए--संहर्त्तुम्--अव्य० । मोचयितुमित्यर्थे , कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

साहरिज्जमाण--संह्रियमाण--त्रि० नीयमाने, ज० १ वक्ष० । जी० । आचा० । यत्कूरादिकं शीतलीकरणार्थं पटहादिषु विस्तारित तत्पुनर्भाजन क्षिप्यमाण संह्रियमाणमुच्यते । औ० ।

साहरिज्जमाणचरय--संह्रियमाणचरक--पुं० । संह्रियमाणस्यैव पिण्डस्य तथाविधाभिग्रहविशेषाद् । भिक्षाचरे, औ० ।

साहरित्तए--संहर्त्तुम्--अव्य० । प्रवेशयितुमित्यर्थे, भ० ५ श० ४ उ० ।

साहरिय-संहृत-त्रि०। नीते, स०। तस्मादन्यत्र क्षिप्ते, ग० १ अधि०। प्रव०। स्था०। आचा०। पञ्चा०। दानानुचित सचित्तेषु पृथिव्यादिषु अचित्तेषु वा केषुचित्पात्रेषु निक्षिप्य तेन रिक्तीकृतपात्रकेणैव भक्तं ददत उत्पादनादोषे, ध० ३ अधि०। पं० चू०। (संहृतद्वारम् 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ४६ पृष्ठे उक्तम्।)

साहस-साहस-न०। अकार्यकरणे,सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०।

साहस्स-त्रि०। सहस्रमूल्य, बृ० ३ उ०।

साहसकारि(ण्)-साहसकारिन्-त्रि०। साहसं कर्तुं शीलमस्यति साहसकारी। अकार्यकारिणि,सूत्र० १ श्रु० १० अ०। (अत्रोदाहरणम्। 'आउक्खय' शब्दे द्वितीयभागे २७ पृष्ठे गतम्।)

साहसविवज्जिय-साध्वसविवर्जित-त्रि०। अविमृश्य प्रवृत्तिः साध्वसं तद्विवर्जित.। सम्मुखीभूय युद्धप्रदानलक्षणसाध्वसरहिते, व्य० १ उ०।

साहसिय-साहसिक-पुं०। सहसाऽविमर्शात्मकेन बलेन वर्तते इति साहसिकः। भाविनमर्थमविभाव्य प्रवर्तमाने, स्था०। अवितर्कितकारिणि, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०। धैर्यवति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार। सात्त्विके, औ०। अविमृश्य पापकर्मनिवृत्ते, दशा० ६ अ०। अकृत्यकरणपरे, दशा० ६ अ० २ उ०। असमीक्षितकारिणि, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ०। सहसाऽवितर्क्य प्रवर्तत इति साहसिकः पुरुषः, तत्प्रवर्तितत्वात्साहसिकः। साहसिकप्रवर्तिते प्राणातिपात, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

साहस्सिय-साहस्रिक-पुं०। सहस्रयोधिनि मल्ले,व्य० १ उ०।

साहस्सी-साहस्री-स्त्री०। सहस्रे, भ० १ श० १ उ०।

साहा-शाखा-स्त्री०। "खघथधभाम्" ॥ ८। १। १८७॥ इत्यनेन खस्य हः। एकाचार्यसंततावेव पृथक्पृथगन्वये विवक्षिताद्यपुरुषसततौ,यथा अस्मदीया वइरस्वामिनाम्नी वइरी' शाखा। विशे०। एकदेश, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। पल्लवे,आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ०। वृक्षडाले,दश० ४ अ०। वृक्षभुजायाम्,दश० ६ अ० २ उ०। स्था०। स्थूला शाखा सूक्ष्मा प्रशाखा। सम्म० ३ काण्ड। उत्त०। नि० चू०। वेदस्य ऋषिभेदाद्भिन्नपाठे,आ० म० १अ०। 'साहाहेउ सहीहेउ महामाइ पकुव्वइ' वशीकरणादिप्रयोग. श्लाघाहेतोः सखिहेतोर्मित्रनिमित्तमित्यर्थः। स० ३० सम०।

स्वाहा-अव्य०। देवतायै द्रव्यत्यागार्थ प्रयुज्यमाने शब्दे, प्रति०।

साहाणुसाहि-पुं०।अयं पारसीकः शब्द। राज्ञामपि राजनि, नि० चू० १ उ०।

साहाभंग-शाखाभङ्ग-पुं०। वृक्षडालैकदेशभङ्गे, दश० ४अ०।

साहामय-शाखामृग-पुं०। वानरे, पाइ० ना०।

साहारग-साधारक-त्रि०। साधारे, आ० म० १ अ०।

साहारण-साधारण-न०। सामान्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ०। द्रव्यकारणे, "कारण ति वा कारग ति वा साहारण ति वा एगट्ठा" आ० चू० १ अ०। द्रव्या०। आव०। आ० म०। सकीर्णे, विशे०। आचा०। स०। साधारणशरीरनामकर्मोदयवर्तिनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार। अनन्तकायिके, प्रव० ४ द्वार। नि० चू०। उपकारे, स० ३० सम०। (साधारणवनस्पतिकायिकानामपि किं सर्वकालं शरीरावस्थामधिकृत्य किं प्रत्येकशरीरत्वमुत कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषेऽनन्तजीवत्वमपि संभवतीति 'अणन्तजीव' शब्दे प्रथमभागे २६४ पृष्ठे उक्तम्।) ('वणप्फइ' शब्देऽपि षष्ठभागे उक्तम्।)

सम्प्रति साधारणलक्षणमाह—

समयं वक्कंताणं, समयं तेसिं सरीरनिव्वत्ती।
समयं आणुग्गहणं, समयं ऊसासनीसासो ॥९५॥
इक्कस्स उ जं गहणं, बहूण साहारणाण तं चेव।
जं बहुयाणं गहणं, समासओ तं पि इक्कस्स ॥९६॥

'समयमि' त्यादि गाथाद्वयम्, समयं—युगपद् व्युत्क्रान्तानाम्—उत्पन्नानां सतां तेषां—साधारणजीवानां समकम्—एककालं शरीरनिर्वृत्तिर्भवति, समकं च प्राणापानग्रहणं—प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम्, ततः समकम्—एककालं तदुत्तरकालभाविनावुच्छ्वासनिःश्वासौ तथा एकस्य यत् आहारादिपुद्गलानां ग्रहणं तदेव बहूनामपि साधारणजीवानामवसेयम्। किमुक्तं भवति?—यत् आहारादिकमेको गृह्णाति शेषा अपि तच्छरीराश्रिता बहवोऽपि तदेव गृह्णन्तीति, तथा च यद्बहूनां ग्रहणं तत्सक्षेपादेकत्र शरीरे समावशात् एकस्यापि ग्रहणम्।

सम्प्रत्युक्तार्थोपसंहारमाह—

साहारणमाहारो, साहारणमाणुपाणगहणं च।
साहारणजीवाणं, साहारणलक्खणं एयं ॥९७॥

सर्वेषामप्येकशरीराश्रितानां जीवानामुक्तप्रकारेण यत् साधारणं स.धारणं, सूत्रे नपुंसकतानिर्देशः आर्षत्वात् आहारः आहारयोग्यपुद्गलोपादानम्, यच्च साधारणं प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम् उपलक्षणमेतत् यौ साधारणावुच्छ्वासनिःश्वासौ, या च साधारणा शरीरनिर्वृत्तिः, एतत्साधारणजीवानां लक्षणम्। प्रज्ञा० १ पद।

सम्प्रति पर्याप्तापर्याप्तभेदेन प्रत्येकसाधारणवनस्पतिजीवानां प्रमाणमाह—

पत्तेया पज्जत्ता, पयरस्स असंखभागमित्ता उ।
लोगाऽसंखापज्ज-त्तयाण साहारणमणंता ॥१०२॥
एएहिं सरीरेहिं, पच्चक्खं ते परूविया जीवा।
सुहुमा आणागिज्झा, चक्खुप्फासं न ते इंति ॥१०३॥

'पत्तेया पज्जत्ता' इत्यादि। पर्याप्ताः प्रत्येकवनस्पतिजीवा घनीकृतस्य सम्बन्धिन प्रतरस्य असंख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा भवन्ति, अपर्याप्तानां पुनः प्रत्येकतरुजीवानामसंख्येया लोकाः परिमाणं, पर्याप्तानामपर्याप्तानां च साधारणजीवानाम् अनन्ता लोकाः। किमुक्तं भवति?—असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा अपर्याप्ताः प्रत्येकतरवः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च साधारणजीवा इति। प्रज्ञा० १ पद।

साहारणकप्प–साधारणकल्प–पुं० । शय्योपाश्रयादिसाधारण सामाचार्याम् , पं० भा० ।

एत्तो साहारणं वोच्छं ।

सेज्जुवहिसायआहा–रसेव साहार तह य अणुकपा ।
आदिपणगं तु तुल्लं, भइयं अणुसासणाए तु ॥
सेज्जुवहिसायआहा–र पसिद्धा एते होंति चत्तारि ।
साहारणकप्पे पुण, मूलगुणा उत्तरगुणा य ॥
साहरणं तु किं पुण, सेज्जादुप्पादणाण सव्वेसिं ।
सामन्नगुणा ते उ, तम्हा साहारणं जाण ॥
आदिपणगं दुतुल्लं, जाणसु सेज्जाति जाव साहारं ।
ठियमट्टियाण दोण्ह कि, एते खलु होंति तुल्ला तु ॥
अहवादिपणगमूलं, (गुण)पचेते होंति दोण्हि तुल्ला तु ।
समणाण व समणीण व, तम्हा साहारणं जाण ॥

दारं ।

भइयमणुसासणंती, अणुकंपण सासण त्ति एगट्ठा ।
कोइ कदाइ अणिउणो, ण तरति अणुसासणं काउ ॥
सुहमारियएणं, होति विसुद्धो य अंतरप्पा से ।
तस्स व होंति वताइं, पंच वि साहारणाइं तु ॥
आणाए तित्थकराणं, सामण्णा संजताण सव्वेसिं ।
सुहुमे वि तप्पमाए, अणुसासणयं कुणति जो तु ॥
तेसि अणुकपया णि–च्छएण जम्हा उवट्ठिता होंति ।
तेणऽणुसट्ठिऽणुकंपा, एगट्ठा होंति णायव्वा ॥
साहारकप्पो एसो । पं० भा० ५ कल्प ।

इयाणिं साहारणकप्पो तत्थ गाहा–सेज्जोवहि,सो कह भवइ, उच्यते–शय्योपाश्रयाहारादिभिः आसन्नो । कह सो साहारणो भवइ, उच्यते–एवं ताणि आहारादीणि सोहणत्तणस महव्वयाणि साहारणाणि भवति सामान्यानीत्यर्थः । सव्वेसिं पि आवस्सह सोहणत्तास सव्वत्तस्स सज्झयास ताणि विद्यन्ते स्वाध्यायप्रयोगयुक्तानाम् । अणुकंप त्ति वा अणुसासण ति वा एगट्ठा । कयाइ कोइ अनिउणो न तरइ अणुसासिउ न सुहमारियाए सुत्तत्थतदुभयाण अव्वोच्छित्ति काउ वत्थपाइसु वा सविभाग भावसुद्धो पुण तस्स वि साहारणाणि भवन्ति चेव । एस साहारणकप्पो । पं० चू० ५ कल्प ।

साहारणगुणप्पसंसा–साधारणगुणप्रशंसा–स्त्री० । लोकलोकोत्तरयो सामान्यानां गुणानां प्रशसायाम् , ध० १ अधि० ।

साहारणट्ठिय–साधारणस्थित–त्रि० । साधारणावग्रहस्थिते, व्य० ४ उ० ।

साहारणणाम–साधारणनामन्–न० । नामकर्मभेदे, कर्म० ६ कर्म० । आ० । यदुदयादनन्तानां जीवानां साधारणमेकं शरीरं भवति तत्साधारणं नाम । कर्म० १ कर्म० । प्रव० । ननु कथमनन्तजीवानामेक शरीरमुत्पद्यते । तथाहि–य एव प्रथममुत्पत्तिमागतस्तेन तच्छरीर मिथ्यादिकमनेन च सर्वात्मना क्रोडीकृत, तत कथ तत्रान्येषां जीवानामवकाश. न खलु देवदत्तशरीर देवदत्त इव सकलशरीरेण सहान्योन्यानुगमपुरस्सरमन्येऽपि जीवा प्रादुस्सन्ति तथा दर्शनात् । अपि च–सत्यवकाशे येनैव तच्छरीर निष्पाद्यान्योन्यानुगमनेन क्रोडीकृतं स एव तत्र प्रधान इति तस्यैव पर्याप्तापर्याप्तव्यवस्था प्राणापानादियोग्यपुद्गलोपादान वा भवेन्न शेषाणामिति । तदेतदसम्यक् जिनवचनपरिज्ञानाभावात् , ते ह्यनन्ता अपि जीवास्तथाविधकर्मोदयसामर्थ्यात् समकमेवोत्पत्तिदेशमधितिष्ठन्ति, समकमेव तच्छरीराश्रिता पर्याप्तिं निर्वर्त्तयितुमारभन्ते, समकमेव च पर्याप्ता भवन्ति, समकमेव च प्राणापानादियोग्यान्पुद्गलानाददते । यच्चैकस्य पुद्गलाभ्यवहरणं तदन्येषामनन्तानामपि साधारणम् । यच्चानन्तानन्ततद्विवक्षि तस्यापि जीवस्य तनो न काचिदनुपपत्तिरिति । पं० सं० ३ द्वार ।

साहारणसरीर–साधारणशरीर–न० । अनेकजीवसामान्ये शरीरे, भ० २० श० १ उ० ।

सम्प्रति साधारणवनस्पतिकायिकप्रतिपादनार्थमाह–

से किं तं साहारणसरीरबादरवणस्सइकाइया ?, साहारणसरीरबादरवणस्सइकाइया अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा–

"अवए पणए सेवा–ले लोहिणी मिहुत्थु हुत्थिभागा (य)
अस्सकन्नि सीहकन्नी , सिउंढि तत्तो मुसुंढी य ॥४३॥
रुरु कुण्डरिया जीरु, छीरविराली तहेव किट्ठीया ।
हालिद्द सिंगबेरे य, आलुगा मू(मू)लए इय ॥ ४४ ॥
कंबूयं कन्नुक्कड,सुमत्तओ वलइ तहेव महुसिंगी ।
नीरुह सप्पसुयंधा, छिन्नरुहा चेव बीयरुहा ॥ ४५ ॥
पाढामियवालुंकी, महुररसा चेव रायवत्ती य ।
पउमा माढरि दंती–चंडि किट्ठी त्ति या अवरा ॥४६॥
मॉसपण्णि मुग्गपण्णी, जीवियरसहे य रेणुया चेव ।
काओली खीरकाओली, तहा भंगी नही इय ॥४७॥
किमिरासि भद्द मुच्छा, णंगलई पेलुगा इय ।
किण्हपउले य हढे, हरतणुया चेव लोयाणी ॥ ४८ ॥
कण्हे कंदे वज्जे, सूरणकंदे तहेव खज्जूरे ।
एए अणंतजीवा, जे यावन्ने तहाविहा ॥ ४९ ॥

'से किं तमि' त्यादि । अथ के ते साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिका , सूरिराह–साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिका अनेकविधा प्रज्ञप्तास्तद्यथा–'अवए' त्यादि , एते च केचिदतिप्रसिद्धत्वात् केचिद्देशविशेषत स्वयमवगन्तव्या 'जे यावन्ने तहाविहा' इति । येऽपि चान्ये उक्तव्यतिरिक्तास्तथाप्रकारा–उक्तप्रकारास्तेऽप्यनन्तजीवा ज्ञातव्या । प्रज्ञा० १ पद । जी० । स० । (पृथ्व्यादीनां साधारणशरीरत्वं 'पुढवीकाइय' शब्दे पञ्चमभागे गतम् ।)

साहारमाण–संह्रियमाण–त्रि० । स्वस्थानाच्चलति तेन ह्रियमाणे, व्य० ।

अह साहारमाणं तु, वत्तुं जो उ दावए ।

दालए अचलितो, छट्ठी एमाऽवि एमणा ॥

अथ वर्तयितु साहि्यमाण यो दापयेत् तस्य वचनन स प रिवषकस्तस्मात्स्थानात् मनागप्यचलितो दद्यात् , एतत्संहि- यमाणमुच्यते एषाऽपि षष्ठी एषणा द्रष्टव्या । व्य० ६ उ० ।

साहाविय--स्वाभाविक--त्रि० । अकृत्रिम, आव० ४ अ० । विशे० । दर्श० । सहजे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

साहिऊण-साधयित्वा-अव्य० । साधने कृत्वेत्यर्थे , दर्श० ४ तत्त्व ।

साहिंत-साधयत्-त्रि० । प्रतिपादति , सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । प्रश्न० ।

साहिगरण-साधिकरण-त्रि० । साहाधिकरणेन साधिकरण । युद्धार्थमुपस्थित,स्था० ५ ठा० २ उ० । कलहयति, स्था० ६ ठा० ३ उ० । सह अधिकरणेन वर्त्तत इति साधिकरण । कषायभावशुभभावाधिकरणसाहिते, नि० चू० १० उ० ।

साहिगरणि(ण्)-साधिकरणिन्-त्रि० । सह भावनाऽधिकरणेन शरीरादिना वर्त्तत इति समासान्तविधे साधिकरणी । शरीरादिसहिते , ' साहिगरणी जीवे ' साधिकरणी—संसारिजीवस्य शरीरेन्द्रियरूपाधिकरणस्य सर्वदैव सहचारित्वात्साधिकरणत्वमुपदिश्यते शस्त्राद्यधिकरणापेक्षया तु स्वस्वामिभावस्य तदविरतिरूपस्य सह वर्त्तित्वाज्जीव साधिकरणीत्युच्यते । भ० १६ श० १ उ० ।

साहिट्ठत्थलव स्वाभीष्टार्थलव--पुं० । स्वाभिमतार्थलेशप्राप्तौ , प्रति० ।

साहिय-स्वाहित-त्रि० । सुष्ठु आहित-उपलब्ध स्वाहित । स्वजातज्ञानादौ, "अयंस अवर धम्मे, णायपुत्तेण साहिए ।" आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

साहिज्ज-साहाय्य-न० । सहायकृत्यकरणे, व्य० ३ उ० ।

साहिया-साहिका-स्त्री० । गृहपङ्क्तौ, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

साही-साही-स्त्री० । गृहपतौ,नि० चू० ३ उ० । आव० ।

साही-पारसीक शब्द । राजनि , नि० चू० १० उ० ।

साहीण--स्वाधीन--त्रि० । अपरायत्ते, दश० २ अ० । त० । आचा० । स्वायत्ते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

साहीणभोगचागि(ण्)-स्वाधीनभोगत्यागिन्--पुं० । स्वजनक्रियमाणमद्याङ्गनारोगाद्यनास्वादने, व्य० २ उ० ।

साहु-साधु-न० । "ख-घ-थ-ध-भाम्" ॥८।१।१८७॥ इति धस्य ह । प्रा० । शोभने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आचा० । औ० । निर्दोष, द्वा० ११ द्वा० । पु० । सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रैर्मोक्ष साधयतीति साधु । दर्श० १ तत्त्व । साधयति सम्यग्दर्शनादियोगैरपवर्गमिति साधु । दश० १ अ० । साधयति—पोषयति विशिष्टक्रियाभिरपवर्गमिति साधुः । उत्त० १ अ० । विशे० । साधयति ज्ञानादिशक्तिभिर्मोक्षमिति साधु । समता च सर्वभूते ध्यायतीति निरुक्तन्यायात् साधु । साहायका वा संयमकारिण साधयतीति वा साधु । दश० १ अ० । भ० । अभिलषितमर्थं साधयतीति साधु । कृवापाजात्यादिना उण्प्रत्यय । आ० म० १ अ० । निर्वाणसाधकान् योगान् साधयतीति साधु । आव० ४ अ० । निर्वाणसाधकयोगसाधनात्साधु । दश० १० अ० । अष्टादशदोषाणां वर्जके, दर्श० ४ तत्त्व । सुयतौ , दर्श० ४ तत्त्व । यतौ, पञ्चा० ११ विव० । मुक्तिसाधके, विशे० । यथावस्थितयतौ, आचा० २ श्रु० ३ चू० । ध० र० । मुनौ,पा० । सूत्र० । ज्ञानदर्शनचारित्रक्रियोपेते मोक्षमार्गव्यवस्थितसाधौ, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । ज्ञानादिक्रियाभिर्मुक्तिसाधनप्रवण साधौ, च० प्र० १ पाहु० । श्रेष्ठे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आचा० । विशे० । भिक्षौ, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । सदाचारे,सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । पारमार्थिकयतौ, पं० व० ४ द्वार । ब्रह्मचर्यादिगुणान्विते , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सत्थुत्तगुणी साहू, ण सेस इह णो पइण्णा इह हेऊ ।
अगुणत्ता इति णेओ,दिट्ठंतो पुण सुवण्णं च ॥११६१॥

शास्त्रोक्तगुणी साधु एवभूत एव न शेषा -शास्त्रबाह्या नाऽस्माक प्रतिज्ञा,पक्ष इत्यर्थ । इह न शेषा इति अत्र हेतु -साधक अगुणत्वादिति ज्ञेय , तद्गुणरहितत्वादित्यर्थ । दृष्टान्त. पुन सुवर्णमिवात्र व्यतिरेकत इति गाथार्थ ।

सुवर्णगुणानाह—

विसघाइरसायणम-गलत्थविणए पयाहिणावत्ते ।
गुरुए अडज्झकुत्थो, अट्ठ सुवण्णे गुणा हुंति ॥११६२॥

विषघाति सुवर्ण तथा रसायनं वयस्तम्भन मङ्गलार्थ मङ्गलप्रयोजन विनीत कटकादियोग्यतया प्रदक्षिणावर्त्तमग्निनप्त प्रकृत्या गुरु सारतया अदाह्य सारतयैव अकुथनीयमत एवमष्टौ सुवर्णे गुणा भवन्त्यसाधारणा इति गाथार्थ ।

दार्ष्टान्तिकमधिकृत्याह—

इअ(इ)ह मोहविसं घायइ,विज्जुवएसा रसायणं होइ ।
गुणओ अ मगलत्थं,कुणइ विणीओ अ जोग त्ति॥११६३॥

इति मोहविष घातयति, कथंचिद् वैद्योपदेशात्तथा रसायनं भवत्यत एव, परिणतात्मुख्य गुणतश्च मङ्गलार्थ करोति, प्रकृत्या विनीतश्च योग्य इति कृत्वैष गाथार्थ ।

मग्गणुसारिपयाहिण, गंभीरो गुरु अओ तहा होइ ।
कोहग्गिणा अडज्झो, अकुत्थो सुइसीलभावेणं ॥११६४॥

मार्गानुसारित्वं सर्वत्र प्रदक्षिणावर्त्तता गम्भीरश्चेतसा गुरुस्तथा भवति । क्रोधाग्निनाऽदाह्यो, ज्ञेय. अकुथनीयस्सदाचितेन शीलभावनेति गाथार्थ ।

एवं दिट्ठतगुणा, सज्झम्मि वि एत्थ होंति णायव्वा ।
ण हि साहम्माभावे, पायं जं होइ दिट्ठंतो ॥ ११६५ ॥

एव दृष्टान्तगुणा विषघातित्वादय साध्येऽप्यत्र साधौ भवन्ति-ज्ञातव्या , नहि साधर्म्याभावे एकान्तनैव प्रायो यद् यस्माद्भवति दृष्टान्त इति गाथार्थ ।

चउकारणपरिसुद्धं, कसछेअताहतालणाए अ ।
जं तं विसघाइरसा-इणाइ गुण संजुअं होइ ॥ ११६६ ॥

चतुष्कारणपरिशुद्ध चैतद्भवति, कषण छेदन तापन ताडनया चेति, यदेवभूत तद्विषघातिरसायनादि गुणसंयुक्त भवति नान्यत्परीक्षणीयामत्ति गाथार्थ ।

इअरम्मि कसाइआ, विसिट्ठलेसा तहेगमारंत्तं ।
अनगारिणि अणुकंपा-वसणे अइनिच्चलं चित्तं ॥११९७॥

इतरस्मिन् साधौ कषादया यथासंख्यमते, यदुत-विशिष्ट-कष -लेश्या, तथैकमारत्व छद , अपकारिण्यनुकम्पा ताप , व्यसने अनिनिश्चल चित्त ताडना, एषा परीक्षेति गाथार्थः ।

तं कसिणगुणोवेअं, होइ सुवणं न सेसयं जुत्ती ।
ण वि णामरूवमित्ते-ण एवमगुणो हवइ साहू ॥११९८॥

तत् कृत्स्नगुणोपेत सद्भवति सुवर्ण तात्त्विक, न शेषकम् 'युक्तिरिति' युक्तिसुवर्ण, नापि नामरूपमात्रेण बाह्येन एव-गुणेन युक्त सुवर्ण भवति । एवमगुण सम्नुपलक्षणीयो भवति साधुरिति गाथार्थ ।

जुत्तीसुवण्णयं पुण, सुवण्णवण्णं तु जइ वि कीरिज्जा(ज्ञा) ।
ण हु होइ तं सुवण्णं, सेसेहि गुणेहि संतेहिं ॥११९९॥

युक्तिसुवर्णक पुन अतात्त्विक, सुवर्णवर्णमेव यद्यपि क्रियेत कथञ्चित्तथापि न भवति, तत्सुवर्ण-शेषैर्गुणैर्विषघा-तित्वादि सद्भिरिति गाथार्थः ।

प्रस्तुतमधिकृत्याह—

जे इह सुत्ते भणिआ, साहुगुणा तेहि होइ सो साहू ।
वण्णेणं जच्चसुव-ण्णयं च सते गुणनिहिम्मि ॥१२००॥

य इह शास्त्रे भणिता मूलगुणादय साधुगुणास्तैर्भवत्यसौ साधु , वर्णेन सता जात्यसुवर्ण च सति गुणनिधौ विषघा-तित्वादिरूप इति गाथार्थ ।

दार्ष्टान्तिकमधिकृत्याह-

जो साहू गुणरहिओ, भिक्खं हिंडइ ण होइ सो साहू ।
वण्णेण जुत्तिसुव-ण्णयं च ऽसते गुणनिहिम्मि ॥१२०१॥

य साधुगुणरहित सन् भिक्षामटति न भवत्यसौ साधु , ए व वर्णेन सता केवलेन , युक्तिसुवर्णवद् असति गुणनिधौ विषघातित्वादिरूप इति गाथार्थ ।

उद्दिट्ठकडं भुंजइ, छक्कायपमद्दणो घरं कुणइ ।
पच्चक्खं च जलगए, जो पिअइ कहएणु सो साहू ॥१२०२॥

उद्दिश्य कृत भुङ्क्ते आकुट्टिकया, षट्कायप्रमर्दना निरपेक्ष-तया, गृह करोति, देवव्याजन प्रत्यक्ष च जलगतान् प्राणिनो य पिबत्याकुट्टिकया एव, कथं त्वसौ साधुर्भवति, नैवेति गाथार्थ ।

अन्ने उ कसाईआ, किर एए इत्थ होन्ति णायव्वा ।
एआहिं परिक्खाहिं, साहुपरिक्खेह कायव्वा ॥१२०३॥

अन्ये त्वाचार्या इत्थमभिदधति-कषादय प्रागुक्ता किल एते उद्दिष्टभक्तत्वादय अत्र-साध्वधिकारे भवन्ति-ज्ञा-तव्या यथाक्रमम् । किमुक्त भवति—एताभि परीक्षाभिर्भी-वसाराभि साधुपरीक्षा इह-साधुप्रक्रमे कर्त्तव्येति गाथार्थ ।

निगमयन्नाह—

तम्हा जे इह सत्थे, साहुगुणा तेहि होइ सो साहू ।
अच्चतसुपरिसुद्धेहिं, मोक्खसिद्धि त्ति काऊणं ॥१२०४॥

तस्माद्य इह शास्त्र भणिता साधुगुणा प्रतिदिनक्रियादय-स्तै. करणभूतैर्भवत्यसो भावसाधु , नान्यथा । अत्यन्तसुप-रिशुद्धैस्तैरपि न द्रव्यमात्ररूपैर्मोक्षसिद्धिरिति कृत्वा भाव-मन्तरेण तदनुपपत्तेरिति गाथार्थः । पं० व० ४ द्वार । कृत्स्नसंयमप्रधानविदुषि , प्रति० । नि० चू० । ज्ञाना-दीनि साधयतीति साधु । साधयति शान्तिमिति साधु । दश० १ अ० । आचार्या विशिष्टा सूत्रार्थदेशका अपरं तू-पाध्याया सूत्रपाठका , अन्ये त्वेतद्विशिष्टा सामान्यसाधव एवेति । विशे० । सकललोकाविगीते शिष्टाचाररत , ध० १ अधि० ।

जिअलोअबंधुलीआ, सोहूं सिंधुणो पारगा महाभागा ।
णाणाइएहिं सिवसु-क्खमाइणा साहुणो सरणं द०प० ।

"नैवास्ति राजराज-स्य तत्सुख नैव देवराजस्य । यत्सुखमि-हैव साधो-र्लोकव्यवहाररहितस्ये"ति । स्था०१०ठा० ३ उ० । विहरता दुविधा गच्छवासिणो, गच्छणिग्गता य । गच्छवासि णो उउबद्धे मासे न विहरति, गच्छणिग्गता जिणकप्पिया प-डिवन्नगा अहालंदिया सुद्धपरिहारिया य । नि० चू० २० उ० । आव० । आलयविहारभाषाचङ्क्रमणस्थानवि-नयकर्मभिर्ज्ञायते यथैष साधुरिति । दर्श० ४ तत्त्व । साधूण पडिचोयणकोहणादीहिं कम्मबन्धणे त्ति इत्येवमादि । आ० चू० ४ अ० ।

सामन्नविसेसोभय-भेया वत्तव्वया बहुविह त्ति ।
अहवा नामाईणं, इच्छइ को कं नओ साहुं ॥३५९८॥

सोउं सद्दहिऊण य, नाऊण य त जिणोवएसेणं ।
तं सव्वनयविसुद्धं, ति सव्वनयसम्मयं जं तु ॥३५९९॥

चरणगुणसुट्ठिओ होइ, साहू एस किरियानओ नाम ।
चरणगुणसुट्ठियं जं, चरणनया बिंति साहु त्ति ॥३६००॥

सो जेण भावसाहू, सव्वनया जं च भावमिच्छंति ।
नाण-किरियानओभय- जुत्तो य जओ सया साहू ३६०१

एता अपि गतार्था , नवरं ' अहवा नामाईणमित्यादि ' अथवा, नाम-स्थापना-द्रव्य-भावसाधूना मध्ये को नय क साधुमिच्छति ? इत्यादिका वक्तव्यता श्रुत्वा श्रद्धाय ज्ञात्वा चावबुध्येत्यर्थ । ' एस किरियानओ नाम ' त्ति एष ज्ञानाविनाभूतक्रियालक्षणो नयो—नीतिपक्ष , स्थितपक्ष इत्यर्थ , यस्माच्चरणनयाश्चरणवृत्तय परममुनयश्चरणगुण-सुस्थितमेव साधु ब्रुवते, नापर, स च येन यस्माद् भावसा-धुरिह गृह्यते । सर्वनयाश्च यस्माद् भावसाधुमिच्छन्ति, ज्ञान-क्रियानयोभययुक्तश्च यत सर्वदैव भावसाधुरुच्यते, तस्मा-ज्ज्ञानक्रियासुस्थित साधुरित्यय सम्यक्पक्ष इति । विशे० ।

इदानीं योऽसौ आज्ञायोदीता वैयावृत्त्यकर आज्ञकु-लघु प्रविशति स एभिर्दोषैर्विरहितो नियाक्तव्य –

अलस घसिरं सुविरं, खमगं कोहमाणमायलोहिल्लं ।
कोऊहलपडिबद्धं, वेयावच्चं न कारिज्जा ॥१३३॥(भा०)

अलसा-आलसितो सो वेयावच्चं न कारेयव्वो, जदि का-रवे असमाचारी, सो आलस्सेण ताव अच्छइ जाव फि-डिओ देसकालो, ताहे पच्छा सड्डयाणि जं किंचि देंति तेण आयरिआईण विराहणा । अहवा सो अइपए अच्छइ

कम्म निव्वाहिअ होउ त्ति, ताहे तत्थ अकाले वसंतस्स तस्स ते चेव दोसा। अथवा ताणि धम्मसड्डियआ ओसक्कणदोसे उस्सक्कणदोसे वा करेज्जा अवियगदोसा वा। अहवा आयरियाण निमित्त पए वा उस्सूर उवक्खडेज्जा, एते पच्छाइया अलसे दोसा। घसिरो-बहुभक्खगो, सोवि ण पहुव्वेयव्वो, सो पढम चेव अप्पणो अट्ठाए हिंडइ पज्जत्त, जाव सो अप्पणो पज्जत्त हिंडइ ताव फिडिआ वेला। अहवा तत्थेव पढम वच्चइ पच्छा तत्थ य ण चव वला होइ, ते चवोस्सक्कणादिआ दोसा अहवा तत्थ सड्ढकुले पभूय गेण्हइ ताहे उग्गमदोसा न सुज्झति। सुविरा ताव सुवइ जाव फिडिआ भिक्खावेला। अहवा पढम तत्थ गतु अवेलाए पच्छा सुयइ ते चेव दोसा। खमओ जइ अप्पणो हिंडइ ताहे आयरिआ परितावणादि पावति। अह खमओ आयरिआण गेण्हइ ततो अप्पणा परितावणादि पावइ। कोहिल्लो पुव्वलाभाओ फिडितो सकोहिओ संतो भणइ- अम्हे अणतो लभाम, त पि तुज्झ पच्चएण न गेण्हामो। अहवा थेव लब्भइ तत्थ भडइ, अहवा ऊण पाणेण वा लवणेण वा तत्थ वि रूसति। माणिओ जइ न अब्भुट्ठिज्जति तो पुणो न वइ को विससो साधगाण त्ति ?। माइल्ला भद्दग अप्पसागारिअ भोच्चा पत आणति। लाभिल्ला जत्तिअ लभति त सव्व गेण्हति, एसण वा लोभेण पेल्लज्जा। कोऊहल्लिलो जत्थ नडादि पेच्छइ तत्थ पेच्छेतो अच्छइ। पडिबद्धो जो सुत्तत्थेसु आलिओ तो सो ताव अच्छइ जाव कालवेला जाया। एए दोसा तम्हा एरिसं साहु वयावच्च न कारेज्जा। ओघ०।

साहुकार-साधुकार-पुं०। साधु कृत त्वया सुष्ठु कृतमिति विद्वद्भ्य प्रशसायाम्, आ० म० १ अ०। पि०। न०।

साहुजणाचरिय-साधुजनाचरित-न०। साधुजनैरासेवित्ते, अष्ट० ४ सव० द्वार।

साहुजीवि(ण्)-साधुजीविन्-पुं०। साधु-शोभन परोपकारपूर्वक जीवितु शीलमस्य स साधुजीवी। सूत्र० २ श्रु० ५ अ०। साधुना विधिना जीवितु शील यस्य स साधुजीवी। सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०। सूनाङ्क श्रमणव्यापारे, पं० व० २ द्वार।

साहुजोणिय-साधुयोनिक-पुं०। साधुपक्षके, नि० चू० १ उ०।

साहुणिक्खेवण-साधुनिक्षेपण-न०। साधर्मिकाणामशिवादिकारणैर्निक्षेपधारक, नि० चू० १५ उ०।

साहुणी-साध्वी-स्त्री०। रत्नत्रयधारिण्या श्रमण्याम्, ध०२ अधि०। तपस्विन्याम्, पञ्चा० २ विव०। आ० चू०। तथा साध्वी आचाराङ्गमपि व्याख्यानं न करोतीत्यक्षराणि कुत्र ग्रन्थे सन्तीति। अत्र दशवैकालिकवृत्तिप्रमुखग्रन्थमध्ये यतिः केवलश्राद्धी सभायां व्याख्यान न करोति रागहेतुत्वादित्युक्तमस्ति, एतदनुसारेण साध्व्यपि केवलश्राद्धसभायां व्याख्यान न करोति रागहेतुत्वादिति ज्ञायते। ह्वी० ३ प्रका०।

साहुदसण-साधुदर्शन-न०। मुनिजनावलोकने, पञ्चा० ७ विव०।

साहुदसणभाव-साधुदर्शनभाव-पुं०। मुनिजनावलोकनाध्यवसाय, पञ्चा० ७ विव०।

साहुदासी-साधुदासी-स्त्री०। मथुरानगरीवास्तव्यस्य जिनदासस्य श्रावकस्य भार्यायाम्, आ० चू० १ अ०। कल्प०।

साहुधम्म-साधुधर्म-पुं०। श्रमणसम्बन्धिचारित्रधर्मे, पञ्चा० ११ विव०। (स च क्षान्त्यादिको दशविधः ' अणगारधम्म ' शब्दे प्रथमभागे २७६ पृष्ठे दर्शित ।)

साहुभाव-साधुभाव-पुं०। मालवदेशमण्डले ११८५ संवत्सरे श्रीनेमिनाथस्य मन्दिरनिर्माणकारके, स्वनामख्याते गृहपतौ, ती० ४ कल्प।

साहुमग्ग-साधुमार्ग-पुं०। मुनिपथे, ग० १ अधि०।

साहुमाइ-साध्वादि-पुं०। निर्ग्रन्थशाक्यादौ, पञ्चा० १३ विव०।

साहुमाणि(ण्)-साधुमानिन्-त्रि०। आत्मोत्कर्षायाऽसदनुष्ठानमानिनि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०।

साहुया-साधुता-स्त्री०। साधुभावे, उत्त० २ अ०।

साहुरंग-साधुरङ्ग-पुं०। जिनचन्द्रसूरिशिष्यपुण्यप्रधानशिष्यसुमतिसागरशिष्यविद्याविशारदशिष्ये, अष्ट० ३२ अष्ट०।

साहुरक्खिय-साधुरक्षित-पुं०। स्वनामख्याते स्थविरे, एष क्षिप्रवाचकक्षमाश्रमणनामादेशः। साधुरक्षितक्षमाश्रमणा पुनरेव ब्रुवते। व्य० १ उ०।

साहुरयण-साधुरत्न-पुं०। सोमसुन्दरगुरूणा शिष्ये, ग० ३ अधि०। स०। येन सोमप्रभसूरिविरचितयतिजीतकल्पस्य वृत्ति कृता। पञ्चा० १ विव०।

साहुली-देशी-स्त्री०। वृक्षशाखायाम्, नि० चू० १ उ०।

साहुलूसय-साधुलूषक-त्रि०। साधुघातके, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

साहुवग्ग-साधुवर्ग-पुं०। साधूनां वृन्दे, ग० १ अधि०।

साहुवयण-साधुवचन-न०। असत्यसत्यामृषावचनपरित्यागे, सथा०। उद्घाटापौरुषीत्यादिके विभ्रमकारिणि, ध०२अधि०।

साहुवसण-साधुव्यसन-न०। दुष्टराज्यादिजनितायां शिष्टजनानामापदि, नि० चू० ६ उ०।

साहुवाय-साधुवाद-पुं०। वर्णवादे, स्था० १० ठा० ३ उ०। आ० म०। द्वी०।

साहुसक्खिय-साधुसाक्षिक-न०। साधवो-मुनयस्ते सातिशयज्ञानवन्त इतरे वा विरतिप्रतिपत्तिसमकालसमयसमीपवर्तिन साक्षिणो यत्र तत्तथा। साधून् साक्षिण कृत्वा कृते, पा०।

साहुसचेट्ठा-साधुसचेष्टा-स्त्री०। साधूनां विनयादिरूपायां सचेष्टायाम्, पं० १२ विव०।

साहुसमिक्खा-साधुसमीक्षा-स्त्री०। साध्वी चासौ समीक्षा च साधुसमीक्षा। यथावस्थिततत्त्वपरिच्छित्तौ, सम्यक्प्रज्ञायाम्। सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

साहुसामग्गी-साधुसामग्री-स्त्री०। साधूनां ज्ञानादिरूपायां सामग्र्याम्, द्वा०।

जिनभक्तिप्रतिपादनानन्तरं तत्साध्यं सामग्र्यमाह—

ज्ञानेन ज्ञानिभावः स्या-द्भिक्षुभावश्च भिक्षया ।
वैराग्येण विरक्तत्वं, संयतस्य महात्मनः ॥ १ ॥

ज्ञानेनेति—व्यक्तः ।

विषयप्रतिभासाख्यं, तथात्मपरिणामवत् ।
तत्त्वसंवेदनं चेति, त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥२॥

तत्त्वं परमार्थस्तत्सम्यक्प्रवृत्त्याद्युपहितत्वेन वेद्यते यस्मिंस्तच्च । तत्त्वपदेन मिथ्याज्ञाननिवृत्तिः तद्विषयस्यैतद्राशिनिषेधावच्छिन्नत्वेनातत्त्वत्वात्, सम्यक्पदेनाविरतसम्यग्दृष्टिज्ञानेन निवृत्तिः, तस्य ज्ञानाज्ञानसाधारणप्रतिभासत्वव्याप्यविषयप्रवृत्त्याद्युपहितत्वेऽपि ज्ञानत्वप्रयोज्यविरतिप्रवृत्त्याद्युपहितत्वाभावादिति । इत्यमुना प्रकारेण त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् । तदाह—' विषयप्रतिभासं चा-त्मपरिणतिमत्तथा । तत्त्वसंवेदनं चैव ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥१॥" (आत्मपरिणतिविषय ' आतपरिणइ ' शब्दे द्वितीयभागे १६० पृष्ठे गतम् ।)

आद्यं मिथ्यादृशां मुग्ध-रत्नादिप्रतिभासवत् ।
अज्ञानावरणापाया-ग्राह्यत्वाद्यविनिश्चयम् ॥३॥

आद्यमिति—आद्यं विषयप्रतिभासज्ञानं मिथ्यादृशामेव मुग्धस्याज्ञस्य रत्नप्रतिभासादिवत् तत्तुल्यम् । तदाह- 'विषकण्टकरत्नादौ बालादिप्रतिभासवत्" इति । अज्ञानं मत्यज्ञानादिकं तदावरणं यत्कर्म तस्यापायः क्षयोपशमस्तस्मात् । तदाह— अज्ञानावरणापायम्" इति । ग्राह्यत्वादीनामुपादेयत्वादीनामविनिश्चयोऽनिर्णयो यतस्तत् ।तदाह- "तद्धेयत्वाद्यवेदकम्" इति । यद्यपि मिथ्यादृशामपि घटादिज्ञानेन घटादिग्राह्यता निश्चीयत एव, तथापि स्वविषयत्वावच्छेदेन तदनिश्चयान्न दोषः, स्वसंवेद्यस्य स्वस्यैव तदनिश्चयात् ।

भिन्नग्रन्थेर्द्वितीयं तु, ज्ञानावरणभेदजम् ।
श्रद्धावत्प्रतिबन्धेऽपि, कर्मणा सुखदुःखयुक् ॥४॥

भिन्नग्रन्थेरिति—भिन्नग्रन्थेः सम्यग्दृशस्तु द्वितीयमात्मपरिणामवत् ज्ञानावरणस्य भेदः-क्षयोपशमस्तज्जम् । तदाह—" ज्ञानावरणह्रासोत्थम् " इति । श्रद्धावत् वस्तुगुणदोषपरिज्ञानपूर्वकचारित्रेच्छान्वितम्, प्रतिबन्धेऽपि चारित्रमोहोदयजनितान्तरालक्षणे सति, कर्मणा पूर्वार्जितेन । सुखदुःखयुक्-सुखदुःखान्वितम् । तदाह—" पातादिपरतन्त्रस्य तद्दोषादावसंशयम् । अनर्थाद्याप्तियुक्तं च, आत्मपरिणतिमन्मतम् ॥ १ ॥"

स्वस्थवृत्तेस्तृतीयं तु, सज्ज्ञानावरणव्ययात् ।
साधोर्विरत्यवच्छिन्न-मविघ्नेन फलप्रदम् ॥ ५ ॥

स्वस्थेति—स्वस्थाऽनाकुला वृत्तिः कायादिव्यापाररूपा यस्य तस्य साधोः तृतीयम् विरतिः-सदसत्प्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मिका तयाऽवच्छिन्नमुपहितम् । अविघ्नेन-विघ्नाभावेन, फलप्रदम् । तदाह—" स्वस्थवृत्तेः प्रशान्तस्य तद्धेयत्वादिनिश्चयम् । तत्त्वसंवेदनं सम्यग् यथाशक्ति फलप्रदम् ॥ १ ॥" इदं च सज्ज्ञानावरणस्य व्ययात्-क्षयोपशमात् प्रादुर्भवति । तदाह—" सज्ज्ञानावरणापायम् " इति ।

निष्कम्पा च सकम्पा च, प्रवृत्तिः पापकर्मणि ।
निरवद्या च सेत्याहु-र्लिङ्गान्यत्र यथाक्रमम् ॥६॥

निष्कम्पा चेति—अत्रोक्तेषु त्रिषु भेदेष्वज्ञानसज्ज्ञानत्वेन फलितेषु यथाक्रमं पापकर्मणि निष्कम्पा दृढा प्रवृत्तिः, सकम्पा चादृढा निरवद्या च सा प्रवृत्तिरिति, लिङ्गान्याहुः । तदुक्तम्—' निरपेक्षप्रवृत्त्यादि लिङ्गमेतदुदाहृतम् ।" तथा—' तथाविधप्रवृत्त्यादिव्यङ्ग्यं सदनुबन्धि च " तथा- " न्याय्यादौ शुद्धवृत्त्यादिगम्यमेतत्प्रकीर्तितम् । " इति ।

ननु कैतानि लिङ्गान्युपयुज्यन्त इत्यत आह—

जातिभेदानुमानाय, व्यक्तीनां वेदनात् स्वतः ।
तेन कर्मान्तरात् कार्य-भेदेऽप्येतद्भिदाऽक्षता ॥७॥

जातीति—जातिभेदस्य-निष्कम्पपापप्रवृत्त्यादिजनकतावच्छेदकस्याज्ञानादिगतस्य अनुमानाय उक्तानि लिङ्गानीति संबन्धः । व्यक्तीनाम्-अज्ञानादिव्यक्तीनां स्वतो-लिङ्गैरपेक्ष्यैव वेदनात्-परिज्ञानात्, तेन कर्मान्तरात्-चारित्रमोहादिरूपादुदयक्षयोपशमावस्थानावस्थितात् । कार्यभेदेऽपि-सावद्यानवद्यप्रवृत्तिवैचित्र्येऽपि । तद्भिदा अज्ञानादिभिदाऽक्षता । प्रवृत्तिसामान्ये ज्ञानस्य हेतुत्वात्तद्वैचित्र्येणैव तद्वैचित्र्योपपत्तेः । प्रवृत्तौ कर्मविशेषप्रतिबन्धकत्वस्यापि हेतुविशेषविघटनं विनाऽयोगात् । वस्तुतः कार्यस्वभावभेदे कारणस्वभावभेदः सर्वत्राप्यावश्यकः, अन्यथा हेत्वन्तरसमवधानस्याप्यकिंचित्करत्वादिति विवेचितमन्यत्र ।

योगादेवान्त्यबोधस्य, साधुः सामग्र्यमश्नुते ।
अन्यथा कर्षगामी स्यात्, पतितो वा न संशयः ॥८॥

योगादिति—अन्त्यबोधस्य—तत्त्वसंवेदनस्य योगादेव-संस्काररूपसंबन्धादेव साधुः सामग्र्य—पूर्णभावमश्नुते । अन्यथा तत्त्वज्ञानसंस्काराभावे पुनर्योगशक्त्यनुवृत्तौ शङ्काकाङ्क्षादिना कर्षगामी वा स्यात्, तदनुवृत्तौ च पतितो वा न संशयोऽत्र कश्चित्, बाह्यलिङ्गस्याकारणत्वात् ।(द्वा०) (भिक्षाविषय ' गोयरचरिया ' शब्दे तृतीयभागे १००७ पृष्ठे गतम् ।)

स्वोचिते तु तदारम्भे, निष्ठिते नाविशुद्धिमत् ।
तदर्थकृतिनिष्ठाभ्यां, चतुर्भङ्ग्यां द्वयोर्ग्रहात् ॥ १७ ॥

स्वोचित-इति स्वोचिते तु स्वशरीरकुटुम्बादियोग्ये तु आरम्भे पाकप्रयत्ने निष्ठिते चरमेन्धनप्रक्षेपेणौदनसिद्ध्युपहिते । तत् स्वभोग्यातिरिक्तपाकशून्यया सकल्पकं स्वार्थमुपकल्पितमन्नम् " इतो मुनीनामुचितेन दानेनात्मानं कृतार्थयिष्यामि " इत्याकारं नाविशुद्धिमत् न दोषान्वितं तदर्थं कृतिराद्यपाकः, निष्ठा च चरमः पाकः, ताभ्यां निष्पन्नायां चतुर्भङ्ग्यां—तदर्थं कृतिस्तदर्थं निष्ठा, अन्यार्थं कृतिस्तदर्थं निष्ठा, तदर्थं कृतिरन्यार्थं निष्ठा, अन्यार्थं कृतिरन्यार्थं च निष्ठा, इत्येवंरूपायां द्वयोर्भङ्गयोर्ग्रहाच्छुद्धत्वेनोपादानात् । तदुक्तम्- " तस्स कडं तस्स निट्ठियं चउभंगो तत्थ दु चरिमा सुद्धा"। यदि च साध्वर्थं पृथिव्याद्यारम्भप्रयोजकशुभसंकल्पनमपि गृहिणो दुष्टं स्यात्तदा साधुवन्दनादियोगोऽपि तथा स्यादिति न

किंचिदेतत् । तदिदमुक्तं–' स्वोचित तु यदारम्भे,नथा संकल्प-न कचित् । न दुष्टं शुभभावत्वा–त्तच्छुद्धापरयोगवत् ॥१॥"

प्राय एवमलाभः स्या–दिति चेद्वहुधाऽप्ययम् ।
सभवीत्यत एवोक्तो, यतिधर्मोऽतिदुष्करः ॥ १८ ॥

प्राय इति–एवमसकल्पितस्यैव पिण्डस्य ग्राह्यत्वे प्रायोऽलाभः स्यात्–शुद्धपिण्डाप्राप्ति स्यात्, इति चेत् बहुधाऽपि–सकल्पातिरिक्तैर्बहुभिरपि प्रकारैः शङ्कितम्रक्षितादिभिरयमलाभः सभवी । अथवा–एव प्रायोऽसकल्पितस्यालाभ स्यादिति चेद्बहुधाऽप्ययमसकल्पितस्य लाभ सभवि । अदित्सुना भिक्षूणामभावेऽपि च बहूना पाकस्योपलब्धे । तथापि तद्वृत्तेर्दुष्करत्वात्तत्प्रणेतुरनाप्तता स्यादित्यत आह–इत्यत एव यतिधर्मो मूलोत्तरगुणसमुदायरूपोऽतिदुष्कर उक्तः । अतिदुर्लभ मोक्ष प्रति अतिदुष्करस्यैव धर्मस्य हेतुत्वात् ,,कार्यानुरूपकारणवचनेनैवाप्तसिद्धेः ।

संकल्पितस्य गृहिणा, त्रिधा शुद्धिमतो ग्रहे ।
को दोष इति चेज्ज्ञाते, प्रसङ्गात्पापवृद्धितः ॥ १९ ॥

संकल्पितस्येति–गृहिणा–गृहस्थेन सकल्पितस्य–यत्यर्थं प्रतिदित्सितस्य त्रिधा शुद्धिमतो–मनोवाक्कायशुद्धस्य साधोर्ग्रहे–ग्रहणे को दोष । आरम्भप्रत्याख्यानस्य लक्षणोऽप्रत्याख्यातादिति चेत् , ज्ञाते–" मदर्थं कृतोऽय पिण्ड. " इति ज्ञाते सति तद्ग्रहणे प्रसङ्गात् , गृहिणः पुन. तथाप्रवृत्तिलक्षणात् पापवृद्धितः तन्निमित्तभावस्य परिहार्यत्वात् ।

यत्यर्थं गृहिणश्चेष्टा, ह्यारम्भप्रयोजिका ।
यतेस्तद्वर्जनोपाय–हीन सामर्थ्यघातिनी ॥ २० ॥

यत्यर्थमिति–यत्यर्थं गृहिण आरम्भप्रयोजिका चेष्टा निष्ठितक्रिया । तद्वर्जनोपायैराधाकर्मिककुलपरित्यागादिलक्षणै र्हीना सती यते सामर्थ्यघातिनी गुणश्रेणिहानिकर्त्री ।

वैराग्यं च स्मृतं दुःख–मोहज्ञानान्वितं त्रिधा ।
आर्तध्यानाख्यमाद्यं स्या–द्यथाशक्त्यप्रवृत्तितः ॥ २१ ॥

वैराग्य चेति–दु खान्वित मोहान्वित ज्ञानान्वितं चेति त्रिधा वैराग्य स्मृतम् । आद्यं दु खान्वित आर्त्तध्यानाख्यम् स्यात् । यथाशक्ति–शक्त्यनुसारेण मुक्त्युपाये अप्रवृत्तित । तात्त्विकं तु वैराग्य शक्तिमतिक्रम्यापि श्रद्धातिशयेन प्रवृत्ति जनयेदिति ।

अनिच्छा ह्यत्र संसारे, स्वेच्छालाभादनुत्कटा ।
नैर्गुण्यदृष्टिजं द्वेषं, विना चित्ताङ्गखेदकृत् ॥ २२ ॥

अनिच्छेति–अत्र हि वैराग्ये सति संसारे–विषयसुखे अनिच्छा इच्छाभावलक्षणा आत्मपरिणति. नैर्गुण्यदृष्टिज संसारस्य [illegible] प्रतिसन्धानजम् द्वेष विना अनुत्कटा । अत एव चित्ताङ्गयो खेदकृत्–मानसशरीरदु खोत्पादिका । [illegible] हि द्विधा स्यात् अलभ्यविषया [illegible] , [illegible] दु खजनक , [illegible] न [illegible] ।

एकान्तात्सग्रहोद्भूत–भवनैर्गुण्यदर्शनात् ।
शान्तस्यापि भवेदेत–ज्ज्वरस्याप्युदयसन्निभम् ॥ २३ ॥

एकान्तेति–एकान्त सर्वथा सन् दयी वा य आत्मा तस्य ग्रहादुत्पन्न यद्भवनैर्गुण्यदर्शन तत. शान्तस्यापि प्रशमवतोऽपि लोकदृष्ट्या , द्वितीय मोहान्वित वैराग्य भवति । एतच्च सन् शक्त्यावस्थिता यो ज्वरस्तस्यानुदयो वेलाप्राकाललक्षणस्तत्सन्निभ तेषा भवत् । द्वेषजनितस्य वैराग्यस्योत्कटत्वेऽपि मिथ्याज्ञानवासनाऽविच्छेदादपायप्रतिपातशक्तिसमन्वितत्वात् ।

स्याद्वादविदया ज्ञात्वा, बद्धानां कष्टमङ्गिनाम् ।
तृतीयं भवभीभाजां, मोक्षोपायप्रवृत्तिमत् ॥ २४ ॥

स्याद्वादेति–स्याद्वादस्य सकलनयसमूहात्मकवचनस्य विदया बद्धानामङ्गिना कष्ट दु ख ज्ञात्वा भवभीभाजा ससारभयवता तृतीय ज्ञानान्वित वैराग्य भवति । तच्च मोक्षोपाये–त्रिरत्नसाम्राज्यलक्षणे प्रवृत्तिमत्–प्रकृष्टवृत्त्युपहितम् ।

सामग्र्यं स्यादनेनैव, द्वयोस्तु स्वोपमर्दतः ।
अत्राङ्गत्वं कदाचित्स्या–द्गुणवत्पारतन्त्र्यतः ॥२५॥

सामग्र्यमिति–अनेनैव–ज्ञानान्वितवैराग्येणैव सामग्र्यं सर्वथा दु खोच्छेदलक्षण स्यात् , ज्ञानसहितवैराग्यस्यापायशक्तिप्रतिबन्धकत्वात् । द्वयोस्तु–दु खमोहान्वितवैराग्ययो स्वोपमर्दत –स्वविनाशद्वारा अत्र–ज्ञानान्वितवैराग्येऽङ्गत्वमुपकारकत्वम् कदाचित्शुभोदयदशाया स्यात् । गुणवत पारतन्त्र्यम्–आज्ञावशवृत्तित्व तत ,ज्ञानवत्पारतन्त्र्यस्यापि फलतो ज्ञानत्वात् ।

ननु गुणवत्पारतन्त्र्य विनाऽपि भावशुद्ध्या वैराग्यसाफल्य भविष्यतीत्यत आह–

भावशुद्धिरपि न्याय्या, न मार्गाननुसारिणी ।
अप्रज्ञाप्यस्य बालस्य, जिनैवत्स्वाग्रहात्मिका ॥ २६ ॥

भावेति–भावशुद्धिरपि यमनियमादिना मनसाऽसंक्लिश्यमानताऽपि । एतत् गुणवत्पारतन्त्र्य विना अप्रज्ञाप्यस्य–गीतार्थोपदेशावधारणयोग्यतारहितस्य बालस्य–अज्ञानिन स्वाग्रहात्मिका–शास्त्रश्रद्धाधिकस्वकल्पनाभिनिवेशमयी मार्गो–विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रयरा, स्वरसवाहीक्षीणपरिणामस्तदननुसारिणी न न्याय्या । यदाह–

" भावशुद्धिरपि ज्ञेया, यैषा मार्गानुसारिणी ।
प्रज्ञापनाप्रियाऽत्यर्थं, न पुन स्वाग्रहात्मिका ॥ १ ॥
रागो द्वेषश्च मोहश्च, भावमालिन्यहेतव ।
एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो, हन्तोत्कर्षोऽस्य तत्त्वत. ॥ २ ॥
तथोत्कृष्टे जगत्यस्मिन् , शुद्धिर्वै शब्दमात्रकम् ।
[illegible] ॥ ३ ॥

मोहानुत्कर्षकृच्चैत–दत एवापि शास्त्रवित् ।
त्वमाश्रयाश्रहस्तेने–त्याह सर्वेषु कर्मसु ॥ २७ ॥

मोहेति–एतद्–गुणवत्पारतन्त्र्य च मोहानुत्कर्षकृत् स्वाग्रहहेतुमोहापकर्षनिबन्धनम् । तदाह–"न मोहोद्रिक्तताभावे, स्वाग्रहो जायते क्वचित् । गुणवत्पारतन्त्र्य हि, तदनुत्कर्षसाधनम् ॥ १ ॥" अत एव गुणवत्पारतन्त्र्यस्य मोहानुत्कर्षकत्वादेव शास्त्रविदपि–[illegible] सर्वेषु कर्मसु–[illegible] । [illegible]–

अभिलाषस्य भावतो गुरुपारतन्त्र्यहेतुत्वात् तस्य च मोहापकर्षद्वाराऽतिचारशोधकत्वात् । तदाह—" अत एवागमज्ञोऽपि, दीक्षादानादिषु ध्रुवम् । क्षमाश्रमणहस्तेनेत्याह-सर्वेषु कर्मसु ॥ १ ॥ "

यस्तु नात्मगुणान् वेद, न वा स्वगुणदोषवित् ।
स एवैतन्नाद्रियते, न त्वासन्नमहोदयः ॥ २८ ॥

यस्त्विति—व्यक्त ।

गुणवद्बहुमानाद्यः, कुर्यात्प्रवचनोन्नतिम् ।
अन्येषां दर्शनोत्पत्ते—स्तस्य स्यादुन्नतिः परा ॥ २९ ॥

गुणवदिति-गुणवता-ज्ञानादिगुणशालिना बहुमानात् य प्रवचनस्योन्नतिं—बहुजनश्लाघा कुर्यात् तस्य स्वतोऽन्येषां दर्शनोत्पत्ते परा—तीर्थकरत्वादिलक्षणा उन्नति स्यात् । कारणानुरूपत्वात्कार्यस्य । तदाह—" यस्तून्नतौ यथाशक्ति, सोऽपि सम्यक्त्वहेतुनाम् । अन्येषा प्रतिपद्यह, तदेवाप्नोत्यनुत्तमम् ॥१॥ प्रक्षीणतीव्रसंक्लेश, प्रशमादिगुणान्वितम् । निमित्त सर्वसौख्याना, तथा सिद्धिसुखावहम् ॥ २ ॥ "

यस्तु शासनमालिन्ये-ऽनाभोगेनापि वर्तते ।
बध्नाति स तु मिथ्यात्वं, महानर्थनिबन्धनम् ॥ ३० ॥

यस्त्विति-यस्तु शासनमालिन्ये—लोकविरुद्धगुणवन्निन्दादिना प्रवचनोपघाते अनाभोगेनाप्यज्ञानेनापि वर्तते, स तु शासनमालिन्योत्पादनावसर एव मिथ्यात्वोदयात् महानर्थनिबन्धन-दुरन्तसंसारकान्तारपरिभ्रमणकारणं मिथ्यात्व बध्नाति । यदाह—" य शासनस्य मालिन्ये-ऽनाभोगेनापि वर्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वा—दन्येषा प्राणिना ध्रुवम् ॥१॥ बध्नात्यपि तदेवाल, पर संसारकारणम् । विपाकदारुण घोर, सर्वानर्थनिबन्धनम् ॥ २ ॥ "

स्वेच्छाचारे च बालानां, मालिन्यं मार्गबाधया ।
गुणानां तेन सामग्र्य, गुणवत्पारतन्त्र्यतः ॥ ३१ ॥

स्वेच्छेति-बालानाम्-अज्ञानिना स्वच्छाचारे च सति । मार्गस्य-बाधया " अप्रधानपुरुषोऽय जैनाना मार्ग " इत्येव जनप्रवादरूपया मालिन्य भवति मार्गस्य । तेन हेतुना गुणवत्पारतन्त्र्यत एव गुणाना ज्ञानादीना सामग्र्य पूर्णत्व भवति ।

इत्थं विज्ञाय मतिमान् , यतिर्गीतार्थसङ्गकृत् ।
त्रिधा शुद्ध्याचरन् धर्मं, परमानन्दमश्नुते ॥ ३२ ॥

इत्थमिति स्पष्ट । इति साधुसामग्र्यद्वात्रिंशिका।द्वा०२६द्वा०।

साहेमाण-साधयत्-त्रि० । प्रतिपादयति, सू० १ श्रु० १३ अ० । नि० चू० ।

साहेज्जता-साहित्य-न० । सहिततायाम् , दशा० ४ अ० ।

साहोहासिय-साध्ववभाषित-न० । सयतेन याचिते, पञ्चा० १३ विव० ।

सिआ-स्यात्-अव्य० । " इयाद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् " ॥ ८ । २ । १०७ ॥ इति संयुक्तस्य यात्पूर्व इत् । प्रा० । कुदाचिदर्थे, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।

सिआल-शृगाल-पु० । " इत्कृपादौ " ॥ ८ । १ । १२८ । इति ऋत इत्वम् । जम्बूक, प्रा० २ पाद ।

सिउंठा-असिकुण्ठा-स्त्री० । साधारणशरीरवनस्पतिभेदे , प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

सिं-एतस्य-एतद् ङस् " वेदतदेतदो ङसाऽऽम्भ्या सेसिमौ ' ॥ ८ । ३ । ८१ ॥ इति आमा सहितस्य एतस्य स्थाने सिमादेश । सिं गुणा । सिं सील । तेषा शीलम् । प्रा० ३ पाद ।

सिंग-शृङ्ग-न० । " मसृणमृगाङ्कमृत्युशृङ्गधृष्टे वा " ॥ ८ । १ । १३० ॥ इति ऋत उत्वम् । प्रा० । विषाणे , विशे० । अनु० । आचा० । आ० चू० । प्रश्न० । आ० म० ।

सिंगक्खोड-शृङ्गखोट-न० । शृङ्गप्रदेश, ध०३ अधि०। ओघ०।

सिंगणाइय-शृङ्गनादित-न० । सर्वेषु कार्येषु शृङ्गभूते कार्ये , " कज्जेसु सिंगभूत कज्ज तु सिंगणाइयं होइ " । प० भा० ३ कल्प । बृ० । प० चू० ।

सिंगधम-शृङ्गधम-त्रि० । शृङ्ग धमति शृङ्गधम । शृङ्गवादके, ' सिंग धमति । अथवा वा तेणोत्रासेण चोरा गावीओ हरंति तेण समावतिए धतं चोरओ कुद्धो आगओ ' त्ति । नि० चू० १ उ० ।

सिंगपाय-शृङ्गपात्र-न० । शृङ्गमये पात्रे , आचा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० १ उ० ।

सिंगभेय-शृङ्गभेद-पुं० । महिषादिविषाणच्छेदे, सू० १ श्रु० २ अ० । विषाणविशेषे च । ओघ० ।

सिंगमाल-शृङ्गमाल- पु० । द्रुमजातिविशेषे , जं० २ वक्ष० ।

सिंगरीडी-शृङ्गरीटी-स्त्री०।चतुरिन्द्रियजीवभेदे,उत्त०३६अ०।

सिंगवंदण-शृङ्गवन्दन-न० । शृङ्गेन उत्तमाङ्गैकदेशेन वन्दनम् इति शृङ्गवन्दनम् । शिरसा वन्दने, आव०३अ०।आ०म०। आ० चू० । ' सिंग पुण कुम्भगाणवातो " कुम्भकशब्देनेह ललाटमुच्यते तस्य वामपार्श्वयोर्निपातो हस्ताभ्या स्पर्शन तद्युक्त वन्दन शृङ्गमुच्यते । एतदुक्त भवति-अहो कायं इत्याद्यावर्त्तान् कुर्वन् कराभ्या ललाटस्य मध्यदेश स्पृशति । किं तु वामपार्श्व दक्षिणपार्श्व वा न स्पृशतीति । बृ० ३ उ० ।

सिंगबेर-शृङ्गबेर-न० । आर्द्रके , उत्त० ३६ अ० । सूत्र० । जी० । प्रज्ञा० । आचा० ।

सिंगार-शृङ्गार-पु० । कृपादित्वादित्वम् । प्रा०१ पाद । शृङ्ग सर्वरसेभ्य परमप्रकर्षकोटिलक्षणमियर्ति-गच्छतीति । कमनीयकामिनीदर्शनादिसंभवे रतिप्रकर्षात्मके सर्वरसप्रधाने रसविशेषे, अनु० ।

शृङ्गाररस लक्षणतस्त्वाह-

सिंगारो नाम रसो , रतिसंजोगाभिलाससंजणणो ।
मंडणविलासविब्बो-अहासलीलारमणलिंगो ॥ ४ ॥

सिंगारो रसो जहा—

महुरविलाससललिअं, हिययुम्मादणकरं जुवाणाणं ।
सामा सद्दुद्दामं, दाएती मेहलादामं ॥ ५ ॥

शृङ्गारो नाम रस किं विशिष्ट इत्याह-'रती' त्यादि, रतिशब्देनेह रतिकारणानि सुरतव्यापाराङ्गानि ललनादीनि गृह्यन्ते,

तै सार्द्ध सयोगाभिलाषसजनक , तस्य तत्कार्यत्वादेव, तथा मण्डनविलासविव्वोकहास्यलीलारमणानि लिङ्गं यस्य स तथा, तत्र मण्डन कङ्कणादिभि ,विलास कामगर्भो रम्यो नयनादिविभ्रम विव्वाय'त्ति देशिपदम् ,अङ्गजविकारार्थ हास्य प्रतीत लीला सकामगमनभाषितादिरमणीयचेष्टा, रमण-क्रीडनमिति। उदाहरणमाह—'सिगारो' इत्यादि—'महुरगाहा' श्यामा। स्त्री मेखलादाम रसनासूत्र दर्शयति-प्रकटयति इत्यर्थ । कथभूतमित्याह-रणन्मणिकिङ्किणिस्वरम।धुर्यान्मधुर, तथा विलासै -सकामैश्चष्टाविशेषैर्ललित—मनोहारि, तथा शब्दादाम किङ्किणीस्वनमुखरम् ,किमिति तत्प्रकटयति इत्याह-यता-हृदयोन्मादनकरम्-प्रबलस्मरदीपन यूनामिति, शृङ्गारप्रधानचेष्टाप्रतिपादनादय शृङ्गारो रस इति । अनु०। ज्ञा०। विपा०। प्रश्न० । मण्डनभूषणाटाप , ज० १ वक्ष० । अलङ्कारादिकृताया शोभायाम् , तद्योगाच्छृङ्गारम्। शृङ्गारमिव शृङ्गारम् । अतिशयशोभावति , भ० २ श० १ उ० । अलङ्कृत , रा० । नि० चू०। द्वयानामेकान्तात्यन्तिकमनोज्ञत्व प्रकृष्टरसास्पदत्वादिरूप कामभेदे, पुनार्योरन्यान्यरक्तयो रतिप्रकृति शृङ्गार इति। स्था० ४ ठा ४ उ० ।

सिंगारकहाविरय-शृङ्गारकथाविरत–त्रि०। कामकथानिवृत्ते, पञ्चा० १० विव० ।

सिगारमइ-शृङ्गारमति–स्त्री०। मूलपिण्डे उदाहृतस्य सिन्धुराजस्य भार्यायाम् , पिं०। ('मूलकम्म' शब्द षष्ठभागे व्याख्यातैषा ।)

सिंगारमंजरी-शृङ्गारमञ्जरी–स्त्री०। शीतलराजस्य भगिन्या विक्रमसिंहस्य भार्यायाम् , प्रव० २ द्वार।

सिंगाररस--शृङ्गाररस--पु०। मन्मथदीपके , दश० ३ अ०।

सिंगाररसोवेय--शृङ्गाररसोपेत--त्रि०। कामोत्कोचक, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०।

सिंगारागार-शृङ्गारागार--न०। पुं०। शृङ्गारस्य रसविशेषस्यागारमिवागारम्। शृङ्गाररसोपेते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

शृङ्गाराकार--त्रि०। शृङ्गारो मण्डनभूषणादिस्त प्रधान आकार -आकृतिर्यस्येति तथा । मण्डनप्रधानाकृतिसहिते , ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। भ०। जी०। औ०

सिंगारागारचारुवेसा--शृङ्गारागारचारुवेषा--त्रि० । शृङ्गारो मण्डनभूषणाटोपस्तत्प्रधान आकारो यासा तास्तथा चारुवेषा मनोहरवेषा, मनोहरनेपथ्याः पश्चात् कर्मध रय । अथ वा शृङ्गारस्य प्रथमरसस्यागारमिव-गृहमिव चारुवेषो यासा तास्तथा। ज० १ वक्ष०। कृतसुन्दरवेषायाम् , रा०। प्रश्न० । सू० प्र०। विश०। च० प्र०। औ०।

सिंगारिय--शृङ्गारिक -पुं०। शृङ्गाररसवति , उपा० ८ अ०।

सिंगि(ण्)-शृङ्गिन्--पु०। शृङ्गमस्येति शृङ्गी । विषाणिनि पशौ , अनु । आ० म०।

सिंघ सिंह--पुं०। "ह्रो घोऽनुस्वारात्" ॥८।१।२६४॥ इति हस्य घो वा । मृगाधिपे , प्रा० १ पाद।

सिघली--पु०। देशी०। म्लेच्छदेशविशेषे,त्रि०। तद्वासिनि जने च। भ० ६ श० ३३ उ०।

सिंघाडग-शृङ्गाटक–न०। त्रिकोणे जलजफलविशेषे, स्था० ३ ठा० ३ उ०। प्रज्ञा० । शृङ्गाटकाकृतिपथयुक्ते, त्रिकोणस्थाने, आ० म० १ अ०। अनु०। ज्ञा०। स्था०। प्रश्न० । कल्प० । रा०। चन्द्र सूर्य वा गृह्णता राहो कृष्णपुद्गल च० प्र० २० पाहु०। भ०। कल्प०। औ०। दशा०। रा०। ज०। सू० प्र०। आचा०। बृ०। आव०।

सिंघाण-सिङ्घाण–न० । नाशिकाश्लेष्मणि, स्था० ६ ठा० ३ उ०। स०। ध०। न०। उत्त०। नाशिकोद्भवे श्लेष्मणि,स्था० ५ ठा० ३ उ०। कल्प०। ज्ञा० । न० ।

सिंच-सिच–धा०। क्षरणे, "सिच सिञ्च-सिम्पौ"॥८।४।९६॥ इति सचते सिञ्चादेश । सिचइ। सिञ्चति । प्रा० । आचा०।

सिंदी--सिन्दी--स्त्री०। खर्जूर्याम् , आ० म० १ अ०।

सिंदुवार-सिन्दुवार–पु० ।निर्गुण्डीवृक्ष,ज० २ वक्ष०। प्रज्ञा०। ज्ञा०। आचा०।

सिंदुवारकुसुम--सिन्दुवारकुसुम--न०। निर्गुण्डीपुष्पे, पञ्चा० ५ विव०।

सिंदूर-सिन्दूर–न०। "इत एद् वा" ॥८।१।८५॥ पक्षे इकार एव सेन्दूर । सिन्दूर। वर्णकद्रव्यविशेषे प्रा० १ पाद।

सिंधव-सैन्धव–न०। 'इत् सैन्धव-शनैश्चरे" ॥८।१।१४९॥ इति एत इद् वा। प्रा०। सिन्धुदेशोद्भव लवणे, अश्वे, पुं०। सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०। स्था०। आचा०।

सिंधु-सिन्धु–पु०। वीतिभयनगरप्रतिबद्ध जनपदभेदे, प्रज्ञा० १ पद। सूत्र०। आ० म०। आ० क०। स्त्री०। जम्बूद्वीप मन्दरस्य दक्षिणेन पश्चिमलवणसमुद्रगामिन्या महानद्याम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । पाइ० ना० । आ० चू०। स० । (अस्या सिन्धुमहानद्या वक्तव्यता गङ्गाया इव । गगामहानदीवक्तव्यता 'गगा' शब्द तृतीयभागे ७८२ पृष्ठे गता।)

एवं सिंधूए वि णेअव्वं०जाव तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लणं तोरणेणं सिंधूए आवत्तणकूडे दाहिणाभिमुही सिंधुप्पवायकुंडं सिंधुद्दीवो अट्ठो सो चेव ०जाव अहे तिमिसगुहाए वेअड्ढपव्वय दालइत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणा चोद्दससलिला अहे जगइं पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्द ०जाव समप्पेइ सेसं तं चेव त्ति। (सू० ७४ ×)

अथ गङ्गानद्या आयामादीन्यत्रावतारयति 'एव सिन्धु'इत्यादि । एवं सिन्ध्वा अपि स्वयं नेतव्य यावत्तस्य पद्मद्रहस्य पाश्चात्येन तोरणेन सिन्धुमहानदी निर्गता सती पश्चिमाभिमुखी पञ्चयोजनशतानि पर्वतेन गत्वा सिन्ध्वावर्त्तनकूट आवृत्ता सती पञ्चयोजनशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि त्रींश्चैकोनविंशतिभागान् दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महता

घटमुखप्रवृत्तिकेन यावत्प्रणालेन प्रपतति, सिन्धुमहानदी यत्र प्रपतति अत्र महती जिह्विका वाच्या, सिन्धुमहानदी यत्र प्रपतति तत्र सिन्धुप्रपातकुण्डं वाच्यम्, तन्मध्ये सिन्धुद्वीपो वाच्योऽर्थः स एव, यथा गङ्गाद्वीपप्रभाणि गङ्गाद्वीपवर्णाभानि पद्मानि तथा सिन्धुद्वीपप्रभाणि-सिन्धुद्वीपवर्णाभानि पद्मानि सिन्धुद्वीप इत्युच्यते। अत्र यावत्पर्यन्त सूत्र वाच्य तथा ह-यावदधस्तमिस्रागुहाया इत्यादि, अत्र यावत्करणादिदम्- "तस्स ण सिन्धुप्पवायकुंडस्स दाक्खिणिल्लेण तोरणेण सिंधुमहाणई पवूढा समाणी उत्तरद्धभरहवासं एज्जेमाणी २ सलिलासहस्सेहिं आपूरमाणी २" इति सग्रह। अधस्तमिस्रागुहाया वैताढ्यपर्वतं दारयित्वा 'देशदर्शनाद्देशस्मरणमिति'दाहिणड्ढभरहवासस्स बहुमज्झदेशभाग गन्ता' इति पदानि वाच्यानि, पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती-चतुर्दशभि सलिलासहस्रैः समग्रा-पूर्णा जगतीमधो दारयित्वा पश्चिमाया लवणसमुद्र समुपसर्पति, शेषम्-उक्तातिरिक्त प्रवाहमुखमानादि तदेव-गङ्गामानसमानमेव ज्ञेयम्। जं० ४ वक्ष०।

जंबूदीवे णं दीवे चउद्दस महानईओ पुव्वावरेणं लवणसमुद्दं समप्पयंति तं० गंगा सिंधू०। स० १४ सम०। स्था०।

जंबूदीवे णं दीवे मंदरस्स दाहिणेण-सिंधु महाणदिं पंच महानदीओ समप्पेंति, त जहा-सतद्दू विभासा वितत्था, एरावई चंदभागा। स्था० ५ ठा० ३ उ०। जं०।

सिन्धुनद्यधिष्ठात्र्या देव्याम्, जं० ३ वक्ष०।

सिंधुकुंड--सिन्धुकुण्ड--न०। यतः सिन्धुमहानदी प्रवहति तत्रत्य कुण्ड, जं० ४ वक्ष०।

सिंधुकूड--सिन्धुकूट--न०। हिमवद्वर्षधरपर्वतस्य सिन्धुदेव्यधिष्ठिते स्वनामख्याते कूटे, स्था० ९ ठा० १ उ०।

सिंधुणिक्खुड--सिन्धुनिष्कुट--न०। सिन्धुकूले, आ०म०१ अ०।

सिंधुदत्त--सिन्धुदत्त--पु०। ब्रह्मदत्तचक्रिभार्याया धनराज्या पितरि, उत्त० १३ अ०।

सिंधुदेवी--सिन्धुदेवी--स्त्री०। सिन्धुनद्यधिष्ठात्र्या देव्याम्, आ० म० १ अ०। जं०।

सिंधुदेवीकूड--सिन्धुदेवीकूट--न०। क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य सिन्धुदेव्यावासीभूते अष्टम कूटे, जं० ४ वक्ष०। ('गगा' शब्दे तृतीयभागे ७८२ पृष्ठ वक्तव्यता गता।)

सिंधुप्पवायदह--सिन्धुप्रपातह्रद--पुं०। यत सिन्धु प्रपतति तस्मिन् ह्रदविशेष, स्था० २ ठा० ३ उ०। (अस्य गगाप्रपातह्रदवद्वक्तव्यता।)

सिंधुर--सिन्धुर--पु०। हस्तिनि, को०।

सिंधुराय--सिन्धुराज--पुं०। सयुगनामनगरस्य स्वनामख्याते राजनि, पिं०।

सिंधुवद्धण--सिन्धुवर्धन--न०। स्वनामख्याते नगरभेदे, आ० क० ४ अ०।

सिंधुसेवण- सिन्धुसेवन--पु०। वानीरनाम्न्या ब्रह्मदत्तचक्रिभार्याया पितरि, उत्त० १३ अ०।

सिंधुसोवीर--सिन्धुसौवीर--पुं०। सिन्धुनद्या आसन्ना सौवीरा जनपदविशेषा सिन्धुसौवीरा। वीतिभयनगरप्रधानेषु जनपदविशेषेषु भ० १३ श० ६ उ०। दर्श०। प्रति०। स्था०।

सिंभ--श्लेष्मन्--न०। श्लेष्मणि बृ० १ उ० २ प्रक०। कफ, त०।

सिंभिय--श्लेष्मिक--त्रि०। श्लेष्मभवे, त०।

सिंबली -शाल्मली--स्त्री०। वल्ल्यादिफलौ, दश०५ अ०१ उ०। वज्रमयभीषणकण्टकाकुलाया नरकपालविकुर्विताया शाल्मल्याम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ०। वृक्षविशेषे, भ० १५ श०।

सिंह--सिंह--पु०। मृगराजे, स्था० ६ ठा० ३ उ०। स्वनामख्याते वीरानगारे, यो हि गोशालकतेजोलेश्यया रुग्णस्य वीरजिनस्य दु खादिव दु खित वन गत्वा प्रारोदीत्, प्रैषि च रेवत्यन्तिक कुक्कुटमासकाहरणाय। प्रश्न० ५ सव द्वार। ऋषभदेवस्य द्वानवतितम पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण।

सिंहकण्णी--सिंहकर्णी--स्त्री०। ओषधिविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०। प्रज्ञा०।

सिंहकेसर--सिंहकेशर--पु०। सिंहस्य सटायाम्, सिंहसटासदृशषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सिंहगइ--सिंहगति--पु०। अमृतगतेरमितवाहनस्य च पश्चिमोत्तरदिग्व्यवस्थितलोकपालयो, स्था० ४ ठा० १ उ०।

सिंहगिरि--सिंहगिरि--पु०। श्रीवज्रस्वामिना गुरौ, स्था० ४ ठा० ३ उ०। आ० क०। ध० र०।

सिंगुहा--सिंहगुहा--स्त्री०। वङ्कचूडपालिते चौरपल्लीविशेषे, विशे०।

सिंहगुहावासिमुणि--सिंहगुहावासिमुनि--पु०। सुस्थितार्ये, ती० ३५ कल्प।

सिंहपुर--सिंहपुर--न०। सिंहरथराजपालिते स्वनामख्याते नगरे, स्था०१० ठा०३ उ०। काम्पिल्ये गङ्गामूले सिंहपुरे च विमलनाथ। ती०४३ कल्प। सिंहपुरे स्तम्भतीर्थे पातालगङ्गाभिध श्रीनमिनाथ। ती० ४३ कल्प।

सिंहल--सिंहल--पु०। अनार्यदेशविशेषे, तद्वासिनि जने च। त्रि०। आ० १ श्रु० १ अ०। कल्प०।

सिंहलदीव--सिंहलद्वीप--पु०। जम्बूद्वीपे स्वनामख्याते भारतवर्षीये दक्षिणसमुद्रमध्यवर्त्तिनि भूखण्डे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ६ उ०। ती०।

सिंहलय--सिंहलक--पु०। सिंहलदेशोद्भवे मनुष्ये, जं० ३ वक्ष०। आ० चू०। मानुष्या सिंहली। रा०।

सिंहविक्कमगइ--सिंहविक्रमगति--पु०। अमितगत्यमितवाहनेन्द्रस्य लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ०।

सिंहसेण--सिंहसेन--पु०। सहसोद्दाहपूर्वभवजीवेषु प्रतिष्ठनगरराजे, यो ह श्यामाख्याया स्वभार्याया अर्थाय५०० स्वराज्ञीर्दग्ध्वा नरक गत। स्था० १० ठा० ३ उ०। चम्पाया नगर्या स्वनामख्याते राजनि, यन्मन्त्री रोहगुप्त धर्मवि-

चाराय 'सकुण्डलं वा वयणं न व त्ति' समस्यां ददौ । आ-चा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । स्वनामख्याते आचार्ये, यो वादे पराजितेन रिपुमास्थन दह्यमानाऽनशन प्रतिपद्य स्वगत । सथा० ।

सिक्क-सेक्य–त्रि० । सेवनीये, आव० ६ अ० ।

सिक्कग-शिक्यक–न० । आकाशे दध्यादिभाजनावलम्बनाय द वरकमयेऽवलम्बनके, उपा० २ अ० । नि० चू० । रा० । आव० ।

जे भिक्खू सिक्कगं वा सिक्कगणंतगं वा, सयमेव करेइ करतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥ नि० चू० २ उ० ।

अन्ययूथिकैः कारयति—

जे भिक्खू सिक्कगं वा सिक्कगणंतगं वा अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा करेति करंतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥

जे भिक्खू सिक्कगं इत्यादि सिक्कगयस्मि जारिस वा परिव्वा-यगस्स सिक्कगणंतओ उपाणओ उच्छाडणं भण्णति जारिस कावालिस्स भोयगंगुलियाए । नि० चू० १ उ० ।

सिक्कयणंतय-शिक्यकानन्तक–न० । शिक्यकोपधाने, नि० चू० १ उ० ।

सिक्ख-शैक्ष–पुं० । नवतरदीक्षिते, शिक्षार्हे च । प्रव० ६६ द्वार ।

सिक्खग-शैक्षक–पुं० । नूतनप्रव्राजिते, दश० १ अ० । सूत्र० ।

गंथो पुव्वुद्दिट्ठो, दुविहो सिस्सो य होति णायव्वो ।
पव्वावणा सिक्खावणा, पगयं सिक्खावणाए उ ॥ १२७ ॥

ग्रन्थो द्रव्यभावभेदभिन्नः क्षुल्लकनैर्ग्रन्थ्य नाम उत्तरा-ध्ययनेष्वध्ययनम् तत्र पूर्वमेव सप्रपञ्चोऽभिहित , इह तु ग्रन्थ द्रव्यभावभेदभिन्नं य परित्यजति शिष्य आचा-रादिकं वा ग्रन्थं योऽधीतेऽसौ अभिधीयते, स शिष्यो द्वि-विधो द्विप्रकारो ज्ञातव्यो भवति । तद्यथा-प्रव्रज्यया, शिक्ष-या च । यस्य प्रव्रज्या दीयते शिक्षा वा यो ग्राह्यते स द्विप्र-कारोऽपि शिष्य । इह पुन शिक्षा शिष्येण प्रकृतम्–अधिका-रो यः शिक्षां गृह्णाति शैक्षकस्तेनेहाधिकृतमिह प्रस्ताव इत्यर्थः ।

यथाप्रतिकालमधिकृत्याह—

सो सिक्खगो य दुविहो, गहणे आसेवणा य णायव्वो ।
गहणम्मि होति तिविहो, सुत्ते अत्थे तदुभए य ॥ २०६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । ('सो सिक्खगो य दुविहो' इत्यादि, व्याख्या ' सिस्स ' शब्दे वक्ष्यते ।)

सिक्खमाण-शिक्षमाण–त्रि० । शिक्षा कुर्वाणे, सम्यगासेव माने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

सिक्खा-शिक्षा–स्त्री० । अभ्यासे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । ओघ० । आ० । व्यापारणे, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आसेवन, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । उपदेशे ग्रहणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अथ शिक्षापदद्वारमाह—

पव्वइयस्स य सिक्खा, गहणे सिलिपुत्ती य दिट्ठंतो ।
बहुवे य आउरम्मी, चउत्थगं अंधले थेरो ॥ २४१ ॥

प्रव्रजितस्य च सतोऽस्य शिक्षा दातव्या, सा च द्वि-धा–ग्रहणशिक्षा, आसेवनाशिक्षा च । तत्र ग्रहणशिक्षा सू-त्राध्ययनरूपा, आसेवना शिक्षा प्रत्युपेक्षणादिका । तत्र कोऽ-पि प्रव्रजित सदासेवनाशिक्षा सम्यगभ्यस्यति , न पु-नर्ग्रहणशिक्षाम् तत्राचार्यैः स्नातेन गजेन श्लीपदेन च दृ-ष्टान्त क्रियते, तृतीय च उदाहरणम् आतुरविषयम् , चतुर्थ अन्धस्थविरविषय कर्त्तव्यमिति गाथासमासार्थ ।

अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । तत्रासौ गुरुभिरादिष्ट सौ-म्य ! गृहाण त्वमेतां ग्रहणशिक्षाम् , अधीष्व विधिवद्याक्र-ममाचारादि श्रुतम् । स आह—

पव्वइओ इह समणो, निक्खित्तपरिग्गहो निरारंभो ।
इति दिक्खियो मेगमणो, धम्मधुराए दढो होमि ॥ २४२ ॥
समितीसु भावणासु य, गुत्तीपडिलेहविणयमाईसु ।
लोगविरुद्धेसु य बहु– विहेसु लोगुत्तरेसुं च ॥ २४३ ॥
मज्जविरयस्स य सयं, संजमजोगेसु उज्जयमइस्स ।
किं मज्झं पढिएण, भण्णइ सुण ताव बे नाए ॥ २४४ ॥

भदन्त ! प्रव्रजितोऽहं श्रमण–तपस्वी निक्षिप्तपरिग्रहो निरा-रम्भश्च संजात इत्यतो दीक्षिते गाथाया मकारोऽलाक्षणिक एकाग्रमना धर्मधुरायां–धर्मचिन्तायां दृढो–निष्कम्पो भवा-मि । किं च–समितिष्वीर्यादिषु भावनासु द्वादशसु पञ्चविंश-तिसङ्ख्याकासु वा गुप्तिषु–मनोगुप्त्यादिषु प्रत्युपेक्षणायां वि-नये अभ्युत्थानादिरूपे आदिशब्दाद्वैयावृत्यादिषु व्यापार षु युक्तस्य प्रयत्नवत । तथा लोकविरुद्धेषु जुगुप्सितकुलभि-क्षाग्रहणादिषु बहुविधेषु–नानाप्रकारेषु लोकोत्तरविरुद्धेषु नवनीतपक्वान्नादिग्रहणादिषु चशब्दादुभयविरुद्धेषु च । म-द्यादिषु विरतस्य–प्रतिनिवृत्तस्य संयमयोगेषु च–आव-श्यकव्यापारेषु उद्यतमते एवंविधस्य मम किं पठितेन–पाठेन कार्यं , न किंचिदिति भाव । भण्यते गुरुभिरुत्त-रम्–वत्स ! यदर्थं भवान् प्रव्रजित , स एवार्थो नश्यतीति । तथाच्चात्र शृणु तावज्ज्ञाते द्वे निदर्शने ।

ते एव यथाक्रममाह—

जह एहाउ तिण्णगओ, बहुअतरं रेणुय छुभइ अंगे ।
सुट्ठु वि उज्जममाणो, तह अन्नाणी मलं चिणइ ॥ २४५ ॥
जं सिलयइ निद्दायति, तं लगयति चेलणेहि भूमीए ।
एवमसंजमपंके, चरणमयं लाइ अमुणंतो ॥ २४६ ॥

यथा गज सरसि नद्यादौ मलापनयनार्थं स्नात्वा तीर्ण सन् बहुतरान् रेणून् करेण गृहीत्वा स्वकीये अङ्गे क्षिपति त-था स्वाभाव्यात् , तथा सुष्ठ्वपि अतिशयेनाप्युद्यच्छमान –उ-द्यमं कुर्वाणोऽज्ञानी–जीवो मलं–कर्मरजोमललक्षणं चिनो-ति । एवं त्वमपि कर्ममलनिर्धौतनार्थं प्रव्रजित परं श्रुता-ध्ययनमन्तरेण प्रवचनविरुद्धानि समाचरन् प्रत्युत भूयस्त-रेण कर्मरजसाऽऽत्मन गुण्डयिष्यसि । तथा श्लीपदनामक रोगेण यस्य पादौ शूनौ शिलावन्महाप्रमाणौ भवत स एवंवि-धः श्लीपदी यथा सस्यं निदायति, निर्दिपतीत्यर्थ , स च यदल्पमात्र सस्यं निदायति तद्भूयस्तरं चलनाभ्यां–पादा-भ्यामाक्रम्य भूमौ लगयति–मर्दयति च, एवं भुवपङ्के विना 'अमुणंतो' अजानन् 'चरणसय' ति–चरणसस्यमसंयमपङ्के पृथिव्याद्युपमर्दकर्दमेन लगयित्वा च सकलमपि मर्दयति ।

एवमाचार्यैरुक्ते शिष्य आतुरदृष्टान्तमाह—

भन्ते ! जह रोगत्तो, पुच्छति वेज्जं न संहियं पढइ ।
इय कम्मामयविज्जे, पुच्छिय तुब्भे करिस्सामि ॥३४७॥

भगवन् ! यथा रोगार्त पुरुषो वैद्यमेव पृच्छति न पुनर्वैद्यकसंहितां पठति एवमहमपि युष्मान् कर्मामयवैद्यान्-कर्मरोगचिकित्सान् पृष्ट्वा सर्वामपि क्रियां करिष्यामि न पुन श्रुत पठिष्यामीति ।

गुरुराह—

भण्णइ न सो सयं चिय,करेति किरियं अपुच्छिओ रोगी ।
नायव्वो अहिगारी, तुमं पि नाउ तहा कुणसु ॥३४८॥

भण्यते अत्रोत्तरम्—यद्यपि नासौ रोगी वैद्यमपृष्ट्वा स्वयमेव क्रिया करोति, तथापि तस्य ज्ञातव्ये क्रियाया परिज्ञानेऽधिकारोऽस्ति, यथा स वैद्या भूयो भूय प्रष्टव्यो न भवति एव यद्यपि त्वमस्मान् पृष्ट्वा सर्वामपि क्रियां करिष्यसि तथापि सूत्रमधीत्य षट्कावश्यकविधिं जानीहि । ज्ञात्वा च तथा कुरु बहुश प्रष्टव्यं न भवति ।

शिष्य प्रतिभणति—

दूरे तस्स तिगिच्छी, आउरपुच्छा उ जुज्जई तेणं ।
सारेहिं ति सहीणा, गुरुमादि जतो न हिज्जामि ॥३४९॥

तस्यातुरस्य दूरे-दूरवर्त्ती स चिकित्सी वैद्य अत आतुरस्य क्रियाया अपरिज्ञाने वैद्यान्तिके पृच्छा युज्यते । मम पुनर्गुरव आदिशब्दाद्-उपाध्यायादय स्वाधीना एव अतो ज्ञास्यन्ति ते भगवन्त , स्वयमेव मदीय स्खलितं ज्ञात्वा सम्यग् मा सारयिष्यन्ति । यत एवमत एवाहं नाधीये-न पठामीति ।

सूरिराह—

आगाढकारणेहिं, गुरुमादी ते जया न होहिंति ।
तइया कहं तु काहिसि, जहा व सो अंधलो थेरो ॥३५०॥

आगाढै -कुलादिभि कारणैर्यदा ते गुर्वादयस्तत्र स्वाधीना न भविष्यन्ति तदा कथ नाम त्व 'काहिसि' करिष्यसि । यथा वा स- अन्ध स्थविर ।

तथाहि—

अट्ठसुय थेरअंधल-नत्तु अत्थि मे बहुम्मि अच्छीणि ।
अप्पट्ठणप्पलित्ते, डहण अपसत्थपसत्थे ॥ ३५१ ॥

" उज्जेणिनाम नयरी । तत्थ सोमिलो नाम बंभणो परिवसति । सो य अच्छिभूओ तस्स य अट्ठ पुत्ता, तेसिं अट्ठ भज्जाओ सो पुत्तेहिं भणति,अच्छीण किरिया कीरउ। सो पडिभणति तुब्भ अट्ठण्ह पुत्ताण सोलस अच्छीणि सुण्हाण वि सोलस, बंभणीए दोन्नि एते बउतीसं, अन्नस्स य परियणस्स आणि अच्छीणि ताणि सव्वाणि मम, एते चेव पभूया । अन्नया घर पलित्तं तत्थ तेहिं अप्पदुत्तेहिं सो न य तओ नीणिओ तत्थेव दड्ढो । एस अपसत्थो दिट्ठंतो । मा एव डज्झिहिसि संसारे असुभकम्मेहिं । इमो पसत्थो तत्थेव अवणीयथेरो नवरं तेण किरिया कारिया सा मणुस्साण भोगाण भोगी जाओ । एव तुमं पि कज्जाकज्ज वियाणित्ता ससारा ओ न तरिहिसि ।" अथ गाथाक्षरार्थ —सोमिलस्थविरस्याष्टौ सुता पर तस्यान्धत्व बभूव । पाथायामन्धशब्दात्-'विद्युत्पत्रपीतान्धाल्ल ' ॥८।२।१७३॥ इति प्राकृते स्वार्थिको ल-प्रत्यय । स च पुत्रैरक्षिचिकित्साकारणायोक्त सन् वक्ति

सन्ति मे पुत्रादीना बहून्यक्षीणि, तैरेव मदीय कार्य सेत्स्यति । अन्यदा च गृहे प्रदीपन लग्न ततस्ते पुत्रादय 'अप्पट्ठ' त्ति-आत्मरक्षणपरास्त्वरित प्रनष्टा , स्थविरान्धस्य प्रदीप्त गृहे दहनम् । एषोऽप्रशस्तो दृष्टान्त । प्रशस्तस्तु विपरीत । स चोपदर्शित एव उपनययोजनाऽपि कृतैव ।

कृतमप्युक्तोऽसौ न प्रतिपद्यते श्रुताध्ययनम् । अतो भूयोऽपि करुणापरीतचेतस सूरय प्राहु —

मा एवमसग्गाह, गिण्हसु गिण्हसु सुयं तइयचक्खुं ।
किं वा तुमऽनिलसुतो, न सुयपुव्वो जवो राया ॥३५२॥

सौम्य ! मैवमसद्ग्राह गृहाण,गृहाण सूक्ष्मव्यवहितादिष्वतीन्द्रियार्थेषु तृतीयचक्षु कल्प श्रुत किंवा त्वया न श्रुतपूर्वोऽनिलनरेन्द्रसुतो यवो राजा । बृ० १ उ० २ प्रक० । दश० । आ० चू० । आ० क० । आव० । ('जवरीज' शब्दे चतुर्थभागे तत्कथा ।) (श्रुताऽध्ययने अमी गुणा आत्महितादय: 'सुय' शब्दे वक्ष्यन्ते ।) ग्रहणासेवनारूपायां शिक्षायाम् , आ० क० । (संपूर्णा कथा 'अणिस्सिओवहाण' शब्दे प्रथमभागे ३३८ पृष्ठे 'अवंतिसुकुमाल' शब्दे च ७८७ पृष्ठ गता ।)

पञ्चमशिक्षाद्वारमाह—

खिइपइट्ठउसभकुसग्गं, रायगिहं चंपपाडलीपुत्तं ।
नदसगडाले थूल-भद्दसिरिए वररुई अ ॥ १८२ ॥

आ० क०४ अ० । आव० । (कथा स्वस्वस्थानतोऽवसेया ।) ("अह पंचहिं ठाणेहिं,जेहिं सिक्खा न लब्भइ । थम्भा कोहप्पमाएण, रोगेणालस्सएण य ॥१॥" 'बहुस्सुय' शब्दे पञ्चमभागे व्याख्यातैषा ।)

पंचहिं ठाणेहिं सुत्तं सिक्खेज्जा, तं जहा-णाणट्ठयाए दंसणट्ठयाए चरित्तट्ठयाए वुग्गहविमोयणट्ठयाए अहत्थे वा भावे जाणिस्सामि त्ति कट्टु । (सू०-४६०×)

ज्ञान-तत्त्वानां परिच्छेदो दर्शनम्-तेषामेव श्रद्धान चारित्रम्-सदनुष्ठान व्युद्ग्रहो-मिथ्याभिनिवेशस्तस्य तस्माद्वा परेषां विमोचन व्युद्ग्रहविमोचन तदर्थाय तदर्थतया वा 'अहत्थे' त्ति-यथास्थान्-यथावस्थितान् यथार्थान् वा-यथाप्रयोजनान् भावान् जीवादीन्यथार्थान्वा-यथाद्रव्यान् भावान्-पर्यायान् ज्ञास्यामीति कृत्वा इति हेतो शिक्षत इति । स्था०५ठा०३उ० । उद्यमेन ग्रहणम् । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । (पण्डको वातिक क्लीवश्च न शिक्षणीय इति 'पव्वज्जा' शब्दे पञ्चमभागे ७८१ पृष्ठ गतम् ।) (लघुवालकं प्रवाज्य तस्मै ग्रहणशिक्षा सा दशवैकालिकादिसूत्र पाठनीयम् , आसेवनाशिक्षा यत्परिष्ठापनादि शिक्ष्यत इत्यादि 'पव्वज्जा' शब्दे ७७५ पृष्ठ उक्तम् ।) शिष्यं यथाचार्य शिक्षयेत्-गुणसपद्याख्यान् कथंचित्प्रमादिनोऽपि दृष्ट्वा धर्मानुगतै मधुरवचोभिराचार्यस्तान् शिक्षयेत् ,यथा तेषां [illegible] 'धर्मशिक्षानुशीलनप्रत्याभिमुख्यम-[illegible]' [illegible] । उक्तं च- 'अम्ममइप्पाह' अइसु-दुसहिं, कारणगुणोवणीएहिं पल्हायतो य मणं, सीसं चोएइ आयरिओ " ॥१॥ (अन्ययूथिकं गृहस्थं वा शिक्षयेदिति 'अण्णउत्थिय' शब्दे प्रथमभागे ४७५ पृष्ठ उक्तम् ।)-(अन्तरगृहे शिक्षा न कर्तव्येत्युक्तम् " अंतरागिह" शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे ।) शिक्षयितु द्वे दिशौ ग्राह्ये प्राचीना, उदीचीना च । कल्प० २ अ० ५ उ० ।

तस्सेव अंतरायम्मि, सिक्खं सिक्खेज्ज पंडिए ।

सलेखनानुरूपा शिक्षा भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणादिका वा शिक्षेत् । तत्र ग्रहणशिक्षया यथावन्मरणविधिं विज्ञायासेवना शिक्षेनेति । सूत्र० १, श्रु० ८ अ० । (' अट्ठावय न सिक्खिज्जा । ' इति ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे व्याख्यातम् ।) (" सत्थमेगे तु सिक्खता, अतिवाया य पाणिणं । एग मंत अहिज्जंति, पाणभूयविहेडिणो ॥ " (सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।) इति वीरिय' शब्दे षष्ठभागे उदाहृतम् ।)

सिक्खण–शिक्षण–न० । आचारग्रन्थे , कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

सिक्खावण–शिक्षण–न० । अश्वादीनां चतुष्पदानां परिकर्मणि , नि० चू० १ उ० ।

सिक्खावणा–शिक्षापणा–स्त्री० । ग्रहणासेवनारूपशिक्षाग्रहणे, प० भा० १ कल्प । शिक्षापणा त्रिविधा–लोइया, लोउत्तरिया, कुप्पावयणिया । लोइया ताव व्याकरणनाटकादिषु शिक्षादि कुप्रावचनिका–रक्तपटादीनां या शिक्षा, त्रिपटिकादिषु द्रव्यशिक्षा लोकोत्तरा द्विविधा–ग्रहणशिक्षा, आसेवनाशिक्षा च । गहणसिक्खा सुत्तत्थतदुभयाण आसवणा–पडिलहणा, पप्फोडणा य उवट्ठावणा लोइया लोउत्तरा कुप्पावयणिया । लोइया राया रायमच्चठवणा । कुप्पावयणिया भिक्खुमाइयाण उवसपदा लाउत्तरा असेयतत्त्वात् , व्रतेषु स्थापना उपस्थापना । प० चू० १ कल्प ।

सिक्खावय–शिक्षापद–न० । शिक्षाया पदं शिक्षापदम् । शिक्षैव वा पद––स्थान शिक्षापदम् । विधिना प्रव्रजितस्य सत शिक्षाधिकारे , विशे० । ध० र० ।

शिक्षाव्रत–न० । शिक्षा–अभ्यासस्तत्प्रधानानि व्रतानि पुनः पुनरासेवार्हाणि । सामायिकादिषु श्रावकधर्मेषु , पञ्चा० २ विव० । दुवालसविहं गिहिधम्म पडिवक्खा " अत्र त्रयाणा गुणव्रतानां शिक्षाव्रतेषु गणनात् सप्त शिक्षाव्रतानीत्युक्तम् । श्रा० । चत्वारि शिक्षाव्रतानि भवन्ति , तद्यथा––सामायिकम् देशावकासिक पौषधोपवास अतिथिसंविभाग । आव० ६ अ० ।

सिक्खावयव्वय–शिक्षापदव्रत–न० । शिक्षण शिक्षा अभ्यासस्तस्यै तस्या वा पदानि स्थानानि तान्येव व्रतानि शिक्षापदव्रतानि । सामायिकादिषु श्रावकधर्मेषु, ध० १ अधि० । ' सत्त य सिक्खावयाइ' सप्त च शिक्षाप्रधनानि व्रतानि गुणव्रतानामपि नित्यमभ्यसनीयतया शिक्षाव्रतत्वेन विवक्षणात् सप्त शिक्षाव्रतान्युक्तानि । आतु० ।

अथ यद्व्रतयोगाद्देशविरतो भवति तानि व्रतान्याह—

पंच य अणुव्वयाइं, सत्त उ सिक्खा उ देसजइधम्मो ।
सव्वेण व देसेण व, तेण जुओ होइ देसजई ॥ २ ॥

सप्त च शिक्षाप्रधानानि व्रतानि गुणव्रतानामपि नित्यमभ्यसनीयतया शिक्षाव्रतत्वेन विवक्षणात् सप्त शिक्षाव्रतान्युक्तानि । आतु० । शिक्षा–अभ्यासस्तस्या पदानि स्थानानि तान्येव व्रतानि शिक्षापदव्रतानि । " चत्तारि सिक्खापयव्वयाइं " प्रतिदिवसानुष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुनः पुनरुच्चार्ये इति भावनापोषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणीयाविति । आव० । सामायिकं देशावकाशिकं पोषधोपवास अतिथिसंविभागश्चेति, स्वल्पकालिकत्वाच्चैतेषां गुणव्रतेभ्यो भेद । गुणव्रतानि तु प्रायो यावज्जीविकानि । एतेष्वपि सामायिकदेशावकाशिके प्रतिदिवसानुष्ठेये पुनः पुनरुच्चारणीये पोषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणीयाविति विवेक आवश्यकवृत्तिकृत । ध० २ अधि० । इयाणिं सिक्खावया, शिक्षा नाम यथा सिष्यक पुनः पुनर्विद्यामभ्यस्यति । एवमपि याणि चत्तारि सिक्खावयाणि पुणो २ अब्भसिज्जंति अणुव्वयगुणव्वयाणि । एक्कंसि गहियाणि चत्तारि सिक्खावयाणि सामाइयं देसावगासियं पोसहोववासो अतिहिसंविभागो । आ० चू० ६ अ० । (प्रथमं शिक्षापदव्रतं सामायिकं तच्च ' सामाइय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो दर्शितम् ।) (द्वितीयं देशावकाशिकव्रतम् ' देसावगासिय ' शब्दे २६३३ पृष्ठ उक्तम् ।) (तृतीयं पौषधोपवासं ' पोसह ' शब्दे पञ्चमभागे गतम् ।) (चतुर्थमतिथिसंविभागव्रतम् ' अइहिसंविभाग ' शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।) चतुर्थशिक्षापदव्रते वृद्धोक्ता समाचारी—श्रावकेण पोषधं पारयता नियमात्साधुभ्यो दत्त्वा भोक्तव्यम् , कथम् ? यदा भोजनकालो भवति, तदाऽऽत्मना विभूषा कृत्वा प्रतिश्रयं च गत्वा साधून्निमन्त्रयते, भिक्षां गृह्णीतेति' साधूनां च तं प्रति का प्रतिपत्ति ? उच्यते—तदैक पटलमन्यो मुखानन्तकमपरो भाजनं प्रत्युपेक्षते, माऽन्तरायदोषाः स्थापनादोषा वाऽभूवन्निति । स च यदि प्रथमायां पौरुष्यां निमन्त्रयते, अस्ति च नमस्कारसहितप्रत्याख्यानी ततस्तद् गृह्यते, अथ नास्त्यसौ तदा न गृह्यते , यतस्तद्वोढव्यं भवति, यदि पुनर्घनं लगेत् तदा गृह्यते संस्थाप्यते च । यो वा उद्घाटपौरुष्यां पारयति पारणकवानन्यो वा, तस्मै तद्दीयते । पश्चात्तेन श्रावकेण स संघाटको व्रजति , एको न वर्त्तते प्रेषयितुं , साधू पुरत श्रावकस्तु मार्गे (मार्गतो) गच्छति, ततोऽसौ गृहं नीत्वा तावासननोपनिमन्त्रयते , यदि निविशेते तदा भव्यम् , अथ न निविशेते तथापि विनय प्रयुक्तो भवति । ततोऽसौ भक्तं पानं च स्वयमेव ददाति , भाजनं वा धारयति, स्थित एव चाऽऽस्ते यावद्दीयते , साधू अपि पश्चात्कर्मपरिहारार्थं सावशेषं गृह्णीतः ततो वन्दित्वा विसर्जयति, अनुगच्छति च कतिचित्पदानि, तत स्वयं भुङ्क्ते । यदि पुनस्तत्र ग्रामादौ साधवो न भवन्ति तदा भोजनवेलायां द्वारावलोकनं करोति, विशुद्धभावेन च चिन्तयति–यदि साधवोऽभविष्यन् तदा निस्तारितोऽभविष्यमिति । एष पोषधपारणके विधि । अन्यदा तु दत्त्वा भुङ्क्ते, भुक्त्वा वा ददातीति । उमास्वातिवाचकविरचितश्रावकप्रज्ञप्तौ तु अतिथिशब्देन साध्वादयश्चत्वारो गृहीताः , ततस्तेषां संविभाग. कार्य इत्युक्तम् ,तथा च तत्पाठ ' अतिथिसंविभागो नाम अतिथय —साधव. साध्व्यः श्रावका श्राविकाश्च, एतेषु गृहमुपागतेषु भक्त्याऽभ्युत्थानासनपादप्रमार्जननमस्कारादिभिरर्चयित्वा यथाविभवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधालयादिप्रदानेन संविभागः कार्य. ' इति । एतद्व्रताराधनार्थैव प्रत्य–

ह श्रावकेण "फासुएण एसणिज्जेण असण-पाण-खाइम-साइमेण वत्थपरिग्गहकम्बलपायपुञ्छणेण पीढफलगसिज्जासंथारेण ओसहभेसज्जेण भयव ! अणुग्गहो कायव्वो" इत्यादिना गुरूणा निमन्त्रणं क्रियते । एतद्व्रतफलं च दिव्यभोगसमृद्धिसाम्राज्यतीर्थकृत्पदादि श्रीशालिभद्रमूलदेवाद्यन्तार्हदादीनामिव सर्वं प्रसिद्धम् , पारम्पर्येण मोक्षोऽपि फलमस्ति , वैपरीत्ये तु दास्यदौर्गत्याद्यपीति । अभिहितं चतुर्थं शिक्षापदव्रतम् । ध० २ अधि० । गुणव्रतान्यभिधीयन्ते—तानि पुनस्त्रीणि भवन्ति, तद्यथा-दिग्व्रतम् , उपभोगपरिभोगपरिमाणम् , अनर्थदण्डपरिवर्जनमिति । आव०६ अ०। (पञ्चम शिक्षापदव्रतम् 'दिसिव्वय' शब्दे चतुर्थभागे २५५० पृष्ठे गतम् ।) (षष्ठ शिक्षापदव्रतम् उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्दे द्वितीयभागे ८९९ पृष्ठे गतम् ।) (सप्तम शिक्षापदव्रतम् 'अणट्ठादण्डविरमण' शब्दे प्रथमभागे २८४ पृष्ठे गतम् ।)

सिक्खाविअ(य)-शिक्षित-त्रि० । ग्रहणशिक्षादिग्राहिते । पञ्चा० ५ विव० । आप्तोपदेशदाने, भ० ८ श० २ उ० ।

सिक्खावित्तए-शिक्षयितुम्–अव्य० । प्रत्युपेक्षादिसामाचारीं ग्राहयितुमित्यर्थे स्था० ३ ठा० ४ उ० । ग्रहणशिक्षापेक्षया सूत्रार्थौ ग्राहयितुमासेवनाशिक्षापेक्षया तु प्रत्युपेक्षणादि शिक्षयितुमित्यर्थे, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

सिक्खावेउं--शिक्षयितुम् अव्य० । ग्रहणशिक्षादि ग्राहयितुमित्यर्थे, प० व० ३ द्वार ।

सिक्खासमावन्न–शिक्षासमापन्न–त्रि० । शिक्षया-व्रतासेवनया समापन्नो युक्तः । शिक्षिते, उत्त० ५ अ० ।

सिक्खिऊण–शिक्षित्वा–अव्य० । अधीत्येत्यर्थे, "सिक्खिऊण भिक्खेसणसोहिं संजयाण बुद्धा सगासे" दश०५अ०२ उ० ।

सिक्खिय--शिक्षित–त्रि० । शिक्षा जाताऽस्येति शिक्षित । उत्त० ४ अ० । शिक्षाग्राहिते, उत्त० ४ अ० । अभ्यस्ते, औ० । उत्त० । पठनक्रिययान्त नीते, ग० २ अधि० । विशे० । गृहीते, च० प्र० २० पाहु० । अनु० । सूत्र० । आ० म० ।

सिक्खिवंत–शिक्षावत्–त्रि० । शिक्षा प्रयच्छत्याचार्ये, सूत्र० । 'सिक्खावणा दुविहा गहणे आसेवणे चेव' शिक्षयन्नपि द्विविध ,एको य शिक्षाशास्त्रं ग्राहयति पाठयत्यपरस्तु तदर्थं दशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानतः सेवयति सम्यगनुष्ठानं कारयति । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

सिगया–सिकता–स्त्री० । वालुकायाम्, सू० प्र० १८ पाहु० ।

सिगाल–शृगाल–पु० । जम्बूके, आचा० ।

सिगाली--शृगाली--स्त्री० । शिवायाम् , अनु० ।

सिग्गु–सिग्रु–पु० । वृक्षविशेषे, आ० क० १ अ० ।

सिग्गा–देशीयपदमेतत् । परिश्रमे, व्य० ४ उ० ।

सिग्घ–शीघ्र–न० । आशुशब्दार्थे , स्वल्पे काले , आव० ४ अ० । आ० म० । दर्श० । रा० । वेगवतां मध्ये अतिशीघ्र, औ० । श्लाघ्य–त्रि० । प्रशंसास्पदे, दर्श० ४ तत्त्व । 'सिग्घ निस्सेस वा अभिगच्छइ" श्लाघ्यं प्रशंसास्पदभूत निःशेष प्रशंसास्पदभूतम् । दश० १ चू० ।

सिग्घगइ--शीघ्रगति–त्रि० । शीघ्रा गतिरस्त्यस्य । द्रुतगमनयुक्ते, सू० प्र० १ पाहु । (सूर्यादीनां क शीघ्रगतिरिति 'जाइक्खिय' शब्दे चतुर्थभागे १६०५ पृष्ठे गतम् ।) (अस्य दर्शन वीरशब्दे षष्ठभागे गतम् ।)

सिग्घगमन--शीघ्रगमन--सूर्याभदेवस्य वैकुर्विके विमाने, रा० ।

सिचय--सिचय--पु० । वस्त्रे, व्य० ५ उ० ।

सिज्जंभव--शय्यम्भव–पु० । प्रभवस्वामिना शिष्ये चतुर्दशपूर्वधरे दशवैकालिककर्तरि आचार्ये, दश० १ अ० । कल्प० । पा० । नं० । ति० । महा० । स्था० । नि० चू० । अस्य गृहिपर्याय २८ दीक्षापर्याय ११ आचार्यपदवी २३ सर्वायु ६२ वर्षाणि,स्वर्गति वीरमोक्षात् ९८ वर्षे । जै० इ० ।

सिज्जंस–श्रेयस्–त्रि० । परमप्रशस्ये, जी० १ प्रति० ।

श्रेयांस–पुं० । भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्या जाते एकादशे जिने, स० ७१ सम० । अनु० । प्रव० । आ० चू० । कल्प० । इदानीं श्रेयान् समस्तभुवनस्य हितकारित्वात् प्रशस्यतर , श्रेयान् प्राकृतशैल्या छान्दसत्वात् सिज्जंस इत्युच्यते तत्र सर्वेऽपि भगवन्तस्त्रैलोक्यस्यापि श्रेयांस इति विशेषमाह—

महरिहसेज्जारुहणं–म्मि डोहलो तेण होइ सिज्जंसो ।

तस्य राज्ञः पितृपरम्परागता देवतापरिगृहीता शय्या अर्च्यते । यस्तामाश्रयति तस्योपसर्गं देवता करोति । गर्भगते भगवति दिव्यदौहृदमजायत, शय्यामारोहामि । तत्रोपविष्टा देवता समारसितुमपक्रान्ता । सा हि तीर्थकरनिमित्त देवतया रक्षिता एवं गर्भप्रभावतो देव्या श्रेयो जातमिति श्रेयांसमिति नामकृतम् । आ० म० २ अ० । ध० । आ० चू० ।

सिज्जंसे णं अरहा असीइं धणुइं उड्ढं उच्चत्ते होत्था ।
(सू० ८० ✕) स० ८० सम० ।

सिज्जंसस्स णं अरहओ छावट्ठिं गणा छावट्ठिं गणहरा होत्था ।
(सू० ६६ +) सम० ।

सिज्जंसे णं अरहा चउरासीइं वाससयसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धे ०जाव सव्वदुक्खप्पहीणे । (सू० ८४ +)

श्रेयांसः-एकादशस्तीर्थकरः एकविंशतिर्वर्षलक्षाणि कुमारत्वे तावन्त्येव प्रव्रज्याया द्विचत्वारिंशद्राज्ये इत्येव चतुरशीतिमायुः पालयित्वा सिद्ध । स० । सर्वाऽस्य वक्तव्यता 'तित्थयर' शब्द चतुर्थभागे २२४७ पृष्ठे गता ।) गजपुरनगरे भरतस्य राज्ञः पुत्रे, मतान्तरेण बाहुबलिन सुतस्य सोमप्रभस्य । आ०चू०१अ० । आ०म० । येन प्रथममृषभस्वामिने भिक्षा दत्ता । आ० चू० १ अ० । स पश्चात् प्रव्रजित भगवत आत्मभवसम्बन्धानचीकथत् । आ०क० १ अ० । सिद्धार्थनरेन्द्रे महावीरस्वामिन पितरि , ति० । कल्प० । अहोरात्रस्य त्रिंशन्मुहूर्तद्वितीये , कल्प० १ अधि० ६ क्षण । द्वादशमासानां लोकोत्तररीत्या पौषमासे, च० प्र० १० पाहु० । जं० । सू० प्र० ।

सिज्जा–शय्या–स्त्री० । शेरतेऽस्या साधव इति शय्या सू० २

इति तृतीया । सद्पि फलकादिकं यदि यथासंस्तृतमेवा-स्ते ततो ग्रहीष्यामि नान्यथेति चतुर्थी । आसु च प्रतिमासु आद्ययो प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रह ,उत्तरयोरन्यतरस्या मभिग्रहो, गच्छान्तर्गताना तु चतस्रोऽपि कल्पन्ते इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सिज्जापरिसह-शय्यापरि(री)षह-पुं० । शय्या-वसतिस्तत्परि-षहणं च तज्जन्यदु खादरूपत्ता । भ० ८ श० ८ उ० । समविषमभूमिकापांशूत्करप्रचुरमतिशिशिर बहुघर्मकं वा उपाश्रय मृदुकठिनादिभेदनोच्चावच वा संस्तारक वा प्राप्योद्वेगाकरण , प्रव० ८६ द्वार । शुभाशुभाया शय्याया , विषहेत सुखासुखे । रागद्वेषौ न कुर्वीत , प्रातस्त्याज्येति चिन्तयत् ॥ १ ॥ " ध० ३ अधि० ।

नैषेधिकीतश्च स्वाध्यायादि कृत्वा शय्या प्रति निवर्त्तेता-तस्तत्परीषहमाह—

उच्चावयाहिं सिज्जाहिं, तवस्सी भिक्खू थामवं ।
णाइवेलं विहन्निज्जा, पावदिट्ठी विहम्मइ ॥२२॥ (सू०)

ऊर्ध्वं चिता उच्चा, उपलिप्तनलाद्युपलक्षणमेतत् , यद्वा शीतातपनिवारकत्वादिगुणै शय्यान्तरोपरिस्थितत्वेनोच्चा तद्विपरीतास्त्ववचा , अनयोर्द्वन्द्वे उच्चावचा , नानाप्रकारा चोच्चावचास्ताभि ,शय्याभि —वसतिभि तपस्वी—प्रशस्य-तपाऽन्वितो, भिक्षु प्राग्वत् , स्थामवान्—शीतातपादिस-हनं प्रति सामर्थ्यवान् नातिवेलं—स्वाध्यायादिवेलातिक्र-मेण विहन्यात्—हनर्गत्यावपि वृत्तेरत्राह शीतादिभिरभिभू-त इति स्थानान्तर गच्छेत् । यद्वा -अतिवेलाम्-अन्यसमया-तिशायिनीं मर्यादा-समतारूपामुच्चा शय्यामवाप्याहो ! सभाग्योऽह यस्येदृशी सकलर्तुसुखोत्पादिनी मम शय्येति, अवचावाप्तौ वा अहो ! मम मन्दभाग्यता येन शय्यामपि शीतादिनिवारिका न लभे इति हर्षविषादादिना न विह-न्यात्-नोल्लङ्घयेत् , किमित्येवमुपदिश्यत इत्याह—' पावदि-ट्ठी विहन्नइ ' त्ति प्राग्वदिति सूत्रार्थ ' ।

किं पुन कुर्यादित्याह—

पइरिक्कमुवस्सय लद्धुं, कल्लाणं अदुव पावगं ।
किमेगरायं करिस्सइ, एवं तत्थऽहियासए ॥२३॥ (सू०)

'पइरिक्क' स्त्र्यादिविरहितत्वेन विविक्तमव्याबाध वा उपा-श्रय-वसतिं लब्ध्वा-प्राप्य कल्याण-शोभनम् ' अदुव ' त्ति अथवा पाप—पांशूत्कराकीर्णत्वादिभिरशोभन, किं ? , न किं चित् , सुख दु ख चाति गम्यते, एका रात्रिर्यत्र तदेकरात्र करिष्यति—विधास्यति ? कल्याण पापको वोपाश्रय इति प्रक्रम । कोऽभिप्राय ? -कचित् पुरोपचितसुकृता वि-विधमणिकिरणोद्द्योतितासु महाधनसमृद्धासु महारजतर-जतोपचितभित्तिषु मणिनिर्मितोरुस्तम्भासु तदितर तु जीर्ण विशीर्णभग्नकटकस्थूणापटलसंवृतद्वारासु तृणकचवरतुषमू-षकोत्करपांशुबुसभस्मावर्णमूत्रावमर्द्दीर्णासु श्वनकुलमार्जार-मूत्रप्रसेकदुर्गन्धिष्वाजन्म वसतिषु वसन्ति । मम त्वद्यवे यमीदृशी श्वोऽन्यथा भविष्यतीति किमत्र हर्षेण विषादेन वा ?, मया हि धर्मनिर्वाहाय विविक्तत्वमेवाश्रयस्यान्वेष्य,किं-मपरेण ?, 'एवमि'ति-अमुना प्रकारेण 'तत्र' ति कल्याणे पा-पके वाऽऽश्रय अध्यासीत—सुख दु ख वाऽधिसहेत प्रति-माकल्पिकापक्ष चैकरात्रमिति , स्थविरकल्पिका—पक्षया तु कतिपया रात्रय , दिवसोपलक्षण च रात्रि-ग्रहणमिति सूत्रार्थ ।

अत्र निर्वेदद्वारम् , इह च'अदुव पावगं'ति सूत्रावयवमर्थत स्पृशन् उदाहरणमाह निर्युक्तिकार —

कोसंबी जन्नदत्तो, य सोमदत्तो य सोमदेवो य ।
आयरिय सोमभूई, दुण्हं पि य होइ णायव्व ॥१०८॥
सज्झाइगमण वियड-वेरग्गा दोवि ते नईतीरे ।
पाओवगया नइपू-रएण उदहिं तु उवणीया ॥१०९॥

व्याख्या—कौशाम्बी यज्ञदत्त सोमदत्तश्च सोमदेवश्च आ-चार्य सामभूतिर्द्वयोरपि च भवति-ज्ञातव्य । स्वज्ञातिग मनं विकटवैराग्यात् द्वावपि तौ नदीतीरे , पादपापगतौ नदीपूरकेणोदधिं तूपनीतौ इति गाथाद्वयाक्षरार्थ ।

भावार्थस्तु वृद्धसम्प्रदायादवसेय , स चायम्—

कोसंबीए णयरीए जण्णदत्तो धिज्जाइओ, तस्स दो पु-त्ता-सोमदत्तो सोमदेवो य । ते दोऽवि निव्विण्णकामभो-गा पव्वतिया सोमभूईअणगारस्स अंतिए, बहुस्सुया ब-हुआगमा य जाया । ते अन्नया य सन्नायपल्लिमागया, ते-सिं मायापियरा उज्जेणिं गतल्लिया । तहिं च विसए धि-ज्जाइणो वियडं आवियंति, तेहिं तेसिं वियड अन्नेण द-व्वेण मेलेऊण दिण्ण । केऽवि भणति—वियड चेव अया-णंताण दिण्ण, तहि वि य त विसेस अयाणमाणेहिं पीय । पच्छा वियडत्ता जाया , ते चिंतेंति—अम्हेहिं अजुत्त क-य, पमाओ एस , वर भत्तं पच्चक्खायंति । ते एगाए णई-ए तीरे तीसे कट्ठाण उवरिं पाओवगया । तत्थ अकाल वरिसं जाय, पूरो य आगतो , हरिया, वुज्झमाणा य उ-दूएण समुद्दं णीया । तहिं सम्म अहियासय , अहाउयं , पालिय , सेज्जापरीसहा अहियासिता समविसमाहिं से-ज्जाहिं । एव एसो अहियासियव्वो त्ति । उत्त० २ अ०। " सज्ज " त्ति शय्या संस्तारक —चम्पकादिपटी मृदुक-ठिनादिभेदेनोच्चावच प्रतिश्रयो वा पांशूत्करप्रचुर शिशि-रो बहुधर्मको वा तत्र नोद्विजेत ११, आव० ४ अ० ।

सिज्जापरिसहविजय-शय्यापरी(रि)षहविजय-पुं० । खरविषमप्र-चुरशर्कराशकलसंकुलेषु शीतघूणेषु वा देशेषु मृदुकठिनादि भक्तभिन्नचम्पकादिपट्टेषु वा निद्रामनुभवत सम्यक्प्रवचना-नुसारेण तत्कृतबाधासहन, अरागगमन च । प० सं०४ द्वार ।

सिज्जाभंड-शय्याभाण्ड-न० । शय्योपकरणे , भ० ११ श० ६ उ० ।

सिज्जायर-शय्यातर-पुं० । शय्या—वसतिस्तया तरति स-सारमिति शय्यातर । साधूनां वसतिदातरि, दश० ३ अ० । ('सागारिय' शब्देऽस्मिन्नेव भाग६०६पृष्ठेऽस्य व्याख्या गता ।) (शय्यातरेण कीदृशेन भवितव्यमिति ' णिग्गथी ' शब्दे चतुर्थभागे २०४८ पृष्ठे गतम् ।)

सिज्जायरपिंड-शय्यातरपिण्ड-पुं० । शय्यातरो-वसति-स्वामी तस्य पिण्ड । सागारिकेण दीयमाने अशनादिद्वादश-

विधे पिण्डे,दश०३अ०। ('सागारियपिण्ड ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उदाहृतम् ।)

सिज्जायरभत्त-शय्यातरभक्त--न० । शय्यातरपिण्डे, नि० चू० ११ उ० ।

सिज्जावाली- शय्यापालिका--स्त्री० । ' शय्यागलिकायां शयनीयस्तारिकायाम् , आ० म० १ अ० ।

सिज्जासंथार--शय्यासंस्तार--पु० ।शेरतेऽस्यामिति शय्या-वसतिः सैव संस्तारक , यद्वा-शय्या-वसतिरिव संस्तारको द्विधा-परिशाटी,अपरिशाटी चेति ।शय्योपलक्षितस्संस्तारक शय्यासंस्तारक, । शय्या-शयनं तदर्थं संस्तारक -संस्तारकभूमय ।अथवा-शय्यायां-वसतौ संस्तारिका शय्यासंस्तारिका । श्रा० १ श्रु० १ अ० । शय्यासंस्तारकाभय, बृ० १ उ० ३ प्रक० । आचा० । आव० । नि० चू० । पं० भा० । पं० चू० । स० ।

सिज्झ--सिध्मन्--न० । क्षुद्रकुष्ठविशेष, भ० ७ श० ६ उ० । जं० ।

सिज्झिया--साध्यापिका--स्त्री० । प्रातिवेश्मिकस्त्रियाम् , बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सिञ्च--सिच्-धा० । क्षरणे, "सिचे सिञ्चसिम्पौ" ॥८।४।९६॥ इति सिच्धातो सिञ्चसिम्पादेशौ । सिञ्चइ । सिम्पइ । सञ्चइ । सचति । प्रा०,४ पाद ।

सिट्ठ--शिष्ट--पु० । शिष्यते स्म शिष्टः । वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवोपलब्धविशुद्धसेवामनुजविशेषे, ध० १अधि० । साधुजनसमते, द्वा० २४ द्वा० । वेदस्मृत्याद्यनुसारिणि, पञ्चा० १२ विव० । विशिष्टजने, पञ्चा० १२ विव० । क्षीणदोषे सम्यग्दृष्टौ, द्वा० ।

तल्लक्षणम्—

अंशतः क्षीणदोषत्वात् , शिष्टत्वमपि युक्तिमत् ।
अत्रैव हि परोक्तं तु, तल्लक्षणमसंगतम् ॥ १६ ॥

अंशत इति—अशतो-देशत. क्षीणदोषत्वाद्दोषक्षयवत्त्वात् शिष्टत्वमपि अत्रैव-सम्यग्दृष्टावेव युक्तिमत् न्यायोपेतम् । " क्षीणदोष पुरुष शिष्ट" इति लक्षणस्य निर्बाधत्वात् । सर्वदोषक्षयेण सर्वथा शिष्टत्वस्य सिद्धे केवलिनि वा विश्रान्तत्वेऽपि सम्यग्दृष्टेरारभ्य देशतो विचित्रस्य शिष्टत्वस्यान्यत्रानपायत्वात् । न चैवं शिष्टत्वस्यातीन्द्रियत्वेन दुर्ग्रहत्वाच्छिष्टाचारेण प्रवृत्त्यनापत्तिरिति शङ्कनीय प्रशमसंवेगादिलिङ्गैस्तस्य सुग्रहत्वात् । दोषा रागादय एव तेषां च दिव्यज्ञानादर्वाक् न क्षयमुपलभामहे, न वा तेषु निरवयवेऽवशोऽस्ति अनाशात, तत्क्षया वक्तु शक्यतेति चेन्न, अत्युचितप्रवृत्तिसंवेगादिलिङ्गकप्रबलतदुपक्षयस्यैवाशतो—दोषक्षयार्थत्वात् , आत्मानुग्रहोपघातकारित्वेन क्षयोपक्षयवत. सावयवस्य कर्मरूपदोषस्य प्रसिद्धत्वाच्च इत्यन्यत्र विस्तर । हि-निश्चित परोक्तं तु द्विजन्मोद्भावित तु तस्य शिष्टस्य लक्षणम् असंगतमयुक्तम् ।

तथाहि—

वेदप्रामाण्यमन्तृत्वं, बौद्धे ब्राह्मणताडिते ।
अतिव्याप्तं द्विजेऽव्याप्तं, स्वापे स्वारसिकं च, तत् ॥१७॥

वेदेति—" वेदप्रामाण्यमन्तृत्वम् " एतावदेव शिष्टलक्षणम् ब्राह्मणताडिते बौद्धेऽतिव्याप्त, तेनापि " वेदा प्रमाणम् " इत्यभ्युपगमात् । स्वारसिक च तत् वेदप्रमाण्यमन्तृत्वं द्विजे ब्राह्मणेऽव्याप्तम् । अयं भाव —स्वारसिकत्वविशेषणेन बौद्धेऽतिव्याप्तिनिरासेऽपि स्वारसिकवेदप्रामाण्यमन्तृत्वम् ' यदा कदाचिद्वाच्य सर्वदा वा ? आद्ये बौद्धे एवातिव्याप्तितादवस्थ्यं, तस्यापि जन्मान्तरे वेदप्रामाण्याभ्युपगमध्रौव्यात् । अन्त्ये च शयनादिदशायां वेदप्रामाण्याभ्युपगमाभाववति ब्राह्मणेऽव्याप्तिरिति ।

तदभ्युपगमाद्याव-न्न तद्व्यत्ययमन्तृता ।
तावच्छिष्टत्वमिति चे-त्तदप्रामाण्यमन्तरि ॥ १८ ॥

तदिति—तस्य वेदप्रामाण्यस्याभ्युपगमात् यावन्न तद्व्यत्ययस्य वेदाप्रामाण्यस्य मन्तृताऽभ्युपगम तावच्छिष्टत्वम् शयनादिदशायां च वेदप्रामाण्यानभ्युपगमाद् ब्राह्मणे नाव्याप्तिरिति भाव । अप्रामाण्यमन्यस्यापि स्वारसिकस्य ग्रहणाद्बौद्धताडित ब्राह्मणे वेदाप्रामाण्याभ्युपगन्तरि नातिव्याप्ति अप्रमाकरणत्वाभावयोश्च द्वयोरपि प्रमाण्याक्षराधित्वेन संग्रहाश्चैकग्रहेऽन्याभ्युपगन्तर्यतिव्याप्ति । अत्राह—इति चेत्तदप्रामाण्यमन्तरि-वेदाप्रामाण्याभ्युपगन्तरि ।

अजानति च वेदत्व-मव्याप्तं चेद्विवक्ष्यते ।
वेदत्वेनाभ्युपगम-स्तथापि स्यादद: किल ॥ १९ ॥

अजानति चेति—वेदत्वं च वेदेऽजानति ब्राह्मणे, अव्याप्तं लक्षणमेतत् तेन वेदाप्रामाण्याभ्युपगमात् । अथ चेद्विवेदत्वेनाभ्युपगमो विवक्ष्यते तद एव वेदत्वमजानतश्च न वेदत्वेनाप्रामाण्याभ्युपगम किं त्विदमप्रमाणमिति इदत्वादिनैवेति नाव्याप्ति, तथाप्यत्र एतल्लक्षण किल ।

ब्राह्मणः पातकात्प्राप्तः, काकभावं तदापि हि ।
व्याप्नोतीशं च नोत्कृष्ट-ज्ञानावच्छेदिका तनुः ॥२०॥

ब्राह्मण इति—यदा ब्राह्मण पातकात् काकजन्मनिबन्धनाद् दुरितात् काकभाव प्राप्त. तदापि हि स्यात् ब्राह्मण्यदशायां वेदप्रामाण्याभ्युपगन्तृत्वात् काकदशायां च वेदाप्रामाण्यानभ्युपगन्तृत्वात् । उत्कृष्टज्ञानावच्छेदिका च तनुरीशं भवानीपतिं न व्याप्नोति । तथा च काकेऽतिव्याप्तिवारणार्थमुत्कृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरवत्त्वे सतीति विशेषणदाने ईश्वरेऽव्याप्तिरित्यर्थः ।

अन्याङ्गरहितत्वं च, तस्य काकभवोत्तरम् ।
देहान्तराग्रहदशा-माश्रित्यातिप्रसक्तिमत् ॥२१॥

अन्येति-अन्याङ्गरहितत्वं च अपकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरराहित्य च तस्य ब्राह्मणभवानन्तरप्राप्तकाकभवस्य, काकभवोत्तर. देहान्तराग्रहदशा-शरीरान्तरानुपादानावस्थाम् आश्रित्य अतिप्रसक्तिमदतिव्याप्त तदानीमपकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरसाहित्यात् ।

अवच्छेदकदेहाना-मपकृष्टधियामथ ।

संबन्धविरहो याबान् , प्रामाण्योपगमे सति ॥ २२ ॥

अवच्छेदकेति-अथ प्रामाण्योपगमे सति—वेदप्रामाण्या-

भ्युपगमकाले यावान् अपकृष्टधियाम्-अवच्छेदकदेहानाम् अपकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीराणा सबन्धविरह -सबन्धाभाव ।

अप्रामाण्यानुपगम-स्तावत्कालीन एव हि ।
शिष्टत्वं काकदेहस्य,प्रागभावस्तदा च न ॥२३॥

अप्रामाण्येति--तावत्कालीन एव हि--सकलतत्समानकालीन एव, अप्रामाण्यानुपगमा--वेदप्रामाण्याभ्युपगमविरह , शिष्टत्व काकदेहस्य प्रागभावो वद्प्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीन , तदा च काकस्य मरणानन्तर शरीरान्तराग्रहदशाया नास्तीति नातिव्याप्ति । इत्थं च यावन्तं काल वेदत्वेन वेदाप्रामाण्याभ्युपगमस्य विरहो वेदप्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीनयावद्प्रकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरसबन्धाभावसमानकालीनस्तावन्त काल स शिष्ट । ब्राह्मणोऽपि बौद्धो जातो वेदप्रामाण्य यावन्नाभ्युपगतवान् तावच्छिष्ट एव । बौद्धोऽपि ब्राह्मणो जातो वद्प्रामाण्य यावन्नाङ्गीकृतवांस्तावदशिष्ट एवेति फलितमाह पद्मनाभ । अत्र च वेदप्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीनत्ववत्तत्सामानाधिकरण्यमपि वाच्यम् । अन्यथोत्तरकाल तत्कालीनं यत्किंचिद्द्व्यधिकरणापकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरसबन्धप्रागभावनाशेनाव्याप्त्यापत्ते ।

नैवं तदुत्तरे विप्रे-ऽव्याप्तेः प्राक् प्रतिपत्तितः ।
प्रामाण्योपगमात्तन्न,प्राक् तत्रेति न सेति चेत् ॥२४॥

नैवमिति--नैव यथा विवक्षित प्राक् तदुत्तर विप्रे काकभवोत्तरमवाप्तब्राह्मणभव प्राक्प्रतिपत्तित प्राग्भवीयवेदप्रामाण्यग्रहमाश्रित्याव्याप्ते । तदानीं तदीयवेदाप्रामाण्याभ्युपगमविरहस्य प्राक्तनब्राह्मणभवीयवेदप्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीनयावदप्रकृष्टज्ञानावच्छेदकशरीरसबन्धविरहासमानकालीनत्वादान्तरालिककाकभव एव काकशरीरसंबन्धप्रागभावनाशात् । प्रामाण्योपगमाद्वेदप्रामाण्याभ्युपगमात् प्राक् तत्र काकभवोत्तरब्राह्मणे तच्छिष्टत्व न इति हेतोरलक्ष्यत्वादेव न साऽव्याप्ति । वेदप्रामाण्याभ्युपगमे तु लक्षणसपत्त्यैवेति भाव । इति चेन्नन्वेवं यत्किंचिद्वेदप्रमाण्याभ्युपगम एव ग्राह्य ।

तथा च—

यत्किञ्चित्तद्ग्रहे पश्चात्, प्राक् च काकस्य जन्मनः ।
विप्रजन्मान्तराले स्या-त्सा ध्वंसप्रागभावतः ॥२५॥

यत्किञ्चिदिति-यत्किञ्चित्तद्ग्रहे-यत्किञ्चिद्वेदप्रामाण्याभ्युपगमस्य लक्षणमध्यनिवेशे काकस्य जन्मन पश्चात् प्राक् च विप्रजन्मनोरन्तरालेऽप्राप्तिविश्लेषाभ्यां मध्यभावे ध्वसप्रागभावत काकशरीरसबन्धध्वसप्रागभावावाश्रित्य सा प्रसिद्धाऽतिव्याप्ति स्यात् । अयं भाव —यो ब्राह्मण काको जातस्तदनन्तरं च ब्राह्मणो भविष्यति तस्य मरणानन्तर ब्राह्मणशरीराग्रहदशायामुत्तरब्राह्मणभवकालीनवेदप्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीनकाकशरीरध्वसेनैव लक्षणसाम्राज्यादव्याप्ति । प्राक्तनकाकशरीरसबन्धप्रागभावस्तु न तत्समानकालीन एवेति तस्यैव ब्राह्मणभवत्यागानन्तर काकशरीराग्रहदशायां प्राक्तनब्राह्मणभवकालीनवेदप्रामाण्याभ्युपगमसमानकालीनकाकशरीरसंबन्धप्रागभावेनाव्याप्तिरिति । किं च-

या ब्राह्मण प्राग् बौद्धो वृत्तस्तस्य स्वापादिदशायां वेदाप्रामाण्याभ्युपगमविरहस्याग्रिमब्राह्मणभवीयानिरुक्तयावच्छरीरसबन्धाभावसमानकालीनत्वात्तत्रातिव्याप्तिरिति बोध्यम् ।

जीववृत्तिविशिष्टाङ्गा-भावाभावग्रहोऽप्यसन् ।
उत्कर्षश्चापकर्षश्चा-व्यवस्थो यदपेक्षया ॥ २६ ॥

जीवेति-जीववृत्तिविशिष्ट -क्षेत्रज्ञवृत्तित्वविशिष्टो योऽङ्गाभाव उत्कृष्टज्ञानावच्छेदकशरीराभावस्तदभावग्रहोऽपि तदभावनिवेशोऽपि , काकश्वरयोरतिव्याप्तिवारणार्थमसन्नदुष्टलक्षणाधानासमर्थ । यद्यस्मादुत्कर्षश्चापकर्षश्च अपेक्षया व्यवस्थित । कीटिकादिज्ञानापेक्षयोत्कृष्टत्वात् काकादिज्ञानस्य, ब्राह्मणादिज्ञानस्य च देवादिज्ञानापेक्षयाऽपकृष्टत्वात् । इत्थं च तदवस्थ एवातिव्याप्त्यव्याप्ती । न च काकादिज्ञानव्यावृत्त मनुष्यादिज्ञानसाधारणमुत्कर्ष नाम जातिविशेषमाद्रियन्ते भवन्त , अन्यथा कार्यमात्रवृत्तिजातेः-कार्यतावच्छेदकत्वनियमन तदवच्छिन्नेऽनुगतकारणकल्पनापत्ति , ईश्वरज्ञानसाधारण्याच्च तस्य कार्यमात्रवृत्तित्वमिति चत्तथापि देवदत्तादिजन्यतावच्छेदिकयाऽपकर्षविशेषेण च साकर्याच्च जातित्व तत्तद्ज्ञानावच्छेदकशरीरसबन्धाभावकूटस्तु दुर्ग्रह इति न किंचिदेतत् ।

ननु एकजन्मावच्छेदेन स्वसमानाधिकरणस्वोत्तरवेदाप्रामाण्याभ्युपगमध्वसानाधारवेदप्रामाण्याभ्युपगमोत्तरकालवृत्तित्वविशिष्टवेदाप्रमाण्याभ्युपगमविरह शिष्टत्वमिति निर्वचने न कोऽपि दोषो भविष्यतीत्यत आह—

अपि चाव्याप्त्यतिव्याप्ती, कात्स्न्यदेशविकल्पतः ।
आद्यग्रहे स्वतात्पर्या-न्न दोष इति चेन्मतिः ॥ २७ ॥

अपि चति—अपि च कात्स्न्यदेशविकल्पत कृत्स्नवेदप्रामाण्याभ्युपगमो विवक्षितो देशतदभ्युपगमो वेति विवेचनेऽव्याप्त्यतिव्याप्ती । कृत्स्नवेदप्रामाण्याभ्युपगमस्य ब्राह्मणेष्वप्यभावात् । न हि वेदान्तिनो नैयायिकाद्यभिमता श्रुतिं प्रमाणयन्ति,नैयायिकादयो वा वेदान्त्यभिमता यत्किंचिद्वेदप्रामाण्य च बौद्धादयोऽप्यभ्युपगच्छन्ति, "न हिंस्यात् सर्वभूतानि, अग्निर्हिमस्य भेषजम् " इत्यादिवचनाना तेषामपि समतत्वादिति । स्वतात्पर्यात्-स्वाभिप्रायमपेक्ष्य । आद्यग्रहे यावद्वेदप्रामाण्याभ्युपगमनिवेशे न दोष स्वस्वतात्पर्ये प्रमाण श्रुतिरिति हि सर्वेषा नैयायिकादीनामभ्युपगम । इति चेन्मति कल्पना भवदीया ।

नैव विशिष्य तात्पर्या-ग्रहे तन्मानताऽग्रहात् ।
सामान्यतः स्वतात्पर्ये, प्रामाण्यं नोऽपि संमतम् ॥२८॥

नैवमिति-एव मतिर्नियुक्ता कस्याश्चिद् दुरवबोधायाः श्रुते विशिष्य स्वकल्पितार्थानुसारेण तात्पर्याग्रह तन्मानतायास्तत्प्रमाणताया अग्रहात् । स्वतात्पर्ये सर्ववेदप्रामाण्याभ्युपगमस्य तु शक्तत्वादनाकलिततात्पर्यायामपि श्रुतौ प्रमोत्पादितत्वाग्रहेऽपि प्रमाकरणत्वस्य सुग्रहत्वान्न दोष इत्यत आह-सामान्यतो नयरूपत्वेन स्वतात्पर्ये स्वाभिप्रायप्रमाण्ये वेदप्रामाण्य नोऽस्माकं जैनानामपि संमतम् । यावन्तो हि परसमयास्तावन्त एव नया इति श्रुतपारिकर्मितमते सर्व-

मेव शब्द प्रमाणीकुर्वन सकलवेदप्रामाण्याभ्युपगमोऽनपाय एवेति । द्वा० १५ द्वा० । शिष्टसमयानुपालनार्थं ग्रन्थादौ सबन्धाभिधानम्--कोऽपि शिष्योऽल्प--श्रुत कश्चिदाचार्य पूर्वगतसूत्रार्थधारक कालभ्र श्रुतसागरपारगतं शिरसा प्रणम्य विज्ञपयति स्म । यथा-भगवन्निच्छामि युष्माकं श्रुतनिधीनामन्ते यथावस्थित कालविभाग ज्ञातुमिति । तत एवमुक्ते सति आचार्य आह--शृणु वत्स ! तावदित्यादि, तथा-तद्द्वितीयप्राभृतवृत्तावपि स व्याख्यातविसदृशत्वमाश्रित्योक्तम् , यथा-इह स्कन्दिलाचार्यप्रवृत्तौ दु षमानुभावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूना पठनगुणनादिक सर्वमप्यनशत् तता दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयो सघयोर्मेलापकाऽभवत् । तद्यथा--एको वलभ्याम् , एको मथुरायाम् । तत्र च सूत्रार्थसघटने परस्परवाचनाभेदो जात । विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयो स्मृत्वा सघटने भवत्यवश्यं वाचनाभेदो न काचिदनुपपत्ति । ग० १ अधि० ।

सृष्ट--न० । एकीभूते, स्था० ३ ठा० ३ उ० । कृपादित्वादृत इ । प्रा० १ पाद ।

श्लिष्ट--न० । मिलिते, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सिट्ठत्त--शिष्टत्व--न० । शिष्टभावे , वक्तु शिष्टत्वसूचने , अभिमतसिद्धान्तोक्तार्थताया वक्तु शिष्टतासूचकत्वे च । स० ३५ सम० । दशमे सत्यवचनातिशये, रा० ।

सिट्ठगिहत्थ--शिष्टगृहस्थ--पु० । वेदस्मृत्याद्यनुसारिणि गृहस्थ, पञ्चा० १३ विव० ।

सिट्ठजण--शिष्टजन--पु० । विशिष्टभव्यलोके, षो० ८ विव० ।

सिट्ठाऽऽयार--शिष्टाऽऽचार--पु० । शिष्टचरिते,ध० । तथा शिष्यन्तस्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवोपलब्धविशुद्धशिक्षा मनुजविशेषास्तेषामाचारश्चरितम् । यथा--

" लोकापवादभीरुत्व, दीनाभ्युद्धरणादर ।
कृतज्ञतासु दाक्षिण्यं, सदाचार प्रकीर्तित ॥ १ ॥
सर्वत्र निन्दासत्यागो, वर्णवादश्च साधुषु ।
आपद्यदैन्यमत्यन्तं, तद्वत्सपदि नम्रता ॥ २ ॥
प्रस्तावे मितभाषित्व--मविसवादनं तथा ।
प्रतिपन्नक्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥ ३ ॥
असद्व्ययपरित्याग., स्थाने चैव क्रिया सदा ।
प्रधानकार्ये निर्बन्ध', प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ ४ ॥
लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रोचितपालनम् ।
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति, प्राणै कण्ठगतैरपि ॥ ५ ॥ '

इत्यादि । तस्य प्रशसा-प्रसशन पुरस्कार इत्यर्थ , यथा-" गुणेषु यत्न क्रियता, किमाटोपै प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभि--र्गावं क्षीरविवर्जिता ॥ १ ॥ " तथा-' बुद्धा प्रसिद्धिमायान्ति,लक्ष्मणोऽपीह नेतर । तमस्यपि विलोकयन्ते, दन्तिदन्ता न दन्तिन ॥१॥" इति । ध० १ अधि० ।

सिट्ठाऽऽयारपसंसा--शिष्टाचारप्रशसा--स्त्री० । शिष्टाचारपुरस्कारे, ध० १ अधि० ।

सिट्ठि--शिष्टि--स्त्री० । " ष्टस्यानुष्टेष्टासदष्टे " ॥८।२।३४॥ इति । ष्टस्य ठ । प्रा० । " इत् कृपादौ " ॥ ८।१।१२८ ॥ इति ऋत इत्त्वम् । प्रा० । रचनायाम् , अष्ट० २२ अष्ट० ।

श्रेष्ठिन्--पु० । नगरमुख्यव्यवहारिणि, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सिढिर--शिथिर--त्रि० । " मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढ " ॥८।१।२१५॥ इति थस्य ढ । शिथिले, प्रा० १ पाद ।

सिढिल--शिथि(र)ल--त्रि० । " मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढ "॥८।१।२१५॥ इति थस्य ढः । हरिद्रादित्वाद्रस्य ल । प्रा० । मन्दवीर्ये , आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । श्लथ, भ० १ श० १ उ० ।

सिढिलत्तया--शिथिलता--स्त्री० । शैथिल्ये,भ० १६ श० ४ उ० ।

शिथिलत्वच्--स्त्री० । श्लथचर्म्मणि , भ० १६ श० ४ उ० ।

सिढिलीकय--श्लिष्टीकृत्--त्रि० । सूत्रबद्धाग्नितप्तलोहशलाकाकलापवन्निधत्त, भ० ६ श० १ उ० ।

शिथिलीकृत--त्रि० । मन्दविपाकीकृते , भ० ६ श० ३ उ० । प० सू० ।

सिणाण--स्नान--न० । सोत्तमाङ्गशौचे,आचा०२ श्रु०१ चू० २ अ० १ उ० । स्नान । देशस्नान सर्वस्नानञ्च देशस्नान-हस्तपादमुखप्रक्षालनम् । सर्वस्नान शिरसा स्नातत्व सत्यागमप्रसिद्धया । षा० ६ विव० । स्नान च देशसर्वभेदभिन्न देशस्नानमधिष्ठानशौचातिरेकेणाक्षिपक्ष्मप्रक्षालनमपि । सर्वस्नान प्रतीतम् । ' राइभत्ते सिणाणे य गधमल्ले य वीयणे ।" अनाचरितम् , दश०३ अ० । जीत० । स्नान द्रव्यभावसयोजितम् ,स्नान वा विलेपन चन्दनकुङ्कुमादिभि । षा०६विव० । अभ्यङ्गपूर्वकेऽङ्गप्रक्षालने , तच्चायतनयाऽत्र ससक्तभूम्या सपातिमसत्त्वाकुल वा काल वस्त्रापूतजलेन वा यत् कृतम् । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । स्नान तैलाभ्यङ्गादिपूर्वक देवपूजार्थं करणेन नियमभङ्ग लौकिककारण च यतना रक्ष्या । ध० २ अधि० ।

साम्प्रत स्नानप्रतिपादक सप्तदशस्थानमाह--

वाहिओ वा अरोगी वा, सिणाणं जो उ पत्थए ।
वुक्कतो होइ आयारो, जढो हवइ संजमो ॥ ६० ॥
सतिमे सुहुमा पाणा, घसासु भिलुगासु अ ।
जे अ भिक्खू सिणायंतो, वियडेणुप्पलावए ॥६१॥
तम्हा ते न सिणायंति, सीएण उसिणेण वा ।
जावज्जीवं वयं घोरं, असिणाणमहिट्ठगा ॥ ६२ ॥
सिणाणं अदुवा ककं, लुद्धं पउमगाणि अ ।
गायस्सुव्वट्टणट्ठाए, नायरंति कयाइ वि ॥ ६३ ॥

' वाहिओ व ' त्ति सूत्रम् , व्याधिमान् वा--व्याधिग्रस्त अरोगी वा--रोगविप्रमुक्तो वा स्नानम्--अङ्गप्रक्षालन यस्तु प्रार्थयते--सेवत इत्यर्थ , तेनेत्थभूतेन व्युत्क्रान्तो भवति, आचारो--बाह्यतपोरूप , अस्नानपरीषहानतिसहनात् , ' जढ " परित्यक्तो भवति सयम--प्राणिरक्षणादिकः , अप्कायादिविराधनादिति सूत्रार्थ ॥ ६० ॥ प्रासुकस्नानेन कथं सयमपरित्याग इत्याह--' सतिमे ' त्ति सूत्रम् , सन्ति एते--प्रत्यक्षोपलभ्यमानस्वरूपा सूक्ष्म --श्लक्ष्णा प्राणिनो--द्वी--

न्द्रियादय घनासु—शुषिरभूमिषु भिलुगासु च—तथा-विधभूमिराजीषु च, यास्तु भिक्षु स्नानजलोज्झनक्रियया विकृतेन-प्रासुकोदकेनोत्प्लावयति,तथा च तद्विराधनात स यमपरित्याग इति सूत्रार्थ ॥ ६१ ॥ निगमयन्नाह-'तम्ह त्ति सूत्रम् यस्मादेवमुक्तदोषप्रसङ्गस्तस्मात् ते-साधवो न स्नान्ति शीतेन वाष्णेनोदकेन, प्रासुकनाप्रासुकेन वेत्यर्थ , किंविशिष्टास्त इत्याह—यावज्जीवम्—आजन्म व्रत घोरम्-दुरनुचरमस्नानमाश्रित्य अधिष्ठातार —अस्यैव कर्तार इति सूत्रार्थ ॥ ६२ ॥ किंच-' सिणाणं ' ति सूत्रम्-स्नानं—पूर्वोक्तम् । अथवा—कल्कं—चन्दनकल्कादि लोध्र—गन्धद्रव्य पद्मकानि च—कुङ्कुमकेसराणि, चशब्दादन्यच्चैवविध गात्रस्य उद्वर्त्तनार्थम्—उद्वर्त्तननिमित्त नाचरन्ति कदाचिदपि यावज्जीवमव भावसाधव इति सूत्रार्थ ॥६३॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

मलमइलपंकमइला, धूलीमइला न ते नरा मइला ।
जे पावपंकमइला, ते मइला जीवलोयम्मि ॥ १६६ ॥
खणमित्त सलिलहिं, सरीरदेहस्स सुद्धिजणग ज ।
कामगं ति णिसिद्ध, महेसिणा त न तु सिणाणं " ॥१७०॥

उक्त च-

" स्नान मददर्पकर, कामाङ्ग प्रथम स्मृतम् ।
तस्मात्काम परित्यज्य, नैव स्नान्ति दम रता " ॥१७१॥

ध० र० १ अधि० १० गुण ।

तथा-चाऽवाचि—

"नोदकक्लिन्नगात्रोऽपि, स्नात इत्यभिधीयते ।
स स्नातो यो दमस्नात , स बाह्याभ्यन्तर शुचि ॥१७४॥
चित्तमन्तर्गत दुष्ट, तीर्थस्नानैर्न शुध्यति ।
शतशोऽपि जलैर्धौत-सुराभाण्डमिवाशुचि" ॥ १७५ ॥

ध० र० १ अधि० १० गुण । गृहस्थाना स्नानसलाके न तिष्ठेत् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । स्नान मनोमलत्यागो' योगश्चेन्द्रियरोधनम् । अभेददर्शन ज्ञानं , ध्यान निर्विषय मन ॥ १ ॥ न तु बाह्याविशुद्धि " जं मग्गहा बाहिरियं विसोहिं, ण त सुदिट्ठ कुसला वयंति ।" जयघोष प्रति विजयघोष "स्नाननिरूपणायाह-"द्रव्यतो भावतश्चैव,द्विधा स्नानमुदाहृतम्। बाह्यमाध्यात्मिक चेति,तदन्यै परिकीर्त्यते॥१॥ "उत्त० १२ अ० । "पाओ सिणाणादिसु णत्थि मोक्खो,खारस्स लोणस्स अणासएण । ते मज्जमस लसणं च भोच्चा , अण्णत्थवास परिकप्पयंति ॥१॥" सूत्र०१ श्रु०७ अ० । ('कुसील'शब्दे तृतीयभागे ६१० पृष्ठे व्याख्यातैषा ।)"दगेण जे सिद्धिमुदाहरंति,सायं च पायं उदगं फुसंता । दगस्स फासेण सिया य सिद्धि,सिज्झिसु पाणा बहवे दगंसि ।" सूत्र० १ श्रु०७अ० । ('उदग' शब्दे-द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे व्याख्यातैषा गाथा ।) "न शक्य निर्मलीकर्तु, गात्र स्नानशतैरपि । अश्रान्तमेव स्रोतोभि-स्त्रिरन्नवभिमलम्॥१॥" उत्त०२अ० । अपत्यार्थं मन्त्रौषधीभि संस्कृतजलैर्मूलादिस्नाने, रोगमुक्तस्नाने च । उत्त०१५ अ० । (ग्लानस्य स्नान 'गिलाण'शब्दे तृतीयभागे ८८८ पृष्ठे गतम् ।)

सप्त स्नानानि लौकिकै पुनरिद सप्तधोक्तम् । यदाह—

" सप्त स्नानानि प्रोक्तानि स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
द्रव्यभावविशुद्ध्यर्थ-मृषीणा ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥
आग्नेय वारुण ब्राह्मय, वायव्य दिव्यमेव च ।
पार्थिव मानस चैव, स्नान सप्तविध स्मृतम् ॥ २ ॥
आग्नेयं भस्मना स्नान-मवगाह्य तु वारुणम् ।
आपोहिष्ठामय ब्राह्मय, वायव्य तु गवा रज' ॥ ३ ॥
सूर्यदृष्ट तु यद् दृष्ट तद्दिव्यमृषयो विदु ।
पार्थिव तु मृदा स्नान, मन शुद्धिस्तु मानसम् ॥४॥"

स्था० ५ ठा० ३ उ० । आचा० । स्नात्यननेति स्नानम् । गन्धाढ्कादिके, उत्त० २१ अ० । सुगन्धिद्रव्यसमुदाये, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

सिणाय--स्नात (क)-पुं० । क्षालितसकलघातिकर्ममलत्वा त्स्नात इव स्नात स एव स्नातक । ध०३ अधि० । घातिकर्ममलप्रक्षालनावाप्तशुद्धस्नानस्वरूपे निर्ग्रन्थभेदे , स्था० ३ ठा० २ उ० । भ० ।

सिणाते पंचविधे पण्णत्ते, तं जहा-अच्छवी १ असबले २ अकम्मंसे ३ संसुद्धणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली ४ अपरिस्सावी ५, ६ । (सू० ४४५×)

स्नात इव स्नात स एव स्नातक , सयोगोऽयोगो वा केवलीति । अधुनैत एव भेदत उच्यन्ते, तत्र पुलाक इत्यासेवापुलाक पञ्चविधो, लब्धिपुलाकस्यैकविधत्वात् , तत्र स्खलितमिलितादिभिरतिचारैर्ज्ञानमाश्रित्यात्मानम् असारं कुर्वन् ज्ञानपुलाक , एव कुदृष्टिसंस्तवादिभिर्दर्शनपुलाक ,मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनाच्चरणपुलाक , यथोक्तलिङ्गाधिकग्रहणात् निष्कारणेऽन्यलिङ्गकरणाद्वा लिङ्गपुलाक , किञ्चित्प्रमादान्मनसाऽकल्प्यग्रहणाद्वा यथा सूक्ष्मपुलाको नाम पञ्चम इति । बकुशो द्विविधोऽपि पञ्चविध , तत्र शरीरोपकरणभूषयो सञ्चिन्त्यकारी आभोगबकुश , सहसाकारी अनाभोगबकुश , प्रच्छन्नकारी संवृतबकुश , प्रकटकारी असंवृतबकुश , मूलोत्तरगुणाश्रित वा संवृतासंवृतनर्त्व किञ्चित्प्रमादी अक्षिमलान्यपनयन् वा यथा सूक्ष्मबकुशो नाम पञ्चम इति । कुशीलो द्विविधोऽपि पञ्चविधस्तत्र ज्ञानदर्शनचारित्रलिङ्गान्युपजीवन् प्रतिसेवनतो ज्ञानादिकुशीलो लिङ्गस्थाने क्वचित् तपो दृश्यते तथाऽय तपश्चरतीत्येवमनुमोद्यमानो हर्षं गच्छन् यथासूक्ष्मकुशीलः प्रतिसेवनयैवेति , कषायकुशीलाऽप्येव नवर क्रोधादिना विद्यादिज्ञान प्रयुञ्जानो ज्ञानकुशीला दर्शनग्रन्थ प्रयुञ्जानो दर्शनत , शाप ददच्चारित्रत कषायैर्लिङ्गान्तरं कुर्वन् लिङ्गतो, मनसा कषायान् कुर्वन् यथासूक्ष्म' । चूर्णिकाकारव्याख्या त्वेव सम्यगाराधनविपरीता प्रतिगता वा सेवना प्रतिसेवना। सा पञ्चसु ज्ञानादिषु येषा ते प्रतिसेवनाकुशीला कषायकुशीलास्तु पञ्चसु ज्ञानादिषु येषा कषायैर्विराधना क्रियत इति । अन्तर्मुहूर्तप्रमाणाया निर्ग्रन्थाद्धाया प्रथमे समये वर्त्तमान एक शेषेषु' द्वितीय अन्तिमे तृतीय शेषेषु चतुर्थ' सर्वेषु पञ्चम इति विवक्षया भेद एवामिति । छवि -शरीर तदभावात्काययोगनिरोधे सति अच्छविर्भवति अव्यथको वा-१, निरतिचारत्वादशबल २, क्षपितकर्मत्वादकर्मांश इति ३ तृतीय । ज्ञानान्तरेणासंपृक्तत्वात्संशुद्धज्ञानदर्शनधर पूजार्हत्वादर्हन् नास्य रहोरहस्यमस्तीत्यरहा वा, जितकषायत्वात् जिन ,केवल परिपूर्ण

ज्ञानादित्रयमस्यास्तीति केवलीति चतुर्थ ४ । निष्क्रियत्वात् सकलयोगनिरोधे अपरिश्रावीति पञ्चम ५ । क्वचित्पुन - अर्हन् जिन इति पञ्चम । स्था०५ ठा० ३ उ० । भ० । प्रव० । प० भा० । 'सिणाए ण' मित्यादौ ' नो उवसंतवेयए होज्जा खीणवेयए होज्ज ' त्ति—क्षपकश्रेण्यामेव स्नातकत्वभावादिति । भ० २५ श० ५ उ० । " सुहझाणजलविसुद्धं, कम्ममलाविक्खया सिणाउ त्ति । दुविहो य सो सजोगी, तहा अजोगी विणिद्दिट्ठो ॥ १४ ॥ " ध० र० ३ अधि० ७ लक्ष । तथाविधभार्यादेशवशवर्तित्वेन स्वनामख्याते पुरुषे, पिं० । (' मानपिण्ड ' शब्दे षष्ठ भागे अस्य कथा कथिता ।)

सिणायग–स्नातक–पुं० । स्नाते, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् । द्वा० २ अष्ट० । जिनगृहे स्नपन स्नात्र तदपि प्रत्यय पर्वसु वा, करणाशक्तेनापि प्रतिवर्षमेकैक साडम्बरसमग्रसामग्रीमलज्ञादिपूर्वं कार्यम् । स्था० ४ ठा० १ उ० । ध० । पर्वसु जिनगृहे स्नपनं कार्यम् । देवस्नातको देवश्रेष्ठ । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । बोधिसत्त्वे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । घातिकर्ममलक्षालनावाप्तशुद्धज्ञानस्वरूपे निर्ग्रन्थभेदे , स्था० ५ ठा० ३ उ० । षट्कर्मभिरतेषु वदाध्यापकेषु शौचाचारपरतया नित्य स्नायिषु ब्रह्मचारिषु, ' सिणायगाण तु दुवे सहस्से, जे भोयए णितिए माहणाण ॥२६॥ " सूत्र० २०७ अ० । (अत्र दूषणम् ' अद्दगकुमार ' शब्दे प्रथमभागे ५५५ पृष्ठे उक्तम् ।) पर्वसु त्रिपञ्चसप्तकुसुमाञ्जलिप्रक्षेपादिपूर्वे भगवत स्नपने, ध० २ अधि० । (सविस्तरपूजावसरः च नित्य विशेषतश्च पर्वसु त्रिपञ्चसप्तकुसुमाञ्जलिप्रक्षेपादिपूर्वं भगवत स्नात्र विधेयमिति ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२८७ पृष्ठे गतम् ।)

सिणिद्ध–स्निग्ध–त्रि० । आर्द्रे, आचा० २ श्रु० २ चू० १ अ० १ उ० । स्था० । घने, औ० । अरूक्षे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । शुभकान्तौ, रा० ।

सिणेह–स्नेह–पुं० । स्वजनादिषु प्रेमणि, उत्त० १ अ० । सूत्र० । स्निग्धभावे, सूत्र०२ श्रु० ३ अ० । स्था० । " छेयणे भेयणे चेव, घसणे पीसणे तहा । अभिघाते सिणेहे य , कारकारेत्ति यावरे ॥१॥" नि० चू० १ उ० । तैलघृतादौ, स्था० १० ठा० ३ उ० । मात्रादिसंबन्धहतौ, औ० । जल, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । रागस्नेहयो क प्रतिविशेष इत्युच्यते, रूपाद्युपजनित प्रीतिविशेषो राग , सामान्यतस्त्वपत्यादिगोचर स्नेह । आव० १ अ० ।

> माया पिया एहुसा भाया, भज्जा पुत्ता य ओरसा ।
> नालं ते मम ताणाय, लुप्पंतस्स सकम्मुणा ॥ ३ ॥

' पण्डित ' इति विचारयेदिति अध्याहार. कर्त्तव्य इतीति, किम् एते मम त्राणाय—मम रक्षायै न अलं—न समर्था । कर्मभूतस्य मम, स्वेकर्मणा पीड्यमानस्य । एते के माता पिता स्नुषा पुत्रवधूः भ्राता सहोदर भार्या पत्नी पुत्रा पुत्रत्वेन मानिता च पुन औरसा स्वयमुत्पादिता , एते सर्वेऽपि स्वकर्मसमुद्भूत दु खाद् रक्षणाय न समर्था भवन्तीत्यर्थ. ।

> एयमट्ठं सपेहाए, पासे समियदंसणे ।
> छिंदे गेहिं सिणेहं च, न कंखे पुव्वसंथवं ॥ ४ ॥

शमितदर्शन शमित ध्वस्तं दर्शन मिथ्यादर्शन येन स शमितदर्शन । अथवा—सम्यक्प्रकारेण इतं प्राप्त दर्शन सम्यक्त्वं येन स समितदर्शन एतादृश संयमी एतदर्थ पूर्वोक्तमर्थम् अशरणादिक 'सपेहाए' स्वपिया स्वबुद्धया ' पासे' इति पश्येत् हृदि अवधारयेत् , च पुन ' गेहिं ' गृद्धिं रसलाम्पट्यं च पुन स्नेहं पुत्रकलत्रादिषु राग छिन्द्यात् । पुन. पूर्वसंस्तव पूर्वपरिचयं एकया ग्रामादिवासस्त न स्मरेत् । उत्त० ६ अ० ।

> नमिऊणऽरहंताणं, सिद्धाण कम्मचक्कमुक्काण ।
> सयणसिणेहविमुक्काण सव्वसाहूण भावेणं॥नि०चू०१उ।

" रवापयं किसलयानि च सल्लकीनां, विन्ध्योपकण्ठविपिनं स्वकुल च हित्वा । किं ताम्यसि द्विप ! गतोऽसि वश करिण्या , स्नेहो निबन्धनमनर्थपरपराया " ॥१॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । आ० चू० ।

सिणेहकाय–स्नेहकाय–पुं० । अप्कायविशेषे, भ० १ श० ६ उ० ।

सिणेहज्झवसाण–स्नेहाध्यवसान–न० । स्नेहहेत्वध्यवसानभेदे, आ० क० ४ अ० ।

सिणेहद–स्नेहार्द्र–न० । अभिष्वङ्गेनार्द्रे जीवभेदे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

सिणेहपयवज्जिय–स्नेहपयोवर्जित–न० । स्नेहेन घृतादिना पयसा क्षीरेण वर्जितं भक्तम् । घृतपयोवर्जिते भक्ते, ओघ० ।

सिणेहपरूवणा–स्नेहप्ररूपणा–स्त्री० । कर्मपुद्गलाना सबन्धजनकस्नेहप्ररूपणायाम् , प० स० ५ द्वार ।

सिणेहपाण–स्नेहपान–न० । द्रव्यविशेषपकघृतादिपाने भैषज्यविषये, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

सिणेहराग–स्नेहराग–पुं० । सिणेहरागो नाम यो यस्मिन् विषये मूर्च्छितस्तस्य तद्विषयमूर्च्छायाम् , आ० चू० १ अ० । (अत्रोदाहरण, राग' शब्दे षष्ठे भागे समुपदर्शितम् ।)

सिणेहविगइ–स्नेहविकृति–स्त्री० । स्नेहरूपासु विकृतिषु , स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सिणेहसुहुम–स्नेहसूक्ष्म–न० अवश्यायहिममिहिकाकरकहरतनुरूपे सूक्ष्मभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

से किं तं सिणेहसुहुमे? पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा–उस्सा–हिमए मिहिया करए हरतणुए जे छउमत्थेणं ०जाव पडिलेहियव्वे भवइ से तं सिणेहसुहुमे । (सू० ४५ ×) कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । दर्श० ।

सिणेहायतण–स्नेहायतन–न० । जलाऽऽवाहनस्थाने, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

सिण्ह–शिश्न–पुं० । "सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णा ण्ह " ॥ ८ । २ । ७५॥ इति संयुक्तस्य श्नस्य ण्ह । पुरुषचिह्ने, प्रा० ।

सिण्हाय–स्नानीय–पुं० । स्नानकरणयोग्यजलाधारे , उत्त० १२ अ० । त्रि० । शुचिभूते, उत्त० १२ अ० ।

सित-सित-त्रि०। बद्धे, न०।

सित्त-सिक्त-त्रि०। केवलोदकेनार्द्रीकृते, ग० १ अधि०। ज्ञा०। भ०। रा०। उदकच्छटनेन कृतसेचने, औ०। जी०।

सित्ति-सित्ति-पुं०। ऊर्ध्वमधो वा गच्छत सुखोत्तारावतारहेतौ काष्ठादिमये पथि, व्य० १० उ०। ('भत्तपच्चक्खाण' शब्दे पञ्चमभागेऽत्रत्यविस्तरो गत।)

सित्थ-सिक्थ-न०। 'क ग ट ड त द प श ष स ऽक ऽपामूर्ध्वे लुक्' ॥८।२।७७॥ एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वे स्थितानां लुग्भवति। सिक्थं सित्थं। कल्प०। ग०। आ० म०। अनु०। प्रश्न०। विपा०। मधूच्छिष्टे रज्जुविनिर्मिते पदार्थे,नील्याञ्च। भक्तपुलाके, ग्रासे च। पुं०। वाच०।

सिद्ध-सिद्ध-पुं०। ये येन गुणेन निष्पन्ना परिनिष्ठिता सिद्धौदनवद्, न पुन साधनीया इत्यर्थ। ध० २ अधि०। कल्प०।

एगे सिद्धे। (सू० ४६+)

सिद्ध्यति स्म कृतकृत्यो भवेद् सेधयति स्म वा—अगच्छत् अपुनरावृत्त्या लोकाग्रमिति सिद्ध। सितं वा बद्ध कर्म ध्मात दग्ध यस्य स इति निरुक्तात् सिद्ध। कर्मप्रपञ्चनिर्मुक्त, स च एको द्रव्यार्थतया पर्यायार्थतस्त्वनन्तपर्याय इति,अथवा—सिद्धानामनन्तत्वेऽपि तत्सामान्यादेकत्वम्। अथवा—कर्मशिल्पविद्या-मन्त्रयोगागमार्थयात्राबुद्धितप.कर्मक्षयभेदेनानेकत्वेऽप्यस्यैकत्व सिद्धशब्दाभिधयत्वसामान्यादिति। कर्मक्षयसिद्धस्य च परिनिर्वाणम्। स्था० १ ठा०। कर्मप्रपञ्चनिर्मुक्ते, पा०। अपगतसकलकर्ममले, चं० प्र० १ पाहु०। दशा०। भ०। दश०। आव०। अशेषद्वन्द्वरहिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ०। शुक्लध्यानानलनिर्दग्धकर्मेन्धने मुक्तिपदभाजि जीवे, पा०। अपगतसकलकर्माशन परमसुखानि एकान्तकृतकृत्ये, आ० म० १ अ०। कर्मविगमात् कृतकृत्ये, ल०। आव० २ अ०। निर्दग्धानेकभवकर्मेन्धन, ल०। जी०। सूत्र०। सथा०। प० सू०। आ० चू०। सिद्धा खेत्तलोगस्स निरवसेसाणं अ कम्मपगडीण जो खाइ भावलोगो तस्स उत्तमा खीणसव्वकम्म त्ति भणित होति। आ० चू० ४ अ०। सिद्ध. पञ्चदशविध.। विशे०।

अथ सिद्धनमस्कार व्याचिख्यासुराह—

सिद्धो जो निप्फन्नो, जेण गुणेण स य चोद्दसविगप्पो।
नेओ नामाईओ, ओयणसिद्धाइओ दव्वे ॥३०२७॥

इह 'सिद्ध' इति कोऽर्थ ?। उच्यते—'षिध सराद्धौ' 'राध साध ससिद्धौ' 'षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिध्यति स्म सिद्धो यो येन गुणेन निष्पन्न -परिनिष्ठित ,न पुन साधनीय इत्यर्थ। स च सिद्ध सामान्यतो नामसिद्धादिभेदाच्चतुर्दशविधो ज्ञेय। तत्र नाम-स्थापनासिद्धौ सुगमौ। द्रव्यसिद्धस्तु सिद्धो-निष्पन्न ओदन., आदिशब्दात्-पाकोत्तीर्णघटादिर्ज्ञेय, अस्यौदनादेर्निष्पन्नत्वगुणेन परिनिष्ठितत्वात्, अप्रधानत्वेन च द्रव्यत्वात् इति गाथार्थ।

शेषानेकादश सिद्धभेदानाह—

कम्मे सिप्पे य विज्जाए, मंते जोगे य आगमे।
अत्थ जत्ता अभिप्पाए, तवे कम्मक्खए इय ॥३०२८॥

कर्मसिद्ध—शिल्पसिद्धौ, विद्यासिद्ध, मन्त्रसिद्ध, योगसिद्ध., आगमसिद्ध, अर्थसिद्ध., यात्रासिद्ध, अभिप्रायो बुद्धिपर्यायस्ततो बुद्धिसिद्ध, तप सिद्ध, कर्मक्षयसिद्ध। इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थ।

एतेषा च कर्मादिसिद्धाना स्वरूपप्रतिपादनपरा 'कम्मं जमणाईओ' इत्यादिका 'न किलम्मइ जो तवसा' इतिगाथापर्यन्ता एकचत्वारिंशद् गाथा सकथानकभावार्था मूलावश्यकटीकातोऽवसेया इति। अथ कर्मक्षयसिद्धमेव प्रपञ्चतो निरुक्तविधिना प्रतिपादयन्नाह—

दीहकालरयं जंतु- कम्मं से सियमट्ठहा।
सिय धंत ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायइ ॥३०२९॥

व्याख्या-दाघ्र. सतानापेक्षयाऽनादित्वात् स्थितिबन्धकालो यस्य तद् दीर्घकालम्, निसर्गनिर्मलजीवस्यानुरञ्जनाद् मालिन्यापादनाद् रज., अथवा—स्नेहेन बन्धनयोग्य भवतीति साम्याद् रज., सूक्ष्मत्वसाम्याद् वा रज इति कर्मण एव विशेषणम्, दीर्घकाल च तद् रजश्चेति दीर्घकालरज, 'ज तु कम्मं ति' दीर्घकालरजोरूप यत् कर्म दीर्घकालस्थितक रजोरूप यत् कर्मेत्यर्थ, एतच्चैवंविध कर्म, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वादत्र भव्यस्य, संबन्धि गृह्यते, नाभव्यस्य, तस्य वक्ष्यमाणध्मातत्वायोगात्, अथवा भव्यसबन्धित्वमिह कर्मणो ध्मातत्वसामर्थ्यादेव लभ्यते। यच्छब्दोऽपि साक्षादुपात्ते कर्मणि न तथाविध साफल्यमनुभवति, अत 'जंतुकम्म' इत्येतदन्यथा व्याख्यायते—जन्तुर्जीवस्तस्य कर्म जन्तुकर्म। अनेनाबद्धकर्मव्यवच्छेदमाह—बद्ध यत् कर्मेत्यर्थ। कथभूतं यत्कर्म जन्तुकर्म वा ? इत्याह—'से सियमट्ठह' त्ति ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारै: पूर्व से' तस्य सित बद्धमित्यर्थ। अथवा 'से सिय' ति अनाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तकरणेन सम्यग्ज्ञानाद्युपायतश्च क्रमेण शेषित शेष कृत, स्थित्यनुभवादिभिरल्पीकृतमित्यर्थ। तद् दीर्घकालस्थितिक रजोरूप भव्यस्य सबन्धि यत्कर्म जन्तुकर्म वा पूर्वमष्टधा बद्धं तत् कर्म शेषित सत्, किम् ? इत्याह—'सिय धंत ति' त्ति सितमित्यर्थं बद्धं ध्मात तीव्रध्यानानलेन दग्ध क्षपित महाग्निना लोष्टमलवदस्येति सिद्ध इति निरुक्ति। एवं च कर्मदहनानन्तर सिद्धस्यैव सत सिद्धत्वमुपजायते नासिद्धस्य; 'नेरइएसु उववज्जई' इत्यादिनिश्चयनयमताश्रयणादिति। उपजायत इति तदात्मन स्वाभाविक सत्सिद्धत्वमनादिकर्मावृत तदावरणविगमेनाविर्भवत्येव, न पुनरसदुपजायत इति प्रतिपत्तव्यम्, असत खरविषाणस्येव जन्मायोगादिति। अथवा—सिद्धस्य सिद्धत्व सद्भावरूपमुपजायते न तु प्रदीपनिर्वाणकल्पमभावरूपमिति। एव तयम-

तान्तरव्यवच्छेदार्थमेतत् । तथा चाहुरेके—" दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् । दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित् स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥ जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् । दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चि-त्स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥" इत्यादि एवंविधसिद्धत्वाभ्युपगमे दीक्षादिप्रयासवैयर्थ्यान्निरन्वयक्षणभङ्गस्य चाघटमानत्वादिति । अथवा-' दीहकालरयं ' इति एतदन्यथा व्याख्यायते रयो वेगश्चेष्टाविशेष फलमनुभव इत्यनर्थान्तरम् ततश्च सन्तानेनानुभूयमानत्वाद्दीर्घकालो रयोऽनुभवो यस्य तद्दीर्घकालरयं यद्भव्यकर्म जन्तुकर्म वा तथा 'सेसिय'मिति एतदप्यन्यथा व्याख्यायते-लेश्याविशेषाच्छ्लेषित वह्नययोगोलकन्यायाज्जीवेन सह सश्लेषमुपगतम् । अष्टधा सितमित्यादि तु तथैवेति निर्युक्तिश्लोकसक्षेपार्थ ।

आह ननु यच्छेषित भवोपग्राहि चतुर्विध कर्म तद्यदि पर्यन्ते समस्थितिक भवति तदा समकालमेव क्षपयित्वा मोक्ष गच्छतीत्यर्थादवगम्यते, यदा तु विषमस्थितिक तद् भवति तदा किं करोतीत्याह ?—

नाऊण वेयणिज्जं, अइबहुयं आउयं च थोवागं ।
गंतूण समुग्घायं, खवेइ कम्मं निरवसेसं ॥ ३०३० ॥

सम्यगपुनर्भावेन उत्प्राबल्येन कर्मणो हनन-घात प्रलयो यस्मिन्प्रयत्नविशेष असौ समुद्घात ।

तत्स्वरूपमेवाह—

दण्डकवाडे मन्थ-न्तरे य साहरणया सरीरत्थे ।
भासाजोगनिरोहे, सेलेसी सिज्झणा चेव ॥ ३०३१ ॥

तन्ववभूत समुद्घातगताना विशिष्ट कर्मक्षया भवतीति कोऽत्र हेतुरिति ? । अत्रोच्यते प्रयत्नविशेष. ।

किं पुनरत्र निदर्शनमित्यत्राह—

जह उल्ला साडीया, आसुं सुक्कइ विरल्लिया संती ।
तह कम्मलहुयसमए, वच्चंति जिणा समुग्घायं ॥३०३२॥

एता अपि तिस्रो निर्युक्तिगाथा ।

अथ 'दीहकालरय' मित्यादे भाष्यकारो व्याख्यामाह—

संताणओ अणाई, दीहो ठिइकालं एव बंधाओ ।
जीवाणुरंजणाओ, रउ त्ति जोगो त्ति सुहुमो वा ॥३०३३॥
सो जस्स दीहकालो, कम्मं तं दीहकालरयमुत्तं ।
अइदीहकालरंजण-महवा चेट्ठाविसेसमत्थ ॥ ३०३४ ॥

'बंधाउ'त्ति—बन्धमाश्रित्य सन्तानत -सन्तानभावेन अनादित्वाद्दीर्घ स्थितेः कालो यस्य तद्दीर्घकाल जीवस्यानुरञ्जनात्—मालिन्यापादनाद्रजः , अथवा—' जोगो ' त्ति स्नेहेन बन्धनयोग्यो भवतीति साम्याद्रज । अथवा—' सुहुमो ' त्ति सूक्ष्मत्वसाम्याद्रज कर्म भण्यते ' सो जस्स ' इत्यादिना समास , स च विहित एव । किमुक्त भवतीत्याह-'अइदीह'त्यादि अतिदीर्घकाल जीवस्य रञ्जन-मालिन्यापादन रज इति । -अथवा—रय इत्येतत्पद चेष्टाविशेषार्थं, ततश्च दीर्घकालो रयो वगश्चेष्टाविशेषो जीवेऽनुभवो यस्य तद्दीर्घकालरयमित्यर्थः ।

किं पुनस्तदित्याशङ्क्य 'जन्तुकम्म' इत्यस्य व्याख्यानमाह-

जं कम्मं ति तुसद्दो, विसेसणे पूरणेऽहवा जीवो ।
जंतु त्ति तस्स जंतो, कम्मं से जं सियं बद्धं ॥३०३५॥

यद् दीर्घकालरजोरूप दीर्घकालरयं वा कर्मेति । तुशब्दो विशेषणे । तेन विशेषतो भव्यस्य सम्बन्धि तद् गृह्यते । अथ प्रमाणत्वप्रस्तावादेव भव्यसम्बन्धित्व कर्मणो लभ्यते तर्हि पूरयतीति पूरण, तुशब्द पूरणार्थ । अथवा—जीवो जन्तुस्तस्य जन्तो कर्म जन्तुकर्मेत्येव व्याख्यायते । ' स—सिय ' इत्यस्य व्याख्यामाह- स' तस्य जीवस्य यत् सित बद्ध, 'षिञ्' बन्धने, इत्यस्य धातोर्निष्ठान्तस्य प्रयोगादिति ।

अथ 'सेसिय' इत्यस्यापराण्यपि व्याख्यानान्तराण्याह-

अहवा सेसियमसियं, गाहियं वत्तमइसंसिलिट्ठं वा ।
ज वा विसेसियमट्ठ-ह त्ति खयसेसियं व त्ति ॥३०३६॥

अथवा—' से ' तस्य जीवस्य सर्वमपि कर्म ससारानुबन्धत्वादसित, कृष्णमशुभमित्यर्थ । अथवा-' षो ' अन्तकर्मणि 'गाहिय वत्त ' ति—जीवेन गृहीत व्याप्त व्याप्तमानीतमिति सितम् । अथवा-'सेसिय' ति-लेश्याविशेषात् श्लेषित जीवेन श्लेषविशेषमानीतमिति, सश्लिष्ट बाधक कृतमिति सश्लेषितम् । ' ज वा विसेसियमट्ठह'त्ति अथवा—एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाद् यदष्टधा विशेषित व्यवच्छिन्न तत् शेषित विशेषितमिहोच्यते । अथवा-क्षयेण क्षपणया क्रमश शेषित स्थित्यनुभवादिनाऽल्पीकृतमित्यर्थ ।

अथ सित ध्मातमस्येति सिद्ध'इति निरुक्तविधिमुपदर्शयन्नाह—

नेरुत्तियं सियं धं-तमस्स तवसा मलो व लोहस्स ।
इय सिद्धस्सेयमओ, सिद्धत्तं सिज्झणा समए ॥३०३७॥
उवजायइ त्ति ववहा-रदेसणमभावया निसेहो वा ।
पज्जायंतरविगमे, तप्पज्जायंतरं सिद्धो ॥ ३०३८ ॥

द्वे अपि गतार्थे । नवरम् 'अभावया निसेहो व' त्ति-निर्वाणप्रदीपकल्पतदभावरूप सिद्धत्वमिति यत् कैश्चिदुच्यते तदभिमतायो अभावरूपताया ' सिद्धत्वमुपजायत ' इत्यनेन निषेधो वा क्रियते , सिद्धत्व भावरूपमुपजायते , न पुन. पूर्वपर्यायस्य भाव एव भवतीत्यर्थ ।

अथ 'नाऊण वेयणिज्ज' (३०३०) इत्यादिगाथाया' प्रस्तावनार्थमाह—

कम्मचउक्क कमसो, समं ति खयमेइ तस्स भणियम्मि ।
समयं ति कए भासइ, कत्तो तुल्लट्ठिई नियमो ? ।३०३९।

भवोपग्राहिकर्मचतुष्टय तस्य मुमुक्षोर्मोक्षगमनसमये क्रमश क्षयमेति , समक वा युगपदिति कथ्यताम् ? । एव भणिते परेण पृष्टे सूरिराह-' समयं ति ' त्ति-समकं-युगपत् तस्य तत् कर्मचतुष्क क्षयमेति न तु क्रमश. इति । एव च सूरिणोत्तरे कृते पुनरपि भाषते परः-कुतः कर्म-

चतुष्कस्य तुल्यस्थितिनियम , विषमनिबन्धनत्वेन विषमस्थितिकत्वस्यैव युज्यमानत्वात् इति ।

अथ विषमस्थितिकमपि समकं क्षपयति । तदयुक्तम् । कुत ? इत्याह—

कह व अपुन्नट्ठिइय, खवेउ कत्तो व तस्समीकरणं ।
कयनासाइभयाउ, तो तस्स कमक्खओ जुत्तो ॥३०४०॥

कथं वा स मुमुक्षुरपूर्णस्थितिकमायुष्कापेक्षया दीर्घस्थितिकं वेदनीय—नाम-गोत्रकर्मत्रयं ह्रस्वस्थितिकायुष्कानुरोधेन क्षपयतु—ह्रस्वीकरोतु, कृतनाशप्रसङ्गात् ? । कृतनाशश्चैवमेवाधिकस्य खण्डयित्वा नाशनात् । अथायुष्कं वृद्धिमुपनीय वेदनीयादिभिः सह समस्थितिकं कृत्वा समकमेव क्षपयतीत्याशङ्क्याह—' कत्तो वे 'त्यादि कुतो वायुष्कस्य वेदनीयादिभिः सह समीकरणं—समस्थितिकत्वापादनम् , अकृताभ्यागमप्रसङ्गात् ? । तत्प्रसङ्गश्च ह्रस्वस्यायुषो दीर्घत्वापादनात् । ततस्तस्य मुमुक्षोर्वेदनीयादिकर्मणा कर्मक्षय एव युक्तः प्रथममायुषस्ततः शेषाणामिति ।

अत्र गुरुरुत्तरमाह—

भण्णइ कम्मखयम्मी, जयाउमाईएँ तस्स निट्ठेज्जा ।
तो कहमत्थउ सभवे, सिज्झउ व कह सकम्ममो ॥३०४१॥

भण्यतेऽत्रोत्तरम्—कर्मक्षये मुक्तिगमनसमयवर्तिनि कर्मक्षयकाले, पाठान्तरेण क्रमक्षये वा यद्यायुरादावेव तस्य निस्तिष्ठतु—निष्ठां यायात् , क्षीयेतेत्यर्थः , शेषाणि तु क्रमशः पश्चात् , ततः कथमसौ क्षीणायुष्कः शेषकर्मक्षपणार्थं भवे तिष्ठतु, तदवस्थाननिबन्धनस्यायुष्कस्याभावात् ? । अथ तदभावात् सिध्यत्वसौ, किं निवार्यते ? । तदयुक्तम् ,यत आयुषि क्षीणेऽपि सहवेदनीयादिकर्मांशैर्वर्तते, इति सकर्मांशः कथं सिध्यतु, 'सकलकर्मक्षयादेव मोक्ष ' इति वचनात् ? इति ।

तर्हि किमत्र युक्तम् ? इत्याह—

तम्हा तुल्लट्ठिइयं, कम्मचउक्कं सभावओ जस्स ।
सोऽकयसमुग्घाओ, सिज्झइ जुगवं खवेऊणं ॥३०४२॥
जस्स पुण थोवमाउं, हवेज्ज सेसं तयं च बहुतरयं ।
तं तेण समीकुरुए–गंतूण जिणो समुग्घायं ॥ ३०४३ ॥

द्वे अपि सुगमे । नवरं ' तण ' त्ति—तत् शेषकर्मत्रिकमपवर्तनात खण्डयित्वा तेनायुष्केण समं कुरुत इति ।

नन्वेवं कृतनाशादिदोष उक्तः स कथं परिहर्तव्य ? इत्याह—

कयनासाइविघाओ, कओ पुरा जह य नाण किरियाहिं ।
कम्मस्स कीरइ खओ न चेदमोक्खादओ दोसा ॥३०४४॥

कृतनाशादिदोषाणां विघात—परिहारः कृतोऽस्माभिः । क ? पुरा—पूर्वमुपक्रमकालविचारे, ' न हि दीहकालियस्स वि, नासो तस्साणुभूइओ खिप्पं । बहुकालाहारस्स व, दुयमग्गियरोगिणो भोगा ॥ १ ॥ " इत्यादिना ग्रन्थेन । यथा च ज्ञान—क्रियाभ्यां चिरकालस्थितिकस्यापि कर्मणः क्षिप्रमेव क्षयः क्रियते, तथा प्रागपि 'सज्झमुवक्कामिज्जइ, एत्तो च्चिय सज्झरोगो व्व । ' इत्यादिनाऽनेकशः प्रोक्तम् । न चेद्दुपक्रमः इष्यते, तदमोक्षादयो दोषा इत्यपि ' जइ ताणुभूइउ च्चिय खविज्जए कम्ममन्नहा न मयं ' इत्यादिना प्रागुक्तमेव । तदेवमेतावता ' नाऊण वेयणिज्जं ' इत्यादिनिर्युक्तिगाथा व्याख्याताः ।

अथ परप्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

असमट्ठिईण नियमो , को थोवं आउयं न सेसं ति ।
परिणामसभावाओ, अद्धुवबंधो व्व तस्सेव ॥३०४५॥

'असमस्थितिकानां कर्मणां स्तोकमायुरेव न शेषं वेदनीयादिकम् ' इति कोऽयं नियमः येनोच्यते—' नाऊण वेयणिज्जं अइबहुयं आउगं च थोवाग ' इति ? । इदमपि कस्माद् नोच्यते—' नाऊण आउयं खलु अइबहुयं थोवयं च वेयणियं ' इति ? । अत्रोच्यते—बन्धपरिणामस्वाभाव्यात् , एवंभूतो ह्यायुषः कोऽपि बन्धपरिणामो वर्तते , येन पर्यन्ते वेदनीयाद्यपेक्षया समं स्तोकं वा भवति, नत्वधिकमिति । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा बन्धपरिणामस्वाभाव्यादध्रुवबन्धस्तस्यैवायुषो भवति , अन्तर्मुहूर्तमात्रबन्धकालत्वात् , न तु वेदनीयादेः तस्य ध्रुवबन्धित्वात् , एवमत्रापि स्तोकत्वमायुष एव , न तु वेदनीयादेरिति ।

आह—ननु समुद्घातगतो जन्तुर्वेदनीयादिकर्मणः किं करोति ? इत्याह—

विसमं स करेइ समं, समोहओ बंधणेहिँ ठिईए य ।
कम्मदव्वाइं बन्धणाइं कालो ठिई तेसिं ॥३०४६॥

स समवहतः केवलिसमुद्घातगतो जीव आयुष्कादधिकत्वेन विषमं वेदनीयादिकर्मत्रयमपवर्तमानः खण्डयित्वा आयुष्केण समं करोति । कैः कृत्वा समं करोति ? इत्याह—बध्यते जीवो यैस्तानि बन्धनानि तैर्बन्धनैः कर्मद्रव्यैः , स्थित्या च काललक्षणया । अत एवाह—कर्मद्रव्याणि बन्धनानि भण्यन्ते, कालस्तु स्थितिस्तेषां वेदनीयादीनामिति । समीकुर्वश्चैतद्विशिष्टदलिकनिषेकेणान्तर्मुहूर्तस्थितिकं सर्वं करोति ।

कथम् ? इत्याह—

आउयसमयसमाए, गुणसेढीएँ तदसंखगुणियाए ।
पुव्वरइयं खवेहिइ, जह सेलेसीएँ पइसमयं ॥३०४७॥

वध्यमानस्यायुषो यावन्तः समयाः शेषा अवतिष्ठन्ते तत्समयसमानयाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणयेत्यर्थः , दलिकमाश्रित्यासंख्येयगुणया प्रथमसमयनिषिक्तदलिकाद् द्वितीयसमयनिषिक्तमसंख्येयगुणम् ,ततोऽपि तृतीयसमयनिषिक्तमसंख्येयगुणम् ,एवं यावच्चरमसमयनिषिक्तमसंख्येयगुणमिति, एवमसंख्येयगुणया स्थानान्तरप्रसिद्धया गुणश्रेण्या तद् वेदनीयादिकर्मत्रयं केवलज्ञानाभोगेनाकलय्य तथा रचयति यथाऽनन्तरोक्तेन प्रकारेण पूर्वरचितं तदेतत् शैलेश्यां प्रतिसमयं क्षपयंश्चरमसमये सर्वमसौ क्षपयिष्यति । अत्र गुणश्रेणिस्थापना आयुषस्तु गुणश्रेणिर्न भवति, किन्तु यथाबद्धमेव तद् वेद्यते । अतस्तस्यैवं स्थापना— जह उल्ला साडीया ' इत्यादिगाथायाः पूर्वार्धं सुगमत्वाद् न व्याख्यातम् । उत्तरार्धं तु यदुक्तम्—' तह कम्मलहुयसमए ' त्ति तत्र कर्मलघुतायाः समयः कः ? इत्याह—

कम्मलहुयाएँ समओ, भिन्नमुहुत्तावसेसओ कालो ।

अन्ने जहन्नमेयं, छमासमुक्कोसमिच्छंति ॥ २०४८ ॥

कर्मणा आयुषा लघुतायाः समयोऽत्र भिन्नमुहूर्तावशेषकालो जघन्यतः, उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तावशेषं निजमायुर्विज्ञाय तदधिकवेदनीयादिकर्मस्थितिविघातार्थं, केवली समुद्घातमारभत इत्यर्थः, अन्ये तु सूरय एत भिन्नमुहूर्तलक्षणं जघन्यमेव कालं मन्यन्ते,उत्कृष्टं तु षड्मासानिच्छन्ति—जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तशेषायुष्क उत्कृष्टतस्तु षण्मासावशेषायुः समुद्घातं करोतीति केचिद् मन्यन्त इत्यर्थः ।

तदेतदन्यमतमयुक्तमिति दर्शयन्नाह—

तं नाणन्तरसेले-सिवयणाओ जं च पाडिहेराणं ।
पच्चप्पणमेव सुए,इहरा गहणं पि होज्जाहि ॥२०४९॥

तदेतदन्यमत न युक्तम् ,आगमविरोधात् । तद्विरोधश्च समुद्घातानन्तर तत्र शैलेशीप्रतिपत्तिवचनात्, शैलश्यनन्तर च सिद्धिगमनात् ,कुत षण्मासविशेषायुष्कत्वम् ?। आनन्तर्यं षड्भिरपि मासैर्विवक्षया घटत एवेति चेत् ? इत्याशङ्क्याह— ज चे'त्यादि, यस्माच्च समुद्घाताद् निवृत्य शरीरस्थस्य प्रातिहारक—पीठफलकादीनां "कायजोग जुंजमाणे आगच्छेज्जा वा, चिट्ठेज्जा वा, निसीएज्जा वा, अनुयट्टेज्जा वा, उल्लंघेज्जा वा, पाडिहारियं, पीढफलग , सथारगं , पच्चप्पिणिज्जा " इति प्रज्ञापनासूत्ररूपे श्रुते प्रत्यर्पणमेवोक्तम् , इतरथा षण्मासावशेषायुष्कत्वेन चिरजीवित्वे तेषा ग्रहणमपि स्यात् , न च तत्रोक्तम् । तस्मादन्तर्मुहूर्तावशेषायुरेव समुद्घात करोतीति ।

अथ समुद्घातशब्दार्थं समुद्घातारम्भात् पूर्वव्यापारनिरूपणार्थं चाह—

तत्थाउयसेसाहिय-कम्मसमुग्घायणं समुग्घाओ ।
तं गंतुमणो पुव्वं, आवज्जीकरणमब्भेइ ॥२०५०॥
आवज्जणमुवओगो, वावारो वा तदत्थमाईए ।
अंतोमुहुत्तमेत्तं, काउं कुरुए समुग्घाय ॥२०५१॥

तत्रायुःशेषाणामधिकस्थितिकानां वेदनीयादिकर्मणा समुद्घातन समुद्घात । तं च गन्तुमना—आरिप्सु पूर्वमावर्जीकरणमभ्येत—विदधाति । कथभूतं तत् ? इति । उच्यते—तदर्थं समुद्घातकरणार्थमादौ केवलिन उपयोगो 'मयाऽधुनेदं कर्तव्यम्'इत्येवरूप, उदयावलिकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वाऽऽवर्जनमुच्यते । तथाभूतस्य करणमावर्जीकरणं तदन्तर्मुहूर्तमात्र काल कृत्वा तत समुद्घातं कुरुत इति ।

कथभूत तदित्याशङ्क्य 'दडकवाड' इत्यादिगाथां व्याचिख्यासुराह—

उड्ढाहायलोगं—तगामिणं सो सदेहविक्खंभं ।
पढमसमयम्मि दंडं,करेइ बिइयम्मि य कवाडं ॥२०५२॥
तइयसमयम्मि मंथं, चउत्थए लोगपूरणं कुणइ ।
पडिलोमं साहरणं, काउं तो होइ देहत्थो ॥२०५३॥

ऊर्ध्वमधश्चायतं दीर्घमुभयतोऽपि लोकान्तगामिनं स्वदेहप्रमाणविष्कम्भ केवली केवलज्ञानाभोगत प्रथमसमये जीवप्रदेशसघातात्मक दण्ड करोति । द्वितीयसमये तु तमेव दण्डं पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणादुभयपार्श्वतो लोकान्तगामिन कपाटमिव कपाटं करोति । तृतीयसमये तु तमेव कपाट दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणेन मन्थसदृशत्वाल्लोकान्तप्रापिमेव मन्थान करोति । एव च लोकस्य प्रायो बहुपूरित भवति मन्थान्तराणि त्वपूरितानि तिष्ठन्ति , जीवपुद्गलयोरनुश्रेणिगमनात् । ततश्चतुर्थसमये तान्यपि मन्थान्तराणि सह निष्कुटै पूरयति ततश्च सकललोक पूरितो भवतीति । 'साहारणा ' इत्यादेर्व्याख्यामाह-'पडिलोम'मित्यादि, इदमत्र हृदयम्-लोकपूरणानन्तरमेव पञ्चमे समय यथाक्रमात् प्रतिलोम मन्थान्तराणि सहरति , जीवप्रदेशान् सकर्मकान् सङ्कोचयति, षष्ठे समये मन्थानमुपसहरति-घनतरसङ्कोचात् , सप्तमसमये तु कपाटमुपसहरति, दण्डात्मनि सङ्कोचात् , अष्टमे तु समये दण्डमप्युपसहृत्य शरीरस्थ एव भवतीति ।

आह-ननु समुद्घातगतस्य मनो-वाक्-काययोगेषु मध्ये को योग कस्मिन् समये व्याप्रियते ? इत्याशङ्क्याह—

न किर समुग्घायगओ, मणवइजोगप्पओयणं कुणइ ।
ओरालियजोग पुण, जुजइ पढमट्ठमे समए ॥२०५४॥
उभयव्वावाराओ, तम्मीसंपीय छट्ठ सत्तमए ।
ति चउत्थ पंचमे क-म्मयं तु तम्मत्तचेट्ठाओ ॥२०५५॥

किलशब्द आप्तोक्तौ इह समुद्घातगत केवली मनोवाग्योगयो प्रयोजन व्यापारणं तावद् न करोत्येव , प्रयोजनाभावात् । औदारिककाययोग पुन प्रथमाष्टमसमययोर्युनक्ति—व्यापारयति , दण्डकरणादिक्रियायां तत्प्रयत्नविधानात् । द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु तु तन्मिश्रम्—औदारिक कार्मणेन मिश्र व्यापारयति, उभयप्रयत्नसद्भावात् । तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु पुन 'कम्मयं' ति—कार्मणकाययोगमेव व्यापारयति तन्मात्रचेष्टनादिति ।

समुद्घाताद् निवृत्त किमसौ करोति ? इत्याह—

विणियत्तसमुग्घाओ, तिन्नि वि जोए जिणो पउंजेज्ज ।
सच्चमसच्चामोसं, च सो मणं तह वईजोग ॥ २०५६ ॥
ओरालियकाओगं, गमणाई पाडिहरियाणं वा ।
पच्चप्पणं करेज्जा, जोगनिरोहं तओ कुणए ॥ २०५७ ॥

इह समुद्घातगतस्तावद् न कोऽपि सिध्यति, निवृत्तसमुद्घातोऽन्तर्मुहूर्तं भव एव केवली तिष्ठति । तत्र च तिष्ठन्नसौ मनो—वाक्—कायलक्षणांस्त्रीनपि योगान् प्रयुङ्क्ते । तत्र मनोयोगं, वाग्योग च सत्यमसत्यामृष च प्रयुङ्क्ते, असत्य—मिश्रयोस्तस्यासम्भवात् । काययोगं त्वौदारिकं प्रयुञ्जानो गमनागमनादिक प्रत्याहरणीयगृहीतपीठफलकादिप्रत्यर्पणं वा कुर्यात् , तत एतेषा योगानां निरोध करोतीति ॥

अथ परप्रश्नमाशङ्क्योत्तरमाह—

किं न सजोगो सिज्झइ, सबंधहेउ त्ति जं सजोगो य ।
न लभेइ परमसुक्कं, स निज्जराकारणं झाणं ॥ २०५८ ॥

ननु किमिति योगनिरोध करोति, सयोग एवासौ किं न सिध्यति ? इति परेण पृष्टे सत्याह-यस्मात् स त्रिवि-

घोऽपि योग कर्मणो बन्धहेतु , कर्मसम्बन्धश्च ससारनिबन्धनमेव , इति कथ सयोग सिध्यति ? । किञ्च-पर्यन्ते सकलकर्मनिर्जराया परमशुक्लध्यानमव कारणम् , तच्च सयोग सन् जन्तुर्न समेति न प्राप्नोति , सयोगस्य सक्रियत्वात् , परमशुक्लध्यानस्य च समुच्छिन्नाशेषक्रियारूपत्वात् इति कुत सयोग सिध्यतीति ? । तस्माद् योगनिरोध कर्तव्य ।

कथं पुनस्ते करोति ? इत्याह—

पज्जत्तमित्तसन्नि-स्स जत्तियाइ जहन्नजोगिस्स ।
होंति मणोदव्वाइं, तव्वावारो य जम्मत्तो ॥ ३०५६ ॥
तदसंखगुणविहीणं, समए समए निरुंभमाणो सो ।
मणसो सव्वनिरोहं, करे असंखेज्जसमएहिं ॥ ३०६० ॥
पज्जत्तमेत्तविंदिय, जहन्नवइजोगपज्जया जे उ ।
तदसंखगुणविहीणे, समए समए निरुंभंतो ॥ ६०६१ ॥
सव्ववइजोगरोहं,सखाईएहिं कुणइ समएहिं ।
तत्तो य सुहुमपणय-स्स पढमसमओववन्नस्स ॥६०६२॥
जो किर जहन्नजोगो, तदसंखेज्जगुणहीणमेक्केके ।
समए निरुंभमाणो, देहतिभागं च मुचंतो ॥ ३०६३ ॥
रुंभइ सकायजोगं, संखाईएहिं चेव समएहिं ।
तो कयजोगनिरोहो, सेलेसीभावयामेइ ॥ ३०६४ ॥
पाठसिद्धा एव ॥ विशे० ॥

शैलेशीकालप्रमाणमाह—

हस्सक्खराइँ मज्झे-ण जेण कालेण पंच भण्णंति ।
अत्थइ सेलेसिगओ, तत्तियमेत्तं तओ काल ॥३०६८ ॥
नातिशीघ्रेर्न चाप्यतिस्थिरैः, किन्तु-मध्यमभङ्ग्या यावता कालेन 'अ इ उ ऋ लृ' इत्येतानि पञ्च ह्रस्वाक्षराणि भण्यन्ते-एतावन्त काल शैलेशीगतस्तकोऽसौ तिष्ठतीति ।

किं पुनस्तत्र ध्यान ध्यायति ? इत्याह-

तणुरोहारंभाओ, झायइ सुहुमकिरियानियट्टिं सो ।
वुच्छिन्नकिरियमप्पडि-वाइं सेलेसिकालम्मि ॥३०६६॥
तना काययोगस्य निरोधारम्भसमयात् प्रभृति सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिरूप शुक्लध्यानमसौ ध्यायति तत सर्वयोगनिरोधादूर्ध्वं शैलेशीकाल समुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शुक्लध्यान ध्यायतीति ।

अत्र प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

झाणं मणोविसेसो, तदभावे तस्स संभवो कत्तो ।
भण्णइ भणियं झाणं,समए तिविहे वि करणम्मि ।३०७०।
ननु 'ध्यै' चिन्तायाम् , इति वचनाद् मनोविशेषो मनसश्चाऽपि निश्चला चिन्तावस्थैव ध्यानमुच्यते । मनश्च-"अमनस्का केवलिन " इति वचनात् तस्य नास्ति । ततस्तदभावे मनसोऽसत्त्वे तस्य ध्यानस्य केवलिन कुत सम्भव ? । अत 'तनुरोहारंभाओ' इत्याद्यघटमानमेवेति । सूरिराह—भण्यतेऽत्रोत्तरम्—'भणियसुय गुणना वट्टइ तिविहे वि झा-

णम्मि ' इत्यादिवचनात् त्रिविधेऽपि मनोवाक्कायलक्षणे करणे समये सिद्धान्ते ध्यान भणितमेव । ततो मनोविशेष एव ध्यानमित्यनैकान्तिकम् , वाक्कायव्यापारेऽपि ध्यानस्योक्तत्वादिति भाव ।

यत परिभाषा—

सुदढप्पयत्तवावा-रणं निरोहो व विज्जमाणाण ।
झाण करणाणमय, न उ चित्तनिरोहमित्ताग ॥३०७१॥
यतश्च मनोवाक्कायलक्षणाना करणाना सुदृढप्रयत्नेन व्यापारणम् , विद्यमानाना पूर्वोक्तक्रमेण निरोधो वा ध्यान भगवता मतम् , न पुनश्चित्तनिरोधमात्रकम् , ध्यैधातोरनेकार्थत्वात् करणनिरोधार्थेऽपि वर्तनादिति ।

ततश्च—

होज न मणोमयं वा-इयं च झाणं जिणस्स तदभावे ।
कायनिरोहपयत्त-स्स भावमिह को निवारेइ ॥३०७२॥
तदभावे मनसोऽभावे केवलिनो मनोमयं मनोविशेषरूपम् , तथा मनःपूर्वकत्वाद् विशिष्टवचसो वाचिक च ध्यानं न भवत् तद् मा भूत् , यत् पुन कायनिरोधप्रयत्नस्वभाव ध्यानमिह , तत् तस्य को निवारयते—न कोऽपीति ।

अपि च—

जइ छउमत्थस्स मणो, निरोहमेत्तप्पयत्तयं झाणं ।
कहकायजोगरोह-प्पयत्तयं होइ न जिणस्स ॥३०७३॥
प्रकटार्थो ।

पुनरपि पर प्राह—

आहाभावे मणसो, छउमत्थसेव तं न झाण से।
अह तदभावे वि मयं,झाणं तं किं न सुत्तस्स? ॥३०७४॥
आह पर -मनसोऽभाव 'से ' तस्य केवलिनश्छद्मस्थस्यैकेन्द्रियादेरिव तत् सूक्ष्मक्रियानिवृत्त्यादिकं ध्यान न घटते । अथ तदभावेऽपि मत ध्यानम् , तत्र सुप्तस्य तत् किं नेष्यते , मनोऽसत्त्वस्य तुल्यत्वात् ? इति ।

पर एवाचार्यमतमाशङ्क्याह—

अहव मई सुत्तस्स हि,न कायरोहप्पयत्तसब्भावो ।
एवं चित्ताभावे, कत्तो य तओ जिणस्मावि ?॥३०७५॥
होज्ज व किंचिम्मेत्तं,चित्तं सुत्तस्स सव्वहा न जिणे ।
जइ सुत्तस्म न झाणं,जिणस्स तं दूरयरएणं ॥३०७६॥
अथवा , आचार्यस्य मति-—सुप्तस्य स्फुटमेव ज्ञायते न कायनिरोधप्रयत्नसद्भाव , किन्तु तदभाव एव , तत् कुतस्तस्य ध्यानम् ? , जिने त्वस्त्यसाविति तस्य ध्यान भवत्येव । अत्रोच्यते-नन्वेवं तर्ह्यमनस्कत्वाच्चित्ताभावे जिनस्यापि केवलिन कुतस्तकोऽसौ कायनिरोधप्रयत्नसद्भाव ? भवेद् वाऽद्यापि किञ्चिन्मात्र चित्तं सुप्तस्यापि , जिने तु केवलिन्यमनस्कत्वात् तत् सर्वथा नास्ति , ततश्च सुप्तस्य यदि न ध्यानमिष्यते , तर्हि जिनस्य तद् दूरतरकेण—दूरतरण नेष्टव्यम् , सर्वथा चित्ताभावेन कायनिरोधप्रयत्नाभावादिति ।

सूरिः प्रतिविधानमाह—

जुत्तं जं छउमत्थ-स्स करणमेत्ताणुसारिनाणस्स ।
तदभावम्मि पयत्ता भावो न जिणस्स सो जुत्तो ।२०७७।
छउमत्थस्स मणोमे-त्तविहियजत्तस्स जइ मयं झाणं ।
कह तं जिणस्स न मयं, केवलविहियप्पयत्तस्स ? ।२०७८।

युक्तं यच्छद्मस्थस्य करणमत्र मनः, तन्मात्रानुसारिज्ञानस्य तदभावे सुप्तावस्थायां मनःकरणाभावे कायनिरोधप्रयत्नाभावः । जिनस्य पुनरसौ न युक्तः, मनोज्ञानाभावेऽपि केवलज्ञानसद्भावादिति । किञ्च-यदि मनोमात्रविहितयत्नस्य छद्मस्थस्य साध्वादिमतं ध्यानम्, तर्हि कथं जिनस्य केवलिनः सकललोकालोकावलोकनस्वभावकेवलज्ञानविहितप्रयत्नस्य तद् ध्यानं नाभिमतम् ? इति ।

अपि च—

पुव्वप्पओगओ विय, कम्मविणिज्जरणहेउओ वावि ।
सद्दत्थबहुत्ताओ, तह जिणचंदागमाओ य ॥ २०७९ ॥
चित्ताभावे वि सया, सुहुमोवरयकिरियाइं भण्णंति ।
जीवोवओगसब्भा-वओ भवत्थस्स झाणाइं ॥२०८०॥

भवस्थस्य केवलिनश्चिन्ताया अभावेऽपि सदा सूक्ष्मक्रियानिवृत्त्युपरतक्रियाप्रतिपातिलक्षणे द्वे ध्याने भण्येते इति सम्बन्धः, इत्यं च प्रतिज्ञा । हेतुमाह-जीवोपयोगसद्भावात्, तज्जीवोपयोगस्य तस्यामवस्थायामपि सद्भावादित्यर्थः, तथा पूर्वप्रयोगात्-पूर्वविहितध्यानसंस्कारादित्यर्थः । तथा, कर्मनिर्जरणहेतुत्वात् ते ध्याने अभिधीयेते, छद्मस्थस्य धर्मध्यानवदिति । तथा, शब्दस्यार्थानां बहुत्वात्-ध्यैधातोरनेकार्थत्वादित्यर्थः । तथा, जिनागमे भणितत्वादिति ।

अथ प्रेर्यं परिहारं चाह—

जइ अमणस्स वि झाणं,
केवलिणो बीस तं न सिद्धस्स ।
भण्णइ जं न पयत्तो,
तस्स जओ न य विरुद्धव्वं ॥ २०८१ ॥

यद्यमनस्कस्यापि केवलिनो ध्यानमिष्यते, तर्हि सिद्धस्य किमिति नाभ्युपगम्यते ? । भण्यतेऽत्रोत्तरम्-यद् यस्मात् तस्य-सिद्धस्य कारणाभावेन प्रयत्नो नास्ति, न च योगलक्षणनिरोधोऽप्यस्ति अतः प्रयत्नाभावात् योगाभावाच्च न सिद्धस्य ध्यानमिति ।

भवतु केवलिनो ध्यानम्, किन्तु शैलेश्यां वर्तमानः किमसौ करोति ? इत्याह—

तदसंखेज्जगुणाए, गुणसेढीए रइयं पुराकम्मं ।
समए समए खवियं, कमसो सेलेसिकालेणं ॥ २०८२ ॥
सव्वं खवेइ तं पुण, निल्लेवं किंचि दुवरिमे समए ।
किंचिच्च होइ चरिमे, सेलेसीए य तं वोच्छं ॥ २०८३ ॥
मणुयगइजाइतसबा-यरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं ।
अन्नयरवेयणिज्जं, नराउमुच्चं जसो नामं ॥ २०८४ ॥
संभवओ जिणनाम, नराणुपुव्वी य चरिमसमयम्मि ।
सेसा जिणसंताओ, दुचरिमसमयम्मि निट्ठंति ।२०८५।

पाठसिद्धा एव । नवरं नादेति-वेदनीयादिकम । ' जिणनाम ' ति-तीर्थकरनाम । इदं च तीर्थकरस्यैव सम्भवात्, अतः सम्भवत इत्युक्तम् । सामान्यकेवली तु शेषा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजात्यादिका द्वादशैव प्रकृतीश्चरमसमये क्षपयतीति ।

अन्यदपि तत्र किमसौ करोति ? इत्याह—

ओरालियाहिं सव्वा-हिं चयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं ।
निस्सेसतया न जहा, देसच्चाएण सो पुव्वं ॥ २०८६ ॥

औदारिकतैजसकार्मणशरीरत्रयं सर्वाभिरेव विप्रजहनीभिः प्रकृष्टाभिस्त्यजनाभिस्त्यजत्यसौ । किमुक्तं भवति ? इत्याह-' जं भणियमि ' त्यादि, निःशेषतयैवौदारिकादिशरीरत्रयं तदा त्यजति, न तु यथा पूर्वं भवं भ्राम्यन् सङ्घातपरिशाटाभ्यां देशत्यागेन त्यक्तवानिति यदुक्तं भवति-एतदिह तात्पर्यमित्यर्थः ।

अपरं च तदा तस्य किं निवर्तते किं वा न ? इति दर्शयन्नाह—

तस्सोदइयाईया, भव्वत्तं च विणिवत्तए समयं ।
सम्मत्तनाणदंसण-सुहसिद्धत्ताइं मोत्तूण ॥ २०८७ ॥

तस्य सिद्धिं गच्छत औदयिकादयो भावा भव्यत्वं च समकं युगपत् विनिवर्तन्ते । भव्या भाविनी सिद्धिर्यस्यासौ हि भव्य उच्यते, न च सा तस्य भाविनी, साक्षात्सञ्जातत्वात्, ततोऽसौ न भव्य इति भव्यत्वं निवर्तते, उक्तं च-' सिद्धे नो भव्वे नो अभव्वे ' इति । सम्यक्त्वादीनि तु सिद्धस्यापि भवन्ति, अतस्तानि मुक्त्वेति वर्जनम् । इति पञ्चगाथार्थः । नन्वौदारिकादिशरीराणां कथं सर्वथा त्यागः, कर्मशरीरसन्तानस्यानादित्वात्, अनादेश्चानन्तत्वात् ? इत्याशङ्क्योत्तरम्, प्रासङ्गिकमन्यदपि चाह-' नणु संताणोऽणाई ' इत्यादिद्वाविंशतिगाथाः । एताश्च पूर्वं षष्ठगणधरे प्रायो लिखिताः, व्याख्याताश्चेति नेह लिख्यन्त इति ।

कियता कालेन पुनरसौ सिध्यति ? इत्याह—

रिउसेढीपडिवन्नो, समयपएसंतरं अफुसमाणो ।
एगसमएण सिज्झइ, अह सागारोवउत्तो सो ॥२०८८॥

सुबोधा । नवरं ' समय ' इत्यादि, एकसमयादन्यत् । समयान्तरमस्पृशन्नवगाढप्रदेशेभ्योऽपराकाशप्रदेशात्मकप्रदेशान्तरमस्पृशन्-अचिन्तया शक्त्या सिद्धिं गच्छतीति भावार्थः । विशे० । आ० म० । उत्त० । भा० । (कथं पुनरसौ साकारोपयोग इति ' उवओग ' शब्दे द्वितीयभागे ८६१ पृष्ठे उक्तम् ।) सिद्धं नाम साधनः यत्कृतं जिनमतं इति कृत्वा सर्वैरर्थस्य भावितत्वात् सर्वतः सम्पन्नैश्च गणधरैर्दृष्टत्वात् सिद्धं निर्वचनीयमविचार्यं, श्रुतज्ञानमेवेत्यर्थः । अथ पुण भणितसिद्धं प्रतिष्ठितं प्रख्यं सर्वकालं सर्वकालिकं, नित्यमित्यर्थः । 'जिणमयं' तदाह-' एवं दुवालसंगं, गणिपिडगं न कयाइ नासी न कयाइ नत्थि न कयाइ न भविस्सति । अभूत् भवति भविस्सति य धुवमाइ सिद्धं जिणमतं' इत्याद्यावश्यक ।

प्रयत्नः प्रयत्नपरः पुणो वि भत्तिबहुमाणेणं णमो इत्याह । अथवा-प्रयतो भूत्वा नमस्करोमि एताओ य णदीओ सदा संजमं भवतु ॥ आ० चू० ५ अ० ।

अनन्तराऽऽदिसिद्धप्ररूपणा--

इदानीमनन्तरसिद्धा --सत्पदप्ररूपणा १ द्रव्यप्रमाण २ क्षेत्र ३ स्पर्शना ४ काला ५ ऽन्तर ६ भावा ७ ल्पबहुत्व ८ रूपैरष्टभिरनुयोगद्वारैः परम्परसिद्धाः सत्पदप्ररूपणा द्रव्यप्रमाणक्षेत्रस्पर्शनाकालान्तरभावाल्पबहुत्वसन्निकर्षरूपैर्नवभिरनुयोगद्वारैः क्षेत्रादिषु पञ्चदशसु द्वारेषु सिद्धप्राभृते चिन्तिताः ततस्तदनुसारेण वयमपि विनेयजनानुग्रहार्थं लेशतश्चिन्तयामः । क्षेत्रादीनि च पञ्चदश द्वाराण्यमूनि--" खेत्त १ काले २ गइ ३ वेय ४ तित्थ ५ लिंगे ६ चरित्त ७ बुद्धे ८ य । णाण ९ गाहु १० क्कस्से ११, अंतर १२ मणुसमय १३ गणण १४ अप्पबहु १५ ॥ १ ॥ " तत्र प्रथमत एषु द्वारेषु सत्पदप्ररूपणया अनन्तरसिद्धाश्चिन्त्यन्ते, तत्र क्षेत्रद्वारे त्रिविधेऽपि लोके सिद्धाः प्राप्यन्ते, तद्यथा—ऊर्ध्वलोके अधोलोके तिर्यग्लोके च, तत्रोर्ध्वलोके पण्डकवनादौ अधोलोके—अधोलौकिकेषु ग्रामेषु तिर्यग्लोके मनुष्यक्षेत्रे, तत्रापि निर्व्याघातेन पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, व्याघातेन समुद्रनदीवर्षधरपर्वतादावपि । व्याघातो नाम संहरणम्, उक्तं च— " दीवसमुद्दाइ-ज्जेसु वाघाय खेत्तओ सिद्धा । निव्वाघाएण पुणो, पनरससु कम्मभूमीसु ॥ १ ॥ " तीर्थकृतः पुनरधोलोके तिर्यग्लोके वा । तत्राधोलोकेऽधोलौकिकेषु ग्रामेषु तिर्यग्लोके पञ्चदशसु कर्मभूमिषु न शेषेषु स्थानेषु शेषेषु हि स्थानेषु संहरणात् सम्भवन्ति, न च भगवतां संहरणसम्भव १ । तथा कालद्वारेऽवसर्पिण्यां जन्म चरमशरीरिणां नियमतः तृतीयचतुर्थारकयोः, सिद्धिगमनं तु कस्यापि पञ्चमेऽप्यरके यथा जम्बूस्वामिनः, उत्सर्पिण्यां जन्म चरमशरीरिणां दुष्षमादिषु द्वितीयतृतीयचतुर्थारकेषु, सिद्धिगमनं तु तृतीयचतुर्थयोरेव, उक्तं च-' तीसु वि समासु जाया, सिज्झंतोस्सप्पिणीइ कालम्मि । तीसु य जाया ओस-प्पिणीइ सिज्झति कालदुगे ॥ १ ॥ " महाविदेहेषु पुनः काले सर्वदैव सुषमदुष्षमाप्रतिरूपः, ततस्तत्रकृत्यताभगवतेनैव तत्र यत्रान्यतः भणिता द्रष्टव्या, संहरणमधिकृत्य पुनरुत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च सर्वेष्वप्यरकेषु सिध्यन्तो द्रष्टव्याः, तीर्थकृतां पुनरवसर्पिण्यामुत्सर्पिण्यां च जन्म सिद्धिगमनं च सुषमदुष्षमादुष्षमसुषमारूपयोरेवारकयोर्विज्ञेयम्, न शेषेष्वरकेषु । तथाहि-भगवान् ऋषभस्वामी सुषमदुष्षमारकपर्यन्ते समुत्पन्नः, एकोननवतिपक्षेषु शेषेषु सिद्धिमगमत्, वर्द्धमानस्वामी तु भगवान् दुष्षमसुषमारकपर्यन्तेषु एकोननवतिपक्षेषु शेषेषु मुक्तिसौधमध्यमध्यासीत्, तथा चोक्तम्--" समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगारवासमज्झे वसित्ता साइरेगाइं दुवालस वासाइं छउमत्थपरियायं पाउणित्ता बायालीसं वासाइं सामण्णपरियायं पाउणित्ता बावत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता खीणे वेयणिज्जाउयनामगोए इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसुसमाए बहुविइक्कंताए तिहिं वासेहिं अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसेहिं पावाए मज्झिमाए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ' । (उत्सर्पिण्यामपि च प्रथमतीर्थकरो दुष्षमसुषमायामेकोननवतिपक्षेषु व्यतिक्रान्तेषु जायते, यतो भगवद्वर्द्धमानस्वामिसिद्धिगमनस्य भविष्यन्महापद्मतीर्थकरोत्पादस्य चान्तरं चतुरशीतिवर्षसहस्राणि सप्त वर्षाणि पञ्च च मासाः पठ्यन्ते) तथा चोक्तम्—' चुलसीइवाससहस्सा, वासा सत्तेव पंच मासा य । वीरमहापउमाणं अंतरमेयं जिणुद्दिट्ठं ॥ १ ॥ " तत उत्सर्पिण्यामपि प्रथमतीर्थकृतो यथोक्तकालमान एव जायते, तथा उत्सर्पिण्यां चतुर्विंशतितम तीर्थकरः सुषमदुष्षमायामेकोननवतिपक्षेषु व्यतिक्रान्तेषु जन्मासादयति, एकोननवतिपक्षाधिकचतुरशीतिपूर्वलक्षातिक्रमे च सिध्यति, तत उत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां वा दुष्षमसुषमासुषमदुष्षमयोरेव तीर्थकृतां जन्म निर्वाणं चेति २ । गतिद्वारे प्रत्युत्पन्ननयमधिकृत्य मनुष्यगतावेव सिध्यन्तः प्राप्यन्ते, न शेषासु गतिषु । प्राक्तनमनन्तरं भवमधिकृत्य पुनः सामान्यतश्चतसृभ्योऽपि गतिभ्य आगताः सिध्यन्ति, विशेषचिन्तायां पुनश्चतसृभ्यो नरकपृथिवीभ्यो, न शेषाभ्यः, तिर्यग्गतेः पृथिव्यम्बुवनस्पतिपञ्चेन्द्रियेभ्यो न शेषेभ्यः, मनुष्यगतेः स्त्रीभ्यः पुरुषेभ्यो वा, देवगतेश्चतुर्भ्यो देवनिकायेभ्यः । तथा चाह भगवानार्यश्यामः—' नेरइया णं भंते ! अणंतरागया अंतकिरियं करेंति परंपरागया अंतकिरियं करेंति ? , गोयमा ! अणंतरागया वि अंतकिरियं करेंति परंपरागया वि अंतकिरियं करेंति, एवं रयणप्पभापुढविनेरइया वि० जाव पंकप्पभापुढविनेरइया, धूमप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! नो अणंतरागया अंतकिरियं करेंति, परंपरागया अंतकिरियं करेंति, एवं० जाव अहेसत्तमपुढविनेरइया । असुरकुमारा० जाव थणियकुमारा । पुढविआउवणस्सइकाइया अणंतरागया वि अंतकिरियं करेंति, परंपरागया वि अंतकिरियं करेंति, तेउवाउबेइंदियतेइंदियचउरिंदिया नो अणंतरागया अंतकिरियं करेंति, परंपरागया—अंतकिरियं करेंति सेसा अणंतरागया वि अंतकिरियं करेंति परंपरागया वि " तीर्थकृतः पुनर्देवगतेर्नरकगतेर्वाऽनन्तरागताः सिध्यन्ति, न शेषगतेः, तत्रापि नरकगतेः तिसृभ्यो नरकपृथिवीभ्यो, न शेषाभ्यः, देवगतेर्वैमानिकदेवनिकायेभ्यो न शेषनिकायेभ्यः । तथा चाह भगवानार्यश्यामः — ' रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता तित्थयरत्तं लभेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा अत्थेगइए नो लभेज्जा से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थेगइए लभेज्जा अत्थेगइए नो लभेज्जा ? गोयमा ! जस्स रयणप्पभापुढविनेरइयस्स तित्थयरनामगोत्ताइं कम्माइं बद्धाइं पुट्ठाइं कडाइं निवद्धाइं अभिनिवट्टाइं अभिसमन्नागयाइं उइन्नाइं नो उवसंताइं भवंति से णं रयणप्पभापुढविनेरइए रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतो उव्वट्टित्ता तित्थयरत्तं लभेज्जा, जस्स णं रयणप्पभापुढविनेरइयस्स तित्थयरनामगोत्ताइं कम्माइं नो बद्धाइं० जाव नो उइन्नाइं उवसंताइं भवंति से णं रयणप्पभापुढविनेरइए रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतो उव्वट्टित्ता तित्थयरत्तं नो लभेज्जा से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—अत्थेगइए लभेज्जा अत्थेगइए नो लभेज्जा । एवं० जाव वालुय-

प्पभापुढविनेरइएहिंतो तित्थयरत्त लभेज्जा । पकप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! पकप्पभापुढविनेरइएहिंतो अणंतर उव्वट्टित्ता तित्थयरत्त लभेज्जा ?, गोअमा !, णो इणट्ठे समट्ठे अंतकिरियं पुण करेज्जा । धूमप्पभापुढविनेरइए णं पुच्छा, गोअमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, विरइं पुण लभेज्जा, तमापुढविपुच्छा, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, विरयाविरइं लभेज्जा, अह सत्तमाए पुच्छा, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, सम्मत्त पुण लभेज्जा । असुरकुमाराणं पुच्छा, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, अंतकिरियं पुण करेज्जा एवं निरंतरं० जाव आउक्काइया, तेउक्काइए णं भंते ! तेउक्काइएहिंतो अणंतर उव्वट्टित्ता तित्थयरत्त लभेज्जा ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, केवलिपन्नत्त धम्म लभेज्जा सवणयाए, एवं वाउक्काइएवि, वणस्सइकाइए णं पुच्छा, गोअमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, अंतकिरियं पुण करेज्जा । बेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं पुच्छा, गोअमा ! नो इणट्ठे समट्ठे मणपज्जवनाणं पुण उप्पाडेज्जा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सवाणमंतरजोइसिएसु पुच्छा, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, अंतकिरियं पुण करेज्जा । सोहम्मगदेवे णं भंते ! अणंतर चइत्ता तित्थयरत्त लभेज्जा ?, गो० ! अत्थेगइए लभेज्जा अ० नो ल० एवं जहा रयणप्पभापुढविनेरइयस्स एवं० जाव सव्वट्ठगदेवे" ३, वेदद्वारे प्रत्युत्पन्ननयमधिकृत्यापगतवेद एव सिध्यति, तद्भवानुभूतपूर्ववेदापेक्षया तु सर्वेष्वपि वेदेषु, उक्तं च-"अवगयवेओ सिज्झइ, पच्चुप्पएण नय पडुच्चा उ । सव्वेहि वि वेएहिं, सिज्झइ, समईयनयवाया ॥१॥" तीर्थकृत पुन स्त्रीवेदे वा पुरुषवेदे वा, न नपुंसकवेदे ४, तथा तीर्थद्वारे तीर्थकरतीर्थे तीर्थकरीतीर्थे च अतीर्थे च सिध्यन्ति ५, लिङ्गद्वारे अन्यलिङ्गे गृहिलिङ्गे स्वलिङ्गे वा, एतच्च सर्वं द्रव्यलिङ्गापेक्षया द्रष्टव्य, संयमरूपभावलिङ्गापेक्षया तु स्वलिङ्ग एव, उक्तं च- 'लिंगेण अन्नलिंगे, गिहत्थलिङ्गे तहेव य सलिङ्गे । सव्वेहिं दव्वलिङ्गे, भावेण सलिंगसजमओ ॥ १ ॥ " ६, चारित्रद्वारे प्रत्युत्पन्ननयापेक्षया यथाख्यातचारित्रे, तद्भवानुभूतपूर्वचरणापेक्षया तु कश्चित्सामायिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिण, कश्चित्सामायिकच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिण, कश्चित् सामायिकपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिण, कश्चित्सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिण, उक्तं च—" चरणंमि अहक्खाए पच्चुप्पन्नेण सिज्झइ नएण । पुव्वाणंतरचरणे, तिचउक्कगपचगगमेण ॥ १ ॥ " तीर्थकृत पुन सामायिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिण एव, बुद्धद्वारे प्रत्येकबुद्धा स्वयम्बुद्धा बुद्धबोधिता बुद्धीबोधिता वा सिध्यन्ति ८, ज्ञानद्वारे प्रत्युत्पन्ननयमपेक्ष्य केवलज्ञाने, तद्भवानुभूतपूर्वानन्तरज्ञानापेक्षया तु केचिन्मतिश्रुतज्ञानिन केचिन्मतिश्रुतावधिज्ञानिन केचिन्मतिश्रुतमन पर्यायज्ञानिन केचिन्मतिश्रुतावधिमन पर्यायज्ञानिन, तीर्थकृतस्तु मतिश्रुतावधिमन पर्यायज्ञानिन एव ९, अवगाहनाद्वारे जघन्यायामपि अवगाहनायां सिध्यन्ति उत्कृष्टायां मध्यमायां च, तत्र द्विहस्तप्रमाणा जघन्या, पञ्चविंशत्यधिकपञ्चधनु शतप्रमाणा उत्कृष्टा, सा च मरुदेवीकालवर्त्तिनामवसेया, मरुदेव्यप्यावृत्त्यन्तरेण नाभिकुलकरतुल्या । तदुक्तं सिद्धप्राभृतटीकायाम्-' मरुदेवी वि आएसन्तरेण नाभितुल्ल ' त्ति, तत आदेशान्तरापेक्षया मरुदेव्यामपि यथोक्तप्रमाणावगाहना द्रष्टव्या, उक्तं च—' ओगाहणा जहन्ना, रयणिदुगं अह पुणो उ उक्कोसा । पचेव धणुसयाइ, धणुहपुहुत्तेण अहियाइ ॥ १ ॥ " अत्र पृथक्त्वशब्दो बहुत्ववाची बहुत्व चेह पञ्चविंशतिरूप द्रष्टव्य, सिद्धप्राभृतटीकायां तथाव्याख्यानात्, तेन पञ्चविंशत्यधिकानीत्यवसेय, शेषा त्वजघन्योत्कृष्टावगाहना, तीर्थकृतां तु जघन्यावगाहना सप्तहस्तप्रमाणा उत्कृष्टा पञ्चधनु शतमाना शेषा त्वजघन्योत्कृष्टा १०, उत्कृष्टद्वारे सम्यक्त्वपरिभ्रष्टा उत्कर्षत कियता कालेन सिध्यन्ति ?, उच्यते, देशोनापार्द्धपुद्गलपरावर्त्तसंसारातिक्रमे, अनुत्कर्षतस्तु कश्चित्सङ्ख्येयकालातिक्रमे केचिदसङ्ख्येयकालातिक्रमे, केचिदनन्तेन कालेन ११, अन्तरद्वारे जघन्यत एकसमयोऽन्तरम् उत्कर्षत षण्मासा १२, निरन्तरद्वारे जघन्यतो द्वौ समयौ निरन्तरं सिध्यन्त प्राप्यन्ते उत्कर्षतोऽष्टौ समयान् १३, गणनाद्वारे जघन्यत एकस्मिन् समये एक सिध्यति उत्कर्षतोऽष्टाधिक शत, तथा चास्मिन् भरतक्षेत्रेऽस्यामवसर्पिण्यां भगवत श्रीनाभेयस्य निर्वाणसमये श्रूयतेऽष्टोत्तर शतमेकसमयेन सिद्धं, तथा चोक्तं सङ्घदासगणिना वसुदेवचरिते—" भयवं च उसभसामी जयगुरू, पुव्वसयसहस्स वाससहस्सूणय विहरिऊण केवली अट्ठावयपव्वए सह दसहिं समणसहस्सेहिं परिनिव्वाणमुवगते चाद्दसेण भत्तेणं माघबहुले पक्खे तेरसीए अभीइणा नक्खत्तेण एगूणपुत्तसएण अट्ठहि य नत्तुएहिं सह एगसमएण निव्वुओ, सेसाण वि अणगाराणं दस सहस्साणि अट्ठ नवऊणगाणि सिद्धाणि, तम्मि चेव रिक्खे समयंतरेसु बहूसु " इति । १४, अल्पबहुत्वद्वारे युगपद् द्व्यादिका सिद्धा स्तोका, एकका सिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—' संखाए जहन्नेणं, एक्को उक्कोसएण अट्ठसयं । सिद्धाणेगा थोवा, एगगसिद्धा उ संखगुणा ॥१॥" १५ । तदेव कृता पञ्चदशस्वपि द्वारेषु सत्पदप्ररूपणा ॥ सम्प्रति द्रव्यप्रमाणमभिधीयते-तत्र क्षेत्रद्वारे ऊर्ध्वलोके युगपदेकसमयेन चत्वार सिध्यन्ति द्वौ समुद्रे चत्वार सामान्यतो जलमध्ये तिर्यग्लोकेऽष्टशत विंशतिपृथक्त्वमधोलोके, उक्तं च-' चत्तारि उड्ढलोए, जले चउक्कं दुवे समुद्दम्मि । अट्ठसयं तिरियलोए, वीसपुहुत्त अहोलोए ॥१॥" तथा नन्दनवने चत्वार, 'नदणे चत्तारि' ति वचनात्, एकतमस्मिंस्तु विजये विंशति, उक्तं च-सिद्धप्राभृतटीकायाम्-"वीसा एगयरे विजये" तथा सर्वास्वप्यकर्मभूमिषु प्रत्येक संहरणतो दश २, पण्डकवने द्वौ, पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिषु प्रत्येकमष्टशतम्, उक्तं च-' सकामणाए दसगं, दो चेव हवंति पडगवणम्मि । समएण य अट्ठसयं, पण्णरससु कम्मभूमीसु ॥ ॥" कालद्वारे उत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च प्रत्येक तृतीये चतुर्थे चारकेऽष्टशतम्, अवसर्पिण्यां पञ्चमारके विंशति, शेषेष्वारकेषु प्रत्येकमुत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च संहरणतो दश २, तथा चोक्तं सिद्धप्राभृतटीकायाम्—' सेसेसु अरएसु दस सिज्झंति, दोसु वि उस्सप्पिणीओसप्पिणीसु संहरणतो ।" सिद्धप्राभृतसूत्रेऽप्युक्तम् 'उस्सप्पिणि ओसप्पिणि, तइयचउत्थयसमासु अ

ट्ठसयं । पञ्चासियाए वीसं, दसगं दसगं च सेसेसु ॥ १ ॥ " गतिद्वारे—देवगतेरागतानामष्टशतं, शेषगतिभ्य आगता प्रत्येकं दश दश, उक्तं च सिद्धप्राभृते—'ससाण गई दसदसग' भगवांस्त्वार्यश्याम पुनरेवमाह—नरकगतेरागता दश, तत्रापि विशेषचिन्तायां रत्नप्रभापृथिव्या शर्कराप्रभाया वालुकाप्रभायाश्च पृथिव्या आगताः प्रत्येकं दश दश, पङ्कप्रभाया पृथिव्या आगताश्चत्वारः, तथा तिर्यग्गतेरागता सामान्यतो दश, विशेषचिन्तायां पुनः पृथिवीकायेभ्योऽप्कायेभ्यश्चागताः प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारः, वनस्पतिकायेभ्य आगताः षट्, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिपुरुषेभ्य आगता दश, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिस्त्रीभ्योऽप्यागता दश, तथा सामान्यतो मनुष्यगतेरागता विंशतिः, विशेषचिन्तायां मनुष्यपुरुषेभ्य आगता दश, मनुष्यस्त्रीभ्य आगता विंशतिः, तथा सामान्यतो देवगतेरागता अष्टशतं विशेषचिन्तायामसुरकुमारेभ्यो नागकुमारेभ्यो यावत् स्तनितकुमारेभ्यः प्रत्येकमागता दश दश, असुरकुमारीभ्य प्रत्येकमागताः पञ्च पञ्च, व्यन्तरदेवेभ्य आगता दश, व्यन्तरीभ्य आगताः पञ्च, ज्योतिष्कदेवेभ्य आगता दश ज्योतिष्कदेवीभ्य आगता विंशतिः, वैमानिकदेवेभ्य आगता अष्टशतं, वैमानिकदेवीभ्य आगता विंशतिः, तथा च प्रज्ञापनाग्रन्थः—" अणंतरागया णं भंते ! नेरइया एगसमएणं केवइया अंतकिरिअं पकरेंति ?, गोअमा !, जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं दस, रयणप्पभापुढविनेरइयावि एवं चेव, ०जाव वालुयप्पभापुढविनेरइया, अणंतरागया णं भंते ! पंकप्पभापुढविनेरइया एगसमयेणं केवइया अंतकिरिअं पकरेंति ?, गोअमा !, जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि, अणंतरागया णं भंते ! असुरकुमारा एगसमए णं केवइया अंतकिरिअं पकरेंति ?, गोअमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वि तिन्नि वा, उक्कोसेणं दस, अणंतरागया णं भंते ! असुरकुमारीओ एगसमएणं केवइयाओ अंतकिरियं पकरेंति ?, गोअमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं पञ्च, एवं जहा असुरकुमारा सदेवीया तहा०जाव थणियकुमारा, अणंतरागया णं भंते ! पुढविकाइया एगसमएणं केवइया अंतकिरिअं पकरेंति ?, गोअमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि, एवं आउक्काइया वि, वणस्सइकाइया पचेंदियतिरिक्खजोणिया दस, पचेंदियतिरिक्खजोणिणीओ वि दस, मणुस्सा दस, मणुस्सीओ वीस, वाणमंतरा दस वाणमंतरीओ पञ्च, जोइसिया दस, जोइसिणीओ वीस, वेमाणिया अट्ठसयं, वेमाणिणीओ वीस " मिति तत्त्वं पुनः केवलिनो बहुश्रुता वा विदन्ति । वेदद्वारे-पुरुषाणामष्टशतं, स्त्रीणां विंशतिः, दश नपुंसकाः, उक्तं च-'अट्ठसयं पुरिसाणं, वीसं इत्थीण दस नपुंसाणं' तथा इह पुरुषेभ्य उद्धृता जीवाः केचित्पुरुषा एव जायन्ते केचित् स्त्रियः केचिन्नपुंसकाः, एवं स्त्रीभ्योऽप्युद्धृतानां भङ्गत्रयम्, एवं नपुंसकेभ्योऽपि, सर्वसङ्ख्यया भङ्गा नव । तत्र ये पुरुषेभ्य उद्धृताः पुरुषा एव जायन्ते तेषामष्टशतं, शेषेषु चाष्टसु भङ्गेषु दश २, तथा चोक्तं सिद्धप्राभृते—' सेसा उ अट्ठ भंगा, दसगं दसगं तु होइ एक्केक्के '। तीर्थद्वारे-तीर्थकृतो युगपदेकसमयेन उत्कर्षतश्चत्वारः सिद्ध्यन्ति, दश प्रत्येकबुद्धाश्चत्वारः स्वयम्बुद्धाः, अष्टशतमतीर्थकृतां विंशतिः स्त्रीणां, द्वे तीर्थकर्यौ । लिङ्गद्वारे—गृहिलिङ्गे चत्वारः, अन्यलिङ्गे दश, स्वलिङ्गे अष्टशतम्, उक्तं च-'चउरो दस अट्ठसयं, गिहअन्नलिङ्ग सलिङ्ग य '। चारित्रद्वारे—सामायिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिणां सामायिकच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिणां च प्रत्येकमष्टशतं, सामायिकपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिणां सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिणां च दशकम् २, उक्तं च—"पच्छाकडं चरित्ते, तिग चउक्के च तेसिमट्ठसयं । परिहारिएहिं सहिए, दसगं दसगं च पंचगडे ॥ १ ॥ ' बुद्धद्वारे प्रत्येकबुद्धानां दशकं, बुद्धबोधितानां पुरुषाणामष्टशतं, बुद्धबोधितानां स्त्रीणां विंशतिः, नपुंसकानां दशकं, बुद्धीभिर्बोधितानां स्त्रीणां विंशतिः, बुद्धीभिर्बोधितानामेव सामान्यतः पुरुषादीनां विंशतिपृथक्त्वम्, उक्तं च सिद्धप्राभृतटीकायाम्-'बुद्धीहिं चेव बोहियाण पुरिसाईण सामन्नेण वीसपुहुत्तं सिज्झइ' त्ति, बुद्धी च मल्लिस्वामिनीप्रभृतिका तीर्थकरी सामान्यसाध्व्यादिका वा वेदितव्या, यतः सिद्धप्राभृतटीकायामेवोक्तं-' बुद्धीओ वि मल्लीपमुहाओ अन्नाओ य सामन्नसाहुणीपमुहाओ बोहंति त्ति" ज्ञानद्वारे-पूर्वभावमपेक्ष्य मतिश्रुतज्ञानिनो युगपदेकसमयेनोत्कर्षतश्चत्वारः सिध्यन्ति, मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानिना दश, मतिश्रुतावधिज्ञानिना मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिना वा अष्टशतम् । अवगाहनाद्वारे-जघन्यायामवगाहनायां युगपदेकसमयेनोत्कर्षतश्चत्वारः सिध्यन्ति, उत्कृष्टायां द्वौ, अजघन्योत्कृष्टायामष्टशतं, यवमध्येऽष्टौ, उक्तं च—" उक्कोसगाहणाए, दो सिद्धा होंति एकसमएणं । चत्तारि जहन्नाए, अट्ठसयं मज्झिमाए उ ॥ १ ॥ " अत्र टीकाकारेण व्याख्या कृता-गाथापर्यन्तवर्त्तिनस्तुशब्दस्याधिकार्थसंसूचनात् ' जवमज्झे अट्ठ ' इति उत्कृष्टद्वारे येषां सम्यक्त्वपरिभ्रष्टानामनन्तः कालोऽगमत् तेषामष्टशतं, सङ्ख्यातकालपतितानामसङ्ख्यातकालपतितानां च दशकं दशकम्, अप्रतिपतितसम्यक्त्वानां चतुष्टयम्, उक्तं च—" जेसिं अणंतकालो, पडिवाओ तेसिं होइ अट्ठसयं । अपडिवडिए चउरो, दसगं दसगं च सेसाणं ॥ १ ॥ " अन्तरद्वारे—एको वा सान्तरः सिध्यति बहवो वा, तत्र बहवो यावदष्टशतम् । अनुसमयद्वारे—प्रतिसमयमेको वा सिध्यति, बहवो वा ?। तत्र बहूनां सिध्यतामियं प्ररूपणा-एकादयो द्वात्रिंशत्पर्यन्ता निरन्तरमुत्कर्षतोऽष्टौ समयान् यावत् प्राप्यन्ते । इयमत्र भावना-प्रथमसमये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, सिध्यन्तः प्राप्यन्ते, द्वितीयसमये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशद् एवं तृतीयसमयेऽपि, एवं चतुर्थसमयेऽपि एवं यावदष्टमेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्ततः परमवश्यमन्तरम् । तथा त्रयस्त्रिंशदादयोऽष्टचत्वारिंशत्पर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः, सप्त समयान् यावत्प्राप्यन्ते, भावना प्राग्वत्, परतो नियमादन्तरं, तथा एकोनपञ्चाशदादयः षष्टिपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः उत्कर्षतः षट् समयान् यावत्प्राप्यन्ते, परतोऽवश्यमन्तरं, तथा एक-

षष्ट्यादयो द्विसप्ततिपर्यन्ता निरन्तरमुत्कर्षत सिध्यन्त उत्कर्षत पञ्च समयान् यावत्प्राप्यन्ते, तत परमन्तर, तथा त्रिसप्तत्यादयश्चतुरशीतिपर्यन्ता निरन्तर सिद्धयन्त उत्कर्षतः चतुर समयान् यावत्प्राप्यन्ते, तत ऊर्ध्वमन्तर, तथा पञ्चाशीत्यादय षगणवतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्त उत्कर्षतस्त्रीन् समयान् यावदवाप्यन्त,परतोऽवश्यमन्तरम् । तथा सप्तनवत्यादयो द्व्युत्तरशतपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्त उत्कर्षता द्वौ समयौ यावदवाप्यन्ते, परतो नियमादन्तर, तथा त्र्युत्तरशतादयोऽष्टोत्तरशतपर्यन्ता सिध्यन्तो नियमादेकमेव समय यावदवाप्यन्त, न द्वित्रादिसमयानिति । एतदर्थसग्राहिका चेय गाथा-' बत्तीसा अडयाला,सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा । चुलसीई छन्नउई, दुरहियमट्ठुत्तरसय च ॥१॥" अत्राष्टसामायिकेभ्य आरभ्य द्विसामायिकपर्यन्ता निरन्तर सिद्धा एकैकस्मिश्च विकल्प उत्कर्षत शनपृथक्त्वं सख्यापरिमाण, गणनाद्वारमल्पबहुत्वद्वार च प्रागिव द्रष्टव्य, तथा च सिद्धप्राभृतेऽपि द्रव्यप्रमाणचिन्तायामेतयोर्द्वारयो सत्पदप्ररूपणोक्तैव गाथा भूयोऽपि परावर्त्तिता—"सखाएँ जहन्नेण, एक्को उक्कोसएण अट्ठसय । सिद्धा णगा थोवा,एक्कगसिद्धा उ सखगुणा ॥१॥" तदेवमुक्त द्रव्यप्रमाणम् ॥ सम्प्रति क्षेत्रप्ररूपणा कर्त्तव्या—तत्र पूर्वभावमपेक्ष्य सत्पदप्ररूपणायामेव कृता । सम्प्रति प्रत्युत्पन्ननयमतेन क्रियते—तत्र पञ्चदशस्वप्यनुयोगद्वारेषु पृच्छा,इह सकलकर्मक्षय कृत्वा कुत्र गतो भगवान् सिध्यति ?, उच्यते-ऋजुगत्या मनुष्यक्षेत्रप्रमाणे सिद्धिक्षेत्रे गत सिध्यति, यदुक्तम्-"इह बोन्दि चइत्ता ण, तत्थ गतूण सिज्झइ"॥ गत क्षेत्रद्वारम् ॥ सम्प्रति स्पर्शनाद्वारम्—स्पर्शना, च क्षेत्रावगाहादतिरिक्ता यथा परमाणो , तथाहि—परमाणोरेकस्मिन् प्रदेशेऽवगाह सप्तप्रादेशिकी च स्पर्शना । उक्त च—' एगपएसोगाढ , सत्तपएसा य से फुसणा, " सिद्धाना तु स्पर्शना एवमवगन्तव्या-" फुसइ अणते सिद्धे , सव्वपएसहिं नियमसो सिद्धो । ते उ असखेज्जगुणा, देसपएसहिँ जे पुट्ठा ॥ १ ॥ " गत स्पर्शनाद्वारम् ॥ सम्प्रति कालद्वारम्-तत्र चेय परिभाषा सर्वेष्वपि द्वारेषु यत्र यत्र स्थानेऽष्टशतमकसमयेन सिध्यदुक्त तत्र तत्राष्टौ समया निरन्तर काला वक्तव्य यत्र यत्र पुनर्विंशतिर्दश वा तत्र तत्र चत्वार समया , शेषेषु स्थानेषु द्वौ समयौ, उक्त च—' जहिँ अट्ठसय सिज्झइ अट्ठ उ समया निरतर काला । वीसदसएसु चउरो, सेसा सिज्झति दो समए ॥ १ ॥" सम्प्रति एतदेव मन्दविनेयजनानुग्रहाय विभाव्यते, तत्र क्षेत्रद्वारे-जम्बूद्वीपे धातकीखण्डे पुष्करवरद्वीपे च प्रत्यक भरतैरावतमहाविदेहेषूत्कर्षतोऽष्टौ समयान् यावन्निरन्तर सिध्यन्त प्राप्यन्त, हरिवर्षादिष्वधोलोके च चतुरश्चतुर समयान , नन्दनवने पण्डकवने लवणसमुद्र च द्वौ द्वौ समयौ,कालद्वारे—उत्सर्पिण्यामवसर्पिण्या च प्रत्येक तृतीयचतुर्थारकयोरष्टावष्टौ समयान् , शेषेषु चारकेषु चतुरश्चतुर समयान् , गतिद्वारे—देवगतेरागता उत्कर्षतोऽष्टौ समयान् , शेषगतिभ्य आगताश्चतुर समयानिति, वेदद्वार—पश्चात्कृतपुरुषवेदा अष्टौ समयान् , पश्चात्कृतस्त्रीवेदनपुंसकवेदा प्रत्यक चतुरश्चतुर समयान् , पुरुषवेदेभ्य उद्वृत्य पुरुषा एव सन्त सिध्यन्तोऽष्टौ समयान् शेषेषु चाष्टसु भङ्गेषु चतुरश्चतुरः समयानिति , तीर्थद्वारे—तीर्थकरतीर्थे तीर्थकरीतीर्थे वाऽतीर्थकरसिद्धा उत्कर्षतोऽष्टौ समयान् , तीर्थकरा तीर्थकर्यश्च द्वौ द्वौ समयौ , लिङ्गद्वारे-स्वलिङ्गेऽष्टौ समयान् अन्यलिङ्ग चतुर, समयान् , गृहिलिङ्गे-द्वौ समयौ, चारित्रद्वार-अनुभूतपरिहारविशुद्धिकचारित्राश्चतुर समयान् , शेषा अष्टावष्टौ समयान् , बुद्धद्वारे—स्वयम्बुद्धा द्वौ समयौ , बुद्धबोधिता अष्टौ समयान्, प्रत्येकबुद्धा बुद्धीबोधिता स्त्रियो बुद्धिबोधिता एव च सामान्यत पुरुषादय प्रत्यक चतुरश्चतुर समयान् , ज्ञानद्वारे—मतिश्रुतज्ञानिनो द्वौ समयौ , मतिश्रुतमन पर्यायज्ञानिनश्चतुरस्समयान्, मतिश्रुतावधिज्ञानिना मतिश्रुतावधिमन पर्यायज्ञानिनो वाऽष्टावष्टौ समयान् , अवगाहनाद्वारे—उत्कृष्टाया जघन्यायां चावगाहनायां द्वौ द्वौ समयौ , यवमध्ये चतुर समयान् , उक्त च सिद्धप्राभृतटीकायाम्-'जवमज्झाए य चत्तारि समया' इति , अजघन्योत्कृष्टाया पुनरवगाहनायामष्टौ समयान् , उत्कृष्टद्वारे अप्रतिपतितसम्यक्त्वा द्वौ समयौ, सख्येयकालप्रतिपतिता असख्येयकालप्रतिपतिताश्चतुरश्चतुरस्समयान्, अनन्तकालप्रतिपतिता अष्टौ समयान्। अन्तरादीनि चत्वारि द्वाराणि नेहावतरन्ति । गत माल पञ्चम काल इति द्वारम् ॥ सम्प्रति षष्ठमन्तरद्वारम्- अन्तर नाम सिद्धिगमनविरहकाल , स च सकलमनुष्यक्षेत्रापेक्षया सत्पदप्ररूपणायामेवोक्त , यथा जघन्यत एकसमय उत्कर्षत षण्मासा इति,तत इह क्षेत्रविभागेन सामान्यता विशेषतश्चोच्यते-तत्र जम्बूद्वीपे धातकीखण्डे च प्रत्यक सामान्यतो वर्षपृथक्त्वमन्तर, जघन्यत एकसमय , विशेषचिन्तायाजम्बूद्वीपविदेहे धातकीखण्डविदेहयोश्चोत्कर्षत प्रत्यक वर्षपृथक्त्वमन्तरे जघन्यत एक समय , तथा सामान्यत पुष्करवरद्वीपे विशेषचिन्तायां च तत्रत्ययोर्द्वयोरपि विदेहयो प्रत्येकमुत्कर्षत साधिक वर्षमन्तर जघन्यत एक समय । उक्त च—' जम्बूदीवे धायइ-ओहविभाग य तिसु विदेहेसु । वासपुहुत्त अतर-पुक्खरमुभय पि वासहिय ॥१॥" कालद्वारे-भरतैरावतेषु च जन्मत उत्कृष्टमन्तर किञ्चिदूना अष्टादश सागरोपमकोटीकोट्य, सहरणेन सख्येयानि वर्षसहस्राणि, जघन्यत पुनरुभयत्राप्येकः समय , गतिद्वारे-निरयगतेरागत्योपदेशेन सिध्यतामुत्कृष्टमन्तर वर्षसहस्र हेतुमाश्रित्य प्रतिबोधसम्भवेन सिध्यता सख्येयानि वर्षसहस्राणि , जघन्यत पुनरुभयत्राप्येक समय , तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योपदेशेन सिध्यता वर्षशतपृथक्त्व हेतुमाश्रित्य प्रतिबोधत सिध्यता सख्येयानि वर्षसहस्राणि, जघन्यत पुनरुभयत्राप्येकः समय, तिर्यग्योनिकस्त्रीभ्यो मनुष्येभ्यो मनुष्यस्त्रीभ्य सौधर्मेशानवर्जदेवेभ्यो देवीभ्यश्च पृथक् पृथक् समागत्योपदेशत सिध्यता प्रत्येकमुत्कर्षतोऽन्तर सातिरेक वर्ष हेतुमाश्रित्य प्रतिबोधत सिध्यतां सख्येयानि वर्षसहस्राणि , जघन्यतः पुनरुभयत्राप्येक समय, तथा पृथिव्यब्वनस्पतिभ्यो गर्भव्युत्क्रान्तेभ्य प्रथमद्वितीयनरकपृथिवीभ्यामीशानदेवेभ्य

सौधर्मदेवेभ्यश्च समागत्योपदेशेन हस्तुर्मा चै सिध्यतां प्रत्येकमुत्कृष्टमन्तरं सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि जघन्यत एक समय, वेदद्वारे—पुरुषवेदानामुत्कर्षतोऽन्तरं साधिकं वर्षं, स्त्रीनपुंसकवेदानां प्रत्येकं सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, पुरुषेभ्य उद्वृत्य पुरुषत्वेन सिध्यतां साधिकं वर्षं, शेषेषु चाष्टसु भङ्गकेषु प्रत्येकं सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, जघन्यतः सर्वत्राप्येकं समयं, तीर्थद्वारे—तीर्थकृतां पूर्वसहस्रपृथक्त्वम् उत्कर्षतोऽन्तरं, तीर्थकराणामनन्तं कालं, अतीर्थकराणां साधिकं वर्षं, नोतीर्थसिद्धानां संख्येयानि वर्षसहस्राणि नोतीर्थसिद्धा प्रत्येकबुद्धा, जघन्यतः सर्वत्रापि समयं । उक्तं च—" पुव्वसहस्सपुहुत्तं, तित्थकरानतकालं तित्थगरी । नोतित्थकरा वासा-हिग तु सेसेसु सखसमा ॥ १ ॥ एएसिं च जहन्न समओ ।" 'संखसम'त्ति-सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, लिङ्गद्वारे—स्वलिङ्गादिषु सर्वेष्वपि जघन्यत एकं समयोऽन्तरम् उत्कर्षतोऽन्यलिङ्गे गृहिलिङ्गे च प्रत्येकं सख्येयानि वर्षसहस्राणि, स्वलिङ्गे साधिकं वर्षम्, चारित्रद्वारे-पूर्वभावमपेक्ष्य सामायिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रिणामुत्कृष्टमन्तरं साधिकं वर्षं, सामायिकच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसम्पराययथाख्यातचारित्रिणां सामायिकपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपराययथाख्यातचारित्रिणां सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्पराययथाख्यातचारित्रिणां च किञ्चिदूनाष्टादशसागरोपमकोटीकोट्य, जघन्यतः सर्वत्राप्येकं समयं, बुद्धद्वारे—बुद्धबोधितानामुत्कर्षतोऽन्तरं सातिरेकं वर्षं, बुद्धबोधितानां स्त्रीणां प्रत्येकबुद्धानां च सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, स्वयम्बुद्धानां पूर्वसहस्रपृथक्त्वं, जघन्यतः पुनः सर्वत्रापि समयं । उक्तं च—"बुद्धेहिं बोहियाण वासहियं सेसयाण सखसमा । पुव्वसहस्सपुहुत्तं होइ सयबुद्ध समइयरं ॥ १ ॥" 'समइयर' मिति-इतरज्जघन्यमन्तरं समयः, ज्ञानद्वारे-मतिश्रुतज्ञानिनामुत्कृष्टमन्तरं पल्योपमासख्येयभागः, मतिश्रुतावधिज्ञानिनां साधिकं वर्षं, मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानिनां च सख्येयानि वर्षसहस्राणि जघन्यतः सर्वत्रापि समयं, अवगाहनाद्वारे—जघन्यायामुत्कृष्टाया चावगाहनाया यवमध्ये चोत्कृष्टमन्तरं श्रेण्यसंख्येयभागः, अजघन्योत्कृष्टाया साधिकं वर्षं, जघन्यतः पुनः सर्वत्रापि समयं, उत्कृष्टद्वारे—अप्रतिपतितसम्यक्त्वसागरोपमासख्येयभाग, सख्येयकालप्रतिपतितानामसख्येयकालप्रतिपतितानां च सख्येयानि वर्षसहस्राणि, अनन्तकालप्रतिपतितानां साधिकं वर्षं, जघन्यतः सर्वत्रापि समयं, उक्तं च—उवहिअसखो भागो, अप्पडिवडियाण सेस सखसमा । वासमहियमणंते, समओ य जहन्नओ होइ ॥ १ ॥" अन्तरद्वारे—सान्तरं सिध्यतामनुसमयद्वारे निरन्तरं सिध्यतां गणनाद्वारे एककानामनेकेषां च सिध्यतामुत्कृष्टमन्तरं सख्येयानि वर्षसहस्राणि, जघन्येन पुनः सर्वत्रापि समयः । गतमन्तरद्वारम् ॥ सम्प्रति भावद्वारम्—तत्र सर्वेष्वपि क्षेत्रादिषु द्वारेषु पृच्छा, कतरस्मिन् भावे वर्त्तमानाः सिध्यन्तीति ?, उत्तरं—क्षायिके भावे; उक्तं च—"खेत्ताइएसु पुच्छा, वागरणं सव्वहिं खइए" । गतं भावद्वारम् ॥ संप्रत्यल्पबहुत्वद्वारम्-तत्र ये तीर्थकरा ये च जले ऊर्ध्वलोकादौ च चतुष्का सिध्यन्ति ये च हरिवर्षादिषु सुषमसुषमादिषु च संहरणतो दश दश सिध्यन्ति त परस्परं तुल्या, तथैवोत्कर्षतो युगपदेकसमयेन प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्यो विंशतिसिद्धा स्तोका, तेषां स्त्रीषु दुष्षमायामेकनमस्मिन् विजये वा प्राप्यमाणत्वात्, तथा चोक्तम् " वीसगासिद्धा इत्थी, ऽहलोगेविजयादिसु अओ चउरो । दसगेहिंतो थोवा " तैस्तल्या विंशतिपृथक्त्वसिद्धा, यतस्ते सर्वाधालौकिकग्रामेषु बुद्धीबोधितस्त्र्यादिषु वा लभ्यन्ते, ततो विंशतिसिद्धैस्तुल्या, यदुक्तम्—" वीसपुहुत्त सिद्धा सव्वाहोलोगबुद्धीबोहियाइ अओ वीसगेहिं तुल्ला " क्षेत्रकालयो स्वल्पत्वात् कादाचित्कत्वेन च सम्भवादिति तेभ्योऽष्टशतसिद्धा सख्येयगुणा, उक्तं च—' चउ दसगा तह वीसा, वीसपुहुत्ता य जे य अट्ठसया । तुल्ला थोवा तुल्ला, सखेज्जगुणा भवे सेसा ॥ १ ॥ " गतमल्पबहुत्वद्वारम् । कृताऽनन्तरसिद्धप्ररूपणा ।

सम्प्रति परम्परसिद्धप्ररूपणा क्रियते—

तत्र सत्पदप्ररूपणा पञ्चदशस्वपि क्षेत्रादिषु द्वारेष्वनन्तरसिद्धवदविशेषेण द्रष्टव्या, द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सर्वेष्वपि द्वारेषु सर्वत्रैवानन्ता वक्तव्या, क्षेत्रस्पर्शने प्रागिव, काल पुनः सर्वत्रापि अनादिरूपोऽनन्तो वक्तव्य, अत एवान्तरमसम्भवान्न वक्तव्यम्, तदुक्तं द्रव्यप्रमाणम्, कालमन्तरं चाधिकृत्य सिद्धप्राभृते—" परिमाणेण अणंता, कालोऽणाई अणंतओ तेसिं । नत्थि य अंतरकालो " त्ति, भावद्वारमपि प्रागिव, सम्प्रत्यल्पबहुत्वं सिद्धप्राभृतक्रमेणोच्यते-समुद्रसिद्धा स्तोका तेभ्यो द्वीपसिद्धा सख्येयगुणा, तथा जलसिद्धा स्तोका तेभ्य स्थलसिद्धा सख्येयगुणा, तथा ऊर्ध्वलोकसिद्धा स्तोका तेभ्योऽधोलोकसिद्धा सख्येयगुणा तेभ्योऽपि तिर्यग्लोकसिद्धा सख्येयगुणाः । उक्तं च-' सामुद्दीव जलथल, दुण्हं दुण्ह तु थोवसखगुणा । उड्ढअहतिरियलोए, थोवा सखागुणा संखा ॥ १ ॥ " तथा लवणसमुद्रसिद्धा सर्वस्तोका तेभ्य कालोदसमुद्रसिद्धा सख्येयगुणा तेभ्योऽपि जम्बूद्वीपसिद्धा सख्येयगुणा तेभ्यो धातकीखण्डसिद्धा संख्येयगुणा तेभ्योऽपि पुष्करवरद्वीपार्द्धसिद्धा सख्येयगुणा, उक्तं च—"लवणे कालोए वा जबूदीवे य धायईसंडे । पुक्खरवरे य दीवे, कमसो थोवा य सखगुणा ॥ १ ॥ " तथा जम्बूद्वीपे संहरणतो हिमवच्छिखरिसिद्धाः सर्वस्तोका १, तेभ्यो हैमवतैरण्यवतसिद्धा सख्येयगुणा २, तेभ्योऽपि महाहिमवद्रुक्मिसिद्धा सख्येयगुणा ३, तेभ्योऽपि देवकुरूत्तरकुरुसिद्धा संख्येयगुणा ४ तेभ्योऽपि हरिवर्षरम्यकसिद्धा संख्येयगुणा, क्षेत्रबाहुल्यात् ५, तेभ्योऽपि निषधनीलवत्सिद्धा संख्येयगुणा ६, तेभ्योऽपि भरतैरावतसिद्धा संख्येयगुणा स्वस्थानत्वात् ७, तेभ्यो महाविदेहसिद्धा सख्येयगुणा सदाभावात् ८, सम्प्रति धातकीखण्डे क्षेत्रविभागेनोच्यते—धातकीखण्डे संहरणतो हिमवच्छिखरिसिद्धा सर्वस्तोका १, तेभ्यो महाहिमवद्रुक्मिसिद्धा सख्येयगुणा २, तेभ्योऽपि निषधनीलवत्सिद्धा सख्येयगुणा ३, तेभ्योऽपि हैमवतैरण्यवतसिद्धा विशेषाधिका ४ तेभ्यो देवकुरूत्तरकुरुसिद्धा सख्येयगुणा ५, तेभ्योऽपि हरिवर्षरम्यकसिद्धा विशे-

धिका. ६, तेभ्योऽपि भरतैरावतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा. ७, तेभ्योऽपि महाविदेहसिद्धा सङ्ख्येयगुणा. ८, तथा पुष्करवरद्वीपार्द्धे हिमवच्छिखरिसिद्धा सर्वस्तोका १, तेभ्योऽपि महाहिमवद्रुक्मिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा २, तेभ्योऽपि निषधनीलवत्सिद्धा सङ्ख्येयगुणा ३, तेभ्योऽपि हैमवतैरण्यवतसिद्धा, सङ्ख्येयगुणा. ४, तेभ्योऽपि देवकुरूत्तरकुरुसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ५,तेभ्योऽपि हरिवर्षरम्यकसिद्धा विशेषाधिका ६, तेभ्योऽपि भरतैरावतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ७, स्वस्थानमिति कृत्वा, तेभ्योऽपि महाविदेहसिद्धा सङ्ख्येयगुणा , क्षेत्रबाहुल्यात् स्वस्थानाच्च ८, सम्प्रति त्रयाणामपि समवायेनाल्पबहुत्वमुच्यते—सर्वस्तोका जम्बूद्वीपे हिमवच्छिखरिसिद्धा. १,तेभ्योऽपि हैमवतैरण्यवतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा २, तेभ्योऽपि महाहिमवद्रुक्मिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ३, तेभ्योऽपि देवकुरूत्तरकुरुसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ४, तेभ्योऽपि हरिवर्षरम्यकसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ५, तेभ्योऽपि निषधनीलवत्सिद्धा सङ्ख्येयगुणा ६, तेभ्योऽपि धातकीखण्डहिमवच्छिखरिसिद्धा विशेषाधिका , स्वस्थाने तु परस्पर तुल्या ७, ततो धातकीखण्डमहाहिमवद्रुक्मिपुष्करवरद्वीपार्द्धहिमवच्छिखरिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा , स्वस्थाने तु चत्वारोऽपि परस्पर तुल्या ८, ततो धातकीखण्डनिषधनीलवत्सिद्धा. पुष्करवरद्वीपार्द्धमहाहिमवद्रुक्मिसिद्धाश्च सङ्ख्येयगुणा स्वस्थाने तु परस्पर तुल्या ९, ततो धातकीखण्डहैमवतैरण्यवतसिद्धा विशेषाधिका १०, तेभ्योऽपि पुष्करवरद्वीपार्द्धनिषधनीलवत्सिद्धा सङ्ख्येयगुणा ११, ततो धातकीखण्डदेवकुरूत्तरकुरुसिद्धा सङ्ख्येयगुणा १२,तेभ्योऽपि धातकीखण्ड एव हरिवर्षरम्यकसिद्धा विशेषाधिका १३ तत पुष्करवरद्वीपार्द्धहैमवतैरण्यवतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा १४,तेभ्योऽपि पुष्करवरद्वीपार्द्धे एव देवकुरूत्तरकुरुसिद्धा संख्येयगुणा १५, तेभ्योऽपि तत्रैव हरिवर्षरम्यकसिद्धा विशेषाधिका १६, तेभ्योऽपि जम्बूद्वीपभरतैरावतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा १७, तेभ्योऽपि धातकीखण्डसत्कभरतैरावतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा १८, तेभ्योऽपि पुष्करवरद्वीपार्द्ध भरतैरावतसिद्धा सङ्ख्येयगुणा १९, तेभ्योऽपि जम्बूद्वीपे विदेहसिद्धा सङ्ख्येयगुणा २०, ततो धातकीखण्डविदेहसिद्धा सङ्ख्येयगुणा २१, ततोऽपि पुष्करवरद्वीपार्द्धे विदेहसिद्धा सङ्ख्येयगुणा २२, इदं च क्षेत्रविभागेनाल्पबहुत्वसिद्धप्राभृतटीकातो लिखितम् । गत क्षेत्रद्वारम् ॥ अधुना कालद्वारम्—तत्रावसर्पिण्या संहरणत एकान्तदुष्षमासिद्धा. सर्वस्तोका , इतो दुष्षमासिद्धा सङ्ख्येयगुणाः तेभ्य. सुषमदुष्षमासिद्धा असङ्ख्येयगुणा. कालस्यासंख्येयगुणत्वात् , तेभ्योऽपि सुषमासिद्धा विशेषाधिका , तेभ्योऽपि सुषमसुषमासिद्धा विशेषाधिका , तेभ्योऽपि दुष्षमसुषमासिद्धा सङ्ख्येयगुणा , उक्तं च—"अइदूसमाइ थोवा सख अ-सखा दुवे विससहिया । दूसमसुसमा सखा-गुणा उ ओस-प्पिणीसिद्धा ॥ १ ॥" एवमुत्सर्पिण्यामपि द्रष्टव्यम् , तथा चोक्तम्—" अइदूसमाइ थोवा, सखअसखा उ दुन्नि सविसेसा । दूसमसुसमा सखा-गुणा उ उस्सप्पिणीसिद्धा ॥२॥" सम्प्रत्युत्सर्पिण्यवसर्पिण्योः समुदायेनाल्पबहुत्वमुच्यते-तत्र द्वयोरप्युत्सर्पिण्यवसर्पिण्योरेकान्तदुष्षमासिद्धा सर्वस्तोका ,तत उत्सर्पिण्या दुष्षमासिद्धा विशेषाधिका , ततोऽवसर्पिण्या दुष्षमासिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि द्वयोरपि दुष्षमसुषमासिद्धा सङ्ख्येयगुणा , ततोऽवसर्पिण्या सर्वसिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽप्युत्सर्पिणीसर्वसिद्धा विशेषाधिका , गत कालद्वारम् ॥ सम्प्रति गतिद्वार तत्र मानुषीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सर्वस्तोका , ततो मानुषेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि नैरयिकेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिस्त्रीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिकेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि देवीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा संख्येयगुणा ,तेभ्योऽपि देवेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , उक्तं च—" मणुई मणुया नारय , तिरिक्खिणी तह तिरिक्ख देवीओ । देवा य जहाकमसो, संखेज्जगुणा मुणेयव्वा ॥ १ ॥ " तथा एकेन्द्रियेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सर्वस्तोका., तत पञ्चेन्द्रियेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तथा वनस्पतिकायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सर्वस्तोका., तत पृथिवीकायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा ,ततोऽप्यप्कायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा संख्येयगुणा ,तेभ्योऽपि त्रसकायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा ,उक्तं च-"एगिंदिएहिं थोवा,सिद्धा पञ्चेंदिएहिं संखगुणा।तरुपुढविआउतसका-इएहिं सखगुणा कमसो।१।" तथा चतुर्थपृथिवीतोऽनन्तरागता सिद्धा सर्वस्तोका ,तेभ्यस्तृतीयपृथिवीतोऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि द्वितीयपृथिवीतोऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि पर्याप्तबादरप्रत्येकवनस्पतिभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि पर्याप्तबादरपृथिवीकायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा., तेभ्योऽपि पर्याप्तबादराप्कायेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा.,तेभ्योऽपि भवनपतिदेवीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि भवनवासिदेवेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , ततोऽपि व्यन्तरीभ्योऽनन्तरागता. सिद्धा संख्येयगुणा., तेभ्योऽपि व्यन्तरदेवेभ्योऽनन्तरागता. सिद्धाः सङ्ख्येयगुणा ,तेभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा', तेभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवेभ्योऽनन्तरागताः सिद्धा. संख्येयगुणा', तेभ्योऽपि मनुष्यस्त्रीभ्योऽनन्तरागता. सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि मनुष्येभ्योऽनन्तरागता. सिद्धा सङ्ख्येयगुणा', तेभ्योऽपि प्रथमनरकपृथिवीतोऽनन्तरागता' सिद्धा सङ्ख्येयगुणा. तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिस्त्रीभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा., तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिकेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि अनुत्तरोपपातिकदेवेभ्योऽनन्तरागताः सिद्धा. संख्येयगुणा , तेभ्योऽपि ग्रैवेयकेभ्योऽनन्तरागता सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽप्यच्युतदेवलोकादनन्तरागता. सिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि आरणदेवेभ्योऽनन्तरागता. सिद्धा सङ्ख्येयगुणा. एवमधोमुखं तावद्वेयं यावत् सनत्कुमारादनन्तरागता. सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तत ईशानदेवीभ्योऽनन्तरागताः सिद्धा संख्येयगुणा , ततोऽपि सौधर्मदेवीभ्योऽनन्तरागता. सिद्धा. सङ्ख्येयगुणा , तेभ्योऽपि

ईशानदेवेभ्योऽप्यनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि सौधर्मदेवेभ्योऽप्यनन्तरागता सिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—

"नरगचउत्थापुढवी, तच्चा दोच्चा तरू पुढवि आऊ।
भवणवइ देवि देवा, एव वणजोइसाण वि ॥ १ ॥
मणुई मणुस्स नारय-पढमा तह तिरिक्खिणी य तिरिया य।
देवा अणुत्तराई, सव्वे वि सणंकुमारता ॥ २ ॥
ईसाणदेवि सोहं—म्मदेवि ईसाणदेव सोहम्मा।
सव्वे वि जहाकमसा,अणंतरायाउ संखगुणा ॥ ३ ॥"

गत गतिद्वारम् ॥ सम्प्रति वेदद्वारम्—अत्र सर्वस्तोका नपुंसकसिद्धा, तेभ्य स्त्रीसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि पुरुषसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—' थोवा नपुंस इत्थी, संखा संखगुणा य तत्तो पुरिसा।" तीर्थद्वारे—सर्वस्तोका तीर्थकरीसिद्धा, तत तीर्थकरीतीर्थे प्रत्येकबुद्धसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तीर्थकरीतीर्थे अतीर्थकरीसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तीर्थकरीतीर्थे एवातीर्थकरसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्य तीर्थकरसिद्धा अनन्तगुणा, तेभ्योऽपि तीर्थकरतीर्थे प्रत्येकबुद्धसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तीर्थकरतीर्थ एव साध्वीसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि तीर्थकरतीर्थे एवातीर्थकरसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, लिङ्गद्वारे—गृहिलिङ्गसिद्धा सर्वस्तोका तेभ्योऽप्यन्यलिङ्गसिद्धा असङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि स्वलिङ्गसिद्धा असङ्ख्येयगुणा। उक्तं च—" गिहिअन्नसलिंगहिं-सिद्धा थोवा दुवे असंखगुणा" चारित्रद्वारे—सर्वस्तोका श्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रसिद्धा, तेभ्य सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि छेदोपस्थापनसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रसिद्धा असङ्ख्येयगुणा, सामायिकरहित च छेदोपस्थापन भङ्गचारित्रस्यावगन्तव्य, तेभ्योऽपि सामायिकच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि सामायिकसूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—" थोवा परिहारचऊ, पंचग संखा असंखछयतिग। छेयचउक्क संखे, सामाइयतिग च संखगुणा ॥ १ ॥" बुद्धद्वारे-सर्वस्तोका स्वयम्बुद्धसिद्धा, तेभ्य प्रत्येकबुद्धसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि बुद्धीबोधितसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि बुद्धबोधितासिद्धा सङ्ख्येयगुणा, ज्ञानद्वारे—मतिश्रुतमन पर्यायज्ञानिन सिद्धा सर्वस्तोका, तेभ्यो मतिश्रुतज्ञानिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि मतिश्रुतावधिमन पर्यवज्ञानिसिद्धा असङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि मतिश्रुतावधिज्ञानिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—"मणपज्जवनाणतिगे, दुगे चउक्के मणस्स नाणस्स। थोवा सख असंखा, ओहितिगे हुति संखेज्जा ॥ १ ॥' अवगाहनाद्वारे—सर्वस्तोका द्विहस्तप्रमाणजघन्यावगाहनासिद्धा, तेभ्यो धनु:पृथक्त्वाभ्यधिकपञ्चधनु शतप्रमाणोत्कृष्टावगाहनासिद्धा असङ्ख्येयगुणा, ततो मध्यमावगाहनासिद्धा असङ्ख्येयगुणा, उक्तं च—" ओगाहणाजहन्ना, थोवा उक्कोसिया असंखगुणा। तत्तो वि असंखगुणा, नायव्वा मज्झिमाए वि ॥ १ ॥ "अत्रैव सिद्धप्राभृतटीकाकारोपदर्शितो विशेष उपदर्श्यते-सर्वस्तोका सप्तहस्तप्रमाणावगाहनासिद्धा तेभ्य पञ्चधनु शतप्रमाणावगाहनासिद्धा सङ्ख्येयगुणा, ततो न्यूनपञ्चधनु शतप्रमाणावगाहनासिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि सातिरेकसप्तहस्तप्रमाणावगाहनासिद्धा विशेषाधिका, उत्कृष्टद्वारे-सर्वस्तोका अप्रतिपतितसिद्धा तेभ्य सङ्ख्येयकालप्रतिपतितसिद्धा असङ्ख्येयगुणा तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयकालप्रतिपतितसिद्धा सङ्ख्येयगुणा तेभ्योऽप्यनन्तकालप्रतिपतितसिद्धा असङ्ख्येयगुणा, उक्तं च— 'अप्पडिवाइयसिद्धा, संखासंखा अणंतकाला य। थोव असंखेज्जगुणा, संखेज्जगुणा असंखेज्ज (ख) गुणा ॥ १ ॥ " अन्तरद्वारे—सर्वस्तोका षण्मासान्तरसिद्धा तत एकसमयान्तरसिद्धा सङ्ख्येयगुणा ततो द्विसमयान्तरसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, ततोऽपि त्रिसमयान्तरसिद्धा सङ्ख्येयगुणा एव तावद्वाच्य यावद्यवमध्यम्, तत सङ्ख्येयगुणहीनास्तावद्वक्तव्या यावदेकसमयहीनषण्मासान्तरसिद्धेभ्य षण्मासान्तरसिद्धा सङ्ख्येयगुणहीना, अनुसमयद्वारे—सर्वस्तोका अष्टसमयसिद्धा तत सप्तसमयसिद्धा सङ्ख्येयगुणा तेभ्यः षट्समयसिद्धा सङ्ख्येयगुणा एव समयसमयहान्या तावद्वाच्य यावद् द्विसमयसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, उक्तं च— " अट्ठसमयम्मि थोवा, संखेज्जगुणा उ सत्त समया उ। एवं पडिहायते, जाव पुणो दोन्नि समया उ ॥ १ ॥ " अत्र 'अट्ठसमयमि' इत्यादौ द्विगुसमाहारत्वादेकवचन, गणनाद्वारे-सर्वस्तोका अष्टशतसिद्धा तत सप्ताधिकशतसिद्धा अनन्तगुणा तेभ्योऽपि षडधिकशतसिद्धा अनन्तगुणा तेभ्य पञ्चाधिकशतसिद्धा अनन्तगुणा एवमेकैकहान्या अनन्तगुणा तावद्वाच्या यावदेकपञ्चाशतसिद्धेभ्य पञ्चाशत्सिद्धा अनन्तगुणा, तत तेभ्य एकोनपञ्चाशत्सिद्धा असङ्ख्येयगुणा तेभ्योऽप्यष्टचत्वारिंशत्सिद्धा असङ्ख्येयगुणा एवमेकैकपरिहान्या तावद्वाच्य यावत्षड्विंशतिसिद्धेभ्य पञ्चविंशतिसिद्धा असङ्ख्येयगुणा, तत. तेभ्यश्चतुर्विंशतिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि त्रयोविंशतिसिद्धा सङ्ख्येयगुणा. एवमेकैकहान्या सङ्ख्येयगुणा तावद्वाच्या यावद् द्विसिद्धेभ्य एकैकसिद्धा सङ्ख्येयगुणा। उक्तं च-"अट्ठसयसिद्ध थोवा, सत्तहियसया अणंतगुणिया य। एव परिहायते, सयगाओ जाव पन्नास ॥ १॥ तत्तो पणणासाओ,असंखगुणिया उ जाव पणवीस। पणवीसा आरभा,संखगुणा हुंति एग जा ॥२॥ " सम्प्रति असिन्नेवाल्पबहुत्वद्वारे यो विशेष. सिद्धप्राभृते दर्शित. स विनयजनानुग्रहाय दर्श्यते—तत्र सर्वस्तोका अधोमुखसिद्धा., ते च पूर्ववैरिभि पादेनोत्पाट्य नीयमाना अधोमुखकायोत्सर्गव्यवस्थिता वा वेदितव्या., तेभ्य ऊर्ध्वस्थितकायोत्सर्गस्थिता सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि उत्कुट्टकासनसिद्धा. सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽपि वीरासनसिद्धा. सङ्ख्येयगुणा., तेभ्योऽपि न्युब्जासनसिद्धा. सङ्ख्येयगुणा, न्युब्जोपविष्टा एवाधोमुखा द्रष्टव्या, तेभ्योऽपि पार्श्वस्थितसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तेभ्योऽप्युत्तानस्थितसिद्धा सङ्ख्येयगुणा, तथा चैतदेव पश्चानुपूर्व्याऽभिहितम्—"उत्ताणग पासिल्लग, निउज्ज वीरासणे य उक्कुडुए। उद्धट्ठिय ओमत्थिय, संखेज्जगुणेण हीणा उ ॥ १ ॥ " तदेवमुक्तमल्पबहुत्वद्वारम् ॥ सम्प्रति सर्वद्वारगताल्पबहुत्वविशेषोपदर्शनाय सन्नि-

कर्षद्वारमुच्यते—सन्निकर्षो नाम सयोग , ह्रस्वदीर्घयोरिव
विवक्षित किञ्चित्प्रतीत्य विवक्षितस्याल्पतया बहुत्वेन वा-
ऽवस्थानरूप सम्बन्ध , उक्त च—"सजोग सन्निगासो
पडुच्च सम्बन्ध एगट्ठा" तत्रेय व्याप्ति —यत्र यत्राष्टशत-
मुपलभ्यते तत्र तत्रोपरितनमष्टकरूपमङ्कमपनीय शेषस्य
शतस्य चतुर्भिर्भागो ह्रियते , हृत, च भागे लब्धा
पञ्चविंशति , तत्र पञ्चविंशतिसख्येयप्रथमचतुर्थभागे
क्रमेण सख्येयगुणहानिर्वक्तव्या । तद्यथा—सर्वबहव
एकैकसमयसिद्धा , तता द्विकद्विकसिद्धा सख्ययगु-
णहीना , तेभ्योऽपि त्रिकत्रिकसिद्धा. संख्येयगुणहीना ,
एव तावद्वाच्य यावत्पञ्चविंशतिसिद्धा सख्येयगुणहीना ,उक्त
च—' पढमो चउत्थभागो,पणवीसा तत्थ सखेज्जगुणहाणी ।
दट्ठव्व" त्ति द्वितीये पुनश्चतुर्थभाग क्रमेणासख्ययगुणहानि-
र्वक्तव्या, तद्यथा-पञ्चविंशतिसिद्धभ्य षड्विंशतिसिद्धा
सख्येयगुणहीना', एवमेकैकवृद्ध्या असख्ययगुणहानि ता
वद्वक्तव्या यावत्पञ्चाशत् , तदुक्तम्—"बिइए चउत्थभागे ,
असखगुणहानि जाव पन्नासं " ति , तृतीयस्माच्चतुर्थभागा
दारभ्य सर्वत्रापि अनन्तगुणहानिर्वक्तव्या , तद्यथा-पञ्चा
शत्सिद्धेभ्य एकपञ्चाशत्सिद्धा अनन्तगुहीना तेभ्यो-
ऽपि द्विपञ्चाशत्सिद्धा अनन्तगुणहीना एवमेकैकवृद्ध्या
अनन्तगुणहानिस्तावद्वक्तव्या यावदष्टाधिकशतसिद्धा अन-
न्तगुणहीना , उक्त च—" तइपय आइकाऊण चउत्थप-
यं जाव अट्ठमय ताव अणनगुणहाणी एगवन्नाओ आरंभ
कट्टुव्वा । " सिद्धप्राभृतसूत्रेऽप्युक्तम्—" पढमे भागे सखा
बिइए असख अणन तइयाए ।" तथा यत्र यत्र विंशतिसि-
द्धा तत्र तत्रापि व्याप्तिरियमनुसर्त्तव्या, प्रथमे चतुर्थभा-
गे सख्ययगुणहानि , द्वितीये असख्येयगुणहानि तृतीये च-
तुर्थे चानन्तगुणहानि , तद्यथा—एकैकसिद्धा सर्वबहव
तेभ्योऽपि द्विकद्विकसिद्धा' संख्येयगुणहीना एव तावद्वा-
च्य यावत्पञ्च, तत षडादिसिद्धा असख्येयगुणहीना या-
वद्दश , तत एकादशादय सर्वेऽप्यनन्तगुणहीनाः ; एवम-
धोलोकादिष्वपि विंशतिपृथक्त्वसिद्धा प्रथमे चतुर्थभागे
सख्येयगुणहानि. , द्वितीयचतुर्थभागेऽसख्येयगुणहानि , तृ
तीयस्माच्चतुर्थभागादारभ्य पुन. सर्वत्राप्यनन्तगुणहानि ,
येषु तु हरिवर्षादिषु स्थानेषु कर्षतो दश दश सिध्यन्ति
तत्रैव व्याप्ति-त्रिकं यावत्सख्येयगुणहानि , ततश्चतुष्के प-
ञ्चके चासंख्येयगुणहानि ,तत षष्ठादारभ्य सर्वत्रापि अ-
नन्तगुणहानि , तद्यथा- 'एककसिद्धा सर्वबहव ,ततो द्वि
कद्विकसिद्धा सख्येयगुणहीना., तेभ्योऽपि त्रिकत्रिकसि-
द्धा. संख्येयगुणहीनाः, तेभ्योऽपि चतुश्चतु सिद्धा. असं-
ख्येयगुणहीना , तभ्योऽपि पञ्चपञ्चसिद्धाः असं—
ख्येयगुणहीनाः , ततः ,षडादय. सर्वेऽप्यनन्तगुणही—
नाः यत्र पुनरवगाहना यवमध्याद्द्वावुत्कर्षतोऽष्टौ सि—
ध्यन्त प्राप्यन्ते तत्रैव ,व्याप्ति.—चतुष्क यावत्संख्येयगु-
णहानि, तत परमनन्तगुणहानि , तद्यथा—एककसिद्धा
सर्वबहव तेभ्योऽपि द्विकद्विकसिद्धा सख्ययगुणहीना ,
तेभ्योऽपि त्रिकत्रिकसिद्धा सख्ययगुणहीना , तभ्योऽपि
चतुश्चतु.सिद्धा सख्येयगुणहीना , पर पञ्चपञ्चादयोऽन-
न्तगुणहीना., अत्रासख्येयगुणहानिर्न विद्यते,यत्र पुनरूर्ध्व-
लोकादावुत्कर्षतश्चत्वार सिध्यन्त प्राप्यन्ते तत्र एव व्या-
प्ति —एककसिद्धा सर्वबहव , तेभ्यो द्विकद्विकसिद्धा
असख्येयगुणहीना ,तेभ्याऽपि त्रिकत्रिकसिद्धा अनन्तगुण
हीना , तेभ्योऽपि चतुश्चतुस्सिद्धा अनन्तगुणहीना , अत्र
सख्येयगुणहानिर्न विद्यत, तदुक्तम्—"जत्थ चत्तारि सिद्धा
दिट्ठा तत्थ सखेज्जगुणहाणी नत्थि सखज्जविवज्जिय चउक्क "
इति वचनादिति । यत्र पुनर्लवणादौ द्वौ द्वावुत्कर्षत सि-
ध्यन्तौ दृष्टौ तत्रैव व्याप्ति —एककसिद्धा सर्वबहव , ततो
द्विकद्विकसिद्धा अनन्तगुणहीना , तदुक्तम्—" लवणादौ
दो सिद्धा दिट्ठा तत्थ एक्कगसिद्धा बहुगा, दु-
गसिद्धा अणनगुणहीणा । " तदेवमिह सन्निकर्षो
द्रव्यप्रमाणे सप्रपञ्च श्चिन्तित , शेषेषु द्वारेषु सि-
द्धप्राभृतटीकातो भावनीय , इह तु ग्रन्थगौरवभयान्नोच्यते-
"सिद्धप्राभृतसूत्र,तद्वृत्ति चोपजीव्य मलयगिरि । सिद्ध-
स्वरूपमेत-न्निरवोचच्छिष्यबुद्धिहित ॥ १ ॥ " (न० ।)

तीर्थसिद्धादीना व्याख्यानम्—

तीर्यते ससारसागरोऽनेनेति तीर्थ यथावस्थितसकलजीवा-
जीवादिपदार्थसार्थप्ररूपक परमगुरुप्रणीत प्रवचन,तच्च नि-
राधार न भवतीति कृत्वा सङ्घ प्रथमगणधरो वा वेदित-
व्यम् , उक्तं च—" तित्थ भंते ! तित्थ तित्थकरे तित्थ ? ,
गोअमा ! अरहा ताव नियमा तित्थकरं , तित्थं पुण चा
उव्वण्णो समणसघो पढमगणहरा वा " तस्मिन्नुत्पन्ने ये सि-
द्धा ते तीर्थसिद्धा , तथा तीर्थस्याभावोऽतीर्थ तीर्थस्या-
भावश्चानुत्पादोऽपान्तराले व्यवच्छेदो वा तस्मिन् ये सि-
द्धा. तेऽतीर्थसिद्धा तत्र तीर्थस्यानुत्पादे सिद्धा मरुदे-
वीप्रभृतय , न हि मरुदेव्यादिसिद्धिगमनकाले तीर्थमुत्प-
न्नमासीत् , तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदश्चन्द्रप्रभस्वामिसुविधि-
स्वाम्यपान्तराले तत्र ये जातिस्मरणादिनाऽपवर्गमवाप्य
सिद्धा ते तीर्थव्यवच्छेदसिद्धा , तथा तीर्थकरा सन्तो ये
सिद्धा ते तीर्थकरसिद्धा , अन्ये सामान्यकेवलिन , तथा
स्वयम्बुद्धा. सन्तो ये सिद्धा. ते स्वयम्बुद्धसिद्धा , प्र-
त्येकबुद्धा सन्तो ये सिद्धाः ते प्रत्येकबुद्धसिद्धा , अथ
स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धाना क प्रतिविशष ?, उच्यत-बोध्यु-
पधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेष , तथाहि-स्वयम्बुद्धा बाह्यप्रत्य-
यमन्तरेणैव बुध्यन्ते , स्वयमेव बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव नि-
जजातिस्मरणादिना बुद्धा स्वयम्बुद्धा इति व्युत्पत्त ,
ते च द्विधा—तीर्थकरा तीर्थकरव्यतिरिक्ताश्च , इह
तीर्थकरव्यतिरिक्तैरधिकारा. , आह च चूर्णिकृत्—" ते
दुविहा तित्थयरा, तित्थयरवइरित्ता वा, इह वइरित्तेहिं अ-
हिगारो" इति । प्रत्येकबुद्धास्तु बाह्यप्रत्ययमपेक्ष्य बुध्यन्ते, प्र
त्येक-बाह्य वृषभादिक कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धा प्रत्येक-
बुद्धाः इति व्युत्पत्ते , तथा च श्रूयत-बाह्यवृषभादिप्रत्यय-
सापेक्षा करकण्ड्वादीनां बोधि , बोधिप्रत्ययमपेक्ष्य च बुद्धा'
सन्तो नियमत प्रत्येकमेव विहरन्ति, न गच्छवासिन इव
सहता:, आह च चूर्णिकृत्-' पत्तय-बाह्य वृषभादिकरण-
मभिसमीक्ष्य बुद्धा प्रत्येकबुद्धा बहि. प्रत्ययप्रतिबुद्धाना
च "पत्तेय नियमा विहारो जम्हा तम्हा य त पत्तयबुद्धा "
इति, तथा स्वयम्बुद्धानामुपधिर्द्वादशविध एव पात्रादिकः,
प्रत्येकबुद्धाना तु द्विधा-जघन्यत., उत्कर्षतश्च, तत्र जघन्य-

नो द्विविध उत्कर्षतो नवविध प्रावरणवर्ज, आह च चूर्णिकृत्—" पत्तेयबुद्धाण जहन्नेण दुविहो उक्कोसेण नवविहा नियमा पाउरणवज्जो भवइ। " तथा स्वयम्बुद्धाना पूर्वाधीन श्रुतं भवति वा न वा यदि भवति तता लिङ्ग देवता वा प्रयच्छति गुरुसन्निधो वा गत्वा प्रतिपद्यते, यदि चैकाकी विहरणसमर्थ इच्छा च तस्य तथारूपा जायते तत एकाकी विहरत्यन्यथा गच्छवासेऽवतिष्ठते । अथ पूर्वाधीत श्रुत न भवति तर्हि नियमाद् गुरुसन्निधौ गत्वा लिङ्ग प्रतिपद्यते, गच्छ चावश्य न मुञ्चति, उक्त च चूर्णिकृता—" पुव्वाधीत से सुय हवइ वा न वा, जइ से नत्थि तो लिङ्ग नियमा गुरुसन्निहे पडिवज्जइ, गच्छे य विहरइ त्ति, अहवा—पुव्वाधीतसुयसभवो अत्थि तो से लिङ्ग देवया पयच्छइ गुरुसन्निधे वा पडिवज्जइ, जइ य एगागिविहरणजोग्गो इच्छा वा से तो एक्को चेव विहरइ, अन्नहा गच्छे विहरइ ' त्ति । प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीत श्रुत नियमतो भवति, तच्च जघन्यत एकादशाङ्गानि उत्कर्षत किञ्चिन्न्यूनानि दश पूर्वाणि, तथा लिङ्ग तस्मै देवता प्रयच्छति, लिङ्गरहितो वा कदाचिद्भवति, तथा चाह चूर्णिकृत्—" पत्तेयबुद्धाण पुव्वाधीत सुय नियमा भवइ, जहन्नेण एक्कारस अगा, उक्कोसेण भिन्नदसपुव्वी, लिङ्ग च से देवया पयच्छइ लिंगवज्जिओ वा भवति, जतो भणियं—"रूप्प पत्तेयबुद्धा" इति तथा बुद्धा—आचार्यास्तैर्बोधिता सन्तो ये सिद्धा ते बुद्धबोधितसिद्धा,एते च सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिङ्गसिद्धा, स्त्रिया लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग, स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थ, तच्च त्रिधा, तद्यथा—वेदः शरीरनिर्वृत्तिर्नेपथ्य च, तत्रेह शरीरनिर्वृत्त्या प्रयोजन, न वेदनेपथ्याभ्या,वेदे सति सिद्धत्वाभावात्, नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात्, आह च चूर्णिकृत्—"इत्थिए लिंगं इत्थिलिंग, इत्थिए उवलक्खण ति वुत्त भवति, त च तिविहं—वेयो सरीरनिव्वत्ती नेवत्थ च, इह सरीरनिव्वत्तीए अहिगारो न वेयनेवत्थेहिं" त्ति । तस्मिन् स्त्रीलिङ्गे वर्त्तमानास्सन्तो ये सिद्धा ते स्त्रीलिङ्गसिद्धा एतेन यदाहुराशाऽम्बरा –न स्त्रीणा निर्वाणमिति, तदपास्त द्रष्टव्यम्, स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सूत्रेणाभिधानात्, तत्प्रतिषेधस्य च युक्त्यनुपपन्नत्वात्, तथाहि—मुक्तिपथो ज्ञानदर्शनचारित्राणि "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग" (तत्त्वा० अ० १ सू० १) इति वचनात्, सम्यग्दर्शनादीनि च पुरुषाणामिव स्त्रीणामपि अविकलानि, तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थमभिरोचयमाना, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्न श्रुत, परिपालयन्ति च सप्तदशविधमकलङ्क सयम धारयन्ति च देवसुराणामपि दुर्धर ब्रह्मचर्यं, तप्यन्ते च तपासि मासक्षपणादीनि, तत कथमिव तासां न मोक्षसम्भव ?, स्यादेतद्-अस्ति स्त्रीणा सम्यग्दर्शनं ज्ञानं च न पुनश्चारित्र, सयमाभावात्, तथाहि—स्त्रीणामवश्यं वस्त्रपरिभोगेन भवितव्यम्, अन्यथा विवृताङ्गयस्ताः तिर्यक्स्त्रिय इव पुरुषाणामभिभवनीया भवेयु., लोके च गर्होपजायते, ततोऽवश्य ताभिर्वस्त्र परिभोक्तव्य, वस्त्रपरिभोगे च सपरिग्रहता, सपरिग्रहत्वे च सयमाभाव इति, तदसमीचीन,सम्यक्सिद्धान्ताऽपरिज्ञानात्, परिग्रहो हि परमार्थतो मूर्च्छाऽभिधीयते, 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो ' इति वचनप्रामाण्यात्, तथाहि—मूर्च्छारहितो भरतचक्रवर्त्ती सान्त पुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयत, अन्यथा केवलोत्पादासम्भवात्, अपि च—यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि वस्त्रसंसर्गमात्र परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्प प्रतिपन्नस्य-कस्यचित् साधोस्तुषारकणानुषक्ते प्रपतति शीते केनाप्यविषह्यापनिपातनमद्य शीनमिति विभाव्य धर्म्मार्थिना शिरसि वस्त्रे परिक्षिप्त तस्य सपरिग्रहता भवेत्, न चैतदिष्टम्, तस्मान्न ससर्गमात्र परिग्रह ,किन्तु-मूर्च्छा, सा च स्त्रीणा वस्त्रादिषु न विद्यत, धर्मोपकरणमात्रतया तस्यापादानात्, न खलु ता वस्त्रमन्तरणात्मान रक्षितुमीशत, नापि शीतकालादिष्ववर्णादिशाया स्वाध्यायादिक कर्त्तु, ततो दीर्घतरसयमपरिपालनाय यतनया वस्त्र परिभुञ्जाना न ता परिग्रहवत्य । अथाच्येत-सम्भवति नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयम्, पर न तत् सम्भवमात्रेण मुक्तिपदप्रापक भवति, किन्तु,प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्ते, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणामसम्भवी, ततो न निर्वाणमिति । तदप्ययुक्तम्, स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवग्राहकस्य प्रमाणस्याभावात्, न खलु सकलदेशकालव्याप्त्या स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवग्राहक प्रत्यक्षमनुमान वा प्रमाण विजृम्भते, देशकालविप्रकृष्टतया तत्र प्रत्यक्षस्याप्रवृत्ते, तदप्रवृत्तौ चानुमानस्याप्यसम्भवात्, नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवप्रतिपादक कोऽप्यागमो विद्यत, प्रत्युत सम्भवप्रतिपादक स्थाने स्थानेऽस्ति, यथा इदमेव प्रस्तुत सूत्र तता न तासा रत्नत्रयप्रकर्षासम्भव अथ मन्यथा —स्वभावत एवातपेनेव छाया विरुध्यते स्त्रीत्वेन रत्नत्रयप्रकर्ष ततस्तदसम्भवोऽनुमीयते,तदयुक्तम्, युक्तिविरोधात्, तथा हि-रत्नत्रयप्रकर्ष स उच्यते यतोऽनन्तर मुक्तिपदप्राप्ति, स चायोग्यवस्थाचरमसमय, अयोग्यवस्था चास्मादृशामप्रत्यक्षा, तत कथ विरोधगति ?, न हि अदृष्टेन सह विरोध प्रतिपत्तु शक्यत, मा प्रापत् पुरुषेष्वतिप्रसङ्ग । ननु जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्ति सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेनावाप्यते, नान्यथा, एतच्चोभयोरप्यावयोरागमप्रामाण्यबलत सिद्ध, सर्वोत्कृष्टे च द्वे पदे–सर्वोत्कृष्ट दु खस्थानं सर्वोत्कृष्ट सुखस्थान च। तत्र सर्वोत्कृष्टदु खस्थान सप्तमनरकपृथिवी, अत. पर परमदु खस्थानस्याभावात्, सर्वोत्कृष्टसुखस्थान तु नि श्रेयस, तत. परमन्यस्य सुखस्थानस्यासम्भवात्, तत स्त्रीणा सप्तमनरकपृथिवीगमनमागमे निषिद्ध, निषेधस्य च कारण तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभाव, तत. सप्तमपृथिवीगमननिषेधादवसीयते–नास्ति स्त्रीणा निर्वाणम्, निर्वाणहेतो तथारूपसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणामस्यासम्भवात्, तथा चात्र प्रयोग —असम्भवति र्वाणा स्त्रिय, सप्तमपृथिवीगमनत्वाभावात्, सम्मूर्च्छिमादिवत्, तदेतदयुक्तम्, यतो यदि नाम स्त्रीणा सप्तमनरकपृथिवीगमन प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभाव, तत एतावता कथमवसीयते ?, नि श्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावो, न हि यो भूमिकर्षणादिक कर्म कर्त्तु न शक्नोति स शास्त्राण्य-

प्यवगाढु न शक्नोतीति प्रत्येतु शक्य , प्रत्यक्षविरोधात् । अथ सम्मूर्च्छिमादिषूभयमपि प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्ट ततोऽत्राप्यवसीयते, ननु यदि तत्र दृष्टस्तर्हि कथमत्रावसीयते ?, न खलु बहिर्व्याप्तिमात्रेण हेतुर्गमका भवति, किन्तु-अन्तर्व्याप्त्या, अन्तर्व्याप्तिश्च प्रतिबन्धबलेन सिध्यति न चात्र प्रतिबन्धो विद्यते, न खलु सप्तमपृथिवीगमन निर्वाणगमनस्य कारण, नाप्येवमेवाविनाभावप्रतिबन्धत सप्तमपृथिवीगमनाविनाभावि निर्वाणगमन , चरमशरीरिणा सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनभावात्, न च प्रतिबन्धमन्तरेण एकस्याभावेऽन्यस्याभावो, मा प्रापद्यस्य तस्य वा कस्यचिदेकस्याभावे सर्वस्याभावप्रसङ्ग , यद्येव तर्हि कथ सम्मूर्च्छिमादिषु निर्वाणगमनाभाव इति ?, उच्यते-तथाभवस्वाभाव्यात् , तथाहि-ते सम्मूर्च्छिमादयो भवस्वभावत एव न सम्यग्दर्शनादिक यथावत् प्रतिपत्तु शक्नुवन्ति, ततो न तेषा निर्वाणसम्भव , स्त्रियस्तु प्रागुक्तप्रकारेण यथावत्सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्पद्योग्या', ततस्तासा न निर्वाणाभाव । अपि च-भुजपरिसर्पा द्वितीयामेव पृथिवीं यावद्गच्छन्ति , न परत , परपृथिवीगमनहेतुतथारूपमनोवीर्यपरिणत्यभावात्, तृतीया यावत् पक्षिण , चतुर्थीं चतुष्पदा , पञ्चमीमुरगा , अथ च सर्वेऽप्यूर्ध्वमुत्कर्षत सहस्रार यावद्गच्छन्ति, तत्राधोगतिविषय मनोवीर्यपरिणतिवैषम्यदर्शनादूर्ध्वगतावपि तद्वैषम्य, तथा च सति सिद्धं स्त्रीपुसामधोगतिवैषम्येऽपि निर्वाण सममिति कृत प्रसङ्गेन । तथा पुंल्लिङ्गे शरीरनिर्वृत्तिरूपे व्यवस्थिता सन्तो ये सिद्धास्ते पुलिङ्गसिद्धा , एव नपुसकलिङ्गसिद्धा , यथा स्वलिङ्ग-रजोहरणादिरूपे व्यवस्थिता सन्तो ये सिद्धास्त स्वलिङ्गसिद्धा , तथा अन्यलिङ्ग—परिव्राजकादिसम्बन्धिनि वल्कलकषायादिवस्त्रादिरूपे द्रव्यलिङ्गे व्यवस्थिता सन्तो ये सिद्धास्तेऽन्यलिङ्गसिद्धा , गृहिलिङ्गे सिद्धा गृहिलिङ्गसिद्धा मरुदेवीप्रभृतय , तथा 'एकसिद्धा' इति-एकस्मिन् २ समये एकका सन्तो ये सिद्धास्ते एकसिद्धा , 'अणेगसिद्धा' इति एकस्मिन् समय अनके सिद्धा अनेकसिद्धा अनके चैकस्मिन् समये सिध्यन्त उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसंख्या वेदितव्या । आह--ननु तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धरूपभेदद्वये एव शेषभेदा अन्तर्भवन्ति तत्किमर्थ शेषभेदोपादानम् ?, उच्यते-सत्यम् , अन्तर्भवन्ति परं न तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धभेदद्वयोपादानमात्रात् शेषभेदपरिज्ञान भवति , विशेषपरिज्ञानार्थं चैष शास्त्रारम्भप्रयास इति शेषभेदोपादानम् । न० । प्रज्ञा० । औ० । दश० । उत्त० । विश० । ध० र० । प्रव० । प० सू० । न० । ('केवलणाण' शब्दे तृतीयभागे ६४७ पृष्ठे सिद्धकेवलज्ञानप्रस्तावे अनन्तरपरम्परभेदा सिद्धस्य दर्शिता० ।)

साम्प्रतं यदुक्त शैलेशीं प्रतिपद्यत सिध्यति' ति, तत्रासावेकसमयन लोकान्ते सिध्यतीत्यागम , इह च कर्ममुक्तस्य तद्देशनियमेन गतिनोपपद्यते इति मा भूदव्युत्पन्नविभ्रम इत्यतस्तन्निरासेनेष्टार्थसिद्ध्यर्थमिदमाह—

लाउअ एरंडफले, अग्गी धूमे उसू धणुविमुक्के ।
पुव्वपओगेणं, एव सिद्धाण वि गईओ ॥ ६५७ ॥

अलाबु, एरण्डफलम् , अग्निधूमौ , इषुर्धनुर्विमुक्त', अमीषा यथा तथा गमनकाले स्वभावतस्तन्निबन्धनाभावेऽपि देशादिनियतैव गति पूर्वप्रयोगेण प्रवर्तते , एवमेव व्यवहिततुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् सिद्धानामपि गतिरित्यक्षरार्थ' ।

अधुना भावार्थ प्रयोगैर्निदर्श्यते—तत्र कर्मविमुक्तो जीव सकृदूर्ध्वमेवाऽलोकाद्गच्छति , असङ्गत्वेन तथाविधपरिणामत्वाद्दृष्टमृत्तिकालेपलिप्ताधोनिमग्नक्रमापनीतमृत्तिकालेपजलतलमर्यादोर्ध्वगामितथाविधालाबुवत् , तथा छिन्नबन्धनत्वन तथाविधपरिणतेस्तद्विधैरण्डफलवत् , तथा स्वाभाविकपरिणामत्वाद्दग्निधूमवत् , तथा पूर्वप्रयुक्तनत्क्रियातथाविधसामर्थ्याद् असु प्रयत्नेरितेषुवद् , इषु -शर इति गाथार्थ ॥६५७॥ आव० १ अ० ।

स्फुट भावार्थ कथानकादवसेयस्तच्चेदम्—

"एगो धिज्जाइतो दुद्दंतो अविणय करेइ सो ताओ थाणाओ नीणितो हिंडंतो चोरपल्लिमल्लिणो सेणावइणा पुत्तो गहिओ। तम्मि मयम्मि सो चेव सेणावती जाओ निक्किव पयणइ त्ति दढप्पहारी से नाम कय । सो अन्नया सेणाए सम एग गाम हतु गओ तत्थ य एगो दरिद्दो , तण पुत्तभंडाण मग्गताण दुद्ध जाएत्ता पायसो सिद्धो , सो य ण्हाइउ गओ चोरा य तत्थ पडिया, एगेण सो तस्स पायसो दिट्ठो छुहिय त्ति तं गहाय पहाविनो,ताणि खुड्डगरूवाणि रोवताणि पिउमूल गयाणि , हिआ पायसो त्ति सो रोसेण मारेमि त्ति पहाविओ महिला अवसित्ता अच्छइ तह वि जाइ, जहिं सो चोरसेणावई गाममज्झे अच्छइ, तेण गन्तूण महासगामो कओ । सेणावइणा चिन्तिय—एएण मम चोरा परिभविज्जन्ति तता असि गहाय निद्दयं छिन्नो । महिला से भणइ-हा निक्किव ! किमेय कयं ति, पच्छा सा वि मारिया , गब्भो वि दो भाग कतो फुरुफुरेइ, तस्स किवा जाया अधम्मो कता त्ति, चेडरूवेहिंतो दरिद्द त्ति पउत्ती उवलद्धा तता दढयर निव्वेय गतो का उवाओ त्ति साहू दिट्ठा पुच्छिया य?,अणेण भयव ! को एत्थ उवाओ त्ति तेहिं धम्मो कहियो,मा य स उवगतो पच्छा चारित्त पडिवज्जिय कम्माण ससुग्घायणट्ठाए घोर खतिअभिग्गह गरिहय तत्थेव विहरइ । तता हीलिज्जइ हम्मइ य सो सम्म अहियासेइ, ओराकार च कायकिलेस करइ असणाइ वा अलभतो सम्म अहियासेइ जाव अणेण कम्मं निग्घाइय कवल से उप्पन्न, पच्छा सो सिद्धो" त्ति । उक्तस्तप सिद्ध । साम्प्रतं कर्मक्षयसिद्धप्रतिपादनाय गाथाचरमदलमाह—'सो कम्म' इत्यादि स कर्मक्षयसिद्धो य किं विशिष्ट इत्यत आह-सर्वक्षीणकर्मांश. सर्वे निरवशेषा. क्षीणा कर्मांशा.-कर्मभेदा यस्य स. तथाविध इति गाथार्थ ।

अधुना कर्मक्षयसिद्धमेव प्रपञ्चतो निरुक्तविधिना प्रतिपादयति-

दीहकालरयं जं तु, कम्मं से सियं मट्ठहा ।
सियं धंतं ति सिद्धस्स, सिद्धत्तमुवजायई ॥ ६५८ ॥

दीर्घं सन्तानापेक्षया अनादित्वात् स्थितिबन्धकालो यस्य तद्दीर्घकालं निसर्गनिर्मलजीवानुरञ्जनाद्रज कर्मैवं भण्यते दीर्घकालं च तद्रजश्च दीर्घकालरज यच्छब्द सर्वेमा— कर्म इत्थप्रकार तुशब्दो अन्यकर्मवि—

शेषणार्थ. न खल्वभव्यकर्म सर्वथा ध्मायते ततोऽसमर्थ , दीर्घकालरजो यद्बन्धकर्मेति शेषित शेषीकृत स्थित्यादिभि प्रभूत सत् स्थित्यनुभावाल्पतापेक्षया अनाभोगसद्दर्शनज्ञानचरणाद्युपायत शवमल्पं कृतमिति भावः । प्राक्प्रभूत सत् शेषितमित्यत आह-अष्टधा ज्ञानावरणादिभेदेनाष्टप्रकार सत् सित-सितवर्णं 'सित' वर्णबन्धनयोरिति वचनात् , 'षिञ्' बन्धने इति वचनात् वा, बद्धं कर्म ध्मात 'ध्मा' शब्दाग्निसंयोगयोरिति वचनात् ध्यानानलेन दग्धं महाग्निना लोहमलवत् येन स सिद्ध । आ० म० १ अ० ।

कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पइट्ठिया ।
कहिं बोंदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झई ॥ १ ॥

क्व प्रतिहता —क्व प्रतिस्फालिता सिद्धा—मुक्ता , तथा क्व सिद्धास्तथा प्रतिष्ठिता—व्यवस्थिता बोन्दिस्तनुशरीरमित्यनर्थान्तर क्व बोंदिं त्यक्त्वा-परित्यज्य क्व गत्वा सिद्ध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्ति । अत्रानुस्वारलोपो द्रष्टव्य । अथवा-एकवचनतोऽप्येवमुपन्यास सूत्रशैल्या अविरुद्ध एव ततोऽन्यत्राऽपि प्रयोग , ' वत्थगन्धमलङ्कार , इत्थीओ सयणाणि य । अच्छंदा जे ण भुञ्जन्ति, न से चाइ त्ति वुच्चई ॥ १ ॥'' इति ।

इत्थ चोदकेनोक्ते सति प्रतिसमाधानमाह—

अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया ।
इहं बोंदिं चइत्ता ण,तत्थ गंतूण सिज्झई ॥

अलोके केवलाकाशास्तिकाये प्रतिहता प्रतिस्फालिता सिद्धा इह प्रतिस्खलन तत्र धर्मास्तिकायाद्यभावात्तदानन्तर्य वृत्तिरेव द्रष्टव्यं न तु सम्बन्धे सति भित्तौ लोष्टस्येव विघात अमूर्त्तत्वात् , तथा लोकाग्र पञ्चास्तिकायात्मकलोकमूर्ध्नि च प्रतिष्ठिता , अपुनरागमवृत्त्या , व्यवस्थिता इत्यर्थ तथा इह अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रमध्ये बोन्दि-तनु मुक्त्वा-परित्यज्य सर्वथा किं तत्र लोकाग्रे गत्वा समयप्रदेशान्तरमस्पृशन्तो यत्रा सिध्यन्ति-निष्ठितार्था भवन्ति सिद्ध्यति चेति गाथार्थं । आ० म० । (ईषत्प्राग्भारास्वरूपम् , 'इसिपब्भारा ' शब्दे द्वितीयभागे ६५४ पृष्ठे उक्तम् ।)

अस्याश्चोपरि योजनचतुर्विंशतिभागे सिद्धास्तथा चाह—

ईसीपब्भाराए, उवरिं खलु जोअणस्स जो कोसो ।
कोसस्स य छब्भाए, सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

ईषत्प्राग्भाराया पृथिव्या उपरि यत् खलु योजन तस्य योजनस्य उपरितने क्रोशो-गव्यूत तस्य कोशस्योपरितने षड्भागे सिद्धानामवगाहना तीर्थकरगणधरैर्भणिता, 'लोकाग्रे च प्रतिष्ठिता ' इति वचनात् ।

अमुमेवार्थं समर्थयमान आह—

तिन्नि सया तेत्तिसा , धणुत्तिभागो य कोसछब्भागो ।
जं परमोगा ऽहो यं, तो ते कोसस्स छब्भाए ॥

यस्मात् परम 'उत्कृष्ट सिद्धानामवगाहो वर्तते त्रीणि धनुषां शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि धनुषस्त्रिभागश्च क्रोशस्य षड्भाग., ततस्तस्मात् क्रोशस्य षड्भागे सिद्धा इत्युक्तम् ।

अथ कथ पुनस्तत्र तेषामुपपातोऽवगाहना चेत्यत आह—

उत्ताणओ व पासि-ल्लओ व अहवा निसन्नओ चेव ।
जो जह करेइ कालं, सो तह उववज्जए सिद्धो ॥

उत्तानको वा पृष्ठतो वा अर्धावनतादिस्थानत पार्श्वस्थितो वा तिर्यक् स्थितो वा,अथवा-निषण्णश्चैवेति प्रकटार्थम् , किं बहुना यो यथा येन प्रकारेणावस्थित सन् काल करोति स तथा तेन प्रकारेणोपपद्यते सिद्ध इति ।

किमित्येनदेवमित्यत आह-

इह भवभिन्नागारो, कम्मवसाओ भवतरे होई ।
नय त सिद्धस्स जओ, तम्मी तो सो तयागारो ॥

इहभवादधिकृतभावाद् भिन्नाकार इहभवभिन्नाकारो जीव कर्मवशत भवान्तरे स्वर्गादौ भवति तदाकारभेदस्य कर्मभेदनिबन्धनत्वात् , न च तत्कर्म आकारभेदनिबन्धन यतो यस्मादस्ति ततस्तस्मिन्नपवर्गे ततोऽसौ सिद्धस्तदाकार पूर्वभवाकार । आ० म० १ अ० । औ० ।

साम्प्रतमुत्कृष्टादिभेदभिन्नामवगाहनामभिधित्सुराह—

तिन्नि सया तित्तीसा, धणुत्तिभागो य होइ बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिद्धाणं, उक्कोसोगाहणा भणिया ॥

त्रीणि धनुषा शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि धनुस्त्रिभागस्य बोद्धव्या,एषा एतावत्प्रमाणा खलु सिद्धानामुत्कृष्टावगाहना भणिता तीर्थकरगणधरै । ननु भगवती मरुदेव्यपि सिद्धा सा च नाभिकुलकरपत्नी नाभश्च शरीरप्रमाण पञ्चधनु - शतानि पञ्चविंशत्याधिकानि यावच्च शरीरप्रमाण तावदेव तत्पत्नीनामपि ' संघयण संठाण उच्चत्त चेव कुलगरेहिं सम ' मिति वचनात् ततो मरुदेव्या अपि शरीरप्रमाण पञ्चधनु शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि यावच्च शरीरप्रमाण तावदेव तत्पत्नीनामपि । तस्य त्रिभागे पातिते सिद्धावस्थाया सार्द्धानि त्रीणि धनु शतानि अवगाहना प्राप्नोति,कथमुक्तप्रमाणा सिद्धानामुत्कृष्टाऽवगाहनेति, नैष दोष नाभिकुलकरमानाद् हि प्रमाणतोऽसौ किञ्चिन्न्यूना तथा सम्प्रदायात्तत साऽपि पञ्चधनुःशता प्रमाणैवेत्यदोष । यच्च 'कुलगरेहिं सम' मित्यतिदेशः सोऽपि कियता न्यूनाधिक्येऽपि अतिदेशानामागमे दर्शनादबाधक. । अथवा-भगवती हस्तिस्कन्धाधिरूढा सती सिद्धा हस्तिस्कन्धाधिरूढा च सङ्कुचिताङ्गीति यथोक्तावगाहनाया अविरोध । उक्त च-"किह मरुदेवा(वी)माणं नाभीओ जेण किंचिदूणा सा । तो किर पंचसय च्चिय, अहवा संकोयओ सिद्धा ॥१॥ "

अधुना मध्यमावगाहनामानमाह—

चत्तारि य रयणीओ, रयणितिभागूणिया य बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिद्धाणं, मज्झिमओगाहणा भणिया ॥

मध्यमा ननु जघन्याजघन्यत्वनिषेधपरं सूत्रमिदम् । नन्वेतावदेव मध्यमावगाहनामान हस्तद्वयादूर्ध्वं पञ्चधनु.शतेभ्योऽर्वाक् सर्वत्रापि मध्यमावगाहनाभावात् ।

सम्प्रति जघन्यावगाहनाप्रतिपादनार्थमाह—

एगाइ होइ रयणी, अट्ठेव य अंगुलाइं साहीया ।
एसा खलु सिद्धाणं, जहन्न ओगाहणा भणिया ॥

एको रत्नि, अष्टावेव चाङ्गुलानि साधिका अपश्चिमा-

लैरधिक इत्यर्थ । एषा एतावत्प्रमाणा खलु सिद्धाना ज-
घन्यतोऽवगाहना भणिता । एषा बद्धहस्तिप्रमाणाना कू-
र्म्मीपुत्रादीनामवसानव्या । अन्ये त्वेव ब्रुवन सप्तहस्तानामेव
यन्त्रपालनादिना सवर्तितगात्राणि सना सिद्धानामवगन्त-
व्या,नन्वागमे सिद्धिर्जघन्यपदे सप्तहस्ताच्छ्रितानामभिहिना
तत्र कथमुच्यते द्विहस्तप्रमाणाना कूर्मीपुत्रादीनामिति ? उ-
च्यते-सा जघन्यपद सिद्धिस्तीर्थकरानधिकृत्योक्ता शेषाणा
तु केवलिना सिद्धिर्द्विहस्तप्रमाणानामप्यविरुद्धेत्यदोष । उ
क्त च-"सत्तूसिएसु सिद्धी, जहन्नो किहमिह विहत्थेसु ।
सा किर तित्थगरेसु सेसाणमिय तु सिद्धाण ॥१॥ ते पुण
होज्ज विहत्था , कुम्मीपुत्तादयो जहन्नेण । अन्न सवट्टियस-
त्तहत्थसिद्धस्स हीण ॥ २ ॥ त्ति" ॥ अथवा-यदिद सूत्र जघ
न्य मानमुक्त सप्तहस्तम् ,उत्कृष्ट पञ्च धनु शतानि तत् बाहल्य
मधिकृत्याक्तमन्यथाऽङ्गुलपृथक्त्वैर्जघन्यपद धनु पृथक्त्वे उ
त्कृष्टपदे यथाक्रम हीनतऽधिक यावद्वदितव्य तत्र कूर्मीपुत्र
मरुदेव्यादिभिर्न कश्चिद्विरोध । न खल्वाश्चर्यादिक किञ्चित्
सामान्यश्रुत सर्वमुक्तमस्ति । अथवा निबद्धमपि तदस्तीति
अद्धायातपञ्चशतादेशवचनवत् तथेदमपि सिद्ध गच्छता
द्विहस्तमान सपादपञ्चधनु शतमान अधीयतामिति । उक्त
च— बाहल्लता य मुत्त-म्मि सुत्तपचय जहन्नमुक्कोस । इह
राजीणब्भहिय,होज्जगुलधणुपुहत्तेहिं ॥१॥ अत्थिरयादी किं
ची, सामन्नसुए न दसिय सव्व । होज्ज व अनिबद्ध वि य,
पञ्च सया दसवयणं च ॥ २ ॥" आ० म० १ अ० ।

भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमं-
सइ वंदित्ता नमंसित्ता एव वयासी-जीवा णं भंते ! सि-
ज्झमाणा कयरम्मि संघयणे सिज्झंति ?, गोयमा ! व-
यरोसभणारायसंघयणे सिज्झंति,एवं जहेव उववाइए त-
हेव संघयणं संठाणं उच्चत्तं आउयं च परिवसणा , एवं
सिद्धिगंडिया निरवसेसा भणियव्वा०जाव अव्वाबाहं मो-
क्खं, अणुहवं (हुती) ति सासया सिद्धा । सेवं भंते !
भंते ! त्ति । (सू० ४१६)

'भंते' त्ति—इत्यादि अथ लाघवार्थमतिदेशमाह-' एव ज-
हेवे ' त्यादि एवम्—अनन्तरदर्शितेनाभिलापेन यथौप-
पातिके सिद्धानधिकृत्य सहननाद्युक्त तथैवहापि वाच्य ,
तत्र च सहननादिद्वाराणा सग्रहाय गाथापूर्वार्द्धम्-' स-
घयण सठाण उच्चत्त आउय च परिवसण ' ति । तत्र स-
हननमुक्तमेव, सस्थानादि त्वेवम्-तत्र सस्थाने षण्णा सस्था-
नानामन्यतरस्मिन् सिद्धयन्ति उच्चत्व तु जघन्यत स-
प्तरत्निप्रमाणे उत्कृष्टतस्तु पञ्चधनु शतके आयुषि पुनर्ज-
घन्यत सातिरेकाष्टवषप्रमाणे उत्कृष्टतस्तु पूर्वकाटीमाने, प
रिवसना पुनरेवम्—रत्नप्रभादिपृथिवीना सौधर्मादीना चष
त्प्राग्भारान्तानां क्षेत्रविशेषाणामधो न परिवसन्ति सिद्धा
किन्तु-सर्वार्थसिद्धमहाविमानस्यापरितनात्स्तूपिकाग्रादूर्ध्व
द्वादश योजनानि व्यतिक्रम्यषत्प्राग्भारानामपृथिवी पञ्च-
चत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाणाऽऽयामविष्कम्भाभ्याम् वर्णित
स्वनाऽत्यन्तरम्यास्ति तस्याश्चोपरियोजने लाकान्तो भवति
तस्य च योजनस्यापरितनगव्यूतापरितनषड्भागे सिद्धा-
परिवसन्तीति , ' एव सिद्धिगडिया निरवसेसा भाणियव्व'
त्ति-एवमिति पूर्वोक्तसहननादिद्वारनिरूपणक्रमेण ' सिद्धि-
गण्डिका ' सिद्धिस्वरूपप्रतिपादनपरा वाक्यपद्धतिरौपपा-
कप्रसिद्धाऽध्यया । भ० ११ श० ६ उ० ।

से णं भंते ! तहा सजोगी सिज्झिहिइ० जाव अंतं करे-
हिइ ?, णो इणट्ठे समट्ठे, से णं पुव्वामेव सण्णिस्स पंचिं-
दियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णजोगस्स हेट्ठा असंखेज्जगुण—
परिहीणं पढमं मणजोगं निरुंभइ, तयाणंतरं च णं बिं-
दियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णजोगस्स हेट्ठा असंखेज्जगुण-
परिहीणं बिइयं वइजोगं निरुंभइ, तयाणंतरं च णं सु-
हुमस्स पणगजीवस्स अपज्जत्तगस्स जहण्णजोगस्स हेट्ठा
असंखेज्जगुणपरिहीणं तईयं कायजोगं णिरुंभइ , से णं
एएणं उवाएणं पढममणजोगं णिरुंभइ, मणजोगं णि-
रुंभित्ता वयजोगं णिरुंभइ, वयजोगं णिरुंभित्ता कायजोगं
णिरुंभइ, कायजोगं निरुंभित्ता जोगनिरोहं करेइ , जो-
गनिरोहं करेत्ता अजोगत्तं पाउणति, अजोगत्तं पाउणि-
त्ता इसिं हस्सपंचक्खरउच्चारणद्धाए असंखेज्जसमइयं अंतो-
मुहुत्तियं सेलेसिं पडिवज्जइ , पुव्वरइयगुणसेढीयं च णं
कम्मं तीसे सेलेसिमद्धाए असंखेज्जाहिं गुणसेढीहिं अ-
णंते कम्मंसे खवेति वेयणिज्जाउयणामगुत्ते, इच्चेते च-
त्तारि कम्मंसे जुगवं खवेइ वेदणिज्जा २ ओरालियते-
याकम्माइं सव्वाहिं विप्पयहणाहिं विप्पजहइ । ओरालि-
यतेयाकम्माइं सव्वाहिं विप्पयहणाहिं विप्पयहित्ता उ-
ज्जूसेढीपडिवन्ने अफुसमाणगई उड्ढं एक्कसमएणं अवि—
ग्गहेणं गंता सागारोवउत्ते सिज्झिहिइ । ते णं तत्थ
सिद्धा हवंति सादीया अपज्जवसिया असरीरा जीवघणा
दंसणनाणोवउत्ता निट्ठियट्ठा निरेयणा नीरया णिम्मला
वितिमिरा विसुद्धा सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठंति । से के
णट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—ते णं तत्थ सिद्धा भवंति सा-
दीया अपज्जवसिया०जाव चिट्ठति ?, गोयमा ! से ज—
हाणामए बीयाणं अग्गिदड्ढाणं पुणरवि अंकुरुप्पत्ती ण
भवइ, एवामेव सिद्धाणं कम्मबीए दड्ढे पुणरवि जम्मु—
प्पत्ती न भवइ , से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वु—
च्चइ—ते णं तत्थ 'सिद्धा भवंति' सादीया अप-
ज्जवसिया ०जाव चिट्ठति । जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा
कयरम्मि संघयणे सिज्झति ?, गोयमा ! वइरोसभणारा-
यसंघयणे सिज्झंति, जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कय-
रम्मि संठाणे सिज्झंति ?, गोयमा ! छण्हं संठाणाणं
अण्णतरे संठाणे सिज्झंति , जीवा णं भंते ! सिज्झमा-
णा कयरम्मि उच्चत्ते सिज्झंति ?, गोयमा ! जहण्णेणं

सत्तरयणीओ उक्कोसेणं पचधणुस्सए सिज्झंति । जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरम्मि आउए सिज्झति :, गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगट्ठवासाउए उक्कोसेणं पुव्वकोडियाउए सिज्झंति । अत्थि ण भंते ! इमीसे रयणप्पहाए पुढवीए अहे सिद्धा परिवसंति ?, णो इणट्ठे समट्ठे, एवं० जाव अहे सत्तमाए । अत्थि ण भंते ! सोहम्मस्स कप्पस्स अहे सिद्धा परिवसंति ?, णो इणट्ठे समट्ठे, एवं सव्वेसिं पुच्छा, ईसाणस्स सणंकुमारस्स ०जाव अच्चुयस्स गेविज्जविमाणाणं अणुत्तरविमाणाणं । अत्थि णं भंते ! ईसीपब्भाराए पुढवीए अहे सिद्धा परिवसंति ?, णो इणट्ठे समट्ठे, से कहिं खाइ णं भंते ! सिद्धा परिवसंति ?, गोयमा ! (औ०) ईसीपब्भाराए णं पुढवीए सीयाए जोयणंमि लोगंते, तस्स जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए तस्स ण गाउअस्स जे से उवरिल्ले छभागिए तत्थ णं सिद्धा भगवंतो सादीया अपज्जवसिया अणेगजाइजरामरणजोणिवेयणसंसारकलंकलीभावपुणब्भवगब्भवासवसहीपवचसमइक्कंता सासयमणागयमद्धं चिट्ठंति । (सू० ४३ ×)

'स ण पुव्वामेव सन्निस्से' त्यादि, अस्यायमर्थः -स-केवली णमित्यलङ्कारे, पूर्वमेव—आदावेव योगनिरोधावस्थाया संज्ञिनो मनोलब्धिमत पञ्चेन्द्रियस्येति स्वरूपविशेषणं, यत संज्ञी पञ्चेन्द्रिय एव भवति 'पज्जत्तस्स'त्ति मन पर्याप्त्या पर्याप्तस्य, तदन्यस्य मनोलब्धिमतोऽपि मनसोऽभाव एवेति पर्याप्तस्येत्युक्तं स च मध्यमादिमनोयोगोऽपि स्यादित्याह- 'जहन्नजोगिस्स' त्ति जघन्यमनोयोगवत 'हेट्ठ' त्ति अधो यो मनोयोग इति गम्यते, जघन्यमनोयोगसमाना यो न भवतीत्यर्थ , मनोयोगश्च—मनोद्रव्याणि तद्व्यापारश्चेति, जघन्यमनोयोगाधोभागवर्तित्वमेव दर्शयन्नाह-' असंखेज्जगुणपरिहीण ' ति असंख्यातगुणेन परिहीणो य स तथा तं जघन्यमनोयोगस्यासंख्येयभागमात्र मनोयोग निरुणद्धि तत क्रमेणानया मात्रया समये समये त निरुन्धान सर्वमनोयोग निरुणद्धि, अनुत्तरेणाचिन्त्येन अकरणवीर्येणेति, एतदेवाह-' पढम मणोजोग निरुंभइ ' त्ति प्रथमं—शेषवागादियोगापेक्षया प्राथम्येन-आदितो मनोयोग निरुणद्धीति । उक्तं च-" पज्जत्तमेत्तसन्नि-स्स जत्तियाइ जहन्नजोगिस्स । होंति मणोदव्वाइं, तव्वावारो य जम्मत्तो ॥१॥ तदसंखगुणविहीणं, समए समए निरुंभमाणो सो । मणसो सव्वनिरोहं, करे असंखेज्जसमएहिं ॥ २ ॥ " ति , एवमन्यदपि सूत्रद्वयं नेयम् , अजोगयं पाउणइ ' त्ति अयोगतां प्राप्नोतीति, ' ईसिंहस्सपचक्खरुच्चारणद्धाए' त्ति 'ईसिं'ति-ईषत्स्पृष्टानि ह्रस्वानि यानि पञ्चाक्षराणि तेषां यदुच्चारणं तस्य याऽद्धा-काल सा तथा तस्याम् , इदं चोच्चारणं न विलम्बितं, द्रुत वा, किन्तु मध्यममेव गृह्यते, यत आह-" हस्सक्खराइ मज्झेण, जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ सेलेसिगओ, तत्तियमेत्तओ कालं ॥१॥ ' शैलेशो-मेरुस्तस्येव स्थिरता साम्याद् या अवस्था सा शैलेशी-अथवा शीलेश —सर्वसंवररूपचारित्रप्रभुस्तस्येयमवस्था योगनिरोधरूपेति शैलेशी तां प्रतिपद्यत, तत 'पुव्वरइयगुणसेढीय च णं ' ति—पूर्वं-शैलेश्यवस्थायाः प्राग् रचिता गुणश्रेणीक्षपणोपक्रमविशेषरूपा यस्य तत्तथा, गुणश्रेणी चैवम्-सामान्यत किल कर्म बहुल्पमल्पतरमल्पतम चेत्येव निर्जरणाय रचयति, यदा तु परिणामविशेषात्तत्र तथैव रचिते कालान्तरवेद्यमल्पं बहु बहुतर बहुतम चेत्येव शीघ्रतरक्षपणाय रचयति तदा सा गुणश्रेणीत्युच्यते, स्थापना चैवम्- ' कम्म ' ति वेदनीयादिक भवोपग्राहि ' तीसे सेलेसिमद्धाए ' त्ति—तस्या शैलेश्यद्धाया—शैलेशीकाले क्षपयन्निति योग , एतदेव विशेषणाह—' असंखेज्जाहिं गुणसेढीहिं ' ति—असंख्याताभिर्गुणश्रेणीभि शैलेश्यवस्थाया असंख्यातसमयत्वेन गुणश्रेण्यप्यसंख्यातसमया तत तस्यां प्रतिसमयभेदकल्पनया असंख्याता गुणश्रेणयो भवन्ति, अतोऽसंख्याताभि गुणश्रेणीभिरित्युक्तम् , असंख्यातसमयैरिति हृदयम् , ' अणंते कम्मंसे खवयंतो ' त्ति-अनन्तपुद्गलरूपत्वादनन्तास्तान् कर्मांशान् भवोपग्राहिकर्मभेदान् क्षपयन्-निर्जरयन् ' वेयणिज्जाउयणामगोए ' त्ति-वेदनीय सातादि आयु —मनुष्यायुष्क नाम—मनुष्यगत्यादि गोत्रम्—उच्चैर्गोत्रम् 'इच्चेते' त्ति-इत्येतान् ' चत्तारि ' त्ति चतुर कम्मंसे' त्ति-कर्मांशान्-मूलप्रकृती 'जुगवं खवेइ' त्ति-यौगपद्येन निर्जरयतीति । एतच्चेता भाष्यगाथा अनुश्रित्य व्याख्यातम् , यदुत—

'तदसंखेज्जगुणाए, सेढीए विरइय पुरा कम्मं ।
समए समए खवयं, कम्मं सलेसिकालेण ॥ १ ॥
सव्वं खवेइ न पुण, निल्लेवं किंचिदुवरिमे समए ।
किंचिच्च होइ चरमे, सेलेसीए तयं वोच्छं ॥ २ ॥
मणुयगइजाइतसबा-यरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं ।
अन्नयरवेयणिज्जं, नराउमुच्चं जसो नामं ॥ ३ ॥
संभवओ जिणनामं, नराणुपुव्वी य चरिमसमयम्मि ।
सेसा जिणसंताओ, दुचरिमसमयम्मि निट्ठंति ' ॥४॥"

इति । 'सव्वाहिं विप्पयहणाहिं' ति-सर्वाभि -अशेषाभि - विशेषेण—विविध प्रकर्षतो हानय -त्यागा विप्रहाणयो व्यक्त्यपेक्षया बहुवचन ताभि ,किमुक्तं भवति ?-सर्वथा परिशाटन नतु यथा पूर्वं संघातपरिशाटाभ्यां देशत्यागत 'विप्पजहित्त' त्ति विशेषेण प्रहाय—परित्यज्य 'उज्जूसेढिपडिवन्ने त्ति ऋजु अवक्रा श्रेणि -आकाशप्रदेशपङ्क्तिस्ताम् ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्न -आश्रित 'अफुसमाणगइ' त्ति अस्पृशन्ती-सिद्ध्यन्तरालप्रदेशान् गतिर्यस्य सोऽस्पृशद्गति , अन्तरालप्रदेशस्पर्शने हि नैकेन समयेन सिद्धि , इष्यते च तत्रैक एव समय , य एव चायुष्कादिकर्मणां क्षयसमय स एव निर्वाणसमय , अतोऽन्तराले समयान्तरस्याभावादन्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति । सूक्ष्मश्चायमर्थ केवलिगम्यो भावत इति, 'एगेण समएणं ' ति-कुत इत्याह—'अविग्गहेण ' ति-अविग्रहेण-वक्ररहितेन, वक्र एव हि समयान्तर लगति प्रदेशान्तर च स्पृशतीति, 'उड्ढं गंता ' ऊर्ध्वं गत्वा ' सागारोवउत्ते ' त्ति-ज्ञानोपयोगवान् सिध्यति कृतकृत्यता लभते इति । गतमानुषङ्गिकम् । अथ प्रकृतमाह-किं च प्रकृतम् ?, से जे इमे गामागर ०जाव सन्निवेसेसु मणुया हवंति सव्वकामवि-

रया ०जाव अट्ठ कम्मपयडीओ खवइत्ता उप्पिं लोगग्गपइट्ठा-
णा हवंति ' ति--लोकाग्रप्रतिष्ठानाश्च सन्तो यादृशास्ते भव
न्ति तद्दर्शयितुमाह-'ते णं तत्थ सिद्धा हवंति'त्ति-ते पूर्वोक्त
ब्रविशेषणा मनुष्या , तत्र-लोकाग्र निष्ठितार्थी स्युरिति, अ
नेन च यत्कश्चन मन्यन्ते , यदुत—'रागादिवासनामुक्त , चि-
त्तमेव निरामयम् । सदाऽनियतदेशस्थ , सिद्ध इत्यभिधीयते
॥१॥' यच्चापरे मन्यन्ते—"गुणसत्त्वान्तरज्ञानान्निवृत्तप्रकृति-
क्रिया. । मुक्ता. सर्वत्र तिष्ठन्ति , व्योमवत्तापवर्जिता ॥२॥"
तदनेन निरस्तम् ,यच्चोच्यते-सशरीरतायामपि सिद्धत्वप्र-
तिपादनाय, यदुत-"अणिमाद्यष्टविध प्रा-प्यैश्वर्य कृतिन
सदा। मोदन्ते निर्वृतात्मान-स्तीर्णा परमदुस्तरम् ॥१॥"इति
तद्व्याकरणायाह--अशरीरा-अविद्यमानपञ्चप्रकारशरीरा ,
तथा'जीवघण'त्ति-योगनिरोधकाले रन्ध्रपूरणात् त्रिभागोना
ऽवगाहना सन्तो जीवघना इति, 'दसणनाणोवउत्त'त्ति-ज्ञा
नं—साकार दर्शनम्--अनाकार तयो क्रमेणोपयुक्ता ये ते त
था , 'निट्ठियट्ठ'त्ति-निष्ठितार्था -समाप्तसमस्तप्रयोजना:'नि
रेयण' त्ति निरेजना —निश्चला 'नीरय' त्ति-नीरजसो-व-
ध्यमानकर्मरहिता नीरया वा-निर्गतौत्सुक्या 'निम्मल'त्ति-
निर्मला पूर्वबद्धकर्मविनिर्मुक्ता द्रव्यमलवर्जिता वा ' वितिः
मिर ' त्ति विगताज्ञाना 'विसुद्ध' त्ति-कर्मविशुद्धिप्रकर्षमुप-
गता 'सासयमणागयद्ध काल चिट्ठति'शाश्वतीम्—अविन-
श्वरीं सिद्धत्वस्याविनाशाद्,अनागताद्धा-भविष्यत्काल ति-
ष्ठन्तीति 'जम्मुप्पत्ती'ति-जन्मना—कर्मकृतप्रसूत्या उत्पत्ति-
र्या सा तथा , जन्मग्रहणेन परिणामान्तररूपात्तदुत्पत्तिर्भव
तीत्याह, प्रतिक्षणमुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तत्वात्सद्भावस्येति,'ज
हण्णेण सत्त रयणीए' त्ति-सप्तहस्ते उच्चत्वे सिध्यन्ति म-
हावीरवत् , ' उक्कोसेणं पंचधणुस्सए' त्ति-ऋषभस्वामिवद् ,
एतच्च द्वयमपि तीर्थङ्करापेक्षयाक्रम् , अतो द्विहस्तप्रमाणेन
कूर्मापुत्रेण न व्यभिचारो न वा मरुदेव्या सातिरेकपञ्चधनु -
शतप्रमाणयेति, 'साइरेगट्ठवासाउए'त्ति-सातिरेकाण्यष्टौ व-
र्षाणि यत्र तत्तथा तच्च तदायुश्चेति तत्र सातिरेकाष्टवर्षायु-
षि , तत्र किलाष्टवर्षवयाश्चरणं प्रतिपद्यते , ततो वर्षे
अतिगते केवलज्ञानमुत्पाद्य सिध्यतीति , ' उक्कोसेणं
पुव्वकोडाउए ' त्ति—पूर्वकोट्यायुर्नर पूर्वकोट्या अन्ते
सिध्यतीति न परत । ' ते णं तत्थ सिद्धा भवंति ' त्ति-
प्राक्तनवचनाद् यद्यपि लोकाग्र सिद्धाना स्थानमित्यवसी-
यते तथापि मुग्धविनेयस्य कल्पितविविधलोकाग्रनिरास-
तो निरुपचरितलोकाग्रस्वरूपविशेषावबोधाय प्रश्नोत्तरसू-
त्रमाह- अत्थि णं' मित्यादि व्यक्तम् , नवर यदिदं रत्नप्रभा-
या अधस्तदेव लोकाग्रमिति तत्र सिद्धा परिवसन्तीति
प्रश्न , तत्रोत्तरम्—नायमर्थ समर्थ इति , एवं सर्वत्र , ' से
कहिं खाइ णं भंते ! ' त्ति-इत्यत्र 'से'त्ति-तत ' कहिं ' ति—
क देशे 'खाइ णं ' ति—देशभाषया वाक्यालङ्कारे (ईषत्प्रा-
ग्भारापृथ्वीप्रश्नोत्तरम् ' ईसिप्पब्भारा ' शब्दे द्वितीयभागे
६५४ पृष्ठ गतम् ।) 'सेय ' त्ति—श्वेता , एतदे-
वाह— आयसतलविमलसोल्लियमुणालदगरयतुसारगोक्खी-
रहारवण्ण त्ति—व्यक्तमेव , नवरम् आदर्शतलम्--दर्प-
णतल क्वचिच्चक्कतलमिति पाठ , आदर्शतलमिव विमला
या सा तथा , सोल्लिय ' त्ति-कुसुमविशेष , ' सुवण्णजु-
त्तसुवण्णमई'त्ति-अर्जुनसुवर्ण-श्वेतकाञ्चनम् अच्छा आकाश-
स्फटिकमिव 'सण्ह' त्ति-श्लक्ष्णपरमाणुस्कन्धनिष्पन्ना श्ल-
क्ष्णतन्तुनिष्पन्नपटवत् 'लण्ह'त्ति-मसृणा घुण्टितपटवत् , 'घ
ट्ठ ' त्ति-घृष्टेव घृष्टा खरशानया पाषाणप्रतिमावत् , ' मट्ठ '
त्ति-मृष्टेव मृष्टा सुकुमारशानया प्रतिमेव शोधिता वा प्र-
मार्जनिकयेव , अत एव ' णीरय ' त्ति-नीरजा —रजोरहि-
ता ' णिम्मला ' कठिनमलरहिता 'णिप्पंक ' त्ति-निष्पङ्का—
आर्द्रमलरहिता अकलङ्का वा ' णिक्कंकडच्छाय ' त्ति-निष्क-
ङ्कटा—निष्कवचा, निरावरणेत्यर्थ. , छाया—शोभा यस्या
सा तथा अकलङ्कशोभा वा , ' समरीचिय ' त्ति-समरीचि-
का—किरणयुक्ता , अत एव ' सुप्पभ ' त्ति-सुष्ठु प्रकर्षेण च
भाति—शोभते या सा सुप्रभेति , ' पासादीया ' त्ति-प्रासा-
दो-मन प्रमाद प्रयोजन यस्या सा प्रासादीया ' दरस-
णिज्ज' त्ति-दर्शनाय-चक्षुर्व्यापाराय हिता दर्शनीया, ता प-
श्यच्चक्षुर्न श्राम्यतीत्यर्थ. , ' अभिरूव 'त्ति अभिमत रूप
यस्या सा अभिरूपा , कमनीयत्यर्थ , ' पडिरूव ' त्ति द्रष्टा-
र द्रष्टार प्रति रूप यस्या सा प्रतिरूपा , ' जोयणमि लो-
गंते ' त्ति इह योजनमुत्सेधाङ्गुलयोजनमवसेय , तदीयस्यैव
हि क्रोशषड्भागस्य सत्रिभागत्रयस्त्रिंशदधिकधनु शतत्रयी-
प्रमाणत्वादिति , ' अणेगजाइजरामरणजोणिवेयण ' अनेक-
जातिजरामरणप्रधानयोनिषु वेदना यत्र स तथा तम् ,
(औ०) (' ससारकलंकलीभाव ' पदव्याख्या ' ससा-
रकलंकलीभाव ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।) पा-
ठान्तरमिदम्-' अणेगजाइजरामरणजोणिससारकलंकली-
भावपुणब्भवगब्भवासवसहिपवचसमइक्कत ' त्ति-अनेकजा-
तिजरामरणप्रधाना योनयो यत्र स तथा स चासौ स-
सारश्चेति समास , तत्र कलङ्कलीभावेन य पुनर्भवेन
पुन पुनरुत्पत्त्या गर्भवासवसतीना प्रपञ्चस्त समतिक्रान्ता
ये ते तथा ॥ ४३ ॥

अथ प्रश्नोत्तरद्वारेण सिद्धानामेव वक्तव्यतामाह—

कहिं पडिहया सिद्धा ,कहिं सिद्धा पइट्ठिया ? , ।
कहिं बोंदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झइ ? ॥ १ ॥
अलोगे पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया ।
इहं बोंदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्झई ॥ २ ॥
जं संठाणं तु इहं,भवं चयंतस्स चरिमसमयम्मि ।
आसी य पएसघणं, तं संठाणं तहिं तस्स ॥ ३ ॥
दीहं वा हस्सं वा, जं चरिमभवे हवेज्ज संठाणं ।
तत्तो तिभागहीणा, सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥ ४ ॥
तिण्णि सया तेत्तीसा, धणुत्तिभागो य होइ बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिद्धाणं , उक्कोसोगाहणा भणिया ॥ ५ ॥
चत्तारि य रयणीओ, रयणितिभागूणिया य बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिद्धाणं, मज्झिमओगाहणा भणिया ॥६॥
एक्का य होइ रयणी, साहीया अंगुलाइँ अट्ठ भवे ।
एसा खलु सिद्धाणं, जहण्णओगाहणा भणिया ॥७॥
ओगाहणाएँ सिद्धा, भवत्तिभागेण होइ परिहीणा ।

संठाणमणित्थंथं, जरामरणविप्पमुक्काणं ॥ ८ ॥
जत्थ य एगो सिद्धो, तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का।
अण्णोण्णसमवगाढा, पुट्ठा सव्वे य लोगंते ॥ ९ ॥
फुसइ अणंते सिद्धे, सव्वपएसेहिँ णियमसो सिद्धा।
ते वि असंखेज्जगुणा, देसपएसेहिँ जे पुट्ठा ॥ १० ॥
असरीरा जीवघणा, उवउत्ता दंसणे य णाणे य।
सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥ ११ ॥
केवलणाणुवउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावे।
पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठी अणंताहिं ॥१२॥
ण वि अत्थि माणुसाणं, तं सोक्खं ण वि य सव्वदेवाणं।
जं सिद्धाणं सोक्खं, अव्वाबाहं उवगयाणं ॥ १३ ॥
जं देवाणं सोक्खं, सव्वद्धापिंडियं अणंतगुणं।
ण य पावइ मुत्तिसुहं, णंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥ १४ ॥
सिद्धस्स सुहो रासी, सव्वद्धापिंडिओ जइ हवेज्जा।
सोऽणंतवग्गभइओ, सव्वागासे ण माएज्जा ॥ १५ ॥
जह णाम कोइ मिच्छो, नगरगुणे बहुविहे वियाणंतो।
न चएइ परिकहेउं, उवमाए तहिं असंतीए ॥ १६ ॥
इय सिद्धाणं सोक्खं, अणोवमं णत्थि तस्स ओवम्मं।
किंचि विसेसेणेत्तो, ओवम्ममिणं सुणह वोच्छं ॥१७॥
जह सव्वकामगुणियं, पुरिसो भोत्तूण भोयणं कोइ।
तण्हाछुहाविमुक्को, अच्छेज्ज जहा अमियतित्तो ॥१८॥
इय सव्वकालतित्ता, अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा।
सासयमव्वाबाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥ १९ ॥
सिद्ध त्ति य बुद्ध त्ति य, पारगय त्ति य परंपरगय त्ति।
उम्मुक्ककम्मकवया, अजरा अमरा असंगा य ॥ २० ॥
णिच्छिन्नसव्वदुक्खा, जाइजरामरणबंधणविमुक्का।
अव्वाबाहं सुक्खं, अणुहोंती सासयं सिद्धा ॥ २१ ॥
अतुलसुहसागरगया, अव्वाबाहं अणोवमं पत्ता।
सव्वमणागयमद्धं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥ २२ ॥

'कहिं पडिहया' इत्यादि, क्व—प्रतिहताः—क्व प्रस्खलिताः सिद्धा मुक्ताः ?, तथा क्व सिद्धाः प्रतिष्ठिताः—व्यवस्थिता इत्यर्थः ?, तथा क्व बोन्दिं—शरीरं त्यक्त्वा ?, तथा क्व गत्वा 'सिज्झई' त्ति—प्राकृतत्वात् 'से इ ज्झाइ त्ति वुत्ते' त्यादिवत् सिध्यन्तीति व्याख्येयमिति ॥ १ ॥ अलोके—अलोकाकाशास्तिकाये प्रतिहताः—स्खलिताः सिद्धा—मुक्ताः, प्रतिस्खलनं चेहानन्तर्यवृत्तिमात्रं, तथा लोकाग्रे च—पञ्चास्तिकायात्मकलोकमूर्द्धनि च प्रतिष्ठिताः—अपुनरागत्या व्यवस्थिता इत्यर्थः, तथा इह—मनुष्यक्षेत्रे बोन्दिं—तनुं परित्यज्य तत्रेति—लोकाग्रे गत्वा 'सिज्झइ' त्ति—सिध्यन्ति—निष्ठितार्था भवन्ति ॥ २ ॥ किञ्च—'जं संठाणं' गाहा व्यक्ता, नवरं प्रदेशघनमिति त्रिभागेन रन्ध्रपूरणादिति, 'तहिं' ति—सिद्धिक्षेत्रे 'तस्स' त्ति सिद्धस्येति ॥३॥ तथा चाह—'दीहं वा' गाहा, दीर्घं वा पञ्चधनुःशतमानं ह्रस्वं वा—हस्तद्वयमानं, वाशब्दान्मध्यमं वा यच्चरमभवे भवेत्संस्थानं ततस्तस्मात् संस्थानात् त्रिभागहीना त्रिभागेन शुषिरपूरणात् सिद्धानामवगाहना—अवगाहन्ते—अस्यामवस्थायामिति अवगाहना स्वावस्थैवेति भावः भणिता—उक्ता जिनैरिति ॥ ४ ॥ अथावगाहनामेवोत्कृष्टादिभेदत आह—'तिण्णि सये' त्यादि, इयं च पञ्चधनुःशतमानानां 'चत्तारि ये' त्यादि तु सप्तहस्तानाम् 'एगा ये'त्यादि द्विहस्तमानानामिति। इयं च त्रिविधाऽप्यूर्ध्वमानमाश्रित्यान्यथा सप्तहस्तमानानां च उपविष्टानां सिद्धत्वमन्यथाऽपि स्यादिति। आक्षेपपरिहारौ पुनरेवम्—ननु नाभिकुलकरः पञ्चविंशत्यधिकपञ्चधनुःशतमानः प्रतीत एव, तद्भार्याऽपि मरुदेवी तत्प्रमाणैव, 'उच्चत्त चेव कुलगरेहिं समं' मिति वचनात्, अतस्तदवगाहना उत्कृष्टावगाहनातोऽधिकतरा प्राप्नोतीति कथं न विरोधः ? अत्रोच्यते—यद्यप्युच्चत्वं कुलकरतुल्यं तस्याः प्रतिपादितमित्युक्तं, तथापि प्रायिकत्वादस्य स्त्रीणां च प्रायेण पुरुषेभ्यो लघुतरत्वात् पञ्चैव धनुःशतान्यसावभवत्, वृद्धकाले वा सङ्कोचात् पञ्चधनुःशतमाना सा अभवत्, उपविष्टा वाऽसौ सिद्धेति न विरोधः। अथवा—बाहुल्यापेक्षमिदमुत्कृष्टावगाहनामानं, मरुदेवी त्वाश्चर्यकल्पेत्येवमपि न विरोधः, ननु जघन्यतः सप्तहस्तोच्छ्रितानामेव सिद्धिः प्रागुक्ता, तत्कथं जघन्यावगाहना अष्टाङ्गुलाधिकहस्तप्रमाणा भवतीति ?, अत्रोच्यते, सप्तहस्तोच्छ्रितेषु सिद्धिरिति तीर्थङ्करापेक्षं, तदन्ये तु द्विहस्ता अपि कूर्मापुत्रादयः सिद्धा अतस्तेषां जघन्याऽवसेया, अन्ये त्वाहुः—सप्तहस्तमानस्य संवर्तिताङ्गोपाङ्गस्य सिद्धयतो जघन्यावगाहना स्यादिति ॥७॥ 'ओगाहणाए' गाहा व्यक्ता, नवरम् 'अणित्थंथ' त्ति अमुं प्रकारमापन्नमित्थमित्थं तिष्ठतीति इत्थंस्थम् न इत्थंस्थम् अनित्थंस्थं—न केनचिल्लौकिकप्रकारेण स्थितमिति ॥ ८ ॥ अथैते किं देशभेदेन स्थिता उतान्यथेत्यस्यामाशङ्कायामाह—'जत्थ य' गाहा, यत्र च—यत्रैव देशे एकः सिद्धो—निर्वृतस्तत्र देशे अनन्ताः किम् ?—'भवक्षयविमुक्ता' इति—भवक्षयेण विमुक्ता भवक्षयविमुक्ताः, अनेन स्वेच्छया भवावतरणशक्तिमत्सिद्धव्यवच्छेदमाह। अन्योऽन्यसमवगाढाः तथाविधाचिन्त्यपरिणामत्वाद्धर्मास्तिकायादिवदिति, स्पृष्टाः—लग्नाः, सर्वे च लोकान्ते, अलोकेन प्रतिस्खलितत्वात्, अत एव 'लोयग्गे य पइट्ठिया' इत्युक्तमिति ॥९॥ तथा 'फुसइ' गाहा, स्पृशत्यनन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसम्बन्धिभिः 'णियमसो' त्ति—नियमेन सिद्धः, तथा तेऽप्यसंख्येयगुणा वर्त्तन्ते देशैः प्रदेशैश्च ये स्पृष्टाः, केभ्यः ?—सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्यः, कथम् ?—सर्वात्मप्रदेशैस्तावदनन्ताः, स्पृष्टाः, एकसिद्धावगाहनायामनन्तानामवगाढत्वात्, तथैकैकदेशेनाप्यनन्ताः, एवमेकैकप्रदेशेनाप्यनन्ता एव नवरं देशो—द्व्यादिप्रदेशसमुदायः, प्रदेशस्तु—निर्विभागोंऽश इति। सिद्धश्चासंख्येयप्रदेशात्मकः, ततश्च मूलानन्तकमसंख्येयैर्देशानन्तकैरसंख्येयैश्च प्रदेशानन्तकैर्गुणितं यथोक्तमेव भवतीति ॥ १० ॥ अथ सिद्धानेव लक्षणत आह—'असरीरा' गाहा, उक्तार्था, संग्रहरूपत्वाच्चास्या न पुनरुक्तत्वमिति ॥ ११ ॥ 'उवउत्ता दंसणे य णाणे य' त्ति यदुक्तं, तत्र ज्ञानदर्शनयोः सर्वविषयतामुपदर्शयन्नाह—केव-

ल'गाहा, केवलज्ञानोपयुक्ता सन्त न त्वन्त करणोपयुक्ता भावनस्तदभावात्, जानन्ति 'सर्वभावगुणभावान्' समस्तवस्तुगुणपर्यायान्, तत्र गुणा -सहवर्तिन पर्यायास्तु-क्रमवर्तिन इति , तथा पश्यन्ति सर्वत खलु—सर्वत एवेत्यर्थ केवलदृष्टिभिरनन्ताभि —केवलदर्शनैरनन्तैरित्यर्थ अनन्तत्वात् सिद्धानामनन्तविषयत्वाद्वा दर्शनस्य केवलदृष्टिभिरनन्ताभिरित्युक्तम् इह चादौ ज्ञानग्रहण प्रथमतया तदुपयोगस्था सिध्यन्तीति ज्ञापनार्थमिति ॥ १२ ॥ अथ सिद्धाना निरुपमसुखता दर्शयितुमाह—'ण वि अत्थि'गाहा व्यक्ता, नवरम् अव्वाबाहं' ति-विविधा आबाधा व्याबाधा तन्निषेधादव्याबाधा तामुपगताना—प्राप्तानामिति ॥ १३ ॥ कस्मादेवमित्याह—'ज देवाण' गाहा, यतो यस्माद्देवानाम्—अनुत्तरसुरान्ताना सौख्यम्-त्रिकालिकसुख सर्वाद्धया—अतीतानागतवर्तमानकालेन पिण्डितम्—गुणित सर्वाद्धापिण्डित, तथाऽनन्तगुणमिति, तदेव प्रमाण किलासद्भावकल्पनयैकैकाकाशप्रदेशे स्थाप्यत इत्येव सकललोकालोकाकाशानन्तप्रदेशपूरणेनानन्त भवति, न च प्राप्नोति मुक्तिसुखम्-नैव मुक्तिसुखसमानता लभत, अनन्तानन्तत्वात्सिद्धसुखस्य , (किंविध देवसुखमिति ' वग्गवग्ग ' शब्द षष्ठ भाग गतम् ।) औ० । खण्डखण्डै खण्डित सिद्धसुख तदीयानन्तानन्ततमखण्डसमतामपि न लभत इत्यर्थ, ततो नास्ति तन्मानुषादीना सुखं यत्सिद्धानामिति प्रकृतम् ॥ १४ ॥ सिद्धसुखस्यैवोत्कर्षणाय भङ्ग्यन्तरेणाह— सिद्धस्स'गाहा, सिद्धस्य-मुक्तस्य सम्बन्धी सुख —सुखाना सत्का राशि —समूह सुखसङ्घात इत्यर्थ, सर्वाद्धापिण्डित सर्वकालसमयगुणिता यदि भवेद्, अनेन चास्य कल्पनामात्रतामाह, सोऽनन्तवर्गभक्त —अनन्तवर्गापवर्तित सन्समीभूत एवानि भावार्थ, 'सर्वाकाशे' लोकालोकरूप न मायात्, अयमत्र भावार्थ -इह किल विशिष्टाह्लादरूप सुख गृह्यते, ततश्च यत आरभ्य शिष्टाना सुखशब्दप्रवृत्तिस्तमाह्लादमवधीकृत्य एकैकगुणवृद्धितारतम्येन तावदसावाह्लादो विशिष्यते यावदनन्तगुणवृद्ध्या निरतिशयनिष्ठा गत, ततश्चासावत्यन्तोपमातीतैकान्तिकौत्सुक्यविनिवृत्तिरूप स्तिमिततममहोदधिकल्पश्चरमाह्लाद एव सदा सिद्धाना भवति, तस्माच्चारात्प्रथमाच्चोर्ध्वमपान्तरालवर्तिना ये तारतम्येनाह्लादविशेषास्ते सर्वाकाशप्रदेशराशेरपि भूयासो भवन्तीत्यत किलाक्रम्-'सव्वागासे ण माएज्ज' त्ति-अन्यथा प्रतिनियतदशावस्थिति कथ तेषामिति सूर्याऽभिदधतीति ॥ १५ ॥ अस्य च वृद्धोक्तस्याधिकृतगाथाविवरणस्याय भावार्थ —य एते सुखभदास्ते सिद्धसुखपर्यायतया व्यपदिष्टा, तदेतत्तथा तस्य क्रमेणाकृष्यमाणस्यानन्ततमस्थानवर्तित्वेनापचारात् , तद्राशिश्च किलासद्भावस्थापनया सहस्र समयराशिस्तु शत, सहस्र च शतन गुणित जात लक्ष, गुणन च कृत सर्वसमयसम्बन्धिना सुखपर्यायाणा मीलनार्थम् । तथाऽनन्तराशि किल दश, तद्वर्गश्च शत, तेनापवर्तित लक्ष जात सहस्रमत्र, अत पूर्वैरुक्तम्- समीभूत एव'ति भावार्थ इति । अथाह सुखराशेर्गुणनमपवर्तन च तदेव सम्भावयाम -यत्र किलानन्तराशिना गुणितेऽपि सति अनन्तवर्गेणानन्तानन्तकरूपेणातीव महास्वरूपेणापवर्तिते किञ्चिदवशिष्यते, स राशिरतिमहान्, ततश्च सिद्धसुखराशिर्महानिति बुद्धिजननार्थ शिष्यस्य तस्यैव वा गणितमार्गे व्युत्पत्तिकरणार्थमिति । अन्ये पुनरिमा गाथामेव व्याख्यान्ति-सिद्धसुखपर्यायराशि नभ प्रदेशाग्रगुणितनभ प्रदेशाग्रप्रमाण, तत्परिमाणत्वात् सिद्धसुखपर्यायाणा, सर्वाद्धापिण्डित -सर्वसमयसम्बन्धी सङ्कलित सन्, स चानन्तै, अनन्तश इत्यर्थ, वर्गै -वर्गमूलैर्भक्त -अपवर्तित अत्यन्त लघूकृत इत्यर्थ, यथा किल सर्वसमयसम्बन्धी सिद्धसुखराशि पञ्चषष्टि सहस्राणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशच्चेति (६५५३६) स च वर्गेणापवर्तित सन् जाते द्वे शत षट्पञ्चाशदधिके (२५६)साऽपि स्ववर्गापवर्तितो जाता षोडश ततश्चत्वार ततो द्वाविंत्येव-मतिलघूकृतोऽपि सर्वाकाशे न मायाद्, एतदेवाह-'सव्वायासे न माएज्ज' त्ति-अथ सिद्धसुखस्यानुपमता दृष्टान्तेनाह—'जह' गाहा पूर्वार्धं व्यक्तं न चएइ' त्ति-न शक्नोति परिकथयितु नगरगुणानरण्यमागतोऽरण्यवासिम्लेच्छभ्य , कुत इत्याह—

उपमाया त्वत्र नगरगुणेष्वरण्ये वाऽसत्यामिति, कथानक पुनरेवम्—

'म्लेच्छ कोऽपि महारण्ये, वसति स्म निराकुल ।
अन्यदा तत्र भूपालो, दुष्टाश्वेन प्रवेशित ॥ १ ॥
म्लेच्छेनासौ नृपो दृष्ट, सत्कृतश्च यथोचितम् ।
प्रापितश्च निज देश, सोऽपि राज्ञा निज पुरम् ॥ २ ॥
ममायमुपकारीति, कृतो राज्ञाऽतिगौरवात् ।
विशिष्टभोगभूतीना, भाजन जनपूजित ॥ ३ ॥
तत प्रासादशृङ्गेषु, रम्येषु काननेषु च ।
वृतो विलासिनीसार्थै—र्भुङ्क्ते भोगसुखान्यसौ ॥ ४ ॥
अन्यदा प्रावृष प्राप्तौ, मेघाडम्बरमण्डितम् ।
व्योम दृष्ट्वा ध्वनिं श्रुत्वा, मेघानां स मनोहरम् ॥ ५ ॥
जातोत्कण्ठो दृढ जातो-ऽरण्यवासगमं प्रति ।
विसर्जितश्च राज्ञाऽपि, प्राप्तोऽरण्यमसौ तत ॥ ६ ॥
पृच्छन्त्यरण्यवासास्त, नगर तात ! कीदृशम् ? ।
स स्वभावान् पुन सर्वान्, जानात्येव हि केवलम् ॥ ७ ॥
न शशाक तका तेषा, गदितु स कृतोद्यम ।
वने वनेचराणा हि, नास्ति सिद्धोपमा यत ॥ ८ ॥"

१६ । अथ दार्ष्टान्तिकमाह-'इय' गाहा, इति—एवम्—अरण्ये नगरगुणा इवेत्यर्थ, सिद्धाना सौख्यमनुपम वर्तते, किमित्याह—यतो नास्ति तस्यौपम्य, तथापि बालजनप्रतिपत्तये किञ्चिद्विशेषेणाह— एत्तो' त्ति-आर्षत्वादस्य-सिद्धिसुखस्य इतो वाऽनन्तरम् औपम्यम्—उपमानम् इदम्—वक्ष्यमाण शृणुत वक्ष्ये इति ॥ १७ ॥ 'जह' गाहा, 'यथे' त्युदाहरणोपन्यासार्थ सर्वकामगुणितं—सञ्जातसमस्तकमनीयगुण शेष व्यक्तम्, इह च रसनेन्द्रियमेवाधिकृत्येष्टविषयप्राप्त्या औत्सुक्यनिवृत्त्या सुखप्रदर्शन सकलेन्द्रियार्थावाप्त्याऽशेषौत्सुक्यनिवृत्त्युपलक्षणार्थम्, अन्यथा बाधान्तरसम्भवात् सुखार्थाभाव इति ॥ १८ ॥ 'इय' गाहा, 'इय' एव सर्वकालतृप्ता शश्वद्भावत्वात् अतुल निर्वाणमुपागता सिद्धा, सर्वदा सकलौत्सुक्यनिवृत्ते, यतश्चैवमत शाश्वतम्—सर्वकालभावि अव्याबाध 'व्याबाध वर्जित सुख प्राप्ता सु-

खिनस्तिष्ठन्तीति योग सुख प्राप्ता इत्युक्त सुखिन इत्यनर्थक मिति चत्, नैव, दु खाभावमात्रमुक्तिसुखनिरासेन वास्तव्य सुखप्रतिपादनार्थत्वादस्य, तथाहि—अशषदोषक्षयत शाश्व समव्याबाधसुख प्राप्ता सुखिन सन्त तिष्ठन्ति, न तु दु खा भावमात्राऽन्विता एवेति ॥ १६ ॥ साम्प्रत वस्तुत सिद्धपर्या यशब्दान् प्रतिपादयन्नाह—'सिद्ध य त्ति' गाहा, सिद्धा इति च तथा नाम कृतकृत्यत्वात्, एव बुद्धा इति केवलज्ञानेन विश्वावबोधात्, पारगता इति च भवार्णवपारगमनात् परपरगय'त्ति पुण्यबीजसम्यक्त्वज्ञानचरणक्रमप्राप्त्युपाययुक्तत्वात् परम्परया गता परम्परगता उच्यन्ते, उन्मुक्तकर्मकवचा सकलकर्मवियुक्तत्वात्, तथा अजरा वयसोऽभावाद् अमरा-आयुषोऽभावात्, असङ्गाश्च सकलक्लेशाभावादिति ॥२०॥'निच्छिएण' गाहा अतुल' गाहा व्यक्तार्थे एवेति ॥२१॥२२॥ आ०।

तथा किंच—

जं संठाणं तु इहं, भवं चयंतस्स चरमसमयम्मि ।
आसी य पएसघणं, तं संठाणं तहिं तस्स ॥

यदेव तुशब्दस्य व्यवहितस्यैवकारार्थत्वात् संस्थानमिह म नुष्यभवे भव-ससारे मनुष्यभव वा त्यजत सतश्च चरमसमये आसीत् देशघन तदेव संस्थानं तत्र तस्य भवति । तच्च मनुष्यभवशरीरापेक्षया त्रिभागहीनं-त्रिभागेन रन्ध्रापूरणात्, तथा चाह—

दीहं वा हस्सं वा, जं चरमभवे हवेज्ज संठाणं ।
तत्तो तिभागहीणा, सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

दीर्घ वा पञ्चधनु शतप्रमाण ह्रस्व वा हस्तद्वयप्रमाण वा-शब्दाद्-मध्यम वा विचित्रं यच्चरमभवे संस्थानं ततस्तस्मात् सस्थानात् त्रिभागहीना सिद्धानाम् अवगाहन्ते अस्यामित्यवगाहना स्वावस्थैव भणिता तीर्थकरगणधरै । कस्मात् त्रिभागहीनेति चेत्, उच्यते-इह देहत्रिभाग शुषिर ततो योगनिरोधकाले तथाविधप्रयत्नभावत शुषिरापूरणात् त्रिभागहीनो जात, नच वाच्यम् संहरण तावत् प्रदशाना सम्भवति तत प्रयत्नविशेष प्रदेशमात्रोऽपि कस्मान्नावतिष्ठत इति तथाविधसामर्थ्याभावात् योगनिरोधकाले अद्यापि सकर्मकात् तथा जीवस्वाभाव्याच्च । उक्त च—"संहारसभवातो, पएससत्तम्मि किन्न सवाह । सामत्थाईसामत्थाभावतश्रो भवे सिद्धे" तदवस्थ एव भवति, आह च-'देहतिभागा सुसिरं तप्पूरणतो तिभागहीणो उ। सो जोगनिरोहो चिय, जातो वि तश्रो य तदवत्था" नच सिद्धस्य सत प्रदेश सहारसम्भव प्रयत्नाभावादप्रयत्नस्य गतिरेव कथमिति चत्। उच्यते समाहितमेतदसङ्गत्वादिति हेतुभिरिति,उक्त च-' सिद्धा वि देहरहिता, सपयत्ताभावतो न सहरइ। अपयत्तस्स किह गई, नणु भणियमसगयाईहिं ॥ ." आ० म० १ अ० ।

साम्प्रतमुक्तानुवादेनैव सस्थानलक्षण सिद्धानामभिधातुकाम आह—

ओगाहणा य सिद्धा, भवत्तिभागेण हुंति परिहीणा ।
संठाणमणित्थत्थं, जरामरणविप्पमुक्काणं ॥

अवगाहनया सिद्धा भवत्रिभागेन भगवत. शरीरत्रिभागेन परिहीना भवन्ति ततस्तेषा जरामरणविप्रमुक्ताना सस्थानमनित्थस्थ वेदितव्यम् । इत्थ प्रकारमात्रमित्थम् तिष्ठतीति इत्थस्थ न इत्थस्थमनित्थस्थ न केनचिदपि लौकिकेन प्रकारेण स्थितमिति भाव । इयमत्र भावना-योगनिरोधकाले देहविभागस्य शुषिरस्य प्रदेशैरापूरणात् पूर्वसस्थानान्यथाव्यवस्थानतोऽनियताकार सस्थानमनियताकारत्वादेव च तदनित्थस्थमुच्यते, ननु सर्वथा तदभावत' सिद्धादिगुणेष्वपि य सिद्धाना से न दीहे न हस्से' इत्यादिवचनेन दीर्घत्वह्रस्वत्वादीना प्रतिषेध, सोऽप्यनित्थस्थ सस्थानत्वादपेक्षया न पुन सर्वथा तेषामभावत । उक्त च-

"सुसिरपडिपूरणातो, पुव्वागार तहा ववत्थातो ।
संठाणमणित्थंथ, जं भणियं अणिययागारं ॥१॥
एत्तो च्चिय पडिसेहो, सिद्धाइगुणेसु दीहयाईण ।
जमणित्थ (थ) त्थं पुव्वा-गारावेक्खाए नाभावो ॥ २ ॥"

आह किमेते सिद्धा देशभेदेन स्थिता उत नेति, उच्यते-नेति ब्रूम । कुत इति चेत् उच्यते—यस्मात् ।

जत्थ य एगो सिद्धो, तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का ।
अन्नोन्नसमोगाढा, पुट्ठा सव्वे य लोगंते ॥

यत्रैव चशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्देशे एक सिद्धो-निर्वृतस्तत्रानन्ता भवक्षयविमुक्ता भवक्षयेण विमुक्ता, अनेन स्वेच्छया भवावतरणशक्तिमत्सिद्धव्यवच्छेदमाह—' अन्नान्नसमोगाढा, पुट्ठा सव्वे य लोगते " अन्योन्यसमवगाढास्तथाविधतत्परिणामत्वात् धर्मास्तिकायादिवत्, ' पुट्ठा सव्वे य लोगते ' इति--स्पृष्टा--लग्ना सर्वे लोकान्त वा, पाठान्तरम् ' पुट्ठो सव्वेहिं लोगतो ' स्पृष्ट सर्वै लोकान्त ' लोकाग्रे च प्रतिष्ठिता' इति वचनात् । तथा-

फुसइ अणंते सिद्धे, सव्वपएसेहिँ सव्वतो सिद्धा ।
ते वि असंखेज्जगुणा, देसपएसेहिँ जे पुट्ठा ॥

ये असख्येयगुणा वर्त्तन्त ये देशप्रदेशै स्पृष्टा केभ्योऽसख्येयगुणा इति चेत् उच्यते-सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्य । कथमिति चेत्, उच्यते-इह एकस्य सिद्धस्य यदवगाहना क्षेत्रैकस्मिन् अपि परिपूर्णक्षेत्रे अवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ता एव द्वित्रिचतुपञ्चादिप्रदेशहान्या ये अवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ता । तथा तस्य मूलक्षेत्रस्य एकैक प्रदेश परित्यज्य येऽपि अवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ता, एव द्वित्रिचतुपञ्चादिप्रदेशहान्या ये अवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ता. । एव च सति प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्या ये समवगाढास्त परिपूर्णक्षेत्रावगाढेभ्योऽसख्येयगुणा भवन्ति । असख्येयप्रदेशात्मकैकसिद्धावगाहक्षेत्रे प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां प्रतिप्रदेशमनन्ताना सिद्धानामवगाहनात् । उक्त च—" एगक्खेत्ते गता, पएसपरिवड्ढिहाणि ततो । होंति असखज्जगुणा, सखपएसो जमवगाहो " ॥ १ ॥

साम्प्रत सिद्धानेव लक्षणत' प्रतिपादयति—

असरीरा जीवघणा, उवउत्ता दसणे य नाणे य ।
सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥

अविद्यमानशरीरा अशरीरा, औदारिकादिपञ्चविधशरी-

रुपत्तिता इत्यर्थः । ज्ञीवाश्च ते घनाश्च शुषिरापूरणात् जी-
वघना उपयुक्ता दर्शने ज्ञाने च।

केवलज्ञानदर्शनयोर्विषयविभक्ततामुपदर्शयति—

केवलनाणुवउत्ता, जाणंता सव्वभावगुणभावे ।
पासंति सव्वतो खलु, केवलदिट्ठीहिऽणंताहिं ॥

केवलज्ञानेनोपयुक्ता जानन्ति—अवगच्छन्ति सर्वभावगु-
णभावान् सर्वपदार्थगुणपर्यायान्। प्रथमो भावशब्द: पदार्थ-
वचनो द्वितीयः पर्यायवचनः, गुणपर्यायभेदश्चायम्—सह
वर्त्तिनो गुणाः, क्रमवर्त्तिनः पर्यायाः । तथा 'पश्यन्ति
सर्वतः खलु' समन्तात् खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् सर्वत एव
केवलदृष्टिभिरनन्ताभिः केवलदर्शनैरनन्तत्वात् सिद्धाना-
मिहादौ ज्ञानग्रहणं प्रथमतया तदुपयोगस्य लब्धेरिति
ज्ञापनार्थम् । आह—किमेते युगपज्जानन्ति पश्यन्ति च आ-
होश्वित् अयुगपदिति । उच्यते अयुगपत् ।

कथं तदवसीयत इति चेत्, यत आह—

नाणम्मि दंसणम्मि य, एत्तो एगयरम्मि उवउत्ता ।
सव्वस्स केवलिस्स हु, जुगवं दो नत्थि उवओगो ॥

ज्ञाने दर्शने च एत्तो त्ति—अनयोरेकतरस्मिन्नुपयुक्ता , कि-
मिति यतः सर्वस्य केवलिन सता युगपद् एकस्मिन् काले
द्वौ न स्त उपयोगौ, तत् क्षायोपशमिकसंवेदने तथा दर्शनात्।
अत्र बहु वक्तव्यं तच्च नन्द्यध्ययनटीकातोऽवसेयमिति ।

साम्प्रतं निरुपमसुखभाजस्ते इत्युपदर्शयन्नाह—

न वि अत्थि माणुसाणं, तं सोक्खं न वि य सव्वदेवाणं।
जं सिद्धाणं सोक्खं, अव्वाबाहं उवगयाणं ॥

नैवास्ति मानुषाणां चक्रवर्त्यादीनामपि तत्सौख्यं , न चैव
देवानामनुत्तरसुरपर्यन्तानामपि यत् सिद्धानां सौख्यम् अ-
व्याबाधामुपगतानां, विविधा आबाधा व्याबाधा न व्याबा-
धा अव्याबाधा तामुप–सामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् ।

यथा नास्ति तथा भङ्ग्योपदर्शयति—

सुरगणसुहं समत्तं, सव्वद्धा पिंडियं अणंतगुणं ।
न य पावइ मुत्तिसुहं, ऽणंताहि वि वग्गवग्गूहिं ॥

सुरगणसुखं समस्तं देवसङ्घातसुखं समस्तं सम्पूर्ण-
मतीतानागतवर्त्तमानकालोद्भवमित्यर्थः । पुनः सर्वाद्धापि-
ण्डितं समयगुणितं तत् पुनरप्यनन्तगुणम् । किमुक्तं
भवति—सर्वाद्धासमयगुणितं सत् यत् प्रमाणं भवति
तावत्प्रमाणं किलासत्कल्पनया वा एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे
स्थाप्यते इत्येवं सकललोकाकाशानन्तप्रदेशपूरणलक्षणेनान-
न्तगुणाकारेण गुणितमिति । एवं प्रमाणस्य सतः पुनर्वर्गो
विधीयते । तस्याऽपि वर्गितस्य भूयो वर्ग एवमनन्तैर्वर्ग-
वर्गैर्वर्गितं तथापि तथा प्रकर्षगतमुक्तिसुखं न प्राप्नोति ।

तथा चैतदभिहितार्थानुवाद्येवाह—

सिद्धस्स सुहो रासी, सव्वद्धापिंडितो जइ हवेज्जा ।
सोऽणंतवग्गभइतो, सव्वागासे न माइज्जा ॥

सिद्धस्य सम्बन्धी सुखानां राशिः सुखराशिः—सुखसङ्घात इ-
त्यर्थः सर्वाद्धापिण्डितः सर्वकालसमयगुणितः । आ० म० द्वि०
अ० । औ० । दश० । कर्म० । प्रति० । पं० सू० ।

साम्प्रतमेतदुपमाभावेऽपि यतोऽस्य निरुपमता
तदिदमाह—

जह नाम कोइ मिच्छो, नगरगुणे बहुविहे वि याणंतो ।
न चएइ परिकहेउं, ओवमाइ तहिं असंतीए ॥

यथानाम कश्चिन् म्लेच्छो नगरगुणान् सद्मनिवासादी-
न् बहुविधान्—अनेकप्रकारान् अरण्यगतः सन् अन्यम्ले-
च्छेभ्यो न शक्नोति परिकथयितुम्, कुतो निमित्तादित्यत आ-
ह—उपमया तत्रासत्या तद्विषय उपमाया अभावादिति
भाव, इह गाथाक्षरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः, त-
च्चेदम्—"एगो महारण्णवासी मिच्छो रण्णे चिट्ठइ । इओ य
एगो राया आसेण अवहरिओ तं अडविं पविट्ठो तेण
दिट्ठो । सक्कारिओ य नगरं नीओ । सो वि सो रण्णवासीओ
पच्छा उवगारि त्ति गारवमुवचरित्ता जह राया तह चिट्ठइ ।
धवलघराइ वि भोगेणु विभासा । कालेण रण्ण सरिउमाढत्तो
आरण्णगा पुच्छंति केरिसं नगरं ति, सो वि याणंति वितत्था-
वमाभावा न सक्कइ नगरगुणा परिकहेउं" एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

इय सिद्धाणं सोक्खं, अणोवमं नत्थि तस्स ओवम्मं ।
किंचि विसेसेणेत्तो, सारिक्खमिणं सुणह वोच्छं ॥

इति—एवमुक्तेन प्रकारेण सिद्धानां सौख्यमनुपमं वर्त्तते ।
किमित्यत आह—यतो नास्ति तस्य औपम्यम् उपमी-
यमानता उपमानासम्भवात् । तथाऽपि चात्मन प्रतिप-
त्तये किंचिद्विशेषेण 'एत्तो' त्ति—आर्षत्वादस्य सादृश्यमि-
द वक्ष्यमाणलक्षणं शृणुत तद्वद्वक्ष्ये इति ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

जह सव्वकामगुणियं, पुरिसो भोत्तूण भोयणं कोइ ।
तण्हाछुहाविमुक्को, अच्छेज्ज जहा अमियतित्तो ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः सर्वकामगुणितं सकलसौन्द-
र्यसंस्कृतं भोजनं भुज्यत इति भोजनं कूरकुल्ममिति वच-
नात् कर्मण्यनट्, कश्चित् पुरुषो भुक्त्वा तृट्क्षुद्विमुक्तः
सन् यथा आसीत अमृततृप्त आबाधारहितत्वात् इह
च रसनेन्द्रियमाश्रित्यैवोद्देशतः प्राप्ता औत्सुक्यविनिवृत्तेः
सुखदर्शनं सकलेन्द्रियार्थावाप्तिर्यथा शेषेन्द्रियनिवृत्त्युपलक्षणा-
र्थम् । अन्यथा बाधान्तरसम्भवतः सुखाभावः स्यात् सर्व-
बाधाविगमेन चात्र प्रयोजनम् । उक्तं च—

"वेणुवीणामृदङ्गादि-नादयुक्तेन हारिणा ।
श्लाघ्यस्मरकथाबद्ध–गीतेन स्तिमितः सदा ॥१॥
कुट्टिमादौ विचित्राणि, दृष्ट्वा रूपाण्यनुत्सुकः ।
लोचनानन्ददायीनि, लीलावन्ति स्वकानि हि ॥२॥
अम्लानागुरुकर्पूर–गन्धमाघ्राय निस्पृहः
नानारससमायुक्तं, भुक्त्वाऽन्नमिह मात्रया ॥३॥
पीत्वोदकं च सुस्वात्मा, स्वादयन् स्वादिमं शुभम् ।
मृदुतूलीसमाक्रान्त–दिव्यपर्यङ्कसंस्थितः ॥४॥
सहसाऽऽभ्युदयदाह–श्रुतेर्भयघ्नेन भृशम् ।
इष्टभार्यापरिष्वक्त–स्तद्वनान्तेऽथवा नरः ॥५॥

औत्सुक्यनिवृत्त्यर्थत्वादिति न पुनरुक्तम् ।

सर्वेन्द्रियार्थसम्प्राप्त्या, सर्वाबाधानिवृत्तिजम्।
यद्वदयति सद् द्रव्य, प्रशान्तेनान्तरात्मना ॥६॥
मुक्तात्मनस्तनोऽनन्त सुखमाहुर्मनीषिण. ॥" इति।

इय सव्वकालतित्ता, अतुल निव्वाणमुवगया सिद्धा।
मामयमव्वाबाह, चिट्ठति सुही सुह पत्ता ॥

इति—एवमुक्तेन प्रकारेण सर्वकालतृप्ता स्वस्वभावावस्थितत्वात् अतुल निर्वाणमुपगता सिद्धा सर्वदा सकलोत्सुक्यनिवृत्ते, यतश्चैवमत शाश्वतम् सर्वकालभावि अव्याबाधं—व्याबाधापरिवरिवर्जित सुख प्राप्ता सुखिनस्तिष्ठन्ति। अथ सुख प्राप्ता इत्युक्ते सुखिन इत्यनर्थकम्, नैष दोषोऽस्य दु खभावमात्रमुक्तिसुखनिरासेन वास्तवसुखप्रतिपादनार्थत्वात्, तथा ह्यशेषदोषक्षयत शाश्वतमव्याबाध सुख प्राप्ता सन्त सुखिनस्तिष्ठन्ति न तु दु खाभावमात्रान्विता एवति। आ० म० १ अ०।

सिद्धो भूत्वा क परिवसेत्—

से भयवं जरामरणाइं अणेगभवसारियदुक्खजालविमुक्के समाणे जन्न कहिं परिवसेज्जा? गोयमा! जत्थ णं न जरा ण मच्चू न वाहीओ णो अयसब्भक्खाणं संता वुव्वेगकलिकलहदारिद्ददहपरिकिलेसणइट्ठविओगो किं बहुणा एगतेण अक्खयधुवमामयनिरुवमं अणंतसोक्ख परिवसेज्ज त्ति बेमि। महा० २ चू०।

साम्प्रत सिद्धपर्यायशब्दान् प्रतिपादयति—

सिद्ध त्ति य बुद्ध त्ति य, पारगय त्ति य परंपरगय त्ति।
उम्मुक्ककम्मकवया, अजरा अमरा असंगा य ॥

सिद्धा इति कृतकृत्यत्वात् बुद्धा इति केवलज्ञानदर्शनाभ्या विश्वावगमात् पारगता इति भवार्णवपारगमनात्, परम्परागता इति पुण्यबीजसम्यक्त्वज्ञानचरणक्रमप्रतिपन्नत्वात्, परंपरया गता। उन्मुक्तकर्म्मकवचा सकलकर्मवियुक्तत्वात्, तथा अजरा वयसोऽभावात्, अमरा आयुषोऽभावात् असङ्गाश्च सकलक्लेशाभावात्।

साम्प्रतमुपसहरति—

निच्छिन्नसव्वदुक्खा, जाइजरामरणबंधणविमुक्का।
अव्वाबाह सोक्खं, अणुहवयती सया कालं ॥

निस्तीर्णम्-अतिक्रान्त सर्वम्-अशेषं दु ख यैस्ते निस्तीर्णसर्वदु खा जातिर्जन्म, जरा—वयोहानिर्मरणं—प्राणत्याग बन्धनं-संसारबन्धहेतुरष्टप्रकार कर्म्म तैर्मुक्ता अव्याबाध व्याबाधारहित सौख्य सदाकालमनुभवन्ति। आ० म० १ अ०। औ०। 'सिद्धा निगोयजीवा, वणस्सई कालपुग्गला चेव। सव्वमलोगागासं, छप्पेए णतया णेया ॥१॥" न०। (केवली स मुद्धातं कृत्वा सिद्धयतीति 'केवलिसमुग्धायं' शब्दे तृतीयभागे ६५६ पृष्ठे उक्तम्।) "कणादादिपरिकल्पितोऽनादि सिद्ध। उत्त० २ अ०। (ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्यं च जगत्पते। ऐश्वर्यं चैव धर्म्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम् ॥१॥" इत्यादिको विशेष 'परिसह' शब्दे पञ्चमभाग ६४२ पृष्ठे गत.।)

(सिद्धानामाशातना 'आसायणा' शब्द द्वितीयभागे ४८२ पृष्ठे गता।) पण्डितहापर्षिगणिकृतप्रश्नो यथा—अन्यच्च सिद्धजीवाना करचरणपादाङ्गुलीना सावयवाकारा सभाव्यन्ते नवेति?। अन्यच्च सिद्धजीवाना करचरणाद्याकार सभाव्यते, यत —'अरूविणो जीवघणा' इत्यत्र घनाश्च शुषिरपूरणेना निचितप्रदेशत्वमिति श्रीशान्तिसूरिवचनेन शरीरान्तर्वर्त्तिशुषिरपूरणमेव दृश्यते, तत्त्ववयवाना बाह्यान्तरपूरणमिति, तथा श्रीहरिभद्रसूरि श्रीमलयगिरिप्रमुखैरपि शुषिरपूरणमेवोक्तमस्तीति। ही० २ प्रका०। सिद्धाना वर्गणा 'वग्गणा' शब्दे षष्ठभागे गता।) "सिद्धा मगल" आव० ४ अ०। ('सिद्धा लोगुत्तमा" अस्य पदस्य व्याख्या 'पडिक्कमण' शब्द पञ्चमभागे २७० पृष्ठे गता।) अर्हत्प्रतिमायाम्, स्था० ४ ठा २ उ०। शाश्वते, स्था० ४ ठा० २ उ०। साधितार्थे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। कृतार्थे, पा०। स्था०। ध०। (सिद्धानामर्हता च नमस्कारे क्रमप्रदर्शनम्। 'णमुक्कार' शब्दे चतुर्थभागे १८४३ पृष्ठे दर्शितम्। तत्रैव सिद्धनमस्कारहेतुफल च दर्शितं।) अट्ठमय सिद्धा'अष्टशतसिद्धा निवृता इत्यनन्तकालज्ञानमित्याश्चर्यम्। स्था० १० ठा० ३ उ०। साधने विचालयश्रुतज्ञाने प्रतिष्ठिते, आ० चू० ५ अ०। 'कम्मदुक्खयसिद्धा, साहासियनाणदसणसमिद्धा।' दश०। लोकोत्तररीत्या पञ्चम्य द्वितीयदिवसे, च० प्र० १० पाहु०। कल्प०। निष्पादित, निष्पन्ने, नि० चू० २० उ०। बृ०। निर्णीते, द्वा० २६ अष्ट०। निश्चितप्रामाण्ये, "सिद्ध सिद्धट्ठाण (१ गा०)।" सम्म० १ काण्ड। प्रख्याते, प्रथिते, नि० चू० १ उ०। प्रतीत, पञ्चा० ११ विव०। प्रतिष्ठित, षा०४ विव०। दश०। ग०। फलाव्यभिचारेण प्रतिष्ठिते सकलनयव्यापकत्वे त्रिकुटीपरिशुद्धत्वेन च प्रत्याख्याने, ल०। ध०। 'सिद्ध भो पयनो नमो जिणमये, नदी सया सजमे' आव० ५ अ०। दिव्यपुरुषे, द्वा० २६ द्वा०। माल्यवद् वक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे, ज० ४ वक्ष०। अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकाशकलत्नाकर्षणवैक्रियत्वप्रभृतय सिद्धयस्ताभि सिध्यति स्म सिद्ध। लब्धिमति, अष्टसु प्रभावकेष्वन्यतमे, प्रव० १४८ द्वार। ध०। वसुश्रेष्ठिपुत्रे, ध०र० २ अधि०। (तत्कथा 'वसु' शब्दे षष्ठे भागे उक्ता।)

सिद्धम-पु। कुष्ठभेदे, प्रश्न० ५ सव० द्वार।

सिद्धंत-सिद्धान्त-पु०। सिद्ध प्रमाणप्रतिष्ठितमर्थमन्त सवेदन निष्ठारूप नयतीति सिद्धान्त। आगमे, अनु०। विशे०। आर्षवचने, द्वा० २१ द्वा०। समये, जी० १ प्रति०। बृ०।

अधुना सिद्धान्तद्वारमाह—

जेण उ सिद्धं अत्थं, अंत णयतीति तेण सिद्धंतो।
सो सव्वपडीतंतो, अहिगरणे अब्भुवगमे य ॥ १८२ ॥

येन कारणेन प्रमाणत सिद्धमर्थमन्त नयति—प्रमाणकोटिमारोहयतीति तेन कारणेन सिद्धान्त उच्यते। स एष द्रव्यत —आगमनोआगमतो व्यतिरिक्त पुस्तकपत्रन्यस्ताभावतश्चतुर्विध, तद्यथा-सर्वतन्त्रसिद्धान्त प्रतितन्त्रसिद्धान्त, अधिकरणसिद्धान्तोऽभ्युपगमसिद्धान्तश्च। बृ० १ उ० १ प्रक०। विशे०। आगमोक्तानुष्ठाने, ग० २ अधि०।

सिद्धंतकहा-सिद्धान्तकथा-स्त्री० । स्वसमयकथायाम् , षो० १४ विव० ।

सिद्धंतपडिणीय-सिद्धान्तप्रत्यनीक-पुं० । सिद्धान्तविनाशके, पं० व० ४ द्वार ।

सिद्धंतपरम्मुह-सिद्धान्तपराङ्मुख-पुं० । आगमोक्तानुष्ठानशून्ये, ग० २ अधि० ।

सिद्धंतरहस्स-सिद्धान्तरहस्य-न० । आगमगुप्तार्थे, 'आमे घडे निहत्तं, जहा जलं तं घड विणासइ । इय सिद्धन्तरहस्सं, अप्पाधारं विणासेइ " ॥ १ ॥ न० ।

सिद्धंतसार-सिद्धान्तसार-पुं० । आगमस्य सारभूते, ध० १ अधि० ।

सिद्धंताणुवाइ-सिद्धान्तानुपातिन्-पुं० । स्वच्छन्दबुद्धिरचितत्वेन जैनागमानुसारिणि, प्रव० २ द्वार ।

सिद्धंतामयपडिपुण्णकण्णपुडय-सिद्धान्तामृतप्रतिपूर्णकर्णपुटक-पुं०।आगमसुधासम्भृतश्रवणच्छदपत्रे,जीवा०२४अधि० ।

सिद्धंतिय-सैद्धान्तिक-सिद्धान्तवत्तरि, प्रव० १० द्वार ।

सिद्धंतियवयण-सैद्धान्तिकवचन-न० । आगमभणिते, जी० १ प्रति० ।

सिद्धकंचणया-सिद्धकाञ्चनता-स्त्री० । सिद्धसुवर्णत्वे, षो० ८ विव० ।

सिद्धकूड-सिद्धकूट-पुं० । न० । महाहिमवत प्रथमकूटे स्था० ८ ठा० ३ उ० । शिखरिवर्षधरपर्वतस्य प्रथमकूटे , स्था० २ ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे सौमनसे वक्षस्कारपर्वतस्य गन्धमादनस्य पर्वतस्य प्रथमकूटे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । रुक्मिवर्षधरपर्वतस्य प्रथमकूटे,स्था० ८ ठा० ३ उ० । निषधवर्षधरपर्वतस्य प्रथमकूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । दक्षिणभरतदीर्घवैताढ्यस्य प्रथमकूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (अस्य व्याख्या 'कूड' शब्दे तृतीयभागे ६१८पृष्ठे गता ।) कच्छादिविजयवक्षदीर्घवैताढ्यानां प्रथमकूटे ; स्था० ६ ठा० ३ उ० । विद्युत्प्रभवक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । नीलवद्वक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे स्था० ६ ठा० ३ उ० । ऐरवते दीर्घवैताढ्यस्य प्रथमकूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सिद्धकेवलणाण-सिद्धकेवलज्ञान-न० । सिद्धकेवलज्ञाने,स्था० ।

> सिद्धकेवलणाणे दुविहे पएणत्ते , तं जहा-सिद्धकेवलणाणे चेव, परंपरसिद्धकेवलणाणे चेव । स्था० २ ठा० १ उ० ।

(व्याख्या स्वस्थाने)

सिद्धखेत्त-सिद्धक्षेत्र-न० । शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १ कल्प ।

सिद्धगइ-सिद्धगति-स्त्री० । सिद्ध्यन्ति-निष्ठितार्था भवन्ति यस्यामिति सिद्धिः लोकाग्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गतिः । स० । दशा० । आ० । सिद्धैर्गम्यमानायामीषत्प्राग्भारायां पृथिव्याम् , भ० १ श० १ उ० । दशा० ।

सिद्धगइनामधेज्ज-सिद्धगतिनामधेय-न० । सिद्धगतिरिति नामधेयं यस्य तत्सिद्धगतिनामधेयम् । सिद्धस्थाने, स० १ सम० । रा० ।

सिद्धगंडिया-सिद्धगण्डिका-स्त्री० । सिद्धवक्तव्यताप्रतिबद्धाया ग्रन्थपद्धतौ, भ० ११ श० ६ उ० । (सा च 'सिद्ध ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शिता ।)

सिद्धगुण-सिद्धगुण-पुं० । सिद्धसद्भावविगुणेषु, प्रव० ।

इदानीं 'सिद्धेगत्तीसगुण त्ति' एकसप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

> नव दरिसणंमि ६ चत्ता-रि आउए ४ पंच आइमे अंते ५ ।
> सेसे दो दो भेया ६, खीणेऽभिलावेण इगतीसं ॥१६०७॥

दर्शने-दर्शनावरणीये कर्मणि , चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनावरणनिद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानर्द्धिलक्षणा भेदा ,तथाऽऽयुषि नारकतिर्यङ्नरामरायुर्लक्षणाश्चत्वार न थाऽदिमे ज्ञानावरणीये मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानावरणीयस्वरूपा पञ्च, अन्त्येऽप्यन्तरायाख्ये कर्मणि दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायरूपा पञ्चैव भेदाः शेषे च कर्मचतुष्के प्रत्येकं द्वौ द्वौ भेदौ, तत्र वेदनीये साताऽसातात्मकौ, मोहनीये दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयलक्षणौ, नामकर्मणि शुभनामाशुभनामकौ गोत्रे उच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राभिधौ भेदौ भवत इति, तदेवमेते सर्वेऽपि भेदाः क्षीणाभिलापेन क्षीणशब्दविशेषितत्वेन प्रोच्चार्यमाणा एकत्रिंशत्संख्याः सिद्धानां गुणा भवन्ति , क्षीणचक्षुर्दर्शनावरण इत्यादिरूपाभिलापं कुर्यात् ।

अथवा प्रकारान्तरेणैकत्रिंशत्सिद्धगुणानाह—

> पडिसेहण संठाणे, य वरणगंधरसफासवेए य ॥
> पण ५ पण ५ दुग २ पण ५ ऽट्ठ ८ तिहा ३ ,
> इगतीसमकायऽसंग २ रुहा ३ ॥ १६०८ ॥

प्रतिषेधेन-निषेधेन संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शवेदानां क्रमेण पञ्च पञ्च द्विपञ्चाष्टत्रिभेदाना, तथा अकायासङ्गरुहपदत्रितयेन, चैकत्रिंशत्सिद्धगुणा भवन्ति, तत्र संतिष्ठन्ते एभिरिति संस्थानानि-आकाराः, तानि च पञ्च परिमण्डलवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतभेदात् ,तत्र परिमण्डलं संस्थानं बहिर्वृत्ततावस्थितप्रदेशजनितमन्तःशुषिरं यथा वलयस्य, तदेवान्तः पूर्णं वृत्तं यथा दर्पणस्य, त्र्यस्रं-त्रिकोणं यथा शृङ्गाटकस्य, चतुरस्रं-चतुष्कोणं यथा स्तम्भाद्य कुम्भिकायाः , आयतं दीर्घं यथा दण्डस्य, वर्णप्रतिषेधादिप्रतिषेधव्याख्या च वृत्तकृत्प्रतिषेधक्रमेणैवास्या विधेयाऽस्पेया, तथा वर्णाः पञ्च श्वेतपीतरक्तनीलकालभेदात् ,गन्धौ द्विधा-सुरभीतरभेदात् , रसाः पञ्च तिक्तकटुकषायाम्लमधुरभेदात् , स्पर्शा अष्टौ-गुरुलघुमृदुकर्कशशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात् , वेदास्त्रय -स्त्रीपुनपुंसकभेदात् , तथा सिद्धा अकायाः-षट्कायपञ्चकविमुक्ताः, तथा सिद्धाः प्रथमसमये एव सर्वात्मना त्यक्तसङ्गाः , तथा कालकाद्याभ्यन्तरसङ्गरहितत्वात् ,तथा अरुहा न रोहन्ति भूयः संसारं समुत्पद्यन्ते इत्यरुहाः ; सत्यकारणानां कर्मणां निर्मूलकषितत्वात् ,उक्तं च—दग्धे बीजे यथाऽत्यन्त

प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥ तदेवमष्टाविंशतिसङ्ख्यानां संस्थानादीनां निषेधात्कायत्वासङ्गत्वारुहत्वविधानाच्च सिद्धानामेकत्रिंशद्गुणा भवन्ति, संस्थानाद्यभावाऽकायत्वादिसिद्धावौ च सिद्धाना सुप्रसिद्धावेव, तथा चाचाराङ्गम्-"से न दीहे,"०(सू०१७०+) इत्यादि सूत्र 'लोगसार' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।) एतच्च सिद्धगुणप्रतिपादकं द्वारम् । प्रव० २७६ द्वार ।

सिद्धघोस-सिद्धघोष-पुं० । ऐरवते वर्षे भविष्यति द्वितीयतीर्थकर, प्रव० ७ द्वार ।

सिद्धजत्त-सिद्धयात्र-पुं० । सुरभिपुरप्राप्ते स्वनामख्याते नाविके, आ० क० १ अ० । आ० म० । (तत्कथा 'कुवल' शब्दे तृतीयभागे १७६ पृष्ठ गता ।)

सिद्धजोगि(ण्)-सिद्धयोगिन्-पुं० । रागद्वेषाभावेनोपशमीकृतार्थे, अष्ट० ६ अष्ट० ।

सिद्धजोगिसंसरणजोग-सिद्धयोगिसंस्मरणयोग-पुं० सिद्धा प्रतिष्ठिता लब्धात्मलाभा ये योगिनस्तेषां संस्मरणयोगः — स्मरणव्यापारः । इष्टफलसिद्धये यो हि यत्र कर्मणि सिद्धस्तदनुस्मरणे, षो० १५ विव० ।

सिद्धट्ठाण-सिद्धस्थान-न० । स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानमित्यधिकरणसाधनोऽयं शब्दस्ततश्च सिद्धस्य स्थानं सिद्धस्थानम् । सिद्धालये, विशे० । निश्चितप्रामाण्ये, स० २५ सम० ।

सिद्धत्थ-सिद्धार्थ-पुं० । सिद्धा अर्था अस्मिन्निति सिद्धार्थः । षो० ६ विव० । सर्षपे, अनु० । श्वेतसर्षपे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । ग० । द्वा० । श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य पितरि क्षत्रियकुण्डग्रामराजे, स० । आव० । आचा० । दर्श० । आ० म० । कल्प० । ति० । प्रव० । अस्थिग्रामे वीरं प्रत्युपसर्गं कुर्वन्तं शूलपाणियक्षस्य निग्राहके स्वनामख्याते यक्षे, स्था० १० ठा० ३ उ० । आ० क० । ('उवसग्ग' शब्दे द्वितीयभागे ८६३ पृष्ठे कथा गता ।) पाटलिखण्डनगरराजनि, विपा० १ श्रु० ६ अ० । मणिदत्तग्रामे स्वनामख्याते वणिजि, आ० चू० १ अ० । वीराङ्गदस्य प्रव्राजके स्वनामख्याते आचार्ये, नि० । दशमकल्पविमानभेदे, स० ~० सम० । जम्बूद्वीपे ऐरवते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति द्वितीये तीर्थंकरे, ति० । कद्वे, वे० ना० ८ वर्ग ३१ गाथा ।

सिद्धत्थग-सिद्धार्थक-पुं० । सर्षपे, प्रश्न० ४ विव० । भ० । आ० । अनु० । स्था० ।

सिद्धत्थगजाल-सिद्धार्थकजाल-न० । सिद्धार्थाः — सर्षपा उन्नाखेन गृह्यन्ते यस्मिञ्जाले, वि० श्रु० ११ उ० ।

सिद्धत्थगाम-सिद्धार्थग्राम-पुं० । सिद्धार्थप्रधाने ग्रामे, यत्र वीरप्रभुर्गोशालेन सह विहृतवान् । भ० १५ श० १ उ० ।

सिद्धत्थणिव-सिद्धार्थनृप-पुं० । श्रीमहावीरस्वामिपितरि, प्रति० ।

सिद्धत्थपुर-सिद्धार्थपुर-न० । सिद्धार्थग्रामे, 'ततो अणारिएसु सामी णिग्गता, पुरिमतालपुरं सिद्धत्थपुरं गया' । आ० म० १ अ० । कल्प० । सूत्र० । अत्र गोशालतिलस्तम्बं दृष्टवान् । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

सिद्धत्थव-सिद्धस्तव-न० । सिद्धानां स्तवे, श्रुतस्तवसिद्धस्तवयोः कस्मिन्नावश्यकेऽन्तर्भाव इति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—श्रुतस्तवसिद्धस्तवयोः कायोत्सर्गावश्यकेऽन्तर्भाव इत्यावश्यकबृहद्वृत्त्यनुसारेण ज्ञायते ॥ ३ ॥ सेन० १ उल्ला० ।

सिद्धत्थवण-सिद्धार्थवन-न० । ऋषभदेवस्य निष्क्रमणवने, आ० म० १ अ० । कल्प० । आ० चू० ।

सिद्धत्थसारहि-सिद्धार्थसारथि-पुं० । सिद्धार्थनरेन्द्रसारथौ, सिद्धार्थसारथित्वेन गृहीतहरिशवो बलदेव प्रतिबोधित इति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सिद्धत्थसुअ-सिद्धार्थसुत-पुं० । सिद्धार्थनरेन्द्रस्य सुतोऽपत्यम् । वर्द्धमानस्वामिनि, क० प्र० १ प्रक० ।

सिद्धत्था-सिद्धार्था-स्त्री० । संवरराजभार्यायामभिनन्दनजिनमातरि, ति० । "तिन्नेव सयसहस्सा, अभिणंदणजिणवरस्स सीसाण । सव्ववीरियधयस्स, सिद्धत्था संवरं सुयस्स" ति० । आव० । अभिनन्दनजिनस्य निष्क्रमणशिविकायां सर्षपप्रमाणसुवर्णकणरचितसुवर्णमणिमयकशिकायाम् , औ० ।

सिद्धपय-सिद्धपद-न० । सिद्ध—प्रतिष्ठितं चालयितुमशक्यं सिद्धम् अर्थे, तत सिद्धानि पदानि येषु ते सिद्धपदाः । कुत्प्रकृतिप्रभृत्यादिषु , न हि तेषां पदानि केश्चिदपि चालयितु शक्यन्ते , तेषां सर्वज्ञोक्तानुसारित्वात्तत्र समय जीवस्थानगुणस्थानरूपेषु पदेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

सिद्धपाहुड-सिद्धप्राभृत-न० । स्वनामख्याते सिद्धाधिकारप्रतिपादके ग्रन्थे , न० ।

सिद्धपुत्त-सिद्धपुत्र-पुं० । मुण्डे सशिखाके सभार्यके गृहस्थे, बृ० ३ उ० । ध । ग० । सभार्यकोऽभार्यको वा णियमासुक्कंवरधरो खुरमुंडो ससिहो असिहो वा णियमा अडंडगो अपत्तगो य सिद्धपुत्तो भवति । नि० चू० १ उ० । जी० । न० । आ० म० ।

सिद्धपुर-सिद्धपुर-न० । गुर्जरधरित्र्यां स्वनाख्याते पुरे, अष्ट० । अथ श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायैः एवं ज्ञानसाराभिधं शास्त्रं रचितं तत्रत्यादिप्रतिपादकं वृत्तमुच्यते—

सिद्धिं सिद्धपुरे पुरन्दरपुरस्पर्द्धावहे लब्धवान् ,
चिद्दीपोऽयमुदारसारमहसा दीपोत्सवे पर्वणि ।
एतद्भावनभावपावनमनश्चञ्चच्चमत्कारिणां ,
तैस्तैर्दीपशतैः सुनिश्चयमतैर्नित्योऽस्तु दीपोत्सवः ॥ १३ ॥

सिद्धिं सिद्धपुरं इति । अथ ग्रन्थ सिद्धपुरं नगरे सुन्दरः, तथा सिद्धिं लब्धवान् उदारसारमहसा-प्रधानसारतेजसां वीर्यात्सवे पर्वणि—दीपालिकादिने संपूर्णतां गतः । कथंभूतोऽयं ग्रन्थः ? चिद्दीप —ज्ञानप्रदीपः एतद्भावनभावपावनमनश्चञ्चच्चमत्कारिणां जीवानाम् एतस्य ग्रन्थस्य भावः, वा आत्मतन्मयता तस्या भावा आत्मप्राप्तिसमाधिपरिणामाः तैः पावन—पवित्रं मनः—चित्तं तत्र चञ्चन् मनोहारी च—मत्कारो येषां ते तेषां तैः तैः निर्मलोपयोगलक्षणैः दीपशतैः सुष्ठु निश्चयो वस्तुधर्मः तस्य यद् ज्ञानं तदेव मतम्—इष्टं तैः, तेषां ज्ञानचमत्कारिणां दीपोत्सवः नित्यः निरन्तरः

अन्तु-भवतु, इत्यनेन यथार्थज्ञानगृहीतात्मरसमग्नाना नित्य दीपोत्सव एवास्ति ॥ १३ ॥ अष्ट० ३२ अष्ट०।

सिद्धपुरिस- सिद्धपुरुष-पु०। विद्यासिद्धे पुरुषे, 'तप्पहावेण सो महासिद्धिहिं अलकियो सिद्धपुरिस त्ति विक्खाओ।' ती० ४४ कल्प।

सिद्धभाव-सिद्धभाव-पु०। सिद्धत्वे, प० सू० ४ सूत्र।

सिद्धभूमि-सिद्धभूमि-पु०। ईषत्प्राग्भाराया पृथिव्याम्, आ० म० १ अ०।

सिद्धमग्ग- सिद्धमार्ग-पु०। हितप्राप्तिपथे, उपा० २अ०। सिद्धिशब्देन श्रमणधर्मस्य वशीकारस्तस्य मध्य लक्षणया प्रकर्ष। कल्प० १ अधि० ५ क्षण।

सिद्धमणोरम-सिद्धमनोरम-पु०। द्वितीयदिवसे, जं० ७ वक्ष०।

सिद्धराय-सिद्धराज-पु०। चौलुक्यवंशे अणहिलपट्टनराजे जयसिंहदेवे, 'तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-तिग्मद्युति क्षितिपतिजयसिंहदेव । येन स्ववंशसवितर्यपयाचिने च, श्रीसिद्धराज इति नाम निज व्यलखि ॥१॥" प्रा० ४ पाद।

सिद्धवरसासण-सिद्धवरशासन-न०। सिद्धानां निष्ठितार्थाना वरशासन-प्रधानाज्ञा सिद्धवरशासनम्। सर्वज्ञाऽऽज्ञायाम्, प्रश्न० १ सव० द्वार।

सिद्धसक्खिय-सिद्धसाक्षिक-त्रि०। सिद्धा मुक्तिपदप्राप्ता साक्षिणो दिव्यज्ञानभावन समक्षभाववर्तिनो यत्र तत् सिद्धसाक्षिकम्। सिद्ध साक्षिण कृत्वा कृत, पा०।

सिद्धसरण-सिद्धशरण-न०। सिद्धाश्रयणे, " कम्मट्ठक्खय-सिद्धा, सहट्ठिया नाणदंसणसमिद्धा। सव्वट्ठलट्ठसिद्धा, ते सिद्धा सतु म सरण ॥ १ ॥ " द० प०।

सिद्धसूरि-सिद्धसूरि-पु०। स्वनामख्याते गर्गाचार्यशिष्ये, माघकविपितृव्यपुत्र सिद्धनामा, निर्वेदाद् गर्गाचार्यसमीपे दीक्षा गृहीत्वा सिद्धसूरिनामा जात। अनन धर्मदासगणिकृतायां उपदेशमालायाष्टीका उपमितभवप्रपञ्चकथा चेति ग्रन्था रचिता। विक्रम-९६२ संवत्सरेऽय स्वर्गत, अपरश्च सिद्धसूरि उकेशगच्छीयो देवगुप्तसूरिशिष्य' तेन विक्रम-११९२ संवत्सरे बृहत्क्षेत्रसमासवृत्तिनामा ग्रन्थो रचित। जै० इ०।

सिद्धसेणदिवागर-सिद्धसेनदिवाकर-पु०। समयोद्भूतसमस्तजनताहार्दतमोविध्वसकत्वेनावाप्तयथार्थाभिधान सिद्धसेनदिवाकर। सम्म० १ काण्ड। सम्मत्यादिविविधग्रन्थकारके स्वनामख्यात आचार्ये, पं० व० ४ द्वार। नं०। आ० म०। नि० चू०। आव०। ('कुडुंगेसर' शब्द तृतीयभागे ५७६ पृष्ठ एतत्नमस्कारेण महाकालालिङ्गभञ्जन दर्शितम्।)

सिद्धसेणसूरि-सिद्धसेनसूरि-पु०। चन्द्रगच्छे श्रीदेवगुप्तसूरिशिष्ये, तेन विक्रम-११९२ संवत्सरे प्रवचनसारोद्धारटीका कृता। जै० इ०। इति श्रीसिद्धसेनसूरिविरचिता प्रवचन सारोद्धारवृत्ति समाप्ता। प्रव० ७६ द्वार।

१ चलराजस्य।

सिद्धसेणिय-सिद्धसेनीय-पु०। सिद्धसेनदिवाकरशिष्ये, आ० म० १ अ०।

सिद्धसेणियापरिकम्म-सिद्धश्रेणिकापरिकर्म्मन्-न०। दृष्टिवादान्तर्गतपरिकर्मसूत्रभेदे, स०। स्था०। 'एगट्ठियपयसिद्धसेणियापरिकम्म' श्रुतविशेषे, स०।

सिद्धसोक्ख-सिद्धसौख्य-न०। मुक्तस्य सुखे, औ०। (एतच्च 'सिद्ध' शब्दे दर्शितम्।)

सिद्धहेमचद-सिद्धहेमचन्द्र-न०। हेमचन्द्रविरचिते व्याकरणभेदे, कल्प० १ अधि० १ क्षण। पुं०। स्वनामख्याते आचार्ये, है०। (अत्रत्यविस्तर 'हेमचद' शब्दे वक्ष्यते।)

सिद्धाइगुण-सिद्धादिगुण-पु०। आदौ गुणा आदिगुणा युगपद्भाविनो, न क्रमभाविन, सिद्धानामादिगुणा सिद्धादिगुणा'। आभिनिबोधिकावरणादिक्षयस्वरूपेषु सिद्धत्वप्रथमसमयेषु सिद्धसहभाविगुणेषु, स० ३४ सम०। आ० चू०।

एक्कतीस सिद्धाइगुणा पण्णत्ता, तं जहा-खीणे आभिणिबोहियणाणावरणे, खीणे सुयणाणावरणे, खीणे ओहिणाणावरणे, खीणे मणपज्जवणाणावरणे, खीणे केवलणाणावरणे, खीणे चक्खुदंसणावरणे, खीणे अचक्खुदंसणावरणे, खीणे ओहिदंसणावरणे, खीणे केवलदंसणावरणे, खीणे निद्दावरणे०, खीणे णिद्दाणिद्दा०, खीणे पयला, खीणे पयलापयला०, खीणे थीणद्धी०, खीणे सायावेयणिज्जे, खीणे असायावेयणिज्जे, खीणे दसणमोहणिज्जे, खीणे चरित्तमोहणिज्जे, खीणे नेरइआउए, खीणे तिरिआउए, खीणे मणुस्साउए, खीणे देवाउए, खीणे उच्चागोए, खीणे नीचागोए, खीणे सुभणामे, खीणे असुभणामे, खीणे दाणंतराए, खीणे लाभंतराए, खीणे भोगंतराए, खीणे उवभोगंतराए, खीणे वीरिअंतराए ॥ ३१ ॥ स० ३१ सम०।

प्रकारान्तरेण—

एकतीसाए सिद्धादिगुणेहिं सिद्धाण आदीए गुणा सिद्धादिगुणा सिद्धेहिं सह भाविन इत्यर्थ। ते य अपज्जवसिया ते य इमे, त जहा—से ण परिमडले न वट्टे २ न तसे ३ ण चतुरंसे ४ ण आयते ५ ण किण्हे ६ ण णीले ७ न लोहिए ८ न हालिद्दे ९ न सुक्किल्ले १० न सुब्भिगधे ११ न दुब्भिगंधे १२ न तित्ते १३ न कडुए १४ न कसाए १५ न अंबिले १६ न मधुरे १७ न कक्खडे १८ न मउए १९ न गुरुए २० न लहुए २१ न सीते २२ न उण्हे २३ न निद्धे २४ न लुक्खे २५ न सगे २६ न रुहे २७ न काऊ २८ न इत्थी २९ न पुरिसे ३० न नपुंसके ३१। आ० चू० ४ अ०।

सिद्धाइया-सिद्धायिका-स्त्री०। वीरजिनशासनदेव्याम्, श्रीवीरजिनस्य सिद्धायिका देवी हरितवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा पुस्तकाभययुक्तदक्षिणकरद्वया बीजपूरकवीणाभिरामवामक-

रद्धया च । प्रव० २७ द्वार । स्वनामख्याताया देवतायाम् , यदुद्देशेन तको विशेष क्रियते । पञ्चा० १६ विव० ।

सिद्धावद्ध-सिद्धावद्ध-न० । सिद्धश्रेणिकापरिकर्मभेदे, स० ।

सिद्धाययणकूड-सिद्धायतनकूट-न० । सिद्धानि-शाश्वतानि सिद्धानां वा शाश्वतानामार्हत्प्रतिमानामायतन-स्थानं सिद्धायतनं तदाधारभूतं कूटं सिद्धायतनकूटम् । भरतवैताढ्यप्रथमकूटे, ज० १ वक्ष० । क्षुल्लहिमवद्वर्षधरे पर्वतकूटे, ज० ४ वक्ष० । महाविदेहे माल्यवद्वक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे, ज० ४ वक्ष० । हिमवद्वर्षधरपर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ० । चित्रकूटवक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे, ज० ४ वक्ष० । गन्धमादनवक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे ज० ४ वक्ष० । महाविदेहे ब्रह्मकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य प्रथमकूटे, ज० ४ वक्ष० । (वर्णक 'कूड' शब्दे तृतीयभागे ६१८ पृष्ठे गत ।)

सिद्धालय-सिद्धालय-पुं० । सिद्धावस्थिते क्षेत्रे, विशे० । सिद्धानामाश्रयत्वात्सिद्धालय । ईषत्प्राग्भाराया पृथिव्याम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । सिद्धिमार्गे, स० १४५ सम० । प० स० ।

सिद्धालयमग्गणिग्गय-सिद्धालयमार्गनिर्गत-त्रि० । सिद्धालयमार्गान्निर्गता । ज्ञानादिनिर्गतेषु, स० १४५ सम० ।

सिद्धावास-सिद्धावास-पुं० । मोक्षवासनिबन्धनत्वादहिंसायाम् , प्रश्न० १ सव० द्वार ।

सिद्धि-सिद्धि-स्त्री० । सिद्धयन्ति-कृतार्था भवन्ति यस्यां सा सिद्धि । लोकाग्रे ईषत्प्राग्भाराया पृथिव्याम् , स्था० १० ठा० ३ उ० । दशा० । रा० । आ० म० । स० । भ० । पं० व० । संथा० । यथा परमाणोस्तथाविधकत्वपरिणामविशेषादेकत्व भवति तथा तत एवानन्ताणुमयस्कन्धस्यापि स्यादिति दर्शयन् सकलबादरस्कन्धप्रधानभूतमीषत्प्राग्भाराभिधानं पृथिवीस्कन्धं प्ररूपयन्नाह—

एगा सिद्धी (सू० ४६ +)

सिद्धयन्ति कृतार्थाभवन्ति यस्यां सा सिद्धि , सा च यद्यपि लोकाग्रे , यत आह—'इहं बुन्दिं चइत्ता णं तत्थ गंतूण सिज्झइ' त्ति—तथापि तत्प्रत्यासत्त्येषत्प्राग्भाराऽपि तथा व्यपदिश्यते । आह च-'बारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सव्वट्ठसिद्धाउ' त्ति । यदि च—लोकाग्रमेव सिद्धि स्यात्तदा कथमेतदनन्तरमुक्त 'निम्मलदगरयवन्ना, तुसारगोखीरहारसरिवन्ने' त्यादि, तत्स्वरूपवर्णनं घटते लोकाग्रस्यामूर्तत्वादिति, तस्मादीषत्प्राग्भारा सिद्धिरिहोच्यते । सा चैका द्रव्यार्थतया पञ्चचत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाणस्कन्धस्यैकपरिणामत्वात् , पर्यायार्थतया त्वनन्ता । अथवा—कृतकृत्यत्व लोकाग्रमणिमादिका वा सिद्धि ,एकत्वं च सामान्यत इति । स्था० १ ठा० । जी० । भ० । अशेषकर्मक्षये , सूत्र० २ श्रु० १ अ० । स्था० । निवृत्तौ, स्था० १ ठा० । पञ्चमगतौ , आ० म० १ अ० । अशेषद्वन्द्वोपरमे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । मोक्षे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प० व० । जी० । कृतार्थीभवने, कल्प० ३ अधि० ३ क्षण । कृतकृत्यतायाम् , औ० । नि० । मोहनीयक्षयेणानिष्ठितार्थतायाम् , आ० चू० १ अ० । उत्कर्षविशेषे , द्वा० १५ द्वा० । सूत्र० । अशेषद्वन्द्वच्युतो , सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । सेधनं सिद्धि । हिताथप्राप्तौ, आव० ४ अ० । ज्ञा० । निष्पत्तौ, "सिद्धि स्याद्वादात्" ॥ १ । १ । २ ॥ है० । (सिद्धिप्ररूपणा 'अत्थिवाय' शब्दे प्रथमभागे ५२२ पृष्ठे गता ।) "घोरं पडिऊण पायच्छित्तं संविग्गो भासिओ घोरवीरतवं काउ असुभकम्मं खवेंतो य सुक्कज्झाणो समारुहिय केवलं पप्प सिज्झइ" महा० ।

केवली णं भंते ! मणूसे तीतमणंतं सासयं समयं ०जाव अंतं करेंसु ? हंता सिज्झिंसु ०जाव अंतं करेंसु, एते तिन्नि आलावगा भाणियव्वा छउमत्थस्स जहा नवरं सिज्झिंसु सिज्झंति सिज्झिस्संति । से णूणं भंते ! तीतमणंतं सासयं समयं पडुप्पन्नं वा सासयं समयं अणागयमणंतं वा सासयं समयं जे केइ अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करेंसु वा करेंति वा करिस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ननाणदंसणधरा अरहा जिणे केवली भवित्ता तओ पच्छा सिज्झंति ०जाव अंतं करेस्संति वा ? हंता गोयमा ! तीतमणंतं सासयं समयं ०जाव अन्तं करेस्संति वा (सू० ४२ +) । भ० १ श० ४ उ० । एएणं सिद्धी पज्जवसाणफला पण्णत्ता ? । भ० १७ श० ३ उ० ।

अष्टगुणैश्वर्यसिद्धि —अणिमा लघिमा गरिमा प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिघातित्व यत्रकामावसायित्वमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । चं० सू० । स्या० । प्रतिष्ठायाम् , विशे० ।

समाधिविघ्नाभ्युत्थान-सिद्धयः प्रातिभं ततः ।
श्रावण वेदनादर्शा-स्वादवार्ताश्च वित्तयः ॥ ११ ॥

समाधीरिति-तत स्वार्थसंयमाद्धयात्—पुरुषसंयमादभ्यस्यमानात् प्रातिभं पूर्वोक्त ज्ञान, यदनुभावात् सूक्ष्माद्यर्थादिकमर्थं पश्यति । श्रावण-श्रोत्रेन्द्रियज ज्ञान, यस्मात्प्रकृष्टाद्दिव्यं शब्दं जानाति । वेदना-स्पर्शनेन्द्रियजं ज्ञानं वेद्यतेऽनयेति कृत्वा, तान्त्रिकया संज्ञया व्यवह्रियते , यत्प्रकर्षाद्दिव्यस्पर्शविषयं ज्ञानमुत्पद्यते । आदर्श -चक्षुरिन्द्रियजं ज्ञानम् , आ समन्ताद् दृश्यते-अनुभूयते रूपमनेनेति कृत्वा, यत्प्रकर्षाद्दिव्यरूपज्ञानमुत्पद्यते । आस्वादो-रसनेन्द्रियजं ज्ञानम् , आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा, यत्प्रकर्षाद्दिव्यरससंविदुपजायते । वार्ता-गन्धसंवित्ति , वृत्तिशब्देन तान्त्रिकया परिभाषया घ्राणेन्द्रियमुच्यते, वर्तमाने गन्धविषये प्रवर्तत इति कृत्वा, वृत्तौ-घ्राणेन्द्रिये भवा वार्ता, यत्प्रकर्षाद्दिव्यो गन्धोऽनुभूयते । एताश्च वित्तयो-ज्ञानानि भवन्ति । तदुक्तम्—"ततः प्रातिभश्रावणवेदनादर्शा [र्शा-ना] स्वादवार्ता जायन्ते" [३-३६] । एताश्च समाधेः प्रकर्षं गच्छत सतो विघ्ना हर्षविस्मयादिकरणेन तच्छिथिलीकरणात् व्युत्थान-व्यवहारदशायां च समाध्युत्साहजननादिशिष्टफलदायकत्वाच्च सिद्धय । यत उक्तम्-"ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने सिद्धय " (३-३७) द्वा० २६ द्वा० ।

" केइ तेणेव भवेन निव्वुया सव्वकम्मओ मुक्का कई तइयभ-वेण सिज्झिस्सति । " अ० ७ श० १ उ० ।

अट्ठपयारकम्मक्खएण सिद्ध सज्जमेते संति सिद्धा सि-य सज्ञायममिति वा सिद्धा । सिद्धिनिट्ठिए पहीणे सय-लपवंचणाणकम्म वमेतेसिमिति वा सिद्धा । महा० ३ अ० ।

शुद्धतत्त्वसाधने, "एव परमत्थसाहगं सव्वं पुण होइ सिद्धि त्थिय" इत्युक्तया,(अष्ट० २७ अष्ट०।) क्रियासिद्धौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ०। निष्पत्तौ, द्वा० २८ द्वा०। (सिद्धिल-क्षणम् 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६७० पृष्ठे गतम् ।) सिद्धिशब्दः सम्बन्धवाचकः, तथा च लोकेऽपि सिद्धि-र्भवतीत्युक्ते इष्टार्थसम्बन्ध एव प्रतीयते । दश० १ अ० ।

सिद्धिप्राप्त्युपायमाह-

अतीतानागतज्ञानं, परिणामेषु संयमात् ।
शब्दार्थधीविभागे च, सर्वभूतरुतस्य धीः ॥ ५ ॥

संयमो नाम धारणाध्यानसमाधित्रयमेकविषयम् । यदाह- "त्रयमेकत्र संयम' इति (३-४) । एतदभ्यासात् खलु हेयज्ञेयादिविज्ञानस्य प्रज्ञा इति पूर्वभूमिषु ज्ञात्वोत्तरभूमिष्वस्य वि-नियोगः । तदाह— 'तज्जयात्प्रज्ञालोक (३-५) तस्य भू-मिषु विनियोग इति" (३-६) । तत्र परिणामेषु धर्म-लक्षणावस्थारूपेषु संयमाश्रितस्य सर्वार्थग्रहणसामर्थ्य-प्रतिबन्धकविक्षेपपरिहारात् । अतीतानागतज्ञानमतिक्रान्ता-नुत्पन्नार्थपरिच्छेदन योगिना भवति । तदुक्त—" परिणाम-त्रयसंयमादतीतानागतज्ञानमिति"। (३-१६)। शब्दः श्रोत्रे-न्द्रियग्राह्यनियतक्रमवर्णात्मा क्रमरहितः स्फोटात्मा ध्वनिस-स्कृतबुद्धिग्राह्यो वा, अर्थो जातिगुणक्रियादिः, धीर्विषया-कारा बुद्धिवृत्तिः, एता हि गौरिति शब्दो गौरित्यर्थो गौ-रिति च धीरित्यभेदेनैवाध्यवसीयन्ते । कोऽयं शब्द इत्या-दिषु प्रश्नेषु गौरयमित्येकरूपस्यैवोत्तरस्य प्रदानात् । तस्य चैकरूपप्रतिपत्तिनिमित्तकत्वात् । तत्र एतासां विभागे चेदं शब्दस्य तत्त्वं यद्वाचकत्वं नाम, इदं चार्थस्य यद्वाच्यत्वं, इदं च धियो यत्प्रकाशकत्वमित्येवंलक्षणे । संयमात् सर्वेषां भू-तानां मृगपशुपक्षिसरीसृपादीनां रुतस्य शब्दस्य धीर्भवति । अनेनैवाभिप्रायेण अनेन प्राणिनाऽयं शब्दः समुच्चरित इति । तदुक्त-' शब्दार्थप्रत्ययानामितरेतराध्यासात्संकरस्तत्प्र-विभाग (प्रवि) भागसंयमात्सर्वभूतरुतज्ञानमिति" (३-१७) ॥ ५ ॥

(कायरूपस्य संयमात् ६ ×)

काय-शरीरं तस्य रूपं—चक्षुर्ग्राह्यो गुणः तस्य नास्त्य-स्मिन् काये रूपमिति संयमाद्रूपस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वरूपायाः शक्तेः स्तम्भे भावनावशात्प्रतिबन्धे सति तिरोधानं भवति । चक्षुः प्रकाशरूपस्य सात्त्विकस्य धर्मस्य तद्ग्रहणव्यापारा-भावात् । तथा संयमवान् योगी न केनचिद् दृश्यत इत्यर्थः । एवं शब्दादितिरोधानमपि ज्ञेयम् । तदुक्त- कायरूपसंयमा-त्तद्ग्राह्यशक्तिस्तम्भे चक्षुः (क्षु प्र) प्रकाशास (प्र) योगेऽ-न्तर्धानम् ' (३-२१) । एतेन शब्दाद्यन्तर्धानमुक्तमिति ॥ ६ ॥ (परचित्ताभिज्ञानं 'परचित्तणाण' शब्दे पञ्चमभागे प्रतिपा-दितम्) (अन्तर्धानविषयता ' अतकरण ' शब्दे प्रथमभागे ६३ पृष्ठे उक्ता ।)

संयमात् कर्मभेदानामरिष्टेभ्योऽपरान्तधीः ।
मैत्र्यादिषु बलान्येषां, हस्त्यादीनां बलेषु च ॥७॥

एवमन्येऽपि । तेषां संयमादिदं शीघ्रविपाकमिदं च मन्द-विपाकमित्यादिभेदानामार्ष्टजनितादरिष्टेभ्यः आध्यात्मिका-धिभौतिकाधिदैविकभेदभिन्नेभ्यः कर्णपिधानाकालीनकोष्ठ्य-वायुघोषाश्रवणाकस्मिकविकृतपुरुषाशक्यदर्शनस्वर्गादिपदा-र्थदर्शनलक्षणेभ्योऽपरान्तस्य करणशरीरवियोगस्य धीर्नि-यतदेशकालतया निश्चय सामान्यतः संशयाविलतद्वियो-ऽरिष्टेभ्यो योगिनामपि संभवादिति ध्येयम् । तदुक्त—' सो-पक्रमं निरुपक्रमं च कर्म तत्संयमादपरान्तज्ञानमरिष्टेभ्यो वेति " (३२२) । मैत्र्यादिषु मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्येषु संयमात्तेषां मैत्र्यादीनां बलानि भवन्ति, मैत्र्यादयस्तथा प्र-कर्षं गच्छन्ति यथा सर्वस्य मित्रत्वादिकं प्रतिपद्यते योगी-त्यर्थः । तदुक्तं-" मैत्र्यादिषु बलानि" (३-२३) बलेषु च ह-स्त्यादिसंबन्धिषु संयमाद्धस्त्यादीनां बलान्याविर्भवन्ति स-र्वसामर्थ्ययुक्तत्वात् नियतबलसंयमेन नियतबलप्रादुर्भावात् । एवं विषयवत्या ज्योतिष्मत्याश्च प्रवृत्तेः सात्त्विकप्रकाशप्रस-रस्य विषयेषु सम्यग्न्यासात् सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टार्थज्ञानमपि द्रष्टव्य सान्तःकरणेन्द्रियाणां प्रशक्तितापत्ते । तदुक्त—' प्र-वृत्त्यालोकन्यासात्सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टज्ञानमिति " (३-२५) ॥ ७ ॥

सूर्ये च भुवनज्ञानं, ताराव्यूहे गतिर्विधौ ।
ध्रुवे च तद्गतेर्नाभि-चक्रे व्यूहस्य वर्ष्मणः ॥ ८ ॥

सूर्ये चेति—सूर्ये च प्रकाशमये संयमाद्भुवनानां सप्तानां लोकानां ज्ञानं भवति । तदुक्त—" भुवनज्ञानं सूर्ये (र्य) संयमात् " (३-२६) । ताराव्यूहे ज्योतिषां विशिष्टसंनि-वेशे संयमाद्विधौ चन्द्रे गतिर्ज्ञानं भवति, सूर्यप्रहततेज-स्कतया ताराणां सूर्यसंयमात्तद्ज्ञानं न शक्नोति भवि-तुमिति पृथगयमुपायोऽभिहितः । तदुक्त—" चन्द्रे तारा-व्यूहज्ञानं " (३-२७) । ध्रुवे च निश्चले ज्योतिषां प्र-धाने संयमात्तासां ताराणां गतेर्नियतदेशकालगमनक्रिया-या ज्ञानं भवति, इयं तारा इयता कालेन अमुं राशिमिदं क्षे-त्रं यास्यतीति । तदुक्त-" ध्रुवे तद्गतिज्ञानं " (३-२८ ।) नाभिचक्रे शरीरमध्यवर्तिनि समग्राकृतिविशेषमूलभूते संयमात्कर्मणः—कायस्य व्यूहस्य रसमलधात्वादीनां सन्नि-वेशस्य गतिर्भवति । तदुक्त-' नाभिचक्रे कायव्यूहज्ञानम् " (३-२९) ॥ ८ ॥ (तच्च 'सरीर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।) (भुवनस्वरूपम् 'भवण' शब्दे पञ्चमभागे गतम् ।)

क्षुत्तृड्व्ययः कण्ठकूपे, कूर्मनाड्यामचापलम् ।
मूर्धज्योतिषि सिद्धानां, दर्शनं च प्रकीर्तितम् ॥ ९ ॥

'क्षुदिति—कण्ठे-गले कूप इव कूपो गर्ताकारः प्रदेशस्तत्र संयमात् क्षुत्तृषोर्व्ययो भवति । घण्टिकाधोत पतावनानुप्र-सिद्धे । तदुक्तम्-" कण्ठकूपे क्षुत्पिपासानिवृत्ति " (३-३०) कूर्मनाड्यां कण्ठकूपस्याधस्ताद्वर्तमानायां संयमाद्चापलं भ

वति, मन स्थैर्यमिलब्धे । तदुक्तम्—" कूर्मनाड्यां स्थैर्यमिति " (३—३१)। मूर्धज्योतिर्धाम-सुषुम्नानाडीरन्ध्र मध्ये प्रभास्वरे ज्योतिषि कुञ्चिकादौ प्रदेशे, हृदयस्थ एव सात्त्विकः प्रकाशो ब्रह्मरन्ध्र समभिरोहन्त्य-भजत तत्र संयमात् सिद्धानां दर्शनं प्रकीर्तितम् । द्यावापृथिव्योरन्तरालवर्तिनो ये सिद्धपुरुषास्तानेतद्धाम पश्यति, तैश्चाऽयं संभाष्यत इति भावः । तदुक्तम्—" मूर्धज्योतिषि सिद्धदर्शनम् " (३-३२)॥९॥

प्रातिभात् सर्वतः संवि-च्चेतसो हृदये तथा ।

स्वार्थे संयमतः पुंसि, भिन्ने भोगात्परार्थकात् ॥१०॥

प्रातिभादिति—निमित्तानपेक्षं मनोमात्रजन्यम् अविसंवादकं झगित्युत्पद्यमानं ज्ञानं प्रतिभा । तत्र संयमे क्रियमाणे प्रादुर्भूतं ज्ञानं विवेकख्यातेः पूर्वभावि तारकमुदेष्यति, उदेष्यति सवितरीव पूर्वप्रभा, तत्र सर्वतः संविद् भवति । संयमान्तरानपेक्षः सर्वं जानातीत्यर्थः । " प्रातिभाद्वा सर्वम् " (३-३३) इत्युक्ते । तथा हृदये—शरीरप्रदेशविशेषेऽधोमुखस्वल्पपुण्डरीकाकारे संयमात् चेतसः संवित्-स्वपरचित्तगतवासनारागादिज्ञानं भवति । तदुक्तम्-" हृदये चित्तसंवित् " (३-३४) । परार्थकात् सत्त्वस्य स्वार्थनैरपेक्ष्येण स्वभिन्नपुरुषार्थकात्भोगात् सत्त्वपुरुषाभेदाध्यवसायलक्षणात् सत्त्वस्यैव सुख दुःखकर्तृत्वाभिमानात् भिन्ने स्वार्थे स्वरूपमात्रालम्बने परित्यक्ताहङ्कारे सत्त्वे चिच्छायासङ्क्रान्तौ पुंसि संयमात् । प्रभूतं स्वालम्बनं ज्ञानं सत्त्वनिष्ठ पुरुषो जानाति, न पुनः पुरुषो ज्ञाता ज्ञानस्य विषयभावमापद्यते, ज्ञेयत्वापत्तेः । ज्ञातृज्ञेययोश्चात्यन्तविरोधादिति भावः । तदुक्तम् "सत्त्वपुरुषयोरत्यन्तासङ्कीर्णयोः प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थ- (र्थात्) स्वार्थसंयमात् पुरुषज्ञानमिति"(३-३५)१०। (द्वा०।)

समानस्य जयाद्भासा-दानस्याप्यूर्ध्वगामिता ।

दिव्यं श्रोत्रं पुनः श्रोत्र-व्योम्नोः सम्बन्धसंयमात् ॥११॥

समानस्येति—समानस्याग्निमभिवेष्ट्य व्यवस्थितस्य समानाख्यस्य वायोर्जयात् संयमेन वशीकारान्निरावरणस्याग्नेरूर्ध्वगत्वात् धाम-तेजः तरणिप्रतापवदवभासमानमाविर्भवति, येन योगी ज्वलन्निव प्रतिभाति । यदुक्तम्—" समानजयाज्ज्वलन (म्) " (३—४०) । उदानस्य कृकाटिकादेशादाशिरोवृत्तेर्जयात्तत्तेषां वायूनां निरोधादूर्ध्वगमित्वसिद्धः । (द्वा०) श्रोत्रं शब्दग्राहकमाहङ्कारिकमिन्द्रियं व्योम, शब्दतन्मात्रजमाकाशं, तयोः पुनः सम्बन्धसंयमाद्देशदेशिभावलक्षणसम्बन्धसंयमाद् दिव्यं युगपत्सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टशब्दग्रहणसमर्थं श्रोत्रं भवति । तदुक्तम्—" श्रोत्राकाशयोः सम्बन्धसंयमाद्दिव्यं श्रोत्रम् " (३—४१) ॥ ११ ॥

लघुतूलसमापत्त्या, कायव्योम्नोस्ततोऽम्बरे ।

गतिर्महाविदेहातः, प्रकाशावरणक्षयः ॥ १४ ॥

लघ्वितिः—कायः-पाञ्चभौतिकं शरीरं, व्योम च प्रागुक्तं, तयोः । ततोऽवकाशदानसम्बन्धसंयमात् । लघुनि तूले समापत्त्या तन्मयीभावलक्षणया प्राप्तायामत्यन्तलघुभावतयाऽम्बरे-आकाशे गतिः स्यात् । उक्तसंयमवशात् प्रथमं यथारुचि जले सञ्चरन् क्रमेणोर्णनाभतन्तुजालेन सञ्चरमाण आदित्यरश्मिभिश्च विहरन् यथेष्टमाकाशे गच्छतीत्यर्थः । तदुक्तम्—" कायाकाशयोः सम्बन्धसंयमाल्लघुतूलसमापत्तेश्च (श्चा) काशगमनम् " (३—४२)। (द्वा०) (पूर्वार्द्धव्याख्या ' महाविदेहा ' शब्दे षष्ठभागे गता ।)

स्थूलादिसंयमाद्भूत-जयोऽस्मादणिमादिकम् ।

कायसंपच्च तद्धर्मा-नभिघातश्च जायते ॥ १५ ॥

स्थूलादीति-स्थूलादीनि स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्वानि पञ्चानां भूतानामवस्थाविशेषरूपाणि । तत्र भूतानां परिदृश्यमानं विशिष्टाकारवत् स्थूलं रूपं-स्वरूपं च पृथिव्यादीनां कार्कश्यस्नेहोष्णताप्रेरणावकाशदानलक्षणं सूक्ष्मं च यथाक्रमं भूतानां कारणत्वेन व्यवस्थितानि गन्धादितन्मात्राणि । अन्वया गुणाः प्रकाशप्रवृत्तिस्थितिरूपतया सर्वत्रैवोपलभ्यमानाः । अर्थवत्त्वं च तेष्वेव गुणेषु भोगापवर्गसंपादनशक्तिरूपम् । तेषु क्रमेण प्रत्यवस्थं संयमाद्भूतजयो भवति । कृतैतत्संयमस्य संकल्पानुविधायिन्यो वत्सानुसारिण्य इव गावो भूतप्रकृतयो भवन्तीत्यर्थः । तदुक्तम्—" स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्वसंयमाद्भूतजयः " इति (३—४४) अस्माद्भूतजयात् अणिमादिकं भवति । अणिमा , लघिमा, महिमा , प्राकाम्यम् ' ईशत्वं, वशित्वं, यत्रकामावसायित्वं चेत्यणिमादिकम् । तत्राणिमा-परमाणुरूपतापत्तिः , गरिमा-वज्रवद्गुरुत्वप्राप्तिः लघिमा-तूलपिण्डवल्लघुत्वप्राप्तिः , महिमा-महत्त्वप्राप्तिः अङ्गुल्यग्रेण चन्द्रादिस्पर्शनयोग्यता । प्राकाम्यम्-इच्छानभिघातः शरीरान्तःकरणयोः ।ईशत्वम्-सर्वत्र प्रभविष्णुता । वशित्वम्-यतः सर्वाण्येव भूतानि वचनं नातिक्रामन्ति । यत्रकामावसायित्वम्-स्वाभिलषितस्य समाप्तिपर्यन्तनयनम् । कायसंपच्च उत्तमरूपादिलक्षणा । ' रूपलावण्यबलवज्रसंहननत्वानि कायसंपत् " (३—४६) इत्युक्तेः । तद्धर्मानभिघातश्च तस्य कायस्य धर्मा रूपादयस्तेषामभिघातो-नाशस्तदभावश्च जायते न ह्यस्य रूपमग्निर्दहति , न वा आपः क्लेदयन्ति , न वा वायुः शोषयतीति । तदिदमुक्तम्—" ततोऽणिमादिप्रादुर्भावः कायसंपत्तद्धर्मानभिघातश्चेति " (३—४५) ॥ १५ ॥ (द्वा० ।)

मनोजवो विकरण-भावश्च प्रकृतेर्जयः ॥ १६ ॥

तत इन्द्रियजयान्मनोजवः-शरीरस्य मनोवदनुत्तमगतिलाभः । विकरणभावश्च कायनिरपेक्षाणामिन्द्रियाणां वृत्तिलाभः प्रकृतेः-प्रधानस्य जयः सर्ववशित्वलक्षणो भवति । तदुक्तम्-" ततो मनोजवित्वं विकरणभावः प्रधानजयश्च "(३-४८)।१६।

स्थितस्य सत्त्वपुरुषा-न्यताख्यातौ च केवलम् ।

सार्वज्ञ्यं सर्वभावाना-मधिष्ठातृत्वमेव च ॥ १७ ॥

स्थितस्येति-केवलं सत्त्वपुरुषयोरन्यताख्यातौ गुणकर्तृत्वाभिमानशिथिलीभावलक्षणाया शुद्धसात्त्विकपरिणामरूपायां स्थितस्य सार्वज्ञ्यं सर्वेषां शान्तोदिताव्यपदेश्यधर्मत्वेन स्थितानां यथावद्विवेकजं ज्ञानलक्षणं सर्वेषां भावानां गुणपरिणामानामधिष्ठातृत्वमेव च स्वामिवदाक्रमणलक्षणं भवति । तदुक्तम्-" सत्त्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रस्य सर्वभावाधिष्ठातृत्वं सर्वज्ञातृत्वं च " (३-४९) ॥१७॥ (द्वा० ।)

स्मृता सिद्धिर्विभूतिरियं, तद्वैराग्याच्च योगिनः ।

दोषबीजक्षये नूनं, कैवल्यमुपदर्शितम् ॥ १८ ॥

सिद्धिविग्गहगइ-सिद्ध्यविग्रहगति -स्त्री०। सिद्ध्यावविग्रहेण अवक्रेण गमन सिद्ध्यविग्रहगति । विशिष्टसिद्धगतौ, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सिद्धिविणिच्छय--सिद्धिविनिश्चय--पु० । स्वनामख्याते सिद्धिप्रतिपादके ग्रन्थे, षा० १५ विव०।

सिद्धिसुगइगिहुत्तम--सिद्धिसुगतिगृहोत्तम-न० । सिद्धिलक्षणा सुगति सिद्धिसुगति । अथवा—सिद्धिश्च सुगतिश्च सुदेवत्वसुमानुषत्वलक्षणा सिद्धिसुगती , तल्लक्षण यद् गृहाणामुत्तम गृहोत्तम वरप्रासाद । सिद्धिस्वरूपसुगतिगृह , स० ८३ सम०।

सिद्धिसेहर-सिद्धिशेखर-न०। शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १ कल्प।

सिधु-सीधु-पु०। गुडधातकीसम्भवे मद्ये, विपा० ८ अ०।

सिनात-स्नात-त्रि०। 'थे-स्न-ष्टा रिय-सिन-सटा कचित्'॥८।४।३१४॥ इति स्न इत्यस्य स्थाने सिनादेश । स्नातम्। सिनातं। शुचीभूत, प्रा० ४ पाद।

सिन्दी-देशी—खर्जूर्याम् , दे० ना० ८ वर्ग २९ गाथा।

सिन्दुवण-देशी—अग्नौ, दे० ना० ८ वर्ग ३२ गाथा।

सिन्दू-देशी—रज्ज्वाम् दे० ना ८ वर्ग २८ गाथा।

सिन्दूर-देशी—राज्ये, दे० ना० ८ वर्ग ३० गाथा।

सिन्दोला-देशी—खर्ज्जूर्याम् , दे० ना० ८ वर्ग २९ गाथा।

सिन्धुओ-देशी—राहौ, दे० ना० ८ वर्ग २ गाथा।

सिन्न-सैन्य-न०। "सैन्ये वा"॥ ८।१।१५०॥ इति सैन्यशब्दे एत इद्वा। सैन्यम्। सिन्न। सैनिके, प्रा० १ पाद।

सिप्प-सिल्प-न०। अनाचार्यके कर्मणि, नित्यव्यापारे च। स्था० ४ ठा० ४ उ०। भ०। चित्रादिविज्ञाने, स्था० ५ ठा० ३ उ०। पिं०। क्रियासु कौशले, आ० म० १ अ०। अक्रमईनादिके, औ०। कल्प०। दश०। शिल्पशतम्। शिल्पानि कुम्भकारक्रियादीनि नैपुण्यानि वा लेख्यादिकलालक्षणानि। दश० ९ अ० २ उ०। शिल्पशतं च कालनिधौ वर्त्तते, तथा च—" घट १ लोह २ चित्र ३ वस्त्र ४ नापितशिल्पाना प्रत्येक विंशतिभेदात्। स्था० ९ ठा० ३ उ०। चित्रादिके,प्रश्न० ६ आश्र० द्वार। क्रियाकौशले, रा०। सातिशये आचार्योपदेशजे ग्रन्थनिबद्धे व्यापारे , आ० म० १ अ०। आ०चू०। अनाचार्यक कर्म, साचार्यक शिल्पम्। अथवा-कादाचित्क शिल्पम्,सार्वकालिक कर्म। न०। आ० म०।

स्निह-धा०। प्रीतौ, "स्निह-सिचो सिप्प"॥ ८।४।२५५॥ अनयो कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति क्यलुक् च । सिप्पइ। स्निह्यते। प्रा० ४ पाद।

सिच्-धा०।सेचने,पूर्ववत् सिप्पादेश।सिप्पइ।सिच्यते।प्रा०।

सिप्पसत्थ--शिल्पशास्त्र-न०। य शिल्पनिमित्तादिशास्त्राणि ग्राहयति स इहोपचारत. शिल्पशास्त्रम्। शिल्पशास्त्रग्राहके, विशे०।

सिप्पसय-शिल्पशत-न०। भगवत आचार्योपदेशज शिल्पमिति। तच्छते, कल्प० १ अधि० ७ क्षण।

सिप्पसिद्ध-शिल्पसिद्ध-पु०। शिल्पभेदे, आ० म०।

सम्प्रति शिल्पसिद्ध सोदाहरणमभिधातुकाम आह—

जो सव्वसिप्पकुसले, जो वा जत्थ सुपरिनिट्ठितो होइ।
कोकासवड्ढई विव, सातिसतो सिप्पसिद्धो त्ति ॥

य कश्चिद् निर्दिष्टस्वरूप सर्वशिल्पेषु कुशल यो वा यत्रैकस्मिन्नपि शिल्पे सुपरिनिष्ठित साऽतिशयश्च कोकासवर्द्धकिवत् स शिल्पसिद्ध इति एष गाथाक्षरार्थ । आ० म० १ अ०। आ० क०।

कथा चेयम्—

"पुरं सोपारक नत्र, रथकारोऽभवत्सुधी ।
तद्दास्याश्च द्विजाज्जात , कोकासो नाम दारक ॥ १ ॥
स चासीन्मूकभावेन, सर्वमप्यश्रवा इति ।
रथकार सुशिल्पानि, शिक्षयत्यङ्गजान्निजान् ॥ २ ॥
न तेऽगृह्णन्किमप्यज्ञा , दासेर सर्वमग्रहीत् ।
रथकारे मृते राजा, दासेरे तच्छ्रिय न्यधात् ॥ ३ ॥
इतश्चोज्जयिनीपुर्या-मार्हत श्रावको नृप ।
चत्वार श्रावकास्तस्य , सन्ति कर्मसु कर्मठा ॥ ४ ॥
करोत्यको रसवती, तादृक् पाकवती, यथा ।
जीर्यत्यन्न भुक्तमात्र-मथवा याममात्रत ॥ ५ ॥
यथा द्वित्रिचतु पञ्च-यामेभ्यो जीर्यते क्रमात् ।
यथा वा कुरुते येन, सर्वथाऽपि न जीर्यति ॥ ६ ॥
अभ्यनक्ति द्वितीयस्तु, स तैलकुडव प्रधी ।
प्रवेशयति देहान्त-स्तावन्निस्सारयत्यपि ॥ ७ ॥
तार्त्तीयीको रचयति, शय्या तादृग्विधां यथा ।
जागर्ति प्रथमे यात्रेऽथवा द्वित्रिचतुर्थके ॥ ८ ॥
श्रीगृहाधिकतस्तुर्य-स्तस्मै तन्मतिवैभवम् ।
प्रविष्टो ह्यपरस्तत्र, न किञ्चिदपि पश्यति ॥ ९ ॥
स च इमाञ्जदपुत्रत्वा-द्राजकार्येषु शीतल ।
निर्विण्णकामभागोऽस्ति, यावद्व्रतकृतोद्यम ॥ १० ॥
इतश्च पाटलीपुत्रा-ज्जितशत्रु क्षितीश्वर ।
लङ्कापुरीं राम इव, रुरोधागत्य तत्पुरीम् ॥ ११ ॥
तदाऽवन्तीपते शूल-मुत्पन्न दैवयोगत ।
विधायानशन सोऽथ , जगाम त्रिदशालयम् ॥ १२ ॥
नागरैरथ तस्यैव, पाटलीपुत्रभूभुज ।
अर्पिता नगरी तेन , श्रावकास्ते च शब्दिता ॥ १३ ॥
चत्वारोऽप्यागता पृष्टा , पदोऽभूद्वोऽत्र कुत्र क ।
कोश कोशाधिकृत्तत्रा-दर्शयद्विक्रमैकत ॥ १४ ॥
शय्यापालस्तु शय्या च , सज्जयामास तादृशीम् ।
मुहूर्त्ते च मुहूर्त्ते च, यस्या उत्थीयते जवात् ॥ १५ ॥
सूदनाद्य तथा गार्द्ध , येन भुङ्क्ते क्षणे क्षणे ।
अभ्यङ्क्तोऽन्येन क्रैकसा-त्तैलमाकर्षि पादत ॥ १६ ॥
ऊचे न्यस्तेऽस्थिमत्तुल्य , सोऽन्यतस्तैलमाकृषेत् ।
प्राव्राजन्नथ सर्वेऽपि, निजस्वामिवियोगत. ॥ १७ ॥
तेन तैलेन तस्याह्नि-र्दह्यमान. क्रमादभूत् ।
काकश्यामस्तत. सोऽत्र, काकजङ्घ इति श्रुत. ॥ १८ ॥
इतश्च सोपारपुरे, दुर्भिक्षमभवत्तदा ।
आजगाम ततोऽवन्त्या, पुर्यां कोकासवर्द्धकिः ॥ १९ ॥
राज्ञ स्वज्ञापनायाथ , शालीन्काङ्कपोतकै. ।

अपाहरत्प्रतिदिनं, कोष्ठागाराद्धरेशितु ॥ २० ॥
नियुक्ते कथिते राज्ञा—ऽऽनाय्य कोकासवर्द्धकिं ।
रथकारपदं चक्रे, पूज्या कुत्र गुणा न वा ॥ २१ ॥
चक्रे काष्ठमयस्तेन गरुडो नृपते कृते ।
य कीलिकाप्रयोगेण, व्योमगामी सजीववत् ॥ २२ ॥
अथ राजा सराज्ञीक , कोकासेन समं सदा ।
व्याम्ना गरुडमारूढ , सर्वां सञ्चरते महीम् ॥ २३ ॥
मारयिष्याम्यहं युष्मान् , व्योम्नागत्य वदन्निति ।
भापयित्वा परान्सर्वान् , भूपतीन् करदान् व्यधात् ॥ २४ ॥
ता देवीमपरा प्राहु—रेष कीलिकया कथा ।
गरुत्मान् चलते ब्रूहि, साऽऽर्जवादाख्यदेतया ॥ २५ ॥
ईर्ष्ययैकाऽऽददे राज्ञी, तन्निवर्तनकीलिकाम् ।
तथैवागान्नृपस्तेन, वाहितस्तु न सोऽचलत् ॥ २६ ॥
अथोद्दाम व्रजस्ताद्यौ, महावाताभिघातत ।
कलिङ्गेषु तडागान्ते, भग्नपक्ष पपात स ॥ २७ ॥
तस्य सङ्घटनाहेतो—र्वास्याद्यानेतुमुत्सुक ।
कोकासो नगरऽयासी—त्तत्रान्यो रथकृत्तदा ॥ २८ ॥
काष्ठकर्मालये राज्ञो, रथ कुर्वन्समस्ति स ।
तेनैक निर्मित चक्र—मन्यदस्त्यर्द्धनिर्मितम् ॥ २९ ॥
कोकासेनार्थितं तत्रैत्य, तच्चोपकरणानि स ।
सोऽभ्यधादर्पयिष्यामि, गृहादानीय तान्यहम् ॥ ३० ॥
इतो नैतानि लभ्यन्ते, नतुमित्यगमद् गृहे ।
कोकासेनार्द्धनिष्पन्न, तच्चक्र घटित क्षणात् ॥ ३१ ॥
प्रक्षिप्तं याति वेगेन, स्खलितऽपि पतेन्न तत् ।
किं तु पश्चान्मुख याति, स्खलिते त्वितरत्पतत् ॥ ३२ ॥
आगत सोऽथ तच्चक्रं, दृष्ट्वा गत्वा सपद्यपि ।
राज्ञो विज्ञापयामास, यथा कोकास आययौ ॥ ३३ ॥
यद्बलात्काकजङ्घेन, नृपाः सर्वे वशीकृता ।
धृतोऽसौ ताडनाद्वाक्य—द्धृतो राजाऽथ सम्प्रथ ॥ ३४ ॥
दण्डिता स्मो वयमिति, तथोर्भक्ते निवारितम् ।
नाम्नैस्त्यशोभीतैः, काकपिण्डी प्रवर्तिता ॥ ३५ ॥
कोकास च स राजोचे, प्रासादं शतभूमिकम् ।
मम पुत्रशतस्य त्व, कुरु मध्ये च मत्कृते ॥ ३६ ॥
पश्चादाज्ञापयिष्यामि, राजक सर्वमप्यहम् ।
कोकासो ज्ञापयामास, काकजङ्घतनूरुहम् ॥ ३७ ॥
सपुत्र संहरिष्यामि, नृपमेत दिनेऽमुक ।
आगन्तव्यं त्वयाऽत्रस्य—मत्र तद्दिवसोपरि ॥ ३८ ॥
कृत्वा प्रासाद कोकासो, नृपमारुह्य सात्मजम् ।
सजह कीलिकापातात्, सपुत्रीकृत्य तज्जवात् ॥ ३९ ॥
काकजङ्घतनूजन्म, तत्र तत्कालमीयुषा ।
नगर जगृहे ओजि, पिता माता च वर्द्धकि ॥ ४० ॥
विधायाथ महोत्साह, सर्वेऽपि स्वपुरं ययु ।
शिल्पसिद्ध इति ख्याति, प्राप कोकासवर्द्धकि ॥ ४१ ॥"
आ० क० १ अ० ।

सिप्पं–देशी—पलाले, दे० ना० ८ वर्ग २८ गाथा ।

सिप्पा–शिप्रा–स्त्री० । स्वनामख्यातायामुज्जयिन्या महानद्याम् , आ० म० १ अ० । आ० क० ।

सिप्पाजीव–शिल्पाजीव–पुं० । शिल्प तूर्णनादि साचार्यकं वा कर्म तेन जीवति जीविका कल्पयतीत्यर्थः । शिल्पोप-जीविनि , स्था० ५ ठा० १ उ० । प्रज्ञा० ।

सिप्पायरिय–शिल्पाचार्य–पुं० । तुन्नकादिषु शिल्पिषु , प्रज्ञा० १ पद । ('आयरिय' शब्दे द्वितीयभागे ३०३ पृष्ठे गतमेतत् ।)

सिप्पि–शिल्पिन्–पुं० । चित्रकारसूत्रधारलोहकारस्वर्णकार-स्थपतिप्रभृतिषु, उत्त० १५ अ० । औ० । रा० । ज्ञा० ।
शुक्ति–स्त्री० । द्वीन्द्रियजीवविशेषे,प्रज्ञा० १ पद । "सिप्पिपु-डगसठाणसंठिय " उपा० २ अ० ।

सिप्पिय–शिल्पिज–न० । तृणविशेषे , प्रज्ञा० १ पद ।

सिप्पिसपुड–शुक्तिसपुट–त्रि० । सपुटरूपासु शुक्तिषु, प्रज्ञा० १ पद । औ० । नि० चू० । जी० ।

सिप्पोवगय–शिल्पोपगत–त्रि० । शिल्प क्रियासु कौशलमुपगत प्राप्त । रा० । शिल्पसमन्विते, 'निउणसिप्पोवगए' अनु० ।

सिप्पोवदेसमइ–शिल्पोपदेशमति–स्त्री० । आचार्यस्य शिल्पोपदेशदातुरुपदेशाज्जायमानाया बुद्धौ, औ० ।

सिफा–शिफा–स्त्री० । "फो भ–हौ" ॥ ८ । १ । २३६ ॥ इति फस्य भहौ । सिफा । सिभा । वृक्षाणा जटाकारे मूले, प्रा० १ पाद ।

सिमिण–स्वप्न–पुं० । " स्वप्ने–नीव्योर्वा " ॥ ८।१।२५९ ॥ इति वस्य मो वा । सिमिणो । सिविणो । स्वापावस्थायाम् , प्रा० ।

सिम्मिअं–देशी–भूतगृहीते, दे० ना० ८ वर्ग ४० गाथा ।

सिम्बाडी–देशी—नासिकानादे, दे० ना० ८ वर्ग २९ गाथा ।

सिम्बीरं–देशी—पलाले, दे० ना० ८ वर्ग २८ गाथा ।

सिम्भ–श्लेष्मन्–पुं० । " सर्वत्र लवरामचन्द्रे " ॥ ८।२।७९ ॥ इति ललुक् । ह्रस्व सयोगे दीर्घस्य ॥ ८।१।८४ ॥ इत्येकारस्येकार । "शषो स " ॥ ८ । १ । २६० ॥ इति शस्य स । ' पक्ष्म–श्म–ष्म–स्म–ह्मां म्ह " ॥ ८ । २ । ७४ ॥ इति कांश्चित्कत्वादत्र म्भ । सिम्भो । कफे, प्रा० । अपभ्रंशे तु–पक्ष्म–श्मेति म्हादेशे–"सम्भो वा " प्रा० ढु० १ पाद । इति म्हेत्यस्य स्थाने मकाराक्रान्तो भकार । प्रा० ।

सिय–शित–त्रि० । अतितेजिते, रा० । बद्धे परिग्रहेच्छारम्भेष्वासक्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । विशे० । स्था० । पुत्रकलत्रादिभिर्बद्धे , आचा० । सूत्र० । भ० । ('कम्मसेसियमट्ठा ' इति ' सिअ ' शब्दे सितशब्दार्था उक्ता ।) चामरे , दश० ४ अ० । आचा० । सूत्र० ।
सित–त्रि० । शुक्ले, च० प्र० १८ पाहु० । सूत्र० । संथा० । आचा० । सितवर्णे , 'षिञ्' बन्धने इति वचनात् । सितपट्टे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ० म० । आ० चू० । स० ।
श्रित–त्रि० । सम्बद्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । आश्रिते, स० ३३ सम० ।
स्यात्–अव्य० । प्रशंसास्तित्वविवादविचारणानेकान्तसंशय-प्रश्नादिषु,प्रज्ञा० ५ पद । अनेकान्तद्योतिने, स्था० । भ० । रत्ना० ।

सियंबर–श्वेताम्बर–पुं० । जैने , आव० ६ अ० ।

सियंबुज–श्वेताम्बुज–न० । पुण्डरीके , आ० म० १ अ० ।

सियकमल–सितकमल–न० । पुण्डरीके , औ० ।

सियणाम--सितनामन्-न०। नामकर्मभेदे,यदुदयाज्जन्तुशरीर सित—श्वेतं शङ्खादिवद्भवति। कर्म० १ कर्म०।

सियवत्थ-सितवस्त्र-न०। शुक्लवाससि, पश्चा० २ विव०।

सियवाय-स्याद्वाद-पु०। स्यादित्यव्ययमनेकान्तद्योतक ततः स्याद्वाद। अनेकान्तवादे,नित्यानित्याद्यनेकधर्मशबलैकवस्त्वभ्युपगमे, स्या०। उत्त०। "स्यादस्तीत्यादिकी वादे, स्याद्वाद इति गीयते। नयौ न च विमुच्याय,द्रव्यपर्यायवादिनौ ॥३॥ अतश्चैतत् द्वयोपेतं, स्वमत समुदाहृतम्।सञ्जाततत्त्वसंविद्भि स्याद्वादं परमर्षिभिः ॥४॥"उत्त० १ अ०। जिनागमे, द्रव्या० ७ अध्या०। अनु०। (अत्र यद्वक्तव्य तद् ' अणेगतवाय 'शब्दे प्रथमभागे ४०३ पृष्ठ उक्तम्।)

यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतेनैव धर्मेणावधारणपूर्वकं वस्तु परिच्छेत्तुमभिप्रैति स नयः, वस्त्वेकदेशपरिग्राहकत्वान्नय इत्युच्यते, स च नियमान्मिथ्यादृष्टिरेव अयथावस्थितार्थवस्तुपरिग्राहकत्वात्,अत एवोक्तमन्यत्र 'सव्वे नया मिच्छावाइणो " इति, यत एव च नयवादो मिथ्यावादस्तत एव च जिनप्रवचनतत्त्ववेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सरं भाषन्ते, न तु जातुचिदपि स्यात्कारविरहितम्, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णा न सर्वदा साक्षात्स्यात्पदं प्रयुञ्जते तथापि तत्राप्रयुक्तेऽपि सामर्थ्यात्स्याच्छब्दो द्रष्टव्यः प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्तं च—"अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्थात् प्रतीयते। विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत्प्रयोजकः ॥१॥" अत्र अन्यत्रापि इति अनुवादातिदेशादिवाक्येषु। ननु यदि सर्वत्र स्यात्पदप्रयोगानुसरणं तर्हि मूलत एवापगमादवधारणविधि परस्परमतयोर्विरोधात्, तथा हि-अवधारणमन्यनिषेधपरं स्यात्पदप्रयोगस्तु अन्यसंग्रहणशील इति, तदयुक्तं सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। स्यात्पदप्रयोगो हि विवक्षितवस्त्वनुयायी धर्मान्तरसंग्रहणशीलः,अवधारणविधिस्तु तत्तदाशङ्कितान्ययोगव्यवच्छेदादिफलः,तथाहि-ज्ञानदर्शनवीर्यसुखोपेतः किं जीवो भवति?। किं वा नेत्याशङ्कायां प्रयुज्यते—स्याज्जीव एव। अत्र जीवशब्देन प्राणावधारणनिबन्धनं जीवशब्दवाच्यत्वमभिधीयते, एवकारेण यदा शङ्कितं परेणाजीवशब्दवाच्यत्वं तस्य निषेधः, स्यात्पदप्रयोगात्तु ये ज्ञानदर्शनसुखादिरूपा असाधारणा ये त्वमूर्त्तत्वासंख्यातप्रदेशसूक्ष्मत्वलक्षणा धर्माधर्माकाशास्तिकायपुद्गलैः साधारणा येऽपि च सत्त्वप्रमेयत्वधर्मित्वगुणित्वाऽऽदयः सर्वपदार्थैः साधारणास्ते सर्वेऽपि प्रतीयन्ते। यदा तु ज्ञानदर्शनादिलक्षणो जीवः किं वाऽन्यलक्षण इत्याशङ्का तदैवमवधारणविधि स्यात् ज्ञानादिलक्षण एव जीवः अत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यतामात्रं प्रतीयते, ज्ञानादिलक्षण एवेत्यन्यलक्षणव्युदासः। स्यात्पदप्रयोगात्तु साधारणाऽसाधारणधर्मपरिग्रहः। यदा तु जगति जीवोऽस्ति, किं वा नेत्यसम्भवाशङ्का तदैवमवधारणं स्यादस्त्येव जीवः, अत्रापि जीवशब्दप्रयोगाज्जीवशब्दवाच्यताधिगतिः स्यात्पदप्रयोगाद् साधारणाऽसाधारणधर्मपरिग्रहः।अस्त्येवेत्यवधारणादसम्भवाशङ्काव्यवच्छेदः, एवमन्यत्रापि साक्षाद्गम्यमानतया स्यात्पदप्रयोगपुरस्सरं यथायोगमवधारणविधिं सम्यक् प्रवचनार्थं जानानैः प्रयोक्तव्यः। अवधारणाभावे तु जीवाजीवादिवस्तुतत्त्वव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः, तथाहि-यद्यन्ययोगव्यवच्छेदेन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणो जीव एवेति नावधार्यते, तर्हि अजीवोऽपि तल्लक्षणः स्यादिति जीवाजीवव्यवस्थालोपः। तथा यदि ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण एवं जीवः इत्यन्ययोगव्यवच्छेदो नाभ्युपगम्यते ततोऽन्यत् किमप्यजीवानुगतमजीवसाधारणं वा तथा लक्षणमाशङ्क्येत तथापि जीवेतरविभागपरिज्ञानाभावः, ततो यथा सम्यग्वादित्वमिच्छता सर्वत्र स्यात्पदप्रयोगः साक्षात् गम्योऽनुमीयते, तथा यथायोगमवधारणविधिरपि,अन्यथा यथावस्थितवस्तुतत्त्वप्रतिपत्त्यनुपपत्तेः नचावधारणविधिरपि सिद्धान्तेनानुमत इति वक्तव्यं तत्र तत्र प्रदेशेऽनेकशोऽवधारणविधिदर्शनात्। तथा हि-" किमयं भंते! कालो त्ति पवुच्चइ गोयमा! जीवा चेव अजीवा चेव " स्थानाङ्गेऽप्युक्तम्-' जं इत्थं च णं लोए तं सव्वं दुप्पडोयारं, तं जहा—जीवा चेव अजीवा चेव तहा जह चेव मोक्खफला आणा आराहिया जिणिंदाणमि"त्यादि या चावधारणी भाषा प्रवचने निषिध्यते सा क्वचित् तथारूपवस्तुतत्त्वनिर्णयाभावात् क्वचिदेकान्तप्रतिपादिका वा न तु सम्यक् यथावस्थितवस्तुतत्त्वनिर्णये स्यात्पदप्रयोगावस्थायामिति। दैगम्बरी त्वियं प्रमाणनयभाषा सम्पूर्णवस्तुकथनं प्रमाणवाक्यं यथा-स्याज्जीव स्याद्धर्मास्तिकाय इत्यादि। वस्त्वेकदेशकथनं नयवादः, तत्र यो नाम नयो नयान्तरसापेक्षः स नय इति वा सुनय इति वा प्रोच्यते (आ० म०) नयचिन्तायामपि च ते दिगम्बराः स्यात्पदप्रयोगमिच्छन्ति। तथा चाकलङ्क एव प्राह—नयोऽपि तथैव सम्यगेकान्तविषयः स्यादिति। अत्र टीकाकारेण व्याख्या कृता-नयोऽपि नयप्रतिपादकमपि वाक्यं, न केवलं प्रमाणवाक्यमित्यपिशब्दार्थः, तथैव-स्यात्पदप्रयोगप्रकारेणैव सम्यगेकान्तविषयः स्यात्, यथा-स्यादस्त्येव जीव इति, स्यात्पदप्रयोगाभावे तु मिथ्यैकान्तगोचरतया दुर्नय एव स्यादिति, तदेतदयुक्तम्, प्रमाणनयविभागाभावप्रसक्तेः,तथाहि-स्याज्जीव एवेति किल प्रमाणवाक्यं, स्यादस्त्येव जीव इति नयवाक्यम्। एतच्च द्वयमपि लघीयस्त्रयाऽलङ्कारे साक्षादकलङ्केनेदमुदाहृतम् अत्र चोभयत्रापि विशेषः, तथाहि-स्यात् जीव एवेत्यत्र जीवशब्देन प्राणधारणनिबन्धना जीवशब्दवाच्यता प्रतिपत्तिः, अस्तीत्यनेनोद्भूताकारशब्दप्रयोगादजीवशब्दवाच्यताप्रतिषेधः, स्याच्छब्दप्रयोगेन असाधारणसाधारणधर्माक्षेपः। स्यादस्त्येव जीव इत्यत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिरस्तीत्यनेनोद्भूतविवक्षास्तित्वावगतिः, एवकारप्रयोगात्तु यदाशङ्कितं सकलेऽपि जगति जीवस्य नास्तित्वं तद्व्यवच्छेदः, स्यात्पदप्रयोगादसाधारणसाधारणधर्मप्रतिपत्तिरित्युभयत्राप्यविशेष एव। तथा च-सिद्धव्याख्यातौ न्यायविचारविवृतौ-'स्यादस्त्येव जीव'इति प्रमाणवाक्यमुपन्यस्तवान्, तथा च तद्गतो ग्रन्थः " यदा तु प्रमाणव्यापारमविकलं परामृश्य प्रतिपादयितुमस्तिपदेन प्रयत्यते तदा अङ्गीकृतगुणप्रधानभावाशेषधर्मसूचककथञ्चित्पर्याये स्याच्छब्दविभूषितया साधारणया च वाचा स्यादस्त्येव जीव इत्यादिकया, अतोऽयं स्याच्छब्दसंसूचिताभ्यन्तरीभूतानन्तधर्मकस्य साक्षादुपन्यस्तजीवशब्दक्रियाभ्यां प्रधानीकृतात्मभावस्यावधारणव्यवच्छिन्नतदसम्भवस्य वस्तुनः सन्दर्शकत्वात्-

स्सकलादेश इत्युच्यते , प्रमाणप्रतिपन्नसम्पूर्णार्थकथनमिति यावदित्यादि तस्मादस्मदुक्तैव प्रमाणनयव्यवस्था समीचीना, यथा यो नाम नयो नयान्तरसापेक्ष परमार्थेन स्यात्पदप्रयोगमभिलषन् सम्पूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमाणान्तरभावनीयम् , नयान्तरनिरपेक्षस्तु यो नय स च नियमान्मिथ्यादृष्टिरेव सम्पूर्णवस्तुग्राहकत्वाभावादिति। आ० म०१ अ०।"स्याद्वादाय नमस्तस्मै, य विना सकला क्रिया । लोकद्वितयभाविन्यो, नैव साङ्गत्यमासते ॥ १ ॥" स्था० ६ ठा० । सकलनयसमूहात्मकवचने, द्वा० ६ द्वा० । " नयास्तव स्यात्पदलाञ्छना इमे, रसोपविद्धा इव लोहधातव । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्या प्रणता हितैषिण ॥१॥" आ० म० १ अ० । अनु० । सूत्र० ।

सियवायमंजरी–स्याद्वादमञ्जरी–स्त्री०। हेमचन्द्रसूरिविरचितायां वर्द्धमानजिनस्तुतिलक्षणाया अन्ययोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकाया व्याख्यानरूपे मल्लिषेणसूरिविरचित ग्रन्थविशेष, स्या० ।

'येषामुज्ज्वलहेतुहेतिरुचिर प्रामाणिकाध्वस्पृशां,
हेमाचार्यसमुद्भवस्तवनभूरर्थं समर्थं सखा।
तेषा दुर्नयदस्युसम्भवभयाऽस्पृष्टात्मना सम्भव—
त्यायासेन विना जिनागमपुरप्राप्ति शिवश्रीप्रदा ॥ १ ॥
चातुर्विंध्यमहोदधेर्भगवत श्रीहेमसूरेर्गिरा,
गम्भीरार्थविलोकने यदभवद् दृष्टि प्रकृष्टा मम ।
द्राघीय समयादराग्रहपराभूतप्रभूतावम ,
तन्नून गुरुपादरेणुकणिकासिद्धाञ्जनस्योर्जितम् ॥ २ ॥
अन्यान्यशास्त्रतरुसङ्गतचित्तहारि ,
पुष्पोपमेयकतिचिच्चितप्रमेयै ।
दृब्धा मयाऽन्तिमजिनस्तुतिवृत्तिमेना ,
मालामिवामलहृदो हृदये वहन्तु ॥ ३ ॥
प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र ,
यत्किञ्चिदुक्तं मतिमान्द्यदोषात् ।
मात्सर्यमुत्सार्य तदार्यचित्ता ,
प्रसादमाधाय विशोधयन्तु ॥ ४ ॥
उर्व्यामेष सुधाभुजा गुरुरिति त्रैलोक्यविस्तारिणो,
यत्रैव प्रतिभाभरादनुमितिर्निर्दम्भमुज्जृम्भते ।
किं चामी विबुधा· सुधेति वचनोद्गार यदीयं मुदा ,
शसन्त प्रथयन्ति तामतितमा सवादमेदस्विनीम् ॥ ५ ॥
नागेन्द्रगच्छगोविन्द—वक्षोऽलङ्कारकौस्तुभा ।
ते विश्ववन्द्या नन्द्यासु—रुदयप्रभसूरय ॥ ६ ॥ युग्मम् ।
श्रीमल्लिषेणसूरिभि—रकारि तत्पदगगनदिनमणिभि ।
वृत्तिरिय मनुरविमित—शाकाब्दे दीपमहसि शनौ ॥७॥
श्रीजिनप्रभसूरीणा, साहाय्योद्भिन्नसौरभा ।
श्रुतावुत्तसतु सतां, वृत्ति स्याद्वादमञ्जरी ॥ ८ ॥
बिभ्राण किल निर्जयाज्जिनतुलां श्रीहेमचन्द्रप्रभौ ,
तद्दृब्धस्तुतिवृत्तिनिर्मितिमिषाद्धाक्रिर्मया विस्तृता ।
निर्णेतु गुणदूषणे निजगिरा तत्प्रार्थये सज्जनान् ,
तस्यास्तत्त्वमकृत्रिम बहुमति साऽस्त्यत्र सम्यग् यत ॥६॥"
स्या० ।

सियवायमुद्दानइभेइ–स्याद्वादमुद्रानतिभेदिन्–त्रि० । स्याद्वाद –अनेकान्तवादो नित्यानित्याद्यनेकधर्मशबलैकवस्त्वभ्युपगम इति यावत् । तस्य मुद्रा—मर्यादा तां नाऽतिभिनत्ति–नातिक्रामति स्याद्वादमुद्रानतिभेदी । अनेकान्तवादमर्यादाव्यवस्थिते स्या० ('अणेगतवाय' शब्द प्रथमभागे ४२३ पृष्ठ विस्तरो गत ।)

सियवायरयणागर–स्याद्वादरत्नाकर–पुं० । देवसूरिभिर्विरचिते प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारटीकाग्रन्थे, रत्ना० ।

"सिद्धये वर्धमान स्तात् , ताम्रा यन्नखमण्डली ।
प्रत्यूहशलभप्लोषे दीप्रदीपाङ्कुरायते ॥ १ ॥
यैरत्र स्वप्रभया, दिगम्बरस्यार्पिता पराभूति ।
प्रत्यक्ष विबुधाना, जयन्तु ते देवसूरयो नव्या ॥ २ ॥
स्याद्वादमुद्रामपनिद्रभक्त्या,
क्षमाभृतां स्तौमि जिनेश्वराणाम् ।
सन्न्यायमार्गानुगतस्य यस्यां,
सा श्रीस्तदन्यस्य पुन स दण्ड ॥ ३ ॥"

इह हि लक्ष्यमाणाऽक्षोदीयोऽर्थाक्षूणाक्षरक्षीरनिरन्तरे, ततस्तो दृश्यमानस्याद्वादमहामुद्रामुद्रितानिद्रप्रमेयसहस्रोत्तुङ्गत्तरङ्गभङ्गिसङ्गसौभाग्यभाजन , अतुलफलभरभ्राजिष्णुभूयिष्ठागमाऽभिरामातुच्छपरिच्छेदसन्दोहशाद्वलासन्नकानननिकुञ्जे, निरुपममनीषामहायानपात्रव्यापारपरायणपूरुषप्राप्यमाणाप्राप्तपूर्वरत्नविशेष, क्वचन वचनरचनाऽनवद्यगद्यपरम्पराप्रवालजालजटिले , क्वचन सुकुमारकान्तालोकनीयास्तोकश्लोकमौक्तिकप्रकरकरम्बिते , क्वचिदनेकान्तवादोपक्षिपतानल्पविकल्पकल्लोलोल्लासितोद्दामदूषणाद्रिविद्राव्यमाणानेकतीर्थिकनक्रचक्रचक्रवाले, क्वचिदपगताशेषदोषानुमानाभिधानोद्वर्तमानासमानपाठीनपुच्छच्छटाऽऽच्छोटनोच्छलदतुच्छशीकरश्लेषसञ्जायमानमार्तण्डमण्डलप्रचण्डचमत्कारे,क्वापि तीर्थिकग्रन्थग्रन्थिसार्थसमर्थकदर्थनापस्थापितार्थानवस्थितप्रदीपायमानप्लवमानज्वलन्मणिफणीन्द्रभीषणे , सहृदयसैद्धान्तिकतार्किकवैयाकरणकविचक्रचक्रवर्तिसुविहितसुगृहीतनामधेयास्मद्गुरुश्रीदेवसूरिभिर्विरचिते स्याद्वादरत्नाकरे न खलु कतिपयतर्कभाषातीर्थमजानन्तोऽपाठीना अधीवराश्च प्रवेष्टु प्रभविष्णव , इत्यतस्तेषामवतारदर्शन कर्तुमनुरूपम् । तच्च सक्षपत शास्त्रशरीरपरामर्शमन्तरेण नापपद्यते । सोऽपि समासत· सूत्राभिधेयावधारणं विना न इति , प्रमाणनयतत्त्वालोकाख्य तत्सूत्रार्थमात्रप्रकाशनपरा रत्नाकरावतारिकानाम्नी लघीयसी टीका प्रकटीक्रियते । तत्र चेह यत्र क्वचिदपि प्रवर्तमानस्य पुरुषत्वाभिमानिनोऽनेकप्रकारतत्तद्गुणदोषदर्शनाऽऽहितसस्कारस्याऽह्नायद्वयं स्मृतिकोटिमुपढौकनीया भवन्त्युपकारिण , अपकारिणश्च, विशेषत ये यत्र तदभिमततत्त्वावधारणेनाऽऽरिराधयिषिता , तदुपहितदोषापसारणेन पराचिकीर्षिताश्च द्वयेऽपि चामी द्वेधा—परापरभेदात् , बाह्यान्तरङ्गभेदाच्च इत्यस्मिन् प्रमाणनयतत्त्वपरीक्षाप्रवणे प्रक्रमे कृतश्रमास्तत्र भवन्तस्तेषां प्रागेव स्मृतये श्लोकमेकमेनमचिकीर्तत् । रत्ना० १ परि० ।

सिया–स्यात्–अव्य० । आशङ्कायाम् , आशङ्का नाम विभाषा, स्यादिति कोऽर्थ·–कदाचिद्भवेत् , कदाचिन्न भवेत् । व्य० १ उ० ।

उत्त० । दश० । अवधारणे, नि० चू० १ उ० । भवत्यर्थे, आशङ्कायां भजनायां वा । तत्र भवत्यर्थे सुप्रसिद्ध आशङ्कायां यथा ' दव्वत्थउ भावत्थउ, दव्वत्थउ बहुगुण त्ति बुद्धि सिया" भजनायां यथा- 'सिय तिभाग सिय तिभागतभागे" इत्यादि । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सिता-स्त्री०। मृत्तिकादीनां समूहे, आचा०१ श्रु० २अ०५उ०।

सियाणकरण-श्मशानकरण-न० । श्मशानस्थापनायोग्यप्रत्युपेक्षण, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सियाल-शृगाल-पुं०। गोमायौ, प्रज्ञा० ११ पद । बृ० । जम्बुके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । बृ० । शृगालो वै एष जायते यस्सपुरीषो दह्यते । आ० म० १ अ० । नरकपालविकुर्विते जम्बुक, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । प्रश्न० ।

सियालखाइता-शृगालखादिता-स्त्री०। शृगालस्तु न्यग्वृत्त्योपात्तस्थान्यान्यस्थानभक्षणेन वा खादिता तत्स्वभावो वेति । प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

सियालत्ता-शृगालता-स्त्री० । दीनवृत्तौ , स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सियाली-शृगाली-स्त्री० । शृगालभार्यायाम् , प्रज्ञा० ६ पद २ द्वार ।

सिर-सृज-धा० । सृष्टौ, " सृजो रः" ॥ ८ । ४ । २२९ ॥ इत्यन्तस्य र । सिरइ । सृजति । प्रा० ४ पाद ।

सिरस्-न० । उत्तमाङ्गे, त० । सूत्र० । दश० । औ० । " क्षमदामशिरोनभ "।८।१।३२। इत्यत्र शिर पर्युदासात् शिरस पुंस्त्वं न । प्रा० । उपचाराच्छिरोबन्धने, औ० । मस्तके, 'सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं" शिरसि-मस्तके नमितो निवेशित करतलयोर्हस्तयोरञ्जलिर्हस्तविन्यासविशेषो यत्र करणे तत्तथा कर्त्तव्यमित्यात्क्रियाविशेषणमिदमिति । पञ्चा० ४ विव० । ' सीस सिरं उत्तमगं च" पाइ० ना० १११ गाथा ।

सिरपरिरय-शिरःपरिरय-पुं० । करभ्रमणाभिमन्त्रणे , पं० व० ५ द्वार ।

सिरपाल-शिरःपाल-पुं० । विगउज्जीदेशीयविगल्लनगरराजे , ती० ५१ कल्प । ('अंतरिक्खपासणाह ' शब्दे प्रथमभागे ९९ पृष्ठे कथा ।)

सिरमुंड-शिरोमुण्ड-पुं०। शिरसा मुण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सिरय-शिरोज-पुं० । मस्तककेशे , प्रज्ञा० १ पद ।

सिररुह-शिरोरुह-पुं० । केशे, प्रज्ञा० १ पद ।

सिरवेयणा-शिरोवेदना-स्त्री० । "आतोद्याऽन्योन्य-प्रकोष्ठातोद्यशिरोवेदना-मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च व "। ८।१।१५६। एषु आत्त्वं वा भवति । तत्संनियोगे च यथासम्भवं ककारतकारयोर्वाऽऽदेशः। सिरविअणा । सिरोवेयणा । शिरःपीडायाम्, प्रा० ।

सिरसंभूया-श्रीसम्भूता-स्त्री० । पक्षस्य षष्ठ्यां रात्रौ, ज्यो० ४ पाहु० ।

सिरसावत्त-शिरसा(स्या)वर्त्त-पुं०। शिरसा आवर्त्त आवृत्तिरावर्त्तनं परिभ्रमणं यस्याऽसौ। सप्तम्यलोपाच्छिरस्यावर्त्तः । भ० २ श० १ उ० । शिरसि-मस्तके आवर्त्त प्रदक्षिणभ्रमणं यस्येति । कृतिकर्मणि क्रियमाणे आवृत्तेऽञ्जलौ, कर्म० १ कर्म० । जी० । औ० । रा० ।

सिरा-शिरा-स्त्री० । धमन्याम् , जी० १ प्रति० । त० ।

सिरि-श्री-स्त्री० । "ई-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यादिष्वित् " ॥८।२।१०४॥ इति संयुक्तव्यञ्जनात्पूर्व इकारः । प्रा० । लक्ष्म्याम् , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उपा० । द्वा० । सम्पदि, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । शोभायाम् , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । नि० । जम्बूद्वीपे पद्महृदाधिष्ठातृदेव्याम् , स्था० ६ ठा० ३ उ० । अन्तरञ्जिकानगरीराजे, यत्र त्रैराशिकनवाचार्यस्य रोहगुप्तस्य परिव्राजकेन सह शास्त्रार्थोऽभवत् । विशे० । सौधर्मकल्पे स्वनामख्याते विमाने, तद्देव्याञ्च । नि० ।

एवं खलु जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नगरे गुणसिलए चेइए सेणिए राया सामी समोसढे परिसा निग्गया । तेणं कालेणं तेणं समएणं सिरिदेवी सोहम्मे कप्पे सिरिवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए सिरंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं जहा बहुपुत्तिया० जाव नट्टविहिं उवदंसित्ता पडिगत्ता, नवरं दारियाओ नत्थि पुव्वभवपुच्छा, एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए जियसत्तू राया । तत्थ णं रायगिहे नगरे सुदंसणो नाम गाहावई परिवसति, अड्ढे० । तस्स णं सुदंसणस्स गाहावइस्स पिया नाम भारिया होत्था सुमाला । तस्स णं सुदंसणस्स गाहावइस्स धूया पियाए गाहावतिणीए अत्तिया भूया नामं दारिया होत्था वुड्ढा वुड्ढकुमारी जुन्ना जुन्नकुमारी पडितपुतत्थणीवरपरिवज्जिया यावि होत्था । तेणं कालेणं तेणं समएणं पासे अरहा पुरिसादाणीए० जाव नवरयणीए वण्णओ सो चेव समोसरणं परिसा निग्गया । तते णं सा भूया दारिया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणी हट्ठतुट्ठा जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता एवं वदासी-एवं खलु अम्मताओ पासे अरहा पुरिसादाणीए पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे० जाव देवगणपडिवुडे विहरति, तं इच्छामि णं अम्मयाओ तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी पासस्स अरहओ पुरिसादाणीयस्स पादवंदिया गमित्तए । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह । तते णं सा भूया दारिया ण्हाया० जाव सरीरा चेडीचक्कवालपरिकिन्ना साओ गिहाओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा । तते णं सा भूया दारिया नियपरिवारपरिवुडा रायगिहं नगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छति० त्ता जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता छत्तादीए तित्थकरातिसए पासति पासित्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुभति० २ त्ता चेडीचक्कवालपरिकिन्ना जेणेव पासे अरहा पुरिसादाणीए-

तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो वदति वंदित्ता० जाव पज्जुवासति पज्जुवासित्ता तते णं पासे अरहा पुरिसदाणीए भूयाए दारियाए तीसे महति महलियाए धम्मकहाए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा वंदति वंदित्ता एवं वयासी-सद्दहामि णं भंते! निग्गंथ पावयण० जाव अब्भुट्ठेमि णं भते! णिग्गंथ पावयणं। से जहे तं तुब्भे वदह ज नवर देवाणुप्पिया! अम्मापियरो आपुच्छामि तते णं अह० जाव व(प)व्वइत्तए अहासुह देवाणुप्पिया! तते ण सा भूया दारिया तमेव धम्मिय जाणप्पवर०जाव दुरुहति दुरुहित्ता जेणेव रायगिहे नगरे तेणेव उवागता, रायगिहं नगरं मज्झं मज्झेण जेणेव सए गिहे तेणेव उवागता, रहाओ पच्चोरुहित्ता जेणेव अम्मापितरो तेणेव उवागता, करतल० जहा जमाली आपुच्छति। अहासुहं देवाणुप्पिए! तते ण से सुदमणे गाहावई विउलं असणं पाण खाइमं साइम उवक्खडावेति, मित्तनाति आमंतेति ०जाव जिमियभुत्तुत्तरकाले सुईभूते निक्खमणमाणित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेति कोडुंबियपुरिसे सद्दावित्ता एवं वदामि--खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! भूयादारियाए पुरिसमहस्सवाहिणीय सीयं उवट्ठवेह ०जाव पच्चप्पिणह। तते णं ते ०जाव पच्चप्पिणति। तते ण से सुदमणे गाहावई भूयं दारियं ण्हायं०जाव विभूसियसरीर पुरिससहस्सवाहिणिं सीय दुरुहति दुरुहित्ता मित्तनाति० जाव रवेणं रायगिहं नगरं मज्झ मज्झेणं जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागते, छत्ताईए तित्थकरातिसए पासति सीय ठावेति ठावित्ता भूयं दारियं सीयाओ पच्चोरुहेति पच्चोरुहित्ता, तते णं त भूय दारिय अम्मापियरो पुरतो काउं जेणेव पासे अरहा पुरिसादाणीए तेणेव उवागते, तिक्खुत्तो वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एव वदासी-एव खलु देवाणुप्पिया! भूया दारिया अम्हं एगा धूया इट्ठा, एस णं देवाणुप्पिया! संसारभउव्विग्गा भीया ०जाव देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडा ०जाव पव्वयति पव्वयित्ता तं एय णं देवाणुप्पिया! सिस्सिणीभिक्खं दलयति, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया। सिस्सिणीभिक्खं। अहासुहं देवाणुप्पिया! तते ण सा भूता दारिया पासेणं अरहा० एवं वुत्ता समाणी हट्ठा उत्तरपुरच्छिमं सयमेव आभरणमल्लालंकारं उम्मुयइ, जहा देवाणंदा पुप्फचूलाणं अंतिए ०जाव गुत्तबभयारिणी। तते णं सा भूता अज्जा अण्णदा कंदाइ सरीरपाओसिया जाया यावि होत्था, अभिक्खणं अभिक्खणं हत्थे धोवति, पादे धोवति, एव सीसं धोवति, मुहं धोवति, थणगतराइं धोवति, कक्खतराइं धोवति, गुज्झंतराइं जत्थ जत्थ वि य णं ठाणं वा सिज्जं वा निसीहिय वा चेतेति तत्थ तत्थ वि ण पुव्वामेव पाणएणं अब्भुक्खेति। ततो पच्छा ठाणं वा सिज्जं वा निसीहियं वा चेतेति। तते णं तातो पुप्फचूलातो अज्जातो भूयं अज्जं एव वदासी-अम्हे णं देवाणुप्पिए! समणीओ निग्गंथीओ इरियासमियाओ ०जाव गुत्तबभचारिणीओ, नो खलु कप्पति अम्ह सरीरपाओसियाण होत्तए, तुम च णं देवाणुप्पिए! सरीरपाओसिया अभिक्खणं अभिक्खणं हत्थे धोवसि ०जाव निसीहियं चेतेहि, त ण तुम देवाणुप्पिए एयस्स ठाणस्स आलोएहि त्ति, सेसं जहा सुभद्दाए ०जाव पाडियक्क उवस्सय उवसंपज्जित्ता णं विहरति। तते णं सा भूता अज्जा अणोहट्टिया अणिवारिया सच्छंदमई अभिक्खणं अभिक्खणं हत्थे धोवति ०जाव चेतेति। तते णं सा भूया अज्जा बहूहिं चउत्थछट्ठ० बहूहिं वासाइं सामण्णपरियाग पाउणित्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंता कालमासे काल किच्चा सोहम्मे कप्पे सिरिवडिंसए विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जंसि ०जाव ओगाहणाए सिरिदेवित्ताए उववण्णा पंचविहाए पज्जत्तीए भासामणपज्जत्तीए पज्जत्ता। एव खलु गोयमा! सिरीए देवीए एसा। दिव्वा देविड्ढी लद्धा पत्ता, ठिई एगं पलिओवम सिरी ण भंते! देवी ०जाव कहिं गच्छिहिति? महाविदेहे वासे सिज्झिहिति एव खलु जबू! निक्खेवओ। नि० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ०।

कुन्थुनाथस्य मातरि, प्रव० ११ द्वार। स०। वणिग्ग्रामे मित्रनामकस्य राज्ञो भार्यायाम्, विपा० १ श्रु० २ अ०। क्षुद्रहिमवद्देव्याम्, आ० म० १ अ०। उत्तररुचकवास्तव्याया दिक्कुमार्याम्, आ० चू० १ अ०। वाराणस्यां भद्रश्रेणिजीर्णश्रेष्ठिनो भार्याया सुनन्दाया दुहितरि, आ० चू० ४ अ०। देवताप्रतिमाविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। हिमवद्वर्षधरपर्वते स्वनामख्याते षष्ठे कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ०।

सिरिअ-श्रीक-पु०। सूर्यभद्रस्य भ्रातरि, ह्री० ३ प्रका०।

सिरिअभिसेय-श्र्यभिषेक-पुं०। लक्ष्म्यभिषेके, जं० २ वक्ष०।

सिरिउववेय-श्र्युपपेत-त्रि०। लक्ष्म्योपगते, दश० १ चू०।

सिरिंग-देशी-विट, दे० ना० ८ वर्ग ३२ गाथा।

सिरिकंत-श्रीकान्त-पु०। अयोध्यानगरीराजस्य मिथ्यादृष्टेः श्रावीरस्य पुत्रे, अष्ट० २५ अष्ट०। ('राग' शब्दे षष्ठ भागे कथा।) षष्ठे देवलोके विमाने, स० १४ सम०। श्रीकान्तानगरीवास्तव्ये व्यवहारिणि, कल्प० १ अधि० १ क्षण।

सिरिकंता-श्रीकान्ता-स्त्री०। भोगपुरवास्तव्यस्य वरुणश्रेष्ठि-

नो भार्यायां सुलभकुमारमातरि, ध० र० २ अधि० । मरुदेवस्य षष्ठकुलकरस्य भार्यायाम्, आ० म० १ अ० । स्था० । स० । स्वनामख्यातायां सार्थवाह्याम्, आव० ४ अ० । आ० म० । आ० क० । ('अलोभया' शब्दे प्रथमभागे ७८५ पृष्ठे कथोक्ता।) स्वनामख्यातायां नगर्याम्, यत्र विजयसेनो नाम राजा श्रीकान्ताख्यश्च व्यवहार्यासीत्। कल्प० १ अधि० १क्षण। जम्ब्वा सुदर्शनाया अपरस्यां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । पुरिमतालनगरराजस्य उदितोदयस्य भार्यायाम्, न० । आ० म० । आ० चू० । चम्पाया नगर्या दत्तराजस्य पुत्रमहाचन्द्रराजभार्यायाम्, विपा० २ श्रु० ६ अ० ।

सिरिकंदल-श्रीकन्दल-पुं० । एकखुरजीवविशेषे, प्रज्ञा०१पद।

सिरिकूड-श्री कूट-पुं० । न० । श्रीदेवतानिवासभूते हिमवद्वर्षधरस्य षष्ठे कूटे, स्था० २ ठा० ४ उ० । ज० ।

सिरिखंड-श्रीखण्ड-न० । मलयज, आ० म० १ अ० । स्था०।

सिरिगुत्त-श्रीगुप्त-पुं० । आर्यसुहस्तिन शिष्ये अन्तरञ्जिकाया नगर्या त्रैराशिकाचार्यस्य रोहगुप्तस्य गुरौ दशपूर्विण्याचार्ये, विशे० । उत्त० । आ० म० । आ० चू० । कल्प० । विन्ध्याद्रौ पार्श्वनाथे, ती० ४३ कल्प।

सिरिघर-श्रीगृह-न० । भाण्डागारे, ज्ञा०२श्रु०२ अ० । विशे० । ज्ञा० । भ० । आ० म० । पार्श्वनाथस्य षष्ठे गणधरे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सिरिघरपडिरूवय-श्रीगृहप्रतिरूपक-त्रि० । रत्नमयत्वाद्भाण्डागारतुल्ये, भ० ११ श० ११ उ० ।

सिरिघरिय-श्रीगृहिक-पुं०।श्रीगृह भाण्डागार तदस्यास्तीत्य नोऽनेकस्वरादीतीकप्रत्यय । आ० म० १ अ० । भाण्डागारिके, विशे० । भाण्डागारनियुक्ते, व्य० ३ उ० । आ० म० ।

सिरिचंद-श्रीचन्द्र-पुं० । ऐरवते वर्षे उत्सर्पिण्या भविष्यति षष्ठे तीर्थकरे, स० । ति० । प्रव० । भारते वर्षे भविष्यति तृतीयचक्रवर्तिनि, ती० २० कल्प । मलधारिश्रीहेमचन्द्रसूरिशिष्ये, विक्रम ११२१ वर्षे भृगुकच्छनगरश्रेष्ठिनो धवलशाहनाम्न प्रार्थनया मुनिसुव्रतस्वामिचरित्रकारके आचार्ये च । जै० इ० ।

सिरिचंदा-श्रीचन्द्रा-स्त्री० । जम्ब्वा सुदर्शनाया अपरोत्तरस्या दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सिरिजगसूरि-श्रीजगत्सूरि-पुं० । सत्यपुरनगरे नाहकारितश्रीवीरप्रतिमाप्रतिष्ठापके स्वनामख्याते सूरौ, ती० १५ कल्प ।

सिरिड्ढ-श्याढ्य-पुं० । स्थविरस्यार्यमहागिरेरेलापत्यसगोत्रस्य स्वनामख्याने शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सिरिणाभिजजिण-श्रीनाभेयजिन-पुं० । नाभेरपत्य नाभेय । श्रीयुतो नाभेय श्रीनाभय स चासौ जिनश्च श्रीनाभेयजिन । ऋषभदेवे, द्रव्या० १० अध्या० ।

सिरिणिलया-श्रीनिलया-स्त्री० । जम्ब्वा सुदर्शनाया अपरोत्तरस्या दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । स्था० ।

सिरिदत्त-श्रीदत्त-पुं० । कुल्लाकसन्निवेशवासिनि स्वनामख्याते श्रेष्ठिपुत्रे, ध० र० २ अधि० । (श्रीदत्तवदिति तद्दृष्टान्तश्च 'ससार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्त ।) ऐरवतेऽस्यामवसर्पिण्या जातेऽष्टमे तीर्थकारे, प्रव० ७ द्वार ।

सिरिदाम-श्रीदामन्-न० । शोभावन्मालायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । अनेकरत्नखचिते दर्शनसुभगे आभरणविशेषे, आ० म० १ अ० । मथुराया नन्दिवर्द्धनस्य नन्दिषेणस्य विपाकश्रुतोक्तस्य पितरि, स्था० १० ठा० ३ उ० । विपा० । एकादशदेवलोकविमाने, स० २१ सम० ।

सिरिदामगंगड-श्रीदाम(गण्ड)काण्ड-पुं० ।श्रीदाम्ना शोभावद्विचित्ररत्नमालाना गण्ड गोलवृत्ताकारत्वात्, काण्ड वा समूह श्रीदामगण्डम्। श्रीदामकाण्ड वा। अथवा-गण्डो दण्ड स्तद्वद् यत्तद् गण्ड एवोच्यते श्रीदाम्ना गण्ड श्रीदामगण्ड । श्रीदामसमूहे, ज० ५ वक्ष० । स्था० । ज्ञा० ।

सिरिदेवी-श्रीदेवी-स्त्री० । दीर्घदशाना चतुर्थाध्ययनोक्तायां सौधर्मकल्पदेव्याम्, स्था० १० ठा०३ उ०।(अस्या कथा 'सिरि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्ता ।)

सिरिद्दही-देशी-पक्षिपानपात्रे, दे० ना० ८ वर्ग ३२ गाथा ।

सिरिधम्म-श्रीधर्म-पुं० । स्थविरस्यार्यसुहस्तिन काश्यपगोत्रस्य शिष्ये दशपूर्विणि स्थविरे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । उज्जयिन्या मुनिसुव्रतस्वामिशिष्यसुव्रताचार्यस्य बन्धनकर्त्तरि राजनि, ती० २० कल्प ।

सिरिधर-श्रीधर-पुं० । स्वनामख्याते नैयायिके, स्या० ।

सिरिपभ-श्रीप्रभ-पुं० । स्वनामख्याते राज्ञि, ध० र० ।

श्रीप्रभमहाराजकथा चेयम्-

"सौधोज्ज्वलप्रभाभि-र्निरन्तरप्रसूनधूपधूम्याभि ।
जितसुरसरिदर्कसुता-सङ्गाऽस्ति पुरी विशालेति ॥ १ ॥
सुरलोकावधिविदल-द्विचकिलकलिकामल यशो यस्य
प्रबलबलशत्रुसहति-कूलङ्कषावधि सदा शौर्यम् ॥ २ ॥
त्यागस्तर्कुकजनवा-ञ्छितावधि सागरावधिर्वसुधा ।
श्रीजिनपतिपदकमल-द्वयप्रमाणावधिर्भक्ति ॥ ३ ॥
शेष पुनर्गुणगणो, निरवधिरवधीरितान्यदोषभर ।
स श्रीचन्द्रनरेन्द्र-स्ता नगरीं पालयामास ॥ ४ ॥
क्षितिपतिहृदयकुशेशय-शया सदाचरणरागपरिकलिता ।
शुद्धोभयपक्षाऽजनि, हसी हसीव तस्य जनी ॥ ५ ॥
तनयौ तयोरभूता, परिभूताखिलविपक्षसदोहौ ।
ज्यष्ठ श्रीप्रभसज्ञ-स्तथा कनिष्ठ प्रभाचन्द्र ॥ ६ ॥
तत्र ज्येष्ठा गम्भी-र्यसागरो रूपविजितरतिकान्त ।
सौम्याकृति प्रकृत्या, लोकप्रियगुणमणिकरण्ड ॥ ७ ॥
अक्रूरचित्तपरिणति-निर्जरजम्बालिनीहिमानीभृत् ।
शिवसुखघातकपातक-भीरुत्वसरोजदिननाथ ॥ ८ ॥
शठतालतालचित्र, दाक्षिण्यहिरण्यमेरुगिरिसदृश ।
सततमकार्यलज्जा-स्फुरदलिनीकमलिनीतुल्य ॥ ९ ॥
जीवदयाकैरविणी-शशभृत् माध्यस्थ्यहस्तिविन्ध्याद्रि ।
गुणरागजनवतस, साधुकथाकथनपथपान्थ ॥ १० ॥
जिनधर्मदत्तसत्प-क्षकैतसेवनपयोधरप्रतिम ।
स्फूर्जद्दुरुदीर्घदर्शि-त्वतारकातारकामार्ग ॥ ११ ॥
जिनपरिबृढगदितागम-विशेषविज्ञत्वकेलिधामसम ।

सद्बुद्धिवृद्धजनसे-वनैकसरसी वरमराल ॥१२॥
विनयनयबद्धचता , कृतज्ञताकूलिनीधुनीनाथ ।
परहितकरणप्रवण , सुलब्धलक्ष्यश्च कृत्येषु ॥१३॥
तत्रापरेद्युरागात् , केवलकलितो गुरुर्भुवनभानु ।
त नन्तुमगान्नृपति , सुतसामन्तादिपरिकलित ॥ १४ ॥
कृत्वा प्रदक्षिणात्रय-मानम्य गुरु गरिष्ठया भक्त्या ।
उचितस्थाने न्यषद-द्यतिपतिरथ देशना चक्रे ॥ १५ ॥
इह भवगहनेऽनन्ते, भ्राम्यन् जीव सहन्नसानभरम् ।
जातिकुलप्रभृतियुत , कथमपि लभते मनुजजन्म ॥ १६ ॥
तदवाप्य भव्यलाका ! , जिनधर्म कुरुत सकलदु खहरम् ।
स पुनर्द्वेधा प्रोक्तो , यतिगृहिधर्मप्रभेदेन ॥ १७ ॥
तत्राद्य पञ्च यमा , प्रत्येक पञ्च भावना पाल्या ।
हिंसालीकस्तेया-ब्रह्मपरिग्रहविरतिरूपा ॥ १८ ॥
समितिभिरीर्यादानै—षणाभिरनिशं तथा मनोगुप्त्या ।
दृष्टान्तादिग्रहणै—र्न भावयेत्प्रथमयममलम् ॥ १९ ॥
विविधैर्नियमविधानै , प्रत्याख्यानैर्निरन्तर मतिमान् ।
आलोच्य भाषणेना-पि भावयेत् सूनृत च यमम् ॥ २० ॥
याचनमवग्रहस्या—लाच्यावग्रहविमार्गणे च भृशम् ।
सतत समनुज्ञापित—भक्तान्नाभ्यवहन करणम् ॥ २१ ॥
साधर्मिकतो याचन-मवग्रहस्योच्चकैस्तथाऽस्यव ॥
मर्यादाकरणमिमा , अस्तेये भावना पञ्च ॥ २२ ॥
नारीपण्डकपशुम—न्निवासकुड्यान्तरासनोज्झनत ।
स्त्रीरम्याङ्गनिरीक्षण—निजाङ्गसंस्कारपरिहारात् ॥ २३ ॥
स्निग्धाऽत्यशनत्यागात्—सरागयोषित्कथाविवर्जनत ।
पूर्वरतास्मरणेन—ब्रह्म सदा भावयेद्धीमान् ॥ २४ ॥
स्पर्शे रसे च गन्धे, शब्दे रूपे शुभाशुभे सततम् ।
रागद्वेषत्यागो, हि भावना पञ्चमयमे स्यु ॥ २५ ॥
एव व्रतानि पञ्चा-पि पञ्चभि पञ्चभि सुवास्य भृशम् ।
सद्भावनाभिरगम—न्मुमन्त शिवपदमनन्ता ॥ २६ ॥
गृहमेधिना तु धर्मं, निशम्य सम्यक् सुसाधुगुरुपार्श्वे ।
ज्ञात्वा तथा गृहीत्वा, व्रतानि परिपालनीयानि ॥ २७ ॥
आयतनसेवनाद्य, शील परिशीलनीयमनवरतम् ।
साद्धि , समर्जनीय , स्वाध्यप्रभृतिविभवभर ॥ २८ ॥
व्यवहारशुद्धिरनिशं, भव्यैरव्याजभावनै कार्या ।
गुरवश्चरणविहंगम-तरव शुश्रूषणीयाश्च ॥ २९ ॥
भाव्य प्रवचनकौशल—सुपेशलैर्गलितसकलपापमलै ।
स्त्रीणा वश्योऽवश्यं, नात्मा कार्यं कदाचिदपि ॥ ३० ॥
सुज्ञानशृङ्खलाभि—र्हृषीककपय समन्ततो रोध्या ।
गृद्धिर्नैवार्थसार्थे, क्लेशायासाकरे कार्या ॥ ३१ ॥
निर्वेद संसारे, दु खागारे सदा विधातव्य ।
विषया कुनृपाधिष्ठित-विषया इव दूरतस्त्याज्या ॥ ३२ ॥
तीव्रारम्भा दम्भा, इव निर्दम्भै कदापि नहि सेव्या ।
सकलक्लेशनिवासे,न गेहवासे रति कार्या ॥ ३३ ॥
धार्य निरतीचार, सुदर्शन स्थगितदुर्गतिद्वारम् ।
मोहनृपविजयभेरी, न लोकहरी मना धेयम् ॥ ३४ ॥
शुद्धागमविशदविधि , समस्तकल्याणशेवधि सेव्य ।
दानादिकश्चतुर्द्धा, धर्म शिवशर्मकृत् कार्य ॥ ३५ ॥
न्याय्ये पथि प्रवृत्तै—र्विमुग्धहसितेऽवधीरणा धया ।
द्वेष्यौ रागद्वेषौ, भवभाविषु सकलभावेषु ॥ ३६ ॥

धर्माधर्मविचार-श्चिन्त्यो माध्यस्थ्यसुस्थचेतोभि ।
स्वजनधनादिषु निविडं , प्रतिबन्धो नो विधातव्य ॥३७॥
भोगोपभोगतृष्णा कृष्णाहिविनिग्रहे प्रयतितव्यम् ।
सतत यतिधर्मधुरा-धरणोद्धुरकन्धरैर्भाव्यम् ॥ ३८ ॥
एव श्रमणोपासक-धर्मं विधिना विधाय विमलमना ।
सुचरित्रमाप्य लभते, भवाष्टकस्यान्तरपवर्गम् ॥ ३९ ॥
इत्याकर्ण्य श्रीच—न्द्रनरपतिर्भुवनभानुगुरुमूले ।
श्रीप्रभसुतादिसहितो , जगृहे गृहमेधिना धर्मम् ॥ ४० ॥
अथ नत्वा गुरुचरणौ, निजधाम जगाम वसुमतीनाथ ।
विजहार हारनिर्मल-गुणोच्चय सूरिरन्यत्र ॥ ४१ ॥

चतुर्भि कलापकम्—

अपरेद्यु श्रीचन्द्र-क्षितीशितु सविनय तनूजाभ्याम् ।
संवाह्यमानचरण-द्वयस्य सुकुमारकरकमलम् ॥ ४२ ॥
मौलिमणिरुचिररोची , रचितसद सदनभूरिहरिचापे ।
भक्त्या पर सहस्र-रवनिधवै सेव्यमानस्य ॥ ४३ ॥
राज्यभरभवनधरण—स्तम्भै सद्बुद्धिभिर्विगतदम्भै ।
शतश सचिववरिष्ठै-रलङ्कृतासन्नदशस्य ॥ ४४ ॥
बद्धसमसमरसंप—त्सम्पटभटकोटिभि परिवृतस्य ।
करकलितकनकदण्डा, विज्ञपयामास वेत्रीति ॥ ४५ ॥
देव ! दिदृक्षुर्वार-गमल्लनामा नटाग्रणी रुद्ध ।
सक्षेपनिबद्धसन-त्कुमारनाट्यप्रबन्धोऽस्ति ॥ ४६ ॥
लघु मुञ्चेत्युक्ते सति , महीभुजा वेत्रिणा स आनायि ।
कृत्वा त्रिपात्रकिंकर—मित्याशिषमथ नृपस्यादात् ॥४७॥

तद्यथा—

षट्खण्डामवनिं निधीन्नव चतु षष्टि सहस्राणि च,
स्त्रीणा क्षोणिभुजा तदर्द्धमपर द्वि सप्त रत्नानि च ।
यस्त्यक्त्वा तृणवद्भवार्त्तिविधुरो जैनं व्रत शिश्रिये,
राजर्षि स सनत्कुमार इह ते भूपाल ! भूयाच्छ्रिये ॥४८॥
अथ नाटकावलोकन-कौतुकरसविवशमानस सकलम् ।
निजतनयप्रभृतिजन, नृपतिर्विसर्जयामास ॥ ४९ ॥
तस्यानुवृत्तिवशत , सविलासामुज्ज्वला ततो दृष्टिम् ।
तदभिनयकृते स कृती , नटनेतरि पातयाञ्चक्र ॥ ५० ॥
बुद्ध्वाऽथो नृपहृदय, हृदयगमया गिराऽगृणात् सोऽपि ।
भो भो पार्षद्यजना ! , श्रीचन्द्रनरेश्वरप्रमुखा ! ॥ ५१ ॥
क्षणमेकमकतानी—भूय शृणुत तुर्यचक्रिणश्चरितम् ।
इति जल्पन्नुच्चै—स्तदभिनय कर्त्तुमारभे ॥ ५२ ॥

तथाहि—

श्रीहस्तिनापुरपते , सनत्कुमारस्य नृपतितिलकस्य ।
षट्खण्डभरतभर्त्तु , प्राज्य साम्राज्यमनुभवत ॥ ५३ ॥
अप्रतिमरूपलक्ष्मी—विलोकनोत्पन्नविस्मयोत्कर्ष ।
मध्ये सभ निलिम्पान् ,सुरपतिरिति निगदति स्म मुदा॥५४॥
भो भो अमरा ! पश्यत , सनत्कुमारस्य सार्वभौमस्य ।
पूर्वार्जितशुभनिर्मा—ण कर्मनिर्मितलसन्मूर्त्ते ॥ ५५ ॥
सा काऽपि रूपलेखा , वर्णबलावण्यकान्तिपरिकलिता ।
सुरसद्मजन्मिनामपि, या प्रायो नैव सभवति ॥ ५६ ॥
अश्रद्दधताविति सुर-पतेर्वचो विजयवैजयन्ताख्यौ ।
क्षिप्र वसुंधरायां , द्विजमूर्तिभुजावथातरताम् ॥ ५७ ॥
अत्रान्तरे च सर्वे-ऽपि विस्मयस्मेरलोचना लोका ।
किमितो भवितेत्यवहित—चित्ता आकर्णयामासु ॥ ५८ ॥

तौ तदनु विप्ररूपे-ण भूपरूपावलोकनसतृष्णौ ।
द्वारसमीपेऽस्थातां, प्रासादद्वारि भूमिभुजः ॥ ५९ ॥
आसीत् सनत्कुमारो, मुक्तालङ्कारसारनेपथ्यः ।
प्रारब्धमज्जनोऽभ्य-ङ्गसङ्गमङ्गे वहन्नुच्चैः ॥ ६० ॥
दौवारिकेण तौ वि-प्रपुङ्गवौ द्वारसंस्थितौ कथितौ ।
प्राविविशत्तदाज्ञे-ष चक्रवर्ती स नयवर्ती ॥ ६१ ॥
अप्रतिरूपं रूपं, तौ दृष्ट्वा तस्य राजराजस्य ।
मौलिं विधूनयन्तौ दध्यतुरिति विस्मितौ मनसि ॥ ६२ ॥
एतस्य भालपट्टो-ऽयमस्तशस्ताष्टमीरजनिजानिः ।
नीलोत्पलजयपत्रं, नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते ॥ ६३ ॥
दन्तच्छदयुगमभिभू-तपक्वबिम्बीफलच्छविविकाशम् ।
जितशुक्तिः श्रुतियुगली, कण्ठोऽयं पाञ्चजन्यजयी ॥ ६४ ॥
स्तम्बेरमराजकरा-कारतिरस्कारकारिणौ बाहू ।
वक्षःस्थलममराचल-पृथुलशिलाश्रीविलुण्टाकम् ॥ ६५ ॥
कठिनं करचरणतलं, तर्जितकङ्केल्लिपल्लवप्रचयम् ।
किमपरममुष्य सर्वा-ङ्गश्रीर्नहि गोचरा वाचाम् ॥ ६६ ॥
कोऽप्यस्याहो लाव-ण्यसरित्पूरो निरर्गलो येन ।
आनीयते नाभ्यङ्गं, भविभामिव चारुचन्द्रिकया ॥ ६७ ॥
वर्णयति स्म यथेन्द्र-स्तथेदमाभाति समधिकं चापि ।
न कदाचनापि मिथ्या, वदन्ति वाचं महात्मानः ॥ ६८ ॥
किमिहागतौ भवन्ता-विति पृष्टौ चक्रिणाऽथ तौ जगतुः ।
अप्रतिमं तव रूपं, त्रिजगत्या गीयते भूप ! ॥ ६९ ॥
दूरादपि तत् श्रुत्वा, तरङ्गितामुद्रकौतुकसमुद्रौ ।
अवलोकयितुमिहाऽऽवा-मायाव नरेन्द्रशार्दूल ! ॥ ७० ॥
व्यावर्ण्यमानमतुलं, तव रूपं शुश्रुवे यथा लोके ।
नरवर ! ततोऽपि सविशे-षमेतदालोकयतेऽस्माभिः ॥ ७१ ॥
श्रुत्वेति विप्रवचनं, स्मितविच्छुरिताधरो नृपः प्रोचे ।
कान्तिरियं किल कियती, परितोऽप्यक्ते कृताभ्यङ्गे ॥ ७२ ॥
क्षणमात्रमितो भूत्वा, भो भो द्विजसत्तमौ प्रतीक्षेथाम् ।
मज्जनकक्षण एषो-ऽस्माभिर्निर्वर्त्यते यावत् ॥ ७३ ॥
रचितविचित्राकल्पं, विभूषितं भूरिभूषणगणेन ।
रूपं मम पश्येतं, सरत्नमिव काञ्चनं भूयः ॥ ७४ ॥
तदनु स्नातविलिप्तो-ऽलङ्कृतिनेपथ्यभूषितो भूपः ।
अध्यासामास सदः-सदनं गगनं गगनमणिवत् ॥ ७५ ॥
समनुज्ञातौ भूयो-ऽपि भूपरूपं द्विजौ प्रपश्यन्तौ ।
दवदग्धकीचकाविव, विच्छायौ झगिति तौ जातौ ॥७६॥
किमेतदिति सर्वेऽपि,सभ्याः साकूतं परस्परमुदीक्षामासुः ।
अनलङ्कृतेऽपि पूर्व-मपि दृष्टे हर्षितौ युवां विप्रौ ।
समलङ्कृतेऽपि सम्प्रति, दृश्येऽथ किमिति सविषादौ ? ॥७७॥
इति चक्रभृता पृष्टौ-भूदेवौ तौ जजल्पतुर्भूप ! ।
अधुना तावकदेहे, सङ्क्रान्ता व्याधयः सप्त ॥ ७८ ॥
तद्वशविनश्यदतुला-ङ्गरूपलावण्यवर्णकान्तिगुणं ।
त्वं वर्त्तसे इत्यावां, प्रतिपन्नौ शोकसम्भारम् ॥ ७९ ॥
कथमेतद्विज्ञायत, इत्येवं प्रश्नितौ भरतपतिना ।
तौ शिष्टयथास्थितस-र्वपूर्वसुरराजवृत्तान्तौ ॥ ८० ॥
प्रकटितनिजस्वरूपौ, गीर्वाणौ प्रतिगतौ यथास्थानम् ।
वैराग्योपगतमति-श्चक्रधरोऽचिन्तयदथैवम् ॥ ८१ ॥
भवनजनयुवतिचतुर-ङ्गसङ्ग्रहो यस्य कारणात् क्रियते ।
तदहो दारुणघुणै-रिव रोगैर्लुप्यते गात्रम् ॥ ८२ ॥

यन्न विमोहितमनसो, हितमहितं चिन्तयन्ति नहि जीवाः ।
तद्यौवनमिह वनमिव, जरा दवानलसिखा दहति ॥ ८३ ॥
अर्वालिप्तो येन जनः, कृत्याकृत्यं न वेत्ति तद्रूपम् ।
मङ्क्षु विनश्यति धातु-क्षोभे हिमपात इव कमलम् ॥ ८४ ॥
अद्य श्वोऽथ विनाशिन, एतस्य शरीरकस्य तदिदानीम् ।
गृह्णाम्यविनश्वरफल-मिति नृपतिश्चेतसि विभाव्य ॥ ८५ ॥
प्राज्यं साम्राज्यमिदं, विहाय लोका अहो निरीक्षध्वम् ।
आदत्ते जिनदीक्षां, तास्तरीमिव भवाम्भोधौ ॥ ८६ ॥
सागरमिव दशमद्धा-ररोधनं चिकुरनिकरमसितरुचिम् ।
पश्यत पश्यत पुरतः, समूलमुन्मूलयत्येष ॥ ८७ ॥
पुरतोऽवलोकयध्वं, मणिरत्नोत्कटकिरीटहारादिः ।
आभरणसमूहोऽयं, निर्माल्यमिवामुनाऽत्याजि ॥ ८८ ॥
निष्पतत नाथमुक्तं, क्रन्दन्त्यन्तः पुरं स्फुरद्दुःखम् ।
खतरसमीरलहरी-प्रकम्पितं खगकुलमिवाग्रे ॥ ८९ ॥
हा नाथ ! नाथ ! किं वय-मेकपदेऽप्यशरणास्त्वया त्यक्ताः
एवं विलपन्ति जना हृतसर्वस्वा इवेक्षध्वम् ॥ ९० ॥
इति तेन भरतभर्त्तु-र्निष्क्रमणव्यतिकरस्तथाऽदर्शि ।
श्रीचन्द्रनृपोऽपि यथा, तत्कालं जातवैराग्यः ॥ ९१ ॥
स्मृतपूर्वभवश्रुतशु-द्धसंयमः पञ्चमुष्टिकृतलोचः ।
सुरदत्तसाधुवेषो-विनिर्ययौ राजमन्दिरतः ॥ ९२ ॥
नटविलसितमिदमखिलं, निर्नाथा नाथ ! मा स्म नस्त्याक्षीः
एवं रुदत्यपि जने, विहृतः स ऋषिर्यथाभिमतम् ॥ ९३ ॥
अथ पितृवियोगविह्वल-चित्तमनिरुद्धन्तमश्रुपूर्णाक्षम् ।
श्रीप्रभमुच्चै राज्ये, कौमारे च प्रभाचन्द्रम् ॥ ९४ ॥
विनिवेश्य विनयनम्रैः, सामन्तैः सचिवपुङ्गवैश्चोक्तम् ।
अस्तोकशोकशङ्कू-द्धरणप्रवणैरिदं वचनैः ॥ ९५ ॥
मा देव ! कृथाः स्वपितुः, शोकमशोच्यो ह्यसौ महाभागः
खलमहिलेव विमुक्ता, येन समग्राऽपि राज्यश्रीः ॥ ९६ ॥
को नाम प्रारभते, दुष्करमेवंविधं श्रमणधर्मम् ।
प्रायो वैराग्यमतिः, क्षणमेकं मतिमतामपि यत् ॥ ९७ ॥
शोच्यास्त एव ये का-लधर्मतामुपगता अकृतसुकृताः ।
यैरुद्यतमतिधर्मे, ते भुवने पञ्चषाः पुरुषाः ॥ ९८ ॥
निशमयति को न समयं ?, कः सर्वं नक्षते क्षणविनाशि ?
प्रतिसमयभाविमरणं, शरीरिणा को न भावयति ? ॥ ९९
को वा हृदि नहि धत्ते, गुरूपदेशं सदा सुखनिवेशम् ? ।
कस्य न वा प्रियमक्षय-मनन्तमसदृशममृतसौख्यम् ? ॥१००।
किंतु चलचित्तभावा-त्तदनुष्ठाने भृशं गतोत्साहाः ।
गिरिगुरुका अपि पुरुषाः, अवसर्पन्तो विलोक्यन्ते ॥१०१
देवेन पुनस्तात्किम-पि साहसं व्यवसितं महामतिना ।
यदसमसाहसिकाना-मपि चेतः खलु चमत्कुरुते ॥ १०२
एषोऽपि देव ! परमो-पकारिभावेन नाटकविधाता ।
सद्धर्मसूरिरिव वो, विशेषतश्चार्चितुं युक्तः ॥ १०३ ॥
एवं निशम्य राजा, रङ्गाचार्यं प्रपूज्य विससर्ज ।
किंचिदुपशान्तशोको, नीतिलतासजलजलवाहः ॥१०४॥
नीहारहारधवलान्, नव्यविहारान् विधापयन् बहुशः ।
गुरुगौरवेण कुर्वन्, साधर्मिकलोकवात्सल्यम् ॥ १०५ ॥
मुग्धजनं सद्धर्मे, स्थिरयन् जिनशासनोन्नतिं तन्वन् ।
सामायिकपौषधमु-ख्यधर्मनिरतोऽजनि प्रायः ॥१०६॥
अथ सततं धर्मोद्यम-मजिगीषुं श्रीप्रभं नृपं ज्ञात्वा ।

अरिदमनक्षितिपस्त्व-द्देशमुपद्रोतुमारभत ॥ १०७ ॥
ज्ञात्वेदं चरमुखत , स भाणित श्रीप्रभेण दूतेन ।
किं ननु कतिपयसीम-ग्रामकुटीरकविलुण्ठनत ॥ १०८ ॥
पूर्वजविहितप्रणय-प्राग्भारमसारमारचय्य भृशम् ।
आदत्य दुर्जनत्वं , विप्रियमेव मम विधत्से ? ॥ १०९ ॥

यत —

ते धन्या सत्पुरुषा, येषा स्नेहो ह्यभिन्नमुखरागः ।
वृद्धिं गच्छन्ननुदिन—मृणमिव पुत्रेषु सञ्चरति ॥ ११० ॥
तस्मादितोऽपराधा—द्व्यापुपरम मयाऽग एतत्ते ।
शान्त, नह्यग्रेगु—र्भवास्यहं स्नेहतरुभेदे ॥ १११ ॥
श्रुत्वेत्यरिदमननृप—स्तं दूतं प्रतिहसन्निति जजल्प ।
भो भो त्वया निजप्रभु—रेवं वाच्यो मदीयगिरा ॥ ११२ ॥

यथा—

तव पार्थिव ! धर्मार्थं, सविस्तरारब्धकुशलकृत्यस्य ।
पृथ्व्या परिप्रन्थनया, कृतमनयाऽनर्थकारिण्या ॥ ११३ ॥
अथ वाञ्छस्येनामपि तद् दूरं मुञ्च धर्मकर्मेदम् ।
एकत्र कथ सम्भव-ति खलति सीमन्तसंघटनम् ? ॥ ११४ ॥
अथ लोकरञ्जनामा—त्रमेष आरभ्यत त्वया धर्म. ।
तद् भव निश्चिन्तमना,न हन्मि तव देशमहमधुना ॥ ११५ ॥
पूर्वप्रणयप्रकटन—मवनीशाना परं जिगीषूणाम् ।
दूषणमेव गरिष्ठं , गाढमसामर्थ्यमथवाऽपि ॥ ११६ ॥
श्रुत्वेति दूतमुखत., श्रीप्रभराज प्रदीप्तकोपाग्नि. ।
किंकरगणेन सहसा, रणभेरीं ताडयामास ॥ ११७ ॥
तच्छब्दाकर्णनभङ्गि-ति मिलितचतुरङ्गसैन्यपरिकलित ।
शत्रु प्रति प्रतस्थे, प्रदेशसीमान्यगात् क्रमश ॥ ११८ ॥
अरिदमननृपोऽप्यस्या—शु समुख समजनिष्ट रणरसिक ।
अलसा न युधे शूरा , विप्रा इव भोजनाग्रेह ॥ ११९ ॥
अथ सैन्ययोर्द्वयोरपि , सुभटाना तत्र चित्रशस्त्रभृताम् ।
सुस्फोटोऽजनि गगने, सविद्युतामिव पयोदानाम् ॥ १२० ॥
अत्यद्भुतभटवादै-रथ मालवभूभुज. सुभटसंघै. ।
परबलमभज्यात द्रुत-मुद्यानमिव द्विपैर्मत्तै ॥ १२१ ॥
अथ रथमभ्यारूढो , भग्नं संधीरयन्ननीकं स्वम् ।
उदतिष्ठनारिदमन , समरायास्फालयश्चापम् ॥ १२२ ॥
युगपद्विमुक्तशितविशि-खनिचयैः सोऽप्यधत्त रिपुसैन्यम् ।
तटपर्वतमिव जलधे , प्रसरद्वेलासलिलपूरै ॥ १२३ ॥
क्षणमात्रादरिदमन , परसैन्यमदैन्यभुजबलोऽभाङ्क्षीत् ।
कुटकोटिं लकुट इव , प्रभञ्जनो वृत्तलतामिव ॥ १२४ ॥
निजसैनिकभङ्गेन, क्रुद्ध श्रीप्रभनृपो विपक्षबलम् ।
उत्तस्थ सहन्तुं , कीनाशस्यानुजन्मेव ॥ १२५ ॥
नैव मनागपि सेहे , मालवपतिरापतन् पराणीकैः ।
भुजगैरिव विनतायाः , सुनुर्हरिणैरिव व्याघ्र. ॥ १२६ ॥
विद्रुतसैन्यं पुरत: , स्थितमरिदमनं नृपं रणायाथ ।
आह्वास्त मालवेशो , बलानुजन्मेव भूरिबल ॥ १२७ ॥
तदनु विचित्रै शस्त्रै—रस्त्रैरपि तौ नृपावयुध्येताम् ।
वन्येभाविव दशनै—रन्योन्यवधाभिलाषमती ॥ १२८ ॥
युद्धा चिरमरिदमनं, गुरुशक्तिर्मालवाधिपश्चक्रे ।
पतवीर्यं गतशक्तिं , भुजगं निर्विषमिव नरेन्द्र. ॥ १२९ ॥

अरिदमननृप श्रीप्रभ-नृपस्य कलशो महापराजेन ।
परिभूत पश्चाद्भुख—मवचमानो पलायिष्ट ॥ १३० ॥
अथ तस्य श्रियमखिला,रथकरितुरगीयहस्तिकप्रमुखाम् ।
जगृहे श्रीप्रभराज—स्तुल्य श्रीविक्रमो यस्य ॥ १३१ ॥
आपूर्य हर्षमधुरा, निवृत्य रणसागरादवन्तीश ।
कृतसकललोकतोषो, निजनगरीमाजगाम ततः ॥ १३२ ॥
तत्र त्रिवर्गसार, राज्यश्रियमनुभवन्नसौ नृपति. ।
भूयसमनेहासं, स्व.सुरपतिवदतिचक्राम ॥ १३३ ॥
तत्र प्रभासगुरव:, समवसृता अन्यदा सुमुनिसहिता. ।
बन्धुपरिवारयुक्त—स्तान्नन्तु निर्ययौ राजा ॥ १३४ ॥
सम्यक् विनम्य मुनिपति-मिलातलाश्लिष्टमस्तको नृपति ।
निषसाद यथास्थानक-मथ गुरुरारेभे देशना विदधे ॥ १३५ ॥
इह हि भवसमुद्रे संसरन् भूरिकाल-
कथमपि मनुजत्वं प्राप्नुयात् कोऽपि जीव. ।
तदपि कथमपीह प्राप्य सद्धर्मकर्म-
क्षमतनुबलमायुर्दीर्घकालाद्भमत ॥ १३६ ॥
इदमपि समवाप्य प्रौढमिथ्यात्वलुप्त-
स्फुरदविशदविवेक पापतापातिरेकः ।
पुनरपि च भवेऽस्मिन्नन्तशोऽनन्तदु ख-
व्यतिकरविधुरो य संभ्रमी बम्भ्रमीति ॥ १३७ ॥
इति भवजलराशौ मज्जनोन्मज्जनानि,
प्रविदधदिह दैवात्प्राप्य भूयोऽपि नृत्वम् ।
दृढगुणगणलभ्या जैनदीक्षा तथैव-
च्छ्रयत भविकलोका: क्लेशविच्छेददक्षाम् ॥ १३८ ॥

किंच—

अत्युत्कटभटकोटी-रथहरिकरिनिकरबलभरसमुत्थ ।
यैर्जीयन्ते रिपव., पर. शता जगति ते पुरुषा ॥ १३९ ॥
येन पुन. स्वात्माऽसा-वनल्पकुविकल्पकल्पनाकलित. ।
जीयेत तेन विजित, त्रिजगदिदं,परमशूरोऽसौ ॥ १४० ॥

तथा चार्षम्—

जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जए जिणे ।
एगं जिणिज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥ १४१ ॥
एगे जिए जिया पञ्च, पंच जिए जिया दस ।
दसहा उ जिणित्ताणं, सव्वसत्तू जिणिज्ज तो ॥ १४२ ॥
इत्याकर्ण्य श्रीप्रभ, आनम्य गुरूनुवाच व. पार्श्वे ।
प्रव्रज्यामादास्ये, राज्यं न्यस्य प्रभाचन्द्रे ॥ १४३ ॥
देवानुप्रिय !,माऽस्म व्यधा. प्रमादमिति सूरिणा गदिते ।
राजा च सपरिवारो,निजधाम जगाम मुदितमना: ॥ १४४ ॥
अथ सकलराजलोक-प्रत्यक्ष भ्रातर प्रभाचन्द्रम् ।
संस्थाप्य राज्यभारे,प्रददाविति नरपति. शिक्षाम् ॥ १४५ ॥
वत्सान्तरङ्गशत्रून्-सदा जयरविजये यतस्तयाम् ।
विजिता अप्यजिता. खलु, बलवन्त शत्रवो बाह्या. ॥ १४६ ॥
परिपालयेः प्रजास्त्वं, मालिक इव सुमनस. प्रयत्नेन ।
सर्वथाप्यौचित्य., हृदये दध्या जिनेन्द्रमिव ॥ १४७ ॥
इतरेतराविघ्नेन वत्स ! धर्मार्थकामपुरुषार्थान् ।
प्रतिलब्धादिवत्रय:, सुसाधुरिव साधये: सततम् ॥ १४८ ॥
सिचयमिवानलदूषित-मुज्झेर्निजमपि नयनं. परिहीणम् ।
दुर्दमामिन्द्रियवर्गं, दमयेस्तुरगाविनिवद्धमिव. ॥ १४९ ॥
परिवर्जये: कुसङ्गं द्विदलान्ते गोरसभोजनमिवास्त्वौ ॥

सेवेथा आर्यजन, धनं यथा व्यानकलमूढ ॥ १५० ॥
बन्धो बन्धुरभाकया, बन्धुमिव आद्वलोकमश्रुम ।
रत्नत्रय वसुधा, सुधा यथा भोगिना भर्त्ता ॥ १५१ ॥
आधारस्त्वमसि भुवां, नाधारस्तव समस्ति कश्चिदपि ।
आत्मानमात्मनैव ह, तत्त्वतो धारयेर्वत्स ! ॥ १५२ ॥
इत्युक्त्वा तूष्णीकी—भूते श्रीप्रभगुणे प्रभाचन्द्र ।
एवमिति प्रातपादे, सर्वे भक्त्या नमद्ग्रीव ॥ १५३ ॥
अथ सुस्नातविलिप्तो, रत्नालङ्कारभूषितशरीर ।
सद्रत्नाशुकसिचयधरो, दक्षर्थिभ्यो महादानम् ॥ १५४ ॥
कृतसकलसंघपूजा, आतृविधापितसङ्कलनत्वाढ्याम् ।
शिबिकामध्यासमा—स पुष्पक यक्षराज इव ॥ १५५ ॥
चतुरङ्गचमूयुक्ते—न बन्धुभूपेन चिन्तयन्प्रेण ।
अनुगम्यमान उच्चै—र्मार्गणैः कृतजयजयरावैः ॥ १५६ ॥
पुर्या मध्यं मध्ये—न निर्ययौ नयनिर्महाभूत्या ॥
गुरुपदकमलितभुवा—समाप्य शिबिकात उदतारीत् ॥ १५७ ॥
अथ भूषणसभारं विभ्र विभ्रमणपातिभिर्मणिभि ।
उदतारयदङ्गाद् भुज—दण्डादिव वसुमतीभारम् ॥ १५८ ॥
सिद्धान्तभाविनाविधिना; गुरुणाऽथ श्रीप्रभः परिव्राज्य ।
परमा मुद दधत्सा, भारत्या समनुशिष्ट इति ॥ १५९ ॥
कमठेन्दुदर्शनमिव, प्राप्य कुरागा जिनाधिपतिदीक्षाम् ।
शयनासनादिचेष्टा, सकलाऽपि हि यतनया कार्या ॥ १६० ॥

यतः—

यतना सुधर्मजननी, यतना धर्मस्य पालनी नित्यम् ।
तद्वृद्धिकारी यतना; सर्वत्र सुखावहा यतना ॥ १६१ ॥
एकामेव हि यतना, सत्कृत्य विलीनकर्ममलपटला ।
प्रापुरनन्ता सत्त्वा, शिवमक्षयमव्यय स्थानम् ॥ १६२ ॥
एव शिक्षा दत्त्वा, प्रभासगुरवो विजहुरन्यत्र ।
शारदिकवारिदा इव, तिष्ठन्त्येकत्र न हि मुनय ॥ १६३ ॥
श्रीप्रभराजर्षिरपि, प्रतिसमयविशुध्यदमलपरिणाम ।
यूथपतिनेव कलभ ; सतत विजहार सह गुरुणा ॥ १६४ ॥
जिनपरिवृढमदितागम—सूत्रार्थसुधा पिबन्नमर्त्य इव ।
पञ्चमहाव्रतभार, दधद्धनीभारमिव शेषः ॥ १६५ ॥
पञ्च निशाता समिती—र्हस्तशरानिव धनुर्धरो बिभ्रत् ।
तिस्रो गुप्तीः शक्ती—र्नयपातिरिव धारयन् शुद्धाः ॥ १६६ ॥
मर्मानुसारिणीमिव, कुर्वन् सकला क्रिया सुभावनया ।
श्रद्धा प्रवरा धर्मे, तन्वन् मकरन्द इव भृङ्ग ॥ १६७ ॥
प्रज्ञापनीयभावे—न सयुतो भद्रवारण इवोच्चैः ।
साधक इव विद्यासु, प्रमादमुक्त क्रियासु सदा ॥ १६८ ॥
[illegible]
इच्छन् गुणाढ्यसङ्गे, सरउत्सङ्गे मराल इव ॥ १६९ ॥
आराधयन् गुरुजन, परमात्मान यथा परमयोगी ।
सुचिर निरतीचार, चरण परिपालयामास ॥ १७० ॥
अथ वर्गत्रयपालन—परायणस्य प्रभेन्दुराजस्य ॥
तनयावुभावभूता, हरिषेण पद्मनाभश्च ॥ १७१ ॥
तौ सकलकलापूर्णौ, पूर्णेन्दू इव समस्तजनसुखदौ ।
अपराविव भुजदण्डौ—रेजाते तस्य भूपस्य ॥ १७२ ॥
अपरेद्युस्त्वनिशान्ते—रजनिप्रश्नोचितसमस्तादौ ।
मदनिपातितदक्ष इव, प्रतिदिनमक्षीयत ततोऽसौ ॥ १७३ ॥
आहूता वरवैद्या, क्रिया विचित्राश्च तै समारब्धा ।
न च जज्ञे कोऽपि गुणो, व्यचिन्तयत्तत इति नरेन्द्र ॥ १७४ ॥
द्रव्यौषधैः किमभि—र्ज्येष्ठ पुत्र निवेश्य राज्यभरे ।
कौमारे च कनिष्ठ, श्रयामि धर्मौषधीमधुनाम् ॥ १७५ ॥
अत्रान्तरे च सहसा सजातप्रबलशूलरोगेण ।
अपि वैद्यैः क्रियमाणो—पचार आपञ्चतां पद्म ॥ १७६ ॥
अथ तनयमरणमाक—र्ण्य नृपतिरस्तोकशोकसंतप्त ।
दम्भोलिनिहतगिरिरिव, मूर्च्छाविवश पपात भुवि ॥ १७७ ॥
पवनाद्युपचारवशा—द्वाप्य चैतन्यमिति नृपो व्यलपत् ।
हा पुत्र ! क्वासि गत ?, प्रतिवचन किं न मम दत्से ? ॥ १७८ ॥
उदियाय पूर्णचन्द्रो, हा ग्रस्यत मङ्क्षु सैंहिकेयेन ।
अहह फलेग्रहिरभवत्, तरुरुन्मूल्यत महाकरिणा ॥ १७९ ॥
पोत प्राप पयोनिधि—पार तदांशवारिणा हहाऽभञ्जि ! ।
हा हा निधिर्विशालो, हा हा हाऽहियत हतविधिना ? ॥ १८० ॥
उदनमदम्भोवाहो, नभस्वताऽक्षिप्यत क्षणनाद्वा ! ।
राज्योचितोऽजनि हहा तनय समहारि दैवेन ! ॥ १८१ ॥
एव प्रलपन् सचिवै—र्व्यबोधि कथमपि नृपोऽकरोत् सूनो ।
मृतकृत्यमल्पशोक, कालेनैव मनसि दध्यौ ॥ १८२ ॥
य दण्डसात् सुमरु, पृथिवीं वा छत्रसात् क्षमाः कर्तुम् ।
तेऽपि यममन्यमवितु, नाल किं हन्त पुनरितरे ! ॥ १८३ ॥
पीयूषपोषपुष्ट, पार्श्वभीषणपाणिरमरकोटिवृत ।
सुरपतिरपि सुरलोका—च्च्यवते पक्व फलमिव द्रो ॥ १८४ ॥
षष्टिं पुत्रसहस्रान्, सगरश्चक्र्यपि न रक्षितुमधीश ।
ज्वलनप्रभाद्यमादिव, ततोऽपि किं त्वकालेष्ट नर ? ॥ १८५ ॥
कृत्वा पापकर्मापि यान्, पुष्णेदुत्पत्स्यतामपि हि तषाम् ।
रङ्क इव यमेन मर्त्यो, गलग्रहेणा नीयते क्षुद्र ॥ १८६ ॥
नीतस्ततश्च नरक, सहते खलु वेदना परमघोरा ।
जन्मान्तरानुयायी—नि देहिनामहह कर्माणि ! ॥ १८७ ॥
जननी मे जनको मे, भ्राता मे सुतकलत्रवर्गो मे ।
मिथ्यैव बुद्धिरेषा, न इहमपि वस्तुत स्वीयम् ॥ १८८ ॥
पुत्रादीनामेषा, भिन्नस्थानात्समेयुषां स्थाने ।
एकत्र निवासः खलु, विहगानामिव तरौ सायम् ॥ १८९ ॥
गच्छन्ति ततोऽपि पुनः, पृथक् पृथक् स्थानकेषु देहभृत ।
एकत्र निशि सुषुप्ता, निशावसाने यथा पान्थाः ॥ १९० ॥
अरघट्टघटीन्यायात्—दधैदिरेयाहित (रीं) क्रिया सततम् ।
इह कुर्वता तनुभृता, को हन्त स्व परः को वा ? ॥ १९१ ॥
एव यावत् सवे—गसागरमिति तयेत्यचिन्तानाथ ।
तावत् तत्रोद्याने, कुमारनन्दी गुरुः प्राप ॥ १९२ ॥
गुर्वागमन ज्ञात्वा, गत्वा तत्र प्रणम्य मुनिनाथम् ।
उचितस्थाने निषसा—द देशनामथ गुरुर्विदधे ॥ १९३ ॥
त्रिभुवनः सर्वेभ्योऽपि, स्थलोऽन्यत्रायत्तद्विपञ्चिवहः ।
यमदन्तयन्त्रसंस्था, काञ्जीवन्ति तनुभाजः ॥ १९४ ॥
जीवानुभिनयदशो—रायुर्भेदेन सप्तभेदेन ।
मृत्युजयादि निर्वर—मक्षैर्नहि रक्ष्यते मृत्योः ॥ १९५ ॥
अहह सलमार्ग्यमथनं, महाभवमत्स्यमेथसं परिग्रहम् ।
कलयति सततमाशरणमविशत्येव समवर्ती ॥ १९६ ॥
तस्मात्पहसत्वामव—पदमाश्रमणधर्ममृतसमम् ।
मुक्त्वा तदत्र भुवने, क्वचिदपि नान्यच्छरणमस्ति ॥ १९७ ॥
इत्याकर्ण्य नरेन्द्रो, विनय—पतित्विपदो जगादेति ।

यतिधर्मेच्छोरनिशं, पालितगृहमधिधर्मस्य ॥ १९८ ॥
पूर्वभवार्जितगुरुतर-रोगभरप्रसरविधुरदेहस्य ।
दीक्षा गृहीतुमनल-भूषणोरुचित किमधुना मे ? ॥ १९९॥
अल्पायुष्कत्वमृषी, ज्ञानन्नूपनेर्गुरुर्बभाणेदम् ।
स्वातीचारान् विकटय, यमांश्च पुनरुच्चर नरेश ! ॥२००॥
क्षमयस्व प्राणिगणं, व्युत्सृज सर्वाणि पापकपदानि ।
जिनसिद्धसाधुधर्म, सम्यक् शरणं प्रपद्यस्व ॥२०१॥
गर्हस्व दुष्कृतभरं, कुरुष्व सुकृतानुमोदनं भूप ! ।
शुभभावना च भावय, मुद्रिनाऽनशनं प्रपद्यस्व ॥२०२॥
पञ्च नमस्कारं स्मर, विमुञ्च ममतां च राज्यराष्ट्रादौ ।
इति गुरुगिरो निशम्य, प्रमुदितचित्तो महीभर्त्ता ॥२०३॥
निजननयं हरिषेणं, हर्षेण निवेश्य वसुमतीभारम् ।
सङ्घं च क्षमयित्वा, विधाप्य पूजां जिनगृहेषु ॥ २०४ ॥
सुगुरोः समक्षमनशन-मुररीकृत्य समाहितमनस्कः ।
स्वाध्यायध्यानपरो, वासरसप्तकमनीयाय ॥२०५॥
विदलच्चरणावरक-कर्मचयोऽत्रान्तरे प्रभाचन्द्रः ।
विहिताञ्जलिगुरुं प्रति, विज्ञपयामासिवानेवम् ॥२०६॥
दीक्षा जगृहे न मया, प्रभोऽल्पसत्त्वेन पूर्वमधुना किम् ।
सा इमुचिता ग्रहीतु, नवेति ? गुरुराह भो भूप ! ॥ २०७ ॥
एकाहमपि प्राणी, प्रव्रज्यां पालयन्ननन्यमनाः ।
यदि नहि गच्छेन्मोक्षं, स भवेद्वैमानिकोऽवश्यम् ॥ २०८ ॥
तत्संस्तारकदीक्षा-मधुनाऽपि विधेहि धेहि समभावम् ।
श्रुत्वैव मुदितमनाः, संस्तारकयत्यभून्नृपतिः ॥ २०९ ॥
अनिशं श्रुतिपत्रपुटे-न पिबन् समयामृतं विगततृष्णः ।
अवगाढो हंस इव, स्फूर्जन्निरवधिसमाधिहृदे ॥२१०॥
षष्ठं विहितानशनं, पञ्चनमस्कृतिमनुस्मरन् मनसि ।
मृत्वा स वैजयन्ते, महर्द्धिरमरः समुत्पेदे ॥२११॥
ग्रामपुरकर्बटादिषु, सार्द्धं विहरन् प्रभासमुनिपतिना ।
श्रीप्रभमुनिररिदमन-क्षितिपातजनपदमयायासीत् ॥२१२॥
तत्र च निशम्य लोकात्, प्रभेन्दुराजस्य मरणवृत्तान्तम् ।
वैराग्योपगतमनाः, एवं स महामना दध्यौ ॥२१३॥
धन्यः कृतकृत्योऽयं, कृतार्थजन्मा नृपः प्रभाचन्द्रः ।
पण्डितमरणं लब्धं, भवकोटिसुदुर्लभं येन ॥ २१४ ॥
सुरगिरिधीरेणापि च, मत्तेऽथ फल्गुभीरुणाऽपि तथा ।
उभयैर्नियतं मरणं, धीरतया तद्वरं मरणम् ॥२१५ ॥
तद्विधाकृतसले-खनस्य चिरविहितविमलचरणस्य ।
अभ्युद्यतमरणं खलु, विधातुमुचितं ममाप्यधुना ॥२१६॥
एवं विभाव्य, स मुनि-र्गुरूननुज्ञाप्य पापरिपुमुक्तः ।
प्रतिसमयशुभध्यान-ध्यायी देहेऽपि च निरीहः ॥२१७॥
समशत्रुमित्रभावो, निर्जन्तुशिलातलं समनुसृत्य ।
विदधे विधिना सुमना, अनशनमथ पादपोपगमम् ॥२१८॥
अत्रान्तरे च सुमुखा-दरिदमननृपो निशम्य तद्वृत्तम् ।
आगम्य तत्र हृष्ट-स्तत्र मुनेरिति स्तुतिं चक्रे ॥२१९॥
जय जय मुनीश विकसित शतदलपटलविमलकीर्त्तिभर ! ।
निःशेषसत्त्वसंहति-रक्षावृक्षाशय ! सुधीर ! ॥२२०॥
शुचिसत्यवचनरचना-प्रपञ्चपीयूषशमितभवदाह ! ।
दशनविशोधनमात्रेऽ-पि परधने निःस्पृहमनस्क ! ॥२२१॥
जितभुवनमदनमदकल !, कुम्भस्थलदलनकेसरिकिशोर ! ।
पवलग्नधूलिलीला-परिमुक्त ! साम्यसाम्राज्य ! ॥ २२२ ॥
मैत्रीप्रमोदकरुणा-माध्यस्थ्यमहार्णवावगाढाय ।
अतिदुष्करतरतपसे, नमो नमस्ते महाभाग ! ॥ २२३ ॥
इति तेन नूयमानोऽ-पि सर्वथोत्कर्षवर्जितः स मुनिः ।
तत्काल शुद्धिताय, परमं ध्यानं समधिरूढः ॥ २२४ ॥
मुक्त्वा तनूमवकय-कुटीपरित्यागहेलयाऽत्रैव ।
सर्वार्थवरविमाने, त्रिदशवरिष्ठः समजनिष्ठ ॥ २२५ ॥
हर्षप्रकर्षकलितै-रथ तस्य कलेवरस्य सन्निहितैः ।
विबुधैर्विदधे महिमा, गन्धोदककुसुमवर्षेण ॥ २२६ ॥
देवः स तत्र हस्तो-च्छ्रयो निशाकरकरप्रतिमरोचिः ।
त्रियुतत्रिंशज्जलधि-स्थितिरहमिन्द्रो विगतमानः ॥ २२७ ॥
सुखशय्यामधिशयितो निष्प्रतिकर्मा सदा विमललेश्यः ।
मुक्तस्थानान्तरगति-रुक्तोत्तरवैक्रियविकारः ॥२२८॥
आयुः सागरसङ्ख्ये, पक्षे कुर्वन् सुगन्धि निःश्वसितम् ।
वर्षसहस्रैस्तावद्भिरेष आहारयन् मनसा ॥२२९॥
भिन्नां च लोकनालीं, विलोकयन्नवधिसंपदा मुदितः ।
निर्वृतिसुखदेशीयं, सुखमनुभूय प्रकर्षजम् ॥२३०॥
स स्वस्थानाच्च्युत्वा, श्रीप्रभजीवः प्रभेन्दुजीवश्च ।
अपरविदेहे मुक्तिं, लप्स्येते शुद्धचरणेन ॥२३१॥
एवं संयुत एकविंशतिगुणैः स श्रीप्रभः क्ष्मापतिः,
साधुश्रावकधर्मभारधरणे धौरेयकोऽजायत ।
तद् भो भव्यजनाः ! सनातनसुखस्थानाप्तिबद्धादराः !,
एतान् मूलगुणानुपार्जितुमहो यत्नं विधत्तान्वहम् ॥२३२॥
(इति श्रीप्रभमहाराजकथा ।) ध० र० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

सिरिमुह-देशी-मन्दमुखे, दे० ना० ८ वर्ग ३२ गाथा ।

सिरियक-श्रीयक-पुं० । स्थूलभद्रस्वामिभ्रातरि सकडालसुते, आ० क० ४ अ० ।

सिरिवओ-देशी-हसे, दे० ना० ८ वर्ग ३२ गाथा ।

सिरिवच्छ-श्रीवत्स-न० । माहेन्द्रकल्पस्य स्वनामख्याते पारियानिके विमाने, स्था० ८ ठा० ३ उ० । जं० । प्रव० । औ० । एकादशे देवलोकविमाने, स० २१ सम० । माङ्गलिकचिह्नभेदे जं० १ वक्ष० । रा० । महापुरुषाणां वक्षोऽन्तर्वर्तिनि अभ्युन्नतावयवे लाञ्छनविशेषे जं० ३ वक्ष० ।

श्रीवत्स-पुं० । जिनादिवक्षःस्थिते चिह्नविशेषे, रा० । आ० म० । स० ।

सिरिवच्छा-श्रीवत्सा-स्त्री० । श्रीश्रेयांसस्य शासनदेव्याम्, मतान्तरेण-मानवी गौरवर्णा सिंहवाहना चतुर्भुजा वरदमुद्गरान्वितदक्षिणकरद्वया कलशाङ्कुशसंयुक्तवामकरद्वया च । प्रव० २६ द्वार ।

सिरिवच्छंकियवच्छ-श्रीवृक्षाङ्कितवक्षस्-पुं० । श्रीवृक्षेणाङ्कितं लाञ्छितं वक्षो येषां ते श्रीवृक्षाङ्कितवक्षसः । श्रीवत्सचिह्नाङ्कितेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । अन्त० ।

सिरिवडिंसय-श्र्यवतंसक-न० । सौधर्मकल्पविमानभेदे, नि० १ श्रु० ३ वर्ग १० अ० ।

सिरिवण-श्रीवन-न० । पोलासपुरे नगरे स्वनामख्याते उद्याने, अन्त० ।

सिरिवण्ण-श्रीपर्ण-न० । अहिच्छत्रायाः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे स्वनामख्याते विमाने, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

सिरिवर्णी-श्रीपर्णी-स्त्री०। लोकप्रतीतौषधिविशेषे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ०। प्रज्ञा०।

सिरिवद्धमाण-श्रीवर्द्धमान-पुं०। वीरजिने, स्था०। श्रीवर्द्धमानमिति विशेष्यपदमपि विशेषणरूपतया व्याख्यायते-श्रिया-चतुस्त्रिंशदतिशयसमृद्धयनुभवात्मकभावार्हन्त्यरूपया वर्द्धमान-वर्द्धिष्णु तन्वतिशयानां परिमितत्वैव सिद्धान्ते प्रसिद्धत्वात्कथं वर्द्धमानतोपपत्तिः ?, इति चेत्, न। यथा निशीथचूर्णौ भगवतां श्रीमदर्हतामष्टोत्तरसहस्रलक्षणयाह्लक्षणनयां उपलक्षणत्वेनान्तरङ्गलक्षणानां सत्त्वादीनामानन्त्यमुक्तम्, एवमतिशयानामधिकृतपरिगणनायामप्यपरिमितत्वमविरुद्धम्। ततो नातिशयश्रिया वर्द्धमानत्वं दोषाश्रय इति। स्था०।

सिरिवप्पहट्टसूरि-श्रीवप्पभट्टसूरि-पुं०। विक्रम ८२६ वत्सरेषु मथुरायां वीरबिम्बस्थापके सूरौ, ती० ८ कल्प।

सिरिवर-श्रीवर-पुं०। अयोध्यानगरस्य स्वनामख्याते राजनि, अष्ट० २५ अष्ट। शोभाप्रधाने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सिरिवसह-श्रीवृषभ-पुं०। स्वनामख्याते आदितीर्थकरे, प्रव० १४८ द्वार।

सिरिवारिसेण-श्रीवारिषेण-पुं०। ऐरवते वर्षे जाते चतुर्विंशतितमजिननाथे, प्रव० ७ द्वार।

सिरिविजय-श्रीविजय-पुं०। श्रीरामविजयपण्डितशिष्ये कल्पसुबोधिकावृत्तिकरणसाहाय्यार्थके सूरौ, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण।

सिरिवीर-श्रीवीर-पुं०। वीरजिने, "सिरिवीरजिणं वंदिअ, कम्मविवागं समासओ वुच्छं।" कर्म० १ कर्म०।

सिरिवीरधवल-श्रीवीरधवल-पुं०। गुर्जरधरित्रीराजे पोरवाटकुलमण्डन, ती० ४ कल्प।

सिरिस-शिरीष-पुं०। वृक्षविशेषे स्था० १० ठा० ३ उ०।

सिरिसभूया-श्रीसभूता-स्त्री०। षष्ठ्यां रात्रितिथौ, चं० प्र० १ पाहु०। कल्प०। ज०।

सिरिसमुदाय-श्रीसमुदाय-पुं०। शोभासमूहे,कल्प०१ अधि० ३ क्षण।

सिरिसही-श्रीसखी-स्त्री०। श्रीविजयसेनस्य चन्द्रकान्तानगरीराजस्य भार्यायाम्, श्रीकान्ताख्यव्यवहारिणो भार्यायां च। कल्प० १ अधि० १ क्षण।

सिरिसिद्धंतमहोदधि-श्रीसिद्धान्तमहोदधि-पुं०। शोभनागमवृद्धसमुद्रे, जा० १ प्रति०।

सिरिसिवय-श्रीसिवय-पुं०। अस्यामवसर्पिण्यां जाते ऐरवतदशमजिने, प्रव० ७ द्वार।

सिरिसिहर-श्रीशेखर-पुं०। स्वनामख्याते कुम्भपुरनगरराजे, दर्श० १ तत्त्व।

सिरिसोम-श्रीसोम-पुं०। अर्बुदपर्वते कषोपलमयबिम्बप्रतिष्ठापयतस्तेज पालस्य तत्पूर्ववंश्यानां मूर्तिनिवेशनिदेशकर्त्तरि श्रावके, ती० ७ कल्प। भरते वर्षे भविष्यति स्वनामख्याते सप्तमे कुलकरे, ती० २० कल्प।

सिरिहर-श्रीधर-त्रि०। शोभावति,ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०। भारतातीते सप्तमे जिनेश्वरे,प्रव० ७ द्वार। पार्श्वनाथस्य षष्ठे गणधरे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण। द्वीपसमुद्रविशेषाधिपतौ, द्वी०। स्था०।

श्रीगृह-न०। रत्नादिस्थाने, नि० चू० १ उ०। आ० म०।

सिरिहरय-श्रीगृहक-न०। भाण्डागारे, व्य० ६ उ०।

सिरिहरिय-श्रीगृहिक-पुं०। श्रियाँ गृहं भाण्डागारं तद्विद्यते यस्य स श्रीगृहिकः। भाण्डागारिके, कर्म० १ कर्म०।

सिरिहरिसपुर-श्रीहर्षपुर-न०। स्वनामख्याते नगरे, यत्र हर्षपुरीयगच्छः समजनि "ज्ञानादिकुसुमनिचित-फलित श्रीमन्मुनीन्द्रफलवृन्दैः। कल्पद्रुम इव गच्छः, श्रीहर्षपुरीयनामास्ति ॥ १ ॥" अनु०।

सिरिहल-श्रीफल-न०। बिल्वे, पाइ० ना० १४८ गाथा।

सिरी-श्री-स्त्री०। अनन्यसाधारणतपस्तेजोविभूतौ, विपा० २ श्रु० १ अ०। लक्ष्याम् दशा० १० अ०। स्था०। "श्रीर्मङ्गलात् प्रभवति प्रागल्भ्यात्सम्प्रवर्द्धते। दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं, संयमात्प्रतितिष्ठति ॥१॥" ध० १ अधि०। "कमला सिरी य लच्छी" पाइ० ना० ६६ गाथा। स०। प्रज्ञा०। आव०। विभवे, सम्पत्तौ, पाइ० ना०। शोभायाम्, रा०। अष्ट०। ज०। देहकान्तौ, आ० म० १ अ०। जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे पद्महदाधिष्ठातृदेवतायाम्, स्था० ३ ठा० ४ उ०। अनु०। उत्तररुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ०। आ० म०। आ० क०। जं०। पोलासपुरनगरराजस्य विजयस्य भार्यायामतिमुक्तककुमारमातरि, स्था० १० ठा० ३ उ०। अन्त०। कुन्थुजिनमातरि, ती० ८ कल्प।

सिरीस-शिरीष-पुं०। वृक्षविशेषे, रा०। जं०।

सिरोरुह-शिरोरुह-न०। केशे, पाइ० ना० १०६ गाथा।

सिरोवत्थी-शिरोवस्ति-स्त्री०। शिरसि बद्धस्य,चर्मकोषस्य संस्कृततैलापूरलक्षणे वैद्यकर्मणि, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ०। विपा०।

शिरोविशुद्ध-शिरोविशुद्ध-न०। यदा स्वरः शिरः प्राप्तः सन् सानुनासिको भवति ततः शिरोविशुद्धम्। करणविशुद्धे गेये, रा०।

सिरोवेयणा-शिरोवेदना-स्त्री०। शिरःपीडायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सिरोवेह-शिरोवेध-पुं०। नाडीवेधेन रुधिरमोक्षणे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ०।

सिरोहमज्जा-शिरोहमज्जा-स्त्री०। स्वनामख्यातायां नगर्याम्, ती० ४८ कल्प।

सिरोहरा-शिरोधरा-स्त्री०। ग्रीवायाम्, पाइ०ना०११० गाथा।

सिलओ-देशी-उञ्छे, दे० ना० ८ वर्ग ३० गाथा।

सिलग्घ-श्लाघ्य-त्रि०। कथनीये, आ० म० १ अ०।

सिलप्पवाल-शिलाप्रवाल-न०। शिलारूप प्रवाल श्रिया युक्त वा प्रवाल श्रीप्रवालम्। वर्णादिगुणोपेते विद्रुमे,सूत्र०२श्रु० १ अ०। जी०। शिलाप्रवालानि-विद्रुमाणि। अन्ये त्वाहु शिला राजपट्टादिरूपा प्रवाल-विद्रुमम्। दशा० ६ अ०। भ०। रा०। औ०। त०।

सिला-शिला-स्त्री०। राजपट्टे, गन्धपेषशिलायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। घट्टनयोग्ये देवकुलपीठाद्युपयोगिनि महति पाषाणविशेषे, जी० १ प्रति०। प्रज्ञा०। दशा०। दश०। विपा०। स्फटिकादिके, स्था० ६ ठा० ३ उ०। बृ०। कल्प०। तीर्थकृज्जन्माभिषेकसिंहासनाधारभूतायां शिलायाम्, सूत्र० २ श्रु० १ अ०। राजपट्टके, गन्धपट्ट इत्यन्ये। अनु०। कात्यायनगोत्रस्य वृषभस्य दुहितरि ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्तिनो भार्यायाम्, उत्त० १३ अ०। पाषाण, पाइ० ना० ११३ गाथा।

सिलाइच्च-शिलादित्य-पु०। स्वनामख्याते वलभीपुरराजे, ती० १६ कल्प। (तत्कथा 'सत्तुंजय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २७३ पृष्ठ गता।)

सिलागहत्थ-शलाकाहस्त-पु०। अथ शलाकादिरूपे (दश० ४ अ०।) शलाकासङ्घातरूपे सरित्पर्णादिशलाकाहस्तके,रा०।

सिलागा-सलाका-स्त्री०। वेत्रादौ, नि० चू० १ उ०। अथ-शलाकादौ, दश० ४ अ०।

सिलाघा-श्लाघा-स्त्री०। गुणोद्घट्टने, स्था० ४ ठा० ४ उ०। श्लाके, यशसि, आव० ४ अ०। सूत्र०।

सिलाणिहिय-शिलानिहित-त्रि०। शिलाप्राप्ते, ज० ३ वक्ष०।

सिलापट्टय-शिलापट्टक-पु०। मसृणशिलायाम्, आ० म० १ अ०। ज्ञा०।

सिलावुट्ठ-शिलावृष्ट-न०। शिलाशब्देन करका गृह्यन्ते वृष्ट वर्षणम्। करकादिवृष्टौ, दश० ८ अ०।

सिलावुट्ठि-शिलावृष्टि-स्त्री०। पाषाणनिपतने, करकादिशिलावर्षणे च। प्रव० २६८ द्वार। व्य०।

सिलिंद-शिलिन्द-पु०। मुकुन्दधान्यविशेषे, ग० २ अधि०। दश०। ध०।

सिलिंध-शिलीन्ध्र-पुं०। छत्रके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। प्रज्ञा०। भूमिस्फोटे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०। भूमिस्फोटकछत्रक, औ०।

सिलिंधपुप्फप्पगास-शिलीन्ध्रपुष्पप्रकाश-त्रि०। शिलीन्ध्रकुसुमप्रभे ईषत्सिते, औ०।

सिलिंब-देशी-शिशौ, दे० ना० ८ वर्ग ३० गाथा-

सिलिट्ठ-श्लिष्ट-त्रि०। रुचिरे, विशिष्टे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। सुसङ्गतावयवे, आ० म० १ अ०। सगते, औ०। सुट्ठु जुत्त मिलिहमित्यनर्थान्तरम्। आ० चू० १ अ०।

सिलिपइ-श्लीपदिन्-त्रि०। श्लीपदनाम्ना रोगेण यस्य पादौ शूनौ-शिलावन्महाप्रमाणौ भवत। तस्मिन्, बृ० १ उ० २ प्रक०।

सिलिम्ह-श्लेष्मन्-पु०। "लात्" ॥ ८। २। १०६ ॥ संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद्भवति। इतीत्-सिलिम्हो। "श्लेष्मणि वा" ॥ ८। २। ५५ ॥ श्लेष्मशब्दे ष्मस्य फो भवति। फादेशाभावे। सिलिम्ह। प्रा०। खेले, आव० ४ अ०।

सिलिय-सिलिक-पु०। प्रतलपाषाणरूपशस्त्रतीक्ष्णीकरणार्थे, किरातलिक्कादितृणे च। ज्ञा० १ श्रु० १३ अ०। विशे०।

सिलीमुह-शिलीमुख-पु०। बाणे, पाइ० ना० ३६ गाथा।

सिलीवय-श्लीपद-न०। पादादौ काठिन्यरूप रोगे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०।

सिलेलियमच्छ-शिलेलिकामत्स्य-पु०। मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति०।

सिलेस-श्लिष-धा०। आलिङ्गने, "श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ता" ॥ ८। ४। १९० ॥ श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति। पक्षे-सिलेसइ। श्लिष्यति। प्रा० ४ पाद।

श्लेष-पु०। श्लेषयतीति श्लेष। "लात्" ॥ ८। २। १०६ ॥ इति सूत्रेण लात्पूर्वमिकार। प्रा०। सर्जरसादौ, आचा० १ श्रु०,१ अ० ५ उ०। भाव घञ्। समाश्रयण, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। वज्रलेप, भ० ८ श० ६ उ०।

सिलोग-श्लोक-पु०। आत्मश्लाघायाम्, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। पा०। विशे०। श्लाघायाम्, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। अनु०। ज्ञा०। कीर्त्तौ, स्था० ७ ठा० ३ उ०। आचा०। अनुष्टुप्छन्दसि, स०। ज०। ज्ञा०। गुणवचनैर्वर्णनायाम्, नि० चू० १ उ०। स०।

सिलोगगामी-श्लोककामिन्-त्रि०। आत्मश्लाघाभिलाषिणि, सूत्र० १ श्रु० १२ अ०।

श्लोकगामिन्-त्रि०। श्लोक-श्लाघा कीर्तिस्तद्गामी य। यशोऽभिलाषुके, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०।

सिलोगाणुवाइ-श्लोकानुपातिन्-त्रि०। श्लोक-ख्यातिमनुपतति इति श्लोकानुपाती। यशोऽर्थिनि, स्था०६ ठा०३उ०।

सिलोच्चय-शिलोच्चय-पु०। शिलानां पाण्डुशिलादीनामूर्ध्वशिरस उपरि च यत्र सम्भवो स शिलोच्चय। ज० ४ वक्ष०। मेरुपर्वते, सू० प्र० ५ पाहु०। च० प्र०। पर्वतमात्रे, पाइ० ना०।

सिल्हग-सिल्हक-न०। गन्धद्रव्यविशेषे, आ० म०१ अ०।

सिव-शिव-न०। व्यन्तरकृतोपद्रवाभावे, बृ० १ उ० २ प्रक०। भ०। कल्प०। स्था०। व्य०। मन्त्रादिसामर्थ्यादुपशमितोपद्रव, अनु०। सकलद्वन्द्ववर्जितत्वात्। प्रश्न० १ आश्र० द्वार। दश०। उपद्रवोपशमहेतुत्वात्। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। सर्वोपद्रवरहितत्वात्। औ०। ध०। रा०। ल०। भ०। ज्ञा०। मोक्षपदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०। विशे०। आ० म०। स०। अबाधके, सर्वदु खक्षयोत्थे, निर्वाणे, स०। आ० म०।

सर्वोपद्रवभावतानाबाधे, उत्त० ४३ अ० । स० । भ० । सुखे,
विशे० । उपद्रवहरे, कल्प० १ अधि०२ क्षण । शिवहेतौ प्रश्न०
२ आश्र० द्वार । शान्तौ , रा० । निरुपद्रवकारिणि, कल्प०१
अधि० ३ क्षण । सदा मङ्गलोपेते, ज०१ वक्ष०। जी० । सामा-
यिके, आ० चू० १ अ० । आव० । तस्योपद्रवकारि-
त्वाभावात् । आ० म० १ अ० । पञ्चमबलदेववासुदेवयो
पितरि, स० । आव०। ति० । स्था० । श्रावणादिगणनया पौषे
मासे, ज० ७ वक्ष० । सूत्र० । आकारविशेषधरे देवताविशेष,
रा० । जी० । भ० । अनु० । व्यन्तरविशेष , ग० २ अधि० ।
महादेव, ज्ञा०१ श्रु० १ अ०। महादेवशब्देनार्हन्त एव, तषामेव
महादेवत्वात् । हा० १ अष्ट० । उत्त० । अकोपन तत्र वा
हर्शन, पञ्चत्रिंशत्तमे सूरिगुणविशिष्ट, प्रव० ६५ द्वार । क-
ल्याणकर, दर्श० १ तत्त्व । रा० । सौम्ये, सुखकारिणि, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण । तगरायां नगर्या कस्यचिदाचार्यस्याष्टाना
शिष्याणा तृतीये सुशिष्ये, व्य० १० उ० । भ० । स्था० । आ०
चू० । आ० म० । श्रीवीरेण सह प्रव्राजिते (स्था० ८ ठा० ३
उ० ।) स्वनामख्याते हस्तिनापुरनगरराजे , भ० ।

शिवराजर्षिसविधानक नवमोद्देशक प्राह, तस्य
चेदमादिसूत्रम्--

तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणापुरे नाम नगरे
होत्था वन्नओ । तस्स णं हत्थिणापुरस्स नगरस्स बहिया
उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे एत्थ णं महसम्बवणे णा-
मं उज्जाणे होत्था, सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे णंदण-
वणसंनिगासे सुहसीयलच्छाए मणोरमे सादुफले अ-
कटए पासादीए ०जाव पडिरूवे । तत्थ णं हत्थिणापुरे
नगरे सिवे नाम राया होत्था, महयाहिमवंत ० वन्नओ ।
तस्स णं सिवस्स रन्नो धारिणी नामं देवी होत्था सुकु-
मालपाणिपाया ०वन्नओ । तस्स णं सिवस्स रन्नो पुत्ते
धारणीए अत्तए सिवभद्दए नामं कुमारे होत्था सुकुमाल०
जहा सूरियकंते० जाव पच्चुवेक्खमाणे पच्चुवेक्खमाणे
विहरइ । तए णं तस्स सिवस्स रन्नो अन्नया कयावि पुव्व-
रत्तावरत्तकालसमयंसि रज्जधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारूवे
अब्भत्थिए ०जाव समुप्पज्जित्था--अत्थि ता मे पुरा पोरा-
णाणं जहा तामलिस्स ०जाव पुत्तेहिं वड्ढामि पसूहिं व-
ड्ढामि रज्जेणं वड्ढामि एवं रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं
कोट्ठागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं वड्ढामि विपुलधणकणगर-
यण०जाव संतसारसावएज्जेणं अतीव अतीव अभिवड्ढामि
तं किन्नं अहं पुरा पोराणाणं०जाव एगंतसोक्खयं उव्वेह-
माणे विहरामि ?, तं जाव ताव अहं हिरन्नेणं वड्ढामि तं
चेव०जाव अभिवड्ढामि०जाव मे सामंतरायाणो वि वसे वट्टं-
ति ताव ता मे सेयं कल्लं पाउप्पभयाए ०जाव जलंते सुबहु
लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं घडावेत्ता सि-
वभद्दं कुमारं रज्जे ठावेत्ता तं सुबहु लोहीलोहकडाहकडुच्छु-
यं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूले वाणपत्था
तावसा भवंति, तं जहा--होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जन्नई
सड्ढई थालई जं च उद्दंतुक्खलिया उम्मज्जया सं-
मज्जगा निमज्जगा संपक्खाला उद्धकंडूयगा अहो-
कंडूयगा दाहिणकूलगा उत्तरकूलगा संखधमया कू-
लधमगा मितलुद्धा हत्थितावसा जलाभिसेयकिढि-
णगाया अंबुवासिणो वाउवासिणो जलवासिणो
चेलवासिणो अंबुभक्खिणो वायभक्खिणो सेवालभक्खि-
णो मूलाहारा कंदाहारा पत्ताहारा पुप्फाहारा फलाहारा-
बीयाहारा परिसडियकंदमूलपंडुपत्तपुप्फफलाहारा उद्दंडा
रुक्खमूलिया वालवासिणो वक्कवासिणो दिसापोक्खिया
आयावणाहिं पंचग्गितावेहिं इंगालसोल्लियं पिव कंडुसोल्लि-
यं पिव कट्ठसोल्लियं पिव अप्पाणं ०जाव करेमाणा विहरंति
जहा उववाइए० जाव कट्ठसोल्लियं पिव अप्पाणं करेमाणा
विहरंति । तत्थ णं जे ते दिसा पोक्खियतावसा तेसिं अं-
तियं मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइत्तए ,
पव्वइए वि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभि-
गिण्हिस्सामि--कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खि-
त्तेणं दिसाचक्कवालेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झि-
य पगिज्झिय ०जाव विहरित्तए त्ति कट्टु,एवं संपेहेति संपे-
हेत्ता कल्लं ०जाव जलंते सुबहु लोहीलोह०जाव घडावेत्ता
कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी--खिप्पामेव
भो देवाणुप्पिया ! हत्थिणागपुरं नगरं सब्भिंतरबाहिरियं
आसिय ०जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति,तए णं से सिवे रा-
या दोच्चं पि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेंति सद्दावेत्ता एवं वयासी--
खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सिवभद्दस्स कुमारस्स महत्थं
३ विउलं रायाभिसेयं उवट्ठवेह । तए णं ते कोडुंबियपुरिसा
तहेव उवट्ठवेंति । तए णं से सिवे राया अणेगगणनायगंद-
डनायग०जाव संधिपालसद्धिं संपरिवुडे सिवभद्दं कुमारं सी-
हासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेन्ति २ त्ता अट्ठसएणं
सोवन्नियाणं कलसाणं०जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं कलसा-
णं सव्विड्ढीए०जाव रवेणं महया २ रायाभिसेएणं अभिसिं-
चइ २ त्ता पम्हलसुकुमालाए सुरभिए गंधकासाईए गायाइं
लूहेइ पम्ह० २ त्ता सरसेणं गोसीसेणं एवं जहेव जमालिस्स
अलंकारो तहेव०जाव कप्परुक्खगं पिव अलंकियविभूसियं
करेंति २त्ता करयल० जाव कट्टु सिवभद्दं कुमारं जएणं विजए-
णं वद्धावेंति जएणं विजएणं वद्धावेत्ता ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं
पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स०जाव परमाउं पालया-
हि इट्ठजणसंपरिवुडे हत्थिणापुरस्स नगरस्स अन्नेसिं च ब-

हूणं गामागरनगर०जाव विहराहि त्ति कट्टु जयजयसद्दं पउंजति । तए णं से सिवभद्दे कुमारे राया जाए महया हिमवंत० वन्नओ०जाव विहरइ । तए णं से सिवे राया अन्नया कयाइ सोभणंसि तिहिकरणदिवसमुहुत्तनक्खत्तंसि विपुलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडावेंति उवक्खडावेत्ता मित्तणाइनियग०जाव परिजणं रायाणो य खत्तिया आमंतेति आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए ०जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए तेणं मित्तणाति नियगसयण ०जाव परिजणेण राएहि य खत्तिएहि य सद्धिं विपुलं असणपाणखाइमसाइमं एवं जहा तामली ०जाव सक्कारेति समाणेति सक्कारेत्ता संमाणेत्ता त मित्तणाति ०जाव परिजणं रायाणो य खत्तिए य सिवभद्दं च रायाणं आपुच्छइ आपुच्छित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं० जाव भंडं गहाय जे इमे गंगाकूलगा वाणपत्था तावसा भवंति त चेव ०जाव तेसिं अंतिए मुंडे भवित्ता दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइए, पव्वइएऽवि य णं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ-कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठं तं चेव ०जाव अभिग्गहं अभिगिण्हइ अभिगिण्हित्ता पढमं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । तए णं से सिवे रायरिसी पढमछट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीए पच्चोरुहइ आयावणभूमीए पच्चोरुहित्ता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं गिण्हइ गिण्हित्ता पुरच्छिमं दिसं पोक्खेइ पुरच्छिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं रायरिसिं अभि० २, जाणि य तत्थ कंदाणि य मूलाणि य तयाणि य पत्ताणि य पुप्फाणि य फलाणि य बीयाणि य हरियाणि य ताणि अणुजाणउ त्ति कट्टु पुरच्छिमं दिसं पसरति पुर०त्ता जाणि य तत्थ कंदाणि य ०जाव हरियाणि य ताइं गेण्हइ गेण्हित्ता किढिणसंकाइयं भरेइ किढि० त्ता दब्भे य कुसे य समिहाओ य पत्तामोडं च गेण्हेइ गेण्हित्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ रत्ता किढिणसंकाइयगं ठवेइ किढि०त्ता वेदिं वड्डेइ वेदिं वड्ढित्ता उवलेवणसंमज्जणं करेइ उव०त्ता दब्भसगब्भकलसाहत्थगए जेणेव गंगा महानदी तेणेव उवागच्छइ गंगामहानदीं ओगाहेति २ त्ता जलमज्जणं करेइ २ त्ता जलकीडं करेइ करेत्ता जलाभिसेयं करेंति करेत्ता आयंते चोक्खे परमसुइभूए देवयपितिकयकज्जे दब्भसगब्भकलसाहत्थगए गंगाओ महानईओ पच्चुत्तरइ पच्चुत्तरित्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता दब्भेहि य कुसेहि य वालुयाएहि य वेतिं रएति वेतिं रएत्ता सरएणं अरणिं महेति सरएत्ता अग्गिं पाडेति अ०त्ता अग्गिं संधुक्केइ अ०त्ता समिहाकट्ठाइं पक्खिवइ समिहाकट्ठाइं पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालेइ अ०त्ता, अग्गिस्स दाहिणे पासे, सत्तंगाइं समादहे । तं जहा—

"सकहं वकलं ठाणं, सिज्जा भंडं कमंडलुं ॥ दंडदारुं तहा पाणं, अहे ताइं समादहे ॥ १ ॥"

महुणा य घएण य तंदुलेहि य अग्गिं हुणइ, अग्गिं हुणित्ता चरुं साहेइ, चरुं साहेत्ता बलिवइस्सदेवं करेइ, बलिवइस्सदेवं करेत्ता अतिहिपूयं करेइ अतिहिपूयं करेत्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेति । तए णं से सिवे रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ, तए णं से सिवे रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ आयावण० त्ता एवं जहा पढमपारणगं नवरं दाहिणगं दिसं पोक्खेति पो०त्ता दाहिणाए दिसाए जमे महाराय पत्थाणे पत्थियं सेसं त चेव आहारमाहारेइ । तए णं से सिवरायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरति । तए णं से सिवे रायरिसी सेसं त चेव नवरं पच्चच्छिमाए दिसाए वरुणे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तं चेव० जाव आहारमाहारेइ । तए णं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ, तए णं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं एवं त चेव नवरं उत्तरदिसं पोक्खेइ उत्तराए दिसाए वेसमणे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं, सेसं तं चेव ०जाव तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ । (सू० ४१७)

तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं ०जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए ०जाव विणीययाए अन्नया कयावि तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विब्भंगे नाम नाणे समुप्पन्ने, से णं तेणं विब्भंगणाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ अस्सिं लोए सत्त दीवे सत्त समुद्दे तेण परं न जाणति, न पासति । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए ०जाव समुप्पज्जित्था--अत्थि णं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने एवं खलु अस्सिं लोए सत्त दीवा सत्त समुद्दा तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, एवं संपेहेइ एवं संपेहेत्ता आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ आया० हि त्ता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ उवा०त्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं ०जाव भंडगं किढिणसंकाइयं च गेण्हइ गेण्हित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नगरे जेणेव तावसाव-

सहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भंडनिक्खेवं करइ भंड०त्ता हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडगतिग०जाव पहेसु बहुजणस्स एवमाइक्खइ० जाव एवं परूवेइ-अत्थि णं देवाणुप्पिया ! मम अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एव खलु अस्सिं लोए०जाव दीवा य समुद्दा य । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिय एयमट्ठ सोच्चा निसम्म हत्थिणापुरे नगरे सिंगाडगतिग० जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ०जाव परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ ०जाव परूवेइ अत्थि णं देवाणुप्पिया ! मम अतिसेसे नाणदंसणे ०जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य, समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं ?। तेणं कालेण तेण समएणं सामी समोसढे परिसा ०जाव पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी जहा बितियसए नियठुद्देसए ० जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ एव ० जाव परूवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ ० जाव परूवेइ-अत्थि णं देवाणुप्पिया ! तं चेव०जाव वोच्छिन्ना दीवा समुद्दा य, से कहमेय मन्ने एव ?। तए णं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म ०जाव सड्ढे जहा नियंठुद्देसए ०जाव तेण पर वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, से कहमेयं भंते ! एव ? गोयमादिसमणे भगवं महावीरे भगवं गोयम एवं वयासी-जन्नं गोयमा ! से बहुजणे अन्नमन्नस्स एवमातिक्खइ तं चेव सव्वं भाणियव्वं ०जाव भंडनिक्खेव करेति हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडग० तं चेव ०जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म तं चेव सव्वं भाणियव्वं ०जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य तणं मिच्छा, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि० जाव परूवेमि-एवं खलु जंबुद्दीवादीया दीवा लवणादीया समुद्दा संठाणओ एगविहिविहाणा वित्थारओ अणेगविहिविहाणा एव जहा जीवाभिगमे ०जाव सयंभूरमणपज्जवसाणा अस्सिं तिरियलोए असंखेज्जे दीवसमुद्दे पन्नत्ते समणाउसो !। अत्थि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइ पि अवन्नाइं पि सगंधाइं पि अगंधाइं पि सरसाइ पि अरसाइ पि सफासाइं पि अफासाइं पि अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइं० जाव घडत्ताए चिट्ठंति ?, हंता अत्थि । अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे दव्वाइ सवन्नाइ पि अवन्नाइं पि सगंधाइं पि अगंधाइं पि सरसाइं पि अरसाइं पि सफासाइं पि अफासाइं पि अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइ० जाव घडत्ताए चिट्ठंति ?, हंता अत्थि। अत्थि णं भंते ! धायइसंडे दीवे दव्वाइं सवन्नाइ पि०जाव एवं चेव एवं०जाव सयंभूरमणसमुद्दे ?, ०जाव हंता अत्थि । तए णं सा महतिमहालिया महच्चपरिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं, पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया । तए णं हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडग ०जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ० जाव परूवेइ-जन्नं देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ०जाव परूवेइ-अत्थि णं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणे०जाव समुद्दा य तं नो इणट्ठे समट्ठे, समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ० जाव परूवेइ-एव खलु एयस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठं छट्ठेणं तं चेव० जाव भंडनिक्खेव करेइ भंडनिक्खेवं करेत्ता हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडग० जाव समुद्दा य । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म० जाव समुद्दा य तणं मिच्छा, समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ० जाव परूवेइ-एवं खलु जंबुद्दीवादिया दीवा लवणादिया समुद्दा तं चेव० जाव असंखेज्जा दीवसमुद्दा पन्नत्ता समणाउसो !। तए णं से सिवे रायरिसी बहुजणस्स अंतिय एयमट्ठं सोच्चा निसम्म संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने जाए यावि होत्था । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स संकियस्स कंखियस्स०जाव कलुससमावन्नस्स से विभंगे नाणे खिप्पामेव परिवडिए । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे०जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं०जाव सहस्सऽम्बवणे उज्जाणे अहापडिरूव०जाव विहरइ, तं महाफलं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए० जाव गहणयाए, त गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि०जाव पज्जुवासामि, एयं णे इहभवे य परभवे य०जाव भविस्सइ त्ति कट्टु एवं संपेहेति एवं संपेहित्ता जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता तावसावसहं अणुप्पविसति अणु०सित्ता सुबहुं लोहीलोहकडाह०जाव किढिणसंकातिगं च गेण्हइ किढि० गेण्हित्ता तावसावसहाओ पडिनिक्खमति ताव० त्ता परिवडियविब्भंगे हत्थिणागपुरं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे जेणेव समणे भ-

भवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता स- मणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने णाइदूरे ०जाव पंजलिउडे पज्जुवासइ । तए णं से समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसे य महतिमहालियाए ०जाव आणाए आराहए भवइ । तए णं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा नि- सम्म जहा खंदओ० जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अव- क्कमइ अव० त्ता सुबहुं लोहीलोहकडाहं ०जाव किढिणसं- कातियं एगंते एडेइ ए० त्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेति सयमे० त्ता समणं भगवं महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते तहेव पव्वइओ तहेव इक्कारस अंगाइं अहिज्जति तहेव स- व्वं ०जाव सव्वदुक्खप्पहीणे । (सू० ४१८)

'तेणं कालेणं'-मित्यादि, 'महया हिमवंत वण्णओ' त्ति- अनेन 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' इत्यादि रा- जवर्णको वाच्य इति सूचितम्, तत्र महाहिमवानिव महान् शेषराजापेक्षया तथा मलय-पर्वतविशेषो मन्दरो-मेरु महेन्द्र-शक्रादिर्देवराजस्तद्वत्सार-प्रधानो यः स तथा, 'सुकुमाल० वण्णओ' त्ति अनेन च सुकुमालपाणिपाय- इत्यादि राज्ञीवर्णको वाच्य इति सूचितम्, 'सुकुमालजहा सू- रियकंते ०जाव पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' त्ति अस्याय- मर्थः-'सुकुमालपाणिपाए लक्खणवंजणगुणोववेए' इत्या- दिना यथा राजप्रश्नकृताभिधाने ग्रन्थे सूर्यकान्तो राजकु- मारः 'पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' इत्येतदन्तेन वर्णकेन व- र्णितस्तथाऽयं वर्णयितव्यः, 'पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' इत्येतच्चैवमिह सम्बन्धनीयम्-'से णं सिवभद्दे कुमारे जु- वराया यावि होत्था सिवस्स रन्नो रज्जं च रट्ठं च बलं च वाहणं च कोसं च कोट्ठागारं च पुरं च अंतेउरं च जणवयं च सयमेव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ' त्ति । 'वाण- पत्थ' त्ति-वने भवा वानी प्रस्थानं प्रस्था-अवस्थितिः, वानी प्रस्था येषां ते वानप्रस्थाः । अथवा-"ब्रह्मचारी गृ- हस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा" इति चत्वारो लोकप्रती- ता आश्रमाः, एतेषां च तृतीयाश्रमवर्तिनो वानप्रस्थाः, 'होत्तिय' त्ति अग्निहोत्रिकाः 'पोत्तिय' त्ति-वस्त्रधारिणः 'सो- त्तिय' त्ति क्वचित्पाठस्तत्राप्ययमेवार्थः 'जहा उववाइए' इत्येतस्मादतिदेशादिदं दृश्यम्-'कोत्तिया जन्नई सड्ढई थालई हुंबउट्ठा दंतुक्खलिया उम्मज्जगा सम्मज्जगा निमज्जगा संपक्खाला दक्खिणकूलगा उत्तरकूलगा संखधमगा कूल- धमगा मिगलुद्धया हत्थितावसा उद्दंडगा दिसापोक्खिणो वक्कवासिणो चेलवासिणो जलवासिणो रुक्खमूलिया अं- बुभक्खिणो वाउभक्खिणो सेवालभक्खिणो मूलाहारा कं- दाहारा तयाहारा पत्ताहारा पुप्फाहारा फलाहारा बीया- हारा परिसडियकंदमूलतयपत्तपुप्फफलाहारा जलाभिसेय- कढिणगाया आयावणाहिं पंचग्गितावेहिं इंगालसोल्लियं कं- दुसोल्लियं' ति-तत्र 'कोत्तिय' त्ति-भूमिशायिनः 'जन्नई' त्ति- यज्ञयाजिनः 'सड्ढई' त्ति-श्राद्धाः 'थालई' त्ति-गृहीतभाण्डाः 'हुंबउट्ठ' त्ति-कुण्डिकाश्रमणाः 'दंतुक्खलिय' त्ति फलभोजिनः 'उम्मज्जग' त्ति-उन्मज्जनमात्रेण ये स्नान्ति 'संमज्जग' त्ति- उन्मज्जनस्यैवासकृत्करणेन ये स्नान्ति 'निमज्जग' त्ति-स्ना- नार्थं निमग्ना एव ये क्षणं तिष्ठन्ति 'संपक्खाल' त्ति-मृत्ति- कादिघर्षणपूर्वकं येऽङ्गं क्षालयन्ति 'दक्खिणकूलग' त्ति-यै- र्गङ्गाया दक्षिणकूल एव वास्तव्यम् 'उत्तरकूलग' त्ति-उ- क्तविपरीता 'संखधमग' त्ति-शङ्खं ध्मात्वा ये जेमन्ति य- द्यन्यः कोऽपि नागच्छतीति 'कूलधमग' त्ति-ये कूले स्थि- त्वा शब्दं कृत्वा भुञ्जते 'मियलुद्धय' त्ति-प्रतीता एव 'ह- त्थितावस' त्ति-ये हस्तिनं मारयित्वा तेनैव बहुकालं भोजनतो यापयन्ति 'उद्दंडग' त्ति-ऊर्ध्वकृतदण्डा ये सञ्च- रन्ति 'दिसापोक्खिणो' त्ति-उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये फल- पुष्पादि समुच्चिन्वन्ति 'वक्कलवासिणो' त्ति-वल्कलवाससः 'चेलवासिणो' त्ति-व्यक्तं पाठान्तरे 'वेलवासिणो' त्ति-स- मुद्रवेलासंनिधिवासिनः 'जलवासिणो' त्ति-ये जलनिमग्ना एवासते, शेषाः प्रतीताः, नवरं 'जलाभिसेयकिढिणगाय' त्ति-येऽस्नात्वा न भुञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभूतगात्रा इति वृद्धाः, क्वचित् 'जलाभिसेयकढिणगायभूय' त्ति-दृश्यते, तत्र जलाभिषेककठिनं गात्रं भूताः-प्राप्ता ये ते तथा, 'इंगा- लसोल्लिय' ति-अङ्गारैरिव पक्वं 'कन्दुसोल्लियं' ति कन्दुप- क्वमिवात्मानं । 'दिसाचक्कवालएणं तवोकम्मेणं' ति-एकत्र पा- रणके पूर्वस्यां दिशि यानि फलादीनि तान्याहृत्य भुङ्क्ते द्वितीये तु दक्षिणस्यामित्येवं दिक्चक्रवालेन यत्र तपः- कर्मणि पारणकरणं तत्तपःकर्म दिक्चक्रवालमुच्यते तेन त- पःकर्मणेति ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं' इत्यत्र 'एवं जहा उववाइए' इत्येतत्करणादिदं दृश्यम्-'मणुन्नाहिं मणामाहिं ०जाव वग्गूहिं अणवरयं अभिनंदता य अभिथुणंता य एवं व- यासी-जय जय नंदा! जय जय भद्दा! जय जय नंदा! भद्दं ते अजियं जिणा- हि जियं पालियाहि जियमज्झे वसाहि अजियं च जिणाहि सत्तुपक्खं जियं च पालेहि मित्तपक्खं जियविग्घोऽवि य व- साहि तं देव! सयणमज्झे इंदो इव देवाणं चंदो इव ता- राणं चमरो इव असुराणं धरणो इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बहूइं वा- साइं बहूइं वाससयाइं बहूइं वाससहस्साइं अणहसमग्गो य हट्ठतुट्ठो' त्ति, एतच्च व्यक्तमेवेति । 'वागलवत्थनियत्थे' त्ति- वल्कलं-वल्कस्तस्येदं वाल्कलं तद्वस्त्रं निवसितं येन स वाल्कलवस्त्रनिवसितः 'उडए' त्ति-उटजः-तापसगृहं 'किढिणसंकाइयग' त्ति, 'किढिण' त्ति-वंशमयस्ताप- सभाजनविशेषस्ततश्च तयोः सांकायिकं-भारोद्वहनयन्त्रं किढिणसांकायिकम् 'महाराय' त्ति-लोकपाल 'पत्थाणे प- त्थियं' ति-प्रस्थाने-परलोकसाधनमार्गे प्रस्थितं-प्रवृ- त्तं फलाद्याहरणार्थं गमने वा प्रवृत्तं शिवराजर्षिम् 'कंदे य' त्ति-समूलान् 'कुसे य' त्ति दर्भांश्च निर्मूलान् 'समिहाओ य' त्ति-समिधः-काष्ठिकाः 'पत्तामोडं च' तरुशाखामोटितपत्राणि 'वेदिं वड्ढेइ' त्ति-वेदिका-दे- वार्चनस्थानं वर्द्धनी-बहुकरिका तां प्रयुङ्क्ते इति वर्द्धयति- प्रमार्जयतीत्यर्थः, 'उवलेवणसमज्जणं करेइ' त्ति-इहोपले- पनं गोमयादिना संमार्जनं तु जलेन संमार्जनं वा शोधनं 'द- ब्भकलसाहत्थगए' त्ति-दर्भाश्च कलशश्च हस्ते गता यस्य स तथा 'दब्भसगब्भकलसगहत्थगए' त्ति-क्वचित् तत्र द-

भेण सगर्भो य कलशक स हस्ते गतो यस्य स तथा 'जलमज्जण' त्ति-जलेन देहशुद्धिमात्रं 'जलकीड' ति-देहशुद्धावपि जलेनाभिरत 'जलाभिसेय' ति-जलक्षरणम् 'आयंत' त्ति-जलस्पर्शात् 'चोक्खे' त्ति-अशुचिद्रव्यापगमात् । किमुक्तं भवति ?—'परमसुइभूए' त्ति— देवयपिइकयकज्जे' त्ति—देवतानां पितॄणां च कृतं कार्यं-जलाञ्जलिदानादिकं येन स तथा, 'सरएण अरणिं महेइ' त्ति—शरकेन—निर्मन्थनकाष्ठेन अरणिं—निर्मन्थनीयकाष्ठं मथ्नाति-घर्षयति, "अग्गिस्स दाहिणे' इत्यादि सार्द्धं श्लोकस्तु यथाशब्दवर्ज, तत्र च 'सत्तगाइं' सप्ताङ्गानि समादधाति—सन्निधापयति सकथां १ वल्कलं २ स्थानं ३ शय्याभाण्डं ४ कमण्डलुम् ५ दण्डदारु ६ तथा ऽऽत्मानं ७ मिति, तत्र सकथा—तत्समयप्रसिद्ध उपकरणविशेषः स्थानं-ज्योतिःस्थानं पात्रस्थानं वा शय्याभाण्डं—शय्योपकरणं दण्डदारु-दण्डक आत्मा प्रतीत इति, 'चरु साहेति' त्ति-चरु-भाजनविशेषस्तत्र पच्यमानद्रव्यमपि चरुरेव तं चरु बलिमित्यर्थं साधयति-रन्धयति 'बलिवइस्सदेवं करेइ' त्ति-बलिना वैश्वानरं पूजयतीत्यर्थः, 'अतिहिपूयं करेइ' त्ति-अतिथे—आगन्तुकस्य पूजां करोतीति । 'से कहमेयं मन्ने एव' ति—अत्र मन्येशब्दो वितर्कार्थः 'वितिमिसए नियदुहसए' ति—द्वितीयशते पञ्चमोद्देशके इत्यर्थः 'एगविहिविहाणा' त्ति-एकेन विधिना-प्रकारेण विधानं-व्यवस्थानं येषां ते तथा, सर्वेषां वृत्तत्वात्, 'वित्थराओ अणेगविहिविहाणा' त्ति-द्विगुण २ विस्तारत्वात्तेषामिति एवं जहा जीवाभिगमे' इत्यनेन यदिह सूचितं तदिदम्—'दुगुणादुगुणं पडुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा ओभासमाणवीइया' अवभासमानवीचय -शोभमानतरङ्गा, समुद्रापेक्षमिदं विशेषणम्, 'बहुप्पलकुमुदनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयमहापुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपप्फुल्लकेसरोवचेया' बहूनामुत्पलादीनां प्रफुल्लानां—विकसितानां यानि केशराणि तैरुपचिता-संयुक्ता य ते तथा, तत्रोत्पलानि-नीलोत्पलादीनि कुमुदानि चन्द्रबोध्यानि पुण्डरीकाणि-सितानि शतपत्रादीनि तु रूढिगम्यानि 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्खित्ता पत्तेयं२ वणसंडपरिक्खित्त' त्ति । "सवन्नाइं पि' त्ति-पुद्गलद्रव्याणि 'अवन्नाइं पि' त्ति—धर्मास्तिकायादीनि 'अन्नमन्नबद्धाइं' ति परस्परेण गाढाश्लेषाणि 'अन्नमन्नपुट्ठाइं' ति-परस्परेण गाढाश्लेषाणि, इह यावत्करणादिदमेव दृश्यम्—'अन्नमन्नबद्धपुट्ठाइं अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति' तत्र चान्योऽन्यबद्धस्पृष्टान्यनन्तरोक्तगुणद्वययोगात्, किमुक्तं भवति ?-अन्योऽन्यघटतया-परस्परसम्बद्धतया तिष्ठन्ति 'तावसावसहे' त्ति तापसावसथः—तापसमठ इति ॥ अनन्तरं शिवराजर्षिः सिद्धिगतः । भ० ११ श० ६ उ० । आ० चू० । आ० म० ।

सिवंकर-शिवंकर-न० । शिवं—मोक्षपदं तत्करणशीलम् । शैलेश्यवस्थागमने, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

सिवंबत्त-शिवाम्रातक-पुं० । शिवो-मोक्ष आम्रातक-इव चूतद्रुम 'शिवाम्रातकः' । सिद्धिस्थानवृक्षविशेषे, दर्श० १ तत्त्व० ।

सिवक(ग)र-शिवकर-पुं० । स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, मन० । ('पडिलाभ' शब्दे पञ्चमभागे २३८ पृष्ठे तत्कथा गता ।)

सिवकुमार-शिवकुमार-पुं० । अपरविदेहे पुष्कलावतीविजये वीतशोकानगरीराजस्य पद्मरथस्य पुत्रे, ध० र० २ अधि० । (शिवकुमारकथा 'गिहवास' शब्दे तृतीयभागे ८६७ पृष्ठे गता ।)

सिवकोट्ठग-शिवकोष्ठक-पुं० । तगरायां नगर्यां सुव्यवहारित्वेन प्रसिद्धे स्वनामख्याते पुष्यमित्रादीनां सुव्यवहारित्वसमन्वितमे, व्य० ३ उ० ।

सिवग-शिवग-पुं० । महादेवे, नि० चू० १ उ० ।

सिवगइ-शिवगति-स्त्री० । सिद्धगतौ, पुं० । सिद्धगतिप्राप्ते, त्रि० । भारतातीते चतुर्दशे जिने, प्रव० ७ द्वार ।

सिवगय-शिवगत-पुं० । परमपदं प्राप्ते, प्रव० ४५ द्वार ।

सिवतित्थ-शिवतीर्थ-न० । काश्याम्, प्रा० १ पाद ।

सिवदत्त-शिवदत्त-पुं० । इन्द्रपुरवास्तव्ये स्वनामख्याते ब्रह्मदत्तपितरि, उत्त० १३ अ० । श्रावस्त्यां नगर्यां स्वनामख्याते नैमित्तिके, आ० म० २ अ० ।

सिवदेव-शिवदेव-पुं० । 'पामिच्च' शब्दे पञ्चमभागे उदाहृते सम्मतसाधुभागन्यै तैलकर्षप्रदे वणिजि, पिं० ।

सिवपह-शिवपथ-न० । शिवो-मोक्ष पारमार्थिकनिरुपमद्रव्यस्थानं तस्य पन्थाः-मार्गः शिवपथः । मोक्षाध्वनि, दर्श० ३ तत्त्व ।

सिवपुर-शिवपुर-न० । शिव एव पुरं शिवपुरम् । शिवनगरे, मोक्षे, दर्श० ३ तत्त्व ।

सिवभद्द-शिवभद्र-पुं० । एकादशशततनवमोद्देशकाभिहिते देवराजर्षिपुत्रे, भ० ७ श० २ उ० । ('सिव' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता ।) स्वनामख्याते मुनौ, ध० र० ।

तथाहि—

"इह कोसम्बिपुरीए, पुव्वदिसुज्जाणभवणकयवासो ।
सन्निहियपाडिहेरो, जक्खो निवसइ फरुसपाणी ॥ १ ॥
अन्नदिसे तब्भवणे, सुत्तत्थविऊ सुदंसणो साहू ।
काउस्सग्गेण ठिओ निसिसमए वित्तवकुम्मो ॥ २ ॥
बाहिरबोहणत्थं, जक्खो व करेइ भुयगरूवेण ।
करिरूवेण य बीहइ, तस्सइ अट्टहासेहिं ॥ ३ ॥
तह वि हु अक्खुहियमणं, तं समणं दट्ठु फरुसपाणिसुरो ।
नमिउं विन्नवइ इमं, उच्छलियातुच्छहरिसभरो ॥ ४ ॥
उवसग्गकयमसुयं, जं तुह मुणिपवर ! पावभरसज्जो ।
सज्जोगसालिणो वि हु, काहमहं खमसु तं भंते ! ॥ ५ ॥
एवं चरणजुयलग्गो वि-य मउलियकमलो भणइ सूरु ।
सीसो इव सलिलाओ, जक्खो तं सेवए सययं ॥ ६ ॥
अह तत्थ कुवि पुरवासिय-पुत्तो सिवभद्दसिरियणामिद्धाणो ।
इज्जा तं भद्दपुर, तक्कालिमयं निवंति मुणिं ॥ ७ ॥
तो तेहिं सहामरिसो, पणमिय जं मुणिंद ! धम्मत्थं ।
वीहिज्जइ फिर अम्हा, मह्हमज्जं तम पयं ॥ ८ ॥

अन्ना—

धम्माओ धणलाभो, तत्तो कामो तओ य संसारो ।
धम्मस्स अज्जण ता, मूलाउ च्चिय दढमजुत्त ॥ ६ ॥
इय त उवहासपरे, दट्ठु जक्खा फुरंतमुहकावो ।
उप्पाडिय रोसफरसु, पहाविओ तसि हणणत्थ ॥ १० ॥
तुयणु भयलोललोयण-तरलियतारा पकंपिरसरीरा ।
लग्गा मुणिचलणसु, भणिरा " त अम्ह सरण " ति ॥११॥
ते दट्ठु साहुसरणे, जक्खो जाओ पसतमन्नुभरो ।
पारियउस्सग्गेण, अह मुणिणा ते इम वुत्ता ॥ १२ ॥
(भद्देत्यादि ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६० पृष्ठे उक्तम् ।)
ज पिहु धणभोगाई, भणिय भवकारण तमवि इत्थ ।
नेय किलिट्ठसत्ता-ण न उण इयराण ज भणिय ॥ १७ ॥
सा काऽवि कला झाय—ति नियमणे जाणिऊण परमत्थ ।
न्हायंति घडसपण वि, छिप्पति न बिंदुणा चेव ॥ १८ ॥
सुब्बइ य भरहसगरा-इणो इह सुचिरभुत्तवरभोगा ।
होउ अकिलिट्ठमणा, लोयग्गठिअ पय पत्ता ॥ १६ ॥
इय सोउ पडिबुद्धा, पुणो पुणो खामिउ तमवराह ।
तस्स मुणिस्स समीवे, ते दो वि वय पवज्जति ॥ २० ॥
मुणिय जइजुग्गकिरिया, गुरुमूले पढियबहुयसुत्तत्था ।
सुचिर उग्गविहारा, खतिपहाणा तवति तव ॥ २१ ॥
अह असुहकम्मवसओ सिरिआ सिढिलेइ चरणकरणभर ।
धरइ मणे जाइमय, न कुणइ विणय गुरूसु पि ॥ २२ ॥
तो सिवभद्दो सिरिय, भणइ भो भद्द ! चरणकरणम्मि ।
भवसयसहस्सदुलहे,खण पि किह हासि सिढिलमणो?।२३।
गुरुविणयपरो निच्चं, मण पि मा कुणसु जाइमयमेव ।
ज जाइमयाईहिं, दुहिओ परिभमइ भवगहणे ॥ २४ ॥

उक्त च—

जाइकुलरूपबलसुय-तवलाभिस्सरिय अट्ठमयपत्तो ।
एयाइ च्चिय बधइ, असुहाई बहु च ससार ॥ २५ ॥
तो भद्दनिय दोस, एय गीयत्थसुगुरुमूलम्मि ।
तं आलोयसु सम्म, नाउं आलोयणाईविहिं ॥ २६ ॥

तद्यथा—

पडिसेवा पडिसेवग—दोसगुणा गुरुगुणा य इह नेया ।
सम्मविसोहीइ गुणा, सम्ममणालोयओ सिक्खा ॥ २७ ॥
तह पडिसेवादप्प—प्पमायणाभोगसहसकारे य ।
आउरआवइसंकिय—भयप्पओसा य वीमसा ॥ २८ ॥
वग्गणमाई दप्पो, इह कदप्पो उ भण्णइ पमाओ ।
विस्सरियमणाभोगो, सहसाकारो अकम्ह त्ति ॥ २९ ॥
छुहतण्हवाहिघत्थो, जं सेवइ आउरा भवे एसा ।
दव्वाइअलभे पुण, चउव्विहा आवई होइ ॥ ३० ॥
संकिय मा कम्हा मा-ई संकिए सीहमाईणं च भय ।
कोहाइओ पओसो, वीमंसा सेहमाईण ॥ ३१ ॥

(दारं)—

"आकंपइत्ता अणुमाणइत्ता", जं दिट्ठं बायरं व सुहुमं वा ।
छन्नं सद्दाउलयं, बहुजणअव्वत्त तस्सेवी ॥ ३२ ॥
इय पडिसेवगदोसा, आकंपिय तत्थ भत्तिमाईहिं ।
गुरुं अवराहे लहुया—णुमाणओ तहय आलोए ॥ ३३ ॥
ज दिट्ठ ति परेणं, आलोयइ बायरं ति नहु सुहुम ।
अह सुहुमं आलोयइ, विस्सभत्थ न उण थूल ॥ ३४ ॥
छन्न अव्वत्तरस सद्दाउलयति तुरियसंद्देण ।
त चेव य पच्छित्त, आलोयइ बहुजणाण पुरो ॥ ३५ ॥
अव्वत्तस्स अगीय—स्स तस्स आसेवगो य तस्सवी ।
इत्तो वस आलोयग—गुणा इमे हुति नायव्वा ॥ ३६ ॥
जाइकुलविणयउवसम—इंदियजयनाणदंसणसमग्गा ।
अणणुत्ता वि अमाई, चरणजुया लोयगा भणिया ॥ ३७ ॥
जाइजुओ पाएणं, न कुणइ असुह कय तु आलोए ।
कुलसपन्नो सम्म, पच्छित्तं वहइ गुरुदिन्न ॥ ३८ ॥
नाणी किच्चाकिच्च, जाणइ सद्दहइ दसणी साहिं ।
चरणी त पडिवज्जइ, सेसपया हुति पयडत्था ॥३९॥
आयारव माहारव, ववहारुव्वीलए पकुव्वी य ।
अपरिस्सावी निज्जव, अवायदसी गुरू भणिओ ॥ ४० ॥
नाणायाराइजुओ, आयारव सीसकहियमवगाह ।
धारतो आहारव, ववहारो पचहा इणमो ॥४१॥
आगमसुयआणा धा—रणा य जीयं च होइ ववहारो ।
केवलिमणो हि चउदस,दसनवपुव्वी य पढमो त्थ ॥ ४२ ॥
आयारपकप्पाई, सव्व सेसं सुय विणिद्दिट्ठ ।
देसतरट्ठियाण गूढपयालोयणा आणा ॥ ४३ ॥
गीयत्थाओ पुव्विं, अवधारिय धारण तहिं दिंते ।
पायच्छित्त जीय, रूढ वा ज जहिं गच्छे ॥ ४४ ॥
लज्जाइनिव्वहंत, अवलज्ज कुणइ सो उ उव्वीलो ।
गरुयस्स वि पावस्स उ, सुद्धिसमत्थो पकुव्वी य ॥ ४५ ॥
अपरिसाविगभीरो, निज्जवगो दुब्बलस्स निव्वहगो ।
नरगाइदुक्खदसी, अवायदसी ससल्लाण ॥ ४६ ॥

अवि य—

सल्लुद्धरणनिमित्त, खित्तम्मी सत्त जोयणसयाइ ।
काल बारस वासा-गीयत्थगवेसण कुज्जा ॥ ४७ ॥

जओ—

नासेइ अगीयत्थो, चउरंग सव्वलोयसारग ।
नट्ठम्मि य चउरगे, नहु सुलह होउ चउरग ॥ ४८ ॥

किंच—

अक्खडियचारित्तो, वयगहणाओ य जो य गीयत्थो ।
तस्स सगासे दसण, वयगहण सोहिगहण च ॥ ४९ ॥
एयविहगुरुपासे, व(ल)ज्जागारवभयाइ मोत्तूणं ।
सव्व पि भावसल्लं, उद्धरियव्व जओ भणिय ॥ ५० ॥
जह बालो जपंतो, कज्जमकज्ज च उज्जुओ भणइ ।
तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुक्का उ ॥ ५१ ॥

दारं-

लहुयाल्हाईजणण, अप्पपरनिवित्तिअज्जवं सोही ।
दुक्करकरण अट्ठउ , निस्सल्लत्त च सोहिगुणा ॥ ५२ ॥
आलोयणा परिणओ , सम्म सपट्ठिओ गुरुसगासे ।
जइ अतरावि कालं , करिज्ज आराहगो तह वि ॥ ५३ ॥
आगतु गुरुमूले , जो पुण पयडेइ अत्तणो दोसे ।
सो जइ न जाइ मोक्ख , अवस्समग्गरत्तणं लहइ ॥ ५४ ॥
जो पुण इय नाऊण वि, सम्मं न कहेइ अत्तणो सल्ल ।
चोएयव्वो तो सो, निसीहभणिएहिं भणएहिं ॥ ५५ ॥
जइ कस्सइ नरवइणो ,एगो आसो समग्गगुणकलिओ ।
तस्स पभावेण निव-स्स वट्टए सव्वसंपत्ती ॥ ५६ ॥

अह सेसनिवा पभणंति, नियनियठाणेसु संठिया एव ।
भो अत्थि कोइ पुरिसो, जो त आस अवहरिज्जा ॥ ५७ ॥
भणिय चारनरेहिं, सो नरपजग्गओ सया कालं ।
हरिउं तेण न तीरइ, अह वुत्तं एगपुरिसेण ॥ ५८ ॥
जइ नवरं मारिज्जइ, रन्ना भणियं इमं पि ता होउ ।
तत्तो सो तत्थ गओ, न लहइ तुरयस्स अवगासं ॥ ५९ ॥
ता तेण खुड्डियाकं-ठएण सरमुहठिएण वरतुरओ ।
कहमवि विद्धो सो ते-ण सल्लिओ सुहुमसल्लेण ॥ ६० ॥
सो निच्च परिहप्पइ, भुंजतो वि हु पभूयजवसाइं ।
तो रन्ना सो विज्ज-स्स दाइओ तेण भणियमिणं ॥ ६१ ॥
न हि कोइ धाउखोहो, अत्थि हु अव्वत्तसल्लमेयस्स ।
तो जमगसमगमेसो, उल्लित्तो सुहुमपंकेण ॥ ६२ ॥
सल्लप्पएसे आसो, उण्हत्तणओ य पढमसुक्काओ ।
नाऊण तओ सल्लं, नीणिय आसो कओ सज्जो ॥ ६३ ॥
अन्ना पुण जह आसो, अणुद्धियसल्ला न भुज्जपरिहत्थो ।
तह साहू वि ससल्लो, कम्मजयं काउ असमत्थो ॥ ६४ ॥
देवाणुप्पिय ! सम्मं, लज्जागारवभयाइं ता मुत्तुं ।
आलोयसु नियसल्लं, मा मरसु ससल्लमरणेण ॥ ६५ ॥

जओ—

न वि तं सत्थं व विसं, व दुप्पउत्तो व कुणइ वेयालो ।
जंतं व दुप्पउत्तं, सप्पो व पमाइओ कुद्धो ॥ ६६ ॥
जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्धियं उत्तमट्ठकालम्मि ।
दुल्लभबोहीयत्तं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ ६७ ॥
इय पभणिओ वि सिग्घिओ, तओ अणालाइओ अपडिक्कंतो ।
चरणं विराहिऊणं, उववन्नो भवणवासीसु ॥ ६८ ॥
सिवभद्दो उण कटग—पहछलणानायओ कह वि जायं ।
नाउं नियमइयारं, आलोयइ झ त्ति गुरुमूले ॥ ६९ ॥
आलोइयपडिक्कंतो, सम्मं आराहिऊण सामन्नं ।
उववन्नो पवरसुरो, सोहम्मे हेमवन्नाभो ॥ ७० ॥
ता चविउं इह भरहे, वेयड्ढे गयणवल्लहपुरम्मि ।
सिरिकणयकेउरन्नो, देवइनामाइ देवीए ॥ ७१ ॥
जाओ पहाणपुत्तो, सिवचंदो नाम पत्ततारुन्नो ।
परिणेइ वसंतसिरिं, निव्वधूयं पढियबहुविज्जो ॥ ७२ ॥
सिग्घिओ वि तओ वट्टिय, जाओ तस्सेव बंधवो लहुओ ।
कयसोमचंदनामो, कमेण तरुणत्तमणुपत्तो ॥ ७३ ॥
अह सोमचंदकुमर-स्स पढियनिरवज्जपवरविज्जस्स ।
जाया कयावि बुद्धी, मायंगिं साहिउं विज्जं ॥ ७४ ॥
तीसे य इमो कप्पो, मायंगगिहट्ठिएण कइ वि दिणे ।
साहणविही विहेया, परिणियमायंगधूयए ॥ ७५ ॥
तयणु सकामं पिउणा, परिज्जंतो वि सोयरेण पुणो ।
सुबहुं खलिज्जंतो वि हु, गओ कुणालाइनयरीए ॥ ७६ ॥
तत्थ बहुदाणपुव्वं, मायंगसुयं विवाहए एगं ।
सिढिलियविज्जासाहण—वावारो गलियसुद्धमई ॥ ७७ ॥
अगणियसकुलकलंको, दूरं पब्भट्ठपुन्नपब्भारो ।
तीए च्चिय अणुरत्तो, कमेण जायाणि डिंभाणि ॥ ७८ ॥
इय तस्स मलीमस चि—ट्ठियस्स अच्चंतपावनिरयस्स ।
पिउभायपमुहलोए-ण सकहा दूरओ चत्ता ॥ ७९ ॥
अन्नदिणे सिवचंदो, हरिकरिरहजोहजूहपरियरिओ ।
पूरंतो गयणयलं, विमाणमालाहिं सव्वत्तो ॥ ८० ॥
पवरविमाणारूढो, सिरउवरिधरिज्जमाणसियछत्तो ।
पासपइट्ठियखयरा, जणढालिज्जंतसियचमरो ॥ ८१ ॥
अग्गट्ठियमागहगण-पढुपयडियविविहसमरउविजओ ।
कलकंठकंठगायण—गिज्जंतमहंतगुणनिवहो ॥ ८२ ॥
सुचिरं सुरसग्गिसुरगिरि-वणेसु तह जंबुदीवजगईए ।
पउमवरवेइगाए, पकीलिउं समिहमणुवालिओ ॥ ८३ ॥
कह वि कुणालानयरी-इ उवरि वच्चंतओ निए वि इमं ।
नेहेण आयरिऊ-ण सायरं भायरं भणइ ॥ ८४ ॥
किं भो बंधव ! तुमए, इहेव अच्चंतनिंदियकुलम्मि ।
काएण व मयगकले—वरम्मि बद्धा रई दूरं ॥ ८५ ॥
किं मूढ ! विस्सगंध—प्पबंधदढगाढपिहियनासउडं ।
दुग्गेण व्वयमाणं, जणं इओ न हु पलोएसि ? ॥ ८६ ॥
एगत्थ अत्थिउक्कर-डं भरियमन्नत्थ भमिरमाणगणं ।
अवरत्थ गिद्धवायस-दुप्पिच्छं किं न नियसि इमं ? ॥ ८७ ॥
तं सोउं सोमचंदो, अयडतडिदंडताडिओ व्व दढं ।
विच्छाओ लज्जावस-मिलंतनयणो भणइ एवं ॥ ८८ ॥
भो भाय ! को न याणइ, दुहमसममिमं परं कहेसु इमं ।
पुव्वभवज्जियदुक्क-म्म भारदोसेण केण अहं ॥ ८९ ॥
विमलकुलवासविमुहो, विमुक्कतुहसरिसबंधुपडिबंधो ।
परिसविजाइवावा-रसायरे पाडिओऽम्हि इहा ? ॥ ९० ॥
तो विहिणा सिवचंदो, सविम्हओ सरिय रोहिणिं देविं ।
पुच्छइ कहसु भयवइ !, मह बंधवपुव्वभवचरियं ॥ ९१ ॥
उरुओहिनाणमुणिय-कहिउं सयलं पि तस्स पुव्वभवं ।
देवीइ रोहिणीए, फुडवयणमिमं समुल्लवियं ॥ ९२ ॥
जाइमयाई पुव्विं, न सम्ममालोइयं जमेएण ।
तेणेसो तुह भाया, विडंबणं एरिसं पत्तो ॥ ९३ ॥
जं सुहुमे वि हु खलिए, निस्सल्ला लोयणा कया तुमए ।
तं जाओ सि इय सुही, इय भणिय तिरोहिया देवी ॥ ९४ ॥
सोउमिणं सिवचंदो, पुव्वभवं सरिय भणइ भो भाय ! ।
अज्ज वि ताडे वि लहुं, कुकुडुंबसिणेहं मुंचमिमं ॥ ९५ ॥
नियदुक्कयाइँ आलो-इऊण काऊण तिव्वतवचरणं ।
एयस्स दुक्खनिवह-स्स देसु सलिलंजलिं भाया ! ॥ ९६ ॥
अह भणइ सोमचंदो, भाय ! इमा भारिया मह अणाहा ।
आसन्नपसवसमया, इमाइँ डिम्भाइँ लहुयाइं ॥ ९७ ॥
ता कहसु मुएमि कहं इय तं मूढं निएवि सिवचंदो ।
दूरं न धम्मजुग्ग—त्ति चयइ पत्तो नियं नयरं ॥ ९८ ॥
मोयाविऊण पिउणो, कहमवि चारणमुणिंदपयमूले ।
पडिवन्नसंजमभरो, सिद्धिं पत्तो धुयकिलेसो ॥ ९९ ॥
इयरो वि काउं विविहं, पावं कालम्मि कालमासज्ज ।
पत्तो नरए घोरे, दुहिओ भमिही भवकडिल्ले ॥ १०० ॥

श्रुत्वेति सद्विकटनाघटनानिरस्त-
कर्मव्रजस्य शिवभद्रमुनेश्चरित्रम् ।
वाचंयमा नियमिताखिलदोषजाला,
यत्नं मुदा स्खलितशुद्धिविधौ व्यधत्त ॥ १०१ ॥

इति शिवभद्रमुनिकथा । ध० र० ।

सिवभूइ-शिवभूति-पुं० । स्थविरस्यार्यधनगिरेर्वासिष्ठगोत्रस्य स्वनामख्यातेऽन्तेवासिनि कौत्सगोत्रे आचार्ये, कल्प० १ अधि० ८ क्षण । स्वनामख्याते रथवीरपुरवास्तव्ये साहस्रिकम-

क्षे, य प्रव्रज्य बोटिकनिह्नवानस्थापयत्। आ० म० १ अ०।

भाष्यम्—

उवहिविभाग सोउं, सिवभूई अज्जकएहगुरुमूले।

जिणकप्पियाइयाणं,भणइ गुरुं कीस नेयाणिं? ।२५५३।

जिणकप्पोऽणुचरिज्जइ,

नोच्छिन्नो त्ति भणिए पुणो भणइ।

तदसत्तस्सोच्छिज्जउ,

वुच्छिज्जइ किं समत्थस्स ? ॥ २५५४ ॥

पुच्छस्स पुव्वमणापुच्छ,

छिण्णकंबलकसायकलुसिओ चेव।

सो बेइ परिग्गहओ,

कसाय मुच्छा भयाईया ॥ २५५५ ॥

दोसा जओ सुबहुया,सुए य भणियमपरिग्गहत्तं ति।

जमचेला य जिणिंदा,तदभिहिओ ज च जिणकप्पो२५५६

जं च जियाचेलपरि-सहो मुणी जं च तीहिं ठाणेहिं।

वत्थं धरिज्ज नेग-तओ तओऽचेलया सेया ॥२५५७॥

सर्वा अप्युक्तार्था एव, नवरं ज च जिणा चेले' त्यादि, यस्माच्च 'जिताचेलपरिषहो मुनि' इत्यागमऽभिहितम्। जिताचेलपरिषहत्व च किल त्यक्तवस्त्रस्यैव भवतीत्यभिप्राय। यस्माच्च त्रिभिरेव स्थानैर्वस्त्रधारणमनुज्ञातमागमे नैकान्तत, तथा चागमवचनम्-"तिहिं ठाणेहिं वत्थं धरिज्जा-हीरिवत्तिय, दुगछावत्तिय, परीसहवत्तिय"। तत्र ह्रीर्लज्जा सयमो वा प्रत्ययो निमित्त यस्य धारणस्य तत् तथा, जुगुप्सा-लोकविहिता निन्दा सा प्रत्ययो यस्य तत्तथा, एव परीषहा—शीतोष्णदशमशकादय प्रत्ययो यत्र तत्तथा। उपसहरन्नाह-ततस्तस्माद्युक्तयुक्तिभ्योऽचेलतैव श्रेयस्करीति पूर्वपक्ष।

अत्रोत्तरपक्षमभिधित्सुराह—

गुरुणाऽभिहिओ जइ जं, कसायहेऊ परिग्गहो सो ते।

तो सो देहो च्चिय ते, कसायउप्पत्तिहेउ त्ति ॥२५५८॥

गुरुणा-आर्यकृष्णेनाभिहित शिवभूति-यदि हन्त ! यद् यत् कषायहेतु, तत् तत् ते तव परिग्रह, स च मुमुक्षुणा परिहर्तव्य एवेत्येकान्त। 'तो सो' इत्यादि ततस्तर्हि स्वकीया देह एव 'ते' तव स्वस्यात्मनोऽपि कषायोत्पत्तिहेतुरिति परिग्रह परिहरणीयश्च प्राप्नोति। अतोऽपरिग्रहत्वस्य परिग्रहाणा चात्सन्ना कथेति।

अथवा-किमेको देह एव, ननु व्याप्त्यापि ब्रूम, तद्यथा—

अत्थि व किं किंचि जए,जस्स व तस्स व कसायबीयं जं।

वत्थु न होज्ज एव,धम्मो वि तुमे न घेत्तव्वो ॥२५५९॥

जेण कसायनिमित्तं, जिणो वि गोसालसंगमाईणं।

धम्मो अम्मपरा वि य,पडिणीयाणं जिणमयं च।२५६०

किं हि नामैतावति जगति तद् वस्तु, यद् यस्य वा तस्य वा कषायाणा बीज-कारण न भवेत्? एव च सति श्रुत-चारित्रभेदभिन्नो धर्मोऽपि त्वया न ग्रहीतव्य, तस्यापि कस्यचित् कषायहेतुत्वात्। कुत? इत्याह 'जेणेत्यादि' येन यस्मा दास्ता तत्प्रणीतो धर्म, किन्तु-स त्रिभुवनबन्धु-निष्कारणवत्सल सर्वसत्त्वाना जिनोऽपि भगवान् तीर्थकरोऽपि क्लिष्टकर्मणा गोशालकसगमकादीना कषायनिमित्त सञ्जात। एव धर्मस्तत्प्रणीत, तदुक्तधर्मपरा अपि तदेकनिष्ठा साधव, जिनमत च द्वादशाङ्गीरूपम्, सर्वमप्येतद् गुरुकर्मणा दु खैकरूपदीर्घभवभ्रमणभाजा प्रत्यनीकाना जिनशासनप्रतिकूलवर्तिना कषायनिमित्तमेव, इत्येतदप्यग्राह्य प्राप्नोति, न चैतदस्ति। तस्मात् यत् कषायहेतुस्तत् परिहर्तव्यम्' इत्यनैकान्त एवेति।

अथैतद्दोषपरिजिहीर्षो परस्याभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अह ते न मोक्खसाहण-मईए गंथो कसायहेऊ वि

वत्थाइमोक्खसाहण-मईए सुद्धं कहं गंथो ? ॥२५६१॥

अथ मन्येथा-ते देहादयो जिनमतान्ता पदार्था कषायहेतवोऽपि सन्तो न ग्रन्थो-न परिग्रह, मोक्षसाधनमत्या गृह्यमाणत्वादिति। हन्त ! यद्येवम्, तर्हि वस्त्रपात्रादिकमप्युपकरणं शुद्धमेषणीय मोक्षसाधनबुद्ध्या गृह्यमाण कथ ग्रन्थ ?- न कथञ्चिदित्यर्थ, न्यायस्य समानत्वादिति।

तदेवं कषायहेतुत्वादग्राह्यं वस्त्रादिकमित्येतद् निराकृतम्। अथ मूर्च्छाहेतुत्वेन तत् परिहरणीयमित्येतदपाकर्तुमाह—

मुच्छाहेऊ गंथो, जइ तो देहाओ कहमगंथो ?।

मुच्छावओ कह वा, गंथो वत्थादसंगस्स ? ॥२५६२॥

अह देहाऽऽहार इसु, न मोक्खसाहणमईए ते मुच्छा।

का मोक्खसाहणेसुं, मुच्छा वत्थाइएसुं तो ? ॥२५६३॥

अह कुणसि थुल्लवत्था-इएसु मुच्छं धुवं सरीरे वि।

अकेज्ज दुल्लभयरे, काहिसि मुच्छं विसेसेणं ॥ २५६४ ॥

वत्थाइमथरहिया, देहाऽऽ हाराइमित्तमुच्छाए।

तिरिय सबराइओ णणु, हवंति निरओवगा बहुसो।२५६५।

अपरिग्गहा वि परस-तिएसु मुच्छाकसायदोसेहिं।

अविणिग्गहियप्पाणो, कम्ममलमणंतमज्जंति। २५६६।

देहत्थवत्थमल्लाऽ-णुलेवणाऽऽभरणाधरिणो केइ।

उवसग्गाइसु मुणओ, निस्संगा केवलमुविंति। २५६७।

एता सुगमा एव, नवर यदि यो मूर्च्छाहेतु स ग्रन्थ परिग्रह, परिग्रहत्वादेव च त्याज्य, ततस्तर्हि 'मुच्छावओ' त्ति-मूर्च्छावतो वक्ष्यमाणयुक्त्या मूर्च्छायुक्तस्य देहाऽऽहारादिकस्तव हन्त ! कथमग्रन्थ ? अपि तु ग्रन्थ एव, तत सोऽपि परित्याज्य प्राप्नोति। कथ वा ममत्वमूर्च्छारहितत्वेनासङ्गस्य-सङ्गविप्रमुक्तस्य साधोर्वस्त्रादिक ग्रन्थो गीयते भवता ?-न भवत्येव तथाभूतस्य तद् ग्रन्थ इति। अथ देहाऽऽहारादिषु ते-तव मूर्च्छा नास्ति, मोक्षसाधनमत्या तेषा ग्रहणात्, तर्हि मोक्षसाधनत्वेन तुल्येष्वपि वस्त्रादिषु तव हन्त ! का मूर्च्छा ? इति। अथ स्थूलेषु बाह्यत्वात्, स्तेनाग्निवैश्वानरस्कराद्युपद्रवगम्यत्वात्, सुलभत्वात्, कतिपयदिनान्ते स्वयमेव विनाशगमकत्वात् शरीराद् निनरा नि सारेषु वस्त्रादिषु मूर्च्छा करोषि त्वम्, तर्हि ध्रुव-नि-

श्रित शरीरेऽपि विशेषतो मूर्च्छां करिष्यसि । कुतो विशेषेण तत्र तत्करणमित्याह-'अक्केज्ज दुल्लभयरे' त्ति-विभक्तिव्यत्ययात् शरीरस्याक्रय्यत्वात्-क्रयणालभ्यत्वात्। न हि वस्त्रादिवत् शरीर क्रयेण क्वापि लभ्यते । अत एव वस्त्राद्यपेक्षया दुर्लभतरत्वात्, तथा, तदपेक्षयैवान्तरङ्गत्वात्, बहुतरदिनावस्थायित्वात्, विशिष्टतरकार्यसाधकत्वाच्च विशेषेण शरीरे मूर्च्छां करिष्यसीति । अथ देहादिमात्रे या मूर्च्छा सा स्वल्पेव, वस्त्रादिग्रन्थमूर्च्छा तु बह्वी, ततो देहादिमात्रमूर्च्छासंभवेऽपि नग्नश्रमणका सेत्स्यन्ति, न भवन्त, बहुपरिग्रहत्वादित्याह- वत्थाइ' इत्यादि, गाथात्रयम् । अयमिह सत्तपार्थ -तिर्यक्-शबराद्याऽल्पपरिग्रहा अपि, तथा शेषमनुष्या अपि महादारिद्र्योपहता. क्लिष्टमनसोऽविद्यमानतथाविधपरिग्रहा अप्यविनिगृहीतात्मानो लोभादिकषायवर्गवशीकृता परसत्केष्वपि विभवेषु मूर्च्छाककषायादिदोषै कर्ममलमनन्तमर्जयन्ति ,तद् बहुशो निरयोपगा भवन्ति, न मोक्षप्रापका । अन्ये तु महामुनय केनचिदुपसर्गादिबुद्ध्या शरीरासञ्जितमहामूल्यवस्त्राऽऽभरणमाल्यविलेपनादिसंयुक्ता अपि सर्वसङ्गविनिर्मुक्ता निगृहीतात्मानो जितलोभादिकषायरिपव समासादितविमलकेवलालोका सिद्धिमुपगच्छन्ति । तस्मादवश्यात्मना क्लिष्टमनसा नाग्न्यमात्रमिदमकिञ्चित्करमवेति ।

अथ यदुक्तम्-' भयहेतुत्वेन वस्त्रादयस्त्याज्या ' इति । तत्र प्रतिविधानमाह—

जइ भयहेऊ गंथो, तो नाणाईण तदुवघाईहिं ।
भयमिह ताइं गंथो, देहस्स य सावयाईहिं ॥२५६८॥
अह मोक्खमाहणमई-ए न भयहेऊ वि ताणि ते गंथो ।
वत्थाइ मोक्खसाहण-मईए सुद्धं कह गंथो ?॥२५६९॥

यदि यद् भयहेतुस्तद्ग्रन्थ ,तर्हि ज्ञान-दर्शन-चारित्राणामपि तदुपघातकेभ्यः , देहस्य च श्वापदादिभ्यो भयमस्ति, इति तान्यपि ग्रन्थ प्राप्नुवन्ति । शेष व्याख्यातप्रायम् ।

अथ यदुक्तम्—' परिग्गहओ कसाय-मुच्छा-भयाइय' त्ति तत्रादिशब्दसंगृहीत वस्त्रादीना रौद्रध्यानहेतुत्वमभ्युपदर्श्य परिहरन्नाह—

सारक्खणाणुबंधो, रोद्दज्झाणं ति ते मई हुज्जा ।
तुल्लमियं देहाइसु, पसत्थमिह त तहेहावि ॥२५७०॥
जे जत्तिया पगारा, लोए भयहेअवो अविरयाणं ।
ते चेव य विरयाणं,पसत्थभावाय मोक्खा य ॥२५७१॥

इहागमे रौद्रध्यान चतुर्विधमुक्तम् , तद्यथा—" से किं त रोद्दज्झाणे ? । रोद्दज्झाणे चउव्विहे पन्नत्ते ; त जहा-हिंसाणुबंधी , मोसाणुबंधी , तेयाणुबंधी सारक्खणाणुबंधी " । तत्र हिंसाया. सत्त्ववधादिरूपाया अनुबन्ध सातत्येन चिन्तन यत्र तद् हिंसानुबन्धि । मृषा-असत्य तस्यानुबन्धो यत्र तत् तथा । स्तेयं—चौर्य तस्याऽनुबन्धो यत्र तत् तथा । संरक्षण—सर्वैर्मारणाद्युपायैस्तस्करादिभ्यो निजवित्तस्य संगोपन तस्यानुबन्ध सातत्येन चिन्तन यत्र रौद्रध्याने तत् तथा । एव च सति संरक्षणानुबन्धो रौद्रध्यानस्य चतुर्थो भेद. । स च वस्त्रादौ गृहीते किलावश्यभावी, रौद्रध्यानभेदत्वाच्च रौद्रध्यानमिति । एव रौद्रध्यानहेतुत्वाद् वस्त्रादिक दुर्गतिहेतु., शस्त्रादिवत्, ततो न ग्राह्यमिति तव बुद्धिर्भवेत् ; तर्हि यदुक्तयुक्त्या रौद्रध्यान तदिद देवानाम्प्रिय ! देहादिष्वपि तुल्यम्, तेष्वपि जल-ज्वलन-मलिम्लुच-श्वापदा-ऽहि-विष-कण्टकादिभ्य संरक्षणानुबन्धस्य तुल्यत्वात् । अतस्तेऽपि परित्याज्या प्राप्नुवन्ति । अथेह देहादेर्मोक्षसाधनाङ्गत्वाद् यतनया तत्संरक्षणानुबन्धविधान प्रशस्तं न दोषाय । यद्येवम् , तर्हि तथा तेनागमप्रसिद्धेन यतनाप्रकारेणेहापि वस्त्रादौ संरक्षणानुबन्धविधानं कथं न प्रशस्तम् ? । तत कथ वस्त्रादयोऽपि परित्याज्या ? इति । अथैव ब्रूष-वस्त्रादिपरिग्रह एव मूर्च्छादिदोषहेतुत्वाल्लोकस्य ' भवभ्रमणकारणम् ' इत्येतदपि प्रतीत वस्त्रादिपरिग्रहवत साधोरपि कथ न स्यात् ? इत्याह—' जे जत्तियत्यादि ' । इह ये यावन्त शयन-पान-भोजन-गमना-ऽवस्थान-मनो-वाक्-कायचेष्टादय प्रकारा अविरतानामसंयतानामप्रशस्ताध्यवसायवता लोके भयहेतवो जायन्ते, त एव तावन्त प्रकारा विरताना संयताना प्रशस्ताध्यवसायाना मोक्षायैव संपद्यन्ते । तस्माद् वस्त्रादिस्वीकारेऽपि नग्नरञ्जनवत् साधूनां मूलोच्छेदितलोभादिकषाय-भय-मोहनीयादिदोषाणा तदुद्भावितदोष कोऽप्यनुषज्यत इति ।

अपि च, यदि वस्त्रादिकं ग्रन्थ , मूर्च्छादिहेतुत्वात् , कनकादिवदिति हेतु-दृष्टान्तोपन्यासमात्रेणैव वस्त्रादेर्ग्रन्थत्व साधयति भवान् , तर्हि वयमपि तदुपन्यासमात्रेण कनकादेरप्यग्रन्थत्व साधयाम । कथम् ? इत्याह—

आहारो व्व न गंथो, देहत्थ (व) विसघायणट्ठाए ।
कणगं पि तहा जुवई, धम्मंतेवासिणी मे त्ति ॥२५७२॥

कनक तथा युवतिश्च धर्मान्तेवासिनी मे ममेति बुद्ध्या परिगृह्यते न ग्रन्थ इति सम्बन्ध , एषा किल प्रतिज्ञा । कुत ? इत्याह—देहार्थमिति कृत्वा, अयं च हेतु , देहार्थत्वात्—देहप्रयोजनत्वात्—देहोपकारित्वादित्यर्थ । ननु युवतेर्देहोपकारित्व किल प्रतीतम् , कनकस्य तु तत् कथम् ? इत्याह—' विसघायणट्ठाए त्ति ' विषघातकत्वादित्यर्थ , उक्तं च—" विसघाय-रसायण-मंगल-त्थविणीयपयाहिणावत्ते । गुरुए अ डज्झकुट्ट, अट्ठ सुवण्णे गुणा होंति ॥ १ ॥ " आहारवदिति दृष्टान्त । कनक-युवत्यादयोऽपि न ग्रन्थ , देहार्थत्वात् , आहारवदिति तात्पर्यम् । अत्राह—ननु यद्येवम् , तर्हि समुच्छिन्ना ग्रन्था-ऽग्रन्थविभागकथा, ग्रन्थत्वेन प्रसिद्धस्य कनकादेस्त्वयाऽग्रन्थत्वसाधनात् , अग्रन्थत्वेन च ममाभिमतस्य देहस्य ' ग्रन्थो देह , कषायादिहेतुत्वात् , कनकादिवत् ' इत्येव ग्रन्थत्वस्य साधनात् । ततो भवन्त एव कथयन्तु-को ग्रन्थ कश्चाग्रन्थ इति ? । तदित्थमुपन्यस्य परस्य वचनमाशङ्क्योपसंहारपूर्वकं ग्रन्था-ऽग्रन्थविभागमुपदिदर्शयिषुराह—

तम्हा किमत्थि वत्थु, गंथाऽगंथो व सव्वहा लोए ? ।
गंथोऽगंथो व मओ,मुच्छममुच्छाहि निच्छयओ॥२५७३॥
वत्थाइँ तेण ज ज, संजमसाहणमरागदोसस्स ।
तं तमपरिग्गहो च्चिय, परिग्गहो जं तदुवघाइ॥२५७४॥

तस्मात् किं नाम तद् वस्त्वस्ति लोके यदात्मस्वरूपेण सर्वथा ग्रन्थोऽग्रन्थो वा ?-नास्त्येवैतदित्यर्थ । ततश्च " मुच्छा परिग्गहो वुत्तो, इइ वुत्त महेसिणा । " इत्यादिवचनाद् यत्र वस्त्र-देहा-ऽऽहार-कनकादौ मूर्च्छा सपद्यते तद् निश्चयत परमार्थतो ग्रन्थ । यत्र तु सा नोपजायते तदग्रन्थ इति। एतदेव व्यक्तीकरोति-' वत्थाइ तेणेत्यादि, ' तेन तस्मात्। शेष सुगममिति। (विशे०) (वस्त्रादिग्रहणाग्रहणविषयता ' कप्प ' शब्दे तृतीयभागे २३१ पृष्ठेऽप्युक्ता ।)

" कप्पा आयपमाणा, अड्ढाइज्जाइवित्थडा हत्था ।
दो चेव सोत्तिया उ-ण्णिआ य तइओ मुणेयव्वो ॥ १ ॥
तणगहणाणलसेवा-निवारणाधम्मसुक्कझाणट्ठा ।
दिट्ठ कप्पग्गहण, गिलाणमरणट्ठया चेव ॥ २ ॥
सपाइमरयरेणु-पमज्जणट्ठा वयंति मुहपत्तिं ।
नास मुह च बधइ, तीए वसहिं पमज्जतो ॥ ३ ॥
आयाणे निक्खेवे, ठाणे निसीयणे सुयपट्टसकोए ।
पुव्व पमज्जणट्ठा, लिंगट्ठा चेव रयहरण ॥ ४ ॥
वेउव्वेऽवायडे वा-हिए हि खुड्डे पजणणे चेव ।
तेसिं अणुग्गहट्ठा, लिंगुदयट्ठा य पट्टोमओ ॥ ५ ॥ "

तत्र प्रजनने-मेहने ' वेउव्वि ' त्ति-वैक्रिये विकृते , तथा, अप्रावृते-अनावृत, वातिके चात्सूनत्वभाजने,ह्रिया-लज्जया सत्या खड्ड बृहत्प्रमाणे लिंगुदयट्ठ' त्ति-स्त्रीदर्शने लिङ्गोदयरक्षणार्थं च पटश्चोलपट्टो मत इति। अथ पात्रस्य मात्रकस्य च सयमोपकारित्व दर्शयन्नाह- ससत्ते' त्यादि। ससक्तसक्तुगोरस-द्राक्षादिपानक-पानीयगतसत्त्वप्राणरक्षणार्थं पात्रमिति सबन्ध । पात्राभावे हि संसक्तगोरसादयो हस्त एवानाभोगादिकारणाद् गृहीता क क्रियेरन् ?, तद्गतसत्त्वाना प्राणविपत्तिरेव स्यात् पात्रे तु सति समयोक्तविधिना ते परिस्थाप्यन्ते। तथा च सति तद्गतसत्त्वप्राणरक्षा पात्रेण सिध्यतीति। तथा पात्राभावे पाणिपुट एव गृहीताना घृतगोरसादिरसाना परिगलने सति यत् कुन्थु-कीटकादिप्राणघातनम् , ये च भाजन-धावनादिभि पश्चात्कर्मादयो दोषास्तेषा परिहारार्थं च पात्रमिष्यते जगद्गुरुभि । तथा, ग्लान-बाल-दुर्बल-वृद्धाद्युपग्रहार्थं च तदिष्यते। पात्रे हि सति गृहस्थेभ्य पथ्यादिकं समानीय ग्लान-बालादीनामुपग्रह उपष्टम्भ क्रियते, तदभावे पुनरसौ न स्यादेवेति। अपरश्च-पात्रे सति भक्तपानादिक समानीयान्यस्य प्रयच्छता साधूना दानमयधर्मस्य साधन-सिद्धिर्भवति, पात्राभावे चैतद् न स्यात्। तदसत्त्वे कस्यापि केनचिद् भक्तपानादिदानासभवात्। 'समया चेव पक्कपरउ' त्ति-एव च पात्रे परिग्रहे सति लब्धिमतामलब्धिमतां च शक्तानामशक्ताना च वास्तव्याना प्राघूर्णकाना च सर्वेषामपि साधूना परस्पर समता-स्वास्थ्य तुल्यता भवति। पात्रे हि सति लब्धिमान् भक्तपानादिक समानीयालब्धिमते ददाति।, एव शक्तोऽशक्ताय , वास्तव्य प्राघूर्णकाय तत् प्रयच्छति। इति सर्वेषा सौस्थ्यम् , पात्राभावे तु नैतत् स्यादिति। इह च पात्रग्रहणस्य गुणकथनेन मात्रकस्यापि तत्कथन कृतमेव द्रष्टव्यम् , प्राय समानगुणत्वात्

उक्तं च—

" छक्कायरक्खणट्ठा, पायग्गहण जिणेहिँ पन्नत्त ।
जे य गुणा सभोए, हवति ते पायगहणे वि ॥ १ ॥
अतरतबालबुड्ढा-सेहाएसा गुरू अ सहुवग्गा ।
साहारणुग्गहाऽल-द्धिकारणा पायगहण तु ॥ २ ॥
आयरिए य गिलाणे, पाहुणए दुल्लहे सहसदाणे ।
ससत्तभत्तपाणे, मत्तगपरिभोगणुण्णा उ ॥ ३ ॥ " इति।

यदुक्तम् 'सुए भणियमपरिग्गहत्त' इति, तत्राह—

अपरिग्गहया सुत्ते,त्ति जा य मुच्छा परिग्गहोऽभिमओ।
सव्वद्दव्वेसु न सा,कायव्वा सुत्तसब्भाओ ॥२५८०॥

या च 'सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण'-इत्यादिनाऽपरिग्रहता सूत्र प्रोक्तेति त्वया गीयते, तत्रापि मूर्च्छेव परिग्रहस्तीर्थकृतामभिमतो नान्य , सा च मूर्च्छा यथा वस्त्रे तथा सर्वेष्वपि शरीराऽऽहारादिषु द्रव्येषु न कर्तव्येति सूत्रसद्भाव -सूत्रपरमार्थ , न पुनस्त्वदभिमत सर्वथा वस्त्रपरित्यागोऽपरिग्रहतेति सूत्राभिप्राय । तस्मादपरिज्ञातसूत्रभावार्थो मिथ्यैव खिद्यसे त्वमिति हृदयम्। विशे०। (तीर्थकरा वस्त्रपात्ररहिता अपि सयमविराधनादिदोषान् न प्राप्नुवन्तीति ' तित्थयर ' शब्दे चतुर्थभागे २२४७ पृष्ठे गतम्।)

जिनकल्पिकादयस्तु सदैव सचेलका इति दर्शयन्नाह-

जिणकप्पियादओ पुण, सोवहओ सव्वकालमेगंतो ।
उवगरणमाणमेसिं,पुरिसाविक्खाए बहुभेय ॥२५८४॥

अयमत्राभिप्राय -तीर्थकरदृष्टान्तावष्टम्भेन, जिनकल्पिकादाहरणावष्टम्भेन च त्वमचेलकत्व प्रतिपद्यसे । एतच्च सर्व भवतो दुर्बोधविलसितमेव, यतस्तीर्थकरा अपि पूर्वोक्तन्यायेन न तावदेकान्ततोऽचेलका । जिनकल्पिक-स्वयबुद्धादय पुन सर्वकालमेकान्तेन सोपधय एवेति। अत एव दुग तिग चउक्क पणग' इत्यादिना पूर्वमेतेषामुपकरणमान पुरुषापेक्षया बहुभेदमुक्तम् ,न पुन सर्वथा निरुपकरणता। तदय यस्त्वया सर्वथोपकरणत्याग कृत, स दृष्टान्तीकृताना तीर्थकरजिनकल्पिकादीनामपि न दृश्यते, केवल नूतन कोऽपि त्वदीय एवाय मार्ग इति।

अथ प्रकारान्तरेण परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

अरहंता जमचेला, तेणाचेलत्तणं जइ मयं ते ।
तो तव्वयणाउ च्चिय,निरतिसओ होहि माऽचेलो २५८५

यद् यस्मादर्हन्तोऽचेला -चेलरहिता नाग्न्यधारिणस्तेन तस्मात् कारणादचेलत्व—नग्नत्व यदि तव मत-समतम् , "जारिसय गुरुलिंग, सीसेण वि तारिसेण हायव्व । न हि होइ बुद्धसीसा, सयवडो नग्गखवणे वा ॥ १ ॥ ' इति वचनादिति। ततस्तर्हि तद्वचनादेव—तीर्थकरोपदेशादेव निरुपमधृतिसहननाद्यतिशयरहितोऽचेलो—नग्नो मा भूस्त्वम् । इदमुक्त भवति—यदि तीर्थकरशिष्यत्वात् तद्वेषस्तव प्रमाणम् तर्हि तत एव हेतोस्तदुपदेशोऽपि भवत प्रमाणमेव। न हि गुरूपदेशमतिक्रम्य प्रवर्तमान शिष्योऽभीष्टार्थसाधको भवति परमगुरूपदेशश्चैव वर्तते-निरुपमधृतिसहननाद्यतिशयरहितेनाचेलकेन नैव भवितव्यम्। तत् किं त्वमित्थं गुरूपदेशबाह्येन नाग्न्येनात्मान विगोपयसीति।

अथ यथा गुरोरुपदेश कर्तव्यस्तथा तद्वेष-चरिते अप्यवश्यमाचरणीये । तदयुक्तम् , तदुपदेशानुष्ठानस्यैव कार्य-

साधकत्वादाह दर्शयति—

रोगी जहोवएसं, करेइ वेज्जस्स होइ अरोगो य ।
न उ वेसं चरियं वा, करेइ न य पउणइ करेंतो ॥२५८६॥
तह जिणवेज्जाएसं, कुणमाणोऽवेइ कम्मरोगाओ ।
न उ तन्नेवत्थधरो, तेसिमाएसमकरेंतो ॥ २५८७ ॥

इह यथा रोगी वैद्यस्योपदेशं करोति, तत्करणमात्रेणैव च रोगाद् विमुच्यते, न पुनरसौ तद्वेषं करोति, नापि तच्चरितमाचरति, न च तत् कुर्वाणोऽप्यसौ प्रगुणीभवति, प्रत्युत क्षपणकादौ वैद्ये नाग्न्यादिकं तद्वेषं कुर्वन् सर्वरसांश्च स्वेच्छया तद्वद् भुञ्जानस्तच्चरितानुष्ठायी सन्निपातस्यैव म्रियते । तस्माद् वैद्योपदेशानुष्ठानमेव रोगिणो रोगापगमहेतुः । प्रस्तुतयोजनामाह- 'तह' इत्यादि तथा तेनैव प्रकारेण जिनवैद्यस्यादेशं कुर्वाणस्तद्वेषचरिते अनाचरन्नपि कर्मरोगादपैति—वियुज्यते, न पुनस्तेषामादेशमकुर्वाणस्तद्वेषचरिते बिभ्राणोऽपि तस्माद् वियुज्यते, केवलं तदोज्ञ्यनार्हितत्वात्तद्वेषचरिताभ्यां प्रवर्तमान उन्मादादिभाजनमेव भवतीति ।

किञ्च—यदि तीर्थकरवेष-चरितानुष्ठानवर्ती भवान्, तर्हि किं सर्वथा तैः सह वेष-चरिताभ्यां साधर्म्यं भवतः, उत देशतः ? । यद्याद्यः पक्षः, तर्हि यत् ते कुर्वन्ति, तत् सर्वमपि भवता कर्तव्यं प्राप्नोति, किं पुनस्तत् ? इत्याह—

न परोवएसवसया, न य छउमत्था परोवएसं पि ।
दिंति न य सीसवग्गं, दिक्खंति जिणा जहा सव्वे ॥२५८८॥
तह सेसेहिं वि सव्वं, कज्जं जइ तेहिं सव्वसाहम्मं ।
एवं च कओ तित्थं, न चेदचेलो त्ति को गाहो ॥२५८९॥

यदि तैर्जिनैस्तीर्थकरैः सह लिङ्गचरिताभ्यां सर्वसाधर्म्यम्, तर्हि यथा ते स्वयम्बुद्धत्वाद् न परोपदेशवशगाः न परोपदेशेन वर्तन्ते, न च छद्मस्थावस्थायां प्रतिबोधार्थं परस्याप्युपदेशं ददति, न च शिष्यवर्गं दीक्षन्ते, तथा शेषैरपि तच्छिष्य-प्रशिष्यैः सर्वमेतत् त्वदभिप्रायेण कार्यं करणीयं प्राप्नोति । भवत्वेवं तर्हि, को दोषः ? इति चेत् इत्याह-एवं च सति कुतस्तीर्थम्, कस्यापि प्रतिबोधाभावाद् दीक्षाद्यभावाच्च ? । 'न चेदिति' अथ न तैः सह सर्वसाधर्म्यमित्युच्यते, तर्हि 'अचेलो भवाम्यहम्' इति कस्तव ग्रहः ?, अचिन्त्यत्वात् तच्चरितस्येति ।

अथ तीर्थकरैः सह सर्वसाधर्म्याभावेऽचेलताग्रहः किमिति न कर्तव्यः ? इत्याह—

जह न जिणिंदेहिँ समं, सेसाइसएहिँ सव्वसाहम्मं ।
तह लिंगेणाभिमयं, चरिएण वि किंचि साहम्मं ॥२५९०॥

यथा जिनेन्द्रैः सह 'निरुवमधिइसंघयणा, चउनाणाइसयसत्तसंपण्णा ।' इत्यादिना ग्रन्थेन प्रतिपादितैर्लिङ्गाचरिताच्च शेषैरतिशयैः सर्वसाधर्म्यं नाभिमतं भवतः, किं तर्हि ? किञ्चित् साधर्म्यमेव, तथा तेनैव प्रकारेण लिङ्गेन चरितेन च किञ्चित् साधर्म्यमेव तैः सहाभिमतमस्माकम्, न तु सर्वसाधर्म्यम्, तच्च किञ्चित् साधर्म्यं लिङ्गतो लोचकरणमात्रेण न पुनरचेलत्वेन, चरित्रेण त्वेषणीयाहारपरिभोगाऽनियतवासादिना, न तु पाणिभोजित्वेन निरतिशयत्वेन तदयोग्यत्वादस्मदादीनाम् । तस्मात् किञ्चित् साधर्म्यस्योक्तन्यायेनान्यथापि सिद्धेः कोऽचेलताग्रहो भवतः ? इति (जिनकल्पविषय (विशे०) 'जिणकप्प' शब्दे चतुर्थभागे १४८९ पृष्ठे उक्तम् ।)

यच्चोक्तम् 'ज च जियाचेलपरिसहो मुणी' इत्यादि, तत्राह—

जइ चेलभोगमेत्ता-दजिआचेलयपरीसहो तेण ।
अजियदिगिंछाइपरी-सहो वि भत्ताइभोगाओ ॥२५९४॥
एवं तुह न जियपरी-सहा जिणिंदा वि सव्वहा वत्थं ।
अहवा जो भत्ताइसु, स विही चेले वि किं नेट्ठो ? ॥२५९५॥
जह भत्ताइविसुद्धं, राग-दोसरहिओ निसेवंतो ।
विजियदिगिंछाइपरी-सहो मुणी सपडियारो वि ॥२५९६॥
तह चेलं परिसुद्धं, राग-दोसरहिओ सुयविहीए ।
होइ जियाचेलपरी-सहो मुणी सेवमाणो वि ॥२५९७॥

जिताचेलपरीषहो मुनिर्भवतीति वयमपि मन्यामहे । केवलमिदं प्रष्टव्योऽसि, किं चेलभोगमात्रेणाप्यजिताचेलपरीषहत्वं भवति येन भवता सर्वथा वस्त्रपरित्यागः क्रियते, आहोस्विदनेषणीयादिदोषदुष्टवस्त्रपरिभोगेण ? । तत्राद्यपक्षे दूषणमाह—'जइ' इत्यादि, यदि चेलभोगमात्रादपि तेन साधुनाऽऽचेलक्यपरीषहो न जित इति त्वया प्रोच्यते, तर्हि भक्तादिपरिभोगमात्रादजितदिगिंछादिपरीषहोऽपि त्वदभिप्रायेणैष साधुः स्यात् । एतदुक्तं भवति— इह देशीवचनत्वाद् दिगिंछाशब्देन क्षुत् प्रोच्यते, आदिशब्दात्—पिपासादिपरिग्रहः । ततश्च यद्येषणीयादिगुणोपेतवस्त्रपात्रपरिभोगाज्जिताचेलपरीषहो नेष्यते, तर्ह्येषणादिगुणसंपन्नभक्तपानादिपरिभोगाज्जितक्षुत्पिपासादिपरीषहोऽपि न कश्चिज्जगति स्यात् । भवत्वेवम्, न किञ्चिद् न क्षूयत इति चेत् । अत्राह-'एवमित्यादि' एवं सति त्वदभिप्रायेण जिनेन्द्रा अपि भगवन्तो निरुपमधृतिसंहननाः सत्त्वैकनिधयो न जितपरीषहा इति सर्वप्रकारैरापन्नम् । अथोद्गमादिदोषविप्रमुक्तं विशुद्धमेषणीयं राग-द्वेषरहितो भक्त-पानादिकं सेवमानोऽपि जितक्षुत्पिपासादिपरीषहो मुनिर्भवति, तर्हि योऽयं भक्तादिषु विधिरुच्यते स चेलेऽपि वस्त्रेऽपि भण्यमानः किं नष्टः क्वापि ?-ननु तदप्येषणीयं रागादिदोषरहितः परिभुञ्जानो जिताचेलपरीषहो मुनिः स्यादेवेति भावः । एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह-'जह' इत्यादि गाथाद्वयं स्पष्टम् । नवरं 'सपडियारो वि' त्ति-विभुक्षा-पिपासा-शीतोष्णादीनां भक्त-पान-वस्त्रादिभिः सूत्रोक्तयतनया कृतः प्रतीकारः प्रतिविधानं येन स तथा । इदं च डमरुकमणिन्यायेन गाथाद्वयेऽपि सम्बध्यते । तस्मादनेषणीयादिदोषदुष्टवस्त्रपरिभोगेणैवाजिताचेलपरीषहत्वं भवति, न तु सूत्रविधिना तदुपभुञ्जत इति ।

आह-ननु यदि वस्त्रं परिभुङ्क्ते साधुः, तर्हि तस्य कथमचेलपरीषहसहिष्णुत्वम्, चेलासत्त्व एव तदुपपत्तेः ? । तदयुक्तम्, सति, असति च चेलेऽचेलकत्वस्यागमे लोके च रूढकत्वात्, एतदेवाह-

सदसतचेलगोऽचे-लगो य ज लोगसमयसंसिद्धो ।

तेणाचेला मुणओ, सतेहिँ जिणा असंतेहिं ॥२५९८॥

सच्चासच्च सदसती चेले यस्यासौ सदसच्चेलो यद् य स्माल्लोके समये चाचेलक संसिद्ध प्रसिद्ध । चशब्द प्रस्तावनायाम् । सा च कृतैव । तत तस्मादिह मुनय सामा न्यसाधव सद्भिरेव चेलैरुपचारतोऽचेला भण्यन्ते, जिनास्तु तीर्थंकरा असद्भिश्चेलैर्मुख्यवृत्त्याऽचेला व्यपदिश्यन्ते । इदमुक्त भवति-इहाचेलत्व द्विविधम्-मुख्यम्, उपचरित च । तत्रेदानीं मुख्यमचेलत्व संयमोपकारि न भवति, अत औपचारिक गृह्यत, मुख्य तु जिनानामेवासीदिति ।

इदमेवौपचारिकमचेलत्वं भावयति-

परिसुद्ध जुण्ण कुच्छिय, थोवाऽनिययऽन्नभोगभोगेहिं ।
मुणओ मुच्छारहिया, संतेहिँ अचेलया होंति ॥२५९९॥

मुनय -साधवा मूर्च्छारहिता सद्भिरपि चलैरुपचारता-ऽचेलका भवन्ति । कथभूतैश्चेलै ? इत्याह-'परिसुद्ध' त्ति-सुत्रविभक्तिदर्शनात् परिशुद्धैरेषणीयै , तथा जीर्णैर्बहुदिवसै , कुत्सितैरसारै , स्तोकैर्गणनाप्रमाणतो हीनैस्तुच्छैर्वा, अनि यय ऽन्नभोगभोगेहिं ति-अनियतभोगेन कादाचित्कासेवनेन भोग परिभोग परिभोगो येषा तानि तथा तै । एवभूतैश्चेलै सद्भिरप्युपचारताऽचेलका मुनयो भण्यन्ते । तथा, 'अन्नभोगभागहिं' ति-एवमपि योज्यते । ततश्च लोकरूढप्रकारान्यप्रकारेण भाग -आसेवनम्, प्रकारलक्षणस्य मध्यप दस्य लोपात्, अन्यभोगस्तेनान्यभोगेन भाग -परिभोगो यषा तानि तथा तैरप्येवंभूतैश्चेलैरचेलकत्व लोके प्रसिद्धमत्र, यथा कटीवस्त्रेण वेष्टितशिरसा जलावगाढपुरुषस्य । साधारपि कच्छाबन्धाभावात्, कूर्पराभ्यामग्रभाग एव चालपट्टकस्य धरणात्, मस्तकस्योपरि प्रावरणाद्यभावाच्च लोकरूढप्रकारादन्यप्रकारेण चेलभागो द्रष्टव्य । तदेव 'परिसुद्ध—जुण्ण—कुच्छिय'—इत्यादिविशेषणविशिष्टै सद्भिरपि चलैस्तथाविधवस्त्रकार्याकरणात् तषु मूर्च्छाऽभावाच्च मुनयोऽचेलका व्यपदिश्यन्ते इतीह तात्पर्यम् ।

आह—नतु चेलस्यान्यथा परिभोगेण किमचेलकत्वव्यपदेश क्वापि दृष्ट ? इत्याशङ्क्य तदुपदर्शनार्थमाह—

जह जलमवगाहंतो, बहुचेलो वि सिरवेढियकडिल्लो ।
भण्णइ नरो अचेलो, तह मुणओ सतचेला वि ॥२६००॥

गतार्था ।

जीर्णादिभिरपि वस्त्रैरचेलकत्व लोकरूढमेवेति भावयति-

तह थोवजुन्नकुच्छिय-चेलेहि वि भण्णए अचेलो त्ति ।
जहत्तर सालिय ! लहुं,दो पोत्तिं नग्गियामो त्ति ।२६०१।

इयमपि सुगमा, नवरं 'जहत्तरेत्यादि' दृष्टान्त, यथह काऽपि योषित् कटीवेष्टितजीर्णबहुच्छिद्रैकशाटिका कञ्चित् कालिक वदति—'त्वरस्व भा शालिक ! शीघ्रो भूत्वा मदीयपोत्तीं शाटिका विर्वाप्य ददस्व समर्पय नग्निका वर्तेऽहम्' । तदिह सचलायामपि यागिति नाग्न्यवाचकशब्दप्रवृत्ते "जस्सट्ठा कीरइ नग्गभावो मुंडभावो अण्हाय अदन्तवणय" इत्याद्यपि न विरुध्यत इति ।

अथ यदुक्तम्— ज च तिहिं ठाणेहिं वत्थं धरेज्ज ' इत्यादि तत्र प्रतिविधानमाह—

विहिय सुए च्चिय जओ,धरेज्ज तिहिँ कारणेहिँ वत्थं ति।
तेण चिय तदवस्स, निरतिसएणं धरेयव्वं ॥ २६०२ ॥
जिणकप्पाजोग्गाण, हीकुच्छपरीसहा जओऽवस्स ।
ही लज्ज त्ति व सो म-जमो तदत्थं विसेसेणं॥२६०३॥

ननु त्रिभि कारणैर्वस्त्र धरणीयम्—इत्यागमोक्त दर्शयता भवताऽस्मत्पक्ष एव समर्थितो भवति, पर शून्यहृदयत्वाद् भवान् न लक्षयति, तथाहि—इदानीं वयमपि वक्तुं शक्नुम — त्रिभि कारणैर्वस्त्र धरेत्' इति सूत्रेऽपि विहितप्रतिपादित यतो यस्मात्, तेनैव प्रकारेण तद् वस्त्र निरतिशयेन तथाविधधृतिसंहननादिरहितेन साधुनाऽवश्य धरणीयमिति । कुत ? इत्याह—यता-यस्माद् निरतिशयत्वेन जिनकल्पायोग्यानां साधूना हीकुत्सापरीषहलक्षण वस्त्रधरणकारण पूर्वाभिहितस्वरूपमवश्यमव सभवति । ततो धरणीयमेव वस्त्रम् । यदिवा—कुत्सापरीषहार्थ तद् न ध्रियते तथापि ही-लज्जा, स संयमस्तदर्थ तावद् विशेषेणैव वस्त्र धरणीयम्, अन्यथाऽग्निज्वलनादिना बृहदसयमापत्तरिति ।

अथोपसहारपूर्वक सद्दिष्योपदेशमाह—

जइ जिणमयं पमाणं, तुह तो मा मुयसु वत्थ-पत्ताइ ।
पुव्वुत्तदोसजालं,लभिहिसि मा समिइघायं च ॥२६०४॥
असुवालेउमसत्तो, ऽपत्तो न समत्तमेसणासमिय ।
वत्थरहिओ न समिओ,निक्खेवादाणवोसग्गा ।२६०५।

यदि जिनमत तव प्रमाणम्, ततो वस्त्र-पात्रादि मा मुञ्च मा त्याक्षी । कुत ? इत्याह-' तेणगहणानलसेवा-' इत्यादिना पूर्वमुक्त दोषजाल मा लब्धा । तथा, समितिघात च तत्परित्याग माऽऽप्नुहि त्वमिति । कस्या पुन समिते पात्राद्यभावे विघात ? इत्याह-' असुवालेउमित्यादि ' अशक्तोऽसमर्थो भवत् । किं कर्तुम् ? । समस्ता परिपूर्णामेषणासमितिमनुपालयितुम् । कथभूत ? अपात्र पात्रविरहित । पुनर्निक्षेपादानसमित्या व्युत्सर्गसमित्या च समितो न भवेत्, उपलक्षणत्वाद् भाषासमित्याऽपि समितो न भवेत्, वस्त्राद्यभावे रजोहरणमुखवस्त्रिकाद्यभावात्, तदभावे च यथोक्तसमितित्रयासिद्धेरिति ।

एव प्रज्ञापितोऽसौ किं कृतवान् ? इत्याह—

इय पन्नविओ वि बहु, सो मिच्छत्तोदयाकुलियभावो ।
जिणमयमसद्दहंतो, छड्डियवत्थो समुज्जाओ ॥२६०६॥
तस्स भगिणी समुज्झिय-वत्था तह चेव तदणुरागेणं ।
संपत्थिया नियत्था,तो गणियाए पुणो मुयइ ॥२६०७॥
तीए पुणो वि बद्धो-रसेगवत्था पुणो विछड्डिति ।
अच्छउ ते तेणं चिय,समणुन्नाया धरेमी य ॥२६०८॥
कोडिन्नकोट्टवीरे, पव्वावेसी य दोन्नि सो सीसे ।
तत्तो परंपराफा-सओऽवसेसा समुप्पन्ना ॥ २६०९ ॥

एताश्चतस्त्रोऽपि गतार्था, नवर ' समुज्जाउ त्ति ' त्यक्तवस्त्र उपाश्रयात् समुद्यातो निर्गत । ' नियत्थ त्ति ' ततो गणिकया निवसितो वस्त्र परिधापितेत्यर्थः । ' तीए

त्ति ' तया गणिकया ' बद्धोरसेगवत्थ त्ति ' बद्धमुरस्यक वस्त्रं यस्या सा तथेति । ' तत्तो परंपरेत्यादि ' तत परम्परया याऽसौ स्पर्शो गुरुशिष्यसंबन्धस्तस्माद् बोटिकसन्तानवर्तिनोऽवशेषा बोटिका समुत्पन्ना इति । एतासा च बोटिकव्यतिकरसंबद्धाना सर्वासामपि गाथानामर्थं संक्षिप्य ' इह यो यदर्थी न स तन्निमित्तोपादान प्रत्यनाकूते , यथा घटार्थी मृत्पिण्डोपादानं प्रति , चारित्रार्थिनश्च यतय , तन्निमित्त च चीवरमिति, न चास्यासिद्धत्वम् , इत्यादिना सूत्र -वस्त्र-पात्रपरिग्रहविषय वादस्थानक बृहद्वृत्तिविरचितमस्ति, तथोत्तराध्ययनषु द्वितीये परीषहाध्ययने आचेलक्यपरीषहे बृहट्टीकाया तदर्थिनाऽन्वेषणीयम् । तथा, इह खलु यस्य यत्रासभवो न तस्य तत्र कारणवैकल्यम् , यथा शुद्धशिलाया शाल्यङ्कुरस्य, अस्ति च तथाविधस्त्रीषु मुक्त कारणवैकल्यम् , न चायमसिद्धो हेतु , इत्यादिना विरचित स्त्रीनिर्वाणविषयमपि वादस्थानक तत्रैव षट्त्रिंशत्तमाध्ययने द्रष्टव्यम् ॥ इति षष्टिगाथार्थ । विशे० । आ० क० । आद्यदिगम्बरे, ध० र० । आ० चू० । आवस्तीनवरीवास्तव्यश्रीभद्रात्मजे, आ० चू० १ अ० । स्था० ।

सिवमग्ग-शिवमार्ग-पु० । दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणे मोक्षमार्गे, विशे० ।

सिवय-शिवक-पु० । उदकाभासनामकस्य वेलन्धरनागराजस्य आवासपर्वते, स्था० ४ ठा० २ उ० । (' लवणसमुद्द ' शब्दे वक्तव्यता ।)

सिवद-पु० । शिव ददातीति शिवद. । मोक्षप्रदे, षो० ६ विव० ।

सिवलिया-शिवलिका-स्त्री० । कलायाभिधानधान्यफलिकायाम् , भ० ७ श० १ उ० ।

सिववत्त-शिववर्त्मन्-न० । शैवाना परिभाषया मोक्षे , द्वा० २४ द्वा० ।

सिवसम्मसूरि-शिवशर्मसूरि-पु० । शतकाख्यकर्मग्रन्थकर्त्तर्याचार्ये कर्म० ५ कर्म० । द्वा० ।

सिवसोक्खद-शिवसौख्यद-पु० । शिव—मोक्षस्तस्य सौख्य निराबाधलक्षण ददातीति शिवसौख्यद. । मोक्षफलके, ध० ३ अधि० ।

सिवहत्थ-शिवहस्त-पु० । आरोग्यकरहस्ते विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

सिवा-शिवा-स्त्री० । सौर्यपुरे नगरे दशदशाराणां मध्ये ज्येष्ठसमुद्रविजयस्य राज्ञो भार्यायाम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । उत्त० । कल्प० । प्रव० । आ० म० । स० । उज्जयिनीराजस्य प्रद्योतस्य भार्यायाम् , चेटकराजदुहितरि, आ० चू० ४ अ० । "लोहजघो लोहहारी अग्निभीरुस्तथा रथ । स्त्रीरत्न च शिवा देवी गजोऽनलगिरि पुन ॥१॥" आ० क० ४ अ० । ति० । आव० । पञ्चदशतीर्थकरस्य प्रथमप्रवर्त्तिन्याम् , स० । प्रव० । शक्रस्य देवेन्द्रस्याग्रमहिष्याम् , भ० १० श० ५ उ० । स्था० । (अस्या ' अग्गमहिसी ' शब्द प्रथमभागे १७३ पृष्ठ पूर्वोत्तरजन्मकथा ।) शृगाल्याम् , शृगाली अशिवाख्यमाङ्गलिकशब्दपरिहारार्थं शिवा भण्यते । अनु० ।

सिवाणंदा-शिवानन्दा-स्त्री० । आनन्दस्य श्रमणोपासकस्य भार्यायाम् , उपा० १ अ० । आ० चू० ।

सिविण-स्वप्न-पु० । ' इ स्वप्नादौ " ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यादेरस्य इत्वम् । प्रा० । "स्वप्ने नात् " ॥ ८ । २ । १०८ ॥ स्वप्नशब्दे नात् पूर्व इद् भवति । प्रा० । स्वापावस्थाया गजादिदर्शने, आ० क० १ अ० ।

सिविया-शिविका-स्त्री० । उपरिच्छादिते कोष्ठाकारे जम्पानविशेष जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज्ञा० । सूत्र० । अनु० । औ० । आ० म० । ज० । दशा० । भ० । रा० । आचा० । अन्त० ।

सिवोवएस-शिवोपदेश-पु० । मोक्षसाधनप्ररूपणे, पञ्चा० १५ विव० ।

सिव्वण-सीवन-न० । परिकर्मणि, नि० चू० १६ उ० ।

सिव्विणी-देशी-सूच्याम् , दे० ना० ८ वर्ग २६ गाथा ।

सिव्वी -देशी-सूच्याम् , दे० ना० ८ वर्ग २६ गाथा ।

सिसिर-शिशिर-पु० । लोकोत्तरसंज्ञया माघे मासे, ज्यो० ४ पाहु० । च० प्र० । ज० । सू० प्र० । शीतकाले, नि० चू० १ उ० । हिमे, दे० ना० ८ वर्ग ३१ गाथा ।

सिसिरकाल-शिशिरकाल-पु० । शीतकाले, प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

सिसिररत्त-शिशिररात्र-पु० । पौषमाघमासद्वयात्मके ऋतुभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सिसिरली-शिशिरली-स्त्री० । अनन्तकायकन्दभेदे, भ० ७ श० ८ उ० । साधारणवनस्पतिकायविशेषे, जी० १ प्रति० ।

सिसु-शिशु-पु० । बालके, विशे० । नि० चू० ।

सिसुनाग- शिशुनाग-पु० । अलसे, सर्पाकृतौ क्षुद्रकके वर्षाजन्तौ, शिशुनागो गण्डूपद । उत्त० ५ अ० । ' समाहि' शब्दे उदाहृते सुदर्शनपुरवास्तव्य स्वनामख्याते गृहपतौ, आ० क० ४ अ० । आव० ।

सिसुपाल-शिशुपाल-पु० । वसुदेवसुतायां माद्र्यां दमघोषेण जाते पुत्र, सूत्र० ।

तत्रेदम्—

" वसुदेवसुसाए सुओ, दमघोसणराहिवेण मद्दीए ।
जाओ चतुब्भुजो भुज—बलकलिओ कलहपत्तट्ठो ॥१॥
दट्ठूण तओ जणणी, चतुब्भुय पुत्तमब्भुयमणग्घ ।
भयहरिसविम्हयमुही, पुच्छइ णेमित्तिय सहसा ॥२॥
णेमित्तिएण भणिऊ-ण साहियमीइ हट्ठहिययाए ।
जह एस तुब्भ पुत्तो, महाबलो दुज्जओ समरे ॥३॥
एयस्स य ज दट्ठू-ण होइ साभाविय भुआजुअलं ।
होहि ततो चिय भय सुतस्स ते णत्थि संदेहो ॥४॥
सा वि भयवेवियगी, पुत्त दसेइ जाव कण्हस्स ।
तावाभय तस्स ठिय, पयइत्थ बरभुयाजुगलं ॥ ५ ॥
ता कण्हस्स पिउच्छा, पुत्त पाडेइ पायपीढम्मि ।
अवराहखामणत्थ, सो वि सय से खमिस्सामि ॥६॥
सिसुपालो वि हु जुव्वण—मएण नारायण असब्भेहि ।
वयणेहि भणइ सो वि हु खमइ खमो वि समत्थो वि ॥७॥
अवसहसए पुण्णे, वारिज्जंतो ण चिट्ठई जाहे ।
कण्हेण तओ छिन्न, चक्केण उत्तमंग सें ॥ ८ ॥" सू० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

सिसुमारिया-शिशुमारिका-स्त्री० वाद्यविशेषे, रा० ।

सिस्स-शिष्य-पुं० । प्रव्रज्या शिक्षा च ग्राहिते , सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । आचा० । ज० । आव० । आ० चू० । शिक्षणायोपाध्यायस्यापासके , ज० २ वक्ष० ।

गथो पुव्वुद्दिट्ठो, दुविहो सिस्सो य होति णायव्वो ।
पव्वावण मिक्खावण,पगयं सिक्खावणाए उ ॥ १२७॥
सो सिक्खगो य दुविहो,गहणे आसेवणाएँ णायव्वो ।
गहणम्मि होति तिविहो, सुत्ते अत्थे तदुभए य॥१२८॥
आसेवणाएँ दुविहो, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
मूलगुणे पंचविहो, उत्तरगुणे बारसविहो उ॥१२६॥
आयरिओऽवि य दुविहो, पव्वावंतो व सिक्खवंतो य ।
सिक्खावंतो दुविहो, गहणे आसेवणे चेव ॥१३०॥
गाहावितो तिविहो, सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
मूलगुण उत्तरगुणे, दुविहो आसेवणाए उ ॥ १३१ ॥

(गथो० इत्येतद् १२७ गाथाव्याख्या ' सिक्ख ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

अहर्निशमनुतिष्ठति स एवंविधो ग्रहणासेवनाभेदभिन्नः शिष्यो ज्ञातव्यो भवति , तत्रापि ग्रहणपूर्वकमासेवनमिति कृत्वाऽऽदावेव ग्रहणशिक्षामाह-शिक्षाया ग्रहणे-उपादानेऽधिकृते त्रिविधो भवति शैक्षकः, तद्यथा-सूत्रे, अर्थे, तदुभये च । सूत्रादीन्यादावेव गृह्णन् सूत्रादिशिक्षको भवतीति भावः । साम्प्रतं ग्रहणोत्तरकालभाविनीमासेवनामधिकृत्याह—यथावस्थितसूत्रानुष्ठानमासेवना तया करणभूतया द्विविधो भवति शिक्षकः , तद्यथा—मूलगुणे—मूलगुणविषये आसेवमानः-सम्यग्मूलगुणानामनुष्ठानं कुर्वन् तथा उत्तरगुणे च—उत्तरगुणविषये सम्यगनुष्ठानं कुर्वाणो द्विरूपोऽप्यासेवनाशिक्षको भवति , तत्रापि मूलगुणे पञ्चप्रकारः-प्राणातिपातादिविरतिमासेवमानः पञ्चमहाव्रतधारणात्पञ्चविधो भवति मूलगुणेष्वासेवनाशिक्षकः , तथोत्तरगुणविषये सम्यक्पिण्डविशुद्ध्यादिकान् गुणानासेवमानः उत्तरगुणासेवनाशिक्षको भवति , ते चामी उत्तरगुणाः— ' पिंडस्स जा विसोही, समिईओ भावणा तवो दुविहो । पडिमा अभिग्गहावि य , उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥ १ ॥' यद्वा-सत्स्वप्यन्येषूत्तरगुणेषु प्रधाननिर्जराहेतुतया तप एव द्वादशविधमुत्तरगुणत्वेनाधिकृत्याह-उत्तरगुणे—उत्तरगुणविषये तपो द्वादशभेदभिन्नं यः सम्यग् विधत्ते स आसेवनाशिक्षको भवतीति । शिष्यो ह्याचार्यमन्तरेण न भवत्यत आचार्यनिरूपणामा (णाया) ह—शिष्यापेक्षया हि आचार्यो द्विविधो—द्विभेदः, एको यः प्रव्रज्यां ग्राहयत्यपरस्तु यः शिक्षामिति, शिक्षयन्नपि द्विविधः-एको यः शिक्षाशास्त्रं ग्राहयति-पाठयत्यपरस्तु तदर्थं दशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानं सेवयति-सम्यगनुष्ठानं कारयति । तत्र सूत्रार्थतदुभयभेदाद् ग्राहयन्नप्याचार्यस्त्रिधा भवति । आसेवनाचार्योऽपि मूलोत्तरगुणभेदाद् द्विविधो भवति। गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः,तदनन्तरं किं तत् सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यम् ।

तच्चेदम्—

गथं विहाय इह सिक्खमाणो,
उट्ठाय सुबंभचेरं वसेज्जा ।
ओवायकारी विणयं सुसिक्खे,
जे छेय विप्पमायं न कुज्जा ॥ १ ॥

' इह ' प्रवचने ज्ञातसंसारस्वभावः सन् सम्यगुत्थानेनोत्थितो ग्रथ्यते आत्मा येन स ग्रन्थो-धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदादि—विहाय—त्यक्त्वा प्रव्रजितः सन् सदुत्थानेनोत्थाय च ग्रहणरूपामासेवनारूपां च शिक्षां [च] कुर्वाणः-सम्यगासेवमानः सुष्ठु शोभनं नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिर्गुप्तमाश्रित्य ब्रह्मचर्यं वसेत्-तिष्ठेत् , यदिवा-सुब्रह्मचर्यमिति-संयमस्तद् आवसेत्-तं सम्यक् कुर्यात् आचार्यान्तिके यावज्जीवं वसमानो यावदभ्युद्यतविहारं न प्रतिपद्यते तावदाचार्यवचनस्यावपातो—निर्देशस्तत्कार्यवपातकारी वचननिर्देशकारी सदाऽऽज्ञाविधायी, विनीयतेऽपनीयते कर्म येन स विनयस्तं सुष्ठु शिक्षेद्—विदध्यात् ग्रहणासेवनाभ्यां विनयं सम्यक् परिपालयेदिति । तथा यश्छेको-निपुणः स संयमानुष्ठाने सदाचार्योपदेशे वा विविधं प्रमादं न कुर्यात् , यथा हि आतुरः सम्यग्वैद्योपदेशं कुर्वन् श्लाघां लभते रोगोपशमं च एवं साधुरपि सावद्यग्रन्थपरिहारी पापकर्मभेषजस्थानभूतान्याचार्यवचनानि विदधदपरसाधुभ्यः साधुकारमशेषकर्मक्षयं चावाप्नोतीति ॥ १ ॥ सूत्र० १४ अ० ।

शीर्षन्- न० । उत्तमाङ्गे, न० ।

सिस्सिणी-शिष्या-स्त्री० । स्वहस्तदीक्षितायाम् , व्य० २ उ० । आव० ।

सिह-काङ्क्ष-धा० । काङ्क्षायाम् "काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्घवच्चवम्फमहसिहविलुम्पाः " ॥८।४।१९२॥ इति काङ्क्षतेः सिह इत्यादेशः । सिहइ । काङ्क्षते । प्रा० ४ पाद ।

स्पृहि-धा० । स्पृह णिच् । इच्छायाम् , " स्पृहेः सिहः " ॥८।४।३४॥ इति ण्यन्तस्य स्पृहेः सिह इत्यादेशः । सिहइ । स्पृहयति । इच्छति । प्रा० ४ पाद ।

सिहडइल्लो-दर्शी-बालदधिसरमयूरेषु,दे०ना०८ वर्ग ५४गाथा।

सिहंडि-शिखण्डिन्-त्रि०। शिखाधारिणि,भ० ६ श० ३३ उ० । दशा० ।

सिहर-शिखर-न० । पर्वतोपरिवर्त्तिकूटेषु,ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । नि०चू० । "चूल ति वा विभूसण ति वा सिहर ति वा एते एगट्ठा" नि०चू० १ उ०। जी० । सू० प्र० । उपरितने भागे, आ०म०१ अ० । शिखराणि ऋतुपक्षे वृक्षसम्बन्धीनि पर्वतपक्षे कूटानि । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । प्रश्न० ।

सिहरभूअ-शिखरभूत-त्रि० । शिखरकल्पे, प्रश्न०५सव०द्वार ।

सिहरि-शिखरिन्-पुं० । जम्बूद्वीपस्य षष्ठवर्षधरपर्वते, ज० दो सिहरिकूडा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

अथ षष्ठवर्षधरावसरः—

कहि णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे सिहरी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते? , गोयमा ! हेरण्णवयस्स उत्तरेणं एरावयस्स

दाहिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एवं जह चेव चुल्लहिमवन्तो तह चेव सिहरी वि णवरं जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव पुण्डरीए दहे सुवण्णकूला महाणई दाहिणेणं णेअव्वा जहा रोहिअंसा पुरत्थिमेणं गच्छइ।

'कहि णं' मित्यादि क भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे शिखरी नाम वर्षधरपर्वत प्रज्ञप्त ?, गौतम! हैरण्यवतस्योत्तरस्याम् ऐरवतस्य-वक्ष्यमाणक्षेत्रस्य दक्षिणस्यां 'पुरत्थिमे' त्यादि प्राग्वत्, एवमुक्ताभिलापेन यथा क्षुद्रहिमवान् तथैव शिखर्यपि, नवरं जीवा दक्षिणेन धनुरुत्तरेण अवशिष्टं तदेवेति क्षुद्रहिमवत्प्रकरणोक्तमेव, तत्र पुण्डरीको ह्रदः। जं० ४ वक्ष०। स्था०। स०। शिखरेण समन्विते पर्वतमात्रे च। नं०।

सिहरिकूड-शिखरिकूट-न०। जम्बूमन्दरस्योत्तरे स्वनामख्याते कूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ०। जं०।

सिहरिणी-शिखरिणी-स्त्री०। करमथितखण्डयुक्तदधिविश्लेषे अज्ञोपस्करे, ध० २ अधि०।

जा दहिसरम्मि गालिय-गुलेण चउजायसुगवसंभारा।
कूरम्मि छुप्पमाणे, बंधति सिहरं सिहरिणी उ ॥१८५॥

दध्ना शरे गालितेन गुडेन या निष्पन्ना अपर च चतुर्जातकसुकृतसंभारा एलात्वक्तमालपत्रनागकेशरारव्यैश्चतुर्भिर्गन्धद्रव्यैराधिक्येनोपजनितवासा कूरमध्ये प्रक्षिप्यमाणे शिखरं बध्नाति सा शिखरिणीत्युच्यते। सू० २ उ०। नि० चू०। आचा०। प्रश्न०। मार्जितायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ३३ गाथा।

सिहरिल्ला-देशी-मार्जितायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ३३ गाथा।

सिहलि-शिखा-स्त्री०। चूडायाम्, आव० ४ अ०। सिहलि, वा धारंती केइ 'सिहलि' त्ति शिखा। पञ्चा० १० विव०।

सिहा-शिखा-स्त्री०। शिरसि, व्य० २ उ०। शिरसि सर्वज्ञाना केशानां समूहे, व्य० ३ उ०। अनु०। स्था०। सूत्र०।

सिहाचारण-शिखाचारण-पुं०। अग्निशिखामुपादाय तेजःकायिकानविराधयति स्वयमदह्यमाने पादविहारनिपुणे चारणभेदे, ध० ३ अधि०।

सिहि-शिखिन्-पुं०। शिखाऽस्यास्तीति शिखी। अनु०। मयूरे, भ० ७ श० ६ उ०। कल्प०। सम्मा०। को०। जं०। विशे०। निर्धूमेऽग्नौ, कल्प० १ अधि० १ क्षण। व्य०। अग्निमात्रे, आव० ५ अ०।

सिहंडिणी-शिखण्डिनी-स्त्री०। शिखाधारिण्याम्, औ०।

सिहिणा-देशी-स्तनयो दे० ना० ८ वर्ग ३० गाथा।

सिही-देशी-कुक्कुटे, दे० ना० ८ वर्ग २८ गाथा।

सीअ-देशी-सिक्थे, दे० ना० ८ वर्ग ३३ गाथा। स्था०।

सीआणयं-देशी-दुग्धपारि-श्मशानयोः, दे० ना० ८ वर्ग ५५ गाथा।

सीअप्पवायदह-शीताप्रपातह्रद-पुं०। ह्रदविशेषे, स्था०। यत्र नीलवत शीता निपतति यश्च चत्वार्यशीत्यधिकानि योजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां पञ्चदशाष्टादशोत्तराणि विशेषन्यूनानि परिक्षेपेण यस्य च मध्ये शीताद्वीप चतुष्षष्टियोजनायामविष्कम्भो द्व्युत्तरयोजनशतद्वयपरिक्षेप जलान्ताद् द्विक्रोशोच्छ्रित, शीतादेवीभवनेन विभूषितोपरितनभाग स शीताप्रपातह्रद। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सीअल्ली-देशी-हिमकालदुर्दिने, झञ्झावाते च। दे० ना० ८ वर्ग ५५ गाथा।

सीअवेयमहण-शीतवेगमथन-न०। आतपेन शीतवेगनिवारणात्, सूर्ये, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सीइआ-देशी-अविच्छिन्नवृष्टौ, दे० ना० ८ वर्ग २४ गाथा।

सीईभूय-शीतीभूत-त्रि०। सुखे, आचा०१ श्रु० ३ अ०१ उ०।

सीउग्गयं-देशी-सुजाते, दे० ना० ८ वर्ग ३४ गाथा।

सीउण्ह-शीतोष्ण-न०। शीत च उष्ण च शीतोष्णम्। अनुकूलप्रतिकूलपरीषहे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ०।

सीओअगकूड-शीतोदककूट-पुं०न०। विद्युत्प्रभवक्षस्कारपर्वते स्वनामख्याते कूटे, जं० ४ वक्ष०।

सीओअप्पवाय-शीतोदाप्रपात-पुं०। शीतोदामहानदीप्रपाते ह्रदनिर्गमे, यत्र निषधात् शीतोदा निपतति स शीतोदानिपात। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सीओदग-शीतोदक-न०। शीतं शीतलं स्वरूपस्थं तोयोपलक्षणमेतत्। स्वकायादिशस्त्रानुपहतमप्रासुकमित्यर्थः, तच्च तदुदकं शीतोदकम्। उत्त० २ अ०। अप्रासुकजले, उत्त० २ अ०। सूत्र०। "नदीतडागावटवापीपुष्करिण्यादिषु शीतपरिणामे, जी० १ प्रति०। नि० चू०। सचित्तपानीये, दश० १० अ०। नि० चू०। प्रश्न०।

सीओदगदुगछि-शीतोदकजुगुप्सिन्-पुं०। अप्रासुकोदकपरिहारिणि, जं० २ वक्ष०।

सीओदगवियड-शीतोदकविकृत-न०। शीतोदकं च तद्विकृतं च शीतोदकविकृतं तदेव विकट-विगतजीवम्। शीतोष्णादिशस्त्रेण विकारं प्रापिते प्रासुकीकृते, बृ० २ उ०। नि० चू०। आचा०। दशा०। (यत्रोपाश्रयस्यान्तर्वगडाया शीतोदकविकृति स्यात्तत्र न वास कर्त्तव्य इति 'वसहि' शब्दे षष्ठे भागे उक्तम्।)

सीओदा-शीतोदा-स्त्री०। जम्बूद्वीपे पूर्वापरेण लवणसमुद्रसमुत्सर्पन्त्यां महानद्याम्, स० १४ सम०।

सीतोयामहानदीओ चोवत्तरिं जोयणसयाइं साहियाइं उत्तराहिमुही पवहित्ता वइरामयाए जिब्भियाए चउजोयणायामाए पन्नासजोयणविक्खंभाए वइरतले कुंडे महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठाणसंठिएणं पवाएणं महया सद्देणं पवडइ, एवं सीता वि दक्खिणाहिमुही भाणियव्वा। (सू० ७४+)

सीताद्या महानद्यौ पर्वतस्योपरि चतुःसप्तति शतान्येकविंशत्यधिकानि कला चैकेत्येव प्रवाहा भवति, 'वइरामयाए जिब्भियाए' त्ति वज्रमय्या जिह्विकया प्रणालस्थमकरमुखजिह्विकया चतुर्योजनदीर्घया पञ्चाशद्योजनविष्क-

स्भया 'वइरतले कुण्डे' त्ति-निषधपर्वतस्याधोवर्तिनि वज्रभूमिके अशीत्यधिकचतुर्योजनशतायामविष्कम्भे दशयोजनावगाहे सीतोदादेवीभवनाध्यासितमस्तकेन तद्द्वीपनालकृतमध्यभागे सीतोदाप्रपातह्रदे ' महय ' त्ति महाप्रमाणेन यत्पुन 'दुहत्रा' त्ति-क्वचित् दृश्यते तदपपाठ इति मन्यते 'घडमुहपवत्तिएण' त्ति-घटमुखनेव-कलशवदनेनेव प्रवर्तित -प्ररितो घटमुखप्रवर्तितस्तेन मुक्तावलीना-मुक्ताफलशरीराणा सम्बन्धी हारस्तस्य यत्संस्थान तेन संस्थितो यस्तन प्रपात -पर्वतात्प्रपतज्जलसमूहस्तेन महाशब्देन-महाध्वनिना प्रपतति, एव सीताऽपि । स० ७४ सम० ।

अथासावा उत्तरेण नदी प्रवहति तामाह—

तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओआ महाणई पव्वूढा समाणी सत्त जोअणसहस्साइं चत्तारि अ एगवीसे जोअणसए एगं च एगूणवीसइभाग जोअणस्स उत्तराभिमुही पव्वएण गंता महया घडमुहपवित्तिएणं ०जाव साइरेगचउजोअणसइएण पवाएणं पवडइ । सीओआ णं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिआ पण्णत्ता चत्तारि जोअणाइं आयामेणं पण्णासं जोअणाइं विक्खम्भेण जोअणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिआ सव्ववइरामई अच्छा । (सू० ८४)

'तस्स णं तिगिंछिद्दह'इत्यादि,व्यक्त,गिरिगन्तव्य तु हरिस्वद्या इवावसेयम् , अथास्या जिह्विकास्वरूपमाह—' सीओआ ' इत्यादि, उत्तानार्थ, नवरमायामन चत्वारि योजनानि, हरिन्नदीजिह्विकाद्विगुणत्वात् , पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेन-हरिन्नदीप्रवहतो द्विगुणस्य सीतोदाप्रवहस्य मातव्यत्वात् , एव बाहल्यमपि पूर्वजिह्विकातो द्विगुणमवसेयम् । जं० ४ वक्ष० ।

सीओभास-शीतावभास-त्रि० । ईषच्छीतलाभे, रा० । " सए सीओभास " त्ति-शीतस्पर्शापेक्षया कुल्याद्याक्रान्तत्वादिति वृद्धा । आ० १ श्रु० १ अ० ।

सीओयप्पवायदह-शीतोदाप्रपातह्रद-पु० । शीतोदानद्या प्रपातस्थाने, यत्र निषधाच्छीतोदा निपतति स शीतोदाप्रपातह्रद । शीतोदाप्रपातह्रदसमान सीतादेवीद्वीपभवनसमान शीतादादेवीद्वीपभवनश्चति । स्था० १ ठा० ।

सीओयाकूड-शीतोदाकूट-न० । शीतोदानदीदेवनिवासभूत निषधवर्षधरपर्वतस्य कूट, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सीओसणिज्ज-शीतोष्णीय-न० । शीतं चोष्णं च शीतोष्णे ते अधिकृत्य कृतमध्ययन शीतोष्णीयम् । शीतोष्णस्पर्शजनितवेदनाप्रतिपादके आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य तृतीये अध्ययने, स० । स्था० । आचा० ।

शीतोष्णयोरनुकूलप्रतिकूलपरिषहयोरतिसहन कर्त्तव्य , तदधुना प्रतिपाद्यत , अध्ययनसम्बन्धस्तु शस्त्रपरिज्ञोक्तमहाव्रतसम्पन्नस्य लोकविजयाध्ययनप्रसिद्धसंयमव्यवस्थितस्य विजितकषायादिलोकस्य मुमुक्षो कदाचिदनुलामप्रतिलोमा परीषहा प्राटुष्यन्ति , तेऽधिकृतान्त करणेन सम्यक् सोढव्या इत्यनेन सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम् , अस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेधा, तत्राप्यध्ययनार्थाधिकारोऽभिहित । उद्देशार्थाधिकारप्रतिपादनार्थं तु नियुक्तिकार आह—

पढमे सुत्ता अस्सं-जयत्ति १ बिइए दुहं अणुहवंति २ ।
तइए न हु दुक्खेणं, अकरणयाए व समणुत्ति ३।१९८।
उद्देसम्मि चउत्थे, अहिगारो उ वमण कसायाणं ।
पावविरओ विउणो, उ संजमो इत्थ मुक्खु त्ति ४।१९९।

प्रथमोद्देशकेऽयमधिकारो, यथा—भावनिद्रया सुप्ता —सम्यग्विवेकरहिता , के ?-असयता -गृहस्थास्तेषां च भावसुप्ताना दोषा अभिधीयन्ते, जाग्रता च गुणाः, तद्यथा—'जरामच्चुवसोवणीए नरे' इत्यादि १ द्वितीये तु त एवासयता यथा भावनिद्रापन्ना दु खमनुभवन्ति तथोच्यते । तद्यथा—'कामेसु गिद्धा निचय करति' २, तृतीये तु 'न हु' नैव दु खसहनादेव केवलाच्छ्रमण- अकरणतयैव-अक्रियैव संयमानुष्ठानमन्तरेणेत्यर्थ वदयति च—'सहिए दुक्खमाया य तणव य पुट्ठा नो झंझाए' ३, चतुर्थोद्देशक त्वयमधिकारो, यथा कषायाणा वमन कार्यं पापस्य च कर्मणो विरति , विदुषो-विदितवेद्यस्य सयमोऽत्रैव प्रतिपाद्यते क्षपकश्रेणिप्रक्रमात् केवलं भवोपग्राहिक्षयान्मोक्षश्चेति गाथाद्वयार्थ । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे शीतोष्णीयमध्ययनमत शीतोष्णयोर्निक्षेपं निर्दिदिक्षुराह—

नाम ठवणा सीयं, दव्वे भावे य होइ नायव्वं ।
एमेव य उण्हस्स वि,चउव्विहो होइ निक्खेवो॥२००॥

सुगमा ।

तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यशीतोष्णे दर्शयितुमाह—

दव्वे सीयलदव्वं, दव्वुण्हं चेव उण्हदव्वं तु ।
भावे उ पुग्गलगुणो,जीवस्स गुणो अणेगविहो ॥२०१॥

ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्यशीतं शीतगुणोपेत गुणगुणिनोरभेदात् शीतकारण वा यद्द्रव्य द्रव्यप्राधान्याच्छीतलद्रव्यमेवं द्रव्यशीत—हिमतुषारकरकादि , एव द्रव्योष्णमपीति । भावतस्तु द्वेधा—पुद्गलाश्रित, जीवाश्रितं च , गाथाशकलेनाचष्टे—तत्र पुद्गलाश्रितं भावशीतं पुद्गलस्य शीतो गुणो गुणस्य प्राधान्यविवक्षयेति, एवं भावोष्णमपि । जीवस्य तु शीतोष्णरूपोऽनेकविधो गुण , तद्यथा—औदयिकादय षड् भावा , तत्रौदयिक कर्मोदयाविर्भूतनारकादिभवकषायात्पत्तिलक्षण उष्ण , औपशमिक कर्मोपशमावाप्तसम्यक्त्वविरतिरूप शीत , क्षायिकोऽपि शीत एव, क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रादिरूपत्वाद् , अथवाऽशेषकर्मदाहाद्यथानुपपत्तरुष्ण , शेषा अपि विवक्षातो द्विरूपा अपीति । अस्य च जीवभावगुणस्य शीतोष्णविवेक स्वत एव निर्युक्तिकार प्रचिकटयिषुराह-

सीय परीसहपमा-युत्तसमविरई सुहं च उण्हं तु ।

परीसहतवुज्जमकसा-य सोगाहिवेयारई दुक्खं ॥२०२॥

'शीत' मिति भावशीतम् तच्चेह जीवपरिणामस्वरूप गृह्यते, स चाय परिणामा-मार्गाऽच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्या परीषहा, प्रमाद —कार्यशैथिल्य शीतलविहारता, उपशमो मोहनीयोपशम, स च सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिलक्षण, उपशमश्रेण्याश्रिता वा, तत्क्षयो वति, 'विरति' रिति प्राणातिपातादिविरत्युपलक्षित सप्तदशविध सयम, सुख च-सातावेदनीयविपाकाविर्भूतमिति। एतत् सर्वं परीषहादि शीतमुष्ण च गाथाशकलेनाह—परीषहा —पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा तपस्युद्यमो —यथाशक्ति द्वादशप्रकारतपोऽनुष्ठान कषाया -क्रोधादय —शोक -इष्टाप्राप्तिविनाशोद्भव आधि- वेद —स्त्रीपुनपुसकवेदोदय अरति —मोहनीयविपाकाच्चित्तदौस्थ दु ख च-असातावेदनीयोदयादीति, एतानि परीषहादीनि पीडाकारित्वादुष्णमिति गाथासमासार्थ।

व्यासार्थ तु निर्युक्तिकार स्वत एवाचष्टे-तत्र परीषहा शीतोष्णयोर्द्वयोरप्यभिहिता, ततो मन्दबुद्धेरनध्यवसाय संशयो विपर्ययो वा स्याद् अतस्तदपनोदार्थमाह—

इत्थी सक्कारपरी-सहो य दो भावसीयला एए।
सेसा वीसं उण्हा, परीसहा हुंति नायव्वा ॥ २०३ ॥

स्त्रीपरीषह सत्कारपरीषहश्च द्वावप्येतौ शीतौ, भावमनोऽनुकूलत्वात्, शेषास्तु पुनर्विंशतिरुष्णा ज्ञातव्या भवन्ति, मनस प्रतिकूलत्वादिति गाथार्थ।

यदिवा परीषहाश्च शीतोष्णत्वमन्यथा आचष्टे—

जे तिव्वप्परिणामा, परीसहा ते भवंति उण्हा उ।
जे मंदप्परिणामा, परीसहा ते भवे सीया ॥२०४॥

तीव्रा—दु सह परिणाम —परिणतिर्येषा ते तथा, य एवम्भूता परीषहास्ते उष्णा, ये तु मन्दपरिणामास्ते शीता इति। इदमुक्त भवति—ये शरीरदु खोत्पादकत्वेनोदीर्णा सम्यक्सहनाभावाच्चाधिविधायिनस्ते तीव्रपरिणामत्वादुष्णा, ये पुनरुदीर्णा शरीरमेव केवलं दु खमुत्पादयन्ति महासत्त्वस्य न मानस ते भावतो मन्दपरिणामा, यदिवा-ये तीव्रपरिणामा —प्रबलाविर्भूतस्वरूपास्ते उष्णा, ये तु मन्दपरिणामा —ईषल्लक्ष्यमाणस्वरूपास्ते शीता इति।

यत्परीषहानन्तरं प्रमादपदमुपन्यस्त शीतत्वेन यच्च तपस्युद्यम इत्युष्णत्वेन तदुभय गाथयाऽऽचष्टे—

धम्ममि जो पमायइ, अत्थे वा सीअलु त्ति तं बिंति।
उज्जुत्तं पुण अन्नं, तत्तो उण्ह ति णं बिंति ॥२०५॥

धर्मे—श्रमणधर्मे यः प्रमाद्यति—नोद्यम विधत्ते 'अर्थे वा', अर्थ्यत इत्यर्थो—धनधान्यहिरण्यादिस्तत्र तदुपाये च शीतल इत्येव त ब्रुवते—आचक्षते, उद्युक्त पुनरन्य तत —सयमाद्यमात् कारणादुष्णमित्येव ब्रुवते, णमिति वाक्यालङ्कार इति गाथार्थ।

उपशमपदव्याचिख्यासयाऽऽह—

सीईभूओ परिनि-व्वुओ य संतो तहेव पल्हाओ।
होउवसंतकसाओ, तेणुवसन्तो भवे जीवो ॥२०६॥

उपशमो हि क्रोधाद्युदयाभाव भवति, ततश्च कषायाग्न्युपशमात् शीतीभूतो भवति, क्रोधादिज्वालानिर्वाणात् परिनिर्वृतो भवति। च समुच्चय। रागद्वेषपावकोपशमादुपशान्त, तथा क्रोधादिपरितापोपशमात् 'प्रह्लादित' आपन्नसुख, यतो ह्युपशान्तकषाय एव एवम्भूतो भवति तेनोपशान्तकषाय शीतो भवतीति। एकार्थिकानि चैतानीति गाथार्थ।

अधुना विरतिपदव्याख्यामाह—

अभयकरो जीवाण, सीयघरो संजमो भवइ सीओ।
अस्संजमो य उण्हो, एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥२०७॥

अभयकरणशील, कषाम्?—जीवाना, शीत-सुख तद्गृह-तदावास, कोऽसौ?—सयम—सप्तदशभेद, अनाऽसौ शीतो भवति समस्तदु खद्वन्द्वोपरमाद्, एतद्विपर्ययस्त्वसयम उष्ण, एष शीतोष्णलक्षण सयमासयमयो पर्यायोऽन्यो वा सुखदु खरूपो विवक्षावशाद्भवतीति गाथार्थ।

साम्प्रत सुखपदविवरणायाह—

निव्वाणसुह सायं, सीईभूयं पय अणाबाहं।
इहमवि ज किंचि सुहं, तं सीयं दुक्खमवि उण्हं ॥२०८॥

सुख शीतमित्युक्त, तच्च सर्वसत्त्वद्वन्द्वोपरमादात्यन्तिकैकान्तिकानाबाधलक्षण निरुपाधिक परमार्थचिन्ताया मुक्तिसुखमेव सुख न परम्, एतच्च समस्तकर्मोपतापाभावाच्छीतमिति दर्शयति—'निर्वाणसुख' मिति, निर्वाणम्-अशेषकर्मक्षयस्तद्वाप्तौ वा विशिष्टाकाशप्रदेश तेन तत्र वा सुखं निर्वाणसुखम्। अस्य चैकार्थिकानि-सात शीतीभूतं पदमनाबाधमिति। इहापि संसारे यत्किञ्चित् सातावेदनीयविपाकोद्भूतं सातं—सुखं तदपि शीत मनआह्लादाद्, एतद्विपर्ययस्तु दु खं, तच्चोष्णमिति गाथार्थ।

कषायादिपदव्याचिख्यासयाऽऽह—

डज्झइ तिव्वकसाओ, सोगभिभूओ उइन्नवेओ य।
उण्हयरो होइ तवो, कसायमाईवि जं डहइ ॥२०९॥

दह्यते-परिपच्यते, कोऽसौ?—तीव्रा-उत्कटा उदीर्णा विपाकानुभवन कषाया यस्य स तथा, न केवलं कषायाग्निना दह्यते, 'शोकाऽभिभूतश्च' इष्टवियोगादिजनित शोकस्तेनाभिभूत तिरोहितशुभव्यापारोऽसावपि दह्यते, तथा उदीर्णो विपाकापन्नो वेदो यस्य स तथा उदीर्णवेदो हि पुमान् स्त्रिय कामयते, साऽपीतर, नपुसकस्तूभयमिति, तत्प्राप्त्यभावे काङ्क्षोद्भूतारतिदाहेन दह्यते। चशब्दादिच्छाकामाप्राप्तिजनितारतिपावकेन दह्यते, तदेव कषाया शोको वेदोदयश्च दाहकत्वादुष्ण, सर्वं वा मोहनीयमष्टप्रकारं वा कर्मोष्णम्, ततोऽपि तद्दाहकत्वादुष्णतरं तप इति गाथाशकलेन दर्शयति—उष्णतर तपो भवति। किमिति?—यत् कषायादिकमपि दहति, आदिशब्दाच्छोकादिपरिग्रह इति गाथार्थ।

येनाभिप्रायेण द्रव्यभावभेदभिन्ने परीषहप्रमादोद्यमादिरूपे शीतोष्णे जगादाचार्यस्तमभिप्रायमाविष्करोति—

सीउण्हफासमुहदुह-परीसहकसायवेयसोयसहो।
हुज्ज समणो सया उ-ज्जुओ य तवसंजमोवसमे ॥२१०॥

शीत चोष्ण च शीतोष्णे तयो स्पर्श त सहत इति सम्ब-

न्ध ,शीतस्पर्शोष्णस्पर्शजनितवेदनामनुभवन्नार्त्तध्यानोपगतो भवतीति यावत् । शरीरमनसोरनुकूल सुखमिति, तद्विपरीत दु ख, तथा परीषहकसायवेदशोकान् शीतोष्णभूतान् सहत इति । तदेवं शीताष्णादिसह सन् भवेत् श्रमण -यतिः सत्तेदृशश्च, क ?—तप संयमोपशमे इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमुपसंहारव्याजेन साधुना शीतोष्णातिसहन कर्त्तव्यमिति दर्शयति—

सीयाणि य उण्हाणि य,भिक्खूणं हुंति वि सहियव्वाइं ।
कामा न सेवियव्वा,सीओसणिज्जस्स निज्जुत्ती ॥२११॥

शीतानि-परीषहप्रमादोपशमविरतिसुखरूपाणि यान्यभिहितानि, उष्णानि च—परीषहतपउद्यमकषायशोकवेदारत्यात्मकानि प्रागभिहितानि तानि भिक्षुणा-मुमुक्षुणा विषोढव्यानि, न सुखदु खयो उत्सेकविषादौ विधयौ, तानि चैव सम्यग्दृष्टिना सह्यन्ते यदि कामपरित्यागो भवतीति गाथाशकलेनाह—'कामा ' इत्यादि गाथार्द्ध सुगमम् ।

गतो नामनिष्पन्ना निक्षेप., साम्प्रत सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतमशेषदोषव्रातविकल सूत्रमुच्चारयितव्यम् , तच्चेदम्—

सुत्ता अमुणी सया मुणिणो जागरंति । (सू० १०५)

अस्य चानन्तरसूत्रेण सम्बन्धो वाच्य. , स चायम्—इह दु खी दु खानामेवावर्त्तमनुपरिवर्त्तत इत्युक्त, तदिहापि भावसुप्ता अज्ञानिना दु खिनो दु खानामेवावर्त्तमनुपरिवर्त्तन्ते इति । उक्त च—" नात परमह मन्ये, जगतो दु खकारणम् । यथाऽज्ञानमहारोगो, दुरन्त सर्वदेहिनाम् ॥ १ ॥ " इत्यादि, इह सुप्ता द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र निद्राप्रमादवन्तो द्रव्यसुप्ता , भावसुप्तास्तु मिथ्यात्वाज्ञानमयमहानिद्राव्यामोहिता , ततो य अमुनय —मिथ्यादृष्टय सतत भावसुप्ता सज्ज्ञानानुष्ठानरहितत्वात् , निद्रया तु भजनीया., मुनयस्तु सद्बोधापन्ना मोक्षमार्गादचलन्तस्ते सततम्—अनवरत जाग्रति—हिताहितप्राप्तिपरिहार कुर्वत, अतो द्रव्यनिद्रोपगता अपि क्वचिद् द्वितीयपौरुष्यादौ सतत जागरूका एवेति ।

एवमेव भावस्वाप जागरण च विषयीकृत्य निर्युक्तिकारो गाथा जगाद—

सुत्ता अमुणिओ सया मुणिओ सुत्ता वि जागरा हुंति ।
धम्मं पडुच्च एवं, निद्दासुत्तेण भइयव्वं ॥२१२॥

सुप्ता द्विधा—द्रव्यता, भावतश्च । तत्र निद्रया द्रव्यसुप्तान् गाथान्ते वक्ष्यति, भावसुप्तास्त्वमुनयो—गृहस्था मिथ्यात्वाज्ञानवृता हिंसाद्याश्रवद्वारेषु सदा प्रवृत्ता , मुनयस्त्वपगतमिथ्यात्वादिनिद्रतयाऽवाप्तसम्यक्त्वादिबोधा भावतो जागरूका एव । यद्यपि क्वचिदाचार्यानुज्ञाता द्वितीयपौरुष्यादौ दीर्घसंयमाधारशरीरस्थित्यर्थ निद्रावशोपगता भवन्ति तथापि सदा जागरा एव, एव च धर्म्म प्रतीत्योक्ता सुप्ता जाग्रदवस्थाश्च । द्रव्यनिद्रासुप्तेन तु भाज्यमेतद्—धर्म्म स्याद्वा न वा, यदसौ भावता जागर्त्ति तता निद्रासुप्तस्यापि धर्म. स्यादेव, यदि तु भावता जागर्त्ति निद्राप्रमादाप्रमत्तान्त करणस्य न स्याद्वपि । यस्तु द्रव्यभावसुप्तस्य न स्यादेवेति भजनार्थ । अथ किमिति द्रव्यसुप्तस्य धर्म्मो न भवतीति ?, उच्यत—द्रव्यसुप्ता हि निद्रया भवति, सा च दुरन्ता । किमिति ?, यत स्त्यानर्द्धित्रिकोदये सम्यक्त्वावाप्तिर्भवसिद्धिकस्यापि न भवति, तद्बन्धश्च मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोरनन्तानुबन्धिबन्धसहचरित , क्षयस्त्वनिवृत्तिबादरगुणस्थानकालसंख्येयभागेषु कियत्स्वपि गतेषु सत्सु भवति, निद्राप्रचलयोरपि उदय प्राग्वदेव । बन्धोपरमस्त्वपूर्वकरणकालसंख्येयभागान्ते भवति, क्षय पुन क्षीणकषायद्विचरमसमये , उदयस्तूपशमकोपशान्तमोहयोरपि भवतीत्यतो दुरन्तो निद्राप्रमाद ।

यथा च द्रव्यसुप्तो दु.खमवाप्नोत्येव भावसुप्तोऽपीति दर्शयितुमाह—

जह सुत्त मत्त मुच्छिय, असहीणो पावए बहुं दुक्खं ।
तिव्वं अप्पडियारं, पि वट्टमाणो तहा लोगो ॥ २१३ ॥

सुप्तो निद्रया, मत्तो मदिरादिना, मूर्च्छितो गाढमर्म्मप्रहारादिना, अस्वाधीन —परायत्तो वातादिदोषोद्भवग्रहादिना यथा बहु दु खमप्रतीकारमवाप्नोति, यथा भावस्वापे—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायादिकेऽपि वर्त्तमान —अवतिष्ठमानो लोक.—प्राणिगणो नरकभवादिक दु.खमवाप्नोतीति गाथार्थ. ।

पुनरपि व्यतिरेकदृष्टान्तद्वारेणोपदेशदानायाऽऽह—

एमेव य उवएसो, पदित्तपयला य पथमाईसु ।
अणुहवइ जह सचेओ,सुहाइँ समणोऽवि तह चेव॥२१४॥

एष एव-पूर्वोक्त उपदेशो यो विवेकाविवेकजनित., तथाहि-सचेतनो विवेकी प्रदीप्ते सति प्रपलायमान सुखमनुभवति, पथिविषये च सापायनिरपायविवेकज्ञ , आदिग्रहणादन्यस्मिन्वा दस्युभयादौ समुपस्थित सति, यथा विवेकी सुखेनैव तमपाय परिहरन् सुखभाग् भवति, एव श्रमणोऽपि भावत सदा विवेकित्वाज्जाग्रदवस्थामनुभवन् समस्तकल्याणास्पदीभवति । अत्र च सुप्तासुप्ताधिकारगाथा.—

" जागरह णरा णिच्च, जागरमाणस्स वड्ढए बुद्धी ।
जो सुअइ न सो धन्नो, जो जग्गइ सो सया धन्नो ॥ १ ॥
सुअइ सुअतस्स सुअ, संकियखलियं भवे पमत्तस्स ।
जागरमाणस्स सुअ, थिरपरिचिअमप्पमत्तस्स ॥ २ ॥
नालस्सेण समं सुक्खं, न विज्जा सह निद्दया ।
न वेरग्गं पमाएण, नारंभेण दयालुया ॥ ३ ॥
जागरिआ धम्मीणं, अहम्मीणं तु सुत्तया सेआ ।
वच्छाहिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥ ४ ॥
सुयइ य अयगरभूओ,सुअ पि से नासई अमयभूअं ।
होहिइ गोणब्भूओ, नट्ठम्मि सुए अमयभूए ॥ ५ ॥ "

तदेव दर्शनावरणीयकर्म्मविपाकोदयेन कश्चित्स्वपन्नपि य संविग्न यतनावाश्च स दर्शनमोहनीयमहानिद्रापगमाज्जाग्रदवस्थ एवेति ।

ये तु सुप्तास्तेऽज्ञानोदयाद्भवन्ति, अज्ञान च महादु ख दु.खं च जन्तूनामहितायेति दर्शयति—

लोयंसि जाण अहियाय दुक्खं, समयं लोगस्स जाणित्ता, इत्थ सत्थोवरए, जस्सिमे सद्दा य रूवा य रसा य

गंधा य फासा य अभिसमन्नागया भवंति । (सू० १०६)

लोके—षड्जीवनिकाये जानीहि—परिच्छिन्द्या दुःखहेतुत्वाद् दुःखम्—अज्ञानं मोहनीयं वा तदहिताय—नरकादिभवभ्रमणसंलोपनिपातनाय । इह वा बन्धवधशारीरमानसपीडायै जायत इत्येतज्जानीहि । परिज्ञानाच्चैतत्फलं, यदुत-द्रव्यभावस्वापादज्ञानरूपाद् दुःखहेतारपसर्पणमिति । किं चान्यत्—'समय' मित्यादि, समयः—आचारोऽनुष्ठानं तं लोकस्यासुमद्ग्रामस्य ज्ञात्वा अत्र शस्त्रोपरतो भवेदित्युत्तरसूत्रेण सम्बन्धः । लोको हि भोगाभिलाषितया प्राण्युपमर्दादिकषायहेतुकं कर्मोपादाय नरकादियातनास्थानेषूत्पद्यते, ततः कथञ्चिदुद्वृत्यावाप्य चाशेषक्लेशनाशनं धर्मकारणमार्यक्षेत्रादौ मनुष्यजन्म पुनरपि महामोहमोहितमतिस्तत्तदारभते येन यत्राधोऽधो व्रजति, संसाराम्भोधौ मज्जतीति । अथ लोकाचारस्तं ज्ञात्वा अथवा-समभाव-समतां तां ज्ञात्वा, 'लोकस्य' सप्तम्यर्थे षष्ठी, ततश्चायमर्थो—लोके—जन्तुसमूहे समता—समशत्रुमित्रता समात्मपरता वा ज्ञात्वा, यदिवा—सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयो जन्तवः सदा स्वोत्पत्तिस्थानादिरसवो मरणभीरवः सुखलिप्सवो दुःखद्विष इत्येवम्भूतां समतां ज्ञात्वा, किं कुर्यादित्याह—'एत्थ सत्थोवरए' अत्र-अस्मिन् षट्कायलोके शस्त्राद् द्रव्यभावभेदादुपरतो धर्मजागरणेन जागृहि, यदिवायत्नसंयमशस्त्रं प्राणातिपाताद्यास्रवद्वारं शब्दादिपञ्चप्रकारकामगुणाभिष्वङ्गो वा तस्माद्य उपरतः स मुनिरिति । आह च-'जस्सिमे' इत्यादि, यस्य मुनेरिमे-प्रत्यात्मवेद्याः समस्तप्राणिगणेन्द्रियप्रवृत्तिविषयभूताः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शा मनोज्ञेतरभेदभिन्ना 'अभिसमन्वागता' इति, अभि-आभिमुख्येन सम्यग्-इष्टानिष्टावधारणतयाऽन्विति-शब्दादिस्वरूपावगमात् पश्चादागता-ज्ञाताः परिच्छिन्ना यस्य मुनेर्भवन्ति स लोकं जानातीति सम्बन्धः । इदमुक्तं भवति-इष्टेषु न रागमुपयाति, नापीतरेषु द्वेषम्, एतदेवाभिसमन्वागमनं तथा नान्यदिति । यदिवेहैव शब्दाद्या दुःखाय भवन्त्यास्तां तावत्परलोक इति, उक्तं च—"रक्तः शब्दे हरिणः स्पर्शे नागो रसे च वारिचरः । कृपणपतङ्गो रूपे, भुजगो गन्धे ननु विनष्टः ॥१॥ पञ्चसु रक्ताः पञ्च वि-नष्टा यत्रागृहीतपरमार्थाः । एकः पञ्चसु रक्तः, प्रयाति भस्मान्ततामबुधः ॥२॥" अथवा-शब्दे-पुष्पशालाद्भद्रो ननाश, रूपे-अर्जुनकतस्करः, गन्धे-गन्धप्रियकुमारः, रसे-सौदासः, स्पर्शे—सत्यकिः, सुकुमारिकापतिर्वा ललिताङ्गकः, परत्र च नारकादियातनास्थानभयमिति ।

एवं शब्दादीननुभयन्तु स्वस्वभावानवगम्य यः परित्यजेदसौ कं गुणमवाप्नुयादित्याह—

से आयवं नाणवं वेयवं धम्मवं बंभवं पण्णाणेहिं परियाणइ लोयं, मुणीति वुच्चे, धम्मविऊ उज्जू आवट्टसोए संगमभिजाणइ । (सू० १०७)

यो हि महामोहनिद्राप्रसुप्ते लोके दुःखमहिताय जानानो लोकस्य दुःखदर्शी शस्त्रोपरतः सन् शब्दादीन् कामगुणान् दुःखैकहेतूनभिसमन्वागच्छति ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याचष्टे स मुमुक्षुरात्मवान्—आत्मा ज्ञानादिकोऽस्यास्तीत्यात्मवान् शब्दादिपरित्यागेन ह्यात्माऽनेन रक्षितो भवति, अन्यथा नारकैकेन्द्रियादिपाते सत्यात्मकार्याकरणात्कुतोऽस्यात्मेति, पाठान्तरं वा- से आयवी नाणवी' आत्मानं श्वभ्रादिपतनरक्षणद्वारेण वेत्तीत्यात्मवित्, तथा-ज्ञानं यथावस्थितपदार्थपरिच्छेदकं वेत्तीति ज्ञानवित्, तथा वेद्यते जीवादिस्वरूपम् अनेनेति वेदः—आचाराद्यागमः तं वेत्तीति वेदवित्, तथा-दुर्गतिप्रसृतजन्तुधरणस्वभावं स्वर्गापवर्गमार्गं धर्मं वेत्तीति धर्मवित्, एवं ब्रह्म—अशेषमलकलङ्कविकलं योगिशर्म वेत्तीति ब्रह्मवित्, यदिवा-अष्टादशधा ब्रह्मेति, एवम्भूतश्चासौ, प्रकर्षेण ज्ञायते ज्ञेयं यैस्तानि प्रज्ञानानि-मत्यादीनि तैर्लोकं यथावस्थितं जन्तुलोकं तदाधारं वा क्षेत्रं जानाति—परिच्छिनत्तीत्युक्तं भवति, य एव शब्दादिविषयसङ्गस्य परिहर्ता स एव यथावस्थितलोकस्वरूपपरिच्छेदीति । यश्चानन्तरगुणोपेतः स किं वाच्यः? इत्यत आह—'मुणी' त्यादि, यो ह्यात्मवान् ज्ञानवान् वेदवान् धर्मवान् ब्रह्मवान् प्रज्ञानैर्यस्तैः समस्तैर्वा लोकं जानाति स मुनिर्वाच्यो मनुते, मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्था मुनिरिति कृत्वा, किं च-'धम्म' इत्यादि, धर्मं-चेतनाचेतनद्रव्यस्वभावं श्रुतचारित्ररूपं वा वेत्तीति धर्मवित्, 'ऋजु' रिति ऋजो—ज्ञानदर्शनचारित्राख्यस्य मोक्षमार्गस्यानुष्ठानादकुटिलो यथावस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा ऋजुः सर्वोपाधिशुद्धोऽवक्र इति यावत् । तदेव धर्मविदृजुर्मुनिः किम्भूतो भवतीत्याह-'आवट्ट' इत्यादि, भावावर्त्तो-जन्मजरामरणरोगशोकव्यसनोपनिपातात्मकः संसार इति, उक्तं हि-"रागद्वेषवशाविद्धं, मिथ्यादर्शनदुस्तरम् । जन्मावर्त्ते जगत्क्षिप्तं, प्रमादाद् भ्राम्यते भृशम् ॥ १ ॥" भावस्रोतोऽपि शब्दादिकामगुणविषयाभिलाषः, आवर्त्तश्च स्रोतश्चावर्त्त-स्रोतसी तयो रागद्वेषाभ्यां सम्बन्धः—सङ्गस्तमभिजानाति-आभिमुख्येन परिच्छिनत्ति-यथाऽयं सङ्ग आवर्त्तस्रोतसोः कारणं जानानश्च परमार्थतः कोऽभिधीयते?, योऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति, ततश्चायमर्थः—संसारस्रोतः सङ्गं रागद्वेषात्मकं ज्ञात्वा यः परिहरति स एव आवर्त्तस्रोतसोः सङ्गस्याभिज्ञाता ।

सुप्तजाग्रतो दोषगुणपरिच्छेदी कं गुणमवाप्नुयादित्याह—

सीउसिणच्चाई से निग्गंथे अरइरइसहे, फरुसयं नो वेएइ, जागरवेरोवरए, वीरे एवं दुक्खा पमुक्खसि, जरामच्चुवसोवणिए नरे सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ । (सू० १०८)

सबाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितः सन् शीतोष्णत्यागी सुखदुःखानभिलाषुकः शीतोष्णरूपौ वा परीषहावतिसहमानः संयमासंयमरत्यरतिसहः सन् परुषता—कर्कशता पीडाकारिता परीषहाणामुपसर्गाणां वा कर्मक्षपणायोद्यतः साहाय्यं मन्यमानो 'नो वेत्ति' न तान् पीडाकारित्वेन गृह्णातीत्युक्तं भवति । यदिवा-संयमस्य तपसो वा परुषता शरीरपीडोत्पादनात् कर्मलेपापनयनाद्वा संसारोद्विग्नमना मुमुक्षुर्निराबाधसुखोन्मुखः 'न वेत्ति' न संयमतपसी पीडाकारित्वेन गृह्णातीति यावत्, किं च—'जागर' इत्यादि, असंयमनिद्रापगमाज्जागर्तीति जागरः, अभिमानसमुत्थोऽमर्षावेशः परापकाराध्यवसायो वैरं तस्मादुपरतो, वैरोपरतो जागरश्चासौ वैरोपरतश्चेति

विगृह्य कर्मधारय , क एवम्भूत ?—वीर -कर्मापनयनशक्त्युपेत ,एवम्भूतश्च त्व वीर ! आत्मान पर वा दु खाद् दुखकारणाद्वा कर्मण प्रमादयसीति । यश्च यथाक्ताद्विपरीत आवर्त्तश्रोतसो सङ्गमुपगतोऽजागर स किमाप्नुयादित्याह—जरा च मृत्युश्च ताभ्यामात्मवशमुपनीता नर -प्राणी-सततम्-अनवरत मूढा—महामोहमोहितमतिधर्म्म-स्वर्गापवर्गमार्गं नाभिजानीते—नावगच्छति तत् ससारे स्थानमेव नास्ति यत्र जरामृत्यू न स्त , देवाना जराऽभाव इति चेत् , न , तत्राप्युपान्त्यकाले लश्याबलसुखप्रभुत्ववर्णहान्युपपते अस्त्येव च तेषामपि जरासद्भाव , उक्त च—' देवा ण भते ! सव्व समवण्णा ?, नो इणट्ठे समट्ठे, से केणऽट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ ?, गोयमा ! देवा दुविहा-पुव्वोववण्णगा य, पच्छोववण्णगा य । तत्थ ण जे ते पुव्वोववण्णगा ते ण अविसुद्धवण्णयरा,ज ण पच्छोववण्णगा ते ण विसुद्धवण्णयरा " एव लेश्याद्यपीति, च्यवनकाल तु सर्वस्यैवैतद्भवति, तद्यथा—" माल्यम्लानि. कल्पवृक्षप्रकम्प , श्रीह्रीनाशो वाससा चोपराग । दैन्य तन्द्रा कामरागाङ्गभङ्गौ, दृष्टिभ्रान्तिर्वेपथुश्चारतिश्च ॥ १ ॥ "

यतश्चैवमत सर्वं जगन्मृत्युवशोपनीतमभिसमीक्ष्य किं कुर्यादित्याह—

पासिय आउरपाणे अप्पमत्तो परिव्वए, मंता य मइमं, पास आरंभजं दुक्खमिणं ति णच्चा, माई पमाई पुण एइ गब्भं, उवेहमाणो सद्दरूवेसु उज्जू माराभिसंकी मरणा पमुच्चई, अप्पमत्तो कामेहिं , उवरओ पावकम्मेहिं, वीरे आयगुत्ते खेयन्ने , जे पज्जवजायसत्थस्स खेयन्ने से असत्थस्स खेयन्ने, जे असत्थस्स खेयन्ने से पज्जवजायसत्थस्स खेयन्ने, अकम्मस्स ववहारो न विज्जइ, कम्मुणा उवाही जायइ, कम्मं च पडिलेहाए । (सू० १०६)

स हि भावजागरस्तैस्तैर्भावस्वापजनितै शारीरमानसैर्दु खैरातुरान्-किंकर्त्तव्यतामूढान् दु खसागरावगाढान् प्राणान्-अभद्रोपचारात् प्राणिना दृष्ट्वा-ज्ञात्वा अप्रमत्त परिव्रजेद्-उद्युक्त सन् सयमानुष्ठानं विदध्यात् । अपि च-'मंता' इत्यादि, हे मतिमन् !-सश्रुतिक ! भावसुप्तातुरान् पश्य, मत्वा चैतज्जाग्रत्सुप्तगुणदोषापादन मा स्वापमतिं कुरु । किं च—' आरंभज ' मित्यादि, आरम्भ —सावद्यक्रियानुष्ठान तस्माज्जातमारम्भज, किं तद् ?-दु ख तत्कारण वा कर्म्म । 'इद' मिति—प्रत्यक्षगोचरापन्नमशेषारम्भप्रवृत्तप्राणिगणानुभूयमानमित्येतत् ज्ञात्वा—परिच्छिद्य निरारम्भो भूत्वाऽऽत्महिते जागृहि । यस्तु विषयकषायाच्छादितचेता भावशायी स किमाप्नुयादित्याह— माई ' इत्यादि, मध्यग्रहणाद्याद्यन्तयोर्ग्रहण, तत क्रोधादिकषायवान्—मद्यादिप्रमादवानारकदु खमनुभूय पुनस्तिर्यक्षु गर्भमुपैति । यस्त्वकषायी प्रमादरहित स किम्भूतो भवतीत्याह— उवेह ' इत्यादि, बहुवचनान्निर्देशादाद्यर्थो गम्यते , शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमाण —अकुर्वन् ऋजुर्भवति—यो न भवति, यो हि परमार्थत ऋजु , अपरस्त्वन्यथाभूत स्त्र्यादिपदार्थोन्यथाग्रहणादृष्ट । किं च—स ऋजु शब्दादीनुपेक्षमाणा मरण मारस्तदभिशङ्की--मरणादुद्विजस्तत्करोति यत मरणात् प्रमुच्यते । किं तत्करोतीत्याह--'अप्पमत्त' इत्यादि, कामैर्य प्रमादस्तत्राप्रमत्तो भवेत् । कश्चाप्रमत्त स्याद् ?, य कामारम्भकेभ्य पापभ्य उपरतो भवतीति दर्शयति-- उवरओ ' इत्यादि, उपरतो मनोवाक्कायै , कुत ?--पापोपादानकर्म्मभ्य , कोऽसौ ?--वीर , किम्भूता ?-गुप्तात्मा, कश्च गुप्तो भवति ?, य खेदज्ञो, यश्च खेदज्ञ स कं गुणमवाप्नुयादित्याह--'जे पज्जव ' इत्यादि ' शब्दादीना विषयाणा पर्यवा --विशेषास्तेषु--तन्निमित्त जात शस्त्र पर्यवजातशस्त्र--शब्दादिविशेषोपादानाय यत्प्राण्युपघातकार्यनुष्ठान तत्पर्यवजातशस्त्र तस्य पर्यवजातशस्त्रस्य य. खेदज्ञो--निपुण सोऽशस्त्रस्य--निरवद्यानुष्ठानरूपस्य संयमस्य खेदज्ञ , यश्चाशस्त्रस्य संयमस्य खेदज्ञ स पर्यवजातशस्त्रस्य खेदज्ञ । इदमुक्त भवति--य शब्दादिपर्याया-निष्टानिष्टात्मकान् तत्प्राप्तिपरिहारानुष्ठान च शस्त्रभूतं वेत्ति सोऽनुपघातकत्वात्संयममप्यशस्त्रभूतमात्मपरोपकारिण वेत्ति शस्त्राशस्त्रे च जानानस्तत्प्राप्तिपरिहारौ विधत्ते, एतत्फलत्वात् ज्ञानस्येति । यदिवा-शब्दादिपर्यायेभ्यस्तज्जनितरागद्वेषपर्यायेभ्यो वा जातं यज्ज्ञानावरणीयादि कर्म्म तस्य यच्छस्त्र दाहकत्वात् तपस्तस्य य खेदज्ञ तदज्ञानानुष्ठानत. सोऽशस्त्रस्य सयमस्यापि खेदज्ञ , पूर्वोक्तादव हतो , हेतुहेतुमद्भावाच्च योऽशस्त्रस्य खेदज्ञ स पर्यवजातशस्त्रस्यापि खेदज्ञ इति, तस्य च सयमतप खेदज्ञस्याश्रवनिरोधादनादिभवोपात्तकर्म्मक्षय । कर्म्मक्षयाच्च यद्भवति तद्दर्शयति--(आचा०) ' कम्ममुणा ' इत्यादि , उपाधीयते--व्यपदिश्यते येनेत्युपाधि.—विशेषण स उपाधि कर्म्मणा—ज्ञानावरणीयादिना जायते, तद्यथा—मतिश्रुतावधिमन पर्यायवान् मन्दमतिस्तीक्ष्णो वेत्यादि, चक्षुर्दर्शनी अचक्षुर्दर्शनी निद्रालुरित्यादि, सुखी दु खी वेति, मिथ्यादृष्टि सम्यग्मिथ्यादृष्टि स्त्री पुमान्नपुसक कषायीत्यादि, सोपक्रमायुष्को निरुपक्रमायुष्कोऽल्पायुरित्यादि , नारक तिर्यग्योनिक एकेन्द्रियो द्वीन्द्रिय पर्याप्तकोऽपर्याप्तक सुभगो दुर्भग इत्यादि, उच्चैर्गोत्रो नीचैर्गोत्रा वेति, कृपणस्त्यागी निरुपभोगा निर्वीर्य , इत्येव कर्म्मणा ससारी व्यपदिश्यते । यदि नामैव तत. किं कर्त्तव्यमित्याह—'कम्म च' इत्यादि, कर्म्म—ज्ञानावरणीयादि तत्प्रत्युपेक्ष्य बन्ध वा प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकं पर्यालोच्य, तत्सत्ताविपाकापन्नाश्च प्राणिनो यथा भाविनिद्रया शेरते तथाऽवगम्याकर्म्मतोपाय भावजागरणे यतितव्यमिति । तदभावश्चानेन प्रक्रमेण भवति, तद्यथा--अष्टविधसत्कर्म्मापूर्वादिकरणक्षपकश्रेणिप्रक्रमेण मोहनीयक्षय विधायान्तर्मुहूर्त्तमजघन्योत्कृष्ट काल सप्तविधसत्कर्म्मा , तत शेषघातित्रय क्षीण चतुर्विधभवोपग्राहिसत्कर्म्मा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतो देशोना पूर्वकोटिं यावत् , पुनरूर्ध्व पञ्चह्रस्वाक्षरोद्गिरणकालीयां शैलेश्यवस्थामनुभूयाऽकर्म्मा भवति । साम्प्रमुत्तरप्रकृतीना सदसत्कर्म्मताविधानमुच्यते-तत्र ज्ञानावरणीयान्तराययो. प्रत्येकमुपात्तपञ्चभेदयोश्चतुर्दशस्वपि जीवस्थानकेषु गुणस्थानकेषु च मिथ्यादृष्टेरारभ्य केवलिगुणस्थानादारतोऽपरविकल्पाभावात् पञ्चविधसत्कर्म्मता दर्शनावरणस्य त्रीणि सत्कर्म्म-

तास्थानानि तद्यथा-नवविधं निद्रापञ्चकदर्शनचतुष्टयसमन्वयाद् एतत् सर्वजीवस्थानानुयायि, गुणस्थानत्वपूर्वनिवृत्तिबादरकालसङ्ख्येयभागान् यावत् १, तत कतिचित्सङ्ख्येयभागावसान स्त्यानर्द्धित्रयक्षयात् षट्सत्कर्मतास्थान २,तत क्षीणकषायद्विचरमसमय निद्राप्रचलाद्वयक्षयाच्चतु सत्कर्मतास्थान, तस्यापि क्षय क्षीणकषायकालान्त इति ३। वेदनीयस्य द्वे सत्कर्मतास्थाने, तद्यथा-द्वे अपि सातासाते इत्येकम् ,अन्यतरोदयारूढशैलेश्यवस्थेनरद्विचरमक्षणक्षये सति सातमसात वा कर्मेति द्वितीयम् २।मोहनीयस्य पञ्चदश सत्कर्मतास्थानानि, तद्यथा-षोडश कषाया नव नोकषाया दर्शनत्रयं सति सम्यग्दृष्टेरष्टाविंशति १, सम्यक्त्वोद्वलन सम्यग्मिथ्यादृष्टे सप्तविंशति २ दर्शनद्वयोद्वलनेऽनादिमिथ्यादृष्टेर्वा षड्विंशति ३ सम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिसत्कर्मणोऽनन्तानुबन्ध्युद्वलन क्षपणे वा चतुर्विंशति ४, मिथ्यात्वक्षये त्रयोविंशति ५, सम्यग्मिथ्यात्वक्षये द्वाविंशति ६, क्षायिकसम्यग्दृष्टेरेकविंशति ७, अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्षये त्रयोदश ८, अन्यतरवेदक्षये द्वादश ९, द्वितीयवेदक्षये सत्येकादश १०, हास्यादिषट्कक्षये पञ्च ११, पुंवेदाभावे चत्वारि १२, सज्वलनक्रोधक्षये त्रय १३, मानक्षये द्वौ १४, मायाक्षये सत्येको लोभ १५, तत्क्षये च मोहनीयासत्तेति। आयुषो द्वे सत्कर्मतास्थाने सामान्येन , तद्यथा-परभवायुष्कबन्धोत्तरकालमायुष्कद्वयमेकम्१,द्वितीयं तु तद्बन्धाभाव इति। नाम्ना द्वादश सत्कर्मतास्थानानि,तद्यथा-त्रिनवति १ द्विनवति २ एकोननवति ३ अष्टाशीति ४ षडशीति ५ अशीति ६ एकोनाशीति ७ अष्टसप्तति ८ षट्सप्तति ९ पञ्चसप्तति १० नव ११ अष्टौ १२ चेति, तत्र त्रिनवति —गतयश्चतस्र ४ पञ्च जातय ५ पञ्च शरीराणि ५ पञ्च सङ्घाता ५ बन्धनानि पञ्च ५ सस्थानानि षट् ६ अङ्गोपाङ्गत्रय ३ संहननानि षट् ६ वर्णपञ्चकं ५ गन्धद्वय २ रसा पञ्च ५ अष्टौ स्पर्शा ८ आनुपूर्वीचतुष्टयम् ४ अगुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासातपोद्योता षट् ६ प्रशस्तेतरविहायोगतिद्वयं २ प्रत्येकशरीरत्रसशुभसुभगसुस्वरसूक्ष्मपर्याप्तकस्थिरादेययशांसि सेतराणि विंशति २० निर्माणं तीर्थकरत्वमित्येवं सर्वसमुदाये त्रिनवतिर्भवति ९३, तीर्थकरनामाभावे द्विनवति ९२, त्रिनवतेराहारकशरीरसङ्घातबन्धनाङ्गोपाङ्गचतुष्टयाभावे सत्येकोननवति ८९, ततोऽपि तीर्थकरनामाभावेऽष्टाशीति ८८, देवगतितदानुपूर्वीद्वयोद्वलने षडशीति ८६, यदिवा-अशीति सत्कर्मणो नरकगतिप्रायोग्यं बध्नत तद्गत्यानुपूर्वीद्वयवैक्रियचतुष्कबन्धकस्य षडशीति , देवगतिप्रायोग्यबन्धकस्य वा तितो नरकगत्यानुपूर्वीद्वयवैक्रियचतुष्टयोद्वलनेऽशीति ८०, पुनर्मनुष्यगत्यानुपूर्वीद्वयोद्वलनेऽष्टसप्तति ७८, एतान्यक्षपकाणा सत्कर्मतास्थानानि। क्षपकश्रेण्यन्तर्गताना तु प्रोच्यन्ते, तद्यथा-त्रिनवतेर्नरकतिर्यग्गतितदानुपूर्वीद्वयैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजात्यातपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणरूपैर्नरकतिर्यग्गतिप्रायोग्यैस्त्रयोदशभि १३ कर्मभि क्षपितैरशीतिर्भवति , द्विनवतेस्त्वेभिस्त्रयोदशभि क्षपितैरेकोनाशीति , याऽसावाहारकचतुष्टयापगमेनैकोननवति सत्रातातस्त्रयोदशनाम्नि क्षपिते षट्सप्ततिर्भवति, तीर्थकरनामाभावापादिताऽष्टाशीति , अष्टाशीतेस्त्रयोदशनामाभावे पञ्चसप्तति , तत्राशीते षट्सप्ततेर्वा तीर्थकरकेवलिशैलेश्याएवद्विचरमसमये तीर्थकरनाम्न प्रक्षेपात् वेद्यमाननवकर्मप्रकृतिव्युदासेन क्षयमुपगते शेषनाम्नि अन्त्यसमये नवसत्कर्मतास्थान, ताश्च वेद्यमाना नवेमा , तद्यथा—मनुजगति १ पञ्चेन्द्रियजाति २ त्रस ३ बादर ४ पर्याप्तक ५ शुभगादेय ६-७ यश कीर्त्ति ८ तीर्थकररूपा ९, एता एव शैलेश्यन्त्यसमये सत्तां बिभ्रति , शेषास्तु एकसप्तति सप्तषष्टिर्वा द्विचरमसमये क्षयमुपयान्ति , एता एव नव अतीर्थकरकेवलिनस्तीर्थकरनामरहिता अष्टौ भवन्ति, अतोऽन्त्यसमयेऽष्टसत्कर्मतास्थानमिति । सामान्येन गोत्रस्य द्वे सत्कर्मतास्थाने , तद्यथा—उच्चनीचगोत्रसद्भावे सत्येक सत्कर्मतास्थान, तेजोवायूच्चैर्गोत्रोद्वलने कालेकलीभावावस्थाया नीचैर्गोत्रसत्कर्मतेति द्वितीय, यदिवा—अयोगिद्विचरसमये नीचैर्गोत्रक्षये सत्युच्चैर्गोत्रसत्कर्मता , एवं द्विरूपगोत्राऽवस्थाने सत्येक सत्कर्मतास्थानमन्यतरगोत्रसद्भावे सति द्वितीयमित्येव कर्म्म प्रत्युपेक्ष्य तत्क्षपणाय यतिना यतितव्यमिति ।

किं च—

कम्ममूलं च जं छणं, पडिलेहिय सव्वं समायाय दोहिं अतेहिं अदिस्समाणे तं परिन्नाय मेहावी विइत्ता लोगं वंता लोगसन्नं से मेहावी परिक्कमिज्जासि त्ति बेमि। (सू०११०)

कर्मणो मूल-कारण मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगा , च समुच्चय , कर्ममूल च प्रत्युपेक्ष्य यत्क्षण—मिति 'क्षणु' हिंसायां, क्षणन—हिंसन यत्किमपि प्राण्युपघातकारि तत् कर्ममूलतया प्रत्युपेक्ष्य परित्यजेत् । पाठान्तरं वा ' कम्ममाहूय ज छणं ' य उपादानक्षणोऽस्य कर्मण. तत्क्षण कर्माहूय-कर्मोपादाय तत्क्षणमेव निवृत्तिं कुर्याद् । इदमुक्त भवति-अज्ञानप्रमादादिना यस्मिन्नेव क्षणे कर्महेतुकमनुष्ठान कुर्यात्तस्मिन्नेव क्षणे लब्धचेता तदुपादानहेतोर्निवृत्तिं विदध्यादिति। पुनरप्युपदेशदानायाह—'पडिलेहिअ' इत्यादि,प्रत्युपेक्ष्य, पूर्वोक्त कर्म तद्विपक्षमुपदेश च सर्वं समादाय-गृहीत्वा अन्तहेतुत्वादन्तौ—रागद्वेषौ ताभ्या सहादृश्यमान ताभ्यामनपदिश्यमानो वा तत्कर्म तदुपादान वा रागादिक ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति रागादिमोहित लोक विषयकषायलोक वा ज्ञात्वा वान्त्वा च लोकसंज्ञा-विषयपिपासासंज्ञिता धनाद्याग्रहरूपां वा स—मेधावी मर्यादाव्यवस्थित सन् पराक्रमेत—संयमानुष्ठाने उद्युक्तो भवेत् विषयपिपासामरिषड्वर्गं वाऽष्टप्रकार वा कर्माविष्टभ्याद् । इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत्। इति शीतोष्णीयाध्ययनप्रथमोद्देशकटीका समाप्ता ।

उक्त प्रथमोद्देशकः । साम्प्रत द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्ध., पूर्वोद्देशके भावसुप्ताः प्रदर्शिताः, इह तु तेषां स्वापविपाकफलमुपातमुच्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सूत्रानुगम सूत्रमुच्चारयितव्यम्, तच्चेदम्—

जाइं च वुड्ढिं च इहज्ज ! पासे, भूएहिं जाणे पडिलेह सायं।
तम्हाऽतिविज्जे परमं ति णच्चा, संमत्तदंसी न करेइ पावं॥१॥

जाति—प्रसूति बालकुमारयौवनवृद्धावस्थावसाना वृद्धि इह-मनुष्यलोके, संसारे वा अत्रैव कालक्षणमन्तरेण जातिं च वृद्धिं च पश्य—अवलोकय। इदमुक्तं भवति—जायमानस्य यद् दुःखं वृद्धावस्थायां च यच्छारीरमानससमुत्पद्यन्ते तद्विवेकचक्षुषा पश्य। उक्तं च—

"जायमाणस्स जं दुक्खं, मरमाणस्स जंतुणो।
तेण दुक्खेण संतत्तो, न सरइ जाइमप्पणो ॥ १ ॥
विरसरसियं रसंतो, तो सो जोणीमुहाउ निप्फडइ।
माऊए अप्पणोऽवि अ, वेअणमउलं जणेमाणो ॥ २ ॥"

तथा—

"हीणभिन्नसरो दीणो, विवरीओ विचित्तओ।
दुब्बलो दुक्खिओ वसई, संपत्तो चरिमं दसं ॥ ३ ॥"

इत्यादि। अथवा-आर्य! इत्यामन्त्रणं भगवान् गौतममामन्त्रयति, इह आर्य! जातिं वृद्धिं च तत्कारणं कर्म कार्यं च दुःखं पश्य, दृष्ट्वाऽवबुद्धयस्व, यथा च जात्यादिकं न स्यात् तथा विधत्स्व। किं चापरम्—'भूएहिं' मित्यादि, भूतानि-चतुर्दशभूतग्रामास्तैः सममात्मनः सातं—सुखं प्रत्युपेक्ष्य-पर्यालोच्य जानीहि, तथाहि-यथा त्वं सुखप्रिय एवमन्येऽपीति, यथा च त्वं दुःखाद्विद्वेवमन्येऽपि जन्तवः, एवं मत्वाऽन्येषामसातोत्पादनं न विदध्याः, एवं च जन्मादिदुःखं न प्राप्स्यसीति। उक्तं च—'यथेष्टविषया सातमनिष्टा इतरत्तव। अन्यत्रापि विदित्वैवं, न कुर्यादप्रियं जने ॥ १ ॥" यद्येवं ततः किमित्याह—'तम्हा'-इत्यादि, तस्मात्-जातिवृद्धिसुखदुःखदर्शनादतीव विद्या—तत्त्वपरिच्छेत्री यस्यासावतिविद्यः स-परमं मोक्षं ज्ञानादिकं वा तन्मार्गं ज्ञात्वा सम्यक्त्वदर्शी सन् पापं न करोति, सावद्यमनुष्ठानं न विदधातीत्युक्तं भवति।

पापस्य च मूलं स्नेहपाशस्तदपनोदार्थमाह—

उम्मुंच पासं इह मच्चिएहिं,
आरंभजीवी उभयाणुपस्सी।
कामेसु गिद्धा निचयं करंति,
संसिच्चमाणा पुणरिंति गब्भं ॥ २ ॥

इह-मनुष्यलोके चतुर्विधकषायविषयविमोक्षणमाधारे मर्त्यैः सार्द्धं द्रव्यभावभेदभिन्नं पाशम् उत्-प्राबल्येन मुञ्च-अपाकुरु, स हि कामभोगलालसस्तदादानहेतोर्हिंसादीनि पापान्यारभते अतोऽपदिश्यते—'आरंभ' इत्यादि, आरम्भेण जीवितुं शीलमस्येत्यारम्भजीवी-महारम्भपरिग्रहपरिकल्पितजीवनोपाय उभय-शारीरमानसमैहिकामुष्मिकं वा द्रष्टुं शीलमस्यति स तथा, किं च—'कामेसु' इत्यादि कामा-इच्छामदनरूपास्तेषु गृद्धा-अध्युपपन्ना निचय-कर्मोपचयं कुर्वन्ति। यदि नामैवं ततः किमित्याह—'संसिच्च' इत्यादि, तेन कामोपादानजनितेन कर्मणा संसिच्यमाना-आपूर्यमाणा गर्भाद्गर्भान्तरमुपयान्ति, संसारचक्रवालेऽरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन पर्यटन्ते, आसत इत्युक्तं भवति। (आचा०)

इमं मरणा पमुच्चइ, से हु दिट्ठभए मुणी, लोगंसि परमदंसी विवित्तजीवी उवसंते समिए सहिए सयाजए कालकंखी परिवए, बहुं च खलु पावं कम्मं पगडं। (सू० १११)

एष—इत्यनन्तरोक्तो मूलाग्रेरेचको निष्कर्मदर्शी मरणाद्-आयुःक्षयलक्षणात् मुच्यते आयुषो बन्धनाऽभावाद् यदि वा-आजवंजवीभावादावीचीमरणाद्वा सर्व एव संसारो मरणं तस्मात्प्रमुच्यते। यश्चैवं स किम्भूतो भवतीत्याह—'से हु' इत्यादि, स अनन्तरोक्तो मुनिर्दृष्टं संसारात्भयं सप्रकारं वा येन स तथा, हुरवधारणे दृष्टभय एव। किं च—'लोयंसि' इत्यादि, लोके द्रव्याधारे चतुर्दशभूतग्रामात्मके वा परमो-मोक्षस्तत्कारणं वा संयमः तं द्रष्टुं शीलमस्येति परमदर्शी, तथा 'विवित्त' स्त्रीपशुपण्डकसमन्वितशय्यादिरहितं द्रव्यतः, भावतस्तु रागद्वेषरहितमसङ्क्लिष्टं जीवितुं शीलमस्येति विविक्तजीवी, यश्चैवम्भूतः स इन्द्रिय-नोइन्द्रियोपशमादुपशान्तो, यश्चोपशान्तः स पञ्चभिः समितिभिः सम्यगिता इता-गतो मोक्षमार्गे समितः, यश्चैवं स ज्ञानादिभिः सहित-समन्वितो, यश्च ज्ञानादिसहितः स सदा यतः-अप्रमादी। किमवधिश्चायमनन्तरोक्तो गुणोपन्यास इत्याह—'काल' इत्यादि, काला-मृत्युकालस्तमाकाङ्क्षितुं शीलमस्येति कालाकाङ्क्षी स एवम्भूतः परि-समन्ताद् व्रजेत्परिव्रजेत्, यावत्पर्यायागतं पण्डितमरणं तावदाकाङ्क्षमाणो विविक्तजीवित्वादिगुणोपेतः संयमानुष्ठानमार्गे परिव्रजेदिति। स्यादेतत्-किमर्थम् एवं क्रियते? इत्याह—मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशबन्धात्मकं बन्धोदयसत्कर्मताव्यवस्थामयं तथा बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचितावस्थागतं कर्म तच्च न ह्रसीयसा कालेन क्षयमुपयातीत्यतः कालाकाङ्क्षीत्युक्तम्, तत्र बन्धस्थानापेक्षया तावन्मूलोत्तरप्रकृतीनां बहुत्वं प्रदर्श्यते, तद्यथा—सर्वमूलप्रकृतीर्बध्नतोऽन्तर्मुहूर्तं यावदष्टविधम्, आयुष्कवर्जं सप्तविधं, तज्जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतस्तद्रहितानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटित्रिभागाभ्यधिकानि, सूक्ष्मसंपरायस्य मोहनीयबन्धोपरमे आयुष्कबन्धाभावात् षड्विधम्, एतच्च जघन्यतः सामयिकमुत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमिति। तथोपशान्तक्षीणमोहसयोगिकेवलिनां सप्तविधबन्धोपरमे सातमेकं बध्नतामेकविधं बन्धस्थानं, तच्च जघन्येन सामयिकमुत्कृष्टतो देशोनपूर्वकोटिकालीयम्। इदानीमुत्तरप्रकृतिबन्धस्थानान्यभिधीयन्ते-तत्र ज्ञानावरणान्तराययोः पञ्चभेदयोरप्येकमेव ध्रुवबन्धित्वाद्बन्धस्थानं, दर्शनावरणीयस्य त्रीणि बन्धस्थानानि—निद्रापञ्चकदर्शनचतुष्टयसमन्वयाद् ध्रुवबन्धित्वान्नवविधं १, ततः स्त्यानर्द्धित्रिकस्यानन्तानुबन्धिभिः सह बन्धोपरमे षड्विधम् २, अपूर्वकरणसंख्येयभागे निद्राप्रचलयोर्बन्धोपरमे चतुर्विधं बन्धस्थानम् ३। वेदनीयस्यैकमेव बन्धस्थानं सातमसातं वा बध्नतः, उभयोरपि यौगपद्येन विरोधितया बन्धाभावात्। मोहनीयबन्धस्थानानि दश, तद्यथा-द्वाविंशतिः—मिथ्यात्वं १ षोडश कषायाः १७ अन्यतरवेदो १८ हास्यरतियुग्मारतिशोकयुग्मयोरन्यतरत् २० भयं २१ जुगुप्सा २२ चेति १, मिथ्यात्वबन्धोपरमे सास्वादनस्य सैवैकविंशतिः २, सैव सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्ट्योः अनन्तानुबन्ध्यभावे सप्तदशविधं बन्धस्थानं ३, तदेव देशविरतस्याप्रत्याख्यानबन्धाभावे त्रयोदशविधं ४, तदेव प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानां यतीनां प्रत्याख्यानावरणबन्धाभावान्नवविधम् ५, एतदेव हास्यादियुग्मस्य भयजुगुप्सया-

ऽपूर्वकरणचरमसमये बन्धोपरमात्पञ्चविध ६ , ततो-
ऽनवृत्तिकरणसङ्ख्येयभागावसाने पुवेदबन्धोपरमाच्च-
तुर्विध ७, ततोऽपि तस्मिन्नेव सङ्ख्येयभागे त्रय-
मुपगच्छति सति क्रोधमानमायालोभसञ्ज्वलनानां क्रमेण
बन्धोपरमात् त्रिविध ८ द्विविध ६ मेकविध १० चेति, त-
स्याप्यनिवृत्तिकरणचरमसमये बन्धोपरमान्मोहनीयस्याब-
न्धक । आयुषः सामान्येनैकविध बन्धस्थानं चतुर्णाम-
न्यतरत् , द्वयादेर्यौगपद्येन बन्धाभावो विरोधादिति । ना-
म्नोऽष्टौ बन्धस्थानानि,तद्यथा—त्रयोविंशतिस्तिर्यग्गतिप्रा-
योग्य बध्नतस्तिर्यग्गतिरेकन्द्रियजातिरौदारिकतैजसकार्म्म
णानि हुण्डसंस्थान वर्णगन्धरसस्पर्शास्तिर्यग्गतिप्रायोग्या-
नुपूर्वी अगुरुलघूपघात स्थावर बादरसूक्ष्मयोरन्यतरदप-
र्याप्तक प्रत्येकसाधारणयोरन्यतरत् अस्थिर अशुभम् दुर्भगम्
अनादेयम् अयशःकीर्त्तिर्निर्माणमिति,इयमकेन्द्रियापर्याप्तक-
प्रायोग्य बध्नतो मिथ्यादृष्टेर्भवति १, इयमेव पराघातो-
च्छ्वाससहिता पञ्चविंशति , नवरमपर्याप्तकस्थाने पर्याप्त-
कमेव वाच्यम् २ इयमेव चातपाद्योतान्यतरसमन्विता ष-
ड्विंशति , नवरं बादरप्रत्येके एव वाच्ये ३, तथा देवगति-
प्रायोग्यं बध्नतोऽष्टाविंशति , तथाहि—देवगति १ पञ्चे-
न्द्रियजातिः २ वैक्रिय ३ तैजस ४ कार्म्मणानि ५ शरीराणि
समचतुरस्रम्६अङ्गोपाङ्गम्७वर्णादिचतुष्टयम्११आनुपूर्वी १२
अगुरुलघू १३ पघात १४ पराघातो १५ च्छ्वासा १६ प्रश-
स्तविहायागति १७त्रसम्१८बादरम्१९पर्याप्तकम् २०प्रत्यकम्
२१ स्थिरास्थिरयारन्यतरत् २२ शुभाशुभयोरन्यतरत् २३
सुभगम् २४ सुस्वरम् २५ आदयम् २६ यश कीर्त्त्ययश कीर्त्त्यो
रन्यतरत् २७ निर्माणमिति २८, एषैव तीर्थकरनामसहिता
एकानत्रिंशत् , साम्प्रत त्रिंशत्-देवगति १ पञ्चेन्द्रियजा-
ति २ वैक्रिया ३ हारका ४ ङ्गापाङ्ग ५-६ चतुष्टयम् तैजस ७
कार्म्मण ८ सस्थानमाद्यम् ६ वर्णादिचतुष्कम्१३आनुपूर्वी १४
अगुरुलघू ५ पघात्तम् १६पराघातम् १७ उच्छ्वासम् १८ प्रश-
स्तविहायागति १६ त्रसम्२०बादरम्२१पर्याप्तकम्२२प्रत्येकम्
२३ स्थिरम्२४शुभम् २५सुभगम् २६ सुस्वरम्२७आदेयम्२८
यश कीर्त्ति २६ निर्माण ३० मिति च बध्नत एक बन्ध-
स्थानम् ६, एषैव त्रिंशत्तीर्थकरनामसहिता एकत्रिंशत् ७,
एतेषा च बन्धस्थानानामेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियनरकग-
त्यादिभेदेन बहुविधता कर्म्मग्रन्थादवसेया, अपूर्वकरणा
दिगुणस्थानकत्रये देवगतिप्रायोग्यबन्धोपरमाद्यश कीर्त्तिमेव
बध्नत एकविध बन्धस्थानमिति ८,तत ऊर्ध्वं नाम्ना बन्धा-
भाव इति । गोत्रस्य सामान्येनैक बन्धस्थानं—उच्चनीच-
योरन्यतरत् । यौगपद्येनोभयोर्बन्धाभावो विरोधादिति ।
तदेव बन्धद्वारेण लेशतो बहुत्वमावेदित कर्म्मणां, तच्च बहु
कर्म्म प्रकृतं बद्ध प्रकट वा, तत्कार्यप्रदर्शनात् , खलुशब्दो
वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा, बद्धमेव तत्कर्म्म ।

यदि नामैवं ततस्तदपनयनार्थं किं कर्त्तव्यमित्याह—

सच्चम्मि धिइं कुव्वहा, एत्थोवरए मेहावी सव्वं पावं कम्मं जोसइ । (सू०११२)

सद्भ्यो हित सत्य —सयमस्तत्र धृतिं कुरुध्व, सत्यो वा
मौनीन्द्रागमो यथावस्थितवस्तुस्वरूपाविर्भावनात् ,तत्र भग-
वदाज्ञायां धृतिं कुमार्गपरित्यागेन कुरुध्वमिति,किं च-'एत्थो-
वरए' इत्यादि, अत्र-अस्मिन् सयमे भगवद्वचसि वा उप-आ-
सामीप्येन रतो-व्यवस्थितो मेधावी-तत्त्वदर्शी सर्वम्—अशेषं
पापं कर्म्म संसारार्णवपरिभ्रमणहेतुं झोषयति—शोषयति
क्षयं नयतीति यावत् । उक्तोऽप्रमादस्तत्प्रत्यनीकस्तु प्रमाद ।
तेन च कषायादिप्रमादेन प्रमत्त किंगुणो भवतीत्याह—

अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे , से केयणं अरिहए पूरि-त्तए , से अण्णवहाए अण्णपरियावाए अण्णपरिग्गहाए जणवयवहाए जणवयपरियावाए जणवयपरिग्गहाए । (सू० ११३)

अनेकानि चित्तानि कृषिवाणिज्यावलगनादीनि यस्यासाव-
नेकचित्त , खलुरवधारणे, संसारसुखाभिलाष्यनेकचित्त एव
भवति , ' अय पुरुष' इति प्रत्यक्षगोचरीभूत संसार्यभिधीय-
ते , अत्र च प्राघुणकस्तदधिघटिकया कापलदरिद्रेण च दृ-
ष्टान्तो वाच्य इति । यश्चानेकचित्तो भवति स किं कुर्यादि-
त्याह—'से केयण' मित्यादि, द्रव्यकेतन चालिनी परिपूर्ण-
क समुद्रो वेति, भावकेतन लोभेच्छा तदसावनेकचित्त के-
तनमभूतपूर्वं पूरयितुमर्हति , अर्थितया शक्याशक्यविचारा-
न्नोऽशक्यानुष्ठानोऽपि प्रवर्त्तत इत्युक्तं भवति । स च लोभे-
च्छापूरणव्याकुलितमति किं कुर्यादित्याह— से अण्णवहा
ए' इत्यादि, स लोभपूरणप्रवृत्तोऽन्येषा प्राणिना वधाय भव-
ति , तथाऽन्येषा शारीरमानसपरितापनाय, तथाऽन्येषा द्वि-
पदचतुष्पदादीना परिग्रहाय, जनपदे भवा जानपदा कालप्र
ष्टादयो राजादयो वा तद्वधाय, मगधादिजनपदा वा तद्वधा-
य , तथा जनपदाना लोकाना परिवादाय—दस्युरय पिशुनो
वेत्येव मर्मोद्घट्टनाय , तथा जनपदाना—मगधादीना परिग्र-
हाय , प्रभवतीति सर्वत्राध्याहार ।

किं ये एते लोभप्रवृत्ता वधादिका क्रिया कुर्वन्ति ते त-
थाभूता एवासते उतान्यथाऽपीति दर्शयति—

आसेवित्ता एत (वं) अट्ठं इच्चेवेगे समुट्ठिया, तम्हा तं बिइयं नो सेवे , निस्सारं पासिय नाणी , उववायं चवणं णच्चा , अणण्णं चर माहणे , से न छणे न छणावए छणंतं नाणुजाणइ, निव्विंद नंदिं, अरए पयासु , अणो-मदंसी , निसण्णे पावेहिं कम्मेहिं । (सू० ११४)

एवम्-अनन्तरोक्तमर्थमन्यवधपरिग्रहपरितापनादिकमासे-
व्य इत्येवेति लोभेच्छाप्रतिपूरणायैव एके भरतराजादय स-
मुत्थिता -सम्यग्योगत्रिकेणोत्थिता सयमानुष्ठानेनोद्यतास्ते
नैव भवेन सिद्धिमासादयन्ति । सयमसमुत्थानेन च समुत्था-
य कामभोगान् हिंसादीनि चास्रवद्वाराणि हित्वा किं विधेय-
मित्याह—'तम्हा' यस्मात्क्रान्तभागतया कृतप्रतिज्ञस्तस्माद्भो-
गलिप्सुतया त द्वितीय मृषावादमसयम वा नासेवेत । विष-
यार्थमसयम सेव्यते , ते च विषया नि सारा इति दर्शयति-
' निस्सार' इत्यादि सारो हि विषयगणस्य तत्प्राप्तौ तृप्ति-
स्तदभावाच्च सारस्त दृष्ट्वा ज्ञानी-तत्त्ववेदी न विषयाभिलाषं
विदध्यात् ,न केवल मनुष्याणां, देवानामपि विषयसुखास्प-
दमनित्यं जीवितमिति च दर्शयति—'उववाय चवण णच्चा '
उपपातं-जन्म च्यवनं—पातस्तच्च ज्ञात्वा न विषयसङ्गोन्मु-
खो भवेदिति ,यतो निःसारो विषयग्रामं समस्तः संसारो

थेति, अथ तावन्निश्चयनयाभिप्रायो व्यवहाराभिप्रायेण तूच्य
ते-यो हि सम्यग्दृष्टिरुत्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारस्तद्वहने प्रमा-
द्यन्नप्यपरसमानसाधुलज्जया गुर्व्वाद्याराध्यभयेन गौरवेण
वा केनचिदाधाकर्म्मादि परिहरन् प्रत्युपेक्षणादिका' क्रिया
करोति। यदि च—तीर्थोद्भासनाय मासक्षपणातापनादिका
जनविज्ञाता क्रिया करोति, तत्र तस्य मुनिभाव एव कारण
तद्व्यापारापादितपारम्पर्यशुभाध्यवसायोपपत्ते । तदेव शु-
भान्त करणव्यापारविकलस्य मुनित्वे सदसद्भाव' प्रदर्शित ।

कथ तर्हि नैश्चयिको मुनिभाव इत्यत आह—

समयं तत्थुवेहाए अप्पाणं विप्पसायए (आचा०।)-विरागं
रूवेहिं गच्छिज्जा महया खुड्डएहि य। (सू० १६+)

समभाव समता ता तत्रोत्प्रेक्ष्य—पर्यालोच्य समताव्य-
वस्थितो यद्यत्करोति येन केनचित्प्रकारेणानेषणीयपरिह-
रण लज्जादिना जनविदित चोपवासादि तत्सर्व मुनिभाव-
कारणमिति, यदिवा समयम्—आगम तत्रोत्प्रेक्ष्य यदाम-
मोक्तविधिनाऽनुष्ठान तत्सर्व मुनिभावकारणमिति भावार्थ ।
तेन चागमोत्प्रेक्षणेन समतोत्प्रेक्षया वाऽऽत्मान विप्रसाद-
येद्—विविध प्रसादयेदागमपर्यालोचनेन समतादृष्ट्या वा
आत्मान विविधैरुपायैरिन्द्रियप्रणिधानाप्रमादादिभि प्रसन्न
विदध्याद् । आत्मप्रसन्नता च सयमस्थस्य भवति।(आचा०।)
' आहारार्थे कर्म्म कुर्यादनिन्द्य-स्यादाहार प्राणसन्धारणार्थ
म्। प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनाय,तत्त्व ज्ञेय येन भूयो न भू-
यात् ॥ १ ॥" सेवात्मगुप्तता कथ स्यादिति चेदाह— विरा-
ग मित्यादि, विरञ्जन विरागस्त विराग रूपेषु मनोज्ञेषु च-
क्षुर्गोचरीभूतेषु गच्छेद्—यायात् , रूपमतीवाऽऽक्षेपकारी
अतो रूपग्रहणम् , अन्यथा शेषविषयेष्वपि विराग गच्छे-
दित्युक्तं स्यात् । महता—दिव्यभावेन यद्व्यवस्थित रूपं क्षु-
ल्लकेषु वा मनुष्यरूपेषु सर्वत्र विराग कुर्यादिति। अथवा-दि
व्यादि प्रत्येक महत् क्षुल्ल चेति क्रिया पूर्ववत् । नागार्जुनी-
यास्तु पठन्ति-' विसयम्मि पचगम्मि वि दुविहम्मि तियतियं ।
भावओ सुट्ठु जाणित्ता, से न लिप्पइ दोसु वि ॥ १ ॥ " श-
ब्दादिविषयपञ्चकेऽपि इष्टानिष्टरूपतया द्विविधे हीनमध्य-
मोत्कृष्टभेदमित्येतत् भावत परमार्थत सुष्ठु ज्ञात्वा स मु
नि पापेन कर्म्मणा द्वाभ्यामपि रागद्वेषाभ्या न लिप्यते,
तदकरणादिति भाव । (आचा० ।)

स्यात्-किमालम्ब्यैतत्कर्त्तव्यमित्याह—

"सव्वं हासं परिच्चज, आलीणगुत्तो परिव्वए। पुरिसा!-
तुममेव तुमं, किं वहिया मित्तमिच्छसि ? ॥ १ ॥"
(सू० ११७×)

पुनरप्युपदेशदानायाह—' सव्व ' मित्यादि , सर्वं हास्यं त
द्धास्पद वा परित्यज्य आङ् मर्यादयेन्द्रियनिरोधादिकया लीन
आलीनो गुप्तो मनोवाक्कायकर्म्मभि कूर्म्मवद् वा-संवृतगात्र
आलीनश्चासौ गुप्तश्चालीनगुप्त स एवम्भूत परि —सम
न्ताद् व्रजेत् परिव्रजेत्—सयमानुष्ठानविधायी भवेदिति। त-
स्य च मुमुक्षोरात्मसामर्थ्यात् संयमानुष्ठान फलवद्भवति न
परोपरोधेनेति दर्शयति—' पुरिसा ' इत्यादि , यदिवा-त्यक्त-
गृहपुत्रकलत्रधनधान्यहिरण्यादितया अकिञ्चनस्य समतृण-
मणिमुक्तालेष्टुकाञ्चनस्य मुमुक्षोरुपसर्गव्याकुलितमते कदा-
चिन्मित्राद्याशसा भवेत्तदपनोदार्थमाह— पुरिसा ' इत्यादि,
पूर्णं सुखदु खयो पुरि शयनाद्वा पुरुषो—जन्तु , पुरुष-
द्वारामन्त्रण तु पुरुषस्यैवोपदेशार्हत्वात्तदनुष्ठानसमर्थत्वाच्चे-
ति कश्चित्ससारादुद्विग्नो विषमस्थितो वाऽऽत्मानमनुशास्ति,
परेण वा साध्वादिनाऽनुशास्यते—यथा हे पुरुष !-हे जीव !
तव सदनुष्ठानविधायित्वात्त्वमेव मित्र , विपर्ययाच्चामित्र ,
किमिति बहिर्मित्रमिच्छसि ?—मृगयसे , यतो ह्युपकारि
मित्र , स चोपकार' पारमार्थिकात्यन्तिकैकान्तिकगुणार्पेन
सन्मार्गपतितमात्मान विहाय नान्येन शक्यो विधातु, योऽपि
ससारसाहाय्योपकारितया मित्राभासाभिमानस्तन्मोहवि-
जृम्भितम् , यतो महाव्यसनोपनिपातार्थोंचपननहेतुत्वाद-
मित्र एवासौ। इदमुक्त भवति-आत्मैवात्मनोऽप्रमत्तो मित्रम् ,
आत्यन्तिकैकान्तिकपरमार्थसुखोत्पादनात् , विपर्ययाच्च वि
पर्ययो , न बहिर्मित्रमन्वेष्टव्यमिति, यस्त्वय बाह्यो मित्रामि-
त्रविकल्प सोऽदृष्टोदयनिमित्तत्वादौपचारिक इति, उक्तं हि
' दुप्पत्थिओ, अमित्त, अप्पा सुपत्थिओ अ तं मित्त । सु-
हदुक्खकारणाओ, अप्पा मित्त अमित्त च ॥ १ ॥ " तथा-
" अप्येक मरण कुर्यात् , सक्रुद्धो बलवानरि । मरणानि
त्वनन्तानि , जन्मानि च करोत्ययम् ॥ १ ॥ "

यो हि निर्वाणनिर्वर्त्तक व्रतमाचरति स आत्मनो मित्रम् ।
स चैवम्भूत कुतोऽवगन्तव्य ? किंफलश्चेत्याह—

जं जाणिज्जा उच्चालइयं तं जाणिज्जा दूरालइयं , जं
जाणिज्जा दूरालइयं तं जाणिज्जा उच्चालइयं, पुरिसा ! अ-
त्ताणमेवं अभिणिगिज्झ, एवं दुक्खा पमुच्चसि, पुरिसा !
(आचा०) सहिओ धम्ममायाय सेयं समणुपस्सइ ।
(सू० ११८×)

यं-पुरुष जानीयात्—परिच्छिन्द्यात्कर्म्मणा विषयसङ्गा-
ना चोच्चालयितारम्-अपनेतार त जानीयाद् दूरालयिक-
मिति-दूरे सर्वहेयधर्म्मेभ्य इत्यालयो दूरालय —मोक्षस्त-
न्मार्गो वा स विद्यते यस्येति मत्वर्थीयष्ठन् दूरालयिकस्त-
मिति। हेतुहेतुमद्भाव दर्शयितु गतप्रत्यागतसूत्रमाह-' ज
जाणिज्ज' त्यादि, य जानीयाद् दूरालयिक त जानीयादुच्चा-
लयितारमिति। एतदुक्त भवति-यो हि कर्म्मणा तदास्र-
वद्वाराणा चोच्चालयिता-अपनेता स मोक्षमार्गव्यवस्थि-
तो मुक्तो वेति, यो वा सन्मार्गानुष्ठायी स कर्म्मणामुच्चा-
लयितेति , स च आत्मनो मित्रमतोऽपदिश्यते-'पुरिसा'
इत्यादि, हेजीव ! आत्मानमेवाऽभिनिगृह्य धर्मध्यानाद्बहि-
र्विषयाभिष्वङ्गाय नि सरन्तमवरुध्य तत एवम्-अनेन प्र-
कारेण दु खात्सकाशादात्मान प्रमोदयसि। एवमात्मा क-
र्म्मणाम् उच्चालयिताऽऽत्मनो मित्र भवति । अपि च-' पु-
रिसा' इत्यादि, (' सच्च ' मित्यादि ' सच्च ' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे गतम् ।) किं च-'सही' त्यादि, सहितो-ज्ञानादि-
युक्त सह हितेन वा युक्त साहित धर्म्म-श्रुतचारित्राख्यम्
आदाय-गृहीत्वा, किं करोतीत्याह-श्रेय -पुण्यमात्महितं वा
सम्यग्-अविपरीततयाऽनुपश्यति समनुपश्यति ।

उक्तोऽप्रमत्त तद्गुणाश्च, तद्विपर्ययमाह-

दुहओ जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए, जंसि एं-
गे पमायंति। (११६)

द्विधा-रागद्वेषप्रकारद्वयेनात्मपरनिमित्तमैहिकामुष्मिकार्थं वा, यदिवा-द्वाभ्यां-रागद्वेषाभ्यां हतो द्विहतो दुष्टं हतो वा दुर्हत, स किं कुर्यात् ?-जीवितस्य कदलीगर्भनिःसारस्य तडिल्लतासमुल्लसितचञ्चलस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तते, परिवन्दन-परिसंस्तवस्तदर्थमाचष्टे, लावकादिमांसोपभोगपुष्ट सर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरमालोक्य मा जना सुखमेव परिवन्दिष्यन्ते, श्रीमान् जीयास्त्वं बहूनि वर्षशतसहस्राणीत्यस्मादि परिवन्दनं, तथा माननार्थं कर्मोपचिनोति, दृष्टौ रसबलपराक्रम मामन्येऽभ्युत्थानविनयासनदानाञ्जलिप्रग्रहैर्मानयिष्यन्तीत्यादि मानन, तथा पूजनार्थमपि प्रवर्त्तमाना कर्माश्रवैरात्मानं भावयन्ति, मम हि कृतविद्यस्योपचितद्रव्यप्राग्भारस्य परो दानमानसत्कारप्रणामसेवाविशेषै पूजां करिष्यतीत्यादि पूजन, नदेवमर्थं कर्मोपचिनोति। किं च-' जसि एगे ' इत्यादि, यस्मिन् परिवन्दनादिनिमित्ते एके रागद्वेषोपहता प्रमाद्यन्ति, न ते आत्मने हिता।

एतद्विपरीतं त्वाह-

सहिओ दुक्खमत्ताए, पुट्ठो नो झंझाए, पासिमं दविए लोकालोकपवंचाओ मुच्चइ त्ति बेमि ॥ (१२०)

सहितो-ज्ञानादिसमन्वितो हितयुक्तो वा दुःखमात्रया उपसर्गजनितया व्याध्युद्भवया वा स्पृष्टः सन् नो झंझाए ' त्ति-नो व्याकुलितमतिर्भवेत्, तदपनयनाय नोद्यच्छेद्, इष्टविषयावाप्तौ रागझञ्झा, अनिष्टावाप्तौ च द्वेषझञ्झेति,तामुभयप्रकारामपि व्याकुलतां परित्यजेदिति भावः। किं च-' पासिम ' मित्यादि, यदुक्तमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावत् तमिममर्थं पश्य-परिच्छिन्धि कर्तव्याकर्त्तव्यतया विवेकेनावधारय, कोऽसौ ?-द्रव्यभूतो-मुक्तिगमनयोग्य, रागद्वेषरहित इत्यर्थः। एवंभूतश्च कं गुणमवाप्नोति ?-आलोक्यत इत्यालोकः, कर्मणि घञ्, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके आलोको लोकालोकस्तस्य प्रपञ्च-पर्याप्तकापर्याप्तकसुभगादिद्वन्द्वविकल्पः, तद्यथा-नारको नारकत्वेनावलोक्यते, एकेन्द्रियाद्वीन्द्रिय (यावद्) त्वेन, एवं पर्याप्तकापर्याप्तकाद्यपि वाच्य, तदेवंभूतात्प्रपञ्चान्मुच्यते चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशार्हो न भवतीति यावद्। इति परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्। इति शीतोष्णीयाध्ययने तृतीयोद्देशकटीका समाप्ता।

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्ध-इहानन्तरोद्देशके पापकर्माकरणतया दुःखसहनादेव केवलाच्छ्रमणो न भवतीति अपि तु निष्प्रत्यूहसंयमानुष्ठानादित्येतत्प्रतिपादित, निष्प्रत्यूहता च कषायवमनाद्भवति, तदधुना प्रागुद्देशार्थाधिकारनिर्दिष्टं प्रतिपाद्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यम्, तच्चेदम्-

से वंता कोहं च माणं च मायं च लोभं च, एयं पासगस्स दंसणं, उवरयसत्थस्स पलियंतकरस्स, आयाणं सगडब्भि। (सू० १२१)

स-ज्ञानादिसहितो दुःखमात्रास्पृष्टोऽव्याकुलितमतिर्द्रव्यभूतो लोकालोकप्रपञ्चात् मुक्तदेश्यः स्वपरापकारिणं क्रोधं च वमिता' दुवम् उद्गिरणे' इत्यस्मात्ताच्छीलिकस्तृन्, तद्योगे च षष्ठ्याः प्रतिषेधः क्रोधशब्दाद् द्वितीया लुप्ता द्रष्टव्या चैतन्, यो हि यथोक्तसंयमानुष्ठायी सोऽचिरात् क्रोधं वमिष्यति, 'एवमुत्तरत्रापि यथासम्भवमायोज्यम्। तत्राऽऽत्माऽऽत्मीयोपघातकारिणि क्रोधकर्मविपाकोदयात्क्रोध, जातिकुलरूपबलादिसमुत्थो गर्वो मानः, परवञ्चनाध्यवसायो माया, तृष्णापरिग्रहपरिणामो लोभः, क्षयोपशमक्रममाश्रित्य च क्रोधादिकमोपन्यास, अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसञ्ज्वलनस्वगतभेदाविर्भावनाय व्यस्तनिर्देश, चशब्दस्तु पर्वतपृथ्वीरेणुजलराजिलक्षणलक्षकः क्रोधस्य, शैलस्तम्भास्थिकाष्ठतिनिशलतालक्षणलक्षको मानस्य, वंशकुडङ्गीमेषशृङ्गगोमूत्रिकाऽवलेखकलक्षणलक्षको मायायाः, कृमिरागकर्दमखञ्जनहरिद्रालक्षणसूत्रको लोभस्य,तथा यावज्जीवसंवत्सरचातुर्मासपक्षस्थित्याविर्भावकश्चेति। तदेव क्रोधमानमायालोभवमनादेव पारमार्थिकः श्रमणभावो,न तत्सम्भवे सति,यत उक्तम्-'सामण्णमणुचरंतस्स कसाया जस्स उक्कडा हुति। मन्नामि उच्छुपुप्फं,व निप्फलं तस्स सामण्णं॥१॥ जं अज्जिअं चरित्तं,देसूणाए वि पुव्वकोडीए। तं पि कसाइयमेत्तो,हारेइ नरो मुहुत्तेण॥ २ ॥"। स्वमनीषिकापरिहारार्थं गौतमस्वाम्याह-' एय ' मित्यादि, एतद्-यत्कषायवमनमनन्तरमुपादेशि तत् पश्यकस्य दर्शन-सर्वं निरावरणत्वात्पश्यति-उपलभत इति पश्य स एव पश्यक-तीर्थकृत् श्रीवर्द्धमानस्वामी तस्य दर्शनम्-अभिप्राय, यदिवा-दृश्यते यथावस्थित वस्तुतत्त्वमनेनेति दर्शनम्-उपदेशः, न स्वमनीषिका। किम्भूतस्य पश्यकस्य दर्शनमित्याह-' उवरय' इत्यादि, उपरत द्रव्यभावशस्त्रः यस्यासावुपरतशस्त्र शस्त्राद्वोपरतः शस्त्रोपरत, भावे शस्त्रं त्वसंयम कषाया वा, तस्मादुपरतः। इदमुक्तं भवति-तीर्थकृतोऽपि कषायवमनमन्तरेण न निरावरणसकलपदार्थग्राहिप्रत्यक्षज्ञानावाप्ति, तदभावे च सिद्धिवधूसमागमसुखाभावः, एवमन्येनापि मुमुक्षुणा तदुपदेशवर्त्तिना-तन्मार्गानुयायिना कषायवमनं विधेयमिति। शस्त्रोपरमकार्यं दर्शयन् पुनरपि तीर्थकरविशेषणमाह-' पलियंतकरस्स ' पर्यन्तं कर्मणा संसारस्य वा करोति तच्छीलश्चेति पर्यन्तकरस्तस्यैतद् दर्शनमिति सण्टङ्क। यथा च तीर्थकृत् स्वयमपकारिकषायशस्त्रोपरमात्कर्मपर्यन्तकृदेवमन्योऽपि तदुक्तानुसारीति (आचा०) तीर्थकरोपदेशेनापि परकृतकर्मक्षपणोपायाभावात् स्वकृतग्रहणं, तीर्थकरेणापि परकृतकर्मक्षपणोपायो न व्याख्यायते चेत्, तन्न, तज्ज्ञानस्य सकलपदार्थसत्ताव्यापित्वेनावस्थानात्।

ननु च हेयोपादेयपदार्थहानोपादानोपदेशज्ञोऽसौ न सर्वज्ञ इति सङ्गिरामहे,एतावतैव परोपकारकर्तृत्वेन तीर्थकरत्वोपपत्ते, तदेतन्न सता मनांस्यानन्दयति, युक्तिविकलत्वात्, यतः सम्यग्ज्ञानमन्तरेण हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेशासम्भवो यथावस्थितैकपदार्थपरिच्छेदश्च न सर्वज्ञतामन्तरेणेति दर्शयितुमाह-

जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ। (सू० १२२)

य -कश्चिदविशेषित एक—परमाण्वादि द्रव्य पश्चात्-पुरस्कृतपर्याय स्वपरपर्याय वा जानाति—परिच्छिनत्ति स सर्व स्वपरपर्याय जानाति, अतीतानागतपर्यायिद्रव्य-परिज्ञानस्य समस्तवस्तुपरिच्छेदाविनाभावित्वाद् । इदमेव हेतुहेतुमद्भावेन लगयितुमाह—' जे सव्व मित्यादि , य सर्व संसारोदरविवरवर्त्ति वस्तु जानाति स एक घटादि वस्तु जानाति, तस्यैवातीतानागतपर्यायभेदैस्तत्तत्स्वभावापत्त्याऽनाद्यनन्तकालतया समस्तवस्तुस्वभावगमनादिति । तदुक्तम्-" एगदवियस्स जे अ-त्थपज्जवा वयणपज्जवा वावि । तीयाणागयभूया, तावइय त हवइ दव्व ॥ १ ॥ "

तच्च सर्वज्ञस्तीर्थकृत् , सर्वज्ञश्च सम्भविनमेव सर्वसत्त्वोपकारिणमुपदेश ददातीति दर्शयति—

सव्वओ पमत्तस्स भयं, सव्वओ अप्पमत्तस्स नत्थि भय जे एगं नामे से बहु नामे , जे बहु नामे से एगं नामे । दुक्ख लोगस्स जाणित्ता वंता लोगस्स सजोग जंति धीरा महाजाणं , परेण पर जंति , नावकंखंति जीवियं । (सू० २२३)

सर्वत —सर्वप्रकारेण द्रव्यादिना यद्भयकारि कर्मोपादीयते ततः प्रमत्तस्य-मद्यादिप्रमादवतो भय-भीति , तद्यथा-प्रमत्तो हि कर्मोपचिनाति द्रव्यत सर्वैरात्मप्रदेशै , क्षेत्रत षड्दिग्व्यवस्थितं, कालतोऽनुसमय, भावतो हिंसादिभि , यदिवा-सर्वत्र-सर्वतो भयमिहामुत्र च , एतद्विपरीतस्य च नास्ति भयमिति । आह च-' सव्वओ ' इत्यादि, सर्वत -ऐहिकामुष्मिकापायाद् अप्रमत्तस्य-आत्महितेषु जाग्रतो नास्ति भय ससारापसदात्सकाशात्कर्मणो वा । अप्रमत्तता च कषायाभावाद्भवति, तदभावाच्चाशेषमोहनीयाभाव , ततोऽप्यशेषकर्मक्षय , तदेवमकाभावे सति बहुनामभावसम्भव । (आचा० ।) ' दुक्ख ' मित्यादि, ' दुखम् ' असातोदयस्तत्कारण वा कर्म तत् ' लोकस्य ' भूतग्रामस्य ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च यथा तदभावो भवति तथा विदध्यात् । कथ तदभाव ? का वा तदभावे गुणावाप्तिरित्युभयमपि दर्शयितुमाह-' वता ' इत्यादि-वान्त्वा-त्यक्त्वा लोकस्य-आत्मव्यतिरिक्तस्य धनपुत्रशरीराद सयोग-ममत्वपूर्वक सम्बन्ध शारीरदु खादिहतु तद्धेतुकर्मोपादानकारण वा यान्ति-गच्छन्ति धीरा -कर्मविदारणसहिष्णव । यान्त्यनेन मोक्षमिति यान-चारित्र तच्चानेकभवकोटिदुर्लभ लब्धमपि प्रमाद्यतस्तथाविधकर्मोदयात् स्वप्नावाप्तनिधिसमतामवाप्नोत्यतो महच्छब्देन विशेष्यते,महच्च तद्यान च महायानम् यदिवा-महद्यान-सम्यग्दर्शनादित्रय यस्य स महायानो-मोक्षस्त यान्तीति सम्बन्ध । स्यात्-किमेकेनैव भवेनावाप्तमहायानदेश्यचारित्रस्य मोक्षावाप्तिरुत पारम्पर्येण ?, उभयथाऽपि ब्रूम , तद्यथा—अवाप्ततथाग्यक्षेत्रकालस्य लघुकर्मणस्तेनैव भवेन मुक्त्यवाप्तिरपरस्य त्वन्यथति दर्शयति—'परेण पर ' मित्यादि, सम्यक्त्वप्रतिषिद्धनरकगतितिर्यग्गतयो ज्ञानाचारिसयथाशक्तिप्रतिपालितसयमा आयुष क्षयात् सौधर्मादिक देवलोकमवाप्नुवन्ति, ततोऽपि पुण्यशेषतया कर्मभूम्यार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्यारोग्यश्रद्धाश्रवणसयमादिकमवाप्य विशिष्टतर कर्ममनुत्तरोपपातिकपर्यन्तमधितिष्ठन्ति, पुनरपि ततश्च्युतस्यावाप्तमनुष्यादिसयमभावस्याशेषकर्मक्षयान्मोक्ष , तदेवं परेण-सयमनोद्दिष्टविधिना पर—स्वर्ग पारम्पर्येणापवर्गमपि यान्ति यदि वा-परेण—सम्यग्दृष्टिगुणस्थानेन पर-देशविरत्याद्ययोगिकेवलिपर्यन्त गुणस्थानकमधितिष्ठन्ति , परेण वाऽनन्तानुबान्धक्षयेणाप्तसत्काण्डकस्थाना पर—दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयक्षय घातिभवोपग्राहिकर्मणा वा क्षयमवाप्नुवन्ति , एवविधाश्च कर्मक्षपणोद्यता जीवित कियद्गतं किं वा शेषमित्येवं नावकाङ्क्षन्ति , दीर्घजीवित्व नाभिलषन्तीत्यर्थ ,असयमजीवित वा नावकाङ्क्षन्तीति । यदिवा-परेण पर यान्तीत्युत्तरोत्तरा तेजोलेश्यामवाप्नुवन्तीति । उक्तञ्च—"जे इमे अजत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एए णं कस्स तेयलेस्स वीईवयति ?, गोयमा !, मासपरियाए समणे निग्गंथे वाणमन्तराण देवाण तेयलेस्स वीइवयइ , एव दुमासपरियाए असुरिंदवज्जियाण भवणवासीण देवाण , तिमासपरियाए असुरकुमाराण देवाण , चउमासपरियाए गहगणनक्खत्तताराख्वाण जोइसियाण देवाणं , पञ्चमासपरियाए चंदिमसूरियाण जोइसिदाण जोइसराईण तेउलेस्स , छम्मासपरियाए सोहम्मीसाणाण देवाण , सत्तमासपरिआए सणकुमारमाहिंदाण देवाण , अट्ठमासपरियाए बभलोगलतगाण देवाण , नवमासपरिआए महासुक्कसहस्साराण देवाण , दसमासपरियाए आणयपाणयआरणच्चुआणं देवाण, एगारसमासपरियाए गेवज्जाण, बारसमासे समणे निग्गंथे अणुत्तरोववाइयाण देवाण तेयलेस वीइवयइ, तेण पर सुक्के सुक्काभिजाई भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ । "

यश्चानन्तानुबन्ध्यादिक्षपणोद्यत स किमेकक्षयादेव प्रवर्त्तते उत नेत्याह--

एगं विगिंचमाणे पुढो विगिंचइ, पुढो वि,सड्ढी आणाए मेहावी लोगं च आणाए अभिसमिच्चा अकुओभयं, अत्थि सत्थं परेण पर, नत्थि असत्थ परेण पर । (सू०×१२४)

एकम्-अनन्तानुबन्धिन क्रोधं क्षपकश्रेण्यारूढ क्षपयन् पृथग्—अन्यदपि दर्शनादिक क्षपयति, बद्धायुष्कोऽपि दर्शनसप्तक यावत्क्षपयति, पृथगन्यदपि क्षपयन्नवश्यमनन्तानुबन्धिनामक क्षपयति पृथग्-अन्यद् क्षयान्यथानुपपत्ते , किंगुण क्षपकश्रेणियोग्यो भवतीत्याह-' सड्ढी ' इत्यादि , श्रद्धा-मोक्षमार्गोद्यमेच्छा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावान् आज्ञया—तीर्थकरप्रणीतागमानुसारेण यथोक्तानुष्ठानविधायी मेधावी-अप्रमत्तयति मर्यादाव्यवस्थित श्रेण्यर्हो नापर इति । किं च-'लोग च' इत्यादि, च समुच्चये, लोक-षड्जीवनिकायात्मक कषायलोक वा आज्ञया- मौनीन्द्रागमोपदेशेन अभिसमेत्य-ज्ञात्वा षड्जीवनिकायलोकस्य यथा न कुतश्चिन्निमित्ताद्भय भवति तथा विधेयम् , कषायलोकप्रत्याख्यानपरिज्ञानाच्च तस्यैव परिहर्तुर्न कुतश्चिद्भयमुपजायत इति, लोकं वा चराचरमाज्ञया-आगमाभिप्रायेणाभिसमेत्य न कुतश्चिदैहिकामुष्मिकापायसदर्शनतो भय भवति । (आचा० ।)

एतदेव प्रतिसूत्रं लगयितव्यमित्याह—

जे कोहदंसी मे माणदंसी , जे माणदंसी से मायादंसी,

जे मायादसी से लोभदसी , जे लोभदसी से पिज्जदंसी , जे पिज्जदंसी से दोमदसी , जे दोसदंमी से मोहदंसी , जे मोहदंसी से गब्भदंमी,जे गब्भदसी से जम्मदसी,जे जम्मदंसी से मारदंसी , जे मारदमी से नरयदंसी , जे नरयदसी से तिरियदसी , जे तिरियदंसी से दुक्खदसी । से मेहावी अभिणिवट्टिज्जा कोहं च माणं च मायं च लोभं च पिज्जं च दोसं च मोहं च गब्भ च जम्मं च मार च नरयं च तिरियं च दुक्खं च। एयं पासगस्स दंसणं उवरयसत्थस्स पलियंतकरस्स, आयाणं निसिद्धा सगडब्भि , किमत्थि ओवाही पासगस्स ? न विज्जइ ?, नऽत्थि त्ति बेमि। (सू० १२५)

या हि क्रोध स्वरूपतो वेत्ति अनर्थपरित्यागरूपत्वाज्ज्ञानस्य परिहरति च स मानमपि पश्यति परिहरति चेति। यद्वा—य क्रोध पश्यत्याचरति स मानमपि पश्यति, मानाध्मातो भवतीत्यर्थं , एवमुत्तरत्रापि आयोज्य , यावत् स दु खदर्शीति , सुगमत्वान्न विव्रियते। साम्प्रतं क्रोधादे साक्षान्निवर्त्तनमाह—'स' इत्यादि , स मेधावी अभिनिवर्त्तयेद्-व्यावर्त्तयेत् , किं तत् ?-'क्रोधमि'त्यादि यावद् दु ख-सुगमत्वाद्व्याख्यानाभाव , स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह 'एय'-मित्यादि , एतद्—अनन्तरोक्तमुद्देशकादरारभ्य पश्यकस्य-तीर्थकृतो दर्शनम्-अभिप्राय , किम्भूतस्य ?-उपरतशस्त्रस्य पर्यन्तकृत , पुनरपि किम्भूतोऽसौ ?—' आयाण , मित्यादि , आदानं—कर्मोपादाना निषध्य पूर्वस्वकृतकर्मभिदसाविति। किं चास्य भवतीत्याह–' किमत्थी ' त्यादि , पश्यकस्य-केवलिन उपाधि —विशेषण उपाधीयत इति वोपाधि , द्रव्यतो हिरण्यादिर्भावतोऽष्टप्रकार कर्म , स द्विविधाऽप्युपाधि किमस्त्याहोस्विन्न विद्यते ?, नास्तीति , एतदहं ब्रवीमि , सुधर्म्मस्वामी जम्बूस्वामिन कथयति , यथा सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवत्पादारविन्दमुपास(य) ता सर्वमेतदश्रावि तद्भवते तदुपदिष्टार्थानुसारितया कथयामि, न पुन स्वमतिविकल्पशिल्परचनयेति। गत. सूत्रानुगम , तद्गतौ च समाप्तश्चतुर्थोद्देशक.। तत्समाप्तौ चातीतानागतनयविचारातिदेशात् समाप्त शीतोष्णीयाध्ययनमिति। आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०।

सीओसिणच्चाइन्-शीतोष्णत्यागिन्–त्रि०। सुखदु खानभिलाषुके, शीतोष्णरूपं वा परिसहमसहमाने, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

सीओसिणफाससह–शीतोष्णस्पर्शसह–त्रि०। शीत चोष्ण च शीतोष्णे तयो स्पर्शस्त सहत इति शीतोष्णस्पर्शसहः। शीतस्पर्शोष्णस्पर्शजनितवेदनामनुभवति, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

सीओसिणा–शीतोष्णा–स्त्री०। शीतोष्णरूपोभयस्पर्शपरिणामाया वेदनायाम् , प्रज्ञा०६ पद। प्रज्ञा०।

सीतंत–सीदत्–त्रि०। सयमापसन्ने, "सीनंतो णाम जो थिरसघयणो धितिसपण्णो हट्ठा पण उज्जमति समणादि। नि०चू० १ उ०।

सीधु–सीधु–न०। मद्यभेदे, उपा० ८ अ०। ज०।

सीभर–सीभर–त्रि०। मुखन सी इति शब्द कुर्वति, व्य०३ उ०।

सीमंकर–सीमङ्कर–त्रि०। सीमा—मर्यादा करोति यमा एवं वर्त्तितव्यमेव नेति सीमङ्कर। रा०। मर्यादाकारिणि, स्था० ६ ठा० ३ उ०। सूत्र०। ज्ञा०। जम्बूद्वीपे आगामिन्यामवसर्पिण्यामैरवते वर्षे भविष्यति द्वितीयकुलकरे, स०। जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्या जाते पञ्चदशानां कुलकराणा चतुर्थे कुलकरे,ज०२ वक्ष०। जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति प्रथम तीर्थकरे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सीमंत–सीमन्त–पुं०। प्रथमपृथिव्या प्रथमप्रस्तट मध्यभागवर्त्तिनि वृत्ते नरकेन्द्रे, स०।

सीमन्तए णं णरए पणयालीसं जोयणसहस्साइं आयामविक्खभेणं पण्णत्ते। (स० ४५ सम०। स्था०।

सीमंतगो णरगा रयणप्पभाए पुढवीए पढमो। नि० चू० १ उ०।

सीमंतगप्पभ–सीमन्तकप्रभ–पुं०। रत्नप्रभायां पृथिव्या सीमन्तकस्य नरकेन्द्रकस्य पूर्वास्यां दिसि नरकेन्द्रके, "सीमन्तगप्पभो खलु निरओ सीमन्तगस्स पुव्वेण " स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सीमंतगमज्झिमअ–सीमन्तकमध्यमक–पुं०। सीमन्तस्य नरकेन्द्रस्योत्तरनरकेन्द्रके, स्था०।

सीमन्तगमज्झिमओ उत्तरपासे मुणेयव्वो। स्था०६ ठा० ३ उ०।

सीमंतगावसिट्ठ–सीमन्तकावशिष्ट–पुं०। रत्नप्रभाया प्रथमनरकेन्द्रकस्य दक्षिणपार्श्ववर्तिनि नरकेन्द्रके, स्था० ६ ठा०।

सीमंतावत्त–सीमन्तावर्त्त–पुं०। सीमन्तस्य नरकेन्द्रकस्य पश्चिमदिशि नरकेन्द्रके , स्था०।

सीमन्तावत्तो पुण निरओ सीमन्तगस्स अवरेण। स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सीमंतिऊण–सीमान्तयित्वा–अव्य०। विक्रीयत्यर्थे, इति बृहत्कल्पचूर्णिकार। बृ० ३ उ०।

सीमंतिणी–सीमन्तिनी–स्त्री०। सीमन्त पासोऽस्या अस्तीति सीमन्तिनी। प्रवरयोषिति, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ०।

सीमंधर–सीमन्धर–त्रि०। सीमा-मर्यादा पूर्वपुरुषकृता धारयति नात्मना विलोपयति य स तथा। कृतमर्यादापालके, स्था० ६ ठा० ३ उ०। ज्ञा०। रा०। औ०। जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामिन्यामुत्सर्पिण्या भविष्यति द्वितीयकुलकरे,स्था० १० ठा० ३ उ०। जम्बूद्वीपे ऐरवते भविष्यति तृतीयकुलकरे, स०। महाविदेहस्य पूर्वविदेहे वर्त्तमान तीर्थकरे, आ० क० ४ अ०। सीमन्धरस्वामिमातृनामादि, तथा महाविदेहे श्रीसीमन्धरस्वामिस्थाने यस्तीर्थकर उत्पत्स्यते तस्य किं नाम ?, तथा तत्र वस्त्रवर्णादिविधि कथ ?, तथा विहरमाणविंशतितीर्थकृतां मातापितृग्रामादिनामानि कुत्र शास्त्रे सन्तीति ?, ॥ १ ॥ अत्र महाविदेहे श्रीसीमन्धरस्वामिस्थाने उत्पत्स्यमानतीर्थकरनाम शास्त्रे दृष्ट नास्ति, तथा तत्र वस्त्र-

वर्णादिविधिरिहत्याजितनादिद्वाविंशतितीर्थकृतामनुसारेणेति तथा-विहरमाणविंशतितीर्थकृता मातापितृग्रामादिनामानि छुटितपत्रादौ कथितानि सन्तीति। ह्री० ३ प्रका०। आव०। आ० क०। जम्बूद्वीपे भारते वर्षे जातानां पञ्चदशानां कुलकराणां चतुर्थे कुलकरे, जं० २ वक्ष०।

सीमच्छेय-सीमाच्छेद-पु०। मर्यादाकरणे, वृ०। सीमाच्छेदो नाम-साहिकाग्रामार्द्धवाटकादिविभजनं यथा अस्यां साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्माभिरित्यादि। यद्वा य तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्ते समच्छेदेन वक्तव्यं यथा युष्माकं सचित्तम् अस्माकम् अचित्तम्, अथवा-युष्माकमन्तः अस्माकं बहिः, युष्माकं स्त्रियः अस्माकं पुरुषाः, युष्माकं श्राद्धाः अस्माकम् अश्राद्धाः। अथवा-यो यल्लप्स्यते तत्तस्यैव, न दातव्यम्। वृ० ३ उ०। व्य०।

सीमा-सीमन्-स्त्री०। पूर्वपुरुषकृतायां मर्यादायाम्, स्था० ६ ठा० ३ उ०। सीमा मेरा मर्यादा इत्यनर्थान्तरम्। आ० चू० १ अ०। रा०।

सीमागार-सीमाकार-पु०। ग्राहभेदे, जी० १ प्रति०। प्रज्ञा०।

सीमाधर-सीमाधर-सीमा-मर्यादा धरतीति सीमाधरः। ध० २ अधि०। ज्ञानादीनामविराधनाधारके श्रुतधर्मे, आव० ५ अ०। आ० चू०।

सीमाविक्खंभ-सीमाविष्कम्भ-पुं०। पूर्वापरतश्चन्द्रस्य नक्षत्रमुक्तिक्षेत्रविस्तारे, स० ६७ सम०। ('णक्खत्त' शब्दे चतुर्थभागे १७७८ पृष्ठे दर्शितोऽयम्।)

सीय-शीत-त्रि०। श्यायते-धातूनामनेकार्थत्वात्कठिनीभवत्यस्मिन् जलादि इति शीतम्। उत्त० १ अ०। 'श्यैङ्' गतौ इत्यस्य गत्यर्थत्वात् कर्त्तरि क्तस्तत "द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः" इति सम्प्रसारणे स्पर्शवाचित्वात् "श्योऽस्पर्शे" इति नत्वाभावे शीतम्। शिशिरस्पर्शे, प्रव० ८६ द्वार। सू० प्र०। शृणातीति शीतम्। उत्त० २ अ०। प्रालेयाद्याश्रिते, कर्म० १ कर्म०। वैशद्यकृत्तत्संभवस्वभावे, स्पर्शभेदे, स्था० १ ठा०। आत्यन्तिकहिमे, स्था० ४ ठा० ४ उ०। सूत्र०। शीतकाले, आ० १ श्रु० ५ अ०। औ०। सूत्र०। उत्त०। रा०। अनुकूले, स्था० ६ ठा० ३ उ०। ('सीओसणिज्ज' शब्देऽस्मिन्नेव भागे शीतनिक्षेप उक्तः।)

सीयघर-शीतगृह-न०। चक्रवर्त्तिनस्तथाविधे गृहे, शीतगृहं नाम वर्द्धकिरत्ननिर्मितं चक्रवर्त्तिगृहम्, तत्र च वर्षास्वनिर्वातप्रवातं शीतकाले सोष्मं ग्रीष्मकाले शीतलं यथा च तच्चक्रवर्त्तिनः सर्वर्त्तुसुखं तथा द्रुमकादेरपि प्राकृतपुरुषस्य तत्सर्वर्त्तुसुखमेव भवति। वृ० १ उ० ३ प्रक०।

सीसो पडिच्छतो वा, कुलगणसंघो अएति इह लोए।
जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएंति॥ ३३८॥

सुगमा।

शीतगृहसमः संघ इत्युक्तं तत्र शीतगृहसमतां व्याख्यानयति-

सीसे कुलच्चिए य, गणच्चिय संघच्चिए य समदरिसी।
ववहारसंथवेसु य, सो सीयघरोवमो संघो॥ ३३९॥

शिष्ये स्वदीक्षिते कुलचिए' त्ति स्वकुलसम्बन्धिनि संघसम्बन्धिनि व्यवहारे समदर्शी, किमुक्तं भवति-शिष्याणां कुलगण संघसम्बन्धिनां च परस्परं व्यवहारे जाते समदर्शी तथा संस्तवेषु पूर्वसंस्तुतेषु पश्चात्संस्तुतेषु चान्येषु समं व्यवहारे जाते समदर्शी अत स संघः शीतगृहोपमः यथा शीतगृहमाश्रितानां स्वपरविशेषाकरणेन परितापहारि तथा व्यवहारार्थमागतानां संघोऽपि स्वपरविशेषाकरणेन परितापहारीति भावः। व्य० ३ उ०। पं० चू०।

सीयच्छाय-शीतच्छाय-त्रि०। सर्वास्वित्संज्ञार्दितया शीतत्वे, छायाशब्द आतपप्रतिपक्षवस्तुवाची द्रष्टव्यः। रा०।

सीयजोणिय-शीतयोनिक-त्रि०। शीता वेदना वेदयन्ति किंतु-उष्णां वेदनां न वेदयन्ति ते हि शीतयोनिकाः। शीतयोनिस्थानिषु नारकेषु, केवलं हिमानीप्रत्ययशीतप्रदेशात्मस्वासंवृत्पत्तिस्थानानाम्। जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ०।

सीयपरि(री)सह-शीतपरि(री)षह-पु०। शीतं शिशिरस्पर्शस्तदेव परीषहः शीतपरीषहः। शीताधिसहने, प्रव०। शीते महत्यपि पतति जीर्णवसनः परित्राणवर्जितो नाकल्प्यानि वासांसि गृह्णाति शीतत्राणाय, आगमोक्तेन विधिना एषणीयमेव कल्प्यादि गवेषयत् परिभुञ्जीत वा। नापि शीतार्त्तो ज्वलनं ज्वालयेत् अन्यज्वालितं वा नासेवेत एवमनुतिष्ठता शीतपरीषहजयः कृतो भवति। प्रव० ८६ द्वार। उत्त०। स०। शीतादिसहनेऽपि यतिस्त्वग्वत्राणवर्जितो वासोऽकल्प्यं न गृह्णीयादग्निं नो ज्वालयेदपि। आ० म० १ अ०। ध०।

तस्य च संयमानुष्ठाने परिव्रजतो यत्स्यात्तदाह-

तं भिक्खुं सीयफासपरिवेवमाणगायं उवसंकमित्ता गाहावई बूया-आउसंतो समणा! नो खलु ते गामधम्मा उव्वाहंति?, आउसंतो गाहावई! नो खलु मम गामधम्मा उव्वाहंति, सीयफासं च नो खलु अहं संचाएमि अहियासित्तए, नो खलु मे कप्पइ अगणिकायं उज्जालित्तए वा पज्जालित्तए वा कायं आयावित्तए वा पयावित्तए वा,अन्नेसिं वा वयणाओ सिया स एवं वयंतस्स परो अगणिकायं उज्जालित्ता पज्जालित्ता कायं आयाविज्ज वा पयाविज्ज वा, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणाए त्ति बेमि। (सू०२१०)

तम्-अन्तप्रान्ताहारतया निस्तेजसं निष्किञ्चनं भिक्षणशीलं भिक्षुमतिक्रान्तसाध्वयौवनावस्थं सम्यक्त्वकृत्राणाभावतया शीतस्पर्शपरिवेपमानगात्रम् उपसंक्रम्य-आसन्नतामेत्य गृहपतिः-ऐश्वर्योष्मानुगतो मृगनाभ्यनुविद्धकश्मीरजवहलरसानुलिप्तदेहो मीनमदागुरुधूपधूपेतरक्षिकाच्छादितवपुः प्रौढसीमन्तिनीसन्दोहपरिवृतो वार्त्तीभूतशीतस्पर्शानुभवः सन् किमयं मुनिरुपहसितसुरसुन्दरीरूपसम्पदो मत्सीमन्तिनीरवलोक्य सात्त्विकभावापेतः कम्पते उत शीतनैवेति संशयानो ब्रूयात् भो आयुष्मन्! श्रमण! कुलीननामात्मन आविर्भावयन् प्रतिषेधद्वारेण प्रश्नयति-नो भवन्तं ग्रामधर्मा-विषयाः उत्-प्राबल्येन बाधन्ते?, एवं गृहपतिनोक्ते विदिताभिप्रायः साधुराह-अस्य हि गृहपतेरात्मसंविदा ऽङ्गनावलोकनाऽविष्कृतभावस्यासत्याशङ्का-

ऽभूद् अतोऽहमस्यापनयामीत्येवमभिसन्धाय साधुर्वभाषे आयुष्मन् ! गृहपते ! 'नो खलु' नैव ग्रामधर्मा मामुद्बाधन्ते, यत्पुनर्वेपमानगात्रयष्टिं मामीक्षाञ्चकृषे तच्छीतस्पर्शविजृम्भितं, न मनसिजविकार, शीतस्पर्शमह न खलु शक्नोम्यधिसोढुम्, एवमुक्त सन् भक्तिकरुणारसाक्षिप्तहृदयो ब्रूयात्-सुप्रज्वलितमाशुशुक्षणिं किमिति न सेवसे ?, महामुनिराह-भो गृहपते ! न खलु मे कल्पतेऽग्निकाय मनाग् ज्वालयितुम् उज्ज्वालयितु प्रकर्षेण ज्वालयितु प्रज्वालयितु स्वतो ज्वलितादौ काय—शरीरमीषत् तापयितुमातापयितु वा प्रकर्षेण तापयितु प्रतापयितु वा, अन्येषा वा वचनात् ममैतत्कर्त्तु न कल्पते, यदिवाऽग्निसमारम्भायान्यो वा वक्तु न कल्पते ममेति । त चैवं वदन्तं साधुमवगम्य गृहपति कदाचिदेतत्कुर्यादित्याह—स्यात्-कदाचित्स-परो गृहस्थ एवमुक्तनीत्या वदत साधोरग्निकायमुज्ज्वालय्य प्रज्वाल्य वा कायमातापयेत् प्रतापयेद्वा, तच्चोज्ज्वालनातापनादिक भिक्षु प्रत्युपेक्ष्य—विचार्य स्वसन्मत्या परव्याकरणेनान्येषा वाऽन्तिक श्रुत्वा अवगम्य ज्ञात्वा त गृहपतिमाज्ञापयेत्-प्रतिबोधयेत् कथा?, अनासेवनया, यथैतत् ममायुक्तमासेवितु, भवता तु पुन साधुभक्त्यनुकम्पाभ्या पुण्यप्राग्भारोपार्ज्जनमकारीति, ब्रवीमीतिशब्दावुक्तार्थौ । आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । शीते महत्यपि पतति जीर्णवसन परित्राणवर्जितो नाकल्प्यानि वासांसि गृह्णीयात् परिभुञ्जीत वा नापि शीतार्त्तोऽग्निं ज्वालयेदन्यज्वालितं वा नासेवेत । आव० ४ अ० ।

एतदेव सूत्रकृदाह—

चरंतं विरयं लूहं, सीयं फुसइ एगया ।
नाइवेलं मुणी गच्छे, सोच्चा णं जिणसासणं ॥ ६ ॥

तत्परीषहमाह—

चरंतं विरयं लूहं, सीयं फुसइ एगया ।
नाइवेलं विहन्निज्जा, पावदिट्ठी विहम्मइ ॥ ६ ॥ (सू०)

व्याख्या—'चरन्तम्' इति ग्रामानुग्राम मुक्तिपथे वा व्रजन्त, धर्ममासेवमान वा, विरतम्—अग्निसमारम्भादेर्निवृत्तं विगतरतं वा 'लूहं' ति स्नानस्निग्धभोजनादिपरिहारेण रूक्ष, किमित्याह—शृणाति इति शीत, स्पृशति—अभिद्रवति, चरदादिविशेषणविशिष्टो हि सुतरां शीतेन बाध्यते, 'एकदे' ति शीतकालादौ प्रतिमाप्रतिपत्त्यादौ वा, तत किम् ? 'न' नैव वेला सीमा मर्यादा सेतुरित्यनर्थान्तर, ताश्चातीति शेषसमयेभ्य स्थविरकल्पिकापेक्षया जिनकल्पिकापेक्षया च स्थविरकल्पाच्चातिशायिनी वेला शाक्यपेक्षतया च सर्वथानपेक्षतया च शीतसहनलक्षणा मर्यादा ता विहन्यात् । कोऽर्थ. ?-अपध्यानस्थानान्तरसर्पणादिभिरतिक्रामेत्, किमेवमुपदिश्यत इत्याह—पासयति पातयति वा भवावर्ते इति पापा, तादृशी दृष्टि-बुद्धिरस्येति पापदृष्टि 'विहम्मइ' इति सूत्रत्वाद्विहन्ति-अतिक्रामत्यतिवेलामिति प्रक्रम । अयमत्र भावार्थ -पापदृष्टिरेवोक्तरूपमर्यादातिक्रमकारी, तत पापबुद्धिकृतत्वादस्य सद्बुद्धिभि परिहारो विधेय, पठ्यत च "नाइवेलं मुणी गच्छे, सुच्चा ण जिणसासणं" तत्र वेला स्वाध्यायादिसमयात्मिका तामनिक्रम्य शीतेनाभिहतोऽहमिति मुनि—तपस्वी न गच्छेत्—स्थानान्तरमभिसर्पेत्, 'सोच्चे' ति श्रुत्वा णमिति वाक्यालङ्कारे जिनशासन—जिनागमम् अन्यो जीवोऽन्यश्च देहस्तीव्रतराश्च नरकादिषु शीतवेदना प्राणिभिरनुभूतपूर्वा इत्यादिकमिति सूत्रार्थ ॥ ६ ॥

अन्यच्च—

ण मे णिवारणं अत्थि, छवित्ताणं न विज्जइ ।
अहं तु अग्गिं सेवामि, इइ भिक्खू न चिंतए ॥७॥

न 'म' मम नितरा वार्यते—निषिध्यतेऽनेन शीतवातादीति निवारण—सौधादि अस्ति—विद्यते, तथा छवि-त्वक् त्रायते--शीतादिभ्यो रक्ष्यतेऽनेनेति छवित्राण--वस्त्रकम्बलादि न विद्यत, वृद्धास्तु निवारण--वस्त्रादि तथा छवि --त्वक् त्राण न विद्यत--न भवति, असौ हि शीतोष्णादीना ग्राहिकेति व्याचक्षते, अत 'अह' मित्यात्मनिर्देश, तु पुनरर्थ, तद्भावना च येषा निवारण छवित्राण वा समस्ति ते किमिति अग्निं सेवेयु ?, अह तु तदभावादत्राण तत्किमन्यत्करोमीत्यग्निं सेवे 'इती' त्येव भिक्षु- यति न चिन्तयेत्--न ध्यायेत्, चिन्तानिषेधे च सेवन दूरापास्तमिति सूत्रार्थ ॥ ७ ॥

इदानीं लयनद्वार, तत्र च 'नातिवेल मुनिर्गच्छेदि' त्यादिसूत्रावयवसूचितं दृष्टान्तमाह--

रायगिहम्मि वयंसा, सीसा चउरो उ भद्दबाहुस्स ।
वेभारगिरिगुहाए, सीयपरिगया समाहिगया ॥६१॥

राजगृहे नगरे वयस्या शिष्याश्चत्वारस्तु भद्रबाहोर्वैभारगिरिगुहाया शीतपरिगता -समाधिगता इत्यक्षरार्थ ॥६१॥ भावार्थस्तु वृद्धविवरणादवसेय, तच्चेदम्--

"रायगिहे णयरे चत्तारि वयसा वाणियगा सहवड्ढियया, ते भद्दबाहुस्स अतिए धम्म सोच्चा पव्वइया, ते सुय बहु अहिज्जित्ता अन्नया कयाइ एगल्लविहारपडिम पडिवन्ना, त समावत्तीए विहरता पुणोवि रायगिह नयर सपत्ता । हेमतो य वट्टति, ते य भिक्ख काउ तइयाए पोरिसीए पडिनियत्ता, तेसिं च वेभारगिरितेण गतव्व । तत्थ पढमस्स गिरिगुहादारे चरिमा पोरिसी ओगाढा, सो तत्थेव ठिओ । बिइयस्स उज्जाणे, ततियस्स उज्जाणसमीवे, चउत्थस्स नगरब्भासे चेव । तत्थ जो गिरिगुहब्भासे तस्स निरागं सीय सो सम्म सहतो खमतो अ पढमजामे चेव कालगतो । एव जो नगरसमीवे सो चउत्थे जामे कालगतो, तेसिं जो नगरब्भासे तस्स नगरुण्हाए न तहा सीअं तेण चउत्था कालगतो, ते सम्म कालगया । एव सम्म अहियासियव्व जहा तेहिं चउहिं अहियासिय" । उत्त० २ अ० । अत्र भद्रबाहुशिष्याण कथा —राजगृहे नगरे चत्वारो वयस्या वणिज श्रीभद्रबाहुगुर्वन्तिके प्रवृज्य श्रुत चाधीत्य एकाकित्व प्रतिमया विहरन्तस्तत्रैव ईयु., तदा हेमन्त आसीत् । ते च भिक्षाभोजनमादाय तृनीयपौरुष्या निवर्त्तन्त पुरात् पृथक् । तेषामेकस्य चरमपौरुषी वैभाराद्रिगुहाद्वारे अवगाढा तत्रैव सोऽस्थात् द्वितीय पुरोद्याने, तृतीयस्तु उद्यानसमीपे, चतुर्थस्तु पुराऽभ्यर्णे । तत्र यो वैभाराद्रिगुहासन्न स महासीतव्यथिता रजन्या आद्ययामे मृत, उद्यानस्थो द्विती-

यमाने मुन , उद्यानासन्नस्तृतीये यामे मृत , पुरासन्नस्तु पुरे(गो)मणाऽल्पशीतत्वेन चतुर्थे प्रहरे मृत' । सर्वेऽप्येते साधवो विपद्य दिव जग्मु शीतपरिषह सोढव्य । उत्त० २ अ० ।

सीयपरिसहविजय-शीतपरिषहविजय-पुं० । महत्यपि शीते पतति परित्यक्ताकल्पनीयवासस प्रवचनोक्तेन विधिना कल्पनीयवासासि परिभुञ्जानस्य वृत्तवदनवधारितालयविशेषस्य वृक्षमूले पथि शून्यागारेऽन्यत्र वा क्वापि निवसतो हिमानीकणसमिश्रशीतानिलसमिश्रेऽपि तत्प्रतीकारहेतूपादान प्रति निवृत्तेच्छस्य पूर्वानुभूतशीतप्रतीकारहेतूनस्मरत सम्यग्भावनागर्भशीतसहने, पं०सं० ४ द्वार ।

सीयपिंड-शीतपिण्ड-पुं०।शीत शीतल पिण्ड आहार , शीतश्चासौ पिण्डश्च शीतपिण्ड । शाल्यादिपिण्डे, " पताणि चेव सेविज्जा, सीयपिण्ड पुराणकुम्मास । " आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

सीयप्पवायदह-शीताप्रपातह्रद-पुं० । यत्र नीलवत शीता निपतति यत्र चत्वार्यशीत्यधिकानि योजनशतानि आयामविष्कम्भ पञ्चदशाष्टादशोत्तराणि विशेषन्यूनानि परिक्षेपण यस्य च मध्ये शीताद्वीप चतुष्षष्टियोजनायामविष्कम्भो द्व्युत्तरयोजनशतद्वयपरिक्षेप जलान्तात् द्विक्रोशोच्छ्रित शीतादेवीभवनेन विभूषितोपरितनभाग स शीताप्रपात ह्रद इति । शीतादेव्या निवासभूते शीतानद्या जलप्रपातस्थाने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सीयफास-शीतस्पर्श-पुं० । शीतापादितदु खविशेषे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । शीतले, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

सीयफासणाम-शीतस्पर्शनामन्-न० । नामकर्मभेदे यदुदायाज्जन्तुशरीर शीत शीतल मृणालादिवद् भवति तत् शीतस्पर्शनाम । कर्म० १ कर्म० ।

सीयल-शीतल-त्रि० । शीतवेदनोत्पादके, स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ० म० । औ० । चन्द्र सूर्य वा गृह्णतो राहो कृष्णपुद्गल एक शीतल । च० प्र० २० पाहु० । दशमे तीर्थकरे, सम्प्रति शीतल सकलसर्वसतापकरणविरहादाह्लादजननाच्च शीतल ,तत्र सर्वेऽपि भगवन्त· शत्रूणा मित्राणा चोपरि समानास्तत शेषमाह—

पिउणो दाहोवसमो, गब्भगए सीयलो तेणं ।

भगवत पितु पूर्वोत्पन्नोऽसदृश पित्तदाहोऽभवत् स चौषधैर्नानाप्रकारैर्नोपशाम्यति, भगवति तु गर्भगते देव्या परामर्शे स दाह उपशान्तस्तेन शीतल इति नाम । आ० म० २अ० । ध० । प्रव । आ० चू० । स० । कल्प० । (अस्य वक्तव्यता 'तित्थयर' शब्दे चतुर्थभागे २२६० पृष्ठे गता ।) शीतलस्य अशोका देवी । प्रव० ७ द्वार ।

सीयल(ग) शीतल(क)-पुं० । स्वनामख्याते नृपतौ,शीतलको नृपति परित्यक्तराज्यसमृद्धि गृहीतसर्वज्ञदीक्षोऽद्भुतेन तदीयगुणेन प्रमादमानमानसैर्निजगुरुभिर्विश्राणितश्रमणानन्दादिसूरिपदस्तद्द्रव्यभावभेदभिन्ने वन्दनके उदाहरणम् ।

तत्कथा चैवम्—

"अवनीवनिताभाल—तिलक श्रीपुरे पुरे ।
प्रतापाक्रान्तदिक्चक्र , क्ष्मापाल शीतलोऽजनि ॥ १ ॥
सर्वज्ञशासनक्षीर—नीरधौ सद्गनिस्तुन ।
शुद्धपक्षद्वयो राज—हस क्रीडति य सदा ॥ २ ॥
तस्याभूद्भगिनी भाग्य-सौभाग्यैकनिकेतनम् ।
सद्धर्मैककर्मनिर्माण—परा शृङ्गारमञ्जरी ॥ ३ ॥
सा च विक्रमसिंहस्य, राज्ञी जाता जगत्पते ।
सञ्जनत्य क्रमात्पुत्र—चतुष्टयमजीजनत् ॥ ४ ॥
शीतलश्च महीपाल—श्चारुवैराग्यरञ्जित ।
श्रीधर्मघोषसूरीणा—मन्तिके व्रतमग्रहीत् ॥ ५ ॥
त च विज्ञानसिद्धान्त—तत्त्व गीतार्थशेखरम् ।
गुरवस्तद्गुणैस्तुष्टा , स्वपदेऽन्यवीविशन् ॥ ६ ॥
अन्यदा निजपुत्राणा, कलाकौशलशालिनाम् ।
शृङ्गारमञ्जरी राज्ञी, रहस्येवमवोचत् ॥ ७ ॥
वत्सास्त्वदीय एवैक , श्लाघ्यो जगति मातुल ।
येन साम्राज्यमुत्सृज्य, जगृहे व्रतमुत्तमम् ॥ ८ ॥
यश्च नि शेषशास्त्राब्धि—पारदृश्वा मुनीश्वर ।
निस्सङ्ग विहरंश्चित्य, प्रबोधयति देहिन ॥ ९ ॥
पचालिम यथाग्राही, ससारस्यामुना फलम् ।
तथा वत्सास्तदादातु, भवतामपि युज्यत ॥ १० ॥
यत -
कोटिशो विषया प्राप्ता , सपदश्च सहस्रश ।
राज्य च शतशो जीवै-र्न च धर्म कदाचन ॥ ११ ॥
इत्थ मातुर्वच श्रुत्वा, सविग्ना जनक निजम् ।
तेऽनुज्ञाप्यार्हतीं दीक्षा, जगृहु स्थविरान्तिक ॥ १२ ॥
सञ्जातास्ते च गीतार्था, वन्दितु निजमातुलम् ।
अवन्त्या च गता· साय, तद्बहिश्छायामवस्थिता ॥ १३ ॥
अथ गन्ता पुरीमध्ये, श्रावक कोऽपि तद्गिरा ।
श्रीशीतलमुनीन्द्राय, तत्स्वरूप न्यवेदयत् ॥ १४ ॥
इतश्च-
शुभेनाध्यवसायेन, तेन तेन महात्मनाम् ।
तेषा निशि समुत्पन्न, चतुर्णामपि केवलम् ॥ १५ ॥
ततश्च कृतकृत्यत्वा—द्यावत्तत्रैव ते स्थिता ।
प्रभाते नागमस्ताव-दुत्क श्रीशीतलोऽजनि ॥ १६ ॥
अहो दुष्टा अमी शैक्षा, निर्लज्जा इत्यवेत्य स ।
क्रोधाध्मातो ददौ तेषा, चतुर्णामपि वन्दनम् ॥ १७ ॥
यामादूर्ध्वं स्वय तेषा—मन्तिकेऽसौ गतस्तत ।
अनादरपरास्ताश्च, वीक्ष्य सस्थाप्य दण्डकम् ॥ १८ ॥
ऐर्यापथीं प्रतिक्रम्य, समालोच्यैवमभ्यधात् ।
वन्देऽहं भवतो ह्यत्र, समागत्यापि साम्प्रतम् ॥ १९ ॥
कषायकण्टकारूढ, तमूचुस्ते त्वया पुरा ।
द्रव्यतो वन्दन दत्त—मिदानीं देहि भावत ॥ २० ॥
किमेतदिति जानन्ति, भवन्त इति सोऽब्रवीत् ।
तेऽपि न प्रत्यवोचन्त, जानीमो नितरामिदम् ॥ २१ ॥
आचार्य कथमित्याह, तेऽप्याहुर्ज्ञानत स च ।
प्रतीति कीदृशात्ते च, अवन्त्यप्रतिपातित ॥ २२ ॥
पापेनाशातिता एते, मया केवलिनो ह्यहा ।
इत्थ निन्दन्निवृत्तोऽसौ, कण्टकस्थानतस्तत ॥ २३ ॥
क्षमासेषु चतुर्थाय, ददतस्तस्य वन्दनम् ।
केवलज्ञानमुत्पन्न—मपूर्वकरणादिना ॥ २४ ॥

द्रव्यतो वन्दन पूर्वं कषायोपेतचेतस ।
जज्ञे पश्चात्तनस्तस्य, शान्तस्वान्तस्य भावन ॥ २५ ॥"
प्रव० २ द्वार ।

सीयलगत्तया-शीतलगात्रता-स्त्री० । अङ्गोपाङ्गाना शीतलस्पर्शे, बृ० ३ उ० ।

सीयलविहारि-शीतलविहारिन्-पु० । नित्यवासित्वादिना शिथिलाचारे , आव० १ अ० ।

सीयलिया-शीतलिका-स्त्री० । शीतस्पर्शाया लूतायाम् ,आ० म० १ अ० । नहि लूतादिक शीतलिकाभिधानान्तरमात्रेणान्यथात्व भजते । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

सीयलेस्सालद्धि-शीतलेश्यालब्धि-स्त्री० । अगण्यकारुण्यवशादनुग्राह्य' प्रति तेजोलेश्याप्रशमनप्रत्यलशीतलतेजोविशेषविमोचनसामर्थ्ये , प्रव० । यथा भगवतो महावीरस्य पुरा किल गोशालक कूर्मग्रामे करुणारसिकान्त करणतया स्नानाभावाविर्भूतप्रभूतयूकासन्ततिनायिन वैशिकायन बालतपस्विनमकारणकलहकलनतया अरे यूकाशय्यातरेत्याद्ययुक्तोक्तिभि कोपाटोपाध्मायमानमानसमकरोत् ,तदनु वैशिकायनस्तस्य दुरात्मना दाहाय वज्रदहनदेश्या तेजोलेश्या विससर्ज । तत्कालमेव च भगवान्वर्द्धमानस्वामी प्रगुणितकरुणस्तत्प्राणत्राणाय प्रचुरपरितापोच्छेदच्छेका शीतलेश्याममुचदिति । प्रव० २७० द्वार । पा० । स्था० ।

सीयवेगमहण-शीतवेगमथन-न० । आतपेन शीतवेगनिवारणे , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सीया-सीता-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरे नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य केशरहृदान्निर्गताया महानद्याम् , स्था० । शीता महानदी केशरहृदस्य दक्षिणतोरणेन विनिर्गत्य कुण्ड पतित्वा मरा पूर्वत पूर्वविदेहमध्येन विजयद्वारस्याध पूर्वसमुद्र शीतोदानामान प्रविशतीति । स्था० २ ठा० ३ उ० । पश्चिमरुचकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् ,ज० ५ वक्ष० । आ० क० । आ० म० । रा० । औ० । प्रश्न० । भ० । ' ईषत्प्राग्भाराया पृथिव्याम् , आ० म० १ अ० । लाङ्गलपद्धतौ , आ० म० २ अ० । पुरुषोत्तमस्य चतुर्थवासुदेवस्य मातरि , आव० १ अ० । शिविकापुरुषसहस्रवहनीयकूटाकारशिखराच्छादिते जम्पानविशेषे, प्रव० ६ द्वार । भ० । तीर्थकृता २४ शिविका 'तित्थयर' शब्दे चतुर्थभागे २२७८ पृष्ठे गता ।)

सीयाकूड-शीताकूट-पु०।न०।नीलवर्षधरपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ० । जम्बूमन्दरस्य उत्तरे नीलवन्तवर्षधरपर्वतस्य स्वनामख्याते चतुर्थे कूटे , स्था०२ ठा० १ उ० । महाविदेह माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य सीतासरित्सुरीकूटे , ज० ४ वक्ष० ।

सीयाण-श्मशान-न० । शवदाहस्थाने , ठय० ७ उ० ।

सीयायवतत्त-शीतातपतप्त-त्रि० । रात्रौ शीतेन दिवाऽऽतपेन रसशाख प्रापिते , ज० २ वक्ष० ।

सीयामुहवण-शीतामुखवन-न०। महाविदेहे वर्षे शीताया महानद्या उत्तरस्या नीलवतो वक्षस्कारपर्वतस्य दक्षिण पूर्वलवणसमुद्रस्य पश्चिमे,पुष्कलावतीविजयक्षेत्रस्य पूर्वे स्वनामख्याते वने , ज० ।

कहिं णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीआए महाणईए दाहिणिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते ?, एवं जह चेव उत्तरिल्लं सीआमुहवणं तह चेव दाहिणं पि भाणिअव्व , णवर णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीआए महाणईए दाहिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं वच्छस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जम्बुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीआए महाणईए दाहिणिल्ले सीआमुहवणे णामं वणे पण्णत्ते,उत्तरदाहिणायए तहेव सव्व णवरं णिसहवासहरपव्वयत्तेणं एगमेगूणवीसइभागं जोअणस्स विक्खम्भेणं किण्हे किण्होभासे ०जाव महया गन्धद्धणिं मुअते ०जाव आसयन्ति उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं वणवसओ इति ।

कहि ण' मित्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे शीता ,हानद्या दाक्षिणात्य शीतामुखवन शीतानिषधमध्यवर्तीत्यर्थ , अतिदेशसूत्रत्वनोत्तरसूत्र स्वय भाव्य, पर वच्छस्य विजयस्य—त्वदंहद्वितीयभागाद्यविजयस्य पूर्वेन इति । ज० ४ वक्ष० ।

सीयावण-शीतापन-न० । शीतकरणे, नि० चू० १ उ० ।

सीरकंता-सीरकान्ता-स्त्री० । मूर्च्छनाविशेष, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सीरि-सीरिन्-पु० । बलदवे, को० ।

सील-शील-न० । शील-समाधौ धातोर्घञ् । नपुकत्वे शीलत्व शीलम् । आ० चू० १ अ० । समाधान, विश० । स्था० । त० । व्रतादिसमाधान, आव० ४ अ० । प्रश्न० । यमनियमरूप, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । क्रोधाद्युपशमरूप, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । अनुष्ठाने,सूत्र० २ श्रु० १ अ० । व्रतविशेष, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । शीलमुत्तरगुणा । ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । प्रव० । आ० म० । आ० चू० । शीलान्यणुव्रतानि । उपा० २ अ० । परद्रोहविरतौ,दश०१अ०१उ०। उद्युक्तविहारित्व, सूत्र०१श्रु०१३अ० । चारित्रे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । दश० ।

निक्षेपः—

सीले चउक्क दव्वे, पाउरणाभरणभोयणादीसु । '
भावे उ ओहसील, अभिक्खमासेवणा चेव ॥ ८६ ॥

शीले-शीलविषये निक्षेपे क्रियमाणे ' चतुष्क ' मिति नामादिश्चतुर्धा निक्षेप , तत्रापि नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य ' द्रव्यम् ' इति द्रव्यशील प्रावरणाभरणभोजनादिषु द्रष्टव्यम् । अस्यायमर्थ —यो हि फलनिरपेक्षस्तत्स्वभावादेव क्रियासु प्रवर्तते स तच्छील । तत्रेह प्रावरणशील इति प्रावरणप्रयोजनाभावेऽपि तच्छीलयान्नित्य प्रावरणस्वभाव ; प्रावरणे वा दत्तावधान , एवमाभरणभोजनादिष्वपि द्रष्टव्यमिति । यो वा यस्य द्रव्यस्य चतनाचेतनादे स्वभावस्तद् द्रव्यशीलमित्युच्यते , भावशील तु द्विधा—ओघशीलम् ,–आभीक्ष्ण्यसेवनाशील चेति ।

तत्रौघशील व्याचिख्यासुराह—

ओहे सीलं विरती, विरयाविरई य अविरती5सीलं ।

धम्मे सासतवादी,अपसत्थ अहम्मकोवादी ॥८७॥

सामान्य सामान्येन सावद्ययोगविरता विरताविरतो वा शीलवान् भण्यते, तद्विपर्यस्तोऽशीलवानिति । आभीक्ष्ण्य-सेवायां तु—अनवरतसेवनाया तु शीलमिदम् , तद्यथा-धर्मे-धर्मविषये प्रशस्त शील यदुतानवरतापूर्वज्ञानार्जन विशिष्टतप करण वा, आदिग्रहणादनवरताभिग्रहणादिक परिगृह्यते । अप्रशस्तभावशील स्वधर्मप्रवृत्तिर्बाह्या, आन्तरा तु काणादिषु प्रवृत्ति , आदिग्रहणात्—शेषकषायाश्चौर्याभ्या-ख्यानकलहादय परिगृह्यन्त इति ।

"सीलं नियकुलनहयल-ससि व्व कित्ती पयासए भुवणे ।
सुरनरसिवसुहकरणं-पालेयव्व सया सील ॥१०८॥
जाइकुलरूवबलसुय-विज्जाविन्नाण बुद्धिरहिया वि ।
सव्वत्थ पूयणिज्जा-निम्मलसीला नरा हुति ॥१०९॥
त पुण सील दुविह, देसे सव्वे य होइ नायव्व ।
देसे गिहीण दसण-मूलाणि दुवालस वयाणि ॥११०॥
साहूण सव्वसील, ज सीलगाण अट्ठदससहस्सा ।
बुज्झति निरइयारा, जावज्जीव अविस्साम ॥१११॥
लघुकम्मा गुरुसत्ता—सत्ता विसमावईसु पत्ता वि ।
मणवयणतणुविसुद्ध, सील पालंति सीय व्व ॥११२॥"

ध० र० २ अधि० ६ लक्ष० । (कुशीलसुशील 'कुसील' शब्दे तृतीयभागे ६११ पृष्ठे उक्त ।) सर्वसवरे, आ० म० २ अ० । अष्टादशसहस्रभेदसख्ये सयमे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । उत्त० । सथा० । मद्यमास-निशाभोजनादिपरिहाररूपे आचारे, उत्त० १४ अ० । व्यवहारे, ध० १ अधि० । सथा० । ज० । शीलमष्टादशशीलाङ्गसहस्रसख्य, यदि वा-महाव्रतसमाधान पञ्चेन्द्रियजय कषायनिग्रह त्रिगुप्तिगुप्तता चैतत् शीलम् । आचा०१ श्रु० ६ अ० ४ उ० । शील सदाचारो विरतसम्यगृहशाविरतिमताऽनु-देशसर्वविरत्यात्मकं चारित्रम् । उत्त० ७ अ० । न० । शील-समाधान तद्रूपत्वात् शीलम् । अहिंसायाम् , प्रश्न० १ सव० द्वार । ब्रह्मचर्ये, स० । बृ० । न० । ' वर प्रवेशो ज्वलित हुताशन, नचापि भग्न चिरसञ्चितव्रतम् । वर हि मृत्यु सुविशुद्धचेतसो,नचापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । दानेन महाभोगा, देहिना सुरगतिश्च शीलेन । भावनया च विमुक्ति—स्तपसा सर्वाणि सिद्धयन्ति ॥ २॥" सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

श्रावकस्य शीलानि—

सम्प्रति शीलवत्स्वरूप द्वितीय लक्षण व्याख्यानयन्नाह—

आययणं खु निसेवइ, वज्जइ परगेहपविसणमकज्जे ।
निच्चमणुब्भडवेसो, न भणइ सवियारवयणाइं ॥३७॥
परिहरइ बालकील, साहइ कज्जाइँ महुरनीईए ।
इय छव्विहसीलजुओ,विन्नेओ सीलवंतो त्थ ॥३८॥

आयतन धार्मिकजनमीलनस्थानम्-उक्त च 'जत्थ साहम्मिया बहवे,सीलवता बहुस्सुया । चरित्ताचारसपन्ना, आययण त वियाणाहि" ।१। खुरवधारण प्रातपक्षप्रतिषेधार्थ -तत्रआयतनमेव निषेवते भावश्रावका, नानायतनमिति योग । 'न भिल्लपल्लीसु न चोरसश्रये,न पार्वतीयेषु जनेषु सवसेत् । न हि क्षुद्राशयलोकसंनिधौ,कुलगति साधुजनस्य निन्दिता ।१।" तथा-'दसणनिब्भेयणया,चरित्तनिब्भेयणी य अणवरय जत्थ पयट्टइ विगहा तमणायण महापाव ।१। ' इति प्रथमं शीलम् । तथा 'वर्जयति परगृहप्रवेशनमन्येषा मन्दिरेषु गमनमकार्ये गुरुतरकार्याभावे नष्टविनष्टादावाशङ्कासभवादिति द्वितीय शीलम् । तथा नित्य सदाऽनुद्भटवेषोऽनुल्बणनेपथ्यो भवति भाववश्रावक इति तृतीय शीलम् । न भणति न ब्रूते सविकाराणि-रागद्वेषविकारोत्पत्तिहेतुभूतानि वचनानि वाच इति चतुर्थं शीलम् । तथा परिहरति न सेवते बालक्रीडा बालिशजनविनोदव्यापार द्यूतादिकमिति पञ्चम शीलम् । तथा साधयति-निष्पादयति कार्याणि—प्रयोजनानि मधुरनीत्या सामपूर्वक " सौम्य ! सुन्दरैव कुरुष्व " त्यादिनेति षष्ठ शीलम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण षड्विधशीलयुतो विज्ञेय शीलवानत्र श्रावकविचार इति ।

सम्प्रत्येतदेव शीलषट्क व्याख्यानयन् प्रथम शील आयतनलक्षण गाथापूर्वार्द्धेन गुणोपदर्शनपूर्वकं भावयति-

आययणसेवणाओ, दोसा निज्जंति वड्ढइ गुणोहो ।

आयतनमुक्तस्वरूप तस्य सेवनादुपासनाद्दोषा मिथ्यात्वादय क्षीयन्त हीयन्त क्षय यान्तीति भाव -वर्द्धते वृद्धिमुपैति गुणौघा ज्ञानादिगुणकलाप , सुदर्शनस्यव । ध० र० । इत्युक्त शीलवतोऽनुद्भटवेष इति तृतीयो भेद । (सविकारवचनवर्जनरूपश्चतुर्थभेद 'सवियारवयणवज्जण' शब्दे तत्कथानक च 'मित्तसेण' शब्दे उक्तम् ।)

सम्प्रति बालक्रीडापरिहाररूप पञ्चम भेदम-भिधित्सुर्गाथापूर्वार्द्धमाह—

बालिमजणकीला वि हु, मूलं मोहस्स ऽणत्थदंडाओ ।

बालिशजनक्रीडाऽपि-बालजनाचरितक्रीडाऽपि द्यूतादिरूपा।

उक्त च—

"चउरगसारिपट्टिय—वट्टाईलावयाइजुद्धाइ ।
पणहनरज(म) म्म गाई-पहेलियाईहिं नो रमइ ॥१॥" (इति)

आसता सविकारजल्पितानीत्यपिशब्दार्थ , हुरलकारे—लिङ्ग चिह्न मोहस्याऽनर्थदण्डत्वात् निष्फलप्रायारम्भप्रवृत्तेरिहाप्यनर्थजनकत्वेन च , जिनदासस्येव । ध० र० । इत्युक्त शीलवतो बालक्रीडापरिहार इति पञ्चमो भेद ।

सम्प्रति परुषवचनाभियोगपरित्यागलक्षण षष्ठ शीलभेदम-भिधित्सुर्गाथोत्तरार्द्धमाह—

फरुसवयणाभियोगो, न संगओ सुद्धधम्माणं ॥ ४१ ॥

परुषवचनेन ' रे दरिद्र ! दासीपुत्र ' त्यादिनाऽभियोग आज्ञादान न सगतो-नोचित शुद्धधर्मणा प्रतिपन्नजिनमताना धर्महानिधर्मलाघवहेतुत्वात् ।

तत्र धर्महानि -

"फरुसवयणेण दिणतव-महिक्खिवंतो य हणइ मासतवं।
वरिसतव सवमाणो,हणइ हणतो य सामन्न।१।"इति वचनात्। धर्मलाघव पुन 'अहो धार्मिका ! परपीडापरिहारिण ! सविवेकाश्च श्रावका यदव उज्ज्वलदङ्गारोत्कराकारा गिरो गिरन्ती"त्यादि लोकोपहासात् ।

तथा—

"अप्रियमुक्ता पुरुषा , प्रवदन्ति द्विगुणमप्रियं यस्मात् ।
तस्मान्न वाच्यमप्रिय-मप्रियमश्रोतुकामेन ॥ १ ॥

विरज्यते परीवारो-निम्य कर्कशभाषिणं ।
परिग्रहे विरक्ते च प्रभुत्वं हीयते नृणाम् ॥ २ ॥
किंच—
अशिक्षितात्मवर्गेण, म्लानिं याति यत प्रभु ।
अत शिक्षा प्रदातव्या, प्रत्यह मृदुभाषया ॥ ३ ॥
स्वाधीने माधुर्ये , मधुराक्षरसंभवेषु वाक्येषु ।
ाकनाम सत्त्ववन्त , पुरुषा परुषाणि भाषन्ते॥४॥" इत्यादि।
अत एव श्रीवर्द्धमानस्वामिना महाशतकमहाश्रावक स-
त्येऽपि परुषे जल्पिते प्रायश्चित्त चाहितम् इति । मतान्तरे
पुनरदुराराध्यताभिधान षष्ठ शील तदप्यपरुषभाषित्वेन
सगृहीतमव ।

महाशतकसंविधानकं त्विदम्—
रायगिहपुरसरोवर-विभूसहा गिहवई जलहरु व्व ।
सिरिनिलओ भमरहिओ, नालस्स पय महासयगो ॥ १ ॥
अट्ठट्ठकणयकोडी-निहिवुड्डिपवित्थरप्पउत्ताओ ।
दसगोसहस्सपरिग-या तस्स (चेव) अट्ठ वया ॥ २ ॥
रेवइपमुहा तेरस-भज्जाओ तत्थ रेवईए उ ।
पिउगेहसंतियाओ, कोडीओ अट्ठ कणगस्स ॥ ३ ॥
दसगोसहस्समाणा, अट्ठवया सेसयाण पिउहरिया ।
इक्किक्कणयकोडी-दसगोसहस्सा पुढो य वआ ॥ ४ ॥
अह तत्थ समोसरिओ, गुणसिलए चेइए जिणो वीरो ।
वदणवडियाइगओ, पउरेहि सम महासयगा ॥ ५ ॥
नमिऊण तिहुयणगुरु, उचियट्ठाणे निविट्ठओ एसा ।
भयय पि अभयनिस्स-दसुदर कहइ इइ धम्मं ॥ ६ ॥
इह दुलहं गिहिधम्म, लहिउ सावयजणेण पइदिवसं ।
तस्स विसुद्धिनिमित्त दिणचरिया इद विहेयव्वा ॥ ७ ॥

तथाहि—
सुत्तविउद्धो सड्ढो, सम्म सुमरिज्ज पचनवकार ।
जाइकुलदेवगुरुन्न-म्मसगय अह विचिंतिज्जा ॥ ८ ॥
तो छव्विहमावस्सय-मणुट्ठिउ न्हाइउं च दिवसमुहे ।
सियवत्थो मुहकोस , काउ पूइज्ज गिहबिंब ॥ ९ ॥
पच्चक्खाण काऊ-ण इड्ढिपत्तो महाविभूईए ।
गच्छिज्ज जिणिंदगिहे, पविसिज्ज तेहि समयविहिणा ॥१०॥
पूएवि जिए वंदि-ज्ज तयणु वच्चिज्ज सुगुरुपासम्मि ।
काऊण तमि विणय, पच्चक्खाण च पयडेउ ॥ ११ ॥
धम्म सुणिज्ज सम्म, सुद्ध वित्ति गिहागओ कुज्जा ।
मज्झण्हे पुण पूय, विहिज्ज जिणनाहपडिमाण ॥ १२ ॥
पडिलाभिज्ज मुणिंदे, फासुयएसणिय असणदाणेण ।
साहम्मियवच्छल्ल, करिज्ज दीणाइअणुकप ॥ १३ ॥
बहुबीयणतकाया—इवज्जिय भायण तओ कुज्जा ।
वंदे वि जिणवरिंदे, गुरुणा य विहिज्ज सवरण ॥ १४ ॥
तो सत्थरहस्साइ, कुसलमईहि सम वियारिज्जा ।
इगभत्तासत्तो पुण, भुजिज्ज दिणट्ठमे भागे ॥ १५ ॥
सझासमए गिहचे—इयाई पूएवि पुणवि वदिज्जा ।
आवस्सय वि हेउ, करिज्ज सुज्झाणमेगग्गो ॥ १६ ॥
नियमाणुसाए तत्तो, कहिज्ज धम्म गिहागओ उचिय ।
पाय विसयविरत्तो, सील पालिज्ज पव्वेसु ॥ १७ ॥
कयचउसरणगमाई, सरिज्ज चइय गहिलहिएण । ...
पचनमुक्कारपरो, एव सेविज्ज तो निद्द ॥ १८ ॥
निद्दाविगम चिंति-ज्ज विसमविससन्निभ विसयसुक्ख ।
सुरसिवपुरगमरहे, एय अ मणोरहे कुज्जा ॥ १९ ॥
सिरिअरिहतो देवो, सुनाणचरणा सुसाहुणो गुरुणो ।
तत्त जिणपन्नत्त, भवे भवे इय मह हविज्जा ॥ २० ॥
जिणधम्मवासियमई, चडो वि वर हविज्ज सड्ढकुले ।
जिणधम्मेण विमुक्को, कयावि मा चक्कवट्टी वि ॥ २१ ॥
मलमलिणतणू जरमलि-णचीवरो सव्वसंगपरिमुक्को ।
महुयरवित्तिपहाण, कया करिस्सामि मुणिचरिय ॥ २२ ॥
चइउ कुसीलसग, गुरुपयपकयरय परिफुसतो ।
जोग अब्भसतो, भववुच्छेय कया काहं ॥ २३ ॥
अकट्ठियहरिणसिसु, वणम्मि पउमासणेण आसीण ।
वुड्ढा मिगजूहपहू, अग्घाइस्सति म कइया ॥ २४ ॥
मित्ते सत्तुम्मि मणि-म्मि लट्ठुए कचणम्मि पाहाणे ।
मुक्खे भवे भमिस्स, कया अह निव्विसेसमई ॥ २५ ॥
एव पइदिणकिरिय, कुणमाणो माणवा निहियमाणो ।
गिहिवासे वि वसतो, आसन्न कुणइ सिद्धिसुह ॥ २६ ॥
इय सुणिय महासयगो, आणंदो विव गहित्त गिहिधम्म ।
तुट्ठा सगिहम्मि गओ, विहरइ अन्नत्थ सामी वि ॥ २७ ॥
तस्सस्सग्गवसेण वि, पाविट्ठा रेवई न पडिबुद्धा ।
मज्जरसपिसियगिद्धा, खुद्दा धणिय घणे लुद्धा ॥ २८ ॥
अइविसयगिद्धिगहिला, सा अन्नदिणम्मि नियसवत्तीओ ।
छ स्सत्थपओगेण, छ च्च हणइ विसपओगेण ॥ २९ ॥
दुपयचउप्पयधणकण-गमाइ तासि संतियं लइ ।
बहुपाणघयाणी कू—रमासुसा चिट्ठइ सयावि ॥ ३० ॥
वुट्ट य अमाघाए, पलमलहती कयावि तो एसा ।
माराविय सवयाओ, आणावइ गोणपोयदुग ॥ ३१ ॥
चउदसवरिसवसाणे, कुडुवभारे ठवित्त जिट्ठसुय ।
पोसहसाल पविसइ, विरत्तचित्ता महासयगो ॥ ३२ ॥
सा मज्जपाणमत्ता, हावविलासाइविविहभावहि ।
त उवसग्गई बहुसो, अहियासइ सुट्ठु स महप्पा ॥ ३३ ॥
सम्म समणोवासग—पडिमा इक्कारसा वि फासेइ ।
नाऊण चरिमसमय,विहिणा पडिवज्जए ऽणसण ॥ ३४ ॥
सो सुहभाववसुप्प-न्न ओहिनाणेण लवणजलहिम्मि ।
उत्तरवज्जाहिसासु, नियइ पुट्ठा जोयणसहस्स ॥ ३५ ॥
उत्तरओ हिमवत, हिट्ठा रयणाइलोलुय नरय ।
चुलसीवाससहस्स-ट्ठिइय जाणेइ पासेइ ॥ ३६ ॥
इत्तो य मज्जमत्ता, सा पावा रेवई तहिं पत्ता ।
उवसग्गिउ पवत्ता, दुस्सहरागग्गिसतत्ता ॥ ३७ ॥
तो किमियमेरिसी इय, वियक्कमाणेण ओहिनाणेण ।
नाय तीसे सयल, चरिय तह नरयगामित्त ॥ ३८ ॥
ईसि कुविएण भणिया,हा पाविट्ठे ! निकिट्ठदुच्चिट्ठे ! ।
निल्लज्जे ! अज्जवि पा-व पुजमज्जेसि केवइय ॥ ३९ ॥
ज सत्तरत्तअतो , आलसयवाहिणा समभिभूया ।
मरिऊण त गमिस्ससि, निरयावासम्मि लोलुयए ॥ ४० ॥
इय सुणिय अवगयमया, अइकुविओ अज्ज म महासयगो।
मरणभयवेविरंगी दुहियमणा सा गया गेहे ॥ ४१ ॥
इत्तो य तत्थ पत्ते-ण वीरनाहेण गोयमो भणिओ ।
त वच्छ गच्छ पभणसु, मह वयणेणं महासयग ॥ ४२ ॥

परपीडाए जणग, विसेसओ उत्तमट्ठम्मि ॥ ४३ ॥
ता तस्स तुम दुब्भा-सियस्स गिण्हाहि भद्द ! पच्छित्त ।
तत्ता तह त्ति भणिउ, गोयमसामी तहिं पत्तो ॥ ४४ ॥
कहिओ पहुआएसो, सवेगगओ तओ महासयगो ।
वंदित्तु गोयमपहु, आलोयइ त अईयार ॥ ४५ ॥
पडिवज्जइ पच्छित्त, तो पत्तो गोयमो पहुसमीवे ।
इयरो वि समसहिउओ, सुमरतो वीरपयकमल ॥ ४६ ॥
कयसट्ठिभत्तछेओ, विहिणा मरिउं सुहम्मकप्पम्मि ।
अरुणाभम्मि विमाणे, चउपलियठिई सुरो जाओ ॥ ४७ ॥
तत्तो चविय विदेहे, विसिट्ठदेहो लहित्तु चारित्त ।
स महासयगस्स जिओ, अफरुसभासी सिव गमिही ॥४८॥
महाशतक आलपन् पुरुषवाक्यमालोचना,
गणाधिपतिगौतमाद् भुवनभानुना ग्राहित ।
इति स्फुटमवेत्य भो विमलशीलभाजो जना !,
सुधामधुरमुत्तम वदत सगत तद् वच ॥ ४६ ॥"

समर्थित शीलवत परुषवचनाभियोगत्याग इति षष्ठो भेद । ध०र०२ अधि० २ लक्ष० । स्था० । "कुरुडरडत्तणदुब्भगाई,वज्झत्तति दुव्विसकन्नगाई । जम्मतरे खंडियसीलभावा, नाऊण कुज्जा दढसीलभावं ॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ४ क्षण । शील च सदाचाररूपमष्टादशशीलाङ्गलक्षणम् ब्रह्मवत् रूप चेति त्रिविध यदुच्यते । ग० २ अ० । स्वभावे, उत्त० १३ अ० । प्रकृतौ, प० चू० २ कल्प । स० । फलानपेक्षप्रवृत्तौ, स० ।

सीलंग-शीलाङ्ग-न० । शील-समाधानं तस्याङ्गानि कारणानि । दर्श० ४ तत्त्व । चरणांशेषु, पञ्चा० १४ विव० । पृथिवीकायसमारम्भपरित्यागादिषु, आव० ४ अ० । (शीलाङ्गाना परिमाणम् ' अट्ठारससीलङ्गसहस्स ' शब्दे प्रथमभागे २५१ पृष्ठे उक्तम् ।) " जोए करणासन्ना, इंदियभोगाइसमणधम्मे य । सीलङ्गसहस्साण , अट्ठारसगस्स निप्फत्ती ॥ १ ॥ " ध०र० ३ अधि० ७ लक्ष० । संथा० । दर्श० । (अत्रत्या स्थापना ' गुरुकुलवास ' शब्दे तृतीयभागे ६४० पृष्ठे उक्ता ।)

सीलंगजुय-शीलाङ्गयुत-त्रि० । चरणांशयुते, पञ्चा० ४ विव० ।

सीलगायरिय-शीलाङ्गाचार्य-पु० । तत्त्वादित्याऽपरनाम्नि आचार्ये, येन स० ७९८ वर्षे आचाराङ्गटीका वाहरिगणिसाहाय्येन कृता । आचा० २ श्रु० ४ चू० । सूत्रकृताङ्गटीकाऽपि तेनैव वाहरिसाधुसहाय्येन चक्रे । आचा० । अयं श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणस्य शिष्य आसीत्, अस्य कोट्याचार्येत्यपर नाम । जै० इ० ।

सीलकरण-शीलकरण-न० । अनुष्ठानसेवने, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

सीलकलिय-शीलकलित-त्रि० । सुशीलतया परिहारविरते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

सीलखलियपण्णवणा-शीलस्खलितप्रज्ञापना-स्त्री० । शीलस्खलिताना व्यामोहिताना यथावस्थितार्थप्ररूपणायाम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

सीलगुण-शीलगुण-पुं० । शील समाधान तदेव गुण शीलगुण । समाधानरूपे गुणे, प्रश्न० १ संव० द्वार । आचा० ।

सीलगुणोववेय-शीलगुणोपपेत-त्रि० । शील चारित्र तदेव गुणो, यद्वा-गुण पृथगेव ज्ञानं, तत शीलगुणेन शीलगुणाभ्या वा चारित्रज्ञानाभ्यामुपपेता शीलगुणोपपेता । ज्ञानिषु सयतेषु, उत्त० १ अ० ।

सीलऽड्ढ-शीलाढ्य-त्रि० । अष्टादशसहस्रब्रह्मचर्यभेदे शीले पूर्णे, उत्त० १६ अ० ।

सीलपरिघर-शीलपरिगृह-न० । चारित्रस्थाने, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

सीलभंग-शीलभङ्ग-पुं० । ब्रह्मव्रतनाशे, व्य० ७ उ० । (संयतीनां ब्रह्मव्रतभङ्ग 'खयायारशब्दे' तृतीयभागे७१५पृष्ठे उपपादि ।)

सीलभद्द-शीलभद्र-पु० । स्वनामख्याते आचार्ये, यच्छिष्येण चन्द्रसूरिणा सवत् ११७४ वर्षे निशीथचूर्णेर्विंशतितमोद्देशकस्य व्याख्या निर्ममे । नि० चू० २ उ० ।

सीलभूय-शीलभूत-त्रि० । शील चारित्र भूत. प्राप्तो य. स शीलभूत । शीलयुक्ते, उत्त० २७ अ० ।

सीलमंत-शीलवत्-त्रि० । शीलमस्यास्तीति शीलवान् । आव० ३ अ० । आयतनसेवादिषड्विधशीलयुक्ते श्रावके, ध० २ अधि० । ध० र० । (शीलवत्स्वरूप द्वितीयलक्षण 'सावग' शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्रतिपादितम् ।) सदाचारे, उत्त० ७ अ० । शीलयुक्ते, प० व० १ द्वार । अष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । सामान्येन लाघवयोगविरतो वा शीलवान्भण्यते । सूत्र० ७ अ० । य. प्राशुकमुद्गमादिदोषरहितमाहार भुङ्क्ते त शीलवन्त वदन्ति तज्ज्ञा. । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

सीलरयणसूरि-शीलरत्नसूरि-पुं० । पाञ्चालगच्छीयजयकीर्तिसूरिशिष्ये, तेन च सवत्—१४६१ वर्षे श्रीमेरुतुङ्गसूरिकृतमघदूतस्य टीका कृता । जै० इ० ।

सीलवाइ-शीलवादिन्-पु० । शीलवन्तमात्मानं वादयितु शील यस्य स शीलवादी । कुशले शीलवत्त्वख्यापके, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

सीलवित्ति-शीलवृत्ति-स्त्री० । हिंसानृतादत्ताब्रह्मपरिग्रहविरमणकुशलानुष्ठानवर्तने, हा० २५ अष्ट० ।

सीलव्वय-शीलव्रत-न० । अणुव्रते, आ० क० १ अ० । स० । दशा० । भ० । औ० ।

सीलसागर-शीलसागर-पु० । शीलेन सागर इव शीलसागर । शीलवता प्रधाने, आ० म० १ अ० ।

सीलायार-शीलाचार-पु० । शील समाधिस्तत्प्रधानस्तस्य वाऽऽचारोऽनुष्ठानम् । शीलेन वा स्वभावेन वा आचरणे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सीलायारसमण्णिय-शीलाचारसमन्वित-त्रि० । शीलदोषरहिते, व्य० १ उ० ।

सीलेस-शीलेश-पुं० । शीलं समाधनं तच्च निश्चयत प्रकर्षप्राप्त समाधानरूपत्वात् सर्वसंवरस्ततस्तस्य सर्वसंवररूपस्य शीलस्येश शीलेश । शैलेशीमवस्थां प्रतिपन्ने, विशे० ।

सीवण-सीवन-न०। सूच्या वस्त्रखण्डसन्धाने, नि०चू०१२उ०। आचा०।(अचेलस्य स्फुटितवस्त्रस्य वस्त्रसीवनार्थं सूच्यादियाचनम् 'अचेलपरिसह' शब्द प्रथमभागे १८१ पृष्ठ उक्तम्।)

सीस--शिष-धा०। विशेषणे, "रुषादीनां दीर्घः" ॥८।४।२३६॥ इति स्वरस्य दीर्घः। सीसइ। शिष्यते। प्रा० ४ पाद।

शीर्षन्-न०। "सर्वत्र लरामचन्द्रे" ॥८।२।७९॥ इति रलोपः। "लुप्तयरवशषसां शषसां दीर्घः"॥८।१।४३॥ इति स्वरस्य दीर्घः। प्रा०। शिरसि, आ० चू० १ अ०। मस्तके, दर्श० ४ तत्त्व। प्रज्ञा०। आचा०। उत्त०।

शिष्य-त्रि०। शासितुं शक्यः शिष्यः। उत्त०। शिक्षाधारके, उत्त० २० अ०। स्वदीक्षिते, व्य०। उपाध्यायस्योपासके, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। शिष्ययोग्यतायां गोणयादयो दृष्टान्ताः। विशे०।

अथ भाषक-विभाषक-वार्तिकविद एवान्यथा प्रतिपिपादयिषुराह—

ऊणं सममहियं वा, भणियं भासति भासगाईया।
अहवा तिण्णवि साहे-ज्ज कट्ठकम्माइनाएहिं ॥१४२४॥

अनुयोगाचार्येण यद् भणितं—व्याख्यातं तस्मादूनं योऽन्यस्य भाषते—व्याचष्टे स भाषक उच्यते। तद्व्याख्यातस्य समं तु भाषमाणो विभाषकः। प्रज्ञातिशयवांस्तदधिकं भाषमाणो वार्तिककृदिति। अथवा-किमेतेन बहुना?, त्रीनप्येतान् भाषकादीननन्तरवक्ष्यमाणकाष्ठकर्मादिभिर्ज्ञातैरुदाहरणैः साधयेत्-कथयेदिति। अनन्तरनिर्युक्तिगाथाप्रस्तावनेयम्।

तान्येव काष्ठकर्माद्युदाहरणान्याह—

कट्ठे पोत्थे चित्ते, सिरिघरिए पोंड-देसिए चेव।
भासग-विभासए वा, वत्तीकरणे य आहरणा॥१४२५

'काष्ठे' इति काष्ठविषयो दृष्टान्तः। यथा काष्ठे कश्चिद् रूपकार आकारमात्रमेवोन्मीलयति, कश्चिद् तु तत्रैव स्थूलावयवं रूपं किञ्चिद् निष्पादयति, अपरस्तु सुविभक्तविचित्रोत्कृष्टानि शेषाङ्गोपाङ्गावयवयुक्तं निर्वर्तयति। एवं काष्ठकल्पं सामायिकादिसूत्रम्। तत्र भाषकः किञ्चिदर्थमात्रमेव व्याचष्टे। विभाषकस्तु तस्यैवानेकप्रकारैरर्थमाख्याति। वार्तिककारस्तु निरवशेषैरपि व्याख्याप्रकारैस्तदर्थं प्रतिपादयति। पुस्तं लेप्यम्, तद्दृष्टान्तेऽपि काष्ठवदेव सर्वं वाच्यम्। चित्रदृष्टान्ते तु-यथा कोऽपि चित्रकारो वर्तिकाभिः कुड्यादिषु रूपस्याकारमात्रं लिखति। कश्चित्तु तत्रैव हरितालादिवर्णकैर्गौरवर्णादिभावान् दर्शयति। कश्चित्तु निरवशेषानपि तद्गतभावान् सत्यापयति। दार्ष्टान्तिकयोजना तु तथैवेति। श्रीगृहं भाण्डागारम्, तदस्यास्तीति श्रीगृहिको भाण्डागारिकः। तत्र कोऽप्यसौ 'अत्र भाजने रत्नानि सन्ति' इत्येतावन्मात्रमेव जानाति, अपरस्तु तज्जाति-माने अपि वेत्ति अन्यस्तु सर्वांस्तद्गुण-दोषानप्यवबुध्यत एव। एवं प्रथम-द्वितीय-तृतीयश्रीगृहिकतुल्या यथासंख्यं भाषक-विभाषक-वार्तिककरा विज्ञेयाः। पौण्डमविकसितावस्थं कमलम्। तच्च यथेषद्विकसिता-ऽर्धविकसित-सर्वविकसितभेदात् त्रिधा भवति, एवं भाषकादिव्याख्यानमपीति। देशनं देशः कथनं सोऽस्यास्तीति देशिकः, तत्र यथा कश्चिद् देशिकः पन्थानं पृष्टो दिङ्मात्रोपदर्शनेन तं कथयति, कश्चित्तु तद्व्यवस्थितग्राम-नगरादिभेदेन अपरस्तु समस्ततद्गतगुण-दोषाख्यानद्वारेणापि तमुपदिशति। दार्ष्टान्तिकयोजना तथैव। एवमेतानि भाषक-विभाषक-व्यक्तीकरविषयाण्युदाहरणानि प्रतिपादितानि। इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः।

विस्तारार्थं भाष्यकार आह—

पढमो रूवागारं, थूलावयवोवदसणं बीओ।
तइओ सव्वावयवे, निद्दोसे सव्वहा कुणइ ॥१४२६॥
कट्ठसमाणं सुत्तं, तदत्थरूवेगभासणं भासा।
थूलत्थाण विभासा, सव्वेसिं वत्तियं नेयं ॥ १४२७ ॥

प्रथमगाथाया प्रथम-द्वितीय-तृतीयशब्दवाच्यो रूपकारः, द्वितीयगाथाया तु दार्ष्टान्तिकयोजना। तत्र काष्ठस्थानीयं सूत्रम्। 'तदत्थरूवेगभासण' त्ति तस्य च सूत्रस्यार्थस्तदर्थस्तस्य चानन्तरूपत्वाद् यदेकरूपभाषणं सा भाषा—भाषकव्यापार इत्यर्थः, स्थूलार्थानां तु कियतामपि भाषणं विभाषा, सर्वेषां तु निरवशेषाणामर्थानां भाषणं वार्तिकं ज्ञेयमिति।

पुस्तदृष्टान्तं व्याख्यातुमाह—

पोत्थ दिट्ठागारं, दिट्ठावयवं समत्तपज्जायं।
जह तह सुत्तं भासा, विभासणं वत्तियं चेव ॥१४२८॥

यथा पुस्तं लेप्यं प्रथममिन्द्रादिसम्बन्धिरूपस्य दृष्टाकारमात्रं भवति। ततः क्रमेण दृष्टतदवयवम्, ततोऽपि क्रमाद् निर्वर्तितानि शेषतत्पर्यायाणि सम्पद्यते, तथा सूत्रमाश्रित्य भाषा, विभाषा, वार्तिकं च जघन्य-मध्यमो-त्तमव्याख्यानरूपं यथासंख्यं ज्ञेयमिति।

चित्रदृष्टान्तं विवरीषुराह—

कुड्डे वत्तीलिहियं, वण्णुब्भिन्नं समत्तपज्जायं।
जह तह सुत्तं भासा, विभासणं वत्तिय चरिमं ॥१४२९॥

यथा किञ्चिदिह मसृणं धवलं कुड्यम्। तच्च प्रथमं वर्तिकाभिस्तदालेख्यरूपकाणां लिखिताकारमात्रं भवति। ततश्च वर्णकोद्भिन्नं सम्पद्यते, हरितालादिवर्णकैरुन्मीलितगौरवर्णादिस्वरूपं भवतीत्यर्थः। ततः समस्ताः समाप्ता वा पर्याया आलेख्यधर्मा निष्पन्ना यत्र तत् समस्तपर्यायम्, समाप्तपर्यायं वा भवति—सर्वात्मना निष्पन्नं भवतीत्यर्थः। तथा च कुड्यस्थानीयं सूत्रम्। तत्र भाषा, विभाषा, वार्तिकं च-चरम तृतीयं भवतीति।

श्रीगृहिकोदाहरणार्थमाह—

भाणे जाई-माणं, गुणे य रयणाण मुणइ सिरिघरिओ।
जह तह सुयभाणे भा-सगादओ अत्थरयणाणं॥१४३०॥

श्रीगृहिको भाण्डागारिकः, स च यथा कश्चिद् 'रत्नान्यत्र ताम्रकरण्डिकादिभाजने सन्ति' इत्येवं मुणतीति सोपस्कारं व्याख्येयम्। अपरस्तु तेषामेव रत्नानां जातिं मानं च जानाति। अन्यस्तु ज्वरादिरोगापहर्तृत्व-क्षुत्-पिपासा-श्रमापनेतृत्वादींस्तद्गुणानपि वेत्ति। अथवा-अन्यथा योज्यते-यथा श्रीगृहिकः कश्चिद् रत्नभाजनं मरकतादिकां तज्जातिं जानाति, अपरस्तु माष-वल्ल-गद्याणकादिकं तन्मानमपि बुध्यते, अन्यस्तु पूर्वोक्तांस्तद्गुणानपि समस्तान् वाक्,

तथा रत्नभाजनस्थानीये श्रुते स्तोक-बहु-बहुतरार्थवेत्तारो भाषकादयो विज्ञेया इति।

पौण्डदृष्टान्तव्याख्यामाह—

पोंडं विभिन्नमीसं, दरफुल्लं वियसियं विसेसेणं।
जह कमलं चउरूवं, सुत्ताइचउक्कमप्पेवं ॥ १४३१ ॥

पौण्डमविकसितावस्थं कमलम्। तस्य च पश्चात् तिस्रो ऽवस्था जायन्ते, तद्यथा—'विभिन्नमीस' ति ईषद्विभिन्नमित्यर्थः। तथा 'दरफुल्ल' त्ति अर्धविकसितमित्यर्थः। तथा 'वियसिय विसेसेणं' त्ति सर्वात्मना विकसितमित्यर्थः। एवं च सति यथा कमलं चतूरूपमुक्तम्, तथा सूत्रादिचतुष्कमपि विज्ञेयम्—अविवृतं मुकुलितं सूत्रम्, तथा, अल्प-बहु-बहुतरव्याख्यानरूपास्तस्य तिस्रोऽवस्था, इत्येवं चतूरूपतेति।

अथ देशिकदृष्टान्तव्याख्यामाह—

पंथो दिसाविभागो, गाम-पुराइगुणदोसपेयालं।
जह पहदेसणमेवं, सुत्तं भासाइतियं च ॥ १४३२ ॥

इह पन्था कश्चिद् ग्राम-नगरादीनां भवति। तं च पृष्टः कोऽपि दिग्विभागमात्रमेव कथयति, अन्यस्तु तद्व्यवस्थितग्रामनगरादीन् कथयति, अपरस्तु मार्गगतनिःशेषगुण-दोषविचारमपि कथयति। इत्थं यथा पथो मार्गस्य देशनं त्रिविधं प्रवर्त्तते, एवं भाषा-विभाषा—वार्त्तिकलक्षणमपि त्रितयमत्रगन्तव्यम्। नह्यि सर्वेष्वपि काष्ठादिदृष्टान्तेष्वयं परमार्थः—जघन्य—मध्यमो—त्कृष्टव्याख्यातारो भाषक-विभाषक-व्यक्तीकरा उच्यन्त इति। तदेवं जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकानि, तद्विभागश्चोक्तः।

अथ क्रमप्राप्तमपि द्वारविधिं 'दारविही वि महत्था तत्थ वि वक्खाणविहिविवज्जासो, मा होज्ज' इत्यादिपूर्वोक्तकारणादुल्लङ्घ्य, व्याख्यानविधिमेवेह तावदभिधित्सुः प्रस्तावनामाह—

एयस्स को णु जोग्गो, वत्तुं सोउं च केण विहिणा वा।
पुव्वोइयसंबंधो, वक्खाणविही विभागाओ ॥ १४३३ ॥

एतस्य च वक्ष्यमाणस्य 'उद्देसे निद्देसे य' इत्यादिद्वारविधेः, सर्वस्य वाऽनुयोगस्य को वक्तुं योग्यो गुरुः?, कश्च श्रोतुं योग्यः श्रोता?, केन वा विधिनाऽसौ वक्तव्यः?, इत्येतदभिधानीयम्। अत एव तस्मात् प्रवचनैकार्थिकविभागादनन्तरं 'दारविही वि महत्था' इत्यादिना पूर्वप्रतिपादितसंबन्धो व्याख्यानविधिरुच्यते। पाठान्तरं वा 'विभासाउ' त्ति' सामान्येन पूर्वमुद्दिष्टस्येदानीं व्याख्यानविधिविशेषेण भाषया भाषा भणन 'क्रियते' इति शेषः। इति गाथाद्वयार्थः। (१४३४ गाथा 'वक्खाण' शब्दे षष्ठे भागे उक्ता।)

विस्तरतस्तु गोदृष्टान्तं भाष्यकार आह—

भग्गनिविट्ठं गोणिं, केउं देंती व्व न सुयमायरिओ।
एवं मए वि गहियं, गिण्हह तुम्ह पि त्ति जंपंतो ॥ १४३५ ॥
अविमुक्तमोग्गिकेया, न जो वि मंदक्खओ सुसंवीरो।
अक्खेवनिण्णयपसंगमयारओ सो गुरु जोग्गो ॥ १४३६ ॥
सीसो वि पहाणयरो, जो गंतणविग्गारियग्गाही।
सुपरिच्छियकेया इव, थाणवियारक्खमो इट्ठो ॥ १४३७ ॥

कस्यापि धूर्तस्योपचितसर्वाङ्गसुन्दरस्वरूपाऽपि गौः कथमपि सस्थानीयप्रदेशे स्थिता भग्ना। ततश्चोत्थातुं न शक्नोति, इत्युपविष्टैव निष्ठति। ततस्तेन धूर्तेन कस्यापि मुग्धस्य क्रतुस्तथैवोपविष्टा मूल्येन प्रदत्ताऽसौ। स्वयं पुनरपसृतः। क्रेताऽपि यावत् तामुत्थापयति, तावद् न शक्नोत्युत्थातुमसौ। ततस्तथैव स्थिताऽन्यस्य मूल्येन दातुमारब्धा तेनेयम्। स च दत्तत्वादथ प्रभूत्यवयवानां निरीक्षणार्थं तामुत्थापयति मूलक्रेता च तत्कर्तुं न ददाति। वदति च मयोपविष्टैवेयं गृहीता, त्वमप्युपविष्टामेवामुं गृहाण। एवं च न कोऽपि गृह्णाति, उपहसति च तमिति। अथ प्रकृते योज्यते-भग्ना सती निविष्टा भग्नविविष्टा तां भग्ननिविष्टां 'गोणिं' गां यथा मुग्धः कश्चिदुपविष्टामेव क्रीत्वोपविष्टामेवाऽन्यस्य ददत्-प्रयच्छन् क्रेतोपहासविषयत्वादयोग्य। 'न सुयमायरिउ' त्ति एवमाचार्योऽपि 'न' नैव योग्यो भवति, किं कुर्वन्?, श्रुतं ददत्-प्रयच्छन्। कथंभूतः सन्?, इत्याह—'एवमविचारितमेव मयाऽप्येतत् श्रुतं गृहीतम्, त्वमप्यविचारितमेव गृहाण' इति शिष्यं प्रति जल्पन्निति। इत्थंभूतस्य सूरेः पार्श्वे न श्रोतव्यम्, सशीतिपदेषु निश्चयाभावेन मिथ्यात्वगमनप्रसङ्गात्। अतो व्याख्यानस्यायमयोग्योऽभिधीयत इति। कथंभूतः पुनर्योग्यः?, इत्याह—'अविगलेत्यादि' सुगमा। तदेवं गुरोरयोग्यस्य योग्यस्य च स्वरूपमुपदर्श्य शिष्यस्यापि तदाह-'सीसो वी' त्यादि, शिष्योऽपि 'न' नैव प्रधानतरः, किन्त्वयोग्यः। कथंभूतः?, इत्याह-मुग्धगोक्रेतेवैकान्तेनाऽविचारितग्राही। यस्तु स्थानविचारक्षम आग्रहरहितो विचारयोग्ये वस्तुनि विचारकः स सुपरीक्षितगवादिक्रयिक इव सिद्धान्तश्रवणे इष्टो योग्यः शिष्य इति।

अथ चन्दनकन्थादृष्टान्तविवरणमाह—

जो सीसो सुत्तत्थं,
चंदणकंथं व परमयाईहिं।
मीसेइ गलियमहवा,
सिक्खियमाणेण स न जोग्गो ॥ १४३८ ॥
कंथीकयसुत्तत्थो
गुरू वि जोग्गो न भासियव्वस्स।
अविणासियसुत्तत्था,
सीसाऽऽयरिया विणिद्दिट्ठा ॥ १४३९ ॥

इह भावार्थस्तावत् कथानकेनोच्यते-द्वारवत्यां नगर्यां वासुदेवस्य राज्यं पालयतो गोशीर्ष-श्रीखण्डमय्यो देवतापरिगृहीतास्तिस्रो भेर्य आसन्, तद्यथा-सांग्रामिकी, औद्भूतिकी, कौमुदिका। तत्र प्रथमा संग्रामकाले समुपस्थिते सामन्तादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते, द्वितीया पुनरुद्भूते आगन्तुके कस्मिंश्चित् प्रयोजने सामन्ता—ऽमात्यादिलोकस्यैव ज्ञापनार्थं वाद्यते। तृतीया तु कौमुदीमहोत्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थं वाद्यते। चतुर्थ्यपि गोशीर्ष-श्रीखण्डमयी भेरी तस्यासीत्। इयं तु षड्षण्मासपर्यन्ते वाद्यते, यश्च तच्छब्दं शृणोति, तस्यातीतम्, अनागतं च प्रत्येकं षाण्मासिक-

माशिवमुपशामयति । इयं च प्रकृतोपयोगिनी चतुर्थी भेरी । इति तदुत्पत्तिर्लिख्यते-

कदाचित् सौधर्मदेवलोके समस्ताऽमरसभापुरस्सरमभिहित शक्रेण-

" पेच्छ अहो ! हरिणमुहा, सप्पुरिसा दोसलक्खमज्झे वि ।
गिण्हंति गुणं चिय तह, न नीयजुज्झेण जुज्झंति ॥ १ ॥
एयं असद्दहंतो, कोइ सुरो चिंतए किह णु एवं ।
संभवइ जं अगहिउं, परदोसं चिट्ठए कोइ ॥ २ ॥
इय चिंतिऊण इहइ, समागओ तो विउव्वए एसो ।
बीभत्थकसिणवन्नं, अइदुग्गंधं मयगसुणयं ॥ ३ ॥
तस्स य मुहं विउव्वइ, कुंदुज्जलपवरदसणरिंछोली ।
नेमिजिणवन्दणत्थं, चलियस्स पहम्मि हरिणो य ॥ ४ ॥
तं उवदंसइ सुणयं, भग्गं गंधेण तस्स हरिसेन्नं ।
सयलं पि उप्पहेणं, वच्चइ कण्हो उण सरूवं ॥ ५ ॥
विविहं भावंतो पो-ग्गलाण वच्चइ पहेण तेणेव ।
दट्ठूण य सुणयसवं, पभणइ गुरुयत्तणेणेव ॥ ६ ॥
अइमसिणकसिणवत्थं-चले व्व वयणे इमस्स पेच्छ अहो ।
मुत्तावलि व्व रेहइ, निम्मलजोण्हा दसणपंती ॥ ७ ॥
अह चिंतियं सुरेणं, सच्चं जं अमरसामिणा भणियं ।
नूणं गुणे चिय गुरुया, पिच्छंति परस्स न हु दोसं ॥ ८ ॥
अह अस्सदिणो देवो, तुरयं अवहरइ वल्लहं हरिणो ।
सिन्नं च तस्स सयलं, विणिज्जियं तेण कुडलग्गं ॥ ९ ॥
तो अप्पणा वि विण्हू, तुरगस्स कुढावयम्मि पडिलग्गो ।
अह देवेणं भणियं, जिणिउं घेप्पति रयणाइं ॥ १० ॥
तो जुज्झामो त्ति भणे-इ केसवो किं रहवरे अहयं ।
तो गेण्हह तुमं पि रहं, जेणं समाणं हवइ जुज्झं ॥ ११ ॥
नेच्छइ एयं देवो, तुरएहिं गयाइएहिं वि स जुज्झं ।
जा नेच्छइ ता भणिओ, हरिणा तो भणसु तुममेव ॥ १२ ॥
देवेण तओ भणियं, परंमुहा दो वि होइऊण पुणो ।
जुज्झामो पूयघाए-हिं भणइ तो केसवो देव ॥ १३ ॥
जइ एवं तो विजिओ, अहयं तुमए तुरगमं नेहि ।
जुज्झामि पुणो कहमवि, न हु एरिसनीयजुज्झेणं ॥ १४ ॥
संजायपच्चओ सो, पच्चक्खो होइऊण तो देवो ।
भणइ अमोहं देवा-ण दंसणं भणसु किं पि वरं ॥ १५ ॥
अह भणइ केसवो असि-वपसमणिं तो पयच्छ मह भेरिं ।
दिन्ना य सुरेणागम-णवइयर साहिउं य गओ ॥ १६ ॥
छण्हं छण्हं मासा-णं सा इ वाइज्जए तहिं भेरी ।
जा सुणइ तीए सद्दं, पुव्वुप्पन्नाउ वाहीओ ॥ १७ ॥
नस्संति तस्स अवरा, ताउ(नह)य न हु होंति जाव छम्मासा ।
अह अन्नया कयाई, वणिओ आगंतुओ कोइ ॥ १८ ॥
दाहज्जरेण घणियं, अभिभूओ भेरिरक्खयं भणइ ।
दीणारसयसहस्सं, गेण्हसु मह देसु पलमेगं ॥ १९ ॥
भेरीए छिंदिऊणं, दिन्नं तेणावि लोभवसगेणं ।
अन्नेण चंदणेण य, भेरीए थिग्गलं दिन्नं ॥ २० ॥
इय अन्नाण विदिंते-ण तेण कंथीकया इमा भेरी ।
अह अन्नया य असिवे, हरिणा ताडाविया एसा ॥ २१ ॥
कंथत्तणेण तीसे, सद्दो सुच्चइ हरिसभाए वि ।
कंथीकरणवइयरो, विन्नाओ केसवेण तओ ॥ २२ ॥
सारविओ य सो भे-रिरक्खओ तेण अट्ठमं काउं ।
आराहिओ स देवो, अन्नं भेरिं च सो देइ ॥ २३ ॥
अन्नो य केसवेणं, कओ तहिं भेरिपालओ सो य ।
रक्खइ तं जत्तेणं, लहेइ लाभं च तो हरिणो ॥ २४ ॥ "

अथ गाथाक्षरार्थः कथ्यते—स शिष्योऽनुयोगश्रवणस्य न योग्य, किम् ?, इत्याह—यः सूत्रम्, अर्थं वा चन्दनकन्थावत् परमतादिभिर्मिश्रयति । गलितं वा विस्मृतं शिक्षितमानेन—शिक्षितत्वाहङ्कारेण परमतादिभिर्मिश्रयित्वा सपूर्णं करोति । इदमुक्तं भवति—यथा भेरीपालकेन गोशीर्षश्रीखण्डभेरीं इतरचन्दनखण्डैर्मिश्रयित्वा कन्था कृता, एवं यः शिष्यः सूत्रमर्थं वा परमतेन, आदिशब्देन स्वकीयेनैव ग्रन्थान्तरेण मिश्रयित्वा कन्थीकरोति, अथवा—विस्मृतं सूत्रमर्थं वा 'सुशिक्षित स्वयमेवाहम्, नान्यं कञ्चित् कदाचित् किमपि पृच्छामि' इत्यहङ्कारेण परमतादिभिरपि मिश्रयित्वा सपूरणं विदधाति, सोऽनुयोगश्रवणस्य न योग्य इति । एवं कन्थीकृतसूत्रार्थो गुरुरप्यनुयोगभाषणस्य न योग्य, किन्त्वविनाशितसूत्रार्थौ शिष्याचार्यौ अनुयोगस्य योग्यौ विनिर्दिष्टौ इति ।

अथ चेटिदृष्टान्तो विव्रियते—

अत्थाणत्थनिउत्ता-भरणाणं जिण्णसेट्ठिधूय व्व ।
न गुरू विहिभणिए वा, विवरीयनिओयओ सीसो ॥ १४४० ॥
सन्थाणत्थनिउत्ता, ईसरधूया सभूसणाण व ।
होइ गुरू सीसोऽवि य, विहिओ एंतो जहाभणियं ॥ १४४१ ॥

भावार्थः कथानकेनोच्यते—वसन्तपुर नगरेऽभिनवः श्रेष्ठी राज्ञा पदात् स्फेटितोऽन्यो नवश्रेष्ठी विहितः । तथापि जीर्णश्रेष्ठिदुहितुर्नवश्रेष्ठिदुहित्रा सह कथमपि महती प्रीतिः संजाता । परं तथापि जीर्णश्रेष्ठिपुत्रिका हृदये कालुष्यं न मुञ्चति—' वयमेतैः पदात् परिभ्रंशिताः ' इति । अन्यदा च ते द्वे अपि जलाशये क्वचिद् गते । ततश्चाभरणानि तटे मुक्त्वा नवश्रेष्ठिदुहिता जीर्णश्रेष्ठिपुत्रिकया सहैव मज्जनार्थं प्रविष्टा । ततश्च जीर्णश्रेष्ठिदुहिता झगित्येव जलाद् निर्गत्य नवश्रेष्ठिदुहितृसत्कान्याभरणानि गृहीत्वा चलिता । इतरया तु जलमध्यगततयाऽप्युच्चैः स्वरेण निषिद्धा । ततश्च ' का त्वम् ? ' कानि च तानि त्वदीयाभरणानि ? मया ह्येतान्यात्मीयान्येव गृहीतानि, इत्यादि जल्पन्ती गाढमाक्रोशन्ती च सा गृहं गता । कथितं च निजमातापित्रोः । अनुमतं च तत् ताभ्याम् । भणिताऽसौ तूष्णीं विधाय तिष्ठ त्वम् । तत् इतरयाऽपि निजपित्रोस्तत् कथितम् । याचितानि च ताभ्यां तान्याभरणानि । न समर्पयन्ति चेतराणि । ततो राजकुलव्यवहारो जातः । कारणिकैश्च साक्षी पृष्टः । न च कोऽप्यसौ संजातः । ततस्ते द्वे अपि दाण्डिके आकार्य- जीर्णश्रेष्ठिदुहिता प्रोक्ता यदि त्वदीयान्याभरणानि, तर्हि झगित्येवामून्यस्माकमेव पश्यतां परिधाय दर्शय । यावच्चैषा तानि परिधातुमारब्धा, तावदनभ्यासादन्यस्थानोचितमाभरणमन्यत्र नियोजयति । यदपि किञ्चित् स्थाने नियुङ्क्ते तदप्यश्लिष्टमेवाभाति, क्षुभितत्वेन च न किञ्चिदसौ जानाति ततो नवश्रेष्ठिदुहिता तैरुक्ता । तया च स्वभ्यस्ततया स्थानौचित्येन सर्वाण्यप्याभरणानि झगित्येव परिहितानि, श्लिष्टानि चातीव शोभन्ते । ततस्तैः पुनरपि सा प्रोक्ता—

झगित्येव मुञ्च तानि, तया च क्रमेणावतार्य तथैव मुक्ता-
नि। ततो ज्ञात कारणिकै सद्भाव । दण्डितश्च शरीर-
निग्रहण राज्ञा जीर्णश्रेष्ठी। तद्दुहिता चाऽनर्थभाजन स-
जाता । एव जीर्णश्रेष्ठिदुहितेवाभरणानामस्थानेऽर्थाना
नियोक्ता न गुरु,—गुरुपदयोग्योऽसौ न भवतीत्यर्थ ।
ऐहिकामुष्मिकाणा नि सख्यानर्थाना भाजनमसौ सपद्यते ।
विधिभणित च-गुरुणा यथावत् प्ररूपिते चाज्ञानादिना
विपरीतयोजक शिष्योऽपि न ' नैव श्रवणयोग्य , नापि
कल्याणभागित्यर्थ । स्वस्थाने त्वर्थाना नियोक्ता, ईश्वरदु-
हितेव स्वभूषणाना, गुरुर्योग्यो भवति । शिष्योऽपि गुरु-
भिर्यथोपदिष्ट तथैव नियोजयन् श्रवणयोग्य कल्याणभाक्
च भवतीति ।

श्रावकोदाहरणभाष्यम्—

चिरपरिचियं पि न सरइ, सुत्तत्थं सावओ सभज्ज व ।
जो न स जोग्गो सीसो,गुरुत्तणं तस्स दूरेण ॥१४४२॥

इह कथानकं सावगभज्जा' इत्यादौ कथितमेव । ततश्च
यथा चिरपरिचितामपि स्वभार्या परकलत्रबुद्ध्या भुञ्जानो
न स्मरति,एव चिरपरिचितमपि सूत्रार्थं य शून्यहृदयतया
न स्मरति,स शिष्यो न योग्य शिष्यत्वस्यापि, गुरुत्व तु तस्य
दूरेणैवेत्यर्थ ।

अथ बधिरगोदोहोदाहरणम्—

अन्न पुट्ठो अन्न, जो साहइ सो गुरू न बहिरु व्व ।
न य सीसो जो अन्न,सुणेइ परिभासए अन्नं ॥१४४३॥

बधिरकथानक प्रागुक्तमेव । गाथाक्षरार्थस्तु सुगम ।
अथवा-बधिरश्चासौ गोदोहश्चेति कर्मधारयो न क्रियते ,
किन्तु-बधिरश्च गोदोहश्चेति द्वन्द्व । ततो गोदोहो-ग्रामेयक ,
तत्कथानक तु भिन्नमेवेह प्रागुक्त द्रष्टव्यम् । उपनयस्तु स्वय-
मभ्यूह्य । यो ग्रामेयकवद् यावन्मात्रमुक्तस्तावन्मात्रमेव स्वयं
द्रव्यक्षेत्रकालाद्यौचित्यविरहितो वक्ति, स शिष्यत्वेऽप्ययो-
ग्य., गुरुत्व तु दूरेणैव तस्येति ।

अथ टङ्कणकव्यवहारदृष्टान्तभाष्यम्—

अक्खेवनिण्णयपम-गदाणगहणाणुवत्तिणो दो वि ।
जोग्गा सीसायरिया,टंकणवणिओवमा समए ॥१४४४॥
अहवा गुरुविणयसुय-प्पयाणभण्डविणिओगओ दो वि ।
निज्जरलाभयसहिया,टकणवणिओवमा जोग्गा॥१४४५।

इहोत्तरापथ म्लेच्छदेशे क्वचिद् टङ्कणाभिधाना म्लेच्छा ।
ते च सुवर्णसट्टेन दक्षिणापथायातानि क्रयाणकानि गृ-
ह्णन्ति, पर वाणिज्यकास्तद्भाषा न जानन्ति, तेऽपीतरभाषा
नावगच्छन्ति । ततश्च कनकस्य क्रयाणकाना च तावत्
पुञ्ज क्रियते, यावदुभयपक्षस्याऽपीच्छापरिपूर्त्ति , यावच्चै-
कस्यापि पक्षस्येच्छा न पूर्यते, तावत् कनकपुञ्जात् क्रया-
णकपुञ्जाच्च हस्त नापसारयन्ति , इच्छापरिपूर्त्तौ तु
तमपसारयन्ति । एव तेषा परस्परमीप्सितप्रतीप्सिता व्य-
वहार । अथोपनयगाथाद्वय व्याख्यायते, तद्यथा-टङ्कणाश्च
वणिजश्च तेषामुपमैव समये वर्णिता, यथैते टङ्कण-वणिज
परस्परमीप्सितप्रतीप्सितव्यवहारेण व्यवहरन्ति, एव—
माक्षेपनिर्णयप्रसङ्गदानग्रहणानुवर्तिनो द्वयेऽपि शिष्या आ-
चार्याश्चानुयोगयोग्या भवन्ति । इदमुक्त भवति—यथा ट-
ङ्कणा वणिजश्च परस्परेच्छापरिपूर्तिं यावत् सुवर्णस्य क्र-
याणकस्य च पुञ्जान् करोति , एव शिष्योऽपि तावदाक्षेपं
पूर्वपक्ष करोति यावत् सूत्रार्थमवबुध्यते , न पुनर्भयलज्जा-
ऽहङ्कारादिभिरेवमेवानवगतेनाग्रतो याति , गुरुरपि तावद्
निर्णय प्रयच्छति यावच्छिष्य सूत्रार्थमवगच्छति । प्रास-
ङ्गिक च तावद् गुरु कथयति यावन्मात्र शिष्योऽवधार-
यति । शिष्योऽपि यथाशक्ति तत् सर्व गृह्णातीति । एव
दानग्रहणानुवर्तिना द्वयेऽपि शिष्याऽऽचार्या योग्या । तत्र
दान च ग्रहण च दानग्रहणे , प्रसङ्गस्य प्रसङ्गात्तस्य दा-
नग्रहणे प्रसङ्गदानग्रहणे , आक्षेपश्च निर्णयश्च प्रसङ्गदान-
ग्रहणे च तानि तथेति समास , तदनुवर्तनशीला द्वयेऽपि
शिष्याऽचार्या योग्या भवन्ति । प्रकारान्तरेणापि टङ्कण—
वणिगुपमान भावयति—' अहवे ' त्यादि गाथा । अथवा-
शिष्येणौचित्यानतिक्रमात् कर्त्तव्य सर्वोऽपि गुरुविनय ,
गुरुणाऽपि शिष्यौचित्येन कर्त्तव्य सर्वमपि श्रुतप्रदानम् ।
गुरुविनयश्च श्रुतप्रदानं च, ते एव भाण्डे ग्राह्यदेयक्रयाण-
के तयार्विनियोगो विनिमयस्तस्माद् गुरुविनयश्रुतप्रदान—
भाण्डविनियोगाद् द्वयेऽपि शिष्याऽऽचार्या कर्मनिर्ज्जरा-
लाभसहिताष्टङ्कणवणिगुपमा अनुयोगस्य योग्या भवन्ति ।
विपर्यये तु विपर्यय इति । तदेव ' गोणी-चदण ' इत्या-
दिना योग्या अयोग्योश्चोक्ता. शिष्याऽऽचार्या ।

इदानीं शिष्यस्य विशेषत एव योग्यायोग्यत्वमभिधित्सु
प्रस्तावनामाह—

अत्थी स एव य गुरू , होइ जओ तो विसेसओ सीसो ।
जोग्गोऽजोग्गो भन्नइ,तत्थाजोग्गो इमो होइ ॥१४४६॥

य इदानीं श्रुतस्यार्थ शृणोति स एव शिष्य कालान्तरे-
णार्थी अर्थयुक्तोऽवगतसूत्रार्थ सन् यस्माद् गुरुर्भवति ना-
न्य तस्माद् योग्योऽयोग्यश्च विशेषत शिष्या भण्यते । त-
त्रायोग्यस्तावदय वक्ष्यमाणो भवति । इति द्वादशगाथार्थ ॥

कस्स न होही देसो, अणब्भुवगओ य निरुवगारी य ।
अप्पच्छंदमईओ, पत्थियओ गंतुकामो य ॥ १४४७ ॥

कस्य गुरोर्न भविष्यति द्वेष्याऽप्रीतिकर शिष्य ,
अपि तु भविष्यत्येव । किं सर्व एव ? , न इत्याह—
अनभ्युपगता श्रुतसपदाऽनुपसपन्नो निवेदितात्मेत्यर्थ ।
अनुपसम्पन्नत्वेऽपि तथा निरुपकारी गुरूणामनुपकारक.
सर्वथा गुरुकृत्येष्वप्रवर्त्तक इत्यर्थ , तत्राप्यात्मच्छन्दमति
स्वाभिप्राय कार्यकारीत्यर्थ । तथा , प्रस्थितो यो योऽन्य
कोऽपि शिष्यो जिगमिषु , तस्य तस्य द्वितीय । तथा
गन्तुकामश्च सदैव गन्तुमना य आस्ते , वक्ति च ' कोऽ
स्य गुरो सनिधानेऽवतिष्ठत ?, समर्प्यतामेतत् श्रुतस्क-
न्धादि , ततो यास्यामि, इत्येव चित्त एव सदैवास्ते । तदे-
वभूत शिष्योऽयोग्य एव श्रवणस्येति भाव । इति निर्यु-
क्तिगाथार्थ. ।

अनभ्युपगतादिस्वरूप भाष्यकारोऽप्याह-

भन्नइ अणब्भुवगओ-ऽणुवसंपन्नो सुओवसंपदया ।
गुरुणो करणिज्जाइ,अकुव्वमाणो निरुवगारी । १४४८ ।

अप्पच्छंदमईओ, सच्छंदं कुणइ सव्वकज्जाइं।
पत्थियओ संपत्थिय-विइज्जओ निच्चगामिउ व्व॥१४४९॥
गंतुमणो जो जपइ, नवरि समप्पउ इमो सुयक्खंधो।
पढिउ सोउं च तओ,गच्छ को अत्थए एत्थ ? ॥१४५०॥

तिस्रोऽपि गतार्थाः। नवरं 'निच्चगामिउ व्व' त्ति यो य प्रस्थितस्तत्तद् द्वितीय प्रस्थित उच्यते। क इव ?, नित्यगामीव पथिक इवेत्यर्थः।

अथ योग्यशिष्यगुणान् दर्शयन्नाह—

विणओणएहिँ पंजलि-यडेहि छंदमणुयत्तमाणेहिं।
आराहिओ गुरुजणो, सुयं बहुविह लहुं देइ॥१४५१॥

विनयो-वन्दनादिलक्षणस्तेनावनता विनयावनतास्तैरित्थंभूतैः सद्भिः, तथा पृच्छादिषु कृता प्राञ्जलयो यैस्ते कृतप्राञ्जलयस्तैः, तथा छन्दो-गुर्वभिप्रायस्तमिङ्गिताकारादिना विज्ञाय तदध्यवसितश्रद्धानसमर्थनकरणकारणद्वारेणानुवर्त्तमानैराराधितो गुरुजनः श्रुतं सूत्रा-ऽर्थोभयरूपं बहुविधमनेकप्रकारं लघु-शीघ्रं ददाति-प्रयच्छति। इति निर्युक्तिगाथार्थः।

भाष्यम्—

विणओ णओऽभिवंदइ, पढए पुच्छए पडिच्छइ वा णं।
पंजलियडो अभिमुहो, कयंजली पुच्छणाईसु॥१४५२॥
सद्दहइ समत्थेइ य, कुणइ करावेइ गुरुजणाभिमयं।
छंदमणुयत्तमाणो, स गुरुजणाराहणं कुणइ॥१४५३॥

उक्तार्थे।

अथ प्रकारान्तरेणापि योग्याऽयोग्यशिष्यानुपदर्शयन्नाह—

सेलघणकुडगचालणि-परिपूणगहंसमहिसमेसे य।
मसगजलूगविराली-जाहगगोभेरि आहेरी॥१४५४॥

'सेल' त्ति—मुद्गशैलः-पाषाणविशेषः, घनो-मेघः मुद्गशैलश्च घनश्च तदुदाहरणं प्रथमम्, कुटो-घटः, चालनी प्रतीता, परिपूणकः-सुघरीचिटिकागृहम्, हंसमहिषमेषमशकजलूकाबिडाल्यः प्रतीताः, जाहकः-सेहुलकः, गोभेरी, आभेरी चेति योग्यायोग्यशिष्यविषयाणि चतुर्दशैतान्युदाहरणानि इतिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः।

उदाहरणं च द्विविधं भवति चरितं, कल्पितं च। तत्रेह प्रथमं कल्पितमुदाहरणम्। एतच्च भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

उल्लेऊण न सक्को, गज्जइ इय मुग्गसेलओऽरन्ने।
तं संवट्टयमेहो, गंतुं तस्सोवरिं पडइ॥१४५५॥
दविउ त्ति ठिओ मेहो, उल्लोऽम्हि नव त्ति गज्जई सेलो।
सेलसमं गाहिस्सं, निव्विज्जइ गाहगो एवं॥१४५६॥

इह क्वचिदरण्ये पर्वतासन्नप्रदेशे समन्ताद् निविडो मुद्गवद् वृत्तत्वश्लक्ष्णत्वादिधर्मयुक्तः किञ्चिद् भूतले निमग्नः किञ्चित्तु प्रकाशश्चिकचिकायमानो बदरादिप्रमाणलघूपलरूपो मुद्गशैलः किलासीत्। स च गर्जति—साटोपं जल्पति। कथम् ?, इत्याह—अहमार्द्रीकर्त्तुं जलेन भेत्तुं केनापि न शक्यः इति। तच्च मुद्गशैलस्य सम्बन्धि गर्ववचः कुतश्चिद् नारदकल्पात् श्रुत्वा संवर्त्तको नाम महामेघः 'तद्गर्वमद्याहमपनयामि' इति सम्प्रधार्य तं मुद्गशैलं गत्वा सम्प्राप्य तस्यैवोपरि पतति—निरन्तरं मुशलप्रमाणधाराभिर्वर्षतीत्यर्थः, संवर्त्तकमेघश्चोत्सर्पिण्या शुभीभवति, काले पूर्वदग्धभूम्याश्वासनार्थं वर्षति, इत्यागमे प्रतिपाद्यते। तस्य च सम्बन्धि जलमतीव भूम्यादेर्द्रावकं वासकं च भवति, इति विशेषतस्तस्येह ग्रहणम्। एवं—सप्ताहोरात्राणि महावृष्टिं कृत्वा 'ठिओ मेघो' त्ति स्थितो वृष्टेरुपरतोऽसौ मेघः। कया बुद्ध्या ?, इत्याह—'दविउ' त्ति—द्रावितः खण्डशो नीतो मयाऽसौ मुद्गशैल इत्यभिप्रायेणेत्यर्थः। पानीये चापसृते सुतरामुज्ज्वलीभूतोऽसौ चिकचिकायमानो मुद्गशैलः पुनरपि गर्जति। कथम् ?, इत्याह—'उल्लोऽम्हि नव' त्ति—आर्द्रोऽस्म्यहं न वा ? इति सम्यग् निरीक्षस्व। भो पुष्करावर्त्तक ! किमित्येवमेव स्थितोऽसि तिलतुषत्रिभागमात्रमपि ममाद्यापि न भिन्नम् इति भावः। ततो लज्जितो विलक्षीभूतः स्वस्थानमुपाश्रितो मेघः। तदेवं मुद्गशैलोदाहरणमभिधायोपनयमाह—'सेलसमंमि' त्यादि, यस्य वचनकोटिभिरपि चित्तं न भिद्यते, एकमप्यक्षरं तन्मध्यात् न परिणमतीत्यर्थः स एवंभूतः शैलसमः, मुद्गशैलतुल्य इत्यर्थः, तं तथाभूतं शिष्यं ज्ञात्वाऽपि कश्चिद् ग्राहयतीति ग्राहको गुरुः, "आचार्यस्यैव तज्जाड्यं, यच्छिष्या नावबुध्यते। गावो गोपालकेनैव, कुतीर्थेनावतारिताः॥१॥" इत्यादि श्लोकार्थविभ्रमितमतिर्गर्वाद् 'अहममुं ग्राहयिष्ये' इति प्रतिज्ञाय समागतो महता च संरम्भेणाऽध्यापयितुमारब्धः, तथापि स मुद्गशैलोपमः शिष्योऽक्षरमपि न गृह्णाति। न च मनागपि स्वाग्रहग्रस्तत्वेन बुध्यते। ततश्चैव यथा पुष्करावर्त्तो तथैव सुचिरं क्लेशमनुभूय निर्विद्यते—पराजयते, ततो विलक्षीभूतो लज्जितश्च निवर्त्तते तद्ग्रहणादयमाचार्य इति। एवंभूतस्य च शिष्यस्य सूत्राऽर्थदाने आगमे प्रायश्चित्तमुक्तम्।

कुत ?, इत्याह—

आयरिये सुत्तम्मि य, परिवाओ सुत्तअत्थपलिमंथो।
अन्नेसिं पि य हाणी, पुट्ठावि न दुद्धया वंझा॥१४५७॥

एवं शैलसमस्यापि शिष्यस्य सूत्राऽर्थदाने प्रवृत्त आचार्ये, सूत्रेऽपि चागमे परिवादोऽवर्णवादो लोकसमुत्थो भवति, तद्यथा—अहो ! नास्य सूरेः प्रतिपादिका शक्तिः, नापि तथाविधं किमपि परिज्ञानं, यतोऽमुमप्येकं शिष्यमवबोधयितुं न क्षमः, आगमोऽप्यमीषां संबन्धी निरतिशयो युक्तिविकलश्च, इतरथा कथमयमेकोऽप्यस्माद् नावबुध्यते इत्यादि। तथा—सूत्राऽर्थयोरन्तरायसम्भवात् पारमन्थनं-मर्दनं विनाशनं सूत्राऽर्थपरिमन्थः, तच्छिक्षणप्रवृत्तस्य सूरेरात्मनः सूत्रपठनपरावर्त्तनव्याख्यानभङ्गो भवतीत्यर्थः। अपरं च—तद्ग्रहणप्रसक्ते सूरावन्येषां शिष्याणां सूत्राऽर्थहानिः, तद्ग्रहणभङ्ग इत्यर्थः। न च बहुनाऽपि कालेन तथाविधः शिष्यः किञ्चिदपि ग्राहयितुं शक्यः। कुत ? इत्याशङ्क्याचार्यो दृष्टान्तमाह—'पुट्ठावी' त्यादि, नियमेनेन नियन्त्र्य स्तनेषु करैर्बहुधा स्पृष्टाऽपि वन्ध्या गौर्न खलु दुग्धदा भवति एवं मुद्गशैलसमः शिष्योऽपि ग्राहणकुशलेनापि गुरुणा ग्राह्यमाणोऽपि नाक्षरमपि गृह्णाति, ततस्तादृशस्य

सूत्रार्थौ न दातव्यौ, ऐहिकाऽऽमुष्मिकक्लेशादिबहुदोषसम्भवात्, ददाति चेत्, तर्हि समयोक्तप्रायश्चित्तभागिति। अत्राह—ननु प्रोक्तोऽसौ मुद्गशैलदृष्टान्त, केवल पाषाणमेघादीना जल्प, अभिप्रायपूर्विके च प्रवृत्तिनिवृत्ती इत्यलौकिकमेवेदम्। सत्यम्, किन्तु पूर्वमुनिभिरेवात्रोक्त प्रतिविधानम्। तद्यथा—" चरिय च कप्पिय चिय, आहरण दुविहमेव पन्नत्त। अत्थस्स साहणट्ठा, इधणमिव ओयणट्ठाए ॥१॥ न वि अत्थि न वि य होही, उल्लावो मुग्गसैलमेहाण। उवमा खलु एस कया, भवियजणविबाहणट्ठाए ॥२॥" इत्यल प्रसङ्गेनेति।

अथ मुद्गशैलप्रतिपक्षभूत घनदृष्टान्तमाह—

वुट्ठे वि दोणमेहे, न कण्हभोमा पलोठए उदयं।
गहणधरणासमत्थे, इय देयमछि त्ति कारिम्मि॥१४५८॥

यावता वृष्टेनाकाशबिन्दुभिर्महती गर्गरी भ्रियते, तावत्प्रमाणजलवर्षी मेघो द्रोणमेघ उच्यते। तस्मिन् वृष्टेऽपि सति कृष्णा भूमिर्यत्र प्रदेशेऽसौ कृष्णभूम प्रदेशस्तस्माद् न प्रलोठति बहपि तन्मेघजल पतित न लुठित्वाऽन्यत्र गच्छति, किन्तु तत्रैवान्त प्रविशतीति भाव। एव शिष्योऽपि स कश्चिद् भवति यो गुरुभिरुक्त बह्वप्यवधारयति, न पुनरक्षरमपि पार्श्वतो गच्छतीति। एवभूते च सूत्रार्थग्रहणावधारणासमर्थे शिष्ये सूत्रार्थयो शिष्यप्रशिष्यपरम्पराप्रदानेनाव्यवच्छेदकारिणि देय सूत्रार्थजातम्, नान्यस्मिन्ननन्तराभिहितमुद्गशैलकल्पे। इत्यन्वयव्यतिरेकात्मकत्वादेकमेवेदमुदाहरणम्।

अथ द्वितीय कुटोदाहरण विवृण्वन्नाह—

भाविय इयरे य कुडा, अपसत्थपसत्थभाविया दुविहा।
पुप्फाईहिँ पसत्था, सुरतेल्लाईहिँ अपसत्था ॥१४५९॥
वम्मा य अवम्मा वि य, पमत्थवम्मा उ होंति अग्गेज्झा।
अपसत्थअवम्मा वि य, तप्पडिवक्खा भवे गेज्झा॥१४६०
कुप्पवयणओसन्ने-हिँ भाविया एवमेव भावकुडा।
संविग्गेहिँ पसत्था, वम्माऽवम्मा य तह चेव ॥१४६१॥

कुटा-घटा, ते च तावद् द्विविधा-एके आपाकोत्तीर्णा नूतना अद्याप्यग्रियमाणत्वादद्यापि पुष्पजलतैलादिनाऽभाविता, अन्ये तु व्याप्रियमाणत्वाद् भाविता। विशे०। (भावितविषय 'भाविय' शब्दे पञ्चमभागे उक्त।) तत्र ये प्रशस्तवाम्या प्रशस्तभाव वमयितु शक्यास्तेऽग्राह्या भवन्ति, अनादेया, असुन्दरा इति यावत्। तथा येऽप्रशस्तभाव वमयितुमशक्या अप्रशस्तावाम्यास्तेऽप्यग्राह्या भवन्ति। 'तप्पडिवक्खा भवे गेज्झ' त्ति—तेषा प्रशस्तवाम्यानाम्, अप्रशस्तावाम्यानां च ये प्रतिपक्षा प्रशस्ता वाम्या, अप्रशस्तवाम्याश्च ते ग्राह्या आदेया सुन्दरा भवन्ति। तदेव द्रव्यकुटास्तावत् प्ररूपिता। भावकुटा अपि प्रशस्ताऽप्रशस्तगुणजलाधारत्वाच्छिष्यजीवा एवमेव भाविताऽभावितादिभेदात् द्रष्टव्या। केवलमत्र पक्षे कुप्रवचनावसन्नादिभिर्भाविता 'अप्रशस्तभाविता उच्यन्ते' इत्यध्याहार। ये तु सविग्नैरेव साधुभिर्भावितास्ते प्रशस्ता; प्रशस्तभाविता इत्यर्थ। 'वम्मा अवम्मा य तह चेव' त्ति—वाम्याऽवाम्यभावना—यथा द्रव्यकुटपक्षे तथैव भावकुटपक्षेऽपि द्रष्टव्येत्यर्थ। सा चैवम्—प्रशस्तभाविता वाम्या, अप्रशस्तभाविताश्चावाम्या एते उभयेऽप्यग्राह्या। उक्तविपरीतास्तु ग्राह्या इति। तदेवमुक्तो भावितकुटपक्ष।

अथाभावितकुटपक्षमधिकृत्याह—

जे उण अभाविया ते, चउव्विहा अह वि मो गमो अन्नो।
छिड्डकुडभिन्नखडे, सगले य परूवणा तेसिं ॥१४६२॥

ये पुनरभाविता कुटास्ते छिन्नभिन्नखण्डसकलभेदाच्चतुर्विधा। अथवा—भाविताऽभावितपक्षनिरपेक्ष एवायमन्यच्छिन्नभिन्नादिको गम -प्रकारो वर्तत इत्यर्थ। तमेवाह-'छिड्डकुड' त्यादि, इह कुटो-घट कोऽपि तावच्छिद्रो भवति, बुध्ने सच्छिद्रो भवतीत्यर्थ। अन्यस्तु भिन्नो राजिमान् भवति। तृतीयस्तु खण्डो भग्नकर्ण। चतुर्थस्तु सकल परिपूर्ण एव भवति। एतेषा च चतुर्णामपि कुटभेदाना दार्ष्टान्तिकमधिकृत्य प्ररूपणा स्वयमेव कार्या, यथा कोऽपि शिष्य श्रुतग्रहणमाश्रित्य छिद्रघटकल्पो भवति, कश्चित्तु भिन्नघटकल्प इत्यादि वाच्यमिति।

अथ क्रमप्राप्त चालन्युदाहरणमभिधित्सु मुद्गशैलछिद्रकुटचालन्युदाहरणाना परस्पराभेदोद्भावकशिष्यमत च निराचिकीर्षुराह—

सेले य छिड्डचालणि, मिहोकहा सोउमुट्ठियाणं तु।
छिड्डाह तत्थ विट्ठो, सुमरिंसु सरामि नेदाणिं ॥१४६३॥
एगेण विसइ बीए-ण नीइकन्नेण चालणी आह।
धन्नत्थ आह सेलो, ज पविसइ नीइ वा तुज्झं॥१४६४॥

शैलच्छिद्रकुटचालन्युदाहरणै प्रतिपादिता शिष्या अप्युपचारात् तथोच्यन्ते, तत्साहश्यात्। ततश्च शैलच्छिद्रकुटचालन्यभिधानाना शिष्याणा गुर्वन्तिके व्याख्यान श्रुत्वा, उत्थायान्यत्र गताना मिथ परस्पर कथा समभवत्। कीदृशी ?, इत्याह—'छिड्ड' त्यादि, छिद्रघटकल्पच्छिद्र शिष्य प्राह। किम् ?, इत्याह-तत्र गुरुसमीपे उपविष्टस्तदुक्तमस्मार्षमहम्, इदानीं तु न किमपि स्मरामि। छिद्रघटा ह्येवविध एव भवति। सोऽपि स्थानस्थितो मुद्गादिक प्रक्षिप्त धरति, अन्यत्र तूत्क्षिप्य नीतस्य तत्र प्राप्येत, अधश्छिद्रेण गलित्वा नि सृतत्वात्, अतस्तत्कल्प शिष्यो, ऽपीत्थमाहेति भाव। छिद्रकुटकल्पेन शिष्येणैवमुक्ते चालनीकल्प प्राह-'एक्केण' त्यादि, चालनीकल्प शिष्यश्चलनी, स प्राह—भाश्छिद्रकुट! शोभनस्त्वम्, येन गुरुसमीपस्थेन त्वया तावदवधारित तद्वच. पश्चादेव विस्मृतम्, मम तु गुर्वन्तिकेऽपि स्थितस्यैकेन कर्णेन विशति, द्वितीयेन तु निर्गच्छति, न पुन किमपि हृदये स्थितम्। कणिकादिचालन्या अपि हि जलादिकमुपरिभागे निक्षिप्यते, अधोभागेन तु निर्गच्छति, न तु किमपि सतिष्ठते, अतस्ततुपम शिष्योऽपीत्थमेवाहेति भाव। तदेव छिद्रकुट—चालनीभ्यामेवमुक्ते मुद्गशैल प्राह—'धन्नत्थे' त्यादि मुद्गशैलो वदति—धन्यावत्र युवाम्, यद्—यस्मात् कारणाद् युवयोस्तावत्कर्णयोर्गुरूक्त किमपि प्रविशति निर्गच्छति च। मम त्वेतदपि नास्ति, तदुक्तस्य सर्वथाऽपि मध्ये प्रव-

शाभावात्, उपलस्यैवंविधत्वादेवेति । तदेवं चालन्यु-दाहरणस्य स्वरूपमुक्तम्, शैलच्छिद्रघटचालन्युदाहरणानां परस्परं विशेषश्चाभिहितः ।

अथ चालनीप्रतिपक्षमाह—

तावसखउर कढिणयं,
चालणिपडिवक्खो न सवइ दव्वं पि ।
परिपूणगम्मि, उ गुणा,
गलंति दोसा य चिट्ठंति ॥ १४६५ ॥

चालनीप्रतिपक्ष 'भवति' इति शेषः । कीदृशः ? इत्याह-तापसानां भोजनादिनिमित्तमुपकरणविशेषः 'खउरकढिणकं' उच्यते । तच्च किल वंशशुम्बादिकं च द्रव्यमतिश्लक्ष्णं कुट्टयित्वा कमठकाकारं क्रियते । इदं चातिनिबिडत्वात् द्रव्यं, जलमपि प्रक्षिप्तं न स्रवति, किन्तु सम्यग् धरति एवं शिष्योऽपि यो गुरुभिराख्यातं सर्वमेव धरति, न विस्मरति, स ग्राह्यः, चालनीसमस्त्वग्राह्य इति भावः । अथ परिपूणकोदाहरणमाह—'परिपूणग'-इत्याद्युत्तरार्धम् । परिपूणको नाम सुघरीचिटिकाविरचितो नीडविशेषः, तेन च किल घृतं गाल्यते, ततस्तत्र कचवरमवतिष्ठते, घृतं गलित्वाऽधः पतति, एवं परिपूणकसदृशः शिष्योऽप्युपचारात् परिपूणकः । तत्र हि श्रुतसम्बन्धिनो गुणाः सर्वेऽपि घृतवद् गलन्ति, दोषास्तु घृतगतकचवरवदवतिष्ठन्ते, श्रुतस्य दोषानेव गृह्णाति, गुणास्तु सर्वथा परिहरत्यसौ, अतोऽयोग्य इति भाव इति ।

अत्र प्रेर्यमुत्थाप्य परिहरन्नाह—

सव्वण्णुप्पामण्णा, दोसा हु न संति जिणमए केइ ।
जं अणुवउत्तकहणं, अपत्तमासज्ज व हवेज्ज ॥१४६६॥

ननु सर्वज्ञप्रामाण्यात् सर्वज्ञोऽस्य प्रवर्त्तक इति हेतोर्जिनमते दोषाः केचिदपि न सन्तीत्यर्थः, तत् कथमस्य कोऽपि दोषान् ग्रहीष्यति, असत्त्वादेव ? इति भावः । सत्यम्, किन्तु यद्यपि जिनमते दोषा न सन्ति, तथाऽप्यनुपयुक्तस्य गुरोर्यत् कथनं व्याख्याविधानं तदाश्रित्य दोषा भवेयुरिति सम्बन्धः । अथवा-अपात्रम्-अयोग्यं शिष्यमङ्गीकृत्य जिनमतेऽपि तदुत्प्रेक्षिता दोषा भवेयुः, निर्दोषेऽपि जिनमतेऽपात्रभूताः शिष्या असतोऽपि दोषानुद्भावयन्त्येवेत्यर्थः । तथा च ते वक्तारो भवन्ति । तद्यथा-

" पागयभासनिबद्धं, को वा जाणइ पणीय केणेयं ।
किं वा चरणेणं तु, दाणेण विणा उ हवइ त्ति ॥ १ ॥
कायावया य तच्चिय, ते चेव पमायअप्पमाया य ।
मोक्खाहिगारियाणं, जोइसजोणीहिँ किं कज्जं ? ॥ २ ॥
को आउरस्स कालो, मइलंबरधोयणे य को कालो ? ।
जइ मोक्खहेउ नाणं, को कालो तस्सऽकालो वा ? ॥ ३ ॥"

इत्यादि । असन्तश्च सर्वेऽप्यमी दोषाः, "बालस्त्रीमूढमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ १ ॥" "पुव्वभणियं पि जं पच्छा, भणइ तत्थ कारणं अत्थि । पडिसेहो य अणुण्णा, चउत्थविसेसोवलंभो वा ॥ १ ॥" इत्यादिना शास्त्रान्तरे विस्तरेण निराकृतत्वादिति ।

अथ हंसोदाहरणव्याख्यामाह-

अंबत्तणेण जीहाए, कूचिया होइ खीरमुदगम्मि ।
हंसो मुत्तूण जलं, आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१४६७॥

दुग्धं च जलं च मिश्रयित्वा भाजने व्यवस्थाप्य कोऽपि हंसस्य पानार्थमुपनयति, स च तन्मध्ये चञ्चु प्रक्षिपति । तस्य च जिह्वा स्वभावत एवाम्ला भवति । तेन च जिह्वाया आम्लत्वेन हेतुभूतेनोदकमध्यगतं दुग्धं विलित्वा कूचिका बिन्दुरूपा बुद्बुदा भवन्तीत्यर्थः । ततश्च जलं मुक्त्वा तद् बुद्बुदीभूतं दुग्धमापिबति हंसः । तथा सुशिष्योऽपि गुरोर्जलस्थानीयान् दोषान् परित्यज्य दुग्धस्थानीयान् गुणान् गृह्णातीत्यर्थ इति ।

अथ महिषोदाहरणं विवृण्वन्नाह—

सयमवि न पियइ महिसो,न य जूहं पियइ लोडिय उदगं ।
विग्गहविगहाहि तहा,अत्थकुपुच्छाहि य कुसीसो॥१४६८

स्वयूथेन समं वनमहिषो जलाशये क्वचिद् गत्वा तन्मध्ये च प्रविश्योद्वर्त्तनपरावर्त्तनादिभिस्तथा तज्जलमालोडयति यथा कलुषितं सद् न स्वयं पिबति, नापि तद्यूथम् । एवं कुशिष्योऽपि व्याख्यामण्डलिकायामुपविष्टो गुरुणा, अन्येन वा शिष्येण सह विग्रहं कलहमुदीरयति, विकथाप्रबन्धं वा किञ्चिच्चालयति, सबद्धासंबद्धरूपाभिरनवरतमुपर्युपरिपृच्छाभिश्च तथा कथञ्चिद् व्याख्यानमालोडयति, यथा नात्मनः किञ्चिद् पर्यवस्यति, नापि शेषविनेयानामिति ।

मेषोदाहरणमाह—

अविगोपयम्मि वि पिवे, सुढिओ तणुयत्तणेण तुंडस्स ।
न करइ कलुसं तोयं, मेसो एवं सुसीसो वि ॥ १४६९ ॥

जलभृते क्वचिद् गोष्पदेऽपि 'सुढिओ' त्ति-सकुञ्चिताङ्गो मेष उरणक पिबज्जलम्, न च तत् कलुषं करोति । केन हेतुना ? इत्याह-तनुकत्वेनाग्रभागे श्लक्ष्णत्वेन तुण्डस्य-मुखस्येति । अग्रपादाभ्यामवनम्य तीक्ष्णेन मुखेन तथासौ जलं पिबति यथा सर्वथैव कलुषं न भवति । एवं सुशिष्योऽपि तथा गुरोः सकाशाद् निभृतं श्रुतं गृह्णाति यथा तस्य परिषदो वा न कस्यचिद् मनोबाधादिकं कालुष्यं भवतीति ।

मशकजलूकोदाहरणद्वयविवृतिमाह—

मसउ व्व तुदं जच्चा-इएहिँ निच्छुब्भए कुसीसो वि ।
जलुगा व अदूमंतो,पिबइ सुसीसो वि सुयनाणं ।१४७०।

यथा मशको जन्तुस्तुदते-व्यथयति । ततश्च चपेटाञ्चलादिभिस्तिरस्कृत्य दूरीक्रियते, तथा कुशिष्योऽपि जात्यादिदोषोद्घाटनैर्गुरुं तुदन्-व्यथयमानो निष्कास्यते परिह्रियते इति । जलूका पुनर्यथाऽसृग् पिबति, नचासृग्मन्तं व्यथयति, तथा सुशिष्योऽपि गुरुभ्यः श्रुतज्ञानं पिबति-गृह्णाति-न तु जात्युद्घाटनादिना दुनोतीति ।

बिडाल्युदाहरणमाह—

छड्डेउं भूमीए, खीरं जह पियइ दुट्ठमज्जारी ।

-परिसदुट्ठियॉण पासे, सिक्खइ एव विणयभंसी ।१४७१।

यथा दुष्टमार्जारी तथाविधस्वभावतया स्थाल्या क्षीर भूमौ छर्दयित्वा पिबति , न पुनस्तत्स्थम् । तथा च सति न तत्तस्यास्तथाविध किञ्चित् पर्यवस्यति । एव विनयाद् भ्रश्यतीति विनयभ्रंशी-विनयकरणभीरु कुशिष्यो गोष्ठा-माहिलवत् परिषदुत्थिताना विन्ध्यादीनामव पार्श्वे शिक्षते श्रुत गृह्णाति , न तु गुरो समीपे , तद्विनयकरणभयात् । इह च दुष्टमार्जारीस्थानीय कुशिष्य , भूमिकल्पस्तु परि-षदुत्थिता शिष्या , छर्दितदुग्धपानसदृश तु तद्गतश्रुतश्र-वणमिति ।

जाहकोदाहरणमाह—

पाउं थोउं थोउं, खीरं पासाइँ जाहगो (जह) लिहइ ।
एमेव जिय काउ, पुच्छइ मइम न खेएइ ॥ १४७२ ॥

यथा भाजनगत क्षीर स्तोक स्तोक पीत्वा ततो जाह-क सेह(हु)लका भाजनस्य पार्श्वानि लेढि, पुनरपि च स्तोक तत् पीत्वा भाजनपार्श्वानि लेढि, एव पुन पुनस्तावत् क-राति यावत् सर्वमपि क्षीर प्रीतमिति । एव मतिमान् सु-शिष्योऽग्रतन गृहीत श्रुतं जित—परिचित कृत्वा पुनरन्य-द् गृह्णाति , एव पुन पुनस्तावद् विदधाति यावत् सर्व-मपि श्रुत गुरो सकाशाद् गृह्णाति, न च गुरुं खेदयतीति । अथ गोदृष्टान्त उच्यत—तत्र च केनापि यजमानेन वेदान्तर्गतग्रन्थविशेषाध्ययननिमित्तचरणशब्दवाच्येभ्यश्चतु-र्भ्यो ब्राह्मणविशेषेभ्यो गौ. प्रदत्ता । प्रोक्ताश्च तेन ते ब्राह्मणा ' वारकणासौ भवद्भिर्दोग्धव्या इति । अन्ये-भ्याऽपि च चतुर्भ्यश्चरणद्विजेभ्यो गौरेका तन प्रदत्ता । तेऽपि च तेन तथैवोक्ता । तत्र च प्रथमद्विजाना मध्ये ज्येष्ठब्राह्मणेन केनचिद् गौ स्वगृहे नीत्वा दुग्धा । ततश्चारीप्रदानवलाया चिन्तित तेन ।

किम् ? इत्याह—

अन्नो दोज्जइ कल्ले, निरत्थिय किं वहामि से चारिं ।
चउचरणगवीउ मया,अवन्नहाणी य बहुयाणं ।१४७३।

तेनैतच्चिन्तितम्—हन्त ! वारकप्राप्तोऽन्या ब्राह्मण कल्ये तावदेता धेनु धोक्ष्यति, तत किमद्य निरर्थिकामस्याश्चारीं वहामि । कल्येऽन्योऽपि हि ता दास्यामि, इति विनिश्चित्य न तस्याश्चारी प्रदत्ता । ततो द्वितीये दिने द्वितीयेनापि द्विजातीयेन तथैव कृतम् । एव तृतीये दिन तृतीयेनापि, चतुर्थे दिने चतुर्थेनापि तथैव चेष्टितम् । इत्थ च चारि-विरहिता दुह्यमाना कतिपयदिनमध्ये , चतुर्णां चरणाना सम्बन्धिनी सा गौर्मृता । ततश्च तेषा बहूना गोहत्या सम-भवत् । जन चावर्णवादो जात , हानिश्च, तेषा तता यजमा-नात् , अन्यस्माद् वा पुनर्गवादिलाभाभावादिति । अन्यैश्च यै श्चतुर्भिश्चरणैर्गौर्लब्धा, तन्मध्ये प्रथमद्विजस्तां दुग्ध्वा चारी-प्रदानवलायामचिन्तयत् , किम् ?, इत्याह—

मा मे होज्ज अवन्नो,गोवज्झा वा पुणो वि न दविज्जा ।
वयमवि दोज्झामो पुण,अणुग्गहो अन्नदुद्धे वि॥१४७४॥

मा भूज्जनमध्ये ममावर्णवाद , गाहत्या वा मा भूत् , इत्यस्याश्चारीं प्रयच्छामि । यदि तु न दास्यामि तदा संजा-तकलङ्केभ्योऽस्मभ्य पुनर्गवादिक किमपि कोऽपि न दास्य-ति । अपरञ्च, एतस्याश्चारीप्रदाने को दोष ? प्रत्युत गुण एव, यतश्चारीप्रदानपुष्टामता पुनरपि वारकेणागता वयमेव धोक्ष्याम । यद्वा-अन्येनापि ब्राह्मणेन दुग्धायामेतस्याम-स्माकमेवानुग्रह इति ।

अथोपनयमाह—

सीसा पडिच्छगाणं,भरो त्ति ते वि य हु सीसगभरो त्ति ।
न करेंति सुत्तहाणिं,अन्नत्थ वि दुल्लहं तेसिं ॥१४७५॥

गुरोर्विनयकर्मणि कर्त्तव्ये स्वगच्छदीक्षिता शिष्यास्ता-वच्चिन्तयन्ति । किम् इत्याह-प्रतीच्छकानामुपसपन्नाना-मागन्तुकशिष्याणामय गुरोर्विनयकरणलक्षणो भर-आचा र , किमस्माकं, तषामेव साम्प्रत वल्लभत्वात् ? इति । तेऽपि च प्रतीच्छका एव सप्रधारयन्ति--निजशिष्याणा-मेवाऽय भर , किमस्माकमागन्तुकानामद्य समागतानामन्ये-द्युर्जिगमिषूणाम् ? इति । एव सप्रधार्योभयेऽपि गुरोर्न कि-ञ्चिद् विनयवैयावृत्त्यादिक कुर्वन्ति । ततश्च गुरुषु सीदत्सु तेषा सूत्राऽर्थहानि , अन्यत्रापि च गताना तेषा दुर्विनी-ताना दुर्लभ सूत्रम् । अर्थश्च । उपलक्षणत्वादन्ये अप्यवर्ण-वादादयो दोषा स्वयमेवाभ्यूह्या । अय च दुर्विनीतशि-ष्योपनय. कृत । सुविनीतविनयोपनयस्तूक्तविपर्ययेण स्व-यमेव कर्त्तव्य इति ।

भेरीदृष्टान्तमाह—

कोमुइया तह सगा-मिया य उब्भूइया य भेरीओ ।
कण्हस्सासिएहुतया,असिवोवसमी चउत्थी उ ।१४७६॥
सक्कपसंसागुणगा--हिकेमवो नेमि वद सुणदता ।
आसरयणस्स हरण,कुमारभगे य पुयजुद्धं ॥१४७७॥
नेहि जिओ म्हि त्ति अहं,असिवोवसमीए संपयाणु च ।
छम्मासियघोसणया,पसमइ न य जायए अन्नो।१४७८।
आगंतुवाहिखोभो, महिड्डिमुल्लेण कथ दंडणया ।
अट्ठमआराहणअ-न्न भेरिअन्नस्स ठवणं च ॥१४७९॥

आसा भावार्थ कथानकादवसेय । तच्च ' गोणीचन्दन-कथा' इत्यत्र सविस्तर कथितमेव । इह चेत्थमुपनयोऽपि द्रष्टव्य । य शिष्योऽशिवोपशमिका भेरीं प्रथमरक्षक इव जिनगणधरप्रदत्ता श्रुतरूपा भेरीं परमतार्दिथिग्गलकै. क—न्थीकरोति स न योग्य , यस्तु नैव करोति स द्वितीय-भेरीरक्षक इव योग्य इति ।

अथाऽऽभीरीदृष्टान्त विवृण्वन्नाह--

मुक्के तया अगहिए, दुप्परिग्गहियं कयं तया कलहो ।
पिट्टणअइचिरविकय-गएसु चोरा य ऊणग्घे ॥१४८०॥

इह च कथानकन भावार्थ उच्यत तद्यथा-कुतश्चिद् ग्रामा-द् गोकुलाद्वाऽऽभीरीसहित आभीरो घृतचारकाणा गन्त्रीं भृत्वा विक्रयार्थ पत्तने समागत । विक्रयस्थाने च ग-न्त्र्या अधस्ताद् भूमावाभीरी स्थिता । आभीरस्तूपरि-स्थितस्तस्या घृतचारक समर्पयति । ततश्चानुपयोगेन स-मर्पणे, ग्रहणे वा घृतचारके भग्न आभीरी प्राह—भणति !

नगरतरुणीना मुखान्यवलोकयमानेन त्वया घृतचारकोऽय मयाऽगृहीत एव मुक्त, ततो भग्न' । आभीरस्त्वाह-रण्डे ! नगरयूना वदनानि वीक्षमाणया त्वयैव दुष्परिगृहितोऽय कृत, ततो भग्न, इत्युभयोरपि कलह समभवत्, पिट्टिता च तेनाभीरी । कलहयतोश्च तयोरन्यदपि घृत बहु छर्दितम् । उद्धरितशेषेण च घृतेनोत्सूरेऽर्थोऽप्यूना लब्ध । इतरेषु सार्थिकेषु घृत विक्रीय गतेषु तयोरेकाकिनोर्गच्छतार्घृ तद्रस्मा गन्त्री बलीवर्दाश्च सर्व तस्करैरपहृतमिति ।

एव दृष्टान्तमभिधायोपनयमाह—

मा निएहवइ य दाउं,
उवजुज्जिय देहि किं वि चिंतेसि ? ।
वच्चामेलियदाणे,
किलिस्ससि य तं च हं चेव ॥ १४८१ ॥

चिन्तनिकाद्यवस्थाया वितथ प्ररूपयन्, अधीयानो वा गुरुणा शिक्षित शिष्या जगाद-त्वयैव ममेत्थ व्याख्यात, पाठिता वा त्वयैवैवविधम्, अतस्तवैव दोषोऽयम्, किं मा शिक्षयसि ? । आचार्य. प्राह—न मयैवमुपदिष्टम् । कुशिष्यो ब्रवीति-हन्त ! साक्षादेव मम पुरस्सरमित्थ सूत्रमर्थ वा दत्त्वा सूरे ! मा निह्नोष्ठास्त्वम् । इत्थमुक्त आचार्य किमप्य न्तर्ध्यायन् पुनरप्युक्त शिष्याभासन—किं बलीवर्दात् पातित इव विचिन्तयसि, भव्यगत्योपयुज्यापयुक्तो भूत्वा देहि सूत्राऽर्थौ, व्यत्याम्रेडितदाने वितथसूत्रार्थप्रदान केवल त्वम्, अहं च क्लेशमेवानुभवाव । तदित्थ स्वदोषाप्रतिपत्तौ गुरुदोषोद्भावनेनाभीरमिथुनस्येव गुरु-शिष्ययोः कलह एव प्रवर्त्तते। तथा च सति व्याख्याव्यवच्छित्ति-सूत्रार्थहान्यादयो दोषा । अत्र प्रतिपक्ष स्वयमेव द्रष्टव्य, तथाहि—अन्योऽप्याभीरः किल सकलत्रस्तथैव क्वापि नगरे घृतविक्रयार्थं गत । कलत्रस्य च वारके समर्पिते भग्न ' अहो ! मयाऽनुपयुक्तेन समर्पितोऽयम् ' इति ब्रुवाणो झगिति गन्त्र्या समुत्तीर्य कर्परकैर्घृत सवृणोति । भार्याऽपि ' धिग् मयाऽनुपयुक्तया दुष्परिगृहीत कृतोऽसौ, तेन भग्न ' इति वदन्ती तथैव तत् सवृणोति । ततश्चान्योन्य कलह अजात उभयसवृत्त्या घृत शीघ्रमेव विक्रीतम् । सार्थिकैश्च सह क्षेमेण स्वस्थान जग्मतु.। एव गुरु-शिष्या अपि स्वदोष प्रतिपद्यमाना परदोष तु निह्नुवाना येऽन्योन्य न विघदन्ते, त एव सूत्राऽर्थग्रहणप्रदानयोर्योग्या भवन्ति, निर्जरादिलाभभागिनश्चेति ।

तदेवं योग्याऽयोगान् गुरून् शिष्यांश्चोपदर्श्योपसहारपूर्वक तत्फलमाह—

भणिया जोग्गाऽजोग्गा, सीसा गुरवो य तत्थ दोएहं पि ।
पेयालियगुणदोसो,जोग्गो जोग्गस्स भासेज्जा ॥१४८२॥

भणिता योग्याऽयोग्या गुरुशिष्या.। तत्र द्वयोरपि गुरुशिष्ययोर्विचारितगुणदोषो योग्यो गुरुर्योग्याय शिष्याय सूत्रार्थौ-भाषेतेति । विशे० । आ० म० । शिष्यास्त्रिविधास्तद्यथा-अपरिणामा, अतिपरिणामा, परिणामपरिणामाश्चेति । तत्राविपुलमतयो गीतार्था अपरिणतजिनवचनरहस्या अपरिणामा, अतिव्याप्तृपवादरहस्योऽतिपरिणामा, सम्यक्परिणतजिनवचनास्तु परिणामपरिणामा । विशे० । आ० म० । (विनीतस्यैव सामायिक दीयते इति 'सामाइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम् ।) कोइ सुसीसो आयरियकुलवासिजातिकुलरूवसुयायारसत्तविणयसपन्नो ण दुगुछश्रो अभीरुसत्तिश्रो विणश्रो गभीरो अदीणा न रुसणा न कुसीलो ण चवलो ण बहुभासी ण गारविनो ण तुरितो असपसारा ण पेसुणो ण परोवनाइ ण अत्तट्ठगुरुश्रो ण मच्छरी न अकयन्नू ण अहाच्छदो न मदो ण सदिट्ठवादी ण सढा ण दिन्नकयपमसी ण दिन्नकयपच्छाणुतावी णामिणिद्दो ण पाडकूला नालसो ण तण्हालू ण छुहालू ण असतुट्ठो नादेसकालन्नू ण वट्टो णाकालचारी ण मूढो ण णिल्लज्जो णाणस्स कारण विप्पवमति एगागी । ण कदप्पिओ ण कोकुइतो ण मोहारितो ण आगारभावसुत्तवयनेणो उज्जुभावा विसुद्धसमत्ता दढचरित्ता दढाभिग्गहो सुगुत्तो समितो समयन्नू दढोग्गहो दढीहो दढावाश्रो दढधारणा णायरियपारिभासी, भत्तिगतो अणुरत्तो पडिरूवेहि ति उ अणुलोमो गणसोभी सघसाभी छदन्नू, अवायन्नू सुहदुक्खन्नू अणुइअ-ऽणुत्तन्नू विसेसन्नू उज्जुत्तो अपरितनो बहुस्सुता ण अतरकहापुच्छी ण ममइच्छितपुच्छी ण उट्ठितपुच्छी सुहासणविणयपुच्छी महावी धितिम विसुद्धवाका पियधम्मो दढधम्मा सविग्गो महाविश्रा अमाई चिरपव्वइश्रो सुपडिच्चाइश्रो अविसाई अपरिस्साई पव्वयभूश्रो पन्नयभूतो अणुन्नमाणो सुत्तत्थभावपरिणामो एवमादिएहिं गुणेहिं उववेतो बहुसुपरिसपरंपरागय चिरपरूढजिणिदवरसासणं कालश्रावस्सग सोउकामा । आ० चू० १ अ० ।

साम्प्रतमेतेषा मुद्गशैलसदृशादीनामाभीरीसदृशपर्यवसानादान प्रायश्चित्तमाह—

सलकुडछिद्दचालणि, सुद्धो चउगुरुग घडिदुगे होंति ।
परिपूणमहिसममए, विरालिआभीरि एमेव ॥ ३६५ ॥

एमेव गोणिभेरी, हंसे मेसे य जाहगजलूगा ।
चउलहुगमदाणम्मि, पावति एतेसु आयरिनो ॥३६६॥

मुद्गशैलछिद्रकुटचालनीसमानाना गुणनालक्षणेन कार्ये समापतिते सूत्रमर्थ वा प्रयच्छन् शुद्धो न खलु तत्र तस्यान्येषा वा शिष्याणा सूत्रार्थहानि, अकार्येषु तेषु सूत्रार्थौ प्रयच्छतश्चतुर्गुरु । तथा घटद्विके प्रशस्तवाम्ये अप्रशस्तवाम्ये । अथवा—चोडकुटे भिन्न कुटे व्याख्यानद्वयेन समाहृतश्चतुर्थ तेषु प्रायश्चित्त प्रत्येक चतुर्गुरु । परिपूणकसदृशे मशकतुल्ये विडालीसमान आभीरीसदृशे अप्रशस्तगोस—मुपलक्षितधिग्जातीयतुल्य कन्थाकारिभेरीपालकसदृशे एतेषु सप्तसु सूत्रार्थौ प्रयच्छत प्रत्येक प्रायश्चित्तमेवमेव चतुर्गुरुकमित्यर्थ, एतेषा ये प्रतिपक्षा हंसादयो ये च प्रशस्तगोभेरीदृष्टान्तसूचितास्तेषां सूत्रार्थौ प्रयच्छन् शुद्ध, यदि पुनर्न ददाति तदा प्रायश्चित्तं प्राप्नोति चतुर्लघु । बृ० १ उ० १प्रक०। 'समणाउसो' त्ति संबोधनेनापृच्छतोऽपि शिष्यस्य हिताय तत्त्वमाख्येयम् । स्था०२ ठा०२ उ० । आयुष्मानित्यनेन ग्रहणधारणादिगुणवते शिष्याय शास्त्रार्थो देय इति । स्था० १

ठा० । " महुरहिं निउणेहिं वयणेहिं चायय़ति आय-रिया । सीसे कहिंति चलिए, जह मेहमुणि महावीरे ॥ १ ॥ " ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आचार्यसेविन शिष्या धन्या —

धन्ना आयरियाण, निच्चं आइच्चचंदभूआणं ।
ससारमहन्नवता-रयाण पाए य णिवयति ॥ ३१ ॥
इहलोइय च किंत्ति, लहति आयरियभत्तिराएणं ।
देवगईसु विसुद्धं, धम्मेण अणुत्तरं बोधिं ॥ ३२ ॥
देवा वि देवलोए, निच्च देवोहिणा वि आणीता ।
आयरियाणुसरंता, आसणमयणाणि मुचंति ॥ ३३ ॥
देवा वि देवलोए, निग्गथं पवयणं अणुमंरतो ।
अच्छरगणमज्झगया, आयरिए वदिया हुति ॥ ३४ ॥
द० प० ।

य शिष्योऽपि गुरोर्वैरी तमाह—

सीसो वि वेरिओ सो उ, जो गुरुं न विबोहए ।
पमायमइराघत्थं, सामायारीविराहयं ॥ १८ ॥

शिष्योऽपि-विनेयोऽपि स वैर्यैव-शत्रुरेव । तु -एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च,स च याजित एव । यो गुरु-धर्मोपदेशक न विबोधयति-हितोपदेशदानेन धर्मे न स्थापयति । किंभूत गुरुमित्याह-प्रमादमदिराग्रस्तम् , प्रमादो-निद्राविकथादिरूप स एव मदिरा-वारुणी प्रमादमदिरा तया ग्रस्त , तथाविधतत्त्वज्ञानरहित इत्यर्थ तम् , पुन किंभूत गुरुं सामाचारीविराधक शैलकाचार्यवत् । किंञ्च—महोपकार्यपि शिष्यादि केवलिप्रज्ञप्ते धर्मे स्थापन विना गुर्वादे प्रत्युपकारकारी न स्यात् । यदुक्तं स्थानाङ्गे-'तिण्ह दुप्पडिआर समणाउसो, त जहा-अम्मापिउणो १, भट्टिस्स २, धम्मायरियस्स ३ । सपातो वि य ण कइ पुरिसे अम्मापियर सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं अब्भगेत्ता सुरभिणा गधवट्टएण उव्वट्टित्ता तिहिं उदगेहिं मज्जावेत्ता सव्वालकारविभूसिय करेत्ता मणुन्नं थालीपागसुद्ध अट्ठारसवजणाउल भोयण भोयावेत्ता जावज्जीव पिट्ठिवडिंसियाए पडिवहेज्जा, तेणावि तस्स अम्मापिउस्स दुप्पडियार हवइ ' । दु खेन-कृच्छ्रेण प्रतिक्रियते-प्रत्युपक्रियते इति दुष्प्रतिकार प्रत्युपकर्त्तुमशक्यमिति यावत् । ' अहे ण से त अम्मापियर केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पण्णवइत्ता परूवइत्ता ठावइत्ता भवति , तेणामेव अम्मापिउस्स सुप्पडियार भवति समणाउसो ! ' सुखेन प्रतिक्रियते-प्रत्युपक्रियते इति सुप्रतिकार तद्भवति, प्रत्युपकार कृतो भवतीत्यर्थ । धर्मस्थापनस्य महोपकारत्वात् १ । ' केति महच्चे दरिद्दं समुक्कसेज्जा , तए ण से दरिद्दे समुक्किट्ठे समाण पच्छा पुर च ण विपुलभोगसमितिसमण्णागए यावि विहरेज्जा । तए ण से महच्चे अण्णया कयाइ दरिद्दीहूए समाणे तस्स दरिद्दस्स अतिय हव्वमागच्छेज्जा, तए ण से दरिद्दे तस्स भट्टिस्स सव्वस्समवि दलयमाणे तेणावि तस्स भट्टिस्स दुप्पडियार भवति , अहे ण से त भट्टि केवलिपण्णत्ते धम्मे आघवइत्ता पण्णवइत्ता परूवइत्ता ठावतित्ता भवति , तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुपडियार भवति ॥२॥ केइ तहारूवस्स समणस्स वा महणस्स वा अतिय एगमवि आयरिय धम्मिय सुवयण सोच्चा निसम्म कालमासे काल किच्चा अन्नतरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववन्ने । तए णं से देवे त धम्मायरिय दुब्भिक्खाओ देसाओ सुभिक्ख देसं साहरेज्जा , कताराओ वा निक्कतार करेज्जा , दीहकालिएण वा रोगायकेण अभिभूय विमोएज्जा, तेण वि तस्स धम्मायरियस्स दुप्पडियार भवति । अहेण से त धम्मायरिय केवलिपण्णत्ताओ धम्माओ भट्ठ समाण भुज्जो केवलिपन्नत्त धम्मे आघवइत्ता ०जाव ठावइत्ता भवति, तेणामेव तस्स धम्मायरियस्स सुप्पडियार भवति ॥ ३ ॥ , तथा सर्वेष्वपि गुरु सुदुष्करतरप्रतीकार । यदुक्त श्रीउमास्वातिवाचकपादै प्रशमरतिग्रन्थे-" दुष्प्रतिकारौ माता-पितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र गुरुरिहामुत्र च, सुदुष्करतरप्रतीकार ॥ १ " इति , अनुष्टुप्छन्द ॥ १ ॥ ग० १ अधि० ।

(अथ शिष्यस्वरूपप्रतिपादनद्वारेण गच्छस्वरूपप्रतिपादन ' गच्छ ' शब्दे तृतीयभाग ८०२ पृष्ठ प्रतिपादितम् ।) (राजपुत्रस्य शैक्षीकृतस्य कारणे सयत्युपाश्रये स्थापनमिति ' वसहि ' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।) (शिष्यस्य हस्ताभ्या ताडनम् 'अणवट्ठप्प शब्दे प्रथमभागे २६७ पृष्ठ गतम् ।) (शैक्षविषयोऽवग्रह उग्गह ' शब्दे द्वितीयभागे ७१६ पृष्ठ उक्त ।) (शिष्याऽऽभवनव्यवहार 'ववहार' शब्द षष्ठभाग गत ।) (परिहारतप प्रतिपद्यमानेन प्रव्रजिता शिष्या कस्येति ' आयरिय ' शब्दे द्वितीयभाग ३२४ पृष्ठ उक्तम् ।) (हेमन्तग्रीष्मयोर्विहारप्रस्तावे 'प्रव्राजिषुर्गच्छेत्कस्य स इति ' खेत्त ' शब्दे तृतीयभागे ७६५ पृष्ठ गतम् ।) (णायविहि' शब्दे चतुर्थभागे २००८पृष्ठ तत्र शिष्यलाभे कस्येत्युक्तम् ।) (चारिकाप्रविष्टस्योपसपद्यमानस्याध्ययनावसरे शैक्ष आगच्छेत् स कस्येत्युक्तम् ' चारियापविट्ठ ' शब्दे तृतीयभागे ११६२ पृष्ठ ।) (' उवसपया ' शब्द द्वितीयभागे १००३ पृष्ठे द्वयोरेकेन लाभे कस्येति गतम् ।) (' सजोग ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे सयोगनिक्षेपस्यानेक शिष्यगुणा उक्ता ।)

सीस—न० । धातुभेदे , प्रश्न० ११ पद ।

सीसउच्चंपिय-शीर्षोच्चम्पित—न० । शीर्षम् उत् प्राबल्येन चम्पित यत्र तच्छीर्षोच्चम्पितम् । तस्मिन् , यद्वा-शीर्षे उत्-प्राबल्येन चम्पनमाक्रमित यस्तत्तथा , तस्मिन् , शीर्षोच्चम्पित कमलकाष्ठाकारे , त० ।

सीसकवाल-शीर्षकपाल—न० । दुर्गन्धिमस्तककर्परे, तं० ।

सीहखाइय-सिंहखादित—न० । सिंहभक्षणे, पु० व० २ द्वार ।

सीसग-सीसक—न० । पारदजे धातुभेदे, प्रश्न०१ पद । आचा० । पारदे , जी० १ प्रति० । सूत्र० । स० । प्रश्न० ।

सीसगपाय-सीसकपात्र—न० । सीसकधातुमये पात्रे, आचा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० १ उ० ।

सीसगभम-शिष्यकभ्रम—पुं० । शिष्या एव शिष्यका तेषां

भ्रमो भ्रान्तिर्येषु ते शिष्यकभ्रमा। विनीततया शिष्यतुल्येषु विपा० १ श्रु० ३ अ०।

शीर्षकभ्रम-पुं०। शीर्षक शिर एव शिर· कवचं वा तस्य भ्रमो व्यभिचारतया शरीररक्षकत्वेन वा येषु ते शीर्षकभ्रमा। राज्ञामभ्यन्तरपुरुषेषु, विपा० १ श्रु० ३ अ०।

सीसगुण-शिष्यगुण-पुं०। शुश्रूषादिक शिष्ययोग्यतागुणे, "सुस्सूसा पडिपुच्छा, सुणण गहण च ईहणमवाओ। धरण करण सम्म, एमाइ होंति सीसगुणा ॥१॥" उत्त० १ अ०।

सीसघडी-शीर्षघटी-स्त्री०। शीर्षमेव घटी तदाकारत्वात् शीर्षघटी। मस्तककहडु, उपा० २ अ०। त०।

सीसघडीकंजिय-शीर्षघटीकाञ्जिक-न०। कपालकर्परखट्टरसे, त०।

सीसघडीविणिग्गय-शीर्षघटीविनिर्गत-त्रि०। शीर्षमेव घटी तदाकारत्वात् शीर्षघटी, तस्या विनिर्गत इव विनिर्गतम्। शिरोघटीमतिक्रम्य वर्त्तमाने, उपा० २ अ०।

सीसता-शिष्यता-स्त्री०। शिक्षणीयतायाम्, भ० १२ श० ७ उ०।

सीसदुवारिया-शीर्षद्वारिका-स्त्री०। शीर्षस्यावरणे, नि० चू० ३ उ०। (अन्ययूथिकेन शीर्षद्वार न कर्त्तव्यमिति' अणमण्णकिरिया' शब्दे प्रथमभागे ४८० पृष्ठ गतम्।)

सीसपहेलिअंग-शीर्षप्रहेलिकाङ्ग-न०। चतुरशीतिलक्षगुणित चूलिकाकाले, भ० ६ श० ७ उ०। चतुरशीतिलक्षगुणिते महौघे, ज्यो० २ पाहु०। स्था०। अनु०।

सीसपहेलिया-शीर्षप्रहेलिका-स्त्री०। वाचनान्तरेण चतुरशीतिमहौघशतसहस्राण्येकशीर्षप्रहेलिकाङ्गम्। ज्यो० २ पाहु०। भ०।, चतुरशीतिलक्षगुणितं शीर्षप्रहेलिकाङ्गे, अनु०। शीर्षप्रहेलिकाङ्ग चतुरशीत्या लक्षैर्गुणित शीर्षप्रहेलिका भवति। अस्या· स्वरूपमङ्कतोऽपि दर्श्यते—७५८२६३२५३०७३० १०२४११५७९७३५६९९७५६९६४०६२१८९६६८४८०८०१८३२१६, अग्रे चत्वारिंशं शून्यशतम् १४० तदेव· शीर्षप्रहेलिकाया सर्वाण्यमूनि चतुर्णवत्यधिकशतसंख्यान्यङ्कस्थानानि भवन्ति। अनु०। कर्म०। स्था०।

सीसपूरग-शीर्षपूरक-पुं०। मस्तकाभरणे, त०।

सीसवग्ग-शिष्यवर्ग-पुं०। अन्तेवासिवृन्दे, ग० ५ अधि०।

सीसवेयणा-शीर्षवेदना-स्त्री०। सर्वमस्तकवेदनायाम्, त०।

सीसहिया-शिष्यहिता-स्त्री०। हरिभद्राचार्यनिर्मितायामावश्यकवृत्तौ, आव० ६ अ०।

सीसागर-सीसाकर-पुं०। सीसकधातूत्पत्तिखनौ, स्था० ८ ठा० ३ उ०। नि० चू०।

१-जम्बूद्वीपे स्थापना चैवम्-७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५६९९७५६९६४०६२१८९६६८४८०८०१८३२१६।

सीसाणुगुण-शिष्यानुगुणय-त्रि०। विनेयाभिप्रायानुरोधे, द्वा० १४ द्वार।

सीसावेढ-शीर्षवेष्ट-पुं०। आर्द्रचर्मादिमये शिरावन्धने, आ० म० १ अ०। स०। प्रश्न०। आव०। दशा०।

सीसुकंपिय-शीर्षोत्कम्पित-न०। शीर्ष कम्पयत कायोत्सर्गकरणरूप कायोत्सर्गदोषे, प्रव० ५ द्वार। "सीस पकंपमाणो, जक्खाइट्ठ व्व कुणइ उस्सग्ग।" आव० ५ अ०।

सीसुला-शीर्ष-न०। प्राकृतभाषया 'सीसुला' इति व्यपदेश। शिरसि, ती० ३२ कल्प।

सीसोवहार-शीर्षोपहार-पुं०। पार्श्वादिशिरोबलौ, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

सीह-शीघ्र-त्रि०। वेगवति, शीघ्रगतिहेतुत्वाच्छीघ्र गतिविषयो गतिगोचरस्तद्धेतुत्वात्काल इत्यर्थ। सूत्र० २ श्रु० ३ अ०। शीघ्र-शीघ्रगतिविषय शीघ्रत्वेन तद्विषयाऽप्युपचाराच्छीघ्र उक्त। प्रति०। भ०।

सिंह-पुं०। हिनस्तीति सिंह। विंशत्यादित्वादनुस्वारस्य लुक्। प्रा०१ पाद। केशरिणि, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। सूत्र०। प्रज्ञा०। ज०। प्रश्न०। बले सिंह एवायम्। प्रा०२ पाद। नपुं०। सप्तमदेवलोकविमानभेदे, स० १७ सम०। पुं०। स्वनामख्याते भगवतो महावीरस्य अनगारे, यो गोशालकतेजोलेश्यया वीरजिने रोगाक्रान्ते रेवतीगृहे कपोतकशरीरानयनार्थमगमत्। भ० १५ श०। (तत्कथा 'गोसालग' शब्दे तृतीयभागे १०३२ पृष्ठे गता।) "सीह कासवगुत्त धम्म पि अ कासव वंदे।" थरस्स णं अज्जधम्मस्स सुव्वयगोत्तस्स अज्जसीहे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते" कल्प० २ अधि० ८ क्षण। कालाशर्मविप्रवंशे ग्रामणीपुत्रे, यो हि विद्युन्मत्या दास्या सह क्रीडन् हसितो गोशालकेन,कुट्टितवांश्च तम्। कल्प० १ अधि० ६ क्षण। आ० म०। श्रेणिकस्य धारण्यां जाते स्वनामख्याते पुत्रे, अन्त०१ श्रु० २ वर्ग १० अ०। अणु०। (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य सर्वार्थसिद्धे उपपद्य महाविदेहे सत्स्यतीति अनुत्तरोपपातिकस्य द्वितीये वर्गे सूचितम्।)

सीहकंत-सिंहकान्त-न०। सप्तमदेवलोकस्थे विमाने, स० १७ सम०।

सीहकण्ण-सिंहकर्ण-पुं०। स्वनामख्याते अन्तरद्वीपे, प्रज्ञा० १ पद।

सीहकण्णी-सिंहकर्णी-स्त्री०। कन्दविशेषे, भ० ७ श० ३ उ०।

सीहकेसरय-सिंहकेशरक-पुं०। तथाविध मोदकभेदे, धर्मलाभस्थाने सिंहकेशरा इति भणनात्, तथानाम्ना प्रसिद्धे उज्जगारे, पिं०। पं० व०। दर्श०। आतु०। ग्रा०। ('लोभ' शब्दे षष्ठभागे तत्कथानकम्।)

सीहखाइता-सिंहखादिता-स्त्री०। सिंह पुन शौर्यातिरेकादवाप्तयोपात्तस्य यथारब्धभक्षणेन या खादिता तथाविधप्रकृतिर्वा सिंह। प्रव्रज्याभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

सीहगइ-सिंहगति-पुं०। दिक्कुमारेन्द्रस्य अमितगते पश्चिमलोकपाल, भ० ३ श० ८ उ०।

शीघ्रगति-त्रि०। शीघ्रगमनशक्तिसम्पन्ने, भ० ३ श०२ उ०।

सीहगिरि-सिंहगिरि-पुं०। स्थविरस्यार्यस्य स्वनामख्याते शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण। अस्य द्वौ शिष्यौ धनगिरिरार्यवज्रश्च। आ० म० १ अ०। आ० चू०। ग०। कल्प०। उत्त०। आव०।

सीहगुहा-सिंहगुहा-स्त्री०। राजगृहनगरस्यादूरे दक्षिणपौरस्त्ये दिग्भागे व्यवस्थिताया चोरपल्ल्याम्, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ०।

सीहज्झय-सिंहध्वज-पुं०। स्त्री०। सिंहालेखरूपचिह्नोपेते ध्वज, रा०।

सीहणाय-सिंहनाद-पुं०। सिंहस्येव नादकरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार। ती०। औ०। आ० म०। आव०। सीहस्सेव सरिस णाय करेति। नि० चू० १७ उ०।

तिहिं ठाणेहिं देवा सीहणायं करेज्जा-अरिहंतेहिं जायमाणेहिं, अरिहंतेहिं पव्वयमाणेहिं, अरिहंताणं णाणुप्पायमहिमासु। स्था० ३ ठा० १ उ०।

सीहणिक्कीलिय-सिंहनिष्क्रीडित-न०। सिंहनिष्क्रीडित सिंहगमन तद्विव यत्तपस्तत्सिंहनिष्क्रीडितमित्युच्यते तद्गमन चातिक्रान्तदेशावलोकनत, एवमतिक्रान्ततप समासेवनेनापूर्वं तपसोऽनुष्ठान यत्र तत् सिंहनिष्क्रीडितम्। तपोभेदे, तच्च क्षुद्रक महच्चेति द्विविधम्। औ०। ज्ञा०। अन्त०।

तते णं ते महब्बलपामोक्खा सत्त अणगारा खुड्डागं सीहनिकीलियं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति, तं जहा-चउत्थं करेंति चउ०२त्ता सव्वकामगुणियं पारेंति २त्ता छट्ठं करेंति२त्ता चउत्थं करेंति२त्ता अट्ठम करेंति२त्ता छट्ठं करेंति २त्ता दसमं करेंति २ त्ता अट्ठम करेंति २ त्ता दुवालसम करेंति २ त्ता दसमं करेंति २ त्ता चाउद्दसम करेंति २ त्ता दुवालसम करेंति २ त्ता सोलसमं करेंति २ त्ता चोद्दसमं करेंति २त्ता अट्ठारसमं करेंति २त्ता सोलसम करेंति २त्ता वीसइमं करेंति २त्ता अट्ठारसमं करेंति२ त्ता वीसइमं करेंति२त्ता सोलसमं करेंति२त्ता अट्ठार० करेंति२त्ता चोद्दसमं करेंति२त्ता सोलसमं करेंति२त्ता दुवाल० करेंति२त्ता चाउद्द० करेंति२त्ता दसम करेंति२त्ता दुवाल० करेंति२त्ता अट्ठमं करेंति२त्ता दसमं करेंति२ त्ता छट्ठं करेंति२त्ता अट्ठम करेंति२त्ता चउत्थं करेंति२त्ता छट्ठ करेंति-त्ता चउत्थं करें० सव्वत्थ सव्वकामगुणिएणं पारेंति, एवं खलु एसा खुड्डागसीहनिकीलियस्स तवोकम्मस्स पढमा परिवाडी छहिं मासेहिं सत्तहि य अहोरत्तेहि य अहासुत्ता ०जाव आराहिया भवइ, तयाणंतरं दोच्चाए परिवाडीए चउत्थ करेंति नवर विगइवज्जं पारेंति, एव तच्चावि परिवाडी नवर पारणए अलेवाड पारेंति, एवं चउत्थावि परिवाडी नवरं पारणए आयबिलेणं पारेंति॥

'सीहनिक्कीलिय' त्ति सिंहनिष्क्रीडितमिव सिंहनिष्क्रीडित, सिंहो हि विहरन् पश्चाद्भागमवलोकयति एव यत्र प्राक्तन तप आवर्त्योत्तरोत्तर तद् विधीयत तत्तप सिंहनिष्क्रीडितम्। तच्च द्विविध-महत् क्षुद्रक चेति, तत्र क्षुल्लकमनुलोमगतौ चतुर्भक्तादि विंशतितमपर्यन्त, प्रतिलोमगतौ तु विंशतितमादिक चतुर्थान्तम्, उभय मध्येऽष्टादशकोपेत, चतुर्थषष्ठादीनि तु एकैकवृद्ध्यैकोपवासादीनि। स्थापना चेयम्—

१	२	१	३	२	४	३	५	४	६	५	७	६	८	७	९	८
१	२	१	३	२	४	३	५	४	६	५	७	६	८	७	९	

भवति इह चत्वारि २ चतुर्थादीनि त्रीण्यष्टादशानि द्वे विंशतितमे तदेव चतुष्पञ्चाशदधिक शत तपोदिनाना त्रयस्त्रिंशच्च पारणकदिनानामेवमेकस्या परिपाट्या षण्मासा ससप्तरात्रिन्दिवाधिका भवन्ति, प्रथमपरिपाट्या च पारणक सर्वकामगुणिक, सर्वे कामगुणा -कमनीयपर्याया विकृत्यादयो विद्यन्ते यत्र तत्तथा, द्वितीयाया निर्विकृत तृतीयाया-मलेपकारि चतुर्थ्यामाचामाम्लमिति। प्रथमपरिपाटीप्रमाण चतुर्गुण सर्वप्रमाण भवतीति। ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। अन्त०। 'खुड्डागसीहनिक्कीलिय' ति-वक्ष्यमाणमहासिंहनिष्क्रीडितापेक्षया क्षुद्रक सिंहनिष्क्रीडित सिंहगमन तद्विव यत्तपस्तत्सिंहनिष्क्रीडितमित्युच्यते, तद्गमन चातिक्रान्तदेशावलोकनत, एवमतिक्रान्ततप समासेवनेनापूर्वतपसोऽनुष्ठान यत्र तत् सिंहनिष्क्रीडितमिति। तत्रैव चतुर्थं तत षष्ठचतुर्थे अष्टमषष्ठे दशमाष्टमे द्वादशदशमे चतुर्दशद्वादशे षोडशचतुर्दशे अष्टादशषोडशे विंशतितमाष्टादशे विंशतितम चेति क्रमेण विधीयते। तत षोडशाष्टादश चतुर्दशषोडशे द्वादशचतुर्दशे दशमद्वादश अष्टमदशमे षष्ठाष्टमे चतुर्थपष्ठ चतुर्थ चेति। स्थापना चैवम्—

२३४५६७८९ ४५ ७६५४३२१ अत्र च
१ ९। । १। एकस्या
१२३४५६७८ ४५ ८७६५४३२

परिपाट्या दिनमानं नवकसकलन द्वे। ४५। ४५। अष्टकसकलना चैका ३६ सप्तकसकलनाऽप्येकैव २८ पारणकदिनानि ३३ सर्वाग्रम्। १८७। एव च मासा ६ दिनानि च। ७। चतसृषु परिपाटिष्वेतदेव चतुर्गुण स्यात्तत्र वर्षे वर्षे दिनानि। २८। तत्र प्रथमपरिपाट्या पारणक सर्वकामगुणित द्वितीयस्यां निर्विकृतिक तृतीयायामलेपकारी चतुर्थ्यामाचामाम्लमिति। औ०। (एव महासिंहनिष्क्रीडितमपि तच्च महासीहणिक्कीलिय' शब्दे षष्ठभागे उक्तम्।)

सीहणिसिज्जायण-सिंहनिषद्यायतन-न०। सिंहनिषद्यायुक्तगृहे, "अट्ठावय णगवरो जत्थ भगव आइगरो सिद्धो जत्थ य भरहेसरसीहनिसिज्जायणं ति।" ती० ११ कल्प।

सीहणिसाइ-सिंहनिषादिन्-पुं०। सिंहवत् निषीदतीत्येवशील सिंहनिषादी। यथा सिंहोऽग्रेतन पादयुगलमुत्सभ्य पश्चात्तनं तु पादयुग्म सकोच्य पुताभ्या मनाक् लग्नो निषीदति। सिंहोपवशनेनोपविष्टे जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सीहतिलगसूरि-सिंहतिलकसूरि-पुं०। अञ्चलगच्छीये धर्मप्र-

भसूरिशिष्ये महेन्द्रप्रभसूरिगुरौ, अस्य जन्म विक्रमसंवत् १३४५ स्वर्गति विक्रमसंवत् १३६५ । जै० इ० ।

सीहपुच्छ-सिंहपुच्छ-पुं० । पृष्ठिवर्ध्रे,सूत्र० १श्रु०५ अ० १उ० ।

सीहपुच्छण-सिंहपुच्छन-न० । सेफस्त्रोटने,प्रश्न०५संव०द्वार ।

सीहपुरी-सिंहपुरी-स्त्री० । सुपद्मविजयक्षेत्रराजधान्याम् ,जं० ४ वक्ष० । आव० ।

दो सीहपुरीओ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सीहमुहदीव-सिंहमुखद्वीप पुं० । लवणसमुद्रस्यान्तर्द्वीपविशेषे,स्था० ४ ठा० २ उ० । प्रज्ञा० । नं० । (' अंतरदीव ' शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठे वक्तव्यताऽऽक्ता ।)

सीहया-सिंहता-स्त्री० । ऊर्जस्वलत्वे,स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सीह (भ) (अ)र-शीकर-पुं० "शीकरे भहौ वा" ॥८।१।१८४॥ इति भकारहकारौ।पक्षे-सीअरो । अम्बुकणे,प्रा० । अवगादिभि समं,"सत्तस्स (स)रसीहरा" स्था०७ठा०३उ० । म्लेच्छजातिविशेष, प्रज्ञा० १ पद ।

सीहरह-सिंहरथ-पुं० । स्वनामख्याते पुण्ड्रवर्धननगरराजे, उत्त० ७ अ० । (' नग्गइ ' शब्दे चतुर्थभागे १७६५ पृष्ठे कथाऽस्योक्ता ।)

सीहलिपासग-शिखापाशक-पुं० । वेणीसंयमनार्थे ऊर्णामये कङ्कणे, " सीहलिपासगं च आणाहि " सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सीहवाहणा-सिंहवाहना-स्त्री० । सिंहारूढायामम्बिकायाम् , ती० ८ कल्प ।

सीहविअ-सिंहविद्-न० । सप्तमदेवलोकस्थे विमानभेदे, स० १७ सम० ।

सीहविक्कमगइ-सिंहविक्रमगति-पुं० । दिक्कुमाराणाममितगत्यमितामितवाहनयोर्लोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० । स्था० ।

सीहसर-सिंहस्वर-त्रि० । सिंहस्येव प्रभूतदेशव्यापी स्वरो यस्येति । सिंहनिर्ह्रादवति, त० ।

सीहसेण-सिंहसेन-पुं० । भरतक्षेत्रजविमलजिनसमकालिके ऐरवतजिने , ति० । प्रव० । " विमलो य भरहवासे एरवए सीहसेणजिणचंदो" ति० । अजितजिनस्य प्रथमगणधरे, ति० । अनन्तजिनस्य पितरि, प्रव० १० द्वार । स० । महासेनस्य राज्ञः पुत्रे, विपा० १ श्रु० ६ अ० । (अयं च परभवे देवदत्ता नाम दारिकाऽभवदिति ' देवदत्ता ' शब्दे २६१८ पृष्ठे कथा ।) श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्या जाते स्वनामख्याते पुत्रे अनु० २वर्ग १३ अ० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य सर्वार्थसिद्धे उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीति ' महासीहसेण ' शब्दे षष्ठे भागे सूचितम् ।)

सीहसोया -सिंहश्रोतस्- स्त्री० । जम्बूमन्दरस्य पश्चिमे भागे सीतोदाया महानद्या उपगताया स्वनामख्यातायामन्तर्नद्याम् , स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

दो सीहसोयाओ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सीहा-सिंहा-स्त्री० । सिंहगतिसमानाया श्रमाभावे दार्ढ्ये स्थिरतायाम् , भ० ३ श० १ उ० । प्रश्न० ।

सीहाणुग-सिंहानुग-पुं० । सन्निषद्याश्रिते आचार्ये,नि०चू० २० उ० ।

सीहासण-सिंहासन-न० । सिंहप्रधानमासनं सिंहासनम् । आ० म० १ अ० । सिंहाङ्किते नृपासने , जं० ३ वक्ष० । सिंहाकृतियुक्ते विष्टर , पञ्चा० २ विव० । जी० । सूत्र० । औ० । स्था० । रत्नमये सिंहैरुपशमिते नृपासने , आ० म० १ अ० । जी० । सिंहस्य मृगाधिपतरासनं सिंहासनम् । मर्दस्थानविशेषरूपे कूर्जिते अनाकुल उपवशने,पा० १४ विव० । पादपीठे , दशा० १० अ० ।

सीहासणवरगय-सिंहासनवरगत-त्रि० । सिंहासनानां मध्ये यद्वर तत्सिंहासनवर , तत्र गतो व्यवस्थितो य स तथा । श्रेष्ठसिंहासनासीने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सीहासणसंठिय-सिंहासनसंस्थित-त्रि० । सिंहासनस्येव संस्थितं संस्थान यस्य स तथा । सिंहासनाकृतौ , रा० ।

सीही-सिंही-स्त्री० । परिव्राजकप्रयुक्ताया वराहीविद्याया प्रतिमथिन्या सिंहविकुर्वणात्मिकाया विद्यायाम् , आ० म० १ अ० । आ० क० ।

सीहु-सीधु-न० । तालवृक्षद्रुमोद्भवे , (उत्त० १९ अ०) मद्यविशेषे , प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

सु-सु-अव्य० । सुष्ठु शोभने , सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । च० प्र० । अतिशये,सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सुरित्यय निपात प्रशंसायां शुद्धविषये वर्तते । सूत्र०१ श्रु० ७ अ० । उत्त० । विशे० । औ० । रा० । आ० म० । स० । आतु० ।

सुअ शुक-पुं० । कीरे, जं० १ वक्ष० । भ० ।

स्वप-धा० शयने, "स्वपे कमवस-लिस-लोट्टा " ॥ ८ । ४ । १४६॥-पक्षे-सुअइ । स्वपिति । प्रा० ४ पाद ।

सुअंग-श्रुताङ्ग-न० । श्रुतस्य प्रवचनस्य पुरुषरूपस्याङ्गमवयव इति कृत्वा , समवायाङ्ग स० ।

सुअक्खायधम्म-स्वाख्यातधर्मन्-त्रि० । सुष्ठु आख्यातो धर्मोऽस्येति स्वाख्यातधर्मा । संसारभीरुत्वाद्यथारोपितभारवाहिनि , आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

सुअण-सुजन-पुं० । उत्तमलोके, "सरिहिं न सरेहिं,न सरवरेहिं न वि उज्जाणवणेहिं देसरवण्णा होंति वढ,निवसंतेहिं सुअणेहिं" प्रा०४ पाद । 'वच्छहे गृण्हइ फलइं जणु,कडुपल्लव वज्जेइ । तोवि महद्दुमु सुअणु जिवँ,ते उच्छंगि धरेइ" प्रा०४ पाद ।

सुअणलस-स्वनलस-त्रि० । कृतोद्यमे प्रशस्तपुरुषे , ग० ३ अधि० ।

सुअप्परोग-स्वल्परोग-पुं० । मन्दव्याधौ , द्वा० २१ द्वार ।

सुअमुह-शुकमुख-न० । शुकचञ्चुपुटे,पं० व० १ अधि० ३ द्वा० ।

सुअलंकिय-स्वलङ्कृत-त्रि० । अतिशयेन रमणीयतयाऽलङ्कृते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । ज० ।

सुअहर-श्रुतधर-पु० । पूर्वधरे, आ० क० १ अ० ।

सुअहिज्जिय- स्वधीत-त्रि० । सुष्ठु कालविनयाद्याराधनेनाधीते, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

सुआइक्ख-स्वाख्येय-त्रि० । अकृच्छ्राख्येये, स्था०५ ठा०१ उ० ।

सुआहिय-स्वाख्यात-त्रि० । स्वरूपविविद्भिः प्रतिपादिते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

सुइ-शुचि-त्रि० । पवित्रे, औ० । स्था० । कल्प० । आ० म० । ज्ञा० । शुचिना भवितव्यं सत्यमवितेत्यर्थः । आव० ४ अधि० । स० ।

शुचिद्वारे कथामाह—

" सोरी य सरवेग वि य , सिट्ठी अ धणंजए सुभद्दा य ।
वीर अ धम्मघोसे, धम्मजसे सागपुच्छा य ॥ २ ॥
पुर सौर्यपुर नाम , यक्षस्तत्र सुराम्बर ।
आसीद्धनंजयश्रेष्ठी, सुभद्रा तस्य वल्लभा ॥ २ ॥
नत्वा यक्षं कृतं ताभ्यां, पुत्रार्थमुपयाचितम् ।
करिष्ये सैरभशत—यज्ञं तेऽग्रे सुते सति ॥ ३ ॥
तयादैवाद्भूत् पुत्र—स्तत्र बोधं तयोर्विदन् ।
श्रीवीर समवासार्षीत् , श्रेष्ठी नन्तु प्रभु ययौ ॥ ४ ॥
प्रबुद्धो धर्ममाकर्ण्य—णुव्रतान्यग्रहीत्तत ।
लभ्यं लक्षं ययाचे त, न ददौ स दयापर ॥ ५ ॥
यक्षस्त खण्डश कर्तुं—मारेभे श्रेष्ठिपुङ्गवम् ।
कियत्स्वपि सुखण्डेषु कृतेषु श्रेष्ठ्यचिन्तयत् ॥ ६ ॥
धन्योऽहं यन्मया सत्त्व, नात्यां सत्याजितोऽनया ।
एवं परीक्ष्य तत्सत्त्व, स्वयबुद्ध सुरोवर. ॥ ७ ॥ "

एतद्दृशशुचिश्रावकत्वम् ।

अथ सर्वशुचि—

" द्वौ श्रीवीरप्रभो शिष्या-वशोकस्य तरोरध ।
धर्मघोषा धर्मयशा, गुणयन्तौ श्रुत स्थितौ ॥ १ ॥
पूर्वाह्णेऽथापराह्णे च, न च्छाया पर्यवर्त्तत ।
उवाचैकोऽथ लब्धिस्त, द्वितीयस्तेऽभिधात्तत ॥ २ ॥
एकोऽगात्कायिकीं भूमिं, द्वितीयोऽप्यगमत्तथा ।
स्थिता तथैव तच्छाया, ज्ञातं लब्धिर्न कस्यचित् ॥ ३ ॥
अथ पृष्ट प्रभु किं न , छायाऽस्य परिवर्त्तते ।
प्रभोर्मुखेन वृत्तान्तं , तस्य ब्रूत स्म शाक्रकम् ॥ ४ ॥
सोरिअसमुद्दविजए, जन्नजसे चेव जन्नदत्त अ ।
सामित्ता सामजसा उच्छविहिना उ उप्पत्ती ॥ ५ ॥
अणुकपा वेअड्ढे, मणिकचणवासुदेवपुच्छा य ।
सीमधरजुगबाहू , जुगधरे चेव महबाहू ॥ ६ ॥

(एतद्वक्तव्यता ' णारय ' शब्दे ४ भाग २०१२ पृष्ठे उक्ता ।)

पृष्ट कृष्णेन किं शौच-मिति प्रश्नोत्तरात्तम ।
कथान्तरेण व्याक्षेपं कृत्वा , नारद उत्थित ॥ ७ ॥
ययौ पूर्वविदेहेऽथ, तत्र श्रीमन्धर प्रभु. ।
किं शौचमिति पृष्ट सन् , हरिणा युगबाहुना ॥ ८ ॥
सत्य शौचमिति प्रोचे, तद् ज्ञात्वा नारदस्तत ।
गतोऽपरविदेहेऽथ, जिनस्तत्र युगन्धर ॥ ९ ॥
तदा तदेव तत्रापि, पृष्टस्तत्रत्यविष्णुना ।
सोऽपि स्वामी तदेवाख्य-त्तदप्याकर्ण्य नारद ।
द्वारवत्यां ययौ शौच, सत्यं विष्णोरचीकथत् ॥ १० ॥
किं सत्यमिति भूयोऽपि विष्णुना ऽपृच्छि नारद ।
ऊचे मया प्रभो ! सत्य , न पृष्टश्चिन्तयस्तथा ॥ ११ ॥
जातिस्मृत्या ज्ञातशौच , सोऽगात्प्रत्येकबुद्धताम् ।
एव शौचेन सर्वेषा शुचि स्याद्योगसग्रह. ॥ १२ ॥ "

आ० क० ४ अ० । ध० र० ।

" इह अज्ज अब ! ताओ !, वीरजिणो आगमो तयं नमिउं ।
तद्दसण च सोउ, अह गमिस्सामि तत्थ लहुं ॥ २१ ॥
ज पुव्वावरअविरु-द्धसुद्धसिद्धतत्तसवणामणं ।
आलस्समाइबहुविह-हेऊहिं सुदुल्लह भणियं ॥ २२ ॥

तथाचागम —

आलस्से मोहवन्ना, थंभा कोहापमाय किवणत्ता ।
भयसोगा अन्नाणा, १० वक्खेवकुऊहला १२ रमणा १३।२३॥
एएहिं कारणेहि, लद्धूण सुदुल्लह पि मणुयत्त ।
न लहइ सुइ हियकरिं, ससारुत्तारणिं जीवो ॥ २४ ॥
किं पुण जिणवयणविणि-ग्गयस्स पणतीससुगुणसहियस्स ।
ससयरयहरणसमी-रणस्स वयणस्स किर सवण ॥ २५ ॥
तो वुत्तो पियरेहिं, हेपुत्ता ! अज्जुणो भिस रुद्धो ।
पइदिवस सत्त जणे, हणमाणो विहरए इत्थं ॥ २६ ॥
ता पुत्त ! जिण नमिउ, धम्म सोउ च मा हु गच्छाहि ।
मा ख तुह दहस्स वि, वावत्ती होहिई खिप्प ॥ २७ ॥ "

ध० र० २ अधि० १ लक्ष । अकलुषमतौ , दश० ८ अ० । शक्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम् , स्था० ४ ठा० २ उ० । ज्ञा० ।

श्रुति-स्त्री० । श्रूयन्ते इति श्रुतय । वेदेषु सथा० । चोदनावाक्य, प्रति० । शब्दे , भ० १५ श० । द्रव्या० । योगे , ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । विशे० । वार्त्तामात्रे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । श्रवण-श्रुतिः, अन्यार्थप्रकरणादे सामान्यशब्दा अपि विशेषेऽवतिष्ठन्ते इति न्यायात् धर्माकर्णने, उत्त० ३ अ० । विशे० । सुखलक्षणफलबहुलताख्याम् , ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । षोडशतीर्थकरस्य प्रवर्त्तिन्याम् , स० ।

सुइकरण-शुचिकरण-त्रि० । शुचीनि पवित्राणि निरुपलेपानीति भाव करणानि—चक्षुरादीनि इन्द्रियाणि येषा ते शुचिकरणा । पवित्रेन्द्रियेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुइत्ता-सुप्त्वा -अव्य० । शयित्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

सुइभूय- शुचिभूत-त्रि० । शौचप्राप्ते, स च द्रव्यतो,भावतश्च । तत्र द्रव्यत स्नातःश्रीचन्दनानुलिप्तगात्र सितवसननिवसनशुचिविद्याक्लृप्तगात्रश्च भावतस्तु विशुद्धधर्मात्ममानस । प्रश्न० २ विव० । शुचितापात , भूतशब्दस्य प्रकृतिमात्रार्थत्वाद् भावप्रत्ययस्य लुप्तस्य , दर्शनाद्भूतशब्दस्य प्राप्त्यर्थत्वाच्च । अथवा-शुचिश्चासौ भूतश्च सत्त्वेन प्राणी वा शुचिभूत । विशुद्धमते , पञ्चा० ४ विव० । सूत्र० । स्था० ।

सुइय-शुचिक-त्रि०। पवित्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। भ०। शुचीकृत, वृ० १ उ० २ प्रक०।

सुइर-शुचिरम्-अव्य०। प्रभूते, आव० ४ अ०।

सुइसेह-शुचिशैत्त-पु०। बोद्धशिष्ये, व्य० ६ उ०।

सुउज्जुआर-सुऋजुकार-पु०। सुष्ठतिशयेन ऋजुस्तत्करणशील। सयत, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०।

सुउरिस-सुपुरुष-पु०। "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" ॥८।१।१७७॥ इति यस्य लुकि। 'स्वरस्योद्वृत्ते" ॥ ८। १।८॥ इति संधिविरह। उत्तममनुष्ये। प्रा० १ पाद।

सुए-श्वस्-अव्य०। प्रभाते आगामिदिने, उत्त० २ अ०।

सुओयारा-सुखावतारा-स्त्री०। सुखेनावतारो जलमध्ये प्रवेशन यासु ता सुखावतारा। अक्लिष्टतीर्थायां वाप्याम्, रा०।

सुखोत्तारा-स्त्री०। सुखेनोत्तारो जलमध्याद्बहिर्विनिर्गमन यासु ता सुखोत्तारा। अक्लिष्टतीर्थायां वाप्याम्, रा०।

सुंक-शुल्क-न०। विक्रयतया भाण्डे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सुंकलितण-शुक्कलितृण-न०। तृणभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

सुंग-शुङ्ग-पु०। स्वनामख्याते ऋषौ, ज० ७ वक्ष०।

सुंठ-शुण्ठ-पु०। पर्वकवनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ०।

सुंठय-शुण्ठक-न०। मांसपेशीपचनके, स्था० ४ ठा० ४ उ०। सूत्र०।

सुंठी-शुण्ठी-स्त्री०। शुष्कशृङ्गवेरे, आ० क० १ अ०। प्रव०।

सुंड-शौण्ड-पु०। "उत्सौन्दर्यादौ" ॥ ८।१।१६०॥ इति औत उत्त्वम्। धूर्त्ते, प्रा० १ पाद।

सुंडा-शुण्डा-स्त्री०। हस्तिनासायाम्, आ० म० १ अ०।

सुंडिया-शुण्डिका-स्त्री०। पिटिकाकारे सुरापिष्टस्वेदनभाजने, स्था० ८ ठा० ३ उ०।

सुंदर-सुन्दर-त्रि०। शोभने, आ०म० १ अ०। मनोहरे, स०। व्य०। औ०। नपुं०। शुक्रे, पिं०। ज०। पुं०। त्रयोदशजिनस्य पूर्वभवे जीवे, स०।

सुंदरंग-सुन्दराङ्ग-न०। रुचिरशरीरे, अविनष्टदेहे, ध० ३ अधि०।

सुंदरगुरुजोग-सुन्दरगुरुयोग-पु०। ज्ञानादियुतगुरुसम्बन्धे, पञ्चा० २ विव०।

सुंदरजत्त-सुन्दरयत्न-पु०। सुन्दरनरप्रधाने उद्यममात्रधर्मे, पञ्चा० ६ विव०।

सुंदरतर-सुन्दरतर-त्रि०। शोभनतरे, प० व० १ द्वार।

सुंदरपास-सुन्दरपार्श्व-त्रि०। पार्श्वगुणोपेते पार्श्वे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

सुंदरबाहु-सुन्दरबाहु-पु०। सप्तमतीर्थकरस्य पूर्वभवजीवे, स०। भारत वर्षे भविष्यति तृतीये वासुदेवे, ती० २० कल्प। ति०।

सुंदरभाव-सुन्दरभाव-पु०। शुभभावे, पञ्चा० ४ विव०।

सुंदरमंगुलभाव-सुन्दरमङ्गुलभाव-पुं०। शुभेतरपदार्थे, आ० म० १ अ०।

सुंदरिय-सौन्दर्य-न०। " स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् " ॥ ८। २। १०७॥ इति यात्पूर्व इत्। प्रा०। अविकलशरीरत्वे, आ० म० १ अ०।

सुंदरी-सुन्दरी-स्त्री०। ऋषभदेवस्य सुनन्दायां भार्यायाम्, बाहुबलिना सह जनितायां भरतचक्रिभगिन्याम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण। आ० म०। आ० चू०। पश्चात्सा श्रमणी जाता। आ० म० १ अ०।

सुंदरी अज्जा पंचधणुसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पन्नत्ता। स्था० ५ ठा० २ उ०। सुन्दरी अज्जा पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पालयित्ता सिद्धा। स० ८४ सम०।

नासिक्यपुरे नन्दभार्यायाम्, न०। आ० म०। आ० चू०।

सुंदरीणंद-सुन्दरीनन्द-पुं०। नासिक्यपुरे सुन्दरीनाम्न्या स्त्रिया भर्तरि, नासिक्कं नगरं नंदो वणियओ सुंदरी से भज्जा। सा तस्स अतीव वल्लहा खणमवि तस्स पासं न मुचइ त्ति लोगेण सुंदरीनंदो त्ति तस्स नाम पाडयं। आ० म० १ अ०।

सुंदेर-सौन्दर्य-न०। "पच्छुर्यादौ"॥८।१।५७॥ इत्यादेरस्य विकल्पनैत्वम्।प्रा०।"उत्सौन्दर्यादौ"॥८।१।१६०॥इति औत उत्त्वम्। प्रा०। 'ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो र "॥८।२।६३॥ इति र्यस्य र।प्रा०। सुन्दरस्य भाव ष्यञ्। चारुतायाम्,"अङ्गप्रत्यङ्गकाना य, सन्निवेशो यथोचितम्। सुश्लिष्ट सन्धिबन्ध स्यात्, तत् सौन्दर्यमुदाहृतम्॥१॥" इत्युक्ते अङ्गादीनां मनोहरत्वे, वाच०। प्रा०।

सुंभ-शुम्भ-पु०। नमिनाथस्य प्रथमगणधरे, प्रव० ८ द्वार। वैरोचनेन्द्रबलिभार्यायाः शुम्भाया पूर्वभवपितरि, ज्ञा०। शुम्भाया सिंहासने, नपुं०। ज्ञा० २ श्रु० २ वर्ग १ अ०।

सुंभय-शुंभक-त्रि०। शुभ्रवर्णकारिणि, अनु०।

सुंभवडिंसग-शुम्भावतंसक-न०। बलिचञ्चाया राजधान्या बल्यग्रमहिष्या शुम्भाया आवासविमाने, ज्ञा० २ श्रु० २ वर्ग १ अ०।

सुंभसिरी-शुम्भश्री-स्त्री०। बल्यग्रमहिष्या शुम्भाया पूर्वभवमातरि, ज्ञा० २ श्रु० २ वर्ग १ अ०।

सुंभा-शुम्भा-स्त्री०। बलेर्वैरोचनेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ०। (अस्याः पूर्वोत्तरजन्मकथा 'अग्गमहिसी' शब्दे १६६ पृष्ठे उक्ता।)

सुंब-सुम्ब-न०। वल्कलरज्ज्वाम्, भ० १५ श०। वीरणतृणे, तज्जनिताया दवरिकायाम्, स्त्री०। विशे०।

सुंबकट-सुंबकट-पु०। वीरणकटे, भ० १३ श० ६ उ०।

सुंसुमा--सुंसुमा--स्त्री० । राजगृहवास्तव्यस्य धनश्रेष्ठिन कन्यायाम् , आ० क० १ अ० । ज्ञा० । ति० । आ० चू० । सथा० । ('चिलाइपुत्त' शब्दे तृतीयभागे ११८८ पृष्ठे कथा ।)

सुंसुमार--शिशुमार--पुं० । मत्स्यविशेषे, उत्त० ३६ अ० । जी० । प्रज्ञा० । सूत्र० । आ० चू० । स्वनामख्याते नगरे, यत्रैकरात्रिकीप्रतिमाप्रतिपन्न वीरजिन शक्रतिरस्कारार्थी चमर प्रणनाम । स्था० १० ठा० ३ उ० । आ० म० ।

सुंक--शुक--पु० । कीरे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

सुकंत- सुकान्त--पुं० । ऋषभदेवस्य पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । सुकान्त कान्तियोगात् । स० ।

सुकच्छ--सुकच्छ--पु० । द्वितीयविजयक्षेत्रयुगले, जं० ४ वक्ष० । (अस्य वर्णन ' गाहावई ' शब्दे तृतीयभागे ८७३ पृष्ठे उक्तम् ।)

सुकच्छकूड--सुकच्छकूट--पु० । नपु० । जम्बूद्वीपे सुकच्छदीर्घवैताढ्यस्य स्वनामख्याने कूटे, स्था० २ ठा० १ उ० । जं० ।

सुकड--सुकृत--त्रि० । सुष्ठु निर्वर्तिते , उत्त० १ अ० । सुष्ठु कृते , उत्त० १ अ० । आचा० । दश० ।

सुकडक्खनिरिक्खिय--सुकटाक्षनिरीक्षित--न० । सुष्ठु नेत्रापाङ्गकारनिरीक्षणे ; त० ।

सुकडाइभाव सुकृतादिभाव--पु० । सुकृतदुष्कृतकर्मपुरुषाकारानयत्यादिभाव , षो० ४ विव० ।

सुकडासेवण--सुकृतासेवन--न० । सुकृत्यस्य सति विवेके नियतभाविनो खण्डभावासिद्धेः परकृतामोदनरूपस्य सेवने, प० सू० १ सूत्र ।

सुकढिय--सुक्वथित--त्रि० । यथोक्ताग्निपरितापिते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुकण्ह--सुकृष्ण--पुं० । कूणिकस्य महाराजस्य सुकृष्णाया अग्रमहिष्या पुत्रे, नि० । (स च सङ्ग्रामे हतो नरक उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीति निरयावलिकाना प्रथमवर्गस्य पञ्चमे अध्ययने सूचितम् ।)

सुकण्हा--सुकृष्णा--स्त्री० । स्वनामख्यातायाः श्रेणिकाग्रमहिष्याम् , अन्त० ।

- एवं सुकण्हा वि नवर सत्तसत्तमियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ पढमे सत्तए एकेकं भोयणस्स दत्तिं पडिगाहेति एकेकं पाणगस्स । दोच्चे सत्तए दो दो भोयणस्स दो दो पाणयस्स पडिगाहेति । तच्चे सत्तते तिन्नि भोयणस्स तिन्नि पाणयस्स, चउत्थे सत्तए ४, पंचमे सत्तए ५, छट्ठे सत्तए ६, सत्तमे सत्तते सत्त दत्तीतो भोयणस्स पडिगाहेति सत्त पाणयस्स, एवं खलु एयं सत्तसत्तमियं भिक्खुपडिमं एगूणपण्णाए रातिंदिएहिं एगेण य छण्णउएण य भिक्खासतेणं अहासुत्ता ०जाव आराहेत्ता जेणेव अज्जचन्दणा अज्जा तेणेव उवागया, अज्जचंदणं अज्जं वन्दति नमसति २ त्ता एवं वयासी--इच्छामि णं अज्जातो तुब्भेहिं अब्भणुण्णाया समाणी अट्ठट्ठमियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरेत्तते, अहासुह । तते णं सा सुकण्हा अज्जा अज्जचदणाए अब्भणुण्णाता समाणी अट्ठट्ठमियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता ण विहरति । पढमे अट्ठए एकेकं भोयणस्स दत्तिं पडि० एकेक पाणयस्स०जाव अट्ठमे अट्ठए अट्ठट्ठ भोयणस्स पडिगाहेति अट्ठ पाणगस्स । एवं खलु एयं अट्ठट्ठमियं भिक्खुपडिमं चउसट्ठिए रातिंदिएहिं दोहि य अट्ठासीतेहिं भिक्खासतेहिं अहा ०जाव नवनवमियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता ण विहरति । पढमे नवके एकेक भोयणस्स दत्तिं पडिगाहेति एकेकं पाणयस्स०जाव नवमे नवए नव २ भोयणदत्तिं पडिगाहेति नव २ पाणयस्स पडिगाहेति । एव खलु एतं नवनवमियं भिक्खुपडिमं एकासीयरातिंदिएहिं चउहि य पञ्चुत्तरेहिं भिक्खासतेहिं अहासुत्तं दस दसमियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता णं विहरति । पढमे दसते एकेकभोयणदत्तिं पडिगाहेति एकेकं पाणगदत्तिं० जाव दसमे दसए दस दस भोयणदत्तिं पडिगाहेति दस दस पाणस्स दत्तिं पडिगाहेति । एवं खलु एय दसदसमियं भिक्खुपडिम एकेणं राइंदियसएण अद्धछट्ठेहि य भिक्खासतेहिं अहासुत्त ०जाव आराहेति २ त्ता बहुहिं चउत्थ० जाव मासद्धमासविविहतवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणी विहरति । तए णं सा सुकण्हा अज्जा तेणं उरालेणं०जाव सिद्धा । (सू० २१×) अन्त० १ श्रु ८ वर्ग ४ अ० ।

सुकप्प-सुकल्प-पु० । ज्ञानदर्शनादिषूपयोगे, प० भा० ।

> दंसणनाणचारित्ते,तवविणए णिच्चकालमुज्जुत्तो ।
> णिच्चं पसंमिओ य, वयणम्मि तं जाणसु सुकप्पं ।
> सुकप्पविहारीणं, एगंताऽऽराहणा य मोक्खा य ।
> आराहणा य मोक्खेणं,चेव च्छिन्नो य ससारो ।

पं० भा० ३ कल्प ।

इयाणिं सुकप्पो तत्थ गाहा । दसणनाणाइसु निच्चं पसत्तिओ सवयणे सो भणति । गाहा सुकप्पविहाराइ । गाहासिद्ध एस पसत्था सुकप्पपकप्पे अणुगंतव्वा, अणुकप्पविहारीण आराहणा य मोक्खेण चेव छिन्नो उ संसारो । प० चू० ३ कल्प ।

सुकम्माण-सुकर्मन्-त्रि० । सुकृतकर्मकारिणि, प्रा० ३ पाद ।

सुकय--सुकृत--त्रि० । सुष्ठु रचिते,उपा० ७ अ० । शोभिते,आ० म० १ अ० । कल्प० । प्रज्ञा० । षो० । औ० । रा० । प्रश्न० ।

सुकर--सुकर--त्रि० । कर्तुमल समर्थे,आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

सुकरण--सुकरण--न० । ववादिकानामेकादशानामन्यतमस्मिन् शोभने करणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार

सुकहिय-सुकथिक-त्रि० । शोभना मध्यस्थः कथकः प्रतिपादको यस्य तत् सुकथिकम् । यथार्थज्ञानिभिः प्रतिपादिते, प्रश्न० २ संव० द्वार ।

सुकथित-त्रि० । न्यायाबाधितत्वेन कथिते, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

सुकाल-सुकाल-पुं० । सुकाल्या अयं पुत्र सुकाल । कूणिक-महाराजाग्रमहिष्या सुकाल्या आत्मजे, अन्त० । (स च सप्तमं नरकं गत्वा तत उद्धृत्य महाविदेहे सेत्स्यति ।)

जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नगरी होत्था । पुन्नभद्दे चेइए कोणिए राया । पउमावई देवी । तत्थ णं चंपाए नयरीए सेणियस्स रन्नो भज्जा कोणियस्स रन्नो चुल्लमाउया सुकाली नामं देवी होत्था, सुकुमाला । तीसे णं सुकालीए देवीए पुत्ते सुकाले नामं कुमारे होत्था, सुकुमाले । तते णं से सुकाले कुमारे अन्नया कयाति तिहिं दंतिसहस्सेहिं जहा कालो कुमारो निरवसेसं तं चेव ०जाव महाविदेहे वासे अंतं काहिति ॥ २ ॥ नि० १ श्रु० १ वर्ग २ अ० ।

सुकाली-सुकाली-स्त्री० । स्वनामख्यातायां कूणिकस्याग्रमहिष्याम्, अन्त० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था, पुन्नभद्दे चेतिए कोणिते राया । तत्थ णं सेणियस्स रण्णो भज्जा कोणियस्स रण्णो चुल्लमाउया सुकाली नामं देवी होत्था, जहा काली तहा सुकाली विनिक्खंता ०जाव बहूहिं चउत्थ ०जाव भावेमाणी विहरति । तते णं सा सुकाली अज्जा अण्णया कयाती जेणेव अज्जा चंदणा अज्जा ०जाव इच्छामि णं अज्जो तुब्भेहिं अब्भणुण्णाया समाणी कणगावलितवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरति । तो एवं जहा रयणावली तहा कणगावली वि नवरं तिसु ठाणेसु अट्ठमातिं करेइ जहा रयणावलीए छट्ठाति एकाए परिवाडीए एगे संवच्छरे पंच मासा बारस य अहोरत्ता चउण्हं पंच वरिसा नव मासा अट्ठारस दिवसा सेसं तहेव नव वासा परियाओ पालयित्ता ०जाव सिद्धा ॥ ५ ॥ अन्त० १ श्रु० ८ वर्ग १ अ० ।

सुकिदु-सुकृत-न० । " स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे " ॥ ८।४।३२९ ॥ इत्यपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वराः । सुकिदु । सुकिओ । सुकिउ । पुण्ये, प्रा० ४ पाद ।

सुकुमारकोमल-सुकुमारकोमल-त्रि० । अत्यन्तकोमले, औ० ।

सुकुमारया-सुकुमारता-स्त्री० । कोमलस्पर्शतायाम्, बृ० २१ उ० ३ प्रक० ।

सुकुमाल-सुकुमार-त्रि० । अतिकोमले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कोमल, बृ० १ उ० ३ प्रक० । उत्त० । स्था० । जी० । सुकुमालं गले, मं० । भ० । अकर्कशस्पर्शे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । औ० । रा० । अन्त० । न० । सुकुमारलगभद्द' सुकुमारश्चासौ भद्रश्च भद्रमूर्तिरिति समासो लकारककारौ स्वार्थिकौ । भ० १६ श० १ उ० । सुकुमालपाणिपाया " सुकुमारौ कोमलौ पाणी च पादौ च यस्य स सुकुमारपाणिपादः । स्था० ६ ठा० ३ उ० । रा० । " सुकुमालविकिन्नकेसहत्था " सुकुमार' स्वरूपेण विकीर्णो व्याकुलचित्ततया केशहस्तो धम्मिल्लो यस्याः सा सुकुमाला वा विकीर्णाः केशा हस्तौ च यस्याः सा तथा । भ० ६ श० ३३ उ० ।

सुकुमालिया-सुकुमारिका-स्त्री० । भारते वर्षे चम्पाया नगर्यां सागरदत्तसार्थवाहपुत्र्याम्, एषैव परभवे द्रौपदी नामदारिका जाता । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । (तत्कथा 'दुवई' शब्दे चतुर्थभागे २५८२ पृष्ठे उक्ता ।) स्पर्शेन्द्रिये उदाहृताया वसन्तपुरराजस्य जितशत्रोर्भार्यायाम्, आ० म० १ अ० । आ० चू० । ग० । बृ० । आचा० ।

सुकुल-सुकुल-न० । इक्ष्वाकादिवंशे, स्था० । तथा-सुकुले इक्ष्वाकादिके प्रत्यायातिर्जन्मनो सुलभमिति । अत्राभिहितम्-' आर्यक्षेत्रोत्पत्तौ, सत्यामपि सत्कुलं न सुलभं स्यात् । सच्चरणगुणमणीनां, पात्रं प्राणी भवति यत्र ॥१॥" इति । स्था० ८ ठा० ३ उ० । सुकुले इक्ष्वाकादौ देवलोकात् प्रतिनिवृत्तस्याजातिर्जन्म अयातिर्या आजातिः 'सुकुलप्रत्याजाति' सुकुलप्रत्यायातिर्वा तामिति । स्था० ३ ठा० ३ उ० । आचा० । ज० ।

सुकृत-सुकृत-न० । "स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे" ॥ ८।४।३२९ ॥ इति ऋत ऋत्वम् । सुकृतम् । पुण्ये, प्रा० ४ पाद ।

सुक्क-शुक्र-न० । सप्तमे धातौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रेतसि, स्था० २ ठा० ३ उ० । वीर्ये, त० । (अङ्गादानाच्छुक्रनिष्काशनम् 'अयादाण' शब्दे प्रथमभागे ४० पृष्ठे गतम् ।) महाशुक्रस्य सप्तमदेवलोकस्य देवे, विशे० । प्रव० । सप्तमदेवलोकविमानभेदे, । स० १७ सम० । सप्तमदेवलोकस्येन्द्रे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

तच्चरित्रम्—

जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नगरी होत्था, पुन्नभद्दे चेइए, कूणिए राया, पउमावई देवी । तत्थ णं चंपाए नयरीए सेणियस्स रन्नो भज्जा कोणियस्स रन्नो चुल्लमाउया सुकाली नामं देवी होत्था । तीसे णं सुकालीए पुत्ते सुकाले नामं कुमारे । तस्स णं सुकालस्स कुमारस्स महापउमा नामं देवी होत्था, सुकुमाला । तते णं सा महापउमा देवी अन्नदा कयाइं तंसि तारिसगंसि एवं तहेव महापउमे नामं दारते ०जाव सिज्झिहिति नवरं ईसाणे कप्पे उववाओ उक्कोसट्ठिइओ, तं एवं खलु जंबू ! समणेणं भगवया ०जाव संपत्तेणं एवं सेसा वि अट्ठ नेयव्वा । मातातो सरिसनामाओ । कालादीणं दसण्हं पुत्ता आणुपुव्वीए-" दोण्हं च पंच चत्तारि, तिण्हं तिण्हं च होंति ति-

मेव । दोण्हं च दोसि वामा, मेणियनत्तूस परियातो ॥१॥" उववातो आणुपुव्वीते-पढमो सोहम्मे, बितितो ईसाणे, ततितो सणंकुमारे, चउत्थो माहिंदे, पंचमओ बंभलोए, छट्ठो लंतए, सत्तमओ महासुक्के, अट्ठमओ सहस्सारे, नवमओ पाणते, दसमओ अच्चुए । सव्वत्थ उक्कोसट्ठिई भाणियव्वा, महाविदेहे सिद्धे ॥ १० ॥ कप्पवडिंसियाओ समत्ताओ । बितितो वग्गो दस अज्झयणा ॥ २ ॥ (नि०) जइ णं भंते ! समणेणं भगवता०जाव संपत्तेणं उक्खेवतो भाणियव्वो, रायगिहे नगरे, गुणसिलए चेइए०, सेणिए राया, सामी समोसढे, परिसा निग्गया । तेणं कालेणं तेणं समएणं सुक्के महग्गहे सुक्कवडिंसए विमाणे सुक्कंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं जहेव चंदो तहेव आगओ, नट्टविहिं उवदंसित्ता पडिगतो, भंते त्ति कूडागारसाला । पुव्वभवपुच्छा । एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं०वाणारसी नाम नगरी होत्था । तत्थ णं वाणारसीए नयरीए सोमिले नामं माहणे परिवसति, अड्ढे० जाव अपरिभूते रिउव्वेय० जाव सुपरिनिट्ठिते । पासे अरहा पुरिसादाणीए समोसढे परिसा पज्जुवासति । तए णं तस्स सोमिलस्स माहणस्स इमीसे कहाए लद्धट्ठस्स समाणस्स इमे एतारूवे अज्झत्थिए-एवं पासे अरहा पुरिसादाणीए पुव्वाणुपुव्विं० जाव अंबसालवणे विहरति । तं गच्छामि णं पासस्स अरहतो अंतिए पाउब्भवामि । इमाइं च णं एयारूवाइं अट्ठाइं हेऊइं जहा पण्णत्तीए । सोमिलो निग्गतो खंडियविहूणो० जाव एव वयासी-जत्ता ते भंते ! जवणिज्जं च ते ! पुच्छा सरिसवया मासा कुलत्था एगे भवं० जाव संबुद्धे सावगधम्मं पडिवज्जित्ता पडिगते । तते णं पासे णं अरहा अण्णया कदायि वाणारसीओ नगरीओ अंबसालवणातो चेइयाओ पडिनिक्खमति अंबसालवणातो चेइयातो पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरति । तते णं से सोमिले माहणे अण्णदा कदायि असाहुदंसणेण य अपज्जुवासणताए य मिच्छत्तपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २ सम्मत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं मिच्छत्तं च पडिवन्ने । तते णं तस्स सोमिलस्स माहणस्स अण्णदा कदायि पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं वाणारसीए नयरीए सोमिले नामं माहणे अच्चंतमाहणकुलप्पसूए । तते णं मए वयाइं चिण्णाइं, वेदा य अहीया, दारा आहूया, पुत्ता जणिता, इड्ढीओ समाणीओ, पसुवधा कया, जण्णा जेट्ठा, दक्खिणा दिण्णा, अतिही पूजिता, अग्गी हूया, जूवा निक्खित्ता । तं सेयं खलु ममं इदाणिं कल्लं० जाव जलंते वाणारसीए नयरीए बहिया बहवे अंबारामा रोवावित्तए, एवं माउलिंगा बिल्ला कविट्ठा चिंचा पुप्फारामा रोवावित्तए, एवं संपेहेति संपेहित्ता कल्लं० जाव जलंते वाणारसीए नयरीए बहिया अंबारामे य ०जाव पुप्फारामे य रोवावेति । तते णं बहवे अंबारामा य ०जाव पुप्फारामा य अणुपुव्वेणं सारक्खिज्जमाणा संगोविज्जमाणा संवड्ढिज्जमाणा आरामा जाता किण्हा किण्हाभासा ०जाव रम्मा महामेहनिकुरंबभूता पत्तिया पुप्फिया फलिया हरियगरेरिज्जमाणसिरीया अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठति । तते णं तस्स सोमिलस्स माहणस्स अण्णदा कदायि पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए ०जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु अहं वाणारसीए णयरीए सोमिले नाम माहणे अच्चंतमाहणकुलप्पसूते । तते णं मए वयाइं चिण्णाइं०जाव जूवा णिक्खित्ता । तते णं मए वाणारसीए नयरीए बहिया बहवे अंबारामा ०जाव पुप्फारामा य रोवाविया, तं सेयं खलु ममं इदाणिं कल्लं ०जाव जलंते सुबहुं लोहकडाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडं घडावित्ता विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं मित्तनाइं ०आमंतित्ता तं मित्तनाइं णियग० विउलेणं असण ०जाव सम्माणित्ता तस्सेव मित्त ०जाव जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेत्ता तं मित्तनाइ० जाव आपुच्छित्ता सुबहुं लोहकडाहकडुच्छुयं तंबियतावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूला वाणपत्था तावसा भवंति, तं जहा-होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जंनती सड्ढती थालती हुंबउट्ठा दंतुक्खलिया उम्मज्जगा संमज्जगा निमज्जगा संपक्खालगा दक्खिणकूला उत्तरकूला संखधमा कूलधमा मियलुद्धया हत्थितावसा उद्दंडा दिसापोक्खिणो वक्कवासिणो बिलवासिणो जलवासिणो रुक्खमूलिया अंबुभक्खिणो वाउभक्खिणो सेवालभक्खिणो मूलाऽऽहारा कंदाऽऽहारा तयाऽऽहारा पत्ताहारा पुप्फहारा फलाऽऽहारा बीयाऽऽहारा पडिसडियकंदमूलतयपत्तपुप्फफलाऽऽहारा जलाभिसेयकढिणगायभूता आयावणाहिं पंचग्गीतावेहिं इंगालसोल्लियं कंदुसोल्लियं पिव अप्पाणं करेमाणा विहरंति । तत्थ णं जे ते दिसापोक्खिया तावसा तेसिं अंतिए दिसापोक्खियत्ताए पव्वइत्तए पव्वयिते वि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि कप्पति मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अणिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगि-

ज्झिय २ सूराभिमुहस्स आतावणभूमीए आतावेमाणस्स विहरित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ २ त्ता कल्लं ०जाव जलंते सुबहुं लोह ०जाव दिसापोक्खियतावसत्ताए पव्वइए २ त्ता वि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं ०जाव अभिगिण्हित्ता पढमं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ता णं विहरति। तते णं सोमिले माहणे रिसी पढमछट्ठक्खमणपारणंसि आयावणभूमीए पच्चोरुहति २ त्ता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता किढिणसंकाइय गेण्हति किढि० त्ता पुरच्छिमं दिसिं पुक्खेति पुरच्छिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सोमिलमाहणरिसिं अभि० २ जाणि य तत्थ कंदाणि य मूलाणि य तयाणि य पत्ताणि य पुप्फाणि य फलाणि य बीयाणि य हरियाणि ताणि अणुजाणउ त्ति कट्टु पुरच्छिमं दिसं पसरति पुरच्छि० त्ता जाणि य तत्थ कंदाणि य ०जाव हरियाणि य ताइं गेण्हति, किढिणसंकाइयं भरेति किढिणसंकाइयं भरित्ता दब्भे य कुसे य पत्तामोडं च समिहाकट्ठाणि य गेण्हति समिहा० त्ता जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता किढिणसंकाइयगं ठवेति किढि० त्ता वेदिं वड्ढेति वेदिं वड्ढेत्ता उवलेवणसमज्जणं करेति उवलेव० रेत्ता दब्भकलसहत्थगते जेणेव गंगा महानदी तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता गंगं महानदिं ओगाहति गंगं महान० त्ता जलमज्जणं करेति जल० त्ता जलकिड्डं करेति जल० त्ता जलाभिसेयं करेति २त्ता आयंते चोक्खे परमसुइभूए देवपिउकयकज्जे दब्भकलसहत्थगते गंगातो महानदीओ पच्चुत्तरति जेणेव सते उडए तेणेव उवागच्छइ दब्भे य कुसे य वालुयाए य वेदिं रएति, वेदिं रएत्ता सरयं करेति, सरयं करेत्ता अरणिं करेति, अर० त्ता सरएणं अरणिं महेति, सर० त्ता अग्गिं पाडेति, अग्गिं पाडेत्ता अग्गिं संधुक्खेति, अग्गिं सं० त्ता समिहाकट्ठाणि पक्खिवति, समि० त्ता अग्गिं उज्जालेति अग्गिं उ० त्ता "अग्गिस्स दाहिणे पासे सत्तंगाइ समादहे।" तं जहा- "सकथं वक्कलं ठाणं, सिज्जं भंडं कमंडलुं। दंडदारुं तहप्पाणं, अह ताइं समादहे ॥ १ ॥" महुणा य घएण य तंदुलेहि य अग्गिं हुणइ, चरुं साधेति चरुं साधेत्ता बलिवइस्सदेवं करेति बलि० त्ता अतिहिपूयं करेति अति० त्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारं आहारेति। तते णं सोमिले माहणरिसी दोच्चं छट्ठं व खमणपारणगंसि तं चेव सव्वं भाणियव्वं ०जाव आहारं आहारेति, नवरं इमं णाणत्तं दाहिणाए दिसाए जमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सोमिलं माहणरिसिं जाणि य तत्थ कंदाणि य ०जाव अणुजाणउ त्ति कट्टु दाहिणं दिसिं पसरति। एवं पच्चत्थिमे णं वरुणे महाराया० जाव पच्चत्थिमं दिसिं पसरति। उत्तरेणं वेसमणे महाराया० जाव उत्तरं दिसिं पसरति। पुव्वदिसागमेणं चत्तारि विदिसाओ भाणियव्वाओ० जाव आहारं आहारेति। तते णं तस्स सोमिलमाहणरिसिस्स अण्णया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि अणिच्चजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए० जाव समुप्पज्जित्था, एवं खलु अहं वाणारसीए नगरीए सोमिले नामं माहणरिसी अच्चंतमाहणकुलप्पसूए, तते णं मए वयाइं चिण्णाइं० जाव जूवा निक्खित्ता। तते णं मम वाणारसीए० जाव पुप्फारामा य० जाव रोविता। तते णं मए सुबहुलोह० जाव घडावित्ता० जाव जेट्ठपुत्त ठावित्ता० जाव जेट्ठपुत्तं आपुच्छित्ता सुबहुलोह ०जाव गहाय मुंडे ०जाव पव्वइए वि य णं समाणे छट्ठंछट्ठेणं० जाव विहरति। तं सेयं खलु ममं इयाणिं कल्लं पादु ०जाव जलंते बहवे तावसे दिट्ठा भट्ठे य पुव्वसंगतिए य परियायसंगतिए य आपुच्छित्ता आसमसंसियाणि य बहूइं सत्तसयाइं अणुमाणइत्ता वागलवत्थनियत्थस्स कढिणसंकाइयगहितसभंडोवकरणस्स कट्ठमुद्दाए मुहं बंधित्ता उत्तरदिसाए उत्तराभिमुहस्स महपत्थाणं पत्थावेइत्तए एवं संपेहेइ एवं संपेहित्ता कल्लं० जाव जलंते बहवे तावसे य दिट्ठा भट्ठे य पुव्वसंगतिते य तं चेव ०जाव कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति, बंधित्ता अयमेतारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हति जत्थेव णं अम्हं जलंसि वा एवं थलंसि वा दुग्गंसि वा निन्नंसि वा पव्वतंसि वा विसमंसि वा गड्डाए वा दरीए वा पक्खलिज्ज वा पव्वडिज्ज वा नो खलु मे कप्पति पच्चुट्ठित्तए त्ति कट्टु अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हति, उत्तराए दिसाए उत्तराभिमुहपत्थाणं (महपत्थाणं) पत्थिए से सोमिले माहणरिसी पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागते, असोगवरपायवस्स अहे कढिणसंकाइयं ठवेति, कढि० ठवेत्ता वेदिं वड्ढेइ वे० त्ता उवलेवणसंमज्जणं करेति उव० करेत्ता दब्भकलसहत्थगते जेणेव गंगामहानई जहा सिवो ०जाव गंगातो महानईओ पच्चुत्तरइ, जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता दब्भेहि य कुसेहि य वालुयाए वेदिं रतेति, वालु० त्ता, सरगं करेति ०जाव बलिवइस्सदेवं करेति बलि० त्ता कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति तुसिणीए संचिट्ठति। तते णं तस्स सोमिल-

माहणरिसिस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भूते । तते णं से देवे सोमिलं माहणं एवं वयासी-हं भो सोमिलमाहणा ! पव्वइया दुप्पव्वइतं ते । तते णं से सोमिले तस्स देवस्स दोच्चं पि तच्चं पि एयमट्ठं नो आढाति नो परिजाणइ ०जाव तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं देवे सोमिलेणं माहणरिसिणा अणाढाइज्जमाणे जामेव दिसिं पाउब्भूते तामेव ०जाव पडिगते । तते णं से सोमिले कल्लं ०जाव जलंते वागलवत्थनियत्थे कढिणसंकाइय गहियग्गिहोत्तभंडोवकरणे कट्ठमुद्दाए मुहं बंधेति, कट्ठ० बंधेत्ता उत्तराभिमुहे संपत्थिते । तते णं से सोमिले बितियदिवसम्मि पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव सत्तिवन्ने अहे कढिणसंकाइयं ठवेति कढि० ठवेत्ता वेतिं वड्ढेति वेतिं वड्ढेत्ता जहा असोगवरपायवे ० जाव अग्गिं हुणति, कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति, तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं तस्स सोमिलस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भूए । तते णं से देवे अंतलिक्खपडिवन्ने जहा असोगवरपायवे ०जाव पडिगते । तते णं से सोमिले कल्लं ०जाव जलंते वागलवत्थनियत्थे कढिणसंकाइयं गेण्हति कढि०त्ता कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति कट्ठ०त्ता उत्तरादिसाए उत्तराभिमुहे संपत्थिते । तते णं से सोमिले ततियदिवसम्मि पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवा०त्ता असोगवरपायवस्स अहे कढिणसंकाइयं ठवेति, वेतिं वड्ढेति ०जाव गंगं महानदं पच्चुत्तरति गंगं० २ त्ता जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता वेतिं रएति वेतिं रएत्ता कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति कट्ठ०त्ता तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं तस्स सोमिलस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे देवे अंतियं पाउब्भूया तं चेव भणति ०जाव पडिगते । तते णं से सोमिले ०जाव जलंते वागलवत्थनियत्थे कढिणसंकाइयं ०जाव कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति कट्ठ० बंधित्ता उत्तराए दिसाए उत्तराभिमुहे संपत्थिए । तते णं से सोमिले चउत्थदिवसपुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव वडपायवे तेणेव उवागते वडपायवस्स अहे किढिणं संठवेति किढ०त्ता वेइं वड्ढेति उवलेवणसंमज्जणं करेति ०जाव कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति, तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं तस्स सोमिलस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे देवे अंतियं पाउब्भूया तं चेव भणति ०जाव पडिगते । तते णं से सोमिले ०जाव जलंते वागलवत्थनियत्थे किढिणसंकाियं ०जाव कट्ठमुद्दाए मुहं बंधति, उत्तराए उत्तराभिमुहे संपत्थिते । तते णं

से सोमिले पंचमदिवसम्मि पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव उंबरपायवे उंबरपायवस्स अहे किढिणसंकाइयं ठवेति, वेइं वड्ढेति ०जाव कट्ठमुद्दाए मुहं बधति ०जाव तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं तस्स सोमिलमाहणस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे देवे ०जाव एवं वयासी—हं भो सोमिला ! पव्वइया दुप्पव्वइयं ते पढमं भणति, तहेव तुसिणीए संचिट्ठति । देवो दोच्चं पि तच्चं पि वदति सोमिला ! पव्वइया दुप्पव्वइयं ते । तए णं से सोमिले तेणं देवेणं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ते समाणे तं देवं एवं वयासी—कहण्णं देवाणुप्पिया ! मम दुप्पव्वइतं ? । तते णं से देवे सोमिलं माहणं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! तुमं पासस्स अरहओ पुरिसादाणीयस्स अंतियं पंचाणुव्वए सत्त सिक्खावए दुवालसविहे सावगधम्मे पडिवन्ने, तए णं तव अण्णदा कदाइ पुव्वरत्त० कुडुंब० जाव पुव्वचिंतितं देवो उच्चारेति ०जाव जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता किढिणसंकाइय०जाव तुसिणीए संचिट्ठसि । तते णं पुव्वरत्तावरत्तकाले तव अंतियं पाउब्भवामि हं भो सोमिला ! पव्वइया दुप्पव्वतियं ते तह चेव देवो नियवयणं भणति ०जाव पंचमदिवसम्मि पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव उंबरपायवे तेणेव उवागते किढिणसंकाइयं ठवेति वेदिं वड्ढेति उवलेवणं समज्जणं करेति सम्म०त्ता कट्ठमुद्दाए मुहं बधति, कट्ठमुद्दाए मुहं बंधित्ता तुसिणीए संचिट्ठसि, तं एवं खलु देवाणुप्पिया ! तव दुप्पव्वयितं । तते णं से सोमिले तं देवं वयासी—(कहं णं देवाणुप्पिया ! मम सुप्पव्वइतं ?, तते णं से देवे सोमिलं एवं वयासी) जइ णं तुमं देवाणुप्पिया ! इयाणिं पुव्वपडिवन्नाइं पंच अणुव्वयाइं सयमेव उवसंपज्जित्ता णं विहरसि, तो णं तुज्झं इदाणिं सुपव्वइयं भविज्जा । तते णं देवे सोमिलं वदति वंदित्ता नमसति नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूते० जाव पडिगते । तते णं सोमिले माहणरिसी तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे पुव्वपडिवन्नाइं पंच अणुव्वयाइं सयमेव उवसंपज्जित्ता णं विहरति । तते णं से सोमिले बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठम० जाव मासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोवहाणेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणति बहू० णित्ता अद्धमासियाए सलेहणाए अत्ताणं पाउणति बहू० णित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेति अद्धमा०त्ता तीसं भत्ताइं अणसणाए छेदेति अण०त्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कते विराहियसम्मत्ते कालमासे कालं किच्चा सुक्कवडिंसए विमाणे उववातसभाए देवसय-

णिज्जंसि ०जाव ओगाहणाए सुक्कमहग्गहत्ताए उववन्ने । तते णं से सुक्के महग्गहे अहुणोववन्ने समाणे ०जाव भासामणपज्जत्तीए एवं खलु गोयमा ! सुक्केणं महग्गहेणं सा दिव्वा ०जाव अभिसमन्नागए एगं पलिओवमट्ठिती सुक्के णं भंते ! महग्गहे ततो देवलोगाओ आउक्खए कहिं गच्छिहिति कहिं गच्छिहिति ?, गोयमा ! महाविदेहवासे सिज्झिहिति । नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

द्वाचत्वारिंशत्तमे महाग्रहे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । चं० प्र० । स्था० । सूर्यादिग्रहेष्वन्यतमे ग्रहे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । सू० प्र० । औ० ।

दो सुक्का । स्था २ ठा० ३ उ० ।

शुक्क–न० । शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा शोकं क्लमयत्यपनयतीति निरुक्तविधिना शुक्लम् । प्रव० ६ द्वार । आतु० । आव० । आ० चू० । ध्यानभेदे, उत्त० ३० अ० । प्रव० । एतदपि पूर्वगतश्रुतानुसारिनानानयैरेकद्रव्योत्पत्तिस्थितिभङ्गादिपर्यायानुस्मरणादिस्वरूपमबाधसमाहादिलिङ्गगम्यं मोक्षादिफलसाधकं विज्ञेयम् । अत्र च धर्मशुक्ले एव तपसी निर्जरार्थत्वात्, नार्त्तरौद्रे बन्धहेतुत्वादिति । प्रव० ६ द्वार । संवत्सरादूर्ध्वं क्रियामलत्यागेन संवत्सरे कालात्ययेन शुक्लं ध्यानं भवति । षो० १९ विव० । अभिन्नवृत्ते अमत्सरिणि कृतज्ञे सदारम्भिणि हितानुबन्धे, पं० सू० ४ सूत्र । सुक्के सुक्काभिजाइए" । भ० ८ श० ५ उ० । अष्ट० । त्रि० । शुभ्रे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

शुल्क–न० । मूल्ये, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । कल्प० । दाने, भ० ५५ श० । राजदेये द्रव्ये, इत्यन्ये । बृ० १ उ० २ प्रक० । नि० ।

शुष्क–त्रि० । नीरसे, भ० २ श० १ उ० । स्तोकव्यञ्जने, दश० ५ अ० १ उ० । वल्यचणकादौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

सुक्कच्छगणिया–शुष्कच्छगणिका–स्त्री० । शुष्कगोमयपिण्डे, अनु० ।

सुक्कच्छेवाडिया–शुष्कच्छेवाडी–स्त्री० । आतपशुष्कायां वल्यादिफलिकायाम्, छेवाडी नाम वल्यादिफलिका सा च कचिद्देशविशेषे शुष्का सती अतीव शुक्लवर्णमानत्वेन वर्ण्यते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

सुक्कजलोया–शुष्कजलौका–स्त्री० । जलौकाख्यजलजन्तुविशेषस्याशिष्ये अनु० ।

सुक्कज्झाण–शुक्लध्यान–न० । शुचं क्लमयतीति शुक्लं शोकं ग्लपयतीत्यर्थः 'ध्यै' चिन्तायां, ध्यायते–चिन्त्यते तत्त्वमनेनेति ध्यानम्–एकाग्रचित्तनिरोध इत्यर्थः । शुक्लं च तद् ध्यानं च शुक्लध्यानम् । तस्मिन्, आव० ४ अ० । दोषमलापगमाच्छुचित्वं तदनुषङ्गाच्छुक्लध्यानम् । सम्म० ३ काण्ड । शुक्लं शुभस्वाभाविकं सर्वोपाधिबाधारहितं चित्तमन्तःकरणं यस्मिन् ध्याने तत् ध्यानमप्युपचाराच्छुक्लम् । दर्श० ४ तत्त्व । अथ शुक्लमाह–'पुहुत्तवितक्के' त्ति–पृथक्त्वेन–एकद्रव्याश्रितानामुत्पादादिपर्यायाणां भेदेन पृथुत्वेन वा विस्तीर्णभावेनेत्यर्थः, वितर्को–विकल्पः पूर्वगतश्रुतालम्बनो नानान-

यानुसरणलक्षणो यस्मिंस्तत्तथा, पूज्यैस्तु वितर्कं श्रुतालम्बनतया श्रुतमित्युपचारादर्थीत इति, तथा विचरणम्–अर्थाद् व्यञ्जने व्यञ्जनादर्थे तथा मनःप्रभृतीनां योगानामन्यतरस्मादन्यतरस्मिन्निति विचारो 'विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिरिति' (तत्त्वा० ९ अ ४६ सू०) वचनात्, सह विचारेण सविचारि, सर्वधनादित्वादिन्समासान्तः, उक्तं च–"उप्पायट्ठितिभंगाइ, पज्जयाण जमेगदव्वम्मि । नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥१॥ सवियारमत्थवंजण–जोगंतरओ तयं पढमसुक्कं । होति पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥२॥" इत्येको भेदः, तथा 'एगत्तवितक्के' त्ति एकत्वेन–अभेदेनोत्पादादिपर्यायाणामन्यतमैकपर्यायालम्बनतयेत्यर्थो वितर्कः–पूर्वगतश्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्कम्, तथा न विद्यते विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगान्तरसङ्क्रमणलक्षणो यस्य तदविचारीति पूर्ववदिति, उक्तं च–'जं पुण सुनिप्पकंपं निवायसरणप्पईवमिव चित्तं । उप्पायठिइभंगा–इयाणमेगम्मि पज्जाए ॥१॥ अवियारमत्थवंजण–जोगंतरओ तयं बिइयसुक्कं । पुव्वगयसुयालंबण–मेगत्तवितक्कमवियारं ॥२॥" इति द्वितीयं, तथा 'सुहुमकिरिए' त्ति निर्वाणगमनकाले केवलिनो निरुद्धमनोवाग्योगस्यार्द्धनिरुद्धकाययोगस्यैतद्, अतः सूक्ष्मा क्रिया–कायिकी उच्छ्वासादिका यस्मिंस्तत्तथा, न निवर्त्तते–न व्यावर्त्तत इत्येवंशीलमनिवर्त्ति प्रवर्द्धमानतरपरिणामादिति । भणितं च–"निव्वाणगमणकाले केवलिणो दरनिरुद्धजोगस्स । सुहुमकिरियाऽनियट्टिं, तइयं तणुकायकिरियस्स ॥१॥" इति तृतीयं, तथा, 'समुच्छिन्नकिरिए' त्ति समुच्छिन्ना–क्षीणा क्रिया–कायिक्यादिका शैलेशीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मिंस्तत्तथा, 'अप्पडिवाए' त्ति अनुपरतिस्वभावमिति चतुर्थं, आह–'तस्सेव य सेलेसी–गयस्स सेलो व्व निप्पकंपस्स । वोच्छिन्नकिरियमप्पडि–वाई झाणं परमसुक्कं ॥१॥" इति, इह चान्त्यशुक्लभेदद्वये अयं क्रमः–केवली किलान्तर्मुहूर्त्तभाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्घाततो निसर्गेण वा समस्थितिषु सत्सु योगनिरोधं करोति, तत्र च–

'पज्जत्तमेत्तसन्नि–स्स जत्तियाइं जहन्नजोगस्स ।
होंति मणोदव्वाइं, तव्वावारो य जम्मेत्तो ॥ १ ॥
तदसंखगुणविहीणे, समए समए निरुंभमाणो सो ।
मणसो सव्वनिरोहं, कुणइ असंखेज्जसमएहिं ॥ २ ॥
पज्जत्तमेत्तबिंदिय, जहन्नवइजोगपज्जया जे उ ।
तदसंखगुणविहीणे, समए समए निरुंभंतो ॥ ३ ॥
सव्ववइजोगरोहं, संखातीएहिं कुणइ समएहिं ।
तत्तो य सुहुमपणग–स्स पढमसमओववन्नस्स ॥ ४ ॥
जो किर जहन्नजोगो, तदसंखेज्जगुणहीणमेक्केक्के ।
समए निरुंभमाणो, देहतिभागं च मुंचंतो ॥ ५ ॥
रुंभइ स कायजोगं, संखाईतेहिं चेव समएहिं ।
तो कयजोगनिरोहो, सेलेसीभावणामेइ ॥ ६ ॥"

शैलेशस्येव–मेरोरिव या स्थिरता सा शैलेशीति, "हस्सक्खराइं मज्झे–ण जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ

सेलेसिगओ, तत्तियमेत्त तत्रो काल ॥ १ ॥ तणुरोहारंभाओ, झायइ सुहुमकिरियाणियट्टिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडि-वाइ सेलेसिकालम्मि ॥२॥" इति । स्था०४ठा०१उ० । ध्यानभेदे, स० ३ सम० । आव० । प्रव० । कल्प० । आ० म० । "अणुत्तर धम्ममुईरइत्ता, अणुत्तर झाणवर झियाइ । सुसुक्कसुक्क अपगडसुक्क, सखदु एगतवदातसुक्क ॥ १६ ॥" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (व्याख्या 'वीर' शब्द षष्ठ भागे १३६० पृष्ठ गता ।) "यस्येन्द्रियाणि विषयेषु पराङ्मुखानि, सकल्पकल्पनविकल्पविकारदोषै । योगै स च त्रिभिरहो निभृतान्तरात्मा, ध्यानोत्तम प्रवर शुक्लमिद वदन्ति ॥१॥" दश० १ अ० । शुक्ल तु जन्मतत्त्व । दर्श० ४ तत्त्व । ग० । सथा० । आव० । औ० । आ० चू० ।

सुक्कड--सुकृत--न० । शुभकर्मणि 'सुक्कडदुक्कडकम्माण फलविवाग आघविज्जति' स०१४५ सम० । कल्याणविपाक कर्मणि, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । कृत त्रि० । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

सुक्कणाम--शुक्लनामन्- न० । वर्णनामकर्मभेदे , यदुदयाज्जन्तुशरीरेषु शुक्ला वर्णो भवति तत् शुक्लनाम । कर्म० ६ कर्म० ।

सुक्कणिरोह--शुक्रनिरोध--पु० । मैथुनाकरणाद्वीर्यनिरोधे प० चू० । शुक्रनिरोध चापुरुषत्व स्यादिति । आह-यद्येव शुक्रनिरोध अपुरुषत्व भवति , तदयमव्यवस्था यस्माद्धर्मी भगवन्त साधव पूर्वकोट्यायुष्का अपि ब्रह्मचर्य धारयन्ति न च तेषामपुरुषत्व भवत्यत समयविरुद्धमुदाहृतम् । आचार्य आह-न, सिद्धान्तापरिज्ञानात् इह सामान्यन सूत्रमभिहितम्-तत्र ये शकुनिनस्तत्कर्मसविन पत्रिका मत्तिका इव शाल(लू)का या उत्कटवेदास्तान्प्रतीत्य सूत्रनिपात - यस्मात्तेषा यद्यप्रादुर्भावानराधेन नपुसकत्वमापद्यत ततो न विराध । प० चू० २ कल्प ।

सुक्कपक्ख--शुक्लपक्ष--पु० । ज्योत्स्नावति मासार्द्धे, ज्यो०४ पाहु० । यत्र ध्रुवराहु चन्द्रविमानमावृत्त मुञ्चति तेन ज्योत्स्ना धवलितया शुक्ल पक्ष स शुक्लपक्ष । ज० ७ वक्ष० ।

सुक्कपक्खिय-शुक्लपाक्षिक-पु० । शुक्लपक्षभवे, स्था० ।

दुविहा णेरइया पण्णत्ता , तं जहा-किण्हपक्खिया चेव, सुक्कपक्खिया चेव ०जाव वेमाणिया । (सू० ७६ +)

शुक्लो विशुद्धत्वात्पक्षोऽभ्युपगम शुक्लपक्षस्तेन चरति शुक्लपाक्षिक शुक्लत्व च क्रियावादित्वेनेति , आह च— "किरियावाई भव्व, नो अभव्वे सुक्कपक्खिए किण्हपक्खिए" त्ति—शुक्लाना चास्तिकत्वेन शुक्लाना पक्ष—वर्ग शुक्लपक्षस्तत्र भव शुक्लपाक्षिक । स्था० २ ठा० २ उ० । प० सू० । आ० । अपार्द्धपुद्गलपरावर्ताभ्यन्तरीभूते ससारे, पञ्चा० १ विव० । ध० । स्था० । प० म० । ग० । प्रज्ञा० । यो० विं० । भ० ।

सुक्कपाल--शुल्कपाल--पु० । राजकरग्रहणस्थाने , स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुक्कपोग्गल--शुक्रपुद्गल पु० । रेतसि, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

(ननु देवाना शुक्र पुद्गला सन्ति उत नेत्युक्त 'गब्भ' शब्दे तृतीयभागे ८३२ पृष्ठे ।)

सुक्कमास-शुक्लमास-पु० । लघुमासे , बृ० ३ उ० ।

सुक्कलेस्सा-शुक्ललेश्या-स्त्री० । शुच क्लमयतीति शुक्ला सा चासौ लेश्या च शुक्ललेश्या । लेश्याभेदे, आतु० । स० । पा० । उत्त० । उपा० ।

सुक्कवडिंसग-शुक्रावतंसक-न० । शुक्रदेवेनाधिष्ठिते विमाने, नि० १ श्रु० १ वर्ग ६ अ० ।

सुक्कवाद-शुष्कवाद-पु० । परानर्थो लघुत्व च,विजये च परा जय । यत्राप्नोति सह दुष्टेन,शुष्कवाद प्रकीर्त्तित ॥१॥" इत्युक्तलक्षणे वादभेदे, द्वा० ७ द्वा० । अष्ट० ।

सुक्कसोणियसंभव-शुक्रशोणितसम्भव--त्रि० । शुक्र-रेत शोणितम्-आर्त्तव ताभ्या सभवो येषा ते तथा । वीर्यरजोभ्यामुत्पन्नेषु, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

दो सुक्कसोणियसंभवा पण्णत्ता, त जहा-मणुस्सा चेव, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया चेव । (सू० ८५ ×) स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सुक्काभिजाइय-शुक्लाभिजात्य-पु० । शुक्लप्रधाने तथाविधे श्रावके भ० ४ श० ५ उ० । भिन्नमत्सरता-कृतज्ञता-सदारम्भ-हितारम्भप्रधाने, प० सू० । भ० ।

सुक्काभोग-शुक्लाभोग--पु० । शुक्लज्ञानोपयोगे,षो० १३ विव० ।

सुक्किय-सुक्रीत--त्रि० । सुष्ठु क्रीते , 'सुक्किय वा सुविक्किय' सुक्रीत चेति केनचित्क्रीत सत् दर्शित सत्सुक्रीतमिति न व्यागृणीयात् । दश० ७ अ० ।

सुक्किल्ल- शुक्ल--त्रि० । 'लात्' ॥ ८ । २ । १०६ ॥ इति पूर्वे इत् । सुक्किल्ल । सुइल । प्रा० । शुक्लवर्णवति स्था० १ ठा० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० । सू० प्र० । आचा० । स० । लघुमासप्रायश्चित्ते सुक्किल्लेत्यलहुया सुक्किल्ला नाम लहुगा ।' नि० चू० १ उ० । स्था० ।

सुक्कीड-सुक्रीड- पु० । सुक्रीडो देवराजाना सुष्ठु-अतिशयेन परमरमणीयतया क्रीड्यते इति सुक्रीड । परमक्रीडास्थाने, ज्यो० १० पाहु० ।

सुक्ख--शुष्क--त्रि० । "शुष्कस्कन्दे वा" ॥ ८ । २ । ५ ॥ अनेन ष्कस्य वा खकार । सुक्ख । सुक्क । शोषमुपगते, प्रा० । स्था० । नि० चू० ।

सौख्य--न० । भोगसम्पाद्यानन्दविशेषे, स्था०४ ठा० ४ उ० ।

दसविहे सुक्खे पण्णत्ते, तं जहा-"आरोग्गदीहमाउं,अड्ढेज्जं काम भोगसंतोसे । अत्थि सुहभोग निक्खम्ममेव तत्तो अणावाहे ॥१॥" (सू० ७३७ ×) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुक्खदिय-शुष्कदृति-पुं० । शोषमुपगते चर्ममयजलाधारभाजनविशेषे, अणु० ।

सुक्खवाय-शुष्कवाद-पुं० । शुष्क पव शुष्को--नीरस , गलतालुशोषमात्रफल इत्यर्थ , स चासौ वादश्च कमपि वि-

प्रतिपत्तिविषयमाश्रित्य विप्रतिवादिना सह वदन शुष्कवाद । "अत्यन्तमानिना सार्द्धं, क्रूरचित्तेन च दृढम् । धर्मद्विष्टेन मूढेन, शुष्कवादस्तपस्विन ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे वादभेदे, द्वा० ११ अष्ट० ।

सुक्खोदण-शुष्कौदन--पुं० । शुष्ककूरे, बृ० ५ उ० ३ प्रक० ।

सुखगइ -सुखगति--स्त्री० । प्रशस्तविहायोगतौ, कर्म० ४ कर्म० ।

सुखविवाग--सुखविपाक--पुं० । पुण्यकर्मफले सुखाना वा सुखविपाकहेतुत्वात्पापकर्मणा विपाकास्ते यत्राभिधेयतया सन्त्यसौ ' वरणानगर " मिति न्यायात्सुखविपाका । विपाकश्रुतस्य द्वितीये स्कन्धे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

सुखित्त -सुक्षेत्र--न० । शोभने क्षेत्रे, द्विगृद्धिदशाना चतुर्थेऽध्ययने स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुग-शुक--पुं० । कीर, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । प्रश्न० । ज० । ज्ञा० । अनु० ।

सुग(ग्ग)इ- सुगति--स्त्री०। सुष्ठु-शोभना गति -गमन सुगति सुदेवत्वसुमनुजत्वादिकाया गतौ, दर्श० ५ तत्त्व । स्वर्गापवर्गादिकायां गतौ, दर्श० ५ तत्त्व । पञ्चा० । स्था० । शोभनगतौ, उत्त० २७ अ० । स्था० ।

तओ सुग्गइओ पन्नत्ताओ, त जहा-सिद्धिसोग्गई देवसोग्गई मणुस्ससोग्गई । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

शोभना गतिरसाज्ज्ञानचारित्राद्येति सुगति , "ज्ञानक्रियाभ्या मोक्ष" इति न्यायात् । ज्ञानक्रियया , सूत्र०१ श्रु०११ अ० ।

चत्तारि सु(ग) ग्गईओ पन्नत्ताओ, तं जहा-सिद्धिसोग्गई देवसोग्गई मणुयसोग्गई सुकुलपच्चायाई । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

पचहिं ठाणेहिं जीवा सोग्गइ गच्छंति , तं जहा-पाणाइवायवेरमणेणं ०जाव परिग्गहवेरमणेणं । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सुगइगइ--सुगतिगति--स्त्री० । सुगतय --सिद्धास्तेषा गति सुगतिगति । पञ्चम्या मोक्षगतौ, आ० म० १ अ० ।

सुगइगमण-सुगतिगमन--न० । सिद्धत्वादिप्राप्तौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । स्वर्गावाप्तौ, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

सुगइगामि--सुगतिगामिन्--पुं० । सुगतिं गमयतीति सुगतिगामी । भवान्तर ईश्वरत्वनात्पत्स्यमान, स्था०४ ठा० ३ उ० ।

सुगइगुरुलाभ--सुगतिगुरुलाभ--पुं० । सुगतिश्च सुमानुषत्वादिलक्षणा गुरुश्च धर्माचार्यस्तीर्थकरादिस्तयोर्यो लाभो जन्मान्तरापेक्षया प्राप्ति स तथा । सुगते सुगुरोश्च लाभे, पञ्चा० १२ विव० ।

सुगंध-सुगन्ध--पुं० । शोभनगन्धे, सू० प्र० २० पाहु० । सुरभौ, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । 'सुगन्धवरकुसुमचुन्नसघोवयारकलिय ' सुगन्धीनि यानि वरकुसुमानि चूर्णा एतद्व्यतिरिक्ता स्तथाविधवासयोनापचाराश्च तै॰ कलित यत्तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० ।

सुगन्धवरगन्धि सुगन्धा सुरभया य वरगन्धा प्रधानचूर्णानि तथा गन्धो यत्र स तथा । कल्प० १ अधि० २ क्षण । 'सुगन्धवरगन्धिओ ' शोभनो गन्धा यथा ते सुगन्धास्त च त वरगन्धाश्च वासा सुगन्धवरगन्धास्तषा गन्ध स एवास्तीति सुगन्धवरगन्धिक । जी० ३ प्रति० ३ अधि० । सुगन्धयस्सद्गन्धा वरगन्धा प्रवरवासा सन्ति यत्र तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० । रा० । जी० ।

सुगंधि- सुगन्धि--त्रि० । शोभनो गन्धो यस्येति सुगन्धि । जी० ३ प्रति० ३ अधि० । परमगन्धोपेते , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । परमगन्धिकलित, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । त० । प्रज्ञा० । विशिष्टगन्धाद्वासित , कल्प० १ अधि० २ क्षण । औ० । ज्ञा० । भ० ।

सुगंधिपुप्फ--सुगन्धिपुष्प--न० । जात्यादिकुसुमे पं० व० विव० ।

सुगंधिय-सुगन्धिक--त्रि० । परमगन्धोपेते , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जलरुहविशेष नपु० । प्रज्ञा० १ पद ।

सुगय-सुगत--त्रि० । सुस्थे, स्था० । अनु० ।

तओ सुग्गया पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धसुग्गया देवसुग्गया मणुस्ससुग्गया । (सू०) स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सुगतो द्रव्यतो धनी भावतो ज्ञानादिगुणवानिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । शोभन गत--ज्ञानमस्येति । बुद्धे शाक्यमुनौ, स्था० २ ठा० १ उ० । आव० । शुद्धोदनापत्य शाक्यसिंह, विशे० ।

सुगारित्थ -सुगार्हस्थ्य--न० । शोभनगृहस्थभावे, ध० १ अधि० ।

सुगिम्ह-सुग्रीष्म--पुं० । चैत्रपौर्णमास्याम् , स्था० ४ ठा० २ उ० । आव० ।

सुगुत्त--सुगुप्त -पुं० । कौशाम्बीनगरीराजस्य शतानीकस्यामात्य, आ० म० १ अ० । कल्प० । आ० क० ।

सुगुरु- सुगुरु--पुं० । शोभनश्चासौ गुरुश्चेति सुगुरु । सदाचारगुरौ, दश० ।

तं सुगुरुसुद्धदेसण- मंतक्खरकन्नजावमाहप्पं ।
जं मिच्छत्तपसुत्ता, वि केइ पावेंति सुहबोहं ॥ ४३ ॥

तदिति भण्यमान त सुगुरुशुद्धदेशनामन्त्राक्षरकर्णजापमाहात्म्य , तत्र शोभनश्चासौ गुरुश्च सुगुरु , सदाचारगुरुरित्यर्थ , तस्येत्थभूतस्य शुद्धा--आशसादिदोषरहिता सर्वथाऽऽगमानुसारिणी देशना शुद्धदेशना तद्रूपत्वं प्राक्तनप्रभव सैव मन्त्राक्षर, समस्तकर्मनिषापहारित्वात् तेन कर्णजापस्तस्य कर्णजापस्य माहात्म्य--प्रभाव सामर्थ्य यत् कियत्प्राप्नुवन्ति--लभन्ते के जीवा इति शेषा दृश्य , किं सुलभबोध समस्तान्यदर्शनशिरोरत्नस्द्दशार्हत्प्रणीतागमावबाध मिथ्यात्वविषप्रसुप्ता अपि मिथ्यात्वमोहनीयकर्मवशवर्तिनोऽपीति गाथार्थ । दर्श० ४ तत्त्व ।

सुग्गीव-सुग्रीव-पु० । सुन्दरया ग्रीवया कलित स्वनामख्याते नगरभेदे , उत्त० १६ अ० । यत्र बलभद्रराजभार्याया मृगावत्या मृगापुत्र आसीत् । उत्त० १६ अ० । भूतानन्दस्य नाग कुमारेन्द्रस्य अश्वानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । भविष्यतो नवमवासुदेवस्य प्रतिशत्रौ, स० । ती० । नवमतीर्थकरस्य श्रीशीतलनाथस्य पितरि,स० । आव० । ति० । प्रव० ।

सुक्क-शुक्ल-त्रि० । "शुक्ले ङ्गो वा" ॥ ८ । २ । ११ ॥ इति शुक्लशब्दे सयुक्तस्य वा ङ्ग इत्यादेश । सुङ्ग । सुक्क । सिते, प्रा० २ पाद ।

सुघ-सुख-न० । " अनादौ स्वरादसयुक्ताना क-ख-त-थ-प-फा ग-घ-द-ध-ब-भा " ॥ ८ । ४ । ३६६ ॥ इति खस्य घ । साते, ' सुघे चिंतिज्ज इमाणु । " प्रा० ४ पाद ।

सुघड-सुघट-पु० । शोभनो घट सुघट । पूर्णकलशे, कर्म० । १ कर्म० ।

सुघरा-सुगृहा-स्त्री० । वयापक्षिण्याम् , पातालवृक्षादिषु, बृ० १ उ० ३ प्रक० । (तृणमय सुन्दर नीड करोति तद्दृष्टान्त इहलोके निन्दाया सुघरा दृष्टान्त ' कप्प ' शब्दे तृतीय— भागे २२२ पृष्ठ गत ।) सुघरा नाम सउणिया भवति । आ० चू० १ अ० । चटकिकाविशेषे, विशे० । आ० म० । न० ।

सुघोष-सुघोष-पु० । स्वनामख्यातायां शक्रघण्टायाम् , आ० म० १ अ० । देवप्रसिद्धे घण्टाविशेषे , जी० ३ प्रति० १ अधि०२ उ० । शक्रेन्द्रस्य हरिनामदेव सुघोषघण्टापालक । भ० १६ श० २ उ० । रा० । जम्बूद्वीपे भरतखण्डे अतीताया-मुत्सर्पिण्या जात स्वनामख्यात षष्ठ कुलकरे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । स० । तृतीयदेवलोकस्य स्वनामख्यात विमाने, स०६ सम० । ऋषभदेवस्य पञ्चनवतितमे पुत्रे, कल्प०१ अधि० ७ क्षण । सुन्दरघोषवति, त्रि० । जी० ३ प्रति० १ अधि०२ उ० ।

सुघोसा-सुघोषा-स्त्री० । गीतरतिगीतयशसोर्गन्धर्वेन्द्रयो— रग्रमहिष्यो ,भ०१० श०५ उ० । स्था० । (तत्पूर्वोत्तरजन्मकथा ' अग्गमहिसी ' शब्दे प्रथमभागे १७० पृष्ठे गता ।)

सुचंद-सुचन्द्र-पु० । जम्बूद्वीपे ऐरवते वर्षे अस्यामवसर्पिण्या जाते द्वितीयतीर्थकरे, स० । ति० ।

सुचरिय-सुचरित-न० । सदाचरणे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । त० । प्रश्न० । सुष्ठ्वाचरिते, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुचिण्ण-सुचीर्ण-त्रि० । सुष्ठु चीर्णम् सुचीर्णम् । सूत्र०१ श्रु० १३ अ० । तीर्थकरदानादिके कर्मणि, स्था०४ ठा० ३ उ० । सम्यक्प्रकारेण कृते सयमतप प्रमुख कर्मणि , उत्त० १३ अ० । जी० ।

सुचिण्णकम्म-सुचीर्णकर्मन्-न० । सुचरितायां दानादिक्रियायाम् , उपा० २ अ० ।

सुचिण्णफल-सुचीर्णफल-त्रि० । सुचरित सुचरितहेतुकत्वात्पुण्यकर्मबन्धादि तदेव फल येषां तानि । तथा । शुभफलेषु, औ० । "सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णफला भवन्ति" सुचरिता क्रिया दानादिका सुचीर्णफला,-पुण्यफला भवन्ति । उपा० २ अ० ।

सुचिरकोहण-सुचिरक्रोधन-त्रि० । चिर क्रोधकरणशीले, उत्त० २७ अ० ।

सुचोइय-सुचोदित-त्रि० । आचार्यादिप्रेरिते, "वित्ते अचोइए निच्च खिप्प हवइ सुचोइए । जहोवइट्ठ सुकय, किच्चाइ कुव्वई सया ॥१॥ " उत्त० १ अ० ।

सुचोयय-सुचोदक-त्रि० । शोभनप्रेरयितरि गुर्वादौ, उत्त० १ अ० ।

सुच्छय-सुच्छद-त्रि० । शोभनप्रच्छनपटे, औ० ।

सुच्छिण्ण-सुच्छिन्न-त्रि० । सुष्ठ्वाच्छिन्ने शाकपत्रादौ, उत्त० १ अ० । दश० ।

सुच्छेत्ता-सुक्षेत्रा-स्त्री० । स्वनामख्याते ग्रामे,यत्र छद्मस्थविहारेण गतो भगवान् प्रिय पृष्ट । आ० म० १ अ० । सुक्षेत्राया ग्रामे वीरसहविहृतो गोशालो विटरूप विकुर्वितवान् । आ० म० १ अ० ।

सुजइ-सुयति-पु० । साधुसमाचारचरणप्रवणे साधौ, दर्श० ३ तत्त्व ।

सुजंपिय-सुजल्पित-न० । आशीर्वचने, भ० ११ श० २१ उ० ।

सुजया-सुजया-स्त्री० । राजगृहे नगरे श्रेणिकस्य राज्ञ स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम् ,अन्त० । (सा च वीरान्तिके धर्म श्रुत्वा प्रव्रज्य विंशतिवर्षपर्याया सिद्धेति अन्तकृद्दशाना सप्तमवर्गस्य एकादशेऽध्ययने सूचितम् ।)

सुजस-सुयशस्-पु० । ऋषभपूर्वभवजीवस्य वज्रनाभस्य सारथौ श्रेयांसपूर्वभवजीवे, आ० चू० १ अ० । ऋषभदेवस्य सप्तत्रिंशत्तितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सुजसा-सुयशस्-स्त्री० । सुदर्शनपुरवास्तव्यस्य शिशुनागस्य भार्यायाम् , आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० । (' स माहि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता ।) जम्बूद्वीपे भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्या जातस्य श्चमस्य तीर्थकरस्य मातरि, स० । आव० । अनन्तजिनस्य मातरि, प्रव० १० द्वार ।

सुजाइ-सुजाति-पु० । ऋषभदेवस्य त्रिनवतितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सुजाय-सुजात-त्रि० । सुनिष्पन्ने,ज्ञा०१ श्रु०१अ० । औ० । स्था० । प्रश्न० । ज० । सू०प्र० । परिपाकागते, ज०२वक्ष० । शोभन जात यस्य स सुजात । विशुद्धमणिकनकरत्नमूलद्रव्यजनिते जन्मदोषरहिते,जं० ४ वक्ष० । रा० । बीजाधानादारभ्य जन्मदोषरहिते,ज० २ वक्ष० । सुजन्मनि,औ० । तथा सुजातानि यथोक्तप्रमाणोपपन्नत्वेन शोभनजन्मानि यानि सर्वाणि उर-शिर प्रभृतीनि अङ्गानि तै सुन्दरमङ्ग समग्र वपुर्येषा ते सुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । सुजातमिव सुजातम् ।पूर्णदिनजाते, उपा० २ अ० । स्था० । तद्गुणयोग्यतया उत्पन्न, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । " सुजायसुविभत्तसुरूवगा " सुजातम्-सुनिष्पन्न जन्मदोषर— हितत्वात् सुविभक्तमङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गाना यथोक्तवैविक्त्यभावात् स्वरूप शोभन रूप समुदायगत येषान्ते सुजा-

प्रसुविभक्तस्वरूपका । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । ज० । आ० । औ० । (मूलद्रव्यशुद्ध उदाहरणम्) " सुजायवरजायरूवपढमगविसालसाला" सुजात मूलद्रव्यशुद्ध वर प्रधान यत् जातरूप तदात्मका प्रथमिका मूलभूता विशाला शाला शाखा यस्याः सा सुजातवरजातरूपप्रथमकविशालशाला । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । शोभने जन्मनि, नपु० । आ० क० ४ अ० । स्वनामख्याते श्रावके, पुं० ।

सुजातकथा चेयम्—

" रिउचक्कअकंपाए , चपाइपयस्वविजियमित्तपहो ।
मित्तपहो नाम निवो , सधम्मिणी धारणी तस्स ॥ १ ॥
सिट्ठी य धम्मरत्तो , धणमित्तो सुयणकमलघणमित्तो ।
भज्जा तस्स धणसिरी , सिरी व वररूवलायन्ना ॥ २ ॥
ताए जाओ पुत्तो , बहुओवाइयसएहिं सुपवित्तो ।
सजणियजणचमक्का , तणुप्पहापडलविच्छिक्का ॥ ३ ॥
जं जाओ इह रिद्धे , कुलम्मि हे जाय ! तं तुह सुजायं ।
भणइ जणणी तओ , नाम कय से सुजाओ त्ति ॥ ४ ॥
पडिपुन्नगावगो , निरुवमलायण्ण-सुरूवरूवधरो ।
सो सव्वकलाकुसलो , कमेण तरुणत्तमणुपत्तो ॥ ५ ॥
कइया वि पवित्तंतो , जिणथुइपूयाहि वाणिपाणितलं ।
गुरुपयकमलं विमलं, कयावि भमर व्व सेवंतो ॥ ६ ॥
काहे वि य जिणपवयण—पभावणं पावणं पुणो कुणंतो ।
सवणपुडेहिं पियंतो कयाइ जिणसमयअमयरसं ॥ ७ ॥
लीलाएहिं य मणहरेहिं ,सहिययहिययगमेहिं भणिएहिं ।
नयरे नयरे हिंडंतो कस्स न सो कासि तासभर ॥ ८ ॥
इत्तो तत्थत्र पिय-गु नामिया धम्मघोसमंतिपिया ।
पेसणपहियाउ चिरा , गयाउ तज्जइ दासीओ ॥ ९ ॥
ताओ भणंति सामिणि! मा कुप्पसु अम्ह जं अपडिरूवं ॥
दट्ठु सुजायरूवं , कस्स न माहिज्जए हियय ॥ १० ॥
सा पडिभणइ हलाओ !, जया स गच्छिज्जऽणेण मग्गेण ।
ताहे मम साहिज्जह, तं सुहय जेण पिच्छामि ॥ ११ ॥
गुणिजणअवयसयं-सपरिगय न कयाइ तम्मि पहे ।
अन्नं दासी कहिय , नियइ पियंगू सवत्तिजुया ॥ १२ ॥
मम्मरूवमदुप्फर , मज्जणवणं निए वि तं एसा ।
भणइ धन्ना स च्चिय, नारी जीसे वरो एसो ॥ १३ ॥
काउ सुजायवेसं , अइसाइ कयावि सा अभिरमेइ ।
अन्नाए सवत्तीए , मज्झ नव्वयणचिट्ठाहिं ॥ १४ ॥
इत्तो पत्तो मंती , गिहद्दारं निट्ठुरं ति कलिऊण ।
अत्तसप्पिऊण सणिय , कवाडछिद्देण पिच्छेइ ॥ १५ ॥
अंतेउरचिट्ठं द—ट्ठु चिंतए हा विणट्ठय एयं ।
होही रहस्सभेए , सुइर ता होउ पच्छन्न ॥ १६ ॥
अह लिहइ कूडलेहं, सुजाय ! तुमए मह इमं कहियं ।
जह बंधिय अप्पिस्सं , मित्तपहं दसदिणस्संते ॥ १७ ॥
किं तु विलंबसि अज्ज वि, इच्चाइ निदंसए निवस्सग्गे ।
चिंतइ निवो वि इहावि , एयम्मि इमं कहं घडइ ॥ १८ ॥
अहवा लोहंधाण, नराण किं अकरणिज्जमिह भुवणे ।
ता हंतव्वो एसो, रक्खयव्वो जणऽववाओ ॥ १९ ॥
तो निवकज्जमिसेणं, सलेहमप्पिय स पेसिओ रन्ना ।
नयरीए अरक्खुरीए, चंदज्झयनिवइपासम्मि ॥ २० ॥
सो दट्ठुं निवपुरिस, तस्स य रूवं विचिंतए चित्ते ।
न घडइ एरिसरूवे, इमम्मि नरवइविरुद्धकम्मं ॥ २१ ॥

यत उक्तम्—

विषमस्थैर्विषमस्था, विषमैर्विषमाः समैः समाचाराः ।
करचरणदन्तनासिक—वक्त्रोष्ठानरीक्षणैः पुरुषाः ॥ २२ ॥
अह ओसारिय सव्व, साहइ दंसइ निवइलेहं च ।
भणइ सुजाओ नरवर ! कुणसु तुमं सामिआएसं ॥ २३ ॥
चंदज्झओ वि जंपइ, न तुमं मारेमि किंतु पासिऊण ।
अच्छिन्नपुन्नअच्छि—न्न कित्तिपच्छन्नमत्थाहिं ॥ २४ ॥
इय भणिऊण तेण, चंदजसानामिया निया भइणी ।
तयदोसदूमियतणू , दिन्ना से गरुयहरिसेणं ॥ २५ ॥
तस्संसग्गवसेणं सा सावयधम्मनिच्चला जाया ।
निक्किट्ठकुट्ठविहुरा सुवेगसंवेगरंगिल्ला ॥ २६ ॥
गहियाणसणा सम्म, तेण निज्जामिया इमा मरिउं ।
भासुरवरबुंदिधरो जाओ सोहम्मसग्गसुरो ॥ २७ ॥
पत्तो स पउत्ताही नमिउं जाणाविउं च अप्पाणं ।
भणइ सुजाय सामिय ! कहेसु किं ते करेमि पियं ॥ २८ ॥
सो चिंतइ जइ पियरं पिच्छे ता हं गहेमि पव्वज्जं ।
तब्भावमिणं नाउं अमरो चंपापुरिं उवरिं ॥ २९ ॥
विउलं सिलं विउव्वइ, तो नियरमुहा जणा भिसं भीया ।
धूवकडुच्छुयहत्था, भणंति सिरमिलियकरकमला ॥ ३० ॥
भो भो खमह सो जस्स किंचि अम्हेहिं किट्ठियं दुट्ठु ।
अह चित्तासइ नियसो कहिं गमिस्सह हहा दासा ! ॥ ३१ ॥
पावेण अमच्चेणं सुसावओ दूमिओ अकज्जेण ।
चूरेमि तेण तुम्हे अज्ज असेज्ज तुमं सव्वे ॥ ३२ ॥
छुट्टइ जइ न खामह नरामिरसयण तओ जणो भणइ ।
सो सपइ कत्थ सुरो भणइ इत्थेव उज्जाणे ॥ ३३ ॥
नायरजणसहियस्स निवेण सो खामिओ तहिं गंतुं ।
आणाविओ य सिंधुर-मइउक्कंधर झत्ति ॥ ३४ ॥
सो सोहंतो सिरउव—रि धरियहिमधामधवलछत्तेणं ।
वीइज्जंतो सुरसरि-लहरीसरिसेयचमरेहिं ॥ ३५ ॥
थुव्वंतो जलभरभरि—य जलयगुरुसद्दवंदिविंदेण ।
दिंतो दाणं मणन—क्खियाहियं लोकयजणाणं ॥ ३६ ॥
धम्मुदया तुह रूवं तुह उदओ धम्महेउ इय पीई ।
अम्मुक्को होउ चिरं इय जणवयणाइं निसुणंतो ॥ ३७ ॥
धन्नो अहो इमो खलु जम्म सुरा अवि कुणंति आएसं ।
धम्मो वि एस पवरो, कुणंति जं एरिसा पुरिसा ॥ ३८ ॥
इच्चाइ जइणसासण—पभावणं सो कुणंतओ सगेहं ।
पत्तो पणमइ अम्मा-पिऊण पयकमलममलमणो ॥ ३९ ॥
इत्तो य धम्मघोसो, मंती घडओ निवेण आणत्तो ।
मोयाविओ सुजाए—ण कारिओ तह वि निव्विसओ ॥ ४० ॥
अह दाउं नियदव्वं, धम्मे पुच्छिय निय तह सुजाओ ।
पियरेहिं समं दिक्खं, गिण्हइ दुविहं तहा सिक्खं ॥ ४१ ॥
कयदुक्करतवचरणा, निम्मलकेवलकलाहिकलिया ।
तिन्नि वि तिन्नपइन्ना, सिवमयलमणुत्तरं पत्ता ॥ ४२ ॥
मंती वि धम्मघोसो, रायगिहगओ फुरंतवेरग्गो ।
गुरुमूलगहियदिक्खो, पवन्नपडिमाविहारो य ॥ ४३ ॥
वारत्तपुरं भमसे-ण रायवारत्तमंतिगेहम्मि ।

निवडियबिंदु खीर,सघयमहुं अगहियो चलियो ॥४४॥
किं न हु गहिया भिक्खा मुणिणा इय जाव चिंतए मंती ।
निज्जूहठिओ ता तत्थ मच्छियाओ निलीणाओ ॥ ४५ ॥
पिच्छइ घरकोइलिया तं सरडो न पि दुट्ठमज्जारो ।
तं पच्चंतियसुणओ, तं पि य वत्थव्वओ सुणओ ॥४६॥
ते कलहंत दट्ठु, उघट्टिया तप्पहू लउयबला ।
जाय च महाजुज्झं सो मंती चिंतए चित्ते ॥ ४७ ॥
इय कारणा न गहिया, भिक्खा तेण त्ति सुद्धभावेसा ।
जाइसरो गहियवओ पत्तो सो सुंसुमारपुरे ॥४८॥
तत्थ निवधुंधुमारो, अंगारवई सुया य स तं च ।
परिणयणकए मग्गइ, पज्जोओ देइ न य इयरो ॥४९॥
अह रुट्ठो पज्जोओ, पबलबलो रुभए तय नयरं ।
अप्पबला मज्झनिवा, पुच्छइ नेमित्तिय भीओ ॥५०॥
सो वि निमित्तनिमित्तं, भमइ डिंभाणि ताणि भीयाणि ।
णागहरे वारत्तय—चरण सरण पवन्नाणि ॥५१॥
तो सहसाकारेणं मा बीहेह त्ति पभणियं मुणिणा ।
नेमित्तिएण कहियं, निवस्स ज तुह जओ नूणं ॥५२॥
वीसत्थो मज्झण्हे पज्जोओ धित्तु धुंधुमारेण ।
नीओ नियनयरीए अंगारवई य से दिन्ना ॥५३॥
पुरि भमिरो पज्जोओ, अप्पबल दट्ठु धुंधुमारनिव ।
कह गहिओ ह पुट्ठा, दइया सा कहइ मुणिवयण ॥५४॥
कहइ निवा तुज्झ नमो, नेमित्तियखवग ! सो वि उवउत्तो ।
आपव्वज्ज सुमरइ, चडयसंवइयर नवर ॥५५॥
आलोइयपडिक्कंतो, वारत्तरिसी परपय पत्तो ।
भणियमिणं तु पसंगा, सुजायचरिएण इह पगय ॥५६॥
एव च धर्मोन्नतिहेतुरुच्चै-र्जात सुजात शुचिरूपरूप ।
तद्युक्तमुक्कं यदभीष्टरूपा, जीवो भवेद्धर्मसुरत्नयोग्य ॥५७॥

इति सुजातकथा । ध० र० १ अधि० । अधस्तनोपरितनग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, नपुं० । स्था० ६ ठा० ३ उ० । चम्पाया धनमित्रस्य सार्थवाहपुत्र, पुं० । आव० ४ अ० । आ० चू० । (सवग' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽस्य कथा गता ।)

सुजायदंत–सुजातदन्त–त्रि० । सुजाता जन्मदोषरहिता दन्ता येषा ते सुजातदन्ता । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । सम्यग्निष्पन्नदशनषु, औ० ।

सुजायपास–सुजातपार्श्व–त्रि० । सुनिष्पन्नपार्श्वे, जी०३ प्रति० ४ अधि० । पार्श्वगुणोपेतपार्श्वे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सुजायपीवरंगुलिय–सुजातपीवराङ्गुलिक–त्रि० । सुजाता सुनिष्पन्ना पीवरा अङ्गुलिका पदाग्रावयवा येषा ते तथा । सुनिष्पन्नचरणाग्रेषु, तं० ।

सुजाया–सुजाता–स्त्री० । भूतानन्दस्य नागकुमारस्याग्रमहिष्याम् , भ० १० श० ५ उ० ।

सुजेट्ठा–सुज्येष्ठा–स्त्री० । चेटकराजदुहितरि, आव० ४ अ० । आ० क० । (सा च कुमारिका एव प्रव्रजितेति 'णियंठिपुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २०८८ पृष्ठ उक्तम् ।) चेटकमहाराजदुहिता सुज्येष्ठाभिधाना वैराग्येण प्रव्राजता । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुजोग–सुयोग–पुं० । शुभव्यापारे, पञ्चा० २ विव० ।

सुजोसिय–सुझोषित–त्रि० । सुष्ठु क्षिप्त 'तेसि सुविवेगमाहिए पणया जेहिं सुजोसिअ धू(धु)य" सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

सुज्ज–सूर्य–पुं० । रवौ, स० ६ सम० । (सूर्यादेव दिग्विभाग इति 'दिसा' शब्दे चतुर्थभागे दर्शितम् ।) सुप्रभजिनस्य प्रथमगणधरे स्त्रि० । द्रव्यविशेषे जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

सुज्जकंत–सूर्यकान्त–न० । स्वनामख्याते ब्रह्मलोकविमाने , स० ६ सम० ।

सुज्जसिरी सूर्यश्री–स्त्री० । सूर्यशिवस्य दुहितरि, महा० ।

तत्कथा चैवम्—

अत्थि इहं चेव भ रहे वासे अवंतीनाम जणवओ । तत्थ य संबुक्के नाम खेडगे, तस्सि य जम्मदारिद्दे निम्मेरे णिक्किवे किविणे णिरणुकंपे अइकूरे निकलुणे निक्तिंसे रोद्दे चंड रोद्दपयंडदंडे पावे अभिग्गहियमिच्छादिट्ठी अणुच्चरियनामधेज्जे सज्जसिवे नाम धिज्जाई अहेसि । तस्स य धूया सुज्जसिरी । सा य परितुलियमयलतिहुयण—नरनारीगणलावन्नकंतिदित्तिरूवसोहग्गाइसएणं अणोवमा । अन्नदा ती(अ) अभंतरम्मि इणमो हियएण दुच्चिंतियं अहेसि । जहा णं सोहणं हविज्जा—जइ णं इमस्स बालगस्स माया वीवज्जे तओ मज्झं असवत्त भवि एसो य बालगो दुज्जीविओ भंगइ ताहे मज्झ सुयस्स रायलच्छी परिणमेज्जति । तकम्मदोसेणं तु जायमेत्ताए चेव पंचत्तमुवगया जणणी । तओ गोयमा ! तेणं सुसड्ढेणं महया किलेसेणं छंदमारहमाणाणं बहूणं अहिलाणपसूयजीवंतीणं घराघरिं घत्तं पाऊणं जीवाविया सा बालिया । अहन्नया जाव णं बालभावमुत्तिन्ना सा सुज्जसिरी ताव णं आगय अ मायापुत्त महारोरवं दुवालससंवच्छरियं दुब्भिक्खं ति जाव णं फेट्टाफेट्टीए जाउमारद्धे सयले वि णं जणसमूहे । अहन्नया बहुदिवसखुहंतेणं विमायसुवगएणं जहा किमेय वावाइऊणं समुद्दिसामि किं वा णं इमीए पोग्गल विक्किणिऊणं चेव अन्नं किंचि विपणिमग्गाओ पडिग्गाहित्ता णं पाणवित्तिं करेमि । णूणमन्ने केइ जीवधारणोवाए संपयं मह विज्जति । अहवा हा धी हा हा णं जुत्तमिणं किं तु जीवमाणिं चेव विक्किणामि त्ति चिंतिऊणं विक्किया सुज्जसिरी महारिद्धिजुयस्स चोद्दसविज्जाठाणपारगयस्स णं माहणगोविंदस्स गेहे । सो उ बहुजणेहिं धिद्धीसद्दोवहओ तं देसं परिचिच्चा णं गओ अन्नदेसंतरं । सुज्जसिवो तत्थ वि ण पयट्टो । सो गोयमा ! इत्थेव विज्जमाणो जाव णं अन्नेसिं कन्नगाओ अवहरित्ता णं २ अन्नत्थं विक्किणिऊणं मेलियं सुज्जसिवेणं बहुं दविणजायं । एयावसरम्मि उ समइक्कंते साइरेगे अट्ठ संवच्छरे दुब्भिक्खस्स जाव णं वियलियमाणविहवं तस्स वि णं गोविंदमाह-

णस्स तं च विणाणिऊणं विसायमुवगएण चिंतिय गोय-मा ! तेणं गोविंदमाहणेणं । जहा णं होही संघारकालं मज्झ कुडुंबस्स, नाह विमीयमाणे बंधवे खणद्धमवि दट्ठुं सक्कुणोमि ता किं कायव्वं सपयमम्हेहिं ति चिंतिगमाणस्सेव आगया गोउलाहिवइणो भज्जा खइयगविक्किणणत्थं तस्स गेहे जाव णं गोविंदस्स भज्जाए तंदुलगेणं पडिग्गाहियाओ चउरो घयविगईओ मीम खइयगं गोकुलियाउत्तं च-पडिग्गाहियम्मि तमेव पडिग्गुत्तं डिंभेहिं, भणियं च महयरीए-जहा णं भट्टिदारिगे!पयच्छाहि णं तमम्हाणं तंदुलमुल्लगं चिर चिट्ठे जेणमम्हे गोउलं वयामो । तओ समाणत्ता गोयमा ! तीए माहणीए सा सुज्जसिरी, जहा णं हला त जम्हा णरवइणा णिसावयं एहिं पयच्छ ज तदुलमुल्लगं तमोगाहि लहु जेणाहमिमीए पयच्छामि ण जाव दढ वसिऊण नीहरिया मंदिर सा सुज्जसिरी, नोवलद्धं तदुलस्स मुल्लगं,साहियं च माहणीए,पुणो वि भणियं माहणीए -जहा हला ! अमुगं अमुगया मम णो धूया अन्नेसिं ऊणमाणेह पुणो वि पइट्ठा आलिंदगे जाव णं ण पिच्छे ताहे समुट्ठिया सयमेव सा माहणी जाव लाव्वं तीए विणिदिट्ठ तं पुण सुविम्हियमाणमा निउणमन्नेसिउ पयत्ता, जाव्वणं पिच्छे गणिगासहायं पढमसुय पयरिके पओयणं समुद्दिममाणं तेणावि पडिदट्ठु जणणीए गच्छमाणीए चिंतियं अहन्नेणं जहावरिया अम्हाणं पओयणं अवहरिउकामा णं य मे मा। ता जइ इहासन्नमागच्छिही तओऽहमेय वावाएमामि त्ति चिंतयंतेणं भणिया , दूरामन्ना चेव महया सद्देणं सा माहणी । जहा णं भट्टिदारिए जइ तुमं इहइं समागच्छिहिमि तओ मा एवं त बोच्छिया । जहा ण णो परिकहियं निच्छय , अह एयं वावाएसामि एवं च अणिट्ठवयणं सोच्चा णं वज्जासणिहया इव धमति मुच्छऊण निवडिया धरणिपिट्ठे, गोयमा ! माहणि त्ति । तओ णं तीए महयरीए परिवालिऊण किंचिकालक्खणं वुत्ता सा सुज्जसिरी, जहा णं हला कन्नगे अम्हाणं चिरं वट्टे ता भणसु मिग्घं निग्रजणणिं जहा णं एह लहुं पयच्छ तुमम्हाणं तदुलमुल्लगं अम्हाणं तंदुलमुल्लगं विप्पणट्ठं तओ णं मुग्गमुल्लगमेव पयच्छसु ताहे पविट्ठा सा सुज्जसिरी आलिंदगे ०जाव णं दट्ठूणं तमवत्थंतरगयं माहणी महया हाहारवेणं धाहाविय पयत्ता सा सुज्जसिरी । तं चाइत्तिऊण सह परिजणेणं वाइओ सो माहणो महयरीए । तओ पवणजलेण आमामिऊण पुट्ठा सा तेहिं जहा भट्टिदारगे किमेयं ति ? तीए भणियं जहा णं मा मा अन्नाणमदरमएणं दीहेणं खवेह मा मा विगयजलाए मरीराए बुज्झेह मा मा अरउज्जुएहिं पासेहिं नियंतिएह,मज्झमोहे णाणप्पेह जहा णं किल एस पुत्तो एमा धूया एस णं णत्तुगे एमा णं सुन्हा एस णं जामाउगे एमा बंधवा एमा णं माया एस णं जणगे एमो भत्ता एस णं इट्ठे मिट्ठे पिए कते सुहियमयणमित्तबंधुवग्गे इहय पच्चक्खमेवेयं णिदिट्ठं अ.लियमलिया चेव सकज्जत्थी चेव संभवए लोओ , परमत्थओ न कोइ सुही ०जाव णं सकज्जं ताव णं माया ताव णं जणगे ताव णं धूया ताव णं जामाउगे ताव णं णत्तुगे ताव णं पुत्ते ताव णं सुन्हा ताव णं कता ताव णं इट्ठ मिट्ठे पिए कंते सुही सयणयणमित्ते बंधुपरिवग्गे सकज्ज.सिद्धिविरहेण तु ण कस्सइ कइ माया ण कस्सइ केइ जणगे ण कस्सइ काइ धूया ण कस्सइ केइ जामाउगे ण कस्सइ केइ पुत्ते ण कस्सइ काइ सुण्हा न कस्सइ केइ भत्ता ण कस्सइ केइ कंता ण कस्सइ केइ इट्ठे मिट्ठे पिए कंते सुही सयणमित्तबंधुपरिवग्गो जेणं तु पेच्छ पेच्छ मए अणेगोवायमओवलद्धे साइरेगसवमासकुच्छीए वि धारिऊणं च अणेगणिद्धमहुरउसिणतिक्खसुलल्लियसणिद्धआहारपयाणसिणाणुव्वट्टणधूपकरणसंवाहणथन्नपयाणाईहिं णं एतमह तमणुस्सीकए जहा किल अहं पुत्त रज्जम्मि पुत्तपुत्तमणोरहसुहं सुहेणं पाए णं इमाणं पूरियासा कालं गमिहामि,ता परिमं सपय इयरंमि एयं च णाऊणं मा धन्नाईसुं करेह खणद्धमवि अणुं पि मा पडिबंधे जहा णं इमे य सज्झ सुए मबुत तहा ण गेह जे केई भूए जे केई वट्टति जे केई भविसुए तहा णं परिमवि बंधुवग्गे केवलं तु मकज्जलुद्धे चेव घडिया मुहुत्तपमाणमेव कंचि कालं नपज्जा वा ता भो भो जणा ण किंचि कज्जं एतेणं कारिमं बंधुमंताणेणं अणंतमंसारघोरे दुक्खपदा य गेणहंति एगे चेव वाहं निसाणुममयं सुविसुद्धामए भयह (महा०) लद्धेल्लियं च बोहिं जो णाणुचिट्ठे अणागय पिच्छ भो भो अणं बोहिं लहिहिसि कयरेण मुल्लेणं । जाव णं पुव्वजाईसरणपच्चएणं सा माहणीए तीय वागरेइ , ताव णं गोयमा ! पडिबुद्धमसेसं पि बंधुजणं बहू णागरजणो य । एयावसरम्मि उ गोयमा ! भणियं सुविदियमोग्गइपहेणं तेण गोविंदमाहणेणं जहा णं धिद्धिद्धि वंचिया । एयावंतं कालं जातो वयमूढं अहो णं कडगमाणं दुव्विन्नेयमहाभागधेज्जहिं खुद्दसत्तेहिं अदिट्ठघोरुग्गपरलोयपच्चवाएहिं अतत्ताभिणिविट्ठदिट्ठीहिं पक्खवायमोहसुधुक्कियमाणसेहिं रागदोसोवहयबुद्धीहिं परतत्तधम्मं अहो सज्जीवेणेव एरिसमुए एवंविहं काल-

समयं । अहो ! किमेस ण परमप्पा भारियाछलेणासी मज्झ गेहे उदाहु ण जो सो णिच्छिओ मीमंसएहिं मव्वएणु सोज्झिए मसूरिए इव मंमयतिमिरावहारित्तेण लोगावभासे मोक्खमग्गमंदरिसणत्थं सयमेव पयडीहूए अहो महाइमयत्थपसाहगाओ मज्झं दइयाए वायाए । भो भो जण्णयत्तविण्हुयत्तजण्णदेवदत्ताभिहसुमच्चादओ ! मज्झ अगया अब्भुट्ठाणारिहा ससुराऽसुरस्मावि णं जगस्स एसा तुम्ह जणणि त्ति । भो भो पुरंदरपभितिओ ! खडिया वियारह णं सावज्जा य भारियाओ जगत्तयाणं दाउ कामिणाकिज्जमाणिज्जुहणसीलाओ वायाओ पमणहो अज्ज तुम्ह गुरू अ.राहणेक्कसीलाण परमप्प बल जजणजाजणज्झयणाइणा छक्कम्माभिमंगणं तुरिय णिणिज्झाणह, पचिंदियाणि परिच्चयह ण कोहाइए पावे वियाणेहि ण । अभेज्झाइ व बालयकपडिस्स सुची कलेवरो पनिस्सामो व ण त इच्चेवं अणेगाहिं वेरग्गजणणेहिं सुहासिएहिं वागरत चोद्दसविज्जाठाणपारगमं गोयमा ! गोविंदमाहणं सोऊण अच्चतजम्मजरामरणभीरुणो बहवे सप्पुरिसे सव्वुत्तम धम्मं विमरिसिउं समारद्धे । तत्थ केइ वयंति जहा एस धम्मो वरो,अन्ने भणंति–जहा एस धम्मो पवरो जाव ण सव्वेहिं पमाणीकया गोयमा ! सा जातीस्सरा माहिणि त्ति । तीए य सपच्चक्खायमहिमोवलक्खियमसंदिद्धं खंताइदसविहसमणधम्मं दिट्ठंतहेऊहिं व परमपच्चयं विणायं । तेसिं तु तओ य ते त माहण सव्वन्नुमिति काऊण सुरइयकरकमलऽजलिणो सम्मं पणामिऊण गोयमा ! तीए माहणीए सद्धिं अदीणमणसे बहवे नरनारीगणे चिच्चा णं सु(य)जणमित्तबंधुपरिवग्गगिहविहवसोक्खमप्पकालियं निक्खते सासयसोक्खसुहाहिलासिणो सुनिच्छियमाणसे समणयत्तेण सयलगुणोहधारिणो चोद्दसपुव्वधरस्स चरिमसरीरस्स ण गुणधरथेरस्स सयासे त्ति । एव च ते गोयमा ! अच्चतघोरवीरतवसंजमाणुट्ठाणमज्झायज्झाणाइसु ण अभेसकम्मक्खय काऊणं तीए माहणीए सममं विहूयरयमले सिद्धे गोविंदमाहणादओ णरणारीगणे सव्वे वि महायसे त्ति । (महा०) जेणं भवतरेसु वि ण होसि सयलजणसुहप्पियागारिया सव्व परिभूय गंधमल्लतंबोलसमालहणाइ जहिच्छियभोगोवभोगवज्जिया हयासाहु जम्मजाया दढनामिया रंडा । ताहे गोयमा ! सा तह त्ति पडिवज्जिऊण पगलंतलोयणंसुजलणिज्झायकवोलदेसा ऊसरसुभसमणघरमारा भणिउमाढत्ता । "जहा ऽणुसपाणिमोहं पभूयमालवित्ता णातिगे थाविह लहु कट्ठेरएहिं हविं चिय णिद्दहेमि अन्नाणगं ण किंचि मए जीवमाणीए पावाए । मा ह कम्मपरिणइवसेणं महापावत्थीचवलसहावत्ताए एतस्स तुज्झं सरिसणामस्स णिम्मलजसकित्तीभमियभुवणोयरस्स ण कुलस्स खयणं काहं; जेण मलिणीभवेज्जा सव्वमवि कुल अम्हाणं ति । तओ गोयमा! चिंतिय तेण नरवइणा,जहा णं अहो धन्नोऽहं जस्स अपुत्तस्सऽवि य एरिसा धूया, अहो विवेग बालियाए , अहो बुद्धी अहो पन्ना अहो वेरग्गं अहो कुलकलंकभीरुयत्तेण अहो खणे खणे वंदणीया एसा जीए ए महत्ते गुणेता जाव ण मज्झ गेहे परिवसे एसा ताव णं महामहते मम सेए । अहो दिट्ठाए संभरियाए सलाविया चेव सुज्झायए इमाइ ता अपुत्तस्स ण मज्झ एसा चेव पुत्ततुल्ल त्ति चिंतिऊण भणियं गोयमा ! सा तेण नरवइणा । जहा ण न एसो कुलकमो अम्हाण वच्छे ! जं कट्ठारोहणं कीरइ त्ति ता तुमं सीलचारित्त परिवालेमाणी दाण देसु जहिच्छाए, कुणसु य पोसहोववासाइं विसेसेण तु जीवदयं, एय रज्ज तुज्झ त्ति ता ण गोयमा ! जणगेणेव भणिया ठिया सा समप्पिया य कंचुइणं अंतेउररक्खपालाणं । एवं वच्चंतेणं कालसमए तओ ण कालगए से णरिंदे अन्नया संजुज्झिऊण महामइहिं णं मतीहिं कओ तीए बालाए रायाभिसेओ । एवं च गोयमा ! दियहे २ देइ अत्थीणं । अन्नया तत्थ णं बहुवंदवट्टभट्टनडिगकप्पडिगचउरवियक्खणमतिमहंतगाइपुरिससयसंकुल अत्थीण मडंवमज्झम्मि सीहासणोवविट्ठाए कम्मपरिणइवसेणं सरागाहिलासाए चक्खूए नीसए तीए सव्वुत्तमरूपजोव्वणलावण्णसिरीसंपओववेए भावियजीवाइपयत्थे एगे कुमारवरे । मुणिय च तेण गोयमा ! कुमारेणं जहा ण हा हा मम पेच्छिय गया एसा वराई घोरंधयारमणतदुक्खदायगं पायाल, ता सुह नो अहं जस्स ण एरिसे पोग्गलसमुदायतणू रागजणगे,किं मए जीविएण्ण हंदि सिग्घं करेमि अहं इमस्स णं पावसरीरस्स संथारं,अब्भुट्ठेमि णं सुदुक्करं पच्छित्तं जाव ण काऊण सयलसंगपरिच्चायं समणुचिट्ठेमि ण सयलपावणिद्दलए अणगारधम्मे सिढिलीकरेमि णं अणेगभवतरविइण्णेसु दुविमोक्खे पावबंधणसंघाए । धिद्धी अच्चणवत्थियस्स ण जीवलोगस्स । जस्स ण एरिसे अणप्पवेसे इंदियग्गामे अहो अदिट्ठपरलोगपच्चवायया लोगस्स, अहो एकंजम्माभिणिविट्ठचित्तया अहो अविणायकज्जया अहो निम्मेरया अहो निप्परिहासया अहो अपरिचत्तलज्जया हा हा न जुत्तमम्हाणं खणमवि विलंबिउं एत्थ । एरिसे सुदुन्निवारए असज्जए पावागमे देसे । हा हा धिट्ठारिए अहण्णेणं कम्मट्ठ-

रामी जं सुइरियं सुईए रायकुलबालियाए इमे मंकुट्टपावे
सरीररूवपरिदंसणेण सयणेसु रागाहिलामे परिच्चच्चा
ण इमे विमए,तओ गेण्हामि पव्वज्ज ति चिंतिऊण भणिय
गोयमा ! तेण कुमारवरेणं । जहा ण खंतमरिमीयं णीसल्लं
तिविह तिविहेण तिगरणसुद्धीए सव्वस्स अ थाणमडब-
रायउलपुरजणस्सेति भणिऊण विणिग्गओ रायउलाओ,
पत्तो य नियया ऽऽवासं। तत्थ ण गहिय पत्थिय णं दो खंडिं
काऊण वसियफलावलीतरंगमउय सुकुमालवत्थ परिहिए-
ण अद्धफलगे गहिऊण दाहिणहत्थेणं सुयणजणहियए
इव सरलचित्तलखडे तओ काऊण तिहुयणेक्कगुरूणं
अरहंताण भगवंताण जाइप्पवराण धम्मतित्थकराणं ज-
हुत्तविहिणा ऽभिमंथवणं वदण से णं मे णं चलचवल-
गइप्पत्तेण गोयमा ! दूर देमतरे से कुमारे जाव णं हिर-
ण्णुकरडी णाम रायहाणी । तीए रायहाणीए धम्मायरि-
याण गुणविसिट्ठाणं पउत्तिं अन्नेसमाणे चिंतिउं पयत्ते से
कुमारे, जहा णं जाव ण करेइ गुणविसिट्ठे धम्मायरिए म-
ए समुवलद्धे ता विहइ चेव मएवि चिट्ठियव्व तो गयाणि
कइवयाणि दियहाणि । भवाम्मि णं एस बहुदेमचिरकाय-
किच्ची नरवरिंदे एवं च मतिऊणं जाव णं दिट्ठो राया, कयं
च कायव्वं, सम्माणिओ य णरणाहेण पडिच्छियावा-
से अन्नया लद्धावसरेणं पुट्ठो सो कुमारो गोयमा !
तेणं नरवइणा । जहा भो भो महामत्ता ! कस्स नामाऽ-
लंकिए एस तुज्झ हत्थम्मि विरायए मुद्दा. रन्ना को वा ते-
सि ठिओ एवइय काल । के वा अवमाणए कए तुह मा-
मिणि त्ति । कुमारेणं भणियं-जस्स णामालकिए णं इमे
हु दारयणे से ण मए सेविए एवइयं काल, तओ
नरवइणा भणियं जहा ण किं तस्स सद्दकरण ति । कुमा-
रेण भणियं-नाम अजिमिएणं तस्स चक्खुकुमीलाहमस्स
णं सद्दकरणं समुच्चारेमि । तओ रन्ना भणियं-जहा ण भो
महामत्त ! केरिसो उण सो चक्खुकुमीलो भन्ने किं वा णं
अजिमिएहिं तस्स सद्दकरणं णो समुच्चारिए । कुमारेण
भणियं-जहा णं चक्खुकुमीलो त्ति । सद्धीए ठाणंतरेहिं-
जइ विरत्तो इह त दिट्ठपच्चयं होही तो पुण वीमत्थो
साहीहामि, जं पुण तस्स अजिमिएहिं सद्दकरणं । एतेणं
ण समुच्चारीए जहा ण जइ कहा अजिमिएहिं चेव
तस्स चक्खुकुमीलाहमस्स णामग्गहणं कीरए ताणं णत्थि
तम्मि दियहे संपत्ती पाणभोयणस्म त्ति, ताहे गोयमा ! पर-
मविम्हइएणं रन्ना कोउहल्लेण लहु हक्काराविया रसवई उव-
विट्ठो य भोयणमंडवे राया सह कुमारेणं असमपरियणेण च

अट्ठारसखडखज्जियवियप्पं णाणाविहमाहार एयावसरम्मि
भणियं नरवइणा जहा णं भो भो महासत्त ! भण मुणी-
स ! को तुम संपय तस्स ण चक्खुकुमीलस्स ण सद्दकरण ।
कुमारेण भणियं-जहा ण नरनाह ! भणिहामि णं भुत्तुत्त-
रकालेण । णरवइणा भणियं जहा ण भो महासत्त ! दाहि-
णकरधरएणं कवलेणं संपयं चेव भणसु जेणं खु ज-
इ एयाइ कोडीए मठियाणं केइ विग्घे हवेज्जा,ताणहण्हवि
सुदिट्ठपच्चएसु चेव पुरपुरस्सरे उववज्झाणत्तीए अनहीय
समणुचिट्ठामो । तओ ण गोयमा ! भणिअ तेणं कुमारेणं
'जही णं' एयं पयं अमुग मद्दकरणं तस्स चक्खुकुमीला-
हमस्स ण दुरंतपतलक्खणअदट्ठव्वदुज्जायजम्मस्स त्ति ता गो-
यमा ! जाव णं चेवइयं समुल्लवे से णं कुमारवरे ताव णं
अन्नण हि पवित्तिएणेव ममब्भासियं तक्खणा परचक्केणं, तं
रायहाणिं समुट्ठ इए य सन्नद्धबद्धकवए णिसियकरवालकुं-
तविप्फुरतच्चाइपहरणाडोववज्जपाणी हण २ रावभीरुणा
बहुसमरमघट्टादि ण पिट्ठीजीयतकरे अतुलबलपरक्कमे णं
महाबले जोहे । एयावमरम्मि य कुमारस्स चलणेसु णिव-
डिऊणं दिट्ठपच्चए मरणभयाउलत्ताए असणियकु-
लक्कमपुरिसगारविप्पणासे दिसिमेकमासइत्ता णं सपरिगरे
पणट्ठे से ण नरवरिंदे । एत्थंतरम्मि चिंतियं गोयमा !
तेण कुमारेण जहा णं नाम पुरिसकुलक्कमं अम्हाणं ज प-
डिदाविज्जइ णो ण त पहरियव्वं मए कस्सावि ण अहिं-
सालक्खणं धम्म वियाणमाणेणं कयमाणाइवायपच्चक्खा-
णेण च ता कि करेमि ण सागारं भत्तपाणाईण पच्चक्खाणे ।
अहवा ण करेमि जओ दिट्ठेण ताव मए दिट्ठीमित्तकुमीलस्स
णामग्गहणे णाविए महते संविहाणगे ता संपयं मी स्साविं
ण एवत्थ परिक्खं करेमि त्ति चिंतिऊणं भणिउमाढत्ते ण
गोयमा ! से कुमारे । जहा णं जइ अहयं वायामित्तेणावि कुसी-
लो ता ण मा णीहरज्जा हु अक्खयक्खंतणुखेमेणं एयाए राय-
हाणीए । अहा ण मणोवइकायतिएणं सव्वप्पयारेहिं णं सी-
लकलिओ ता मा वहिज्जा ममोवरिं इमेसु निमिए दारु-
णो जीयंतकरे पहरणाणि हए, ' णमो अरिहंताणं ' ति
भणिऊण जाव णं पवरतोरणदुवारेण चल-
चवलगई जाउमारद्धो जाव णं पडिकमे थोवं भूमि-
भाग ताव ण हल्लावियं कप्पडिमंववेसेण गच्छइ एस न-
रवइ त्ति काऊण सरहस्स हर हर मर मर त्ति भणमाणो
तिक्खकरवालाइपहरणेहिं पवरवरजोहेहिं जाव णं समु-
ग्घाइए अच्चंतभीरुणा जीयतकरे पवरबलजोहे,ता विरत्तं अ-
विसन्नमणुद्याभीयए अचत्तअदीणमाणसे णं गोयमा !

भणियं कुमारेण । जहा रे ण भो ! भो ! दुट्ठपुरिसा ममोवरि चेह एरिसेणं घोरतामसभावेण अचिए असयं पि सुहज्झवसायमंचिए पुण्णप्पब्भारे एस अहं से तुम्ह पडिसत्तू असुगो णरवती मा पुणो भणिज्जासु । जहा ण विणिमुक्को अम्हा ण भएणं ता पहरेज्जसु जइ अत्थि वीरियं ति जावत्तिय भाणिय ताव णं तक्खण चेव थभे एते सव्वे गोयमा ! परबलजोहसीला हिट्ठातियमाणं तियमाणं पि अलघणिज्जा एतस्स भारत्तीए जायए निब्बल देहे । तओ य ण घस त्ति मुच्छिऊण णिविट्ठे णिवडिए धरणिपिट्ठे से कुमारे । एयावसरम्मि गोयमा ! तेण नादिंदाहमेणं गूहियमायाविणो वुत्ते धीरे मव्वत्थी वीममत्थे सव्वलोयमामतधीरे भीरू वियक्खणमुक्के सूरे कायरे चयरे चाणक्के बहुपवंचभए संधिविग्गहिए निउत्ते (त्थ) छड्डे पुरिमे जहा णं भो ! भो तुरिय रायाहाणीए वज्जिज्ज नीलमसिसूरकंतादीए पवररमणीयरणरासीए हेमतवणीयजबूणयसुवन्नभारलक्खण । किं बहुणा विसुद्धवहुजच्चमोत्तिगविद्दमक्खरिलक्खपडिपुन्नस्स णं कोमस्स चाउरंगस्स बलस्स विसेसओ ण तस्स सुगहियनामगहणस्स पुरिससीहस्स ण सीलसुद्धस्स कुमारवरस्सेति पउत्तिमाणेह जेणाह णिव्वुओ भवेज्जा । ताहे नरवइणो पणामं कऊणं गोयमा ! गए ते निउत्तपुरिसे जाव ण तुरियं चलचवलजइणकमणपवणवेगेहि णं आरुहिऊण जच्चतुरगमेहिं विपिनगिरिकंदरुद्देमपइरिकाओ खणेणं पत्ते तं रायहाणिं , दिट्ठो य तेहिं वामदाहिणभुयापल्लवेहिं वयणसिरोरुहे विलुंपमाणो कुमारो । तस्स य पुरओ सुकन्नाभरणणेवत्था दमदिमाणुज्जोयमाणी जयजयमद्दमंगलमुहला रयहरणबद्धाभयकरकमलरइयजली देवया तं च दट्ठूण विम्हियणयणे लिप्पकम्मणिम्माविए एयावसरम्मि उ गोयमा ! सहरिमरोमंचकंचुइयपुलइयमरीराए-"णमो अरिहताण"ति समुच्चरिऊण भणिरे गयणट्ठियाए पवयणदेवयाए से कुमारे। त जहा-"जो दलइ मुट्ठिपहरेहिं,मंदर धरइ करयले वसुहं। सव्वोदहीण वि जल, आइरिमइ इक्कघोट्टेणं ॥ १ ॥ भूयले सग्ग ओहरि , कुणइ सिवं तिहुयणस्स वि खणेणं । अक्खंडियसीलाण,कुद्धो वि ण सो पहुप्पेज्जा॥२॥अहवा सो च्चिय जाओ, गणिज्जए तिहुयणस्स वि स वंदो । पुरिसो वि महिलिया वा, कुलग्गओ जो न खंडए सीले ॥३॥ परमपवित्तं सप्पुरिमसेवियं सयलपावनिम्महणं । सव्वुत्तमसुक्खनिहिं , सत्तरस विह जइ य सील। ४॥ " ति भणिऊण गोयमा ! झत्ति मुक्का कुमारस्सोवरि कुसुमवुट्ठी पवयणदेवयाए पुणो वि भणिउमाढत्ता देवया । त जहा--" देवस्स देंति दोमे, एव चिअ अत्तणो सकम्मेहिं । ण गुणेसुं ठविऊणं, सुहाइ मुद्धा य जोएंति ॥१॥ से जत्थ भाववत्ती, समदरिमी सव्वलोयवीसामो । निक्खेवयपरियत्तं,दिव्वो न करेइ तं दोयं ॥२॥ ता वुज्झिऊण सव्वु- त्तमं जणा सीलगुणमहिट्ठायं । नाम सभावं चिच्चा, कुमारपयपकंपणमेह ॥३॥" त्ति भणिऊणं अदमण गया देवया इति । ते छड्डपुरिमे लहुं च गतूण साहिय भावसभावय तेहिं नरवइणो । तओ आगओ बहुविकप्पकल्लोलमालाहियओ उ रज्जमाणहिययमागरो हरिसविमायवमेहिं मीओदयो तत्थ किर ठिइउ सणियं गुज्झसुरगखडक्कियादारेण कपंतसव्वगत्तो महयाकोउहल्लेण कुमारदंमणुक्कंठिओ य समुद्दस्सेव दिट्ठो य तेणं सो सुगहियणामधेज्जो महाजसो महासत्तो महाणुभावो कुमारमहरिमी अप्पडिवाई महोही पव्वज्जएण सा हेमाणो सखाईयभवाणुभूयं दुक्खसुहं सम्मत्ताइलंभ संमारमहावं कम्मबधट्ठितीविमोक्खमहिंमालक्खणमणगारव(य)रबंधणं एवमादिएण सुहणिमण्णो सोहम्माहिवई धरिउवविरिंप्पउ पवत्तो । ताहे य तमदिट्ठपुव्वमच्छेरगं दट्टूण पडिबुद्धो सपरिग्गहो पव्वइओ य,गोयमा!मो रायरक्खाहिवई वि ।एत्थंतरम्मि पहयसुसरगहिरगभीरदुंदुभिनिग्घोमपुव्वेणं समुग्घुट्ठ चउव्विह देवनिकायेण । त जहा -"कम्मट्ठगंथिसुसमूरण ! जय परमेट्ठिमहायस ! जय जय जयाहि चारित्तदंमणनाणसमस्सिय ! सच्चिय जणणी जगे एका वंदणीया खणे खणे जीसे मंदरगिरिगुरुकम्मपउरे वुच्छेत्तु समासणि " त्ति भाणिऊणं विमुचमाणसुरभिकुसुमवुट्ठी भत्तिभरणिब्भरे विरइयकरकमलजलिउ (डो) त्ति निवडिए ससुरासुरे देवसंघे । गोयमा ! कुमारस्स णं चरणारविंदे पणच्चियाओ य देवसुंदरीओ पुणो २ संथुणिय णमंसिय चिरं पज्जुवासिऊण सट्ठाणेसु गए देवनिवहे । से भयवं कहं पुण एरिसे सुलभबोही जाए महाजसे सुगहियणामधेज्जे से णं कुमारमहरिसी । गोयमा ! तेण समणभावट्ठिएणं अण्णजम्मम्मि वायादडे पउत्तेण अहेसिंत निमित्तेणं जावज्जीवमूलव्वए गुरूवएसेणं साधए अन्न च तिन्नि महापावट्ठाणे संजयाण । तं जहा--आउतेउमेहुणे एते सव्वोवाएहिं परिवज्जिए, तेणं तु से सुलभबोही जाए।अहन्नया ण गोयमा ! बहुमीसगणपरियरिए से ण कुमारमहरिसी पत्थिए संमेयसेलसिहरे देहचायनिमित्त-

णं कालक्कमेण तीए चेव वत्तणीए, जत्थ णं से य कुलदारिया णरिंदे चक्खुकुसीले जाणाविय च रायउले, आगओ य वद्धावणत्तियाए सो इत्थीनरिंदो उज्जाणवरम्मि कुमारमहारिसिणो पणामपुव्वं च उवविट्ठो सपरिसरो जहोइए भूमिभागे। मुणिणा वि पबंधेण कया देसणा तं च सोऊण धम्मकहावसाणे उवट्ठिओ सपरिवग्गो णीसंगत्ताए पव्वइओ गोयमा! सो इत्थीनरिंदो। एवं च अच्चंतघोरवीरुग्गकट्ठदुक्करतवसंजमाणुट्ठाणकिरियाभिरयाण सव्वेसिं पि अपडिकम्मसरीराण अपडिबद्धविहारत्ताए अच्चंतणिप्पिहाणं समारिएसु चक्कहरसुरिंदाइपभिइड्ढिसमुदयसरीरसुक्खेसु गोयमा! वच्चइ कोइ कालो जाव ण पत्ते समेयसेलसिहरे। भासतओ भाणिया गोयमा! तेण महरिसिणा रायकुलबालिया णरिंदसमणी। जहा णं दुक्करकारिगे सिग्घं अणुधूयमाणमा सव्वभावंतरेहिं ण सुविसुद्धं पयच्छाहि णं णीसल्लमालोयणं, आढवेयव्वा यसंमय सव्वेहिं अम्हेहिं देहच्चायकरणेव बुद्धलक्खेहिं णीसल्ला इय निंदियगरहियजहुत्तसुद्धासयजहोवइट्ठकयपच्छित्तनिद्धियसल्लेहिं च ण कुसलणिद्दिट्ठा संलेहणा त्ति। तओ ण जहुत्तविहीए सव्वमालोयंतीए रायकुलबालियाए णरिंदसमणीए जाव णं संभारियं तेण महामुणिणा। जहा ण जमह तया रायत्थाणमुवविट्ठाए तए गारत्थभावम्मि सरागाहिलासाए संविक्खिओ अहेसि। तमालोएय हे दुक्करकारिए! जेणं तुम्ह सव्वुत्तमविसोही हवइ। तओ ण तीए मणसा परितप्पिऊणं अइचवणासयनियडिनिकेयपावित्थीसभावत्ताए या ण चक्खुकुसील त्ति असुगस्स धूया समणीणमंते वससाणी परिभविहामि त्ति चिंतिऊणं गोयमा! भणियं तीए अभागधिज्जाए। जहा ण भगवं! णाम तुमं एरिसेणं अट्ठेणं सरागाए दिट्ठीए परिणिज्झोइओ जओ ण अहय ते अहिलसेज्जा किं तु जारिसेण तुब्भे सव्वुत्तमरूवतारुण्णजोव्वणलावण्णकंतिसोहग्गकलाकलावविण्णाणणाणाइसयाइसमयाइगुणोहविसुद्धमंडिए होत्था विसएसु निरहिलासेसु चिर ता किमेयं तह त्ति किं वा णो णं तह त्ति त्ति तुज्झ पमाण परितोलणत्थ सरागाहिलासं चक्खू पउत्ता णो णं वा भिलसिउकामाए। अहवा इणमत्थे चेवाऽऽलोइउं भवउ किंमित्थ दोसंति मज्झमवि गुणावहेयं भवेज्जा। किं तित्थं गंतूण मायाकवडेणं सुवण्णमयं कोइ पयच्छे, ताहे ण किंपि त्ति अच्चंतगरुयसंवेगमावण्णेण विदिट्ठसंसारचलित्थीसभावस्स णं तिचिंतिऊणं भणियं मुणिवरेण जहा ण धिद्धिरत्थु पावित्थीचलसभावस्स जेणं तु पेच्छ पेच्छ यदहमेत्ताणुकालसमएणं करिसा नियडी पउत्त त्ति, अहो खलित्थीण चलचवलचडुलचचलसिट्ठिएगट्ठमाणमाणं खणमेगमवि दुज्जम्मजायाण अहो सयलकज्जभंडेहलियाण अहो सयलायसकित्तिवुड्ढिकराण अहो पावकम्माभिणिविट्ठज्झवसायाण अहो अभीरुयाणं परलोगगमणन्धयारघोरदारुणदुक्खकड्ढकडाहसामलीकुंभीपायदुरहियासाण एवं च बहु मणसा परितप्पिऊण अणुयत्तणाविरहियधम्मयकरसियसुपसतवयणेहिं पसतमहुरक्खरेहिं णं धम्मदेसणापुव्वगेण भणिया कुमारेण रायकुलबालिया नरिंदसमणी गोयमा! तेण मुणिवरेणं। जहा णं दुक्करकारिगे! मा एरिसेणं मायापवंचणेण अच्चंतघोरवीरुग्गकट्ठसुदुक्करतवसंजमसज्झाणाईहि समज्जिए निरणुबंधे पुण्णपब्भारे णिप्फले कुणसु ण किंचि एरिसेणं मायाडंभेण अणंतसंसारदायगेण पओयणं, नीसल्लकम्मालोयत्तणे णीसल्लमत्ताणं कुरु। अहवा अंधयारे णट्टियाणं धविवयसुवण्ण मिव(एक्काए फुयाए)जहा तहा णिरत्थय होही तुब्भेहिं व लुप्पाडण-भिक्खा-भूमिसेज्जा-वावीसपरिसहोवसग्गाहियासणाइए कायकिलेसे त्ति। तओ भणियं तीए भग्गलक्खणाए-जहा भगव! किं तुम्हेहिं सद्धिं धम्मेणं उल्लविज्जइ विसेसेण आलोयण दाउमाणेहिं णीसकपत्तियाणा ण मए तुमे तक्काल अभिलसिउकामाए सरागाहिलासाए चक्खूए निज्झाइउ किं तु तुज्झ परिमाणतोलणत्थ णिज्झइओ त्ति भणमाणी चेव निहणं गया कम्मपरिणईए ण च समज्जित्ता ण बद्धपुट्ठनिकाइय उक्कोसट्ठिइयं इत्थीवेय कम्मं, गोयमा! रायकुलबालिया नरिंदसमणि त्ति। तओ य ससीसगणो गोयमा! से ण महच्छेरयभूए सयंबुद्धकुमारमहरिसी विहीए सलेहिऊण अत्ताणग मासं पाओवगमणेण समेयसेलसिहरम्मि अंतं गओ केवलित्ताए सीसगणसमण्णिए परिणिव्वुडे त्ति। महा० २ चू०।

से भयवं! जे णं केइ सामण्णमब्भुट्ठेज्जा से णं एक्काइ०जाव ण सत्तट्ठभवंतरेसु नियमेणं सिज्झेज्जा, ता किमेयं अणुण्णाहिय लक्खभवंतरपडियट्ठणं ति। गोयमा! जे णं केइ निरइयारे सामन्ने निव्वाहेज्जा से णं नियमेण एक्काइ ०जाव णं अट्ठभवंतरेसु सिज्झेज्जा। जे पुण सुहुमे वा बायरे वा केई मायासल्ले वा आउकायपरिभोगे वा तेउकायपरिभोगे वा मेहुणकज्जे वा अन्नयरे वा केई आणाभंगे काऊणं सामन्नमइयरेज्जा से ण जं लक्खभवग्गहणेणं सिज्झे तं महालाभं जओ णं सामण्णमइयरित्ता बोहिं पि लभेज्जा। दुक्खं णं एसा गोयमा! तेणं माहणीजीवेण माया कया जीए य एद्दहमेत्ताए वि एरिसे पावे दारुणविवागे त्ति से

भयवं ! किं तीए महयरीए तहिं से तंदुलमुल्लगं पयच्छीए ।
किं वा णं सा वि य महयरी तत्थेव तंमि समं असेसकम्म-
क्खयं काऊणं परिनिव्वुडा हवेज त्ति ? । गोयमा ! तीए मह-
यरीए तस्स णं तंदुलमुल्लस्सऽट्ठाए तीए माहणीए धूयं ति
काऊणं गच्छमाणी अंतरालंमि चेव अवहरिया सा सुज्झसिरी।
जहा णं मज्झं गोरसं परिभोत्तूणं कहिं गच्छसि संपयं ति ?
आह-वच्चामो गोउलं अम्हे च जइ तुमं मज्झं निवीं आ
हवेज्जा ता अहियं तुब्भे जहिच्छाए ते कालियं बहुगुणघ-
रेणं अणुदियहं पयच्छिहामि जाव णं एयं भणिया ताव
णं गया सा सुज्झसिरी तीए महयरीए सद्धिं तेहिं प-
रलोगाणुट्ठाणेक्कसुहज्झवसायखित्तमाणमिहिं न संभरिया
सा गोविंदमाहणाईहिं । एवं तु जहा भणियं महयरीए त-
हा चेव तस्स घयगुलपायसपयत्थे, अहऽन्नया कालकमेणं
गोयमा ! वुच्छिन्ने णं दुवालससंवच्छरिए महारोरवे दारु-
णे दुब्भिक्खे जाए य णं रिद्धीए य समिद्धीए सव्वे वि ज-
णवए। अहऽन्नया पुणो वि से अणग्घेयाणं पवरससिसूरकंता-
ईणं मणिरयणाणं घेत्तूणं सदेसगमणनिमित्तेणं दीहद्धाए
परिक्खित्तअंगयट्ठी पहपडिसमेणं तत्थेव गोउले भवियव्व-
यानियोगेणं आगए अणुच्चरियनामधेज्जे पावमती सु-
ज्झसिवे । दिट्ठा य तेणं सा कन्नगा जाव णं परितुलियं
सयलतिहुयणणरणारीरूवकंतिलावन्ना तं सुज्झसिरिं पासि-
य चेव लोभाए इंदियाणं रम्मेयाए किंपागफलोवमा-
णंतदुक्खदायगाणं विसयाणं विजियासेसतिहुयणस्स णं
गोयरंगएणं मयरकेउणा, भणिया य णं गोयमा ! सा सु-
ज्झसिरी तेणं महापावकम्मेणं सुज्झसिवेणं । जहा णं हे हे
कन्नगे जइ णं इमे तुब्भं संतिए जणणी जणगे समणु-
मन्नंति ता णं तु अहयं ते परिणेमि, अन्नं च करेमि सव्वं
पि ते बंधुवग्गमणं दारिद्दंति तुब्भमवि घडावेमि पलसय-
मणूणगं सुवन्नस्स, ता गच्छ अइरेणावसाहेसु मायावि-
त्ताणं । तओ गोयमा ! जाव णं पहट्ठतुट्ठा सा सुज्झसिरी
तीए महयरीए एयं वइयरं परिकहेइ ताव णं तक्खणमा-
गतूण भणिओ सो महयरीए, जहा भो एयं से हीणं ज ते
मज्झं धूयाए सुवन्नपलसएसु किंए । ताहे गोयमा ! एयं सु-
ए तेणं पत्तरमणी । तओ भणिय महयरीए जहा तं सुवण्ण-
स्स सयं दाएहि, किमेएहिं डिंभरमणगेहिं पवियड्ढ-
गेहिं । ताहे भणियं सुज्झसिवेणं-जहा णं एहि वच्चामो
णगरं, दसेमि णे अहं तुज्झमिमसणं पवियड्ढगाणं माहप्पं।
तओ पभाए गंतूण नगरं एयसि य पिये सूसिसूरकंतपव-
रमणिजुयलगं तेणं नरवइणो दाविया, नरवइणा वि भ-
णिऊणं भणियं परिक्खह जहा इमाणं परममोल्लाणं करेह,
मुल्लं तेहिं तु णं सक्किरियं तेसिं मुल्लं काऊण, ताहे भ-
णिया नरवइणा-जहा णं भो भो मणिक्कखंडिया ! ण-
त्थि केइ इत्थ जे णं एएसिं मुल्लं करिज्जा ता गिणहसु
ण मुल्लं दसकोडी दविणजायस्स । सुज्झसिवेणं भणिय-
ज महाराओ पसायं करेति, णवरं इणमो आसन्नपव्वय-
सन्निहिए अम्हाण गोउले तत्थ एग च जोयणं ०जाव
गोणीणं गोयरभूमी त अकर विमुच्च ब्भुत्ति । तओ नर-
वइणा भणियं-जहा एवं भवउ त्ति । एव च गोय-
मा ! जम्मदरिद्दस्स करभरे गोउले काऊण तेण अणु-
च्चरियनामधेज्जेण परिणीया सा नियधूया सुज्झसि-
री सुज्झसिवेणं । जाया परोप्पर तेसिं पीई जाव णं ने-
हाणुरागरंजियमाणसे गमेंति कालं, किंचि ताव णं दट्ठू-
ण गिहागए साहुणो पडिनियत्ते, हा हा कदं करेमाणी पु-
ट्ठा सुज्झसिवेणं सुज्झसिरी । जहा पिए ! एयं अदिट्ठपु-
व्वं भिक्खायरजुयलं दट्ठूण किमेयावत्थं गयासि ?, तओ
तीए भणियं-जहा णं मज्झ सामिणीए एएसिं महया
भत्तपाणेणं पत्तभरणं किरियं । तओ पहट्ठतुट्ठगत्ता
उत्तमेणं चलणेणं पणमयंती नामए अज्ज एएसिं प-
रिदंसणेणं सा संभारिय त्ति । ताहे पुणो वि पुट्ठा सा
पावा तेणं जहट्ठिए काउं तुज्झ सामिणी अहेमी । तओ
गोयमा ! णं दढं उसुरुसुं भंतीए समणुगओरविमथुलगि-
राए साहियं सव्वं पि णिययवुत्तंतं तस्सेति । ताहे वि-
णायं तेण महापावकम्मेणं जहा णं निच्छयं एसा सा
ममऽगया सुज्झसिरी । अम्हाए महिला एरिसी रूव-
कंति-दित्ति-लावन्न सोहग्गसमुदयसिरी भवेज त्ति चिं-
तिऊणं भणिउमाढत्तो । तं जहा-"एरिसकम्मरया ज न प
डेइ घुडहडितयं अवज्जं तं णूण इमं चिंतिय, सो वि जहि-
च्छिट्ठिओ भे कत्थ सुज्झिस्संति," भणिऊणं चिंतिउं पय-
त्तो सो महापावयारी । जहा णं किं छिंदामि अहयं सह-
त्थेहिं तिलं तिलं संगत्तं । किं वा णं तुंगगिरितडाउ प-
क्खिविउ दढं संचुन्नो, मा इणमो अणंतपावसंघायसमुद-
यं दुट्ठं । किं वा णं गंतूणं लोहयारसालाए सुतत्तलोह-
खडमिव घणएहिं मुचावेमि । सुइरमज्झाणगं केणलाणं
कालावेऊणं मज्झो मुज्झाए तिक्खकरवत्तेहिं अच्चाण-
गं पुणो संभारावेमि अंतो सुक्के इय तत्तबक्क-
सलोहलोणसज्जियाखारस्स । किं वा णं सहत्थेणं
छिंदामि उत्तमंगं, किं वा णं पविसामि मयरघरं, किं वा
णं उभयरुक्खेसु अहोमुहं विणिबंधाविऊणामत्ताणगं हे-

ट्ठा पज्जालावेमि जलणं । किं बहुणा णिच्छुहेमि कट्ठेहिं अत्ताणगं ति चिंतिऊणं जाव सुमसाणभूमीए गोयमा ! विरइया महती चिई, ताहे सयलजणसमक्खं सुइर निंदिऊणं अत्ताणगं साहियं च सव्वलोगस्स । जहा णं मए एरिसं कम्मं समायरियं ति भाणिऊणं आरूढो चियाए जाव जं भवियव्वयानिओगेणं तारिसदव्वजुत्तजोगाणुसंसट्ठो ते सव्वे वि दारु त्ति काऊणं फुइज्जमाणे वि अणेगपयारेहिं तहा वि णं ण पज्जलिए सिही तओ य णं धिद्धिक्कारेणोवहओ सयललोगवयणेहिं जहा भो भो पिच्छ पिच्छह हुयासणं पि ण पज्जले पावकम्मकारिस्स त्ति भाणिऊण निद्धाडिए ते वि गोउलाओ एयावसरम्मि उ असामसण्णिवेसाओ आगएणं भत्तपाण गहाय तेणेव मग्गेण उज्जाणाऽभिमुहे मुणीण संघाडग तं च दट्ठूणं अणुमग्गेणं गए एते वि पाविट्ठे एते य उज्जाण जाव णं पेच्छति सयलगुणोहधारिं चउन्नाणसमन्नियं बहुसीलगणपरिकिन्न देविंदनरिंदवंदिज्जमाणपायारविंदं सुगहियनामधिज्ज जगाणंद नाम अणगार । त च दट्ठूणं चिंतियं तेहिं जहा (गा) णादे मग्गेमि विसोहिपय एस महापुरुसे त्ति चिंतिऊणं तओ पणामपुव्वगेण उवविट्ठेत्ता जहोइयभूमिभागे पुरओ गणहरस्स भणिओ य सुज्जसिवो तेण गणहारिणा । जहा णं भो भो देवाणुप्पिया ! णीसल्लमालोएत्ता णं लहुं करेसु सिग्घं असेसपाविट्ठकम्मनिट्ठवण पायच्छित्त । एसा उण आवन्नसत्ता, एयाए पायच्छित्तं णत्थि जाव णं णो पसूया । ताहे गोयमा ! सुमहच्चतपरमसहासंवेगगओ एस ण सुज्जसिवे आजम्माओ नीसल्लालोयण पयच्छिऊण जहोवइट्ठ घोर सुदुक्करमहंतं पायच्छित्तं अणुचरित्ता तओ अच्चतविसुद्धपरिणामो सामसमब्भुट्ठिऊणं छव्वीसं सवच्छरे तेरस राइदिए अच्चंतघोरवीरुग्गकट्ठदुक्करतवसंजमं समणुचरिऊणं जाव णं एगदुतिचउपंचछम्मासिएहिं खमणेहिं खवेऊणं निप्पडिकमसरीरत्ताए अप्पमायत्ताए सव्वत्थामेसु अणवरयमहनिस्साणुसमयं सयय सज्झायज्झाणाइसु ण णिद्दहिऊण सेसकम्ममलअउव्वकरणेण खवगसेढीए अंतगडकेवली जाए सिद्धे य । से भयवं ! तं तारिस महापावकम्मं समायरिऊणं तहावि कहं एरिसे णं से सुज्जसिवे लहुं थोवेणं कालेणं परिनिव्वुडे त्ति ?, गोयमा ! तेण जारिसभावट्ठिएणं आलोयणं विइन्न जारिससंवेगगएणं त तारिसं घोरदुक्कर महंत पायच्छित्त समुट्ठिय जारिस सुविसुद्धसुहज्झवसाएणं तं तारिसं अच्चंतघोरवीरुग्गकट्ठसुदुक्करतवसंजमकिरियाए वट्टमाणेणं अखंडियअविराहिए मूलुत्तरगुणे परिपालयंतेण निरइयार सामन्न णिव्वाहियं जारिसेणं रोद्दट्टज्झाणविप्पमुक्केण णिद्दियरागदोसमोहमिच्छत्तमयभयगारवेणं मज्झत्थभावेणं अदीणमाणसेणं दुवालसवासे सलेहण काऊणं पाओवगमणमणसणं पडिवन्नं तारिसेण एगंत सुभज्झाणज्झवसाएणं, ण केवल से एगे सिज्झेज्जा जइ ण कहाइ परकयकम्मसंकम भवेज्जा तो णं सव्वेसिं भव्वसत्ताण असेसकम्मक्खयं काऊण सिज्झेज्जा णवर परकम्मकयादी ण कस्सइ संकमेज्जा, ज जेण समज्जिय त तेण समणुभवियव्वं त्ति । गोयमा ! जया ण निरुद्ध जोगे हवेज्जा तया णं असेस पि कम्मट्ठरासिं अणुकालविभागेणेव णिट्ठावेज्जा सुसंवुडा सेसासवदारे जोगनिरोहेण तु कम्मक्खए दिट्ठे ण उण कालसखाए । जओ णं कालेणं तु खवे कम्मं कालेण तु पबंधए एगग बंधे एगग खवगे । गोयमा ! कालमणंतगं णिरुद्धेहिं तु जोगेहिं वेककम्म ण बंधए, पोराण तु पहीएज्जा णवगस्साभावमेव उ । एवं कम्मक्खयविदारणेणेत्थं कालसमुद्देसे अणाइकाले जीवे य तहवि कम्मं ण णिट्ठए खओवसमेण कम्माणं जया विरयं समुच्छले कालं खेत्त भव भाव सपप्प जीवे तया अप्पमादी खवे कम्मं ज जीवे त कोडि वडे । जो पमादी पुणो णं तं कालं कम्माणि बंधेयाणि वसेज्जा चउगईए उ सव्वत्थचंतदुक्खिए तम्हा कालं खेत्तं भवं भावं संपप्प गोयमा ! मइमं अइरा कम्मक्खयकरे से भयवं ! सा सुज्जसिरी कहिं समुववन्ना ?, गोयमा ! छट्ठीए णरयपुढवीए से भवय ! केणं अट्ठेणं गोयमा ! तीए पडिपुण्णाणं साइरेगाणं णवण्ह मासाणं इणमो वेरित्तियं जहा णं पच्चूसे गब्भं पाडवेमि त्ति एवमज्झवसमाणी चेव बालयं पसूयापसूयमेत्ता य तक्खणनिहणा गया तएणं अट्ठेणं गोयमा ! सा सुज्जसिरी छट्ठयं गय त्ति । से भयवं ! जं तं बालगं पसविऊण मया सा सुज्जसिरी तं जीवियं किं वा ण व त्ति ?, गोयमा ! जीविय । से भयवं ! कहं ?, गोयमा ! पसूयमेत्तं तं बालगं तारिसेहिं जरजेरजलुसजंबालपइरुहिरखारदुग्गंधासुईहिं विलित्तमणाहं विलवमाणं दट्ठूणं कुलालचक्कस्सोवरि काऊणं साणेणं समुद्दिसिउमारद्धं ताव णं दिट्ठं कुलालेणं । ताहे धाइओ सघरणिओ कुलालो । अविणामियबालतणू पणट्ठो साणो । तओ कारुण्णहियएणं अपुत्तस्स णं पुत्तो एस मज्झ होहिइ त्ति बियप्पिऊणं कुलालेणं समप्पिऊणं से बाले । गोयमा ! सदइयाए तीए सब्भावणेहेणं परिवालि-

ऊण माणुसीकए से बालगे। कय च नामं कुलालेणं लो-
गाणुवित्तीए सज्जणगाहिहाणेण०जहा णं सुसढो। अन्नया
कालक्कमेण गोयमा! सुसाहुसंजोगदेसणापुव्वेणं पडि-
बुद्धेणं सुसढे पव्वइए जाव णं परमसद्धासंवेगवेरग्गगए
अच्चतघोरवीरुग्गकट्ठसुदुक्कर महाकायकिलेस करेइ सं-
जमजयणं ण जाणइ, अजयणादोसेणं तु सव्वत्थ अस-
जमपएसु णं अवरज्झे। तओ तस्स गुरूहिं भणियं जहा भो
भो महासत्त! तए अन्नाणदोसओ संजमजयणं अयाण-
माणएणं महंते कायकिलेसे समाढत्ते नवरं जइ निच्चा-
लोयणं दाऊणं पायच्छित्तं ण काहिसि तो सव्वमेयं नि-
प्फलं होही। ता जाव णं गुरूहिं चोइए ताव णं से अण-
वरयालोयणं दाउणं पयत्ते। से वि णं गुरू तस्स तहा पाय-
च्छित्ते पयच्छइ जहा णं संजमजयणं भूयं एगतेणेव अहान्न-
साणुसमय रोदट्टज्झाणाइविप्पमुक्के सुहज्झवसायनिरतर य
विहरेज्जा। अहन्नया णं गोयमा! से पावमती जे केइ छट्टट्ठम-
दसमदुवालसद्धमाससमास०जाव णं छम्मासखवणाइए अ-
न्नयरे वा सुमह कायकिलेसाणुगए पच्छित्ते से णं तह त्ति स-
मणुट्ठे जे य उण एगंतसंजमकिरियाणं जयणाणुगमणे वइ-
कायजोगमयलासवनिरोहे सज्झायज्झाणावस्सगाइए अ-
वसन्न णं असट्टहे सिढिले०जाव णं किल किमित्थ दुक्कर
ति काऊणं न तहा समणुट्ठे। अन्नया णं गोयमा! अहा-
उयं परिपालेऊण से सुसढे मरिऊणं सोहम्मे कप्पे इंदसा-
माणिए महड्ढी देवे समुप्पन्ने। तओ वि चविऊण इहयं वा-
सुदेवो होऊण सत्तमपुढवीए समुप्पन्ने। तओ उव्वट्टे समाणे
महाकाए हत्थी होऊणं मेहुणाऽऽसत्तमाणसे मरिऊणं अ-
णंतवणस्सतीए गय त्ति। एस णं गोयमा! से सुसढे जे णं
आलोइयनिंदियगरहिएणं कयपायच्छित्ते भवित्ता णं जइ
णं अयाणमाणे भमिहिइ सुइर अणंतसंसारे से भयवं! क-
यरा उण तेणं जयणा त विन्नाया जओ णं तं तारिस दु-
क्करं कायकिलेसं काऊणं पि तहा वि णं भमिहिइ णं सुइर
तु संसारे। गोयमा! जयणा णाम अट्ठारसण्हं सीलगसह-
स्साणं संपुण्णाण अखंडियविराहियाणं जावज्जीवमहत्ति-
साणुसमयं धारणं कसिणं सजमकिरियं अणुमन्नंति तं च
तेण न विन्नायं ति तेणं तु से अहन्ने भमिहिइ सुइरं तु
संसारे। से भयवं केणं अट्ठेणं त च तेण णं विन्नायं ति गो-
यमा! तेणं जावइए कायकिलेसे कए तावइयस्स अट्ठभागे
णेव जइ से बाहिरपाणग विवज्जते ता सिद्धीए समणुवय
ते। णवरं तु तेणं बाहिरपाणगे परिभुत्ते बाहिरपाणगप-
रिभाइस्स णं गोयमा! बहुए वि कायकिलेसे णिरत्थगे

हवेज्जा। जओ णं गोयमा! आऊ तेऊ मेहुणे एए तओऽवि
महापावट्ठाणे अबोहिदायगे एगतेण विवज्जियव्वे, एगंतेणं ण
समायरियव्वे सुसजएहिं ति। एतेणं अट्ठेणं त च तेणं ण
विन्नाय त्ति(महा०)से भयवं! किं संजमजयणं समुप्पेहमाणे
समणुपालेमाणे समणुट्ठे समाणा अइरेण जम्मजरामरणा-
दीणं विमुच्चेज्ज?, गोयमा! अत्थेगे जेणं ण अइरेणं विमुच्चे-
ज्जा, से भयवं! केण अट्ठेण एव वुच्चइ जहा णं अत्थे-
गे जे णं णो अइरेणं विमुच्चेज्जा, अत्थेगे जे णं अइरेणं
विमुच्चेज्जा?, गोयमा! अत्थेगे जे णं किंचि उ ईसिणगं
अत्ताणगं आणोवलक्खेमाणे सरागससल्ले संजमजयणं
समणुट्ठे। जे णं एवंविहे से णं चिरेण जम्मणजरामरणाइ-
अणेगसंसारियदुक्खाणं विमुच्चेज्जा। अत्थेगे जे णं णिम्मूले
ठियमव्वसल्ले निरारंभपरिग्गहे निम्ममे निरहंकारे ववगयरा-
गदोसमोहमिच्छत्तकसायमलकलंके सव्वभावभावतरेहिं णं
सुविसुद्धासए अदीणमाणसे एगंतेणं निज्जरापेही परम-
सद्धासंवेगवेरग्गगए विमुक्के सेसभयगारवविचित्ताणेगे पमा-
यालंबणे ०जाव णं विजियघोरपरीसहोवसग्गे ववगयरोद्द-
ऽट्टज्झाणे असेसकम्मक्खयट्ठाए जहुत्तसजमजयणं समणु-
पेहिज्जा अणुपालेज्जा समणुपालेज्जा०जाव णं समणुट्ठेज्जा जे
य णं एवंविहे से णं अइरेण संजमजरामरणाइ अणेगसंसा-
रियसुदुव्विमोक्खदुक्खजालस्स णं विमुच्चेज्जा। एतेणं
अट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयमा! अत्थेगे जे णं णो
अइरेणं विमुच्चेज्जा अत्थेगे जे णं अइरेण च विमुच्चेज्जा।
महा० २ चू०।

सुज्जसिव-सूर्यशिव-पुं०। स्वनामख्याते अवन्तीवास्तव्ये
धिग्जातौ, महा० २ चू०।

सुज्जावत्त-सूर्यावर्त-न०। ब्रह्मलोकस्य स्वनामख्याते विमा-
न, स० ६ सम०।

सुज्झ-शोध्य-त्रि०। शोधनीये, आव० ४ अ०।

सुज्झाइय-सुध्यात-न०। सुष्ठु सुविधिना गुरुसकाशाद् व्या-
ख्याननार्थंत श्रुत्वा ध्यातमनुप्रेक्षित श्रुतमिति गम्य सुध्या-
तम्। सुष्ठु अनुपालिते, स्था० ३ ठा० ४ उ०।

सुट्ठिच्चा-सुस्थाय-अव्य०। सुष्ठु स्थित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु०
१४ अ०।

सुट्ठिय-सुस्थित-त्रि०। शोभन स्थित सुस्थित। सुव्यवस्थिते,
पं०चू० २ कल्प। लवणसमुद्राधिपतिदेवे, आव० ४ अ०। द्वी०।
मुहूर्तभेदे, द० प०। स्था०। ज्ञा०। जी०। आर्यसुहस्तिशिष्य
कोटिकगच्छीयाचार्ये, तदनु च सुदर्शनशिष्यौ, कौटिक-
काकान्दिकावजायेताम्। सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छ
स्तत समभूत्॥१॥" ग० ३ अधि०। पाटलिपुत्र नगर चन्द्र
गुप्त राजा चाणक्यो मन्त्री सुस्थित आचार्य। नि०चू० १३
उ०। ती०। कल्प०। सुष्ठु अतीव चाकूल, सू० १ उ० ३ प्रक०।

आन्ते, बृ० १ उ० ३ प्रक० । सुविहितक्रियानिष्ठ, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुट्ठियप्प-सुस्थितात्मन्-पु० । शोभनेन प्रकारेण आगमनीत्या स्थित आत्मा यथा ते सुस्थितात्मान । सुविहितेषु, दश० ३-अ० ।

सुट्ठिया-सुस्थिता-स्त्री० । सुस्थितस्य लवणसमुद्राधिपते राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुट्ठु-सुष्ठु-अव्य० । अतिशये, प्रति० । प्रश्न० । अतीवार्थे, आव० ४ अ० । त० । यद्वे ; ध० २ अधि० । प्रश्न० । शोभने, बृ० १ उ० ३ प्रति० । प्राकृतभाषयाऽधिकारे, ध० ३ अधि० । प्रश्न० ।

सुट्ठुतरमायामा-सुष्ठुतरायामा-स्त्री० । गन्धारग्रामस्य षष्ठ्यां मूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सुट्ठुयर-सुष्ठुतर-त्रि० । अतिशोभने, आव० ३ अ० । आ० म० ।

सुट्ठिय-दशी-आन्ते, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

सुण-श्रु-धा० । श्रवणे, "चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धू-गा-णो-ह्रस्वश्च" ॥ ८ । ४ ॥ २४१ ॥ इत्यन्तो णकारागम । सुणइ । शृणोति । प्रा० । स्था० । "आया सद्दाइ सुणइ" इत्यादि" सुण सव्वकाणि सत्रा दिट्ठिवायस्स" आचा० ।

सुणअ-शुनक-पु० स्त्री० । कुक्कुरे, आच० ४ अधि० ।

सुणइ-सुनति-त्रि० । शोभना नतिरवनतावसाने यस्मिन्नसौ सुनति । शोभननतिके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुणंद-सुनन्द-पु० । ऋषभदेवस्य द्वाविंशतितम पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आ० म० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रावके, ती० ६४ कल्प । उत्त० । ("चम्पा" शब्द तृतीयभाग १०९८ पृष्ठेऽस्य कथाऽक्ता ।) पार्श्वनाथस्य स्वनामख्याते श्रावके, उत्त० २३ अ० । भविष्यत. सप्तमती र्थकृत पूर्वभवजीवे, स० । सप्तमदेवलोकस्य विमानभेदे, नपु० । स० १५ सम० । द्वादशतीर्थकरस्य भिक्षादायके, (स० ।) स्वनामख्याते राजर्षौ, पु० । ध० र० ।

सुनन्दराजर्षिकथा पुनरेवम्—

"इह कम्पिल्लपुरे सो, अइपवलपयावनिज्जियदिसोमो ।
उम्मोडियवरिउकंदो, आसि नरिंदो सुनंदु त्ति ॥ १ ॥
सुद्धागिहियधम्मपरिया-लणुज्जुओ सत्तनत्तकुसलमई ।
पाएहिं पिहु दइओ, मित्तो वज्जाउहो तस्स ॥ २ ॥
अइसंरंभऽऽगमणुप्प-अपवलउस्सासरुद्धकंठेण ।
कइयावि सुनदनिवो, इय भणिओ सधिपालेण ॥ ३ ॥
देव ! महंकुरियथामेण, जं किर केसरसरी वि कसरिणा ।
ताडिज्जइ हरिणेण, रवी वि जिप्पइ तमभरेण ॥ ४ ॥
उत्तरदिसि पहुणा भी-मराइणा दुट्ठमेण गुणनिवहो ।
इंदियगामेण पिव, देसो तुह हम्मए सयलो ॥ ५ ॥
त सोउ निवो कुविओ, जा ताडावेइ झत्ति रणभेरिं ।
ता सुद्धबुद्धिजुत्ते-ण मंतिवग्गेण इय वुत्तं ॥ ६ ॥
देवेस ! अरी सुरकय-सन्निभो सगरे गई विसमा ।
सद्दहो पुण विजए, पहाणपुरिसक्खओ य धुव ॥ ७ ॥
ता सामभेयदाणा-ई मुत्तु सपइ न अन्नमवि नीइ ।
रिउविजए पिच्छामो, ता देव ! इह कुणसु जुत्त ॥ ८ ॥

जओ—

सामेण कोइ मित्तो, परो वि भेएण भिज्जइ सुही वि ।
दाणेण सलग्घडिया, देवा वि वस पवज्जति ॥ ९ ॥
जइ जोगमिम नणु जु जिऊण दंडे वि जइ समुज्जमासि ।
मसिकुच्च अरिवयणे सु तयणु तं देव दंसि धुर ॥ १० ॥
इय कयजत्ता पत्ता, तुच्छा वि निवा अतुच्छलच्छिभर ।
गरुआ वि गया निहण, इत्तो विवरीयनीईए ॥ ११ ॥
ता देव ! सक्कसाम—तमनिमित्ताण जाणिउ हिअय ।
तदुचियसामाइ पउ-जिऊण पच्चइयपुरिसेहिं ॥ १२ ॥
कुणसु बहु विजयजत्त जयलच्छि लहसु फुरियजसपसरो ।
भजसु भडवाय रिउ-भडाण कयनीइसंनाहा ॥ १३ ॥
इय सोउ मंतिवयण, इसि हसिऊण जंपिअं रन्ना ।
वणियाण माहणाण य, होइ मई एरिसा चेव ॥ १४ ॥
कहमन्नह दुज्जयरिउ-करडिघडा विघडणिक्कसरिणो ।
मज्झ वि पुरओ एव, रणेकम्ममहम्ममुव्वइसह ? ॥ १५ ॥
इणिच्चय अथिमंसिय, जहा तहा इह जणा पयंपंता ।
हुंति तणाउ वि लहुया, वच्चति पराभवट्ठाणं ॥ १६ ॥
इय पभणिय भालत्थल-कयउब्भडभिउडिभासुरो राया ।
उक्कपियरिउचक्की, लहु ताडावइ जयढक्कं ॥ १७ ॥
ता तीइ सद्दपसर-णमिलियचउरंगपवलबलकलिओ ।
वज्जाउह मित्तयिंद-ण अग्गसिन्निक्कयायारो ॥ १८ ॥
अविलंबियपयाणे-हिं स तु नियमंडल अणुपविट्ठो ।
नाउ तदागमण झ-त्ति आगओ समुहो भीमो ॥ १९ ॥
अह जोहमुक्कहक्का, भयभग्गनस्सतकायरनरोह ।
हयहरिकरिभडनिवडंत—दुग्गपहाउलभमनजण ॥ २० ॥
जणयजणआकंपिय—अविरलकयपलयकालमाहप्पेण ।
दुण्ह वि अम्माणीयाण ताण जाय महाजुज्झ ॥ २१ ॥
अह खणमित्तम्मि गए, लद्धोगासेहि परवलभडेहिं ।
भग्गं सुनंदसिन्नं, सीय पिव भाणुकिरणेहिं ॥ २२ ॥
वज्जाउहजयकुंजर—सत्तुंजयमाइणो महीवइणो ।
पडिया समरमहीए, सुनंदगपरा नायमिण ॥ २३ ॥
अह सचिवेहिं भणिय अज्ज वि विरमेसु देव ! समराओ ।
मा पूरसु रिऊण, मणोरह, नियसु नियसत्ति ॥ २४ ॥
अजहाबलमारंभो, खयस्स मूल वयति इह विवुहा ।
तो सव्वपयारेहिं, अप्पा च्चिय रक्खियव्वु त्ति ॥ २५ ॥

जओ—

विक्कमबलेण पुणरवि, अज्जिज्जइ चिरगया वि रायसिरी ।
देवगयं पुण जीयं, न लब्भए तम्मि जम्मम्मि ॥ २६ ॥
भावय राहुमुहाओ, नीहरिउमखंडमंडलो सूरो ।
अवहरिउं रायसिरिं परनेयभर पुणो हरइ ॥ २७ ॥
सुच्चइय पुराणे इम, अपत्तबल मुणं वि अप्पाण ।
बभो चक्की नट्ठो, संपरियण जादवपहू वि ॥ २८ ॥
इय सचिवेहिं भणिओ, नियकुलभइबिराढिओ सुनदनिवो
आसरिओ समराओ, ज अवसरवेइणो विवुहा ॥ २९ ॥
पडिभग्ग पडिवक्ख, पलायमाण निए वि भीमनिवो ।
वलिओ अणुकंपाए, नट्ठुट्ठुपहारमकारंतो ॥ ३० ॥

वज्जाउहमरणेण पराहवेण य सुनन्दनरनाहो ।
मज्झतो निहय पिव अप्प अइदुहमणुहवइ ॥३०॥
अह निसि चिंतावसगय—निद्दा राया सुरेण एगेण ।
भणिओ भो निव ! सोह, मित्ता वज्जाउहा तुम्ह ॥३२॥
तइया रिउराईहिं, गाढपहारीकय मुणि वि अप्पं ।
नीहरिउ समरगण-महीउ आयरिय वागणओ ॥३३॥
उद्धरिय दुविहमल्लो, गरिहियपावा सपहिभजु ना ।
नवकार समरतो जाओ अमरा पढमकप्प ॥३४॥
ओहिबलेण वियाणिय, तुह दुक्ख मत्तुपरिभवसमुत्थ ।
त अवणउ इहय पत्ताऽह परमपम्मण ॥३५॥
ता मित्त ! मुयसु खय पभायसमए हवसु रणमज्झो ।
निम्महियरिउ सरय—ब्भविब्भम लहसु कित्तिभर ॥३६॥
इय मित्तंतियसवयण, सोउ राया वियासिमुहसोहा ।
सिन्नाणुगओ सहसा, पडि पडिवक्खं पडिनियत्तो ॥३७॥
अह पउरसमररूप-त्त विजयगव्वो पुणो वि न इत्त ।
आयन्नियभीमनिवो सज्जा होउ ठिओऽभिमुहा ॥३८॥
आओहण च लग्ग, नवर मित्तामरणुभावेण ।
विजिओ सुनदरन्ना, भीमनरिंदो पढमसव ॥३९॥
त सेवापडिवन्न रज्ज तत्थव ठाविय सुनंदो ।
नियदेस पइ चलिओ, सुरो गओ पुण सठाणम्मि ॥४०॥
मग्गम्मि सुनदा वि हु वच्चतो नियइ सिरिपुरुज्जाणे ।
पढमजिणभवणपासे, मुणिमग तरुतलनिसन्न ॥४१॥
तस्स य पुरओ एग, पवगम पउरलोयमज्झगय ।
मुणिदिज्जंतनमुक्का-र मतआयन्नणप्पवण ॥४२॥
सो वि महयभरभरिओ, राया आगम्म नमिय मुणिपवर ।
जा तत्थ निसीयइ ता—व वानरो मरणमणुपत्तो ॥४३॥
अह भणइ निवो मुणिपहु-मुज्जमिण ज अईव चवलमणा ।
इत्थ पवंगमा वि हु जिणधम्मे निच्चला हुंति ॥४४॥
ता कहसु पुरा को आ-सि एस साहू वि साहइ नरिंद ! ।
महुराए आसि एगो, वणिओ इत्तो भव तइए ॥४५॥
संविग्गो पडिवन्नो, कयावि दिक्ख सुभद्दगुरुमूले ।
ईसि अपन्नवणिज्जो, जडभावा सुनवनिरओ वि ॥४६॥
अत काउं अणसण, जाओ अमरो सुहम्मकप्पम्मि ।
छम्माससेसमाउ, वियाणिउ अप्पणो सो उ ॥४७॥
पुच्छेइ केवलिं व—दिऊण इत्तो चुयस्स मे भत ! ।
कत्थुप्पत्ती हानी, कह व पहु बोहिलाभा य ? ॥४८॥
तो केवलिणा भणिय, पज्जते भद्द ! अट्टझाणेण ।
मरिऊण वानरो तु होहिसि सिरिपुरवरुज्जाणे ॥४९॥
जिणबिंबदसणाओ तत्थ लहिस्ससि तुम कहवि बोहिं ।
इय सोउ सो नियसो, लहु उज्जाण इम पत्तो ॥५०॥
तो तुगसिंगसोहा—पहसियहिमसिहरिसिहरमइरम्म ।
पवणपकपिरधयपड-रणतमणिकिंकिणीजालं ॥५१॥
डज्झतपवरघणसा—र अगुरु मघमधतगधड्ढ ।
थभसहस्ससमय, मणिमयभासतभित्तिल्ल ॥५२॥
सो सिरिजुगाइजिणवर-भवणमिण तुट्ठमाणसो कासी ।
बद्धाउयत्तणेण, चविय इमो वानरा जाओ ॥५३॥
कह कह वि रोण भमिर-ण इत्थ इत्तो अईय तइयदिणे ।
दिट्ठमिण जिणभवण, पत्त लहु जाइसरण च ॥५४॥
तो वेरग्गगओ सो, मह पास पप्प अणसण काउ ।
पचपरमिट्ठिमत सुमरतो मरणमणुपत्तो ॥५५॥
इय जा वानरचरिय कहइ मुणी ता पवगजीवो सो ।
सोहम्मदेवलोए हिमप्पह वरविमाणम्मि ॥५६॥
सासकरामियदवसुय-सवुयसुरसयणसुदरुच्छग ।
सुत्तिपुडना मुत्ता—हल व्व जाओ सुरा पवरा ॥५७॥
उप्पत्ति अणतरदू-रविहियदवसुओ उवविसित्ता ।
अइमयविम्हियाहयओ, पिच्छतो सयलदिसि वलय ॥५८॥
जय जय नदा जय जय भद्दा इच्चाइमहुरवयणाइ ।
अमरच्छरानियराण, हारिरियहिययाण सुणतो ॥५९॥
किं दिन्न किं नविय किं जिट्ठ वा मए पुरा जम्मे ।
इय चिंतावसओ आ-हिनाणविन्नायपवगभवा ॥६०॥
सव्वाइ देवकिच्चा-इ मुत्तु बहुदवदेविपरियरिओ ।
तत्थव लहु पत्तो पणओ विणएण मुणिचरणे ॥६१॥
सिरिनाभयजिणिंद अच्चियरोमंचअंचियसरीरा ।
साहु पुणो पुणो पण-मिऊण पत्तो सुरा सग्ग ॥६२॥
इय दट्ठु सुनदनिवो, संविग्गो तस्स साहुणो मूले ।
सहसाउहसयचियरिय--रज्जो दिक्ख पवज्जइ ॥६३॥
अह सहसाउहराया पणमऊण सुनदरायरिसिं ।
कपिल्लपुरं पत्ता, तिवग्गसारं कुणइ रज्ज ॥६४॥
सुचिर सुनदसाहू विहरइ गुरुणा सम महिलयम्मि ।
दसविहसामायारी-पालणपवणो पसन्नमणो ॥६५॥
पडिकूलकम्मपब्भा-रपेल्लिओ सो कया वि रायरिसी ।
गलियसुहज्झवसाओ चिंतिउमेव समाढत्तो ॥ ६६ ॥
पडिलेहणापमज्जण—पमुहविहाणं विणा वि किर सुगई ।
लब्भइ जिवेहि नियइ-भावओ निच्छियं एव ॥ ६७ ॥
कहमन्नहा महाहव—वावाराननिउत्तचित्ताभिरओ वि ।
देवत्त सपत्तो, मित्तो वज्जाउहो मज्झ ? ॥ ६८ ॥
अइसुद्धचरणकिरिया-विगला वि तया स वानरस्स जीओ ।
उत्तत्तजच्चकचण-वन्नो नियसा समुप्पन्नो ॥ ६९ ॥
सूयंति य समए वि हु, तह भव्वत्त (तु) ब्भवतसामत्था ।
अकयकिरिया वि मरुद-विमाइणो सिवपय पत्ता ॥ ७० ॥
ता तह भव्वत्तं चिय, कल्लाणफलावकारण परम ।
तदभावे पुण विहलो सयलो कायव्ववावारा ॥ ७१ ॥
संजमनवाइएहिं, पाग सोएइ एयमवि तुच्छ ।
मरुदेवीपमुहाणं, तव्विरहे किं कओ पागा ॥ ७२ ॥
एव चरणावारग, कम्मविरुज्झतसुद्धपरिणामो ।
सो साहू तवकिरिया-सु ईसि मदायरा जाओ ॥७३॥
अह सुयबलेण नाउ, सुगुरू साहुस्स तस्सऽभिप्पाय ।
सुगइपहदीवगाए, खण पि मा काहिसि पमाय ॥ ७४ ॥
न य एगतेण नियइ-भावओ होइ कज्जसंसिद्धी ।
ज पुरिसकारकाला—इणो वि होऊ इह भणिया ॥ ७५ ॥

तथा चोक्तम्—

कालो सहाव नियई, पुव्वकय पुरिसकारणे गता ।
मिच्छत्त त चेव उ, समासओ हुंति सम्मत्त ॥ ७६ ॥
ज पि हु मरुदवी पु—व्वमकयतवनियमसजमाविसेसा ।
तज्जम्मि च्चिय सुहभा—वजोगओ सिद्धिमणुपत्ता ॥७७॥
जय अच्छेरयभूयं नदुदाहरण तहा वि विबुहेहिं ।
ववहारविलाबाओ, कयाऽपि नालंबणीयं ति ॥ ७८ ॥

तथा चागम —

जइ जिणमय पवज्जह ता मा ववहारनिच्छए मुयह ।
ववहारनउच्छेए, तित्थुच्छेओ जओ भणिओ ॥ ७९ ॥
ववहारो वि हु बलवं, ज वदइ केवली वि छउमत्थं ।
आहाकम्मं भुंजइ, सुयववहारं पमाणं तो ॥ ८० ॥

किंच—

निहिम्मसत्तमग्गो गरिंथनो जह जणो निरूत्तप्पो ।
इह नासइ तह पत्ते—यबुद्धलकिंछ पडिच्छंतो ॥ ८१ ॥
जह भव्वसाउ वय, सिवलाभो दुक्कराइं किरियाए ।
करणं अणुचियमय पि सुंदरं ना जओ भणियं ॥ ८२ ॥
तित्थयरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्झियव्वयधुयम्मि ।
अणिगूहियबलविरिओ, सव्वत्थामेण उज्जमइ ॥ ८३ ॥
इय जइ ते वि हु निच्छि—अपारसंसारसायरा वि जिणा ।
अब्भुज्जमंति ता से—सयाण को इत्थ वामोहो ॥ ८४ ॥
इय हियउब्भवकुग्गाह–निग्गहमतावम गिरं गुरुणो ।
सोउं सुनंदसाहू, पच्चक्खिज्जो महाभागो ॥ ८५ ॥
मुत्तं निययमसग्गह–मालोइय तह गुरूण पयमूले ।
सविसेसनिच्चलमणो, अकलंक कुणइ चारित्तं ॥ ८६ ॥
सुचिरं चरित्तु चरणं, दहिउं झाणानलेण कम्मवणं ।
अन्नाणतिमिरतरणी—सिद्धिं पत्तो सुनंदमुणी ॥ ८७ ॥

सुनन्दराजर्षिचरित्रमेत—
श्रुत्वा मनःस्थैर्यकरं सुधर्मे ।
मुमुक्षवोऽसद्ग्रहनिग्रहाय –
प्रज्ञापनीयत्वमिदं श्रयन्तु ॥ ८८ ॥"

ध० र० ३ अधि० ३ लक्ष० ।

सुणंदा–सुनन्दा–स्त्री० । पार्श्वनाथस्वामिनः प्रवर्तिन्याम्, आ० म० १ अ० । कल्प० । बाहुबलिसुन्दर्योर्मातरि ऋषभदेवभार्यायाम्, आ० चू० १ अ० । (उसभ शब्दे द्वितीयभाग ११२१ पृष्ठे कथा ।) दक्षिणाञ्जनाद्रेर्दक्षिणदिक्स्थायां नन्दापुष्करिण्याम्, ती० ३६ कल्प । भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य लोकपालानामग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । वज्रस्वामिना मातरि धनगिरेर्भार्यायां धनपालदुहितरि, आ० क० १ अ० । आ० म० । आ० चू० । कल्प० । तृतीयचक्रिणो मघवतो भार्यायाम्, स० ।

सुणंदि–सुनन्दि–स्त्री० । सत्समृद्धिके ग्रामे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सुणक्खत्त–सुनक्षत्र–न० । पुष्यादौ शोभने नक्षत्रे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । काकन्दीनगरीवास्तव्यभद्राया सार्थवाह्याः पुत्रे, पुं० । अणु० ।

जति णं भंते ! उक्खेवओ एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं कागंदीए णगरीए भद्दाणामं सत्थवाही परिवसति अड्ढा०, तीसे णं भद्दाए सत्थवाहीए पुत्ते सुणक्खत्ते णाम दारए होत्था, अहीण ० जाव सुरूवे पंचधातिपरिक्खित्ते जहा धण्णो तहा बत्तीसदाओ ० जाव उप्पिं पासायवडेंसए विहरति । तेणं कालेणं तेणं समएणं समोसरणं जहा धन्नो तहा सुणक्खत्तेऽवि णिग्गते जहा थावच्चापुत्तस्स तहा णिक्खमणं ० जाव अणगारे जाते इरियासमिते ० जाव बंभयारी । तते णं से सुणक्खत्ते अणगारे जं चेव दिवसं समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए मुंडे ० जाव पव्वतिते तं चेव दिवसं अभिग्गहं तहेव ० जाव बिलमिव आहारेति संजमेणं ० जाव विहरति, बहिया जणवयविहारं विहरति, एक्कारस अंगाइं अहिज्जति, संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति तते णं से सुणक्खत्ते० ओरालेणं जहा खंदतो तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णगरे गुणसिलए चेतिए सेणिए राया सामी समोसढे परिसा णिग्गता राया णिग्गतो धम्मकहा राया पडिगओ परिसा पडिगता । तते णं तस्स सुणक्खत्तस्स अन्नया कयाति पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जाग० जहा खंदयस्स बहू वासा परियातो गोतमपुच्छा तहेव कहेति ० जाव सव्वट्ठसिद्धे विमाणे देवे उववण्णे तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता, से णं भंते ! महाविदेहे सिज्झिहिति । अणु० १ श्रु० ३ वर्ग । स्था० ।

स्वनामख्याते कोशलजनपदजे वीरजिनानगारे, भ० ।

एवं खलु देवाणुप्पिया णं अंतेवासी कोसलजणवए सुणक्खत्ते णामं अणगारे पगइभद्दए ० जाव विणीए । भ० १५ श० ।

(गोशालकतपसा तप्तिरस्याप्ति गोसालग शब्दे तृतीयभाग १०३० पृष्ठे उक्तम् ।)

सुणक्खत्ता–सुनक्षत्रा–स्त्री० । पक्षस्य द्वितीयायां तिथौ, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । ज० । च० प्र० ।

सुणग–सुनक–पुं० । कौलेयके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जं० । न० । आचा० । स्था० । उत्त० । अनु० । मृगदश, प्रज्ञा० ११ पद ।

सुणण–श्रवण–न० । श्रोत्रेन्द्रियविषयीकरणे स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुणय–सुनय–पुं० । स्वांशग्राहिणि इतरांशाप्रतिक्षेपिणि नये, द्रव्या० ५ अध्या० । नयलक्षणलक्षिते अपेक्षावचन दिगम्बरव्यवस्थायाम्, न० ।

सुणयण–सुनयन–पुं० । त्रि० । शोभने नयने यस्य स सुनयन । सुलोचने, आ० म० १ अ० ।

सुणह–शुनक–पुं० । कुक्कुरे, पिं० ।

सुणहमड–शुनकमृत–पुं० । मृते श्वदेहे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

सुणासीर–सुनासीर–पुं० । इन्द्रे, पाइ० ना० २५ गाथा ।

सुणाह–सनाथ–पुं० । ऋषभदेवस्य पञ्चनवतितमे पुत्रे कल्प० १ अधि० ७ क्षण । अपरकङ्कानगरीराजस्य पद्मनाभस्य पुत्रे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

सुणिउण–सुनिपुण–त्रि० । सुसूक्ष्मे, सुष्ठु निश्चितगुणे च । स १६५ सूत्र० ।

सुणिऊण-श्रुत्वा-अव्य० । " चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धू-गां णो ह्रस्वश्च " ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ इति णकारः बहुलाधिकाराद्विकल्पेन ह्रस्वः । सोऊण । सुणिऊण । आकर्ण्येत्यर्थे, 'सुणित्ता' अप्यत्र । प्रा० ४ पाद । सूत्र० ।

सुणिट्ठिय-सुनिष्ठित-त्रि० । सुष्ठु-निष्ठितम् अतिशयेन इह प्रकर्षपर्यन्तात्मिकां निष्ठां गते, उत्त० १ अ० । दश० ।

सुणिप्पकंप-सुनिष्प्रकम्प-त्रि० । अतीव निश्चले, दर्श० ४ तत्त्व ।

सुणिम्मिय-सुनिर्मित-त्रि० । सुष्ठु-अतिशयेन निर्मिते सुनिर्मितम् । सुविरचिते जी० ३ प्रति० ४ अधि० । कल्प० । सुनिम्मियसुगूढजाणुमंडलसुबद्धा ' सुष्ठु-अतिशयेन निर्मिते सुनिर्मिते, एवं सुगूढे-मांसलतया अनुपलक्ष्यमाणे जानुमण्डले सुबद्धे स्नायुभिरतीव बद्धे यासां ताः सुनिर्मितसुगूढजानुमण्डलसुबद्धाः । सुबद्धशब्दस्य निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात्, प्राकृतत्वाद्वा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । उत्त० ।

सुणिय-श्रुत्वा-अव्य० । आकर्ण्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु०५ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० । आ० म० ।

सुणिरुद्धदंसण-सुनिरुद्धदर्शन-त्रि० । सुष्ठु-अतिशयेन निरुद्धम्-आवृतं दर्शनं सम्यगवबोधरूपं यस्य स तथा । दर्शनमोहनीयकर्मणा ज्ञानदर्शनावरणकर्मणा वोदये वर्त्तमाने 'इह हु सुणिरुद्धदंसणे मोहणिज्जेण कडेण कम्मुणा' । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

सुणिविट्ठ-सुनिविष्ट-त्रि० । सुखोपविष्टे ग० २ अधि० ।

सुणिसंत-सुनिशान्त-त्रि० । परिचिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । श्रुते, गते च । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

सुणिसिय-सुनिशित-त्रि० । अतितेजिते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अतिनिशिते, प्रश्न०३ आश्र० द्वार । उज्ज्वालिते, दश० १० अ० ।

सुणी-शुनी-स्त्री० । कुक्कुर्याम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । उत्त० ।

सुणेवत्थ-सुनेपथ्य-त्रि० । सुप्रावृते, बृ० ३ उ० ।

सुण्ण-शून्य-न० । श्वभ्यो हितमिति वाक्ये उगवादिभ्यो यदित्यत्र (पा० ५ । १ । २) शुनः संप्रसारणं दीर्घत्वमिति वचनतो यति प्रत्यये संप्रसारणे दीर्घत्वे च शून्यम् । उद्वसे, उत्त० २ अ० । विशे० ।

सुण्णगिह-शून्यगृह-न० । शून्यागारे, नि० चू० ८ उ० । सूत्र० । आव० ।

सुण्णवग्गणा-शून्यवर्गणा-स्त्री० । वर्गणान्तरबाहुल्यपरिज्ञानार्थं प्ररूपणामात्रायां लोकप्रसिद्धायां वर्गणायाम्, पं० सं० ५ द्वार ।

सुण्णवाय-शून्यवाद-पुं० । सर्वस्य जगतः शून्यताङ्गीकारेण सर्वनास्तित्ववादे, स्या० ।

अथ तत्त्वव्यवस्थापकप्रमाणादिचतुष्टयव्यवहारापलापिनः शून्यवादिनः सौगतजातीयास्तत्कर्त्तृकृतपक्षसाधकस्य प्रमाणस्याङ्गीकारानङ्गीकाराभ्यां पक्षद्वयेऽपि तदभिमतार्थासिद्धिप्रदर्शनपूर्वकमुपहसन्नाह—

> विना प्रमाणं परवन्न शून्यः,
> स्वपक्षसिद्धेः पदमश्नुवीत ।
> कुप्येत्कृतान्तः स्पृशते प्रमाण-
> महो ! सुदृष्टं त्वदसूयिदृष्टम् ॥ १७ ॥

शून्यः-शून्यवादी प्रमाणं प्रत्यक्षादिकं विना अन्तरेण स्वपक्षसिद्धेः-स्वाभ्युपगतशून्यवादनिष्पत्तेः पदं प्रतिष्ठां नाश्नुवीत-न प्राप्नुयात् । किंवत् ? परवत्-इतरप्रामाणिकवत्, वैधर्म्येणायं दृष्टान्तः । यथा इतरे प्रामाणिकाः प्रमाणेन साधकतमेन स्वपक्षसिद्धिमश्नुवते नैवं नायम्, अस्य मते प्रमाणप्रमेयादिव्यवहारस्यापारमार्थिकत्वात् "सर्व एवायमनुमानानुमेयव्यवहारो बुद्ध्यारूढेन धर्मधर्मिभावेन न बहिः सदसत्त्वमपेक्षते " इत्यादिवचनात् । अप्रामाणिकश्च शून्यवादाभ्युपगमः कथमिव प्रेक्षावतामुपादेयो भविष्यति प्रेक्षावत्त्वव्याहतिप्रसङ्गात् ? । अथ चेत् स्वपक्षसिद्धये किमपि प्रमाणमयमङ्गीकुरुते तत्रायमुपालम्भः 'कुप्येदित्यादि'- प्रमाणं प्रत्यक्षाद्यन्यतमत् स्पृशत आश्रयमाणायं प्रकरणादस्मै—शून्यवादिने कृतान्तस्तत्सिद्धान्तः कुप्येत्-कोपं कुर्यात्, सिद्धान्तबाधः स्यादित्यर्थः । यथा किल सेवकस्य विरुद्धवृत्त्या कुपितो नृपतिः सर्वस्वमपहरति एवं तत्सिद्धान्तोऽपि शून्यवादविरुद्धं प्रमाणव्यवहारमङ्गीकुर्वाणस्य तस्य सर्वस्वभूतं सम्यग्वादित्वमपहरति । किञ्च—स्वागमोपदर्शनेनैव तेन वादिना शून्यवादः प्ररूप्यते, इति स्वीकृतमागमस्य प्रामाण्यमिति कुतस्तस्य स्वपक्षसिद्धिः, प्रमाणाङ्गीकरणात् ? । किञ्च—प्रमाणं प्रमेयं विना न भवतीति प्रमाणानङ्गीकरणे प्रमेयमपि विशीर्णम् । ततश्चास्य मूकतैव युक्ता, न पुनः शून्यवादोपन्यासाय तुण्डताण्डवाडम्बरः शून्यवादस्यापि प्रमेयत्वात् । अत्र च स्पृशिधातुं कृतान्तशब्दं च प्रयुञ्जानस्य सूरेरयमभिप्रायः-यथाऽसौ शून्यवादी दूरे प्रमाणस्य सर्वथाङ्गीकारो यावत् प्रमाणस्पर्शमात्रमपि विधत्ते, तदा तस्मै कृतान्तो-यमराजः कुप्यति, तत्कोपो हि मरणफलः, ततश्च स्वसिद्धान्तविरुद्धमसौ प्रमाणयन् निग्रहस्थानापन्नत्वाद् मृत एवेति । एवं सति अहो इत्युपहासप्रशंसायाम्' तुभ्यमसूयन्ति गुणेषु दोषानाविष्कुर्वन्तीत्येवंशीलास्त्वदसूयिनस्त्वत्तोऽन्तरीयास्तैर्दृष्टं मत्यज्ञानचक्षुषा निरीक्षितमहो ! सुदृष्टं—साधु दृष्टम् । विपरीतलक्षणयोपहासात् सम्यग् दृष्टमित्यर्थः । अत्राऽसूयधातोस्ताच्छीलिकणप्रत्ययेऽपि बाहुलकात्साधु । असूया ऽन्येषामित्यसूयिनः-स्त्वदस्यसूयिनस्त्वदसूयिनः इति मत्वर्थीयान्तं वा । त्वदसूयुदृष्टमिति पाठोऽपि न किञ्चिदचारु, असूयुशब्दस्योदन्तस्यादर्शनादौचित्यायतत्पर्यपरिशुद्धयादौ मतिलोपाद्व प्रयोगादिति । इह शून्यवादिनामयमभिसंधिः-प्रमाता प्रमेयं प्रमाणं, प्रमितिरिति तत्त्वचतुष्टयं परपरिकल्पितमवस्त्वेव विचारासहत्वात्, तुरङ्गशृङ्गवत् । तत्र प्रमाता तावदात्मा तस्य च प्रमाणग्राह्यत्वाभावादभावः, तथाहि-न प्रत्यक्षेण तत्सिद्धिरिन्द्रियगोचरातिक्रान्तत्वात् । यत्तु अहङ्कारप्रत्ययेन तस्य मानसप्रत्यक्षत्वसाधनम्, तदप्यनैकान्तिकम्, तस्याहं गौरः श्यामो

मो वेत्यादौ शरीराश्रयतयाऽप्युपपत्तेः । किञ्च-यद्ययमहङ्कारप्रत्यय आत्मगोचरः स्यात् तदा न कादाचित्कः स्यात् । आत्मनः सदा सन्निहितत्वात् कादाचित्कं हि ज्ञानं कादाचित्ककारणपूर्वकं दृष्टम्, यथा सौदामिनीज्ञानमिति । नाप्यनुमानेन अव्यभिचारिलिङ्गाऽग्रहणात् । आगमानां च परस्परविरुद्धार्थवादिनां नास्त्येव प्रामाण्यम् । तथाहि-एकेन कथमपि कश्चिदर्थो व्यवस्थापितः, अभियुक्ततरेणाऽपरेण स एवाऽन्यथा व्यवस्थाप्यते, स्वयमव्यवस्थितप्रामाण्यानां च तेषां कथमन्यव्यवस्थापने सामर्थ्यम्? इति नास्ति प्रमाता प्रमेयं च बाह्योऽर्थः स चानन्तरमेव बाह्यार्थप्रतिक्षेपपक्षेण निर्लोठितः । प्रमाणं च स्वपरावभासि ज्ञानम्, तच्च प्रमेयाभावे कस्य ग्राहकमस्तु?, निर्विषयत्वात् । किं च-एतत् अर्थसमकालम् तद्भिन्नकालं वा तद् ग्राहकं कल्प्येत? । आद्यपक्षे त्रिभुवनवर्तिनोऽपि पदार्थास्तत्राऽवभासेरन्, समकालत्वाविशेषात् । द्वितीये तु निराकारम्, साकारं वा तत् स्यात्? । प्रथमे, प्रतिनियतपदार्थपरिच्छेदानुपपत्तिः । द्वितीये तु किमयमाकारो व्यतिरिक्तः, अव्यतिरिक्तो वा ज्ञानात्? । अव्यतिरेके, ज्ञानमेवायम्, तथा च निराकारपक्षदोषः । व्यतिरेके यद्ययं चिद्रूपस्तदानीमाकारोऽपि वेदकः स्यात्, तथा च-अयमपि निराकारः साकारो वा तद्वेदको भवेत्?, इत्याद्यावर्त्तनादनवस्था । अथ-अचिद्रूपः किमज्ञानं ज्ञाता वा तज्ज्ञापकः स्यात्? । प्राचीने विकल्पे, चैत्रस्येव मैत्रस्यापि न तज्ज्ञापकोऽसौ स्यात् । तदुत्तरे तु निराकारेण साकारेण वा ज्ञानेन, तस्यापि ज्ञानं स्यात् इत्याद्यावृत्तावनवस्थैवेति । इत्थं प्रमाणाभावे तत्फलरूपा प्रमितिः कुतस्तनी? इति सर्वशून्यतैव परं तत्त्वमिति तथा च पठन्ति-"यथा यथा विचार्यन्ते विशीर्यन्ते तथा तथा । यदेतद् स्वयमर्थेभ्यो, रोचते तत्र के वयम्? ॥१॥" इति पूर्वपक्षः । विस्तरतस्तु प्रमाणखण्डनं तत्त्वोपप्लवसिंहादवलोकनीयम् ॥ अत्र प्रतिविधीयते-ननु यदिदं शून्यवादव्यवस्थापनाय देवानांप्रियेण वचनमुपन्यस्तम्; तत् शून्यम्, अशून्यं वा? । शून्यं चेत्, सर्वोपाख्याविरहितत्वात् खपुष्पेणेव नाऽनेन किञ्चित्साध्यते, निषिध्यते वा । ततश्च निष्प्रतिपक्षा प्रमाणादितत्त्वचतुष्टयीव्यवस्था । अशून्यं चेत् प्रलीनस्तपस्वी शून्यवादः? भवद्वचनेनैव सर्वशून्यताया व्यभिचारात् तत्रापि निष्कण्टकैव सा भगवती । तथापि प्रामाणिकसमयपरिपालनार्थं किञ्चित् तत्साधनं दूष्यते । तत्र यत्तावदुक्तम्-प्रमातुः प्रत्यक्षेण न सिद्धिः इन्द्रियगोचराऽतिक्रान्तत्वादिति, तदसिद्धसाधनम् । यत्पुनः, अहंप्रत्ययेन तस्य मानसप्रत्यक्षत्वमनैकान्तिकमित्युक्तम् तदसिद्धम् । अहं सुखी अहं दुःखी इति अन्तर्मुखस्य प्रत्ययस्य आत्मालम्बनतयैवोपपत्तेः । तथा चाहुः 'सुखादि चेत्यमानं हि, स्वतन्त्रं नानुभूयते । मतुबर्थानुवेधात्तु, सिद्धं ग्रहणमात्मनः ॥१॥ इदं सुखमिति ज्ञानं, दृश्यते न घटादिवत् । अहं सुखीति तु ज्ञप्ति-रात्मनोऽपि प्रकाशिका ॥२॥" यत्पुनः 'अहं गौरः, अहं श्यामः' इत्यादिबहिर्मुखः प्रत्ययः स खल्वात्मोपकारकत्वेन लक्षणया शरीरे प्रयुज्यते, यथा प्रियभृत्येऽहमिति व्यपदेशः । यच्च अहंप्रत्ययस्य कादाचित्कत्वम्, तत्रेयं वासना-आत्मा तावदुपयोगलक्षणः, स च साकारानाकारोपयोगयोरन्यतरस्मिन्नियमेनोपयुक्त एव भवति । अहंप्रत्ययोऽपि सोपयोगविशेष एव, तस्य च कर्मक्षयोपशमवैचित्र्यात् इन्द्रियानिन्द्रियालोकविषयादिनिमित्तसव्यपेक्षतया प्रवर्त्तमानस्य कादाचित्कत्वमुपपन्नमेव । यथा-बीजं सत्यामप्यङ्कुरोपजननशक्तौ पृथिव्युदकादिसहकारिकारणकलापसमवहितमेवाऽङ्कुरं जनयति नान्यथा । न चैतावता तस्याङ्कुरोत्पादनं कादाचित्कमपि तदुत्पादनशक्तिरपि कादाचित्की, तस्याः कथञ्चिन्नित्यत्वात् । एवमात्मनः सदा सन्निहितत्वेऽप्यहंप्रत्ययस्य कादाचित्कत्वम् । यदप्युक्तम्-तस्याऽव्यभिचारि लिङ्गं किमपि नोपलभ्यते इति । तदप्यसारं, साध्याऽविनाभाविनोऽनेकस्य लिङ्गस्य तत्रोपलब्धेः, तथाहि-रूपाद्युपलब्धिः सकर्तृका, क्रियात्वात् छिदिक्रियावत्, यश्चास्याः कर्त्ता स आत्मा । न चात्र चक्षुरादीनां कर्तृत्वम् तेषां कुठारादिवत् करणत्वेनास्वतन्त्रत्वात् । करणत्वं चैषां पौद्गलिकत्वेनाऽचेतनत्वात्, परप्रेर्यत्वात्, प्रयोक्तृव्यापारानपेक्षप्रवृत्त्यभावात् । यदि हि इन्द्रियाणामेव कर्तृत्वं स्यात् तदा तेषु विनष्टेषु पूर्वाऽनुभूतार्थस्मृतेः मया दृष्टम्, स्पृष्टम्, घ्रातम्, आस्वादितम्, श्रुतम् इतिप्रत्ययानामेककर्तृकत्वप्रतिपत्तेश्च कुतः संभवः? । किञ्च-इन्द्रियाणां स्वस्वविषयनियतत्वेन रूपरसयोः साहचर्यप्रतीतौ न सामर्थ्यम् । अस्ति च, तथाविधफलाद् रूपग्रहणानन्तरं तत्सहचरितरसानुस्मरणम् दन्तोदकसम्प्लवान्यथानुपपत्तेः । तस्मादुभयगवाक्षकयोरन्तर्गतप्रेक्षक इव, द्वाभ्यामिन्द्रियाभ्यां रूपरसयोर्द्रष्टा कश्चिदेकोऽनुमीयते । तस्मात्करणान्येतानि । यश्चैषां व्यापारयिता स आत्मा । तथा साधनोपादानपरिवर्जनद्वारेण हिताहितप्राप्तिपरिहारसमर्था चेष्टा प्रयत्नपूर्विका विशिष्टक्रियात्वात्, रथक्रियावत् शरीरं च प्रयत्नवदधिष्ठितम् विशिष्टक्रियाश्रयत्वात् रथवत् । यश्चाऽस्याऽधिष्ठाता, स आत्मा सारथिवत् । तथाऽत्रैव पक्षे इच्छापूर्वकविकृतवाय्वाश्रयत्वाद् भस्त्रावत्, वायुश्च-प्राणापानादिः यश्चास्याधिष्ठाता स आत्मा भस्त्राध्मापयितृवत् । तथाऽत्रैव पक्षे, इच्छाधीननिमेषोन्मेषवदवयवयोगित्वाद्, दारुयन्त्रवत् । तथा शरीरस्य वृद्धिक्षतभग्नसंरोहणे च प्रयत्नवत्कृतम्, वृद्धिक्षतभग्नसंरोहणत्वात् गृहवृद्धिक्षतभग्नसंरोहणवत् । वृक्षादिगतेन वृद्ध्यादिना व्यभिचार इति चेत् । न, तेषामपि एकेन्द्रियजन्तुत्वेन सात्मकत्वात् । यश्चैषां कर्त्ता, स आत्मा गृहपतिवत् । वृक्षादीनां च सात्मकत्वमाचाराङ्गादेरवसेयम् किञ्चिद्वक्ष्यते च । तथा प्रेर्यं मनः, अभिमतविषयसंबन्धनिमित्तक्रियाश्रयत्वाद्, दारकहस्तगतगोलकवत् । यश्चास्य प्रेरकः, स आत्मा, इति । तथा, आत्म-चेतन-क्षेत्रज्ञ-जीव-पुरुषादयः पर्याया न निर्विषयाः पर्यायत्वाद्, घट-कुट-कलशादिपर्यायवत्, व्यतिरेके षष्ठभूतादि । यश्चैषां विषयः, स आत्मा । तथा अस्त्यात्मा असमस्तपर्यायवाच्यत्वात्, यो योऽसाङ्केतिकशुद्धपर्यायवाच्यः, स सोऽस्त्येव, यथा घटादयः । तथा सुखादीनि द्रव्याश्रितानि गुणत्वाद्, रूपवत्, योऽसौ गुणी, स आत्मा, इत्यादिलिङ्गानि । तस्मादनुमानतोऽप्यात्मा सिद्धः । स्या० ।

आभाष्य भगवता किमुक्तोऽयमित्याह-

किं मन्ने अत्थि भूया, उयाहु नत्थि त्ति संसओ तुज्झ ।

वेयपयाण य अत्थं,ण जाणसी तेसिमो अत्थो॥१६८६॥ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशलक्षणानि पञ्च भूतानि, तानि च किं सन्ति नवा? इति त्वं मन्यसे। संशयश्च तवाय विरुद्धवेदपदश्रवणनिबन्धनो वर्तते। तानि चामूनि वेदपदानि- स्वप्नोपमं वै सकलमित्येष ब्रह्मविधिरञ्जसा विज्ञेय' इत्यादि तथा- 'द्यावापृथ्वी'इत्यादि, तथा- पृथिवी देवता आपो देवता' इत्यादि एतेषां चायमर्थस्तव प्रतिभासते- स्वप्नोपमं-स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलम्-अशेषं जगदित्येष ब्रह्मविधि -परमार्थप्रकार अञ्जसा-प्रगुणेन न्यायेन विज्ञेयो-ज्ञातव्य इति। तदेवमादीनि वेदपदानि किल भूतनिह्नवपराणि द्यावापृथिवीत्यादीनि तु सत्ताप्रतिपादकानि अतस्तव संशय । तदेतेषां वेदपदानां त्वमर्थं न जानासि चशब्दाद्युक्तिहृदयं च न वेत्सि। ततः संशयं कुरुषे। तेषां चायमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति । विशे०। सम्म०। रत्ना०। (सर्वशून्यताशङ्का त्व निरवशेषमपि लोकं मायोपमं स्वप्नेन्द्रजालतुल्यं मन्यसे ? किम्, नेति ' भाव ' शब्दे पञ्चमभागे साधितम्।) (शून्यवादिना नये आदित्योद्गमनक्रियानिरोधो भवतीति आइच्च ' शब्दे द्वितीयभागे ३ पृष्ठ उक्तम्।) चन्द्रमाश्च प्रत्यहं क्षीयमाणः समस्तक्षयं याचत्पुनः कलाभिवृद्ध्या प्रवर्धमानः सम्पूर्णावस्था (स्था) या यावदध्यक्षेणैवोपलक्ष्यते। तथा-सरितश्च प्रावृषि जलकल्लोलाविलास्यन्दमाना दृश्यन्ते। वायवश्च वान्तो वृक्षतरुकम्पादिभिरनुमीयन्ते। यच्चोक्तं भवता—सर्वमिदं मायास्वप्नेन्द्रजालकल्पमिति तदसत्, यतः सर्वभावे कस्यचिन्मायारूपस्य सत्यस्याभावान्मायाया एवाभावः स्यात्, यश्च माया प्रतिपादयेत् यस्य च प्रतिपाद्यते सर्वशून्यत्वे तयोरप्यभावात्कुतस्तद्व्यवस्थितिरिति?, तथा स्वप्नोऽपि जाग्रदवस्थाया सत्या व्यवस्थाप्यते तस्या अभावे तस्याप्यभावः स्यात् ततः स्वप्नमभ्युपगच्छता भवता तत्प्रतिपक्षभूतजाग्रदवस्थाऽवश्यमभ्युपगता भवति, तदभ्युपगमे च सर्वशून्यत्वहानिः, न च स्वप्नोऽप्यभावरूप एव क्वचिदप्यनुभूतार्थसद्भावात् तथा चोक्तम्— अणुहूयदिट्ठचिंतिय सुयपयइवियारदेवयाऽणूया। सुमिणस्स निमित्ताइं, पुराणं पाव च णभावो॥१॥" इन्द्रजालव्यवस्थाऽप्यपरसत्यत्वे सति भवति तदभावे तु केन कस्य चेन्द्रजालं व्यवस्थाप्यते?, द्विचन्द्रप्रतिभासोऽपि रात्रौ सत्यामकस्मिंश्च चन्द्रमस्युपलम्भकसद्भावे च घटते,न सर्वशून्यत्वे न चाभावः कस्याचिदप्यत्यन्ततुच्छरूपोऽस्ति शशविषाणकूर्मरोमगगनारविन्दादीनामत्यन्ताभावप्रसिद्धानां समासप्रतिपाद्यस्यैवार्थस्याभावो न प्रत्येकपदवाच्यार्थस्येति तथाहि—शशोऽप्यस्ति विषाणमप्यस्ति, किं त्वत्र शशमस्तकसमवायि विषाणं नास्तीत्यत्तत्प्रतिपादने, तदत्र संबन्धमात्रमत्र निषिध्यते नास्त्यन्तिको वस्त्वभाव इति। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति। तदेव विद्यमानायामप्यस्तीत्यादिकाया क्रियाया निरुद्धप्रज्ञाद्धीर्थिका अक्रियावादमाश्रिता इति ॥८॥ सूत्र० १ श्रु० १२ अ०।

सुण्णागार शून्यागार-न०। शून्यमुद्वसं तच्च तदागारं शून्यागारम्। उत्त०२ अ०। शून्यगृहे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण। प्रश्न०। उत्त०। स्था०। सूत्र०।

सुण्णागारगय- शून्यागारगत-त्रि०। शून्यगृहकर्यस्थिते, सूत्र० १ श्रु० अ० २ उ०।

सुण्हा-सास्ना-स्त्री०। "उ सास्ना-स्तावके" ॥८।१।७५॥ इति आदेरात उत्त्वम्। गवादिगलमासे प्रा० १ पाद।

स्नुषा-स्त्री०। स्नुषायां ण्हो न वा ॥ ८ । १ । २६१ ॥ इति षकारान्तो हकार । सुण्हा। सुसा। प्रा०। पुत्रभार्यायाम्, स्था० ४ ठा० ३ उ०। विशे०। विपा०। आचा०।

सुतवसिय-सुतपसित-न०। सुष्ठु इह लोकस्य प्रशंसारहितत्वेन तपसितम् तपस्यनुष्ठान सुतपसितम्। स्वनुष्ठितं, स्था० ३ ठा० ४ उ०।

सुतवस्सि-सुतपस्विन्-पुं०। सुष्ठु—शोभनं बाह्याभ्यन्तर तपोऽस्यास्तीति सुतपस्वी। सूत्र० १ श्रु० ६ अ०। सुविकृष्टतपोनिरतस्तपस्वि इह सूत्र० १ श्रु० १० अ०। स०।

सुतारा सुतारा-स्त्री०। अयोध्याराजस्य श्रीहरिश्चन्द्रस्य भार्यायाम्, ती० ३७ कल्प। शान्तिजिनस्य मातरि, उत्त० १८ अ०।

सुतितिक्ख-सुतितिक्ष-त्रि०। सुखेन तितिक्ष्यते-सह्यते इति सुतितिक्षम्। ।तितिक्षयितु सुशक्ये परीषहादिके, स्था० ५ ठा० १ उ०।

सुतिर-स्वप्तृ-त्रि०। "शीलाद्यर्थस्येरः ॥८।२।१४५॥' इति प्राकृतलक्षणबलात्तुभयत्रापि तृन्प्रत्ययस्यरादेशः। प्रा०। स्वप्नशील बृ० १ उ०२ प्रक०।

सुतिहि-सुतिथि-स्त्री०। पञ्चानां नन्दादीनामन्यतरस्यां तिथौ, प्रश्न० २ आश्र० द्वार।

सुत्त-सुप्त-त्रि०। निद्रायुक्ते,उत्त० ४ अ०। रात्रिमध्ययामद्वये निद्रां गते, पा०। 'सुत्ता अमुणी सया मुणिणो जागरति" ('मुणि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे इद व्याख्यातम्।) बाल्यादवस्थकेचेतन, आ० १ श्रु० १ अ०। औ० (द्रव्य—भावसुप्ता 'सामाइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो दर्शिता ।) (सुप्त किं स्वप्नं पश्यति इति 'महासुमिण ' शब्दे षष्ठे भागे दर्शितम्।) स्वपन सुप्तम्। निद्रायाम्, नपुं०। बृ० १ उ० १ प्रक०। मदिराखोले दशावशेषमसिद्धे द्रव्यविशेषे च। बृ० ५ उ०।

सूत्र-न०। अर्थानां सूचनात् सूत्रम्। अनु०। विशे०। तत्त्वदर्शसूचनात् सूत्रम्। औणादिकशब्दव्युत्पत्तिः। व्य०१ उ०। आ० म०। जीत०। सर्वद्रव्यपर्यायमयार्थसूचना सूत्रम्। स्था० ४ ठा० १ उ०। आगमः स्था० ४ ठा०। बृ०। प्रवचने, सूत्र० १ श्रु०१४ अ०। विशे०।

निरुक्तम्—

"सुत्तं च सुत्तमेव उ, अहवा सुत्तं तु तं भवे लेसो।
अत्थस्स-सूयणा वा,सुवुत्तमिति वा भवे सुत्तं॥३१२॥

अर्थेनाबाधित्व सुप्तमिव सुप्तं प्राकृतशैल्या "सुत्तम्। अथवा,—सूत्र नाम तद्भवति इव तन्तुरूपमित्यर्थः, यथा तन्तुना द्वे त्रीणि बहूनि वा वस्तूनि एकत्र संहन्यन्ते एवमेतेनापि सूत्रेण बहवोऽर्था संघात्यन्ते इति सूत्रमिव सूत्रम्। अथ-

सूचनाद्वा सूत्रं, सुष्ठु उक्तमिति वा सूत्रम् । प्राकृतशैल्या तु सुत्तमिति ।

सम्प्रति सूत्रशब्दस्यैव निरुक्तान्याह—

नेरुत्तियाइँ तस्स उ, सूयइ सिव्वइ तहेव सुवइ त्ति ।
अणुसरति त्ति य भेया, तस्स य नामा इमा हुंति ॥ ३१३ ॥

तस्य सूत्रस्य निरुक्तान्यमूनि—सूचयतीति सूत्रम् । अथवा—सीव्यतीति सूत्रम् । यद्वा—स्वपतीति सूत्रम् । अथवा-अनुसरतीति सूत्रमिति निरुक्तस्य भेदाः नामानि पुनस्तस्यमानि सुप्तादीनि भवन्ति ।

तान्येवार्थतो व्याख्यानयति—

पासुत्तसमं सुत्तं, अत्थेणाबोहियं ण तं जाणे ।
लेससरिसेण तेणं, अत्था संघ इया बहवे ॥ ३१४ ॥

यथा द्वासप्ततिकलापण्डितो मनुष्यः प्रसुप्तः सन् न किञ्चित्तासां कलानां जानाति एवमर्थेनाबोधितं न किञ्चिदर्थविशेषं जानाति, यदा त्वर्थेन प्रबोधितं भवति तदा सर्वेषां तदन्तर्गतानां भावानां ज्ञायकमुपजायते । यथा स एव पुरुषः प्रबोधितस्तासां कलानामिति प्रसुप्तसमं सूत्रम् । अथवा-श्लेषसदृशं तत् सूत्रम्, तथाहि-तेन श्लेषसदृशेन-तन्तुसदृशेण बहवोऽर्थाः सङ्घातितास्तत श्लेषसदृशम् ।

सम्प्रति अर्थस्य सूचनादिति व्याख्यानयति—

सूइज्जइ सुत्तेणं, सुई णट्ठा वि तह सुएणऽत्थो ।
सिव्वइ अत्थपयाणि व, जह सुत्तं कंचुगाईणि ॥ ३१५ ॥

यथा सूची नष्टा सूत्रेण सूच्यते सूत्रेणोपलक्ष्यते, तथा श्रुतेनार्थः सूच्यते इति अर्थस्य सूचनात् सूत्रम् एतत् सूचयतीति निरुक्तं व्याख्यानम् । अधुना सीव्यतीति व्याख्यानयति-यथा सूत्रं कञ्चुकादीनि सीव्यति एवमर्थपदान्यनेकानि सीव्यतीत्यर्थः, सीवनात् सूत्रम् ।

सूत्र (सूचय) तीति अस्य व्याख्यानमाह—

सूरमणि जलकंतो, व अत्थमेव तु पसवई सुत्तं ।
वणियसुयअंधकयवर-तदणुसरंतो सुयं एवं ॥ ३१६ ॥

यथा सूर्यकान्तोऽग्निं, जलकान्तो जलं दीप्तिं स्रवति एवं सूत्रम् अर्थं प्रस्रवतीति सूत्रम् । अनुसरणं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो वणिक्सुतान्धकचवरदृष्टान्तः । एकस्य वणिजः पुत्रोऽन्धः वणिजा चिन्तितम्-एष वराको नाहं मुक्ते भुक्ते वा परिभवस्थानं गाढतरं भविष्यतीति द्वौ स्तम्भौ निहत्य तत्र रज्जुर्बद्धा । ततः सोऽन्धः पुत्रो रज्ज्वनुसारेण कचवरं बहिस्त्यजति एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः-वणिक्स्थानीय आचार्यः अन्धस्थानीयाः साधवः रज्जुस्थानीयं सूत्रं, कचवरस्थानीयमष्टप्रकारं कर्म । तथा चाह-एवं वणिक्सुतान्धदृष्टान्तप्रकारेण तत्सूत्रमनुसरन् अष्टप्रकारं कर्म कचवरस्थानीयमपनयति । ततः सरणात् सूत्रं सुष्ठु उक्तं सूक्तमिति नाम तु प्रतीतमिति न व्याख्यातम् । बृ० १ उ० १ प्र० । स्था० । सूत्र० । प्रव० । गणधरादिकृतं पञ्चसाक्षिकधर्मप्रतिपादनपरायां गिरि सूत्रादौ । षो० १ आव० १ प्रस्ता० । सुत्तं ति वा पवयणं ति वा एगट्ठा । आ० चू० १ अ० । जिनागम, द्वा० ३ तत्त्व० ।

सूत्रपदनिक्षेपमाह—

दव्वं तु पोंडयादी, भावे सुत्तमिह सूयगं नाणं ।
सण्णासंगहवित्ते, जातिणिबद्धं य कत्थादी ॥ ३ ॥

नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यसूत्रं दर्शयति- पोंडयाइ' त्ति—पोण्डकं च वनीफलादुत्पन्नं कार्पासिकम् आदिग्रहणाद् अण्डजवालजादेग्रहणं भावसूत्रं तु इह-अस्मिन्नधिकारे सूचकं ज्ञानं-श्रुतज्ञानमित्यर्थः तस्यैव स्वपरार्थसूचकत्वादिति । तच्च श्रुतज्ञानसूत्रं चतुर्द्धा भवति, तद्यथा-संज्ञासूत्रम् संग्रहसूत्रम् वृत्तनिबद्धम्, जातिनिबद्धं च । तत्र संज्ञासूत्रं यत् स्वसङ्केतपूर्वकं निबद्धम् तद्यथा— " जे छेए सागारियं न सेवे सव्वामगंधं परिण्णाय णिरामगंधो परिव्वए " इत्यादि तथा लोकेऽपि पुद्गला सस्कार संज्ञा इत्यादि, संग्रहसूत्रं तु यत्प्रभूतार्थसंग्राहकं तद्यथा-द्रव्यमित्याकारिते समस्तधर्माधर्मादिद्रव्यसंग्रह इति । यद्वा- ' उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति वृत्तनिबद्धसूत्रं पुनर्यदनेकप्रकारया वृत्तजात्या निबद्धम्, तद्यथा- बुज्झिज्ज त्ति तिउट्टिज्ज ' त्यादि जातिनिबद्धं तु चतुर्द्धा तद्यथा—कथनीय-कथ्यमुत्तराध्ययनज्ञाताधर्मकथादि पूर्वचरितकथानकप्रायत्वात्तस्य तथा गद्यम्-ब्रह्मचर्याध्ययनादि तथा-पद्यम्-छन्दोनिबद्धम् तथा-गेयम्-यत् स्वरसञ्चारेण गीतिकाप्रायनिबद्धम्, तद्यथा-कापिलीयमध्ययनम् ' अधुवे असासयम्मि संसारम्मि दुक्खपउराए ' इत्यादि । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अत्थं भासइ अरिहा सुत्तं गुंफति गणहरा निउणं । सासणस्स हियट्ठाए तत्तो सुत्तं पवत्तइ ॥ ' दशा० ४ अ० । तत्र गणधरा विशेष्यन्ते निपुणाः सूक्ष्मार्थदर्शित्वात् नियतगुणा निगुणा वा सान्नाहितसमस्तगुणत्वात् आह— तत्पुनः सूत्रं किमादिकं किंपर्यवसानं कियत्परिमाणं को वास्य सार इत्यत आह—

सामाइयमाईयं, सुयनाणं जाव बिंदुसाराओ ।
तस्स वि सारो चरणं, सारो चरणस्स निव्वाणं ॥

तत् श्रुतज्ञानं सामायिकमादिर्यस्य तत्सामायिकादि यावत् बिन्दुसारात् बिन्दुसारं यावत् बिन्दुसाराख्यचतुर्दशपूर्वमित्यर्थः । तच्च मूलभेदापेक्षया द्विभेदम् तद्यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अनङ्गप्रविष्टं च । अङ्गप्रविष्टं द्वादशभेदमाचारादिभेदात् । अनङ्गप्रविष्टमनेकभेदमावश्यकं तद्व्यतिरिक्तं कालिकोत्कालिकादिभेदात् । उक्तं च—द्व्यनेकद्वादशभेदं श्रुतमिति । आ० म० १ अ० । अनु० ।

से किं तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्तं दव्वसुत्तं ?, जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्तं पत्तयपोत्थयलिहियं, अहवा-जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्तं दव्वसुत्तं पंचविहं पण्णत्तं, तं जहा-अंडयं, बोंडयं, कीडयं, वालयं, वागयं । अंडयं हंसगब्भादि, बोंडयं-कप्पासमाइ, कीडयं पंचविहं पण्णत्तं, तं जहा-पट्टे, मलए, अंसुए, चीणंसुए, किमिरागे, (अनु०) वागयं सणमाइ, से तं जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्तं दव्वसुत्तं । से तं नोआगमतो दव्वसुत्तं, से तं दव्वसुत्तं । (सू० ३७ ।)

अत्र निगमनम्— जाणयसरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वसुत्ते 'मित्यादि, यत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरयोः सम्बन्धि अनन्तरोक्तस्वरूपं न घटते तत् ताभ्यां व्यतिरिक्तं-भिन्नं द्रव्यश्रुतम्, किं पुनस्तदित्याह- पत्तयपोत्थयलिहियं ति पत्रकाणि-तालतल्याद्दिसम्बन्धीनि तत्सङ्घातनिष्पन्नास्तु पुस्तकाः ततश्च पत्रकाणि च पुस्तकाश्च तेषु लिखितं पत्रकपुस्तकलिखितम्, अथवा— पात्थय' त्ति-पोत-वस्त्रं पत्रकाणि च पोतं च तेषु लिखितं पत्रकपोतलिखितं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतम्, अत्र च पत्रकादिलिखितस्य श्रुतस्य भावश्रुतकारणत्वात् द्रव्यत्वमवसेयम्, नोआगमत्वं तु आगमतो द्रव्यश्रुत इव आगमकारणस्यात्मदेहशब्दरूपस्याभावाद् भावनीयम्। तदेवमेकेन प्रकारेण ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतमुक्तम्। सांप्रतं तदेव प्रकारान्तरेण निरूपयितुमाह— अहवे त्यादि अथवा-श्रुतं पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा- 'अंडयामि' त्यादि, अत्राऽऽह- ननु श्रुते प्रक्रान्ते सूत्रस्य प्ररूपणमप्रस्तुतम्, सत्यम्, किन्तु- प्राकृतशैलीमङ्गीकृत्य श्रुतस्याण्डजादिसूत्रस्य च सूत्रलक्षणेनैकेन शब्देनाभिधीयमानत्वसाम्याद् इदमपि प्ररूपयतीत्यदोषः। प्रसङ्गतोऽण्डजादिसूत्रस्वरूपज्ञापनेन शिष्यव्युत्पत्तिश्चैवं कृता भवति, अत एव भावश्रुते प्रक्रान्ते नामश्रुतादिप्ररूपणमप्रस्तुतमित्यायपि प्रत्युक्तम्, तस्यापि शिष्यव्युत्पादनादिफलत्वात्। न च भावश्रुतप्रसङ्गे तस्य नाश्रुताद् प्ररूपणमन्तरेण भावश्रुतस्य निर्दोषत्वादिस्वरूपनिश्चयं कर्तुं पार्यते, 'जं सेवं जाणइ से ए। जाणइ' त्ति वचनाद् इत्यलं विस्तरेण। अत्राद्यभेदज्ञापनार्थमाह— से कि तं 'मित्यादि अत्रोत्तरम्- अंडयं हंसगब्भाइ त्ति-अण्डाज्जातमण्डजम्, हंस-पतङ्गश्चतुरिन्द्रियो जीवविशेषः गर्भस्तु तन्निर्वर्तितः कोशिकाकारः हंसस्य गर्भो हंसगर्भः तदुत्पन्नं सूत्रमण्डजमुच्यते आदिशब्दः स्वभेदप्रख्यापनपरः। ननु यदि हंसगर्भोत्पन्नं सूत्रमण्डजमुच्यते तर्हि सूत्रे अंडयं हंसगब्भाइ' त्ति सामानाधिकरण्यं विरुध्यते हंसगर्भस्य प्रस्तुतसूत्रकारणत्वादेव सत्यम्। कारणे कार्योपचारात् तदविरोधः, कोशिकाकारभवं सूत्रं चटकसूत्रमिति लोकप्रतीतमण्डजमुच्यते इति हृदयम्, पश्चाद्भ्यहंसगर्भमस्मत्सामन्येन। से त्तं'-मित्यादि निगमनम्। अथ द्वितीयभेद उच्यते— से किं तं' मित्यादि अत्र निर्वचनम्- बोंडयं फलिहमाइ त्ति-बोण्ड वमनीफलं तस्माज्जातं बोण्डजं, फलिही-वमनी तस्याः फलमपि फलिह कर्पासाश्रयं कोशकरूपं तदिहापि कारणे कार्योपचाराद्बोण्डजं सूत्रमुच्यते इति भावः। से त्तं'मित्यादि निगमनम्। अथ तृतीयभेद उच्यते— 'से किं तं' मित्यादि अत्रोत्तरम्—'कीडयं पंचविहमि' त्यादि, कीटाज्जातं कीटजं सूत्रं तत् पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—'पट्टे' त्ति पट्टसूत्रं मलयम् अंशुकम्, चीनांशुकं कृमिरागम्। अत्र वृद्धव्याख्या किल यत्र विषये पट्टसूत्रमुत्पद्यते, तत्रारण्ये वननिकुञ्जस्थाने मांसचीडादिरूपस्याऽऽमिषस्य पुञ्जाः क्रियन्ते, तेषां च पुञ्जानां पार्श्वतो विस्तराः उच्चाश्च सान्तरा बहवः कीलका भूमौ निखन्यन्ते, तत्र वनान्तरेषु सञ्चरन्तः पतङ्गकीटाः समागत्य मांसाद्यभिलाषप्रसक्तलुब्धाः कीलकान्तरोपरितलाः परिभ्रमन्तो लाला-प्रमुञ्चन्ति सा च कीलकेषु लग्नाः परिगृह्यन्ते इत्येतत् पट्टसूत्रमभिधीयते। अनेनैव क्रमेण मलयविषयोत्पन्नं तदेव मलयम् इत्थमेव चीनविषयाद्बहिस्तादुत्पन्नं तदेवांशुकम्, इत्थमेव चीनविषयोत्पन्नं तदेव चीनांशुकमभिधीयते क्षेत्रविशेषाद्धि कीटविशेषस्तद्विशेषात् तु पट्टसूत्रादिव्यपदेश इति भावः। एवं कांश्चिद्रुधिरं मनुष्यादिशोणितं गृहीत्वा केनापि योगेन युक्तं भाजनसम्पुटे स्थाप्यते तत्र च प्रभूताः कृमयः समुत्पद्यन्ते ते च वाताभिलाषिणो भाजनच्छिद्रैर्निर्गत्य आसन्नं पर्यटन्तो यल्लालाजालमभिमुञ्चन्ति तत् कृमिरागपट्टसूत्रमुच्यते, तच्च रक्तवर्णकृमिसमुत्पन्नत्वात् स्वपरिणामत एव रक्तं भवति। अन्ये त्वभिदधति—यदा तत्र शोणिते कृमयः समुत्पन्ना भवन्ति तदा सकृमिकमेव तन्मलित्वा किट्टं परित्यज्य रसो गृह्यते तत्र च किञ्चिद्योगं प्रक्षिप्यते ततस्तेन यद्रज्यते पट्टसूत्रं तत् कृमिरागमुच्यते। तच्च धौतादिवस्थासु मनागपि कर्षादिद्राग न मुञ्चति से त्तं'मित्यादि निगमनम्। अथ चतुर्थो भेद उच्यते- से किं तं' मित्यादि, अत्रोत्तरम्—(अनु०।) (बालयपदव्याख्या 'वालय' शब्दे पञ्चमभागे गता।)

अथ पञ्चमो भेदोऽभिधीयते— से किं तं' मित्यादि वल्काज्ज्ञातं वल्कजं तच्च सणप्रभृति, क्वचित् पुनरतस्यादीनि पाठः, तत्रातसीसूत्रमादिशब्दादेरण्डादिसूत्रम्, से त्तं ' मित्यादि निगमनम्। उक्तं पञ्चविधमण्डजादिसूत्रं, तद्भणनेन चोक्तं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतम्, अतस्तदपि निगमयति— से त्तं जाणगे' त्यादि एतद्भणनेन च समर्थितं नोआगमतो द्रव्यश्रुतमतस्तदपि निगमयति— से तं नोआगमओ' इत्यादि, एतद्भणनेन च समर्थितं द्विविधमपि द्रव्यश्रुतमतस्तदपि निगमयति— से तं दव्वसुअमि' त्यादि। अनु०।

विध्युद्यमादिसूत्राणि—

विहि १ उज्जम २ वन्नय- ३ भय ४
उस्सग्ग ५ ऽववाय ६ तदुभयगय इ ७।
सुत्ताइँ बहुविहाइ—
समए गंभीरभावाइं ॥ १०६ ॥

ध० र० ३ अधि० ३ लक्ष०। (अस्या व्याख्या ' सद्धा शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता।)

अस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्। किं तत् इत्याह-

अप्पग्गन्थमहत्थं, बत्तीसदोसविरहियं जं च।
लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहि य गुणेहि उववेयं ॥ ९९९ ॥

अल्पग्रन्थं महार्थं च सूत्रं विज्ञेयम्, उत्पादव्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत् इत्यादिवत् सूत्रमल्पग्रन्थं महार्थं च भवतीत्यर्थः, यच्च द्वात्रिंशद्दोषविरहितम् तल्लक्षणयुक्तं सूत्रमुच्यते। ते चतेऽन्यत्रोक्ता द्वात्रिंशद् दोषाः —

अलियमुवघायजणयं, निरत्थयमवत्थयं छलं दुहिलं।
निस्सारमहियमूणं पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ १ ॥
कमभिन्नवयणभिन्नं, विभत्तिभिन्नं च लिंगभिन्नं च।
अणभिहियमपयमेव य सहावहीणं ववहियं च ॥ २ ॥
कालजइच्छविदोसो, समयविरुद्धं च वयणमत्तं च।

अत्थावत्तीदोसो नेओ असमासदोसो य ॥३॥
उवमा रूवगदोसो, निद्देसपयत्थसंधिदोसो य ।
एए उ सुत्तदोसा, बत्तीस हवंति नायव्वा ॥ ४ ॥
विशे० । दशा० ।

अस्खलितादिपदानां व्याख्या--

खलिए पत्थरमीया, मिलिए मिस्साणि धन्ने वावणता ।
मत्ताईविंदुवन्ने, घोसाइ उदत्तमाईया ॥ २९९ ॥

स्खलितं द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्ये प्रस्तरमीना प्रस्तराकुले क्षेत्रे तस्मिन् हि बाह्यमानानि हलकुलिकादीनि उत्सृज्य अन्यत्र निपतन्ति, एवं भावस्खलितं यदन्तरान्तरा आलापकान् मुञ्चति यथा अहिंसा 'देवा वि तं नमसन्ति' "पुप्फेसु भमरा जहा पत्तियत्तं चेव दोसा य" मिलितमपि द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो मिलितं बहूनां व्रीहियवादीनां धान्यानामेकत्र मिश्रीकृतानां वापनता-वपनं भावतो मिलितं यदन्यस्यान्यस्योद्देशकस्याध्ययनस्य आलापकानेकत्र मीलयति सर्वजिनवचनामानि कृत्वा यथा 'सव्वपाणा पियाउगा सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं इत्थ न नज्जइ किं कालियं उक्कालियं छउमत्थं वा' अत्र प्रायश्चित्तं दोषाश्च प्राग्वत् । परिपूर्णं द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः परिपूर्णो घटः, भावे परिपूर्णं मात्रादिभिः, आदिग्रहणात्—पदैर्बिन्दुभिर्वर्णैरक्षरैश्चापरिपूर्णे तदेव प्रायश्चित्तं दोषाश्च । मात्राभिरपरिपूर्णं यथा 'धम्म मंगलमुक्किट्ठं' । पदैरपरिपूर्णं यथा-- 'धम्मं उक्किट्ठं' बिन्दुभिरपरिपूर्णं यथा- 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' इति वर्णैरपरिपूर्णं यथा 'धम्म लउक्किट्ठमि' त्यादि, घोषा उदात्तादयः । तत्र उच्चैरुदात्तो नीचैरनुदात्तः समाहारः स्वरितः । उच्चैः शब्देन यथा- "उप्पन्नइ वा" इत्यादि नीचैः शब्देन यथा- "जे भिक्खू हत्थकम्मं करेइ" इत्यादि घोषैरयुक्तं कुर्वतस्तदेव प्रायश्चित्तं त एव च दोषाः ।

सम्प्रति व्यत्याम्रेडितादीनां पञ्चानां प्रकारान्तरेणार्थमभिधातुकाम आह--

मुत्तूण पढमबिइए, अक्खरपयपायबिंदुमत्ताणं ।
सव्वेसिं समायारो, सट्ठाणे चेव चरमस्स ॥३००॥

प्रथमं हीनाक्षरं द्वितीयमधिकाक्षरमेते द्वे पदे मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानां घोषयुतवर्ज्यानाम् अक्षरपदपादबिन्दुमात्राणां समवतारः कर्तव्यः यथा व्यत्याम्रेडितं नामान्यशास्त्राणामक्षरैः पदैः पादैर्बिन्दुभिर्मात्राभिर्घोषवाच्यादिविरुद्धं तस्यैव शास्त्रस्य अधस्तनान्युपरितनान्यधोऽक्षरपदानि यत्करोति स्खलितं पञ्चभिरेव पदादिभिः मिलितम्, यथा-सामायिकपदं दशवैकालिकोत्तराध्ययनप्रभृतीनामनेकानि पदानि मीलयति, अपरिपूर्णं पञ्चभिरक्षरादिभिः, स्वगतैः "सट्ठाणे चेव चरिमस्स" घोषयुतं घोषैर्वापरिपूर्णं नाक्षरादिभिः । बृ० १ उ० १ प्रक० । आचा० । आ० म० ।

अष्ट गुणाः सूत्रस्य तत्र प्रथमं लक्षणद्वारमाह--

लक्खणओ खलु सिद्धी, तदभावे तं ण साहए अत्थं ।
सिद्धिमिह सव्वत्थ वि, लक्खणजुत्तं सुत्तं तेणं ॥२७८॥

इह लक्षणहीनं सूत्रं न भवति, ततो लक्षणयुक्तसूत्रस्यार्थो भवति लक्षणहीनस्य त्वर्थाभावस्ततो यन्निमित्तमुपनिबद्धं सूत्रं तस्याप्रसिद्धिरेव । तथा चाह-लक्षणतः खलु विवक्षितस्यार्थस्य सिद्धिस्तदभावे लक्षणाभावे-तत्सूत्रं न साधयति विवक्षितमर्थम् । इह सर्वत्रापि लोके सिद्धं यत्किञ्चिन्मण्यादिद्रव्यं लाभार्थं क्रीतं तल्लक्षणहीनं लाभं न साधयति तेन-कारणेन लक्षणयुक्तं सूत्रमिष्यते ।

ईदृशं लक्षणयुक्तं सूत्रमत आह--

अप्पग्गंथमहत्थं, बत्तीसदोसविरहियं जं च ।
लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहिँ य गुणेहिँ उववेयं ।२७९॥

अल्पग्रन्थम्-अल्पाक्षरं महार्थमत्र चत्वारो भङ्गाः-अल्पाक्षरमल्पार्थम् यथा कापोतादिकम् । अल्पाक्षरं महार्थं यथा सामायिककल्पव्यवहारादि । महाक्षरमल्पार्थम् यथा- "जीमूतइ वा अजणइ वा" इत्यादिभिर्बहुभिरक्षरैर्वर्णव्यावर्णनम् महाक्षरं महार्थं यथा दृष्टिवादः तत्र यदल्पाक्षरं महार्थं तादृशं सूत्रमिति गमिष्यते तथा यद्द्वात्रिंशद्दोषविरहितं तदिष्यते । ते च द्वात्रिंशद्दोषा वक्ष्यमाणास्तथाऽष्टभिर्गुणैर्वक्ष्यमाणैर्यदुपेतं तदिष्यत एवंभूतं लक्षणयुक्तम् ।

अधुना द्वात्रिंशद्दोषानाह--

अलियमुवघायजणयं, निरत्थगमवत्थयं छलं दुहिलं ।
निस्सारमहियमूणं, पुनरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ २८० ॥
कमभिन्नवयणभिन्नं, विभत्तिभिन्नं च लिङ्गभिन्नं च ।
अणभिहियमपयमेव य, सभावहीणं ववहियं च ॥२८१॥
कालजुतिच्छविदोसो, समयविरुद्धं च वयणमित्तं च ।
अत्थावत्तीदोसो, हवइ य असमासदोसो य ॥ २८२ ॥
उवमा रूवगदोसो, परप्पवत्ती य संधिदोसो य ।
एए उ सुत्तदोसा, बत्तीसं हुंति नायव्वा ॥२८३॥ (बृ०)

अष्टभिर्गुणैरुपेतमित्युक्तमतः स्थाने चाष्टौ गुणानाह--

निद्दोसं सारवंतं च, हेउजुत्तमलंकियं ।
उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ २८४ ॥

निर्दोषं १ सारवत् २ हेतुयुक्तम् ३ अलङ्कृतम् ४ उपनीतं सोपचारं ५ मितं ६ मधुरं ७ मानं ।

तत्र निर्दोषादिपदव्याख्यानार्थमाह--

दोसा खलु अलियाई, बहुपज्जाय च सारवं सुत्तं ।
सोहम्मेयं हेऊ, सकारणं वा वि हेउजुत्तं ॥ २८५ ॥
उवमाइअलंकारो, सोवणयं खलु वयंति उवणीयं ।
कहलमणोवयारं, दंडगमणियं तदा महुरं ॥२८६॥

दोषाः खल्वलीकादयः प्रागभिहितास्तैर्वर्जितं निर्दोषं सारवन्नाम बहुपर्यायमेकैकस्मिन्नभिधेये यत्रानेकान्यभिधानानीत्यर्थः । हेतुयुक्तं साधर्म्येण वा हेतुना युक्तम् । अथवा-हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरं ततो यत्सत्कारणं तद्धेतुयुक्तमिति यथा-'सुत्तस्स मयं जागरियत्तं वा सेयं' इत्यादि, अलङ्कृतं यत्रोपमादिरलङ्कारः । तत्रोपमायुक्तम् यथा-"सूरे व सेणाइ समत्तमाउहे" आदिग्रहणात्-'जयमा अक्खरलभमाउक्कमसानिटठुरच्छुर्वा जमग । महुरत्तणमत्थघण--त्तणं घ

सुत्त अलकारा " इति परिग्रह । उपनीत खलु वदन्ति सोपनय सोपसहारम्, अनुपचार नाम—यत्काहल फल्गुप्राय तद्विपरीत सापचारम्, मित पदै श्लोकादिभिर्वा अमित दण्डकै मधुर त्रिधा सूत्रमधुरम् अर्थमधुरम् उभयमधुरम्, एतैरष्टभिर्गुणैरुपतम्, बृ०। (अल्पाक्षरादिशब्देषु तत्तत्पदानामर्थ ।)

साम्प्रतमेतेषु हीनाक्षरादिषु प्रायश्चित्तमाह—

खलियमिलियवाइद्ध, हीण अच्चक्खर वयतस्स।
विच्चामेलियअप्पडि-पुन्नघोसे य मासलहुं॥ ३०१॥

स्खलित मिलित व्याविद्ध हीनाक्षरमत्यक्षर व्यत्याम्रेडितम् अपरिपूर्णघोष च वदत प्रत्यक प्रायश्चित मासलघु। स्वामिन आज्ञाभङ्गे चतुर्गुरु। स तथाऽन्यऽपि करिष्यन्तीति गुरु। यथाक्तकारी न भवतीति मिथ्यात्वे चतुर्लघु। विराधना द्विविधा-आत्मविराधना च,सयमविराधना च।आत्मविराधना देवतया छलनम्, सयमविराधना काऽपि साधुर्वारयेत् मा स्खलितादीनि कुरुत तत कलहतोऽस्थिभङ्गादि आत्मविराधनाया परिताप महाग्लानाद्यारोपणा सयमविराधना सूत्रस्यान्यथोच्चारणादर्थे विसवाद, अर्थविसवादे चरणाभावश्चरणाभावे मोक्षाभाव इति दीक्षा निरर्थिकी। लघुग्रहणात् गुरुकमपि—सूचितम् ह्रस्वोक्त्या यथा दीर्घस्य सूचनम्। तत्र गुरुकमिति वा अनुद्धातीति वा कालकमिति वा गुरुकस्य नामानि। लघुकमिति वा उद्घातमिति वा शुक्लमिति वा लघुकस्य नामानि। अत्र गुरुलघुविशेषविस्तरपरिज्ञानार्थमाचार्यस्त्रिविध प्रायश्चित्त दर्शयति-तथा दानप्रायश्चित तप मायश्चित्त कालप्रायश्चित्त वा। तत्र दानप्रायश्चित्त गुरुक लघुक च। एवं तप कालप्रायश्चित्ते अपि गुरुलघुके प्रत्येक वक्तव्य।

तत्र दानप्रायश्चित्त गुरुकमाह—

जं तु निरंतरदाणं,जस्स व तस्स व तवस्स तं गुरुकं।
ज पुण संतरदाणं, गुरू वि सो खलु भवे लहुओ।३०२।

यस्य वा तस्य वा तपसो गुरुकस्याष्टमादेरगुरुकस्य निर्वृतिकादेर्यन्निरन्तर दान तद्भवति दानप्रायश्चित्त गुरु। यत्पुन सान्तरमष्टमादेर्गुरुकस्य तपसो दान तत् गुर्वपि खलु भवति-लघु,यथा आपत्तिश्चतुर्लघुकस्य षट्लघुकस्य वा, तत्राष्टमदशमानि सान्तराणि दीयन्त। एष दानप्रायश्चित्ते गुरुलघुकयाविशेष।

सम्प्रति तप कालयोराह-

कालतवे आसज्ज, गुरु वि होई लहूउ लहुगुरुगो।
कालो गिम्हो उ गुरू, अट्ठाइतवो लहू सेसो॥ ३०४॥

काल तपश्चासाद्य गुर्वपि लघु भवति, लघ्वपि च गुरु। तत्र कालो गीष्मो गुरु ,तपोऽष्टमादि शेष कालस्तपश्च लघु। इयमत्र भावना, लघ्वपि यदष्टमादिना तपसा उह्यत तत्तपा गुरु। यन्निर्विकृतिकादिना षष्ठपर्यन्तेनोह्यते तत्तपो लघु। तथा यद् गीष्मे काले उह्यते तत्कालगुरु,वर्षारात्रे हेमन्ते वोह्यमान काललघु। तदेव यत स्खलिताद्युच्चारणे प्रायश्चित्तमज्ञानमिथ्यात्वविराधनाश्च दोषास्ततस्मात् सूत्रमस्खलितादिदोषरहितमुच्चारणीयम्-पठनीय च। एव पठितस्य सूत्रव्याख्या कर्त्तव्या। बृ० १ उ० १ प्रक०। अनु०। आ० म०।

अथ वेद सर्वज्ञभाषितसूत्रलक्षणम्—

अप्पक्खरमसंदिद्धं, सारवं विस्सतोमुह।
अत्थोभमणवज्ज च, सुत्तं सव्वण्णुभासिय॥ २८६॥

अल्पाक्षर नाम-मिताक्षर यथा सामायिकसूत्रम्, असदिग्ध यत्सैन्धवशब्दवत् लवणपटघोटकाद्यनेकार्थसशयकारि न भाति, सारवत्-बहुपर्याय प्रतिमुखमनेकार्थाभिधायक वा, विश्वतो मुखम्-अनकमुख प्रतिसूत्रमनुयोगचतुष्टयाभिधानात्, अस्तोभ च वावैहिहकारादिपदच्छिद्रपूरणस्तोभकशून्यम् स्तोभका निपाता इति पूर्ववैयाकरणेषु प्रसिद्धे अनवद्यम् अगर्ह्यम्-न हिंसाप्रतिपादक 'षट् शतानि नियुज्यन्ते,पशूना मध्यमेऽहनि। अश्वमेधस्य वचनात्, न्यूनानि पशुभिस्त्रिभि॥ १॥" इत्यादिवचनमिव न हिंसाविधायकम्। एवभूत सूत्र सर्वज्ञभाषितमिति। आ० म० १ अ०।

एकस्मात् सूत्राद् बहवोऽर्था प्रतीयन्ते उत्सर्गापवादादय सूत्रभेदा—

एयारिसम्मि वासो, ण कप्पती जति वि सुत्तणुण्णातो।
अव्वागडो व भणितो,आयरिओ उवेहती अत्थं॥२५॥

एतादृश उपाश्रय वासो यद्यपि सूत्रे अनुज्ञात तथापि न कल्पते यत अव्याकृतोऽविशेषित एवाय सूत्रे भणित परम् आचार्यस्तमर्थमुत्प्रेक्षितविषयविभागप्रकटनेनोन्मीलयति,यथा किलैकस्मात् मृत्पिण्डात् कुलालोऽनेकानि घटशरावादिरूपाणि निष्पादयति एवमाचार्योऽप्यकस्मात् सूत्रपदादभ्यूह्यानेकषामर्थविकल्पानामुपदर्शन करोति। यथा वा सान्धकारगृहादौ विद्यमाना अपि घटादय पदार्था प्रदीप विना न विलोक्यन्ते तथा मूत्रेऽप्यर्थविशेषा आचार्येणाप्रकाशिता सन्तोऽपि नापलभ्यन्ते।

किं च—

जं जह सुत्ते भणियं, तहेव त जइ वियालणा नत्थि।
किं कालियाणुओगो, दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं॥ २६॥

यद्-वस्तु यदात्म्येन विधिरूपेण वा प्रकारेण सूत्रे भणित तत्तथैव यदि प्रतिपत्तव्य विचारणा-विषयविभागव्यवस्थापनायुक्त विमर्शो वा नास्ति-न क्रियत, तत किं केन हेतुना कालिकश्रुतस्यानुयोगा दृष्टा—विधियतयोपलब्धो दृष्टिप्रधानै, केवलज्ञानश्रुतज्ञानरूपालोचनप्रवरैस्तीर्थकरगणधरै। अथवा—प्रधानैर्नैगमादिनयमतिविशारदै श्रीभद्रबाहुस्वामिभि, किमिति निर्युक्तिकरणद्वारेण कालिकश्रुतानुयोगो दृष्ट-प्रतिपादित।

अपि च—

उस्सग्गसुतं किंचि य,किंचि य अववातिय भवे सुत्तं।
तदुभयसुत्तं किंचि य,सुत्तस्स गमा मुणेयव्वा॥ २७॥

किंचिदुत्सर्गसूत्र, किञ्चित्पुनरापवादिक सूत्र, किञ्चित्तदुभयसूत्रम्। तच्च द्विधा-औत्सर्गापवादिकम् अपवादौत्सर्गिकम्। एते सूत्रस्य गमा प्रकाराश्चत्वारो ज्ञातव्या। अथवा-गमा नाम-द्विरुच्चारणीयानि पदानि,तद्यथा-उत्सर्गौत्सर्गिकम् अपवादापवादिकम्। एवमेते द्वौ भेदौ चत्वारश्च प्रागुक्ता इत्येव सूत्रस्य षड् भेदा सजाता, एते च पुरस्तादुदाहरिष्यन्ते।

अन्येऽपि सूत्रस्य भेदा भवन्तीत्याह—

णेगेसु एगगहणं, सलोमणिल्लोमअकसिणे अइणे ।
विहितभिन्नस्स गहणं. अववाउस्सग्गिय सुत्तं ॥ २८ ॥

अनेकेषु कषायेन्द्रियाश्रवादिष्वर्थेषु ग्रहीतव्येषु क्वापि सूत्रे एकस्यान्यतरस्य ग्रहणं भवेत् , यथा यत्र सूत्रे क्रोधनिग्रह साक्षादुपदिष्टस्तत्र माननिग्रहादयोऽप्यर्थेन उक्ता द्रष्टव्या । एवमिन्द्रियाश्रवादिष्वपि भावनीयम् । कानिचित् तु सूत्राणि साधूनां साध्वीनां च प्रत्येकविषयाणि यथेहैव कल्पाध्ययने सलोमसूत्र वा ।

तद्यथा—

नो कप्पइ निग्गंथीणं सलोमाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ३ ॥ कप्पइ निग्गंथाणं सलोमाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा । से वि याइं परिहारिए नो चेव णं अपरिहारिए । से वि याइं परिभुत्ते नो चेव णं अपरिभुत्ते । से वि याइं एगराइए नो चेव णं अणेगराइए ॥४॥ नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गन्थीण वा कसिणाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥५॥

कानिचित्तु सामान्यसूत्राणि भवन्ति, यथा अकृत्स्नाजिनविषयं सूत्रम् ।

तच्चेदम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा अकसिणाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ६ ॥

अथानानुपूर्व्याऽपि व्याख्यानमिति तत्पदयोर्दर्शनार्थं प्रागुक्तसूत्रषट्कमध्याच्चतुर्थभेदमुदाहरति ' विहिभिन्नस्स य ' इत्यादि, इहैव ग्रन्थे यद् विधिभिन्नस्य ग्रहणमुक्तं तदपवादौत्सर्गिकं सूत्रम् । तच्चेदम्—

कप्पइ निग्गंथीणं पक्के तालपलंबे भिन्ने पडिगाहित्तए से वि य विहिभिन्ने नो चेव णं अविहिभिन्ने ॥५॥ (बृ० १ उ०)

आह-यद्यपवादनानुज्ञातं तर्हि भूयः कथं प्रतिषिध्यते इत्याह—

उस्सग्गाट्ठिइसुद्धं, जम्हा दव्वं विवज्जयं लभति ।
ण य तं होइ विरुद्धं, एमेव इमं पि पासामो ॥ २९ ॥

उत्सर्गस्थित्या उत्सर्गपदेषु शुद्धमुद्गमादिदोषरहितं यद्भक्तपानादि द्रव्यं ग्रहीतुं कल्पते तदेवापवादपदे यस्माद्विपर्ययं वैपरीत्यं लभते इत्यर्थः , न च—नैव तथा गृह्यमाणं विरुद्धं भवति । ज्ञानादिगुणोपकारकं वादविरुद्धमवति भावः । एवमेवानुमतमपि प्रकृतमर्थं कल्पते—निग्रन्थीनाम् पक्कं तालप्रलम्बं भिन्नं प्रतिग्रहीतुमित्यपवादनानुज्ञातस्याप्यविधिभिन्नप्रतिषेधरूपमविरुद्धमेव पश्यामः ।

अथोत्सर्गसूत्रादाहरणान्याह—

उस्सग्गगोयरम्मि य, निसेज्जकप्पाववादए तिण्हं ।
मा संदल मा अट्ठी, अववादुस्सग्गिय सुत्तं ॥ ३० ॥

औत्सर्गिकं सूत्रं गोचरं पर्यटतः साधोर्गृहद्वयापान्तराले या निषद्या—निषदनं तद्विषयम् । तच्चेदम्—

नो कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा अनन्तरा गिहंसि वा आसइत्तए वा० जाव काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए त्ति ॥

यत्तु त्रयाणां जराभिभूतादीनां निषद्या कल्पते इत्येवं लक्षणं सूत्रं तदपवादिकं सूत्रम् ।

तच्चेदम्—

अह पुण एवं जाणिज्जा जराजुण्णो वाहिए बाहिओ तवस्सी मुच्छिज्ज वा एवं ण्हं कप्पइ अंतरागिहंसि आसइत्तए ।

इदं पुनरपवादौत्सर्गिकम्–' मस दल मा अट्ठि ' त्ति–पुद्गलं प्रयच्छ मा अस्थीनीति ।

नो कप्पति व अभिन्नं, अववाएणं तु कप्पती भिन्नं ।
कप्पति पक्कं भिन्नं, विधी य अववायउस्सग्ग ॥३१॥

नो कल्पते अभिन्नं तालप्रलम्बं प्रतिग्रहीतुम् । एतद् वा उत्सर्गसूत्रम् , यत्पुनरपवादपदेनाध्वादाववमौदर्यादिषु भिन्नं प्रतिग्रहीतुं कल्पते इत्येवंरूपं तदपवादिकम् । यत्पुनर्निर्ग्रन्थीनां कल्पते पक्कं तालप्रलम्बं विधिभिन्नं विधिभिन्नमिति सूत्रं तदपवादौत्सर्गिकम् । एतत्प्रागुक्तमपि स्पष्टीकरणार्थमिहाभिहितम् ।

इदं त्वौत्सर्गापवादिकम्—

नो कप्पइ राओ वा वियाले वा सेज्जासंथारयं पडिगाहित्तए नन्नत्थ एगेण पुव्वपडिलेहिएणं सिज्जासंथारएणं ।

इदं पुनरौत्सर्गिकम्—

नो कप्पइ असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पढमाए पोरिसीए पडिगाहित्तए पच्छिमं पोरिसिं उवाइणावित्तए से य आहच्च उवाइणावित्तए सिया जो तं भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ से आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्घाइयं ।

तथा येषु सूत्रेष्वपवादा भणितास्तेष्वेवार्थतः पुनरनुज्ञा प्रवर्त्तते तान्यपवादापवादिकानि ।

किं चान्यत्—

कत्थइ देसग्गहणं, कत्थति भण्णति णिरवसेसाइं ।
उक्कमकमजुत्ताइं, कारणविसओ निउत्ताइं ॥ ३२ ॥

क्वचित् सूत्रे अभिधेयपदानां देशतो ग्रहणं क्रियते कुत्रापि च निरवशेषाण्यभिधेयपदानि भण्यन्ते, तथा कानिचित्सूत्राण्युत्क्रमयुक्तानि कानिचित्तु क्रमयुक्तानि कारणविशेषतः–कारणविशेषमाश्रित्य नियुक्तानि गणधरादिभिः श्रुतधरैर्विरचितानि ।

एतदेव विवृणोति—

देसग्गहणे बीएहिं, सूयिया मूलमादिणो हुंति ।
कोहादिअणिग्गहिया, सिंचंति भवं निरवसेसं ॥३३॥

देशग्रहणे कृते सति तज्जातीयानां सर्वेषामपि ग्रहणं भवति यथा ' सालीणि वा वीहीणि वा' इत्यादावाचारसत्रेव च सूत्रे बीजैर्गृहीतैर्मूलादयोऽपि भेदाः सूचिता भवन्ति कुत्रापि च सूत्रे निरवशेषाण्यभिधेयपदानि गृह्यन्ते, यथा दशवैकालिके क्रोधादयोऽनिगृहीताः सन्तो भवं—संसारं निरवशेषं चतुर्गतिकमपि सिञ्चन्तीत्युक्तम् तथा च तत्सूत्रम् " कोहो य माणो य अणिग्गहीया माया य लोभो य अवड्ढमाणा। चत्ता-

रि एए कसिणा कसाया सिंचति मूलाई पुणब्भवस्स ॥१॥"
अथोत्क्रमकमयुक्तानि सूत्राणि दर्शयति--

सत्थपरिण्णा,दुक्कम्मे, गोयरपिंडेसणा कमेणं तु ।
जं पि य उक्कमकरणं, तमभिणवधम्ममादिट्ठा ॥३४॥

शस्त्रपरिज्ञाध्ययने तेजःकायोद्देशकानन्तरं वायुकायोद्देशकः क्रमप्राप्तोऽपि नोक्तः, किंतु वनस्पतित्रसकायोद्देशकौ प्ररूप्य पर्यन्ते स भणितः,एवमादिरुत्क्रमयुक्तं सूत्रमुच्यते। क्वचित्तु सूत्रे क्रमेणैवार्थपदानि भवन्ति। यथाष्टौ गोचरभूमयः, तद्यथा-'पडाश्रो अद्धपडा-गोमुत्तिया पत्तगविहिया। अन्तामयुक्ता वा, बाहिं संबुक्का उज्जुगीय तु पच्चागइ।' तथा सप्तपिण्डैषणासूत्रमपि क्रमनिबद्धं मन्तव्यम्,तद्यथा-"संसट्ठा असंसट्ठा उद्धडा अप्पलेवाडग्गहिता उज्झितधम्मिया।" अथवा-पिण्डैषणेति प्रथमं पिण्डपदं ततः एषणापदं यत्रौघनिर्युक्त्यादौ सूत्रे यथाक्रमं प्ररूप्यते तत् क्रमनिबद्धम्।यदपि चोत्क्रमकरणं शस्त्रपरिज्ञादावध्ययने तदभिनवधर्मार्थम्। किमुक्तं भवति-अभिनवधर्मा शैक्षः सचाद्याप्यपरिणतजिनवचनतया वा युक्त्याऽपरिस्फुटमनुपलभ्यमानतया प्रथमतः प्ररूप्यमाणं न सम्यक् प्रतिपद्यते,अतो वनस्पतित्रसान् प्ररूप्य यदा तेषु सम्यग् जीवत्वं प्रतिपन्नस्तदा वायुकायं जीवत्वेन प्ररूप्यमाणं सुखेनैव श्रद्धत्ते, एवमादिभिः कारणैरुत्क्रमकरणं मन्तव्यम्।

अथ 'बीएहिं सूइया मूलमाइणो' त्ति पदं व्याचष्टे--

बीएहिं कंदमादी, विसूइया तेहिं सव्ववणकाश्रो ।
भोम्मादिगा वणाश्रो, सभेदसारोवणा भणिता ॥३५॥

इहैव सूत्रे बीजैर्गृहीतैः कन्दमूलादयोऽपि भेदाः सूचिताः तेष्वपि निष्ठतं प्रायश्चित्तं भवतीति भावः। तैश्च कन्दादिभिः सर्वोऽपि वनस्पतिकायः परीत्तानन्तभेदभिन्नः सूचितः, अनेन तु वनस्पतिना भौमादयः कायाः सूचिता एव सभेदाः--भेदसहिताः षडपि कायाः सारोपणाः सप्रायश्चित्ता भणिता अवसातव्याः।

जत्थ उ देसग्गहणं, तत्थ ऽवसेसाइं सूइयवसेणं ।
मोत्तूण अहिगारं, अणुयोगधरा पभासंति ॥३६॥

एवमत्रापि यत्र देशग्रहणं तत्रावशेषाण्यर्थपदानि, सूचितस्वभावत्वप्रत्ययः तादृशानावगन्तव्यानि, तथा कुत्रापि सूत्रे अनुयोगधरा अधिकार-प्रस्तुतार्थं मुक्त्वा सूत्रानुपातिप्रसङ्गागतमर्थं प्रथमतः प्रभाषन्ते। यथा पिण्डाधिकारप्रस्तुते "पुढवीश्राउक्काए, तेऊवाऊवणस्सई चेव। बिइय तिइय चउरो, पंचि--दिया य लेवो दसमश्रो श्र ॥१॥" इत्यादिनौघनिर्युक्तौ सविस्तरं कायप्ररूपणा कृता। एवं विचित्राणि सूत्राणि भवन्ति, अत एव यावदमीषामर्थं सूरिणा न व्यक्तीकृतस्तावन्न सम्यगवगममुपगच्छति।

अथौत्सर्गिकापवादिकसूत्रयोर्विषयविभागमाह—

उस्सग्गेणं भणिया-णि जाणि अववादतो य जाणि भवे।
कारणजातेन मुणी, सव्वाणि वि जाणितव्वाणि ॥३७॥

उत्सर्गेण यानि सूत्राणि भणितानि यानि चापवादतः सूत्राणि तानि हे मुने ! कारणजातेन सर्वाण्यपि ज्ञातव्यानि,। किमुक्तं भवति--प्रतिषिद्धस्यासेवनहेतुः-कारणं, तच्च ज्ञानादि। तत्र चोत्सर्गसूत्रेषु साक्षादुत्सर्गविषयो निबन्धः, अर्थतस्तु कारणजाते तत्राप्यनुज्ञा मन्तव्या। अपवादसूत्रेषु पुनः कारणजातमुद्दिश्य साक्षादपवादविषयो निबन्धः अर्थतस्तु तत्राप्युत्सर्गो द्रष्टव्यः। एवं सर्वसूत्रेषु तत्त्वतः उत्सर्गापवादावुभावपि निबद्धाववगन्तव्यौ।

अत्र किं पुनस्तया स्वस्थानमित्याह—

उस्सग्गेण णिसिद्धा-ई जाइ दव्वाई संथरे मुणिणो।
कारणजाते जाते, सव्वाणि वि ताणि कप्पंति ॥ ३८ ॥

उत्सर्गेण सस्तरणमाश्रित्य यानि द्रव्याणि प्रलम्बादीनि मुनेः-संयतस्य प्रतिषिद्धानि तान्यथ कारणजाते-विशुद्धालम्बनप्रकारे जाते-समुत्पन्ने सति सर्वाण्यपि कल्पन्ते।

अत्र परः प्रश्नयति—

जं चिय पयं णिसिद्धं,तं चिय जति भूयो कप्पती तस्स ।
एवं हो अणवत्था, ण य तित्थं णेव सव्वं तु ॥ ३९ ॥

यदेव प्रलम्बादिकं प्राक्पूर्वं निषिद्धं तदेव यदि भूयः—पुनरपि तस्य--साधोः कल्पते ततः एव सूत्रार्थस्य यदृच्छाप्रवृत्तो चरणकरणस्यानवस्था भवति, ततश्च न तीर्थमनुसजति नैव च प्रतिषिद्धं समाचरतस्तस्य अस्यमो भवति, तदभावे दीक्षा निरर्थिका, तन्निरर्थकतायां मोक्षस्याप्यभावः प्राप्नोति।

अपि च—

उम्मत्तवायसरिसं, खु दंसणं ण वि य कप्पऽकप्पं तु ।
अह ते एव सिद्धी,ण होज्ज सिद्धी उ कस्सेव ॥ ४० ॥

आचार्य पूर्वमेकत्र सूत्रं प्रतिषिध्य पुनस्तदेवानुज्ञायत इदं भवतो दर्शनमुन्मत्तवाक्यसदृशं प्राप्नोति. तथा नापि चेदं कल्पमिदमकल्पमिति व्यवस्था भवति। यदि चैवमपि ब्रुवतः सूत्राभिप्रेतार्थसिद्धिर्भवति तर्हि कस्य न सा भवति चरकपरिव्राजकादीनामप्यसमञ्जसप्रलापिता सा भविष्यतीति भावः।

सूरिराह—

ण वि किंचि अणुण्णाय, पडिसिद्धं वावि जिणवरिंदेहिं।
एसा तेसिं आणा, कज्जे सच्चेण होतव्वं ॥ ४१ ॥

हे नोदक ! यदेतद्भवता प्रलपितं तत्प्रवचनरहस्यानभिज्ञतासूचकम्, यतो जिनवरेन्द्रैस्तथाविधकारणाभावे नापि किंचिदकल्पनीयमनुज्ञातम्, कारणे च समुत्पन्ने नापि किञ्चित्प्रतिषिद्धं, किंतु एषा तेषां तीर्थकृताम् निश्चयव्यवहारनयद्वयाश्रिता सम्यगाज्ञा मन्तव्या। यदुत कार्ये ज्ञानादावालम्बने सत्येन-सद्भावानुसारेण साधुना भवितव्यं न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदालम्बनीयमित्यर्थः। अथवा--सत्यं नाम संयमः ततः कार्ये समुत्पन्ने भवितव्यं यथा यथा संयम उत्सर्प्पति तथा तथा कर्त्तव्यमिति भावः।

आह च बृहद्भाष्यकारः —

कज्जं णाणादीयं, सच्चं पुण होइ संजमो नियमा ।
जह जह सो होइ थिरो, तह तह कायव्वयं होइ ॥४२॥

इदमेव भावयति—

दोसा जेण निरुभं-ति जेण खिज्जंति पुव्वकम्माइं।
सो सो मोक्खोवाश्रो, रोगावत्थासु समणं व ॥ ४३ ॥

येनानुष्ठानविशेषेणाऽशेषा दोषा रागादयो निरुध्यन्ते पूर्वोपचितानि कर्माणि च क्षीयन्ते सोऽनुष्ठानविशेषो मोक्षोपायो ज्ञातव्य । रोगावस्थासु—ज्वरादिरोगप्रकारेषूपशमनमिवौषधिनौषधस्य दानाय-व्याधिपरिहारायानुष्ठानमिव, यथा तेन विधीयमानेन ज्वरादिरोग क्षयमुपगच्छति , एवमुत्सर्गे उत्सर्गम् , अपवादे अपवाद समाचरता रागादयो दोषा निरुध्यन्ते पूर्वकर्माणि च क्षीयन्ते। अथवा-यथा कस्यापि रोगिण पथ्यौषधादिक प्रतिषिध्यते कस्यापि पुन तदेवानुज्ञायते, एवमत्रापि य समर्थस्तस्याकल्प प्रतिषिध्यते असमर्थस्य तु तदेवानुज्ञायते । उक्त च भिषग्वरशास्त्रे-“उत्पद्येत हि साऽवस्था,देशकालामयान् प्रति । यस्यामकार्यं कार्य स्यात्, कर्म कार्यं च वर्जयेत् ॥१॥” एवविध चोत्सर्गापवादविभागमगीतार्थो न जानाति । बृ० २ उ० । नि०चू० । उत्सर्गेऽपवादमपवादे वा-उत्सर्ग कुर्यात् इति ‘कप्प’ शब्दे तृतीयभागे २२३ पृष्ठे गतम् ।) (पञ्चप्रकारै सूत्र वाचयेदिति ‘वायणा’ शब्दे षष्ठभागे उक्तम् ।) पञ्चभि स्थानै सूत्रं शिक्षेदिति ‘सिक्खा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।) (दृष्टिवादस्य अष्टाविंशतिसूत्राणि ‘ दिट्ठिवाय ’ शब्दे चतुर्थभागे २५२४ पृष्ठे उक्तानि ।) (पूर्वं सूत्रमर्थो वा इति ‘ अणुओग ’ शब्दे प्रथमभागे ३४४ पृष्ठे गतम् ।) इदाणि सुत्त भणति , तथा च-‘ नंदिमणुओगदार विहिवा दुवघाति य च णातूण। कातूण पचमगल-मारभो होति सुत्तस्स ॥ १ ॥ कतपचनमोक्कारो करेति सामाइय ति साऽभिहितो । सामाइयगमेव य जं सो सेस तु तवत्थ ॥२॥” प्रागुपदिष्ट च-एत्थ य सुत्ताणुगमे सुत्तालावगमि निप्फण्णो निक्खवो सुत्तभासियनिज्जुत्ती समक गमिस्सति । आ० चू० २ अ० । उत्त० । “सुत्त सुत्ताणुगमो सुत्तालावगकओ य निक्खवो । सुत्तप्फासियणिज्जु-त्तिनया समग तु वच्चति ॥१॥” कदाचिदपि सूत्र विषम न भवति । व्य० १ उ० । नि० चू० ।

सूत्रस्यान्यथा व्याख्याने प्रायश्चित्तम्—

से भयव ! जे णं केइ आयरिएइ वा गणहरेइ वा अमइ कहिं नि कयाइ तहा संनिहाणंगमासज्ज इणमो निग्गन्थ पवयणमन्नहा पन्नवेज्जा से णं किं पावेज्जा ? गोयमा ! जं सावज्जायरिएण पाविय । महा० ४ अ० ।

यथासूत्रमर्थ करणीय -

आयरियपरंपरएण आगयं जो उ छेयबुद्धीए ।
कोवेइ छेयवाई , जमालिनासं स णासिहिति ॥१२५॥

आचार्या — सुधर्मस्वामिजम्बूनामप्रभवार्यरक्षितादयस्तेषां प्रणालिका-पारम्पर्यं तेनागत यद् व्याख्यान—सूत्राभिप्राय , तद्यथा—व्यवहारनयाभिप्रायेण क्रियमाणमपि कृत भवति । यस्तु कुतर्कदर्पाध्मातमानसो मिथ्यात्वोपहतदृष्टितया छेकबुद्ध्या-निपुणबुद्ध्या कुशाग्रीयशेमुषीकोऽहमिति कृत्वा कोपयति—दूषयति—अन्यथा तमर्थं सर्वज्ञप्रणीतमपि व्याचष्टे कृत कृत्यमित्येव ब्रूयात् , वक्ति च न हि मृत्पिण्डक्रियाकाल एव घटो निष्पद्यते, कर्मगुणव्यपदेशानामनुपलब्धे , स एव छेकवादी—निपुणोऽहमित्येववादी—पण्डिताभिमानी जमालिनाश—जमालिनिह्नववत् सर्वज्ञमतविकोपको विनङ्क्ष्यति-अरहट्टघटीयन्त्रन्यायेन ससारचक्रवाल बम्भ्रमिष्यतीति । न ह्यसौ जानाति वराक , यथा अय लोको घटार्था क्रिया मृत्खननाद्या घट एवोपचरति, (तद्वत) तासा च क्रियाणा क्रियाकालनिष्ठाकालयोरेककालत्वात् क्रियमाणमेव कृतं भवति । दृश्यते चाय व्यवहारो लोके, तद्यथा—अद्यैव देवदत्त निर्गत कान्यकुब्ज देवदत्तो गत इति व्यपदेश , (लोकोक्त्या) तथा दारुणि छिद्यमाने प्रस्थकोऽयम् (इति) व्यपदेश इत्यादि ।

साम्प्रतमन्यथावादिनाऽपायदर्शनद्वारेणोपदेशं दातुकाम आह—

ण करेति दुक्खमोक्खं, उज्जममाणोऽवि संजमतवेसु ।
तम्हा अत्तुक्करिसो, वज्जेअव्वो जतिजणेण ॥ १२६ ॥

यो हि दुर्गृहीतविद्यालवदर्पाध्मात सर्वज्ञवचनैकदेशमन्यथा व्याचष्टे स एवभूत सन् संयमतपस्सूद्यम कुर्वाणोऽपि शारीरमानसाना दु खानाम सातोदयजनिताना मोक्ष—विनाश न करोति आत्मगर्वाध्मातमानस , यत एव तस्मादात्मोत्कर्ष अहमेव सिद्धान्तार्थवेदी, नाऽपर कश्चित् मत्तुल्योऽस्ती त्येव रूपाऽभिमानो वर्जनीय —त्याज्य । यतिजनेन—साधुलोकेन । अपरोऽपि ज्ञानिना जात्यादिको मदो न विधेय , किं पुनर्ज्ञानमद ?, तथा चोक्तम्—‘ ज्ञान मददर्पहर, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्य ?। अगदो यस्य विषायते, तस्य चिकित्सा कथ क्रियते ?॥१॥’’ सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । (सूत्र दृष्टवताऽर्चिष्टतममिति ‘सज्झाय’ शब्दे) (सूत्रार्थयो का महान् इति ‘ अइसस ’ शब्दे प्रथमभागे २४ पृष्ठे गतम् ।) (सूत्रमर्थो वा बलवान् इति ‘ खेत्त ’ शब्दे तृतीयभागे ७६६ पृष्ठे उक्तम् ।) यस्य सूत्रस्य कर्त्ता नोपलभ्यते तस्य गणधरः । प्रति० । सूत्र पञ्चविध सञ्ज्ञासूत्रादि । बृ० ।

प्रथमत• सञ्ज्ञासूत्रमाह—

उवयारअनिट्ठुरया, कज्जित्थीदाण मा हु निच्छक्का ।
जे छेए आमगंधा-दिआरे सन्नासुय तेणं ॥ ३१६ ॥

यत्सामायिकसंज्ञया सूत्र भण्यते तत् सञ्ज्ञासूत्रम् , यथा ‘जे छेए से सागारियं परिहारे’ तथा ‘आमगन्धा’ इति-‘सव्वामगंध परिन्नाय निरामगंधो परिव्वए’ तथा ‘आरं’ ति-आर दुगुणेण पार एगगुणेण मिति’य छेक स सागारिक- मिथुनं ‘परियाहरे’ परिवर्जयति तथा आममविशोधिकोटिं गन्धविशोधिकोटिं, परिज्ञा द्विविधा—ज्ञपरिज्ञा, प्रत्याख्यानपरिज्ञा च । तत्र ज्ञपरिज्ञया सर्वमामगन्ध परिज्ञाय, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय निरामगन्ध सन् परि समन्तात् परिव्रजेत् अप्रतिबद्धो विहरेदित्यर्थ । आर -संसारस्तद् द्विगुणेन रागेण द्वेषेण च परिवर्जयति । पार-मोक्षस्तमेकेन गुणेन रागद्वेषपरिहारलक्षणेन साधयति । अथ क सञ्ज्ञासूत्रे गुण इत्यत आह—‘उवयारे’ त्यादि पूर्वार्द्धे सञ्ज्ञावचन हि क्वचिज्जुगुप्सितेऽर्थे प्रयुज्यमाने तद्विषयमुपचारवचन भवति । उपचारवचनेन च भण्यमाने तस्मिन् जुगुप्सितेऽर्थे न निष्ठुरता इति अनिष्ठुरता, तथा कार्ये समापतिते स्त्रिया• सा सूत्रदानमाहु पूर्वसूरय , ततस्तस्या साधुसमीपे पठन्त्या सुखेनालापको दीयते । अन्यथा व्यक्तमभिधीयमाने कथाभि

ज्ञा भवति । तत सा निश्छक्रा-निर्लज्जा जायते । यादृश च कार्यं साध्वीसमीपे पठति तदुपरिष्टाद्दृश्यते तेन संज्ञा-सूत्रमिष्यते । कारकसूत्रं नाम यथा आह-" कम्म न भुज्जमाणे से समण णिग्गथे कइ कम्मपगडीओ बधति, गोयमा । आउवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधेति । से केणट्ठेण भंत ! एवं वुच्चइ"त्यादि प्रश्नसगालापक । ननु सर्वज्ञप्रमाण्यादेवैतत् श्रद्धीयते यथाऽऽधाकर्मभुञ्जान आयुर्वर्जाना सप्ताना कर्मप्रकृतीना बन्धकस्ततं कस्मादुच्यते केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते इत्यादि ।

तत आह—

सव्वण्णुप्पामण्णा, जइ वि य उस्सग्गतो सुयेपसिद्धी ।
वित्थरओऽपायाण य, दरिसणमिइ कारगं तम्हा ।३२०।

यद्यपि सर्वज्ञप्रामाण्यादुत्सर्गेन एकान्तेन श्रुतस्य सर्वस्यापि प्रसिद्धि तथापि विस्तरताऽपायाना दर्शन स्यादिति, तस्मादधिकृतार्थप्रसिद्धिकारकम् ' स केणमि त्यादिसूत्रमुपन्यस्यते ।

इदानीं प्रकरणसूत्रमाह—

पगरणओ पुण सुत्तं, जत्थ उ अक्खेवनिन्नयपसिद्धी ।
नमि गोयमकेसिज्जा, अद्दगनालंदइज्जाय ॥ ३२१ ॥

प्रकरणात सूत्रं नाम यत्र—स्वसमय एवाक्षेपनिर्णयप्रसिद्धिरुपवर्ण्यते, यथा नामिप्रव्रज्या गौतमकेशीयम्, आर्द्रकीयनालन्दीयमिति । तदेवमुक्त संज्ञादिभदतस्त्रिप्रकार सूत्रम् । बृ० १ उ० १ प्रक० । (उत्सर्गापवादभेदतो द्विविधसूत्राणि ' उस्सग्ग ' शब्दे द्वितीयभागे ११६७ पृष्ठे गतानि ।)

सन्नाइँ सुत्तससमय, परसमओसग्गमेव अववाए ।
हीणाहियजिणथेरे, अज्ञाकाले य वयणाई ॥४२१॥

इह मौनीन्द्र प्रवचने अनेकधा सूत्राणि भवन्ति तत्र किंचित् संज्ञासूत्र यथा ' यो छेए से सागारियं न सेवे " यश्छेक -पण्डित स सागारिकं मैथुनं न सेवेत । अथवा-' सव्वामगंध परिन्नाय निरामगंधो परिव्वए ' आमम्-अविशोधिकोटि गन्धं-विशोधिकोटि, तथा " आर दुगुणेण पारं एगगुणेण " आर संसारस्त द्विगुणेन रागद्वेषयुगलेन पारं निर्वाणं तदेकगुणेन रागद्वेषपरिहारलक्षणे जीव प्राप्नोतीति गम्यते, आदिग्रहणाद्दर्शीभाषानियत सूत्र गृह्यते, यथा "दिगिंछा परीसहे" दिगिंछेति-बुभुक्षा स्वसमयसूत्र यथा "करेमि भंते! सामाइयमि"त्यादि परसमयसूत्र यथा"पचखंधे वयतेगे, बालाउ खणजोइणो ।"उत्सर्गसूत्रं यथा"अभिक्खणं निव्विगयं गया य"इत्यादि अपवादसूत्र यथा- तिण्ह सव्वयाणस्स, निसिज्जा जस्स कप्पई । जराए अभिभूयस्स, बाहियस्स तवस्सिणो"हीनमिति-हीनाक्षर यैरक्षरैर्विना सूत्रस्यार्थो न पूर्यते। अधिकमित्यधिकाक्षरम्, एवविध यत्पूर्वमज्ञानत सूत्रमधीत तस्यार्थ सम्यगवगम्य हीन प्रतिपूरयति अधिक परित्यजति । जिनकल्पिकसूत्र यथा-" तेगिच्छं न भिनं दिज्जा, सचिक्खत्तगवेसए । एवं खु तस्स सामन्नं, जं न कुज्जा न कारवे"स्थविरकल्पसूत्र यथा- भिक्खू इच्छिज्जा अन्नयरं तेगिच्छं आउट्टित्तए"अथवा-जिनकल्पस्थविरकल्पयो सामान्यसूत्रमिदम्-' समट्टकप्पेण चरिज्ज भिक्खू' आर्यासूत्र यथा-'कप्पइ निग्गंथीण अनोलित्तं घडिमत्तय धारित्तए"काल' त्ति--कालविषय किमपि सूत्र यथा--अनागत कालमङ्गीकृत्य ।"नयालभेज्जा निउणं सहाय गुणाहियं वा गुणओ समं वा ।" इत्यादि । 'वयणाइ नि-वचनमेकद्विबहुवचनादिक षोडशधा यथा--पीठिकाया तथा तत्प्रतिपादक सूत्र-यथा आचाराङ्गे भाषाध्ययने 'एगवयण वयमाणे एगवयण वएज्जा दुवयण वयमाणे दुवयण वएज्जा बहुवयण वयमाणे बहुवयणं वइज्जा इत्थीवयणं वयमाणे इत्थीवयणं' "इत्थी" इत्यादि आदिशब्दाद्भूय सूत्रादिपरिग्रह. । इत्थमनेकधा सूत्राणा सभवे तदर्थश्रवणमन्तरेण न शक्यते कीदृशमिति विवेक कर्तुमिति कर्तव्यमर्थग्रहणम् । अथ ते शिष्या ब्रूयु । य कण्ठत सूत्र निबद्धोऽर्थस्तेनैव वय तुष्टा किमस्माक दुरधिगमत्वाद्बहुपरिक्लेश 'मज्जणनिसण्णअक्खा ' इत्यादि प्रक्रियापुरस्सरमर्थग्रहणप्रयासेनेति ते इत्थ ब्रुवाणा. प्रज्ञापयितव्या" ।

कथमित्याह—

जे सुत्तगुणा खलु ल-क्खणम्मि कहिया उ सुत्तमाई य ।
अत्थग्गहणमराला, तेहिं चिय पन्नविज्जति ॥५२२॥

पीठिकाया लक्षणद्वारे ये सूत्रस्य गुणा " निद्दोसं— सारवतं च " इत्यादिना कथिता . यद्वा--' सुत्तमाई य ' त्ति--" सुत्त तु सुत्तमेव उ" इत्यादिना प्रतिपादिता तैरेव हेतुभिरर्थग्रहण मराला अलसा शिष्या. प्रज्ञाप्यन्ते । यथा भो भद्रा ! निर्दोषसारवद्धेत्वनोमुखादय सूत्रस्य गुणा भवन्ति । ते च यथाविधे गुरुमुखार्थं श्रूयमाण एव प्रकटीभवन्ति। किञ्च यथा-द्वासप्ततिकलापण्डितो मनुष्य प्रसुप्त सन्न किंचित् तासा कलाना जानीते एव सूत्रमप्यर्थेनाबोधित सुप्तमिव द्रष्टव्य विचित्रार्थनिबद्धानि सोपस्कराणि च सूत्राणि भवन्ति, अतो गुरुसम्प्रदायादेव यथावदवसीयन्ते यत, तत इत्थं युक्तियुक्तैर्वचोभि प्रज्ञापितास्ते विनेया प्रतिपद्यन्ते गुरूणामुपदेश गृह्णन्ति द्वादश वर्षाणि विधिवदर्थमिति । गत-मर्थग्रहणद्वारम् । बृ० १ उ० २ प्रक०। लक्षणे, स० २६ सम० । धर्मार्थकामार्जनापायप्रतिपादनपरे ग्रन्थे, आ० म० १ अ० ।
सूक्त-न० । सुभाषिते, अष्ट० ६ अष्ट० ।

सुत्तक--सूत्रक--न० । कटीसूत्रके, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सुत्तकड--सूत्रकृत--न०। सूत्रानुसारेण तत्त्वावबोध क्रियते अस्मिन्निति । स्वनामख्याते द्वितीयेऽङ्गे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सुत्तकप्प--सूत्रकल्प--पु० । सूत्राध्ययनसामाचार्याम्, प० भा० ।

.. .. अधुणा, सुत्तकप्पं तु वोच्छामि ।
जे तस्स होंति विधयो, अहिज्जए जेण वा विधिणा ॥
दुविहम्मि आगमम्मि, सुत्ते अत्थे य जे जहिं भावा ।
सुत्तमसुत्तकडाणं, पवित्थरं ताण अत्थेणं ॥
वित्थरो णाम सुत्तम्मि, गहिए अत्थो तु दिज्जती ।
सुत्ते अहिज्जियव्वे य, मज्जादा तु इमा भवे ॥
पडिलेहणं काऊणं, सज्झायं पट्ठवे तुवट्ठादि ।
आयरियादि णिसेज्जं, करेंति पच्छा य सज्झायं ॥
पोरुसि सातुं सातुं, चरमाए पुडियपत्तपडिलेहे ।
ताहे तु अत्थपोरुसि, इमिणा विहिणा करेंती तु ॥

काउस्सग्गोवक्खे-वणा य विकहा विमोत्तिया पयतो ।
अब्भुट्ठाणे वा को-लणा य अक्खेवमाहरणा ॥
अस्रो वि य सुत्तकप्पो, सो इब्भगमंडलीयराईणिए ।
अणुओगधम्मताए, कितिकम्म होति कायव्व ॥
पं० भा० ४ कल्प ।

इयाणि सुत्तकप्पगाहा—दुविहम्मि एव सुत्ते, अत्थे य । दुविहे यागमे जहिं भाववत्तिया सुत्त सुत्तकडस्स दिज्जइ । पवित्थरओ नाम-सुत्ते गाहिए ताहे अत्थो दिज्जइ जं जेण अहिज्जियं । गाहा—काउस्सग्ग सुत्त पढियव्व । मज्झा या भण्णइ—पडिलेहेऊण गुरुपरिखाईए उवट्ठिओ सज्झाय पट्ठवेउं निसेज्ज आयरियाए काऊण पच्छा सज्झायपट्ठवणियाए काउस्सग्गे कए समाणे वक्खेवा न कायव्वा । विकहाओ य इत्थीकहाइयाओ । विसोत्तिया नाम—जं सोता हीरति, अब्भुट्ठाणे वाउलणा जइ अब्भुट्ठेइ सुत्तपोरुसीए मासलहु,अत्थपोरुसीए मासगुरु । आयरिओ उवउत्तो आलावय देइ भगा वा उवदिसइ, पच्छा वाउलणादोसेणं भगयाराहणातो फिट्टइ । अणुओगमण्डलीए वि पट्टवियाए जस्स सकासं सुयं त मात्तूण से पव्वावणायरियस्स वि न उट्ठेइ, दिट्ठतो तित्थकरो । आयरिओ तित्थकरट्ठाणे इयरे गणहरट्ठाणे निसामेनया किंचि अब्भुट्ठाणे वाउलणाए दोसा । आयरिओ अक्खेवा आहरणा वा उस्सग्गेण वा अववाएण वा आरोवणाओ वा दरिसेउं कांउ तओ वा गेण्हिउकामा वाउलणादोसेण न गिण्हति दिट्ठंतो अत्थारियाए । जहा एगस्स कुडुबियस्स धने जाए अत्थारियाओ पारियातेण य सय चेव सेयहत्थी दिट्ठो । भणिय च णेण—अहो सेयहत्थी दरिसणिज्जो ते लावया तओ हुत्ता य , जोइया दिवसो हत्थिकहाए चेव गओ । त पि छेत्त न लूणं । एवमत्थमण्डलीए वि विसोत्तियादोसेण आहारेंतो वि न आहारेइ भणतस्स वा पराहुस्सइ । विइयपए जहा पलवसुत्ते समत्ते ववहारस्स वा पढमसुत्ते समत्ते आगेवणासु वा समत्तासु कालवेलासु वा जस्स वा पासे अणुओगो सुओ एवमाइकज्जेसु अब्भुट्ठाए । अन्नो वि य सुयकप्पो गाहा—अण्णो वि य सुयकप्पो सो य रायणियाए जो य उट्ठियाए अणुओगमडलीओ अणुभासइ तस्स किइकम्म कायव्व । एस सुयकप्पो । पं० चू० ४ कल्प ।

सुत्तकप्पिय-सूत्रकाल्पिक-पुं० । सूत्रसामाचारीज्ञातरि , बृ० ।

सूत्रकल्पिकमाह—

सुत्तस्स कप्पितो खलु, आवस्सगमादि जाव आयारो ।
तेण परं चरिमादी, पकप्पमादीएँ भावेणं ॥ ४०८ ॥

आवश्यकमादिं कृत्वा यावदाचारस्तावत्सर्वोऽपि सूत्रस्य कल्पिका भवति न खल्वेतावत् सूत्र यावत्कोऽपि पठन् विनिवार्यते , तत पर त्रिवर्षप्रव्रजितमादिं कृत्वा यत् यत् व्यवहार,दशमाद्देशकपर्यन्ते,युग्मा अणित तत्तथा,उपदिश्यते यावद्विंशतिवर्षपर्याय. सर्वश्रुतानुपाती भवति । न चरमाचारप्रकल्पमादिं कृत्वा यान्यपवादबहुलान्यध्ययनानि यानि चातिशायीन्यरुणोपपातप्रभृतीनि, यदा भावे परिणतो भवन्ति तदोद्दिश्यन्ते ।

त्रिषु वर्षेष्वपरिपूर्णेष्वाचारे पठिते किं कुर्यादत आह—

सुत्तं कुणति परिणत, तदत्थगहणं पइन्नगाइ वा ।
इति अमज्झयणेसुं, होति कमो जाहगो नायं ॥ ४०६ ॥

यत्पठित सूत्र तत्परिजित कुर्यात् । यदिवा—तस्य सूत्रस्यार्थग्रहण विदध्यात्प्रकीर्णकाद वा सूत्रतोऽर्थतश्चाधीते एवमङ्गानामध्ययनाना वातिशायिना यावत् कल्पिको भवति तावदेष क्रमो ज्ञातव्य । जाहकश्चात चात्र—पूर्वोपन्यस्तमुपन्यसनीयम् । जाहक इव परिजितौ सूत्रार्थौ कुर्यादिति भावार्थ । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

सुत्तणियकहाणग-सुप्तनृपकथानक-न० । शय्यायामवस्थितनृपतिश्रव्याऽऽख्यायिकायाम् , षो० ६ विव० । ('सुम्सुमा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथनकं वक्ष्यामि ।)

सुत्तणिबद्ध-सूत्रनिबद्ध-न० । शासनोक्ते, पञ्चा० १८ विव० ।

सुत्तणिवाय-सूत्रनिपात-पुं० । सूत्रावतारे , बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सुत्तणीइ-सूत्रनीति-स्त्री० । आगमन्याये , पञ्चा० १ विव० ।

सुत्तत्थ-सूत्रार्थ-पुं० । सूत्र च अर्थश्च निर्युक्तिभाष्यसंग्रहवृत्तिचूर्णिपञ्जिकादिरूप इति सूत्रार्थौ । शब्दवाच्ययो , स० ६ समं० । व्य० ।

सुत्तत्थकप्पिय—सूत्रार्थकल्पिक-पुं० । स्वार्थतदुभयसामाचारीज्ञातरि, बृ० ।

अधुना तदुभयकल्पिकमाह—

तदुभयकप्पियजुत्तो, तिगम्मि एगाहिएसु ठाणेसुं ।
पियधम्मवज्जभीरू, ओवम्मं अज्जरइएहिं ॥ ४११ ॥

तदुभय सूत्रमर्थ च तस्मिन् कल्पिका युक्त । किमुक्त भवति-यो द्वावपि सूत्रार्थौ युगपद् ग्रहीतु समर्थ स तदुभयकल्पिक । अथवा-तदुभयकल्पिक -त्रिके एकाधिकयो स्थापनयोर्युक्त । त्रिक नाम-सूत्रमर्थस्तदुभय च । तत्र सूत्रादर्थोऽधिक , अर्थादधिकमुभयम् । एवमकस्मादर्थाधिके ये उभे स्थाने सूत्रार्थरूपे तत्र युक्तो योग्य तदुभयकल्पिक । अथवा—प्रियधर्मा इति चत्वारो भङ्गा सूचिता । प्रियधर्मा नाम एको न दृढधर्मा । दृढधर्मा नामैका न प्रियधर्मा । एक प्रियधर्माऽपि दृढधर्माऽपि । एको न प्रियधर्मा नापि दृढधर्मा । अत्र चतुर्भङ्गा यस्तु शषभङ्गत्रिके यत एकस्मादेकैकगुणयुक्तात् स्थानात् प्रथमभङ्गरूपात् द्वितीयभङ्गरूपाद्वा ये अधिक स्थाने प्रियधर्मत्वदृढधर्मत्वलक्षणे तयोर्युक्त स च तियमादवद्यभीरुर्भवति । अवद्य-कर्म तस्माद्भीरुस्तत आह 'वज्जभीरू " स तदुभयकल्पिक । अत्रौपम्यमार्यवज्रैर्बालभावे कर्णाभ्याहृत सूत्र कृतवान् , पश्चात्तस्य उद्दिष्टसमुद्दिष्टमनुज्ञातमर्थश्च तत्रैव द्वितीयाया पौरुष्या कथित एवमन्यस्यापि द्रष्टव्यम् ।

तथा चाह—

पुव्वभवेऽपि अहीयं, कण्णाहडगं च बालभावम्मि ।
उत्तममेहाविस्स वि, दिज्जति सुत्तं पि अत्थो वि ॥४१२॥

यस्य पूर्वभवेऽधीतमागच्छति, बालभावे वा कर्णाहृत तत् तस्य उत्तममेधाविनो वा युगपत्सूत्रमपि अर्थोऽपि च दी-

यते एष उभयकल्पिक । बृ० १ उ० १ प्रक० । न० ।

सुत्तत्थकहणा-सूत्रार्थकथना-स्त्री० । व्याख्याने, ध० ३ अधि० ।

सुत्तत्थकोसल-सूत्रार्थकौशल-न० । सूत्रार्थतदुभयपरीक्षणे, दर्श०।सूत्रम्-जिनागम तत्र कौशल्य कुशलता जानाति यथेद पूर्वापराव्याहतत्वेन जिनशासनमेव । यत्पुनरन्यादृश स्मृतिवदवाक्यादिवत् पूर्वापरव्याहतियुक्त न तदागम इति । कुशलविषयविभागवेदिनि उत्सर्गापवादज्ञातरि, दर्श० ३ तत्त्व ।

सुत्तत्थगहियपेयाल-सूत्रार्थगृहीतपेयाल-त्रि० । सूत्रार्थयागृहीत पेयाल—परिमाण यन स सूत्रार्थगृहीतपेयाल । सम्यग्विनिश्चितसूत्रार्थे , व्य० ३ उ० ।

सुत्तत्थतदुभयविउ-सूत्रार्थतदुभयविद्-पु० । सूत्र च अर्थश्च तदुभय चेति तच्च तत्सूत्रार्थलक्षणम् , उभय च सूत्रार्थतदुभयानि विदन्तीति सूत्रार्थतदुभयविद । सूत्रे चिन्ताया सूत्रस्यार्थचिन्तायाम् अर्थस्य तदुभयचिन्ताया तदुभयस्य ज्ञातरि , व्य १ उ० ।

सुत्थपडिबद्ध-सूत्रार्थप्रतिबद्ध-त्रि० । सूत्रार्थयो प्रतिबद्ध सूत्रार्थप्रतिबद्ध । गृहीतसूत्रार्थे , नि० चू० १० उ० ।

सुत्तत्थपरूवणा-सूत्रार्थप्ररूपणा-स्त्री०। सूत्रार्थतदुभयानाकथने , सुत्त वा अत्थ वा तदुभय वा परूवेज्जा कुलगणसघवज्जो'। महा० १ चू०।

सुत्तत्थविय-सूत्रार्थविद्-पु० । उचितसूत्रार्थज्ञातरि , ध० ३ अधि० ।

सुत्तत्थभासय-सूत्रार्थभाषक--पुं० । सूत्रार्थं प्रवचनार्थं भाषते वक्ति इति सूत्रार्थभाषक । यथावस्थितागमार्थप्रज्ञापके सूत्रस्यार्थस्य तदुभयस्य च ज्ञापके, धं० ३ अधि० । प० चू० ।

सुत्तत्थविसारय-सूत्रार्थविशारद-पु० । सूत्रार्थयोर्विशारद सूत्रार्थविशारद । व्य० ३ उ० । सम्यक्सूत्रार्थतदुभयकुशले , व्य० २ उ० । प० भा० । प० चू० । सूत्रस्यार्थस्य तदुभयस्य च ज्ञापके , नि० चू० १ उ० ।

सुत्तत्थाणुसरण-सूत्रार्थानुस्मरण-न० । सूत्रार्थयोरनुचिन्तने, पञ्चा० १८ विव० ।

सुत्तदोस-सूत्रदोष--पु० । द्वात्रिंशत्सूत्रदोषे, विशे०। अनु० ।

सुत्तधर-सूत्रधर--पु० । सूत्रमात्रपाठके , स्था० ४ ठा० १ उ०।

सुत्तपरिकुट्ठ-सूत्रपरिकुष्ट-त्रि० । आगमनिषिद्धे , प्रश्न० ३ सव० द्वार ।

सुत्तपेढिया-सूत्रपीठिका-स्त्री० । निशीथकल्पव्यवहारप्रथमपीठिकागाथारूपाया पीठिकायाम् , व्य० १ उ० । नि० चू० ।

सुत्तपोरिसी-सूत्रपौरुषी--स्त्री० । सिद्धान्तोक्तविधिना स्वाध्यायप्रस्थापने, इयं च मण्डली सूत्रमण्डलीत्युच्यते सा चार्धपौरुषीप्रमाणेति । आद्या पौरुष्यपि सूत्रपौरुषीत्युच्यते । ध० ३ अधि० । प्रव०।

सुत्तफासियणिज्जुत्ति-सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ति-स्त्री० । सूत्र स्पृशतीति सूत्रस्पर्शिका, सा च निर्युक्तिश्चेति सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ति । सूत्रव्याख्यान "अहुणा सुत्तफासियणिज्जुत्ती सुत्तवक्खाण " विशे० । आ० म० । (णिज्जुत्ति' शब्दे चतुर्थभागे २०६१ पृष्ठ दर्शितैषा ।)

सुत्तफा(प्फा)सियणिज्जुत्तिअणुगम-सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगम-पु० । सूत्रावयवाना नये साक्षेपपरिहारमर्थकथन , आ० चू० १ अ० । अनु० ।)

से किं तं सुत्तप्फासिअनिज्जुत्तिअणुगमे ?, सुत्तप्फासियणिज्जुत्तिअणुगमे सुत्त उच्चारेअव्वं अक्खलिअं अमिलिअं अव्वच्चामेलिअ पडिपुण्ण पडिपुण्णघोसं कण्ठोट्ठविप्पमुक्क गुरुवायणोवगयं , तओ तत्थ णज्जिहिति ससमयपय वा परसमयपय वा बंधपय वा मोक्खपय वा सामाइअपय वा णोसामाइअपय वा । तओ तम्मि उच्चारिए समाणे केसिं च णं भगवताण केइ अत्थाहिगारा अहिगया भवन्ति,केइ अत्थाहिगारा अणहिगया भवन्ति , ततो तेसिं अणहिगयाणं अहिगमणट्ठाए पय पएणं वण्णइस्सामि—
"सहिया य पदं चेव , पयत्थो पयविग्गहो । चालणा य पसिद्धी अ, छव्विह विद्धि लक्खणं ॥ १ ॥" से त सुत्तप्फासियनिज्जुत्तिअणुगमे । (सू० १५५ +)

आह—ननु यदि यथोक्तनीत्या सूत्रानुगम सत्येव सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या प्रयोजन , तर्हि किमित्यसावुपोद्घातनिर्युक्त्यनन्तरमुपन्यस्ता ? , यावता सूत्रानुगम निर्दिश्य पश्चात्किमिति नोच्यते ? , सत्य किन्तु-निर्युक्तिसाम्यात्तत्प्रस्ताव एव निर्दिष्टेत्यदोष । प्रकृतमुच्यते—तत्रास्खलितादिपदाना व्याख्या यथैव प्राग्द्रव्यावश्यकविचारे कृता तथैव द्रष्टव्या , अय च सूत्रदोषपरिहार शेषसूत्रलक्षणस्योपलक्षणम् , तच्चेदम्—

"अप्पग्गथमहत्थं, बत्तीसदोसविरहिय जं च ।
लक्खणजुत्त सुत्त , अट्ठहि य गुणेहि उववेय ॥ १ ॥"

अस्या व्याख्या—अल्पग्रन्थ च तत् महार्थं चेति समाहारद्वन्द्व 'उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सदि'त्यादिवत्सूत्रमल्पग्रन्थ महार्थं च भवतीत्यर्थ , यच्च द्वात्रिंशद्दोषविरहित तत्सूत्र भवति , के पुनस्ते द्वात्रिंशद्दोषा ये सूत्रे वर्जनीया ?, उच्यते—

"अलियमुवघायजणयं, निरत्थयमवत्थय छल दुहिल ।
निस्सारमहियमूण , पुणरुत्त वाहयमजुत्त ॥ १ ॥
कमभिन्नवयणभिन्न , विभत्तिभिन्न च लिंगभिन्न च।
अणभिहियमपयमेव य, सहावहीण ववहिय च ॥ २ ॥
कालजतिच्छविदोसो , समयविरुद्ध च वयणमित्त च ।
अत्थावत्तीदोसो , नेओ असमासदोसो य ॥ ३ ॥
उवमारूवगदोसो , निद्देसपयत्थसधिदोसो य ।
एए अ सुत्तदोसा , बत्तीसा इति नायव्वा ॥ ४ ॥"

तत्रानृतमभूतोद्भावन भूतनिह्नवश्च , यथा ' ईश्वरकर्तृकं

'जगदि' त्याद्यभूतोद्भावन, नास्त्यात्मेत्यादिकस्तु भूतनिह्नव १, उपघात-सत्त्वघातादि, तज्जनक यथा वेदविहिता हिंसा धर्मायेत्यादि २, निरर्थक यत्र वर्णाना क्रमनिर्देशमात्रमुपलभ्यते न त्वर्थो, यथा अ आ इ ई इत्यादि डित्थादिवद्वा ३, असम्बद्धार्थकमपार्थक यथा दश दाडिमानि षडपूपा कुण्डमजाजिन पललपिण्डस्त्वरकीटिके दिशमुदीच्यामित्यादि ४, यत्रानिष्टस्यार्थान्तरस्य सम्भवतो विवक्षितार्थोपघात कर्तु शक्यते तच्छल यथा—नवकम्बलो देवदत्त इत्यादि ५, जन्तूनामहितोपदेशकत्वेन पापव्यापारपोषक द्रुहिल-यथा "एतावानेव लोकोऽय, यावानिन्द्रियगोचर। भद्रे! वृकपद पश्य, यद्वदन्त्यबहुश्रुता ॥ १॥ पिब खाद च चारुलोचन!, यदतीत वरगात्रि! तन्न ते। न हि भीरु! गत निवर्तते, समुदयमात्रमिद कलेवरम् ॥ २ ॥" इत्यादि ६ वेदवचनादिवत् तथाविधयुक्तिरहित परिफल्गु निःसारम् ७, अक्षरपदादिभिरतिमात्रमधिकम् ८, तैरेव हीनम्-ऊनम्, अथवा हेतो, दृष्टान्तस्य वाऽऽधिक्ये सत्यधिक, यथा—अनित्य शब्द कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाभ्या घटपटवदित्यादि, एकस्मिन् साध्ये एक एव हेतुर्दृष्टान्तश्च वक्तव्य, अत्र च प्रत्येक द्वयाभिधानादाधिक्यमिति भाव। हेतुदृष्टान्ताभ्यामेव हीनम्—ऊन, यथा अनित्य शब्दो घटवदिति, यथा अनित्य शब्द कृतकत्वादित्यादि ९, पुनरुक्त द्विधा—शब्दतोऽर्थतश्च, तथाऽर्थादापन्नस्य पुनर्वचन पुनरुक्त, तत्र शब्दत पुनरुक्त यथा घटो घट इत्यादि, अर्थत पुनरुक्त यथा घट कुट कुम्भ इत्यादि, अर्थादापन्नस्य पुनर्वचन यथा-पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते इत्युक्ते अर्थादापन्न रात्रौ भुङ्क्ते इति, तत्रार्थापन्नमपि य एतत्साक्षाद् ब्रूयात्तस्य पुनरुक्तता १०, व्याहत यत्र पूर्वेण पर विहन्यते यथा-'कर्म चास्ति फल चास्ति, कर्ता न त्वस्ति कर्मणा' मित्यादि ११, अयुक्तमनुपपत्तिक्षम यथा—'तेषा कटतटभ्रष्टैर्गजाना मदबिन्दुभि'रित्यादि १२, क्रमभिन्न यत्र क्रमो नाराध्यते यथा—स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्रोत्राणामर्था स्पर्शरसगन्धरूपशब्दा इति वक्तव्ये स्पर्शरूपशब्दगन्धरसा इति ब्रूयात् इत्यादि १३, वचनभिन्न यत्र वचनव्यत्ययो यथा वृक्षा अत्र पुष्पित इत्यादि १४ विभक्तिभिन्न यत्र विभक्तिव्यत्ययो यथा वृक्ष पश्य इति वक्तव्ये वृक्ष पश्य इति ब्रूयादित्यादि १५, लिङ्गभिन्न यत्र लिङ्गव्यत्ययो यथा अय स्त्रीत्यादि १६, अनभिहितस्वसिद्धान्तानुपदिष्ट यथा सप्तम पदार्थो वैशेषिकस्य, प्रकृतिपुरुषाभ्यधिक साङ्ख्यस्य, दु खसमुदायमार्गनिरोधलक्षणचतुरार्यसत्यातिरिक्त वा बौद्धस्येत्यादि १७, यत्रान्यच्छन्दोऽधिकारेऽन्यच्छन्दोऽभिधान तदपदम्, यथाऽऽर्यापदेऽभिधानव्ये वैतालीयपदमभिदध्यादित्यादि १८, यत्र वस्तुस्वभावोऽन्यथा स्थितोऽन्यथाऽभिधीयते तत्स्वभावहीन, यथा शीतो वह्नि मूर्तिमदाकाशमित्यादि १९, यत्र प्रकृत मुक्त्वाऽप्रकृते व्यासतोऽभिधाय पुन प्रकृतमुच्यते तद्व्यवहितम् २०, कालदोषो यत्रातीतादिकालव्यत्ययो यथा रामो वन प्राविवेशेति वक्तव्ये रामो वन प्रविशतीत्याह २१, यतिदोषोऽस्थानविरति सर्वथाऽविरति र्वा २२, छवि-अलङ्कारविशेषस्तेन शून्य छविदोष २३, समयविरुद्ध स्वसिद्धान्तविरुद्ध यथा साङ्ख्यस्यासत् कारणे कार्यम्, वैशेषिकस्य वा सदिति २४ वचनमात्र निर्हेतुक यथा कश्चिद्यथेच्छया कञ्चित्प्रदेश लोकमध्यतो जनेभ्य प्ररूपयति २५, यत्रार्थापत्त्याऽनिष्टमापतति तत्रार्थापत्तिदोषो यथा गृहकुक्कुटो न हन्तव्य इत्युक्तेऽर्थापत्त्या शेषघातोऽदुष्ट इत्यापतति २६, यत्र समासविधिप्राप्तौ समास न करोति व्यत्ययेन वा करोति तत्रासमासदोष २७, उपमादोषो यत्र हीनोपमा क्रियते, तथा मेरु सर्षपोपम अधिकोपमा वा क्रियते, यथा सर्षपो मेरुसन्निभ, अनुपमा वा यथा मेरु समुद्रोपम इत्यादि २८, रूपकदोष स्वरूपभूतानामवयवाना व्यत्ययो यथा पर्वत निरूपयितव्ये शिखरादींस्तदवयवान्निरूपयति अन्यस्य वा समुद्रादे सम्बन्धिनोऽवयवांस्तत्र निरूपयतीति २९ निर्देशदोषस्तत्र यत्र निर्दिष्टपदानामेकवाक्यता न क्रियते यथेह देवदत्त स्थाल्यामोदन पचतीत्यभिधानव्ये पचतिशब्द नाभिधत्ते ३०, पदार्थदोषो यत्र वस्तुनि पर्यायोऽपि सन् पदार्थान्तरत्वेन कल्प्यते यथा सतो भाव सत्तेति कृत्वा वस्तुपर्याय एव सत्ता, सा च वैशेषिकै षट्सु पदार्थेषु मध्ये पदार्थान्तरत्वेन कल्प्यते तच्चायुक्तम् वस्तूनामनन्तपर्यायत्वेन पदार्थानन्त्यप्रसङ्गादिति ३१ यत्र सन्धिप्राप्तौ न न करोति दुष्ट वा करोति तत्र सन्धिदोष ३२, एते द्वात्रिंशत्सूत्रदोषा, एतैर्विरहित यत्तल्लक्षणयुक्त सूत्रम्। अष्टाभिश्च गुणैरुपेत यत्तल्लक्षणयुक्तमिति वर्तते। ते चेमे गुणा — "निद्दोस सारवत च, हेउजुत्तमलकिय। उवणीय सोवयार च, मिय महुरमेव य ॥ १ ॥" तत्र निर्दोष सर्वदोषविप्रमुक्त १, सारवद्गोशब्दवद्बहुपर्यायम् २, हेतव -अन्वयव्यतिरेकलक्षणास्तैर्युक्तम् ३, उपमोत्प्रेक्षाद्यलङ्कारैरलङ्कृतम् ४, उपनयोपसहृतमुपनीतम् ५, ग्राम्यभणितिरहित सोपचारम् ६, वर्णादिनियतपरिमाण मितम् ७, श्रवणमनोहर मधुरम् ८। अन्यैश्च कैश्चित्षड्गुणा सूत्रस्य पठ्यन्ते। तद्यथा—"अप्पक्खरमसदिद्ध, सारव विस्सओमुह।

अत्थाभमणवज्ज च, सुत्त सव्वण्णुभासिय ॥ १ ॥

यत्राल्पाक्षरम्--मिताक्षर यथा सामायिकसूत्रम्, असन्दिग्ध—सैन्धवशब्दवल्लवणवसनतुरगाद्यनेकार्थसशयकारि न भवति, सारवत्त्व च पूर्ववत्, विश्वतोमुख प्रतिसूत्र चरणानुयोगाद्यनुयोगचतुष्टयव्याख्याक्षमम्, यथा--'धम्मो मगलमुक्किट्ठ' मित्यादिश्लोके चत्वारोऽप्यनुयोगा व्याख्यायन्ते। अथवा-अनन्तार्थत्वाद् यतो विश्वतोमुख तत सारवदित्येव सारवत्त्वस्यैव हेतुभावेनेद योज्यते, अस्मिंश्च व्याख्याने पञ्चैवैते गुणा भवन्ति, स्तोभका --चकारवाशब्दादयो निपातास्तैर्वियुक्तमस्तोभकम्। अनवद्य कामादिपापव्यापाराप्ररूपकम्, एवभूत सूत्र सर्वज्ञभाषितमिति। यैस्तु पूर्वं अष्ट सूत्रगुणा प्रोक्तास्तेऽनन्तरश्लोकोक्तगुणास्तेष्वेवाष्टसु गुणेष्वन्तर्भावयन्ति, ये त्वनन्तरश्लोकोक्तानेव सूत्रगुणानिच्छन्ति ते अमीभिरेव पूर्वोक्तानामष्टानामपि सग्रह प्रतिपादयन्ति। एव सूत्रानुगमे समस्तदोषविप्रमुक्ते लक्षणयुक्ते सूत्रे उच्चारिते ततो ज्ञास्यते यदुतैतत्स्वसमयगतजीवाद्यर्थप्रतिपादक पद, स्वसमयपद, परसमयगतप्रधानेश्वराद्यर्थप्रतिपादक पद परसमयपदम्, अनयोरेव मध्ये परसमयपद देहिना कुवासनाहेतुत्वाद्बन्धपदम्, इतरत्तु सद्बोधकारणत्वान्मोक्षपदमिति तावदेक, अन्ये तु

व्याचष्टे-प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशलक्षणचतुर्विधस्य बन्धस्य प्रतिपादकं पदं बन्धपदम्, सद्बोधकारणत्वात् कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्य प्रतिपादकं पदं मोक्षपदमिति। आह—नन्वत्र व्याख्याने बन्धमोक्षप्रतिपादके पदद्वय स्वसमयपदात्तन्निस्त्विच्यत नत्किमिति भेदेनोपन्यासम्? सत्यम्, किन्तु स्वसमयपदद्वयाग्यभिधेयवैचित्र्यदर्शनार्थो भेदेनोपन्यास, अत एव सामायिकप्रतिपादकं पदं सामायिकपदमित्यादावपि भेदेनोपादानं सार्थकमिति, सामायिकव्यतिरिक्तानां नारकतिर्यगाद्यानां प्रतिपादकं पदं नोसामायिकपदमित्यनेन सूत्रोच्चारणस्य फलं दर्शितम्। इदमुक्तं भवति-यत्र सूत्रे समुच्चारिते स्वसमयपदादिपरिज्ञानं भवति ततस्तदुच्चारणीयमेव, ततस्तस्मिन् सूत्रे उच्चारितमात्र एव सति कषांश्चिद्भगवतां साधूनां यथोक्तनीत्या केचिदर्थाधिकारा अधिगताः—परिज्ञाता भवन्ति, केचित्तु क्षयोपशमवैचित्र्यादनधिगता भवन्ति, ततस्तेषामनधिगतानामर्थाधिकाराणामधिगमार्थं पदेन पदं वर्णयिष्यामि, एकैकं पदं व्याख्यास्यामीत्यर्थः। तत्र व्याख्यालक्षणमेव तावदाह— संहिया य' त्यादि, तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता यथा करोमि भदन्त 'सामायिक' मित्यादि पदं तु करोमीत्येकं पदम् भदन्त इति द्वितीयम् सामायिकमिति तृतीयम् इत्यादि पदार्थस्तु करोमीत्यभ्युपगमो भदन्त इति गुर्वामन्त्रणं समस्थाय सामायिकमित्यादिकं, पदविग्रहः समासः, स चानेकपदानामेक वाक्यविषयो यथा भयस्यान्तो भयान्त इत्यादि सूत्रस्यार्थस्य वा अनुपपत्त्युद्भावनं, चालना-तस्यैवानेकोपपत्तिभिस्तथैव स्थापनं प्रसिद्धिः एते च चालनाप्रसिद्धी आवश्यके सामायिकव्याख्यावसरे स्वस्थान एव विस्तरार्थौ द्रष्टव्ये, एवं षड्विधं विद्धि- जानीहि लक्षणं व्याख्याया इति प्रक्रमाद्गम्यते इति श्लोकार्थः। अत्राह नन्वस्याः षड्विधव्याख्याया मध्ये कियान् सूत्रानुगमस्य विषयः? को वा सूत्रालापकनिक्षेपस्य? कश्च सूत्रस्पर्शिकानियुक्तेः? किं वा नयैर्विषयीक्रियते?, उच्यते--सूत्रं सपदच्छेदं तावदभिधाय सूत्रानुगमः कृतप्रयोजनो भवति। सूत्रानुगमेन च सूत्रे समुच्चारिते पदच्छेदे च कृते सूत्रालापकानामेव नामस्थापनादिनिक्षेपमात्रमभिधाय सूत्रालापकनिक्षेपः कृतार्थो भवति शेषन्तु पदार्थपदविग्रहादिानुयोगं सर्वोऽपि सूत्रस्पर्शिकनियुक्तेः वक्ष्यमाणनैगमादिनयानामपि प्रायः स एव पदार्थादिविचारो विषयः, ततो वस्तुवृत्त्या सूत्रस्पर्शिकनियुक्त्यन्तर्भाविन एव नयाः। आह च भाष्यकार "होइ कयत्था वोत्तुं, सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो। सुत्तालावगनासो, नामाइन्नासविणिओगं ॥ १ ॥ सुत्तप्फासियनिज्जुत्ति-विणिओगो सेसओ पयत्थाइ। पायं सो च्चिय नेगम-नयाइमयगोयरो होइ ॥ २ ॥" अनेन च विधिना सूत्रे व्याख्यायमाने सूत्रं सूत्रानुगमादयश्च युगपत्समाप्यन्ते, यत आह भाष्यसुधाम्भोनिधि — सुत्तं सुत्ताणुगमो सुत्तालावयकओ य निक्खेवो। सुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, नया य समगं तु वच्चंति ॥ १ ॥" इत्यलं विस्तरेण। अनु०।

सुत्तबंधन-सूत्रबन्धन-न० सूत्रमये मत्स्यादिबन्धने, विपा० १ श्रु० ८ अ०।

सुत्तभणिय-सूत्रभणित-न०। आगमोक्ते, पञ्चा० ४ विव०।

सुत्तभावणा-सूत्रभावना-स्त्री०। सूत्रतत्त्वपर्यालोचने, बृ०।

अथ सूत्रभावनामाह—

जइ वि य सनामामिव परि-
चियँ सुअ अणहिअअहीणवण्णाई।
कालपरिमाणहेओ,
तहा वि खलु तज्जयं कुणई ॥५१०॥

यद्यपि स्वनाम एव तस्य श्रुतं परिचितम् अनधिकाहीनवर्णाद् अनत्यक्षरम् अहीनाक्षरम् आदिशब्दाद्व्याविद्धाक्षरादिगुणोपेतं च तथापि कालपरिमाणहेतोस्तज्जयं श्रुताभ्यासं करोति।

कथमिति चेदुच्यते--

उस्सासाओ पाणू, तओ उ थोवो तओ वि य मुहुत्तो।
मुहुत्तेहि पोरिसीओ, जाणइ निसा य दिवसा य ॥ ५११॥

श्रुतपरावर्त्तनातो न्धस्तोच्छ्वासान् कलयति ततः उच्छ्वासात् प्राण उच्छ्वासनिश्वासात्मकः ततश्च प्राणात् स्तोकः सप्तप्राणमानस्ततोऽपि च स्तोकात् मुहूर्तो घटिकाद्वयमानो मुहूर्तैश्च पौरुष्यस्ताभिः भगवता ज्ञायन्ते ताभिश्च पौरुषीभिर्निशाश्च दिवसांश्च जानाति।

तथा--

मेहाइच्छन्नेसु वि, उभओ कालसहवा उवस्सग्गे।
पेहइ भिक्खपंथे, नाहिइ कालं विणा छायं ॥ ५१२ ॥

मेघादिना छन्नेष्वपि दिग्भागेषु उभयकालक्रियाणां प्रारम्भपरिसमाप्तिरूपम्। अथवा उपसर्गे दिव्यादौ दिवसरजन्यादिव्यत्ययकरणलक्षणे प्रेक्षादिरूपकरणप्रत्युपेक्षाया-आदिशब्दादावश्यककरणादेः, 'भिक्ख' त्ति—भिक्षायाः 'पथि' त्ति--मार्गस्य विहारस्येत्यर्थः एतेषां सर्वेषामपि यः कालस्तं छायां विना स्वयमेव ज्ञास्यति।

अथ सूत्रभावनाया एव गुणानाह--

एगग्गया सुमहती-ज्जरा य नेरंतरं अस्सा पलिमंथो।
न पराहीणं नाणं, काले जह मंसचक्खूणं ॥५१३॥

श्रुतपरावर्त्तनया चित्तस्यैकाग्रता भवति सुमहती च निर्जरा भवति। स्वाध्यायविधानप्रत्ययाच्चैव छायामापने पलिमन्थः सूत्रार्थव्याघातलक्षणो नैव कालपौरुष्यादिकालविषयं पराधीनं सूर्यच्छायायत्तज्ञानम्। यथा अन्येषां मांसचक्षुषां छद्मस्थानां साधूनाम्।

उपसंहरन्नाह--

सुयभावणाए नाणं, दंसणतवसंजमं च परिणमइ।
तो उवओगपरिण्णो, सुयमव्वहितो समाणेइ ॥ ५१४ ॥

श्रुतभावनया आत्मानं भावयन् ज्ञानं दर्शनं तपः प्रधानं च संयमं सम्यक् परिणमयति। ततः उपयोगपरिज्ञः श्रुतोपयोगमात्रेणैव कालपरिज्ञाता 'सुत्त' त्ति--श्रुतभावनामव्यथितः सन् समापयतीति, गता सूत्रभावना। बृ० १ उ० २ प्रक०।

सुत्तमभणिय-सूत्राभणित-न०। मकारस्याऽलाक्षणिकत्वात्

सुत्राभाणितम् । सूत्राननुज्ञात सर्वथागमनिषिद्धे स्त्रीकरस्पर्शादिके, ग० २ अधि० ।

सुत्तयर—सूत्रकर-त्रि० । गणधरे गणधररचितत्वात् सूत्राणाम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । नि० ।

सुत्तरज्जुग-सूत्ररज्जुक-पु०।कार्पासिकमये रज्जौ उपा०७अ०।

सुत्तरुइ सूत्ररुचि-स्त्री० । सूत्र—आगमे रुचि । सूत्ररुचि । आगमतत्त्वश्रद्धाने , उत्त० २८ अ० । भ० । तथाविधरुचिसम्पन्न, प्रव० ।

सूत्ररुचिमाह—

जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएणमोगाहई उ सम्मत्तं ।
अंगेण बाहिरेण य, सो सुत्तरुइ त्ति नायव्वो ॥६६८॥

य सूत्रमागममधीयान -पठन् श्रुतेनेति-सूत्रेण तेनैवाधीयमानेन अङ्गनाङ्गप्रविष्टेनाचारादिना बाह्येनावश्यकादिना सम्यक्त्वमवगाहते-प्राप्नोति तुशब्दस्याधिकार्थसूचकत्वात्त सत्प्रसन्नतराध्यवसायश्च भवति, स गोविन्दवाचकवत् सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्य । प्रव० १४६ द्वार । प्रज्ञा० । सुत्तरुई 'सुत्त पढतो संवेगमावज्जति । आ० चू० ४ अ० । सूत्रम्-आगमस्तत्र तस्माद्वा रुच । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सुत्तविउद्ध-सुप्तविबुद्ध-त्रि० । निद्रापगमेन जाग्रति, पश्चा० १ विव० ।

सुत्तविणय-सूत्रविनय-पु० । सूत्रवाचनादिके, दशा० ।

से किं तं सुत्तविणए ? सुत्तविणए णं चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-सुत्त वाएति, अत्थं वाएति, हियं वाएति, निस्सेसं वाएति, सेत्त सुत्तविणए । दशा० ४ अ० ।

सुत्तविरोह सूत्रविरोध-पु० । आगमाकार्थविरुद्ध, पञ्चा० १७ विव० ।

सुत्तवुड्ढिभाव सूत्रवृद्धिभाव-पु०।सूत्रार्थवृद्धौ पञ्चा०१८ विव०।

सुत्तहरसद्दंतुट्ठ-सूत्रधरशब्दमंतुष्ट-त्रि० । सूत्रधरा वयमिति शब्दमात्र तुष्ट, व्यव० ३ उद्देश ।

सुत्तहार-सूत्रधार-पु० । वर्द्धकौ, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुत्ताणुगम-सूत्रानुगम-पु० । सूत्रव्याख्यान,अनु० । सूत्रानुगमरूपे पदच्छेदरूप चानुगमे , आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उत्त० । आ० चू० । द्वाइ कयत्थो वोत्तु , सपयत्थय सुय सुयाणुगमा ' त्ति । स्था० १ ठा० । आ० म० ।

साम्प्रत सूत्रानुगमो भणनीय , इति तमेव सबन्धयन्नाह—

तेणेदाणिं सुत्तं , सुत्ताणुगमेऽभिधेयमणवज्जं ।
अक्खलियाइविसुद्धं, सलक्खणं लक्खणं चेम ॥६६८॥

। येन सूत्र सत्यत्र सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ति प्रवर्तते , तेनेदानीं सूत्रानुगम क्रमप्राप्त सूत्रमभिधेयम् । कथभूतम् ? अनवद्यम्-ऊनाधिक्यादिदोषान्तररहितम् पुन कथंभूतम् ? अस्खलितादिविशुद्ध [-स्खलितमिलितादिवक्तदूषणविशुद्धम्। सह वक्ष्यमाणेन लक्षणेन प्रवर्तत इति सलक्षणम् । तच्च लक्षणमिदम्

किं तत् इत्याह—

अप्पग्गन्थमहत्थं बत्तीसादोसविरहियं जं च ।
लक्खणजुत्त सुत्त, अट्ठहि य गुणेहिं उववेयं ॥६६६॥
विशे० ।

(एतद्व्याख्या ते च द्वात्रिंशद् दोषाश्च 'सुत्तफासियणिज्जुत्ति ' शब्दे द्रष्टव्याः ।)

सुत्ताणुमइ-सूत्रानुमति-स्त्री० । आगमानुज्ञानत्वे , पञ्चा० ४ विव० ।

सुत्तालावग-सूत्रालापक--पु० । श्रुत मे आयुष्मन्नित्यादिषु सूत्रपदेषु , स्था० ? ठा० ।

सुत्तालावगणिक्खेव-सूत्रालापकनिक्षेप-पु० । श्रुत मे आयुष्मन्नित्यादीना सूत्रपदाना नामादिन्यास , स्था० १ ठा० । (णिक्खेव' शब्दे चतुर्थभागे २०२७ पृष्ठ भेदसूत्रम् ।)

सुत्ति-शुक्ति-स्त्री० । मुक्तायोनौ जलचरदेहे, प्रा० २ पाद ।

सुत्तिमई--सूक्तिमती--स्त्री० । चेदिजनपदराजधान्याम् , सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

सुत्तिय--सौत्रिक-त्रि० । सूत्रकयविक्रयकारिणि व्य० ६ उ० ।

सूत्रित--त्रि० । सूत्रेण मुख्यतयोपात्त, सूत्र०१ श्रु०१ अ०१ उ० ।

सुत्तिवत्तिया-सूक्तिप्रत्यया-स्त्री० । स्थविरादुत्तरबलिस्सहानिर्गतस्योत्तरबलिसहगणस्य द्वितीयशाखायाम् , कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुदंसण-सुदर्शन--पु० । " श षे-तप्त-वज्रे वा ' ॥८।२।१०५॥ इति सयुक्तान्त्यव्यञ्जना पूर्व इकार । सुदरिसणो । पक्ष-सुदंसणो । प्रा० । शोभन जम्बूनदमयतया रत्नबहुलतया च मनोनिर्वृत्तिकर दर्शन यस्यासौ सुदर्शन । मेरुपर्वत च-प्र० ४ पाहु० । सूत्र० । ज० । सू० प्र० । चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रावक आ० चू० ५ अ० । आव० । नी० । ' सेट्ठिभज्जा य' त्ति—चंपाए सुदंसणो सेट्ठिपुत्तो सा सावगा अट्ठमिचाउद्दसासु चच्चर उवासगपडिम पडिवज्जइ, सा महादेवीए पत्थिज्जमाणो णिच्छइ। अन्नया वासट्ठकाओ देवपडिम त्ति वत्थ च्छाए वेढिउ अतेउर आनणीओ । देवीए निब्बंध वि कए नेच्छइ पउट्ठाए कोलाहलो कओ। रण्णा वज्झो आणत्तो निज्जमाणे भज्जाए से मित्तवतीए सावयाए सुत सच्चावाजककस्सामवणाए काउस्सग्ग ठिता सुदंसणस्स वि अट्ठ खडाणि कीरंतु त्ति खत्र असी वाहिता मकवाणजक्केण पुप्फदाम कता । मुक्को रण्णा पूइतो, ताधे मित्तवतीए पारियं । आव० ५ अ० । राजगृहवास्तव्य स्वनामख्यात श्रेष्ठिनि, ध० र० ।

तत्कथा चेयम्—

" कामिणिवयणम्मि व दीहरत्थ मइविमलरयणसोहिल्ल ।
अलियसिरिइविसक , नवर पुरमत्थि रायगिह ॥ १ ॥
बहुदव्वगुणपहाणो , समवायपरो सुकम्मकयचित्तो ।
वयसासिउ व्व तत्थ, त्थि नरवरो सेणिओ नाम ॥ २ ॥

तत्थय भूरिमाग मालागारो वसइ अज्जुणश्रो ।
सुकुमालपाणिपाया बधुमइ पणइणी तस्स ॥ ३ ॥
मुग्गरपाणि जक्ख नियकुलदेव पुरस्स बाहिठय ।
पवरेहिं कुसुमेहिं अज्जुणओ निच्चमच्चेइ ॥ ४ ॥
तत्थ य ललिया गाट्ठी ज कयसुकया समत्थि अइरिद्धा ।
तम्मि पुर अवादेण, मह्लुवो काऽवि सपन्ना ॥ ५ ॥
कल्ल मुल्ल लाहइ नि इत्थ कुसुमाई इय विचिन्तउ ।
अज्जुणओ सकलत्तो गाम उज्जाणमणुपत्ता ॥ ६ ॥
गाहउ कुसुमाई तओ जा जक्खगिह समेइ तुट्ठमणो ।
ता बाहि जक्खगिहाउ य-गुट्ठियपुरिसाइ सो दिट्ठो ॥ ७ ॥
पमणंति अन्नमन्न आ भो ऽद्दा समेइ एस इह ।
अज्जुण मालागारो, बधुमइए पियाइ सम ॥ ८ ॥
त सय ण पय बधित्तु इमस्स भारियाइसम ।
भोए भुत्तु न विहु अन्तुत्त पडिसुणनि इम ॥ ९ ॥
तो त कवाडपच्छा आग च्छट्ठति निठ्ठुयतणुवयणे ।
इत्तो इयरा पत्ता जक्ख पूएइ एगग्गा । १० ॥
अह दवदवस्स निस्सरि-य ते य तत्तो नर निबंधति ।
बधुमईए सद्धि किलिकिलिमाणा पकीलति ॥ ११ ॥
त तह ददु अन्नसि अमरिय विवसा विचिंतए एसो ।
जक्खमिम निच्चमह पूएमि वरेहिं कुसुमेहिं ॥ १२ ॥
जइ इत्थ कोइ हुनी जक्खा ता ह सहनओ न ।
परपरिभवमसहता नूणमिमा पत्थरो चव ॥ १३ ॥
तयणु अणुकापयमणो जक्खा अज्जुणतणुमणुपविट्ठो ।
सो तडत्तड त्ति तोडइ बधण आमनतु व्व ॥ १४ ॥
गहिउ लोहमय पल—सहस्सनिष्फन्न मुग्गर सकरे ।
ते छ वि पुरिसे सह इ-त्थिसत्तम हणइ हलाए ॥ १५ ॥
इय पइदिणमज्जुणओ छप्पुरिसे इत्थिसत्तम हणइ ।
कमसा पत्ता जाओ वुतना पायडा नयरे ॥ १६ ॥
अह सणिएण नयर धारावियमिय अहो नयरलोया ।
निग्गतव्व न तुमहि , जाव हणिया न सत्त जणा ॥ १७ ॥
तम्मि य समय सामी, समासढा चरमजिणवरो तत्थ ।
पहुपायवदणत्थ निरगच्छइ का वि न भएण ॥ १८ ॥
तत्थ त्थि विमलदिट्ठी, अइधम्मट्ठी सुदसणा सिट्ठी ।
जिणपवयणस्सवणरुइ, नवनत्तावयारसारम्मि ॥ १९ ॥
सो सिरिवीरजिणेसर, वयणामयपाणउस्सुओ अहिय ।
सम्ममभिगम्म अम्मा, पिऊण नमिऊण भणइ इम ॥ २० ॥
(ध० र० ।)
ता वदसु भगवत, समण वीर इहट्ठिओ चेव ।
सुमरसु सुणियपुव्व सुदसण भयवओ वच्छ ! ॥ २८ ॥
जपइ सुदसणो विह तिलायनाहे सय इह पत्त ।
अनमिय असुणिय धम्म च किहणु किर जुज्जए भुत्तु ॥२९॥
किंच—
सिरिवीरवयणसवणा—मयपाणसुनिततसव्वगत्तस्स ।
विसमाविस पिव किं ए-स मज्झ काहिइ धुव मच्चू ॥३०॥
लद्धा ज किंचिवि इ-त्थ होइ त होउ इय भणिय बाढ ।
पियरो य अणुन्नविउ निग्गच्छइ सामिनमणत्थ ॥ ३१ ॥
त पासिवि अज्जुणओ, मुग्गरमुग्गाविउ पहावत्था ।
दिट्ठो मुदसणेण, सा इतो कुवियकालु व्व ॥ ३२ ॥
तत्ता अभीयचित्तो, भुव पमज्जित्तु उत्तरिज्जेण ।
वदिय जिणिदचद वयउच्चार सय कुणइ ॥३३॥
सुव्वणजियाण सम्मा जिणा य सिद्धा य सव्वसाहु य ।
तह केवलिपन्नत्तो धम्मो सरण मह हाउ ॥३४॥
नीसमजतुसना-ण नाग पमत्तपयाबदुक्खालओ ।
निट्ठुयणजणपवत्तणो वीरजिणा च्चव मज्झ गइ ॥३५॥
सागार सवरण कोइ खामेइ जतुणो सव्व ।
निदइ दुक्कडाइ अणुमोयइ सयलसुकयाइ ॥३६॥
जइ मुच्चिस्समियाओ उवसग्गाओ तओ य पारिस्स ।
इय चिंतिय नवकार झायतो ठाइ उस्सग्ग ॥३७॥
मुग्गरमुल्लालतो जक्खा न अक्कमउसमयतो ।
पुरओ चिट्ठइ सतो, अणनिमिसनयणेहि पिच्छतो ॥३८॥
खणमित्तण, सठाण पत्ता नियमुग्गर गहिय जक्खा ।
छिन्नतरु व्व ज्जुणओ पडिओ सहस त्ति धरणीए ॥ ३९ ॥
नाऊण निरुवसग्ग, सिट्ठी पारइ तयणु उस्सग्ग ।
जपइ सुद्धत्तए पइ, इयरो बहु लद्धियचयन्न ॥४०॥
कोऽसि तुम कत्थ य प-त्थिओ सि सो भणइ सावओ अहय ।
सपत्थिओ म्हि वीर, नमिउ सोउ च धम्मकह ॥४१॥
अह भणइ अज्जुणा वि हु सिट्ठि नए सह अह जिण नमिउ ।
सोउ च धम्ममिच्छा-मि आह सिट्ठी तओ एव ॥४२॥
भद्द इह मणुयजम्म-स्स सारफलमित्तिय चिय जयम्मि ।
ज कीरइ जिणवदण धम्मकहासवणमाई य ॥४३॥
इय भणिय तेण सहिओ सुदसणो पत्तओ समोसरणे ।
पणविड अभिगमपुव्व, पयओ पणमेइ जिणनाह ॥४४॥
इय सुपुत्तनयणो वियासयवयणो कयजली सुमणो ।
भत्तिबहुमाणपवणो, इय निसुणइ देसण पहुणो ॥४५॥
तथाहि—
भो भविया कहमवि लहि-य मणुयजम्म हवेइ पवणमणो ।
जिणवरपवयणसवणे, दुहहरणे सयलगुणकरणे ॥४६॥
अन्नो—
सुओ जाणइ कल्लाण सुओ जाणइ पावग ।
उभय पि जाणइ सुओ ज सेय त समायरे ॥४७॥
अह सहनिभूधरे कुलिशति क्रोधानल नीरति
स्फूर्जज्ज्ञानमाभर मिहिरति श्रेयाद्रुमे मेघति ।
मात्सर्यमोहसमुद्रशोषणविधौ कुम्भोद्भवत्यन्वह,
सद्धर्मविचारसारवचनस्याकर्णन दाहनाम् ॥४८॥
धम्मो य नत्थ दुविहो सव्व देसे य नत्थ सव्वम्मि ।
पच य महव्वयाइ द स पुण बारस वयाइ ॥४९॥
इह सुणिय हट्ठतुट्ठो, सिट्ठी सामउ जिणिदपयकमल ।
कयकिच्च मन्नतो, अप्पाण नियगिह पत्ता ॥५०॥
अज्जुणओ पुण वेर-ग्गपरिगओ जिणवरिंदपयमूले ।
छट्ठक्खमणअभिग्गह, गुत्त दिक्ख पवज्जइ ॥ ५१ ॥
अक्कोसतालणाइ, सहिउ काउ वह च छम्मास ।
पासद्ध सलिहिउ, सिव गओ खविय कम्माइ ॥५२॥
सिट्ठी सुदसणो वि हु चिरकाल देसण पभाविता ।
पालऊण वयाइ, सुक्खाण भायण जाओ ॥५३॥
इत्यागममाकर्ण्य तद्विक्त , सुदर्शनः प्राप फल विशिष्टम् ।
तत सुधर्मीद्युमब्याढिकाया, धर्मश्रुतौ सद्रजनाविस्तम् ॥५४॥

ध० र० ४ अधि० ३ लक्ष० । ('अज्जणग' शब्दे प्रथमभागे २३५ पृष्ठे अन्तकद्दशाङ्गतत्त्वस्य कथा।) सौराष्ट्रकस्य नागरा नग रस्थिति इ०/४श्रु०/४अ०। [येन शुकपरिव्राजकेन शुकाविवाद कृत इति 'थावच्चापुत्त' शब्दे चतुर्थभागे २४०१ पृष्ठे] धर- णस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कुञ्जरानीकाधिप- तौ हस्तिराज, स्था०५ठा०१उ०। पुरुनीनामस्था ब्रह्मदत्तचक्रि- भार्याया पितरि, उत्त० १३ अ०। अरस्वामिन पितरि प्र- म० १३ द्वार। आव०। स०। ति०। भारतवर्षेऽस्यामवसर्पि ण्या जाते पञ्चमे बलदेवे, प्रव० २०६ द्वार। भाविबलदे- वे ती० २० कल्प। आव०। आ० चू०। आ० म०। धातकीखण्डस्य पूर्वाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। स्था०। स्वयम्भुवतृतीयवासुदेवस्य पूर्वभवजीवे स०। कु- न्थुनाथस्य पूर्वभवजीवे स०। भरतचक्रिणश्चक्र, आ० चू० १ अ०। त्रिपृष्ठवासुदेवस्य चक्र, ति०। आ० चू०। अन्तकृ- द्दशाङ्गस्य षष्ठवर्गपञ्चमाध्ययनाख्यवक्तव्यताके अन्तकृत्साधौ स्था० १० ठा० ३ उ०। सौधर्मकल्पवासिन्या श्रीदेव्याः पितरि, नि० १ श्रु० ३ वर्ग १० अ०। वाणिजग्रामवास्तव्य स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, भ०।

तत्कथा चैवम्—

तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नामं नगरे हो- त्था, वन्नओ, दूतिपलासे चेइए, वन्नओ ०जाव पुढविसि- लापट्टओ। तत्थ णं वाणियगामे नगरे सुदंसणे नामं से- ट्ठी परिवसइ अड्ढे ० जाव अपरिभूए समणोवासए अभि- गयजीवाजीवे ०जाव विहरइ, सामी समोसढे ०जाव परिसा पज्जुवासइ। तए णं से सुदंसणे सेट्ठी इमीसे कहाए ल- द्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठे एहाए कय ०जाव पायच्छित्त सव्वालंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिणिक्खमइ साओ गिहाओ पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्ल- दामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरापरिक्खित्ते वाणियगामं नगरं मज्झंमज्- झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव दूतिपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति। तं०-सच्चित्ताणं दव्वा- णं जहा उसभदत्तो ०जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ। तए णं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठिस्स तीसे य महतिमहालयाए ०जाव आराहए भ- वइ। तए णं से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो ०जाव न- मंसित्ता एवं वयासी-कइविहे णं भंते! काले प- न्नत्ते?, सुदंसणा! चउव्विहे काले पन्नत्ते, तं जहा-पमा- णकाले १ अहाउनिव्वत्तिकाले २ मरणकाले ३ अद्धाकाले ४। से किं तं पमाणकाले?, पमाणकाले दुविहे पन्नत्ते, तं- जहा—दिवसप्पमाणकाले १, राइप्पमाणकाले य २ च- उपोरिसिए दिवसे, चउपोरिसिया राई भवइ। (सू० ४२४)

''तेण'मित्यादि पमाणकाले त्ति-प्रमीयते-परिच्छिद्यते येन वर्षशतादि तत् प्रमाणं स चासौ कालश्चेति प्रमाणकाल प्रमाणं वा-परिच्छेदनं वर्षादेस्तत्प्रधानस्तदर्थो वा काल प्रमाणकाल —अद्धाकालस्य विशेषो दिवसादिलक्षणः आ- ह च—' दुविहो पमाणकालो, दिवसपमाणं च होइ राई य। चउपोरिसिओ दिवसो, राई चउपोरिसी चेव ॥ १ ॥ "

अहाउनिव्वत्तिकाले' त्ति-यथा-येन प्रकारेणायुषो निर्वृ- त्ति —र्बन्धनं तथा यः कालः—अवस्थानमसौ यथायुर्नि- र्वृत्तिकालो—नारकाद्यायुष्कलक्षणः, अयं चाद्धाकाल एवा- युः कर्मानुभवविशिष्टः सर्वेषामेव संसारिजीवानां स्यात्, आह च— नेरइयतिरियमणुया, देवाण अहाउयं तु जं जेण। निव्वत्तियमन्नभवे, पालेंति अहाउकालो सो ॥ १ ॥ "

मरणकाल त्ति-मरणेन विशिष्टः कालः मरणकालः -अद्धा- काल एव मरणसहितो कालः मरणस्य कालपर्यायत्वा- न्मरणकाल, 'अद्धाकाले' त्ति—समयादयो विशेषास्तद्रूप काले अद्धाकालः —चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टोऽर्धतृतीयद्वीप समुद्रान्तर्वर्ती समयादि आह च— समयावलियमुहुत्ता, दिवसअहोरत्तपक्खमासा य। संवच्छरजुगपलिया, साग- रओसप्पिपरियट्टा ॥ १ ॥ " भ० ११ श० ११ उ०।

एएहि णं भंते! पलिओवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं? सुदंसणा! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्ख- जोणियमणुस्सदेवाणं आउयाइं मविज्जंति। (सू०४२६×)

('एतत्कथा महब्बल' शब्दे षष्ठभागे उक्ता।)

सुदंसणकूड-सुदर्शनकूट-न०। पाश्चात्यरुचकवरपर्वतस्य अ ष्टे कूटे स्था० १० ठा० ३ उ०।

सुदंसणपुर -सुदर्शनपुर-न०। मालवदेशीये स्वनामख्याते नगरे उत्त० ६ अ०। सुदर्शनपुरे शिशुनागो नाम कृषपति। आव० ४ अ०। ('समाहाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता।)

सुदंसणा -सुदर्शना -स्त्री०। शोभनं दर्शनं दृश्यमानतया य- स्या नयनमनोहारित्वात् सा सुदर्शना। जम्ब्वां सुदर्शना- याम् कल्प० १ अधि० ७ क्षण। जी०। स्था०। जं०। प्र- श्न०। पूर्वापरिणामे उत्तरकुरुषु जम्बूवृक्षे, स०।

जंबू णं सुदंसणा अट्ठ जोअणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पण्णत्ता। स० ८ सम०।

('जंबू' शब्दे वक्ष्यमाणोक्ता पाश्चात्याञ्जनपर्वतस्य उत्तरदिक्स्थ- न्दापुष्करिण्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ०। जी०। ती०। अभिनन्दनजिनस्य निष्क्रमणशिबिकायाम्, आ० चू० १ अ०। स०। आ० म०। धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य लोकपालाना- मग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ०। कालमहाकालयोः पिशाचेन्द्रयोरग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ०। शकटकु- मारस्य गणिकायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ०। ('सगड' शब्दे कथा) चतुर्थबलदेवमातरि स०। आव०। जमालीभार्या- यां वीरदुहितरि, श्रीमहावीरस्वामिनो दुहितरि ज्येष्ठायां वा

सुदर्शनेति वा अनवद्याङ्गीति वा नामेति । विशे० । 'जेट्ठा सुदंसणा जमालिणो ऽव त्ति" ज्येष्ठा सुदर्शना अनवद्याङ्गीति जमालिगृहिणीनामानि । अन्ये तु व्याचक्षते-ज्येष्ठा महती सुदर्शना नाम भगवत श्रीमन्महावीरस्य भगिनी तस्या पुत्रो जमाली अनवद्याङ्गी नाम भगवतो दुहिता जमालिगृहिणीति । विशे०। स्था०। उत्त०। कल्प०। आ० क० । आ० म० । आ० चू० । आचा० । सामिस्स जेट्ठा भगिणी सुदंसणा तीसे पुत्तो जमाली । आ० चू० १ अ० । सिंहलद्वीपराजस्य चन्द्रगुप्तस्य दुहितरि , ती० ६ कल्प। साकेतनगरराजस्य , चन्द्रावतंसकस्य भार्याया सागरचन्द्रमुनिचन्द्रयोर्मातरि, आ० म० १ अ० । धनगिरिदुहितरि , आ० चू० १ अ० ।

सुदक्खिण-सुदक्षिण-पु० । प्रार्थनाभङ्गभीरौ श्रावके,ध० र०। १ अधि० १ गुण ।

सुदक्खिण्ण-सुदाक्षिण्य न० । गम्भीरधीरचेतस प्रकृत्यैव प्रकृत्याभियोगपरदयालुत्वनिरुपाधिपरदु खप्रहाणेच्छायाम् , द्वा० १२ द्वा० ।

सुदाक्षिण्य इत्यष्टम गुण वृण्वन्नाह—

उपयरइ सुदक्खिन्नो, परेसिमुज्झियसकज्जवावारो ।
तो होइ गज्झवक्को, ऽणुवत्तणीओ य सव्वस्स ॥१५॥

उपकरात्युपकारतया प्रवर्त्तते ऽभ्यर्थितसारतया सुदाक्षिण्य -शोभनदाक्षिण्यवान् । काऽर्थे -यदिह परलोकोपकारि प्रयोजनं तस्मिन्नेव दाक्षिण्यवन्न पुन पापहेतावपीति सुशब्देन दाक्षिण्य विशेषितम् । परेषामन्येषा कथमित्याह-उज्झितस्वकायव्यापार —परित्यक्तात्मप्रयोजनप्रवृत्ति तत. कारणाद्भवति ग्राह्यवाक्योऽनुल्लङ्घनीयादेश , तथाऽनुवर्त्तनीयश्चाभिष्टचेष्टितश्च सर्वस्य धार्मिकलोकस्य । स हि किल सुदाक्षिण्यगुणेनाकामोऽपि धर्ममासेवते क्षुल्लककुमारवत् । ध० र० १ अधि० ८ गुण ।

सुदाढ-सुदंष्ट्र-पु० । स्वनामख्याते नागकुमारे, य पूर्वभवे सिंहत्व मारित वीरजिनेन्द्र गङ्गा नावा तरन्तमुपसृष्टवान् कम्बलशम्बलाभ्या निवारित । आ० चू० १ अ० । नागो-नागकुमार सुदंष्ट्रनामा सिंहजीवो भगवन्त उपसर्गं कर्तुमारब्धवानिति । आ० म० १ अ० । आ० क० । नि० चू० ।

सुदाम-सुदाम-पु० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे अतीतायामुत्सर्पिण्या जाते कुलकरभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । स० । ति० ।

सुदिट्ठ-सुदृष्ट-त्रि० । सम्यग्दृष्टे,उत्त० १२ अ०। स्था० । द्वा०। अतीन्द्रियार्थदर्शिभि दृढमपवर्गादिहेतुतयोपलब्धे , प्रश्न० २ सव० द्वार ।

सुदिट्ठि-सुदृष्टि-स्त्री० । सुशब्द प्रशसायाम् । शोभना दृष्टि सुदृष्टि । आ० म० १ अ०। सम्यग्दृष्टौ, द्वा० १७ द्वा० । सम्यक्त्व , विशे० ।

सुदीहनीहारी-सुदीर्घनिर्ह्रादिन्-त्रि० । अह्रस्वप्रतिरवे , प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

सुदीहदंसी-सुदीर्घदर्शिन्-पु०। सुपर्यालोचितपरिणामसुन्दरकार्यकारिणि , ध० र० १ अधि० १ गुण । स किल पारिणामिक्या बुद्ध्या सुन्दरपरिणामत्वैहिकमपि कार्यमारभते (प्रव० २३९ द्वार) इति पञ्चदशे श्रावकगुण,ध० र० १ अधि० १ गुण । दर्श० ।

सम्प्रति पञ्चदश दीर्घदर्शित्वगुणमाह—

आढवइ दीहदंसी , सयल परिणामसुंदरं कज्जं ।
बहुलाभमप्पकेसं , सिलाहणिज्जं बहुजणाण ॥ ३२ ॥

आरभते—प्रतिजानाते दीर्घ परिणामसुन्दर कार्यमिति गम्यते,क्रियाविशेषण वा। द्रष्टुमवलोकयितु शीलमस्येति दीर्घदर्शी सकल—समस्त परिणामसुन्दरम् आयतिसुखावह कार्यम्—कृत्य तथा बहुलाभ-प्रचुराभीष्टसिद्धिकमल्पक्लेश स्तोकायास श्लाघनीय-प्रशसनीय बहुजनाना-स्वजनपरजनाना शिष्टानामिति भाव स हि किल पारिणामिक्या बुद्ध्या सुन्दरपरिणाममैहिकमपि कार्य करोति धनश्रेष्ठिवत् । ततो धर्मस्यापि स एवाधिकारीति । ध० र० १ अधि १५ गुण ।

सुदुक्कर-सुदुष्कर-त्रि० । सुतरा दुष्करे, उत्त० १९ अ० ।

सुदुत्तर-सुदुस्तर-त्रि० । दु खोत्तार्ये , स० १४५ सम० ।

सुदुल्लह-सुदुर्लभ-त्रि० । अतिशयदुरापे, उत्त०१अ०। विपा०।

सुदेसिय-सुदेशित-त्रि० । पर्षदि नानाविधप्रमाणैरभिहिते , प्रश्न० १ सव० द्वार ।

सुद्दार-सुद्वार-पु० । उज्जयन्तशैले जिनायतनद्वारवानरे,ती०३ कल्प । (यो हि द्वारमुद्घाटयन्नपि न लक्ष्यते विचित्रकार्यकृच्चेति ' उज्जयन्त ' शब्दे द्वितीयभाग ७३६ पृष्ठे उक्तम् ।)

सुद्देउ-सूदयितुम्- अव्य०। विनाशयितुमित्यर्थे,नि०चू०१०उ०।

सुधी-सुधी-पु० । सुष्ठु धीर्यस्य । पण्डिते , सुन्दरबुद्धौ , स्त्री०। सुष्ठु ध्यायति सु-ध्यै क्विप् । सुबुद्धियुक्ते,त्रि०।वाच०। प्रशस्तबुद्धौ, ध० १ अधि० " क्लिश्यन्ते केवल स्थूला , सुधीस्तु फलमश्नुते । दन्ता दलन्ति कष्टेन, जिह्वा गिलति लीलया ॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सुधोययर-सुधौततर-त्रि० । सुविशोधिते, भ० ६ श० १ उ०।

सुद्ध-शुद्ध-त्रि० । " शषो स " ॥ ८।१।२६० ॥ इत्यनेन शकारस्य सकार । प्रा० । अवदाते, सूत्र०१ श्रु० १४ अ० । निष्कलङ्के, आव० ६ अ० । सूत्र० । शुद्धादिना उज्ज्वले, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । निर्दोषे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । द्वा० । पञ्चा० । कषायकालुष्यरहिते, उत्त० ३ अ० । केवले, विशे० । उद्गमादिदोषशुद्धे निरुपाधौ, सूत्र० १६ अ० । अलेपकृते , स्था० ३ ठा० ३ उ० । अवदाते,सूत्र०१ श्रु० ११ अ० । जात्यादिना निर्मलज्ञानादिगुणतया कालापेक्षया वा शुद्धे, स्था० ४ ठा० १ उ० । पापानुबन्धरहिते, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। विमल,जी०३ प्रति० १ अधि०२ उ० । भङ्गदोषवर्जित, सू० प्र० २० पाहु० । पूर्वोक्तवचनदोषरहिते, प्रश्न० १ सव० द्वार ।

सुद्धगंधारा-शुद्धगन्धारा-स्त्री० । गान्धारग्रामस्य चतुर्थ्यां मूर्छनायाम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सुद्धचरणजोग-शुद्धचरणयोग-पु० । मोक्षे सयतव्यापारेषु मुखवस्त्रिकादिप्रत्युपेक्षणादिषु , प० व० १ द्वार ।

सुद्धजाइकुलाण्णिय-शुद्धजातिकुलान्वित-त्रि० । शुद्धा विशुद्धवैवाह्यचतुर्वर्णान्तर्गता जाति मातृपक्ष , कुल पितृपक्षस्ताभ्यामन्वितस्सम्पन्न । मातापितृसम्पन्ने, ध० ३ अधि० ।

सुद्धणय-शुद्धनय-पु० । निश्चयनये, प० चू० ५ कल्प ।

सुद्धणादि-शुद्धानादि-न० । चरणकरणानुयोगाख्य शुद्धाहारग्रहण, द्रव्या० १ अध्या० ।

सुद्धता-शुद्धता-स्त्री० । शुद्धस्वभावे , द्रव्या० १२ अध्या० ।

सुद्धदत-शुद्धदन्त-पु० ।स्वनामख्याते अन्तर्द्वीप, तन्स्थे मनुष्ये च । स्था०३ ठा०३ उ० । ('अतरदीव' शब्दे प्रथमभाग ९७ पृष्ठ तद्वक्तव्यता उक्ता ।) राजगृह श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्याख्यायाः भार्याया जात पुत्रे,अणु० वर्ग५अ० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य षोडशवर्षाणि प्रव्रज्यापर्याय परिपाल्य जयन्त कल्प उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीत्यनुत्तरोपपातिकदशाना द्वितीयवर्गस्य पञ्चम अध्ययने सूचितम ।)

सुद्धदतीपासणाह-शुद्धदन्तीपार्श्वनाथ-पु० । शुद्धदन्तीनगरीस्थिते पार्श्वनाथ, ती० ३१ कल्प ।

सुद्धधम्मरयणत्थि-शुद्धधर्मरत्नार्थिन्-त्रि० । रत्नानि वैडूर्यादीनि तानि अर्थयन्तीत्येव शीला ये ते, यद्वा—तैरर्थ प्रयोजन विद्यते येषान्त रत्नार्थिन । शुद्धधर्म एव रत्न महामूल्यमाणिक्य शुद्धधर्मरत्न तस्यार्थिनो-वाञ्छावन्त । शुद्धधर्मरूपमहामूल्यमाणिक्यस्य वाञ्छावत्सु, दर्श० २ तत्त्व ।

सुद्धधम्मसंपत्ति-शुद्धधर्मसम्प्राप्ति-स्त्री० । शुद्धधर्मभावप्राप्तौ, प० सू० ।

शुद्धधर्मसप्राप्ति कुत इत्याह—

सुद्धधम्मसम्पत्ती पावकम्मविगमाओ ।

शुद्धधर्मो-यथोदित तस्य सम्यक्प्राप्ति सम्प्राप्ति -भावप्राप्तिरित्यर्थ ,पापकर्म-मिथ्यात्वमोहनीयादि तस्य विगम -विशिष्टो गम अपुनर्बन्धकत्वेन पृथग्भाव इति यावत्तस्मात्पापकर्मविगमात् । प० सू० १ सू० ।

सुद्धधी-शुद्धधी-स्त्री० । निर्मलबुद्धौ, द्रव्या० ७ अध्या० ।

सुद्धपउम-शुद्धपद्म-न० । कुसुमान्तरविमुक्ते पुण्डरीक, उपा० १ अ० ।

सुद्धपज्जवट्ठियणयमत-शुद्धपर्यायार्थिकनयमत-न । शुद्धपर्यायार्थिकनयसिद्धान्त, नयो० ।

सुद्धपरिणाम-शुद्धपरिणाम-त्रि० । सम्यग्मार्गोपदेशके, प० व० २ द्वार ।

सुद्धपरिहार-शुद्धपरिहार-पु० । यत् विशुद्धस्सन् पञ्चयाममनुत्तर धर्म परिहरति परिहारशब्दस्य परिभोगेऽपि वर्त्तमानत्वात्स शुद्धपरिहार । शुद्धस्य सत परिहार पञ्चयामानुत्तरधर्मकरण शुद्धपरिहार इति व्युत्पत्ते । यदि वा यो विशुद्धकल्पव्यवहार क्रियते स शुद्धपरिहार शुद्धश्चासौ परिहारश्च शुद्धपरिहार । परिहारभेदे , व्य० १ उ० । (' परिहारट्ठ' शब्दे पञ्चमभागे ६६० पृष्ठे एतद्वक्तव्यतोक्ता ।)

सुद्धपरूवग-शुद्धप्ररूपक-त्रि० । सम्यग्मार्गोपदशके , दर्श० ३ तत्त्व ।

सुद्धप्प-शुद्धात्मन्-त्रि० शुद्ध आत्मा—अन्तरात्मा यस्य स । निर्मलान्त.करण, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

सुद्धप्पदव्व-शुद्धात्मद्रव्य-न० । निर्मले सकलपुद्गलाश्लेष्मरहिते ज्ञानदर्शनचारित्रवीर्याव्याबाधामूर्त्तोद्यनन्तगुणपर्यायनित्यानित्याद्यनन्तस्वभावमय असख्यप्रदेशीस्वभावपरिणामिनि स्वरूपकर्तृत्वभोक्तृत्वादिधर्मोपेत, अष्ट० ४ अष्ट० ।

सुद्धप्पवित्ति-शुद्धात्मप्रवृत्ति-स्त्री० । निरवद्यक्रियायाम् ,पञ्चा० ७ विव० ।

सुद्धप्पवेस-शुद्धप्रवेश्य -त्रि० । शुद्धानि च तानि प्रवेश्यानि च शुद्धप्रवेश्यानि । राजसभाप्रवेशोचितेषु औ० ।

सुद्धबुद्धसहाव-शुद्धबुद्धस्वभाव-त्रि० । शुद्ध -सर्वपुद्गलाश्लेषरहित बुद्ध -ज्ञानमय स्वभावो यस्य स शुद्धबुद्धस्वभाव । विशुद्धज्ञानमयस्वभावोपेते, अष्ट० ११ अष्ट० ।

सुद्धबोहप्पसर-शुद्धबोधप्रसर-पु० । प्रधानमत्यवकाशे,जीवा० ११ अधि० ।

सुद्धभाव-शुद्धभाव-पु० । सदनुष्ठाने, पञ्चा० १४ विव० । सुस्वभावे प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

सुद्धमइ-शुद्धमति-पु० । एकविंशतितमे भारतातीते जिने, प्रव० ७ द्वार ।

सुद्धवत्थ-शुद्धवस्त्र -न० । शुचिवसने, उत्तरीयवाससि, सितवाससि च । पञ्चा० ४ विव० ।

सुद्धवाय-शुद्धवात-पु० । वायुजीवभेदे, शुद्धा वायव स्तोक स्तोक प्रयान्ति । उत्त० ३६ अ० । मन्दस्तिमितवायौ, भ० १५ श० । वस्तीत्यादिगत इत्यन्ये । जी० १ प्रति० । शीतकालादिषु शुद्ध वात । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

सुद्धवाय(वा)णुयोग शुद्धवागनुयोग-पु० । शुद्धा अनपेक्षितवाक्यार्थतया वाक्—वचन सूत्रमित्यर्थस्तस्या अनुयोगो—विचार शुद्धवागनुयोग । सूत्रविचारे , अनु० । (अणुओग ' शब्दे प्रथमभाग ३४३ पृष्ठेऽस्य स्वरूपमुक्तम् ।)

सुद्धवियड-शुद्धविकट-न० । उष्णोदके, कल्प० ३ अधि० ९ क्षण । स्था० । वर्णान्तरादिप्राप्ते शुद्धजले, ग० २ अधि० ।

सुद्धबुद्धिजोग-शुद्धबुद्धियोग-पु० । निर्मलबोधसबन्धे, तद्वति त्रि० । पञ्चा० ८ विव० ।

सुद्धचेय-शुद्धचेतस्-त्रि० । विदलन्महामोहलम्पटमानसे , द्वा० ३१ अष्ट० ।

सुद्धसज्जा-शुद्धषड्ज्या-स्त्री० । षड्जग्रामस्य सप्तम्या मूर्छनायाम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सुद्धसभाव-शुद्धस्वभाव-त्रि० । उपाधिभावरहितान्तर्भावपरिणत द्रव्या० १२ अध्या० ।

सुद्धसुत्त-शुद्धसूत्र-त्रि० । शुद्धमवदात यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतोऽध्ययनतश्च सूत्र-प्रवचन यस्यासौ शुद्धसूत्र । यथावस्थितसूत्रप्ररूपके, सूत्र० २ श्रु० १४ अ० ।

सुद्धागणि-शुद्धाग्नि-पु० । अय पिण्डाद्यनुगतेऽग्नौ, विद्युतादिरूपे वा । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

सुद्धादाण-शुद्धादान-त्रि० । शुद्धमवदातमादान चारित्र यस्य स. । निर्मलचारित्रे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

सुद्धापाणय-शुद्धापानक-न० । हस्तस्पर्शरूपे अपानकभेदे, भ० १५ श० ।

सुद्धासय-शुद्धाशय-पु० । निर्मलाध्यवसाये,पञ्चा० १० विव० ।

सुद्धासयजोग-शुद्धाशययोग-पु० । शुभाध्यवसायसंबन्धे, शुभाध्यवसायाद्धि बोधिबीजं स्यात् । पञ्चा० ११ विव० ।

सुद्धि-शुद्धि-स्त्री० । "शषोः सः" ॥८।१।२६०॥ इत्यनेन शकारस्य सकारः । प्रा० । पापक्षयेण निर्मलतायाम्, पापं ज्ञानावरणीयादि सम्यग्ज्ञानादिगुणविघातहेतुघातिकर्मोच्यते । तत्क्षयेण यावती काचिद्देशतोऽपि निर्मलता सम्भवति सा शुद्धिरुच्यते । षा० ३ विव० ।

अधुना शुद्धिमाह—

णामं ठवणा सुद्धी, दव्वसुद्धी अ भावसुद्धी अ ।
एएसिं पत्तेअं, परूवणा होइ कायव्वा ॥२८३॥

नामशुद्धिः स्थापनाशुद्धिर्द्रव्यशुद्धिश्च भावशुद्धिश्च । एतेषां नामशुद्ध्यादीनां प्रत्येकं प्ररूपणा भवति—कर्त्तव्येति गाथार्थः ।

तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वादनङ्गीकृत्य द्रव्यशुद्धिमाह—

तिविहा उ दव्वसुद्धी, तद्दव्वादेसओ पाहण्णे अ ।
तद्दव्वगमाएसो, अणण्णमीसा हवइ सुद्धी ॥२८४॥

त्रिविधा तु द्रव्यशुद्धिर्भवति तद्द्रव्यत इति तद्द्रव्यशुद्धिः, आदेशत इति आदेशद्रव्यशुद्धिः, प्राधान्यतश्चेति-प्राधान्यद्रव्यशुद्धिश्च । तत्र तद्द्रव्यशुद्धिः । अनन्येति अनन्यद्रव्यशुद्धिः, यद् द्रव्यमनेन द्रव्येण सहासयुक्तं सच्छुद्धं भवति क्षीरं दधि वा असौ तद्द्रव्यशुद्धिः, आदेशे मिश्रा भवति शुद्धिरन्यानन्यविषया । एतदुक्तं भवति—आदेशतो द्रव्यशुद्धि— र्द्विविधा-अन्यत्वेनानन्यत्वेन च । अन्यत्वे यथा शुद्धवासा देवदत्तः, अनन्यत्वे शुद्धदन्त इति गाथार्थः ।

प्राधान्यद्रव्यशुद्धिमाह—

वण्णरसगंधफासे, समणुण्णा सा पहाणओ सुद्धी ।
तत्थ उ सुक्किलमहुरा, उ संमया चेव उक्कोमा ॥२८५॥

वर्णरसगन्धस्पर्शेषु या मनोज्ञता — सामान्येन कमनीयता, अथवा—मनोज्ञता यथाभिप्रायमनुकूलता सा प्राधान्यतः शुद्धिरुच्यते । तत्र चैवंभूतचिन्ताव्यतिकरे शुक्लमधुरौ वर्णरसौ । तुशब्दात्—सुरभिमृदू गन्धस्पर्शौ च समतौ, यथाभिप्रायमपि प्रायो मनोज्ञौ, बहूनामित्थं प्रवृत्तिसिद्धेः, उत्कृष्टौ च कमनीयौ च । चशब्दस्य व्यवहितः उपन्यास इति गाथार्थः । उक्ता द्रव्यशुद्धिः ।

अधुना भावशुद्धिमाह—

एमेव भावसुद्धी, तब्भावाएसओ पहाणे अ ।
तब्भावगमाएसो, अणण्णमीसा हवइ सुद्धी ॥ २८६ ॥

'एमेव' त्ति—यथा द्रव्यशुद्धिस्तथा भावशुद्धिरपि, त्रिविधेत्यर्थः, तद्भाव इति—तद्भावशुद्धिः आदेशत इति—आदेशभावशुद्धिः 'प्राधान्यतश्चे' ति—प्राधान्यभावशुद्धिश्च । तत्र तद्भावशुद्धिः अनन्येति—अनन्यभावशुद्धिस्तद्भावशुद्धिः, यो भावोऽन्येन भावेन सहासंयुक्तः सन् शुद्धो भवति बुभुक्षितादेरन्नाद्यभिलाषवदसौ तद्भावशुद्धिः । आदेशे मिश्रा भवति शुद्धिस्तदन्यानन्यविषयेत्यर्थः । एतदुक्तं भवति-आदेशभावशुद्धिर्द्विविधा—अन्यत्वे अनन्यत्वे च । अन्यत्वे यथा शुद्धभावस्य साधोर्गुरुः, अनन्यत्वे शुद्धभाव इति गाथार्थः ।

प्रधानभावशुद्धिमाह—

दंसणनाणचरित्ते, तवोविसुद्धी पहाणमाएसो ।
जम्हा उ विसुद्धमलो, तेण विसुद्धो हवइ सुद्धो ॥२८७॥

दर्शनज्ञानचारित्रेषु दर्शनज्ञानचारित्रविषया तथा तपोविशुद्धिः प्राधान्यादेश इति—यद्दर्शनादीनामादिश्यमानाना प्रधानं सा प्रधानभावशुद्धिः, यथा दर्शनादिषु क्षायिकाणि ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तपः प्रधानभावशुद्धिः —आन्तरतपोऽनुष्ठानाराधनमिति । कथं पुनरियं प्रधानभावशुद्धिरिति ?, उच्यते—एभिर्दर्शनादिभिः शुद्धैर्यस्माद्धि—शुद्धमलो भवति साधुः, कर्ममलरहित इत्यर्थः । तेन च मलेन विशुद्धो—मुक्तो भवति सिद्ध इत्यतः प्रधानभावशुद्धिर्यथोक्तान्येव दर्शनादीनीति गाथार्थः । दश० ७ अ० । सथा० । (वाक्यशुद्धिस्वरूपम् 'वक्कसुद्धि' शब्दे षष्ठभागे गतम् ।) शोधने शुद्धिः तत्र द्रव्यशुद्धिः, भावशुद्धिश्च । द्रव्यशुद्धिर्जलाग्न्यादिका, उक्तं च—" अवरलोहमहीए, कमसो जह मलकलंकपंकीए । सुज्झावणयणसंसो, होहिंति जलानलाइच्चा ॥ १ ॥ " भावशुद्धिस्तु सत्यमस्य कुचारित्राणि इति, जलाग्न्यादिशुद्धीनां मध्ये यथादर्शनं यथाख्यातसम्यक्त्वं पुनर्भिश्यात्वाऽगमनात्, तन्महती शुद्धिस्तथेयमपीति भावः । सथा० ।

शुद्धौ वस्त्रागताभ्यां दृष्टान्तः —

"पुरं राजगृहं नाम, श्रेणिकस्तत्र भूपतिः ।
रजकस्यार्पयत्क्षौम—युगलं क्षालनाय सः ॥ १ ॥
तेन तद्भार्ययोर्दत्तं, वर्षिष्णो कौमुदीमहे ।
अभयश्रेणिकौ तत्र, पश्यन्तौ छन्नमुत्सवम् ॥ २ ॥
तत्ताम्बूलार्द्रमैक्षिष्ट, रजकस्ते गृहागते ।
दृष्ट्वा क्षौमे सततत्त्व, स द्राक् क्षारैरशोधयत् ॥ ३ ॥
प्रातरानीतवान् पृष्टः, सद्भावं रजकोऽब्रवीत् ।
द्रव्यशुद्धिर्भावशुद्धि-स्तत्कालालोचने यतः ॥ ४ ॥ " आ० क० ४ अ० ।

सुद्धिपत्त-शुद्धिप्राप्त-त्रि० । अवाप्तक्लिष्टकर्मक्षयोपशमे, पञ्चा० ४ विव० ।

सुद्धेसण-शुद्धैषण-त्रि० । दशैषणादोषरहिते आहारादौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।

सुद्धेसणिय-शुद्धैषणिक-त्रि० । शुद्धैषणा-शङ्कादिदोषपरिहारतः पिण्डग्रहणं तद्ग्राही शुद्धैषणिकः । भ० २५ श० ७ उ० । शुद्धस्य वा निर्व्यञ्जनस्य कूरादरेषणा येषामस्ति ते तथा । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । तथाविधाभिग्रहात् एषणाशुद्धग्राहके, औ० । स्था० ।

सुद्धोदण-शुद्धोदन-न० । सूपशाकादिवर्जिते ओदने, भ० ३ श० १ उ० । शाक्यसिंहस्य बुद्धस्य पितरि, पु० । सम्म० ३ काण्ड ।

सुद्धोदय-शुद्धोदक-न० । अन्तरिक्षसमुद्भवे नद्यादिगते च

जले , प्रज्ञा० १ पद । स्वभावनिर्मलोदके , कल्प० १ अधि० ३ क्षण । स्वाभाविके जले , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । तडागसमुद्रनदीह्रदावटादिगते जले, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सुद्धोयणि-शौद्धोदनि-पु० । " उत्सौन्दर्यादौ " ॥८।१।१६०॥ इत्यनेन औकारस्य उकार । प्रा० । शाक्यसिंहनामके गौतमगोत्रोत्पन्ने बौद्धे,आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । सूत्र० ।

सुधीरधम्म-सुधीरधर्मन्-त्रि० । धी -बुद्धिस्तया राजते इति धीर ,धीर सुप्रतिष्ठितो धर्म श्रुतचारित्राख्यो येषा ते सुधीरधर्माण । श्रुतचारित्राख्यधर्मवत्सु । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

सुपइट्ठ-सुप्रतिष्ठ-न० । लोकोत्तरे भाद्रपदे मासे , कल्प० १ अधि० ६ क्षण । सू० प्र० । स्वनामख्यात नगरे , यत्र सिंहसेनकुमारपिता महासेननामा राजा अभूत् । विपा० १ श्रु० ६ अ० । (तत्कथा ' देवदत्ता ' शब्दे चतुर्थभागे २८१८ पृष्ठे गता ।) श्रावस्त्या नगर्यां जाते गृहपतौ , अन्त० ६ वर्ग १० अ० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य सप्तविंशतिवर्षाणि श्रामण्य परिपाल्य विपुल पर्वते सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना षष्ठवर्गस्य पञ्चमेऽध्ययने सूचितम् ।) पुष्पपात्रविशेषे , ज० २ वक्ष० ।

सुपइट्ठग-सुप्रतिष्ठक-न० । आधारविशेषे, रा० ।

तेसि ण तोरणाणं पुरतो दो दो सुपतिट्ठगा पण्णत्ता , तेणं सुपतिट्ठगा णाणाविहपसाहणभंडविरइया इव चिट्ठंति सव्वोसहिपडिपुण्णा सव्वरयणामया अच्छा० जाव पडिरूवा ।

' तेसि णमि' त्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ सुप्रतिष्ठकौ-आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठका सुसर्वौषधिप्रतिपूर्णा नानाविधै पञ्चवर्णैं प्रसाधनभाण्डैश्च बहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति , उपमाभावना प्राग्वत् । ' सव्वरयणामया ' इत्यादि, तथैव । रा० । स्थापनके, जं० २ वक्ष० । " सुपइट्ठा वा सठिइए लोए " तच्चेहारोपितजवारकादि गृह्यते । भ० ११ श० १० उ० । शरावयन्त्रके , तच्चेह उपरि स्थापितकलशादिक ग्राह्यम् । भ० ७ श० १ उ० ।

सुपइट्ठाभ-सुप्रतिष्ठाभ--न० । उत्तरयो कृष्णराज्योर्मध्ये लोकान्तिकविमाने , यत्र आज्ञया देवता निवसन्ति । स्था० ८ ठा० ३ उ० । भ० । स० ।

सुपइट्ठिय-सुप्रतिष्ठित-त्रि० । सुष्ठु मनोज्ञतया प्रतिष्ठिता सुप्रतिष्ठिता । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । सत्प्रतिष्ठानवत्सु , तं० । रा० ।

सुपइट्ठियजस-सुप्रतिष्ठितयशस्-त्रि० । अव्याहतख्यातिके , प्रश्न० २ सव० द्वार ।

सुपइय-सुपतित-पुं० । सूर्यस्य ज्योतिष्केन्द्रस्य पूर्वभवजीवे श्रावस्तीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृहपतौ, नि० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० । (' सूर ' शब्दे कथा वक्ष्यते ।)

सुप्रतीत-पु० । अहोरात्रस्य पञ्चमे मुहूर्त्ते , कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

सुपक्क-सुपक्व-त्रि० । सुष्ठु पक्व सुपक्वम् । सुन्दरपरिणते , दश० ७ अ० ।

सुपक्कक्खोयरस-सुपक्वक्षोदरस--पु० । सुपक्व सुपरिपाकागतो य क्षोदरस इक्षुरस तन्निष्पन्न आसवोऽपि सुपक्वेक्षुरस । मद्यभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुपक्कक्खोदरसवरसुरा--सुपक्वक्षोदरसवरसुरा--स्त्री० । सुपरिपाकागतो य क्षोदरस —इक्षुरसस्तन्निष्पन्ना वरसुरा सुपक्वक्षोदरसवरसुरा । सुपरिपाकागतक्षुरसनिष्पन्नायां श्रेष्ठसुरायाम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुपकल-सुपक्व-त्रि० । शोभनपरिपाके, आव० ४ अ० ।

सुपक्केक्खुरस-सुपक्वेक्षुरस--पु० । सुपक्वेक्षुमूलदलनिष्पन्ने रसे प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

सुपक्खजुत्त--सुपक्षयुक्त-पुं० । सुशीलानुकूलपरिवारोपेते , ध० र० ।

स च चतुर्दशो गुण —

अणुकूलधम्मसीलो, सुसमायारो य परियणो जस्स ।
एस सुपक्खो धम्म, निरतरायं तरइ काउ ॥ २१ ॥

इह पक्ष परिवार पारकर इत्येकोऽर्थ , शोभन पक्षो यस्य स सुपक्ष । तमेव विशेषेणाह—अनुकूलो धर्माविघ्नकारी धर्मशीलो धार्मिक सुसमाचार सदाचारचारी प—रिजन -परिवारो यस्य एष सुपक्षोऽभिधीयते । स च धर्मं निरन्तराय निष्प्रत्यूह तरइ' त्ति शक्नोति कर्तुमनुष्ठातु भद्रनन्दिकुमारवदिति । ध० र० १ अधि० १४ गुण ।

सुपडिबद्ध-सुप्रतिबुद्ध-त्रि० । सुष्ठु प्रतिबुद्ध सुप्रतिबुद्ध । आचा० १ ८०५ अ० २ उ० । सुज्ञाततत्त्वे काकन्दिकापरनामक आर्यस्वहस्तिशिष्ये , कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुपणिहि-सुप्रणिधि--पु० । प्रणिधानं प्रणिधि. शोभन प्रणिधि सुप्रणिधि । शोभनप्रणिधाने, दशा० ४ अ० ।

सुपणिहिइंदिय-सुप्रणिहितेन्द्रिय-त्रि० । श्रोत्रादिभि स्व—विषय गाढमुपयुक्ते , दश० ५ अ० २ उ० ।

सुपन्न-सुप्रज्ञ--त्रि० । सुष्ठु शोभना वा प्रज्ञाऽस्येति सुप्रज्ञ । स्वसमयपरसमयवेदिनि गीतार्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । शोभनप्रज्ञे भाषाद्वयोपेते, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

सुपण्णत्त-सुप्रज्ञप्त--त्रि० । सुष्ठु प्रकारेण कथिते , आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । सुष्ठु प्रज्ञप्ता यथाचारे ख्याता तथैव सुष्ठु सूक्ष्मपरिहारासेवनेन प्रकर्षेण सम्यगासेवितेत्यर्थ , अनेकार्थत्वाद्धातूना ज्ञपिरासेवनार्थ । दश० ४ अ० ।

सुपत्था-सुप्रस्था-स्त्री० । अधोवास्तव्याया दिक्कुमारिकायाम् , ति० ।

सुपभकंत--सुप्रभकान्त--पु० । हरिकान्तेन्द्रलोकपाले,हरिसहेन्द्रस्यापि लोकपाले , स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सुपम्ह-सुपक्ष्म-पुं०। अश्वपुरराजधानीयुक्ते विजयक्षेत्रे,स्था० २ ठा० ३ उ०। जम्बूद्वीपे मेरोः पश्चिमभागस्थे सीतोदाया महानद्या दक्षिणभागस्थे चक्रवर्त्तिविजयक्षेत्रे, स्था० ८ ठा० ३ उ०। स्वनामख्याते ब्रह्मलोकविमाने, नपुं०। स० ९ सम०।

दो सुपम्हा। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सुपरक्कंत-सुपराक्रान्त-त्रि०। सुष्ठु पराक्रान्तं पराक्रमः तपःप्रभृतिकं येषु तानि। शोभनपराक्रमवत्सु भ० ३ श० १ उ०।

सुपरिउड-सुपरिवृत-त्रि०। निरुपद्रवस्थाननिवेशिते, गृह-स्थावस्थास्वशालिभद्रवपुवत्। त०।

सुपरिच्चाइ-सुपरित्यागिन्-त्रि०। सुष्ठु शोभनेन प्रकारेण राज्यादि परित्यजनशीलेऽवशील सुपरित्यागी। शोभनप्रकारेण परित्यागवति, उत्त० १८ अ०।

सुपरिच्छियकारग-सुपरीक्षितकारक-त्रि०। सुष्ठु देशकाल-पुरुषौचित्येन श्रुतबलेन च परीक्षितं तस्य कारकः सद्य न यथाकथञ्चनकारी। तस्मिन्, व्य० ३ उ०। (तत्स्वरूपम् 'ववहार' शब्दे षष्ठभागे उक्तम्।)

सुपरिट्ठिय-सुपरिस्थित-त्रि०। शोभनतया परिस्थिते, नि० चू० १ उ०।

सुपरिणिट्ठिय-सुपरिनिष्ठित-त्रि०। अतिनिपुणे, कल्प० १ अधि० ९ क्षण।

सुपरिसुद्धि-सुपरिशुद्धि-स्त्री०।सुष्ठु विशुद्धौ,पञ्चा०११विव०।

सुपसत्थ-सुप्रशस्त-त्रि०। अतिशयशुभे, पञ्चा० १६ विव०। आव०।

सुपावय-सुपापक-त्रि०। पापयुते,उत्त०१२ अ०।"कोहो य माणो य वहो य जेसिं,मोसं अदत्तं च परिग्गहं च। ते माहणा जाइविज्जाविहूणा,ताइं तु खेत्ताइं सुपावयाइं॥१॥" उत्त०१२अ०।

सुपास-सुपार्श्व-पुं०। स्वनामख्याते तीर्थकरे, आ० म०।

सम्प्रति सुपार्श्वे तस्यायमोघतो नामान्वर्थः—शोभनानि पार्श्वाणि यस्यासौ सुपार्श्वः। तत्र सर्व एव भगवन्त एवंभूतास्ततो विशिष्टं नामान्वर्थमभिधित्सुराह—

गब्भगए जं जणणी, जायसुपासा तओ सुपासजिणो।

यतो गर्भगते भगवति तत्प्रभावतो जननी जाता सुपार्श्वा शोभनपार्श्वा ततो जिनः सुपार्श्व इति नाम विषयीकृत एव सामान्याभिधाने विशेषाभिधानं वाऽधिकृत्यान्वर्थाभिधानविस्तरो भावनीयः।आ०म०१अ०।आ० चू०। ध०। जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे अस्यामवसर्पिण्यां जाते सप्तमे तीर्थकरे,अनु० प्रव०।जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां जाते भविष्यत्तृतीयतीर्थकरे, स०। प्रव०। ति०। जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे तृतीयायामुत्सर्पिण्यां जाते तृतीये कुलकरे, स०। स्था०। महावीरस्य पितृव्ये,आचा०२श्रु० ३ चू०।कल्प०। (सुपार्श्वस्य सर्वा वक्तव्यता 'तित्थयर' शब्दे चतुर्थभागे २२४७पृष्ठे उक्ता।) 'तइओ उदाइजीवो सुपासो" तृतीय उदायिजीवः सुपार्श्वो भविष्यति। ती० २० कल्प। स्था०। सुपार्श्वस्य पञ्चनवतिर्गणाः, पञ्चनवतिर्गणधराश्च। ति०।

सुपासस्स णं अरहओ पंचाणउइं गणा पंचाणउइं गणहरा होत्था। स० ९४ सम०।

सुपासे णं अरहा दो धणुसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था। स० १५० सम०।

सुपासस्स णं अरहओ छलसीइं वाइसया होत्था। स० ८६ सम०।

सुपासा-सुपार्श्वा-स्त्री०। पार्श्वापत्यीयायां पार्श्वनाथशिष्यशिष्यायाम्, स्था०।

अज्जा वि णं सुपासा पासावच्चिज्जा आगमेस्साए उस्सप्पिणीए चाउज्जामं धम्मं पण्णवित्ता सिज्झिहिंति ०जाव अंतं काहिंति। (सू० ६९२ ×)

आर्याऽपि-आर्यिकाऽपि सुपार्श्वा सुपार्श्वाभिधाना-पार्श्वापत्यीया पार्श्वनाथशिष्यशिष्या चत्वारो यामा महाव्रतानि यत्र स चातुर्यामस्तं प्रज्ञाप्य सेत्स्यन्ति। एतेषु च मध्यमतीर्थङ्करत्वेनोत्पत्स्यन्ते कश्चित्केचित्तु केवलित्वेन "भवसिद्धिओ उ भयवं सिज्झिस्सइ कण्हतित्थम्मि" इति वचनादिति भावः। स्था० ९ ठा० ३ उ०।

सुपिवासिय-सुपिपासित-त्रि०। सुतरामतिशयेन पिपासिते। अत्यन्तं तृषिते उत्त० २ अ०।

सुपीढ-सुपीठ-पुं०। पञ्चमेऽहोरात्रमुहूर्त्ते, ज० ७ वक्ष०।

सुपुत्त-सुपुत्र-पुं०। सुशिक्षितत्वात् शोभनसूनौ, स्था० ९ ठा० ३ उ०।

सुपुरिस-सुपुरुष-पुं०। दाक्षिणात्यानां किंपुरुषाणामिन्द्रे, स्था० ४ ठा० १ उ०। उत्तमतरे, पञ्चा० १२ विव०।

सुपुरिसपुर-सुपुरुषपुर-न०। स्वनामख्याते नगरे, यत्र नग्नजिद्राजा निवसति। आ० चू० ४ अ०।

सुपेसल-सुपेशल-त्रि०। सुतरामतिशयेन पेशलानि मनोहराणि। अत्यन्तमनोहरे, उत्त० १२ अ०।

सुप्प-सूर्प-न०। धान्यशोधकभाजनविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। सूत्र०। नि० चू०। प्रश्न०। आचा०।

सुप्पग्ग-सूर्पक-त्रि०। सूर्पे कृत्वा त्यज्यमाने बालके, यः शूर्पे कृत्वा त्यज्यते तस्य सूर्पक एव नाम स्थाप्यते। अनु०।

सुप्पइट्ठ-सुप्रतिष्ठ-पुं०। सूर्यदेवस्य पूर्वभवजीवे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सुप्पइट्ठग-सुप्रतिष्ठक-न०। आधारविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सुप्पइट्ठिय-सुप्रतिष्ठित-त्रि०। शोभनतया श्रेष्ठे, 'सुपइट्ठियकुम्म व्व चारुचरणा" सुष्ठु शोभनं यथा भवति एवं प्रतिष्ठिता कूर्मवत् उन्नतत्वेन चारवश्चरणाः पादा येषां ते तथा। जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सुप्पइण्णा-सुप्रतिज्ञा-स्त्री०। दक्षिणरुचकसम्बन्धिकाञ्चनकूटवास्तव्यायां महर्द्धिकदिक्कुमारिकायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ०। ज०।

सुप्पउत्त-सुप्रयुक्त-त्रि०। सुष्ठु प्रयुक्तः प्रयोगो व्यापारो यस्य स तथा। शोभनव्यापारवति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सुप्पगय-सूर्पगत-न०। सूर्पाकारे व्यंजने, 'सुप्पगयकप्पाकार भक्खति। सव्वजणभयप्पमिद्धं तेण वाय करेति"। नि० चू० १ उ०।

सुप्पडिबुद्ध-सुप्रतिबुद्ध-पुं०। आर्यसुहस्तिन शिष्य, कल्प० २ अधि० ८ क्षण। 'तदनु च सुहस्तिशिष्यौ, कोटिकका-कन्दिकावजायेताम्। सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ, कौटकगच्छ-स्तत समभूत्॥१॥" ग० ३ अधि०।

सुप्पडियाणंद-सुप्रत्यानन्द-त्रि०। उपकृतेन कृतापकारस्य मन्तरि, स्था० ४ ठा० ३ उ०।

सुप्पडियार-सुप्रतिकार-न०। सुखेन प्रतिक्रियते-प्रत्युपक्रियते इति सुप्रतीकारम्, भावसाधनोऽय तद्भवति। प्रत्युपकारकरणे, स्था०।

अहे णं से त अम्मापियरं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पन्नवित्ता परूवित्ता ठावइत्ता भवति। तेणामेव तस्स अम्मापिउस्स सुप्पडियार भवति समणाउसो!।, (सू १३५×)

'अहे ण से' त्ति-अथ चेत् णमित्यलङ्कार स पुरुषस्तम्-अम्बापितर धर्मे स्थापयिता-स्थापनशीलो भवति, अनुष्ठानत स्थापयतीत्यर्थ। किं कृत्वेत्याह-' आघवइत्ता ' धर्ममाख्याय-प्रज्ञाप्य बोधयित्वा-प्ररूप्य प्रभेदत इति। अथ वा-आख्याय सामान्यतो यथा कार्यो धर्म, प्रज्ञाप्य विशेषतो यथाऽसावहिंसादिलक्षण प्ररूप्य प्रभेदतो यथा अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूप इति, शीलार्थतृत्र्यन्तानि वैतानीति। 'तेणामेव' त्ति-तनस्तेनैव धर्मस्थापननैव न परिवहनेन। अथवा-तनैव धर्मस्थापकपुरुषेण न परिवाहिना तस्य प्रत्युपकरणीयस्याम्बापितु 'सुप्पडियार' ति-सुखन प्रतिक्रियत प्रत्युपक्रियत इति सुप्रतिकार, भावसाधनोऽय, तद्भवान प्रत्युपकार कृतो भवतीत्यर्थ, धर्मस्थापनस्य महोपकारत्वाद्। आह च-' समत्तदायगाण, दुप्पडियार भवेसु बहुएसु। सव्वगुणमेलिया हि वि, उवगारसहस्सकोडीहिं॥१॥" इति १। स्था०।

अहे णं से तं भट्टिं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पन्नवइत्ता परूवइत्ता ठावइत्ता भवति। तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुप्पडियारं भवति, २ (स्था०) अहे णं से तं धम्मायरियं केवलिपन्नत्ताओ धम्माओ भट्ठ समाणं भुज्जो वि केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवतित्ता ०जाव ठावतित्ता भवति तेणामेव तस्स धम्मायरियस्स सुप्पडियार भवति ३। (सू० १३५ +)

धर्मस्थापनेन तु भवति कृतोपकार। यदाह-"जो जेण जम्मि ठाण--म्मि ठाविओ दसणे व चरणे वा। सो त तओ चुय त-म्मि चेव काउ भवे निरिणो॥१॥" त्ति, शेष सुगमत्वान्न स्पृष्टमिति धर्मस्थापनेन चास्य भवच्छेदलक्षण प्रत्युपकारः कृत स्यादिति। स्था० ३ ठा० १ उ०।

सुप्पडिलेहिय-सुप्रत्युपेक्षित-त्रि०। सुष्ठु प्रत्युपेक्षणे हेयोपादेयतया तीर्थिकवाद सवज्ञवाद आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ०। सुष्ठु शङ्कादिव्युदासेन प्रत्यपक्षितम्। सुष्ठु सामीप्येन ज्ञाते सुसप्रत्युपक्षणया प्रत्युपेक्षित, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ०।

सुप्पडिवेसिय-सुप्रतिवेशित-त्रि०। शोभना-शीलादिसम्पन्ना प्रातिवेश्मिका यत्र। शोभनप्रातिवेश्मिक, ध० १ अधि०।

सुप्पणहा-सूर्पणखा-स्त्री०। सूर्पमिव धान्यशोधकभाजनविशेषवन्नखा यस्या सा सूर्पणखा। स्वनामख्याताया रावणभगिन्याम्, ती० २७ कल्प।

सुप्पणिहाण-सुप्रणिधान-न०। सुष्ठु-शोभन प्रणिधान सुप्रणिधानम्। प० सू० १ सू०। प्रणिधानविशेष स्था०।

तिविहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते, तं जहा-मणसुप्पणिहाणे, वयसुप्पडिहाणे कायसुप्पणिहाणे। सजयमणुस्साणं तिविहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते, तं जहा मणसुप्पणिहाणे, वयसुप्पणिहाणे, कायसुप्पणिहाणे (१३६ ×) स्था० ३ ठा० १ उ०।

चउव्विहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते, तं जहा-मणसुप्पणिहाणे०जाव उवगरणसुप्पणिहाणे। एव मजयमणुस्साण वि। सू० २५४ ×।

शोभन सयमार्थत्वात्प्रणिधान मन प्रभृतीना प्रयोजन सुप्रणिधानमिति। इदञ्च सुप्रणिधान चतुर्विंशतिदण्डकनिरूपणाय मनुष्याणां तत्रापि सयतानामेव भवति चारित्रपरिणतिरूपत्वात् सुप्रणिधानस्येत्याह एव सजयेत्यादि। स्था० ४ ठा० १ उ०।

कइविहे णं भंते! सुप्पणिहाणे पन्नत्ते?, गोयमा! तिविहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते, तं जहा--मणसुप्पणिहाणे, वयसुप्पणिहाणे, कायसुप्पणिहाणे। मणुस्साण भंते! कइविहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते?, एवं चेव ० जाव वेमाणियाणं। (सू० ६३३ ×) भ० ८ श० ७ उ०।

सुप्रणिधान शोभनेन प्रणिधानेन नात्र कालो नियम्यते किंतु सुप्रणिधानमोत यदा यदा क्रियते तदा तदा सुप्रणिधान कर्तव्यमित्यर्थ। सुप्रणिधानस्य फलसिद्धौ प्रधानाङ्गत्वात्। उक्त च-' प्रणिधानकृत कर्म, मत तीव्रविपाकवत्। साऽनुबन्धनियमा-च्छुभाशाश्चैतदेव तत्॥१॥"। इत्थ चैतदङ्गीकर्त्तव्यम् १ इत्याह-कर्त्तव्यमिदं भूयो भूय,- पुन पुन सक्लेशे सति तीव्ररागादिसवेदनरूप अरतावुत्पन्नायामति यावत्। तथा त्रिकाल-त्रिसन्ध्य कर्त्तव्यमिदम्। प० सू० १ सू०।

सुप्पणिहियजोगि-सुप्रणिहितयोगिन्-त्रि०। सुप्रणिहितप्रव्रजिते, दश० ६ अ० १ उ०।

सुप्पतिट्ठ-सुप्रतिष्ठ-त्रि०। शोभनावस्थाने, पञ्चा० ८ विव०।

सुप्पदंत-सूर्पदन्त-पुं०। क्षीरवरद्वीपस्य देवे, सू०प्र० १६ पाहु०।

सुप्पदत्ता-सुप्रदत्ता-स्त्री०। दक्षिणरुचकवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ०। आ० म०। द्वी०। आ० चू०।

सुप्पबुद्ध-सुप्रबुद्ध-न०। उपरितनमध्यमग्रैवेयकविमाने, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सुप्पबुद्धा-सुप्रबुद्धा-स्त्री०। दक्षिणरुचकपर्वतस्य सिद्धायतनकूटवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, जं० ५ वक्ष०। आ० म०। द्वी०। आ० क०। सुष्ठु अतिशयेन प्रबुद्धा उत्फुल्लनयनादियमप्युत्फुल्ला। जम्ब्वा सुदर्शनायाम्, जं०।

सुप्पभ-सुप्रभ--पुं० । भरतक्षेत्रे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति तृतीये कुलकरे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । विद्युत्कुमारेन्द्रयोः हरिकान्तहरिशिखयोर्दाक्षिणात्यलोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० । उत्सर्पिण्यां जाते चतुर्थबलदेवे ति० ।

सुप्पभे णं बलदेवे एकावन्नवाससयसहस्साइं परमाउं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे ०जाव सव्वदुक्खप्पहीणे जाए । (सू० ५१ ×)

'सुप्पहे' त्ति-चतुर्थो बलदेवः अनन्तजिननाथकालभावी तस्येहैकपञ्चाशद्वर्षलक्षाण्यायुरुक्तम् आवश्यके तु पञ्चपञ्चाशदुक्तम् तदिदं मतान्तरमिति । स० । उत्सर्पिण्यां भाविष्यत्चतुर्थबलदेवे स० । ती० । ति० । इक्षुवरद्वीपस्य देवे सू० प्र० १९ पाहु० । द्वी० । शिखरितलपर्वतकूटदेवे द्वी० । आ० चू० ।

सुप्पभकंत-सुप्रभकान्त--पुं० । विद्युत्कुमाराणां देवे भ० ३ श० ८ उ० । हरिकान्तहरिकान्तयोरिन्द्रस्य लोकपाले स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सुप्पभा-सुप्रभा--स्त्री० । धरणेन्द्रस्य नागकुमारेन्द्रस्य कालमहाकालशङ्खपालशैलपालेति लोकपालानामग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । तृतीयबलदेवस्य मातरि स० । आ० म० । अजितस्वामिनः शिबिकायाम्, स० ।

सुप्पमज्जिय-सुप्रमार्जित--त्रि० । सुष्ठु प्रमार्जिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

सुप्पबुद्ध-सुप्रबुद्ध--पुं० । उपरितनमध्यमग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । सुष्ठु-अतिशयेन प्रबुद्ध इव प्रबुद्धा मणिकनकरत्नानां निरन्तरं सर्वतश्चाकचिक्येन सर्वकालमुन्निद्रे त्रि० । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

सुप्पबुद्धा-सुप्रबुद्धा--स्त्री० । दक्षिणरुचकसम्बन्धिकाञ्चनकूटवास्तव्यायां महर्द्धिकदिक्कुमारिकायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुप्पसारय--सुप्रसारक--त्रि० । सुखेन प्रसार्यते पिण्डादिग्रहणार्थं प्रवत्यते इति सुप्रसारः । सुप्रसार एव सुप्रसारकः । उत्त० २ अ० । सुखेन प्रसार्ये, उत्त० २ अ० ।

सुप्रसार्य--त्रि० । सुखेन प्रसारितुं योग्ये, उत्त० २ अ० ।

सुप्पसिद्धा-सुप्रसिद्धा--स्त्री० । अभिनन्दनस्वामिनः शिबिकायाम्, स० ।

सुप्पाव-सुप्राप--त्रि० । सुलभे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । कृच्छ्रलभ्ये स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुप्पिय-सुप्रिय--पुं० । अहोरात्रस्य पञ्चमे मुहूर्त्ते, स० ३० सम० ।

सुफणि-सुफणिन्--न० । सुष्ठु सुखेन वा फण्यते-क्वाथ्यते तक्रादिकं यत्र तत्सुफणि । स्थालीपिठरादिके भाजने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सुबन्धु-सुबन्धु--पुं० । द्वितीयबलदेवस्य पूर्वभवधर्माचार्ये, ति० । बिन्दुसारराजस्यामात्ये दश० ३ अ० ।

सुबद्ध-सुबद्ध--त्रि० । सुतरां शुद्धे, सुबद्धसन्धि सुबद्धौ आयुभिः सन्धी यस्य स सुबद्धसन्धिः । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सुबलि-सुबलिन्--पुं० । सुष्ठु बलवति, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सुबहुत्तरगुणब्भंसी-सुबहूत्तरगुणभ्रंशिन्--त्रि० । सुबहूत्तरगुणान् पिण्डविशुद्ध्यादीन् भ्रंशयति-विनाशयतीत्येवंशील सुबहूत्तरगुणभ्रंशी । पिण्डाविशुद्ध्यादिनाशके, जीत० ।

सुबहुस्सुय-सुबहुश्रुत--त्रि० । अतिशयागमज्ञे, जीवा० २० अधि० ।

सुबाहु-सुबाहु--पुं० । ऋषभपूर्वभवजीवस्य वज्रनाभस्य भ्रातरि, आ० चू० १ अ० । बाहुबलिपूर्वभवजीवे, पञ्चा० १९ विव० । ('उसह' शब्द द्वितीयभागे १११५ पृष्ठेऽस्य कथा गता ।) "बाहुर्बलं सुबाहुश्च, साधुविश्राणना व्यधात् ।" आ० क० १ अ० । भरतपूर्वभवजीवे, आ० चू० १ अ० । महापीठेन सह जातायामृषभदेवस्य कन्यायाम्, आ० चू० १ अ० । रुक्मिकुणालराजस्य दुहितरि च । स्त्री० । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

सुबाहुकुमार-सुबाहुकुमार--पुं० । धारिण्या देव्या जाते अदीनशत्रोः सुते, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

सुबुद्ध-सुबुद्ध--त्रि० । सम्यक्ज्ञाते प० व० ४ द्वार ।

सुबुद्धि-सुबुद्धि--पुं० । इक्ष्वाकुवंशोत्पन्नस्य प्रतिबुद्धिनामराजस्यामात्ये, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । सागरचक्रवर्तिनो महामात्ये, न० । ऋषभप्रपौत्रश्रेयांसपालितहस्तिनापुरवास्तव्यश्रेष्ठिनि, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । ध० र० ।

सुबोहिया-सुबोधिका--स्त्री० । विनयविजयनिर्मितायां कल्पसूत्रटीकायाम्, कल्प० ३ अधि० ९ क्षण । प्रणम्य परमश्रेयस्करं श्रीजगदीश्वरम् । कल्पे सुबोधिकां कुर्वे वृत्तिं बालोपकारिणीम् ॥१॥ " कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

सुब्भि--सुरभि--त्रि० । सुरभिगन्धपरिणते, यथा श्रीखण्डादय । प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।

सुब्भिगंध-सुरभिगन्ध--पुं० । सौमुख्यकारके गन्धभेदे, स्था० १ ठा० । आचा० ।

सुरभिगन्धि--त्रि० । सुरभिगन्धपरिणते, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

सुब्भिसद्द--सुरभिशब्द--पुं० । मनोज्ञशब्दे, शुभशब्दे, स्था० १ ठा० । प्रज्ञा० ।

सुभ--सुख--न० । पुण्यप्रकृतिरूपे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । कथं सुखं दुःख कारणस्य सुखपर्याय ?, उच्यते-जीवपुण्यसंयोग सुखस्य कारणं तस्य च सुखपर्याय एव । विशे० ।

शुभ--त्रि० । मङ्गलभूते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । शोभमाने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । पार्श्वस्वामिनः प्रथमगणधरे, पुं० । कर्म० ५ कर्म० । नमिनाथस्य प्रथमगणधरे, स० ।

सुभंकर--शुभंकर--न० । दक्षिणयोः कृष्णराज्योर्मध्ये वरुणलोकान्तिकदेवानामावासीभूते विमाने, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुभकम्म--शुभकर्मन्--न० । शुभवेद्यकर्मणि, सू० प्र० १९ पाहु० ।

सुभक्खण-सुभक्षण--पुं० । षष्ठे ऋषभदेवसूनौ, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सुभखेत्त-शुभक्षेत्र--न० । शुभस्थाने, सू० प्र० १९ पाहु० ।

सुभग-सुभग--न० । पद्मविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । प्रज्ञा० । रा० । जं० । वैरधनुः पितृमित्रे परिव्राजके, पुं० । उत्त० १३ अ० । सौभाग्ययुक्ते, त्रि० । चं० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० । जनवल्लभे, स० ।

सुभगचउक्क-सुभगचतुष्क--न० । सुभगसुस्वरादेययश कीर्ति रूपे चतुष्क, कर्म० ५ कर्म० ।

सुभगजालुज्जाल-सुभगजालोज्ज्वाल--पु० । सुभगानि दृष्टि कराणि यान जालानि मुक्तागुच्छास्तैरुज्ज्वाल । नेत्रसुख-कारिमुक्तागुच्छोज्ज्वाल,कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

सुभगजोग-सुभगयोग--पु० । सद्व्यापारे, प्रश्न० ५ सव० द्वार।

सुभगणाम-सुभगनामन्--न० । सुभगात् सुभगनामोदयेन स-वजनेष्टा भवति, यदुदयादनुपकार्यपि सर्वस्य मन प्रियो भवति तत्सुभगनामेत्यथ । तदभ्यधायि " अणुवकए वि बहूण, होइ पिओ तस्स सुभगनामुदओ" त्ति " सुभगुदए वि हु कोइ, कची आसज्ज दूभगा जइ वि । जायइ तद्दासाओ,जहा अभव्वाण तित्थयरो ॥ १ ॥ " ' सुभगाओ सव्वजणइट्ठो " कर्म० १ कर्म० । नाभेरुपरितनभागादिषु । आ०। प्रव० ।

सुभगतिग-सुभगत्रिक--न० । सुभगसुस्वरादेयस्वरूपे त्रिके, कर्म० ५ कर्म० ।

सुभगा-सुभगा--स्त्री० । लताभेदे प्रज्ञा० १ पद । सुरूपना म्नो भूतेन्द्रस्याग्रमहिष्याम् , स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सुभगाकारा-सुभगाकारा--स्त्री० । सुभगमाकरोतीति सुभगा कारा । दुर्भगवस्तुन सुभगकारिकाया विद्यायाम् , सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सुभगुरुजोग-शुभगुरुयोग--पु० । सुन्दरधर्माचार्यसम्बन्धे, प-ञ्चा० ४ विव० । विशिष्टचारित्रयुक्ताचार्यसबन्धे, ल० ।

सुभघोस-शुभघोष--पु० । पार्श्वनाथस्य द्वितीये गणधरे, स० ८ सम० ।

सुभजोग-शुभयोग--पु० । कुशलव्यापारे, प० व० २ द्वार।

सुभड-सुभट--पु० । शोभनयोद्धरि,सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ०।

सुभडपाल-सुभटपाल--पु० । त्रिशतजिनभवनचतुःशतलौकि कप्रासादाष्टादशशतविप्रगृहषट्त्रिंशच्छतवणिग्गेहनवशतारा-मसप्तशतवापीद्विशतकूपसप्तशतसत्रागारविराजमानस्य अ-जमेरुर्गनिकटवर्त्तिना हर्षपुरस्याधिपतौ, यत्र पुरे श्रीप्रिय-ग्रन्थसूरयाऽभ्युपगु । कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुभणाम-शुभनामन्--न० । तीर्थङ्करादौ पूज्ये च । स्था०। नाम कर्मभेद, यदुदयान्नाभेरुपरिवयवा शुभा भवन्ति तच्छुभनाम। यच्छिर प्रभृतिभि स्पृष्ट परा हृष्यतीति तेषा शुभत्वम्। कर्म० ५ कर्म०। नाभेरुपरितनभागादिषु स्था०२ठा० ४ उ० । श्रा० ।

सुभत्ति-सुभक्ति--स्त्री० । आन्तरप्रीतौ , जीवा० ६ अधि० ।

सुभदीहआउत्ता-शुभदीर्घायुष्कता--स्त्री०। दीर्घायुष्कतायाम्, स्था० ३ ठा० १ उ० । (व्याख्या ' आउ ' शब्दे द्वितीयभागे १२ पृष्ठे गता ।)

सुभद्द-सुभद्र--पु० । अधस्तनमध्यमग्रैवेयकविमानप्रस्तटे , स्था० ६ठा०३ उ०। षष्ठयक्षनिकायेन्द्रे, प्रज्ञा०१ पद । शाखाञ्जनी-नगरीवास्तव्ये स्वनामख्यात सार्थवाहे शकटपितरि,स्था० १० ठा० ३ उ०। विपा० । शिखरितलकूटविशेषदेवे, द्वी०। भद्रबाहु स्वामिनि,प०चू०१कल्प। कूणिकपुत्रस्य कृष्णकुमारस्य पुत्रे,(स च वीरान्तिके प्रव्रज्य वर्षचतुष्टयं व्रतपर्याय परिपाल्य उत्कृ-ष्टमायुरनुपाल्य ततश्च्युतो महाविदेहे सेत्स्यति इति कल्पाव तंसिकाना चतुर्थेऽध्ययने सूचितम्)। नि०१ श्रु०२ वर्ग ४ अ०। स्वनामख्याते विमाने, नपु० । स० १७ सम० ।

सुभद्दा-सुभद्रा--स्त्री० । कोणिकस्य राज्ञ्याम् , औ० । अहो-रात्रद्वयेन समाप्यमाने प्रतिमाविशेषे स्था०४ ठा०१ उ०। सौ-र्यपुर धनञ्जयश्रेष्ठिनो भार्याम् ,आव०४अ०। वसन्तपुरवास्त-व्यस्य जिनदत्तश्रेष्ठिनस्सुतायाम् आव०४अ०। पूर्वादिदिक्-चतुष्टय प्रत्येक प्रहरचतुष्टयं कायोत्सर्गकरणरूपायामहोरा-त्रद्वयमानाया प्रतिमायाम् , स्था० २ ठा० ३ उ० । चम्पान-गरीवास्तव्यजिनदत्तस्य दुहितरि आ०चू०४ अ० । (तदुदा-हरण च काउस्सग्ग' शब्दे तृतीयभागे ४२७ पृष्ठे गतम् ।) ऋषभदेवस्य प्रथमश्राविकायाम् , आ० म० १ अ०। कल्प०। आ० चू० । वाराणसीनगरीवास्तव्यस्य भद्राभिधानसार्थ-वाहस्य भार्यायाम् , सा च बन्ध्या पुत्रार्थिनी भिक्षार्थमाग तमार्यासङ्घाटक पुत्रलाभ पप्रच्छ। स च धर्ममचीकथत् प्र व्राजीच्च सा । स्था० १० ठा० ३ उ० । गोशालकमातरि , स्था० १० ठा० ३ उ० । भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य चित्रा ख्यलोकपालकस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम् ,भ०१० श० ५ उ० । भम्भसारपुत्रस्य कोणिकस्य भार्यायाम् औ० । चम्पाया स्वनामख्याताया देव्याम् , ती० ३८ कल्प । सुदर्श-नाया जम्ब्वाम् सुभद्रा शोभनकल्याणभागिनी , नह्यस्याः कदाचिदुपद्रवसम्भवो महर्द्धिकेनाश्रितत्वात् । ज० ४ वक्ष० । नन्दाया पुष्करिण्याम् , द्वी० । अवन्तिवास्तव्यायामवन्ति-सुकुमालमातरि, आ० क० ४ अ० । सौर्यपुरे वास्तव्यस्य , धनञ्जयश्रेष्ठिन पत्न्याम् आ० क०४ अ० । दाक्षणाञ्जनाद्र-दक्षिणभागस्थाया स्वनामख्याताया पुष्करिण्याम् , द्वी० । वैरोचनेन्द्रस्य वले राज्ञस्सोमस्य महाराजस्य स्वनामख्याता-यामग्रमहिष्याम् , स्था० ४ ठा० । द्वितीयबलदेवमातरि, आव० १ अ० । बहुपुत्रिकाया पूर्वभवजीवे सार्थवाहस्य भार्याम् , नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० । (तत्कथा च बहुपु-त्तिया ' शब्दे पञ्चमभागे उक्ता ।) भरतचक्रवर्तिनो भार्या-याम् , स० । भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य कालवालमहाराजस्याग्रमहिष्याम् , स्था०४ ठा०१ उ०।

सुभमइ-शुभमति--पु० । ऋषभदेवस्य नवाशीतितमे पुत्रे , कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सुभमग्ग-शुभमार्ग--पु० । ज्ञानस्य प्राधान्य व्यवहारस्य च गौणता यत्र भवति स शुभमार्ग । उत्तममार्गे, द्रव्या० १ अध्या० ।

सुभय-सुभग--त्रि० । सौभाग्ययुक्ते , भ० १२ श० ६ उ० ।

सुभल-सुभल--पु० । शेखरक मस्तकाभरणविशेषे , ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

सुभवेयणतर-सुखवेदनतर--त्रि० । अतिशयित सुखेन मो-हजन्यान्मदापत्तया अकुशल वदनमनुभवन यस्यासौ सुख-वेदनतर । मोहजनितप्रह्लादपत्तया अकुच्छ्रानुभवनीयतरे, भ० १ श० ७ उ० ।

सुभसीलगणि-शुभशीलगणिन्--पु० । तपागच्छीयमुनिसु-न्दरसूरिशिष्ये,येन स्नात्रपञ्चाशिका पञ्चास्तिकायप्रबोधो भ-रहेश्वरस्तोत्रवृत्तिश्चेत्यादयो ग्रन्था रचिता । विक्रम १५२१ सवत्सरे अय वर्त्तमान आसीत् । जै० इ० ।

तहा वि संखेवओ सुणसु गोयमा ! इणमेव जंबुद्दीवं दीव पश्चिक्खिविऊण ठिए जे एम लवणजलही एयस्स णं जधा स सिंधू महानदी पविट्ठा तप्पएमाओ दाहिणेण दिसाभागेणं पणपन्नाए जोयणेसुं वेइयाए गब्भतर अत्थि परिसं ताव दायगं नाम अद्धतेरसजोयणपमाणं हत्थिकुंभायारं छलं-तस्स य लवणजलोवरि णं अद्धट्ठजोयणाणि उस्सेहो। तहिं च णं अच्चंतघोरतिमिरधयाराओ घडियालगमठाणाओ सीयालीस गुहाओ । तासु च णं जुगल निरंतरे जलयारिणो मणुया परिवसति। ते च वज्जरिसभनारायमघयणे महाबलपरक्कमे अद्धतेरसरयणीपमाणेण सखेज्जवासाओ महुमज्जमसप्पिए महावहो इत्थिलोले परमदुव्वन्नसुउमालअणिट्ठखररूमियतणू मायगवइकयमुहे मीहघोरदिट्ठी कयतभीसणे अनामियपिट्ठी असणि व्व निट्ठुरपहारा दप्पुद्धरे य भवति। तेसिं ति जाओ अतरंडगगोलियाओ ताओ गहाय चमरीणं संतिएहिं मेयपुच्छवालेहिं गुथिऊणं जे केइ उभयकन्नेसु निबंधिऊण महरघुत्तमजच्चरयणत्थी मागरमणुपविसेज्जा मे ण जलहत्थिमहिसगोहिगमयरमहामच्छतंतुसुसुमारपभितिहिं दुट्ठसावतेहिं अभीए चेव सव्व पि सागरजलं आहिंडिऊण जहिच्छाए जच्चरयणसंगहकरी य अहयमरीरे आगच्छउ । ताणं च अतरडगगोलियाण संबधेणं ते चरए गोयमा ! अणोवम सुघोर— दारुणं दुक्ख पुव्वज्जियरोद्दकम्मवसगा अणुभवंति । मे भयवं ! केण अट्ठेणं?, गोयमा ! तेसिं जीवमाणाण को समत्थो ताओ गोलियाओ गहेउं । जे जया उण ते घेप्पंति तया बहुविहाहिं नियंतणाहिं महया साहसेणं सन्नद्धबद्धकरवालकुंतचक्काइपहरणड्ढावेहिं बहुसूरधीरपुरिसेहिं बुद्धिपुव्वेण सजीवियडोलाए घेप्पति। तेसिं च घिप्पमाणाण जाइं सारीरमाणसाइं दुक्खाइ भवति ताइ सव्वेसु नारयदुक्खेसु जइ पर उवमेज्जा । मे भयवं ! को उण ताओ अतरंडगगोलियाओ गेण्हेज्जा, गोयमा ! तत्थेव लवणसमुद्दे अत्थि रयणदीवं नाम अतरदीवं तस्सेव पडिस ताव दावगाओ थलाओ एगतीसाए जोयणसएहिं तन्निवासिणो मणुया य भवंति । से भयवं ! कयरेण पओगेणं खेत्तसभावसिद्धपुव्वपुरिसेणं च सिद्धेणं च विहाणेणं । से भयवं ! कयरे उण मे पुव्वपुरिससिद्धे विही तेसिं ति ?, गोयमा ! तहियं ति रयणदीवे अत्थि वीस एगूणवीस अट्ठारससतधणूपमाणाइ घरट्टसठाणाइ वइरसिलासंवुडाइं ताइ च विघाडेऊणं ते रयणदीवनिवासिणो मणुया पुव्वसिद्धखेत्तसहावसिद्धेणं चेव जोगेण पभूयमच्छियामहूए अब्भंतरे उ अच्चतलेवाडाइ काऊण तओ तेसिं पक्कमंसखडाणि बहूणि जच्चमहुमज्जभडगाणि पक्खिवंति । तओ एयाइ करिय सुरुद्दीहमहद्दुमकट्ठेहिं आरुभित्ता णं सुमाओ पोराणमज्ज-अत्थिगामहूओ य पडिपुन्ने बहूए लाउगे महाय पडिम ताव दायगत्थलमागच्छति जाव णं तत्थावए समाणे ते गुहावासिणो मणुया पेच्छति ताव णं तेसिं रयणदीवगणिवासिमणुयाणं बहाय पडिधावंति । तओ ते तेसिं महुपडिपुन्नं लाउगं पयच्छिऊणं अब्भत्थपओगेण तं कट्ठजाणं जइणयरवेगं दुव खेविउं रयणदीवाभिमुहे वच्चति । इयरे य त महुमसीदी य पुणो सुट्ठुयर तेसिं पिट्ठिए धावंति, ताहे गोयमा ! जाव णं अच्चासन्ने भवति ताव ण सुसाओ महुगंधदव्वसक्कारियपोराणमज्ज लाउगमेगं पमोत्तूण पुणो वि जइणयरवेगेणं रयणदीवाभिमुहा वच्चंति । इयरे य त सुमाओ बहुगंधदव्वसक्कारियपोराणमज्जसमाइ य पुणो सुदुक्खयरे तेसिं पिट्ठिए धावति । पुणो वि तेसिं बहुपडिपुन्न लाउगमेग मुंचंति । एवं ते गोयमा ! महुमज्जलोलीए सपलग्गेत्ता वा णयंति जाव ण ते घरट्टसठाणे वइरसिलासंपुडे , तो जाव णं तावइयं भूभाग संपरायंति ताव णं जमेवासन्नं वइरसिलासपुड जभायमाणपुरिसमुहागारं (विडाडिय) विहाडिय चिट्ठइ तत्थेव जाइं महुमज्जपडिपुन्नाइं समुद्दूरियाइं सेसलाउगाइ ताइं तेसिं पेच्छमाणाण तत्थ मोत्तूणं नियनिलएसु वच्चति । इयरे य महुमज्जलोलीए जाव ण तत्थ पविसंति ताव णं गोयमा ! जे ते पुव्वमुक्के पक्कमसखडे जे य ते महुमज्जपडिपुन्ने भंडगे जं च महुए चेवालित्तं सव्वं त सिलासंपुड पेक्खंति ताव ण तेसिं महंत परिओस महंत तुट्ठी महतं पमोद भवइ । एव तेसिं महुमज्जपक्कमस परिभुंजेमाणाण जाव णं गच्छति सत्तट्ठ दस पचेव वा दिणाणि ताव ण ते रयणदीवनिवासिणो मणुया एगे सन्नद्धबद्धसाउहकरगतं बइरसिल वेढिऊणं सन्नद्धपतीहिं णेच्छति । अन्ने त घरट्टसिलासंपुडं मायालित्ताणं एगट्ठ मेलंति । तम्मि य मेलेज्जमाणे गोयमा ! जइ णं कह वि तुडिविभागओ तेहिं एकस्स दोण्हं पि वा णिप्फेड भवेज्जा तओ तेसिं रयणदीवनिवासिमणुयाणं संविडविपासायमदिरसवयाणं तक्खणा चेव तेसिं हत्थासंथारकालं भवेज्जा । एवं तु गोयमा ! तेसिं तेण वज्जसिलाघरट्टसंपुडेणं गिलियाणं पि तहिय चेव जाव णं सव्वट्ठिए दालिऊण ण संपीसिए सुकुमालिया य ताव णं तेसिं णो पाणाइक्कमं भवेज्जा । ते य अट्ठी वइरमिव दुद्दले ।

तेसिं सुन्तत्थ य वइरसिलासपुड करएहगगोणगेहिं आ-
उत्तमादरेण अरहट्टघरट्टघरमणिहगचक्कमिव परिमंडल भ-
मालिय ताव ण खेडंति जाव ण संवच्छरं। ताहे त ता-
रिसं अच्चंतघोरदारुणं सारीरमाणसं महदुक्खसन्निवायं
समणुभवमाणाण पाणाइक्कम भवइ,तहा वि णो तेसिं अ-
ट्ठिगणो फुडति,णो दो फले भवंति, णो सदलिज्जति णो
विदलिज्जति णो पहरिसंति णवर जाइ कायविसंधिम-
धाणबंधणाइं ताइ सव्वाइं निच्छुडे ता ण वि जज्जरी
भवंति। तओ पुण इयरुवलघरट्टस्सेव परमविर्य चुस्समिव
किंचि अंगुलाइयं अट्ठिखंड दट्टूण ते रयणदीवगे परिओ
समुव्वहंते सिलासंपुडाइ उव्विघाडिऊणं ताओ अंतरंड-
गोलिगाओ गहाय जे तत्थ हणे ते अणेगरित्थमधाएण
विक्किणंति। एतेण विहाणेण गोयमा! ते रयणदीववनि-
वासिणो मणुया ताओ अंतरंडगोलियाओ गेएहंति। से
भयवं! कह ते तं सतारिसं अच्चंतघोरदारुणसुदुस्सह
दुक्खनिरय विसहमाणे निराहारपाणमे संवच्छर जाव
पाणे वि धारयंति। गोयमा! सकयकम्माणुभावाओ।

(शेष तु प्रश्नव्याकरणवृद्धविवरणादवसेयम्।)

से भयवं! तओ वि से मए समाणे से सुमतिजीवे कहं
उववायं लभेज्जा?, गोयमा! तत्थेव परिम ताव दायगत्थ-
लोभेणेव कमेण सत्तभवंतरे। तओ वि दुट्ठमाणे तओ वि
कण्हे तओ वि वाणमरे तओ वि लिंबत्ताए वणस्सइए
तओ वि मणुएसु इत्थित्ताए तओ वि छट्ठीए तओ वि
मणुयत्ताए कुट्ठी तओ वि महकाए जुहाहिवती गए। तओ
वि मरिऊण मेहुणासत्ते अणंतवणप्फतीए तओ वि
अणंतकालाओ मणुएसु संजए तओ वि मणुए महाने-
मित्तिए तओ वि सत्तमाए तओ वि महामच्छे चरिमो-
यहिम्मि तओ सत्तमाए तओ वि गोणे तओ वि मणुए
तओ वि विडवकोइलियं तओ वि जलोयं तओ वि म-
हामच्छे तओ वि तंदुलमच्छ तओ वि सत्तमाए तओ वि
रासहे तओ वि साणे तओ वि किमी तओ वि दद्दुरो
तओ वि तेउकाए तओ वि कुथू तओ वि महुयरे तओ
वि चडए तओ वि उद्देहिगं तओ वि वणप्फईए तओ
वि अणंतकालाओ मणुएसु इत्थीरयणं तओ वि छट्ठीए
तओ वि कणेरू तओ वि सामतिय नामपट्टणं, तत्थोव-
ज्झायगेहासन्ने लिंबपत्तेण वणस्सई। तओ वि मणुएसु खु-
ज्जित्थी तओ वि मणुयत्ताए पडगत्ते तओ वि मणुयत्तेणं
दुग्गए तओ वि दुमए तओ वि पुढवादीसु भवकायट्ठिए
पत्तेयं। तओ वि मणुए तओ वि बालतवस्सी तओ वि
वाणमंतरे तओ वि पुरोहिए तओ वि मच्छे तओ वि स-
त्तमाए तओ वि गोणे तओ वि मणुए महासम्मद्दिट्ठी-
अविरए चक्कहरे तओ वि पढमाए तओ वि इब्भे तओ
समणे अणगारे तओ वि अणुत्तरसुरे तओ वि चक्कहरे
महासंघयणी भवित्ता ण निव्विन्नकामभोगे ण जहोवइट्ठ
सपुन्नं संजमं काऊण गोयमा! से ण सुमइजीवे परिनिव्वु-
डेज्जा। तहा य जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा पासंडीणं पसंसं
करेज्जा जे यावि णं निएहगाणं पसंसं करेज्जा जे ण निएहयाण
अणुकूलं भासेज्जा जे णं निएहयाण आययण पविसेज्जा जे णं
निएहगाणं गंथ सत्थपयक्खरं वा परूवेज्जा जे ण निएहगाणं
संतिए कायकिलेसाइए तवेइ वा संजमेइ वा नाणेइ वा विन्ना-
णेइ वा सुएइ वा पंडिच्चेइ वा अभिमुहमुद्धपरिसामज्झगए
सिग्घए सिलाहेज्जा से वि ण परमाहम्मिएसु उववज्जेज्जा। ज-
हा सुमती। से भयवं! तेण सुमइजीवे ण तक्काल समणत्त अ-
णुपालियं तहा वि एवंविहेहिं नारयतिरियनरामरविचित्तोवा-
एहिं एवइय ससाराहिंडणं। गोयमा! णं जमागमबाहाए
लिंगग्गहणं कीरइ त डंभमेव केवल सुदीहसंसारहेउभूयं। णो
ण तं परियायं लिक्खइ,तेणेव य संजम दुक्कर मन्ने अन्न च
समणुत्ताए से य पढमे संजमे संजमपए ज कुसीलसमग्ग-
णिस्हिरण। अहा ण णो णिरिहरेत्ता संजममेव ण ठाएज्जा
ता तेण सुमइणा तमेवायरियं तमेव पससियं तमेव उस्सप्पिय-
यमलाहियं तमेव अणुट्ठियं ति। एय च सुत्तमइक्कमित्ता ण
पच्छा एए जहा सुमती तहा अन्नेसिमवि सुंदरविउरसुद-
सणसेहरणीलभद्दसुमोमेयखग्गधारिअणेगमसणुद्दंतदेवर-
क्खियमुणिणादीणं को मखाण करेज्जा,ता एयमट्ठं वियत्ताण
कुसीलसंजोगे सव्वहा वज्जणीए। से भयवं! किं ते साहुणो त-
स्स ण णाइलसड्ढगस्स छंदेण कुसीले उयाहु आगमजु-
त्तीए?, गोयमा! कहं सड्ढगस्स पवरयस्सरिसो सामत्थो जे-
णं सच्छंदत्ताए महाणुभावाण सुसाहूण अवन्नवाय
भासे। तेणं सड्ढगेणं हरिवंसतिलयमरगयच्छविणो बावीस-
यधम्मतित्थयरअरिट्ठनेमिनाहस्स सयासे वंदणवत्तियाए
गएणं आयारंगं अणंतगमपज्जवेहिं पन्नविज्जमाणं सम-
वधारियं। तत्थ य छत्तीसआयारे पन्नविज्जंति। तेसिं च
ण जे केइ साहू वा साहुणी वा अन्नयरमायारमइक्कमेज्जा से ण
गारत्थिहिं उवम्मेयं अहन्नहा समणुट्ठे वायरेज्जा, पन्नविज्जा
वा तओ णं अणंतसंसारी भवेज्जा?,गोयमा। जेणं तु मुहणं-
तग अहिग परिग्गहियं तस्स ताव पंचमहव्वयस्स भंगो। जेणं
तु इत्थीए अंगोवंगाइं णिज्झाइऊणं णालोइय तेणं तु बंभचे-
रगुत्ती विराहिया। तव्विराहणेणं जहा एगदेसदड्ढो पडो
दड्ढो भन्नइ तहा चउत्थमहव्वयं भग्गं। जेण य सहत्थे उ-

१-कुशीलसमर्गेन प्रसङ्गात् ...... ।

प्पाडिऊण दिन्ना भूयं पडिलाहिया तेण तु तइयमहव्वयं भग्गं, जेणं अणुग्गओ वि सूरिओ उग्गओ भणिओ तस्स य विइयवय भग्ग, जेणं उण अफासुओदगेण अच्छीणि पधोयाणि तहा अविहिए य थंडिलाण सकमण कयं वीयं काय वा अकंत वामाकप्पस्स अंचलगेणं हरियं संघट्टिय विज्जूए फुसिओ मुहणंतगेणं अजयणाए फडफडस्स वाउक्कायमुदीरियं तेण तु पढम महव्वय भग्गं । तब्भंगे पचण्हं पि महव्वयाण भगो कओ । तो गोयमा ! आगमजुत्तीए एते कुसीले माहुणो । जओ णं उत्तरगुणाणं पि भगं ण इट्ठ किं पुण ज मूलगुणाणं । से भयव ! ताए जयणाए ण वियारिऊण महव्वए घेत्तव्वे ?। गोयमा ! इमे अट्ठे ममट्ठे । से भयवं ! केणं अट्ठेणं? गोयमा ! सुममणेइ वा सुसावएइ वा ण तइयं भेयतरं । अहवा जहोवइट्ठं सुममणुत्तमणुपालिया अहाण जहोवइट्ठ सुमावगत्तमणुपालिया णां समणो समणत्तमणुमइयरेज्जा । णां सावगो सावयत्तमइयरेज्जा निरइयारं वयं पमसते वय ममणुट्ठे, णवर जे समणधम्मे से णं अच्चतघोरदुच्चरे तेण असेसकम्मक्खय जहन्नेणं पि अट्ठभवतरं मोक्खो । इयरेण तु सुट्ठेणं देवताइं सुमाणुमत्तं वा सो य परंपरेण मोक्खो । नवर पुणो वि ते मजमाउत्ता जे से ममणधम्मे से अवियारे सुवियारे पणवियारे तह त्ति समणुपालिया, उवामगाण पुण महस्माणि वियाणे जो ज परिवाले तस्माइयार च ण भवे तमेव गिण्हे । से भयव ! मो पुण णाइलसड्ढगो कहिं समुप्पन्नो?, गोयमा ! सिद्धीए । से भयवं ! कहं ?, गोयमा! तेणं महाणुभागेणं तेसिं कुमीलाण णितुट्टेऊण तीए चेव बहुसावयतरुसंडसकुलाए घोरकंताराडईए सव्वपावकलिमलकलंकनिप्पमुक्कं तित्थयरवयणं परमाहियं सुदुल्लह भवसएसु पि त्ति कलिऊण अच्चतविसुद्धामएणं फासुदेमंमि निप्पडिकम्मनिरायार पडिवन्नं पायवोवगमणमणसणं ति । अह अन्नया तेणेव पएसेणं विहरमाणो समागओ तित्थयरो अरिट्ठनेमी तस्म य अणुग्गहत्तेण य अणुग्गहट्ठाए तेण य अचलियमत्तो भव(सत्तो) त्ति काऊण उचिमट्ठाए साहणीकया साइसया देसणा । तमायन्नमाणो सजलजलहरनिनायं देवदुदुहीनिग्घोसं तित्थयरभारइं सुहज्झवमायपरो आरूढो खवगसेढीए अपुव्वकरणेणं अंतगडकेवली जाओ । एतेणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ । जहा णं गोयमा ! सिद्धीए । ता गोयमा ! कुसीलसंमग्गीए विप्पजहियाए एवइयं अंतरं भवइ त्ति बेमि । महा० ४ अ० ।

ऋषभस्य नवर्तितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । शोभना मति सुमति । रागद्वेषरहितमतौ, त्रि० । कल्प०३ अधि० ६ क्षण । पाण्डुसेनराजस्य सुताया मतेर्भगिन्याम्, स्त्री० । आ० क० ४ अ० । आव० ।

सुमइसूरि-सुमतिसूरि-पुं० । स्वनामख्याते लक्ष्मीसागरसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० ।

सुमउय-सुमृदुक-त्रि० । सुतरा मृदुक सुमृदुकम् । अत्यन्तकोमले, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुमगल-सुमङ्गल-न० । प्रत्यन्तनगरविशेष, ऐरवते वर्षे भविष्यति षष्ठतीर्थकरे, पुं० । प्रव० ७ द्वार । आव० । आ० म० । स्वनामख्याते ग्रामे, कृतषण्मासान्तपारणको वीरस्वामी यत्रागत सनत्कुमारेण वन्दित, प्रिय च पृष्ट । आ० चू०१ अ० । श्रेणिकमहाराजस्य पूर्वभवजीवे, आ० क०४ अ० । जम्बूद्वीप भरते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्या भविष्यति प्रथमे तीर्थकरे, स० । शत्रुञ्जयस्योद्धारकारके स्वनामख्याते गृहस्थे, ती० १ कल्प ।

सुमगला-सुमङ्गला-स्त्री० । गजपुरनगरवास्तव्यस्य रत्नसञ्चयश्रेष्ठिनो भार्याया गुणसागरमातरि, ध० र० २ अधि० । विमलयशोभूपत पत्न्या पुष्पचूलस्य मातरि, ती० ४१ कल्प । भरतब्राह्मीरूपयुगलस्य एकोनपञ्चाशत्पुत्रयुगलस्य च मातरि,ऋषभपत्न्याम्, कल्प०१ अधि०७क्षण । आ०चू०। स० । आ० म० । " सुमगला जसवई भद्दा सहदेवी अइरसिरिदेवी " आव० १ अ० ।

सुमग्गिय-सुमार्गित-त्रि० । शोभनमार्गिते, प० चू०१ कल्प ।

सुमड-सुमृत-त्रि० । सुष्ठु मृत, दश० ७ अ० ।

सुमण-सुमनस्-त्रि० । शोभन धर्मध्यानादिप्रवृत्ततया मनश्चित्त यस्य स सुमना । सद्गुणान्वितमनस्कत्वे,पञ्चा० १० विव० । आ० म० । सुखिनि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्वनामख्याते सुमित्रनामपरिव्राजकशिष्ये, पुं० । दर्श० २ तत्त्व । रुचकसमुद्रस्य पूर्वार्धाधिपतौ देवे, जी०३ प्रति० ४ अधि०। द्वी० । गुच्छभेदे, प्रज्ञा० १ पद । पुष्पे, नपुं० । बृ० १ उ० २ प्रक० । अन्त० । दश० । सूत्र० । ज्ञा० ।

सुमणदाम-सुमनोदामन्-न० । पुष्पमालायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सुमणभद्द-सुमनोभद्र-पुं० । कस्यचिद् द्वीपस्य समुद्रस्य वाधिपतौ देवे, द्वी० । स्वनामख्याते श्रावस्तीनगरीवास्तव्ये गृहपतौ, अन्त० । (स च वीरान्तिक प्रव्रज्य बहुवर्षपर्याय श्रामण्य परिपाल्य विपुले पर्वते सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना षष्ठे वर्गे द्वादशेऽध्ययने सूचितम् ।) यक्षनिकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सुमणस-सुमनस्-पुं० । नन्दीश्वरसमुद्रस्य पूर्वार्धाधिपतौ देवे, सू० प्र० १९ पाहु० ।

सुमणा-सुमनस्-स्त्री० । शक्राग्रमहिष्या पद्माया दक्षिणपौरस्त्यरतिकरपर्वते राजधान्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० । स० । भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य लोकपालानामग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । स्था० । चन्द्रप्रभस्य अग्रमती-

र्थकरस्य प्रथमशिष्यायाम्, नि० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहाराजभार्यायाम्, अन्त० । (सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य विंशतिवर्षाणि श्रामण्यं परिपाल्य सिद्धेत्यन्तकृद्दशाना षष्ठवर्गस्य द्वादशेऽध्ययने सूचितम् ।) शोभनं मनो यस्याः सकाशाद्भवति सा सुमना । जम्ब्वा सुदर्शनायाम्, भवति हि तां पश्यतां महर्द्धिकानामपि मनः शोभनमतिरमणीयत्वात् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुमर-स्मृ-धा० । स्मरणे, " स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः " ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति स्मरतेः सुमर इत्यादेशः । सुमरइ । स्मरति । प्रा० ४ पाद ।

सुमरित्तए-स्मर्तुम्-अव्य० । आध्यातुमित्यर्थे, "पुव्वकीलियाइं सुमरित्तए " आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

सुमरुता-सुमरुत्-स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहाराजभार्यायाम्, अन्त० १ श्रु ६ वर्ग ७ अ० । (सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य विंशतिवर्षाणि प्रव्रज्यां परिपाल्य सिद्धेत्यन्तकृद्दशाना षष्ठवर्गस्य सप्तमेऽध्ययने सूचितम् ।)

सुमहन्त-सुमहत्-त्रि० । अपारे, द्वा० २२ द्वा० ।

सुमहग्घ-सुमहार्घ-त्रि० । बहुमूल्य, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । औ० ।

सुमागह-सुमागध-पु० । स्वनामख्याते वीरस्वामिनः पितृवयस्यराष्ट्रिके, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

सुमालि-सुमालिन्-पु० । लङ्कापुरीश्वरस्य दशग्रीवस्य निजके, ती० ५१ कल्प ।

सुमिडंत-सुमृडत्-न० । वाद्यविशेषे, आ० चू० १ अ० ।

सुमिण-स्वप्न-पु० । सामान्यफल स्वापे, भ० ११ श० ११ उ० । (एतेषां सम्यक् स्वरूपं, वीरस्य १० स्वप्नाश्च 'सुविण' शब्दे वक्ष्यन्ते ।) (गजादि १० स्वप्नरूपं 'वीर' शब्दे षष्ठभागे ।) ' दुसुमिणे वा कुसुमिणे वा उग्गहपज्जा सपए ऊसासाणं काउस्सग्गं " महा० १ चू० ।

पापस्वप्नं दृष्ट्वा आलोचयेत् ।

णवरं सुहासुहं सम्मं, सुविणाण समवधारए ।
जं तत्थ सुविणगं पासे, तारिसगं तं तहा भवे ॥ ५१ ॥
जइणं सुंदरगं पासे, सुमिणगं तो इमं महा ।
परमत्थतत्तसाररथं, सल्लुद्धरणं सुणेतु णं ॥ ५२ ॥
देज्जा आलोयणं सुद्धं, अट्ठमट्ठाणविरहिओ ।
रज्जंतो धम्मतित्थयरे, सिद्धे लोगग्गमठिए ॥ ५३ ॥

महा० १ अ० ।

तथा सुस्वप्नदुःस्वप्नाभ्यां यत्कथ्यते शुभाशुभं तत् स्वप्नाख्यं निमित्तम् । यथा—" देवेष्वात्मजबान्धवोत्सवगुरुच्छत्राम्बुजप्रक्षणं, प्राकारद्विरदाम्बुदद्रुमगिरिप्रासादसंरोहणम् । अम्भोधेस्तरणं सुरामृतपयोदध्नां च पानं तथा, चन्द्रार्कग्रसनं स्थितं शिवपदे स्वापे प्रशस्तं नृणाम् " ॥ १ ॥ इत्यादि । प्रव० २५७ द्वार । (मानुषत्वदौर्लभ्ये स्वप्नदृष्टान्तः 'माणुसत्त' शब्दे षष्ठभागे गतः ।)

सुमिणजागरिया-स्वप्नजागरिका-स्त्री० । स्वप्नसरक्षणाय जागरिका-निद्रानिरोधः स्वप्नजागरिका । स्वप्नसरक्षणार्थं निद्रानिरोधे, भ० ११ श० ११ उ० ।

सुमिणभद्द-स्वप्नभद्र-पु० । माढरसगोत्रस्य सम्भूतविजयस्य षष्ठे शिष्य, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुमिणुग्गह-स्वप्नावग्रह-पु० । स्वप्नानां स्मरणे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुमित्त-सुमित्र-पु० । मल्लिनीर्थकृता सह प्रव्रजिते तद्गणधरे ज्ञातकुमारे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । श्रीपुरनगरवास्तव्यस्य समुद्रदत्तस्य पुत्रे, ध० र० २ अधि० ३ लक्ष० । (मित्रीभावोपरिकथा 'उज्जुववहार' शब्दे द्वितीयभागे ७४१ पृष्ठे गता ।) स्वनामख्याते परिव्राजके, दर्श० २ तत्त्व ।

सुमित्तविजय-सुमित्रविजय-पु० । एकविंशतीर्थकरस्य नमेः पितरि, आव० १ अ० । नि० । प्रव० । स० । जम्बूद्वीपे भरते वर्षे अस्यामुत्सर्पिण्यां जातस्य सगरचक्रवर्तिनः पितरि शान्तितीर्थकरस्य प्रथमभिक्षादायके, स० ६ सम० ।

सुमित्ता-सुमित्रा-स्त्री० । मुनिसुव्रतमातरि, ती० १० कल्प ।

सुमुइय-सुमुदित-त्रि० । अतिहृष्टे, औ० ।

सुमुणिय-सुज्ञात-त्रि० । सुष्ठुज्ञाते, ध० २ अधि० ।

सुमुणियपरमत्थ-सुज्ञातपरमार्थ-त्रि० । परिज्ञानपरमार्थे, ध० २ अधि० ।

सुमुह-सुमुख-पुं० । स्वनामख्याते काम्पिल्यराजे, आ० चू० । ' कपिल्लं नगरं तत्थ सुमुहो राया, सो इदकेतु पासति लोकेण महिज्जतं अणेगकुडभीसहस्सपरिमंडिताभिरामं पुणो य विलुत्तं पडितं च मुत्तपुरीसाणं मज्झे सो वि सबुज्झो, जो इदकेतु सुयलंकियं पासति सो विहरति । " विमलवाहनस्य राज्ञो मन्त्रिणि आ० चू० ४ अ० । ती० । कल्प० । जम्बूद्वीपे भरते वर्षे उत्सर्पिण्यां भविष्यति सूक्ष्मापरनामके कुलकरे, ती० २० कल्प । ति० । सकर्षणबलदेवस्य धारिणीकुक्षिसम्भूते पुत्रे, अन्त० ३ वर्ग ९ अ० । (स च अरिष्टनेमेः समीपे प्रव्रज्य गजसुकुमार इव दीक्षां परिपाल्य सिद्ध इत्यन्तकृद्दशानां तृतीये वर्गे नवमेऽध्ययने सूचितम् ।)

सुमुहुत्त-सुमुहूर्त्त-पु० । सुन्दरमुहूर्त्ते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

सुमेरुप्पभ-सुमेरुप्रभ-पु० । मेघकुमारस्य तृतीयपूर्वभवजीवे, कल्प० १ अधि० १ क्षण । (' मेघकुमार ' शब्दे षष्ठे भागे कथा गता ।)

सुमेहा-सुमेघा-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवासिन्यां स्वनामख्यातायां दिक्कुमारिकायाम्, आ० म० १ अ० । स्था० । ति० । आ० चू० ।

सुमोक्ख-सुमोक्ष-पुं० । भावरूपादिव्युदासेन निरुपमसुखे, प० व० ३ द्वार ।

सुय-शुक-पुं० । व्यासपुत्रे, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । (' थावच्चापुत्त ' शब्दे चतुर्थभागे २४०६ पृष्ठे कथा गता ।) पक्षिविशेषे, प्रज्ञा० १७ पद ३ उ० । औ० । प्रश्न० ।

श्रुत-त्रि० । आकर्णिते, उत्त० ५ अ० । सूत्र० । अवधारिते, उत्त० २ अ० । स० । श्रोत्रेन्द्रियविषयीकृते, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

अवगते, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । अवगणथमुपागत, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । श्रोत्रेन्द्रियेण विशेषतोऽभिमते, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । उपलब्धे सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । अधीते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । श्रूयते इति श्रुतम् । भावे क्तप्रत्यये कृते नपुंसकता । शब्दे, पा० । " सुय मे आउसतेण " श्रूयते तदिति श्रुत प्रतिविशिष्टार्थप्रतिपादनफल वाग्योगमात्र भगवता निसृष्टम् आत्मीयश्रवणकोटरप्रविष्ट क्षायोपशमिकभावपरिणामाविर्भावकारण श्रुतमित्युच्यते । श्रुतम्—आकर्णितम्-अवधारितमिति यावत् । दश० ४ अ० । (' सरणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽत्रत्यविस्तरो गत ।)

सुयं मे आउसंतेण भगवया एवमक्खायं । (सू० १)

अस्य च व्याख्या संहितादिक्रमेणेति, आह च भाष्यकार -
" सुत्तं१ पय २ पयत्थो ३, संभवतो विग्गहा ४ वियारो य ५ । दूसियसिद्धी ६ नयमय-विसेसओ नेयमणुसुत्त ॥ १ ॥ "

तत्र सूत्रमिति संहिता , सा चानुगतैव , सूत्रानुगमस्य तद्रूपत्वादिति । आह च—" होइ कयत्था वोत्तु सपयच्छेय सुय सुयाणुगमो " त्ति सूत्रे चास्खलितादिगुणोपेते उच्चारिते केचिदर्था अवगता प्राज्ञाना भवन्त्यत संहिता व्याख्याभेदो भवति, अनधिगतार्थाधिगमाय च पदादयो व्याख्याभेदा प्रवर्त्तन्त इति , तत्र पदानि—' श्रुत मया आयुष्मन् ' तेन भगवता एवमाख्यातमिति । एव पदेषु व्यवस्थापितेषु सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपावसर । तत्र चेय व्यवस्था—' जत्थ उ ज जाणेज्जा , निक्खेवं निक्खिवे निरवसेस । जत्थ वि ण य जाणेज्जा , चउक्कय निक्खिवे तत्थ " ॥ १ ॥ त्ति तत्र नामश्रुत स्थापनाश्रुत च प्रतीतम् । द्रव्यश्रुतमधीयानस्यानुपयुक्तस्य पत्रक पुस्तकन्यस्त वा, भावश्रुत तु श्रुतोपयुक्तस्येति । इह च भावश्रुतेन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगलक्षणेनाधिकार । (स्था०) इह च मयमायुषा यश कीर्त्यायुषा चाधिकार इति, एव शेषपदाना यथासम्भव निक्षेपो वाच्य इति, उक्त सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेप । पदार्थ पुनरेवम्—इह किल सुधर्मस्वामी पञ्चमो गणधरदेवो जम्बूनामान स्वशिष्य प्रति प्रतिपादयाञ्चकार । श्रुतम्—आकर्णितम् ' मे ' मया आउस' ति-आयुर्जीवित तत्सयमप्रधानतया प्रशस्त प्रभूत वा विद्यते यस्यासावायुष्मांस्तस्यामन्त्रण ह आयुष्मन् !-शिष्य ! ' तेण' ति—य सन्निहितव्यवहितसूक्ष्मबादरबाह्याध्यात्मिकसकलपदार्थेष्वव्याहतवचनतयाऽऽप्तत्वेन जगति प्रतीत , अथवा—पूर्वभवोपात्ततीर्थकरनामकर्मादिलक्षणपरमपुण्यप्राग्भारो विलीनानादिकालीनमिथ्यादर्शनादिवासना परिहृतमहाराज्यो दिव्याद्युपसर्गवर्गसंसर्गाविचलितशुभध्यानमार्गो भास्कर इव घनघातिकर्मघनाघनपटलविघटनाल्लसितविमलकेवलभानुमण्डलो विबुधपतिषट्पदपटलजुष्टपादपद्मो मध्यमाभिधानपुरीप्रथमप्रवर्त्तितप्रवचनो जिनो महावीरस्तेन—भगवता अष्टमहाप्रातिहार्यरूपसमग्रैश्वर्यादियुक्तेन एव-मित्यमुना वक्ष्यमाणेनैकत्वादिना प्रकारेण ' आख्यात ' मिति आ—मर्यादया जीवाजीवलक्षणानतिक्रान्ततारूपया अभिविधिना वा—समस्तवस्तुविस्तरव्यापनलक्षणेन ख्यात-कथित आख्यातमात्मादि वस्तुजातमिति गम्यते । अत्र च श्रुतमित्यनेनावधारणाभिधायिना स्वयमवधारितमेवान्यस्मै प्रतिपादनीयमित्याह-अन्यथाऽभिधाने प्रत्युतापायसम्भवात् , उक्तञ्च—' किं एत्तो पावयर ? सम्म अणहिगयधम्मसब्भावो । अन्न कुदेसणाए, कट्ठयरागम्मि पाडेइ "॥१॥ त्ति " मये " त्यनेनोपक्रमद्वाराभिहितभावप्रमाणद्वारगतात्मानन्तरपरम्परभेदभिन्नागमेऽय वक्ष्यमाण ग्रन्थोऽर्थतोऽनन्तरागम सूत्रतस्त्वात्मागम इत्याह—" आयुष्मन्नि ' त्यनेन तु कोमलवचोभि शिष्यमन प्रह्लादयताऽऽचार्येणोपदेशो देय इत्याह । उक्तञ्च—"धम्ममइएहिं अइसु-दरेहिं कारणगुणोवणीएहिं । पल्हायतो य मण , सीस चोएइ आयरिओ ॥ १ ॥" त्ति । आयुष्मत्त्वाभिधान चात्यन्तमाह्लादकम् , प्राणिनामायुषोऽत्यन्ताभीष्टत्वाद् , यत उच्यते—
" सव्वे पाणा पियाउया अप्पियवहा सुहासया दुक्खपडिकूला सव्वे जीविउकामा सव्वेसिं जीविय पिय " त्ति । तथा " तृणायापि न मन्यन्ते , पुत्रदारार्थसपद । जीवितार्थे नरास्तेन , तेषामायुरतिप्रियम् ॥ १ ॥ " इति । अथवा—आयुष्मन्नित्यनेन ग्रहणधारणादिगुणवते शिष्याय शास्त्रार्थो देय इति ज्ञापनार्थं सकलगुणाधारभूतत्वेनाशेषगुणोपलक्षणेन चिरायुर्लक्षणगुणेन शिष्यामन्त्रणमकारि । यत उक्तम्—" वुड्ढे वि दोणमेहे, न कण्हभूमाउ लोट्टए उदय । गहणधरणासमत्थे, इय देयमच्छित्ति कारिम्मि ॥ १ ॥" विपर्यये तु दोष इति । आह च—" आयरिए सुत्तम्मि य, परिवाओ सुत्तअत्थपलिमंथो । अन्नेसिं । पि य हाणी , पुट्ठावि न दुद्धदा वझा ॥ १ ॥ " इति । तथा ' तेन ' त्यनेन त्वाप्तत्वादिगुणप्रसिद्धताऽभिधायकेन प्रस्तुताध्ययनप्रामाण्यमाह-वक्तृगुणापेक्षत्वाद्वचनप्रामाण्यस्येति, 'भगवते' त्यनेन तु प्रस्तुताध्ययनस्योपादेयतामाह, अतिशयवान् किलोपादेय , तद्वचनमपि तथेति, अथवा—' तण ' ति-अनेनोपाद्धातनिर्युक्त्यन्तर्गत निर्गमद्वारमाह, यो हि मिथ्यात्वतम प्रभृतिभ्यो दोषेभ्यो निर्गतस्ततो निर्गतमिदमध्ययन क्षेत्रतोऽपापाया कालतो वैशाखशुद्धैकादश्या पूर्वाह्णे भावे क्षायिके वर्त्तमानादिति, एव च गुरुपर्वक्रमलक्षण सम्बन्धोऽस्य प्रदर्शितो भवति तथा तथाविधेन भगवता यदुक्त तत् सप्रयोजनमेव भवतीति सामान्यत सप्रयोजनता चास्योक्ता, न हि पुरुषार्थानुपयोगि भगवन्तो भाषन्ते, भगवत्त्वहाने , अत एव चास्यापायोपेयभावलक्षण सम्बन्धोऽपि दर्शित , इद हि भगवदाख्यात ग्रन्थरूपापन्नमुपाय , पुरुषार्थस्तूपेय इति, अत एव चात्र श्रोतारा श्रवण प्रवर्त्तिता , यत —" सिद्धार्थं सिद्धसम्बन्ध , श्रोतु श्रोता प्रवर्त्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्य , सम्बन्ध सप्रयोजन ॥ १ ॥ " इति । ' एव ' मित्यनेन तु भगवद्वचनादात्मवचनस्यानुत्तीर्णतामाह, अत एव स्ववचनस्य प्रामाण्यम् सर्वज्ञवचनानुवादमात्रत्वादस्येति , अथवा-' एव ' मित्येकत्वादि प्रकाराऽभिधेयतया निर्दिष्ट , निरभिधेयताऽऽशङ्कया श्रोतॄणां काकदन्तपरीक्षायामिवाप्रवृत्तिरत्र माभूदिति, आख्यातमित्यनेन तु नापौरुषेयवचनरूपमिदम् , तस्यासम्भवादित्याह , यत उक्तम्—" वेयवयणं न माणं , अपोरुसेय ति निम्मिय (तम्मय) अणं । इदमर्थत—

विरुद्ध , वयण च अपोरुसेय च ॥ १ ॥ ज वुच्चइ त्ति वयण , पुरिसाभावे उ नेयमव ति । ता तस्सेवाभावो, नियमेण अपोरुसेयत्ते ॥२॥" इति । अथवा—आख्यात भगवतेद , न कुडयादिनि सृतम् , यथा कैश्चिदभ्युपगम्यते--"तस्मिन् ध्यानसमापन्ने , चिन्तारत्नवदास्थिते । नि सरन्ति यथाकाम, कुडयादिभ्योऽपि देशना ॥ १ ॥ " इत्यस्यानेनानभ्युपगममाह, यत —" कुडयादिनि सृताना तु , न स्यादाप्तोपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्या—त्कनमा कीर्तिता इति ? ॥ १ ॥ " समस्तपदसमुदायेन त्वात्मौद्धत्यपरिहारेण गुरुगुणप्रभावनापरैरेव विनेयेभ्यो देशना विधेयेत्याह, एव हि तेषु भक्तिपरता स्यात् , तया च विद्यादेरपि सफलता स्यादिति , यदुक्तम्— भत्तीऍ जिनवराण , खिज्जति य पुव्वसचिया कम्मा । आयरियनमोक्कारेण , विज्जा मता य सिज्झति ॥ १ ॥ " त्ति । नमस्कारश्च भक्तिरवैति । अथवा—' आउसतेण'ति--भगवद्विशेषणम् , आयुष्मता भगवता , चिरजीविनेत्यर्थ , अनेन भगवद्बहुमानगर्भेण मङ्गलमभिहितम् । भगवद्बहुमानस्य मङ्गलत्वादिति चोक्तमेव यद्वा--' आयुष्मते ' ति परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्धारयता न तु मुक्तिमवाप्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात् पुनरिहायातेनाभिमानादिभावतोऽप्रशस्तम् । यथोच्यते कैश्चित्-"ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य , कर्त्तार परम पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि , भव तीर्थनिकारत ॥ १ ॥ " " यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत ! । अभ्युत्थानमधर्मस्य , तदाऽऽत्मान सृजाम्यहम् ॥ २ ॥" एव ह्यनुन्मूलितरागादिदोषत्वात् तद्वचसोऽप्रामाण्यमेव स्यात् , नि शेषोन्मूलने हि रागादीना कुत पुनरिहागमनसम्भव इति ? । अथवा—आयुष्मता—प्राणधारणधर्मवता न तु सदा संशुद्धेन , तस्याकरणत्वेनाख्यातृत्वासम्भवादिति । यद्वा—' आउसंतेण ' ति–मयत्यस्य विशेषणम् , तत आङ्गिति-गुरुदर्शितमर्यादया वसता , अनेन नत्त्वतो गुरुमर्यादावर्त्तिस्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधानमर्थत उक्तम् , ज्ञानादिहेतुत्वात्तस्य । उक्तञ्च—" णाणस्स होइ भागी , थिरयरओ दसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए , गुरुकुलवास न मुचति ॥ १ ॥ गीयावासो रती धम्मे , अणाययणवज्जण । निग्गहो य कसायाण , एय धीराण सासणं ॥ २ ॥ " ति । अथवा—' आमुसतेण ' ति—आमृशता भगवत्पादारविन्द भक्तित करतलयुगलादिना स्पृशता , अनेनैतदाह—अधिगतसकलशास्त्रेणापि गुरुविश्रामणादिविनयकृत्य न मोक्तव्यम्, उक्त हि— ' जहा हि अग्गी जलण णमसे णाणा हुती मतपयाभिसित्त । एवायरीयं उवचिट्ठएज्जा अणतणाणोऽवगओऽवि सतो ॥१॥" त्ति । यद्वा-'आउसंतेण' ति-आजुषमाणेन-श्रवणविधिमर्यादया गुरुमासेवमानेन, अनेनाप्येतदाह--विधिनैवोचितदेशस्थेन गुरुसकाशाच्छ्रोतव्यम् , नतु यथा कथञ्चित् । यत आह—" निद्दाविगहापरिव-ज्जिएहिं गुत्तेहि पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्व, उवउत्तेहिं सुणेयव्व ॥ १ ॥" इत्यादि , एवमुक्त पदार्थ. । पदविग्रहस्तु सामासिकपदविषय. स चाख्यातमित्यादिषु दर्शित इति । इदानीं चालनाप्रत्यवस्थाने , ते च शब्दतोऽर्थतश्च । तत्र शब्दत -ननु ' मे' इत्यस्य मम मया चेति व्याख्यानमुचित षष्ठीतृतीययोरेवैकवचनान्तस्यास्मत्पदस्य, ' मे ' इत्यादेशादिति, अत्रोच्यते—' मे ' इत्यय विभक्तिप्रतिरूपकोऽव्ययशब्दस्तृतीयैकवचनान्तोऽस्मच्छब्दार्थे वर्त्तत इति न दोष । अर्थतस्तु चालना—ननु वस्तु नित्य वा स्यादनित्य वा ?, नित्य चेत्तर्हि नित्यस्याप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वरूपत्वाद्यो भगवत सकाशे श्रोतृत्वस्वभाव स एव च कथ शिष्योपदेशकत्वस्वभाव इति ?, किंच—शिष्योपदेशकत्व त्वस्य पूर्वस्वभावत्यागे स्यादत्यागे वा ?, यदि त्याग हन्त हत वस्तुना नित्यत्व, वस्तुन स्वभावाव्यतिरिक्तत्वेन तत्त्यये तत्क्षतेरिति, अपरित्याग इति चेत् , न, विरुद्धयो स्वभावयोर्युगपदसम्भवादिति । अथ चानित्यमिति पक्षस्तदपि, न, निरन्वयनाशे हि श्रोतु श्रवणकाल एव विनष्टत्वात् कथनावसरेऽन्यस्यैवोत्पन्नत्वादकथनप्रसङ्ग , यज्ञदत्तश्रुतस्य देवदत्ताकथनवदिति । अत्र समाधिर्नयमतेनेति नयद्वारमवतरति, तत्र नैगमसंग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवम्भूता नया , तत्र चाद्यास्त्रयो द्रव्यमेवार्थोऽस्तीति वादितया द्रव्यार्थिकेऽवतरन्ति, इतरे तु पर्याय एवार्थोऽस्तीति वादितया पर्यायार्थिकनये, तदेवमुभयमताश्रयणे द्रव्यार्थितया नित्य वस्तु पर्यायार्थितया त्वनित्यमिति नित्यानित्य वस्त्विति प्रत्येकपक्षोक्तदोषाभावो गुडनागरादिवदिति । एवमेव च सकलव्यवहारप्रवृत्तिरिति । उक्त च—" सव्व चिय पइसमय, उप्पज्जइ नासए य निच्च च । एव चेव य सुहदु-क्खबधमोक्खादिसब्भावो ॥ १ ॥" त्ति । उक्त सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगम । स्था० १ ठा० । श्रूयत तदिति श्रुतम् प्रतिविशिष्टार्थप्रतिपादनफल वाग्योगमात्र भगवता निसृष्टम् । आत्मीयश्रवणकोटरप्रविष्ट क्षायोपशमिकभावपरिणामाविर्भावकारण श्रुतमित्युच्यते, श्रुतमवधृतमवगृहीतमिति पर्याया । दश० ४ अ० । आचा० । श्रवण श्रुतम् । अभिलापप्रापितार्थग्रहणस्वरूपे उपलब्धिविशेषे, अनु० । वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टग्रहणहेतावुपलब्धिविशेषे एवमाकार वस्तु कालधारणाद्यर्थक्रियासमर्थघटशब्दवाच्यमित्यादि—रूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामे शब्दार्थपर्यालोचनानुसारिणि इन्द्रियमनोनिमित्ते अवगमविशेषे, आ० म० १ अ० । प्रव० । अर्थश्रवणे, न० । द्वा० । शृणोतीति श्रुतम् । आत्मनि तदनन्यत्वात् । श्रुतज्ञाने च । आ० म० १ अ० । "त तेण तओ तमिव सुणेइ सो वा सुय तेण" । अनु० ।

अथ श्रुतव्युत्पत्तिमाह—' त तेण' इत्यादि श्रूयते आत्मना तदिति श्रुत शब्द । अथवा-श्रूयतेऽनेन श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमेन श्रूयते तस्मात् क्षयोपशमाच्छ्रूयते तस्मिन् क्षयोपशमे सतीति श्रुत क्षयोपशम 'सुणेइ सो व ' त्ति-शृणोतीति श्रुतमसौ आत्मा इति वा व्युत्पत्तिरित्यर्थ , 'सुय तेण' ति—येनैव व्युत्पत्तिस्तेन कारणेन श्रुतमुच्यत इत्यर्थ । विशे० । स्था० । गुरुसमीपे श्रूयते इति श्रुतम् । अनु० । कर्म० । वृ० । द्वादशाङ्गे, स्था० २ ठा० १ उ० । आगमे, स्था० ३ ठा० २ उ० । अङ्गोपाङ्गप्रकीर्णादिभिन्ने आगमे , उत्त० १ अ० । स्था० । पा० । ध० । दर्श० । स० । नं० । जीवादिपदार्थसूचके, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । सूत्रे, श्रुतग्रन्थसिद्धान्तप्रवचनाज्ञोपदेशागमादीनि श्रुतैकार्थिकनामानि । •

सूत्रस्य पर्यायानाह—

सुयसुत्तगंथसिद्धं-तमासणे आणवयणउवएमो ।
पणवणामागम इय, एगट्ठा पज्जरा सुत्ते ॥ १७७ ॥

श्रुतम् , सूत्रम् , ग्रन्थ , सिद्धान्त , शासनम् , आज्ञा, वचनम् , उपदेश , प्रज्ञापना आगम इति , एते दश पर्याया एकार्था । बृ० १ उ० १ प्रक० । विशे० । उत्त० । आव० । श्रुत सामायिकादिबिन्दुसारान्तम् । आव० ४ अ० । ल० । ध० । स्वाध्याये, स० ३० सम० । स्वदर्शनपरदर्शनानुगतसकलशास्त्रे, न० । आचा० । (मतिश्रुतभेद ' णाण ' शब्दे चतुर्थभागे १८४१ पृष्ठे गत ।)

श्रुतनिक्षेप —

से किं तं सुतं , सुतं चउव्विहं पण्णत्तं । तं जहा णामसुअं, ठवणासुअ, दव्वसुअ, भावसुअ । (सू० २६)

अथ किं तत् श्रुतमिति प्रश्न , अत्र निर्वचन ' सुअ चउव्विहंमि ' त्यादि , श्रुतम्—प्राग्निरूपितशब्दार्थ चतुर्विध प्रज्ञप्तम् , तद्यथा—नामश्रुतम् , स्थापनाश्रुतम् , द्रव्यश्रुतम् , भावश्रुत च ।

तत्राऽऽद्यभेदनिर्णयार्थमाह—

से किं तं नामसुअ ? , णामसुअ जस्स णं जीवस्स वा ०जाव सुए त्ति नामं कज्जइ से तं नामसुअं । (सू० ३०)

अत्र निर्वचन नामश्रुतम् , ' जस्स णमि ' इत्यादि , यस्य जीवस्स वा अजीवस्य वा जीवाना वा अजीवाना वा तदुभयस्य वा तदुभयाना वा श्रुतमिति यन्नाम क्रियते तन्नामश्रुतमित्यादिपदन सम्बन्ध , नाम च तत् श्रुत चेति व्युत्पत्ते । अथवा—यस्य जीवादे. श्रुतमिति नाम क्रियते तज्जीवादि वस्तु नामश्रुतम् , नाम्ना नाममात्रेण श्रुत नामश्रुतमिति व्युत्पत्त । तत्र जीवस्य कथ श्रुतमिति नाम सम्भवतीत्यादिभावना यथा नामावश्यके तथा तदनुसारेण यथासम्भवमभ्यूह्य वाच्या, ' से तमि ' त्यादि निगमनम् । उक्त नामश्रुतम् ।

अथ स्थापनाश्रुतनिरूपणार्थमाह—

से किं तं ठवणासुअं ?, ज ण कट्ठकम्मे वा ०जाव ठवणा ठविज्जइ से त ठवणासुअं । नामठवणाणं को पइविसेसो ?, नाम आवकहिय ठवणा इत्तरिआ वा होज्जा आवकहिआ वा । (सू० ३१)

अत्र निर्वचनम्—' ठवणासुअ ज णमि ' त्यादि, अत्र व्याख्यान यथा स्थापनावश्यके तथा सप्रपञ्च द्रष्टव्यम् , नवरमावश्यकस्थाने श्रुतमुच्चारणीयम् , काष्ठकर्मादिषु श्रुतपठनादिक्रियावन्त एकादिसाध्वादय स्थाप्यमाना. स्थापनाश्रुतमिति तात्पर्यम् । ' स तमि ' त्यादि निगमनम् । "नामठवणाणं को पइविसेसो ? " इत्यादि पूर्व भावितमेव , वाचनान्तरे तु नामठवणाओ भणियाओ ' इत्येतदेव दृश्यते, आवश्यकनामस्थापनाभणनन प्रायोऽभिन्नार्थत्वात् श्रुतनामस्थापनेऽप्युक्त एव भवत , इत्यतो नात्र ते पुनरुच्यन्ते इति भाव । •

द्रव्यश्रुतनिरूपणार्थमाह—

से किं तं दव्वसुयं ?, दव्वसुयं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा-आगमतो अ, नो आगमतो अ । (सू० ३२)

अत्र निर्वचनम्—' दव्वसुअ दुविहमि ' त्यादि , द्रव्यश्रुत द्विविध प्रज्ञप्तम् , तद्यथा—आगमतो, नोआगमतश्च ।

अत्राऽऽद्यभेदनिर्णयार्थमाह—

से किं तं आगमतो दव्वसुअं ?, आगमतो दव्वसुयं जस्स णं सुए त्ति पयं सिक्खियं ठियं जियं० जाव णो अणुप्पेहाए कम्हा ?, अणुवओगो दव्वमिति कट्टु,नेगमस्स णं एगो अणुवउत्तो आगमतो एग दव्वसुयं ० जाव कम्हा ?, जइ जाणए अणुवउत्ते न भवइ । से तं आगमतो दव्वसुअ । (सू० ३३)

अत्र निर्वचनम्-- आगमओ दव्वसुअमि ' त्यादि, यस्य कस्यचित् श्रुतमिति पद श्रुतपदाभिधेयमाचारादिशास्त्र शिक्षित स्थित यावद्वाचनापगत भवति स जन्तुस्तत्र वाचनाप्रच्छनादिभिर्वर्त्तमानोऽपि श्रुतोपयोगेऽवर्त्तमानत्वादागमत आगममाश्रित्य द्रव्यश्रुतमिति समुदायार्थ । शेषोऽत्राऽऽक्षेपपरिहारादिप्रपञ्चा नयविचारणा च द्रव्यावश्यकवत् द्रष्टव्या, अत एव सूत्रेऽप्यतिदेश कुर्वता ' जाव कम्हा ?, जइ जाणए ' इत्यादिना पर्यन्तनिर्दिष्टाना शब्दनयाना सम्बन्धि सूत्रालापको गृहीत । एतच्च काश्चिदेव वाचनामाश्रित्य व्याख्यायते, वाचनान्तराणि तु हीनाधिकान्यपि दृश्यन्त, ' से तमि ' त्यादि निगमनम् । उक्तमागमतो द्रव्यश्रुतम् ।

इदानीं नोआगमतस्तदेवोच्यते—

से किं त नोआगमतो दव्वसुअं ?, नोआगमतो दव्वसुअ तिविहं पण्णत्त, तं जहा-जाणयसरीरदव्वसुअं भविअसरीरदव्वसुअ जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्तं दव्वसुअं। (सू० ३४)

अत्र निर्वचनम्-' नोआगमतो दव्वसुअ तिविहमि' त्यादि, 'जाणयसरीरदव्वसुअ भविअसरीरदव्वसुअ जाणयसरी--रभविअसरीरवइरित्त दव्वसुअ ' ।

अत्राऽऽद्यभेदज्ञापनार्थमाह--

से किं तं जाणयसरीरदव्वसुअं ?, जाणयसरीरदव्वसुयं सुअ त्ति पयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगयचुअचाविअचत्तदेह तं चेव पुव्वभणिअं भाणिअव्वं ० जाव से तं जाणयसरीरदव्वसुअं । (सू० ३५)

अत्रोत्तरम्-' जाणयसरीरदव्वसुय सुअत्ती ' त्यादि, ज्ञातवानिति ज्ञस्तस्य शरीरं तदेवानुभूतभावत्वाद् द्रव्यश्रुत ज्ञशरीरद्रव्यश्रुत, श्रुतमिति यत्पद तदर्थाधिकारज्ञायकस्य यच्छरीरकं व्यपगतादिविशेषणविशिष्टं तज्ज्ञशरीरद्रव्यश्रुतमित्यर्थ । ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथ तर्ह्यस्य द्रव्यश्रुतत्वम् ?, लेष्ट्वादीनामपि तत्प्रसङ्गात् , तत्पुद्गलानामपि कदाचित् श्रुतकर्तृभि गृहीत्वा मुक्तत्वसम्भवादित्याशङ्क्याह--' सेज्जागयंमि ' त्यादि, शेषाऽत्रावयवव्याख्या

दिप्रपञ्चा अशरीरद्रव्यावश्यकवत् , श्रुताभिलापतो वाच्य , यावत् 'से तमि ' त्यादि निगमनम् ।

द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह—

से किं तं भविअसरीरदव्वसुअ ? , भविअसरीरदव्वसुयं जे जीवे जोणीजम्मणनिक्खते जहा दव्वावस्सए तहा भाणिअव्व ०जाव से तं भविअसरीरदव्वसुअं । (सू०३९)

अत्र प्रतिवच --' भविअसरीरदव्वसुअ जे जीवे ' इत्यादि, विवक्षितपर्यायेण ' भविष्यतीति भव्यो--विवक्षितपर्यायार्हस्तद्योग्य इत्यर्थ , तस्य शरीर तदेव भाविभावश्रुतकारणत्वात् द्रव्यश्रुत भव्यशरीरद्रव्यश्रुतम् ,किं पुनस्तदिति अत्रोच्यते—या जीवो योनिजन्मत्वनिष्क्रान्तोऽनेनैव शरीरसमुच्छ्रयेणादत्तेन जिनोपदिष्टेन भावेन श्रुतमित्येतत् पदमागामिकाले शिक्षिष्यते न तावच्छिक्षते तज्जीवाधिष्ठित शरीर भव्यशरीर द्रव्यश्रुतमित्यर्थ । शेष द्रव्यावश्यकवत् श्रुताभिलापेन सर्वं वाच्यम्, यावत् ' से त ' मित्यादि निगमनम् । अनु० ।

अथ भावश्रुतनिरूपणार्थमाह--

से किं तं भावसुय ?, भावसुयं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा-आगमतो अ, नोआगवतो अ । (सू० ३८)

अत्रोत्तरम्— भावसुअ दुविहमि ' त्यादि , विवक्षितपरिणामस्य भवन भाव स चासौ श्रुत चेति भावश्रुतं भावप्रधान वा श्रुत भावश्रुत, तद् द्विविध प्रज्ञप्तम्-आगमतो, नोआगमतश्च ।

तत्राऽऽद्यभेदनिरूपणार्थमाह—

से किं तं आगमतो भावसुअ ? , आगमतो भावसुयं जाणए उवउत्ते, से त आगमतो भावसुअ । (सू० ३९)

अत्रोत्तरम्-श्रुतपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्त आगमत —आगममाश्रित्य भावश्रुतम् श्रुतोपयोगपरिणामस्य सद्भावात् तस्य चाऽऽगमत्वादिति भाव ' से तमि ' त्यादि निगमनम् ।

अथ द्वितीयभेद उच्यते--

से किं तं नोआगमतो भावसुअं ? , नोआगमतो भावसुयं दुविह पण्णत्त , तं जहा--लोइअं, लोगुत्तरिअ च । (सू०--४०)

अत्रोत्तरम्-- नोआगमओ भावसुअ दुविह पण्णत्तं , लोइअं लोउत्तरिअमि ' त्यादि ।

अत्राऽऽद्यभेदनिरूपणार्थमाह—

से किं तं लोइअं नोआगमतो भावसुअं ?, लोइअं नो--आगमतो भावसुयं जं इमं अण्णाणिएहिं मिच्छादिट्ठीहिं सच्छंदबुद्धिमइविगप्पियं, तं जहा--भारह रामायण भीमासुरुक्क कोडिल्लयं घोडयमुहं सगडभद्दिआउ कप्पासियं णागसुहुम कणगसत्तरीविसियं वइसेसियं बुद्धमासण काविलं लोगायतं सट्ठियंतं माढरपुराणवागरणनाडगाइ ' अहवा-बावत्तरिकलाओ, चत्तारि वेआ संगोवंगा, से तं लोइयं नो आगमतो भावयसुं । (सू० ४१)

अत्र निर्वचनम्—' लोइय भावसुअ ज इममि ' त्यादि, लौके प्रणीत लौकिक किं पुनस्तदित्याह-यदिदमज्ञानिकैर्मिथ्यादृष्टिभि स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पित तल्लौकिक भावश्रुतमिति सम्बन्ध तत्राल्पज्ञानभावतोऽधनवदशीलवद् वा सम्यग्दृष्टयोऽप्यज्ञानिका प्रोच्यन्तेऽत आह-मिथ्यादृष्टिभि स्वच्छन्दमतिबुद्धिविकल्पितम् । ईहावग्रहे बुद्धि , अपायधारणे तु मति स्वच्छन्देन—स्वाभिप्रायेण तत्त्वत सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्या विकल्पित स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्--स्वबुद्धिविकल्पनाशिल्पिनिर्मितमित्यर्थ । तत्प्रकटनार्थमेवेदमाह--तद्यथा—'भारतमि' त्यादि, एतच्च भारतादिक नाटकादिपर्यन्त श्रुत लोकप्रसिद्धिगम्यम् । अथ प्रकारान्तरेण लौकिकश्रुतनिरूपणार्थमाह-- अहवा बावत्तरिकलाओ' इत्यादि, तत्र कलनानि--वस्तुपरिज्ञानानि कलास्ताश्च द्विसप्तति समवायाङ्गादिग्रन्थप्रसिद्धा , चत्वारश्च वेदा सामवेदऋग्वेदयजुर्वेदाथर्वणवेदलक्षणा साङ्गोपाङ्गा , तत्राङ्गानि--शिक्षा १ कल्प २ व्याकरण ३ छन्दो ४ निरुक्त ५ ज्योतिष्कायन ६ लक्षणानि, षट् उपाङ्गानि तद्व्याख्यानरूपाणि तै सह वर्तन्ते इति साङ्गोपाङ्गा । ' से तमि ' त्यादि निगमनम् । उक्त नोआगमता लौकिक भावश्रुतम् ।

अथ लोकोत्तरिक तदेवाऽऽह--

से किं तं लोउत्तरिअ नोआगमतो भावसुय ?, लोउत्तरिअं नो आगमतो भावसुय जं इमं अरिहंतेहिं भगवतेहिं उप्पण्णणाणदंसणधरेहिं तीयपच्चुप्पण्णमणागयजाणएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं तिलुक्कवहितमहितपूइएहिं अप्पडिहयवरणाणदंसणधरेहिं पणीअ । (अनु०) से त नोआगमतो भावसुअ । से तं भावसुअं । (सू०-४२ ×)

लोकोत्तरै —लोकप्रधानैरर्हद्भि प्रणीत लोकोत्तरिकम् ,किं पुनस्तदित्याह-' लोउत्तरिय भावसुअ जं इममि ' त्यादि, यदिदमर्हद्भि -द्वादशाङ्ग गणिपिटक प्रणीत तल्लोकोत्तरिकं भावश्रुतमिति सम्बन्ध , तद्यथा-' आयारो सूयगडमि ' त्यादि, तत्र सदेवमनुजासुरलोकविरचिता पूजामर्हन्तीति अर्हन्तस्ते , एवंभूताश्चातीर्थकरा अपि केवल्यादयो भवन्त्यतस्तीर्थंकरप्रतिपत्तये आह-' भगवद्भिर ' ति; समस्तैश्वर्यनिरुपमरूपयश श्रीधर्मप्रयत्नवद्भिरित्यर्थ , इत्थंभूताश्च अनाद्यनिधनज्ञानादिमन्त केचित् कैश्चिदभ्युपगम्यन्ते, उक्त चैतद्वादिभि — 'ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्य च जगत्पते. । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम् ॥ १ ॥" इत्यादि । अतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह—ज्ञानावरणक्षपणादिप्रकारेणोत्पन्न तु सहजे ज्ञानदर्शने धरन्तीत्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरास्ते , न च प्रस्तुतविशेषणव्यवच्छेद्या अप्यत्रभूता एव--' सह सिद्धं चतुष्टयमि' त्यादिवचनविरोधप्रसङ्गात् , तर्हि सुगता इत्थंभूता अपि भविष्यन्तीत्याशङ्कयाऽऽह-' तीयपच्चुप्पण्ण' त्यादि, अतीतवर्तमानभविष्यदर्थज्ञायकैरित्यर्थ , न च सुगतानामतीतभविष्यदर्थज्ञातृत्वसम्भव , एकान्तक्षणभङ्गत्वादित्वेन तदसत्त्वाभ्युपगमाद् असता च ग्रहणेऽतिप्रसङ्गाद् । अथ सन्तानद्वारेण कालत्रयेऽप्यर्थाना सङ्क्रा-

वादतीतार्थज्ञातृत्वे तेषामपि न विहन्यत इत्याशङ्कयाह-'सर्वदर्शिभि'रिति, सर्वम्—एकेन्द्रियद्वीन्द्रियजीवादिवस्तु केवलज्ञानेन जानन्तीति सर्वज्ञाः, तदेव सर्वं केवलदर्शनेन पश्यन्तीति सर्वदर्शिनस्तैः शाक्यानां त्वतीतार्थज्ञातृत्वेऽपि सर्वज्ञादित्वं नोपपद्यते कतिपयधर्मार्थ्यभीष्टपदार्थज्ञातृत्वस्यैव तैरभ्युपगमाद् यत उक्तं तच्छिष्यैः—'सर्वं पश्यतु मा वाऽसौ—विष्टमर्थं तु पश्यतु । कीटसङ्ख्यापरिज्ञानं तत्र नः क्वोपयुज्यते ? ॥ १ ॥" इत्यादि, यथोक्तगुणविशिष्टत्वात् 'तिल्लुक्कवहियमहिये' त्यादि, 'वहिय' त्ति—विगलद्बहलानन्दाश्रुदृष्टिभिः सहर्षं निरीक्षिता यथावस्थितानन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनलक्षणेन भावस्तवेन महिता-अभिष्टुता सुगन्धिपुष्पप्रकरक्षेपादिना तु द्रव्यस्तवेन पूजिता, ततः एषां द्वन्द्वे त्रैलोक्येन—भवनपतिव्यन्तरनरविद्याधरवैमानिकादिसमुदायलक्षणेन वहितमहितपूजितास्तैः, अत्राऽऽह-ननूत्पन्नज्ञानदर्शनधरैरित्युक्तम्, उत्पत्तिमत् सप्रतिघं दृष्टं यथा मूर्तेष्ववध्यादिज्ञानम्, उत्पन्ने च तज्ज्ञानदर्शने अभ्युपगते, अतस्ताभ्यां ते सप्रतिघज्ञानिनः प्राप्नुवन्ति, तथा च पूर्वोक्तसर्वज्ञत्वादिहानिरित्याशङ्कयाऽऽह-'अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरैरि'ति, समस्तावरणक्षयसम्भूतत्वादप्रतिहते—मूर्तामूर्तेषु समस्तवस्तुष्वस्खलिते अत एव वरे-प्रधाने केवलज्ञानदर्शनलक्षणे ज्ञानदर्शने धरन्ति ये ते तथा तैः । यत्त्ववध्यादेः सप्रतिघत्वं तन्नोत्पत्तिमत्त्वेन, किं तर्हि ?, आवरणसद्भावात्, अतोऽप्रतिघकेवलज्ञानदर्शने समस्तावरणक्षयसम्भूतत्वात्, तत्क्षयेऽपि सप्रतिघत्वाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गाद् । इदं च विशेषणं कस्याञ्चिदेव वाचनायां दृश्यते, न सर्वत्र । तदेवं यथोक्तप्रकारेण तावद् व्याख्यातान्यमूनि विशेषणानि अन्यथा वाऽविरोधतः सुधिया व्याख्येयानि । तैरर्थकथनद्वारेण प्रणीतम्-प्ररूपितम् द्वादशाङ्गं श्रुतम्, अनु० । (एतद्वक्तव्यता 'दुवालसंग' शब्दे चतुर्थभागे उक्ता ।) एतद्भणनेन च समर्थितं द्विविधमपि नोआगमतो भावश्रुतम्, अतस्तदपि निगमयति-'से तं नोआगमतो भावसुअं' इत्यादि । एतद्भणने चोक्तं सर्वमपि भावश्रुतमतो निगमयति- से तं भावसुअमिति'। तदेवं स्वरूपत उक्तं भावश्रुतमनेनैव चात्राधिकार इत्यतोऽस्यैव पर्यायनिरूपणार्थमाह—

तस्स णं इमे एगट्ठिया णाणाघोसा णाणावंजणा नामधेज्जा भवन्ति, तं जहा-"सुअसुतगंथसिद्ध-तमासणे आणावयणउवएसे । पन्नवण आगमेऽवि अ, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ १ ॥" (४) से तं सुअं । (सू० ४२)

तस्य—श्रुतस्य अमूनि—अनन्तरमेव वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षाणि एकार्थिकानि-तत्त्वत एकार्थविषयाणि--नानाघोषाणि पृथग्भिन्नोदात्तादिस्वराणि नानाव्यञ्जनानि-पृथग्भिन्नाक्षराणि नामधेयानि पर्यायध्वनिरूपाणि भवन्ति । तद्यथा-'सुअ'गाहा व्याख्या-गुरुसमीपे श्रूयत इति श्रुतम् । अर्थानां सूचनात् सूत्रं, विप्रकीर्णार्थग्रन्थनाद् ग्रन्थः, सिद्धप्रमाणप्रतिष्ठितमर्थमन्तम् संवेदननिष्ठारूपं नयतीति सिद्धान्तः, मिथ्यात्वाविरतिकषायादिप्रवृत्तजीवानां शासनात् शिक्षणाच्छासनं, प्रवचनमिति पाठान्तरम्, तत्रापि प्रशस्त-प्रधानं प्रथमं वा वचनं प्रवचनं, मोक्षार्थमाज्ञाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेत्याज्ञा उक्तिः-वचनं वाग्योग इत्यर्थः हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्युपदेशनादुपदेशः यथावस्थितजीवादिपदार्थज्ञापनात् प्रज्ञापना आचार्यपारम्पर्येणागच्छतीत्यागमः, आप्तवचनं वाऽऽगम इति 'सूत्रे' सूत्रविषये एकार्थाः पर्याया इति गाथार्थः ॥ १ ॥ 'से तं सुअं' इत्यादि । तदेतन्नामादिभेदैरुक्तं श्रुतमित्यर्थः । अनु० ।

अथ श्रुतपदस्य तं चिकीर्षुरिदमाह—

आगमओ दव्वसुयं, वत्तासुत्तोवओगनिरवेक्खो ।
नोआगमओ जाणय-भव्वसरीरा-ऽइरित्तमिदं ॥ ८७७ ॥

इह नामस्थापने सुगमत्वाद् नोक्ते । द्रव्यश्रुतं त्वागमतो, नोआगमतश्च । तत्रागमतो द्रव्यश्रुतं वक्ता तदुपयोगनिरपेक्षः; अनुपयुक्त इत्यर्थः । नोआगमतस्तु त्रिविधम् ज्ञशरीरद्रव्यश्रुतम्, भव्यशरीरद्रव्यश्रुतम्, तद्व्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतं चेति । तत्राद्यभेदद्वयमावश्यकवदेव वाच्यम् ।

तद्व्यतिरिक्तं त्विदं किम् ?, इत्याह-

पत्ताइगयं सुत्तं, सुत्तं च जमंडजाइपंचविहं ।
आगमओ भावसुयं,सुओवउत्तो तओ ऽणन्नो ॥ ८७८ ॥

इह श्रुतं सूत्रं च द्वे अपि किलैकार्थे । तत्र तलताल्यादिप्रभवाणि पत्राणि प्रतीतानि, तेषु गतं लिखितं सूत्रं पत्रादिगतम्, आदिशब्दात्—पत्रसंघातनिष्पन्नाः पुस्तकाः वस्त्रादयश्च गृह्यन्ते, तत्रापि लिखितं सूत्रं ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतमुच्यते । अथवा—अण्डजाद्यपि यदागमे पञ्चविधं सूत्रमुक्तम् । तद्यथा- अंडए, बोंडए, कीडए, वालए, वागए" एतदपि सूत्राभिधानसाम्याद् व्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतमुच्यते । तत्राण्डाच्चतुरिन्द्रियकीटविशेषनिर्वर्तितकोशकाररूपाज्जातमण्डजं लोकप्रतीतं चटकसूत्रमित्यर्थः । बोण्ड-वमनीफलं तस्माज्जातं बोण्डजं कर्पाससूत्रमित्यर्थः । कीटजं तु पञ्चविधम्, तद्यथा—"पट्टे, मलए, अंसुए, चीणंसुए, किमिराए" एते पञ्चापि पट्टसूत्रविशेषाः । वालजमपि पञ्चविधम्, तद्यथा— उण्णिए, उट्टिए, मिगलोमिए, कोतवे किट्टिसे'। तत्र मूषिकलोमनिष्पन्नम्-कौतवम्, ऊर्णाद्युद्वरितकिट्टिमनिष्पन्नं सूत्रं किट्टिसम्, अथवा, ऊर्णादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नं किट्टिसम्, यदि वा, उक्तशेषाऽश्वादिजीवलोमनिष्पन्नं किट्टिसम् । शेषं प्रतीतम् । सण-ऽतस्यादिप्रभवं वल्कजम् । तदेतत् सर्वमपि व्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतम् । भावश्रुतमपि द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र श्रुतोपयुक्तस्तद्वेत्ताऽऽगमतो भावश्रुतम् । ननूपयोग एव भावश्रुतं युज्यते, तत्कथमिह तद्वान् गृह्यते ?, इत्याह 'तओऽणन्नो' त्ति-ततः श्रुतोपयोगादनन्य इति कृत्वोपचारतः स एव भावश्रुतमुच्यत इति ।

नोआगमतो भावश्रुतमाह—

नोअगमओ भावे, लोइयलोउत्तरं पुराभिहियं ।
सम्मत्तपरिग्गहियं, सम्मसुयं मिच्छमियरं ति ॥ ८७९ ॥

नोआगमतो भावश्रुतं द्विविधम्--लौकिकं, लोकोत्तरं च । तत्र लौकिकं भारत--रामायणादि । इदं चेहैव पूर्वं श्रुतज्ञानविचारे प्रोक्तम् । लोकोत्तरं त्वङ्गप्रविष्टादि, इदमपि

पूर्वं तत्रैवोक्तम् । एतच्च सर्वं सम्यक्त्वपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतं, मिथ्यात्वपरिगृहीतं तु मिथ्याश्रुतमिति ।

अत्र प्रेरक प्राह—

आगमओ भावसुयं, जुत्तं नोआगमे कहं होइ ।
जइ नागमो न सुत्तं,अह सुत्तमणागमो किह णु ? ॥८८०॥

यदागमतो भावश्रुतमुक्तम् तद् युक्तम्—घटत एव । नोआगमतस्तु भावश्रुतं कथं भवति ?—न घटत एवैतदित्यर्थः । तथाहि-नोशब्दस्तावद् निषेधवचनः, ततश्च यदि 'न'-नैवाऽऽगमः तर्हि न श्रुतम्, तस्याऽऽगमरूपत्वात् । अथ श्रुतम्, तर्ह्यनागमः कथम् ? । तस्माद् नोआगमतो भावश्रुतमिति 'माता वन्ध्या' इत्यादिवद् विरुद्धमेवेति ।

प्रेरक एवाऽऽशङ्क्याह—

उवओगो जम्मत्ते, तं तं जइ वागमोऽणमेमं तु ।
नोआगमो त्ति एवं, किमणुवउत्तम्मि दव्वसुयं ? ॥८८१॥

यद्वा—एवं सिद्धान्तवादी ब्रूयात्-यावन्मात्रे यत्र यत्र श्रुताध्येतरि तदुपयोगस्तत्तदागमतो भावश्रुतम्, यत् त्ववशेषमनुपयुक्तस्याध्येतुः श्रुतं तद् नोआगमतो भावश्रुतमिति सर्वं सुस्थमिति । हन्त ! तर्हि 'आगमओ दव्वसुयं वत्ता सुत्तोवओगनिरवेक्खो' इत्यनेनाऽनुपयुक्ते वक्तरि यत् पूर्वं द्रव्यश्रुतमुक्तं तत् किं स्यात्, तद्विषयस्येदानीं नोआगमतो भावश्रुतत्वेन त्वया प्रतिपाद्यमानत्वात् ?—निर्विषयमेव तत् स्यादिति भावः ।

पर एवाचार्यमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह-

अविसुद्धनयमएण व, जइ लद्धिसुयमणुवउत्ते वि ।
भावसुयं चिय पढओ, किमणुवउत्तस्स दव्वसुयं ? ॥८८२॥

यदि च सूरिरेतद् ब्रूयात्—अविशुद्धनयमतेन श्रुतलब्धिरपि भावश्रुतमुच्यते । ततश्चानुपयुक्तेऽपि लब्धिसंपन्ने जीवे तल्लब्धिरूपं श्रुतं लब्धिश्रुतं भावश्रुतमेवाऽङ्गीक्रियते, अन्यत्तु लब्ध्यादिशून्यस्य यत् श्रुतं तद् द्रव्यश्रुतम्, इति न तस्य निर्विषयतेति भावः । हन्त ! तर्ह्यनुपयुक्तस्य पठतो वक्तुः किं द्रव्यश्रुतम् ?, तस्यापि श्रुतलब्धिमद्भावतो भावश्रुतप्राप्त्या तदवस्थैव द्रव्यश्रुतस्य निर्विषयतेति भावः । न हि श्रुतलब्धिरहितः कोऽपि पठति । तस्मादेतदपि वाङ्मात्रत्वाद् न किञ्चिदिति ।

अथाचार्यः प्रतिविधानमाह—

आगम सुओवओगो, सुद्धो चिय न चरणाइसंमिस्सो ।
मीसेऽवि वा विवक्खा, सुयस्स चरणाइभिन्नस्स ॥८८३॥

इह तावत् सर्वस्याप्यस्य प्रक्रमस्य भावार्थ उच्यते-परेण निषेधवचनं नोशब्दमवगम्य पूर्वपक्षः कृतः । आचार्यस्तु मिश्रवचनं नोशब्दं चेतसि निधाय प्रतिविधत्ते । मिश्रवचनेनापि नोशब्देन द्रव्यश्रुतम्, आगमतो भावश्रुतम्, नोआगमतो भावश्रुतं चेत्येतत्त्रितयं कथं पृथगुपपद्यते ? इति चेत् । उच्यते—अनुपयुक्तस्य श्रुताध्येतुस्तावद् द्रव्यश्रुतं 'आगम ' त्ति एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादागमतो भावश्रुतमुच्यते । किम् ?, इत्याह—शुद्ध एव श्रुतोपयोगः, न चरणादिमिश्रः । यदि वा-चरणादिमिश्रेऽपि श्रुतोपयोगे तद्भिन्नः श्रुतोपयोगस्य विवक्षा क्रियते । इदमुक्तं भवति—चरणादिमिश्रमपि श्रुतोपयोगं भिन्नं विवक्षितत्वादागमतो भावश्रुतमुच्यत इति ।

तर्हि नोआगमतो भावश्रुतं किम् ?, इत्याह—

चरणाइसमेयम्मि उ,उवओगो जो सुए न तओ समए ।
नोआगमो त्ति भण्णइ, नोसद्दो मीसभावम्मि ॥८८४॥

चरणादिसमेते तु श्रुते यश्चरणादिमिश्र उपयोगस्तकाऽसौ समयप्रसिद्धया नोआगमतो भावश्रुतमुच्यते । नोशब्दश्चेह मिश्रवचन इति । निषेधवचनस्तु नोशब्दोऽत्र नेष्यते, यतोऽसौ सर्वनिषेधवचनो वा स्यात्, देशनिषेधवचनो वा ? ।

तत्र सर्वनिषेधवचनत्वे नोशब्दस्य दोषमाह—

सव्वनिसेहे दोसो, सव्वसुयमणागमो पसज्जेज्जा ।
होज्जा वाऽणागमओ, सुयवज्जमणागमसुयं तु ॥८८५॥

सर्वनिषेधवचने नोशब्देऽत्र गृह्यमाणे दोषः प्रसज्यते । कः ?, इत्याह—'सव्वसुयमित्यादि' नोआगमतो भावश्रुतमिति । कोऽर्थः ?-अनागमः सर्वमपि यद् भावश्रुतमिति-सर्वनिषेधवाचकत्वे नोशब्दस्य सर्वस्यापि भावश्रुतस्याऽऽगमत्वनिषेधः स्यादिति भावः । अयुक्तं चैतत्, श्रुतस्याऽऽगमत्वेन सुप्रतीतत्वात् । अथवा—सर्वनिषेधवाचके नोशब्दे नोआगमतो भावश्रुतमित्ययमर्थः स्यात् । कः ? इत्याह-उच्यते-अनागमतोऽनागमत्वात् श्रुतवर्जं मत्यादिचतुष्टयात्मकं यदनागमरूपं ज्ञानं तत् श्रुतं भावश्रुतं भवदिति । अश्रुतरूपस्यापि मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्य श्रुतप्रसङ्गः स्यादिति भावः ।

देशनिषेधवचनेऽप्यत्र नो शब्दे दूषणमाह—

देसनिसेहे सयलं, नोआगमओ सुयं न पावेज्जा ।
भिन्नं पि व तं देसो,चरणाईणं पसज्जेज्जा ॥८८६॥

देशनिषेधवचने नोशब्दे सकलमप्याचारादि श्रुतं नोआगमतो भावश्रुतं न प्राप्नुयात्—न स्यात्, किन्तु तदेकदेश एव नोआगमतो भावश्रुतं स्यादित्यर्थः । सर्वश्रुतस्य चैतदिष्यते, समस्तस्यापि द्वादशाङ्गगणिपिटकस्य ज्ञान-दर्शन-चारित्रपर्यायपिण्डाऽऽत्मकत्वाद् नोआगमत्वेन सिद्धान्ते रूढत्वात्, एतच्च मिश्रवचन एव नोशब्दे घटते नान्यथेति भावः । अत्रैकदेशनिषेधपक्षे दूषणान्तरमाह-'भिन्नं पि वेत्यादि' 'वा' इति-अथवा, भिन्नमपि पृथग्भूतमपि सत् तद्-भावश्रुतं चरणादीनामेकदेशः प्रसज्येत, अभिन्नदेशश्चेष्यते तच्चरणादिभिः सह, धात्वञ्जनकपिशसुवर्णकवत्, अन्यथा सकलैकत्वादिदोषप्रसङ्गादिति ।

किञ्च, देशनिषेधको नोशब्द एकदेशवाचकः, तत्र—चापरोऽपि दोषः । कः ?, इत्याह—

होज्ज व नोआगमओ,सुओवउत्तो वि जं स देसम्मि ।
उवजुज्जइ न उ सव्वे, तेणाय मीसभावम्मि ॥८८७॥

यः श्रुतोपयुक्तः पूर्वमागमतो भावश्रुतमुक्तः, सोऽपि नोशब्दस्य देशवचनत्वे नोआगमतो भावश्रुतं भवेत् । कुतः ?, इत्याह—यद् यस्मात् स श्रुतैकदेश एवोपयुज्यते, न तु सर्वस्मिन्नपि श्रुते, सर्वस्यापि श्रुतस्याऽनन्ताभिलाप्यार्थ-

विषयत्वात् एतदुपयोगस्य चैकदाऽसम्भवात् । ततश्चैकदेशवचनत्वे नोशब्दस्याऽयं नो आगमः । तस्माद् येनैव सति आगम--नोआगमभावश्रुतयोरविशेषः प्राप्नोति, तेनाऽयं नोशब्दो मिश्रभावे ग्राह्य इति ।

अथ प्रेरकाभिप्रायमाशङ्कमान आह--

आह नणु मीसभावे, नाभिहिओ अभिहिओ य नोसद्दो ।
देसे तदन्नभावे, दव्वे किरियाएँ भावे य ॥ ८८८ ॥

आह-प्रतिषेधवाचकत्वाद् नोशब्दो मिश्रभावे न क्वचिदभिहितः । किं तर्हि? देशादिषु पञ्चस्वर्थेष्वभिहितः । तत्र देशे नोघटो घटैकदेश उच्यते, यतो घटैकदेशस्तावदघटो न वक्तव्यः, नापि घटः, किं तर्हि? नोघटः । तथाहि--घटैकदेशस्य ग्रीवादेरघटत्वे तदन्यदेशानामपि तद्वदेवाऽघटत्वात् सर्वघटाभावप्रसङ्गः, एवं पट--शकटादावप्यभावप्रसङ्गेन सर्वशून्यतापत्तिः । नापि घटैकदेशो घटः, एवं हि प्रत्यवयवं घटप्राप्त्यैकस्मिन्नपि घटे घटबाहुल्यापत्तिः, तथा च सत्येकघटविषयप्रवृत्ति-निवृत्त्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः । तस्मात् पारिशेष्याद् घटैकदेशो नोघट एवोच्यते, पर्यायशब्दत्वादनयोः । तदन्यभावेऽपि नोशब्दो दृश्यते, यथा 'नोघटः' इत्युक्ते तदन्यः पटादिः प्रतीयते, यथा 'नो ब्राह्मणः' इत्यभिहिते क्षत्रियादिर्गम्यते । द्रव्ये तु नोशब्दो घटैकदेशवचनादिः --नो घटः, नो पटः, नो स्तम्भ इत्यादिघटाद्येकदेशवाचक इत्यर्थः । ननु देशवाचकादस्य को भेदः? इति चेत् । उच्यते--तत्र घटादिसम्बद्ध एव तदेकदेशो नोघटादिरुक्तः, अत्र तु स एव घटाद्येकदेशो ग्रीवादिः पृथग्भूतो रथ्यादिपतितः स्वतन्त्र एव गृह्यते । स च घटादेः पार्थक्येन वर्तमानत्वात् पृथगेव स्वतन्त्रं द्रव्यम् इति द्रव्ये नोशब्दः । क्रियानिषेधवचनो नोशब्दः --'नो पचति, नो पक्तव्यमित्यादि । भावनिषेधे तु नोशब्दो 'नो शय्यते, नो स्थीयते' इत्यादि । भाव--क्रिययोश्च विशेषः सिद्ध--साध्यतादिरूपः कोऽपि शब्दशास्त्रादिगतो बोद्धव्यः । इत्येवं विवक्षावशाद् देशादिष्वर्थेषु दृष्टो नोशब्दः, न तु मिश्रभाव इति ।

अत्रोत्तरमाह--

सच्चमयं देसाइसु, तह वत्थवसेण सद्दविणिओगो ।
अमियत्था य निवाया, जुज्जइ तो मीसभावे वि ॥ ८८९ ॥

सत्यम्, देशप्रतिषेधादिवचनोऽयं नोशब्दः, तथाप्यर्थवशाच्छब्दानां विनियोगः --यो यत्राऽर्थो घटते, तस्मिन्नर्थे तत्र ते प्रयुज्यन्त इत्यर्थः । आह-नन्वेकस्यापि शब्दस्य किमनेकार्था विद्यन्ते, येनैवमुच्यते?, इत्याशङ्क्याह-द्योतकत्वेनापरिमितार्थाश्च निपाता इति मिश्रवचनोऽपि प्रयुज्यते नोशब्दः, न किञ्चित् सूयत इति ।

अथवा--देशवचनोऽपि भवत्वत्र नोशब्दः, न कश्चिद् दोषः, इति दर्शयन्नाह-

अविसेसियसंमिस्सो-वओगदेसु त्ति वा सुयं काउं ।
नोआगमभावसुए, नोसद्दो होज्ज देसे वि ॥ ८९० ॥

अविशेषितश्चासौ ज्ञान-दर्शन-चारित्राणां परिपूर्णघटादिरिवाऽखण्डः सम्मिश्रोपयोगश्चाविशेषितसम्मिश्रोपयोगस्तस्य घटादेर्ग्रीवादिरिव श्रुतं देशः एकदेश इति कृत्वा नोआगमतो भावश्रुतं विचार्ये नोशब्दो देशेऽपि युज्यते । इदमुक्तं भवति--यथा सामान्येन परिपूर्णघटादेरिहाऽखण्डस्यैकदेशो ग्रीवादिर्नोघट उच्यते, एवमविशेषितभेदस्य ज्ञान-क्रियापरिणामरूपस्याऽखण्डस्य वस्तुनः श्रुतमेकदेश इति कृत्वा ज्ञान-क्रियापरिणामो नोआगमतो भावश्रुतमिति स्थितम् ।

अथ मतान्तरमुपदर्श्य परिहरन्नाह--

नोआगमओ केई, सद्दसहायमुवओगमिच्छंति ।
नणु सुतरमागमत्तं, हि दव्व-भावागमे जुत्तं ॥ ८९१ ॥

केचिदाचार्याः शब्दसहायं श्रुतोपयोगं नोआगमतो भावश्रुतमिच्छन्ति । अयमभिप्रायः -श्रुतोपयोगपूर्वकं ब्रुवाणस्य यः श्रुतोपयोगसहितः शब्दः स नोआगमतो भावश्रुतम् । तत्र किलोपयोगः--शब्दसमुदाये उपयोगलक्षणस्याऽऽगमस्यैकदेशत्वात्, शब्दनिरपेक्षस्तूपयोगमात्रमागमतो भावश्रुतमिति । एतच्चायुक्तमिति दर्शयति-'नणु' इत्यादि' नन्वत्र हि स्फुटं श्रुतोपयोगो भावागमः, शब्दस्तु द्रव्यागमः, इति सुतरामागमत्वमेव युक्तम्, आगमत एव श्रुतं युज्यते, न तु नोआगमत इत्यर्थः । यदि हि केवलोऽपि श्रुतोपयोग आगम उच्यते, तर्हि द्वितीयं शब्दलक्षणं द्रव्यागमं मिलितं सुतरामयमागम एव युज्यते, न तु नोआगमः, आगमाऽनागमसमुदाय एव तस्य युज्यमानत्वादिति भावः ।

पराभिप्रायमेवाशङ्क्य निराचिकीर्षुराह--

अह नागमो त्ति सद्दो, नोआगमया य तदहियत्तणओ ।
आगमओ दव्वसुयं, किह सद्दो नागमो जइ सो ॥ ८९२ ॥

अथ परो मन्यते-शब्द आगमो न भवति ततः उपयोगस्य तदधिकत्वादनागमरूपशब्दाधिकत्वात् नोआगमता, आगमाऽनागमसमुदाये आगमस्यैकदेशत्वाद् नोआगमत्वमित्यभिप्रायः । अत्र सूरिराह-हन्त! यद्यसौ शब्द आगमो न भवति तर्ह्यागमतो द्रव्यश्रुतं स्यात्? । सुप्रतीतमप्यस्य त्वमागमतो द्रव्यश्रुतत्वं न स्यात्, अनागमत्वात् । तस्माद् द्रव्यत आगम एवाऽयम्, अतो द्रव्यागमसहायो भावागम आगमत एव भावश्रुतम्, न तु नोआगमत इति स्थितम् ।

अथान्यदपि मतान्तरमुपन्यस्य दूषयति--

अन्ने नोआगमओ, साभित्ताणासियं सुयं बेंति ।
जइ न सुयमणुवओगे, नणु सुयरमणासियं नत्थि ॥ ८९३ ॥

अन्ये तु केचनाऽप्याचार्याः स्वामिनमाश्रितं श्रुतोपयोगं भावश्रुतं ब्रुवते, स्वाम्यनाश्रितं तु तमेव नोआगमतो भावश्रुतं ब्रुवते, एतच्चातिफल्ग्वेवेति दर्शयति--'जइ' इत्यादि' यद्यनुपयुक्तेऽपि वक्तरि श्रुतं नोक्तम्, किन्तु विशिष्टेऽपि तस्मिन् स्वामिनि द्रव्यश्रुतमेव पूर्वमभिहितम्, मूढ! तर्हि सुतरामेवाऽनाश्रितं भावश्रुतं नास्ति, स्वामिनमन्तरेण पुस्तकादिलिखिते श्रुते उपयोगस्य दूरोत्सारितत्वात्, उपयोगमन्तरेण च भावश्रुतस्य सर्वथाऽसत्त्वात्, 'स्वाम्यनाश्रितं च श्रुतं क्वाप्यस्ति' इति प्रतिपादयितुर्महासाहसिकत्वमिति यत् किञ्चिदेतदिति । तदेवमुक्तं नोआगमतोऽपि भावश्रुतम् ।

अथ श्रुतस्यैकार्थिकनामान्याह—

सुय-सुत्त-गंथ-सिद्धंत-सासणे-आण वयण-उवएसो ।
पण्णवणे आगमो वि य, एगट्ठा पज्जया सुत्ते ॥८९४॥

एतेषां च नाम्नामर्थ प्रागतिदेशेनोक्त एवेति । तदेव विहित श्रुतस्यापि नामादिन्यास । विशे० । उत्त० । आ० म० । स्था० । दश० । बृ० । सूत्र० । (श्रुतैकार्थिकाना व्याख्या स्वस्वस्थाने ।)

श्रुतज्ञानस्य अनन्ता भेदा –

कत्तो मे वण्णेउं,सत्ती सुयनाणसव्वपयडीओ ? ।
चोद्दसविहनिक्खेवं,सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥४४९॥

कुता मे शक्ति सामर्थ्यम् ?, नास्त्येवत्यर्थ । किं कर्तु ? । वर्णयितुम् । का ?, श्रुतज्ञानसर्वप्रकृती –सर्वोत्तद्भेदान् । त-तश्चतुर्दशविधश्चासौ निक्षेपश्च चतुर्दशविधनिक्षेपो–न्यासस्त वक्ष्यामि-भणिष्यामि, श्रुतज्ञाने श्रुतविषय, चशब्दात्–श्रु-ताज्ञानविषय च, अपिशब्दाद्-उभयविषय च । तत्र श्रुतज्ञाने सम्यक्श्रुते,श्रुताज्ञाने असज्ञि मिथ्याश्रुते,उभयश्रुते दर्शनपरि ग्रहविशेषादक्षरा-ऽनक्षरादिश्रुते । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अथैतद्भाष्यम्—

पयडि त्ति जो तदंसो, हेऊ वा तस्स तस्स भावो वा ।
ते याणता सव्वे, तओ न तीरति वोत्तुं जे ॥४५०॥

इह प्रकृतिरिति किमुच्यते ?, इत्याह–यस्तदश -श्रुतज्ञा-नाशस्तद्भदोऽङ्गप्रविष्टादिरित्यर्थ । हेतुर्वा बाह्याऽऽभ्यन्तर-भेदभिन्नो य श्रुतज्ञानस्य स प्रकृति । तत्र बाह्या हेतु श्रुतज्ञानस्य पत्रलिखिताक्षरादि , आन्तरस्तु तद्धेतु क्षयो-पशमवैचित्र्यम् , तस्य श्रुतस्य स्वभावो वैकेन्द्रियादीना च-तुर्दशपूर्वधरान्ताना जीवाना तारतम्येन भिन्नरूप प्रकृति प्रोच्यत । एत चाशा , हेतव ,स्वभावाश्चाऽनन्ता सर्वेऽपि , अत आयुष परिमितत्वाद् वाचश्च क्रमवर्तित्वात् न शक्यन्ते वक्तुम् । ' जे ' इति निपातोऽलङ्कारार्थे इति ।

एतदेव भावयति—

जावंतो वयणपहा, सुयाणुमारेण केइ लब्भंति ।
ते सव्वे सुयनाणं, ते याणंता मइविसेसा ॥४५१॥

इह यावन्त केचन श्रुतानुसारेण सकेता श्रुतग्रन्था-नुसारेण लभ्यन्ते—प्राप्यन्ते वचनस्य पन्थानो-मार्गा मति-ज्ञानविशेषा इति तात्पर्यम् , ते सर्वेऽपि श्रुतज्ञानमिति । एवं ' ते वि य मइविसेसा सुयनाणब्भतरे जाण ' इत्यादि मति–श्रुतभेदविचारे पूर्वं प्रतिपादिता , ते च श्रुतानुसारिणो मतिविशेषा अनन्ता इति । ननु यदि मतिविशेषा कथ श्रुतज्ञानम् ?, इति तु न प्रेर्यम् , श्रुतानुसारिणो विशिष्टस्य मतिविशेषस्यैव श्रुतत्वात् । एतच्च पूर्वं विस्तरेण सम-र्थितमेवेति ।

यदि नामाऽनन्ता श्रुतभेदास्तथापि ते वक्तु शक्यन्त एव, इत्याशङ्क्याह—

उक्कोससुयन्नाणी, वि जाणमाणो वि तेऽभिलप्पे वि ।
न तरइ सव्वे वोत्तुं, न पहुप्पइ जेण कालो मे ॥४५२॥

उत्कृष्टश्रुतज्ञानलब्धिसपन्नोऽपि चतुर्दशपूर्वधरो जानन्नपि, अभिलप्यानपि तान् श्रुतज्ञानविशेषाननन्तान् सर्वानपि व-क्तु न शक्नोति । कुत ?, इत्याह-येन कारणेन ' से ' तस्यो-त्कृष्टश्रुतज्ञानिनो वदत कालो न प्रभवति-न पूर्यते, आ-युष परिमितत्वात् , वाचश्च क्रमवर्तित्वात् । यदा चो-त्कृष्ट श्रुतधरोऽपि सर्वान् श्रुतभेदान् वक्तु न शक्नोति , तदाऽन्यस्याऽस्मदादे का वार्ता ? इति भाव । विशे० ।

श्रुतज्ञानस्य अनन्ता भेदा –

श्रुतज्ञान पुनर्भवति मतिपूर्वं मतिकारक श्रुतज्ञानं हि वाच्यवाचकभावेन शब्दसलावितस्यार्थस्य ग्रहण वाच्यवाचकभावेन चशब्द प्रवर्त्तते मत्यवधारितेऽर्थे इति, तत्पुन श्रुतज्ञान सर्वमपि मूलभेदापेक्षया द्विवि-धम् , तद्यथा—स्वमतिसमुत्थ, परोपदेशाद्वा, परोपदेशस-मुत्थ चेत्यर्थ , तत्र स्वमतिसमुत्थ प्रत्यकबुद्धाना पदानुसा-रिप्रज्ञाना वा । परोपदेशसमुत्थमस्मदादीनाम् । तत्कतिवि-धमिति तद्भेदप्रदर्शनार्थमाह । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

' चोद्दसविहनिक्खेव 'इत्याद्युत्तरार्धं व्याचिख्यासुराह—

नाणम्मि सुए चोद्दस-विह चमदेण तह य अन्नाणे ।
अविसद्देणुभयम्मि वि, किंचि जहासभव वोच्छं ॥४५३॥

सम्यक्श्रुतादौ श्रुतज्ञाने चतुर्दशविध निक्षेप चशब्देन श्रुताज्ञाने च मिथ्याश्रुतादौ, अपिशब्दादुभयरूपे च दर्शन-परिग्रहविशेषादक्षराऽनक्षरादिश्रुते किंचिद् यथासभव नि-क्षेप वक्ष्ये । इति गाथार्थ ।

तमेव चतुर्दशविध निक्षेपमाह—

अक्खर सण्णी सम्मं, साईयं खलु सपज्जवसियं च ।
गमियं अंगपविट्ठ, सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥४५४॥

अक्षरादीनि सप्त द्वाराण्यनक्षरादिप्रतिपक्षसहितानि चतु-र्दश भवन्ति । विशे० ।

सकलचरणकरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूपजिज्ञासया शि-ष्य प्रश्नयति—

से किं तं सुयनाणपरोक्खं ?, सुयनाणपरोक्खं चोद्-सविहं पन्नत्तं, तं जहा-अक्खरसुय १ अणक्खरसुय २ सण्णिसुअं ३ असण्णिसुअं ४ सम्मसुअं ५ मिच्छसुअं ६ साइअं ७ अणाइअं ८ सपज्जवसिअं ९ अपज्जवसिअं १० गमिअं ११ अगमिअं १२ अंगपविट्ठं १३ अणंगपविट्ठं १४ । (सू० ३७)

अथ किं तच्छ्रुतज्ञानम् ? , आचार्य आह-श्रुतज्ञानं चतुर्द-शविध प्रज्ञप्तम् ,तद्यथा-अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुत सज्ञिश्रुतमस-ज्ञिश्रुत सम्यक्श्रुत मिथ्याश्रुत सादि अनादि सपर्यवसित-मपर्यवसित गमिकमगमिकमङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्ट च । ननु अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतरूप एव भेदद्वये शेषभेदा अन्तर्भवन्ति तत्किमर्थ तेषा भेदोपन्यास ?, उच्यते–इहाऽव्युत्पन्नमतीना विशेषावगमसम्पादनाय महात्मना शास्त्रारम्भप्रयासो, न चाक्षरश्रुतानक्षरश्रुतरूपभेदद्वयोपन्यासमात्रादव्युत्पन्नमतय शेषभेदानवगन्तुमीशते, ततोऽव्युत्पन्नमतिविनेयजनानुग्रहाय शेषभेदोपन्यास इति । न० । (अक्षरश्रुतादिपदाना व्याख्या स्वस्वस्थाने ।)

अथ सञ्ज्ञिश्रुतमभिधित्सुराह—

सरिणस्स सुयं जं तं, सरिणसुयं सो य जस्स सा सरणा ।
होइ तिहा कालियहे-उदिट्ठिवाओवएसेणं ॥ ५०४ ॥

संज्ञिश्रुत तावत् तदवाऽभिधीयते यत् सञ्ज्ञिन सबन्धि । सोऽपि सञ्ज्ञी स एव यस्याऽसौ सञ्ज्ञा समस्ति । सा च सञ्ज्ञा त्रिविधा भवति-दीर्घशब्दलोपाद् दीर्घकालिकोपदेशेन, हेतुवादोपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशन चेति ।

अत्र पर प्राह—

जइ सरणासंबंधे-ण सरिणणो, तेण सरिणणो सव्वे ।
एगिंदियाइयाण वि, जं सरणा दसविहा भणिया॥५०५॥

सञ्ज्ञा विद्यत येषा त सञ्ज्ञिन , इत्येव संज्ञासबन्धाद् यदि सञ्ज्ञिन इष्यन्त तदा तेन सञ्ज्ञासंबन्धेन सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयो जीवा सञ्ज्ञिन प्राप्नुवन्ति, न पुन केऽप्यसञ्ज्ञिन इत्यवमति व्याप्तिप्रसङ्ग ,यत सर्वजीवानामेकेन्द्रियादीनामपि प्रज्ञापनादिषु सञ्ज्ञा दशविधा भणिता,तद्यथा-"एगिंदियाण भंते ! कइ विहा सरणा पन्नत्ता ? । गोयमा ! दसविहा,त जहा-आहारसरणा, भयसरणा, मेहुणसरणा, परिग्गहसरणा, कोहसरणा, माणसरणा, मायासरणा लोहसरणा, ओहसरणा, लोगसरणा " एव द्वीन्द्रियादीनामपि वाच्यम् । तत् के नामत्थमसञ्ज्ञिन ?, प्रोक्ताश्चैतेऽनेकशस्तेषु तेषु प्रदेशष्वागमे, तत कथमेतत् ? इति ।

अत्र परिहारमाह—

थोवा न सोहणा वि य, जं सा तो नाहि कीरए इहइं ।
करिसावणेण धणवं, न रूववं मुत्तिमत्तेण ॥ ५०६ ॥
जह बहुदव्वो धणवं, पसत्थरूवो अ रूववं होइ ।
महइए सोहणाए य, तह सरणी नाणसरणाए ॥ ५०७ ॥

यद्-यस्मात् कारणात् सा दशविधा संज्ञा काचित् तावदोघसञ्ज्ञात्मिका स्तोका इति स्वल्पा, ततोऽत्र नाधिक्रियते-न तया संज्ञी वक्तुं युज्यत इति भाव । न हि कार्षापणमात्रास्तित्वेन लोकेऽपि धनवानुच्यते । आहार-भय-परिग्रह-मैथुनादिसञ्ज्ञात्मिकाऽपि च भूयस्यपीह नाधिक्रियत, तामप्याश्रित्य न ' सञ्ज्ञी ' इति निर्दिश्यत इत्यर्थ , यतो नाऽसौ शोभना—मोहादिजन्यत्वेन नासौ विशिष्टेत्यर्थ. । न चाविशिष्टया सञ्ज्ञया ' सञ्ज्ञी ' इत्यभिधातु युज्यते । न हि लोकेऽप्यविशिष्टन मूर्तिमात्रेण ' रूपवान् ' इत्यभिधीयत । तर्हि कीदृश्या सञ्ज्ञयाऽत्र सञ्ज्ञी प्रोच्यते ?, इत्याह—यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानभिधीयते, प्रशस्तरूपश्च रूपवान् भवति, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानसञ्ज्ञयैव सञ्ज्ञा व्यपदिश्यत—संज्ञान सञ्ज्ञा, मनोविज्ञानमित्यर्थ , तद्रूपा महती, शोभना च संज्ञाऽधिक्रियते, नान्येति भाव । ततश्चैषा मनोज्ञानरूपा संज्ञा येषामस्ति ते सञ्ज्ञिन , नान्य इति । विशे० ।

एषा च संज्ञा यस्याऽस्त्यसौ कालिकसंज्ञी, स च यो भवति, एतद् दर्शयति—

कालियसरिण त्ति तओ,जस्स तई सो य जो मणोजोग्गे ।
खंधे णं ते घेत्तुं, मन्नइ तल्लद्धिसंपन्नो ॥ ५०८ ॥

' तउ ' त्ति तकोऽसौ ' कालिकसञ्ज्ञी ' इत्यभिधीयते । यस्य किम् ?, इत्याह—' जस्स तइ ' त्ति यस्याऽसौ कालिकसञ्ज्ञा प्राप्यते । स च को विज्ञेय ?, इत्याह—' सो य जो मणोजोग्गेत्यादि ' स च-कालिकसञ्ज्ञी विज्ञेयो ' यो ' य कश्चिद् मनोज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमाद् मनोलब्धिसम्पन्नो मनोयोग्याननन्तान् स्कन्धान् मनोवर्गणाभ्यो गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्य मन्यते चिन्तनीय वस्त्विति । स च गर्भजस्तिर्यङ् मनुष्यो वा, देव., नारकश्चेति ।

अस्य चैवभूतस्य सञ्ज्ञिन. किं भवति ?, इत्याह—

रूवे जहोवलद्धी, चक्खुमओ दसिए पयासेण ।
तह छव्विहोवओगो, मणदव्वपयासिए अत्थे ॥५१०॥

यथा रूप घट—पटादिसबन्धिनि चक्षुष्मता लोचनयुक्तस्य जन्तोरुपलब्धिश्चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यत । कथभूत रूप ?, दर्शिते प्रदीपादिप्रकाशेन, तथा तनैव प्रकारेण मनोविज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमवतो जीवस्य चिन्ताप्रवर्तकमनस्त्वपरिणतमनोद्रव्यप्रकाशिते शब्दरूपादिकेऽर्थे मन षष्ठेन्द्रियपञ्चकभेदात् षड्विधोपयोगस्त्रिकालविषयोऽपि समुपजायत इति ।

अत्र विनेय पृच्छति । नन्वसंज्ञिन किं सर्वथैवेन्द्रियोपलब्धिर्न भवति ? इत्याह—

अविसुद्धचक्खुणो जह, नाइपयासम्मि रूवविरणाणं ।
असरिणणो तहत्थे, थोवमणोदव्वलद्धिमओ ॥५११॥

यथाऽविशुद्धचक्षुषो नातिप्रकाशे मन्दमन्दप्रकाशान्वितप्रदेशेऽस्पष्टा रूपोपलब्धिर्भवति, एवमसञ्ज्ञिन सन्मूर्च्छनजपञ्चेन्द्रियस्य स्वल्पमनोविज्ञानक्षयोपशमवशादनिस्ताकमनोद्रव्यग्रहणशक्ते शब्दाद्यर्थेऽस्पष्टैवोपलब्धिर्भवतीति ।

यदि सन्मूर्च्छनजपञ्चेन्द्रियस्यैवभूतमस्पष्ट ज्ञान भवति, तर्ह्येकेन्द्रियादीना तत् कथभूत भवति ?, इत्याह—

जह मुच्छियाइयाण, अव्वत्तं सव्वविसयविरणाण ।
एगेंदियाण एव, सुद्धयरं बेंदियाईणं ॥५१२॥

यथा मूर्च्छितादीनां सर्वेष्वप्यर्थेष्वव्यक्तमेव ज्ञान भवति, एवमतिप्रकृष्टावरणोदयादेकेन्द्रियाणामपि, तत शुद्धतरं शुद्धतमं द्वीन्द्रियादीनामपञ्चेन्द्रियसन्मूर्च्छजेभ्य., तत सर्वस्पष्टतम सञ्ज्ञिनामिति । आह--कुत पुनश्चैतन्ये समानेऽपि जन्तूनामिदमुपलब्धिनानात्वम् ? । उच्यते--सामर्थ्यभेदात् ; स च क्षयोपशमवैचित्र्यात् ।

एतदेवाह--

तुल्ले छेयगभावे, जं सामत्थं तु चक्करयणस्स ।
न तु जहक्कमहीणं, न होइ सरपत्तमाईणं ॥५१३
ईय मणोविसईणं, जा पडुया होइ उग्गहाईसु ।
तुल्ले चेयणभावे, असस(स)रणीणं न सा होइ ॥५१४॥

इह यथा तुल्येऽपि छेदकभावे चक्रवर्तिसबन्धिनश्चक्ररत्नस्य यच्छेदनसामर्थ्यं तदन्येषा खड्ग-दात्र-शरपत्रादीना छेदकवस्तूनां न भवत्येव । कुत. ?, इत्याह--यतो यथाक्रमहीनं क्रमशो हीयमानमेव तत् तेष्विति । प्रकृते योजयन्नाह--' ईय ' त्ति दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् , इत्येवं चैतन्ये

तुल्येऽपि मनोविषयित्वे सञ्ज्ञिनामवग्रहेहादिषु यावत्स्व-
ववोधापटुना भवति सा तथाविधक्षयोपशमविकलाना यथो
क्तदीर्घकालिकसञ्ज्ञारहिताना सम्मूर्च्छजपञ्चेन्द्रिय-विकलेन्द्रि
यै-केन्द्रियाणामसंज्ञिना न भवत्येव, क्रमशो हीनत्वादिति ।

तदेव कालिकसञ्ज्ञाविषय उपदेशो भणन प्ररूपण कालि-
कोपदेशस्तेन प्रोक्त सञ्ज्ञी । साप्रत हेतु , निमित्त , कारणम् ,
इत्यनर्थान्तर , तस्य वदन वादस्तद्विषय उपदेश प्ररूपण
हेतुवादोपदेशस्तेन सञ्ज्ञिनमसञ्ज्ञिन चाभिधित्सुराह--

जे पुण संचिंतेउं, इट्ठा-णिट्ठेसु विमयवत्थूसुं ।
वट्टंति नियट्टंति य, सदेहपरिपालणाहेउं ॥५१५॥
पाएण संपए च्चिय, कालम्मि न याइदीहकालण्णा ।
ते हेउवायसण्णी, निच्चेट्ठा होंति अस्सण्णी ॥५१६॥

ये पुन सचिन्त्य सचिन्त्य इष्टानिष्टेषु छाया-तपा-हारा-
दिविषयवस्तुषु मध्ये स्वदेहपरिपालनाहेतोरिष्टेषु वर्तन्ते ,
अनिष्टेभ्यस्तु तेभ्य एव निवर्तन्ते , प्रायेण च सांप्रतकाल
एव , न त्वतीता-नागतकालावलम्बिन , प्रायोग्रहणात् ,
कश्चिदतीता-ऽनागतावलम्बिनोऽपि नातिदीर्घकालानुसा-
रिण , ते द्वीन्द्रियादयो हेतुवादोपदेशेन सञ्ज्ञिनो विज्ञेया ।
तथाहि--सञ्ज्ञिनो द्वीन्द्रियादय , सचिन्त्य सचिन्त्य हयो-
पादेयेषु निवृत्ति-प्रवृत्ते , देवदत्तादिवदिति । तदेव हेतुवा-
दिनोऽभिप्रायेण निश्चेष्टा पृथिव्यादय एवाऽसञ्ज्ञिन इति ।

अथ दृष्टिर्दर्शन सम्यक्त्वादि तस्य वदन वादस्त-
द्विषय उपदेश प्ररूपण तेन सञ्ज्ञिनम-
सञ्ज्ञिन च प्ररूपयन्नाह--

सम्मद्दिट्ठी सण्णी, संते नाणे खओवसमियम्मि ।
अस्सण्णी मिच्छत्त-म्मि दिट्ठिवाओवएसेण ॥५१७॥

दृष्टिवादोपदेशेन क्षायोपशमिकज्ञाने वर्तमान सम्यग्दृष्टि-
रेव सञ्ज्ञी,विशिष्टसञ्ज्ञायुक्तत्वात् , मिथ्यादृष्टिस्त्वसञ्ज्ञी,विप
र्यस्तत्वेन वस्तुन सञ्ज्ञारहितत्वादिति ।

आह-यदि विशिष्टसञ्ज्ञायुक्तत्वात् सम्यग्दृष्टि सञ्ज्ञीष्यते ,
तर्हि किमिति क्षायोपशमिकज्ञाने वर्तमानोऽसौ गृह्यते ? ।
क्षायिकज्ञाने हि तस्य विशिष्टतराऽसौ प्राप्यते । ततस्तद्-
वृत्तिरप्यसौ किं नाङ्गीक्रियते, येनोच्यते--' संते नाणे ख-
ओवसमियम्मि ' इति ? । एतदाशङ्क्य पूर्वमुत्तरमाह-

खयनाणी किं सण्णी, न होइ होइ व खओवसमनाणी ।
सण्णा सरणमणागय-चिंता य न सा जिणे जम्हा॥५१८

आवरणस्य सर्वथैव क्षयेण ज्ञानी क्षयज्ञानी , केवलीत्यर्थ ,
असौ सञ्ज्ञी किमिति न भवति ? , किमर्थं च क्षायोपश-
मिकज्ञानी सञ्ज्ञी भवतीति व्याख्यायते भवता ? । एवं प-
रेणोक्ते सत्याह--' सण्णेत्यादि ' केवली सञ्ज्ञी न भवति ,
यतोऽतीतार्थस्य स्मरणम् , अनागतस्य च चिन्ता सञ्ज्ञो-
च्यते, सा च जिने केवलिनि नास्तीति , सर्वदा सर्वार्था-
वभासकत्वेन केवलिना स्मरण--चिन्ताद्यतीतत्वात् । इति
क्षायोपशमिकज्ञान्येव सम्यग्दृष्टि संज्ञीति ।

पुनरपि प्रकारान्तरेणाऽऽह पर--

मिच्छो हियाहियविभा-गनाणसण्णासमण्णिओ कोइ।
दीसइ सो किमसण्णी,सण्णा जमसोहणा तस्स ५१९॥

ननु मिथ्यादृष्टिरपि कश्चिदैहिकाद्यर्थविषयहिता-ऽहित-
विभागज्ञानात्मकस्वल्पसञ्ज्ञासमन्वित एव दृश्यते, तत किं-
मित्यसौ सञ्ज्ञी न भवति, येन दृष्टिवादोपदेशेनाऽयमसञ्ज्ञी
प्रोच्यते ? इति । गुरुराह--यद्-यस्मादशोभना कुत्सिता त
स्य मिथ्यादृष्टे सञ्ज्ञा, तेन सत्याऽपि तयाऽयमसंज्ञीति ।

आह-ननु यद्यप्यशोभनाऽस्य संज्ञा, तथापि कथ
तस्या अभाव ?, इत्याह--

जह दुव्वयणमवयणं, कुच्छियसीलं असीलमसईए ।
भण्णइ तह नाणं पि हु, मिच्छद्दिट्ठिस्स अण्णाणं ॥५२०॥

यथा दुर्वचन कुत्सित वचन सदप्यवचन लोके भण्यते ,
असत्याश्च सबन्धि कुत्सित शील विद्यमानमप्यशील यथा-
ऽभिधीयते, तथा मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानमपि मिथ्यादर्शनोदयपरि-
ग्रहादज्ञान बम्भण्यते, सञ्ज्ञाऽप्यसंज्ञोच्यत इत्यर्थ ।

कस्मात् पुनस्तस्य ज्ञानमप्यज्ञान भवति ?, इत्याह-

सदसदविसेसणाओ, भवहेउजहिच्छिओवलंभाओ ।
नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अण्णाणं ॥५२१॥

प्राग् व्याख्यातार्थेव ।

आह-ननु देव-नारक-गर्भजतिर्यङ्-मनुष्यलक्षणो मिथ्या-
दृष्टिर्दीर्घकालिकीं सञ्ज्ञामाश्रित्य दृष्टिवादोपदेशसञ्ज्ञाविचा
रेऽपि सञ्ज्ञी कस्माद् नोच्यते ? , इत्याह--

ऊहो न हेउए हे-उई न कालम्मि भण्णई सण्णा ।
जह कुच्छियत्तणाओ, तह कालो दिट्ठिवायम्मि॥५२२॥

यथा ऊह पृथिव्यादीना सबन्धिनी, ओघमात्रसंज्ञेत्यर्थ ,
न ' हेउए' त्ति हेतुवादसंज्ञाया विचार्यमाणाया कुत्सित-
त्वात् सञ्ज्ञा भण्यते,यथा वा 'कालम्मि ' त्ति दीर्घकालिक-
सञ्ज्ञाया विचार्यमाणाया कुत्सितत्वेन हैतुकी संज्ञा न भ-
ण्यते , तथा 'कालो' त्ति दीर्घकालिक्यपि सञ्ज्ञा दृष्टिवादो-
पदेशसंज्ञाया विचार्यमाणाया कुत्सितत्वादेव संज्ञा न भ-
ण्यत । अतो नेह देवादिरपि मिथ्यादृष्टि सञ्ज्ञीति भाव ।

तदेव दीर्घकालिक-हेतुवाद-दृष्टिवादोपदेशन त्रिविधा सं-
ज्ञा निरूप्य , अथैतासा मध्ये कस्य जन्तो का भवति ? ,
इति निरूपयितुमाह--

पंचण्हमूहसण्णा, हेउसण्णा वेइंदियाईण ।
सुर-नारय-गब्भुब्भव-जीवाणं कालिगी सण्णा ॥५२३॥
छउमत्थाण सण्णा, सम्मद्दिट्ठीण होइ सुयनाणं ।
मइवावारविमुक्का, सण्णाईआ उ केवलिणो ॥५२४॥

पञ्चाना पृथिव्य-प्तेजोवायु-वनस्पतीनामूहसञ्ज्ञा वृक्षा-
रोहणाद्यभिप्रायरूपौघसंज्ञा भवति । आह--ननु त्रिविध-
सञ्ज्ञामध्येऽत्रेयमूहसंज्ञा नोक्तैव, अत एवैकेन्द्रिया इह स-
र्वथैवाऽसंज्ञिन एव तुच्छत्वात् कुत्सितत्वाच्च तत्संज्ञाया ,
इति भवतैवोक्तमेव प्राक् , तत्कथमत्र 'स्वामित्वप्ररूपणाया-
मियमेतेषा संज्ञा प्रोक्ता ? । सत्यम् , किन्त्वेकेन्द्रियाणामेवै
वोहसञ्ज्ञा भवति, न तु हेतुवादादिसञ्ज्ञा, इत्येवमेतत्संज्ञात्र-
यनिषेधप्रधानोऽयं निर्देशो द्रष्टव्यो न तु विधिप्रधान । ए-
तस्याश्चोहसंज्ञाया यथा सञ्ज्ञात्व तथा प्रागेवाक्तमिति ।
भवत्वेवम् , तथाऽप्येकेन्द्रियाणामाहार--क्षुधादिका सञ्ज्ञा

दशविधा समये प्रोक्ता, तत्कथमेकैवोहसंज्ञाऽत्रैषामुक्ता ? सत्यम्, वल्ल्यादिष्विव व्यक्तैवोपलभ्यते किञ्चिदिति शेषोपलक्षणार्थमेवैव निर्दिष्टा, इत्यलं प्रसङ्गेनेति। द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रिय-सम्मूर्छनजपञ्चेन्द्रियाणां तु हेतुवादसंज्ञा प्राप्यते। देवनारकाणां गर्भज-तिर्यङ्-मनुष्याणां च कालिकी संज्ञेति। दृष्टिवादोपदेशेन छद्मस्थजन्तूनां सम्यग्दृष्टीनामेव संज्ञा प्राप्यते। ततश्च 'तेषां यच्छ्रुतज्ञानं तत् संज्ञिश्रुतं भवति' इत्यध्याहारः। एवं च सति स्मरण—चिन्तादिमति—श्रुतव्यापाररहिता भवस्था, सिद्धिं गताश्च कर्त्रालिन एव संज्ञातीता संज्ञारहिता, शेषजन्तूनां केषाचित् कस्याश्चित् संज्ञाया उक्तत्वादिति भाव इति।

अत्राह परः—

मोत्तूण हेउ-कालिय, सम्मत्तकमं जहुत्तरविसुद्धं।
किं कालिओवएसो, कीरइ आईएँ सुत्तम्मि ॥ ५२५ ॥

नन्वविशुद्धत्वात् प्रथमं हेतुवादसंज्ञा, ततो विशुद्धत्वात् कालिकसंज्ञा, ततोऽपि विशुद्धतरत्वाद् दृष्टिवादसंज्ञा, इत्येव यथोत्तरविशुद्धममुं क्रमं मुक्त्वा किं कालिकसंज्ञोपदेश आदौ प्रथमं सूत्रे नन्दिलक्षणे क्रियते ?, तथा च भवताऽपि तदनुरोधेन पूर्वमुक्तम्—'सा सण्णा होइ तिहा कालिय-हेउ-दिट्ठिवाओवएसेणं' इति।

अत्रोत्तरमाह—

सण्णि त्ति असण्णि त्ति य, सव्वसुए कालिओवएसेणं।
पायं संववहारो, कीरइ तेणाइए स कओ ॥ ५२५ ॥

इह सर्वस्मिन्नपि श्रुते-आगमे योऽयं 'संज्ञी' इति व्यवहारः स सर्वोऽपि प्रायो बाहुल्येन कालिकोपदेशेनैव क्रियते। तेनाऽऽदौ स एव कालिकोपदेशः कृतः। इदमुक्तं भवति—यतः स्मरण-चिन्तादिदीर्घकालिकज्ञानसहितः समनस्कपञ्चेन्द्रियः संज्ञीत्यागमे व्यवह्रियते, असंज्ञी तु प्रसज्यप्रतिषेधमाश्रित्य यद्यप्येकेन्द्रियादिरपि लभ्यते, तथापि समनस्कसंज्ञी तावत् पञ्चेन्द्रिय एव भवति। ततः पर्युदासाश्रयणादसंज्ञ्यप्यमनस्कसम्मूर्च्छनजपञ्चेन्द्रिय एवाऽऽगमे प्रायो व्यवह्रियते। तदेवंभूतः संज्ञा-संज्ञिव्यवहारो दीर्घकालिकोपदेशेनैवोपपद्यते। अतः प्रथमं स एव सूत्रे, तदनुरोधेनाऽत्र च निर्दिष्टः। इति त्रयोविंशतिगाथार्थः। विशे०।

अनन्तानुबन्धिकषायचतुष्टयक्षयानन्तरं मिथ्यात्व-मिश्रसम्यक्त्वपुञ्जलक्षणे त्रिविधेऽपि दर्शनमोहनीये सर्वथा क्षीणे क्षायिकं सम्यक्त्वं भवतीति। तदेवमेतत्सम्यक्त्वपञ्चकपरिग्रहात् सम्यक्श्रुतम्, मिथ्यात्वपरिग्रहात्तु मिथ्याश्रुतं भवतीति प्रतिपत्तव्यमिति। विशे०।

अत्राह-ननु कियत् सम्यक्श्रुतमेव भवति ?, कियच्च मिथ्याश्रुतम् ?, शेषस्य च मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्य मध्ये मिथ्यात्वोदयात् कस्य विपर्यासो भवति ?, कस्य च न ?, इत्याशङ्क्याह—

चोद्दस दस य अभिन्ने, नियमा सम्मत्तसेसए भयणा।
मइओहिविवज्जासे, वि होइ मिच्छे न उण सेसे ॥५३४॥

चतुर्दशपूर्वेभ्यः प्रारभ्य यावत् संपूर्णदशपूर्वाणि तावद् नियमात् सम्यक्श्रुतमेव भवति, न मिथ्याश्रुतम्—एताच्छ्रुतसद्भावे सम्यग्दृष्टिरेव भवति न मिथ्यादृष्टिरिति भावः। 'सेसए भयण' त्ति-शेषे भिन्नदशपूर्वादिके सामायिकपर्यन्ते श्रुते भजना—विकल्पना एतच्छ्रुतसद्भावे कोऽपि सम्यग्दृष्टिः, कश्चित्तु मिथ्यात्वोदयाद् विपर्यस्तो मिथ्यादृष्टिरपि भवति। ततश्चैतत् श्रुतं सम्यक्त्वपरिग्रहात् सम्यक्श्रुतं, मिथ्यात्वोदयाद् मिथ्याश्रुतमपि स्यादिति भावः। मत्य-वधिविपर्यासोऽपि मिथ्यात्वे मिथ्यात्वोदये भवति, न पुनः शेषे—मनःपर्याय-केवलज्ञानद्वये। इदमुक्तं भवति-मिथ्यात्वोदयाद् मतिज्ञानं विपर्यस्तं सद् मत्यज्ञानं भवति, अवधिरपि तदुदयाद् विपर्यासमापन्नो विभङ्गपदव्यपदेशं लभते, मनःपर्याय—केवलज्ञाने तु कदापि मिथ्यात्वोदयाद् विपर्यासं न गच्छतः, तत्सद्भावे तदुदयस्यैवाऽसंभवात्। मनःपर्यायज्ञानं हि चारित्रिण एव भवति, केवलज्ञानं तु क्षीणघातिचतुष्टयस्य, इति कुतस्तद्भावे मिथ्यात्वोदयः ? इति। एतच्चेह मिथ्यात्वोदयसंभवाऽसंभवप्रस्तावादनुषक्तं एवोक्तम्, प्रस्तुतं पुनरत्र सम्यग्मिथ्याश्रुतमेवेति।

अत्र किल परः किञ्चित् प्रेरयति—

तत्तावगमसहावे, सइ सम्मसुयाण को पइविसेसो ?।
जह नाणदंसणाणं, भेओ तुल्लेऽवबोहम्मि ॥ ५३५ ॥
नाणमवाय धिईओ, दंसणमिट्ठं जहोग्गहेहाओ।
तह तत्तरुई सम्मं, रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥ ५३६ ॥

उभयत्रापि तत्त्वावगमस्वभावत्वे तुल्ये सति कः सम्यक्त्व—श्रुतयोः प्रतिविशेषः, येनोच्यते—'सम्यक्त्वपरिग्रहात् सम्यक्श्रुतम्' इति ?। इदमुक्तं भवति—'रागादिदोषरहित एव देवता, तदाज्ञापारतन्त्र्यवृत्तय एव गुरवः, जीवादिकमेव तत्त्वम्, जीवोऽपि नित्याऽनित्याद्यनेकस्वभावः, कर्ता, भोक्ता, मिथ्यात्वादिहेतुभिः कर्मणा बध्यते, तपः-'संयमाऽऽदिभिस्तु यतो मुच्यते' इत्यादिबोधात्मकमेव सम्यक्त्वमुच्यते, श्रुतमप्येवमाद्यभिलापात्मकमेव, तदनयोः को विशेषः, येनोच्यते—'सम्यक्त्वपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतम्' इति ?। अत्रोत्तरमाह-'जह' त्यादि यथा वस्त्ववबोधरूपत्वे तुल्येऽपि कथंचिज्ज्ञान—दर्शनयोर्भेदः, तथा तत्त्वावगमस्वभावे तुल्येऽपि सम्यक्त्व—श्रुतयोरिहाऽपि कथञ्चिद्भेदः। कथं पुनर्ज्ञान—दर्शनयोरन्यत्र तावद् भेद उक्तः ?, इति चेत्। इत्याह—'नाणे' त्यादि यथाऽपायश्च धृतिश्चाऽपायधृती, एते वचनपर्यायग्राहकत्वेन विशेषावबोधस्वभावत्वाज्ज्ञानमिष्टम्, अवग्रहश्चेहा चाऽर्थपर्यायविषयत्वेन सामान्यावबोधाद् दर्शनम्, तथाऽत्रापि जीवादितत्त्वविषया रुचिः श्रद्धानं सम्यक्त्वं भण्यते, येन पुनस्तज्जीवादितत्त्वं रोच्यते—श्रद्धीयते तज्ज्ञानम्। अयमत्राभिप्रायः—दर्शनमोहनीयकर्मक्षयोपशमादिना या तत्त्वश्रद्धानात्मिका तत्त्वरुचिरुपजायते, तया तत्त्वश्रद्धानात्मकं जीवादितत्त्वरोचकं विशिष्टं श्रुतं जन्यते, ततस्तत् श्रुतज्ञानव्यपदेशं परिहृत्य श्रुतज्ञानसंज्ञां समासादयति। एवं च सति परो मन्यते-विशिष्टतत्त्वावगमस्वरूपं श्रुतमेव सम्यक्त्वं, न पुनस्ततोऽतिरिक्तं किञ्चिदुपलभ्यते, इति कथ-

मुच्यते-' सम्यक्त्वपरिग्रहात् सम्यक्श्रुतम् ' इति ? । सिद्धान्तवादी तु मन्यते-यथा ज्ञानदर्शनयोर्वस्त्ववबोधरूपतयैकत्वेऽपि विशेषसामान्यवस्तुग्राहकत्वेन भेदः , तथाऽत्रापि शुद्धतत्त्वावगमरूपे श्रुते तत्त्वश्रद्धानांशः सम्यक्त्वं , तद्विशिष्टं तु तत्त्वरोचकं श्रुतज्ञानमित्यनयोर्भेदः । एतयोश्च सम्यक्त्व-श्रुतयोर्युगपल्लाभेऽपि कार्यकारणभावाद् भेदः ।

उक्तं च—

" कारण कज्जविभागो, दीवपगासाण जुगवजम्मे वि ।
जुगवुप्पन्नं पि तहा हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ १ ॥
जुगवं पि समुप्पन्नं, सम्मत्तं अहिगमं विसोहेइ ।
जह कयगमंजणाइ जलवुद्वीओ विसोहिंति ॥ २ ॥ "

अतो युक्तमुक्तम् ' सम्यक्त्वपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतं, विपर्ययात्तु मिथ्याश्रुतम् ' । इति गाथादशकार्थः । विशे० ।

सोच्चा व अभिसमेच्च व, तत्तरुई चेव होति सम्मत्तं ।
तत्थेव य जा विरुई, इतरत्थ रुई य मिच्छत्तं ॥

श्रुत्वा कवलीप्रभृतीनामुपदेशमिति समेत्य वा जातिस्मरणादिना या तत्त्वेषु रुचिर्भवति सा सम्यक्त्वं , वा तत्रैव तत्त्वेषु विरुचिरितरेष्वतत्त्वेषु रुचिः सा मिथ्यात्वमिति । उक्तं सम्यक्त्वश्रुतं, मिथ्यात्वश्रुतं च । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

से किं तं साइअं सपज्जवसिअं, अणाइअं अपज्जवसिअं च ?, इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइअं सपज्जवसिअं , अवुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइअं अपज्जवसिअं । (सू०-४२×)

अथ किं तत्सादि सपर्यवसितमनादि, अपर्यवसितं च ? । तत्र सहादिना वर्त्तत इति सादि, तथा पर्यवसानं पर्यवसितं, भावे क्तप्रत्ययः , सह पर्यवसितेन वर्त्तते इति सपर्यवसितम् , आदिरहितमनादि, न पर्यवसितमपर्यवसितम् आचार्य आह-इत्येतद्द्वादशाङ्गं गणिपिटकं ' वोच्छित्तिनयट्ठयाए ' इत्यादि , व्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरो नयो व्यवच्छित्तिनयः , पर्यायास्तिकनय इत्यर्थः तस्यार्थो व्यवच्छित्तिनयार्थः , पर्याय इत्यर्थः , तस्य भावो व्यवच्छित्तिनयार्थता , तया पर्यायापेक्षयेत्यर्थः , किमित्याह-सादिसपर्यवसितं नारकादिभवपरिणत्यपेक्षया जीव इव , ' अवुच्छित्तिनयट्ठयाए ' त्ति-अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरो नयोऽव्यवच्छित्तिनयस्तस्यार्थः अव्यवच्छित्तिनयार्थः , द्रव्यमित्यर्थः । तद्भावस्तत्ता तया, द्रव्यापेक्षया इत्यर्थः । किमित्याह-अनादि अपर्यवसितं त्रिकालावस्थायित्वाज्जीववद् । नं० ।

इदानीं सादि सपर्यवसितं च श्रुतं सप्रतिपक्षमुच्यते—

अत्थि त्ति नयस्सेयं , अणाइपज्जतमत्थिकाय व्व ।
इयरस्स साइ सतं, गइपज्जाएहिं जीवो व्व ॥ ५३७ ॥

अस्तीति नयो नित्यवादी द्रव्यास्तिकस्तस्याभिप्रायेणेदं द्वादशाङ्गश्रुतमनादि, अपर्यन्तं च नित्यत्वात् , पञ्चास्तिकायवत् , तथाहि—यैर्जीवद्रव्यैः श्रुतमिदमधीतं, यान्यधीयन्ते यानि चाध्येष्यन्ते , तानि तावद् न कदापि व्यवच्छिद्यन्ते, इति तेषामनादिता, अपर्यन्तता च । तत श्रुतस्याऽपि तत्पर्यायभूतस्य तदव्यतिरेकात् तद्रूपतैव । न हि सर्वथाऽसत् क्वाप्युत्पद्यते, सिकतास्वपि तैलाद्युत्पत्तिप्रसङ्गात् । नापि सतोऽत्यन्तोच्छेदः , सर्वशून्यतापत्तेः । यदि हि यद् यदेव—नारकादिकं घट—पटादिकं च विनश्यति तत् तद्यदि सर्वथा निरन्वयमपैति, तदा कालस्याऽपर्यवसितत्वात् क्रमेण सर्वस्याऽपि जीवपुद्गलराशेर्व्यवच्छेदात् सर्वमेव विश्वं शून्यं स्यात् । तस्माच्छ्रुताधारद्रव्याणां सर्वदैव सत्त्वात् तदव्यतिरेकित्वात्तस्यापि तद्रूपतैवेति स्थितम् । इतरस्य व्यवच्छित्तिनयस्याऽनित्यवादिनः पर्यायास्तिकस्य मतेन सादि, सपर्यन्तं च श्रुतम् , अनित्यत्वाज्जीवस्य, नारकादिगतिपर्यायवत् , तथाहि—श्रुतज्ञानिना निरन्तरमपरापरे द्रव्याद्युपयोगा प्रसूयन्ते, प्रलीयन्ते च । न च तेभ्योऽन्यत् किमपि श्रुतमस्ति, तत्कार्यभूतस्य जीवादितत्त्वावबोधस्याऽन्यत्राऽदर्शनात् , तदनुपलम्भेऽपि तत्कल्पनायामतिप्रसङ्गात् । द्रव्यादिषु च श्रुतोपयोगः सादिः सपर्यवसित एवेति ।

अथवा नयविचारमुत्सृज्य द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानाश्रित्यैव साद्यादिस्वरूपं चिन्त्यत इति । एतदाह—

दव्वाइणा व साइय-मणाइयं सतमंतरहियं वा ।
दव्वम्मि एगपुरिसं, पडुच्च साइं सनिहणं च ॥५३८॥

द्रव्यादिना वा द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्वा श्रुतं सादिकमनादिकं, सान्तमनन्तं च भवति । इह च द्रव्यतः श्रुतमेकं बहूनि च पुरुषद्रव्याण्याश्रित्य चिन्तनीयम् । तत्रैकपुरुषं द्रव्यमङ्गीकृत्य तावदाह— ' दव्वम्मी ' त्यादि द्रव्यत एकपुरुषं प्रतीत्य सादि सनिधनं च श्रुतं भवति । विशे० ।

आह परः केन पुनः कारणेन अक्षरानक्षरश्रुते प्रथममुपात्ते तत आह—

सुणेतीति सुयं तेणं,सवणं पुण अक्खरेयरं चेव ।
तेणक्खरे तर वा, सुयनाणे होंति पुव्वं तु ॥१५०॥

इह हि यस्मात्प्रतिपत्तयर्थमुच्यमानं शृणोति तेन-कारणेन तत् श्रुतमित्युच्यते , श्रूयते इति श्रुतमिति व्युत्पत्तेः । श्रवणं पुनरक्षरस्य वाऽनक्षरस्य तेन श्रुतज्ञानं प्ररूप्यमाणे पूर्वमक्षरमनक्षरं वोपात्तमिति । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

से किं तं गमिअं ?, दिट्ठिवाओ, अगमिअं कालिअं सुअं, सेत्तं गमिअं. सेत्तं अगमिअं । अहवा-तं समासओ दुविहं पण्णत्तं, तं जहा-अंगपविट्ठं, अंगबाहिरं च । से किं तं अंगबाहिरं ?, अंगबाहिरं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा-आवस्सयं च, आवस्सयवइरित्तं च । से किं तं आवस्सयं ? आवस्सयं छव्विहं पण्णत्तं । तं जहा-सामाइअं चउवीसत्थओ वंदणयं पडिकमणं काउस्सग्गो पच्चक्खाणं, सेत्तं आवस्सयं । से किं तं आवस्सयवइरित्तं ?, आवस्सयवइरित्तं दुविहं पण्णत्तं, तं जहा-कालिअं च, उक्कालिअं च । (सू० ४३ ×)

अथ किं तद्गमिकम् ?, इहादिमध्यावसानेषु किञ्चिद्विशेषतो भूयो भूयस्तस्यैव सूत्रस्योच्चारणं गमः , तत्रादौ—" सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं इह खलु ' इत्यादि, एवं म-

ध्यावसानयोरपि यथासम्भवं द्रष्टव्य , गमा अस्य विद्यन्ते-इति गमिकम् , 'अतोऽनेकस्वरात् ।७।२।६। इति मत्वर्थीय इक प्रत्यय । उक्तं च चूर्णौ—आइए मज्झेऽवसाणे वा किंचि विसेसजुत्तं दुगाइसयग्गसो तमेव पढिज्जमाणं गमियं भन्नइ" त्ति , तच्च गमिकं प्रायो दृष्टिवाद , तथा चाह—'गमियं दिट्ठिवाओ' तद्विपरीतमगमिकं, तच्च प्राय आचारादि कालिकश्रुतम् , असदृशपाठात्मकत्वात् । तथा चाह--'अगमियं कालियसुयं '' सेत्त ' मित्यादि , तदेतद्गमिकमगमिक च । 'त समासओ ' इत्यादि , तद्गमिकमगमिक च , अथवा तत्--सामान्येन श्रुतमर्हदुपदेशानुसारि समासत -- सक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्त , तद्यथा—अङ्गप्रविष्टमङ्गबाह्य च । अत्राह—ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदोद्देशाधिकारेऽङ्गप्रविष्टमङ्गबाह्य चेत्युपन्यस्त तत्किमर्थं भूयस्तत्समासेन इत्याद्युपन्यासेन तदेव न्यस्यते इति ?, उच्यते—इह सर्व एव श्रुतभेदा अङ्गानङ्गप्रविष्टरूपे भेदद्वये एवान्तर्भवन्ति , तत एतदर्थख्यापनार्थं भूयोऽप्युद्देशनाभिधानम् । अथवाऽङ्गानङ्गप्रविष्टमर्हदुपदेशानुसारि तत प्राधान्यख्यापनार्थं भूयोऽपि तस्योद्देशेनाभिधानमित्यदोष , तत्राङ्गप्रविष्टमिति । (नं०) तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथममङ्गबाह्यमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह-'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदङ्गबाह्य ?, सूरिराह—अङ्गबाह्य श्रुत द्विविधं प्रज्ञप्त, तद्यथा-आवश्यक चावश्यकव्यतिरिक्त च । तत्रावश्य कर्म आवश्यकम् , अवश्यकर्त्तव्यक्रियानुष्ठानमित्यर्थ , अथवा गुणानामभिविधिना अवश्यमात्मान करोतीत्यावश्यकम्—अवश्यकर्त्तव्यसामायिकादिक्रियानुष्ठान तत्प्रतिपादक श्रुतमपि आवश्यक, चशब्द स्वगतानेकभेदसूचक । 'से किं त' मित्यादि अथ किं तदावश्यकम् ?, सूरिराह—आवश्यकं षड्विधं प्रज्ञप्त , तद्यथा—'सामायिक' मित्यादि निगदसिद्ध, ' सेत्त' मित्यादि तदेतदावश्यक ' से किं त ' मित्यादि , अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम् ?,आचार्य आह--आवश्यकव्यतिरिक्त द्विविधं प्रज्ञप्त, तद्यथा--कालिकम् उत्कालिक च । तत्र यद्दिवसनिशाप्रथमपश्चिमपौरुषीद्वय एव पठ्यते तत्कालिक , कालेन निर्वृत्त कालिकमिति व्युत्पत्ते , यत्पुन कालवेलावर्ज्ज पठ्यते तदुत्कालिकम् ,आह च चूर्णिकृत्-'तत्थ कालियं ज दिणराई (ए) ण पढमचरमपोरिसीसु पढिज्जई । ज पुण कालवेलावज्ज पढिज्जइ त उक्कालियं " ति , तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथममुत्कालिकमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह--'से किं त ' मित्यादि अथ किं तदुत्कालिक श्रुत ?, सूरिराह--उत्कालिक श्रुतमनेकविधं प्रज्ञप्त, तद्यथा--दशवैकालिक तच्च सुप्रतीतं, तथा कल्पाकल्पप्रतिपादकमध्ययन कल्पाकल्प , तथा कल्पन कल्प —स्थविरादिकल्प तत्प्रतिपादक श्रुत कल्पश्रुत,तत्पुनर्द्विभेद, तद्यथा-- चुल्लकप्पसुय , महाकप्पसुय ' एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च द्वितीय महाग्रन्थ महार्थं च शेषा ग्रन्थविशेषा प्राय सुप्रतीता , तथापि लेशतोऽप्रसिद्धान् व्याख्यास्याम । तत्र ' पणवणा ' त्ति जीवादीना पदार्थाना प्रज्ञापन प्रज्ञापना,सैव बृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तथा प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययन प्रमादाप्रमादम्।तत्र प्रमादस्वरूपमेव-प्रचुरकर्मेन्धनप्रभवनिरन्तराविध्यातशारीरमानसानेकदु खहुतवहज्वालाकलापपरीतमशेषमेव समारवासगृह पश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि सति च तन्निर्गमनोपाये वीतरागप्रणीतधर्मचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाचिव्यजनितात् परिणामविशेषादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्टपरलोकक्रियाविमुख एवास्ते जीव स खलु प्रमाद , तस्य च प्रमादस्य, ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादास्तत्कारणत्वात् , उक्तं च—" मज्ज विसय कसाया निद्दा विगहा य पंचमी भणिया । एए पंच पमाया जीवं पाडंति ससारे ॥ १ ॥ " एतस्य च पञ्चप्रकारस्यापि प्रमादस्य फल दारुणो विपाक , उक्तं च—

' श्रेयो विषमपभोक्तु क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
ससारबन्धनगतै-र्न तु प्रमाद क्षम कर्त्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद्विषं हुताशो वा ।
आसेवित प्रमादो हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यन्न प्रयान्ति पुरुषा , स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्य , प्रमाद इति विनिश्चितमिद मे ॥ ३ ॥
ससारबन्धनगतो, जातिजराव्याधिमरणदु खार्त्त ।
यन्नोद्विजते सत्त्व सोऽप्यपराध प्रमादस्य ॥ ४ ॥
आज्ञाप्यते यदवश-स्तुल्योदरपाणिपादवदनेन ।
कर्म च करोति बहुविध-मेतदपि फल प्रमादस्य ॥ ५ ॥
इह हि प्रमत्तमनस , सोन्मादमदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
यत्कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येऽभ्युपतन्ति ॥ ६ ॥
तेषामभिपतिताना-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्द्धन्त एव दोषा वनतरव इवाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥
दृष्ट्वाऽप्यालोक नैव विश्वसिमितव्य,
तीरं नीतापि भ्राम्यति वायुना नौ ।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोग प्रमादा-
द्भूयो भूय ससृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥ "

एव प्रतिपक्षद्वारेणाप्रमादस्यापि स्वरूपादयो वाच्या , ' नन्दी ' त्यादि सुगम सूरियपन्नत्ति ' त्ति सूर्यचर्याप्रज्ञपन यस्या ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्ति तथा ' पोरुषीमण्डल ' मिति पुरुष -शङ्कु पुरुषशरीर वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी ' तत आगते ' ॥६।३।१४६॥ इत्यण् आह च चूर्णिकृत्--' पुरिसो त्ति सकू पुरिससरीर वा, तत्र पुरिसाओ निष्फन्ना पोरिसी ' इति इयमत्र भावना-सर्वस्यापि वस्तुनो यदा स्वप्रमाणच्छाया जायते तदा पौरुषी भवति एतच्च पौरुषीप्रमाणमुत्तरायणस्यान्ते दक्षिणायनस्यादौ चैक दिन भवति तत परमङ्गुलस्याष्टावेकषष्टिभागा दक्षिणायने वर्द्धन्ते उत्तरायणे च ह्रसन्ते, एव मण्डल मण्डल अन्या अन्या पौरुषी यत्राध्ययने व्यावर्ण्यते तदध्ययन पौरुषीमण्डल, तथा यत्राध्ययन चन्द्रस्य सूर्यस्य च दक्षिणेषु उत्तरेषु च मण्डलेषु सञ्चरतो यथा मण्डलात् मण्डले प्रवेशो भवति तथा व्यावर्ण्यते तदध्ययन मण्डलप्रवेश , तथा विद्याचरणविनिश्चय ' इति, विद्येति-ज्ञान, तच्च सम्यग्दर्शनसहितमवगन्तव्यम् , अन्यथा ज्ञानत्वायोगात् , चरणचारित्रमेतेषा फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रन्थो विद्याचरणविनिश्चय , (नं०) तथाऽऽत्मनो-जीवस्यालोचनप्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्रवृत्तिप्रकारेण विशुद्धि -—कर्मविगमलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्या ग्रन्थपद्धतौ साऽऽत्मविशुद्धि , तथा ' वीतरागश्रुत ' मिति सरागव्यपोहेन वीतरागस्वरूप प्रतिपा-

यते यत्राध्ययने तद्वीतरागश्रुत, तथा 'सलेखनाश्रुत' मिति द्रव्यभावसंलेखना यत्र श्रुते प्रतिपाद्यते तत्सलेखनाश्रुत, तत्रौत्सर्गित इय द्रव्यसलेखना-

" चत्तारि विचित्ताइ, विगईनिज्जूहियाइ चत्तारि ।
सवच्छ्र उ दोन्नि उ, एगतरिय च आयाम ॥ १ ॥
नाइविगिट्ठो य तवो, छम्मास परिमिय च आयाम ।
अन्नवि य छम्मासे, होइ विगिट्ठ तवोकम्म ॥ २ ॥
वास च कोडिसहिय, आयाम कट्टु आणुपुव्वीए ।
गिरिकदरम्मि गतु, पायवगमण अह करइ ॥ ३ ॥ "

भावसलेखना तु क्रोधादिकषायप्रतिपक्षाभ्यास, तथा 'विहारकल्प' इति विहरण विहार तस्य कल्पो-व्यवस्था स्थविरकल्पादिरूपा यत्र वर्ण्यते ग्रन्थ स विहारकल्प, तथा चरणविधि' रिति चरण-चारित्रं तस्य विधि-र्यत्र वर्ण्यते स चरणविधि (न०) 'महाप्रत्याख्यान' मिति महत्प्रत्याख्यान यत्र वर्ण्यते तन्महाप्रत्याख्यानम्, इह चूर्णिकारेण कृता भावना दर्श्यते-' थेरकप्पेण जिणकप्पेण वा विहरित्ता अते थेरकप्पिया बारस वासे सलेहण करेत्ता जिणकप्पिया पुण विहारेणेव सलीढा तहावि जहाजुत्त सलेहण करेत्ता निव्वाघाय सचेट्ठा चेव भवचरिम पच्चक्खति, एव सवित्थर जत्थज्झयणे वण्णिज्जइ तमज्झयण महापच्चक्खाण' [बृहट्टीकासत्कमेतत्]—' एव तावदमून्यध्ययनानि-एतान्यध्ययनानि जहाभिहाणत्थाणि भणियाणि ' ' सेत्त ' मित्यादि, निगमन तदेतदुत्कालिक-मुपलक्षण चैतदिति उक्तमुत्कालिक, ' से किं त ' मित्यादि अथ किं तत्कालिक ?, कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्त, तद्यथा-त्यादि, ' उत्तराध्ययनानि' सर्वाण्यपि चाध्ययनानि प्रधानान्येव तथाऽप्यमून्येव रूढ्योत्तराध्ययनशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धानि दसाओ ' इत्यादि प्रायो निगदसिद्ध, निशीथ ' मिति निशीथवन्निशीथम्, इद प्रतीतमेव, तस्मात्पर यद्ग्रन्थार्थाभ्या महत्तर तन्महानिशीथ, तथा आवलिका-प्रविष्टानामितरेषा वा विमानाना वा प्रविभक्ति -प्रविभजन यस्या ग्रन्थपद्धतौ सा विमानप्रविभक्ति, सा चैका स्तोक-ग्रन्थार्था द्वितीया महाग्रन्थार्था, तत्राऽऽद्या क्षुल्लिका विमानप्रविभक्ति, द्वितीया महाविमानप्रविभक्ति, तथा ' अङ्गचूलिके ' ति अङ्गस्य-आचारादेश्चूलिकाऽङ्गचूलिका, चूलिका नाम उक्तानुक्तार्थसंग्रहात्मिका ग्रन्थपद्धति, तथा ' वर्गचूलिक ' ति वर्ग -अध्ययनाना समूहो यथाऽन्तकृद्दशास्वष्टौ वर्गा इत्यादि तेषा चूलिका, तथा व्याख्या-भगवती तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका, (न०) ।

तथा ' उत्थानश्रुत ' मिति, उत्थानम्—उद्वसन तद्धेतु श्रुतमुत्थानश्रुत, तच्च शृङ्गनादिते कार्ये उपयुज्यते, अत्र चूर्णिकारकृता भावना—" सज्जेगस्स कुलस्स वा गामस्स वा नगरस्स वा रायहाणीए वा समणे कयसकप्पे आसुरुत्ते चडिक्किए अप्पसन्ने अप्पसन्नलेसे विसमासुहासणत्थे उवउत्ते समाणे उट्ठाणसुयज्झयण परियट्टइ त च एक दो वा तिण्णि वा वारे ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणीए वा ओहयमणसकप्पे विलवते दुय दुय पहावेत उद्देइ-उव्वसति त्ति भणियं होइ " त्ति, तथा ' समुत्थानश्रुत ' मिति समुपस्थान—भूयस्तत्रैव वासन तद्धेतु श्रुत समुपस्थानश्रुत, वकारलोपाच्च सूत्रे "समुट्ठाणसुय" ति पाठ, तस्य चय भावना—' तओ समत्ते कज्ज तस्सेव कुलस्स वा जाव रायहाणीए वा से चेव समणे कयसकप्पे तुट्ठे पसन्ने पसन्नलेसे समसुहासणत्थे उवउत्ते समाणे समुट्ठाणसुयज्झयण परियट्टइ त च एक दो तिन्नि वा वारे ताहे से कुले वा गामे वा ०जाव रायहाणीए वा पहट्ठचित्ते पसत्थ मगल कलयल कुणमाणे मदाए गईए सलालिय आगच्छइ समुवट्ठिए-आवासइत्तिवुत्त भवइ, सम्म उ (मु) वट्ठाणसुय ति वत्तव्वे वकारलावाओ समुट्ठाणसुय ति भणिय, तहा जइ अप्पणावि पुव्वुट्ठिय गामाइ भवइ तहावि जइ से समणे एवकयसकप्पे अज्झयण परियट्टेइ तओ पुणरवि आवासेइ " तथा नागपरियावणिय' त्ति-नागा -नागकुमारास्तेषा परिज्ञा यस्या ग्रन्थपद्धतौ भवति सा नागपरिज्ञा, तस्याश्चेय चूर्णिकृतोपदर्शिता भावना-" जाहे त अज्झयणं समणे निग्गंथे परियट्टेइ ताहे अकयसकप्पस्स वि ते नागकुमारा तत्थत्था चेव त समण परियाणति-वदति नमसति बहुमाण च करेंति सिगनादितकज्जेसु य वरदा भवति' तथा निरयावलियाओ' त्ति-यत्रावलिकाप्रविष्टा इतरे च नरकावासा प्रसङ्गतस्तद्गामिनश्च नरास्तिर्यञ्चो वा वर्ण्यन्ते ता निरयावलिका एकस्मिन्नपि ग्रन्थे वाच्य बहुवचनशब्द शक्तिस्वाभाव्यात्, यथा पाञ्चाला इत्यादौ, तथा 'कल्पिका' इति या सौधर्मादिकल्पगतवक्तव्यतागोचरा ग्रन्थपद्धतयस्ता कल्पिका, एव कल्पावतसिका द्रष्टव्या, नवर तासामिय चूर्णिकृतोपदर्शिता भावना-'सोहम्मीसाणकप्पेसु जाणि कप्पविमाणाणि ताणि कप्पवडिसताणि जासु वण्णिज्जति तेसु कप्पवडिसएसु विमाणेसु देवी जा जेण तवोविसेसेण उववण्णा एय पि वण्णिज्जइ ताओ कप्पवडिसियाओ वुच्चति' तथा पुष्पिता' इति यासु ग्रन्थपद्धतिषु गृहवासमुत्कलनपरित्यागेन प्राणिन सयमभावपुष्पिता सुखिता उषिता भूय सयमभावपरित्यागतो दु खावाप्तिमुकुलनेन मुकुलिता. पुनस्तत्परित्यागेन पुष्पिता प्रतिपाद्यन्ते ता पुष्पिता उच्यन्ते, अधिकृतार्थविशेषप्रतिपादिका पुष्पचूडा । (न०) ' एवमाइया ' इत्यादि कियन्ति नामग्राहमाख्यातु शक्यन्ते प्रकीर्णकानि ?, तत एवमादीनि चतुरशीति प्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हत श्रीऋषभस्वामिनस्तीर्थकृत तथा सख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमानामजितादीना जिनवरेन्द्राणा तीर्थकराणाम्, एतानि च यस्य यावन्ति भवन्ति तस्य तावन्ति प्रथमानुयोगतो वेदितव्यानि, तथा चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतो वर्द्धमानस्वामिन । इयमत्र भावना—इह भगवत ऋषभस्वामिनश्चतुरशीतिसहस्रसख्या श्रमणा आसीरन्, तत प्रकीर्णकरूपाणि चाध्ययनानि कालिकोत्कालिकभेदभिन्नानि सर्वसख्यानि चतुरशीतिसहस्रसख्यान्यभवन्, कथमिति चेत् ? ?, उच्यते—इह यद्भगवदर्हदुपदिष्ट श्रुतमनुसृत्य भगवन्त श्रमणा विरचयन्ति तत्सर्व प्रकीर्णकमुच्यते, अथवा-श्रुतमनुसरन्तो यदात्मनो वचनकौशलेन धर्मदेशनादिषु ग्रन्थपद्धतिरूपतया भाषन्ते तदपि सर्वं प्रकीर्णकम्, भगवत ऋषभस्वामिन उत्कृष्टा श्रमणसम्पदा

आसीत् चतुरशीतिसहस्रप्रमाणा, ततो घटन्ते प्रकीर्णकान्यपि भगवतश्चतुरशीतिसहस्रसङ्ख्यानि, एव मध्यमतीर्थकृतामपि संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि भावनीयानि भगवतस्तु वर्द्धमानस्वामिनश्चतुर्दश श्रमणसहस्राणि, तेन प्रकीर्णकान्यपि भगवतश्चतुर्दश सहस्राणि, अत्र द्वे मते-एके सूरय प्रज्ञापयन्ति—इद किल चतुरशीतिसहस्रादिक ऋषभादीना तीर्थकृता श्रमणपरिमाण प्रधानसूत्रविरचनसमर्थान् श्रमणानधिकृत्य वेदितव्यम्, इतरथा पुन सामान्यश्रमणा प्रभूततरा अपि तस्मिन् तस्मिन् ऋषभादिकाले आसीरन्, अपरे पुनरेव प्रज्ञापयन्ति-ऋषभादितीर्थकृता जीवतामिद चतुरशीतिसहस्रादिक श्रमणपरिमाण प्रवाहत पुनरेकैकस्मिन् तीर्थे भूयास श्रमणा वदितव्या । तत्र ये प्रधानसूत्रविरचनशक्तिसमन्विता सुप्रसिद्धतद्ग्रन्था अतत्कालिका अपि तीर्थे वर्त्तमानास्तत्राधिकृता द्रष्टव्या, एतदेव मतान्तरमुपदर्शयन्नाह—'अथव' त्यादि, अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शने यस्य ऋषभादेस्तीर्थकृतो यावन्त शिष्यास्तीर्थे औत्पत्तिक्या वैनयिक्या कर्मजया पारिणामिक्या चतुर्विधया बुद्ध्या उपेता—समन्विता आसीरन् तस्य—ऋषभादेस्तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राण्यभवन्, प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्त एव, अत्रैके व्याचक्षते—इह एकैकस्य तीर्थकृतस्तीर्थेऽपरिमाणानि प्रकीर्णकानि भवन्ति, प्रकीर्णककारिणामपरिमाणत्वात्, केवलमिह प्रत्येकबुद्धरचितान्येव प्रकीर्णकानि द्रष्टव्यानि, प्रकीर्णकपरिमाणेन प्रत्येकबुद्धपरिमाणप्रतिपादनात्, स्यादेतत्—प्रत्येकबुद्धाना शिष्यभावो विरुध्यते—तदेतदसमीचीन, यत प्रव्राजकाचार्यमेवाधिकृत्य शिष्यभावो निषिध्यते न तु तीर्थकरोपदिष्टशासनप्रतिपन्नत्वेनापि, ततो न कश्चिद्दोष । तथा च तेषा ग्रन्थ—"इह तित्थे अपरिमाणा पइन्नगा, पइन्नगसामिअपरिमाणत्तणओ, किं तु इह सुत्ते पत्तयबुद्धपणीय पइन्नग भाणियव्व, कम्हा?, जम्हा पइण्णगपरिमाणेण चेव पत्तेयबुद्धपरिमाण कीरई, (इति) भणियं 'पत्तेयबुद्धा वि तत्तिया चेव' त्ति चोयग आह—' नणु पत्तेयबुद्धा सिस्सभावो य विरुज्झए, आयरिओ आह तित्थयरपणीयसासणपडिवन्नत्तणओ तस्सीसा हवंति"ति, अन्ये पुनरेवमाहु—सामान्येन प्रकीर्णकैस्तुल्यत्वात् प्रत्येकबुद्धानामत्राभिधान, न तु नियोगत प्रत्येकबुद्धरचितान्येव प्रकीर्णकानीति, 'सेत्त' तदेतत्कालिकम्। नं०। (बद्धमबद्ध चेति द्विविध श्रुतम् 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६८ पृष्ठे गतम्।)

तदेव निरूपित चतुर्दशविधमपि श्रुतमर्थत । अथ कियास्तद्विषय?, इति निरूपयितुमाह—

उवउत्तो सुयनाणी, सव्वं दव्वाइँ जाणइ जहत्थं ।
पासइ य केइ सो पुण, तमचक्खुदसणेणं ति ॥५५३॥

उपयुक्तो-दत्तोपयोग श्रुतज्ञानी सर्व द्रव्यादि यथार्थ-यथावद् यथा सर्वज्ञेनोक्त तथा जानाति—द्रव्यत पञ्चास्तिकायद्रव्याणि, क्षेत्र लोका—ऽलोकाकार, कालमतीतादिरूप, भावानौदायिकादीन् जानाति-स्पष्टावभासिना श्रुतज्ञानेनाऽवबुध्यते, न तु सामान्यग्राहिणा दर्शनेन पश्यति, तस्य तदसभवात्, यथा हि मन पर्यायज्ञान स्वभावेनैव स्पष्टार्थग्राहकम्, इति न तत्र दर्शनम्, एव श्रुतज्ञानेऽपि तदपि ह्यर्थविकल्पनावस्थायामन्तर्जल्पाकारत्वाद् विशेषमेव गृह्णाति न सामान्यमिति भाव । तथा च नन्दिसूत्रम्—"त समासओ चउव्विह पण्णत्त, त जहा—दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ। दव्वओ ण सुयनाणी उवउत्तो सव्वदव्वाइ जाणइ न पासइ, एव सव्वखेत्त, सव्वकाल, सव्वभावे जाणइ न पासइ" इति । अन्ये तु नञ पाठ न मन्यन्ते । ततश्च "जाणइ पासइ" इति पठन्ति । अत 'श्रुतज्ञान्यपि दर्शनेन पश्यति' इति ते मन्यन्ते, यच्चासौ दर्शनेन पश्यति तदचक्षुर्दर्शनेनेति मन्यन्ते । इदमत्र हृदयम्—यस्य श्रुतज्ञान तस्य मतिज्ञानमवश्यमेव भवति । मति—श्रुतज्ञानस्य च चक्षुरचक्षुर्दर्शनभेदाद् द्विभेद दर्शनमुक्तम् । तत्र किल चक्षुर्दर्शनेन मतिज्ञान पश्यति, अचक्षुर्दर्शनेन पुन श्रुतज्ञानमिति ।

एतत् तेषा मतमसमीक्षिताभिधानत्वाद् यदृच्छावादमात्रमिति दर्शयन्नाह—

तेसिमचक्खुदसण-सामण्णाओ कहं न मइनाणी ।
पासइ पासइ व कहं, सुयनाणी किंकओ भेओ ॥५५४॥

तेषा नञ पाठमनभ्युपगच्छता मतिज्ञान—श्रुतज्ञानयोरिन्द्रिय—मनोनिमित्ततासाम्यादचक्षुर्दर्शन समानेऽपि कथ हन्त! तेनाऽचक्षुर्दर्शनेन मतिज्ञानी न पश्यति?, कथ वा तेन श्रुतज्ञानी पश्यति?। यदि हि श्रुतज्ञानी तेन पश्यति तर्हि मतिज्ञान्यपि पश्यतु । अथासौ न पश्यति, तर्हीतरोऽपि माऽपश्यतु । ननु किंकृतोऽय भेदो, यदचक्षुर्दर्शने समानेऽपि तेनैक ज्ञान पश्यति, अपर तु न पश्यति?। स्वेच्छाभाषितत्वमात्र विहाय नापरमत्र कारण पश्याम इति भाव । तस्मात् 'जाणइ न पासइ" इति स्थितमिति ।

अथवा प्रज्ञापनोक्ता पश्यत्तामाश्रित्य श्रुतज्ञानेऽपि पश्यत्ता युक्ता । ततश्च 'जाणइ पासइ" इत्यपि पाठो युक्त इति दर्शयन्नाह—

मइभेयमचक्खुद-सणं च वज्जित्तु पासणा भणिया ।
पण्णवणाए उ फुडा, तेण सुए पासणा जुत्ता ॥५५५॥

मतिभेदो मतिभेदा मतिज्ञान—मत्यज्ञानलक्षणास्त, तथाऽचक्षुर्दर्शन च वर्जयित्वा येन कारणेन प्रज्ञापनाया त्रिंशत्तमपदे पश्यत्ता स्फुटा व्यक्ता भणिता, तेन श्रुते श्रुतज्ञानेऽपि पश्यत्ता युक्ता जाणइ पासइ"इति पाठो युक्त इत्यर्थ ।(विशे०) केषुचित्तु पुस्तकेषु 'तेण सुए पासणाऽजुत्ता"इत्यकारप्रश्लेषो दृश्यते तत्रायमर्थ—पूर्वगाथाया 'पासइ य केइ सो पुण तमचक्खुदसणेण' इति वचनादचक्षुर्दर्शनमाश्रित्य श्रुतज्ञाने या पश्यत्ता प्रोक्ता सा, इत्यतोऽप्ययुक्ता । कुत?, इत्याह—येन प्रज्ञापनाया मतिभेदौ, अचक्षुर्दर्शन च वर्जयित्वैव पश्यत्ता प्रोक्ता । अतोऽचक्षुर्दर्शनमाश्रित्याऽयुक्तैव श्रुतज्ञाने पश्यत्ता । ततो "जाणइ न पासइ" इति पाठ इति स्थितम् । इयं च गाथा पूर्वटीकाकारैर्गृहीता, 'कण्ठ्या' इति च निर्दिष्टा, न तु व्याख्याता, अस्माभिस्तु यथावबोध किञ्चिद् विवृता, सुधिया त्वन्यथाऽप्यविराधता व्याख्येयेति । तदेव भेदतो विषयतश्च निरूपित श्रुतज्ञानम् ।

साम्प्रत सत्पदप्ररूपणनादिभिर्नवभिरनुयोगद्वारैर्गत्यादिमार्गणास्थानेषु तद् गमनीयम् । एतच्चाभिन्नस्वामित्वात् पूर्वोक्तमतिज्ञानेन समानम् , इत्यतिदिशन्नाह—

जह नवहा मइनाणं, सतपयपरूवणाइणा गमियं ।
तह नेय सुयनाणं, ज तेण समाणसामित्त ॥५५६॥

गतार्थैव ।

अथोत्तरनिर्युक्तिगाथासंबन्धनायाह—

सव्वाइसयनिहाणं, तं पाएणं जश्रो पराहीणं ।
तेण विणेयहियत्थं, गहणोवाश्रो इमो तस्स ॥५५७॥

तच्च श्रुतज्ञान यतो यस्मादनेकातिशयनिधान प्राय पराधीन च गुर्वायत्तम् , तेन कारणेन तस्य श्रुतज्ञानस्याऽयवक्ष्यमाणो ग्रहणोपायो-ग्रहणविधि 'तीर्थंकर-गणधरैरुक्त' इति शेष । इति गाथापञ्चकार्थ ।

क पुनर्ग्रहणोपाय ?, इत्याह—

आगमसत्थग्गहणं, जं बुद्धिगुणेहिँ अट्ठहिं दिट्ठं ।
बेंति सुयनाणलभं, तं पुव्वविसारया धीरा ॥५५८॥

पूर्वेषु विशारदा विपश्चितो धीरा—व्रतानुपालनास्थिरा श्रुतज्ञानस्य लाभ ब्रुवते-प्रतिपादयन्ति । किं तत् ?, इत्याह-'त' ति तदेवागमशास्त्रग्रहणम् । यत् किम् ?, इत्याह-यद् बुद्धिगुणैर्वक्ष्यमाणस्वरूपैरष्टभिर्दिष्टं शास्त्रे, इत्यक्षरयोजना । अयमर्थ —शिष्यते शिक्ष्यत बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रं तच्चाविशेषित सामान्येन सर्वमपि मत्यादिज्ञानमुच्यते, सर्वेणापि ज्ञानेन जन्तूना बोधनात् । अतो विशेषे स्थापयितुमाह—आगमरूप शास्त्रमागमशास्त्र श्रुतज्ञानमित्यर्थ , तस्य ग्रहण गुरुसकाशादादान तदेव श्रुतलाभ ब्रुवते, यद् बुद्धिगुणैरष्टभि शास्त्र दिष्ट, नान्यादिति—वक्ष्यमाणशुश्रूषादिगुणाष्टकक्रमेणैव श्रुतज्ञान ग्राह्य, नान्यथेति तात्पर्यम् । इति निर्युक्तिगाथार्थ ।

अत्र भाष्यम्—

सासिज्जइ जेण तयं, सत्थ त चाऽविसेसियं नाणं ।
आगम एव य सत्थं, आगमसत्थ तु सुयनाणं ॥५५९॥
तस्सायाणं गहणं, दिट्ठं ज मइगुणेहिं सत्थम्मि ।
बेंति तयं सुयलाभं, गुणा य सुस्सूमणाईया ॥५६०॥

गतार्थ एव । विशे० ।

साम्प्रतमोघतो द्वादशाङ्गाभिधेयमुपदर्शयति—

इच्चेइयंमि दुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा अणंता अभावा अणंता हेऊ अणंता अहेऊ अणंता कारणा अणंता अकारणा अणंता जीवा अणंता अजीवा अणंता भवसिद्धिया अणंता अभवसिद्धिश्रा अणंता सिद्धा अणंता असिद्धा पण्णत्ता, तं जहा-"भावमभावा हेऊ-महेउ कारणमकारणे चेव । जीवाजीवा भविश्रम-भविश्रा सिद्धा असिद्धा य ॥१॥" इच्चेइश्र दुवालसगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं अणुपरिअट्टिंसु, इच्चेइश्रं दुवालसंग गणिपिडगं पडुप्पण्णकाले परित्ता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं अणुपरिअट्टंति, इच्चेइश्र दुवालसंगं गणिपिडगं अणागए काले अणंता जीवा आणाए विराहित्ता चाउरंतं संसारकंतार अणुपरिअट्टिस्संति । इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए आराहित्ता चाउरंतं संसारकंतारं वीईवइंसु, इच्चेइश्रं दुवालसंगं गणिपिडगं पडुप्पण्णकाले परित्ता जीवा आणाए आराहित्ता चाउरंत संसारकंतारं वीईवयंति , इच्चेइयं दुवालसंग गणिपिडगं अणागए काले अणंता जीवा आणाए काले आराहित्ता चाउरंतं संसारकंतार वीईवइस्संति । इच्चेइश्रं दुवालसंगं गणिपिडगं न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ धुवे निअए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए निच्चे से जहानामए पंचत्थिकाए न कयाइ नासी न कयाइ नत्थि न कयाइ न भविस्सइ भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ धुवे नियए ससाए अक्खए अव्वए अवट्ठिए निच्चे । एवामेव दुवालसंगे गणिपिडगे न कयाइ नासी न कयाइ नत्थि न कयाइ न भविस्सइ भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ धुवे निअए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए निच्चे । से समासओ चउव्विहे पण्णत्ते, त जहा-दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । (सू० ५७ ×)

'इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गे गणिपिटके' एतत्पूर्ववदेव व्याख्येय, अनन्ता भावा—जीवादय पदार्था प्रज्ञप्ता इति योग , तथा अनन्ता अभावा —सर्वभावाना पररूपेणासत्त्वात् त एवानन्ता अभावा द्रष्टव्या , तथाहि—स्वपरसत्ताभावाभावात्मकं वस्तुतत्त्व, यथा जीवो जीवात्मना भावरूपो अजीवात्मना चाभावरूप , अन्यथाऽजीवत्वप्रसङ्गात् , अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थगौरवभयादिति, तथाऽनन्ता हेतवा ' हिनोति—गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टमर्थमिति हेतु , ते चानन्ता , तथाहि—वस्तुनोऽनन्ता धर्मास्ते च तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तुगमकास्ततोऽनन्ता हेतवो भवन्ति , यथोक्तहेतुप्रतिपक्षभूता अहेतव , तेऽपि अनन्ता , तथा अनन्तानि कारणानि घटपटादीना निर्वर्त्तकानि मृत्पिण्डतन्त्वादीनि, अनन्तान्यकारणानि, सर्वेषामपि कारणाना कार्यान्तराण्यधिकृत्याकारणत्वात् , तथा जीवा —प्राणिन , अजीवा परमाणुद्व्यणुकादय , भव्या—अनादिपारिणामिकसिद्धिगमनयोग्यतायुक्ता, तद्विपरीता अभव्या , सिद्धा अपगत—कर्ममलकलङ्का , असिद्धा ससारिण , एते सर्वेऽप्यनन्ता प्रज्ञप्ता , इह भव्याभव्यानामानन्त्येऽभिहितेऽपि यत्पुनरसिद्धा अनन्ता इत्यभिहितं तत्सिद्धेभ्य संसारिणामनन्तगुणताख्यापनार्थम् । सम्प्रति द्वादशाङ्गविराधनाफल त्रैकालिकमुपदर्शयति—' इच्चेइय ' मित्यादि, इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकमतीते कालेऽनन्ता जीवा आज्ञया—यथोक्ताऽऽ-

ज्ञापरिपालनाऽभावतो विराध्य चतुरन्त संसारकान्तार त्रिविधशारीरमानसानेकदु खविटपिशतसहस्रदुस्तर भवगहनम् ' अणुपरियट्टिंसु ' अनुपरावृत्तवन्त आसन् । इह द्वादशाङ्ग सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविध द्वादशाङ्गमेव चाऽऽज्ञा आज्ञाप्यते जन्तुगुणो हितप्रवृत्तौ यया साऽऽज्ञानि व्युत्पत्ते , ततश्चाज्ञा त्रिविधा, तद्यथा-सूत्राज्ञा अर्थाज्ञा उभयाज्ञा च । सम्प्रति अमूषामाज्ञाना विराधनाश्चिन्त्यन्ते—तत्र यदा ऽभिनिवेशवशताऽन्यथा सूत्र पठति तदा सूत्राज्ञाविराधना, सा च यथा जमालिप्रभृतीना, यदा त्वभिनिवेशवशनाऽन्यथा द्वादशाङ्गार्थ प्ररूपयति तदाऽर्थाज्ञाविराधना, सा च गोष्ठामाहिलादीनामवसेया, यदा पुनरभिनिवेशवशत श्रद्धाविहीनतया हास्यादिना वा द्वादशाङ्गस्य सूत्रमर्थ च विकुट्टयति तदा उभयाज्ञाविराधना, सा च दीर्घससारिणामभव्याना चानेकेषा विज्ञया । अथवा पञ्चविधाचारपरिपालनशीलस्य परोपकारकरणैकतत्परस्य गुरोर्हितोपदेशवचनम् आज्ञा, तामन्यथा समाचरन् परमार्थतो द्वादशाङ्ग विराधयति, तथा चाह चूर्णिकृत्—' अहवा आणत्ति पञ्चविहायारायरणसीलस्स गुरुणो हियाचएसवयण आणा, तमन्नहा आयरतण गणिपिडग विराहिय भवइ ' त्ति । तदेवमतीत काले विराधनाफलमुपदर्श्य सम्प्रति वर्त्तमानकाल दर्शयति—' इच्चेइय '—मित्यादि , सुगम नवर ' परित्ता ' इति परिमिता नत्वनन्ता असङ्ख्या वा, वर्त्तमानकालचिन्ताया विराधकमनुष्याणा सङ्ख्यत्वात् , ' अणुपरियट्टति ' त्ति अनुपरावर्त्तन्त—भ्रमन्तीत्यर्थ , भविष्यति काले विराधनामुपदर्शयति—' इच्चइय , मित्यादि , इदमपि पाठसिद्ध, नवर ' परियट्टिस्सति ' त्ति अनुपरावर्त्तिष्यन्ते—पर्यटिष्यन्तीत्यर्थ , तदेव विराधनाफल त्रैकालिकमुपदर्श्य सम्प्रत्याराधनाफल त्रैकालिक दर्शयति—' इच्चेइय ' मित्यादि सुगम नवर ' वीइवइसु ' त्ति व्यतिक्रान्तवन्त ससारकान्तारमुल्लङ्घ्य, मुक्तिमवाप्ता इत्यर्थ । ' वीइवइस्सति ' त्ति व्यतिक्रमिष्यन्ति, एतच्च त्रैकालिक विराधनाफलमाराधनाफल च द्वादशाङ्गस्य सदाऽवस्थायित्वे सति युज्यते , नान्यथा, तत सदावस्थायित्वं तस्याह—' इच्चेइय , मित्यादि इत्येतद्द्वादशाङ्ग गणिपिटक न कदाचिन्नासीत् , सदैवासीदिति भाव , अनादित्वात् , तथा न कदाचिन्न भवति , सर्वदैव वर्त्तमानकालचिन्ताया भवतीति, भाव , सदैव भावात् तथा न कदाचिन्न भविष्यति, किन्तु भविष्यच्चिन्ताया सदैव भविष्यतीति प्रतिपत्तव्यम् , अपर्यवसितत्वात् तदेव कालत्रयचिन्ताया नास्तित्वप्रतिषेध विधाय सम्प्रत्यस्तित्व प्रतिपादयति—' भुविं च ' इत्यादि अभूत् भवति भविष्यति चेति । एव त्रिकालावस्थायित्वात् ध्रुव मेर्वादिवत् , ध्रुवत्वादेव सदैव जीवादिषु पदार्थेषु प्रतिपादकत्वेन नियत पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत् नियतत्वादेव च शाश्वत—शश्वद्भवनस्वभाव शाश्वतत्वादेव च सततगङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि(पद्म) पुण्डरीकह्रद इव वाचनादिप्रदानेऽपि अक्षय—नास्य क्षयोऽस्तीत्यक्षयमक्षयत्वादेव च अव्यय मानुषोत्तराद्बहि समुद्रवत् , अव्ययत्वादेव सदैव प्रमाणेऽवस्थित जम्बूद्वीपादिवत् , एव च सदाऽवस्थानेन चिन्त्यमान नित्यमाकाशवत् , साम्प्रतमेव दृष्टान्तमाह—'से जहानामे' त्यादि , तद्यथानाम पञ्चास्तिकाया -धर्मास्तिकायादय न कदाचिन्नासन्नित्यादि पूर्ववत् , 'एवमेव' त्यादि निगमन निगदसिद्ध , 'से समासओ' इत्यादि , तद् द्वादशाङ्ग समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्त, तद्यथा—द्रव्यत क्षेत्रत कालतो भावतश्च ।

तत्थ दव्वओ ण सुअनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइ जाणइ पासइ, खित्तओ ण सुअनाणी उवउत्ते सव्व खेत्त जाणइ पासइ, कालओ ण सुअनाणी उवउत्ते सव्व कालं जाणइ पासइ, भावओ ण सुअनाणी उवउत्ते सव्वे भावे जाणइ पासइ । (सू० ५७ ×)

तत्र द्रव्यतो 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे श्रुतज्ञानी उपयुक्त सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति , तत्राह-ननु ' पश्यतीति कथ ?, न हि श्रुतज्ञानि श्रुतज्ञानज्ञेयानि सकलानि वस्तूनि पश्यति, नैष दोष , उपमाया अत्र विवक्षितत्वात् , पश्यतीव पश्यति, तथाहि-मेर्वादीन् पदार्थानदृष्टानप्याचार्य शिष्येभ्य आलिख्य दर्शयति ततस्तेषा श्रोतॄणामेव बुद्धिरुपजायते भगवानेष गणी साक्षात्पश्यन्निव व्याचष्ट इति , एव क्षेत्रादिष्वपि भावनीयम् , ततो न कश्चिद्दोष । अन्ये तु न पश्यतीति पठन्ति , तत्र चोद्यस्यानवकाश एव , श्रुतज्ञानी चेहाभिन्नदशपूर्वधरादिश्रुतकेवली परिगृह्यते , तस्यैव नियमत श्रुतज्ञानबलेन सर्वद्रव्यादिपरिज्ञानसम्भवात् , तदितर तु ये श्रुतज्ञानिनस्ते सर्वद्रव्यादिपरिज्ञाने भजनीया , केचित्सर्वद्रव्याणि जानन्ति केचिन्नेति भाव । इत्थम्भूता च भजना मतिवैचित्र्याद्वेदितव्या, आह च चूर्णिकृत्-"आरओ पुण जे सुयनाणी ते सव्वदव्वनाणपासणासु भइया, सा य भयणा मइविसेसओ जाणियव्व त्ति"।

सम्प्रति सग्रहगाथामाह—

"अक्खर सन्नी सम्मं, साइअ खलु सपज्जवसिअ च ।
गमिअं अंगपविट्ठं , सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥१८२॥
सुस्सूसइ१पडिपुच्छइ२,सुणेइ३गिण्हइ अ४ईहए यावि५।
तत्तो अपोहए वा६,धारेइ ७करेइ वा सम्म ८॥१८३॥
मूअ हुंकार वा, बाढक्कार पडिपुच्छ वीमंसा ।
तत्तो पसंगपारा-यण च परिणिट्ठ सत्तमए ॥१८४॥
सुत्तत्थो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ।
तइओ य निरविसेसो,एस विही होइ अणुओगे॥१८५॥"
से त अगपविट्ठं । से त सुअनाण ।

'अक्खरसन्नी' त्यादि, गतार्था । नवर सप्ताप्येते पक्षा, सप्रतिपक्षा , ते चैवम्—अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुतमित्यादि (न०) किमुक्त भवति ?—यदेव जिनप्रणीतप्रवचनार्थपरिज्ञान तदेव परमार्थत श्रुतज्ञान, न शेषमिति । बुद्धिगुणैरष्टभिरित्युक्तम् , ततस्तानेव बुद्धिगुणानाह—'सुस्सूसई'त्यादि, पूर्वं तावत् शुश्रूषते-विनययुक्त गुरुवदनारविन्दाद्विनिर्गच्छद्वचन श्रोतुमिच्छति , यत्र शङ्कित भवति तत्र भूयोऽपि विनयनम्रतया वचसा गुरुमन प्रह्लादयन् पृच्छति पृष्टे च सति यद् गुरु कथयति तत्सम्यक् व्याक्षेपपरिहारेण सावधानतया

धान शृणोति, श्रुत्वा चार्थरूपतया गृह्णाति गृहीत्वा च ईहते पूर्वापराविरोधेन पर्यालोचयति, चशब्द समुच्चयार्थ, अपिशब्दात्प(द प)र्यालोचयन् किञ्चित् स्वबुद्ध्याप्युत्प्रेक्षते इति सूत्रनार्थ, तत पर्यालोचनाऽनन्तरमपोहते एवमेतत् यदादिष्टमाचार्येण नान्यथेत्यवधारयति, ततस्तमर्थं निश्चित स्वचेतसि विस्मृत्यभावार्थं सम्यग्धारयति करोति च स- म्यग्-यथाक्रमनुष्ठान यथोक्तमनुष्ठानमपि श्रुतज्ञानप्राप्तिहेतु तदावरणक्षयोपशमनिमित्तत्वात्। तदेव गुणा व्याख्याता । सम्प्रति यच्छुश्रूषते इत्युक्तं तत्र श्रवणविधिमाह-'मूय' मि- त्यादि,मूकमिति प्रथमतो मूक शृणुयात्, किमुक्तं भवति ?—प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तूष्णीमासीत्, ततो द्वितीये श्रवणे हुङ्कार दद्यात्, वन्दन कुर्यादित्यर्थ, ततस्तृतीये बाढकार कुर्यात्, बाढमवमेतन्नान्यथेति, ततश्चतुर्थे श्रव- णे तु गृहीतपूर्वापरसूत्राभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छा कुर्या- त्, कथमेतदिति ?, पञ्चमे मीमांसा-प्रमाणजिज्ञासां कु- र्यादिति भाव, षष्ठे श्रवणे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्ग पारगमन चास्य भवति, तत सप्तमे श्रवणे परिनिष्ठा गुरुवदनुभा- षते। एवं तावच्छ्रवणविधिरुक्त । सम्प्रति व्याख्यानविधि- मभिधित्सुराह--'सुत्तत्था' इत्यादि, प्रथमानुयोग सूत्रार्थ सूत्रार्थप्रतिपादनपर, खलुशब्द एवकारार्थ, स चावधा- रणे। ततोऽयमर्थ —गुरुणा प्रथमोऽनुयोग सूत्रार्थाभिधा- नलक्षण एव कर्त्तव्य, मा भूत् प्राथमिकविनेयाना मति मोह, द्वितीयोऽनुयोग सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमिश्रितो भ- णितस्तीर्थकरगणधरै , सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमिश्रित द्विती यमनुयोग गुरुर्विदध्यादित्याख्यान तीर्थकरगणधरैरिति भा व, तृतीयश्चानुयोगो निरवशेष -प्रसक्तानुप्रसक्तप्रतिपाद- नलक्षण इत्येष -उक्तलक्षणो विधिर्भवत्यनुयोगे - व्याख्या- याम्। आह—परिनिष्ठा सप्तमे इत्युक्त, त्रयश्चानुयोगप्रका- रास्तदेतत्कथम् ?, उच्यते—त्रयाणामनुयोगानामन्यतमेन केनचित्प्रकारेण भूयो भूयो भाव्यमानेन सप्त वारा श्रवण का र्यते ततो न कश्चिद्दोष, अथवा-कश्चिन्मन्दमतिविनयमधि- कृत्य तदुक्त द्रष्टव्य, न पुनरेष एव सर्वत्र श्रवणविधिनियम, उद्घटितज्ञविनयाना सकृच्छ्रवणत एवाशेषग्रहणदर्शनादिति कृत प्रसङ्गेन। 'से त्त' मित्यादि, तदेतच्छ्रुतज्ञानम्। न०।

सांप्रत श्रुतज्ञान व्याचिख्यासुराह—" चउदसहा वीसहा व सुयनि "। श्रुत-श्रुतज्ञान चतुर्दशधा चतुर्दशभेद विंशति- धा विंशतिप्रकारं वा भवतीति। तत्र प्रथमं श्रुतस्य चतुर्द- शभेदान् व्याख्यानयन्नाह-

अक्खर सन्नी संमं, साइअं खलु सपज्जवसियं च।
गमियं अंगपविट्ठं, सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥६॥

इह श्रुतशब्द पूर्वगाथात संबध्यते। ततोऽक्षरश्रुतं स- ञ्ज्ञिश्रुत, सम्यक्श्रुत, सादिश्रुतं, सपर्यवसितश्रुत, गमिक- श्रुतम्, अङ्गप्रविष्टश्रुतमित्येते सप्त भेदा सप्रतिपक्षा श्रुत- स्य चतुर्दश भेदा भवन्ति। तथाहि—अक्षरश्रुतप्रतिपक्षमन- क्षरश्रुतम्, एवमसञ्ज्ञिश्रुत मिथ्याश्रुतमनादिश्रुतमपर्यवसित श्रुतमगमिकश्रुतमङ्गबाह्यश्रुतमिति। तत्राक्षर त्रिधा सञ्ज्ञाव्य ञ्जनलब्धिभेदात्। उक्त च-' त सन्नावंजणलं-द्धिसन्निय ति- विहमक्खर भणिय। सुबहुलिविभेयनियय, सन्नक्खरमक्ख-

रागारे॥१॥" सुबहवो या एता अष्टादश लिपय श्रूयन्ते तथा हि-" हंसलिवी भूयलिवी, जक्खी तह रक्खसी य बोधव्वा। उड्डी जवणि तुरुक्की कीरी दविडी य सिंधविया॥१॥मालविणी नडिनागरि,लाडलिवी पारसी य बोधव्वा। तह अनिमित्ती य लिवी, चाणक्की मूलदेवी य ॥ २ ॥ " व्यञ्जनाक्षरमकारादिह- कारपर्यन्तमुच्यते। तदेतद्द्वितयमज्ञानात्मकमपि श्रुतकारण त्वादुपचारेण श्रुतम्। लब्ध्यक्षर तु शब्दश्रवणरूपदर्शनादे- रर्थप्रत्यायनगर्भोऽक्षरोपलब्ध । यदाह—" जो अक्खरोवल- भो,सा लद्धी त च होइ विन्नाणं। इंदियमणोनिमित्त,जो आ- वरणक्खओवसमो ॥१॥ ' ततोऽक्षरैरभिलाप्यभावाना प्रति- पादनप्रधान श्रुतमक्षरश्रुतम्। नन्वनभिलाप्या अपि किं के- चिद्भावा सन्ति, येनैवमुच्यतेऽभिलाप्यभावाना प्रतिपाद- नप्रधान श्रुतमिति, उच्यते—सन्त्येव। यदाहु श्रीपूज्या —

" पन्नवणिज्जा भावा, अणतभागा उ अणभिलप्पाणं।
पन्नवणिज्जाणं पुण, अणतभागो सुयनिबद्धो ॥ १ ॥
जं चउदस पुव्वधरा, छट्ठाणगया परुप्पर हुंति।
तेण उ अणतभागो, पन्नवणिज्जाण ज वुत्तं ॥ २ ॥
अक्खरलंभेण समा, ऊणहिया हुंति मइविसेसेणं (हिं)।
ते वि हु मईविसेसा, सुयनाणब्भतरे जाण ॥ ३ ॥"

अनक्षरश्रुत क्ष्वेडितशिर कम्पनादिनिमित्तं मामाह्वयति वा- रयति वेत्यादिरूपमभिप्रायपरिज्ञानम्। तथा सञ्ज्ञिश्रुत तत्र सञ्ज्ञान संज्ञा "उपसर्गादात "॥५।३।११०॥ इत्यङ्प्रत्यय । सा च त्रिविधा दीर्घकालिकी हेतुवादोपदेशिकी दृष्टिवादो- पदेशिकी। यदाह भाष्यसुधाम्भोनिधि —

" इह दीहकालिगी त्ति, सन्ना नेया जया सुदीह पि।
सभरइ भूयमेस्स, चिंतइ य किह णु कायव्व ॥ १ ॥
जे पुण संचितेउं, इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसु।
वट्टति नियत्तति य, स देहपरिवालणाहेउ ॥ २ ॥
पाएण सपय च्चिय, कालमि न यावि दीहकाल जा।
त हेउवायसन्नी, निच्चिट्ठा हुति अस्सण्णी ॥ ३ ॥
सम्मद्दिट्ठी सन्नी, सते नाणे खओवसमियंमि।
अस्सण्णी मिच्छत्त-मि दिट्ठिवाओवएसेणं ॥ ४ ॥ "

ततश्च सञ्ज्ञा विद्यते येषा त सञ्ज्ञिन पर सर्वत्राप्यागमे ये दीर्घकालिकया सञ्ज्ञया सञ्ज्ञिनस्ते सञ्ज्ञिन उच्यन्ते, तत सञ्ज्ञिनां श्रुत सञ्ज्ञिश्रुत समनस्कानां मन सहितैरिन्द्रियैर्ज- नित श्रुत सञ्ज्ञिश्रुतमिति भाव । मनोरहितैरिन्द्रियज श्रुत- मसञ्ज्ञिश्रुतम्। तथा सम्यग्दृष्टिभिरर्हद्भिः प्रणीत मिथ्यादृष्टिप्रणीत वा यथास्वरूपमवगमात् सम्यक्श्रुत, मिथ्यादृष्टे पुन अ- र्हत्प्रणीतमितरद्वा मिथ्याश्रुत, यथास्वरूपमनवगमात्। आ- ह—मिथ्यादृष्टेरपि मतिश्रुते सम्यग्दृष्टेरिव तदावरणकर्म- क्षयोपशमसमुद्भवे सम्यग्दृष्टेरिव पृथुबुध्नोदराद्याकार घटा- दिकं च सविदाते, तत् कथ मिथ्यादृष्टेरज्ञाने ?। उच्यते—स- दसद्विवेकपरिज्ञानाभावात्। तथाहि—मिथ्यादृष्टि सर्वमप्ये- कान्तपुर सर प्रतिपद्यते, न भगवदुक्तस्याद्वादनीत्या, ततो घट एवायमिति यदा ब्रूते तदा तस्मिन् घटे घटपर्या- यव्यतिरेकेण शेषान् सत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीन् सतोऽपि अ- र्मानपलपति, अन्यथा घट एवायमित्येकान्तेनावधारणानुप- पत्ते। घट सन्नेवेति ब्रुवाणा, पररूपेण नास्तित्वस्यानभ्युपग मात् पररूपतामसतीमपि तत्र प्रतिपद्यते। तत् सदप्यसन्तं

प्रतिपद्यतेऽसन्तं च सन्तमिति सदसद्विशेषपरिज्ञानाभावादज्ञाने मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते । इतश्च ते मिथ्यादृष्टेरज्ञाने, भवहेतुत्वात् । तथाहि-मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते पशुवधमैथुनादीनां धर्मसाधकत्वेन परिच्छेदके ततो दीर्घतरसंसारपथप्रवर्तिनी । तथा यदृच्छोपलम्भादुन्मत्तकविकल्पवत् । तथाहि उन्मत्तकविकल्पा वस्त्वनपेक्ष्यैव यथाकथंचित् प्रवर्तन्ते । यद्यपि च ते क्वचिद्यथावस्थितवस्तुसंवादिनस्तथापि सम्यग्यथावस्थितवस्तुतत्त्वपर्यालोचनाविरहेण प्रवर्तमानत्वात् परमार्थतोऽपरमार्थिका । तथा मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते यथावस्तुत्वाविचार्यैव प्रवर्तेते, ततो यद्यपि ते क्वचिद्रसोऽयं स्पर्शोऽयमित्याद्यवधारणाध्यवसायाभावे संवादिनी, तथापि न ते स्याद्वादमुद्रापरिभावनातस्तथा प्रवृत्ते, किंतु यथाकथंचित्, अतस्ते अज्ञाने । तथा ज्ञानफलाभावात्, ज्ञानस्य हि फलं हेयस्य हानिरुपादेयस्य चोपादानं, न च संसारात्परं किञ्चन हेयमस्ति, न च मोक्षात्परं किंचिदुपादेयं, ततो भवमोक्षावेकान्तेन हेयोपादेयौ, भवमोक्षयोश्च हान्युपादाने सर्वसङ्गविरतिर्भवतः, ततः साऽवश्यं तत्त्ववेदिना कर्तव्या सैव च तत्त्वतो ज्ञानस्य फलम् । तथा चाह भगवानुमास्वातिवाचकः—" ज्ञानस्य फलं विरतिरिति " । सा च मिथ्यादृष्टेर्नास्तीति ज्ञानफलाभावादज्ञाने मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते । यदाह भाष्यसुधाम्भोनिधिः—" सदसदविसेसणाओ, भवहेउ जहिच्छिओवलंभाओ । नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥ " इति । तथा—" साइयं, सपज्जवसियं, अणाइयं, अपज्जवसियं, इच्चेयं दुवालसंगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइयं सपज्जवसियं, अवुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइयं अपज्जवसियं, तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा-दव्वओ खित्तओ, कालओ, भावओ, दव्वओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, खित्तओ णं पंच भरहाइं पंच एरवयाइं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, पंच महाविदेहाइं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, कालओ णं उस्सप्पिणिं ओसप्पिणिं च पडुच्च साइयं सपज्जवसियं नोउस्सप्पिणिं नोओसप्पिणिं च पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं" । नोउत्सर्पिणी नोअवसर्पिणी चेति कालो महाविदेहेषु ज्ञेयस्तत्रोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणकालाभावात् । "भावओ णं जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति, ते तया पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, खाओवसमियं पुण भावं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । अहवा भवसिद्धियस्स सुयं साइयं सपज्जवसियं" केवलज्ञानोत्पत्तौ तदभावात्, " नट्ठम्मि उ छाउमत्थिए नाणे " इति वचनात् । " अभवसिद्धियस्स सुयं अणाइयं अपज्जवसियं " । इह च सामान्यतः श्रुतशब्देन श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानं चोच्यते । यदाह—" अविसेसियं सुयं सुयनाणं सुयअन्नाणं च " । तथा गमाः सदृशपाठास्ते विद्यन्ते यत्र तद्गमिकम्, "अतोऽनेकस्वराद्" ७-२-६ इति (सूत्रेण) इकप्रत्ययः तत् प्रायो दृष्टिवादगतम् । आगमिकमसदृशाक्षरालापकं तत् प्रायः कालिकश्रुतगतम् । कर्म० ।

परिकम्म सुत्तपुव्वा-णुओगपुव्वगयचूलिया एव ।
पण दिट्ठिवायभेया, चउदस पुव्वाइँ पुव्वगय ॥ ३ ॥
उप्पाय पयकोडी, अग्गाणीयम्मि छन्नवइलक्खा ।
वि (वी) रियपवाए अत्थि-प्पवाइ लक्खा सयरि सट्ठी ॥४॥
एगपऊणा कोडी, पयाण नाणप्पवायपुव्वम्मि ।
सच्चप्पवायपुव्वे, एगा पयकोडि छच्च पया ॥ ५ ॥
छव्वीस पयकोडी, पुव्वे आयप्पवायनामम्मि ।
कम्मप्पवायपुव्वे, पयकोडी असिइलक्खजुया ॥ ६ ॥
पच्चक्खाणभिहाणे, पुव्वे चुलसीइ पयसयसहस्सा ।
दसपयसहस्सजुया, पयकोडिविज्जापवायम्मि ॥ ७ ॥
कल्लाणनामधिज्जे, पुव्वम्मि पयाण कोडिछव्वीसा ।
छप्पन्नलक्खकोडी, पयाण पाणाउपुव्वम्मि ॥ ८ ॥
किरियाविसालपुव्वे, नव पयकोडी उ बिंति समयविऊ ।
सिरिलोकबिन्दुसारे, सड्ढदुवालस य पयलक्खा ॥ ९ ॥"

अङ्गबाह्य श्रुतमावश्यकदशवैकालिकादि । इति व्याख्यातं चतुर्दशधा श्रुतम् ।

संप्रति विंशतिधा श्रुतं व्याख्यानयन्नाह—

पज्जयअक्खर पयसं-घाया पडिवत्ति तह य अणुओगो ।
पाहुडपाहुडपाहुड-वत्थूपुव्वा य ससमासा ॥७॥

पर्यायश्चाक्षरं च पदं च संघातश्च पर्यायाक्षरपदसंघाताः 'पडिवत्ति' त्ति प्रतिपत्तिः । प्राकृतत्वाल्लुप्तविभक्तिको निर्देशः । तथा चानुयोगोऽनुयोगद्वारलक्षणः, प्राभृतप्राभृतं च प्राभृतं च वस्तु च पूर्वं च प्राभृतप्राभृतप्राभृतवस्तुपूर्वाणि । प्राकृतत्वाल्लिङ्गव्यत्ययः । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे " लिङ्गं व्यभिचार्यपि " । 'च' समुच्चये । एते पर्यायादयः श्रुतस्य दश भेदाः । कथंभूता इत्याह—'ससमास' त्ति समासः संक्षेपः, मीलक इत्यर्थः, सह समासेन वर्तन्ते ससमासास्ततश्च प्रत्येकं संबन्धः । तथाहि, पर्यायः पर्यायसमासः, अक्षरमक्षरसमासः, पदं पदसमासः, संघातः संघातसमासः, प्रतिपत्तिः प्रतिपत्तिसमासः, अनुयोगोऽनुयोगसमासः, प्राभृतप्राभृतं प्राभृतप्राभृतसमासः, प्राभृतं प्राभृतसमासः, वस्तु वस्तुसमासः पूर्वं पूर्वसमासः, इति विंशतिधा श्रुतं भवतीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्-पर्यायो ज्ञानस्यांशो विभागः परिच्छेद इति पर्यायाः । तत्रैको ज्ञानांशः पर्यायोऽनेके तु ज्ञानांशाः पर्यायसमासः । एतदुक्तं भवति—लब्ध्यपर्याप्तस्य सूक्ष्मनिगोदजीवस्य यत् सर्वजघन्यं श्रुतमात्रं तस्मादन्यत्र जीवान्तरे य एकश्रुतज्ञानांशो विभागपरिच्छेदरूपो वर्धते स पर्यायः ॥ १ ॥ ये तु द्व्यादयः श्रुतज्ञानविभागपरिच्छेदा नानाजीवेषु वृद्धा लभ्यन्ते ते समुदिताः पर्यायसमासः ॥ २ ॥ अकारादिलब्ध्यक्षराणामन्यतरदक्षरम् ॥ ३ ॥ तेषामेव द्व्यादिसमुदायोऽक्षरसमासः ॥ ४ ॥ पदं तु अर्थपरिसमाप्तिः पदमित्याद्युक्तिसद्भावेऽपि येन केनचित्पदेनाष्टादशपदसहस्रादिप्रमाणा आचारादिग्रन्था गीयन्ते तदिह गृह्यते, तस्यैव द्वादशाङ्गश्रुतपरिमाणेऽधिकृतत्वात्, श्रुतभेदानामेव चेह प्रस्तुतत्वात्, तस्य च पदस्य तथाविधाम्नायाभावात्प्रमाणं न ज्ञायते, तत्रैकं पदं पदमुच्यते ॥ ५ ॥ द्व्यादिपदसमुदायस्तु पदसमासः ॥ ६ ॥ 'गइइन्दिए य काए' इत्यादिगाथाप्रतिपादितद्वाषष्टिमार्गणाद्वारकलापस्यैकदेशो यो गत्यादिकस्तस्याप्येकदेशो यो नर-

कमस्यादिकस्तत्र जीवादिर्मार्गणा यका क्रियते स सघात ॥ ७ ॥ द्व्यादिगंत्याद्यवयवमार्गणा संघानसमास ॥ ८ ॥ गत्यादिद्वाराणामन्यतरैकपरिपूर्णगत्यादिद्वारेण जीवादिमार्गणा प्रतिपत्ति ॥ ९ ॥ द्वारद्वयादिमार्गणा तु प्रतिपत्तिसमास ॥ १० ॥ " संतपयपरूवणया दव्वपमाणे चे " त्यादि, अनुयोगद्वाराणामन्यतरदकमनुयोगद्वारमुच्यते ॥ ११ ॥ तद्द्वयादिसमुदाय पुनरनुयोगद्वारसमास ॥ १२ ॥ प्राभृतान्तर्वर्ती अधिकारविशेष प्राभृतप्राभृत ॥ १३ ॥ तद्द्वयादिसमुदायस्तु प्राभृतप्राभृतसमास ॥ १४ ॥ वस्त्वन्तर्वर्ती अधिकारविशेषः प्राभृतम् ॥ १५ ॥ तद्द्वयादिसयोगस्तु प्राभृतसमास. ॥ १६ ॥ पूर्वान्तर्वर्ती अधिकारविशेषा वस्तु ॥ १७ ॥ तद्द्वयादिसयोगस्तु वस्तुसमास ॥ १८ ॥ पूर्वमुत्पादपूर्वादि पूर्वोक्तस्वरूपम् ॥ १९ ॥ तद्द्वयादिसयोगस्तु पूर्वसमास ॥ २० ॥ एवमेते सक्षेपत श्रुतज्ञानस्य विंशतिर्भेदा दर्शिता , विस्तरार्थिना तु बृहत्कर्मप्रकृतिरन्वेषणीया । एते च पर्यायादय श्रुतभेदा यथोत्तर तीव्रतीव्रतरादिक्षयोपशमलभ्यत्वादित्थ निर्दिष्टा इति परिभावनीयमिति । अथवा चतुर्विध श्रुतज्ञानम् , तद्यथा—द्रव्यत क्षेत्रत कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत श्रुतज्ञानी सर्वद्रव्याण्यादेशेन जानाति, क्षेत्रत सर्वक्षेत्रमादेशेन श्रुतज्ञानी जानाति , कालत सर्वं कालमादेशेन श्रुतज्ञानी जानाति भावत सर्वान् भावानादेशेन श्रुतज्ञानी जानातीति व्याख्यानं सविस्तर श्रुतज्ञानम् ।

उपधानवताऽध्येतव्यम्—

से भयवं ! कि जहा पचमंगल तहा सामाइयाइयममेस पि सुयनाणमहिज्जियव्वं ?, गोयमा ! तहा चेव निणओ विहाणेणमहिएयव्वं, णवरं अहिज्जणिउकामेहिं अट्ठविहं चेव नाणायारं सव्वपयत्तेणं कालादी रक्खेज्जा अन्नहा महया सायणं ति अन्न च दुवालसंगस्स सुयनाणस्स पढमचरिमजाम अहन्निममज्झयणज्झावण च पंचमंगलस्स सोलसद्धजामियं । अन्नं च पचमंगलं कयसामइए वा अकयसामइए वा, अहीए सामाइय तु सयं च सारंभपरिग्गहे जावज्जीवं कयसामाइए अहिज्जिणइ ण उण सारंभपरिग्गहे । अकयसामाइए तहा पंचमंगलस्स आलावगे य आयविलं तहा सकत्थवाईसु वि दुवालसंगस्स पुण सुयनाणस्स उद्देसगज्झयणेसु । महा० ३ अ० ।

श्रुतज्ञानस्य विराधकः—

एएसिं पयाणं अन्नयरपए खलेज्जा । जो सहसा देसूणपुव्वकोडी ताव णं गोयमा ! सुज्झेज्ज वा ण वावि । " एवं गच्छविवड्ढी, तह त्ति पालेतु ज जहा भणियं । रयमलकिलेसमुक्के, गोयम ! मुक्खं गएणं त ॥१॥ गच्छंति गमिस्संति य, ससुरासुरजयणमंसिए वीरे । भुवणेकपायडजसे, जह भणियं गुणट्ठिए गणिणो ॥ २ ॥" से भयवं जे णं केइ अमुणियसमयसब्भावे होत्था विहीए वा अविहीए वा कस्स य गच्छायारस्स य मंडलिधम्मस्स य वा छत्तीसइविहस्स ण सपत्तेयनाणदंसणचारित्ततववीरियायारस्स वा मणसा वा वाया वा कहिं वि अन्नयरे ठाणे केइ गच्छाहिवई आयरिएइ वा अणतो विसुद्धपरिणामो वि होत्था णं । असुइ वकेज्ज वा (खज्जेज्ज वा) परूवमाणे वा अणुट्ठमाणे वा से णं आराहगे उयाहु अणाराहगे ?, गोयमा ! अणाराहगे । से णं भयवं ! केणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ एवं जहा णं गोयमा ! अणाराहगे णं इमे दुवालसंगे सुयनाणे अणपज्जवसिए अणाइनिहणे सब्भुयत्थपमाहणे । अणाइसंसिद्धे से ण देविंदविंदवंदाणं अतुलबलवीरिए सरियसत्तपरक्कममहापुरिसायारकंतिदित्तिलावन्नरूवसोहग्गसकलकलाकलावविच्छड्डपडियाणं अणतणाणीणं । सयं संबुद्धाणं जिणवराणं अणाइसिद्धाणं अणंताणं वट्टमाणसमयमिज्झगाणं । अन्नेसिं च आसन्नपुरक्खडाणं अणंताणं सुगहियनामधिज्जाणं महायसाणं महासत्ताणं महाणुभागाणं तिहुयणेक्कनिलगाणं तेलोक्कनाहाण जुगपवराणं जगेक्कबधूण जगगुरूण सव्वन्नूणं सव्वदरिसीण पवरवरधम्मतित्थकराणं अरहंताणं भगवंताणं भूए सव्वभविसाइयाणं गयवट्टमाणनिखिलासेसकसिणसगुणसपज्जयसव्ववत्थुविदियसब्भावाणं असहाए पवरे एक्कमेक्कमग्गे से णं सुरूवत्ताए अच्छत्ताए गधत्ताए । तेसिं पि णं जहट्ठिए चेव पन्नवणिज्जे जहट्ठिए अणुट्ठणिज्जे जहट्ठिए चेव भासणिज्जे जहट्ठिए चेव परूवणिज्जे जहट्ठिए चेव वायरणिज्जे जहट्ठिए चेव वायणिज्जे जहट्ठिए चेव कहणिज्जे । से णं इमे दुवालसंगे गणिपिडगे । तेसिं पि णं देविंदाणं णिखिलजगविदियदव्वसपज्जवगइआगइहासवुड्ढी जीया य तत्थ जाव णं वत्थुसहावाण अलंघणिज्जे अणइक्कमणिज्जे अणासायणिज्जे । तहा चेव इमे दुवालसंगे सुयनाणे सव्वजगज्जीयाण भूयसत्ताण एगंतेणं हिए सुए खमे नीसेसिए आणुगामिए पारगामिए पसत्थे महत्थ महागुणे महाणुभागे महापुरिसाणुचिन्ने परमरिसिदेसिए दुक्खक्खयाए मोक्खयाए संसारुत्तारणयाए त्ति कट्टु उवसपज्जित्ता णं विहरिंसु किं सुतमन्नेसिं ति । ता गोयमा ! जे णं केइ अमुणियसमयसब्भावेइ वा विइयसमयसारेइ वा विहीए वा अविहीए वा गच्छाहिवई वा आयरिएइ वा अंतोविसुद्धपरिणामे वि होत्था गच्छायारमंडलिधम्मा छत्तीसइविहायाराईं जाव णं अन्नयरस्स वा आवस्सगाइ करणिज्जस्स णं पवयणसारस्स असत्ती चुक्केज्ज वा खलेज्ज वा तेणं इमे दुवालसंगे सुयनाणे अन्नहा पयरेज्जा जेणं इमे दुवालसंगं सुयनाण-

निबद्धतरोवगयं एकपयक्खरमवि अन्नहा पयरे से ण उम्मग्गे पयमेज्जा,जे णं उमग्गे पयंमेज्जा से णं अणारहागे भवेज्जा । ता एएणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ–जहा णं गोयमा ! एगंतेण अणाराहगे । महा० ५ अ० । "जत्थक्खलियममलिय–च्चाइपय पयक्खरविसुद्धं । विणओवहाण पुव्वं, दुवालसंग पि सुयनाणं ॥१॥" महा० ४ अ० ।

परापदेश श्रुतग्रन्थश्च श्रुतमिहोच्यते।विशे०।अविनीतो विकृतिप्रतिबद्धा व्यपशमितप्राभृतश्चैते न वाचनीयाः । बृ०४उ० । (विनीतस्य सर्वोऽपि विनय 'विणय' शब्दे षष्ठभागे गत ।) श्रुत द्विविधं बद्धम् , अबद्धं च । बद्धं द्वादशाङ्गीरूपम् , अबद्धं तु भारतादि लौकिकम् । आ० म० १ अ० ।

आयारदसाकप्पो, ववहारो नवमपुव्वणीसदो ।
चारित्तरक्खणट्ठा, सूयगडस्सुवरिठविताइं । पं० भा० १ कल्प ।

('आयारपकप्प' शब्दे द्वितीयभागे ३५० पृष्ठे व्याकृतैषा ।)
('सिक्खा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे सूत्राध्ययनरूपा शिक्षा उक्ता ।)

आत्महितादिज्ञान सूत्राध्ययनस्य फल–श्रुताध्ययनेऽमी अभ्यधिका गुणाः —

आतहियपरिण्णा भा–वसंवरो नवनवो अ संवेगो ।
निक्कपया तवो नि–ज्जरा य परदेसियत्तं च ॥३६०॥

आत्महित १ परिज्ञा २ भावसंवरो ३ नवनवश्च संवेग ४ निष्कम्पता ५ तपो ६ निर्जरा च ७ परदेशिकत्वं च ८ इति द्वारगाथासमासार्थः । बृ० । " जयइ सुयाण पभवो, वीरजिणो ।" न० । (व्याख्या 'आगम' शब्दे द्वितीयभागे ५३ पृष्ठे उक्ता ।)

एकमप्यक्षर श्रुतस्य जानानो नाचारी भवति–

भयवं ! जो रत्तिदियहं सिद्धंत पढइ सुणेइ वक्खाणेइ चिंतेइ सतत सो किं अणायारमायरे ? सिद्धंतगयमेगं पि अक्खरं जो वियाणइ सो गोयमा ! मरणंते वि अणायार नो समायरे । महा० ६ अ० ।

('अवण्णवाय' शब्दे प्रथमभागे ७६३ पृष्ठे श्रुतावर्णवादः ।)

सुयं पडुच्च तओ पडिणीया पण्णत्ता, तं जहा–सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

(प्रव्रजितस्य श्रुतदान 'पव्वज्जा' शब्दे ७४५ पृष्ठेऽस्ति) आचार्योपाध्यायादत्ता गिरं गृह्णन् प्रायश्चित्तम् । नि० चू० १९ । (स्वगणे सांविग्नाद्यभावे श्रुतग्रहणम् 'उद्देस' शब्दे द्वितीयभागे ८१६ पृष्ठे गतम् ।) अपूर्वज्ञानग्रहणे महा०१चू० । ('सुयकप्प' शब्दोऽप्यत्र वीक्ष्य ।) (स्थानादिप्रवृत्तियोगरहितस्य सूत्रदान महादोष इति आचार्यो हरिभद्रादय ।) (श्रावकेभ्य श्रुतप्रदान 'पाढयण' शब्दे ५ भागे निरस्तम् ।) पार्श्वस्थादिभ्य श्रुतग्रहणम् ।

अधुना पार्श्वस्थादिसमीपे सूत्रनिषेधो विधीयते–

उस्सग्गविहडियसु–द्धबोहपसरा भणंति एवं न्ने ।
पासत्थाइसमीवे, सुत्ताईयं न घेत्तव्वं ॥ ६७ ॥

उत्सर्गेण सामान्योक्तेन विधिना , 'विहडियं' त्ति–देशीशब्दो विनाशार्थः , ततो विनाशितः शुद्धबोधप्रसरः प्रधानमत्यवबोधप्रसरो येषां ते भणन्ति–जल्पन्ति एव वक्ष्यमाणन्यायेन अन्ये परे । तदेवाह–पार्श्वस्थादिसमीपे तत्र पार्श्वस्था उक्तलक्षणाः , आदिशब्दात्–अवसन्नादिग्रहः , तेषां निकटे सूत्रादिकम् , आदिशब्दात्–अर्थादिग्रहः न ग्रहीतव्य–न स्वीकर्तव्यमिति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरम्–

तमवि न छेयग्गन्था–णुसारि वयणं जओ जईदस्स ।
भणिय निसीहगंथे , उस्सग्गववायजलहिम्मि ॥ ६८ ॥

तदपि सूत्रादिनिषेधकरणं न केवलं पूर्वोक्तमित्यपिशब्दार्थः , 'न' नैव छेदग्रन्थानुसारि वचनम् उत्साहकशास्त्रसंवादिभणनं, यस्माद्यतिं–साधुमुद्दिश्याश्रित्य भणितम्–उक्तं निशीथग्रन्थे–प्रकल्पशास्त्रे । किंविशिष्टे उत्सर्गापवादजलधौ–सामान्यविशेषनीरनिधाविति गाथार्थः ।

तदेवाह–

संविग्गासंविग्गे, पच्छाकडसिद्धपुत्तसारूवी ।
पडिकंते अविसेसं,नीरानिधावा वि तत्थेव ॥६९॥

सुगमा । भावार्थस्तु कथ्यते। प्रथमं सांविग्नस्याद्युक्तस्य सूत्रार्थनिपुणस्य समीपे साधुभि श्रोतव्य,तदभावेऽसंविग्नस्यापि गीतार्थस्य, तस्याप्यभावे पश्चात्कृतस्यामुक्तलिङ्गस्य । स च द्विरूपो भवति–एक सिद्धपुत्रोऽन्यश्च सारूपी । अनयोश्च स्वरूपमाभ्यामु–क्ताभ्यामवगन्तव्यम् ।

"सभज्जओ वावि अभज्जओ वा,नियमसा दोसुक्कि नरत्थधारी ।
खुरेण मुंडो असिहो सिही वा, अदंडपत्ता विय सिद्धपुत्तो ॥
मुंडसिरा दोसुक्किलवत्थधरो न विय बधए कच्छं ।
हिंडइ नवा अभज्जो, सारूवी एरिसा होइ ॥२॥"

एतयोश्च देशनां कृत्वाऽभ्युद्यमं कार्यौ, यदि कुरुतस्ततो लष्ट, न चेत् , ततोऽन्यत्र नीयेते, यदि न गच्छतः ततस्तत्रैव सिद्धान्तोक्तविधिना तत्समीपे पठितव्यम् , पठद्भिश्च यदि निवार्हो न भवति तयोस्तत स्वयं सर्वं करणीयं, श्रावकैश्च कारयितव्यम् । तथा च तत्रैव निशीथे भणितम्–"चोयइ से परिवारं , अकरेंति य वा भणाइ ता सड्ढे । अव्वोच्छित्तिकरस्स उ,-सुयभत्तीए कुणह पूयं ॥१॥" तथा उपदेशमालायाम्–" सुग्गइमग्गपईव " इत्यादि अकरणे च प्रायश्चित्तं भणितमिति गाथार्थः ।

एवं स्थिते जीवोपदेशमाह–

ता सिद्धिनगरमग्ग–ग्गपयडणे नाणमणिपईवम्मि ।
कुणसु पयत्तं जीव !, मच्छरं च्चइय सव्वत्थ ॥७०॥

तस्मात्सिद्धिनगरसन्मार्गप्रकटने मोक्षपुरपदवीप्रकाशके ज्ञान–श्रुतज्ञाने तदेव वाताद्यक्षोभ्यत्वेन प्रकाशकत्वेन च मणिप्रदीपस्तस्मिन् कुरु–विधेहि प्रयत्नम्–आदरं जीव ! भो आत्मन् ! मत्सरम्–रोषं त्यक्त्वा–प्रोज्झ्य सर्वत्र पार्श्वस्थादिसमीपे , किञ्च–श्रावकान् पार्श्वस्थादिसमीपे शृण्वतो वारयत, स्वयं च पूर्वोक्तयुक्त्या निष्कारणं नित्यश्राद्धकधर्मकथनेन पार्श्वस्था भवन्तोऽपीत्थं जल्पन्त्यहो मोहविलसितमित्यवस्थितमतोऽयमसदुक्तो जीवोपदेश इति गाथार्थः । जीवा० ११ अधि० । (संयत किं श्रुतमध्येतु शक्नोतीति 'संजय' शब्दे गतम् ।) श्रुते-श्रुतविषय उद्देशसमुद्देशानुज्ञा–

प्रस्थापनाप्रतिक्रमणश्रुतस्कन्धाङ्गपरिगुणनादिषु अविधिना विधाने कायोत्सर्गं प्रायश्चित्तम् । ' जगगुरुहिं गदिउ ज अङ्गयस्स सुत्तत्थ न दायव्व " अत्र सावद्याचार्यसबन्ध । प्रतिश्रुतज्ञाने, उत्त० १ अ० ।

श्रुतज्ञानप्रशंसा—

जाणंति बंधमुक्खं, जीवाजीवे अ पुन्नपावे अ ।
आसवसंवरनिज्जर–तो किर नाणं चरणहेउ ॥ ७० ॥
नायाणं दोसाणं, विवज्जणा सेवणा गुणाणं च ।
धम्मस्स साहणाइ, दुन्नि वि किर नाणमिद्ध इ ॥ ७१ ॥
नाणी वि अ वट्टंतो, गुणेसु दोसेसु ते अवज्जित्ता ।
दोसाणं च न मुचइ, तंमि न वि ते गुणो लहइं ॥७२॥
नाणेण विणा ण करणं, करणं न विणा न तारय नाणं ।
भवसंसारसमुद्दं, नाणी करणट्ठिओ तरइ ॥ ७३ ॥
अस्संजमेण बद्धं, अन्नाणेण य भवेहिँ बहुएहिं ।
कम्ममलं सुह असुहं, करणे य दढो धुणइ नाणी ॥७४॥
सत्थेण विणा जोहो, जोहेण विणा य तारिमं सव्वं ।
नाणेण विणा करणं, करणेण विणा तहा नाणं ॥७५॥
नादंसणस्स नाणं, न वि अन्नाणस्स हुंति करणगुणा ।
अगुणस्स नत्थि मुक्खो, नत्थि अमुत्तस्स निव्वाणं ॥७६॥
जं नाणं तं करणं, जं करणं पवयणस्स सो सारो ।
जो पवयणस्स सारो, सो परमत्थो त्ति नायव्वो ॥७७॥
परमत्थगहिअसारा, बंधं मुक्किं (त्तिं) च ते वियाणंता ।
नाऊण बंधमुक्खं, खवंति पोराणयं कम्मं ॥ ७८ ॥
नाणेण होइ करणं, करणं नाणेण फासियं होइ ।
दुन्हं पि समाओगे, होइ विसोही चरित्तस्स ॥ ७९ ॥
नाणं पगासयं सो–हओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।
तिविधं पि समाओगे, मुक्खो जिणसासणे भणिओ ॥८०॥
किं अन्नं लट्ठयरं, अच्छेरतरं च सुंदरतरं वा ।
चंदमिव सव्वलोगा, बहुस्सुयमुहं पलोयंति ॥ ८१ ॥
चंदाओ निअजुन्हा, बहुसुयमुहाउ निअइ जिणवयणं ।
जं सोऊण मणूसा, तरंति संसारकंतारं ॥ ८२ ॥
सूई जहा ससुत्ता, न नस्सई कयवरम्मि पडिआ वि ।
जीवो तहिं ससुत्तो, न नस्सइ गओ वि संसारे ॥८३॥
सूई जहा असुत्ता, नासइ सुत्ते अदिस्समाणम्मि ।
जीवो जहा असुत्तो, नासइ मिच्छत्तसंजुत्तो ॥ ८४ ॥
परमत्थम्मि सुदिट्ठे, अविणट्ठेसु तवसंजमगुणेसु ।
लब्भइ गई विसिट्ठा, सरीरसारे विणट्ठे वि ॥ ८५ ॥
जह आगमेण विज्जो, जाणइ वाहिं तिगिच्छगो निउणो ।
तह आगमेण नाणी, जाणइ सोहिं चरित्तस्स ॥ ८६ ॥
जह आगमेण हीणो, विज्जो वाहिस्स न मुणइ तेगिच्छं ।
तह आगमपरिहीणो, चरित्तसोहिं न याणाइ ॥ ८७ ॥
तम्हा तित्थयरपरू–विअम्मि नाणम्मि अत्थजुत्तम्मि ।
उज्जोओ कायव्वो, नरेण मुक्खाभिकामेण ॥८८॥ द० प० ।
इक्कम्मि वि जम्मि पए, संवेगं वीअरायमग्गम्मि ।
वच्चइ नरो अभिक्खं, तं मरणं तेण (न) मुत्तव्वं ॥९३॥
इक्कम्मि वि जंमि पए, संवेगं कुणइ वीयरायमए ।
सो तेण मोहजालं, खवेइ अज्झप्पजोगेणं ॥ ९४ ॥
इक्कम्मि वि जम्मि पए, संवेगं वीयरायमग्गम्मि ।
वच्चइ नरो अभिक्खं, तं मरणं तेन मुत्तव्वं ॥ ९५ ॥
इक्कम्मि वि जंमि पए, संवेगं कुणइ वीअरायमए ।
सो तेण मोहजालं, खवेइ अज्झप्पजोगेण ॥ ९६ ॥
इक्कम्मि वि जम्मि पए, संवेगं वच्चए नरोभिक्खं ।
तं तस्स होइ नाणं, जं एए वीयरागम्मि ॥ ९७ ॥
महुमरणंमि उवग्गो, सक्को बारसविहो सुयक्खंधो ।
सव्वो अणुचिंतेउं, धणियं पि समत्थचित्तेण ॥ ९८ ॥
तम्हा इक्कम्मि पय, चिंततो तं निदंसकालम्मि ।
आराहणावउत्तो, जिणेहि आराहगो भणिओ ॥९९॥
आराहणोवउत्तो, सम्मं काऊण सुविहिओ कालं ।
उक्कोसं तिन्नि भवे, गतूण लभिज्ज निव्वाणं ॥ १००॥
नाणस्स गुणविसेसा, केईमे वन्निया समासेण ।
चरणस्स गुणविसेसे, ओहिअहिअया निसामेह ॥१०१॥
भावेण अणन्नमणा, जे जिणवयणं सया अणुचरंति ।
ते मरणम्मि उवेया, न विसीयंति य गुणसमिद्धा ।१०३।
द० प० । (१०२ गाथा धम्मशब्दे)
सीयंते ते मणूसा, सामन्नं दुल्लहं पि लद्धूणं ।
जे अद्धं णनिअत्ता, दुक्खविमुक्खंमि मग्गम्मि ॥१०४॥
दुक्खाण ते मणूसा, पारं गच्छंति जे दढधिईआ ।
भावेण अणन्नमणा, पारं तेहिं गवेसंते ॥ १०५ ॥
मग्गंति अपरमसुहं, ते पुरिसा, जोगेहिं न हायंति ।
ते लद्धपोयसंजति–वग्गा पच्छा न हायंति ।१०६। द० प० ।

(सूत्रवाचनाप्रकार ' गीयत्थ ' शब्दे तृतीयभाग ९०२ पृष्ठे गत ।) (श्रुतस्याशातना ' आसायणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४८८ पृष्ठ गता ।) (एकेन्द्रियाणामपि श्रुतज्ञानमस्तीति 'णाण' शब्दे चतुर्थभागे १९४२ पृष्ठ गतम् ।) दृष्टिवादे श्रुतज्ञानं चैतदाख्यायते श्रूयत अनेन अस्मादस्मिन्निति वेति श्रुतम् । श्रुतज्ञानावरणकर्मक्षये परोक्षतया त्रैकालिकार्थबोधनसमर्थं ' कट्ठहुलम् ।" इति वचनात् कमादावपि क्तप्रत्ययः । आ० म० १ अ० । स० । श्रुतज्ञानावरणक्षये, उत्त० ३४ अ० । श्रूयते इति श्रुतम् । व्यवहारभेदे, प्रव० १०७ द्वार ।

सुयअण्णाण–श्रुताज्ञान–न० । मिथ्यादृष्टेरज्ञाने, आ० चू० १ अ० ।
अविसेसियं सुयं सुयणाणं च सुयअन्नाणं च । विसेसिय

सुयं सम्मद्दिट्ठिस्स सुयं सुयणाणं । मिच्छादिट्ठिस्स सुयं सुयअन्नाणं । नं० ।

सुयआराहणा-श्रुताराधना-स्त्री०। सिद्धान्तस्याराधनायाम्, उत्त० ।

सुयस्स आराहणयाए णं भंते! जीवे किं जणयइ ? सुयस्स आराहणयाए णं अन्नाणं खवेइ न य संकिलिस्सइ ॥२४॥

हे भदन्त! श्रुतस्य आराधनया जीवः किं जनयति । गुरुराह-हे शिष्य! श्रुतस्य आराधनया-सम्यग् आसेवनया अज्ञानं क्षपयति विशिष्टतत्त्वावबोधस्य अवाप्तश्च पुनर्न संक्लिश्यते रागद्वेषजनितं क्लेशं न भजतीति भावः । उत्त० २९ अ० ।

सुयकप्प-श्रुतकल्प-पुं० । प्रवचनभणने, बृ० १ उ० १ प्रक० ।

सुयकरण-श्रुतकरण-न०। बद्धाबद्धादिश्रुतकरणे, आ० चू० १ अ० । सूत्र० ।

सुयकेवली-श्रुतकेवलिन्-पुं० । चतुर्दशपूर्वधरे, जीवा० १४ अधि० । संथा० ।

" जो सुएणाभिगच्छइ, अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं ।
तं सुयकेवलमिसिणो भणंति लोगप्पईवकरा ॥ १ ॥
जो सुअनाणं सव्वं, जाणइ सुअकेवली तमाहु जिणा ।
नाणं आय सव्वं, जम्हा सुयकेवली तम्हा ॥ २ ॥"

अष्ट० १३ अष्ट० टी०। " केवली चरमो जम्बू-स्वाम्यथ प्रभवः प्रभुः । सय्यम्भवो यशोभद्रः, सम्भूतविजयस्तथा ॥१॥ भद्रबाहुः स्थूलभद्रः, श्रुतकेवलिनो हि षट् ।" कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सुयक्खंध-श्रुतस्कन्ध-पुं० । द्वादशाङ्गरूपे श्रुतपिण्डे, आतु० । दृष्टिवादः श्रुतसमुदायत्वात्तस्य । स० ।

सुयक्खाय-स्वाख्यात-त्रि०। सुष्ठु आख्यातं स्वाख्यातम् । पूर्वोत्तराविराधितया युक्तिभिरुपपन्नतयाऽभिहिते सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । सुनक्षत्रे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । लोकश्रुतिपरम्परया चिरन्तनाख्यासु वा परिज्ञाने, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

सुयक्खायधम्म-स्वाख्यातधर्मन्-त्रि० । सुष्ठु आख्यातः श्रुतचारित्राख्यो धर्मो येन साधुनाऽसौ स्वाख्यातधर्मा । ज्ञानसमाधियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

सुयगब्भ-श्रुतगर्भ-पुं० । आगमगर्भे, षो० १ विव० ।

सुयग्गाहि श्रुतग्राहिन्-पुं० । परमपुरुषप्रणीतागमग्रहणाभिलाषिणि, दश० ६ अ० २ उ० ।

सुयण--स्वपन--न० । शयने, दर्श० १ तत्त्व ।

सुयणजण-सुजनजन-पुं० । सर्वपापविरतानां समूहे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सुयणसुंद-सुजनसुन्द-पुं० । भरतक्षेत्रजाजितजिनसमकालिके ऐरवतजिने, ति० ।

सुयणाण-श्रुतज्ञान-न०। ज्ञानविशेषे, आ० म० १ अ० । आव० । अवग्रहं श्रुतं वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणहेतुरुपलब्धिविशेषः एवमाकारं वस्तु जलधारणाद्यर्थक्रियासमर्थं घटशब्दवाच्यमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामः शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानम् । अथवा--श्रूयते अनेन अस्मात् अस्मिन्वेति श्रुतं तदावरणकर्मक्षयोपशमः "कृद्बहुलम्" इति वचनात्करणादावपि क्तप्रत्ययः, तज्जनितं श्रुतं कार्ये कारणोपचारात् श्रृणोतीति वा श्रुतमात्मा तदनन्यत्वात् ज्ञानमपि श्रुतं, श्रुतं च तत् ज्ञानं चेति समासः । (सुय शब्दे श्रुतज्ञानमुक्तम् ।) आ० म० १ अ० । श्रुतज्ञानं स्वच्छस्वादुपथ्यसलिलास्वादतुल्यम् । षो० १० विव० । इन्द्रियमनोनिमित्ते श्रुतग्रन्थानुसारिणि बोधे, भ० ८ श० २ उ० । द्वा० । प्रव० । ध० र० । स्था० ।

सुयनाणे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-अंगपविट्ठे चेव, अंगबाहिरे चेव । (सू० ७१ ×) स्था० २ ठा० ।

अथोत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह--

कत्तो पसूयमागय-मायरियपरंपराइ सुयनाणं ।
सामाइयाइयमिदं, सव्वं चिय सुत्तमत्थो वा ? ॥१०६२॥

ननु पूर्वं भवतेदमुक्तम्--' आचार्यपरम्परया समागतां सामायिकनिर्युक्तिमहं वक्ष्ये ' । तत्रेदं पृच्छ्यते--' कत्तो पसूयमित्यादि ' आदौ कुतः पुरुषविशेषात् प्रसूतामुत्पन्नां सतीं तत आचार्यपरम्परयाऽऽगतामायातां तां सामायिकनिर्युक्तिं त्वं वक्ष्यसि ? इत्युपस्कारः । तथा, इदमपि पृच्छ्यते । किम् ? इत्याह-- सुयनाणमित्यादि ' सर्वमपि च सामायिकादिकं बिन्दुसारपर्यन्तं सूत्रार्थरूपं श्रुतज्ञानमिदं प्रथमं कुतः प्रसूतं सत् पश्चादाचार्यपरम्परयाऽत्राऽऽगतम् ? इति ।

एवमुत्तरगाथाप्रस्तावनां कुर्वन्नाचार्यं आत्मन एवेयमाशङ्क्य परिहरन्नाह--

एवं नणु भणियं चिय, अत्थपुहुत्तस्स तेहिँ कहियस्स ।
इह तेसिं चिय सीला-इकहणगहणं फलविसेसो ॥१०६३॥

ननु ' सामायिकनिर्युक्तिः श्रुतज्ञानं वा सर्वं कुतः पुरुषात् प्रथमं प्रसूतम् ? , इत्यत्र यदुत्तरं तदेतद् भणितमेव-प्रोक्तमेव निर्णीतार्थमेवेत्यर्थः । क ?, इत्याह--' अत्थपुहुत्तस्सेत्यादि ' ' तैस्तीर्थकर-गणधरैः कथितस्याऽर्थपृथक्त्वरूपस्य श्रुतज्ञानस्य भगवतो निर्युक्तिं कीर्तयिष्ये ' इत्युक्ते तीर्थकर-गणधरेभ्यः सर्वमपि श्रुतज्ञानमादौ प्रसूतम्, इत्युक्तमेव, तत् किमिति पुनरपि प्रश्नः ? । अत्र प्रतिविधानमाह--' इहेत्यादि ' सत्यम्, ज्ञातमेवेदं यत्--तीर्थकर-गणधरेभ्य एव सर्वमिदमादौ प्रसूतम्, किन्त्विह तेषामेव तीर्थकर--गणधराणां शीलादिस्वरूपकथनम्, ग्रन्थनम्, फलविशेषश्च विशेषतोऽभिधास्यते, इत्ययं पुनरपि प्रश्नोत्तरोपन्यासः । तत्र तीर्थकृतां तपो-नियमज्ञानानि शीलमभिधास्यते, आदिशब्दः स्वगतभेदप्रख्यापकः, तान्येव वृक्षः, तदारूढस्य पुष्पप्रक्षेपकल्पा तु देशना-कथनम्, तत्फलविशेषस्तु भव्यजनविबोधनार्थतेति । गणधराणां तु बुद्धिमयपटेन तीर्थकराद् गृहीत्वा सूत्रग्रन्थन प्रतिपादयिष्यते, फलविशेषस्तु

प्रवचनार्थना, सुखग्रहणाद्यनुग्रहश्च इति गाथाऽष्टकार्थः ।

अथोक्तप्रश्नस्यैवोत्तरमाह--

तव-नियम-नाणरुक्खं, आरूढो केवली अमियनाणी ।
तो मुयइ नाणवुट्ठिं, भवियजणविबोहणट्ठाए ॥१०९४॥
तं बुद्धिमएण पडे-ण गणहरा गिण्हिउं निरवसेसं ॥
तित्थयरभासियाइं गं-थंति तओ पवयणट्ठा ॥१०९५॥

रूपकमिदं द्रष्टव्यम् । तत्र वृक्षो द्विधा-द्रव्यतः, भावतश्च । द्रव्यतः प्रधानः कल्पवृक्षः, यथा च तमारुह्य कश्चिद् गन्धादिगुणविशिष्टानां कुसुमानां सञ्चयं कृत्वा तदधोभागवर्तिनां तद्ग्रहणासमर्थानां पुरुषाणामनुकम्पया कुसुमानि विसृजति, तेऽपि भूपतित-रजोगुण्ठनभिया विमलविस्तीर्णपटेषु प्रतीच्छन्ति, ततो यथोपयोगमुपभुञ्जानाः, परेभ्यश्चोपकुर्वाणाः सुखमाप्नुवन्ति । एवं भाववृक्षेऽपि सर्वमिदमायोज्यम्, तद्यथा--तपश्च नियमश्च ज्ञानं च तान्येव वृक्षस्तत्र तपो बाह्या-ऽभ्यन्तरभेदतो द्वादशधा प्रतीतमेव । इन्द्रिय-नोइन्द्रियसंयमस्तु नियमः । तत्र श्रोत्रादीन्द्रियाणां निग्रह इन्द्रियसंयमः, कषायादीनां तु निग्रहो नोइन्द्रियसंयमः । ज्ञानमिह केवलं संपूर्णं गृह्यते । एतत्त्रयरूपं वृक्षमारूढः । ज्ञानमकेवलरूपमपि स्यात् तद्व्यवच्छेदार्थमाह--' केवली, केवलशब्दस्येह संपूर्णवाचकत्वात् केवलं संपूर्णमस्याऽस्तीति केवली । अयमपि श्रुत-क्षायिकसम्यक्त्व-क्षायिकज्ञानभेदात् त्रिविधः, अथवा--श्रुता-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलज्ञानभेदाच्चतुर्विधः तत्र शेषव्यवच्छेदार्थमाह--' अमितज्ञानी' क्षायिकज्ञानकेवली, सर्वज्ञ इत्यर्थः । स चेह प्रक्रमाद् भगवांश्चतुस्त्रिंशदतिशयसंपन्नस्तीर्थकरः । ' तो त्ति ' ततो वृक्षाज्ज्ञानरूपकुसुमवृष्टिं कारणे कार्योपचाराज्ज्ञानकारणभूतशब्दकुसुमवृष्टिमित्यर्थः । किमर्थम् ?, भव्याश्च ते जनाश्च तेषां विबोधनं तदर्थं तन्निमित्तमिति । तां च ज्ञानकुसुमवृष्टिं बुद्ध्या निर्वृत्तो बुद्धिमयस्तेन विमलबुद्धिमयेन पटेन गणधरा गौतमादयो ग्रहीतुं गृहीत्वाऽऽदाय निरवशेषां संपूर्णाम्, ततस्तीर्थकरभाषितानि कुसुमकल्पानि भगवदुक्तानि विचित्रप्रधानकुसुममालावद् ग्रथ्नन्ति । किमर्थम् ?, प्रगतं, शस्तम्, आदौ वा वचनं प्रवचनं द्वादशाङ्गम्, प्रवक्तीति वा प्रवचनं सङ्घस्तदर्थं तन्निमित्तम् । इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ।

भाष्यकार आह--

रुक्खाइरूवयनिरू-वणत्थमिह दव्वरुक्खदिट्ठंतो ।
जह कोइ विउलवणसं-डमज्झयारट्ठिय रम्मं ॥१०९६॥
तुंग विउलक्खधं, साइसओ कप्परुक्खमारूढो ।
पज्जत्तगहियबहुविह-सुरभिकुसुमाऽणुकंपाए ॥१०९७॥
कुसुमत्थिभूमिचिट्ठिय-पुरिसपसारियपडेसु पक्खिवइ ।
गंथंति ते वि घेत्तुं, सेसजणाणुग्गहट्ठाए ॥१०९८॥
लोगवणसंडमज्झे, चोत्तीसाइसयसंपदोवेओ ।
तव-नियम-नाणमइयं, स कप्परुक्खं समारूढो ॥१०९९॥
मा होज्ज नाणगहणं-म्मि संसओ तेण केवलिग्गहणं ।
सो वि चउहा ततोऽयं, भण्णइ अमियनाणि त्ति ॥११००
पज्जत्तनाणकुसुमो, ताइ छउमत्थभूमिमत्थेसु ।
नाणकुसुमत्थिगणहर-सियबुद्धिपडेसु पक्खिवइ ॥११०१॥

षडपि सुगमाः एव नवरमिह वृक्षादिरूपकनिरूपणार्थं द्रव्यवृक्षदृष्टान्तोऽभिधीयते । कः पुनरसौ ?, इत्याह--'जह कोइत्यादि । साइसउ ' त्ति वक्ष्यमाणकवलिस्थानीयः सातिशयः कोऽपि नरः । उक्तो द्रव्यवृक्षदृष्टान्तः । अथ प्रस्तुते भाववृक्षे सर्वं योजयन्नाह-- लोगवणसंडेत्यादि' । छद्मस्थत्वमेव भूमिश्छद्मस्थत्वभूमिरिति भावप्रधानोऽयं निर्देशः, तत्संस्थेषु । ज्ञानकुसुमार्थिनो ये गणधरास्तच्छ्वेतबुद्धिपटेष्विति ।

अथ प्रेरकः --

कीस कहेइ कयत्थो, किं वा भवियाण चेव बोहत्थं ।
सव्वोवायविहिण्णू ,किं वाऽभव्वे न बोहेइ ? ॥११०२॥

शब्दवृष्टिमात्रेणेन तीर्थकृतो धर्मकथनं सूचितम्, तत्र कृतार्थोऽप्यसौ भगवान् किमिति कथयति ? । भव्यजनविबोधनार्थमिति चोक्तम् तत्र किमसौ भव्यानेव बोधयति ?, यावता सर्वोपायविधिज्ञः सन्नभव्यानपि किमिति न बोधयति ? इति ।

अत्र प्रतिविधानमाह--

नेगंतेण कयत्थो, जेणोदिन्नं जिणिन्दनामं से ।
तदवञ्झफलं तस्स य,खवणोवाओऽयमेव जओ ॥११०३॥
जं व कयत्थस्स वि से, अणुवकयपरोवगारिमाभव्वं ।
परमहियदेसयत्तं, भासयमाभव्वमिव रविणो ॥११०४॥
किं व कमलेसु राओ,रविणो बोहेइ जेण सो ताइं ।
कुमुएसु व से दोसो,जं न विबुज्झंति से ताइं ? ॥११०५॥
जं बोहमउलणाइं, सूरकरामरिसओ समाणाओ ।
कमलकुमुयाण तो तं, साभव्वं तस्स तेसिं च ॥११०६॥
जह वोलूगाईणं पगासधम्मा वि सो सदोसेण ।
उइओ वि तमोरूवो, एवमभव्वाण जिणसूरो ॥११०७॥
सज्झं तिगिच्छमाणो, रोगं रोगी न भण्णए वेज्जो ।
मुणमाणो य असज्झं,निसेहयंतो जह अदोसो ॥११०८॥
तह भव्वकम्मरोगं, नासंतो रागवं न जिणवेज्जो ।
न य दोसीऽभव्वास-ज्झकम्मरोगं निसेहंतो ॥११०९॥
मोत्तुमजोग्गं जोग्गे, दलिए रूवं करेइ रूयारो ।
न य रागदोसिल्लो, तहेव जोग्गे विबोहंतो ॥१११०॥

सर्वा अपि सुगमाः, नवरं नैकान्तेन तीर्थकरः कृतार्थः, येन तीर्थकरनाम 'से ' तस्योदीर्णम्, तच्चाऽवन्ध्यफलम् इति नाऽवेदितं क्षीयते । तत्क्षपणोपायश्च यस्मादयमेव धर्मकथनादिकः, ततः कथयतीति । किञ्च, कृतार्थत्वे सत्यपि रविभासकस्वाभाव्यमिव यद् यस्मात् ' से तस्य भगवतस्तीर्थकरस्य कृतार्थस्यापि यदिदं परमहितदेशकत्वं तदनुपकृतोपकारिणः स्वभावाऽनुपकृतोपकारिस्वभावस्तस्य भावोऽनुपकृतोपकारिस्वाभाव्यं, तस्मात् कथयति । कृतार्थस्याऽप्यनुपकृतोपकारिणो भगवतः परोपदेशदातृत्वं स्व-

भावत एव, इत्यतस्तत्स्वाभाव्यात् कथयतीति तात्पर्यमिति न च भव्यानेव प्रतिबोधयतस्तस्य राग-द्वेषौ, इति दृष्टान्तेन दर्शयति-' किं व कमलसु ' इत्यादि । ' से ' त्ति । ' से ' तस्य रवे प्रतिबोधयतोऽपि यत् तानि कुमुदानि न विबुध्यन्त इति । तस्मात् कोऽत्राभिप्रायः ?, इत्याह-' ज बोहत्यादि' समानादपि सूर्यकरपरामर्शाद् यतो बोध-मुकुलनानि यथासङ्ख्यमेव कमल-कुमुदाना जायमानानि दृष्टानि ता' त्ति ततो ज्ञायते-तस्य रवे, तेषां च कमल-कुमुदाना स्वभावोऽयं यद्-रवि कमलान्येव बोधयति न तु कुमुदानि, कमलान्यपि रवे सकाशाद् बुध्यन्ते न कुमुदानि, न पुनरिह कस्यापि राग-द्वेषौ । एवं भगवतोऽपि भव्याभव्येषु योज्यमिति । दृष्टान्तान्तरमाह- जहवेत्यादि ' उलूकादीनां रात्रिञ्चराणा घूकादीना सो ' त्ति रवि । अपरमप्यत्र दृष्टान्तमाह-' सज्झमित्यादि' । अत्रैवोदाहरणान्तरमाह-'मासुमित्यादि' दलिके काष्ठादौ रूयारो ' रूपकार । इति व्याख्याता प्रथमनिर्युक्तिगाथा ।

अथ द्वितीयनिर्युक्तिगाथाव्याख्यानमाह-

तं नाणकुसुमवुट्ठिं, घेत्तुं बीयाइबुद्धओ सव्वं ।
गथति पवयणट्ठा, माला इव चित्तकुसुमाणं ॥१११३॥

'प्रवचनार्थं ग्रथ्नन्ति' इत्युक्तम् । अथवा प्रयोजनान्तरमाह-

घेत्तु व सुहं सुहगुणण-धारणादाउं पुच्छिउं चेव ।

मुत्कलं भगवता तीर्थकरेणोक्तं वचनवृन्दं मुत्कलकुसुमनिकुरम्बमिव ग्रथितं-सूत्रितं सद् ग्रहीतुं वाऽऽदातुं सुखं भवति । इदमुक्तं भवति-पद-वाक्यप्रकरणा-ध्याय-प्राभृतादिनियतक्रमस्थापितं जिनवचनमयत्नत एव ग्रहीतुं शक्यम्-' एतावदस्य ग्रहीतम्, ' एतावच्चाद्यापि पुरस्ताद् ग्रहीतव्यम् ' इत्यादिविवक्षया ग्रथितं सत् सुखेनैव ग्रहीतुं शक्यमित्यर्थः । तथा, गुणनं च धारणा च गुणन-धारणे, ते अपि ग्रथिते सूत्रे सुखं भवतः । तत्र गुणनं परावर्तनमभ्यासः, धारणा त्वविच्युतिरविस्मृतिः । तथा, दातुं प्रष्टुं च सुखमेव भवति । तत्र दानं शिष्येभ्योऽतिसर्जनम्, प्रश्नस्तु [illegible]पन्नस्य निःसंशयार्थं गुरुपृच्छनम् । एतैः कारणैः कृतं रचितं गणधरैः । अन्ये समस्तगणधरैरेतस्मादपि हेतोः कृतं श्रुतम् ' इदम् ' इति शेषः । इति निर्युक्तिगाथार्थः । विशे० ।

अत्र भाष्यम्-

मुक्ककुसुमाणँ गहणा-इयाइँ जह दुक्करं करेउं जे ।
गुच्छाण तु सुहयरं, तदेव जिणवयणकुसुमाणं ॥१११४॥
'पय-वक्क-पगरण-ज्झा-य-पाहुडाइनियतक्कमपमाणं ।
तदणुसरता सुहं चिय,घेप्पइ गहियं इदं गेज्झं॥१११५॥
एवं गुणण धरणं, दाणं पुच्छा य तदणुसारेण ।

यथा मुक्तानां मुत्कलानां कुसुमानां ग्रहणादीनि कर्तुं दुष्कराणि ग्रथितानां तु सुकराणि,तथा जिनवचनकुसुमानामपि द्रष्टव्यम् । अतो गणधरास्तानि ग्रथ्नन्ति । 'अज्झाय' त्ति अध्ययनम्, प्राभृतं पूर्वान्तर्गतं । श्रुतविशेषः गहियं इद गेज्झं ति एतावदस्य गृहीतम्, एतावच्चाद्यापि पुरस्ताद् ग्रहीतव्यम् इ-

त्यादि विवक्षया पद-वाक्यादिक्रमेण विरचितं सत् तत्पदाद्यनुसरता सुखेनैव श्रुतं गृह्यते, एवं गुणनाद्यपि सुखं भवति । विशे० ।

उत्तरनिर्युक्तिगाथासंबन्धनार्थमाह-

जिणभणिइ चिय,सुत्तं गणहरकरणम्मि को विसेसो त्थ ?।
सो तदविक्खं भासइ, न उ वित्थरओ सुयं किंतु ॥१११८॥

ननु ' तित्थयरभासियाइं गथंति ' इत्यादिवचनाज्जिनभणितिरेव-तीर्थकरोक्तिरेव तर्हि श्रुतम्, गणधरसूत्रीकरणे तु तत्र को विशेषः ? । अत्रोच्यते-स तीर्थकरस्तदपेक्षं गणधरप्रज्ञापेक्षमेव किञ्चिदल्पं भाषते, न तु सर्वजनसाधारणं विस्तरतः समस्तमपि द्वादशाङ्गश्रुतम्, किन्तु यद् भाषते तद् दर्श्यते । इति गाथार्थः ।

किं पुनस्तत् ?, इत्याह-

अत्थं भासइ अरहा, सुत्तं गथंति गणहरा निउणं ।
सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तइ ॥ १११९ ॥

अर्थमेवाऽर्हन् भाषते, न सूत्रं द्वादशाङ्गरूपम् । गणधरास्तु तत् सूत्रं सर्वमपि निपुणं सूक्ष्मार्थप्ररूपकं बह्वर्थं चेत्यर्थः, अथवा-नियताः प्रमाणनिश्चिता गुणा यत्र तद् नियतगुणं निगुणं ग्रथ्नन्ति । ततः शासनस्य हितार्थं सूत्रं प्रवर्तते । इति निर्युक्तिगाथाक्षरार्थः ।

भावार्थं त्वभिधित्सुर्भाष्यकारः प्रेर्यं परिहारं च प्राह-

नणु अत्थोऽणभिलप्पो, स कहं भासइ न सद्दरूवो सो ?।
सद्दम्मि तदुवयारो, अत्थप्पच्चायणफलम्मि ॥११२०॥

आह-ननु भाष्यमाणः सर्वत्र शब्द एव दृश्यते, यस्त्वर्थः सोऽनभिलाप्यः-अशब्दात्मकत्वाद् वक्तुमशक्य एव, इति कथं सतीर्थकरस्तमशब्दरूपमर्थं भाषते ? । उच्यते-अर्थप्रत्यायनफले शब्द एव तदुपचारोऽर्थोपचारः क्रियते । एतदुक्तं भवति-अर्थप्रतिपादनस्य कारणभूते शब्देऽर्थोपचारं कृत्वाऽर्थं भाषत इत्युच्यत इत्यदोष इति ।

प्रेरक प्राह-

तो सुत्तमेव भासइ, अत्थप्पच्चायगं न नामत्थं ।
गणहारिणो वि तं चिय,करेंति को पडिविसेसो त्थ?॥११२१

ततस्तर्हि त्वदुक्तयुक्त्या शब्दभाषकस्तीर्थकरः सूत्रमेवाऽर्थप्रत्यायकं भाषते, न त्वर्थम् । गणधारिणोऽपि तदेव कुर्वन्ति, तत् को नामोभयत्र विशेषः ?-न कश्चिदिति ।

आचार्य प्राह-

सो पुरिमाविक्खाए, थोवं भणइ न उ बारसंगाइं ।
अत्थो तदविक्खाए, सुत्तं चिय गणहराणं तं ॥११२२॥

ननु प्रागेवोक्तं यत्-गणधरलक्षणपुरुषापेक्षया स तीर्थकरः " उप्पन्नेइ वा विगमेइ वा, धुवेइ वा " इति मातृकापदत्रयमात्ररूपं स्तोकमेव भाषते, न तु द्वादशाङ्गानि । ततश्च तद् मातृकापदत्रयमात्रं शब्दरूपमपि सत् तदपेक्षया द्वादशाङ्गापेक्षया तदर्थसंक्षेपरूपत्वादर्थो भण्यते । गणधराणां तु गणधरापेक्षया त्वित्यर्थः, तदेव मातृकापदत्रयं शब्दरूपत्वात् सूत्रम्, इति नोभयत्र समानतादोष इति ।

आह-ननु मातृकापदत्रयस्य शब्दरूपत्वात् सूत्ररूपता युज्यत , अर्थरूपता तु तस्य नावगच्छाम इत्याशङ्क्य पुनरपि तस्य ता समर्थयन्नाह—

अंगाइसुत्तरयणा-निरवेक्खो जेण तेण सो अत्थो ।
अहवा न सेसपवयण-हियउ त्ति जह बारसंगमिणं॥११२३॥
पवयणहियं पुण तय, ज सुहगहणाइ गणहरेहिंतो ।
बारसविह पवत्तइ, निउणं सुहुमं महत्थ च ॥११२४॥

अङ्गा-ऽनङ्गादिविभागेन विरचितमेव सूत्रं प्रसिद्धम् , अय तु मातृकापदत्रयरूप शब्दो येन कारणेनाऽङ्गादिविभागेन या सूत्ररचना तन्निरपेक्षस्तत्समुदायार्थरूपत्वेन तद्वद्भिर्भून इत्यत सोऽर्थ इति व्यपदिश्यते । अथवा-शेषस्य गणधरापेक्षयाऽन्यस्य सर्घरूपस्य प्रवचनस्य य सुखग्रहण-धारणादिभ्यो हित शब्दराशि स एव सूत्रतया प्रोक्त । अय तु मातृकापदत्रयरूप शब्दो न शेषप्रवचनस्यैव हित , यथेद द्वादशाङ्गम् , अतो नासौ सूत्रम् , किन्त्वर्थ इति । तत्पुन शब्दजाल शेषप्रवचनस्य हितमेव । यत् किम् ? , इत्याह—यत् सुखग्रहणादिकारणभ्या द्वादशधा-आचारादिद्वादशभेद गणधरेभ्य प्रवर्तते । अतस्तदेव सूत्रम् , मातृकापदत्रय त्वर्थ इति स्थितम् । अथ ' निउण ' इति निर्युक्तिगाथावयवस्यार्थमाह-तदाचारादिक द्वादशविध सूत्र कथम्भूतम् ? , निपुण सूक्ष्म सूक्ष्मार्थप्रतिपादकत्वात् , महानपरिमितोऽर्थो यस्मिंस्तद् महार्थ च निपुणमिति ।

अर्थान्तरमाह—

नियगुणं वा निउणं निद्दोसं गणहराऽहवा निउणा ।
त पुण किमाइपज्जं-तमाणमह को व से सारो ॥११२५॥

अथवा-नियतगुण निश्चितगुण निगुण सनिहितसमस्तसूत्रगुणत्वाद् निर्दोषमित्यर्थ । ' निउणा ' इति पाठान्तरे गणधरा विशेष्यन्त-निपुणा , सूक्ष्मार्थदर्शित्वात् , निगुणा वा गणधरा , सन्निहितसमस्तगुणत्वादित्यर्थ । वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथाया प्रस्तावनामाह—तत् पुन श्रुत किमादि ? , किंपर्यन्तमान-कियत्परिमाणम् ? , को वाऽस्य सार ? इति गाथाषद्कार्थ ।

अनन्तरपृष्टस्यैवोत्तरमाह-

सामाइयमाईय, सुयनाण जाव बिंदुसाराओ ।
तस्स वि सारो चरणं, सारो चरणस्स निव्वाण ।११२६।

तच्च श्रुतज्ञान सामायिकादि वर्तते, चरणप्रतिपत्तिकाले सामायिकस्यैवादौ प्रदानात् । यावद् बिन्दुसारादिति बिन्दुसाराभिधानचतुर्दशपूर्वपर्यन्तमित्यर्थ , यावच्छब्दादेव च इयनेक—द्वादशपरिमाण तद् वदितव्यम् । तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणम् । सारशब्दोऽत्र प्रधानवचन फलवचनश्च मन्तव्य , तस्मादपि श्रुतज्ञानाच्चारित्र प्रधानम् , तस्य फल तदित्यर्थ । अपिशब्दात्—सम्यक्त्वस्यापि सारश्चरणमेव । अथवा—अपिशब्दस्य व्यवहित सबन्ध , तस्य श्रुतज्ञानस्य सारश्चरणमपि । विशे० । 'सो होइ अहिगयरुई, सुयनाण, जेण अत्थओ दिट्ठ । सेक्कारसमगाइ,पइण्णग दिट्ठिवाओ य ॥" उत्त० २८ अ० । श्रुतज्ञानस्य पुस्तकादे केपूगादिना पूजामात्र सर्वदाऽपि सुकर तदशक्तेनापि प्रतिवर्षमेकैकश कार्या । ध०२अधि०।आ० चू०। आव०। श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमजनित श्रुतज्ञानम् । न० ।

सुयणाणकरण-श्रुतज्ञानकरण-न० । गुरूपदेशादिना श्रुतज्ञानकरणे , विशे० ।

सुयणाणपमाण-श्रुतज्ञानप्रमाण-त्रि०। आगमप्रामाण्ये,पिं०।

सुयणाणारिय-श्रुतज्ञानार्य-पु०।श्रुतज्ञानित्वेनार्ये प्रज्ञा०१पद।

सुयणाणावरण-श्रुतज्ञानावरण-न० । श्रुत च तत् ज्ञान च श्रुतज्ञानम् , तस्यावरण श्रुतज्ञानावरणम् । ज्ञानावरणीयकर्मभेदे , कर्म० ६ कर्म० ।

सुयणाणी-श्रुतज्ञानिन्-पु० । श्रुतज्ञानसम्पन्ने, " जह केवली वि याणइ, दव्व खेत्त च कालभाव च । तह चउलक्खणमेव, सुयनाणीमेव जानाति ।" व्य० १० उ० । (ववहारशब्द व्याख्यातैषा ।)

सुयणिघस-श्रुतनिघर्ष-पु० । श्रुत निघर्षयन्तीति श्रुतनिघषो । स्वर्णवच्छ्रुतपरीक्षकेषु, यथा सुवर्णकारस्तापनिकषच्छेदै सुवर्ण परीक्षते । व्य० ३ उ० ।

सुयणिबद्ध-श्रुतनिबद्ध-त्रि० । सूत्रैरुपात्ते, " पण्णवणिज्जाण पुण अणतभागो सुयणिबद्धो " सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सुयणिस्संद-श्रुतनिस्यन्द-पु० । सिद्धान्तोपनिषद्भूते , ग० ३ अधि० ।

सुयणिस्सिय-श्रुतनिश्रित-न० । श्रुत कर्मतापन्न निश्रितम्-आश्रितम् अननेति श्रुतनिश्रितम् आभिनिबोधिकज्ञानभेदे , यत्पूर्वमेव श्रुतकृतनापकाराश्चदानीं पुनस्तदनुपेक्षमेवानुप्रवर्तन्ते तदवग्रहादिलक्षण श्रुतनिश्रितमिति । स्था० २ ठा० १ उ०। यत्तु पूर्वश्रुतपरिकर्मितमतेर्व्यवहारकाले पुन पुन श्रुतानुसारितया समुत्पद्यते तच्छ्रुतनिश्रितम् । स्था० ।

सुयनिस्सिए दुविहे पण्णत्ते,तं जहा-अत्थोग्गहे चेव, वंजणोग्गहे चेव । असुयनिस्सिए वि एवमेव । स्था० २ ठा० १ उ० ।

मतिज्ञानभेदे, "से किंत सुयनिस्सिय मइनाण ?,सुयनिस्सिय मइनाण चउव्विह पण्णत्त । त जहा-उग्गहो ईहा अवाए धारणा । " कर्म० १ कर्म० । न० ।

सुयतुडपईवनिभ-शुकतुण्डप्रदीपनिभ-त्रि०। शुकचञ्चुप्रदीपार्चिं सदृश उत्त० ३४ अ० ।

सुयत्थ-श्रुतार्थ-पु० । श्रुतागमे , द्वा० १८ द्वा० ।

सुयत्थधम्म-श्रुतधर्मार्थ-पु० । प्राकृतत्वात्तथारूपम् । गीतार्थे, दश० ६ अ० २ उ० ।

सुयत्थय-श्रुतस्तव-पु०। पुष्करवरेत्यादिलक्षणे श्रुतस्तुतौ, प० व० २ द्वार।

सुयत्थेर-श्रुतस्थविर-पु०। श्रुतेनागमेन स्थविरो वृद्ध श्रुतस्थविर । तृतीयचतुर्थाङ्गधरे साधौ, 'ठाणसमवायधरए निग्गथे सुयथेर ।' स्था० ३ ठा० २ उ० ।

सुयदाण-श्रुतदान-न०।अङ्गप्रविष्टादिश्रुतोद्देशने,ज०१ वक्ष०।

सुयदेवया-श्रुतदेवता-स्त्री०। जिनवाण्याम् , प० व० ५ द्वार ।

('सुयदेवीपसा० १५१ 'गाथा' पञ्चसंगह' शब्दे ५ भाग उक्ता ।)

श्रुतदेवता प्रज्ञापयितुमाह—

सुयदेवया भगवई, नाणावरणीयकम्मसंघायं ।
तेसिं खवेउ सययं, जेसिं सुयसायरे भत्ती ॥ १ ॥

श्रुतमर्हत्प्रवचनं श्रुताधिष्ठात्री देवता श्रुतदेवता । सम्भवति च श्रुताधिष्ठातृदेवता, यदुक्तं कल्पभाष्ये-' सव्वं च लक्खणोवयं, समाहट्ठाति देवता । सुत्तं च लक्खणोवेयं जेण सव्वएणुभासियं ॥१॥' इति भगवती पूज्यतमा ज्ञानावरणीयकर्मसंघातं ज्ञानघ्नं कर्मनिवहं तेषां प्राणिनां क्षपयतु क्षयं नयतु सततमनवरतं येषां किमित्याह-श्रुतमेवातिगम्भीरतयाऽतिशयरत्नप्रचुरतया च सागरः समुद्रः श्रुतसागरस्तस्मिन्भक्तिर्बहुमानो विनयश्च समस्तीति गम्यते । ननु श्रुतरूपदेवताया उक्तरूपविज्ञापना युक्ता श्रुतभक्तेः कर्मक्षयकारणत्वेन सुप्रतीतत्वात् श्रुताधिष्ठातृदेवतायास्तु व्यन्तरादिप्रकाराया न युक्ता तस्याः परकर्मक्षपणेऽसमर्थत्वादिति । तत्र श्रुताधिष्ठात्री देवता गोचरशुभप्रणिधानस्यापि स्मर्तुः कर्मक्षयहेतुत्वेनाभिहितत्वात् यदुक्तम्- ' सुयदेवयाए जीए संभरणं कम्मखयकरं भणियं नत्थि त्ति अकज्जकरी व एवमासायणा तीए'' त्ति किंचेहेदमेव व्याख्यानं कर्तुमुचितं येषां सततं श्रुतसागरे भक्तिस्तेषां श्रुताधिष्ठातृदेवता ज्ञानावरणीयकर्मसंघातं क्षपयत्वेवेति वाक्यार्थोपपत्तेः । व्याख्यानान्तरे तु श्रुतरूपदेवता श्रुतं भक्तिमतां कर्म क्षपयत्विति सम्यग्नोपपद्यते । श्रुतस्तुते प्राग्बहुशोऽभिहितत्वाच्चेति । ततः स्थितमिदमर्हत्पाक्षिकी श्रुतदेवतेह गृह्यत इति । पा० । ' सुअदेवयाए करेमि काउस्सग्गं अन्नत्थे'' त्यादि च पठित्वा श्रुताधिष्ठातृदेवतायाः स्मर्तुः कर्मक्षयहेतुत्वेन तत्कायोत्सर्गं कुर्यात् , तत्र च नमस्कारं चिन्तयति, देवताद्याराधनस्य स्वल्पयत्नसाध्यत्वेनाष्टोच्छ्वासमानत्वात् कायोत्सर्गं इत्यादि हेतु संभाव्य ,पारयित्वा च तस्याः स्तुतिं पठति-' सुअदेवया भगवई '' इत्यादि अन्येन दीयमानां वा शृणोति । ध० २ अधि० । यस्याः प्रभावमतुलं, सम्प्राप्य भवन्ति भव्यजननिवहाः । अनुयोगवेदिनस्तां, प्रयतः श्रुतदेवतां वन्दे ॥१॥ ' अनु० । श्रुतदेवता तिमिरं पणासेतु । भ० ।

कुम्मसुसंठियचलणा, अमलियकोरंटवेटसंकासा ।
सुयदेवया भगवती,मम मतितिमिरं पणासेतु ॥१॥ भ०॥
वियसियअरविंदकरा, नासियतिमिरा सुयाहिया देवी ।
मज्झं पि देउ मेहं, बुहविबुहणमंसिया णिच्चं ॥ १ ॥
सुयदेवयाए पणमिमो, जीएँ पसाएण सिक्खियं णाणं ।
अन्नं पवयणदेवी, संतिकरी तं नमंसामि ॥ २ ॥
सुयदेवयाए जक्खो, कुंभधरो बंभसंतिवेरोट्टा ।
विज्जा य अंतिहुंडी, देउ अविग्घं लिहंतस्स ॥ ३ ॥
भ० १४१ श० ।

सुयदेवयाए आसायणाए ।

श्रुतदेवताया-आशातना—श्रुतदेवता न विद्यते अकिंचित्करी वा न ह्यनधिष्ठितो मौनीन्द्रः खल्वागम अतोऽसावस्ति नवा अकिंचित्करी तामालम्ब्य प्रशस्तमनसः कर्मक्षयदर्शनात्। आव० ४ अ० । सुतदेवताए जीए सुत्तमहिट्ठियं तीए आसायणा णत्थि सा अकिंचिकरी वा एवमादि । आ०चू० ४ अ० ।

श्रुतदेवताविद्या लक्षधा जपेत्—

वंदित्तु चेइए सम्मं, छट्ठभत्तेण परिजवे ।
इमं सुयदेवयं विज्जं, लक्खहा चेइयालए ॥ ४७ ॥
उवसंतो सव्वभावेण, एगचित्तो सुनिच्छओ ।
आउत्तो अवक्खित्तो, रागरइअरइवज्जिओ ॥ ४८ ॥

अउम् ण् अम् उक् उठ् अद् उठ् ईण् अम् अउम् ण् अम् उम् अय् आण् उम आर ईण् अम् । अओ मण् अम् ओस् अम् भइघस् उ ईण् अम् अउम् ण् अम् । उखईरे आसवलद्धईण् अम् अउम् णम् । उ सव्वउ । उमहिलद्धईण् अम् अउम् ण् आम् उ । अक्खईण् अम् । अह आण सलद्धईण् अम् । अउम् ण् । अम् उ भगवउ अरहउ महइमहावीरवद्धमाण धम्मतित्थकरस्स अउम् णम् उ सव्वधम्मतित्थंकराणं । अउम् णम् उ सव्वसिद्धाण अउम् णम् उ सव्वसाहूणं । अ ओम् । णम् उ भगवतो मइण् आणस्स । अउम् णमउ भगवओ सुयणाणस्स अउम् णमउ भगवओ ओहिइण् अ.णस्स । अउम् णमउ भगवओ मणपज्जवणाणस्स । अउम् णमउ अम् णमउ व अम् अउ अम् ण अउ अम् णमउ । आउ अभिवत्तीलक्खणम् । सम्मदसणम् । अओ अम् णम् उअट्ठआरसअम् ईल् अम्गसहस्साहिट्ठियस्स णाई म । अमगेस इणइ आणण् ईमल्लणइ । सयमल्लगे तु भगवओ कए व लण् आणस्स । अउम् ण् उम् ओ भगवतीए सुयदाएवय आए मिज्झउ मम् अ आहिवाविज्जा । अउम् णम् उ भगवओ णमर । अत्ते सव्वदुक्खणिम्महणपरमनिव्वुइकरिस्स णं पवयणस्स परमविन्नुतमस्सेति एसा विज्जा सिद्धंति-एहिं अक्खरेहिं लिखिया । महा० २ अ० ।

सुयदेवयातव-श्रुतदेवतातपम्-न० । एकादशसु एकादशीषूपवासो मौनव्रतं श्रुतदेवतापूजा चेति क्रियात्रयात्मके तपोभेदे, पञ्चा० १९ विव० ।

सुयधम्म-श्रुतधर्म-पु० । श्रुतं द्वादशाङ्गं तस्य धर्मः श्रुतधर्मः । स्वाध्यायवाचनादिरूपे धर्मभेदे तत्त्वचिन्तायां धर्महेतुत्वस्य धर्मत्वम् । दश० १ अ० । आ० म० । श्रुतस्य धर्मः-स्वभावः श्रुतधर्मः श्रुतस्य बोधस्वभावत्वात् श्रुतस्य धर्मो बोधो बोद्धव्यः । अथवा--श्रुतं च तत् धर्मश्च सुगतिधारणात् श्रुतधर्मः । यदि वा--जीवपर्यायत्वात् श्रुतस्य श्रुतं च धर्मश्च श्रुतधर्मः । उक्तं च -''बोहो सुयस्स धम्मो, सुयं च धम्मो सजीवपज्जोतो । सुगईएँ संजमम्मि य, धरणातो वा सुयं धम्मो ॥१॥'' आ० म० १ अ० । स्वाध्याये, स्था० ३ ठा० ३ उ० । न० । चारित्रधर्मव्यवस्थाकारिणि धर्मभेदे, प० व० ४ द्वार । स्था० । (श्रुतधर्मस्तुतिः ' काउसग्ग ' शब्दे तृतीयभागे ४१९ पृष्ठे उक्ता ।) श्रुतधर्मस्योच्यते

" तमतिमिरपडलविद्धंसणस्स सुरगण० " इत्यादि तम -- अज्ञान तदेव तिमिरम् । अथवा--तमो बद्धस्पृष्टनिधत्त ज्ञानावरणीय निकाचित तिमिर तस्य पटल वृन्द तमस्तिमिरपटल तद्विध्वसयति नाशयतीति तमस्तिमिरपटलविध्वसन, तस्य । आव० ५ अ० ।

सुयधम्मे दुविहे पन्नत्ते, तं० सुत्तसुयधम्मे चेव अत्थसुयधम्मे चेव । (सू० ७२×) स्था० २ ठा० १ उ० ।

"सुयधम्मा त्ति वा तित्थ त्ति वा मग्गो त्ति वा पवयण ति वा एगट्ठा " आ० चू० १ अ० ।

श्रुतधर्म्मन्--त्रि० । श्रुतो धर्मो येनेति आकर्णितागुव्रतादिप्रतिपादनप्रासवचन , ध० २ अधि० ।

सुयधम्मकहण--श्रुतधर्म्मकथन--न० । श्रुतधर्मस्य वाचनाप्रच्छनापरावर्त्तनानुप्रेक्षाधर्मकथनलक्षणस्य सकलकुशलकलापकल्पद्रुमविपुलालवालकल्पस्य कथने , ध० । यथा "चक्षुष्मन्तस्त एवह य श्रुतज्ञानचक्षुषा । सम्यक् सदैव पश्यन्ति, भावान् हेयेतरान्नरा ॥ १ ॥" अयं च श्रुतधर्मं प्रतिदर्शनमन्यथान्यथाप्रवृत्त इति नासावद्यापि तत् सम्यग्भाव विवेचयितुमलमित्याह बहुत्वात्परीक्षावतार इति। यस्य हि बहुत्वाच्छ्रुतधर्म्माणां श्रुतधर्म्म इति शब्दसमाननतया विप्रलब्धबुद्धे परीक्षाया त्रिकोटिपरिशुद्धिलक्षणायां श्रुतधर्म्मसम्बन्धिन्यामवतार कार्य । ध० १ अधि० ।

सुयधारय--श्रुतधारक--त्रि० । श्रुतज्ञातरि, प्रश्न० ५ सव०द्वार ।

सुयपज्जवजाय--श्रुतपर्यवजात--न० । उद्देशकाध्ययनादिषु श्रुताध्ययनप्रकारेषु, स्था० ५ ठा० २ उ० । सूत्रार्थप्रकारे, ग० १ अधि० ।

सुयपारायण--शुकपारायण--न० । अर्थपरिसमाप्त्या पदच्छेदन सूत्रोच्चारण सहितायाम् , व्य० ३ उ० ।

सुयपिच्छ--शुकपिच्छ--पु० । शुकपक्षिश्लक्ष्णपक्षे , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० । रा० ।

सुयबुद्धोवेय--श्रुतबुद्ध्युपेत--त्रि० । श्रुतेन बुद्धिभावेन च समन्विते, दश० ६ अ० २ उ० ।

सुयभत्ति--श्रुतभक्ति--स्त्री० । श्रुतविषये बहुमाने, प्रव० १० द्वार।

सुयमद--श्रुतमद--पु० । विशिष्टश्रुतनिमित्ते मदभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । उत्त० । (अत्र कथानक 'पएणापरीसह ' शब्दे पञ्चमभाग ३६० पृष्ठे उक्तम् ।) श्रुतेन मद श्रुतमद । मदस्थानभेदे [illegible] ।

सुयमयणाण--श्रुतमदज्ञान--न० । शाब्दज्ञाने, "वाक्यार्थमात्रविषय कोष्ठकगतबीजसन्निभ ज्ञानम् । श्रुतमदमिह विज्ञेय, मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ॥१॥" इत्युक्तलक्षण ज्ञानभेदे, षो० ११ विव० । (वक्तव्यता 'णाण' शब्दे ४ भागे १९८१ पृष्ठे उक्ता ।)

सुयमयमेत्तापोह--श्रुतमयमात्रापोह--पु० । श्रुतवादेन निर्वृत्त श्रुतमयं तदेव तन्मात्रमवधृतस्वरूपम् अन्यज्ञानद्वयानिरपेक्ष तदर्पोहस्तन्निराश । श्रुतवादमात्रनिराशे, षो० १० विव० ।

सुयमाण--शयान--त्रि० । शयनं कुर्वति, त० ।

सुयरयण--श्रुतरत्न--न० । द्वादशाङ्गीरूपे रत्न , प्रज्ञा० १ पद ।

सुयरयणभरिय--श्रुतरत्नभृत--त्रि० । श्रुतान्येवाचारादीनि निरुपमसुखहेतुत्वाद्रत्नानि श्रुतरत्नानि तैर्भृत पूरितम् । परिपूर्णागमे , न० ।

सुयरहस्स--श्रुतरहस्य--न० । श्रुतनिष्कर्षे , सथा० ।

सुयरागि (ण) - श्रुतरागिन्--त्रि० । श्रुत प्रवचने रागो भक्तिर्यस्य स श्रुतरागी । प्रावचनिके , ध० ३ अधि० ।

सुयलंभ--श्रुतलाभ--पु० । द्रव्यश्रुतलाभ, वृ० ।

दट्ठूण जिणवराणं, पूअ अन्नेण वावि कज्जेण ।
सुयलंभो उ अभन्ने, भविज थंभेण उवणीए ।

वृ० १ उ० १ प्रक० ।

सुयवग--श्रुतवक--पुं० । तृणवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सुयवत्तार--श्रुतवक्तृ--त्रि० । द्वादशाङ्गस्य प्रवचनस्य सूत्रत प्रवाचक, विशे० ।

सुयववहार--श्रुतव्यवहार--पु० । श्रुत श्रुतज्ञान शेषमङ्गानङ्गभेद तदेव व्यवहार । द्वितीये व्यवहारभेदे, पञ्चा० १६ विव० । अष्टादशकार्थावसानपूर्वधरैकादशाङ्गिनिशीथाद्यशेषश्रुतज्ञे, ध० २ अधि० ।

अथ श्रुतव्यवहार शृणुवतामेव कथयति--

नि(व्वू)ज्जूढं चोद्दसपु--व्विएण जं भद्दबाहुणा सुत्तं ।
पंचविहो ववहारो, दुवालसंगस्स नवनीत ॥ ५७८ ॥

यत् भद्रबाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्वधरेण पञ्चविधो व्यवहार पञ्चविधव्यवहारात्मक निर्व्यूढ द्वादशाङ्गस्य नवनीत मथितस्य नवनीतमिव द्वादशाङ्गस्य, सारमित्यर्थ । एतेन द्वादशाङ्गानि निर्व्यूढमावेदितव्य तत्सूत्र श्रुतमुच्यते । तेन व्यवहार श्रुतव्यवहार ।

जो सुयमहिज्जइ बहुं, सुत्तत्थं च निउण न याणेइ ।
कप्पे ववहारम्मि य, सो न पमाणं सुयहराणं ॥५७९॥
जो सुयमहिज्जइ बहुं, सुत्तत्थं च निउण वियाणेइ ।
कप्पे ववहारंमि य, सो उ पमाणं सुयहराणं ॥५८०॥

य कल्पव्यवहारे च सूत्र बह्वधीते न सूत्रार्थे निपुण जानाति,स व्यवहारविषये न प्रमाण श्रुतधराणाम् । यस्तु कल्पे व्यवहारे च सूत्र बह्वधीते सूत्रार्थं च निपुण विजानाति , स प्रमाण व्यवहारे श्रुतधराणाम् ।

कप्पस्स य निज्जुत्तिं,ववहारस्स व परमनिउणस्स ।
जो अत्थतो न जाणइ, ववहारी सो नणुण्णातो ॥५८१॥
कप्पस्स य निज्जुत्तिं, ववहारस्सेव परमनिउणस्स ।
जो अत्थतो वियाणे, ववहारी सो अणुण्णातो ॥५८२॥

कल्पस्य कल्पाध्ययनस्य व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य यो निर्युक्तिमर्थतो न जानाति स व्यवहारी नानुज्ञात । यस्तु कल्पस्य व्यवहारस्य च परमनिपुणस्य निर्युक्तिमर्थतो जानाति स व्यवहारी अनुज्ञात ।

त चेवऽणुमज्जते, ववहारविहिं पउजति जहुत्त ।
एसो सुअववहारी, पन्नत्तो धीरपुरिसेहिं ॥५८३॥

कुलादिकार्येषु व्यवहार उपस्थिते यद्भगवता भद्रबाहुस्वामिना कल्पव्यवहारात्मक सूत्र निर्व्यूढ तत्रैव मज्जन निपुणतरार्थपरिभावनेन तन्मध्ये प्रविशन् व्यवहारविधिं यथोक्त सूत्रमुच्चार्य तस्यार्थं निर्दिशन् य प्रयुङ्क्ते स श्रुतव्यवहारी धीरपुरुषै प्रज्ञप्त.। व्य० १० उ० । श्रुतव्यवहारिणश्च अशेषपूर्वधरा एकादशाङ्गधारिण कल्पव्यवहारादिसूत्रार्थतदुभयविदश्च । व्य० १ उ० । श्रुतव्यवहारिणश्च—अष्टसप्तषट्पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकार्द्धपूर्विण एकादशाङ्गधारिणा निशीथकल्पव्यवहारदशाश्रुतस्कन्धपञ्चकल्पाद्यशेषश्रुते सूत्रार्थाभिज्ञाश्च श्रुतव्यवहाराश्चाचाराङ्गादीनामष्टपूर्वाणामेव, यदुक्तम्—“ आयारपकप्पाई, सेस सव्व सुय विणिहिट्ठ ” इति । अत्राह कश्चित्—किमष्टमपूर्वान्तमेव श्रुत नवमपूर्वादीना न श्रुतत्वम् ?, उच्यते—आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्तेऽतीन्द्रिया पदार्था येन स आगम ' इति व्युत्पत्ते, नवमपूर्वादीना श्रुतत्वाविशेष केवलज्ञानादिवदतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमत्वेनैव व्यपदेश शेषश्रुतस्य तु नातीन्द्रियार्थेषु तथाविधाऽवबोध, ततोऽस्मिन् श्रुतव्यवहार । जीत० ।

सुयववहारि-श्रुतव्यवहारिन्-पु० । श्रुतव्यवहारेण व्यवहर्त्तरि, जी० १ प्रति० ।

श्रुतसपच्चतुर्द्धा । यथा—

जुगपरिचियउस्सग्गो, उदात्तघोसाविन्नेओ त्ति५४७×

तत्र सूचनात् सूत्रमिति युगा-युगप्रधानागम परिचितसूत्र क्रमोत्क्रमवाचनादिभि स्थिरसूत्र उत्सर्ग उत्सर्गापवाद स्वसमयपरसमयादिवेदी । उदात्तघोषादि उदात्तानुदात्तादि स्वरविशुद्धिविधायी अन्यत्र बहुश्रुतता १ परिचितसूत्रता २ विचित्रसूत्रता ३ घोषविशुद्धिकरता चेति पठ्यते, अर्थस्तु स एव । प्रव० ६४ द्वार ।

श्रुतव्यवहारिण प्राहु —

कप्पपकप्पी उ सुए, आलोया वेंति ते उ तिक्खुत्तो ।
सरिसत्थमपलिउचि वि, असरिमपरिणामतो कुंची ।१३७।

कल्पग्रहणेन दशाश्रुतस्कन्धकल्पव्यवहारा गृहीता ,प्रकल्पग्रहणेन निशीथ । कल्पश्च प्रकल्पश्च कल्पप्रकल्प तदेषामस्तीति कल्पप्रकल्पिन दशाकल्पव्यवहारादिसूत्रार्थधरास्तु-शब्दत्वात् महाकल्पश्रुतमहाकल्पनिशीथनिर्युक्तिपीठिकाधराश्च श्रुतव्यवहारिण प्रोच्यन्ते । व्य० १ उ० ।

सुयविणय-श्रुतविनय-पु० । विनयभेदे, व्य० ।

सम्प्रति श्रुतविनयमाह—

सुत्तं अत्थं च तहा हियणिस्सेसन्तहा पवाएइ ।
एसो चउव्विहो खलु, सुयविणओ होइ नायव्वो ॥३००॥

सूत्र प्रवाचयति तथा अर्थमपि हितं यद्यस्योचित तत्तथैव प्रवाचयति नेतरत् तथा नि शेष परिपूर्णमेव चतुर्विध 'खलु श्रुतविनयो भवति ज्ञातव्यः।

एतमेव व्याचष्टे—

सुत्तं गाहेइ उज्जुत्तो, अत्थ च सुणावइ पयत्तेण ।
ज तस्स होइ जोग्ग, परिणामगमाइय तु हिय ॥३०१॥
निस्सेसमपरिसेसं, जाव समत्त तु ताव वाएइ ।
एसो सुयविणतो खलु, वोच्छं 'विक्खेवणाविणय' ।३०२।

उद्युक्त सन् शिष्यान् सूत्र ग्राहयति एष सूत्रग्राहणविनय, तथा प्रयत्नेन शिष्यमर्थं श्रावयति एषाऽर्थश्रावणविनय । परिणामकादीना यत् यत् यस्य भवति योग्य तत्तस्य हित सूत्रतोऽर्थतश्च ददाति एष हितप्रदानविनय , तथा नि शेष, किमुक्त भवति—तावद्वाचयति एष नि शेषवाचनाविनय, उपसहारमाह—एष चतुर्विध खलु श्रुतविनय । व्य० १० उ० । प्रव० ।

सुयवेंट-शुकवृन्त-पु० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० ३ प्रति० १ अधि० । प्रज्ञा० ।

सुयसपया-श्रुतसपद्-स्त्री० । श्रुतम्—आगमस्तस्मिंस्तेन वा सपत्समृद्धि श्रुतसपत् । गणिसपद्भेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । (' गणिसपया ' शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठे व्याख्यातैषा ।) (द्विविधा श्रुतसपत् ववहार ' शब्दे षष्ठभागे ९०५ पृष्ठे गता ।)

सुयसंवाय-शुकसवाद-पु० । शुकाख्यपरिव्राजकेन सह वादे, ग० २ अधि० ।

सुयसद्दहणया-श्रुतश्रद्दधानता-स्त्री० । धर्मशास्त्रश्रवणे, स्था० 'आहच्च सवणलद्धु , सद्धा परमदुल्लहा । सोच्चा नेयाउय मग्ग, बहवे परिभस्सइ ॥'॥ " स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुयसमाहि-श्रुतसमाधि-पु० । श्रुत श्रुतात्मा समाधि श्रुतसमाधि । समाधिभेदे, दश० ।

श्रुतसमाधिमाह—

चउव्विहा खलु सुअसमाही भवइ, तं जहा—सुअं मे भविस्सइ त्ति अज्झाइअव्वं भवइ १, एगग्गचित्तो भविस्सामि त्ति अज्झाइअव्वयं भवइ २, अप्पाणं ठावइस्सामि त्ति अज्झाइअव्वय भवइ ३, ठिओ परं ठावइस्सामि त्ति अज्झाइअव्वयं भवइ ४, चउत्थं पय भवइ । भवइ अ इत्थ सिलोगो—“ नाणमेगग्गचित्तो अ, ठिओ अ ठावई परं । सुआणि अ अहिज्जित्ता, रओ सुअसमाहिए ॥ ३ ॥ ”

चतुर्विध खलु श्रुतसमाधिर्भवति, 'तद्यथा' त्युदाहरणोपन्यासार्थ । श्रुत मे आचारादि-द्वादशाङ्ग भविष्यतीत्यनया बुद्धयाऽध्येतव्य भवति, न गौरवाद्यालम्बनेन १, तथाऽध्ययन कुर्वन्नेकाग्रचित्तो भविष्यामि न विप्लुतचित्त इत्यध्येतव्य भवत्यनेन चालम्बनेन २, तथाऽध्ययन कुर्वन्विदितधर्मतत्त्व आत्मान स्थापयिष्यामि शुद्धधर्मे इत्यनेन चालम्बनेनाध्येतव्य भवति ३, तथाऽध्ययनफलात् स्थित स्वय धर्मे 'पर ' विनेय स्थापयिष्यामि तत्रैवेत्यध्येतव्य भवत्यनेनालम्बनेन

४, चतुर्थ पद भवति। भवति चात्र श्लोक इति पूर्ववत्। स चायम्— ज्ञान' मित्यध्ययनपरस्य ज्ञान भवति एकाग्रचित्तश्च तत्परतया एकाग्रालम्बनश्च भवति 'स्थित' इति विवेकाद्धर्मस्थितो भवति 'स्थापयति पर' मिति स्वय धर्मे स्थितत्वादन्यमपि स्थापयति, श्रुतानि च नानाप्रकाराण्यधीतेऽधीत्य च रत —सक्तो भवति श्रुतसमाधाविति सूत्रार्थ ॥ ३ ॥ दश० ६ अ० ४ उ०।

सुयसागर–श्रुतसागर–पु०। ऐरवतवर्षे भविष्यति चतुर्थे तीर्थंकर, ति०। श्रुत कल्पव्यवहारादिरूप तदेव गम्भीरत्वादि गुणै सागर श्रुतसागर। श्रुतसमुद्र,ग० १ अधि०। दर्श०।

सुयसहायया–श्रुतसहायता–स्त्री०। श्रुतमेव सहायो यस्याऽसौ श्रुतसहायस्तद्भावस्तत्ता। श्रुतमात्रावलम्बने, भ० १७ श० ३ उ०।

सुयसामाइय–श्रुतसामायिक–न०। श्रुतमुक्तस्वरूपमेव सामायिकमिति श्रुतसामायिकम्। सामायिकभेदे, विशे०। ('णाण' शब्दे चतुर्थभागे १६५४ पृष्ठे सर्वा वक्तव्यता।)

सुयहर–श्रुतधर–पु०। दशपूर्वधरे, आ० म० १ अ०। श्रुतमहार्णवपारगामिनि, प० स० ५ द्वार।

सुया–सुता–स्त्री०। आत्मजायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। शान्तिजिनस्य प्रवर्तिन्याम्, ति०।

सुयाग–सुयाग–पु०। शोभनयज्ञे, औ०।

सुयाणुसार–श्रुतानुसार–पु०। आगमादेशे, पञ्चा० ४ विव०। शब्दार्थालोचनानुसारे, कर्म० ४ कर्म०।

सुय्य–सूर्य–पु०। "न वा र्यो य्य" ॥ ८। ४। २६६॥ इति शौरसेन्या र्यस्य स्थाने य्य। रवौ, प्रा०। (अस्य वक्तव्यता 'सूर' शब्दे वक्ष्यामि।)

सुर–सुर–पु०। सुष्ठु राजन्त इति सुरा। यदि वा—सुष्ठु राति ददाति प्रणतानामीप्सितमर्थ लवणाधिप इव लवणजलधौ मार्ग जनार्दनस्यति सुरा। यद्वा—'सुर' ऐश्वर्यदीप्त्यो। सुरन्ति विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति दिव्याभरणसभारसमृद्धया सहजनिजशरीरकान्त्या वा दीप्यन्ते इति सुरा। कर्म० ४ कर्म०। शक्रादिकेषु देवेषु, न०। अनिमिषेषु, आ० म० १ अ०। व्य०। आ० म०। कर्म०। औ०। आचा०।

सुरइय–सुरचित–त्रि०। शोभन रचित सुरचितम्। शोभनप्रकारेण निर्मित, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। औ०।

सुरंगा–सुरङ्गा–स्त्री०। उपर्यविदिते भूमिखातमार्गे,न०। आ० क०। आव०।

सुरंवर–सुरम्बर–पु०। शौर्यपुरपूज्यमाने स्वनामख्याते यक्षे, आव० ४ अ०। आ० क०। ('सुइ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता।)

सुरकुमार–सुरकुमार–पु०। श्रीवासुपूज्यजिनस्य शासनयक्षे, प्रव०। श्रीवासुपूज्यस्य सुरकुमारो यक्ष श्वेतवर्णो हसवाहनश्चतुर्भुजो बीजपूरकबाणान्वितदक्षिणकरद्वयो नकुलकधनुर्युक्तवामपाणिद्वयश्च। प्रव० २६ द्वार।

सुरक्खिय–सुरक्षित–त्रि०। सुष्ठु–अत्यन्त रक्षित रक्षण पालन यस्य स तथा। अत्यन्त पालिते, प्रश्न० ४ सव० द्वार।

सुरगअ–सुरगज–पु०। ऐरावणे, को०।

सुरगइ–सुरगति–स्त्री०। सुरेषु विषये गति सुरगति। देवगतौ, कर्म० ४ कर्म०।

सुरगण–सुरगण–पु०। चतुर्विधामरनिकाये, ध० २ अधि०। प्रश्न०। स०।

सुरगणणरिंदमहिय–सुरगणनरेन्द्रमहित–त्रि०। सुरगणैश्चतुर्विधामरनिकायैनरेन्द्रैश्चक्रवर्त्यादिभिर्महित–पूजित। देवै। राजभिश्च पूजिते, ल०।

सुरगणसुह–सुरगणसुख–न०। देवसन्धानसुखे, "सुरगणसुह सम्मत्त सव्वया पिंडिअ अणतगुण" प्रज्ञा० २ पद।

सुरगिरि–सुरगिरि–पु०। मेरुपर्वते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।

सुरगीय–सुरगीत–त्रि०। सुरैर्देवैर्गीतस्तद्गुणगानेन। अमरसकीर्तित, सथा०।

सुरगुरुविणेय–सुरगुरुविनेय–पु०। बार्हस्पत्ये चार्वाके, ल०।

सुरगोव–सुरगोप–पु०। इन्द्रगोपकाभिधाने रक्तवर्णे कीटे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

सुरजाल–सुरजाल–न०। इन्द्रजाले, बृ० १ उ० २ प्रक०।

सुरट्ठ–सुराष्ट्र–पु०। द्वारवतीनगरीप्रतिबद्धे जनपदभेदे, "बारवई य सुरट्ठा" प्रव० २७५ द्वार। आव०। सूत्र०। प्रज्ञा०।

सुरट्ठवद्धण–सुराष्ट्रवर्धन–पु०। अवन्तिराजस्य प्रद्योतस्य पौत्र, आ० क० ४ अ०।

सुरणय–सुरनत त्रि०। देवपूजिते, दश० १ अ०।

सुरणर–सुरनर–पु०। देवमनुष्ये, "तम्हाउ सुरनराण पुज्जत्ता मगल सया धम्मो।" दश० १ अ०।

सुरणुचर–स्वनुचर–त्रि०। रेफ प्राकृतत्वात्। सुखप्रवर्त्तनीयत्वात् अकृच्छ्रानुष्ठानव्ये स्था० ५ ठा० १ उ०।

सुरत्तकणवीर–सुरक्तकरवीर–न०। अतिरक्तकरवीरपुष्पे,प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

सुरत्ताण–सुरत्राण–पु०। पारसीकभाषाप्रसिद्धे नृपे, ती० २५ कल्प।

सुरत्ताणमसुद्दीन–पु०। पारसीक शब्द। महाराजे, श्रीहम्मीरसुरत्राणमसुद्दीन। ती० ३५ कल्प।

सुरतिग–सुरत्रिक–न०। सुरगतिसुरानुपूर्वीसुरायुर्लक्षणे देवत्रिक, कर्म० ५ कर्म०।

सुरदत्त–सुरदत्त–पु०। जयन्तीनामनगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृहपतौ, पिं०। हेमपुरनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, दर्श० १ तत्त्व।

सुरदुग–सुरद्विक–न०। सुरगतिसुरानुपूर्वीलक्षणे देवद्विके, कर्म० ५ कर्म०।

सुरदुवार सुरद्वार–न०। देवगृहद्वारे, ती० २५ कल्प।

सुरपूइय-सुरपूजित-त्रि० । सुरा देवास्तैः पूजितः । इन्द्रादिदेवैः पूजित, दश० १ अ० ।

सुरप्पिय-सुरप्रिय-पु० । रैवतकपर्वतस्यादूरे नन्दनवने उद्यानं स्वनामख्यात यक्षे, ज्ञा०१ श्रु०५ अ० सथा० आ० म० । अन्त० । 'तत्र (साकेतपत्तन) ऐशानकाणेऽस्ति, मदिनीमुकुटोपमम् । सुरप्रियस्य यक्षस्या-यतन शिखराङ्कितम् ॥ १ ॥' आ० क० १ अ० । आ० चू० । नि० । आ० म० ।

सुरभि-सुरभि-पु० । सौमुख्यकृति गन्धभेदे, अनु० । प्रज्ञा० । औ० । रा० । स० । आचा० । न० । गवि, सकलगोमातरि, बृ० । प्रलम्बभेदे, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सुरभिकुसुममल्लिया-सुरभिकुसुममल्लिका-स्त्री० । सुगन्धपुष्पमाल्ये, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुरभिगंध-सुरभिगन्ध-पु० । सुगन्धे, रा० ।

सुरभिगन्धणाम-सुरभिगन्धनामन्-न० । यदुदयवशाज्जन्तुशरीरेषु सुरभिगन्ध उपजायते यथा शतपत्रमालतीकुसुमादीना तत्सुरभिगन्धनाम । नामकर्मभेद, कर्म०६कर्म०।पं०सं० ।

सुरभितर-सुरभितर-त्रि० । अत्यन्तसुगन्धिनि, कल्प०१ अधि० ३ क्षण । प्रश्न० ।

सुरभिपुर-सुरभिपुर-न० । गङ्गातटीये नगरभेदे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । गङ्गाया उत्तरभागस्थे स्वनामख्याते नगरे, आ० चू० १ अ० । आ० क० । दर्श० । आ० म० ।

सुरम्म-सुरम्य-त्रि० । अतिशयरमणीये, जी० ३ प्रति०४ अधि० । औ० । स० । सुष्ठु—अतिशयेन रम्यं सुरम्यम् । मनोरमणीये, च० प्र० २० पाहु० ।

सुरम्मा-सुरम्या-स्त्री० । वैताढ्यपर्वते उत्तरश्रेण्यां स्वनामख्यातायां नगर्याम्, ती० ६ कल्प । रा० ।

सुरय-सुरत-न० । स्त्रीसेवायाम्, दर्श० मतत्त्व ।

सुररिउ-सुररिपु-पु० । दैत्ये, असुरे, को० ।

सुरलोगभूय-सुरलोगभूत-त्रि० । सुरलोकोपमे, रा० ।

सुरल्लिया-सुरल्लिका-स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, रा० ।

सुरवइ-सुरपति-पु० । इन्द्रे, को० । आ० म० ।

सुरवइमपूइय-सुरपतिमपूजित-त्रि० । इन्द्रमहिते, "सुरवइसपूइयाण" सुरपतिसपूजितानां प्रकृष्टकृतिनिर्णायकपूजनात् । स० ।

सुरवर-सुरवर-पु० । ऋषभदेवस्याष्टनवतितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । देवप्रवरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सुरवराभिराम-सुरवराभिराम-त्रि० । सुरवरैः शोभिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुरसिद्ध-सुरसिद्ध-पुं० । अपरविदेहे पुष्पकलावतीविजयस्थे चम्पाया नगर्या राजनि, ती० ६ कल्प ।

सुरहि-सुरभि-पु० । सुगन्धे, ज्ञा०१ श्रु० ६ अ० । जी० । सेड्डकतृणे, नि० चू० १ उ० । तृणभेदे, आचा०१श्रु०१अ०५उ० ।

सुरहिगन्ध-सुरभिगन्ध-पु० । अनुकूलतगन्ध, तेन पञ्चशुक्लवर्णया सुरभिगन्धा 'विष्यमाणगन्धवासा' सुरभिकुसुमादिभ्योऽप्यनन्तगुणपरमसुरभिगन्धोपेतत्वात् । प्रज्ञा०१७पद ।

सुरभिजणियगंध-सुरभिजनितगन्ध-पु० । मनाक्कृतगन्धे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सुरहिविलेवण-सुरभिविलेपन-न० । सुरभिश्रीखण्डाद्यनुलेपने, पञ्चा० ४ विव० ।

सुरा-सुरा-स्त्री० । चन्द्रहासाभिधे मद्ये, उत्त०१९अ० । सूत्र० । काष्ठपिष्टनिष्पन्ने मद्यभेदे, "पिट्टेण सुरा होति ।" व्रीह्यादिना सबन्धिना पिष्टेन यद् विकृष्टं भवति सा सुरा । बृ० २ उ० । स्था० । पञ्चा० । दश० । कल्पपालगृहेषु किलाम्लशब्द-समुच्चारितं सुरा विनश्यति । अनु० । पश्चिमरुचकपर्वतवासिन्यां दिक्कुमार्याम्, ति० । द्वी० । आ० चू० ।

सुराउ-सुरायुष्-न० । देवायुषि, कर्म० १ कर्म० ।

सुराउह-सुरायुध-न० । वज्रे, को० ।

सुरादेव-सुरादेव-पु० । वाणारसीनगरीवास्तव्य स्वनामख्याते वणिजि, स्था०। सुरादेवो गृहपतिर्वाणारसीनिवासी परीक्षकदेवस्य षोडशरोगातङ्कान् भवतः शरीरे शमकमुपनयामि । यदि धर्मं न त्यजसीति वचनमुपश्रुत्य चलितप्रातज्ञः पुनरालोचितप्रतिक्रान्तस्तत्रैव दिवगत इति वक्तव्यताभिधायक सुरादेव इति ॥ ४ ॥ स्था० १० ठा० ३ उ० । उत्त० । (सुरादेवकथा 'चुल्लसयय' शब्दे तृतीयभागे ११६६ पृष्ठे गता ।)

सुरादेवी-सुरादेवी-स्त्री० । पश्चिमरुचकवरपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था०२ठा०१ उ० । जं० आ०क० । स्वनामख्यातायां सौधर्मकल्पदेव्याम् नि० १ श्रु० ४ वर्ग ८ अ० । आ० म० । (सा च पार्श्वान्तिके प्रव्रज्य सौधर्मे उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीति निरयावलिकानां चतुर्थवर्गस्य अष्टमऽध्ययने सूचितम् ।)

सुरादेवीकूड-सुरादेवीकूट-न० । शिखरिवर्षधरपर्वतस्य पञ्चमे कूटे, जं०४वक्ष० । (स्थानाङ्गवृत्ताविदं चतुर्थम् ।) सुरादेव्यावासभूते पर्वते, जं० ४ वक्ष० । स्था० ।

सुराथालय-सुरास्थालक-न० । सुरायाः स्थालकं सुरास्थालकम् । कोशलादिके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सुराभ-सुराभ-न० । अपरयोः कृष्णराज्योर्मध्ये लोकान्तिकविमाने, तत्र तुषिता देवाः । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुराभिओग-सुराभियोग-पु० । कुलदेवतादेः सुरस्याभियोग, ध० २ अधि० ।

सुरारस-सुरारस-पु० । समुद्रविशेषे, "एगा जोयणकोडी, लक्खा दससजायणसहस्सा । गोतित्थेण विरहियं, सुरारसे सागरे खित्ते ॥" द्वी० ।

सुरालय-सुरालय-पु० । स्वर्गे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सुरावियडकुम्भ-सुराविकटकुम्भ-पु० । सुरारूपं यद् विकटं जलं तस्य कुम्भो य स तथा । मद्यभृतघटे, भ० १६ श०६उ० ।

सुरासुरमणुयपूइय-सुरासुरमनुजपूजित-त्रि० । ज्योतिष्कवैमानिकैर्व्यन्तरैर्भवनपतिभिः पुरुषैर्विद्याधरैश्च पूजिते, पं० सू० १ सूत्र ।

सुरिंद-सुरेन्द्र-पु०। सुष्ठु राजन्ते इति सुरास्तेषामिन्द्र — प्रभु सुरन्द्र ,सुराणा देवाना वा इन्द्र सुरेन्द्र ।शक्रे,उपा० २ अ० । ति० । स० । द्वात्रिंशत् सुरेन्द्रा । प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

सुरिन्ददत्त-सुरेन्द्रदत्त-पु० । इन्द्रपुरनगरराजस्येन्द्रदत्तस्य स्वामात्यसुताकुक्षिसभूते पुत्रे, आ० म० १ अ० । मथुरा-जाताया निर्वृत्ते स्वयवरवरके, ती० ८ कल्प ।

दयाया सुरेन्द्रदत्तचरितनिदर्शनमाह—

" पयडियदइक्कधम्म, दसियजीववहदारुणविवाग ।
किं पि जसोहरचरिय, भणामि सवेगरसभरिय ॥ १ ॥
अत्थि पुरी उज्जणी, जत्थ जणो विमलसीलदुल्ललिओ ।
कलिओ विहवभरण, न कयावि निएइ परदार ॥ २ ॥
अमरु व्व अमरचदा सुहासओ तत्थ आसि नरनाहो ।
वरलावन्नमणहरा, जसाहरा तस्स पाणपिया ॥ ३ ॥
ताण कयविबुहनामा, सुरिंददत्तो सुओ सुरिंदु व्व ।
परमेस गुत्तभेई, ने वय कइयावि वइरकरा ॥ ४ ॥
नियसगमउज्जीविय, मयणासारयससकसमवयणा ।
तस्स य नीलुप्पलदल-नयणा नयणावली भज्जा ॥ ५ ॥
अन्नदिणे रज्जभर, पुत्ते सकामिय अमरचदनिवो ।
पडिवन्नो कयउन्नो, समणत्त असम सुमणत्त ॥ ६ ॥
महिहरझुज्झनकरो, पयडियकमलो य हणियरिउतिमिरो ।
रविरिव सुरिंददत्तो, वि कुणइ सव्वक मइसुहिय ॥ ७ ॥
अह अन्नदिणे रन्नो, सारसियानामियाए दासीए ।
पलियच्छलेण कहिओ, समागओ धम्मदूओ त्ति ॥ ८ ॥
तत्तो चिंतेइ निवो, अथिरत्त अहह सव्वभावाण ।
ही तुच्छया भवस्स य, ह हा चलत्त तरुणयाए ॥ ९ ॥
दिवसनिसा घडिमाल, आउयसलिलं जणस्स चित्तूणं ।
चदाइच्चबइल्ला, कालरहट्ट भमाडति ॥ १० ॥
जीवियजलमि खीणे, सरीरसस्समि परिसुसतंमि ।
को वि हु नत्थि उवाओ, तहवि जणो पावमायरइ ॥ ११ ॥
तो किं इमीइ मज्झ, रगततरंगभगुरनराए ।
निवलच्छीइ सुतुच्छा-इ नरयपुरसरलसरणीए ॥ १२ ॥
गुणहरकुमर गुणरय-ण कुलहर ठाविऊण नियरज्जे ।
पुव्वपुरिसाणुचिन्न, सामन्न अणुचरामि त्ति ॥ १३ ॥
तो सिट्ठो दइयाए, नियमिप्पाओ निवेण सा आह ।
जं मे रायइ त कुल-सु नाह न करेमि विग्घमह ॥ १४ ॥
किंतु अह पि गहिस्स, सहेव पव्वज्जमज्ज उत्तेण ।
चिट्ठइ पच्छा जुण्हा, फुडमुड्डुनइणो विणा कह णु ॥ १५ ॥
तो चिंतइ नरनाहो, अहो अहो मज्झ उवरि दईए ।
अइनिविडो पडिबधो, अहो अहा विरहभीरुत्त ॥ १६ ॥
इत्थतरमि मिउगहि-र सद्दओनमिय दाहिणकरेण ।
कालनिवेपण निउणा, पढियमिण तन्निउत्तेणं ॥ १७ ॥
लद्धं पसिद्धमुदयं, पयावपसर कमेण वड्ढित्ता ।
उज्जोवित्ता भुवण, सपइ अत्थमइ दिणनाहो ॥ १८ ॥
त सोउ चिंतइ निवो, हहा इहं नत्थि कोइ निच्चसुही ।
इत्तिय दसाउ विवसो, पइदिवस सहइ सूरो वि ॥ १९ ॥
सज्झाकिच्चं तो का-उ ठाउ मत्थाण मंडवमि खण ।
नयणावलीइ समल-कियंमि पत्तो रइगिहमि ॥ २० ॥
ससारसरूवनिरू-वणिक्कपरगम्म निद्दुग्घनित्तस्स ।
विसयविमुहस्स रन्नो, दूर ओसरियनिद्दस्स ॥ २१ ॥
सुत्तो निवु त्ति उक्कड मयणा नयणावली समुट्ठेइ ।
उग्घाडिउ कवाडे, विणिग्गया वासगहाओ ॥ २२ ॥
चिंतइ निवो अवेल किं, एसा निग्गय त्ति हुं नाय ।
मह भाविविरहभीरू, नूण मरिहि त्ति वारेमि ॥ २३ ॥
तयणु अणुपुट्ठिमेई, इ जाइ जा नरवई गहियआसी ।
पासायपालआ ता-व खुज्जओ तीइ उट्ठविओ ॥ २४ ॥
अह ते दोवि पमत्ते, करालकरवालघायपायाले ।
जा खिविही कोववसा, निवई इय चिंतए ताव ॥ २५ ॥
उब्भडरिउभडसघडिय-करडिघडकरडदलणदुल्ललिओ ।
वियलियसीलसु इमे-सु एस कह वहउ मह खग्गो ॥ २६ ॥
अहव किमिमीइ चिंता-इ पत्थुयत्थस्स अणणुरूवाए ।
इय वलिय विलियचित्तो, सिज्जाठाण निवो पत्तो ॥ २७ ॥
चिंतइ सयणिज्जगओ, अहो महला अनामिया वाही ।
विसकदली अभूमा, विसूइया भोयणेण विणा ॥ २८ ॥
वग्घी अकपरा तह, अणग्गि चुडली अवयणा मुच्छा ।
निवड निवडमलोह, अकारणो तह य मच्चु त्ति ॥ २९ ॥
इय जा चिंतेइ इमो ता देवी तत्थ आगया सणिय ।
गभीरयाइ नहु किं-पि जपिय नरवरेण तया ॥ ३० ॥
इत्तो समाहयाइ, पभायतूराइ किंकरगणेण ।
कालमिवेयगपुरिसे-ण गहियसद्दण इय पढिय ॥ ३१ ॥
एसा वच्चइ रयणी, वि मुक्कगुरुतिमिरचिहुरपब्भारा ।
दाउ जलजलिं पिव, परलोगगयस्स सूरस्स ॥ ३२ ॥
तो काउ गोसकिच्च , अत्थाणसहाइ आगओ राया ।
पणओ य मतिसाम-तसिट्ठिसत्थाहपमुहेहिं ॥ ३३ ॥
कहिओ नियभिप्पाओ, निवेण विमलमइमाइमतीण ।
भालयलमिलियकरको-रगेहिं तेहिं पि विन्नवियं ॥ ३४ ॥
देव ! न अज्ज वि जायइ, कवयहरो जाव गुणहरो कुमरो ।
ताव सय च्चिय सामी , पयाउ पयाउ पालउ ॥ ३५ ॥
भणइ निवो मतिवए , किं अम्ह कुले समागए पलिए ।
कोवि ठिओ गिहवासे , भणति ते देव ! नहु एव ॥ ३६ ॥
इय सह मतीहिं निवो , विविहालावेहि तं दिण गमिउं ।
सुहसुत्तो रयणीए, विरामसमए नियइ सुमिणं ॥ ३७ ॥
जह सत्तभूमिमदिर-उवरिं सीहासणमि उवविट्ठो ।
पडिकूलभासिणीए , अवाए पाडिओ हिट्ठा ॥ ३८ ॥
निवडता पत्तो ह, भूमीओ सत्त तह य अवाचि ।
उट्ठिय कह पि मदिर-गिरिसिहर पुणवि आरूढो ॥ ३९ ॥
अह गयनिद्दो राया, चिंतइ आवायदारुणविवागो ।
परिणामसुहो सुमिणो , एसो किं भावि नहु जाणे ॥ ४० ॥

अत्रान्तरे पठित प्राभानिककालनिवेदकेन—

पतितोऽपि दैवयोगात् , पुनरुत्पात क्षणेन किल लभते ।
कन्दुक इव सद्वृत्तो , न भवति चिरकालविनिपातः ॥४१॥
अह कयपयभायकिच्चो, जा अत्थाणमि उवविसइ राया ।
बहुपरियणपरियरिया, जसोहरा ता तहिं पत्ता ॥ ४२ ॥
अब्भुट्ठिया निवेण , निवेसिया आसणे अइमहते ।
पुच्छइ वच्छ ! कुसल , स भणइ अबापसाएण ॥ ४३ ॥
चिंतइ य निवो मज्झ , वयगहण कहणु मन्निही अबा ।
अइबधुर पडिबधा , हुं अदिश इमो उवाओ ॥ ४४ ॥

तं चेव सुमिणय तह, कहेमि पडिघायहेउ जह तस्स ।
भन्नइ मह मुणिवस्स, पव्वइश्रो च्चिय तश्रो अहय ॥ ४५ ॥
इय सामत्थिय कहिश्रो, सुमिणो जणणीइ अंब! जह अज्ज ।
गुणहरकुमरस्स अह, रज्ज दाऊण पव्वइश्रो ॥ ४६ ॥
धवलहराउ निवडिश्रो, इच्चाइ सुणित्तु तीइ भीयाए ।
थुथुक्किय च वाम-क्कमेण अक्कमियमहिवलय ॥ ४७ ॥

यशोधरा प्राह—

पयस्स विघायकए, दाउं कुमरस्स रज्जमित्तरिय ।
गिराहेइ समणलिंग, (राजा) एव ज आणवइ अंबा ॥४८॥

यशोधरा—

सिवडणनिमित्तय पुण जलथलखेयरजिए बहु हणिउं ।
कुलदेवयच्चणेण, करहि त संतिकम्म ति ॥ ४९ ॥

राजा—

जियघाया य ण संती, हहा कह अंब ! ते समाइट्ठा ।
ज धम्मेण संती, सो पुण धम्मो दयामूलो ॥५०॥ (ध०र०)
(अभयदानकथनम्— 'अभयदाण' शब्दे प्रथमभाग७०६ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।)
तं अंब ! संतिकम्म त चिय सव्वत्थ साहणसमत्थ ।
ज अइथेव पि पर-स्स नेव चिंतिज्जए पाव ॥ ५७ ॥

यशोधरा—

पुत्तय ! परिणामवसा, पुन्न पाव च होइ अहवावि ।
देहारुग्गनिमित्त, पाव पि हु कीरए इत्थ ॥ ५८ ॥

यत उक्तम्—

पाव पि हु कायव्व, बुद्धिमया कारणं गणंतेण ।
तह होइ किं पि कज्ज, विस पि जह ओसह होइ ॥५९॥

राजा—

जइ वि परिणामवसश्रो, पुन्न पाव हवेइ जीवाण ।
तह चि य जयंति सत्ता, परिणामविसाहिमिच्छंता ॥६०॥
जो पुण हिंसायरणे-सु वट्टई तस्स नणु परीणामो ।
दुट्ठो न य त लिंग, होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥ ६१ ॥

किंच—

पुन्नमिण पाव चिय, सेवता त फल न पावेइ,
हालाहलविसभोई, न जीवई अमयबुद्धी वि ॥ ६२ ॥
नय तिहुयणे वि पाव, अन्न पाणाइवायश्रो गरुय ।
ज सव्वे वि य जीवा, सुहेसिणो दुक्खभीरू य ॥ ६३ ॥
देहारुग्गकए वि हु जीवदया चेव अंब ! कायव्वा ।
आरुग्गमाइ सव्व, ज जीवदयाफल नूण ॥ ६४ ॥

तथाहि—

ज आरुग्गमुदग्गमप्पडिहय आणेसरत्तं फुडं,
रूवं अप्पडिरूवमुज्जलतरा कित्ती धण जुव्वण ।
दीह आउ अवंचणो परियणो पुत्ता सुभत्ता सया,
त सव्व सचराचरमि वि जए नूण दयाए फल ॥ ६५ ॥
अयणकलहेण इमिणा, अल मम चिय करसु त वयण ।
इय जपिरी नरवइ जसोहरा धरइ बाहाए ॥ ६६ ॥
तत्तो निवो वि चिंतइ, एगत्तो अंबयावयणलोवा ।
अन्नत्तो जीववहो, इत्थ मए किं नु कायव्व ॥ ६७ ॥
अहवा वि अइदुरंता, गुरुजणवयणविलोवश्रो वि वयभगो ।
ता अत्ताण पि हणिय, रक्खिया पाणिणा इण्हि ॥ ६८ ॥
इय चिंतिउ निवइणा, पकड्ढिय मंडलग्गमइउग्ग ।
तो हाहारव मुहला-इ तीइ धरिश्रो भुयादंडो ॥६९॥
भणिश्रा य पइविवन्ने, वच्छ ! अह किं नु जीविह पच्छा ।
माइवहा चेव इमा, ता तुमए ववसिश्रा इत्थ ॥७०॥
इत्तो य कुक्कुडएण कुइय सुणिश्रो य तीइ तस्सद्दो ।
भणिश्र य वच्छ ! निहणसु, एश्र ज अत्थि इह कप्पो ॥७१॥
परिसरज्जे पगए, जस्स सरा सुम्मए तय हणिउं ।
तप्पडिबिंब अहवा, करिज्ज ससमीहिय पुरिसो ॥७२॥

राजा—

हे माय ! कायमणवइ, जोगेहि हणे न जीवमन्नमह ।

यशोधरा—

जइ एव पिट्ठमय, पि कुक्कुड हणसु ता वच्छ ! ॥७३॥
ता माइनेहमोहिय—मणेण सछन्नताणनयणेण ।
जणणीवयण रुन्ना, पडिवन्न गयाववएण ॥७४॥

यद्वा—

बहुय पि हु विन्नाण, नाइसय होइ नियकज्जमि ।
सुट्ठु वि दूरालाय न पिच्छए अप्पय लच्छी ॥७५॥
नरनाहवयणपरिपे-रिएहिं सिप्पीहिं झत्ति निम्मविश्रो ।
पिट्ठमयतंबचूडा, जसोहराए समुवणीश्रा ॥७६॥
सा वि तश्रो निवसहिया गतु कुलदेवया पुरा भणइ ।
इय कुक्कुडेण तूसिय मह सुयकुसुमिणहरा होसु ॥ ७७ ॥
अह तीइ पेरिएण निवेण असिणा स कुक्कुडो वहिश्रो ।
भक्खसु एय मंस, ति जपए तण पडिभणिय ॥ ७८ ॥
वरमंब ! विस भुत्त नउ मंस नरयदुसहदुहहेउ ।
तसजीववहुप्पन्न, दुग्गध असुइबीभत्थ ॥ ७९ ॥
तत्तो जसोधराए, जसोहराए य पत्थिश्रो बाढ ।
पिट्ठमयतंबचूड-स्स नरवरो भुंजए मंस ॥ ८० ॥
अह बीयदिणे कुमर, रज्जे सठाविय जाव पव्वइही ।
ता देवीए भणिश्रो, पडिवालसु देव ! अज्ज दिणं ॥ ८१ ॥
पव्वइहमह पि सुए, अणुहविउं अज्ज ! पुत्तरज्जसुह ।
चिंतइ निवो इमीए, किमिण पुव्वावरविरुद्ध ॥ ८२ ॥
अहवा चयइ जियंत, मय पि अणुमरइ कावि भत्तार ।
विसहरगइ व वक, को जाणइ चारयमित्थीए ॥ ८३ ॥
ता पिच्छामि किमेसा, करेइ ता भणइ देवि ! इय होउ ।
सा चिंतइ जइ न इम, जणुपव्वइहइ तश्रो मज्झ ॥ ८४ ॥
होही मह कलंको, कहमाव वाबाइए पुण निवमि ।
बालसुयपालणकए, अणुमरती इ वि न दोसो ॥ ८५ ॥
इय चिंतिय सा रन्ना, नहसुत्तीगंठिय विस देइ ।
भुंजतस्स तश्रो सो, जाश्रो विहल घलो झत्ति ॥ ८६ ॥
जाश्रो विसप्पश्रोगो, आहूया विसविघायगा विज्जा ।
विज्जाहवण नहु सु-दर ति चिंतित्तु अह देवी ॥ ८७ ॥
सोयभरक्कंता इव, घस त्ति निवडेइ नरवरस्सुवरिं ।
गलअंगुट्ठपश्रोग-ण हणइ नियय पइ पावा ॥ ८८ ॥
अह अट्टज्झाणपरो, काया मरिउं सिंवधसेलमि ।
जाश्रो मऊरपोश्रो, गहिश्रो चयनामवाहेण ॥ ८९ ॥
नदावाडयगाम, चडतलारस्स दिन्नश्रो तेण ।
सत्तुयगपत्थएण, सो तं सिक्खवइ नट्टकल ॥ ९० ॥
बहुविहरयणा मलय, सच्छइ बहुपेच्छभाररमणीश्रो ।
सो पाहुड ति तेण, पट्ठविश्रो गुणहरनिवस्स ॥ ९१ ॥
इत्तो जसोहरा वि हु, सुयमरणुप्पन्नअट्टझाणपरा ।

अइतिक्खदंतदाढा, उग्गाढा हरिणपवणजइणगई ।
लल्लक्कमाणजीहा, ते पत्ता मुणिसमीवंमि ॥१४१॥
जलिरजलणं व तवसा, दित्तं तं दट्ठु निप्पहा जाया ।
साणा ओसहिभरभ-ग्गउग्गरला निसहरु व्व ॥१४२॥
काउं पयाहिणतियं, अणप्पमाहप्पओ मुणिवरस्स ।
चरणे पडिय महियल-मिलंतमउलिं सुणयवंद ॥१४३॥
तं दट्ठु विलयचित्तो, चिंतइ राया वरं इमे सुणया ।
न उण अहं जो अकुसल-कारी एयस्स वि मुणिस्स ॥१४४॥
अह निवइबालमित्तो, सिट्ठिसुओ नामओ अरिहमित्तो ।
जिणमुणिपवयणभत्तो, मुणिनमणत्थं तहिं पत्तो ॥१४५॥
नाओ य तेण मुणिवर, उवसग्गपरो निवस्सऽभिप्पाओ ।
भणियं च देव ! किमिणं, सविसायं आह राया वि ॥१४६॥
भो मित्त ! अलाहि मम, चरिएण पुरिससारमेयस्स ।
इयरो वि भणइ मा दे-व ! परिस वयणमुल्लवसु ॥१४७॥
सहु ओयरसु तुरगा, भवरत वंदिमा सुदत्तमुणिं ।
भुवणच्छरियं चरियं, इमस्स किं देव ! न सुयं ते ॥१४८॥
अह संभंतेण निवे-ण पभणियं कहसु कहसु भो मित्त ! ।
सुपुरिस कहावि जा पा-व तिमिरहणणिक्कसूरपहा ॥१४९॥
जंपेइ अरिहमित्ता, कलिंगपहुअमरदत्तनरवइणो ।
पुत्ता आसि सुदत्तो, राया नायाववदायमई ॥१५०॥
तस्स य कयावि चोरो, उवणीओ तलवरेण भणियं च ।
देव ! इमो वढनर, वावाइय मुसियं अमुगगिहं ॥ १५१ ॥
मणिकणगरयणधणजा-य माइ बहु गिण्हिउं च गच्छंतो ।
अम्हेहिं अज्ज पत्तो, सपइ देवो पमाणं ति ॥ १५२ ॥
तो धम्मसत्थपाढी, अवराहं कहिय पुच्छिया रन्ना ।
एयस्स को णु दंडो, तेहि वि एवं समुल्लवियं ॥ १५३ ॥
करचरणसवणणासण, पुव्वमिमो अरिहए वहं चेव ।
तं सोउं चिंतइ निवो, धिरत्थु एयस्स रज्जस्स ॥ १५४ ॥
जीववह-अलियभासण-अदिन्नगिण्हण-अबभचेराइं ।
आसवदारा दारा, व कुगइणो जत्थ वट्टंति ॥ १५५ ॥
रज्जे तओ सुदत्तो, ठविउं आणंदनामजामेयं ।
पासे सुहम्मगुरुणो, दिक्खं गिण्हइ इमो साहू ॥ १५६ ॥
अह उत्तरिय तुरियं, तुरयाओ हरिसिओ महीनाहो ।
नमइ मुणिंद तेणावि, दिन्नो से धम्मलाभु त्ति ॥ १५७ ॥
तं दट्ठु साहुरूवं तव्वयणं सवणसुहयरं सुणिउं ।
लज्जाभरोणयमुहो, अणुतावा चिंतइ नरिंदो ॥ १५८ ॥
कहकहमि नत्थि सुद्धी, रिसिघायणववसियस्स इह मज्झ ।
इमिणा असिणा ता लहु, लुणामि कमलं व नियमउलिं ॥१५९॥
इय झायंतो वुत्तो, मुणिणा मणनाणिणा महाराय ! ।
चिंताइ अलमिणीए, जं आयवहो वि पडिसिद्धो ॥ १६० ॥

आह च—

भावियजिणवयणाणं, ममत्तरहियाण नत्थि उ विसेसो ।
अप्पाणंमि परंमि य, तो वज्जे पीडमुभओ वि ॥ १६१ ॥
नय अंगं पावकलं-कपंकपक्खालणक्खमं राय !
जिणवरपणीयपवयण-वयणाणुट्ठाणवारिं विणा ॥ १६२ ॥
अह हियगयाभिप्पा-य कहणओ रंजिओ भिसं राया ।
हरिसंसुपुन्ननयणो, नमिउं विन्नवइ मुणिपवरं ॥ १६३ ॥
भयवं ! किं पच्छित्तं, इमस्स पावस्स घायणसमत्थं ।
मुणि आह निग्गमविय-जणेण पडिवक्खआसवा ॥ १६४ ॥
इत्थ नियाणं मिच्छ-त्तसगयं पावहेउ अन्नाणं ।
तं चन्नहा ठियाणं, भावाणं, अन्नहा गहणं ॥ १६५ ॥
तुमए वि चिंतिय निव ! अवसउणं समणओ इमो दिट्ठो ।
अवसउणत्तं य इमं, निमित्तमज्झत्थसियं भद्द ! ॥ १६६ ॥
जह किर एसो चिक्कण, मलमइलतणू सिणाणपरिवज्जी ।
सोयायारविमुक्को, परघरभिक्खोवजीवि त्ति ॥ १६७ ॥
ता मज्झत्थो होउं खणमेगं मालवेस ! निसुणेसु ।
मलमलिणत्तं मइल-त्त कारणं नो जओ भणियं ॥ १६८ ॥
ध० र० ।

किंच—

आत्मा नदी संयमतोयपूर्णा,
सत्यावहा शीलतटा दयोर्मिः ।
तत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र !,
न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥ * ॥

अक्खंडियवयनियमा, गुत्ता गुत्तिंदिया जियकसाया ।
अइ सुद्धं बंभचेरा सुइणा इसिणो सया नेया ।१७२।ध०र०

सत्यं शौचं तपः शौचं, शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया शौचं, जलशौचं च पञ्चमम् ॥ १७६ ॥
आरंभनियत्तस्स य, अप्पडिबद्धस्स उभयलोए वि ।
भिक्खावज्जीवित्तं, पसंसियं सव्वसत्थेसु ॥ १७७ ॥

उक्तं च—

अवधूतां च पूतां च, मूर्खाद्यैः परिनिन्दिताम् ।
चरेन्माधुकरीं वृत्तिं, सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १७८ ॥
चरेन्माधुकरीं वृत्ति-मपि म्लेच्छकुलादपि ।
एकान्नं नैव भुञ्जीत, बृहस्पतिसमादपि ॥ १७९ ॥
एवं च गुणग्घविय, तियसाण वि मंगलं समणरूवं ।
गुणहर नरनाह ! कहं, अवसउणत्तेण ते गहियं ॥ १८० ॥
एमाइ सुणिय राया, अइहिट्ठो नट्ठदुट्ठमिच्छत्तो ।
मुणिनाहं पयलग्गो, खमावए नियमवराहं ॥ १८१ ॥
भणइ मुणी वि नरेसर, इह्हमित्तेण संभमेण कयं ।
नणु खामियं चेव मए, खंति च्चिय जं समणधम्मो ॥ १८२ ॥
नत्थि हु मुणिवरनाण-स्स अविसओ इय विचिंतिउं रन्ना ।
तायस्स अज्जियाए, गइविसेसं मुणी पुट्ठो ॥ १८३ ॥
मुणिणा वि पिट्ठकुक्कुड, वहमूलो तेसि सयलवुत्तंतो ।
कहिओ जयावलीग-ब्भ संभवावच्चपेरंतो ॥ १८४ ॥
तो चिंतिय निवइणा, अहह अहो महिलियाण कूरत्तं ।
ही मोहस्स गुरुत्तं, भवस्स धि कुच्छणीयत्तं ॥ १८५ ॥
जइ संति निमित्तं पि हु विहिओ पिट्ठमयकुक्कुडवहो वि ।
तायज्जियाण जाओ, एवविहदारुणविवागो ॥ १८६ ॥
हा अहयं किह होहं निरत्थयं जेण जियभिया वहिया ।
अइकोहलोहमोहा, ऽभिभूयचित्तेण निच्चं पि ॥ १८७ ॥
ता नूणं गंतव्वं, सरसरलेण पहेण नरयंमि ।
नत्थि हु इत्थ उवाओ, अहवा पुच्छामि भयवंतं ॥ १८८ ॥
अह मुणिउं निवहिययं, आह मुणी सुणसु नरवर ! उवायं ।
मणवयणतणुविसुद्धा, जिणिंदसद्धम्मपडिवत्ती ॥ १८९ ॥
मित्ती पमोय करुणा, मज्झत्थं सव्वयावि कायव्वं ।
नीसेसजियगुणाहिय, किलिस्समाणा विणीएसु ॥ १९० ॥
एवं काउं सम्म, परिपालियनिरइयारवयनियमा ।

निट्ठवियअट्ठकम्मा, परमपय जंति अचिरेण ॥ १६१ ॥
अह तुट्ठो भणइ निवो, भयव ! अहमवि वयस्स किं उचिओ ? ।
वागरइ गुरू नरवर ! अन्नो को नाम उचिउ त्ति ॥ १६२ ॥
तो रन्ना नियपुरिसा वुत्ता भो भो कहह मंतीण ।
जह देवाणुपिएहिं, कुमरो रज्जे भिसित्तव्वो ॥ १६३ ॥
नय कायव्वा खेओ, गहेमि दिक्खं सुदत्तगुरुपासे ।
तेहि वि तहेव कहिय गंतूण मंतिपमुहाण ॥ १६४ ॥
ते सभंता सव्वे, अंतेउरिआउ कुमरकुमरीओ ।
सेसो परियणलोओ, तत्था ऽऽरामे लहु पत्तो ॥ १६५ ॥
मइणितलासणत्थ, विच्छाडुयछत्तचामराडोव ।
कहकहवि निव नाउ, सगग्गय ते भणंति इम ॥ १६६ ॥
गयडाढु व्व भुयगा, वाराछूढ व्व मत्तमायगा ।
सीहो व्व पंजरगओ किं झायसि रज्जभट्ठु व्व ॥ १६७ ॥
ता रन्ना सव्वेसिं, मुणिवयण साहिय निव्वसस ।
तं सुणिय जाइसरण सजाय कुमरकुमरीणं ॥ १६८ ॥
सवगभाविएहिं, भवउव्विग्गेहि तेहि उल्लविय ।
ताय ! अल अम्हाण, भोगेहि भोगिभीमेहिं ॥ १६६ ॥
गिण्हिस्सामो अम्हे, वि तायपाएहिं सह समणभाव ।
पडिभणिय नरवइणा, मा पडिबंध कुणह वच्छ ! ॥ २०० ॥
ता विजयवम्मनियभा-इणिज्ज कुमरे ठविन्तु रज्जभर ।
जिणनाहचेइएसु, काउ अट्ठाहियामहिम ॥ २०१ ॥
कइवयअतेउरपु-त्तपुत्तिसामंतमंतिमाइजुओ ।
गिण्हइ सुदत्तगुरुणो, पासे गुणहरनिवो दिक्ख ॥ २०२ ॥
कारुन्नसुपुन्नेण, विन्नत्तो कुमर साहुणा सूरी ।
नयणावलिं पि भयव !, नित्थारसु भवसमुद्दाओ ॥ २०३ ॥
भणइ गुरू करुणायर !, सा सपइ कुट्ठवाहिविहुरतणू ।
अच्छिन्नसन्निजुया जा-ल परिगया लोयपरिभूया ॥ २०४ ॥
पइखणफुरतरुद्द-ज्झाणवसा बद्धतइयनरगाऊ ।
अइदीहरसंसारा, धम्मस्सुचिया न थेवं पि ॥ २०५ ॥
तो गुरुवेरग्गगओ, चरण पालितु अभयरुइसाहू ।
तह अभयमई समणी, जाया देवा सहस्सारे ॥ २०६ ॥
इत्थेव भरहखित्ते, खित्ते इव करिसएहि कयसोहे ।
सकेयनिकेय वर, सिरीइ पुरमत्थि साएय ॥ २०७ ॥
विणयधरो धरो इव, सुपइट्ठो सफलओ निवो तत्थ ।
लच्छिमई तस्स पिया, पियामहस्सेव सावित्ती ॥ २०८ ॥
अह सो अभयरुइजीवो, तत्तो चविऊण तीइ उयरंमि ।
मुत्तामणि व्व सुत्ती, पुडसु चित्तो समुप्पन्नो ॥ २०९ ॥
पडिपुन्नेसु दिणेसु, सुसुमिण पिसुणियसु गुणपब्भार ।
सा पसवइ मलयमहि, व्व चदण नदण परम ॥ २१० ॥
नाऊण इमं राया, पियवयादासचेडिवयणाओ ।
कारेइ हट्ठतुट्ठो, नयर वद्धावण एव ॥ २११ ॥

तथाहि—

मुच्चति भन्ति पुरगुत्तियाइ, दाणाइं महंति पवत्तियाइं ।
निरुवम किज्जइ हट्टसोह, नच्चति पउर पाउल अखोहं ॥ २१२ ॥
आवतिबहुयजण अक्खवत्त, गायंति कुलवहु कमलनित्त ।
तहि पडहि नगारिय भट्ट चट्ट दीसति ठाणिठाणमि नट्ट २१३
बज्झंति हु घरि घरि तोरणाइं
सोहिज्जइ वररत्थामुहाइं ।
उब्भिज्जइ ... ...,
ठाविज्जहि कचणपुन्न कलस ॥ २१४ ॥
एव भूमिण्णहु जम्म महामहु
कारिय दस दिवसइ नयरि ।
तउ कुमर मणोहरु नामु,
जसोहरू सठावइ अइहरिसभरि ॥ २१५ ॥
सो वड्ढतो नवनव कलाहि नवससहरु व्व पइदिवसं ।
जाओ य जुव्वणत्थो, जसधवलियसयलदिसिवलओ ॥ २१६ ॥
अह अत्थि कुसुमनयरे, ईसाणा इव तिसत्तिपरिकलिओ ।
ईसाणसेण राया, विजया नामेण से देवी ॥ २१७ ॥
सा अभयमई जीवो, सग्गाओ चविय तीइ उयरंमि ।
वरधूया सजाया, विणयवई नाम विक्खाया ॥ २१८ ॥
पत्ता य तरुणभावं, सयवरा पेसिया नरिदेण ।
बहुभडचडगरसहिया, कुमरस्स जसोहरस्स इमं ॥ २१९ ॥
विणयधरस्स रन्ना, य बहुमए नयरबाहिरुज्जाणे ।
आवासिया य एसा, विवाहदिवसे य अह पत्ते ॥ २२० ॥
लच्छिवई पमुहेहिं, कुमरो मणिरयणकणयकलसेहिं ।
मज्जाविओ विलेवण, वत्थाहरणेहि लंकरिओ ॥ २२१ ॥
आराविओ गइदे, वीरज्जंतो य चारुचमरेहिं ।
सिरधरियधवलछत्तो, थुव्वंतो मागहजणेण ॥ २२२ ॥
सिंधुरखधगएण, अणुगम्मंतो निवाइलोएण ।
पइदिसि वि सद्दरह तुरि-य घट्टकलिओ य जा जाइ ॥ २२३
ता फुरियरुइरदाहिण-नयणेण जसोहरेण कुमरेण ।
कल्लाणसिद्धिभवणे कल्लाणगिई मुणी दिट्ठो ॥ २२४ ॥
मन्ने परिसरूव कत्थ वि मे दिट्ठपुव्वय ति इमो ।
ईहापोहगयमणो, स मुच्छिओ हत्थिखधमि ॥ २२५ ॥
धरिओ य निवडमाणो, पासट्ठियरामभद्दसिट्ठिणा ।
किं किं ति जपमाणा, निवाइणो वि य तहिं पत्ता ॥ २२६ ॥
चदनजलपडुपवण-प्पयाण पउणीकओ कुमारवरो ।
सुमारियजाई पुट्ठो, रन्ना ! किं वच्छ ! एय ति ॥ २२७ ॥

कुमार—

ताय अइमोहिर ससा-र विलसिय दारुण इमं एवं ।

राजा—

को इत्थ अवसरो भय-विलसियचिंताइ ते वच्छ ! ॥ २२८ ॥

कुमार—

एसा कहा महंती, ता ताय ! कहिं पि एगदेसंमि ।
उवविसह जेण एवं, कहेमि सयल नियचरियं, ॥ २२९ ॥
रन्नावि तहेव कए, कुमरो साहइ सुरिंददत्तभवा ।
आरब्भ पिट्ठकुक्कुड-वहजणियकिलेसभराविरस ॥ २३० ॥
नियवुत्तंत जाइ, सुमरणपज्जतयं तयं सुणिउ ।
भणइ निवाइजणो कह, विरसो जियवहविगप्पो वि ॥ २३१ ॥
तो कयअजलिबंधो, कुमरो जपइ पसीय मह ताय ! ।
अणुमन्नसु चारित्तं, तरेमि जेणं भवसमुद्द ॥ २३२ ॥
पुत्त ! अइनेहमोहिय-मई नरिंदो कहिं पि जा कुमर ।
न वि लज्जइ ता इमिणा; महुरसर विन्नविय मेवं ॥ २३३ ॥
संसारो दुहहेउ, दुक्खफलो दुसह दुक्खरूवो य ।
नेहनियलेहि बद्धा, न चयंति तहावि त जीवा ॥ २३४ ॥
जह न तरइ आरुहिउं, पंके खुत्तो करी थल कह वि ।
तह नेहपंकखुत्तो, जीवो नारुहइ धम्मथल ॥ २३५ ॥
छिज्ज मोस मलणं; बंधं निग्गमिणं च लोयंमि ।

जीवा तिला य पिच्छह, पावंति सिणेहपडिबद्धा ॥२३६॥
दूरुज्झियमज्जाया धम्मविरुद्धं च कुलविरुद्धं च ।
किमकज्जं जं जीवा, न कुणंति सिणेहपडिबद्धा ॥२३७॥
थवावि जाव नेहो, जीवाण ताव निव्वुई कत्तो ।
नेहक्खयम्मि पावइ, पिच्छ पईवोवि निव्वाणं ॥२३८॥
इय सोउं निवो जंपइ, एवमिणं किंतु वच्छ ! अइसच्छं ।
ईसाणरायधूया, एसा कह होहिहि वराई ॥२३९॥
कुमरो भणइ इमा वि हु सा विज्जइ एस वइयरो ताय ।
सोऊण इमं सम्मं, कयावि बुज्झिज्ज जिणधम्मं, ॥२४०॥
वुत्तं इमं ति रन्ना, पुरोहिओ सव्ववद्धणो नाम ।
पट्ठविओ तत्थे य, सवधं कहसु कुमरीए, ॥२४१॥
सो वि हु गंतूण खण-ण आगओ भणइ निवकुमारस्स ।
सिद्धा मणोरहा किह, निवेण पुट्ठो इमो आह ॥२४२॥
देव ! इओ ह पत्तो, तत्थव पभणिया मए कुमारी ।
एगमणा होउ खणं, देवाएस सुणसु भद्दे ? ॥२४३॥
नीरंगीपिहियमुही, कयजली चत्तआसणा सा वि ।
आइससु त्ति भणति, पयपिया मे निवइपुत्ती ॥२४४॥
इह इतस्स कुमार-स्स, साहुदंसणवसेण अज्जेव ।
जायं जाईसरणं, संभरियं पुव्वभवनवगं ॥२४५॥

तथाहि—

आसि विसालाइ निवो, सुरिंददत्तो जसोहरापुत्तो ।
वुत्ते इत्तियमित्ते, वि झत्ति मुच्छगया कुमरी ॥२४६॥
खणमित्तेण सप-त्तचेयणा जंपिया मया एसा ।
किमियं ति नीइ वुत्तं, जसोहरा भद्द ! ह चेव ॥२४७॥
ता कुमरेण व सव्वं, कहिऊण जंपियं इमं तीए ।
वीवाहेण अलं मे, जं रुच्चइ कुणउ तं कुमरो ॥२४८॥
तं सुणिय आगओ ह, एवं कहिए पुरोहिएण निवो ।
सठवइ लहु पुत्तं, मणोरहं नाम नियरज्जे ॥२४९॥
कुमरं जसोहरं साम-न्त मतिअंतेउरेण परियरिओ ।
सिरिइंदभूइगणहर-पासे दिक्खं पवज्जेइ ॥ २५० ॥
अह सो जसोहरमुणी, छज्जीवनिकायपालणुज्जुत्तो ।
दुद्धरतवचरणजल—त जलणनिद्दड्डियदुरियदुमो ॥ २५१ ॥
गुरुपायपसाय विबु-द्ध सुऊ सिद्धंतसारसव्वस्सो ।
सव्वस्सोयविमुक्को, उक्कोसचरित्तसुपवित्तो ॥ २५२ ॥
सपत्तायरियपओ, पञ्चासरहिओ हिओवएसेहिं ।
नित्थारियभवियजणं, उप्पाडियकेवलं नाणं ॥ २५३ ॥
दुट्ठट्ठमूलपगई, उत्तरपगईण अट्ठवन्नसयं ।
खविउं निट्ठवियदुहो, पत्तो अयरामरं ठाणं ॥ २५४ ॥
विणयवई वि हु सव्वं, जणणाईणं कहेवि नियचरियं ।
संबुद्धा पव्वइया, सुगईए भायणं जाया ॥ २५५ ॥
एवं दुःखपरपरामसुमतं सकल्पितस्यापि भो,
आरम्भेण यशोधरस्स सततं श्रुत्वा पुराजन्मसु ।
दुःखध्वंसकरीं भवार्णवतरीं सद्धर्मवासस्तुरीं,
"नित्यं जीवदया हताखिलभया भव्या विधत्ताऽऽत्तयाम् २५६"
ध० र० ।

सुरिंध—सुगंध—पुं० । देशविशेषे, प्रा० २ पाद ।

सुरूया—सुरूपा—स्त्री० । मध्यमरुचकवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, आ० म० १ अ० ।

सुरूव—सुरूप—त्रि० । सुविभक्तावयवचारुदेहे सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । च० प्र० । उत्त० । शोभनं रूपं येषान्ते सुरूपाः । अत्यन्तकमनीयरूपेषु जी० ३ प्रति० ४ अधि० । शोभनं—रूपमाकारो यस्य स । रा० । शोभनमतिशायि रूपमङ्गप्रत्यङ्गावयवसन्निवेशविशेषो यस्य स सुरूपः । सू० प्र० २० पाहु० । शोभनाकारे, विपा० २ श्रु० १ अ० । "एगे सुरूवे" मनाज्ञरूपे, स्था० १ ठा० । दाक्षिणात्यानां भूतानामिन्द्रे, प्रज्ञा० १ पद । विशिष्टाङ्गावयवसन्निवेशसौन्दर्ये, नपुं० । षो० ७ विव० ।

सुरूवा—सुरूपा—स्त्री० । शोभनरूपायां स्त्रियाम्, स० । स्था० । यशोधनस्तृतीयस्य कुलकरस्य पत्न्याम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० । ति० । सुरूपप्रतिरूपयोर्भूतेन्द्रयोरग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भूतानन्दस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । (पूर्वोत्तरजन्मकथा 'अग्गमहिसी' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे ।) मध्यमरुचकवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, जं० ५ वक्ष० । द्वी० । स्था० । आ० म० ।

सुलट्ठ—सुलष्ट—त्रि० । सर्वैः प्रकारैः शोभने, उत्त० १ अ० । पा० । सुन्दरे, दश० ७ अ० ।

सुलद्ध—सुलब्ध—त्रि० । सुखेन प्राप्ते, "तुज्झ सुलद्धं खु मणुस्सजम्मं ।" उत्त० ११ अ० ।

सुलद्धिय—सुलब्धिक—त्रि० । अनेकलब्धिसम्पन्ने, व्य० १ उ० ।

सुलभ—सुलभ—त्रि० । सुप्रापे, स्था० ।

छट्ठाणाइं सव्वजीवाणं णो सुलभाइं भवंति । तं जहा—माणुस्सए भवे आयरिए खित्ते जम्मं सुकुले पच्चायाति केवलिपन्नत्तस्स धम्मस्स सवणया सुयस्स वा सद्दहणया सद्दहियस्स वा पत्तियस्स वा रोइयस्स वा सम्मं काएणं फासणया । (सू० ४८५ ×)

'छट्ठाणाई' त्यादि, षट् स्थानानि—षड् वस्तूनि सर्वजीवानां 'नो' नैव सुलभानि—सुप्रापाणि भवन्ति, कृच्छ्रलभ्यानीत्यर्थो, न पुनरलभ्यानि, केषाञ्चिज्जीवानां तल्लाभोपलम्भादिति, तद्यथा—मानुष्यको—मनुष्यसम्बन्धी भवो—जन्म स नो सुलभ इति प्रक्रमः, आह च—' ननु पुनरिदमतिदुर्लभमगाधसंसारजलधिविभ्रष्टम् । मानुष्यं खद्योतक—तडिल्लताविलसितप्रतिमम् ॥ १ ॥" इति, एवमार्यक्षेत्रे अर्द्धषड्विंशतिजनपदरूपे जन्म—उत्पत्तिः, इहाप्युक्तम्— सत्यपि च मानुषत्वे, दुर्लभतरमार्यभूमिसम्भवनम् । यस्मिन् धर्माचरणप्रवणत्वं प्राप्नुयात् प्राणी ॥१॥ " इति, तथा सुकुले-इक्ष्वाका(क्वा)दिके प्रत्यायाति -जन्मतो सुलभमिति, अत्राभिहितम्- "आर्यक्षेत्रोत्पत्तौ,सत्यामपि सत्कुलं न सुलभं स्यात् । सच्चरणगुणमणीनां, पात्रं प्राणी भवति यत्र ॥१॥" स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुलभबोहिय—सुलभबोधिक—त्रि० । सुलभा बोधिर्भवान्तरे जिनधर्मप्राप्तिर्यस्यासौ सुलभबोधिकः । रा० । सुखेन जिनधर्मं प्राप्ते, स्था० । ग० । प्रति० । रा० ।

दुविहा णेरइया पण्णत्ता, तं जहा—सुलभबोहिया चेव,

दुल्लभबोहिया चेव ० जाव वेमाणिया । (सू० ७६ ×) स्था० २ ठा० २ उ० ।

सुलभभिक्ख–सुलभभिक्ष–त्रि० । सुलभा भिक्षा यत्र तत् । सुखेन भिक्षालाभस्थाने , व्य० ४ उ० ।

सुललिय–सुललित–न० । स्वरघोलनाप्रकारेण शुद्धातिशयेन ललतीव यत्सुकुमाल तत् सुललितम् । गेयगुणभेदे , रा० ।

सुलस–सुलस–पु० । कालसौकरिकसुते, आ० क० ४ अ० । आ० चू० । आव० । भोगपुरराजस्य वरुणस्य पुत्रे , ध० २ अधि० । (अस्य 'वरुण' शब्दे षष्ठभाग कथा गता ।) कौसुम्भवस्त्र, दे० ना० ८ वर्ग ३७ गाथा ।

सुलसद्दह–सुलसद्रह–पु० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे देवकुरुषु स्वनामख्याते ह्रदे , स्था० ५ ठा० २ उ० ।

सुलसा–सुलसा–स्त्री० । श्रेणिकरथिकस्य नागस्य भार्यायाम्, आ० चू० ४ अ० । आ० क० । आ० म० । कल्प० । ('गजसुकुमाल' शब्दे तृतीयभागे ८४३ पृष्ठ कथा ।) सुलसाया जीव वन्दे—पञ्चदश निर्ममम् । प्रव० ४ द्वार । सुलसा षोडशस्तीर्थकरो भविष्यति । स० । भद्दिलपुरवास्तव्यस्य नागस्य गृहपतेर्भार्यायामनीदृशकुमारमातरि , अन्त० । सुलसा श्राविका—सुलसा राजगृहे प्रसेनजितो राज्ञ सबन्धिनो नागाभिधानस्य रथिकस्य भार्या बभूव। यस्याश्चरितमेवमनुश्रूयत किल तया पुत्रार्थं स्वपतिरिन्द्रादीन्नमस्यन्नभिहितोऽन्या परिणयेति,स च यस्तव पुत्रस्तेनेह प्रिये! प्रयोजनमिति भणित्वा न तत्प्रतिपन्नवान्, इतश्च तस्या श क्रालये सम्यक्त्वप्रशसा श्रुत्वा तत्परीक्षार्थं कोऽपि देव साधुरूपेणागतस्त च वन्दित्वा बभाण-किमागमनप्रयोजनम् , देवोऽवादीत्-' तव गृहे लक्षपाक तैलमस्ति तच्च मे वैद्येनोपदिष्टमिति, तद्दीयना ददामीत्यभिगता गृहमध्ये, अवतारयन्त्याश्च भिन्न देवेन तद्भाजनमेव द्वितीय तृतीय चेत्येवमखेदा दृष्ट्वा तुष्टो देवा द्वात्रिंशत च गुटिका ददावेकैका खादेर्द्वात्रिंशत् ते सुता भविष्यन्ति, प्रयाजनान्तरे चाह स्मर्त्तव्य इत्यभिधाय गतोऽसौ, चिन्तित चानया सर्वाभिरपि एक एव मे पुत्रो भूयादिति, सर्वा पीता आहूता द्वात्रिंशत् पुत्रा वर्द्धते स्म जठरमरतिश्च तत कायोत्सर्गमकरोदागतो देवो विवेदितो व्यतिकरो विहितो महोपकारो जातो लक्षणवत्पुत्रगण इत्यादि । स्था०६ठा०३ उ० । आव० । (अग्रे च कथाखण्ड 'सेणिय' शब्दे वक्ष्यते ।) (सा ह्यम्बड परिव्राजकसमृद्धौ उपलभ्यापि न सम्मोह गता इति 'अबड' शब्दे प्रथमभाग ११२ पृष्ठेऽभ्युक्तम् ।)

सुलसुलायंतमं(मपुड)सोड–सुलसुलायमानमांसपुट–त्रि० । सुलसुलभूत मासपुट क्षरति, त० ।

सुलिट्ठ–सुश्लिष्ट–त्रि० । सम्बद्धे, ज०१ वक्ष० । सुघटने, औ० ।

सुली–देशी–उल्कायाम् , दे० ना० ८ वर्ग ३६ गाथा ।

सुलूहजीवि(ण्)–सुरूक्षजीविन्–पु० । सुष्ठु रूक्षमन्तप्रान्तं वल्लचणकादि तेन जीवितु प्राणधारण कर्तुं शीलमस्यासौ सुरूक्षजीवी । अन्तप्रान्ताहारभिक्षुणि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

सुलोयणा–सुलोचना–स्त्री० । सुनयनायाम् , मानपिण्डे उदाहृतस्य गुणचन्द्राभिधानस्य कौटुम्बिकस्य गृहिण्याम् ,पिं० । वासवनृपतेर्दुहितरि , ध० र० १ अधि० ।

सुवइर–सुवज्र–न० । षष्ठदेवलोकविमानभेदे, स० १३ सम० ।

सुवंत–स्वपत्–त्रि० । शयाने, बृ० २ उ० ।

सुवग्गु–सुवल्गु–पु० । मन्दरस्य पश्चिमायां शीतोदाया महानद्या उत्तरचक्रवर्तिविजयक्षेत्रयुगले, स्था० ८ ठा० ३ उ० । सुवल्गुविजय खड्गपुरीराजधानीगम्भीरमालिनी अन्तर्नदी । ज० ४ वक्ष० ।

दो सुवग्गू । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुवच्छ–सुवत्स–पु० । कुण्डलाख्यनगरीयुक्तविजयक्षेत्रयुगले, स्था० २ ठा० ३ उ० । जम्बूमन्दरपूर्वे शीताया महानद्या दक्षिणचक्रवर्त्तियुगले, स्था० ८ ठा० ३ उ० । "सुवच्छे विजए कुडला रायहाणी तत्तजला अजई णई । " ज० ४ वक्ष० ।

सुवच्छा–सुवत्सा–स्त्री० । अधोलोकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । मन्दरपर्वते नन्दनवनस्य रजतकूटवर्त्तिन्या देव्याम् , स्था० ६ ठा० ३ उ० । ऊर्ध्वलोकवासिन्या दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् ,ज०५ वक्ष० । आव० । आ० म० । आ० चू० ।

सुवट्टिय–सुवर्त्तित–त्रि० । सु-अतिशयेन वर्त्तित सुवर्तितम् । वर्त्तुलीकृते , त० ।

सुवण्ण–सुवर्ण–न० । पीतकान्तिहेमनि , रा० । कनके, ध० २ अधि० । उपा० । ज्यो० । घटित हिरण्यम् , अघटित सुवर्ण , आ० म० १ अ० । कल्प० । आव० । सूत्र० । प० व० । प्रज्ञा० । मान च कागणिरयणे, ज० । 'पडिसेवणा' शब्दे एकेन्द्रियप्रतिसेवनाया सुवर्णप्रतिसेवा, नि० चू० १ उ० । अशीतिगुञ्जाप्रमाणे कनके, भ० २ श० ५ उ० । त० ।

अथ सुवर्णगुणानाह—

विसघाइ रसायणमं-गलत्थविणए पयाहिणावत्ते ।
गरुए अडज्झकुच्छे, अट्ठ सुवण्णे गुणा होंति ॥३२॥

विषघाति-गरलदोषहननशील सुवर्ण भवति रसायनमङ्गलार्थविनीत कर्मधारयपद तत्र रसायन वयस्तम्भन मङ्गलार्थ मङ्गलप्रयोजन विनीतमिव विनीत कटककेयूरादिष्वाविशेषे परिणमनात् , तथा प्रदक्षिणावर्तमग्निनापनेन प्रदक्षिणावृत्ति । तथा गुरुकमलघुसारत्वात् अदाह्याकुत्स्यमिति कर्मधारयपद तत्रादाह्यम्-अग्निरदहनीय सारत्वादेव अकुत्स्यम्-अकुत्सनीयमकुथितगन्धत्वात् एवमष्टौ-सुवर्णे-हेमनि गुणा गुणा -असाधारणधर्मा भवन्ति-स्युरिति गाथार्थ ।

एतत्समानतयाऽथ साधुगुणानाह—

इय मोहविसं घायइ, सिवोवएसा रसायणं होति ।
गुणओ य मंगलत्थं,कुणति विणीओ य जोगो त्ति॥३३॥
मग्गणुसारिपयाहिण, गंभीरो गरूयओ तहा होइ ।

कोहग्गिणा अडज्झो, अकुच्छो सइ सीलभावेणं ॥३४॥

इति-एव, सुवर्णवदित्यर्थः, मोहविष विषकचैतन्यापहा- रि घातयति-नाशयति केषाचित् साधुरिति प्रक्रम, कुत ?, इत्याह-शिवोपदेशाद्-मोक्षसाधनप्ररूपणात् तथा स एव च रसायनमिव रसायन भवति-जायते शिवोपदेशादेवाजरा- मरत्वहेतुत्वात् , तथा गुणतश्च स्वगुणमाहात्म्येन च मङ्गलार्थ—मङ्गलप्रयोजन दुरितोपशमित्यर्थः, करो- ति-विधत्ते विनीतश्च प्रकृत्यैव भवत्यसौ योग्य इति कृत्वा 'मग्गणुसारि पयाहिण' त्ति-'सूचनात्सूत्रमि" ति न्यायात् मार्गानुसारित्व सर्वत्र यत्साधोस्तत्प्रदक्षिणावर्त्तित्वमुच्यते गम्भीरोऽतुच्छचेता गुरुकका-गुरुक इत्यर्थः, तथेति समुच्चये भवति स्यात्तथा क्रोधाग्निना अदाह्या भवत्यग्निना सुवर्णव- त्, तथा अकुत्स्य- सकृत्-सदा शीलभावन शीललक्षणसौग न्ध्यसद्भावेनेति गाथाद्वयार्थः। पञ्चा० १४ विव०। अर्धतृती यानि धरणानि एक सुवर्णं सङ्ख्याविशेषे, पु०। ज्यो० २ पाहु०। षोडशकर्षमाषका एक । सुवर्ण०। स्था० ८ ठा० ३ उ०। शोभनो वर्णो सुवर्णं । प्रतप्तचामीकरचारुदेहे, सूत्र० २ श्रु०१ अ०। सद्वर्णे,त्रि०। ज्योतिष्के भवनपतिविशेष पु०।औ०। "पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् ' सुवर्णकुमारा०। प्रव० १६४ द्वार। उत्त०। "बावत्तरिं सुवण्णाणं" स०। स्था०। आचा०।

सुपर्ण-पु०। गरुडे, उत्त० १४ अ०।

सुवण्णकार-सुवर्णकार-पु०।सुवर्णकरणशिल्पनि,ज० ३ वक्ष०।

सुवण्णकुमार-सुवर्णकुमार-पु०। सुपर्णाः सुवर्णाः वा कुमारा इव कुमारा सुवर्णकुमाराः। भवनवासिदेवभेदेषु,प्रज्ञा०१ पद। स्था०। (कुत्र सुवर्णकुमाराः परिवसन्तीति,' ठाण ' शब्द चतुर्थभाग १७०५ पृष्ठ उक्तम् ।)

सुवण्णकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति । (सू० ६१२)

भ० १७ श० १४ उ०। स०। अनु०। स्था०।

सुवण्णकुमारावास-सुवर्णकुमारावास-पु०। सुवर्णकुमाराणा- मावास, स०।

बावत्तरिं सुवण्णकुमारावाससयसहस्सा पण्णत्ता। (सू०७२X)

स० ७२ सम०। सुवर्णकुमाराणा द्विसप्ततिर्लक्षाणि भवना- नि। कथम् ?, दक्षिणनिकाये अष्टात्रिंशत् उत्तरनिकाये तु चतुस्त्रिंशदिति।

सुवण्णकूलप्पवायद्दह-सुवर्णकूलप्रपातह्रद-पु०। हैरण्यवतवर्षे शिखरिवर्षधरपर्वत सुवर्णकूलानदीप्रपतनह्रदे, स्था०।

एवं हेरण्णवते वासे दो पवायद्दहा पण्णत्ता, तं जहा-बहु- समतुल्ला अविसेसमणाणत्ता अण्णमण्णं नातिवट्टंति आया- मविक्खंभे उव्वेहसंठाणपरिणाहेणं सुवण्णकूलप्पवायद्दहे चेव रुप्पकूलप्पवायद्दहे चेव । (सू० ८८X)

' एवमि ' त्यादि, सुवर्णकूलारूप्यकूलाप्रपातन्हदौ रोहिता [illegible] इति । स्था० २ [illegible]

सुवण्णकूला- सुवर्णकूला-स्त्री०। हैरण्यवतवर्षे शिखरिवर्षधरप र्वतस्य पुण्डरीके महाह्रदान्निर्गच्छन्त्यां महानद्याम् ,' सुवण्ण- कूला महानई दाहिणेण णेयव्वा जहा रोहियंसा" तस्मात् (पु- ण्डरीकह्रदाद्)सुवर्णकूला महानदी दक्षिणेन निर्गता नेतव्या परिवारादिना च यथा रोहितांशा सा च पश्चिमायां समुद्रं प्रविशति इय च पूर्वस्यामित्यत आह-' पुरत्थिमेणं गच्छई" एवमुक्ताभिलापेन सुवर्णकूलायाः रोहितांशातिदेशन्यायेन। ज० ४ वक्ष०। आव०। स्था०। रा०। स०। दक्षिणोत्तरवा- चालयोर्मध्ये वहन्त्यां नद्याम् , आ० चू० १ अ०।

सुवण्णकूलाकूड-सुवर्णकूलाकूट-न०। शिखरिवर्षधरकूटस्य चतुर्थे कूटे, ज० ३ वक्ष०। (अस्य वक्तव्यता ' कूड ' शब्दे तृतीयभागे ६२७ पृष्ठे गता।) सुवर्णकूलानदीसुरासत्के, स्था० २ ठा० ३ उ०।

सुवण्णखलय-सुवर्णखलक-पु०।स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र वी- रजिनैः सह विहरतस्य गोशालकस्य भग्नस्थालीदृष्टवादनिय- तिवादे आग्रहाऽऽदायि। आ० म० १ अ०।

सुवण्णगुलिया-सुवर्णगुलिका-स्त्री०। स्वनामख्यातायां दास- ण्याम् ,नि० चू० १०.उ०। प्रति०। स०। (सुवर्णगुलिकाया कृते सङ्ग्रामोऽभूदिति ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२३८ पृष्ठे गतम् ।)

सुवण्णजुत्ति-सुवर्णयुक्ति-स्त्री०। सुवर्णस्य यथोचितस्थाने विनियोजन, ज० २ वक्ष०।

सुवण्णजूहिया-सुवर्णयूथिका-स्त्री०। सुवर्णवर्णपुष्पायां यू- थिकायाम्, ज० १ वक्ष०। रा०। प्रज्ञा०।

सुवण्णणंदण-सुवर्णनन्दन-पु०। भारते वर्षे कौलविषये काञ्चनस्थलनगरस्य राजनि, दर्श० ३ तत्त्व।

सुवण्णतित्थ-सुवर्णतीर्थ-न०। उज्जयन्तपर्वते स्वर्णाया नद्या- स्तीरे स्वनामख्याते जलावतारे, ती० ३ कल्प।

सुवण्णतेय-सुवर्णतेजस्-पु०। दृढशक्तिविद्याधरपुत्रे कन- कमालाया भ्रातरि, उत्त० ९ अ०। ('णम्मइ'शब्दे चतुर्थभागे १७६८ पृष्ठे कथोक्ता।)

सुवण्णदार-सुवर्णद्वार-न०। सिद्धायतनानामुत्तरदिशि सुव- र्णकुमारावासभूते द्वारे, स्था० ४ ठा० २ उ०।

सुवण्णपयरग-सुवर्णप्रतरक-न०। सुवर्णपत्रके , जी० ३ प्रति० ४ अधि०। " सुवण्णपयरमंडियाणि" सुवर्णप्रतरम- ण्डितानि सुवर्णप्रतरकाणि सुवर्णपत्रकाणि मण्डितानि सुवर्ण- प्रतरमण्डितानि। जी० ३ प्रति ४ अधि०। रा०।

सुवण्णपाग-सुवर्णपाक-पु०। कनकसिद्धौ, द्वा० १ श्रु० १ १ अ०। जं०।

सुवण्णयार-सुवर्णकार-त्रि०। सुवर्णसंग्रथनोपजीविनि, कुमा रनन्दी सुवर्णकार०। आ० म० १ अ०।

सुवण्णरेहा-सुवर्णरेखा-स्त्री०। [illegible]

सुवरणवालुया-सुवर्णवालुका-स्त्री० । दक्षिणोत्तरयाश्चावाल जनपद्योर्मध्ये वहन्त्या नद्याम् , आ० म० १ अ० । ती० ।

सुवरणसिला-सुवर्णशिला-स्त्री० । महौषधिभेदे,ती०६ कल्प।

सुवरणसुत्त-सुवर्णसूत्र-न० । सुवर्णवर्णे कृमिसूत्रे, बृ० २ उ० । आचा० ।

सुवरणसुब्भरययवालुया--सुवर्णशुभ्ररजतवालुका-स्त्री० । सुवर्णं पीतकान्ति हेम,शुभ्रं रूप्यविशेष रजत प्रतीत तन्मय्यो वालुका यासु ता सुवर्णशुभ्ररजतवालुका । नदीविशेषे, रा०।

सुवरणागर--सुवर्णाकर-पु० । सुवर्णखनौ, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । यत्र सुवर्णं उत्पाद्यते । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुवरिणअ--सौवर्णिक-पु० । सौन्दर्यादित्वादौत उत्वम् । सुवर्णक्रयविक्रयकारिणि , प्रा० १ पाद ।

सुवत्त--सुव्यक्त-त्रि० । स्फुटे, अन्त० १ श्रु० ६ अ० ३ वर्ग ।

सुवत्थ--सुवस्त्र--पु० । दाक्षिणात्यशकेन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुवप्प--सुवप्र--पु० । शीतोदाया महानद्या उत्तरविजयक्षेत्रयुगले, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

दो सुवप्पा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुवम्म--सुवर्मन्-पु० । ऋषभदेवस्य त्रयस्त्रिंशत्तमे पुत्रे , कल्प०१ अधि० ७ क्षण ।

सुवय-सुवचस्-त्रि० । शोभनवचने, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

सुवयण--सुवचन--न० । श्रोतव्ये वचने , स्था० ३ ठा० १ उ० ।

सुवया--सुव्रता-स्त्री० । तेतलिपुत्रस्य पोट्टिलाया द्वारिकाया प्रव्राजिकाभार्यायाम् , ज्ञा०१ श्रु० १४ अ० ।

सुवाय--सुवात-न० । तृतीयदेवलोकविमानभेदे, स० ५ सम०।

सुवासव--सुवासव--पु० । वासवदत्तकुमारे , उपा० ।

विजयपुरं णयर णंदणवणं उज्जाणं असोगो जक्खो वासवदत्ते राया कण्हा देवी सुवासवं कुमारे भद्दापामोक्खाणं पंचसया देवी ०जाव पुव्वभवे कोसंबी णयरी धणपालो राया वेसमणभद्दे अणगारे पडिलाभिए इह ०जाव सिद्धे । विपा० २ श्रु० ४ अ० ।

सुविअजिय-सुव्यर्जित--त्रि० । जिनाज्ञापूर्वकदृढभावेन विशेषेण निरन्तरकरणेनार्जिते , त० ।

सुविक्कम--सुविक्रम्-पु० । भूतानन्दस्य नागकुमारेन्द्रस्य कुञ्जरानीकाधिपतौ हस्तिराजे , स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सुविण--स्वप्न--पु० । स्वपनक्रियायाम् , भ० ११ श० ११ उ० । निद्राविकृतविज्ञानप्रतिभासार्थविशेषे , स्था० १० ठा० ३ उ० । (' महासुमिण ' शब्दे षष्ठभाग वर्णनम् ।) (सुत्तदण्डक ' सीओसणिज्ज ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्त ।) स्वप्न गज-वृषभसिंहादिकम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्वप्नगते शुभाऽशुभ लक्षणे न०।उत्त०१५अ०। स्वप्नगते शुभाशुभकथने,यथा-"गाय ने रोदनं ब्रूया-न्नर्तने वधबन्धनम् । हसने शोचन ब्रूया-त्पठने कलह तथा ॥१॥" इति । उत्त०१५ अ०। स्वप्न उदाहरणम्-' सुविणपत्ति पगेण कप्पडिएण सुविणे चदो गिलितो कप्पडियाण य कहिय । ते भणति--सपुण्ण चदमंडलसरिस पोलिय लहेसि । लद्धा घरच्छाइणियाए अण्णावि दिट्ठो स एहाऊण पुप्फफलाणि गहाय सुविणयपाढगस्स कहेति , तेण भणिय— राया भविस्ससि' इत्तो य सत्तमे दिवसे तत्थ राया मतो अपुत्तो सो य निव्विण्णो अच्छति-जाव आसोहियासओ आगतो, तेण त दट्ठूण हिसिय पयक्खिणीकओ य ततो विलइतो पट्ठे एव सो राया जातो । ताहे सो कप्पडिओ सुणेति जहा-तेण वि दिट्ठा एरिसो सुविणतो । सो य आएसफलेण किर राया जातो । सो चिंतेति वच्चामि जत्थ गोरसोत पिवित्ता सुयामि ०जाव पुणो वि त सुविण पेच्छामि । अवि पुणो सो पेच्छिज्जा ण माणुसातो । ' उत्त०३ अ०। सूत्र०। ('भाव ' शब्दे पञ्चमभागे स्वप्नस्य भावविषयो गत ।) स्वप्नशास्त्रे,—"गजारोहाद्धवेद्राज्य श्रीप्राप्ति श्रीफलागमात् । पुत्राप्ति फलिताम्रस्य, सौभाग्य माल्यदर्शनात् ॥१॥" उत्त० ८ अ० । पा० । पञ्चा० ।

सुविणंत-स्वप्नान्त-पु । स्वप्नस्य विभागे , अवसाने च । भ० १ श० ८ उ० ।

सुविणंतिय-स्वप्नान्तिक-त्रि० । स्वप्नप्रत्यये शाक्यसमये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (चतुर्विध कर्म नोपचीयते तत्रान्यतरत्स्वप्नान्तिक , तच्च ' सूयगड ' शब्दे वक्ष्यते ।) " अवियारमणवयणकायवक्कस्स सुविणमवि अप्पसओ पावे कम्म कज्जइ । " सूत्र० २ श्रु० ४ अ० ।

सुविणदसण-स्वप्नदर्शन-न० । स्वापक्रियानुगतार्थविकल्पस्यानुभवन भ० १६ श० ६ उ० । स्वप्नालोकने दर्शनभेदे , स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुविणय-स्वप्नक--पु० । स्वप्नफलप्रतिपादके निमित्तशास्त्रे , स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुविणलक्खणपाढग--स्वप्नलक्षणपाठक--पु० । स्वप्नलक्षणप्रतिपादके, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुविणा-स्वप्ना--स्त्री० । स्वप्नात् पुष्पचूलाया इव या स्वप्ने प्रतिपद्यते सा स्वप्ना । प्रव्रज्याभेदे , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुविणिच्छिय--सुविनिश्चित--त्रि० । ज्ञाततत्त्वे,प० व०४ द्वार ।

सुविणियप्प-सुविनीतात्मन्- त्रि०। विनयवति,जन्मान्तरकृतविनये निरतिचारधर्माराधके, दश० ६ अ० २ उ० ।

सुविणीय-सुविनीत-त्रि०। शिष्येषु सुष्ठु विनियोजिते, औ०। शोभनविनययुक्ते , ग० २ अधि० । (' विणय ' शब्दे षष्ठभागे गत सुविनीत ।)

सुविणीयसंसय-सुविनीतसंशय-त्रि० । सुतराम्-अतिशयेन विनीतो दूरीकृत संशयो यस्य स सुविनीतसंशय ।लब्धरहस्येन सुष्ठु अतिशयेन विनीत सुविनीत । प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थसमर्पणेन संशयो दोलायमानमानसात्मकोऽस्येति सुविनीतसंशय । अवगतसंशये, उत्त० १ अ० ।

सुविनीतसंसत्क-त्रि० । सुविनीता संसत्-परिषदस्येति सुविनीतसंसत्क । विनीतस्य हि स्वयमतिशयविनीतैव परिषद्भवति इति व्युत्पत्त । विनययुक्तपरिषदुपेते, उत्त०१ अ० ।

सुविधि-सुविधि-पु० । प्रसन्नचन्द्रमित्रस्य वज्रसंघजीवान-न्दस्य पितरि, आ० क० १ अ० ।

सुविभज-सुविभज-त्रि० । अकृच्छ्रेण विभजनीये , स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सुविभत्त-सुविभक्त-त्रि० । यथास्थानस्थितसर्वावयवे , कल्प० १ अधि० २ क्षण । सुविविक्ते , औ० । रा० । सुप्रकटे , ज० २ वक्ष० । सू० प्र० । सुविच्छित्तिके, ज० १ वक्ष० ।

सुविभत्तरायमग्गा-सुविभक्तराजमार्गा-स्त्री० । सुविभक्तो विविक्तो राजमार्गो यस्या सा तथा । स्फुटराजमार्गसहिताया नगर्याम् , रा० ।

सुविभत्तसिंग-सुविभक्तशृङ्ग-त्रि० । विभागस्थसमशृङ्गे,"स य सुजाय सुविभत्तसिंग, जो पासिया वसभ गोट्ठमज्झ ।" आव० ४ अ० ।

सुविभत्तिय-सुविभक्तिक-त्रि० । सुविच्छित्तिके,जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुविभावियप्प-सुविभावितात्मन्-त्रि० । सुष्ठु-विविध भावितो धर्मवासनया वासित आत्मा यस्यासौ सुविभावितात्मा । धार्मिकमनस्के , सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

सुविमुक्क-सुविमुक्त-त्रि० । सुष्ठु-रागद्वेषात्मकेन स्त्रीसम्पर्केण मुक्ते , सूत्र०१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सुविम्हिय-सुविस्मित-त्रि० । सजाताश्चर्ये, उत्त० २० अ० ।

सुविर-स्वप्न-त्रि० । शीलाद्यर्थस्येर ॥८।२।१४५॥ इति प्राकृत सूत्रेण तृ इत्यस्येरादेश । प्रा० । स्वप्नशीले, बृ० १ उ०२ प्रक० ।

सुविरइय-सुविरचित-त्रि० । सुनिर्मिते, ज० २ वक्ष० । त० । आ० म० । जी० । सुघटिते,उपा०७ अ० । "सुविरइयरयत्ताण" सुष्ठु-विरचित रजस्त्राणमाच्छादनविशेषो परिभोगावस्थायां यस्मिंस्तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० । रा० ।

सुविवेग-सुविवेक-पु० । सुष्ठु-विवेक सुविवेक । परिज्ञाने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

सुविसद-सुविशद-त्रि० । सुविविक्ते, कल्प०१ अधि० १ क्षण ।

सुविसुद्धलेस्स-सुविशुद्धलेश्य-त्रि० । सुष्ठु विशेषेण शुद्धा स्त्रीसम्पर्कपरिसहाररूपतया विगनकलङ्का लेश्याऽन्त करणवृत्तिर्यस्येति । शुक्लपरिणतेशार्लिनि, सूत्र० १ श्रु०४ अ०३ उ० ।

सुविसोज्झ-सुविशोध्य-त्रि० । सुविशोधनीये, पञ्चा०१७ विव० ।

सुविहि-सुविधि-पु० । शोभनो विधि सुविधि । सदनुष्ठाने, प्रश्न० ५ सव० द्वार । आ० क० । स० । ('धन्नतरि' शब्दे चतुर्थभागे २६६० पृष्ठे कथा उक्ता ।) शोभनो विधि कौशलमस्येति सुविधि । ध० २ अ० । भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्यां जाते पुष्पदन्तापरनामके नवमे तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार । आ० म० । कल्प० । अनु०१ (सुविधि पुष्पकलिका मनोहर दन्तत्वात्पुष्पदन्त इति द्वितीय नाम सर्वोऽस्य वक्तव्यता 'तित्थयर शब्दे, चतुर्थभागे २२५७ पृष्ठे गता)

सुविहिंपुप्फदंतेण अरहा एगं धणुसयं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था । स० १०० सम० ।

सुविहिस्स णं पुप्फदंतस्स अरहओ पन्नत्तरिजिणसया होत्था । स० ७४ सम० । आ० चू० ।

सुविहिस्स णं पुप्फदंतस्स अरहओ छलसीय गणा छलसीय गणहरा होत्था । स० ८८ सम० । प्रव० । आव० ।

सव्वविहीसु अ कुसला,गब्भगए तेण होइ सुविहिजिणो ।

गाहक्ख-भगवते गब्भगए सव्वविहीसु चेव विसेसओ कुसला जणणि त्ति जेण तेण सुविहि त्ति णाम कय । आव० २ अ० ।

सुविहिय-सुविहित-त्रि० । शोभन विहित सुविहित । सुव्यवस्थिते, प० चू० २ कल्प । सदनुष्ठानोद्यते, ग० २ अधि० । ओघ० । साधौ, बृ० १ उ० ३ प्रक० । प्रश्न० । दर्श० । आव० । व्रतिनि, जी० १ प्रति० । तपस्विनि , दश० १ अ० । शोभन विहितमाचरित येषा साधुसाध्वीश्रावकश्राविकाणा ते सुविहिता । सथा० । नि० चू० ।

सुवुट्ठि-सुवृष्टि-स्त्री० । धान्यादिवर्षणहेतौ वृष्टौ , भ० ३ श० ७ उ० । आ० म० ।

सुवेकय-श्वःकृत-त्रि० । "एकस्वरे श्व स्वे" ॥८।२।११४॥ एकस्वरे पदे यो श्व स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारवति । श्व कृत । सुवे-कय । प्रात कृते, प्रा० २ पाद ।

सुव्व-सु-धा० । प्रसवे, कर्मप्रत्ययान्त । "न वा कर्मभावे व्व क्यस्य च लुक्" ॥८।४।२४२॥ कर्मणि भावे वा वर्तमानाना सव्या दीनामन्ते द्विरुक्तवकारो भवति । सुव्वइ । सूयते । प्रा०४ पाद ।

शुल्व-न० । "सर्वत्र लवरामचन्द्रे" ॥८।२।७९॥ इति वलुक् । अत्र द्व इत्यादिसयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शन लोप क्वचिदूर्ध्वम् । शुल्बम् । सुव्व च । ताम्रे, जलसमीपे, प्रा० २ पाद ।

सुव्वय-सुव्रत-पु० । शोभनानि सम्यग्ज्ञानाधिष्ठितत्वेन व्रतानि हिंसाविरमणादीनि यस्य स । उत्त० ८ अ० । निरतिचारनियमयुक्त,(स्था० ४ ठा० ३ उ० ।) साधौ, उत्त० ८ अ० । आचा० । सूत्र० । आव० । शोभनचित्तवृत्तिकरणे, औ० । प्रश्न० । शोभनाणुव्रतधारके सुश्रावके, बृ० ३ उ० । आव० । षष्ठतीर्थकरस्य पद्मप्रभस्य प्रथमशिष्ये, स० । शिशुनागस्य सुयशसि भार्यायां जाते पुत्रे , आ० चू० ४ अ० । आचा० । आव० । अङ्गारकाद्यष्टाशीतिग्रहेषु एकाशीतितमे ग्रहे, चं० प्र० २० पाहु० । कल्प० । स्था० । पार्श्वनाथस्य प्रथमश्रावके, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । लोकोत्तरपरिभाषया दिवसभेदे,यस्मिन् दिवसे वीरस्वामिन निष्क्रमण केवलज्ञानं च जातम् ,कल्प०१ अधि० ५ क्षण । ऐरवते वर्षे भविष्यति सप्तदशे तीर्थंकरे, प्रव० ७ द्वार । शोभन व्रतमस्य, सुव्रतौ वा मातापितरावस्यति सुव्रत । सामण्ण सव्वेसिं सुव्वनो विसेसो गब्भगता माता पिता य सुव्वता जाता । सामण्ण सव्वेसिं परीसहानामिता ।भारते वर्षेऽस्यामवसर्पिण्या जाते विंशे तीर्थकरे,आ० चू० २ अ० । " जगन्मित्रे यत्र मित्र , सुमित्रान्वयपङ्कजे । अश्वावबोधनिर्व्यूढ-वृतोऽभूत् सुव्रता जिन ॥१॥ " ती०१० कल्प । प्रव० । कल्प० । मुनिसुव्रतति विशिष्ट नामास्य ।

मुणिसुव्वए णं अरहा वीसधणूइं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था । स० २० सम० ।

मुणिसुव्वओ वि चउपन्नवाससहस्सेहिं सुव्वयनामाता णमी लक्खेहिं छहिं उप्पन्नो । आ० चू० १ अ० ।

मुणिसुव्वयस्स णं अरहओ पंचास अज्जियासाहस्सिओ होत्था । स० ४६ सम० ।

लोभशब्दे उदाहृते स्वनामख्याते साधौ, पिं० । " वदामि अज्जधम्म, सुव्वय सीललद्धिसंपन्न । जस्स निक्खमणे देवो, छत्त वरमुत्तम वहई ॥१॥ " गोत्रविशेषप्रवर्त्तके ऋषौ, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । शोभननियमे, नपुं० । प्रश्न०२ सव० द्वार । एकाशीतितमे महाग्रहे, स्था० ।

दो सुव्वया । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुव्वया-सुव्रता-स्त्री० । धर्मनाथस्य पञ्चदशतीर्थकरस्य मातरि, प्रव० ११ द्वार । तत्र चेक्ष्वाकुकुलप्रदीप पञ्चदशतीर्थप-निर्विजयविमानेद्वनीथश्रीभानुनरेन्द्रवेश्मनि सुव्रतादेवीकुक्षौ तनयतयाऽवततार । ती० १८ कल्प । स० । अरिष्टनेमेस्तीर्थकरस्य प्रथमश्राविकायाम् , कल्प० १ अधि० ७ क्षण । बहुपुत्रिकापूर्वभवजीवभद्रासार्थवाहीप्रव्राजिकायाम् , नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

सुव्वयायरिय-सुव्रताचार्य-पुं० । मुनिसुव्रतस्वामिन स्वनामख्याते शिष्ये, "अज्जसुहत्थसूरिणो पन्नविसु जहापुव्व उज्जेणीए पुरीए उज्जाणे सिरिमुणिसुव्वयसामिसीसो सुव्वयायरिओ समोसढो ।" ती०२० कल्प ।

सुव्ववहारकुसल-सुव्यवहारकुशल-त्रि० । सुष्ठुतिशयेन व्यवहार सुव्यवहार । स पञ्चविधस्तत्र कुशलो निपुण । व्यवहारनिपुणे, ग० १ अधि० ।

सुसगुत्थ-सुसङ्गोत्थ-त्रि० । देवगुरुप्रसङ्गसम्भवे, अष्ट०८अष्ट० ।

सुसगोविय-सुसङ्गोप्य-त्रि० । सुगोपनीये, त० ।

सुसंजमियमण-सुसयमितमनस्-त्रि० । सवृते चेतनाहेतौ, प्रश्न० ३ सव० द्वार ।

सुसंजय-सुसंयत-त्रि० । सुष्ठु सयत सुसयत । कूर्मवत् सयतगात्रे, निरर्थककायक्रियारहिते, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

सुसंधि-सुसंधि-पुं० । सुष्ठु सन्धाने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुसंधिय-सुसंधित-त्रि० । सुबद्धे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

सुसंपग्गहिय-सुसप्रगृहीत-त्रि० । सुष्ठुतिशयेन सम्यङ्मनागप्यचलनेन परिगृहीते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

सुसंपिणद्ध-सुसंपिनद्ध-त्रि० । अतिशयेन बद्धे, ' सुसपिणद्धारंगमडलधूसगस्स" सुष्ठुतिशयेन सम्यक् पिनद्धं बद्धमरकमण्डल धूश्च यस्य स सुसंपिनद्धारकमण्डलधूस्तस्य । रा० ।

सुसभंत-सुसम्भ्रान्त-त्रि० । अत्यन्त व्याकुलता प्राप्ते , उत्त० २० अ० ।

सुसंभिय-सुसंभृत-त्रि० । सुष्ठु अतिशयेन सभृत —सस्कृत सुसभृत । सम्यक् सस्कृते सज्जीकृते, उत्त० १४ अ० ।

सुसंलिट्ठ-सुसंश्लिष्ट-त्रि० । सक्ते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुसंविद्ध-सुसंविद्ध-त्रि० । कृतसद्वेधे , औ० । "सुसंविद्धचक्कमंतधुराणं " सुष्ठु संविद्धे चक्र यत्र मण्डलावृत्ता च धूर्येषां, सुसंविद्धचक्रमण्डलधुराणाम् , भ० ७ श० ६ उ० ।

सुसंवुड-सुसवृत-त्रि० । सुसवृत परिगत तथा सुष्ठु सवृत परिहित येन स । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । परिहितवस्त्रे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । सूत्र० । सुष्ठु संवृत इन्द्रियसवरणेन य स सुसवृत । जितेन्द्रिये, उत्त० २ अ० । सूत्र० । सन्निरुद्धात्मनि, उत्त० २ अ० ।

सुसवुय-सुसंवृत-त्रि० । सुष्ठु सवृत परिहित येन स. सुसवृत । सुपरिधाने , औ० ।

सुसंहय-सुसंहत-त्रि० । सुष्ठु अविरले, औ० ।

सुसज्ज-सुसज्ज-त्रि० । सुष्ठु अतिशयेन सज्ज. । स्वसामग्रीयुक्ततया प्रगुणीभूतेषु, आ० म० १ अ० । " सुसज्जवम्मियसण्णद्धबद्धकवइय " सुसज्जा वर्मणि नियुक्ता वार्मिकास्ते सन्नद्ध कृतसन्नाह सुसज्जवार्मिकसन्नद्ध बद्ध कवचिक सन्नाहविशेषो यस्य स तथोक्त । भ०७ श० १० उ० । औ० ।

सुसढ-सुसढ-स्वनामख्याते अनगारे, महा० ।

जहा भयवं ! को उण सुसढो कयरा वा सा जयणा जमजाणमाणस्स णं तस्स आलोइयनिंदियगरहिओ वि कयपायच्छित्तस्स वि संमारं णय विणिद्वियं ति । गोयमा! जयणा णाम अट्ठारसण्हं सीलंगसहस्साणं सत्तरसविहस्स णं सजमस्स चोद्दसण्हं भूयगामाण तेरसण्हं किरियाठाणाणं सबज्झब्भतरस्स णं दुवालसविहस्स णं तवोणुट्ठाणस्स दुवालसस्स ण भिक्खुपडिमाण दसविहस्स णं समणधम्मस्स णवण्हं चेव बभगुत्तीण अट्ठण्ह तु पवयणमाईणं सत्तण्हं चेव पाणपिंडेसणाणं छण्ह तु जीवनिकायाणं पंचण्ह तु महव्वयाणं तिण्हं तु चेव गुत्तीणं ०जाव णं तिण्हं चेव सम्मद्दसणनाणचरित्ताणं भिक्खू कतारदुब्भिक्खायकाईसु णं मह समुप्पन्नेसु अंतोमुहुत्तावसेसकठगयपाणेसु वि णं मणसा वि उ खडणं विराहणं ण करेज्जा ण कारवेज्जा ण समणुजाणिज्जा ०जाव णं नारभिज्जा ण समारभिज्जा जावज्जीवाए ति,से णं जयणाए धुवे से णं जयणाए पवक्खे से णं जयणाए वियाणेति । गोयमा ! सुसढस्स उण महती सका परमविम्हियजणणी य चूलिया पढमा एगंतनिजरा । से भयव ! केण अट्ठेण एवं वुच्चइ ?, तेणं कालेण तेण समएणं सुसढनामधेज्जा अणगारे इह भगवंतेण व एगग्गसण पक्खस्स तो पभूयट्ठाणीओ आलोयणाओ वि दिन्नाओ सुमहिंताइ च अचतघोरसुदुकराइ पायच्छित्ताइं समणुचिन्नाइ तहावि तेणं चरएण विमोहिपयं न समणुवलद्ध ति- एतेण अट्ठेण एवं वुच्चइ । महा० १ चू० ।

सुसण्णप्प-सुसंज्ञाप्य-त्रि० । सुखेन सज्ञाप्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते बोध्यन्त इति सुसज्ञाप्या । सुखेन प्रज्ञापनीयेषु, स्था० ३ ठा० ४ उ० । वृ० ।

तओ सुसण्णप्पा पण्णत्ता, तं जहा—अदुट्ठे, अमूढे, अवुग्गाहिए । (सू० ८-)

अथ सुसण्णाप्या सुखप्रज्ञापनीया प्रज्ञप्तास्तद्यथा—अदुष्ट अमूढ अव्युद्ग्राहितश्चेति । आह-पूर्वसूत्रेणैवार्थापत्त्या इदमवसीयते यदेतद्विपरीता अदुष्टादय सुसण्णाप्यास्तत् किमर्थमिदमारब्धम् ।

उच्यते—

कामं विपक्खसिद्धी, अत्थावत्तीइ होहि वुत्ता वि ।
तहवि विवक्खो वुच्चति,कालियसुयधम्मता एमा ।३५०।

कामम्-अनुमतमिदं विपक्षस्य प्रतिपक्षार्थस्य सिद्धिरनुक्ताप्यर्थापत्त्या भवति, तथापि विपक्षो मोक्षादुच्यते । कुत ?, इत्याह-कालिकश्रुतस्य धर्मता स्वभाव शैली एषा, यदर्थापत्तिलब्धोऽप्यर्थ साक्षादभिधीयते ।

तथा च तल्लक्षणान्येव दर्शयति—

ववहारत्थावत्ती, अणप्पिए ण य चउत्थभासाए ।
मूढणय अगमियत्तेण य-कालेण य कालियं नेयं।३५१।

'ववहारे' त्ति नैगमसंग्रहव्यवहाराख्यास्त्रयो व्यवहारनया उच्यन्ते-ऋजुसूत्राद्यास्तु चत्वारो निश्चयनया ,तत्र व्यवहारेण-व्यवहारनयमतेन कालिकश्रुत प्राय सूत्रार्थनिबन्धो भवति, 'अहिगारा तीहि उस्सन्न ति वचनात् अत्थावत्ति ' त्ति अर्थापत्ति कालिकश्रुतेन व्यवह्रियते, किं तु-तया लब्धाऽप्यर्थ प्रपञ्चितज्ञविनेयजनानुग्रहाय साक्षादेवाभिधीयते । अथोत्तराध्ययनेषु प्रथमाध्ययने 'आणानिद्देसकरे' इत्यादिना विनीतस्वरूपमभिधायार्थापत्तिलब्धमप्यविनीतस्वरूपम् 'आणा अनिद्देसकरे' इत्यादिना भूय साक्षादभिहितमिति । 'अणप्पिएण' त्ति-अनर्पित विषयविभागस्यानर्पण तेन कालिकश्रुत चरित विशेषाभिधानरहितमित्यर्थ , यथा—' जे भिक्खू हत्थकम्म करेइ से आवज्जइ मासिय अणुग्घाइय ' तत्र च यस्मिन् अवसरे यथा हस्तकर्माऽऽसेवमानस्य मासगुरुक भवति स विशेषसूत्रे साक्षान्नोक्त परमर्थादवगन्तव्य , एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । चउत्थभासाए ' त्ति इह सत्यामृषामिश्रासत्यामृषाभेदाच्चतस्रो भाषा । तत्र कारणेन सह विप्रतिपत्तौ सत्या वस्तुन साधकत्वेन बाधकत्वेन वा प्रमाणान्तरैरबाधिता या भाषा भाष्यते सा सत्या, सैव प्रमाणैर्बाधिता मृषा, सैव बाध्यमानाबाध्यमानरूपा मिश्रा तु वस्तुसाधकत्वाद्यविवक्षया व्यवहारपतिता स्वरूपमात्राभिधित्सया प्रोच्या, सा पूर्वोक्तभाषात्रयविलक्षणा असत्यमृषा नाम चतुर्थी भाषा भण्यते । सा चामन्त्रणाज्ञापनीप्रभृतिस्वरूपतया कालिकश्रुतनिबद्धा यथा " गोयमा ! " इत्यामन्त्रणी' सव्वे जीवा न हन्तव्वा" इत्याज्ञापनी इत्यादि । दृष्टिवादस्तु नैगमादिनयमतप्रतिबद्धति पुनर्युक्तिभिर्वस्तुनस्तव्यवस्थापकतया सत्यभाषानिबद्ध इति भाव । तथा मूढाविभागेनाव्यवस्थापिता नया यस्मिन् तत् मूढनय , भावप्रधानश्चाय निर्देशस्ततो मूढनयत्वन कालिक विज्ञेयम् , तथा गमा भङ्गा गणितादय सदृशपाठा वा तैर्युक्त गमिक तद्विपरीतमगमिक तेनागमिकत्वेन कालिकश्रुतज्ञायी 'गमिय दिट्ठिवाओ अगमिय कालिय इति वचनात् कालेन हेतुभूतेन निर्वृत्त कालिक काले-प्रथमचरमपौरुषीलक्षणे पठ्यते इति व्युत्पत्ते । एतैर्लक्षणै कालिकश्रुत ज्ञेयम् । बृ० ४ उ० । स्था० ।

सुसद्द-सुशब्द-पुं० । शोभने माङ्गलिके वा शब्दे, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

सुसमत्थ-सुसमर्थ-त्रि० । सुष्ठु समर्थे, 'सुसमत्था व समत्था कीरति अप्पसत्तिया पुरिसा ।" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

सुसमण-सुसमन-पुं० । युगलिकमनुष्यजातिभेदे , जं० २ वक्ष० ।

सुसमदूसमा-सुषमदुःषमा-स्त्री० । दुष्टा समा अस्यामिति दुषमा,सुषमा चासौ दुषमा च सुषमदुषमा । सुषमानुभावबहुलमल्पदुषमानुभावे अवसर्पिण्यास्तृतीये उत्सर्पिण्याश्च चतुर्थेऽरके, जं० २ वक्ष० । (दो सागरोवमकोडाकोडीओ सुसमदूसमा' सा 'ओसप्पिणी'शब्दे तृतीयभागे १०१ पृष्ठ व्याख्याता ।)

सुसमपलिभाग-सुषमप्रतिभाग-पुं० । सुषमाया —सुषमसुषमाया प्रतिभाग सादृश्य यत्र काले स तथा । देवकुरूत्तरकुरुषु सुषमसुषमासदृश काले, भ० २४ श० ३ उ० ।

सुसमसुसम(मा)य-सुषमसुषम(मा)ज-पुं० । सुषमसुषमाया जात इति "सप्तमीपञ्चम्यन्ते जनेर्डः " (का० रू० ६६१) इति डप्रत्यये सुषमसुषमजः । प्रथमारकज मनुष्ये , अनु० ।

सुसमसुसमा-सुषमसुषमा-स्त्री० । सुष्ठु शोभना समा वर्षाणि यस्या सा सुषमा निर्दु सुवे समसूते ' (श्रीसि० २-३-५६) इति षत्वम् । सुषमा चासौ सुषमा च सुषमसुषमा । द्वयो समानार्थयो प्रकृष्टार्थवाचकत्वादत्यन्तसुखस्वरूपे, जं० २ वक्ष० ।

अवसर्पिण्या प्रथमारके, उत्सर्पिण्याश्च षष्ठे अरके, ज्यो० २ पाहु० । स्था० । जं० । ति० । आ० चू० ।

एगा सुसमसुसमा (सू० ५०×) स्था०१ ठा० ।
चत्तारि कोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा । (सू०) भ० ६ श० ७ उ० ।

परमाणू दुविहे पएणत्ते, तंजहा—सुहुमे अ वावहारिए अ । अणंताणं सुहुमपरमाणुपुग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं वावहारिए परमाणू णिप्फज्जइ,तत्थ णो सत्थं कमइ । 'सत्थेणं सुतिक्खेण वि,छेत्तुं भित्तुं च जं किर ण सक्का । तं परमाणु सिद्धा,वयंति आइं पमाणाणं ॥ १ ॥' वावहारिअपरमाणूणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा उस्सण्हसण्हिआइ वा सण्हिसण्हिआ इ वा उद्धरेणू इ वा तसरेणू इ वा रहरेणू इ वा वालग्गे इ वा लिक्खा इ वा जूआ इ वा जवमज्के इ वा उस्सेहंगुले इ वा,अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया , अट्ठ सण्हसण्हियाओ सा एगा उद्धरेणू अट्ठ उद्धरेणूओ सा एगा तसरेणू अट्ठ

तसरेणूओ सा एगा रहरेणू अट्ठ रहरेणूओ से एगे देवकुरूत्तरकुराणं मणुस्साण वालग्गे, अट्ठ देवकुरूत्तरकुराणं मणुस्साण वालग्गा से एगे हरिवासरम्मयवासाण मणुस्साण वालग्गे एव हेमवयहेरण्णवयाण मणुस्साण पुव्वविदेहअवरविदेहाणं मणुस्साण वालग्गा सा एगा लिक्खा, अट्ठ लिक्खाओ सा एगा जूआ अट्ठ जूआओ से एगे जवमज्झे अट्ठ जवमज्झा से एगे अंगुले एतेणं अंगुलप्पमाणेण छ अंगुलाइं पाओ बारस अंगुलाइं विहत्थी चउवीस अंगुलाइं रयणी अडयालीस अंगुलाइं कुच्छी छण्णउइअंगुलाइं से एगे अक्खे इ वा दंडे इ वा धणू इ वा जुगे इ वा मुसले इ वा णालिआ इ वा। एतेणं धणुप्पमाणेण दो धणुसहस्साइं गाउअं चत्तारि गाउआइं जोअणं, एएणं जोअणप्पमाणेणं जे पल्ले जोअणं आयामविक्खंभेणं जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं, से णं पल्ले एगाहिअबेहियतेहिअ उक्कोसेणं सत्तरत्तपरूढाणं संमट्ठे सण्णिचिए भरिए वालग्गकोडीणं। ते णं वालग्गा णो कुत्थेज्जा णो परिविद्धंसेज्जा, णो अग्गी डहेज्जा, णो वाए हरेज्जा, णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा। तओ णं वाससए वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे णीरए णिल्लेवे णिट्ठिए भवइ से तं पलिओवमे। "एएसिं पल्लाणं, कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिआ। तं सागरोवमस्स उ, एगस्स भवे परीमाणं ॥१॥" एएणं सागरोवमप्पमाणेण चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा १॥ (सू० १६ +)

परमाणुर्द्विविध प्रज्ञप्त, तद्यथा—सूक्ष्मश्च व्यावहारिकश्च। शस्त्राद्यविषयत्वादिका धर्म उभयोरपीति समानकक्षताद्योतनार्थं प्रत्येकं चकार, तत्र सूक्ष्मस्य 'कारणमेव तदन्त्य, सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणु। एकरसवर्णगन्धो, द्विस्पर्श कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥" इत्यादिलक्षणलक्षितस्यात्यन्तपरमनिकृष्टतालक्षण स्वरूपमनिरिच्यापर वैशेषिक रूप न प्रतिपादनीयमस्तीति त सम्प्रत्यापर स्वरूपतो निरूपयति-अनन्ताना सूक्ष्मपरमाणुरूपपुद्गलाना सम्बन्धिनो ये समुदया—त्रिचतुरादिमेलकास्तथा या समितयो—बहूनि मीलनानि तासा समागमेन—संयोगेनैकीभावेनात यावत् व्यावहारिक परमाणुरेको निष्पद्यते। इदमुक्त भवति—निश्चयनयो हि निर्विभाग सूक्ष्म पुद्गल परमाणुमिच्छति, यस्त्वेतैरनेकैर्जायते त साशत्वात् स्कन्धमेव व्यपदिशति। व्यवहारनयस्तु तदनेकसङ्घातनिष्पन्नोऽपि य शस्त्रच्छेदाग्निदाहादिविषयो न भवति तमद्यापि तथाविधस्थूलभावाप्रतिपत्ते परमाणुत्वेन व्यवहरति, ततोऽसौ निश्चयत स्कन्धोऽपि व्यवहारनयमतेन व्यावहारिक परमाणुरुक्त। अय च स्कन्धत्वात् काष्ठवत् छेदादिविषयो भवतीति वादिनं प्रत्याह—तत्र शस्त्र न क्रामति—न सञ्चरति, असिक्षुरादिधारामासाद्यापि स न छिद्यते-न च भिद्यतेत्यर्थ, यद्यनन्तै परमाणुभिर्निष्पन्ना काष्ठादय शस्त्रच्छेदादिविषया दृष्टास्तथाप्यनन्तस्यानन्तभेदत्वात्तावत्प्रमाणेन निष्पन्नोऽद्यापि सूक्ष्मत्वान्न शस्त्रच्छेदादिविषयतामासादयतीति भाव, एतेनाग्निदाह्यता जलार्द्रता गङ्गाप्रतिश्रोतोविहन्यमानता जलकायादिक सर्वमपि निरस्त मन्तव्य, सर्वेषामपि तथा शस्त्रत्वाविशेषात्। अत्रार्थे प्रमाणमाह—शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनापि छेत्तु—खड्गादिना द्विधा कर्तु भेत्तुम्—अनेकधा विदारयितु सूच्यादिना वस्त्रादिवद्वा सच्छिद्र कर्तु, वा—विकल्प, य—पुद्गलादिविशेष किलेति निश्चये न शक्ता केऽपि पुरुषा इति शेष, तं व्यावहारिकपरमाणु सिद्धा इव सिद्धा भगवन्तोऽर्हन्त उत्पन्नकेवलज्ञाना न तु सिद्धा सिद्धिगता, तेषां वचनयोगासम्भवादिति, आदि—प्रथम प्रमाणाना—वक्ष्यमाणोच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादीनामिति, एतेन श्रद्धालून् प्रति आगमप्रमाणमभिहित तर्कानुसारिण प्रति प्रयोग—अणुपरिमाण कचिद्विश्रान्त तरतमशब्दवाच्यत्वात् महत्परिमाणवत्, यत्र च विश्रान्त स परमाणु, विपक्षे वस्तुन स्थूलताऽपि नोपपद्यते, न च द्व्यणुकादि तार्थान्तरमिति वाच्य, स च सिध्यन् परमनिकृष्टो निरश एव सिध्येत् अन्यथाऽनवस्थासर्षपसुमेर्वोस्तुल्यपरिमाणापत्तिश्च, तत सिद्ध परमाणु। ननु सिध्यतु स सूक्ष्मत्वाच्च न चक्षुरादिगम्य पर यदनन्तै सूक्ष्मै परमाणुभिरेका व्यावहारिक परमाणुरारभ्यते स चक्षुराद्यगोचर शस्त्रच्छेद्यगोचरश्चेति तन्मन्दम्, उच्यते-द्विविधो हि पुद्गलपरिणाम-सूक्ष्मो बादरश्च, तत्र सूक्ष्मपरिणामपरिणताना पुद्गलानामनिन्द्रियकत्वमगुरुलघुपर्यायवत्त्व शस्त्रच्छेद्याविषयत्वमित्यादयो धर्मा भवन्ति, तत न काप्यनुपपत्ति, श्रूयते चागमे पुद्गलानामेव सूक्ष्मत्वासूक्ष्मत्वपरिणामो यथा द्विप्रदेशिक स्कन्ध एकस्मिन्नभ प्रदेशे माति स एव च द्वयोरपि मातीति सकोचविकाशकृतो भेद, दृश्यते च लोकेऽपि पिञ्जिततूलपुञ्जलोहपिण्डयो परिमाणभेद, इत्यल विस्तरेणेति। अथ प्रमाणान्तरलक्षणार्थमाह-अनन्ताना व्यावहारिकपरमाणूना समुदयसमितिसमागमेन या परिमाणमात्रेति गम्यते सैका अतिशयेन श्लक्ष्णा श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उत्तरप्रमाणापेक्षया उत्-प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इतिरुपदर्शने, वा उत्तरापेक्षया समुच्चय, एव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकेति वा इत्यादिष्वपि वाच्यम्। एते च श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादयोऽङ्गुलान्ता प्रमाणभेदा यथोत्तरमष्टगुणा सन्तोऽपि प्रत्येकमनन्तपरमाणुकत्व न व्यभिचरन्त्यत निर्विशेषितमप्युक्तम्-'सण्हसण्हिआइ वे' त्यादि, प्राक्तनप्रमाणापेक्षयाऽष्टगुणत्वेन स्थौल्यादूर्ध्वरेण्वपेक्षया त्वष्टभागप्रमाणत्वात् श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकेत्युच्यते, स्वत परतो वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मो जालप्रविष्टसूर्यप्रभाभिव्यङ्ग्यो रेणुरूर्ध्वरेणु त्रस्यति-पौरस्त्यादिवायुप्रेरितो गच्छति यो रेणु स त्रसरेणु रथगमनात् रेणु रथरेणु वालाग्रलिक्षादय प्रतीता, देवकुरूत्तरकुरुहरिवर्षरम्यकादिनिवासिमानवानां केशस्थूलताक्रमेण क्षेत्रशुभानुभावहानिर्भावनीया यावत्पूर्वविदेहापरविदेहाश्रयमनुष्याणामष्टौ वालाग्राणि एका लि-

क्षा, ता अष्ट यूका, अष्टौ यूका एक यवमध्यम्, अष्टौ यवम ध्यानि एकमङ्गुलम्, एतेनाङ्गुलप्रमाणेनेति न तु न्यूनाधिकतया, षडङ्गुलानि पाद -पादस्य मध्यतलप्रदेश, पादैकदेशत्वात् पाद, अथवा—पादा हस्तचतुर्थांश, द्वादशाङ्गुलानि वितस्ति सुखावबोधार्थमेवमुपन्यस्त, लाघवार्थं तु द्वौ पादौ वितस्तिरिति पर्यवसितोऽर्थ, अन्यथा पादसञ्ज्ञाया नैरर्थक्यापत्ति, एवमग्रेऽपि चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्निरिति सामयिकी परिभाषा, नामकोशादौ तु 'बद्धमुष्टिर्हस्तो रत्नि' रिति, अष्टचत्वारिंशदङ्गुलानि कुक्षि, षण्णवतिरङ्गुलानि एको ऽक्ष इति वा-शकटावयवविशेष दण्ड इति वा धनुरिति वा-युगमिति वा-वोढृस्कन्धकाष्ठ मुसलमिति वा नालिका इति वा-यष्टिविशेष, अत्र च धनुषोपयोग, सञ्ज्ञान्तराणि तु प्रसङ्गतोऽत्र लिखितानि अन्यत्रोपयोगीनीति, एतेन धनु प्रमाणेन द्वे धनु सहस्रे गव्यूत, चत्वारि गव्यूतानि योजनम्। एतेन योजनप्रमाणेन य पल्यो—धान्याश्रयविशेष स इव सर्वत्र समत्वात् लुप्तोपमाक शब्द इति, योजनमायामविष्कम्भाभ्या समवृत्तत्वात् प्रत्येकमुत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नयोजन योजनमूर्ध्वोच्चत्वेन, तद्योजन त्रिगुण सविशेष परिरयेण, वृत्तपरिधे किञ्चिन्न्यूनषड्भागाधिकत्रिगुणत्वात्, स पल्य 'एगाहिअबेहिअ' त्ति षष्ठीबहुवचनलोपादेकाहिकद्व्याहिकत्र्याहिकाणामुत्कर्षत सप्तरात्रप्ररूढाना—सप्तदिवसोद्गतपर्यन्ताना भृतो वालाग्रकोटीनामिति सम्बन्ध, तत्र मुण्डिते शिरस्येकेनाह्ना यावत्प्रमाणा वालाग्रकोटय उत्तिष्ठन्ति ता एकाहिक्य, द्वाभ्या तु यास्ता द्व्याहिक्य, त्रिभिस्तु त्र्याहिक्य, कथंभूता इत्याह—सम्मृष्ट—आकर्णपूरित सन्निचित -प्रचयविशेषान्निबिडीकृत वालानामग्रकोटय -प्रकृष्टा विभागा इत्यर्थ, यद्वा—वालाग्रकोटीनामिति वालषु—विदेहनरवालापेक्षया सूक्ष्मत्वादिलक्षणोपेततयाऽग्राणि—श्रेष्ठानि वालाग्राणि, कुरुनररोमाणि तेषा कोटय अनेका -कोटाकोटिप्रमुखा सङ्ख्या स्त्रीणा शतानि शतशा जनयन्ति पुत्रान्" इत्यादिवत्, तथा वालाग्रकोटीनामिति तृतीयार्थे षष्ठी यथा माषाणा भृत कोष्ठ इति, तत वालाग्रकोटीभिर्भृत इति सुखावबोधाऽक्षरयोजना कार्या इति, वालाग्रसङ्ख्यानयनोपायस्त्वय-देवकुरूत्तरकुरुनरवालाग्रतोऽष्टगुण हरिवर्षरम्यकनरवालाग्रमिति, यत्रैक हरिवर्षरम्यकवालाग्र तत्र कुरुनरवालाग्राण्यष्ट तिष्ठन्ति, यत्र चैक हैमवतहैरण्यवतनरवालाग्र तत्र कुरुनरवालाग्राणि चतु षष्टि, एव विदेहनरवालाग्रे ५१२ लिक्षाया ४०९६ यूकाया ३२७६८ यवमध्ये २६२१४४ अङ्गुलेऽङ्कत २०९७१५२, अत्रा ङ्गुलमुत्सेधाङ्गुल ग्राह्यम् आत्माङ्गुलस्यानियतत्वात् प्रमाणाङ्गुलस्यातिमात्रत्वात् अत्र सर्वत्र पूर्वप्रमाणापेक्षयोत्तरोत्तरप्रमाणस्याष्टाष्टगुणकारगम्य सङ्ख्या समुत्तिष्ठति, अथाय राशिश्चतुर्विंशतिगुणो हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलमानत्वादस्य, स चैवम्-५०३३१६४८ नामत पञ्च कोटयस्त्रीणि लक्षाणि एकत्रिंशत्सहस्राणि षट् शतान्यष्टचत्वारिंशदधिकानि, एष राशिश्चतुर्गुणो धनुषि, चतुर्हस्तमानत्वादस्य, अङ्कत २०१३२६५९२नामतो विंशति कोटयस्त्रयोदश लक्षाणि षड्विंश सहस्राणि पञ्च शतानि द्विनवत्यधिकानि, अथ द्विसहस्रगुण क्रोशे, द्विसहस्रमानत्वादस्य, अङ्कतो यथा-४०२६५३१८४००० नामत चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते पञ्चषष्ट्यधिके कोटीना एकत्रिंशल्लक्षाणि चतुरशीति सहस्राणि पुनरय राशिश्चतुर्गुणो योजने, चतु क्रोशप्रमाणत्वादस्य, अङ्कत १६१०६१२७३६००० नामत एक लक्षमेकषष्टि सहस्राण्येकपष्ट्यधिकानि कोटीना तथा सप्तविंशतिर्लक्षाणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि, सूचिगणनयैवेद गणित बोध्यम्, अय सूचीराशिरनेनैव गुणित प्रतरसमचतुरस्रयोजने, सूच्या सूचीगुणिताया एव प्रतरत्वात्, अङ्कत २५९४०७३३८५३६५४०५६९६००००० नामतो यथा पञ्चविंशति शतानि चतुर्नवत्यधिकानि कोटाकोटिकोटीना तथा सप्त लक्षाणि त्रयस्त्रिंशत्सहस्राण्यष्ट शतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि कोटाकोटीना तथा पञ्चषष्टिर्लक्षाणि चत्वारिंशत्सहस्राणि पञ्च शतान्येकोनसप्तत्यधिकानि कोटीना तथा षष्टिर्लक्षाणि, अय राशिर्भूय पूर्वराशिना गुणिता घनरूपो रोमराशि स्यात् तथाहि-अङ्कत ४१७८०-४७६३२५८८१५८४२७७८४५४४२५६००००००००० नामत एकचत्वारिंशत्कोटयोऽष्टसप्ततिर्लक्षाणि चत्वारि सहस्राणि सप्त शतानि त्रिषष्ट्यधिकानि कोटाकोटिकोटाकोटीना तथा पञ्चविंशतिर्लक्षाण्यष्टाशीति सहस्राण्येक शतमष्टपञ्चाशदधिक कोटाकोटिकोटीना तथा द्विचत्वारिंशल्लक्षाणि सप्तसप्तति सहस्राण्यष्ट शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि कोटाकोटीना तथा चतुश्चत्वारिंशल्लक्षाणि पञ्चविंशति सहस्राणि षट् शतानि कोटीनामिति। अय च राशि समचतुरस्रघनयोजनप्रमितपल्यगत समवृत्तघनयोजनप्रमितपल्यगतराश्यपेक्षया कियद्भागाभ्यधिकस्तेनाधिकभागपातनार्थं सौकुमार्याय स्थूलोपायमाह-अनन्तरोक्तराशेश्चतुर्विंशत्या २४ भागे हृते लब्धम् १७४०८५३१८०—२४५०६६०१७५७६८९३४४००००००००० अय चैकोनविंशत्या १९ गुणित समवृत्तघनयोजनपल्यगतो राशिर्भवतीति, स चाङ्कतो यथा ३३०७५२१०४२४५५५,२५४२१९९५०—९१५३५००००००००० अयमर्थ -यादृशैश्चतुर्विंशत्या भागै समचतुरस्रघनयोजनप्रमितपल्यगतो रोमराशिर्भवति तादृशैरेकोनविंशत्या भागै समवृत्तघनयोजनप्रमितपल्यगतो राशिर्भवति, ननु चतुर्विंशत्या भागहरणमेकोनविंशत्या गुणन च किमर्थम्?, उच्यते-एकयोजनप्रमाणवृत्तक्षेत्रस्य करणरीत्यागत योजनत्रयमेकश्च योजनषड्भाग $३\frac{१}{६}$ सवर्णने च जात $\frac{१९}{६}$ एतच्च वृत्तपल्यपरिधिक्षेत्रम् अनेन सह समचतुरस्रपल्यपरिधिक्षेत्र चतुर्योजनरूप गुण्यते-स्थापना यथा- $\frac{१९}{६} \times \frac{४}{१}$ अनयो $\frac{१९}{६}$ समच्छेदे $\frac{२४}{६}$ लाघवार्थं द्वयोरपि छेदापनयने जात १९--२४ किमुक्त भवति-समचतुरस्रपरिधिक्षेत्रात् वृत्तपरिधिक्षेत्र स्थूलवृत्त्या पञ्चभागन्यूनमिति तत्करणार्थोऽयमुपक्रम इति, स्थूलवृत्तिश्च योजनषड्भागस्य किञ्चिदधिकतया अविवक्षणात्, अथ प्रकृत प्रस्तुम —'ते ण' मिति प्राग्वत्, तानि वालाग्राणि न कुथ्येयु —प्रचयविशेषाच्छुषिराभावाद्वायोरसम्भवाच्च नाऽसारतां गच्छेयुरित्यर्थ, अतो न परिविध्वसेरन् कतिपयपरिशाटनमप्यङ्गीकृत्य न विध्वस गच्छेयु अर्थवशाद्विभक्तिपरिणाम इति तानि नाग्निर्दहेत् न वायुरपहरेदतीव निचितत्वाद्विपचमावपि तत्र न क्रमेत इ-

स्यर्थ । तानि च न पूतितया—पूतिभाव कदाचिदागच्छेयु , न कदाचिद्दुर्गन्धिता प्राप्नुयुरित्यर्थ । अथ कैतिकर्त्तव्यता ?, तामवाह-ततस्तेभ्यो वालाग्रेभ्य , अथवा-'तत' इति तथाविधपल्यभरणानन्तर वर्षशते २ एकैक वालाग्रमपहृत्य कालो मीयेत इति शेष , ततश्च यावता कालेन स पल्य क्षीणो—वालाग्रकषणात् क्षयमुपागत आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत् , तथा (नीरजा)—निर्गतरज कल्पसूक्ष्मवालाग्राऽपकृष्टधान्यरज कोष्ठागारवत् , निर्लेपाऽत्यन्तसंश्लेषात्सम्यगनागतवालाग्रलेपापहारादपनीतधान्यलेप-कोष्ठागारवत् निष्ठितोऽपनेतव्यद्रव्यापनयनमाश्रित्य निष्ठागत विशिष्टप्रयत्नप्रमार्जितकोष्ठागारवत् , एकार्थिका वा एते शब्दा अत्यन्तविशुद्धिप्रतिपादनपरा । वाचनान्तरे दृश्यमान चान्यदपि पदमुक्तानुसारतो व्याख्येयम् , तदेतत्पल्योपममिति , इद च पल्यगतवालाग्राणा सङ्ख्ययैरेव वर्षैस्तदपहारसम्भवात् सङ्ख्येयवर्षकोटाकोटीमान बादरपल्योपम ज्ञयम् , न चानेनात्र वक्ष्यमाणसुषमसुषमादिकालमानादावधिकार पर सूक्ष्मपल्योपमस्वरूपसुखप्रतिपत्तये प्ररूपितमिति ज्ञायते तेन पूर्वोक्तमकैकवालाग्रमसङ्ख्येयखण्डीकृत्य भृतस्योत्सेधाङ्गुलयोजनप्रमाणायामविष्कम्भावगाहस्य पल्यस्य वर्षशते वर्षशते एकैकवालाग्रापहारेण सकलवालाग्रखण्डनिर्लेपनाकालरूपमसङ्ख्येयवर्षकोटाकोटीप्रमाण सूक्ष्मपल्योपम विचित्राकृतिराचार्यैस्येति सूत्रकारेणानुक्तमपि स्वय ज्ञेय , तेनैव च प्रस्तुतोपयोग । अन्यथाऽनुयोगद्वारादिभि सह विरोधप्रसङ्गादिति सर्व सुस्थम् । एवमग्रे सागरोपमेऽपि ज्ञेयम् , अथ सागरोपमस्वरूप गाथापद्येनाह— एएसि पल्लाण , मित्यादि , एतेषामनन्तरोदिताना पल्यानामिति पदैकदेशे , पदसमुदायोपचारात् पल्योपमाना या दशगुणिता काटाकोटिर्भवेत् तत्सागरोपमस्यैकस्य भवेत् परिमाणमिति , प्राय सर्व कण्ठ्य , नवरमतेन सागरोपमप्रमाणेन न न्यूनाधिकेनेत्यर्थ चतस्र सागरोपमकोटाकोट्य काल सुषमसुषमा । जं० २ वक्ष० ।

सुसमा-सुषमा-स्त्री० । सुष्ठु समा यस्या सा सुषमा । अवसर्पिण्या द्वितीये उत्सर्पिण्याश्च पञ्चमारके, स्था० १ ठा० ।

तिरिण सागरोवमकोडीओ कालो सुसमा । भ० ६ श० ७ उ० ।

सुषमा सत्ताहिर्ण सुखाय चेति प्ररूपणायाह—

सत्तहिं ठाणेहिं ओगाढं सुसम जाणेज्जा, तं जहा-अकाले ण वरिसइ १, काले वरिसइ २ असाधू ण पुज्जति ३, साधू पुज्जति ४, गुरूहिं जणो सम्मं पडिवन्नो ५ , मणो सु (दु) हया ६, वइसु (दु)हया ७। (सू० ५५६+)

'ओगाढ' त्ति अवतीर्णाम् अवगाढा वा प्रकर्षप्राप्तामिति अकाल -अवर्षा, असाधव -असंयता गुरुषु-मातापितृधर्माचार्येषु'मिच्छ'मिथ्याभाव विनयभ्रंशमित्यर्थ 'प्रतिपन्न ' आश्रित , ' मणादुहय ' त्ति मनसो मनसा वा दु खिता-दु खितत्व दु खकारित्व वा द्रोहकत्व वा , एव 'वयदुहय'-म्यपि व्याख्ययमिति । ' सम्म' ति सम्यग्भाव विनयमित्यर्थः । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

दमहिं ठाणेहि ओगाढ सुसमं जाणिज्जा, त जहा-अकाले न वरिसइ, तं चेव निपरीतं, ०जाव मणुन्ना फासा । (सू० ७६५ +) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुसमाउत्त-सुषमायुक्त-त्रि० । सुष्ठेकीभावेन युक्ते, दश०५अ० ।

सुसमाहरण-सुषमाहरण-न० । सुष्टूद्योगेन ग्रहणे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

सुसमाहि-सुसमाधि-स्त्री० । स्वस्थचित्तवृत्तौ , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सुसमाहिइंदिय-सुसमाहितेन्द्रिय-त्रि० । सुप्रणिहितेन्द्रिय , दश० ७ अ० ।

सुसमाहिय-सुसमाहित-त्रि० । दर्शनादिषु सम्यगाहिते,आव० ३ अ० । ज्ञानदर्शनचारित्ररूपसमाधिवति, दशा० ५ अ० । ज्ञानादिषु यत्नपरे, दश० ३ अ० । उद्युक्ते दश० ६ अ० । निवृत्तविषयव्यापारे,दश० २ चू० । सुतराम्-अतिशयेन समाधियुक्ते, उत्त० २० अ० ।

से किं तं जोगपडिसलीणया ?, जोगपडिसंलीणया तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-अकुसलमणनिरोहो वा कुसलमणउदीरणं वा मणस्स वा एगत्तीभावकरणं, अकुसलवइनिरोहो वा कुसलवइउदीरणं वा वइए वा एगत्तीभावकरणं । से किं त कायपडिसलीणया ?, कायपडिसंलीणया ज ण सुसमाहियपसतसाहरियपाणिपाए कुम्मो इव गुत्तिंदिए अल्लीणे पल्लीणे चिट्ठति । सेत्त कायपडिसलीणया । (सू० ८०२ X)

' मणस्स वा एगत्तीभावकरण ' मनसो वा ' एगत्त ' त्ति विशिष्टैकाग्रत्वेनैकता तद्रूपस्य भावस्य करणमेकताभावकरणम् , आत्मना वा सहाद्वैकता-निरालम्बनत्व तद्रूपो भावस्तस्य करण यत्तत्तथा 'वइए वा एगत्तीभावकरण ' ति वाचो वा विशिष्टैकाग्रत्वैकताररूपभावकरणमिति ' सुसमाहियपसतसाहरियपाणिपाए ' त्ति सुष्ठु समाहित —समाधिप्राप्ता बहिर्वृत्त्या सा चासौ प्रशान्तश्चान्तर्वृत्त्या य स तथा सहृतम्-अविक्षिप्ततया धृत पाणिपाद येन स तथा तत कर्मधारय 'कुम्मो इव गुत्तिदिए' त्ति गुप्तेन्द्रियो गुप्त इत्यर्थ । क इव ?-कूर्म इव, कस्यामवस्थायामित्यत एवाह—' 'अल्लीणे पल्लीणे ' त्ति आलीन -ईषल्लीन पूर्व प्रलीन पश्चात् प्रकर्षेण लीनस्तत कर्मधारय । भ० २५ श० ७ उ० ।

सुसमाहियप्पण-सुसमाहितात्मन्-त्रि० । मनोवाक्काये सुविशुद्ध दश० ६ अ० ४ उ० ।

सुसमाहियलेस्स-सुसमाहितलेश्य-त्रि० । सुष्ठु असावद्यानुष्ठानात् शोभना समाहिता गृहीता लेश्या अन्त -करणवृत्तयस्तैजसीप्रभृतयो वा येन स सुसमाहितलश्य । अकल्मषवृत्तौ आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

सुसमिय-सुसमित-त्रि० । सुष्ठु पञ्चभि समितिभि सम्यग् इत प्राप्त ज्ञानादिक मोक्षमार्गमसौ सुसमित । समितिसहिते, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । त० ।

सुसवण-सुश्रवण-त्रि० । सुष्ठु श्रवण शब्दोपलम्भो येषा ते

तथा । शोभनश्रवणेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।

सुसागय-सुस्वागत-न०।अतिशयेन स्वागत,भ०२ श० १ उ० ।

सुसाण-श्मशान-न० । पितृवने, शवस्थाने, उत्त० ३४ अ० । आचा० । कल्प० । प्रश्न० । आ० म० ।

सुसाणकम्मत-श्मशानकर्मान्त-न० । श्मशानगृहे, यत्र शवदाह क्रियते । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

सुसाणगिह- श्मशानगृह-न०। पितृवनगृहे, भ० ३ श०७ उ०।

सुसाम-सुसामन्-न०।सप्तमदेवलोकविमानभेदे,स०१७सम० ।

सुसामण्णया-सुश्रामण्यता-स्त्री० । शोभन पार्श्वस्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुणसंपन्नतया च स चासौ श्रमणश्च तद्भावस्तत्ता । निरतिचारचारित्रे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुसामण्णरय-सुश्रामण्यरत-त्रि० । शोभने श्रामण्ये रते, भ० २ श० १ उ० । अतिशयेन श्रमणकर्मासक्ते, औ० ।

सुसामाइय- सुसामायिक- त्रि०। सुष्ठु समभावतया सामायिक समशत्रुमित्रभावो यस्य स सुसामायिक । सामायिकस्य शोभनेऽनुष्ठानके, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

सुसावग--सुश्रावक-पु० । सम्यक्त्वाणुव्रतादिसकलक्रियाकलापोपेते, दर्श० ३ तत्त्व । श्रमणोपासकविशेषे, पञ्चा० १२ विव० ।

सुसाहिय--सुसाधित -त्रि० । सुष्ठु प्रतिपादिते,प्रश्न० ४ संव० द्वार । साधौ, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

सुसाहु--सुसाधु-पु० । निर्वाणसाधकयोगसाधनपरे साधौ, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

सुसाहुयुत्त सुसाधुयुक्त-त्रि०।सुसाधोरुग्रतविहारिणो ये समाचारास्तैः समायुक्त मध्यमपदलोपी समास । स्थानशयनासनादावुपयुक्ते, पराक्रमेयाति सुसाहुजुते"सूत्र०१ श्रु०१४अ०

सुसाहुवाइ--सुसाधुवादिन्--पु० ।सुष्ठु शोभन हित मित प्रिय वदितु शीलमस्येत्यसौ सुसाधुवादी । सम्यग्भाषासमिते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

सुसिक्खा--सुशिक्षा--स्त्री० । ग्रहणासेवनाभ्या सम्यक्पालने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । व्य० ।

सुसिणिद्धदंत--सुस्निग्धदन्त -त्रि० । अरूक्षदन्ते, त० ।

सुसिर--सुषिर--न० । अनतादिषु विमानेषु अन्यतमे विमाने, स० १६ सम० । औ० । काहलादिवत् कोलवाद्य, स्था० २ ठा० ३ उ० । रा० ।

सुसिलिट्ठ--सुश्लिष्ट--त्रि० । सुसन्धिके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । त० । अत्यन्तसङ्गते,पञ्चा० १८ विव० । औ० । कल्प० । सुघटिते,प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । रा० । सम्बद्धे, रा० । अविशर्वरे, भ० ११ श० ११ उ० ।

सुसिलिट्ठपरिघट्ठ- सुश्लिष्टपरिघृष्ट--त्रि० । यथा भवत्येवं परिघृष्ट, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुसीमा--सुसीमा--स्त्री० । मन्दरस्य पूर्वे शीताया महानद्या दक्षिणे वत्सस्य विजयक्षेत्रस्य राजधान्याम् , "सुसीमा कुंडला चेव जाव " त्ति करणात् । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

दो सुसीमाओ । स्था० २ ठा० ।

जम्बूद्वीप महाविदेह वर्षे वत्सो विजय प्रज्ञप्त , सुसीमा राजधानी विजयविभाजकश्चित्रकूटनामा वक्षस्कारपर्वत सुवत्सा विजय । जं०४ वक्ष० । ('वच्छ' शब्द षष्ठे भागे द्रष्टव्य दर्शिता ।) धराभिधानस्य कौशाम्बीमहाराजस्य भार्यायां पद्मप्रभस्वामिमातरि स्था० ५ ठा० ३ उ० । स० । प्रव० । आव० । स्वनामख्याताया कृष्णवासुदेवाग्रमहिष्याम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सुसील-सुशील-न० । शोभने समाधान, चारित्रे च । उत्त० १२ अ० । उद्युक्तविहारिणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सुष्ठु शील-स्वभावो यस्येति । उत्त० २ अ०। शोभनाचारवति, औ० । अष्टादशसहस्रशीलाङ्गोपेते, ध० ३ अधि० ।

सुसीलभूय-सुशीलभूत-त्रि० । सुष्ठु शोभन शील समाधान चारित्र वा प्राप्त उत्त० १२ अ० ।

सुसीलसंमग्ग-सुशीलसंसर्ग--पु० । शीलवद्भि सम्बन्धे, दश० १० अ० ।

सुसुकसुक्क-सुशुल्कशुल्क--न० । सुष्ठु शुल्कवच्छुल्के धान्ये, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सुसुज्ज-सुसूर्य--न० । विमानभेदे, स० ।

सुसुज्ज सुज्जविचं सुज्जप्पभ (म०) विमाणं जे देवत्ताए उववण्णा तेसि णं देवाणं णवसागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता । (सू० ६) स० ६ सम० ।

सुसुत्त-सुसूत्र--न० । सुष्ठु सत्ये सूत्रे, आव० ५ अ० । कणादमतानुगामिभि -'सुसूत्रमासूत्रितम्" सम्यगागम प्रपञ्चित । अथवा-सुसूत्रमिति क्रियाविशेषण शोभन सूत्रे-वस्तुव्यवस्थाघटनाविज्ञान यत्रैवमासूत्रित तत्तच्छास्त्रार्थोपनिबन्ध कृत इति हृदयम् , सूत्र तु सूत्रकारिग्रन्थे तन्तुव्यवस्थयोरिति अनेकार्थवचनात् । स्या० ।

सुसुमार-सुसुमार-पु० । जलचरविशेषे, प्रज्ञा० ।

से किं त सुसुमारा सुसुमारा एगागारा पण्णत्ता , से तं सुसुमारा । (सू० ३३ +) प्रज्ञा० १ पद ।

सुसुविण-सुस्वप्न-पु० । शोभना स्वप्ना ,सुस्वप्ना । श्वेतसुरभिपुष्पस्नातपत्रचामरादिस्वप्नेषु, षा० १४ विव० ।

सुसूर-सुसूर-न० । चतुर्थदेवलोकविमानभेदे, स० ।

सुसूर सुरावत्तं (म०) विमाण देवत्ताए उववण्णा तेसि णं देवाणं उक्कोसेणं पंचसागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता । (सू०५×) स० ५ सम० ।

सुसेण-सुषेण-पु० । अष्टसप्ततितमे ऋषभदेवपुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । भरतचक्रिण सेनापतौ , जं० ३ वक्ष० । आ० म० । ('भरह'शब्दे चतुर्थभागे १४४३ पृष्ठ कथा गता । शाखाञ्जनीराजस्य महाचन्द्रस्यामात्ये, विपा० १ श्रु० ४ अ० । ('सगड' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता ।) शाखाञ्जन्यां नगर्यां सुभद्राख्यसार्थवाहभद्राभिधानतद्भार्ययो पुत्र शकट. स च सुषेणामि

धानामात्येन सुदर्शनाभिधानगणिकाव्यतिकरे सगणिको विनाशित' । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुसेणा--सुषेणा--स्त्री० । रक्तामहानदीसङ्गतायां महानद्याम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सुस्समण--सुश्रमण--पुं० । मुनौ, आचा० २ श्रु० ४ चू० ।

सुस्सर--सुस्वर--त्रि० । शोभनषड्जादिस्वरविशेषे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । आ० म० । रा० । सुस्वरघोषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "सुस्सराओ सुस्सरघोसाओ" जी० ३ प्रति० ४ अधि० । नि० चू० । ज० ।

सुस्सरणाम- सुस्वरनामन्--न० । स्वरनामकर्मभेदे, यदुदयवशाज्जीवस्य स्वरः श्रोतॄणां प्रीतिहेतुरुपजायते तत्सुस्वरनाम। प० सं० ३ द्वार। कर्म०। आ०। प्रव०। रा०। ज०।

सुस्सरपरिवायिणी--सुस्वरपरिवादिनी--स्त्री० । वीणाविशेषे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

सुस्सरा--सुस्वरा--स्त्री० । गीतरतेर्गन्धर्वेन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । आ० चू० ।

सुस्सुयबहुस्सुय--सुश्रुतबहुश्रुत--पुं० । सुश्रुतम् शोभनमाकर्णितं बहु च श्रुतं येन स सुश्रुतबहुश्रुतः । तथाविधे बहुश्रुते, यस्य बह्वपि श्रुतं न विस्मृतिपथमुपयाति स सुश्रुतबहुश्रुतः। अथवा बहुश्रुतोऽपि सन् यस्तस्योपदेशेन वर्त्तते सन्मार्गानुसारित्वात् स सुश्रुतबहुश्रुतः । व्य० १० उ० ।

सुस्सू--श्वश्रू--स्त्री० । श्वशुरस्त्रियाम्, बृ० २ उ० ।

सुस्सूगुज्झ--श्वश्रूगुह्य--न० । श्वश्र्वा सम्बन्धिनि गुह्ये, बृ० २ उ० । (कौतूहल श्वश्रूगुह्यदृष्टान्त ' वलहि ' शब्दे षष्ठभाग गत ।)

सुस्सूसण--सुश्रूषण--न० । विधिवदनतिदूरासन्नतया सेवने, दश० ६ अ० १ उ० । व्य० । आचा० ।

सुस्सूसणाविणय--सुश्रूषणाविनय--पुं० । दर्शनविनयभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । (' विणय ' शब्दे षष्ठभागे स्वरूपम् ।)

सुस्सूसमाण--सुश्रूषमाण--त्रि० । श्रोतुमिच्छति, विनययुक्ते, नि० १ श्रु० १ वर्ग ३ अ० । आव० । आ० म० । औ० । सू० प्र० । रा० । ज्ञा० । दश० । भ० । आचा० । श्रोतु प्रवृत्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । परिचरति, ह्रा० २५ अष्ट० । सुश्रूषां कुर्वाणे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । धर्मं श्रोतुमिच्छति, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।

सुस्सूसा- शुश्रूषा--स्त्री० । गुरोरादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा सुश्रूषा । गुर्वादेर्वैयावृत्ये, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । विधिवददूरासन्नतया सेवने, द्वा० २८ द्वा० । पञ्चा० । आ० म० । सद्बोधावन्ध्यनिबन्धनधर्मशास्त्रश्रवणवाञ्छायाम्, पञ्चा० ६ विव० । ध० । यो० बिं० । श्रवणेच्छायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । पञ्चा० ।

सुस्सूसाभावकरण--सुशुश्रूषाभावकरण--न० । धर्मशास्त्रं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तल्लक्षणो भाव -परिणामस्तस्य करणं निर्वर्त्तनं श्रोतुस्तैर्वचनैरिति । श्रोतु श्रवणेच्छोत्पादने, शुश्रूषामनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युतानर्थसम्भव ; पठ्यते च- 'स खलु पिशाचकी वातकी वा यः परेऽनर्थिनि वाचमुदीरयेति ।' ध० १ अधि० ।

सुस्सूसावयणकर--शुश्रूषावचनकर--त्रि० । पूजाप्रधानवचनकरणशीले, दश० ६ अ० २ उ० ।

सुस्सूसु--शुश्रूषु--त्रि० । श्रोतुमुपस्थिते, ध० १ अधि० ।

सुस्सु--सुष्ठु--अव्य० । " ष्ट-ष्टयो स्स " ॥ ८ । ४ । २९० ॥ द्विरुक्तस्य टकारस्य षकाराक्रान्तस्य ठकारस्य च मागध्यां सकाराक्रान्त सकारो भवति । इति ष्ठस्य स्स । शोभने, प्रा० ।

सुह--शुभ--न० । पुण्ये, आव० ४ अ० । उत्त० । सूत्र० । आ० म० । सक्लेशविरहिते, उत्त० १ अ० । सुकर्मणि, स्था० ६ ठा० ३ उ० । औ० । शुभगन्धस्पर्शात्मके कर्मणि जी० १ प्रति० । शोभने, त्रि० । आव० ४ अ० । स्था० । उत्त० । कल्याणहेतौ, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । रा० । कोमले, रा० । प्रधाने, रा० । ज० । मङ्गलभूते, रा० । शुभाध्यवसाये तदात्मकत्वात् सामायिके, न० । आ० म० १ अ० । औ० ।

सुह--न० । सुखयतीति सुखम्, शर्मणि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जी० । दशा० । भ० । निर्वृतौ, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । सातोदये, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । यथेप्सितविषये, उत्त० ७ अ० । तृषितस्य जलपान इवानन्दे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । पा० । आत्मनो विशेषगुणे, सुखयुक्ते, त्रि० । विशे० ।

गुरो सुखत्वमिति व्युत्पत्ति सुखस्तर्हि कथमाचार्य इत्याह—

> सुपसत्थो खाणि-दियाणि सुद्धिदिओ सुहो ऽभिमओ।
> वसिंदिओ जमुत्तं,असुहो अजिइंदिओ ऽभिमओ।।३४४३।।
> सुहमहवा निव्वाणं, तक्के सेसमुवयारओ ऽभिमयं ।
> तस्साहणं गुरु त्ति य, सुहमवे पाणसन्नव्व ॥ ३४४४ ॥

सुशब्द -प्रशस्तार्थो निपात खानि-इन्द्रियाणि, शोभनानि खानि यस्यासौ सुख शुद्धेन्द्रियोऽभिमत । किमुक्तं भवति-वश्येन्द्रियो-निर्विकारेन्द्रिय इति यदुक्तं भवति, अजितेन्द्रियस्तु सुखोऽभिमत इति । अथवा-सुखयतीति सुखं तच्च निरुपचरित निर्वाणमुच्यते,शेषं तु सांसारिकमुपचारत सुखमभिमतम्। ततोऽस्य द्विविधस्यापि सुखस्य साधनं कारणं गुरुरित्यसौ सुखम्, कारणे कार्योपचारात् अन्ने भक्ते प्राणसज्ञावद्वृत्ति, अन्न—प्राणा वृत्रिस्तन्दुला इत्यादिवद्यथोक्तोभयरूपसुखहेतुत्वात् सुखो, गुरुरित्यर्थ ।

अथवा अन्यथा सुखशब्दार्थमाह—

> जं च सिय खेहिं तो, ऽणुग्गहरूवं तओ सुहं तं च ।
> अभयाई तप्पयाया, सुहमिहतब्भत्तिभावाओ ॥३४४५॥

यद्वा-सुष्ठु हन-प्राप्त हित खेभ्य-इन्द्रियेभ्य सुखमिन्द्रियैः करणभूतैरित्यर्थ , निपातनात् सुखमुच्यते । तत्कुत आगम ? इत्याह-ततो गुरो सकाशात्सर्वे जीवा न हन्तव्या इत्यादि गुरुकृतानुग्रहरूपमभयप्रदानादि द्रष्टव्यम्, आदिशब्दात्-ज्ञानादिपरिग्रह गुरुप्रदत्तेनाभयप्रदानादिना जीवा पञ्चभिरपीन्द्रियैः सुखमनुभवन्ति । अतस्तत्प्रदाता अभयादिप्रदाता गुरुरपीह सुखम् , तद्भक्तिभावात्सुखोपचारात्कारणे कार्योपचारादित्यर्थ । विशे० । शरीराबाधाभावे, औ० । रा० । प्रश्न० । दर्श० । उत्त० । " गामाणुगाम सुह सुहेण वि-

हरमाणे " सुखं सुखेन-शरीरावेदाभावेन संयमबाधाभावेन च विहारेण वा ग्रामादिषु विहरन् । रा० ।

सुखं सामान्यत आह—

दसविहे सुखे पएणत्ते, तं जहा–"आरोग्ग १ दीहमाऊ२, अड्ढेज्जं ३ काम ४ भोग ५ संतोसे ६ । अत्थि ७ सुहभोग ८ निक्ख-म्ममेव ९ तत्तो अणाबाहे १०॥१॥"(सूत्र०७३७।)

'दसविहे' त्यादि, 'आरोग्ग' गाहा, आरोग्य—नीरोगता१ दीर्घमायु—चिर जीवितं, शुभमितीह विशेषणं दृश्यमिति २, 'अड्ढेज्ज' त्ति आढ्यत्व—धनपतित्वं सुखकारणत्वात्सुखम्, अथवा-आढ्यैः क्रियमाणा इज्या पूजा आढ्येज्या, प्राकृतत्वादड्ढेज्जत्ति ३, 'काम' त्ति कामौ—शब्दरूपे सुखकारणत्वात् सुखम् ४, एवं 'भोगे' त्ति भोगा—गन्धरसस्पर्शा ५, तथा सन्तोष—अल्पेच्छता—तत्सुखमेव आनन्दरूपत्वात्सन्तोषस्य, उक्तं च—"आरोग्गसारियं माणुसत्तणं सच्चसारिओ धम्मो। विज्जा निच्छयसारा, सुहाइँ संतोससाराइं ॥२॥" इति ६। 'अत्थि' त्ति येन येन यदा यदा प्रयोजनं तत्तत्तदा तदाऽस्ति—भवति जायते इति सुखमानन्दहेतुत्वादिति ७, 'सुहभोग' त्ति शुभः—अनिन्दितो भोगो—विषयेषु भोगक्रियेति स सुखमेव सातोदयसम्पाद्यत्वात् तस्येति ८, तथा 'निक्खम्ममेव' त्ति निष्क्रमणं निष्क्रम—अविरतिजम्बालादिति गम्यते, प्रव्रज्येत्यर्थः, इह च द्विभावो नपुंसकता च प्राकृतत्वात्, एवकारोऽवधारणे, अयमर्थः—निष्क्रमणमेव भवस्थानां सुखं, निराबाधस्वायत्तानन्दरूपत्वात्, अत एवोच्यते—'दुवालसमासपरियाए समणे निग्गंथे अणुत्तराणं देवाणं तेउल्लेसं वीइवयइ'" त्ति। तथा "नैवास्ति राजराजस्य, तत्सुखं नैव देवराजस्य। यत्सुखमिहैव साधो-र्लोकव्यापाररहितस्य ॥१॥" इति, शेषसुखानि हि दुःखप्रतीकारमात्रत्वात् सुखाभिमानजनकत्वाच्च तत्त्वतो न सुखं भवन्तीति ९, 'तत्तो अणबाहे' त्ति ततो-निष्क्रमणसुखानन्तरम् अनाबाध-न विद्यते आबाधा-जन्मजरामरणक्षुत्पिपासादिका यत्र तदनाबाधं, मोक्षसुखमित्यर्थः, एतदेव च सर्वोत्तमं, यत उक्तम्—"नवि अत्थि माणुसाणं तं सोक्खं न वि य सव्वदेवाणं। जं सिद्धाणं सोक्खं, अव्वाबाहं उवगयाणं ॥१॥" इति १०, निष्क्रमणसुखं चारित्रसुखमुक्तम्। स्था० १० ठा० ३ उ०। "दव्वाविएहिं निच्चा, एगंतेणेव जेसि अप्पाओ। होइ अभावो तेसिं, सुहं दुहसंसारमोक्खाणं ॥" दश०७ अ०। (सिद्धसुखं 'सिद्ध' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम्।) (सुखदुःखका-रणानि, सिद्धि-'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २५३ पृष्ठे उक्तानि।) सुखहेतुत्वात् सुखम्। उपशमश्रेण्या शमके प्रत्यपूर्वकरणाद्यनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसम्परायरूपायां गुणश्रेण्यवस्थायाम्, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०। विपा०। राज्यैश्वर्यादौ, अष्ट० २१ अष्ट०। अनाकुले, न०। शरीरमनसोऽनुकूले, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०। आव० । अष्ट०।

सुहग(आ)-शुभग(गा)–पु०। स्त्री०। "ऊत्सुभगमुसले वा" ॥८।१।११३॥ इत्यनयाराद्रकूतु विकल्पेन। स्त्रीभि. काम्ये पुरुषे, पुरुषाणां च काम्यायां स्त्रियाम्, प्रा० १ पाद।

सुहकम्माणुबंध-शुभकर्मानुबन्ध–पु०। कुशलकर्मानुबन्धे, पं० सू० १ सूत्र।

सुहकामय-सुखकामक–त्रि०। सुखमानन्दरूपं तं कामयते इति। सुखेच्छौ, भ० १५ श०। प्रति०।

सुहग–सुभग–त्रि०। सुरूपे, औ०।

सुहगइ–सुखगति–स्त्री०। प्रशस्तविहायोगतौ, कर्म० २ कर्म०।

सुहगुरुजोग–शुभगुरुयोग–पु०। विशिष्टचारित्रयुक्ताचार्यसम्बन्ध, ध० २ अधि०।

सुहजीवि–सुखजीविन्–पु०। सुखेन जीवनशीले, "मज्झिमस्सरमंताओ हवंति सुहजीविणो। खायई पियई देई, मज्झिमस्सरमस्सिओ ॥१॥" अनु०।

सुहजोग–शुभयोग–पु०। साधकचन्द्रनक्षत्रादिसम्बन्धे, पञ्चा० ८ विव०। शुभ संयमव्यापारे, प्रश्न० १ संव० द्वार। प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारेषु, ध० ३ अधि०।

सुहज्झाण–शुभध्यान–न०। धर्मशुक्ललक्षणे ध्यानभेदे, आव० ५ अ०।

सुहड–सुहृत–त्रि०। सुष्ठु हृतं क्षुद्रस्य चित्तमिति सुहृतम्। दश० ७ अ०। सम्यकृहृते, उत्त० १ अ०। 'सुहडे त्ति नो वए' तत्र सुहृतमुपकरणमशिवोपशान्तये। उत्त० १ अ०।

सुहणाणज्झाणमग्ग–शुभज्ञानध्यानमग्न–त्रि०। शुद्धयथार्थपरिच्छेदनभेदज्ञानविभक्तस्वपरत्वे च स्वस्वरूपैकत्वानुभवतन्मयत्वध्यानमग्ने, अष्ट० २ अष्ट०।

सुहणाम–शुभनामन्–न०। नामकर्मभेदे, यदुदयवशान्नाभेरुपर्यवयवाः शुभा भवन्ति। कर्म० ६ कर्म०। आ०। पं० सं०।

सुहणामा–शुभनामा–स्त्री०। लोकोत्तरीत्या पक्षस्य पञ्चम्यां तिथौ, ज० ७ वक्ष०। सू० प्र०। च० प्र०।

सुहणिसण्ण–सुखनिषण्ण–त्रि०। अनाबाधवृत्त्योपविष्टे, प्रश्न० ९ संव० द्वार।

सुहणुपाल–सुखानुपाल–त्रि०। सुखेनानुपाल्यते इति सुखानुपालः। सुरक्षे, पञ्चा० १७ विव०।

सुहत्थ–सुखार्थ–त्रि०। सुखनिमित्ते, स०।

सुहत्थि–सुहस्तिन्–पु०। गन्धहस्तिनि, भ० १५ श०। स्थूलभद्रस्वामिनो दशपूर्वधरे शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण। स्था०। ज्ञा०। आ० म०। आव०। आ० क०। न०। आ० चू०। राजगृहवास्तव्येषु कालोदाय्यादिष्वन्ययूथिकेषु अन्यतम, भ० ७ श० १० उ०। मन्दरस्य दक्षिणपूर्वे शीताया दक्षिणदिग्हस्तिकूटे ज० ४ वक्ष०।

सुहद–सुहृत्–पु०। "स्वरादसंयुक्तस्यानादेः" ॥८।१।१७६॥ इत्याधिकारात्। क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥८।१।१७७॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते तेन तत्र यथादर्शनमुभयमपि भवति। सुहदा। सुहओ इत्यादि। मित्रे, प्रा० १ पाद।

सुहदव्वाइसमुदय–शुभद्रव्यादिसमुदय–पुं०। प्रशस्तद्रव्यप्रभृतीनां समवाये, पञ्चा० १५ विव०।

सुहधाउजोगभाव- शुभधातुयोगभाव-पुं० । शुभाना सुन्दराणां धातूना वातपित्तकफानां यमानां कायादियोगाणां भाव सत्ता शुभधातुयोगभाव । शुभाना धातूना सम्बन्धे, पञ्चा० ५ विव० ।

सुहदुक्खसंपओग- सुखदुःखसम्प्रयोग-पुं० । सुखदुःखयोरुपलाभे योगे दश० १ अ० ।

सुहदुक्खसमण्णिय- सुखदुःखसमन्वित-त्रि० । सुखमानन्दरूपं दुःखमसातोदयरूपमिति ताभ्यां समन्वितो युक्तः । सातासातयुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सुहदुक्खिय- सुखदुःखित-त्रि० । सुखदुःखोपसपन्ने, व्य० ४ उ० ।

सुहदुहनिव्विसेस- सुखदुःखनिर्विशेष-त्रि० । हर्षशोकादिरहिते, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

सुहपगइ- शुभप्रकृति-स्त्री० । पुण्यप्रकृतिषु, कर्म० ५ कर्म० ।

सुहपडिबोहा- सुखप्रतिबोधा-स्त्री० । सुखेनाकृच्छ्रेण नखच्छोटिकामात्रेणापि प्रतिबोधो-जागरणं स्वप्तुर्यस्यां स्वापावस्थायां सा सुखप्रतिबोधा । निद्राविशेषे, कर्म० १ कर्म० ।

सुहपय- सुखपद-न० । जइ वि अवराहे ण पत्तो तहा वि पच्छित्तं भवतीति लक्षणे प्रायश्चित्तदाने, नि० चू० १ उ० ।

सुहपरिकम्मणा- सुखपरिकर्मणा-स्त्री० । सुखा-सुखकारिणी परिकर्मणा कृतविश्रामणं यस्यां सा सुखपरिकर्मणा । अकृत्स्नबाधनाभेदे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

सुहपसुत्त- सुखप्रसुप्त-त्रि० । सुखेनैव शयाने, आ० म० १ अ० । आव० ।

सुहप्पदाया- सुखप्रदातृ-त्रि० । सुखदे, " सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि, सर्वाणि दुःखाच्च समुद्विजन्ति । तस्मात्सुखार्थी सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता लभते सुखानि ॥५॥" सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

सुहफल- शुभफल-त्रि० । अभिमतफले, पञ्चा० ४ विव० ।

सुहफास- सुखस्पर्श-त्रि० । सुख-कोमल स्पर्शो यस्य स सुखस्पर्शः । शुभस्पर्शे, रा० । च० प्र० । सू० प्र० । स० । जं० । सुखहेतुस्पर्शे, रा० । आ० म० । च० प्र० ।

सुहभाव- शुभभाव-त्रि० । गुणानुरागरूपेषु शोभनपरिणामेषु, पञ्चा० ७ विव० । प्रायश्चित्ततया विवक्षितशुभपरिणामे, पञ्चा० १६ विव० । उदारतया प्रवर्धमानप्रशस्ताध्यवसायेषु, पञ्चा० ८ विव० ।

सुहभावजुय- शुभभावयुत-त्रि० । विशिष्टक्रियावत् प्रशस्ताध्यवसायविशेषोपेते, पञ्चा० १८ विव० ।

सुहभाववुड्ढि- शुभभाववृद्धि-स्त्री० । कुशलाशयवृद्धौ, पं० व० ५ द्वार । पञ्चा० ।

सुहभोग- शुभभोग-पुं० । शुभो-निर्निदितो भोगो विषयेषु भोगक्रिया यस्येति । अनिन्दितक्रियायुक्ते, स्था० १० ठा० ३ उ० ।
सुखभोग-पुं० । सुखमेवं सातोदयजनितमनवधि भोगः सुखभोग । सुखभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सुहभोगि- सुखभोगिक-त्रि० । सुखम्-आनन्दस्तत् भुनक्तीति सुखभोगी । सुखास्वादके, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

सुहमण- सुभमनस्-त्रि० । असंक्लिष्टचेतसि, प्रश्न० १ संव० द्वार ।

सुहमेत्त- सुखमात्र-न० । सामान्येनैव वैषयिक सुखे पदपथ्याहारतृप्तिजनितपरिणामसुन्दरसुखकल्प स्वपरजीवप्रतिष्ठित तत्सुखमात्रम् । स्वपरनिष्ठित यत्किञ्चित्सुख षो० १३ विव० ।

सुहमोय- सुखमोच-त्रि० । सुखेन मोच्यन्ते इति सुखमोचा । सुखपरित्याज्येषु, बृ० २ उ० ।

सुहम्म- सुधर्मन्-पुं० । वीरजिनेन्द्रस्य पञ्चमे गणधरे, कल्प० २ अधि० ७ क्षण । (श्रीवीरपट्टे श्रीसुधर्मस्वामी पञ्चमो गणधर तद्वर्णनम् 'अजसुहम्म ' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे गतम् ।)

अथ पञ्चमगणधरवक्तव्यतामभिधित्सुराह—

ते पव्वइए सोउं, सुहम्म आगच्छई जिणसगासं ।
वच्चामि ण वंदामी, वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १७७० ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरं कुकर्मनामा द्विजोपाध्यायोऽत्र वक्तव्यः ।

आगतस्य तस्य भगवता किं कृतमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं, जाइजरा-मरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गोत्तेण य, सव्वण्णू सव्वदरिसीणं ॥ १७७१ ॥

व्याख्या पूर्ववदिति । विशे० । कल्प० । आ० म० । (सुधर्मस्वामिन आयुरादि 'गणहर' शब्दे तृतीयभागे ८१६ उक्तम् ।)

सुहम्मा- सुधर्मा-स्त्री० । चमरादीनामिन्द्राणां सूर्यादीनां च महर्द्धिकदेवाना सभा सुधर्म्मासभा । देवसभायाम्, रा० । प्रति० । जं० । आ० म० । प्रश्न० । सभानां मध्ये सुधर्म्मा श्रेष्ठा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो सभा सुहम्मा छत्तीसं जोयणाई उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था । (सू० ३६ ×)

स० ३६ सम० ।

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररण्णो सभा सुहम्मा, एकावन्न खम्भसयसन्निविट्ठा पण्णत्ता । (सू० ५१ ×)

स० ५ सम० । (' सूरियाभ ' शब्दे वक्ष्यते एषा ।)

सुधमावर्णक —

कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पहाए पुढवीए० एवं जहा रायप्पसेणइज्जे ०जाव पंचवडिंसगा पण्णत्ता, त जहा—असोगवडिंसए ०जाव मज्झे सोहम्मवडिंसए से णं सोहम्मवडिंसए महाविमाणे अद्धतेरस य जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं । एवं जहा सूरियाभे तहेव माणं तहेव उववाओ । सक्कस्स य अभिसेओ तहेव जहा सूरियाभस्स अलंकारअच्चणिया तहेव ०जाव आयरक्ख त्ति, दो सागरोवमाइं ठिई० । सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया के महिड्ढीए ०जाव के महासोक्खे ? । गोयमा ! महिड्ढीए ०जाव महासोक्खे से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसह-

हस्साए०जाव विहरइ, एवं महिड्ढीए०जाव महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति (सू० ४०७+)

'कहि णं' मित्यादि "एवं जहा रायप्पसेणइज्जे" इत्यादिकरणादिदं दृश्यम्-"पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं एवं सहस्साइं एवं सयसहस्साइं बहूओ जोयणकोडीओ बहूओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं सोहम्मे नामं कप्पे पण्णत्ते" इत्यादि 'असोयवडिंसए' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-' सत्तवण्णवडेंसए चंपगवडेंसए चूयवडेंसए" त्ति विवक्षिताभिधेयसूचिका चेयमतिदेशगाथा-" एवं जह सूरियाभे, तहेव माणं तहेव उववाओ । सक्कस्स य अभिसेओ , तहेव जह सूरियाभस्स ॥१॥ " इति एवम्-अनेन क्रमेण यथा सूरिकाभे विमाने राजप्रश्नकृताख्यग्रन्थोक्ते प्रमाणमुक्तं न तथाऽस्मिन् वाच्यं तथा यथा सूरिकाभाभिधानदेवस्य देवत्वेन तत्रोपपात उक्तस्तथैवोपपातः शक्रस्येह वाच्यः। अभिषेकश्चाति,तत्र प्रमाणमायामविष्कम्भसङ्ख्यादि दर्शितम् शेषं पुनरिदम्-"ऊयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं सहस्साइं अट्ठ य अडयाले जोयणसए परिक्खेवेणं ति ॥" उपपातश्चैवम्-' तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया अहुणोववन्नमेत्ते चेव समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ,तं जहा-आहारपज्जत्तीए' इत्यादि, अभिषेकः पुनरेवम्-'तए णं सक्के देविंदे देवराया जेणेव अभिसेयसभा तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता अभिसेयसभं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे अणुप्पयाहिणीकरमाणे पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसइ, जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे निसण्णे,तए णं सक्कस्स * देविंदस्स देवरायस्स सामाणियपरिसोववण्णगा देवा आभिओगिए देवे सद्दावेंति सद्दावित्ता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया ! सक्कस्स *३ महत्थं महग्घं महरिहं विउलं इंदाभिसेयं उवट्ठवेह' इत्यादि, 'अलंकारअच्चणिया य तहेव' त्ति, यथा सूरिकाभस्य तथैवालङ्कारोऽर्चनिका चेन्द्रस्य वाच्या , तत्र अलङ्कारः , ' तए णं से सक्के देवे तप्पढमयाए पम्हलसूमालाए सुरभीए गंधकासाईयाए गायाइं लूहेइ लूहेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिंपइ अणुलिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वण्णफरिसजुत्तं हयलालापेलवातिरेगं धवलकणगखचियंतकम्मं आगासफालियसमप्पभं दिव्वं देवदूसजुयलं नियंसेति नियंसित्ता हारं पिणद्धेति' इत्यादीति अर्चनिकालेशस्त्वेवम्-तए णं से सक्के * ३ सिद्धाययणं पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसइ अणुप्पविसित्ता जेणेव देवच्छंदए जेणेव जिणपडिमा तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता जिणपडिमाणं आलोए पणामं करेइ, आलो० करेत्ता लोमहत्थगं गेण्हइ,लोम० गिण्हित्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थेणं पमज्जइ जि० जित्ता जिणपडिमाओ सुरभिणा गंधोदएणं ण्हाणेइ त्ति०जाव आयरक्ख त्ति अर्चनिकायाः परो ग्रन्थः स्वविमाने यावत्तावद्वाच्या ,स चैवं लेशतः-'तए णं से सक्के देविंदे देवराया सभं सुहम्मं अणुपविसइ अणुपविसित्ता सीहासणे पुरत्थाभिमुहे निसीयइ,तए णं सक्कस्स*३अवरुत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं चउरासीईसामाणियसाहस्सीओ निसीयंति पुरत्थिमेणं अट्ठ अग्गमहिसीओ, दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरियाए परिसाए बारसदेवसाहस्सीओ निसीयंति,दाहिणेणं मज्झिमियाए परिसाए चोद्दसदेवसाहस्सीओ दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरियाए परिसाए सोलस देवसाहस्सीओ पच्चत्थिमेणं सत्त अणीयाहिवइणो । तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो चउद्दिसिं चत्तारि आयरक्ख देवचउरासीइसाहस्सीओ निसीयंति ' इत्यादीति , " के महिड्ढीए ' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-' के महज्जुइए महाणुभागे के महाजसे के महाबले' त्ति । 'बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-" चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं अट्ठण्ह अग्गमहिसीणं ०जाव अन्नेसिं च बहूणं देवाण देवीण य आहिवच्चं० जाव कारेमाणे पालेमाणे" त्ति । भ०१० श० ६ उ० ।

सुहय-सुभग-त्रि० । मनोरमे, 'लट्ठं वत्तं सुहयं मणोरमं चारु रमणिज्जं, ' पाइ० ना० ८ वर्ग ।

सुहर-सुभर-त्रि० । न्यूनोदरतया आहारपरित्यागिनि, दश० ८ अ० ।

सुहरा-देशी-चटिकाभेदे, यस्या अधोमुखं नीडं भवति । दे० ना० ८ वर्ग ३६ गाथा ।

सुहरासि-सुखराशि -पुं० । सुखसंघाते,आ० म० १ अ० ।

सुहरिसिगा-सुहरिसियका-स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुहरूव-सुखरूप-त्रि० । सातागौरवस्वभावे , सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सुहलेस्सा-सुखलेश्या-स्त्री० । सुखदतेजसि, जं० ७ वक्ष० । सुखलेश्याश्चन्द्रमसो न शीतकाले मनुष्यलोके इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थ , सू० प्र १६ पाहु० ।

सुहवासमुरभिगंध-शुभवाससुरभिगन्ध-पुं० । शुभवासे सुन्दरचूर्णे सुष्ठु गन्धे, त० ।

सुहविण्णप्प-सुखविज्ञाप्य-त्रि० । सुखेनैव प्रबोध्ये, सुहविण्णप्पा सुहरणो त्ति । नि० चू० २ उ० ।

सुहविण्णवणा-सुखविज्ञापना-स्त्री० । सुखेन विज्ञापना-प्रार्थना यस्या सा । अनायाससाध्यायां सुप्रतिसेव्यायां स्त्रियाम् , सू० १ उ० ३ प्रक० ।

सुहविवाग-शुभविपाक-पुं० । शुभकर्मपरिणामे विपाकश्रुते, प्रथमविपाके दर्शितोऽयम् । स० १४६ सूत्र ।

सुहविवागोत्तम-शुभविपाकोत्तम-त्रि० । शुभविपाक उत्तमो येषां ते शुभविपाकोत्तमाः । सुखैषिषु, स० १४६ सूत्र० ।

सुहविहार-सुखविहार-पुं० । सुखेनैव कल्पकल्पविधिना विहर्तुं शक्ये, सू० १ उ० ३ प्रक० ।

सुहवुड्ढि-शुभवृद्धि-स्त्री० । कल्याणोपचये सुखवर्धने, पञ्चा० ४ विव० ।

सुहवेयणतर-सुखवेदनतर-त्रि०। सुखेन अक्लेशेन वेदनम्-अनुभवनं यस्यासौ सुखवेदनतरः । अक्लेशेनैव वेद्ये, भ० १४ श० २ उ० ।

सुहवेयतर-सुखवेद्यतर-त्रि० । अरुच्छ्रानुभवनीये , स्था० २ ठा० १ उ० ।

सुहसंकमण-सुखसंक्रमण-न०।सुखस्य मुक्तिरूपस्य वा विशिष्टगुणप्रकृतिरूपस्य सङ्क्रमण-सङ्क्रान्तिः सुखसङ्क्रमणम्। संसारदु:खादशुभाद्वा निःसरणे सुखप्राप्तौ, ' सुमनमणारविंदचंदा, सुहसंकमणं मम दितु ।" संथा० ।

सुहसंगय-सुखसंगत-त्रि० । आनन्दयुक्ते, द्वा० ३२ अष्ट० ।

सुहसंथरण-सुखसंस्तरण-न०। सुखेन निस्तारहेतौ,व्य०४ उ०।

सुहसण्णा-सुखसंज्ञा-स्त्री० । वेदनीयोदयजे सातानुभवे , आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सुहसयण-शुभस्वजन-पुं० । असंक्लिष्टगान्धर्वे , पञ्चा० ७ विव० ।

सुहसाय-सुखशात-पुं० । सुखस्य वैषयिकस्य शातं सुखशातं ।वैषयिकस्य सुखस्य स्पृहानिवारणेनापनयने , उत्त० । संयमादिषु सत्स्वपि सुखशातेन एव प्रवर्त्तनीयम् अतस्तत्फलमाह—

सुहसाएणं भंते! जीवे किं जणयइ? सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणयइ अणुस्सुएणं जीवे अणुकंपए अणुब्भडे विगयसोगे चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ २९ ॥

हे भदन्त ! हे स्वामिन् ! सुखस्य वैषयिकस्य शातं स्पृहानिवारणेन अपनयनं सुखशातस्तेन जीवः किं जनयति , गुरुराह-हे शिष्य! सुखशातेन अनुत्सुकत्वं जनयति,विषयसुखेऽनुत्तालत्वं जनयति अनुत्सुकश्च जीवोऽनुकम्पते अप्रतनं जीवं दृष्ट्वा अनुकम्पकः, दयावान् भवतीत्यर्थः । पुनरनुद्भटोऽभिमानरहितः शृङ्गारादिशोभारहितः स्यात् । पुनस्तादृशः सन् विगतशोकः इह लौकिककार्यभ्रंशादावपि शोचनं न कुरुते पुनस्तादृशो मोक्षार्थी शुभाध्यवसायवर्त्ती कषायनोकषायरूपचारित्रमोहनीयरूपं कर्म्म क्षपयति । उत्त० २९ अ०।

सुहसाय-सुखास्वाद-त्रि० । सुखम् आनन्दरूपमास्वादयन्तीति सुखास्वादाः । सुखभोगिषु, सुखैषिषु, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

सुहसायग-सुखास्वादक-त्रि०। अभिष्वङ्गादिना प्राप्तसुखभोक्तरि , दश० ४ अ० ।

सुहसील-सुख(शुभ)सील-त्रि० । सुखं शुभं वा सुखकरत्वाच्छीलं स्वभावो यस्य स सुखशीलः शुभशीलो वा। स० । सुखनजीवनशीले , नि० चू० १ उ० । (' मूलगुणपडिसेवणा ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे विस्तरो गतः ।)

सुहसीलगुण-सुखशीलगुण-पुं० । सुखशीलस्य-शाताभिलाषिणो गुणाः-पार्श्वस्थादिस्थानानि सुखशीलगुणाः । पार्श्वस्थादिषु शीलगुणेषु, भ० १ अधि० ।

सुहसीलवियत्त-सुखशीलव्यक्त-त्रि०।सुखे शीलं व्यक्तं येषां ते सुखशीलव्यक्ताः । पार्श्वस्थादिमन्दधर्मसु, नि० चू० १६ उ०।

सुहसुरभिमणहर-सुखसुरभिमनोहर-पुं०। गन्धान्तरेभ्यः सकाशान्मनोहरेषु , रा० ।

सुहसेउकेउबहुल-शुभसेतुकेतुबहुल-त्रि० । शुभाः-प्रधानाः सतवो-मार्गा आलवालपाल्यो वा केतवो-ध्वजा बहुला अनेकरूपा येषां ते तथा । अनेकैः शुभैः सेतुभिः केतुभिश्च कलिते , जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

सुहसेज्जा-सुखशय्या-स्त्री० । सुखदा शय्या सुखशय्या। सुखशय्यायाम् , पा० । ध० ।

' चत्तारि य सुहसेज्जाओ पन्नत्ताओ । तत्थ खलु इमा पढमा सुहसेज्जा-से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए निग्गंथे पावयणे निस्संकिए निक्कंखिए निव्वितिगिच्छे नो भेयसमावन्ने नो कलुससमावन्ने निग्गंथं पावयणं सद्दहइ पत्तियइ रोएइ निग्गंथं पावयणं सद्दहमाणे पत्तियमाणे रोएमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ । पढमा सुहसेज्जा ॥ १ ॥ अहावरा दोच्चा सुहसेज्जा-से णं मुंडे भवित्ता ०जाव पव्वइए सएणं लाभेणं तुस्सइ परस्स लाभं नो आसाएइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ परस्स लाभं अणासाएमाणे ०जाव अणभिलसमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ दोच्चा सुहसेज्जा ॥ २ ॥ अहावरा तच्चा सुहसेज्जा , से णं मुंडे भवित्ता ०जाव पव्वइए दिव्वमाणुस्सए कामभोगे नो आसाएइ ०जाव नो अभिलसइ दिव्वमाणुस्सए कामभोए अणासाएमाणे ० जाव अणभिलसमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ । तच्चा सुहसेज्जा ॥ ३ ॥

" अहावरा चउत्था सुहसेज्जा , से णं मुंडे ० जाव, पव्वइए , तस्स णं एवं भवइ- जइ ताव अरहन्ता भगवन्ता हट्ठा अरोगा बलिया कल्लसरीरा अन्नयराइं उरालाइं कल्लाणाइं विउलाइं पयत्ताइं पग्गहियाइं महाणुभागाइं कम्मक्खयकारणाइं तवोकम्माइं पडिवज्जन्ति , किमङ्ग ! पुण अहं अब्भोवगमिओवक्कमियं वेयणं णो सम्मं सहामि खमामि तितिक्खेमि अहियासेमि , मम च णं अब्भोवगमिओवक्कमियं वेयणं सम्मं असहमाणस्स अणहियासेमाणस्स किं मन्ने कज्जइ ? एगंतसो मे पावे कम्मे कज्जइ , मम च णं अब्भोवगमिओ ०जाव सम्मं सहमाणस्स ०जाव अहियासेमाणस्स किं मन्ने कज्जइ ? एगन्तसो मे निज्जरा कज्जइ । चउत्था सुहसेज्जा ॥ ४ ॥ "

अस्य चतुर्थसूत्रस्य व्याख्यानम्-'हट्ठ त्ति-शोकाभावेन हृष्टा इव हृष्टाः , अरोगा ज्वरादिवर्जिताः, बलिकाः-प्राणवन्तः , कल्पशरीराः -पटुशरीराः , अन्यतराणि अनशनादीनां मध्ये एकतराणि, उदाराणि आशंसादोषरहिततयोदाराणि(?)संयुक्तानि, कल्याणानि मङ्गलस्वरूपत्वात् , विपुलानि बहुदिनत्वात् , प्रयतानि प्रकृष्टसंयमयुक्तत्वात् , प्रगृहीतानि आदरप्रतिपन्नत्वात् , महानुभागानि अचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् , अशेषकर्मक्षयकारणाद्वा , कर्मक्षयकारणानि मोक्षसाधनत्वात् ,

सप्तु कर्माणि तप क्रिया प्रनिपद्यन्ते आश्रयन्ति, 'किमङ्ग पुण' त्ति—किं प्रश्न, अङ्गत्यामन्त्रणेऽलङ्कारे सा पुनरिति पूर्वोक्तार्थवैलक्षण्यदर्शन, शिरालोचब्रह्मचर्यादीनामभ्युपगम भवाभ्युपगमिकी उपक्रम्यतेऽनेनायुरित्युपक्रमो ज्वरातीसारादिस्तत्र भवा या सौपक्रमिकी ता वेदना, सहामि नतु-त्पत्तावविमुखतया क्षमे विकारपतया तितिक्षामि अदीनतया अध्यासयामि सौष्ठवानिरेकेण तत्रैव वेदनायामवस्थान करामीत्यर्थ । मन्य निपाता वितर्कार्थ, क्रियते भवतीत्यर्थ । पा० ।

सुहहत्थ-शुभहस्त-पु० । प्रशस्तकरे, विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

सुखहस्त-पु० । सुखहेतुहस्ते, विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

सुहहेउ-सुखहेतु-पु० । भाविसुखकारणे, पञ्चा० १५ विव० ।

सुहा-सुधा-स्त्री० । अमृते, अष्ट० ११ अष्ट० । स्था० । पक्वपाषाणशर्करासु शुभ्रायाम्, पञ्चा० २ विव० ।

शुभा-स्त्री० । शुभविपाकायां कर्मप्रकृतौ, प०स० ३ द्वार । याऽस्तु जीवप्रमोदहेतुरसोपेतास्ता शुभा । प० स० ३ द्वार । प्रति० । सप्तदशस्य तीर्थकरस्य प्रथमप्रवर्तिन्याम्, प्रव० ६ द्वार ।

सुखा-स्त्री० । विशिष्टाह्लादरूपायाम्, पञ्चा० ३ विव० ।

सुहाकम्म-सुधाकर्मन्-न० । यत्र सुधापरिकर्म क्रियते तादृशे स्थाने दशा० १० अ० । आचा० ।

सुहाकुंड-सुधाकुण्ड-न० । श्रीजीवदृवीरस्वामिप्रतिमाविभूषिते स्वनामख्याते तीर्थे ती० ४३ कल्प ।

सुहागदेवी-सुहागदेवी-स्त्री० । जिनदासाभिधश्रावकभार्यायाम्, सेन० ३ उल्ला० । ('सिवङ्कर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता ।)

सुहाणुबंध-शुभानुबन्ध-पु० । अविच्छिन्नकल्याणसन्ताने, पञ्चा० ७ विव० । कुशलानुबन्धे, पञ्चा० ७ विव० ।

सुहाणुबंधि शुभानुबन्धिन्-त्रि० । कुशलं प्रत्यायानि पुनर्बोधिलाभभोगप्रव्रज्याकेवलशलेश्यपवर्गानुबन्धिषु आव० ४ अ० ।

सुहाभिगम-सुखाभिगम-त्रि० । सर्वजननयनाना कान्ते, स० ।

सुहायपरिणामरूप-सुधात्मपरिणामरूप-त्रि० । प्रशस्तजीवाध्यवसायस्वभावे, पञ्चा० १० विव० ।

सुहारूहसुहोत्तार-सुखारोहसुखोत्तार-त्रि० । सुखेनारोहणमूर्ध्वगमनं सुखेनोत्तारोऽधस्तादवतरणं अस्य सोपानपङ्क्त्यादिभि स सुखारोहसुखोत्तार । सुखेनोर्ध्वमधस्ताच्च गन्तरि, जी० ३ प्रति० ४ अ० ।

सुहावबोह-सुखावबोध-पु० । सुखपरिज्ञाने, षो० ४ विव० ।

सुहावह-सुख(शुभा)वह-त्रि० । सुख शुभ वा आवहतीति सुखावह । स्था० १० ठा० ३ उ० । दश० । उभयलोकसुखकर, जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणस्यामस्याते वक्षस्कारपर्वते, स्था० ४ ठा० १ उ० । देवकुरुषु विजयस्येत्रपुष्कलस्वनामख्यातायां नगर्याम्, स्था० ।

दो सुहावहा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुहावासा-सुखावासा-स्त्री० । विश्वस्तानां निर्भयानामनुत्सुकानां [illegible] आवासो [illegible]

सुखावासा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुखदवसतौ, रा० । औ० ।

सुहासणत्थ-शुभासनस्थ-त्रि० । शुभ आसने निषण्ण, व्य० २ उ० ।

सुहासय शुभाशय-पु० । शुभपरिणामे, षो० १ विव० । शुभचित्त, प्रति० ।

सुहासव-शुभाश्रव-पु० । पुण्याश्रवे, आव० ४ अ० ।

सुहासा-सुखासा-स्त्री० । सुखेच्छायाम्, अष्ट० १६ अष्ट० ।

सुहि-सुखिन्-त्रि० । सुखमस्यास्तीति सुखी । दश० २ अ० । सुख प्राप्त औ० । प्रज्ञा० । उत्त० । ' आ आमन्त्र्ये सौ वेनो न " ॥ ८ । ४ । २६३ ॥ शौरसेन्यामिनो नकारस्यामन्त्र्ये सौ परे आकारो भवति । सुहिया । । प्रा० ४ पाद ।

सुहृत्-पु० । मित्र, ध० २ अधि० । सूत्र० ।

सुहिभाव-सुखिभाव-पु० । सुखित्वे, अने० १ अधि० ।

सुहिय-सुहित-त्रि० । सुष्ठु हितं ज्ञानादित्रयं येषां ते सुहिताः । ज्ञानाधिकेषु ध० २ अधि० । जी० । आचा० ।

सुहृद्-पु० । मित्रे, बृ० १ उ० २ प्रक० । नि० ।

सुहियजण-सुहृज्जन-पु० । हितैषिणि, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सुहिरण्णिया-सुहिरण्यका-स्त्री० । वनस्पतिविशेष, आ० म० १ अ० । रा० । प्रज्ञा० । न० ।

सुहिरीमण-सुह्रीमनस्-त्रि० । सुष्ठु ह्रीर्लज्जा तस्या मनोऽन्तःकरणं येषां ते सुह्रीमनसः । लज्जालुषु, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

सुहुत्तमवरिट्ठ-उत्तमसुखवरिष्ठ-त्रि० । उत्तमं च तत्सुखं च तेन वरिष्ठा वरतमा । सुखोत्तमेन श्रेष्ठेषु, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

सुहुत्तर-सुखोत्तर-त्रि० । सुखेन तीर्यते इति सुखोत्तर । सुखालङ्घनीये, उत्त० २ अ० ।

सुहुम-सूक्ष्म-त्रि० । " तन्वीतुल्येषु " ॥ ८ । २ । ११३ ॥ उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्यास्तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारो भवति, कचिदन्यत्रापि आर्षे । सुहुम । सूक्ष्मम् । प्रा० । अल्प पा० । मन्द स्था० ७ ठा० ३ उ० । अत्यन्तगहन, आव० ४ अ० । सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माश्चैते च सर्वस्तोकाप्रमा । स्था० २ ठा० १ उ० । यथा परिणामस्सूक्ष्मस्ते सूक्ष्मा । स्था० २ ठा० ३ उ० । उत्त० । स्था० आ० १ श्रु० १ अ० । लाभार्थन्—वदयन् सूक्ष्मो भण्यते सूक्ष्मसम्पराय इत्यर्थ । आव० ४ अ० । सूत्र० । सूक्ष्माऽसङ्ख्यातीकाद्विकावदनन्त, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रव० । मृदुतस्पर्शे अर्थे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सूक्ष्मनामकर्मोद्भव दर्श० ४ तत्त्व । प्रश्न० । प० स० । सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तित्वात् पृथिव्यादिषु एकेन्द्रियेषु, सू० । नं० । स्था० ।

अष्ट सूक्ष्माणि—

अट्ठ सुहुमा पण्णत्ता, तं जहा—पाणसुहुमे पणगसुहुमे बीयसुहुमे हरियसुहुमे पुप्फसुहुमे अंडसुहुमे लेणसुहुमे सिणेहसुहुमे । (सू० ६१५)

'अट्ठ सुहुम' त्यादि, [illegible]

तत्र प्राणसूक्ष्मम् अनुद्धरि कुन्थुः स हि चलन्नेव विभाव्यते न स्थितः सूक्ष्मत्वादिति १ पनकसूक्ष्मं पनक —उल्ली स च प्रायः प्रावृट्काले भूमिकाष्ठादिषु पञ्चवर्णस्तद्द्रव्यलीनो भवति, स एव सूक्ष्ममिति एवं सर्वत्र २ तथा बीजसूक्ष्मं-शाल्यादिबीजस्य मुखमूले कणिका लोके या तुषमुखमित्युच्यते ३, हरितसूक्ष्मम्-अत्यन्ताभिनवोद्भिन्नपृथिवीसमानवर्णं हरितमेवेति ४ पुष्पसूक्ष्मं-वटोदुम्बराणां पुष्पाणि तानि तद्वर्णानि सूक्ष्माणीति न लक्ष्यन्ते ५ अण्डसूक्ष्मं-मक्षिकाकीटिकागृहकोकिलाब्राह्मणीकृकलास्याद्यण्डकमिति ६, लयनसूक्ष्मं लयनम्—आश्रयः सत्त्वानां तच्च कीटिकानगरकादि, तत्र कीटिकाश्चान्ये च सूक्ष्माः सत्त्वा भवन्तीति ७, स्नेहसूक्ष्ममवश्यायहिममहिकाकरकहरितनुरूपमिति ८ । स्था० ८ ठा० ३ उ०। (प्राणसूक्ष्मादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने ।)

(दश सूक्ष्मा इति 'सुहुम' शब्दे षष्ठे भागे उक्तम् ।) प्रसङ्गसस्तट्टीका इह प्रदर्श्यते-प्राणसूक्ष्मम्, अनुद्धरिः कुन्थुः, पनकसूक्ष्मम् उल्ली, यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्—बीजसूक्ष्मं व्रीह्यादीनां कणिका हरितसूक्ष्मं भूमिसमवर्णं तृणं पुष्पसूक्ष्मं वटादिपुष्पाणि, अण्डसूक्ष्मं कीटिकाद्यण्डकानि, लयनसूक्ष्मं कीटिकानगरादि, स्नेहसूक्ष्मम् अवश्यायादीत्यष्टमस्थानकभणितमेव, इदमपरं गणितसूक्ष्मं गणितं सङ्कलनादि तदेव सूक्ष्मं सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वात् श्रूयते च वज्रान्तं गणितमिति । भङ्गसूक्ष्मं-भङ्गा भङ्गका वस्तुविकल्पास्ते च द्विधा स्थानभङ्गकाः, क्रमभङ्गकाश्च । तत्राद्या यथा द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावतः, अन्या भावतो न द्रव्यतः, अन्या भावतो द्रव्यतश्च अन्या न भावतो नापि द्रव्यत इति, इतरे तु द्रव्यतो हिंसा भावतश्च, द्रव्यतोऽन्या न भावतः, न द्रव्यतोऽन्या भावतः अन्या न द्रव्यतो न भावत इति, तल्लक्षणं सूक्ष्मं भङ्गसूक्ष्मं, सूक्ष्मता चास्य भजनीयपदबहुत्वे गहनभावेन सूक्ष्मबुद्धिगम्यत्वादिति पूर्वं गणितसूक्ष्ममुक्तमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० । दश० ।

सूक्ष्मविधिमाह—

अट्ठ सुहुमाइं पेहाए, जाइं जाणित्तु संजए ।
दयाहिगारी भूएसु, आस चिट्ठ सएज्ज वा ॥ १३ ॥

अष्टौ सूक्ष्माणि वक्ष्यमाणानि प्रेक्ष्योपयोगत आसीत तिष्ठेच्छयीत वेति योगः । किंविशिष्टानीत्याह-यानि ज्ञात्वा संयतो ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च दयाधिकारी भूतेषु भवत्यन्यथा दयाधिकार्येव नेति तानि प्रेक्ष्य तद्रहित एवासनादीनि कुर्यात्, अन्यथा तेषां सातिचारतेति सूत्रार्थः ।

आह—

कयराणि अट्ठ सुहुमाणि, जाइं पुच्छिज्ज संजए ।
इमाणि ताणि मेहावी, आइक्खिज्ज वियक्खणो ॥१४॥

कतराण्यष्टौ सूक्ष्माणि यानि दयाधिकारित्वाभावभयात् पृच्छेत् संयतः । अनेन दयाधिकारिण एव एवंविधेषु यत्नमाह—स ह्यवश्य बहुप्रकारकार्यकारणानि च पृच्छति तथैव भावप्रतिबन्धादिति । अमूनि तान्यनन्तरं वक्ष्यमाणानि मेधावी आचक्षीत विचक्षण इत्यनेनाप्यनन्तरेवाह मर्यादावर्तिना गुरुणा नृत्यरूपया कार्या, एवं हि श्रोतुर्बहुमानादि भवत्यन्यथा विपर्यय इति सूत्रार्थः ।

सिणेहं पुप्फसुहुमं च, पाणुत्तिंगं तहेव य ।
पणगं बीय हरियं च, अंडसुहुमं च अट्ठमं ॥ १५ ॥

'सिणेह' त्ति सूत्रं, 'स्नेह' मिति स्नेहसूक्ष्मम्-अवश्यायहिममहिकाकरकहरतनुरूपं, पुष्पसूक्ष्मं चेति वटोदुम्बराणां पुष्पाणि तानि तद्वर्णानि सूक्ष्माणीति न लक्ष्यन्ते 'पाणि' त्ति प्राणिसूक्ष्ममनुद्धरि-कुन्थुः, स हि चलन् विभाव्यते, न स्थितः, सूक्ष्मत्वात् । उत्तिंग तथैव च' त्युत्तिङ्गसूक्ष्मं—कीटिकानगरं, तत्र कीटिका अन्ये च सूक्ष्मसत्त्वा भवन्ति । तथा 'पनक' मिति पनकसूक्ष्मं प्रायः प्रावृट्काले भूमिकाष्ठादिषु पञ्चवर्णस्तद्द्रव्यलीनः पनक इति तथा बीजसूक्ष्मं शाल्यादिबीजस्य मुखमूले कणिका या लोके तुषमुखमित्युच्यते, 'हरितं च' ति हरितसूक्ष्मं, तच्चात्यन्ताभिनवोद्भिन्नं पृथिवीसमानवर्णमेवेति 'अण्डसूक्ष्मं चाष्टम' मिति । एतच्च मक्षिकाकीटिकागृहकोकिलाब्राह्मणीकृकलासाद्यण्डमिति— सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ दश० ८ अ० २ उ० । नि० चू० ।

समयपरिभाषया सूक्ष्मकायिके पुं० "पुप्फाणि य कुसुमाणि य फुल्लाणि य तहेव होंति पसवाणि । सुमणाणि य सुहुमाणि य, पुल्लाणि य होंति एगट्ठा ।" दश० १ अ० । बृ० । सुहुमा य बायरा वा दुविधो लोउत्तरा समासेणं । सुहुमा लोउत्तरिआ, णायव्वा इमाहि ठाणेहिं ॥ सुहुमबायरसरूवं वक्खमाणं । नि० चू० १ उ० । ईसिममत्तभावे सुहुमो परिग्गहो भण्णति । नि० चू० १ उ० । आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति सप्तमे कुलकरे, पुं० । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सुहुमअपज्जत्त--सूक्ष्मापर्याप्त--पुं० । सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्तिषु एकेन्द्रियापर्याप्तकेषु स० १४ सम० ।

सुहुमअइयार--सूक्ष्मातिचार--पुं० । लघुचारित्रखण्डेषु, प्र० व० ३ द्वार ।

सुहुमकम्म--सूक्ष्मकर्मन्--न० । सूक्ष्मेषु केवलज्ञानदर्शनयथाख्यातचारित्राद्यावरकेषु कर्मसु द्वा० १४ द्वा० ।

सुहुमकाय--सूक्ष्मकाय--पुं० । हस्तादिके वस्तुनि इति वृद्धा । अन्ये त्वाहु:--वस्त्रे भ० १६ श० २ उ० । सूक्ष्मकायं हस्तादिकं वस्तु मुषा । अन्ये त्वाहुः सूक्ष्मकायं वस्त्रम्, इति । प्रति० ।

पृथिव्यादिषु कतरः कायः सूक्ष्म इति कायमाश्रित्य तेषामेवान्योन्यापेक्षया सूक्ष्मत्वनिरूपणायाह—

एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउकाइ० तेउकाइ० वाउकाइ० वणस्सइकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! वणस्सइकाइए सव्वसुहुमे ! वणस्सइकाइए सव्वसुहुमतराए १, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउकाइ० तेउकाइ० वाउकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काये सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! वाउकाए सव्वसुहुमे वाउकाये सव्वसुहुमतराए २, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउकाइयस्स तेउकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा !

तेउकाए सव्वसुहुमे तेउकाए सव्वसुहुमतराए ३, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउकाइयस्स कयरे काए सव्वसुहुमे कयरे काये सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! आउकाए सव्वसुहुमे, आउकाए सव्वसुहुमतराए ४ ।

एयस्से' त्यादि, 'कयरे काए' त्ति—कतरो जीवनिकाय 'सव्वसुहुमे' त्ति—सर्वथा सूक्ष्म सर्वसूक्ष्म अयं च चक्षुरग्राह्यतामात्रेण पदार्थान्तरमनपेक्ष्यापि स्याद् यथा सूक्ष्मो वायु सूक्ष्म मन इत्यत्र आह-'सव्वसुहुमतराए' त्ति सर्वेषां मध्येऽतिशयेन सूक्ष्मतर स एव सर्वसूक्ष्मतरक इति । भ० १९ श० ३ उ० ।

सुहुमकाल-सूक्ष्मकाल-पुं० । यावता वालाग्रसङ्ख्यानखण्डे स्पृष्टाश्चास्पृष्टाश्चाछ्रियन्ते स काल सूक्ष्म । सूक्ष्मे काले, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

सुहुमकिरिय-सूक्ष्मक्रिय-न० । सूक्ष्मा क्रिया यत्र निरुद्धवाङ्मनोयोगत्व सत्यर्धनिरुद्धयोगत्वात्तत्सूक्ष्मक्रियम् । शुक्लध्यानस्य तृतीयभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । स्था० । दर्श० । ग० । आव० ।

सुहुमगणिपवेसग-सूक्ष्माग्निप्रवेशक-पुं० । सूक्ष्माग्नौ—सूक्ष्माग्निकाये प्रवेशनमुत्पादो येषां ते सूक्ष्माग्निप्रवेशका । सूक्ष्माग्नेरुत्पन्नेषु जीवेषु, क० प्र० १ प्रक० ।

सुहुमणाम-सूक्ष्मनामन्-न० । नामकर्मभेदे, प्रव० २१६ द्वार । यदुदयात्सूक्ष्मो भवति, अत्यन्तसूक्ष्म अतीन्द्रिय इत्यर्थ । आ० । सूक्ष्मा नाम यदुदयाद्बहूनामपि समुदितानां जन्तुशरीराणां चक्षुर्ग्राह्यता न भवति । पं० सं० ३ द्वार । यदुदयात्सूक्ष्मा पृथिवीकायिकादय पञ्च भवन्ति, तदपि जीवविपाकिसूक्ष्मनामकर्मेति । कर्म० १ कर्म० । बादरत्व परिणामविशेष, यदुदयात् पृथिव्यादेरेकैकस्य जन्तुशरीरस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वाभावेऽपि बहूना समवाये चक्षुर्ग्रहणं भवति । तद्विपरीत सूक्ष्मनाम । कर्म० ६ कर्म० ।

सुहुमतस-सूक्ष्मत्रस-पुं० । तेजोवायुषु, द्वीन्द्रियादीनां बादरत्रसत्वात् । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सुहुमतिग-सूक्ष्मत्रिक-त्रि० । सूक्ष्मपर्याप्तसाधारणरूपे सूक्ष्मापलक्षिते त्रिके, कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० ।

सुहुमत्थवियार-सूक्ष्मार्थविचार-पुं० । सूक्ष्मो मन्दमतिनां गम्यो योऽर्थ—शब्दाभिधेय तस्य विचारो विचारण सूक्ष्मार्थविचार । सरलस्यार्थस्य विचारणे कर्म० ४ कर्म० ।

सुहुमत्थालोयणा-सूक्ष्मार्थालोचना-स्त्री० । सूक्ष्माश्च तेऽर्थाश्च बन्धमोक्षादयस्तेषाम् आलोचना सूक्ष्मार्थालोचना । बन्धादिपदार्थे, षा० १२ विव० ।

सुहुमदव्वपुग्गल-सूक्ष्मद्रव्यपुद्गल-पुं० । द्रव्यपुद्गलपरावर्त्तभेदे, अथ द्रव्ये द्रव्यविषय सूक्ष्मपुद्गलपरावर्त्तो भवति, यदौदारिकादिशरीराणामकेनान्यतमेन शरीरेणैको जीव संसारे परिभ्रमन् सर्वानपि पुद्गलान् स्पृष्ट्वा परिभुज्य मुञ्चति । प्रव० १६२ द्वार ।

सुहुमपयत्थ-सूक्ष्मपदार्थ-पुं० । अस्थूलवस्तुषु कर्मात्मपरिणामादिषु, पञ्चा० १ विव० ।

सुहुमपुढविकाय-सूक्ष्मपृथिवीकाय-पुं० । सूक्ष्मनामकर्मोदये वर्त्तमान पृथिवीकायिक, प्रज्ञा० १ पद ।

सुहुमबोंदिकलेवर-सूक्ष्मबोन्दिकलेवर-पुं० । सूक्ष्मबोन्दीनि-सूक्ष्माकाराणि कलेवराण्यसंख्यानखण्डीकृतवालुकाकणरूपाणि यत्रोद्धारे स तथा गोशालकपरिभाषया उद्धारकालभेदे, भ० १५ श० ।

सुहुमभावकुसलमइ-सूक्ष्मभावकुशलमति-पुं० । लोकशास्त्रगतास्थूलार्थनिपुणबुद्धिके, पञ्चा० १५ विव० ।

सुहुममहापाण-सूक्ष्ममहाप्राण-न० । सूक्ष्मे महाप्राणध्यान, " पुव्वाण अणुओगो, सघयण पढम च सट्टाण । सुहुममहापाणाणि य, वोच्छिन्ना थूलभद्दम्मि । " ति० ।

सुहुमरययदीहवाल-सूक्ष्मरजतदीर्घवाल-त्रि० । सूक्ष्मा रजतमया दीर्घा वाला यस्य तानि तथा । सूक्ष्मरजतमयवालवस्तु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सुहुमवाउसरीर-सूक्ष्मवायुशरीर-पुं० । वायुरेव शरीर येषां ते तथा, सूक्ष्माश्च ते वायुशरीराश्च वायुकायिका सूक्ष्मवायुशरीरा । सूक्ष्मवायुकायिकेषु, भ० १९ श० ३ उ० ।

सुहुमवियार-सूक्ष्मविचार-पुं० । यतिसमाचारप्रकाशनस्वभावे, दर्श० ३ तत्त्व ।

सुहुमसंपराय-सूक्ष्मसम्पराय-न० । सम्पर्यैति संसारमनेनेति सम्पराय कषायादय सूक्ष्मो लोभांशावशेष सम्परायो यत्र तत्सूक्ष्मसम्परायम् । चारित्रभेदेषु चतुर्थे चारित्रे, आ० म० १ अ० । विशे० । इदमपि द्विविध विशुद्ध्यमानकम्, संक्लिश्यमानकं च । तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकोपशमश्रेणिद्वयमारोहतो भवति संक्लिश्यमानकं तूपशमश्रेणे प्रच्यवमानस्य प्राग्भवे । विशे० । " सेढिं विलग्गतो त, विसुद्धमाण ततो चयतस्स । तह संकिलिस्समाण, परिणामवसेण विन्नेय ॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० । उत्त० । पा० । स्था० । विशे० । भ० । इह सङ्ख्येयानि लोभखण्डानि उपशमयन् बादरसम्पराय उच्यते, चरमस्य तु सङ्ख्येयखण्डस्यासङ्ख्येयानि खण्डानि प्रतिसमयमेकैकखण्डमुपशमयन् सूक्ष्मसम्पराय । आ० म० १ अ० ।

तथा चाह—

लोभाणु वेयतो, जो खलु उवसामगो य खवगो वा ।
सो सुहुमसंपरायो, अहक्खयाऊणओ किंचि ॥

लोभस्य संज्वलनलोभस्य अणूनसङ्ख्येयतमस्य खण्डस्यासङ्ख्येयानि खण्डानि वेदयमानोऽनुभवन् उपशमक क्षपको वा भवति । सोऽन्तर्मुहूर्त्त कालं यावत्सूक्ष्मसम्परायो भण्यते । आ० म० १ अ० । पं० भा० । सुहुमसंपराइय जो बन्धति सो सुहुमसंपरागो । सुहुम नाम थोव कह थोवं ?, आउयमोहणिज्जवज्जाओ छ कम्मपयडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ अप्पकालट्ठितिकाओ मदाणुभावाओ अप्पदेसग्गाओ सुहुमसंपरागस्स बज्झति, एवं थोवं संपराइयं कम्मं तं स बज्झति । सुहुमो संपरागो वा जस्स सो सुहुमसंपरागो, सो य असं-

खेज्जसमइओ अतोमुहुत्तिओ विसुज्झमाणपरिणामो वा पडियत्तमाणपरिणामो वा भवति त्ति । आ० चू० ४ अ० । सूक्ष्मसंपराया दशमगुणस्थानवर्त्तिन । पञ्चा० ६ विव० ।

सुहुमसंपरायगुणट्ठाण- सूक्ष्मसम्परायगुणस्थान--न० । सूक्ष्म सम्परायो द्विधा--क्षपक , उपशमको वा । क्षपयति उपशमयति वा लोभमेकमिति कृत्वा तस्य गुणस्थान सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानम् । (एतच्च केवलिन्यव भवतीति विशेषणद्वारेणाह--) तथा छाद्यते केवलज्ञान केवलदर्शन चात्मनोऽनेनेति छद्म ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मोदय सति तस्मिन् केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तर चोत्पादात् छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्थ । स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहण वीतो विगतो रागो मायालोभकषायोदयरूपो यस्य स वीतराग , स चासौ छद्मस्थश्च वीतरागछद्मस्थ , स च क्षीणकषायोऽपि भवति तस्यापि यथोक्तरागापगमात् ,अतस्तद् व्यवच्छेदार्थमुपशान्तकषायग्रहण 'कषशिषे' त्यादि दण्डकधातुर्हिंसार्थ. , कषन्ति कष्यन्त च परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कष ससार , कषमयन्ते-गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कषाया क्रोधादय उपशान्ता उपशमिता विद्यमाना एव सक्रमणोद्वर्त्तनादिकरणोदयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिना कषाया येन स उपशान्तकषाय । कर्म०२कर्म०।गुणस्थानभेदे,दर्श०५तत्त्व।

सुहुमसंपरायचरित्तलद्धि-सूक्ष्मसम्परायचारित्रलब्धि-स्त्री०। सपरैति--पर्यटति ससारमभिरिति सम्पराया --कषाया । सूक्ष्मा लोभांशावशेषरूपा सम्पराया यत्र तत् तस्य चारित्रस्य लब्धिस्तथा । चारित्रभेद, भ० ८ श० २ उ० ।

सुहुमसल्ल--सूक्ष्मशल्य-न० । सूक्ष्मे गर्वात्मके शल्ये, सूत्र० ।

सुहुमे सल्ले दुरुद्धरे, विउमंता पयहिज्ज संथवं ॥ ११ ॥

किमिति ? यतो गर्वात्मकमेतत्सूक्ष्मं शल्य वर्त्तते सूक्ष्मत्वाच्च दुरुद्धर तु खेनोद्धर्तु शक्यते, अतो विद्वान् सदसद्विवेकज्ञस्तत्तावत् सस्तव परिचयमभिष्वङ्ग परिजह्यात्-परित्यजेदिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति--

"पलिमन्थमह वियाणिया, जा वि य वदण पूयणा इह ।
सुहुम सल्ल दुरुद्धर, त पि जिणे एएण पडिए ॥ १ ॥ "

अस्य चायमर्थ --साधो स्वाध्यायध्यानपरस्यैकान्तनि स्पृहस्य योऽपि चाय परैर्वन्दनापूजनादिक सत्कार. क्रियते, असावपि सदनुष्ठानस्य सद्गतेर्वा महान् पलिमन्थो विघ्न, आस्ता तावच्छब्दादिष्वभिष्वङ्गस्तमित्येव परिज्ञाय तथा सूक्ष्मशल्य दुरुद्धर चातस्तमपि जयद्-अपनयेत् , पण्डित एतेन वक्ष्यमाणेनेति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

सुहुमुस्सास-सूक्ष्मोच्छ्वास--पु० ।अल्पे अल्पपरिमाणे उच्छ्वासे, ' सुहुमुस्सास तु जयणाए त्ति " सूक्ष्मोच्छ्वासमेव यतनया मुञ्चन्ति नोल्बण मा भूत्सत्त्वघात । आव० ५ अ० ।

[illegible]य--सुहुत--त्रि० । घृतादितर्पिते,ज्ञा० १ श्रु०५ अ० ।औ० ।

सुहुयासण--सुहुतहुताशन--पु० । घृतादिनर्पितवैश्वानरे, 'सुहुयहुयासणो व्व तेयसा जलने' घृतादितर्पितवैश्वानरवत्प्रभया दीप्यमाने , जी० ३ प्रति० १ अधि० ।

सुहेली--देशी-सुख, दे० ना० ८ वर्ग ३७ गाथा ।

सुहेसग-सुखैषक--त्रि० । सुखस्य एषक सुखैषक याजकादित्वात्समास । सुखार्थिनि, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

सुहेसि-सुखैषिन्--त्रि० । सुखलालसे , दर्श० ३ तत्त्व । आचा० । सूत्र० ।

सुहोदय-शुभोदक--न० । पवित्रस्नानाहृत गन्धोदके , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । तीर्थोदके ज० ३ वक्ष० ।

शुभोदय--न० । शुभ उदयो यस्य तच्छुभादयम् । योगिना शुभोदर्के चित्त, षो० १४ विव० ।

सुखोदक--न० । नात्युष्णशीते जले, औ० ।

सुहोवओग-शुभोपयोग--पु० । प्रशस्ताध्यवसाये, पञ्चा० १५ विव० ।

सूअरवल्ल--शूकरवल्ल--पु० । शूकरसज्ञके कन्दविशेषे, प्रव० ४ द्वार ।

सूअरलंछण--शूकरलाञ्छन-न० । स्वनामख्याते क्षेत्रे, "जत्थ तस्सेव भगवओ सूअरलछणाणत्थण पइस्र दवेहिं महिमा कया, तत्थ य सूअरखेत्तं पसिद्धिमुवगय" ती० २४ कल्प ।

सूआ--सूत्रा--न० । धान्यविशेषे, ध० २ अधि० ।

सूइअ--सूचित--त्रि० । तिरस्कृते , बृ० ३ उ० । व्यञ्जनादियुक्ते, दश० ५ अ० १ उ० । श्लाघिते, बृ० १ उ० ।

सूई--सूची--स्त्री० । वस्त्रसीवनोपकरणे, बृ० ३ उ० । जीत० । सूत्र० । यया वस्त्र सीव्यते, ध० ३ अधि० ।

जे भिक्खू अविहीए सूइं जायति जायतं वा साइज्जइ।२३।

जे भिक्खू अविहीए सुतिं जायति । का अवधी ? इमा--

वत्थ सिव्विस्सामि-त्ति जाइउं पादसिव्वणं कुणति ।
अहवा वि पादसिव्वणं, करेंतो सिव्वती वत्थं ॥१७५॥

कंठा ।

तं दट्ठूण सयं वा, अहवा असेसि अंतियं सोच्चा ।
उभयेणं मग्गहणं, कुज्जा दुविधं च वोच्छेदं ॥ १७६ ॥

सुतिसामिणा अविहीए सिव्वतो सयमेव दिट्ठो, अण्णस्स वा समीवे सुत अमावणाओ अण्णस्स पुरओ खिंसति अग्गहण साहूण अणायारं करेंति, दुविधो वोच्छेओ तद्दव्वेण दव्वाण वा तस्स वा अण्णस्स वा साहुस्स ।

जे भिक्खू अप्पणो एगस्स अट्ठाए सूइं जाइत्ता अण्णमण्णस्स अणुपदेइ अणुपदंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

अहगं सिव्विस्सामि, त्ति जाइउं सो य देति असेसिं ।
अण्णो वा सिव्विहिती, सो सिव्वणमप्पणा कुणति।१७७।

अप्पणो अट्ठाए जाइउ अण्णस्स अलद्धियसाहुस्स देति ताणि वा कुलाणि जस्स साहुस्स उवसमति तस्स गामिणा मग्गिउ अप्पणो सिव्वति । को दोसो ? ।

इमो--

तं दट्ठूण सय वा, अहवा अणेसि अंतियं सोचा ।
ओभावणमग्गहणं, कुज्जा दुविधं च वोच्छेदं ॥१७८॥
सूइ वा अविभीए, जे भिक्खू पाडिहारियं अप्पे ।
तक्कजमधरण वा, कुज्जा छक्कायघात वा ॥ १७९ ॥

ज तीए सूईए कज्ज त कज्ज गहणप्पगण वा छक्कायघात वा करेज ।

इदाणिं चउण्ह वि सुत्ताण विधी भएणति-

तम्हट्ठा जाएज्जा,ज मिव्वे कस्स कारणा वावि ।
एगतरमुभयतो वा, अक्खेवेतु तहा भिक्खू ॥ १८० ॥

अप्पट्ठाए जाएज्जा ज वा वत्थादि सिव्वे तदट्ठाए जाएज्जा जस्स साहुस्स कज्ज तन्नामेण जाएज्ज, अप्पणा परस्स उभयट्ठा वा जाएज्जा जहा काउकामो तहा अक्खिउ जातियव्व, एस परमत्थो ।

अप्पणणे विधी भवति-

गहणम्मि गिण्हिऊणं, हत्थे उत्ताणगम्मि वा काउं ।
भूमीए च ठवेतुं, एस विही होति अप्पणणे ॥१८१॥

गहणपासओ तम्मि सय गेण्हिऊण आणिऊण गिहत्थस्स अप्पेति, एव सजयपओगेण भवति , अप्पाणगमि वा हत्थे वि तिरिच्छ आणिएण वा ठवेति एव भूमीएण वि ठवेति ।

एतेसिं चउण्ह वि सुत्ताणं इमे वितियपदा--

लाभपरिच्छा दुल्लभ, अचियत्ते सहम अप्पणणे ।
चउसु वि पदेसु एते,अवरपदा होंति णायव्वा ॥१८२॥

साहू खेत्तपडिलेहगा गता, किं सूती मग्गिता लब्भति ण व त्ति अणट्ठाए मग्गेज्जा, एतसिव्वणट्ठाए दुल्लभाओ सूतीओ वत्थसिव्वणट्ठमवि णीयाए पत्त सिव्विज्जति, त पुण ज यणाए सिव्वेति जहा ण दीसति खाइयभावेण अचियत्तोसाहुणा ण लब्भति तस्स वा णामेण ण लब्भति ताहे अप्प णो अट्ठाए जाइउ तस्स दज्जा सहसाऽणाभोएण वा अविहीए अप्पएज्जा । नि० चू० १ उ० । फलकसबन्धिघनाभावहेतुपादुकास्थानीयेऽर्थे,जी०३ प्रति०४ अधि०। ज०।नि० चू०। विपा०। प० भा० । सद्भावनस्तवसरूयैरष्टिर्जावैरेकैकाकाशप्रदेशव्यवस्थापितैर्घनो मन्तव्य , द्वितीयोऽपि घनइत्थमेव भवति ए। प्रनरस्तथा सूचिरपि । विशे०। (अत्रत्या व्याख्या 'ओहि' शब्दे तृतीयभागे १४८ पृष्ठे गता ।) मञ्जर्याम् , दे० ना० ८ वर्ग १ गाथा ।

सूईतल-सूचीतल-न०। ऊर्ध्वमुखसूचीके भूतले , प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सूईफलय-सूचीफलक-न० । सूचीभिरसबन्धितेषु फलकप्रदेशेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सूईमुह-सूचीमुख-न० । यत्र प्रदेशे सूची फलक भित्त्वा मध्ये प्रविशति तत्प्रत्यासन्ने देशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । द्वीन्द्रियजीवभेदे,प्रश्न०१ पद । पक्षिभेदे,प्रश्न०१ आश्र० द्वार।

सूक (य) र-शूकर-पु०। वराहे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

सूड-भञ्ज्-धा० । आमर्दने, " भञ्जेर्वेमय--मुसुमूर- सूर--सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जा ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ भञ्जरेते नवादेशा वा भवन्ति । सूडइ । भनक्ति। प्रा० ४ पाद।

सूणत्त-सूनत्व-न० । वातपित्तश्लेष्मसन्निपातरक्ताभिघातजे शोथे, वातपित्तश्लष्मसन्निपातरक्ताभिघातजोऽय षोढा, उक्त च--" शोफ स्यात् षड्विधो घोरो, दोषैरुत्सेधलक्षण । व्यस्तै समस्तैश्चापीह, तथा रक्ताभिघातज ॥१॥" आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

सूणया-सूनृता-स्त्री० । वाङ्मनसोर्यथार्थत्वे, द्वा० २१ द्वा० ।

सूणा-सूना-स्त्री० । वधस्थाने, त० । ग० ।

अथ गाथाचतुष्केनोत्सर्जनीयगच्छ दर्शयति--

जत्थ गोयम ! पंचण्ह,कह वि सूणाण इक्कमवि हुज्जा ।
त गच्छ तिविहेण, वोसिरिय वइज्ज अन्नत्थी ॥ १०१ ॥

यत्र गच्छे गौतम ! कथमपि पञ्चाना सूनाना-वधस्थानाना मध्ये एकाऽपि भवत्, त गच्छ त्रिविधेन मनोवाक्कायलक्षणेन व्युत्सृज्य-त्यक्त्वा अन्यत्र सद्गच्छे व्रजेत् । तत्र घरट्टिका १ उदूखल २ चुल्ली ३ पानीयगृह ४ प्रमार्जनी चेति ५, पञ्च सूना , उक्त च शुकसवादेऽपि- खण्डनी, १ पेषणी २ चुल्ली३, जलकुम्भ ४ प्रमार्जनी ५ । पञ्च सूना गृहस्थस्य, तेन स्वर्ग न गच्छति ॥१॥" इति गाथाछन्द ।

सूणारम्भपवत्त, गच्छं वेसुज्जलं न सेविज्ज ।
जं चारित्तगुणेहि तु, उज्जलं तं तु सेविज्ज ॥ १०२ ॥

सूनारम्भप्रवृत्त खण्डन्याद्यारम्भकर्त्तार, तथा वषेणाज्ज्वल वेषाज्ज्वलम् , एवविध गच्छ न सेवेत ससारवर्द्धकत्वात् । ननु उज्ज्वलवेषस्य को दोष ? उच्यते-उज्ज्वलवेषेण विभूषा भवति विभूषातश्च चिक्कण कर्मबन्ध ततश्च ससारपर्यटनमिति । ग० २ अधि० ।

सूणारंभपवत्तग-शूनारम्भप्रवर्त्तक-त्रि० । खण्डन्याद्यारम्भकर्त्तरि , ग० २ अधि० ।

सू(सु)त्तम-सूत्तम-त्रि० । अतिप्रधाने , ग० १ अधि० ।

सूदग-सूद्रक-पु । प्रतिष्ठानपुरे सातवाहननृपतिमित्रे स्वनामख्याते द्विजे, ती० २६ कल्प । (सातवाहन' शब्देऽस्मिन्नव भागे कथा ।)

सूमालिया-सुकुमारिका-स्त्री० । तैलविशेषे,बृ०१उ०२ प्रक० । पं०व० । चम्पानगर्या सागरदत्तसार्थवाहस्य सुतायाम् , ज्ञा० १ श्रु०१६ अ० । ('दुवई' शब्दे चतुर्थभागे २५८४ पृष्ठे कथा ।)

सूय-सूत्र-न०। 'सूच्'पैशून्ये,सूचनात्सूत्र निपातनात् रूपनिष्पत्ति भावप्रधानश्चाय सूत्रतायाम् , न०।

सूच्-धा० । चुरा० । ज्ञापने, सूएइ । सूचयति । बृ० २ प्रक० ।

सूयग-सूतक-न० । आशौचे, व्य० १ उ० । " जायमअायसूयगेसु निज्जूढा" व्य० १ उ० । सूतके विचार, पुत्रजन्मनि तद्गेहे दशदिनपर्यन्त भोजन न कर्त्तव्यम् । ही० ४ प्रका० । बृ० । ही० । ' तस्स पर तिन्नि पक्खी सूयतो मयणसलागा कुक्कुड-

गो, " आ० म० १ अ० । सूयगर्भेद इति प्रसिद्धे तृणविशेषे, प्रव० ६० द्वार । जायमयसूयगाई निज्जूढा " इत्यादि- सूतकशब्द प्रत्येक सम्बद्ध्यत, जातकसूतक नाम जन्मानन्तरं दशाहानि यावत् , मृतसूतक मृतान्तर दश दिवसान यावत्तत्र यद्वर्ज्य तद् द्विधा—'लोग'त्ति लौकिकम् ' उत्तर ' त्ति लोकोत्तरम् , लौकिक द्विधा—इत्वरम् यावत्कथिक च । तत्रेत्वरम्—यत्सूक मृतकादि तथाहि—लोके सूतकादि दश दिवसान् यावद्वर्ज्यत इति,यावत्कथिक च —वरुडछिम्पक चर्मकारडोम्बादि, एतान्युत्तराणि व्यवहारसूत्रवृत्तौ सन्तीत्युक्त्वा सूतकगृह दश दिवसान् यावत्खरतरास्त्यजन्त सन्ति,प्रश्नोत्तरग्रन्थ तु दशदिननिर्बन्धा ज्ञातो नास्ति इत्युक्तमस्ति, तत्कथमिति ? प्रश्न , अत्रोत्तरम्—व्यवहारसूत्रवृत्तौ सूतकविषये यद्दशदिनवर्जन तद्देशविशेषपरत्वन , ततो यत्र देश सूतकविषये यावानवधिस्तावन्ति दिनानि वर्जनीयानि, तन प्रश्नोत्तरग्रन्थेन सह न कोऽपि विरोध इति ॥ २६० ॥ सूतकगृह साधव आहारार्थं यान्ति नवेति?प्रश्न -अत्रोत्तरम् यत्र देशे सूतकगृहे यावद्दिर्वासरैर्ब्राह्मणादया भिक्षार्थं व्रजन्ति तत्रास्माभिरपि तथा विधेयमिति वृद्धव्यवहार ।२०१। सेन० ३ उल्ला० । ' जायमयसूयगाइसु निज्जूढा ' सूतकशब्द प्रत्यकमभिसम्बध्यते जातसूतक नाम जन्मान्तर दशाहानि यावत् मृतकसूतक नाम मृतानन्तर दश दिवसान् यावत् तत्र जातकसूतके वा आदिशब्दात्तदन्येषु तथाविधेषु शूद्रगृहादिषु ये कृतभोजना सन्तो धिग्जातीयैर्निर्यूढा असभाष्या कृता इति । व्य० १ उ० । उत्त० । पा० ।

सूचक-पु० । पिशुने , पिशुन सूचक विदुरिति वचनात् , आव० ४ अ० । प्रश्न० । राज्ञा सूचनाकारके ये सामन्तराज्येषु गत्वा अन्त पुरपालकै सह मैत्रीं कृत्वा यत्तत्र रहस्य तत्सर्व जानन्ति पश्चादनुसूचकेभ्य कथयन्ति । व्य० १ उ० ।

सूयगड-सूत्रकृत-न० । प्रवचनपुरुषस्य द्वितीयेऽङ्गे , न० । ' सूच ' पैशून्ये सूचनात्सूत्रम् , निपातनादूपनिष्पत्तिरिति भावप्रधानश्चाय सूत्रशब्द , ततोऽयमर्थ —सूत्रण कृत सूत्ररूपतया कृतमित्यर्थ , यद्यपि च सर्वमङ्ग सूत्ररूपतया कृत तथापि रूढिवशादेतदेव सूत्रकृतमुच्यत, न शेषमङ्गम् । न० । (सूत्रस्य करणस्य च निक्षेपौ स्वस्वस्थाने उक्तौ ।) लौकिकग्रन्थस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् कर्तुरशुभध्यायित्वमवसेयम् , इह तु सूत्रकृतस्य तावत् स्वसमयेन शुभाध्यवसायेन च प्रकृत यस्माद्गणधरै शुभध्यानावस्थितैरिदमङ्ग कृतमिति ।

सूत्रकृतपर्याया —

सूयगडं अंगाणं, बितियं तस्स य इमाणि नामाणि ।
सूयगडं सुत्तकड, सू(या)यगडं चेव गोणाइं ॥२॥

सूत्रकृतमिति-एतदङ्गाना द्वितीय तस्य चामून्यकार्थिकानि, तद्यथा—सूत्रमुत्पन्नमर्थरूपतया तीर्थकृद्भ्य तत कृत ग्रन्थरचनया गणधरैरिति , तथा सूत्रकृतमिति सूत्रानुसारेण तत्त्वावबोध क्रियतऽस्मिन्निति तथा सूचाकृतमिति स्वपरसमयार्थसूचन सूचा साऽस्मिन् कृतेति , एतानि चास्य गुणनिष्पन्नानि नामानीति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (सूत्रकृतनिरुक्तव्याख्या ' करण ' शब्दे तृतीयभागे ३६ पृष्ठ गता ।)

इहानन्तरसूत्रकृतस्य निरुक्तमुक्तमधुना सूत्रपदस्य निरुक्ताभिधित्सयाऽऽह—

सुत्तेण सुत्तिया चिय, अत्था तह सूइया य जुत्ता य ।
तो बहुविहप्पउत्ता, एयपसिद्धा अणादीया ॥ २१ ॥

' सुत्तण ' त्यादि, अर्थस्य सूचनात्सूत्रम्-तेन सूत्रेण केचिदर्था साक्षात्सूत्रिता मुख्यतयोपात्तास्तथा परे सूचिता अर्थापत्याक्षिप्ता साक्षादनुपादानेऽपि दध्यानयनचोदनया तदाधारानयनचोदनावदिति । एव च कृत्वा चतुर्दशपूर्वविद परस्पर षट्स्थानपतिता भवन्ति, तथा चोक्तम्- 'अक्खरलंभेण समा , ऊणऽहिया हुति मतिविसेसेहिं । ते वि य मई विसेसा , सुयणाणब्भतरे जाण ॥ १ ॥ ' तत्र ये साक्षादुपात्तास्तान् प्रति सर्वेऽपि तुल्या , ये पुन सूचितास्तदपेक्षया कश्चिदनन्तभागाधिकमर्थ वत्ति अपरोऽसख्येयभागाधिकम् , अन्य सख्येयभागाधिकम् , तथाऽन्य ,सख्ययासख्येयानन्तगुणमिति,ते च सर्वेऽपि युक्ता युक्त्युपपन्ना सूत्रोपात्ता एव वेदितव्या , तथा चाभिहितम् ' ते वि य मईविसेसे ' इत्यादि , ननु किं सूत्रोपात्तेभ्योऽन्येऽपि केचनार्था सन्ति येन तदपेक्षया चतुर्दशपूर्वविदा षट्स्थानपतितत्वमुद्घुष्यते बाढ विद्यन्ते यतोऽभिहित-" पण्णवणिज्जा भावा, अणतभागो उ अणभिलप्पाण । पण्णवणिज्जाण पुण, अणतभागा सुयणिबद्धो ॥ १ ॥ " यतश्चैव ततस्ते अर्था आगमे बहुविध प्रयुक्ता , सूत्रैरुपात्ता केचन साक्षात् केचिदर्थापत्त्या समुपलभ्यन्ते । यदि वा-क्वचिद्दशग्रहण क्वचित्सर्वार्थोपादानमित्यादि, यैश्च पदैस्तेऽर्था प्रतिपाद्यन्ते तानि पदानि प्रकर्षेण सिद्धानि प्रसिद्धानि न साधनीयानि, तथा अनादीनि च तानि नेदानीमुत्पाद्यानि, तथा चाय द्वादशाङ्गी शब्दार्थरचनाद्वारेण विदेहेषु नित्या भरतैरावतेष्वपि शब्दरचनाद्वारेणैव प्रतितीर्थकर क्रियते अन्यथा तु नित्यैव, एतेन चोच्चरितप्रध्वसिनो वर्णा इत्यतन्निराकृत वेदितव्यमिति ।

साम्प्रत सूत्रकृतस्य श्रुतस्कन्धाध्ययनादिनिरूपणार्थमाह-

दो चेव सुयक्खंधा, अज्झयणाइं च हुंति तेवीसं ।
तेत्तिसुद्देसणकाला, आयाराओ दुगुणमंग ॥ २२ ॥

' दो चेव ' त्यादि, द्वावत्र श्रुतस्कन्धौ त्रयोविंशतिरध्ययनानि त्रयस्त्रिंशदुद्देशनकालास्ते चैव भवन्ति-प्रथमाध्ययन चत्वारो द्वितीये त्रयस्तृतीये चत्वार एव चतुर्थपञ्चमयोर्द्वौ द्वौ तथैकादशस्वेकसरकत्वेकादशैवेति प्रथमश्रुतस्कन्धे । तथा-द्वितीयश्रुतस्कन्ध सप्ताध्ययनानि तेषा सप्तैवोद्देशनकाला एवमेते सर्वेऽपि त्रयस्त्रिंशदिति । एतच्चाचाराङ्गात् द्विगुणमङ्ग षट्त्रिंशत्पदसहस्रपरिमाणमित्यर्थ. । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

सूत्रकृत —

तेवीसं सूयगडज्झयणा पण्णत्ता , तं जहा-समए वेयालिए उवसग्गपरिण्णा त्थीपरिण्णा नरयविभत्ती महावीरथुई कुसीलपरिभासए वीरिए धम्मे समाहिमग्गे समोसरणे आहत्तहिए गंथे जमईए गाथा पुंडरीए किरियाठाणा आहारपरिण्णा अपच्चक्खाणकिरिया अणगारसुयं अद्दइज्जं णालंदइज्जं । (सू० २३ X)

सूत्रकृतस्य सप्तपञ्चाशदध्ययनानि, स० । तत्राचारे प्रथमश्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि, द्वितीये षोडश निशीथाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रयणात् , षोडशानां मध्ये एकस्याचारचूलिकेति परिहृतत्वात् शेषाणि पञ्चदश , सूत्रकृत द्वितीयाङ्ग प्रथमश्रुतस्कन्धे षोडश द्वितीये सप्त स्थानाङ्गे दशत्येवं सप्तपञ्चाशदिति । स० । अध्ययनानां प्रत्येकमर्थाधिकारः । स० ।

साम्प्रतं सूत्रकृताङ्गनिक्षेपानन्तरं प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नामनिष्पन्ननिक्षेपाभिधित्सयाऽऽह—

निक्खेवो गाहाए, चउव्विहो छव्विहो य सोलस्सु ।
निक्खेवो य सुयम्मि य, खंधे य चउव्विहो होइ ॥२३॥

इहाद्यश्रुतस्कन्धस्य गाथाषोडशक इति नाम , गाथाख्यं षोडशमध्ययनं यस्मिन् श्रुतस्कन्धे स तथेति, तत्र गाथाया नामस्थापनाद्रव्यभावरूपश्चतुर्विधो निक्षेपः , नामस्थापने प्रसिद्धे, द्रव्यगाथा द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः ' अनुपयोगो द्रव्य ' मिति कृत्वा, नोआगमतस्तु त्रिधा—ज्ञशरीरद्रव्यगाथा, भव्यशरीरद्रव्यगाथा ताभ्यां विनिर्मुक्ता च-" सत्तट्ठनरू निसमे, ण स हया ताण छट्ठ णह जलया । गाहाए पच्छद्धे , भेओ छट्ठा त्ति इक्कलो ॥ १ ॥ " इत्यादिलक्षणलक्षिता पत्रपुस्तकादिन्यस्तेति, भावगाथाऽपि द्विविधा-आगम-नोआगमभेदात् , तत्राऽऽगमतो गाथापदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः , नोआगमतस्त्विदमेव गाथाख्यमध्ययनम्, आगमैकदेशत्वादस्य षोडशकस्यापि नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोढा निक्षेपः । तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यषोडशकं ज्ञशरीरभव्यशरीरविनिर्मुक्तं सचित्तादीनि षोडश द्रव्याणि , क्षेत्रषोडशकं षोडशाकाशप्रदेशाः , कालषोडशकं षोडश समया एतत्कालावस्थायि वा द्रव्यमिति , भावषोडशकमिदमेवाध्ययनषोडशकं, क्षायोपशमिकभाववृत्तित्वादिति । श्रुतस्कन्धयोः प्रत्येकं चतुर्विधो निक्षेपः स चान्यत्र न्यक्षेण प्रतिपादित इति नेह प्रतन्यते ।

साम्प्रतमध्ययनानां प्रत्येकमर्थाधिकारं दिदर्शयिषयाऽऽह—

ससमयपरसमयपरू-वणा य णाऊण बुज्झणा चेव ।
संबुद्धस्सुवसग्गा, थीदोसविवज्जणा चेव ॥ २४ ॥
उवसग्गभीरुणो थी-वसस्स णरएसु होज्ज उववाओ ।
एवमहप्पा वीरो, जयमाह तहा जएज्जाह ॥ २५ ॥
परिचत्तनिसीलकुसी-ल सुसीलसंविग्गसीलवं चेव ।
णाऊण वीरियदुगं, पंडियवीरिय पयट्टेई (वयइ) ॥ २६ ॥
धम्मो समाहिमग्गो, समोसढा चउसु सव्ववादीसु ।
सीसगुणदोसकहणा, गंथम्मि सदा गुरुनिवासो ॥ २७ ॥
आदाणिय संकलिया, आदाणीयम्मि आद्यचरित्तं ।
अप्पग्गंथे पिंडिय, वयणेणं होइ अहिगारो ॥ २८ ॥

तत्र प्रथमाध्ययने स्वसमयपरसमयप्ररूपणा द्वितीये स्वसमयगुणान् परसमयदोषांश्च ज्ञात्वा स्वसमये एव बोधो विधेय इति, तृतीयाध्ययने तु संबुद्धः सन् यथोपसर्गसहिष्णुर्भवति तदभिधीयते, चतुर्थे स्त्रीदोषविवर्जना पञ्चमे त्वयमर्थाधिकारः , तद्यथा—उपसर्गभीरोः स्त्रीवशवर्तिनोऽवश्यं नरकेषूपपात इति, षष्ठे पुनरेवमित्यनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहनेन स्त्रीदोषवर्जनेन च भगवान् महावीरो जेतव्यस्य कर्मणः संसारस्य वा पराभवेन जयमाह—ततस्तथैव यत्नं विधत्त यूयमिति शिष्याणामुपदेशो दीयते , सप्तमे त्विदमभिहितम् , तद्यथा—निःशीला गृहस्थाः कुशीलास्त्वन्यतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयो वा ते परित्यक्ता येन साधुना स परित्यक्तनिःशीलकुशील इति , तथा सुशीलाः उद्युक्तविहारिणः संविग्नाः संवेगमापन्नास्तत्सेवाशीलः शीलवान् भवतीति , अष्टमे त्वेतत्प्रतिपाद्यते , तद्यथा—ज्ञात्वा वीर्यद्वयं पण्डितवीर्ये प्रयत्नो विधेय इति , नवमे चार्थाधिकारस्त्वयम् तद्यथा—यथावस्थितो धर्मः कथ्यते, दशमे तु समाधिः प्रतिपाद्यते एकादशे तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको मोक्षमार्गः कथ्यते , द्वादशे त्वयमर्थाधिकारः , तद्यथा—समवसृता अवतीर्णा व्यवस्थिताश्चतुर्षु मतेषु क्रियाऽक्रियाऽज्ञानवैनयिकाख्येष्वभिप्रायेषु त्रिषष्ट्युत्तरशतत्रयसंख्याः पाषण्डिनः स्वीयं स्वीयमर्थं प्रसाधयन्तः समुत्थितास्तदुपन्यस्तसाधनदोषोद्भावनतो निराक्रियन्ते, त्रयोदशे त्विदमभिहितं , तद्यथा—सर्ववादिषु कापिलकणादाक्षपादशौद्धोदनिजैमिनिप्रभृतिमतानुसारिषु कुमार्गप्रणेतृत्वं साध्यते, चतुर्दशे तु ग्रन्थाख्येऽध्ययनेऽयमर्थाधिकारः , तद्यथा—शिष्याणां गुणदोषकथना, तथा शिष्यगुणसम्पदुपेतेन च विनेयेन नित्यं गुणानुरूपगुरुकुलवासो विधेय इति, पञ्चदशे त्वादानीयाख्येऽध्ययनेऽर्थाधिकारोऽयम् , तद्यथा-आदीयन्ते गृह्यन्ते उपादीयन्ते इत्यादानीयानि पदान्यथवा तानि च प्रागुपन्यस्तपदैर्यैश्च प्रायशोऽत्र संकलिता , तथा आयतं चारित्रं सम्यक्चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकं तदत्र व्यावर्ण्यत इति , षोडशे तु गाथाख्येऽल्पग्रन्थेऽध्ययनेऽयमर्थो व्यावर्ण्यते , तद्यथा—पञ्चदशभिरध्ययनैर्योऽर्थोऽभिहितः सोऽत्र पिण्डितवचनेन संक्षिप्ताभिधानेन प्रतिपाद्यत इति । " गाहासोलसगाणं , पिंडत्था वण्णिओ समासेणं । एत्तो इक्किक्कं पुण , अज्झयणं कित्तइस्सामि ॥ १ ॥ " सूत्र० । (समयाध्ययनस्यार्थाधिकारगाथा ' ६ ' समय ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्ता ।)

साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तोद्देशार्थाधिकाराभिधित्सयाऽऽह—

महपंचभूय एक-प्पए य तज्जीवतस्सरीरे य ।
तह य अगारगवाई , अत्तच्छट्ठो अफलवादी ॥ ३० ॥
बीए नियइवाओ, अण्णाणिय तह य नाणवाईओ ।
कम्मं चयं न गच्छइ, चउव्विह भिक्खुसमयंमि ॥ ३१ ॥
तइए आहाकम्मं , कडवाई जह य ते पवाईओ ।
किच्चुवमा य चउत्थे , परप्पवाई अ विरएसु ॥ ३२ ॥

' महपंचभूये ' त्यादि गाथात्रयम् , अस्याध्ययनस्य चत्वार उद्देशकास्तत्राद्यस्य षडर्थाधिकारा आद्यगाथाऽभिहिताः , तद्यथा—पञ्च भूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाख्यानि महान्ति च तानि सर्वलोकव्यापित्वात् भूतानि च महाभूतानि इत्ययमेकोऽर्थाधिकारः , तथा चेतनाचेतनं सर्वमप्यात्मविवर्त्त इत्यात्माऽद्वैतवादः प्रतिपाद्यत इत्यर्थाधिकारो द्वितीयः , स चासौ जीवश्च तज्जीवः कायाकारो भूत-

परिणामस्तदेव च शरीर जीवशरीरयोरैक्यमिति यावदिति, तृतीयोऽर्थाधिकार तथा कारका जीव सर्वस्या पुण्यपापक्रियाया इत्यववादीनि चतुर्थोऽर्थाधिकार, तथात्मषष्ठ इति पञ्चाना भूतानामात्मा षष्ठ प्रतिपाद्यत इत्यय पञ्चमोऽर्थाधिकार, तथा फलवादीति न विद्यते कस्याश्चित् क्रियाया फलमित्यव वादी च प्रतिपाद्यत इति षष्ठोऽर्थाधिकार इति। द्वितीयोद्देशक चत्वारोऽर्थाधिकारा, तद्यथा—नियतवादस्तथा अज्ञानिकमत ज्ञानवादी च प्रतिपाद्यते कर्म चयमुपचय चतुर्विधमपि न गच्छति भिक्षुसमये शाक्यागमे इति चतुर्थोऽर्थाधिकार, चातुर्विध्य तु कर्मणोऽविज्ञोपचित अविज्ञानमविज्ञातयापचितमनाभोगकृतमित्यर्थ, यथा मातु स्तनाद्याक्रमणेन पुत्रव्यापत्तावप्यनाभोगान्न कर्मोपचीयते। तथा परिज्ञान परिज्ञा केवलेन मनसा पर्यालोचनम्, तेनापि कस्यचित् प्राणिनो व्यापादनाभावात् कर्मोपचयाभाव इति, तथा ईर्याप्रत्ययमीर्या—गमन तेन जनितमीर्याप्रत्यय तदपि कर्मोपचय न गच्छति, प्राणिव्यापादनाभिसन्धेरभावादिति, तथा स्वप्नान्तिक स्वप्नप्रत्यय कर्म नोपचीयते, यथा स्वप्नभोजन तृप्त्यभाव इति। तृतीयोद्देशक त्वयमर्थाधिकार, तद्यथा-आधाकर्मगतविचारस्तद्भोजिना च दोषोपदर्शनमिति, तथा कृतवादी च भण्यते, तद्यथा—ईश्वरेण कृतोऽय लोक प्रधानादिकृतो वा यथा च त प्रवादिन आत्मीयमात्मीय कृतवाद ग्रहीत्वोत्थितास्तथा भण्यन्त इति द्वितीयोऽर्थाधिकार। चतुर्थोद्देशकाधिकारस्त्वयम्, तद्यथा-अविरतेषु गृहस्थेषु यानि कृत्यानि अनुष्ठानानि भिन्नानि तैरसयमप्रधानै कर्तव्यै परप्रवादी परतीर्थिक उपमीयत इति। सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०। स०।

सूत्रकृतस्य विषया—

से किं त सूयगडे?, सूयगडे ण लोए सूइज्जइ, अलोए सूइज्जइ, लोयालोए सूइज्जइ। जीवा सूइज्जति अजीवा सूइज्जति जीवाजीवा सूइज्जति, ससमए सूइज्जइ परसमए सूइज्जइ ससमयपरसमए सूइज्जइ, सूयगडेण असीयस्स किरियावाइसयस्स चउरासीईए अकिरियावाईण सत्तट्ठीए अण्णाणियवाईणं बत्तीसाए वेणइयवाईणं तिण्हं तिसट्ठीण पासंडियसयाणं वूह किच्चा ससमए ठाविज्जइ। सूयगडेणं परित्ता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेढा संखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ, से ण अंगट्ठयाए बिइए अंगे दो सुयक्खधा तेवीसं अज्झयणा तेत्तीसं उद्देसणकाला तेत्तीसं समुद्देसणकाला छत्तीसं पयसहस्साणि पयग्गेणं संखिज्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा, परित्ता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जति परूविज्जंति दंसिज्जति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एव नाया से एवं विण्णाया एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ। सेत्त सूयगडे। (सू० ४६)

अथ किं तत्सूत्रकृतम्-'सूच' पैशून्य सूचनात् सूत्र निपातनात् रूपनिष्पत्तिर्भावप्रधानश्चाय सूत्रशब्द, ततोऽयमर्थ—सूत्रेण कृत सूत्ररूपतया कृतमित्यर्थ। यद्यपि च सर्वमङ्ग सूत्ररूपतया कृत, तथापि रूढिवशादेतदेव सूत्रकृतमुच्यत, न शेषमङ्गम्। आचार्य आह—सूत्रकृतेन अथवा—सूत्रकृत णमिति वाक्यालङ्कारे लोक सूच्यत, इत्यादि निगदसिद्ध यावत् 'असीयस्स किरियावाइसयस्स' इत्यादि। सूत्र०१ श्रु०१ अ०। (लोकस्य सूचनम् 'लोक' शब्दे षष्ठभागे। भावणा शब्दे पञ्चमभाग च-गतम्।) (अलोकस्वरूपम् 'अलोग' शब्दे प्रथमभागे ७८८ पृष्ठे गतम्। 'लोक' शब्दे च षष्ठभागे सविस्तरमुक्तम्।) (जीवसूचनम् 'जीव' शब्दे चतुर्थभागे १५१६ पृष्ठ गतम्।) (अजीवसूचनम् 'अजीव' शब्दे प्रथमभागे २०३ पृष्ठे गतम्।) (जीवाजीवसूचनम् 'जीवाजीव' शब्दे चतुर्थभागे १५५६ पृष्ठे उक्तम्।) (स्वसमयस्वरूपम् 'ससमय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम्।) (परसमयस्वरूपम् 'परसमय' शब्दे पञ्चमभागे ५४८ पृष्ठ प्रतिपादितम्।) (क्रियावादिन 'किरियावाइ' शब्द तृतीयभाग ५५५ पृष्ठ उक्ता।) (अक्रियावादिन 'अकिरियावाइ' शब्दे प्रथमभागे १२६ पृष्ठ गता।) (अज्ञानिकवादिन 'अण्णाणिय' शब्दे प्रथमभागे ४८६ पृष्ठ गता।) (वैनयिकवादिन 'वेणइय' शब्दे षष्ठ भाग दर्शिता।) 'भारद्दाजसगात्ते सूयगडग महासमणनाम। अणुगत्तीसमनेहिं, जा हि चरिसाण वाच्छिन्ना॥" ति।

सूयगी-सूतगवी-स्त्री०। अभिनवप्रसूतायां गवि, 'विट्ठत्तो परिसप्पति, सूयगी व अदूरए'। सूत्र०। १ श्रु० ३ अ० २ उ०।

सूयपाय-शूनपाद-त्रि०। सञ्जातपादशोथे, विपा० १ श्रु० ७ अ०।

सूय (अ) र-शूकर-पु०। पशुविशेषे, विड्वराहे, प्र० व० १ द्वार। सूत्र। विपा०। आ० म०। 'सूणियाभाव साणस्स, सूयरस्स नरस्स य। विणए ठविज्ज अप्पाण, इच्छन्तो हियमप्पणो॥" उत्त० १ अ०।

सूयरिय-शौकरिक-त्रि०। शूकरवधार्थं चरन्तीति शौकरिका। शूकरमासोपजीविनि, अनु०।

सूया-सूचा-स्त्री०। व्याजे, स्था० ३ ठा० ३ उ०। अप्पणो दोस भासति न परस्स एसा असूया, ण अप्पणो परस्स फुडमेव दोस भासति एसा सूया। नि० चू० १० उ०। स्वपरसमयसूचने, सूत्र० १ श्रु० १ अ १ उ०। स्वव्यपदेशेन परस्वरूपकथने, चू० १ उ० १ प्रक०।

सूर-भञ्ज-धा०। "भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज—करञ्ज—नीरञ्जा" ॥ ८।४।१०६॥ इति भञ्जेर् सूरादेश। सूरइ। भनक्ति। प्रा० ४ पाद।

शूर-पु०। अक्षोभ्ये, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ०।

अनु० । उत्त० । कुन्थुजिनस्य पितरि, स० । आव० । सुभटे, सथा० । ति० । प्रव० । विक्रान्तभटे, दश० ८ अ० । ज्ञा० । आव० । स्था० । तथाविधे दातरि, अभ्युपेतनिर्वाहे भ० ११ श० १ उ० । अङ्गीकृतनिर्वाहे, आ० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । "सूरा मो मन्नता, कैतवियाहि (उ) वहि पहाणाहिं । गहिया हु अभयपज्जो, कूलबालादिणो बहवे ॥" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (एतद्व्याख्या 'इत्थी' शब्दे द्वितीयभागे ५६६ पृष्ठे गता ।) समर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । कल्प० । भ० । (अन्यत्या व्याख्या 'उवसग्ग' शब्दे द्वितीयभागे १०२२ पृष्ठे गता ।) पराक्रमवति योधे च, स्था० ।

चत्तारि सूरा पस्मत्ता, तं जहा-खतिसूरे तवसूरे दाणसूरे जुद्धसूरे, खतिसूरा अरहंता तवसूरा अणगारा दाणसूरे वेसमणे जुद्धसूरे वासुदेवे । (सू० ३१७)

चत्तारि सूरे त्यादि, सूत्रद्वय कण्ठ्यम् किन्तु शूरा धीरा शान्तिशूरा अर्हन्ता महावीरवत्, तप शूरा अनगारा दृढप्रहारिवत्, दानशूरो वैश्रमण उत्तराऽऽशालोकपालस्तीर्थकरादिजन्मपारणकादिने इति,उक्त च- वेसमणवयणसंचोइयाउ ते तिरियजंभगा देवा । काडिग्गसो हिरन्नं, रयणाणि य तत्थ उवणेंति ॥१॥" त्ति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । ऋषभदेवस्य एकोनविंशतितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सूर-पु० । आदित्ये, स० १३८ सूत्र । विशे० । अस्मादेव पूर्वादिदिशा व्यवस्था । न० । रा०। प्रव० । सथा० ।

सूर्य-पु० । ज्योतिष्काणामिन्द्रे, भ० ३ श० ८ उ० । सथा० । सूत्र०।(अस्य व्याख्या 'सामाइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

सूर्यस्य पूर्वोत्तरजन्मकथा—

जइ णं भंते ! अजस्स समणेणं भगवया ०जाव सपत्तेणं के अट्ठे पन्नत्ते,एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे गुणसिलए चेइए सेणिए राया सामी सरणं जहा चंदो तहा सूरो वि आगतो,०जाव नट्टविहिं उवदंसित्ता पडिगते पुव्वभवपुच्छा सावत्थीए नगरीए सुपइट्ठे नाम गाहावई होत्था, अड्ढे अहेव अंगती ०जाव विहरति पासे समोसढे, जहा अंगती तहेव पव्वइए तहेव विराहियसामन्ने ०जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिति ०जाव अंत काहिति एवं खलु जंबू ! समणेणं निक्खेवतो । नि०३ वर्ग २ अ०। स्था०।

(सूर्योऽप्युल्लिखित इति सूर्यस्य दुष्कथा 'महादेव' शब्दे षष्ठ भागे उक्ता ।) ('अग्गमहिसी' शब्दे तदग्रमहिष्य. ।)

द्वौ सूर्यौ, इति सूर्यवर्णकमाह—

तओ पुणो तमपडलपरिप्फुडं चेव तेअसा पज्जलंतरूवं,रत्तासोगपगासकिंसुअसुअमुहगुंजद्धरागसरिस कमलवणालंकरणं अंकणं जोइसस्स अंबरतलपईवं हिमपडलगलग्गहं गहगणोरुनायगं रत्तिविणासं उदयत्थमणेसु मुहुत्तं सुहदंसणं दुन्निरिक्खरूवं रत्तिमुद्धंतदुप्पयारपमद्दणं सीअवेगमहणं पिच्छइ मेरुगिरिसययपरिअट्टयं विसालं सूरं रस्सीसहस्सपयलियदित्तसोहं ७ ॥ (सू०३६)

(तओ पुणो) ततः पुनः चन्द्रदर्शनानन्तरं सप्तमं स्वप्ने सूर्यं पश्यति, अथ किंविशिष्टं सूर्यम्-(तमपडलपरिप्फुडं) तमःपटलम् अन्धकारसमूहस्तस्य परिस्फोटक-नाशकमित्यर्थः (चेव) निश्चयेन, पुनः किंवि० (तेअसा पज्जलंतरूवं) तेजसैव प्रज्वलत् जाज्वल्यमानं रूपं यस्य स तथा तं, स्वभावतस्तु सूर्यबिम्बवर्तिनो बादरपृथ्वीकायिकाः शीतला एव,-किन्त्वातपनामकर्मोदयात्तेजसैव एते जनं व्याकुलीकुर्वन्तीति ज्ञेयम्, पुनः किंवि० (रत्तासोग) रक्ताशोकोऽशोकवृक्षविशेषः (पगासकिंसुअ) प्रकाशकिंशुकः पुष्पितपलाशः (सुअमुहगुंजद्ध) शुकमुखं गुञ्जार्धं च प्रसिद्धं (रागसरिसं) एतेषां वस्तूनां यो रागो रक्तत्वं तेन सदृशं, पूर्वोक्तवस्तुवत् रक्तवर्णमित्यर्थः, पुनः किंवि० (कमलवणालंकरणं) कमलवनानाम् अलङ्करणं शोभाकारकं, विकाशकमिति यावत्, विकसितानि तानि अलङ्कृतानीव विभान्ति, पुनः किंवि० (अंकणं जोइसस्स) ज्योतिषस्य ज्योतिश्चक्रस्य अङ्कनं, मेषादिराशिसंक्रमणादिना लक्षणज्ञापकं, पुनः किंवि० (अंबरतलपईवं) अम्बरतले प्रदीपं आकाशतलप्रकाशकं, पुनः किंवि० (हिमपडलगलग्गहं) हिमपटलस्य-हिमसमूहस्य गलग्रहं गलहस्तदायकं, हिमस्फोटकमित्यर्थः, पुनः किंवि० (गहगणोरुनायगं) ग्रहगणस्य ग्रहसमूहस्य उरुर्महान् नायको यः स तथा तम्, पुनः किंवि० (रत्तिविणासं) रात्रिविनाशं, रात्रिविनाशकारणमित्यर्थः, पुनः किंवि० (उदयत्थमणेसु मुहुत्तं सुहदंसणं) उदयास्तसमययोः उदयवेलायां अस्तवेलायाञ्च मुहूर्तं यावत् सुखदर्शनं सुखेन अवलोकनीयमित्यर्थः (दुन्निरिक्खरूवं) अन्यस्मिन् काले दुर्निरीक्ष्यरूपं, सम्मुखं विलोकयितुं न शक्यते इत्यर्थः । पुनः किंवि० (रत्तिमुद्धंत) रात्रौ उद्धता स्वेच्छाचारिणः, मकारोऽत्र प्राकृतत्वात्, एवंविधा ये [दुप्पयारप्पमद्दणं] दुष्प्रचाराश्चौरादयोऽन्यायकारिणस्तान् प्रमर्दयति यस्तम्, अन्यायकारिप्रचारनिवारकमित्यर्थः, पुनः किंवि० (सीअवेगमहणं) शीतवेगमथनम्, आतपेन शीतवेगनिवारणात् (पिच्छइ) पश्यति इति क्रियापदं प्रागयोजितं, पुनः किंवि० (मेरुगिरिसययपरिअट्टयं) मेरुगिरेः सततं परिवर्तकं, मेरुमाश्रित्य प्रदक्षिणया भ्रमन्तमिति यावत् पुनः किंवि० (विसालं) विशालं विस्तीर्णमण्डलं (सूरं) सूर्यम् इत्यपि विशेष्यं योजितं, पुनः किंवि० (रस्सीसहस्सपयलिअ) रश्मिसहस्रेण किरणदशशत्या कृत्वा प्रदलिता स्फोटिता (दित्तसोहं) दीप्ता चन्द्रतारादीनां शोभा येन स तथा तं, यत्स्वकिरणैः सर्वेषामपि प्रभा विलुप्ताऽस्तीति भावः, अत्र सहस्रकिरणाभिधानं तु लोकप्रसिद्धत्वात्, अन्यथा कला विशेषे अधिका अपि तस्य किरणा भवन्ति, तथा चोक्तं लौकिकशास्त्रेषु—

'ऋतुभेदात्पुनस्तस्या-ऽतिरिच्यन्तेऽपि रश्मयः ।
शतानि द्वादश १२०० मधौ, त्रयोदश १३०० तु माधवे ॥१॥
चतुर्दश १४०० पुनर्ज्येष्ठे, नभोनभस्ययोस्तथा १४०० ।
पञ्चदशैव १५०० त्वाषाढे, षोडशैव १६०० तथाश्विने ॥२॥
कार्तिके त्वेकादश च-११०० स्मिताब्धैवं तपस्यपि ।

मार्गे च दश सार्धानि १०५० शतान्येव १०५० च फाल्गुणे॥३॥ पौष एव पर मासि, सहस्र१००० किरणा रवे ॥ ७॥३६॥" कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

ता के ति चिन्नं पडिचरति आहितेति वदेज्जा?, तत्थ खलु इमे दुवे सूरिया पएणत्ता, तं जहा–भारहे चेव सूरिए, एरवए चेव सूरिए। ता एतेणं दुवे सूरिए पत्तेय पत्तेय तीसाए तीसाए मुहुत्तेहिं एगमेगं अद्धमंडलं चरंति सट्ठिए सट्ठिए मुहुत्तेहिं एगमेगं मडलं संघातंति, ता णिक्खममाणे णिक्खममाणे खलु एते दुवे सूरिया णो अएणमएणस्स चिएणं पडिचरंति पविसमाणा खलु एते दुवे सूरिया अएणमएणस्स चिएणं परिचरंति तं सतमेगं चोयाल तत्थ को हेऊ वदेज्जा ?, ता अयं णं जंबुद्दीवे दीवे ०जाव परिक्खेवेणं तत्थ णं अयं भारहे णं चेव सूरिए जंबुद्दीवे दीवे पाईणपडीणायत उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सतेणं छेत्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउभागमंडलंसि बाणउतिं स सूरियमयाइं जाइं अप्पणा चिएणाइं पडिचरति, उत्तरपच्चत्थिमेल्लंसि चउभागमडलंसि एकाणउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए अप्पणो चेव चिएणं पडिचरति, तत्थ अयं भारहे सूरिए एरावयस्स सूरिअस्स जंबुद्दीवस्स दीवस्स पाईणपडीणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मडलं चउवीसएणं सएणं छेत्ता उत्तरपुरत्थिमिल्लंसि चउभागमंडलंसि बाणउतिं सूरियमताइं(सूरियमताइं)जाइं सूरिए परस्स चिएणं पडिचरति, दाहिणपच्चत्थिमेल्लंसि चउभागमडलंसि एकोणणउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए परस्स चेव चिएणं पडिचरति, तत्थ अयं एरावए सूरिए जंबुद्दीवस्स दीवस्स पाईणपडीणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सएणं छेत्ता उत्तरपुरत्थिमिल्लंसि चउभागमंडलंसि बाणउतिं सूरियमताइं ०जाव सूरिए अप्पणो चेव चिएणं पडिचरति, दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउभागमंडलंसि एकाणउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए अप्पणो चेव चिएणं पडिचरति, तत्थ णं एयं एरावए सूरिए भारहस्स सूरियस्स जंबुद्दी० दीवस्स पाईण पडीणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सतेणं छित्ता दाहिणपच्चत्थिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि बाणउतिं सूरियमताइं सूरिए परस्स चिएणं पडिचरति, उत्तरपुरत्थिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि एकाणउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए परस्स चेव चिएणं पडिचरति। (सू० १४×)

'ता के ते' इत्यादि 'ता' इति प्राग्वत्, कुत्र [illegible] स्वस्वं परेण वा सूर्येण चीर्णं क्षेत्रं प्रतिचरति प्रतिचरन् आख्यात इति वदेत् ?, एवं भगवता गौतमेनोक्ते भगवान् वर्द्धमानस्वाम्याह–'तत्थ' इत्यादि, तत्र तस्मिन् जम्बूद्वीपे परस्पर चीर्णक्षेत्रप्रतिचरणचिन्तायां खलु–निश्चित यथावस्थित वस्तुतत्त्वमधिकृत्येमौ द्वौ सूर्यौ प्रज्ञप्तौ , तद्यथा–भारतश्चैव सूर्य , ऐरावतश्चैव सूर्य । 'ता एएण' मित्यादि तत एतौ 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे , द्वौ सूर्यौ प्रत्येकं त्रिंशता मुहूर्तैरेकैकमर्द्धमण्डलं चरत षष्ट्या षष्ट्या मुहूर्तै पुन प्रत्येकमेकैक परिपूर्णं मण्डल सघातयत –पूरयत 'ता निक्खममाणा' इत्यादि, 'ता' इति तत्र सूर्यसंवत्सरमध्ये इमौ द्वावपि सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्कामन्तौ नोऽन्याऽन्यस्य परस्परेण चीर्णं क्षेत्र प्रतिचरत नैकोऽपरेण चीर्णं क्षेत्र प्रतिचरति, नाप्यपरोऽपरेण चीर्णमिति भाव , इद तु स्थापनावशादवसेयम् , सा च स्थापना इयम्–सर्वबाह्यान्मण्डलाद् अभ्यन्तरं प्रविशन्तौ द्वावपि खलु सूर्यावन्योऽन्यस्य परस्परेण चीर्णं प्रतिचरत , तद्यथा–शतमेकं चतुश्चत्वारिंशं, किमुक्तं भवति यैश्चतुर्विंशत्यधिकशतसख्यैर्भागैर्मण्डलं पूर्यते, तथा चतुश्चत्वारिंशदधिक शतम्। उभयसूर्यसमुदायचिन्तायां परस्परेण चीर्णप्रतिचीर्णं प्रतिमण्डलमवाप्यते इति एतदवगमार्थं प्रश्नसूत्रमाह–'तत्थ को हेऊ ?' इति तत्र एवंविधायां वस्तुतत्त्वव्यवस्थाया अवगमे को हेतु का उपपत्तिरिति ? अत्रार्थे भगवान् वदतु,अत्र भगवानाह–'ता अयण्ण' मित्यादि इद जम्बूद्वीपस्वरूपप्रतिपादकं वाक्यं पूर्ववत् स्वय परिपूर्णं परिभावनीयम्, 'तत्थ ण' मित्यादि, तत्र जम्बूद्वीप णमिति प्राग्वत् 'अयं भारहे चेव सूरिए' इति–सर्वबाह्यस्य मण्डलस्य दक्षिणस्मिन्नर्द्धमण्डले यश्चारं चरितुमारभते स भरतक्षेत्रप्रकाशकत्वाद्भारत इत्युच्यते, यस्त्वितरस्तस्यैव सर्वबाह्यस्य मण्डलस्योत्तरस्मिन् अर्द्धमण्डले चारं चरति , स ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकत्वादैरावतस्तत्राय प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो जम्बूद्वीपस्य सम्बन्धी भारत सूर्यो यस्मिन् मण्डल परिभ्रमति तत्तन्मण्डल चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्त्वा–विभज्य चतुर्विंशत्यधिकशतसख्यान् भागान् तस्य, तस्य मण्डलस्य परिकल्प्येत्यर्थ , सूर्यश्च–प्राचीनाऽपाचीनायतया उदग्दक्षिणायतया च जीवया प्रत्यञ्चया, दवरिकया इत्यर्थः तन्मण्डल चतुर्भिर्भागैर्विभज्य दक्षिणपौरस्त्ये दक्षिणपूर्वे, आग्नेये कोणे इत्यर्थ., 'चउभागमण्डलंसि' त्ति–प्राकृतत्वात्पदद्वयस्ययो मण्डलचतुर्भाग तस्य तस्य मण्डलस्य चतुर्थे भाग सूर्यसवत्सरस्कद्वितीयषण्मासमध्ये द्विनवतिं सूर्यगतानि द्वानवतिसख्यानि मण्डलानि स्वयं सूर्येण गतानि चीर्णानि, किमुक्तं भवति ?–पूर्वं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्कामता स्वचीर्णानि प्रतिचरतीति गम्यते , एतदेव व्याचष्टे–'जाइं सूरिए अप्पणा चिएणा पडिचरइ' इति–यानि सूर्य आत्मना स्वयं पूर्वं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रमणकाले इति शेष चीर्णानि प्रतिचरति तानि च द्विनवतिसख्यानि मण्डलानि चतुर्भागरूपाणि चीर्णानि प्रतिचरति न परिपूर्णचतुर्भागमात्राणि , किन्तु–स्वस्वमण्डलगतचतुर्विंशत्यधिकशतसत्कादष्टादशभागप्रमितानि , ते चाष्टादशाष्टादश भागा न सर्वेष्वपि मण्डलेषु प्रतिनियते एव देशे किन्तु क्वापि मण्डले कुत्रापि केवलं दक्षिणपौरस्त्ये–

रूपचतुर्भागमध्ये- तत 'दाहिणपुरत्थिमसि चउभागमडलसि' इन्युक्तम् एवमुत्तरेष्वपि मएडलचतुर्भागेष्वष्टादशभागप्रमितत्र भावनीयम्, स एव भारत सूर्यस्तेषामेव द्वितीयाना षएमासाना मध्ये उत्तरपश्चिमे चतुर्भागमएडले मएडलचतुर्भागे एकनवतिसख्यानि मएडलानि स्वस्वमएडलगतचतुर्विंशत्यधिकशतसत्काष्टादशाष्टादशभागप्रमितानि स्वय मतानि स्वय सूर्येण पूर्व सर्वाभ्यन्तरान्मएडलान् निष्क्रमणकाले चीर्णानि प्रतिचरतीति गम्यते, एतदेव व्याचष्ट-'जाइ सूरिए अप्पणा चेव चिरणाइ पडिचरइ' एतद् पूर्ववत् व्याख्येयम्, इह सर्वबाह्यान्मएडलात् शेषाणि मएडलानि त्र्यशीत्यधिकशतसख्यानि तानि च द्वाभ्यामपि सूर्याभ्या द्वितीयषएमासमध्ये प्रत्येक परिभ्रम्यन्ते, सर्वेष्वपि च दिग्विभागषु प्रत्येकमेक मएडलमकन सूर्येण परिभ्रम्यते द्वितीयमपरेण एव यावत् सर्वान्तिम मएडल, तत्र दक्षिणपूर्वदिग्भाव द्वितीयषएमासमध्ये भारत सूर्यो द्विनवतिमएडलानि परिभ्रमति, एकनवतिमएडलानि ऐरावत उत्तरपश्चिमे दिग्विभागे द्विनवतिमएडलान्यैरावत परिभ्रमति, एकनवतिमएडलानि भारत, एतच्च पट्टिकादौ मएडलस्थापना कृत्वा भावनीयम्, नत उक्तम्-दक्षिण पूर्वे द्विनवतिसख्यानि मएडलानि उत्तरपश्चिम त्वेकनवतिसख्यानि भारत स्वय चीर्णानि प्रतिचरतीति । तदेव भारतसूर्यस्य स्वय चीर्णप्रतिचरणपरिमाणमुक्तम्, इदानीं तस्यैव भारतसूर्यस्य परचीर्णप्रतिचरणपरिमाणमाह— 'तत्थ य अय भारह' इत्यादि, तत्र जम्बूद्वीपे अय प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो जम्बूद्वीपसम्बधी भारत सूर्यो यस्मिन् मएडल परिभ्रमति तत्तन्मएडल चतुर्विंशत्यधिकेन भागशतेन छित्त्वा भूयश्च प्राचीनापाचीनायतया उदीच्यदक्षिणायतया च जीवया च तत्तन्मडल चतुर्भिर्विभज्य उत्तरपूर्वे-ईशान कोणे इत्यर्थ, चतुर्भागमएडल तस्य तस्य मएडलस्य चतुर्थे भागे तेषामेव द्वितीयाना षएमासाना मध्ये ऐरावतस्य सूर्यस्य द्विनवतिसूर्यमतानि द्विनवतिसख्यान्यैरावतेन सूर्येण पूर्व निष्क्रमणकाल मतीकृतानि प्रतिचरति, एतदेव व्यक्तीकरोति 'जाइ सूरिए परस्स चिन्नाइ पडियरइ' यानि सूर्यो भारत 'परस्स चिन्नाइ' इत्यत्र षष्ठी तृतीयार्थे, परेण एरावतन सूर्येण निष्क्रमणकाले चीर्णानि प्रतिचरति, दक्षिणपश्चिमे च मएडलचतुर्भागे एकनवतिम्-एकनवतिसख्यानि एरवतस्य सूर्यस्यैत्यत्रापि सम्बद्धयते, ततोऽयमर्थ —एरावतस्य सूर्यस्य सम्बन्धीति सूर्यमतानि, किमुक्त भवति ?—ऐरावतेन सूर्येण पूर्व निष्क्रमणकाल मतीकृतानि प्रतिचरति, एतदेवाह— 'जाइ सूरिए परस्स चिन्नाइ पडियरइ' एतत्पूर्ववद् व्याख्येयम्, अत्राप्यकस्मिन् विभागे द्विनवतिरकस्मिन् भागे एकनवतिरित्यत्र भावना प्रागिव भावनीया। तदेवं भारत सूर्यो दक्षिणपूर्वे द्विनवतिसख्यानि उत्तरपश्चिमे एकनवतिसख्यानि स्वय चीर्णानि उत्तरपूर्वे द्विनवतिसंख्यानि दक्षिणपश्चिमे एकनवतिसख्यान्यैरावतसूर्यचीर्णानि प्रतिचरतीत्युपपादितम्। सम्प्रति एरावत सूर्य उत्तरपश्चिम दिग्विभाग द्विनवतिसंख्यानि मएडलानि दक्षिणपूर्वे एकनवतिसख्यानि स्वय चीर्णानि दक्षिणपश्चिमे द्विनवतिसख्यान्युत्तरपूर्वे एकनवतिसख्यानि भारतसूर्यचीर्णानि प्रतिचरतीत्येतत्प्रतिपादयति— 'तत्थ अय एरवए सूरिए' इत्यादि, एतच्च सकलमपि प्रागुक्तसूत्रव्याख्यानुसारेण स्वय व्याख्येयम् । सू० प्र० १ पाहु० । द्वात्रिंशत्याधिक सूर्या मनुष्यलोके जम्बूद्वीपगतमेरो परित पङ्क्त्या परिभ्रमन्ति । च० प्र० १ पाहु० । (द्वया सूर्ययोश्चरतोरन्तरव्याख्या 'अतर' शब्दे प्रथमभागे ६८ पृष्ठता द्रष्टव्या ।)

कियन्त द्वीप समुद्र वा सूर्योऽवगाहत ?, इति ततस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह--

ता केवतिय दीवं समुद्दं वा ओगाहित्ता सूरिए चारं चरति, आहिता ति वदेज्जा ?, तत्थ खलु इमाओ पच पडिवत्तीओ पस्सत्ताओ-एगे एवमहसु-ता एग जोयणमहस्म एगं च तेत्तीम जोयणमत दीव वा समुद्दं वा ओगाहित्ता सूरिए चार चरति एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहसु-ता एग जोयणमहस्मं एगं चउतीमं जोयणमय दीवं वा समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चार चरनि, एगे एवमाहसु २ । एगे पुण एवमाहसु—ता एगं जोयणसहस्मं एग च पणतीम जोयणमतं दीव वा समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहसु ३ । एगे पुण एवमाहंसु ता अवड्ढ दीव वा समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चार चरति, एगे एवमाहसु ४ । एगे पुण एवमाहसु-ता एग जोयणमहस्सं एग तेत्तीम जोयणमतं दीव वा समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चारं चरति ५।तत्थ जे ते एवमाहसु-ता एग जोयणमहस्सं एग तेत्तीम जोयणसत दीवं वा समुद्दं वा उग्गाहित्ता सूरिए चार चरति, ते एवमाहसु, जता ण सूरिए सव्वब्भतरं मंडल उवसकमित्ता चार चरति तया ण जबुद्दीव एगं जोयणमहस्सं एग च तेत्तीमं जोयणसतं ओगाहित्ता सूरिए चार चरति, तता णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवई, ता जया ण सूरिए सव्वबाहिरं मडल उवसंकमित्ता चार चरइ तया णं लवणसमुद्दं एगं जोयणसहस्मं एगं च तेत्तीस जोयणसय ओगाहित्ता चार चरइ, तया णं लवणसमुद्दं एगं जोयणसहस्स एगं च तेत्तीस जोयणसयं ओगाहित्ता चार चरइ, तया णं उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवति, जहण्णिए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ । एव चोत्तीमं जोयणसतं । एवं पणतीस जोयणसतं । (पणतीसेऽवि एव चेव भाणियव्वं,) तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अवड्ढं दीवं वा समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चार चरइ, ते एवमाहसु-जता णं सूरिए सव्वब्भन्तर मडल उवसंकमित्ता चारं चरति, तता णं अवड्ढ जंबुद्दीवं दीवं ओगाहित्ता चार चरति, तता णं उत्तमकपट्ठत्ते

उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति , जहण्णिया दुवा-
लसमुहुत्ता राई भवति , एवं सव्वबाहिरए वि, णवरं अ-
वड्ढं लवणसमुद्दं , तता णं राइंदिय तहेव , तत्थ जे ते
एवमाहंसु–ता णो किञ्चि दीव वा समुद्द वा ओगाहित्ता
सूरिए चार चरति , ते एवमाहंसु–ता जता णं सूरिए स-
व्वब्भंतर मंडलं उवसकमित्ता चारं चरति तता णं णो
किंचि दीवं वा समुद्दं वा ओगाहित्ता सूरिए चार चरति
तता णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भ-
वति, तहेव पुव्व सव्वबाहिरए मंडले,णवरं णो किंचि ल-
वणसमुद्दं ओगाहित्ता चार चरति, राइंदिय तहेवं , एगे
एवमाहंसु । (सू० १६)

ता कवइयं दीवं समुद्द वा ओगाहित्ता सूरिए चार चर-
इ ' इत्यादि,' ता ' इति पूर्ववत् , कियन्त-कियत्प्रमाणं द्वी-
प समुद्र वा अवगाह्य सूर्यश्चार चरति ?, चरन्नाख्यात इति
वदेत् , एव प्रश्नकरणादनन्तर भगवान्निर्वचनमभिधातुका-
म एतद्विषये परतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्शनार्थं प्रथ
मतस्ता एव परतीर्थिकप्रतिपत्ती सामान्यत उपन्यस्य—
ति- तत्थ खलु ' इत्यादि, तत्र सूर्यस्य चार चरतो द्वीपस-
मुद्रावगाहनविषये खल्विमा -वक्ष्यमाणस्वरूपा पञ्च प्रति-
पत्तय —परमतरूपा प्रज्ञप्ता , तद्यथा-एके तीर्थान्तरीया
एवमाहु —ता इति तावच्छब्दस्तेषां तीर्थान्तरीयाणां प्रभू-
तवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थ एक योजनसहस्रमेक च त्र-
यस्त्रिंशदधिक योजनशत द्वीप समुद्र वा अवगाह्य सूर्यश्चार
चरति , किमुक्त भवति ?—यदा सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपस-
क्रम्य चार चरति तदा एक योजनसहस्रमेक च त्रयस्त्रिंश-
दधिक योजनशत जम्बूद्वीपमवगाह्य चार चरति तदा च
परमप्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति सर्वजघन्या च
द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः । यदा तु सर्वबाह्य मण्डलमुपसक्रम्य
चार चरितुमारभते तदा लवणसमुद्रमक योजनसहस्रमेक
च त्रयस्त्रिंशदधिक योजनशतमवगाह्य सूर्यश्चार चरति त-
दा चोत्तमकाष्ठाप्राप्ता अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणा रात्रिर्भवति स-
र्वजघन्यो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवस , अत्रैवोपसहारमाह-
' एग एवमाहंसु ' एके पुनर्द्वितीया एवमाहु -' ता ' इति पू-
र्ववत् , एक योजनसहस्रमेक च चतुस्त्रिंशदधिक योजनशत
द्वीप-समुद्र वा अवगाह्य सूर्यश्चार चरति , भावना प्राग्व-
त् , अत्रैवोपसहारमाह—' एगे एवमाहंसु ' एके पुनस्तृती-
या एवमाहु -एक योजनसहस्रमेक च पञ्चत्रिंशदधिकं यो-
जनशतमवगाह्य सूर्यश्चार चरति , अत्रापि भावना प्रागिव,
अत्रैवोपसंहारमाह-एगे ' एवमाहंसु ' एके पुनश्चतुर्थास्ती-
र्थान्तरीया एवमाहु —' अवड्ढं ' ति-अपगत सदप्यवगा-
हाभावतो न विवक्षितमर्द्धं यस्य तमपार्द्धमर्द्धहीनम् ; अर्द्धमा-
त्रमित्यर्थ , द्वीप समुद्रं वा अवगाह्य सूर्यश्चारं चरति, इय-
मत्र भावना-यदा सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसक्रम्य सूर्यश्चार
चरति तदा अर्द्धं जम्बूद्वीपमवगाहते, तदा च दिवस परम
प्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो भवति सर्वजघन्या च द्वाद-
शमुहूर्त्तप्रमाणा रात्रि यदा पुन. सर्वबाह्य मण्डलमुपसक्रम्य
सूर्यश्चार चरति तदा अर्द्धम् अपरिपूर्णं लवणसमुद्रमवगा-
हते तदा च सर्वोत्कर्षकाष्ठाप्राप्ता अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणा रा-
त्रि सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्त्तो दिवस । अत्रैवोपसहारमाह-
' एगे एवमाहंसु ' एके पुन पञ्चमास्तीर्थान्तरीया एवमाहु -
न किंचिद् द्वीप समुद्र वा अवगाह्य सूर्यश्चार चरति, अत्राय
भावार्थः—यदापि सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसक्रम्य सूर्यश्चार
चरति तदापि न किमपि जम्बूद्वीपमवगाहते, किं पुन. शे-
षमण्डलपरिभ्रमणकाले , यदापि सर्वबाह्यमण्डलमुपसक्र-
म्य सूर्यश्चार चरति तदापि न लवणसमुद्र किमप्यवगाहते ,
किं पुन शेषमण्डलपरिभ्रमणकाले किन्तु द्वीपसमुद्रयोरपा-
न्तराल एव सकलेष्वपि मण्डलेषु चार चरति अत्रोपस-
हारमाह-' एगे एवमाहंसु ' तदेवमुक्ता उद्देशत पञ्चापि प्र-
तिपत्तय । सम्प्रत्येता एव स्पष्ट भावयति—' तत्थ जे ते
एवमाहंसु ' इत्यादि, प्राय समस्तमपीद व्याख्यातार्थं सुग-
म च , नवर ' चात्तीसे वि ' त्ति-एव त्रयस्त्रिंशदधिकयो-
जनशतविषयप्रतिपत्तिवत् चतुस्त्रिंशे शते या प्रतिपत्ति-
स्तस्यामालापको वक्तव्य , स चैवम्- तत्थ जे ते एवमा-
हंसु एग जोयणसहस्स एग च चउत्तीस जोयणसयं
दीव समुद्द वा ओगाहित्ता चारं चरइ ते एवमाहंसु-
जया ण सूरिए सव्वब्भतर मडल उवसकमित्ता चार
चरति तया ण जबुद्दीव दीव एग जोयणसहस्स एग च
चोत्तीस जोयणसय ओगाहित्ता चार चरइ , तयाण उ-
त्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्त दिवसे भवइ, जह-
ण्णिया दुवालसमुहुत्ता राइ भवइ। ता जया ण सूरिए
सव्वबाहिर मडल उवसकमित्ता चार चरइ तया ण लव-
णसमुद्दं एग जोयणसहस्स एग च चात्तीस जोयणसय
ओगाहित्ता चार चरति तया ण उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया
अट्ठारसमुहुत्ता राई भवति, जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे
भवइ पणतीसे वि एव चेव भाणियव्व ' एवमुक्तेन प्रकारेण
पञ्चत्रिंशदधिकयोजनशतविषयायामपि प्रतिपत्तौ सूत्र भ-
णितव्य, तच्च सुगमत्वात्स्वय भावनीयम् । एव ' सव्वबाहिरे
वि ' त्ति-एव सर्वाभ्यन्तरमण्डल इव सर्वबाह्येऽपि मण्डले
आलपको वक्तव्य , नवर जम्बूद्वीपस्थाने ' अवड्ढलवण-
समुद्द ओगाहित्ता ' इति वक्तव्यम् , तच्चैवम्—' जया ण
सूरिए सव्वबाहिरं मडलमुवसकमित्ता चार चरइ तया
ण अवड्ढ लवणसमुद्द ओगाहित्ता चार चरति तया ण रा-
इंदियप्पमाणउब्भासग त्ति तया ण' मिति, वचनपूर्वक रात्रि-
दिवपरिमाण जम्बूद्वीपापेक्षया विपरीत वक्तव्यम् , यज्जम्बू-
द्वीपावगाहे दिवसप्रमाणमुक्त तद्रात्रेर्द्रष्टव्य , यद्रात्रेस्त-
द्दिवसस्य, तच्चैवम्-' तया ण उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया
अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ जहन्ने दुवालसमुहुत्ते दिवसे
हवइ ' एवमुत्तरसूत्रेऽप्यक्षरयोजना भावनीया ।

तदेव परतीर्थिकप्रतिपत्तीरुपदर्श्य सम्प्रत्येतासां
मिथ्याभावोपदर्शनार्थं स्वमतमुपदर्शयति—

वयं पुण एवं वदामो–ता जया णं सूरिए सव्वब्भंतरं
मंडल उवसंकमित्ता चारं चरति, तता णं जबुद्दीवं दीवं
असियं जोयणसतं ओगाहित्ता चारं चरति तदा णं उत्त-
मकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहण्णिया

दुवालसमुहुत्ता राई भवइ, एवं सव्वबाहिरेऽवि , णवरं लवणसमुद्दं तिण्णि तीसे जोयणसते ओगाहित्ता चारं चरति तया णं उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, गाथाओ भाणितव्वाओ । (सू० १७)

'वय पुण'इत्यादि,वय पुनरुत्पन्नकेवलज्ञानदर्शना एव वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह--यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा जम्बूद्वीपमशीत्यधिक योजनशतमवगाह्य चार चरति तदा चोत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि , एव 'सव्वबाहिर वि' त्ति--एव सर्वाभ्यन्तरमण्डल इव सर्वबाह्येऽपि मण्डले आलापको वक्तव्य । स चैवम्-'जया ण सव्वबाहिर मडल उवसकमित्ता चार चरइ ' इति-नवरमिति सर्वबाह्यमण्डलगतादालापकादस्यालापकस्य विशेषोपदर्शनार्थं ,तमेव विशेष माह--'तया ण लवणसमुद्द तिण्णि तीसं जोयणसए आगाहित्ता चार चरइ तया ण उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ इति, इद च सुगम, क्वचित्तु 'सव्वबाहिरे वि' इत्यतिदेशमन्तरेण सकलमपि सूत्र साक्षाल्लिखित दृश्यते ' गाहाओ भाणियव्वाओ' अत्रापि काश्चन प्रसिद्धा विवक्षितार्थसग्राहिका गाथा सन्ति ता भणितव्याश्च,ताश्च सम्प्रति व्यवच्छिन्ना इति न कथयितु व्याख्यातु वा शक्यन्त यथासम्प्रदाय वाच्या इति । सू० प्र०१ पाहु०। ('सूरमडल'शब्देऽस्मिन्नेव भागे पञ्चदशभिर्द्वारैः सूर्यप्ररूपणा वक्ष्यते।) (उउ'शब्दे द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे सूर्यर्तव ।) चतुर्थे देवलोकस्थे विमानभेदे,नपु०।स० ५ सम०। औ०। स्वनामख्याते द्वीपे समुद्रे च । सू० प्र० २० पाहु०। (सूर्यस्यावृत्तय युगे कति भवन्तीति 'आउट्टि' शब्दे द्वितीयभागे ३० पृष्ठे गतम् ।)

सूरग-देशी-प्रदीपे, दे० ना० ८ वर्ग ४२ गाथा ।

सूरकंत--सूर्यकान्त-पु०।सूर्यखरकिरणसम्पर्कादग्निकारमोचक मणिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । उत्त० । सूत्र० । भ० । चतुर्थदेवलोकस्थ विमानभेदे, नपु० । स० ५ सम० ।

सूरकूड-सूर्यकूट-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, स० ५ सम० ।

सूरखेत्त-सूर्यक्षेत्र-न० । उदयास्तरूपे नभःखण्डे, ध० ३ अधि० ।

सूरचरिय-सूर्यचरित-न० । रविचरिते , सूर्यचरित त्विद सूर्यमण्डलपरिमाणराशिपरिभागोद्द्योतावकाशराहूपरागादिकम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स० ।

सूरण-शूरण-पुं० । अर्शोघ्नकन्दे, प्रव० ४ द्वार । दे० ना० । औ० । आचा० । उत्त० । जी० । प्रज्ञा० । भ० । स० । स्वनामख्याते एकचत्वारिंशत्तमे ऋषभदेवस्य पुत्रे कल्प० १ अ० ७ क्षण । पा० ।

सूरदह-सूर्यहद-पु० । जम्बूद्वीपे देवकुले स्वनामख्याते महाहृदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सूरदीव-सूर्यद्वीप-पु० । जम्बूद्वीपगतसूर्यदेवके लवणसमुद्रगते द्वीपे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । (अत्रत्या व्याख्या ' चददीव ' शब्दे तृतीयभागे १०७२ पृष्ठे गता ।)

सूरदेव- सूरदेव-पु० । जम्बूद्वीपे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति द्वितीये तीर्थकरे , प्रव० ७ द्वार । ती० । स० ।

सूरद्धअ-देशी-दिने , दे० ना० ८ वर्ग ४२ गाथा ।

सूरपण्णत्ति-सूर्यप्रज्ञप्ति-स्त्री० । सूर्यचर्याप्रज्ञापन यस्या ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्ति । न० । षष्ठस्यागमस्योपाङ्गे , स्था० ४ ठा० २ उ० ।

अत्रत्या प्राभृतार्थाधिकारा —

सूर्यप्रज्ञप्तिमह, गुरूपदेशानुसारत किञ्चित् ।
विवृणोमि यथाशक्ति, स्पष्ट स्वपरोपकाराय ॥ ४ ॥
अस्या निर्युक्तिरभूत् , पूर्वं श्रीभद्रबाहुसूरिकृता ।
कलिदोषात् साऽनेशद् , व्याचक्षे केवल सूत्रम् ॥ ५ ॥

तत्र यस्या नगर्यां यस्मिन्नुद्याने यथा भगवान् गौतमस्वामी भगवतस्त्रिलोकीपते श्रीमन्महावीरस्यान्ते सूर्यवक्तव्यता पृष्टवान् यथा च तस्मै भगवान् व्यागृणाति स्म तथापदिदर्शयिषु प्रथमतो नगर्युद्यानाभिधानपुरस्सर सकलवक्तव्यतोपक्षेप वक्तुकाम इदमाह—

ते ण काले णं ते ण समए ण मिथिला नाम नयरी होत्था रिद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइतजणजाणवया ०जाव पासादीया० एक(ह्व)(४,)तीसे ण मिहिलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए एत्थ णं माणिभद्दे णामं चेइए होत्था वण्णओ । तीसे णं मिहिलाए जितसत्तू राया, धारिणी देवी, वण्णओ, ते णं काले णं ते णं समए ण तंमि माणिभद्दे चेइए सामी समोसढे, परिसा निग्गता, धम्मो कहितो, परिसा पडिगया ०जाव राजा जामेव दिसिं पादुब्भूए तामेव दिसिं पडिगते । (सू० १)

'ते ण काले ण' मित्यादि, ' त ' इति प्राकृतशैलीवशात् तस्मिन्निति द्रष्टव्यम् , अस्यायमर्थ —यदा भगवान् विहरति स्म तस्मिन् णमिति वाक्यालङ्कारे दृष्टश्चान्यत्रापि णशब्दो वाक्यालङ्कारार्थे यथा 'इमा ण पुढवी' इत्यादाविति, काले अधिकृतावसर्पिणीचतुर्थभागरूप , अत्रापि णशब्दो वाक्यालङ्कारार्थ , ' त ण समए ण ' ति—समयोऽवसरवाची, तथा च लोके वक्तारो—नाद्याप्येतस्य वक्तव्यस्य समयो वर्त्तते किमुक्त भवति ?–नाद्याप्येतस्य वक्तव्यस्यावसरो वर्त्तत इति, तस्मिन् समये भगवान् प्रस्तुता सूर्यवक्तव्यतामचकथत् , तस्मिन् समये मिथिला नाम नगरी अभवत् , नन्विदानीमपि सा नगरी वर्त्तते तत कथमुक्तमभवदिति ?, उच्यते—वक्ष्यमाणवर्णकग्रन्थोक्तविभूतिसमन्विता तदैवाभवत् न तु ग्रन्थविधानकाले, एतदपि कथमवसेयमिति चेत् ?, उच्यते—अय कालोऽवसर्पिणी, अवसर्पिण्यां च प्रतिक्षण शुभा भावा हानिमुपगच्छन्तीति, एतच्च सुप्रतीत जिनप्रवचनवेदिनाम् , अतोऽभवदित्युच्यमान न विरोधभाक् । सम्प्रति अस्या नगर्या वर्णकमाह--'रिद्धत्थिमियस-

१-अत्र ' ह्व ' शब्दः सभाव्यते । निशीथचूर्णिग्रन्थे चतुर्णां पूर्वोक्तानां सकेत इति बहुषु स्थलेषु लभ्यते ।

मिद्धा पमुइयजणजाणवया ०जाव पासाईया० 'एक' (वह)(४) इति, ऋद्धा-भवनै पौरजनैश्चातीव वृद्धिमुपगता 'ऋधु वृद्धा-विति वचनात् स्तिमिता-स्वचक्रपरचक्रतस्करडमरादिसमुत्थभयकल्लोलमालाविवर्जिता समृद्धा-धनधान्यादिविभूतियुक्ता, तत पदत्रयस्यापि कर्मधारय , तथा 'पमुइयजणजाणवय' त्ति—प्रमुदिता -प्रमोदवन्त प्रमोदहेतुवस्तूना तत्र सद्भावाज्जना—नगरीवास्तव्या लोका जानपदा—जनपदभवास्तत्र प्रयोजनवशादायाता सन्तो यत्र सा प्रमुदितजनजापदा , यावच्छब्दनौपपातिकग्रन्थप्रतिपादित समस्तोऽपि वर्णक 'आइन्नजणसमूहा मणुस्सा ' इत्यादिको द्रष्टव्य । (सू० १) स च ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते , कवल तत एवौपपातिकादवसेय , कियान् द्रष्टव्य इत्याह— 'पासाईया 'वह इति अत्र 'वह' शब्दोपादानात् प्रासादीया इत्यनेन पदेन सह पदचतुष्टस्य सूचा कृता , तानि च पदान्यमूनि-प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा , तत्र प्रासादेषु भवा प्रासादीया, प्रासादबहुला इत्यर्थ , अत एव दर्शनीया-द्रष्टु योग्या, प्रासादानामतिरमणीयत्वात् , तथा अभिमुखमतीवोक्तरूप रूपम्-आकारो यस्या सा अभिरूपा प्रतिविशिष्टम्-असाधारण रूपम्-आकारो यस्या सा प्रतिरूपा, 'तीसे ण मिहिलाए णयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थ ण माणिभद्दे नाम चेइए होत्था वएणओ ' इति तस्या मिथिलानगर्या बहिर्य औत्तरपौरस्त्य'—उत्तरपूर्वरूपो दिग्विभाग ईशानकोण इत्यर्थ , एकारो मागधभाषानुरोधत प्रथमैकवचनप्रभव , यथा ' कयरे आगच्छइ दित्तरूवे' (उत्त० १२-६) इत्यादौ , ' अत्र ' अस्मिन् औत्तरपौरस्त्ये दिग्विभागे माणिभद्रमिति नाम चैत्यमभवत् , चितेर्लेप्यादिचयनस्य भाव कर्म वा चैत्यं , तच्च सञ्ज्ञाशब्दत्वाद्देवताप्रतिबिम्बे प्रसिद्ध ततस्तदाश्रयभूत यद्देवताया गृह तदप्युपचाराच्चैत्य , तच्चेह व्यन्तरायतन द्रष्टव्य , नतु भगवतामर्हतामायतनमिति । ' वएणओ ' त्ति तस्यापि चैत्यस्य वर्णको वक्तव्य , स चौपपातिकग्रन्थादवसेय (सू० २) । ' तीसे णं मिहिलाए ' इत्यादि , तस्या च मिथिलाया नगर्या जितशत्रुर्नाम राजा , तस्य देवी—समस्तान्तःपुरप्रधाना भार्या सकलगुणधारणाद् धारिणीनाम्नी देवी , ' वएणओ' त्ति तस्य राज्ञ तस्याश्च देव्या औपपातिकग्रन्थोक्तो वर्णकोऽभिधातव्य , (सू० ७) ' ते ण काले ण ते ण समए ण तंमि माणिभद्दे चेइए सामी समोसढे , परिसा णिग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया' तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्मिन् माणिभद्रे चैत्ये 'सामी समोसढे ' त्ति स्वामी जगद्गुरुर्भगवान् श्रीमहावीरोऽर्हन् सर्वज्ञः सर्वदर्शी सप्तहस्तप्रमाणशरीरोच्छ्रय , समचतुरस्रसंस्थानो वज्रर्षभनाराचसंहनन कज्जलप्रतिमकालिमोपेतस्निग्धकुञ्चितप्रदक्षिणावर्तमूर्धज' उत्तप्ततपनीयाभिरामकशान्तकेशभूमिरातपत्राकारोत्तमाङ्गसन्निवेश' परिपूर्णशशाङ्कमण्डलादप्यधिकतरवदनशोभ , पद्मोत्पलसुरभिगन्धनि श्वासो वदनत्रिभागप्रमाणकम्बूपमचारुकन्धर ' सिंहशार्दूलवत्परिपूर्णविपुलस्कन्धप्रदेशो महापुरकपाटपृथुलवक्षःस्थलाभोगो यथास्थितलक्षणोपेत श्रीवृत्तपरिघोपमप्रलम्बबाहुयुगलो रविशशिचक्रसौवस्तिकादिप्रशस्तलक्षणोपेतपाणितल सुजातपार्श्वो झषोदर सूर्यकरस्पर्शसञ्जातविकोशपद्मोपमनाभिमण्डल सिंहवत्संवर्त्तितकटीप्रदेशो निगूढजानु कुरुविन्दवृत्तजङ्घायुगल सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणतलप्रदेश अनाश्रवो निर्ममः छिन्नश्रोता निरुपलेपोऽपगतप्रेमरागद्वेषश्चतुस्त्रिंशदतिशयोपेतो देवोपनीतेषु नवसु कनककमलेषु पादन्यास कुर्वन्नाकाशगतेन धर्मचक्रेण आकाशगतेन छत्रेण आकाशगताभ्या चामराभ्यामाकाशगतनातिस्वच्छस्फटिकविशेषमयेन सपादपीठेन सिंहासनेन पुरतो देवै प्रकृष्यमाणेन प्रकृष्यमाणेन धर्मध्वजेन चतुर्दशभि श्रमणसहस्रै षट्त्रिंशत्सङ्ख्यैरार्यिकासहस्रै परिवृतो यथास्वकल्प सुखेन विहरन् यथारूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसा चाऽऽत्मानं भावयन् समवसृत , समवसरणवर्णन च भगवत औपपातिकग्रन्थादवसेयम् । (सू० १० यावत् ३३) ' परिसा निग्गय' त्ति मिथिलाया नगर्या वास्तव्यो लोक समस्तोऽपि भगवन्तमागत श्रुत्वा भगवद्वन्दनार्थ स्वस्मादाश्रयाद्विनिर्गत इत्यर्थ , तन्निर्गमश्चैवम्--' तए ण मिहिलाए नयरीए सिंघाडगतियचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ , एव भासेइ , एव पन्नवेइ , एव परूवेइ--एव खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगव महावीर आइगरे ०जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएण छत्तेण० जाव सुह सुहेण विहरमाणे इह आगए इह समागए इह समोसढे इहेव मिहिलाए नयरीए बहिआ माणिभद्दे चेइए अहापडिरूव उग्गह ओगिरिहत्ता अरिहा जिणे केवली समणगणपरिवुडे सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ, त महाफल खलु देवाणुप्पिया ! तहारूवाण अरहताण भगवताण नामगोयस्स वि सवणयाए किमग ! पुण अभिगमणवंदणनमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए ?, त सेय खलु एगस्स वि आयरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए, किमंग ! पुण विउलस्स अट्ठस्स गहणयाए ?, त गच्छामो ण देवाणुप्पिया ! समणं भगव महावीर वदामो नमसामो सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लाण मगल देवय चेइयं पज्जुवासामो, एय णे इहभवे परभवे य हियाए सुहाए खमाए निस्सेसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ तए ण मिहिलाए नयरीए बहवे उग्गा भोगा' इत्याद्यौपपातिकग्रन्थोक्त (सू० २७) सर्वमवसेय यावत्समस्ताऽपि राजप्रभृतिका पर्षत् पर्युपासीना तिष्ठति । 'धम्मो कहिओ' त्ति तस्या पर्षद पुरता निःशेषजनभाषानुयायिन्या अर्द्धमागधभाषया धर्म उपदिष्ट , स चैवम्— अत्थि लोए अत्थि जीवा अत्थि अजीवा ' इत्यादि, तथा— जह जीवा बज्झति, मुच्चति जह य सकिलिस्सति । जह दुक्खाण अत, करिंति केई अपडिबद्धा ॥ १ ॥ अट्टनियट्टियऽचित्ता, जह जीवा सागर भवमुविंति । जह य परिहीणकम्मा , सिद्धा सिद्धालयमुविंति ॥ २ ॥ ' तहा आइक्खइ ' त्ति 'जाव राजा' जामेव दिस पाउब्भूए तामेव दिस पडिगए' इति, अत्र यावच्छब्दादिदमौपपातिकग्रन्थोक्त द्रष्टव्यम्—'तएण सा महइमहालिया परिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समण भगव म-

हावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ तिक्खु० करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—सुयक्खाए णं भंते ! निग्गंथे पावयणे, नत्थि य केइ अन्ने समणे वा माहणे वा परिसं धम्ममाइक्खित्तए, एवं वदित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया, तए णं से जियसत्तू राया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सुच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे ०जाव हयहियए समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छइ पसि० पुच्छित्ता अट्ठाइं परियाएइ परियाइत्ता उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वं० वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-सुयक्खाए णं भंते ! निग्गंथे पावयणे ०जाव परिसं धम्ममाइक्खित्तए, एवं वइत्ता हत्थिं दुरूहइ दुरूहित्ता समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतियाओ माणिभद्दाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए।' (सू० ३५-३६-३७) इति इदं च सकलमपि सुगमं, नवरं यामेव दिशमवलम्ब्य, किमुक्तं भवति ?—यतो दिशः सकाशात् प्रादुर्भूतः —समवसरणे समागतस्तामेव दिशं प्रतिगतः।

ते णं काले णं ते णं समए णं समणस्स भगवतो महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूती णामे (मं) अणगारे गोतमे गोत्तेणं सत्तुस्सेहे समचउरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे ० जाव एवं वयासी-। (सू० २)

'ते णं कालेणं ते णं समए णं समणस्स भगवतो महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामे अणगारे गोयमे गोत्तेणं सत्तुस्सेहे समचउरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे ० जाव एवं वयासी' इति—तस्मिन् काले तस्मिन् समये, णशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठ इति—प्रथमः, अन्तेवासी-शिष्यः, अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसंघाधिपतित्वमावेदयति, इन्द्रभूतिरिति मातापितृकृतनामधेयः, 'नाम' ति प्राकृतत्वात् विभक्तिपरिणामेन नाम्नेति द्रष्टव्यम् अन्तेवासी च किल विवक्षया श्रावकोऽपि स्यात् अतस्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थमाह-अनगारः न विद्यते अगार-गृहमस्येत्यनगारः, अयं च विगीतगोत्रोऽपि स्यादत आह-गौतमो गोत्रेण गौतमाह्वयगोत्रसमन्वित इत्यर्थः, अयं च तत्कालोचितदेहपरिमाणापेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादत आह—सप्तोत्सेधः-सप्तहस्तप्रमाणशरीरोच्छ्रायः', अयं चेत्थंभूतो लक्षणहीनोऽपि सम्भाव्येत अतस्तदाशङ्कापनोदार्थमाह-'समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः' समाः—शरीरलक्षणशास्त्रोक्तप्रमाणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् अस्रयस्त्विह चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः शरीरावयवा द्रष्टव्याः, अन्ये त्वाहुः—समाः—अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽप्यस्रयो यत्र तत्समचतुरस्रम्, अस्रयश्च पर्यङ्कासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् १, आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तरम् २ दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरम् ३, वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनश्चान्तरं ४ मिति, अपरे त्वाहुः-विस्तारोत्सेधयोः समत्वात्समचतुरस्रम् तच्च तत्संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानम्—आकारस्तेन संस्थितो-व्यवस्थितो यः स तथा, अयं च हीनसंहननोऽपि केनचित्सम्भाव्येत तत आह—'वज्जरिसहनारायसंघयणे' नाराचम्-उभयतो मर्कटबन्धः ऋषभः-तदुपरिवेष्टनपट्टः कीलिका अस्थित्रयस्यापि भेदकमस्थि एवंरूपं संहननं यस्य स तथा, ०जाव एवं वयासी' इति, यावच्छब्दोपादानादिदमनुक्तमप्यवसेयम्-' कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेउलेसे चउद्दसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसंनिवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ। तए णं से भयवं गोयमे जायसड्ढे जायसंसए जायकोउहल्ले उप्पन्नसड्ढे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले समुप्पन्नसड्ढे समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोउहल्ले उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, आयाहिणपयाहिणं करित्ता वंदइ णमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने नाइदूरे सुस्सूसमाणे नमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासेमाणे एवं वयासी'-अस्यायमर्थः-कनकस्य—सुवर्णस्य यः पुलको—लवस्तस्य यो निकषः-(कष) पट्टके रेखारूपः, तथा पद्मग्रहणेन पद्मकेसराण्युच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात्, यथा पद्मकेसराण्युच्यन्ते, अवयवा देवदत्तः, तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं स्पृष्ट्वा लोको वदति—देवदत्तो मया स्पृष्ट इति, ततः कनकेषु (कस्य) पुलकनिकषवत्पद्मकेसरवच्च यो गौरः स कनकपुलकनिकषपद्मगौरः। अथवा—कनकस्य यः पुलको—द्रुतत्वे सति बिन्दुस्तस्य निकषो—वर्णः तत्सदृशः कनकपुलकनिकषः, तथा पद्मवत्—पद्मकेसर इव यो गौरः स पद्मगौरः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः समासः। अयं च विशिष्टचरणरहितोऽपि शङ्क्येत अत आह—' उग्गतवे ' उग्रम्—अप्रधृष्यं तपः-अनशनादि यस्य स तथा, यदन्येन प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः, तथा दीप्तं—जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनसमर्थतया ज्वलितं तपो—धर्मध्यानादि यस्य स तथा, 'तत्ततवे' त्ति-तप्तं तपो येन स तप्ततपाः, एवं हि तेन तपस्तप्तं येन सर्वाण्यप्यशुभानि कर्माणि भस्मसात्कृतानीति, महत्—प्रशस्तमाशंसादोषरहितत्वात्तपो यस्य स महातपाः, तथा 'उराले' त्ति-उदारः—प्रधानः, अथवा—आरालो—भीष्मः, उग्रादिविशेषणतः पार्श्वस्थानामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः, तथा घोरो—निर्घृणः परीषहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशनमधिकृत्य निर्दय इत्यर्थः, तथा घोरा—अन्यैर्दुरनुचरा गुणा—ज्ञानादयो यस्य स तथा, तथा घोरैस्तपोभिस्तपस्वी, 'घोरबंभचेरवासि' त्ति घोरं—दारुणं अल्पसत्त्वैर्दुरनुचरत्वात् ब्रह्मचर्यं यत्तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा, उच्छूढम्-उज्झितमिव उज्झितं संस्कारपरित्यागात् शरीरं येन स उच्छूढशरीरः, 'संखित्तविउलतेउलेसे' त्ति-संक्षिप्ता—शरीरान्त-

गतत्वेन ह्रस्वतां गता विपुला—विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोलेश्या-विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा, 'चउद्दसपुव्वि' त्ति-चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव रचितत्वात्, असौ चतुर्दशपूर्वी, अनेन तस्य श्रुतकेवलितामाह, स चावधिज्ञानादिविकलोऽपि स्यादत आह- 'चउनाणोवगए' मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानरूपज्ञानचतुष्टयसमन्वित इत्यर्थ, उक्तविशेषणद्वययुक्तोऽपि कश्चिन्न समग्रश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति, चतुर्दशपूर्वविदामपि षट्स्थानपतितत्वेन श्रवणादत आह—' सर्वाक्षरसन्निपाती ' अक्षराणां सन्निपाता —संयोगा सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्च सर्वाक्षरसन्निपातास्ते यस्य ज्ञेयानि स तथा, किमुक्तं भवति ?—या काचित् जगति पदानुपूर्वी वाक्यानुपूर्वी वा सम्भवति ता सर्वा अपि जानातीति, एवं गुणविशिष्टो भगवान् विनयराशिरिव साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्स अदूरसामन्ते विहरतीति योग । तत्र दूरं विप्रकृष्टं सामन्त—सन्निकृष्टं तत्प्रतिषेधाददूरसामन्तम्, तत्र नातिदूरे नातिनिकटे इत्यर्थ, किंविशिष्ट सन् तत्र विहरतीत्यत आह-' उड्ढंजाणु ' त्ति-ऊर्ध्वे जानुनी यस्यासौ ऊर्ध्वजानु, शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया अस्तदानीमभावाच्च उत्कुटुकासन इत्यर्थ अधःशिरा नोर्ध्वं तिर्यग्वा विक्षिप्तदृष्टि किन्तु नियतभूभागनियमितदृष्टिरिति भाव, ' झाणकोट्ठोवगए ' त्ति-ध्यान—धर्म्यं शुक्लं वा तदेव कोष्ठ—कुशूलो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतो ध्यानकोष्ठोपगत, यथाहि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवति, एवं भगवानपि ध्यानतोऽविप्रकीर्णेन्द्रियान्त करणवृत्तिरित्यर्थ, संयमेन पञ्चाश्रवनिरोधादिलक्षणेन तपसा—अनशनादिना, चशब्दाऽत्र समुच्चयार्थौ लुप्तौ द्रष्टव्यौ, संयमतपोग्रहणं चानयो प्रधानमोक्षाङ्गत्वख्यापनार्थम्, प्राधान्यं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जराहेतुत्वेन, तथाहि—अभिनवकर्मानुपादानात्, पुराणकर्मक्षपणाच्च जायते सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष, ततो भवति संयमतपसोर्मोक्षं प्रति प्राधान्यमिति, ' अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ' इति आत्मानं भावयन्—वासयन् तिष्ठतीत्यर्थ, ' तते णं से ' इति —ततो-ध्यानकोष्ठापगतविहरणादनन्तरं, णमिति वाक्यालङ्कारार्थे, स—भगवान् गौतम ' जायसड्ढे ' इत्यादि, जातश्रद्धादिविशेषण सन् उत्तिष्ठतीति योग, तत्र जाता-प्रवृत्ता श्रद्धा—इच्छा वक्ष्यमाणार्थतत्त्वज्ञानं प्रति यस्यासौ जातश्रद्ध, तथा जात संशयो यस्य स जातसंशय, संशयो नामानवधारितार्थं ज्ञानम्, स चैवं भगवत -इह सूर्यादिवक्तव्यता अन्यथा, अन्यथा च तीर्थान्तरीयैरुपदिश्यते तत किं तत्त्वमिति संशय तथा 'जायकोउहल्ले ' त्ति—जातं कुतूहलं यस्य स जातकुतूहल; जातौत्सुक्य इत्यर्थ यथा कथमेतां सूर्यवक्तव्यतां भगवान् प्रज्ञापयिष्यतीति, तथा ' उप्पन्नसड्ढे ' त्ति-उत्पन्ना प्रागभूता सती भूता श्रद्धा यस्यासौ उत्पन्नश्रद्ध, अथ जातश्रद्ध इत्येतावदेवास्तु किमर्थमुत्पन्नश्रद्ध इत्यभिधीयते ?, प्रवृत्तश्रद्धत्वेनोत्पन्नश्रद्धत्वस्य लब्धत्वात्, न ह्यनुत्पन्ना श्रद्धा प्रवर्तत इति, अत्रोच्यते-हेतुत्वप्रदर्शनार्थम्, तथाहि-कथं प्रवृत्तश्रद्ध ?, उच्यते-यत उत्पन्नश्रद्ध इति हेतुत्वप्रदर्शनं चोपपन्नम् तस्य काव्यालङ्कारत्वात्, तथा ' प्रवृत्तदीपामप्रवृत्तभास्करां, प्रकाशचन्द्रां बुबुधे विभावरीं ' मित्यत्र यद्यपि प्रवृत्तदीपत्वादेवाप्रवृत्तभास्करत्वमवगतं तथाप्यप्रवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तदीपत्वादेर्हेतुतयोपन्यस्तमिति समीचीनम्, ' उप्पन्नसड्ढे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले ' इति प्राग्वत्, तथा ' संजायसड्ढे ' इत्यादि पदषट्कं प्राग्वत्, नवरमिह संशब्द प्रकर्षादिवचनो वेदितव्य, तत ' उट्ठाए उट्ठेइ ' इति उत्थानमुत्था—ऊर्ध्वं वर्त्तनं तया उत्तिष्ठति, इह ' उट्ठेइ ' इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयते यथा वक्तुमुत्तिष्ठते ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमुत्थायेत्युक्तम्, ' जेणेव ' त्यादि, प्राकृतशैलीवशाद् व्ययत्वाच्च येनेति यस्मिन्नित्यर्थे द्रष्टव्यम्, यस्मिन् दिग्भागे श्रमणो भगवान् महावीरो वर्त्तते ' तेणेव ' त्ति-तस्मिन् दिग्भागे उपागच्छति, इह वर्त्तमानकालनिर्देशस्तत्कालापेक्षया उपागमनक्रियाया वर्त्तमानत्वात्, परमार्थतस्तूपागतवानिति द्रष्टव्यम्, उपागम्य च श्रमणं भगवन्तं महावीरं कर्मतापन्नं त्रिकृत्व -त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, आदक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिण —परितो भ्राम्यतो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिण तं करोति, कृत्वा वन्दते-स्तौति नमस्यति कायेन प्रणमति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'न'-नैव अत्यासन्न -अतिनिकटे अवग्रहपरिहारात् अथवा-नात्यासन्नस्थाने वर्त्तमान इति गम्यम्, तथा 'न'-नैवातिदूरेऽतिविप्रकृष्टेऽनौचित्यपरिहारात्, अथवा-नातिदूरे स्थाने ' सुस्सूसमाणे ' त्ति-भगवद्वचनानि श्रोतुमिच्छन्, ' अभिमुहे ' त्ति—अभि-भगवन्तं प्रति मुखमस्येत्यभिमुख ' विणएणं ' त्ति विनयेन हेतुना ' पंजलिउडे ' त्ति प्रकृष्ट —प्रधानो ललाटतटघटितत्वेन अञ्जलि -हस्तन्यासविशेष कृतो विहितो येन स प्राञ्जलिकृत, भार्योढादेराकृतिगणतया कृतशब्दस्य परनिपात ' पज्जुवासेमाणे ' इति-पर्युपासीन -सेवमान अनेन विशेषणकदम्बकेन श्रवणविधिरुपदर्शित, उक्तं च-' निद्दाविगहापरिवज्जिएहिं गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्वं, उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥ १ ॥ " इति । ' एवं वदासि ' त्ति एवं-वक्ष्यमाणेन प्रकारेण सूर्यादिवक्तव्यताविषयं प्रश्नमवादीत्-उक्तवान् ।

कथमुक्तवानिति शिष्यस्य प्रश्नावकाशमाशङ्क्य प्रथमतो विंशतौ प्राभृतेषु यद् वक्तव्यं तदुपक्षिपन् गाथापञ्चकमाह-

कइ मंडलाइ वच्चइ १, तिरिच्छा किं च गच्छई २ ।
ओभासइ केवइयं ३, सेयाइ किं ते संठिई ४ ॥ १ ॥
कहिं पडिहया लेसा ५, कहिं ते ओयसंठिई ६ ।
के सूरियं वरयते ७, कहं ते उदयसंठिई ८ ॥ २ ॥
कहं कट्ठा पोरिसीछाया ९, जोगे किं ते व आहिए १० ।
किं ते संवच्छराणादी ११, कया संवच्छराइ य १२ ॥ ३ ॥
कहं चंदमसो वुड्ढी १३, कया ते दोसिणा बहू १४ ।
के य सिग्घगई वुत्ते १५, कहं दोसिणलक्खणं १६ ॥ ४ ॥
चयणोववाय १७ उच्चत्ते १८, सूरिया कइ आहिया १९ ।

अणुभावे के व संवुत्ते २०,एवमेयाइँ वीसइ ॥५॥ (सू०३)

प्रथमे प्राभृते सूर्यो वर्षमध्ये कति मण्डलान्येकवार कति वा मण्डलानि द्विकृत्यो व्रजनीत्यतन्निरूपणीयम्, किमुक्तं भवति-एव गौतमन प्रश्ने कृते तदनन्तर सर्व तद् विषय निर्वचन प्रथमे प्राभृते वक्तव्यमिति १। एव सर्वत्रापि भावनीयम्। द्वितीये प्राभृते 'किं' कथ चाशब्द सर्वप्राभृतवक्तव्यतापेक्षया समुच्चय तिर्यग्व्रजतीति २। तृतीये चन्द्र' सूर्यो वा कियत्क्षेत्रमवभासयति-प्रकाशयतीति ३, चतुर्थे श्वेतताया—प्रकाशस्य किं कथ 'ते'-तव मते सस्थिति—व्यवस्थति ४, पञ्चमे कस्मिन् सूर्यस्य प्रतिहता लेश्येति ५, षष्ठ कथ—केन प्रकारेण किं सर्वकालमेकरूपावस्थायितया उतान्यथा ओजस -प्रकाशस्य सस्थिति.-अवस्थानमिति ६ सप्तमे क पुद्गला सूर्य वरयन्ति-सूर्यलेश्यासस्पृष्टा भवन्तीति ७, अष्टमे कथ—केन प्रकारेण भगवन्! ते—तव मतेन सूर्यस्योदयसस्थिति ८, नवमे कतिकाष्ठा-किंप्रमाणा पौरुषीच्छाया ६, दशमे योग इति वस्तु किं ते—त्वया भगवनाऽख्यातमिति १०, एकादशे कस्ते-तव मतेन सवत्सराणामादिरिति ११, द्वादशे कति सवत्सरा इति १२, त्रयोदश कथ—केन प्रकारेण चन्द्रमसो वृद्धि —वृद्धिप्रतिभास उपलक्षणमेतत्तेन वृद्धयवृद्धिप्रतिभास इत्यर्थ १३, चतुर्दशे कदा--कस्मिन् काले 'ते'-तव मतेन चन्द्रमसो ज्योत्स्ना बहु-प्रभूतेति १४, पञ्चदशे कश्चन्द्रादीना मध्ये शीघ्रगतिरुक्त इति १५, षोडश किं ज्योत्स्नालक्षणमिति वक्तव्यम् १६, सप्तदशे चन्द्रादीना च्यवनमुपपातश्च स्वमतपरमतापेक्षया वक्तव्य. १७, अष्टादश चन्द्रादीना समतलाद्भूभागादूर्ध्वमुच्चत्व-यावति प्रदेशे व्यवस्थितत्व तत्स्वमतपरमतापेक्षया प्रतिपाद्यम् १८, एकोनविंशतितमे कति सूर्या जम्बूद्वीपादावाख्याता इत्यभिधेयम् १६, विंशतितमे कोऽनुभावश्चन्द्रादीनामिति २०। एवम्-अनन्तरोक्तेन प्रकारेण एतानि अनन्तरोदितार्थाधिकारोपेतानि विंशति प्राभृतान्यस्या सूर्यप्रज्ञप्तौ वक्तव्यानि। सू० प्र० १ पाहु०। (प्राभृतशब्दार्थ 'पाहुड' शब्दे पञ्चमभागे ६१४ पृष्ठे गत ।)

सम्प्रति प्रथमे प्राभृते यान्यपान्तरालवर्तीन्यष्टौ प्राभृतप्राभृतानि तेषामर्थाधिकारान् उपदिदिक्षुराह—

वड्ढोवड्ढी मुहुत्ताण १, मद्धमंडलसंठिई २।
के ते चिन्नं परियरइ ३, अंतरं किं चरति य ४॥ ६ ॥
उग्गाहइ केवइयं ५, केवतिय च विकंपइ ६।
(सू०-४)

मंडलाण य सठाने ७, विक्खंभो ८ अट्ठ पाहुडा ॥ ७॥
छप्पं च य सत्तेव य, अट्ठ तिन्नि य हवति पडिवत्ति।
पढमस्स पाहुडस्स, हवति एयाउ पडिवत्ती ॥८॥
(सू०-५)

पडिवत्तीओ उदए, तहा अत्थमणेसु य।
भियघाए कण्णकला, मुहुत्ताण गतीति य॥ ६॥
णिक्खममाणे सिग्घगई, पविसंते मदगई इ य।
चुलसीइसयं पुरिसाण, तेसिं च पडिवत्तिओ ॥१०॥
उदयम्मि अट्ठ भणिया, भेदग्घाए दुवे य पडिवत्ती।
चत्तारि मुहुत्तगइए, हुति तइयम्मि पडिवत्ती ॥ ११ ॥
(सू०-६)

आवलिय १ मुहुत्तग्गे २,
एवं भागा य ३ जोगस्स ४।
कुलाइं ५ पुन्नमासी ६ य,
सन्निवाए ७ य संठिई ८॥ १२॥
तार (ग्ग) ग्गं च ६ नेता य १०,
चदमग्ग त्ति ११ यावरे।
देवताण य अज्झयणे १२,
मुहुत्ताणं नामया इ य १३ ॥ १३॥
दिवसा राइ वुत्ता य १४,
तिहि १५ गोत्ता १६ भोयणाणि १७ य।
आइच्चवार १८ मासा १६ य,
पंच संवच्छराइ य २०॥ १४॥
जोइसस्स य दाराइं २१,
नक्खत्तविजए वि य २२।
दसमे पाहुडे एए,
बावीसं पाँहु (ड) पाहुडा ॥ १५॥ (सू०-७)

प्रथमस्य प्राभृतस्य सत्के प्रथमे प्राभृतप्राभृते मुहूर्त्ताना दिवसरात्रिगताना वृद्धयपवृद्धी वक्तव्ये १, द्वितीयेऽर्द्धमण्डलस्य द्वयोरपि सूर्ययो प्रत्यहोरात्रमर्द्धमण्डलविषया सस्थिति -व्यवस्था वक्तव्या २, तृतीये तव मतेन क सूर्य कियदपरेण सूर्येण चीर्ण क्षेत्र प्रतिचरतीति निरूप्यम् ३, चतुर्थे द्वावपि सूर्यौ परस्पर कियत्परिमाणमन्तर कृत्वा चारं चरत इति प्रतिपाद्यम् ४, पञ्चमे कियत्प्रमाण द्वीप समुद्र वाऽवगाह्य सूर्यश्चार चरतीति ५, षष्ठे एकैकेन रात्रिन्दिवेन एकैक सूय कियत्प्रमाण क्षेत्र विकम्प्य-विमुच्य चार चरतीति ६, सप्तम मण्डलाना सस्थानमभिधानीयम् ७, अष्टमे मण्डलानामेव विष्कम्भो—बाहल्यमिति ८, एवमर्थाधिकारसमन्वितानि प्रथम प्राभृतेऽष्टौ प्राभृतप्राभृतानि। सम्प्रति प्रथम एव प्राभृते चतुरादिषु प्राभृतप्राभृतेषु यत्र यावत्य प्रतिपत्तय परमतरूपास्तत्र तावतीरभिधित्सुराह—'छप्पचे' त्यादि, प्रथमस्य प्राभृतस्य चतुरादिषु प्राभृतप्राभृतेषु यथाक्रममेता प्रतिपत्तय -पर मतरूपा भवन्ति, तद्यथा-चतुर्थे प्राभृतप्राभृते षट् प्रतिपत्तय ६ पञ्चमे पञ्च ५, षष्ठे सप्त ७, सप्तमे अष्टौ ८ अष्टमे तिस्र ३ इति। सम्प्रति द्वितीये प्राभृते यदर्थाधिकारोपेतानि त्रीणि प्राभृतप्राभृतानि तान् प्रतिपादयति-'पडिवत्ती' त्यादि, द्वितीयस्य प्राभृतस्य प्रथमे प्राभृतप्राभृते सूर्यस्योदये अस्तमयनेषु च प्रतिपत्तय,—परमतरूपा: प्र-

निपाद्या स्वमतप्रतिपत्तिश्च । द्वितीये भेदघाते कर्णकला च वक्तव्या, किमुक्तं भवति ?-भेदो मण्डलस्यापान्तराल तत्र घातो—गमनम् 'हन्' हिंसागत्योरिति वचनात्, स एकेषां मतेन प्रतिपाद्य, यथा विवक्षिते मण्डले सूर्येणापूरिते सति तदनन्तर सूर्योऽपरमनन्तर मण्डलं संक्रामतीति, तथा कर्ण—कोटिभाग तमधिकृत्यापरेषा मतेन कला वक्तव्या, यथा विवक्षिते मण्डले द्वावपि सूर्यौ प्रथमक्षणं प्रविष्टौ सन्तौ पूर्वापरकोटिद्वय लक्षीकृत्य बुद्ध्या परिपूर्णं यथावस्थित मण्डल विवक्षित्वा तत परमण्डलस्य कर्ण—कोटिभागरूममभिसमीक्ष्य तत कलया १ मात्रया २ इत्यर्थ, अपरमण्डलाभिमुखमभिसर्पन्तौ चार चरत इति । तृतीये प्राभृतप्राभृते प्रतिमण्डल मुहूर्तेषु गति-गतिपरिमाणमभिधातव्यम् तत्र निष्क्रामति प्रविशति वा सूर्ये यादृशी गतिर्भवति तादृशीमभिधित्सुराह—'निक्खमे' त्यादि निष्क्रामन्—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निर्गच्छन् सूर्यो यथोत्तर मण्डलं संक्रामन् शीघ्रगति शीघ्रतरगतिर्भवति, प्रविशन्—सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरमागच्छन् प्रतिमण्डल मन्दगति मन्दमन्दगति, तेषा च मण्डलाना चतुरशीत चतुरशीत्यधिक शत सूर्यस्य भवति तेषां मण्डलाना च विषये प्रतिमुहूर्त्त सूर्यस्य गतिपरिमाणचिन्तया पुरुषाणा प्रतिपत्तयो नाम मतान्तररूपा भवन्ति । सम्प्रति कस्मिन् प्राभृतप्राभृते कति प्रतिपत्तय इत्येतत्प्ररूपयति—द्वितीये प्राभृते त्रिष्वपि प्राभृतप्राभृतेषु यथाक्रममेव सख्या प्रतिपत्तयो भवन्ति,तद्यथा—प्रथमे प्राभृतप्राभृते उदये—सूर्योदयवक्तव्यतोपलक्षिते अष्टौ भणितास्तीर्थकरगणधरै प्रतिपत्तय, द्वितीये प्राभृतप्राभृते भेदघाते—भेदघातरूपे परमतवक्तव्यतोपलक्षित द्व एव प्रतिपत्ती भवत, तृतीये प्राभृतप्राभृते मुहूर्तगतौ—मुहूर्तगतिवक्तव्यतोपलक्षिते चतस्र प्रतिपत्तयो भवन्ति, 'चत्तारी' ति च सूत्रे नपुसकत्वनिर्देश प्राकृतत्वात्,प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि,यदाह पाणिनि स्व प्राकृतलक्षणे-' लिङ्ग व्यभिचार्यपी' ति । सम्प्रति दशमप्राभृते यान्यपान्तरालवर्त्तीनि द्वाविंशतिसख्यानि प्राभृतप्राभृतानि तेषामर्थाधिकारमाह—दशमे प्राभृते एतानि—सूत्रे पुस्त्वनिर्देश प्राकृतत्वात् एतदर्थाधिकारोपेतानि द्वाविंशति प्राभृतप्राभृतानि भवन्ति,तद्यथा—प्रथमे प्राभृतप्राभृते नक्षत्राणामावलिकाक्रमो वक्तव्य यथा अभिजितादीनि नक्षत्राणि भवन्तीति १, द्वितीये नक्षत्रविषय मुहूर्त्ताग्र मुहूर्त्तपरिमाण वक्तव्यम् २, तृतीये 'एव भागा' इति 'पूर्वभागा' इति पूर्वपश्चिमादिप्रकारेण भागा वक्तव्या ३, चतुर्थे 'योगस्स' त्ति-योगस्यादिर्वक्तव्य, तथा च वक्ष्यति—' ता कह ते जोगस्स आई आहियत्ति वइजा ' इति ४, पञ्चमे कुलानि चशब्दादुपकुलानि कुलोपकुलानि च वक्तव्यानि ५, षष्ठे पौर्णमासीति-पौर्णमासी वक्तव्यता अभिधेया ६, सप्तमे 'सन्निपात' इति अमावस्यापौर्णमासीसन्निपातो वक्तव्य. ७, अष्टमे नक्षत्राणा सस्थिति-सस्थान वक्तव्यम्, नवमे नक्षत्रताराग्र तारापरिमाणमभिधेयम् ९,दशमे नेता वक्तव्यो, यथा कति नक्षत्राणि स्वयमस्तङ्गमनेनाहोरात्रपरिसमाप्त्या क मास नयन्तीति १०, अपरस्मिन्नेकादशे प्राभृतप्राभृते चन्द्रमार्गा.

नक्षत्राधिपतीना देवतानामध्ययनानि—अधीयते ज्ञायते एभिरित्यध्ययनानि—नामानि वक्तव्यानि १, त्रयोदशे मुहूर्त्ताना नामकानि वक्तव्यानि १३, चतुर्दशे दिवसा रात्रयश्चोक्ता १४,पञ्चदशे तिथय १५, षोडशे गोत्राणि नक्षत्राणा १६ सप्तदशे नक्षत्राणा भोजनानि वाच्यानि, यथेदं नक्षत्रमेवरूपे भोजने कृत शुभाय भवतीति १७, अष्टादशे आदित्यानामुपलक्षणमेतच्चन्द्रमसा च चारा वक्तव्या १८, एकोनविंशतितमे मासा १९, विंशतितमे सवत्सरा २०, एकाविंशतितमे ज्योतिषा—नक्षत्रचक्रस्य द्वाराणि वक्तव्यानि, यथाऽमूनि नक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि अमूनि च पश्चिमद्वाराणीत्यादि २१, द्वाविंशतितमे नक्षत्राणा विचय -चन्द्रसूर्ययोगादिविषयो निर्णयो वक्तव्य इति । तदेवमुक्ता प्राभृतप्राभृतसख्या तेषामर्थाधिकाराश्च २२ । सू० प्र० १ पाहु० ।

उपसहारमाह—

इय एस पाहुडत्था, अभव्वजणहियियदुल्लहा इणमो ।
उक्कित्तिता भगवता, जोतिसरायस्स पण्णत्ती ॥ १ ॥
एस गहिता वि सता, थद्धे गारवियमाणि पडिणीए ।
अबहुस्सुए ण देया, तव्विवरीते भवे देया ॥ २ ॥
सद्धाधितिउट्ठाणु-च्छाहकम्मबलविरियपुरिसकारेहिं ।
जो सिक्खिओ वि संतो, अभायणे परिकहेज्जाहि ॥३॥
सो पवयणकुलगणस-घबाहिरो णाणविणयपरिहीणो ।
अरहतथेरगणहर-मेर किर होति वोलीणो ॥ ४ ॥
तम्हा धितिउट्ठाणु-च्छाहकम्मबलविरियसिक्खिअं णाणं ।
धारेयव्व णियमा, ण य अविणीएसु दायव्वं ॥ ५ ॥

इति—एवम्-उक्तेन प्रकारेण अनन्तरमुद्दिष्टस्वरूपा प्रकटार्था—जिनवचनतत्त्ववेदिनामुत्तानार्था,इय चतथ प्रकटार्था ऽपि सती अभव्याना हृदयेन—पारमार्थिकाभिप्रायेण दुर्लभा, भावार्थमधिकृत्याभव्यजनाना दुर्लभेत्यर्थ, अभव्यत्वादेव तेषा सम्यग्जिनवचनपरिभावात्, उत्कीर्तिता—कथिता भगवती—ज्ञानैश्वर्या देवता ज्योतिषराजस्य—सूर्यस्य प्रज्ञप्ति । एषा च स्वय गृहीता सती यस्मै न दातव्या तत्प्रतिपादनार्थमाह—' एसा गहिया वि' इत्यादि,' गाथाद्वयम्, एषा—सूर्यप्रज्ञप्ति स्वय सम्यक्करणेन गृहीताऽपि सती " व्यत्ययोऽप्यासाम् " इति वचनात्—चतुर्थ्यर्थे सप्तमी, ततोऽयमर्थ -' थद्धे ' इति स्तब्धाय स्वभावत एव मानप्रकृत्या विनयभ्रशकारिणे, ' गारवि य ' त्ति, ऋद्ध्यादिगौरव सजातमस्येति गौरावतस्तस्मै ऋद्धिरससाताना-मन्यतमेन गौरवेण गुरुतरायेति भाव, ऋद्ध्यादिमदोपेतो ह्याचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमपीद सूर्यप्रज्ञप्तिप्रकीर्णकमाचार्यादिक च तद्वेत्तारमवज्ञया पश्यति, सा चावज्ञा, दुरन्तनरकादिप्रपातहेतुरतस्तदुपकारायैव तस्मै दानप्रतिषेध, इय च भावना स्तब्धमान्यादिष्वपि भावनीया, तथा मानिने—जात्यादिमदोपेताय प्रत्यनीकाय-दूरभव्यतया अभव्यतया वा सिद्धान्तवचननिकुट्टनपराय, तथा अल्पश्रुताय—अवगाढस्तोकशास्त्राय, स हि जिनवचनेषु (अ) सम्यग्भावितत्वात्, शब्दार्थपर्यालोचनायामकुशलत्वाच्च यथावत्कथ्य-

मानमपि न सम्यगभिरोचयन इति न दया, किन्तु तद्विपरीताय दातव्या भवेत्। भवेदिति क्रियापदस्य सामर्थ्यलब्धावप्युपादान दातव्यत्वावधारणार्थं तद्विपरीताय दातव्यैव नाऽदत्तव्या। अदान शास्त्रव्यवच्छेदप्रसक्त्या तीर्थव्यवच्छेदप्रसक्ते, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह-'सद्धे' त्यादि श्रद्धा—श्रवण प्रति वाञ्छा धृति:—विवाक्षत जिनवचन सत्यमेव नान्यथति मनसाऽवष्टम्भ उत्थान—श्रवणाय गुरु प्रत्यभिमुखगमनमुत्साह —श्रवणविषये मनस उत्कलिकाविशेष यद्वशादिदानीमेव यदि मे पुण्यवशात् सामग्री सम्पद्यत शृणोमि च तत शोभन भवतीति परिणाम उपजायते कर्म—वन्दनादिलक्षण बल—शारीरो वाचनादिविषय प्राण वीर्यम्—अनुप्रेक्षाया सूक्ष्मसूक्ष्मार्थोहनशक्ति पुरुषकार -तदव वीर्य साधिताभिमतप्रयोजनम्। एते कारणै य स्वय शिक्षितोऽपि गृहीतसूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रार्थोभयोऽपि सन् यो दाक्षिण्यादिना अन्तवासिनि अभाजने-अयोग्ये प्रतिक्षिपत्—सूत्रतोऽर्थत उभयतो वा न्यसेत् 'सो पवयण' त्यादि स प्रवचनकुलगणसङ्घबाह्यो ज्ञानविनयपरिहीणो—ज्ञानाचारपरिहीणो भगवदर्हत्स्थविरगणधरमर्यादा-भगवदर्हदादिकृता व्यवस्था भवति किल व्यतिक्रान्त। किलेत्याप्तवादसूचकम्, इत्थमाप्तवचन व्यवस्थित यथा स नून भगवदर्हदादिव्यवस्थामतिक्रान्त इति तदतिक्रम च दीर्घससारिता। तम्हे त्यादि तस्माद् धृत्युत्थानोत्साहकर्मबलवीर्यैर्यत् ज्ञान-सूर्यप्रज्ञप्त्यादि स्वय मुमुक्षुणा सता शिक्षित तन्नियमादात्मन्येव धतव्यम् न तु जातुचिद्-व्यविनीतेषु दातव्यम् उक्तप्रकारेण तद्दान आत्मपरदीर्घसमारोन्विप्रसक्त तदेवमुक्त प्रदानविधि। इयं च सूर्यप्रज्ञप्तिरर्थतो मिथिलाया नगर्यां भगवता वीरवर्द्धमान—स्वामिना साक्षादुक्ता।

'सूर्यप्रज्ञप्तिमिमा-मतिगम्भीरा विवृण्वता कुशलम्।
यदवापि मलयगिरिणा साधुजनस्तन भवतु कृती॥ ३॥"

सू० प्र० २० पाहु०। या० विं०। 'कालिअसुय च इसिभासियाइँ तइओ अ सूरपन्नत्ती। सव्वो उ दिट्ठिवाओ, चउत्थगा होइ अणुओगो।" आ० क० १ अ०।

सूरपरिवेस-सूर्यपरिवेष-पु०। सूर्यस्य परितो वलयाकारपरिणतौ, अनु०। जी०।

सूरपव्वय-सूर्यपर्वत-पु०। मेरुपर्वतस्य पश्चिमवनखण्डव—दिकान्तविजयस्य दक्षिणस्या दिशि पर्वतभेदे, स्था० २ ठा० ३ उ०।

दो सूरपव्वया। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सीतोदाया उत्तर पार्श्वे महावक्रविजयक्षत्र वक्षस्कारपर्वते, ज० ४ वक्ष०। स्था०।

सूरपाणिलेह-सूर्यपाणिलेख-पु०। सूर्य इव सूर्याकारा पाणौ लेखा यषा त सूर्यपाणिलेखा। सूर्याकृतिरेखायुतहस्तेषु जी० ३ प्रति ४ अधि०। प्रश्न०।

सूरपुरंगम-शूरपुरंगम-पु०। शूराणामग्रगामिनि सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ०।

सूरप्पभ-सूर्यप्रभ-न०। चतुर्थे देवलोकसत्के विमानभेदे, स० ५ सम०।

सूरप्पभा-सूर्यप्रभा--स्त्री०। एकादशस्य तीर्थकृतो निष्क्रमणशिविकायाम्, स०। ज्ञी०। सूर्यस्य ज्योतिष्केन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ०।

सूरप्पमाणभोइ-सूर्यप्रमाणभोजिन्-पु०। सूर्योदयादस्तमय यावदशनपानाद्यभ्यवहारिणि, स० २० सम०। आ० चू०। दशा०। सूर एव पमाण तस्स उदयमेत्ते आरद्धो जाव ण अत्थमेइ ताव भुजइ सज्झायमादी न करइ परिचाइओ रुस्सइ अजीरगादी असमाधी उप्पज्जंति। आव० ४ अ०।

सूरभद्द-सूर्यभद्र-पु०। सूर्यद्वीपदेवे, जी०३ प्रति० ४ अधि०।

सूरमंडल-सूर्यमण्डल-न०। आदित्यविमानवृत्ते, स० १० सम०। सूर्यवक्तव्यताया पञ्चदश द्वाराणि तत्रेमानि—पञ्चदशानुयोगद्वाराणिमण्डलसङ्ख्या १मण्डलक्षत्रम् २ मण्डलान्तरम् ३ बिम्बायामविष्कम्भादि ४ मरुमण्डलक्षत्रयारबाधा, ५ मण्डलायामादिवृद्धिहानी ६ मुहूर्तगति ७ दिनरात्रिवृद्धिहानी ८ तापक्षत्रसस्थानादि ९ दूरासन्नादिदर्शने लाकप्रतीत्युपपत्ति १० चारक्षेत्रऽतीतादिप्रश्न ११ तत्रैव क्रियाप्रश्न १२ ऊर्ध्वादिदिक्षु प्रकाशयोजनसख्या १३ मनुष्यक्षत्रवर्तिज्योतिष्कस्वरूपम् १४ इन्द्राद्यभावे स्थितिप्रकल्प १५।

तत्र मण्डलसख्यायामादिसूत्रम्—

कइ ण भंते! सूरमंडला पण्णत्ता?, गोअमा! एगे चउरासीए मंडलसए पण्णत्ते इति। जंबुद्दीवे ण भंते! दीवे केवइअं ओगाहित्ता केवइआ सूरमण्डला पण्णत्ता?, गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे असीअ जोअणसयं ओगाहित्ता एत्थ ण पण्णसट्ठी सूरमण्डला पण्णत्ता, लवणे णं भंते! समुद्दे केवइअ ओगाहित्ता केवइआ सूरमंडला पण्णत्ता?, गोअमा! लवणे समुद्दे तिण्णि तीसे जोअणसए ओगाहित्ता एत्थ णं एगूणवीसे सूरमंडलसए पण्णत्ते, एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे लवणे अ समुद्दे एगे चुलसीए सूरमंडलसए भवंतीतिमक्खायं ति॥१॥ (सू० १२७)

'कइ ण' मित्यादि कति भदन्त! सूर्ययादक्षिणोत्तरायणं कुर्वतोनिजबिम्बप्रमाणचक्रवालविष्कम्भानि प्रतिदिनभ्रमिक्षत्रलक्षणानि मण्डलानि प्रज्ञप्तानि? मण्डलत्व चैषा मण्डलसदृशत्वात् न तु नास्त्विकं, मण्डलप्रथमक्षणे यद् व्याप्त क्षत्र तत्समश्रेण्येव यदि पुर क्षत्र व्याप्नुयात् तदा नास्त्विकी मण्डलता स्यात्, तथा च सति पूर्वमण्डलादुत्तरमण्डलस्य योजनद्वयमन्तर न स्यादिति, भगवानाह—गौतम! एकं चतुरशीत—चतुरशीत्यधिकं मण्डलशत प्रज्ञप्तम्, यथा चैभिश्चारक्षेत्रपूरण तथा अनन्तरद्वारे प्ररूपयिष्यते। अथैतान्येव क्षेत्रविभागेन द्विधा विभज्याक्रमसख्या पुन प्रश्नयति—'जंबुद्दीवे' त्ति-जम्बूद्वीप द्वीपे भदन्त! कियत्क्षेत्रमवगाह्य कियन्ति सूर्यमण्डलानि प्रज्ञप्तानि

दक्खिणकट्ठाओ णं सूरिए दोच्च छम्मास अयमाणे चोयालीसइमे मडलगते अट्ठासीइ इगसट्ठिभागे मुहुत्तस्स रयणिखेत्तस्स निवुड्ढेत्ता दिवसखेत्तस्स अभिनिवुड्ढित्ताण सूरिए चार चरइ । (सू० ८८ +)

बाहिराओ ण ' मित्यादि, बाह्याया सर्वाभ्यन्तरमण्डलरूपाया उत्तरस्या काष्ठाया क्वचिद् ' बाहिराओ ' त्ति-न दृश्यते सूर्य , प्रथम षण्मास दक्षिणायनलक्षण दक्षिणायनादित्वात्सवत्सरस्य अयमाण' त्ति-आयन् , आगच्छन् चतुश्चत्वारिंशत्तममण्डलगतोऽष्टाशीतिमेकषष्टिभागान्-'दिवसखेत्तस्स ' त्ति-दिवस्यैव निवुड्ढत्त ' त्ति-निवर्द्ध्य-ह्रापयित्वा ' रयणिखेत्तस्स' त्ति-रजन्यास्तु अभिवर्द्ध्य सूरिए चार चरइ ' त्ति-भ्राम्यतीति , इह च भावनैवम्-प्रतिमण्डल दिनस्य मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहानेर्दक्षिणायनापत्तया चतुश्चत्वारिंशतमे अष्टाशीतिर्भागा हीयन्ते रात्रेस्तु त एव वर्द्धन्त इति, द्वि सूर्यग्रहण त्वह दिनगत्याश्रितवाक्यद्वयभदकल्पनया ततो न पुनरुक्तमवसेयमिति । इद च सूत्रमष्टसप्ततिस्थानकसूत्रवद्भावनीयमिति , ' दक्खिणकट्ठाओ ' इत्यादिसूत्र पूर्वसूत्रवदवगन्तव्यम् , नवरमिह दिनवृद्धि रात्रिहानिश्च भावनीयेति । स० ८८ सम० । (' आउट्टि ' शब्द द्वितीयभागे ३१ पृष्ठे मण्डलाऽऽवृत्तय उक्ता ।)

अथ सूर्यस्य सर्वमण्डलेषु प्रतिमुहूर्त्त गतिप्रमाणमाह—

मज्झि दुगन्निगवन्ना, सया य चउवन्न संजुआ बाहिं ।
सूरस्स य अट्ठारस, सट्ठीभागाणमिह वुड्ढी ॥ २१ ॥

सर्वमध्यमण्डल वर्त्तमानस्य जम्बूद्वीपसत्कसूर्यस्य तु द्विपञ्चाशच्छतानि एकपञ्चाशदधिकानि योजनानामिति योग , एकैकस्मिन्मुहूर्ते गतिरेतावती भवति-५२५१ $\frac{२९}{६०}$ ये चापरितनाशा सूत्रे स्तोकत्वान्नोक्तास्ते चन्द्रसूर्ययोर्मुहूर्त्तवर्त्तमानाऽवसर चिन्तयिष्यन्ते । या च सर्वमध्यमण्डल मुहूर्त्तगति सूरस्य सैव चतु पञ्चाशद्योजनसयुता कृता सती सर्वबाह्यमण्डले प्रतिमुहूर्त्त गतिर्जायत यथा—५३०५ $\frac{१५}{६०}$ अत्र प्रतिमण्डल किञ्चिदूनानामष्टादशषष्टिभागानाम् $\frac{१८}{६०}$ वृद्धि यतोऽष्टादशाना त्र्यशीत्यधिकशतगुणन ३२९४ जायते , तेषा षष्ट्या भागहारे लब्धानि चतु पञ्चाशद्योजनानीति ।

अथ अधिकारान्नक्षत्राणां प्रतिमुहूर्त्त गतिप्रमाणमाह—

पणसहस्सदुसयपाहिअ, पणसट्ठी जोअणाण मज्झिगई ।
चउपन्नहिआसा बहि-मंडलए होइ रिक्खाण ॥ २२ ॥

' पणसहस्स' त्ति-सर्वाभ्यन्तरमण्डले वर्त्तमानाना नक्षत्राणामेकैकस्मिन्मुहूर्त्ते गति पञ्चसहस्राणि द्वे शते पञ्चषष्टिश्च साधिका योजनानाम् ५२६५ $\frac{१८२६३}{२१९६०}$ सा च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतिश्चतु पञ्चाशद्योजनाधिका क्रियत तदा सर्वबाह्यमण्डले वर्तमानाना नक्षत्राणां प्रतिमुहूर्त्त गतिर्यथा ५३१९ $\frac{१६३६५}{२१९६०}$ अत्र प्रतिमण्डलवृद्धि सम्यग् न ज्ञायत यतो मण्डलानामन्तर सर्वत्र तुल्य नास्ति । मण्ड० । ज० ।

अथ भरूमण्डलयोरबाधाद्वारम् , तत्रादसूत्रम्—

जंबुद्दीवे णं भंत ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए अबाहाए सव्वब्भतरे सूरमडले पण्णत्ते ?, गोअमा ! चोआलीस जोअणसहस्साइं अट्ठ य वीसे जोअणसए अबाहाए सव्वब्भतरे सूरमंडले पण्णत्ते । (सू० १३१+)

' जबुद्दीवे ण' मित्यादि, जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवन् ! मन्दरस्य पर्वतस्य कियत्या अबाधया सर्वाभ्यन्तर सूर्यमण्डलं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अष्ट च विंशत्यधिकानि योजनशतानि अबाधया सर्वाभ्यन्तर सूर्यमण्डल प्रज्ञप्तम् , अत्रोपपत्ति --मन्दरात् जम्बूद्वीपविष्कम्भ पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, इद हि मण्डल जगतीतो द्वीपदिशि अशीत्यधिकयोजनशतोपसङ्क्रमे भवति , तत ४५००० योजनरूप द्वीपविष्कम्भादियति १८० योजनरूपे शोधिते जात यथोक्त मानम् , एतच्च चक्रवालविष्कम्भत भवति तेनापरसूर्यसर्वाभ्यन्तरमण्डलस्याप्यनेनैव करणेन-तावत्येवाबाधा बोद्धव्या एतेन यदन्यत्र क्षेत्रसमासटीकादौ मेरुमवधीकृत्य सामान्यतो मण्डलक्षेत्राबाधापरिमाणद्वार पृथक् प्ररूपित तदनेनैव गतार्थम् ,अस्यैवाभ्यन्तरतो मण्डलक्षेत्रस्य सीमाकारित्वात् ।

अथ प्रतिमण्डल सूर्यस्य दूरदूरगमनादबाधापरिमाणमनियतमित्याह—

जंबुद्दीवे णं ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइअबाहाए सव्वब्भंतराणतरे सूरमडले पण्णत्ते ?, गोयमा ! चोआलीस जोअणसहस्साइं अट्ठ य बावीसे जोअणसए अडयालीसं च एगसट्ठिभागे जोयणस्स अबाहाए अब्भंराणतरे सूरमडले पण्णत्ते ? । (सू० १३१ ×)

'जबुद्दीवे ण' मित्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीप मन्दरस्य पर्वतस्य कियत्या अबाधया सर्वाभ्यन्तरादनन्तर-निरन्तरतया जायमानत्वात् द्वितीय सूर्यमण्डल प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अष्ट च योजनशतानि द्वाविंशत्याधिकानि अष्टचत्वारिंशत चैकषष्टिभागान् योजनस्याबाधया सर्वाभ्यन्तरानन्तर सूर्यमण्डल प्रज्ञप्त, पूर्वस्माद्द्वयाधिक तद्बिम्बविष्कम्भादन्तरमानाच्च समाधयम् ।

अथ तृतीयमण्डल पृच्छन्नाह—

जंबुद्दीवे णं भंत ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए अबाहाए अब्भतरतच्चे सूरमंडले पण्णत्ते ?, गोयमा ! चोआलीसं जोअणसहस्साइं अट्ठ य पणवीसे जोअणसए पणतीसं च एगसट्ठिभागे जोअणस्स अबाहाए अब्भंतरतच्चे सूरमडले पण्णत्ते इति । (सू० १३१×)

'जबुद्दीव ण' मित्यादि व्यक्त नवरम् 'अब्भतर तच्च' मिति अभ्यन्तरतृतीयम् अनेन बाह्यतृतीयमण्डलस्य व्यवच्छेद ,उत्तरसूत्रे चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि अष्ट शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चत्रिंशत चैकषष्टिभागान् योजनस्याबाधया अभ्यन्तरतृतीय सूर्यमण्डल प्रज्ञप्तम् उपपत्तिस्तु द्वितीयमण्डलाबाधापरिमाणे ४४८२२ योजन $\frac{४८}{६१}$ इत्येवरूपे प्रस्तुतमण्डलसत्क सान्तर बिम्बविष्कम्भे प्रक्षिप्ते जात यथोक्त मानम् ।

एव प्रतिमण्डलमबाधावृद्धावनीयमानाया मा भूद् ग्रन्थगौरव तेन तज्जिज्ञासूना बोधकमतिदेशमाह—

एवं खलु एतेणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिए तयणंतराओ मंडलाओ तयणंतरं मंडल संकममाणे संकममाणे दो

दो जोअणाइं अडयालीसं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगे मंडले अबाहावुड्ढिं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ त्ति (सू०१३१×)

'एवं खलु' इत्यादि एवमुक्तरीत्या, मण्डलत्रयदर्शितयेत्यर्थ, एतेनोपायेन-प्रत्यहोरात्रमकैकमण्डलमोचनरूपेण निष्क्रामन्—लवणाभिमुखं मण्डलानि कुर्वन् सूर्यस्तदनन्तरात् विवक्षितात् पूर्वस्मात् मण्डलात् तदनन्तरं-विवक्षितमुत्तरमण्डलं सङ्क्रामन् सङ्क्रामन् द्वे द्वे योजने अष्टचत्वारिंशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकस्मिन् मण्डले अबाधया वृद्धिम भिवर्द्धयन् २ सर्वबाह्यमण्डलमुपक्रम्य चारं चरति, यद्यपि अति देशरुचिरपि सूत्रकृन्मण्डलत्रयाभिव्यक्तिमदर्शयत् तत्प्रथम ध्रुवाङ्कदर्शनार्थं द्वितीयं मण्डलाभिवृद्धिदर्शनार्थं तृतीयं पुनस्तदभ्यासार्थमिति ।

अथ पश्चानुपूर्व्यापि व्याख्यानाङ्गमित्यन्त्यमण्डलादारभ्य मेरुमण्डलयोरबाधा पृच्छन्नाह—

जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइआए अबाहाए सव्वबाहिरे सूरमंडले पण्णत्ते !, गोयमा ! पणयालीसं जोअणसहस्साइं तिण्णि अ तीसे जोअणसए अबाहाए सव्वबाहिरे सूरमण्डले पण्णत्ते । (सू० १३१×)

'जंबुद्दीवे' इत्त जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य कियत्या अबाधया सर्वबाह्यं सूर्यमण्डलं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि च योजनशतानि त्रिंशदधिकानि अबाधया सर्वबाह्यं सूर्यमण्डलं प्रज्ञप्तम् , तत्र मन्दरात् पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि जगती, ततो लवणे त्रीणि शतानि त्रिंशदधिकानि ।

तथा द्वितीयमण्डलपृच्छा—

जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइयाए अबाहाए सव्वबाहिराणंतरे सूरमंडले पण्णत्ते ?, गोअमा ! पणयालीसं जोअणसहस्साइं तिण्णि अ सत्तावीसे जोअणसए तेरस य एगसट्ठिभाए जोअणस्स अबाहाए बाहिराणंतरे सूरमंडले पण्णत्ते । (सू० १३१+)

'जम्बुद्दीवे' त्ति प्रश्नसूत्रे बाह्यानन्तरम्-पश्चानुपूर्व्या द्वितीयमित्यर्थः, उत्तरसूत्रे पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि तथैव जगती ततस्त्रिंशदधिकत्रिशतयोजनातिक्रमे यत्सूर्यमण्डलं मुक्तं तस्मादन्तरमानं बिम्बविष्कम्भमाने च शोधिते जातं यथोक्तं मानमिति ।

अथ तृतीयम्—

जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स केवइयाए अबाहाए बाहिरतच्चे सूरमंडले पण्णत्ते ?, गोयमा ! पणयालीसं जोअणसहस्साइं तिण्णि अ चउवीसे जोअणसए छव्वीसं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स अबाहाए बाहिरतच्चे सूरमंडले पण्णत्ते । (सू० १३१×)

'जम्बुद्दीवे' त्ति व्यक्तं, नवरं उत्तरसूत्रे पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि च शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षड्विंशतिं च एकषष्टिभागान् योजनस्येति, अत्र पूर्वमण्डलाङ्कात् साऽन्तरमण्डलविष्कम्भयोजने २४६ शोधिते जातं यथोक्तं मानं, पूर्वमण्डलाङ्को ध्रुवाङ्कस्तत्र सबिम्बविष्कम्भोऽन्तरष्कम्भः शोध्यस्तत उपपद्यत यथोक्तं मानम् ।

उक्तावशिष्टेषु मण्डलेष्वतिदेशमाह—

एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे संकममाणे दो दो जोअणाइं अडयालीसं च एगसट्ठिभाए जोयणस्स एगमेगे मंडले अबाहावुड्ढिं णिवुड्ढेमाणे णिवुड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ ।५। (सू० १३१)

'एवं खलु' इत्यादि, एवमुक्तरीत्या मण्डलत्रयदर्शितयेत्यर्थ, एतेनोपायेन प्रत्यहोरात्रमकैकमण्डलमोचनरूपेण प्रविशन् जम्बूद्वीपमिति गम्यम् , सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं सङ्क्रामन् २ द्वे द्वे योजने अष्टचत्वारिंशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकस्मिन् मण्डले अबाधावृद्धिं निवर्द्धयन् २ इदं समवायाङ्गवृत्त्यनुसारेणोक्तं यथा वृद्धेरभावो निर्वृद्धि निशब्दस्याभावार्थत्वात् निवरा कन्येत्यादिवत् , तां कुर्वन् निवृद्धयन् २ इदं स्थानाङ्गवृत्त्यनुसारि, सूर्यप्रज्ञप्तिवृत्त्यादौ तु निवेष्टयन् निवेष्टयन् इत्युक्तमस्ति अत्र सर्वत्रापि ह्रापयन् ह्रापयन् इत्यर्थ , सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरतीति , गतमबाधाद्वारम् ।

अथ मण्डलायामादिवृद्धिहानिद्वारम्—

जंबुद्दीवे दीवे सव्वब्भंतरे णं भंते ! सूरमण्डले केवइअं आयामविक्खंभेणं केवइअं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ?, गोयमा ! णवणउइं जोअणसहस्साइं छच्च चत्ताले जोअणसए आयामविक्खंभेणं तिण्णि य जोयअणसहस्साइं पण्णरस य जोअणसहस्साइं एगूणणउइं च जोअणाइं किंचि विसेसाहिआइं परिक्खेवेणं । (सू० १३२+)

'जंबुद्दीवे' इत्यादि , जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे सर्वाभ्यन्तरं सूर्यमण्डलं कियदायामविष्कम्भाभ्यां कियच्च परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! नवनवतिं योजनसहस्राणि षट् च योजनशतानि चत्वारिंशदधिकानि आयामविष्कम्भाभ्यां , त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदश च योजनसहस्राण्येकोननवतिं च योजनानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, तत्रायामविष्कम्भयोरुपपत्तिरेवम्-जम्बूद्वीपविष्कम्भादुभयोः पार्श्वयोः प्रत्येकमशीत्यधिकयोजनशतशोधने यथोक्तं मानम् , तद्यथा-जम्बूद्वीपमानम् १००००० अस्मादशीत्यधिकयोजनशते १८० द्विगुणित ३६० शोधिते सति जातम् ९९६४० इति, परिक्षेपस्त्वस्यैव राशेः 'विक्खम्भवग्गदहगुणे'त्यादिकरणवशादानतव्य ग्रन्थविस्तरभयान्नात्रोपन्यस्यते,यद्वा-यदेकतो जम्बूद्वीपविष्कम्भादशीत्यधिकयोजनशतं यद्यपरतोऽपि तेषां त्रयाणां शतानां षष्ट्यधिकानाम् ३६० परिरयः एकादश शतान्यष्टात्रिंशदधिकानि ११३८, एतानि जम्बूद्वीपपरिरयात् शोध्यन्ते , ततो यथोक्तं परिक्षेपमानं भवति ।

अथ द्वितीयमण्डले तत्पृच्छा—

अब्भंतराणंतरे णं भंते ! सूरमंडले केवइअं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ?, गोयमा ! णवणउइं

जोअणसहस्साइं छच्च पणयाले जोअणसए पणतीसं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स आयामविक्खभेणं तिण्णि जोअणसयसहस्साइं पण्णरस्स य जोअणसहस्साइं एगं सत्तुत्तरं जोअणसयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते । (सू० १३२×)

'अब्भतराण' मित्यादि,अन्वययोजना सुगमा, तात्पर्यार्थस्त्वयम्—सर्वाभ्यन्तरानन्तरं च--द्वितीय सूर्यमण्डलमायामविष्कम्भाभ्या नवनवतिं योजनसहस्राणि षट् च योजनशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि पञ्चत्रिंशत चैकषष्टिभागान् योजनस्य ९९६४५ ३५/६१ तथाहि-एकतोऽपि सर्वाभ्यन्तरानन्तरं मण्डलं सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतानष्टचत्वारिंशत्सङ्ख्यानेकषष्टिभागान् द्वे च योजने अपान्तराले विमुच्य स्थितमपरतोऽपि,तत पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य पूर्वमण्डलविष्कम्भादस्य मण्डलस्य विष्कम्भे वर्द्धन्ते , अस्य च सर्वाभ्यन्तरानन्तरमण्डलस्य परिक्षेपस्त्रीणि शतसहस्राणि पञ्चदश सहस्राण्येकं च शतं सप्तोत्तर योजनानाम् ३१५१०७,तथाहि—पूर्वमण्डलादस्य विष्कम्भे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य वर्द्धन्ते, पञ्चाना च योजनाना पञ्चत्रिंशत्सङ्ख्यैकभागाधिकाना परिरयं सप्तदश योजनानि अष्टत्रिंशच्चैकषष्टिभागा समधिका योजनस्य पर व्यवहारतो विवक्ष्यन्त परिपूर्णानि अष्टादश योजनानि, तानि पूर्वमण्डलपरिक्षेपे यदाऽधिकानि प्रक्षिप्यन्ते तदा यथोक्त द्वितीयमण्डलपरिमाण स्यात् ।

अथ तृतीयमण्डले तत्पृच्छा--

अब्भंतरच्चे णं भंते ! सूरमंडले केवइअं आयामविक्खभेणं केवइयं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? , गोयमा ! णवणउइं जोअणसहस्साइं छच्च एकावण्णे जोअणसए णव य एगसट्ठिभाए जोअणस्स आयामविक्खभेणं तिण्णि य जोअणसयसहस्साइं पण्णरस जोअणसहस्साइं एगं च पणवीसं जोअणसयं परिक्खेवेणं । (सू० १३२+)

'अब्भतरतच्चे णं' मित्यादि व्यक्त, नवरमुत्तरसूत्रे नवनवतिं योजनसहस्राणि षट् च एकपञ्चाशानि योजनशतानि नव चैकषष्टिभागान् योजनस्याभ्यन्तरतृतीयाख्य मण्डलमायामविष्कम्भेण, अत्रोपपत्ति पूर्वमण्डलायामविष्कम्भे ९९६४५योजन३५/६१ इत्येवरूपे एतन्मण्डलवृद्धौ ५ योजन ३५/६१ प्रक्षिप्ताया यथोक्त मान भवति, परिक्षेपेण च त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदश योजनसहस्राणि एक च पञ्चविंशत्यधिक योजनशतम् । अत्रोपपत्ति.--पूर्वमण्डलपरिक्षेपे ३१५१०७ योजनरूपे प्राग्युक्तयुक्त्याऽऽनीते अष्टादश १८ योजनरूपाया वृद्धौ प्रक्षिप्ताया यथोक्त मान भवति ।

अत्रोक्तातिरिक्तमण्डलायामादिपरिज्ञानाय लाघवार्थमतिदेशमाह--

एवं खलु एतेणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं उवसंकममाणे उवसंकममाणे पंच पंच जोअणाइ पणतीसं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगे मंडले विक्खंभवुड्ढिं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे अट्ठारस अट्ठारस जोअणाइ परिरयवुड्ढिं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे सव्वबाहिर मंडल उवसंकमित्ता चार चरइ । (सू० १३२ ×)

'एव खलु एतेण' मित्यादि,एवम्—उक्तरीत्या मण्डलत्रयदर्शितयेत्यथ , एतेन-उक्तप्रकारेण निष्कामयन् निष्कामयन् सूर्यस्तदनन्तरात्तदनन्तर मण्डल सङ्क्रामन् सङ्क्रामन् पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशत चैकषष्टिभागान् योजनस्यैकैकस्मिन् मण्डले विष्कम्भवृद्धिमभिवर्द्धयन् २ तथा उक्तरीत्यैव अष्टादश योजनानि परिरयवृद्धिमभिवर्द्धयन् परिरयवृद्धिमभिवर्द्धयन् सर्वबाह्यमण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति ।

अथ प्रकारान्तरेण प्रस्तुतविचारपरिज्ञानाय पश्चानुपूर्व्या पृच्छमाह—

सव्वबाहिरए णं भंते ! सूरमंडले केवइअं आयामविक्खंभेणं केवइअ परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? , गोयमा ! एग जोयणसयसहस्सं छच्च सट्ठे जोअणसए आयामविक्खंभेण तिण्णि अ जोअणसयसहस्साइं अट्ठारस य सहस्साइ तिण्णि अ पण्णरसुत्तरे जोअणसए परिक्खेवेण । (सू०१३२×)

'सव्वबाहिरए' इत्यादि प्रश्नसूत्र व्यक्तम् , उत्तरसूत्रे एक योजनलक्ष षट्षष्ट्यधिकानि योजनशतान्यायामविष्कम्भाभ्याम् , उपपत्तिस्तु जम्बूद्वीपो लक्षम् उभयो पार्श्वयोश्च प्रत्येक त्रिशदधिकानि त्रीणि योजनशतानि लवणान्तरमतिक्रम्य परतो वर्त्तमानत्वादस्य इदमेव मान,त्रीणि योजनलक्षाण्यष्टादश च सहस्राणि त्रीणि च पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति ' रिति किञ्चिदूनानि परिक्षेपेण भवन्ति , किञ्चिदूनत्व चात्र परिक्षेपकरणेन स्वय बोध्य, सवादश्चात्र विष्कम्भायाममाने लक्षोपरि यानि षष्ट्यधिकानि षट् योजनशतान्युक्तानि तस्य परिरयमानीय तस्य च जम्बूद्वीपपरिरये प्रक्षेपणाद् भवति ।

अथ द्वितीयमण्डले तत्पृच्छा—

बाहिराणतरे णं भंते ! सूरमडले केवइअं आयामविक्खंभेण केवइअ परिक्खेवेणं पण्णत्ते ? , गोयमा ! एगं जोअणसयसहस्स छच्च चउपण्ण जोअणसए छव्वीसं च एगसट्ठिभागे जोअणस्स आयामविक्खभेणं तिण्णि अ जोअणसयसहस्साइ अट्ठारस य सहस्साइ दोण्णि य सत्ताणउए जोअणसए परिक्खेवेण ति । (सू० १३२+)

' बाहिराणतरे ण भंते ! सूरमडले ' इत्यादि प्रश्न प्राग्वत् , उत्तरसूत्रे गौतम ! एक योजनलक्ष षट् चतुःपञ्चाशानि योजनशतानि षड्विंशतिं चैकषष्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भाभ्या , सवदति चेद् सर्वबाह्यमण्डलविष्कम्भात् पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाधिकपञ्चयोजनेषु शोधितेष्विति , त्रीणि योजनलक्षाण्यष्टादश च सहस्राणि द्वे च सप्तनवतियोजनशते परिक्षेपण । कथमुपपद्यत चेदिति वदाम , पूर्वमण्डलपरिरयादष्टादशयोजनशोधने सुस्थमिति ।

अथ तृतीयमण्डले तत्पृच्छा—

'बाहिरतच्चे णं भंते ! सूरमंडले केवइअं आयामविक्ख-

भंते! केवइअं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ?, गोयमा ! एगं जोअणसयसहस्सं छच्च अडयाले जोअणसए बावण्णं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोअणसयसहस्साइं अट्ठारस य सहस्साइं दोण्णि अ अउणासीए जोअणसए परिक्खेवेणं । (सू० १३२ +)

'बाहिरतच्चे णं' मित्यादि, प्रश्न पूर्ववत्, उत्तरसूत्रे बाह्यतृतीयं षट् एकं योजनलक्षं चाष्टाचत्वारिंशानि योजनशतानि द्वापञ्चाशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भाभ्याम्, युक्तिश्चात्र—अनन्तरपूर्वमण्डलात् पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाधिकपञ्चयोजनवियोजने साधु भवति, त्रीणि योजनलक्षाण्यष्टादश च सहस्राणि द्वे चैकोनाशीते योजनशते परिक्षेपेण, पूर्वमण्डलपरिधेरष्टादशयोजनशोधने यथोक्तं प्रस्तुतमण्डलस्य परिधिमानम् ।

अत्रातिदेशमाह—

एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तयणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे संकममाणे पंच पंच जोअणाइं पणतीसं च एगसट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगे मंडले विक्खंभवुड्ढिं णिव्वुड्ढेमाणे णिव्वुड्ढेमाणे अट्ठारस अट्ठारस जोअणाइं परिरयवुड्ढिं णिव्वुड्ढेमाणे णिव्वुड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । ६ । (सू० १३२ +)

'एवं खलु एएणं' मित्यादि प्राग्वद्व्याख्येयम्, व्याख्यातार्थत्वात् । गतमायामविष्कम्भादिवृद्धिहानिद्वारम्, अनेनैव क्रमेण द्वयोः सूर्ययोः परस्परमबाधाद्वारमप्यभ्यन्तरबाह्यमण्डलादिष्ववसेयम् ।

सम्प्रति मुहूर्तगतिद्वारम्—

जया णं भंते ! सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोयमा ! पंच पंच जोअणसहस्साइं दोण्णि अ एगावण्णे जोअणसए एगूणतीसं च सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणूसस्स सीआलीसाए जोअणसहस्सेहिं दोहि अ तेवट्ठेहिं जोअणसएहिं एगवीसाए अ जोअणस्स सट्ठिभाएहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ त्ति, से णिक्खममाणे सूरिए नवं संवच्छरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि सव्वब्भंतराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ त्ति । (सू० १३३ ×)

'जया णं भंते ! सूरिए सव्वब्भंतरं' इत्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति इति तदा एकैकेन मुहूर्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ?, गौतम ! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे चैकपञ्चाशे योजनशते एकोनत्रिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्यैकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, कथमिदमुपपद्यते इति चेत्, उच्यते–इह सर्वमपि मण्डलमेकेनाहोरात्रेण द्वाभ्यां सूर्याभ्यां परिसमाप्यते प्रतिसूर्यं चाहोरात्रगणने परमार्थतो द्वावहोरात्रौ भवतः । द्वयोश्चाहोरात्रयोः षष्टिर्मुहूर्तास्ततो मण्डलपरिरयस्य षष्ट्या भागे हृते यल्लभ्यते तन्मुहूर्त्तगतिप्रमाणम्, तथाहि—सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिरयस्त्रीणि लक्षाणि पञ्चदश सहस्राण्येकोननवत्यधिकानि योजनानाम् ३१५०८९, एतेषां षष्ट्या भागे हृते लब्धं यथोक्तं मुहूर्त्तगतिप्रमाणम् ५२५१ २९/६० अथ विनयार्जितमनस्कन प्रज्ञापकेनापृच्छितोऽपि विनेयस्य किञ्चिदधिकं प्रज्ञापनीयमित्याह–यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धादनुक्तमपि यच्छब्दगर्भितवाक्यमत्रानुसरणीय तद् यदा सूर्य एकेन मुहूर्तेन इयत् ५२५१ २९/६० प्रमाणं गच्छति तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलसङ्क्रमणकाले इहगतस्य मनुष्यस्य अत्र जात्यैकवचनं ततोऽयमर्थः—इहगतानां भरतक्षेत्रगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्राभ्यां च त्रिषष्टाभ्यां त्रिषष्ट्यधिकाभ्यां योजनशताभ्यामेकविंशत्या च योजनस्य षष्टिभागैरक्षयमाणः सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं—चक्षुर्विषय हव्व—शीघ्रमागच्छति, अत्र च स्पर्शशब्दो नेन्द्रियार्थसन्निकर्षपरश्चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वेन तदसम्भवादिति, कोऽत्रोपपत्तिरिति चेत्, उच्यते—इह दिवसस्यार्द्धेन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यते तावति व्यवस्थितः सूर्य उपलभ्यते, स एव लोके उदयमान इति व्यवह्रियते, सर्वाभ्यन्तरमण्डले दिवसप्रमाणमष्टादशमुहूर्त्तास्तेषामर्द्धं नव मुहूर्ताः एकैकस्मिंश्च मुहूर्ते सर्वाभ्यन्तरं मण्डले चारं चरन् पञ्च योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते एकपञ्चाशदधिके एकोनत्रिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्य गच्छति, एतावन्मुहूर्त्तगतिपरिमाणं नवभिर्मुहूर्तैर्गुण्यते तदा भवति यथोक्तं दृष्टिपथप्राप्ततविषयपरिमाणमिति, एवं सर्वेष्वपि मण्डलेषु स्वस्वमुहूर्त्तगतौ स्वस्वदिवसार्द्धगतमुहूर्त्तराशिना गुणितायां दृष्टिपथप्राप्तता भवति, दृष्टिपथप्राप्तता चक्षुःस्पर्शः पुरुषच्छाया इत्येकार्थाः । सा च पूर्वतोऽपरतश्च समप्रमाणैव भवतीति द्विगुणिता तापक्षेत्रमुदयास्तान्तरमित्यादिपर्यायाः, इह च सर्वबाह्यानन्तरमण्डलात् पश्चानुपूर्व्या गण्यमानं त्र्यशीत्यधिकशततमं, प्रतिमण्डलं चाहोरात्रगणनादहोरात्रोऽपि त्र्यशीत्यधिकशततमस्तेनायमुत्तरायणस्य चरमो दिवसः अयमेव च सूर्यसंवत्सरस्य पर्यन्तदिवसः उत्तरायणपर्यवसानकत्वात् संवत्सरस्येति । अथ नवसंवत्सरप्रारम्भप्रकारप्रज्ञापनाय सूत्रं प्रारभ्यते–'से णिक्खममाणे' इत्यादि अथाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रामन् जम्बूद्वीपान्तःप्रवेशोऽशीत्यधिकयोजनशतप्रमाणे क्षेत्रे चरमाकाशप्रदेशस्पर्शनानन्तरं द्वितीयसमये द्वितीयमण्डलाभिमुखं प्रसर्पन्निति अर्थः, सूर्यो नवम्—आगामिकालभाविनं संवत्सरमयमानः २—आददानः प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, एष चाहोरात्रो दक्षिणायनस्याद्यः संवत्सरस्यापि च दक्षिणायनादिकत्वात् संवत्सरस्य । अत्र चाधिकारे समवायाङ्गसूर्यप्रज्ञप्तिचन्द्रप्रज्ञप्तिसूत्रादर्शे प्रस्तुतसूत्रादर्शेषु च 'अयमाणे अयमाणे' इत्यस्य स्थाने 'अयमीणे' इति पाठो दृश्यते तेन यदि स समूलस्तदा आर्षत्वादिहेतुना साधुरेव, 'अयमाणे' इति तु लक्षणसिद्धः, अर्थं तु अयमपि स एवेति । जं० ७ वक्ष० ।

-'मण्डलानां विष्कम्भो वक्तव्य' इतस्तद्विषय - प्रश्नसूत्रमाह—

ता सव्वा वि णं मंडलवया केवतियं बाहल्लेणं केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं आहितेति वदेज्जा ? , तत्थ खलु इमाओ तिण्णि पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु—ता सव्वा वि णं मंडलवता जायणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं तेत्तीसं जोयणसतं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं तिण्णि य नवणउए जोयणसते परिक्खेवेणं पण्णत्ते, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि णं मंडलवता जोयणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं च चउत्तीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं चत्तारि बिउत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं पण्णत्ते एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु-ता जोयणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं च पणतीसं जोयणसतं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं चत्तारि पचुत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं पण्णत्ता, एगे एवमाहंसु ३। वयं पुण एवं वयामो ता सव्वा वि मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं अणियता आयामविक्खंभेणं परिक्खेवेणं आहिता ति वदेज्जा, तत्थ णं को हेऊ त्ति वदेज्जा ?, ता अयं णं जंबुद्दीवे दीवे०जाव परिक्खेवेणं, ता जया णं सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तया णं सा मण्डलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं णवणउइजोयणसहस्साइं छच्च चत्ताले जोयणसते आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसतसहस्साइं पण्णरसजोयणसहस्साइं एगूणणउतिं जोयणाइं किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं तता णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति, से णिक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि अब्भितराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति , ता जया णं सूरिए अब्भितराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तदा णं सा मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं णवणवइजोयणसहस्साइं छच्च पणतालीसे जोयणसते पणतीसं च एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसतसहस्साइं पण्णरस च सहस्साइं एगं चउत्तरं जोयणसतं किंचि विसेसूणं परिक्खेवेणं तदा णं दिवसरातिप्पमाणं तहेव । से णिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि अब्भितरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अब्भितरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तया णं सा मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं णवणवतिजोयणसहस्साइं छच्च एकावण्णे जोयणसते णव य एगट्ठिभागा जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं पन्नरस य सहस्साइं एगं च पणवीसं जोयणसयं परिक्खेवेणं पण्णत्ता, तता णं दिवसराई तहेव।

एवं खलु एएणं णएणं निक्खममाणे सूरिए तताऽणंतराओ तदाणंतरं मंडलतो मंडलं उवसंकममाणे उवसंकममाणे जोयणाइं पणतीसं च एगट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले विक्खंभवुड्ढिं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे अट्ठारस अट्ठारस जोयणाइं परिरयवुड्ढिं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं सा मंडलवता अडतालीसं एगट्ठिभागा जोयणसयसहस्सं छच्च सट्ठे जोयणसते आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं अट्ठारस सहस्साइं तिण्णि य पण्णरसुत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं तदा णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवति जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे । से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति , ता जया णं सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं सा मंडलवता अडतालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं एगं जोयणसयसहस्सं छच्च चउपण्णे जोयणसते छव्वीसं च एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोयणसतसहस्साइं अट्ठारसमहस्साइं दोण्णि य सत्ताणउते जोयणसते परिक्खेवेणं पण्णत्ता, तता णं राइंदियं तहेव, से पविसमाणे सूरिए दोच्चे अहोरत्तंसि बाहिरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति , ता जया णं सूरिए बाहिरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, तता णं सा मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं एगं जोयणसतसहस्सं छच्च अडयाले जोयणसए बावण्णं च एगट्ठिभागो जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसतसहस्साइं अट्ठारसमहस्साइं दोण्णि अउणासीतं जोयणसते परिक्खेवेणं पण्णत्ते, दिवसराई तहेव। एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणे सूरिए तताणंतरातो तदाणंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे पंच पंच जोयणाइं

पणतीसं च एगट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले विक्खंभवुड्ढिं णिवुड्ढेमाणे णिवुड्ढेमाणे अट्ठारसजोयणाइं परिरयवुड्ढिं णिवुड्ढेमाणे णिवुड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जता णं सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, तता णं सा मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं णवणउतिं जोयणसहस्साइं छच्च चत्ताले जोयणसए आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं पण्णरस य सहस्साइं अउणाउतिं च जोयणाइं किंचि विसेसाहियाइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, तता णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति, एस णं दोच्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे एस णं आदिच्चे संवच्छरे एस णं आदिच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे, ता सव्वावि णं मंडलवता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं, सव्वावि णं मंडलंतरिया दो जोयणाइं विक्खंभेणं, एस णं अद्धा तेसीयसतपडुप्पण्णो पंचदसुत्तरे जोयणसते आहिता ति वदेज्जा, ता अब्भिंतराओ मंडलवताओ बाहिरं मंडलवतं बाहिराओ वा अब्भिंतरं मंडलवतं एस णं अद्धा केवतियं आहिता ति वदेज्जा ? ता पंचदसुत्तरजोयणसते आहिता ति वदेज्जा, अब्भिंतराते मंडलवताते बाहिरा मंडलवया बाहिराओ मंडलताओ अब्भिंतरा मंडलवता एस णं अद्धा केवतियं आहिता ति वदेज्जा ?, ता पंचदसुत्तरे जोयणसते अडतालीसं च एगट्ठिभागे जोयणस्स आहिता वदेज्जा, ता अब्भंतराती मंडलवताती बाहिरमंडलवता बाहिराती मं० ती अब्भंतरमंडलवता एस णं अद्धा केवतियं आहिता ति वदेज्जा ?, ता पंचणउत्तरे जोयणसते तेरस य एगट्ठिभागे जोयणस्स आहिता ति वदेज्जा, अब्भिंतरा ते मंडलवताए बाहिरा मंडलवया बाहिराते मंडलवताते अब्भंतरमंडलवया, एस णं अद्धा केवतियं आहिता ति वदेज्जा ?, ता पंचदसुत्तरे जोयणसए आहिय त्ति वदेज्जा । (सू० २०)

'ता सव्वा वि णं मंडलवया' इत्यादि 'ता' इति पूर्ववत्, सर्वाण्यपि मण्डलपदानि मण्डलरूपाणि पदानि मण्डलपदानि सूर्यमण्डलस्थानानीत्यर्थः कियन्मात्र बाहल्येन कियदायामविष्कम्भाभ्यां कियत्परिक्षेपेण—परिधिना आख्यातानि इति वदेत् 'सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः' प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि, यदाह पाणिनिः—स्वप्राकृतलक्षणे 'लिङ्गं व्यभिचार्यपि' इति, एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्ता एवोपन्यस्यति—'तत्थ खलु' इत्यादि, तत्र मण्डलबाहल्यादिविचारविषये खल्विमाः—स्तिस्रः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—तत्र तेषां त्रयाणां परतीर्थिकानां मध्ये एके तीर्थान्तरीया एवमाहुः—'ता' इति प्राग्वत्, सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि 'जोयणं बाहल्लेणं' ति-प्रत्येकं योजनमेकं बाहल्येन—पिण्डेन एकं योजनसहस्रमेकं च त्रयस्त्रिंशं—त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतम्, 'आयामविक्खंभेणं' ति आयामश्च विष्कम्भश्च आयामविष्कम्भं समाहारो द्वन्द्वस्तेन प्रत्येकमायामेन विष्कम्भेन चेत्यर्थः, त्रीणि योजनसहस्राणि त्रीणि च नवनवतानि योजनशतानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि । इह च येषां तीर्थान्तरीयाणां मतेन मण्डलस्यायामविष्कम्भमेकं योजनसहस्रमेकं योजनशतं च त्रयस्त्रिंशदधिकमायामविष्कम्भाभ्यां ते परिरयपरिमाणं वृत्तपरिमाणात् त्रिगुणमेव परिपूर्णमिच्छन्ति, न विशेषाधिकमतस्त्रीणि योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि नवनवतानीत्युक्तम् । तथाहि—सहस्रस्य त्रीणि सहस्राणि शतस्य त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशतश्च नवनवतिरिति, इदं परिरयपरिमाणं 'विक्खंभवग्गदहगुणकरणिवट्टस्स परिरओ होइ' इति । परिरयगणितेन व्यभिचारि, तेन हि परिरयपरिमाणानयने त्रीणि योजनसहस्राणि पञ्चशतानि द्व्यशीत्यधिकानि किञ्चित्समधिकान्यागच्छन्ति, तथाहि—एकं योजनसहस्रमेकं च योजनशतं त्रयस्त्रिंशदधिकमित्येकादशयोजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि ११३३, एतेषां वर्गो विधीयते, जातं एकको द्विकोऽष्टकस्त्रिकः षट्कोऽष्टको नवकः १२८३६८९, ततो दशभिर्गुणितेन जातमेकमधिकं शून्यम् १२८३६८९०, एतेषां वर्गमूलानयने आगच्छति यथोक्तं परिरयपरिमाणमतस्तन्मतेन परिरयपरिमाणं व्यभिचारि, एवमुत्तरमपि मतद्वयं परिभावनीयम्, अत्रैव प्रथममते उपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' १, एके पुनरेवमाहुः—सर्वाण्यपि सूर्यमण्डलपदानि प्रत्येकमेकं योजनं बाहल्येन एकं योजनसहस्रमेकं च योजनशतं चतुस्त्रिंशं चतुस्त्रिंशदधिकमायामविष्कम्भाभ्यां ११३४ त्रीणि योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि द्व्युत्तराणि ३४०२, परिक्षेपतः । तथाहि—एतेषामपि मतेन विष्कम्भपरिमाणात् परिरयपरिमाणं परिपूर्णत्रिगुणरूपं, ततः सहस्रस्य त्रीणि सहस्राणि शतस्य त्रीणि शतानि चतुस्त्रिंशतो द्व्युत्तरं शतमिति । अत्रैवोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' एके पुनरेवमाहुः—सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि प्रत्येकमेकं योजनं बाहल्येन एकं योजनसहस्रमेकं च योजनशतं पञ्चत्रिंशं—पञ्चत्रिंशदधिकमायामविष्कम्भाभ्याम् ११३५ त्रीणि योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि पञ्चोत्तराणि ३४०५ परिक्षेपेण, तथाहि—एकस्य योजनसहस्रस्य त्रीणि योजनसहस्राणि शतस्य त्रीणि शतानि पञ्चत्रिंशतः पञ्चोत्तरं शतमिति, एतानि त्रीण्यपि मतानि मिथ्यारूपाणि परिरयपरिमाणमात्रेऽपि व्यभिचारात्, अतो भगवान् तेभ्यः पृथक् स्वमतमुपदर्शयति—'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—'ता सव्वावि' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत् सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि प्रत्येकं बाहल्येनाष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य आयामविष्कम्भपरिक्षेपेण—आयामविष्कम्भपरिक्षेपैः पुनरनियतानि आख्यातानि, कस्मादपि मण्डलस्य कियान् आयामो विष्कम्भः परिक्षे-

पश्चेति भाव इति स्वशिष्येभ्यो वदेत्, एवमुक्ते भगवान् गौतम पृच्छति-' तत्थ णं का हेऊ इति वइज्जा ' तत्र-मण्डलपदानामायामविष्कम्भपरिक्षेपाऽनियतत्वे का हेतु-का उपपत्तिरिति वदेत्, अत्र भगवानाह-'ता अयन्न'मित्यादि, इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं स्वयं परिभावनीयं व्याख्यानीयं च, 'ता जया णं ' मित्यादि, तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कारे सूर्यः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदं, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वाद्, बाहल्येनाष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य ज्ञातव्यम्, आयामविष्कम्भाभ्यां नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट्शतानि चत्वारिंशदधिकानि ९९६४०, तथाहि-एकतोऽपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलमशीत्यधिकं योजनशतं जम्बूद्वीपमवगाह्य स्थितमपरतोऽपि, ततोऽशीत्यधिकं योजनशतं द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ३६०, एतानि जम्बूद्वीपविष्कम्भपरिमाणाल्लक्षरूपात् शोध्यन्ते, ततो यथोक्तमायामविष्कम्भपरिमाणं भवति, त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदशसहस्राणि एकोननवत्यधिकानि ३१५०८९ परिक्षेपतः, तथाहि-तस्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य विष्कम्भो नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट्शतानि चत्वारिंशदधिकानि ९९६४०, एतस्य वर्गो विधीयते, जाता नवको नवको द्विकोऽष्टक एकको द्विको नवकः षट्का द्वे च शून्ये ९९२८१२९६००, ततो दशभिर्गुणने जातमेकमधिकं शून्यम् ९९२८१२९६००० अस्य वर्गमूलानयनेन लब्धं यथोक्तं परिरयप्रमाणं, शेषं तिष्ठति द्विकः एककोऽष्टकः शून्यं सप्तको नवकः २१८०७९ एतत् त्यक्तम्, 'तया णं ' मित्यादिना रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम् । 'से निक्खममाणे' इत्यादि स सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्प्रागुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् नवं संवत्सरमाददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तत्र यदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदमष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य बाहल्येन, नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्यायामविष्कम्भाभ्यां तथाहि-एकतोऽपि सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतानष्टाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यापरं च द्वे योजने बहिरवष्टभ्य द्वितीये मण्डले चारं चरति, द्वितीयेऽपि, ततो द्वयोर्योजनयोरष्टचत्वारिंशतश्चैकषष्टिभागानां योजनस्य द्वाभ्यां गुणने पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्येति भवति, एतत्प्रथममण्डलविष्कम्भपरिमाणेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यते ततो भवति यथोक्तं द्वितीयमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणमिति । तत्र त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदश सहस्राणि एकं च सप्तोत्तरं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिरयेण प्रज्ञप्तम्, तथाहि-पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणादस्य मण्डलस्य विष्कम्भायामपरिमाणे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततोऽस्य राशेः पृथक् परिरयपरिमाणमानेतव्यम्, तत्र पञ्च योजनान्येकषष्टिभागकरणार्थमेकषष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि ३०५; एतेषां मध्ये उपरितनाः पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि चत्वारिंशदधिकानि ३४०, एतेषां वर्गो विधीयते, वर्गयित्वा च दशभिर्गुणनात् ततो जातं एककः एककः पञ्चकः षट्कः त्रीणि शून्यानि ११५६०००, तत एषां वर्गमूलानयने लब्धानि दश शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि १०७५, एतेषां योजनाऽऽनयनार्थमेकषष्ट्या भागे हृते लब्धानि सप्तदश योजनानि अष्टात्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य $१७\frac{३८}{६१}$ ' एतत्पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यते, ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलपरिरयपरिमाणं भवति किञ्चिद्विशेषोनता च किञ्चिदूनत्रयोविंशत्या एकषष्टिभागैरूनता द्रष्टव्या, ' तया णं दिवसराइप्पमाणं तह चेव ' तदा-द्वितीयमण्डलचारचरणकाले दिवसरात्रिप्रमाणं तथैव-प्राग्वत् ज्ञातव्यम्, तच्चैवम्-' तया णं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे हवइ दोहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राई भवति दोहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिया, से णिक्खममाणे ' इत्यादि, ततः सूर्यो द्वितीयस्मान्मण्डलादुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् नवसंवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे ' अब्भितरं तच्चं ' ति-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति, ' ता जया णं ' मित्यादि, ततो यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा तत्तृतीयं मण्डलपदम् अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य बाहल्येन नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् योजनशतान्येकपञ्चाशदधिकानि नव चैकषष्टिभागा योजनस्य $९९६५१\frac{९}{६१}$ आयामविष्कम्भेन-आयामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि प्रागिवात्रापि पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणात् पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततो यथोक्तमायामविष्कम्भपरिमाणं भवति त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदश सहस्राणि एकं च पञ्चविंशत्यधिकं योजनशतं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तं, तथाहि-पूर्वमण्डलादस्य विष्कम्भे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततो यथोक्तमत्रायामविष्कम्भपरिमाणं भवति, तस्य च पृथक् परिरयपरिमाणं सप्तदश योजनानि अष्टात्रिंशच्च एकषष्टिभागा योजनस्य, एतन्निश्चयनयमतेन, परं सूत्रकृता व्यवहारनयमतमवलम्ब्य परिपूर्णान्यष्टादश योजनानि विवक्षितानि, व्यवहारनयमतेन हि लोके किञ्चिदूनमपि परिपूर्णं विवक्ष्यते, तथा यदपि पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणे किञ्चिदूनत्वमुक्तं तदपि व्यवहारनयमतेन परिपूर्णमिव विवक्ष्यते, ततः पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणे अष्टादश योजनान्यधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते इति भवति यथोक्तमधिकृतमण्डलपरिरयपरिमाणम्, तया णं दिवसराई तहेव " इति-तदा तृतीयमण्डलचारचरणकाले दिवसरात्री तथैव प्रागिव वक्तव्ये, तच्चैवम्-' तया णं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राई भवति चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिया ' 'एवं खलु' इत्यादि, एवम्-उक्तप्रकारेण खलु निश्चितमेतेनोपायेन प्रत्यहोरात्रमेकैकमण्डलमोचनरूपेण निष्क्रामन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं संक्रामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्यैकैकस्य परिमाणं । विष्कम्भवृद्धिमभिवर्द्धयन्नभिवर्द्धयन् एकैकस्मिंस्तन्मण्डले अष्टादश अष्टादश योजनानि प-

रिय्यवृद्धिमभिवर्द्धयन्नभिवर्द्धयन् इहाष्टादश अष्टादशानि व्यवहारत उक्तम् निश्चयनयमतेन तु सप्तदश सप्तदश योजनानि अष्टात्रिंशत चैकषष्टिभागा योजनस्येति द्रष्टव्यम् , एतच्च प्रागेव भावित, न चैतत्स्वमनीषिकाविजृम्भित यत उक्त तद्विचारप्रक्रमे एव करणविभावनायाम्—' सत्तरस जोयणाइ अट्ठतीस च एगट्ठि भागा १७.३८/६१ एय निच्छएण सववहारेण पुण अट्ठारस जोयणाइ ' इति , प्रथमषण्मासपर्यवसानभूत त्र्यशीत्यधिकशततम अहोरात्रे सर्वबाह्य मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति , ' ता जया ण ' मित्यादि, तत्र-यदा णमिति वाक्यालङ्कारे, सूर्य सर्वबाह्यमण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा तत्सर्वबाह्य मण्डलपदम् अष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य बाहल्येन एक योजनशतसहस्र षट् शतानि षष्ट्यधिकानि १००६६० आयामविष्कम्भेन—आयामविष्कम्भाभ्याम् , तथाहि-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परत सर्वबाह्य मण्डल पर्यवसानीकृत्य त्र्यशीत्यधिक मण्डलशत भवति , मण्डले मण्डले च विष्कम्भ विष्कम्भे परिवर्द्धन्ते पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य , तत पञ्च योजनानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ९१५ , येऽपि च पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य तेऽपि त्र्यशीत्यधिकानि शतेन गुण्यन्ते जातानि चतुःषष्टि शतानि पञ्चोत्तराणि ६४०५ , तेषामेकषष्ट्या भाग हृते लब्ध पञ्चोत्तर योजनशतम् १०५, एतत्पूर्वस्मिन् राशौ प्रक्षिप्यते, जातानि दश शतानि विंशत्यधिकानि १०२० , एतानि सर्वाभ्यन्तरमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणे अधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते, ततो यथोक्त सर्वबाह्यमण्डलगतविष्कम्भायामपरिमाण भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि ३१८३१५ परिक्षेपत , नवर पञ्चदशोत्तराणि किञ्चिन्न्यूनानि द्रष्टव्यानि, तथाहि—अस्य मण्डलस्य विष्कम्भो योजनलक्ष षट्योजनशतानि षष्ट्यधिकानि १००६६०, अस्य वर्गो विधीयते,जात एकक शून्यमेककस्त्रिको द्विकश्चतुष्कस्त्रिक पञ्चक षट्को द्वे शून्ये १०१३२४३५६००, ततो दशभिर्गुणने जातमेकमादिकं शून्यम् १०१३२४३५६०००, अस्य वर्गमूलानयने लब्धानि त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्दशोत्तराणि ३१८३१४, शेषमुद्वरति, पञ्चक पञ्चकस्त्रिकश्चतुष्क शून्य चतुष्क ५५३४०४, छेदराशि षट्कस्त्रिक षट्क षट्को द्विकोऽष्टक ६३६६२८, तत एतेन पञ्चदश योजन किञ्चिदून किल लभ्यते इति व्यवहारत सूत्रकृता परिपूर्ण विवक्षित्वा पञ्चदशोत्तराणीत्युक्तम् । अथवा-मण्डले मण्डले पूर्वपूर्वमण्डलात्परिरयवृद्धौ सप्तदश सप्तदश योजनानि अष्टात्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य लभ्यन्ते , तत सप्तदश योजनानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते , जातान्येकत्रिंशच्छतान्येकादशोत्तराणि ३१११, येऽपि चाष्टात्रिंशदेकषष्टिभागास्तेऽपि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते , जातान्येकोनसप्ततिशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि ६९५४, तथा योजनानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्ध चतुर्दशोत्तर योजनशतम् ११४, तच्च पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते जातानि द्वात्रिंशच्छतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ३२२५ , एतानि सर्वाभ्यन्तरमण्डलपरिरयपरिमाणे त्रीणि लक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि नवाशीत्यधिकानि ३१५०८९ इत्येवरूपेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते , जातानि त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्दशोत्तराणि ३१८३१४ , तथा सप्तदशाना योजनानाम् अष्टात्रिंशतश्चैकषष्टिभागानामुपरि यानि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ३७५ शेषाण्युद्धरन्ति तानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातान्यष्टषष्टिसहस्राणि षट् शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ६८६२५ , तथा छेदराशिना पञ्चाशदधिकैकविंशतिशतरूपेण २१५०, भागो ह्रियते , लब्धा एकत्रिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य, शेष स्तोकत्वात् त्यक्त, पर व्यवहारत परिपूर्ण योजन विवक्षितमिति पञ्चदशोत्तराणीत्युक्तम् , ' तया ण' मित्यादिना रात्रिन्दिवपरिमाण षण्मासोपसहरण च सुगमम्, ' से पविसमाणे ' इत्यादि, तत स सूर्य सर्वबाह्यान्मण्डलात् प्रागुक्तप्रकारेणाभ्यन्तर मण्डल प्रविशन् द्वितीय षण्मासमाददानो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथम अहोरात्रे सर्वबाह्यानन्तरमर्वाक्तने द्वितीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति, 'ता जया ण'मित्यादि , तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कार सर्वबाह्यानन्तरमर्वाक्तने द्वितीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा तन्मण्डल [illegible] अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य बाहल्येन , [illegible] योजनशतसहस्र षट् च योजनशतानि चतुश्चत्वारिंशदुत्तराणि षड्विंशतिश्चैकषष्टिभागा योजनस्य १००[illegible] आयामविष्कम्भेन-आयामविष्कम्भाभ्याम् ,तथाहि-एतदपि तन्मण्डल सर्वबाह्यमण्डलगतानष्टाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यापर द्वे योजने विमुच्याभ्यन्तरमवस्थितमतस्ततोऽपि ततो योजनद्वयस्याष्टाचत्वारिंशतश्चैकषष्टिभागाना द्वाभ्या गुणने पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्येति भवति, एतत्सर्वबाह्यमण्डलगतविष्कम्भायामपरिमाणात् शोध्यते ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणं भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादशसहस्राणि द्वे योजनशते सप्तनवत्यधिके ३१८२९७, परिक्षेपेण प्रज्ञप्तं, तथाहि-पूर्वमण्डलादस्य मण्डलस्य विष्कम्भायामपरिमाणे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्येति त्रुटयन्ति , पञ्चाना योजनाना पञ्चत्रिंशतश्चैकषष्टिभागाना परिरय सप्तदश योजनानि अष्टात्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य भवन्ति,परं सूत्रकृता व्यवहारनयमतेन परिपूर्णान्यष्टादश योजनानि विवक्षितानि, प्रागुक्तात्सर्वबाह्यमण्डलपरिरयपरिमाणात् त्रीणि लक्षाणि अष्टादशसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि इत्येवंरूपादष्टादश योजनानि शोध्यन्ते , ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलपरिरयपरिमाणं भवति, ' तया ण राइंदियाण तहेव ' त्ति-तदा रात्रिन्दिवं रात्रिदिवसौ तथैव वक्तव्यौ, तौ चैवम्—'तया ण अट्ठारस मुहुत्ता राई भवति दोहि एगट्ठिभागमुहुत्तेहि ऊणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे हवइ दोहि एगट्ठिभागामुहुत्तेहि अहिए ' इति , ' से पविसमाणे' इत्यादि, तत स सूर्यस्तस्मादपि द्वितीयस्मान्मण्डलात्प्रागुक्तप्रकारेणाभ्यन्तर प्रविशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तने तृतीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति,तत्र यदा सूर्य सर्वबाह्यान्म-

ण्डलादर्वाक्तनं तृतीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदम् अष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य बाहल्येन एकं योजनशतसहस्रं षट् च योजनशतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि द्विपञ्चाशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य १००६४८ $\frac{52}{61}$ आयामविष्कम्भेन—आयामविष्कम्भाभ्या, तथाहि—पूर्वस्मान्मण्डलादिदं मण्डलमायामविष्कम्भेन पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्य हीनं, तत पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणादेक योजनशतसहस्र षट् शतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि षड्विंशतिश्चैकषष्टिभागा योजनस्येत्येवरूपात्पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्य शोध्यन्ते, ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलविष्कम्भायामपरिमाण भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके—३१८२७९ परिक्षेपेन प्रज्ञप्तं, तथाहि—प्राक्तनमण्डलादिदं मण्डल पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्य विष्कम्भतो हीनं, पञ्चानां योजनानां पञ्चत्रिंशतश्चैकषष्टिभागानां परिरयपरिमाण व्यवहारतोऽष्टादश योजनानि, ततस्तानि पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणात् शोध्यन्ते, ततो यथोक्तमधिकृतपरिरयपरिमाणं भवति 'दिवसराई तहेव' त्ति-दिवसरात्रीतथैव प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्- तया णं अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिए' इति, 'एवं खलु' इत्यादि,एतत्सूत्र प्रागुक्तव्याख्यानुसारेण स्वयं परिभावनीयं, नवरं 'निवुड्ढेमाणे' इति निर्वेष्टयन् निर्वेष्टयन् हापयन् हापयन्नित्यर्थः, 'ता जया णं' मित्यादि सुगमम्, अधुना प्रस्तुतवक्तव्यतोपसंहारमाह—'ता सव्वा वि णं' मित्यादि, तत सर्वाण्यपि मण्डलपदानि प्रत्येकं बाहल्येनाष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य, उपलक्षणमेतत्, अनियतानि त्वायामविष्कम्भपरिधिभि तथा सर्वाण्यपि च मण्डलान्तरकाणि—मण्डलान्तराणि, सूत्र स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, द्वे द्वे योजने विष्कम्भेन, तत एव द्वे योजन अष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्येत्येवरूपो, णमिति वाक्यालङ्कारे अध्वा-पन्थास्त्र्यशीत्यधिकशतप्रत्युत्पन्न -त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुणितः सन् पञ्चदशोत्तराणि योजनशतान्याख्याता इति, वदेत्, तथाहि—द्वे योजने त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्येते जातानि त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि ३६६, येऽपि च अष्टचत्वारिंशदेकषष्टिभागास्तेऽपि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि सप्ताशीतिशतानि चतुरशीत्यधिकानि ८७८४, तेषां योजनानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतम् १४४, तत् पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि पञ्च शतानि दशोत्तराणि ५१०, अस्यैवार्थस्य व्यक्तीकरणार्थं भूय प्रश्नसूत्रमाह-'ता अब्भिंतराओ' इत्यादि, 'ता' इति तत्र 'अभ्यन्तरात्-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलपदात् परतो यावद्बाह्यं-सर्वबाह्यं मण्डलपदं बाह्याद्वा-सर्वबाह्याद्वा मण्डलपदादर्वाक् यावत्सर्वाभ्यन्तर मण्डलपदमेष एतावान् अध्वा कियान्-कियत्प्रमाण आख्यात इति वदेत् ?, एवमुक्ते गौतमेन भगवानाह-'ता' इत्यादि, तावानध्वा पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि आख्यात इति वदेत् ? स्वशिष्येभ्य पञ्चदशोत्तरयोजनशतभावना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं परिभावनीया, 'अब्भिंतराए' इत्यादि अभ्यन्तरेण मण्डलपदेन सह अभ्यन्तरान्मण्डलपदादारभ्य यावद् बाह्य-सर्वबाह्य मण्डलपदं, यदिवा-बाह्येन सर्वबाह्येन मण्डलपदेन सर्वबाह्यान्मण्डलपदादारभ्य यावत्सर्वाभ्यन्तर मण्डलम् एष एतावान् अध्वा कियानाख्यात इति वदेत् ? भगवानाह—'ता पंच' त्यादि स एतावान् अध्वा पञ्चदशोत्तराणि योजनशतान्यष्टाचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा योजनस्येत्याख्यात इति वदेत्, पूर्वस्मादध्वपरिमाणात् एतस्याध्वपरिमाणस्य सर्वबाह्यमण्डलगतबाहल्यपरिमाणेनाधिकत्वात्, 'ता अब्भिंतर' त्यादि,ता इति अभ्यन्तरान्मण्डलपदात्परतो बाह्यमण्डलपदात्-सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक्, यद्वा-बाह्यमण्डलपदादर्वाक् अभ्यन्तरमण्डलात्परत एष अध्वा कियानाख्यात इति वदेत्?, भगवानाह-'ता पंचे'त्यादि पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि त्रयोदश चैकषष्टिभागा योजनस्य आख्यात इति वदेत्, पूर्वस्मादध्वपरिमाणादस्याध्वपरिमाणस्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतसर्वबाह्यमण्डलगतबाहल्यपरिमाणेन पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाधिकैकयोजनरूपेण हीनत्वात्,तदेवमभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो यावत्सर्वबाह्य मण्डलं सर्वबाह्याद्वा मण्डलादर्वाक् यावत्सर्वाभ्यन्तर मण्डलं तथा सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलाभ्यां सह तथा सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलाभ्यां विना यावदध्वपरिमाण भवति तावन्निरूपितम्,संप्रति सर्वाभ्यन्तरेण मण्डलेन सह सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो बाह्यमण्डलादर्वाक्, यदिवा-सर्वबाह्यमण्डलेन सह सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक् सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो यावदध्वपरिमाण भवति तावन्निरूपयति—'अब्भिंतराए' इत्यादि, अभ्यन्तरेण मण्डलपदेन सह अभ्यन्तरान्मण्डलात्परत', सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वागिति गम्यते, यदिवा—सर्वबाह्येन मण्डलपदेन सह सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक् सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परत इति गम्यते,योऽध्वा एष णमिति वाक्यालङ्कारे अध्वा कियानाख्यात इति वदेत् ?,'भगवानाह-'ता' इत्यादि, तावानध्वा पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि आख्यात इति वदेत्, भावना सुगमत्वान्न क्रियते। सू० प्र० ८ पाहु० ।

यथा 'मण्डले मण्डले प्रतिमुहूर्त्तं गतिर्वक्तव्ये' ति, ततस्तद्विषय प्रश्नसूत्रमाह—

ता केवतियं ते खेत्तं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति आहिता ति वदेज्जा ?, तत्थ खलु इमातो चत्तारि पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ, तत्थ एगे एवमाहंसु—ता छ छ जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति,एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु—ता पंच पंच जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति-एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु—ता चत्तारि चत्तारि जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु-ता छ वि पंच वि चत्तारि वि जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, एगे एवमाहंसु ४, तत्थ जे ते एवमाहंसु ता छ छ जोयणसहस्साइं सूरिए

एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति ते एवामाहंसु-जता णं सूरिए सव्वब्भंतर मंडलं उवसकमित्ता चार चरति तया णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति,जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति , तेसिं च णं दिवसंसि एगं जोयणसतसहस्सं अट्ठ य जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते , ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तया णं उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवति , जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, तेसिं च णं दिवसंसि बावत्तरिं जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते, तया णं छ छ जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तत्थ जे ते एवमाहंसु ता पंच पंच जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति; ते एवामाहंसु-ता जता णं सूरिए सव्वब्भंतर मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, तहेव दिवसराइप्पमाणं तंसि च णं तावक्खेत्तं नउइजोयणसहस्साइं , ता जया णं सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं त-चेव राइंदियप्पमाणं तंसि च णं दिवसंसि सट्ठि जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते, तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति । तत्थ जे ते एवमाहंसु , ता जया णं सूरिए सव्वब्भतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं दिवसराई तहेव, तंसि च णं दिवसंसि बावत्तरिं जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते , ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं राइंदिय तहेव तंसि च णं दिवसंसि अडयालीसं जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते तता णं चत्तारि चत्तारि जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तत्थ जे ते एवमाहंसु छ वि पंच वि चत्तारि वि जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति ते एवमाहंसु-ता सूरिए णं उग्गमणमुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य सिग्घगती भवति, तता णं छ छ जोयणसहस्साइं एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, मज्झिमतावक्खेत्तं समासादेमाणे समासादेमाणे सूरिए मज्झिमगता भवति, तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति,मज्झिमं तावक्खेत्तं संपत्ते सूरिए मंदगती भवति ,तता णं चत्तारि जोयणसहस्साइं एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तत्थ को हेउ त्ति वदेज्जा ? , ता अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे ०जाव परिक्खेवेणं, ता जया णं सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं दिवसराई तहेव तंसि च णं दिवसंसि एकाणउतिं जोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते, ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं राइंदिय तहेव,तंसि च णं दिवसंसि एगसट्ठिजोयणसहस्साइं तावक्खेत्ते पण्णत्ते,तता णं छ वि पंच वि चत्तारि वि जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, एगे एवमाहंसु ॥ वयं पुण एवं वदामो-ता सातिरेगाइं पंच पंच जोयणसहस्साइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तत्थ को हेतु त्ति वदेज्जा,ता अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे परिक्खेवेणं ता जता णं सूरिए सव्वब्भतरं मंडलं उवसंकमित्ता चार चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं दोण्णि य एकावण्णे जोयणसए एगूणतीसं च सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति,तता णं इहगतस्स मणुस्सस्स सीतालीसाए जोयणसहस्सेहिं दोहि य तेवट्ठेहिं जोयणसतेहिं एकवीसाए य सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, तया णं दिवसे राई तहेव, से णिक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि अब्भितराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चार चरति, ता जया णं सूरिए अब्भितराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चार चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं दोण्णि य एकावण्णे जोयणसते सीतालीसं च सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति,तता णं इहगतस्स मणूसस्स सीतालीसाए जोयणसहस्सेहिं अउणासीते य जोयणसते सत्तावण्णाए सट्ठिभागेहिं जोयणस्स, सट्ठिभागं च एगट्ठिहा छेत्ता अउणावीसाए चुण्णिया भागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति,तता णं दिवसराई तहेव। से णिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि अब्भितरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अब्भितरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं दोण्णि य बावण्णे जोयणसते पंच य सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तता णं इहगतस्स मणूसस्स सीतालीसाए जोयणसहस्सेहिं जोयणस्स सट्ठिं भागं च एगट्ठिधा छेत्ता दोहिं भागेहिं जोयणस्स सट्ठिं भागं च एगट्ठिधा छेत्ता दोहिं चुण्णियाभागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, तता णं दिवसराई तहेव , एवं खलु एतेणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिए तताऽणंतराओ तदाणंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे अट्ठारस अट्ठारस सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले मुहुत्तगतिं अभिवुड्ढेमाणे अभिवुड्ढेमाणे चुलसीतिं सीताइं जोयणाइं पुरिसच्छायं णिवुड्ढेमाणे२ सव्वबाहिर मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं तिण्णि

य पंचुत्तरे जोयणसते पण्णरस य सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति तता णं इहगतस्स मणूसस्स एकतीसाए जोयणेहिं अट्ठहिं एकतीसेहिं जोयणसतेहिं तीसाए य सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, तता णं उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति । एस णं पढमे छम्मासे, एस णं पढमस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे । से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति ता जता णं सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं तिण्णि य चउरुत्तरे जोयणसते सत्तावण्णं च सट्ठिभाए जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति, तता णं इहगतस्स मणूसस्स एकतीसाए जोयणसहस्सेहिं नवहिं य सोलसेहिं जोयणसएहिं एगूणतालीसाए सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सट्ठिभागं च एगट्ठिहा छेत्ता सट्ठिए चुण्णियाभागे सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, तता णं राइंदियं तहेव, से पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि बाहिरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिए बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं तिन्नि य चउरुत्तरे जोयणसते ऊतालीसं च सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति तता णं इहगतस्स मणूसस्स एगाधिगेहिं बत्तीसाए जोयणसहस्सेहिं एकावण्णाए य सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सट्ठिभागं च एगट्ठिधा छेत्ता तेवीसाए चुण्णियाभागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, राइंदियं तहेव, एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणे सूरिए तताणंतरातो तताणंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे अट्ठारस अट्ठारस सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले मुहुत्तगइं णिवुड्ढेमाणे णिवुड्ढेमाणे सातिरेगाइं पंचासीति पंचासीति जोयणाइं पुरिसच्छायं अभिवुड्ढेमाणे अभिवुड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जता णं सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति ता तता णं पंच पंच जोयणसहस्साइं दोण्णि य एकावण्णे जोयणसए अट्ठतीसं च सट्ठिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति तता णं इहगयस्स मणूसस्स सीतालीसाए जोयणसहस्सेहिं दोहि य दोवट्ठेहिं जोयणसतेहिं एकवीसाए य सट्ठिभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, तता णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति, एस णं दोच्चे छम्मासे एस णं दोच्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे एस णं आदिच्चे संवच्छरे एस णं आदिच्चसंवच्छरस्स पज्जवसाणे । (सू०-२३)

'ता केवतियं ते खित्तं सूरिए' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, कियन्मात्रं क्षेत्रं भगवन् ! 'ते' त्वया सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, गच्छदाख्यात इति वदेत् ?, एवमुक्ते सति भगवान् एतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्ता एव प्रतिपत्तीरुपदर्शयति- 'तत्थ' इत्यादि तत्र प्रतिमुहूर्त्तगतिपरिमाणचिन्तायां खल्विमाश्चतस्रः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-तत्र तेषां चतुर्णां वादिनां मध्ये एके एवमाहुः-षट् षट् योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, अत्रैवोपसंहार 'एगे एवमाहंसु' एवमग्रेतनान्युपसंहारवाक्यानि भावनीयानि, एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः- पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति२ । एके पुनस्तृतीया एवमाहुः-चत्वारि चत्वारि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, ३ । अपरे पुनश्चतुर्था एवमाहुः-षडपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तदेव चतस्रोऽपि प्रतिपत्तीः सङ्क्षेपत उपदर्श्य सम्प्रत्येतासां यथाक्रमं भावनिकामाह-'तत्थ' त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-षट् षट् योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति त एवमाहुः-यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्तः परमप्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि, तस्मिंश्च दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञप्तम् एकं योजनशतसहस्रमष्टौ च योजनसहस्राणि, तथाहि-तस्मिन्नपि मण्डले उद्गच्छमानः सूर्यो दिवसस्यार्द्धेन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्नोति तावति व्यवस्थितश्चक्षुर्गोचरमायाति ततः एतावत्किल पुरतस्तापक्षेत्रम्, यावच्च पुरतस्तापक्षेत्रं तावत्पश्चादपि यतः उद्गच्छमान इवास्तमयमानोऽपि सूर्यो दिवसस्यार्द्धेन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्नोति तावति व्यवस्थितश्चक्षुर्गोपलभ्यते, एतच्च प्रतिप्राणि सुप्रसिद्धं, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले दिवसस्यार्द्धं नव मुहूर्त्तास्ततोऽष्टादशभिर्मुहूर्त्तैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं गम्यं तावत्प्रमाणं तापक्षेत्रम्, एकैकेन मुहूर्त्तेन षट् षट् योजनसहस्राणि गम्यन्ते, ततः षण्णां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणने भवत्येकं योजनशतसहस्रमष्टौ योजनसहस्राणीति, एवमुत्तरत्रापि तत्तन्मण्डलगतदिवसपरिमाणं प्रतिमुहूर्त्तगतिपरिमाणं च परिभाव्य तापक्षेत्रपरिमाणभावना भावनीया । यदा च सर्वबाह्यं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ता अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति सर्वजघन्यश्च द्वादशमुहूर्त्तो दिवसः, तस्मिंश्च दिवसे तापक्षेत्रपरिमाणं द्विसप्ततिर्योजनसहस्राणि ७२०००, तदा हि-तापक्षेत्रपरिमाणं द्वादशमुहूर्त्तगम्यप्रमाणम्, अत्रार्थे च भावना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया, मुहूर्त्तेन च षट् षट् योजनसहस्राणि गच्छति, ततः षण्णां योजनसहस्राणां द्वादशभिर्गुणने भवन्ति द्वासप्ततिरेव योजनसहस्राणीति, इमामेवोपपत्तिं लेशत आह- 'तंसि णं' मित्यादि, तथा हि तीर्थान्तरीयाणां मतेन सूर्य

षद् षद् योजनसहस्राण्येकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति त-त सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च मण्डले यथोक्तमेव तापक्षेत्रपरिमाणं भवतीति, तथा 'तत्थे' त्यादि, तत्र--तेषां वादिनां मध्ये ये ते एवमाहु -पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति त एवमाहु -यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसंक्रम्य चार चरति 'तहेव दिवसराइप्पमाण'मिति-अत्र प्रस्तावे दिवसरात्रिप्रमाणं तथैव—प्रागिव द्रष्टव्यम् 'तया ण उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे हवइ, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई' इति, 'तंसि च ण'-मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतेऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्र—तापक्षेत्रपरिमाण प्रज्ञप्त, नवतियोजनसहस्राणि, तदा हि प्रागुक्तयुक्तिवशादष्टादशमुहूर्त्तप्रमाण तापक्षेत्रम्, एकैकेन च मुहूर्त्तेन गच्छति सूर्य पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि, तत पञ्चानां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणनेन नवतिरेव योजनसहस्राणि भवन्ति, 'ता जया ण' मित्यादि, यदा सूर्य सर्वबाह्य मण्डलमुपसंक्रम्य चार चरति तदा त चेव राइंदियप्पमाण' मिति, तदेव प्रागुक्त रात्रिन्दिवप्रमाण—रात्रिदिवसप्रमाण वक्तव्यम्, तद्यथा 'उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई हवइ जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवतीति"-'तंसि च ण' मित्यादि, तस्मिन् सर्वबाह्यमण्डलगते सर्वजघन्ये द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्र - प्रज्ञप्त षष्टिर्योजनसहस्राणि ६००००, तदा ह्यनन्तरोक्तयुक्तिवशाद् द्वादशमुहूर्त्तगम्यप्रमाण तापक्षेत्रमेकैकेन च मुहूर्त्तेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि गच्छति, ततः पञ्चाना योजनसहस्राणा द्वादशभिर्गुणने भवति षष्टिर्योजनसहस्राणि, अत्रैवोपपत्तिलेशमाह-'तया ण पच पचे' त्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले सर्वबाह्यमण्डलचारचरणकाले च पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तत सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च मण्डले यथोक्तमातपक्षेत्रपरिमाण भवति २ ॥ "तत्थे ' त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहु —चत्वारि चत्वारि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति त एव सूर्यतापक्षेत्रप्ररूपणा कुर्वन्ति—यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चार चरति तदा दिवसरात्री तथैव—प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्-'तया ण उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे हवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ' इति, 'तंसि च ण ' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतेऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्र प्रज्ञप्त द्विसप्ततिर्योजनसहस्राणि ७२०००, तथाहि-एतेषा मतेन सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन चत्वारि चत्वारि योजनसहस्राणि गच्छति, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले तापक्षेत्रपरिमाण प्रागुक्तयुक्तिवशादष्टादशमुहूर्त्तगम्य, ततश्चतुर्णां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणने भवन्ति द्विसप्ततिर्योजनसहस्राणि, 'ता जया ण ' मित्यादि, ततो यदा सूर्य सर्वबाह्य मण्डलमुपसंक्रम्य चार चरति, तदा 'राइंदिय तहेव' त्ति-रात्रिन्दिव—रात्रिदिवसप्रमाण तथैव-प्रागिव वक्तव्य, तच्चैवम्-'तया ण उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति' तंसि च ण ' मित्यादि,

तस्मिंश्च सर्वबाह्यमण्डलगते द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्र प्रज्ञप्तम्-अष्टाचत्वारिंशद्योजनसाहस्राणि ४८०००, तदा हि तापक्षेत्र द्वादशमुहूर्त्तगम्यम् एकैकेन च मुहूर्त्तेन चत्वारि चत्वारि योजनसहस्राणि गच्छति, ततश्चतुर्णां योजनसहस्राणा द्वादशभिर्गुणनेऽष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि भवन्ति, इमामेवोपपत्तिं लेशतो भावयति—'तया ण ' इत्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारकाले सर्वबाह्यमण्डलचारकाले च यतश्चत्वारि योजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति तत सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च मण्डले यथोक्त तापक्षेत्रपरिमाण भवति ३ ॥ 'तत्थे' त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहु —षडपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति त एवमाहु —एवं सूर्यचार प्ररूपयन्ति, सूर्य उद्गमनमुहूर्त्ते अस्तमयनमुहूर्त्ते च शीघ्रगतिर्भवति ततस्तदा—उद्गमनकालेऽस्तमयनकाले च सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन षद् षड् योजनसहस्राणि गच्छति, तदनन्तर सर्वाभ्यन्तरगत मुहूर्त्तमात्रगम्य तापक्षेत्र मुक्त्वा शेष मध्यम तापक्षेत्र परिभ्रमण समासादयन् मध्यमगतिर्भवति, ततस्तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, सर्वाभ्यन्तर तु मुहूर्त्तमात्रगम्य तापक्षेत्र सम्प्राप्त सन् सूर्यो मन्दगतिर्भवति, ततस्तदा यत्र तत्र वा मण्डले चत्वारि चत्वारि योजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति । अत्रैव भावार्थं पिपृच्छिषुराह— 'तत्थे' त्यादि, तत्र एवंविधवस्तुतत्त्वव्यवस्थायां को हेतु ?—का उपपत्तिरिति वदेत्, एव स्वशिष्येण प्रश्ने कृते सति ते एवमाहु 'ता अयन्न' मित्यादि, अत्र जम्बूद्वीपवाक्य पूर्ववत् स्वय परिपूर्ण पठनीय व्याख्यानीय च । 'जया ण ' मित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा दिवसरात्री तथैव प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्--'तया ण उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ' 'तंसि च ण ' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतेऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञप्तम् एकनवतिर्योजनसहस्राणि ९१००, तानि चैवमुपपद्यन्ते उद्गमनमुहूर्त्तेऽस्तमयनमुहूर्त्ते च प्रत्येक षड्योजनसहस्राणि गच्छतीत्युभयमीलने द्वादशयोजनसहस्राणि १२०००, सर्वाभ्यन्तरे मुहूर्त्तमात्रगम्य तापक्षेत्र मुक्त्वा शेषे मध्यमे तापक्षेत्रे पञ्चदशमुहूर्त्तप्रमाणे पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि गच्छतीति पञ्चाना योजनसहस्राणा पञ्चदशभिर्गुणने पञ्चसप्ततिर्योजनसहस्राणि ७५०००, सर्वाभ्यन्तरे तु मुहूर्त्तमात्रगम्ये तापक्षेत्रे चत्वारि योजनसहस्राणि ४००० गच्छतीति सर्वमीलने एकनवतिर्योजनसहस्राणि ९१००० भवन्ति, न चैतान्यन्यथा घटन्ते, तथा— ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सर्वबाह्य मण्डलमुपसंक्रम्य सूर्यश्चार चरति तदा रात्रिंदिव—रात्रिंदिवपरिमाण तथैव प्रागिव वेदितव्य, तच्चैवम्—'तया ण उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे' तंसि च ण' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वबाह्यमण्डलगते द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्र प्रज्ञप्तम्, एकषष्टिर्योजनसहस्राणि ६१०००, तानि चैव घटा प्राञ्चन्ति-उद्गमनमुहूर्त्ते अस्तमयमुहूर्त्ते च प्रत्येक षट् षट्

योजनसहस्राणि गच्छन्ति, तत उभयमीलने द्वादश योजनसहस्राणि भवन्ति १२०००, सर्वाभ्यन्तर मुहूर्त्तमात्रगम्य तापक्षेत्र मुक्त्वा शेषे मध्यमे तापक्षेत्रे नवमुहूर्त्तगम्यप्रमाणे पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तत पञ्चाना योजनसहस्राणां नवभिर्गुणने पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि भवन्ति ४५०००, सर्वाभ्यन्तरे तु मुहूर्त्तमात्रगम्ये तापक्षेत्रे चत्वारि योजनसहस्राणि ४०००, गच्छति, सर्वमीलने एकषष्टिर्योजनसहस्राणि, न चैतान्यथ्यर्थापपद्यन्ते, तत 'तया ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारकाले सर्वबाह्यमण्डलचारकाले चाक्तप्रकारेण षडपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, अत्रैवोपसहार —'एगे एवमाहंसु ' एके चतुर्थो वादिन एवम्-अनन्तरोक्तेन प्रकारेणाऽऽहु ॥ तदेव परतीर्थिकप्रतिपत्तीरुपदर्श्य सम्प्रति स्वमतमुपदर्शयति— 'वयं पुण ' इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञाना केवलज्ञानेन यथावस्थित वस्तूपलभ्य एव—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदाम । तमेव प्रकारमाह—' ता साइरेगाइ ' इत्यादि, ' ता ' इति पूर्ववत् सातिरेकाणि—समधिकानि पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, इह कापि मण्डले कियताऽधिकेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि गच्छति, तत सर्वमण्डलप्राप्तिमपेक्ष्य सामान्येन उक्त सातिरेकाणीति, एवमुक्त भगवान् गौतमस्वामी स्वशिष्याणा स्पष्टावबोधनाय भूय पृच्छति—' तत्थ ' त्यादि, तत्र ' एवंविधायामनन्तरोदिताया वस्तुव्यवस्थाया को हेतु —का उपपत्तिरिति वदेत्, भगवान् वर्द्धमानस्वामी आह—' ता अयण्ण ' मित्यादि, इद च जम्बूद्वीपवाक्य पूर्ववत्स्वयं परिपूर्णं परिभावनीयम्, ता जया ण ' मित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तर मण्डलमुपसक्रम्य चार चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे द्वे योजनशते एकपञ्चाशदधिके एकोनत्रिंशत च षष्टिभागान् योजनस्य ५२५१ २९/६० एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते—इह द्वाभ्या सूर्याभ्यामेक मण्डलमेकेनाहोरात्रेण परिसमाप्यते, अहोरात्रश्च त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाण । प्रतिसूर्य चाहोरात्रगणने परमार्थतो द्वाभ्यामहोरात्राभ्या मण्डलं परिभ्रमणेन परिसमाप्यते, द्वयोश्चाहोरात्रप्रमाणयोर्मुहूर्त्ता षष्टिर्भवन्ति, ततो मण्डलपरिरयस्य षष्ट्या भाग हरेत्, भागलब्धं भवति तन्मुहूर्त्तगतिप्रमाण, तत्र सर्वाभ्यन्तरे मण्डले परिरयप्रमाण त्रीणि लक्षाणि पञ्चदशसहस्राणि नवाशीत्यधिकानि ३१५०८९ अस्य षष्ट्या भागे हृते लब्धं यथोक्त मुहूर्त्तगतिपरिमाणमिति । अथास्मिन् सर्वाभ्यन्तर मण्डले कियति क्षेत्र व्यवस्थित उदयमान सूर्य इहगताना मनुष्याणा चक्षुर्गोचरमायातीति प्रश्नावकाशमाशङ्क्याह—'तया ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले उदयमान सूर्य इहगतस्य मनुष्यस्य, अत्र जातावेकवचन, ततोऽयमर्थ—इहगतानाम्-भरतक्षेत्रगताना मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैर्द्वाभ्यां त्रिषष्टाभ्यां त्रिषष्ट्यधिकाभ्यां योजनशताभ्यामेकविंशत्या च षष्टिभागैर्योजनस्य चक्षु स्पर्श 'हव्व' मिति—शीघ्रमागच्छति, का अत्रोपपत्तिरिति चेत्, उच्यत—इह दिवसस्यार्द्धेन यावन्मात्र क्षेत्र व्याप्यते तावति व्यवस्थित उदयमान सूर्य उपलभ्यते, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले दिवसोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणस्तेषामर्द्धे नव मुहूर्त्ता, एकैकस्मिंश्च मुहूर्त्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चार चरन् पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते एकपञ्चाशदधिके एकोनत्रिंशत च षष्टिभागान् योजनस्य गच्छति, तत एतावन्मुहूर्त्तगतिपरिमाण नवभिर्मुहूर्त्तैर्गुण्यते, ततो भवति यथोक्त दृष्टिपथप्राप्तताविषये परिमाणमिति, ' तया ण ' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले दिवसरात्री तथैव-प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्-' तया ण उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ' इति, ' से निक्खममाण ' इत्यादि, तत सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्प्रागुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् सूर्यो नव सवत्सरमाददानो नवस्य सवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे ' अब्भिंतराणतर ' ति-सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्यानन्तर द्वितीय मण्डलमुपसक्रम्य चार चरति 'ता जया ण' मित्यादि तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कारे, सर्वाभ्यन्तरानन्तर द्वितीय मण्डलमुपसक्रम्य चार चरति तदा पञ्च योजनसहस्राणि द्वे योजनशते एकपञ्चाशदधिके सप्तचत्वारिंशत च षष्टिभागान् योजनस्य ५२५१ ४७/६० एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तथाहि—अस्मिन् सर्वाभ्यन्तरानन्तरे द्वितीये मण्डले परिरयपरिमाण त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि शतमेक व्यवहारत परिपूर्ण सप्तोत्तरं निश्चयमतेन तु किञ्चिन्न्यूनम् ३१५१०७, ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ट्या भागो ह्रियते लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणम्, अथवा-पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणादस्य मण्डलस्य परिरयपरिमाणे व्यवहारत परिपूर्णान्यष्टादश योजनानि वर्द्धन्ते, निश्चयत किञ्चिदूनानि, अष्टादशाना च योजनाना षष्ट्या भागे हृते लब्धा अष्टादश षष्टिभागा योजनस्य, ते प्राक्तनमण्डलगतमुहूर्त्तगतिपरिमाणेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते, ततो भवति यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणमिति, अत्रापि दृष्टिपथप्राप्ततविषय परिमाणमाह—' तया ण ' मित्यादि तदा-सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्यस्य जातावेकवचनम् इहगताना मनुष्याणा सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैरेकोनाशीत्यधिकेन योजनशतेन सप्तपञ्चाशता षष्टिभागैरेक च षष्टिभागमेकषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कैरेकोनविंशत्या चूर्णिकाभागै सूर्यश्चक्षु स्पर्शमागच्छति, तथाहि-अस्मिन् मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाण पञ्च योजनसहस्राणि द्वे शते एकपञ्चाशदधिके सप्तचत्वारिंशच्च षष्टिभागा योजनस्य ५२५१ ४७/६० दिवसोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामूनस्तस्यार्द्धं नव मुहूर्त्ता एकेन एकषष्टिभागेन हीना, तत सकलैकषष्टिभागकरणार्थं नव मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च तत एक रूपमपनीयते, जातानि पञ्चशतान्यष्टचत्वारिंशदधिकानि ५४८, ततोऽस्य द्वितीयस्य मण्डलस्य यत्परिरयपरिमाण त्रीणि लक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि शतमेक सप्तोत्तरमिति ३१५१०७, तत्पञ्चभिः शतैरष्टाचत्वारिंशदधिकैर्गुण्यते, ततो जात एकक सप्तकौ द्विक एक सप्तकोऽष्टकः षट्कौ द्विक षट्क १७२६७८६३६, ततो योजनानयनार्थमेकषष्ट्या षष्ट्या गुणिताया यावान्

राशिर्भवति तेन भागो ह्रियते, एकषष्ट्या च षष्ट्या गु-
णिताया षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि भवन्ति ३६६०,
तैर्भागे हृते लब्ध सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकोनाशी-
त्यधिक योजनाना, शेषमुद्वरति चतुस्त्रिंशच्छतानि षण्ण-
वत्यधिकानि ३४९६, ततोऽस्माद् योजनानि नायान्तीति
षष्टिभागानयनार्थं छेदराशिरेकषष्ट्या ह्रियते, तेन भागे हृते
लब्धा सप्तपञ्चाशत्षष्टिभागा एकस्य च षष्टिभागस्य
सत्का एकोनविंशतिरेकषष्टिभागा इति । 'तया ण' मित्यादि,
तदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरणकाले दिव-
सरात्री तथैव-प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्-'तया ण अट्ठारसमु
हुत्ते दिवसे हवइ दोहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालस-
मुहुत्ता राई भवइ दोहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिया ' इति
'से निक्खममाणे' इत्यादि, द्वितीयस्मादपि मण्डलात् स
सूर्य प्रागुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् नवस्य संवत्सरस्य सत्के
द्वितीयेऽहोरात्रे ' अब्भितरतच्च ति-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्
तृतीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति, 'ता जया ण' मित्यादि
तत्र यदा सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्तृतीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार
चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्विप-
ञ्चाशे द्विपञ्चाशदधिके पञ्च च षष्टिभागान् योजनस्य ५२५२
$\frac{5}{60}$ एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति,तथाहि-अस्मिन्मण्डले परिरय-
परिमाण त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदशसहस्राणि शतमेक
पञ्चविंशत्यधिकम् ३१५१२५ , ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात्
षष्ट्या भागा ह्रियने,लब्ध यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिप-
रिमाणम् , अथवा-पूर्वमण्डलमुहूर्त्तगतिपरिमाणादस्मिन्
मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणचिन्तायां प्रागुक्तयुक्तिवशादष्टाद
श एकषष्टिभागा योजनस्याधिका प्राप्यन्ते , ततस्तत्प्रक्षेपे
भवति यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणम् । अत्रापि-
दृष्टिपथप्राप्ताविषयपरिमाणमाह-'तया ण' मित्यादि, तदा
सर्वाभ्यन्तरानन्तरतृतीयमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्य-
स्य—जातावेकवचनस्य भावादिहगताना मनुष्याणा सप्त-
चत्वारिंशता योजनसहस्रै षण्णवत्या च योजनैस्त्रयस्त्रिं-
शता च षष्टिभागैर्योजनस्य एक च षष्टिभागमेकषष्टिधा छि-
त्वा तस्य सत्काभ्या द्वाभ्या चूर्णिकाभागाभ्याम् ४७०९६
$\frac{33}{60}$ $\frac{2}{61}$ सूर्यश्चक्षु स्पर्शमागच्छति , तथाहि—अस्मिन् म-
ण्डले दिवसोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणश्चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागै-
रूनस्तस्यार्द्धं नवमुहूर्त्ता द्वाभ्या मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्या हीना
तत सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं नवापि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या
गुण्यन्ते, गुणयित्वा च द्वावेकषष्टिभागौ तेभ्योऽपनीयते
ततो जाता एकषष्टिभागा पञ्चशतानि सप्तचत्वारिंशता-
ऽधिकानि ५४७ , ततोऽस्य तृतीयमण्डलस्य यत्परिरय-
परिमाणं त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदशसहस्राणि शतमेक
पञ्चविंशत्यधिकमिति ३१५१२५ , तत्पञ्चभि शतै सप्त-
चत्वारिंशदधिकैर्गुण्यते, जाता सप्तदश कोटयस्त्रयोविंशति
शतसहस्राणि त्रिसप्तति सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्च सप्त-
त्यधिकानि १७२३७३३७५, एतेषामेकषष्ट्या षष्ट्या गुणि-
तया ३६६० भागो ह्रियते, लब्धानि सप्तचत्वारिंशत्सह-
स्राणि षण्णवत्यधिकानि ४७०९६, शेषमुद्वरति विंशतिशतानि
पञ्चदशोत्तराणि २०१५ , ततोऽस्माद्योजनानि नायान्तीति
षष्टिभागानयनार्थं छेदराशिरेकषष्ट्या ह्रियते, तत्र भागे हृते

लब्धास्त्रयस्त्रिंशत्षष्टिभागा $\frac{33}{60}$ एकस्य च षष्टिभागस्य
सत्कौ द्वावेकषष्टिभागौ $\frac{2}{61}$ ' तया ण ' मित्यादि , तदा
सर्वाभ्यन्तरतृतीयमण्डलचारचरणकाले दिवसरात्री तथैव-
प्रागिव वदितव्ये,ते चैवम्-'तया ण अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे ह-
वइ,चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राई भवइ
चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिया' इति, सम्प्रति चतुर्थादिषु
मण्डलेष्वतिदेशमाह-'एव खलु'इत्यादि , एवम्-उक्तेन प्रका-
रेण खलु—निश्चितमेतेन-अनन्तरोदितेनोपायेन शनै शनै-
स्तद्बहिर्मण्डलाभिमुखगमनरूपेण निष्क्रामन् सूर्यस्तदन-
न्तरान्मण्डलात्तदनन्तर मण्डल प्रागुक्तप्रकारेण सङ्क्रामन् सं-
क्रामन् एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्त्तगतिमित्यत्र सूत्रे द्वि-
तीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वाद् भवति प्राकृतलक्षणवशात् सप्त-
म्यर्थे द्वितीया , यथा—'कत्तो रत्तिं मुद्धे ! पाणियसद्धा-
सउणयाणं ' मित्यत्र ततोऽयमर्थ मुहूर्त्तगतौ अष्टादश अष्टा-
दश षष्टिभागान् योजनस्य व्यवहारतः परिपूर्णान् निश्चयत
किञ्चिदूनानभिवर्द्धयमान २ ' पुरिसच्छायं ' मिति पुरुषस्य
छाया यतो भवति सा पुरुषच्छाया सा चेह प्रस्तावात् प्रथ-
मत सूर्यस्योदयमानस्य दृष्टिपथप्राप्तता, अत्रापि द्वितीया
सप्तम्यर्थे, ततोऽयमर्थ—तस्यामेकैकस्मिन् मण्डले चतुर-
शीति २ ' सीयाइ ' ति-शीतानि किञ्चिन्न्यूनानीत्यर्थ , यो-
जनानि निर्वेष्टयन् निर्वेष्टयन्—हापयन्नित्यर्थ , इद च स्थू-
लत उक्त, परमार्थत पुनरिद द्रष्टव्यम्—त्र्यशीतिर्योजनानि
त्रयोविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य
एकषष्टिधा छिन्नस्य सत्का द्विचत्वारिंशद्भागाश्चानि दृष्टि-
पथप्राप्तताविषये विषयहानौ ध्रुव , तत सर्वाभ्यन्तरान्म-
ण्डलात्तृतीय यन्मण्डल तत आरभ्य यस्मिन् यस्मिन्
मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता ज्ञातुमिष्यते तत्तन्मण्डलसंख्यया
षट्त्रिंशद् गुण्यते,तद्यथा-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्तृतीये मण्ड-
ले एकेन चतुर्थे द्वाभ्या पञ्चमे त्रिभिर्यावत् सर्वबाह्ये मण्डले
द्व्यशीत्यधिकेन शतेन, गुणयित्वा च ध्रुवराशिमध्ये प्रक्षि-
प्यते , प्रक्षिप्ते सति यद्भवति तेन हीना पूर्वमण्डलगता
दृष्टिपथप्राप्तता—यस्मिन् विवक्षिते मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता
द्रष्टव्या, अथ त्र्यशीतियोजनानीत्यादिकस्य ध्रुवराशे कथ-
मुत्पत्ति ?, उच्यते—इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथ-
प्राप्ततापरिमाण सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिष-
ष्ट्यधिके योजनानामेकविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य
४७२६३$\frac{21}{60}$, एतच्च नवमुहूर्त्तगम्यम् , तत एकस्मिन् मुहूर्त्तै-
कषष्टिभागे किमागच्छतीति चिन्तायां नव मुहूर्त्ता एक-
षष्ट्या गुण्यन्ते,जातानि पञ्च शतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि
५४९, तैर्भागो ह्रियते, लब्धा षडशीतिर्योजनानि पञ्च षष्टि-
भागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य एकषष्टिधा
छिन्नस्य सत्काश्चतुर्विंशतिर्भागा ८६ $\frac{5}{60}$ । $\frac{24}{61}$ । पूर्वस्मात्
पूर्वस्मात् च मण्डलादनन्तरानन्तरे मण्डले परिरयप-
रिमाणचिन्तायामष्टादश अष्टादश योजनानि व्यव-
हारत परिपूर्णानि वर्द्धन्ते , तत पूर्वपूर्वमण्डलगत-
मुहूर्त्तगतिपरिमाणादनन्तरानन्तरे मण्डल मुहूर्त्तगतिप-
रिमाणचिन्तायां प्रतिमुहूर्त्तमष्टादशाष्टादश षष्टिभागा
योजनस्य प्रवर्द्धमाना द्रष्टव्या ,प्रतिमुहूर्त्तैकषष्टिभाग चा-
ष्टादश एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागाः $\frac{18}{61}$ से

बाह्यन्तरानन्तरं च द्वितीये मण्डले सूर्यो दृष्टिपथप्राप्तो भवति नवभिर्मुहूर्तैरेकषष्टिभागेनाधिकैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यते तावति स्थितस्ततो नव मुहूर्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च तेभ्य एकं रूपमपनीयते, जातानि पञ्च शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि ५४८, तेऽष्टादश गुण्यन्ते, जातान्यष्टनवति शतानि चतुःषष्टिसहितानि ९८६४, तेषां षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागा ह्रियन्ते, लब्धमेकषष्ट्यधिकं शतं षष्टिभागानां त्रिचत्वारिंशदेकषष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागाः १६१/६० । ४३/६१ तत्र विंशत्यधिकेन षष्टिभागशतेन द्वे योजने लब्धे पश्चादेकचत्वारिंशत्षष्टिभागा अवतिष्ठन्ते, एतच्च द्वे योजने एकचत्वारिंशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्कास्त्रिचत्वारिंशदेकषष्टिभागा इत्येवरूपं प्रागुक्तान् षडशीतियोजनानि पञ्च षष्टिभागा योजनस्य एकषष्टिभागस्य सत्काश्चतुर्विंशतिरेकषष्टिभागा इत्येतस्माच्छोध्यते, शोधिते च तस्मिन् स्थितानि पश्चात् त्र्यशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का द्विचत्वारिंशदेकषष्टिभागा ८३ २३/६० । ४२/६१ । एतावद् द्वितीये मण्डले दृष्टिपथप्राप्तताविषयं सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् हानौ प्राप्यते, किमुक्तं भवति ?–सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततायाः हानौ ध्रुवम्, अत एव ध्रुवराशिपरिमाणात् द्वितीये मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणमेतावता हीनं भवतीति, एतच्चानन्तरमण्डलविषयदृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणहानौ ध्रुवम्, अत एव ध्रुवराशिरिति ध्रुवराशेरुत्पत्तिः, ततो द्वितीयस्मात् मण्डलादनन्तरं तृतीये मण्डले एष एव ध्रुवराशिरेकस्य षष्टिभागस्य सत्कैः षट्त्रिंशतैकषष्टिभागैः सहितः सन् यावान् भवति, तद्यथा—त्र्यशीतिर्योजनानि चतुर्विंशतिः षष्टिभागा योजनस्य सप्तदश एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा इति, एतावान् द्वितीयमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् शोध्यते, ततो भवति यथोक्तं तस्मिन् तृतीये मण्डले दृष्टिपथप्राप्तताविषयं परिमाणं, चतुर्थे मण्डले स एव ध्रुवराशिर्द्वासप्तत्या सहितः क्रियते, चतुर्थं हि मण्डलं तृतीयापेक्षया द्वितीयं, ततः षट्त्रिंशद् द्वाभ्याम् गुण्यन्ते, गुणिता च सती द्विसप्ततिर्भवति, तया च सहितः सन् एवरूपो जातस्त्र्यशीतिर्योजनानि चतुर्विंशतिः षष्टिभागा योजनस्य त्रिपञ्चाशदेकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा ८३ २४/६० । ५३/६१ । एतावान् तृतीयमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् शोध्यते, ततो यथावस्थितं चतुर्थे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्चेदम्—'सप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि त्रयोदशोत्तराणि अष्टौ च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का दश एकषष्टिभागाः ४७०१३ ८/६० । १०/६१ । सर्वान्तिमे तु मण्डले तृतीयमण्डलापेक्षया द्व्यशीत्यधिकशततमे यदा दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तदा सा षट्त्रिंशत् द्व्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यते, जातानि पञ्चषष्टिशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ६५५२, ततः षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्टिभागानाम् १०७, शेषाः पञ्चविंशतिरेकषष्टिभागा उद्वरन्ति २५, एतत् ध्रुवराशौ प्रक्षिप्यते, ततो जातमिदं—पञ्चाशीतिर्योजनानि एकादश षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः षड् एकषष्टिभागाः ८५ ११/६० । ६/६१ । इह षट्त्रिंशत उत्पत्तिः-पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् मण्डलादनन्तरेऽनन्तरे मण्डले दिवसो द्वाभ्यां २ मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यां हीनो भवति प्रतिमुहूर्तैकषष्टिभागं चाष्टादश एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा हीयन्ते, तत उभयमीलने षट्त्रिंशद्भवति, ते चाष्टादश एकषष्टिभागाः कलया न्यूना लभ्यन्ते न परिपूर्णाः, परं व्यवहारत एवं परिपूर्णा विवक्षिताः, तच्च कलया न्यूनत्वं प्रतिमण्डलं भवत् यदा द्व्यशीत्यधिकशततमे मण्डले एकत्र पिण्डितं सत् चिन्त्यते तदा एकषष्टिरेकषष्टिभागास्त्रुट्यन्ति, एतदपि व्यवहारत उच्यते—परमार्थतः पुनः किञ्चिदधिकमपि त्रुट्यदवसेयं, ततोऽमी अष्टषष्टिरेकषष्टिभागा अपसार्यन्ते, तदपसारणे पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ८५ ९/६० । ६०/६१ । इति जातं, ततः सर्वबाह्यमण्डलानन्तरार्वाक्तनद्वितीयमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणादेकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि योजनानामेकोनचत्वारिंशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्काः षष्टिरेकषष्टिभागा ३१९१६ ३९/६० । ६०/६१ । इत्येवरूपात् शोध्यन्ते ततो यथोक्तं सर्वबाह्ये मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्चाग्रे स्वयमेव सूत्रकृद् वक्ष्यति, तत एव पुरुषच्छायाया दृष्टिपथप्राप्ततारूपाया द्वितीयादिषु केषुचिन्मण्डलेषु चतुरशीतिं चतुरशीतिं किंचिन्न्यूनानि योजनानि उपरितनेषु तु मण्डलेष्वधिकानि अधिकतराणि उक्तप्रकारेण निर्वेष्टयन् निर्वेष्टयन् तावदवसेयं यावत्सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया णं' मित्यादि, तत्र यदा णमिति पूर्ववत् सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्तेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि त्रीणि शतानि पञ्चदश च षष्टिभागान् योजनस्य ५३०५ १५/६० गच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि योजनसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि—३१८३१५, तत एतस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ट्या भागो ह्रियते, ततो लब्धं यथोक्तमत्र मुहूर्तगतिपरिमाणमिति, अत्रैव दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणमाह— 'तया णं' मित्यादि, तदा—सर्वबाह्यमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनमिहगतानां मनुष्याणामेकत्रिंशता योजनसहस्रैरष्टभिरेकत्रिंशदधिकैर्योजनशतैस्त्रिंशता च षष्टिभागैर्योजनस्य ३१८३१ ३०/६० सूर्यः शीघ्रं चक्षुःस्पर्शमागच्छति, तदा ह्यस्मिन् मण्डले चारं चरति सूर्ये द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति, दिवसस्य चार्द्धेन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यते तावति व्यवस्थित उदयमानः सूर्य उपलभ्यते, द्वादशानां च मुहूर्त्तानामर्द्धं षड् मुहूर्त्तास्ततो यदत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणं पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि पञ्चदश च षष्टिभागा योजनस्य ५३०५ १५/६० तत् षड्भिर्गुण्यते, ततो यथोक्तमत्र दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, अत्रापि दिवसरात्रिप्रमाणमाह— 'तया णं' मित्यादि, सुगमम्। 'से पविसमाणे' इत्यादि, स सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलादुक्तप्रकारेणाभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशन् द्वितीये ष—

ण्मासमाददानो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'बाहिरानतर' न्ति—सर्वबाह्यान्मण्डलादनन्तरमर्वाक्तन द्वितीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सर्वबाह्यानन्तरमर्वाक्तन द्वितीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा एकेन मुहूर्त्तेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि चतुरुत्तराणि योजनशतानि सप्तपञ्चाशत च षष्टिभागान् योजनस्य ५३०४ ५७/६० गच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाण तिस्रो लक्षा अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके योजनानाम् ३१८२९७, ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ट्या भागो ह्रियते, हृत च भागे लब्ध यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणम् , अत्रापि दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणमाह--'तया ण' मित्यादि, तदा इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनम् इहगतानां मनुष्याणामेकत्रिंशता योजनसहस्रैर्नवभि षोडशै षोडशोत्तरैर्योजनशतैरेकोनचत्वारिंशता च षष्टिभागैर्योजनस्य एक च षष्टिभागमेकषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कै षष्ट्या चूर्णिकाभागै सूर्यश्चक्षु स्पर्शमागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले सूर्ये चार चरति दिवसा द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो द्वाभ्या मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिक , तेषा चार्द्धं षट् मुहूर्त्ता एकेन मुहूर्त्तैकषष्टिभागेनाभ्यधिका , तत सामस्त्यैनैकषष्टिभागकरणार्थं षडपि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वा च एकषष्टिभागस्तत्राधिक प्रक्षिप्यते ततो जातानि त्रीणि शतानि सप्तषष्ट्यधिकानि एकषष्टिभागाना ३६७, तत सर्वबाह्यादर्वाक्तने तस्मिन् द्वितीये मण्डले यत्परिरयपरिमाण त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके ३१८२९७ , तदेभिस्त्रिभि शतै सप्तषष्ट्यधिकैर्गुण्यते , जाता एकादश कोटयोऽष्टषष्टिर्लक्षाश्चतुर्दश सहस्राणि नव शतानि नवनवत्यधिकानि ११६८१४९९९ , एतस्य एकषष्ट्या गुणितया षष्ट्या ३६६० भागो ह्रियते, हृते च भागे लब्धान्येकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि ३१९१६, शेषमुद्वरति चतुर्विंशति शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि २४३९, नचातो योजनान्यायान्ति तत षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते,लब्धा एकोनचत्वारिंशत्षष्टिभागा ३९ एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ६०/६१ 'तया ण राइंदिय तहेव ' तदा-सर्वबाह्यानन्तरार्वाक्तनद्वितीयमण्डलयोश्चारकाले रात्रिन्दिवम् रात्रिदिवसप्रमाण तथैव-प्रागिव वक्तव्यम् ,तच्चैवम्-'तया णं अट्ठारसमुहुत्ता राई भवति दोहि एगट्ठिभागमुहुत्तेहि ऊणा , दुवालसमुहुत्ते दिवसे हवइ दोहि एगट्ठिभागमुहुत्तेहि अहिए' इति, 'से पविसमाणे' इत्यादि,तत सर्वबाह्यानन्तरार्वाक्तनाद्द्वितीयस्मादपि मण्डलादुक्तप्रकारेण प्रविशन् सूर्यो द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे ' बाहिरतच्चं ' ति-सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तन तृतीय मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति ' ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा णमिति पूर्ववत् सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तन तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चार चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि चतुरुत्तराणि योजनशतानि एकोनचत्वारिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्य ५३०४ ३९/६० एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तस्मिन् हि मण्डले परिरयपरिमाण तिस्रो लक्षा अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके इति ३१८२७९, अस्य षष्ट्या भागो ह्रियते हृते च भागे लब्ध यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणम् , अत्रापि हि दृष्टिपथप्राप्ततावषयपरिमाणमाह—' तया ण' मित्यादि, तदा इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनस्य भावादिहगताना मनुष्याणामेकाधिकैर्द्वात्रिंशता सहस्रैरेकोनपञ्चाशता षष्टिभागैरेक च षष्टिभागमेकषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कैस्त्रयोविंशत्या चूर्णिकाभागै सूर्य चक्षु स्पर्शमागच्छति, तथाहि-अस्मिन् मण्डले दिवसो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणश्चतुर्भिरेकषष्टिभागैरधिकस्तस्यार्द्ध षट् मुहूर्त्ता द्वाभ्या मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिका , तत सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं षडपि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते , गुणयित्वा च द्वावेकषष्टिभागौ प्रक्षिप्यते , ततो जातानि त्रीणि शतान्यष्टषष्ट्यधिकान्येकषष्टिभागानाम् ३६८, ततोऽस्मिन् मण्डले यत्परिरयपरिमाण त्रीणि लक्षाण्यष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके ३१८२७९ इति , तदेभिस्त्रिभि शतैरष्टषष्ट्यधिकैर्गुण्यते, जाता एकादश कोट्य एकसप्तति शतसहस्राणि षड्विंशति सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्तत्यधिकानि ११७१२६६७२, एतस्य षष्ट्या एकषष्ट्या गुणितया ३६६०, भागा ह्रियते, हृते च भागे लब्धानि द्वात्रिंशत्सहस्राणि एकोत्तराणि ३२००१, शेषमुद्वरति त्रीणि सहस्राणि द्वादशोत्तराणि ३०१२,तेषां षष्टिभागानयनार्थमेकषष्टिधा भागो ह्रियते,लब्धा एकोनपञ्चाशत्षष्टिभागा ४९/६० त्रयोविंशतिश्च एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा २३/६१ इति, ' रत्तिंदिय तहेव ' त्ति-रात्रिन्दिव—रात्रिदिवसपरिमाणमत्र तथैव—प्रागिव वक्तव्यम् , तच्चैवम्- 'तया णं अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणा , दुवालसमुहुत्ते दिवसे हवइ चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहि अहिए ' इति । सम्प्रति सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनेषु चतुरादिषु मण्डलेषु अतिदेशमाह-' एव खलु ' त्यादि एवम्-उक्तेन प्रकारेण ' खलु ' निश्चितमेतेनोपायेन शनै. शनैस्तत्तदभ्यन्तरानन्तरमण्डलाभिमुखगमनरूपेणाभ्यन्तर प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात्तदनन्तरं मण्डल संक्रामन् सङ्क्रामन् एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्त्तगतिमित्यत्र द्वितीया सप्तम्यर्थे मुहूर्त्तगतौ—मुहूर्त्तगतिपरिमाणे अष्टादश अष्टादश षष्टिभागान् योजनस्य व्यवहारत परिपूर्णान् निश्चयत किञ्चिदूनान्निर्वेष्टयन् २—ह्रापयन् २ इत्यर्थ , पूर्वपूर्वमण्डलापेक्षया अभ्यन्तराभ्यन्तरमण्डलस्य परिरयमधिकृत्याष्टादशभिर्योजनैर्हीनत्वात् , पुरुषच्छायामित्यत्रापि द्वितीया सप्तम्यर्थे,ततोऽयमर्थ -पुरुषच्छायाया दृष्टिपथप्राप्ततारूपाया सातिरेकाणि पञ्चाशीति. पञ्चाशीति योजनानि अभिवर्द्धयन् अभिवर्द्धयन् , इद च सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनानि कतिपयानि प्रथमद्वितीयादिमण्डलान्यपेक्ष्य स्थूलत उक्तम् , परमार्थत पुनरेव द्रष्टव्यम्—इह येनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो दृष्टिपथप्राप्तता ह्रापयन् विनिर्गतस्तेनैव क्रमेण सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनेषु मण्डलेषु दृष्टिपथप्राप्ततामभिवर्द्धयन् प्रविशति , तत्र सर्वबाह्यमण्डलार्वाक्तनाद्द्वितीयमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् सर्वबाह्यमण्डले पञ्चाशीतिर्योजनानि नवषष्टिभागान् योजनस्य एकं

च षष्टिभागमेकषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कान् षष्टिभागान् हापयति, एतच्च प्रागेव भावितं, ततस्तस्मात्सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तने द्वितीये मण्डले प्रविशन् तावद्भूयोऽपि दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणेऽभिवर्द्धयति ध्रुवं, ततोऽर्वाक्तनेषु मण्डलेषु यस्मिन् यस्मिन् मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्र तत्र तृतीयमण्डलादारभ्य तत्तन्मण्डलसङ्ख्यया षट्त्रिंशद् गुण्यते, तद्यथा—तृतीयमण्डलचिन्तायामेकेन चतुर्थमण्डलचिन्तायां द्वाभ्याम्, एवं यावत्सर्वाभ्यन्तरमण्डलचिन्तायां द्व्यशीत्यधिकेन शतेन, इत्थं च गुणयित्वा यल्लभ्यते, तद् ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना सहितं पूर्वपूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं तत्र तत्र मण्डले द्रष्टव्यं, तद्यथा—तृतीये मण्डले षट्त्रिंशद् एकेन गुण्यते एकेन च गुणितं तदेव भवतीति जाता षट्त्रिंशदेव, सा ध्रुवराशेरपनीयते, जातं शेषमिदं पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागाश्चतुर्विंशतिः ८५ $\frac{९}{६०}$ । $\frac{२४}{६१}$ । एतेन सहितं पूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणम्, एकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि योजनानामेकोनचत्वारिंशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ३१९१६ $\frac{३९}{६०}$ । $\frac{६०}{६१}$ । इत्येवंरूपं क्रियते, ततोऽधिकृते तृतीये मण्डले यथोक्तं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्च प्रागेवोपदर्शितं, चतुर्थे मण्डले षट्त्रिंशद् द्वाभ्यां गुण्यते, गुणयित्वा ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना तृतीयमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सहितं क्रियते, ततं इदं तत्र मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति—द्वात्रिंशत्सहस्राणि षडशीत्यधिकानि योजनानामष्टापञ्चाशच्च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का एकादशैकषष्टिभागा ३२०८६ । $\frac{५८}{६०}$ । $\frac{११}{६१}$ । एवं शेषेष्वपि मण्डलेषु भावनीयं, यदा तु सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तदा षट्त्रिंशद् द्व्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यते, तृतीयमण्डलादारभ्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य द्व्यशीत्यधिकशततमत्वात्, ततो जातानि पञ्चषष्टिशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ६५५२, तेषामेकषष्ट्या भागे हृते लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्टिभागानां, शेषं पञ्चविंशतिः $\frac{१०७}{६०}$ । $\frac{२५}{६१}$ । एतत्पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ८५ $\frac{९}{६०}$ । $\frac{६०}{६१}$ इत्येवंरूपात् ध्रुवराशेः शोध्यते, जातानि पश्चात् त्र्यशीतिर्योजनानि द्वाविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागाः, इह षट्त्रिंशत् २ एकषष्टिभागा कलया न्यूनाः परमार्थतो लभ्यन्ते एतच्च प्रागेवोक्तं, तच्च कलान्यूनत्वं प्रतिमण्डलं भवत् यदा द्व्यशीत्यधिकशततमं मण्डलं एकत्र पिण्डितं सत् चिन्त्यते तदा अष्टषष्टिरेकषष्टिभागा लभ्यन्ते, ततस्ते भूयः प्रक्षिप्यन्ते ततो जातमिदम् त्र्यशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का द्विचत्वारिंशदेकषष्टिभागा ८३ $\frac{२३}{६०}$ $\frac{४२}{६१}$ एतेषु सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकमेकोनाशीत्यधिकं योजनानां सप्तपञ्चाशत् षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकोनविंशतिरेकषष्टिभागा ४७१७९ । $\frac{५७}{६०}$ । $\frac{१९}{६१}$ । इत्येवंरूपं सहितं क्रियते ततो यथोक्तं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्च सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके योजनानामेकविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य ४७२६३ । $\frac{२१}{६०}$ एवं दृष्टिपथप्राप्ततायाः कतिपयेषु मण्डलेषु सातिरेकाणि पञ्चाशीतिं योजनानि अन्येतनेषु चतुरशीतिं पर्यन्ते यथोक्ताऽधिकसहितानि त्र्यशीतिं योजनानि अभिवर्द्धयन् अभिवर्द्धयन् तावद् वक्तव्यं यावत्सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति 'ता जया णं' मित्यादि तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे एकपञ्चाशदधिके योजनशते एकोनत्रिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्य ५२५१ $\frac{२९}{६०}$ एकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तदा च इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनम् इहगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैर्द्वाभ्यां त्रिषष्टाभ्यां त्रिषष्ट्यधिकाभ्यां योजनशताभ्यामेकविंशत्या षष्टिभागैर्योजनस्य ४७२६३ $\frac{२१}{६०}$ सूर्यश्चक्षुःस्पर्शमागच्छति, एतच्च मुहूर्त्तगतिपरिमाणं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं च प्रागेव भावितम्, अत्रकृतोऽपि प्रस्तावाद्भूय उक्तम्, ततो न पुनरुक्तता-दोषः 'तया णं उत्तमकट्ठपत्ते' इत्यादि सुगमं, यावत्प्राभृतप्राभृतपरिसमाप्तिः । सू० प्र० २ पाहु० । जं० ।

अथाऽत्र गतिप्रश्नाय सूत्रम्—

जया णं भंते ! सूरिए अब्भतराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोयमा ! पंच पंच जोअणसहस्साइं दोण्णि अ एगावण्णे जोयणसए सीआलीसं च सट्ठिभागे जोअणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणूसस्स सीआलीसाए जोअणसहस्सेहिं एगूणासीए जोअणसए सत्तावण्णाए अ सट्ठिभाएहिं जोअणस्स सट्ठिभागं च एगसट्ठिधा छेत्ता एगूणवीसाए चुण्णिआभागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ, से णिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि अब्भतरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । (सू० १३३+) ।

'जया णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं दक्षिणायनापेक्षया आद्यं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्त्तेन कियत्क्षेत्रं गच्छति ?, गौतम ! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे चैकपञ्चाशे योजनशते सप्तचत्वारिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्यैकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, कथमिति चेत्, उच्यते—अस्मिंश्च मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि शतमेकं सप्तोत्तरं व्यवहारतः परिपूर्णं निश्चयमतेन तु किञ्चिदूनं ३१५१०७, ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ट्या भागे लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिप्रमाणम् ५२५१ $\frac{४७}{६०}$ अथवा—पूर्वमण्डलपरिरयपरिमाणादस्य परिरयपरिमाणं व्यवहारतः पूर्णान्यष्टादश योजनानि वर्द्धन्ते निश्चयमतेन तु किञ्चिदूनानि, अष्टादशानां योजनानां षष्ट्या भागे लब्धा अष्टादश षष्टिभागा योजनस्य ते प्राक्तनमण्डलगतमुहूर्त्तगतिपरिमाणेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते, ततो

भवति यथोक्तं तत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिप्रमाणमिति, अत्रापि दृष्टिपथप्राप्तताविषयं परिमाणमाह—यदा अभ्यन्तराद्द्वितीये मण्डले सूर्यश्चरति तदा इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनमित्यत्र गतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैरेकोनाशीत्यधिकेन योजनशतेन सूत्रे तृतीयार्थे सप्तमी प्राकृतत्वात्, सप्तपञ्चाशता च षष्टिभागैर्योजनस्य षष्टिभागं च एकषष्टिधा छित्त्वा—एकषष्टिखण्डान् कृत्वा एकषष्टिधा गुणयित्वेत्यर्थः, तस्य सत्कैरेकोनविंशत्या चूर्णिकाभागैः—भागभागैः सूर्यश्चक्षुःस्पर्शमागच्छति, तथाहि—सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीये मण्डले दिवसप्रमाणं द्वाभ्यामेकषष्टिभागाभ्यां हीना अष्टादश मुहूर्त्तास्तेषामर्द्धं नव मुहूर्त्ता एकैनैकषष्टिभागेन हीनास्ततः सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं नवापि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते, तेभ्य एकषष्टिभागोऽपनीयते, ततः शेषा जाता एकषष्टिभागाः पञ्च शतान्यष्टचत्वारिंशदधिकानि ५४८, प्रस्तुतमण्डले मुहूर्त्तगतिः ५२५१ योजनानि $\frac{४७}{६०}$ अयं च राशिः षष्टिच्छेद इति योजनराशिं षष्ट्या गुणयित्वा सवर्ण्यते जातम् ३१५१०७, अयमेव राशिः करणविभावनायां मलयगिरीयक्षेत्रसमासवृत्तौ च परिधिराशिरिति कृत्वा दर्शितो लाघवात् भाज्यराशिलब्धस्य भाजकराशिना गुणने मूलराशेरेव लाभात्, एष राशिः पञ्चभिः शतैरष्टाचत्वारिंशदधिकैर्गुण्यते जाता सप्तदशकोट्यः षड्विंशतिर्लक्षा अष्टसप्ततिः सहस्राणि षट् शतानि षट्त्रिंशदधिकानि १७२६७८६३६, अयं च राशिर्भागभागात्मकत्वान्न योजनानि प्रयच्छतीति एकषष्ट्या षष्ट्या गुणितायां यावान् राशिर्भवति तेन भागो ह्रियते इयं च गणितप्रक्रिया लाघवार्थिका अन्यथाऽस्य राशेरेकषष्ट्या भागे हृते षष्टिभागा लभ्यन्ते तेषां च षष्ट्या भागे हृते योजनानि भवन्तीति गौरवं स्यात्, एकषष्ट्या च षष्ट्या गुणितायां षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि ३६६०, तैर्भागैर्हृते आगतं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकमेकोनाशीत्यधिकं योजनानाम् ४७१७९, शेष ३४९६, छेदराशेः षष्ट्याऽपवर्त्तना क्रियते जाता एकषष्टिः ६१ तया शेषराशेर्भागो ह्रियते लब्धाः सप्तपञ्चाशत् षष्टिभागाः $\frac{५७}{६०}$ एकोनविंशतिश्चैकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागाः $\frac{१९}{६१}$ ।

अथाभ्यन्तरतृतीयमण्डलस्य चारं पिपृच्छिषुः राद्यसूत्रं सूत्रयति—

जया णं भंते ! सूरिए अब्भंतरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोअमा ! पंच पंच जोअणसहस्साइं दोण्णि अ बावण्णे जोअणसए पंच य सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणूसस्स सीआलीसाए जोअणसहस्सेहिं छण्णउइए जोअणेहिं तेत्तीसाए सट्ठिभागेहिं जोअणस्स सट्ठिभागं च एगसट्ठिधा छेत्ता दोहिं चुण्णिआभागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति, एवं खलु एतेणं उवाएणं णिक्खममाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे संकममाणे अट्ठारस अट्ठारस सट्ठिभागे जोअणस्स एगमेगे मंडले मुहुत्तगइं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे चुलसीइं चुलसीइं सआइं जोअणाइं पुरिसच्छायं णिव्वुड्ढेमाणे णिव्वुड्ढेमाणे सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । (सू०-१३३×)

'से णिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि' इत्यादि, अथ निष्क्रामन् सूर्यो द्वितीयेऽहोरात्रे प्रस्तुताऽयनापेक्षया द्वितीयमण्डलमित्यर्थः अभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्त्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ?, भगवानाह-गौतम! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे च द्विपञ्चाशद्योजनशते पञ्चदश षष्टिभागान् योजनस्यैकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, इदं च प्रस्तुतमण्डलपरिरयस्य षष्ट्या भजने सवादमादेत्तं, तदा च इहगतस्य मनुष्यस्य सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैः षण्णवत्या च योजनैस्त्रिंशता च षष्टिभागैर्योजनस्य षष्टिभागं चैकम् एकषष्टिधा छित्त्वा द्वाभ्यां चूर्णिकाभागाभ्यां सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं 'हव्वं' शीघ्रमागच्छति तथाहि-अत्र मण्डले दिनप्रमाणमष्टादश मुहूर्त्ताश्चतुर्भिरेकषष्टिभागैर्हीनास्तेषामर्द्धं च नव द्वाभ्यामेकषष्टिभागाभ्यां हीनास्ततः सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं नवापि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते तेभ्यश्च द्वावेकषष्टिभागावपनीयेते शेषाः पञ्च शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि ५४७, प्रस्तुतमण्डले मुहूर्त्तगतिः ५२५२ $\frac{१५}{६०}$ इत्येवरूपा योजनराशिं षष्ट्या गुणयित्वा सवर्ण्यते जातम् ३१५१२५, अयमेव राशिरन्यैः परिधिराशित्वेन निरूपितः, अस्य च सप्तचत्वारिंशदधिकपञ्चशतैर्गुणने जाताः सप्तदशकोट्यस्त्रयोविंशतिः शतसहस्राणि त्रिसप्ततिः सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि १७२३७३३७५, एतेषां षष्टिगुणितया एकषष्ट्या ३६६० भागे हृते आगतानि सप्तचत्वारिंशत् सहस्राणि षण्णवत्यधिकानि ४७०९६, शेष विंशतिशतानि पञ्चदशोत्तराणि २०१५, छेदराशेः षष्ट्याऽपवर्त्तनार्थं जाता एकषष्टिः तया शेषराशेर्भजने लब्धास्त्रयस्त्रिंशत् षष्टिभागाः $\frac{३३}{६०}$ शेषौ च द्वावेकस्य षष्टिभागस्य सत्कावेकषष्टिभागौ $\frac{२}{६१}$ इति। सम्प्रति चतुर्थमण्डलादिष्वतिदेशमाह—'एवं खलु एतेणं उवाएणं' मित्यादि, एवम्—मण्डलत्रयदर्शितरीत्या खलु—निश्चितमनन्तरोदितेनोपायेन शनैः शनैस्तद्बहिर्मण्डलाभिमुखगमनरूपेण निष्क्रामन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं प्रागुक्तप्रकारेण संक्रामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्त्तगतिमित्यत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया तेन मुहूर्त्तगतौ अष्टादश अष्टादश षष्टिभागान् योजनस्य व्यवहारतः परिपूर्णान् निश्चयतः किञ्चिदूनान् अभिवर्द्धयमानः चतुरशीतिं चतुरशीतिं योजनानि शीनानि—किञ्चिन्न्यूनानि 'पुरिसच्छायं' मिति-पुरुषस्य छाया यतो भवति सा पुरुषच्छाया सा चेह प्रस्तावात् प्रथमतः सूर्यस्योदयमानस्य दृष्टिपथप्राप्तता, अत्रापि सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततोऽयमर्थः—तस्यां निवर्द्धयन् २—हापयन् हापयन्, कोऽर्थः ?—पूर्वे पूर्वे मण्डलसत्कपुरुषच्छायातो बाह्यबाह्यमण्डलपुरुषच्छाया किञ्चिन्न्यूनैश्चतुरशीत्या योजनैर्हीना इत्यर्थः, सर्वबाह्यमण्डलमुप-

सङ्क्रम्य चारं चरति, यथाक्रमम् ८४ योजनानि किञ्चिन्न्यूनानि उत्तरोत्तरमण्डलसत्कपुरुषच्छायाया हीयन्ते इति तत्स्थूलेन उक्तम्, परमार्थतः पुनरिदं द्रष्टव्यम्—त्र्यशीतियोजनानि त्रयोविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य एकषष्टिधाच्छिन्नस्य सत्का द्विचत्वारिंशद्भागाश्चेति दृष्टिपथप्राप्तताविषये हानौ ध्रुवः, ततः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तृतीयं यन्मण्डलं ततः आरभ्य यस्मिन् मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता ज्ञातुमिष्यते तत्तन्मण्डलसङ्ख्यया षट्त्रिंशद् गुण्यते, तद्यथा-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तृतीये मण्डले एकेन चतुर्थे द्वाभ्यां पञ्चमे त्रिभिर्यावत् सर्वबाह्यमण्डले द्व्यशीताधिकशतेन गुणयित्वा ध्रुवराशिमध्ये प्रक्षिप्यते, प्रक्षिप्ते सति यद्भवति तेन हीना पूर्वमण्डलसत्कदृष्टिपथप्राप्तता तस्मिन् विवक्षिते मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता ज्ञातव्या, अथ त्र्यशीतियोजनादिकस्य ध्रुवराशेः कथमुपपत्तिः ?, उच्यते—सर्वाभ्यन्तरमण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके योजनानामेकविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य ४७२६३ २१/६० एतच्च नवमुहूर्त्तगम्यं तत एकस्मिन् मुहूर्त्तैकषष्टिभागे किमागच्छतीति चिन्तायां नव मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते जातानि पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि ५४९ तैर्भागे हृते लब्धानि षडशीतियोजनानि पञ्च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्यैकषष्टिधाच्छिन्नस्य चतुर्विंशतिर्भागा ८६ ५/६० । २४/६१ इदं च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले एकस्य मुहूर्त्तैकषष्टिभागस्य गम्यम्, अथ द्वितीयमण्डलपरिरयवृद्ध्यङ्कभजनाद्यल्लभ्यते मुहूर्त्तैकषष्टिभागेन तच्छोधनार्थमुपक्रम्यते, पूर्वपूर्वमण्डलादनन्तरानन्तरे मण्डले परिरयपरिमाणचिन्तायामष्टादशाष्टादश योजनानि व्यवहारतः परिपूर्णानि वर्धन्ते, ततः पूर्वपूर्वमण्डलगतमुहूर्त्तगतिपरिमाणादनन्तरानन्तरे मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणचिन्तायां प्रतिमुहूर्त्तमष्टादश-प्रतिमुहूर्त्तमष्टादश षष्टिभागा योजनस्य वर्द्धन्ते, प्रतिमुहूर्त्तैकषष्टिभागं चाष्टादशैकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागाः, सर्वाभ्यन्तरानन्तरे च द्वितीयमण्डले नवमुहूर्त्तैरेकेन मुहूर्त्तैकषष्टिभागेनोनैर्यावत् तत्र व्याप्यते तावति स्थितः सूर्यो दृष्टिपथप्राप्तो भवति ततो नव मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते जातान्यष्टानवतिशतानि चतुःषष्ट्यधिकानि ९८६४, तथा षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धमेकषष्ट्यधिकं शतं षष्टिभागानां त्रिचत्वारिंशत् षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा १६१ ४३/६१, तत्र विंशत्यधिकेन षष्टिभागशतेन लब्धे द्वे योजने अवशेषा एकचत्वारिंशत् षष्टिभागा एकस्य च षष्टिभागस्य सत्कास्त्रिचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः, एतच्च द्वे योजने एकचत्वारिंशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्कास्त्रिचत्वारिंशदेकषष्टिभागा इत्येवंरूपं प्रागुक्तात् षडशीतियोजनानि पञ्चषष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काश्चतुर्विंशतिरेकषष्टिभागा इत्यतस्माच्छोध्यन्ते, शोधिते च तस्मिन् स्थितानि त्र्यशीतियोजनानि त्रयोविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का द्विचत्वारिंशदेकषष्टिभागाः ८३ २३/६० । ४२/६१ एतावच्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतदृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणाद् द्वितीयमण्डलगतदृक्पथप्राप्ततापरिमाणं हीनं स्यात्, एतच्चोत्तरोत्तरमण्डलदृष्टिपथप्राप्तताचिन्तायां हानौ ध्रुवम् अत एव ध्रुवराशिरित्युच्यते, ततो द्वितीयस्मान् मण्डलादनन्तरे तृतीये मण्डले एष एव ध्रुवराशिरेकस्य षष्टिभागस्य सत्कैः षट्त्रिंशता भागभागैः सहितो यावान् राशिः स्यात्, तथाहि—त्र्यशीतियोजनानि चतुर्विंशतिः षष्टिभागा योजनस्य सप्तदश च षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा इति तावान् द्वितीयमण्डलगताद् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणाच्छोध्यते ततो भवति यथोक्तमत्र मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणम्, चतुर्थमण्डले स एव ध्रुवराशिर्द्वासप्तत्या सहितः क्रियते, चतुर्थं हि मण्डलं तृतीयमण्डलापेक्षया द्वितीयम्, ततः षट्त्रिंशद् द्वाभ्यां गुणिता द्विसप्ततिः स्यात् तया सहितस्त्र्यशीत्यादिको राशिः ८३ २४/६० । ५३/६१ इत्येवं स्वरूपो जातः, अयं च तृतीयमण्डलगतात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणाच्छोध्यते ततो यथावस्थितं तुर्य(४)-मण्डले दृक्पथप्राप्तिमानम्, तच्चेदम् सप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि त्रयोदशोत्तराणि अष्टौ च षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का दशैकषष्टिभागाः, सर्वान्तिमे तु मण्डले तृतीयमण्डलापेक्षया द्व्यशीत्यधिकशततमे यदा दृष्टिपथप्राप्तिजिज्ञासा तदा षट्त्रिंशद् द्व्यशीत्यधिकशतेन गुण्यते जातानि पञ्चषष्टिशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ६५५२ ततः षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागे लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्टिभागानां पञ्चविंशतिरवशिष्टा एतद् ध्रुवराशौ प्रक्षिप्यते जातं पञ्चाशीतियोजनानि एकादश षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षडेकषष्टिभागाः ८५ ११/६० ६/६१, इह षट्त्रिंशत एवमुत्पत्तिः—पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् मण्डलादनन्तरेऽनन्तरे मण्डले दिवसो द्वाभ्यां द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यां हीनः स्यात्, प्रतिमुहूर्त्तैकषष्टिभागं चाष्टादश एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकषष्टिभागा हीयन्ते, तत उभयमीलने षट्त्रिंशत् स्युः, ते चाष्टादश भागाः कलया न्यूना लभ्यन्ते न परिपूर्णाः परं व्यवहारतः पूर्वं परिपूर्णा विवक्षिताः, तच्च कलया न्यूनत्वं प्रतिमण्डलं भवत् यदा द्व्यशीत्यधिकशततममण्डलं एकत्र पिण्डितं सत् चिन्त्यते तदा अष्टषष्टिरेकषष्टिभागास्त्रुट्यन्ति, एतदपि व्यवहारत उक्तं परमार्थतः पुनः किञ्चिदधिकमपि त्रुट्यदवसेयम्, ततोऽमी अष्टषष्टिरेकषष्टिभागा अपनीयन्ते, तदपसारणे पञ्चाऽशीतियोजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागाः ८५ ९/६० । ६०/६१ इति जातं सर्वबाह्यमण्डलानन्तरार्वाक्तनद्वितीयमण्डलगतदृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणादेकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि योजनानाम् एकोनचत्वारिंशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागाः ३१९१६ ३९/६० । ६०/६१ इत्येवं रूपाच्छोध्यन्ते ततो यथोक्तं सर्वबाह्यमण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्चाग्रे स्वयमेव वक्ष्यति, तत एव पुरुषच्छायाया दृष्टिपथप्राप्ततारूपाया द्वितीयादिषु केषुचिन्मण्डलेषु चतुरशीतिं किञ्चिन्न्यूनानि उपरितनेषु मण्डलेष्वधिकान्यधिकतराणि उक्तप्रकारेणाभिवर्द्धयन् २ तावद्वक्तव्या यावत्सर्वबाह्यमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति, तत्र तु पञ्चाशीतिं योजनानि साधिकानि हापयतीत्यर्थः, साधि-

कत्र्यशीतिचतुरशीतिपञ्चाशीतियोजनानां सम्भवेऽपि सूत्र यच्चतुरशीतिग्रहणं तद् देहलीप्रदीपन्यायेनाभयपार्श्ववर्त्तिन्यास्त्र्यशीतिपञ्चाशीत्याग्रहणार्थमिति ।

अथोक्ते एव मण्डलक्षेत्रे पश्चानुपूर्व्या सूर्यस्य मुहूर्त्तगत्याद्याह—

जया णं भंते ! सूरिए सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोयमा ! पंच पंच जोअणसहस्साइं तिण्णि अ पंचुत्तरे जोयणसए पण्णरस य सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणुस्सस्स एगतीसाए जोअणसहस्सेहिं अट्ठहि अ एगतीसेहिं जोअणसएहिं तीसाए अ सट्ठिभाएहिं जोअणस्स सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ त्ति, एस णं पढमे छम्मासे, एस णं पढमस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे, से सूरिए दोच्चे छम्मासे अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । (सू० १३३×)

'जया णं' मित्यादि यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्त्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ?, गौतम ! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि पञ्चोत्तराणि योजनशतानि पञ्चदश षष्टिभागान् योजनस्य ५३०५ $\frac{15}{60}$ एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, कथमिति चेत् ? उच्यते—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं तिस्रो लक्षा अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि, पञ्चदशोत्तराणि ३१८३१५ ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ट्या भक्ते लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणमिति, अत्र दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणमाह—तदा-सर्वबाह्यमण्डलचारचरणकाले इहगतस्य मनुष्यस्येति प्राग्वत् एकत्रिंशता योजनसहस्रैरष्टभिश्चैकत्रिंशदधिकैर्योजनशतैस्त्रिंशता च षष्टिभागैर्योजनस्य ३१८३१ $\frac{30}{60}$ सूर्यः शीघ्रं चक्षुःस्पर्शमागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले सूर्ये चारं चरति दिवसो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो, दिवसस्यार्द्धेन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यते तावति स्थित उदयमानः सूर्य उपलभ्यते द्वादशानां च मुहूर्त्तानामर्द्धं षट् मुहूर्त्तास्ततो यदत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिपरिमाणं पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि पञ्चदश च षष्टिभागा योजनस्य ५३०५ $\frac{15}{60}$ तत् षड्भिर्गुण्यते, दिवसार्द्धगुणितायां एव मुहूर्त्तगतेर्दृष्टिपथप्राप्ततानिकरणत्वात्, ततो यथोक्तमत्र मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवतीति, यद्यप्युपान्त्यमण्डलदृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः षष्टिरेकषष्टिभागा इत्येवंराशौ शोधिते इदमुपपद्यते एतच्च प्राक् भावितं तथापि प्रस्तुतमण्डलस्यान्तरायणगतमण्डलानामवधिभूतत्वेनान्यमण्डलकरणनिरपेक्षतया करणान्तरमकारि, इदं च सर्वाभ्यन्तरानन्तरमण्डलात् पूर्वानुपूर्व्या गण्यमानं त्र्यशीत्यधिकशततमम्, प्रतिमण्डलं चाहोरात्रगणनादहोरात्रोऽपि त्र्यशीत्यधिकशततमस्तेनाथ दक्षिणायनस्य चरमो दिवस इत्याद्यभिधातुमाह—'एस णं पढमे छम्मासे, एस णं' मित्यादि, एष च दक्षिणायनसत्कत्र्यशीत्यधिकशतदिनरूपो राशिः प्रथमः षण्मासः-अयनरूपः कालविशेषः, षट्संख्याका मासाः पिण्डीभूता यत्रेति व्युत्पत्तेरिदं समाधेयम्, अन्यथा प्रथमः षण्मास इत्येकवचनानुपपत्तिरिति । अथवा-पात्रादिगणान्त पाठात् स्त्रीत्वाभावे अदन्तद्विगुत्वेऽपि न ङीप्रत्ययस्तेनैव तत्प्रथमं षण्मासम्, आषत्वात् पुंस्त्वम्, एतच्च प्रथमस्य षण्मासस्य दक्षिणायनरूपस्य पर्यवसानम्, अथ सर्वबाह्यमण्डलचारानन्तरं सूर्यो द्वितीयं षण्मासं प्राप्नुवन् गृह्णन् इत्यर्थः, प्रथमे अहोरात्रे उत्तरायणस्येति गम्यम् बाह्यानन्तरं पश्चानुपूर्व्या द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति ।

अथात्र गत्यादिप्रश्नार्थं सूत्रमाह—

जया णं भंते ! सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोअमा ! पंच पंच जोअणसहस्साइं तिण्णि अ चउरुत्तरे जोअणसए सत्तावण्णं च सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणुस्सस्स एगत्तीसाए जोअणसहस्सेहिं णवहि अ सोलसुत्तरेहिं जोअणसएहिं इगुणालीसाए अ सट्ठिभाएहिं जोअणस्स सट्ठिभागं च एगसट्ठिधा छेत्ता सट्ठीए चुण्णिआभागेहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ त्ति, से पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । (सू०-१३३×)

'जया णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यो बाह्यानन्तरमर्वाक्तनं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा भगवन् ! एकैकेन मुहूर्त्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि च चतुरुत्तराणि योजनशतानि सप्तपञ्चाशतं च षष्टिभागान् योजनस्यैकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति ५३०४ $\frac{57}{60}$, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके योजनानाम् ३१८२९७, ततोऽस्य षष्ट्या भागे हृते लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिप्रमाणम्, अत्रापि दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणमाह—तदा इहगतस्य मनुष्यस्येति प्राग्वत् एकत्रिंशता योजनसहस्रैः षोडशाधिकैः नवभिश्च योजनशतैरेकोनचत्वारिंशता च षष्टिभागैर्योजनस्य एकं च षष्टिभागमेकषष्ट्या छित्त्वा तस्य सत्कैः षष्ट्या चूर्णिकाभागैः ३१९१६ $\frac{39}{60}$ । $\frac{60}{61}$ । सूर्यश्चक्षुःस्पर्शमागच्छति । तथाहि-अस्मिन् मण्डले सूर्ये चारं चरति दिवसो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिकः तेषां चार्द्धं षट् मुहूर्त्ता एकेन मुहूर्त्तैकषष्टिभागेनाभ्यधिकास्ततः सर्वेषामर्थं षडपि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते तत एकः षष्टिभागस्तत्राधिकः प्रक्षिप्यते, ततो जातानि त्रीणि शतानि सप्तषष्ट्यधिकानि एकषष्टिभागानां ३६७, ततः प्रस्तुतमण्डले यत्परिमाणं त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके

३१८२१७, इदं च योजनराशिं षष्ट्या गुणयित्वा सर्वाग्रेणा मुहूर्त्तगतिरिति यथा व्यवह्रियते तथा प्रागुक्तम्, एतदेभिस्त्रिभि: शतैः सप्तषष्ट्यधिकैर्गुण्यते जाता एकाश कोट्योऽष्टषष्टिर्लक्षाश्चतुर्दश सहस्राणि नव शतानि नवनवत्यधिकानि ११६८१४९९९, एतस्य एकषष्ट्या गुणितया षष्ट्या ३६६०, भागो ह्रियते लब्धान्यकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि षाडशोत्तराणि ३१९१६, शेषमुद्धरति चतुर्विंशतिशतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि २४३९, न चातो योजनान्यायान्ति तत षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धा एकोनचत्वारिंशत् षष्टिभागा ३९ एकस्य च षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा [illegible] अथ तृतीयं मण्डलम्- 'स पविसमाणे' इत्यादि। अथ प्रविशन्—जम्बूद्वीपाभिमुखं चरन् सूर्यं द्वितीयेऽहोरात्रे, उत्तरायणसत्के इत्यर्थः बाह्यतृतीयमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति ।

तदा किमित्याह—

जया णं भंते ! सूरिए बाहिरतच्चं मंडलं उवसकमित्ता चारं चरइ तया णं एगमेगेणं मुहुत्तेणं केवइअं खेत्तं गच्छइ ?, गोअमा ! पञ्च पञ्च जोअणसहस्साइं तिण्णि अ चउरुत्तरे जोअणसए इगुणालीसं च सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगेण मुहुत्तेणं गच्छइ, तया णं इहगयस्स मणुयस्स एगाहिएहिं बत्तीसाए जोअणसहस्सेहिं एगूणपन्नाए अ सट्ठिभाएहिं जोअणस्स सट्ठिभागं च एगसट्ठिधा छेत्ता तेवीसाए चुण्णिआभाएहिं सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ त्ति, एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे, सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे संकममाणे अट्ठारस अट्ठारस सट्ठिभाए जोअणस्स एगमेगे मंडले मुहुत्तगइं निवड्ढेमाणे निवड्ढेमाणे सातिरेगाइं पंचासीतिं पचासीतिं जोअणाइं पुरिसच्छायं अभिवड्ढेमाणे अभिवड्ढेमाणे सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, एस णं दोच्चे छम्मासे, एस णं दोच्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे, एस णं आइच्चे, संवच्छरे एस णं आइच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे पण्णत्ते। (सू०-१३३+)

'जया ण' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यो बाह्यतृतीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्त्तेन कियत् क्षेत्रं गच्छति ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि चतुरुत्तराणि योजनशतानि एकोनचत्वारिंशतं च षष्टिभागान् योजनस्य ५३०४ [illegible] । एकैकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि लक्षा अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके ३१८२७९ अस्य च षष्ट्या भागे हृते लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्त्तगतिप्रमाणम्, अथात्र दृष्टिपथप्राप्तता—तदा इहगतस्य मनुष्यस्य एकाधिकैर्द्वात्रिंशता सहस्रैरेकोनपञ्चाशता च षष्टिभागैरेकं च षष्टिभागमेकषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कैस्त्रयोविंशत्या चूर्णिकाभागैः ३२००१ । [illegible] । [illegible] । सूर्यः चक्षुःस्पर्शमागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले दिवसो द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणश्चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरधिकस्तस्यार्द्धं षट् मुहूर्त्ता द्वाभ्यामेकषष्टिभागाभ्यामधिकास्तत सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं षडपि मुहूर्त्ता एकषष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वा च तत्र द्वावेकषष्टिभागौ प्रक्षिप्येते ततो जातानि त्रीणि शतानि अष्टषष्ट्यधिकानि एकषष्टिभागानाम् ३६८, ततोऽस्मिन् मण्डले यत्परिरयप्रमाणं त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके ३१८२७९ एतत् त्रिभि: शतैः अष्टषष्ट्यधिकैर्गुण्यते जाता एकादश कोट्य एकसप्तति शतसहस्राणि षड्विंशति सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्तत्यधिकानि ११७१२६६७२, अस्य एकषष्ट्या गुणितया षष्ट्या ३६६० भागे लब्धानि द्वात्रिंशत्सहस्राणि एकोत्तराणि ३२००१ शेषं त्रीणि सहस्राणि द्वादशोत्तराणि ३०१२ तत षष्टिभागानयनार्थमेकषष्ट्या भागे हृते लब्धा एकोनपञ्चाशत् षष्टिभागा [illegible] एकस्य षष्टिभागस्य सत्कास्त्रयोविंशतिश्चूर्णिकाभागा [illegible] इति, समवायाङ्गे तु त्रयस्त्रिंशत्समवाये-'जया णं सूरिए बाहिराणंतरं तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं इहगयस्स पुरिसस्स तेत्तीसाए जोअणसहस्सेहिं किंचि विसेसूणेहिं चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ' त्ति, एतद्वृत्तौ च इह तु यदुक्तं त्रयस्त्रिंशत् किञ्चिन्न्यूनानीत्यत्र सातिरेकयोजनस्यापि न्यूनसहस्रता विवक्षितेति सम्भाव्यते इति, अथात्रापि चतुर्थमण्डलादिष्वतिदेशमाह—'एवं खलु' इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण खलु-निश्चितमनेनोपायेन-शनैः शनैः तत्तदनन्तराभ्यन्तरमण्डलाभिमुखगमनरूपेणाभ्यन्तरं प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात् तदनन्तरं मण्डलं सङ्क्रामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्त्तगतिमित्यत्र द्वितीया पूर्ववत् २ मुहूर्त्तगतिपरिमाणे अष्टादश अष्टादश षष्टिभागान् योजनस्य व्यवहारतः परिपूर्णान् निश्चयतः किञ्चिदूनान् निवर्द्धयन् २ ह्रापयन्नित्यर्थः, पूर्वमण्डलात् अभ्यन्तराभ्यन्तरमण्डलस्य परिरयमधिकृत्याष्टादशयोजनैर्हीनत्वात्, पुरुषच्छायामित्यत्रापि द्वितीया पूर्ववत्, ततोऽयमर्थः-पुरुषच्छायाया दृष्टिपथप्राप्ततारूपाया नवभि: षष्टिभागैः षष्ट्या च चूर्णिकाभागैः सातिरेकाणि-समधिकानि पञ्चाशीतिं पञ्चाशीतिं योजनान्यभिवर्द्धयन्नभिवर्द्धयन् प्रथमद्वितीयादिषु कतिपयेषु मण्डलेषु इयं वृद्धिर्ज्ञेया, सर्वमण्डलापेक्षया तु येनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो दृष्टिपथप्राप्तता ह्रापयन्निर्गतस्तेनैव क्रमेण सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनेषु दृष्टिपथप्राप्ततामभिवर्द्धयन् प्रविशति, तत्र सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक्तनद्वितीयमण्डलगमनात् दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् सर्वबाह्यमण्डले पञ्चाशीतिं योजनानि नव षष्टिभागान् योजनस्य एकं च षष्टिभागमेकषष्टिधा भित्त्वा तस्य सत्कान् षष्टिभागान् ह्रापयति, एतच्च प्रागेव भावितं तस्मात् सर्वबाह्यादर्वाक्तनं द्वितीये मण्डले प्रविशन् तावद्भूयोऽपि दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणेऽभिवर्द्धयति तच्च प्राग्वत्, ततोऽर्वाक्तनेषु मण्डलेषु यस्मिन् मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता ज्ञातुमिष्यते, तृतीयमण्डलादारभ्य तत्तन्मण्डलसंख्यया षड्विंशत् गुण्यते तद्यथा—तृतीयमण्डलचिन्तायामेकेन चतुर्थमण्डलचिन्तायां द्वाभ्याम् एवं यावत् सर्वाभ्यन्तरमण्डलचिन्तायां

द्व्यशीत्यधिकेन शतेन, इत्थं च गुणयित्वा यल्लभ्यते तद् ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना सहितं पूर्वपूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं तत्र मण्डले द्रष्टव्यम्, यथा तृतीये मण्डले षट्त्रिंशदेकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति' जाता षट्त्रिंशदेव सा ध्रुवराशेरपनीयते, जातं शेषमिदं—पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य च षष्टिभागस्य सत्काश्चतुर्विंशतिरेकषष्टिभागा ८५ $\frac{९}{६०}$ । $\frac{२४}{६१}$ एतत् पूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणम् एकत्रिंशत् सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि योजनानामेकोनचत्वारिंशदेकषष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ३१९१६ इत्येवंरूपसहितं क्रियते, कृते च तृतीये मण्डले यथोक्तं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति तच्च प्रागेव प्रदर्शितं, चतुर्थे मण्डले षट्त्रिंशद् द्वाभ्यां गुण्यते गुणयित्वा ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना तृतीयमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सहितं क्रियते, ततः इदं तत्र मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति—द्वात्रिंशत्सहस्राणि षडशीत्यधिकानि योजनानामष्टपञ्चाशत् षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकादशैकषष्टिभागा ३२०८६ $\frac{५८}{६०}$ । $\frac{११}{६१}$ । एवं शेषेष्वपि मण्डलेषु भावनीयम्, यदा तु सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तदा षट्त्रिंशद् द्व्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यते, तृतीयमण्डलादारभ्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य द्व्यशीत्यधिकशततमत्वात्, ततो जातानि पञ्चषष्टिः शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ६५५२, तेषामेकषष्ट्या भागे हृते लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्टिभागानां शेषाः पञ्चविंशतिः $\frac{१०७}{६०}$ । $\frac{२५}{६१}$ । एतत्पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का षष्टिरेकषष्टिभागा ८५ $\frac{९}{६०}$ । $\frac{६०}{६१}$ । इत्येवंरूपाद् ध्रुवराशेः शोध्यते, जातानि पश्चाद् त्र्यशीतिर्योजनानि द्वाविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्काः पञ्चत्रिंशदेकषष्टिभागा, इह षट्त्रिंशदेकषष्टिभागाः कलया न्यूनाः परमार्थतो लभ्यन्ते, एतच्च प्रागेवोपदर्शितम्, तच्च कलया न्यूनत्वं प्रतिमण्डलं भवत् यदा द्व्यशीत्यधिकशततममण्डले एकत्र पिण्डितं सञ्चिन्त्यते तदा अष्टषष्टिरेकषष्टिभागा लभ्यन्ते ततस्ते भूयः प्रक्षिप्यन्ते ततो जातमिदं त्र्यशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिः षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का द्विचत्वारिंशदेकषष्टिभागा ८३ $\frac{२३}{६०}$ । $\frac{४२}{६१}$ । एतेन सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकोनाशीत्यधिकं योजनानां सप्तपञ्चाशत्षष्टिभागा योजनस्य एकस्य षष्टिभागस्य सत्का एकोनविंशतिरेकषष्टिभागा ४७१७९ $\frac{५७}{६०}$ । $\frac{१९}{६१}$ । इत्येवंरूपसहितं क्रियते, ततो यथोक्तं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तच्च सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके योजनानामेकविंशतिश्च षष्टिभागा योजनस्य ४७२६३ $\frac{२१}{६०}$ एवं दृष्टिपथप्राप्ततायां कतिपयेषु मण्डलेषु सातिरेकाणि पञ्चाशीतिं २ योजनानि अग्रेतनेषु चतुरशीतिं २ पर्यन्ते यथोक्ताधिकसहितानि त्र्यशीतिं योजनानि अभिवर्द्धयन् अभिवर्द्धयन् तावद् वक्तव्यो यावत् सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति, इदं च सर्वाभ्यन्तरमण्डलं सर्वबाह्यानन्तरात् मण्डलात् पश्चानुपूर्व्या गण्यमानं त्र्यशीत्यधिकशततमं, प्रतिमण्डलं चाहोरात्रगणनादहोरात्रोऽपि त्र्यशीत्यधिकशततमस्तेनायमुत्तरायणस्य चरमो दिवस इत्याद्यभिधातुमाह—' एस णं दोच्चे छम्मासे ' इत्यादि एष द्वितीयः षण्मासः—प्रागुक्तयुक्त्या अयनविशेषो ज्ञातव्यः, एतद् द्वितीयस्य षण्मासस्य पर्यवसानं त्र्यशीत्यधिकशततमाहोरात्रत्वात्, एष आदित्यः संवत्सरः—आदित्यचारोपलक्षितः संवत्सर इति, इत्यनेन नक्षत्रादिसंवत्सरव्युदासः, एतच्चादित्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानं चरमायनचरमदिवसत्वात् इति समाप्तं मुहूर्तगतिद्वारम्, तत्सम्बन्धाच्च दृष्टिपथवक्तव्यताऽपि । जं० ७ वक्ष० । स० ।

जंबुद्दीवे णं दीवे असीउत्तरं जोयणसयं ओगाहेत्ता सूरिए उत्तरकट्ठोवगए पढमं उदयं करेइ । (सू० ८०+)

' जंबुद्दीवे णं ' मित्यादि, ' ओगाहित्त ' त्ति—प्रविश्य ' उत्तरकट्ठोवगए ' त्ति–उत्तरां काष्ठां दिशमुपगतः उत्तरकाष्ठोपगतः प्रथममुदयं करोति, सर्वाभ्यन्तरमण्डले उदेतीत्यर्थः । स० ८० सम० ।

अथाष्टमं दिनरात्रिवृद्धिहानिद्वारं निरूप्यते—

जया णं भंते ! सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे केमहालिया राई भवइ ?, गोयमा ! तया णं उत्तमकट्ठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ, से णिक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि अब्भंतराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ । (सू०–१३४ ×) ।

' जया णं ' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा को महान् आलयः—व्याप्यक्षेत्ररूप आश्रयो यस्यासौ किंमहालयः कियानित्यर्थः दिवसो भवति, किंमहालया—कियती रात्रिर्भवति ?, भगवानाह—गौतम ! तदा उत्तमकाष्ठा प्राप्त-उत्तमावस्था प्राप्तः आदित्यसंवत्सरसत्कषट्षष्ट्यधिकत्रिशतदिवसमध्ये, यतो नापरः कश्चिदधिक इत्यर्थः अत एवोत्कर्षकः, उत्कृष्ट इत्यर्थः अष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, यत्र मण्डले यावत्प्रमाणो दिवसस्तत्र तदपेक्षया (शेषा) अहोरात्रप्रमाणा रात्रिरिति जघन्यिका द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, सर्वस्मिन् तत्र काले वा अहोरात्रस्य त्रिंशन्मुहूर्तसङ्ख्याकत्वस्य नैयत्याद्, ननु यदा भरतेऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसस्तदा विदेहेषु जघन्या द्वादशमुहूर्तप्रमाणा रात्रिस्तर्हि द्वादशमुहूर्तेभ्यः परं रात्रेरतिक्रान्तत्वात् षट् मुहूर्तान् यावत्केन कालेन भाव्यम् ?, एवं भरतेऽपि वाच्यम्, उच्यते–अत्र षड्मुहूर्तगम्यक्षेत्रेऽवशिष्टे सति तत्र सूर्यस्योदयमानत्वेन दिवसेनेति, तच्च सूर्योदयास्तान्तरविचारेण तन्मण्डलगतदृष्टिपथप्राप्ततापरिभावनेन च सूपपन्नम्, आह—एवं सति सूर्योदयास्तमयने अनियते आपन्ने भवतु नाम, न चैतदनार्षम्, यदुक्तम्—

' जह जह समए समए, पुरओ सञ्चरइ भक्खरो गयणे ।
तह तह इओ वि नियमा जायइ रयणीइ भावत्था ॥ १ ॥
एवं च सइ नराणं, उदयत्थमणाइँ होतऽनिययाइं ।
सइ देसकालभेए कस्सइ किंची य दिस्सए नियमा ॥ २ ॥
सइ चेव य निद्दिट्ठो, रुद्दमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं ।
केसिंचीदाणिं पि अ, विसयपमाणो रवी जेसिं ॥३॥ " ति ।
यत्तु सूर्यप्रज्ञप्तिवृत्तौ सूर्यमण्डलसंस्थितिप्रकारे समचतुरस्रसंस्थितिवर्णनाया युगादौ एकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्याम् एकश्चन्द्रो दक्षिणापरस्यां द्वितीयः सूर्यः पश्चिमोत्तरस्यां द्वितीयश्चन्द्र उत्तरपूर्वस्यामित्युक्तं तत्तु दक्षिणादिभागेषु मूलोदयापेक्षया इति बोध्यम् अयं च सर्वोत्कृष्टो दिवसः पूर्वसंवत्सरस्य चरमो दिवस इति वक्तुमाह— 'से णिक्खममाणे' इत्यादि, अथ निष्क्रामन् सूर्यो नवं संवत्सरमयमानः--प्राप्नुवन्नाददान इत्यर्थः, प्रथमे अहोरात्रेऽभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति इति ।

अथ दिनरात्रिवृद्ध्यपवृद्ध्यर्थमाह—

जया णं भंते ! सूरिए अब्भतराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे केमहालिया राई भवइ ?, गोयमा ! तया णं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ, दोहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राई भवइ दोहि अ एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिअ त्ति, से णिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि ०जाव चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे केमहालिया राई भवइ ?, गोयमा ! तया णं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ चउहिं एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणे, दुवालसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिअ त्ति, एवं खलु एएणं उवाएणं निक्खममाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे दो दो एगट्ठिभागमुहुत्तेहिं मंडले दिवसखित्तस्स निवुड्ढेमाणे २ रयणिखित्तस्स अभिवद्धेमाणे २ सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ त्ति। (सू० १३४×)

'जया णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यः अभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा भगवन् ! किंमहालयः --किंप्रमाणो दिवसः, किंमहालया- किंप्रमाणा रात्रिः ? । भगवानाह--गौतम ! तदा अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामूनो दिवसो भवति, अत्र सूत्रे प्राकृतत्वात् पदव्यत्ययः, द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणा द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिका रात्रिर्भवति, अत्रोपपत्तिर्यथा अष्टादशमुहूर्त्ते दिवसे द्वादश मुहूर्त्ता चरममुहूर्त्ताः, ते च मण्डलानां त्र्यशीत्यधिकशतेन वर्द्धन्ते चापवर्द्धन्ते, ततोऽत्र त्रैराशिकावतारः--यदि मण्डलानां त्र्यशीत्यधिकशतेन षट् मुहूर्त्ता वर्द्धन्ते चापवर्द्धन्ते तदा एकेन मण्डलेन किं वर्द्धते चापवर्द्धते ?, स्थापना यथा-१८३।६।१। अत्रान्त्यराशिना एककलक्षणेन मध्यराशिः षट्कलक्षणो गुण्यते, गुणिते च 'एकेन गुणितं तदेव भवती' ति षडेव स्थितास्ते चादिराशिना भज्यन्ते अल्पत्वाद् भागं न प्रयच्छन्तीति भाज्यभाजकराश्योस्त्रिकेणापवर्त्तना कार्या, जाते उपरितनो राशिर्द्विकरूपः अधस्तन एकषष्टिरूपः इति आगतं द्वावेकषष्टिभागौ मुहूर्त्तस्य अतो दिवसेऽपवर्द्धेते-- रात्रौ च वर्द्धेते इति, एवमग्रेऽपि करणभावना कार्या । अथाग्रतनमण्डलगते दिनरात्रिवृद्धिहानी पृच्छन्नाह—'से णिक्खममाणे' इत्यादि, अथ निष्क्रामन् सूर्यो दक्षिणायनसत्के द्वितीये अहोरात्रे अत्र यावच्छब्दात् 'अब्भंतरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता' इति ज्ञेयम्, सर्वाभ्यन्तरमण्डलापेक्षया तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा किंप्रमाणो दिवसः किंप्रमाणा रात्रिर्भवति ?, गौतम ! तदा अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो द्वाभ्यां पूर्वमण्डलसत्काभ्याम् द्वाभ्यां च प्रस्तुतमण्डलसत्काभ्यामित्येवं चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरूनो दिवसो भवति द्वादशमुहूर्त्ता उक्तप्रकारेणैव चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरधिका रात्रिर्भवति, उक्तातिरिक्तमण्डलेष्वतिदेशमाह—'एवं खलु एएणं' मित्यादि, एवं मण्डलत्रयदर्शितरीत्या खलु--निश्चितमेतेन—अनन्तरोक्तेनोपायेन प्रतिमण्डलं दिवसरात्रिसत्कमुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयवृद्धिहानिरूपेण निष्क्रामन्—दक्षिणाभिमुखं गच्छन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं संक्रामन् द्वौ द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागावेकैकस्मिन् मण्डले दिवसक्षेत्रस्य निवर्द्धयन् निवर्द्धयन्—हापयन् २ रजनिक्षेत्रस्य तावेवाभिवर्द्धयन् २, कोऽर्थः ?—मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयगम्यं क्षेत्रं दिवसक्षेत्रं हापयन् तावदेव रजनिक्षेत्रे अभिवर्द्धयन्निति सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, प्रतिमण्डलं भागद्वयहानिवृद्धी उक्ते । जं० ७ वक्ष० ।

उत्तरायणनियट्टे णं सूरिए पढमाओ मंडलाओ एगूणचत्तालीसइमे मंडले अट्ठहत्तरिं एगसट्ठिभाए दिवसक्खेत्तस्स निवुड्ढेत्ता रयणिखेत्तस्स अभिनिवुड्ढेत्ता णं चारं चरइ। एवं दक्खिणायणनियट्टे वि । (सू० ७८×)

'उत्तरायणनियट्टे णं' ति—उत्तरायणाद्--उत्तरदिग्गमनान्निवृत्त उत्तरायणनिवृत्तः, प्रारब्धदक्षिणायन इत्यर्थः 'सूरिए' त्ति-आदित्यः 'पढमाओ मंडलाओ' त्ति-दक्षिणां दिशं गच्छतो यत्प्रथमं तस्मात् न तु सर्वाभ्यन्तरसूर्यमार्गात् 'एगूणचत्तालीसइमे' त्ति—एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले दक्षिणायनप्रथममण्डलापेक्षया सर्वाभ्यन्तरमण्डलापेक्षया तु चत्वारिंशे 'अट्ठहत्तरिं' ति अष्टसप्ततिं 'एगसट्ठिभाए' त्ति-मुहूर्त्तस्यैकषष्टिभागान् 'दिवसखेत्तस्स' त्ति-दिवसलक्षणस्य क्षेत्रस्य दिवसस्यैवेत्यर्थः, 'निवुड्ढेत्ता' त्ति निवर्ध्य हापयित्वेत्यर्थः; तथा 'रयणिखेत्तस्स' त्ति-रजन्या एव 'अभिनिवुड्ढेत्ता' त्ति-अभिनिवर्द्ध्य च, वर्द्धयित्वेत्यर्थः, 'चारं चरइ' त्ति-भ्राम्यतीत्यर्थः, भावार्थोऽस्यैव चन्द्रप्रज्ञप्तिवाक्यैरुपदर्श्यते--जम्बूद्वीपे यदैतौ सूर्यौ सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा नवनवतियोजनसहस्राणि षट्चत्वारिंशदधिकानि योजनशतान्यन्योऽन्यमन्तरं कृत्वा चरतः, एतच्च जम्बूद्वीपेऽशीत्युत्तरं योजनशतं प्रविश्याभ्यन्तरे मण्डले भवति एतस्मिंश्च द्विगुणे जम्बूद्वीपप्रमाणादपकर्षिते यथोक्तमन्तरं भवतीति, तथा तत्र तयाऽवस्थानादुत्कर्षतोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्यका च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति; ततोऽभ्यन्तरमण्डलान्निष्क्रम्य प्रथमेऽहोरात्रे

ऽभ्यन्तरानन्तरं मण्डलमुपसङ्क्रम्य यदा चारं चरतस्तदा नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट्चत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि पञ्चत्रिंशच्च एकषष्टिभागा योजनस्यान्तरं कृत्वा चारं चरतः तदा चाष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति द्वाभ्यां मुहूर्त्तस्यैकषष्टिभागाभ्यां न्यूनः, द्वादशमुहूर्त्ता च रात्रिर्भवति द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिकेति, एवं दक्षिणायनस्य द्वितीयादिषु मण्डलेष्वहोरात्रेषु चान्योऽन्यान्तरप्रमाणस्य पञ्चभिः पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्य वृद्धिर्वाच्या,द्वाभ्यां २ च मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यां दिनहानी रात्रिवृद्धिश्चेति एवं च एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले सूर्ययोरन्तरं नवनवतिः सहस्राण्यष्ट शतानि सप्तपञ्चाशच्च योजनानां त्रयोविंशतिश्चैकषष्टिभागाः, दिनप्रमाणं चाष्टादशानां मुहूर्त्तानां मध्यादेकषष्टिभागानामष्टसप्तत्यां पातितायां षोडश मुहूर्त्ताश्चतुश्चत्वारिंशच्चैकषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, रात्रेस्त्वष्टसप्तत्यां क्षिप्तायां त्रयोदश मुहूर्त्ताः सप्तदशैकषष्टिभागाश्चेति, एवं 'दक्खिणायणनियट्टे ' त्ति-यथोत्तरायणनिवृत्त एकोनचत्वारिंशत्तमे मण्डले अष्टसप्ततिमेकषष्टिभागान् हापयति, वर्द्धयति च । एवं दक्षिणायननिवृत्तोऽपि सूर्यस्तान् हापयति, वर्द्धयति च । केवलं दक्षिणायने दिनभागान् हापयति रात्रिभागांश्च वर्द्धयति । इह तु दिनभागान् वर्द्धयति, रात्रिभागांश्च हापयति । स० ७८ सम० । जं० ।

जया णं सूरिए सव्वब्भंतराओ मंडलाओ सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं सव्वब्भंतरमंडलं पणिहाय एगेणं तेसीएणं राइंदिअसएणं तिण्णि छावट्ठे एगसट्ठिभागमुहुत्तसए दिवसखेत्तस्स निव्वुड्ढेत्ता रयणिखेत्तस्स अभिवुड्ढेत्ता चारं चरइ । (सू०-१३४+)

" जया णं ' मित्यादि, यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलादित्यत्र ल्यब्लोपे पञ्चमी वक्तव्या " तेन सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमारभ्य सर्वबाह्यमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं प्रणिधाय—मर्यादीकृत्य ततः परस्माद् द्वितीयान्मण्डलादारभ्येत्यर्थः एकेन त्र्यशीतेन त्र्यशीत्यधिकेन रात्रिन्दिवानाम् अहोरात्राणां शतेन त्रीणि षट्षष्टानि—षट्षष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तैकषष्टिभागशतानि दिवसक्षेत्रस्याभिवर्द्ध्य, कोऽर्थः ?—षट्षष्ट्यधिकत्रिशतमुहूर्त्तैकषष्टिभागैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं गम्यते तावन्मात्रं क्षेत्रं हापयित्वा इत्यर्थः, तावदेव क्षेत्रं रजनिक्षेत्रस्याभिवर्द्ध्य चारं चरति, अयमर्थः दक्षिणायनसत्कत्र्यशीत्यधिकमण्डलेषु प्रत्येकं हीयमानभागद्वयस्य त्र्यशीत्यधिकशतगुणनेन षट्षष्ट्यधिकत्रिशतराशिरुपपद्यत इति तावदेव रजनिक्षेत्रे वर्द्धते इत्यर्थः । जं० ७ वक्ष० ।

लवणे णं भंते ! समुद्दे सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ जच्चेव जम्बुद्दीवस्स वत्तव्वया भणिया सच्चेव सव्वा अपरिसेसिया लवणसमुद्दस्स वि भाणियव्वा, नवरं अभिलावो इमो णेयव्वो-जया णं भंते ! लवणे समुद्दे दाहिणड्ढे दिवसे भवति तं चेव०जाव तदा णं लवणे समुद्दे पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं राई भवति, एएणं अभिलावेणं नेयव्वं । जदा णं भंते ! लवणसमुद्दे दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ, तदा णं उत्तरड्ढे वि पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ । जदा णं उत्तरड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ तदा णं लवणसमुद्दे पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं नेवत्थि ओसप्पिणी २ समणाउसो ! ?, हंता गोयमा ! ०जाव समणाउसो ! । धायईसंडे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीचिपादीणमुग्गच्छ जहेव जम्बुद्दीवस्स वत्तव्वया भणिया सच्चेव धायईसंडस्स वि भाणियव्वा, नवरं इमेणं अभिलावेणं सव्वे आलावगा भाणियव्वा । जया णं भंते ! धायईसंडे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे भवति तदा णं उत्तरड्ढे वि जया णं उत्तरड्ढे वि तदा णं धायईसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं राती भवति ?, हंता गोयमा ! एवं चेव० जाव राती भवति । जदा णं भंते ! धायईसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमेणं दिवसे भवति तदा णं पच्चत्थिमेण वि, जदा णं पच्चत्थिमेण वि तदा णं धायईसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं भवति उत्तरेण दाहिणेणं राती भवतीति ?, हंता गोयमा ! ० जाव भवति, एवं एएणं अभिलावेणं नेयव्वं० जाव जया णं भंते ! दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी तया णं उत्तरड्ढे जया णं उत्तरड्ढे तया णं धायईसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं नत्थि ओसप्पिणी०जाव ? समणाउसो ! हंता गोयमा ! ०जाव समणाउसो !, जहा लवणसमुद्दस्स वत्तव्वया तहा कालोदस्स वि भाणियव्वा,नवरं कालोदस्स नामं भाणियव्वं । अब्भिंतरपुक्खरद्धे णं भंते ! सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ जहेव धायईसंडस्स वत्तव्वया तहेव अब्भिंतरपुक्खरद्धस्स वि भाणियव्वा नवरं अभिलावो०जाव जाणेयव्वो० जाव तया णं अब्भिंतरपुक्खरद्धे मंदराणं पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओसप्पिणी नेवत्थि उस्सप्पिणी अवट्ठिए णं तत्थ काले पन्नत्ते समणाउसो ! सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति । (सू०- १७६) भ० ५ श० २ उ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नगरी होत्था, वन्नओ,तीसे णं चंपाए नगरीए पुण्णभद्दे नामे चेइए होत्था वन्नओ, सामी समोसढे ०जाव परिसा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूती णामं अणगारे गोयमगोत्तेणं०जाव एवं वदासी-जम्बुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीणपादीणमुग्गच्छ पादीणदाहिणमागच्छंति, पादीणदाहिणमुग्गच्छ दाहिणपडीणमागच्छंति दाहिणपदी-

णमुग्गच्छपडीणउदीणमागच्छति पदीणउदीणं उग्गच्छ उदीचिपादीणमागच्छंति ?, हता ? गोयमा ! जबुद्दीवे ण दीवे सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ ०जाव उदीचिपाईण-मागच्छंति । (सू०१७६×)

'सूरिय' त्ति—द्वौ सूर्यौ, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव भावात् 'उदीणपाईण' ति उदगव उदीचीन प्रागव प्राचीन उदीचीन च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनम् च तत्प्राच्या प्रत्यासन्नत्वाद् उदीचीनप्राचीन—दिगन्तर क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिगित्यर्थ 'उग्गच्छ' त्ति-उद्गत्य क्रमेण तत्रोद्गमन कृत्वेत्यर्थ 'पाईणदाहिण' ति प्राचीनदक्षिण दिगन्तर पूर्वदक्षिणमित्यर्थ 'आगच्छति' त्ति-आगच्छत क्रमेणैवास्त यात इत्यर्थ, इह चाद्गमनमस्तमय च द्रष्टृलोकविवक्षयाऽवसेय, तथाहि--येषामदृश्यौ सन्तौ दृश्यौ तौ स्याता ते तयोरुद्गमन व्यवहरन्ति येषा तु दृश्यो सन्ताव-दृश्यौ स्तस्ते नयोरस्तमय व्यवहरन्तीत्यनियतावुदयास्तमयौ । आह च—

"जह जह समए समए, पुरओ सचरइ भक्खरा गयणे ।
तह तह इओ वि नियमा, जायइ रयणी य भावत्थो ॥१॥
एव च सइ नराण, उदयत्थमणाइँ होतऽनिययाइ ।
सइ दसमेएँ कस्सइ, किची ववदिस्सए नियमा ॥२॥
सइ चेव य निद्दिट्ठो, भ(रु)द्दमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं ।
केसिंचीदाणिं पि य, विसयपमाण रवी जेसिं ॥ ३ ॥"

इत्यादि, अनेन च सूत्रेण सूर्यस्य चतसृषु दिक्षु गतिरुक्ता, ततश्च ये मन्यन्ते सूर्य पश्चिमसमुद्र प्रविश्य पातालन गत्वा पुन पूर्वसमुद्रमुदेतीत्यादि तन्मत निषिद्धमिति ।

इह च सूर्यस्य सर्वतोगमन ऽपि प्रतिनियतत्वात्तत्प्रकाशस्य रात्रिदिवसविभागाऽस्तीति त क्षेत्रभेदेन दर्शयन्नाह—

जया णं भते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे भवति तदा ण उत्तरड्ढे दिवसे भवति जदा ण उत्तरड्ढे वि दिवसे भवति तदा णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं राती भवति ?, हता गोयमा ! जया ण जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वि दिवसे० जाव राती भवति । जदा ण भते ! जबुद्दीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे ण दिवसे भवति तदा णं पच्चत्थिमे णं पि दिवसे भवति, जया णं पच्चत्थिमे ण दिवसे भवति तदा णं जंबुद्दीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं राती भवति ?, हंता गोयमा ! जदा णं जंबुद्दीवे मंदरपुरच्छिम णं दिवसे ०जाव राती भवति, जया ण भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, तदा णं उत्तरड्ढे वि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जदा णं उत्तरड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं जंबूदीवे दीवे मदरस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राती भवति ?, हता गोयमा ! जदा णं जबू० जाव दुवालसमुहुत्ता राती भवति । जदा ण जबूदीवे२ मदरस्स पुरच्छिमे णं उक्कोसए अट्ठारस० जाव तदा ण जंबुद्दीवे दीवे पच्चत्थिमे ण वि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जया णं पच्चत्थिमे ण उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा ण भंते ! जबूदीवे दीवे उत्तर० दुवालसमुहुत्ता० जाव राती भवति ?, हता गोयमा ! ० जाव भवति । जया ण भंते ! जबू० दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणतरे दिवसे भवति जदा णं उत्तरे अट्ठारसमुहुत्ताणंतर दिवसे भवति तदा ण जबूदीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमे ण सातिरेगा दुवालसमुहुत्ता राती भवति ?, हता गोयमा ! जदा ण जबू० जाव राती भवति । जदा णं भते ! जबूदीवे दीवे पुरच्छिमे णं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा ण पच्चत्थिमे णं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति, जदा ण पच्चत्थिमे ण अट्ठारसमुहुत्ताणतरे दिवसे भवति तदा ण जबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणे णं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राती भवति ?, हंता गोयमा ! ०जाव भवति । एवं एतेण कमेणं ओसारेयव्व सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राती भवति, सत्तरसमुहुत्ताणतरे दिवसे सातिरेगा तेरसमुहुत्ता राती, सोलसमुहुत्ते दिवसे चोद्दसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ताणतरे दिवसे सातिरेगचोद्दसमुहुत्ता राती, पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राती भवति । पन्नरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगा पन्नरसमुहुत्ता राती, चोद्दसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राती, चोद्दसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगा सोलसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्ताणतरं दिवसे सातिरेगा सत्तरसमुहुत्ता राती । जया णं जबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे तया णं जबूदीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राती भवति ?, हंता गोयमा ! एव चेव उच्चारेयव्वं० जाव राई भवति । जया णं भंते ! जबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति तया णं पच्चत्थिमे ण वि० तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स उत्तरदाहिणे णं उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राती

भवति ?, हंता गोयमा ! ० जाव राती भवति। (सू० १७७)

'जया ण' मित्यादि, इह सूर्यद्वयभावादेकदैव दिग्द्वये दिवस उक्त, इह च यद्यपि दक्षिणार्धे तथोत्तरार्द्धे इत्युक्तं तथाऽपि दक्षिणभागे उत्तरभागे चेति बोद्धव्यम्,—अर्द्धशब्दस्य भागमात्रार्थत्वात्, यतो यदि दक्षिणार्द्धे उत्तरार्द्धे च समग्र एव दिवस स्यात्तदा कथं पूर्वेण अपरेण च रात्रि स्यादिति वक्तुं युज्यत, अर्द्धद्वयग्रहणेन सर्वक्षेत्रस्य गृहीतत्वात्, इतश्च दक्षिणार्द्धादिशब्देन दक्षिणादिदिग्भागमात्रमेवावसेयं न त्वर्द्धम् अतो यदाऽपि दक्षिणोत्तरया सर्वोत्कृष्टो दिवसो भवति तदाऽपि जम्बूद्वीपस्य दशभागत्रयप्रमाणमेव तापक्षेत्रं तयो प्रत्येकं स्याद्, दशभागद्वयमानं च पूर्वपश्चिमयो प्रत्येकं रात्रिक्षेत्रं स्यात्, तथाहि—षष्ट्या मुहूर्त्तैः किल सूर्यो मण्डलं पूरयति उत्कृष्टदिनं चाष्टादशभिर्मुहूर्त्तैरुक्तम् अष्टादश च षष्टेर्दश भागत्रितयरूपा भवन्ति, तथा यदाऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा रात्रिर्द्वादशमुहूर्त्ता भवति, द्वादश च षष्टेर्दशभागद्वयरूपा भवन्तीति, तत्र च मेरुं प्रति नव योजनसहस्राणि चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि नव च दशभागा योजनस्येत्येतत्सर्वोत्कृष्टदिवसे दशभागत्रयरूपं तापक्षेत्रप्रमाणं भवति ६४८६ ९/१० कथम्?, मन्दरपरिक्षेपस्य किञ्चिन्न्यूनत्रयोविंशत्युत्तरषट्शताधिकैकत्रिंशद्योजनसहस्रमानस्य ३१६-२३ दशभिर्भागे हृते यल्लब्धं ३१६२ ३/१० तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति। तथा लवणसमुद्रं प्रति चतुर्नवतिर्योजनानां सहस्राणि अष्टौ शतान्यष्टषष्ट्यधिकानि चत्वारश्च दश भागा योजनस्येत्येतदुत्कृष्टदिने तापक्षेत्रप्रमाणं भवति ९४८६८ ४/१०, कथम्? जम्बूद्वीपपरिधेः किञ्चिन्न्यूनाष्टाविंशत्युत्तरशतद्वयाधिकषोडशसहस्राधिकयोजनलक्षत्रयमानस्य ३१६२२८ दशभिर्भागे हृते यल्लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति। जघन्यरात्रिक्षेत्रप्रमाणं चाप्येवमेव, नवरं परिधेर्दशभागो द्विगुणः कार्यः, तत्राद्यं षड्योजनानां सहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दश भागा योजनस्य ६३२४ ६/१० द्वितीयं तु त्रिषष्टिः सहस्राणि द्वे पञ्च चत्वारिंशदधिके योजनानां शते षट् च दशभागा योजनस्य ६३२४५ ६/१० सर्वलघौ च दिवसे तापक्षेत्रमनन्तरोक्तरात्रिक्षेत्रतुल्यं रात्रिक्षेत्रं त्वनन्तरोक्ततापक्षेत्रतुल्यमिति, आयामतस्तु तापक्षेत्रं जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणीति लवणे च त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि त्रिभागश्च योजनस्य ३३३३३ १/३ उभयमीलने त्वष्टसप्ततिः सहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागश्चेति ७८३३३ १/३। 'उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ" त्ति। इह किल सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं भवति तत्र किल जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चषष्टिर्मण्डलानि भवन्ति, एकोनविंशत्यधिकं च तेषां शतं लवणसमुद्रस्य मध्ये भवति, तत्र च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यदा वर्त्तते सूर्यस्तदाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, कथम्?, यदा सर्वबाह्ये मण्डले वर्त्ततेऽसौ तदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, ततश्च द्वितीयमण्डलादारभ्य प्रतिमण्डलं द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यां दिनस्य वृद्धौ त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले षड् मुहूर्त्ता वर्द्धन्त इत्येवमष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, अत एव द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति, त्रिंशन्मुहूर्त्तत्वादहोरात्रस्य। 'अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे'त्ति यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरे मण्डले वर्त्तते सूर्यस्तदा मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयहीनाष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, स चाष्टादशमुहूर्त्ताद्दिवसादनन्तरोऽष्टादशमुहूर्त्तानन्तरमिति व्यपदिष्टः, सातिरेगा दुवालसमुहुत्ता राई'त्ति-द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिका द्वादशमुहूर्त्ता 'राई भवइ त्ति-रात्रिप्रमाणं भवतीत्यर्थः, यावता भागेन दिनं हीयते तावता रात्रिर्वर्द्धते, त्रिंशन्मुहूर्त्तत्वादहोरात्रस्येति। 'एव एएणं कमेणं' एवमित्युपसंहारे, एतेन-अनन्तरोक्तेन 'जया णं भंते! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे इत्यनेनेत्यर्थः, 'ओसारेयव्वे' त्ति—दिनमानं ह्रस्वीकार्यं, तदेव दर्शयति—'सत्तरसे' त्यादि, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरमण्डलादारभ्यैकत्रिंशत्तममण्डलार्द्धे यदा सूर्यस्तदा सप्तदशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, पूर्वोक्तहानिक्रमेण त्रयोदशमुहूर्त्ता च रात्रिरिति। 'सत्तरसमुहुत्ताणंतरे' त्ति मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयहीनसप्तदशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवस, अयं च द्वितीयादारभ्य द्वात्रिंशत्तममण्डलार्द्धे भवति, एवमनन्तरत्वमन्यत्राप्यूह्यम्-'साइरेगतेरसमुहुत्ता राइ' त्ति—मुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयेन सातिरेकत्वम्, एवं सर्वत्र 'सोलसमुहुत्ते दिवसे' त्ति-द्वितीयादारभ्यैकषष्टितममण्डले षोडशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, 'पन्नरसमुहुत्ते दिवसे' त्ति—द्विनवतितममण्डलार्द्धे वर्तमाने सूर्ये, 'चोद्दसमुहुत्ते दिवसे' त्ति-द्वाविंशत्युत्तरशततमे मण्डले, 'तेरसमुहुत्ते दिवसे' त्ति-सार्द्धद्विपञ्चाशदुत्तरशततमे मण्डले 'बारसमुहुत्ते दिवसे' त्ति—त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले; सर्वबाह्य इत्यर्थः।

कालाधिकारादिदमाह—

जया णं भंते! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ। जया णं उत्तरड्ढे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमे णं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ ?, हंता गोयमा! जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तह चेव० जाव पडिवज्जइ। जया णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं पच्चत्थिमेण वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ, जया णं पच्चत्थिमेण वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं ० जाव मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकडसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवन्ने भवति ?, हंता गोयमा! जया णं जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं, एवं चेव उच्चारेयव्वं० जाव पडिवन्ने भवति १। एवं जहा समएणं अभिलावो भणिओ वासाणं तहा आवलियाए वि २, भाणियव्वो, आणापाणूए वि ३, थो-

वेण वि ४, लवेण वि ५, मुहुत्तेण वि ६, अहोरत्तेण वि ७, पक्खेण वि ८, मासेण वि ९, उउणा वि १०, एएसिं सव्वेसिं जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो । जया णं भंते ! जंबूदीवे २ दाहिणड्ढे हेमंताणं पढमे समए पडिवज्जति जहेव वासाणं अभिलावो तहेव हेमंताण वि २० गिम्हाणं वि ३० भाणियव्वो० जाव उऊ, एवं एए तिण्णि वि एएसिं तीस आलावगा भाणियव्वा । जया णं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणड्ढे पढमे अयणे पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि पढमे अयणे पडिवज्जइ, जहा समएणं अभिलावो तहेव अयणेण वि भाणियव्वो ०जाव अणंतरपच्छाकडसमयंसि पढमे अयणे पडिवन्ने भवति, जहा अयणेण अभिलावो तहा संवच्छरेण वि भाणियव्वो, जुएण वि वाससएण वि वाससहस्सेण वि वाससयसहस्सेण वि पुव्वंगेण वि पुव्वेण वि तुडियंगेण वि तुडिएण वि, एवं पुव्वे २ तुडिये २ अडडे २ अववे २ हुहुए २ उप्पले २ पउमे २ नलिणे २ अच्छणिउरे २ अउए २ णउए २ पउए २ चूलिया २ सीसपहेलिया २ पलिओवमेण वि सागरोवमेण वि भाणियव्वो । जया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि पढमा ओसप्पिणी जया णं उत्तरड्ढे वि पडिवज्जइ तदा णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेण वि, णेवत्थि ओसप्पिणी नेवत्थि उस्सप्पिणी अवट्ठिए णं तत्थ काले पन्नत्ते ? समणाउसो ! हंता गोयमा ! तं चेव उच्चारयव्वं ०जाव समणाउसो !, जहा ओसप्पिणीए आलावओ भणिओ, एवं उस्सप्पिणीए वि भाणियव्वो । (सू० १७८)

'जया णं भंते ! जम्बूदीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ' इत्यादि, 'वासाणं' ति--चतुर्मासप्रमाणवर्षाकालस्य सम्बन्धी प्रथम -आद्यः समय -क्षणः प्रतिपद्यते-सम्पद्यते भवतीत्यर्थः 'अणंतरपुरक्खडसमयंसि' त्ति--अनन्तरो-निर्व्यवधानो दक्षिणार्द्धवर्षाप्रथमतापेक्षया स चातीतोऽपि स्यादत आह-पुरस्कृत -पुरोवर्त्ती, भविष्यन्नित्यर्थः, समय --प्रतीत, तत पदद्वयस्य कर्मधारयोऽतस्तत्र, 'अणंतरपच्छाकडसमयंसि' त्ति-पूर्वापरविदेहवर्षाप्रथमसमयापेक्षया योऽनन्तरपश्चात्कृतोऽतीत समयस्तत्र दक्षिणोत्तरयोर्वर्षाकालप्रथमसमयो भवतीति । 'एव जहा-समएणं' मित्यादि, 'आवलिकाऽभिलापश्चैवम्-'जया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे दाहिणड्ढे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जति तया णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे वासाणं पढमावलिया पडिवज्जति तया णं जम्बूदीवे दीवे मन्दरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ?, हंता गोयमा !' इत्यादि । एवमानप्राणादिपदेष्वपि, आवलिकादार्थ पुनरय-म्-आवलिका असङ्ख्यातसमयात्मिका आनप्राण --उच्छ्वासनिःश्वासकाल स्तोकः--सप्तप्राणप्रमाणः लवस्तु-सप्तस्तोकरूप मुहूर्त्त'-पुनर्लवसप्तसप्ततिप्रमाणः, ऋतुस्तु-मासद्वयमानः 'हेमंताणं' ति--शीतकालस्य 'गिम्हाण य' त्ति--उष्णकालस्य 'पढम अयणे' त्ति--दक्षिणायनं श्रावणादित्वात्संवत्सरस्य 'जुएण वि' त्ति--युगं--पञ्चसंवत्सरमानं 'पुव्वंगेण वि' त्ति--पूर्वाङ्गं चतुरशीतिवर्षलक्षाणाम् 'पुव्वेण वि' त्ति--पूर्वं पूर्वाङ्गमेव चतुरशीतिवर्षलक्षैर्गुणितम् एवं चतुरशीतिवर्षलक्षगुणितमुत्तरोत्तरं स्थानं भवति, चतुर्नवत्यधिकं चाङ्कशतमन्तिमे स्थाने भवतीति । 'पढमा ओसप्पिणि' त्ति--अवसर्पयति भावानित्येवंशीलाऽवसर्पिणी तस्याः प्रथमो विभागः प्रथमावसर्पिणी, 'उस्सप्पिणि' त्ति--उत्सर्पयति भावानित्येवंशीला उत्सर्पिणीति । भ० ५ श० १ उ० ।

एतदेव पश्चानुपूर्व्या पृच्छति--

जया णं भंते ! सूरिए सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे केमहालिया राई भवइ ? गोयमा ! तया णं उत्तमकट्ठपत्ता उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ, जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ त्ति, एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे । से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, जया णं भंते ! सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे भवइ केमहालिया राई भवइ ?, गोयमा ! अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ दोहिं एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ दोहिं एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिए, से पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ, जया णं भंते ! सूरिए बाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं केमहालए दिवसे भवइ केमहालिया राई भवइ ?, गोयमा ! तया णं अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं ऊणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ चउहिं एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं अहिए, इति । एवं खलु एएणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तयाणंतराओ मंडलाओ तयाणंतरं मंडलं संकममाणे संकममाणे दो दो एगसट्ठिभागमुहुत्तेहिं एगमेगे मंडले रयणिखेत्तस्स निवुड्ढेमाणे २ दिवसखेत्तस्स अभिवुड्ढेमाणे २ सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ त्ति, जया णं भंते ! सूरिए सव्वबाहिराओ मंडलाओ सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं सव्वबाहिरं मंडलं पणिहाय एगेणं तेसीएणं

राइंदिअमएण तिण्णि छावट्ठे एगसट्ठिभागमुहुत्तसए रयणिखेत्तस्स णिवुड्ढेत्ता दिवसखेत्तस्स अभिवड्ढेत्ता चारं चरइ, एस णं दोच्चे छम्मासे एस णं दुच्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे एस णं आइच्चे संवच्छरे एस णं आइच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे पण्णत्ते । ८ । (सू० १३४ +)

'जया णं' मित्यादि, प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, उत्तरसूत्रे गौतम ! तदा उत्तमकाष्ठां प्राप्ता—प्रकृष्टावस्थां प्राप्ता अत एवोत्कर्षिका-उत्कृष्टा, यतो नान्या प्रकर्षवती रात्रिरित्यर्थः, अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणा रात्रिर्भवति तदा त्रिंशन्मुहूर्त्तरूपत्वात् पूर्णाया जघन्यका द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति त्रिंशन्मुहूर्त्तत्वादहोरात्रस्य, एष चाहोरात्रो दक्षिणायनस्य चरम इत्यादि प्रज्ञापनार्थमाह— 'एस णं' मित्यादि, एतच्च प्रागुक्तार्थम्, अथात्र द्वितीयमण्डलपृच्छामाह—'जया णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वबाह्यानन्तरं द्वितीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा किंप्रमाणो दिवसो भवति, किंप्रमाणा रात्रिर्भवति ?, गौतम ! अष्टादशमुहूर्त्ता द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामूना रात्रिर्भवति, द्वादशमुहूर्त्तो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिको दिवसो भवति भागयोर्न्यूनाधिकत्वकरणयुक्तिः प्राग्वत्, अथ तृतीयमण्डलप्रश्नायाह—'से पविसमाणे' त्ति-प्राग्वत् प्रश्नसूत्रमपि तथैव उत्तरसूत्रे गौतम ! तदा अष्टादशमुहूर्त्ता द्वाभ्यां पूर्वमण्डलसत्काभ्यां द्वाभ्यां च प्रस्तुतमण्डलसत्काभ्यामित्येवं चतुर्भिः-चतुःसङ्ख्याकैर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरूना रात्रिर्भवति, द्वादशमुहूर्त्तश्च तथैव चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरधिको दिवसो भवति, उक्तातिरिक्तेषु मण्डलेष्वतिदेशमाह—'एवं खलु' इत्यादि, एवं मण्डलत्रयदर्शितरीत्या एतेनानन्तरोक्तेनोपायेन प्रतिमण्डलं दिवसरात्रिसत्कमुहूर्त्तैकषष्टिभागद्वयवृद्धिहानिरूपेण प्रविशन् जम्बूद्वीपे मण्डलानि कुर्वन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलात् तदनन्तरं मण्डलं सङ्क्रामन् २ द्वौ द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ एकैकस्मिन् मण्डले रजनिक्षेत्रस्य निवर्द्धयन् २ दिवसक्षेत्रस्य तावेवाभिवर्द्धयन् २ सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति, अत्रापि सर्वमण्डलेषु भागानां हानिवृद्धिसर्वाग्रं निर्दिशन्नाह—'जया णं' मित्यादि यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वबाह्यात् सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तदा सर्वबाह्यं मण्डलं प्रणिधाय—मर्यादीकृत्य तदर्वाक्तनाद् द्वितीयान्मण्डलादारभ्येत्यर्थः एकेन त्र्यशीत्यधिकेन रात्रिन्दिवशतेन त्रीणि पदषष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तैकषष्टिभागशतानि रजनिक्षेत्रस्य निवर्द्ध्य २ दिवसक्षेत्रस्य तान्येवाभिवर्द्ध्य २ चारं चरति एष चाहोरात्र उत्तरायणस्य चरम इत्यादि निगमयन्नाह—'एस णं' मित्यादि प्राग्वत् ।

अथ नवमं तापक्षेत्रद्वारम्—

जया णं भंते ! सूरिए सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं किंसंठिया तावक्खित्तसंठिई पण्णत्ता ?, गोयमा ! उद्धीमुहकलंबुआपुप्फसंठाणसंठिआ तावक्खेत्तसंठिई पण्णत्ता अंतो संकुआ बाहिं वित्थडा अंतो वट्टा बाहिं विउला अंतो अंकमुहसंठिआ बाहिं सगडुद्धीमुहसंठिआ उत्तरपासे णं तीसे दो बाहाओ अवट्ठिआओ हवंति पणयालीसं २ जोअणसहस्साइं आयामेणं, दुवे अ णं तीसे बाहाओ अणवट्ठिआओ हवंति, तं जहा—सव्वब्भंतरिआ चेव बाहा सव्वबाहिरिआ चेव बाहा, तीसे णं सव्वब्भंतरिआ बाहा मंदरपव्वयंतेणं णवजोअणसहस्साइं चत्तारि छलसीए जोअणसए णव य दसभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं, एस णं भंते ! परिक्खेवविसेसे कओ आहिएति वएज्जा ?, गोयमा ! जे णं मंदरस्स परिक्खेवे तं परिक्खेवं तिहिं गुणेत्ता दसहिं छेत्ता दसहिं भागे हीरमाणे एस परिक्खेवविसेसे आहिएति वदेज्जा । तीसे णं सव्वबाहिरिआ बाहा लवणसमुद्दंतेणं चउणवइं जोअणसहस्साइं अट्ठसट्ठे जोअणसए चत्तारि अ दसभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं, से णं भंते ! परिक्खेवविसेसे कओ आहिएति वएज्जा ? गोयमा ! जे णं जंबुद्दीवस्स परिक्खेवे तं परिक्खेवं तिहिं गुणेत्ता दसहिं छेत्ता दसभागे हीरमाणे एस णं परिक्खेवविसेसे आहिएति वएज्जा इति । तया णं भंते ! तावक्खित्ते केवइयं आयामेणं पण्णत्ता ?, गोयमा ! अट्ठहत्तरिं जोअणसहस्साइं तिण्णि अ तेत्तीसे जोअणसए जोअणस्स तिभागं च आयामेणं पण्णत्ते, 'मेरुस्स मज्झयारे, ०जाव य लवणस्स रुंदछब्भागो । तावायामो एसो, सगडुद्धीसंठिओ नियमा ॥ १ ॥' तया णं भंते ! किंसंठिआ अंधकारसंठिई पण्णत्ता ?, गोयमा ! उद्धीमुहकलंबुआ पुप्फसंठाणसंठिआ अंधकारसंठिई पण्णत्ता, अंतो संकुआ बाहिं वित्थडा तं चेव ०जाव तीसे णं सव्वब्भंतरिआ बाहा मंदरपव्वयंतेणं छज्जोअणसहस्साइं तिण्णि अ चउवीसे जोअणसए छच्च दसभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं ति, से णं भंते ! परिक्खेवविसेसे कओ आहिएति वएज्जा ?, गोयमा ! जे णं मंदरस्स पव्वयस्स परिक्खेवे तं परिक्खेवं दोहिं गुणेत्ता दसहिं छेत्ता दसहिं भागे हीरमाणे एस णं परिक्खेवविसेसे आहिएति वएज्जा, तीसे णं सव्वबाहिरिआ बाहा लवणसमुद्दंतेणं तेसट्ठिं जोअणसहस्साइं दोण्णि य पणयाले जोअणसए छच्च दसभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं, से णं भंते ! परिक्खेवविसेसे कओ आहिएति वएज्जा ?, गोयमा ! जे णं जंबुद्दीवस्स परिक्खेवे तं परिक्खेवं दोहिं गुणेत्ता ०जाव तं चेव, तया णं भंते ! अंधयारे केवइए आयामेणं पण्णत्ते ?, गोयमा ! अट्ठहत्तरिं जोअणसहस्साइं तिण्णि अ तेत्तीसे जोअणसए तिभागं च आयामेणं पण्णत्ता । जया णं भंते ! सूरिए सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तया णं किंसंठिआ तावक्खित्तसंठिई पण्णत्ता ?, गोयमा ! उद्धीमुहकलंबुआ-

पुप्फसंठाणसंठिआ पणत्ता, तं चेव सव्व णेअव्वं णवर णाणत्तं जं अंधयारसंठिइए पुव्ववण्णिअं पमाणं तं ताव-खित्तसंठिईए णेअव्वं, जं तावखित्तसंठिई पुव्ववण्णिअं पमाणं तं अंधयारसंठिईए णेअव्व ति । (सू० १३५)

'जया णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा किंसंस्थिता-किंसंस्थाना तापक्षेत्रस्य-सूर्यातपपरिगृहीताकाशखण्डस्य संस्थितिः--व्यवस्था प्रज्ञप्ता ? सूर्यातपस्य किंसंस्थानमिति यावत् भगवानाह-गौतम ! ऊर्ध्वमुखम् अधोमुखत्वं तस्य वक्ष्यमाणाकारासम्भवात् यत् कलम्बुकापुष्प-नालिकापुष्पं तत्संस्थानसंस्थिता प्रज्ञप्ता मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः इदमेव संस्थानं विशिनष्टि अन्तः--मेरुदिशि सङ्कुचिता बहिः-लवणदिशि विस्तृता, तथा अन्तः-मेरुदिशि वृत्ता--अर्द्धवलयाकारा सर्वतो वृत्तमेरुगतान् त्रीन् द्वौ वा दश भागान् अभिव्याप्यास्या व्यवस्थितत्वात्, बहिः--लवणदिशि पृथुला--मुत्कलभावेन विस्तारमुपगता, एतदेव संस्थानकथनं स्पष्टयति--अन्तर्मेरुदिशि अङ्कः-पद्मासनोपविष्टस्योत्सङ्गरूप आसनबन्धस्तस्य मुखम्-अग्रभागोऽर्द्धवलयाकारस्तस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, बहिः-लवणदिशि शकटस्योर्द्धिप्रतीता तस्या मुखं यतः प्रभृति निर्गमकाया फलकानि बध्यन्ते तद्वदतिविस्तृता भवति तत्संस्थाना, अन्तर्बहिर्भागौ प्रतीत्य यथाक्रमं सङ्कुचिता विस्तृता इति भावः । आदर्शान्तरे तु ' बाहिं सोत्थिअसंठिआ ' पाठस्तत्र स्वस्तिकः प्रतीतस्तस्य मुखम्-अग्रभागस्तस्येवातिविस्तीर्णतया-संस्थितं-संस्थानं यस्याः सा तथा, अथास्या आयाममाह-' उभओ पासेणं ' मित्यादि, उभयपार्श्वेन-मन्दरस्य--भयोः पार्श्वयोः तस्याः-तापक्षेत्रसंस्थितेः सूर्यभेदेन द्विधा व्यवस्थितायाः प्रत्येकमेकैकभावेन द्वे बाहे--द्वे द्वे पार्श्वे अवस्थिते--अवृद्धिहानिस्वभावे सर्वमण्डलेष्वपि नियतपरिमाणे भवतः, अयमर्थः--एका भरतस्थसूर्यकृता दक्षिणपार्श्वे, द्वितीया ऐरवतस्थसूर्यकृता उत्तरपार्श्वे इति द्विप्रकारा, सा च पञ्चचत्वारिंशत २ योजनसहस्राणि आयामेन, मध्यवर्त्तिनो मेरोरारभ्य द्वयोर्दक्षिणोत्तरभागयोः पञ्चचत्वारिंशता योजनसहस्रैर्व्यवहिते जम्बूद्वीपपर्यन्ते व्यवस्थितत्वात्, एवं पूर्वापरभागयोरपि, यदा तत्र सूर्यौ तदाऽयमायामो बोध्यः, एतच्च सूत्रं जम्बूद्वीपगतायाममपेक्ष्य बोध्यं, लवणसमुद्रे तु त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि एकश्च त्रिभागो योजनस्येति, एतच्च एकत्र पिण्डितमष्टासप्ततिः सहस्राणि योजनानां त्रीणि शतानि इत्यादिकं सूत्रकृदग्रे वक्ष्यति तत्र सोपपत्तिकं निगदिष्यते तेनात्र पुनरुक्तभियाः नोक्तम् । सम्प्रत्यनवस्थितबाहास्वरूपमाह-- 'दुवे अ णं' मित्यादि, तस्याः-एकैकस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेः द्वे च बाहे अनवस्थिते--अनियतपरिमाणे भवतः, प्रतिमण्डलं यथायोगं हीयमानवर्द्धमानपरिमाणत्वात्, तद्यथा--सर्वाभ्यन्तरा सर्वबाह्या चैवशब्दौ प्रत्येकमनवस्थितस्वभावद्योतनार्थौ, तत्र या मेरुपार्श्वे विष्कम्भमधिकृत्य बाहा सा सर्वाभ्यन्तरा या तु लवणदिशि जम्बूद्वीपपर्यन्तमधिकृत्य बाहा सा सर्वबाह्या, आयामश्च दक्षिणोत्तरायततया प्रतिपत्तव्यो विष्कम्भः पूर्वापरायततयेति । साम्प्रतं सर्वाभ्यन्तरां परिमाणं निर्दिशति-'तीसे णं' मित्यादि तस्याः एकैकस्याः तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरा बाहा मेरुगिरिसमीपे नवयोजनसहस्राणि चत्वारि षडशीत्यधिकानि योजनशतानि नव च दश भागान् योजनस्य परिक्षेपेण, अत्रोपपत्त्यर्थं प्रश्नमाह--' एस णं' मित्यादि, एषः--अनन्तरोक्तप्रमाणः परिक्षेपविशेषः--मन्दरपरिरयपरिक्षेपविशेषः, कुतः--कस्मात् एवंप्रमाण आख्यातः, न ऊनोऽधिको वा इति वदेत् ? भगवानाह-गौतम ! यो मन्दरस्य परिक्षेपस्तं त्रिभिर्गुणयित्वा दशभिश्छित्त्वा-दशभिर्विभज्य एतदेव पर्याये-ण व्याचष्टे दशभिर्भागे ह्रियमाणे सति एष परिक्षेपविशेष आख्यात इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः । अयमर्थः--मेरुणा प्रतिहन्यमानः सूर्यातपो मेरुपरिधिं परिक्षिप्य स्थित इति मेरुसमीपेऽभ्यन्तरतापक्षेत्रविष्कम्भचिन्ता, अथैवं सति स त्रयोविंशतिषट्शताधिकैकत्रिंशत्सहस्रयोजनमानः सर्वोऽपि मेरुपरिधिरस्य तापक्षेत्रस्य विष्कम्भतामापद्येत इति चेन्, न, सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्त्तमानः सूर्यो दीप्तलेश्याकत्वाज्जम्बूद्वीपचक्रवालस्य यत्र तत्र प्रदेशे तत्तच्चक्रवालक्षेत्रानुसारेण त्रीन् दशभागान् प्रकाशयति दशभागानां त्रयाणां मीलने यावत्प्रमाणं क्षेत्रं तावत्तापयतीत्यर्थः । ननु तर्हि मेरुपरिधेस्त्रिगुणीकरणं किमर्थम्? दशभागानां त्रिधा गुणनेनैव चरितार्थत्वात्, सत्यं, विनेयानां सुखावबोधाय । भगवतीवृत्तौ तु श्रीअभयदेवसूरिपादा दशभागलब्धं त्रिगुणं चक्रुरिति, अथ दशभिर्भागः का हेतुरिति चेत्, उच्यते-जम्बूद्वीपचक्रवालक्षेत्रस्य त्रयो भागा मेरुदक्षिणपार्श्वे त्रयस्तस्यैवोत्तरपार्श्वे द्वौ भागौ पूर्वतो द्वौ चापरत सर्वमीलने दश तत्र भरतगतः सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डले चरन् त्रीन् भागान् दाक्षिणात्यान् प्रकाशयति तदानीं च त्रीनौत्तराहान् ऐरवतगतः तदा द्वौ भागौ पूर्वतो रजनी द्वौ चापरतोऽपि यथा यथा क्रमेण दाक्षिणात्यमौत्तराहं वा सूर्यः सञ्चरति तथा तथा तयोः प्रत्येकं तापक्षेत्रमग्रतो वर्द्धते पृष्ठतश्च हीयते, एवं क्रमेण सञ्चरणशीलं तापक्षेत्रं यदैकः सूर्यः पूर्वस्यां परोऽपरस्यां वर्त्तते तदा पूर्वपश्चिमदिशोः प्रत्येकं त्रीन् भागांस्तापक्षेत्रं द्वौ भागौ दक्षिणोत्तरयोः प्रत्येकं रजनीति । अथ गणितकर्मविधानं, तत्र मेरुव्यासः १०००० एषां वर्गो दश कोट्यः १००००००००, ततो दशभिर्गुणने जातं कोटिशतम् १०००००००००, अस्य वर्गमूलानयने लब्धान्येकत्रिंशद्योजनसहस्राणि षट्शतानि त्रयोविंशत्यधिकानि ३१६२३ एष राशिस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि चतुर्नवति सहस्राणि अष्टौ शतान्येकोनसप्तत्यधिकानि ९४८६९ एषां दशभिर्भागे लब्धानि नवयोजनसहस्राणि चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि नव च दशभागा योजनस्य । अथ सर्वबाह्यबाहापरिमाणमाह--' तीसे णं ' मित्यादि, तस्याः--तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वबाह्या लवणसमुद्रस्यान्ते-समीपे चतुर्नवतिः योजनसहस्राणि अष्टौ च षष्ट्यधिकानि योजनशतानि चतुरश्च दशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण । अत्रोपपादकसूत्रमाह--' से णं भंते ! परिक्खेवे ' इत्यादि, स भदन्त ! परिक्षेपविशेषोऽनन्तरोक्तो य इति गम्यं कुत

आख्यात इति गौतमो वदेद्—वदति । भगवानाह—गौतम ! यो जम्बूद्वीपपरिक्षेपस्तं परिक्षेपं त्रिभिर्गुणयित्वा दशभिश्छित्त्वा—दशभिर्विभज्य इदमेव पर्यायेणाह—दशभिर्भागे ह्रियमाणे एष परिक्षेपविशेष आख्यातो मयाऽन्यैश्चाप्तैरिति वदेत् स्वशिष्येभ्य इदमुक्तं भवति—तापक्षेत्रस्य परमविष्कम्भ प्रतिपिपादयिषितव्य ,स च जम्बूद्वीपपर्यन्त इति तत्परिधि स्थाप्य ,योजन ३१६२२७क्रोश ३धनूंषि १२८ अङ्गुलानि १३अर्द्धाङ्गुलम् १एतावता च याजनमकं किञ्चिदूनमिति व्यवहारत पूर्ण विवक्ष्यते--साशराशिनो निरंशराशेर्गुणितस्य सुकरत्वात् ततो जातम् ३१६२२८, एतत् त्रिगुणं क्रियते जातानि नव लक्षाणि अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि षट् शतानि चतुरशीत्यधिकानि ९४८६८४, एषां दशभिर्भजने लब्धानि चतुर्नवतिर्योजनसहस्राणि अष्टौ शतानि अष्टषष्ट्यधिकानि चत्वारश्च दश भागा योजनस्य, अत्रापि त्रिगुणकरणादौ युक्तिः प्राग्वत् , नन्वन्यत्र रविणा उदयत्थन्तर-चउणवइस हस्स पणसयछव्वीसा । बायाल छट्ठिभागा, कक्कडसकंतिदिअहम्मि '॥१॥ इत्युक्तम् , अत्रोदयास्तान्तर प्रकाशक्षेत्र तापक्षेत्रमित्येकार्थो , तत्र भेदे किंनिबन्धनमिति चेत् , उच्यते-सर्वाभ्यन्तरमण्डलवर्त्ती सूर्यो मन्दरदिशि जम्बूद्वीपस्य पूर्वतोऽपरतश्चाशीत्यधिकं शतं योजनानामवगाह्य चारं चरति तेनाशीत्यधिकशतयोजनानि द्विगुणानि ३६० अस्य वर्गदशगुणवर्गमूलानयने जातानि ११३८ एतच्च द्वीपपरिधित ३१६२२७ रूपात् शोध्यते तत स्थितम् ३१५०८९, अस्य दशभिर्भागे आगतम् ३१५०८ अवशिष्टभागा ९/१० अनयोरंशच्छेदयो षड्भिर्गुणने जातम् ५४/६० अथास्य राशेस्त्रिगुणने सम्पद्यते यथोक्तराशि , तथाहि—९४५२६ ४२/६० इद च सूक्ष्मेक्षिकया दर्शित , न चैतत् स्वमत्युत्प्रेक्षितमिति भाव्यम् ,श्रीमुनिचन्द्रसूरिकृतसूर्यमण्डलविचारेऽस्य सुविचारितत्वात् ,प्रस्तुते च स्थूलनयाश्रयणेन द्वीपपर्यन्तमात्रविवक्षणेन सूत्रोक्तं प्रमाणं सम्पद्यते, द्वीपोदधिपरिधेरेव सर्वत्राप्यागमे दशांशकल्पनादिश्रवणात् , अनेन परिधित परतो लवणोदषड्भाग यावत् प्राप्यमाणे तापक्षेत्रे तच्चक्रवालक्षेत्रानुसारेण तत्र विष्कम्भसम्भवात् परमविष्कम्भस्तत्र कल्पनीय इति निरस्तम् , अयमेव चतुर्नवति सहस्रपञ्चशतादियोजनादिको राशिर्बहुबहुश्रुतै प्रमाणीकृत करणसंवादित्वात् , तथाहि—स्वस्वमण्डलपरिधि षष्ट्या भक्तो मुहूर्त्तगतिं प्रयच्छति, सा च दिवसार्द्धगतमुहूर्त्तराशिना गुणिता चक्षुःस्पर्श सा चोदयत सूर्यस्याग्रतो यावानस्तमयतश्च पृष्ठतोऽपि तावानिति द्विगुणित सन् तापक्षेत्र भवति, एतच्च चक्षुःस्पर्शद्वारे सुव्यक्तं निरूपितमस्ति । इद च तापक्षेत्रकरण सर्वबाह्यमण्डलसत्कतापक्षेत्रबाह्यबाहानिरूपणे विभावयिष्यत इति नात्रोदाह्रियते, यदुक्तं—चेत् दशभागान् प्रकाशयति इति तत्र भागं षण्मुहूर्त्ताक्रमणीयक्षेत्रप्रमाणं ,कथ ?, सर्वाभ्यन्तर मण्डले चरति सूर्ये दिवसोऽष्टादशमुहूर्त्तमान नवमुहूर्त्ताक्रमणीये च क्षेत्रे स्थित सूर्यो दृश्यो भवति , तत एतावत्प्रमाण सूर्यात् प्राक् तापक्षेत्र तावच्च अपरतोऽपि, इत्थं चाष्टादशमुहूर्त्ताक्रमणीयक्षेत्रप्रमाणमकस्य सूर्यस्य तापक्षेत्र, तच्च किल दशभागत्रयात्मकं ततो भवत्येकस्मिन् दशभागे षण्मुहूर्त्ताक्रमणीयक्षेत्रप्रमाणतेति । सम्प्रति सामस्त्यनायामतस्तापक्षेत्रपरिमाण पिपृच्छिषुराह—' तया ण ' मित्यादि यदा भगवन् ! एतावांस्तापक्षेत्रपरमविष्कम्भ इति गम्य तदा भगवस्तापक्षेत्र सामस्त्येन दक्षिणोत्तरायततया कियदायामेन प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह--गौतम ! अष्टसप्तति योजनसहस्राणि त्रीणि च त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि योजनस्यैकस्य त्रिभाग च यावदायामेन प्रज्ञप्त, पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि द्वीपगतानि त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि च योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि , उपरि च योजनत्रिभागयुक्तानि लवणगतानि, द्वयो सङ्कलने यथोक्तं मानम् । इद च दक्षिणोत्तरत आयामपरिमाणमवस्थित न क्वापि मण्डलचारे विपरिवर्त्ततेति , एतमेवार्थं सामस्त्येन द्रढयति-- ' मेरुस्स मज्झयारे ' इत्यादि , इह मेरुणा सूर्यप्रकाश प्रतिहन्यत इत्येकेषा मतम् ,नेत्यपरेषाम् । तत्राद्यानां मत इयं सम्मतिरूपा गाथा,तस्मिन् पक्षे एव व्याख्येया--करणं कारो मध्ये कारो मध्यकार --मध्ये करण मेरोस्तस्मिन् सति , कोऽर्थ ?—चक्रवालक्षेत्रत्वात्तापक्षेत्रस्य मेरु मध्ये कृत्वा यावल्लवणस्य रुन्दस्य--निर्देशस्य भावप्रधानत्वाद्रुन्दताया —विस्तारस्य षड्भाग —षष्ठो भाग एतावत्प्रमाण तापस्य--तापक्षेत्रस्याऽऽयाम , तत्र मेरोरारभ्य जम्बूद्वीपपर्यन्त यावत्पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि तथा लवणविस्तारो द्वे योजनलक्षे तयो षष्ठो भागस्त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशद्योजनानि एको योजनत्रिभाग इति रूप तत उभमीलने यथोक्तप्रमाण , एष च नियमात् शकटोर्द्वि(द्धि)संस्थित -शकटो(द्धि)र्द्धिसंस्थान अन्त सङ्कुचितो बहिर्विस्तृत इति । अथ येषा मेरुणा न सूर्यप्रकाश प्रतिहन्यते इति मत तेषामर्थान्तरसूचनायेयं गाथा तत्पक्षे चैव व्याख्येया—मेरोर्मध्यभागो--मन्दरार्धं यावच्च लवणरुन्दताषड्भाग एतेन मन्दरार्द्धसत्कपञ्चयोजनसहस्राणि पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जायंते च ऽयशीतिसहस्रयोजनानि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि एकश्च योजनत्रिभाग ८३३३३ १/३ , अनेन च मन्दरगतकन्दरादीनामप्यन्त प्रकाश स्यादिति लभ्यते , यत्त्वस्मिन् व्याख्याने श्रीमलयगिरिपादै सूर्यप्रज्ञप्तिवृत्तौ "युक्त चैतत् सम्भावनया तापक्षेत्रायामपरिमाणमन्यथा जम्बूद्वीपमध्ये तापक्षेत्रस्य पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्रपरिमाणाभ्युपगमे यथा सूर्यो बहिर्निष्क्रामति तथा तत्प्रतिबद्धं तापक्षेत्रमपि , ततो यदा सूर्य सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्रम्य चार चरति तदा सर्वथा मन्दरसमीपे प्रकाशो न प्राप्नोति , अथ च तदापि तत्र मन्दरपरिरयपरिक्षेपेणाविशेष परिमाणमग्रे वक्ष्यते , तस्मात्पादलिप्तसूरिव्याख्यानमभ्युपगन्तव्यमि " त्युक्त, तत्र तत्र भवत्पादाना गम्भीरमाशय न विद्म , बाह्यमण्डलस्थेऽपि सूर्ये इयत्प्रमाणस्य तापक्षेत्रायामस्यावस्थितत्वेन प्रतिपादनात्, उक्ता सर्वाभ्यन्तरे मण्डल तापक्षेत्रसंस्थिति ।सम्प्रति प्रकाशपृष्ठलग्नत्वेन तद्विपर्ययभूतत्वेन च सर्वाभ्यन्तरमण्डलेऽन्धकारसंस्थितिं पृच्छति— तया ण भन्ते ! इत्यादि , तदा—सर्वाभ्यन्तरमण्डलचरणकाल—कर्कसंक्रान्तिदिने किंसंस्थिता अन्धकारसंस्थिति प्रज्ञप्ता ?, यद्यपि प्रकाशित-

मसा सहावस्थायित्वविरोधात् समानकालीनत्वासम्भव तथापि अवशिष्टेषु चतुर्षु जम्बूद्वीपचक्रवालदशभागेषु स-म्भावनया पृच्छत आशयान्नास्ति विरोध ननु आलोकाभावरूपस्य तमसः संस्थानासम्भवेन कुतस्तत्पृच्छाचितीमञ्च-ति ?, उच्यते-नील शीत बहल तम इत्यादिपुद्गलधर्माणामाबालगोपालजनीनव्यवहारसिद्धत्वेनास्य पौद्गलिकत्वे सि द्धे संस्थानस्यापि सिद्ध, यथा चास्य पौद्गलिकत्व तथाऽन्यत्र पूर्वाचार्यैः सुचर्चितत्वान्नात्र विस्तरभिया चर्च्यते इति , ऊर्ध्वमुखकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थिता अन्धकार-संस्थितिः प्रज्ञप्ता, अन्त सङ्कुचिता बहिर्विस्तृतेत्यादि तदेव—तापक्षेत्रसंस्थित्यधिकारोक्तमेव ग्राह्य, कियत्पर्यन्त-मित्याह—यावत्तस्या —अन्धकारसंस्थित सर्वाभ्यन्तरि-का बाहा मन्दरपर्वतान्ते षट् योजनसहस्राणि त्रीणि चतुर्विंशत्यधिकानि योजनशतानि षट् च दशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, अत्रोपपत्ति सूत्रकृदेवाह— से ण' मिति प्रश्न-सूत्र प्राग्वत्, उत्तरसूत्र यो मन्दरपरिक्षेप स त्रयोविंशतिषट्-शताधिकैस्त्रिंशद्योजनसहस्रमानस्त परिक्षेप द्वाभ्यां गुण-यित्वा , सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्थ सूर्ये तापक्षेत्रसत्कानां त्रयाणां भागानामपान्तराले रजनिक्षेत्रस्य दशभागद्वय २ मान-त्वात् दशभिर्विभज्य—दशभिभाग ह्रियमाण एष परिक्षे-पविशेष आख्यात इति वदेत्तद्भगवन् ! गौतम स्वशि ष्यम्य , तथाहि—३१६२३ एतद् द्वाभ्यां गुण्यते जातानि त्रिषष्टिसहस्राणि द्वे शते षट्चत्वारिंशदधिके ६३२४६ तथा दशभिभाग लब्ध यथोक्त मानम् । अथ बाहामाह—'तीसे णं' मित्यादि तस्याः—अन्धकारसंस्थितेः सर्वबाह्या बाहा पूर्वापरतश्च परमविष्कम्भा लवणसमुद्रान्ते त्रिषष्टि यो-जनसहस्राणि द्वे च पञ्चचत्वारिंशदधिके योजनशते षट् च दशभागान् योजनस्य परिक्षेपेणेति अत्रोपपत्तिं सूत्रकृदाह-'से ण' मित्यादि व्यक्त नवर जम्बूद्वीपपरिक्षेप ३१६२२८ त परिक्षेप प्रागुक्तहेतुना द्वाभ्यां गुणयित्वा दशभिभाग ह्रियमाणे एष परिक्षेपविशेष आख्यात इति वदेत् अथास्या अवस्थितबाहामाह— तया ण ' मित्यादि, तदा सर्वाभ्य-न्तरमण्डलचारकाले अन्धकार कियदायामेन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! अष्टसप्ततिं योजनसहस्राणि त्रीणि च त्रयस्त्रिंशद-धिकानि योजनशतानि योजनत्रिभाग चैकम् अत्रास्थिततापक्षेत्रसंस्थित्यायाम इवायमपि बोध्य तत्र मन्दरार्द्धसत्कपञ्चसहस्रयोजनान्यधिकानि सन्त्यपि सूर्यप्रकाशाभाववति क्षेत्रे स्वत एवान्धकारप्रसरणात् कन्दरादौ तथा प्रत्यक्षदर्श-नात् सूत्रेऽविवक्षितान्यपि व्याख्याता विशेषप्रतिपत्तिहेतोर्न दर्शितानि । अथ पश्चानुपूर्व्या तापक्षेत्रसंस्थितिं पृच्छति-'ज या णं' मित्यादि, यदा भगवन् ! सूर्य सर्वबाह्यमण्डलमुपस-ङ्क्रम्य चार चरति तदा किंसंस्थानसंस्थिता तापक्षेत्रसंस्थिति प्रज्ञप्ता ? गौतम !ऊर्ध्वमुखकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थिता प्र ज्ञप्ता तदेव—अभ्यन्तरमण्डलगततापक्षेत्रसंस्थितिसत्कमेव सर्वमवस्थितानवस्थितबाहादिक नेतव्य,नवरमिद नानात्व-विशेष,यदन्धकारसंस्थितेः पूर्व—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगततापक्षेत्रसंस्थितिप्रकरणे वर्णितम ६३२४५ ६/१० इत्येवरूप प्रमाण तत्तापक्षेत्रसंस्थितेः प्रमाण नेतव्य, द्वीपपरिधिदशभागत्रयभागद्वयप्रमाणत्वात्,यत्तापक्षेत्रसंस्थितेः पूर्ववर्णितम् ९४८६

८ ४/१० इत्येवरूप प्रमाण तदन्धकारसंस्थितेर्नेतव्य द्वीपपरि-धिदशभागसत्कभागत्रयप्रमाणत्वात् , यच्च तापक्षेत्रस्यालङ्कृत-त्व तमस्स्थानकत्व तत्र मन्दलेश्याकत्व हेतुरिति एव सर्वा-भ्यन्तरमण्डलेऽभ्यन्तरबाहाविष्कम्भ यत्तापक्षेत्रपरिमाणम्—९४८६८ ६/१० इत्येवरूप तदत्रान्धकारसंस्थितेर्ज्ञेय यच्च तत्रैव वि-ष्कम्भेऽन्धकारसंस्थित ६३२४५ ६/१० इत्यत्र तापक्षेत्रस्यात्र मन्त-व्यम् ननु इद सर्वबाह्यमण्डलसत्कतापक्षेत्रप्ररूपण यदि तन्म ण्डलपरिधौ ३१८३१५ रूपे षष्टिभक्ते लब्धा ५३०५ रूपा मुहूर्त-गति तदा च सर्वजघन्यो दिवसो द्वादशमुहूर्तप्रमाणोऽतो द्वादशभि सा गुण्यते तथा च कृते ६३६६३ इत्येवरूपो राशि स्यात्, यदि बाह्यपरिधिर्द्विगुणितो दशभिर्भज्यते तदाप्ययमे-व राशिर्द्विधाकरणेऽपीति लब्धस्तत्किमेतस्मात् सूत्रोक्तराशि-र्भिद्यते ?, उच्यते सूत्रकारेण द्वीपपरिधेरुपपत्त्यैव करणे तद्दर्शितत्वान्नात्र दोष , अभ्यन्तरमण्डले परिधिर्यथा न न्यूनीक्रियते तथा बाह्यमण्डले नाधिकीक्रियते तत्र विवक्षैव हेतुरिति ।

सम्प्रति सूर्याधिकारादेतत्सम्बन्धिन दूरासन्नादिदर्शनरूप विचार वक्तु दशम द्वारमाह—

जम्बुद्दीवे णं भन्ते ! दीवे सूरिआ उग्गमणमुहुत्तंमि दूरे अ मूले अ दीसंति मज्झंतिअमुहुत्तंमि मूले अ दूरे अ दीसंति अत्थमणमुहुत्तंमि दूरे अ मूले अ दीसंति ?, हंता गोयमा ! तं चेव० जाव दीसंति, जम्बुद्दीवे णं भन्ते ! सूरिआ उग्ग-मणमुहुत्तंसि अ मज्झंतिअमुहुत्तंसि अत्थमणमुहुत्तंसि अ सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं, हंता तं चेव० जाव उच्चत्तेणं , जइ णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे सूरि-आ उग्गमणमुहुत्तंसि अ मज्झ० अत्थम० सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं, कम्हा णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे अ मूले अ दीसंति हन्ता !, गोयमा ! लेसापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे अ मूले अ दीसंति इति लेसाहितावेणं मज्झंतिअमुहुत्तंसि मूले अ दूरे अ दीसंति लेसापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे अ मूले अ दीसंति, एवं खलु गोअमा ! तं चेव० जाव दीसंति १० । (सू० १३६) जम्बुद्दीवे णं भन्ते ! दीवे सूरिआ किं तीअं खेत्तं गच्छन्ति पडुप्पण्णं खेत्तं गच्छन्ति अणागयं खेत्तं गच्छन्ति ?, गोयमा ! णो तीअं खेत्तं ग-च्छन्ति पडुप्पण्णं खेत्तं गच्छन्ति णो अणागयं खेत्तं गच्छन्ति त्ति, तं भन्ते ! किं पुट्ठं गच्छन्ति० जाव नियमा छद्दिसिं ति, एवं ओभासेंति, तं भन्ते ! किं पुट्ठं ओभासेंति ? एवं आहारपयाइं णेअव्वाइं पुट्ठो-गाढमणंतरअणुमहआदिविसयाणुपुव्वी अ० जाव णिअमा छद्दिसिं, एवं उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति ११ (सू० १३७) जम्बुद्दीवे णं भन्ते ! दीवे सूरिआ णं किं तीते खित्ते किरिआ कज्जइ पडुप्पण्णे० अणागए० ?, गोयमा ! णो तीए

खित्ते किरिआ कज्जइ, पडुप्पण्णे कज्जइ, णो अणागए, सा भन्ते ! किं पुट्ठा कज्जइ ?, गोअमा ! पुट्ठा कज्जइ णो अणापुट्ठा कज्जइ ०जाव णिअमा छद्दिसिं । (सू० १३८)

जम्बूद्वीपे भदन्त ! सूर्यौ उद्गमनमुहूर्ते--उदयोपलक्षिते मुहूर्ते एवमस्तमनमुहूर्ते, सूत्रे यकारलोप आर्षत्वात्, दूरे च--द्रष्टृस्थानापेक्षया विप्रकृष्टे मूले च द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया आसन्ने दृश्येते, द्रष्टारो हि स्वरूपतः सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैः समधिकैर्व्यवहितमुद्गमनास्तमनयोः सूर्यं पश्यन्ति, आसन्नं पुनर्मन्यन्ते विप्रकृष्टं सन्तमपि न प्रतिपद्यन्ते, मध्यान्तिकमुहूर्ते इति-मध्या--मध्यमोऽन्तो विभागो गमनस्य दिवसस्य वा मध्यान्तः स यस्य मुहूर्तस्यास्ति स मध्यान्तिकः, स चासौ मुहूर्त्तश्चेति मध्यान्तिको-मध्याह्नमुहूर्त इत्यर्थः तत्र मूले चासन्ने देशे द्रष्टृस्थानापेक्षया दूरे च-विप्रकृष्टे देशे द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया सूर्यौ दृश्येते द्रष्टा हि मध्याह्ने उदयास्तमयनदर्शनापेक्षया आसन्नं रविं पश्यति, योजनशताष्टकेनैव तदाऽस्य व्यवहितत्वात् मन्यते पुनरुदयास्तमयनप्रतीत्यपेक्षया व्यवहिततममिति अत्र सर्वत्र काकुः प्रश्नोऽवसेयः । अत्र भगवानाह—तदेव यद्भवताऽनन्तरमेव प्रश्नविषयीकृतं तत्तथैवेत्यर्थः यावद् दृश्यते इति, अत्र चर्मदृशा जायमाना प्रतीतिर्मा ज्ञानदृशा प्रतीत्या सह विसंवदत्विति स्वादाय पुनर्गौतमः पृच्छति- जम्बूद्दीवे णं मित्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे उद्गमनमुहूर्ते च मध्यान्तिकमुहूर्ते च अस्तमयनमुहूर्ते च अत्र चशब्दो वाशब्दार्थो सूर्यौ सर्वत्र-उक्तकालेषु समौ उच्चत्वेन, अत्रापि काकुपाठात् प्रश्नावगतिः, भगवानाह-तदेव यद्भवता मां प्रति पृष्टं यावदुच्चत्वेनेति, सर्वत्र-उद्गमनमुहूर्तादिषु समौ समव्यवधानादुच्चत्वेन समभूतलापेक्षयाऽष्टौ योजनशतानीति कृत्वा, न हि सती जनप्रतीतिः व्यपलापम् इति भगवद्वचमथानुवदन्नत्र विप्रतिपत्तिबीजं प्रष्टुमाह-' जइ णं ' मित्यादि, प्रश्नसूत्रं स्पष्टम् उत्तरसूत्रे गौतम ! लेश्यायाः-सूर्यमण्डलगततेजसः प्रतिघातेन दूरतरत्वादुद्गमनदेशस्य तदप्रसरणेनेत्यर्थः उद्गमनमुहूर्ते दूरे च मूले च दृश्येते लेश्याप्रतिघाते हि सुखदृश्यत्वेन स्वभावेन दूरस्थोऽपि सूर्य आसन्नप्रतीतिं जनयति, एवमस्तमयनमुहूर्तेऽपि व्याख्येयम्, द्वयोः समकक्षत्वात् मध्यान्तिकमुहूर्ते तु लेश्याया अभितापेन-प्रतापेन सर्वतस्तेजःप्रतापेनेत्यर्थः, मूले च दूरे च दृश्येते, मध्याह्ने ह्यासन्नोऽपि सूर्यस्तीव्रतेजसा दुर्दर्शत्वेन दूरप्रतीतिं जनयति, एवमेवासन्नत्वेन दीप्तलेश्याकत्वे दिनवृद्धिधर्म्मादयो भावा दूरगते येन मन्दलेश्याकत्वे दिनहानिशीतादयश्च वाच्याः, उद्गमनास्तमयनादीनि च ज्योतिष्काणां गतिप्रवृत्ततया जायन्ते इति । तथा गमनप्रश्नार्थैकादश द्वारमाह— जम्बुद्दीवे णं' मित्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे सूर्यौ किमतीतं—गतिविषयीकृतं क्षेत्रं गच्छतः-अतिक्रामतः उत प्रत्युत्पन्नं-वर्त्तमानं गतिविषयीक्रियमाणमुत अनागतं गतिविषयीकरिष्यमाणम्, एतेन इह च यदाकाशखण्डं सूर्यः स्वतेजसा व्याप्नोति तत्क्षेत्रमुच्यते, तस्यातीतेत्यादिव्यवहारविषयत्वं नोपपद्यते अनादिनिधनत्वादिति शङ्का निरस्ता । भगवानाह—गौतम ! नोशब्दस्य निषेधार्थत्वान्नातीतं क्षेत्रं गच्छतः, अतीतक्रियाविषयीकृते वर्त्तमानक्रियाया एवासम्भवात्, प्रत्युत्पन्नं गच्छतः वर्त्तमानक्रियाविषये वर्त्तमानक्रियायाः सम्भवात्, नो अनागतम् अनागतक्रियाविषयेऽपि तदसम्भवात्, अत्र प्रस्तावाद् गतिविषयं क्षेत्रं कीदृक् स्यादिति प्रष्टुमाह—

' तं भन्ते ! किं पुट्ठं ' इत्यादि, अत्र यावत्पदसंग्रहोऽयम्— ' पुट्ठं गच्छन्ति गोअमा ! पुट्ठं गच्छन्ति णो अपुट्ठं गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं ओगाढं गच्छन्ति अणोगाढं गच्छन्ति ?, गोअमा ! ओगाढं गच्छन्ति णो अणोगाढं गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं अणन्तरोगाढं गच्छन्ति परम्परोगाढं गच्छन्ति ?, गोअमा ! अणन्तरोगाढं गच्छन्ति णो परम्परोगाढं गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं अणुं गच्छन्ति बायरं गच्छन्ति ? गोयमा ! अणुं पि गच्छन्ति बायरं पि गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं उद्धं गच्छन्ति अहे गच्छन्ति तिरियं गच्छन्ति ?, गोअमा ! उद्धं पि गच्छन्ति तिरिअं पि गच्छन्ति अहे वि गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं आइं गच्छन्ति मज्झे गच्छन्ति पज्जवसाणे गच्छन्ति ?, गोअमा ! आइं पि गच्छन्ति मज्झे वि गच्छन्ति पज्जवसाणे वि गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं सविसयं गच्छन्ति, अविसयं गच्छन्ति ?, गोअमा ! सविसयं गच्छन्ति, णो अविसयं गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं आणुपुव्विं गच्छन्ति अणाणुपुव्विं गच्छन्ति ?, गोयमा ! आणुपुव्विं गच्छन्ति णो अणाणुपुव्विं गच्छन्ति, तं भन्ते ! किं एगदिसिं गच्छन्ति छद्दिसिं गच्छन्ति ?, गोयमा ! नियमा छद्दिसिं गच्छन्ति ' त्ति, अत्र व्याख्या—तद् भदन्त ! क्षेत्रं किं स्पृष्टं—सूर्यबिम्बेन सह स्पर्शमागतं गच्छतः—अतिक्रामतः उताऽस्पृष्टम्, अत्र पृच्छकस्यायमाशयः-गम्यमानं हि क्षेत्रं किञ्चित् स्पृष्टमतिक्रम्यते यथाऽपवरकक्षेत्रं किञ्चिच्चाऽस्पृष्टं यथा देहलीक्षेत्रमतोऽत्र कः प्रकार इति, भगवानाह—स्पृष्टम् गच्छतः नास्पृष्टम्, अत्र सूर्यबिम्बेन सह स्पर्शनं सूर्यबिम्बावगाढक्षेत्राद्बहिरपि सम्भवति स्पर्शनाया अवगाहनातोऽधिकविषयत्वात्, ततः प्रश्नयति—तद्भदन्त ! स्पृष्टं क्षेत्रम् अवगाढं--सूर्यबिम्बेनाश्रयीकृतम्-अधिष्ठितमित्यर्थः उतानवगाढं तेनानाश्रयीकृतं, नाधिष्ठितमित्यर्थः, भगवानाह—गौतम ! अवगाढं क्षेत्रं गच्छतः नानवगाढम्, आश्रितस्यैव त्यजनयोगात् अथ यद्भदन्त ! अवगाढं तदनन्तरावगाढम्-अव्यवधानेनाश्रयीकृतम्, उत परम्परावगाढं—व्यवधानेनाश्रयीकृतं ?, भगवानाह—गौतम ! अनन्तरावगाढं न पुनः परम्परावगाढम्, किमुक्तं भवति ?—यस्मिन्नाकाशखण्डे यो मण्डलावयवोऽव्यवधानेनावगाढः स मण्डलावयवस्तमेवाकाशखण्डं गच्छति न पुनरपरमण्डलावयवावगाढं तस्य व्यवहितत्वेन परम्परावगाढत्वात् तच्चाल्पमल्पमपि स्यादित्याह-तद्भदन्त ! अणु गच्छतः बादरं वा ? गौतम ! अण्वपि सर्वाभ्यन्तरमण्डलक्षेत्रापेक्षया बादरमपि सर्वबाह्यमण्डलक्षेत्रापेक्षया, तत्तच्चक्रवालक्षेत्रानुसारेण गमनसम्भवात्, गमने च ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गतित्रयेऽपि सम्भवेदिति प्रश्नयति-तद्भदन्त ! क्षेत्रमूर्ध्वमधस्तिर्यग्वा गच्छतः ? गौतम ! ऊर्ध्वमपि तिर्यगप्यधोऽपि ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्त्वं च योजनैकषष्टिभागरूपचतुर्विंशतिभागप्रमाणोत्सेधापेक्षया द्रष्टव्यम्, अन्यथा ' जाव णियमा छद्दिसिं ' इति चरमसूत्रेण सह विरोधः स्यात्, इदं च

व्याख्याने प्रज्ञापनोपाङ्गगतैकादशभाषापदाष्टाविंशतितमा हारपदगतोर्ध्वाधस्तिर्यग्गमनविषयकनिर्वचनसूत्रव्याख्यानुसारेण कृतमिति बोध्यं,गमनं च क्रिया सा च बहुसामयिकत्वात् त्रिकालनिवर्त्तनीया स्यादित्यादिमध्यादिप्रश्न तद्भदन्त ! किमादौ गच्छन् किं मध्ये उत पर्यवसाने वा? भगवानाह-गोतम ! षष्टिमुहूर्त्तप्रमाणस्य मण्डलसङ्क्रमकालस्यादावपि मध्येऽपि पर्यवसानेऽपि वा गच्छन् उक्तप्रकारत्रयेण मण्डलकालसमापनात्, अथ तद्भदन्त ! स्वविषये—स्वोचिते क्षेत्रे गच्छन् उत अविषये वा, स्वानुचितमित्यर्थः गोतम ! स्वविषये स्पृष्टावगाढनिरन्तरावगाढस्वरूपे गच्छन् न अविषयम्-अस्पृष्टानवगाढपरम्परावगाढक्षेत्राणां गमनायोग्यत्वात्, तद्भदन्त ! आनुपूर्व्या—क्रमेण यथासन्नं गच्छन् उत अनानुपूर्व्या—क्रमेणानासन्नमित्यर्थः सूत्रे द्वितीया तृतीयार्थे, गोतम ! आनुपूर्व्या गच्छन् न अनानुपूर्व्या व्यवस्थाहानेः, प्रागुक्तमेव दिक्प्रश्नं व्यक्त्या आह—तद्भदन्त ! किमेकदिग्विषयकं क्षेत्रं गच्छन् यावत् षड्दिग्विषयकम्?, गोतम ! नियमात् षड्दिशि, तत्र पूर्वादिषु तिर्यग्दिक्षु उदितः सन् स्फुटमेव गच्छन् दृश्यते ऊर्ध्वाधोदिग्गमनं च यथापपद्यते तथा प्राग्दर्शितम् । सम्प्रत्यन्तर्दर्शनादर्शनावभासनादिसूत्राण्याह— एवं ओभासेति' इत्यादि, 'एव' मिति-गमनसूत्रप्रकारेण अवभासयत—ईषदुद्योतयत, यथा स्थूलतरमेव दृश्यते, तमेव प्रकारमाविर्दर्शयति—तद्भदन्त ! क्षेत्रं स्पृष्टं-सूर्यतेजसा व्याप्तम् अवभासयत उतास्पृष्टम्?, भगवानाह-स्पृष्टम्,नास्पृष्टम्,दीपादिभास्वरद्रव्याणां प्रभाया गृहादिस्पर्शपूर्वकमेवावभासकत्वदर्शनात्, एव—स्पृष्टपदरीत्या आहारपदानि-चतुर्थोपाङ्गगताष्टाविंशतितमपदे आहारग्रहणविषयकाणि पदानि-द्वाराणि ज्ञातव्यानि, तद्यथा-' पुट्ठो ' इत्यादि, प्रथमतः स्पृष्टविषयं सूत्रम्, ततोऽवगाढसूत्रं ततोऽणुबादरसूत्रं तत ऊर्ध्वाधः प्रभृतिसूत्रम्,तत 'आइ' इति उपलक्षणमेतत् आदिमध्यावसानसूत्रं ततो विषयसूत्रं तदनन्तरमानुपूर्वीसूत्रम्,ततो यावत् नियमात् षड्दिशीति सूत्रम् अत्र यथासम्भवं विपक्षसूत्राण्युपलक्षणाद् ज्ञेयानि, अत्र चोर्ध्वादिदिग्भावना सूत्रकृत् स्वयमेव वदर्शयति, एवमुद्योतयतोऽत्र प्रकाशयत यथा स्थूलमेव दृश्यते, तापयत -अपनीतशीतं कुरुत, यथा सूक्ष्मं पिपीलिकादि दृश्यते तथा कुरुत, प्रभासयत -अतितापयोगाद्विशेषतोऽपनीतशीतं कुरुत, यथा सूक्ष्मतरं दृश्यते.उक्तमेवार्थं शिष्यहिताय प्रकारान्तरेण प्रश्नयितुं द्वादशद्वारमाह— जम्बुद्दीवे णं' मित्यादि, जम्बूद्वीपे भदन्त ! द्वीपे द्वयोः सूर्ययोः किमतीते क्षेत्रे-पूर्वोक्तस्वरूपा क्रिया-अवभासनादिका क्रियते, कर्मकर्त्तरि प्रयोगोऽयं ततो भवतीत्यर्थः, प्रत्युत्पन्ने अनागते वा?, भगवानाह-गौतम ! नो अतीते क्षेत्रे क्रिया क्रियते, प्रत्युत्पन्ने क्रियते, नो अनागते, व्याख्यानं प्राग्वत् सा क्रिया भगवन् ! किं स्पृष्टा क्रियते?,उतास्पृष्टा क्रियते?, गौतम ! स्पृष्टा तेजसा स्पर्शनं स्पृष्टं भावे क्तप्रत्ययविधानात् तद्योगाद् या सा स्पृष्टा उच्यते,कोऽर्थः?-सूर्यतेजसा क्षेत्रस्पर्शनेऽवभासनमुद्योतनं तापनं प्रभासनमित्यादिका क्रिया स्यादिति । अथवा—स्पृष्टात्—स्पर्शनादिति पञ्चमीपरतया व्याख्येयं न अस्पृष्टात् क्रियते, अत्र यावत्पदात् आहारपदानि ग्राह्याणि । तच्च सूत्रपद्धति—

" सा णं भन्ते ! किं ओगाढा अणोगाढा ?, ओगाढा णो अणोगाढा ।" अत्रापि भावे क्तप्रत्ययविधानादवगाढम्—अवगाहनं क्षेत्रे तेजःपुद्गलानामवस्थानं तद्योगात् साऽवगाढा क्रिया एवमनन्तरावगाढपरम्परावगाढसूत्रम् 'सा णं भन्ते! अणू किज्जइ? बायरा किज्जइ?, गोअमा ! अणू वि बायरा वि' त्ति-सा क्रिया अवभासनादिका किमण्वी बादरा वा क्रियते गोतम ! अण्वपि —सर्वाभ्यन्तरमण्डलक्षेत्रावभासनापेक्षया, बादराऽपि—सर्वबाह्यमण्डलक्षेत्रावभासनापेक्षया, ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्सूत्रविभावनां सूत्रकृदनन्तरमेव करिष्यति, ' सा णं भन्ते ! किं आइं किज्जइ मज्झे किज्जइ पज्जवसाणे किज्जइ ?, गोयमा! आइं पि किज्जइ मज्झे वि किज्जइ पज्जवसाणे वि किज्जइ ' त्ति गमनसूत्र इवात्रापि भावना । एवं विषयसूत्रमानुपूर्वीसूत्रं च ज्ञेयमिति ।

अथ त्रयोदशद्वारमाह—

जम्बूदीवे णं भन्ते ! दीवे सूरिआ केवइअं खेत्तं उद्धं तवयन्ति अहे तिरिअं च ?, गोयमा ! एगं जोअणसयं उद्धं तवयन्ति अट्ठारससयजोअणाइं अहे तवयन्ति सीआलीसं जोअणसहस्साइं दोण्णि अ तेवट्ठे जोअणसए एगवीसं च सट्ठिभाए जोअणस्स तिरिअं तवयन्ति त्ति १३ । (सू० १३९) । अतो णं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिमसूरिअगहगणणक्खत्ततारारूवा णं भन्ते ! देवा किं उद्धोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा चारट्ठिइआ गइरइआ गइसमावण्णगा ?,गोयमा ! अतो णं माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चन्दिमसूरिअ ०जाव तारारूवे ते णं देवा णो उद्धोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा णो चारट्ठिइआ गइरइआ गइसमावण्णगा उद्धीमुहकलंबुआपुप्फसंठाणसंठिएहिं जोअणसाहस्सिएहिं तावखेत्तेहिं साहस्सिआहिं वेउव्विआहिं बाहिराहिं परिसाहिं महया हयणट्टगीअवाइअतंतीतलतालतुडिअघणमुइंगपडुप्पवाइअरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा महया उक्किट्ठिसीहणायबोलकलकलरवेणं अच्छं पव्वयरायं पयाहिणावत्तमण्डलचारं मेरुं अणुपरिअट्टंति १४ । (सू० १४०)

' जम्बूदीवे ण मित्यादि प्रश्नसूत्रं व्यक्तम् उत्तरसूत्रे,गौतम! ऊर्ध्वमेकं योजनशतं तापयतः, स्वविमानस्योपरि योजनशतप्रमाणस्यैव तापक्षेत्रस्य भावात्, अष्टादशशतयोजनान्यधस्तापयतः कथं? सूर्याभ्यामष्टासु योजनशतेष्वधोगतेषु भूतलम् तस्माच्च योजनसहस्रं अधोग्रामाः स्युस्तांश्च यावत्तापनात् सप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि इत्यादि प्रमाणं क्षेत्रं तिर्यक् तापयतः एतच्च सर्वोत्कृष्टदिवसचक्षुःस्पर्शापेक्षया बोध्यम्, तिर्यग्दिक्कथनं पूर्वपश्चिमयोरेवेदं ग्राह्यम्, उत्तरस्तु १८० न्यून ४५ योजनसहस्राणि याम्यतः पुनर्द्वीपे १८० योजनानि,लवणे तु योजनानि ३३ सहस्राणि ३ शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागयुतानीति । अथ मनुष्यक्षेत्रबहिर्ज्योतिष्कस्वरूपं प्रष्टुं चतुर्दशद्वारमाह— ' अतो णं भन्ते !' इत्यादि,अन्तः-मध्ये भदन्त ! मानुषोत्तरस्य मनुष्य-

भ्य उत्तर --अग्रवर्ती पर्वतमवधीकृत्य मनुष्याणामुत्पत्ति-विपत्तिसिद्धिसम्पत्तिप्रभृतिभावात्। अथवा-मनुष्याणामुत्तरो--विद्यादिशक्त्यभावेऽनुल्लङ्घनीयो मानुषोत्तरस्तस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपज्योतिष्का त भदन्त ! अत्रैकस्मिन्नप्रश्ने यद्भदन्तेति भगवत्सम्बोधनं पुनश्चोक्तं पृच्छकस्य भगवन्नामाच्चारेऽतिप्रीतिमत्त्वात् देवा किमूर्ध्वोपपन्ना --सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्य ऊर्ध्वं ग्रैवेयकानुत्तरविमानेषूपपन्ना -उत्पन्ना कल्पातीता इत्यर्थ , कल्पोपपन्ना -सौधर्मादिदेवलोकोपपन्ना विमानेषु-ज्योतिश्चक्रविमानेषु उपपन्ना चारो—मण्डलगत्या परिभ्रमणं तमुपपन्ना-आश्रितवन्त उत चारस्य-यथोक्तस्वरूपस्य स्थिति -अभावो येषा ते चारस्थितिका, अपगतचारा इत्यर्थ , गतौ रति-आसक्ति प्रीतिर्येषा त गतिरतिका ,अनेन गतौ रतिमात्रमुक्तं, सम्प्रति साक्षाद् गतिं प्रश्नयति-गतिसमापन्ना -गतियुक्ता ?, भगवानाह-गौतम ! अन्तर्मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपज्योतिष्कास्ते देवा नोर्ध्वोपपन्ना ना कल्पोपपन्ना विमानोपपन्ना चारोपपन्ना नो चारस्थितिका अत एव गतिरतिका गतिसमापन्ना , ऊर्ध्वमुखकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थितैरिति प्राग्वत् योजनसाहस्रिकै अनेकयोजनसहस्रप्रमाणैस्तापक्षेत्रै ,अत्रेत्थंभावे तृतीया, तत्थंभूतैस्तैर्मेरु परिवर्त्तन्त इति क्रियायोग काऽर्थ ?—उक्तस्वरूपाणि तापक्षेत्राणि कुर्वन्तो जम्बूद्वीपगत मेरु परितो भ्रमन्ति तापक्षेत्रविशेषणं चन्द्रसूर्याणामेव , नतु नक्षत्रादीनां , यथासम्भव विशेषणाना नियोज्यत्वात् ,अथैतान् साधारणेन विशेषयन्नाह—साहस्रिकाभि —अनेकसहस्रसङ्ख्याकाभि वैकुर्विकाभि --विकुर्वितनानारूपधारिणीभिर्बाह्याभि -आभियोगिककर्मकारिणीभि , नाट्यगानवादनादिकर्मप्रवणत्वात् न तु तृतीयपर्षद्रूपाभि पर्षद्भि -देवसमूहरूपाभि वृत भूताभि , बहुवचनं चात्र नाट्यादिगणापेक्षया महता प्रकारेणाऽऽहतानि-भृश ताडितानि नाट्य गीत वादित्र च-त्रितयरूपं त्रिविधेऽपि सङ्गीते इत्यर्थ , तन्त्रीतलतालरूपत्रुटितानि शेष प्राग्वत् , तथा स्वभावतो गतिरतिकै -बाह्यपर्षदन्तर्गतैर्देवैर्गमन गच्छत्सु विमानेषु कृष्टा य सिंहनादो मुक्तो यौ च बोलकलकलौ क्रियेते, तत्र बोलो नाम मुखे हस्त दत्त्वा महता शब्देन पूत्करण , कलकलश्च-व्याकुलशब्दसमूहस्तद्रवेण महता महता समुद्ररवभूतमिव कुर्वाणा मेरुमिति योग ,किंविशिष्टमित्याह-अच्छम्--अतीव निर्मलं जाम्बूनदमयत्वात् रत्नबहुलत्वाच्च पर्वतराज--पर्वतेन्द्र ' प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलचार' मिति प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमता चन्द्रादीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्तने—मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिण , प्रदक्षिण आवर्त्तो येषा मण्डलानां तानि तथा तेषु यथा चारो भवति तथा क्रियाविशेषणं तेन प्रदक्षिणावर्त्तमण्डल चार यथा स्यात्तथा मेरु परिवर्त्तन्ते इति योज्यम् , अयमर्थ —चन्द्रादय सर्वेऽपि समयक्षेत्रवर्त्तिनो मेरु परित प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलचारेण भ्रमन्तीति ।

अथ पञ्चदश द्वारमाह—

तेसि णं भन्ते ! देवाणं जाहे इंदे चुए भवइ से कहमियाणिं पकरेंति ?, गोयमा ! ताहे चत्तारि पंच वा सामाणिआ देवा त ठाणं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति ०जाव तत्थ अण्णे इंदे उववण्णे भवइ । इंदट्ठाणे णं भंते ! केवइअं कालं उववाएणं विरहिए ?, गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं छम्मासे उववाएणं विरहिए । बहिआ णं भन्ते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम ०जाव तारारूवा त चेव णेअव्वं णाणत्तं विमाणोववण्णगा णो चारोववण्णगा चारट्ठिइआ णो गइरइआ णो गइसमावण्णगा पक्किट्टगसंठाणसंठिएहिं जोअणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सिआहिं वेउव्विआहिं बाहिराहिं परिसाहिं महया हयणट्ट ०जाव भुंजमाणा सुहलेसा मन्दलेसा मन्दातवलेसा चित्तंतरलेसा अण्णोण्णसमोगाढाहिं लेसाहिं कूडाविव ठाणट्ठिआ सव्वओ समन्ता ते पएसे ओभासंति उज्जोवेंति पभासेन्ति त्ति । तेसि णं भन्ते ! देवाणं जाहे इंदे चुए से कहमियाणिं पकरेन्ति ०जाव जहण्णेणं एक्कं समयं , उक्कोसेणं छम्मासा इति १५ । (सू० १४१)

' तेसि णं ' मित्यादि, तेषां भदन्त ! ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीम्-इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! तदा चत्वार पञ्च वा सामानिका देवा सम्भूय एकबुद्धितया भूत्वेत्यर्थ तत्स्थानम् इन्द्रस्थानमुपसम्पद्य विहरन्ति—तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, कियन्तं कालमिति चेदत आह—यावदन्यस्तत्र इन्द्र उपपन्न --उत्पन्नो भवति । इदानीमिन्द्रविरहकालं प्रश्नयन्नाह—'इन्दट्ठाणे णं' मित्यादि, इन्द्रस्थानं भदन्त ! कियन्तं कालमुपपातेन—इन्द्रोत्पादेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैकं समयं यावत् उत्कर्षेण षण्मासान् यावत्तत ,परमवश्यमन्यस्येन्द्रस्योत्पादसम्भवात् इति । सम्प्रति समयक्षेत्रबहिर्वर्त्तिज्योतिष्काणां स्वरूपं पृच्छति—' बहिआ णं ' मित्यादि बहिस्ताद् भगवन् ! मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्रादयो देवास्ते किमूर्ध्वोपपन्ना इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् , निर्वचनसूत्रं तु नोर्ध्वोपपन्ना नापि कल्पोपपन्ना , किन्तु विमानोपपन्ना तथा नो चारोपपन्ना नो चारयुक्ता , किन्तु चारस्थितिका , अत एव नो गतिरतयो नापि गतिसमापन्नका , पक्केष्टकासंस्थानसंस्थितैर्योजनशतसाहस्रिकैस्तापक्षेत्रैस्तान् प्रदेशान् अवभासयन्तीत्यादिक्रियायोग ,पक्वेष्टकासंस्थानं चात्र यथा पक्वेष्टका आयामतो दीर्घा भवति विस्तरस्तु स्तोका चतुरस्रा च, तेषामपि मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्वर्त्तिनां चन्द्रसूर्याणामातपक्षेत्राणि आयामतोऽनेकयोजनलक्षप्रमाणानि । इयमत्र भावना—मानुषोत्तरपर्वतात् योजनलक्षार्द्धातिक्रमे करणविभावनोक्तकरणानुसारेण प्रथमा चन्द्रसूर्यपङ्क्तिस्ततो योजनलक्षातिक्रमे द्वितीया पङ्क्तिस्तेन प्रथमपङ्क्तिगतचन्द्रसूर्याणामतावान् तापक्षेत्रस्यायाम विस्तारश्च,एकसूर्यादपर सूर्यो लक्षयोजनातिक्रमे तेन लक्षयोजनप्रमाण , इयं च भावना प्रथमपङ्क्त्यपेक्षया बोद्धव्या,एवमग्रेऽपि भाव्यम् ,'सयसाहस्सिएहिं'

इत्यादि प्राग्वत्, कथंभूता इत्याह-सुखलेश्या, एतच्च विशेषणं चन्द्रान् प्रति, तेन तेनातिशीततेजसः मनुष्यलोक इव शीतकालादौ न एकान्तेन शीतरश्मय इत्यर्थः मन्दलेश्या एतच्च सूर्यान् प्रति तेन ते नात्युष्णतेजसः मनुष्यलोक इव निदाघसमये, न एकान्तेन उष्णरश्मय इत्यर्थः एतदेव व्याचष्टे-मन्दातपलेश्या -मन्दा-नात्युष्णस्वभावा आतपरूपा लेश्या—रश्मिसंघातो येषां ते तथा तथा च चित्रान्तरलेश्या —चित्रमन्तरं लेश्या च येषां ते तथा, भावार्थश्चास्य चित्रमन्तरं सूर्याणां चन्द्रान्तरितत्वात् चित्रलेश्या चन्द्रमसः शीतरश्मित्वात् सूर्याणामुष्णरश्मित्वात्, कथमवभासयन्तीत्याह-अन्योऽन्यसमवगाढाभिः-परस्परसंश्लिष्टाभिर्लेश्याभिः तथाहि—चन्द्रमसां सूर्याणां च प्रत्येकं लेश्या योजनशतसहस्रप्रमाणविस्ताराश्चन्द्रसूर्याणां च सूचीपङ्क्त्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशद्योजनसहस्राणि ततश्चन्द्रप्रभामिश्राः सूर्यप्रभाः सूर्यप्रभामिश्राश्चन्द्रप्रभा इत्थं चन्द्रसूर्यप्रभाणां मिश्रीभावः, एता इत्थंभूताः कूटा इव घोतयन्ति—कूटानीव-पर्वतोपरिव्यवस्थितशिखराणीव स्थानस्थिता -सदैवैकत्र स्थाने स्थिताः सर्वतः -समन्तात् तान् प्रदेशान्—स्वस्वप्रत्यासन्नान् अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्तीत्यादि प्राग्वत्। एषामपीन्द्राभावे व्यवस्था प्रश्नयन्नाह-- तेसि णं भन्ते ! देवाण' मित्यादि प्राग्वत्। इति कृता पञ्चदशानुयोगद्वारैः सूर्यप्ररूपणा । जं० ७ वक्ष० ।

जावइयाओ य णं भंते ! उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति अत्थमंते वि य णं सूरिए तावतियाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति ?, हंता ! गोयमा ! जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति अत्थमंते वि सूरिए ०जाव हव्वमागच्छति । जावइया णं भंते ! खित्तं उदयंते सूरिए आतावेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ पभासेइ, अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयं चेव खित्तं आयावेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ पभासेइ ?, हंता गोयमा ! जावतियण्णं खेत्तं ०जाव पभासेइ । तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासेइ अपुट्ठं ओभासेइ ?, ०जाव छद्दिसिं ओभासेति, एवं उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ ०जाव नियमा छद्दिसिं । (सू० ५० ×)

'जावइयाओ' इत्यादि, यत्परिमाणात् उवासंतराओ 'त्ति 'अवकाशान्तरात्'' आकाशविशेषादवकाशरूपान्तरालाद्वा यावत्यवकाशान्तरे स्थित इत्यर्थः. 'उदयंते' त्ति उद्गच्छन् 'चक्खुप्फासं' ति-चक्षुषो-दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शो न तु स्पर्श एव चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वादिति चक्षुःस्पर्शस्तं 'हव्वं' ति शीघ्रं, स च किल सर्वाभ्यन्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशता योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ (४७२६३) च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, अस्तसमयेऽप्येवम्, एवं प्रतिमण्डलं दर्शने विशेषोऽस्ति, स च स्थानान्तरादवसेय, सव्वओ समंत' त्ति सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्तात्—विदिक्षु एकार्थौ वैतौ 'आभासेइ' त्यादि 'अवभासयति ईषत्प्रकाशयति यथा स्थूलतरमेव वस्तु दृश्यते उद्योतयति—भृशं प्रकाशयति यथा स्थूलमेव दृश्यते तपति—अपनीतशीतं करोति, यथा वा सूक्ष्मं पिपीलिकादि दृश्यते तथा करोति प्रभासयति--अतितापयोगाद्विशेषतोऽपनीतशीतं विधत्ते यथा वा सूक्ष्मतरं वस्तु दृश्यते तथा करोतीति । एतत्क्षेत्रमेवाश्रित्याह— तं भंते' त्यादि तं भंते त्ति--यत् क्षेत्रमवभासयति यदुद्योतयति तपति प्रभासयति च तत्-क्षेत्रं किं भदन्त ! स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टमवभासयति ?, इह यावत्करणादिदं दृश्यम्— गोयमा ! पुट्ठं ओभासेइ नो अपुट्ठं, तं भंते ! ओगाढं ओभासेइ अणोगाढं ओभासेइ ?, गोयमा ! ओगाढं ओभासेइ नो अणोगाढं, एवं अणंतरोगाढं ओभासेइ नो परंपरोगाढं, तं भंते !, किं अणुं ओभासेइ बायरं ओभासेइ ? गोयमा ! अणुं पि ओभासेइ बायरं पि ओभासेइ, तं भंते ! उड्ढं ओभासेइ ? तिरियं ओभासेइ २, अहे ओभासेइ ३ ?, गोयमा ! उड्ढं पि० ३ तं भंते ! आइं ओभासेइ ? मज्झे ओभासेइ २ अंते ओभासेइ ३ ? गोयमा ! आइं ओ० ३ तं भंते ! सविसए ओभासेइ अविसए ओभासेइ ? गोयमा ! सविसए ओभासेइ नो अविसए, तं भंते ! आणुपुव्विं ओभासेइ अणाणुपुव्विं ओभासेइ ?, गोयमा ! आणुपुव्विं ओभासेइ नो अणाणुपुव्विं तं भंते ! कइ दिसिं ओभासेइ ? गोयमा ! नियमा छद्दिसिं' ति । एतच्च पदानां प्रथमोद्देशकनाहारसूत्रवद् व्याख्या द्रष्टव्या । य एव 'ओभासेइ' इत्येतेन सह सूत्रप्रपञ्च उक्तः स एव 'उज्जोएइ' त्यादिना पदत्रयेण वाच्य इति दर्शयन्नाह—एवं 'उज्जोवेइ' त्यादिना स्पृष्टं क्षेत्रं प्रभासयतीत्युक्तम् । भ० १ श० ६ उ० ।

दिने दिने रविर्मण्डलपरावर्त्तं करोति, तत्राधिकमासं कथं करोति ?, मण्डलानि तु अयने अयने नियतान्येव सन्ति, स्वक्रमानमपि नियतमेवास्ति, तत्र कथं वर्द्धन्ते-हीयमानदिनपूर्त्यै मासवृद्धिरस्ति, हीयमानदिनघ्नि स्कन्धे तु वृद्धिमदिनास्सन्ति, तथा आषाढमासे कुम्भ 'अनेन मानेन श्रावणादिदिने चतुरङ्गुलवृद्धिर्निरूप्यते, द्वितीयश्रावणादिदिनेऽपि चत्वार्येवाङ्गुलान्युताहो ? यदि चत्वारि तदा किं पादादिषु पुनः पुनः तथैव आयाति, येनाङ्गुलमानं तादृगवस्थं, तत्र मण्डलमाङ्गुल्यं यथा भवति तथा प्रसाद्यमिति प्रश्ने, अत्रोत्तरम्—सूर्यसम्बन्धित्रिंशन्मासेषु गतेषु चन्द्रसम्बन्धिन एकत्रिंशन्मासा भवन्ति, तथैकत्रिंशत्तमो मासोऽधिकदिन उच्यते, तेन सूर्यमण्डलानां नियतत्वेऽपि अधिकमासि पौरुष्यादिप्रमाणे न किञ्चिदनुपपन्नं, विशेषजिज्ञासायां मण्डलप्रकरणं विलोकनीयमिति ॥ १८४ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सूरमग्ग- सूर्यमार्ग-पुं० । सूर्यमण्डलचारमार्गे, सू०प्र०१०पाहु० । सूर्यस्य मण्डलगत्या परिभ्रमणे, चं० प्र० १० पाहु० ।

सूरमहाभद्द- सूरमहाभद्र-पुं० । सूर्यद्वीपस्य पश्चार्द्धदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सूरमहावर- सूरमहावर-पुं० । सूर्यसमुद्रस्य सूर्यवरसमुद्रस्य च पश्चार्द्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सूरमालिया-सूर्यमालिका-स्त्री०। दीनाराद्याकृतिमालायाम्, औ०।

सूरमरीइ-सू(र)र्यमरीचि-पु०। आदित्यकिरणेषु 'सूरमरीइकवय विणिम्मुयमाणेहिं'। प्रश्न० ४ आश्र० द्वार। 'सूरमरीइकवय' सूर्य-आदित्यकिरणास्त एव मरीचय सूर्यमरीचयस्तेषां कवचमिव कवच परिकर परितोभावात् त विनिर्मुञ्चद्भिर्विकिरद्भिः। प्रश्न० ४ आश्र० द्वार।

सूरलेस्स-सूरलेश्य-न०।चतुर्थदेवलोकविमानभद,स०५समा०।

सूरल्लि-सूरल्लि-पु०।वनस्पतिविशेषे, जी०३ प्रति० ४ अधि०।

सूरल्लिमडवग सूरल्लिमण्डपक-पु०। सूरल्लिर्वनस्पतिविशेष स्तन्मया मण्डपका सूरल्लिमण्डपका। सूरल्लिवनस्पतिमयेषु मण्डपकषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवण्ण-सूर्यवर्ण-न०।चतुर्थदेवलोकविमानभेदे, स० ५ सम०।

सूरवर-सूर्यवर-पु०।स्वनामख्याते द्वीपे,समुद्रे च। तत्र सूर्यवरे द्वीपे सूर्यवरभद्रसूर्यवरमहाभद्रौ, सूर्यवरे समुद्रे सूर्यवरसूर्यमहावरौ देवौ। सू० प्र० २० पाहु०। जी०। च० प्र०।

सूरवरभद्द-सूरवरभद्र-पु०। सूर्यवरद्वीपस्य पूर्वार्धाधिपतौ देव, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवरमहाभद्द-सूरवरमहाभद्र-पु०। सूर्यवरद्वीपस्य परार्धाधिपतौ देवे,जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवरोभास-सूरवरावभास-पु०। स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च।तत्र सूर्यवरावभासे द्वीपे सूर्यवरावभासभद्रसूर्यवरावभासमहाभद्रौ देवौ। सूर्यवरावभाससमुद्रे सूर्यवरावभासवरसूर्यवरावभासमहावरौ देवौ। जी० ३ प्रति० ४ अधि०। सूर्यवरावभाससमुद्रवाष्टिते द्वीपे, सू० प्र० २० पाहु०।

सूरवरोभासभद्द-सूरवरावभासभद्र-पु०। सूर्यवरावभासद्वीपस्य पूर्वार्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवरोभासमहाभद्द-सूरवरावभासमहाभद्र-पुं०। सूर्यवरावभासद्वीपस्य परार्द्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवरोभासमहावर-सूरवरावभासमहावर-पुं०। सूर्यवरावभासमुद्रस्य पश्चार्द्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

सूरवरोभासवर-सूरवरावभासवर-पु०। सूर्यवरावभाससमुद्रस्य पूर्वार्द्धाधिपतौ देवे, सू० प्र० १६ पाहु०।

सूरवाइ-शूरवादिन्-पु। शूरमात्मान वदितुं शीलमस्येति शूरवादी। शूरमन्य, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ०।

सूरविमाण-सूरविमान-न०। सूर्यसत्के विमाने,प्रज्ञा० ४ पद। ('विमाण' शब्दे षष्ठभागे वर्णक।) ('अतर' शब्दे प्रथमभागे ७४ पृष्ठ चान्तरमुक्तम्।)

सूरसंवच्छर-सूरसवत्सर-पु०। आदित्यसवत्सरे, सू० प्र० १० पाहु०।

ता एएसि ण पंचण्ह संवच्छराणं चतुत्थस्स आइच्चसवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसतिमुहुत्तेणं अहोरत्तेण गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता तीसं राइंदियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता से णं केवतिए मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता णव पण्णरस मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा, ता एस णं अद्धा दुवालसखुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे, ता से णं केवतिए राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा ?, ता तिन्नि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिय त्ति वइज्जा, ता से ण केवतिए मुहुत्तग्गेणं आहिय त्ति वइज्जा ?, ता दस मुहुत्तस्स सहस्साइं णव असीते मुहुत्तसते मुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा। (सू० ७२+)

'ता एएसि ण' मित्यादि चतुर्थसूर्यसवत्सरविषय प्रश्नसूत्र, तच्च सुगमम्, भगवानाह—'ता तीस' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, त्रिंशत् रात्रिन्दिवानि एकस्य रात्रिन्दिवस्य एकमपार्द्धभागम्, एकमर्द्धमित्यर्थ, एतावत्प्रमाण सूर्यमासो रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तथाहि—सूर्यमासा युगे षष्टिस्ततो युगसत्कानामहोरात्राणां त्रिंशदधिकाष्टादश शतसख्याना षष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धा सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्रा, 'ता से ण' मित्यादि, मुहूर्त्तविषय प्रश्नसूत्र सुगमम्, भगवानाह--'नवपण्णर' इत्यादि नव मुहूर्त्तशतानि पञ्चदशाधिकानि मुहूर्त्तपरिमाणेनाख्यात इति वदेत्, तथाहि--सूर्यमासपरिमाण त्रिंशत् रात्रिन्दिवानि एकस्य च रात्रिन्दिवस्यार्द्ध तच्च त्रिंशता गुण्यते जातानि नव शतानि, रात्रिन्दिवार्द्धे च पञ्चदश मुहूर्त्ता इति, 'ता एएसि ण'मित्यादि, प्राग्वद् भावनीयम्।सू०प्र०१२पाहु०।

सूरसिंग-सूरशृङ्ग--न०। चतुर्थदेवलोकस्य स्वनामख्याते विमाने, स०५ सम०।

सूरसिद्ध-सूरसिद्ध-न०। चतुर्थदेवलोकस्य स्वनामख्याते विमाने, स० ५ सम०।

सूरसिरी-सूर्यश्री-स्त्री०। जम्बूद्वीपे सप्तमस्य चक्रवर्त्तिनो भार्यायाम्, स०।

सूरसेण-शूरसेन-पुं०। मथुराप्रतिबद्धेषु जनपदभेदेषु, स्था० १० ३ उ०। प्रज्ञा०। सूत्र०। प्रव०। उदयसेनस्य राज्ञः स्वनामख्याते पुत्र, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। ऐरवतवर्षे चतुर्विंशतितीर्थकरेषु चतुर्दशे तीर्थकरे, स०। स्वनामख्याते शत्रुञ्जयस्योद्धारके राजनि, ती० १ कल्प।

सूरादिय-सूरादिक-त्रि०। सूर-सूर्य आदिर्यस्य स सूरादिक। सूरकारणे, 'सूरादिया अहोरत्ता' सूरादिका-सूरकारणा, तथाहि-सूर्योदयमवधिं कृत्वा ऽहोरात्रारम्भक समयो गण्यते नान्यथा एवमावलिकादयोऽपि सूरादिका भावनीया। च० प्र० २० पाहु०। सू० प्र०।

सूराभ-सूर्याभ-न०। पञ्चमदेवलोके विमानविशेषे, स० ८ सम०।

सूरावत्त-सूर्यावर्त्त-न०। स्वनामख्याते चतुर्थदेवलोकस्थे विमाने, स० ५ सम०।

१-अत्र सूरशब्दोऽपि बोध्य।

सूरासूरीया-शूराशूरीया-स्त्री०। भोजनेऽयं शूरोऽयं शूरो भुङ्क्ता यथेष्टमित्यवभूताया परिवेषणक्रियायाम् , ज्ञा० १ श्रु० ५ अ०।

सूरि-सूरिन्-पुं० सदाचार्ये,ग० १ अधि०। "अनुयोगभृता पादान्, वन्दे श्रीगौतमादिसूरीणाम्। निष्कारणबन्धूना विशेषतो धर्मदातॄणाम्॥१॥"। अनु०। "तीआणागयकाले,कइ हाहिति गाअमा सूरी। जसिं नामग्गहणे,नियमण होइ पच्छित्त ॥१॥" सेन० ३ उल्ला०।

गुरुगुणानाह—

सम्मत्तनाणचरणा, पत्तेय अट्ठ अट्ठ भेइल्ला।
बारमभेओ य तवो, सूरिगुणा हुति छत्तीस ॥५५२॥

सम्यक्त्वस्य दर्शनाचारस्य निःशङ्कितादयः, ज्ञानस्य ज्ञानाचारस्य कालविनयादयः, चरणस्य चारित्राचारस्य ईर्यासमित्यादयः प्रत्येकमष्टावष्टौ भेदा मिलिताश्चतुर्विंशतिः, तपसश्च बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नस्य प्रत्येक षड्विधत्वेन अनशनादयो द्वादश भेदाः, सर्वमीलने च षट्त्रिंशद्भवन्ति।

अथ भङ्ग्यन्तरेणापि गुरो षट्त्रिंशद्गुणानाह—

आयाराई अट्ठ उ, तहेव य दमविहो य ठियकप्पो।
बारम तव छावस्सम, सूरिगुणा हुति छत्तीस ॥५५३॥

आचारा श्रुतादयः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपा अविवक्षितस्वस्वभेदा अष्टौ गणिसम्पदः, तथा "आचेलुक्कु १ देसिय २—सिज्जायर ३ रायपिंड ४ किइकम्मे ५। वय ६ जेट्ठ ७ पडिक्कमणे ८, मास ९ पज्जोसवणकप्पा १०॥१॥" इत्येव वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधः स्थितकल्पः, तथा द्वादशविधं तपः प्रागुक्तस्वरूपं तथा षडावश्यकानि सामायिकचतुर्विंशतिस्तववन्दनकप्रतिक्रमणकायोत्सर्गप्रत्याख्यानलक्षणानि, एतानि सर्वाण्यपि मिलितानि षट्त्रिंशत्सूरिगुणा भवन्ति, इह चैवमन्या अपि षट्त्रिंशिका सम्भवन्ति, तास्तु विस्तरभयान्नाभिधीयन्ते,केवलं किंचित्सोपयोगत्वात् सुप्रतीतत्वाच्च—

'देसकुलजाइरूवे, संघयणं धिइजुओ अणासंसि।
अविकत्थणो अमायी, थिरपरिवाडी गहियवक्को ॥१॥
जियपरिसो जियनिद्दो, मज्झत्थो देसकालभावन्नू।
आसन्नलद्धपइभो, नाणाविहदेसभासन्नू ॥२॥
पंचविहे आयारे, जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू।
आहरणहेउकारण-नयनिउणो गाहणाकुसलो ॥३॥
ससमयपरसमयविऊ, गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो।
गुणसयकलिओ एसो पवयणसारं परिकहेइ ॥४॥"

इति गाथाचतुष्टयभणिता सूरिगुणाः षट्त्रिंशद् दृश्यन्ते–तत्र युतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते. देशयुतकुलयुत इत्यादि-तत्र यो मध्यदेशे जातो यश्चार्धषड्विंशतिषु जनपदेषु सदेशयुत, स ह्यार्यदेशभणितं जानाति, तत सुखेन तस्य समीपे शिष्या सर्वेऽप्यधीयन्ते इति तदुपादानम् १. कुलं पैतृकं, तथा च लोकव्यवहार —इक्ष्वाकुकुलजाऽयमित्यादि, तेन युतः प्रतिपन्नार्थनिर्वाहको भवति २, जातिर्मातृकी, तया युतो विनयादिगुणवान् भवति३,रूपयुतो लोकाना गुणविषयबहुमानभाग् जायते,'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ती' ति प्रवादात्, कुरूपस्य अनादेयत्वादिप्रसङ्गाच्च ४, संहननेन विशिष्टशारीरसामर्थ्यरूपेण युतो व्याख्यायां न श्राम्यति ५, धृतिर्विशिष्टमानसावष्टम्भलक्षणा तया युतो नातिगहनेष्वप्यर्थेषु भ्रममुपयाति ६, अनाशंसी—श्रोतृभ्यो वस्त्राद्यनाकाङ्क्षी ७, अविकत्थना–नातिबहुभाषी, यथा स्वल्पेऽपि केनचिदपराद्धे पुनस्तदुत्कीर्तनं विकत्थनं तद्रहित ८, अमायी शाठ्यरहित ९, स्थिरा अतिशयेन निरन्तराभ्यासतः स्थैर्यमापन्ना, अनुप्रयोगपरिपाट्यो यस्य स स्थिरपरिपाटि, तस्य हि सूत्रमर्थो वा न मनागपि गलति १०, गृहीतवाक्य-उपादेयवचन, तस्य हि स्वल्पमपि वचनं महार्थमिव प्रतिभाति ११, जितपर्षत्, न महत्यामपि पर्षदि क्षोभमुपयाति १२, जितनिद्रा ऽल्पनिद्र स हि रात्रौ सूत्रमर्थं वा परिभावयन् न निद्रया बाध्यते १३, मध्यस्थः –सर्वेषु शिष्येषु समचित्त १४ देशं कालं च भावं च जानातीति देशकालभावज्ञ, स हि देशं कालं भावं च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विहरति, शिष्याणां वा अभिप्रायान् ज्ञात्वा तान् सुखेनानुवर्तयति १५, १६ १७, आसन्ना तत्क्षणादेव लब्धा कर्मक्षयोपशमेनाविर्भूता प्रतिभा परतीर्थिकादीनामुत्तरप्रदानशक्तिर्यस्य स आसन्नलब्धप्रतिभ १८, नानाविधाना देशाना भाषा जानातीति नानाविधदेशभाषाज्ञः स हि नानादेशीयान् शिष्यान् सुखेन शास्त्राणि ग्राहयति, तत्र देशजांश्च जनान् तत्तद्भाषया धर्ममार्गेऽवतारयति १९, पञ्चविध आचारो ज्ञानाचारादिरूपस्तस्मिन् युक्त उद्युक्त, स्वयमाचारव्यवस्थितस्यान्यानाचारेषु प्रवर्तयितुमशक्यत्वात् २४, सूत्रार्थग्रहणेन चतुर्भङ्गी सूचिता, एकस्य सूत्रं नार्थः, द्वितीयस्यार्थो न सूत्रं तृतीयस्य सूत्रमप्यर्थोऽपि चतुर्थस्य न सूत्रं नाप्यर्थ, तत्र तृतीयभङ्गग्रहणार्थं तदुभयग्रहण, ततः सूत्रार्थतदुभयविधीन् जानातीति सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञ २५, आहरणं दृष्टान्तः हेतुर्द्विविध कारको ज्ञापकश्च। तत्र कारको-यथा घटस्य कर्ता कुम्भकार, ज्ञापको-यथा तमसि घटादीनामभिव्यञ्जकः प्रदीप, उपनय -उपसंहारो दृष्टान्तदृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजनमिति भाव – 'कारण' त्ति पाठे तु कारणं-निमित्तं, नया नैगमादय, एतेषु निपुणः आहरणहेतूपनयनयनिपुण स हि श्रोतारमपेक्ष्य तत्प्रतिपत्त्यनुरोधत क्वचिद् दृष्टान्तोपन्यासम् २६, क्वचिद्धेतूपन्यासं करोति, २७, उपसंहारनिपुणतया सम्यगधिकृतमर्थमुपसंहरति २८, नयनिपुणतया स सम्यगधिकृतनयवक्तव्यतावसरे सम्यक् सप्रपञ्चवैविक्त्येन नयानभिधत्ते २९, ग्राहणाकुशल –प्रतिपादनशक्तियुक्त ३०, स्वसमयम् ३१ परसमयम् ३२ वेत्तीति स्वसमयपरसमयवित्, स हि परेणाक्षिप्त सुखेन स्वपक्षं परपक्षं च निर्वाहयति। गम्भीरः अतुच्छस्वभाव ३३, दीप्तिमान् परवादिनामनुद्धर्षणीय ३४, शिव – अकोपनो, यद्वा-यत्र तत्र वा विहरन् कल्याणकर, ३५, सोमः-शान्तदृष्टि ३६ इति षट्त्रिंशद्गुणोपेतो गुरुर्विज्ञेय, उपलक्षणत्वाच्चामीषां गुणानामपरेरपि गुणैरौदार्यस्थैर्यादिभिः शशधरकरनिकरकमनीयैरलङ्कृतः प्रवचनोपदेशको गुरुर्भवति, तथा चाह- 'गुणसयकलिओ जुत्तो, पवयणसारं परिकहेइ' त्ति॥ यद्वा-गुणा मूलगुणा उत्तरगुणाश्च, तेषां शतानि तैः कलितो युक्तः समीचीनप्रवचनस्य-द्वादशाङ्गस्य सारमर्थं कथयितुम्, यदुक्तम्-"गुणसुट्ठियस्स वयणं, घयपरिसित्तो

रमंसि ण पव्वयंसि सूरियलेस्सा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु ता सुदंसणंसि णं पव्वयंसि सूरियलेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ४ एगे पुण एवमाहंसु ता सयंपहंसि णं पव्वयंसि सूरियलेस्सा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु ५ एगे पुण एवमाहंसु ता गिरिरायंसि णं पव्वयंसि सूरियलेस्सा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु ६ एगे पुण एवमाहंसु ता रयणुच्चयंसि णं पव्वयंसि सूरियलेसा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु ता सिलुच्चयंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ८, एगे पुण एवमाहंसु ता लोयमज्झंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु ९, एगे पुण एवमाहंसु ता लोगणाभिंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु १०, एगे पुण एवमाहंसु ता अच्छंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु ११, एगे पुण एवमाहंसु ता सूरियावत्तंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १२, एगे पुण एवमाहंसु ता सूरियावरणंसि पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु १३, एगे पुण एवमाहंसु ता उत्तमंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु १४, एगे पुण एवमाहंसु ता दिसादिंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु १५, एगे पुण एवमाहंसु ता अवतंसंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वइज्जा एगे एवमाहंसु १६, एगे पुण एवमाहंसु ता धरणिखीलंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १७, एगे पुण एवमाहंसु ता धरणिसिंगंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १८, एगे पुण एवमाहंसु ता पव्वइंदंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु १९, एगे पुण एवमाहंसु ता पव्वयरायंसि णं पव्वयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय त्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु २०' तदेव परतीर्थिकप्रतिपत्तिरुपदर्श्य सम्प्रति स्वमतमुपदर्शयति—'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्योतिष एव वदाम, यदुत ता' इति पूर्ववत् यस्मिन् पर्वतेऽभ्यन्तर प्रसरन्ती सूर्यस्य लेश्या प्रतिघातमुपगच्छति स मन्दरोऽप्युच्यते यावत्पर्वतराजोऽप्युच्यते, सर्वेषामप्येतेषां शब्दानामकार्थिकत्वात्, तथा मन्दरो नाम देवस्तत्र पल्योपमस्थितिका महर्द्धिक परिवसति तेन तद्योगान्मन्दर इत्यभिधीयते १, सकलतिर्यग्लोकमध्यभागस्य मर्यादाकारित्वान्मेरु २, मनांसि देवानामपि अतिसुरूपतया रमयतीति मनोरम. ३, शोभनं जाम्बूनदमयतया वज्ररत्नबहुलतया च मनोनिर्वृतिकरं दर्शनं यस्यासौ सुदर्शन, ४, स्वयमादित्यादिनिरपेक्षा रत्नबहुलतया प्रभा—प्रकाशो यस्य स स्वयंप्रभ ५ तथा सर्वेषामपि गिरीणामुच्चैस्त्वेन तीर्थकरजन्माभिषेकाश्रयतया च राजा गिरिराज ६, तथा रत्नानानां नानाविधानामुत्-प्राबल्येन चय — उपचयो यत्र स रत्नोच्चय ७, तथा शिलाना-पाण्डुकम्बलशिलाप्रभृतीनाम्, उत्-ऊर्ध्वं शिरस्युपरि चय -सम्भवो यत्र स शिलोच्चय ८ तथा लोकस्य तिर्यग्लोकस्य समस्तस्यापि मध्ये वर्तते इति लोकमध्य ९, तथा लोकस्य तिर्यग्लोकस्य स्थालप्रख्यस्य नाभिरिव-स्थालमध्यगतसमुन्नतवृत्तचन्द्रक इव लोकनाभि १०, तथा अच्छ -स्वच्छ-सुनिर्मलजाम्बूनदरत्नबहुलत्वात् ११, तथा सूर्य उपलक्षणमेतत् चन्द्रग्रहनक्षत्रतारकाश्च प्रदक्षिणामावर्त्तन्ते यस्य स सूर्यावर्त्त १२ तथा सूर्यैरुपलक्षणमेतत् चन्द्रग्रहनक्षत्रतारकाभिश्च समन्तत परिभ्रमणशीलैराव्रियते स्म वेष्ट्यते स्मेति सूर्यावरण 'कृद्बहुल' मिति वचनात्कर्मण्यनट्प्रत्यय १३ तथा गिरीणामुत्तम इति उत्तम १४. दिशामादि —प्रभवो दिगादि, तथाहि—रुचकात् दिशा विदिशा च प्रभवो रुचकश्चाष्टप्रदेशात्मको मेरुमध्यवर्ती ततो मेरुरपि दिगादिरित्युच्यते १५, तथा गिरीणामवतंसक इवत्यवतंसक १६ अमीषा च षोडशानां नाम्नां सङ्ग्राहिके इमे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिप्रसिद्धे गाथे-"मंदर मेरु मणोरम सुदंसण सयंपभ य गिरिराया। रयणोच्चए सिलोच्चय-मज्झे लोगस्स णाभी य ॥१॥ अच्छे य सूरियावत्ते सूरियावरणे इ य। उत्तमे य दिसाई य वडिंसे इ य सोलसे ॥२॥"तथा धरण्या —पृथिव्या कीलक इव धरणिकीलक, तथा धरण्या शृङ्गमिव धरणिशृङ्ग पर्वतानामिन्द्र पर्वतेन्द्र, पर्वतानां राजा पर्वतराज तदेव सर्वेऽपि मन्दरादय शब्दा परमार्थेन एकार्थिकास्ततो भिन्नाभिप्रायतया प्रवृत्ता प्राक्तना प्रतिपत्तय सर्वा अपि मिथ्यारूपा अवगन्तव्या । याऽपि च लेश्याप्रतिहन्ति सा मन्दरोऽप्यस्ति अन्यापि च, तथा चाह--'ता जे णं' इत्यादि, ता इति पूर्ववत् य णमिति वाक्यालङ्कारे पुद्गला मेरुतटभित्तिसंस्थिता सूर्यस्य लेश्या स्पृशन्ति ते पुद्गला सूर्यस्य लेश्या प्रतिघ्नन्ति, अभ्यन्तरं प्रविशन्त्या सूर्यलेश्यायास्तै प्रतिस्खलितत्वात्, येऽपि पुद्गला मेरुतटभित्तिसंस्थिता अपि दृश्यमानपुद्गलान्तर्गता सूक्ष्मत्वान्न चक्षु स्पर्शमुपयान्ति तेऽप्यदृष्टा अपि सूर्यलेश्या प्रतिघ्नन्ति, तैरप्यभ्यन्तरं प्रविशन्त्या सूर्यलेश्याया स्वशक्त्यनुरूपं प्रतिस्खल्यमानत्वात्, येऽपि मेरोरन्यत्रापि चरमलेश्यान्तरगता —चरमलेश्याविशेषसंस्पर्शिन पुद्गलास्तेऽपि सूर्यलेश्या प्रतिघ्नन्ति, तैरपि चरमलेश्यासंस्पर्शितया चरमलेश्याया प्रतिहन्यमानत्वात् । सू० प्र० ५ पाहु०।

सूरियसुद्धलेस्स--सूर्यशुद्धलेश्य--त्रि० । सूर्यसदृशे तेजसि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सूरियाभ-सूर्याभ–न० । स्वनामख्याते विमाने, रा० । स्वनामख्याते देवे च । पु० । रा० ।

'नयरीए बहवे उग्गा भोगा' इत्याद्यौपपातिकग्रन्थोक्तं सर्वमवसातव्यं यावत् समग्रापि राजप्रभृतिका परिषत्पर्युपासीना अवतिष्ठते ।

ते णं काले णं ते णं समए णं सूरियाभे देवे सोहम्मे कप्पे सूरियाभे विमाणे सभाए सुहम्माए सूरियाभंसि सिंहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहि-

सीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणियाहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि य बहूहिं सूरियाभविमाणवासीहि वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं सपरिवुडे महयाऽऽहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवादियरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरति, इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे २ पासति ।

ते णं काले णं ' मित्यादि, ते इति प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन्निति द्रष्टव्यं,यस्मिन्काले भगवान् वर्द्धमानस्वामी साक्षाद्विहरति तस्मिन्काले 'ते णं समए णं ' ति तस्मिन् समये यस्मिन्नवसरे भगवानाम्रशालवने चैत्ये देशना कृत्वोपरतस्तस्मिन्नवसरे इति भाव ,सूर्याभो नाम्ना देवो,नामशब्दो द्वव्ययरूपोऽप्यस्ति,ततो विभक्तिलोप , ततो सौधर्म्माख्ये कल्पे यत्सूर्याभनामकं विमानं तस्मिन् या सभा सुधर्माभिधा तस्यां यत्सूर्याभाभिधानं सिंहासनं तत्रोपविष्ट सन्निति गम्यते, 'चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' इति समाने द्युतिविभवादौ भवा सामानिका ,अध्यात्मादित्वादिकण् , विमानाधिपतिसूर्याभदेवसदृशद्युतिविभवादिका देवा इत्यर्थ , ते च मातृपितृगुरूपाध्यायमहत्तरवत्सूर्याभदेवस्य पूजनीया ,केवलविमानाधिपतित्वहीना इति सूर्याभ देव स्वामिन प्रतिपन्ना तेषां सहस्राणि सामानिकसहस्राणि तैश्चतुर्भि , प्राकृतत्वाच्च सूत्रे सकारस्य दीर्घत्व, स्त्रीत्व च । 'चतसृभिरग्रमहिषीभि ' इह कृताभिषेका देवी महिषीत्युच्यते,सा च स्वपरिवारभूतानां सर्वासामपि देवीनामग्र इत्यग्रा , अग्राश्च ता महिष्यश्च अग्रमहिष्यस्ताभिश्चतसृभि , कथम्भूताभिरित्याह— सपरिवाराभि ' परिवार सह यासा ता सपरिवारास्ताभि , परिवारश्चैकैकस्या देव्या सहस्र २ देवीनां तथा तिसृभि पर्षद्भि , तिस्रो हि विमानाधिपते सर्वस्यापि पर्षद , तद्यथा— अभ्यन्तरा मध्या बाह्या च,तत्र या यस्य मण्डलीकस्थानीया परममित्रसंहतिसदृशी सा अभ्यन्तरपर्षत् , तया सहापर्यालोचित स्वल्पमपि प्रयोजनं न विदधाति, अभ्यन्तरपर्षदा सह पर्यालोचितं यस्यै निवेद्यते यथेदमस्माकं पर्यालोचितं सम्मतमागतं युष्माकमपीदं सम्मतं किंवा, नेति सा मध्यमा, यस्यां पुनरभ्यन्तरपर्षदा सह पर्यालोचितं मध्यमया च सह दृढीकृतं यस्यै करणायैव निरूप्यते यथेदं क्रियतामिति सा बाह्या, तथा ' सत्तहिं अणिएहिं ' इति अनीकानि—सैन्यानि, तानि च सप्त, तद्यथा—हयानीकं गजानीकं रथानीकं पदात्यनीकं वृषभानीकं गन्धर्वानीकं, नाट्यानीकं तत्राद्यानि, पञ्चानीकानि सङ्ग्रामाय कल्प्यन्ते गन्धर्वनाट्यानीके पुनरुपभोगाय, तै सप्तभिरनीकै ,अनीकानि स्वस्वाधिपतिव्यतिरेकेण न सम्यक् प्रयोजन समागते सत्युपकल्प्यन्ते तत सप्तानीकाधिपतयोऽपि तस्य वेदितव्या ,तथा चाह—'सत्तहिं अणियाहिवईहिं,' तथा ' षोडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरिति विमानाधिपते सूर्याभस्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षा ,' कर्मणोऽण् ' इत्यण् प्रत्यय , ते च शिरस्त्राणकल्पा , यथा हि शिरस्त्राणं शिरस्याविद्धं प्राणरक्षकं भवति तथा तेऽप्यात्मरक्षका गृहीतधनुर्दण्डादिप्रहरणा समन्तत पृष्ठत पार्श्वतोऽग्रतश्चावस्थायिनो विमानाधिपते सूर्याभस्य देवस्य प्राणरक्षका , देवानामपायाभावात् तेषां तथाग्रहणपुरस्सरमवस्थानं निरर्थकमिति चेत् , न, स्थितिमात्रपरिपालनहेतुत्वात् प्रकर्षहेतुत्वाच्च , तथाहि ते समन्तत सर्वासु दिक्षु गृहीतप्रहरणा ऊर्ध्वं स्थिता अवतिष्ठमाना स्वनायकशरीररक्षणपरायणा स्वनायकैकनिषण्णदृष्टय परेषामसहमानानां क्षोभमापादयन्तो जनयन्ति स्वनायकस्य परां प्रीतिमिति, एते च नियतसङ्ख्याका सूर्याभस्य देवस्य परिवारभूता देवा उक्ता , ये तु तस्मिन् सूर्याभे विमाने पौरजनपदस्थानीया ये त्वाभियोग्या —दासकल्पास्तेऽतिभूयांस आस्थानमण्डल्यामपि चानियतसङ्ख्याका इति तेषां सामान्यत उपादानमाह— अन्नेहिं बहूहिं सूरियाभविमाणवासीहिं देवेहि देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे ' एतै सामानिकप्रभृतिभि सार्द्धं संपरिवृत —सम्यग्नायकैकचित्ताराधनपरतया परिवृत , 'महयाऽऽहये' त्यादि , महता रवेणेति योग ' आहया ' इति--आख्यानकप्रतिबद्धानीति वृद्धा , अथवा-अहतानि-अव्याहतानि अक्षतानीति भाव , नाट्यगीतवादितानि च तन्त्री--वीणा तला—हस्ततालाः कांसिका तुडितानि--शेषतूर्याणि , तथा घनो--घनसदृशो ध्वनिसाधर्म्यत्वात् यो मृदङ्गो--मर्दल पटुना--दक्षपुरुषेण प्रवादित , तत एतेषां पदानां द्वन्द्व , तेषां यो रवस्तेन , दिव्यान्--दिवि भवान् अतिप्रधानानित्यर्थ , 'भोगभोगाइ' इति--भोगार्हा ये भोगा—शब्दादयस्तान् सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वात् , प्राकृते हि लिङ्गव्यभिचार , यदाह पाणिनि स्वप्राकृतलक्षणे-- लिङ्गं व्यभिचार्यपी ' ति , भुञ्जानो विहरति—आस्ते, न केवलमास्ते किंत्विमं—प्रत्यक्षतया उपलभ्यमानं केवलकल्पम्—ईषदपरिसमाप्तं केवलं--केवलज्ञानं केवलकल्पं, परिपूर्णतया केवलसदृशमिति भाव , जम्ब्वा रत्नमय्या उत्तरकुरुवासिन्या उपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपस्तं जम्बूद्वीपाभिधानं द्वीपं विपुलेन—विस्तीर्णेनावधिना तस्य हि सूर्याभस्य देवस्यावधिरध प्रथमां पृथिवीं यावत्तिर्यक् असङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रानिति भवति विस्तीर्णस्तेनाभोगयन्--परिभावयन् पश्यति , अनेन सत्यप्यवधौ यदि त ज्ञेयविषयमाभोगं न करोति तदा न किञ्चिदपि तेन जानाति पश्यति वेत्यावेदितम् ।

तत्थ समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पाए नयरीए बहिया अंबसालवणे चेइए अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणं पासति , पासित्ता हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए विकसियवरकमलणयणे पयलियवरकडगतुडियकेऊरमउडकुंडलहारविरायतरइयवच्छे पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियचवलं सुरवरे (०जाव)- [सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ २ त्ता पायपीढाओ पच्चोरुहति, २ हित्ता एगसाडियं उत्तरासगं करेति, २ रित्ता सत्तट्ठपयाइं तित्थयराभिमुहं अणुगच्छति, स०२ च्छित्ता, वामं जाणुं अंचेति२ चेत्ता

दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं
धरणितलंसि णिवेसेइ, णिवेसित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ, ईसिं
पच्चुन्नमित्ता करतलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्तं मत्थ-
ए अंजलिं कट्टु एवं वयासी-णमोऽत्थु णं अरिहंताणं
भगवंताणं आदिगराणं तित्थगराणं सयंसंबुद्धाणं पुरि-
सोत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरीयाणं पुरिसवरग-
धहत्थीणं लोगुत्तमाणं लोगनाहाणं लोगहिआणं लोगप-
ईवाणं लोगपज्जोयगराणं अभयदयाणं चक्खुदयाणं म-
ग्गदयाणं जीवदयाणं सरणदयाणं बोहिदयाणं धम्मद-
याणं धम्मदेसयाणं धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्म-
वरचाउरंतचक्कवट्टीणं अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं विय-
ट्टछउमाणं जिणाणं जावयाणं तिन्नाणं तारयाणं बुद्धाणं
बोहयाणं मुत्ताणं मोयगाणं सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं सि-
वमयलमरुयमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावत्तं सिद्धिग-
इनामधेयं ठाणं संपत्ताणं,नमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ
महावीरस्स ०जाव संपाविउकामस्स, वंदामि णं भ-
गवन्तं तत्थगयं इह गते] पासइ मे भगवं तत्थ
गते इहगतं ति कट्टु वदति णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता
सीहासणवरगए पुव्वाभिमुहं सण्णिसण्णे । (सू० ५)

तए णं तस्स सुरियाभस्स इमे एतारूवे अब्भ-
त्थिते चिंतिते मणोगते संकप्पे समुपज्जित्था-

तत्र—तस्मिन्विपुलेनावधिना जम्बूद्वीपविषये दर्शने प्र-
वर्त्तमाने सति श्रमण—श्राम्यति—तपस्यति नानाविध-
मिति श्रमणः, भग—समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, उक्तं च—
" ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ
प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥ १ ॥ " भगोऽस्या-
स्तीति भगवान् भगवन्त 'सूर वीर' विक्रान्तौ, वीरयति-
कषायान् प्रति विक्रामति स्मेति वीरः महांश्चासौ वीर-
श्च महावीरस्तं, जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आमलकल्पाया न-
गर्या बहिराम्रशालवने चैत्ये अशोकवरपादपस्याधः पृथि-
वीशिलापट्टके सम्पर्यङ्कनिषण्णं श्रमणगणसमृद्धिसपरि-
वृतं प्रतिरूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसा आत्मानं
भावयन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च—'हट्ठतुट्ठमाणन्दिए' इति—हृ-
ष्टतुष्टोऽतीव तुष्ट इति भावः, अथवा—हृष्टो नाम विस्म-
यमापन्नः, यथा—अहो भगवानास्ते इति, तुष्टः—सन्ता-
षं कृतवान्, यथा—भव्यमभूत् यन्मया भगवानालोकितः,
तोषवशादेव चित्तमानन्दितं—स्फीतीभूतं 'टुनदि' समृ-
द्धाविति वचनात्, यस्य स चित्तानन्दितः, सुखादिदर्श-
नात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, मकारः प्राकृतत्वाद्-
लाक्षणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलने कर्मधारयः
'पीइमणे' इति प्रीतिर्मनसि यस्यासौ प्रीतिमनाः, भगव-
ति बहुमानपरायण इति भावः, ततः क्रमेण बहुमानो-
त्कर्षवशात् 'परमसोमणस्सिए' इति—शोभनं मनो यस्य

स सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च तत्सौमनस्यं
च परमसौमनस्यं तत्सञ्जातमस्येति परमसौमनस्यितः, ए-
तदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—'हरिसवसविसप्पमाणहियए' हर्षव-
शेन विसर्पत्—विस्तारयायि हृदयं यस्य स हर्षवश-
विसर्पद्धृदयः, हर्षवशादेव 'वियसियवरकमलनयणे' वि-
कसिते वरकमलवत् नयने यस्य स तथा, हर्षवशादेव
शरीरोद्धर्षेण 'पयलियवरकडगतुडियकेऊरमउडकुडले' ति
प्रचलितानि वराणि कटकानि—कलाचिकाभरणानि त्रु-
टितानि—बाहुरक्षकाः केयूराणि—बाह्वाभरणविशेषरूपाणि
मुकुटः—मौलिभूषणं कुण्डले—कर्णाभरणे यस्य स प्र-
चलितवरकटकत्रुटितकेयूरमुकुटकुण्डलः, तथा हारेण वि-
राजमानेन रचितं—शोभितं वक्षो यस्य स हारविराज-
मानरचितवक्षाः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः समासः, त-
था प्रलम्बत इति प्रलम्बः—पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्रलम्बमानम्—आ-
भरणविशेषं घोलन्ति च भूषणानि धरन्तीति प्रलम्बप्र-
लम्बमानघोलद्भूषणधरः, सूत्रे च प्रलम्बमानपदस्य वि-
शेष्यात्परतो निपातः प्राकृतत्वात् हर्षवशादेव 'ससंभमं स-
म्भ्रम इह विवक्षितक्रियायां बहुमानपूर्विका प्रवृत्तिः सह
सम्भ्रमो यस्य वन्दनस्य नमनस्य वा तत्ससम्भ्रमं क्रि-
याविशेषणमेतत्, त्वरितं—शीघ्रं चपलं—सम्भ्रमवशादेव
व्याकुलं यथा भवत्येवं सुरवरो—देववरो यावत्करणात्—
'सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहति
पच्चोरुहित्ता पाउयाओ ओमुयइ ओमुयित्ता तित्थयराभि-
मुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ अणुगच्छित्ता वामं जाणुं
अंचइ [उत्पाटयति] दाहिणं जाणुं धरणितलंसि नि-
हट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणितलंसि नमइ नमित्ता (नि-
वसइ २ त्ता) ईसिं पच्चुन्नमइ पच्चुन्नमित्ता कडिय-
तुडियथंभियभुयाओ साहरइ साहरित्ता करयलपरिग्गहि-
यं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वया-
सी—नमोऽत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं ०जाव ठाणं
संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
आदिगरस्स तित्थयरस्स ०जाव संपाविउकामस्स, वंदामि
णं भगवंतं तत्थगयं इहगए ' इति परिग्रहः, पश्यति
मां स भगवान् तत्र गत इह गतमिति कृत्वा वन्दते-
स्तौति नमस्यति—कायेन मनसा च वन्दित्वा
नमस्यित्वा च भूयः सिंहासनवरं गतो गत्वा च
पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः ॥५॥ ' तए णं तस्से ' त्यादि, ' ततो '
निषदनानन्तरं तस्य-सूर्याभदेवस्य अयमेतद्रूपः सङ्कल्पः समु-
दपद्यत, कथम्भूत इत्याह—मनोगतः—मनसि गतो-व्यव-
स्थितः, नाद्यापि वचसा प्रकाशितस्वरूपस्य इति भावः,
पुनः कथम्भूत इत्याह—आध्यात्मिकः आत्मन्यध्यध्यात्मं त-
त्र भव आध्यात्मिकः, आत्मविषय इति भावः, सङ्कल्पश्च
द्विधा भवति-कश्चिद् ध्यानात्मकः अपरश्चिन्तात्मकः, तत्रायं
चिन्तात्मक इति प्रतिपादनार्थमाह-चिन्तितः चिन्ता सञ्जा-
ताऽस्येति चिन्तितः, चिन्तात्मक इति भावः, सोऽपि कश्चि-
दभिलाषात्मको भवति, कश्चिदन्यथा,तत्रायमभिलाषात्मकः-
तथा चाह-प्रार्थितं प्रार्थनं प्रार्थो णिजन्तत्वात् अल्प्रत्ययः,
प्रार्थः सञ्जातोऽस्येति प्रार्थितः, अभिलाषात्मक इति भावः ।

किंस्वरूप इत्याह—

एवं (मेयं) (मे) खलु समणे भगवं महावीरे जंबूदीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पाणयरीए बहिया अबमालवणे चेइए आहापडिरूवं उग्गहं उगिरिहत्ता संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति , तं महाफलं खलु तहारूवाणं भगवंताणं णामगोयस्स वि सवणयाए किमंग!पुण अहिगमणवंदणणमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए?, एगस्स वि आयरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए?, किमंग! पुण विउलस्स अट्ठस्स गहणयाए?, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि णमंसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं मंगलं चेतियं देवयं पज्जुवासामि, एयं मे पेच्चा हियाए सुहाए खमाए णिस्सेसाए आणुगामियत्ताए भविस्सति त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, एवं संपेहित्ता आभिओगे देवे सदावेइ आभि० सद्दावेत्ता एवं वयासी-(सू० ६)

एवं खलु देवाणुप्पिया! समणे भगवं महावीरे जंबूदीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पाए नयरीए बहिया अंबमालवणे चेइए अहापडिरूवं उग्गहं उगिरिहत्ता संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ।

'सेयं खलु' इत्यादि, श्रेयः 'खलु' निश्चितं 'मे' मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं-वन्दितुं कायेन मनसा च प्रणन्तुं सत्कारयितुं-कुसुमाञ्जलिमोचनेन पूजयितुं सम्मानयितुम्-उचितप्रतिपत्तिभिराराधयितुं कल्याणं कल्याणकारित्वात् मङ्गलं दुरितोपशमकारित्वात् दैवतं-देवं त्रैलोक्याधिपतित्वात् चैत्यं सुप्रशस्तमनोहेतुत्वात् पर्युपासितुं-सेवितुम् इति कृत्वा-इति हेतो 'एवं' यथा वक्ष्यमाणं तथा सम्प्रेक्षते-बुद्धया परिभावयति , संप्रेक्ष्य च आभियोगिकान्-आभिमुख्येन योजनं अभियोगः प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यमाणत्वम् अभियोगेन जीवन्तीत्याभियोगिकाः 'वननादेर्जीवन्ती' ति इकण्प्रत्ययः ,आभियोगिकाः-स्वकर्मकरास्तान् शब्दापयति आकारयति शब्दापयित्वा च तेषां सम्मुखमेवमवादीत्-एवं खलु देवानां प्रियाः! इत्यादि सुगमं , नवरं देवानां प्रियाः ऋजवः प्राज्ञाः।

तं गच्छह णं तुमे देवाणुप्पिया! जंबुद्दीवं दीवं भारहं वासं आमलकप्पं णयरिं अंबमालवणं चेइयं समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेह करेत्ता वंदह णमंसह वंदित्ता णमंसित्ता साइं साइं नामगोयाइं साहेह साहित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स (सव्वओ समंता) जोयणपरिमंडलं जं किंचि तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा सक्करं वा असुइं अचोक्खं वा पूइअं दुब्भिगंधं सव्वं आहुणिय २ एगंते एडेह एडेत्ता णच्चोयगं णाइमट्टियं पविरलपप्फुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरभिगंधोदयवासं वासह वासित्ता णिहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं उवसंतरयं पसंतरयं करेह करित्ता जलथलयभासुरप्पभूयस्स बिंटट्ठाइस्स दसद्धवएणस्स कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमित्तं ओहिं वासं वासह वासित्ता कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूतं दिव्वं सुरवराभिगमणजोग्गं करेह कारवेह करित्ता य कारवेत्ता य खिप्पामेव (मम) एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह। (सू० ७)

'तं गच्छह णमि' त्यादि, यस्मादेवं भगवान् विहरन् वर्तते तत्-तस्माद्देवाना प्रियाः! यूयं गच्छत जम्बूद्वीपं द्वीपं तत्रापि भारतं वर्षं तत्राप्यामलकल्पां नगरीं तत्राप्याम्रशालवनं चैत्यं श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्वः-त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं कुरुत , आदक्षिणाद्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः-परितो भ्राम्यतो दक्षिण आदक्षिणप्रदक्षिणस्तं कुरुत, कृत्वा च वन्दध्वं नमस्यत, वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'साइं साइं' ति-स्वानि २-आत्मीयानि २ नामगोत्राणि, गोत्रम्-अन्वर्थस्तेन युक्तानि नामानि नामगोत्राणि, राजदन्तादिदर्शनान्नामशब्दस्य पूर्वनिपातः, साधयत-कथयत, कथयित्वा च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य सर्वतः-सर्वासु दिक्षु समन्ततः-सर्वासु विदिक्षु योजनपरिमण्डलं परिमाण्डल्येन योजनप्रमाणं यत् क्षेत्रं तत्र यत् तृणं-किलिञ्चादि काष्ठं वा काष्ठशकलं वा पत्रं वा निम्बाऽश्वत्थादिपत्रजातं कचवरं वा-श्लक्ष्णतृणधूल्यादिपुञ्जरूपं, कथम्भूतमित्याह-अशुचि-अशुचिसमन्वितमचोक्षम्-अपवित्रं पूयितं-कुथितम् अत एव दुरभिगन्धं तत्सर्वमेकवातविकुर्वणेनाहृत्याहृत्य एकान्ते-योजनपरिमण्डलात्क्षेत्राद् दवीयसि देशे एडयत-अपनयत एडयित्वा च नात्युदकं नात्यतिमृत्तिकं यथा भवति एवं सुरभिगन्धोदकवर्षं वर्षत कथम्भूतमित्याह-दिव्यं-प्रधानं सुरभिगन्धोपेतत्वात् , पुनः कथम्भूतमित्याह 'पविरलपप्फुसिय' मिति-प्रकर्षेण यावद्रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेणोत्कर्षेणेति भावः, स्पर्शनानि प्रस्पृष्टानि प्रविरलानि घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रस्पृष्टानि-प्रकर्षवन्ति स्पर्शनानि मन्दस्पर्शनसम्भवे रेणुस्थगनासम्भवात् यस्मिन्वर्षे तत्प्रविरलप्रस्पृष्टम् , अत एव 'रयरेणुविणासणं' श्लक्ष्णतरा रेणुपुद्गला-रजः, त एव स्थूला रेणवः,रजांसि च रेणवश्च रजोरेणवस्तेषां विनाशनम्, एवम्भूतं च सुरभिगन्धोदकं वर्षं 'वर्षित्वा 'योजनपरिमण्डलं क्षेत्रं निहतरजः कुरुतेति योगः, निहतं रजो भूय उत्थानासम्भवात् यत्र तन्निहतरजः, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रमुत्थानाभावेनापि सम्भवति, तत आह-नष्टरजः-नष्टं सर्वथाऽदृश्यीभूतं रजो यत्र तन्नष्टरजः, तथा भ्रष्टं-वातोद्धततया योजनमात्रात् क्षेत्रात् दूरतः पलायितं रजो यस्मात्तद् भ्रष्टरजः, एतदेव एकार्थिकद्वयेन प्रकटयति-उपशान्तरजः प्रशान्तरजः कुरुत, कृत्वा च कुसुमस्य जातावेकवचनं कुसुमजातस्य जानूत्सेधप्रमाणमात्रमोघतः-सामान्येन सर्वत्र योजनपरिमण्डले क्षेत्रे वर्षं वर्षत, किंविशिष्टस्य कुसुमस्येत्याह-'जलथलयभासुरप्पभूयस्स' जलजं च स्थलजं च जलजस्थलजं, जलजं पद्मादि स्थलजं विचकिलादि भास्वरं-दीप्यमानं प्रभूतम्-अतिप्रचुरं, ततः कर्मधारयः, भास्वरं च तत्प्रभूतं च भास्वरप्रभूतं जलज-

स्थलजं च तत् भास्वरप्रभूतं च जलजस्थलजभास्वरप्रभूत
तस्य, पुनः कथम्भूतस्येत्याह--' बिटट्ठाइस्स ' वृन्तेन-अ-
धोवर्तिना तिष्ठतीत्येवंशील वृन्तस्थायि तस्य वृन्तस्थायिन ,
वृन्तमधोभाग उपरि पत्राणीत्येव स्थानशालस्येत्यर्थ
' दसद्धवन्नस्स ' दशानामर्द्ध पञ्च दशार्द्ध वर्णा यस्य तद्
दशार्द्धवर्णं तस्य पञ्चवर्णस्येति भाव , इत्थम्भूतस्य
च कुसुमजातस्य वर्षं वर्षित्वा तत योजनपरि-
मण्डल क्षेत्र दिव्यं--प्रधानं सुरवराभिगमनयोग्य कुरुत ।
कथम्भूत सत् कृत्वा सुरवराभिगमनयोग्य कुरुतेत्यत आ-
ह--' कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभि-
राम ' कालागुरु प्रसिद्ध प्रवर --प्रधान कुन्दुरुक्क --
चीडा तुरुक्क--सिह्लक कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कौ च
कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्का तेषां धूपस्य या मघमघाय
माना गन्ध उद्धूत --इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिराम--
रमणीय कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपमघमघायमानग-
न्धोद्धूताभिरामं तथा शोभना गन्धा यत्र ते सुगन्धास्त
च ते वरगन्धाश्च--वासा सुगन्धवरगन्धास्तेषां गन्ध
सोऽस्यास्तीति सुगन्धवरगन्धिकम् 'अतोऽनेकस्वरादिति '
इकप्रत्यय , अत एव गन्धवर्त्तिभूतं, सौरभ्यातिशयात् गन्ध
गुटिकाकारमिति भाव , न केवल स्वयं कुरुत किन्त्वन्यै-
रपि कारयत कृत्वा च कारयित्वा च एतां ममाज्ञप्तिका
क्षिप्रमेव शीघ्रमेव प्रत्यर्पयत, यथोक्तकार्यसम्पादनेन सफलां
कृत्वा निवेदयत' ।

तए णं ते आभियोगिया देवा सूरियाभेणं देवेणं एवं
वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ ० जाव हियया करयलपरिग्गहियं
(दसनहं) सिरसावत्त मत्थए अंजलिं कट्टु एवं देवो तह त्ति
आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति, एवं देवो तह त्ति
आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसि-
भागं अवक्कमंति, उत्तरपुरच्छिमं दिसिभागं अवक्कमित्ता
वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति २ त्ता संखेज्जाइं जोयणाइं
दंडं निस्सरन्ति, तंजहा--रयणाणं वयराणं वेरुलियाणं
लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं हंसगब्भाणं पुग्गलाणं सोगं-
धियाणं जोइरसाणं अंजणपुलगाणं अंजणाणं रययाणं
जायरूवाणं अंकाणं फलिहाणं रिट्ठाणं अहाबायरे पुग्गले
परिसाडंति अहा ० त्ता अहासुहुमे पुग्गले परियायंति २ त्ता
दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति २ त्ता उत्तरवेउ-
व्वियाइं रूवाइं विउव्वंति २ त्ता ताए उक्किट्ठाए (पसत्था
ए) तुरियाए चवलाए चंडाए जयणाए सिग्घाए
उद्धुयाए दिव्वाए देवगईए तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं
मज्झं मज्झेणं वीईवयमाणे २ जेणेव जंबूद्दीवे दीवे जेणेव
भारहे वासे जेणेव आमलकप्पा णयरी जेणेव अंबसालव-
णे चेतिए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति,
तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आया-
हिणपयाहिणं करेंति २ त्ता वंदंति नमसंति वंदित्ता नमं-
सित्ता एवं वदासी--अम्हे णं भंते ! सूरियाभस्स देवस्स
आभियोगा देवा देवाणुप्पियाणं वंदामो णमंसामो सक्कारे-
मो सम्माणेमो कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासामो ।
(सू० ८)

' तए णम ' त्यादि ततो णमिति पूर्ववत् ते आभियो-
गिका देवा सूर्याभेन देवेन एवमुक्ता सन्तो हट्ठतुट्ठ ०जाव
हियया ' इति अत्र यावच्छब्दकरणात् ' हट्ठतुट्ठचित्तमाण-
न्दिया पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहि-
यया इति द्रष्टव्य, 'करयलपरिग्गहिय' मित्यादि,द्वयोर्हस्तयो
रन्योऽन्यान्तरिताङ्गुलिकतया सम्पुटरूपतया यदेकत्र मीलन
सा अञ्जलिस्ता करतलाभ्या परिगृहीता निष्पादिता कर-
तलपरिगृहीता ता दश नखा यस्याम् एकैकस्मिन् हस्ते
नखपञ्चकसम्भवात् दशनखा ता तथा आवर्त्तनमावर्त्त
शिरस्यावर्तो यस्या सा शिरस्यावर्त्ता ' कण्ठेकाल उर-
सिलोम ' त्यादिवत् अलुक्समास , ताम्, अत
एवाह--मस्तके कृत्वा विनयेन वचनं सूर्याभस्य देवस्य
प्रतिशृण्वन्ति--अभ्युपगच्छन्ति कथम्भूतेन विनयेनेत्याह--
' एवं देवो तह त्ति आणाए ' इति हे देव ! एवं--यथैव
यूयमादिशत तथैवाज्ञया--भवदादेशेन कुर्म इत्येवंरूपेण,
' देवो ' इत्यत्रौकार आमन्त्रणे प्राकृतलक्षणवशात् , यथा
' अज्जो ' इत्यत्र , प्रतिश्रुत्य वचनम् ' उत्तरपुरच्छिम' उत्त-
रपूर्वदिग्भागम् , ईशानकोणमित्यर्थ , तस्यात्यन्तप्रशस्तत्वा-
त् , अपक्रामन्ति-गच्छन्ति , अपक्रम्य च वैक्रियसमुद्-
घातेन-वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण समोहनन्ति-समवह-
न्यन्ते, समवहता भवन्तीत्यर्थ , समवहताश्चात्मप्रदेशान्
दूरतो विक्षिपन्ति तथा चाह--' संखज्जाणि जोयणाणि
दंड निसिरन्ति ' दण्ड इव दण्ड -ऊर्ध्वाध आयत शरीर-
बाहल्यो जीवप्रदेशसमूहस्त शरीराद्बहि सङ्ख्येयानि यो-
जनानि यावन्निसृजन्ति-निष्काशयन्ति , निसृज्य तथावि-
धान् पुद्गलानाददत , एतदेव दर्शयति, तद्यथा-रत्नाना क-
र्केतनादीना १ वज्राणा २ वैडूर्याणा ३ लोहिताक्षाणां ४
मसारगल्लाणा ५ हंसगर्भाणा ६ पुद्गलाना ७ सुगन्धिकाना ८
ज्योतीरसानाम् ९ अञ्जनपुलकानाम् १० अञ्जनाना ११ रज-
ताना १२ जातरूपाणाम् १३ अङ्काना १४ स्फटिकाना १५ रिष्टा-
ना १६ योग्यान् यथाबादरान्-असारान् पुद्गलान् परिशा-
तयन्ति यथासूक्ष्मान् सारान् पुद्गलान् पर्याददते पर्यादाय
चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं द्वितीयमपि वार वैक्रियसमुद्घा-
तेन समवहन्यन्ते , समवहत्य च यथोक्ताना रत्नादीनाम-
योग्यान् यथाबादरान् पुद्गलान् परिशातयन्ति यथासूक्ष्मा-
नाददते आदाय च ईप्सितानि उत्तरवैक्रियाणि विकुर्वन्ति ।
ननु रत्नादीना प्रायोग्या पुद्गला औदारिका उत्तरवैक्रि-
यरूपयोग्याश्च पुद्गला आह्या वैक्रियास्तत् कथमेव मुक्तमि-
ति ? , उच्यते--इह रत्नादिग्रहण सारतामात्रप्रतिपादना-
र्थं , ततो रत्नादीनामिवेति द्रष्टव्यमिति न कश्चिद्दोष ,
अथवा-औदारिका अपि ते गृहीता सन्तो वैक्रियतया
परिणमन्ते , पुद्गलाना तत्तत्सामग्रीवशात् (तथा) तथा-
परिणमनस्वभावत्वादतोऽपि न कश्चिद्दोष , तत एवमुत्तर-
वैक्रियाणि रूपाणि कृत्वा तया देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्ट-
या प्रशस्तविहायोगतिनामोदयात् प्रशस्तया शीघ्रसञ्चर-

णात् त्वरितया-त्वरा सञ्जाता अस्या इति त्वरिता तया प्रदेशान्तरक्रमणवती चपला तया क्रोधाविष्टस्येव श्रमासंवेदनात् चण्डेव चण्डा तया निरन्तरं शीघ्रत्वगुणयोगात् शीघ्रा तया शीघ्रया परमोत्कृष्टवेगपरिणामोपेता जवना तया वातोद्धूतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गति सा उद्धूता तया दिव्यया-दिवि देवलोके भवा दिव्या तया देवगत्या तिर्यगसङ्ख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यमध्येन, मध्येनेत्यर्थ, गृहगृहेण मध्यमध्येन पदपदेन सुखसुखेनेत्यादय शब्दाश्चिरन्तनव्याकरणेषु सुसाधव प्रतिपादिता इति नायमपप्रयोग, अवपतन्तोऽवपतन्त, समागच्छन्त इति भाव, पूर्वान् पूर्वान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रामन्तो व्यतिक्रामन्त, उल्लङ्घयन्त इत्यर्थ, शेष सुगम यावत् ।

देवाइ समणे भगवं महावीरे देवा एव वदामी-पोराणमेयं देवा ! जीयमेय देवा ! किच्चमेयं देवा ! करणिज्जमेय देवा ! आइन्नमेयं देवा ! अब्भणुएणायमेय देवा ! जस भवणवइवाणमंतरजोइसियवेमाणिया देवा ! अरहंते भगवं वंदंति नमसंति वंदित्ता नमसित्ता तओ साइं साइं णामगोयाइं साधिंति त पोराणमेयं देवा ! ०जाव अब्भणुण्णायमेय देवा ! । (सू० ६)

'देवाइ समणे' त्यादि, देवादियोगात् देवादि श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् देवानेवमवादीत्—पुराणेषु भव पौराणमेतत्कर्म भो देवा !, चिरन्तनैरपि देवै कृतमिद चिरन्तनान् तीर्थङ्करान् प्रतीति तात्पर्यार्थ, जीतमेतद्—वन्दनादिक तीर्थकृद्भ्यो भो देवा !, यतोऽभ्यनुज्ञातमेतत् सर्वैरपि तीर्थकृद्भिर्भो देवास्तत कर्तव्यमेतद् युष्मादृशां भो देवा !, एतदेव व्याचष्टे—करणीयमेतद् भो देवा !, आचीर्णमेतत्-कल्पभूतमेतद् भो देवा !, किं तदित्याह-'जन्न' मित्यादि, यत् 'णमि' ति पूर्ववत् भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवा अर्हतो भगवतो वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च पश्चात्स्वानि २—आत्मीयानि २ नामगोत्राणि कथयन्ति तत युष्माकमपि भो देवा ! पौराणमेतत्-यावदाचीर्णमेतदिति ।

तए णं ते आभिओगिया देवा समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठ ०जाव हियया समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदित्ता णमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसिभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति २ णित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरंति, तं जहा-रयणाणं ०जाव रिट्ठाणं अहाबायरे पोग्गले परिसाडंति अहाबायरे० २ डित्ता दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति २ त्ता संवट्टवाए विउव्वंति, से जहानामए भइयदारए सिया तरुणे जुगवं बलवं अप्पायंके [थिरसंघयणे] थिरग्गहत्थे पडिपुण्णपाणिपायपिट्ठंतरोरु [संघाय] परिणए घननिचियवट्टवलिय(वलियवट्ट) खंधे चम्मेट्ठगदुघणमुट्ठियसमाहयगत्ते उरस्सबलसमन्नागए तलजमलजुयल [फलिहनिभ] बाहू लंघणपवणजइणपमद्दणसमत्थे छेए दक्खे पट्ठे कुसले मेहावी णिउणसिप्पोवगए एगं महं दंडसंपुच्छणिं वा सलागाहत्थगं वा वेणुसलाइयं वा गहाय रायंगणं वा रायंतेपुरं वा देवकुलं वा सभं वा पवं वा आरामं वा उज्जाणं वा अतुरियमचवलमसंभंते निरंतरं सुनिउणं सव्वतो समंता संपमज्जेज्जा, एवामेव तेऽवि सूरियाभस्स देवस्स आभिओगिया देवा संवट्टवाए विउव्वंति, संवट्टवाए विउव्वित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स सव्वतो समंता जोयणपरिमण्डलं जं किंचि तणं वा पत्तं वा तहेव सव्वं आहुणिय २ एगंते एडेंति एगंते एडित्ता खिप्पामेव उवसमंति, खिप्पा० २ त्ता दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, दोच्चं पि० २ त्ता अब्भवद्दलए विउव्वंति अब्भ० २ त्ता से जहाणामए भइगदारए सिया तरुणे ०जाव सिप्पोवगए एगं महं दगवारगं वा दगथालगं वा दगकलसगं वा दगकुंभगं वा आरामं वा ०जाव पवं वा अतुरियं ०जाव सव्वतो समंता आवरिसेज्जा, एवामेव तेऽवि सूरियाभस्स देवस्स आभियोगिया देवा अब्भवद्दलए विउव्वंति अब्भ० २ व्वित्ता खिप्पामेव पयणुतणायन्ति० २ त्ता खिप्पामेव विज्जुयायंति २ त्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं णच्चोदगं णातिमट्टियं तं पविरलपप्फुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरभिगंधोदगं (वासं) वासंति वासित्ता णिहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं उवसंतरयं पसंतरयं करेंति, २ त्ता खिप्पामेव उवसामंति २ त्ता तच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति २ त्ता पुप्फवद्दलए विउव्वंति, से जहाणामए मालागारदारए सिया तरुणे ०जाव सिप्पोवगए एगं महं पुप्फपडलगं वा पुप्फचंगेरियं वा पुप्फछज्जियं वा गहाय रायंगणं वा ०जाव सव्वतो समंता कयग्गाहगहियकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्केणं दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलितं करेज्जा, एवामेव ते सूरियाभस्स देवस्स आभिओगिया देवा पुप्फवद्दलए विउव्वंति २ त्ता खिप्पामेव पयणुतणायन्ति खिप्पा० २ त्ता ०जाव जोयणपरिमण्डलं जलथलयभासुरप्पभूयस्स बिंटट्ठाइस्स दसद्धवन्नकुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमेत्तिं ओहिवासं वासंति वासित्ता कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूतं दिव्वं सुरवराभिगमणजोग्गं करेंति कारवेंति करेत्ता य कारवेत्ता य खिप्पामेव उवसामंति २ त्ता जेणेव समणे भगवं

महावीरे तेणेव उवागच्छति तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो ०जाव वंदित्ता नमंसित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ अंबसालवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमित्ता ताए उक्किट्ठाए ०जाव वीइवयमाणे २ जेणेव सोहम्मे कप्पे जेणेव सूरियाभे विमाणे जेणेव सभा सुहम्मा जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवागच्छंति २ त्ता सूरियाभं देवं करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेंति २ त्ता तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति । (सू० १०)

'तए णमि' त्यादि सुगम, यावत् 'से जहानामए भइयदारए सिया' इत्यादि, स वक्ष्यमाणगुणो यथानामका-ऽनिर्दिष्टनामकः कश्चिद्भृतिकदारकः—भृतिं करोति भृतिकः-कर्मकरः तस्य दारको भृतिकदारकः स्यात्, किंविशिष्ट इत्याह--तरुणः प्रवर्द्धमानवयाः (ननु दारको वर्धमानवया) एव भवति ततः किमनेन विशेषणेन?, न आसन्नमृत्योः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, न ह्यासन्नमृत्युः प्रवर्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यसम्भव, आसन्नमृत्युत्वादेव, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चैवम् आरम्भस्ततोऽर्थवद्विशेषणम्, अन्ये तु व्याचक्षते-इह यद्द्रव्य विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिनव च तत्तरुणमिति लोके प्रसिद्ध, तथा तरुणमिदमश्वत्थपत्रमिति, ततः स भृतिकदारकस्तरुण इति, किमुक्तं भवति?-अभिनवो विशिष्टवर्णादिगुणोपेतश्चेति, बल--सामर्थ्यं तद् यस्यास्तीति बलवान्, तथा युग—सुषमदुष्षमादिकाल स स्वेन रूपेण यस्यास्ति न दोषदुष्ट स युगवान्, किमुक्तं भवति?-कालोपद्रवोऽपि सामर्थ्यविघ्नहेतुः स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थमेतद्विशेषण, युवा—यौवनस्थ, युवावस्थायां हि बलातिशय इत्येतदुपादानम्, 'अप्पायंके' इति अल्पशब्दोऽभाववाची, अल्प—सर्वथा अविद्यमान आतङ्को—ज्वरादिर्यस्य सोऽल्पातङ्कः स्थिरोऽग्रहस्तो यस्य स स्थिराग्रहस्तः, 'दढपाणिपायपिट्ठन्तरोरुपरिणए' इति दृढानि अतिनिविडचयापन्नानि पाणिपादपृष्ठान्तरोरूणि परिणतानि यस्य स दृढपाणिपादपृष्ठान्तरोरुपरिणत सुखादिदर्शनात् पाक्षिकः क्तान्तस्य परनिपात, तथा घनम्-अतिशयेन निचितौ-निविडतरचयमापन्नौ वलिताविव वलितौ वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स घननिचितवलितवृत्तस्कन्ध, 'चम्मेट्ठगदुघणमुट्ठियसमाहयगत्ते' इति चर्मेष्टकेन द्रुघणेन मुष्टिकया च-मुष्ट्या समाहत्य २, ये निचितीकृतगात्रास्ते चर्मेष्टकद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्रास्तेषामिव गात्रं यस्य स चर्मेष्टकद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्र., 'उरस्सबलसमण्णागए' इति उरसि भवम् उरस्यं तच्च तद्बलं च उरस्यबलं तत्समन्वागत—समनुप्राप्त उरस्यबलसमन्वागत आन्तरोत्साहवीर्ययुक्त इति भाव, 'तलजमलजुयलबाहु' तलौ-तालवृक्षौ तदाकारयमलयुगलं—समश्रेणीक युगलं तलयमलयुगलवदतिसरलौ पीवरौ च बाहू यस्य स तलयमलयुगलबाहु 'लंघणपवणजइणपमद्दणसमत्थे' इति लङ्घने—अतिक्रमणे प्लवने-मनाक् पृथुतरविक्रमवति गमने जवने—अतिशीघ्रगतौ प्रमर्दने-कठिनस्यापि वस्तुनश्चूर्णनकरणे समर्थे लङ्घनप्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थ, क्वचित् 'लंघणपवणजइणवायामणसमत्थे' इति पाठ, तत्र व्यायामेन- व्यायामकरण इति व्याख्येयम्, छेको—द्वासप्ततिकलापण्डितो, दक्ष --कार्याणामविलम्बितकारी प्रष्ठ—वाग्मी कुशल — सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान् मेधावी परस्पराव्याहत —पूर्वापरानुसन्धानदक्ष, अत एव 'निउणसिप्पोवगए' इति-निपुण यथा भवति एवं शिल्प-क्रियासु कौशलम् उपगत, प्राप्तो निपुणशिल्पोपगत एक महान्तं शिलाकाहस्तक—सरित्पर्णादिशलाकासमुदाय सरित्पर्णादिशलाकामयीं सम्मार्जनीमित्यर्थ, वाशब्दो विकल्पार्थो, 'दण्डसंपुच्छणिं वा' इति-दण्डयुक्ता सम्पुच्छनी-सम्मार्जनी दण्डसम्पुच्छनी ता वा 'वेणुसिलागिगं वा' इति—वेणु वंशस्तस्य शलाका वेणुशलाकास्ताभिर्निर्वृत्ता वेणुशलाकिकी-वेणुशलाकामयी सम्मार्जनी ता वा गृहीत्वा राजाङ्गण राजान्त पुर वा देवकुलं वा 'सभा वा' सन्तो भान्त्यस्यामिति सभा ग्रामप्रधानाना नगरप्रधानाना यथासुखमवस्थानहेतुर्मण्डपिका ता वा प्रपा वा--पानीयशालाम् आराम वेति—आगत्यागत्य भोगपुरुषा वरतरुणीभि सह यत्र रमन्ते क्रीडन्ति स आरामो नगरान्नातिदूरवर्त्ती क्रीडाश्रय तरुखण्ड तम्, 'उज्जाणं व' त्ति-ऊर्ध्वं विलम्बितानि प्रयोजनाभावात् यानानि यत्र तदुद्यान-नगरात्प्रत्यासन्नवर्त्ती यानवाहनक्रीडागृहाद्याश्रयस्तरुखण्ड, तथा अत्वरितमचपलमसम्भ्रान्त, त्वराया चापल्य सम्भ्रमं वा सम्यक्त्वरादिपरिहारसम्भवात्, निरन्तर न त्वपान्तरालमोचनेन सुनिपुणं श्लक्ष्णमन्यथाप्युपयोगस्यापसारणेन, सर्वत -सर्वासु दिक्षु विदिक्षु समन्तत -सामस्त्येन सम्प्रमार्जयेत्, 'एवमेवे' त्यादि सुगम यावत् 'खिप्पामेव पच्चुवसमंती' त्यादि, एकान्ते तृणकाष्ठाद्यपनीय क्षिप्रमेव-शीघ्रमेव प्रत्युपशाम्यन्ति प्रत्येक ते आभियोगिका देवा उपशाम्यन्ति—संवर्त्तकवायुविकुर्वणान्निवर्त्तन्ते, संवर्त्तकवातविकुर्वणमुपसंहरन्तीति भाव, ततो 'दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति' संवर्त्तकवातविकुर्वणार्थं हि यद्दलाद्ययमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहनन तत्कालैकम् इद त्वभ्रवार्दलकविकुर्वणार्थं द्वितीयमत उक्तम्-द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्यन्ते (घ्नन्ति), समवहत्य चाभ्रवार्दलकानि विकुर्वन्ति, वा:-पानीय तस्य दलानि वार्दलानि तान्येव वार्दलकानि, मेघा इत्यर्थ., अपो बिभ्रतीति अभ्राणि-मेघा, अभ्राणि सन्त्यस्मिन्निति 'अभ्रादिभ्य' ॥७।२।४६॥ इति मत्वर्थीयोऽप्रत्यय । आकाशमित्यर्थ, अभ्रं वादलकानि अभ्रवार्दलकानि तानि विकुर्वन्ति, आकाशे मेघान् विकुर्वन्तीत्यर्थ, 'स जहानामए भइगदारगे सिया' इत्यादि पूर्ववत् 'निउणसिप्पोवगए एग महंमि' त्यादि, स यथानामको भृतिकदारक एकं महान्तं दकवारक वा—मृत्तिकामयभाजनविशेष 'दगकुंभगं वे' त्ति—दकघट, दकस्थालकं वा-कंसादिमयमुदकभृत भाजनं दककलश वा—उदकभृत भृङ्गारम् 'आवरिसिज्जा' इति—आवर्षेत् आ-समन्तात्सिञ्चेत्, 'खिप्पामेव पतणतणाय' ति--अनुकरणवचनमेतत् प्रकर्षेण स्तनित कुर्वन्तीत्यर्थ., 'पविज्जुयाइति' त्ति—प्रकर्षेण

विद्युत विदधति, 'पुप्फवद्दलए विउव्वंति' पुष्पवृष्टियोग्यानि वार्दलिकानि पुष्पवार्दलिकानि-पुष्पवर्षुकान् मेघान् विकुर्वन्तीति भावः, 'एगं महं पुप्फछज्जियं वा' एकां महतीं छाद्यत—उपरि स्थग्यते इति छाद्या छाद्यैव छादिका पुष्पैर्भृता छादिका पुष्पछादिका तां वा पटलकानि—प्रतीतानि, 'कयग्गाहगहियकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्केणं' ति-इह मैथुनसंरम्भे यत् युवत्याः केशेषु ग्रहणं स कचग्रहस्तेन गृहीतं तथा करतलाद्विप्रमुक्तं, प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययस्ततो विशेषणसमासः, तेन शेषं सुगमं यावत् 'जएणं विजएणं वद्धाविंति' जयेन विजयेन वर्द्धापयन्ति जयतु देव इत्येवं वर्द्धापयन्तीत्यर्थः, तत्र जयः—परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च विजयस्तु—परेषामसहमानानामभिभवोत्पादः, वर्द्धापयित्वा च तां पूर्वोक्तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति, आदिष्टकार्यसम्पादनेन निवेदयन्तीत्यर्थः ।

तए णं से सूरियाभे देवे तेसिं आभियोगियाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ ०जाव हियए, पायत्ताणियाहिवइं देवं सद्दावेति सद्दावेत्ता एवं वदासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सूरियाभे विमाणे सभाए सुहम्माए मेघोघरसियगंभीरमहुरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुसरघंटं तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे २ महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणे २ एवं वयासी-आणवेति णं भो सूरियाभे देवे गच्छति णं भो सूरियाभे देवे जंबूदीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पाए णयरीए अंबसालवणे चेतिते समणं भगवं महावीरं अभिवंदए, तुब्भेऽवि णं भो देवाणुप्पिया ! सव्विड्ढीए ०जाव णातियरवेणं णियगपरिवालसद्धिं सपरिवुडा साति साति जाणविमाणाइं दुरूढा समाणा अकालपरिहीणं चेव सूरियाभस्स देवस्स अंतियं पाउब्भवह । (सू० ११)

'तए णमि' त्यादि, ततो 'णमि' ति पूर्ववत् स सूर्याभो देवस्तेषाम् 'आभियोगाणं' ति-आ-समन्तादाभिमुख्येन युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्या आभियोगिका, इत्यर्थः, तेषामाभियोग्यानां देवानामन्तिके—समीपे एनम्-अनन्तरोक्तमर्थं श्रुत्वा—श्रवणविषयं कृत्वा श्रवणानन्तरं च निशम्य-परिभाव्य हट्ठतुट्ठ ०जाव हिययए' इति यावच्छब्दकरणात्-'हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए' इति द्रष्टव्यं, पदात्यनीकाधिपतिं देवं शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानां प्रिय ! सभायां सुधर्मायां-सुधर्माभिधानायां 'मेघोघरसियगंभीरमहुरसद्दं' ति मेघानामोघः-सङ्घातो मेघौघस्तस्य रसितं गर्जितं तद्वद्गम्भीरो मधुरश्च शब्दो यस्याः सा मेघौघरसितगम्भीरमधुरशब्दा तां 'जोयणपरिमंडलं' ति योजनं-योजनप्रमाणं परिमण्डलं-गुणप्रधानोऽयं निर्देशः पारिमण्डल्यं यस्याः सा योजनपरिमण्डला तां सुस्वरां-सुस्वराभिधानां घण्टामुल्लालयन् २-ताडयन् ताडयन्नित्यर्थः, महता २ शब्देन उद्घोषयन्—उद्घोषणां कुर्वन् एवं वदति-आज्ञापयति भोः सूर्याभो देवो गच्छति भोः सूर्याभो देवो जम्बूद्वीपं भारतं वर्षम् आमलकल्पां नगरीमाम्रशालवनं चैत्यं यथा (तत्र) श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दितुं तत्-तस्मात् 'तुब्भेऽवि णमि' ति यूयमपि, 'णमि' ति पूर्ववद्, देवानां प्रिया ! पूर्ववद् सर्वर्द्ध्या-परिवारादिकया सर्वद्युतया-यथाशक्तिविस्फारितेन समस्तेन शरीरतेजसा सर्वबलेन-समस्तेन हस्त्यादिसैन्येन सर्वसमुदायेन-स्वस्वाभियोग्यादिसमस्तपरिवारेण, सर्वादरेण-समस्तयावच्छक्तितुलनेन सर्वविभूत्या सर्वथा अभ्यन्तरवैक्रियकरणादिबाह्यरत्नादिसम्पदा सर्वविभूषया-यावच्छक्तिस्फारोदारशृङ्गारकरणेन 'सव्वसंभमेणं' ति सर्वोत्कृष्टेन संभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसम्भ्रमो नामेह स्वनायकविषयबहुमानख्यापनपरा स्वनायकोपदिष्टकार्यसम्पादनाय यावच्छक्तित्वरितत्वरिता प्रवृत्तिः, 'सव्वपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं' अत्र गन्धा-वासा माल्यानि-पुष्पदामानि अलङ्कारा—आभरणविशेषा, ततः समाहारो द्वन्द्वस्ततः सर्वशब्देन सह विशेषणसमासः, 'सव्वदिव्वतुडियसद्दसंनिनाएणं' मिति—सर्वाणि च तानि दिव्यत्रुटितानि च सर्वदिव्यत्रुटितानि तेषां शब्दाः सर्वदिव्यत्रुटितशब्दाः तेषामेकत्र मीलनेन यः सङ्गतेन नितरां नादो-महान् घोषः सर्वत्रुटितदिव्यशब्दसन्निनादस्तेन, इह अल्पेष्वपि सर्वशब्दो दृष्टः, यथा 'अनेन सर्वं पीतं घृतमि' ति, तत आह-'महता इड्ढीए' इत्यादि महत्या यावच्छक्तितुलितया ऋद्ध्या-परिवारादिकया, एवं 'महता जुईए' इत्याद्यपि भावनीयम्, तथा महतां—स्फूर्त्तिमतां वराणां—प्रधानानां त्रुटितानाम् आतोद्यानां यमकसमकम्—एककालं पटुभिः पुरुषैः प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे—'संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुक्कमुरवमुइंगदुंदुभिनिग्घोसणाइतरवेणं' शङ्खः—प्रतीतः, पणवो—भाण्डानां, पटहः—प्रतीतः भेरी ढक्का झल्लरी-चर्मावनद्धा विस्तीर्णा वलयाकारा खरमुखी-काहला हुडुक्का प्रतीता महाप्रमाणो मर्दलो मुरजः स एव लघुर्मृदङ्गः दुन्दुभिः भेर्याकारा सङ्कटमुखी एतेषां द्वन्द्वस्तासां निर्घोषो महान् ध्वानो नादितं च-घण्टायामिव वादनोत्तरकालभावी सततध्वनिस्तल्लक्षणो यो रवस्तेन, 'नियगपरिवारसद्धिं सपरिवुडा' इति निजक-आत्मीय आत्मीयो यः परिवारस्तेन सार्द्धं, तत्र सहभावः परिवाररीतिमन्तरेणापि सम्भवति तत आह-'सपरिवुडा' सम्यक्-परिवाररीत्या परिवृता सम्परिवृता, 'अकालपरिहीणं चेव' ति परिहानि-परिहीनं कालस्य परिहीनं कालविलम्ब इति भावः न विद्यते कालपरिहीनं यत्र प्रादुर्भवने तदकालपरिहीनं, क्रियाविशेषणमेतत्, 'अंतिए पाउब्भवह' अन्तिके-समीपे प्रादुर्भवत, समागच्छतेति भावः ।

तए णं से पायत्ताणियाहिवती देवे सूरियाभेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ ०जाव हियए एवं देवा ! तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेति, पडिसुणित्ता जेणेव सूरियाभे विमाणे जेणेव सभा सुहम्मा जेणेव मेघोघरसितगंभीरमहुरसद्दा जोयणपरिमंडला सुस्सरा घंटा तेणेव उवागच्छति २ त्ता तं मेघोघरसितगंभीरमहुरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुस्सरं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेति । तए णं तीसे मेघोघरसितगंभीरमहुरसद्दाते जोयणपरिमंडलाते सुस्सराते घंटाए तिक्खुत्तो उल्ला-

लियाए समाणीए से सूरियाभे विमाणे पासायविमाणणिक्खुडावडियसद्दघंटापडिसुयसयसहस्ससंकुले जाए यावि होत्था । तए णं ते सूरियाभविमाणवासिणो बहवे वेमाणियाणं देवाण य देवीण य एगतरइपसत्तनिच्चप्पमत्तविसयसुहमुच्छियाणं सुस्सरघंटारवविउलबोल (तुरियचवल) पडिबोहणे कए समाणे घोसणकोउहलादिन्नकन्नएगग्गचित्तउवउत्तमाणसाणं से पायत्ताणीयाहिवई देवे तंसि घंटारवंसि णिसंतपसंतंसि महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वदासी- हंत सुणतु भवंतो सूरियाभविमाणवासिणो बहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य सूरियाभविमाणवइणो वयणं हियसुहत्थं आणवेणियं भो !, सूरियाभे देवे गच्छइ णं भो ! सूरियाभे देवे जम्बूदीवं दीवं भारहं वासं आमलकप्पं नयरिं अंबसालवणं चेइयं समणं भगवं महावीरं अभिवंदए, तं तुब्भेऽवि देवाणुप्पिया ! सव्विड्ढीए अकालपरिहीणा चेव सूरियाभस्स देवस्स अंतियं पाउब्भवह । (सू० १२)

'तए णं से' इत्यादि '०जाव पडिसुणित्ता' इति, अत्र यावच्छब्दकरणात्-' करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं देवा ! तह त्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणइ त्ति द्रष्टव्य, 'तिक्खुत्तो उल्लालइ' त्ति त्रिकृत्व -त्रीन् वारान् उल्लालयति-ताडयति, ततो 'णं' मिति वाक्यालङ्कारे तस्यां मेघौघरसितगम्भीरमधुरशब्दायां योजनपरिमण्डलायां सुस्वराभिधानायां घण्टायां त्रिकृत्वस्ताडितायां सत्यां यत् सूर्याभविमान (तत्र) तत्प्रासादनिष्कुटेषु च आपतिता शब्दा —शब्दवर्गणापुद्गलास्तेभ्य समुच्छलितानि यानि घण्टाप्रतिश्रुतशतसहस्राणि—घण्टाप्रतिशब्दलक्षाणि तैः संकुलमपि जातमभूत्, किमुक्तं भवति? घण्टायां महता प्रयत्नेन ताडितायां ये विनिर्गताः शब्दपुद्गलास्तत्प्रतिघातवशतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दिव्यानुभावतः समुच्छलितैः प्रतिशब्दैः सकलमपि विमानमेकयोजनलक्षमानमपि बधिरितमजायत इति, एतेन द्वादशभ्यो योजनेभ्य समागतः शब्द श्रोत्रग्राह्यो भवति, न परतः, ततः कथमेकत्र ताडितायां घण्टायां सर्वत्र तच्छब्दश्रुतिरुपजायते ? इति यदाशङ्कितं तदपाकृतमवसेयं, सर्वत्र दिव्यानुभावतः तथारूपप्रतिशब्दोच्छलनेन यथोक्तदोषासम्भवात् । 'तए णं' इत्यादि, ततो 'णमि'ति पूर्ववत् तेषां सूर्याभदेवविमानवासिनां बहूनां वैमानिकदेवानां देवीनां च एकान्तेन सर्वात्मना रतौ—रमणे प्रसक्ता एकान्तरतिप्रसक्ता अत एव नित्य—सर्वकालं प्रमत्ता नित्यप्रमत्ता, कस्मादिति चेदत आह—'विसयसुहमुच्छिय त्ति' विषयसुखेषु मूर्च्छिता—अध्युपपन्ना विषयसुखमूर्च्छिता यतोऽध्युपपन्नास्ततो नित्यप्रमत्ता, ततः पदत्रयस्य पदद्वयमीलनेन विशेषणसमासः, तेषां 'सुस्सरघंटारवविउलबोलतुरियचवलपडिबोहणे' इति सुस्वराभिधानायां घण्टायां रवस्य य सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च प्रतिशब्दोच्छलनेन विपुलः—सकलविमानव्यापितया विस्तीर्णो बोलः—कोलाहलस्तेन त्वरित-शीघ्रं चपलम्—आकुल प्रतिबोधने कृते सति 'घोसणकोउहलादिन्नकन्नएगग्गचित्तउवउत्तमाणसाण'मिति 'कीदृग नाम घोषणं भविष्यती'त्येवं घोषणे कुतूहलेन दत्तौ कर्णौ यैस्ते घोषणकुतूहलदत्तकर्णाः, तथा एकाग्र—घोषणाश्रवणैकविषय चित्तं येषां ते एकाग्रचित्ताः, एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिदनुपयोग स्यादत आह-उपयुक्तमानसाः, ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासस्तेषां पदात्यनीकाधिपतिर्देवस्तस्मिन् घण्टारवे 'निसंतपसंतंसि' ति नितरां शान्तो निशान्त -अत्यन्तमन्दीभूतस्ततः प्रकर्षेण सर्वात्मना शान्तः प्रशान्तः, ततोऽस्त्रुतप्ररूढ इत्यादाविव विशेषणसमासस्तस्मिन् महता २ शब्देन उद्घोषयन्नेवमवादीत्-'हन्त सुणतु' इत्यादि हर्षे, उक्तं च—'हन्त हर्षेऽनुकम्पायाम' इत्यादि, हर्षश्च स्वामिनाऽऽदिष्टत्वात् श्रीमन्महावीरपादवन्दनार्थं च प्रस्थानसमारम्भात्, शृण्वन्तु भवन्तो बहवः सूर्याभविमानवासिनो वैमानिकदेवा देव्यश्च, सूर्याभविमानपतेर्वचनं हितसुखार्थं हितार्थं सुखार्थं चेत्यर्थं, तत्र हितं जन्मान्तरेऽपि कल्याणावहं तथाविधकुशलं, सुखं तस्मिन् भवे निरुपद्रवता, आज्ञापयति भो देवानां प्रिया ! सूर्याभो देवो यथा गच्छति भो ! सूर्याभो देवो 'जम्बूद्वीपं द्वीपमि' त्यादि तदेव यावदन्तिकं प्रादुर्भवत ।

तए णं ते सूरियाभविमाणवासिणो बहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य पायत्ताणियाहिवइस्स देवस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ०जाव हियया अप्पेगइया वंदणवत्तियाए अप्पेगइया पूयणवत्तियाए अप्पेगइया सक्कारवत्तियाए एवं सम्माणवत्तियाए कोउहलवत्तियाए अप्पे० असुयाइं सुणिस्सामो सुयाइं अट्ठाइं हेऊइं पसिणाइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामो, अप्पेगइया सूरियाभस्स देवस्स वयणमणुयत्तमाणा अप्पेगतिया अन्नमन्नमणुयत्तमाणा अप्पेगइया जिणभत्तिरागेणं अप्पेगइया धम्मो त्ति अप्पेगइया जीयमेयं ति कट्टु सव्विड्ढीए ०जाव अकालपरिहीणा चेव सूरियाभस्स देवस्स अंतियं पाउब्भवंति । (सू० १३) तए णं से सूरियाभे देवे ते सूरियाभविमाणवासिणो बहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य अकालपरिहीणा चेव अंतियं पाउब्भवमाणे पासति पासित्ता हट्ठतुट्ठ०जाव हियए आभिओगियं देवं सद्दावेति, आभिओ० सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेगखंभसयसंनिविट्ठं लीलट्ठियसालभंजियागं ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिंनररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं खंभुग्गयवरवइरवेइयापरिगयाभिरामं विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्तं पिव अच्चीसहस्समालिणीयं रूवगसहस्सकलियं भिसमाणं चक्खुल्लोयणलेसं सुहफासं सस्सिरीयरूवं घंटावलिचलियमहुरमणहरसरं सुहं कंतं दरिसणि-

जं णिउणोचियमिसिमिसिंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं जोयणसयसहस्सविच्छिण्णं दिव्वं गमणसज्जं सिग्घगमणं णाम दिव्वं जाणं (जाणविमाणं) विउव्वाहि, विउव्वित्ता खिप्पामेव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि । (सू० १४)

'तए णं ते' इत्यादि - ततस्ते - सूर्याभविमानवासिनो बहवो वैमानिका देवा देव्यश्च पदात्यनीकाधिपतेर्देवस्य समीपे एनम्—अनन्तरोक्तमर्थं श्रुत्वा निशम्य हट्ठ तुट्ठ ०जाव हियया इति यावत्करणात्-'हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहियया' इति परिग्रहः, 'अप्पेगइया वंदणवत्तियाए' इति अपि, सम्भावनायामेकका --कचन वन्दनप्रत्ययं वन्दनम्—अभिवादनं प्रशस्तकायवाग्मनःप्रवृत्तिरूपं तत्प्रत्ययं तन्मया भगवतः श्रीमन्महावीरस्य कर्त्तव्यमित्येवंनिमित्तम्, अप्येकका पूजनप्रत्ययं पूजनं—गन्धमाल्यादिभिः समभ्यर्चनं अप्येकका सत्कारप्रत्ययं सत्कारः--स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरणम् अप्येकका सन्मानो--मानसः प्रीतिविशेषः, अप्येकका कुतूहलजिनभक्तिरागेण--कुतूहलेन--कौतुकेन कीदृशो भगवान् सर्वज्ञः सर्वदर्शी श्रीमन्महावीर इत्येवंरूपेण यो जिनः—भगवति वर्द्धमानस्वामिनि भक्तिरागो-भक्तिपूर्वकोऽनुरागस्तेन अप्येकके सूर्याभस्य वचनम्—आज्ञामनुवर्त्तमाना अप्येकका अश्रुतानि—पूर्वमनाकर्णितानि स्वर्गमोक्षप्रसाधकानि वचांसि श्रोष्याम इति बुद्ध्या अप्येकका श्रुतानि--पूर्वमाकर्णितानि यानि शङ्कितानि जातानि तानि इदानीं निःशङ्कितानि कारिष्याम इति बुद्ध्या अप्येकका जीतमेतत्—कल्प एष इति कृत्वा, 'सव्विड्ढीए' इत्यादि प्राग्वत् ।

तए णं से आभिओगिए देवे सूरियाभेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठे ०जाव हियए करयलपरिग्गहियं ०जाव पडिसुणेइ ०जाव पडिसुणेत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसिभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ २ णित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं ०जाव अहाबायरे पोग्गलेसमो० २ त्ता अहासुहुमे पोग्गले परियाएइ २ त्ता दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणेइ २त्ता अणेगखंभसयसन्निविट्ठं ०जाव दिव्वं जाणविमाणं विउव्विउं पवत्ते याऽवि होत्था । तए णं से आभिओगिए देवे तस्स दिव्वस्स जाणविमाणस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवए विउव्वति, तं जहा-पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, तेसिं तिसोवाणपडिरूवगाणं इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा—वइरामया णिम्मा रिट्ठामया पतिट्ठाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरुप्पमया फलगा लोहितक्खमइयाओ सूइओ वइरामया संधी णाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणबाहाओ य पासादीया ०जाव पडिरूवा । तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ तोरणे विउव्वति, तोरणा णाणामणिमएसु थंभेसु उवनिविट्ठसंनिविट्ठविविहमुत्तंतरोवचिया विविहतारारूवोवचिया [ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिंनररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गय [वर] वइरवेइयापरिगताभिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ता विव अच्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासाइया] ०जाव पडिरूवा ।

'तए णमि' त्यादि 'अणेगखंभसयसन्निविट्ठ' मिति अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्ट 'लीलट्ठियसालिभंजियाग' मिति लीलया स्थिता लीलास्थिता, अनेन तासां पुत्तलिकानां सौभाग्यमावेदयति, लीलास्थिता शालभञ्जिका पुत्तलिका यत्र तत्तथा ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकुंजररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तमि' ति ईहामृगा—वृका व्याला -श्वापदभुजङ्गा ईहामृगऋषभतुरगनरमगरविहगव्यालकिन्नररुरुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलतानां भक्त्या—विच्छित्त्या चित्रम्-आलेख्यो यत्र तत्तथा, तथा स्तम्भोद्गतया-स्तम्भापरिवर्त्तिन्या वज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगतं सत् यदभिरामं तत्स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामं, 'विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्तं पिव' इति विद्याधरयोर्यद् यमलयुगलं-समश्रेणीकं द्वन्द्वं विद्याधरयमलयुगलं तच्च तद् यन्त्रं च सञ्चरिष्णुपुरुषप्रतिमाद्वयरूपं तेन युक्तं तदेव तथा, अर्चिषा-किरणानां सहस्रैर्मालनीयं-परिवारणीयम् अर्चिः सहस्रमालिनीयं, तथा रूपकसहस्रकलितं, भिसमाणं ति' दीप्यमानं 'भिब्भिसमाणं' अतिशयेन देदीप्यमानं, 'चक्खुल्लोयणलेस' ति चक्षुःकर्तृलोकने लिसतीव—दर्शनीयत्वातिशयात् श्लिष्यतीव यत्र तत्तथा, 'सुहफास ति' शुभः -कोमलः स्पर्शो यस्य तत्तथा, सश्रीकाणि-सशोभाकानि रूपाणि-रूपकाणि यत्र तत् सश्रीकरूपं, 'घंटावलिचलियमहुरमणहरसर' मिति घण्टावले—घण्टापङ्क्तेर्वातवशेन चलितायाः -कम्पितायाः मधुरः—श्रोत्रप्रियो मनोहरो—मनोनिर्वृतिकरः स्वरो यत्र तत्तथा, चलितशब्दस्य विशेष्यात्परनिपातः प्राकृतत्वात्, 'शुभ' यथोदितवस्तुलक्षणोपेतत्वात्, कान्तः—कमनीयम् अत एव दर्शनीयं, तथा 'निउणोचियमिसिमिसिंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्त' मिति निपुणक्रियमुचितानि खचितानि 'मिसिमिसित' त्ति देदीप्यमानानि मणिरत्नानि यत्र तत्तथा तेन, कथंभूतेन ? घण्टिकाजालेन—क्षुद्रघण्टिकासमूहेन परि —सामस्त्येन क्षिप्त—व्याप्तं यत्तत्तथा, योजनशतसहस्रविस्तीर्णं—योजनलक्षविस्तारं दिव्यं—प्रधानं गमनसज्जं—गमनप्रवणं 'शीघ्रगमनं नामधेयं ' जाणविमाण ' यानरूपं—वाहनरूपं विमानं यानविमानं, शेषं प्राग्वत् । 'तस्स णं' मित्यादि, तस्स णमिति पूर्ववत् दिव्यस्य यानविमानस्य 'तिदिसिं' इति तिसृणां दिशां समाहृतास्त्रिदिक् तस्मिन् त्रिदिशि, तत्र 'तिसोवाणपडिरूवए' इति त्रीणि एकैकस्यां दिशि एकैकस्य भावात् त्रि—

सोपानप्रतिरूपकाणि प्रति-विशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपकाणि त्रयाणां सोपानानां समाहारस्त्रिसोपानं त्रिसोपानानि च तानि प्रतिरूपकाणि चेति विशेषणसमासः, विशेषणस्यात्र परनिपातः प्राकृतत्वात् 'तेसि णमि' त्यादि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामयमेतद्रूपो—वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वज्रमया—वज्ररत्नमया 'नेमी' नेमिभूमिका तत्र ऊर्द्ध निर्गच्छन्तः प्रदेशाः रिष्ठरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि निष्ठानानि त्रिसोपानमूलप्रदेशाः वैडूर्यमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि-त्रिसोपानाङ्गभूतानि, लोहिताक्षमय्यः सूचयः-फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावहेतुपादुकास्थानीयाः वज्रमया—वज्ररत्नपूरिताः सन्धयः—फलकद्वयापान्तरालप्रदेशाः नानामणिमयानि अवलम्ब्यन्ते इति अवलम्बनानि-अवतरतामुत्तरतां चालम्बनहेतुभूतानि अवलम्बनबाहाभ्यो विनिर्गताः केचिदवयवाः, 'अवलम्बणबाहाओ य' त्ति अवलम्बनबाहाश्च नानामणिमय्यः, अवलम्बनबाहानाम उभयोः पार्श्वयोरवलम्बनाश्रयभूताः भित्तयः, 'पासाइयाओ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत्। 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां 'णमि' ति वाक्यालङ्कारे त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं तोरणं प्रज्ञप्तं, तेषां च तोरणानामयमेतद्रूपो वर्णावासो—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-तोरणा नानामणिमया इत्यादि, क्वचिदेवं पाठः—'तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरतो तोरणे विउव्वइ तोरणा णाणामणिया' इत्यादि, मणयः—चन्द्रकान्ताद्याः, विविधमणिमयानि तोरणानि नानामणिमयेषु स्तम्भेषु उपनिविष्टानि—सामीप्येन स्थितानि, तानि च कदाचिच्चलानि, अथवा-अपदपतितानि वाऽऽशङ्क्येरन् अत आह-सम्यक्-निश्चलतया अपदपरिहारेण च निविष्टानि, ततो विशेषणसमासः, उपनिविष्टसंनिविष्टानि, 'विविहमुत्तंतरो (रारूवो) वचियाइं' इति विविधा—विविधविच्छित्तिकलिता मुक्ता-मुक्ताफलानि 'अन्तरे' ति अन्तराशब्दोऽगृहीतवीप्सोऽपि सामर्थ्याद्वीप्सां गमयति, अन्तरा २ रूपोपचितानि यावता यत्र तानि तथा, 'विविहतारोवचियाइं' विविधैस्तारारूपैः-तारिकारूपैरुपचितानि, तोरणेषु हि शोभार्थं तारिका निबध्यन्ते इति प्रतीतं लोकेऽपीति विविधतारारूपोपचितानि 'जाव पडिरूवा' इति यावत्करणात्-'ईहामिगउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गयवइरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्ताविव' एतेषां स्तम्भद्वयसंनिविष्टानि तोरणानि व्यवस्थितानि यथा विद्याधरयमलयुगलयन्त्रयुक्तानीव प्रतिभासंते इति, 'अच्चीसहस्समालणीया रूवगसहस्सकलिया भिसिमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा' इति परिग्रहः, क्वचिदेतत्साक्षाल्लिखनमपि दृश्यते।

तेसि णं तोरणाणं उप्पिं अट्ठट्ठमंगलगा पण्णत्ता, तं-जहा-सोत्थियसिरिवच्छणंदियावत्तवद्धमाणगभद्दासणकलसमच्छदप्पणा (०जाव पडिरूवा)। तेसिं च णं तोरणाणं उप्पिं बहवे किण्हचामरज्झए ०जाव सुक्किल्लचामरज्झए अच्छे सण्हे रुप्पपट्टे वइरामयदंडे जलयामलगंधिए सुरम्मे पासादीए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे विउव्वति। तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे छत्तातिच्छत्ते घंटाजुगले पडागाऽपडागे उप्पलहत्थए कुमुदणलिणसुभगसोगंधियपोंडरीयमहापोंडरीयसतपत्तसहस्सपत्तहत्थए सव्वरयणामए अच्छे ०जाव पडिरूवे विउव्वति। तए णं से आभिओगिए देवे तस्स दिव्वस्स जाणविमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं विउव्वति।

'तेसि णं तोरणाणं उप्पिमि' त्यादि सुगमं नवरं 'जाव पडिरूवा' इति यावच्छब्दकरणात्- घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्छाया समिरि(स्सिरी) या सउज्जोया पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा' इति द्रष्टव्यम्। 'तेसि णमि' त्यादि, तेषां तोरणानामुपरि बहवः कृष्णचामरयुक्ता ध्वजाः कृष्णचामरध्वजाः, एवं बहवो नीलचामरध्वजाः, लोहितचामरध्वजाः, हरितचामरध्वजाः, शुक्लचामरध्वजाः, कथम्भूता एते सर्वेऽपीत्यत आह-अच्छाः-आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलाः श्लक्ष्णाः-श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिर्मापिताः 'रुप्पपट्टा' इति रूप्यो-रूप्यमयो वज्रमयस्य दण्डस्योपरि पट्टो येषां ते रूप्यपट्टाः 'वइरदंडा' इति वज्रा-वज्ररत्नमयो दण्डो रूप्यपट्टमध्यवर्त्ती येषां ते वज्रदण्डाः, तथा जलजानामिव-जलजकुसुमानां पद्मादीनामिवामलो न तु कुद्रव्यगन्धसम्मिश्रो यो गन्धः स जलजामलगन्धः स विद्यते येषां ते जलजामलगन्धिकाः, अत एव सुरम्याः 'प्रासादीयाः' इत्यादिविशेषणचतुष्टयं प्राग्वत्। 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां तोरणानामुपरि बहूनि छत्रातिच्छत्राणि-छत्रात्-लोकप्रसिद्धात् एकसङ्ख्याकात् अतिशायीनि छत्राणि उपर्यधोभावेन द्विसङ्ख्याकानि त्रिसङ्ख्याकानि वा छत्रातिच्छत्राणि, बाह्यपताकाभ्यो लोकप्रसिद्धाभ्योऽतिशायिन्यो दीर्घत्वेन विस्तारेण च पताकाः पताकातिपताकाः, बहूनि घण्टायुगलानि, बहूनि चामरयुगलानि, बहव उत्पलहस्ताः—उत्पलाख्यजलजकुसुमसमूहविशेषाः, एवं बहवः पद्महस्तकाः नलिनहस्तकाः सुभगहस्तकाः सौगन्धिकहस्तकाः शतपत्रहस्तकाः सहस्रपत्रहस्तकाः, पद्मादिविभागव्याख्यानं प्राग्वत्, एते च छत्रातिच्छत्रादयः सर्वेऽपि रत्नमयाः अच्छा—आकाशस्फटिकवदतिनिर्मला यावत्करणात्-' सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पभा समिरिया सउज्जोया पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा' इति परिग्रहः। 'तस्स णमि' त्यादि, 'तस्स णं' मिति पूर्ववत् दिव्यस्य यानविमानस्य अन्तः—मध्ये बहुसमः सन् रमणीयो बहुरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः।

किंविशिष्ट ? इत्याह—

से जहानामए आलिंगपुक्खरे ति वा मुइंगपुक्खरे इ वा सरतले इ वा करतले इ वा चंदमंडले इ वा सूरमंडले इ वा आयंसमंडले इ वा उरब्भचम्मे इ वा (वसहचम्मे इ वा) वराहचम्मे इ वा सीहचम्मे इ वा

वग्घचम्मे इ वा मिगचम्मे इ वा (छगलचम्मे इ वा) दीवियचम्मे इ वा अणेगसंकुकीलगसहस्सविततए णाणाविहपंचवन्नेहिं मणीहिं उवसोभिते आवडपच्चावडसेढिपसेढिसोत्थिय—सोवत्थिय—पूसमाणग—वद्धमाणग—मच्छंडगमगरंडगजारामाराफुल्लावलिवपउमपत्तसागरतरंगवसंतलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं सच्छाएहिं सप्पभेहिं समरीएहिं सउज्जोएहिं णाणाविहपंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिएहिं तं जहा-किण्हेहिं णीलेहिं लोहिएहिं हालिदेहिं सुक्किल्लेहिं, तत्थ णं जे ते किण्हा मणी तेसि णं मणीणं इमे एतारूवे वण्णावासे पण्णत्ते , से जहानामए जीमूतए इ वा अंजणे इ वा खंजणे इ वा कज्जले इ वा गवले इ वा गवलगुलिया इ वा भमरे इ वा भमरावलिया इ वा भमरपतंगसारे ति वा जंबूफले ति वा अद्दारिट्ठे इ वा परहुते इ वा गए इ वा गयकलभे इ वा किण्हसप्पे इ वा किण्हकेसरे इ वा आगासथिग्गले इ वा किण्हासोए इ वा किण्हकणवीरे इ वा किण्हबंधुजीवे इ वा, भवे एयारूवे सिया ? , णो इणट्ठे समट्ठे, (ओवम्मं समणाउसो !) ते णं किण्हा मणी इत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए चेव मणामतराए चेव मणुण्णतराए चेव वण्णेणं पण्णत्ता । तत्थ णं जे ते नीला मणी तेसि णं मणीणं इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, से जहानामए भिंगे इ वा भिंगपत्ते इ वा सुए इ वा सुयपिच्छे इ वा चासे इ वा चासपिच्छे इ वा णीली इ वा णीलीभेदे इ वा णीलीगुलिया इ वा सामा इ वा उच्चन्ते इ वा वणराती इ वा हलधरवसणे इ वा मोरग्गीवा इ वा अयसिकुसुमे इ वा वाणकुसुमे इ वा अंजणकेसिकुसुमे इ वा नीलुप्पले इ वा णीलासोगे इ वा णीलबधुजीवे इ वा णीलकणवीरे इ वा , भवेयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे , ते णं णीला मणी एत्तो इट्ठतराए चेव ०जाव वण्णेणं पण्णत्ता । तत्थ णं जे ते लोहियगा मणी तेसि णं मणीणं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, से जहाणामए उरब्भरुहिरे इ वा ससरुहिरे इ वा नररुहिरे इ वा वराहरुहिरे इ वा (महिसरुहिरे इ वा) बालिंदगोवे इ वा बालदिवाकरे इ वा संझब्भरागे इ वा गुंजद्धरागे इ वा जासुअणकुसुमे इ वा किंसुयकुसुमे इ वा पालियायकुसुमे इ वा जाइहिंगुलए ति वा सिलप्पवाले ति वा पवालअंकुरे इ वा लोहियक्खमणी इ वा लक्खारसगे ति वा किमिरागकंबले ति वा चीणपिट्ठरासी ति वा रत्तुप्पले इ वा रत्तासोगे ति वा रत्तकणवीरे ति वा रत्तबंधुजीवे ति वा , भवेयारूवे सिया ? , णो इणट्ठे समट्ठे, ते णं लोहिया मणी इत्तो इट्ठतराए चेव ०जाव वण्णेणं पण्णत्ता । तत्थ णं जे ते हालिद्दा मणी तेसि णं मणीणं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते-से जहाणामए चंपे ति वा चंपछल्ली ति वा (चंपगभेए इ वा) हलिद्दा इ वा हलिद्दागुलिया ति वा हरियालियाइ वा हरियालभेदे ति वा हरियालगुलिया ति वा चिउरे इ वा चिउरंगारत्ते ति वा वरकणगे इ वा वरकणगनिघसे इ वा (सुवण्णसिप्पाए ति वा) वरपुरिसवसणे ति वा अल्लकीकुसुमे ति वा चंपाकुसुमे इ वा कुहंडियाकुसुमे इ वा तडवडाकुसुमे इ वा घोसेडियाकुसुमे इ वा सुवण्णकुसुमे इ वा सुहिरण्णकुसुमे ति वा कोरंटवरमल्लदामे ति वा बीयो (यकुसुमे) इ वा पीयासोगे ति वा पीयकणवीरे ति वा पीयबंधुजीवे ति वा, भवेयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, ते णं हालिद्दा मणी एत्तो इट्ठतराए चेव ०जाव वण्णेणं पण्णत्ता । तत्थ णं जे ते सुक्किल्ला मणी तेसि णं मणीणं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते । से जहानामए अंके ति वा संखे ति वा चंदे ति वा कुंदे इ वा दंते इ वा(कुमुदोदकदयरयदहिघणगोक्खीरपूर) हंसावली इ वा कोंचावली ति वा हारावली ति वा चंदावलीति वा सारतियबलाहए ति वा धंतधोयरुप्पपट्टे इ वा सालिपिट्ठरासी ति वा कुंदपुप्फरासी ति वा कुमुदरासी ति वा सुकच्छिवाडी ति वा पिहुणमिंजिया ति वा भिसे ति मुणालिया ति वा गयदंते ति वा लवंगदलए ति वा पोंडरियदलए ति वा सेयासोगे ति वा सेयकणवीरे ति वा सेयबन्धुजीवे ति वा, भवेयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, ते णं सुक्किल्ला मणी एत्तो इट्ठतराए चेव०जाव वन्नेणं पण्णत्ता ।

'से जहा नाम ए' तत्-सकललोकप्रसिद्धं 'यथे'ति दृष्टान्तोपदर्शने ' नामे ' ति शिष्यामन्त्रणे, ' ए ' इति वाक्यालङ्कारे, 'आलिंगपुक्खरे इ वे' ति आलिङ्गो—मुरजनामा वाद्यविशेषः तस्य पुष्करं—चर्मपुटं तत्किलात्यन्तसमामिति तेनोपमा क्रियते, इति—शब्दाः सर्वेऽपि स्वस्वोपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतकाः , वाशब्दाः समुच्चये मृदङ्गो लोकप्रतीतो मर्दलस्तस्य पुष्करं मृदङ्गपुष्करं परिपूर्णं—पानीयेन भृतं तडाकं सरस्तस्य तलम्—उपरितनो भागः सरस्तलं, करतलं प्रतीतं, चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलं च यद्यपि तत्त्ववृत्त्या उत्तानीकृतार्द्धकपित्थाकारं पीठप्रासादापेक्षया वृत्तालेखमिति तद्गतो दृश्यमानो भागो न समतलस्तथापि प्रतिभासते समतल इति तदुपादानम् , आदर्शमण्डलं सुप्रसिद्धम् , 'उरब्भचम्मे इ वे ' त्यादि, अत्र सर्वत्रापि ' अणेगसंकुकीलगसहस्सवितते' इति विशेषणयोगः , उरभ्र -ऊरणः,वृषभ-

राहसिंहव्याघ्रच्छगला प्रतीता द्विपी—चित्रक, एतेषां
प्रत्येक चर्म्म अनेकै शङ्कुप्रमाणे कीलकसहस्रै, महद्भि
र्हि कीलकैस्ताडितं प्रायो मध्ये क्षाम भवति, तथारूपता-
ऽसम्भवात् अत शङ्कुग्रहण, वितत--विततीकृत माङ्कि-
लमिति भाव, यथाऽत्यन्त बहुसम भवति तथा तस्या-
पि यानविमानस्यान्तर्बहुसमा भूमिभाग पुन कथम्भूत
इत्याह— णाणाविहपञ्चवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिते' नाना-
विधा.--जातिभेदान्नानाप्रकारा ये पञ्चवर्णा मणयस्तैरुप-
शोभित, कथम्भूतैरित्याह—'आवड' इत्यादि, आवर्त्ता-
दीनि मणीना लक्षणानि,तत्रावर्त्त प्रतीत एकस्यावर्त्तस्य
प्रत्यभिमुख आवर्त्त प्रत्यावर्त्त श्रेणि--तथाविधबिन्दु-
जा पङ्क्तिस्तस्याश्च श्रेण्यां च निर्गता अन्या श्रेणि सा
प्रश्रेणि स्वस्तिक प्रतीत सौवस्तिकपुष्पमाणवौ लक्ष-
णविशेषौ लोकात्प्रत्येतव्यौ वर्द्धमानक—शरावसम्पुट मत्स्य
काण्डकमकरकाण्डक प्रतीते 'जारमारमि' लक्षणविशेषा
लक्ष्यमखिललक्षणवेदिनो लोकाद्भवितव्यौ पुष्पावलिपद्मपत्र-
सागरतरङ्गवासन्तीलतापद्मलता सुप्रतीता नाना भक्त्या-
विच्छित्त्या चित्रम्-आलेख्य येषु त आवर्त्तप्रत्यावर्त्तश्रेणि
प्रश्रेणिस्वस्तिकसौवस्तिकपुष्पमाणववर्द्धमानकमत्स्याण्डक
मकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तील-
तापद्मलताभक्तिचित्रास्तै ,किमुक्त भवति?-आवर्त्तादिलक्षणो-
पेतै ,तथा सच्छायै सती शोभना छाया-निर्मलस्वरूपा येषा
ते सच्छाया तथा सती-शोभना प्रभा-कान्तिर्येषा ते सत्प्र-
भा. तै ,'समरीइएहिं' इति समरीचिक -बहिर्विनिर्गतकिरण
जालसहितै सोद्योतै -बहिर्व्यवस्थितप्रत्यासन्नवस्तुस्तोम-
प्रकाशकरोद्द्योतसहितै एवम्भूतैर्नानाजातीयै पञ्चवर्णैर्म-
णिभिरुपशोभित तानेव पञ्चवर्णानाह--' त जहा-किण्हेहिं'
इत्यादि सुगम, 'तत्थ णमि'त्यादि 'तत्र' तेषा पञ्चवर्णानां म-
णीना मध्ये' णमि'ति वाक्यालङ्कारे,ये ते कृष्णा मणय ते कु-
ष्णमणय इत्येव सिद्ध य इति वचन भाषाक्रमार्थ , ते-
षां 'णमि'ति पूर्ववत् , अयम्—अनन्तरमुद्दिश्यमान एत-
द्रूप -अनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो-वर्णकनि-
वेश प्रज्ञप्त , तद्यथा—'से जहानामए ' इत्यादि, स य-
थानाम 'जीमूत ' इति जीमूता—बलाहक, स चेह प्रा-
वृट्प्रारम्भसमये जलभृतो वेदितव्य, तस्यैव प्रायोऽति-
कालिमसम्भवात् ,इतिशब्द उपमाभूतवस्तुस्वरूपपरिसमाप्ति-
द्योतक , वाशब्द उपमानान्तरापेक्षया समुच्चये, एवं स-
र्वत्र, अञ्जन—सौवीराञ्जन रत्नविशेषो वा, खञ्जन—दीप-
मल्लिकामल', कज्जल—दीपशिखापतित, मषी—तदेव क-
ज्जल ताम्रभाजनादिषु सामग्रीविशेषेण घोलित मषीगु-
लिका—घोलितकज्जलगुटिका, क्वचित् 'मसी इति वा म-
सीगुलिया ' इति न दृश्यते, 'गवल ' माहिष शृङ्ग त-
दपि चापरितनत्वग्भागापसारेण द्रष्टव्यं, तत्रैव विशिष्टस्य
कालिम्न सम्भवात् , तथा तस्यैव माहिषशृङ्गस्यातिस्तर-
मार्गनिर्वर्त्तिता गुटिका गवलगुटिका भ्रमर —प्रतीत
भ्रमरावली— भ्रमरपङ्क्ति भ्रमरपतङ्गसार —भ्रमरपक्षा-
न्तर्गता विशिष्टकालिमोपचितप्रदेश , जम्बूफल प्रतीत ,
आर्द्रारिष्टक —कोमल काक , परपुष्ट—कोकिल , गजो
गजकलभश्च प्रतीत , कृष्णसर्प --कृष्णवर्णसर्पजातिविशे-
ष , कृष्णकेसर - कृष्णबकुल , ' आकाशथिग्गल ' शरदि
मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्ड , तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभातीति
तदुपादान, कृष्णाशोककृष्णकणवीरकृष्णबन्धुजीवा अशो-
ककणवीरबन्धुजीववृक्षभेदा , अशोकादयो हि पञ्चवर्णा भ-
वन्ति तत शेषवर्णव्युदासार्थ कृष्णग्रहण एतावत्युक्ते स्वरा-
वानिव शिष्य पृच्छति--' भवे एयारूवे इति भवेत् मणी-
नां कृष्णो वर्ण ' एतद्रूप ' जीमूतादिरूप ?, सूरिराह--
'नायमर्थ समर्थ ' नायमर्थ उपपन्नो, यदुत-एवम्भूत कृष्णो
वर्णो मणीनामिति, यद्येव तर्हि किमर्थं जीमूतादीना दृष्टान्त-
त्वेनोपादानमत आह--औपम्यम् -उपमामात्रमेतत् उदित
हे श्रमण ! आयुष्मन् !, यावता पुनस्ते कृष्णा मणय 'इतो'
जीमूतादिरिष्टतरका एव--कृष्णेन वर्णेन अभीप्सिततरका
एव तत्र किञ्चित्कान्तमपि कथञ्चिदिष्टतम भवति ततोऽ-
कान्ततान्यवच्छेदार्थमाह--कान्ततरका एव--अतिस्नि-
ग्धमनोहारिकालिमोपचिततया जीमूतादे कमनीयतरका ,
अत एव मनाज्ञतरका एव--मनसा ज्ञायते—अनुकूलतया
स्वप्रवृत्तिविषयीक्रियते इति मनोज्ञ मनोऽनुकूल तत प्रकर्ष-
विवक्षाया तरप्प्रत्यय , तत्र मनोज्ञतरमपि किञ्चिन्मध्यम
भवेत् ,तत सर्वोत्कर्षप्रतिपादनार्थमाह-'मनआपतरका एव'
द्रष्टृणा मनासि आप्नुवन्ति--आत्मवशानि नयन्तीति म-
नआपास्तत प्रकर्षविवक्षाया तरप्प्रत्यय , प्राकृतत्वाच्च
पकारस्य मकारे मणामतरा इति भवति । तथा 'तत्थ
णमि'त्यादि, तत्र- तेषां मणीना मध्ये ये ते नीला मण-
यस्तेषामयमेतद्रूपो वर्णावास वर्णकनिवेश प्रज्ञप्त तद्य-
था— से जहानामए ' इत्यादि स यथानाम भृङ्ग —
कीटविशेष पक्ष्मल ' भृङ्गपत्रे ' तस्यैव भृङ्गाभिधान-
स्य कीटविशेषस्य पक्ष्म, शुक —कीर , शुकपिच्छ--शु-
कस्य पत्र, चाष --पक्षिविशेष , चाषपिच्छ—चाषपक्ष ,
नीली प्रतीता, नीलीभेदी—नीलीच्छेद , नीलीगुलिका--
गुलिकारूपगुटिका, श्यामाको--धान्यविशेष , उच्चन्तगो '
दन्तराग , वनराजी प्रतीता, हलधरो--बलदेवस्तस्य व-
सनं हलधरवसन, तद्धि किल नील भवति सदैव तथा-
स्वभावतया, हलधरस्य नीलवस्त्रपरिधानात् , मयूरग्री-
वा पारापतग्रीवा अतसीकुसुमबाणवृक्षकुसुमानि प्रतीतानि
इत ऊर्ध्व क्वचित् ' इंदनीले इ वा महानीले इ वा मरगते
इ वा ' इति दृश्यते तत्रेन्द्रनीलमहानीलमरकता रत्नविशे-
षा प्रतीता , अञ्जनकेशिका—वनस्पतिविशेषस्तस्य कुसु-
ममञ्जनकेशिकाकुसुम , नीलोत्पल--कुवलय , नीलाशो-
ककणवीरनीलबन्धुजीवा अशोकादिवृक्षविशेषा , ' भवेया-
रूवे,' इत्यादि प्राग्वत् व्याख्येयम् । तथा ' तत्थ णमि ' त्या
दि , तत्र--तेषा मणीना मध्ये ये ते लोहिता मणयस्तेषा-
मयमेतद्रूपो वर्णावास प्रज्ञप्त , तद्यथा-' स जहानामए '
इत्यादि, तद्यथानाम शशकरुधिर उरभ्र-ऊरणस्तस्य रु-
धिर, वराह शूकरस्तस्य रुधिर, मनुष्यरुधिर महिषरु-
धिर च प्रतीतम् , एतानि हि किल शशकरुधिरादीनि लोहितव-
र्णोत्कटानि भवन्ति तत एतेषामुपादाने , बालेन्द्रगोपक —
सद्योजातेन्द्रगोपक , स हि प्रवृद्ध सन्नीषत्पाण्डुरो रक्तो भ-

¹ पुस्तकान्तरे ।

वति ततो बालग्रहणम् , इन्द्रगोपक -प्रथमप्रावृट्कालभावी कीटविशेष , बालदिवाकर —प्रथममुद्गच्छन् सूर्य , स— न्ध्याभ्ररागा—वर्षासु सन्ध्यासमयभावी अभ्रराग , गुञ्जा- लोकप्रतीता तस्यार्द्धे रागो गुञ्जार्द्धराग , गुञ्जाया हि अ- र्द्धमतिरक्त भवति अर्द्ध चातिकृष्णमिति गुञ्जार्द्धग्रहण , ज- पाकुसुमकिंशुककुसुमपारिजातकुसुमजात्यहिङ्गुला लोकप्र- सिद्धा , शिलाप्रवाल--प्रवालनामा रत्नविशेष प्रवाला- ङ्कुर —तस्यैव रत्नविशेषस्य प्रवालस्याङ्कुर , स हि त— त्प्रथमोद्गतत्वेनात्यन्तरक्तो भवति ततस्तदुपादान , लोहि- ताक्षमणिर्नाम रत्नविशेष , लाक्षारसकृमिरागरक्तकम्बल- चीनपिष्टराशिरक्तोत्पलरक्ताशोककणवीररक्तबन्धुजीवा प्र- तीता , ' भवेयारूवे ' इत्यादि प्राग्वत् । तत्थ णमि' त्यादि, ' तत्र ' तेषा मणीना मध्य ये हरिद्रा मणयस्तेषा- मेतद्रूपो वर्णावास प्रज्ञप्तः , तद्यथा--' से जहानामए ' इ- त्यादि , स यथानाम चम्पक सामान्यत सुवर्णचम्पको वृक्ष चम्पकच्छल्ली—सुवर्णचम्पकत्वक् , चम्पकभेद -सु- वर्णचम्पकच्छेद , हरिद्रा प्रतीता , हरिद्राभेदो-हरिद्रा- च्छद , हरिद्रागुटिका—हरिद्रासारनिर्वर्तिता गुटिका, ह- रितालिका—पृथ्वीविकाररूपा प्रतीता हरितालिकाभेदा- हरितालिकाच्छद , हरितालिकागुटिका-हरितालिकासा- रनिर्वर्तिता गुलिका , चिकुरो-रागद्रव्यविशेष , चिकुरा- ङ्गराग -चिकुरसंयोगनिर्मितो वस्त्रादौ राग , वरकनकस्य जात्यसुवर्णस्य य कषपट्टक निघर्ष स वरकनकनिघर्ष वरपुरुषो-वासुदेवस्तस्य वसन वरपुरुषवसन , तच्च किल पीतमेव भवतीति तदुपादानम् , अल्लकीकुसुम लोकतोऽव- सेय , चम्पककुसुम-सुवर्णचम्पकपुष्प कुष्माण्डीकुसुम पुष्प फलीकुसुम , कोरण्टक -पुष्पजातिविशेष तस्य दाम को- रण्टकदाम तडवडा आउली तस्या कुसुम तडवडाकुसु- म , घोशातकीकुसुम सुवर्णयूथिकाकुसुमं च प्रतीत , सु हिरण्यका-वनस्पतिविशेषस्तस्या कुसुम सुहिरण्यकाकु- सुम , बीयको वृक्ष प्रतीत तस्य कुसुम बीयककुसुम पीताशोकपीतकणवीरपीतबन्धुजीवा प्रतीता , 'भवेयारूव' त्यादि प्राग्वत् । ' तत्थ णमि ' त्यादि , तत्र--तेषा म- णीना मध्य ये शुक्ला मणयस्तेषामयमेतद्रूपो वर्णावास प्रज्ञप्त , तद्यथा—' से जहानामए ' इत्यादि , स यथानाम अङ्का--रत्नविशेष , शङ्खचन्द्र (दन्तकुन्द) कुमुदोदको- दकरजोदधिघनगोक्षीरपूरक्रौञ्चावलिहारावलिहसावलिबला कावलय प्रतीता , चन्द्रावली-तडागादिषु जलमध्यप्रति- बिम्बितचन्द्रपङ्क्ति , ' सारइयबलाहगे इति वा ' शारदि- क—शरत्कालभावी बलाहको-मेघ , ' धन्तधोयरुप्पपट्टे इ वेति ' ध्मात -अग्निसम्पर्केण निर्मलीकृतो धौत -भूतिखर- ण्टितहस्तसतर्जनेन अतिनिशितीकृतो यो रूप्यपट्टो-रज तपत्रक स ध्मातधौतरूप्यपट्ट , अन्ये तु व्याचक्षते-ध्मा- तेन-अग्निसंयोगेन यो धौत -शोधितो रूप्यपट्ट स ध्मात- धौतरूप्यपट्ट , शालिपिष्टराशि -शालिचूर्णपुञ्ज , कुन्दपु ष्पराशि कुमुदराशिश्च प्रतीत , ' सुक्कछवाडिया इ वे ' ति छवाडि नाम वल्लादिफलिका सा च कचिद्देशविशेषे शु- ष्का सती अतीव शुक्ला भवति ततस्तदुपादान , पेहुण मिंजिया इ वति ' पेहुण मयूरपिच्छ तन्मध्यवर्तिनी पेहु- णमिञ्जिका सा चातिशुक्लेति तदुपन्यास , बिस-पद्मनीकन्द , मृणाल--पद्मतन्तु गजदन्तलवङ्गदलपुण्डरीकदलश्वेताशोक- श्वेतकणवीरश्वेतबन्धुजीवा प्रतीता , ' भवेयारूवे सिया ' इत्यादि प्राग्वत् । तदेवमुक्त वर्णस्वरूपम् ।

सम्प्रति गन्धस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह--

ते सि णं मणीणं इमेयारूवे गंधे पन्नत्ते, से जहा नाम ए कोट्ठपुडाण वा तगरपुडाण वा एलापुडाण वा चोयपुडाण वा चंपापुडाण वा दमणापुडाण वा कुंकुमपुडाण वा च- दणपुडाण वा उसीरपुडाण वा मरुआपुडाण वा जाति- पुडाण वा जूहियापुडाण वा मल्लियापुडाण वा ण्हा- णमल्लियापुडाण वा केतगिपुडाण वा पाडलिपुडाण वा णोमालियपुडाण वा अगुरुपुडाण वा लवंगपुडाण वा कप्पूरपुडाण वा वासपुडाण वा अणुवायंसि वा ओभिज्ज- माणाण वा कोट्टिज्जमाणाण वा भंजिज्जमाणाण वा उक्किरि ज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा परिभाइज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडं साहरिज्जमाणा- ण वा ओराला मणुण्णा मणहरा घाणमणनिव्वुतिकरा सव्वतो समंता गंधा अभिनिस्सव(र)ंति , भवेयारूवे, सि- या णो इणट्ठे समट्ठे , ते णं मणी° एत्तो इट्ठतराए चेव गंधेणं पन्नत्ता ।

' तेसि णमि' त्यादि, तेषा मणीनामयमेतद्रूपो गन्ध प्रज्ञप्त , तद्यथा-'से जहा नाम ए' इत्यादि, प्राकृतत्वात् 'से इति बहु- वचनार्थे प्रतिपत्तव्य , ते यथा नाम गन्धा अभिनिर्गच्छन्ती ति सम्बन्ध , कोष्ठ--गन्धद्रव्य तस्य पुटा कोष्ठपुटास्तेषां , वाशब्दा सर्वत्रापि समुच्चये , इह एकस्य पुटस्य प्रायो न तादृशो गन्ध आयाति, द्रव्यस्याल्पत्वात् , ततो बहुवचन , तगरमपि गन्धद्रव्यम् , एला प्रतीता चोय-गन्धद्रव्य चम्प- कदमनककुङ्कुमचन्दनोशीरमरुकजातीयूथिकामल्लिकास्नातम- ल्लिकाकेतकीपाटलीनवमालिकाऽगुरुलवङ्गकुसुमवासकर्पूरा णि प्रतीतानि,नवरमुशीर-वीरणीमूल स्नानमल्लिका स्नानयो- ग्यो मल्लिकाविशेष , एतेषा पुटानामनुवाते-आघ्रायकविव- क्षितपुरुषाणामनुकूले वाते वाति सति उद्भिद्यमानानामुद्घा- ट्यमानाना वाशब्द सर्वत्रापि समुच्चये ' कुट्टिज्जमाणाण वा ' इति इह पुटै परिमितानि यानि कोष्ठादीनि गन्ध- द्रव्याणि तान्यपि परिमेये परिमाणोपचारात् काष्ठपुटादी- नीत्युच्यन्ते तेषा कुट्यमानानाम्—उदूखले क्षुद्यमानानां 'भंजिज्जमाणाण वा' इति श्लक्ष्णखण्डीक्रियमाणानाम् एतच्च विशेषणद्वयं कोष्ठादिद्रव्याणामवसेयं, तेषामेव प्राय कुट्ट- नश्लक्ष्णखण्डीकरणसम्भवात् , न तु यूथिकादीनाम् , ' उ- क्किरिज्जमाणाण वा ' इति क्षुरिकादिभि कोष्ठादिपुटानां काष्ठादिद्रव्याणा वा उत्कीर्यमाणाना विकिरिज्जमाणाण वा ' इति विकीर्यमाणानामितस्ततो विप्रकीर्यमाणाना ' प- रिभुज्जमाणाण वा ' परिभोगाय उपयुज्यमानानां , कचि- त् ' परिभाइज्जमाणाण'वा , इति पाठस्तत्र परिभाइज्जमा- णाना--पार्श्ववर्तिभ्यो मनाग् दीयमानाना , ' भंडाओ भंड-

साहरिज्जमाणाण वा ' इति भाण्डात्-स्थानादेकस्मादन्यद् भाण्ड-भाजनान्तरं संह्रियमाणानाम् उदारा -स्फारास्ते च मनोज्ञा अपि स्युरत आह—मनोज्ञा—मनोऽनुकूला त-च्च मनोज्ञत्वं कुत इत्याह-मनोहरा —मनो हरन्ति-आ-त्मवशं नयन्तीति मनोहराः इतस्ततो विप्रकीर्यमाणत्वेन मनो-हरत्वं, कुत ? इत्याह—घ्राणमनोनिर्वृतिकराः, एवंभूता सर्वतः -सर्वासु दिक्षु समन्ततः -सामस्त्येन गन्धा अभि-निस्सरन्ति, जिघ्रतामभिमुखं निस्सरन्ति क्वचित् ' अ-भिनिस्सवन्तीति ' पाठः तत्रापि स एवार्थो नवरमभितः स्रवन्तीति शब्दसंस्कारः एवमुक्ते शिष्यः पृच्छति- भवे-यारूवे सिया ' स्यादेतत् यथा भवेद् एतद्रूपस्तेषां मणीनां गन्धः ?, सूरिराह-' नो इणट्ठे समट्ठे ' इत्यादि प्राग्वत् ।

तेसि णं मणीणं इमेयारूवे फासे पण्णत्ते, से जहा नामए आइणेति वा रूए ति वा बूरे इ वा णवणीए इ वा हंसगब्भतूलिया इ वा सिरीसकुसुमनिचये इ वा बालकुसुमपत्तरासी ति वा, भवे एयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, ते णं मणी एत्तो इट्ठतराए चेव ०जाव फा-सेणं पन्नत्ता ।

तसि णमि ' त्यादि, तेषां ' णमि ' ति प्राग्वन्मणीनाम-यमेतद्रूपः स्पर्शः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—' से जहा नामए ' इत्यादि, तद्यथा—आजिनकं-चर्ममयं वस्त्रं रुतं-प्रतीतं बूरो-वनस्प-तिविशेषः नवनीतं-म्रक्षणं हंसगर्भतूली शिरीषकुसुमनिच-यश्च प्रतीताः, ' बालकुमुदपत्तरासी इ वा ' इति बालानि-अचिरकालजातानि यानि कुमुदपत्राणि तेषां राशिर्बाल-कुमुदपत्रराशिः, क्वचिद् बालकुसुमपत्रराशि ' इति पाठः, ' भवे एयारूवे ' इत्यादि प्राग्वत् ।

तए णं से आभियोगिए देवे तस्स दिव्वस्स जाणवि-माणस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं पिच्छाघरमंडवं विउव्वइ अणेगखंभसयसंनिविट्ठं अब्भुग्गयसुकयवरवेइया-तोरणवररइयसालभंजियागं सुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठियप-सत्थवेरुलियविमलखंभं णाणामणि (कणगरयण) खचियउज्जलबहुसमसुविभत्तदेसभाइए ईहामियउसभ-तुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलय-पउमलयभत्तिचित्तं कंचणमणिरयणथूभियागं णाणावि-हपंचवन्नघंटापडागपरिमंडियग्गसिहरं चवलं मरीतिक-वयं विणिम्मुयंतं लाउल्लोइयमहियं गोसीस (सरस) रत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितलं उवचियचंदणकलसं चं-दणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं आसत्तोसत्तविउल-वट्टवग्घारियमल्लदामकलावं पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुं-जोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंत-गंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूतं दिव्वं तुडि-यसद्दसंपणाइयं अच्छरगणसंघविकिण्णं पासाईयं दरिस-णिज्जं ०जाव पडिरूवं । तस्स णं पिच्छाघरमंडवस्स बहुसमरमणिज्जभूमिभागं विउव्वति ०जाव मणीणं फासो तस्स णं पेच्छाघरमंडवस्स उल्लोयं विउव्वति पउमलय-भत्तिचित्तं ०जाव पडिरूवं । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगं वइरा-मयं अक्खाडगं विउव्वति । तस्स णं अक्खाडयस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महेगं मणिपेढियं विउव्वति अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाह-ल्लेणं स०व मणिमयं अच्छं सण्हं ०जाव पडिरूवं । तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महेगं सिंहासणं विउ-व्वइ, तस्स णं सीहासणस्स इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते-तवणिज्जमया चक्कला रययामया सीहा सोवण्णिया पाया णाणामणिमयाइं पायसीसगाइं जंबूणयमयाइं गत्ताइं वइरामया संधी णाणामणिमये वेच्चे, से णं सीहासणे ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालकिन्नररुरुसरभचमर-कुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं (स) सारसारोवचि-यमणिरयणपायपीढे अत्थरगमिउमसूरगणवत्तयकुसंतलि-च्चकेसरपच्चत्थुयाभिरामे सुविरइयरयत्ताणे उवचियखो-मदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे रत्तंसुअसंवुए सुरम्मे आईणग-रुयबूरणवणीयतूलफासे मउए पासाइए० ४ ।

' तए णमि ' त्यादि ततः स आभियोगिको देवस्तस्य दि-व्यस्य यानविमानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्प्रेक्षागृह-मण्डपं विकुर्वति कथंभूतमित्याह-अनेकस्तम्भशतसन्निवि-ष्टं तथा अभ्युद्गता-अत्युत्कटा सुकृता-सुष्ठु निष्पादिता वर-वेदिकानि तोरणानि वररचिताः शालभञ्जिकाश्च यत्र तद-भ्युद्गतसुकृतवरवेदिकातोरणवररचितशालभञ्जिकाकं तथा सुश्लिष्टा विशिष्टा लष्टसंस्थिता —मनोज्ञसंस्थाना प्रशस्ता प्रशस्तवास्तुलक्षणोपेता वैडूर्यविमलस्तम्भा—वैडूर्यरत्नमया विमलाः स्तम्भा यत्र तत् सुश्लिष्टविशिष्टलष्टसंस्थितप्रशस्त-वैडूर्यविमलस्तम्भं, तथा नाना मणयः खचिता यत्र भूमि-भागे स नानामणिखचितः सुखादिदर्शनात् क्तान्तस्य पा-क्षिकः परनिपातः नानामणिखचित उज्ज्वलो बहुसमः—अत्यन्तसमः सुविभक्तो भूमिभागो यत्र तत् नानामणिख-चितोज्ज्वलबहुसमसुविभक्तभूमिभागं, तथा ईहामृगा-वृकाः ऋषभतुरगनरमकरविहगाः प्रतीता व्यालाः-स्वापदभुजगाः किंनराः—व्यन्तरविशेषाः रुरवो मृगाः सरभाः-आटव्या म-हाकाया पशवः चमराः-आटव्या गावः कुञ्जराः-दन्तिनः व-नलता—अशोकादिलता पद्मलता—पद्मिन्यः एतासां भ-क्त्या—विच्छित्त्या चित्रम्—आलेख्यं यत्र तदीहामृगऋषभ-तुरगनरमकरविहगव्यालकिन्नररुरुसरभचमरकुञ्जरवनलता-पद्मलताभक्तिचित्रं, तथा स्तम्भोद्गतया—स्तम्भोपरिवर्ति-न्या वज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगतं सत् यदभिरामं तत् स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामं, ' विज्जाहरजमलजुग-लजन्तजुत्तं पिव अच्चीसहस्समालणीयं ' मिति विद्या ध-रन्तीति विद्याधराः—विशिष्टविद्याशक्तिमन्तः तेषां यमलयु-

गलानि—समानशीलानि द्वन्द्वानि तेषां यन्त्राणि—प्रपञ्चविशेषास्तैर्युक्तमिव अर्चिषा मणिरत्नप्रभाज्वालानां सहस्रमालनीय-परिवारणीय, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम अत्यद्भुतैर्मणिरत्नप्रभाजालैराकलितमिव भाति यथा नूनमिदं न स्वाभाविकं, किन्तु विशिष्टविद्याशक्तिमत्पुरुषप्रपञ्चप्रभावितमिति 'रूवगसहस्सकलियं भिसिमाणं भिब्भिसमाणं चक्खुल्लोयणलेसं सुहफासं सस्सिरीयरूवं' मिति प्राग्वत् क्वचिदेतन्न दृश्यते, 'कञ्चणमणिरयणथूभियागं' मिति काञ्चनं च मणयश्च रत्नानि च काञ्चनमणिरत्नानि तेषां-तन्मयी स्तूपिका-शिखरं यस्य तत्तथा नानाविधाभिः-नानाप्रकाराभिः पञ्चवर्णाभिर्घण्टाभिः पताकाभिश्च परि—सामस्त्येन मण्डितमग्र-शिखरं यस्य तन्नानाविधपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डिताग्रशिखरं', चपलं चञ्चलं चिकचिकायमानत्वात् मरीचिकवचं किरणजालपरिक्षेपं विनिर्मुञ्चत् 'लाउल्लोइयमहियं' मिति लाइयं नाम—यद्भूमर्गोमयादिनोपलेपनम् उल्लोइयं--कुड्यानां मालस्य च सेटिकादिभिः सम्मृष्टीकरणं लाउल्लोइयाभ्यामिव महितं--पूजितं लाउल्लोयमहितं तथा गोशीर्षेण--गोशीर्षनामकचन्दनेन दर्दरेण-बहलेन चपेटाकारेण वा दत्ता पञ्चाङ्गुलयस्तला-हस्तका यत्र तद्गोशीर्षरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलं, तथा उपचिताः-निवेशिताः चन्दनकलशा—मङ्गलकलशा यत्र तदुपचितचन्दनकलशं, 'चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागमिति' चन्दनघटैः-चन्दनकलशैः सुकृतानि-सुष्ठु कृतानि शोभितानीति तात्पर्यार्थः, यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृतानि तानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागं-द्वारदेशभागे यत्र तत् चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागं, तथा 'आसत्तोसत्तविपुलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं' मिति आ अवाङ् अधोभूमौ लग्न इत्यर्थः उत्सक्तम्-ऊर्ध्वसक्तं उल्लोचतले, उपरि सम्बद्ध इत्यर्थः विपुलो—विस्तीर्णः वृत्तः—वर्त्तुलः 'वग्घारिय' इति-प्रलम्बितो माल्यदामकलापः पुष्पमालासमूहो यत्र तदासक्तोत्सक्तविपुलवृत्तप्रलम्बितमाल्यदामकलापं तथा पञ्चवर्णेन सरसेन-सच्छायेन सुरभिणा मुक्तेन क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण-पूजया कलितं पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं 'कालागुरुपवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगन्धुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं' मिति प्राग्वत् तथा अप्सरोगणानां सङ्घः-समुदायस्तेन सम्यग् रमणीयतया विकीर्णं—व्याप्तमप्सरोगणसङ्घविकीर्णं, तथा दिव्यानां त्रुटितानाम् आतोद्यानां--वेणुवीणामृदङ्गादीनां ये शब्दास्तैः सम्प्रणादितं—सम्यक्--श्रोत्रमनोहारितया प्रकर्षेण नादितं--शब्दवद् दिव्यत्रुटितशब्दसम्प्रणादितम्, 'अच्छं ०जाव पडिरूवं' मिति यावच्छब्दकरणात्—'अच्छं सण्हं घट्ठं मट्ठं नीरयं निम्मलं निप्पंकं निक्कंकडच्छायं सप्पभं समिरीयं सउज्जोयं पासाईयं दरिसणिज्जं अभिरूवं पडिरूवं' मिति द्रष्टव्यम्, एतच्च प्राग्वद्व्याख्येयम्। 'तस्स णमि' त्यादि तस्य 'णमि' ति प्राग्वत् प्रेक्षागृहमण्डपस्यान्तः—मध्ये बहुसमरमणीयं भूमिभागं विकुर्वन्ति, तद्यथा -'आलिङ्गपुष्करमिति वे' त्यादि, तद्वत् तावद्वक्तव्यं यावन्मणिस्पर्शसूत्रपर्यन्तं, तथा चाह—'जाव मणीणं फासो' इति। 'तस्स णमि' त्यादि, तस्य णमिति पूर्ववत्, प्रेक्षागृहमण्डपस्य उल्लोकम् उपरिभागं विकुर्वन्ति पद्मलताभक्तिचित्रं 'जाव पडिरूवाम' ति, यावच्छब्दकरणात् 'अच्छं सण्हं' मित्यादिविशेषणकदम्बकपरिग्रहः। 'तस्स णमि' त्यादि तस्य—बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र 'णं' मिति पूर्ववत् एकं महान्तं वज्रमयमक्षपाटं विकुर्वन्ति तस्य चाक्षपाटकस्य बहुमध्यदेशभागे तत्रैका महतीं मणिपीठिकां विकुर्वन्ति अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन उच्चैस्त्वेनेति भावः कथम्भूतां तां विकुर्वन्तीत्यत आह 'सर्वमणिमयी—सर्वात्मना मणिमयीं यावत्करणाद् 'अच्छा' मित्यादिविशेषणसमूहपरिग्रहः तस्याश्च मणिपीठिकाया उपर्यत्र महदेकं सिंहासनं विकुर्वन्ति, तस्य च सिंहासनस्यायमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-तपनीयमयाः चक्कलाः रजतमयाः सिंहास्तैरुपशोभितं सिंहासनमुच्यते, सौवर्णिकाः -सुवर्णमयाः पादाः नानामणिमयानि पादशीर्षकाणि-पीदानामुपरितना अवयवविशेषाः, जाम्बूनदमयानि गात्राणि वज्रमयाः—वज्ररत्नापूरिताः सन्धयो-गात्राणां सन्धिमेलाः नानामणिमयं वेच्चं-तज्ज्ञातं 'से णं सीहासणे' इत्यादि तत् सिंहासनमीहामृगवृषभतुरगनरमकरव्यालकिन्नररुरुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्रं '(स) सारसारोवचियमणिरयणपायपीढं' मिति (स) सारसारैः -प्रधानैः मणिरत्नैरुपचितेन पादपीठेन सह यत्तत्तथा, प्राकृतत्वाच्च पदोपन्यासव्यत्ययः 'अत्थरयमउयमसूरगनवत्तयकुसन्तलिम्बकेसरपच्चत्थुयाभिरामं' इति अस्तरकम्-आच्छादकं मृदुकं यस्य मसूरकस्य तदस्तरकमृदु, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, नवा त्वक् येषां ते नवत्वचः कुशान्ता -दर्भपर्यन्ता नवत्वचश्च ते कुशान्ताश्च नवत्वक्कुशान्ता —प्रत्यग्रत्वग्दर्भपर्यन्तरूपाणि लम्बानि-कोमलानि नमनशीलानि च केसराणि मध्ये यस्य मसूरकस्य तत् नवत्वक्कुशान्तलिम्बकेसरम् आस्तरकमृदुना मसूरकेण नवत्वक्कुशान्तलिम्बकेसरेण प्रत्यवस्तृतम्—आच्छादितं सत् यदभिरामं तत्तथा, विशेषणपूर्वापरनिपातो याद्दच्छिकः प्राकृतत्वात्, 'आईणगरूअबूरनवणीयतूलफासे' इति पूर्ववत्, तथा 'सुविरइयरयत्ताणे' तथा सुष्ठु विरचितं सुविरचितं रजस्त्राणमुपरि यस्य तत्सुविरचितरजस्त्राणं, 'उवचियखोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छयणे' मिति उपचितं-परिकर्मितं यत्क्षौमं दुकूलं—कार्पासिकं वस्त्रं परिच्छादनं रजस्त्राणस्योपरि द्वितीयमाच्छादनं यस्य तत्तथा तत उपरि 'रत्तंसुयसंवुडे' इति रक्तांशुकेन-अतिरमणीयेन रक्तेन वस्त्रेण संवृतम्-आच्छादितमत एव सुरम्यं, 'पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे' इति प्राग्वत्।

तस्स णं सिंहासणस्स उवरिं एत्थ णं महेगं विजयदूसं विउव्वंति, सखंक (संख) कुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिगासं सव्वरयणामयं अच्छं सण्हं पासादीयं दरिसणिज्जं अभिरूवं पडिरूवं। तस्स णं सीहासणस्स उवरिं विजयदूसस्स य बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं (महं एगं) वयरामयं अंकुसं विउव्वंति, तस्सिं च णं वयरामयंसि अंकुसंसि कुंभिक्कं मुत्तादामं विउव्वंति। से णं कुंभिक्के

मुत्तादामे अन्नेहिं चउहिं अद्धकुंभिक्केहिं मुत्तादामेहिं तदद्धुच्चत्तपमाणेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते । ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरगमंडियग्गा णाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभियसमुदाया ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता वाएहिं पुव्वावरदाहिणुत्तरागएहिं मंदायं मंदायं एइज्जमाणाणि २ पलंबमाणाणि २ पेज्झंज [पज्झंझं] माणाणि २ उरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कण्णमणणिव्वुतिकरेणं सद्देणं ते पएसे सव्वओ समंता आपूरेमाणे सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणा चिट्ठंति । तए णं से आभिओगिए देवे तस्स सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमे णं एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वइ , तस्स णं सीहासणस्स पुरच्छिमे णं एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं चत्तारि भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वइ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरच्छिमे णं एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स अब्भिंतरपरिसाए अट्ठण्हं देवसाहस्सीणं अट्ठ भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वइ, एवं दाहिणेणं मज्झिमपरिसाए दसण्हं देवसाहस्सीणं दस भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वति दाहिणपच्चत्थिमे णं बाहिरपरिसाए बारसण्हं देवसाहस्सीणं बारस भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वति, पच्चत्थिमे णं सत्तण्हं अणियाहिवतीणं सत्त भद्दासणे विउव्वति, तस्स णं सीहासणस्स चउद्दिसिं एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीओ विउव्वति, तं जहा—पुरच्छिमे णं चत्तारि साहस्सीओ दाहिणे णं चत्तारि साहस्सीओ पच्चत्थिमे णं चत्तारि साहस्सीओ उत्तरे णं चत्तारि साहस्सीओ । तस्स दिव्वस्स जाणविमाणस्स इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, से जहा नामए अइरुग्गयस्स वा हेमंतियबालियसूरियस्स वा खयरिंगालाण वा रत्तिं पज्जलियाण वा जवाकुसुमवणस्स वा किंसुयवणस्स वा पारियायवणस्स वा सव्वतो समंता संकुसुमियस्स, भवेयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स एत्तो इट्ठतराए चेव ०जाव वण्णेणं पण्णत्ते, गंधो य फासो य जहा मणीणं । तए णं से आभिओगिए देवे दिव्वं जाणविमाणं विउव्वइ २ त्ता जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता सूरियाभं देवं करयलपरिग्गहियं ०जाव पच्चप्पिणति । (सू० १५)

'तस्स णमि' त्यादि तस्य सिंहासनस्योपर्युल्लोके 'अत्र' अस्मिन् स्थाने महदेकं विजयदूष्यं—वस्त्रविशेषं, आह च जीवाभिगमसूत्रटीकाकृत्—विजयदूष्यं वस्त्रविशेष इति, तं विकुर्वन्ति-स्वशक्त्या निष्पादयन्ति, कथम्भूत-मित्याह शङ्खकुन्ददकरजोऽमृतमथितफेनपुञ्जसन्निकाशम्, शङ्खः प्रतीतः, कुन्देति--कुन्दकुसुमं दकरज --उदककणा अमृतस्य--क्षीरोदधिजलस्य मथितस्य यः फेनपुञ्जो-डिण्डीरोत्करः तत्सन्निकाशं-तत्समप्रभम्, पुनः कथम्भूतमित्याह—'सव्वरयणामयं' सर्वात्मना रत्नमयम् 'अच्छं सण्हं पासाईय' मि' त्यादिविशेषणजालं प्राग्वत् । 'तस्स णमि' त्यादि तस्य सिंहासनस्योपरि तस्य विजयदूष्यस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महान्तमेकं वज्रमयं—वज्ररत्नमयमङ्कुशम्-अङ्कुशाकारं मुक्तादामावलम्बनाश्रयं विकुर्वन्ति, तस्मिंश्च वज्रमयेऽङ्कुशे महदेकं कुम्भाग्रं मगधदेशप्रसिद्धकुम्भपरिमाणं मुक्तादामं विकुर्वन्ति । 'से णमि' त्यादि, तत्कुम्भाग्रं मुक्तादामं अन्यैश्चतुर्भिः कुम्भाग्रैः-कुम्भपरिमाणैर्मुक्तादामभिस्तदर्धोच्चत्वप्रमाणमात्रैः सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्त्येन सम्परिक्षिप्तं-व्याप्तम् । 'ते णं दामा' इत्यादि, तानि पञ्चापि दामानि 'तवणिज्जलंबूसगा (ग-ग्गा ?), तपनीयमया लम्बूसगा आभरणविशेषरूपा (या सुवर्णप्रतरका सुवर्णपत्राणि तैः मण्डित-शोभित अग्रम्-अग्रभागो येषां तानि तथा अ) ग्रभागे येषां प्रलम्बमानानां तानि तथा, नानामणिरत्नैः-नानामणिरत्नमयैर्विविधैः-विचित्रैर्हारैरर्द्धहारैश्चोपशोभितः सामस्त्येनोपशोभितः समुदायो येषां तानि तथा ईषत्-मनाक् अन्योऽन्य-परस्परम् असम्प्राप्तानि-असंलग्नानि पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैः (वातैः) मन्दाय मन्दाय इति मन्दं 'एज्जमानानि' कम्पमानानि 'भृशाभीक्ष्ण्याऽविच्छेदे द्विः प्राकृतसत्वादे' रित्यविच्छेदे द्विर्वचनं तथा पचन्ति पचन्तीत्यत्र, एवमुत्तरत्रापि, ईषत्कम्पनवशादेव प्रकर्षेण इतस्ततो मनाक् चलनेन लम्बमानानि २ ततः परस्परं सम्पर्कवशात् 'पज्झंझमाणा पज्झंझमाणा' इति शब्दायमानानि २ उदारेण स्फारेण शब्देनेति योगः, स च स्फारशब्दो मनःप्रतिकूलोऽपि भवति तत आह-'मनोज्ञेन' मनोऽनुकूलेन, तच्च मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि स्यादत आह-'मणहरेण' मनांसि श्रोतॄणां हरति-एकान्तेनात्मवशं नयतीति मनोहरः 'लिहादेराकृतिगणत्वादच् प्रत्ययः, तेन, तदपि मनोहरत्वं कुत इत्याह—कर्णमनोनिर्वृतिकरेण' 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शन' मिति वचनात् हेतौ तृतीया, ततोऽयमर्थः—प्रतिश्रोतृ कर्णयोर्मनसश्च निर्वृतिकरः—सुखोत्पादकस्ततो मनोहरस्तेनेत्थम्भूतेन शब्देन तान् प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् सर्वतो—दिक्षु समन्ततो विदिक्षु आपूरयन्ति २ शत्रन्तस्य स्यादाविदं रूपम्, अत एव श्रिया—शोभया अतीवोपशोभमानानि २ तिष्ठन्ति । 'तए णमि' त्यादि, ततः स आभियोगिको देवस्तस्य सिंहासनस्यापरोत्तरेण, वायव्ये कोणे इत्यर्थः, उत्तरेण-उत्तरस्याम् 'उत्तरपुरच्छिमे णं' ईशान्याम् 'अत्र—एतासु तिसृषु दिक्षु सूर्याभस्य देवस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि विकुर्वन्ति, पूर्वस्यां च

चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्षदो ऽष्टानां देवसहस्राणां योग्यानि अष्टौ भद्रासनसहस्राणि दक्षिणस्यां मध्यमपर्षदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश भद्रासनसहस्राणि, दक्षिणापरस्यां नैर्ऋतकोण इत्यर्थः, बाह्यपर्षदो द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश भद्रासनसहस्राणि, पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपतीनां सप्त भद्रासनानि विकुर्वति । तदनन्तरं तस्य सिंहासनस्य चतसृषु दिक्षु अत्र सामानिकाऽऽदिदेवभद्रासनानां पृष्ठतः सूर्याभस्य देवस्य सम्बन्धिनां षोडशानामात्मरक्षकदेवसहस्राणां योग्यानि षोडश भद्रासनसहस्राणि विकुर्वति, तद्यथा--चत्वारि भद्रासनसहस्राणि पूर्वस्यां चत्वारि दक्षिणतश्चत्वारि पश्चिमायां चत्वारि उत्तरतः, सर्वसङ्ख्यया सप्ताधिकानि चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि ५४००७ भद्रासनानां विकुर्वति । 'तस्स णं दिव्वस्स' त्यादि, 'तस्स णमि' ति पूर्ववत् दिव्यस्य यानविमानस्यायम् अनन्तरं वक्ष्यमाणस्वरूपो वर्णावासो--वर्णकनिवेश प्रज्ञप्तः, तद्यथा--'से जहानामए' इत्यादि, स यथानाम अचिरोद्गतस्य--तत्क्षणमात्रमुद्गतस्य हैमन्तिकस्य--शिशिरकालभाविनो बालसूर्यस्य स ह्यत्यन्तमारक्तो भवति दीप्यमानश्चेत्युपादानं, वाशब्दाः सर्वेऽपि समुच्चये, खादिराङ्गाराणि वा रत्ति' मिति सप्तम्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात्, यथा--'उय निणयमत्तिन्न पूरेमसिसिरे दहे गए सूरे कत्तो, रत्तिं सुद्धे पाणियसुद्धा सउणयाणमि' त्यत्र, तदाऽयमर्थः-रात्रौ प्रज्वलितानां जपाकुसुमवनस्य वा किंशुकवनस्य वा पारिजातवनस्य वा सर्वतः--सर्वासु दिक्षु समन्ततः-सामस्त्येन सङ्कुसुमितस्य--सम्यक् कुसुमितस्य, अत्रान्तरे शिष्य पृच्छति--यादृगूरूप एतेषां वर्णः 'भवेयारूवे सिया' इति स्यात्-कथञ्चिद् भवदेतद्रूपस्तस्य दिव्यस्य यानविमानस्य वर्णः ?। सूरिराह--'नो इणट्ठे समट्ठे तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स एत्तो इट्ठतराए चेव कंततराए चेव मणुन्नतराए चेव मणामतराए चेव वण्णे पण्णत्ते' इति प्राग्वत् व्याख्येयम्, 'गंधो फासो जहा मणीणं' मिति गन्धः स्पर्शो यथा प्राग् मणीनामुक्तस्तथा वक्तव्यः, स चैव-'तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे गंधे पण्णत्ते, तं जहा-से जहानामए कोट्ठपुडाण वा तगरपुडाण वा' इत्यादि । 'तए णं से आभिओगिए देवे' इत्यादि, यावत्करणात्-'करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावइ वद्धावित्ता पच्चप्पिणंत्तियमि' ति द्रष्टव्यम् ।

तए णं से सूरिआभे देवे आभिओगस्स देवस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठ ०जाव हियए दिव्वं जिणिंदाभिगमणजोग्गं उत्तरवेउव्वियरूवं विउव्वति २ त्ता चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं दोहिं अणिएहिं, तं जहा-गंधव्वाणीएण य णट्टाणीएण य सद्धिं संपरिवुडे तं दिव्वं जाणविमाणं अणुपयाहिणीकरेमाणे २ पुरच्छिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं दुरूहति दुरूहित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ २ च्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे । तए णं तस्स सूरिआभस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ तं दिव्वं जाणविमाणं अणुपयाहिणीकरेमाणा उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं दुरूहंति दुरूहित्ता पत्तेयं २ पुव्वणत्थेहिं भद्दासणेहिं णिसीयंति, अवसेसा देवा य देवीओ य तं दिव्वं जाणविमाणं ०जाव दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं दुरूहंति २ हित्ता पत्तेयं २ पुव्वणत्थेहिं भद्दासणेहिं निसीयंति । तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स तं दिव्वं जाणविमाणं दुरूढस्स समाणस्स अट्ठट्ठमंगलगा पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थिता, तं जहा-सोत्थियसिरिवच्छ ०जाव दप्पणा । तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिंगारदिव्वा य छत्तपडागा सचामरा दंसणरतिया आलोयदरिसणिज्जा वाउद्धुयविजयवेजयंतीपडागा ऊसिया गगणतलमणुलिहंती पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थिया । तयणंतरं च णं वेरुलियभिसंतविमलदंडं पलंबकोरंटमल्लदामोवसोभितं चंदमंडलनिभं समुस्सियं विमलमायवत्तं पवरसीहासणं च मणिरयणभत्तिचित्तं सपायपीढं सपाउया जोयसमाउत्तं बहुकिंकरामरपरिग्गहियं पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थियं । तयाणंतरं च णं वइरामयवट्टलट्ठसंठियसुसिलिट्ठपरिघट्ठमट्ठसुपतिट्ठिए विसिट्ठे अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सुस्सिए [परिमंडियाभिरामे] वाउद्धुयविजयवेजयतीपडागच्छत्तातिच्छत्तकलिते तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जोअणसहस्समूसिए महतिमहालए महिंदज्झए पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थिए । तयाणंतरं च णं सुरूवणेवत्थपरिकच्छिया सुसज्जा सव्वालंकारभूसिया महया भडचडगरपहगरेणं पंचअणियाहिवइणो पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थिया । [तयाणंतरं च णं बहवे आभिओगिया देवा देवीओ य सएहिं २ रूवेहिं सएहिं २ विसेसेहिं सएहिं २ विंदेहिं सएहिं २ णेज्जाएहिं सएहिं २ णेवत्थेहिं पुरतो अहाणुपुव्वीए संपत्थिया] तयाणंतरं च णं सूरियाभविमाणवासिणो बहवे वेमाणिया देवा य देवीओ य सव्विड्ढीए ०जाव रूवेणं सूरियाभं देवं पुरतो पासतो य मग्गतो य समणुगच्छंति । (सू० १६)

'तए णं से सूरियाभे देवे' इत्यादि 'दिव्यं-प्रधानं जिनेन्द्रस्य-भगवतो वर्द्धमानस्वामिनोऽभिगमनाय-अभिमुखं गमनाय योग्यम्-उचितं जिनेन्द्राभिगमनयोग्यमुत्तरवैक्रियं रूपं विकुर्वति विकुर्वित्वा चतसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिर्द्वाभ्यामनीकाभ्यां, तद्यथा-गन्धर्वानीकेन नाट्यानीकेन च, सार्द्धं, तत्र सहभावः स्वस्वामिभावमन्तरेणापि दृष्टो, यथा समानगुणविभवयोर्द्वयोर्मित्रयोः, अत स्वस्वामिभावप्रकटनार्थमाह--सपरिवुडे' सम्यगाराधकभावं बिभ्राणैः परिवृतः-सम्परिवृतः तत् दिव्यं यानविमानमनुप्रदक्षिणीकुर्वन्-पूर्वेणोपगतानुकूलेन प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वेण तोरणेनानुप्रविश-

नि-स्वसिंहासनानुकूलं प्रविशति प्रविशन् पूर्वेण 'त्रिसोपानप्रतिरूपकेण' प्रतिविशिष्टरूपेण त्रिसोपानेन तद् यानविमानं 'दुरूहइ' त्ति आरोहति, आरुह्य च 'जेणेव' त्ति यस्मिन्नेव देशे तस्य मणिपीठिकाया उपरि सिंहासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य च सिंहासनवरगतः सन् पूर्वाभिमुखः संनिषण्णः—सम्यक्—सकलसभ्यकजनचमत्कारकारितया उपवेशनक्रियया उपविष्टः । 'तए णं' इत्यादि, ततस्तस्य सूर्याभस्य देवस्य चत्वारि सामानिकदेवसहस्राणि तद् दिव्यं यानविमानमनुप्रदक्षिणीकुर्वन्ति, उत्तरेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेणारोहन्ति, 'पुव्वणत्थेहिं' इत्यादि अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया पूर्वन्यस्तेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति, अवशेषा अभ्यन्तरपर्षदादयो देवा देव्यश्च दक्षिणेन त्रिसोपानप्रतिरूपकेणारोहन्ति, आरुह्य च स्वेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति । 'तए णं' इत्यादि ततस्तस्य सूर्याभस्य देवस्य तद् दिव्यं यानविमानमारूढस्य पुरतोऽष्टाष्टमङ्गलकानि यथानुपूर्व्या—वक्ष्यमाणपाठक्रमेणेत्यर्थः, संप्रस्थितानि, तद्यथा—'सोत्थियसिरिवच्छ' इत्यादि, पूर्वं स्वस्तिकं तदनन्तरं श्रीवत्सस्तदनन्तरं पूर्णकलशभृङ्गारादिव्यातपत्रपताका सचामरा कथम्भूता? इत्याह—'दर्शनरतिका' दर्शने-अवलोकने रतिर्यासु ता दर्शनरतिका, इह दर्शनरतिकमपि किञ्चिदालोकदर्शनीयं न भवत्यमङ्गलत्वात् यथा गर्भवती युवतिः, अत आह-आलोके—बहिः प्रस्थानसमयभाविनि दर्शनीया द्रष्टुं योग्या मङ्गल्यत्वात्, अन्ये त्वाहुः—आलोके दर्शनीया न पुनरत्युच्चा आलोकदर्शनीया, तथा वातोद्धूता विजयसूचिका वैजयन्तीति विजयवैजयन्ती च उच्छ्रिता ऊर्ध्वीकृता गगनतलम् अम्बरतलमनुलिखन्ती अभिलङ्घयन्ती पुरतो—यथानुपूर्व्या संप्रस्थिता । 'तयणन्तरं च णं' इत्यादि, तदनन्तरं 'वेरुलियभिसंतविमलदंड' मिति 'वैडूर्यो' वैडूर्यरत्नमयो भिसन् दीप्यमानो विमलो निर्मलो दण्डो यस्य तत्तथा 'पलंबकोरंटमल्लदामोवसोहिय' मिति, प्रलम्बते इति प्रलम्बि तेन प्रलम्बमानेन कोरण्टमाल्यदाम्ना कोरण्टपुष्पमालयोपशोभितं प्रलम्बकोरण्टमाल्यदामोपशोभितं चन्द्रमण्डलनिभं दीप्त्या शोभया वर्तुलतया चन्द्रमण्डलाकारं समुच्छ्रितं सम्यगूर्ध्वीकृतं विमलमातपत्रं तथा प्रवरसिंहासनं मणिरत्नैः भक्त्या विच्छित्त्या चित्रं यत् तन्मणिरत्नभक्तिचित्रं, सह पादपीठं यस्य तत्सपादपीठं, तथा 'सपाउयाजोगसमाउत्त' मिति, पादुकायोगः पादुकाद्वयं तस्य समायोजनं समायुक्तं सह पादुकायोगसमायुक्तं यस्य तत्तथा 'बहुकिंकरामरपरिग्गहियमपि' ति बहुभिः किङ्करैः—किङ्करकल्पैरमरैः परिगृहीतं पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितं तदनन्तरं 'वइरामयवट्टलट्ठसंठियसुसिलिट्ठपरिघट्ठमट्ठसुपइट्ठिए' त्ति, वज्रमयो वज्ररत्नमयः तथा वृत्तं वर्तुलं लष्टं मनोज्ञं संस्थितं संस्थानमाकारो यस्य स वृत्तलष्टसंस्थितः तथा सुश्लिष्टः सुसंश्लिष्टावयवो मसृण इत्यर्थः, परिघृष्ट इव परिघृष्टः खरशाणया पाषाणप्रतिमावत् मृष्ट इव मृष्टः सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव सुप्रतिष्ठितो न तु तिर्यक्पतितस्तथा वक्रः, ततः एतेषां पदानां पदद्वयमीलनेन कर्मधारयः, अत एव अनेकवरपञ्चवर्णा ... विशिष्टः—अतिशायी, तथा अनेकानि-अनल्पान्यनेककुडभीसहस्राणि वराणि-प्रधानानि पञ्चवर्णानि कुडभीसहस्राणि उच्छ्रितानि यत्र सोऽनेकवरपञ्चवर्णकुडभीसहस्रोच्छ्रितः क्तान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् वातोद्धतविजयवैजयन्तीपताकाच्छत्रातिच्छत्रकलितः तुङ्गः—अत्युच्चो योजनसहस्रप्रमाणोच्छ्रयत्वात्, तथा गगनतलम् अम्बरतलमनुलिखत् शिखरम्—अग्रभागो यस्य स तथा योजनसहस्रमुच्छ्रित अत एव 'महइमहालए' इति, अतिशयेन महान् महेन्द्रध्वजः पुरतो—यथानुपूर्व्या संप्रस्थितः । तदनन्तरं 'सुरूवनेवत्थपरिकच्छिया' इति सुरूपं नेपथ्यं परिकक्षितं-परिगृहीतं यैस्ते तथा, तथा सुष्ठु अतिशयेन सज्जा-परिपूर्णा स्वसामग्रीसमायुक्ततया प्रगुणीभूता-सर्वालङ्कारविभूषिता महता भडचडगरपहकरेणं ति महता-अतिशयेन भटचटकरपहकरेण-चटकरप्रधानभटसमूहेन पञ्चानीकानि पञ्चानीकाधिपतयः पुरतो—यथाऽनुपूर्व्या संप्रस्थिताः । तदनन्तरं च सूर्याभविमानवासिनो बहवो वैमानिका देवा देव्यश्च सर्वर्द्ध्या यावत्करणात्—'सव्वजुईए सव्वबलेण' मित्यादि-परिग्रहः, सूर्याभं देवं पुरतः पार्श्वतो मार्गतः-पृष्ठतः समनुगच्छन्ति ।

तए णं से सूरियाभे देवे तेणं पंचाणीयपरिक्खित्तेणं वइरामयवट्टलट्ठसंठिएणं० जाव जोयणसहस्समूसिएणं महतिमहालतेणं महिंदज्झएणं पुरतो कड्ढिज्जमाणेणं चउहिं सामाणियसहस्सेहिं ०जाव सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि य बहूहिं सूरियाभविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए ०जाव रवेणं सोहम्मस्स कप्पस्स मज्झंमज्झेणं तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुभावं उवदंसेमाणे २ पडिजागरेमाणे २ जेणेव सोहम्मकप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छति २ छित्ता जोयणसयसाहस्सिएहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे वीतीवयमाणे ताए उक्किट्ठाए ०जाव तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झंमज्झेणं वीइवयमाणे २ जेणेव नंदीसरवरदीवे जेणेव दाहिणपुरच्छिमिल्ले रतिकरपव्वते तेणेव उवागच्छति २ छित्ता तं दिव्वं देविड्ढिं ०जाव दिव्वं देवाणुभावं पडिसाहरेमाणे २ पडिसंखेवेमाणे २ जेणेव जंबूदीवे दीवे जेणेव भारहे वासे जेणेव आमलकप्पा नयरी जेणेव अंबसालवणे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ छित्ता समणं भगवं महावीरं तेणं दिव्वेणं जाणविमाणेणं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ रेत्ता समणस्स भगवतो महावीरस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसिभागे तं दिव्वं जाणविमाणं ईसिं चउरंगुलमसंपत्तं धरणितलंसि ठवेइ ठवित्ता चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं दोहिं अणीयाहिं, तं जहा-गंधव्वाणिएण य णट्टाणिएण य सद्धिं संपरिवुडे ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ पुरच्छिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहति । तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ ता-

ओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणप-डिरूवएणं पच्चोरुहति, अवसेसा देवा य देवीओ य ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ दाहिणिल्लेणं तिसोवा-णपडिरूवएणं पच्चोरुहति । तए णं से सूरियाभे देवे च-उहिं अग्गमहिसीहिं ०जाव सोलसहिं आयरक्खदेवसाह-स्सीहिं अण्णेहि य बहुहिं सूरियाभविमाणवासीहिं वे-माणिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए ०जाव णाइयरवेणं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा-गच्छति२ छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेति करित्ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-अहं णं भंते ! सूरियाभे देवे देवाणुप्पियाणं वं-दामि णमसामि ०जाव पज्जुवासामि (सू० १७) सूरियाभाति समणे भगवं महावीरे सूरियाभं देवं एवं वयासी-पोराण-मेयं सूरियाभा ! जीयमेयं सूरियाभा ! किच्चमेयं सूरिया-भा ! करणिज्जमेयं सूरियाभा ! आइण्णमेयं सूरियाभा ! अब्भणुण्णायमेयं सूरियाभा ! जे णं भवणवइवाणमंतर-जोइसवेमाणिया देवा अरहंते भगवंते वंदंति नमंसंति वन्दित्ता नमंसित्ता तओ पच्छा साइं साइं नामगोत्ताइं साहिंति, तं पोराणमेयं सूरियाभा ! ०जाव अब्भणुण्णाय-मेयं सूरियाभा ! (सू० १८) तए णं से सूरियाभे देवे समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठ० जाव समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे णातिदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासति । (सू० १९)

'तए णं'मित्यादि ततः स सूर्याभो देवः तेन पञ्चानीकप-रिक्षिप्तेन यथोक्तविशेषणविशिष्टेन महेन्द्रध्वजेन पुरतः प्र-कृष्यमाणेन चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिः सपरि-वाराभिरग्रमहिषीभिस्तिसृभिः पर्षद्भिः सप्तभिरनीकाधि-पतिभिः षोडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिः सू-र्याभविमानवासिभिर्वैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वर्द्ध्या सर्वद्युत्या यावत्करणात्-'सव्वबलेणं सव्वसमु-दएणं सव्वादरेणं सव्वविभूसाए सव्वविभूइए सव्वसंभ-मेणं सव्वपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सव्वदिव्वतुडियस-हसन्निनाएणं महया इड्ढीए महया जुईए महया बलेणं म-हया समुदएणं महया वरतुडियजमगसमगपडुप्पवाइय-रवेणं संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुक्कमुरयमुइंग-दुंदुभिनिग्घोसनाइयरवेणं' मिति परिगृह्यते, सौधर्मस्य क-ल्पस्य मध्येन तां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुभूतिं 'लालेमाणे २' इति उपलालयन् २ लीलया उ-पभुञ्जान इति भावः, येनैव सौधर्मस्य कल्पस्योत्तराहो निर्याणमार्गो-निर्गमनमार्गस्तेनैव पार्श्वेनोपागच्छति 'ताए उक्किट्ठाए' इत्यादि पूर्ववद्यावत् दिव्यया देवगत्या योजन-शतसहस्रकैः-योजनलक्षप्रमाणैर्विग्रहैः—क्रमैरवपतन्-अध-स्तादवतरन् व्यतिव्रजंश्च गच्छंश्च तिर्यग् असङ्ख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यंमध्येन 'जेणेव' त्ति नन्दीश्वरो द्वीपः यस्मिन् प्रदेशे यस्मिन्नेव च प्रदेशे तस्मिन्नन्दीश्वरे द्वीपे दक्षिणपूर्वः-आग्नेयकोणवर्त्ती रतिकरनामा पर्वतस्तस्मिन्नु-पागच्छति उपागत्य च तां दिव्यां देवर्द्धिं यावद् दिव्यं दे-वानुभावं शनैः २ प्रतिसंहरन् २ एतदेव पर्यायेण व्याच-ष्टे प्रतिसंक्षिपन् २ यस्मिन् प्रदेशे जम्बूद्वीपो नाम द्वीपः तत्र च जम्बूद्वीपे यस्मिन् प्रदेशे भारतवर्षं तस्मिंश्च भा-रतवर्षे यस्मिन् प्रदेशे आमलकल्पा नगरी तस्याश्चाऽऽम-लकल्पाया नगर्या बहिर्यस्मिन्प्रदेशे आम्रशालवनं चैत्यं तस्मिंश्च चैत्ये यस्मिन् प्रदेशे श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव' त्ति तत्रोपागच्छति, सर्वत्र तृतीया सप्तम्यर्थे द्रष्टव्या प्राकृतत्वात् उपागत्य च श्रमणं भगवन्तं महावीरं तेन प्रागु-क्तस्वरूपेण दिव्येन यानविमानेन सह त्रिकृत्वः त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणीकरोति, आदक्षिणप्रदक्षिणीकृत्य च श्रमण-स्य भगवतो महावीरस्यापेक्षया य उत्तरपूर्वो दिग्भागस्तमप-क्रामति—गच्छति अपक्रम्य च तद् दिव्यं यानविमानमीषद् एतदेव प्रकटयति—चतुरङ्गुलं ; चतुर्भिरङ्गुलैरित्यर्थः, अ-सम्प्राप्तं सत् धरणीतले स्थापयति स्थापयित्वा चतसृभिर-ग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः द्वाभ्यामनीकाभ्यां तद्यथा— गन्धर्वानीकेन नाट्यानीकेन च सार्द्धं संपरिवृतस्तस्माद् दिव्यात् यानविमानात् पूर्वेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्य-वतरति, चत्वारि सामानिकदेवसहस्राण्युत्तरेण शेषा दक्षि-णेन । 'तए णमि'त्यादि 'वंदामि नमसामि ०जाव पज्जुवासा-मी' त्यत्र यावच्छब्दकरणात्-'सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेमि' इति परिग्रहः ततः 'सूरियाभा-इ'इत्यादि, सूरियाभात् आदि —मुख्यः पर्युपासकतया यस्य स सूर्याभादिः श्रमणो भगवान् महावीरस्तं सूर्याभं देवमेव-मवादीत्-'पोराणमेयमि'त्यादि प्राग्वत् 'नच्चासन्ने' इत्यादि, ना-त्यासन्ने नातिनिकटेऽवग्रहपरिहारात् नात्यासन्ने वा स्थाने वर्त्तमान इति गम्यम् नातिदूरे इति न नैवातिदूरे अतिविप्रकृ-ष्टेऽनौचित्यपरिहारात् नातिदूरे वा 'सुस्सूसमाणे' इति भग-वद्वचनानि श्रोतुमिच्छन् 'अभिमुहे' इति अभि भगवन्तं लक्षीकृत्य मुखमस्येति अभिमुखो, भगवतः संमुख इ-त्यर्थः, विनयेन हेतुना 'पंजलिउडे' इति प्रकृष्टः प्रधानो ललाटतटघटितत्वेन अञ्जलिः हस्तन्यासविशेषः कृतो येन स प्राञ्जलिकृतः, सुखादिदर्शनात् क्तान्तस्य परनिपातः पर्युपास्ते—सेवते।

तए णं समणे भगवं महावीरे सूरियाभस्स देवस्स तीसे य महतिमहालियाए परिसाए ०जाव परिसा जामेव-दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया (सू० २०) तए णं से सूरियाभे देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ ०जाव हयहियए उट्ठाए उट्ठेति उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-अहण्णं भंते ! सूरियाभे देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिते ? सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी ?

परित्तसंसारिते अणंतसंसारिए ? सुलभबोहिए दुल्लभबोहिए ? आराहते विराहते ? चरिमे अचरिमे ? सूरियाभाइ समणे भगवं महावीरे सूरियाभं देवं एवं वदासी–सूरियाभा ! तुमं णं–भवसिद्धिए णो अभवसिद्धिते ०जाव चरिमे, णो अचरिमे । (सू० २१) तए णं से सूरियाभे देवे समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए परमसोमणस्से समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति२त्ता एवं वदासी तुब्भे णं भंते ! सव्वं जाणह सव्वं पासह (सव्वओ जाणह सव्वओ पासह) सव्वं कालं जाणह सव्वं कालं पासह सव्वे भावे जाणह सव्वे भावे पासह जाणंति णं देवाणुप्पिया मम पुव्विं वा पच्छा वा ममेयरूवं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं लद्धं पत्तं अभिसमण्णागयं ति, तं इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं भत्तिपुव्वगं गोयमातियाणं समणाणं निग्गंथाणं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं दिव्वं बत्तीसतिबद्धं नट्टविहिं उवदंसित्तए । (सू० २२) तए णं समणे भगवं महावीरे सूरियाभेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे सूरियाभस्स देवस्स एयमट्ठं णो आढाति णो परियाणाति तुसिणीए संचिट्ठति । (सू० २३×)(रा०) तए णं से सूरियाभे देवे तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं पडिसाहरइ पडिसाहरित्ता खणेणं जाते एगे एगभूए तए णं से सूरियाभे देवे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ वंदति णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता नियगपरिवालसद्धिं संपरिवुडे तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहति दुरुहित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया । (सू० २५)

तत श्रमणो भगवान् महावीरः सूर्याभस्य देवस्य श्वेतस्य राज्ञो धारणीप्रमुखानां च देवीनां तस्याश्च 'महइमहालियाए' इति अतिशयेन महत्या 'इसिपरिसाए' इति ऋषय:—त्रिकालदर्शिनस्तेषां पर्षत् तस्याः ; अवध्यादिजिनपर्षद् इत्यर्थ , मुनिपर्षदो यथोक्तानुष्ठानानुष्ठायिसाधुपर्षद. 'जतिपरिसाए' इति यतन्ते उत्तरगुणेषु विशेषत इति यतयो—विचित्रद्रव्याद्यभिग्रहाद्युपेता साधवस्तेषां पर्षदो यतिपर्षद , 'विदुपरिसाए' इति विद्वत्परिषदः—अनेकविज्ञानपर्षदो देवपर्षद इक्ष्वाकुपर्षद क्षत्रियपर्षद: कौरव्यपर्षद. कथम्भूताया इत्याह—'अणेगसयाए' इति अनेकानि पुरुषाणां शतानि सङ्ख्यया यस्याः सा अनेकशता तस्याः 'अणेगवद्दाए' इति अनेकानि वृन्दानि यस्या. सा तथा तस्याः, 'अणेगसयवंद्रपरिवाराए' इति अनेकशतानि-अनेकशतसङ्ख्यानि वृन्दानि परिवारो यस्या. सा तथा तस्या , 'महतिमहालियाए परिसाए' अतिशयेन महत्या पर्षद' 'ओहबले' इति ओघेन—प्रवाहेण बलं यस्य , न तु कथमपि बलहानिरुपजायते इति भाव 'एवं जहा उववाइए तहा भाणियव्वमि' ति, एवं यथा औपपातिके ग्रन्थे तथा वक्तव्य, तच्चैवम्—'अइबले महाबले अपरिमियबलवीरियतेयमाहप्पकंतिजुत्ते सारदनवत्थणियमहुरगंभीरकुंचनिग्घोसदुंदुभिस्सरे उरे वित्थडाए कंठे वट्टियाए सिरे समाइण्णाए अगरलाए अमम्मणाए फुडविसयमहुरगभीरगाहिगाए सव्वक्खरसण्णिवाइयाए गिराए सव्वभासाणुगामिणीए सव्वसंसयविमोयणीए अपुणरुत्ताए सरस्सईए जोयणणीहारिणा सरेणं अद्धमागहाए भासाए भासइ, अरिहा धम्मं परिकहेइ, तंजहा—अत्थि लोए अत्थि अलोए अत्थि जीवे अत्थि अजीवे' त्यादि, तावत् 'तए णं सा महइमहालिया मणुस्सपरिसा समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ २ त्ता एवं वयासी—सुयक्खाए णं भंते ! निग्गंथे पावयणे, नत्थि णं कई समणे माहणे वा एरिसं धम्ममाइक्खित्तए, एवं वइत्ता जामेव दिसिं पाउब्भूता तामेव दिसिं पडिगया । तए णं सेए राया समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए ०जाव हरिसवसविसप्पमाणहियए समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता अट्ठाइं परियाएइ परियाइत्ता उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ त्ता एवं वयासी—सुयक्खाए णं भंते ! निग्गंथे पावयणे ०जाव एरिसं धम्ममाइक्खित्तए, एवं वइत्ता हत्थिं दुरूहइ २ त्ता समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतियाओ अंबसालवणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगते', इति, इदं च प्राय सकलमपि सुगमं नवरं यामेव दिशमाश्रित्य , किमुक्तं भवति ?—यतो दिश सकाशात् प्रादुर्भूत—समवसरणे समागतस्तामेव दिशं प्रतिगत । सम्प्रति सूर्याभो देवो धर्मदेशनाश्रवणतो जातप्रभूततरसंसारनिर्वेद स्वविषयं भव्यत्वादिकं पिपृच्छिषुर्यत्करोति तदाह–'तए णं' त्यादि 'भवसिद्धिए' इति भवे सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको, भव्य इत्यर्थ , तद्विपरीतोऽभवसिद्धिक , अभव्य इत्यर्थ , भव्योऽपि कश्चिन्मिथ्यादृष्टिर्भवति कश्चित्सम्यग्दृष्टिस्तत आत्मन सम्यग्दृष्टित्वनिश्चयाय पृच्छति–सम्यग्दृष्टिको मिथ्यादृष्टिक , सम्यग्दृष्टिरपि कश्चित्परिमितसंसारो भवति कश्चिदपरिमितसंसार , उपशमश्रेणिशिर प्राप्तानामपि केषाञ्चिदनन्तसंसारभावाद् , अत पृच्छति—परीतसंसारिकोऽनन्तसंसारिकः ? ,परीत.—परिमित स चासौ संसारश्च परीतसंसार. सोऽस्यास्तीति परीतसंसारिक , 'अनन्तोऽनवरतावर्ती' कप्रत्यय, एवमनन्तश्चासौ संसारश्चानन्तसंसार. सोऽस्मीति अनन्तसंसारिक , परीतसंसारिकोऽपि कश्चित् सुलभबोधिको भवति यथा शालिभद्रादिक , कश्चिद् दुर्लभबोधिको यथा पुरोहितपुत्रजीव, तत पृच्छति सुलभा बोधि —भवान्तरे जिनधर्मप्राप्तिर्यस्यासौ सुलभबोधिक. , एवं दुर्लभबोधिकः, सुलभबोधिकोऽपि कश्चिद्बोधिं लब्ध्वा विराधयति तत. पृच्छति—आराधयति

सम्यक् पालयति बोधिमित्याराधक तद्विपरीतो विराधक , आराधकोऽपि कश्चित्तद्भवमोक्षगामी न भवति ततः पृच्छति—चरमोऽचरमो वा ?, चरमोऽनन्तरभावी भवो यस्यासौ चरम 'अभ्रादिभ्य' इति मत्वर्थीयोऽप्रत्ययस्तद्विपरीतोऽचरम, एवमुक्त सूर्याभादि श्रमणो भगवान् महावीरस्तं सूर्याभ देवमेवमवादीत्—भो सूर्याभ ! त्वं भवसिद्धिको, नाभवसिद्धिक । यावत्करणात्-'सम्मदिट्ठी नो मिच्छादिट्ठी परित्तसंसारिए नो अणंतसंसारिए सुलभबोहिए नो दुल्लभबोहिए आराहए नो विराहए' इति परिग्रह , 'तुब्भे णं भंते!,' तुब्भे' इति यूयं णमिति'वाक्यालङ्कार भदन्त! सर्वं केवलवेदसा जानीथ सर्वं केवलदर्शनेन पश्यथ,अनेन द्रव्यपरिग्रह ,तत्र सर्वशब्दो देशकार्त्स्न्येऽपि वर्त्तते यथा अस्य सर्वस्यापि ग्रामस्यायमधिपतिरिति सचराचरविषयज्ञानदर्शनप्रतिपादनार्थमाह- सव्वतो जाणह सव्वओ पासह' सर्वत - सर्वत्र दिक्षु ऊर्ध्वमधो लोकऽलोक चेति भाव , जानीथ पश्यथ च, अनेन क्षेत्रपरिग्रह , तत्र सर्वद्रव्यसर्वक्षेत्रविषय वार्त्तमानिकमात्रमपि ज्ञान दर्शनं वा सम्भाव्येत तत सकलकालविषयज्ञानदर्शनप्रतिपादनार्थमाह-सर्वकालम्-अतीतमनागत वर्त्तमान च जानीथ पश्यथ, एतेन कालपरिग्रह , तत्र कश्चित् सर्वद्रव्यसर्वक्षेत्रसर्वकालविषयमपि ज्ञान सर्वपर्यायविषय न सम्भावयेत् यथा मीमांसकादि , अत आह-सर्वान् भावान्-पर्यायान् प्रतिद्रव्यमात्मीयान् परकीयांश्च केवलवेदसा जानीथ, केवलदर्शनेन पश्यथ। अथ भावा दर्शनविषया न भवन्ति तत कथमुक्तम्-'सव्व भावे पासह ' इति ?, नैष दोष , उत्कलितरूपतया हि ते भावा दर्शनविषया न भवन्ति अनुत्कलितरूपतया तु ते भवन्त्येव, तथा चोक्तम्-" निर्विशेष विशेषाणा, ग्रहो दर्शनमुच्यते" इति, तत - जाणति ' ण ' मिति पूर्ववत् देवानांप्रिया पूर्वमपि अनन्तरमुपदर्श्यमाननाट्यविधे पश्चादपि च उपदर्श्यमाननाट्यविधे , उत्तरकाल मम एतद्रूपा दिव्या देवर्द्धि दिव्या देवद्युतिं दिव्यं देवानुभाव लब्ध (लब्ध) देशान्तरगतमपि किञ्चिद्भवति तत आह-प्राप्त, प्राप्तमपि किञ्चिदन्तरायवशादनात्मवश भवति तत आह-अभिसमन्वागत, तत इच्छामि णमि' त्यादि, इच्छामि णमिति-पूर्ववत् , देवाना प्रियाणा पुरतो भक्तिपूर्वक-बहुमानपुरस्सर गौतमादीना श्रमणाना निर्ग्रन्थानां दिव्या देवर्द्धि दिव्या देवद्युतिं दिव्य देवानुभावमुपदर्शयितु द्वात्रिंशद्विध-द्वात्रिंशत्प्रकारं नाट्यविधिं नाट्यविधानमुपदर्शयितुमिति । 'तए णमि'त्यादि, तत श्रमणो भगवान् महावीर सूर्याभेण देवेन एवमुक्त सन् सूर्याभस्य देवस्यैनम्-अनन्तरोदितमर्थं नाद्रियते-न तदर्थकरणायादरपरो भवति, नापि परिजानाति—अनुमन्यते, स्वतो वीतरागत्वात् गौतमादीना च नाट्यविधे स्वाध्यायादिविघातकारित्वात् , केवलं तूष्णीकोऽवतिष्ठते, एवं द्वितीयमपि वार, तृतीयमपि वारमुक्त सन् भगवानेवमवतिष्ठते । ' तए णमि ' त्यादि, तत पारिणामिक्या बुद्धया तत्क्षमवगस्य मौनमेव भगवत उचितं न पुन किमपि वक्तुं केवल मया भक्तिरात्मीयोपदर्शनीयेति प्रमोदातिशयतो जातपुलक सन् सूर्याभो देव श्रमण भगवन्तं महावीर वन्दते—स्तौति नमस्यति—कायेन वन्दित्वा नमस्यित्वा

च ' उत्तरपुरच्छिम दिसीभागमि ' त्यादि सुगम , नवर बहुसमभूमिवर्णनप्रेक्षागृहमण्डपवर्णनमणिपीठिकासिंहासनतदुपयुल्लोचाङ्कुशमुक्तादामवर्णनानि च प्राग्वद् भावनीयानि । ' तए णमि ' त्यादि तत सूर्याभो देवस्तीर्थङ्करस्य भगवत आलोके प्रणाम करोति,कृत्वा चानुजानातु भगवान् मामित्यनुज्ञापना कृत्वा सिंहासनवरगत सन् तीर्थकराभिमुख सन्निषण्ण । (रा०)। नाट्यविधि 'णट्ट' शब्दे चतुर्थभागे उक्ता ।)

भंते त्ति भयवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वदति नमंसति २त्ता एवं वयासी- सूरियाभस्स णं भंते! देवस्स एसा -दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवाणुभावे कहिं गते कहिं अणुपविट्ठे ?, गोयमा ! सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?-सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे, गोयमा !, से जहा नाम ए कूडागारसाला सिया दुहतो लित्ता दुहतो गुत्ता गुत्तदुवारा णिवाया णिवायगंभीरा, तीसे णं कूडागारसालाते अदूरसामंते एत्थ णं महेगे जणसमूहे चिट्ठति , तए णं से जणसमूहे एगं महं अब्भवद्दलगं वा वासवद्दलगं वा महावायं वा इज्जमाणं पासति २ त्ता तं कूडागारसालं अतो अणुपविसइ २ त्ता णं चिट्ठइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चति-सरीरं अणुपविट्ठे ।(सू०२६)

भदन्तेत्यामन्त्रणपुरस्सर भगवान् गौतम श्रमण भगवन्त महावीर वदन्त नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एव' वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् पुस्तकान्तर त्विद वाचनान्तर दृश्यते , ' तेण कालेणं तेण समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जिट्ठे अतेवासी ' इत्यादि , अस्य व्याख्या-तस्मिन् काले तस्मिन् समये णशब्दो वाक्यालङ्कारार्थ . श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ' ज्येष्ठ ' इति प्रथमोऽन्तेवासी-शिष्य , अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसङ्घाधिपतित्वमावेदयति, इन्द्रभूतिरिति मातापितृकृत नामधेय नामेति प्राकृतत्वात् विभक्तिपरिणामेन नाम्नेति द्रष्टव्यम् , एवमन्यत्रापि यथायोग भावनीयम् , अन्तेवासी च किल विवक्षया श्रावकोऽपि स्यादतस्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थमाह—' अनगार , न विद्यते अगार—गृहमस्येत्यनगार , अयं च विगीतगोत्रोऽपि सम्भाव्येत अत आह-गौतमो गोत्रेण, गौतमाह्वयगोत्रसमन्वित इत्यर्थ , अय च तत्कालोचितदेहपरिमाणापेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादत आह--सप्तोत्सेध,--सप्तहस्तप्रमाणशरीरोच्छ्राय , अय चेत्थंभूतो लक्षणहीनोऽपि शङ्क्येतातस्तदाशङ्कापनोदार्थमाह--' समचउरंससठाणसठिए ' इति , समा —शरीरलक्षणशास्त्रोक्तप्रमाणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत् समचतुरस्रं अस्रयस्त्विह चतुर्दिग्विभागोपलक्षिता शरीरावयवा द्रष्टव्या , अन्ये त्वाहु —समा—अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽप्यस्रयो यत्र तत् समचतुरस्रं तच्च तत् संस्थान च , संस्थानम्--आकार तच्च , वामदक्षिणजान्वोरन्तर आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तर वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति, अपरे त्वाहु --विस्तारो-

रसंधयो समत्वात् समचतुरस्रं तच्च तत्संस्थानं च २, संस्थानम्—आकारस्तेन संस्थितो—व्यवस्थितो य स तथा 'जाव उट्ठाए उट्ठेइ' इति यावत्करणात्—वज्जरिसहसंघयणे कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सी घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेयलेसे चउद्दसपुव्वी चउनाणोवगए सव्वक्खरसंनिवाई समणस्स भगवतो महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तए णं से भगवं गोयमे जायसड्ढे जायसंसए जायकोउहल्ले उप्पन्नसड्ढे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले संजायसड्ढे संजायसंसए संजायकोउहल्ले समुप्पन्नसड्ढे समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोउहल्ले उट्ठाए उट्ठेइ' इति द्रष्टव्य, तत्र नाराचमुभयतो मर्कटबन्धः ऋषभस्तदुपरि वेष्टनपट्टः कीलिका अस्थित्रयस्यापि भेदकमस्थि एवरूपं संहननं यस्य स तथा, तथा कनकस्य—सुवर्णस्य यः पुलको—लवस्तस्य यो निकषः—कषपट्टके रेखारूपस्तथा पद्मग्रहणेन पद्मकेसराण्युच्यन्ते अवयवे समुदायोपचारात् यथा देवदत्तस्य हस्ताग्ररूपोऽवयवोऽपि देवदत्तः, तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं स्पृष्ट्वा लोको वदति—स्पृष्टो मया देवदत्त इति, कनकपुलकनिकषवत् पद्मवच्च यो गौरः स कनकपुलकनिकषपद्मगौरः, अथवा—कनकस्य यः पुलको—द्रुवत्वे सति बिन्दुस्तस्य निकषो वर्णेन सदृशः कनकपुलकनिकषः, तथा पद्मवत्—पद्मकेसरवत् यो गौरः स पद्मगौरः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयसमासः, अयं च विशिष्टचरणरहितोऽपि शङ्क्येत तत आह—'उग्गतवे' इति, उग्रम्—अधृष्यं तपः—अनशनादि यस्य स तथा, यदन्येन प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा तद्विधेन, तपसा युक्त इत्यर्थः, तथा दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनसमर्थतया ज्वलितं तपो—धर्मध्यानादि यस्य स तथा, 'तत्ततवे' इति तप्तं तपो येन स तप्ततपाः, एवं हि तेन तपस्तप्तं येन सर्वाण्यपि अशुभानि कर्माणि भस्मसात् कृतानीति 'महातवे' इति महान्—प्रशस्तमाशंसादोषरहितत्वात् तपो यस्य स महातपाः, तथा 'उराले' इति, उदारः—प्रधानः, अथवा-उरालो—भीष्मः उग्रादिविशिष्टतपःकरणात् पार्श्वस्थानामल्पसत्त्वानामतिभयानक इति भावः, तथा घोरो—निर्घृणः परीषहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशनमधिकृत्य निर्दय इति यावत्, तथा घोरा—अन्यैर्दुरनुचरा गुणा मूलगुणादयो यस्य स घोरगुणः, तथा घोरैस्तपोभिस्तपस्वी घोरतपस्वी, 'घोरबंभचेरवासी' इति घोरं—दारुणमल्पसत्त्वैर्दुरनुचरत्वात् ब्रह्मचर्यं यत् तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा, 'उच्छूढसरीरे' इति उच्छूढम्—उज्झितमिवोज्झितं संस्कारपरित्यागात् शरीरं येन स उच्छूढशरीरः, 'संखित्तविउलतेउलेसे' इति संक्षिप्ता—शरीरान्तर्गतत्वेन ह्रस्वतां गता विपुला—विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात् तेजोलेश्या—विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा, 'चउद्दसपुव्वी' इति चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते। यस्य तेनैव तथा रचितत्वात् असौ चतुर्दशपूर्वी, अनेन तस्य श्रुतकेवलितामाह, स चावधिज्ञानादिविकलोऽपि स्यादत आह—'चउनाणोवगए' मतिश्रुतावधिमनःपर्याय-ज्ञानचतुष्टयसमन्वितः, उक्तविशेषणद्वययुक्तोऽपि कश्चिन्न समग्रश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति चतुर्दशपूर्वविदामपि षट्स्थानपतितत्वेन श्रवणादत आह—'सव्वक्खरसंनिवाई' अक्षराणां संनिपाताः—संयोगाः अक्षरसंनिपाताः सर्वे च ते अक्षरसंनिपाताश्च सर्वाक्षरसंनिपातास्ते यस्य ज्ञेया स तथा, किमुक्तं भवति ?—या काचित् जगति पदानुपूर्वी वाक्यानुपूर्वी वा संभवति ता सर्वा अपि जानातीति, एवगुणविशिष्टो भगवान् विनयराशिरिव साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते विहरतीति योगः, तत्र दूरं—विप्रकृष्टं सामन्तं—संनिकृष्टं तत्प्रतिषेधादूरसामन्तः, ततो नातिदूरे नातिनिकटे इत्यर्थः, किंविशिष्टः सन् तत्र विहरतीत्यत आह—'उड्ढंजाणू अहोसिरे' ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासावूर्ध्वजानुः अधः शिरा नोर्द्ध्वं तिर्यग्वा विक्षिप्तदृष्टिः किन्तु-नियतभूभागनियमितदृष्टिरित्यर्थः, 'झाणकोट्ठोवगए' इति ध्यानं-धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च तदेव कोष्ठः-कुशूलो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतो ध्यानकोष्ठोपगतः, यथा हि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवति एवं भगवानपि ध्यानतोऽविप्रकीर्णेन्द्रियान्तःकरणवृत्तिरित्यर्थः, 'संयमेन' पञ्चाश्रवनिरोधादिलक्षणेन तपसा अनशनादिना चशब्दोऽत्र समुच्चयार्थो लुप्तो द्रष्टव्यः, संयमतपोग्रहणमनयोः प्रधानमोक्षाङ्गताख्यापनार्थं, प्राधान्यं संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जराहेतुत्वेन, तथाहि—अभिनवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मक्षपणाच्च जायते सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षस्ततो भवति संयमतपसोर्मोक्षं प्रति प्राधान्यमिति 'अप्पाणं भावेमाणे विहरति' इति, आत्मानं वासयन् तिष्ठति। 'तए णं' मित्यादि, ततो ध्यानकोष्ठोपगतविहरणादनन्तरं 'णं' मिति वाक्यालङ्कारे स भगवान् गौतमो 'जायसड्ढे' इत्यादि, जातश्रद्धादिविशेषणविशिष्टः सन् उत्तिष्ठतीति योगः, तत्र जाता-प्रवृत्ता श्रद्धा—इच्छा वक्ष्यमाणार्थतत्त्वावगमं प्रति यस्यासौ जातश्रद्धः, तथा जातः संशयो यस्य स जातसंशयः, संशयो नाम अनवधारितार्थं ज्ञानं, स चैवम्—इत्थं नामास्य दिव्या देवर्द्धिर्विस्तृता अभवत्, इदानीं सा क्व गतेति तथा जायकुतूहले' इति जातं कुतूहलं यस्य स जातकुतूहलः, जातौत्सुक्य इत्यर्थः, तथा कथममुमर्थं भगवान् प्ररूपयिष्यति इति, तथा 'उप्पन्नसड्ढे' उत्पन्ना प्रागभूता सती भूता श्रद्धा यस्यासौ उत्पन्नश्रद्धः, अथ जातश्रद्ध इत्येतदेवास्तु किमर्थमुत्पन्नश्रद्ध इति, प्रवृत्तश्रद्धत्वेनैवोत्पन्नश्रद्धत्वस्य लब्धत्वात्, न हि अनुत्पन्ना श्रद्धा प्रवर्तते इति, अत्रोच्यते—हेतुत्वप्रदर्शनार्थं, तथाहि—कथं प्रवृत्तश्रद्धः ?, उच्यते—यत उत्पन्नश्रद्धः, इति हेतुत्वदर्शनं चापपन्नं, तस्य काव्यालङ्कारत्वात् यथा प्रवृत्तदीपामप्रवृत्तभास्करां, प्रकाशचन्द्रां बुबुधे विभावरी' मित्यत्र, अत्र हि यद्यपि प्रवृत्तदीपत्वादेवाप्रवृत्तभास्करत्वमुपगतं तथाप्यप्रवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तदीपत्वादेर्हेतुतयोपन्यस्तमिति सम्यक्, 'उप्पन्नसड्ढे उप्पन्नसंसए' इति प्राग्वत्, तथा 'संजायसड्ढे' इत्यादि पदषट्कं प्राग्वत्, नवरमिह संशब्दः प्रकर्षादिवचनो वेदितव्यः, 'उट्ठाए उट्ठेइ'

त्ति उत्थानमुत्था—ऊर्ध्वं वर्त्तनं तथा उत्तिष्ठति, इह उट्ठइ इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयेत यथा वक्तुमुत्तिष्ठत तत स्तद्व्यवच्छेदार्थमुत्थायेत्युक्तम् उत्थया उत्थाय 'जेणेव'त्यादि यस्मिन् दिग्भागे श्रमणो भगवान् महावीरो वर्त्तते 'तेणेव' त्ति तस्मिन्नेव दिग्भागे उपागच्छति उपागत्य च श्रमणं त्रिकृत्वः—त्रिवारान् आदक्षिणप्रदक्षिणीकरोति आदक्षिणप्रदक्षिणीकृत्य च वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—'सूरियाभस्स णं भंते !' इत्यादि 'कहिंगए' इति क्व गतः ? तत्र गमनमन्तरप्रवेशाभावेऽपि दृष्टं यथा भित्तौ गतो धूलिरिति एषाऽपि दिव्यानुभावो यद्येव क्वचित्प्रत्यासन्ने प्रदेशे गतः स्यात्ततो दृश्येत न चासौ दृश्यते, ततो भूयः पृच्छति-'कहिं अणुपविट्ठे' इति क्वानुप्रविष्टः क्वान्तर्लीन इति भावः । भगवानाह—गौतम ! शरीरं गतः शरीरमनुप्रविष्टः पुनः पृच्छति—'से केणट्ठेणं' मित्यादि अथ केनार्थेन—केन हेतुना भदन्त ! एवमुच्यते—शरीरं गतः शरीरमनुप्रविष्टः ?, भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए' इत्यादि, कूटस्येव-पर्वतशिखरस्येवाकारो यस्याः सा कूटाकारा, यस्या उपरि आच्छादनं शिखराकारं सा कूटाकारेति भावः, कूटाकारा चासौ शाला च कूटाकारशाला, यदिवा-कूटाकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता शाला कूटाकारशाला स्यात्, 'दुहतो लित्ता' इति बहिरन्तश्च गोमयादिना लिप्ता गुप्ता बहिः प्राकारावृता गुप्तद्वारा द्वारस्थगनात् यदिवा—गुप्ता गुप्तद्वारा केषाञ्चित् द्वाराणां स्थगितत्वात् केषाञ्चिच्चास्थगितत्वादिति निवाता-वायोरप्रवेशात् किल महद् गृहं निवातं प्रायो न भवति तत आह निवातगम्भीरा निवाता सती गम्भीरा निवातगम्भीरा, निवाता सती विशाला इत्यर्थः, ततस्तस्याः कूटाकारशालाया अदूरसामन्ते नातिदूरे निकटे वा प्रदेशे महान् एकोऽन्यतरो जनसमूहस्तिष्ठति, स च एकं महत् अभ्ररूपं वार्दलम् अभ्रवार्दलं, धाराभिपातरहितं सम्भाव्यवर्षं वार्दलमित्यर्थः, वर्षप्रधानं वार्दलकं वर्षवार्दलकं वर्षं कुर्वन्तं वार्दलकं महावातं वा 'एज्जमाणं' मिति आयान्तम्-आगच्छन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च तं कूडागारसालं' द्वितीया षष्ठ्यर्थे तस्याः कूटाकारशालाया अन्तरं ततोऽनुप्रविश्य तिष्ठति एवं सूर्याभस्यापि देवस्य सा तथाविधशाला दिव्या देवर्द्धिर्दिव्या देवद्युतिर्दिव्या देवानुभावः शरीरमनुप्रविष्टः 'से एणट्ठेणं' मित्यादि, अनेन प्रकारेण गौतम ! एवमुच्यते-'सूरियाभस्स' इत्यादि ।

भूयो गौतमः पृच्छति—

कहिं णं भंते ! सूरियाभस्स देवस्स सूरियाभे णामं विमाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुईओ जोयणकोडीओ बहुईओ जोयणसयसहस्सकोडीओ उड्ढं दूरं वीतीवइत्ता एत्थ णं सोहम्मे कप्पे नामं कप्पे पन्नत्ते, पाईणपडीणआयते उदीणदाहिणविच्छिण्णे अद्धचंदसंठाणसंठिते अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं इत्थ णं सोहम्माणं देवाणं बत्तीसं विमाणावाससयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसिं णं विमाणाणं बहुमज्झदेसभाए पंच वडिंसया पण्णत्ता, तं जहा-१ असोगवडिंसते २ सत्तवण्णवडिंसते ३ चंपकवडिंसते ४ चूयगवडिंसते ५ मज्झे सोहम्मवडिंसए, ते णं वडिंसगा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तस्स णं सोहम्मवडिंसगस्स महाविमाणस्स पुरच्छिमेणं तिरियमसंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं वीईवइत्ता एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स सूरियाभे नामं विमाणे पन्नत्ते, अद्धतेरस जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं गुणयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ठ य अडयाले जोयणसते परिक्खेवेणं, से णं एगेणं पागारेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, से णं पागारे तिन्नि जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं मूले एगं जोयणसयं विक्खंभेणं मज्झे पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं उप्पिं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं मूले विच्छिन्ने मज्झे संखित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वकणगामए अच्छे ०जाव पडिरूवे, से णं पागारे णाणा (मणि) विहपंचवन्नेहिं कविसीसएहिं उवसोभिते, तं जहा-किण्हेहिं नीलेहिं लोहितेहिं हालिद्देहिं सुक्किल्लेहिं कविसीसएहिं, ते णं कविसीसगा एगं जोयणं आयामेणं अद्धजोयणं विक्खंभेणं देसूणं जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं सव्वमणि (रयणा) मया अच्छा ०जाव पडिरूवा, सूरियाभस्स णं विमाणस्स एगमेगाए बाहाए दारसहस्सं २ भवंतीति मक्खायं, ते णं दारा पंच जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेया वरकणगथूभियागा ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गयवरवयरवेइया परिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्तं पिव अच्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा वन्नो दाराणं तेसिं होइ, तं जहा-वइरामया णिम्मा रिट्ठामया पइट्ठाणा वेरुलियमया सूइखंभा जायरूवोवचियपवरपंचवन्नमणिरयणकोट्टिमतला हंसगब्भमया एलुया गोमेज्जमया इंदकीला लोहियक्खमतीतो दारचेडीओ जोईरसमया उत्तरंगा लोहियक्खमईओ सूईओ वयरामया संधी नाणामणिमया समुग्गया वयरामया अग्गला अ-

ग्गलपामाया रययामयाओ आवत्तणपढियाओ अकुत्तरपासगा निरंतरियघणकवाडा भित्तीसु चेव भित्तिगुलिता छप्पन्ना तिन्नि होति गोमाणसिया तइया णाणामणिरयणवालरूवगलीलट्ठिअसालभंजियागा वयरामया कुड्डा रययामया उस्सेहा सव्वतवणिज्जमया उल्लोया णाणामणिरयणजालपंजरमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोमा अंकामया पक्खा पक्खबाहाओ जोइरसामया वंसा वंसकवेल्लुयाओ रययामयाओ पट्टियाओ जायरूवमईओ ओहाडणीओ वइरामईओ उवरिपुंछणीओ सव्वसेयरययामयाच्छायणे अंकामया कणगकूडतवणिज्जथूभियागा सेया संखतलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययणिगरप्पगासा तिलगरयणद्धचंदचित्ता नाणामणिदामालंकिया अंतो बहिं च सण्हा तवणिज्जवालुयापत्थडा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ।

क सूर्याभस्य देवस्य सूर्याभं विमानं प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह-गौतम ! अस्मिन् जम्बूद्वीपे यो मन्दरः पर्वतस्तस्य दक्षिणतोऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्वं चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणामपि पुरतो बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि ततो भूयो बहुबहुतराण्युत्प्लुत्य बहूनि योजनसहस्राण्येवमेव बहूनि योजनशतसहस्राणि एवमेव च बह्वीर्योजनकोटीरेवमेव च बह्वीर्योजनकोटीकोटीरूर्ध्वं दूरमुत्प्लुत्य अत्र सार्द्धरज्जुप्रमाणे प्रदेशे सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, स च प्राचीनापाचीनायतः ; पूर्वापरायत इत्यर्थः, उत्तरदक्षिणविस्तीर्णः, अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, द्वौ हि सौधर्मेशानदेवलोकौ समुदितौ परिपूर्णचन्द्रमण्डलसंस्थानसंस्थितौ, तयोश्च मेरोर्दक्षिणवर्त्ती सौधर्मकल्प उत्तरवर्त्ती ईशानकल्पः ततो भवति सौधर्मकल्पोऽर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, 'अच्चिमाली' इति अर्चींषि-किरणानि तेषां माला अर्चिर्माला सा अस्यास्तीति अर्चिर्माली, किरणमालासङ्कुल इत्यर्थः, असङ्ख्येययोजनकोटीकोटी 'आयामविक्खम्भेणं' ति आयामश्च विष्कम्भश्च आयामविष्कम्भं समाहारो द्वन्द्वस्तेन, आयामेन च विष्कम्भेन चेत्यर्थः, असङ्ख्येया योजनकोटीकोट्यः 'परिक्खेवेणं' परिधिना 'सव्वरयणामए' इति सर्वात्मना रत्नमयः 'जाव पडिरूवे' इति यावत्करणात्—'अच्छे सण्हे घट्ठे मट्ठे' इत्यादिविशेषणकदम्बकपरिग्रहः, 'तत्थ णं' मित्यादि तत्र सौधर्मे कल्पे द्वात्रिंशत् विमानशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिः । 'ते णं विमाणा' इत्यादि, तानि विमानानि सूत्रे पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् सर्वरत्नमयानि-सामस्त्येन रत्नमयानि 'अच्छाणि' आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलानि, अत्रापि यावत्करणात्-'सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया' इत्यादि, विशेषणजातं द्रष्टव्यं, तच्च प्रागेवानन्तरं व्याख्यातं 'तेसि णं' मित्यादि,तेषां विमानानां बहुमध्यदेशभागे त्रयोदशप्रस्तटे सर्वत्रापि विमानावतंसकानां स्वस्वकल्पचरमप्रस्तटवर्तित्वात् पञ्चावतंसकाः पञ्चविमानावतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अशोकावतंसकः -अशोकावतंसकनामा,स च पूर्वस्यां दिशि, ततो दक्षिणस्यां सप्तपर्णावतंसकः पश्चिमायां चम्पकावतंसकः उत्तरस्यां चूतावतंसकः मध्ये सौधर्मावतंसकः, ते च पञ्चापि विमानावतंसकाः सर्वरत्नमयाः 'अच्छा ०जाव पडिरूवा' इति यावत्करणादत्रापि 'सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा' इत्यादि विशेषणजातमवगन्तव्यम्, अस्य च सौधर्मावतंसकस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यक् असङ्ख्येयानि योजनशतसहस्राणि व्यतिव्रज्य-अतिक्रम्यात्र सूर्याभस्य देवस्य सूर्याभं नाम विमानं प्रज्ञप्तम्, अर्द्धत्रयोदश यथा तानि अर्द्धत्रयोदशानि, सार्द्धानि द्वादशान्यर्थः, योजनशतसहस्राण्यायामविष्कम्भेन, एकोनचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि द्विपञ्चाशत्सहस्राणि अष्टौ च योजनशतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि ३९५२८४८ किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण—परिधिना इदं च परिक्षेपपरिमाणं 'विक्खम्भवग्गदहगुणकरणी वट्टस्स परिरओ होइ' इति करणवशात् स्वयमानेतव्यं, सुगमत्वात् । 'से णं एगेणं' मित्यादि, तद्विमानमेकेन प्राकारेण सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्ततः—सामस्त्येन परिक्षिप्तम् । 'से णं पागारे' इत्यादि-स प्राकारः त्रीणि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चस्त्वेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेण मध्यभागे पञ्चाशत्, मूलादारभ्य मध्यभागं यावत् योजने योजने योजनत्रिभागस्य विष्कम्भतस्त्रुटितत्वात्, उपरि-मस्तके पञ्चविंशतिर्योजनानि विष्कम्भेण, मध्यभागादारभ्योपरितनमस्तकं यावत् योजने योजने योजनषड्भागस्य विष्कम्भतो हीयमानतया लभ्यमानत्वात्, अत एव मूले विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तः पञ्चाशतो योजनानां त्रुटितत्वात्, उपरि तनुकः पञ्चविंशतियोजनमात्रविस्तारात्मकत्वात्,अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः 'सव्वरयणामए अच्छे' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् 'से णं पागारे' इत्यादि,'स प्राकारः णाणाविहपंचवण्णेहिं' इति नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णानि च नानाविधपञ्चवर्णानि तैः, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णापेक्षया द्रष्टव्यं कृष्णादिवर्णतारतम्यापेक्षया वा पञ्चवर्णत्वमेव प्रकटयति— 'कण्हेहिं' इत्यादि, 'ते णं कविसीसगा' इत्यादि तानि कपिशीर्षकाणि प्रत्येकं योजनमेकमायामतो दैर्घ्येणार्द्धं योजनं विष्कम्भेण देशोनयोजनमुच्चैस्त्वेन 'सव्वरयणामया' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् । 'सूरियाभस्स णं' मित्यादि, एकैकस्यां बाहायां द्वारसहस्रमिति सर्वसङ्ख्यया चत्वारि द्वारसहस्राणि, तानि च द्वाराणि प्रत्येकं पञ्च योजनशतान्यूर्ध्वम् उच्चैस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भतः 'तावइयं चेव' त्ति अर्द्धतृतीयान्येव योजनशतानि प्रवेशतः 'सेया' इत्यादि, तानि च द्वाराणि सर्वाण्युपरि श्वेतानि-श्वेतवर्णोपेतानि बाहुल्येनाङ्करत्नमयत्वात् 'वरकणगथूभियागा' इति वरकनका—वरकनकमयी स्तूपिका—शिखरं येषां तानि तथा, ईहामिगउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिंनररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गयवरवयरवेइयापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ता विव अच्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्ला-

पणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा' इति विशेषणजातं यानविमानवद्भावनीयं 'वन्ना दाराणं तेसिं होइ' इति तेषां द्वाराणां वर्णः—स्वरूपव्यावर्णनमयं भवति, तमेव कथयति- तजहे' त्यादि तद्यथा— वइरामया णिम्मा' इति नेमा नाम द्वाराणां भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशास्ते सर्वे वज्रमया—वज्ररत्नमयाः, वज्रशब्दस्य दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं 'रिट्ठामया पइट्ठाणा' रिष्टमया—रिष्टरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि मूलपादा 'वेरुलियमया खंभा' इति वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भा 'जायरूवोवचियपवरपंचवन्न [वर] मणिरयणकोट्टिमतला ' जातरूपेण-सुवर्णेन उपचितैः-युक्तैः प्रवरैः—प्रधानैः पञ्चवर्णैर्मणिभिः-चन्द्रकान्तादिभिः रत्नैः—कर्केतनादिभिः कुट्टिमतलं—बद्धभूमितलं येषां तानि तथा 'हंसगब्भमया एलुया' हंसगर्भमया—हंसगर्भाख्यरत्नमया एलुका—देहल्यः 'गोमेज्जमया इंदकीला' इति गोमेज्जकरत्नमया इन्द्रकीलाः, लोहियक्खमईओ' लोहिताक्षरत्नमय्यः 'चेडाओ' इति द्वारशाखाः 'जोइरसमया उत्तरंगा' इति द्वारस्योपरि तिर्यग्व्यवस्थितमुत्तरङ्गं तानि ज्योतीरसमयानि—ज्योतीरसाख्यरत्नात्मकानि लोहियक्खमईओ' लोहिताक्षमय्यो लोहिताक्षरत्नात्मिकाः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावहेतु पादुकास्थानीया 'वइरामया संधी' वज्रमयाः सन्धयः सन्धिमेला फलकानां किमुक्तं भवति ?—वज्ररत्नपूरिता फलकानां सन्धयः, नाणामणिमया समुग्गया'इति समुद्गका इव समुद्गकाः-शूचिकागृहाणि तानि नानामणिमयानि वयरामया अग्गला अग्गलपासाया' अर्गला-प्रतीता अर्गलाप्रासादा यत्रार्गला नियम्यन्ते, आह च जीवाभिगममूलटीकाकारः- 'अर्गलाप्रासादो यत्रार्गला नियम्यन्ते इति'' एते द्वये अपि वज्ररत्नमय्यौ रययामयाओ आवत्तणपेढियाओ' इति आवर्त्तनपीठिका नाम यत्रेन्द्रकीलका भवति, उक्तञ्च विजयद्वारचिन्तायां जीवाभिगममूलटीकाकारेण- आवर्त्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवतीति ' अंकुत्तरपासगा ' इति अङ्का-अङ्करत्नमया उत्तरपार्श्वौ येषां द्वाराणां तानि अङ्कोत्तरपार्श्वकानि निरंतरियघणकवाडा ' इति निर्गता अन्तरिका—लघ्वन्तररूपा यथा ते निरन्तरिका अत एव घना निरन्तरिका घना कपाटा येषां द्वाराणां तानि निरन्तरिकघनकपाटानि भित्तिसु चेव भित्तिगुलिया छप्पन्ना तिन्नि होंति ' इति तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोः भित्तिषु-भित्तिगता भित्तिगुलिका-पीठकस्थानीयाः तिस्रः षट्पञ्चाशत्प्रमाणा भवन्ति गोमाणसिया (सज्जा) तइया' इति गोमानस्यः शय्याः तइया' इति तावन्मात्राः, षट्पञ्चाशत्त्रिकसङ्ख्याका इत्यर्थः 'णाणामणिरयणवालरूवगलीलट्ठियसालभंजियागा इति इदं द्वारविशेषणमेव नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि व्यालरूपकाणि लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च-लीलास्थितपुत्तलिका येषु तानि तथा वयरामया कूडा रययामया उस्सेहा ' इति कूडा—माडभागं उन्छ्रयः—शिखरम्, आह च जीवाभिगममूलटीकाकृत्- कूडो माडभाग उच्छ्रय शिखर 'मिति,नवरमत्र शिखराणि तेषामेव माडभागानां सम्बन्धीनि वदितव्यानि, द्वारशिखराणामुक्तत्वात् वक्ष्यमाणत्वाच्च, 'सव्वतवणिज्जमया उल्लोया' उल्लोका—उपरिभागाः सर्वतपनीयमयाः—सर्वात्मना तपनीयरूपसुवर्णविशेषमयाः ' नाणामणिरयणजालपंजरमणिवंसगलोहियक्खपडिवंसगरययभोमा इति मणयो—मणिमया वंशा येषु तानि मणिमयवंशकानि लोहिताख्यानि-लोहिताख्यमयाः प्रतिवंशा येषु तानि लोहिताख्यप्रतिवंशकानि रजता-रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि प्राकृतत्वात्समासान्त मणिवंशकानि लोहिताख्यप्रतिवंशकानि रजतभूमानि नानामणिरत्नानि नानामणिरत्नमयानि जालपञ्जराणि-गवाक्षापरपर्यायाणि येषु तानि तथा पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतत्वात् ' अंकामया पक्खा पक्खबाहाओ ' इति अङ्का—रत्नविशेषस्तन्मयाः पक्षास्तदेकदेशभूता पक्षबाहवोऽपि तदेकदेशभूता एवाङ्कमय्यः आह च जीवाभिगममूलटीकाकृत्- ' अङ्कमयाः पक्षास्तदेकदेशभूता एव पक्षबाहवोऽपि द्रष्टव्या ' इति, ' जोइरसामया वंसा वंसकवेल्लुया य ' इति ज्योतीरसं नाम रत्नं तन्मया वंशा -महान्तः पृष्ठवंशाः ' वंसकवेल्लुया य' इति महतां पृष्ठवंशानामुभयतस्तिर्यक् स्थाप्यमाना वंशाः कवेल्लुकानि प्रतीतानि रययामइओ पट्टिआओ ' इति रजतमय्यः पट्टिका—वंशानामुपरि कम्बास्थानीया 'जायरूवमईओ ओहाडणीओ' जातरूप-सुवर्णविशेषस्तन्मय्यः ओहाडणीओ' अवघाटिन्यः आच्छादनहेतुकम्बोपरिस्थाप्यमानमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीया, वयरामईओ उवरिं पुञ्छणीओ' इति वज्रमय्यः-वज्ररत्नात्मिका अवघाटनीनामुपरि पुञ्छन्यो-निविडतराच्छादनहेतुश्लक्ष्णतरतृणविशेषस्थानीया, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकाकारेण- ओहाडणीमहत् क्षुल्लकं च पुञ्छनी '' इति ' सव्वसेयरययामयाच्छायणे ' इति सर्वश्वेतं रजतमयं पुञ्छनीनामुपरि कवेल्लुकानामधः आच्छादनम् 'अंकमयकणगकूडतवणिज्जथूभियागा ' अङ्कमयानि बाहुल्येनाङ्करत्नमयानि पक्ष २ बाह्वादीनामङ्करत्नात्मकत्वात् कनकानि—कनकमयानि कूटानि—महान्ति शिखराणि येषां तानि कनककूटानि तपनीयानि—तपनीयस्तूपिकानि, ततः पदत्रयस्यापि कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक् सामान्येन उत्क्षिप्तं सेयावरकणगथूभियागा ' इति तदेव प्रपञ्चतो भावितमिति । सम्प्रति तदेव श्वेतत्वमुपसंहारव्याजेन भूय उपदर्शयति—'सेया' श्वेतानि, श्वेतत्वमेवोपमया द्रढयति-' संखतलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरययनिगरप्पगासा' इति,विगतमलं विमलं यत् शङ्खतलं—शङ्खस्योपरितनो भागो यश्च निर्मलो दधिघनः --घनीभूतं दधि गोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वत् प्रकाशः-प्रतिभासो येषां तानि तथा ' तिलगरयणद्धचंदचित्ता ' इति तिलकरत्नानि-पुण्ड्रविशेषास्तैरर्द्धचन्द्रैश्च चित्राणि—नानारूपाणि तिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राणि, क्वचित्—संखतलविमलनिम्मलदहिघणगोखीरफेणरययनियरप्पगासद्धचंदचित्ताइ ' इति पाठः, तत्र पूर्ववत् पृथक् पृथक् व्युत्पत्तिं कृत्वा पश्चात् पदद्वयस्य २ कर्मधारयः, नाणामणिदामालंकिया ' इति नानामणयो-नानामणिमयानि दामानि-मालास्तैरलङ्कृतानि नानामणिदामालङ्कृतानि अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णानि—श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिर्मापितानि ' तवणिज्जवालुयापत्थडा ' इति तपनीया—तपनीयमय्यो या वालुका सिकतास्तासां प्रस्तटः-प्रस्तरो येषु तानि तथा

'सुहफासा' इति सुख-सुखहेतुः स्पर्शो येषु तानि सुखस्पर्शानि सश्रीकरूपाणि प्रासादीयानीत्यादि प्राग्वत् ।

नैषेधिकीप्ररूपणायाह—

तेसि णं दाराणं उभओ पासे दुहओ निसीहियाए सोलस सोलस चंदणकलसपरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ते णं चंदणकलसा वरकमलपइट्ठाणा सुरभिवरवारिपडिपुण्णा चंदनकयचच्चागा आविद्धकंठेगुणा पउमुप्पलपिहाणा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा महया महया इंदकुंभसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !, तेसि णं दाराणं उभओ पासे दुहओ णिसीहियाए सोलस २ णागदंतपरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ते णं णागदंता मुत्ताजालंतरुसियहेमजालगवक्खजालखिंखिणी (घंटा) जालपरिक्खित्ता अब्भुग्गया अभिणिसिट्ठा तिरियसुसंपग्गहिया अहेपन्नगद्धरूवा पन्नगद्धसंठाणसंठिया सव्ववयरामया अच्छा ०जाव पडिरूवा महया महया गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !, तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तवट्टवग्घारितमल्लदामकलावा णीलसुत्त० लोहितसु० हालिद्दसु० सुक्किल्लसुत्तवट्टवग्घारितमल्लदामकलावा, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा सुवन्नपयरमंडियगा ०जाव कन्नमणणिव्वुतिकरेणं सद्देणं ते पदेसे सव्वओ समंता आपूरेमाणा २ सिरीए अईव २ उवसोभेमाणा चिट्ठंति । तेसि णं णागदंताणं उवरिं अन्नाओ सोलस नागदंतपरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ते णं णागदंता तं चेव ०जाव महता २ गयदंतसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !, तेसु णं णागदंतएसु बहवे रययामया सिक्कगा पन्नत्ता, तेसु णं रययामएसु सिक्कएसु बहवे वेरुलियामईओ धूवघडीओ पन्नत्ताओ, ताओ णं धूवघडीओ कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामाओ सुगंधवरगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ ओरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं घाणमणणिव्वुइकरेणं गंधेणं ते पदेसे सव्वओ समंता ०जाव चिट्ठंति । तेसि णं दाराणं उभओ पासे दुहओ णिसीहियाए सोलस सोलस सालभंजियापरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ताओ णं सालभंजियाओ लीलट्ठियाओ सुपइट्ठियाओ सुअलंकियाओ णाणाविहरागवसणाओ णाणामल्लपिणद्धाओ मुट्ठिगिज्झसुमज्झाओ आमेलगजमलजुयलवट्टियअब्भुन्नयपीणरइयसंठियपीवरपओहराओ रत्तावंगाओ असियकेसीओ मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेल्लियग्गसिरयाओ ईसिं असोगवरपायवसमुट्ठियाओ वामहत्थग्गहियग्गसालाओ ईसिं अद्धच्छिकडक्खचिट्ठिएणं लूसमाणीओ विव चक्खुल्लोयणलेसेहिं अन्नमन्नं खिज्जमाणीओ (विव) पुढविपरिणामाओ सासयभावमुवगयाओ चन्दाणणाओ चंदविलासिणीओ चंदद्धसमणिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का (विव उज्जोवेमाणाओ) विज्जुघणमिरियसूरदिप्पंततेयअहिययरसन्निकासाओ सिंगारागारचारुवेसाओ पासादियाओ दरिसणिज्जाओ (पडिरूवाओ अभिरूवाओ) चिट्ठंति । (सू० २७)

तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन 'दुहओ' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैषेधिक्यां, नैषेधिकी निषीदनस्थानम्, आह च जीवाभिगममूलटीकाकृत्— "नैषेधिकी निषीदनस्थान" मिति, प्रत्येकं षोडश २ (कलश) परिपाट्यः प्रज्ञप्ताः, ते च चन्दनकलशाः 'वरकमलपइट्ठाणा' इति वर-प्रधानं यत्कमलं तत् प्रतिष्ठानम्— आधारो येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, तथा सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णाश्चन्दनकृतचर्चाकाः-चन्दनकृतोपरागाः 'आविद्धकण्ठगुणा' इति आविद्ध-आरोपितः कण्ठे गुणः— रक्तसूत्ररूपो येषां ते आविद्धकण्ठगुणाः, कण्ठेकालवत् सप्तम्या अलुक् 'पउमुप्पलपिहाणा' इति पद्ममुत्पलं च यथायोगं पिधानं येषां ते पद्मोत्पलपिधानाः 'सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा' इत्यादि यावत् 'पडिरूवगा' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् 'महया' इति अतिशयेन महान्तः कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भः राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः महांश्चासौ इन्द्रकुम्भश्च तस्य समानाः महेन्द्रकुम्भसमानाः —महाकलशप्रमाणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'तेसि णं दाराणं' मिति तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन या द्विधा नैषेधिकी तस्यां प्रत्येकं षोडश षोडश नागदन्तपरिपाट्यः प्रज्ञप्ताः, नागदन्ता—अङ्कुटकाः, ते च नागदन्ता 'मुत्ताजालंतरुसियहेमजालगवक्खजालखिंखिणि (घंटा) जालपरिक्खित्ता' इति—मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उत्सृतानि-लम्बमानानि हेमजालानि--सुवर्णमयदामसमूहा यानि च गवाक्षजालानि गवाक्षाकृतिरत्नविशेषमालासमूहा यानि च किङ्किणी घण्टाजालानि--क्षुद्रघण्टासमूहास्तैः परिक्षिप्ताः—सर्वतो व्याप्ताः 'अब्भुग्गया' इति अभिमुखमुद्गता अग्रिमभागे मनाक् उन्नता इति भावः 'अभिनिसिट्ठा' इति अभिमुखबहिर्भागाभिमुखं निसृष्टा निर्गता अभिनिसृष्टाः 'तिरियसुसंपग्गहिया' इति तिर्यक् भित्तिप्रदेशे सुष्ठु—अतिशयेन सम्यक्-मनागप्यचलनेन परिगृहीताः सुसंपरिगृहीताः, 'अहेपन्नगद्धरूवा' इति अधः—अधस्तनं यत् पन्नगस्य सर्पस्यार्द्धं तस्येव रूपम्-आकारो येषां ते अधःपन्नगार्द्धरूपाः अधःपन्नगार्द्धवदतिसरला दीर्घाश्चेति भावः । एतदेव व्याचष्टे— पन्नगार्द्धसंस्थानसंस्थिताः' अधःपन्नगार्द्धसंस्थानाः 'सव्ववयरामया' सर्वात्मना वज्रमयाः 'अच्छा सण्हा' इत्यारभ्य 'जाव पडिरूवा' इति विशेषणजातं प्राग्वत्, 'महया' इति अतिशयेन महान्तो गजदन्तसमानाः—गजदन्ताकाराः प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'तेसु णं णागदंतएसु बहवे किण्हसुत्तवट्टा' तेषु

नागदन्तकेषु बहव कृष्णसूत्रबद्धा 'वग्घारिय' इति अव लम्बिता माल्यदामकलापा --पुष्पमालासमूहा बहवो नीलसूत्रावलम्बितमाल्यदामकलापा एव लोहितहारिद्रशुक्लसूत्रबद्धा अपि वाच्या । 'ते णं दामा ' इत्यादि तानि दामानि 'तवणिज्जलंबूसगा ' इति तपनीय'—तपनीयमयो लम्बूसगो-दाम्नामग्रिमभागे मण्डनविशेषो येषां तानि तथा तपनीयलम्बूसकानि, 'सुवन्नपयरगमंडिया ' इति पार्श्वतः सामस्त्येन सुवर्णप्रतरेण--सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुवर्णप्रतरमण्डितानि ' नाणाविहमणिरयणविविहहारउवसोहियसमुदया ' इति नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च विविधा विचित्रवर्णा हारा अष्टादशसरिका अर्द्धहारा नवसरिकास्तैरुपशोभित समुदायो येषां तानि तथा जाव सिरीए अईव २ उवसोभेमाणा चिट्ठति ' इति अत्र यावत्करणादेव परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्य ' ईसिमण्णोण्णमसंपत्ता पुव्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायं एइज्जमाणा पइज्ज०पलंब०झंझमाणा ओरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कण्णमणनिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे सव्वओ समंता आपूरेमाणा २ सिरीए अईव २ उवसोभेमाणा चिट्ठति' एतच्च प्रागेव यानविमानवर्णने व्याख्यातमिति न भूयो व्याख्यायते । 'तेसि णं णागदंताणं ' मित्यादि, तेषां नागदन्तानामुपरि प्रत्येकमन्या षोडश षोडश नागदन्तपरिपाट्यः प्रज्ञप्ता ते च नागदन्ता यावत्करणात्-'मुत्ताजालंतरुसियहेमजालगवक्खजालखिंखिणिघंटाजालपरिक्खित्ता' इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं द्रष्टव्यं यावत् गजदन्तसमाना प्रज्ञप्ता हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! 'तेसु णं णागदंतएसु ' इत्यादि, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि रजतमयानि सिक्ककानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सिक्ककेषु बहवो बह्वो वैडूर्यमय्यो वैडूर्यरत्नात्मिका धूपघटिका 'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंत ' इत्यादि प्राग्वत् नवरं 'घाणमणनिव्वुइकरेणं ' मिति घ्राणेन्द्रियमनोनिर्वृतिकरेण । 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन द्विधातो द्विप्रकारया नैषेधिक्या षोडश षोडश शालभञ्जिकापरिपाट्य प्रज्ञप्ता ताश्च शालभञ्जिका लीलया ललिताङ्गनिवेशरूपया स्थिता लीलास्थिता, 'सुपइट्ठियाओ ' इति सुमनोज्ञतया प्रतिष्ठिता सुप्रतिष्ठिता 'सुअलंकियाओ' सुष्ठु-अतिशयेन रमणीयतया अलङ्कृता स्वलङ्कृता ' णाणाविहरागवसणाओ ' इति नानाविधो नानाप्रकारो रागो येषां तानि नानाविधरागाणि तानि वसनानि—वस्त्राणि यासां तास्तथा ' नानामल्लपिनद्धाओ ' इति नानारूपाणि माल्यानि—पुष्पाणि पिनद्धानि आविद्धानि यासां ता नानामाल्यपिनद्धा क्रान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् 'मुट्ठिगिज्झसुमज्झाओ ' इति मुष्टिग्राह्यं सुष्टु—शोभन मध्य—मध्यभागो यासां तास्तथा ' आमेलगजमलजुगलवट्टियअब्भुन्नयपीणरइयसंठियपीवरपओहराओ' पीन पीवर रचित संस्थित—संस्थान याभ्यां तौ पीनरचितसंस्थानौ आमेलक --आपीड , शेखरक इत्यर्थ तस्य यमलयुगल समश्रेणिक यद्युगलं तद्वत् वर्त्तितो बद्धस्वभावावुपचितकठिनभावाविति भाव अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थानौ च पयोधरौ यासां तास्तथा 'रत्तावंगाओ ' इति रक्ताऽपाङ्गा—नयनोपान्तरूपो यासां तास्तथा, ' असियकेसिओ' इति असिता —कृष्णा केशा यासां ता असितकेश्य , एतदेव सविशेषमाचष्टे—' मिउविसयपसत्थलक्खणसंवेल्लियग्गसिरयाओ मृदव --कोमला विशदा-निर्मला प्रशस्तानि-शोभनानि अस्फुटिताग्रत्वप्रभृतीनि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणा 'संवेल्लित ' संवृतमग्रं येषां ते संवेल्लिताग्रा शिरोजा --केशा यासां ता मृदुविशदप्रशस्तलक्षणसंवेल्लिताग्रशिरोजा , ' ईसिं असोगवरपायवसमुट्ठियाओ ' ईषत्--मनाक् अशोकवरपादपे समुपस्थिता --आश्रिता ईषदशोकवरपादपसमुपस्थितास्तथा ' वामहत्थग्गहियग्गसालाओ ' वामहस्तेन गृहीतमग्रं शालायाः —शाखाया अर्थादशोकपादपस्य याभिस्ता वामहस्तगृहीताग्रशाला ' ईसिं अद्धच्छिकडक्खचिट्ठिएणं लूसमाणीओ विव ' त्ति ईषत्-मनाक् अर्द्ध—तिर्यक् वलितमक्षि येषु कटाक्षरूपेषु चेष्टितेषु तैर्मुष्णन्त्य इव सुरजनानां मनांसि 'चक्खुल्लोयणलेसेहि य अन्नमन्नं खिज्जमाणीओ विव ' अन्योऽन्य-परस्परं चक्षुषा लोकनेन--आलोकनेन ये लेशा --संश्लेषास्तै खिद्यमाना इव, किमुक्तं भवति ?—एवनामानस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ति , यथा नूनं परस्परसौभाग्यासहनतस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परं खिद्यन्त इवेति , ' पुढविपरिणामाओ ' इति पृथिवीपरिणामरूपा शाश्वतभावमुपगता विमानवत् ' चंदाणणाओ ' इति चन्द्र इवाननं मुखं यासां तास्तथा ' चंदविलासिणीओ ' इति चन्द्रवत् मनोहरं विलसन्तीत्येवंशीलाश्चन्द्रविलासिन्य 'चंदद्धसमनिडालाओ ' इति चन्द्रार्द्धसमम्-अष्टमीचन्द्रसमानं ललाटं यासां तास्तथा ' चंदाहियसोमदंसणाओ' इति चन्द्रादपि अधिकं सोमं—सुभगकान्तिमत् दर्शनम्—आकारो यासां तास्तथा उल्का इव उद्योतमाना ' विज्जुघणमरीचिसूरदिप्पंततेयअहियअरसंनिकासाओ' इति विद्युतो ये घना-बहलतरा मरीचयस्तेभ्यो यच्च सूर्यस्य दीप्यमानं दीप्तं-तेजस्तस्मादपि अधिकतर संनिकाश -प्रकाशो यासां तास्तथा, सिंगारागारचारुवेसाओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ पडिरूवाओ अभिरूवाओ चिट्ठंति' इति प्राग्वत् ।

' तेसि णं दाराणं उभयो पासे दुहओ णिसीहियाए सोलस सोलस जालकडगपरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ते णं जालकडगा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा । तेसि णं दाराणं उभयो पासे दुहओ निसीहियाए सोलस सोलस घंटापरिवाडीओ पन्नत्ताओ, तासि णं घंटाणं इमेयारूवे वन्नावासे पन्नत्ते, तं जहा-जंबूणयामईओ घंटाओ वयरामयाओ लालाओ णाणामणिमया घंटापासा तवणिज्जामइयाओ संखलाओ रययामयाओ रज्जूओ, ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्सराओ सीहस्सराओ दुंदुहिस्सराओ कुंचस्सराओ णंदिस्सराओ णंदिघोसाओ मंजुस्सराओ मंजुघोसाओ सुस्सराओ सुस्सरणिग्घोसाओ उरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कन्नमणनिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पदेसे सव्वओ समंता आपूरेमाणीओ २ ०जाव चिट्ठंति ।

तेसि णं दाराणं उभओ पासे दुहओ णिसीहियाए सोलस सोलस वणमालापरिवाडीओ पन्नत्ताओ, ताओ णं वणमालाओ णाणामणिमयदुमलयाकिसलयपल्लवसमाउलाओ छप्पयपरिभुज्जमाणा सोहतसस्सिरीयाओ पासाईयाओ० ४। तेसि णं दाराणं उभओ पासे दुहओ णिसीहियाए सोलस २ पगंठगा पन्नत्ता, ते णं पगंठगा अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं पणवीसं जोयणसयं बाहल्लेणं सव्ववयरामया अच्छा ०जाव पडिरूवा। तेसि णं पगंठगाणं उवरिं पत्तेयं २ पासायवडेंसगा पन्नत्ता, ते णं पासायवडेंसगा अड्ढाइज्जाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसियपहसिया इव विविहमणिरयणभत्तिचित्ता वाउद्धुयविजयवेजयंतपडागच्छत्ताइच्छत्तकलिया तुंगा गगणतलमणुलिहंतसिहरा जालंतररयणपंजरुम्मिलिय व्व मणिकणगथूभियागा वियसियसयवत्तपोंडरीया तिलगरयणद्धचंदचित्ता णाणामणिदामालंकिया अंतो बहिं च सण्हा तवणिज्जवालुयापत्थडा सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासादीया दरिसणिज्जा ०जाव दामा उवरिं पगंठगाणं झया छत्ताइछत्ता। तेसि णं दाराणं उभओ पासे सोलस सोलस तोरणा पन्नत्ता, णाणामणिमया णाणामणिमएसु खंभेसु उवणिविट्ठसन्निविट्ठा ०जाव पउमहत्थगा, तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो सालभंजियाओ पन्नत्ताओ, जहा हेट्ठा तहेव तेसि णं तोरणाणं पुरओ नागदंता पन्नत्ता, जहा हेट्ठा ०जाव दामा, तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो हयसंघाडा गयसंघाडा नरसंघाडा किन्नरसंघाडा किंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा उसभसंघाडा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, एवं वीही पंतीओ मिहुणाइं। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो पउमलयाओ ०जाव सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवाओ। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो अक्खय (दिसा) सोवत्थिया पन्नत्ता, सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो चंदणकलसा पन्नत्ता, ते णं चंदणकलसा वरकमलपइट्ठाणा तहेव। तेसि णं तोरणाणं पुरतो दो दो भिंगारा पन्नत्ता, ते णं भिंगारा वरकमलपइट्ठाणा ०जाव महया मत्तगयमुहाऽऽकितिसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो आयंसा पन्नत्ता, तेसि णं आयंसाणं इमेयारूवे वन्नावासे पन्नत्ते, तंजहा—तवणिज्जमया पगंठगा वेरुलियमया छरुया वइरामया दोवारंगा णाणामणिमया मंडला अणुग्घसितनिम्मलाते छायाते समणुबद्धा चंदमंडलपडिणिकासा महया अद्धकायसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो वइरनाभथाला पन्नत्ता अच्छतिच्छडियसालितंदुलणहसंदिट्ठपडिपुन्ना इव चिट्ठंति सव्वजंबूणयमया ०जाव पडिरूवा महया महया रहचक्कवालसमाणा पन्नत्ता समणाउसो !। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो पातीओ, ताओ णं पाईओ अच्छोदगपरिहत्थाओ णाणामणिपंचवन्नस्स फलहरियगस्स बहुपडिपुन्नाओ विव चिट्ठंति सव्वरयणामईओ अच्छाओ ०जाव पडिरूवाओ महया महया गोकलिंजरचक्कसमाणीओ पन्नत्ताओ समणाउसो !। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो सुपइट्ठा पन्नत्ता णाणाविहभंडविरइया इव चिट्ठंति सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो मणगुलियाओ पन्नत्ताओ, तासि णं मणगुलियासु बहवे सुवन्नरुप्पमया फलगा पन्नत्ता, तेसु णं सुवन्नरुप्पमएसु फलगेसु बहवे वयरामया नागदंतया पन्नत्ता, तेसु णं वयरामएसु णागदंतएसु बहवे वयरामया सिक्कगा पन्नत्ता, तेसु णं वयरामएसु सिक्कगेसु किण्हसुत्तसिक्कगवच्छिया णीलसुत्तसिक्कगवच्छिया लोहियसुत्तसिक्कगवच्छिया हालिद्दसुत्तसिक्कगवच्छिया सुक्किल्लसुत्तसिक्कगवच्छिया बहवे वायकरगा पन्नत्ता सव्वे वेरुलियमया अच्छा ०जाव पडिरूवा। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो चित्ता रयणकरंडगा पन्नत्ता, से जहाणामए रन्नो चाउरंतचक्कवट्टिस्स चित्ते रयणकरंडए वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडे साते पहाते ते पएसे सव्वतो समंता ओभासति उज्जोवेति तवति भासति एवमेव ते वि चित्ता रयणकरंडगा साते पभाते ते पएसे सव्वओ समंता ओभासति उज्जोवेंति तवंति पभासंति, तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो हयकंठा गयकंठा नरकंठा किन्नरकंठा किंपुरिसकंठा महोरगकंठा गंधव्वकंठा उसभकंठा सव्ववयरामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसु णं हयकंठएसु ०जाव उसभकंठएसु दो दो पुप्फचंगेरीओ (मल्लचंगेरीओ) चुन्नचंगेरीओ (गंधचंगेरीओ) वत्थचंगेरीओ आभरणचंगेरीओ सिद्धत्थचंगेरीओ लोमहत्थचंगेरीओ पन्नत्ताओ सव्वरयणामयाओ अच्छाओ ०जाव पडिरूवाओ, तासु णं पुप्फचंगेरीसु ०जाव लोमहत्थचंगेरीसु दो दो पुप्फपडलगाइं ०जाव लोमहत्थपड-

लगाइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं ०जाव पडिरूवाइं। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो सीहासणा पन्नत्ता, तेसि णं सीहासणाणं वन्नओ ०जाव दामा, तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो रुप्पमया छत्ता पन्नत्ता, ते णं छत्ता वेरुलियविमलदंडा जंबूणयकन्निया वइरसंधी मुत्ताजालपरिगया अट्ठसहस्सवरकंचणसलागा दद्दरमलयसुगंधी सव्वोउयसुरभी सीयलच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदागारोवमा। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो चामराओ पन्नत्ताओ, ताओ णं चामराओ (चंदप्पभवेरुलियवरनानामणिरयणखचियचित्तदण्डाओ) णाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्जुज्जलविचित्तदण्डाओ चिल्लियाओ संखंककुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसन्निगासाओ सुहुमरययदीहवालाओ सव्वरयणामयाओ अच्छाओ ०जाव पडिरूवाओ। तेसि णं तोरणाणं पुरओ दो दो तेल्लसमुग्गा कोट्ठसमुग्गा पत्तसमुग्गा चोयगसमुग्गा तगरसमुग्गा एलासमुग्गा हरियालस० हिंगुलयस० मणोसिलासमुग्गा अंजणसमुग्गा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा। (सू० २८)

'तेसि णं' मित्यादि तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन या द्विधा नैषेधिकी तस्यां षोडश षोडश जालकटकाः प्रज्ञप्ताः, जालकटकः—जालकाकीर्णो रम्यसंस्थानः प्रदेशविशेषः, ते च जालकटकाः 'सव्वरयणामया अच्छा सण्हा ०जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत्। 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैषेधिक्यां षोडश घण्टापरिपाट्यः प्रज्ञप्ताः, तासां च घण्टानामयमेतद्रूपो वर्णावासः—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-जाम्बूनदमय्यो घण्टाः वज्रमय्यो लाला नानामणिमया घण्टापार्श्वाः तपनीयमय्यः शृङ्खला यासु ता अवलम्ब्य तास्तिष्ठन्ति रजतमय्यो रज्जवः। 'ताओ णं घण्टाओ' इत्यादि, ताश्च घण्टा ओघेन-प्रवाहेण स्वरो यासां ता ओघस्वरा मेघस्येवातिदीर्घः स्वरो यासां ता मेघस्वरा हंसस्येव मधुरः स्वरो यासां ता हंसस्वराः, एवं क्रौञ्चस्वराः सिंहस्येव च प्रभूतदेशव्यापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः, एवं दुन्दुभिस्वराः द्वादशविधतूर्यसङ्घातो नन्दिः नन्दिस्वराः नन्दिवत् घोषो ह्रादो यासां ता नन्दिघोषाः मञ्जु—प्रियः स्वरो यासां ता मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना ?, सुस्वराः सुस्वरघोषाः, 'उरालेणं' मित्यादि प्राग्वत्। 'तासि णं' मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैषेधिक्यां षोडश षोडश वनमालापरिपाट्यः प्रज्ञप्ताः, ताश्च वनमाला नानाद्रुमाणां नानालतानां च यानि किशलयानि ये च पल्लवास्तैः समाकुलाः—संमिश्राः 'छप्पयपरिभुज्जमाणा सोभन्तसस्सिरीया' इति षट्पदैः परिभुज्यमानाः सत्यः शोभमानाः षट्पदपरिभुज्यमानशोभमानाः अत एव सश्रीकाः 'पासाईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत्। 'तेसि णं दाराणं' मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन या द्विधा नैषेधिकी तस्यां षोडश षोडश प्रकण्ठकाः प्रज्ञप्ताः प्रकण्ठको नाम पीठविशेषः, आह च जीवाभिगममूलटीकाकारः—'प्रकण्ठौ पीठविशेषा' विति, ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकमर्द्धतृतीयानि योजनशतान्यायामविष्कम्भाभ्यां पञ्चविंशं-पञ्चविंशत्यधिकं योजनशतं बाहल्येन—पिण्डीभावेन 'सव्ववइरामया' इति सर्वात्मना ते प्रकण्ठका वज्रमयाः-वज्ररत्नमयाः, 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत्, 'तेसि णं पगंठगाणं' मित्यादि, तेषां प्रकण्ठकानाम् उपरि प्रत्येकं प्रत्येकम्—इह एकं प्रति प्रत्येकमित्याभिमुख्ये वर्त्तमानः प्रतिशब्दः समस्यते, ततो वीप्सायां विवक्षायां द्विर्वचनं, प्रासादावतंसकाः प्रज्ञप्ताः, प्रासादावतंसका नाम प्रासादविशेषाः, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायां—'प्रासादावतंसकौ-प्रासादविशेषा' विति, ते च प्रासादावतंसका अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चैस्त्वेन पञ्चविंशं योजनशतं विष्कम्भेन, 'अब्भुग्गयमूसियपहसियाविव' अभ्युद्गता—आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता-प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा तया सिता इव—बद्धा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा कथमिव ते अभ्युद्गता निरालम्बास्तिष्ठन्तीति भावः, 'विविहमणिरयणभत्तिचित्ता' विविधा-अनेकप्रकारा ये मणयः-चन्द्रकान्तादयो यानि च रत्नानि-कर्केतनादीनि तेषां भक्तिभिः विच्छित्तिविशेषैश्चित्रा-नानारूपा आश्चर्यवन्तो वा नानाविधमणिरत्नभक्तिचित्राः, 'वाउद्धूयविजयवेजयंतीपडागछत्ताइच्छत्तकलिया' वातोद्धूता-वायुकम्पिता विजयः अभ्युदयस्तत्सूचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताकाः, अथवा—विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्रधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः, पताकास्ता एव विजयवर्जिताः छत्रातिछत्राणि-उपर्युपरिस्थितान्यातपत्राणि तैः कलिता वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताकाछत्रातिच्छत्रकलिताः, तुङ्गा-उच्चा उच्चैस्त्वेनार्द्धतृतीययोजनशतप्रमाणत्वात् अत एव 'गगनतलमणुलिहंतसिहरा' इति गगनतलम्-अम्बरतलम् अनुलिखन्ति-अभिलङ्घयन्ति शिखराणि येषां ते तथा, जालानि-जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि, तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि येषु ते जालान्तररत्नाः, सूत्रे चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्, तथा पञ्जरात् उन्मीलिता इव बहिष्कृता इव पञ्जरोन्मीलिता इव यथा किल किमपि वस्तु पञ्जरात् वंशादिमयाच्छादनविशेषात् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः, तथा मणिकनकानि-मणिकनकमय्यः स्तूपिका—शिखराणि येषां ते मणिकनकस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकरत्नानि-भित्यादिषु पुण्ड्रविशेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वारादिषु तैश्चित्रा—तथा नानारूपा वा विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राः, तथा नाना—अनेकरूपाणि यानि मणिदामानि—मणिमयपुष्पमालास्तैरलङ्कृतानि—शोभितानि नानामणिदामालङ्कृतानि तथा अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णा—मसृणाः, तथा तप-

नीय-सुवर्णविशेषस्तन्मय्या वालुकाया प्रस्तटः-प्रस्तारो येषु ते तपनीयवालुकाप्रस्तटाः 'सुहफासा सस्सिरीयरूवा पासाईया' इत्यादि प्राग्वत्तथा च प्रासादावतंसकानामन्तर्भूमिवर्णनमुपर्युल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनमुपरिविजयदूष्यवर्णनं वज्राङ्कुशवर्णनं मुक्तादामवर्णनं च यथा प्राक् यानविमाने भावितं तथा भावनीयम्। 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां तोरणानां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषेधिकीभावेन या द्विधा नैषेधिकी तस्यां षोडश षोडश तोरणानि प्रज्ञप्तानि, तानि च तोरणानि नानामणिमयानीत्यादि तोरणवर्णनं यानविमानमिव निरवशेषं भावनीयम्। 'तेसि णं तोरणाणं पुरओ' इत्यादि, तेषां तोरणानां पुरतः प्रत्येकं द्वे द्वे शालभञ्जिके, शालभञ्जिकावर्णनं प्राग्वत्, 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां च नागदन्तकानां वर्णनं यथाऽधस्तादनन्तरमुक्तं तथा वक्तव्यं, नवरमत्रोपरि नागदन्तका न वक्तव्या, अभावात्, 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ हयसङ्घाटौ, सङ्घाटशब्दो युग्मवाची यथा साधुसङ्घाट इत्यत्र, ततो द्वे द्वे हययुग्मे इत्यर्थः, एवं गजनरकिन्नरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभसङ्घाटा अपि वाच्याः, एते च कथम्भूताः? इत्याह—'सव्वरयणामया अच्छा सण्हा' इत्यादि प्राग्वत्, यथा चामीषां हयादीनामष्टानां सङ्घाटा उक्तास्तथा पङ्क्तयोऽपि वीथयोऽपि मिथुनकानि च वाच्यानि, तत्र सङ्घाटाः—समानलिङ्गयुग्मरूपाः पुष्पावकीर्णकाश्च एकदिग्व्यवस्थिता श्रेणिः—पङ्क्तिरुभयोः पार्श्वयोरेकैकश्रेणिभावेन यत् श्रेणिद्वयं सा वीथिः स्त्रीपुरुषयुग्मं मिथुनकं 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे पद्मलते यावत्करणात्—द्वे द्वे नागलते द्वे द्वे अशोकलते, द्वे द्वे चम्पकलते द्वे द्वे चूतलते द्वे द्वे वासन्तीलते द्वे द्वे कुन्दलते द्वे द्वे अतिमुक्तलते इति परिगृह्यते, द्वे द्वे श्यामलते, ताश्च कथम्भूता इत्याह 'णिच्चं कुसुमियाओ' इत्यादि यावत्करणात्-'णिच्चं मउलियाओ णिच्चं लवइयाओ णिच्चं थवइयाओ णिच्चं गुच्छियाओ णिच्चं जमलियाओ णिच्चं जुयलियाओ णिच्चं विणमियाओ णिच्चं पणमियाओ णिच्चं सुविभत्तपिंडमंजरिवडिंसगधरीओ णिच्चं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियविणमियपणमियसुविभत्तपडिमंजरिवडिंसगधरीओ' इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, पुनः कथम्भूता इत्याह-'सव्वरयणामया जाव पडिरूवा' इति, अत्रापि यावत्करणात्-'अच्छा सण्हा' इत्यादिविशेषणसमूहपरिग्रहः, स च प्राग्वद्भावनीयः, 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतः प्रत्येकं द्वौ द्वौ दिक्सौवस्तिकौ-दिक्प्रोक्षकौ ते च सर्वे जाम्बूनदमयाः, क्वचित्पाठः-'सव्वरयणामया अच्छा' इत्यादि, प्राग्वत् 'तेसि णं' मित्यादि द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, वर्णकश्चन्दनकलशानां 'वरकमलपइट्ठाणा' इत्यादिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः, 'तेसि णं' मित्यादि द्वौ द्वौ भृङ्गारौ, तेषामपि कलशानामिव वर्णको वक्तव्यो, नवरं पर्यन्ते 'महयामत्तगयमहामुहागिइसमाणा पण्णत्ता समणाउसो!' इति वक्तव्यम् 'मत्तगयमहामुहागिइसमाणा' इति मत्तो यो गजस्तस्य महत्—अतिविशालं यत् मुखं तस्याकृतिः-आकारस्तत्समानाः-तत्सदृशाः प्रज्ञप्ताः, 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वावादर्शकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां चादर्शकानामयमेतद्रूपो वर्णावासो-वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-तपनीयमयाः प्रकण्ठकाः-पीठविशेषाः, अङ्कमयानि—अङ्करत्नमयानि मण्डलानि यत्र प्रतिबिम्बसम्भूतिः 'अणोग्घसियनिम्मलाए' इति अवघर्षणमवघर्षितं भावे क्तप्रत्ययः तस्य निर्मलता-अवघर्षितनिर्मलता, भूत्यादिना निर्माजनमित्यर्थः अवघर्षितस्याभावोऽनवघर्षितं तेन निर्मला तया अनवघर्षितनिर्मलया छायया समनुबद्धा-युक्ताः 'चन्दमण्डलपडिनिकासा' इति चन्द्रमण्डलसदृशाः 'महया महया' अतिशयेन महान्तोऽर्द्धकायसमानाः-कायार्द्धप्रमाणाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्! 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे वज्रनाभे—वज्रमयो नाभिर्ययोस्ते वज्रनाभे स्थाले प्रज्ञप्ते तानि च स्थालानि तिष्ठन्ति, 'अच्छतिच्छडियसालितंदुलनहसंदट्ठपडिपुण्णा इव चिट्ठंति' अच्छाः—निर्मलाः शुद्धाः स्फटिकवत् त्रिच्छटिताः-त्रीन् वारान् छटिताः अत एव 'नखसंदष्टाः' नखाः—नखिकाः सन्दष्टाः मुशलादिभिः छटिताः यथा तथा सुखादिदर्शनात् क्तान्तस्य परनिपातः. अच्छैस्त्रिच्छटितैः शालितण्डुलैर्नखसन्दष्टैः परिपूर्णा, पृथ्वीपरिणामरूपाणि तानि तथा केवलमेवमाकाराणीत्युपमा, तथा चाह-'सव्वजम्बूणयमया' सर्वात्मना जाम्बूनदमयानि 'अच्छा सण्हा' इत्यादि प्राग्वत् 'महया महया' इति अतिशयेन महान्ति रथचक्रसमानानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण! हे आयुष्मन्! 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे 'पाईओ' इति पात्र्यौ प्रज्ञप्ते, ताश्च पात्र्यः 'सच्छोदगपडिहत्थाओ' इति स्वच्छपानीयपरिपूर्णाः 'णाणाविहस्स फलहरियस्स बहुपडिपुण्णाविव' त्ति अत्र षष्ठी तृतीयार्थे 'बहु पडिपुण्णे' त्ति चैकवचनं प्राकृतत्वात्, नानाविधैः फलहरितैर्हरितफलैर्बहुप्रभूतं प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति न खलु तानि फलानि किन्तु तथारूपाः शाश्वतभावमुपगताः पृथ्वीपरिणामास्तत उपमानमिति, 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'महय' त्ति अतिशयेन महत्यो गोकलिञ्जचक्रसमानाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन्!, 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ सुप्रतिष्ठकौ—आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठकाः सुसर्वौषधिप्रतिपूर्णा नानाविधैः पञ्चवर्णैः प्रसाधनभाण्डैश्च बहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, उपमाभावना प्राग्वत्, 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि तथैव, 'तेसि णं' मित्यादि तेषां तोरणानां पुरतो द्वे द्वे मनोगुलिका नाम पीठिका, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायाम्—'मनोगुलिका नाम पीठिके" ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वात्मना वैडूर्यमय्यः 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत्। 'तासु णं मणोगुलियासु बहवे' इत्यादि तासु मनोगुलिकासु सुवर्णमयानि रूप्यमयानि च फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूप्यमयेषु फलकेषु बहवो वज्रमया नागदन्तकाः-अङ्कुटकाः (सिक्थकेषु) तेषु च नागदन्तकेषु बहूनि रजतमयानि सिक्ककानि प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतमयेषु बहवो वातकरका जलशून्याः करकाः प्रज्ञप्ताः—तद्यथा 'किण्हसुत्त' इत्यादि गवच्छम्—आच्छादनं गवच्छा सञ्जाता एष्विति गवच्छिकाः (ताः) कृष्णसूत्रमयैर्गवच्छिकैः (तैः) इति गम्यते, सिक्ककेषु गवच्छिताः कृष्णसूत्र-

सिक्कगगयच्छिना एव नीलसूत्रसिक्कगगयच्छिना इत्याद्यपि भावनीय, ते च वातकरका सर्वात्मना वैडूर्यमया 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण' तथा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ चित्रौ—आश्चर्यभूतौ रत्नकरण्डकौ प्रज्ञप्तौ ' से जहा नाम ए इत्यादि, स यथा नाम राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिन -चतुर्षु पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु अन्तेषु-पृथिवीपर्यन्तेषु चक्रेण वर्त्तितु शील यस्य तस्यैव चित्र —आश्चर्यभूतो नानामणिमयत्वेन नानावर्णो वा ' वेरुलियनाणामणिफलिहपडलपच्चायडे ' इति बाहुल्येन वैडूर्यमणिमय ' फलिहपडलपच्चायडे ' इति स्फटिकपटलाच्छादित ' साए पभाए ' इत्यादि स यथा राज्ञश्चतुरन्तचक्रवर्त्तिन प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् सर्वत सर्वासु दिक्षु समन्तत —सामस्त्येन अवभासयति एतदेव पर्यायत्रयेण व्याचष्ट-उद्योतयति तापयति प्रभासयति एवमेते'त्यादि सुगम ' तेसि ण तोरणाण ' मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ एव गजनरकिन्नरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभकण्ठा अपि वाच्या , उक्त च जीवाभिगममूलटीकाकारेण- हयकण्ठौ-हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ एव सर्वेऽपि कण्ठा वाच्या " इति, तथा चाह—' सव्वरयणामया ' इति, सर्वे रत्नमया-रत्नविशेषरूपा ' अच्छा ' इत्यादि प्राग्वत् । ' तेसि ण ' मित्यादि तथा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ पुष्पचङ्गेर्यौ प्रज्ञप्ते एव माल्यचूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थलोमहस्तकचङ्गेर्योऽपि वक्तव्या , एताश्च सर्वा अपि सर्वात्मना रत्नमयी' अच्छा ' इत्यादि प्राग्वत् एव पुष्पादीनामष्टाना पटलकान्यपि द्विद्विसङ्ख्याकानि वाच्यानि, तेसि ण तोरणाण ' मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे सिंहासने प्रज्ञप्ते, तेषां च सिंहासनाना वर्णक प्रागुक्तो निरवशेषो वक्तव्य , तेसि ण मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे छत्रे रूप्यमये प्रज्ञप्ते, तानि च छत्राणि वैडूर्यरत्नमयविमलदण्डानि जाम्बूनदकर्णिकानि वज्रसन्धीनि—वज्ररत्नापूरितदण्डशलाकासन्धीनि मुक्ताजालपरिगतानि अष्टौ सहस्राणि—अष्टसहस्रसङ्ख्या वरकाञ्चनशलाका वरकाञ्चनमय्य' शलाका येषु तानि, तथा, तथा ' दद्दरमलयसुगंधिसव्वोउयसुरभिसीयलच्छाया' इति दर्दर —चीवरावनद्धकुण्डिकादिभाजनमुख तेन गालितास्तत्र पक्वा वा ये मलय इति—मलयोद्भवं श्रीखण्ड तत्सम्बन्धिन सुगन्धा ये गन्धवासास्तद्वत् सर्वेषु ऋतुषु सुरभि शीतला च छाया येषा तानि तथा, ' मगलभत्तिचित्ता ' अष्टाना स्वस्तिकादीना मङ्गलानां भक्त्या—विच्छित्त्या चित्रम्—आलेखो येषा तानि तथा ' चंदागारोवमा ' चन्द्राकार —चन्द्राकृति सा उपमा येषा तानि तथा,चन्द्रमण्डलवत् वृत्तानीति भाव , 'तेसि ण' मित्यादि, तेषा तोरणाना पुरतो द्वे द्वे चामरे प्रज्ञप्तानि च चामराणि चंदप्पभवेरुलियवयरनाणामणिरयणखचितचित्तदंडाओ' इति चन्द्रप्रभ -चन्द्रकान्तो वज्र वैडूर्य च प्रतीत चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु ते तथा एवरूपाश्चित्रा—नानाकारा दण्डा येषा चामराणा तानि तथा, ' सुहुमरययदीहवालाओ ' इति सूक्ष्मा रजतमया दीर्घा वाला येषा तानि तथा, ' सङ्खककुंददगरयअमयमहियफेणपुजसन्निकासाओ ' इति ' शङ्ख ' प्रतीत अङ्को—रत्नविशेष 'कुद नि कुन्दपुष्प दकरज-उदककणा अमृतमथितफेणपुञ्ज -क्षीरोदजलमथनसमुत्थ फेनपुञ्जस्तेषामिव सन्निकाश —प्रभा येषा तानि तथा, अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण तोरणाण' मित्यादि, तथा तोरणाना पुरतो द्वौ द्वौ तैलसमुद्गकौ—सुगन्धितैलाधारविशेषौ, उक्त च जीवाभिगममूलटीकाकारेण—' तैलसमुद्गकौ—सुगन्धितैलाधारौ' एव कोष्ठादिसमुद्गका अपि वाच्या , अत्र सग्रहणिगाथा—'तेल्ल कोट्ठसमुग्गे, पत्ते चोए य तगर एला य । हरियाले हिंगुलए,मणोसिला अंजणसमुग्गा ॥ १ ॥' सव्वरयणामया' इति एते सर्वेऽपि सर्वात्मना रत्नमया ' अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ।

सूरियाभे णं विमाणे एगमेगे दारे अट्ठसयं चक्कज्झयाणं अट्ठसयं मिगज्झयाणं गरुडज्झयाणं छत्तज्झयाणं पिच्छज्झयाणं सउणिज्झयाणं सीहज्झयाणं उसभज्झयाणं अट्ठसयं सेयाणं चउविसाणाणं नागवरकेऊणं एवमेव सपुव्वावरेणं सूरियाभे विमाणे एगमेगे दारे असीयं केउसहस्सं भवतीति मक्खायं, सूरियाभे विमाणे पण्णट्ठिं पण्णट्ठिं भोमा पन्नत्ता, तेसि णं भोमाणं भूमिभागा उल्लोया य भाणियव्वा, तेसि णं भोमाणं च बहुमज्झदेसभागे पत्तेयं पत्तेयं सीहासणे, सीहासणवन्नतो सपरिवारो, अवसेसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं भद्दासणा पन्नत्ता । तेसि णं दाराणं उत्तमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिया, तं जहा— रयणेहिं ०जाव रिट्ठेहिं, तेसि णं दाराणं उप्पिं अट्ठट्ठमंगलगा सज्झया ०जाव छत्तातिछत्ता, एवमेव सपुव्वावरेणं सूरियाभे विमाणे चत्तारि दारसहस्सा भवतीति मक्खायं, असोगवणे सत्तिवणे चंपगवणे चूयगवणे, सूरियाभस्स विमाणस्स चउद्दिसिं पंच जोयणसयाइं अबाहाए चत्तारि वणसंडा पन्नत्ता, तं जहा--पुरच्छिमेणं असोगवणे दाहिणेणं सत्तवन्नवणे पच्चत्थिमेणं चंपगवणे उत्तरेणं चूयगवणे, ते णं वणखंडा साइरेगाइं अद्धतेरस जोयणसयसहस्साइं आयामेणं पच जोयणसयाइं विक्खंभेणं पत्तेयं पत्तेयं पागारपरिक्खित्ता किण्हा किण्होभासा वणखंडवन्नओ । (सू० २६)

' सूरियाभे णं विमाणे एगमेगे दारे अट्ठसयं चक्कज्झयाणं ' मित्यादि तस्मिन् सूर्याभे विमाने एकैकस्मिन् द्वारे अष्टाधिक शत चक्रध्वजाना चक्रस्वरूपचिह्नोपेताना ध्वजानामेवं मृगगरुडरुरुछत्रपिच्छशकुनिसिंहवृषभचतुर्दन्तहस्तिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशतमष्टशत वक्तव्यम् ' एवमेव सपुव्वावरेणं ' एवमेव-अनेनैव प्रकारेण सपूर्वापरेण-सह पूर्वै अपरैश्च वर्त्तते इति सपूर्वापर-सङ्ख्यानं तेन सूर्याभे विमाने एकैकस्मिन् द्वारे अशीतमशीतम्- अशीत्यधिकं २ केतुसहस्रं भवतीत्याख्यात मया अन्यैश्च तीर्थकृद्भि , ' तेसि णं ' मित्यादि, तेषां द्वाराणां सबन्धीनि प्रत्येकं पञ्चषष्टि २ भौमानि-विशिष्टानि स्थानानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च भूमानां

भूमिभागा उल्लोकाश्च यानविमानवद्वक्तव्याः, तेषां च भौ मानां बहुमध्यदेशभागे यानि त्रयस्त्रिंशत्तमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येक सूर्याभदेवयोग्य सिंहासनं तेषां च सिंहासनानां वणकोऽपरोत्तरोत्तरपूर्वादिषु सामानिकादिदेवयोग्यानि भद्रासनानि च क्रमेण यानविमानवद्वक्तव्यानि शेषेषु च भौमेषु प्रत्येकमेकैकं सिंहासनं परिवाररहितम् ।' तेसि णं' मित्यादि, तेषां द्वाराणाम् उत्तमा आकारा—उपरितना आकारा उत्तरङ्गादिरूपा क्वचित् 'उवरिमागारा' इत्येव पाठः षोडशविधै रत्नैरुपशोभितास्तद्यथा-' रयणेहिं०जाव रिट्ठेहिं ' इति रत्न–सामान्यतः कर्केतनादिभिः १ यावत्करणात्-वज्रैः २ वैडूर्यैः ३ लोहिताक्षैः ४ मसारगल्लैः ५ हंसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतीरसैः ९ अङ्कैः १० अञ्जनैः ११ रजतैः १२ अञ्जनपुलकैः १३ जातरूपैः १४ स्फटिकैरिति परिग्रहः १५ षोडशैरिष्टैः १६ 'तेसि णं ' मित्यादि, तेषां द्वाराणां प्रत्येकमुपरि अष्टौ अष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि इत्यादि यानविमानतोरणवत्तावद्वाच्यं यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति अत ऊर्ध्वं कपुचित् पुस्तकान्तरेष्वेव पाठः-' एवमेव सपुव्वावरेण सूरियाभे विमाणे चत्तारि दारसहस्सा भवंतीति मक्खायं ' मिति सुगमं ' सूरियाभस्स णं ' मित्यादि सूर्याभस्य विमानस्य चतुर्दिशि—चतस्रो दिशः समाहृताश्चतुर्दिक् तस्मिन् चतुर्दिशि चतसृषु दिक्षु पञ्च पञ्च योजनशतानि 'अबाहाए' इति बाधनं बाधा, आक्रमणमित्यर्थः, न बाधा अबाधा—अनाक्रमणं तस्यामबाधायां कृत्वेति गम्यते, अपान्तराले मुक्त्वेति भावः चत्वारो वनखण्डाः प्रज्ञप्ताः, अनेकजातीयानामुत्तमानां महीरुहाणां समूहो वनखण्डः उक्तश्च जीवाभिगमचूर्णौ-' अणेगजाईहिं उत्तमेहिं रुक्खेहिं वणसंडे ' इति, तद्यथे' त्यादिना तानेव वनखण्डान् नामतो दिग्भेदतश्च दर्शयति—अशोकवृक्षप्रधानं वनमशोकवनमेवं सप्तपर्णवनं चम्पकवनं चूतवनमपि भावनीयं, ' पुरच्छिमेणं ' मित्यादि पाठसिद्धम् . अत्र संग्रहणिगाथा-' पुव्वेण असोगवणं, दाहिणओ होइ सत्तिवण्णवणं । अवरेण चंपकवणं, चूयवणं उत्तरे पासे ॥ १ ॥ " तेणं ' मित्यादि, ते च वनखण्डाः सातिरेकाणि अर्द्धत्रयोदशानि सार्द्धानि द्वादश योजनशतसहस्राणि (आयामेन) पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेन प्रत्येकं २ प्राकारपरिक्षिप्ताः पुनः कथंभूतास्ते वनखण्डाः ? इत्याह— किण्हा किण्होभासा ०जाव पडिमोयणा सुरम्मा ' इति यावत्करणादेवं परिपूर्णः पाठः सूचितः-' नीला नीलोभासा हरिया हरियोभासा सीया सीयोभासा निद्धा निद्धोभासा तिव्वा तिव्वोभासा किण्हा किण्हच्छाया नीला नीलच्छाया हरिया हरियच्छाया सीया सीयच्छाया निद्धा निद्धच्छाया घणकडियकडियच्छाया रम्मा महामेहनिकुरंबभूया, ते णं पायवा मूलमंतो कंदमंतो खंधमंतो तयमंतो पवालमंतो पत्तमंतो पुप्फमंतो बीयमंतो फलमंतो आणुपुव्वसुजायरुइलवट्टपरिणया एगखंधा अणेगसाहप्पसाहविडिमा अणेगनरवामप्पसारियअगेज्झघणविउलवट्टखंधा अच्छिद्दपत्ता अविरलपत्ता अवाईणपत्ता अणईइपत्ता निद्धूयजरढपंडुपत्ता नवहरियभिसंतपत्तभारंधयारगंभीरदरिसणिज्जा उवणिग्गयनवतरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहियवरंकुरग्गसिहरा निच्चं कुसुमिया निच्चं मउलिया निच्चं लवइया निच्चं थवइया निच्चं गुलइया निच्चं गोच्छिया निच्चं जमलिया निच्चं जुयलिया निच्चं विणमिया निच्चं पणमिया निच्चं-कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुयलियविणमियपणमियसुविभत्तपडिमंजरिवडेंसयधरा सुयवरहिणमयणसलागाकोइलकोरकभिंगारककोंडलजीवजीवकनंदीमुहकविजलपिंगलक्खगकारंडचक्कवागकलहंससारसअणेगसउणगणमिहुणवियरियसद्दुन्नइयमहुरसरनाइया संपिंडियदरियभमरमहुयरिपहकरपरिलिंतमत्तछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमंतगुंजंतदेसभागा अब्भिंतरपुप्फफला बाहिरपत्तच्छन्ना पत्तेहि य पुप्फेहि य उच्छन्नपलिच्छन्ना नीरोगका सउफासा अकंटगा णाणाविहगुच्छगुम्ममंडवगोवसोहिया विचित्तसुहकेउभूया वाविपुक्खरणीदीहियासु य सुनिवेसियरम्मजालघरगा पिंडिमनीहारिमसुगंधिसुहसुरभिमणहरं च महया गंधद्धणिं मुयंता सुहकेउ केउबहुला अणेगरहजाणजुग्गसिबियसंदमाणीपडिमोयणा सुरम्मा ' इति अस्य व्याख्या—इह प्रायो वृक्षाणां मध्यमे वयसि वर्त्तमानानि पत्राणि कृष्णानि भवन्ति ततस्तद्योगात् वनखण्डा अपि कृष्णाः, न चोपचारमात्रात्ते कृष्णा इति व्यपदिश्यन्ते किन्तु तथा प्रतिभासनात्, तथा चाह—'कृष्णावभासा' यावन्ति भागे कृष्णाभासपत्राणि सन्ति तावति भागे ते वनखण्डाः कृष्णा अवभासन्ते ततः कृष्णोऽवभासो येषां ते कृष्णावभासा इति, तथा हरितत्वमतिक्रान्तानि कृष्णत्वमसम्प्राप्तानि पत्राणि नीलानि तद्योगाद्वनखण्डा अपि नीलाः, न चैतदुपचारमात्रेणोच्यते किन्तु तथावभासात्, तथा चाह-नीलावभासाः, समासः प्राग्वत्, यौवने तान्येव पत्राणि किसलयत्वं रक्तत्वं चातिक्रान्तानि ईषत् हरितालाभानि पाण्डूनि सन्ति हरितानीति व्यपदिश्यन्ते, ततस्तद्योगात् वनखण्डा अपि हरिताः, न चैतदुपचारमात्रादुच्यते, किन्तु तथाप्रतिभासात्, तथा चाह-हरितावभासाः, तथा बाल्यादतिक्रान्तानि वृक्षाणां पत्राणि शीतानि भवन्ति ततस्तद्योगाद्वनखण्डा अपि शीता इत्युक्ताः, न च ते गुणतस्तथा किन्तु तथैव,तथा चाह-शीतावभासाः अधोभागवर्त्तिनां वैमानिकदेवानां देवीनां तद्योगशीतवातसंस्पर्शतः ते शीता वनखण्डा अवभासन्ते इति, तथा एते कृष्णनीलहरितवर्णा यथास्वस्मिन् स्वरूपे अत्यर्थं स्निग्धा भवन्ति तीव्राश्च ततः तद्योगात् वनखण्डा अपि स्निग्धाः तीव्राश्च इत्युक्ताः, न चैतदुपचारमात्रं किन्तु तथावभासोऽप्यस्ति तत उक्तं—स्निग्धावभासास्तीव्रावभासा इति, इहावभासो भ्रान्तोऽपि भवति यथा मरुमरीचिकासु जलावभासस्ततो नावभासमात्रोपदर्शनेन यथावस्थितं वस्तुस्वरूपं वर्णितं भवति किन्तु तथास्वरूपप्रतिपादनेन, ततः कृष्णत्वादीनां तथास्वरूपप्रतिपादनार्थमनुवादपुरःसरं विशेषणान्तरमाह—'किण्हा किण्हच्छाया' इत्यादि कृष्णा वनखण्डाः, कुत इत्याह—कृष्णच्छायाः 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शन' मिति वचनात् हेतौ प्रथमा, ततोऽय-

मर्थ —यस्मात् कृष्णा छाया-आकार सर्वाविम्मवादितया तेषा तस्मात् कृष्णा , एतदुक्त भवति—सर्वाविसवादितया तत्र कृष्ण आकार उपलभ्यते, न च भ्रान्तावभाससपादितसत्ताक सवाविसवादीभवति , ततस्तत्त्ववृत्त्या ते कृष्णा न भ्रान्तावभासमात्रव्यवस्थापिता इति , एव नीला नीलच्छाया इत्याद्यपि भावनीय , नवर शीना शीनच्छाया इत्यत्र छायाशब्द आतपप्रतिपत्तवस्तुवाची द्रष्टव्य , 'घनकडितडियच्छाया ' इति इह शरीरस्य मध्यभाग कटिस्ततोऽन्यस्यापि मध्यभाग कटिरिव कटिरित्युच्यते-कटिस्तटमिव कटितट घना—अन्योऽन्यशाखाप्रशाखानुप्रवेशता निविडा कटितटे—मध्यभागे छाया येषा त तथा, मध्यभागे निविडतरच्छाया इत्यर्थ , अत एव रम्यो—रमणीय तथा महान् जलभारावनतप्रावृट्कालभावी यो मेघनिकुरुम्बो—मेघसमूहस्त भूता—गुणै प्राप्ता महामघनिकुरुम्बभूता , महामघवृन्दोपमा इत्यर्थ । 'ते ण पायवा' इत्यादि , अशोकवरपादपपरिवारभूतप्रागुक्ततिलकादिवृत्तवर्णनवत् परिभावनीय , नवर 'सुयबरहिणमयणसलागा, इत्यादि विशेषणमत्रोपमया भावनीयम् , 'अणेगसगडरहजाण ' त्यादि तदाकारभावत ।

तेसिं ण वणसंडाणं अंतो बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा पएणत्ता , से जहानामए आलिंगपुक्खरेति वा ०जाव णाणाविहपंचवएणेहिं मणीहि य तणेहि य उवसोभिया, तेसिं ण गंधो फासो णेयव्वो जहक्कम , तसि णं भंते ! तणाण य मणीण य पुव्वावरदाहिणुत्तरातेहिं वातेहिं मदाणं एइयाण वेइयाणं कंपियाण चालियाण फंदियाणं घट्टियाणं खोभियाण उदीरियाण केरिसए सद्दे भवति ? , गोयमा ! से जहानामए सीयाए वा संदमाणीए वा रहस्स वा सच्छत्तस्स सज्झयस्स सघंटस्स सपडागस्स सतोरणवरस्स सनदिघोमस्स सखिंखिणिहेमजालपरिक्खित्तस्स हेमवयचित्ततिणिसकणगणिज्जुत्तदारुयायस्स संपिनद्धचक्कमंडलधुरागस्स कालायससुकयणेमिजतकम्मस्स आइण्णवरतुरगसुसंपउत्तस्स कुसलणरच्छेयसारहिसुसंपग्गहियस्स सरसयबत्तीसतोणपरिमंडियस्स सकंकडावयंसगस्स सचावसरपहरणावरणभरियजुज्झसज्जस्स रायगणसि वा रायंतेउरंसि वा रम्मंसि वा मणिकुट्टिमतलसि अभिक्खणं अभिघट्टिज्जमाणस्स वा नियट्टिज्जमाणस्स वा ओरालमणुएणा कण्णमणनिव्वुइकरा सद्दा सव्वओ समंता अभिणिस्सवति, भवेयारूवे सिया ? , णो इणट्ठे समट्ठे , से जहाणामए वेयालीयवीणाए उत्तरमंदामुच्छियाए अके सुपइट्ठियाए कुसलनरनारिसुसपरिग्गहियाते चंदणकोणपरियट्टियाए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि मदायरवेइयाए पवेइयाए चालियाए घट्टियाए खोभियाए उदीरियाए ओराला मणुण्णा मणहरा कएणमणनिव्वुइकरा सद्दा सव्वओ समंता अभिनिस्सवति, भवेयारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, से जहानामए किन्नराण वा किंपुरिसाण वा महोरगाण वा गंधव्वाण वा भद्दसालवणगयाण वा नंदणवणगयाण वा सोमणसवणगयाण वा पडगवणगयाण वा हिमवतमलयमंदरगिरिगुहासमन्नागयाण वा एगओ सन्निहियाणं समागयाण सन्निसन्नाणं समुवविट्ठाण पमुइयपक्कीलियाणं गीयरइगंधव्वहसियमणाणं गज्जं पज्जं कत्थ गेय पयबद्ध पायबद्ध उक्खित्तायपयत्तायं मदायरोइयावसाण सत्तसरसमन्नागयं छद्दोसविप्पमुक्कं एकारसालकार अट्ठगुणोववेय गुजतवसकुहरोवगूढं रत्तं तिट्ठाणकरणसुद्ध सकुहरगुजतवसततीतलताललयगहसुसंपउत्त महुर सम सुललियमणोहर मउयरिभियपयसचार सुणतिं वरचारुरूवं दिव्व णट्ठ सज्ज गेय पगीयाणं, भवेयारूवे सिया ?, हंता सिया । (सू० ३१) ।

तेसि णं वणसंडाण तत्थ तत्थ तहिं तहि देसे देसे बहूओ खुड्डाखुड्डियातो वावियाओ पुक्खरिणीओ दीहियाओ गुजालियाओ सरपंतिआओ विलपंतिआओ अच्छाओ सण्हाओ रययामयकूलाओ समतीरातो वयरामयपासाणातो तवणिज्जतलाओ सुवएणसुब्भरययवालुयाओ वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडाओ सुओयारसुउत्ताराओ णाणामणिसुबद्धाओ चउक्कोणाओ आणुपुव्वसुजातगंभीरसीयलजलाओ संछन्नपत्तभिसमुणालाओ बहुउप्पलकुमुयनलिणसुभगसोगंधियपोंडरीयसयवत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियाओ छप्पयपरिभुज्जमाणकमलाओ अच्छविमलसलिलपुएणाओ अप्पेगइयाओ आसवोयगाओ अप्पेगइयाओ खोरोयगाओ अप्पेगतियातो घओयगा० अप्पे० खीरोय० अप्पे० खारोय० अप्पेगइयाओ उयगरसेण पएणत्ताओ पासादीयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ, तासि णं वावीणं ०जाव बिलपतीण पत्तेयं२ चउद्दिसिं चत्तारि तिसोपाणपडिरूवगा पएणत्ता, तेसिं ण तिसोपाणपडिरूवगाणं वन्नओ, तोरणाण झया छत्ताइछत्ता य णेयव्वा, तासु णं खुड्डाखुड्डियासु वावीसु ०जाव बिलपंतियासु तत्थ तत्थ देसे२ बहवे उप्पायपव्वयगा नियइपव्वयगा जगइपव्वयगा दारुइज्जपव्वयगा दगमडवा दगणालगा दगमंचगा उसड्डा खुड्डखुड्डगा अंदोलगा पक्खंदोलगा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसु णं उप्पायपव्वएसु ०जाव पक्खंदोलएसु बहूइ हंमासणाइ कोंचासणाइं गरुलासणाइ उएणयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं पक्खासणाइं

भद्दासणाइं उसभासणाइं सीहासणाइं पउमासणाइं दि-
सासोवत्थियाइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं ०जाव पडिरू-
वाइं, तेसु णं वणसंडेसु तत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे देसे
बहवे आलियघरगा मालियघरगा कयलिघरगा लयाघ-
रगा अच्छणघरगा पिच्छणघरगा मंडणघरगा पसाहण-
घरगा गब्भघरगा मोहनघरगा सालघरगा जालघरगा
चित्तघरगा कुसुमघरगा गंधघरगा आयंसघरगा सव्वर-
यणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसु णं आलियघरगेसु
०जाव गंधव्व० तहिं २ घरएसु बहूइं हंसासण० जाव दिसासो-
वत्थिआसणाइं सव्वरयणामयाइं ०जाव पडिरूवाइं । तेसु
णं वणसंडेसु तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं २ बहवे जातिमं-
डवगा जूहियमंडवगा णवमालियमंडवगा वासंतिमंड-
वगा सूरमल्लियमंडवगा दहिवासुयमंडवगा तंबोलिमंड-
वगा मुद्दियमंडवगा णागलयामंडवगा अतिमुत्तयलया-
मंडवगा आप्फोवगा मालुयामंडवगा अच्छा सव्वरयणा-
मया ०जाव पडिरूवाओ, तेसु णं जालिमंडवएसु ०जाव
मालुयामंडवएसु बहवे पुढविसिलापट्टगा हंसासणसंठि-
या ०जाव दिसासोवत्थियासणसंठिया असे य बहवे म-
सलघुट्ठविसिट्ठसंठाणसंठिया पुढविसिलापट्टगा पण्णत्ता
समणाउसो ! आईणगरुयबूरणवणीयतूलफासा सव्व-
रयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तत्थ णं बहवे वे-
माणिया देवा य देवीओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति
णिसीयंति तुयट्टंति हसंति रमंति ललंति कीलंति किट्टं-
ति मोहेंति पुरा पोराणाणं सुचिण्णाणं सुपडिक्कंताणं
सुभाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणाणं कल्लाणं फलविवा(य)ग
पच्चणुब्भवमाणा विहरंति । (सू० ३२)

'तंसि णं वणसंडाणं' मित्यादि, तेषां वनखण्डाना-
मन्तः--मध्ये बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञप्ताः तेषां च
भूमिभागानां 'से जहानामए' आलिंगपुक्खरे इ वा'
इत्यादि वर्णनं प्रागुक्तं तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शो, न-
वरमत्र तृणान्यपि वक्तव्यानि, तानि चैवम्--'नाणाविह-
पंचवण्णेहिं मणीहि य तणेहि य उवसोभिया, तं जहा--
किण्हेहि य नीलेहि य ०जाव सुक्किल्लेहि तत्थ णं जे ते क-
ण्हा तणा य मणी य तेसि णं अयमेयारूवे वण्णावासे
पन्नत्ते, से जहानामए जीमूतेइ वा' इत्यादि । सम्प्रति
तेषां मणीनां तृणानां च वातेरितानां शब्दस्वरूपप्रतिपाद-
नार्थमाह--'तेसि णं भंते ! तणाण य मणीण' इत्या-
दि, तेषां 'णमिति' पूर्ववत् भदन्त !--परमकल्याणयोगिन्
तृणानां पूर्वापरदक्षिणोत्तरागतैर्वातैर्मन्दायन्ते-मन्दं मन्दम् ए-
जितानां--कम्पितानां व्येजितानां-विशेषेण कम्पितानां
एतदेव पर्यायशब्देन व्याचष्टे--कम्पितानां चालितानाम्--इ-
तस्ततो मनाक् विक्षिप्तानाम्, एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे-स्प-
न्दितानां तथा घट्टितानां--परस्परं संघर्षयुक्तानां, कथं घ-
ट्टिता इत्याह--क्षोभितानां, स्वस्थानाच्चालनमपि कुत इ-

त्याह--उदीरितानामुत--प्राबल्येन प्रेरितानां, कीदृशः श-
ब्दः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह--'गोयमे' त्यादि, गौतम !
स यथानामकः शिबिकाया वा स्यन्दमानिकाया वा रथ-
स्य वा तत्र 'सिबिया' जम्पानविशेषरूपा उपरिच्छादिता
कोष्ठाऽऽकारा, तथा दीर्घा जम्पानविशेषः पुरुषस्वप्रमाणाव-
काशदा या स्यन्दमानिका, अनयोश्च शब्दः पुरुषोत्पा-
टितयोः क्षुद्रहेमघण्टिकादिचलनवशतो वेदितव्यः रथश्चेह
संग्रामरथः प्रत्ययाऽग्रेतनविशेषणानामन्यथाऽसंभवात् त-
स्य च फलकवेदिका यस्मिन् काले स पुरुषोन्नतप्रवेशया त-
तिप्रमाणाऽवसेया तस्य च रथस्य विशेषणान्यभिधत्ते--
'सच्छत्तस्स' इत्यादि सच्छत्रस्य सध्वजस्य सघण्टाकस्य
उभयपार्श्वावलम्बिमहाप्रमाणघण्टोपेतस्य सपताकस्य सह
तोरणवरे--प्रधानतोरणं यस्य स सतोरणवरस्तस्य, सह
नन्दीघोषो--द्वादशतूर्यनिनादो यस्य स सनन्दिघोषस्तस्य
तथा सह किङ्किणीभिः-क्षुद्रघण्टाभिः यः सकिङ्किणीका-
नि, हेमजालानि--यानि हेममयदामसमूहास्ते सर्वासु दि-
क्षु पर्यन्तेषु--बहिः प्रदेशेषु परिक्षिप्ता--व्याप्तस्तस्य तथा
हैमवतं-हिमवत्पर्वतभावि चित्रं विचित्रमनोहारिविशेषोपेत-
तिनिशतरुसम्बन्धि कनकनियुक्तं दारु--काष्ठं यस्य
स हैमवतचित्रतैनिशकनकनियुक्तदारुकस्तस्य, सूत्रे च
द्वितीयः ककारः स्वार्थिकः पूर्वस्य च दीर्घत्वं प्रा-
कृतत्वात्, तथा सुष्ठु--अतिशयेन सम्यक् पिनद्धं--
बद्धमरकमण्डलं धूश्च यस्य स सुसंपिनद्धारकमण्डलधूः क-
स्तस्य, तथा कालायसेन--लोहेन सुष्ठु--अतिशयेन कृ-
तं नेमेः--बाह्यपरिधेर्यन्त्रस्य च--अरकोपरिफलकचक्रवा-
लस्य कर्म, यस्मिन् स कालायससुकृतनेमियन्त्रकर्मा तस्य,
तथा आकीर्णा--गुणैर्व्याप्ता ये वराः--प्रधानास्तुरगास्ते
सुष्ठु--अतिशयेन सम्यक् प्रयुक्ता--योजिता यस्मिन् स
आकीर्णवरतुरगसुसंप्रयुक्तः तस्य, प्राकृतत्वात् बहुव्रीहावपि
क्तान्तस्य परनिपातः, तथा सारथिकर्मणि ये कुश-
ला नराः तेषां मध्ये अतिशयेन छेकाः--दक्षाः सारथयस्तैः
सुष्ठु--सम्यक् परिगृहीतस्य, तथा 'सरसयबत्तीसतोण-
परिमंडियस्स' इति शराणां शतं प्रत्येकं येषु तानि श-
रशतानि तानि च तानि द्वात्रिंशत् तूणानि तैर्मण्डितः
शरशतद्वात्रिंशत्तूणमण्डितः, किमुक्तं भवति ?--एवं नाम
तानि द्वात्रिंशत् शरभृतानि तूणानि रथस्य सर्वतः
पर्यन्तेष्ववलम्बितानि यथा तानि संग्रामार्थोपकल्पितस्या-
तीव मण्डनाय भवन्तीति, तथा कङ्कटः--कवचं सह क-
ङ्कटो यस्य स सकङ्कटः सकङ्कटः अवतंसः--शेखरो
यस्य स सकङ्कटावतंसस्तस्य, तथा सह चापं येषां ते
सचापाः ये शराः यानि च कुन्तभल्लमुसुण्ढिप्रभृतीनि ना-
नाप्रकाराणि प्रहरणानि यानि च कवच (कङ्कट) प्रमुखानि
आवरणानि तैर्भृतः--परिपूर्णः, तथा योधानां युद्धं त-
न्निमित्तं सज्जः--प्रगुणीभूतो यः स योधयुद्धसज्जस्ततः पू-
र्वपदेन सह विशेषणसमासः तस्य इत्थंभूतस्य राजाङ्गणे
वा अन्तःपुरे वा रम्ये वा मणिकुट्टिमतले--मणिबद्धभूमि-
तले अभीक्ष्णमभीक्ष्णं कुट्टिमतलप्रदेशे वा 'अभिघट्टिज्जमा-
णस्स' त्ति अभिघट्यमानस्य वेगेन गच्छतो ये उदाराः म-
नोज्ञाः कर्णमनोनिर्वृतिकराः सर्वतः समन्तात् जीवाभिग-

ममूलटीकायामपि 'उप्पित्थ' श्वासयुक्तमिति, तथा उत्—प्राबल्येन अतितालमस्थानताल वा उत्ताल, श्लक्ष्णस्वरेण काकस्वर, सानुनासिकम् अनुनासिकाविनिर्गतस्वरानुगतमिति भाव, तथा 'अट्ठगुणोववय' मिति अष्टाभिर्गुणैरुपेतमष्टगुणोपेत, ते चाष्टावमी गुणा -पूर्ण रक्तमलङ्कृत व्यक्तमविघुष्ट मधुर सम सललित च, तथा चोक्तम्—" पुण्ण रत्त च अल—किय -च वत्त तहेव अविघुट्ठ । महुर सम सललिय, अट्ठ गुणा होंति गेयस्स ॥ १ ॥ " तत्र यत् स्वरकलाभि परिपूर्ण गीयते तत्पूर्ण, गेयरागानुरक्तेन यत् गीयते तत् रक्तम्, अन्योऽन्यस्वरविशेषकरणेन यदलङ्कृतमिव गीयते तदलङ्कृतम्, अक्षरस्वरस्फुटकरणतो व्यक्त, विस्वर क्रोशतीव विघुष्ट न तथा अविघुष्ट, मधुरस्वरेण गीयमान मधुर कोकिलारुतवत्, तालवशस्वरादिसमनुगत सम, तथा यत् स्वरघोलनाप्रकारेण ललतीव तत् सह ललितेन—ललनेन वर्त्तत इति सललित, यद्वा-यत् श्रोत्रेन्द्रियस्य शब्दस्य स्पर्शनमतीव सूक्ष्ममुत्पादयति सुकुमारमिव च प्रतिभासते तत् सललितम् । इदानीमेतेषामेवाष्टाना मध्ये कियतो गुणान् अन्यच्च प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—'रत्त तिट्ठाणकरण सुद्ध' तत् 'कुहरगुजतवसततीनलतालयगहसुसपउत्त महुर सम सललिय मणोहर मउयरिभियपयसचार सुरइ सुनति वरचारुरूव दिव्व नट्ट सज्ज गेय पगीयाण ' मिति यथा प्राक् नाट्यविधौ व्याख्यात तथा भावनीय ' जारिसए सद्द हवइ ' प्रगीताना—गातुमारब्धवता यादृश शब्दोऽतिमनोहरो भवति—स्यात्—कथञ्चिद्भवेदेतद्रूपस्तेषा तृणाना मणीना च शब्द ?, एवमुक्त भगवानाह—गौतम ! स्यादेवभूत शब्द । (सू० ३१) 'तासि ण वणमडाण' मित्यादि, तेषा 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे वनखण्डाना मध्ये तत्र तत्र देशे ' तत्र तत्रे ' ति तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे ' बहूई ' इति बह्वय, 'खुड्डाखुड्डियाओ' इति क्षुल्लिक्षुल्लिका, लघवा लघव इत्यर्थ, वाप्यश्चतुरस्रा पुष्करिण्यो वृत्ताकारा, अथवा पुष्कराणि विद्यन्ते यासु ता पुष्करिण्यो दीर्घिका—ऋजवो नद्य वक्रा नद्यो गुञ्जालिका, बहूनि केवलकवलानि पुष्पावकीर्णकानि सरासि एकपङ्क्त्या व्यवस्थितानि सर पङ्क्ति सर्लालितास्ता बह्वय सर पङ्क्तय तथा येषु सर सु एङ्क्त्या व्यवस्थितेषु कूपोदक प्रणालिकया सञ्चरति सा सर पङ्क्ति ता बह्वय सर सर -पङ्क्तय, तथा बिलानीव बिलानि—कूपास्तेषा पङ्क्तयो विलपङ्क्तय, एताश्च सर्वा अपि कथभूता इत्याह-अच्छा स्फटिकवद्बहिर्निर्मलप्रदेशा श्लक्ष्णा —श्लक्ष्णपुद्गलनिष्पादितबहि प्रदेशा श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत्, तथा रजतमय रूप्यमय कूल यासा ता रजतमयकूला, तथा सम न गर्ताभावात् विषम तीर-तीरवर्त्तिजलापूरित स्थान यासां ता समतीरा, तथा वज्रमया पाषाणा यासा ता वज्रमयपाषाणा, तथा तपनीय—हेमविशेष तपनीयमय तल यासां तास्तपनीयतला, तथा "सुवण्णसुब्भरययवालुयाओ" इति सुवर्ण पीतकान्ति हेम शुभ्र-रूप्यविशेष रजत प्रतीत तन्मया वालुका यासु ता सुवर्णशुभ्ररजतवालुका, 'वेरुलियमणिफलिहपडलपच्चोयडाओ ' इति वैडूर्यमणिमयानि स्फटिकपटलमयानि च प्रत्यवतटानि-तटसमीपवर्त्तिन अत्युन्नतप्रदेशा यासा ता वैडूर्यमणिस्फटिकपटलप्रत्यवतटा, ' सुओयारसुउत्ताराउ' इति सुखनावतारो-जलमध्ये प्रवेशन यासु ता सुखावतारा तथा सुखेन उत्तारो-जलमध्याद्बहिर्निर्गमन यासु ता सुखोत्तारास्तत पूर्वपदेन विशेषणसमास, ' नानामणितित्थसुवद्धाउ ' इति नानामणिभि नानाप्रकारैर्मणिभिस्तीर्थानि सुवद्धानि यासा ता नानामणितीर्थसुबद्धा, अत्र बहुव्रीहावपि क्रान्तस्य परनिपात सुखादिदर्शनाद् प्राकृतशैलीवशाद्वा ' चउक्कोणाउ ' इति चत्वार कोणा यासा ताश्चतु कोणा, एतच्च विशेषण वापी कूपाश्च प्रति द्रष्टव्य, तेषामेव चतुष्कोणत्वसभवात् न शेषाणा, तथा आनुपूर्व्येण-क्रमेण नीचैस्तराभावरूपेण सुष्ठु—अतिशयेन यो जातवप्र —केदारो जलस्थान तत्र गम्भीरम्-अलब्धस्ताघ शीतल जल यासु ता आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजला, ' सछन्नपत्तभिसमुणालाउ ' इति सछन्नानि—जलेनान्तरितानि पत्रबिसमृणालानि यासु ता सछन्नपत्रबिसमृणाला, इह बिसमृणालसाहचर्यात् पत्राणि पद्मिनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि—कन्दा मृणालानि—पद्मनाला, तथा बहुभिरुत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रै केसरै --केसरप्रधानै फुल्लै —विकसितैरुपचिता बहूत्पलकुमुदनलिनसुभग—सौगन्धिकपुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिता, तथा षट्पदै भ्रमरै परिभुज्यमानकमला, तथा अच्छेन-स्वरूपत स्फटिकवत् शुद्धेन विमलेन—आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा अच्छविमलसलिलपूर्णा, तथा 'पडिहत्था' अतिरेकिता, अतिप्रभूता इत्यर्थ ' पडिहत्थमुद्धमाय अतिरियअ जाणमाउएण ' मिति वचनात्, उदाहरण चात्र—' घणपडिहत्थ गयण, सराइ नवसलिलउद्धुमायाइ । अयरेइय मह उण,चिंताए मणतुह विरहे ॥१॥" इति, भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यत्र ता परिहत्थभ्रमन्मत्स्यकच्छपा, तथा अनेकै शकुनिमिथुनकै प्रविचरता—इतस्ततो गमनेन सर्वतो व्याप्ता अनकशकुनिमिथुनकप्रविचरितास्तत पूर्वपदेन विशेषणसमास, एता वाप्यादय सरस्सरःपङ्क्तिपर्यन्ता 'प्रत्येक प्रत्येक' प्रति प्रत्येकमत्राभिमुख्ये प्रतिशब्दस्ततो वीप्साविवक्षाया पश्चात्प्रत्येकशब्दस्य द्विर्वचनमिति, पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ता ,प्रत्येक प्रत्येक वनखण्डपरिक्षिप्ता, 'अप्पेगइयाउ' इत्यादि अपिर्बाढार्थे वाक्कमेकका —काश्चन वाप्यादय आसवमिव—चन्द्रहासादिपरमासवमिव उदक यासा ता आसवोदका ,अप्येकका वारुणस्य-वारुणसमुद्रस्येव उदक यासा ता वारुणोदका, अप्येकका क्षीरमिव उदक यासा ता क्षीरोदका, अप्येकका घृतमिव उदक यासा ता घृतोदका, अप्येकका: क्षोद इव-इक्षुरस इव उदक यासा ता क्षोदोदका, अप्येकका स्वाभाविकेन उदकरसेन प्रज्ञप्ता, 'पासाइया' इत्यादि विशेषणचतुष्टय प्राग्वत् । ' तेसि ण' मित्यादि, तासा क्षुल्लिकाना वापीनां यावद्बिलपङ्क्तीनामिति यावत् शब्दात् पुष्करिण्यादिपरिग्रह, प्रत्येक चतुर्दिशि -चत्वारि एकैकस्या दिशि एकैकस्य भावात् त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि, त्रयाणा सोपानानां समाहारस्त्रिसोपानं, तानि प्रज्ञ-

ज्ञानि, तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणामग्र-वक्ष्यमाण ए-तद्रूप -अनन्तर वक्ष्यमाणस्वरूपा वर्णकनिवेश प्रज्ञप्तस्तद्यथा वज्ररत्नमया 'वगा' इत्यादि प्राग्वत् । 'तस्मि ण' तेषां त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां प्रत्येक तोरणानि प्रज्ञप्तानि, तोरणवर्णकस्तु निरवशेषो यानविमानवद्भावनीयो यावत् बहव सहस्रपत्रहस्तका इति, 'तासि ण' मित्यादि, तासां क्षुल्लिकाक्षुल्लिकानां यावद् बिलपङ्क्तीनाम्, अत्रापि यावच्छब्दात्-पुष्करिण्यादिपरिग्रह, तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे बहव उत्पातपर्वता यत्रागत्य बहव सूर्याभविमानवासिनो वैमानिका देवा देव्यश्च विचित्रक्रीडानिमित्त वैक्रियशरीरमारचयन्ति 'नियइपव्वया' इति नियत्या—नैयत्येन व्यवस्थिता पर्वता नियतिपर्वता क्वचित् 'निययपव्वया' इति पाठ, तत्र नियता —सदा भोग्यत्वेनावस्थिता, पर्वता नियतपर्वता, यत्र सूर्याभविमानवासिना वैमानिका देवा देव्यश्च भवधारणीयेनैव वैक्रियशरीरेण सदा रममाणा अवतिष्ठन्ते इति भाव, 'जगईपव्वया' इति जागतीपर्वतका पर्वतविशेषा, दारुपर्वतका दारुनिर्मापिता इव पर्वतका, 'दगमंडवा' इति दकमण्डपा - स्फाटिका मण्डपा उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायाम्— "दगमण्डपा —स्फाटिका मण्डपा" इति, एव दकमञ्चका दकमालका दकप्रासादा एते च दकमण्डपादय क्वचित् 'उसड्ढा' इति उत्सृता, उच्चा इत्यर्थ, क्वचित् 'खुड्डाखुड्ड' त्ति क्षुल्लका क्षुल्लका इति, तथा अन्दोलका पक्ष्यन्दोलकाश्च, इह यत्रागत्य मनुष्या आत्मानमन्दोलयन्ति तेऽन्दोलका इति लोके प्रसिद्धा, यत्र तु पक्षिण आगत्यात्मानमन्दोलयन्ति ते पक्ष्यन्दोलका, तत्र अन्दोलका पक्ष्यन्दोलकाश्च तेषु वनखण्डेषु तत्र २ प्रदेशे देवक्रीडायोग्या बहव सन्ति, एते च उत्पातपर्वतादय कथंभूता ? इत्याह—'सर्वरत्नमया' सर्वात्मना रत्नमया, 'अच्छा सण्हा' इत्यादि विशेषणकदम्बक प्राग्वत् । 'तेसु ण' मित्यादि, तेषु उत्पातपर्वतेषु यावत्पक्ष्यन्दोलकेषु यावत्करणान्नियतिपर्वतकादिपरिग्रह, बहूनि हंसासनादीनि आसनानि, तत्र येषामासनानामधोभाग हंसा व्यवस्थिता यथा सिंहासने सिंहा तानि हंसासनानि, एव क्रौञ्चासनानि गरुडासनानि च भावनीयानि, उन्नतासनानि—उच्चासनानि प्रणतासनानि—निम्नासनानि दीर्घासनानि—शय्यारूपाणि भद्रासनानि येषामधोभागे पीठिकाबन्ध. पक्ष्यासनानि येषामधोभागे नानास्वरूपा. पक्षिण, एव मकरासनानि सिंहासनानि च भावनीयानि, पद्मासनानि—पद्माकाराणि आसनानि, 'दिसासोवत्थियासणाणि' येषामधोभागे दिक्सौवस्तिका आलिखिता सन्ति, अत्र यथाक्रममासनानां सङ्ग्रहणिगाथा— 'हंसे कोंचे गरुडे, उण्णय पणए य दीह भद्दे य । पक्खे मयर पउमे, सीह दिसासोत्थि बारसमे ॥ १ ॥' इति, तानि सर्वाण्यपि कथभूतानीत्यत आह—'सव्वरयणामया' इत्यादि प्राग्वत् । 'तस्मि ण' मित्यादि, तेषु वनखण्डेषु मध्ये तत्र २ प्रदेशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे बहूनि 'आलिगृहकाणि' आलि —वनस्पतिविशेषः तन्मयानि गृहकाणि आलिगृहकाणि, मालिरपि वनस्प-

तिविशेष तन्मयानि गृहकाणि मालिगृहकाणि, कदलीगृहकाणि लतागृहकाणि च प्रतीतानि, 'अच्छणघरकाणि' इति अवस्थानगृहकाणि येषु यदा तदा वा आगत्य सुखासिकया अवतिष्ठन्ति, प्रेक्षणकगृहकाणि यत्रागत्य प्रेक्षणकानि विदधति निरीक्षन्ते च, मज्जनकगृहकाणि यत्रागत्य स्वेच्छया मज्जनक कुर्वन्ति, 'प्रसाधनगृहकाणि' यत्रागत्य स्व पर च मण्डयन्ति 'गर्भगृहकाणि' गर्भगृहाकाराणि 'मोहणघराइ' इति मोहन—मैथुनसेवा 'रमिय मोहणरयाइ' इति नाममालावचनात् तत्प्रधानानि गृहकाणि । मोहनगृहकाणि वासभवनानीति भाव, शालागृहकाणि—पट्टशालाप्रधानानि जालगृहकाणि—गवाक्षयुक्तानि गृहकाणि कुसुमगृहकाणि—कुसुमप्रकरोपचितानि गृहकाणि, चित्रगृहकाणि—चित्रप्रधानानि गृहकाणि गन्धर्वगृहकाणि गीतनृत्ययोग्यानि गृहकाणि आदर्शगृहकाणि—आदर्शमयानीव गृहकाणि, एतानि च कथभूतानीत्यत आह-'सव्वरयणामया' इत्यादि विशेषणकदम्बक प्राग्वत् । 'तेसि ण' मित्यादि, तेषु आलिगृहकेषु यावदादर्शगृहकेषु, अत्र यावच्छब्दात् मालिगृहकादिपरिग्रह, 'बहूनि हंसासनानि' इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण' मित्यादि तेषु वनखण्डेषु तत्र तत्र देशे तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे बहवो जातिमण्डपका यूथिकामण्डपका मल्लिकामण्डपका नवमालिकामण्डपका वासन्तीमण्डपका दधिवासुकामण्डपका, दधिवासुका—वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपका दधिवासुकामण्डपका सूरिल्लिरपि वनस्पतिविशेष तन्मया मण्डपका २, ताम्बूली—नागवल्ली तन्मया मण्डपकास्ताम्बूलीमण्डपका, नागो—द्रुमविशेष, स एव लता नागलता इह यस्य तिर्यक् तथाविधा शाखा प्रशाखा वा न प्रसृता सा लतेत्यभिधीयते नागलतामया मण्डपका नागलतामण्डपका, अतिमुक्तमण्डपका, 'अप्फोया' इति वनस्पतिविशेषस्तन्मया मण्डपका अप्फोयामण्डपका, मालुका-एकास्थिकफला वृक्षविशेषास्तद्युक्ता मण्डपका मालुकामण्डपका, एते च कथभूता इत्याह—'सव्वरयणामया' इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण' मित्यादि, तेषु जातिमण्डपकेषु यावन्मालुकामण्डपकेषु 'जाव' शब्दात्-यूथिकामण्डपकादिपरिग्रह, बहव शिलापट्टकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—अप्येकका हंसासनवत् संस्थिता हंसासनसंस्थिता यावदप्येकका दिक्सौवस्तिकासनसंस्थिता, यावत्करणात्-'अप्पेगइया हंसासणसंठिया अप्पेगइया गरुडासणसंठिया अप्पेगइया उण्णयासणसंठिया अप्पेगइया पणयासणसंठिया अप्पेगइया दीहासणसंठिया अप्पेगइया भद्दासणसंठिया अप्पेगइया पक्ख० अप्प० आयसासणसंठिया अप्पेगइया उसभासणसंठिया अप्पेगइया सीहासणसंठिया अप्पेगइया पउमासणसंठिया' इति परिग्रहः अन्ये च बहव शिलापट्टका यानि विशिष्टचिह्नानि विशिष्टनामानि च वराणि—प्रधानानि शयनानि आसनानि च तद्वत् संस्थिता वरशयनासनविशिष्टसंस्थानसंस्थिता, क्वचित्—'मासलसुघट्ठविसिट्ठसंठाणसंठिया' इति पाठ, तत्रान्ये च बहव शिलापट्टका मांसला, अकठिना इत्यर्थ, सुघृष्टा अतिशयेन मसृणा इति भाव. विशि-

यणामई अच्छायणे , सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं गवक्खजालेणं खिंखिणीजालेणं घंटाजालेणं मुत्ताजालेणं मणिजालेणं कणगजालेणं रयणजालेणं पउमजालेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा ०जाव चिट्ठंति । तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा ०जाव उसभसंघाडा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा पासादीया ४ ०जाव वीहीतो पंतीतो मिहुणाणि लयाओ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चति-पउमवरवेइया ? , गोयमा ! पउमवरवेइयाए णं तत्थ तत्थ देसे २ तहिं २ वेइयासु वेइयाबाहासु य वेइयफलतेसु य वेइयपुडंतरेसु य खंभेसु खंभबाहासु खंभसीसेसु खंभपुडंतरेसु सूयीसु सूयीमुहेसु सूईफलएसु सूईपुडंतरेसु पक्खेसु पक्खबाहासु पक्खपेरंतेसु पक्खपुडंतरेसु बहुयाइं उप्पलाइं पउमाइं कुमुयाइं णलिणाति सुभगाइं सोगंधियाइं पुंडरीयाइं महापुंडरीयाइं सयवत्ताइं सहस्सवत्ताइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं पडिरूवाइं महया वासिक्कयछत्तसमाणाइं पण्णत्ताइं समणाउसो ! , से एएणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-पउमवरवेइया । पउमवरवेइया णं भंते ! किं सासया असा० ?, गोयमा ! सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासया, वन्नपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चति-सिय सासया सिय असासया । पउमवरवेइया णं भंते ! कालओ केव चिरं होइ ?, गोयमा ! ण कयावि णासि ण कयावि णत्थि न कयावि न भविस्सइ, भुविं च हवइ य भविस्सइ य , धुवा णिइया सासया अक्खया अव्वया अवट्ठिया णिच्चा पउमवरवेइया । से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं उवयारियालेणसमे परिक्खेवेणं , वणसंडवण्णओ भाणितव्वो ०जाव विहरंति । तस्स णं उवयारियालेणस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता वण्णओ , तोरणा झया छत्ताइच्छत्ता , तस्स णं उवयारियालयणस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते ०जाव मणीणं फासो । (सू०-३४)

तच्च एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनखण्डेन सर्वत -सर्वासु दिक्षु समन्तत -सामस्त्येन सम्यग् परिक्षिप्त ' सा णं पउमवरवइया' इत्यादि. सा पद्मवरवेदिका अर्द्ध योजनमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन पञ्च धनु शतानि विष्कम्भेन परिक्षेपेण उपकारिकालयनसमाना-उपकारिकालयनपरिक्षेपपरिमाणा प्रज्ञप्ता, ' तीसे णं ' मित्यादि, तस्या -पद्मवरवेदिकाया अयमेतद्रूपा वर्णावासो—वर्ण -श्लाघा यथावस्थितस्वरूपकीर्त्तन तस्यावासो-निवासो ग्रन्थपद्धतिरूपो वर्णावासो, वर्णकनिवेश इत्यर्थ , प्रज्ञप्तो मया शेषतीर्थकरैश्च , तद्यथेत्यादिना तमेव दर्शयति—इह सूत्रपुस्तकेष्वन्यथाऽतिदेशबहुल पाठो दृश्यते ततो मा भून्मतिसम्मोह इति विनेयजनानुग्रहाय पाठ उपदर्श्यते— वइरामया णिम्मा रिट्ठामया पइट्ठाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णरुप्पमया फलया लोहियक्खमईओ सूईओ वइरामया संधी नानामणिमया कडेवरा णाणामणिमया कडेवरसंघाडा नानामणिमया रूवा नानामणिमया रूवसंघाडा अंकामया पक्खा अंकामया पक्खबाहाओ जाईरूवामया वंसा वंसकवेल्लुया रययामईओ पट्टियाओ जायरूवमई ओहाडणी वइरामई उवरिपुंछणी सव्वरयणामए अच्छायणे' एतत् सर्वं द्वारवत् भावनीय नवरं कलेवराणि—मनुष्यशरीराणि कलेवरसंघाटा-मनुष्यशरीरयुग्मानि रूपाणि रूपकाणि रूपसंघाटा—रूपकयुग्मानि, ' सा णं पउमवरवेइया तत्थ २ देसे २ एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेणं गवक्खजालेणं एगमेगेणं घंटाजालेणं एगमेगेणं खिंखिणीजालेणं एगमेगेणं मुत्ताजालेणं एगमेगेणं कणगजालेणं एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं रययजालेणं एगमेगेणं सव्वरयणजालेणं एगमेगेणं पउमजालेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता, ते णं जाला तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरमंडिया नानामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभियसमुदयरूवा ईसिमण्णमण्णमसंपत्ता पुव्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदायं मंदायमेइज्जमाणा एइज्जमाणा पलंबमाणा २ पझुंझमाणा पझुंझमाणा ओरालेणं मणुन्नेणं मणहरेणं कण्णमणणिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे सव्वतो समंता आपूरेमाणा सिरीए उवसोभेमाणा चिट्ठंति , तीसे पउमवरवेइयाए तत्थ २ देसे तहिं २ हयसंघाडा नरसंघाडा किंनरसंघाडा किंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा उसभसंघाडा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा , एवं पंतिओ वि वीहिओ वि मिहुणाइं, तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ २ देसे तहिं २ बहुयाओ पउमलयाओ णागलयाओ असोगलयाओ चंपगलयाओ वणलयाओ वासंतियलयाओ अइमुत्तगलयाओ कुंदलयाओ सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ निच्चं मउलियाओ निच्चं लवइयाओ निच्चं थवइयाओ णिच्चं गुलइयाओ निच्चं गोच्छियाओ णिच्चं जमलियाओ निच्चं जुयलियाओ निच्चं विणमियाओ निच्चं पणमियाओ निच्चं सुविभत्तपडिमंजरिवडिंसगधरीओ निच्चं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुयलियविणमियपणमियसुविभत्तपडिमंजरवडिंसगधरीओ सव्वरयणमईओ अच्छाओ०जाव पडिरूवाओ' इति अस्य व्याख्या—' सा' एवंस्वरूपा ' णं ' मिति वाक्यालङ्कारे पद्मवरवेदिका तत्र २ प्रदेशे एकैकेन हेमजालेन—सर्वात्मना हेममयेन लम्बमानेन दामसमूहेन एकैकेन गवाक्षजालेन—गवाक्षाकृतिरत्नविशेषदामसमूहेन एकैकेन किङ्किणीजालेन , किङ्किण्यः—क्षुद्रघण्टिका एकैकेन घण्टाजालेन—किङ्किण्यपेक्षया किञ्चिन्महत्यो घण्टा-घण्टा , तथा एकैकेन मुक्ताजालेन-मुक्ताफलमयेन दामसमूहेन एकैकेन मणिजालेन-मणिमयेन दामसमूहेन एकैकेन कनकजालेन-कनक -पीतरूप सुवर्णविशेष तन्मयेन दामसमूहेन एवमेकैकेन रत्नजालेन एकैकेन पद्म-

जालेन सर्वरत्नमयपद्मात्मकेन दामसमूहेन सर्वत सर्वासु
दिक्षु समन्तत —सर्वासु विदिक्षु परिक्षिप्ता-व्याप्ता , एतानि
च दामसमूहरूपाणि हेमजालादीनि जालानि लम्बमानानि
वदितव्यानि, 'तथा चाह—' ते ण जाला ' इ—
त्यादि, तानि सूत्रे पुस्त्वनिर्देश प्राकृतत्वात्, प्रा
कृते हि लिङ्गमनियत , णमिति वाक्यालङ्कारे , हेम-
जालादीनि जालानि , क्वचित् दामा इति पाठ , तत्र
तावत् हेमजालादिरूपा दामान इति, 'तवणिज्जलबूसगा '
इत्यादि हयसघाटादिसूत्र लतासूत्र च प्राग्वत् । सम्प्रति
पद्मवरवेदिकाशब्दप्रवृत्तिनिमित्त जिज्ञासु पृच्छति—' से
केणट्ठेण भते ! ' इत्यादि , सेशब्दोऽथशब्दार्थे , केनार्थे-
न—केन कारणेन भदन्त ! एवमुच्यते—पद्मवरवेदिका
पद्मवरवेदिकेति , किमुक्त भवति ?—पद्मवरवेदिकेत्येवरू
पस्य शब्दस्य तत्र प्रवृत्तौ किं निमित्तमिति , एवमुक्ते
भगवानाह—गौतम ! पद्मवरवेदिकाया तत्र तत्र एकदेशे
तस्यैव देशस्य तत्र तत्र एकदेशे वेदिकासु—उपवेशन-
योग्यमत्तवारणरूपासु वेदिकाबाहासु—वेदिकापार्श्वेषु 'वे-
इयपुडतरेसु ' इति द्वे वेदिके वेदिकापुट तेषामन्तराणि-
अपान्तरालानि तानि वेदिकापुटान्तराणि तेषु , तथा स्त-
म्भेषु सामान्यत स्तम्भबाहासु—स्तम्भपार्श्वेषु 'खभसीसे-
सु 'इति स्तम्भशीर्षेषु ' खम्भपुडतरेसु ' इति द्वौ स्त
म्भौ स्तम्भपुट तषामन्तराणि स्तम्भपुटान्तराणि तेषु ,
सूचीषु——-फलकसबन्धविघटनाभावहेतुपादुकास्थानीयासु
तासामुपरीति तात्पर्यार्थ , ' सूईमुहेसु ' इति यत्र प्रदेश
शूची फलक भित्त्वा मध्ये प्रविशति तत्प्रत्यासन्नो देश
सूचीमुख तेषु , तथा सूचीफलकेषु सूचीभि सबन्धिनो
ये फलकप्रदेशास्तेऽप्युपचारात् सूचिफलकानि तेषु सू-
चीनामध उपरि वर्त्तमानेषु, तद्यथा ' सूईपुडतरेसु ' इति द्वे
सूच्यौ सूचीपुट तदन्तरेषु पक्षा पक्षबाहा वेदिकैकदश-
विशेषास्तेषु, बहूनि उत्पलानि गर्दभकानि पद्मानि—सूर्य-
विकासीनि कुमुदानि-चन्द्रविकासीनि नलिनानि—ईषद् र
क्तानि पद्मानि सुभगानि—पद्मविशेषरूपाणि सौगन्धिका
नि—कह्लाराणि पुण्डरीकाणि—सिताम्बुजानि तान्येव म-
हान्ति महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि--पत्रशतकलितानि
सहस्रपत्राणि--पत्रसहस्रोपेतानि शतपत्रसहस्रपत्रे च प-
द्मविशेषौ पत्रसख्याविशेषाच्च पृथगुपात्ते एतानि सर्वर-
त्नमयानि ' अच्छा ' इत्यादि विशेषणजात प्राग्वत् , ' म-
हया वासिक्कछत्तसमाणाइ ' इति महान्ति—महाप्रमाणा-
नि वार्षिकाणि—वर्षाकाल पानीयरक्षार्थ यानि कृतानि वा-
र्षिकाणि तानि च तानि छत्राणि च तत्समानानि प्रज्ञ-
प्तानि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! , 'से एएणमट्ठेण '
मित्यादि तदेतेन अर्थेन--अन्वर्थेन गौतम ! एवमुच्य-
ते—पद्मवरवेदिकेति तेषु तेषु यथोक्तरूपेषु प्रदेशेषु य
थोक्तरूपाणि पद्मानि पद्मवरवेदिकाशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्त-
मिति भाव , व्युत्पत्तिश्चैव--पद्मवरा—पद्मप्रधाना वेदिका
पद्मवरवेदिकेति । ' पउमवरवेइया ण भत ! किं सा-
सया' इत्यादि, पद्मवरवेदिका ' ण ' मिति पूर्ववत् किं
शाश्वती उताऽशाश्वती, आबन्ततया सूत्र निर्देश प्राकृ-
तत्वात् , किं नित्या उताऽनित्येति भाव , भगवानाह—गौ-
तम ! स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती , कथञ्चिन्नित्या क-
थञ्चिदनित्या इत्यर्थ , स्याच्छब्दो निपात कथञ्चिदित्येत
दर्थवाची , ' से केणट्ठेण' मित्यादि प्रश्नसूत्र सुगम, भग-
वानाह—गौतम ! द्रव्यार्थतया—द्रव्यास्तिकनयमतेन शा-
श्वती, द्रव्यास्तिकनयो हि द्रव्यमेव तात्त्विकमभिमन्यते
न पर्यायान् , द्रव्य चान्वयि परिणामित्वात् अन्वयित्वा-
च्च सकलकालभावीति भवति द्रव्यार्थतया शाश्वती, व-
र्णपर्यायैस्तत्तदन्यसमुत्पद्यमानवर्णविशेषरूपै , एव गन्धप-
र्यायै रसपर्यायै स्पर्शपर्यायै उपलक्षणमेतत् तत्तदन्य-
पुद्गलविचटनोच्चटनैश्च अशाश्वती, किमुक्त भवति ?—प-
र्यायास्तिकनयमतेन पर्यायप्राधान्यविवक्षायामशाश्वती, प-
र्यायाणां प्रतिक्षणभावितया कियत्कालभावितया विना-
शित्वात् , ' से एएणट्ठेण ' मित्याद्युपसहारवाक्य सुगमम्
इह द्रव्यास्तिकनयवादी स्वमतप्रतिष्ठापनार्थमेवमाह—ना-
त्यन्तासत उत्पादो नापि सतो नाश ' नासतो विद्यते
भावो, नाभावो विद्यते सत. ' इति वचनात् , 'यौ तु दृ-
श्यते प्रतिवस्तु उत्पादविनाशौ तदाविर्भावतिरोभावमात्र ,
यथा सर्पस्य उत्फणत्वविफणत्वे , तस्मात्सर्व वस्तु नि-
त्यमिति , एव च तन्मतचिन्ताया सशय --किं घ-
टादिवत् द्रव्यार्थतया शाश्वती उत सकलकालमेक—
रूपेति,तत सशयापनोदार्थ भगवन्त भूय पृच्छति- प-
उमवरवइया ण ' मित्यादि, पद्मवरवेदिका प्राग्वत् भदन्त !
कालत कियच्चिर—कियन्त काल यावद्भवति ?, एवरूपा
हि कियन्त कालमवतिष्ठत इति ? , भगवानाह—गौतम !
न कदाचिन्नासीत् सर्वदैवासीदिति भाव अनादित्वात् , त-
था न कदाचिन्न भवति, सर्वदैव वर्त्तमानकालचिन्ताया भ-
वतीति भाव सदैव भावात् , तथा न कदाचिन्न भविष्यति,
किंतु भविष्यच्चिन्ताया सर्वदैव भविष्यतीति प्रतिपत्तव्यम् ,
अपर्यवसितत्वात् , तदेव कालत्रयचिन्ताया नास्तित्वप्र-
तिषेध विधाय सम्प्रत्यास्तित्व प्रतिपादयति—' भुविं च '
इत्यादि, अभूच्च भवति च भविष्यति चेति, एव त्रिका-
लावस्थायित्वात् ध्रुवा मेर्वादिवत् ध्रुवत्वादेव सदैव स्वस्व-
रूपनियता नियतत्वादेव च शाश्वती—शश्वद्भवनस्वभा-
वा शाश्वतत्वादेव च सतत गङ्गासिन्धुप्रवाहप्रवृत्तावपि
पौण्डरीकह्रद इवानेकपुद्गलविचटनेऽपि तावन्मात्रान्यपु-
द्गलोच्चटनसभवादक्षया, न विद्यते क्षयो—यथोक्तस्वरूपा-
कारपरिभ्रशो यस्या सा अक्षया, अक्षयत्वादेव अव्यया—
अव्ययशब्दवाच्या मनागपि स्वरूपचलनस्य जातुचिद-
प्यभावात् , अव्ययत्वादेव सदैव स्वस्वप्रमाणेऽवस्थिता,
मानुषोत्तराद् बहि समुद्रवत् , एवं स्वप्रमाणे सदावस्थानेन
चिन्त्यमाना नित्या धर्मास्तिकायादिवत् , ' से ण' मित्यादि,
सा 'ण' मिति वाक्यालङ्कारे पद्मवरवेदिका एकेन वनख-
ण्डेन सर्वत समन्तात् परिक्षिप्ता, स च वनखण्डो दे-
शोने द्वे योजने चक्रवालविष्कम्भेन उपकारिकालयनप-
रिक्षेपपरिमाण , वनखण्डवर्णक 'किण्हे किण्होभासे' इ-
त्यादिरूप समस्तोऽपि प्राग्वत् यावद्विहरन्ति, ' तस्स ण'
मित्यादि, तस्य—उपकारिकालयनस्य 'चउद्दिसिं' ति चतु-
र्दिशि चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वा-
रि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि—प्रतिविशिष्टरूपकाणि त्रिसो-

पानानि प्रज्ञप्तानि त्रिसोपानवर्णको यानविमानवत् वक्तव्य तथा च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकमेकैक तोरणं, तोरणवर्णकोऽपि तथैव, 'तस्स णं' मित्यादि तस्य उपकारिकालयनस्य 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे' इत्यादिना भूमिभागवर्णनक यानविमानवर्णकवत्तावद्वाच्य यावन्मणीनां स्पर्शः ।

तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महेगे पासायवडेंसए पण्णत्ते, से णं पासायवडिंसते पंच जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसिय वण्णतो भूमिभागो उल्लोओ सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्ताइच्छत्ता, से णं मूलपासायवडेंसगे अण्णेहिं चउहिं पासायवडेंसएहिं तयद्धुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते, ते णं पासायवडेंसगा अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं ०जाव वण्णओ, ते णं पासायवडिंसया अण्णेहिं चउहिं पासायवडिंसएहिं तयद्धुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, ते णं पासायवडेंसया पणवीसं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च विक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसिय वण्णओ भूमिभागे उल्लोओ सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता, ते णं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं पासायवडेंसएहिं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ता, ते णं पासायवडेंसगा बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उड्ढं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं वण्णओ, उल्लोओ सीहासणं सपरिवारं पासायउवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिछत्ता । (सू० ३५)

तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महानेको मूलप्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, स च पञ्च योजनशतान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भतः 'अब्भुग्गयमूसियपहसियाविवे' त्यादि तस्य वर्णनं मध्ये भूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं द्वारवहिः स्थितप्रासादवद्भावनीयं, तस्य च मूलप्रासादावतंसकस्य बहुमध्ये देशभागेऽत्र महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्यतः सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् । 'तीसे णं' मित्यादि, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं, तस्य सिंहासनस्य वर्णनं, परिवारभूतानि शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्वक्तव्यानि, 'से णं' मित्यादि, स मूलप्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः समन्ततः परिक्षिप्तः, तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति—अर्द्धतृतीयानि योजनशतान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, पञ्चविंशं योजनशतं विष्कम्भेन तथामपि 'अब्भुग्गयमूसियपहसियाविवे' त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्यभूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णनं च प्राग्वत्, तथा च प्रासादावतंसकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं तथा च सिंहासनानां वर्णनं प्राग्वत्, नवरमत्र शेषाणि परिवारभूतानि भद्रासनानि वक्तव्यानि 'ते णं पासायवडेंसया' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैः 'तयद्धुच्चत्तप्पमाणमेत्तेहिं' तेषां मूलप्रासादावतंसकपरिवारभूतानां प्रासादावतंसकानां यदर्द्धं तदुच्चत्वप्रमाणमात्रैः -मूलप्रासादावतंसकापेक्षया चतुर्भागमात्रप्रमाणैः सर्वतः समन्तात्सम्परिक्षिप्ताः तदर्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-'ते णं' मित्यादि ते प्रासादावतंसकाः पञ्चविंशं योजनशतमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वाषष्टियोजनानि अर्द्धयोजनं च विष्कम्भतः, तथामपि 'अब्भुग्गयमूसियपहसियाविवे' त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्यभागे भूमिवर्णनमुल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च सर्वं प्राग्वत्, केवलमत्रापि सिंहासनं सपरिवारं वक्तव्यं, 'ते णं' मित्यादि, ते च प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणैः -अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चत्वप्रमाणैर्मूलप्रासादावतंसकापेक्षया (अष्ट) भागप्रमाणैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः, तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-'ते णं' मित्यादि ते च प्रासादावतंसका द्वाषष्टियोजनानि अर्धयोजनं च ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च विष्कम्भतः, एषामपि 'अब्भुग्गयमूसिय' त्यादि स्वरूपवर्णनं मध्यभागे भूमिवर्णनम् उल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च परिवाररहितं प्राग्वत्, 'ते णं' मित्यादि, तेऽपि प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणैः -अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चत्वप्रमाणैर्मूलप्रासादावतंसकापेक्षया षोडशभागप्रमाणैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः, तदर्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशं च ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् विष्कम्भतः, एतेषामपि स्वरूपादिवर्णनमनन्तरोक्तं, 'ते णं' मित्यादि, तेऽपि च प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणैः -अनन्तरोक्तप्रासादावतंसकार्द्धोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः, तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति—पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन देशोनान्यष्टौ योजनानि विष्कम्भेन एषामेव स्वरूपव्यावर्णनं भूमिभागवर्णनम् उल्लोकवर्णनं सिंहासनवर्णनं च परिवारवर्जितं प्राग्वत् ।

तस्स णं मूलपासायवडेंसयस्स उत्तरपुरच्छिमे णं एत्थ णं सभा सुहम्मा पण्णत्ता, एगं जोयणसयं आयामेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं बावत्तरिं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसंनिविट्ठा अब्भुग्गयसुकयवयरवेइया-तोरणवररइयसालिभंजिया ०जाव अच्छरगणसंघविप्पकिण्णा-पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा सभाए णं सुहम्माए तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता, तं जहा-पुरत्थिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, ते णं दारा सोलस जोयणाइं

उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं सेया वरकणगथूभियागा ०जाव वणमालाओ, तेसि णं दाराणं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्ताइछत्ता, तेसि णं दाराणं पुरओ पत्तेयं २ मुहमंडवा पण्णत्ता, ते णं मुहमंडवा एगं जोयणसयं आयामेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं साइरेगाइं सोलस जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं वण्णओ सभाए सरिसो, तेसि णं मुहमंडवाणं तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता, तं जहा-पुरत्थिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं, ते णं दारा सोलस जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेया वरकणगथूभियागा ०जाव वणमालाओ। तेसि णं मुहमंडवाणं भूमिभागा उल्लोया तेसि णं मुहमंडवाणं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्ताइछत्ता। तेसि णं मुहमंडवाणं पुरतो पत्तेय २ पेच्छाघरमंडवे पण्णत्ते, मुहमंडववत्तव्वया ०जाव दारा भूमिभागा उल्लोया। तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेय पत्तेय वइरामए अक्खाडए पण्णत्ते, तेसि णं वयरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभागे पत्तेयं २ मणिपेढिया पण्णत्ता, ताओ णं मणिपेढियातो अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अच्छाओ ०जाव पडिरूवाओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेय २ सीहासणे पण्णत्ते, सीहासणवण्णओ सपरिवारो, तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिछत्ता, तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ पत्तेयं २ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियातो सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अट्ठ जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अच्छाओ पडिरूवाओ, तासि णं उवरिं पत्तेयं २ थूभे पण्णत्ते, ते णं थूभा सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं सोलस जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, सेया संखंककुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिगासा सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा, तेसि णं थूभाणं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिछत्ता, तेसि णं थूभाणं चउद्दिसिं पत्तेयं २ मणिपेढियातो पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियातो अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ अच्छाओ ०जाव पडिरूवातो, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं चत्तारि जिणपडिमातो जिणुस्सेहपमाणमेत्ताओ संपलियंकनिसन्नाओ थूभाभिमुहीओ सन्निखित्ताओ चिट्ठंति, तं जहा-उसभा १ वद्धमाणा २ चंदाणणा ३ वारिसेणा ४, तेसि णं थूभाणं पुरतो पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियातो पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियातो सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अट्ठ जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ ०जाव पडिरूवातो, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं चेइयरुक्खे पण्णत्ते, ते णं चेइयरुक्खा अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठ जोयणाइं उव्वेहेणं दो जोयणाइं खंधा अद्धजोयणं विक्खंभेणं छ जोयणाइं विडिमा बहुमज्झदेसभाए अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं अट्ठ जोयणाइं सव्वग्गेणं पण्णत्ता, तेसि णं चेइयरुक्खाणं इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा-वयरामया मूला रययसुपइट्ठिया सुविडिमा रिट्ठामयविउला कंदा वेरुलिया रुइला खंधा सुजायवरजायरूवपढमगा विसालसाला नाणामणिमयरयणविविहसाहप्पसाहवेरुलियपत्ततवणिज्जपत्तबिंटा जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालसोभिया वरंकुरग्गसिहरा विचित्तमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरेण नमियसाला अहिय मणनयणणिव्वुइकरा अमयरससमरसफला सच्छाया सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया पासाईया० ४, तेसि णं चेइयरुक्खाणं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्ताइछत्ता, तेसि णं चेइयरुक्खाणं पुरतो पत्तेयं २ मणिपढियाओ पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ सच्छाओ ०जाव पडिरूवाओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेयं २ महिंदज्झया पण्णत्ता, ते णं महिंदज्झया सट्ठिं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं जोयणं उव्वेहेणं जोयणं विक्खंभेणं वइरामया वट्टलट्ठसुसिलिट्ठपरिघट्ठमट्ठसुपतिट्ठिया विसिट्ठा अणेगवरपंचवण्णकुडभिसहस्सपरिमंडियाभिरामा वाउद्धुयविजयवेजयंतीपडागा छत्ताइच्छत्तकलिया तुंगा गयणतलमभिलंघमाणसिहरा पासादीया० ४, अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिछत्ता, तेसि णं महिंदज्झयाणं पुरतो पत्तेयं २ नंदा पुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ, ताओ णं पुक्खरिणीओ एगं जोयणसयं आयामेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ ०जाव वण्णओ एगइयाओ उदगरसेणं पण्णत्ताओ, पत्तेयं २ पउमवरवेइयापरिक्खित्ताओ पत्तेयं २ वणसंडपरिक्खित्ताओ, तासि णं णंदाणं पुक्खरिणीणं तिदिसिं तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्णओ, तोरणा झया छत्तातिछत्ता। सभाए णं सुहम्माए अडयालीसं मणोगुलियासाहस्सीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पुरच्छिमेणं सोलस साहस्सीओ पच्चच्छिमेणं सोलस साहस्सीओ दाहिणेणं अट्ठ साहस्सीओ, उत्तरेणं अट्ठ साहस्सीओ, तासु णं मणोगुलियासु बहवे

सुवण्णरुप्पमया फलगा पण्णत्ता , तेसु णं सुवण्णरुप्पमएसु फलगेसु बहवे वइरामया णागदंता पण्णत्ता, तेसु णं वइरामएसु णागदंतएसु किण्हसुत्तवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा चिट्ठंति , सभाए णं सुहम्माए अडयालीसं गोमाणसियासाहस्सीओ पन्नत्ताओ, जहा मणोगुलिया ०जाव णागदंतगा , तेसु णं णागदंतएसु बहवे रययामया सिक्कगा पण्णत्ता , तेसु णं रययामएसु सिक्कगेसु बहवे वेरुलियामईओ धूवघडियाओ पण्णत्ताओ , ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपवर ०जाव चिट्ठंति, सभाए णं सुहम्माए अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते ०जाव मणीहिं उवसोभिए मणिफासो य उल्लोयओ य, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महेगा मणिपेढिया पण्णत्ता सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अट्ठ जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमयी ०जाव पडिरूवा, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं माणवए चेइयखंभे पण्णत्ते, सट्ठिं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं जोयणं उव्वेहेणं जोयणं विक्खंभेणं अडयालीसं अंसिए अडयालीसं सइकोडीए अडयालीसं सइविग्गहिए सेसं जहा महिंदज्झयस्स, माणवगस्स णं चेइयखंभस्स उवरिं बारस जोयणाइं ओगाहेत्ता हेट्ठावि बारस जोयणाइं वज्जेत्ता मज्झे बत्तीसाए जोयणेसु, एत्थ णं बहवे सुवण्णरुप्पमया फलगा पण्णत्ता, तेसु णं सुवण्णरुप्पमएसु फलएसु बहवे वइरामया णागदंता पण्णत्ता, तेसु णं वइरामएसु नागदंतेसु बहवे रययामया सिक्कगा पण्णत्ता, तेसु णं रययामएसु सिक्कएसु बहवे वइरामया गोलवट्टसमुग्गया पण्णत्ता, तेसु णं वयरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहवे जिणसकहाओ संनिखित्ताओ चिट्ठंति । ताओ णं सूरियाभस्स देवस्स अन्नेसिं च बहूणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ ०जाव पज्जुवासणिज्जाओ माणवगस्स चेइयखंभस्स उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्ताइच्छत्ता । (सू० ३६)

'तस्स णं' मित्यादि,तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य 'उत्तरपुरच्छिमेणं' ति उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे इत्यर्थः ,अत्र सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता, सुधर्मा नाम विशिष्टच्छन्दकोपेता,सा एकं योजनशतमायामतः पञ्चाशत्योजनानि विष्कम्भतः द्वासप्ततियोजनानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, कथंभूता सा ? इत्याह—'अणेग' इत्यादि , अनेकस्तम्भशतसंनिविष्टा ' अब्भुग्गयसुकयवयरवेइयातोरणवररइयसालिभंजियासुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठियपसत्थवेरुलियविमलखंभा ' इति, अभ्युद्गता-अतिरमणीयतया द्रष्टॄणां प्रत्यभिमुखं उत्-प्राबल्येन स्थिता सुकृतेव सुकृता निपुणशिल्पिरचितेति भावः , अभ्युद्गता चासौ सुकृता च अभ्युद्गतसुकृता वज्रवेदिका—द्वारमुण्डकोपरि वज्ररत्नमया वेदिका तोरणं च अभ्युद्गतसुकृत यत्र सा तथा, वराभिः—प्रधानाभिः रचिताभिः रतिदाभिर्वा शालिभञ्जिकाभिः सुश्लिष्टा —सबद्धा विशिष्ट—प्रधानं लष्ट—मनोज्ञं संस्थित-संस्थानं येषां ते विशिष्टलष्टसंस्थिताः प्रशस्ताः —प्रशंसास्पदीभूता वैडूर्यस्तम्भाः- वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भा यस्यां सा तथा , वररचितशालभञ्जिका सुश्लिष्टविशिष्टलष्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यस्तम्भास्ततः पूर्वपदेन कर्मधारय समासः,तथा नानामणिकनकरत्नानि खचितानि यत्र स नानामणिकनकरत्नखचितः , क्तान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् , नानामणिकनकरत्नखचितः उज्ज्वलः—निर्मलो बहुसमः —अत्यन्तसमः सुविभक्तो निचितो—निबिडो रमणीयश्च भूमिभागो यस्यां सा नानामणिकनकखचितरत्नोज्ज्वलबहुसमसुविभक्त (निचित) भूमिभागा , ' ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गयवरवेइयाभिरामा विज्जाहरजमलजुगलजंतजुत्ताविव अच्चीसहस्समालिणीया रूवगसहस्सकलिया भिसिमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा कंचणमणिरयणथूभियागा नानाविहपंचवण्णघंटापडागपरिमंडियग्गसिहरा धवला मरीइकवयं विणिम्मुयंती लाउल्लोइयमहिया गोसीससरससुरभिरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला उपचियचंदणकलसवंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा पंचवण्णसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिया कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवडज्झंतमघमघंतगंधुद्धयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिभूया अच्छरगणसंघसंविकिण्णा दिव्वतुडियसद्दसंपणादिया सव्वरयणामया अच्छा ०जाव पडिरूवा ' इति प्राग्वत् । ' सभाए णं ' मित्यादि , सभायाश्च सुधर्मायास्त्रिदिशि- तिसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्यामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यां, तानि च द्वाराणि प्रत्येकं षोडश २ योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अष्टौ योजनानि विष्कम्भतः ' तावइयं चेव ' त्ति तावन्त्येवाष्टौ योजनानीति भावः प्रवेशेन, ' सेया वरकणगथूभिया ' इत्यादि प्रागुक्तद्वारवर्णनं तदेव तावद्वक्तव्यं यावद्वनमाला इति , तेषां च द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं २ मुखमण्डपः प्रज्ञप्तः , ते च मुखमण्डपा एकं योजनशतमायामतः पञ्चाशत् योजनानि, विष्कम्भतः सातिरेकाणि षोडश योजनानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, एतेषामपि ' अणेगखंभसयसंनिविट्ठा ' इत्यादि वर्णनं सुधर्मसभाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं, तेषां च मुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षागृहमण्डपः प्रज्ञप्तः , ते च प्रेक्षागृहमण्डपा आयामविष्कम्भोच्चैस्त्वैः प्राग्वत् तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः , तेषां च बहुरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ वज्रमयोऽक्षपाटकः प्रज्ञप्तः , तेषां च वज्रमयानामक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं २ मणिपीठिका अष्ट योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्येन-पिण्डभावेन सर्वात्मना मणिमया ' अच्छाओ' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् । तासां च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ सिंहासनं प्रज्ञप्तं , तेषां च सिंहासनानां वर्णनं परिवारश्च प्राग्वद्वक्तव्यः , तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि प्राग्व-

स, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ मणिपीठिका
प्रज्ञप्ता ताश्च मणिपीठिका प्रत्येकं षोडश योजनान्यायामवि-
ष्कम्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयी
'अच्छा' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत्, तासां च मणि-
पीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ चैत्यस्तूपः प्रज्ञप्तः, ते च चैत्य-
स्तूपा षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां सातिरेकाणि
षोडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन 'सखक' इत्यादि तद्वर्णनं सु-
गमं, तेषां च चैत्यस्तूपानामुपर्यष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्ग-
लकानि जाव सहस्सपत्तहत्थया' इति यावत्करणात् 'तेसिं
चेइयथूभाणं उप्पिं बहवे किण्हचामरज्झया ०जाव सुक्किल्ल्चा-
मरज्झया अच्छा सण्हा रुप्पपट्टवइरदंडा जमलजामलगंधी
सुरूवा पासाईया ०जाव पडिरूवा तेसिं चेइयथूभाणं उप्पिं
बहवे छत्ताइच्छत्ता पडागा घंटाजुगला उप्पलहत्थगा ०जाव
सयसहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया ०जाव पडिरूवा इति,
एतच्च समस्तं प्राग्वत्। तेसि णं मित्यादि तेषां चैत्य-
स्तूपानां प्रत्येकं २ 'चउद्दिसिं' ति चतुर्दिशि—चतसृषु दिक्षु
एकैकस्यां दिशि एकैकमणिपीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठि-
का प्रज्ञप्ता अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि यो-
जनानि बाहल्येन सर्वात्मना मणिमया अच्छा' इत्यादि प्राग्व-
त्, तासां च मणिपीठिकानामुपरि एकैकप्रतिमाभावेन चत-
स्रो जिनप्रतिमा जिनोत्सेधप्रमाणमात्रा, जिनोत्सेध उत्कर्ष-
तः पञ्च धनुःशतानि जघन्यतः सप्त हस्ता, इह तु पञ्च
धनुःशतानि सम्भाव्यन्ते, पलियंकसंनिसण्णाउ' इति पर्य-
ङ्कासनसंनिषण्णा, स्तूपाभिमुख्यः संनिक्षिप्ता, तथा ज-
गत्स्थितिस्वाभाव्येन रूपयन्निवेशितास्तिष्ठन्ति, तद्यथा—
ऋषभा वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिषेणा इति, 'तेसि णं' मि-
त्यादि तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं २ मणिपीठिका प्र-
ज्ञप्ता ताश्च मणिपीठिका षोडश योजनान्यायामविष्कम्भा-
भ्यामष्टौ योजनानि बाहल्येन 'सव्वमणिमईओ' इत्यादि
प्राग्वत्, तासां च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं २ चैत्यवृक्षा
अष्टौ योजना यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेनार्द्धयोजनमुद्वेधेन—उण्डत्वेन द्वे
योजने उच्चैस्त्वेन स्कन्धः स एवार्द्धं योजनं विष्कम्भतया
बहुमध्यदेशभागे विडिमा—ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा सा ऊर्ध्व-
मुच्चैस्त्वेन षड् योजनानि अष्टौ योजनानि विष्कम्भेन सर्वा-
ग्रेण सातिरेकाण्यष्टौ योजनानि प्रज्ञप्तास्तथा चैत्यवृक्षाणा-
मयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तस्तथा—' वइरामयमूला रय-
यसुपइट्ठियविडिमा' वज्राणि—वज्रमयानि मूलानि येषां—
ते वज्रमयमूला रजते सुप्रतिष्ठिता विडिमा—बहुमध्यदे-
शभागे ऊर्ध्वं विनिर्गता शाखा येषां ते रजतसुप्रतिष्ठित-
विडिमास्ततः पूर्वपदेन कर्मधारय समासः, 'रिट्ठामयकंद वे-
रुलियरुइलखंध' रिष्ठमया रिष्ठरत्नमयः कन्दो येषां ते रिष्ठ-
मयकन्दा, तथा वैडूर्यरत्नमयो रुचिरः स्कन्धो येषां ते तथा
ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः, 'सुजायवरजायरूवपढमगविसा-
लसाला' सुजातं-मूलद्रव्यशुद्धं वरं-प्रधानं यत् जातरूपं
तदात्मका प्रथमका-मूलभूता विशाला शाखा येषां ते
सुजातवरजातरूपप्रथमकविशालशाला। 'नानामणिरयण-
विविहसाहप्पसाहवेरुलियपत्ततवणिज्जपत्तविंटा' इति ना-
नामणिरत्नात्मिका विविधा शाखा प्रशाखा येषां ते तथा
वैडूर्याणि-वैडूर्यमयानि पत्राणि येषां ते तथा तपनीयमया-

नि पत्रवृन्तानि येषां ते तथा, ततः पूर्ववत् पदद्वयं २ मी-
लनेन कर्मधारयः, 'जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपल्लव-
वरंकुरधरा' जाम्बूनदा—जाम्बूनदसुवर्णविशेषमया रक्ता-
रक्तवर्णा मृदवः-मनोज्ञा सुकुमारा—सुकुमारस्पर्शाः प्र-
वाला-ईषदुन्मीलितपत्रभावाः पल्लवाः—सजातपरिपूर्णप्र-
थमपत्रभावरूपा वराङ्कुरा-प्रथममुद्भिद्यमाना अङ्कु-
रास्तान् धरन्तीति जाम्बूनदरक्तमृदुसुकुमारप्रवालपल्लवा-
ङ्कुरधरा 'विचित्तमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरेण नमिय-
साला' इति विचित्रमणिरत्नमयानि यानि सुरभीणि कुसु-
मानि फलानि च तेषां भरेण नमिता शाला-शाखा येषां
ते तथा तथा सती-शोभना छाया येषां ते सच्छाया, स-
ती—शोभना प्रभा-कान्तिर्येषां ते सत्प्रभा, अत एव सश्री-
का, तथा सह उद्द्योतेन वर्तन्ते मणिरत्नानामुद्द्योतभा-
वात् सोद्द्योता, अधिकं नयनमनोनिर्वृतिकरा अमृतरस-
समरसानि फलानि येषां ते तथा, पासाईया' इत्यादिवि-
शेषणचतुष्टयं प्राग्वत्। एते च चैत्यवृक्षा अन्यैर्बहुभिस्ति-
लकलवककच्छत्रौपगशिरीषसप्तपर्णदधिपर्णलुब्धकधवलचन्द-
ननीपकुटजपनसतालतमालप्रियालप्रियङ्गुपारापतराजवृक्ष-
नन्दिवृक्षैः सर्वतः—समन्तात् संपरिक्षिप्ता, ते च ति-
लका यावन्नन्दिवृक्षा मूलमन्तः कन्दमन्त इत्यादि सर्वमशो-
कपादपवर्णनायामिव तावद्वक्तव्यं यावत् परिपूर्णं लताव-
र्णन, तेसि णं मित्यादि, तेषां चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ
मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि चैत्यस्तूप इव
तावद्वक्तव्यं यावद् बहवः सहस्रपत्रहस्तका सर्वरत्नमया
यावत् प्रतिरूपका इति 'तेसि णं' मित्यादि, तेषां च चैत्य-
वृक्षाणां पुरतः प्रत्येकं मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, ताश्च मणि-
पीठिका अष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि यो-
जनानि, बाहल्यतः 'सव्वरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्,
तासां च मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं महेन्द्रध्वजा प्रज्ञ-
प्ता, ते च महेन्द्रध्वजाः षष्टियोजना यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्ध-
क्रोशम्—अर्द्धगव्यूतमुद्वेधेन—उण्डत्वेन अर्द्धक्रोशं विष्क-
म्भतः वइरामयवट्टलट्ठसंठियसुसिलिट्ठपरिघट्टमट्ठसुपइट्ठि-
या' इति वज्रमया—वज्ररत्नमया तथा वृत्तं—वर्तुलं लष्टं
मनोज्ञं संस्थितं—संस्थानं येषां ते वृत्तलष्टसंस्थितास्तथा
सुश्लिष्टा यथा भवन्ति एवं परिघृष्टा इव खरशाणया पा-
षाणप्रतिमेव सुश्लिष्टपरिघृष्टा मृष्टाः सुकुमारशाणया पा-
षाणप्रतिमावत् सुप्रतिष्ठिता मनागपि चलनासंभवात्, त-
तो विशेषणसमासः, 'अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सप-
रिमंडियाभिरामा वाउद्धुयविजयवेजयंतीपडागा छत्ता-
इच्छत्तकलिया तुंगा गगनतलमभिलंघमाणसिहरा पासा-
ईया ०जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत्, 'तेसि णं' मित्यादि, ते-
षां महेन्द्रध्वजानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृ-
ष्णचामरध्वजा इत्यादि तोरणवत् सर्वं वक्तव्यं, तेषां च
महेन्द्रध्वजानां पुरतः प्रत्येकं नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्र-
ज्ञप्ता, एकं योजनशतमायामतः पञ्चाशत् योजनानि वि-
ष्कम्भतः दशयोजनान्युद्वेधेन—उण्डत्वेन, तासां च
नन्दापुष्करिणीनाम् 'अच्छाओ सण्हाओ रययामयकूलाओ'
इत्यादि वर्णनं प्राग्वत्, ताश्च नन्दापुष्करिण्यः प्रत्येकं २ पद्मव-
रवेदिकया प्रत्येकं २ वनखण्डेन परिक्षिप्ता, तासां च नन्दा

पुष्करिणीना प्रत्येक त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणव
र्णन प्रागिव ॥ ' सभाए ण सुहम्माए ' इत्यादि , सभाया
सुधर्मायामष्टचत्वारिंशन्मनोगुलिकासहस्राणि-पीठिकास-
हस्राणि प्रज्ञप्तानि , तद्यथा—पूर्वस्या दिशि षोडश मनोगु
लिकासहस्राणि , षोडश सहस्राणि पूर्वेन , षोडश सह-
स्राणि पश्चिमायामष्टौ सहस्राणि दक्षिणतोऽष्टौ सहस्राणि
उत्तरत , तेष्वपि फलकनागदन्तकमाल्यदामवर्णन प्राग्वत्
सिक्कगवर्णन धूपघटिकावर्णन द्वारवत् । सभाए ण सुह-
म्माए ' इत्यादि , सभाया सुधर्मायाम् अष्टाचत्वारिंशत् गो-
मानसिका -शय्यारूपस्थानविशेषास्तेषा सहस्राणि प्रज्ञप्तानि
तद्यथा-षोडश सहस्राणि पूर्वतः षोडश सहस्राणि पश्चिमा-
यामष्टौ सहस्राणि दक्षिणतोऽष्टौ सहस्राणि उत्तरत , ता-
स्वपि फलकवर्णन नागदन्तवर्णन सिक्कगवर्णन धूपघटि-
कावर्णन च द्वारवत् , ' सभाए ण सुहम्माए ' इत्यादिना
भूमिभागवर्णन ' सभाए ण सुहम्माए ' इत्यादिना उल्लोक-
वर्णन च प्राग्वत् , ' तस्स ण ' मित्यादि , तस्य बहुसम-
रमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महती एका
मणिपीठिका प्रज्ञप्ता , षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या
अष्टौ योजनानि बाहल्यत सर्वरत्नमयी इत्यादि प्राग्वत् ,
तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महानको माणवकनामा चै-
त्यस्तम्भ प्रज्ञप्त , षष्टियोजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजनमुद्वे-
धेन योजन विष्कम्भेण अष्टाचत्वारिंशदस्रक ' अडयाली-
सइ कोडीए अडयालीसइ विग्गाहिए ' इत्यादि सम्प्रदायग-
म्य ' वइरामयवट्टलट्ठसंठिए ' इत्यादि महेन्द्रध्वजवत् व-
र्णन निरवशेष तावद्वक्तव्य यावत् ' सहस्सपत्तहत्थगा स-
व्वरयणामया ०जाव पडिरूवा ' इति , तस्य च माणवकस्य
चैत्यस्तम्भस्य उपरि द्वादश योजनानि अवगाह्य , उपरि
तनभागात् द्वादश योजनानि वर्जयित्वेति भाव , अधस्ता
दपि द्वादश योजनानि वर्जयित्वा मध्ये षट्त्रिंशति योज-
नेषु ' बहव सुवण्णरुप्पमया फलका ' इत्यादि फलकवर्णन
नागदन्तवर्णन सिक्ककवर्णन च प्राग्वत् , तेषु च रजतम-
येषु सिक्ककेषु बहवा वज्रमया गोलवृत्ता समुद्गका प्रज्ञ
प्ता , तेषु च वज्रमयेषु समुद्गकेषु बहूनि जिनसक्थीनि
सन्निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति , यानि सूर्याभस्य देवस्य अन्येषा
च बहूना वैमानिकाना देवाना देवीना च अर्चनीयानि च-
न्दनै. वन्दनीयानि स्तुत्यादिना पूजनीयानि पुष्पादिना मा-
ननीयानि बहुमानत सत्करणीयानि वस्त्रादिना कल्याण
मङ्गल दैवत चैत्यमिति बुद्धया पर्युपासनीयानि , ' तस्स ण
चेइयखभस्स उवरि बहव अट्ठट्ठ मगलगा ' इत्यादि
प्राग्वत् ।

तस्स ण माणवगस्स चेइयखंभस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं
महेगा मणिपेढिया पण्णत्ता , अट्ठ जोयणाइं आयामवि-
क्खंभेणं चत्तारि जोअणाइं बाहल्लेण सव्वमणिमई अ-
च्छा ०जाव पडिरूवा , तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं ए-
त्थ णं महेगे सीहासण० वण्णतो सपरिवारो , तस्स णं
माणवगस्स चेइयखभस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महेगा
मणिपेढिया पण्णत्ता अट्ठ जोयणाइ आयामविक्खंभेणं
चत्तारि जोयणाइ बाहल्लेणं सव्वमणिमई अच्छा ०जाव
पडिरूवा , तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महेगे
देवसयणिज्जे पण्णत्ते, तस्स ण देवसयणिज्जस्स इमेयारूवे
वण्णावासे पण्णत्ते , तं जहा-णाणामणिमया पडिपाया
सोवण्णिया पाया णाणामणिमयाइ पायसीसगाइ जंबूण-
यमयाइं गत्तगाइं णाणामणिमए विच्चे रययामया तूली
तवणिज्जमया गंडोवहाणया लोहियक्खमया बिब्बोयणा,
से ण सयणिज्जे उभओ बिब्बोयणे दुहतो उण्णते मज्झे
णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए गगापुलिनवालुयाउद्दालसा-
लिसए सुविरइयरयत्ताणे उवचियखोमदुगुल्लपट्टपडिच्छा-
यणे रत्तसुयसंवुए सुरम्मे आईणगरूयबूरणवणी-
यतूलफासे मउले । (सू० ३७)

' तस्स ण ' मित्यादि , तस्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भ-
स्य पूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता ,
सा च अष्टा योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या चत्वारि योज-
नानि बाहल्येन 'सव्वमणिमया ' इत्यादि प्राग्वत् । तस्या-
श्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक देवशयनीय प्रज्ञप्त
तस्य च देवशयनीयस्य अयमेतद्रूपा वर्णावासा-वर्णक-
निवेश प्रज्ञप्त तद्यथा-नानामणिमया प्रतिपादा-मूल-
पादाना प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादा प्रतिपादा , सौव
र्णिका —सुवर्णमया पादा -मूलपादा , नानामणिमयानि
पादशीर्षकाणि जाम्बूनदमयानि गात्राणि—ईषादीनि वज्रम-
या--वज्ररत्नापूरिता सन्धय ' नानामणिमये विच्चे ' इति
नानामणिमय व्यूत-विशिष्टवान रजतमयी तूली लोहि-
ताक्षमयानि ' बिब्बोयणा ' इति उपधानकानि , आह च
जीवाभिगममूलटीकाकार -' बिब्बोयणा-उपधानकान्युच्य-
न्ते ' इति, तपनीयमय्यो गण्डोपधानिका , ' से ण देवस-
यणिज्जे' इत्यादि , तद्देवशयनीयं सालिङ्गनवर्तिक-सह
आलिङ्गनवर्त्या--शरीरप्रमाणेनोपधानेन यत् तत्तथा , ' उ-
भओ बिब्बोयणे ' इति उभयत -उभौ--शिरोऽन्तपादान्ता-
वाश्रित्य बिब्बोयणे-उपधाने यत्र तत् ' उभयतो बिब्बोय-
णे ' दुहतो उन्नते ' इति उभयत उन्नत ' मज्झे णतग-
म्भीरे ' मध्ये नत च तत् निम्नत्वात् गम्भीर च-महत्त्वा-
न्नतगम्भीर गङ्गापुलिनवालुकाया अवदाला-विदलन पादा-
दिन्यासे अधोगमनामति भाव तत ' सालिसए ' इति
सदृशक गङ्गापुलिनवालुकावदातमदृशक , दृश्यते चाये
प्रकारो हंसतूल्यादिष्वति तथा ' उयविय ' इति विशिष्ट
परिकर्मित क्षाम-कार्पासिक दुकूल-वस्त्र तदेव पट्ट उय-
वियक्षौमदुकूलपट्ट स प्रतिच्छदनम्-आच्छादन यस्य तत्त-
था आईणगरूयबूरनवणीयतूलफास ' इति प्राग्वत् , ' र-
त्तंसुयसंवुए ' इति रक्तांशुकेन संवृत रक्तांशुकसंवृतम् अत
एव सुरम्य ' पासाईय ' इत्यादि पदचतुष्टय प्राग्वत्

तस्स णं देवसयणिज्जस्स उत्तरपुरच्छिमेणं महेगा
मणिपेढिया पण्णत्ता , अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खं-
भेणं चत्तारि जोअणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमयी अच्छा

०जाव पडिरूवा, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महेगे खुड्डए महिंदज्झए पण्णत्ते , सट्ठिं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं जोयणं विक्खंभेणं वइरामया वट्ट-लट्ठसंठियसुसिलिट्ठ ०जाव पडिरूवा, उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता , तस्स णं खुड्डागमहिंदज्झयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स चोप्पाले नाम पहरणकोसे पन्नत्ते सव्ववइरामए अच्छे ०जाव पडिरूवे, तत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स फलिहरयणखग्ग-गयाधणुप्पमुहा बहवे पहरणरयणा संनिखित्ता चिट्ठंति, उज्जला निसिया सुतिक्खधारा पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा। सभाए णं सुहम्माए उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता। (सू० ३८)

'तस्स णं ' मित्यादि तस्य देवशयनीयस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महत्यका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता सा चाष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां चत्वारि योजनानि बाहल्यत ' सव्वमणिमयी' इत्यादि प्राग्वत् , तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि क्षुल्लका महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः , तस्य प्रमाण वर्णकश्च महेन्द्रध्वजवद्वक्तव्यः , 'तस्स णं ' मित्यादि तस्य क्षुल्लकमहेन्द्रध्वजस्य पश्चिमायामत्र सूर्याभस्य देवस्य महानेकः चोप्पालो नाम प्रहरणकोशः-प्रहरणस्थानं प्रज्ञप्तः किंविशिष्टः ? इत्याह- सव्ववइरामए अच्छे ०जाव पडिरूवे ' इति प्राग्वत् , 'तत्थ णं ' मित्यादि, तत्र चोप्पालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिघरत्नखड्गगदाधनुःप्रमुखादीनि प्रहरणरत्नानि सन्निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति , कथंभूतानीत्यत आह—उज्ज्वलानि—निर्मलानि निशितानि—अतितेजितानि अत एव तीक्ष्णधाराणि प्रासादीयानीत्यादि प्राग्वत् , तस्याश्च सभायाः सुधर्माया उपरि बहून्यष्टावष्टौ मङ्गलकानीत्यादि सर्वं प्राग्वद्वक्तव्यम् ।

सभाए णं सुहम्माए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं महेगे सिद्धायतणे पन्नत्ते, एगं जोयणसयं आयामेणं पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं बावत्तरिं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं सभागमेणं ०जाव गोमाणसियाओ भूमिभागा उल्लोया तहेव, तस्स णं सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महेगा मणिपेढिया पन्नत्ता, सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अट्ठ जोयणाइं बाहल्लेणं, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महेगे देवच्छंदए पण्णत्ते, सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं सोलस जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं सव्वरयणामए ०जाव पडिरूवे, एत्थ णं अट्ठसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताणं संनिखित्तं संचिट्ठति, तासि णं जिणपडिमाणं इमेयारूवे वण्णावासे पन्नत्ते, तं जहा-तवणिज्जमया हत्थतलपायतला अंकामयाइं नक्खाइं अंतोलोहियक्खपडिसेगाइं कणगामईओ जंघाओ कणगामया जाणू कणगामया ऊरू कणगामईओ गायलट्ठीओ तवणिज्जमयाओ नाभीओ रिट्ठामईओ रोमराईओ तवणिज्जमया चूचुया तवणिज्जमया सिरिवच्छा सिलप्पवालमया ओट्ठा फालियामया दंता तवणिज्जमईओ जीहाओ तवणिज्जमया तालुया कणगामईओ नासिगाओ अंतोलोहियक्खपडिसेगाओ अंकामयाणि अच्छीणि अंतोलोहियक्खपडिसेगाणि रिट्ठामईओ ताराओ रिट्ठामयाणि अच्छिपत्ताणि रिट्ठामईओ भमुहाओ कणगामया कवोला कणगामया सवणा कणगामईओ णिडालपट्टियाओ वइरामईओ सीसघडीओ तवणिज्जमईओ केसंतकेसभूमीओ रिट्ठामया उवरि मुद्धया, तासि णं जिणपडिमाणं पिट्ठओ पत्तेयं २ छत्तधारगपडिमाओ पन्नत्ताओ, ताओ णं छत्तधारगपडिमाओ हिमरययकुंदेंदुप्पगासाइं सकोरेंटमल्लदामाइं धवलाइं आयवत्ताइं सलीलं धारेमाणीओ २ चिट्ठंति, तासि णं जिणपडिमाणं उभओ पासे पत्तेयं २ चामरधारपडिमाओ पण्णत्ताओ , ताओ णं चामरधारपडिमाओ नानामणिकणगरयणविमलमहरिह ०जाव सलीलं धारेमाणीओ २ चिट्ठंति, तासि णं जिणपडिमाणं पुरओ दो दो नागपडिमाओ भूयपडिमाओ जक्खपडिमाओ कुंडधारपडिमाओ सव्वरयणामईओ अच्छाओ ०जाव चिट्ठंति, तासि णं जिणपडिमाणं पुरओ अट्ठसयं घंटाणं अट्ठसयं कलसाणं अट्ठसयं भिंगाराणं एवं आयंसाणं थालाणं पाईणं सुपइट्ठाणं मणोगुलियाणं वायकरगाणं चित्तगराणं रयणकरंडगाणं हयकंठाणं ०जाव उसभकंठाणं पुप्फचंगेरीणं ०जाव लोमहत्थचंगेरीणं पुप्फपडलगाणं तेल्लसमुग्गाणं ०जाव अंजणसमुग्गाणं अट्ठसयं धूवकडुच्छुयाणं संनिखित्तं चिट्ठति, सिद्धायतणस्स णं उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता। (सू० ३९)

'सभाए णं' मित्यादि सभायाः सुधर्मायाः 'उत्तरपुरच्छिमेणं ' मिति उत्तरपूर्वस्यां दिशि महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम् , एकं योजनशतमायामतः पञ्चाशत् विष्कम्भतो द्वासप्ततिर्योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेनेत्यादि सर्वं सुधर्मावत् वक्तव्यं यावत् गोमानसीवक्तव्यता, तथा चाह—' सभागमएणं ०जाव गोमाणसियाओ' इति, किमुक्तं भवति ?—यथा सुधर्मायाः सभायाः पूर्वदक्षिणोत्तरवर्त्तीनि त्रीणि द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो मुखमण्डपाः तेषां च मुखमण्डपानां पुरतः प्रेक्षागृहमण्डपाः तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतश्चैत्यस्तूपाः सप्रतिमाः तेषां च चैत्यस्तूपानां पुरतः चैत्यवृक्षाः तेषां च चैत्यवृक्षाणां पुरतो महेन्द्रध्वजाः तेषामपि पुरतो नन्दापुष्करिण्यस्तदनन्तरं गुलिका गोमानस्यश्चोक्ताः तथाऽत्रापि सर्वमन्यूनं क्रमेण निरवशेषं वक्तव्यम् , उल्लोकवर्णनं भूमिभागवर्णनं च प्राग्वत् , ' तस्स णं ' मित्यादि , तस्य सिद्धायतनस्यान्तर्बहुमध्यदेशभागेऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा-

षोडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यामष्टौ योजनानि बाहल्यत 'सव्वमणिमयी' त्यादि प्राग्वत्। 'तसि ण' मित्यादि, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महानेको देवच्छन्दक प्रज्ञप्त, स च षाडश योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या सातिरेकाणि षाडश योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन 'सव्वरयणामए' इत्यादि प्राग्वत्, तत्र च देवच्छन्दके अष्टशतम्—अष्टाधिक शत जिनप्रतिमाना जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणा पञ्चधनु शतप्रमाणानामिति भाव, सन्निक्षिप्त तिष्ठति। 'तासि ण जिणपडिमाण' मित्यादि, तासा जिनप्रतिमानामयमेतद्रूपो वर्णावासा—वर्णकानवेश प्रज्ञप्त, तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि अङ्करत्नमया अन्त—मध्ये लोहिताक्षरत्नप्रतिसेका नखा कनकमया जङ्घा कनकमयानि जानूनि कनकमया ऊरव कनकमय्यो गात्रयष्टय तपनीयमया नाभयो रिष्टमय्या रोमराजय तपनीयमया चूचुका—स्तनाग्रभागा तपनीयमया श्रीवत्स शिलाप्रवालमया विद्रुममया ओष्ठा स्फटिकमया दन्ता तपनीयमया जिह्वा तपनीयमयानि तालुकानि कनकमय्यो नासिका अन्तर्लोहिताक्षप्रतिसेका, अङ्कमयान्यक्षीणि अन्तर्लोहिताक्षप्रतिसेकानि रिष्टरत्नमयानि अक्षिपत्राणि रिष्टरत्नमय्यो भ्रुव कनकमया कपोला कनकमया श्रवणा कनकमय्या ललाटपट्टिका वज्रमय्य शीर्षघटिका तपनीयमय्य केशान्तकेशभूमय, केशान्तभूमय केशभूमयश्चेति भाव, रिष्टमया उपरि मूर्द्धजा—केशा, तासा जिनप्रतिमाना पृष्ठत एकैका छत्रधारप्रतिमा हिमरजतकुन्देन्दुप्रकाश सकोरण्टमाल्यदामधवलमातपत्र गृहीत्वा सलील धरन्ती तिष्ठति, तथा तासा जिनप्रतिमाना प्रत्येकमुभयो पार्श्वयोर्द्वे द्वे चामरधारप्रतिमे प्रज्ञप्त, ते च 'चदप्पभवयरवेरुलियनानामणिरयणखचियचित्तदंडाओ' इति चन्द्रप्रभ—चन्द्रकान्ता वज्र वैडूर्य च प्रतीत चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्याणि शेषाणि च नानामणिरत्नानि खचितानि येषु दण्डेषु ते तथा, एवरूपाश्चित्रा—नानाप्रकारा दण्डा येषा तानि तथा, सूत्रे स्त्रीत्व प्राकृतत्वात्, 'सुहुमरययदीहवालाउ' इति सूक्ष्मा रजतमया दीर्घा वाला येषा तानि तथा 'सखककुंददगरयअमयमहियफेणपुजसन्निकासाओ धवलाओ' इति प्रतीत, चामराणि गृहीत्वा सलील वीजयन्त्यस्तिष्ठन्ति, ताश्च 'सव्वरयणामईओ अच्छाओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'तासि ण' मित्यादि, तासा जिनप्रतिमाना पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे यक्षप्रतिमे द्वे द्वे भूतप्रतिमे द्वे द्वे कुण्डधारप्रतिमे सन्निक्षिप्ते तिष्ठत, तस्मिंश्च देवच्छन्दके तासा जिनप्रतिमाना पुरत अष्टशत घण्टानामष्टशत चन्दनकलशानामष्टशत मङ्गलकलशानामष्टशत भृङ्गाराणामष्टशतमादर्शानामष्टशत स्थालानामष्टशत पात्रीणामष्टशतं सुप्रतिष्ठानामष्टशत मनोगुलिकाना—पीठिकाविशेषाणामष्टशत वातकरकाणामष्टशत चित्राणा रत्नकरण्डकानामष्टशत हयकण्ठानामष्टशत गजकण्ठानाम् अष्टशत नरकण्ठानामष्टशत किन्नरकण्ठानामष्टशत किंपुरुषकण्ठानामष्टशत महोरगकण्ठानामष्टशत वृषभकण्ठानामष्टशत पुष्पचङ्गेरीणामष्टशत माल्यचङ्गेरीणा, मुक्तानि पुष्पाणि ग्रथितानि माल्यानि, अष्टशतं चूर्णचङ्गेरीणामष्टशत गन्धचङ्गेरीणामष्टशत वस्त्रचङ्गेरीणामष्टशतमाभरणचङ्गेरीणामष्टशत सिद्धार्थचङ्गेरीणामष्टशत लोमहस्तचङ्गेरीणाम् अष्टशत लोमहस्तकाना लोमहस्तक च मयूरपुच्छपुञ्जनिका, अष्टशत पुष्पपटलकानामेव माल्यचूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमहस्तकपटलकानामपि प्रत्येकम्२ अष्टशत वक्तव्यम्, अष्टशत सिंहासनानामष्टशत छत्राणामष्टशत चामराणामष्टशत तैलसमुद्गकानामष्टशत कोष्ठसमुद्गकानामष्टशत पत्रसमुद्गकानामष्टशत चोयकसमुद्गकानामष्टशत तगरसमुद्गकानामष्टशतमेलासमुद्गकानामष्टशत हरितालसमुद्गकानामष्टशत हिङ्गुलकसमुद्गकानामष्टशत मन शिलासमुद्गकानामष्टशतमञ्जनसमुद्गकाना सर्वाण्यपि अमूनि तैलादीनि परमसुरभिगन्धोपेतानि, अष्टशत ध्वजानाम्, अत्र सङ्ग्रहणिगाथा-"चदणकलसा भिगा-रगा य आयसया य थाला य। पातीई सुपइट्ठा मणगुलिका वायकरगा य ॥१॥ चित्ता रयणकरडा हयगयनरकठगा य चगेरी। पडलगसीहणछत्त चामरा समुग्गक झया य॥२॥' अष्टशत धूपकडुच्छुकाना सन्निक्षिप्त तिष्ठति, तस्य च सिद्धायतनस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि ध्वजच्छत्रातिच्छत्रादीनि तु प्राग्वत्।

तस्स ण सिद्धायतणस्य उत्तरपुरच्छिमे णं एत्थ ण महेगा उववायसभा पण्णत्ता, जहा सभाए सुहम्माए तहेव ०जाव मणिपेढिया अट्ठ जोयणाइ देवसयणिज्जं तहेव सयणिज्जवण्णओ अट्ठट्ठ मंगलगा झया छत्तातिच्छत्ता। तीसे णं उववाएसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं महेगे हरए पण्णत्ते एग जोयणसय आयामेण पण्णासं जोयणाइं विक्खभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेण तहेव, तस्स णं हरयस्स उत्तरपुरच्छिमे ण एत्थ ण महेगा अभिसेयसभा पण्णत्ता सुहम्मागमएण ०जाव गोमाणसियाओ मणिपेढिया सीहासणं सपरिवार ०जाव दामा चिट्ठति, तत्थ ण सूरियाभस्स देवस्स बहुअभिसेयभंडे संनिखित्ते चिट्ठइ, अट्ठट्ठ मगलगा तहेव, तीसे ण अभिसेगसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं अलकारियसभा पण्णत्ता, जहा सभा सुधम्मा मणिपेढिया अट्ठ जोयणाइ सीहासणं सपरिवारं, तत्थ णं सूरियाभस्स देवस्स सुहुबहुअलंकारियभंडे संनिक्खित्ते चिट्ठति, सेसं तहेव, तीसे णं अलंकारियसभाए उत्तरपुरच्छिमे ण एत्थ णं महेगा ववसायसभा पण्णत्ता, जहा उववायसभा ०जाव सीहासणं सपरिवारं मणिपेढिया अट्ठट्ठ मगलगा तत्थ ण सूरियाभस्स देवस्स, एत्थ णं महेगे पोत्थयरयणं सन्निखित्ते चिट्ठइ, तस्स णं पोत्थयरयणस्स इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा—रयणामयाइं पत्तगाइ रिट्ठामईओ कंबिआओ तवणिज्जमए दोरे नाणामणिमए गंठी वेरुलियमए लिप्पासणे रिट्ठामए छंदणे तवणिज्जमई संकला रिट्ठामई मसी वइरामई लेहणी रिट्ठामयाइं अक्खराइं धम्मिए सत्थे, ववसायसभाए ण उवरिं अट्ठट्ठ मंगलगा, तीसे ण ववसायसभाए उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ णं नंदापुक्खरिणी पण्णत्ता

हरयमरिमा, तीसे णं णंदाए पुक्खरिणीए उत्तरपुरच्छिमेणं महेगे बलिपीढे पण्णत्ते सव्वरयणामए अच्छे ०जाव पडिरूवे। (सू० ४०)

तस्य च सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्यामत्र महत्येका उपपातसभा प्रज्ञप्ता तस्याश्च सुधर्मागमन स्वरूपवर्णनपूर्वादिद्वारत्रयवर्णनमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपादिवर्णनादिप्रकारेण तावद्वक्तव्य यावदुल्लोकवर्णन,तस्याश्च बहुसमरमणीयभूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता सा चाष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या चत्वारि योजनानि बाहल्येन 'सव्वमणिमयी' इत्यादि प्राग्वत्, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक देवशयनीय प्रज्ञप्त, तस्य स्वरूप यथा सुधर्माया सभाया देवशयनीयस्य, तस्या अप्युपपातसभाया उपरि अष्टाष्ट मङ्गलकादीनि प्राग्वत्। 'तसि णं' मित्यादि, तस्या उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्या दिशि महानेको ह्रद प्रज्ञप्त, स चैक योजनशतमायामत पञ्चाशत् योजनानि विष्कम्भतो दश योजनान्युद्वेधेन 'अच्छ रययामयकूले' इत्यादि नन्दापुष्करिण्या इव वर्णन निरवशेष वक्तव्य, 'से णं' मित्यादि, स ह्रद एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनखण्डेन सर्वत समन्तात् सपरिक्षिप्त, पद्मवरवेदिकावर्णन वनखण्डवर्णन च प्राग्वत्, तस्य ह्रदस्य त्रिदिशि—तिसृषु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तेषा च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणा तोरणाना च वर्णन प्राग्वत्, तस्य च ह्रदस्य उत्तरपूर्वस्या दिशि अत्र महत्येका अभिषेकसभा प्रज्ञप्ता, सा च सुधर्मसभावत् प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिप्रकारेण तावद्वक्तव्या यावद् गोमानसीवक्तव्यता, तदनन्तर तथैव उल्लोकवर्णन भूमिभागवर्णन च तावत् यावन्मणीना स्पर्श, तस्या अभिषेकसभाया बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, साऽप्यष्टौ योजनान्यायामविष्कम्भाभ्या चत्वारि योजनानि बाहल्यत 'सव्वरयणामयी' इत्यादि प्राग्वत्, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक सिंहासन सिंहासनवर्णक प्राग्वत्, नवरमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि च वक्तव्यानि, तस्मिंश्च सिंहासने सूर्याभस्य देवस्य सुबहु अभिषेकभाण्डम्—अभिषेकयोग्य उपस्कार सन्निक्षिप्त तिष्ठति, 'तीसे णं अभिसेयसभाए अट्ठट्ठ मगलगा' इत्यादि प्राग्वत्, तस्याश्च अभिषेकसभाया उत्तरपूर्वस्या दिशि अत्र महत्येका अलङ्कारसभा प्रज्ञप्ता, सा चाभिषेकसभावत् प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपप्रेक्षागृहमण्डपादिवर्णनप्रकारेण तावद्वक्तव्या यावद् परिवारसिंहासन, तत्र सूर्याभस्य देवस्य अलङ्कारिकम्—अलङ्कारयोग्य भाण्ड सन्निक्षिप्तमस्ति शेष प्राग्वत्। तस्याश्च अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्या दिशि अत्र महत्येका व्यवसायसभा प्रज्ञप्ता, सा च अभिषेकसभावत् प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिवर्णनप्रकारेण तावद्वक्तव्या यावत् सिंहासन सपरिवार, तत्र महदेक पुस्तकरत्न सन्निक्षिप्तमस्ति, तस्य च पुस्तकरत्नस्य अयमेतद्रूपो 'वण्णावासे' वर्णकनिवेश प्रज्ञप्त, रिष्ठमय्यौ—रिष्ठरत्नमय्यौ कम्बिके पृष्ठके इति भाव, रत्नमया दवरका यत्र पत्राणि प्रोतानि सन्ति, नानामणिमयो ग्रन्थि दवरकस्यादौ यन पत्राणि न निर्गच्छन्ति अङ्कारत्नमयानि पत्राणि, नानामणिमय लिप्यासन, मषीभाजनमित्यर्थ, तपनीयमयी शृङ्खला मषीभाजनसत्का, रिष्ठरत्नमयम् उपरितन तस्य छादन रिष्ठमयी—रिष्ठरत्नमयी मषी वज्रमयी लेखनी, रिष्ठमयान्यक्षराणि धार्मिक लेख्य, क्वचित्—'धम्मिए सत्थे' इति पाठ, तत्र धार्मिक शास्त्रमिति व्याख्येय, तस्याश्च उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्या दिशि महदेक बलिपीठ प्रज्ञप्त, तच्चाष्टौ योजनानि आयामविष्कम्भत चत्वारि योजनानि बाहल्यत सर्वरत्नमयम 'अच्छ' मित्यादि प्राग्वत्। तस्य च बलिपीठस्य उत्तरपूर्वस्या दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रज्ञप्ता, सा च ह्रदप्रमाणा, ह्रदस्येव च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णन तोरणवर्णन च प्राग्वत्।

तदेव यत्र यादृग्रूप च सूर्याभस्य देवस्य विमान तत्र तादृग्रूप चापवर्णित, सम्प्रति सूर्याभो देव उत्पन्न सन् यदकरोत् यथा च तस्याऽभिषेकोऽभवत् तदुपदर्शयति—

तेणं कालेणं तेणं समएणं सूरियाभे देवे अहुणोववण्णमित्तए चेव समाणे पचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तीभाव गच्छइ, तं जहा—आहारपज्जत्तीए, सरीरपज्जत्तीए, इंदियपज्जत्तीए, आणपाणपज्जत्तीए, भासामणपज्जत्तीए। तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स पचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तीभाव गयस्स समाणस्स इमेयारूवे अब्भत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—किं मे पुव्विं करणिज्जं ? किं मे पच्छा करणिज्जं ? किं मे पुव्विं सेयं ? किं मे पच्छा सेयं ? किं मे पुव्विंपि पच्छावि हियाए सुहाए खमाए णिस्सेसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ ?, तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स सामाणियपरिसोववन्नगा देवा सूरियाभस्स देवस्स इमेयारूवमब्भत्थियं ०जाव समुप्पन्नं समभिजाणित्ता जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवागच्छंति, सूरियाभं देवं करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धाविन्ति वद्धावित्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया णं सूरियाभे विमाणे सिद्धायतणंसि जिणपडिमाणं जिणुस्सेहपमाणमित्ताणं अट्ठसयं संनिखित्तं चिट्ठति, सभाए णं सुहम्माए माणवए चेइए खंभे वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहुओ जिणसकहाओ सनिखित्ताओ चिट्ठंति, ताओ णं देवाणुप्पियाणं अन्नेसिं च बहूणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ ०जाव पज्जुवासणिज्जाओ, तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पुव्विं करणिज्जं, तं एय णं देवाणुप्पियाणं पच्छा करणिज्जं तं एय णं देवाणुप्पिया णं पुव्विं सेयं तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पच्छा सेयं तं एयं

णं देवाणुप्पियाणं पुव्विं पि पच्छा वि हियाए सुहाए ख-
माए निस्सेसाए आणुगामियत्ताए भविस्सति। (सू०४१)

तए णं से सूरियाभे देवे तेसिं सामाणियपरिसोववन्नगाणं
देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ ०जाव हय-
हियए सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ २त्ता उववायसभाओ पुर-
च्छिमिल्लेणं दारेणं निग्गच्छइ, जेणेव हरए तेणेव उवागच्छ
ति उवागच्छित्ता हरयं अणुपयाहिणीकरेमाणे अणु० करे-
माणे पुरच्छिमिल्लेणं तोरणेणं अणुपविसइ अणुपविसित्ता
पुरच्छिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता
जलावगाहं जलमज्जणं करेइ २ त्ता जलकिड्डं करेइ २ त्ता ज-
लाभिसेयं करेइ २ त्ता आयंते चोक्खे परमसुईभूए हरयाओ
पच्चुत्तरइ २ त्ता, जेणेव अभिसेयसभा तेणेव उवागच्छति
जे० तेणेव उवागच्छित्ता अभिसेयसभं अणुपयाहिणीकरेमा-
णे अणु० करेमाणे पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसइ २ त्ता
जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता सीहासणवरगए
पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने। तए णं सूरियाभस्स देवस्स सामा-
णियपरिसोववन्नगा देवा आभिओगिए देवे सद्दावेंति
सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो! देवाणुप्पिया!
सूरियाभस्स देवस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं इंदाभि-
सेयं उवट्ठवेह, तए णं ते आभिओगिया देवा सामाणि-
यपरिसोववन्नेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा हट्ठा ०जाव
हियया करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं
कट्टु एवं देवा! तह त्ति आणाए विणएणं वयणं पडि-
सुणंति, पडिसुणित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्क-
मंति, उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमित्ता वेउव्विय-
समुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता संखेज्जाइं जो-
यणाइं ०जाव दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समो-
हणइ समोहणित्ता अट्ठसहस्सं सोवन्नियाणं कलसाणं १
अट्ठसहस्सं रुप्पमयाणं कलसाणं २ अट्ठसहस्सं म-
णिमयाणं कलसाणं ३ अट्ठसहस्सं सुवण्णरुप्पमयाणं
कलसाणं ४ अट्ठसहस्सं सुवन्नमणिमयाणं कलसा-
णं ५ अट्ठसहस्सं रुप्पमणिमयाणं कलसाणं ६ अ-
ट्ठसहस्सं सुवण्णरुप्पमणिमयाणं कलसाणं ७ अट्ठसह-
स्सं भोमिज्जाणं कलसाणं ८, एवं भिंगाराणं आ-
यंसाणं थालीणं पाईणं सुपतिट्ठाणं रयणकरंडगाणं
पुप्फचंगेरीणं ०जाव लोमहत्थचंगेरीणं पुप्फपडलगाणं
०जाव लोमहत्थपडलगाणं छत्ताणं चामराणं तेल्लस-
मुग्गाणं ०जाव अंजणसमुग्गाणं अट्ठसहस्सं धूवकडु-
च्छुयाणं विउव्वंति, विउव्वित्ता ते साभाविए य वि-
उव्विए य कलसे य ०जाव कडुच्छुए य गिण्हति
गिण्हित्ता सूरियाभाओ विमाणाओ पडिनिक्खमंति
पडिनिक्खमित्ता ताए उक्किट्ठाए चवलाए ०जाव ति-
रियमसंखिज्जाणं ०जाव वीतिवयमाणे वीतिवयमाणे जे-
णेव खीरोदयसमुद्दे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता
खीरोयगं गिण्हंति जाइं तत्थुप्पलाइं ताइं गेण्हंति ०जा-
व सयसहस्सपत्ताइं गिण्हति २ गिण्हित्ता जेणेव पुक्खरोदए
समुद्दे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता पुक्खरोदयं
गेण्हति गिण्हित्ता जाइं तत्थुप्पलाइं सयसहस्सपत्ताइं
ताइं ०जाव गिण्हति गिण्हित्ता जेणेव समयखेत्ते जेणेव
भरहेरवयाइं वासाइं जेणेव मागहवरदामपभासाइं तित्थाइं
तेणेव उवागच्छंति २ त्ता तित्थोदगं गेण्हति २ गिण्हित्ता ति-
त्थमट्टियं गेण्हंति २ त्ता जेणेव गंगासिंधुरत्तारत्तवईओ
महानईओ तेणेव उवागच्छंति २ त्ता सलिलोदगं गेण्हति
सलिलोदगं गिण्हित्ता उभओ कूलमट्टियं गेण्हंति कूल-
मट्टियं गिण्हित्ता जेणेव चुल्लहिमवंतसिहरिवासहरपव्व-
या तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता दगं गे-
ण्हंति सव्वतुयरे सव्वपुप्फे सव्वगंधे सव्वमल्ले स-
व्वोसहिसिद्धत्थए गिण्हंति गिण्हित्ता जेणेव पउम-
पुंडरीयदहे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता दहोदगं
गेण्हति गिण्हित्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं० जाव सय-
सहस्सपत्ताइं ताइं गेण्हति गिण्हित्ता जेणेव हेमवय-
एरन्नवयाइं वासाइं जेणेव रोहियरोहियंसासुवण्णकूलरु-
प्पकूलाओ महाणईओ तेणेव उवागच्छंति, सलिलो-
दगं गेण्हति २ त्ता उभओ कूलमट्टियं गिण्हंति २ त्ता जे-
णेव सद्दावतिवियडावातिपरियागा वट्टवेयड्ढपव्वया ते-
णेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता सव्वतुयरे तहेव जे-
णेव महाहिमवंतरुप्पिवासहरपव्वया तेणेव उवागच्छं-
ति, तहेव जेणेव महापउमसहापुंडरीयद्दहा तेणेव उ-
वागच्छंति उवागच्छित्ता दहोदगं गिण्हति तहेव जे-
णेव हरिवासरम्मगवासाइं जेणेव हरिकंतनारिकंताओ
महाणईओ तेणेव उवागच्छंति, तहेव जेणेव गंधावइ-
मालवंतपरियाया वट्टवेयड्ढपव्वया तेणेव तहेव जेणे-
व णिसहणीलवंतवासधरपव्वया तहेव जेणेव तिगि-
च्छिकेसरिद्दहाओ तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता त-
हेव जेणेव महाविदेहे वासे जेणेव सीतासीतोदाओ
महाणईओ तेणेव तहेव जेणेव सव्वचक्कवट्टिविजया
जेणेव सव्वमागहवरदामपभासाइं तित्थाइं तेणेव उ-
वागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता तित्थोदगं गेण्हंति
गेण्हित्ता सव्वतरणईओ जेणेव सव्ववक्खारपव्वया ते-
णेव उवागच्छंति सव्वतुयरे तहेव जेणेव मंदरे प-

व्वते जेणेव भद्दमालवणे तेणेव उवागच्छति सव्वतुयरे सव्वपुप्फे सव्वमल्ले सव्वोसहिसिद्धत्थए य गेरहति गेरिहत्ता जेणेव णंदणवणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता सव्वतुयरे ०जाव सव्वोसहिसिद्धत्थए य सरसगोसीसचंदणं गिरहंति गिरिहत्ता जेणेव सोमणस्सवणे तेणेव उवागच्छंति सव्वतुयरे ०जाव सव्वोसहिसिद्धत्थए य सरसगोसीसचंदणं च दिव्वं च सुमणदामं ददरमलयसुगंधिए य गंधे गिरहति गिरिहत्ता एगतो मिलायति २ पिंचा ताए उक्किट्ठाए ०जाव जेणेव सोहम्मे कप्पे जेणेव सूरियाभे विमाणे जेणेव अभिसेयसभा जेणेव सूरियाभे देवे तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता सूरियाभं देवं करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धाविंति वद्धावित्ता तं महत्थं महग्घं महरिहं विउलं इंदाभिसेयं उवट्ठवेंति । तए णं तं सूरियाभं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ अग्गमहिसीओ सपरिवारातो तिन्नि परिसाओ सत्त अणियाहिवइणो ०जाव अन्नेवि बहवे सूरियाभविमाणवासिणो देवा य देवीओ य तेहिं साभाविएहिं य वेउव्विएहि य वरकमलपइट्ठाणेहिं य सुरभिवरवारिपडिपुन्नेहिं चंदणकयचच्चिएहिं आविद्धकंठेगुणेहिं पउमुप्पलपिहाणेहिं सुकुमालकोमलकरयलपरिग्गहिएहिं अट्ठसहस्सेणं सोवन्नियाण कलसाणं ०जाव अट्ठसहस्सेणं भोमिज्जाणं कलसाणं सव्वोदएहिं सव्वमट्टियाहिं सव्वतुयरेहिं ०जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहि य सव्विड्ढीए ०जाव वाइएणं महया २ इंदाभिसेएणं अभिसिंचति,तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स महया २ इंदाभिसेए वट्टमाणे अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं णच्चोयगं नातिमट्टियं पविरलफुसियरयरेणुविणासणं दिव्वं सुरभिगंधोदगं वासं वासति, अप्पेगतिया देवा हयरयं नट्ठरयं भट्ठरयं उवसंतरयं पसंतरयं करेंति, अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं आसियसंमज्जिओवलित्तं सुइसंमट्ठरत्थंतरावणवीहियं करेंति , अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं मंचाइमंचकलियं करेंति , अप्पेगइया देवा सूरियाभं विमाणं णाणाविहरागोसियं झयपडागाइपडागमंडियं करेंति, अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं लाउल्लोइयमहियं गोसीससरसरत्तचंदणददरदिन्नपंचंगुलितलं करेंति अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं उवचियचंदणकलसं चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेंति, अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं करेंति अप्पेगतिया देवा सूरियाभं विमाणं पंचवण्णसुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेंति, अप्पेगतिया देवा सूरियाभं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामं करेंति , अप्पेगइया देवा सूरियाभं विमाणं सुगंधगंधियं गंधवट्टिभूतं करेंति अप्पेगतिया देवा हिरण्णवासं वासंति सुवण्णवासं वासंति रययवासं वासंति वइरवासं वासंति पुप्फवासं० फलवासं० मल्लवासं० गंधवासं० चुण्णवासं० आभरणवासं वासंति अप्पेगतिया देवा हिरण्णविहिं भाएंति, एवं सुवण्णविहिं भाएंति रयणविहिं पुप्फविहिं फलविहिं मल्लविहिं चुण्णविहिं वत्थविहिं गंधविहिं भाएंति, तत्थ अप्पेगतिया देवा आभरणविहिं भाएंति, अप्पेगतिया चउव्विहं वाइतं वाइंति ततं विततं घणं झुसिरं, अप्पेगइया देवा चउव्विहं गीयं गायति, तं जहा-उक्खित्तायं पायत्तायं मंदायं रोइतावसाणं, अप्पेगतिया देवा दुयं नट्टविहिं उवदंसिति अप्पेगतिया विलंबियनट्टविहिं उवदंसेंति अप्पेगतिया देवा दुतविलंबियं णट्टविहिं उवदंसेंति, एवं अप्पेगतिया अंचियं नट्टविहिं उवदंसेंति अप्पेगतिया देवा आरभडं भसोलं आरभडभसोलं उप्पयनिवयपमत्तं संकुचियपसारियं रियारियं भंतसंभंतणाम दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेंति अप्पेगतिया देवा चउव्विहं अभिणयं अभिणयंति, तं जहा-दिट्ठतियं पाडंतियं सामंतोवणिवाइयं लोगअंतोमज्झावसाणियं, अप्पेगतिया देवा बुक्कारेंति अप्पेगतिया देवा पीणेंति अप्पेगतिया वासेंति अप्पेगतिया हक्कारेंति अप्पेगतिया विणेंति तंडवेंति अप्पेगइया वग्गंति अप्फोडेंति अप्पेगतिया अप्फोडेंति वग्गंति अप्पे० तिवइं छिंदति अप्पेगतिया हयहेसियं करेंति, अप्पेगतिया हत्थिगुलगुलाइयं करेंति, अप्पेगतिया रहघणघणाइयं करेंति, अप्पेगतिया हयहेसियहत्थिगुलगुलाइयरहघणघणाइयं करेंति, अप्पेगतिया उच्छोलेंति अप्पेगतिया पच्छोलेंति अप्पेगतिया उक्किट्ठियं करेंति अप्पे० उच्छोलेंति पच्छोलेंति उक्कि० अप्पेगतिया तिन्नि वि,अप्पेगतिया उवयंति अप्पेगतिया उप्पयंति अप्पेगतिया परिवयंति अप्पेगइया तिन्नि वि,अप्पेगइया सीहनायंति अप्पेगतिया ददरयं करेंति अप्पेगतिया भूमिचवेडं दलयति अप्पे० तिन्नि वि, अप्पेगतिया गज्जंति अप्पेगतिया विज्जुयायंति अप्पेगतिया वासं वासंति अप्पेगतिया तिन्नि वि करेंति,अप्पेगतिया जलंति अप्पेगतिया तवंति अप्पेगतिया पतवेंति अप्पेगतिया तिन्नि वि,अप्पेगतिया हक्कारेंति अप्पेगतिया थुक्कारेंति अप्पेगतिया धक्कारेंति, अप्पेगतिया साइं साइं नामाइं साहेंति अप्पेगतिया चत्तारि वि, अप्पेगइया देवा देवसन्निवायं करेंति, अप्पेगतिया देवुज्जोयं करेंति,अप्पेगइया देवुक्क-

लियं करेंति, अप्पेगइया देवा कहकहग करेंति, अप्पेगतिया देवा दुहदुहगं करेंति, कप्पेगतिया चेलुक्खेव करेंति, अप्पेगइया देवसन्निवाय देवुज्जोयं देवुकलियं देवकहकहगं देवदुहदुहगं चेलुक्खेव करेंति, अप्पेगतिया उप्पलहत्थगया ०जाव सयसहस्सपत्तहत्थगया अप्पेगतिया कलसहत्थगया ०जाव धूवकडुच्छुयहत्थगया हट्ठ तुट्ठ०जाव हियया सव्वतो समंता आहावंति परिधावंति। तए ण तं सूरियाभं देव चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ ०जाव सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ अन्ने य बहवे सूरियाभरायहाणिवत्थव्वा देवा य देवीओ य महया इंदाभिसेगेणं अभिसिंचंति अभिसिंचित्ता पत्तेयं २ करयलपरिग्गहिय सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी–जय जय नंदा जय जय भद्दा ते अजियं जिणाहि जियं च पालेहि जियमज्झे वसाहि इंदो इव देवाण चंदो इव ताराणं चमरो इव असुराण धरणो इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बहूइं पलिओवमाइं बहूइं सागरोवमाइं बहूइं पलिओवमसागरोवमाइं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं ०जाव आयरक्खदेवसाहस्सीण सूरियाभस्स विमाणस्स अन्नेसिं च बहूणं सूरियाभविमाणवासीण देवाण य देवीण य आहेवच्च ०जाव महया २ कारेमाणे पालेमाणे विहराहि त्ति कट्टु जय २ सद्दं पउंजंति। तए णं से सूरियाभे देवे महया महया इंदाभिसेगेण अभिसित्ते समाणे अभिसेयसभाओ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं निग्गच्छति निग्गच्छित्ता जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता अलंकारियसभ अणुप्पयाहिणीकरेमाणे २ अलंकारियसभ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसति २ सित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति सीहासणवरगते पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने। तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स सामाणियपरिसोववन्नगा अलंकारियभंडं उवट्ठवेंति, तए णं से सूरियाभे देवे तप्पढमयाए पम्हलसूमालाए सुरभीए गंधकासाइए गायाइं लूहेति लूहित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिंपति अणुलिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहर वन्नफरिसजुत्त हयलालापेलवातिरेग धवल कणगखचियन्तकम्म आगासफालियसमप्पभं दिव्वं देवदूसजुयलं नियंसेति नियंसेत्ता हारं पिणद्धेति २ द्धेत्ता अद्धहारं पिणद्धेइ २ द्धेत्ता एगावलिं पिणद्धेति २ त्ता मुत्तावलिं पिणद्धेति २ द्धेत्ता रयणावलिं पिणद्धेइ २ द्धेत्ता एवं अंगयाइं केयूराइं कडगाइं तुडियाइं कडिसुत्तगं दसमुद्दाणंतगं विकच्छसुत्तग मुरविं पालंब कुंडलाइं चूडामणिं मउड पिणद्धेइ २ द्धेत्ता गंथिमवेढिमपूरिमसंघाइमेणं चउव्विहेणं मल्लेणं कप्परुक्खगं पिव अप्पाणं अलंकियविभूसियं करेइ २ रित्ता दद्दरमलयसुगंधगंधिएहिं गायाइं भुखंडेइ दिव्वं च सुमणदाम पिणद्धेइ। (सू० ४२)

'तेण कालेणं तेण समएण' मित्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन् समये सूर्याभो देवः सूर्याभे विमाने उपपातसभाया देवशयनीये देवदूष्यान्तरे प्रथमतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्पन्नः 'तए ण' मित्यादि सुगम, नवरम् इह भाषामन पर्याप्त्यो समाप्तिकालान्तरस्य प्राय शेषपर्याप्तिसमाप्तिकालान्तरापेक्षया स्तोकत्वादेकत्वेन विवक्षणमिति 'पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तीभाव गच्छइ' इत्युक्त 'तए ण' मित्यादि, ततस्तस्य सूर्याभस्य देवस्य पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तभावमुपगतस्य सतोऽयमेतद्रूप सकल्प समुदपद्यत। 'अब्भत्थिए' इत्यादि पदव्याख्यानं पूर्ववत्, किं 'मे' मम पूर्वं करणीय किं मे पश्चात्करणीय ? किं मे पूर्वं कर्त्तुं श्रेय ? किं मे पश्चात् कर्त्तुं श्रेय ?, तथा किं म पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय भावप्रधानोऽय निर्देशो हितत्वाय—परिणामसुन्दरतायै सुखाय-शर्मणे क्षमाय अयमपि भावप्रधानो निर्देश सगतत्वाय नि श्रेयसाय निश्चितकल्याणाय अनुगामिकतायै-परम्परशुभानुबन्धसुखाय भविष्यतीति, इह प्राक्तनो ग्रन्थः प्रायोऽपूर्वो भूयानपि च पुस्तकेषु वाचनाभेदस्ततो माभूत् शिष्याणा सम्मोह इति क्वापि सुगमोऽपि यथावस्थितवाचनाक्रमप्रदर्शनार्थ लिखित, इत ऊर्ध्वं तु प्राय सुगम प्राग्व्याख्यातस्वरूपश्च। न च वाचनाभेदोऽप्यतिबादर इति स्वय परिभावनीयो, विषमपदव्याख्या तु विधास्यते इति। 'तए ण तस्स सूरियाभस्स देवस्स सामाणिग्रपरिसोववन्नगा देवा इममेयारूव' मित्यादि 'आयते' इति नवानामपि श्रोतसा शुद्धोदकप्रक्षालनेन आचान्तो-गृहीताचमनश्चोक्त स्वल्पस्यापि शङ्कितमलस्यापनयनात् अत एव परमशुचिभूतो, 'महत्थ महग्घे महरिह विउल इंदाभिसेय' मिति, महान् अर्थो-मणिकनकरत्नादिक उपयुज्यमानो यस्मिन् स महार्थं त, तथा महान् अर्घ—पूजा यत्र स महार्घ त, महम्—उत्सवमर्हतीति महार्हस्त, विस्तीर्ण शक्राभिषेकवत् इन्द्राभिषेकमुपस्थापयत 'अट्ठसहस्स सोवण्णियाण कलसाण विउव्वति' इत्यादि, अत्र भूयान् वाचनाभेद इति यथावस्थितवाचनाप्रदर्शनाय लिख्यते—अष्टसहस्रम्—अष्टाधिक सहस्रं सौवर्णिकाना कलशानाम्—अष्टसहस्रं रूप्यमयानाम् २ अष्टसहस्र मणिमयानाम् ३ अष्टसहस्रं सुवर्णमणिमयानाम् ४ अष्टसहस्र सुवर्णरूप्यमयानाम् ५ अष्टसहस्र रूप्यमणिमयानाम् ६ अष्टसहस्र सुवर्णमणिमयानाम् ७ अष्टसहस्र भौमेयाना कलशानाम् ८ अष्टसहस्र भृङ्गाराणामेवमादर्शस्थालपात्रीसुप्रतिष्ठितवातकरकचित्ररत्नकरण्डकपुष्पचङ्गेरीयावल्लोमहस्तकपटलकसिंहासनच्छत्र—चामरसमुद्गकध्वजधूपकडुच्छुकाना प्रत्येक प्रत्येकमष्टसहस्र २ विकुर्वन्ति विकुर्वित्वा 'ताए उक्किट्ठाए' इत्यादि व्याख्यानार्थं, 'सव्व(तु)तुवरा' इत्यादि, सर्वान् तु (तू) वरान्—कषायान् सर्वाणि पुष्पाणि सर्वान् गन्धान्—गन्धवासादीन् सर्वा-

णि माल्यानि ग्रथितादिभेदभिन्नानि सर्वौषधीन सिद्धा-
र्थकान्—सर्षपकान् गृह्णन्ति, इहैव क्रम —पूर्वं क्षीरसमु-
द्रं उपागच्छन्ति तत्रोदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति, तत पु-
ष्करोदे समुद्रे तत्रापि तथैव, ततो मनुष्यक्षेत्रे भरतैरा-
वतवर्षेषु मागधादिषु तीर्थेषु तीर्थोदकं तीर्थमृत्तिका च
गृह्णन्ति, ततो गङ्गासिन्धुरक्तारक्तवतीषु नदीषु सलिलोदक न
द्युदकमुभयतटमृत्तिका च गृह्णन्ति, तत क्षुल्लहिमवच्छिखरिषु
सर्वतू (तु) वरसवपुष्पसर्वमाल्यसर्वौषधिसिद्धार्थ-
कान्, ततस्तत्रैव पद्महदपौण्डरीकहदेषु हदोदकमुत्पला-
दीनि च तद्वनानि, ततो हैमवतैरण्यवतवर्षेषु रोहितारो-
हिताशासुवर्णकुलारूप्यकूलासु महानदीषु सलिलोदकमु-
भयतटमृत्तिका, तदनन्तर शब्दापातिविकटापातिवृत्तवै-
ताढ्येषु सर्वतूवरादीन्, ततो महाहिमवद्रूप्यिवर्षधरपर्व-
तेषु सर्वतूवरादीन्, ततो महापद्मपुण्डरीकहदेषु हदोद-
कादीन, तदनन्तर हरिवर्षरम्यकवर्षेषु हरिसलिलाहरि-
कान्तानारीकान्तासु महानदीषु सलीलोदकमुभयतटमृ-
त्तिका च, ततो गन्धापातिमाल्यवत्पर्यायवृत्तवैताढ्येषु
तूवरादीन्, ततो निषिधनीलवद्वर्षधरपर्वतेषु सर्वतूवरादीन्,
तदनन्तर तद्वनेषु तिगिच्छिकेसरिमहाहदेषु हदोदकादी-
नि, तत पूर्वविदेहापरविदेहेषु सीतासीतोदानदीषु सलि-
लोदकमुभयतटमृत्तिका च तत सर्वेषु चक्रवर्त्तिविजेत-
व्येषु मागधादिषु तीर्थेषु तीर्थोदकं तीर्थमृत्तिका च, त-
दनन्तर वक्षस्कारपर्वतेषु सर्वतूवरादीन्, तत सर्वासु
अन्तरनदीषु सलिलोदकमुभयतटमृत्तिका च, तदनन्तरं म-
न्दरपर्वते भद्रशालवने तूवरादीन्, ततो नन्दनवने तूव-
रादीन् सरस च गोशीर्षचन्दन तदनन्तरं सौमनसवने
सर्वतूवरादीन् सरस च गोशीर्षचन्दन दिव्यं च सुमनो-
दाम गृह्णन्ति, तत पण्डकवने तूवरपुष्पगन्धमाल्यसरस-
गोशीर्षचन्दनदिव्यसुमनोदामानि, 'दद्दरमलए सुगंधिए य
गंधे गिण्हति' इति दर्दर —चीवरावनद्ध कुण्डिकादिभा-
जनमुख तेन गालित तत्र पक्व वा यत् मलयोद्भवतया
प्रसिद्धत्वात् मलयज—श्रीखण्डं येषु तान् सुगन्धिकान्
परमगन्धोपेतान् गन्धान् गृह्णन्ति, 'आसियसमज्जिओवलि-
त्त सुइसम्मट्ठरत्थंतरावणवीहिय करइ' इति आसिक्तम्—उ-
दकच्छटकेन सम्मार्जित—सभाव्यमानकचवरशोधनेन उ-
पलिप्तमिव गोमयादिना उपलिप्तं तथा सिक्तानि जलेनात
एव शुचीनि—पवित्राणि सम्मृष्टानि—कचवरापनयनेन र-
थ्यान्तराणि आपणवीथय इव—हट्टमार्गा इवापणवीथ-
यो—रथ्याविशेषा यस्मिन् तत्तथा कुर्वन्ति, 'अप्पेगइया
देवा हिरण्णविहिं भाएंति' अप्येकका —कचन देवा हिर-
ण्यविधिं-हिरण्यरूपं मङ्गलभूत प्रकार भाजयन्ति-विश्रा-
णयन्ति,शेषदेवेभ्यो ददतीति भाव, एव सुवर्णरत्नपुष्प-
फलमाल्यगन्धचूर्णाभरणविधिभाजनमपि भावनीयम्। 'उ-
प्पयनिवय'त्यादि,उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्पा-
तनिपातस्तम्, एव निपातोत्पात सकुचितप्रसारित 'रियारिय'
मिति गमनागमनं भ्रान्तसम्भ्रान्तनामम् आरभटभ-
सोल दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति अप्येकका देवा 'बुकारें-
ति'बुकारशब्द कुर्वन्ति,'पीणंति'पीनयन्ति-पीनमात्मान कुर्व-
न्ति स्थूला भवन्तीत्यर्थ', 'लासंति लासयन्ति लास्यरूप नृत्यं
कुर्वन्ति, 'तडवेंति त्ति ताण्डवयन्ति-ताण्डवरूप नृत्य कुर्व-
न्ति, 'बुक्कारेंति' बुक्कार कुर्वन्ति 'अप्फोडति' आस्फोटयन्ति,
भूम्यादिकमिति गम्यते, 'उच्छलति'त्ति उच्छलयन्ति 'पोच्छ-
लंति' प्रोच्छलयन्ति 'उवयति' त्ति अवपतन्ति 'उप्पयति'त्ति
उत्पतन्ति'परिवयति'त्ति परिपतन्ति; तिर्यक् निपतन्तीत्यर्थ.।
'जलति' त्ति ज्वालामालाकुला भवन्ति 'तवंति ' त्ति त-
प्ता भवन्ति प्रतप्ता भवन्ति 'थुक्कारेंति ' त्ति महता शब्देन
थूत्कुर्वन्ति 'देवोक्कलियं करेंति' त्ति देवानां वातस्येवोत्क-
लिका दवोत्कलिका ता कुर्वन्ति, 'देवकहकह करेंति' त्ति
प्राकृताना देवाना प्रमोदभरवशत स्वेच्छावचनैर्बोलकोला-
हलो देवकहकहकस्त कुर्वन्ति 'दुहदुहक करेंति दुहदुहक-
मित्यनुकरणमेतत्। तप्पढमयाए पम्हलाए सुकुमालाए
सुरभीए गंधकासाइयाए गायाइ लूहइ' इति तत्प्रथमतया--
तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्मला च सा सुकुमारा च
पद्मलसुकुमारा तया सुरभ्या गन्धकाषायिकया--सुरभिग-
न्धकषायद्रव्यपरिकर्मितया लघुशाटिकया गात्राणि रूक्षय-
न्ति'नासानीसासवायवोज्झ' मिति नासिकानि श्वासवात-
वाह्यमनेन तच्छ्लक्ष्णतामाह,'चक्खुहर'मिति चक्षुर्हरति आ-
त्मवश नयति विशिष्टरूपातिशयकलितत्वात् इति चक्षुर्हर
'वण्णफरिसजुत्त' मिति वर्णेन स्पर्शेन चातिशयेनेति गम्यते
युक्त वर्णस्पर्शयुक्त, 'हयलालापेलवाइरेग' मिति हयलाला-
अश्वलाला तस्या अपि पेलवमतिरेकेण हयलालापेलवातिर-
क' नाम नाम्नैकार्थे 'समासो बहुल' मिति समास., अति-
विशिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणोपेतमिति भाव, धवल—श्वेत, त-
था कनकेन खचितानि--विच्छुरितानि अन्तकर्माणि-अञ्च-
लयोर्वानलक्षणानि यस्य तत् कनकखचितान्तकर्म आकाश-
स्फटिकं नामातिस्वच्छ स्फटिकविशेषस्तत्समप्रभ दिव्य दे-
वदूष्ययुगलं 'नियंसेइ' परिधत्ते परिधाय हारादीन्याभरणा-
नि पिनह्याति, तत्र हार --अष्टादशसरिक अर्द्धहारो-नव-
सरिक एकावली—विचित्रमणिका मुक्तावली—मुक्ताफलम-
यी रत्नावली--रत्नमयमणिकात्मिका-प्रालम्ब —तपनीयम-
यो विचित्रमणिरत्नभक्तिचित्र आत्मन प्रमाणेन सुप्रमाण
आभरणविशेष, कटकानि-कलाचिकाभरणानि त्रुटितानि-
बाहुरक्षिका अङ्गदानि-बाह्वाभरणविशेषा दशमुद्रिकानन्तक
हस्ताङ्गुलिसबन्धि मुद्रिकादशकं कुण्डले—कर्णाभरणे 'चू-
डामणि' मिति चूडामणिर्नाम सकलपार्थिवरत्नसर्वसारो दे-
वेन्द्रमनुष्येन्द्रमूर्द्धकृतनिवासो नि शेषामङ्गलाशान्तिरोगप्रमु-
खदोषापहारकारी प्रवरलक्षणोपेत, परममङ्गलभूत आभरण-
विशेष 'चित्तरयणसंकड मउडमिति' चित्राणि--नानाप्र-
काराणि यानि रत्नानि तै सकटश्चित्ररत्नसङ्कट प्रभूतरत्न-
निचयोपेत इति भाव, तं 'दिव्वं सुमणदाम' ति पुष्पमाला
'गंथिमे' त्यादि, ग्रन्थिम-ग्रन्थन ग्रन्थस्तेन निर्वृत्त ग्रन्थिम
'भावादिम'॥६।४।२१॥प्रत्यय यत्सूत्रादिना ग्रथ्यते तद्ग्रन्थि-
ममिति भाव, पूरिम यत् ग्रथित सत् वेष्ट्यते, तथा पुष्पलम्बू-
सको; गेण्डक इत्यर्थ, पूरिम येन वंशशलाकामयं पञ्जरादि
पूर्यते, संघातिम यत् परस्परतो नालसंघातेन संघात्यते।

तए णं से सूरियाभे देवे केसालंकारेणं मल्लालंकारेणं
आभरणालंकारेणं वत्थालंकारेणं चउव्विहेणं अलंकारेणं

अलंकियविभूसिए समाणे पडिपुण्णालंकारे सीहासणाओ अब्भुट्ठेति २ट्ठित्ता अलंकारियसभाओ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं पडिणिक्खमइ २ मित्ता जेणेव ववसायसभा तेणेव उवागच्छति ववसायसभं अणुपयाहिणीकरेमाणे २ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसति, जेणेव सीहासणवरगए०जाव सन्निसन्ने । तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स सामाणियपरिसोववन्नगा देवा पोत्थयरयणं उवणेंति, तते णं से सूरियाभे देवे पोत्थयरयणं गिरहति पोत्थ० गिरिहत्ता पोत्थयरयणं मुयइ पोत्थ० मुइत्ता पोत्थयरयणं विहाडेइ विहाडित्ता पोत्थयरयणं वाएति पोत्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं ववसायं गिरहति गिरिहत्ता पोत्थयरयणं पडिनिक्खमइ सीहासणातो अब्भुट्ठेति अब्भुट्ठेत्ता ववसायसभातो पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं पडिनिक्खमइ २ मित्ता जेणेव नंदा पुक्खरणी तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता णंदापुक्खरणिंपुरच्छिमिल्लेणं तोरणेणं पुरच्छिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएण पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता हत्थपादं पक्खालेति पक्खालित्ता आयंति चोक्खे परमसुइभूए एगं महं सेयं रययामयं विमलसलिलपुण्णं मत्तगयमुहागितिकुंभसमाणं भिंगारं पगेराहति २ रिहत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं ०जाव सतसहस्सपत्ताइं ताइं गेराहति २ रिहत्ता णंदातो पुक्खरिणीतो पच्चोरुहति पच्चोरुहित्ता जेणेव सिद्धायतणे तेणेव पहारेत्थ गमणाए।(सू०४३)

तए णं तं सूरियाभ देवं चत्तारि य सामाणियसाहस्सीओ ०जाव सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ अन्ने य बहवे सूरियाभ ०जाव देवीओ य अप्पेगतिया देवा उप्पलहत्थगया ०जाव सयसहस्सपत्तहत्थगया सूरियाभं देवं पिट्ठतो २ समणुगच्छंति । तए णं तं सूरिभं देवं बहवे आभिओगिया देवा य देवीओ य अप्पेगतिया कलसहत्थगया ०जाव अप्पेगतिया धूवकडुच्छुयहत्थगता हट्ठतुट्ठ ०जाव सूरियाभं देवं पिट्ठतो समणुगच्छति । तए णं से सूरियाभे देवे चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं ०जाव अन्नेहि य बहूहि य सूरियाभं ०जाव देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए ०जाव णातियरवेणं जेणेव सिद्धायतणे तेणेव उवागच्छति२ त्ता सिद्धायतणं पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसति अणुपविसित्ता जेणेव देवच्छंदए जेणेव जिणपडिमाओ तेणेव उवागच्छति२त्ता जिणपडिमाणं आलोए पणामं करेति २त्ता लोमहत्थगं गिरहति२त्ता जिणपडिमाणं लोमहत्थएणं पमज्जइ पमज्जित्ता जिणपडिमाओ सुरभिणा गंधोदएण राहाणेइ राहाणित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिंपइ अणुलिंपित्ता सुरभिगंधकासाइएणं गायाइं लूहेति लूहित्ता जिणपडिमाणं अहयाइं देवदूसजुयलाइं णियंसेइ णियंसित्ता पुप्फारुहणं मल्लारुहणं गंधारुहणं चुरणारुहणं वन्नारुहणं वत्थारुहणं आभरणारुहणं करेइ करित्ता आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं करेइ आसत्तोसत्त० करेत्ता कयग्गाहगहियकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्केणं दसद्धवन्नेणं कुसुमेणं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेति करित्ता जिणपडिमाण पुरतो अच्छेहिं सरहेहिं रययामएहिं अच्छरसातंदुलेहिं अट्ठट्ठ मंगले आलिहइ,तं जहा-सोत्थिय ०जाव दप्पणं, तयाणंतरं च णं चंदप्पभरयणवइरवेरुलियविमलदंडं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुत्तमाणुविद्धं च धूववट्टिं विणिम्मुयंतं वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहिय पयत्तेण धूवं दाऊण जिणवराणं अट्ठसयविसुद्धगन्थजुत्तेहिं अत्थजुत्तेहिं अपुणरुत्तेहिं महावित्तेहिं संथुणइ २ णित्ता सत्तट्ठ पयाइं पच्चोसक्कइ २ त्ता वामं जाणुं अंचेइ२त्ता दाहिणं जाणुं धरणितलंसि निहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणितलंसि निवाडेइ २ त्ता ईसिं पच्चुन्नमइ २ त्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी-नमोत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं० जाव संपत्ताणं, वंदइ वंदित्ता नमंसइ २ सित्ता जेणेव देवच्छंदए जेणेव सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता लोमहत्थगं परामुसइ २ सित्ता सिद्धायतणस्स बहुमज्झदेसभागं लोमहत्थेणं पमज्जति, दिव्वाए दगधाराए अब्भुक्खेइ, सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलं मंडलगं आलिहइ २ त्ता कयग्गाहगहियं ०जाव पुंजोवयारकलियं करेइ करेत्ता धूवं दलयइ, जेणेव सिद्धायतणस्स दाहिणिल्ले दारे तेणेव उवागच्छति२त्ता लोमहत्थगं परामुसइ २ त्ता दारचेडीओ य सालभंजियाओ य वालरूवए य लोमहत्थएणं पमज्जइ २ त्ता दिव्वाए दगधाराए अब्भुक्खेइ २ त्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं चच्चए दलयइ दलइत्ता पुप्फारुहणं मल्ला० जाव आभरणारुहणं करेइ करेत्ता आसत्तोसत्त ०जाव धूवं दलयइ २ त्ता जेणेव दाहिणिल्ले दारे मुहमंडवे जेणेव दाहिणिल्लस्स मुहमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता लोमहत्थगं परामुसइ २ त्ता बहुमज्झदेसभागं लोमहत्थेणं पमज्जइ २ त्ता दिव्वाए दगधाराए अब्भुक्खेइ २ त्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितलं मंडलगं आलिहइ २ त्ता कयग्गाहगहिय ०जाव धूवं दलयइ २ त्ता जेणेव दाहिणिल्लस्स मुहमंडवस्स पच्चत्थिमिल्ले दारे तेणेव उवागच्छ २ च्छित्ता लोमहत्थगं परामुसइ २ त्ता दारचेडीओ य सालिभंजियाओ य वालरूवए य लोमहत्थेणं पमज्जइ २ त्ता दिव्वाए दगधाराए० सरसेणं

गोसीसचंदणेणं चच्चए दलयइ २ त्ता पुप्फारुहणं ०जाव आभरणारुहणं करेइ २ त्ता आमत्तोमत्त० कयग्गाहग्गहिय० धूवं दलयइ २ त्ता जेणेव दाहिणिल्लमुहमंडवस्स उत्तरिल्ला खभपती तेणेव उवागच्छइ २ च्छित्ता लोमहत्थं परामुसइ २ त्ता थभे य सालिभंजियाओ य वालरूवए य लोमहत्थएणं पम० जहा चेव पच्चत्थिमिल्लस्स दारस्स ०जाव धूवं दलयइ २ त्ता जेणेव दाहिणिल्लस्स मुहमंडवस्स पुरत्थिमिल्ले दारे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता लोमहत्थगं परामुसत्ति दारचेडीओ त चेव सव्व जेणेव दाहिणिल्लस्स मुहमंडवस्स दाहिणिल्ले दारे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता दारचेडीओ तं चेव सव्वं जेणेव दाहिणिल्ले पेच्छाघरमडवे जेणेव दाहिणिल्लस्स पेच्छाघरमंडवस्स बहुमज्झदेसभागे जेणेव वइरामए अक्खाडए जेणेव मणिपेढिया जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता लोमहत्थग परामुसइ २ त्ता अक्खाडग च मणिपेढियं च सीहासण च लोमहत्थएण पमज्जइ २ त्ता दिव्वाए दगधाराए सरसेण गोसीसचंदणेणं चच्चए दलयइ, पुप्फारुहणं आमत्तोसत्त ०जाव धूवं दलेइ २ त्ता जेणेव दाहिणिल्लस्स पेच्छाघरमडवस्स पच्चत्थिमिल्ले दारे तेणे० उत्तरिल्ले दारे त चेव ज चेव पुरत्थिमिल्ले दारे तं चेव, दाहिणे दारे तं चेव, जेणेव दाहिणिल्ले चेइयथूभे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता थूभं च मणिपेढियं च दिव्वाए दगधाराए अब्भु० सरसेण गोसीम० चच्चए दलेइ २ त्ता पुप्फारु० आसत्तो० जाव धूवं दलेइ, जेणेव पच्चत्थिमिल्ला मणिपेढिया जेणेव जिणपडिमा तं चेव, जेणेव उत्तरिल्ला जिणपडिमा त चेव सव्व, जेणेव पुरत्थिमिल्ला मणिपेढिया जेणेव पुरत्थिमिल्ला जिणपडिमा तेणेव उवाच्छइ २ त्ता त चेव, दाहिणिल्ला मणिपेढिया दाहिणिल्ला जिणपडिमा तं चेव, जेणेव दाहिणिल्ले चेइयरुक्खे तेणेव उवागच्छइ २ च्छित्ता तं चेव, जेणेव महिंदज्झए जेणेव दाहिणिल्ला तेणेव उवगच्छति २ त्ता लोमहत्थगं परामुसति तोरणे य तिसोवाणपडिरूवए सालिभंजियाओ य वालरूवए य लोमहत्थएण पमज्जइ दिव्वाए दगधाराए सरसेण गोसीसचंदणेणं० पुप्फारुहणं० आमत्तोसत्त० धूवं दलयति, सिद्धाययणं अणुपयाहिणीकरेमाणे जेणेव उत्तरिल्ला णंदापुक्खरिणी तेणेव उवागच्छति २ त्ता तं चेव, जेणेव उत्तरिल्ले चेइयरुक्खे तेणेव उवागच्छति, जेणेव उत्तरिल्ले चेइयथूभे तहेव, जेणेव पच्चत्थिमिल्ला पेढिया जेणेव पच्चत्थिमिल्ला जिणपडिमा तं चेव, उत्तरिल्ले पेच्छाघरमंडवे तेणेव उवागच्छति २ च्छित्ता जा चेव दाहिणिल्लवत्तव्वया सा चेव सव्वा पुरत्थिमिल्ले दारे, दाहिणिल्ला खभपती त चेव सव्व, जेणेव उत्तरिल्ले मुहमडवे जेणेव उत्तरिल्लस्स मुहमडवस्स बहुमज्झदेसभाए तं चेव सव्व, पच्चत्थिमिल्ले दारे तेणेव उवाग० त्ता उत्तरिल्ले दारे दाहिणिल्ला खंभपती सेसं तं चेव सव्वं जेणेव सिद्धायतणस्स उत्तरिल्ले दारे त चेव, जेणेव सिद्धायतणस्स पुरत्थिमिल्ले दारे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता त चेव, जेणेव पुरत्थिमिल्ले मुहमंडवे जेणेव पुरत्थिमिल्लस्स मुहमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तं चेव, पुरत्थिमिल्लस्स मुहमंडवस्स दाहिणिल्ले दारे पच्चत्थिमिल्ला खभपती उत्तरिल्ले दारे तं चेव, जेणेव, पुरत्थिमिल्ले दारे त चेव, जेणेव पुरत्थिमिल्ले पेच्छाघरमडवे, एव थूभे जिणपडिमाओ चेइयरुक्खा महिंदज्झया णंदापुक्खरिणी तं चेव ०जाव धूव दलइ २ त्ता जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छति २ त्ता सभं सुहम्म पुरत्थिमिल्लेणं दारेण अणुपविसइ २ त्ता जेणेव माणवए चेइयखभे जेणेव वइरामए गोलवट्टसमुग्गे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थय परामुसइ २ त्ता वइरामए गोलवट्टसमुग्गए लोमहत्थेण पमज्जइ २ त्ता वइरामए गोलवट्टसमुग्गए विहाडेइ २ त्ता जिणसगहाओ लोमहत्थेण पमज्जइ २ त्ता सुरभिणा गधोदएण पक्खालेइ पक्खालित्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं य मल्लेहि य अच्चेइ धूवं दलयइ २ त्ता जिणसकहाओ वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु पडिनिक्खमइ माणवगं चेइयखंभं लोमहत्थएणं पमज्जइ दिव्वाए दगधाराए सरसेणं गोसीसचंदणेण चच्चए दलयइ, पुप्फारुहण ०जाव धूवं दलयइ, जेणेव सीहासणे तं चेव, जेणेव देवसयणिज्जे तं चेव, जेणेव खुड्डागमहिंदज्झए त चेव, जेणेव पहरणकोसे चोप्पालए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता लोमहत्थगं परामुसइ २ सित्ता पहरणकोस चोप्पाल लोमहत्थएणं पमज्जइ २ ज्जित्ता दिव्वाए दगधाराए सरसेण गोसीसचदणेणं चच्चा दलेइ पुप्फारुहण आसत्तोसत्त ०जाव धूवं दलयइ जेणेव सभाए सुहम्माए बहुमज्झदेसभाए जेणेव मणिपेढिया जेणेव देवसयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ २ च्छित्ता लोमहत्थगं परामुसइ देवसयणिज्ज च मणिपेढियं च लोमहत्थएणं पमज्जइ ०जाव धूवं दलयइ २ त्ता जेणेव उववायसभाए दाहिणिल्ले दारे तहेव अभिसेयसभामरिसे ०जाव पुरत्थिमिल्ला णंदापुक्खरिणी जेणेव हरए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तोरणे य तिसोवाणे य सालिभंजियाओ य वालरूवए य तहेव, जेणेव अभिसेयसभा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तहेव सीहा-

सण च मणिपेढियं च सेसं तहेव आययणसरिसं ०जाव पुरत्थिमिल्ला णंदा पुक्खरिणी जेणेव अलंकारियसभा तेणेव उवागच्छइ २ च्छित्ता जहा अभिसेयसभा तहेव सव्व जेणेव ववसायसभा तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तहेव लोमहत्थयं परामुसति पोत्थयरयण लोमहत्थएण पमज्जइ पमज्जित्ता दिव्वाए दगधाराए अग्गेहिं वरेहि य गधहिं मल्लेहि य अचेति २च्चित्ता मणिपेढिय सीहासण च सेसं तं चेव, पुरत्थिमिल्ला नंदा पुक्खरिणी जेणेव हरए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तोरणे य तिसोवाणे य सालिभजियाओ य वालरूवए य तहेव। जेणेव बलिपीढ तेणेव उवागच्छइ २ त्ता बलिविसज्जणं करेइ करित्ता आभिओगिए देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एव वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सूरियाभे विमाणे सिंघाडएसु तिएसु चउक्केसु चच्चरेसु चउम्मुहेसु महापहेसु पागारेसु अट्टालएसु चरियासु दारेसु गोपुरेसु तोरणेसु आरामेसु उज्जाणेसु वणेसु वणराईसु काणणेसु वणमडेसु अच्चणिय करेह अच्चणियं करेत्ता एवमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह, तए णं ते आभिओगिया देवा सूरियाभेण देवणं एवं वुत्ता समाणा ०जाव पडिसुणित्ता सूरियाभे विमाणे सिंघाडएसु तिएसु चउक्कएसु चच्चरेसु चउम्मुहेसु महापहेसु पागारेसु अट्टालएसु चरियासु दारेसु गोपुरेसु तोरणेसु आरामेसु उज्जाणेसु वणेसु वणरातीसु काणणेसु वणसंडेसु अच्चणियं करेइ २ त्ता जेणेव सूरियाभे देवे ० जाव पच्चप्पिणंति, तंत ण से सूरियाभे देवे जेणेव नंदा पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ त्ता नंदापुक्खरिणी पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहति २ हित्ता हत्थपाए पक्खालेइ २ लेत्ता णंदाओ पुक्खरिणीओ पच्चुत्तरइ जेणेव सभा सुधम्मा तेणेव पहारित्थगमणाए। तए णं से सूरियाभे देवे चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं ०जाव सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि य बहूहिं सूरियाभविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए ०जाव नाइयरवेणं जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छइ सभं सुधम्म पुरत्थिमिल्लेणं दारेण अणुपविसति अणुपविसित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे। (सू० ४४)

'जेणेव ववसायसभा' इति व्यवसायसभा नाम व्यवसायनिबन्धनभूता सभा, क्षेत्रादेरपि कर्मोदयादिनिमित्तत्वात्, उक्तं च—"उदयक्खयक्खओवसमोवसमा जं च कम्मुणो भणिया। दव्व खेत्त काल, भाव च भव च संपप्प॥१॥" इति, 'पोत्थयरयण मुयइ' इति उत्सङ्ग स्थानविशेषे वा उत्तमे इति द्रष्टव्य, 'विहाडेइ' इति उद्घाटयति, 'धम्मिय ववसाय ववस्सइ' इति धार्मिक—धर्मानुगत व्यवसाय व्यवस्यति, कर्तुमभिलषतीति भाव। 'अच्छरसातदुलेहिं' अच्छो रसो येषु ते अच्छरसा, प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिबिम्बाधारभूता इवातिनिर्मला इत्यर्थ, अच्छरसाश्च ते तन्दुलाश्च तै, दिव्यतन्दुलैरिति भाव, 'पुप्फपुंजोवयारकलिय करित्ता, चदप्पभवइरवेरुलियविमलदड' मिति चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्यमयो विमलो दण्डो यस्य स तथा त, काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्र कालागुरुपवरकुदुरुक्कतुरुक्कसत्केन धूपेन उत्तमगन्धिनाऽनुविद्धा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धा प्राकृतत्वात् पदव्यत्यय धूपवर्ति विनिर्मुञ्चन्त वैडूर्यमय धूपकडुच्छुय प्रगृह्य प्रयत्नेनो धूप दत्त्वा जिनवरेभ्य, सूत्र षष्ठी प्राकृतत्वात्, सप्ताष्टानि पदानि पश्चादपसृत्य दशाङ्गुलिमञ्जलिं मस्तके रचयित्वा प्रयत्नेन 'अट्ठसयविसुद्धगथजुत्तेहिं' ति विशुद्धो—निर्मला लक्षणदोषरहित इति भाव यो ग्रन्थ —शब्दसदर्भस्तेन युक्तानि, अष्टशत च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तै अर्थयुक्तै —अर्थसारैरपुनरुक्तैर्महावृत्तै, तथाविधदेवलब्धिप्रभाव एष, संस्तौति संस्तुत्य वाम जानुम् अञ्चति इत्यादिना विधिना प्रणाम कुर्वन् प्रतिपातदण्डक पठति, तद्यथा—'नमोऽत्थु ण अरिहताण' मित्यादि, नमोऽस्तु 'ण' मिति वाक्यालकारे देवादिभ्योऽतिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्य, सूत्र षष्ठी 'छट्ठीविभत्तीए भन्नइ चउत्थी' इति प्राकृतलक्षणवशात्, ते चार्हन्तो नामादिरूपा अपि सन्ति ततो भावार्हत्प्रतिपत्त्यर्थमाह—'भगवन्तथ' भग —समग्रैश्वर्यादिलक्षण स एषामस्तीति भगवन्तस्तेभ्य, आदि,—धर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीला आदिकरास्तेभ्य, तीर्यते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थ—प्रवचन तत्करणशीलास्तीर्थकरा तेभ्य स्वयम्–अपरोपदेशेन सम्यग् वरबोधिप्राप्त्या बुद्धा–मिथ्यात्वनिद्रापगमसबोधेन स्वयसबुद्धास्तेभ्य, तथा पुरुषाणामुत्तमा पुरुषोत्तमा भगवन्तो हि संसारमध्यावसन्त सदा परार्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभावा कृतज्ञतापतयोऽनुपहतचित्ता देवगुरुबहुमानिन इति भवन्ति पुरुषोत्तमास्तेभ्य, तथा पुरुषा सिंहा इव कर्मगजान् प्रति पुरुषसिंहास्तेभ्य, तथा पुरुषवरपुण्डरीकाणीव सन्मारजलासङ्गादिना कर्ममलाभावतो वा पुरुषेषु वरपुण्डरीकाणि तेभ्य, तथा पुरुषवरगन्धहस्तिन इव परचक्रदुर्भिक्षमारिप्रभृतिक्षुद्रगजनिराकरणेनेति पुरुषवरगन्धहस्तिनस्तेभ्य. तथा लोका—भव्यसत्त्वलोक तस्य सकलकल्याणैकनिबन्धनतया भव्यत्वभावेनोत्तमा लोकोत्तमास्तेभ्य, तथा लोकस्य नाथा—योगक्षेमकृतो लोकनाथास्तेभ्य, तत्र योगो बीजाधानोद्भेदपोषणकरण क्षेम च तत्तदुपद्रवाद्यभावापादन, तथा लोकस्य–प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकस्य वा हिता–हितोपदेशेन सम्यक्प्ररूपणया वा लोकहितास्तेभ्य, तथा लोकस्य देशनायोग्यस्य प्रदीपा देशनांशुभिर्यथावस्थितवस्तुप्रकाशका लोकप्रदीपास्तेभ्य, तथा लोकस्य उत्कृष्टमतेर्भव्यसत्त्वलोकस्य प्रद्योतकत्वविशिष्टा ज्ञानशक्तिस्तत्करणशीला लोकप्रद्योतकराः, तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादात्तत्क्षणमेव भगवन्तो गणभृतो विशिष्टज्ञानसंपत्स–

मन्विता यद्वशाद् द्वादशाङ्गमारचयन्तीति, तेभ्य, तथा अभय विशिष्टमात्मन स्वास्थ्य, नि श्रेयसधर्मभूमिकानिबन्धनभूता परमा धृतिरिति भाव तत अभय ददतीत्यभयदास्तेभ्य, सूत्रे च क प्रत्यय स्वार्थिक प्राकृतलक्षणवशात् एवमन्यत्रापि तथा चक्षुरिव चक्षु —विशिष्ट आत्मधर्म तत्त्वावबोधनिबन्धन श्रद्धास्वभाव, श्रद्धाविहीनस्याचक्षुष्मत इव रूप तत्त्वदर्शनायोगात्, तद् ददतीति चक्षुर्दास्तेभ्य, तथा मार्गो —विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुण स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्त ददतीति मार्गदा, तथा शरण— ससारकान्तारगतानामतिप्रबलरागादिपीडितानां समाश्वासनस्थानकल्प तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसान तद्ददतीति शरणदास्तेभ्य, तथा बोधि —जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिस्तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्शनरूपा ता ददतीति बोधिदास्तेभ्य तथा धर्म—चारित्ररूप ददतीति धर्मदास्तेभ्य, कथ धर्मदा ? इत्याह—धर्म दिशन्तीति धर्मदेशकास्तेभ्य, तथा धर्मस्य नायका —स्वामिनस्तद्वशीकरणभावात् तत्फलपरिभोगाच्च धर्मनायका तेभ्य, धर्मस्य सारथय इव सम्यक् प्रवर्त्तनयोगेन धर्मसारथयस्तेभ्य, तथा धर्म एव वर—प्रधान चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्त चक्रमिव चतुरन्तचक्र तेन वर्तितु शील येषा ते तथा तेभ्य, तथा अप्रतिहते—अप्रतिस्खलिते क्षायिकत्वात् वरे—प्रधाने ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरास्तेभ्य, तथा छादयन्तीति छद्म घातिकर्मचतुष्टयं व्यावृत्तम्—अपगत छद्म येभ्यस्ते व्यावृत्तच्छद्मानस्तेभ्य, तथा रागद्वेषकषायेन्द्रियपरीषहोपसर्गघातिकर्मशत्रून् स्वय जितवन्तोऽन्याश्च जापयन्तीति जिना जापकास्तेभ्यो जिनेभ्यो जापकेभ्य, तथा भवार्णव स्वयं तीर्णवन्तोऽन्यॉश्च तारयन्तीति तीर्णास्तारकास्तेभ्य तथा केवलवेदसा अवगततत्त्वा बुद्धा अन्यॉश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्य, मुक्ता कृतकृत्या निष्ठितार्था इति भावस्तेभ्योऽन्यॉश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्य, सर्वज्ञेभ्य सर्वदर्शिभ्य, शिव सर्वोपद्रवरहितत्वात् अचल स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियाऽपोहात् अरुज शरीरमनसोरभावेनाधिव्याध्यसम्भवात् अनन्त केवलात्मनाऽनन्तत्वात् अक्षय विनाशकारणाभावात् अव्याबाध केनापि बाधयितुमशक्यममूर्त्तत्वात् न पुनरावृत्तिर्यस्मात् तदपुनरावृत्ति सिध्यन्ति—निष्ठितार्था भवन्त्यस्यामिति सिद्धि —लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वात् गति सिद्धिगतिरेव नामधेयं यस्य तत् सिद्धिगतिनामधेय तिष्ठत्यस्मिन् इति स्थान—व्यवहारत. सिद्धिक्षेत्रं निश्चयतो यथावस्थितं स्वस्वरूप स्थानस्थानिनोरभेदोपचारात् तत् सिद्धिगतिनामधेय स्थान तत्सप्राप्तेभ्य एव प्रणिपातदण्डक पठित्वा ततो ' वदइ नमसइ ' इति वन्दते ता प्रतिमाश्चैत्यवन्दनविधिना प्रसिद्धेन, नमस्करोति पश्चात्प्रणिधानादियोगेनेत्येके, अन्ये त्वभिदधति-विरतिमतामेव प्रसिद्धश्चैत्यवन्दनविधिरन्येषा तथाऽभ्युपगमपुरस्सरकायव्युत्सर्गासिद्धेरिति वन्दते सामान्येन नमस्करोति आशयवृद्धेरभ्युत्थाननमस्कारेणेति, तत्त्वमत्र भगवन्त परमर्षय** केवलिनो विदन्ति, अत ऊर्ध्व सूत्र सुगम केवल भूयान् विधिविषयो वाचनाभेद इति यथावस्थितवाचनाप्रदर्शनार्थं विधिमात्रमुपदर्श्यते—तदनन्तरं लोमहस्तकेन देवच्छन्दक प्रमार्जयति पानीयधारया अभ्युक्षति, अभिमुख सिञ्चतीत्यर्थ, तदनन्तर गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलितल ददाति, तत पुष्पारोहणादि धूपदहन च करोति, तदनन्तर सिद्धायतनबहुमध्यदेशभाग उदकधाराभ्युक्षणचन्दनपञ्चाङ्गुलितलप्रदानपुष्पपुञ्जोपचारधूपदानादि करोति, तत सिद्धायतनदक्षिणद्वारे समागत्य लोमहस्तकं गृहीत्वा तेन द्वारशाखे शालिभञ्जिकाव्यालरूपाणि च प्रमार्जयति तत उदकधारयाऽभ्युक्षण गोशीर्षचन्दनचर्चापुष्पाद्यारोहण धूपदान करोति । ततो दक्षिणद्वारेण निर्गत्य दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागे लोमहस्तकेन प्रमार्ज्योदकधाराभ्युक्षणं चन्दनपञ्चाङ्गुलितलप्रदानपुष्पपुञ्जोपचारधूपदानादि करोति कृत्वा पश्चिमद्वार समागत्य पूर्ववत् द्वारार्चनिका करोति कृत्वा च तस्यैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्योत्तरस्यां स्तम्भपङ्क्तौ समागत्य पूर्ववत्तदर्चनिका विधत्ते, इह यस्या दिशि सिद्धायतनादिद्वार तत्रेतरस्य मुखमण्डपस्य स्तम्भपङ्क्ति, ततस्तस्यैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य पूर्वद्वार समागत्य तत्पूजा करोति, कृत्वा तस्य दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य दक्षिणद्वारे समागत्य पूर्ववत्पूजा विधाय तेन द्वारेण विनिर्गत्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागे समागत्याक्षपाटकं मणिपीठिका सिंहासन च लोमहस्तकेन प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचर्चापुष्पपूजाधूपदानानि कृत्वा तस्यैव प्रेक्षामण्डपस्य क्रमेण पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिणद्वाराणामर्चनिका कृत्वा दक्षिणद्वारेण विनिर्गत्य चैत्यस्तूप मणिपीठिका च लोमहस्तकेन प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनकेन पञ्चाङ्गुलितल दत्त्वा पुष्पाद्यारोहण च विधाय धूपं ददाति, ततो यत्र पाश्चात्या मणिपीठिका तत्रागच्छति, तत्रागत्याऽऽलोके प्रणाम करोति, कृत्वा लोमहस्तकेन प्रमार्जन सुरभिगन्धोदकेन स्नान सरसेन गोशीर्षचन्दनेन गात्रानुलेपनं देवदूष्ययुगलपरिधानं पुष्पाद्यारोहण पुरतः पुष्पपुञ्जोपचार धूपदान पुरतो दिव्यतन्दुलैरष्टमङ्गलकालेखनमष्टोत्तरशतवृत्तै. स्तुतिं प्रणिपातदण्डकपाठं च कृत्वा वन्दते नमस्यति, तत एवमेव क्रमेण उत्तरपूर्वदक्षिणप्रतिमानामप्यर्चनिका कृत्वा दक्षिणद्वारेण निर्विर्गत्य दक्षिणस्य दिशि यत्र चैत्यवृक्ष. तत्र समागत्य चैत्यवृक्षस्य द्वारवदर्चनिका करोति, ततो महेन्द्रध्वजस्य ततो यत्र दाक्षिणात्या नन्दा पुष्करिणी तत्र समागच्छति, समागत्य तोरणत्रिसोपानप्रतिरूपकगतशालभञ्जिकाव्यालकरूपाणा लोमहस्तकेन प्रमार्जन जलधारयाऽभ्युक्षण चन्दनचर्चां पुष्पाद्यारोहणं धूपदानं च कृत्वा सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणीकृत्योत्तरस्या नन्दापुष्करिण्या समागत्य पूर्ववत्तस्या अर्चनिका करोति, तत उत्तराहे महेन्द्रध्वजे तदनन्तरमुत्तराहे चैत्यवृक्षे तत उत्तराहे चैत्यस्तूपे तत पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिण-जिनप्रतिमाना पूर्ववत् पूजा विधायोत्तराहे प्रेक्षागृहमण्डपे समागच्छति, तत्र दाक्षिणात्यप्रेक्षागृहमण्डपवत् सर्वा वक्तव्यता वक्तव्या, ततो दक्षिणस्तम्भपङ्क्त्या विनिर्गत्योत्तराहे मुखमण्डपे समागच्छति, तत्रापि दाक्षिणात्यमुखमण्डपवत् सर्वं पश्चिमोत्तरपूर्वद्वारक्रमेण कृत्वा दक्षिणस्तम्भपङ्क्त्या विनिर्गत्य सिद्धायतनस्योत्तरद्वारे समागत्य पूर्वव-

दर्चनिका कृत्वा पूर्वद्वारेण समागच्छति, तत्रार्चनिका पूर्ववत् कृत्वा पूर्वस्य मुखमण्डपस्य दक्षिणद्वारे पश्चिमस्तम्भपङ्क्त्योत्तरपूर्वद्वारेषु क्रमेणोक्तरूपा पूजा विधाय पूर्वद्वारेण विनिर्गत्य पूर्वप्रेक्षागृहमण्डप समागत्य पूर्ववत् द्वारमध्यभागदक्षिणद्वारपश्चिमस्तम्भपङ्क्त्योत्तरपूर्वद्वारेषु पूर्ववदर्चनिका करोति, ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण चैत्यस्तूपजिनप्रतिमाचैत्यवृक्षमहेन्द्रध्वजनन्दापुष्करिणीना, ततः सभाया सुधर्माया पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्राऽऽगच्छति, आलोके च जिनप्रतिमाना प्रणाम करोति, कृत्वा यत्र माणकचैत्यस्तम्भो यत्र वज्रमया गोलवृत्ता समुद्गका तत्रागत्य समुद्गकान् गृह्णाति, गृहीत्वा विघाटयति विघाट्य च लोमहस्तक परामृश्य तेन प्रमार्ज्योदकधारया अभ्युक्ष्य गोशीर्षचन्दनेनानुलिम्पति, ततः प्रधानैर्गन्धमाल्यैरर्चयति धूप ददाति, तदनन्तर भूयोऽपि वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु प्रतिनिक्षिपति, प्रतिनिक्षिप्य तान् व ज्रमयान् गोलवृत्तसमुद्गकान् स्वस्थाने प्रतिनिक्षिपति, तपु पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणानि चारोपयति, ततो लोमहस्तकेन माणकचैत्यस्तम्भ प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्षणचन्दनचर्चापुष्पाद्यारोपण धूपदान च करोति, कृत्वा च सिंहासनप्रदेशे समागत्य मणिपीठिकाया सिंहासनस्य च लोमहस्तकेन प्रमार्जनादिरूपा पूर्ववदर्चनिका करोति, कृत्वा यत्र मणिपीठिका यत्र च देवशयनीय तत्रोपागत्य मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य च द्वारवदर्चनिका करोति, ततः उक्तप्रकारेणैव क्षुल्लकेन्द्रध्वजे पूजा करोति, ततो यत्र चोप्पालको नाम प्रहरणकोशस्तत्र समागत्य लोमहस्तकेन परिघरत्नप्रमुखाणि प्रहरणरत्नानि प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्युक्षण चन्दनचर्चा पुष्पाद्यारोपण धूपदान च करोति, ततः सभाया सुधर्माया बहुमध्यदेशभागेऽर्चनिका पूर्ववत् करोति, कृत्वा सुधर्माया सभाया दक्षिणद्वारे समागत्य तस्य अर्चनिका पूर्ववत् कुरुते, ततो दक्षिणद्वारेण विनिर्गच्छति, इत ऊर्ध्व यथैव सिद्धायतनान्निष्क्रामतो दक्षिणद्वारादिका दक्षिणनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना पुनरपि प्रविशत उत्तरनन्दापुष्करिण्यादिका उत्तरद्वारान्ता ततो द्वितीयद्वाराद्विनिष्क्रामत पूर्वद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना अर्चनिका वक्तव्यता सैव सुधर्माया सभायामप्यन्यूनातिरिक्ता वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिण्या अर्चनिकां कृत्वा उपपातसभा पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य च मणिपीठिकाया देवशयनीयस्य तदनन्तरं बहुमध्यदेशभागे प्राग्वदर्चनिकां विदधाति, ततो दक्षिणद्वारे समागत्य तस्यार्चनिका कुरुते, अत ऊर्ध्वमत्रापि सिद्धायतनवत् दक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतोऽपक्रम्य ह्रदं समागत्य पूर्ववत् तोरणार्चनिका करोति, कृत्वा पूर्वद्वारेणाभिषेकसभां प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकाया सिंहासनस्याभिषेकभाण्डस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेण पूर्ववदर्चनिका करोति ततोऽन्यत्रापि सिद्धायतनवत् दक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्यता, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्वद्वारेणालङ्कारिकसभा प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकायाः सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेण पूर्ववदर्चनिकां करोति, तत्रापि क्रमेण सिद्धायतनवत् दक्षिणद्वाराऽऽदिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्तव्या ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्वद्वारेण व्यवसायसभां प्रविशति, प्रविश्य पुस्तकरत्न लोमहस्तकेन प्रमृज्योदकधारया अभ्युक्ष्य चन्दनेन चर्चयित्वा वरगन्धमाल्यैरर्चयित्वा पुष्पाद्यारोपण धूपदान च करोति। तदनन्तर मणिपीठिकाया सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेण पूर्ववदर्चनिका करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायतनवत् दक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना अर्चनिका वक्तव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतो बलिपीठ समागत्य तस्य बहुमध्यदेशभागवत् अर्चनिका करोति कृत्वा चाभियोगिकदेवान् शब्दापयति, शब्दापयित्वा एवमवादीत्-'खिप्पामेवे' त्यादि सुगम यावत् 'तमाणत्तिय पच्चप्पिणति' नवर शृङ्गाटक शृङ्गाटकाऽऽकृतिपथयुक्त त्रिकोण स्थान त्रिक—यत्र रथ्यात्रय मिलति, चतुष्क—चतुष्पथयुक्त, चत्वर—बहुरथ्यापातस्थान, चतुर्मुख—यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानो निस्सरन्ति, महापथा—राजपथ शेष सामान्य पन्था प्राकार प्रतीत, अट्टालिका—प्राकारस्योपरि भृत्याश्रयविशेषा, चरिका—अष्टहस्तप्रमाणो नगरप्राकारान्तरालमार्ग द्वाराणि—प्रासादादीना गोपुराणि—प्राकारद्वाराणि तोरणानि—द्वारादिसम्बन्धीनि आरमन्ते यत्र माधवीलतागृहादिषु दम्पत्यादिस्यमारामा, पुष्पादिमद्वृक्षसकुलमुत्सवादौ बहुजनोपभोग्यमुद्यान, सामान्यवृक्षवृन्दनगरासन्न काननं, नगरविप्रकृष्ट वनम्, एकाऽनेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनखण्ड, एकजातीयोत्तमवृक्षसमूहो वनराजी, 'तए ण' मित्यादि, ततः सूर्याभदेवो बलिपीठे बलिविसर्जन करोति, कृत्वा चोत्तरपूर्वानन्दापुष्करिणीमनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वतोरणेनानुप्रविशति, अनुप्रविश्य च हस्तौ पादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्य नन्दापुष्करिण्या प्रत्यवतीर्य सामानिकादिपरिवारसहित सर्वर्द्ध्या यावद् दुन्दुभिनिर्घोषनादितरवेण सूर्याभविमाने मध्य मध्येन 'समागच्छन् यत्र सुधर्मा सभा तत्रागत्य ता पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रविश्य मणिपीठिकाया उपरि सिंहासन पूर्वाभिमुखो निषीदति।

तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स अवरुत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं दिसि भाए णं चत्तारि य सामाणियसाहस्सीओ चउसु भद्दासणसाहस्सीसु निसीयंति, तए णं तस्स पुरत्थिमिल्लेणं चत्तारि अग्गमहिसीओ चउसु भद्दासणेसु निसीयंति तए णं दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भिंतरियपरिसाए अट्ठ देवसाहस्सीओ अट्ठसु भद्दासणसाहस्सीसु निसीयंति, तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स दाहिणेणं मज्झिमाए परिसाए दस देवसाहस्सीओ दससु भद्दासणसाहस्सीसु निसीयंति, तए णं दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीतो बारससु भद्दासणसाहस्सीसु निसीयंति, तए णं देवस्स पच्चत्थिमेणं सत्त अणियाहिवईणो सत्तहिं भद्दासणेहिं णिसीयंति, तए णं तस्स सूरियाभस्स देवस्स चउदि-

सिं सोलस आयरक्खदेवसाहस्सीओ सोलसहिं भद्दासण-साहस्सीहिं णिसीयंति, तं जहा-पुरत्थिमिल्लेणं चत्तारि साहस्सीओ दाहिणेणं चत्तारि साहस्सीओ पच्चत्थिमेणं चत्तारि साहस्सीओ उत्तरेणं चत्तारि साहस्सीओ, ते णं आयरक्खा सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिणद्धगेविज्जा बद्धआविद्धविमलवरचिंधपट्टगहियाउहपहरणा तिणयाणि तिसंधियाइं वयरामयाइं कोडीणि धणूइं पगिज्झ पडियाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीतपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो चारुपाणिणो चम्मपाणिणो दंडपाणिणो खग्गपाणिणो पासपाणिणो नीलपीयरत्तचावचारुचम्मदंडखग्गपासधरा आयरक्खा रक्खोवगया गुत्ता गुत्तपालिया जुत्ता जुत्तपालिया पत्तेयं पत्तेयं समयओ विणयओ किंकरभूया चिट्ठंति । (सू० ४५)

तत प्रागुपदर्शितसिंहासनक्रमेण सामानिकादय उपविशन्ति, 'ते णं आयरक्खा' इत्यादि, ते आत्मरक्षाः सन्नद्धबद्धवर्मितकवचा उत्पीडितशरासनपट्टिकाः पिनद्धग्रैवेया-ग्रैवेयकाभरणा आविद्धविमलवरचिह्नपट्टा गृहीताऽऽयुधप्रहरणास्त्रिनतानि आदिमध्यावसानेषु नमनभावात् त्रिसन्धीनि आदिमध्यावसानेषु सन्धिभावात् वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य परियाइयकंडकलावा' इति पर्यात्तकाण्डकलापा विचित्रकाण्डकलापयोगात्, केऽपि 'नीलपाणिणो' इति नील काण्डकलाप इति गम्यते पाणौ येषां ते नीलपाणयः, एवं पीतपाणयो रक्तपाणयः चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः चारु—प्रहरणविशेषः पाणौ येषां ते चारुपाणयः चर्म अङ्गुष्ठाङ्गुल्योराच्छादनरूपं पाणौ येषां ते चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एतदेव व्याचष्टे—यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डखड्गपाशधरा आत्मरक्षा रक्षामुपगच्छन्ति तदेकचित्ततया तत्परायणा वर्त्तन्ते इति रक्षोपगा गुप्ता न स्वामिभेदकारिणः, तथा गुप्ता-पराप्रवेश्या पालिः-सेतुर्येषां ते गुप्तपालिकाः, तथा युक्ताः-सेवकगुणोपेततया उचितास्तथा युक्ता-परस्परसंबद्धा न तु बृहदन्तरा पालिर्येषां ते युक्तपालिकाः, समयतः-आचारतः, आचारेणेत्यर्थः, विनयतश्च किंकरभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किंकराः, किन्तु तेऽपि मान्याः, तेषामपि पृथगासननिपातनात्, केवलं ते तदानीं निजाचारपरिपालनतो विनीतत्वेन च तथाभूता इव तिष्ठन्ति, तत उक्तं किंकरभूता इवेति, 'तहिं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' इत्यादि सुगमं, यावत् दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरति' इति ।

सूरियाभस्स णं भंते ! देवस्स केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता, सूरियाभस्स णं भंते ! देवस्स सामाणियपरिसोववन्नगाणं देवाणं केवइयं कालं ठिती पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पण्णत्ता, महिड्ढीए महज्जुतीए महब्बले

महाजसे महासोक्खे महाणुभागे सूरियाभे देवे, अहो णं भंते ! सूरियाभे देवे महिड्ढीए ०जाव महाणुभागे । (सू० ४६)

(सूर्याभदेवस्य दिव्या देवर्द्धिः कथं प्राप्तेति 'पएसि' शब्दे पञ्चमभागे उक्ता ।)

से णं भंते ! सूरियाभे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठितिक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गमिहिति कहिं उववज्जिहिति ? गोयमा ! महाविदेहे वासे जाइं इमाइं कुलाइं भवंति अड्ढाइं दित्ताइं वित्थिण्णविउलाइं भवणसयणासणजाणवाहणेहिं बहुजातरूवरययाइं आयपयोगसंपउत्ताइं विच्छड्डियपउरभत्तपाणाइं बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूयाइं बहुजणस्स अपरिभूयाइं तत्थ अन्नयरंसि कुलंसि पुत्तत्ताए पच्चाइस्सइ तए णं तंसि दारगंसि गब्भगयंसि चेव समाणंसि अम्मापिऊणं धम्मे दढपइण्णा भविस्सइ । तए णं तस्स दारगस्स माया नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाणाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाहिसि, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठियवडियं करिस्संति, ततिए दिवसे चंदसूरदंसणियं करिस्संति छट्ठे दिवसे जागरियं जागरिस्संति एक्कारसमे दिवसे विइक्कंते संपत्ते बारसमे दिवसे निव्वत्ते असुइजाइकम्मकरणे चोक्खे संमज्जितोवलित्ते विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेसंति २ त्ता मित्तणायनियगसयणसंबंधिपरिजणं आमंतिस्संति आमंतेत्ता तओ पच्छा ०जाव अलंकितसरीरा भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगया ते णं मित्तणाइनियगसयणसंबंधि सद्धिं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा वीसाएमाणा परिभुंजेमाणा परिभाएमाणा एवं च णं विहरिस्संति । जिमियभुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा आयंता चोक्खा परमसुतिभूया तं मित्तणाइ ०जाव परिजणं विउलेणं वत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारिस्संति तस्सेव मित्त ०जाव परिजणस्स पुरतो एवं वदिस्संति जम्हा णं देवाणुप्पिया अम्हं इमंसि दारगंसि गब्भगयंसि चेव समाणंसि धम्मे दढा पतिण्णा जाया णं होऊणं अम्ह एस दारगे दढपइण्णे णामेणं । तए णं तस्स दढपइण्णस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करिस्संति दढपइण्णो य । तते णं तस्स दढपइण्णस्स अम्मापियरो अणुपुव्वेणं ठिइवडियं चंदसूरदरिसणं च जागरियं नामधेज्जं करणं परं गमणं च पंचगमणं च पच्चक्खाणगं च जेमणं च पिंडवद्धणं च पजंपमाणं च कण्णवेहणगं च संवच्छरपडिलेहणगं च चूलाव-

णयण उन्नयणं च अन्नाणि य बहूणि य गब्भादाणजम्मणमाइयाणं कोउयाइं महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं करिस्सति, तते णं से दढपतिन्ने दारए पचधाइपरिक्खित्ते, त जहा-खीरधातीए मज्जणधातीए मंडणधाईए अंकधातीए कीलावणधाईए अन्नाहि य बहूहि खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामणियाहिं वमेभियाहि वब्बरियाहिं पउसियाइ जोयणियाहिं पल्हवियाहिं ईसिणियाहि वारुणियाहिं लासियाहिं लउसियाहिं देमल्लीहिं सिंहलीहिं आरबीहिं पुलिंदीहिं पक्कणाहिं मरुडीहिं सबराहिं पारसीहिं नाणादेसीहिं विदेसपरिमंडियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाइ इंगियचिंतियपत्थियवियाणियाहिं निउणकुसलाहि विणीयाहिं चेडियाचक्कवालवरतरुणीविंदपरियाल सपरिवुडे वरिसधरकंचुइज्जमहत्तरगविंदपरिक्खित्ते हत्थाओ हत्थं साहरिज्जमाणे २ अंकाओ अंकं परिभुंजमाणे २ उवनविज्जमाणे २ उवागाइज्जमाणे २ उवलालिज्जमाणे २ उवगूहिज्जमाणे २ अवयासिज्जमाणे २ परिवंदिज्जमाणे २ परिचुंबिज्जमाणे २ रम्मेसु मणिकुट्टिमतलेसु परगमाणा २ गिरकंदरमल्लीणे विव चंपगवरपायवे निव्वाघायं सुहसुहेणं परिवड्ढिस्सइ तए णं दढपइन्न दारग अम्मापियरो साइरेगअट्ठवास जोयगं जाणित्ता सोभणंमि तिहिकरणदिवसनक्खत्तमुहुत्तंमि ण्हायं कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलं पायच्छित्तं सव्वालंकारभूसियं करेत्ता महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं कलायरियस्स उवणेस्संति । तते णं से कलायरिए त दढपइण्णदारगेहि • तियाओ गणितप्पहाणाओ सउणरुतपज्जवसाणाओ वावत्तरिकलाओ सुत्तओ य अत्थओ य करणओ सिक्खावेहिइ सेहावेहिइ, तं जहा-लेह गणिय रूवं नट्टगीयवाइयं सरगयं पुक्खरगयं समताल जूयं जणवाय पासग अट्ठावयं पोरेवच्च दगमट्टियं अन्नविहिं पाणविहिं वत्थविहिं विलेवणविहिं सयणविहिं अज्ज पहेलियं मागहिय गाहागाइयं सिलोगं हिरण्णजुत्तिं सुवण्णजुत्तिं आभरणविहिं तरुणीपडिकम्म इत्थिलक्खणं पुरिसलक्खणं हयलक्खणं गयलक्खणं गोणलक्खणं कुक्कुडलक्खणं छत्तलक्खणं दंडलक्खणं असिलक्खणं मणिलक्खणं कागिणिलक्खणं वत्थुविज्जं नगरमाणं खंधारमाणं चारपडिचारवूहपडिवूहं चक्कवूहं गरुडवूहं सगडवूहं जुद्धं निजुद्धं अभिजुद्धं मुट्ठिजुद्धं बाहुजुद्धं लयाजुद्धं जुद्धजुद्धं छरुप्पवायं धणुव्वेहं हिरण्णपागं सुवण्णपाग मणिपाग धाउपाग सुत्तखेड वट्टखेड नालियाखेड पत्तच्छेज्जं कडगच्छेज्जं सज्जीवनिज्जीवसउणरुयमिति । तए णं से कलायरिते दढपइन्न दारगं लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुतपज्जवसाणाओ वावत्तरिं कलाओ सुत्तओ य अत्थओ य करणओ य सिक्खावेत्ता सेहावेत्ता अम्मापिऊणं उवणेहिइ,तते णं तस्स दढपइन्नस्स दारगस्स अम्मापियरो त कलायरियं विउलेणं असणेणं०जाव वत्थगंधमल्लालंकारेण सक्कारिस्सति सम्माणिस्संति वत्थगंधमल्ल लंकारेण सक्कारित्ता सम्माणित्ता विउल जीवियारिहं पीइदाणं दलइस्संति विउल जीवियारिहं पीइदाणं दलइत्ता पडिविसज्जेहिति तंत णं से दढपतिन्ने दारगे उम्मुक्कबालभावे विण्णयपरिणयमत्ते जोव्वणगमणुपत्ते वावत्तरिकलापडिते अट्ठारसविहदेसिप्पगारभासाविसारते नवंगसुत्तपडिबोहिए गीयरती गधव्वनट्टकुसलेहि सिंगारचारुरूवे सगयगयहसियभणियचेट्ठियविलाससंलावनिउणजुत्तोवयारकुसले हयजोहि बाहुजोहि गयजोही बाहुप्पमद्दी अल भोगसामत्थसाहसिए वियालचारी यावि भविस्सति । तए णं तं दढपइन्न दारगं अम्मापियारो उम्मुक्कबालभाव ०जाव वियालचारगं वियाणित्ता विउलेहिं अन्नभोगेहिं पाणभोगेहिं लेणभोगेहि वत्थभोगेहिं सयणभोगेहिं उवनिंतेहिं तते णं से दढपइन्ने दारए तेहिं विपुलेहिं अन्नभोगेहि ०जाव सयणभोगेहिं नो सज्जिहिति नो रज्जिहिति नो गिज्झिहिति नो मुज्झिहिति नो अब्भोववज्झिहिति से जहानामए उप्पलेइ वा पउमेति वा ०जाव सहस्सपत्तेइ वा पके जाए जले सवुडे नो विलिप्पइ पकरएणं नो विलिप्पइ जलरएणं, एवामेव दढपइन्ने वि दारगे कामेहिं जाए भोगेहिं वढित्ते नो विलिप्पहिइ कामरएणं नो विलिप्पहिइ भोगरएण नो विलिप्पहिइ मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेण से णं तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलं बोहिं बुज्झिहिति केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वतिस्सति से णं अणगारे भविस्सति इरियासमिए ०जाव सुहुयहुयासणे इव तेयसा जलते तस्स णं भगवओ अणुत्तरेणं नाणेणं एवं दंसणेणं चरित्तेणं आलएणं विहारेणं अज्जवेणं मद्दवेणं लाघवेणं खंतीए गुत्तीए मुत्तीए अणुत्तरेणं सव्वं सजमतवसुचरियफलनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाणस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जिहिति तए णं से भगव अरहा केवली जिणे भविस्सइ सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स परियागं जाणिहिति पासिहिति , तं जहा-आगतिगतिठितिचवणं उववायतक्कं पच्छाकम्मं पुरेकडं मणोमाणसियं खइयं भुत्तं कडं परिसेवि आविकम्मं रहोकम्म अरहा अरहस्स भागी तं तं का-

ल मणोवयकायजोगे वट्टमाणाणं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वे भावे जाणमाणे पासमाणे विहरिस्सइ। तए णं से दढपइरणे केवली एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणे बहूहिं वासाइं केवलपरिआय पाउणिहिति पाउणित्ता अप्पणो आउसेसं आभोएइ अप्पणो आउसेसं आभाएत्ता बहूइं भत्ताइं पच्चक्खाइस्सइ पच्चक्खाइत्ता बहूहिं भत्ताइं अणसणाए छेइस्सइ बहूहिं छेइत्ता जस्सट्ठाए कीरइ णग्गभावे मुंडभावे अण्हाणए अदंतधावणत्ते केसलोचे बंभचेरवासे अच्छत्तगं अणुवाहणगं भूमिसिज्जातो फलहसेज्जायरघरपवेसो लद्धावलद्धाइं माणावमाणाइं परेहिं हीलणाओ निंदणातो खिंसणाओ गरहणाओ तज्जणाओ तालणाओ परितावणाओ पव्वहणाओ उच्चावयविरूवरूवा वावीसपरीसहोवसग्गा गामकटका अहियासिज्जंति तमट्ठं आराहेइ २ त्तिा चरिमेहिं ऊसासनीसासेहिं सिज्झिहिति बुज्झिहिति मुच्चिहिइ परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणं अंत करेहिइ।

सुख सुखेन परिवर्धिष्यते अर्थत इति व्याख्यानमलङ्करणात प्रयोगत 'सेहावेहइ' सधयिष्यति निष्पादयिष्यति शिष्यापयिष्यत्यभ्यास करिष्यति 'नवङ्गसातापडिबोहिए' इति द्वे श्रोत्रे द्वे नयने द्वे नासिके एका जिव्हा एका त्वग् एक मन इति सुप्तानीव बाल्याद्व्यक्तचेतनानि प्रतिबोधितानि यौवनेन व्यक्तचेतनावति कृतानि यस्य स तथा उक्तञ्च व्यवहारभाष्ये—'सोत्ताइ नव सुत्ताइ' इत्यादि अट्ठारसविहदेसीपयारभासाविसारए' अष्टादशविधाया-अष्टादशभेदाया देशीप्रकाराया विशारदा-विचक्षण तथा गीतरतिस्तया गन्धर्वे गीते नाट्ये च कुशल हयेन युध्यत इति हययोधी एव गजयोधी रथयोधी बाहुयोधी तथा बाहुभ्या प्रमृद्नातीति बाहुप्रमर्दी साहसिकत्वात्। विकाले चरतीति विकालचारी 'सव्वसजमतवसुचरियफलनियाणमग्गए' ति सर्वसयम सर्वात्मना मनोवाक्कायस्यमन तस्य सुचरितस्य वाऽऽसशादिदोषरहितस्य तपसा यत्फल निर्वाण तन्मार्गेण, किमुक्त भवति—सर्वसयमेन सुचरितेन च तपसा निर्वाणग्रहणमनयोर्निर्वाणफलत्वख्यापनार्थ 'मणोमाणसिय' ति मनसि भव मानसिक तच्च• कदाचिद् वचसाऽपि प्रकटित भवति तत उच्यते मनसि व्यवस्थित मनोमानसिक 'खइय' त्ति चयित—चय नीतमिति भाव। 'पडिसेविय' ति प्रतिसेवितं इत्यादि अथ कर्मभूमौ निखात रह कर्म गुप्तस्थानकृत 'परेहिं हीलणाओ' इति हीलनानि सद्भूतासद्भूतहीलनजात्याद्युच्चावचानि। पराक्षे जुगुप्साभाषणानि खिसनानि धिङ्मुण्डेनेत्यादिवाक्यानि तर्जनानि अङ्गुल्या निक्षेपपुरस्सर भर्त्सनानि ताडनानि कशादिघाता। रा०। श्रीराजप्रश्नीये सूर्याभस्य शीघ्रगमननाम्नो वैक्रियविमानस्यान्तर्भूमिकावर्णनाधिकारे पञ्चवर्णरत्नवर्णेन पञ्चवर्णा अशोककणवीरबन्धुजीवा समानीता सन्ति,वृत्तो च प्रतीता इति व्याख्यान त वृक्षा क?, किं च पुष्पादिक तथा पञ्चवर्ण भवतीति प्रश्न, अत्रोत्तरम्-अशोकादया वृक्षा जीवाभिगमवृत्त्यादिषु पञ्चवर्णा व्याख्याता सन्ति न तु तत्पुष्पादीनि, तेन तान्यपि तदनुसारेण ज्ञयानीति॥ ३४७॥ सेन० ३ उल्ला०।

सूरियावत्त--सूर्यावर्त्त-पु०। सूर्य उपलक्षणमेतच्चन्द्रनक्षत्रतारकाश्च प्रतिक्षणमावर्त्तन्ते यस्य स सूर्यावर्त। मेरुपर्वते, सू० प्र० ५ पाहु०। स०। ज०। च० प्र०। चतुर्थदेवलोकस्य विमानभेदे, स० ५ सम०।

सूरियावरण--सूर्यावरण--पु०। सूर्यैरुपलक्षणमेतच्चन्द्रनक्षत्रतारकाभिश्च समन्तत परिभ्रमणशीलैराव्रियते आवेष्ट्यते इति सूर्यावरण। मेरुपर्वते, च० प्र० ५ पाहु०। सू० प्र०।

सूरिल्लि- सूरिल्लि--पु०। वनस्पतिविशेषे, ज० १ वक्ष०।

सूरीकंता--शूरीकान्ता--स्त्री०। स्वनामख्याताया पुरुषवधकारिकायाम्, त०।

सूरुग्गमणमुहुत्त -सूर्योद्गमनमुहूर्त्त--पु०। उदयोपेते मुहूर्ते, ज० ७ वक्ष०।

सूरुग्गमणपविभत्ति--सूर्योद्गमनप्रविभक्ति--न०। नाट्यविधानभेदे, रा०।

सूरोदय-सूर्योदय-पु०। प्रथमायां पौरुष्याम्, आ० म० १ अ०। प्रव०।

सूरोदयादि-सूर्योदयादि-त्रि०। सूर्योदय आदौ यस्या सा सूर्योदयादि। सूर्योदयादारभ्येत्यर्थे, आ० म० १ अ०।

सूरोपराग--सूर्योपराग--पु०। सूर्यस्य—सूर्यविमानस्यापरागो राहुविमानतेजसोपरञ्जन सूर्योपराग। ग्रहणे, स्था० १० ठा० ३ उ०। उत्पत्तिविशेषे, भ० ३ श० ५ उ०। अनु०।

सूल शूल--न०। त्रि०। त्रिशूले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार। उत्त०। एकशूल, औ०। आयुधभेदे, ज० ३ वक्ष०। सूत्र०। आ० म०। प्रश्न०। रोगभेदे ज्ञा० १ श्रु० १३ अ०। पा०। नि० चू०।

सूलग्ग- शूलाग्र--न०। शूलकान्ते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

सूलपाणि-शूलपाणि--पु०। ईशानदेवे तस्य हस्तधृतशूलत्वात्, प्रज्ञा० २ पद। अस्तिग्रामाभिधानसन्निवेशाद्बहि शूलपाणिनामकयक्षायतनम्। स्था०।

तद्वर्णनमाह—

'छद्मस्थकाले यदा किल भगवान् त्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथादिषु पटुपटहप्रतिरवोद्घोषणापूर्व यथाकाममुपहतसकलजनदारिद्र्यमनवच्छिन्नमब्द यावन्महादान दत्त्वा सदेवमनुजासुरपरिषदा परिवृत कुण्डपुरान्निर्गत्य ज्ञातखण्डवने मार्गशीर्षकृष्णदशम्यामेकक प्रव्रज्य मन पर्यायज्ञानमुत्पाद्याष्टौ मासान् विहृत्य मयूरकाभिधानसन्निवेशबहिःस्थाना दूयमानाभिधानाना पार्श्वण्डकाना सम्बन्धिन्येकस्मिन्नुटज तदनुज्ञया वर्षावासमारभ्य अविधीयमानरक्षतया पशुभिरुपद्रूयमाणे उटजेऽप्रीतिक कुर्वाणमाकलय्य कुटीरकनायकमुनिकुमारकं ततो वर्षाणामर्द्धमासे गतेऽ-

काल एव निर्गत्यास्थिकग्रामाभिधानसन्निवशाद् बहि शूलपाणिनामकयक्षायतन शष वर्षावासमारेभे , तत्र च यत्रा रात्रो शूलपाणिर्भगवत क्षोभणाय झटिति टालिताट्टालकमट्टाट्टहास मुञ्चन् लोकमुत्त्रासयामास तदा विनाश्यते स भगवान् देवनति भगवदालम्बना जनस्याधृतिं जनितवान् पुनर्हस्तिपिशाचनागरूपैर्भगवत क्षोभ कर्त्तुमशक्नुवन् शिर कर्णनासादन्तनखाक्षिपृष्ठिवेदना प्राकृतपुरुषस्य प्रत्येक प्राणापहारप्रवण सपदि सम्पादितवान् तथापि प्रचण्डपवनप्रहतसुरगिरिशिखरमिवाविचलद्भावं वर्द्धमानस्वामिनमवलोक्य श्रान्त सन्नसौ जिनपतिपादपद्मवन्दनपुरस्सरमाचचक्षे—क्षमस्व क्षमाश्रमण ! इति, तथा सिद्धार्थाभिधानो व्यन्तरदेवस्तन्निग्रहार्थमुद्दधाव बभाण च-अरे रे-शूलपाणे!अप्रार्थितप्रार्थक!हीनपुण्यचतुर्दशीक ! श्री-ह्री-धृति कीर्त्तिवर्जित ! दुरन्तप्रान्तलक्षण ! न जानासि सिद्धार्थराजपुत्र पुत्रीयितनिखिलजगज्जीव जीवितसममशेषसुरासुरनरनिकायनायकानामेन च भवदपराध यदि जानाति त्रिदशपतिस्ततस्त्वा निर्विषय करोतीति, श्रुत्वा चासौ भीतो द्विगुणतर क्षमयति स्म, तथा सिद्धार्थश्च तस्य धर्म्ममचकथत् , स चोपशान्तो भगवन्त भक्तिभरनिर्भरमानसा गीतनृत्तापदर्शनपूर्वकमपूपुजत् , लोकश्च चिन्तयाञ्चकार-देवार्यक विनाश्यदानी देव क्रीडतीति, स्वामी देशानाश्चतुरो यामानतीव तेन परितापित प्रभातसमये मुहूर्त्तमात्र निद्राप्रमादमुपगतवान् तत्रावसरे इति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सूला-शूला-स्त्री० । त्रिशूलिकायाम् ,सूत्र०१श्रु० ५ अ० १उ०।

सूलाइय-शूलाचित-न०।शूलप्रोते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।औ० । सूत्र० । शूलारोपिते,यस्य गुद प्रोता शूली वदने निर्गच्छति । दशा० १ अ० ।

शूलायित-त्रि० । शूलसदृशे, आचरितशूलारूपभ्रुकुटितपरिकरत्वात् । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

सूलाभिण्ण-शूलाभिन्न-न० । मध्यविक्षते, स्था० ६ अ० ।

सूलारोवण-शूलारोपण-न०।शूलिकाप्रोतने,सूत्र०१श्रु०८अ०।

सूलि-शूलिन्-पु० । शिवे, पाइ० ना० ।

सूलिया-शूलिका-स्त्री० । कीलकविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सूव-सूप-पु० । (दालि) सूपे,उपा० १अ०।सू० प्र० । आचा० । पत्रशाके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सूवच्छेज्ज-सूपच्छेद्य-न० । पत्रशाकच्छेदने , सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

सूवणीय-सूपनीत-त्रि० । सुष्टूपनीते , आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

सूवविहिपरिमाण-सूपविधिपरिमाण-न० । दालिप्रकारपरिमाणे,उपा० १ अ० । (' आणद ' शब्दे २ भागे विधिरुक्त ।)

सूस-शुष-धा० । शोषणे, ' रुषादीना दीर्घ " ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति धातो स्वरस्य दीर्घ । सूसइ । शुष्यति । प्रा० ४ पाद ।

सूसरघंटा-सुस्वरघण्टा-स्त्री० । सुस्वराभिधानाया घण्टायाम् , रा० ।

सूसव-सुश्रव-पु० । कर्णसुखशब्दे , " सूसओ वायरो मा वा, निम्न वा परिश्रत्तओ " आ० क० ४ अ० ।

सूसास-सोच्छ्वास-त्रि० । "ऊत्सोच्छ्वास "॥ ८ । १ ॥१५७॥ इति सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊत् । सूसासो । उच्छ्वाससहित, प्रा० ।

सूहव-सुभग-त्रि० । "ऊत्सुभगमुशले वा " ॥ ८१ । ११३ ॥ इति ह्रस्वस्य दीर्घ । " ऊत्वे दुर्भग-सुभगे व "॥ ८ । १ । ११२ ॥ अनयोरूत्वे गस्य वो भवति । सूहवो । सुभग । स्त्रीभि काम्यमाने , प्रा० १ पाद ।

से-से-देशी- । अव्य०। प्रस्तुतपरामर्शे, ज०१ वक्ष० । मागधीदेशीप्रसिद्धो निपात अथ शब्दार्थे, स च वाक्योपपन्नार्थ । प्रा० ।ज्ञा० । उपन्यासे, उत्त० २ अ०। निश्चये स नूनमिति । तन्नूनम् । उत्त० २ अ० । से इति मागधदेशीवचन प्रथमान्ता निर्देश । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । से शब्दस्तच्छब्दार्थे स च वाक्योपन्यासार्थ । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र०। उत्त० । आव० । जी० । दश०। नि० चू० । सेशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो निपातस्तत्रशब्दार्थे अथशब्दार्थे वा द्रष्टव्य ,स च वाक्योपन्यासार्थ । दशा० ४ अ० । निर्देशे, दशा० ५ अ० । सशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धोऽथशब्दार्थे । अथशब्दस्तु वाक्योपन्यासार्थ , परिप्रश्नार्थो वा , यदा, ह अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु , भ० १ श० १ उ० । कथचिदसावित्यर्थे, क्वचित्तस्येत्यर्थे,स्था० १० ठा० ३ उ० । भ० । नि०चू० । औ० । रा० । ज० । प्राकृतत्वात्से इति बहुवचनार्थ । यथा से इति । ज० १ वक्ष० । से इत्यात्मनिर्देशे, सोऽहमवमुपलभ्याऽनकाय्कायतस्ववृत्तान्तो ब्रवीमि । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । " वेदतदेतदो ङसाम्भ्या से—सिमौ" ॥ ८ । ३ । ८१ ॥ इदतदेतदित्येतषा स्थान ङस् आमित्येताभ्या सह यथासख्य से—सिमादशा भवत । तस्येत्यर्थे,अस्येत्यर्थे च । से सील । स गुणा । प्रा० ।

सेअ-सिच्-धा० । क्षरणे,' सिचे सिञ्च-सिम्पौ" ॥८।४।९६॥ सिञ्चतेरेतावादेशौ भवत । सिचइ । पक्षे । सेअइ । प्रा० ।

सेइया-सेतिका-स्त्री० । द्वाभ्या प्रसृतिभ्या निष्पन्ने धान्यमानविशेषे, त० । ज्ञा० । औ० । स्था० । आचा० ।

सेउ-सेतु-पु० । जलोपरिनिबद्धे मार्गविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार० । ज० । आ० चू० । रा० । स्था० । ज्ञा० । जी० । औ० । आलिबन्ध , औ० । आलबालपाल्याम् , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सेउगर-सेतुकर-त्रि० । सेतु मार्गमापन्नानाना निस्तारणोपाय करोति य स सेतुकर । स्था० ६ ठा० ३ उ० । मार्गप्रदर्शके , रा० । सूत्र० । ज्ञा० । औ० ।

सेउक्खेत्त-सेतुक्षेत्र-न० । अरघट्टादिसेक्ये क्षेत्रे , आव० ६ अ० । यदरघट्टादिजलेन सिच्यते । ध० २ अधि० ।

सेंटिय-सेण्टित-न० । सेण्टने , नासिकाशब्दविशेषकरणे , विशे० । प्रज्ञा० ।

सेंधव-सैन्धव-न०। सिन्धुदेशजे लवणे, अश्वे च। पु०। सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

सेखरय-शेखरक-पु०। शिरोवेष्टने, स्था० ५ ठा० १ उ०।

सेज्ञा-शय्या-स्त्री०। संस्तारके, सथा०। (एतद्वक्तव्यता 'संथारग शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्ता ।) (एवप्रकारा शब्दा सिज्जादि' शब्दप्रकरणे उक्ता ।)

सेडमामव-श्वेतसर्षप-पु०। श्वेतवर्णे सर्षपभेदे, चत्वारि मधुरतृणफलानि मधुरतृणतन्दुला समर्थाविषये सकलजगत्प्रसिद्ध एक श्वेतसर्षपो भवति। ज्यो० १ पाहु०।

सेडियग-सेटितक-न०। तृणभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

सेडिया-श्वेतिका-स्त्री०। खटिकायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ०। शुक्लमृत्तिकायाम्, दश० ५ अ० १ उ०।

सेडी-सेडी-स्त्री०। लोमपक्षिभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

सेडीवह-सेडीवह-पु०। लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति०।

सेडुय-सेटुक-पु०। कर्पासे,सेडुओ कप्पासो रूय उट्टिय रूयपडल पिंजय तमेव वलित पेलू भणति। नि० चू० ५ उ०।वृ०। कौशाम्बीनगरीवास्तव्यस्वनामख्याते विप्रे, आ० क० ४ अ०। (तत्कथानक 'कूणिक' शब्दे तृतीयभागे उक्तम्।)

सेढी-श्रेणि-स्त्री। पङ्क्तौ, अनु०। भ०। अङ्गुलप्रमाणे प्रतर क्षेत्र य श्रेणि -राशिस्तत्र किलासङ्ख्येयानि वर्गमूलानि तिष्ठन्तीति। अनु०।

खेत्तओ असखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागो, तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अगुलपढमवग्गमूलं बिइअवग्गमूलपडुप्पएण अहव ण अगुलबिइअवग्गमूलघणपमाणमेत्ताओ सेढीओ।

क्षेत्रतस्तु प्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणीना ये प्रदेशास्तत्सङ्ख्यानि भवन्ति। ननु प्रतरासङ्ख्येयभागे असख्येया योजनकोट्योऽपि भवन्ति, तत्किमेतावत्यपि क्षेत्रे या नभ श्रेण्यो भवन्ति ता इह गृह्यन्ते ?, नेत्याह—' तासि ण सेढीण विक्खभसूई ' त्यादि, तासा श्रेणीना विष्कम्भसूचि - विस्तरश्रेणिर्ज्ञेयेति शेष। कियतीत्याह—' अगुली ' त्यादि, अङ्गुलप्रमाणे प्रतरक्षेत्रे य श्रेणि —राशिस्तत्र किलासङ्ख्येयानि वर्गमूलानि तिष्ठन्त्यत प्रथमवर्गमूल द्वितीयवर्गमूलेन प्रत्युत्पन्न—गुणित तथा च सति यावत्योऽत्र श्रेण्यो लब्धा एतावत्प्रमाणा श्रेणीना विष्कम्भसूचिर्भवति, एतावत्य श्रेण्योऽत्र गृह्यन्त इत्यर्थ, इदमुक्त भवति-अङ्गुलप्रमाणे प्रतरक्षेत्रे किलासत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिक द्वे शत २५६ श्रेणीना भवतस्तद्यथा-अत्र प्रथमवर्गमूल षोडश १६ द्वितीय चत्वार ४ चतुर्भि षोडश गुणिता जाताश्चतु षष्टि, एषा चतु:षष्टिरपि सद्भावतोऽसख्येया श्रेण्यो मन्तव्या, एतावत्सख्या श्रेणीना विस्तरसूचिरिह ग्राह्या। 'अहवा ण' मित्यादि, णमिति वाक्यालङ्कारे, अथवा—अन्येन प्रकारेण प्रस्तुतोऽर्थ उच्यते इत्यर्थ, ' अहव ण ' त्ति क्वचित्पाठ, स चैव व्याख्यायते-अथवा-नैष पूर्वोक्त प्रकारोऽपि तु प्रकारान्तरेण प्रस्तुतोऽर्थोऽभिधीयते इति भाव, समुदितो वाऽयशब्दोऽथवाशब्दस्यार्थे वर्तते, तदेव प्रकारान्तरमाह—'अगुलबीयवग्गमूलघणे ' त्यादि, अङ्गुलप्रमाणप्रतरक्षेत्रवर्तिश्रेणिराशेर्यद् द्वितीयवर्गमूलमनन्तर चतुष्टयरूप दर्शित तस्य यो घन —चतु षष्टिलक्षणस्तत्प्रमाणा —तत्सख्या श्रेण्योऽत्र गृह्यन्त इति, प्ररूपणैव भिद्यते अर्थस्तु स एवेति, तदेव कल्पनया चतु षष्टिरूपाणा सद्भावनाऽसख्येयाना श्रेणीना य प्रदेशराशिरेतावत्सख्यानि नारकाणा, बद्धवैक्रियाणि प्राप्यन्त इति। अनु०।

श्रेणिप्ररूपणायाह—

सत्त सेढीओ पण्णत्ताओ, तं जहा—उज्जुआयया सेढी एगोयओ वका दुहतो वंका एगओ खुहा दुहओ खुहा चक्कवाला अद्धचक्कवाला। (सू० ५८१)

'सत्त सेढी ' त्यादि, श्रेणय प्रदेशपङ्क्तय ऋज्वी-सरला सा चासावायता च दीर्घा ऋज्वायता स्थापना(-) एगओ वका ' एकस्या दिशि वक्रा। स्थापना(_)'दुहओ वका' उभयतो वक्रा स्थापना( ) 'एगओ खुहा' एकस्या दिश्यङ्कुशाकारा( ) 'दुहओ खुहा'उभयतोऽङ्कुशाकारा( )चक्रवाला वलयाकृति (०) अर्द्धचक्रवाला अर्द्धवलयाकारेति (।) एताश्चैकतो वक्राद्यालोकपर्यन्तप्रदेशापेक्षया सभाव्यन्ते। स्था० ७ ठा० ३ उ०।

उज्जुआयताए सेढीए उववज्जमाणे एगसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएण विग्गहेण उववज्जेज्जा, दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएण विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा! ०जाव उववज्जेज्जा।

तत्र ' उज्जुआययाए ' त्ति यदा मरणस्थानापेक्षयोत्पत्तिस्थान समश्रेण्या भवति तदा ऋज्वायता श्रेणिर्भवति, तया च गच्छत एकसामयिकी गति स्यादित्यत उच्यते— ' एगसमइएण ' मित्यादि, यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्या वर्त्तते तदैकतो वक्रा श्रेणि स्यात्, समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्ति स्यादित्यत उच्यते-' एगओ वकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएण विग्गहेण[1] ' मित्यादि, यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमधस्तन उपरितने वा प्रतरे विश्रेण्या स्यात्तदा द्विवक्रा श्रेणि स्यात् समयत्रयेण चोत्पत्तिस्थानावाप्ति स्यादित्यत उच्यते-'दुहओ वकाए ' इत्यादि। भ० ३४ श० १ उ०।

सेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ?, गोयमा! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ,अणंताओ। पाईणपडीणायताओ णं भंते! सेढी-

१ भगवतीसूत्रे ' खहा ' शब्द।

ओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ एवं चेव ३, एवं दाहिणुत्तरायताओ वि एवं उड्ढमहायताओ वि । लोगागाससेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंताओ, पाईणपडीणायताओ णं भंते ! लोगागाससेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ एवं चेव, एवं दाहिणुत्तरायताओ वि, एवं उड्ढमहायताओ वि । अलोयागाससेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ अणंताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ, नो असंखेज्जाओ, अणंताओ । एवं पाईणपडीणाययाओ वि एवं दाहिणुत्तराययाओ वि एवं उड्ढमहायताओ वि । सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं संखेज्जाओ जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि०जाव उड्ढमहाययाओ वि सव्वाओ अणंताओ । लोयागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठ० किं संखेज्जाओ पुच्छा गोयमा ! सिय संखे० सिय असं० नो, अणंताओ,एवं पाईणपडीणायताओ दाहिणुत्तरायताओ वि एवं चेव उड्ढमहायताओ वि नो संखेज्जाओ असंखे० नो अणंताओ ॥ अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए पुच्छा, गोयमा ! सिय संखेज्जाओ सिय असंखे० सिय अणंताओ पाईणपडीणाययाओ णं भंते ! अलोया पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ , एवं दाहिणुत्तरायताओ वि , उड्ढमहायताओ पुच्छा , गोयमा ! सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ । (सू० ७२८) ।

'सेढी' त्यादि , श्रेणीशब्देन च यद्यपि पङ्क्तिमात्रमुच्यते तथाऽपीहाकाशप्रदेशपङ्क्तय श्रेणयो ग्राह्या , तत्र श्रेणयोऽविवक्षितलोकालोकभेदत्वेन सामान्या १ तथा ता एव पूर्वापरायता २ दक्षिणोत्तरायता ३ ऊर्द्ध्वाधआयता ४ एव लोकसम्बन्धिन्योऽलोकसम्बन्धिन्यश्चेति , तत्र सामान्ये श्रेणीप्रश्ने 'अणंताओ' त्ति सामान्याकाशास्तिकायस्य श्रेणीनां विवक्षितत्वादनन्तास्ता , लोकाकाशश्रेणीप्रश्ने त्वसङ्ख्याता एवं ता , असङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वाल्लोकाकाशस्य, अलोकाकाशश्रेणीप्रश्ने पुनरनन्तास्ता , अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्य । तथा 'लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए' इत्यादौ 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ' त्ति अस्येय चूर्णिकारव्याख्या—लोकवृत्ताभिक्रान्तस्यालोके प्रविष्टस्य दन्तकस्य या श्रेणयस्ता छिन्नादिप्रदेशा अपि लभ्यन्ति तत्र ता सङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्ते शेषा असङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्त इति, टीकाकारस्तु साक्षेपपरिहारं चेह प्राह—"परिमंडल जहन्न, भणिय कडजुम्मवट्टिय लोए । तिरियाययसेढीण, संखेज्जपएसिया किह णु ? ॥ १ ॥ दो दो दिसासु एक्क-क्कओ य विदिसासु एस कडजुम्मे । पढमपरिमंडलाओ, वुड्ढी किर जाव लोगंतो ॥ २ ॥" इत्याक्षेप,, परिहारस्तु—"अट्ठ सया पसज्जइ, एवं लोगस्स न परिमंडलया । वट्टालेहेण तओ, वुड्ढी कडजुम्मिया जुत्ता ॥ ३ ॥"

एवं च लोकवृत्तपर्यन्तश्रेणय सङ्ख्यातप्रदेशात्मिका भवन्तीति 'नो अणंताओ' त्ति लोकप्रदेशानामनन्तत्वाभावात्, उड्ढमहाययाओ '' नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ ' त्ति यतस्तासामुच्छ्रितानामूर्ध्वलोकान्तादधोलोकान्तेऽधोलोकान्तादूर्ध्वलोकान्ते प्रतिघातोऽतस्ता असङ्ख्यातप्रदेशा एवेति, या अप्यधोलोककोणात् ब्रह्मलोकतिर्यग्मध्यप्रान्ताद्वोत्तिष्ठन्ते ता अपि न सङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्ते , अत एव सूत्रवचनादिति ।

पू०

00000
0000000
00000000000
00000000000
00000000000
00000000000
0000000
00000

उ० द०

प०

'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए ' इत्यादि , 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ' त्ति यदुक्तं तत्सर्वं क्षुल्लकप्रतरप्रत्यासन्ना ऊर्ध्वाधआयता अधोलोकश्रेणीराश्रित्येत्यवसेय ता हि आदिमा सङ्ख्यातप्रदेशास्ततोऽसङ्ख्यातप्रदेशास्ततः परं त्वनन्तप्रदेशा , तिर्यगायतास्त्वलोकश्रेणय प्रदेशतोऽनन्तता एवेति ।

सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ–१, साईयाओ अपज्जवसि० २ अणादीयाओ सपज्जवसियाओ ३ अणादीयाओ अप० ४, ? गोयमा ! नो सादीयाओ सप० नो सादीयाओ अप० णो अणादीयाओ सप० अणादीयाओ अप० एवं ०जाव उड्ढमहायताओ, लोयागाससेढीयाओ णं भंते ! किं सादीयाओ सप० पुच्छा, गोयमा ! सादीयाओ सपज्जवसियाओ नो सादीयाओ अपज्जवसियाओ नो अणादीयाओ सपज्ज०नो अणादीयाओ अपज्ज० एवं ०जाव उड्ढमहायताओ । अलोयागाससेढीओ णं भंते ! किं सादीयाओ सप० पुच्छा, गोयमा ! सिय साईयाओ सपज्जवसियाओ १ सिय साईयाओ अपज्जवसियाओ २ सिय अणादीयाओ सपज्जवसियाओ ३ सिय अणाईयाओ अपज्जवसियाओ ४, पाईणपडीणाययाओ दाहिणुत्तरायताओ य, एवं चेव, नवरं नो सादीयाओ सपज्जवसियाओ सिय साईयाओ अपज्जवसियाओ सेसं तं चेव, उड्ढमहायताओ ०जाव ओहियाओ तहेव चउभंगो । सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्माओ तेओयाओ ? पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्माओ नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलियोगाओ एवं ०जाव उड्ढमहायताओ , लोगागाससेढीओ एवं चेव, एवं अलोगागाससेढीओ वि । सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठाए किं कडजुम्माओ पुच्छा , एवं चेव एवं ०जाव उड्ढमहायताओ । लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्माओ नो तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ नो कलिओगाओ

१ अत्र दीर्घैव चिन्त्यम् ।

एव पाईणपडीणायताओ वि दाहिणुत्तरायताओ वि । उड्ढ महाययाओ णं पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्माओ, नो ते ओगाओ नो दावरजुम्माओ नो कलियोगाओ । अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्माओ ०जाव सिय कलिओगाओ, एव पाईणपडीणायताओ वि एवं दाहिणुत्तरायताओ वि, उड्ढमहायताओ वि एवं चेव, नवर नो कलिओगाओ सेस तं चेव । (सू० ७२६)
कति णं भंते ! सेढीओ पण्ण०?, गोयमा! सत्त सेढीओ पन्नत्ताओ, त जहा-उज्जुआयता एगओ वंका दुहओ वका एगओ खहा दुहओ खहा चक्कवाला अद्धचक्कवाला । परमाणुपोग्गलाणं भते ! किं अणुसेढिं गती पवत्तति विसेढिं गती पवत्तति?, गोयमा ! अणुसेढिं गती पवत्तति नो विसेढिं गती पवत्तति । दुपएसियाणं भंते ! खंधाणं अणुसेढिं गती पवत्तति विसेढिं गती पवत्तति एव चेव , एवं ०जाव अणतपएसियाणं खंधाणं । नेरइयाणं भंते ! किं अणुसेढिं गती पवत्तति विसेढिं गती पवत्तति एव चेव, एवं ०जाव वेमाणियाणं । (सू० ७३०)

'सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ' इत्यादिप्रश्न , इह च श्रेणयोऽविशेषितत्वाद्या लोके चालोके च तासां सर्वासां ग्रहण, सर्वग्रहणाच्च ता अनादिका अपर्यवसिताश्चेत्येक एव भङ्गकोऽनुमन्यते शेषभङ्गकत्रयस्य तु प्रतिषेध । 'लोगागाससेढीओ णं'मित्यादौ तु 'साइयाओ सपज्जवसियाओ' इत्येको भङ्गक सर्वश्रेणीभेदेष्वनुमन्यते, शेषाणां तु निषेध , लोकाकाशस्य परिमितत्वादिति । 'अलोगागाससेढी'त्यादौ 'सिय साइयाओ सपज्जवसियाओ' त्ति प्रथमो भङ्गक क्षुल्लकप्रतरप्रत्यासत्तौ ऊर्ध्वायतश्रेणीराश्रित्याऽवसेय ,'सिय साइयाओ अपज्जवसियाओ'त्ति द्वितीय , स च लोकान्तादवधेरारभ्य, सर्वतोऽवसेय 'सिय अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' त्ति तृतीय , स च लोकान्तसन्निधौ श्रेणीनामन्तस्य विवक्षणात् , 'सिय अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' त्ति चतुर्थ , स च लोकं परिहृत्य या श्रेणयस्तदपेक्षयेति । 'पाईणपडीणाययाओ' इत्यादौ 'नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' त्ति अलोके तिर्यक्श्रेणीनां सादित्वेऽपि सपर्यवसितत्वस्याभावान्न प्रथमो भङ्ग शेषास्तु त्रय सभवन्त्यत एवाह-'सिय साइयाओ' इत्यादि । 'सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्माओ ?' इत्यादि प्रश्न, उत्तर तु-'कडजुम्माओ' त्ति, कथ ?, वस्तुस्वभावात्, एव सर्वा अपि य पुनर्लोकालोकश्रेणीषु प्रदेशार्थतया विशेषोऽसावुच्यते-तत्र 'लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए' इत्यादौ स्यात् कृतयुग्मा अपि स्यात् द्वापरयुग्मा इत्येतदेव भावनीय-रुचकार्द्धादारभ्य यत्पूर्वं दक्षिणं वा लोकार्द्धं तदितरेण तुल्यमत पूर्वापरश्रेणयो दक्षिणोत्तरश्रेणयश्च समसङ्ख्यप्रदेशा , ताश्च काश्चित् कृतयुग्मा काश्चिद् द्वापरयुग्माश्च भवन्ति न पुनस्त्र्योजप्रदेशा कल्योजप्रदेशा वा, तथाहि-असद्भावस्थापनया दक्षिणपूर्वाद् रुचकप्रदेशात्पूर्वतो यल्लोकश्रेण्यर्द्धं तत्प्रदेशशतमान भवति यच्चापरदक्षिणाद् रुचकप्रदेशादपरतो लोकश्रेण्यर्द्धं तदपि प्रदेशशतमान, ततश्च शतद्वयस्य चतुष्कापहार पूर्वापरायतलोकश्रेण्या कृतयुग्मता भवति, तथा दक्षिणपूर्वाद् रुचकप्रदेशाद्दक्षिणो योऽन्त्य प्रदेशस्तत आरभ्य पूर्वतो यल्लोकश्रेण्यर्द्धं तन्नवनवतिप्रदेशमान, यच्चापरदक्षिणायताद् रुचकप्रदेशाद्दक्षिणो योऽन्त्य प्रदेशस्तत आरभ्यापरतो लोकश्रेण्यर्द्धं तदपि च नवनवतिप्रदेशमान, ततश्च द्वयोर्नवनवत्योर्मीलने चतुष्कापहारे च पूर्वापरायतलोकश्रेण्या द्वापरयुग्मता भवति, एवमन्यास्वपि लोकश्रेणीषु भावना कार्या, इह चेय सग्रहगाथा-"तिरियाययाउ कडबा-थराउ लोगस्स सखऽसखा वा । सेढीओ कडजुम्मा , उड्ढमहेआययमसखा ॥ १ ॥" इति (तिर्यगायता कृतयुग्मा लोकस्य सङ्ख्याता असङ्ख्याता वा । श्रेणय कृतयुग्मा ऊर्ध्वाधआयता असङ्ख्याता ॥ १ ॥) तथा 'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठ' त्यादौ 'सिय कडजुम्माओ' त्ति या क्षुल्लकप्रतर-द्वयसामीप्यात्तिरश्चीनतयोत्थिता याश्च लोकमस्पृशन्त्य स्थितास्ता वस्तुस्वभावात्कृतयुग्मा , यावत्करणात्-'सिय तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ' त्ति दृश्य, तत्र च या क्षुल्लकप्रतरद्वयस्याधस्तनादुपरितनाद्वा प्रतरादुत्थितास्तास्त्र्योजा , यत क्षुल्लकप्रतरद्वयस्याध उपरि च प्रदेशतो लोकस्य वृद्धिभावेनालोकस्य प्रदेशत एव हानिभावादेकैकस्य प्रदेशस्यालोकश्रेणीभ्योऽपगमो भवतीति, एवं तदनन्तराभ्यामुत्थिता द्वापरयुग्मा , 'सिय कलिओगाओ' त्ति तदनन्तराभ्यामवोत्थिता कल्योजा , एव पुन पुनस्ता एव यथासम्भव वाच्या इति । 'उड्ढाययाएण' मित्यादि, इह क्षुल्लकप्रतरद्वयमानेन या उत्थिता ऊर्द्ध्वायतास्ता द्वापरयुग्मा तत ऊर्द्ध्वमधश्चैकैकप्रदेशवृद्ध्या कृतयुग्मा क्वचिच्चैकप्रदेशवृद्ध्याऽन्यत्र वृद्ध्यभावेन त्र्योजा , कल्योजास्त्विह न सभवन्ति वस्तुस्वभावात् , एतच्च भूमौ लोकमालिख्य केदाराकारप्रदेशवृद्धिमन्त तत सर्वं भावनीयमिति । अथ प्रकारान्तरेण श्रेणीप्ररूपणायाह-'कइ णं' मित्यादि, श्रेणय -प्रदेशपङ्क्तयो जीवपुद्गलसञ्चरणविशेषिता तत्र 'उज्जुयायत' त्ति ऋजुश्चासावायता चेति ऋज्वायता यया जीवादय ऊर्द्ध्वलोकादेरधोलोकादौ ऋजुतया यान्तीति, 'एगओ वक' त्ति 'एकत' एकस्यां दिशि 'वङ्का' वक्रा यया जीवपुद्गला ऋजु गत्वा वक्र कुर्वन्ति श्रेण्यन्तरेण यान्तीति, स्थापना चैवम्-(८) 'दुहओ वक' त्ति यस्यां वारद्वय वक्र कुर्वन्ति सा द्विधावक्रा, इय चोर्ध्वक्षेत्रादाग्नेयदिशोऽध क्षेत्रे वायव्यदिशि गत्वा य उत्पद्यते तस्य भवति, तथाहि-प्रथमसमये आग्नेय्यास्तिर्यग् नैर्ऋत्यां याति ततस्तिर्यगेव वायव्यां ततोऽधो वायव्यामेवेति, त्रिसमयेय त्रसनाड्या मध्ये बहिर्वा भवतीति, 'एगओ खह' त्ति यया जीव पुद्गलो वा नाड्या वामपार्श्वादेस्तां प्रविष्टस्तयैव गत्वा पुनस्तद्वामपार्श्वादावुत्पद्यते सा एकत खा, एकस्यां दिशि वामादिपार्श्वलक्षणाया खस्य-आकाशस्य लोकनाडीव्यतिरिक्तलक्षणस्य

भावादिति, इय च द्वित्रिचतुर्वक्रोपेताऽपि क्षत्रविशेषाश्रितेति भेदेनोक्ता, स्थापना चेयम्—[ ] दुहओ खह ' त्ति नाड्या वामपार्श्वादेर्नाडीं प्रविश्य तयैव गत्वाऽस्या एव दक्षिणपार्श्वादौ ययोत्पद्यते सा द्विधा खा , नाडिबहिर्भूतयोर्वामदक्षिणपार्श्वलक्षणयोर्द्वयोराकाशयोस्तया स्पृष्टत्वादिति। स्थापना चेयम्—[ ] ' चक्कवाल'त्ति चक्रवाल-मण्डल , ततश्च यया मण्डलेन परिभ्रम्य परमाण्वादिरुत्पद्यते सा चक्रवाला, सा चैवम्— ० ' अद्धचक्कवाल ' त्ति चक्रवालार्द्धरूपा , सा चैवम्-[ ] । अनन्तर श्रेण्य उक्ता , अथ ता एवाधिकृत्य परमाण्वादिगतिप्रज्ञापनायाह—' परमाणुपोग्गलाणं भंते !' इत्यादि, अणुसढिं' ति अनुकूला-पूर्वादिदिगभिमुखा श्रेणिर्यत्र तदनुश्रेणि, तद्यथा भवत्येव गति प्रवर्त्तते, ' विसढिं' ति विरुद्धा विदिगाश्रिता श्रेणी यत्र तद्विश्रेणि, इदमपि क्रियाविशेषणम् । भ० २५ श० ३ उ० । आ० म० । ज० । रा० । श्रेण्यो भवनपतीनां परिमाणानधारणाय द्रष्टव्या । प० स० २ द्वार । ज० । न० । आ० म० ।

सम्प्रति श्रेणिनिरूपणायाह—' तद्दीहेगपएसा सेढि ' त्ति-स एव घनीकृतलोक सप्तरज्जुप्रमाणा दीर्घ दैर्घ्यं यस्याः सा तद्दीर्घा एकप्रदेशेति वीप्साप्रधानत्वान्निर्देशस्य एकैकाकाशप्रदेशा शूचि श्रेणिरित्युच्यते । एतन च यत्र कुत्राप्यविशेषिताया श्रेणे सामान्येन ग्रहणं तत्र सर्वत्रास्य घनीकृतलोकस्य सबन्धिनीयमेव सप्तरज्जुप्रमाणा एकप्रदेशिकी श्रेणिर्ग्राह्या । कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० । प० स० । अनन्तरे निर्णीतप्रमाणाङ्गुलेन यद्योजन तेन योजनेना सङ्ख्येययोजनकोटीकोटय सर्वर्त्तितसमचतुरस्रीकृतलोकस्यैका श्रेणि । अनु० । (' किइकम्मइ' शब्द तृतीयभागे ५१० पृष्ठ सयमश्रेण्य. ।)

अथ श्रेणिप्ररूपणामाह-

अविभागपलिच्छेया, ठाणंतरकंडए य छट्ठाणा ।
हिट्ठा पज्जवसाणे, वड्ढी अप्पाबहुं जीवा ॥ ८३३ ॥

अविभागपरिच्छेदप्ररूपणा स्थानान्तरप्ररूपणा कण्डकप्ररूपणा षट्स्थानप्ररूपणा अध प्ररूपणा पर्यवसानप्ररूपणा वृद्धिप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा जीवप्ररूपणा चामूनि प्रतिद्वाराणि ।

तद्यथा—

आलावगगणणविरहिय-मविरहियं फासणा परूवणया ।
गणणपयसेढिअक्खर-भागेअप्पाबहुं समया ॥ ८३४॥

आलापकप्ररूपणा गणनाप्ररूपणा विरहितप्ररूपणा अविरहितप्ररूपणा श्रेण्यपहारप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा समयप्ररूपणा चेति द्वारगाथाद्वयम् । बृ० ३ उ० ।

सेढिआयय-श्रेण्यायत-न० । प्रदेशिकश्रेणिरूपे आयते , भ० २५ श० ३ उ० ।

सेढिचारण-श्रेणिचारण-पु० । चतुर्योजनशतोच्छ्रितस्य निषधस्य नीलस्य वा अद्रेष्टङ्कच्छिन्ना श्रेणिमुपर्यधो वा पार्श्वनिक्षेपोत्क्षेपपूर्वकमुत्तरणावतरणनिपुणे चारणभेदे , प्रव० ६८ द्वार । ग० ।

सेढितव-श्रेणितपस्-न० । श्रेणि —पङ्क्तिस्तदुपलक्षित तप श्रेणितप । चतुर्थादिक्रमेण क्रियमाणे षण्मासान्ते तपोभेदे, उत्त० ३० अ० । (' अणसण ' शब्दे प्रथमभागे ३०३ पृष्ठे दर्शितमेतत् ।)

सेढिसय-श्रेणिशत-न० । ऋज्वायतादिश्रेणिप्रधाने शते , भ० ३४ श० १ उ० ।

सेण-श्येन-पु । पक्षिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । प्रव० । नगरानगरीवास्तव्यस्य वस्तुश्रेष्ठिन स्वनामख्याते पुत्रे, ध० २ अधि० । काञ्चीनगरवास्तव्य स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, ध० र० ।

श्येनश्रेष्ठिकथा चयम्—

इह अत्थि पुरी कंची—कंचणचित्तइयचेइहरकलिया ।
तत्थ य सेणो सिट्ठी, कुवलयमाला पिया तस्स ॥ १॥
ताणं च तिन्नि पुत्ता, सिट्ठिगिहे मासखमणपारणए ।
भिक्खत्थमणुपविट्ठो, कयावि साहू चउन्नाणी ॥ २ ॥
गहिउ सत्तुगथाल, सिट्ठी उट्ठइ झत्ति से दाउ ।
ससत्ता सुहुमजिएहिं, मम न कप्पंति भणइ मुणी ॥ ३ ॥
को पच्चओ त्ति वुत्त—मि सिट्ठिणा दसए मुणी तस्स ।
तव्वन्नजिए उवर-त्त कुंभदावणउवाएण ॥ ४ ॥
तो तइयदिवसदहिय-मि ढोइए दसए तहव जिए ।
अह सिट्ठी से ढोएइ, मोयगाण भरियथाल ॥ ५ ॥
विसमोयगा इमं, मुणि-कहिए स भणइ कह, मुणी आह ।
जा इह लग्गइ सा मर-इ मच्छिया, पिच्छ, नणु सिट्ठी ॥ ६ ॥
तो सो विम्हियहियओ, जपइ विसदायग कहसु मज्झ ।
पच्चाह साहुपवरो, जा कम्मयरी मया कल्ले ॥ ७ ॥
किं तीइ कयमिम, इय पुट्ठ साहू भणइ जह तुमए ।
सकुडुबेण वि अमुगे , अवराहे तज्जिया सा उ ॥ ८ ॥
तो तीए तुम्ह कए, विसजुत्ता मोयगा इमे विहिया ।
तह अत्तणो निमित्त, विसरहिया मोयगा दुन्नि ॥ ९ ॥
तो अइछुहाइयाए, सभतमणाइ मोयगा तीए ।
विससजुत्ताभुत्ता, पचत्त तक्खणा पत्ता ॥ १० ॥
विसमविसवज्जिय इह, थाल पुण मोयगाण दुगमव ।
सेसा सव्वे सविसा, तो मज्झ इमे न कप्पंति ॥ ११ ॥
जइ कहवि इमे तुमए, सकुडुबेणावि भक्खिया हुंता ।
ता पावंतो मरण, लमसरणा धम्मपरिमुक्का ॥ १२ ॥
तत्तो सेणो पुच्छइ, धम्म पत्तो मुणी उ सट्ठाणं ।
भिक्खगएहिं धम्मो, न कहिज्जइ इय भणऊण ॥ १३ ॥
अह मज्झण्हे सिट्ठी, सकुडुबो गतु साहुमूलमि ।
पणमिय पुच्छइ धम्मं, एव स कहइ साहू वि ॥ १४ ॥
जह सुरकरी करीसुं , अमरेसु हरी गिरिसु कणयगिरी ।
तह धम्मेसु पहाणो, दाणाई चउह जिणधम्मो ॥ १५ ॥
तत्थ वि सुनिकाइयक—म्मघम्मजलहरसमो तवो पवरो ।
तत्थ वि य विसेसिज्जइ , सज्झाओ जेणिम भणिय ॥ १६ ॥
कम्ममसंखिज्जभव, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।
अन्नयरमि वि जोग, सज्झायमि य विसेसेण ॥ १७ ॥
बारसविहमि वि तव, सब्भितरबाहिर कुसलदिट्ठे ।
नवि अत्थि नवि य होही, सज्झायसम तवोकम्म ॥ १८ ॥

अन्नो—

सज्झाएण पसत्थं झाणं जाणइ य सव्वपरमत्थं।
सज्झाए वट्टंतो, खणे खणे जाइ वेरग्गं ॥ १६ ॥
उड्ढमह तिरियनरए, जोइसवेमाणिया य सिद्धी य।
सव्वो लोगालोगो, सज्झायविउस्स पच्चक्खो ॥ २० ॥
इय सोउ तुट्ठमणो, सेणो सम्मं गहित्तु गिहिधम्मं।
सज्झायभिग्गहजुयं, नमिउं च मुणिं गओ सगिहं ॥ २१ ॥
तो धम्मकम्मनिरए, सज्झायपरे सया वि सिट्ठिम्मि।
वड्डियविहवे पसरिय-पुत्तपुत्ताइसताणे ॥२२॥
बहुयाओ बहुयाओ, जहा तहा कग्गरंति अन्नुन्न।
गलियसिणेहा नव्वय-णाओ ण लहंति पुत्ता वि ॥ २३ ॥
ते कलहंते दट्ठुं, सिट्ठी भिन्नं करेइ तो ते उ।
मग्गंति मूलगेहं, तयंमि सिट्ठी पयच्छेइ ॥ २४ ॥
अह सो पयाइ जुत्तो, दविणजुयं नियघरं पि पुत्ताणं।
दाउं सयइ कहं ते, दाहिसि ता भणइ इय सिट्ठी ॥२५॥
जस्स मणआलवाले, वट्टइ जिणनाहधम्मकप्पतरू।
भवणेण धणेण परेण, वा वि का तस्स किर गणणा ॥ २६ ॥
सा पुण तं पइ जपइ, सपइ भिक्खं भमसु गहियवयं।
तह निवसेसु सुसाणे, देवउले सुन्नगेहे वा ॥ २७ ॥
स भणइ इवसु धीरा, इमं पि काइ कमेण नणु सुयणु।
दंसेमि ताव इहलो-इय पि धम्मप्पभावं ते ॥ २८ ॥
इय वुत्तु झत्ति नियमि—त्त मतिगेहमि गतु साहेइ।
सव्वं कुडुबवत्तं, तप्पुरओ मग्गइ गिहं पि ॥ २९ ॥
मंती वि भणइ मह गिह-मेगं अत्थि त्ति मुग्गडपविट्ठं।
किंतु सदोसं न कया, वि कोइ निवसेइ तं गिण्हइ ॥ ३० ॥
जइ पुण धम्मपभावे-ण पभविही वतरा न तुह किंचि।
सो तयणु सउणगंठिं, बंधिय पत्तो गिहे तम्मि ॥३१॥
निस्सीहियं करेउं, अणुजाणाविय गओ गिहस्संतो।
पडिकमिऊण य इरियं, एवं च करेइ सज्झायं ॥३२॥

तथाहि—

गयमेअज्ज महामुणि-खदगसीसाइ साहुचरियाइं।
सुमरंतो कहं कुप्पसि, इत्तियमित्ते वरे जीव ! ॥ ३३ ॥
पिच्छसु पाणविणासे, वि नेव कुप्पंति जं महासत्ता।
तुज्झ पुण हीणसत्त-स्स वयणमित्ते वि एस खमा ॥ ३४ ॥
रे जीव ! सुह दुहेसु, निमित्तमित्तं परो जियाण ति।
सकयफल भुजतो, कीस मुहा कुप्पसि परस्स ॥३५॥
हा हा मोहविमूढा, विहवे य घरे य मुच्छिया जीवा।
निहणंति पुत्तमित्तं भमंति तो चउगइभवम्मि ॥३६॥
एवं सो सज्झायं, करेइ जा जामिणीइ जामदुगं।
ता वतरेण सुणिउं, पहिट्ठचित्तेण इय भणियं ॥ ३७ ॥
मह भवजलहिम्मि निम-ज्जियस्स पोयाइयं तए साहु।
सा ह अमरो एयं, गेहं उव्वासियं जेण ॥ ३८ ॥
तो कहइ सेणपुट्ठो, स वतरो भद्द ! एयगेहस्स।
अहमासि पुरा सामी, अहंसि पुत्ता दुवे मज्झ ॥ ३९ ॥
तेसु लहु अइइट्ठो, दिन्न सव्वं पि तस्स गिहसारं।
दाऊण किंपि मए, भिन्नगिंह ठाविओ जिट्ठो ॥ ४० ॥
ता कहिउं रायउले, तेण माराविओ अह सहसा।
लहुभायरं धराविय, गेहमिणं अप्पणा गहियं ॥ ४१ ॥
लहुबंधू गुत्तीए, अओ अह इत्थ वतरो जाओ।
जिट्ठसुयविलसियमिणं, नायं मे नियविनाणेण ॥ ४२ ॥
तत्तो कुविएण मए, जिट्ठसुओ विहणिओ सपरिवारो।
अन्नो वि वसइ जो इह, रयणीइ तयं हणेमि धुवं ॥ ४३ ॥
सपइ तुह सज्झायं, सोउं बुद्धो विमुक्कवइरो य।
तं मज्झ गुरु तो तुह, सनिहाणमिणं गिहं दिन्नं ॥ ४४ ॥
निहिठाणं च कहेउं, खणेण अमरो अदसणी हुओ।
सिट्ठी वि इमं गोसे, साहइ निवमतिमाईणं ॥ ४५ ॥
तो विम्हिओ नरिंदो, तुट्ठा वरसचिवसयणपमुहजणा।
पुत्ता उवसतप्पा, जाया जाया वि धम्मपरा ॥ ४६ ॥
जियमंत रिऊसेणो, सेणो वि चिरं करेति गिहिधम्मं।
गहिऊण य पव्वज्जं, पत्ता सासयपयं कमसो ॥ ४७ ॥

श्येन सदैव स्फुटशुद्धभाव ,
स्वाध्यायनिष्ठोऽजनि निष्ठितार्थः ।
विवेकपीयूषमयूखवार्द्धौ ,
तदत्र सन्त सतत यतन्ताम् ॥ ४८ ॥

इति श्येनश्रेष्ठिकथा। ध० र० २ अधि० ३ लक्ष०।

सेणंग-सेनाङ्ग—न०। हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणे सेनाङ्गे, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ०।

सेणग-श्येनक—पुं०। पक्षिविशेषे, चं० प्र० ४ पाहु०। सू० प्र०।

सेनक—पुं०। प्रत्यन्तनगरराजस्य जितशत्रोरमात्यपुत्रे, आ० क० ४ अ०। आ० म०। कूणिकमहाराजस्य पूर्वभवजीवे, आ० क० ४ अ०। (एतत्कथा 'कूणिक' शब्दे तृतीयभागे ६२६ पृष्ठे उक्ता।)

सेणा-सेना—स्त्री०। चतुरङ्गकटकसमूहे, उत्त० ३० अ०। हस्त्यश्वरथपदातिसन्नाहखड्गकुन्तादिसमुदाये, अनु०। विशे०। बृ०। आव०। आ० म०। सम्भवनाथजिनस्य जनन्याम्, 'दो चेव सयसहस्सा, सीमाण आसि सम्भवजिनस्स। अमितवीरियजुयस्स, सेणाए जियारितणयस्स ॥ १ ॥" ति०। प्रव०। आव० स्थूलभद्रस्वामिनो भगिन्याम्, आर्यसम्भूतविजयस्यान्तेवासिन्याम्, ति०। आ० क०। आ० चू०।

सेणाकम्म-सेनाकर्मन्—न०। सेनाया सैन्यस्य कर्म-व्यापारः शत्रुसाधनलक्षणं, सेनाविषयं वा कर्म-इतिकर्त्तव्यतालक्षणं सेनाकर्म। सैन्यकर्मणि, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सेणावइ-सेनापति—पुं०। सेनाया पतिः सेनापतिः। आ० म० १ अ०। नृपतिनिरूपितचतुरङ्गसैन्यनायके,प्रश्न०१६ पद। स्था०। भ०। कल्प०। जी०। आव०। औ०। सकलानीकनायके, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार। जं०। रा०। स०। आव०। औ०। आ० म०। सूत्र०। अनु०। ज्ञा०। आ० क०। स्था०। प्रव०।

सेणावइरयण-सेनापतिरत्न—न०। सेनापतिः—सैन्यनायकः स एव रत्नम्। उत्कृष्टसेनापतौ, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

सेणावच्च-सेनापत्य—न०। सेनापतिः-सैन्यनायकस्तस्य भावः कर्म वा सेनापत्यम्। सैन्यनायकत्वे, औ०। विपा०। ज०।

सेणि-श्रेणि—स्त्री०। पङ्क्तौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ०। रा०। ज०। कुम्भकारादयोऽष्टादश प्रकृतयः श्रेणिशब्देनोच्यन्ते। ज० ३ वक्ष०। आ० म०।

सेणिय--श्रेणिक -पुं० । स्वनामख्याते राजगृहनगरराजे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । कूणिकस्य पिता श्रेणिकराजः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । आव० । उत्त० । राजगृहनगरराजस्य प्रसेनजित पुत्रे, आ० क० १ अ० । अन्त० । (श्रेणिकस्य महाराजस्य सुनन्दापेषणाद्या पत्न्य स्वस्वस्थाने दर्शिता ।) अयमुत्तरभवे महापद्मो नाम तीर्थकरो भविष्यति । आ० चू० ४ अ० । अन्त० । ध० र० । विशे० । आव० । स० । आ० म० । प्रश्न० । आ० क० । दशा० । नि० चू० । भ० । (श्रेणिकजीवो महापद्मस्तत्कथा-महापउम ' शब्दे षष्ठ भागे उक्ता ।) स्थविरस्य आर्यशान्तिश्रेणिकस्य शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । न० ।

सेणी--श्येनी--स्त्री० । परिव्राजकप्रयुक्ताया मयूरविकुर्वणात्मिकाया प्रतिमन्थिन्या श्येनविकुर्वणात्मिकाया विद्यायाम् , नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

सेण्ण--सैन्य--न० । ' पैत एत् ' ॥८।१।१४८॥ इत्यादौ वर्त्तमानस्यैत एत्वम् । सेएण । प्रा० । हस्त्यश्वरथपदातिवृषभनर्त्तकगाथकजनरूपेऽनीक, औ० ।

सेणहग--श्येनक--पुं० । पक्षिविशेष, उपा० ७ अ० । जी० ।

सेत--श्वेत--त्रि० । शुक्ल, प्रज्ञा० १७ पद ।

सेतई- श्वेतवी--स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम् , आ० म० १ अ० ।

सेधा--सेधा--स्त्री० । भुजपरिसर्पीभेदे, जी० २ प्रति० ।

सेफ- श्लेष्मन्--न० । ' श्लेष्मणि वा ' ॥८।२।५५॥ इति ष्मस्य फ । सेफा । कफजे मुखमले, प्रा० २ पाद ।

सेभण्ड--तद्भाण्ड--न० । तस्य विवक्षितस्य भाण्डे , भ० ५ श० ६ उ० ।

सेमुसी- शेमुषी--स्त्री० । बुद्धौ, आ० म० १ अ० । आचा० ।

सेय--श्रेयस्--न० । कल्याणे, भ० २ श० १ उ० । स्था० । पञ्चा० । शोभनतर, दश० २ अ० । षा० । सूत्र० । अष्ट० । आ० । चू० । अहोरात्रस्य त्रिंशन्मुहूर्तेषु द्वितीयो मुहूर्त्त श्रेयान् । ज० ७ वक्ष० । पुण्ये आत्महिते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । श्रेयस्करे , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । औ० । पथ्ये, हिते सेयमित्यत्र " स्नमदामशिरोनभ " ॥८।१।३२॥ इति सूत्रात्पुंस्त्वं न बहुलाधिकारात् । प्रा० ।

श्वेत--त्रि० । शुभ्र, धवल, औ० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य नाट्यानीकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० । दाक्षिणात्यानां कुम्भाण्डानामिन्द्र, स्था० २ ठा० ३ उ० । श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य नाट्यानीकाधिपतौ, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सेक--पुं० । सीयन्ते वा बध्यन्ते यस्मिन्नसौ सेकः । कर्दमे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सजले पङ्के, आव० ४ अ० । बृ० ।

स्वेद--पुं० । श्रमज शरीरजल, प्रव० ४० द्वार । नि० चू० । स्था० । त० । दशा० ।

सेजस्--त्रि० । सकम्पे, भ० ५ श० ७ उ० । बृ० । रा० । (सेजसामिरैजसो दण्डक 'एजणा' शब्दे तृतीयभागे गत ।)

सेयआसंठिइ--श्वेततासंस्थिति--स्त्री० । श्वेततायाः संस्थाने , च० प्र० ३ पाहु० ।

सेयई- श्वेतवी -स्त्री० । सूर्याभपूर्वभवजीवस्य प्रदेशिनो राज्ञो नगर्याम् , स्था० ८ ठा० ३ उ०

सेयकर -श्रेयस्कर--पुं० । अष्टाशीतिग्रहेषु सप्तषष्टितमे महाग्रहे, च० प्र० २० पाहु० ।

दो सेयकरा । (सू०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सेयकरअणुओग--श्रेयस्करानुयोग--पुं० । द्रव्यानुयोगभेदे , स्था० । 'सेयंकरे' त्ति । इहाप्यकाराऽलाक्षणिकस्तेन सेकार इति तदनुयोगो यथा । 'से भिक्खू वा' इत्यत्र सेशब्दोऽथार्थे , अथशब्दश्च प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्वित्यानन्तर्यार्थे , सेशब्द इति क्वचिच्चिदसावित्यर्थे , क्वचित् तस्येत्यर्थे , अथवा--सयकार इति श्रेय इत्येतस्य करणं श्रेयस्कार , श्रेयस उच्चारणमित्यर्थ , तदनुयोगो यथा- सेयं मे अहिज्जिओ अज्झयणमिं' त्यत्र सूत्रे श्रेय -अतिशयेन प्रशस्यं कल्याणमित्यर्थ , अथवा--' सेयकाले अकम्म वावि भवइ ' इत्यत्र सेयशब्दो भविष्यदर्थे । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सेयंकाल--श्रेयस्काल--पुं० । छान्दसत्वात्सेयकाल त्ति । आगामिनि काले, भ० ५ श० ५ उ० । अनु० ।

सेयंगुली--श्वेताङ्गुली- पुं० । भार्याप्रेरणा चुल्ल्या भस्मसमाकर्षणेन श्वेतकराग्रे, पिं० ।

सेयंबर--श्वेताम्बर--न० । श्वेतवस्त्रे , श्वेतमम्बरं यस्येति गच्छवासिनि श्वेतवस्त्रपरिधानकर्त्तरि निर्ग्रन्थसाधौ, पुं० । ' सेयंबरो य आसं-बरो य बुद्धो य अन्नो य । समभावभावियप्पा, लहइ य मुक्खं न संदेहो ॥ " नि० चू० ।

निर्ग्रन्थसाधूनां श्वेतवस्त्रमेव, अन्यथा करणे प्रायश्चित्तमुक्तं निशीथसूत्र चतुर्दश उद्देशके तथा च तत्सूत्रम्--

जे भिक्खू नवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु तेल्लेण वा घएण णवणीएण वा वसाए वा मंखेज्ज वा भिलिंगेज्ज वा मंख-(मक्ख) तं वा भिलिगतं वा साइज्जइ ॥ १२ ॥ एवं लोद्धेण वा कक्केण वा वन्नेण वा चुण्णेण वा उल्लोलेज्ज वा उव्वोलेज्ज वा उल्लोलंत वा उव्वोलंत वा साइज्जइ । १३ । एव सीतोदगवियडेण वा उसिणो० साइज्जइ ॥ १४ ॥ नि० चू० १४ उ० ।

आचाराङ्गेऽपि--

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाएज्जा, अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं धारेज्जा नो धोएज्जा नो रएज्जा नो धोतरत्ताइं वत्थाइं धारेज्जा ।

टीकाकारेणापि--

स भिक्षुर्यथैषणीयान्यपरिकर्माणि वस्त्राणि याचेत । यथापरिगृहीतानि च धारयेन्न तत्र किञ्चित्कुर्यादिति दर्शयति । तद्यथा--न तद्वस्त्रं गृहीतं सत्प्रक्षालयेत् , नापि रञ्जयेत् । तथा नापि बाकुशिकतया धौतरक्तानि धारयेत् तथाभूतानि न गृह्णीयादित्यर्थः । तथाभूतोऽधौतरक्तवस्त्रधारी च ग्रामान्तरे गच्छन् ' अपलियञ्चमाणे ' त्ति अगोपयन् सुखेनैव

गच्छेत् । यतोऽसाववमचेलिकों द्वि मात्रवस्त्रधारीत्येतस्य भिक्षोर्वस्त्रधारिणः सामग्र्यं सम्पूर्णो भिक्षुभावः तदेवंभूतवस्त्रधारणमिति । एतच्च सूत्रं जिनकल्पिकोद्देशेन द्रष्टव्यं वस्त्रधारित्वविशेषणात् । एवं गच्छान्तर्गतेऽपि चाऽविरुद्धम् । आचा० २ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

(इतीह मूलटीकाकाराभ्यां सुस्पष्टमेव वसनरञ्जनधावनयोर्निषेधो विहितः । अत्र वस्त्रधारित्वविशेषणादिदं सूत्रं जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकोद्देशविषयकमिति द्रष्टव्यम् ।)

अन्यदपि आचाराङ्गे—

जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिउसिते पायचउत्थेहिं तस्स णं णो एवं भवति । चउत्थं वत्थं जाइस्सामि त्ति अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाएज्जा, अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं धारेज्जा णो धोएज्जा णो रएज्जा, णो धोतरत्ताइं वत्थाइं धारेज्जा । अपलिउंचमाणे गामंतरेसु ओमचेलिए । एतं खु वत्थधारिस्स सामग्गियं ।

टीकायामपि—

'णो धोवेज्जा' नो धावेत्-प्रासुकोदकेनापि न प्रक्षालयेत् । गच्छवासिनो ह्यप्राप्तवर्षादौ ग्लानावस्थायां वा प्रासुकोदकेन यतनया धावनमनुज्ञातं नतु जिनकल्पिकस्येति । तथाहि—नच धौतरक्तानि वस्त्राणि धारयेत् पूर्वं धौतानि पश्चाद्रक्तानि । तथा ग्रामान्तरेषु गच्छन् वस्त्राण्यगोपयन् व्रजेत् । एतदुक्तं भवति-तथाभूतान्यसावन्तप्रान्तानि बिभर्ति यानि गोपनीयानि न भवन्ति । तदेवमसाववमचेलिकः । अवमं च तत् चेलं च अवमचेलम्, प्रमाणतः परिमाणतो मूल्यतश्च । तद्यथाऽस्यास्त्यसाववमचेलिक इति । एतत्पूर्वोक्तस्तुरवधारणे । एतदेव वस्त्रधारिणः सामग्र्यं भवति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

(इति मूलमनुसरता टीकाकारेण वस्त्ररञ्जनं प्रतिषिध्यते । किं बहुना अतथाभूतवस्त्राणामगोपनमिति वदता सूत्रकारेण तदेव व्याचक्षाणेन शीलाङ्काचार्येण च रञ्जितवस्त्राणां गोपनीयत्वप्रतिपादनाद्धारणस्यानिहयत्वमिति स्फुटमेव व्यज्यते । इति प्रतिषिद्धरञ्जितवसनधारणस्पृहया प्रधानतमसूत्रमप्युत्थापयतो रञ्जितवसनधारिणो निह्नवेभ्यः किमतिरेकः स्यादिति सूक्ष्मदृशः सुधियो विभावयन्तु ।)

सूत्रकृताङ्गे नवमाध्ययनेऽपि—

धोअणं रयणं चेव, वत्थीकम्मविरेयणं ।
वमणंजणपलीमंथ, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १२ ॥

टीकायामपि—

'धोयणं' मित्यादि । धावनं-प्रक्षालनं हस्तपादवस्त्रादे रञ्जनमपि तस्यैव । चकारः समुच्चयार्थः । एवकारोऽवधारणे । तथा वस्तिकर्म-अनुवासनारूपम्, तथा विरेचनम्-निरूहात्मकमधोविरेको वा, वमनमूर्ध्वविरेकः, तथा अञ्जनं नयनयोरित्येवमादिकमन्यदपि शरीरसंस्कारादिकं यत्संयमपलिमन्थकारि संयमोपघातरूपं तदेव तद्विद्वान् स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाय प्रत्याचक्षीत । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

(एवं च वस्त्राञ्जनस्य संयमोपघातरूपतया वर्णनात्तत्करणे संयमापघात एव संपद्यते ।)

अन्यदपि सूत्रकृताङ्गे सप्तमाध्ययने—

जे धम्मलद्धं विणिहाय भुंजे,
वियडेण साहट्टु य जे सिणाइं ।
जे धोवई लूसयई य वत्थं,
अहाहु से णागणियस्स दूरे ॥२१॥

(इत्यत्र प्रासुकोदकेनापि क्षारं (साबुन) दिना वस्त्रधावनं साधूनां कुशीलत्वं टीकाकारेण भणितमिति स्वच्छन्दं तदाचरन्तः कुशीलाः शुद्धजैनधर्मप्रतिकूला एवेत्यलं बहुना ।)

गच्छाचारप्रकीर्णकेऽपि—

जत्थ य वारडियाणं, तत्तडियाणं च तह य परिभोगो ।
मुत्तुं सुक्किलवत्थं, का मेरा तत्थ गच्छम्मि ॥८६॥

तत्रैव टीकायामपि—

यत्र गच्छे 'वारडियाण' ति' रक्तवस्त्राणाम् 'तत्तडियाण' ति नीलपीतादिरञ्जितवस्त्राणां च परिभोगः क्रियते । किं कृत्वेत्याह । मुक्त्वा-परित्यज्य, किम् ? शुक्लवस्त्र—यतियोग्याम्बरमित्यर्थः । तत्र 'का मेर त्ति' का मर्यादा, न काचिदपीत्यर्थः ।

अन्यदपि तत्रैव—

गणि ! गोतम ! जा अज्जा, उचिअं सेयवत्थं विवज्जिउं ।
सेवए चित्तरूवाणि, न सा अज्जा विआहिआ ॥११२॥

टीका—

हे गणिन् ! गौतम ! या आर्या उचितं श्वेतवस्त्रं विवर्ज्य चित्ररूपाणि—विविधवर्णानि विविधचित्राणि वा वस्त्राणि सेवते, उपलक्षणत्वात्पात्रदण्डाद्यपि चित्ररूपं सेवते सा आर्या न व्याहृता-न कथितेति विषमाक्षरति गाथाच्छन्दः । ग० ।

स्थानाङ्गवृत्तावपि—

सरीरं उवगरणे वा, वत्थोसियत्त दुहा समक्खायं ।
सुक्किलवत्थाणि धरे, दसे सव्वं सरीरम्मि ॥ ४ ॥

इति श्वेतवस्त्राणामेव धारणं सर्वथाऽनुज्ञाप्यते । इति पुनः सूत्रपाठमप्रमाणीकृत्य पीतपटं परिदधतः श्वेताम्बरविरोधिनो जैनमार्गानुयायिनो विचारयन्तु सूत्रार्थतात्पर्यम्, त्यजन्तु स्वकीयाज्ञानताम्, स्वीकुर्वन्तु श्वेताम्बरत्वम् ।)

साधूनां सदचेलकत्वं तथा चोक्तं बृहत्कल्पे—

दुविहो होति अचेला, सता चेलो असतचेलो य ।
तित्थगरऽसतचेला, सता चेला भवे सेसा ॥ २८६ ॥

अन्यदपि-सति चेले अचेलकत्वम् आगमे लोके च रूढत्वात् ।

सदसंतचेलगोऽचेलगो य जं लोगसमयसंसिद्धो ।
तेणाचेला मुणिओ, संतेहि जिणा असंतेहिं ॥२६०॥

किंच—

परिसुद्धजुण्णकुत्थी, जं थोवा निययभोगभोगेहिं ।
मुणिणो मुच्छारहिया, संतेहि अचेलया होंति ॥२६१॥

निरुवहयलिंगभेदे, गुरुगा कप्पंति कारणज्जाए।
गेलन्नलोयरोगे, सरीरवेतावडियमादी ॥ २६२ ॥

टीका—निरुपहतो नाम नीरोगस्तस्य लिङ्गभेदं कुर्वतश्चतुर्गुरुका। अथवा-निरुपहत नाम यथाजातलिङ्ग तस्य भेदं चतुर्गुरु। बृ०(व्याख्या 'अचेलग'शब्द १भाग १८८ पृष्ठे उक्ता।)

पुनरपि तदेवाह—

जे भिक्खू वण्णमंतं विवण्णं करेइ करंतं वा साइज्जइ ।१०। जे भिक्खू विवण्णं वण्णमंतं करेइ करंतं वा साइज्जइ । ११ । जे भिक्खू णवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु तेल्लेण वा घएण वा वसाए वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिंगेज्ज वा मखतं वा भिलिंगतं वा साइज्जइ ।१२। जे भिक्खू णवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु लोद्धेण वा कक्केण वा एहाणेन वा चुण्णेण वा उल्लोलेज्ज वा उव्वलेज्ज वा उल्लोलतं वा उव्वलतं वा साइज्जइ । १३ । जे भिक्खू णवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु सीओदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेज्ज वा पधोएज्ज वा उच्छोलतं वा पधोयंत वा साइज्जइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खू णवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु बहुदिवसिएण तेल्लेण वा घएण वा वसाए वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिंगेज्ज वा मखत वा भिलिंगतं वा साइज्जइ ।१५,१६,१७। जेभिक्खू णवए मे वत्थे लद्धे त्ति कट्टु बहुदिवासिएण लोद्धेण वा कक्केण वा पउमेण वा पउमचुण्णेण वा वण्णेण वा उल्लोलेज्ज वा उव्वट्टेज्ज वा उल्लोलंतं वा उव्वट्टंत वा साइज्जइ ॥ १८ ॥ नि० चू० १४ उ०।

(पुनरपि निशीथचूर्णौ अष्टादश उद्देशे चतुर्दशोद्देशकवत् पात्रादिग्रहणविधिरित्युक्तम्।)

"जो वत्थं किणति किणावेति कीयमाहु दिज्जमाणं पडिगाहेति"

इत्यादि सुत्ताणि पणुवीस उच्चारेयव्वाणि ०जाव सम्मत्तो उद्देसगो। एतेसिं अत्थो चोद्दसमे जहा, चोद्दसमे पादं भणितं तहा अट्ठारसमे वत्थं भाणियव्वं। नि० चू० १८ उ०। (इति तत्र 'पात्र' पदस्थाने वस्त्रपदोच्चारणपुरस्सरं सकलं सूत्रं पठितव्यम्, ततश्च पात्ररञ्जननिषेधाद् वस्त्ररञ्जननिषेध' प्रतिफलति।)

पुनरपि तदेवाह—

अचेलगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो।
देसिओ वद्धमाणेण, पासेण य महायसा ॥ २६ ॥
एककज्जपवन्नाणं, विसेसे किं नु कारणं।
लिंगे दुविहे मेहावी, कहं विप्पच्चओ न ते ॥ ३० ॥

लक्ष्मीवल्लभ्यामपि—

वर्धमानेन-चतुर्विंशतितमतीर्थकरेण यो धर्मोऽचेलक, प्रमाणोपेतजीर्णप्रायधवलवस्त्रधारणात्मक साध्वाचारो निर्दिष्ट। च-पुन पार्श्वजिनेन महायशसा त्रयोविंशतितमतीर्थकरेण योऽयं धर्म सान्तरुत्तर-पञ्चवर्ण बहुमूल्यप्रमाणरहितवस्त्रधारणात्मक साध्वाचार प्रदर्शित, हे मेधाविन्! एककार्यप्रतिपन्नयो श्रीवीरपार्श्वयोविशेषे भेदे-किं कारणं-को हेतु? । हे गौतम! द्विविधे लिङ्गे-द्विप्रकारके साधुवेष 'ते'-तव कथं किं विप्रत्यया न उत्पद्यते-कथं संदेहा न जायते। उभौ अपि तीर्थंकरौ मोक्षसाधकौ कथं ताभ्यां वेषभेद प्रकाशित, इति कथं तवायं संशयो न भवति। उत्त० २३ अ०। (इत्युपक्रम्य महावीरसमयादनन्तरं साधूनां श्वेतवस्त्रधारणमेवोचितमिति अचेलकपदेन सूचयता ग्रन्थकारेण तदेव व्याख्यानेन टीकाकारेण च स्थिरीकृतम्।)

आवश्यकवृत्तावपि—

अचेलकश्चोत्तराध्ययन अविद्यमानचेलक कुत्सितचेलको वा यो धर्मो वर्द्धमानेन दर्शित इत्यपञ्चन। तथा 'जो इमो त्ति' पूर्ववत्। यश्चाय सान्तराणि वर्धमानस्वामिसत्कयतिवस्त्रापेक्षया कस्यचित्कदाचिन्मानवर्णविशेषत सविशेषाणि, उत्तराणि च महाधनमूल्यतया प्रधानानि प्रक्रमाद्वस्त्राणि यस्मिन्नसौ सान्तरुत्तरो धर्म प्ररूपित। (इत्यादिना स्फुटीकृतमेतन्महावीरदेशनाप्रवृत्तानां साधूनां श्वेतमानोपेतवस्त्रधारणमेवोचितमिति दिक्।) आव०।

भगवतीसूत्रेऽपि—

लिंगंतरेहिं। भ०।

तद्वृत्तावपि-

लिङ्गं साधुवेषस्तत्र च यदि मध्यमजिनैर्यथालब्धवस्त्ररूपं लिङ्ग-साधूनामुपदिष्टं तदा किमिति प्रथमचरमजिनाभ्यां सप्रमाणधवलवसनरूपं तदेवोक्तं सर्वज्ञानामविरोधिवचनत्वादिति? प्रश्न ऋजुजडवक्रजडऋजुप्रज्ञशिष्यानाश्रित्य भगवता तस्योपदेशस्तथैव तेषामुपकारसंभवादिति। भ०।

कल्पसूत्रेऽपि किरणावलीवृत्तौ-

अचेलककल्पाधिकारे वीरजिनसाधूनां श्वेतमानाद्युपेतवस्त्रधारित्वेनाचेलकत्वमित्याद्युक्तम्। पुनस्तत्रैव श्रीऋषभवीरतीर्थयतीनां च सर्वेषामपि श्वेतमानोपेतजीर्णप्रायवस्त्रधारित्वेनाचेलकत्वमेव।

कल्पकिरणावलीवृत्ते प्रशस्तौ—

तेषा पट्टे सम्प्रति, विजयन्ते हीरविजयसूरीशा।
ये श्वेताम्बरयतिनां, सर्वेषामाधिपत्यभृत ॥ ६॥
इति जैनसाधूनां श्वेतवस्त्रमेवोपयुज्यते।

विनयविजयकृतकल्पसुबोधिकायामपि—

प्रथमकल्पे श्वेतमानोपेतवस्त्रधारित्वेन साधूनामचेलकत्वमर्पाति। तथा हेमविमलसूरिकृतटव्वा-उपरपण्डितोपाध्यायकृतकल्पसूत्रटव्वा-बालावबोधप्रमुखेषु बहुषु ग्रन्थेषु सर्वत्राचेलकस्य श्वेतमानोपेतवस्त्रधारित्वमिति स्थिरीकृतम्।

विवेकविलासेऽपि अष्टमोल्लासे—

रजोहरणधारिणो भैक्ष्य—भुजो लुञ्चितमूर्धजा।
श्वेताम्बरा, क्षमाशीला, नि सङ्गा जैनसाधव। १।

सम्बोधसत्तरीग्रन्थेऽपि—

"सेयंबरो य आसंबरो य बुद्धो य अहव अन्नो वा", इत्यादि

१—पुस्तकान्तरे 'पडिग्गहे' इति।

अनुयोगद्वारसूत्रेऽपि—

पोंडुपाउरणा । अनु० ।

आवश्यकनिर्युक्तौ च-

सुक्कबरा य समणा, निरंबरा मज्झ धाउरत्ताइं ।
हुतु अ मे वत्थाइं, अरिहोऽम्हि कमायकलुममई ॥४७॥

वृत्तावपि—

शुक्लान्यम्बराणि येषा ते शुक्लाम्बरा. शुक्लाम्बराश्च श्रमणा । तथा निर्गतमम्बर येभ्यस्त निरम्बरा-जिनकल्पिकादय । 'मज्झि' त्ति मम च एत श्रमणा । एतेन तत्कालोत्पन्नतापसश्रमणव्युदास , धातुरक्तानि भवन्तु मम वस्त्राणि किमिति यहोऽस्मि—योग्योऽस्मि तथामेव, कषायै कलुषा मतिर्यस्य सोऽह कषायकलुषमतिरिति गाथाक्षरार्थ । आव० ।

कल्पकिरणावल्यामपि मरीचिभवप्रकरणे—

तथा शुक्लाम्बरा श्रमणा निरम्बराश्च जिनकल्पिकादय कषायाकलुषितमतयो यतय नाहमेवमतो मे कषायकलुषितस्य धातुरक्तानि वस्त्राणि भवन्तु । कल्प० ।

सेयंबिया-श्वेताम्बिका-स्त्री० । केकयजनपदार्धराजधान्याम्, प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । उत्त० । कल्प० । आ० चू० । आ० म०, रा० । आ० क० । प्रव० ।

सेयंस- श्रेयस्--त्रि० । अतिशयेन प्रशस्ये, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

श्रेयांस-पु० । बाहुबलिसुतसोमप्रभसुते,कल्प०१अधि०७क्षण । भगवत्प्रतिमादर्शनेन अस्य सामायिकलाभ । आव०४ अ० ।

सेयंसा-श्रेयांसा-स्त्री० । विदिशि रुचकनिवासिन्या तृतीया या विद्युत्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

सेयकंठ-श्वेतकण्ठ-पु० । भूतानन्दनागकुमारेन्द्रस्य महिषानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सेयकणवीर--श्वेतकणवीर--पु० । श्वेतवर्णपुष्प कणवीरे, रा० ।

सेयचंदण--श्वेतचन्दन- न० । श्रीखण्डे, प्रश्न० ५ सव० द्वार ।

सेयण-स्वेदन-न० । सप्तधान्यादिभि स्वेदोत्पादने, आ० १ श्रु० १२ अ० ।

सेयणग--सेचनक--पु० । चम्पाया कूणिकस्य महाराजस्य स्वनामख्याते गन्धहस्तिनि, भ० ७ श० ६ उ० । नि० । आव० ।
'सेयणगस्स का उप्पत्ती ?, एगत्थ वण हत्थिजूहं परिवसइ, तम्मि जूहे एगो हत्थी जाए जाए हत्थिचेल्लए मारेइ, एगा गुव्विणी हत्थिणिगा, सा य ओसरित्ता एक्कलिया चरइ, अण्णया कयाइ तणपिंडिय सीसे काऊण तावसासम गया, तेसिं तावसाण पाएसु पडिया,तेहिं णाय सरणागया वराई । अण्णया तत्थ चरती वियाया पुत्त, हत्थिजूहेण सम चरती छिद्देण आगतूण थण देइ, एव सवड्ढइ, तत्थ तावसपुत्ता पुप्फजाईओ सिंचति, सो वि सोंडाए पाणिय नेऊण सिंचइ ताहे नाम कय सेयणओ त्ति, सवड्ढिओ मयगलो जाओ,ताहे तेण जूहवई मारिओ, अप्पणा जूह पडिवण्णो, अण्णया तेहिं तावसेहिं राया गामं दाहिति त्ति मोयगेहिं लोभित्ता रायगिह नीओ, णयर पवेसेत्ता बद्धो सालाए, अण्णया कुलवती तेण चेव पुव्वब्भासेण ढुक्को किं पुत्ता ! सेयणग ! ओच्छुग च से पणामेइ , तेण सो मारिओ , अण्णे भणति—जूहवइत्तणे ठिएणं मा अण्णावि वियाति त्ति ते तावसउडया भग्गा तेहिं तावसेहिं रुट्ठेहिं सेणियस्स रण्णो कहिय, ताहे सेणिएण गहिओ, एसा सेयणगस्स उप्पत्ती । पुव्वभवो तस्स—एगो धिज्जाइओ जन्न जयइ, तस्स दासो तेण जन्नवाडे ठविओ,सो भणइ— जइ सेस मम देहि तो ठामि इयरहा ण, एव होउ त्ति सो वि ठिओ, सेस साहूण देइ, देवाउय निबद्ध देवलोगाओ चुओ सेणियस्स पुत्तो नंदिसेणो जाओ,धिज्जाइओऽवि ससार हिंडित्ता सेयणगो जाओ। जाहे किर नंदिसेणो विलग्गइ ताहे ओहयमणसकप्पो भवइ, विमणो होइ, ओहिणा जाणइ, सामी पुच्छिओ, एयं सव्व कहेइ, एस सेयणगस्स पुव्वभवो । " आव० ४ अ० ।

सेयणवह-सेचनपथ-पु० । सिक्तमार्गे,आचा० २ श्रु० २ चू० ।

सेयपड-श्वेतपट-पु० । श्वेताम्बरे जैन, नि० चू० ३ उ० ।

सेयप्पभ-श्वेतप्रभ-त्रि० । श्वेता—उज्ज्वला श्रेया वा आश्रयणयोग्या प्रभा कान्तिर्यस्य स तथा । उज्ज्वलकान्तौ,कल्प० १ अधि० ३ क्षण । रत्ना० ।

सेयबन्धुजीव-श्वेतबन्धुजीव-पु० । श्वेतवर्णपुष्पे वनस्पतिभेद, रा० ।

सेयभद्द-श्वेतभद्र-पु० । यक्षभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सेयमलपुच्चड-श्वेतमलपुच्चट-न० । दुर्गन्धिस्वेदमलच्चिगच्चिगायमाने शरीरे, त० ।

सेयमाल-श्वेतमाल--पु० । सुषमसुषमाभाविनि कल्पवृक्षभेदे, ज० २ वक्ष० ।

सेयविया-श्वेतविका-स्त्री० । केकयजनपदस्य स्वनामख्यातायां प्रधाननगर्याम्, विशे० ।

सेयसच्चपरक्कम-श्रेयःसत्यपराक्रम--पुं० । श्रेयसि अतिप्रशस्ये सत्ये सयमे पराक्रम सामर्थ्यं,यस्यासौ श्रेय सत्यपराक्रम । सयते, उत्त० १८ अ० ।

सेयसरिसव-श्वेतसर्षप-पु० । श्वेतवर्णे सर्षपभेदे, चत्वारि समधुरतृणफलान्येक श्वेत सर्षप । सुवर्णमानभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

सेयापीय-श्वेतापीत-त्रि० । रजतसुवर्णमये श्वेतपीतवर्णे, भ० ६ श० ३४ उ० । विपा० ।

सेयावंग--श्वेतापाङ्ग-त्रि० । सितनेत्रप्रान्ते,आ० १ श्रु० ३ अ० ।

सेयावन्न-स्वेदापन्न-त्रि० । जातस्वेदे, आ० १ श्रु० ३ अ० ।

सेयाल-एष्यत्काल-पु० । ग्रहणोत्तरकाले, भ० १ श० १ उ० ।

सेयासेय--श्वेताश्वेत--न० । कनकपुरनगरे स्वनामख्याते उद्याने, विपा० २ श्रु० ६ अ० । (अस्य वक्तव्यता 'धणवइ' शब्दे चतुर्थभागे गता ।)

सेयाऽसोग-श्वेताशोक-पुं० । श्वेतवर्णपुष्पे वृक्षविशेषे, रा० ।

सेर-स्मेर-त्रि० । अधो म-न-याम् ॥८।२।७८॥ मनयां संयुक्तस्य अधोवर्तमानस्य लुग् भवति । इति मस्य लुक् । स्मिते, प्रा० २ पाद ।

सेरडी-सेरटी-स्त्री० । भुजसर्पिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।

सेरपयारि-स्वैरप्रचारिन्-पु० । स्वच्छन्दविहारिणि, आ० १ श्रु० १८ अ० ।

सेरिणी-स्वैरिणी-स्त्री० । स्वच्छाचारिण्या नर्त्तक्याम् , आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

सेरियय-सेरितक-पु० । गुल्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सेरी-सेरी-स्त्री० । दशीवचनमेतत् , यन्त्रमय्या नर्तक्याम् , व्य० २ उ० ।

सेरीस-सेरीश-पु० । स्वनामख्याते नगरे, यत्र देवेन्द्रसूरि कायोत्सर्गमकार्षीत् । व्य० २ उ० ।

सेल-शैल-पु० । शिलायाः विकारः शैलः । स्था० ३ ठा० ३ उ० । श्लक्ष्णरूपे पाषाणे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । विशे० । शिखरहीनपर्वते, प्रज्ञा० २ पद । मुण्डपर्वते, भ० ५ श० १ उ० । आ० क० । प्रश्न० । हिमवदादिपर्वतेषु स० । विशे० । न० । कृष्णवासुदेवसमकालिके नन्दिपुरराजे, ज्ञा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० । पर्वतगृहे, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

सेलग-शैलक-पु० । अश्वरूपधारके स्वनामख्याते यक्षे, रत्नद्वीपदेवताक्षुभितमाकन्दीदारकरक्षको हि स । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । ध० र० । स्वनामख्याते शैलकपुरराज, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । ('थावच्चापुत्त' शब्दे चतुर्थभाग २३६८ पृष्ठे कथा ।) तद्वक्तव्यताप्रतिपादके पञ्चमे ज्ञाताध्ययने च । आव० १ अ० । स्था० । ज्ञा० ।

सेलगराय-शैलकराज-पु० । नेमिनाथशिष्यस्यान्तिके श्रमणोपासकधर्मप्रतिपन्ने शैलकपुरराजे ग० १ अधि० । पञ्चा० ।

सेलगिह-शैलगृह-न० । पर्वतमुत्कीर्यकृते गृहे, भ० २ श० ८ उ० ।

सेलगुहा-शैलगुहा-स्त्री० । गिरिकन्दरायाम् , शैलगुहाया तपस्यन्त महातपस्विन पश्यतु । द्वा० २३ अष्ट० ।

सेलगोलय-शैलगोलक-पु० । वृत्ते पाषाणगोलके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सेलघर-शैलगृह-न० । पर्वतमुत्कीर्यकृते गृहे, स्था० ५ ठा० १ उ० । कल्प० ।

सेलपाय-शैलपात्र-न० । पाषाणपात्रे, आचा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० १ उ० ।

सेलपुर-शैलपुर-न० । स्वनामख्याते, नगरभेदे, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

सेलयपुर-शैलकपुर-न० । शैलकराजस्याधिवासभूते नगरे, ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

सेलयय-शैलकज-पु० । वत्सगोत्रान्तर्गतगोत्रविशेषप्रवर्तके ऋषौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

सेलवाल-शैलपाल-पुं० । धरणभूतानन्दयोर्नागकुमारेन्द्रयोर्लोकपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । कालोदाख्याद्विष्वन्यतमे यूथिके, भ० ७ श० १० उ० ।

सेलवियारि-शैलविचारिन्-पु० । ऋषभदेवपुत्राणामेकाशीतितमे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

सेलसंकड-शैलसंकट-पु० । पर्वते सकीर्णे, स० १५६ सम० ।

सेलसुआ-शैलसुता-स्त्री० । पार्वत्याम् , को० ।

सेला-शैला-स्त्री० । सप्तमाना नरकपृथिवीनां मध्ये तृतीयस्या नरकपृथिव्याम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० । भुजसर्पिणीभेदे, जी० २ प्रति० ।

सेलियघर-शैलिकगृह-न० । पाषाणेष्टकादिभिः कृते गृहे, व्य० ४ उ० ।

सेलु-शैलु-पु० । श्लेष्मान्तके कफे, प्रज्ञा० १ पद ।

सेलूस-शैलूष-पु० । स्वनामख्याते अन्यथावादिनि नटे, शैलूषा इवान्यथावादिनोऽन्यथाकारिण । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

सेलेस-शैलेश-पु० । मेरौ, विशे० । स्था० । आ० चू० ।

सेलेसिपडिवन्नग-शैलेशीप्रतिपन्नक-पु० । अयोग्यावस्थां प्राप्ते, प्रज्ञा० २२ पद ।

सेलेसिसत्तागा-शैलेशीसत्ताका-स्त्री० । शैलेशी-अयोग्यावस्था तस्या सत्ता यासां प्रकृतीनां ता शैलेशीसत्ताका । तथाविधासु कर्मप्रकृतिषु, क० प्र० १० प्रक० । ताश्च द्विधा तद्यथा-उदयवत्य , अनुदयवत्यश्च । तत्रोदयवत्यो मनुष्यगतिमनुष्यायु पञ्चेन्द्रियजातित्रससुभगादेयपर्याप्तबादरयशःकीर्त्तितीर्थकरोच्चैर्गोत्रसातासातान्यतरवेदनीयरूपा द्वादश तासां प्रकृतीनां तेनायोगिकालेन तुल्यानि स्पर्द्धकानि एकैकेनाधिकानि भवन्ति । क० प्र० १० प्रक० ।

सेलेसी-शैलेशी-स्त्री० । शैलेश इव मेरोरिव स्थिरता शैलेशी । दर्श० ४ तत्त्व । चतुर्दशगुणस्थानस्थायित्वे , उत्त० २९ अ० । विशे० । आचा० । कर्म० । औ० । आ० म० । आ० चू० । ('अकम्मया' शब्दे प्रथमभागे एतत्फलमुक्तम् ।)

शैलेशीशब्दव्युत्पत्तिमाह—

सेलेसो किल मेरू, सेलेसी होइ जा य तदचलया ।
होउं व असेलेसो, सेलेसी होइ थिरयाए ॥ ३०६५ ॥
अहवा सेलु व्व इसी, सेलेसी होइ सोऽतिथिरयाए ।
से व असेलेसी होइ, सेलेसी हो अलोवाओ ॥३०६६॥
सील व समाहाणं, निच्छयओ सव्वसंवरो सो य ।
तस्सेसो सीलेसो, सेलेसी होइ तदवत्था ॥ ३०६७ ॥

शैलेशो—मेरुस्तस्येवाऽचलता-स्थिरताऽस्यामवस्थायां सा शैलेशी । अथवा—अशैलेश शैलेश इव स्थिरतया भवति शैलेशीभवति, 'भवति' इत्यध्याहार । अथवा-प्राकृतसज्ञामाश्रित्य स्थिरतया 'सेलु व्व इसी महरिसी' तस्यसम्बन्धिनी स्थिरतावस्थाऽप्युपचारत शैलेशी । अथवा-प्राकृतत्वादेव "से भिक्खू वा भिक्खुणी वा" इत्यादिन्यायेन 'से त्ति सो महरिसी' अलेश्यो-लेश्यारहितो भवति यस्यामवस्थायां सा शैलेशी, अकारलोपादिति । अथवा—शील समाधान, तच्च निश्चयतः प्रकर्षप्राप्तसमाधानरूपत्वात् सर्वसंवर, ततस्तस्य सर्वसंवररूपस्य शीलस्येश शीलेशस्तस्येयमवस्था शैलेशीति । विशे० ।

सेलेसीकरण-शैलेशीकरण-न० । शैलेशो मेरुस्तस्येव स्थिरता साऽयावस्था शैलेशी । यद्वा-सर्वसंवर शील तस्य य ईश शीलेश तस्येय योगनिरोधावस्था शैलेशी तस्या करणम् । पूर्वविरचितशैलेशीसमयसमानगुणश्रेणीकस्य वेदनीयनामगोत्राख्याघातिकर्मत्रितयस्यासंख्येयगुणया श्रेण्या आयु शेषस्य तु यथास्वरूपस्थितया श्रेण्या निर्जरणे, कर्म० २ कर्म० । प्रव० ।

सेलेसीमद्धा-शैलेश्यद्धा-स्त्री० । शैलेशीकाले, औ० ।

सेलोदाइ-शैलोदायिन्-पु० । राजगृहनगरस्य शिलापट्टकस्यादूरे सामन्तपरिवास्यन्ययूथिकभेदे भ० ७ श० १० उ० ।

सेलोवट्ठाण-शैलोपस्थान-न० । पाषाणमण्डपे, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

सेलोवट्ठाणकम्मंत-शैलोपस्थानकर्मान्त-न० । स्थानविशेषे, यत्र पाषाणपरिकर्म क्रियते । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।

सेलोवट्ठाणघर-शैलोपस्थानगृह-न० । पाषाणमण्डपे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सेल्ल-शल्य-न० । बालमये झुसिरे, सेल्लं बालमय झुसिरं त खार बुज्जति किं खारो लजाओ न वि तत्थ असंकिलिट्ठ कम्म भणिय । नि० चू० १ उ० ।

सेल्लग-शल्यक-पु० । भुजपरिसर्पजन्तुभेदे, यच्चर्मकर्त्तलकैरक्षरत्नका विधीयन्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सेव-शैव-त्रि० । शिवो भक्तिरस्येति । पाशुपते, 'शैवो द्वादशवर्षाणि, व्रत कृत्वा तत परम् । यद्यसक्तस्त्यजेद्वापि, योग कृत्वा व्रतेश्वरे ॥ १ ॥' विशे० । आचा० । आ० म० । शैवीदीक्षात एव मोक्ष इत्येव व्यवस्थिता । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (एतद्वक्तव्यता 'कडवाइ' शब्दे तृतीयभागे २०५ पृष्ठे उक्ता ।) शिवनिर्मिते व्याकरणभेदे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

सेवग-सेवक-त्रि० । भजके , प्रश्न० २ आश्र० ४ द्वार । अनुष्ठानरते , पञ्चा० १२ विव० । कारके, नि० चू० १ उ० । चोरभट्टके , बृ० ३ उ० । सेवकोऽशेषकर्ममोचनाय पारगो भवति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

सेवण-सेवन-न० । पर्युपासने, उत्त० ३५ अ० । भजने, स्था० ४ ठा० २ उ० । प्रव० । आव० ।

सेवणा-सेवना-स्त्री० । भजनायाम्, विशे० । सूत्र० । आश्रयणे, पञ्चा० १६ विव० । उपभोगे , आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । विराधौ, नि० चू० १ उ० ।

सेवणाहिगार-सेवनाधिकार-पुं० । सेवनाया चौर्यादिसेवनायामधिकारो नियोग सेवनाधिकार । गौणमैथुन, अब्रह्मप्रवृत्तो हि चौर्याद्यनर्थसेवास्वधिकृतो भवति , आह च-' सर्वेऽनर्था विधीयन्ते, नरैरर्थैकलालसै. । अर्थस्तु प्रार्थ्यते प्राय , प्रेयसीप्रेमकामिभि ॥ १ ॥' प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सेवमाण-सेवमान-त्रि० । कुर्वाणे, उत्त० १२ अ० । सूत्र० ।

सेवा-सेवा-स्त्री० । पर्युपासनायाम्, अभ्युत्थानदण्डग्रहणानदानादौ , नि० चू० १ उ० । शक्रस्य देवेन्द्रस्याष्टास्वग्रमहिषीषु द्वितीयायामग्रमहिष्याम् , भ० १० श० ५ उ० ।

सेवाल-शैवाल-न० । तन्त्वाकारे जलरुहभेदे, प्रसिद्ध चैतत् जले भवति । प्रज्ञा० १ पद । शैवाल जलोपरि मलरूपम् । आचा० १ श्रु० २ अ० । आ० म० । अष्टापदपर्वतस्य द्वितीयमेखलाया पञ्चशतीतापसयूथाधिपतौ गौतमप्रव्राजिते तापसे, उत्त० १० अ० । पङ्क्.दे० ना० ८ वर्ग ४३ गाथा ।

सेवालोदाइ-शैवालोदायिन्-पु० । कालोदाय्यादिषु अन्ययूथिकष्वन्यतमे यूथिके , भ० ७ श० १० उ० ।

सेविय-सेवित-त्रि० । जुष्टे, क्षिप्ते च । स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रश्न० ।

सेवियव्व-सेवितव्य-त्रि० । सेवनीये, उत्त० ३२ अ० ।

सेस-शेष-त्रि० । उक्तादन्यस्मिन् , पञ्चा० १६ विव० । प्रज्ञा० । उत्त० । स्था० । आव० । आचा० । उद्वलनानामकमाभिधानेऽवसरे, यत्प्रागभिहित चरमखण्ड तत्र शेषमित्युच्यते । क० प्र० । अल्पे कृते , आ० म० १ अ० । नागराजे नी० १२ कल्प ।

सेसदव्विया-शेषद्रव्या-स्त्री० । गृहोपयुक्तशेषद्रव्येण कृता शेषद्रव्या । लेपोपासकस्य गृहपते सम्बन्धिन्या नालन्दाया पूर्वोत्तरस्या दिशि उदकशालायाम् , सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । (अत्रत्यो विशेष 'पेढालपुत्त' शब्दे पञ्चमभागे उक्त)

सेसमइ-शेषमति-स्त्री० । पूर्वरुचकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , द्वी० ।

सेसव-शैशव-न० । शिशोरवस्थायाम् , आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० ।

शेषवत्-न० । अनुमानभेदे, अनु० ('अणुमाण' शब्दे प्रथमभागे ४०३ पृष्ठे व्याख्यानमेतत् ।)

सेसवई-शेषवती-स्त्री० । दक्षिणरुचकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , स्था० ८ ठा० ३ उ० । आ० म० । प्रति० । आव० । आ० क० । आ० चू० । ज० । सप्तमवासुदेवमातरि, आव० १ अ० । स० । भगवतो महावीरस्य दौहित्र्या जमालिपुत्र्याम् , आचा० २ श्रु० ३ चू० । आ० चू० । कल्प० ।

सेसिंद-शेषेन्द्र-पु० । दर्वीकरसर्पभेदे , प्रज्ञा० १ पद ।

सेसिय-शेषित-त्रि० । अल्पीकृते, 'कम्म सेसियमट्ठहा' 'सेसियमट्ठह' त्ति-ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारं पूर्वं ' से' तस्य सितमित्यथ । अथवा-'सेसियं' ति अनाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तकरणेन सम्यग्ज्ञानाद्युपायतश्च क्रमेण शेषित-शेष कृतं-स्थित्यनुभवादिभिरल्पीकृतम् । विशे० ।

सेसीकय-शेषीकृत-त्रि० । स्थित्यादिभिरल्पीकृते, आ० म० १ अ० ।

सेह-सेध-पु० 'सिध' सराद्धाविति वचनात् ,सेध्यते-निष्पाद्यते य स सेध. । शिष्ये, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

शैक्ष-पु० । शिक्षा वाञ्छतीति इति शैक्ष । स्था० ३ ठा० २ उ० । अभिनवप्रव्रजिते, स्था० ५ ठा० १ उ० । सूत्र० । प्रति० । 'तिहि उत्तराहिं रोहिणीहिं,कुज्जा उ सेहनिक्खमणं । सेहोवट्ठा-

वण कुज्जा, अणुन्ना गणिवायए ' ॥ २६ ॥ ८७२ ॥ द० प० । आचा० । लघुसाधौ, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । नि० चू० । अल्पपर्याये, दशा० ३ अ० । प्रथमकल्पिके साधौ, ध० ३ अधि० । शिक्षार्हे साधौ, ध० ३ अधि० । ग० । वृ० ।

णश्–धा० । अदर्शने, " णशेर्णिरिणास-णिवहावसेह-पडि-न्ना-सेहावहरा ॥ ८ । ४ । १७८ ॥ इति णशधातो सेह इत्यादेशः । सेहइ । नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

सेहट्ठवणाकप्प–शैक्षस्थापनाकल्प–पुं० । अभिनवशिष्यप्रव्राजनायाम्, सेहट्ठवणाकप्पो नाम अट्ठारसपुरिसेसु वीसु-इत्थीसु पुव्वभणियजीवदवियकप्पे एए जो पव्वावेइ सो सेहट्ठवणाकप्पो । पं० चू० २ कल्प ।

सेहण–शिक्षण–न० । ग्रहणासेवनाभ्यासे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

सेहणिक्खमण–शैक्षनिष्क्रमण–न० । शिष्यस्य प्रव्रजने, द० प० ।

पढमी पञ्चमि दसमी, पन्नरसिकारमीवि य तहेव ।
एएसु य दिवसेसुं सेहे निक्खमण करे । ८ । ८५४ । द० प० ।
नंदे जए य पुन्ने, सेहनिक्खमणं करे । १० । ८५५ । द० प० ।
तिहिं उत्तराहिं, रोहिणीहिं, कुज्जा उ सेहनिक्खमणं ।
सेहोवट्ठावणं कुज्जा, अणुन्ना गणिवायए । २६ । ८७२ । द० प०

सेहणिप्फेडण–शैक्षनिष्फेटन–न० । शिष्यापहारे, द० प० ।

पढमी पचमि दसमीए, पन्नरसिकारसी वि य ।
तह एएसु दिवसेसुं, सेहणिप्फेडणं करे । द० प० ।

सेहणिप्फेडिया–शैक्षनिष्फेटिका–स्त्री० । शैक्षकस्य दीक्षितुमिष्टस्य निष्फेटिका–अपहरणम् । तद्योगाद्यो मातापित्रादिभिरननुज्ञातोऽपहृत्य दीक्षितुमिष्यते सोऽपि शैक्षनिष्फेटिक । ग० १ अधि० । दीक्षितुमिष्टस्यापहरणे, ध० ३ अधि० । नि० चू० । तदपहरणकर्तरि, त्रि० । ग० १ अधि० ।

इयाणिं सेहणिप्फेडिता—

ततियव्वयाइयारे, निप्फेडगंतणिय वियाणाहि ।
अतिसेसियम्मि भयणा, अमूढलक्खे य पुरिसम्मि । ४३४ ।

सेहणिप्फेडिय जो करेति से ततिय वय अदिण्णादाणवेरमणं अतिचरति, तं करिस कह वा णिप्फेडतो ततियव्वत अतिचरति ? ।

गाहा—

अपडुप्पण्णो वालो, वरिट्ठवरिसूणो अहव अणिविट्ठो ।
अम्मापितुअविदिण्णो, ण कप्पती तत्थ वाऽण्णत्थ ॥ ४३५ ॥

अपडुप्पण्णो अट्ठवरिसो किं वाऽधिको वा अट्ठवरिसूणं वा सोलसवरिसूण वा अवजणं जात, अहवा—अणिविट्ठ अविवाहित तहप्पगार अम्मापितिअविदिण्णं तत्थ वा गामे अन्नत्थ वा ण कप्पति पव्वावेतु । अह निप्फेडितो त निप्फेडगतेण वियाणाहि । इमो एत्थ तेणगविगप्पो ।

गाहा—

तेणे य तेणतेणे, अपडिच्छग पडिच्छगे य णायव्वं ।
एते हु सेहणिप्फे–डियाएँ चत्तारि उ विगप्पा ॥ ४३६ ॥

इमं वक्खाण । गाहा—

जो तं उप्पासयए, से तेणे होति लोगउत्तरिते ।
भिक्खातिए गतंमि उ, हरमाणो तेणतेणो उ ॥ ४३७ ॥

अपडुप्पन्न वाल हरतो तेणो, से तेणो तं सेह वाहिं गामादियाए ठवेत्ता अप्पणा भिक्खस्स पविट्ठो, एत्थतरे जो त सेह अण्णो उप्पासेत्ता हरति सो तेणतेणो (नि० चू०) (प्रतिच्छकविषय० 'पडिच्छग' शब्दे पञ्चमभाग गत ।)

सेहनिप्फेडिअ करेंतस्स चउगुरु आणादिया य दोसा, इमे य ।

गाहा—

अम्मापियरो कस्स वि, विपुल घेत्तूण अत्थसार तु ।
रायादीणं कहिए, कढणम्मि य गिण्हणादीया ॥ ४३९ ॥

कठा ।

गाहा—

विपरिणमेज्जा मणी, केई मवधिणो भत्त तस्स ।
विपरिणताए धम्मं, सुएज्ज कुज्जा व गहणादी ॥ ४४० ॥
णिप्फेडणँ सेहस्स उ, सुयधम्मो खलु विराहितो होति ।
सुयधम्मस्स व लोवा, चरित्तलोवं वियाणाहि ॥ ४४१ ॥

संयमव्वहड नाउ सन्नी विपरिणमेज्जा सेहस्स वा सबधी ते य विपरिणता धम्म सुएज्जा, रायमादिएहिं वा गहणादि कारवेज्जा ।

गाहा—

आयरिय उवज्झाया, कुलगणसंघो य धम्मो य ।
सव्वेऽवि परिच्चत्ता, सेहं णिप्फेडयतेण ॥ ४४२ ॥

रायादि रुट्ठा स तेसिं कडगमद्द करेज्ज तम्हा मातापियरेण अदत्ता सेहणिप्फेडिया ण कायव्वा । बितियपदेण वा करेज्जा । अतिसेसगमि भयणेति अस्य व्याख्या ।

गाहा—

होहिति जुगप्पहाणो, दोसा वि न केवि तत्थ होहिंति ।
तेणऽतिसेसा दिक्खे, अमोहहत्थे य तत्थेव ॥ ४४३ ॥

जो ओहिमादीअतिसएण जाणति एस नित्थारगो जुगप्पहाणो होहिति, दोसा य ण कऽवि भविस्सति तण अतिसयी दिक्खति । अह जाणति होहिंति दोसा तो ण पव्वावेति । एस भयणा 'अमूढलक्खो व आयरिओ' अमोहहत्थो ज ज पव्वावेति सो अवस्स णित्थरति न य केऽवि दोसा उप्पज्जति त च नान्यत्र नयतीत्यर्थ । सेहणिप्फेडिता अट्ठारसपुरिसुत्ति गतं । नि० चू० ११ उ० । पं० भा० । पं० चू० । तासलिपुत्राऽऽचार्येणार्यरक्षिताचार्यश्चारित इति प्रथमशैक्षनिष्फेटितेति । आ० क० १ अ० । (' अणवट्ठप्प ' शब्दे प्रथमभाग शैक्षचौर्यमुक्तम् ।)

सेहभूमि–शैक्षभूमि–स्त्री० । शिष्यस्य महाव्रतारोपणकाले, व्य० ।

तओ सेहभूमिओ पण्णत्ताओ, तं जहा-सत्तराइंदिया, चाउम्मासिया, छम्मासिया य । छम्मासिया उक्कोसिया, चाउम्मासिया मज्झिमिया, सत्तराइंदिया जहन्निया ॥ (सू० १५)

अस्य सवन्धमाह—

तुल्लाउ भूमिसंखा, ठिया व ठावेंति ते इमे हुंति ।
पडिक्कमतो व सुत्तं, परियाए दीहहस्से य ॥ ५० ॥

तुल्या भूमिसङ्ख्या शैक्षकाणामिति कृत्वा, अथवा—पूर्व-

सूत्रे स्थविरा उक्तास्ते च स्वय स्थित्वा अन्यान् स्थापयन्ति ते चाप्येव स्थाप्यमाना इमे वक्ष्यमाणा भवन्तीति तत्प्रतिपादनार्थमिद सूत्रम्। अथवा-प्रतिपक्षत इद सूत्रमापतिनम्। तद्यथा-पूर्वसूत्रे स्थविरा ,तेषा च प्रतिपक्षा शैक्षा ,यदि वा-स्थविराणां दीर्घ पर्याय , शैक्षकाणा शैक्षकत्वेन ह्रस्व इति स्थविरसूत्रानन्तर शैक्षकसूत्रम्। अस्याक्षरगमनिका प्राग्वत्।

सम्प्रति शैक्षकाणा यद् वक्तव्यं तत्ससूचनाय द्वारगाथामाह—

सेहस्स तिन्नि भूमिउ, दुविहा परिणामगा दुवे जड्डा ।
पत्तजहंते संभु-जणा य भूमित्तियविवेगो ॥५१॥

शैक्षकस्य तिस्रो भूमयो वक्तव्या ,सूत्रोपात्तत्वात्तथा शैक्षका द्विविधा -परिणामका, अपरिणामका वक्तव्या । द्वौ च जड्डौ। तथा पात्राणि पात्रभूतान् त्यजति दोषा वक्तव्या , सभोजना च तथा भूमित्रिकस्य जलमूकैलमूककरणजड (ड्ड) लक्षणस्य विवेक परित्यागो वक्तव्य , एष द्वारगाथासक्षेपार्थ । व्यासार्थवस्तु प्रतिद्वारमभिधातव्य ।

तत्र प्रथमतो भूमिद्वारमाह—

सेहस्स तिन्नि भूमि, जहण्णा तह मज्झिमा य उक्कोसा ।
राइंदिसत्त चउमा-सिया य छम्मासिया चेव ॥५२॥

शैक्षकस्य तिस्रो भूमयस्तद्यथा—जघन्या मध्यमा उत्कृष्टा च। तत्र जघन्या सप्तरात्रिन्दिवा, मध्यमा चातुर्मासिकी, उत्कृष्टा षाण्मासिकी।

पुव्वोवट्ठपुराणे, करणजयट्ठा जहण्णिया भूमी ।
उक्कोसा दुम्मेहं, पडुच्च अस्सद्दहाणं च ॥५३॥

पूर्वमुपस्थ —उपस्थित पूर्वोपस्थ स चासौ पुराणश्च पूर्वोपस्थपुराणस्तस्मिन् करणजयाय जघन्या भूमिर्भवति । इयमत्र भावना—य पूर्व प्रवज्योत्प्रव्रजित पश्चात्पुनरपि प्रव्रज्यां प्रतिपन्नवान् स सप्तमे दिवसे उपस्थापयितव्य , तस्य हि यावद्भिर्दिवसै पूर्वविस्मृतसामाचारीकरणमत्यन्त दु प्रभवति एषा जघन्या भूमि , दुर्मेधसमश्रद्दधान च प्रतीत्य उत्कृष्टा षाण्मासिकी भूमि ।

एमेव य मज्झिमिया, अणहिज्जंते असद्दहंते य।
भावियमेहाविस्स वि,करणजयट्ठा य मज्झिमिया॥५४॥

एवमुक्ते उत्कृष्टे अनधीयाने अश्रद्दधाने च माध्यमिकी भूमि प्रतिपत्तव्या। अथवा-भावितस्यापि-श्रद्दधानस्यापि मेधाविनश्चापि च करणजयार्थ माध्यमिकी भूमि । गत भूमिद्वारम्।

अधुना द्विविधपरिणामकद्वारमाह—

आणादिट्ठंतेण य, दुविहो परिणामगो समासेणं ।
आणापरिणामो खलु, तत्थ इमो होइ नायव्वो ॥५५॥

स द्विविध परिणामको भवति, तद्यथा-आज्ञया, दृष्टान्तेन च। तत्र समासेन—सक्षेपेण आज्ञापरिणाम खल्वयं वक्ष्यमाणो भवति । तमेवाह—

तमेव सच्चं नीसंकं, जं जिणेहिं पवेदियं।
आणाएँ एस अक्खाओ, जिणेहिं परिणामगो ॥५६॥

तदेव सत्य यज्जिनै प्रवेदितमित्येव यो नि शङ्कं श्रद्दधाति न च कारणं जनयते एष आज्ञया परिणामको जिनैराख्यात ।

दृष्टान्तपरिणामकमाह—

परोक्खं हेउगं अत्थं, पच्चक्खेण व साहियं ।
जिणेहिं एस अक्खातो, दिट्ठंतपरिणामगो ॥५७॥

परोक्ष हेतुक हेतुना लिङ्गेन गम्य हेतुकमर्थं प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षप्रसिद्धेन दृष्टान्तेन साधयन् आत्मबुद्धावारोपयन् यो वर्त्तते दृष्टान्तपरिणामको जिनैराख्यात । दृष्टान्तेन विवक्षितमर्थं परिणमयत्यात्मबुद्धावारोपयतीति दृष्टान्तपरिणामक इति व्युत्पत्ते । तत्राज्ञापरिणामक , आज्ञयैव कायान् श्रद्दधाति, दृष्टान्तपरिणामकस्तु दृष्टान्तेन श्रद्धापयितव्य इति।

तस्य कायश्रद्धानोत्पादनार्थमिदमाह—

तसिंमदियाणि पुव्व, सीसंते जइ उ ताणि सद्दहइ।
तो से नाणावरणं, सीसइ ताहे दसविह तु ॥५८॥

तस्य दृष्टान्तपरिणामस्य पूर्वमिन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि शिष्यन्ति तत्र यदि तानीन्द्रियाणि श्रद्दधाति तत तमेतस्य ज्ञानावरण दशविध शिष्यते।

कथमित्याह—

इन्दियावरणं चेव, नाणावरणे इ य।
तो नाणावरणं चेव,माहिय तु दुपंचहा ॥ ५९ ॥

इन्द्रियावरण,ज्ञानावरण च। तत्रेन्द्रियावरण नाम इन्द्रियविषयशब्दादिसामान्योपयोगावरण , ज्ञानावरणमिन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु विशेषोपयोगावरणम्। इन्द्रियावरण ज्ञानावरण च श्रोत्रेन्द्रियादिभेदत प्रत्येक पञ्चप्रकारमेव ज्ञानावरणम्। द्विपञ्चधा-एव दशप्रकारमाख्यातम्।

तानेव दश भेदान् विवेक्तुमाह—

सोयावरणं चेव, णाणावरणं होइ तस्सेव ।
एवं दुयभेएणं, णायव्व जाव फासो त्ति ॥ ६० ॥

श्रोत्रावरण तथा तस्यैव श्रोत्रस्य ज्ञानावरणमेवं द्विकभेदेन तावत् ज्ञातव्य यावत्स्पर्श , तद्यथा-चक्षुरिन्द्रियावरणम्,चक्षुरिन्द्रियज्ञानावरणम्। घ्राणेन्द्रियावरणम् ,घ्राणेन्द्रियज्ञानावरणम् । रसनेन्द्रियावरणम् , रसनेन्द्रियज्ञानावरणम्। स्पर्शेन्द्रियावरणम् स्पर्शेन्द्रियज्ञानावरणमिति।

साम्प्रतमिन्द्रियावरणस्य विज्ञानावरणस्य च विषयविभागार्थमिदमाह—

बहिरस्स उ विन्नाणं, आवरियं न उण सोयमावरियं ।
अपडुप्पण्णो वालो, अतिवुड्ढो तह असन्नी वा ॥ ६१ ॥
विन्नाणावरियं तेसिं, कम्हा जम्हा उ ते सुणंता वि ।
न वि जाणंते किमयं, सद्दो संखस्स पडहस्स ॥ ६२ ॥

बधिरस्य विज्ञानं श्रोत्रेन्द्रियविज्ञानमावृतम् , सामान्यत शब्दमात्रश्रवणेऽपि तद्गतविशेषापरिज्ञानात्, नतु श्रोत्रमावृत सामान्यत शब्दमात्रश्रवणात् , तथा योऽपटुप्रज्ञो-बालो यश्चातिवृद्धो यो वा असंज्ञी अमनस्क पञ्चेन्द्रिय , एतेषा विज्ञानमावृतम्। कस्मात्? , यस्मात्ते शृण्वन्तोऽपि न विजानते किमय शब्द शङ्खस्य, उत—पटहस्येति।

किं ते जीवमजीवं, जीवा एवेति तेण उदियम्मि ।
भण्णइ एवं विजाणसु, जीवा चउरिंदिया विंति ॥ ६३ ॥

किं ते बधिरादयो जीवा अजीवा वा ? । तत्र जीवा एवेति तेनोदिते भण्यते-एवं बधिरादिवत् चतुरिन्द्रिया अपि जीवा इति विजानीहि श्रोत्रावरणमात्रेण जीवत्वाप्रच्युतेः ।

एव चक्खिदियघा-णिंदियजिब्भिदिओवघाएहिं ।
एक्केक्कयहाणीए, जाव उ एगिंदिया नेया ॥६४॥

एवमेकैकहान्या एकैकेन्द्रियपरिहानितः चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियोपघातैः क्रमेण त्रीन्द्रियादयः तावत् ज्ञेया यावदेकेन्द्रियाः, तद्यथा—चक्षुरिन्द्रियोपघातेऽपि त्रीन्द्रिया घ्राणेन्द्रियोपघातेऽपि द्वीन्द्रियाः, जिह्वेन्द्रियोपघाते त्वेकेन्द्रियाः । इह पूर्वं विज्ञानावरणेऽपीन्द्रियमनावृतमुक्तम् ।

इदानीमिन्द्रियावरणेऽपि विज्ञानमनावृतमुपदर्शयति—

सन्निस्सिंदियघाए वि, तन्नाणं न विरिज्जइ ।
विन्नाणं नतु सन्नीण, विज्जमाणे वि इंदिए ॥ ६५ ॥

संज्ञिन इन्द्रियघातेऽपि न ज्ञानमुपहतेन्द्रियज्ञानं नाऽऽव्रियते । एतच्चाग्रे भावयिष्यते । असंज्ञिनां पुनर्विद्यमानेऽपीन्द्रिये विज्ञानं नास्ति । यथोक्तं प्राक् तथा चाग्रे वक्ष्यते ।

एतदेव भावयति—

जो जाणइ य जच्चंधो, वन्ने रूवे विकप्पसो ।
नत्ते वाऽऽवरिते तस्स, विन्नाण त तु चिट्ठइ ॥६६॥
पासन्ता वि न याणंति, विसेसं वण्णमादीण ।
बाला असन्निणो चेव, विन्नाणावरियम्मि उ ॥६७॥

यो नाम जात्यन्धः अस्पृष्टचक्षुर्वर्णान् रूपाणि च विकल्पशोऽनेकप्रकारं जानाति तस्य नेत्रे अप्यावृते तत् विजानाति अन्धीभूतोऽपि वर्णविशेषान् रूपविशेषांश्च, तथैव स्पर्शतो जानातीत्यर्थः तथा बाला असंज्ञिनश्च पश्यन्तोऽपि विज्ञाने आवृते वर्णादीनां विशेषं न जानन्ति । तदेवमिन्द्रियोपघातेऽपि न विज्ञानोपघातः, ज्ञानोपघातेऽपि नेन्द्रियोपघात इति विज्ञानेन्द्रिययोर्भेदः, तेनेह तयोर्भेदात्तदावरणयोरपि भेद इति । ज्ञानावरणं दशधा ।

सांप्रतमेकैकेन्द्रियहान्या यत् एकेन्द्रियत्वं पूर्वमुक्तं तद्भावयति—

इंदियउवघाएणं, कमसो एगिंदिओ व संवुत्तो ।
अणुवहए उवकरणे, विसुज्झए ओसहादीहिं ॥६८॥
अवचिज्जए य उवचि-ज्जए उ जह इंदिएहिं सो पुरिसो ।
एस उवमा पसत्था, ससारीणिंदियविभागे ॥६९॥

कोऽपि पुरुषः क्रमशः-क्रमेणेन्द्रियाणां श्रोत्रादीनामुपघातेन एकेन्द्रिय एव संवृत्तः, तत्र चानुपहते उपकरणे—उपकरणेन्द्रिये पुनरौषधादिभिर्विशुध्यति—सर्वैरपीन्द्रियैः भवति । तत्र यथा स पुरुष इन्द्रियैरपचीयते उपचीयते च एषा उपमा संसारिणामिन्द्रियविभागे प्रशस्ता । तथैव संसारिणोऽपि पञ्चेन्द्रिया भूत्वा चतुरिन्द्रियास्त्रीन्द्रिया द्वीन्द्रिया एकेन्द्रिया भूत्वा पुनर्द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्च भवन्तीत्यर्थः । (व्य० ।) ।

(परिणामकविषयः ' परिणामग ' शब्दे पञ्चमभागे गतः ।)

एतदर्थं सुखेन जीवत्वप्रतिपत्त्यर्थमुपसंहरन्नाह—

एस परिणामगो भणितो, अहुणा उ जड्डे वोच्छामि ।
सो दुविहो नायव्वो, भासाए सरीरजड्डो उ ॥ ७७ ॥

एष द्विविधो विपरिणामक उक्तः । अधुना ज(ड्ड)डं वक्ष्ये, स जडो द्विविधो ज्ञातव्यः, तद्यथा—' भासाए ' त्ति भाषाजडः, शरीरजडश्च ।

जलमूगएलमूगो, मम्मणमूको य भासजड्डो य ।
दुविहो सरीरजड्डो, थुल्लाकरणे अनिपुणो य ॥ ७८ ॥

भाषाजडस्त्रिविधः, तद्यथा-जलमूकः, एलमूकः, मम्मनमूकश्च । शरीरजडो द्विविधस्तद्यथा-शरीरेण, क्रियायामनिपुणश्च ।

पढमस्स नत्थि सद्दो, जलमज्झे व भासतो ।
बीयो उ एलगो चेव, अव्वत्तं बुब्बुयायइ ॥ ७९ ॥

प्रथमस्य जलमूकस्य जलमध्ये इव भाषमाणस्य नास्ति शब्दः, द्वितीय एडमूकः एडकामिव बुद्बुदायते ।

मम्मणो पुण भासतो, खलए अंतरंतरा ।
चिरेणं नीति से वाय, अविसुद्धा व भासतो ॥ ८० ॥

मन्मनः पुनर्भाषमाणोऽन्तरा अन्तरा स्खलति, यद्वा-'से' तस्य भाषमाणस्य वाक् चिरेण 'नीति' निर्गच्छति अविशुद्धा वा ।

सम्प्रति ' दुवे जड्ड ' त्ति द्वारमाह—

दुविहेहिं जड्डदोसेहिं, विसुद्ध जो उ उज्झति ।
कायाचत्ता भवे तेणं, मासा चत्तारि भारिया (गुरुकंतं) ८१

द्विविधेन जाड्यदोषेण विशुद्धं य उज्झति तेन काया -षट्कायास्त्यक्ता भवेयुः, न संरक्षिताः, तथास्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । एतेन सभांजनद्वारं व्याख्यातम् ।

कहिए सद्दहिए चेव, उववेंति परिग्गहे ।
मडलीए उ वट्टंतो, इमे दोसा उ अंतरा ॥ ८२ ॥

अन्तराऽन्तरा षड्जीवनिकाय कथिते श्रद्धिते च 'उववेंति' परिग्रहे, तत्र समुद्देशाप्यते इत्यर्थः, एतदनुपस्थापितो भवति, तदा तं मण्डल्यां समुद्देशयेत् अन्तरा पुनर्मेधमाने इमे वक्ष्यमाणा दोषाः ।

तान् (दोषान्) एवाह—

पायस्स वा विराहण, अतिही दट्ठूण उड्ड गमणं वा ।
सेहस्स वा दुगुंछा, सव्वे दुद्दिट्ठधम्म त्ति ॥ ८३ ॥

उत्पाटयतो-नयत आनयतो वा पात्रस्य विराधना स्यात् । यद्वा-अतिथीन् दृष्ट्वा तस्य 'उड्डं' ति वमनं प्रवर्त्तते, गमनं वा तत एव प्रदेशात् कुर्यात्, शैक्षकस्य वा जुगुप्सा जनन क्रियते, यथा केनापि दोषेण दुष्ट एष । ततः पृथग् भुक्ते सर्वान् वा कश्चित् जुगुप्सते, यथा-पात्रमप्यवभुक्तं भोजनात् बहिः कुर्वन्ति अहो दुर्दृष्टधर्माण इति ।

सम्प्रति 'भूमिनियचिवेगो' इति व्याख्यानार्थमाह—

जलमूग एलमूगो, सरीरजड्डो य जो य अतिथुल्लो ।

च श्रोत्रेन्द्रियम् । शब्दग्राहके इन्द्रिये, आ० म० १ अ० । ज्ञा० । प्रज्ञा० । आ० क० ।

श्रोत्रेन्द्रिय उदाहरणम्—

गाथकः पुष्पशालोऽभू—द्वसन्तपुरपत्तने ।
कर्णानन्दी स्वरस्तस्य, वैरूप्यं चाद्भुतं खरम् ॥ १ ॥
गायता तेन सर्वोऽपि, लोको हृतमनाः कृतः ।
सार्थवाहो धनस्तस्मात्, पुरो देशान्तरं गतः ॥ २ ॥
पश्चाद्भद्राऽस्ति तद्भार्या, तत्र प्रोषितभर्तृका ।
दास्यस्तस्या गता आसन्, बहिः कार्येण केनचित् ॥ ३ ॥
तास्तं गायन्तं शृण्वाना, कालं नाज्ञासिषुर्गतम् ।
चिरागताश्च तास्तीक्ष्णै—र्वचोभिः सततं च सा ॥ ४ ॥
ऊचुस्ता देवि ! मा कुप्य, श्रुतमस्माभिरद्य यत् ।
गीतं तत्कस्य नानन्दि, पशूनामपि वल्लभम् ॥ ५ ॥
दध्यौ सा तत्कथं श्राव्य, कथं प्रेक्ष्यः स गीतकृत् ।
इतः पूर्ववनागारे, यात्राऽऽरम्भस्तदाऽभवत् ॥ ६ ॥
पौराः सर्वे ययुस्तत्र, साऽपि तत्र तदाऽगमत् ।
गाथाकः स च निःशेषां, रात्रिं गीत्वा परिश्रमात् ॥ ७ ॥
तत्रैवायतने पश्चाद्, भागे निद्रामुपागतः ।
सार्थवाही च तां देवीं, प्रणम्याभ्यर्च्य भक्तितः ॥ ८ ॥
प्रदक्षिणीकृतस्तस्या, श्रेष्ठिभिर्दर्शिताऽथ स ।
दृष्ट्वोचे रूपमाननं, भावी गीतस्वरोऽपि हि ॥ ९ ॥
इत्युक्त्वा तत्र निष्ठीव्य, साऽगमन्मन्दिरं निजम् ।
गाथकस्य प्रबुद्धस्या—ख्यातं तच्चेष्टितं नटैः ॥ १० ॥
गाथकः सोऽथ सामर्षं, प्रातस्तस्या गृहान्तिके ।
जगौ विरहसंबद्ध—गीतं स्फीतं रसोर्मिभिः ॥ ११ ॥
आसवेन प्रपीतेन, तेन गीतेन पूरिता ।
सत्तेवास्ववशा साऽभू—त्सन्निपातकृतेव वा ॥ १२ ॥
तत्क्षणादुत्थितोत्कण्ठा, कण्ठाश्लेषे प्रियस्य सा ।
तत्रैवाप्रेषयल्लेखं, प्रेयसे अविनं करे ॥ १३ ॥
अध्यारुरोह सौधाग्रे, तन्मार्गान्वेषणाय सा ।
ऊचे च सखि ! लेखस्य, गतस्यासन् दिना घनाः ॥ १४ ॥
स लेखदर्शनादेव, चलितः कलितो मया ।
अत्रैष्यति दिनैर्द्वित्रै—र्वेहत्यस्त्यधुना पथि ॥ १५ ॥
अथोत्थाय सखीनां सा, प्रेक्ष्यालक्ष्यं दिशोऽखिला ।
अदर्शयत्कराग्रेण, हला ! पश्यत पश्यत ॥ १६ ॥
अयमयमपि प्रेयान् श्रेयान् स एव मनोहरो,
नयननलिनोल्लासन्यासक्रियासु निशापतिः ।
वपुषि पुलकोद्भेदस्वेदोद्गमक्षमसंगमः,
किमपि रमयत्यन्तः कान्तः सुखं सखि ! मेऽधुना ॥ १७ ॥
मस्यंत दुर्विनीता मा, वेद्यास्यामि न संमुखी ।
अभ्रंलिहाग्रसौधाग्रा—दित्यात्मानं मुमोच सा ॥ १८ ॥
मृता च तत्क्षणादेव, श्रोत्रेन्द्रियदुरन्तता ।
ध्यायितुं तत्र दुष्टाङ्का, मुच्येते कर्णतर्णकौ ॥ १९ ॥

आ० क० १ अ० । ग० । आ० चू० । ('पुट्ठे सुणेइ सद्दं' इति श्रोत्रेन्द्रियस्य स्पृष्टविषयग्राहकत्वम् 'इंदिय' शब्दे द्वितीयभागे ५४७ पृष्ठे गतम् ।)

सोइंदियणिग्गह—श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह—पुं० । श्रवणेन्द्रियस्यावरोधे, उत्त० ।

सोइंदियणिग्गहेणं मणुण्णामणुण्णेसु सद्देसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं च कम्मं ण बंधइ, पुव्वबद्धं निज्जरेइ । उत्त० २९ अ० ।

सोइंदियत्थ—श्रोत्रेन्द्रियार्थ—पुं० । श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं तच्च तद् इन्द्रियं च श्रोत्रेन्द्रियं तस्यार्थो—ग्राह्यः श्रोत्रेन्द्रियार्थः । शब्दे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सोइंदियबल—श्रोत्रेन्द्रियबल—न० । श्रोत्रबलसामर्थ्यग्राहके, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सोइंदियमुंड—श्रोत्रेन्द्रियमुण्ड—पुं० । श्रोत्रेन्द्रियनिबन्धने मुण्डभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सोइंदियवसट्ट—श्रोत्रेन्द्रियवशार्त्त—त्रि० । श्रोत्रेन्द्रियवशेन तत्पारतन्त्र्येण ऋतः—पीडितः । श्रवणेन्द्रियपरतन्त्रतया दुःखिते, भ० १२ श० २ उ० ।

सोइंदियविसयप्पयार—श्रोत्रेन्द्रियविषयप्रचार—पुं० । श्रोत्रेन्द्रियस्य यो विषयेष्विष्टानिष्टशब्देषु प्रचारः स श्रोत्रेन्द्रियविषयप्रचारः । श्रवणलक्षणाप्रवृत्तौ, भ० २५ श० ७ उ० ।

सोइय—शोकित—न० । मानसे विकारे, अनु० ।

सोइयव्व—शोकितव्य—त्रि० । शोकविषये, संथा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

सोउआण—श्रुत्वा— "क्त्वस्तुमत्तूण—तुआणाः" ॥८।२।१४६॥ इति क्त्वाप्रत्ययस्य तुआणादेशः । सोउआण । आकर्ण्येत्यर्थे प्रा० २ पाद ।

सोऊण—श्रुत्वा—अव्य० । "युवर्णस्य गुणः" ॥८।४।२३७॥ धातोरिवर्णस्योवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति । सोऊण । प्रा० । "चि—जि—श्रु—हु—स्तु—लू—पू—धूगां णो ह्रस्वश्च ।" ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ च्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमः, एषां स्वरस्य च ह्रस्वो भवति । बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः । सोऊण । प्रा० । निशम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आकर्णयितुमित्यर्थे, पञ्चा० ३ विव० ।

सोएव—शोचितव्य—त्रि० । "तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा" ॥ ८ । ४ । ४३८ ॥ इति अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य एवादेशः । शोचनीये, प्रा० ४ पाद ।

सोंड—शौण्ड—न० । गर्वे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सोंडामगर—शौण्डमकर—पुं० । मकरभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

सोंडीर—शौण्डीर्य—न० । "ब्रह्मचर्य—तूर्य—सौन्दर्य—शौण्डीर्ये यो रः" ।८।२।६३। इति र्यस्य रः । सोंडीर । प्रा० । त्यागसत्त्वशूरतायाम्, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । कर्मशत्रून्प्रति शूरे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । स्था० । शौर्यवता शूर इव रत्नकरेणैव वशीकृतः । पुत्रतया प्रतिपाद्यमाने पुत्रभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० । चारभेदे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

सोक्ख—सौख्य—न० । आनन्दे, स्था० २ ठा० ३ उ० । सुखे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । गन्धरसस्पर्शलक्षणविषयसम्पाद्ये, स्था० ६ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । उत्त० । गन्धोपादाने, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सोग-शोक-पु० । इष्टवियोगोत्थदुःखे, औ० । प्रश्न० । उत्त०। नि० चू० । चित्तखेदे , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । दैन्ये , आ-व० ४ अ० । चित्तवैधुर्ये , प्रव० ४१ द्वार । आ० म० । मानसे दुःखविशेष, ल० । आव० । स च सचित्ताचित्तमिश्राणामिष्टाना वियोगेन, अनिष्टाना संयोगेन च भवति । जीत०। स्था० । प्रश्न० । ध० । बृ० । औ० । इष्टाप्राप्तिविनाशोद्भवे (आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । आतु० । स० ।) इष्टवियोगनाशादिजनिते चित्तोद्वेगे, दर्श० १ तत्त्व । नोकषायवेदनीयकर्मभेदे, यदुदयेन शोकरहितस्यापि जीवस्याक्रन्दनादि शोको जायते । स्था० ६ ठा० ३ उ० । शोचनं शोको दैन्यमुपलक्षणत्वादेवास्य सकलमानसदुःखपरिग्रह । भ० १६ श० २ उ० । 'सोगभरपवेवियगमगी' शोकभरेण प्रवेपित-कम्पितमङ्गं यस्यास्सा तथा । भ० ६ श० ३३ उ० । प्रियविप्रयोगादिविकलचेतोवृत्तितयाऽऽक्रन्दनादि येन करोति स शोकः । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

सौगंधिय-सौगन्धिक-न० । कह्लारे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । प्रज्ञा० । रा० । ज० । रत्नविशेषे,रा० । प्रज्ञा० । आ० म० । ज्ञा० । सूत्र० । य सुभगं मन्यमानः स्वलिङ्गं जिघ्रति स सौगन्धिकः । पु०। नपुंसकभेदे,ग०१ अधि० । सौगन्धिको नाम सागारिकस्य गन्धं शुभं मन्यते स च सागारिकं जिघ्रति मलयित्वा वा हस्तं जिघ्रति । बृ० ४ उ० । नि० चू० । प्रव०। प० चू० । प० भा० ।

सोगंधियकंड-सौगन्धिककाण्ड-न० । रत्नप्रभाया पृथिव्याः सौगन्धिकरत्ननिभे काण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सोगंधिया-सौगन्धिकी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां नगर्याम् , ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

सोगमल्ल-सौकुमार्य-न० । अतिसुकुमारतायाम् ,'आयावया ही चय सोगमल्लं' दश० २ अ० ।

सोगमोहणिज्ज-शोकमोहनीय-न० । मोहनीयकर्मभेदे, यद्वशात्प्रियविप्रयोगे सोरस्ताडमाक्रन्दति परिदेवते दीर्घं च नि-श्वसिति भूपीठे च लुठति तच्छोकमोहनीयम् । कर्म० ६ कर्म० ।

सोगविहाण-शोकविधान-न० । प्राजमनके ह्यारितादिके, व्य० १ उ० ।

सोग्गइ-सुगति-स्त्री० । मोक्षमार्गे, सुदेवत्वादिके, 'एत्थ सुग्गती णाणदंसणचरणा भवति ' । अथवा सुग्गई'सुदेवत्तादिका । आ० चू० १ अ० ।

सोच्चा-श्रुत्वा-अव्य० । त्व-थ्व-द्व-ध्वा-च-छ-ज-झा क-चित्" ॥ ८ । २ । १५ ॥ इति त्वास्थाने च्चा इत्यादेश । सोच्चा । प्रा० । निशम्येत्यर्थे , अवगम्येत्यर्थे , सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आचा० । गुरुमुखात्कर्णे धृत्वेत्यर्थे, उत्त० २ अ० । श्रोत्रेण निशम्येत्यर्थे, स्था० ३ ठा० १ उ० । त० । दश० । कल्प० । भ० । आगमापत्ते, भ० ६ श० ३२ उ० । अवधार्येत्यर्थे, विपा० १ श्रु० २ अ० । भ० । आचा० ।

सोचिय-शोचित-त्रि० । " सेवादौ वा" ॥८।२।९९॥ इति द्वित्वम् । शोकविषये, प्रा० २ पाद ।

सोज्जोय-सोद्द्योत-त्रि० । उद्द्योतभावसहिते,जी०३ प्रति०४ अधि० । बहिर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशकरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सोड-शौड-न० । सीधुनि,आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

सोडसग- षोडशक-पु० । षोडशावयवे समुदाये, "प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद् गणश्च षोडशक । " आ० म० १ अ० ।

सोडसिगा--षोडशिका--स्त्री० । मगधदेशप्रसिद्धे रसमानविशेषे, रा० ।

सोढ--सोढ -त्रि० । अनुभूते,उत्त० १९ अ० ।

सोण--शोण--न० । दन्तकाष्ठिकामध्ये रक्तवर्णे, त० ।

सोणिचक्क-श्रोणिचक्र--न० । कटितटे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

सोणिय--शोणित--न० । पललरुधिरे,उत्त० २ अ० । आचा० । ज्ञा० । त० । स्था० । आर्त्तवे रुधिरे, सामान्येन वा रुधिरे , ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । शोणित—रुधिर, द्वितीयो धातु । त० । आचा० । आ० म० ।

सोणियलव--शोणितलव--पु० । शोणितबिन्दौ, त० ।

सोणियाणुसारि--शोणितानुसारिन्--पु० । शोणितान्तव्यापके धातौ, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सोणिसुत्त--श्रोणिसूत्र--न० । कटीसूत्रे, भ० ६ श० ३३ उ० । बालकाना चर्मादिदवरकरूपे कटीसूत्रे,ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

सोणी--श्रोणी--स्त्री० । कटेरग्रभागे, ज० २ वक्ष० । कटौ, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सोण्हग—सोण्हक—पु० । पक्षिविशेषे, उत्त० ५ अ० ।

सोण्हियालिंग--शोणिकालिङ्ग--न० । अनेराश्रयविशेषे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

सोत्त--श्रोत्र--न० । श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रम् । शब्दग्राहकेन्द्रिये, स्था० ८ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । अचित्त जीवरहित सोत्तं छिद्दं पुणसद्दो भेदप्पदरिसणे तं अचित्तसोत्तं तिविहं-देहजुयं, पडिमजुयं, वेरय च । नि० चू० १ उ० ।

श्रोतस्--न० । "तैलादौ" ॥८ । २ । ९८॥ इति अन्त्यव्यञ्जनस्य द्वित्वम् । जलप्रवाहे, प्रा०२ पाद ।

सोत्तबंधण--श्रोतोबन्धन--न० । जलप्रवाहबन्धने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सोत्तामणि सौत्रामणि स्त्री० । रुचकद्वीपभवाया दिक्कुमारिकायाम् , आ० क० १ अ० ।

सोत्तिंदिय-श्रोत्रेन्द्रिय-न० । श्रवणेन्द्रिये, आ० म० १ अ० ।

सोत्तिय-सौत्रिक-त्रि० । सूत्र पण्यमस्येति सौत्रिक । सूत्रक्रयविक्रयकारिणि , अनु० । जीवा० ।

शौक्तिक--पु० । द्वीन्द्रियभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

सोत्तियमई शौक्तिकवति--स्त्री० । केकयार्द्धजनपदार्द्धराजधान्याम् , प्रज्ञा० १ पद ।

सोत्थिय--स्वस्तिक--पु० । लोकप्रसिद्धे माङ्गलिके चिह्नभेदे, रा० । प्रश्न० । जं० । प्रज्ञा० । आ० म० । अष्टाशीतिमहाग्रहेषु षष्टित मे ग्रहे,स्था०२ठा०३उ० । आ०म० । सू०प्र० । आ०चू० । च० प्र० ।

दो सोत्थिया । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सोत्थियकूड--स्वस्तिककूट--न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे रुचकवरपर्वतस्य प्रथमे कूटे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । द्वी० ।

सोदयबंधिणी--स्वोदयबन्धिनी -स्त्री० । स्वस्योदय एव बन्धो यासा तास्तथा । तथाविधासु कर्मप्रकृतिषु , प० स० ३ द्वार ।

सोदर-सोदर--पु० । एकमातृके , उत्त० २२ अ० ।

सोदामिन्--सौदामिन्-पु० । चमरस्यासुरेन्द्रस्याश्वानीकाधिपतौ , स्था० ५ ठा० १ उ० ।

सोदामिणी--सौदामिनी--स्त्री० । विद्युति, औ० । विदिग्रुचकवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , जं० ५ वक्ष० ।

सोदास--सौदास--पु० । स्वनामख्याते मांसप्रिये राजनि, आ० चू० ५ अ० । आ० क० । आ० म० । जिह्वेन्द्रिये उदाहरणम् । आ० चू० १ अ० । आचा० । आ० क० ।

सोद्द-शौद्र- पु० । शुष्ककाष्ठे, बृ० २ उ० ।

सोपारग--सोपारक--पु० । स्वनामख्याते समुद्रतटीयनगरे , आ० म० १ अ० । आ० क० । उज्जेणी नगरी, जितसत्तू राया , तस्स अट्टणो मल्लो,सव्वरज्जेसु अजेयो । इतो य समुद्दतडे सोपारग नगर तत्थ सीयगिरी राया । आ० चू० ४ अ० ।

सोप्पास--सोत्प्रास--न० । उत्प्रासयुक्ते गाने,स्था० ७ ठा०३उ० ।

सोभग्ग--सौभाग्य--न० । सुभगत्वे, प्रज्ञा० ३४ पद ।

सोभग्गकर--शौभाग्यकर--न० । एकचत्वारिंशे कलाभेदे, स० ७२ सम० ।

सोभग्गसुंदरी--सौभाग्यसुंदरी--स्त्री० । इभ्यश्रेष्ठिनः पुत्रस्नुषायाम् , आ० क० १ अ० ।

सोभग्गसेवहि--सौभाग्यसेवधि--पु० । सौभाग्यनिधौ, कल्प०१ अधि० ७ क्षण ।

सोभण--शोभन--न० । सुन्दरे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । जी० । कल्प० ।

सोभद्द--सौभद्र--पुं० । सुभद्रात्मजे चम्पानगरीवास्तव्यस्य कौशिकाचार्यस्य शिष्ये, आ० चू० ४ अ० । (' अज्जव ' शब्दे प्रथमभागेऽस्य कथा ।)

सोभवज्जण--शोभवर्जन--न० । विभूषापरित्यागे,दश०६ अ० ।

सोभित्ता--शोभयित्वा--अव्य० । विधिवत्करणेन शोभा कृत्वेत्यर्थे, कल्प० ३ अधि० ९ क्षण ।

सोभिय--शोभित--त्रि० । तत्समाप्तौ गुर्वादिप्रदानशेषभोजनासेवनेन शोभा प्रापित अतिचारवर्जनेन कृतशोधे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । रा० । आ० चू० ।

सोम--सोम--पु० । चतुर्थबलदेववासुदेवयो पितरि, आव० १ अ० । स्था० । ति० । यज्ञेषु देवपेये लताविशेषे, ' अपाम सोममसृता अभूवम् ' । आ० म० १ अ० । तद्रसे, विशे० । चन्द्र, जं०७ वक्ष० । ज्यो० । च०प्र० । मृगशिरोनक्षत्रस्याधिप सोम । ज्यो० ६ पाहु० । सू० प्र० । अनु० । स्था० । अष्टाशीतिग्रहेषु द्वादश महाग्रहे, जं० ७ वक्ष० । सू० प्र० । कल्प० । च० प्र० । शक्रस्य देवेन्द्रस्येशानस्य च स्वनामख्याते उत्तरदिग्लोकपाले चमरस्यासुरेन्द्रस्येन्द्रे, भ० ३ श० ७ उ० । आ० म० । ग० । स्था० । (वक्तव्यताऽस्य ' लोगपाल ' शब्दे षष्ठे भागे गता ।) (अस्याग्रमहिष्य ' अग्गमहिसी ' शब्दे प्रथमभागे १७१पृष्ठे उक्ता ।) पार्श्वस्वामिन पञ्चमे गणधरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्था० । शान्तदृष्टौ,प्रव० ६५ द्वार । शान्ताकृतौ, व्य० ६ उ० । सुभगे, जं० १ वक्ष० । रा० । अरौद्राकारे, रा० । सू० प्र० । विपा० । जं० । नीरोगे च । भ० १२ श० ६ उ० । उत्तमया कीर्त्या सहिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । गुर्जरधरित्रीमण्डलीमहानगर्यां श्रीमद्वीसलदेवराजस्य पुरोहिते , ती० ४१ कल्प । चम्पावास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे , ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । (' दुवई ' शब्दे चतुर्थभागे २५७७ पृष्ठे कथा गता । कोडीनगरवासिनि स्वनामख्याते ब्राह्मणे, ती० ५५ कल्प । (' कोहंडिदेव ' शब्दे तृतीयभागे ६८४ पृष्ठे कथा ।)

सोमंगलग--सौमङ्गलक--पु० । द्वीन्द्रियजीवभेदे,जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

सोमकाइय--सोमकायिक--पु० । सोमस्य कायो निकायो येषामस्ति ते सोमकायिका । सोमपरिवारभूतेषु देवेषु,भ० ३ श० ७ उ०

सोमचंद--सोमचन्द्र--पु० । भरतक्षेत्रजसुपार्श्वजिनकालिकैरवतजे तीर्थकरे, ति० । प्रव० । स० । स्वनामख्याते शिवचन्द्रनृपपुत्रे, ध०र० । (अस्य वृत्तम् ' सिवभद्द ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।) स्वनामख्याते पोतनपुरराजे, आ०चू० १ अ० ।

सोमचंदसूरि--सोमचन्द्रसूरि--पुं० । तपागच्छीये श्रीरत्नशेखरसूरिशिष्ये, येन विक्रम-१५०४ वर्षे कथामहोदधिनामग्रन्थो रचित । जै० इ० ।

सोमजसा--सोमयशस्--स्त्री० । सौर्यपुरे यज्ञयशसस्तापसस्य पुत्रस्नुषायाम् , आव० ४ अ० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । द्वी० ।

सोमणंतिय--स्वप्नान्तिक--न० । स्वप्नस्य स्वप्नक्रियाया अन्ते अवसाने भवं स्वप्नान्तिकम् । स्वप्नविशेषे क्रियमाणे प्रतिक्रमणभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सोमणस्स--सौमनस्य--न० । शोभनं मनो यस्यासौ सुमनास्तस्य

भाव सौमनस्यम् । शोभने मनसि,रा०। भ० । जी० ।आ०म०। सौमनस--पु०।जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणत देवकुरुषु अश्व-स्कन्धसदृशे वक्षस्कारपर्वते,तदधिपतौ च । स्था०२ठा०३उ०।

दो सोमणसा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

निषधस्य पर्वतस्योत्तरस्यां मन्दरस्य दक्षिणपूर्वस्यामाग्नेयदिशि मङ्गलावतीविजयस्य पश्चिमाया देवकुरूणा पूर्वस्या सौमनसा वक्षस्कारपर्वत । जं० ४ वक्ष० ।

कहि णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सोमणसे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मन्दरस्स पव्वयस्स दाहिणपुरत्थिमेणं मगलावईविजयस्स पच्चत्थिमेणं देवकुराए पुरत्थिमेणं एत्थ णं जम्बुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सोमणसे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे जहा मालवन्ते वक्खारपव्वए तहा णवरं सव्वरययामए अच्छे ०जाव पडिरूवे । णिसहवासहरपव्वयतेणं चत्तारि जोअणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं चत्तारि गाऊ(उ)असयाइं उव्वेहेणं सेसं तहेव सव्वं णवरं अट्ठो से गोअमा ! ०जाव सोमणसे वक्खारपव्वए बहवे देवा य देवीओ अ सोमा सुमणा सोमणसे अ इत्थ देवे महिड्डीए ०जाव परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोअमा ! ०जाव णिच्चे। (सू०+६७)

'कहि ण' मित्यादि, क भदन्तेत्यादिप्रश्न सुलभ , उत्तरसूत्रे निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरस्या मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वदक्षिणस्याम्-आग्नेयकोणे मङ्गलावतीविजयस्य पश्चिमाया देवकुरूणा पूर्वस्या यावत् सौमनसो वक्षस्कारपर्वत• प्रज्ञप्त इत्यादि सर्वं माल्यवद्गजदन्तानुसारेण भाव्यम् , यत्तु सप्रपञ्च प्रथम व्याख्याते गन्धमादनेऽतिदेशयितव्ये माल्यवतोऽतिदेशन तदस्यासन्नवर्त्तित्वेन सूत्रकारशैलीवैचित्र्यज्ञापनार्थं, नवर सर्वात्मना रजतमयोऽय, माल्यवास्तु नीलमणिमय , अय च निषधवर्षधरपर्वतान्ते चत्वारि योजनशतान्यूर्ध्वोच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतिशतान्युद्वेधेन माल्यवास्तु नीलवत्समीपे इति विशेष , अर्थे च विशेषमाह— 'से केणट्ठेण ' मित्यादि, प्राग्वत् , भगवानाह—गौतम ! सौमनसवक्षस्कारपर्वते बहवो देवा देव्यश्च सौम्या कायकुचेष्टाया अभावात् , सुमनसो--मन कालुष्याभावात् परिवसन्ति, तत सुमनसामयमावास इति सौमनस , सोमनसनामा चात्र देवो महर्द्धिक• परिवसति तेन तद्योगात् सौमनस इति । 'से एएणट्ठेण ' मित्यादि, प्राग्वत् , 'सोमणसे ' इति प्राय• सूत्र व्यक्तम् । जं० ४ वक्ष० ।

कूटपृच्छा—

जंबुद्दीवे दीवे सोमणसे वक्खारपव्वए सत्त कूडा पण्णत्ता, तं जहा-"सिद्धे १ सोमणसे२ तह,बोधव्वे मंगलावईकूडे३। देवकुरु ४ विमल ५ कंचण ६, विसिट्ठकूडे ७ य बोधव्वे" ॥१॥ (सू०+५६०) स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

मेरो परित स्थिते वने, नपु० । जं० ४ वक्ष० । मेरार्द्वितीयमेखलाया स्वनामख्याते वने, जं० १ वक्ष० । सूत्र० ।

कहि णं भंते ! मन्दरए पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते ?, गोयमा ! णन्दणवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ अद्धतेवट्ठिं जोअणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थ णं मन्दरे पव्वए सोमणसवणे णाम वणे पण्णत्ते । पञ्चजोयणसयाइं चक्कवालविक्खम्भेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए जे णं मन्दरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ, चत्तारि जोअणसहस्साइं दुण्णि य बावत्तरे जोअणसए अट्ठ य इक्कारसभाए जोअणस्स बाहिं गिरिविक्खम्भेणं तेरस जोअणसहस्साइं पच य एक्कारे जोअणसए छच्च इक्कारसभाए जोअणस्स बाहिं गिरिपरिरएणं तिण्णि जोअणसहस्साइं दुण्णि अ बावत्तरे जोअणसए अट्ठ य इक्कारसभाए जोअणस्स अतो गिरिविक्खम्भेणं दस जोअणसहस्साइं तिण्णि अ अउणापण्णे जोअणसए तिण्णि अ इक्कारसभाए जोअणस्स अंतो गिरिपरिरएणं ति । से णं एगाए पउमवरवेइआए एगेण य वणसंडेण सव्वओ समन्ता संपरिक्खित्ते। वण्णओ किण्हे किण्होभासे ०जाव आसयन्ति एव कूडवज्जा सच्चेव णन्दणवणवत्तव्वया भाणियव्वा, त चेव ओगाहिऊण ०जाव पासायवडेंसगा सक्कीसाणाण ति । (सू० १०५)

'कहि ण ' मित्यादि, क्व भदन्त ! मेरौ सौमनसवनं नाम वन प्रज्ञप्तम्?, गौतम ! नन्दनवनस्य बहुसमरमणीयाद् भूमिभागादर्द्धत्रिषष्टिं, सार्द्धद्वाषष्टिरित्यर्थ ,योजनसहस्राण्यूर्ध्वमुत्पत्याऽत्रान्तरे मन्दरपर्वते सौमनसवन नाम वन प्रज्ञप्त,पञ्चयोजनशतानि चक्रवालविष्कम्भेनेत्यादिपदानि प्राग्वत् , यन्मन्दर पर्वत सर्वत समन्तात् सम्परिक्षिप्य तिष्ठति• एतच्च कियता विष्कम्भेन कियता च परिक्षेपेणेत्याह— 'चत्तारी ' त्यादि, प्रथममेखलायामिव द्वितीयमेखलायामपि विष्कम्भद्वय वाच्य, तत्र बहिर्गिरिविष्कम्भेन चत्वारि योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्विसप्तत्यधिके अष्टौ चैकादशभागा योजनस्य, एतदुपपत्तिरेवम्-धरणीतलात् सौमनसं यावद् गमने मेरूच्छ्रयस्य त्रिषष्टिसहस्रयोजनान्यतिक्रान्तानि एषा चैकादशभिर्भागे लब्धम् ५७२७ $\frac{3}{11}$ अस्मिंश्च राशौ धरणीतलगतमेरुव्यासाद्दशसहस्रयोजनप्रमाणाच्छोधिते जात यथोक्त मानमिति । बहिर्गिरिपरिरयेण त्रयोदश योजनसहस्राणि पञ्चयोजनशतानि एकादशानि-एकादशाधिकानि षट् च एकादशभागा योजनस्य, तथाऽन्तर्गिरिविष्कम्भेन त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे द्वासप्तत्यधिके योजनशते अष्टौ चैकादशभागा योजनस्य, उपपत्तिस्तु बहिर्गिरिविष्कम्भात् उभयतो मेखलाद्वयव्यासे पञ्चशत २ योजनरूपेऽपनीते यथोक्त मानम् , अन्तर्गिरिपरिरयेण तु दश सहस्र योजनानि त्रीणि च योजनशतानि एकोनपञ्चाशदधिकानि त्रयश्चैकादशभागा योजनस्येति । अथास्य वर्णकसूत्रम्-'से णं

एगा' इत्यादि, व्यक्त, नवरम् एवमुक्ताभिलापेन कूटवर्ज्जा नैव नन्दनवनवक्तव्यता भणितव्या, कियत्पर्यन्तमित्याह-त द्व मेरुत पञ्चाशद्योजनरूप क्षेत्रमवगाह्य यावत्प्रासादावर्तसका शक्रशानयोरिति, वापीनामानि त्विमानि तनैव क्रमेण, सुमना १ सौमनसा २ सौमनासा सौमनस्रग वा ३ मनारमा ४, तथा उत्तरकुरु १ देवगुरु २ वारिषणा ३ सरस्वती ४, तथा विशाला १ माघभद्रा २ अभयसेना ३ रोहिणी ४, तथा भद्रोत्तरा, भद्रा२सुभद्रा३ भद्रावती भद्रवती वा ४। ज०४वक्त०। पक्षस्य नवम दिवसे, ज्यो०३ पाहु०। ज०। ग्रैवेयकविमानाना चतुर्थे प्रस्तटे, स्था०६ ठा०३ उ०। प्रव०। सनत्कुमारस्य देवेन्द्रस्य पारियानिक विमाने, औ०। ज०। रुचकपर्वतस्य स्वनामख्याते देवे,सू० प्र० १६ पाहु०। च० प्र०। ज०। शोभन मना यस्या सकाशाद्भवति सा सुमनास्तत स्वार्थेऽण्। जम्ब्वा सुदर्शनायाम्, स्त्री०। ज०४ वक्त०। दक्षिणपूर्वस्य रतिकरपर्वतस्य दक्षिणस्या दिशि स्वनामख्याताया राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। द्वी०। ती०। पक्षस्य पञ्चाम्या रात्रौ, ज० ७ वक्त०। सन्तुष्टचित्तत्वे, नपु०। कल्प० १ अधि० १ क्षण। ज्यो०।

सोमणसकूड-सौमनसकूट-पु०। न०। सौमनसनामकस्वाधिष्ठातृदेवभवनोपलक्षिते कूटे, स्था० ७ ठा० ३ उ०। (अस्य वक्तव्यता 'सोमणस' शब्देऽनुपदमेव गता ।)

सोमणसवण-सौमनसवन-न०। मेरोर्द्वितीयमेखलाया स्वनामख्याते वन, स्था० ४ ठा० २ उ०। (अत्रत्या वक्तव्यता 'सोमणस' शब्दे गता।)

दो सोमणसवणा। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सोमणसा-सौमनसा-स्त्री०। पञ्चमीतिथिरात्रौ, सू० प्र० १० पाहु०।

सोमणसी-सौमनसी-स्त्री०। पक्षस्य पञ्चदश्या तिथौ, ज्यो० ४ पाहु०।

सोमणाह-सोमनाथ-पु०। सौराष्ट्रप्रसिद्धे महादेवे, ती० १६ कल्प। (एतद्भञ्जनकथा 'सच्चउर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता।)

सोमतिलग-सोमतिलक-पु०। तपागच्छे देवेन्द्रसूरिशिष्यविद्यानन्दगणिशिष्यधर्मघोषसूरिशिष्यसोमप्रभसूरिशिष्ये,तस्य जन्म विक्रम १३५५, सवत्सर दीक्षा १३६६, वर्षे सूरिपद १३७३,वर्षे स्वर्गति १४२४ वर्षे। अनेन यमकस्तुतिटीकाशीलतरङ्गिणी नव्यक्षेत्रसमाससूत्रे जीतकल्पवृत्तिश्चेति ग्रन्था रचिता। यशस्तिलकचम्पूनामग्रन्थकारक दिगम्बराचार्ये, एकाशीत्यधिकाष्टशत शकेऽयमासीत्। जै० इ०।

सोमदत्त-सोमदत्त-पु०। चन्द्रप्रभस्वामिन प्रथमभिक्षादायके, आ० म० १ अ०। स०। कौशाम्बीनगरीस्वामिशतानीकस्य पुरोहिते, विपा० १ श्रु० ५ अ०। भद्रबाहुस्वामिन चतुर्थे शिष्य, कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

सोमदिट्ठि-सौम्यदृष्टि पु०। कस्याप्यनुद्वेजके साधौ, प्रव० २३६ द्वार। सामलोचने, स हि सर्वस्याप्याश्रयणीयो भवति। दर्श० २ तत्त्व।

सोमदेव-सोमदेव-पु०। दशपुरनगरवास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मण, यत्पुत्र आर्यरक्षित सूरिरासीत्। विशे०। आ० म०। आ० क०। आ० चू०। ती०। उत्त०। पद्मप्रभस्य प्रथमभिक्षादायके, आ० म० १ अ०। स०।

सोमदेवयाकाइय-सोमदेवताकायिक-पु०। सोमदेवतास्तत्सामानिकादयस्तासा काया येषामस्ति ते सोमकायिका। सोमसामानिकादिदेवपरिवारभूतेषु देवेषु, भ० ३ श० ५ उ०।

सोमधम्मगणि-सोमधर्मगणिन्-पु०। उपदेशसप्ततिकाग्रन्थकारक तपागच्छीयचारित्रगणिशिष्ये, जै० इ०।

सोमप्पभ-सोमप्रभ-पु०, बाहुबलिपुत्रे, श्रेयासभ्रातरीति केषाचिन्मतम्। आ० चू० १ अ०। आ० क०। आवश्यकवृत्त्यनुसारेण बाहुबलिसुतसोमप्रभसुत श्रेयासो राजा। कल्प० १ अधि० ७ क्षण। चमरस्योत्पातपर्वत, आ० म० १ अ०। "सोमस्स महारण्णो सोमप्पभे उप्पाय पव्वए" स्था० १० ठा० ३ उ०। (अत्रत्यो विस्तर 'उप्पायपव्वय' शब्दे द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे गत।)

सोमप्पभसूरि-सोमप्रभसूरि-पु०। तपागच्छीये धर्मघोषसूरिसमनन्तरे आचार्ये, ग० १ अधि०। 'श्रीसोमप्रभसूरे, पट्टे श्रीसोमतिलकसूरीन्द्रा। अथ सोमप्रभसूरि-स्तस्य विनेयास्तु चत्वार ॥१॥ श्रीविमलप्रभसूरि, श्रीपरमानन्दसूरिगुरुराज। श्रीपद्मतिलकसूरि-र्गणितिलक सोमतिलकगुरु ॥२॥" ग० ३ अधि०। एतज्जन्म विक्रम१३१०सवत्सरे दीक्षा१३२१सूरिपदम् १३३२ स्वर्गति १३७३ वर्षे अनेन चित्रबन्धस्तवो नाम ग्रन्था रचित। द्वितीयोऽपि सोमप्रभाचार्यो विजयसिंहसूरिशिष्य, तेन हेमकुमारचरित्र सूक्तिमुक्तावलिशृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणीत्यादयो ग्रन्था रचिता। जै० इ०।

सोमप्पभा-सोमप्रभा-स्त्री०। सोमप्रभस्य चमरोत्पातपर्वतस्य दक्षिणदिग्वर्त्तिराजधान्याम्, द्वी०।

सोमभूइ-सोमभूति-पु०। चम्पानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ०।

से किं त कुलाइं ?, कुलाइं एवमाहिज्जति,तं जहा, "पढमं च नागभूयं, बीयं पुण सोमभूइअं होइ।" कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

सोममित्ता-सोममित्रा-स्त्री०। सौर्यपुरवास्तव्यस्य यज्ञयशसो भार्यायाम्, आव० ४ अ०। आ० क०। आ० चू०।

सोमय-सोमक-पु०। कौत्सगोत्रान्तर्गत गोत्रविशेषप्रवर्तके ऋषौ, स्था० ७ ठा० ३ उ०।

सोमल-सोमल-पु०। द्वारवतीवास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ०।। ('गजसुकुमार' शब्दे तृतीयभागेऽस्य कथा।)

सोमलच्छी-सौम्यलक्ष्मी-स्त्री०। सौम्या-प्रशस्ता या लक्ष्मी। प्रशस्ताया लक्ष्म्याम्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण।

सोमलेस्स-सोमलेश्य-त्रि० । अनुपतापकारिपरिणामे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सोमवदण-सोमवदन-त्रि० । सोम-सश्रीकं वदनं येषां ते सोमवदना । सश्रीकास्ये, ज० २ वक्ष० ।

सोमवसु-सोमवसु-पु० । कौशाम्बीनगरीवास्तव्ये जन्मदरिद्रे विप्रे, ध० र० ।

तत्कथा चैवम्—

"कोसंबी अत्थि पुरी, पभूयपव्वा सुउच्छुलट्ठि व्व ।
आजम्म अइदरिद्दो, सोमवसू तत्थ वरविप्पो ॥१॥
जं जं करेइ कम्मं, तं तं सयलं पि होइ से विहलं ।
ता उव्विग्गो धणियं, जाओ धम्मुम्मुहो किंचि ॥२॥
सो धम्मसत्थपाढ-ग धम्मसालाइ अन्नदियहम्मि ।
सिस्साण कहिज्जंतं, धम्मफलं इय निसामेइ ॥३॥
गिरिसिहरतुरंगा दंतिणो भूरिदाणा,
जियजलहितरंगा वाउवेगा तुरंगा ।
रहवरभडकोडीलच्छिविच्छड्डसारा,
नगरनिगममाई हुंति धम्मा जियाणं ॥ ४ ॥
अमरनियरपुज्जं वासवत्तं पवित्तं,
सयलभरहरज्जं भूरिभोगेहि सज्जं ।
हलहरनिवइत्तं जं इह केसवत्तं,
कयभुवणचमक्कं धम्मलीलाइयं तं ॥ ५ ॥
रहसवसनमंतुद्दामदेविंदविंद—
पणयमसमसुक्खं जं च तित्थाहिवत्तं ।
अवरमवि पसत्थं पाणिणो जं लहंते,
तमिह फलयसेसं धम्मकप्पद्दुमस्स ॥ ६ ॥
तं सोउं जंपइ दिओ, सम्ममिणं किंतु कहसु पसिऊण ।
कस्स सयासे एसो, धम्मो मे गिण्हियव्वु त्ति ॥ ७ ॥
सा पडिभणेइ मिट्ठं, भुंजेयव्वं सुहं च सोयव्वं ।
लोयप्पिओ य अप्पा, कायव्वो इय पए तिन्नि ॥८॥
जो सम्मं अवबुज्झइ, अणुचिट्ठइ तस्स पायमूलम्मि ।
गिण्हिज्ज तुमं धम्मं, भद्दय भद्दं ! लहुं लहिसि ॥९॥
को पुण एसि अत्थु, त्ति पुच्छिओ कहइ धम्मपाढी वि ।
भो भद्द ! विमलमइणो, परमत्थं एस बुज्झंति ॥१०॥
अह सुद्धधम्महेउं, दसणिणो बहुविहे वि पुच्छंतो ।
एगम्मि सन्निवेसे, समागओ भिक्खवेलाए ॥११॥
ओयरिओ मढियाए, एगस्स ब्वत्तलिंगधारिस्स ।
होसु अतिहि त्ति तं ठवि-य अप्पणा सो गओ भिक्खा॥१२॥
गहिउं खणेण भिक्खं, सो पत्तो तो दुवे वि ते भुत्ता ।
समयम्मि धम्मतत्तं, दिएण पुट्ठो कहइ लिंगी ॥१३॥
भद्द ! इह सोमगुरुणो, अम्हे जससुजसनामया सीसा ।
उवइट्ठं णे तत्तं, मिट्ठं भुत्तव्वमिच्चाइ ॥ १४ ॥
नय अत्थो परिकहिओ, अचिरेण गओ गुरू य परलोयं ।
तो हं नियबुद्धीए, इय आराहेमि गुरुवयणं ॥१५॥
मंतोसहमाईहिं, विहिओ मे लोगवल्लहो अप्पा ।
पावेमि मिट्ठमन्नं, इह मढियाए सुवेमि सुहं ॥१६॥
अह चिंतइ सोवमसू, अहो इमो गुरुवइट्ठतत्तस्स ।
समइवयइ जं गुरुणो, भिप्पाओ सभवइ नेव ॥१७॥

तथाहि—

मंतोसहिपमुहेहिं, जायइ जीवाण घायणं नूणं ।
तो लोगप्पिओ अप्पा, कह परमत्थेण इह होइ ॥ १८ ॥
पाएण मिट्ठमन्नं, जणेइ जीवाण गाढरसगिद्धिं ।
तत्तो भवपरिवुड्ढी, ता परमत्थेण कडुयमिणं ॥ १९ ॥
हिमधामधामनिम्मल-सीलाण रिसीण विजियकरणाणं ।
एगतवासबद्धा, नणु सुहसिज्जा वि पडिसिद्धा ॥ २० ॥

तथा चोक्तम्—

सुखशय्यासनं वस्त्रं, ताम्बूलं स्नानमण्डनम् ।
दन्तकाष्ठं सुगन्धं च, ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥ २१ ॥
इय चिंतिऊण तेणं, पुट्ठो लिंगी कहेसु भद्द ! तुह ।
गुरुभाया कत्थ स आह, अमुगग्गामम्मि निवसेइ ॥ २२ ॥
बीयदिणे सोमवसू, तत्थेव गओ ठिओ य सुजसमढे ।
भुत्ता दुवे वि गेहे, इक्कस्स महिड्ढिसिट्ठिस्स ॥ २३ ॥
पुट्ठो य तेण तत्तं, सुजसो कहिऊण पुव्ववुत्तंतं ।
भणइ इगंतर मइ य, जिमेमि मह होइ तो मिट्ठं ॥ २४ ॥
झाणज्झयणपसत्तो, जत्थ व तत्थ व सुहं सुवामि त्ति ।
लोयप्पिओ निरीहु, त्ति एव पकरेमि गुरुवयणं ॥ २५ ॥
तं सुणिय दिओ चिंतेइ, चारुतरो एस किंतु गुरुवयणं ।
अइगंभीरं को नणु, जाणइ गुरुयाणऽभिप्पायं ॥ २६ ॥
कहवि वईइ इमीए, सुद्धं अत्थं अहं सुणिस्सामि ।
इय चिंतासत्तो, संपत्तो पाडलिपुरम्मि ॥ २७ ॥
सत्थपरमत्थवित्था—र वेइणो जइण समयकुसलस्स ।
विबुहस्स तिलोयण ना-मगस्स गिहमेस संपत्तो ॥ २८ ॥
पविसंतो य निरुद्धो, जा अणरसरु त्ति दारवालेण ।
पत्तवणकुसुमहत्थो, ता एगो किंकरो पत्तो ॥ २९ ॥
मग्गिज्जंतो वि अदा-उ दंतवणमाइ सो गओ मज्झे ।
निस्सरिय खणेण अम-ग्गिओ वि तं दाउमारद्धो ॥ ३० ॥
एस न दिंतो पुव्विं, किमिमिण्हि देइ त्ति सोमवसुपुट्ठो ।
पभणइ वित्ती पढमं, पहुणो दिन्ने हवइ भत्ती ॥ ३१ ॥
इहराऽवन्ना तस्स उ, उद्धरियं सेसयाण सेसे व ।
इत्तो व दोहि पुरिसेहिं मग्गिय तत्थ आयमणं ॥ ३२ ॥
एगाए तरुणीए, दिन्नं तं वालुयाइ एगस्स ।
बीयस्स दीहदंडग, उल्लंकेण दिएण तओ ॥ ३३ ॥
पुट्ठो भणइ दुवारी, भो भद्द ! इमीए पढमओ भत्ता ।
बीओ उण परपुरिसो, ता एव चेव उचियं ति ॥ ३४ ॥
इत्थंतरम्मि बहुभ—इ सट्टपयडिज्जमाणमइविहवा ।
वरसिवियं आरूढा, तत्थेगा आगया तरुणी ॥ ३५ ॥
का एसा किं एवं, समेइ इय पुच्छिए पुणो तेण ।
दोवारिएण भणियं, पडियधूया इमा भद्द ! ॥ ३६ ॥
रायउलम्मि समस्सा-पयपूरणपत्तगरुयसम्माणा ।
सम्मिह समेइ एवं, सरस्सई नाम विक्खाया ॥ ३७ ॥
कह पूरियं इमीए, पय ति दियपुच्छिओ भणइ वित्ती ।
"तेन शुद्धेन शुध्यति"
अवलंबिय पयमिमं, रन्ना इय पूरियमिमीए ॥ ३८ ॥

तद्यथा—

यत्सर्वव्यापकं चित्तं, मलिनं दोषरेणुभिः ।
सद्विवेकाम्बुसम्पर्कात्, तेन शुद्धेन शुध्यति ॥ ३९ ॥

अह सा गिह पविट्ठा, जणगेण ऽभिनंदिया तओ विप्पो ।
चिंतइ इमस्स सयलो, परिवारो वि हु अहो विबुहो ॥४०॥
लद्धावसरो य गओ, पणओ य तिलायणस्स पयकमलं ।
विन्नवइ विबुहपुंगव !, वयगहणं काउमिच्छामि ॥ ४१ ॥
ता पसिय साहसु गुरुं कस्स सयासम्मि ह गेहामि वयं ।
सो आह जो पयंतिय, मिट्ठं भुत्तव्वमिच्चाइ ॥ ४२ ॥
वक्खाणइ तह पालइ, तस्स सयासे गहसु तं दिक्खं ।
ता जपइ सोमवसू, को पुण एएसि परमत्थो ॥ ४३ ॥
भणइ बुहो वि महायस !, अकयमकारियमकप्पियं सुद्धं ।
महुयरवित्तीलद्धं, रागद्दोसेहि परिमुक्कं ॥ ४४ ॥
मणिमंतमूलओसह-पओगपरिवज्जियं च आहारं ।
जो भुंजइ सो इहयं, परमत्थेणं जिमइ मिट्ठं ॥ ४५ ॥
जं सुद्धं आहारं, भुंजंतो न खलु बंधए कम्मं ।
कडुयविवागं तेण, परिसमिह वुच्चए मिट्ठं ॥ ४६ ॥
एयव्विवरीयं पुण, भुंजंतो हिंसगु त्ति बंधइ ।
असुहविवागं कम्मं, तेण अमिट्ठं जओ भणियं ॥ ४७ ॥
अजयं भुंजमाणो उ, पाणभूयाइ हिंसइ ।
बंधई पावयं कम्मं, तं होइ कडुयं फलं ॥ ४८ ॥
जो सयलआहिमुक्को, सज्झायज्झाणसंजमुज्जुत्तो ।
गुरुणुन्नाए विहिणा, निसि सुवइ सुहेण सो सुवइ ॥ ४९ ॥
धणधन्नसुवन्नसुहिर-न्न रयण चउत्तरणपमुहद्दविणम्मि ।
जो निच्चनिप्पिवासो, लोयपिओ होइ सो चेव ॥ ५० ॥

यत —

विश्वस्याऽपि स वल्लभो गुणगणास्तं संश्रयत्यन्वहं ,
तेनेयं समलङ्कृता वसुमती तस्मै नमः सततम् ।
तस्माद् धन्यतमः समस्ति न परस्तस्यानुगा कामधुक् ,
तस्मिन्नाश्रयता यशांसि दधते संतापभाक् यः सदा ॥ ५१ ॥
एयं निसामिऊणं, तिलोयणं पइभणइ सोमवसू ।
परमत्थवत्थुपयडण-निउणस्स नमो हवउ तुज्झ ॥ ५२ ॥
भणइ बुहो वि भो भद्द ! , तं सिद्ध नो सुलक्खणो तं सि ।
अवितहधम्मवियारं, जो एवं नियसि मज्झत्थो ॥ ५३ ॥
अह पुच्छिऊण विबुहं, तग्गेहाओ विणिग्गओ एस ।
अइसुद्धधम्मगुरुला-भलालसो नालसो जाव ॥ ५४ ॥
पुव्वुत्तजुत्तिजुत्तं, आहारं फासुयं गवेसंते ।
जुगमित्तनिहियनयणे, जिणमयसमणे नियइ ताव ॥ ५५ ॥
तो चिंतइ सो हिट्ठो, मज्झ पुन्ना मणोरहा सव्वे ।
कप्पतरु व्व सुगुरुपाय- सगया जं इमे दिट्ठा ॥ ५६ ॥
तेसिं पिट्ठीइ गओ, आरामं वंदिउं सुघोसगुरुं ।
पुट्ठो पयतिगअत्थो, कहिओ सूरीहि वि तहेव ॥ ५७ ॥
नाओ पमहपयत्थो, मुणिजणआहारगहणओ चेव ।
सेसपयजाणणत्थं, तत्थेव ठिओ य सो रत्तिं ॥ ५८ ॥
आवस्सयाइ काउं, भणिउं पोरिसिमणुन्नविय सूरिं ।
आगमविहिणा सुत्ता मुणिणो गुरुणो पुणुट्ठित्ता ॥ ५९ ॥
उवउत्ता वसमण-ज्झयणं परियट्टिउं लहुं पयट्टा ।
चलियासणो कुबेरो, समागओ तत्थ तव्वेलं ॥ ६० ॥
तं निसुणइ एगग्गो, झाणसमित्तीइ नमियगुरुचरणो ।
जंपेइ वरेसु वरं, भणइ गुरू धम्मलाहो ते ॥ ६१ ॥
तो अइहरिसियहियओ, भासुरविप्पंतकंतरूवधरो ।
नमिऊण गुरुपाए, पत्तो धणओ सयं ठाणं ॥६२॥
तं दट्ठुं पहिट्ठमणो, सोमवसू लद्धसुद्धधम्मवसू ।
चिंतइ अहो भयवओ, निजयपमिद्धं निरीहत्तं ॥६३॥
साहियनियवुत्तंतो, दिक्खं गिण्हइ सुघोसगुरुपासे ।
मज्झत्थसामदिट्ठी, कमेण जाओ सुगइभागी ॥६४॥

इत्येवमुच्चैस्तरबोधिलाभो,
मुख्यं फलं सोमवसोर्विशिष्टम् ।
माध्यस्थ्यभाजः परिभाव्य भव्या ,
भव्येन भावेन तदेव धत्त ॥६५ ॥

(इति सोमवसुकथा समाप्ता) ध० र० १ अधि० १२ गुण ।

सोमविजय-सोमविजय-पुं० । हीरविजयसूरीणां प्रथमशिष्ये, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

सोमसिरि--सोमश्री--स्त्री० । द्वारवतीनगरीवास्तव्यस्य सोमलस्य भार्यायाम् , अन्त० १ श्रु०३ वर्ग८अ०।आ० चू० । दर्श० ।

सोमसुन्दर-सोमसुन्दर-पुं० । तपागच्छे स्वनामख्याते देवसुन्दरसूरीणां शिष्ये , ग० ३ अधि० । अयमाचार्यः विक्रम १४३० संवत्सरे जातः १४९९ स्वर्गतः । प्रथमप्रकीर्णक प्रत्याख्यानभाष्ये चानेन टीका रचिता, योगशास्त्रोपदेशमालाषडावश्यकनवतत्त्वादिष्वनेन टीका रचिता । जै० इ० ।

सोमहिंद-देशी—उदरे , दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा ।

सोमा-सोमा-(सौम्या-स्त्री० । सोमदेवनादिक् सोमा सौम्या वा।भ०१०श० १ उ० । उत्तरदिशि , स्था० ३ ठा० २ उ० । आ० म० । सोमस्य लोकपालस्याग्रमहिष्याम् ,भ० १० श० ५ उ० । सोमलोकपालस्य राजधान्याम् , भ० ।

संझप्पभस्स णं महाविमाणस्स अहे सपक्खिं सपडिदिसिं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सोमा नामं रायहाणी पण्णत्ता । एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जंम्बूद्दीवप्पमाणा वेमाणियाणं पमाणस्स अद्धं नेयव्वं०जाव उवरियलेणं सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं पन्नत्ते । पासायाणं चत्तारि परिवाडीओ नेयव्वाओ सेसा नत्थि । भ० ३ श० ७ उ० । दो सोमा । स्था०२ ठा० ३ उ० ।

द्वारवतीवास्तव्यस्य सोमिलस्य ब्राह्मणस्य सुतायाम् , अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ० । आ० चू० । बहुपुत्रिकाजीवरूपाया बेभेलसन्निवेशवासिन्यां स्वनामख्यातायां ब्राह्मण्याम् , नि० । ग० । (' बहुपुत्तिया ' शब्दे कथा ।) सोमप्रभशैलस्य पौरस्त्यदिक्स्थायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , द्वी० । सप्तमतीर्थंकरस्य प्रथमप्रवर्तिन्याम् , स० । प्रव० । वीरजिनसमकालिकायां पार्श्वनाथस्वामितीर्थीयसाध्व्याम् , आ० म० १ अ० ।

सोमागार–सौम्याकार–त्रि० । सुन्दराकृतौ, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अरौद्रदर्शने, औ० । रा० । ज्ञा० ।

सोमाण–देशी–श्मशाने, दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा ।

सोमाल–सुकुमार–त्रि० । "हरिद्रादौ ल" ८ । १ । २५४ । इत्य-संयुक्तस्य रस्य ल । सोमाल । प्रा० । "न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ—चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले" ॥ ८।१।१७१ ॥ इत्यादि स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह वैकल्पिक ओत् । सोमाल । कोमले, प्रा० १ पाद ।

सोमिल–सोमिल–पु० । द्वारवत्यां नगर्यां गजसुकुमारकुमारमारके स्वनामख्याते ब्राह्मणे, आ० चू० १ अ० । अ-न्त० । दर्श० । आ० क० । आ० म० । ('गजसुकुमार' शब्दे तृतीयभागेऽस्य कथा ।) कुण्डग्रामे नगरे कोंडालगोत्रब्राह्मण सोमिलाभिधानोऽस्ति, तस्य भार्यायामुत्पन्न इति प्रियमित्रप्राग्भवकथा । आ० म० १ अ० । वाराणसीवास्तव्ये पार्श्वनाथस्वामिशिष्ये, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० । (यो मृत्वा शुक्रविमाने शुक्रो नाम महाग्रहो जात 'सुक्क' शब्देऽस्मिन्नेव भागे तत्कथा ।) अपापावास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे,यस्य यज्ञे समायाता इन्द्रभूत्यादयो वीरजिनान्तिके प्रव्रजिताः । आ० म० १ अ० । कल्प० । उज्जयिनीवास्तव्येऽन्धब्राह्मणे, "उज्जेणी नाम नगरी तत्थ सोमिलो नाम बभणो परिवसइ, सो य अन्धलीभूओ । तस्स य अट्ठ पुत्ता तेसिं अट्ठ भज्जाओ सो पुत्तेहिं भएणनि अच्छीए किरिया कीरउ,सो पडिभणति तुब्भ अट्ठएह पुत्ताण सालस अच्छीणि सुएहाण वि सोलस बभणीए दोन्नि । एने चउतीसं अन्नस्स य परियणस्स जाणि अच्छीणि ताणि सव्वाणि मम । एते चेव पभूया । अन्नया घर पलित्तं तत्थ तेहिं अप्पदत्तेहिं सो न च नीणिओ तत्थेव रड तो दड्ढो ।" बृ०१ उ०२ प्रक० । वाणियग्रामवास्तव्ये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, भ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नामं नगरे होत्था, वन्नओ, दूतिपलासए चेतिए वन्नओ, तत्थ णं वाणियगामे नगरे सोमिले नामं माहणे परिवसति अड्ढे० जाव अपरिभूए रिउव्वेद०जाव सुपरिनिट्ठिए । पंचएह खंडियसयाणं सयस्स कुडुंबस्स आहेवच्चं० जाव विहरति, तए णं समणे भगवं महावीरे०जाव समोसढे०जाव परिमा पज्जुवासति । तए णं तस्स सोमिलस्स माहणस्स इमीसे कहाए लद्धट्ठस्स समाणस्स अयमेयारूवे ०जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे णायपुत्ते पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहं सुहेणं० जाव इहमागए० जाव दूतिपलासए चेइए अहापडिरूवं० जाव विहरइ । तं गच्छामि णं समणस्स नायपुत्तस्स अंतियं पाउब्भवामि इमाइं च णं एयारूवाइं अट्ठाइं ०जाव वागरणाइं पुच्छिस्सामि, तं जइ इमे से इमाइं एयारूवाइं अट्ठाइं०जाव वागरणाइं वागरेहिति । ततो णं वंदीहामि नमंसीहामि०जाव पज्जुवासीहामि, अहमेयं से इमाइं अट्ठाइं० जाव वागरणाइं नो वागरेहिति तो णं एएहिं चेव अट्ठेहिं य ०जाव वागरणेहि य निप्पट्ठपसिणवागरणं करेस्सामीति कट्टु एवं संपेहेइ २ हित्ता एहाए ०जाव सरीरं साओ गिहाओ पडिनिक्खमति २ मित्ता पायविहारचारेणं एगेणं खंडियसएणं सद्धिं संपरिवुडे वाणियगाम नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ २ छित्ता जेणेव दूतिपलासए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २त्ता समणस्स भग०३अदूरसामंते ठिच्चा समणं भगवं महावीरं एवं वयासी–जत्ता ते भंते ! जवणिज्जं०अव्वाबाहं०फासुयविहारं०?, सोमिला ! जत्तावि मे जवणिज्जं पि मे अव्वाबाहं पि मे फासुयविहारं पि मे,(भ०)किं ते भंते ! जवणिज्जं?, सोमिला ! जवणिज्जे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–इंदियजवणिज्जे य, नोइंदियजवणिज्जे य । मे किं तं–इंदियजवणिज्जे ?, २ जं मे सोइंदियचक्खिदियघाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाइं निरुवहयाइं वसे वट्टंति, सेत्तं इंदियजवणिज्जे । से किं तं नोइंदियजवणिज्जे ?, २ जं मे कोहमाणमायालोभा वोच्छिन्ना नो उदीरेंति । सेत्तं नोइंदियजवणिज्जे । सेत्तं जवणिज्जे । (भ०)किं ते भंते ! फासुयविहारं ?, सोमिला ! जन्नं आरामेसु उज्जाणेसु देवकुलेसु सभासु पवासु इत्थीपसुपंडगविवज्जियासु वसहीसु फासुएसणिज्जं पीढफलगसेज्जासंथारगं उवसंपज्जित्ता णं विहरामि । सेत्तं फासुयविहारं। सरिसवा ते भंते! किं भक्खेया अभक्खेया?,सोमिला ! सरिसवा भक्खेया वि, अभक्खेया वि । से केणट्ठे०सरिसवा मे भक्खेया वि, अभक्खेया वि?,से नूणं ते सोमिला ! बंभन्नएसु नएसु दुविहा सरिसवा पन्नत्ता,तं जहा–मित्तसरिसवा य, धन्नसरिसवा य।तत्थ णं जे ते मित्तसरिसवा ते तिविहा पं०,तं०–सहजायया सहवड्डियया सहपंसुकीलियया । ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते धन्नसरिसवा ते दुविहा प०, तं०–सत्थपरिणया य, असत्थपरिणया य । तत्थ णं जे ते असत्थपरिणया ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया । तत्थ णं जे से सत्थपरिणया ते दुविहा पं०, तं०, एसणिज्जा य, अणेसणिज्जा य । तत्थ णं जे ते अणेसणिज्जा ते समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया । तत्थ णं जे ते एसणिज्जा ते दुविहा प० तं०–जाइया य, अजाइया य । तत्थ णं जे ते अजाइया ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते जातिया ते दुविहा प० तं०–लद्धा य, अलद्धा य । तत्थ णं जे ते अलद्धा ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते लद्धा ते णं समणाणं निग्गंथाणं भक्खेया । से तेणट्ठेणं सोमिला ! एवं वुच्चइ०जाव अभक्खेयावि । (भ०)कुलत्था ते भंते ! किं

भक्खेया अभक्खेया ?, सोमिला ! कुलत्था भक्खेया वि अभक्खेया वि, से केणट्टेणं० जाव अभक्खेया वि ?, से नूणं सोमिला ! ते बम्भन्नएसु नएसु दुविहा कुलत्था पं० तं० इत्थिकुलत्था य, धन्नकुलत्था य, तत्थ ण जे ते इत्थिकुलत्था ते तिविहा पं०, तजहा-कुलकन्नयाइ वा कुलवहूयाति वा कुलमाउयाइ वा, ते ण समणाणं निग्गथाणं अभक्खेया। तत्थ ण जे ते धन्नकुलत्था एवं जहा धन्नसरिसवा से तेणट्टेणं०जाव अभक्खेया वि। (सू०६४६+)

ते ण' मित्यादि, 'इमाइ च ण ' ति इमानि च वक्ष्यमाणानि यात्रायापनीयादीनि 'जत्त ' त्ति यान यात्रा—सयमयोगेषु प्रवृत्ति 'जवणिज्ज' ति यापनीय—मोक्षाध्वनि गच्छता प्रयोजक इन्द्रियादिवश्यतारूपो धर्म्म 'अव्वाबाह ' ति शरीरबाधानामभाव 'फासुयविहार ति' प्रासुकविहारो—निर्जीव आश्रय इति, ' तवनियमसजमसज्झायझाणावस्सयमाइएसु' त्ति इह तप —अनशनादि नियमा —तद्विषया अभिग्रहविशेषा यथा एतावत्तप स्वाध्यायवैयावृत्त्यादि मयाऽवश्य रात्रिन्दिवादौ विधेयमित्यादिरूपा सयम —प्रत्युपेक्षणादि स्वाध्यायो-धर्मकथादि ध्यान-धर्मादि आवश्यक-षड्विधम्, एतेषु च यद्यपि भगवत किञ्चिन्न तदानीं विशेषत सभवति तथाऽपि तत्फलसद्भावात्तदस्तीत्यवगन्तव्यम् , 'जयण'त्ति प्रवृत्ति. 'इदियजवणिज्ज' ति इन्द्रियविषय यापनीय—वश्यत्वमिन्द्रिययापनीयम् ,एव नोइन्द्रिययापनीय,नवर नोशब्दस्य मिश्रवचनत्वादिन्द्रियैर्मिश्रा सहार्थत्वाद्वा इन्द्रियाणां सहचरिता नोइन्द्रिया —कषाया , एषा च यात्रादिपदाना सामयिकगम्भीरार्थत्वेन भगवतस्तदर्थपरिज्ञानमसम्भावयता तेनापभ्राजनार्थं प्रश्न कृत इति। 'सरिसव ' त्ति एकत्र प्राकृतशैल्या सदृशवयस.—समानवयस अन्यत्र सर्षपा -सिद्धार्थका , (द्रव्यमाषवक्तव्यता कालमासवक्तव्यता च ' मास ' शब्दे पञ्चमभागे गता ।)' कुलत्थ ' त्ति एकत्र कुले तिष्ठन्तीति कुलस्था - कुलाङ्गना , अन्यत्र कुलत्था धान्यविशेषा सरिसवादिपदप्रश्नश्च छलग्रहणेनोपहासार्थं कृत इति ।

अथ च-सूरिं विमुच्य भगवतो वस्तुतत्त्वज्ञानजिज्ञासयाऽऽह—

एगे भवं दुवे भवं अक्खए भवं अव्वए भवं अवट्ठिए भवं अणेगभूयभावभविए भवं ?, सोमिला ! एगे वि अहं० जाव अणेगभूयभावभविए वि अहं, से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ० जाव भविए वि अहं ?, सोमिला ! दव्वट्टयाए एगे अहं नाणदंसणट्टयाए दुविहे अहं पएसट्टयाए अक्खए वि अहं अव्वए वि अहं अवट्ठिए वि अहं, उवयोगट्टयाए अणेगभूयभावभविए वि अहं से तेणट्टेणं ०जाव भविए वि अहं। एत्थ णं से सोमिले माहणे संबुद्धे समणं भगवं महावीरं जहा खंदओ० जाव से जहेयं तुब्भे वदह जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राईसर० एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्तो० जाव दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जति पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदति० जाव पडिगए। तए णं से सोमिले माहणे समणोवासए जाए अभिगयजीवा०जाव विहरइ भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति वंदित्ता नमसति २ सित्ता पभू णं भंते ! सोमिले माहणे देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता जहेव संखे तहेव निरवसेसं० जाव अंतं काहिति। सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ०जाव विहरति। (सू० ६४७)

'एगे भव ' मित्यादि, एको भवानित्येकत्वाभ्युपगमे भगवताऽऽत्मन कृते श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवाना चात्मनोऽनेकतोपलक्षितेन एकत्व दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोग सोमिलभट्टेन कृत द्वौ भवानिति च द्वित्वाभ्युपगमेऽहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्व दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहित , 'अक्खए भव ' मित्यादिना च पदत्रयेण नित्यात्मपक्ष पर्यनुयुक्त , 'अणेगभूयभावभविए भव ' ति अनेके भूता—अतीता भावा -सत्तापरिणामा भव्याश्च—भाविनो यस्य स तथा, अनेन चातीतभविष्यत्सत्ताप्रश्नेनानित्यतापक्ष पर्यनुयुक्त , एकतरपरिग्रहे तस्यैव दूषणायेति , तत्र च भगवता स्याद्वादस्य निखिलदोषगोचरातिक्रान्तत्वात्तमवलम्ब्योत्तरमदायि—' एगेवि अह ' मित्यादि, कथमित्येतत् ? इत्यत आह—' दव्वट्टयाए एगोऽह ' ति जीवद्रव्यस्यैकत्वेनैकोऽह न तु प्रदेशार्थतया। तथा हि अनेकत्वान्ममेत्यवयवादीनामनेकत्वोपलम्भो न बाधक , तथा कञ्चित्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसङ्ख्याविशिष्टस्यापि पदार्थस्य स्वभावान्तरद्वयापेक्षया द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तम्—' नाणदसणट्टयाए दुवे वि अह ' ति, न चैकस्य स्वभावभेदो न दृश्यते, एको हि देवदत्तादि पुरुष एकदैव तत्तदपेक्षया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वभ्रातृव्यत्वादीननेकान् स्वभावॉल्लभत इति, तथा प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयप्रदेशतामाश्रित्याक्षतोऽप्यह सर्वथा प्रदेशाना क्षयाभावात् ,तथाऽव्ययोऽप्यह कतिपयानामपि च व्ययाभावात् , किमुक्त भवति ?—अवस्थितोऽप्यह—नित्योऽप्यहम् , असङ्ख्येयप्रदेशिता हि न कदाचनापि व्यपैति अतो नित्यताऽभ्युपगमेऽपि न दोष , तथा ' उवओगट्टयाए ' त्ति विविधविषयानुपयोगानाश्रित्यानेकभूतभावभविकोऽप्यहम् , अतीतानागतयोर्हि कालयोरनेकविषयबोधानामात्मन कथञ्चिदभिन्नाना भूतत्वाद् भावित्वाच्चेत्यनित्यपक्षोऽपि न दोषायेति । ' एव जहा रायप्पसेणइज्जे ' इत्यादि , अनेन च यत्सूचित तस्यार्थलेशो दर्श्यते—यथा देवानाप्रियाणामन्तिके बहवो राजेश्वरतलवरादयस्त्यक्त्वा हिरण्यसुवर्णादि मुण्डा भूत्वाऽगारादनगारिता प्रव्रजन्ति, न खलु तथा शक्नोमि प्रव्रजितुमितीच्छाम्यहमणुव्रतादिक गृहिधर्म्म भगवदन्तिके प्रतिपत्तुम् । ततो भगवानाह—यथासुख देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धोऽस्तु, ततस्तमसौ प्रत्यपद्यत इति । भ० १८ श० १० उ० ।

सोमिलुद्देश-सोमिलोद्देश-पु० । सोमिलब्राह्मणवक्तव्यताप्र-

निपादके भगवत्या अष्टादशशतस्य दशमोद्देशके, भ० २५ श० ७ उ० ।

सोम्म-सौम्य--त्रि० । सर्वजननयनमनोरमणीयगुणशतकलिते, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । नीरोगे, औ० । शान्तदृष्टितया प्रीत्युत्पादके, ग० १ अधि० । दर्शनमात्रादेवाह्लादके, दर्श० ४ तत्त्व । उपशान्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुखदर्शने, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । अरौद्र, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शीतले, विशे० । औ० । आव० ।

सोम्मया-सौम्यता--स्त्री० । अक्रूराकारे क्रूरो हि लोकस्योद्वेगकारण सौम्यश्च सर्वजनसुखागम्यो भवति । ध० १ अधि० ।

सोम्मवयण-सौम्यवदन--त्रि० । सौम्य--सुन्दर वदन--मुख यस्य स तथा । सुन्दरास्ये, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

सोय-शौच--न० । शुचेर्भाव शौचम् । शुद्धौ, स्था० ।

पचविहे सोए पसत्ते, तं जहा-पुढविसोए आउसोए तेउसोए मंतसोए बंभसोए । (सू० ४४६)

पचविहे' त्यादि व्यक्त, नवर शुचर्भाव शौच, शुद्धिरित्यर्थ, तच्च द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्राद्य चतुष्टय द्रव्यशौच, पञ्चम तु भावशौचम्, तत्र पृथिव्या-मृत्तिकया शौच-जुगुप्सतमलगन्धयोरपनयन शरीरादिभ्या घर्षणोपलेपनादिनेति पृथिवीशौचम्, इह च पृथिवी शौचाभिधानेऽपि यत्परैस्तल्लक्षणमभिधीयत, यदुत-"एका लिङ्ग गुदे तिस्र-स्तथैकत्र कर दश । उभयो सप्त विज्ञेया, मृद शुद्धौ मनीषिभि ॥१॥ एत च्छौच गृहस्थाना, द्विगुण ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुण वानप्रस्थाना यतीना च चतुर्गुणम् ॥२॥" इति, तदिह नाभिमत, गन्धाद्युपघात मात्रस्य शौचत्वन विवक्षितत्वात्, तस्यैव च युक्तियुक्तत्वात् इति १, तथा अद्भि शौचमप्शौच, प्रक्षालनमित्यर्थ २, तजसाऽग्निना तद्विकारेण वा भस्मना शौच तेज शौचम् ३, एव मन्त्रशौच शुचिविद्यया ४ ब्रह्म ब्रह्मचर्यादिकुशलानुष्ठान तदेव शौच ब्रह्मशौचम् ५, अनन च सत्यादिशौच चतुर्विधमपि सगृहीत, तद्यदम्- 'सत्यं शौच तप शौच, शौचमिन्द्रियनिग्रह । सर्वभूतदया शौच, जलशौचश्च पञ्चमम् ॥१॥" स्था० ५ ठा० ३ उ० । ('सुइ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे उदाहरणानि ।) "सायमूले धम्मे पन्नत्ते" परिव्राजकाना शौचमूलो धर्म" । ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । (अय थावच्चापुत्त शब्दे चतुर्थभागे व्याख्यात ।) तृतीये महाव्रत, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (शौचफल 'तारा' शब्दे चतुर्थभागे गतम् ।) (शौच कृत्वैव जिनपूजा कर्तव्येति चइय' शब्दे तृतीयभागे १२७७ पृष्ठे गतम् ।) शरीरसस्कारे । त० । सयमनिरुपलेपताया निरतिचारतायाम्, ध० ३ अधि० । आव० । शौच भावतो निरुपलेपता अचौर्यमिति सद्भावमार्गतायाम्, बृ० १ उ० २ प्रक० । पञ्चा० । सर्वोपाधिशुचित्वे समताव्रतधारणे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।

श्रोत्र--न० । श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रम् । कर्णे, विशे० । उत्त० । त० । शृणोति भाषापरिणतान्पुद्गलानिति श्रोत्रम् । कदम्बपुष्पाकारे शब्दग्राहक इन्द्रिये, ज्ञा० २६ द्वा० । आचा० । शृणोति भाषापरिणतान्पुद्गलानिति श्रोत्रम् । आचा० । तच्च कदम्बपुष्पाकार द्रव्यतो भावतो भाषाद्रव्यग्रहणलब्ध्युपयोगस्व भावमिति, तेन श्रोत्रेण परि --समन्तात् घटपटशब्दादिविषयाणि ज्ञानानि परिज्ञानानि तै श्रोत्रपरिज्ञानैर्जराप्रभावात्परिहीयमानै सद्भिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा वृद्धावस्थाया रोगोदयावसरे वा मूढभाव--मूढता कर्त्तव्याकर्त्तव्याज्ञानामिन्द्रियपाटवाभावादात्मनो जनयति, हिताहितप्राप्तिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थ, 'जनयन्तीति' चैकवचनावसरे तिङ्का तिङ्का भवन्ती" ति बहुवचनमकारि । अथवा--तानि वा श्रोत्रविज्ञानानि परिहीयमाणान्यात्मन सदसद्विवेकविकलतामापादयन्तीति श्रोतादिविज्ञानाना च, तृतीया प्रथमार्थे सुव्यत्ययेन द्रष्टव्येति, एव चक्षुरादिविज्ञानेष्वपि योज्यम् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

स्रोतस्--न० । प्रवाहे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । सूत्र० । जलावतरणद्वारे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । मिथ्यात्वविरतिप्रमादकषायात्मके कर्माश्रवद्वारे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । पापोपादान, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । भावश्रोत शब्दादिकामगुणविषयाभिलाष । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उड्ढ सोया अहे सोया, तिरियं सोया वियाहिया ।
एते सोया वियक्खाता, जेहिं सगंति पासहा ॥१॥

आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । (व्याख्या 'लोगसार' शब्द षष्ठ भाग उक्ता ।) द्विविधानि श्रोतासि द्रव्यश्रोतासि स्वविषये इन्द्रियप्रवृत्तय भावश्रोतासि तु शब्दादिष्वेव अनुकूलप्रतिकूलेषु रागद्वेषोद्भव मानसविकार । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । भावश्रोत ससारपर्यटनस्वभावम् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । वेगे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । आचा० । इन्द्रिये, आ० म० १ अ० । छिद्रे, औ० । स्था० । नासामुखादिरन्ध्रे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

शोक--पु० । इष्टानिष्टवियोगसप्रयोगकृते मानसे दु खे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । ईप्सितस्यार्थस्याप्राप्तौ तद्वियोगे च स्मृत्यनुबन्धे, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

सोयकारि(ण्)-श्रोत्रकारिन्--पु० । यथोपदेशकारिणि, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

सोयगय-स्रोतोगत--त्रि० । नद्यादिप्रवाहपतिते, दश० ६ अ० २ उ० ।

सोयणया-शोचनता--स्त्री० । दीनतायाम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । आ० चू० ।

सोयणवत्तिया-स्वप्नप्रत्यया--स्त्री० । स्वप्ननिमित्तविराधनायाम्, आव० ४ अ० ।

सोयतत्त-शोकतप्त--त्रि० । शोकवितप्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

सोयमय-शौचमद--पु० । स्नानचन्दनादिना पवित्रत्वाभिधेय पवित्रत्वाङ्गीकारे, शौचेन वस्त्रचन्दनाभरणादिना मदो यत्र स तथा । शौचजमदोपेते, सं० ।

सोयमादि-शौचादि--त्रि० । शौचमाचमन तदादिर्येषाम् । आचमनप्रभृतिषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

सोयर-सोदर--पु० । भ्रातरि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । [illegible] ।

सोयरंध-स्रोतोरन्ध्र--न० । मुखे, स० ३० सम० ।

सोयरिय-शौकरिय-त्रि० । शूकरेण शूकरवधार्थं चरन्ति शूकरान् वा घ्नन्तीति शौकरिका । स्था० ७ ठा० ३ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । शूकरमृगयोपजीविषु, स्था० ४ ठा० ३ उ० । प्रश्न० । श्वपचेषु सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

सोदर्य-त्रि० । भ्रातृभगिन्यादिषु सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

सोयविय शौच-न० । भावशौचे सर्वोपाधिशुद्धतायां व्रतामालन्ये, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आचा० ।

सोयामय- स्रोतोमय -त्रि० । ऐन्द्रिय विकारे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सोयामिणी--सौदामिनी--स्त्री० । विदिग्रुचकवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम् , स्था० ६ ठा० ३ उ० । आव० । आ० म० । विद्युति, को० ।

सोयावणा--शोकापना--स्त्री० । दैन्यप्रापणायाम् , भ० ३ श० ३ उ० ।

सोरट्ठ--सौराष्ट्र--पु० । द्वारवतीनगरीप्रतिबद्धे जनपदभेद, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । ज्ञा० । अनु० । नि० चू० ।

सोरट्ठिया--सौराष्ट्रिका--स्त्री० । तुवरिकायाम् , आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । दश० । सोरट्ठिया तुवरमाट्टिया भण्णति । नि० चू० ४ उ० । स्थविरादू आर्यगुप्तान्निर्गतस्य माणवगणस्य चतुर्थशाखायाम् , कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

सोरहपाहुडिय-षोडशप्राभृतिक-पु० । यज्ञविशेष, विशे० ।

सोरिय-शौर्य-न० । स्याद्भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात्" ॥८।२।१०७॥ इति सयुक्तयात् पूर्वं इद् । सोरियं । शूरत्वे, प्रा० २ पाद । स्वनामख्याते यक्ष, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

सोरियदत्त-शौर्यदत्त-पु० । स्वनामख्याते मत्स्यबन्धपुत्र, विपा० ।

जइ णं भंते । अट्ठमस्स उक्खेवो- एव खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सोरियपुर णगरं सोरियवडेंसगं उज्जाणं सोरियो जक्खो सोरियदत्तो राया, तस्स णं सोरियपुरस्स णगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे एत्थ णं एगे मच्छंधवाडए होत्था, तत्थ णं समुद्ददत्ते नामं मच्छंधे परिवसति अहम्मिए ०जाव दुप्पडियाणंदे, तस्स णं समुद्ददत्तस्स समुद्ददत्ता नामं भारिया होत्था अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा, तस्स णं समुद्ददत्तस्स पुत्ते समुद्ददत्ताभारियाए अत्तए सोरियदत्ते नामं दारए होत्था, अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे ०जाव परिसा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं जेट्ठे सीसे ०जाव सोरियपुरे णगरे उच्चनीअमज्झिमकुलाइं अहापज्जत्तं समुदाणं गहाय सोरियपुराओ नगराओ पडिनिक्खमति, तस्स मच्छधपाडगस्स अदूरसामंतेणं वीईवयमाणे महतिमहालियाए मणुस्सपरिसाए मज्झगयं पासति एगं पुरिसं सुक्कं भुक्खं निम्मंसं अट्ठिचम्मावणद्धं किडिकिडीभूयं णीलसाडगणियच्छं मच्छकंटएणं गलए अणुलग्गेणं कट्ठाइं कलुणाइं विसराइं कूवेमाणं अभिक्खणं अभिक्खणं पूयकवले य रुहिरकवले य किमिकवले य वम्ममाणं पासति । इमे अज्झत्थिए० ५ पुरा पोराणाणं ०जाव विहरति । एव संपेहेति जेणेव समणे भगवं ०जाव पुव्वभवपुच्छा ०जाव वागरणं, एव खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे नंदिपुरे नाम णगरे होत्था मित्ते राया, तस्स णं मित्तस्स रन्नो सिरीए नामं महाणसिए होत्था, अहम्मिए ०जाव दुप्पडियाणदे । तस्स णं सिरीयस्स महाणसियस्स बहवे मच्छिया य वागुरिया य साउणिया य दिन्नभति० कल्लाकल्लं बहवे सण्हमच्छा य ०जाव पडागातिपडागे य अए य ०जाव महिसे य तित्तिरे य ०जाव मयूरे य जीवियाओ ववरोवेंति, सिरीयस्स महाणसियस्स उवणेंति । अन्ने य से बहवे तित्तिरा य ०जाव मयूरा य पंजरंसि संनिरुद्धा चिट्ठंति, अन्ने य बहवे पुरिसे दिन्नभति० ते बहवे तित्तिरे य ०जाव मयूरे य जीवियाओ चेव निप्पक्खेंति सिरीयस्स महाणसियस्स उवणेंति । तते णं से सिरीए महाणसिए बहूणं जलयरथलयरखहयराणं मंसाइं कप्पणीयकप्पियाइं करेंति, तं जहा-सण्हखंडियाणि य वट्टखंडियाणि० दीह खंडि० हस्सखं० हिमपक्काणि य जम्मघम्म (वेग) मारुयपक्काणि य कालाणि य हेरंगाणि य महिट्ठाणि य आमलरसियाणि य मुद्दिया रसिया० कविट्ठरसि० मच्छरसि० तलियाणि य भज्जियाणि य सोल्लियाणि य उवक्खडावेंति अन्ने य बहवे मच्छरसे य एणेज्जरसे य तित्तिररसे य ०जाव मयूररसे य अन्नं विउलं हरियसागं उवक्खडावेंति उवक्खडावेत्ता मित्तस्स रन्नो भोयणमंडवंसि भोयणवेलाए उवणेंति अप्पणा वि य णं से सिरिए महाणसिए तेसिं च बहूहिं ०जाव जलचरथलयर खहयरेहिं च रसतेहि य हरियसागेहि य सोल्लेहि य तलेहि य भिज्जेहिं य सुरं च० ६ आसाएमाणे० ४ विहरति । तते णं से सिरिए महाणसिए एयकम्मे० सुबहु पावकम्मं समज्जिणित्ता तेत्तीसं वाससयाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा छट्ठीए पुढवीए उववन्नो । तते णं सा समुद्ददत्ता भारिया निंदू यावि होत्था, जाया जाया दारगा विणिहायमावज्जंति जह गंगदत्ताए चिंता आपुच्छणा उवातियं दोहला ०जाव दारयं पयाता, ०जाव जम्हा णं अम्हं इमे दारए सोरियस्स जक्खस्स उवाइयलद्धे तम्हा णं होउ अम्हं दारए सोरियदत्ते नामेणं । तए णं से सोरियदत्ते दारए पंचधाइ ०जाव उम्मुक्कबालभावे विण्णयपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते होत्था । तते णं से समुद्ददत्ते अन्नया कयाइं कालधम्मुणा संजुत्ते, तते णं से सोरियदत्ते बहूहिं मित्तणाइ० रोयमाणे समुद्द-

दत्तस्स णीहरणं करेंति लोइयमयाइ किचाइ करेंति, अन्न-या कयाइ सयमेव मच्छधमहत्तरगत्तं उवमपज्जित्ताणं वि-हरति। तए ण से सोरियए दारए मच्छधे जाते अहम्मिए ०जाव दुप्पडियाणंदे। तते णं तस्स मोरियमच्छंधस्स बहवे पुरिसा दिन्नभति० कल्लाकल्लं एगट्ठियाहिं जउणामहानदिं ओगाहिंति बहूहिं दहगालणेहि य दहमल-णेहि य दहमहणेहिं दहवहणेहिं दहपवहणेहि य अयपुलेहि य पचपुलेहि य मच्छधलेहि य मच्छपुच्छे-हि य जंभाहि य तिसिराहि य भिसिराहि य धिसरा-हि य विसिराहि य हिल्लिरीहि य झिल्लिरीहि य जालेहि य गलेहि य कूडपामेहि य वक्कबंधणेहि य सुत्तबंध-णेहि य बालबधणेहि य बहवे सण्डमच्छे य ०जाव पडा-गातिपडागे य गिण्हंति एगट्ठियाओ नावा भरति कूलं गाहंति मच्छखलए करेंति आयवंसि दलयति, अन्ने य से बहवे पुरिमा दिन्नभइभत्तवेयणा आयवतत्तएहिं सोलेहि य तलेहि य भज्जेहि य रायमग्गंसि वित्तिं क-प्पेमाणा विहरंति। अप्पणा वि य ण सोरियदत्ते बहू-हिं सण्हमच्छेहि य ०जाव पडागा० सोलेहि य भज्जेहि य सुरं च०६ आसाएमाणे० ४ विहरति। तते णं तस्स सो-रियदत्तस्स मच्छंधस्स अन्नया कयाइ ते मच्छसोल्ले त-ले भज्जे आहारेमाणस्स मच्छकटए गलए लग्गे आ-वि होत्था। तए ण से सोरियमच्छधे महयाए वेयणाए अभिभूते समाणे कोडुबियपुरिसे सद्दावेति २ वेत्ता एवं वया-सी-गच्छह ण तुम्हे देवाणुप्पिया! सोरियपुरे नगरे स घाडग ०जाव पहेसु य महया२ सद्देणं उग्घोसेमाणा२ एव वयह, एवं खलु देवाणुप्पिया! सोरियस्स मच्छकंटए ग ले लग्गे त जो ण इच्छति विज्जो वा० ६ सोरियमच्छिय-स्स मच्छकंटय गलाओ नीहरित्तते तस्स ण सोरियदत्ते विउलं अत्थसपयाण दलयति। तते णं ते कोडुबियपुरि-सा ०जाव उग्घोमंति। तए ण ते बहवे विज्जा य० ६ इमे-यारूवं उग्घोसण उग्घोसिज्जमाणं निसामेंति २ मित्ता जेणेव सोरियदत्ते गेहे जेणेव मोरियमच्छंधे तेणेव उवागच्छति ब-हूहिं उप्पत्तियाहिं० ४ बुद्धीहि य परिणाममाणा वमणेहि य छड्डणेहि य उव्वीलणेहि य कवलग्गाहेहि य सल्लुद्धरणे-हि य विमल्लकरणेहि य इच्छति मोरियमच्छधे मच्छकं-टयं गलाओ नीहरित्तए, नो चेव णं संचाएंति नीह-रित्तए वा विसोहित्तए वा। तते ण बहवे विज्जा य० ६ जाहे नो सचाएति सोरियस्स मच्छकटग गलाओ नीह-रित्तए ताहे संता ०जाव जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तते ण से सोरिय० मच्छ० विज० प-डियारनिव्विण्णे तेणं दुक्खेणं महया अभिभूते सुक्के ०जाव विहरति। एव खलु गोयमा! सोरियदत्ते पुरापोराणाणं ०जाव विहरति। सोरिए णं भते! मच्छधे इओ य काल-मासे काल किच्चा कहिं गच्छिहिति? कहिं उववज्जिहिति?, गोयमा! सत्तरि वासाइ परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए संसारो तहेव पुढवीओ हत्थिणाउरं णगरे मच्छत्ताए उववन्ने। से णं ततो मच्छिएहिं जीवियाओ ववरोविए तत्थेव सेट्ठिकुल-सि बोहिं सोहम्मे कप्पे महाविदेहे वासे सिज्झिहिति। निक्खेवो॥ (सू० २६) विपा० १ श्रु० ८ अ०।

स्वनामख्याते अध्ययने, विपा० १ श्रु० ८ अ०।

सोरियपुर-शौर्यपुर--न०। कुशावर्त्तजनपदप्रधाननगरे, प्रव० २७३ द्वार। सूत्र०। उत्त०। आ० क०। विपा०। नि० चू०। आव०। ती०।

सोलग-सोलक--पु०। तुरगचिन्ताभियुक्ते, बृ०१ उ०२ प्रक०।

सोलस--षोडशन्--त्रि०। षडधिकदशसख्यायाम्, प्रज्ञा० १५ पद। रा०। सूत्र०। आगमैकदेशत्वादस्य षोडशकस्यापि नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोडा निक्षेप। तत्र नामस्थापने सुगमे। द्रव्यषोडशक ज्ञशरीभव्यशरीरविनिर्मुक्त सचित्तादीनि षोडश द्रव्याणि। क्षेत्रषोडशक षोडशाकाशप्रदेशा, कालषोडशकं षोडश समया एतत्कालावस्थायि वा द्रव्यमिति, भावषोडशकमिदमेवाध्ययनषोडशक क्षायोपशमिकभाववृत्तित्वादिति। सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०। "सोलसवीसइवासपरमाउस्स" इह कदाचित्षोडशवर्षाणि कदाचिच्च विंशतिवर्षाणि परमायुर्येषा ते तथा। भ० १ श० ५ उ०।

षोडश- त्रि०। षोडशसख्यापूरणे, प्रज्ञा० १५ पद।

सोलसखुत्तो- षोडशकृत्वस्-अव्य०। षोडशभेदानाश्रित्येत्यर्थे, भ० ३५ श० १ उ०।

सोलसम-षोडश-त्रि०। षोडशसंख्यापूरणे, स्था०३ठा०४उ०।

सोलसिया--षोडशिका-स्त्री०। माणिकाया एव षोडशभागवर्त्तित्वात् षोडशपलप्रमाणा षोडशिका। अनु०। षोडशभागमाने मानविशेष भ० ७ श० ८ उ०।

सोलहविह-षोडशविध-त्रि०। षोडशप्रकारे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

सोल्ल-पच्--धा०। ओदनादिरन्धने, विपा० १ श्रु० ३ अ०। "पचे सोल्ल-पउल्लौ"॥८।४।९०॥ इति पचे सोल्लादेश। सोल्लइ। पचति। प्रा०। विपा०।

क्षिप्-धा०। प्रेरणे, "क्षिपेर्गलत्थाडुक्खसोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल परीघत्ता." ॥८।४।१४३॥ इति क्षिपते सोल्लादेश। सोल्लइ। क्षिपति। प्रा०। मास, पु०। दे० ना० ८ वर्ग ४४ गथा।

सोल्लिय-शौल्य-त्रि०। शूलसस्कृते, शूलिभिन्न घृतादिनाऽग्नौ सस्कृते, उपा० ८ अ०। शूलपक्क, विपा० १ श्रु० ८ अ०। कुसुमविशेषे, न०पु०। औ०।

सोव-स्वप्-धा०। शयने, " स्वपावुच " ॥ ८। १। ६४ ॥ इति स्वपितेर्धातोरुत्वम्। सोवइ। सुवइ। स्वपिति। प्रा०१ पाद।

सोवओग-सोपयोग-पुं०। उपयोगसहिते,स्था०२ ठा० ४उ०। ('उपयोगवक्तव्यता उवओग' शब्दे द्वितीयभागे द्रष्टव्या।)

सोवक्कम-सोपक्रम-न०। सहोपक्रमेणापवर्त्तनाकरणाख्येन वर्त्तत इति सोपक्रम। कर्मभेदे, उत्त० ५ अ०। आचा०। कर्म द्विधा-सोपक्रम, निरुपक्रम च। तत्र यानि वैरादीनि सोपक्रमसाध्यानि तान्येव जिनातिशयादुपशाम्यन्ति सदौषधात्साध्यव्याधिवत्। विपा० १ श्रु० ३ अ०।

सोवक्कमाउस-सोपक्रमायुष्-त्रि०। अकालमरणधर्मसहिते, आ०।

सोपक्रमायुर्द्वारमाह—

देवा नेरइया वा, असंखवासाउआ अ तिरिमणुया।
उत्तमपुरिसा य तहा, चरमसरीरा य निरुवकमा॥७४॥

देवा नारकाश्चेते सामान्येनैव असंख्येयवर्षायुषश्च तिर्यङ्मनुष्या एतेन संख्येयवर्षायुषां व्यवच्छेदः। उत्तमपुरुषाश्च-क्रवर्त्यादयो गृह्यन्ते। चरमशरीराश्चाविशेषेणैव तीर्थकराद्य निरुपक्रमा इत्येते निरुपक्रमायुष एव अकालमरणरहिता इति।

सेसा संसारत्था, भइया सोवकमा व इयरे वा।
सोवक्कमनिरुवक्कम-भेओ भणिओ समासेणं॥७५॥

शेषा संसारस्था असंख्यवर्षादिव्यतिरिक्ता संख्येयवर्षायुष, अनुत्तमपुरुषा अचरमशरीराश्च। एते भाज्या—विकल्पनीया। कथं सोपक्रमा वा इतरे वा?, कदाचित्सोपक्रमा कदाचिन्निरुपक्रमा, उभयमप्येतेषु संभवतीति सोपक्रमनिरुपक्रमभेदो भणितः समासेन-संक्षेपेण। न तु कर्मभूमजादिविभागविस्तरेणेति। आ०।

सोवक्केस-सोपक्लेश-त्रि०। सतु खे गृहवासे,'सोवक्केसे गिहिवासे निरुवक्केस परिआए' उपक्लेशैः सह सोपक्लेश—गृहाश्रमः। दश० १ चू०।

सोवच्चल-सौवर्चल-न०। लवणभेदे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ०। आचा०।

सोवट्ठाण-सोपस्थान-त्रि०। सहोपस्थानेन धर्मचरणाभ्यासोद्यमेन सह वर्त्तन्त इति सोपस्थाना। वयमपि प्रव्रजिता। सदसद्धर्मविशेषविकला इति सावद्यारम्भतया वर्त्तमानेषु, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ०।

सोवण-देशी-वासगृहे, दे० ना० ८ वर्ग २८ गाथा।

सोवणिय-शौवनिक-त्रि०। श्वभिश्चरतीति शौवनिकः। क्रूरसारमेयपरिग्रहे पुरुषे, सूत्र० २ श्रु०२ अ०। श्वपाक,सूत्र० १ श्रु० २ अ०।

सोवण्ण-सौवर्ण-त्रि०।सुवर्णमये आभूषणादौ,स्था०६ठा०३उ०।

सोवण्णमक्खिय-देशी-मधुमक्षिकाभेदे, दे०ना०८वर्ग४६गाथा।

सोवण्णिय-सौवर्णिक-त्रि०। सुवर्णमये आभूषणादौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। रा०। स्था०।

सोवत्थ-देशी-उपकारे, दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा।

सोवत्थिय-सौवस्तिक-पुं०। स्वस्तिकवादके, औ०। मङ्गलकारकविशेष,रा०। अ०। द्वी०। जी०। पञ्चकमित्यन्य। प्रासादविशेष इत्यपरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। त्रीन्द्रियभेदे, जी० १ प्रति० १ अधि०। प्रज्ञा०। अङ्गारकादिषु ग्रहेषु षष्ठितमे महाग्रहे, च० प्र० २० पाहु०। कल्प०। प्रश्न०।

दो सोवत्थिया। स्था० २ ठा० ३ उ०।

सोवत्थियकूड-सौवस्तिककूट-न०। पूर्वरुचकपर्वतस्य षष्ठ कूटे विद्युत्प्रभस्य वक्षस्कारपर्वतस्य तृतीय कूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ०।

सोवयार-सोपचार-पुं०। वर्णाद्युचितपरिणामे, विशे०। अनिष्ठुराविरुद्धालज्जनीयाभिधाने, स्था० ७ ठा० ३ उ०। अग्राम्याभिधानमितानियतवर्णादिपरिणामे,आ० म० १ अ०। अनु०। ग्राम्यभणितिरहिते, अनु०।

सोवरी- शाम्बरी-स्त्री०। शम्बरासुरीये विद्याभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

सोवहि-सोपधि-पुं०। मायाविनि परव्यंसके, दश० १ अ०।

सोवहि-सोपधिक-त्रि०। उपधीयते संगृह्यते इत्युपधि, द्रव्यतो हिरण्यादि, भावतो। माया सहोपधिना वर्त्तत इति सोपधिकः। आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०। द्रव्यभावोपधियुक्ते, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०। पुष्टे,कल्प० १ अधि० ६ क्षण।

सोवाग-श्वपाक-त्रि०। चाण्डाले,स्था० ४ ठा० ४ उ०। व्य०। प० चू०। मार्जारे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ०।

सोवागकरंडय-श्वपाककरण्डक-पुं०। चाण्डालपेट्याम्, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

सोवागी-श्वपाकी-स्त्री०। श्वपाकजातिप्रसिद्धे विद्याभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

सोवाण-सोपान-न०। उन्नतारोहणमार्गविशेषे, स०।

सोवीर-सौवीर-न०। सिन्धुनद्यासन्ने जनपदभेदे, सूत्र० १ श्रु०५ अ०१ उ०। कल्प०। प्रज्ञा०। प्रव०।उत्त०। काञ्जिके, दर्श० ४ तत्त्व। ग०। कल्प०। पञ्चा०। पिं०। प्रव०। आरनाले, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ०। उत्त०। पा०। अम्ले, उत्त० १५ अ०। स्था०। मध्यमग्रामस्य षष्ठ्यां मूर्छनायाम, स्त्री०। स्था० ७ ठा० ३ उ०।

सोवीरग-सौवीरक-न०। मद्यभेदे, " सोवीरय पिट्ठवञ्जिय आणं " पिष्टवर्जित द्राक्षाखर्जूरादिभिर्द्रव्यैर्निष्पाद्यमान सौवीरकं विजानीयात्। बृ० ४ उ०। सोवीरय रसजणया न पुढविपरिणामा वत्तिया, जेण सुवण्ण वणिज्जादि। नि० चू० ४ उ०।

सोवीरिणी-सौवीरिणी-स्त्री०। गसिन्या सुरायाम्, बृ० १ उ० २ प्रक०।

सोव्वओ-देशी—पतितदन्ते,दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा।

सोस-शोष-पुं० । स्नेहविगमने, औ० । सथा० । जी० । शरीरस्नेहशोषणरोगे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

सोमण-देशी-पवने, दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा ।

सोसणी-देशी-कट्याम्, दे० ना० ८ वर्ग ४५ गाथा ।

सोसिअ-शोषित-त्रि० । नीरसीकृते, आ० १ श्रु० १ अ० ।

सोसियकसाय-शोषितकषाय-त्रि० । शोषिता -कृशीकृताः कषाया सभेदा. क्रोधमानमायालोभाख्या येन स शोषितकषाय । सूक्ष्मसम्पराये, ग० १ अधि० ।

सोसियप्पाण-शोषितप्राण-त्रि०। शोषिता स्वानि प्रापिता प्राणा इन्द्रियादयो येषां ते शोषितप्राणा । तप कृशेषु, ग० २ अधि० ।

सोह-सोफ-पुं० । शरीरगादिशोथे, " सोफ स्यात् षड्विधो घोरो, दोषैरुत्सेधलक्षण । व्यस्तै समस्तैश्चापीह, तथा रक्ताभिघातज ॥ १ ॥ " आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

सोहंजणी-शोभाञ्जनी-स्त्री० । स्वनामख्याते नगरीभेदे, विपा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (तत्र शकटकुमार आसीत् ।)

सोहंत-शोभमान-त्रि० । शोभत इति शोभमान । शोभा बिभ्रति, प्रश्ना० २ पद । कल्प० ।

सोहग्ग-सौभग्य-न० । सुभगत्वे, औ० । रूव पुण जत्थ तत्थ सोहग्ग । दर्श० ३ तत्त्व ।

सोहग्गकप्परुक्खतव-सौभाग्यकल्पवृक्षतपस्-न०। सौभाग्यस्य सुभगताया सपादने कल्पवृक्ष इव य स सौभाग्यकल्पवृक्षस्तद्रूप तप । लौकिकविशेषार्थे चित्रतपोभेदे, पञ्चा० ।

बत्तीसं आयाम, एगंतरपारणेण सुविसुद्धो ।
तह परमभूसणो खलु, भूसणदाणप्पहाणो य ॥ ६ ॥

द्वात्रिंशदायान्याचाम्लानि एकान्तरपारणेन-एकायामव्यवहितभोजनेन सुविशुद्धानि-निर्दोषाणि नथेति समुच्चये, परमभूषण खलुक्रशब्दार्थ । भूषणदानप्रधानश्च जिनाय तिलकाद्याभरणदानसार , इति गाथार्थ ।

एव आयइजणगो, विसेओ णवरमेस सव्वत्थ ।
अणिगूहियबलविरिय-स्स होइ सुद्धो विसेसेणं ॥३४॥

एवमित्येकान्तरितद्वात्रिंशदायामरूपम् , आयतिजनक उक्तार्थ विज्ञेय , नवर केवलमय विशेष इत्यर्थ , एषोऽय सर्वत्र-सर्वधर्मकृत्येषु अनिगूहितबलवीर्यस्य भवति शुद्धो विशेषेणेति व्यक्तम् । नवर बल-शारीर प्राण , वीर्य-चित्तोत्साह इति गाथार्थ ।

चित्ते एगंतरओ, सव्वरसं पारणं च विहिपुव्वं ।
सोहग्गकप्परुक्खो, एस तवो होइ णायव्वो ॥ ३५ ॥

चैत्रे मासे एकान्तरक -एकदिनव्यवहित उपवास इति गम्यते । सर्वरसं सविकृतिकमित्यर्थ , पारण च भोजनम् , विधिपूर्व गुरुदानादिपूर्वकमित्यर्थ , सौभाग्यकल्पवृक्ष उक्तार्थ , एषोऽयम् ' तवो ' त्ति तपोविशेषो भवति कर्तव्य इति व्यक्तम् , इति गाथार्थ ।

इहैव विधिविशेषमाह-

दाणं च जहासत्तिं, एत्थ समत्तीएँ कप्परुक्खस्स ।
ठवणा य विविहफलहर-संणामियचित्तडालस्स ॥३६॥

दान च साध्वादिभ्यो देय यथाशक्ति अत्र तपसि , समाप्तौ वाऽस्य तपस कल्पवृक्षस्य सुवर्णतन्दुलादिमयस्य , स्थापना च न्यासश्च । किंविधस्य ? विविधफलभरेण-नानाविधफलभारेण सनमितान्यवनतीकृतानि चित्राणि विविधानि डालानि-शाखा यस्य स तथा तस्य इति गाथार्थ ।

एए अवभोसणगा, इट्ठफलसाहगा व सट्ठाणे ।
अणुत्थजुया य तहा, विणेया बुद्धिमंतेहिं ॥३७॥

एतानि अवजोषणकानि-तपोविशेषसेवा. , इष्टफलसाधकानि स्वस्थाने-स्वविषये अव्युत्पन्नविनेयलक्षणे , अन्वर्थयुक्तानि च, तथा अन्वर्थश्चैषा प्राग्दर्शित एव । विज्ञेयानि बुद्धिमद्भि इति गाथार्थ । पञ्चा० १६ विव० ।

सोहण-शोधन-न० । निरतिचारकरणे, उपा० १ अ० ।

शोभन-त्रि० । प्रधाने, पञ्चा० ७ विव० । आव० । आ०म० । मङ्गले, आ० म० १ अ० । अन्वेषणे, ' भो देवाणुप्पिया ! सोहणपुरे णयरे चारगसोहण करेह ' । आ० चू० १ अ० ।

सोहणग-शोधनक-न० । कर्णशोधने, दन्तशोधने च । बृ० ३ उ० । पं० व० ।

सोहणदेव-शोभनदेव-पुं० । स्वनामख्याते देवविशेषे, " अहो शोभनदेवस्य , सूत्रधारशिरोमणे । तच्चैत्यरचनाशिल्पा-न्नाम लेभे यथार्थताम् ॥ १ ॥ " ती० ७ कल्प ।

सोहणपुर-शोभनपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे , आ० चू० १ अ० ।

सोहम्म-सौधर्म -पुं० । सकलविमानसौधर्मावतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षितत्वात्सौधर्म । शक्रेन्द्रपालिते प्रथमदेवलोके, अनु० । च० प्र० । उत्त० । प्रव० । जी० । (' ठाण ' शब्दे चतुर्थभागे वैमानिकाना स्थाननिरूपणेऽय वर्णितः ।) ' भगवतो महावीरस्य पञ्चमे गणधरे,स० । (अस्य वक्तव्यता ' सुहम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

सोहम्मकप्प-सौधर्मकल्प-पुं० । प्रथमदेवलोके , रा० । चतुर्दशपूर्वधारिणो जघन्यता लान्तकदेवलोक यावद् यान्ति , कार्तिकश्रेष्ठिजीवस्तु चतुर्दशपूर्व्यपि सौधर्मदेवलोक गतस्तत्र को हेतुरिति ?, प्रश्न , अत्रोत्तरम्-तत्र पूर्वविस्मृतिरेव हेतु सम्भाव्यत इति ॥ १६५ ॥ सेन० ४ उल्ला० । सौधर्मादिदेवलोकेषु प्रतिप्रतर सकलविमानानामाधारभूतैका भूमिरस्ति न वा ? इति प्रश्न. , अत्रोत्तरम्-सकलविमानानामाधारभूतैका भूमिर्नास्तीत्यवसीयते , यतो भगवत्यादौ पृथिवीप्रश्ने रत्नप्रभादय ईषत्प्राग्भारापर्यन्ता अष्टावेव पृथिव्य उक्ता सन्ति नत्वधिका इति ॥ ३५ ॥ सेन० १ उल्ला० । सौधर्मे कियन्ति किमाकाराणि विमानानि द्वात्रिंशल्लक्षमध्येऽन्यानि वा ? तेषा देवानां च सम्यक्त्वं

भवति न वा ? तथा तत्र प्रतिमास्सन्ति नवेति । प्रश्न ; अत्रोत्तरम्—सौधर्मे द्वात्रिंशल्लक्षविमानानि, देवलोकमध्ये, किल्बिषिकविमानानि तु स्वर्लोकादध सङ्ग्रहिण्यादौ प्रतिपादितानि सन्ति, तथा तेषा सम्यक्त्वपूजाप्रतिमाक्षराणि शास्त्रे दृष्टानि न स्मरन्तीति ॥ १३६ ॥ सेन०३ उल्ला० । ('ठाण' शब्दे ४ भागे सौधर्मकल्पविशेष ।)

सोहम्मवडिंसय-सौधर्मावतंसक-पु०। सौधर्मदेवलोकस्य मध्यभागवर्तिनि शक्रनिवासभूते प्रधानविमाने, स०।

सोहम्मवडिंसयस्स णं विमाणस्स एगमेगाए बाहाए पणसट्ठिं पणसट्ठिं भोमा पण्णत्ता। (सू० ६५ ×)

'सोहम्मे'त्यादि, सौधर्मावतसक विमान सौधर्मदेवलोकस्य मध्यभागवर्त्ति शक्रनिवासभूतम् 'एगमेगाए' त्ति एकैकस्या दिशि प्राकाराभ्यर्णवर्तीनि भौमानि नगराकाराणि विशिष्टस्थानानीत्येक। स० ६५ सम०। सौधर्मे कल्पे चतुर्दिक्षु चत्वारि विमानानि मध्ये पञ्चम सौधर्मावतसक, पुस्त्व च प्राकृतत्वात्। रा०।

सोहम्मिंद-सौधर्मेन्द्र-पु०। शक्रे, प्रज्ञा० २ पद।

सोहय-शोधक-त्रि०। शोधयतीति शोधक। अनेकजन्मभाविकर्मादितापने, आ० म० १ अ०।

सोहा-शोभा-स्त्री०। "ख-घ-थ-ध-भाम्" ॥८।१।१८७॥ इत्यनेन भस्य ह। प्रा०। शृङ्गारे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। प्रभायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०।

सोहि-शुद्धि-स्त्री०। शुध-शौचे, स्त्रिया क्तिन्। शोधन शुद्धि। विमलीकरणे, आव०।

इदानीं शुद्धि 'शुध' शौच,अस्य स्त्रिया क्तिन् ,शोधन शुद्धि विमलीकरणमित्यर्थ, सा च नामादिभेदत षोढैव, तथा चाऽऽह—

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले तहेव भावे य।
एसो खलु सुद्धीए, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४१ ॥

तत्र नामस्थापने गतार्थे द्रव्यशुद्धिस्तापसादीना स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य वा निह्नवस्य वस्त्रसुवर्णादेर्वा जलक्षारादिभिरिति, क्षेत्रशुद्धिर्यत्र व्याख्यायते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा कुलिकादिनाऽस्थ्यादिशल्योद्धरणमिति, कालशुद्धिर्यत्र व्याख्यायते क्रियते वा शङ्खवादिभिर्वा कालस्य शुद्धि क्रियते इति। भावशुद्धिर्द्विधा— प्रशस्ता, अप्रशस्ता च। प्रशस्ता ज्ञानादेरप्रशस्ता चाशुद्धस्य सतः क्रोधादेर्वैमल्याधान—स्पष्टतापादनमित्यर्थ., अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टे प्रशस्ता, तथेहाधिकार, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्या स्फुटा, एव प्रतिक्रमणमष्टधा भवतीति गाथार्थ.। आव० १ अ०। आ० म०। आ० चू०। दोषविनाशने, आ० चू०१ अ०। शल्योद्धारणे, ध० २ अधि०। नि० चू०। प्रायश्चित्ते, व्य० १ उ०। आलोचना व्यवहारः प्रायश्चित्त शुद्धिरिति पर्याया। व्य० १ उ०। आ०चू०। स्था०। दुष्टकर्मनाशस्वरूपाया लघुकर्मतायाम्, उत्त० १ उ०। विशे०। मिथ्यात्वममत्वाद्यगमात्सम्यक्त्व शुद्धिरुच्यते। विशे०। तथा तिरश्चां गुरुसमक्ष प्रायश्चित्त विनाऽपि शुद्धिर्जायते, तथा नृणा सा कथ न भवतीति ?, प्रश्न। अत्रोत्तरम् तिरश्चा गुरुसमक्ष प्रायश्चित्त विना शुद्धिर्भवति, तथाविधसामग्र्यभावात् मनुष्याणा प्राय तथाविधसामग्रीसद्भावात् तद्विना न शुद्धि, अत एव गुर्वाद्ययोगे तत्परिणामवता तदग्रहणेऽपि शुद्धि, तद्योग च तदगृह्णता तत्परिणामाभावादशुद्धिरिति ॥ १०६ ॥ सेन० २ उल्ला०। पाक्षिकप्रतिक्रमणमुखवस्त्रिकाप्रतिलेखनानन्तर पाक्षिक विना प्रतिक्रमणसूत्रादेशो दत्त शुद्ध्यति न वा इति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—मुख्यवृत्त्या पौषधिकस्य दीयते ईदृश वृद्धवचोऽस्ति, परमेकान्ता ज्ञातो नास्तीति ॥१२०॥ सेन० २ उल्ला०।

तथा—सिंहादिसङ्क्रान्तित्रयमध्ये तथा वर्द्धितमासमध्ये च कानि कर्मकार्याणि शुद्ध्यन्ति ? कानि नेति प्रश्न, अत्रोत्तरम्-दीक्षाप्रतिष्ठादिक न शुद्ध्यति अन्यानि तु शुद्ध्यन्तीति॥२४॥ तथा-विक्रयकारिसमुच्छेदितनामलाञ्छनाना प्रतिष्ठितार्हत्प्रतिमाना पुनर्लक्ष्मादिकरण शुद्ध्यति नवेति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—तासामभिधानलक्ष्मादिकरण प्रायो न शुद्ध्यति, कदाचित्कारणे यद्यावश्यक कर्त्तव्य स्यात् तदा तद्विधानानन्तर प्रतिष्ठितवासक्षेपादिना शुद्धिर्भवतीति श्रीभगवत्पादानामनुशिष्टिरिति ॥ २५ ॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा—उपवासी श्राद्ध सन्ध्याया सामायिक विधाय मुखवस्त्रिका प्रतिलिख्य प्रत्याख्यान करोत्यन्यथा वा ?, यदि तथैव तदा वन्दनकदाननिषेध कस्मादिति ?. प्रश्न, अत्रोत्तरम्—सामाचारीप्रमुखग्रन्थेषु भोजनदिवसे वन्दनकदानानन्तर प्रत्याख्यानकरणाक्षराणि सन्ति, परमुपवासदिने वन्दनकदानानन्तर प्रत्याख्यानकरणविधिर्नास्ति, मुखपोत्तिका तु प्रतिलेखिता युज्यते यस्मात्ता विना प्रत्याख्यानं न शुद्ध्यतीति सामाचार्यस्ति, तथोपधानेऽपि तथैव करणादिति ॥७६॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा—कृतगृहसत्कप्रत्याख्यान श्राद्धो गृहे गत्वाऽन्यत्र भोजन कराति तदा शुद्ध्यति किं वा तत्र दन्तधावन विधायेति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्—कृतगृहसत्कप्रत्याख्यान श्रावको गृहे गत्वा पारितगृहसत्कप्रत्याख्यानो दन्तधावनकरणमन्तराऽप्यन्यत्र भुङ्क्ते तदा शुद्ध्यतीति वृद्धा ॥६३॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा—चैत्रमासीयकायोत्सर्गविस्मृतौ यत् स्वय योगोद्वहन न कल्पते, तथा अन्यषा योगक्रियाप्रवेदनादिक कारयितु शुद्ध्यतीति न वा ?, तथा कालग्रहण दण्डकाधारणं दिगालोकश्च शुद्ध्यतीति नवेति ? प्रश्न, अत्रोत्तरम्-चैत्रसम्बन्धिकायोत्सर्गाऽकरणे तस्य योगसम्बन्धिनी क्रिया स्वय कर्तु परेषा कारयितु च न कल्पत इति ॥ १५८ ॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा प्रवालाद्यक्षमालाग्र प्रतिक्रान्ति शुद्ध्यति न वेति प्रश्न, अत्रोत्तरम्-सूत्रीयनिश्चलमणिकाक्षमालाग्रे स्थापनपुर सरक्रियाकरणविधिर्दृश्यते परम्परयेति ॥ १२५॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा सूर्यग्रहणं यद्भवति तदस्वाध्यायिका कुत आरभ्य कियद्यावद्भवति ? तथा यौगिकानां कियन्ति प्रवेदनानि न शुद्ध्यन्तीति ? प्रश्न., अत्रोत्तर-यत्सूर्यग्रहणं भवति तत आरभ्याहोरात्र यावदस्वाध्यायिका, तदनुसारेणैक प्रवेदनमशुद्ध ज्ञायत इति ॥ २१० ॥ सेन० ३ उल्ला०। तथा—जिनालये प्रत्याख्यान पारयितु शुद्ध्यति नवेति?,प्रश्न ,अत्रोत्तरम्—शुद्ध्यतीति सम्प्रदाय इति ॥ १८४ ॥ सेन० ३ उल्ला०

अयदशमी यावत् खण्डाविहरणं कथं न शुद्धयतीति ? , प्रश्न , अत्रोत्तरम्-परम्परया खण्डाविहरणं निषिध्यते इति-॥ ३१७ ॥ सेन० ३ उल्ला० । तथा कश्चिद् श्राद्ध एकाशनद्वयशनप्रत्याख्यानेन विना प्रासुकजलं पिबति पाणस्साधाकारानुच्चरति तस्य रात्रौ द्विधाहाराश्चधाहारो वा कृतं शुद्धयति किं वा चतुर्विधाहार इति ? प्रश्न , अत्रोत्तरम्-रात्रौ चतुर्विधाहारं करोतीति परम्पराऽस्ति ॥ ४ ॥ सेन० ४ उल्ला० । तथा येन नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं कालवेलायां न कृतं तस्य पश्चात्पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं कर्तुं शुद्धयति न वा ? , इति प्रश्न , अत्रोत्तरम्-नमस्कारसहितप्रत्याख्यानं विना पौरुष्यादिप्रत्याख्यानं कर्तुं न शुद्धयत्येवंविधाक्षराणि श्राद्धविधिप्रमुखग्रन्थेषु सन्तीति ज्ञेयम् ॥ ३३ ॥ तथा—प्रतिष्ठितजिनप्रतिमा विक्रयकारिभिः समुच्छादितनामलक्षणा श्राद्धैर्द्रव्यव्ययेन गृहीता सन्ति, तेन तन्नामोच्चारावसरे कस्य जिनस्येयं प्रतिमेति वक्तुं कथं शक्यते ? ततो यदि लक्ष्मादिकरणविधिर्भवति तर्हि तथा प्रसाद्यमिति प्रश्न , अत्रोत्तरम्—प्रतिष्ठितजिनप्रतिमानामभिधानलक्षणादि प्रायस्तु न कर्त्तव्यं, पुनः प्रतिष्ठाकर्त्तुरज्ञातत्वादिकारणेन यद्यावश्यकं कर्त्तव्यं भवति तदा तद्विधाय प्रतिष्ठितवासक्षेपादिना शुद्धिर्भवतीति ज्ञायते इति । ४१ ॥ सेन० ४ उल्ला० । तथा—प्रतिमाधरः श्रावकः श्राविका वा चतुर्थीप्रतिमातः आरभ्य चतुष्पर्वीपौषधं करोति तदा पाक्षिकपूर्णिमाषष्ठकरणाभावे पाक्षिकपौषधं विधायोपवासं करोति पूर्णिमायां चैकाशनकं कृत्वा पौषधं करोति तत् शुद्धयति न वा ? इति प्रश्न , अत्रोत्तरम्—प्रतिमाधरः श्रावकः श्राविका वा चतुर्थीप्रतिमातः आरभ्य-चतुष्पर्वीपौषधं करोति तदा मुख्यवृत्त्या पाक्षिकपूर्णिमयोश्चतुर्विधाहारः षष्ठ एव कृतो युज्यते कदाचिच्च यदि सर्व्वथा शक्तिर्न भवति तदा पूर्णिमायामाचामाम्लं निर्विकृतिकं वा क्रियते , एवंविधाक्षराणि सामाचारीग्रन्थे सन्ति, परमेकाशनकं शास्त्रे दृष्टं नास्तीति ॥४२॥ सेन० ४ उल्ला० । तथा—त्रिकालपूजाकरणे प्रभाते मालादि निर्माल्यमपास्य सर्वस्नानेन वासपूजा क्रियतेऽन्यथा वेति ? प्रश्न , अत्रोत्तरम्-प्रभाते पुष्पमालादि निर्माल्यमनपास्य श्राद्धा वासपूजां कुर्व्वन्तो दृश्यन्ते, सर्व्वस्नानकरणेऽप्येकान्तो ज्ञातो नास्ति, हस्तपादप्रक्षालनेन शुद्धयन्तीति ॥ १६७ ॥ सेन० ४ उल्ला० । तथा-श्राद्धा दन्तधावनं कृत्वैव देवपूजां कुर्व्वन्त्यन्यथा वेति?, प्रश्न ,अत्रोत्तरम्- 'शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रै' रिति योगशास्त्रादिवचनान्मुख्यवृत्त्या दन्तधावनं कृत्वैव देवपूजां कुर्व्वन्ति, पौषधोपवासादिकन्तुकामाश्च दन्तधावनं विनाऽपि देवपूजां कुर्व्वन्ति, प्रत्याख्यानस्य बहुफलत्वादिति ज्ञायते ॥१६८॥ सेन० ४ उल्ला० ।

शोधिन्-त्रि० । शोधयत्यात्मपराविति शोधि । स्वपरशोधके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

सोहिकप्प-शोधिकल्प-पु० । शोधिं प्रायश्चित्तं द्रव्यादिपुरुषभावेन कल्पते यत्र स शोधिकल्पः । शुद्धाचारे, नि० चू० २० उ० ।

सोहिय-सोधित-त्रि० । मार्जनिकादिभिः शुद्धिमापादिते,स्था० ४ ठा० २ उ० ।सूत्र० । उत्त० ।"इय पच्चक्खाणं सोहियं तीरियं पारियं" गुर्वादिप्रदत्तशेषभोजनासेवनेन राजिते,प्रव०४द्वार । गुरुदत्ताद्दशेनादिशेषभोजनसेवनयैव हेतुभूतया सेविते, प० व० २ द्वार । दशा० । शोधितस्ततस्समाप्ताबुचितानुष्ठानकरणेत ।स्था०। शोधितमन्येषामपि तदुचितानां दानादतिचारवर्जनाद्वा । प्रश्न० १ सव० द्वार । आ० म० । आव० । शोधितो निराकृतातिचारत्वात् । भ० २ श० १ उ० ।

सोहियर-शोधिकर--त्रि० । अनन्तानुबन्धक्षयप्रक्रमेण शुद्धिजनके, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

सोहिल्ल-शोभावत्-त्रि० । " आलिवल्लोल्लाल—वन्त—मन्तेत्तेर-मणा मतो ॥८ । २ । १५६ ॥ इति मतो स्थाने इल्लादेशः । सोहिल्लो । शोभाविशिष्टे, प्रा० २ पाद ।

सोही--देशी-भूतभविष्यत्कालयोः , दे० ना०८ वर्ग ५८ गाथा ।

सोहेउं--शोधयित्वा--अव्य० । उद्धूल्येत्यर्थे, प० व० २ द्वार ।

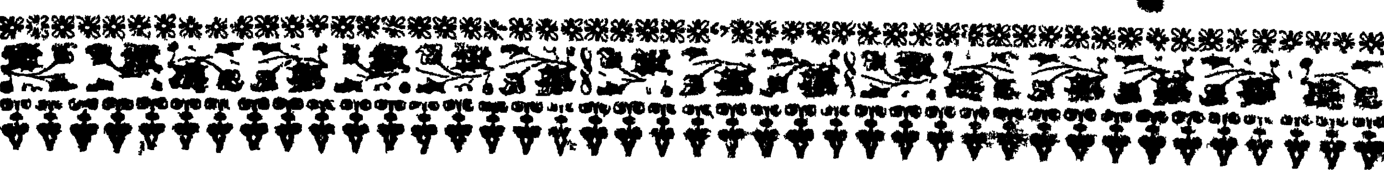
सोअरिय--सौदर्य--पु० । समाने उदरे शेते इति सौदर्यः । सहोदरभ्रातरि, प्रा० १ पाद ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताऽम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००८ श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे' सकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

ह्-ह्-अव्य० । कण्ठस्थानीय ऊष्मसंज्ञकोऽय वर्णः । अधिक्षेपार्थे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । पादपूरणे, सबोधने, नियोग, क्षेप निग्रहे, प्रसिद्धौ च । "हकारः पुंमि यजने, वरुणे हरिहंसयो । ईश्वरे चावलेपे च, रणरामाश्ववाजिषु" ॥६४॥ एका० । हीरे, हारे, एका० । 'हा स्त्रिया त्यजने गत्या, क्षीणाया वा निगद्यते । नपुंसके हकारस्तु, कथिते भीषणेष्विषु ॥६५॥" एका० । खेदे, बृ० ४ उ० ।

हा-अव्य० । "वाऽव्ययात्खातादावदातः" ॥ ८ । १ । ६७ ॥ इति आकारस्य वा अकारः । विषादे, शोके, पीडायाम्, कुत्सायाञ्च । प्रा० १ पाद ।

हअ-हत-त्रि० । हन्-क्त । नाशिते, प्रतिहते प्रक्षिप्ते, आशारहिते गुणिते च, भावे क्त । हनने गुणने, न० । प्रा० ।

हत-त्रि० हन्-क्त । अत्र केचित् । ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्त स तु, शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि । हतम् । हअ । प्रा० । "हन्खनोऽन्त्यस्य" ॥ ८ । ४ । २४४ ॥ इत्यन्त्यस्य द्वित्व न, क्वचिन्न भवतीत्युक्तेः । प्रा० । अपहृत, स्थानान्तर गमिते च । प्रा० ।

हआस-हतास-त्रि० । अत्र कश्चित् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्त. स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि—हताश., हआसो । प्रा० । आशाशून्ये, बध्ये, निर्दय, पिशुने च । प्रा० ।

हइ-हति-स्त्री० । हन्-क्तिन्-हनने, मारणे, व्याघाते, अपकर्षे, गुणने च । प्रा० ४ पाद ।

हउं-अहम्-त्रि० । "सावस्मदो हउं" ॥ ८ । ४ । ३७५ ॥ इत्यपभ्रंशे अस्मच्छब्दस्य सौ परे हउं इत्यादेशः । तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो । प्रा० ४ पाद ।

हं-हं-अव्य० । हर्षे, हिंसाया च । एका० ।

अहम्-त्रि० 'अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि-हं-अहं अहयं सिना' ॥८।३।१०५॥ इति सिना सहितस्य अस्मच्छब्दस्य हं इत्यादेशः । अस्मच्छब्दस्य प्रथमैकवचनार्थे, जेण हं विद्धा । प्रा० ३ पा० ।

हंजे-हञ्जे-अव्य० । "हञ्जे चेट्याह्वाने" ॥८।४।२८१॥ शौरसेन्यां चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्य । हञ्जे । चतुरिके । नाट्यक्रियाया नटाभिनये कृतं चेटीसम्बोधने, प्रा० ४ पाद ।

हंडिया-हण्डिका-स्त्री० । लघुकुम्भ्याम्, मस्तकन्यस्तदधिहण्डिका । विशे० ।

हंत-हन्त-अव्य० । वाक्योपन्यासे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । प्रत्यवधारणे, कोमलामन्त्रणे, ज्ञा० १६ अष्ट० । ज्ञा० । औ० । अनु० । प्रति० । पञ्चा० । दर्श० । शिष्यामन्त्रणे, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० । अभ्युपगमद्योतन, अनु० । संप्रेषणे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । खेदे सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प्रति० । अष्ट० । एवमेवत्यर्थे, औ० । निर्देशे, प्रति० । वाक्यारम्भे, ज० २ वक्ष० । आमन्त्रणे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । हर्षे, अनुकम्पायाम्, रा० ।

हन्त-अव्य० । दीर्घत्व च मागधदेशीयत्वात्, 'हंता अत्थि णं गोयमा !' अत्र भगवानाह—हन्तेत्यादि, आमन्त्रणे, ज०२ वक्ष० ।

हंतव्व-हन्तव्य-त्रि० । "हन्खनोऽन्त्यस्य" ॥ ८ । ४ । २४४ ॥ अत्र बहुलाधिकारादन्त्ये कर्मण्यपि द्वित्व तच्च क्वचिन्न भवतीत्युक्तेर्न भवति । हनव्व । प्रा० । दण्डकशादिभिर्वध्ये, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

हंता-हत्वा-अव्य० । विनाश्येत्यर्थे, स्था० ३ ठा० २ उ० । लगुडादिभिरस्याहार्येत्यर्थ भ० ८ श० ५ उ० ।

हंतु-त्रि० । ताच्छीलिकस्तृन् मृगशूकरादिकत्रसप्राणिहन्तरि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आचा० ।

हंतुं-हन्तुम्-अव्य० । विनाशयितुमित्यर्थे, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

हंतूण-हत्वा-अव्य० । "हन्खनोऽन्त्यस्य" ॥ ८ । ४ । २४४ ॥ अत्र बहुलाधिकारादन्त्य कर्मण्यपि द्वित्व, तच्च क्वचिन्न भवतीत्युक्तेर्न भवति । प्रा० । विनाश्येत्यर्थे, स्था० । आतु० ।

हंद-गृहाण-अव्य० । "हन्द च गृहाणार्थे" ॥८।२।१८१॥ गृहाणार्थ हन्द इति प्रयोक्तव्यम् 'हंद पलोएसु इमं' गृहाणेत्यर्थः । प्रा० ।

हन्त-अव्य० । कोमलामन्त्रणे, स्था० ५ ठा० १ उ० । आमन्त्रणे, नि० चू० ४ उ० । हर्षे, आ० म० १ अ० ।

हंदि-हन्दि-अव्य० । "हन्दि—विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप—निश्चय-सत्ये" ॥ ८ । २ । १८० ॥ हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् । "हन्दि चलणे णओ सो, ण माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे । हन्दि ण होही भणिरी, सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ।" प्रा० । उपप्रदर्शने, बृ० ४ उ० । अनु० । आचा० । स्था० । दश० । पञ्चा० । सम्म० । नं० । आ० चू० । आव० । आमन्त्रणे, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ० । कोमलामन्त्रणे, जीवा० १६ अधि० । चोदकामन्त्रणे, व्य० १० उ० । स्वसंबोधने, पिं० । प्रत्यक्षवाक्यदर्शने, नि० चू० १२ उ० । लोकसाधककारणोपप्रदर्शने, बृ० ३ उ० ।

हंभो-हम्भो-अव्य० । आमन्त्रणे, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । शिष्याऽऽमन्त्रणे, दश० १ चू० ।

हंश-हंस-पुं० । "रसोर्लशौ" ॥८।४।२८८॥ इति मागध्या दन्त्यसकारस्य तालव्यशकारः । स्वनामख्याते पक्षिभेदे, प्रा० ।

हंस-हंस-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवविशेष, अनु० । स्वनामख्याते पक्षिभेदे, "अम्लत्वेन रसज्ञाया, भिन्नयो क्षीरनीरयो. । विवेच्य पिबति क्षीरं, नीरं हंसो विमुञ्चति," आ० क० १ अ० । अनुयोग हंसोदाहरणमुक्तम् । आ० म० १ अ० । अनु० । प्रश्न० । रजक "वस्थधोवा हवंति हंसा वा" वस्त्रधावका—वस्त्रप्रक्षालका हंसा इव रजका इव भवन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । परिव्राजकमते यतिविशेषेषु, ये पर्वतकुहर-

पथ्याश्रमदेवकुलारामवासिनो भिक्षार्थं च ग्राम प्रविशन्ति। औ०।

हंसगब्भ-हंसगर्भ-पुं०। हंस-पतङ्गश्चतुरिन्द्रियो जीवविशेष, गर्भस्तु तन्निर्वर्तितः कोसिकार, हंसस्य गर्भो हंसगर्भ। हंसनिर्वर्तिते कोसिकारे, अनु०। जं०। रत्नविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। सूत्र०। रत्नप्रभाया पृथिव्या षष्ठे रत्नगर्भकाण्ड, आ० म० १ अ०। ज्ञा०। स्था०। प्रज्ञा०।

हंसगब्भमय-हंसगर्भमय-न०। हंसगर्भाख्यरत्नमय, रा०।

हंसतेल्ल (ल)-हंसतैल-न०। हंसपाक्तिपाकतैले, "हंसो पक्खी भण्णति, सो फाडेऊण मुत्तपुरीसाणि णीहरिज्जन्ति, ताहे सो हंसो दव्वाण भरिज्जति, ताहे पुणरवि सो-सीविज्जति। तण तदवत्थेण तल्ल पच्चति त हंसतल्ल भण्णति। नि० चू० १ उ०।

हंसदीव-हंसद्वीप-पुं०। स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र श्रीसुमतिनाथदेवपादुका। ती० ४३ कल्प।

हंसलक्खण-हंसलक्षण-त्रि०। हंसस्येव लक्षण स्वरूप शुक्लता हंसा वा लक्षण चिह्न यस्य स। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। शुक्ले हंसचिह्न, भ० ६ श० ३३ उ०। हंसवद्विशदे, जं०२ वक्ष०।

हंसस्सर-हंसस्वर-त्रि०। हंसस्येव मधुर स्वरो येषा ते। हंससदृशमधुरस्वरयुक्तेषु, जं० २ वक्ष०। त०। जी०।

हंससरिसगइ-हंससदृशगति-त्रि०। हंसस्य सदृशी गतिर्येषा त। हंसतुल्यगतिषु, जी० ३ प्रति ४ अधि०।

हंसासन-हंसासन-न०। येषामासनाना मध्यभागे हंसा व्यवस्थितास्तानि हंसासनानि। हंसाकृतिव्यवस्थितेषु आसनेषु, जं० १ वक्ष०। जी०।

हंसासनसंठिय-हंसासनसंस्थित-त्रि०। हंसासनवत्संस्थिते, जी० ३ प्रति० २ अधि०।

हंहो-हंहो-अव्य०। हमित्यव्यक्त जहाति हा-डो। संबोधने, दर्पे, दम्भे, प्रश्ने च। प्रा०।

हक्क-निषिध्-धा०। प्रतिषेधे, "निषेधेर्हक्कः"॥८।४।१३४॥ इति निषेधतेर्हक्क इत्यादेश। हक्कइ। निसेहइ। प्रा०। कुमारेण स करी हक्कित। उत्त० १३ अ०।

हक्कार-हाकार-पुं०। हा इति हाकारलक्षणा या नीतिः प्रवृत्तिः सा हाकार। आ० म० १ अ०। प्रथमद्वितीयकुलकरदण्डनीतौ, 'हक्कारे मक्कारे धिक्कारे चेव दंडनीतीओ" आ०म०१अ०। दण्डनीतिस्तावत् विमलवाहनचक्षुष्मत्कुलकरकाले अल्पापराधित्वेन हक्काररूपैवाभूत्। यशस्विनोऽभिचन्द्रस्य च काले अल्पेऽपराधे हक्काररूपा महति च अपराधे मक्काररूपा, अथ प्रसेनजिन्मरुदेवनाभिकुलकरकाल च जघन्यमध्यमोत्कृष्टापराधेषु क्रमेण हक्कारमक्कारधिक्काररूपा दण्डनीतयोऽभूवन्। कल्प० १ अधि० ७ क्षण। ति०। आ० म०। रा०। आ० चू०।

हक्कोद्ध-देशी-अभिलषिते, दे० ना० ८ वर्ग ६० गाथा।

हक्खुत्त-देशी-उत्पाटिते, दे० ८ वर्ग ६० गाथा।

हक्खुप्प-उत्क्षिप्-धा०। ऊर्ध्वं प्रक्षेपे, "उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुप्पा"॥८।४।१४४॥ इति उत्पूर्वस्य क्षिपे हक्खुप्प इत्यादेश। हक्खुप्पइ। उक्खिवइ। प्रा०।

हगे-अहम्-वयम्-त्रि०। "अहं-वयमोर्हगे"॥८।४।३०१॥ मागध्यामहवयमो स्थाने हगे इत्यादेश। अस्मच्छब्दस्यैकत्वे, बहुत्वे च। प्रा० ४ पाद।

हच्छकर-हृच्छङ्कर-पुं०। वनस्पतिभेदे, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ०।

हट्ट-हट्ट-पुं०। आपणे, नानागृहाध्यासिते त्रिकोणे भूभागविशेषे, अनु०। पण्यशालायाम्, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०। आ० म०।

हट्ठ-हृष्ट-त्रि०। हर्षित, उत्त० १८ अ०। विस्मयमापन्ने, यथा-अहो भगवान् तीर्थकरः समुत्पन्न इति। आ० म० १ अ०। जी०। भ०। औ०। रा०। ज्ञा०। नीरोगे, प्रव० ४ द्वार। भ०। नि० चू०। स्था०। स०। तारुण्येन समर्थे,तरुणा अपि कश्चिद्रोगिणो निर्बलशरीराश्च भवन्ति। कल्प० ३ अधि० ६ क्षण। हृष्टतुष्टानन्दिता एकार्थाश्चैते, विपा० १ श्रु० १ अ०।

हट्ठतुट्ठ-हृष्टतुष्ट-त्रि०। अतितुष्टे, ज्ञा० १ श्रु०१ अ०। आ० म० १ अ०। भ०। औ०। विपा०। दशा०। भ०। 'हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए' हृष्टतुष्टोऽतीव तुष्ट। अथवा-हृष्टो नाम विस्मयमापन्नो यथा अहो भगवानास्ते इति तुष्टस्तोष कृतवान् यथा भव्यमभूत् यन्मया भगवानवलोकित तोषवशादेव चित्तमानन्दित-स्फीतीभूत सुनर्दि समृद्धाविति वचनात् यस्य स चित्तानन्दित सुखादिदर्शनात् पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपात। मकार प्राकृतत्वादलाक्षणिकस्तत पदत्रयस्य पदद्वयमीलनेन कर्मधारय। रा०। भ०। कल्प०। जी०।

हड-देशी-वनस्पतिविशेषे, उत्त० २२ अ०।

हृत-त्रि०। अपहृते, स्थानान्तर गमिते च। कल्प० अधि० ४ क्षण।

हडप्प-देशी-आभरणकरण्डके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। द्रम्मादिभाजने, ताम्बूलार्थ पूगफलादिभाजने, भ० ६ श० ३३ उ०। औ०।

हडाला-हडाला-पुं०। स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र वस्तुपालतेज पालाभ्या निधिर्लब्ध। ती० ४१ कल्प।

हडाहड-हृताहृत-न०। अत्यर्थे, "फुट्टहडाहडसीसे" विपा० १ श्रु० १ अ०। ज्ञा०।

हडि-हडि-पुं०। खोटके, औ०। विपा०। कर्म०। काष्ठघोटके, दशा० ६ अ०। काष्ठविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

हडिबंधण-हडिबन्धन-न०। खोटकक्षेपके, प्रश्न० ५ संव० द्वार। सूत्र०।

हडु-देशी-अस्थनि, त०।

हढ-हढ-पुं०। जलरुहवनस्पतिविशेषे,प्रज्ञा० १ पद। आचा०।

हढकारग-हठकारक-त्रि०। हठेन कुर्वन्ति ये ते हठकारका। हठपूर्वककर्मकर्तरि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

हण-श्रु-धा०। श्रवणे,स्वादि-पर०सक० अनिट्। "श्रृणोतेर्हण" ॥ ८। ४। ५८ ॥ इति श्रृणोतेर्हण इत्यादेश । हणइ। सुणइ। शृणोति। प्रा० ४ पाद।

हन्-धा०। वधे, गतौ च। स्वादि-पर० सक० अनिट्। हन्ति अवधीत्। "कुम्भं हन्ति कृशोदरी" इत्यादौ आलङ्कारिकास्तु निहतार्थतामाहुः। वाच०। प्रा०।

हणंत-घ्नत्-त्रि०। प्राणवियोगकर्त्तरि, सूत्र० १ श्रु० ११ अ०। प्रश्न०। गाधूमादिदलनेन घातयति। स्था० १ ठा० ३ उ०।

हणण-हनन-न० हिंसने, सूत्र० २ श्रु० १ अ०। आचा०। व्यापादने, सूत्र०। गुणने, विनाशने आ० १ श्रु० १८ अ०। प्रश्न० ।जिघांसने, आ०। पीडने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ०।

हणावण-घातन-न०। घ्नतोऽनुज्ञायाम्, स्था० १ ठा० ३ उ०।

हणु-हु(नु)-नू-पुं०। स्त्री०। हन्-उन्-वा-ऊङ्। कपोलद्वयोपरिस्थे मुखभागे, हट्टविलासिन्याम्, रोगे,अस्त्रविशेषे, मृत्यौ च। स्त्री। वाच०। चिबुके,त०। औ०। प्रश्न०। अणु०। सूत्र०।

हणुमंत-हनूमत्-पुं०। "उर्ध्र-हनूमत्कण्डूय-वातूल" ॥ ८।१। १२१ ॥ इति ऊत्कारस्य उकार । प्रा०। " आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतो." ॥८।२।१५६॥ इति मता स्थाने मन्त इत्यादेश। प्रा०। रामस्य अनुचरे अञ्जनागर्भजाते पवनतनये वानरभेदे, प्रा०।

हणुया-हनुका-स्त्री०। दंष्ट्राविशेषे, उत्त०२ अ०।

हतसक-हृतशङ्क-त्रि०। हास्यादिविकारविकलतया भावनीयव्यलीकशङ्क, बृ० ३ उ०।

हतसार-हृतसार-त्रि०। अपहृतद्रव्ये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

हत्ता-हत्या-स्त्री०। विघातिते, नि० चू० १ उ०। हनने, विपा० १ श्रु० ७ अ०।

हत्थ-हस्त-पुं०। हन्यतेऽनेनेति हस्त', हसति वा मुखमावृत्येति हस्त । नि०चू० १ उ०। "स्तस्य थोऽसमस्त-स्तम्बे" ॥ ८।२।४५ ॥ इति स्तस्य थकार.। प्रा०। ' द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्व' ॥८।२।९०॥ इति द्वित्वप्रसङ्गे द्वितीयस्य थकारस्योपरि प्रथमस्तकार। प्रा०। आदाननिक्षेपादिसमर्थे शरीरैकदेशे, नि० चू० १ उ०। सूत्र०। उत्त०। द्वे वितस्ति हस्त'। प्रव० २५४ द्वार। ज्यो०। यद्यप्यजादीनां हस्तो न विद्यते तथाप्यग्रे पादौ हस्त इव हस्तौ। उपा० ७ अ०।

अत्र कवि —

"स्वाम्याह दक्षिण हस्तं, कथं भिक्षां न लासि भो !।
स प्राह दातृहस्तस्या-धो भवामि कथं प्रभो ! ॥ १ ॥"

पूजाभोजनदानशान्तिककलापाणिग्रहस्थापना-
चोक्षप्रेक्षणहस्तकार्पणमुखव्यापारदक्षस्सदम्।
(इत्यभिधाय दक्षिणहस्त स्थिते)
वामोऽह रणसम्मुखाङ्गगणनावामाङ्कशय्यादिकृत्,
शूलादिव्यसनी त्वसौ स तु अगौ चोक्षोऽस्मि न त्व शुचि" ॥२॥

तत.—

राज्यश्रीभवताऽर्जिता ऽर्थिनिवहस्यामी' कृतार्थीकृत,
सतुष्टोऽपि सुहृद्गणोऽयमधुना तन्वन् दयां दाक्षिणु।

इत्यब्द प्रतिबोध्य हस्तयुगल श्रेयासत कारयन्,
प्रत्यग्रेक्षुरसेन पूर्णमृषभ पायात्स व श्रीजिन ॥ ३ ॥"

कल्प० १ अधि० ७ क्षण। (हस्तनिक्षेपो 'हत्थकम्म' शब्द अनुपदमेव वक्ष्यते।) चतुर्विंशत्यङ्गुलमाने अवमानविशेषे, अनु०। स्था०। हत्थेसु अगुलीओ ' उपा० २ अ०। स्वनाख्याते नक्षत्रविशेषे, जं० ७ वक्ष०। स्था०। विशे०। हस्तनक्षत्र पञ्चतारम्। ज्यो० ५ पाहु०। स०।

हत्थकम्म-हस्तकर्मन्-न०। हन्ति दशति वा मुखमावृत्याऽननति हस्त ,शरीरैकदेशो निक्षेपादानादिसमर्थस्तेन यत्कर्म क्रियते तद्धस्तकर्म। बृ० १ उ०३ प्रक०। समयप्रसिद्धे (स्था०५ ठा० २ उ०।) लिङ्गस्य करमर्दनेन शुक्रपुद्गलनिष्काशने, जी०। हस्तकर्म आगमप्रसिद्धम्, स्था० ३ ठा० ४ उ०। वेदविकारविशेषे, दशा० २ अ०। " ण सय पाणिणा णिलज्जेज्जा "। न सबाधन कुर्यात् यतस्तदपि हस्तसबाधन चारित्र शबलीकरोति। सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० स०।

हस्तकर्मकरणे प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खू हत्थकम्मं करेइ करंत वा साइज्जइ। (सू०१)

इदाणिं सुत्तालावगो भण्णति-ज-त्ति पद,भि त्ति पद खु त्ति, पय, हत्थ त्ति पय, कम्म ति पद, करति पद, सातिज्जति त्ति पद।

इदाणिं पदत्थो भण्णइ—

जे त्ती खलु णिद्देसे,भि त्ती पुण भेदणे खुवस्स खलु।
हत्थेण जं च करण,कीरति त हत्थकम्मं ति ॥ १ ॥

जं इति निर्देशे, खलु विशेषणे, किं विशिनष्टि ?, भिक्षोर्नान्यस्य, भि इति विदारणे क्षु इति कर्मणः आख्यानं ज्ञानावरणादिकर्म भिनत्तीति भिक्षु। भावभिक्षोर्विशेषणे पुन 'हत्थे' त्ति हन्यते अनेनेति हस्त, हसति वा मुखमावृत्येति हस्त, आदाननिक्षेपादिसमर्थ' शरीरैकदेशो हस्त ,अतस्तेन यत्करणं व्यापार इत्यर्थ , स च व्यापार क्रिया भवति,अत सा हस्तक्रिया क्रियमाणा कर्म भवतीत्यर्थ। नि० चू० १ उ०।

हस्तकर्मादीनां त्रयाणां पदानां प्रत्येकं पृथक् पृथक् प्ररूपणां वक्ष्ये। यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामो हस्तकर्मप्ररूपणां तावदाह—

नामं ठवणा हत्थो य, दव्वहत्थो य भावहत्थो य।
दुविहो य दव्वहत्थो, मूलगुणे उत्तरगुणे य ॥१२१९॥

नामहस्त स्थापनाहस्तो द्रव्यहस्तो भावहस्तश्चेति, चतुर्धा हस्त। तत्र नामस्थापनाहस्तौ गतार्थौ। द्रव्यहस्तो, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्विविधो भवति। तद्यथा— मूलगुणनिवर्त्तितो उत्तरगुणनिवर्तितो च यो जीवविप्रमुक्तस्य शरीरस्य हस्त स मूलस्य-जीवस्य गुणेन—प्रयोगेण निवर्त्तित इति मूलगुणनिवर्तित। यस्तु काष्ठचित्रलेप्यकर्मादिषु निवर्तितो हस्त. स उत्तरगुणनिवर्तित उच्यते।

अथ भावहस्तमाह—

जीवो उ भावहत्थो, णेयव्वो होइ कम्मसंजुत्तो।
बितिओ वि य आदेसो,जो तस्स विजाणओ पुरिसो १२२।

'जीवो' त्ति-विभक्तिव्यत्ययात् यो जीवस्य हस्त कर्म-संयुक्त-आदाननिक्षेपादिक्रियायुक्त स नोआगमतो भावहस्त उच्यते। द्वितीयोऽपि चात्रादेश समस्ति, यस्तस्य विज्ञायकस्तदुपयुक्त पुरुष सोऽपि भावहस्त, आगमत इत्यर्थ। अत्र नोआगमतो भावहस्तेनेहाधिकार।(सू०)(कर्मपदव्याख्या 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २४४ पृष्ठे गता।) एषा मध्ये अत्र कतमेनाधिकार, इति चेदत आह-अधिकारोऽत्र भावकर्मणो मोहोदयलक्षणेन शेषास्तु शिष्यमतिव्युत्पादनार्थं प्ररूपिता ततो भावहस्तेन यत्कर्म क्रियते तत् हस्तकर्म भण्यते इति प्रक्रम।

अथ भावकर्मैव व्याचिख्यासुराह-

दुविहं च भावकम्मं, असंकिलिट्ठं च संकिलिट्ठं च।
थप्प तु संकिलिट्ठं, असंकिलिट्ठं तु वोच्छामि ॥१२२२॥

द्विविध च भावकर्म, तद्यथा—असंक्लिष्ट च, संक्लिष्ट च। चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ, तत्र संक्लिष्ट स्थाप्य-पश्चाद्वक्ष्यते। असंक्लिष्ट तु साम्प्रतमेव वक्ष्यामि।

यथा प्रतिज्ञातमेव प्रमाणयति—

छेदणे भेदणे चेव, घंसणे पीसणे तहा।
अहिघाते सिणेहे य, काये खारे ति या वरे ॥१२२३॥

छेदन भेदन चैव घर्षण पेषण तथा अभिघात स्नेहश्च काये क्षार इति वा पर। एवमसंक्लिष्टस्य कर्मणोऽष्टौ भेदा भवन्ति। एतानि च छेदनादीनि शुषिरे वा कुर्यात्, अशुषिरे वा।

पुनरेकैक शुषिरादिच्छेदन द्विधा कथमिति चेदुच्यते—

एकेकं त दुविहं, अणंतर परंपरं च णायव्वं।
अट्ठाणट्ठा य पुणो, होंति अणट्ठाएँ मासलहुं ॥१२२४॥

यत् शुषिरस्य अशुषिरस्य वा छेदन तदेकैक द्विविधम्-अनन्तर, परपर च ज्ञातव्यम्। पुनरेकैक द्विधा—अर्थाद्, अनर्थाच्च, सार्थक निरर्थक चेत्यर्थ। अनर्थक छेदनादिक कुर्वता मासलघु असमाचारीनिष्पन्नमिति भाव।

कथ पुन छेदनमनन्तर परपरं वा सभवतीत्याह—

नहदंतादि अणंतर, पिप्पलमादी परंपरे आणा।
छप्पइमादि असंजमे, छेदे परितावणादीया ॥१२२५॥

नखैर्दन्तैरादिग्रहणात्-पादेन वा यच्छिद्यते तदनन्तरछेदनमुच्यते, पिप्पलकेन, आदिग्रहणात्-पाइल्लकक्षुरिकाकुठारादिभिर्यच्छिद्यते तत् परपरछेदनम्, परस्पर वा छिन्दता तीर्थकरगणधराणामाज्ञा न कृता भवति। त छिन्दन्त दृष्ट्वा अन्येऽपि छिन्दन्ति इत्यनवस्था, एत तिष्ठन्त छेदनादिक सिद्धुर कुर्वन्ति न स्वाध्यायम्, एव शय्यातरादौ चिन्तयति मिथ्यात्वम्। विराधना द्विविधा-सयमे, आत्मनि च। तत्र वस्त्रादौ छिद्यमाने षट्पदिकादयो यद्विनाशमश्नुवते सोऽसयम; संयमविराधनेत्यर्थ, अथ छेदन कुर्वतो हस्तस्य वा पादस्य वा छेदो भवति तत आत्मविराधना। तत्र च परितापमहादु खादिनिष्पन्नं पाराञ्चिकान्त प्रायश्चित्तम्।

अथ शुद्ध शुद्धेन प्रायश्चित्तमाह—

झुसिरमझुसिरे लहुगा, लहुगा गुरुगो य होंति गुरुगा य।
संघट्टणपरितावण, लहुगुरुग तिवायणे मूलं ॥१२२६॥

अशुषिरमनन्तर छिनत्ति मासलघु शुषिरमनन्तरं छिनत्ति चतुर्लघुकम्। अशुषिर परपर छिन्दता गुरुको मास, शुषिरं परपर छिन्दतश्चतुर्गुरुका भवन्ति शुषिरे बहुतरदोषत्वात् गुरुतर परपरे शस्त्रग्रहण संक्लिष्टतर मित्यमिति कृत्वा गुरुतम प्रायश्चित्तम्। एव शुद्धपदष्वप्कायविराधनाभावे मन्तव्यम् अशुद्धपद पुनरिदमपर प्रायश्चित्तम्- सघट्टणे'त्यादि, छेदनादिकं कुर्वन् द्वीन्द्रियान् सघट्टयति चतुर्लघु परितापयति चतुर्गुरु उपद्रावयति षड्लघु त्रीन्द्रियान् सघट्टयति चतुर्गुरु, परितापयति षड्लघु उपद्रावयति षड्गुरु, चतुरिन्द्रियान् सघट्टयति षड्लघु परितापयति षड्गुरु, उपद्रावयति छेद, पञ्चेन्द्रियान् सघट्टयति षड्गुरु, परितापयति छेद, पञ्चेन्द्रियमतिपातयति मूलम्। एवमिन्द्रियानुलोम्येन सविस्तरं यथा पीठिकायामुक्त तथैवात्राऽपि मन्तव्यम्।

अथ द्वितीयोऽयमादेश —

अझुसिरणंतरें लहुओ, गुरुगो अ परंपरे अझुसिरम्मि।
झुसिराण चरें लहुगा, गुरुगा तु परंपरे अहवा ॥१२२७॥

अशुषिरे अनन्तरे लघुको मास, अशुषिरे परपरे गुरुको मास, शुषिरे अनन्तरे चतुर्लघु शुषिरे परपरे चतुर्गुरव। अथ वेति प्रायश्चित्तस्य प्रकारान्तरद्योतक एव तावच्छेदनपरंपर व्याख्यानम्।

अथ भेदनादीनि व्याख्यातुकाम इदमाह—

एमेव सेसएसु वि, करपादादी अणंतरं होइ।
ज तु परंपरकरणं, तस्स विहाणं इमं होति ॥ १२२८ ॥

एवमेव छेदनवत् शेषेष्वपि भेदनादिषु च वक्तव्य नवर करपादाभ्यामादिशब्दात्-जानुकूर्परादिभि शरीरावयवै क्रियमाणाभ्या भेदनादिकमनन्तर भवति, यत् भेदनाद परपराकरण तस्य विधानमिद भवति।

तद्यथा—

कुवणयमादी भेदो, घंसणमणिगादियाण कट्ठादी।
पट्टगवरादिपीसण-गोप्फणधणुमादि अभिघातो॥१२२६

कुवणयो-लगुडस्तेन आदिशब्दादुपललेष्टुकादिभिर्वा घटादिभेद भेदन,द्विधा त्रिधा छिद्रपातनमित्यर्थ एतत्परपरा भेदनमुच्यते। एव घर्षण मणिकादीना मन्तव्य, यथा मणिकारा लगुडसंधान कृत्वा मणिकान् घर्षयन्ति, आदिशब्दात्प्रवालादिपरिग्रह, 'कट्ठाइ' त्ति चन्दनकाष्ठफलकादिक वा यत् घर्षति तद्वा घर्षणम्, पट्टग' त्ति,गन्धपट्टकस्तत्र वरा प्रधाना ये गन्धास्तदादीना पेषण मन्तव्यम्। गोफणा चर्मदवरकमयी प्रसिद्धा तया, धनु प्रभृतिभिर्वा लेष्टुकमुपलं वा यत्प्रक्षिपति एषोऽभिघात उच्यते (अभिघातव्याख्या 'अभिघाय' शब्द प्रथमभागे ७१४ पृष्ठे गता।) तत शंखेन परपराकरणभूतेन पत्रच्छेद्यादिषु निवर्त्तयति। क्षारो लवणतमशुषिरे शुषिरे वा कालिङ्गादिभि प्रक्षिपति। कालिङ्गो वंशकर्करी।

एषु दोषानाह—

एकेकवेयणातो, आणादीया य संजमे दोसा ।
एवं तु अणट्ठाए, कप्पइ अट्ठाएँ जयणाए ॥ १२३१ ॥

एकैकस्माच्छेदनादिपदादागाढानागाढादयो दोषा संयमे आत्मनि च प्रागुक्ता, संयमात्मविराधनायामेते दोषा अनर्थकं छेदनादिकं कुर्वता भवन्ति। अर्थ-अर्थः-प्रयोजनं तस्मिन्प्राप्ते यतनया छेदनादिकं करोति तदा कल्पते।

इदमेव द्वितीयपदं भावयति—

असती अहाकडाणं, दसिगादिगछेदणं च जयणाए ।
गुलमादि लाउणाले, कप्परभेदादि एमेव ॥ १२३२ ॥

यथाकृतानां वस्त्राणामभावे दशिका छेत्तव्या, अादिशब्दात्प्रमाणाधिकस्य वा वस्त्रादेः छेदनं यतनया यथा संयमात्मविराधना न भवति तथा कर्त्तव्यम्। भेदनद्वारे गुडादिपिण्डस्य भेदं कुर्यात्, अलाबु-तुम्बकं तस्य वा नालमधिकरणं भिन्द्यात्। कर्पर-कपालं तदादिना वा कार्यमुत्पन्नं ततो घटग्रीवादेर्भेदमेवमेव यतनया कुर्यात्।

अक्खाणचंदणे वा, विघंसणे पीसणे तु अगतादी ।
वग्घातीणऽभिघातो, अगतादि य ताव सुणगादी॥ १२३३॥

अक्षणद्वारे अक्षा प्रसिद्धास्तेषां समीकरणार्थं चन्दनस्य वा ग्लानादेः परिहारोपशमनार्थं घर्षणं कर्त्तव्यम्। पेषणद्वारे ग्लानादिनिमित्तमेवमेव अगदादेः पेषणं विधेयम्। अभिघातद्वारे व्याघ्रादीनामभिभवतां गोफणया धनुषा वा अभिघातः कार्यः, अगदादेर्वा प्रताप्यमानस्य शुनककाकादयोऽभिपतन्तो लकुटेन भेषयितव्याः।

बितिए उज्झण जतणा, दाह वा भूमिदेहसिंचणता ।
पडिणीगासिवसमणी, पडिमा खारो तु मेल्लादि॥ १२३४॥

स्नेहद्वारे द्वितीयमपवादपदं प्रतीत्य स्नेहमुद्धरितं क्षारमध्ये प्रक्षिप्य परिष्ठापयेत्, द्रव—पानकं तस्योज्झनं यतनया विधेयम्, दाह' त्ति लतायाः उष्णस्य वा गाढतरमभितापे प्रतिश्रयभूमिकायामाकर्षणं कुर्यात्, तृषाभिभूतं वा देहं सिञ्चेत् ग्लानं भक्तप्रत्याख्यायिनं वा दाहाभिभूतं सिञ्चेत्। कायद्वारे कश्चिद् गृहस्थः प्रत्यनीकस्तस्योपशमनीं प्रतिमां कृत्वा ततो यावदसावनुकूलो भवति तावन्मन्त्रं जपेत् अशिवप्रशमनीं वा प्रतिमां विदध्यात्। क्षारद्वारे अनन्तरं परंपरं वा शुषिरे वा प्रसूतिशमनार्थं क्षारं प्रक्षिपेत्-तेषु शुषिरं दर्शयति "खारो तु मेल्लादि" त्ति मेल्लं बालमयं सिन्दूरं तत्र क्षारः क्षेपणीयः किं स्वजानं न वेति।

उपसंहरन्नाह—

कम्मं असंकिलिट्ठं, एवमियं वणियं समासेणं ।
कम्मं तु संकिलिट्ठं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ १२३५॥

एवमिदमसंक्लिष्टं हस्तकर्म समासेन वर्णितम्। साम्प्रतं संक्लिष्टं हस्तकर्म यथानुपूर्वं वक्ष्यामि।

तदेवाह—

वसहीए दोसेणं, दट्ठुं सरितुं च पुव्वभुत्ताइं ।
एतेहिँ संकिलिट्ठं, तमहं वोच्छं समासेणं ॥ १२३६ ॥

वसतिदोषेण वा स्त्रीणां वा आलिङ्गनादिकं विधीयमानं दृष्ट्वा, पूर्वभुक्तानि वा स्त्रीभिः सह हसितक्रीडितादीनि स्मृत्वा, एतैः कारणैः संक्लिष्ट-हस्तकर्म यथोत्पद्यते तदहं वक्ष्ये समासेन।

तत्र वसतिदोषं तावदाह—

दुविहो वसहीदोसो, वित्थरदोसो य रूवदोसो य ।
दुविहो य रूवदोसो, इत्थिगतणपुंसगो चेव ॥ १२३७॥

द्विविधो वसतिदोषो भवति, तद्यथा-विस्तरदोषो, रूपदोषश्च। तत्र विस्तरदोषो महाशालादिकः, कुशीलादिससंगतो वा, रूपदोषः-स्त्रीरूपगतो, नपुंसकरूपगतश्च। स च दोष एकैको द्विविधः-सचित्तः, अचित्तश्च, जीवविषयोऽजीवविषयश्चेत्यर्थः।

अचित्तः पुनरपि द्विविधस्तत्रगतः, आगन्तुकश्च।
उभयमपि व्याचष्टे—

कट्ठे पुत्थे चित्ते, दंतोवलमट्टियं व तत्थगतं ।
एमेव य आगंतु, पालित्तय वट्टिया जवणा ॥ १२३८ ॥

या काष्ठकर्मणि वा पुस्तकर्मणि वा चित्रकर्मणि वा निर्वर्तिता स्त्रीप्रतिमा, यद्वा-दन्तमयमुपलमयं मृत्तिकामयं वा स्त्रीरूपं यस्यां वसतौ अस्ति तत् तत्रगतं मन्तव्यम्। तद्विषयो दोषोऽप्युपचारात्तत्रगत उच्यते। एवमेव चागन्तुकमपि मन्तव्यम्, आगन्तुकं नाम-यदन्यत आगतं ततो यथा तत्र गताः स्त्रीप्रतिमा भवन्ति तथा आगन्तुका अपि भवेयुः, तथा चात्र पादलिप्ताचार्यकृता 'वट्टक' त्ति राजकन्यकादृष्टान्तः, स चायं "पा(य)लित्तायरिएहिं रन्नो भगिणीसरिसिया चंकमणुम्मेसनिमेसमयी कालविदहस्स आयरियाणं पुरतो ठियइ। राया वि अईव पा(य)लित्तगसिणेहं करेइ। धिज्जाइएहिं पउट्ठेहिं रन्नो कहियं—भगिणी ते समणएण अभिओगिया। राया न पत्तियइ ति भगिणी आयच्छइ दंसेसु। ततो राया आगतो पासित्ता पालित्तायरियाणं रुट्ठो पओसरिओ। तओ सा आयरिएहिं कट्ठ त्ति विसरणीकया, राया तुट्ठो नर आउट्टो" एवमागन्तुका अपि स्त्रीप्रतिमा भवन्ति। 'जवणा' त्ति जवनविषये ईदृशानि स्त्रीरूपाणि प्राचुर्येण क्रियन्ते। व्याख्यातं द्विविधमप्यचित्तम्। अथ सचित्तं व्याख्यायते, तदपि द्विविधम्-तत्रगतम्, आगन्तुकं च।

तदुभयमपि व्याख्यानयति—

पडिवेसिग एक्कघरे, सचित्तरूवं तु होति तत्थगतं ।
सुण्णमसुण्णघरे वा, एमेव य होति आगंतू ॥ १२३९ ॥

प्रातिवेश्मिकगृहे एकस्मिन्नेवोपाश्रये कारणेन स्थितानां यत् स्त्रिया रूपं दृश्यते तत्तत्रगतं सचित्तरूपं भवति। अथवा-शून्यगृहमशून्यगृहं वा प्रविष्टेन या तत्र स्थिता स्त्री विलोक्यते, तदपि तत्रगतम्। एवमेव आगन्तुकमपि सचित्तं स्त्रीरूपं भवति, प्रतिश्रये या स्त्री समागच्छति तदागन्तुकमिति भावः।

अत्र तिष्ठता दोषानुपदर्शयति—

आलिंगणादी पडिसेवणं वा,
दव्वं सचित्ताणमचेदणं वा ।
सद्देहिँ रूवेहि य इंगिते तु,
मोहग्गी संदिप्पति हीणसत्ते ॥ १२४० ॥

तेषां तत्रगतानाम्-आगन्तुकानां वा सचित्तानां स्त्रीरूपाणाम् आलिङ्गनादीनि प्रतिसेवना कुर्वतो दृष्ट्वा अचेतनानि वा स्त्रीरूपाणि विलोक्य प्रतिसेव्यमानानां वा स्त्रियाः शब्दान् श्रुत्वा तैः शब्दै रूपैश्च इङ्गितः-प्रज्वालितो मोहाग्निः कस्यापि हीनसत्त्वस्य भुक्तभोगिनोऽभुक्तभोगिनो वा सन्दीप्यते, ततः स्मृतिकरणकौतुकदोषा भवन्तु ।

कथमित्याह—

कुतूहलं च गमणं, सिंगारं कुड्डछिड्डकरणे य ।
दिट्ठे परिणयकरणे, भिक्खुणो मूलं दुवे इतरे ॥१२४१॥

कुतूहलं तस्योत्पद्यते यथाऽत्र गत्वा पश्यामि शृणोमि शब्दम्, एवं कुतूहले उत्पन्ने तत्र गमनं कुर्यात्, शृङ्गारं वा गायन्तीं श्रुत्वा गच्छेत्, कुड्यस्य वा छिद्रं कृत्वा प्रलोकयेत्। दृष्टे च सोऽपि तद्भावपरिणतो भवेत् अहमप्येवं करोमीति । एवं तद्भावपरिणतः कश्चित्तद्वाऽऽलिङ्गनाऽऽदिकरणं कुर्यात्। एतेषु स्थानेषु भिक्षोर्मूलं यावत्प्रायश्चित्तम्। इतरयोरुपाध्यायाचार्ययोर्यथाक्रमं, द्वे अनवस्थाप्यपाराञ्चिके चरमपदे भवतः ।

इदमेव व्याचष्टे—

लहुगो लहुगा गुरुगा, छम्मासा छेदमूलदुगमेव ।
दिट्ठे य गहणमादी, पुव्वुत्ता पच्छकम्मं वा ॥ १२४२॥

तत्र गतः शृणोति मासलघु, कुतूहलं तस्योत्पद्यते मासगुरु, व्रजतश्चतुर्लघुकाः, शृङ्गारं शृण्वतश्चतुर्गुरुकाः, कुड्यस्य छिद्रकरणे षण्मासा लघवः, छिद्रेण पश्यतः षड्गुरवः, तद्भावपरिणते छेदः, आलिङ्गनादिकरणे मूलम्, एवं भिक्षोः प्रायश्चित्तमुक्तम् । उपाध्यायस्य मासगुरुकादारब्धमनवस्थाप्ये पर्यवस्यति । आचार्यस्य चतुर्लघुकादारब्धं पाराञ्चिके तिष्ठति । अन्यच्च आरक्षिकादिभिर्दृष्टे सति ग्रहणाऽऽकर्षणादयः पूर्वोक्ता दोषाः, या प्रतिमा सा कदाचिदालिङ्ग्यमाना भज्येत ततः पश्चात्कर्मदोषः, एवमत्रतिष्ठतां दोषा उक्ताः ।

अथ तिष्ठतां यतनामाह—

अप्पो य गच्छो महती य साला,
निक्कारणे ते य तहिं ठिताओ ।
कज्जट्ठिया वा जतणाएँ हीणा,
पावंति दोसं जतणा इय तु ॥ १२४३ ॥

अल्पश्चासौ गच्छश्च प्रतिश्रयो स्थितः, शाला च सा महती-विस्तीर्णा, ते च साधवो निष्कारणे तत्रोपाश्रये स्थिताः वर्त्तन्ते अथवा-कार्ये स्थिताः, परं यतनया वर्त्तमानाया हीनास्ततो वेश्याप्रभृतिषु स्त्रीषु समागच्छन्तीषु त्रयः कौतुकस्मृतिकरणादयो दोषानुप्राप्नुवन्ति, कारणे तु तत्र तिष्ठतामियं यतना ।

यतनास्वरूपमाह—

असिवादिकारणेहिं, अणासति वित्थडीएँ ठायति ।
ओतप्पोतं करिंती, संथारगवत्थपादेहिं ॥१२४४॥

अशिवादिभिः कारणैः क्षेत्रान्तरे अतिष्ठन्तस्तत्राऽन्यस्या वसतेरभावे विस्तृतायामपि वसतौ तिष्ठन्ति, तत्र च संस्तारकैर्वस्त्रपात्रैश्च भूमिकाम् 'ओतप्पोतं' ति (आस्तृतां) कुर्वन्ति, पालयन्तीत्यर्थः ।

इदमेव व्यनक्ति—

भूमीए संथारे, अद्धवियड्ढे करिंति तह दट्ठुं ।
ठातुमणा वि दिवसओ, न ठंति रत्तिं तिमा जयणा ॥१२४५॥

विस्तीर्णाया वसतौ तथा भूम्याः संस्तारकमर्द्धं विवर्द्धितं ते कुर्वन्ति, तथा तान् दृष्ट्वा स्थातुं मनसोऽपि न तिष्ठन्ति, एषा दिवसतो यतना । रात्रौ पुनरियं यतना ।

वेसत्थीआगमणे, अवारणे चउगुरू य आणादी ।
अणुलोममनिग्गमणे, ठाणं अन्नत्थ रुक्खादी ॥१२४६॥

वेश्यास्त्री यदि रात्रावागच्छति भणति च अहमप्यत्र वसामीति सा वारणीया। अथ न वारयन्ति ततश्चतुर्गुरुकम्, आज्ञादयश्च दोषाः । 'अणुलोम' त्ति अनुकूलवचनैः सा प्रतिषेद्धव्या न खरपरुषैः, सा साधूनामभ्याख्यानं दद्यादिति कृत्वा 'निग्गमणे' त्ति यदि सा वेश्या गन्तुं नेच्छति ततः साधुभिर्गन्तव्यम्, अन्यस्मिन्-अन्यगृहादिस्थाने स्थातव्यम्, तदभावे वृक्षमूलादावपि स्थेयं न पुनस्तत्रेति ।

इदमेव व्यक्तीकरोति—

पुढवीउ सा सजोती, हरियतसा तेणउवहि वासं वा ।
सावगसरीरतेणग, फरुसादी जाव ववहारो ॥१२४७॥

यद्यपि बहिः पृथिवीकायः, सा वेश्या सज्योतिष्का साग्निका, अन्या वसतिः हरितकायस्त्रसप्राणिनो वा तत्र सन्ति तथापि निर्गन्तव्यम् । अथ बहिरुपधिस्तेनभयं वर्षं वा वर्षति, श्वापदाः शरीरस्तेनका वा तत्र सन्ति, ततः परुषवचनैरपि सा वेश्या भणितव्या-निर्गच्छास्मदीयवसतेः भयात्, आदिशब्दात्तथाप्यनिर्गच्छन्त्या बन्धनादिकमपि क्रियते यावद् व्यवहारोऽपि करणे उपस्थितायाः कर्त्तव्यः ।

इदमेव भावयति—

अम्हे दाणि विं सहिमो, इड्ढिमपुत्तबलवं असहणोऽयं ।
णीहि अणिंते बंधण, णिवकहणे सिरिघरोहरणं ॥१२४८॥

साधवो भणन्ति-वयं क्षमाशीला इदानीं विविधं विशिष्टं वा सहामहे, ततो यस्त्वाकारवान् साधुः स दर्शनीयः, अयं तु ऋद्धिमत्पुत्रो राजकुमारादिर्बलवान् सहस्रयोधी असहनः-कोपनो बलादपि भवन्तीं निष्काशयिष्यति, अतः स्वयमेव निर्गच्छ, यदि निर्गच्छति ततो लष्टम्, अथ न निर्गच्छति ततः सर्वेऽपि साधव एको वा बलवान् तां बध्नाति, प्रभाते मुच्यते। मुक्ता च यदि नृपस्यान्तिके साधूनाकर्षयन्ति तदा करणे गत्वा कारणिकादीनां व्यवहारो दीयते। ततश्च श्रीगृहोदाहरणं कर्त्तव्यम्। यथा-यदि राज्ञः श्रीगृहे रत्नापहारं

कुर्वन् कश्चिच्चौरः प्राप्यते ततस्तस्य क दण्ड प्रयच्छथ?, कारणिका प्राहु -शिरश्छेदीय गृह्यत । साधवो भणन्ति अस्माकमप्येषा रत्नापहारिणी अव्यापादिता मुधैव मुक्ता । त प्राहु कानि युष्माक रत्नानि ?, साधवो भणन्ति-ज्ञानादीनि । कथ तेषामपहार ?, अनाचारप्रतिसेवनादपध्यानगमनादिनेति ।

अथ सस्त्रीक पुरुष समागच्छेत् सोऽपि वारणीय ।

तथा चाह—

अहिकारो वारणम्मि, जत्तिय अप्फुन्न तत्तिया वसही ।
अतिरेगदोस भगिणी,रत्ति आरद्धे णिच्छुभण।१२४९।

यत्र केवला पुरुषमिश्रीभावा स्त्री समागच्छति तत्र सर्वत्रापि वारणायामधिकार सोऽपि कर्त्तव्यति भाव अत एव चोत्सर्गतो घट्टशालाया न वस्तव्य, कि तु यावद्भि साधुभि सा 'अप्फुन्न' त्ति व्याप्ता भवति तावती-तावत्प्रमाणा वसतिरन्वेषणीया । अथातिरिक्ताया वसतौ वसन्ति ततो दोषा पूर्वोक्ता भवन्ति । कारणतस्तस्यामपि स्थितानां कश्चित्पुरुष स्त्रीसहित समागच्छति, स चानुत्कटैर्वचोभिर्वारणीय, वार्यमाणश्च ब्रूयात्—एषा मे भगिनी सरक्षणीया, साधूना समीप वा न शङ्कनीया इति छद्मना भणित्वा स्थित, रात्रौ च प्रारब्धवास्ता प्रतिसेवितुम्, तत साधुभिर्वक्तव्य, अरे ! निर्लज्ज ! किमस्मान् स्थितान् न पश्यसि, यदेवमकार्य करोषि एवमुक्त्वा निष्काशन तस्य कर्त्तव्यम् ।

अथासौ निष्काश्यमानो रुष्येत्, रुष्टश्च—

आवरितो कम्मेहिं, सत्तू विव उट्ठितो थरथरंतो ।
मुचति य भेंडिता तो, एक्केक्कं ते निवादेमि ॥ १२५० ॥

कर्मभि-कषायमोहनीयादिभिरावृत —आच्छादित साधूनामुपरि शत्रुरिव रोषेण 'थरथरंतो' त्ति भृश कम्पमान प्रहार दातुमुत्थितो वाग्योगेन च भेदिका गिर महता शब्देन मुञ्चति, यथा—युष्माकमेकैक निपातयामि ।

निग्गमणं तह चेव य, णिद्दोसे सदोसनिग्गमे जतणा ।
सज्झाए झाणे वा, आवरणे सद्दकरणे य ॥ १२५१ ॥

एवं तस्मिन् विरुद्ध तस्या वसते साधुभिर्निर्गमन तथैव कर्त्तव्यम् यथा पूर्व वेश्यास्त्रियामुक्त यदि बहिर्निर्दोषम्, अथ सदोष तत अनिर्गम अनिर्गच्छतामिय यतना-स्वाध्यायो महता शब्देन क्रियते, ध्यान वा ध्यायते, यस्य स्वाध्याये ध्याने वा लब्धिर्न भवति स आवरण-कर्णयो. स्थगन विदधाति, शब्दकरण वा महता शब्देन बोलो विधीयते । एवमपि यतमानस्य कस्यापि तत्प्रतिसेवन दृष्ट्वा कर्मोदयो भवेत्

'कथम्?' इति चेदुच्यते—

वडपादवउम्मूलण, तिक्खम्मि वि विज्जलम्मि वच्चतो ।
कुणमाणो वि पयत्तं, अवसो जह पावती पडणं ।१२५२।
तह समणसुविहियाणं, सव्वपयत्तेण वी जततीण ।
कम्मोदयपच्चइया, विराधणा कस्स वि हवेज्जा ॥१२५३॥

यथा वटपादपस्याऽनेकमूलप्रतिबद्धस्यापि गिरिनदीसलिलवेगेनोन्मूलनं भवति, यथा वा-तीक्ष्णेन नदीपूरेण कृतप्रयत्नोऽपि पुरुषो ह्रियते विजले वा-कर्दमाकुले व्रजन् प्रयत्न कुर्वाणोऽपि अवश पतन यथा प्राप्नोति, तथा श्रमणसुविहितानां सर्वप्रयत्नेनापि निर्विकृतिकविधानवाचनाप्रदानादिना यतमानाना वसतिदोषेण अनाचारदर्शनान्मोहोदय सजायते, ततश्च कर्मोदयप्रत्ययिका कस्यचिद् तच्चारित्रविराधना भवेत् । पञ्चमासादुदीर्णमोहो धृतिदुर्बलश्च उदयमधिसोढुमशक्तो हस्तकर्म करोति ।

तत्र प्रायश्चित्तमाह—

पढमाए पोरिसीए, बितियातातियाए तह चउत्थीए ।
मूल छेदो छम्मा-समेव चत्तारिया गुरुगा ॥ १२५४ ॥

प्रथमाया पौरुष्या हस्तकर्म करोति मूल, द्वितीयाया छेद, तृतीयाया षण्मासा गुरव चतुर्थ्या चतुर्मासा गुरव ।

एतामेव निर्युक्तिगाथा (भाष्यकार) व्याचष्टे—

निसि पढमपोरिसीए. अदढधिती सेवणे भवे मूलं ।
पोरिसी पोरिसी हसणे, एक्केक्क ठाणगं हसई ॥१२५५॥

निशि-रात्रौ प्रथमपौरुष्या मोहोद्भवोऽजनि यतस्तस्यामेवादृढधृतिर्यदि हस्तकर्म सेवते तदा मूलम् । अथ प्रथमपौरुषीमतीत्य द्वितीयाया सेवते छेद, द्व पौरुष्यावधिसह्य तृतीयाया सेवते षड्गुरव, तिस्रपौरुषीरधिसह्य चतुर्थ्या सेवमानस्य चतुर्गुरुका । एव पौरुषीं पौरुषीम् एकैकपौरुषीहसन प्रायश्चित्तस्थान ह्रसति ।

बितियम्मि वि दिवसम्मि, पडिसेवंतस्स मासियं गुरुअं ।
छट्ठे पच्चक्खाणं, सत्तमगे होति तेगिच्छं ॥ १२५६ ॥

एव रात्रौ चतुरो यामानतिसह्य द्वितीय दिवसे प्रथमपौरुष्या प्रतिसेवमानस्य मासगुरुक,तत. पर सर्वत्रापि मासगुरुं, लघूनि तु प्रायश्चित्तानि अत्र न भवन्ति, अत एवेद हस्तकर्मसेवनमनुद्घातिकमुच्यते, एवमसौ प्रतिसेव्य साङ्घाटिकस्यान्यस्य वा कस्याप्यालोचयेत् । स च प्रागुक्तहस्तकर्मकारक साधु पृच्छकापदेशेन षष्ठ साधुस्त प्रति ब्रवीति । यत्कृत यदकृत न भवति, सम्प्रति भक्तप्रत्याख्यानमङ्गीकुरु । सप्तमको चैकित्स्य भवति । इयमत्र भावना-सप्तमो ब्रवीति, अस्य माहोदयस्य निर्विकृतिका वाऽवमौदर्यादिरूपा चिकित्सा कर्त्तव्या ।

तथा—

पडिलाभणऽट्ठमम्मि, णवमे सड्ढी उवस्सए फासे ।
दसमम्मि पिता पुत्ता, एक्कारसमम्मि आयरिए॥१२५७॥

अष्टमसाधो प्रतिलाभनाया: उपदेशो भवति, नवमो ब्रूत श्राद्धिका उपाश्रय समानीयते सा भवत शरीर स्पृशतु, दशमसाधो पितापुत्रौ युवा सह्यानिकग्राम गत्वा चिकित्सा कुरुतमित्युपदेशो भवति, एकादशस्य साङ्घाटिकसाधो आचार्या इत्युल्लखनापदेशो भवति । किमुक्त भवति-एकादशो ब्रवीति—यदाचार्या आदिशन्ति तद्विधेहि, अथ सूत्र ।

शेषेषु प्रायश्चित्तमाह—

छट्ठो य सत्तमो य, अट्ठ सुद्धा तेसि मासियं लहुयं ।
उवरिल्ल जं भणंती, थेरस्स वि मासियं गुरुअं ॥१२५८॥

षष्ठसप्तमौ यथा शुद्धौ न

गुरूणामुपन्शमन्तरेण स्वेच्छया भणनस्ततो मासिक लघुक तया प्रायश्चित्तम्। उपरितना अष्टमनवमदशमा यत्सवेषमु पदश भणन्ति तेन त्रयाणामपि मासगुरुकम्। स्थविरस्यापि पितु पुत्रेण सह सज्ञान ग्राम गच्छता मासिक गुरुकम् ।

तथा उक्तेन च षष्ठादिसाधूनामुपदेशेन विवृणोति-

संघाडगादिकहणे, जं कतं तं कतं इयाणि पच्चक्खा ।

अविसुद्धो दुट्ठवणो,ण ममिति किरिया मे कायव्वा१२५६

सघाटकस्यादिशब्दादन्यस्य वा हस्तकर्म कृत मयेत्यव कथन कृते सति ब्रूयात्—यत्कृत तत्कृतमेव इदानीं भक्त प्रत्याचक्ष्व. किं ते अष्टप्रतिज्ञस्य जीवितेनेति। सप्तम. प्राह- अविशुद्धो दुष्टव्रणोऽप्युक्तादिका क्रिया क्रियते न शाम्यति अत क्रिया से ' तस्य कर्तव्या , एव भवनाऽस्य मोहोदयव्रण- स्य निर्विकृतिकावमौदरिका क्रिया विधेया , यतोपशमो भवति ।

पडिलाभणा उ सड्ढी, करमीसे वंद ऊरु दोच्चंगे ।

मूलादिरुयपमज्जण ओअट्टणे सड्ढिमाणेमो ॥१२६०॥

अष्टम प्राह-' श्राद्धी श्राविका सा प्रतिलाभना करोति,प्र- तिलाभयन्त्या चोर्वो पात्रके स्थिते यथाभावेनाभ्युपेत्य वा चालिते ऊरुमध्य द्वितीयाङ्गादिकमवगलति,तत' सा श्रावि- का करेण स्पृशन्ती वन्दते शीर्षेण वा वन्दमाना पादौ स्पृशत्, तत. स्त्रीस्पर्शेन वीर्यनिसर्गो भवेत् , नवम प्राह-'मूलादिरु- ये ' ति मूलमादिग्रहणादन्यतरद्वा ततुरूप रुग्जातकमस्मा- दुत्पद्यत तत. श्राद्धिका आनीयते, सा स्वनखैलादिक प्रमा र्जयति ' ओअट्टण ' त्ति गाढतरमुद्वर्तयति एव वीर्यनिस- र्गो भवेत् , तत श्राद्धिकामानयाम ।

सन्नायपल्लिं णेहि, मेहुणि खुड्डुत निग्गमोवसमो ।

अविधितिगिच्छा एमा, आयरिकहणे विधिकारो१२६१

यस्य मोहोदय समुत्पन्नस्तस्य पितर प्रति दशमो भणति- संज्ञातकपल्लिं सज्ञातकग्राम 'ण'मित्येनमात्मीय पुत्र नय त्व तत्र मैथुनिका मातुलदुहिता तया सह 'खुड्डुत' त्ति सोपहा- सवचनैर्भिक्षकयापि परस्पर हस्तसकर्षेण च क्रीडतो वीर्यनिर्गमो भवेत् , ततश्च मोहोपशमो भवति । एषा सर्वा- प्यविधिचिकित्सा भणिता । यस्तु ब्रवीति-आचार्याणा गत्वा आलोचयत ततस्ते या चिकित्सामुपदिशन्ति सा कर्त्तव्या । एतदेवास्य साधोर्विधिकथनमुच्यते ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह—

सारूविए सिद्धत्थे, परतित्थिनपुमगे य सूयणया ।

चउरो य हुंति लहुगा,पच्छाकम्मम्मि ते चेव ॥१२६२॥

कश्चित् ब्रूयात्-सारूपिक सिद्धपुत्रस्तद्रूपो यो नपुसक- स्तेन हस्तकर्म कार्यताम्। द्वितीय प्राह—गृहस्थपुराणनपु- सकेन,तृतीयो भणति-मिथ्यादृष्टिनपुसकेन चतुर्थो ब्रवीति- परतीर्थिकनपुसकेन। एतेषा चतुर्णामपि 'सूयणय' ति हस्त- कर्मकरणसूचना-प्ररेणा कुर्वाणाना चत्वारो लघव तप - कालविशेषिता भवन्ति । तत्र प्रथमे द्वाभ्यामपि लघव , द्वि- तीय तपसा लघव तृतीय कालेन लघवश्चतुर्थे द्वाभ्याम- पि गुरव इति । अथ ते हस्तकर्म कृत्वा पश्चात्कर्म कुर्व- न्ति-उदकेन हस्तौ प्रक्षालयन्तीत्यर्थ , तत्रापि त एव चतुर्लघव ।

एमेव कमो णियमा,इत्थीसु वि होइ आणुपुव्वीए ।

चउरो य अणुग्घाया,पच्छाकम्मम्मि ते लहुगा॥१२६३॥

एष एव सारूपिकादिक क्रमो नियमात्स्त्रीणामप्यानुपूर्व्या वक्तव्यो भवति । तद्यथा-प्रथमो ब्रवीति सिद्धपुत्रिकया ह- स्तकर्म कार्यताम्। एवं द्वितीयो गृहस्थपुराणिकया , तृ- तीयो मिथ्यादृष्टिगृहस्थया, चतुर्थ परतीर्थिकया चतुर्णा- मप्यत्र भणता स्त्रीस्पर्शकारापणप्रत्ययाश्चत्वारोऽनुद्घाता गु- रुका मासा ,तथैव तप कालविशेषिता प्रायश्चित्तम् । पश्चा- त्कर्मणि तु एव चत्वारो मासा लघुका । तदेव गतं वसते- र्दोषत्वेनि द्वारम् । दृष्ट्वा स्मृत्वा पूर्वभक्तानीति द्वारद्वय तु य- था निशीथे प्रथमोद्देशके प्रथमसूत्रे व्याख्यात तथैवात्रा- प्यवगन्तव्यम् । तदेवमुक्तं हस्तकर्म । बृ० ४ उ० । नि- चू० । हस्तक्रियाया परस्पर हस्तव्यापारप्रधाने कलहे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० (हस्तकर्मविषयकं त्रयोदश बृहत्कल्पसू- त्रम् ' मेहुण' शब्दे षष्ठे भागे गतम् ।)

हत्थणिक्खेव-हस्तनिक्षेप-त्रि०। न्यास समर्पणं यस्य द्रव्य- स्य तद्धस्तनिक्षेपम् करन्यस्तद्रव्ये , विपा० १ श्रु० २ अ० ।

हत्थताल-हस्तताल-पुं० । हस्तेन ताडने , स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

हत्थताडण-हस्तताडन-न० । मुष्टियष्ट्यादिभिर्मरणनिरपे- क्षतयाऽऽत्मन परस्य वा स्वपक्षगतस्य परपक्षगतस्य वा घातपरिणामत प्रहरणे, पञ्चा० १६ विव० ।

हत्थन्दुय-हस्तान्दुक-न०। हस्तयो काष्ठादिमयबन्धनविशेष, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

हत्थपाय -हस्तपाद-पुं० । करचरणरूपे युगले,प्रश्न० ३ सव० द्वार।

हत्थपायनिहुय-हस्तपादनिभृत-त्रि०। हस्तौ पादौ च निभृतौ परधनादानव्यापारादुपरतौ यत्र तत् । अदत्तादानवद्ध, प्रश्न० ३ सव० द्वार।

हत्थपायपडिच्छण्ण-हस्तपादप्रतिच्छन्न-त्रि०।कृत्तकरचरणे, दश० ८ अ० ।

हत्थमालय-हस्तमालक-पुं० । अङ्गलित्रिकाख्ये आभरणवि- शेषे , ओ० ।

हत्थलिज्ज-हस्तलीय-न०। आर्यरोहणनिर्गतस्य उद्देहगण- स्य चतुर्थे कुले , कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

हत्थाइधोयण-हस्तादिधावन-न०। करचरणप्रभृतिशरीराव- यवाना कारणमुद्दिश्य प्रक्षालने , पिं० ।

हत्थागय-हस्तागत-त्रि० । हन्ति हसति वा मुखमावृत्य अनेनेति हस्तस्तमागता हस्तागता- । करगतेषु, उत्त०५ अ०। हस्ते आगता हस्तागता । स्वाधीनतया वर्त्त- मानेषु , उत्त० ५ अ० ।

हस्तायत -त्रि । विस्तीर्णे , प० व० २ द्वार

हत्थादाण-हस्तादान-न० । परस्परहस्तदाने , बृ० ४ उ० । (हस्तताडन ददनवस्थाप्यो भवतीति, ' अणवट्ठप्प ' शब्द प्रथमभागे गतम् ।)

हत्थादान-हस्ताताड-पु० । हस्तेनाताडन हस्ताताड । ह-स्तताडन पूर्वोक्तार्थे, प्रश्न० २ पद । बृ० ।

हत्थाभरण-हस्ताभरण-न० । हस्ताभरणाङ्गुलीयकादिके क रभूषण, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

हत्थामास-हस्तामर्ष-पु० । हस्तेन हिरण्यस्यामर्ष -परामर्षो ग्रहो हस्तामर्ष. । करेण स्वर्णग्रहे, तत्परिमाणे सुवर्णे च. । आ० १ श्रु० ८ अ० ।

हत्थालंब-हस्तालम्ब-पुं० । करालम्बने, हस्तालम्ब इव ह-स्तालम्बस्त हस्तालम्ब ददत् अशिवपुररोधादौ तत्प्रश-मनार्थमभिचारुकमन्त्रविद्यादि प्रयुञ्जान [illegible] स्था० ३ अ० ४ उ० । (स च अनुद्घातिका [illegible] ' [illegible] ' शब्दे प्रथमभाग ३६४ पृष्ठ उक्तम् ।)

हत्थि(ण्)-हस्तिन् -पु० । कुञ्जरे, करिवरे, [illegible] १ श्रु० ६ अ० । अनु० । आचा० ।

चत्तारि हत्थी पण्णत्ता, तं जहा—भद्दे मंदे मिते संकिण्णे । चत्तारि हत्थी पण्णत्ता, त जहा--भद्दे णाममेगे भद्दमणे, भद्दे णाममेगे मंदमणे, भद्दे णाममेगे मियमणे, भद्दे णाममेगे सं-किण्णमणे । चत्तारि हत्थी पण्णत्ता, तं जहा--मंदे णाममेगे भ-द्दमणे, मंदे णाममेगे मंदमणे, मंदे णाममेगे मियमणे, मंदे णाममेगे संकिण्णमणे । चत्तारि हत्थी पण्णत्ता, तं जहा--मिते णाममेगे भद्दमणे, मिते णाममेगे मंदमणे, मिते णाममेगे मि-यमणे, मिते णाममेगे संकिण्णमणे । चत्तारि हत्थी पण्णत्ता, तं जहा--संकिण्णे णाममेगे भद्दमणे, संकिण्णे णाममेगे मंदमणे, सं-किण्णे णाममेगे मियमणे, संकिण्णे णाममेगे संकिण्णमणे । (सू० २८१×) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

([illegible] 'पुरिसजाय' [illegible]) हस्तिनापुरनगरनिवेशके कुरुपुत्र राज्ञि , [illegible] स्वनामख्याते, [illegible] स्थविरे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

हत्थिकण्ण-हस्तिकर्ण-पु० । लवणसमुद्रस्यान्तर्वर्तिनि स्वनाम-ख्याते अन्तर्द्वीपे, स्था० ४ ठा० १ उ० । (' अंतरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठेऽस्य व्याख्यातः)

हत्थिकप्प-हस्तिकल्प-न० । स्वनामख्याते सौराष्ट्रदेशमध्यगे नगर, यत्र मासिकीं संलेखना कृत्वा शत्रुञ्जये पर्वते आरुह्य [illegible] सिद्धाः । [illegible] १ श्रु० १६ अ० ।

हत्थिगुलगुलाइय-हस्तिगुलगुलायित-न० । हस्तिनो गुल-गुलशब्दे, रा० । " अप्पेगइया हत्थिगुलगुलाइं करेंति, " आ० म० १ अ० । हस्तिनो यद् गुलगुलायितं शब्दविशेष एव । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

हत्थिजाम-हस्तियाम-न० । नालन्दाया पूर्वोत्तरस्या दिशि स्वनामख्याते वनखण्डे, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । (विशेषस्त्वत्रत्य. ' पेढालपुत्त ' शब्दे पञ्चमभागे गत. ।)

हत्थिणाउर-हस्तिनापुर-न० । कुरुजनपदे नागपुरनगरे, स्था० १० ठा० ३ उ० । उत्त० । विपा० । आ० चू० ।

हस्तिनापुरकल्प.—

"सिरिसंतिकुंथुअरम—ल्लिसामिणो गयउरट्ठए नमिउं ।
पभणामि हत्थिणाउर—तित्थस्स समासओ कप्पं ॥ १॥"

सिरि आइतित्थेसरस्स दोण्णि पुत्ता , भरहेसर—बाहुबली नामाणो आसि । भरहस्स सहोयरा अट्ठाणउई कुमारा । तत्थ भगवया पव्वयंतेण भरहो निअपए । अभिसित्तो, बाहुबलिणा तक्खसिला दिण्णा। एवं सेसाण वि तेसु तेसु रज्जाइं दिण्णाइं अंगकुमारनामेणं अंगदेसो जाओ , कुरुनामेण कुरुखित्त पसिद्ध, एवं वंगकलिंगसूरसेण अवंतमाइसु विभासा । कुरु तस्स पुत्तो हत्थी नाम राया हुत्था, तेण हत्थिणाउर निवेसि-अं, तत्थ भागीरही महानई पवित्तवारिपूरा परिवहइ । तत्थ सिरिसंतिकुंथुअरनाहा जहासंखं सोलसमसत्तरसमअट्ठार-समा जिणिंदा जाया । पंचम-छट्ठ-सत्तमा य कमेण चक्कवट्टी होउं छक्खंडभरहवाससिरिं भुंजिसु दिक्खागहणं केवलनाणं च तेसिं तत्थेव संजायं । तत्थेव संवच्छरमणसिओ भयवं उसभ-सामी, बाहुबलितणअस्स सिज्जंसकुमरस्स तिहुअणगुरुदंस-णजायजाईसरणजणिअदाणविहिणो गेहे अक्खयतइयादिणे इक्खुरसेणं पढमपारणयमकासी । तत्थ पंच दिव्वाइं पाउ-ब्भूआइं मल्लिसामी अ तत्थेव नयर समोसढो, तत्थ विण्हु-कुमारो महरिसी तवसत्तीए विउव्विअ लक्खजोअणप्प-माणसरीरो तिहिं पएहिं अक्कंततेलुक्को नमुइं सासित्था, तत्थ पुरिसे [illegible] महापरि-सा उप्पण्णा । तत्थ पंच पंडवा उत्तमपुरिसा चरमसरीरा दुज्जोहणपमुहा य महाबलनिवा आसि समुप्पण्णा । तत्थ सत्तकोडिसुवण्णाहिवई गंगदत्तसिट्ठी , तहा सोहम्मिंदस्स जीवो रायाभिओगेण परिव्वायगस्स परिवेसणं काउं पवेरओ-ण नरगणसहस्सपडिवुडो कत्तियसिट्ठी सिरिमुणिसुव्वयसा-मिसमीवे निक्खंतो । तत्थ महानयरे संतिकुंथुअरमल्लि-जिणाणं चेइयाइं, मणहराइं, अंबादेवीए य देउलं आसि, [illegible] तत्थ महातित्थे जे जिण-सासणपभावणं कुणंति विहिपुव्वं, उज्जममङ्गलं नियमयंति मे कइवयभवग्गहणेहिं धुअकम्मकिलेसा सिद्धिसुहमणुहोंति त्ति "श्रीगजाह्वयतीर्थस्य , कल्प स्वल्पतरोऽप्ययम् । सतां संकल्पसंपूर्तिं , धत्तां कल्पद्रुकल्पताम् ॥१॥ " इति श्री-हस्तिनापुरतीर्थकल्पः समाप्त. । ती० १५ कल्प ।

"अभिवन्द्य जगद्वन्द्यान् श्रीमत- शान्तिकुन्थ्वरान् ।
[illegible] स्तोष्यति स्तोमै-, स्तौमि तीर्थं [illegible] ॥ १ ॥
शतपुत्र्यामभूत्राभि—सूनोः सूनु कुरुर्नृप ।
कुरुक्षेत्रमिति ख्यातं , राष्ट्रमेतत्तदाख्यया ॥ २ ॥
कुरो- पुत्रोऽभवद्धस्ती , तदुपज्ञमिदं पुरम् ।
हस्तिनापुरमित्याहु—रनेकाश्चर्यसेवधिम् ॥ ३ ॥
श्रीयुगादिप्रभोरत्रा, वार्षिकेक्षुरसैरिह ।
श्रेयांसस्य गृहे पञ्च, दिव्यान्यजनि, पारणा ॥ ४ ॥

जिनाख्रयोऽत्र आयन्ते, शान्ति कुन्थुररस्तथा।
आर्हमार्द्धसार्वभौमा, द्विभुजस्ते महीभुज ॥ ५ ॥
मल्लिश्च समवासार्षी—त्तेन चैत्यचतुष्टयी।
अत्र निर्मापिता श्राद्धै—र्वीक्ष्यते महिमाऽद्भुता ॥ ६ ॥
भासतेऽत्र जगन्नत्र-पवित्रीकारकारणम्।
भवन चाम्बिकादेव्या, यात्रिकोपद्रवच्छिद् ॥ ७ ॥
जाह्नवी क्षालयत्यत—श्चैत्यभित्ती स्ववारिभि।
कल्लोलाच्छालितैर्भूयो, भक्त्या स्नात्रचिकीरिव ॥ ८ ॥
सनत्कुमार सुभूमो, महापद्मश्च चक्रिण।
अत्रासन् पाण्डवा पञ्च, मुक्तिश्रीजीविनेश्वरा ॥ ९ ॥
गङ्गदत्त कार्त्तिकश्च, श्रेष्ठिनौ सुव्रतप्रभो।
शिष्यावभूता विष्णुश्च, नमुचेरत्र शासिता ॥ १० ॥
कालदर्पहन स्फीन—सङ्गीता सद्वसुव्ययाम्।
यात्रामासूत्रयन्त्यत्र, भव्या निर्व्याजभक्तय ॥ ११ ॥
शान्ते कुन्थोरथ चतु—कल्याणी चात्रपत्तनै।
अन्ने जगज्जनानन्दा, सम्मेताऽद्रौ च निर्वृति ॥ १२ ॥
भाद्रस्य सप्तमी श्यामा, नभसा नवमी शिति।
द्वितीया फाल्गुनस्यैषा, तिथ्योऽभूवन् दिवश्च्युते ॥ १४ ॥
ज्येष्ठ त्रयोदशी कृष्णा, माधवे च चतुर्दशी।
मार्गे च दशमी शुक्ला, तिथयो जनुषस्तु व ॥ १४ ॥
शुक्ला चतुर्दशी श्यामा, राधे बहुलपञ्चमी।
साहस्यैकादशी शुभ्रा, जनुर्दीक्षादिनानि च ॥ १५ ॥
पौषस्य नवमी श्वता, तृतीया धवला मधो।
ऊर्जस्य द्वादशी श्वेता, ज्ञानोत्पत्तेरहानि व ॥ १६ ॥
शुक्ले त्रयोदशी कृष्णा, वैशाखे पत्तति शिति।
मार्गे बलक्षा दशमी, मुक्तेर्वस्तिथय क्रमात् ॥ १७ ॥
भवादृशाना पुरुष-रत्नाना जन्मभूरियम्।
स्पृष्टाऽप्यनिष्ट शिष्टाना, पिनष्टि किमुत स्तुता ॥ १८ ॥
ताहग्विधैरतिशयै पुरुषप्रणीतै—
र्विभ्राजित जिनपरि(र)त्रितयैर्महैश्च।
भागीरथीसलिलसङ्गपवित्रमेत—
ज्जीयाच्चिर गजपुरं भुवि तीर्थरत्नम् ॥ १९ ॥
इष्ट पृथक्त्वविषयार्कमित शकाब्दे,
वैशाखमासि शितिपक्षगषष्ठतिथ्याम्।
यात्रोत्सवोपनतसङ्गयुतो यतीन्द्र,
स्तोत्रं व्यधात् गजपुरस्य जिनप्रभाख्य ॥ २० ॥"
श्रीहस्तिनापुरस्तवनकृति श्रीजिनप्रभसूरिणाम् ॥ ती० ४८ कल्प। स्था०। ज्ञा०। कल्प०।

हत्थिणिया-हस्तिनिका-स्त्री०। करेणुकायाम्, आ०म०१अ०।

हत्थितावस-हस्तितापस-पुं०। तापसविशेषेषु,ये हस्तिन मारयित्वा तेनैव बहुकालं भोजनतो यापयन्ति। भ० ११ श० ६ उ०। औ०। नि०। हस्तिन व्यापाद्याऽऽत्मनो वृत्तिं कल्पयन्तु बौद्धसाधुषु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ०। ('अद्दगकुमार' शब्दे प्रथमभागे ५६० पृष्ठे हस्तितापसमत व्याख्यातम्।)

हत्थिदीव-हस्तिद्वीप-पुं०। राजगृहनगरबाहिरिकाया नालन्दाभिधानाया उत्तरपूर्वस्या दिशि खण्डे, स्था० ९ ठा० ३ उ०।

हत्थिपाल-हस्तिपाल-पुं०। पापाया मध्यमाया नगर्यां स्वनामख्याते राजनि, यस्य शालाया वीरजिनो निर्वृत। स० ५५ सम०। ती०।

हत्थिपिप्पली-हस्तिपिप्पली-स्त्री०। गजपिप्पल्याम्, उत्त० ३४ अ०।

हत्थिबंधणखंभ-हस्तिबन्धनस्तम्भ-पुं०। हस्तिना बन्धनभूते स्तम्भ पाइ० ना० २०३ गाथा।

हत्थिभूइ-हस्तिभूति-पुं०। हस्तिमित्रपुत्रे, उत्त० १ अ०।

हत्थिमित्त-हस्तिमित्र-पुं०। उज्जयिन्या स्वनामख्याते गृहपतौ, उत्त० २ अ०।

हत्थिमुह-हस्तिमुख-पुं०। लवणसमुद्रस्यान्तर्द्वीपे, स्था० ४ ठा० २ उ०। प्रज्ञा०। न०। उत्त०। (स च 'अतरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८९ पृष्ठे विशेषतो व्याख्यात।)

हत्थिरयण-हस्तिरत्न-न०।उत्कृष्टे हस्तिनि, स्था०७ठा०३उ०।

हत्थिराय-हस्तिराज-पुं०। हस्त्यनीकाधिपतौ, स्था० ४ ठा० २ उ०। स०।

हत्थिलावय-हस्तिलावक-पुं०। हस्ती च शालीना लावकाश्च हस्तिलावका। करिणी व्रीहिच्छेदकेषु च व्याक्षेप, व्य० ६ उ०।

हत्थिवाउय-हस्तिव्यापृत-पुं०। महामात्रे, औ०।

हत्थिवाहण-हस्तिवाहन-पुं०। नन्दीश्वरद्वीपदेवे, सू० प्र० १९ पाहु०।

हत्थिसिक्खा-हस्तिशिक्षा-स्त्री०। कलाविशेषे, स० ७२ सम०। हस्तिदमने औ०।

हत्थिसीसग-हस्तिशीर्षक-न०।स्वनामख्याते नगरे, ज्ञा०१श्रु० १७ अ०।' इहास्ति भरतक्षेत्रे, नगर हस्तिशीर्षकम्। सुवृत्तरक्तमुक्तेद,हस्तिशीर्षमिवोद्यतम्," आ० क० १ अ०। आ० म०। ज्ञा०। 'हत्थिसीसं नगर तत्थ दमयन्तो राया' आ० म०१ अ०।

हत्थिसुंडिया-हस्तिशुण्डिका-स्त्री०। यत्र पुताभ्यामुपविष्ट सन् एक पादमुत्पाट्यास्ते सा हस्तिशुण्डिका। निषद्याभेदे, स्था० ५ ठा० १ उ०।

हत्थिसोंडा-हस्तिशुण्डा-स्त्री०। त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद। जी०।

हत्थुत्तरा-हस्तोत्तरा-स्त्री०। हस्तोपलक्षिता उत्तरा यासा ता हस्तोत्तरा। उत्तराफाल्गुनीषु, स्था० ५ ठा० १ उ०। आचा०। आ० म०। कल्प०।

हत्थुल्ल-हस्त-पुं०। "स्वार्थे कश्च वा" ॥ ८। २। १६४ ॥ इति स्वार्थे उल्लप्रत्यय। हत्थुल्लो। करे, प्रा० २ पाद।

हदण-हदन-पुं०। स्वनामख्याते जीवशवर्त्तिनि, (हदनव्याख्या 'माणपिंड' शब्दे षष्ठे भागे गता।)

हद्धी-अव्य०। "हद्धी, निर्वेदे" ॥ ८। २। १९२ ॥ हद्धी इत्यव्ययमत एव निर्देशात्, हाधिक्शब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम्। हद्धी। निर्वेदे, प्रा० २ पाद।

हम्म-हन्-धा०। हिंसायाम्, "हन्खनोऽन्त्यस्य" ॥ ८। ४।

२४४॥ इति यस्य द्विरुक्तो मो वा, यस्य च लुक्। हम्मइ। हन्यते। प्रा० ४ पाद।

हम्र्य-न०। शिखररहिते धनवतां भवने, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हम्ममाण--हन्यमान--पुं०। कशाभिः (सूत्र० २ श्रु० १ अ०।) यष्टिमुष्टिलकुटादिभिः, (सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।) ताड्यमाने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ०।

हम्मियतल--हर्म्यतल--न०। अट्टाले, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ०।

हम्मीरमहम्मद्--पुं०। पारसीकोऽयं शब्दः, विक्रमादित्यस्य षष्ट्यधिकत्रयोदशशततमे १३६० संवत्सरे जाते लक्ष्मणपुराधिपे यवनराजे, ती०३४कल्प। "नन्दानिकपशक्रिशीतगुर्मिते श्रीविक्रमार्कीपते-र्वर्षे भाद्रपदस्य मास्यवरजे सौम्ये दशम्या तिथौ। श्रीहम्मीरमहम्मदे क्षितिपतौ क्ष्मामण्डलाखण्डले, ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतामभजत श्रीयोगिनीपत्तने॥१॥" ती० ४८ कल्प।

हय--हत--त्रि०। यष्ट्यादिभिस्ताडिते,उत्त० २ अ०। आचा०। ज्ञा०। 'हयमहियपवीरघाइय' भ० ७ श० ६ उ०। व्यवच्छिन्ने, विशे०। मृत, उत्त० ३२ अ०। "प्रत्यूषणा हता मार्गाः, परिहासहताः स्त्रियः। मन्दबीजं हतं क्षेत्रं, हतं सैन्यमनायकम्॥१॥" बृ० १ उ० २ प्रक०।

हय--पुं०। अश्वे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार। तुरङ्गे, अनु०।

हयकंठग--हयकण्ठक--पुं०। हयकण्ठप्रमाणे रत्नविशेषे, रा०। जी०।

हयकण्ण--हयकर्ण--पुं०। लवणसमुद्रस्यान्तर्द्वीपविशेषे, कर्म० ५ कर्म०। उत्त०। नं०। स्था०। (अस्य व्याख्या 'अन्तरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे उक्ता।) आर्येदेशविशेषे, प्रव० २७४ द्वार।

हयगय--हयगत--पुं०। अश्वारूढे, औ०।

हयजूहियट्ठाण- हययूथिकस्थान--न०। हयोऽश्व तेषां परस्परतो युद्धं यत्र पश्चात्सन्धिश्च क्रियते तादृशे स्थाने, नि० चू० १२ उ०। आचा०।

हयजोह--हतयोध--पुं०। हता-विनाशिता योधा-अश्वारोहादयो यैस्ते हतयोधाः। विनाशितयोधेषु प्रश्न०३ आश्र० द्वार।

हयजोहि(ण्)-हययोधिन्--पुं०। हयेन युध्यते इति हययोधी। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। रा०। अश्वारोहेण युध्यमाने, औ०।

हयधी--हतधी--स्त्री०। मूलाच्छिन्नबुद्धौ, बहुव्रीहिसमासे तु तादृशबुद्धियुक्ते, त्रि०। प्रति०।

हयपर--हतपर--पुं०। हताः अधमाः ये परे तीर्थान्तरीयास्ते तथा। कुतीर्थिकेषु, स्था०।

हयपुव्व--हतपूर्व--त्रि०। पूर्वहते, आचा०१ श्रु० ६ अ० ३ उ०।

हयमहिय--हतमथित--त्रि०। प्रहारतो हते मानमन्थनात् मथिते, [illegible] १ श्रु० १६ अ०।

हयमुह--हयमुख--पुं०। लवणसमुद्रस्यान्तर्द्वीपविशेषे, उत्त० ३६ अ०। ('अंतरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता।) अनार्यदेशविशेषे, प्रव० २७४ द्वार।

हयरस्सि--हयरश्मि--पुं०। खलीने, दश० १ चू०।

हयलक्खण--हयलक्षण--न०। दीर्घग्रीवाक्षिकूटेत्यादिके अश्वलक्षणविज्ञाने, ज० २ वक्ष०। ज्ञा०। कल्प०।

हयलाला- हयलाला--स्त्री०। अश्वमुखजले, ज० ३ वक्ष०। औ०। 'हयलालापलवाइरेग' जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हयवर- हयवर--न०। अश्वानां मध्ये प्रधाने, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ०।

हयविलंबिय-हयविलम्बित--न०। चतुर्विंशतितमे नाट्यविधौ रा०।

हयवीहि-हयवीथि--स्त्री०। शुक्रस्य महाग्रहस्य नागवीथीत्यन्यत्र प्रसिद्धे शुक्रादिग्रहचारयोग्यक्षेत्रभागे, "भरणीस्वात्याग्नेय नागाख्या वीथिरुत्तरे मार्गे" स्था० ६ ठा० ३ उ०।

हयसंघाडग-हयसंघाटक--पुं०। अश्वद्वये, सघाटकशब्दो युग्मवाची यथा साधुसंघाटक इत्यत्र, ततो द्वे द्वे हययुग्मं हयसंघाटक इत्युच्यते। रा०। जी०। जं०।

हयसंठिय-हयसंस्थित--पुं०। अश्वाकारे, भ० १ श० २ उ०।

हयहसिय-हयहसित--न०। हयशब्दविशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार। औ०। आ० म०। ज०।

हयाणीय--हयानीक--घोटककटक, उत्त० १७ अ०।

हर--हर--पुं०। हर-काल स मनुष्य हरति प्राणिनामायुरिति हरः। दिवसरजन्यात्मके काले, उत्त० १८ अ०। रुद्रे, अनु०।

हृ--धा०। हरणे, "व्यञ्जनाददन्ते" ॥ ८। ४। २३६॥ इति अन्तेऽकारः। हरइ। हरति। प्रा० ४ पाद।

ग्रह-धा०।ग्रहणे, "ग्रहो वल गेण्ह हर पङ्ग निरुवाराहिपच्चुआ" ॥८।४।२०६॥ इति हर इत्यादेशः। हरति। गृह्णाति।प्रा०।

हरडई--हरीतकी--स्त्री०। "हरीतक्यामीतोऽत्"॥८।१।९९॥ इति आदरीकारस्याऽद्ध्वनि, "प्रत्ययादौ ड" ॥ ८।१। २०६॥ इति तस्य ड, । हरडई। हरीतकी। स्वनामख्याते वृक्षे, तत्फले च। प्रा० १ पाद।

हरण-हरण--न०। हृतौ, "हारो त्ति वा हरणं त्ति वा हरइ त्ति वा एगट्ठा' हार. हृतिर्हरणं ह्रियते इति वा एकार्था इत्यर्थः। व्य० १ उ०। परद्रव्यस्य हृतौ, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार।

हरतणु--हरतनु--पुं०। तृणाग्रव्यवस्थिते जलबिन्दौ, सूत्र० २ श्रु० ३ अ०। पं० व०। ध०। यो भुवमुद्भिद्य गोधूमाङ्कुरतृणाग्रादिषु बद्धो बिन्दुरुपजायते। बादरकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद। कल्प०। दश०। जी०।

हरय-ह्रद--पुं०। महागाधजले, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०। उत्त०। भ०। स्था०। जी०। ग०।

हरहरा--हरहरा--स्त्री०। अतीव भिक्षाप्रस्तावे, "निग्गमग च गाम, महिलाथूभं च सुण्णयं दट्ठु। नीय च काया ओलिंति, जाया भिक्खस्स हरहरा॥ २०६४॥" विशे०। (इयं निर्युक्तिगाथा 'देसकाल' शब्दे ४ भागे व्याख्याता।)

हरि-हरि-पुं० । वासुदेवे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स्था० । अष्ट० । सिंहे, स्था० ४ ठा० २ उ० । शाखामृगे, आव० ४ अ० । स्था० । हरिवर्षक्षेत्रविशेषस्याधिष्ठातृदेवे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । जं० । विद्युत्कुमारेन्द्रे, आ० चू० १ अ० । महाग्रहे च० प्र० २० पाहु० । (अत्रत्या व्याख्या 'महग्गह' शब्दे पञ्चमभागे १७१ पृष्ठ गता ।) औत्तराहाणामग्निकुमाराणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

हरिअंद-हरिश्चन्द्र-पुं० । " श्चो हरिश्चन्द्रे " ॥८।२।८७॥ इति श्चस्य लुक् । हरिअदो । सूर्यवंशजे त्रिशङ्कुपुत्रे नृपविशेषे, प्रा० ।

हरिएस-हरिकेश-पुं० । मातङ्गे चाण्डाले , उत्त० ।

हरिकेशनिक्षेपमाह निर्युक्तिकृत्—

हरिएसे णिक्खेवो, चउव्विहो दुविहो होइ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥३१८॥
जायणसरीरभविए, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।
एग भवियबद्धाउ य, अभिमुहत्तो नामगोए य ॥३१९॥
हरिएसनामगोअं , वेअंतो भावओ अ हरिएसो ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, हरिएसिज्जं ति अज्झयणं ॥३२०॥

हरिकेशे निक्षेपश्चतुर्विधो नामादि , तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्विविधो भवति द्रव्ये—द्रव्यविषय —आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तो , नोआगमतश्च स त्रिविधः ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तश्च । स पुन त्रिविधः—एकभविको बद्धायुष्काऽभिमुखनामगोत्रश्च । हरिकेशनामगोत्रं वेदयन् भावतस्तु हरिकेश उच्यते , ततोऽभिधेयभूतात् समुत्थितमिदं हरिकेशीयमित्यध्ययनमुच्यते इति शेष , इति गाथात्रयार्थः ।

सम्प्रति हरिकेशवक्तव्यतामाह निर्युक्तिकृत्—

पुव्वभवे संखस्स उ , जुवरन्नो अंतिअ तु पव्वज्जा ।
जाईमय तु काउ , हरिएसकुलम्मि आयाओ ॥ ३२१ ॥
महुराए संखो खलु , पुरोहिअसुओ अ गयउरे आसी ।
दट्ठूण पाडिहेरं, हुयवहरत्थाइ निक्खंतो ॥ ३२२ ॥
हरिएसा चंडाला , सोवाग मयंग बाहिरा पाणा ।
साणधणा य मयासा, सुमाणवित्ती य नीया य ।३२३।
जम्म मयंगतीरे , वाणारसिगंडितिंदुगवणे च ।
कोसलिएसु सुभद्दा , इसिमंता जन्नवाडम्मि ॥ ३२४ ॥
बलकुट्टे बलकुट्टो, गोरी गंधारि सुविणगवमंतो ।
नामनिरुत्ती छणे स-प्प संभवो दुदुहे बीओ ॥ ३२५ ॥
भद्दएणेव होअव्व, पावइ भद्दाणि भद्दओ ।
सविसो हम्मए सप्पो, भेरुंडो तत्थ मुच्चई ॥ ३२६ ॥
इत्थीण कहित्थ वट्टई, जणवयरायकहित्थ वट्टई ।
पडिगच्छह रम्मतिंदुअं,अइसहसा बहुमुंडिए जणे ॥३२७॥

एतदक्षरार्थ सुगम एव, णवरं 'अंतिय तु' इति अन्तिके-समीपे तु पूरणे, 'पाडिहेर' ति प्रतिहारो—दौवारिकस्तद्वत्सदा सन्निहितवृत्तिर्देवताविशेषोऽपि प्रतिहारस्तस्य कर्म प्रातिहार्यम् , तच्चेह हुतवहरथ्याया शीतलत्वम् तथा हरिकेशाश्चाण्डाला श्वपाका मातङ्गा बाह्या पाणा श्वधनाश्च-मृताशा श्मशानवृत्तयश्च नीचाश्चेत्यकार्थिका , तथा 'मयङ्गतीरे' त्ति मृतेव मृता विवक्षितभूदेशे तत्कालप्रवाहिणी सा चासौ गङ्गा च मृतगङ्गा तस्यास्तीरं तस्मिन् ऋषिवान्ता-ऋषित्यक्ता,तथा भद्र एव भद्रको,यो न कस्यचिदशुभे प्रवर्त्तते भद्राणि—कल्याणानि, तथा स्त्रीणा कथा तासा नेपथ्या-भरणभाषादिविषया अत्र—अस्मिन् यत्याश्रमे प्रवर्त्तते , 'जणवयरायकह' त्ति जनपदकथा मालवकादिदेशप्रशंसा-निन्दात्मिका राजकथा च राज्ञा शौर्यादिगुणवर्णनादिरूपा , 'पडिगच्छह' त्ति तिङ्व्यत्ययात् प्रतिगच्छामो—निवर्त्तावहे, 'अयी' त्यामन्त्रणे 'सहसेत्यपर्यालोच्य', कोऽर्थ ?,—अपरीक्षितयोग्यताविशेषा, बहुमुण्डितो जनो 'मुण्डमात्रेणैव गृहीतदीक्ष प्रायोजनो, गृहीतभावदीक्षस्तु स्वल्प एवेति भाव । तथेहाद्यगाथाया एव पादद्वय द्वितीयगाथाया स्पष्टीकृत, ततस्तृतीयपाद स्पष्ट एवेति, शेषगाथाभिश्चतुर्थपादस्यैं पर्यायदर्शनतस्तत्सूचितार्थाभिधानश्चाभिव्यञ्जनम् । भावार्थस्तु कथानकादवसेय , तत्र च सम्प्रदाय —'महुराए नयरीए संखो नाम जुवराया, सो धम्मं सोउ पव्वतितो,विहरंतो य गयउरं गओ, तहिं च भिक्ख हिंडतो एग रत्थ पत्तो , सा य किर अतीव उण्हा मुम्मुरसमा, उण्हकाले ण सक्कति कोऽवि वोलेउ । जो तत्थ अजाणतो उप्फडति सो विणस्सति । तीसे पुण णाम चेव हुयवहरत्था, तेण साहुणा पुरोहियपुत्तो पुच्छितो—एस रत्था निव्वहति ? , सो पुरोहियस्स पुत्ता चिंतेति—एस डज्झउ त्ति निव्वहति इइ वुत्त, सो पट्ठिओ , इयरा य अलिंदट्ठिओ पेच्छति आतुरियाए गईए वच्चंत त , सो आसकाए उइण्णो त रत्थ, जाव सा तस्स तवप्पभावेण, सीतीभूया । आउट्टो—अहो इमो महानवस्सी मए आसादितो, उज्झाणट्ठिय गन्तु भणति—भगव ! मए पावकम्म कयं, कह वा तस्स मुच्चेज्जामि ?, तेण भणति—पव्वयह , पव्वइतो, जातिमय रूवमय च काउ मओ । देवलोगगमण , चुओ सतो मयगगाए तीरे बलकोट्ठा नाम हरिएसा , तेसिं अहिवई बलकोट्ठो नाम, तस्स दुवे भारियाओ-गोरी, गंधारी य । गोरीए कुच्छिसि उववण्णो, सुमिणदसण , वसतमास पेच्छति, तत्थ कुसुमिय चूयपायव पेच्छइ , सुमिणपाढयाण कहिय, तेहिं भणति-महप्पा ते पुत्ता भविस्सति । समएण पसूया, दारगो जाओ कालो विरूओ पुव्वभवजाइ-रूवमयदोसेण, बलकोट्टेसु जाउ त्ति बलो से नाम कय । भडणसीलो असहणो । अण्णया ते छणेण समागया भुजति सुर च पिवंति,सोऽवि अप्पियाणियं करेइ त्ति निच्छूढो अच्छति समतओ पलाएतो, जाव अही आगतो । उट्ठिया सहसा सव्वे, सो अही णेहिं मारिओ , अण्णमुहुत्तस्स भेरुडसप्पो आगतो । भेरुडो नाम दिव्वगो, भीया पुण उट्ठिया , णाए दिव्वगा त्ति काऊण मुक्को । बलस्स चिंता जाया—अहो सदोसेण जीवा किलेसभागिणो भवति , तम्हा—"भद्दएणेव होयव्व, पावति भद्दाणि भद्दिओ । सविसो हम्मति सप्पो, भेरुडो तत्थ मुच्चति ॥ १ ॥" एवं चिंतेतो सबुद्धो पव्वातिओ विहरतो वाणारसिं गओ । उज्जाणे तेंदु-

यवणे, तेंदुगं नाम जक्खाययणं, तत्थ गंडीतेंदुगो नाम जक्खो परिवसति, सो तत्थ अणुराणवेउ ठिओ, जक्खो उवसन्तो, अण्णो जक्खो अण्णहिं वणे वसति, तत्थ वि अणेगे बहू साहुणो ठिया सा य गंडीजक्खं पुच्छति—ण दीससि ?, पुणं तेण भणियं—साहू पज्जुवासामि, तत्थ य तेंदुएण दिट्ठा, सो वि उवसंतो, सो भणति—मम वि उज्जाणे बहवे साहू ठिया, एहि पासामो, ते गया, तेऽवि समाधत्तीए साहुणो विकहमाणा अच्छति । ततो सो जक्खो इमं भणति—" इत्थीण कहऽत्थ वट्टई, जणवयरायकहत्थ वट्टई । पडिगच्छह रम्मतेंदुगं, अइसहसा बहुमुंडिए जणे ॥ १ ॥ " अह अण्णया जक्खायतणं कोसलियरायधूआ भद्दा नाम पुप्फधूवमादी गहाय अच्चिउं निग्गया, पयाहिणं करेमाणा तं दट्ठूण कालं विगरालं छि त्ति काऊण णिट्ठुवति, जक्खेण रुट्ठेण अण्णइट्ठा कया, णीया नीयघरं, आवेसिया भणति ते, णवरं मुंचामि जइ णं तस्सेव देह, तं च साहति—जहा एईए सो साहू ओहूडो, रण्णा वि जीवउ त्ति काऊण दिण्णा, महत्तरियाहिं समं तत्थाणीया, रत्तिं ताहिं भण्णति—वच्च पतिसगासं ति, पविट्ठा जक्खायतणं सा पडिमं ठिओ णेच्छति, ताहे जक्खो वि इसिसरीरं छाइऊण दिव्वरूपं दंसेति, पुणो मुणिरूवं, एवं सव्वरत्तिं वेलविया, पभाए णेच्छए त्ति काऊण पविसती सघरं पुरोहिएण राया भणिओ—एसा रिसिभज्जा बंभणाण कप्पइ त्ति, दिण्णा तस्सेव । सो य जण्णे दिक्खिज्जउकामो सा अण्णेण लद्धा, सा वि जण्णपत्ति त्ति काऊण दिक्खिया । " इत्युक्तः सम्प्रदायोऽवसितश्च नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्नस्यावसरः, स च सूत्रे सति सम्भवत्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

सोवागकुलसंभूओ, गुणुत्तरधरो मुणी ।
हरिएसबलो नाम, आसि भिक्खू जिइंदिओ ॥ १ ॥

श्वपाकाः—चाण्डालास्तेषां कुलम्—अन्वयस्तस्मिन् सम्भूतः—समुत्पन्नः श्वपाककुलसम्भूतः, तत्किं तत्कुलोत्पत्त्यनुरूप एवायम् उत नेत्याह—गुणैरुत्तराः—प्रधानाः गुणोत्तराः—ज्ञानादयः तान् धारयति गुणोत्तरधरः, पठन्ति च—' अणुत्तरधरे ' त्ति, तत्र न विद्यते उत्तरम्—अन्यत्प्रधानमेषामित्यनुत्तराः, ते च प्रक्रमात्प्रकर्षप्राप्ता ज्ञानादय एव गुणास्तान् धारयत्यनुत्तरधरः; यद्वा—अनुत्तरान्—गुणान् धारयतीत्यनुत्तरधरः इति मयूरव्यंसकादिषु द्रष्टव्यो, मुणति—प्रतिजानीते सर्वविरतिमिति मुणिः, श्वपाककुलोत्पन्नोऽपि कदाचित्सवासादिनाऽन्यथैव प्रतीतः स्यादत आह—हरिकेशः सर्वत्र हरिकेशतयैव प्रतीतो बलो नाम—बलाभिधान आसीद्—अभूत्, तस्य च मुनित्वं प्रतिज्ञामात्रेणापि स्यादत आह—' भिक्खु ' त्ति भिनत्ति—यथाप्रतिज्ञातनानुष्ठानेन क्षुधमष्टविधं वा कर्मेति भिक्षुः, अत एव जितानि—वशीकृतानीन्द्रियाणि—स्पर्शनादीन्यनेनेति जितेन्द्रिय इति सूत्रार्थः ।

तथा—

हरिएसणभासाए, उच्चारसमिईसु य ।
जओ आयाणणिक्खेवे, संजओ सुसमाहिओ ॥ २ ॥

ईरणमीर्या एष्यत इत्येषणा अनयोर्द्वन्द्वस्ततस्ताभ्यां सहिता भाष्यत इति भाषा ईर्येषणाभाषेति मध्यपदलोपी समासः, तस्याम्, तथा उच्चारम्, पुरीषपरिष्ठापनमपीहोच्चार उक्तः, प्रश्रवणपरिष्ठापनोपलक्षणं चैतत्, तद्विषया समितिः—सम्यग्गमनं, तत्र सम्यक्प्रवर्त्तनमिति यावत्, उच्चारसमितिः, तस्यां च, यतत इति यतो—यत्नवान्, तथा आदानं च—ग्रहणं पीठफलकादेर्निक्षेपश्च—स्थापनं तस्यैव आदाननिक्षेपः, तत इहापि चकारानुवृत्तेस्तस्मिंश्च, इह च ' उच्चारसमिएसु ' त्ति एकत्वेऽपि बहुवचनं सूत्रत्वात्, समितिशब्दश्च मध्यव्यवस्थितो डमरुकमणिरिवाद्यन्तयोरपि सम्बध्यते, ततश्च ईर्यासमितावेषणासमितौ भाषासमितावादाननिक्षेपसमिताविति योज्यं, यद्वा—ईर्येषणाभाषोच्चारसमितिष्वित्येकमेव पदं, ' भासाए ' इति च एकारोऽलाक्षणिकः, स चैव कीदृगित्याह—संयतः—संयमान्वितः सुसमाहितः—सुष्ठु समाधिमानिति सूत्रार्थः ।

तथा—

मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिइंदिओ ।
भिक्खट्ठा बंभइज्जम्मि, जण्णवाडमुवट्ठिओ ॥३॥

मनोगुप्त्या—मनोनियन्त्रणात्मिकया गुप्तः—संवृतो मनोगुप्तो, मध्यपदलोपी समासः, मनो गुप्तमस्येति वा मनोगुप्तः, आहिताग्न्यादित्वाच्च गुप्तशब्दस्य परनिपातः, एवं वाग्गुप्तो—निरुद्धवाक्प्रसरः, कायगुप्तः असत्कायक्रियाविकलो, जितेन्द्रियः प्राग्वत्, पुनरुपादानमस्य कादाचित्कत्वनिराकरणार्थमतिशयख्यापनार्थं वा, भिक्षार्थं—भिक्षानिमित्तं, न तु निष्प्रयोजनमेव, निष्प्रयोजनगमनस्यागमे निषिद्धत्वात्, ' बंभइज्जम्मि ' त्ति ब्रह्मणा—ब्राह्मणानामिज्या—यजनं यस्मिन् सोऽयं ब्रह्मेज्यस्तस्मिन्, ' जण्णवाड ' त्ति यज्ञवाटं यज्ञपाटं वा उपस्थितः प्राप्त—इति सूत्रार्थः ।

तं च तत्राऽऽयान्तमवलोक्य तत्रत्यलोका यदकुर्वंस्तदाह—

तं पासिऊणमिज्जंतं, तवेण परिसोसियं ।
पंतोवहिउवगरणं, उवहसंति अणारिया ॥४॥

' तं ' मिति बलनामानं मुनिं ' पासिऊण ' त्ति दृष्ट्वा—निरीक्ष्य ' इज्जंत ' त्ति आयन्तमागच्छन्तं तपसा—षष्ठाष्टमादिरूपेण परि—समन्ताच्छोषितम्—अपचितीकृतमांसशोणितं कृशीकृतमिति यावत् परिशोषितं, तथा प्रान्त—जीर्णमलिनत्वादिभिरसारमुपधिः—वर्षाकल्पादि स एव च उपकरणं—धर्मशरीरोपष्टम्भहेतुरस्येति प्रान्तोपध्युपकरणस्तं, यद्वा—उपधिः स एवोपकरणम्—औपग्रहिकं, द्वन्द्वगर्भश्च बहुव्रीहिः, ' उवहसंति ' त्ति उपहसन्ति आर्याः—उक्तनिरुक्ता न तथा अनार्याः, यद्वा—अनार्या—म्लेच्छाः, ततश्च साधुनिन्दादिना अनार्या इव अनार्या इति सूत्रार्थः ।

कथं पुनरनार्याः ?, कथं चोपहसितवन्तस्ते ? इत्याह—

जाइमयं पडिथद्धा, हिंसगा अजिइंदिया ।
अबंभचारिणो बाला, इमं वयणमब्बवी ॥५॥

कयरे आगच्छई दित्तरूवे, काले विकराले फुक्कनासे ।
ओमचेलए पंसुपिसायभूए, संकरदूसं परिहरिय कंठे ॥६॥

जातिमदो जातिदर्पो यदुत ब्राह्मणा वयमिति तेन प्रतिस्तब्धा पाठान्तरत प्रतिबद्धा वा ये ते तथा हिंसका — प्राण्युपमर्दकारिण अजितेन्द्रियाः —न वशीकृतस्पर्शनाद्योऽत एवाब्रह्म-मैथुन तच्चरितुम्-आसेवितु शीलं धर्म्मो वा येषा तेऽमी अब्रह्मचारिण, वर्ण्यते हि तन्मते मैथुनमपि-'धर्म्मार्थ पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिण । ऋतुकाले विधानेन, तत्र दोषो न विद्यते ॥ १ ॥' तथा 'अपुत्रस्य गतिर्नास्ति' इत्यादि, अत एव बाला इव बालक्रीडितानुकारिष्वग्निहोत्रादिषु तत्प्रवृत्त, उक्त हि केनचिद्-"अग्निहोत्रादिक कर्म, बालक्रीडेति लक्ष्यते" ईदृशास्ते किमित्याह इदवक्ष्यमाणलक्षण वचन—वच 'अब्बवि' त्ति आर्षत्वाद्वचनव्यत्ययेन अब्रुवन्—उक्तवन्त । किं तदित्याह—'कयरे' त्ति कतर, एकारस्तु प्राकृतत्वात्, तथा च तल्लक्षणम् 'एहोति अयरते' इत्यादि, एवमन्यत्रापि, आगच्छति—आयाति, पठ्यते च 'को रे आगच्छइ' त्ति ते ह्यन्योऽन्यमाहु कोऽयमीदृक् 'रे' इति लघोरामन्त्रणं साक्षेपवचनेषु च दृश्यते, 'दित्तरूवे' त्ति दीप्त रूपमस्येति दीप्तरूप, दीप्तवचन त्वतिबीभत्सोपलक्षकम्, अत्यन्तदाहिषु स्फोटकेषु शीतलकव्यपदेशवत्, विकृततया वा दुर्दर्शमिति दीप्तमिव दीप्तमुच्यते, कालो वर्णतो विकरालो दन्तुरतादिना भयानक पिशाचवत् स एव विकरालक, 'फोक्क' त्ति देशीपद, ततश्च फोक्का अग्रे स्थूलोन्नता च नासाऽस्येति फोक्कनास, अवमानि—असाराणि लघु-वजीर्णत्वादिना चेलानिवस्त्राण्यस्येत्यवमचेलक, पांशुना-रजसा-पिशाचवद्भूतो—जात पांशुपिशाचभूत, गमकत्वात्समास, पिशाचो हि लौकिकाना दीर्घश्मश्रुनखरोमा पुनश्च पांशुभि समविध्वस्त इष्ट, तत सोऽपि निष्परिकर्मतया—रजोदिग्धदेहतया चैवमुच्यते, 'सकरं' ति सङ्कर, स चेह प्रस्तावात्तृणभस्मगोमयाङ्गारादिमीलक उक्कुरुडिकेति यावत् तत्र दूष्य-वस्त्रं सङ्करदूष्य, तत्र हि यदत्यन्तनिकृष्टं निरुपयोगि तल्लोकैरुत्सृज्यते-ततस्तत्प्रायमन्यदपि तथोक्तं, यद्वा-उज्झितधर्म्मकमेवासौ गृह्णातीत्येवमभिधानं 'परिहरिय' त्ति परिहृत्य, निक्षिप्येत्यर्थ, क्व ?-कण्ठे—गले, स ह्यनिक्षिप्तोपकरण इति स्वमुपधिमुपादायैव भ्राम्यति, अत्र कण्ठैकपार्श्वे कण्ठशब्द इति कण्ठे परिहृत्येत्युच्यत इति सूत्रद्वयार्थ ।

इत्थ दूरादागच्छन्नुक्त, सन्निकृष्ट चैन किमूचुरित्याह—

कयरे तुमं इय अदंसणिज्जे ?,
काए व आमा इहमागओऽसि ? ।
ओमचेलगा पंसुपिसायभूया,
गच्छ क्खलाहि किमिह ठिओऽसि ? ॥ ७ ॥

कतरस्त्व, पाठान्तरश्च-को रे त्वम्, अधिक्षेपे रेशब्द 'इती' त्येवमदर्शनीयो-द्रष्टुमनर्ह,, 'कया वा' किंरूपया वा ?, 'आमा इहमागओऽसि' त्ति 'अचा सन्धिलोपौ बहुल' मिति वचनादेकारलोपो, मकारश्चागमिक, तत आशया वाञ्छया इह—अस्मिन्यज्ञपट्टके आगत-प्राप्तोऽसि-भवसि, अवमचेलक पांसुपिशाचभूत इति च प्राग्वत्, पुनरनयोरुपादानमत्यन्ताधिक्षेपदर्शनार्थ, गच्छ प्रव्रज प्रक्रमादितो-यज्ञवाटकात्, खलाहि त्ति देशीपदमपसरेत्यस्यार्थे वर्त्तते, ततोऽयमर्थ अस्मद्दृष्टिपथादपसर, तथा किमिह स्थितोऽसि त्व ?, नैवेह त्वया स्थातव्यमिति भाव इति सूत्रार्थ ।

एवमधिक्षिप्तेऽपि तस्मिन् मुनौ प्रशमपरतया किञ्चिदप्यजल्पति तत्सान्निध्यकारी गण्डीतिन्दुकयक्षो यच्चेष्टत तदाह-

जक्खो तहिं तिंदुयरुक्खवासी,
ऽणुकंपओ तस्स महामुणिस्स ।
पच्छायइत्ता नियगं सरीरं,
इमाइं वयणाइं उदाहरित्था ॥ ८ ॥

यक्षो—व्यन्तरविशेष तस्मिन् अवसर इति गम्यते, तिन्दुको नाम वृक्षस्तद्वासी तथा च सम्प्रदाय -"तस्स तिंदुगवणस्स मज्झे महता तिंदुगरुक्खो, तहिं सो वसति तस्सेव हेट्ठा चेइयं, जत्थ सो साहू चिट्ठति ।" 'अणुकंपओ' त्ति अनुशब्दोऽनुरूपार्थे ततश्चानुरूप कम्पते-चेष्टत इत्यनुकम्पक —अनुरूपक्रियाप्रवृत्ति, कस्येत्याह—तस्य—हरिकेशबलस्य महामुने —प्रशस्यतपस्विन प्रच्छाद्य—प्रकर्षेणावृत्य निजकम्—आत्मीय शरीर, कोऽभिप्राय ?, तपस्विशरीर एवाविश्य स्वयमनुपलक्ष्य सन्निमानि वक्ष्यमाणानि-वचनानि वचांसि 'उदाहरित्थ' त्ति उदाहार्षीदुदाहृतवानित्यर्थ, इति सूत्रार्थ ।

कानि पुनस्तानि ?, इत्याह—

समणो अहं संजओ बंभयारी,
विरओ धणपयणपरिग्गहाओ ।
परप्पवित्तस्स उ भिक्खकाले,
अन्नस्स अट्ठा इहमागओ मि ॥ ९ ॥
वियरिज्जइ खज्जइ भुज्जई य,
अन्नं पभूयं भवयाणमेयं ।
जाणाहि मे जायणजीविणु त्ति,
सेसावसेसं लहओ तवस्सी ॥ १० ॥

श्रमणो—मुनि 'अह' मित्यात्मनिर्देश, किमभिधानत एवेत्याशङ्क्याह—सम्यग् यत सयत —असद्व्यापारेभ्य उपरत, अत एव च ब्रह्मचारी—ब्रह्मचर्यवान्, तथा विरतो निवृत्त, कुतो ?—धन च पचन च परिग्रहश्च धनपचनपरिग्रहमिति समाहार तस्मात्, तत्र धनं चतुष्पदादि, पचनमाहारनिष्पादनं, परिग्रहो द्रव्यादिषु मूर्च्छा, अत एव च परस्मै प्रवृत्त परै स्वार्थं निष्पादितत्वेन परप्रवृत्त तस्य, तुरवधारणे, तत परप्रवृत्तस्यैव, न तु मदर्थ साधितस्येति भाव, भिक्षाकाले-भिक्षाप्रस्तावे, कदाचिदकालोऽयं ब्रूयादित्येवमुक्तम्, अन्नस्य—अशनस्य 'अट्ठ' त्ति सूत्रत्वादर्थाय, भोजनार्थमिति भाव, इह—अस्मिन् यज्ञवाटके आगतोऽस्मि, अनेन यदुक्त—कतरस्त्वं किमिहागतोऽसि ?, तत्प्रतिवचनमुक्तम्, एवमुक्ते च ते कदाचिदभिदध्यु —नेह किञ्चित् कस्मैचिद्दीयते न वा देयमस्त्यत आह-वितीर्यते—दीयते दीनानाथादिभ्य खाद्यते खण्डखाद्यादि, भुज्यते च भक्तसूपादि, अद्यत इत्यन्नं स सर्व्वमपि सामान्येनोच्यते, तदप्यल्पमेव स्यादत आह-प्रभूतं—बहु, प्रभूतमपि परकीयमेव स्यात्, अत आह—भवता—युष्माकमेव सम्बन्धि 'एतदि' ति प्रत्यक्ष, त-

था च जानीत-अवगच्छत 'मे' त्ति सूत्रत्वान्मा 'जायण-जीविणो' त्ति याचनेन जीवन—प्राणधारणमस्येति याचन जीवनम्, आर्षत्वादिकार, पठ्यते च-'जायणजीविणो' त्ति, इतिशब्द स्वरूपपरामर्शक, तत एवस्वरूपम्, यतश्चैवमतो मह्यमपि ददध्वमिति भाव, कदाचिद्दुष्कृष्टमवासौ याचन-इति तेषामाशय स्यादत आह, अथवा जानीत मा याचन जीविन-याचनेन जीवनशील द्वितीयार्थे षष्ठी, पाठान्तरे तु प्रथमा, 'इती' त्यस्माद्धेतो, किमित्याह-शेषावशेषम्-उद्ध-रितस्याप्युद्धरितम्, अन्तप्रान्तमित्यर्थ, लभता-प्राप्नोतु तप स्वी-यतिर्वराको वा भवदभिप्रायेण, अननात्मान निर्दिश-तीति सूत्रद्वयार्थ ।

एव यक्षेणोक्ते यज्ञवाटवासिन प्राहु —

उवक्खडं भोयण माहणाणं,
अत्तट्ठियं सिद्धमिहेगपक्खं ।
न ऊ वयं एरिसमन्नपाणं,
दाहासु तुज्झं किमिहं ठिओऽसि ॥११॥

उपस्कृत—लवणवेसवारादिसस्कृत 'भोयण' त्ति भोजन माहनाना-ब्राह्मणानाम् आत्मनोऽर्थ आत्मार्थस्तस्मिन् भव-मात्मार्थिक, ब्राह्मणैरप्यात्मनैव भोज्य न त्वन्यस्मै देयं, कि-मिति ?, यत सिद्ध-निष्पन्नम् इह-अस्मिन् यज्ञे एक पक्षो-ब्राह्मणलक्षणो यस्य तदेकपक्ष, किमुक्त भवति ?-यदस्मिन्नु-पस्क्रियत न तद्ब्राह्मणव्यतिरिक्तायान्यस्मै दीयते, विशेषत-स्तु शूद्राय, यत उक्तम्—" न शूद्राय मतिं दद्या-न्नोच्छिष्ट न हवि कृतम् । न चास्योपदिशेद् धर्म, न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ १ ॥" अतश्चैवमतो 'न तु' नैव वयमीदृशमुक्तरूपम् अन्न च-ओदनादि पान च-द्राक्षापानादि अन्नपान दाहामो' त्ति दास्याम 'तुज्झं' ति तुभ्य, किमिह स्थितोऽसि ?, नैव-हावस्थितावपि तव किञ्चिदिति भाव इति सूत्रार्थ ।

यक्ष आह—

थलेसु बीयाइँ ववंति कासगा,
तहेव निन्नेसु य आससाए ।
एयाइँ सद्धाइँ दलाह मज्झं,
आराहए पुण्णमिणं खु खित्तं ॥१२॥

स्थलेषु—जलावस्थितिविरहितषूच्चभूभागेषु बीजा-नि—गोधूमशाल्यादीनि वपन्ति-रोपयन्ति 'कासग' त्ति कर्षका कृषीवलाः तथैव यथोच्चस्थलेष्वेवमेव नि-म्नेषु च-नीचभूभागेषु च 'आससाए' त्ति आशसया—यद्यत्यन्तमवर्षण भावि तदा स्थलेषु फलावाप्तिरथान्यथा तदा निम्नेष्वित्येवमभिलाषात्मिकया, एतयैव एतया एतदु-पमया, कोऽर्थ ?-उक्तरूपकर्षकाशंसातुल्यया श्रद्धया-वाञ्छया 'दलाह' त्ति ददध्व मह्य, किमुक्त भवति ?-यद्यपि भवता निम्नोपमत्वबुद्धिरात्मनि मयि तु स्थलतुल्यताधी, तथापि मह्यमपि दातुमुचितम्, अथ स्याद्-एव दत्तेऽपि न फलावाप्तिरित्याह-'आराहए पुण्णमिण खु' त्ति खुश-ब्दस्यावधारणार्थस्य भिन्नक्रमत्वादाराधयेदेव-समन्तात्सा-धयेदेव, नात्रान्यथाभाव, पुण्यं—शुभमिदं-परिदृश्यमान क्षेत्रमिव क्षेत्रं पुण्यशस्यप्ररोहहेतुतया, आत्मानमेव पात्रभू-तमेवमाह, पठ्यते च—'आराहगा होहिम पुण्णखेत्त' ति आराधका—आवर्जका गम्यमानत्वात्पुण्यस्य भवन, अनेन दानफलमाह, कुत एतदित्याह—इद पुण्यक्षेत्र—पुण्यप्रा-प्तिहेतु क्षेत्र यत इति गम्यते, इति सूत्रार्थ ।

यक्षवचनानन्तर त इदमाहु —

खित्ताणि अम्ह विइयाणि लोए,
जहिं पकिन्ना विरुहंति पुण्णा ।
जे माहणा जाइविज्जोववेया,
ताइं तु खित्ताइं सुपेसलाइं ॥ १३ ॥

'क्षेत्राणि' इति क्षेत्रोपमानि पात्राण्यस्माक विदितानि—ज्ञातानि, वर्तन्त इति गम्यते, लोके—जगति 'जहिं' ति वचनव्यत्ययाद्येषु क्षेत्रेषु प्रकीर्णानीव प्रकीर्णानि—दत्ता-न्यशनादीनि विरोहन्ति—जन्मान्तरोपस्थानत प्रादुर्भव-न्ति पूर्णानि—समस्तानि, न तु तथाविधदोषसद्भावत कानिचिदेव, स्यादेतद्-अहमपि तन्मध्यवर्त्त्येवेत्याशङ्कयाह-ये ब्राह्मणा—द्विजा, तेऽपि न नामत एव, किन्तु जातिश्च-ब्राह्मणजातिरूपा विद्या च-चतुर्दशविद्यास्थानात्मिका ता-भ्याम् 'उववेय' त्ति उपेता—अन्विता जातिविद्योपेता, 'ताइ तु' त्ति तान्येव क्षेत्राणि 'सुपेसलाणि' त्ति सुपेशल नाम शोभन प्रीतिकर वा इति वृद्धा, ततश्च सुपेशलानि—शोभनानि प्रीतिकराणि वा, न तु भवादृशानि शूद्रजातीनि, शूद्रजातित्वादेव वेदादिविद्याबहिष्कृतानीति, यत उक्तम्—"सममश्रोत्रिये दान, द्विगुण ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमा-चार्ये, अनन्त वेदपारगे ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थ ।

यक्ष उवाच—

कोहो य माणो य वहो य जेसिं,
मोस अदत्त च परिग्गह च ।
ते माहणा जाइविज्जाविहीणा,
ताइ तु खित्ताइँ सुपावयाइं ॥ १४ ॥

क्रोधश्च—रोष मानश्च—गर्व, चशब्दान्मायालोभौ च, वधश्च—प्राणिघातो 'येषा' मिति प्रक्रमाद्भवता ब्राह्मणाना 'मोस' ति मृषा-अलीकभाषणम् 'अदत्त' ति पदे-ऽपि पदैकदेशस्य दर्शनात्सत्यभामा-सत्या इतिवत् अदत्तादा-नमुक्त, चशब्दान्मैथुन, परिग्रहश्च-गोभूम्यादिस्वीकार, अ-स्तीति सर्वत्र गम्यते 'त' इति क्रोधाद्युपेता यूय ब्राह्मणा जातिविद्याभ्यां विहीना-रहिता जातिविद्याविहीनाः, क्रिया-कर्मविभागेन हि चातुर्वर्ण्यव्यवस्था, यत उक्तम्-"एकवर्ण-मिद सर्व्वं, पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ! । क्रियाकर्मविभागेन, चा-तुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मचर्येण, यथा शिल्पेन शिल्पक । अन्यथा नाममात्र स्या-दिन्द्रगोपककीटवत् ॥२॥" न चैवविधक्रिया ब्रह्मचर्यात्मिका कोपाद्युपेतेषु तत्त्वत सम्भ-वत्यतो न तावज्जातिसम्भव, तथा विद्याऽपि सच्छास्त्रात्मि-का, सच्छास्त्रेषु च सर्वेष्वहिंसादिपञ्चकमेव वाच्य, यत उ-क्तम्—"पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषा धर्मचारिणाम् । अ-हिंसा सत्यमस्तेय, त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥" तद्युक्तत्वं च तत्त्वज्ञानादेव भवति, ज्ञानस्य तु विरति फल रागाद्य-भावश्च, यत उक्तम्—"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण । तमस कुतोऽस्ति ? शक्ति-र्दिनकरकिर-

णाग्रत' स्थातुम् ॥ १ ॥" न चैवमग्न्याद्यारम्भिषु कोपादिमत्सु च भवत्सु विरते रागाद्यभावस्य च सम्भवोऽस्ति, न च निश्चयनयमतेन फलरहित वस्तु सत्, तथा च निश्चयो यदवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसदित्याह, तत स्थितमेतत्—' ताइ तु ' त्ति तुरवधारणे, भिन्नक्रमश्च । ततश्च तानि भवद्भिर्दितानि ब्राह्मणलक्षणानि क्षेत्राणि सुपापकान्यव, न तु सुपेशलानि, क्रोधाद्युपेतत्वेनातिशयपापहेतुत्वादिति सूत्रार्थ ।

कदाचित्ते वदेयु —वेदविद्याविदो वयमत एव च ब्राह्मणजातयस्तत्कथ जातिविद्याविहीना इत्युक्तवानसीत्याह—

तुब्भित्थ भो ! भारहरा गिराणं,
अट्ठ न याणाह अहिज्ज वेए ।
उच्चावयाइं मुणिणो चरंति,
ताइ तु खित्ताइं सुपेसलाइं ॥ १५ ॥

यूयमत्रेति—लाके ' भो ' इत्यामन्त्रणे भार धरन्तीति भारधरा, पाठान्तरतो वा—' भारवहा ' वा, कासा ?-गिरा-वाचा, प्रक्रमाद्वेदसम्बन्धिनीनाम्, इह च भारस्तासा भूयस्त्वमेव, किमिति भारधरा भारवहा वेति उच्यते, यतोऽर्थम्—अभिधेय न जानीथ—नावबुध्यध्वे ?, ' अहिज्ज ' त्ति अपेर्गम्यमानत्वादधीत्यापि वेदान्—ऋग्वेदादीन्, तथाहि—' आत्मा वा रे ज्ञातव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य ' तथा ' कर्म्मभिर्मृत्युमृषयो निषेदु, प्रजावन्तो द्रविणमन्विच्छमाना, अथापर कर्म्मभ्योऽमृतत्वमानशु " परेण नाक निहित गुहाया, विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति । वेदाहमेन पुरुष महान्त, तमेव विदित्वा अमृतत्वमेति ॥ १ ॥ " नान्य पन्था अयनाये ' त्यादिवचनाना यद्यर्थवेत्तार स्युस्तत्किमित्थ यागादि कुर्वीरन् ?, ततस्तत्त्वतो वेदविद्याविदो भवन्तो न भवन्ति, तत्कथ जातिविद्यासम्पन्नत्वेन क्षेत्रभूता स्यु ? । कानि तर्हि भवदभिप्रायेण क्षेत्राणीत्याह—'उच्चावयाइ ' ति उच्चावचानि-उत्तमाधमानि मुनयश्चरन्ति भिक्षानिमित्त पर्यटन्ति गृहाणि,वे इति गम्यते, न तु भवन्त इव पचनाद्यारम्भप्रवृत्तेय न एव परमार्थतो वेदार्थं विदन्ति तत्रापि भैक्षवृत्तेरेव समर्थितत्वात्, तथा च वेदानुवादिन -'चरेद् माधुकरीं वृत्ति-मपि म्लेच्छकुलादपि । एकान्न नैव भुञ्जीत, बृहस्पतिसमादपि ॥ १ ॥" यदिवोच्चावचानि-विकृष्टाविकृष्टतया नानाविधानि, तपासीति गम्यते, उच्चव्रतानि वा शेषव्रतापेक्षया महाव्रतानि ये मुनयश्चरन्ति-आसेवन्ते, न तु यूयमिवाऽजितेन्द्रिया अशीला वा, तान्येव मुनिलक्षणानि क्षेत्राणि सुपेशलानीति प्राग्वदिति सूत्रार्थ ।

इत्थमध्यापकं यक्षेण निर्मुखीकृतमवलोक्य तच्छात्रा प्राहु

अज्झावयाणं पडिकूलभासी,
पभाससे किन्नु सगासि अम्ह ? ।
अवि एयं विणस्सउ अन्नपाणं,
न य णं दाहामु तुमं नियंठा ! ॥ १३ ॥

अध्यापयन्ति-पाठयन्तीत्यध्यापका'-उपाध्यायास्तेषा प्रतिकूलं-प्रतिलोमं भाषते वक्तीत्येवशील. प्रतिकूलभाषी सन् अकर्त्य भाषसे-ब्रूषे प्रभाषसे, किमिति क्षेपे, तुरित्यसमाप्या,

ततश्च धिग् भवन्त न वय क्षमामहे यदित्थं भवान् ब्रूते सकाशे—समीपे ' अम्ह ' ति अस्माकम्, अपि सम्भावनायाम् एतत्—परिदृश्यमान विनश्यतु—कवथितत्वादिना स्वरूपहानिमाप्नोतु अन्नपानम्-ओदनकाञ्जिकादि, 'न च'-नैव ' ण ' मिति वाक्यालङ्कारे ' दाहामु ' त्ति दास्यामस्तव हे निर्ग्रन्थ ! निष्किञ्चन !, गुरुप्रत्यनीको हि भवान्, अन्यथा तु कदाचिदनुकम्पया किञ्चिदन्तप्रान्तादि दद्यामोऽपीति भाव इति सूत्रार्थ ।

यक्ष आह-

समिईहिं मज्झ सुसमाहियस्स,
गुत्तीहि गुत्तस्स जिइंदियस्स ।
जइ मे न दाहित्थ अहेसणिज्ज,
किमज्ज जन्नाण लभित्थ लाभं ? ॥ १७ ॥

समितिभि -ईर्यासमित्यादिभिर्मह्य सुष्ठु समाहिताय-समाधिमते सुसमाहिताय गुप्तिभि'—मनोगुप्त्यादिभिगुप्ताय जितेन्द्रियायेति च प्राग्वत्, सर्वत्र च चतुर्थ्यर्थे षष्ठी, 'यदीत्यभ्युपगमे' मे' मह्य ' मज्झ ' तीत्यस्य व्यवहितत्वात् क्रिया प्रति पुनरुपादानमदुष्टमेव न दास्यथ—न वितरिष्यथ, ' अथे ' त्युपन्यासे आनन्तर्ये वा, एषणीयम्—एषणाविशुद्धमन्नादिक, किं न किञ्चिदित्यर्थ, ' अज्ज ' त्ति अद्य ये यज्ञास्तेषामिदानीमारब्धयज्ञाना,यद्वा-'अज्ज' त्ति हे आर्या ! यज्ञानां ' लभित्थ ' त्ति सूत्रत्वाल्लप्स्यध्वे-प्राप्स्यध्वे लाभ—पुण्यप्राप्तिरूप, पात्रदानादेव हि विशिष्टपुण्यावाप्ति, अन्यत्र-तु तथाविधफलाभावेन दीयमानस्य हानिरेव, उक्तं हि-"दधिमधुघृतान्यपात्र, क्षिप्तानि यथाऽशु नाशमुपयान्ति । एवमपात्रे दत्ता-नि केवल नाशमुपयान्ति ॥१॥ " इति सूत्रार्थं ।

इत्थ तेनोक्ते यदध्यापकप्रधान आह तदुच्यते-

के इत्थ खत्ता उवजोइया वा,
अज्झावया वा सह खंडिएहिं ? ।
एय खु दंडेण फलेण हंता,
कंठम्मि घित्तूण खलिज्ज जो णं ॥ १८ ॥

के ' अत्रे ' त्येतस्मिन् स्थाने क्षत्रा -क्षत्रियजातयो वर्णसङ्करोत्पन्ना वा तत्कर्म्मनियुक्ता ' उवजोइय ' त्ति ज्योतिष समीपे ये त उपज्योतिषस्त एवोपज्योतिष्का —अग्निसमीपवर्त्तिनो महानसिका ऋत्विजो वा अध्यापका -पाठका, ते वा उभयत्र वा विकल्पे ' सह ' ति युक्ता, कै ?-' खण्डिकै ' छात्रै, ये किमित्याह—एन-श्रवणकं दण्डेन-वशयष्ट्यादिना फलेन—बिल्वादिना ' हन्ते ' ति हत्वा—ताडयित्वा, यद्वा—' दण्डेने ' ति कूर्पराभिघातेन फलेन—च मुष्टिप्रहारेणेति वृद्धा, ततश्च कण्ठे-गले गृहीत्वा—उपादाय ' खलेज्ज ' त्ति स्खलयेयु —निष्काशयेयु, ' यो ' त्ति वचनव्यत्ययाद्ये इत्थमेतदभिघाते निष्काशने वा शक्ता, ' णमि ' वाक्यालङ्कारे, इतिसूत्रार्थ ।

अत्रान्तरे यदभूत्तदाह—

अज्झावयाणं वयणं सुणित्ता,
उद्धाइया तत्थ बहू कुमारा ।

दंडेहिं वित्तेहिं कसेहिं चेव,
समागया तं इसिं तालयंति ॥ १६ ॥

अध्यापकानाम्—उपाध्यायानाम्, एकत्वेऽपि पूज्यत्वाद्बहुवचनं, वचनम्-उक्तरूपं श्रुत्वा—आकर्ण्य उद्धाविता—वेगेन प्रसृता तत्र—यत्रासौ मुनिस्तिष्ठति बहवः-प्रभूताः कुमारा-द्वितीयवयोवर्त्तिनश्छात्रादय इति गम्यते, ते हि क्रीडनकपरा इत्यहो क्रीडनकमागतमिति रभसतो दण्डैः-वंशयष्ट्यादिभिर्वेत्रैः—जलजवंशात्मकैः कशैः—वर्धविकारैः, चः समुच्चये, एवेति पूरणे, समागताः-सम्प्राप्ता मिलिता वा तमृषिं—मुनिं ताडयन्ति-घ्नन्ति, सर्वत्र वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्वत् इति सूत्रार्थः ।

अस्मिंश्चावसरे—

रणो तहिं कोसलियस्स धूया,
भद्द त्ति नामेण अणिंदियंगी ।
तं पासिया संजयं हम्ममाणं ।
कुद्धे कुमारे परिनिव्ववेइ ॥ २० ॥

राज्ञो-नृपतेस्तत्र—यज्ञवाटे कोशलायां भवः कौशलिकस्तस्य 'धूय' त्ति दुहिता भद्रेति नाम्ना—अभिधानेन अनिन्दिताङ्गी—कल्याणशरीरा तं—हरिकेशबलं 'पासिय' त्ति दृष्ट्वा 'संजय' त्ति संयतं तस्यामप्यवस्थायां हिंसादेः सम्यगुपरतं हन्यमानं दण्डादिभिस्ताड्यमानं क्रुद्धान् कोपवतः कुमारान् उक्तरूपान् परिनिर्वा—पयति—कोपाग्निविध्यापनात् समन्तात् शीतीकरोति-उपशमयतीति यावदिति सूत्रार्थः ।

सा च तान् परिनिर्वापयन्ती तस्य माहात्म्यमतिनिस्पृहतां चाह-

देवाभिओगेण निओइएणं,
दिन्ना मु रण्णा मणसा न झाया ।
नरिंददेविंदऽभिवंदिएणं,
जेणामि वंता इसिणा स एसो ॥ २१ ॥
एसो हु सो उग्गतवो महप्पा,
जिइंदिओ संजओ बंभयारी ।
जो मे तया निच्छइ दिज्जमाणी,
पिउणा सयं कोसलिएण रण्णा ॥ २२ ॥
महाजसो एस महाणुभागो,
घोरव्वओ घोरपरक्कमो य ।
मा एयं हीलह अहीलणिज्जं,
मा सव्वे तेएण भे निद्दहिज्जा ॥ २३ ॥

देवस्य अमरस्याभियोगो बलात्कारो देवाभियोगस्तेन नियोजितेन—व्यापारितेन न त्वप्रियमिति कृत्वा 'दिन्नामु' त्ति दत्ताऽस्मि, अहं यस्मै इति गम्यते, दत्ता च केन? राज्ञा प्रक्रमात्कौशलिकेन, तथापि 'मणस' त्ति अपेर्गम्यमानत्वान्मनसाऽपि चित्तेनापि न ध्याता-न चिन्तिता नाभिलषितेति यावत्, प्रक्रमादेतेन मुनिना, कीदृशेन? नरेन्द्राश्च-नृपतयो देवेन्द्राश्च-शक्रादयो नरेन्द्रदेवेन्द्रास्तैरभिआभिमुख्येन वन्दितः—स्तुतो नरेन्द्रदेवेन्द्राभिवन्दितस्तेन, अनभिध्याताऽपि नृपोपरोधतः स्वीकृता स्यादत आह येनास्म्यहं वान्ता—त्यक्ता ऋषिणा-मुनिना, स एष युष्माभिर्यः कदर्थयितुमारब्धः ततो न कदर्थयितुमुचित इति भावः । पुनरिममेवार्थं समर्थयितुमाह-'एसो हु सो' त्ति, एष एव स न मनागप्यत्र संशयः, उग्रम्-उत्कटं दारुणं वा कर्म्मशत्रून् प्रति तपः-अनशनाद्यस्येति उग्रतपाः, अत एव महान्-प्रशस्यो विशिष्टवीर्योल्लासत आत्मा अस्येति महात्मा, जितेन्द्रियः संयतो ब्रह्मचारी च प्राग्वत्, स इति, कः? इत्याह-यो 'मि' त्ति मां तदा-तस्मिन् विवक्षितसमये नेच्छति—नाभिलषति-दीयमानां निसृज्यमानां, केन? पित्रा-जनकेन स्वयम्-आत्मना, न तु प्रधानप्रेषणेन, तेनापि कीदृशा? कौशलिकेन राज्ञा न त्वितरजनसाधारणेन, तदनेन विभूतावपि निःस्पृहत्वमुक्तं, पुनस्तन्माहात्म्यमाह—महायशाः—अपरिमितकीर्त्तिः एष-प्रत्यक्षो मुनिर्महानुभागः अतिशयाचिन्त्यशक्तिः, पाठान्तरतो महानुभावो वा, तत्र चानुभावः शापानुग्रहसामर्थ्यं, घोरव्रतो धृतात्यन्तदुर्द्धरमहाव्रतः घोरपराक्रमश्च-कषायादिजयं प्रति रौद्रसामर्थ्यो, यतोऽयमीदृक् ततः किमित्याह मा' इति निषेधे एनं—यतिं हीलयत-अवधूतं पश्यत अहीलनीयम्-अवज्ञातुमनुचितं, किमित्यत आह—मा सर्व्वान् समस्तांस्तेजसा तपोमाहात्म्येन 'भे' भवतो निर्धाक्षीद्-भस्मसात्कार्षीद्, अयं हि हीलितो यदि कदाचित्क्रुध्येत्तदा सर्व्वं भस्मसादेव कुर्यादिति भावः इति सूत्रत्रयार्थः ।

अत्रान्तरे मा भूदेतस्या वचनं मृषेति यद्यक्षः कृतवांस्तदाह—

एयाइं तीसे वयणाइं सुच्चा,
पत्तीइ भद्दाइ सुभासियाइं ।
इसिस्स वेयावडियट्टयाए,
जक्खा कुमारे विणिवारयंति ॥२४॥
ते घोररूवा ठिअ अंतलिक्खे,
असुरा तहिं तं जणं तालयंति ।
ते भिन्नदेहे रुहिरं वमंते,
पासित्तु भद्दा इणमाहु भुज्जो ॥२५॥

एतानि—अनन्तरोक्तानि तस्या-अनन्तरोक्ताया वचनानि-भाषितानि श्रुत्वा—निशम्य पत्न्या-यज्ञवाटकाधिपतेः सोमदेवपुरोहितस्य, तस्यैव वा मुनेरिति गम्यते, भद्राया-भद्राभिधानायाः सुभाषितानि-सूक्तानि वचनानीति योज्यते, ऋषेः—तस्यैव तपस्विनः 'वेयावडियट्टयाए' त्ति सूत्रत्वाद्वैयावृत्त्यार्थमेतत् प्रत्यनीकनिवारणलक्षणे प्रयोजने व्यावृत्ता भवाम इत्येवमर्थं यक्षाः, यक्षपरिवारस्य बहुत्वात् बहुवचनं, कुमारान् प्रक्रमात्तानेवोपहन्तॄन् विनिपातयन्ति-विविधं नितरां पातयन्ति—भूमौ विलोलयन्ति, पठ्यते च—'विणिवारयंति' त्ति विशेषेणोपहन्तिं कुर्व्वतो निराकुर्व्वन्ति, तथा 'ते' इति यक्षाः घोररूपा

रौद्राकारधारिण 'ठिय' त्ति स्थिता अन्तरिक्षे-आकाशे असुरा—आसुरभावान्वितत्वात् त एव यक्षा तस्मिन्-यज्ञवाटे तम्—उपसर्गकारिण जन--छात्रलोक ताडयन्ति-घ्नन्ति ततस्तान् कुमारान् भिन्ना-विदारिता प्रक्रमाद्यक्षप्रहारैर्देहा -शरीराणि येषा ते भिन्नदेहास्तान् रुधिर-शोणित वमत -उद्गिरत 'पासित्त' त्ति दृष्ट्वा 'भद्रा' सैव कौशलिकराजदुहिता इद—वक्ष्यमाणम् आहु' त्ति वचनव्यत्ययेन आह-ब्रूते भूय —पुनरिति सूत्रद्वयार्थ ।

किं तदित्याह—

गिरिं नहेहिं खणह, अयं दंतेहिँ खायह ।
जायतेयं पायेहिँ हणह, जे भिक्खुं अवमन्नह ॥२६॥
आसीविसो उग्गतवो महेसी,
घोरव्वओ घोरपरक्कमो य ।
अगणिं व पक्खद पयंगसेणा,
जे भिक्खु भत्तकाले वहेह ॥ २७ ॥
सीसेण एव सरणं उवेह,
समागया सव्वजणेण तुम्हे ।
जइ इच्छह जीवियं वा धणं वा,
लोगं पि एसो कुविओ डहिज्जा ॥ २८ ॥

गिरिं-पर्वत नखै-कररुहै खनथ-विदारयथ इह च मुख्यखननक्रियाद्यसम्भवादिवचनमन्तरेणाप्युपमार्थो गम्यत ततश्च खनथेव खनथ , अयो-लोह दन्तै -दशनै खादथेव खादथ, जाततेजसम् अग्निं पादै -चरणैर्हथेव हथ, ताडयथेत्यर्थ , य वय किं कुर्म इत्याह-ये यूय भिक्षु प्रक्रमादेनम्, 'अवमन्नह' त्ति अवमन्यध्वे-अवधीरयथ,अनर्थफलत्वात् भिक्षवपमानस्येति भाव , कथमिदमित्याह-आस्या-दृष्ट्रास्तासु विषमस्येत्यासीविष आसीविषलब्धिमान्, शापानुग्रहसमर्थ इत्यर्थ , यद्वा-आसीविष इव आसीविष , यथा ह्य-तमत्यन्तमवजानाना मृत्युमवाप्नोति, एवमेनमपि मुनिमवमन्यमानानामवश्य भावि मरणमित्याशय , कुत पुनरयमेवविधा ? , यत -उग्रतपा प्राग्वत्, 'महेसि' त्ति महान्—बृहन् शेषस्वर्गाद्यपेक्षया मोक्षस्तमिच्छति—अभिलषतीति महदेषी महर्षिर्वा, घोरव्रतो घोरपराक्रमश्च पूर्ववत्, यतश्चैवमत 'अगणिं व' त्ति अग्निं—ज्वलन, वाशब्द इवार्थो, भिन्नक्रमश्च। तत 'पक्खद' त्ति प्रस्कन्दथेव—आक्रामथेव, केव ?— पतगसेण' त्ति उपमार्थस्य गम्यमानत्वात्पतङ्गाना--शलभाना सेनेव सेना—महती सन्तति पतङ्गसेना तद्वत्, तथा हि-असौ तत्र निपतत्याशु घातमाप्नोत्येव भवन्तोऽपीति भाव , ये यूयमनुकम्पित भिक्षु—भिक्षुकं भक्तकाले-भोजनसमये, तत्र दीनादरवश्य देयामेति शिष्टसमयो यूय तु न कवल न यच्छत, किन्तु-तत्रापि 'वधह' त्ति विध्यथ—ताडयथ, अयमाशयो—यतोऽयमासीविषादिविशेषणान्वितो मुनिरतो गिरिनखखननादिप्रायमेव यदेन भक्तकालेऽपि भक्तार्थिनमित्थ विध्यथ । अथ स्वकृत्यापदेशमाह—शीर्षेण—शिरसा एन—मुनिं शरणार्थं—रक्षणार्थमाश्रयमुपेत-अभ्युपगच्छत, किमुक्त भवति—शिर प्रणामपूर्वकमयमेवास्माक शरणमिति प्रपद्यध्व , समागता -सम्मिलिता सर्वजनेन-समस्तलोकेन , सहार्थे तृतीया , यूय—भवन्तो यदीच्छत—अभिलषत जीवित—प्राणधारणात्मकं धन वा द्रव्य, न तस्मिन् कुपिते जीवितव्यादिरक्षात्तममन्यच्छरणमस्ति, किमित्येवमत आह-लोकमपि-भुवनमप्येष कुपित -क्रुद्धा 'दहद्' भस्मसात्कुर्यात्, तथा च वाचक -"कल्पान्तोग्रानलवत्प्रज्वलन तेजसैकतस्तषाम्" तथा लौकिका अप्याहु -" न तत् दूर यदश्वेषु, यवाग्नौ यच्च मारुते। विषे च रुधिरप्राप्त साधौ च कृतनिश्चये ॥१॥" इति सूत्रत्रयार्थ ।

सम्प्रति तत्पनिस्तान् यादृशान् ददर्श दृष्ट्वा
च यदचेष्टत तदाह—

अवहेडियपिट्ठिसउत्तमंगे, पसारियाबाहुअकम्मचिट्ठे ।
निब्भेरियच्छे रुहिरं वमंते,उड्ढमुहे निग्गयजीहनित्ते॥२९॥
ते पासिया खडियकट्ठभूए,
विमणो विसन्नो अह माहणो सो ।
इसिं पसाएइ सभारियाओ,
हीलं च निंदं च खमाह भंते ! ॥ ३० ॥

'अवे' ति अधो 'हेडिय' त्ति हेठितानि- बाधितानि' किमुक्त भवति ?—अधोनामितानि, पठन्ति च—' आवडिए ' त्ति तत्र सूत्रत्वादवकोटितानि अधस्तादामोटितानि , ' पट्ठि ' त्ति पृष्ठ यावत् तदभिमुख वा सन्ति शोभनान्युत्तमाङ्गानियेषा त अवहेठितपृष्ठसदुत्तमाङ्गा अवकोटितपृष्ठसदुत्तमाङ्गा वा प्राग्वन्मध्यपदलापी समासस्तान्, ' पसारिया-बाहु अकम्मचिट्ठ ' त्ति प्रसारिता विरलीकृता बाहवो भुजा यैर्येषा वा ते तथा, ततस्ते च ते अकर्मचेष्टाश्च अविद्यमानकर्महेतुव्यापारतया प्रसारितबाहुकर्मचेष्टास्तान्, यद्वा-क्रियन्त इति कर्माणि-अग्नौ समित्प्रक्षेपणादीनि तद्विषया चेष्टा कर्मचेष्टेह गृह्यते, 'निब्भेरिय' त्ति प्रसारितान्यक्षीणि-लोचनानि येषा ते तथोक्तास्तान्, रुधिर वमत -उद्गिरतः 'उड्ढमुह' त्ति ऊर्ध्वमुखान्-उन्मुखीभूतवक्त्रान् अत एव निर्गतानि-नि सृतानि जिह्वाश्च प्रतीता नेत्राणि च—नयनानि जिह्वानेत्राणि येषा ते तथा तान्, ' तान् ' इत्युक्तरूपान् दृष्ट्वा-अवलोक्य 'खडिय' त्ति आर्षत्वात्सुपो लुकि खण्डिकान्—छात्रान् काष्ठभूतान्-अत्यन्तनिश्चेष्टतया काष्ठोपमान् विगतमिव विगत मन -चित्तमस्येति विमना , विषण्ण - कथममी प्रगुणीभविष्यन्तीति चिन्तया व्याकुलित. 'अथे' ति दर्शनानन्तर ब्राह्मणो-द्विजाति 'स' इति सोमदेवनामा ऋषि-तमेव हरिकेशबलनामान मुनिं प्रसादयति-प्रसत्ति ग्राहयति, सह भार्यया-पत्न्या तयैव भद्राभिधानया वर्त्तते इति सभार्यक , कथमित्याह-हीला च अवज्ञा निन्दा च दोषोद्घट्टन 'खमाह' त्ति क्षमस्व-सहस्व 'भंते' त्ति सूत्रद्वयार्थ ।

पुन स प्रसादनामेवाह—

बालेहिँ मूढेहिँ अयाणएहिं,
जं हीलिया तस्स खमाह भंते ! ।
महप्पसाया इसिणो हवंति,
न हु(हू) मुणी कोवपरा हवंति ॥ ३१ ॥

बाले -शिशुभिर्मूढे -कषायमोहनीयादयाद्विचित्तता गते अत एव चाज्ञे -हिताहितविवेकविकले 'यदि' त्युपप्रदर्शने, हीलिना -अवज्ञाना तस्स ' त्ति सूत्रत्वात् तत् ' खमाह ' त्ति क्षमध्व भदन्त !, अननैनदाह-यतोऽमी शिशवो मूढा अज्ञानाश्च तत्किमेषामुपरि कोपेन ?, यतोऽनुकम्पनीया एवामी, उक्तं च केनचिद्-"आत्मद्रुहममर्यादं , मूढमुज्झितसत्पथम् । सुतरामनुकम्पेत, नरकार्चिष्मदिन्धनम् ॥ १ ॥ " किं च-महान् प्रसाद'-चित्तप्रसत्तिरूपो येषा ते महाप्रसादा ऋषय'--साधवो भवन्ति , व्यतिरकमाह--'न हु ' त्ति न पुनर्मुनयो--यतय कोपपरा -क्रोधवशगा भवन्ति, भिन्नवाक्यत्वाच्च मुनिग्रहणमदुष्टमेवेति सूत्रार्थ ।

मुनिराह--

पुव्विं च इण्हिं च अणागयं च,
मणप्पओसो न मे अत्थि कोई ।
जक्खा हु वेयावडियं करिंति,
तम्हा हु एए निहया कुमारा ॥ ३२ ॥

'पुव्विं च ' त्ति पूर्वं च पुरा इदानीं च-अस्मिन् काले ' अणागयं च ' त्ति अनागते च भविष्यत्काले मन प्रद्वेष --चित्तानुशयलक्षणो न ' मे ' ममास्तीत्युपलक्षणत्वादासीद्भविष्यति च, कोऽपी ' स्वल्पोऽपि, इह च भाविनि प्रमाणाभावेऽपि ' अनागतं प्रत्याचक्षे ' इति वचनादनागतस्यापि तस्य निषिद्धत्वाच्छ्रुतज्ञानबलत कालत्रयपरिज्ञानसम्भवाच्चैवमभिधानम् , पठन्ति च--' पुव्विं च पच्छा व तहेव मज्झे ' तत्र च पूर्वं वा पश्चाद्वेति विहेठनकालापेक्ष तथैव मध्ये विहेठनकाल एव, न च कुमारविहेठनादिदर्शनात्प्रत्यक्षविरुद्धता शङ्कनीया , यक्षा-देवविशेषा ' हु ' रिति यस्माद्वैयावृत्त्य प्रत्यनीकप्रतिघातरूप कुर्व्वन्ति-विदधति , ' तम्ह ' त्ति तस्मात् हुरवधारणे, ततस्तस्मादेव हता एते-पुरोवर्तिनो नितरा हता --ताडिता कुमारा , न तु मम मन प्रद्वेषोऽत्र हेतुरिति भाव इति सूत्रार्थ ।

सम्प्रति तद्गुणाकृष्टचेतस उपाध्यायप्रमुखा इदमाहु -

अत्थं च धम्मं च वियाणमाणा ,
तुब्भे न वि कुप्पह भूइपन्ना ।
तुब्भं तु पाए सरणं उवेमो,
समागया सव्वजणेण अम्हे ॥ ३३ ॥

'अर्थं ' इत्यर्थो--ज्ञेयत्वात्सर्व्वमेव वस्तु, इह तु प्रक्रमाच्छुभाशुभकर्म्मविभागा रागद्वेषविपाको वा परिगृह्यते, यद्वा-अर्थ--अभिधेय स चार्थाच्छास्त्राणामेव च, तच्चानेकभेदसूचक , धर्म--सदाचारो दशविधो वा यतिधर्मस्तं च ' वियाणमाणा ' त्ति विशेषेण विविध वा जानन्त --अवगच्छन्तो यूय नापि-नैव कुप्यथ--क्रोधं कुरुध्वे , भूतिप्रज्ञा इति, भूतिर्मङ्गल वृद्धी, रक्षा चेति वृद्धा , प्रज्ञायतेऽनया वस्तुतत्त्वमिति प्रज्ञा ततश्च भूति --मङ्गल सर्वमङ्गलोत्तमत्वेन वृद्धिर्वा वृद्धिविशिष्टत्वेन रक्षा वा प्राणिरक्षकत्वेन प्रज्ञा-बुद्धिरस्येति भूतिप्रज्ञ , अतश्च ' तुब्भं तु ' त्ति तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् युष्माकमेव पादौ--चरणौ शरणमुपेम -उपगच्छाम समागता -मिलिता , केन सह ?-सर्वजनेन, वयमिति सूत्रार्थ ।

किं च--

अच्चेमु ते महाभागा !, न ते किंचन नाचिमो ।
भुंजाहि सालिमं कूरं,नाणावंजणसंजुयं ॥ ३४ ॥

अर्च्चयाम -पूजयाम ' ते '--तव सम्बन्धि सर्व्वमपीति गम्यते, प्रविश पिण्डिमित्युक्ते यथा गृहमिति भक्षयेति च । महाभाग ! अतिशयाचिन्त्यशक्तियुक्तत्वेनेति, नैव ' ते ' तव किञ्चिदिति चरणरेण्वादिकमपि नार्चयामो-न पूजयाम , अपि तु सर्व्वमर्चयाम , अस्य च पूर्व्वेणैव गतार्थत्वे पुनरभिधानमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थ सुखावगमो भवतीति कृत्वा । अथवा अर्च्चयामस्त इति सुव्यत्ययात्त्वाम् , अनेन स्वतस्तस्य पूज्यत्वमुक्तम् , उत्तरेण तु तत्स्वामित्वमपि पूज्यताहेतुरिति, तथा भुङ्क्ष्वेति गृहीत्वेति गम्यते सालिमं ' ति शालिमय , कोऽर्थ ?--शालिनिष्पन्न कूरम्--ओदन नानाव्यञ्जनै -अनेकप्रकारैर्दध्यादिभि सयुत--सम्मिश्र नानाव्यञ्जनसयुत ,न त्वेकमवेति सूत्रार्थ ।

अन्यच्च--

इमं च मे अत्थि पभूयमन्नं,
तं भुंजसू अम्ह अणुग्गहट्ठा ।
बाढंति पडिच्छइ भत्तपाणं,
मासस्स ऊ पारणए महप्पा ॥ ३५ ॥

'इद च' प्रत्यक्षत एव परिदृश्यमान ' मे ' ममास्ति--विद्यते प्रभूत-प्रचुरमन्न-मण्डकखण्डखाद्यादि समस्तमपि भोजन, यत्प्राक् पृथगोदनग्रहण तत्तस्य सर्वान्नप्रधानत्वख्यापनार्थं, तद्भुङ्क्ष्वास्माकमनुग्रहार्थं-वयमनुगृहीता भवाम इति हेतो । एव च तेनोक्ते मुनिराह--'बाढम् ' एव कुर्म्म इतीत्येवं ब्रुवाण इति शेष , प्रतीच्छति-द्रव्यादित शुद्धमिति गृह्णाति , भक्तपानमुक्तरूप , 'मासस्स उ ' त्ति मासादेव, यद्वा-अन्त इत्यध्याह्रियते , ततश्च मासस्यैवान्ते यत्पार्यते-पर्यन्तः क्रियते गृहीतनियमस्यानेनेति पारण तदेव पारणक, भोजनमित्युक्तं भवति , तस्मिन्--तन्निमित्त , ' निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमीति' (पा० २-३-३६ वार्तिकम्) सप्तमी , महात्मेति प्राग्वत् इति सूत्रार्थ ।

तदा च तत्र यदभूत्तदाह--

तहियं गंधोदयपुप्फवासं, दिव्वा तहिं वसुहारा य वुट्ठा ।
पहया दुंदुहीओ सुरेहि ,आगासे अहो दाणं च घुट्ठं॥३६॥

' तहियं ' ति तस्मिन् मुनौ भक्तपान प्रतीच्छति यज्ञवाटे वा गन्ध--आमोदस्तत्प्रधानमुदक--जल गन्धोदक तच्च पुष्पाणि च--कुसुमानि तेषा वर्ष--वर्षण गन्धोदकपुष्पवर्षं, सुरैरिति सम्बन्धात् कृतमिति गम्यते,दिव्या-श्रेष्ठा, यदिवा-दिवि-गगने भवा दिव्या ' तहिं ' ति तस्मिन्नेव नान्यत्र, अनेन कथमियतामेकत्र कल्याणाना मीलक इत्यन्यत्रैवान्यतरत्कल्याणान्तरं भविष्यतीत्याशङ्का निराकृता । वसु-द्रव्य तस्य धारा-सततपातजनिता सन्ततिर्वसुधारा सा च ' वृष्ट ' ति पातिता 'सुरैरित्यत्रापि सम्बध्यते ' तथा प्रकर्षेण हता -ताडिताः प्रहता , के ते ? ' दुन्दुभयो ' देवानका' , उपलक्षणत्वाच्छेषातोद्यानि च । कै ?--सुरै --देवैः , तथा तैरेव आकाशे-नभसि 'अहो' इति विस्मये , विस्मयनीयमिद दानं, का-

न्य किलैव शक्तानि दातुम् ?, एवं दत्तं सुदत्तमिति च घुष्ट-सशब्दितमिति सूत्रार्थः ।

तेऽपि ब्राह्मणा विस्मितमनस इदमाहुः —

सक्खं खु दीसइ तवोविसेसो,
न दीसई जाइविसेसो कोई ।
सोवागपुत्तं हरिएससाहुं,
जस्सेरिसा इड्ढिमहाणुभागा ॥ ३७ ॥

साक्षात्—प्रत्यक्ष 'खु' इति निश्चितं अवधारणे वा ततः साक्षादेव दृश्यते—अवलोक्यते, कोऽसौ ?—तपो—लोकप्रसिद्धया व्रतमुपवासादिर्वा तस्य विशेषे-विशिष्टत्वमाहात्म्यमिति यावत्तपोविशेषो, 'न' नैव दृश्यते जातिविशेषो-जातिमाहात्म्यलक्षण:, 'कोऽपी' ति स्वल्पोऽपि, किमित्येवमत आह—यतः श्वपाकपुत्रं—चाण्डालसुतं हरिकेशश्चासौ मातङ्गत्वेन प्रसिद्धत्वात् साधुश्च यतित्वाद्धरिकेशसाधुः, पठ्यते च—'सोवागपुत्त हरिएससाहु' ति अत्र च पश्यतेति शेषः, कदाचिदन्य एव कश्चिदत आह—यस्येदृशी—दृश्यमानरूपा ऋद्धि:—देवसन्निधानात्मिका सम्पत् महानुभागा सातिशयमाहात्म्या, जातिविशेषे हि सति सर्वोत्तमत्वाद् ब्राह्मणजातेस्तद्वतामस्माकमेव देवा वैयावृत्त्यं कुर्युरिति भाव इति सूत्रार्थः ।

साम्प्रतं स एव मुनिस्तापशान्तमिथ्यात्वमोहनीयोदयानिव पश्यन्निदमाह—

किं माहणा ! जोइसमारभंता,
उदएण सोहिं बहिया विमग्गहा ।
जं मग्गहा बाहिरियं विसोहिं,
न तं सुदिट्ठं कुसला वयंति ॥३८॥

'कि' मिति क्षेपे, ततो न युक्तमिदं, यत् माहना—ब्राह्मणा ज्योतिः—अग्निं समारभमाणा—प्रस्तावाद् यागकरणतः प्रवर्त्तमाना, यागं कुर्वन्त इत्यर्थः, उदकेन जलेन 'सोहिं' ति शुद्धिं निर्म्मलतां 'बहिय' त्ति बाह्यां, कोऽर्थो ? बाह्यहेतुकां, यागे हि समारभमाणैर्जलेन या शुद्धिर्मार्ग्यते तत्र यागस्नान एव तत्त्वतो हेतुत्वेनेष्टे, ते च भवदभिमते बाह्ये एवेति विमार्गयथ-विशेषेणान्वेषयथ, किमेवमुपदिश्यत इत्याह—यद्यूयं मार्गयथ बाह्या—बाह्यहेतुकां विशुद्धिं, न तत् सुदृष्टं सुष्ठु प्रेक्षितं कुशला—तत्त्वविचारं प्रति निपुणा वदन्ति—प्रतिपादयन्तीति सूत्रार्थः ।

यथा चैतत् सुदृष्टं न भवति तथा स्वत एवाह—

कुसं च जूवं तणकट्ठमग्गिं,
सायं च पायं उदयं फुसंता ।
पाणाइँ भूयाइँ विहेडयंता,
भुज्जोऽवि मंदा ! पकरेह पावं ॥ ३९ ॥

कुशं च—दर्भं च यूपं—प्रतीतमेव तृणं च—वीरणादि काष्ठं—समिदादि तृणकाष्ठम् अग्निं प्रतीतं सर्वत्र परिगृह्णन्त इति शेषः, सायं—सन्ध्यायां, चशब्दो भिन्नक्रमस्ततः 'पायं' ति प्रातश्च प्रभाते उदकं—जलं स्पृशन्तः—आचमनादिषु परामृशन्तः 'पाणाइ' ति प्राणयोगात् प्राणिनः, यद्वा-प्रकर्षेणानन्तीति श्वसन्तीति प्राणा द्वीन्द्रियादयः, सम्भवन्ति हि जले पूतरकादिरूपास्ते इति 'भूयाइ' इति भूतान्—तरून् 'भूताश्च तरवः स्मृता' इति वचनात्, पृथिव्याद्येकेन्द्रियोपलक्षणं चैतत् 'विहेडयंति' त्ति विहेठयन्तो—विशेषेण विविधं वा बाधमानाः, विनाशयन्त इत्यर्थः किमित्याह—भूयोऽपि—पुनरपि न केवलं पूर्वं किन्तु विशुद्धिकालेऽपि जलानलादिजीवोपमर्द्दनो मन्दा—जडाः प्रकुरुथ-प्रकर्षेणोपचिनुथ यूयं, किं तत् ?—पापम्—अशुभकर्म्म, अयमाशयः—कुशला हि कर्म्ममलविलयात्मिकां तात्त्विकीमेव शुद्धिं मन्यन्ते, भवदभिमतयागस्नानं च यूपादिपरिग्रहजलस्पर्शाविनाभावित्वेन भूतोपमर्द्दहेतुतया प्रत्युत कर्म्ममलापचयनिबन्धने एवेति नातः तत्सम्भव इति कथं तद्धेतुकशुद्धिमार्गणं सुदृष्टं ते वदेयुः ?, तथा च वाचकः-' शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा, भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् । जलादिशौचं यत्रेष्टं, मूढविस्मापकं हि तत् ॥ १ ॥ " इति सूत्रार्थः ।

इत्थं तद्वचनतः समुत्पन्नशङ्कास्ते यागं प्रति तावदेव पप्रच्छुः —

कहं चरे भिक्खु ! वयं यजामो ?,
पावाइँ कम्माइँ पणुल्लयामो ।
अक्खाहि णे संजय जक्खपूइआ,
कहं सुइट्ठं कुसला वयंति ? ॥ ४० ॥

कथं—केन प्रकारेण 'चरि' त्ति " विभाषा कथमि लिङ् च " इति (पा० ३-३-१४३) लिङि वचनव्यत्ययाच्चरेमहि-यागार्थं प्रवर्त्तेमहि, हे भिक्षो ! मुने ! वयमित्यात्मनिर्द्देशः, तथा यजामो-यागं कुर्म्मः, कथमिति योगः ?' पापानि अशुभानि कर्म्माणि पुरोपचितान्यविद्यारूपाणि 'पणुल्लयामो' त्ति प्रणुदाम -प्रेरयामो येनेति गम्यते, आख्याहि—कथय नः-अस्माकं संयत-पापस्थानेभ्यः सम्यगुपरत यक्षपूजित ! यक्षार्चित !, किमुक्तं भवति ?—यो ह्यस्मद्विदितः कर्म्मप्रणोदनोपायत्वेन यागः स युष्माभिर्दूषित इति भवन्त एवापरं यागमुपदिशन्तु कदाचिन्नविशिष्टमेव यजनमुपदिशेदित्याशङ्क्याह-कथं-केन प्रकारेण स्विष्टंशोभनं यजनं कुशला-उक्तरूपा वदन्ति—प्रतिपादयन्ति, न तु 'सुदिट्ठ कुसला वयंति' त्ति कुशलमुखेनैव मुनिना-दूषितमिति तैरपि पृष्टमिति सूत्रार्थः ।

मुनिराह—

छज्जीवकाए असमारभंता,
मोसं अदत्तं च असेवमाणा ।
परिग्गहं इत्थिउ माणं मायं,
एयं परिन्नाय चरंति दंता ॥ ४१ ॥

षड्जीवकायान्-पृथिव्यादीन् असमारभमाणा' अनुपमर्द्दयन्तः 'मोसं' ति मृषा अलीकभाषणम् 'अदत्तं' चेत्यदत्तादानं चानासेवमाना -अनाचरन्तः परिग्रहं-मूर्च्छां स्त्रियो-योषितो 'माणं' त्ति मानम्-अहङ्कारं मायां परवञ्चनात्मिकां तत्सहचारित्वात्क्रोधलोभौ च, एतद्—अनन्तरोक्तं परिग्रहादि परिज्ञाय-ज्ञपरिज्ञया सर्वप्रकारं ज्ञात्वा

प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय ' चरेज्ज दन्त ' त्ति वचनव्यत्ययाचरेयुर्योगे प्रवर्त्तेरन्, भवन्त इति गम्यते । पठन्ति च—' चरन्ति दन्त ' त्ति अत्र च यत एव दान्ताश्चरन्त्यतो भवद्भिरप्येव चरितव्यमिति भाव इति सूत्रार्थः ।

प्रथमप्रश्नप्रतिवचनमुक्त्वा शेषप्रश्नप्रतिवचनमाह-

सुसंवुडा पंचहिँ संवरेहिं,
इह जीविय अणवकंखमाणो ।
वोसट्ठकाओ सुइचत्तदेहो,
महाजयं जयई जन्नसिट्ठं ॥ ४२ ॥

सुष्ठु संवृत-स्थगितसमस्ताश्रवद्वारः सुसंवृतः कैः ?-पञ्चभिः-पञ्चसंख्यैः संवरैः-प्राणातिपातविरत्यादिभिः 'इह' अस्मिन् मनुष्यजन्मनि, उपलक्षणत्वात्परत्र च जीवितम्—प्रस्तावादसंयमजीवितम् अनवकाङ्क्षन्—अनिच्छन्, यद्वा-अपगतं प्रमाणं त्वाज्जीवितमपि—आयुरप्यास्तामन्यद्धनादि, अनवकाङ्क्षन् यत्र हि व्रतबाधा तत्रासौ जीवितमपि न गणयति, अत एव व्युत्सृष्टः—विविधैरुपायैर्विशेषेण वा परीषहोपसर्गसहिष्णुतालक्षणेनोत्सृष्टः—त्यक्तः—कायः शरीरमनेनेति व्युत्सृष्टकायः, शुचिः-अकलुषव्रतः स चासौ त्यक्तदेहश्च अत्यन्तनिष्प्रतिकर्मतया शुचित्यक्तदेहः, महान् जयः कर्मशत्रुपराभवनलक्षणो यस्मिन् यज्ञश्रेष्ठोऽसौ महाजयस्तं, क्रियाविशेषणं वा महाजयं यथा भवत्येव यजते यजतिरिति गम्यते ततो भवन्तोऽप्येवमेव यजन्तामिति भावः ' तिङ्वचनव्यत्ययेन वा ' जइय ' त्ति यजतां, कमित्याह—' जएणसिट्ठं ' ति प्राकृतत्वाद्यज्ञश्रेष्ठं यज्ञं, श्रेष्ठवचनेन चैतद्यजन एव स्विष्टं कुशला वदन्ति, एष एव च कर्मप्रणाशनोपाय इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ।

यदीदृग्गुणः श्रेष्ठयज्ञं यजते अतस्त्वमपीदृग्गुण एव,तथा च त्वं यजमानस्य कान्युपकरणानि को वा यजनविधिरित्यभिप्रायेण त एवमाहु —

के ते जोई के व ते जोइठाणे ?,
का ते सुया किं च ते कारिसंऽगं ? ।
एहा य ते कयरा संति भिक्खू ?,
कयरेण होमेण हुणासि जोइं ? ॥ ४३ ॥

किम्, अयमर्थः-किंरूपं ते—तव 'ज्योतिः' रिति अग्निः ' के व ते जोइठाणं'त्ति किं वा ते-तव ज्योतिः स्थानं यत्र ज्योतिर्निधीयते, काः स्रुचः ?—घृतादिप्रक्षेपिका दर्व्यः, किं च' त्ति किं वा करीषः—प्रतीतः स एवाङ्गम्-अग्न्युद्दीपनकारणं करीषाङ्गं यतोऽसौ सन्धुक्ष्यते, एधाश्च-समिधो यकाभिरग्निः प्रज्वाल्यते, ते—तव कतराः इति-काः ? 'सति-' त्ति अस्य गम्यमानत्वाच्छान्तिश्च-दुरितोपशमनहेतुरध्ययनपद्धतिः कतरेति प्रक्रमः, भिक्खू इति भिक्षो ! कतरेण होमेन—हवनविधिना, समेन धावतीत्यादिवत् तृतीया जुहोषि-आहुतिभिः प्रीणयसि, किं ?—ज्योतिः—अग्निम् षड्जीवनिकायसमारम्भनिषेधेन ह्यस्मदभिमतो होमः तदुपकरणानि च पूर्वं निषिद्धानीति कथं भवतां यजनसम्भवः ? इति सूत्रार्थः ।

मुनिराह—

तवो जोई जीवो जोइठाणं,
जोगा सुया सरीरं करीसऽगं ।
कम्म एहा संजमजोग संती,
होमं हुणामी इसिणं पसत्थं ॥ ४४ ॥

तपो—बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं ज्योतिः—अग्निः, यथा हि-ज्योतिरिन्धनानि भस्मीकरोत्येवं तपोऽपि भावेन्धनानि—कर्माणि, जीवो—जन्तुर्ज्योतिः स्थानं-तपोज्योतिषस्तदाश्रयत्वात्, युज्यन्ते—सम्बध्यन्ते स्वकर्मणोति योगाः—मनोवाक्कायाः स्रुवः, ते हि शुभव्यापाराः स्नेहस्थानीयाः, तपोज्योतिषो ज्वलनहेतुभूताः तत्र स्थाप्यन्ते इति, शरीर-करीषाङ्ग, तेनैव हि तपोज्योतिरुद्दीप्यते,तद्भावभावित्वात्तस्य, कर्म—उक्तरूपम् एधास्तस्यैव तपसा भस्मीभावनयनात्, ' संजमजोग ' त्ति संयमयोगाः—संयमव्यापाराः शान्तिः सर्वप्राण्युपद्रवापहारित्वात्तेषां, तथा ' होमं ' ति होमेन जुहोति तपोज्योतिरिति गम्यते,ऋषीणां-मुनीनां सम्बन्धिना पसत्थं' ति प्रशस्तेन जीवोपघातरहितत्वेन विवेकिभिः श्लाघितेन सम्यक्चारित्रेणेति भावः । अनेन च कतरेण होमेन जुहोषि ज्योतिरिति प्रत्युक्तमिति सूत्रार्थः । तदनेन ' किं माहणा जोइसमारहंता' इत्यादिना लोकप्रसिद्धयज्ञस्य स्नानस्य च निषिद्धत्वाद्यज्ञस्वरूपं तैः पृष्टं कथितं च मुनिना ।

इदानीं स्नानस्वरूपं पिपृच्छिषव इदमाहु —

के ते हरए के य ते संतितित्थे ?,
कहंसि एहाओ व रयं जहासि ? ।
आयक्ख णे संजय ! जक्खपूइया, !
इच्छामु नाउं भवओ सगासे ॥४५॥

कस्ते—तव ह्रदः—नदः ?, ' के य ते संतितित्थे' त्ति किं च ' ते '-तव शान्त्यै—पापोपशमननिमित्तं तीर्थं—पुण्यक्षेत्रं—शान्तितीर्थम्, अथवा-'कानि च ' किंरूपाणि ' ते '-तव सन्ति—विद्यन्ते तीर्थानि—संसारोदधितरणोपायभूतानि,लोकप्रसिद्धतीर्थानि हि त्वया निषिद्धानीति, तथा च-' कहिंसि एहाओ वे ' ति वाशब्दस्य भिन्नक्रमत्वात्कस्मिन् वा स्नातः—शुचिर्भूतो रज इव रजः—कर्म जहासि—त्यजसि त्वं ?, गम्भीराभिप्रायो हि भवांस्तत् किमस्माकमिव भवतोऽपि ह्रदतीर्थे एव शुद्धिस्थानमन्यद्वेति न विद्म इति भावः- आचक्ष्व—व्यक्तं वद संयत ! यक्षपूजित ! इच्छामः—अभिलषामो ज्ञातुम्—अवगन्तुं भवतः—त्वत्- सकाशे—समीपे इति सूत्रार्थः ।

मुनिराह—

धम्मे हरए बंभे संतितित्थे,
अणाविले अत्तपसन्नलेसे ।
जहिं सि एहाओ विमलो विसुद्धो,
सुसीइभूओ पजहामि दोसं ॥ ४६ ॥
एयं सिणाणं कुसलेण दिट्ठं,
महासिणाणं इसिणं पसत्थं ।
जहिं सि एहाया विमला विसुद्धा,
महारिसी उत्तमं ठाणं पत्ति ॥ ४७ ॥

माल्यवद्वक्षस्कारपर्वतस्य कूटे, निषधवर्षधरस्य पञ्चमे कूटे च । जं० १ वक्ष० ।

हरिकेसीबल-हरिकेशीबल-पुं० । स्वनामख्याते साधौ उत्त० १२ अ० । (अत्रत्या सर्वा वक्तव्यता 'हरिएस' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गता ।)

हरिचंद-हरिश्चन्द्र-पुं० । अयोध्यायामिक्ष्वाकुवंशे त्रिशङ्कुपुत्रे उशीनरनृपसुताया सुतारादेव्याः पत्यौ गर्हिताश्वपितरि नी० । कल्प० । आ० म० । (वनवसुहरूपधाभ्यां द्वाभ्यां हरिश्चन्द्रस्य परीक्षेति 'वाणारसी' शब्दे षष्ठ भागे दर्शितम् ।) साकेतनगरवास्तव्ये गृहपतौ अन्त० ६ वर्ग ५ अ० । (स च श्रीरान्तिके प्रव्रज्य दश वर्षाणि श्रामण्यं परिपाल्य विपुलपर्वते सिद्ध इत्यन्तकृद्दशाना षष्ठवर्गस्य पञ्चमाध्ययने सूचितम् ।)

हरिचंदण-देशी--कुङ्कुमे, दे० ना० ८ वर्ग० ६५ गाथा ।

हरिण-हरिण-पुं० । मृगे, प्रव० २१ द्वार ।

हरिणंदी-हरिनन्दी-पुं० । उज्जयिनीवास्तव्ये स्वनामख्याते गृहपतौ, ध० र० २ अधि० ४ लक्ष० । (अत्रत्या वक्तव्यता 'उज्जुववहार' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे गता ।)

हरिणेगमेसि(ण्) हरिनैगमेषिन्-पुं० । हरिरिन्द्रस्तत्सम्बन्धित्वात् हरिनैगमेषी । भ०५ श०४ उ० । शक्रस्य पदातिकटकनायके, कल्प०१ अधि०२ क्षण । हरेरिन्द्रस्य नैगममादेशमिच्छतीति हरिनैगमेषी । अथवा-हरेरिन्द्रस्य नैगमेषी नामा देव यो देवानन्दाया कुक्षेर्वीरजिनमपहृत्य त्रिशलागर्भे प्रावेशयत् । आ०म०२अ० । ('वीर' शब्दे षष्ठे भागे वक्तव्यताऽस्य द्रष्टव्या ।) शक्रस्य देवेन्द्रस्य पदात्यनीकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

हरितग -हरितक-पुं० । नीलके दूर्वादिवनस्पतौ, प्रश्न०३ सव० द्वार । प्रज्ञा० ।

' से किं तं हरिया ? , हरिया अणेगविहा पण्णत्ता , तं जहा-" अज्जोरुह वोडाणे , हरितग तह तदुलेज्जगतणे य । वत्थुल पोरग मज्जा-रयाइ बिल्ली य पालक्का ॥३७॥ दगपिप्पली य दव्वी, सोत्थिय साए तहेव मडुक्की । मूलग सरिसव अंबिल, साएय जियतए चेव ॥३८॥ तुलस कसह ओराले,फणिज्जए अज्जए य भूयणए । वारगदमणगमरुयग, सतपुप्फिंदीवरे य तहा ॥ ३९ ॥" जे या वन्ना तहप्पगारा । से त्तं हरिया । प्रज्ञा० १ पद ।

'हरितगरेरिज्जमाणा'-हरित काश्च ते नीलका रेरिज्यमानाश्च देदीप्यमाना हरितकरेरिज्यमाना । भ० १ श० २ उ० ।

हरिप्पवायदह-हरित्प्रपातहूद-पुं० । हरिद्वा प्रपातहूदे, स्था० 'हरिप्पवायद्दहे चेव' त्ति हरिन्नदी प्रागुक्तलक्षणा यत्र निपतति । यश्च द्वे शते चत्वारिंशदधिके आयामविष्कम्भाभ्या सप्तशतानि पञ्चाशत्षट्पञ्चाशदधिकानि परिक्षेपेण यस्य च मध्यभागे हरिद्वीपनामा द्वीपो द्वात्रिंशद्योजनायामविष्कम्भ एकोत्तर [illegible] जलान्ताद् [illegible] च्छ्रितो हरिद्देवताभवन [illegible] नामाऽसौ हरित्प्रपातहूद इति । स्था०२ ठा०३ उ० ।

हरिभद्द-हरिभद्र-पुं० । [illegible] स्वनामख्याते आचार्ये जिनभद्रमिक्कायुसूरिशिष्ये विद्याधरकुलतिलकाचार्यजिनदत्तशिष्ये धर्मतो याकिनीमहत्तरासूनौ स्वनामख्याते आचार्ये आव०६अ०।दश०। हरिभद्रसूरिवृत्तलेशस्त्वेवं प्रभावकचरितादावाख्यायते-- चित्रकूटनगरे हरिभद्रो नाम विद्यागर्वाध्माता ब्राह्मण आसीत् । स च यदुवाक्य नाहं बाढं शक्नुयाम् तस्य शिष्य स्यामितिकृतप्रतिज्ञ "चक्किदुग हरिपणग पणग चक्कीण केसवो चक्की । केसव चक्की केसव,दुचक्की केसीय चक्की य ।" इति गाथा श्रुण्वन् याकिनीं नाम महत्तरिका तदर्थपरिज्ञानाय पृष्टवान् , सा च त स्वाचार्यपार्श्वे नीत्वाऽदीक्षयत् । तत्र सोऽखिलं समयमध्यगमत् हंसपरमहंसनामानौ च शिष्यौ अदीक्षयत् । तौ च प्रमाणशास्त्राधिजिगांसया बौद्धेषु गतौ , तत्र जैनाविति ज्ञातौ मारितौ । तत क्रुद्धन हरिभद्रसूरिणा अग्नावाहोतु सपरिवारो बौद्धाचार्य आहूत तता गुरुणाऽनुकम्पया साचित । तदनु स हरिभद्रश्चतुर्दश शतानि प्रबन्धाना चक्रिरे, विक्रमवर्षे ५३५ अयमास । द्वितीयोऽपि हरिभद्रसूरि नागेन्द्रगच्छीयाऽऽनन्दसूरिशिष्य कलिकालगौतमबिरुदधारक तत्त्वप्रबोधाद्यनेकग्रन्थकर्त्ता अयं विक्रमवर्ष १२३५--१२६० मध्ये आसीत् । तथा श्रीहरिभद्रसूरिणा सौगता हता एव हातुमारब्ध मुक्ता वा कुत्र वाऽय सबन्धो वर्त्तते इत्याश्रित्य श्रीहरिभद्रसूरिभि सौगता हातु खे आकृष्टास्तदनु गुरुभिर्ज्ञात साधू प्रहितौ ताभ्या 'गुणसेण अग्गिसम्मा सीहाण दाये " त्यादि चरित्रकथनमूलगाथात्रय दत्त, तत प्रबुद्धेन सूरिणा ते मुक्ता इति तत्प्रबन्ध । प्रभावकचरित्रे तु पणपूर्वक वादे जित सौगतगुरु स्वयमेव तप्तकटाहतैले प्राविशदिति । तथा तत्रैव इह किल कथयन्ति केचिदित्थं गुरुतरमन्त्रजपप्रभावतोऽत्र सुगतमतबुधान् विकृष्य तप्तन तु हरिभद्रगुरुर्जुहाव तैलेन इत्यपि लिखितमस्तीति । ही० १ प्रका० । पञ्चाशकाख्यप्रकरणकारके आचार्ये पञ्चा०१६विव० । 'आचार्यहरिभद्रेण दृब्धा सन्तापसङ्कता । चैत्यवन्दनसूत्रस्य, वृत्तिर्ललितविस्तरा ॥ १ ॥" ल० । अनुयोगद्वारटीकाकारके, ज्यो० २ पाहु० । "मध्ये समस्तभूपीठं यशो यस्याभिवर्द्धते । तस्मै श्रीहरिभद्राय , नमष्टीकाविधायिने ॥ १ ॥ " नं० ।

हरिमंथ-हरिमन्थ-न० । धान्यविशेष, प्रव० १५६ द्वार । कृष्णचणके, ध० २ अधि० । ग० । नि० चू० ।

हरिमहाणई-हरिमहानदी-स्त्री० । निषधपर्वते पद्महृदनिर्गते महानदीभेदे जं० ४ वक्ष० । ('तिगिच्छिद्दह' शब्दे चतुर्थभाग २२४० पृष्ठे व्याख्यातैषा ।)

हरिमिच्छ-हरिमिच्छ-पुं० । कृष्णचणके, दश० ६ अ० ।

हरिमेला-हरिमेला-स्त्री० । वनस्पतिविशेषे, औ० ।

हरिय-हरित-त्रि० । शुकपुच्छवद् वर्णविशेषपरिणते, हरितभेदे च इति वृद्धा । औ० । उपरि बीजेषु , सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आ० । अङ्कुराद्भिन्नबीज, वृ० । मधुरतृणादिविशेष, स्था० ६ ठा० ३ उ० । दूर्वादिके , भ०७ श० ६ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । आचा० । शार्दूल, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । हरितसूक्ष्ममत्यन्ताभिनवोद्भिन्ने पृथिवीसमानवर्णे , स्था० ८ ठा० ३ उ० । तन्दुलीयकाध्यारुहवस्तुलचदरकमार्जारपादिकाचिल्लीपालक्यादिषु, आचा० १ श्रु०१ अ० ५उ० ।

कइ णं भंते हरियकाया हरियकायसया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तओ हरियकाया तओ हरियकायसया पण्णत्ता, फलसहस्सं च बिंटबद्धाणं फलसहस्सं च णालबद्धाणं, ते सव्वे हरितकायमेव समोयरंति ।

"कइ णं' मित्यादि कति भदन्त ! हरितकायाः कति ह रितकायशतानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-गौतम ! त्रयो हरितकाया प्रज्ञप्ता-जलजा स्थलजा उभयजा, एकैकस्मिन् शतमवान्तरभेदानामिति, त्रीणि हरितकायशतानि । 'फलसहस्स चे' त्यादि फलसहस्रं च 'वृन्तबन्धानां' वृन्ताकप्रभृतीनां फलसहस्रं च नालबद्धानां, 'तेऽवि सव्वे' इत्यादि, तेऽपि सर्वे भदा अपिशब्दादन्येऽपि तथाविधा हरितकायमेव समवतरन्ति—हरितकायेऽन्तर्भवन्ति हरितनायोऽपि वनस्पतौ वनस्पतिरपि स्थावरेषु स्थावरा अपि जीवेषु।जी०३प्रति०१उ०।जात्यार्यभेदे,प्रज्ञा०१पद' (वक्तव्यता 'आयरिय' शब्दे द्वितीयभागे ३३७ पृष्ठे उक्ता ।)

हरियग-हरितक-पुं० । जीरकादिके,च०प्र० २० पाहु० । भ० । सू० प्र० । स्था० । हरत्वतृणे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

हरियपण्णी-हरितपर्णी-स्त्री० । केषुचिद् गृहेषु राज्ञा दण्ड दत्त्वा देशनापहारार्थमागन्तुक पुरुषो मार्यते गृहस्यापरिष्टात् आर्द्रवृक्षशाखा चिह्न क्रियते योऽप्यन्याऽविज्ञान आगमिष्यन्ति सोऽप्येव भविष्यन्तीति सूचके चिह्ने, बृ० १ उ० २ प्रक० ।

हरियकंति-हरितकान्ति-स्त्री० । शाकबहुलदेशे शाकभक्षणे, बृ० १ उ० २ प्रक० । औ० ।

हरियभद्द-हरितभद्र-पुं० । यक्षभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

हरियभोयण-हरितभोजन-न० । हरितानि मधुरतृणकदुर्भाण्डादीनि एव, भुज्यन्ते इति भोजनानि । औ० । मधुरतृणादि विशेषरूपेषु भाजनेषु स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

हरियभोयणा-हरितभोजना-स्त्री०।हरितानि भोजनानि यस्या सा हरितभोजना । हरितभोजनवन्याम्, आव० ४ अ० ।

हरियवेरुलियवण्णाभ-हरितवैडूर्यवर्णाभ-पुं० । हरितश्चासौ वैडूर्यवर्णाभश्चेति । नीलवर्णे वैडूर्यभेदे, भ० १६ श० ६ उ० ।

हरियसाग-हरितशाक-न० । पत्रशाक विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

हरियसुहुम-हरितसूक्ष्म-न० । अत्यन्ताभिनवोद्भिन्ने पृथिवी समानवर्णे हरितके, स्था० ८ ठा० ३ उ० । दश० । कल्प० ।

से किं तं हरियसुहुमे ? हरियसुहुमे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-किण्हे ०जाव सुकिल्ले अत्थि हरियसुहुमे । पुढवीसमाणवण्णए णाम पण्णत्ते, जे निग्गथाण वा निग्गथीण वा ०जाव पडिलेहियव्वे भवइ । से तं हरियसुहुमे । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

हरिया-हरिता-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पूर्वापरेण लवणसमुद्रं समुत्सर्पन्त्या स्वनामख्यातायां नद्याम्, स० १४ सम० ।

हरियाल-हरिताल-पुं० । पृथिवीकायरूपे (जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।) वर्णकद्रव्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आचा० ।

हरियालगुलिया-हरितालगुटिका-स्त्री० । हरितालिकाऽऽकार निर्वर्त्तितगुटिकायाम् जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

हरियालभेय-हरितालभेद-पुं० । हरितालिकाच्छेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

हरियालिया-हरितालिका-स्त्री० । दूर्वायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । दे०ना० । कल्प० । पृथिवीविकारवर्णकद्रव्ये रा० ।जं० ।

हरियाहडिया-हृताहृतिका-स्त्री०।पूर्वं हृत पश्चादाहृतम् आनीत वस्त्र हृताहृतं तदेव हृताहृतिका । स्वार्थे कप्रत्यय अनित्यत्वेन्ते स्वार्थिकप्रत्ययप्रकृतिलिङ्गवचनानीति वचनादत्र रूढित स्त्रीलिङ्गनिर्देश । स्तने पूर्वं हृते पश्चादानीते बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

हरिताहृतिका-त्रि० । हरितेषु वनस्पतिषु आहृत हरिताहृतिका । वनस्पतिष्वाहृते, स्तेनानीतप्रतीच्छाया च । व्य० ८ उ० । (उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०७५पृष्ठे हृताहृतिकावस्त्रग्रहण निषिद्धम् ।)

हरिरेणु-हरिद्रेणु-पुं० । नीलवर्णपांशौ, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

हरिल-हरिल-पुं० । नागदत्ता-यशोमती-रत्नवतीनाम्ना ब्रह्मदत्तचक्रिभार्याणां पितरि, उत्त० १३ अ० ।

हरिवंस-हरिवंश-पुं०।हरि-पूर्वभववैरिसुरानीतहरिवर्षक्षेत्र-युगल तस्य वंशो हरिवंश । कल्प० १अधि०२ क्षण । हरे पुरुषविशेषस्य वंशो हरिवंश । हरिवर्षजातहरिनाम्न पुरुषजातायां पुत्रपौत्रादिपरम्परायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । कल्प० । कौशाम्बीनगरे केनचिद् राज्ञा काचित् शालापतिभार्या वनमाला नाम्नी सुरूपेति स्वान्त पुरे क्षिप्ता, स शालापतिस्तस्या वियोगेन विकलो जातो य कंचन पश्यति त वनमाला वनमालेति जल्पति । एव च कौतुकाक्षिप्तानेकै लोकै परिवृत पुरे भ्रमन् वनमालया समं क्रीडता राज्ञा दृष्टस्ततश्चास्माभिरनुचितं कृतम्, इति चिन्तयन्तौ तौ दम्पती तत्क्षणात् विद्युत्पातेन मृतौ हरिवर्षक्षेत्रे युगलि वेन समुत्पन्नौ, शालापतिश्च तौ मृतौ श्रुत्वा आ पापिनो पाप लग्नम् इति सावधानोऽभूत् । ततोऽसौ वैराग्यात्तपस्तप्त्वा व्यन्तरोऽभूत्, विभङ्गज्ञानेन च तौ दृष्ट्वा चिन्तितवान्, अहो ! इमौ मद्वैरिणौ युगलसुखमनुभूय देवौ भविष्यतस्तत इमौ दुर्गतौ पातयामीति विचिन्त्य स्वशक्त्या संक्षिप्तदेहौ तौ इहानीतवान्, आनीय च राज्यं दत्त्वा सप्त व्यसनानि शिक्षितौ, ततस्तौ तथाभूतौ नरक गतौ । अथ तस्य वंशो हरिवंश । कल्प० १ अधि० २ क्षण । औ० स० ।

हरिवंसकुलुप्पत्ति-हरिवंशकुलोत्पत्ति-स्त्री० । हरिवंशलक्षणस्य कुलस्योत्पत्तौ,स्था० १० ठा० ३ उ० । (अस्या व्याख्या 'अच्छेर' शब्दे प्रथमभागे २०० पृष्ठे गता ।)

हरिवसग-हरिवंशक-पुं०।हरिवंशजे मनुष्य,स्था०६ठा० ३उ० ।

हरिवसगंडिया-हरिवंशगण्डिका-स्त्री० । हरिवंशमात्रवक्तव्यताधिकारानुगताया वाक्यपद्धतौ, स० ।

हरिवास-हरिवास-पुं० । जम्बूद्वीपस्य भरतापेक्षया तृतीयेऽवर्षक्षेत्रे,स्वनामख्यात तदधिपतिदेवे च । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

"कहि णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स द.क्खिणेणं

महाहिमवन्तवासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जम्बूदीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पएणत्ते, एवं ०जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे अट्ठ जोअणसहस्साइं चत्तारि अ एगवीसे जोअणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोअणस्स विक्खम्भेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेरस जोअणसहस्साइं तिरिण अ एगसट्ठे जोअणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोअणस्स अद्धभागं च आयामेणंति १ । तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं ०जाव लवणसमुद्दं पुट्ठा तेवत्तरिं जोअणसहस्साइं णव य एगुत्तरे जोअणसए सत्तरस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स अद्धभागं च आयामेणं २ । तस्स धणु दाहिणेणं चउरासीइं जोअणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि एगूणवीसइभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं ३ । हरिवासस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आगारभावपडोआरे पण्णत्ते ?, गोअमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते ०जाव मणीहिं तणेहि अ उवसोभिए एवं मणीणं तणाण य वण्णो गन्धो फासो सद्दो भाणिअव्वो । हरिवासे णं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे खुड्डा खुड्डिआओ एवं जो सुसमाए अणुभावो सो चेव अपरिसेसो वत्तव्वो त्ति । कहि णं भन्ते ! हरिवासे वासे विअडावई णामं वट्टवेअड्ढपव्वए पएणत्ते ?, गोयमा ! हरीए महाणईए पच्चत्थिमेणं हरिकंताए महाणईए पुरत्थिमेणं हरिवासस्स वासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं विअडावई णामं वट्टवेअड्ढपव्वए पएणत्ते, एवं जो चेव सद्दावइस्स विक्खंभुच्चत्तुव्वेहपरिक्खेवसंठाणवण्णावासो सो चेव विअडावइस्स वि भाणिअव्वो, णवरं अरुणो देवो पउमावई ०जाव विअडावइवण्णाभाइं अरुणे अ इत्थ देवे महिड्ढीए एवं ०जाव दाहिणेणं रायहाणी णेअव्वा, से केणट्ठेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ हरिवासे, वासे ?, गोअमा ! हरिवासे णं वासे मणुआ अरुणा अरुणोभासा सेआ णं संखदलसरिणकासा हरिवासे अ इत्थ देवे महिड्ढीए ०जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोअमा ! एवं वुच्चइ । (सू० ८२)

'कहि णं भन्ते ! जम्बुद्दीवे दीवे' इत्यादि, व्यक्तं,नवरं अष्टौ योजनसहस्राणि चत्वारि च योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि एकं चैकोनविंशतितमं भागं योजनस्य विष्कम्भेन, महाहिमवतो द्विगुणविष्कम्भकत्वादिति । अधुनाऽस्य बाहादित्रयमाह— 'तस्स बाहा' इत्यादि, 'तस्स जीवा' इत्यादि, 'तस्स धणु' मित्यादि, सूत्रत्रयमपि व्यक्तम् । अथास्य स्वरूपं पिपृच्छिषुराह— 'हरिवास ' इत्यादि, हरिवर्षस्य वर्षस्य भगवन् ! कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, अत्रातिदेशवाक्यमाह— यावन्मणिभिस्तृणैश्चोपशोभितः, एवं मणीनां तृणानां च वर्णो गन्धः स्पर्शः शब्दश्च भणितव्यः, पद्मवरवेदिकानुसारेणेत्यर्थः, अत्र जलाशयस्वरूपं निरूपयन्नाह—'हरिवासे णं' मित्यादि, क्षेत्रस्य सरसत्वेन तत्र तत्र देशप्रदेशेषु क्षुद्रिकादयो जलाशया अखाता एव सन्तीत्यर्थः, अत्रैकदेशग्रहणेन सर्वोऽपि वाप्यादिजलाशयालापको ग्राह्यः, अत्र कालनिर्णयार्थमाह—'एवं जो सुसमाए' इत्यादि, एवम्-उक्तप्रकारेण वर्ण्यमाने तस्मिन् क्षेत्रे यः सुषमायाः अवसर्पिणीद्वितीयारकस्यानुभावः स एवापरिशेषः-सम्पूर्णो वक्तव्यः, सुषमाप्रतिभागनामकावस्थितकालस्य तत्र सम्भवात् । अथास्य क्षेत्रस्य विभाजकगिरिमाह—'कहि णं' मित्यादि, प्रश्नसूत्रं व्यक्तम्, उत्तरसूत्रे हरितो-हरिसलिलाया महानद्याः पश्चिमायां हरिकान्ताया महानद्याः पूर्वस्यां हरिवर्षस्य वर्षस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे विकटापातिनामा वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, अत्र निगमयन्नाद्यर्थमतिदेशसूत्रमाह—एवं विकटापातिवृत्तवैताढ्यवर्णने क्रियमाणे य एव शब्दापातिनो विष्कम्भोच्चत्वोद्वेधपरिक्षेपसंस्थानानां वर्णव्यासो वर्णकग्रन्थविस्तरः चकारात्तत्रत्यप्रासादतत्स्वामिराजधान्यादिसंग्रहः, विकटापातिप्रभाणि विकटापातिवर्णाभानि च तेन विकटापातीनि नाम, अरुणश्चात्र देव आधिपत्यं परिपालयति तेन तद्योगादपि तथा नाम प्रसिद्धम् । आह-विसदृशनामकदेवाद्विकटापातीति नाम कथमुपपद्यते ?, उच्यते-अरुणो विकटापातिपतिरिति तत्कल्पपुस्तकादिषु आख्यायते, सामानिकादीनामप्यनेनैव नाम्ना प्रसिद्धिरिति सामर्थ्याद्विकटापातीति । सुस्थितलवणोदाधिपतेर्गौतमाधिपतित्वाद् गौतमद्वीप इव बृहत्क्षेत्रविचारादिषु हैरण्यवते विकटापाती, हरिवर्षे गन्धापातीत्युक्तं, तत्त्वं तु केवलिगम्यम् । एवं यावद्दक्षिणस्यां दिशि मेरो राजधानी नेतव्या । अथ हरिवर्षनामार्थं पिपृच्छिषुराह— 'से केणट्ठेणं ' इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरसूत्रे हरिवर्षे वर्षे केचन मनुजा अरुणा रक्तवर्णाः, अरुणं च चीनपिष्टादिकम् आसन्नवस्तूनि अरुणप्रकाशं न कुरुते अभास्वरत्वाद् इमे च न तथा इत्याह--अरुणावभासा इति, केचन श्वेता णं पूर्ववत्, शङ्खदलानि--शङ्खखण्डास्ते हि अतिश्वेताः स्युस्तेषां सन्निकाशाः --सदृशाः तेन तद्योगाद्धरिवर्षं क्षेत्रमुच्यते, कोऽर्थः ?--हरिशब्देन सूर्यश्चन्द्रश्च तत्र केचनमनुष्याः सूर्य इवारुणा अरुणावभासाः, सूर्यश्चात्र रक्तवर्णप्रस्तावादुद्गच्छन् गृह्यते, केचन चन्द्र इव श्वेता इति, हरय इव हरयो मनुष्याः साध्यवसानलक्षणयाऽभेदप्रतिपत्तिः, ततस्तद्योगात् क्षेत्रं हरय इति व्यपदिश्यते, हरयश्च तद्वर्षं च हरिवर्षं, यदा च मनुष्ययोगात् हरिशब्दः क्षेत्रे वर्त्तते तदा स्वभावाद्बहुवचनान्तः प्रयुज्यते, यदाह तत्त्वार्थमूलटीकाकृद् गन्धहस्ती--"हरयो विदेहाश्च पञ्चालादितुल्याः" इति, यद्वा-हरिवर्षनामा अत्र देव आधिपत्यं परिपालयति तेन तद्योगादपि हरिवर्षम् । जं० ४ वक्ष० ।

दो हरिवासाइं । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

हरिवासकूड-हरिवासकूट--पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे

महाहिमवति वर्षधरपर्वते स्वनामख्याते कूटे , स्था० ८ ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे हरिवर्षस्य क्षेत्रविशेषस्याधिष्ठातृदेवेन स्वीकृते निषधवर्षधरपर्वतस्य स्वनामख्याते कूटे , स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

हरिवासय-हरिवासक-पुं० । हरिवर्षे जातो हरिवर्षो वाऽस्य वास । हरिवर्षे उत्पन्ने , अनु० ।

हरिवाहण-हरिवाहन-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपस्य अपरार्धाधिपतौ देवे , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । द्वी० ।

हरिवेरुलियवणाभ-हरिवैडूर्यवर्णाभ-न० । हरि पिङ्गो वर्णो, वैडूर्य मणिविशेषस्तस्य वर्णो नीलो वैडूर्यवर्णस्ततो द्वन्द्वस्तद्वदाभाति यत्तद्धरिवैडूर्यवर्णाभम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । नीलवैडूर्यवर्णाभे , भ० १६ श० ६ उ० ।

हरिस-हृष-धा० । हर्षे, "वृषादीनामरि " ॥८।४।२३५॥ इति ऋतः ' अरि ' इत्यादेश । हरिसइ । हृष्यति । प्रा० ४ पाद ।

हृष-पुं० । हर्षण हर्ष । आतु० । मन प्रमोदे , ध० १ अधि० । आ० म० । ज्ञा० । मनस प्रीतिविशेषे, विशे० । रूढिगम्याभरणविशेषे, औ० । सन्तोषे, जीवा० २० अधि० । "हरिसवसविसप्पमाणहियया " हर्षवशेन विसर्पद् विस्तारयायि हृदय यस्या सा । भ० ६ श० ३३ उ० । कल्प० । रा० ।

हरिसपुर-हर्षपुर-पुं० । अजमेरनिकटवर्त्तिनि सुभटपालससम्बन्धिनि स्वनामख्याते पुरे , कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

हरिसप्पओसावण्ण-हर्षप्रद्वेषापन्न-पुं० । हर्षश्च प्रद्वेषश्च हर्षप्रद्वेष तदापन्न । रागद्वेषसमाकुले, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

हरिसह-हरिसह-पुं० । आलम्बिकाया वीरजिनस्य प्रियपृच्छके , आ० म० १ अ० । दाक्षिणात्यानामग्निकुमाराणामिन्द्रे , स्था० २ ठा० ३ उ० ।

हरिसहकूड-हरिसहकूट-न० । जम्बूद्वीपे वक्षस्कारपर्वते स्वनामख्याते कूटे , स्था० ६ ठा० ३ उ० । उत्तरश्रेणिपतिविद्युत्कुमारेन्द्रस्य माल्यवद्वर्षधरकूटे, ज० ४ वक्ष० ।

हरिसाहु-हरिसाधु-पुं० । आचाराङ्गसूत्रकृताङ्गयोष्टीकाकारकस्य शीलाङ्काचार्यस्य टीकाकरणसहायके साधौ, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

हरिसिह-हरिशिख-पुं० । उत्तरश्रेणिपतिविद्युत्कुमारेन्द्रे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

हरिसेण-हरिषेण- पुं० । काम्पिल्यनगरे जाते दशमचक्रवर्त्तिनि , ती० २४ कल्प । स० । प्रव० । आव० । स्था० ।

हरिसेणे णं राया चाउरंतचक्कवट्टी एगूणणउइं वाससयाइं महाराया होत्था । (सू० ८९) स० ८९ सम० ।

हरिसेणे ण राया चाउरतचक्कवट्टी देसूणाइं सत्ताणउइं-वाससयाइं अगारमज्झे वसित्ता मुंडे भवित्ता ण ०जाव पव्वइए । (सू० ९७×)

हरिषेणो दशमचक्रवर्त्ती देशोनानि सप्तनवतिं वर्षशतानि गृहमध्युषितश्रीणि चाधिकानि प्रव्रज्या पालितवान् । दशवर्षसहस्रत्वात्तदायुष्कस्येति । स० ९७ सम० । स्वनामख्याते ऋषभदेवपुत्रे, तन्निवेशिते देशविशेष च । कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

हरी-हरी-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पूर्वाभिमुखेन लवणसमुद्र समुत्सर्पन्त्या स्वनामख्यातायां महानद्याम् , स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

हरीडक-हरीतक-पुं० । कोङ्कणदेशप्रसिद्धे कषायबहुले पथ्याफले, प्रज्ञा० १ पद ।

हरीयई-हरीतकी-स्त्री० । स्वनामख्याते वृक्षे , हरीतकीफले च । विशे० । " ग्रीष्मे तुल्यगुडा सुसैन्धवयुता मेघावनद्धेऽम्बरे, तुल्या शर्करया शरद्यमलया शुण्ठ्या तुषारागमे । पिप्पल्या शिशिरे वसन्तसमये क्षौद्रेण सयोजिता, पुसा प्राप्य हरीतकीमिव गदा नश्यन्तु ते शत्रव ॥ १ ॥' सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

हरे-हरे-अव्य० । क्षेपादिषु, " हरे क्षेपे च " ॥ ८ । २ । २२० ॥ क्षेपे सभाषणे रतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोक्तव्यम् । क्षेप-हरे णिलज्ज । सभाषणे-हरे पुरिसा । रतिकलहे-हरे बहुवल्लह । प्रा० द्वु० २ पाद ।

हरेडगाइ-हरीतक्यादि-पुं० । पथ्याप्रभृतौ, प्रज्ञा० १० विव० ।

हरेणुया-हरेणुका-स्त्री० । प्रियङ्गौ, उत्त० ३ अ० ।

हल-हल-पुं० । लाङ्गले, औ० । प्रश्न० । ज्ञा० । हलधरे बलदेवे, नामैकदेशग्रहणात्-" नच्चतस्स य लीला-पातुक्खेवेन कंपिता वसुधा । उच्छल्लन्ति समुद्दा, सइला निपतन्ति त हल नमथ ॥१॥" प्रा० ४ पाद । श्रेणिकराजस्य कुक्षिजे पुत्रे, अनु० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य षोडश वर्षाणि श्रामण्य परिपाल्य जयन्ते कल्पे उपपद्य, महाविदेहे सेत्स्यतीति अनुत्तरोपपातिकदशाना द्वितीये वर्गे षष्ठेऽध्ययने सूचितम् ।)

हलकुद्दाल-हलकुद्दाल-पुं० । हलस्योपरितने भागे, उपा० २ अ० । " हलकुद्दालसठिया से हणुया गल्लकडिल्ल च तस्स खड्ड " उपा० २ अ० ।

हलद्दा-हरिद्रा-स्त्री० । "पथि पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत्" ॥ ८ । १ । ८८ ॥ इति आदेरितोऽकारादेश । "हरिद्रादौ ल " ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इति रस्य ल । हलद्दा । प्रा० । " छायाहरिद्रयो " ॥८ । ३ । ३४॥ इति स्त्रियां ङीर्वा । हलद्दी । हलद्दा । पीतवर्णे मूलभेदे, प्रा० ३ पाद ।

हलधर-हलधर-पुं० । बलदेवे , प्रव० २०६ द्वार । ज्ञा० । प्रश्न० । ज० । रा० । आ० म० ।

हलधरकोसिज्ज-हलधरकौशेय-न० । बलदेववस्त्रे, औ० । रा० ।

हलधरवसण-हलधरवसन-न० । हलधरो बलदेवस्तस्य वसनम् । बलदेववस्त्रे, तच्च किल नीलं भवति । सदैव तथास्वभावतो हलधरस्य नीलवस्त्रपरिधानात् इति, नीलोत्पलमुत्यासिद् वर्ण्यते । रा० ।

हलप्प-देशी-बहुभाषिणि दे० ना० ८ वर्ग ६१ गाथा ।

हलबोल-देशी-कलकले, दे० ना० ८ वर्ग ६४ गाथा ।

हला-हला-अव्य० । देशविशेषगौरवार्थं सख्यामन्त्रणवचने , दश० ७ अ० ।

हले-हले-देशी०।सख्या आमन्त्रणे, "मामि-हला-हले सख्या वा" ॥ ८ । २ । १६५ ॥ एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्या । "पणवह माणस्स हला । हले हयासस्स" प्रा० । विशेषगौरवार्थे सख्यामन्त्रणे दश० ७ अ० । (अत्रत्या व्याख्या 'भासा' शब्द पञ्चमभागे गता ।) त्रीन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

हलि-हली-स्त्री० । पक्षिविशेष, ज० ३ वक्ष० ।

हलिअ-हालिक-पु० । "वाऽव्ययोत्खातादावदातः" ॥ ८ । १ । ६७ ॥ इति आदेराकारस्य अत्वं । हलिओ । हालिओ । हलवाहके , प्रा० १ पाद ।

हलिद्दपत्त-हरिद्रपत्र-न० । चतुरिन्द्रियजीवविशेषे , प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

हलिद्दमच्छ-हरिद्रमत्स्य-पु० । मत्स्यविशेष , प्रज्ञा० १ पद । विपा० ।

हलिद्दमत्तिया-हरिद्रमृत्तिका-स्त्री० । श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

हलिद्दागुलिया-हरिद्रागुटिका-स्त्री० । हरिद्रासारनिर्वर्त्तिताया गुटिकायाम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

हलिद्दाभेय-हरिद्राभेद-पु० । हरिद्राच्छेदे , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

हलिद्दुग-हरिद्रुक-पुं० । स्वनामख्याते नगरे । यत्र विहारक्रमेण स्वामी गत । आ० चू० १ अ० ।

हलिसागर-हरिसागर-पु० । मत्स्यविशेषे , जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

हलुअ-लघुक-न० । "लघुके ल-हो" ॥ ८ । २ । १२२ ॥ इति लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति । हलुअ । लहुअ । शीघ्रे प्रा० २ पाद ।

हलूर-देशी-सतृष्णे , देना० ८ वर्ग ६२ गाथा ।

हल्ल-हल्ल-पु० । चम्पाया कूणिकराजभ्रातरि श्रेणिकस्य चेल्लणागर्भजे पुत्र, भ० ७ श० ६ उ० ।

"हल्लविहल्लनामाणो कूणियस्स चिल्लणादेवीअगजाया दो भायरा अन्नेऽवि अत्थि । अहुणा हारस्स उप्पत्ती भन्नइ—इत्थ सक्को सेणियस्स भगवंत पइ निच्चलभत्तिस्स पसंसं करेइ । तओ सेडुयस्स जीवदेवो तब्भत्तिरंजिओ सेणियस्स तुट्ठो सता अट्ठारसवक हार देइ, दोन्नि य वट्ट गोलक देइ । सेणिएण सो हारो चेल्लणाए दिन्नो पिय त्ति काउ, वट्टदुग सुनंदाए अभयमतिजणणीए । ताए रुट्ठाए मुक्कं अह बइकेव ति कच्छुए अप्फोडिया मग्गा, तत्थ एगम्मि कुडलजुयल एगम्मि वत्थजुयल तुट्ठाए गहियाणि । अन्नया अभओ सामि पुच्छइ—' को अपच्छिमो रायरिसि' त्ति । सामिणा उदायणो वागरिओ, अओ पर बद्धमउडा न पव्वयति । ताहे अभएण रज्ज दिज्जमाण न इच्छिय ति पच्छा सेणिओ चिंतइ ' कोणियस्स दिज्जिहि ' त्ति हल्लस्स हत्थी दिन्नो सेयणगो विहल्लस्स देवदिन्ना हारो, अभएण वि पव्वयतेण सुनदाए खोमजुयल कुडलजुयल च हल्लविहल्लाण दिन्नाणि । महया विहवेण अभओ नियजणणीसमेओ पव्वइओ । सेणियस्स चेल्लणादेवीअगसमुब्भूया तिन्नि पुत्ता कूणिओ हल्लविहल्ला य ।" नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । आ० क० । आव० । आ० म० । गावालिकातृणसमाकार कीटविशेषे , भ० १५ श० । राजगृह श्रेणिकराज्ञो धारिण्या जाते पुत्रे, (" जयते दोन्नि " जयन्ते विमाने उपपद्य सेत्स्यतीत्यादि ' महासीहसेण ' शब्दे षष्ठ भागे व्याख्यानम् ।)

हल्लप्फलिअ-देशी—आकुलत्वे , दे० ना० ८ वर्ग ५६ गाथा ।

हल्लिअ-देशी—चलिते, दे० ना० ८ वर्ग ६२ गाथा ।

हल्लीस-देशी—रासे, दे० ना० ८ वर्ग ६१ गाथा ।

हल्लोहलिआ-हल्लोहलिका-स्त्री० । सरट्याम् , "हल्लो हलिआ अहिलाडी सरडी कक्किडी" इत्येकार्था । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

हव-भू-धा० । सत्तायाम् , " भुवेर्हो-हुव-हवा " ॥ ८ । ४ । ६० ॥ इति भुवो धातोर्हो हुव हवा इत्येते आदेशा वा । होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति । भवति । भवन्ति । प्रा० ४ पाद ।

हविअ-भूत्वा-अव्य० । उत्पद्येत्यर्थे, " क्त्व इय-दूणौ " ॥ ८ । ४ । २७१ ॥ शौरसेन्या क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवत । हविअ । होदूण । प्रा० । प्रक्षिते, ' हविअ ' प्रक्षितम् । दे० ना० ८ वर्ग ६२ गाथा ।

हवै-हवै-अव्य० । हवै इत्येतदपि निपातद्वय हिशब्दार्थत्वाद्यस्मादर्थे, "न हवै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति" इति श्रुति । विश० ।

हव्व-हव्य-न० । शीघ्रे , अनु० । स्था० । आचा० । ज्ञा० । जी० । औ० । नं० । भ० । विपा० । नि० ।

हव्ववाह-हव्यवाह-पु० । अग्नौ , आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

हस-हस-धा० । हासे, दन्तनिष्कासन, " व्यञ्जनाददन्ते " ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति अन्तेऽकार. । हसइ । प्रा० । "हसेर्गुञ्जः" ॥ ८ । ४ । १९६ ॥ इति हसेर्गुञ्जादेश । गुजइ । हसति । प्रा० । " वर्त्तमाना—पञ्चमी—शतृषु वा " ॥ ८ । ३ । १५८ ॥ इति अकारस्थान एकारो वा । हसेइ । हसइ । प्रा० ३ पाद ।

हसंत-हसत्-त्रि० । परिहास कुर्वति, भ० १३ श०६उ० । "हंत:

सेश्रा श्रा वा " ॥८।३।२८॥ इति जश्शसोश्च स्थाने आकारो वा। एसा हसनीश्रा । प्रा० ३ पाद ।

हसण-हसन-न० । हासे, स्था० ४ ठा० १ उ० । पञ्चा० । नि० चू० ।

जे भिक्खू मुहं विप्फालिय विप्फालिय हसइ हसंत वा साइज्जइ ॥ २६ ॥

मुख वक्क वयण च एगट्ठ , विप्फालेति विहाडेति अतीव फालेति विप्फालेति। वियंभमाणो व्व विविधै प्रकारै फालेति विप्फालति। विणाड (डि) कारवत् । वीप्सा पुन पुन मोहनीयोदयो हास्य, तस्स चउव्विहा उप्पत्ती ।

गाहा—

पामित्ता भामित्ता, सोतु सरितूण वा वि जे भिक्खू ।
विप्फालेत्ताण मुह, सुवियार कहकह हसती ॥ २५६॥

असवुडादि पासित्ता वा अतिविक्खलिय भासित्ता,णमोक्कारणिज्जुत्तीए कागसरडादि अक्खाणग सुणेत्ता, पुव्वरयपुव्वकीलियाति सरिऊण मोहमुद्दीरक अण्णस्स वा हासुप्पायग सविकार महनेण वा उक्कलियासद्दण कहकह भण्णति , जो एव हसति ।

गाहा-

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तहा दुविधा ।
पावति जम्हा तेण, सवियारकहकहं ण हसे ॥ २५७ ॥

को दोसो ?,

गाहा-

पुव्वामयप्पकोवो, अहा व धमणी गलस्स गहणं वा ।
असंवुडणं भवेज्जा, तावसमरणेण दिट्ठतो ॥२५८॥

पुव्वामया सूलानिरोगो सो उवसतो पकोव गच्छति। कण्णस्स अहो महती गलसरणी मता भवति , ता घपज्ज, मुहस्स वा असवुडण भवेज्ज, जहा सेट्ठिस्स मुह विप्फाडिय हसमाणस्स तारिस चेव बद्ध, ताहे वेज्जेण आयपिंड तावित्ता मुहस्स ढाइत, मवुड जात , किंचान्यत् पचसता तावसा ण मोयए भक्खति। तत्थ एगेण अदसकाले दाढिया मोडिया, सव्वे पहसिता गललग्गेहिं मोयगेहिं सव्वे मता ।

गाहा-

आसंकवेरजणगं, परपरिभवकारगं च हासं तु ।
सपातिमाण य वहो, हसयत मयगदिट्ठंतो ॥२५६॥

परस्स आसका अह अण्ण हासतो त्ति। किंच , अहमणेण हसितो त्ति वेरसभवा भवति। हसवेहिं परपरिभवो कतो भवति , सपातिमादि मुहे पविसंति , मयगदिट्ठतो य भणियव्वो। राया सह देवीए उल्लोयणे चिट्ठति देवी भणति-राय! मतं माणुस ति हसति । राया सभते कह कत्थ वा ? साधु दरिसेति, राया भणति कह मतो त्ति,देवी भणति-इह भव सव्वसुहवर्जितत्वात् मृतो मृतवत् ,

गाहा-

बितियपदमणप्पज्झे,उप्पात विकोविते य अप्पज्झे ।
जाणते वावि पुणो, सागारितमाइकज्जेसु ॥ २६० ॥

सागारियमाति कज्जेसु आगारियं मेहुण को वि पडिवुड-वसहीए सेवति,ताहे हसिज्जति जेण णातो ऽयमिति लज्जियाण मोहो णासति । अहवा मा अपरिणया इत्थियाए सद्दं सुणेंतु त्ति हसिज्जति। आदिसहातो कारणे जागरातिसु। नि० चू० ४ उ०।

हसणिज्ज--हसनीय--त्रि० । हसितु योग्ये , आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ०।

हसमाणी--हसन्ती--स्त्री० । " अजाने पुस." ॥८।३।३२॥ इति स्त्रिया वर्त्तमानात् पुल्लिङ्गात् ङीर्वा । हसमाणी । हसमाणा । हास कुर्वत्याम् , प्रा० ३ पाद ।

हसहसेऊण-जाज्वलित्वा-अव्य० । भृशमुद्दीपितो भूत्वेत्यर्थे, सू० ३ उ०।

हसाविश्र-हासित-पु० । " लुगावी क्त—भाव—कर्मसु " ॥ ८ । ३ । १५२ ॥ इति णे स्थाने लुगावि इत्यादेशौ भवत । हासिश्र । हसाविश्र । हास प्रापिते, प्रा० ३ पाद ।

हसिश्र-हसित-त्रि० । " क्ते " ॥ ८ । ३ । १५६ ॥ क्ते परतोऽत इत्वम् , हसिश्र । हासकारिते, प्रा० ३ पाद ।

हसिऊण-हसित्वा--अव्य० । " एच्च क्त्वा—तुम्—तव्य—भविष्यत्सु ॥ ८। ३।१५७। इति अत एकार. इकारश्च । हसेऊण । हसिऊण । हास कृत्वेत्यर्थे, प्रा० ३ पाद ।

हसिज्जंत-हास्यमान-त्रि० । " ईअ इज्जौ क्यस्य " ॥८।३।१६०॥ इति क्यस्य स्थान ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ । हसिअंतो । हसिज्जतो । हासविषयीक्रियमाणे , प्रा० ३ पाद।

हसितून--हसित्वा--अव्य० । " क्त्वस्तून " ॥ ८ । ४ । ३१२ ॥ इति पैशाच्या क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेश । हसितून । हास कृत्वेत्यर्थे प्रा० ४ पाद।

हसिय-हसित-न० । वक्रोक्तिगर्भे हसने, प्रव० १६६ द्वार। दश० । ईषत् हासे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । औ० । कपोलविकाशिनि प्रेमसदर्शिनि च हसने, ज० २ वक्ष० । जी० । हसितं यत् कपोलविकाशमात्रसूचित नत्वट्टहासादि । रा० । उत्फुल्ले, विशे० ।

हसिर-हसितृ-त्रि० । " शीलाद्यर्थस्येर " ॥ ८ । २ । १४५॥ इति शीलार्थप्रत्ययस्येरादेश । हसनशीले, प्रा० २ पाद ।

हसिरिआ-देशी--हास्ये,दे० ना० ८ वर्ग ६२ गाथा ।

हस्स-हृस्व--त्रि० । वामनकादौ,सूत्र० २ श्रु०१ अ० । आचा० । को० । प्रश्न० ।

हस्स--न० । हसने, भ० १ श० ६ उ० । प्रश्न० ।

घर्ष-पु० । घर्षणे , प्रज्ञा० २ पद ।

हस--घ० । हसने, "गमादीना द्वित्वम् " ॥ ८ । ४ । २४६ ॥ इति सकारस्य द्वित्वम् । हस्सइ । हसति , । प्रा० ४ पाद ।

हहा-हहा-अव्य । खेदे , स्था० ।

हा-हा--अव्य० । महत्खेदे, उत्त० २१ अ० । त० ।

हाउं-हापयित्वा-अव्य० । वञ्चयित्वेत्यर्थे , सू० ३ उ० ।

हांमल-हांसल-न० । अर्धचन्द्राकृतिगलाभरणे , अनु० ।

हाडहड-देशी-न० । तत्काले , व्य० ५ उ० ।

हाडहडा-देशी-स्त्री० । यल्लघुगुरुमासादिकमापन्नस्तत्सद्य एव यस्या दीयते सा हाडहडा । आरोपणाभेद , स्था० ५ ठा० २ उ० । नि० चू० । व्य० । (अत्रत्या सर्वा वक्तव्यता ' आरोवणा ' शब्दे द्वितीयभागे ३९ पृष्ठ गता ।)

हाणि-हानि-स्त्री० । धनधान्यादिविषयाया क्षतौ , पञ्चा० ३ विव० । (जीवा किं वर्द्धन्ते हीयन्ते वा इति 'विड्ढि ' शब्दे षष्ठे भागे उक्तम् ।) अवधिज्ञाने, तस्य चतुर्विधा हानिरुक्ता । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

हाणोवाय-हानोपाय-पुं० । त्यागसामर्थ्याम् , द्वा० २४ द्वा० ।

हायण-हायन-पु० । न० । वर्षे, ध० २ अधि० । सवत्सरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

हायणी-हापनी-स्त्री० । हापयति पुरुषमिन्द्रियेष्विति,इन्द्रियाणि मनाक् स्वार्थग्रहणाय पटूनि करोतीति हापनी । स्त्रियाम् , स्था० १० ठा० ३ उ० । दशाविशेष, तं० ।

छट्ठी उ हायणी नामा,जं नरो दसमस्सिओ ।
विरज्जई उ कामेसु,इंदिएसु य हायई ॥ ६ ॥

षष्ठी हापनी नाम्नी दशा वर्त्तते, या हापनीं दशा नर आश्रित ' विरज्जइ ' त्ति प्रवाहेण विरक्तो भवति । केभ्य ? कामेभ्य , काम्यन्त इति कामा —कन्दर्पाभिलाषास्तेभ्य इन्द्रियेषु-श्रवणघ्राणचक्षुर्जिह्वास्पर्शनलक्षणेषु हीयत—हानिं गच्छतीत्यर्थ । तं० ।

हार-हार-पु० । अष्टादशसरिके, रा० । जं० । कल्प० । जी० । ज्ञा० । आभरणविशेषे , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज्ञा० । "सणियस्स किर रण्णो जावतियं रज्जस्स मोल्लं तावतिय देवदिन्नस्स हारस्स । (आव०) हारस्स का उप्पत्ती—कोसंबीए णयरीए धिज्जाइणी गुव्विणी पइ भणइ—घयमोल्लं विढवेहि , क मग्गामि ? , भणइ—रायाण पुप्फेहि ओलग्गाहि , न य वारिज्जिहिसी । सो य ओलग्गिओ पुप्फफलादीहिं, एव कालो वच्चइ, पज्जोओ य कोसंबिं आगच्छइ , सो य सयाणीओ तस्स भएण जउणाए दाहिण कूल उद्दवित्ता उत्तरकूले एइ । सो य पज्जोओ न तरइ जउण उत्तरिउ , कोसंबीए दक्खिणपासे खंधावारे निवेसित्ता चिट्ठइ । ता वेइ—जे य तस्स तणहारिगाई तेसिं वायक्किसओ, गहिओ कच्छनासादि छिदइ, सयाणि य मणुस्सा एव परिक्खीणा । एगाए रत्तीए मालाओ, तं च तेण पुप्फपुडियागएण दिट्ठ , रण्णो य निवेइय , राया तुट्ठो भणइ—किं देमि ? , भणति—बंभणिं पुच्छामि , पुच्छित्ता भणइ-अग्गासणे कूरु मग्गाहि त्ति, सव सो जेमेइ दिवसे दिवसे दीणार देइ दक्खिण, एव त कुमारामच्चा चिंतेति—एस रण्णा अग्गासणिओ दाणमाणग्गिहीओ कीरउ त्ति ते दीणारा देंति , खद्धादाणिआ जाओ, पुत्ता वि से जाया , सो त बहुय जेमेयव्व , न तीरइ । ताहे दक्खिणालाभेण वमेउ वमेउ जिमिओ, पच्छा से कोढो जाओ , अभिभूतस्तेन, ताहे कुमारामच्चा भणति—पुत्ते ! विसज्जेह, ताहे से पुत्ता जेमेइ, ताण वि तहेव, संतती कालतरेण पिउणा लज्जिउमारद्धा । पच्छिमे से निलओ कओ । ताओ वि से सुण्हाओ न तहा वट्टिउमारद्धाओ पुत्ताविं नाढायति । तेण चिंतियं—एयाणि मम दव्वेण वड्ढियाणि मम चेव नाढायति,तहा करेमि जहेयाणि वि वसणं पाविंति । अन्नया तेण पुत्ता सद्दाविया,भणइ-पुत्ता ! किं मम जीविएण?, अम्ह कुलपरंपरागओ पसुवहो त करेमि, तो अणसण काहामि । तेहिं से कालगओ छगलओ दिण्णो सो तेण अप्पण उव्विहावेइ, उल्लोलियाओ य खवावेइ, जाहे नाय सुगहिओ एस कोढेण ति ताहे लोमाणि उप्पाडेइ फुसि त्ति पभिं ताहे मारेत्ता भणइ—तुब्भेहिं चेव एस खाएयव्वो, नहिं खइओ, कोढेण गहियाणि । सो वि उट्ठेत्ता नट्ठो, एगत्थ अडवीए पव्वयदरीए णाणाविहाण रुक्खाण तयापत्तफलाणि पडताणि तिफला य पडिया । सा सारएण उण्हेण कक्को जाओ त निव्विण्णो पियइ, तए पाइ भिन्न, सोहिए, सज्जो जाओ । आगओ सगिहं, जणो भणइ किह त नट्ठ भणइ-देवेहि मे नासिय,ताणि पेच्छइ-सडसडिंताणि, किह नो तुब्भे वि मम खिसह ?, ताहे ताणि भणंति—किं तुमे पावियाणि ? , भणइ—वाढं ति, सो जणेण खिंसिओ, ताहे नट्ठो गओ रायगिहं दारवालिएण सम दारे वसइ, तत्थ वारजक्खणीए सो मरुआ भुजइ,अण्णया बहू उडेरया खइया, सामिस्स समोसरण । सो वारवालिओ त ठवेत्ता भगवओ वंदओ एइ । सो बार न छड्डेइ, तिसाइओ मओ वावीए मड्डको जाओ । पुव्वभवं सभरइ उत्तिण्णो वावीए पहाइओ सामिवंदओ, सेणिओ य नीति, तत्थंगेण वारवालिओ किसोरेण अक्कतो मओ देवो जाओ, सक्को सेणिय पसइ । सो समोसरण सेणियस्स मूल कोढियरूवेण निविट्ठो त चिरिका फाडित्ता सिचइ । तत्थ सामिणा छिय भणइ—मर, सेणिय जीव, अभय जीव वा मर वा कालसोरियं मा मर मा जीव । सेणिओ कुविओ भट्टारओ मर भणिओ, मणुस्सा सणिया,उट्ठिए समोसरणे पलोइओ, न तीरइ ताउ देवो त्तिगओ घर, बिइयदिवसे पए आगओ, पुच्छइ-सो को त्ति ?, तओ सेडुगवत्तत सामी कहइ, जाव देवो जाओ । ता तुब्भेहि छीए किं एव भणइ ? , भगव मम भणइ—किं संसारे अच्छह निव्वाण गच्छेति, तुम पुण जाव जीवसि ताव सुह, मओ नरय जाहिसि त्ति । अभवो इहवि चेईयमाणुपूयाए पुण्णे समज्जिणइ मओ देवलोग जाहिति । कालो जइ जीवइ दिवसे दिवसे पच महिससयाइ वावाएइ मओ नरए गच्छइ । राया भणइ—अह तुब्भेहिं नाहहिं कीस नरय जामि ? केण उवाएण वा न गच्छेज्जा ? , सामी भणइ—जइ कविल माहणिं भिक्ख दावेसि कालसूरिय सूण मोएसि तो न गच्छसि नरय । वीमसिगाणि सव्वप्पगारेण नेच्छति , सो य किर अभवसिद्धीओ कालो , धिज्जाइयाणिया कविला न पडिवज्जइ जिणवयणं । सेणिएण धिज्जाइणी भणिया सामेण—साहू वदाहि, सा नेच्छइ, मारेमि ते, तहा वि नेच्छइ । कालो वि नेच्छइ त्ति, भणइ—मम गुणेण पत्तिओ जणो सुहिओ नगर च एत्थ को दोसो ?,तस्स पुत्तो पालगो नाम सो अभएण उवसामिओ, कालो मरिउमारद्धो तस्स पचमहिससगसयघाणेहिं से ऊणं अहमत्तमयाणाउरग । अण्णया , महिससयाणि पच

पुत्तेण से पलावियाणि, तेण विभंगेण दिट्ठाणि मारिआणि य सोलस य रोगायका पाउब्भूया, विवरीया इंदियत्था जाया, जं दुग्गधं तं सुगधं मन्नइ। पुत्तेण य से अभयस्स कहियं, ताहे चंदणिउयगं दिज्जइ। भणइ—अहो मिट्ठं विट्ठेण आलिंपइ पूइमसं आहारो, एवं किलिऊण मओ, अहे सत्तम गओ। ताहे सयणेण पुत्तो से ठविज्जइ सो नेच्छइ, मा नरगं जाइस्सामि त्ति सो नेच्छइ। ताइं भणंति–अम्हं विगिंचिस्सामो तुमं नवरं एक्कं मारेहि सेसए सव्वे परियणो मारेहिति। इत्थीए महिसओ बिइए कुहाडो य रत्तचंदणेण रत्तकणवीरेहिं, दोवि उडीया मा तेण कुहाडएण अप्पा हओ पडिओ विलवइ, सयणं भणइ—एयं दुक्खं अवणेह, भणंति—न तीरंति। तो कह भणइ–अम्हे विगिंचामो त्ति ?, एयं पसंगेण भणियं, तेण देवेण सेणियस्स तुट्ठेण अट्ठारसवंको हारो दिण्णो, दोण्णि य अक्खलियवट्टा दिण्णा। सो हारो चेल्लणाए दिण्णा पिय त्ति काउं, वट्टा नंदाए। ताए रुट्ठाए किमहं चेडरूवं त्ति काऊण अनिरक्खिया खंभे आवडिया भग्गा, तत्थ एगम्मि कुंडलजुयलं, एगम्मि देवदूसजुयलं, तुट्ठाए गहियाणि। एवं हारस्स उप्पत्ती।" आव० ४ अ०। 'हारुत्थयसुकयरइयवत्थे' हारेण अवस्तृतम्-आच्छादितम्। अत एव सुष्ठु कृतं रतिकं द्रष्टीनां प्रमोददायि एवंविधं वक्षो हृदयं यस्य स तथा। कल्प० १ अधि० ३ क्षण। हरणं हारः। हृतौ, व्य० १ उ०। स्वनामख्याते द्वीपे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०। सू० प्र०।

हारज्झयण–हाराध्ययन–न०। गृद्धिदशानां नवमाध्ययने, स्था० १ ठा० ३ उ०।

हारणिगर–हारनिकर–पु०। पुञ्जीकृतमुक्ताहारे, कल्प० १ अधि० २ क्षण।

हारपुडपाय–हारपुटपात्र–न०। लोहपात्रे, आचा० २ श्रु० १ चू० ६ अ० १ उ०।

हारभद्द–हारभद्र–पु०। हारद्वीपे स्वनामख्याते देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारमहाभद्द–हारमहाभद्र–पु०। हारद्वीपे स्वनामख्याते देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारमहावर हारमहावर–पु०। हारसमुद्रे स्वनामख्याते देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारव–नश–धा०। अदर्शने, " नशेर्विउड–नासव–हारव–विप्पगाल–पलावा " ॥ ८। ४। ३१॥ इति नशधातोर्हारवाऽऽदेश। हारवइ। नश्यति। प्रा० ४ पाद।

हारवर–हारवर–पु०। स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च। चं० प्र० २० पाहु०। जी०। सू० प्र०। हारवरद्वीपे स्वनामख्याते देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारवरोभास–हारवरावभास–पु०। स्वनामख्याते द्वीपे,समुद्रे च हारवरावभासे स्वनामख्याते देवे,जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारवरोभासमहाभद्द–हारवरावभासमहाभद्र–पुं०। हारवरावभाससमुद्रे स्वनामख्यात देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०।

हारविराइय–हारविराजित–त्रि०। मौक्तिकादिमालया शोभमाने, कल्प० १ अधि० २ क्षण। स्था०। 'हारविराइयवच्छे' हारेण विराजमान 'वच्छं त्ति' हृदयं यस्य। कल्प० १ अधि० १ क्षण। हारैर्विराजितं वक्षो येषां ते हारविराजितवक्षस.। जी० ३ प्रति० ४ अधि०। " हारविराइयरइयवच्छा " हारेण विराजमानेन रचितं शोभितं वक्षो यस्य स हारविराजमानरचितवक्ष। रा०। औ०।

हारि–हारिन्–त्रि०। मनआह्लादकारिणि, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ०।

हारिभद्द–हारिभद्र–पु०। हरिभद्रस्येदं हारिभद्रम्। हरिभद्रसूरि सम्बन्धिनि, षो० १६ विव०।

हारि(री)य–हारीत–पु०। कौत्सगोत्रविशेषप्रवर्त्तके स्वनामख्याते ऋषौ, स्था०७ ठा० ३ उ०। नं०। हारितोऽचलभ्राता। आ० म० १ अ०। गोत्रभेदे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

हारि(री)या–हारीता–स्त्री०। श्रीगुप्तान्निर्गतस्य चारणगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

हारि(री)यायण–हारीतायन–पुं०। हारीतर्षिगोत्रापत्ये,कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

हारीस–हारीश–पु०। म्लेच्छदेशभेदे, तत्र जातेऽनार्यमनुष्ये च। प्रज्ञा० १७ पद २ उ०।

हारोत्थय–हारावस्तृत–त्रि०। हारेणाऽऽच्छादिते, कल्प० १ अधि० ३ क्षण। हारोत्थयसुकयरइयवच्छा " हारावस्तृतेन–हाराच्छादनेन सुष्ठु कृतरतिकं वक्ष–उरो यस्याः। औ०। भ०। हारेणावस्तृतमाच्छादितं तेनैव सुष्ठु कृतं रतिदं च वक्ष–उरो यस्याः। त०।

हारोद–हारोद–पु०। हारद्वीपस्याभितः समुद्रे, जी० ३ प्रति० ४ अधि०

हाल–हाल–पु०। ' पणिहि ' शब्दे पञ्चमभागे उदाहृते भृगुकच्छराजे, आ० क० ४ अ०।

हाला–देशी–कस्मिँश्चिद्देशे पुरुषायामन्त्रणे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०।

हालाहल–हालाहाल–पु०। श्रावस्त्यां नगर्यामाजीविकोपासके स्वनामख्याते कुम्भकारे, भ० १५ श०। त्रीन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद। स्थावरविषभेदे, ग० २ अधि०।

हालिज्ज–हारीत–न०। स्थविरात् श्रीगुप्तान्निर्गतस्य चारणगणस्य तृतीये कुले, कल्प० २ अधि० ८ क्षण।

हालिद्द–हारिद्र–त्रि०। हरिद्रावर्णे पीते, कर्म० १ कर्म०। सू० प्र०। रा०। जी०।

एगे हालिद्दे। स्था० १ ठा।

हालिद्दणाम–हारिद्रनामन्–न०। यदुदयात् जन्तुशरीरं हारिन्द्र–पीतं हरिद्रादिवद्भवति तद् हारिद्रनाम। वर्णनामभेदे, कर्म० १ कर्म०।

हालियंड–हालिकाण्ड–न०। गृहकोलिकायाः ब्राह्मण्या वा अण्डे, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण।

हालिय–हालिक–पुं०। हलेन व्यवहरतीति हालिकः। अनु०। लाङ्गलिक, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

हालिया-हालिका-स्त्री० । गृहकोलिकायाम् , ब्राह्मण्या च । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

हाव-हाव-पु० । मुखविकारलक्षणे स्त्रीणां चेष्टाविशेषे , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।

हास-हास-पु०। हसन हास । हास्यमोहनीयकर्मोदयतो विवृतवर्णैर्विधीयमाने , दर्श० १ तत्त्व । ह्रीभयादिनिमित्ते चेतोविप्लवे, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । मोहोदयजनितविकारे , स्था० ३ ठा० १ उ० । स्त्रीभि सह हसिते , नि० चू० १ उ० । हासाद्भवन्ति , हाससम्भूतत्वाद्वा हासा । हासजषूपसर्गेषु, स्था० ४ ठा० ४ उ० । दाक्षिणात्याना महाक्रन्दव्यन्तराणामिन्द्रे, स्था० २ ठा ३ उ०।

हास्य-न० । हास्यतेऽनेनेति हासस्तद्भावो हास्यम् । हास्यमोहनीये कर्माणि , दश० १ अ० । हसने, ग० २ अधि० । यत्तु सनिमित्तमनिमित्त वा हसति तद्धास्यम् । बृ० १ उ० ३ प्रक० । उत्त० । आचा० । प्रव० । विकृतासम्बद्धपरवचनवेषालङ्कारादिहास्यार्हप्रभवे मन प्रकर्षादिचेष्टात्मके रसभेदे, अनु० ।

हास्यरस हेतुलक्षणाभ्यामाह—

रूववयवेसभासा, विवरीअविलम्बणासमुप्पण्णो ।
हासो मणप्पहासो, पगासलिंगो रसो होइ ॥ १४ ॥

हासो रसो जहा—

पासुत्तमसीमंडिअ, पडिबुद्धं देवर पलोअंती ।
ही जह थणभरकंपण-पणमिअमज्झा हसइ सामा ॥१५॥

रूपवयोवेषभाषाणा हास्योत्पादनार्थं वैपरीत्येन या विडम्बना—निर्वर्त्तना तत्समुत्पन्नो हासो रसो भवतीति सयोग', तत्र पुरुषादेर्योषिदादिरूपकरण रूपवैपरीत्य तरुणस्य वृद्धादिभावापादन वयोवैपरीत्य , राजपुत्रादेर्वणिगादिवेषधारण वेषवैपरीत्य, गुर्जरादेस्तु मध्यदेशादिभाषाभिधान भाषावैपरीत्यम् । स च कथभूत ?, स्यादित्याह 'मणप्पहासो' त्ति मन प्रहर्षकारी प्रकाशो नेत्रवक्त्रादिविकाशस्वरूपो लिङ्ग यस्य स तथा, अथवा-प्रकाशानि-प्रकटान्युदग्रकम्पनाऽट्टहासादीनि लिङ्गानि यस्येति स तथेति ॥१४॥'पासुत्तमसी' त्यादि निदर्शनगाथा इह कदाचिद्रुष्वा प्रसुप्ता निजदेवरश्च मषीमण्डनेन मण्डित , त प्रबुद्धं च सा हसति । तां च हसन्तीमुपलभ्य कश्चित्पार्श्ववर्तिन कञ्चिदामन्त्र्य प्राह-हीति कन्दर्पातिशयद्योतक वच , पश्यत भो श्यामा स्त्री यथा हसतीति सम्बन्ध , किं कुर्वती ?-देवर प्रलोकयन्ती। कथं भूतम् ?'पासुत्त' त्यादि छिन्नप्ररूढादिवदत्र कर्मधारय'-पूर्व प्रसुप्तश्च असौ ततो मषीमण्डितश्चासौ ततोऽपि प्रबुद्धश्च स तथा त, कथभूता ? स्तनभरकम्पनेन प्रणत मध्य यस्या सा तथेति । अनु० । प्रहसिकाभिधाने रसविशेषे , प्रश्न० ५ सव १ द्वार । 'हास खलु कदप्पणाहं वा पकरेज्जा उव्वट्टाणं' महा० १ अ० । हास्य न सेवितव्यमिति सत्यवचनस्य पञ्चमी भावना । प्रश्न० २ सव० द्वार । (सा च 'मुसावायवेरमणं' शब्दे षष्ठ भागे द्रष्टव्या ।) व्यन्तरभेदे , स्था० २ ठा० ३ उ० । आचा० ।

हासंझाण-हासध्यान-न० । हासो—हास्य तस्य ध्यान चण्डरुद्राचार्यशिष्यस्येव मित्रसहितस्य यक्षबाहुकुमार प्रति सुन्दरमृषाऽस्य च वा । दुर्ध्यानभेद, आतु० ।

हासकम्म-हास्यकर्मन्-न० । यदुदयेन सनिमित्तमनिमित्त वा हसति तत्कर्म हास्यम् । मोहनीयकर्मभेद,स्था० ६ ठा० ३ उ०।

हासकर-हास्यकर-पु० । हास्योपजीविनेषु, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । ज० । हास्य च विचित्रवेषवचनै स्वस्य परेषा हासन भाण्डवत्परच्छिद्रान्वेषणं चेति तत्कर । ध०३ अधि०। वेषरचनादिना स्वपरहासोत्पादके, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

अथ हासकरमाह—

वेसवयणेहि हासं, जणयंतो अप्पणो परेसिं च ।
अह हासणो त्ति भन्नइ, घयणो व्व छले नियच्छंतो ।४७०।

'घयणो व्व' भाण्ड इव परेषा छिद्राणि विरूपवेषभाषाविषयाणि नियच्छन् निरन्तरमन्वेषयन् तादृशैरेव वेषवचनैर्विचित्रैरात्मन परेषा च प्रेक्षकाणा हास्य जनयन् उत्पादयन् , अथैष हासनो हास्यकर इति भण्यते । बृ०१ उ०२ प्रक०। पं० व० ।

हासकुहय-हास्यकुहक-पु० । हास्यकारिकुहके, 'आवि हासकुहगाज स भिक्खू' दश० १० अ० ।

हासणिस्सिय-हासनिश्रित-न० । मृषाभेदे , यथा कन्दर्पिकाणा कस्मिंश्चित्सबन्धिनि गृहीते पृष्टानां न दृष्टमित्यादि । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

हासबोलबहुल-हासबोलबहुल-पुं० । हासबोलौ च बहुलावतिप्रभूतौ यषा ते हासबोलबहुला । हास्यकलकलप्रचुरेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

हासमोहणिज्ज-हास्यमोहनीय-न० । मोहनीयकर्मभेदे, यदुदयवशात्सनिमित्तमनिमित्त वा हसति स्मयते वा तद् हासमोहनीयम् । प० सं० ३ द्वार । कर्म० ।

हासयिता-हासयितृ-त्रि० । परिहासकारिणि , प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

हासण-हासन-पुं० । हास्यकरे, पं० व० ५ द्वार ।

हासरइ-हास्यरति-पुं० । औत्तराहाणां महाक्रन्दव्यन्तराणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । हास्यरतियुगले, 'हासरइकुच्छाभयभेदा " हास्य च रतिश्च कुत्सा च भयं च हास्यरतिकुत्साभयानि तेषा भेदो व्यवच्छेदो हास्यरतिकुत्साभयभेद । कर्म० ४ कर्म० ।

हासा-हासा-स्त्री० । उत्तररुचकपर्वतवास्तव्याया दिक्कुमार्याम् , आ० चू० १ अ० । ज० । आ० क० ।

हासाइछक्क-हास्यादिषट्क-न०।हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सारूप हास्योपलक्षिते षट्के, कर्म० ६ कर्म० । प० स० ।

हासाविअ-हासित-न०। हस णिच् क्त । णेराविरादेशे क्ते । "अदेल्लुक्यादेरत आः" ॥८।३।१५३॥ इति आदेरत आ भवति । हास्य कारिते, प्रा० ३ पाद ।

हासीअ-देशी-हास्ये, दे० ना० ८ वर्ग ६२ गाथा ।

हासुस्सित–हासोत्सृत–पु० । हासेन युक्त उत्सृतो हृष्टो हासो त्सृतः । हसितमुखे प्रहृष्टे, व्य० २ उ० । बृ० ।

हाहकिय–हाहाकृत–त्रि० । धिगिति भणनपूर्वकं थूत्कृते, बृ० ३ उ० ।

हाहा–हाहा–अव्य० । दुःखार्त्तलोकवचने, जं० २ वक्ष० । विपा० । गन्धर्वविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

हाहाभूअ–हाहाभूत–पुं० । हाहा इत्येतस्य शब्दस्य दुःखार्तलोकेन करणं हाहोच्यते । तद्भूतः प्राप्तो यः कालः स हाहाभूतः । हाहेति शब्दं प्राप्ते काले, भ० ७ श० ६ उ० । 'दुस्समदुसमाए समाए हाहाभूए काले भविस्सइ" जं० २ वक्ष० ।

हि–हि–अव्य० । यस्मादर्थे विशे० । सूत्र० । रत्ना० । निश्चिते, ध० ३ अधि० । अष्ट० । प्रति० । पुनरर्थे, विशे० । भावनासूचने, पञ्चा० १४ विव० । एवकारार्थे, पञ्चा० २ विव० । प्रशान्तिभावातिशये, अनु० ।

हिअ–हृत–त्रि० । " इत्कृपादौ" ॥ ८ । १ । १२८ ॥ कृपादित्वाद् त इत्वम् । अपहृते, स्थानान्तरे गमिते च । प्रा० १ पाद ।

हित–न० । कल्याणरूपप्रापके, दश० ५ अ० १ उ० ।

किं कर्तव्यमित्याह–

अप्पहियं कायव्वं, जइ सक्का परिहियं च पयरेज्जा ।
अत्तहियपरहियाणं, अत्तहियं चेव कायव्वं ॥ महा० ४ अ० ।

हिअअ–हृदय–न० । " स्वार्थे कश्च वा " ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति प्राकृते स्वार्थिकः कप्रत्ययः । अन्तःकरणे, प्रा० २ पाद ।

हिअडड–हृदय–न० । " योगजाश्चैषाम् " ॥ ८ । ४ । ४३० ॥ इति स्वार्थे डडप्रत्ययः । "फोडेंति जे हिअडडं अप्पणउं ।" अन्तःकरणे, प्रा० । हिअडा फुट्टि तड त्ति करिकालक्खेव काइं । प्रा० ४ पद ।

हिअपवित्ति–हितप्रवृत्ति–स्त्री० । परार्थपरमार्थकरणे, प० व० २ द्वार ।

हिअय–हृदय–न० । " इत्कृपादौ" ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत इत्वम् । हिअयं । अन्तःकरणे, प्रा० १ पाद ।

हितक–पु० । हितकारिणि, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

हिअयगमणिज्जा–हृदयगमनीया–स्त्री० । हृदयप्रह्लादिहृद्गतशोकाद्युच्छेदिकायाम् , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

हिंगु–हिङ्गु–न० । रामठदेशोद्भवे वृक्षे, हिङ्गौ च । यस्य निर्यासो हिङ्गु द्रव्यम् । ल० ।

हिंगुरुक्ख–हिङ्गुवृक्ष–पु० । वृक्षविशेषे , यस्य निर्यासो हिङ्गु भवति, भ० ८ श० ३ उ० ।

हिंगुलय–हिङ्गुलक–न० । स्वनामख्याते वर्णकद्रव्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । आचा० । उत्त० । खनिजोऽपि हिङ्गुलः "जोअणसयं तु गन्तुं" इत्यक्षरबलात् प्रवहणादागतोऽचित्तीभवति कृत्रिमस्य तदचित्तत्वे किं वाच्यम् ? तथापि तस्य सचित्ततान्यवहारः क्रियते, तत्र को हेतुरिति प्रश्नः , अत्रोत्तरम्–हिङ्गुलः खानिजो योजनशतादपि परत आयातत्वात्कृत्रिमश्च स्वत एव उभावप्यचित्तौ ज्ञायेते, तद्ग्रहणं तु अनाचीर्णतया तेन साम्प्रतं सर्वर्जितं सन् गृह्यते इति यतिव्यवहार इति ॥ ३३५ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

हिंगुलयसमुग्गय–हिङ्गुलकसमुद्गक–पु० । हिङ्गुलकरक्षार्थसम्पुटे, जी० ३ प्रति० ४ अ० ।

हिंगुसिव–हिङ्गुशिव–पुं० । हिङ्गुमयशिवलिङ्गे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । दश० । (ढवणाकम्म' शब्दे चतुर्थभागे १६८४ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।)

हिंगोल–हिङ्गोल–न० । मृतकभक्ते, यक्षादियात्राभोजने च । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० ।

हिंडग–हिंडक–पु० । पर्यटके साधौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

इदानीं हिण्डक उच्यते–

उवएस अणुवएसा, दुविहा अ हिंडआ समासेणं ।
उवएस देसदमणा, अणुवएसा इमे होंति ॥११८॥

उपदेशहिण्डका, अनुपदेशहिण्डकाश्च । एवं द्विविधा हिण्डकाः समासतः–सङ्क्षेपेण । ' उवएस ' त्ति उपदेशहिण्डको यो देशदर्शनार्थं सूत्रार्थोभयनिष्पन्नो हिण्डते–विहरति । ' अणुवदेस ' त्ति अनुपदेशहिण्डका इमे भवन्ति वक्ष्यमाणका –

चक्के थूभे पडिमा , जम्मण निक्खमण नाण निव्वाणे ।
सखडि विहार आहा–र उवहि तह दंसणट्ठाए ॥११६॥

चक्र–धर्मचक्रं स्तूपो–मथुरायां प्रतिमा–जीवन्तस्वामिसम्बन्धिनी पुरिकायां पश्यति, ' जम्मण ' त्ति जन्म–यत्रार्हतां सौरिकपुरादौ व्रजति निष्क्रमणभुवम्–उज्जयन्ताद्रिं द्रष्टुं प्रयाति, ज्ञानं यत्रैवोत्पन्नं तत्प्रदेशदर्शनार्थं प्रयाति निर्वाणभूमिदर्शनार्थं प्रयाति । सेखडीप्रकरणं तदर्थं व्रजति, ' विहारे ' ति विहारार्थं व्रजति , स्थानाजीर्णममात्रेति- ' आहार ' त्ति यस्मिन् विषये स्वभावेनैव चाहारः शोभनस्तत्र प्रयाति । ' उवहि ' त्ति अमुकत्र विषये उपधिः शोभनो लभ्यत इत्यतः प्रयाति, ' तह दंसणट्ठाए ' तथा रम्यदेशदर्शनार्थं व्रजति ।

एते अकारणा सं–जयस्स असमत्त तदुभयस्स भवे ।
ते चेव कारणा पुण,गीयत्थविहारिणो भणिआ ।१२०।

एतान्यकारणानि संयतस्य, किंविशिष्टस्य ?–असमाप्ततदुभयस्य–असमाप्तसूत्रार्थोभयस्य संयतस्य भवन्ति अकारणानीति । ते चेव ' त्ति तान्येव धर्मचक्रादीनि कारणानि भवन्ति, कस्य ?–' गीयत्थविहारिणो ' गीतार्थविहारिणः सूत्रार्थोभयनिष्पन्नस्य दर्शनादिस्थिरीकरणार्थं विहरत इति ।

तथा चाह–

गीयत्थो य विहारो, विइओ गीयत्थमीसिओ भणिओ ।
एत्तो तइअविहारो, नाणुन्नाओ जिणवरेहिं ॥१२१॥

' गीयत्थो ' गीतार्थानां विहारः–विहरणमुक्तम् । ' विइता गीयत्थमीसिओ ' द्वितीयो विहारः–द्वितीयं विहरणं

गीतार्थमिश्र-गीतार्थैन सह , इतस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातो-नाज्ञो जिनवरै ।

किमर्थमित्यत आह—

संजमआयविराहण, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ ।
आणालोव जिणाण,कुव्वइ दीह तु ससारं ॥ १२२ ॥

संयमविराधना आत्मविराधना तथा ज्ञानदर्शनचारित्राणा विराधना, आज्ञालोपश्च जिनाना कृतो भवति, तथा अगीतार्थ एकाकी हिण्डन् करोति दीर्घं च संसारमिति ।

इदानीमेव (निर्युक्ति) गाथा भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह—

संजमतो छक्काया, आयाकटऽट्ठिऽजीरगेलन्ने ।
नाणे नाणायारो,दसण चरगाइवुग्गाहे ॥ ६७ ॥

'संजमतो छक्काया ' संयमविराधनामङ्गीकृत्य षट्कायविराधना संभवति । ' आय ' त्ति आत्मविराधना संभवति,कथं ?, 'कटऽट्ठिऽजीरगेलन्न' कण्टकेभ्य अस्थिशकलेभ्य आहारस्याजरणेन तथा ग्लानत्वेन । ' नाण ' ज्ञानविराधना भवति, कथं ? स हिण्डन् ज्ञानाचार न करोति, ' दसण चरगाइउग्गाहे ' दर्शनविराधना,कथं संभवति ? , स ह्यगीतार्थश्चरकादिभिर्व्युद्ग्राह्यते, ततश्चापैति दर्शनम् , किं पुन कारण चारित्रं न व्याख्यातम् ?,उच्यते-ज्ञानदर्शनाभावे चारित्रस्याप्यभाव एव द्रष्टव्य । द्वारम् । एव तावदुक्त कारणिको 'निक्कारणिओ य सावि ठाणट्ठिआ दूतिज्जतआ य भणिओ '

इदानीमनेकान् प्रत्युपन्नकान् प्रतिपादयन्नाह—

णेगावि होंति दुविहा, कारणनिक्कारणे दुविहभेओ ।
ज एत्थं नाणत्त, तमहं वोच्छ समासेण ॥ १२३ ॥

अनेकेऽपि द्विविधा भवन्ति, कतमेन द्वैविध्येन?, अत आह ' कारणनिक्कारणि ' त्ति कारणमङ्गीकृत्य अकारण चाङ्गीकृत्य द्विविधा , ' दुविहभेद ' त्ति पुनर्द्विधो भेद , ये ते कारणिकास्ते स्थानस्थिता 'दूइज्जमानाश्च'येऽपि ते निष्कारणिकास्तेऽपि स्थानस्थिता 'दूइज्जमानाश्च' । तत्थ जे कारणिआ दूतिज्जंतगा ठाणठिआ अ ते तहेव असिवादिकारणेहिं जहापुव्व एगस्स गमणविहिं वक्खाणतेण भणिअ , जे वि निक्कारणिआ दूइज्जता ठाणट्ठिआ य तेऽवि तह चेव थूभाईहिं, ज एत्थ नाणत्त' यदत्र नानात्व-यो विशेषस्तमह वक्ष्ये समासत' ।

इदानीमनन्तरगाथोक्ता सर्व एव सामान्येन चतुर्विधा. साधवो भवन्ति ।

जयमाणा विहरंता, ओहाणा हिंडगा चउद्धा उ ।
जयमाणा तत्थ तिहा, नाणद्धा दंसणचरित्ते ॥ १२४ ॥

'यती' प्रयत्ने यतमाना.—प्रयत्नपरा विहरन्त —विहरमाणा मासकल्पेन पर्यटन्त. ' ओहाण ' त्ति अवधावमानाः; प्रव्रज्यातोऽवसर्पन्त इत्यर्थ. , तथा आहिण्डका.—भ्रमणशीला , एवमेते चतुर्विधा ,इदानीं 'यथोद्देशं निर्देश " इति न्यायाद्यतमाना उच्यन्ते—' जयमाणा तत्थ तिहा ' यतमानास्त्रिप्रकारा , कथ ?, 'नाणदसणचरित्त' तत्थ णाणट्ठा कध जयन्ति ?, जदि आयरिआण ज सुत्र अत्थो वा पम्हट्ठिअ अण्णं य से सत्ती अत्थि घेत्तु धारेउ वा ताहे विसज्जावेत्ता अत्ताण अन्नओ वच्चति, एव चेव दसणपभावगाण सत्थाण अट्ठाए वच्चति, तत्त्वार्थादीना, तथा चरित्तट्ठाए देसतर गयाण कणइ कारणेण, तत्थ जदि पुढविकाइयाइ पउर ततो न चरित्त सुज्झइ ताहे निग्गच्छन्ति, एसा चरित्तजयणा खलु एवं तिविहा समासतो समक्खाया । दार ।

इदानीं विहरमाणका उच्यन्ते, अत आह-' विहरता वि अ दुविहा ' विहरमाणका द्विप्रकारा , ' गच्छगता निग्गया चेव ' एतदेव-व्याख्यानयन्नाह—

पत्तेयबुद्ध जिणक-प्पिया य पडिमासु चेव विहरंता ।
आयरिअथेरवसभा,भिक्खू खुड्डा न गच्छम्मि ॥१२५॥

प्रत्येकबुद्धा जिनकल्पिकाश्च प्रतिमाप्रतिपन्नाश्च—' मासाई सत्तता' इत्येवमादि एत गच्छनिर्गता विहरमाणका । इदानीं गच्छप्रविष्टा उच्यन्ते-' आयरिअ ' आचार्य -प्रसिद्ध , स्थविरो-य सीदन्त ज्ञानादौ स्थिरीकरोति वृषभो-वैयावृत्त्यकरणसमर्थ भिक्षव -एतद्व्यतिरिक्ता , क्षुल्लका प्रसिद्धा , 'एत गच्छगता गच्छनिर्गताश्च' इत्थमुपन्यास प्राक् कृत , तत्कस्माज्जिनकल्पिकादयो गच्छनिर्गता आदौ व्याख्याता ?, उच्यत-जिनकल्पिकादीना प्राधान्यख्यापनार्थम् , आह प्रथममेव कस्मादित्थं नोपन्यास कृत ?, उच्यत—तऽपि जिनकल्पिकादयो गच्छगतपूर्वा एतास्यार्थस्य ज्ञापनार्थम् , आह-प्रत्येकबुद्धा न गच्छनिगता न, तेषामपि जन्मान्तरे तन्निर्गतत्वसद्भावात् , यतस्तेषा नव पूर्वाणि पूर्वाधीतानि विद्यन्ते । ओघ० । (अवधावनवक्तव्यता 'ओहावन' शब्दे तृतीयभागे ।)

अधुना ये ते गच्छगता विहरमाणकास्तेषामेव विधिं प्रतिपादयन्नाह—

पुण्णम्मि मासकप्पे, वासावासासु जयणसंकमणा ।
आमंतणा य भावे, सुत्तत्थ न हायई जत्थ ॥ १२८ ॥

मासकल्पे—मासावस्थाने पूर्णे सति तथा 'वासावासासु ' त्ति वर्षास्था वासो वर्षावास. तस्मिन् वा यो वासकल्पस्तस्मिन् पूर्णे सति । पुनश्च यतनया-सङ्क्रामणया क्षेत्रसङ्क्रान्ति कर्त्तव्या । किं कृत्वा ?-'आमतणा य' त्ति आमन्त्रण आचार्यः शिष्यानामन्त्रयति पृच्छति क्षेत्रप्रत्युपेक्षकप्रेषणकाले, चशब्दादागतेषु क्षेत्रप्रत्युपेक्षकेषु क्षेत्रगमने वा, 'भावे' त्ति आगतेषु क्षेत्रप्रत्युपेक्षकेषु भावं प्रतीक्षते, कस्य किं क्षेत्र रोचते ?, तत्र सर्वेषा मत गृहीत्वा यत्र सूत्रार्थहानिर्न भवति तत्र गमन करिष्यत्याचार्य ।

इदानीमेनामेव गाथा व्याख्यानयति, अत्र यदुपन्यस्तं ' जयणसंकमण ' त्ति तद् व्याख्यानयन्नाह—

अप्पडिलेहियदोसा, वसही भिक्खं च दुल्लहं होज्जा ।
बालाइगिलाणाण व, पाउग्गं अहव सज्झाओ ॥१२९॥

अप्रत्युपेक्षणे दोषा भवन्ति, ते चामी—' वसहि ' त्ति कदाचिद्वसतिर्दुर्लभा भवेत् , तथा भिक्षा वा दुर्लभा भवेत् , तथा बालादिग्लानाना प्रायोग्यं दुर्लभ भवेत् । अथवा-स्वाध्यायो दुर्लभः, मासाद्याकीर्णत्वात् ।

तस्मात् किम् ?—

तम्हा पुव्वं पडिले-हिऊण पच्छा विहीऍ संकमणं ।
पेसेइ जइ अणापु-च्छिउं गणं तत्थिमे दोसा ॥ १३० ॥

तस्मात्पूर्वमेव प्रत्युपेक्ष्य—निरूप्य पश्चाद् विधिना—यतनया सङ्क्रमणं कर्त्तव्यम्। इदानी यदुपन्यस्तम् 'आमतणा ये' स्यवयवेन त व्याख्यानयन्नाह—' पेसेति जइ अणापुच्छिउं गणं ' प्रेषयति क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् यदि गणमनापृच्छ्य तत्रेमे दोषा. वक्ष्यमाणलक्षणा ।

अइरेगोवहिपडिलै-हणाए कत्थ वि गय त्ति तो पुच्छे।
खेत्ते पडिलेहेउं, अमुगत्थ गय त्ति त दुट्ठं ॥ १३१ ॥

यदा क्षेत्रप्रत्युपेक्षका शेषप्रव्रजितानानापृच्छ्य गतास्तदा कथ ज्ञायन्ते ?, अत आह—अतिरिक्तोपधिप्रत्युपेक्षणाया सन्ध्या ते पृच्छन्ति—कुत्र गतास्त इत्येवं पृच्छन्ति । आचार्योऽप्याह—क्षेत्र प्रत्युपेक्षितुममुकत्र क्षेत्रे गता इति, तेऽप्याहु —'त दुट्ठ ' ति , तत्—क्षेत्र न शोभनम् ।

यतस्तत्र गच्छताम्—

तेणा सावय मसगा, ओमऽसिवे सेह इत्थिपडिणीए ।
थडिल्लअगणि उट्ठा-ण एवमाई भवे दोसा ॥१३२॥

स्तेना अर्द्धपथे स्वापदानि—व्याघ्रादीनि मशका वाऽतिदुष्टा ओम-दुर्भिक्षम् 'असिव' देवताकृत उपद्रवो यदि वा-' सेह ' त्ति अभिनवप्रव्रजितस्य स्वजना विद्यन्ते, ते चोत्प्रव्राजयन्ति, ' इत्थि ' त्ति स्त्रियो वा मोहप्रचुरा, 'पडिणीए ' त्ति प्रत्यनीकोपद्रवश्च, ' थडिल्ल' त्ति स्थण्डिलानि वा न तत्र विद्यन्ते, ' अगणि ' त्ति अग्निना वा दग्ध स देश , ' उट्ठाणे ' त्ति उत्थित —उद्वसित. प्रदेशो वाऽपान्तराले इत्येवमादयो दोषा भवन्ति ।

तत्रापि प्राप्तस्यैते दोषा —

पच्चंतितावसीओ, सावयदुब्भिक्खतेणपउराइं ।
णियगपदुट्ठुट्ठाणे, फेडणहरियाइपन्नीए ॥

स हि प्रत्यन्तदेश म्लेच्छाद्युपद्रवोपेत तापस्य'-तापसप्रव्राजिका ताश्च प्रचुरमोहा सयमाद् भ्रंशयन्ति स्वापदभयदुर्भिक्षभयस्तेनप्रचुराणि वा क्षेत्राणि ' नियग ' त्ति अभिनवप्रव्रजितस्य निज —स्वजनादि स चोत्प्रव्राजयति ' पदुट्ठ' त्ति प्रद्विष्टो वा तत्र कश्चित् ' उट्ठाणे ' त्ति उत्थित —उद्वसित स कदाचिद्देशो भवेत् ' फेडण ' त्ति प्राक् तत्र वसतिरासीत् इदानीं तु कदाचिदपनीता भवेत्। (हरि) 'हरितपन्नीय' त्ति हरित तत्र शाकादि बाहुल्येन भक्ष्यते, तच्च साधूना न कल्पते दुर्भिक्षप्राय वा ' हरितपर्णी" ति तत्र देशे कषुचिद् गृहेषु राज्ञो दण्ड दत्त्वा देवतायै बल्यर्थं पुरुषो मार्यते, स च प्रव्रजितादिर्भिक्षार्थं प्रविष्ट, सन् , तत्र गृहस्योपरि आर्द्रा वृक्षशाखा चिह्न क्रियते, तच्च गृहीतसङ्केतो दूरत एव परिहरति, अगृहीतसङ्केतश्च विनश्यति, तस्माद्गण पृष्ट्वा गन्तव्यमिति। अथवा-अन्यकर्तृकीय गाथा, ततश्च न पुनरुक्तदोष ।

इदानीं स आचार्य क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् प्रेषयन् सर्वं गणमालोचयति , अथ तु विशेष्य कश्चिदेकमालोचयति शिष्यादिक ततश्चैते दोषा भवन्ति—

सीसे जइ आमंतइ, पडिच्छगा तेण बाहिरं भावं।
अह इयरा तो सीसा, ते वि समत्तम्मि गच्छंति ॥१३४॥

शिष्यान् विशिष्य केवलान् यद्यामन्त्रयति ततश्च को दोष ?, ' पडिच्छ ' त्ति सूत्रार्थग्रहणार्थं ये आयाता: साधवस्ते प्रतीच्छका: ' तेण ' त्ति तेन अनालोचनेन ' बाहिर भाव ' ति बहिर्भाव चिन्तयन्ति, बाह्या वयमत्र । अथेतरान्—प्रतीच्छकानालोचयति नत शिष्या बहिर्भाव मन्यन्ते, प्रतीच्छकाश्च सूत्रार्थग्रहणसमाप्तौ गच्छन्ति ततश्चाचार्य एकाकी सजायत इत्येव दोषस्तावत् ।

अथ वृद्धान् पृच्छति तत —

तरुणा बाहिरभावं, न य पडिलेहोवही न किइकम्मं ।
मूलयपत्तसरिसया, परिभूया वच्चिमो थेरा ॥ १३५ ॥

वृद्धानालोचयति तरुणा बहिर्भाव मन्यन्ते ,, ततश्च ते तरुणा किं कुर्वन्त्यत आह—' न य पडिलेहोवही ' उपधे प्रत्युपेक्षणा न कुर्वन्ति, न च कृतिकर्म—प्राक्प्रक्षालनादि कुर्वन्ति। अथ तरुणानेव पृच्छति तत का दोष । ?, वृद्धा एवं चिन्तयन्ति-' मूलयपत्तसरिसया ' मूलम्-आद्य यत्पूर्णं निस्सारं परिपक्वप्रायं तत्तुल्या वयमत एव च परिभूतास्ततश्च व्रजाम इत्येव स्थविराश्चिन्तयन्ति, यद्वा-'मूलयपत्तसरिसया ' मूलकपत्रतुल्या -शाकपत्रप्राया वयम्,

अथ मत स्थविरा न प्रष्टव्या एव, तत्तु न, यत, आह—

जुम्मएहिँ विहूणं, जं जूहं होइ सुट्ठु वि महल्लं ।
तं तरुणरहसपोईय-मयगुम्मइअ सुहं हंतुं ॥ १३६ ॥

जीर्णमृगैर्विहीनं यद्यूथ भवति, सुष्ठ्वपि महत्तद्यूथ तरुणरभसे-रागे पोतित-निमग्न मदेन गुल्मयित-मूढ सुख हन्तुं-विनाशयितुं-सुखेन तद्वधापाद्यते ।

यस्मादेतदेव तस्मात्सर्वे एव मिलिता सन्तः प्रष्टव्या , कथम् ?—

थुइमंगलमामंतण, नागच्छइ जो य पुच्छिओ न कहे ।
तस्सुवरिं ते दोसा, तम्हा मिलिएसु पुच्छेज्जा ॥ १३७ ॥

स्तुतिमङ्गल कृत्वा—प्रतिक्रमणस्यान्ते स्तुतित्रय पठित्वा ततश्चामन्त्रयति आकारिते च दूरस्थो यदि नागच्छति कश्चिद्यो वा पृष्ट सन्न कथयति ततस्तस्योपरि ते दोषा, तस्मान्मिलितेषु प्रष्टव्यमेकत्रीभूतेषु ।

केई भणंति पुव्वं, पडिलेहिअ एवमेव गंतव्वं ।
तं च न जुज्जइ वसही,फेडण आगंतु पडिणीए ॥१३८॥

केचनाचार्या एव ब्रुवते—प्राक् प्रत्युपेक्षिते यस्मिन् क्षेत्रे प्रागपि स्थिता आसन् तस्मिन् पुनरप्रत्युपेक्ष्य गम्यते, तच्च न युज्यते, यस्मात्तत्र कदाचित् ' वसही फेडण ' त्ति सा प्राक्तनी वसतिरपनीता, आगन्तुको वा प्रत्यनीक सजात , अत एव दोषभयात्पूर्वदृष्टाऽपि वसति' प्रत्युपेक्षणीया ।

इद च ते प्रष्टव्या —

कयरी दिसा पसत्था ?, अमुई सव्वेसि अणुमई गमणं ।
चउदिसि ति दुएगं वा, सत्तग पणगं तिग जहन्न ॥१३९॥

कतरा दिक् प्रशस्ता-शोभना ?, सुक्षमपथेत्यर्थ , तेऽप्याहु ' अमुई ' अमुका दिक् सुक्षेमेति । एव सर्वेषा यदा अनुमता—अभिरुचिता भवति , दिगित्यर्थ , तदा गमन कर्त्तव्यम् । तत्र चतसृष्वपि दिक्षु—पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरासु प्रत्युपेक्षका प्रयान्ति, अथवा—चतसृणां

दिशामुपद्रवादिसम्भवे तिसृषु यान्ति, तदभावे द्वयोर्दिशो-र्यान्ति, तदभावेऽप्येकस्या दिशि । तासु च दिक्षु अजन्त कियन्तो व्रजन्त्यत आह–' सत्तग पणग तिग जहएण ' एकैकस्या दिशि उत्कृष्टत सप्त सप्त प्रयान्ति, सप्तानाम-भावे पञ्च पञ्च व्रजन्ति, पञ्चानामभावे जघन्येन त्रयस्त्रय प्रयान्तीति ।

अत्र च ये आभिग्रहिकास्ते प्रहेतव्या , तेषा त्वभावे-

अणभिग्गहिए वावा-रणा उ तत्थ उ इमे न वावारे ।
बालं वुड्ढमगीअं, जोगिं वसह तहा खमगं ॥ १४० ॥

' अणभिग्गहिए ' त्ति यैरभिग्रहा न गृहीतास्तान् व्यापा-रयेद्-गमनाय चादयेदित्यर्थ । तत्र तु बाल वृद्धम् अगीतार्थं योगिन वृषभ--वैयावृत्यकर तथा क्षपक--मासक्षपका-दिकम् , एतान्न व्यापारयेद्गमनाय ।

इदानीमेतामेव गाथा भाष्यकृद् व्याख्यानयन्नाह—

हीलेज्ज व खेलेज्ज व, कज्जाकज्जं न याणई बालो ।
सो वाऽणुकंपणिज्जो, न दिंति वा किंचि बालस्स ॥६८॥

बाले प्रेष्यमाणेऽयं दोष -ह्रियते म्लेच्छादिना क्रीडेत वा बालस्वभावत्वात् कार्याकार्य च-कर्त्तव्याकर्त्तव्य वा न जा नाति बाल, स च बाल क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रहित सन् अनुकम्पया सर्वं लभते, आगत्य चाचार्याय कथयति यदुत सर्वं लभ्यते, गतश्च तत्र गच्छो यावन्न किञ्चिल्लभते, क्षुल्लक-स्यैवानुकम्पया स लाभ आसीत् , अथवा—न ददाति वा किञ्चिद्बालाय परिभवेनातस्त न व्यापारयेत् ।

वृद्धोऽपि न प्रेषणीयो, यतस्तत्रैते दोषा —

वुड्ढोऽणुकंपणिज्जो, चिरेण न य मग्गथंडिले पेहे ।
अहवावि बालवुड्ढा,असमत्था गोयरतिअस्स॥६९॥(भा०)

वृद्धोऽनुकम्पनीयस्ततश्चासावेव लभते, नान्य', तथा 'चि-रेणे ' ति चिरेण-प्रभूतेन कालेन गमनम् आगमन च करो-ति, न च मार्ग—पन्थान प्रत्युपेक्षितु समर्थ, नापि स्थण्डि-लानि प्रत्युपेक्षितु समर्थ ,इदानीं तु द्वयोरपि बालवृद्धयोस्तु-ल्यदोषोद्भावनार्थमाह-अथवा-बाला वृद्धाश्च असमर्था — अशक्ता गोचरत्रिकस्य—त्रिकालभिक्षाटनस्येत्यर्थ । द्वार । अगीतार्थेऽपि प्रेष्यमाणे एत दोषा.—

पंथं च मासवासं, उवस्सयं एचिरेण कालेणं ।
एहामो त्ति न याणइ,चउव्विहमणुण्ण ठाण च॥७०॥(भा०)

पन्थान—मार्गं न जानाति वक्ष्यमाण ' मासं ' ति मास-कल्प न जानाति ' वासं ' ति वर्षाकल्प न जानाति, तथा उपाश्रय—वसतिं परीक्षितु न जानाति, तथा शय्यातरेण पृष्ट —कदा आगमिष्यथ ?, ततश्च अगीति—' एचिरेण ए-हामो' त्ति इयता कालेन—अर्द्धमासादिना एष्याम इत्येव वदतो यो दोष अविधिभाषणजनितस्त न जानाति, यतः कदाचिदन्या दिक् शोभनतरा शुद्धा भवति तत्र गम्यते, अतो नैव वक्तव्यम्—एतावता कालेनैष्याम । तथा ' चउ-व्विहमणुण्ण ' त्ति तत्रोपाश्रय शय्यातरश्चतुर्विधमनुज्ञाप्य ते--द्रव्यतः क्षेत्रत. कालतो भावतश्चेति । तत्र द्रव्यतस्तृण-डगलादि अनुज्ञाप्यते,क्षेत्रत. पात्रकप्रक्षालनभूमिरनुज्ञाप्यते, कालतो दिवा रात्रौ वा निस्सरणमनुज्ञाप्यते, भावतो ग्ला-नस्य कस्यचिद्भावप्रणिधानार्थं कायिकासञ्ज्ञादि निरूप्यते , एता चतुर्विधामनुज्ञामनुज्ञापयितु न जनाति । 'ठाण च' त्ति वसति कीदृशे प्रशस्ते स्थाने भवतीत्येतन्न जानाति । द्वार ।

योगिनमपि न प्रेषयेत् , कस्मात् ?—

तूरंतो अ ण पेहे,पथं पाढट्ठिओ न चिर हिंडे ।
विगई पडिसेहेइ,तम्हा जोगिं न पेसेज्जा ॥७१॥ (भा०)

त्वरमाण सन्न प्रत्युपेक्षते पन्थान, तथा पाठार्थी सन् चिर भिक्षा हिण्डते तथा लभ्यमाना विकृती —दध्यादिका प्रति-षेधयति तस्माद्योगिन न प्रेषयेत् । द्वार ।

वृषभोऽपि न प्रेषणीयो यत एते दोषा भवन्ति—

ठवणकुलाणि न साहे,सिट्ठाणि न देंति जा विराहणया ।
परितावणअणुकंपण,तिण्हऽसमत्थो भवे खमगो ७२।भा०

वृषभो हि प्रेष्यमाण कदाचिद्द्वेषा स्थापनाकुलानि ' न सा-हे ' त्ति न कथयति, अथवा—' सिट्ठाणि न देंति ' त्ति कथि-तान्यपि तानि स्थापनाकुलानि न ददति अन्यस्य , तस्यैव तानि परिचितानि, ' जा विराहणय ' त्ति ततश्च स्थापना-कुलेषु अलभ्यमानेषु या विराधना ग्लानादीनां सा सर्वा आचार्यस्य दोषेण कृता भवति । द्वार । अथ क्षपकोऽपि न प्रेष्यत, यत परितापना—दु खासिका आतपादिना भवति क्षपकस्य, 'अणुकंपण' त्ति अनुकम्पया वा लोक क्षपकस्यैव ददाति नान्यस्य, तथा ' तिण्हऽसमत्थो भव खमगो ' त्रयो वारा यद्भिक्षाटन तस्य-वारत्रयाटनस्यासमर्थ क्षपक । द्वार-

यदा तु पुन प्रेषणार्हा न भवन्ति—

एए चेव हवेज्जा, पडिलोमेणं तु पेसए विहिणा ।
अविही पेसिज्जंते, ते चेव तहिं तु पडिलोम ॥ १४१ ॥

एत एव बालादयो भवेयुस्तदा किं कर्त्तव्यमित्याह—'पडि-लोमेण तु पेसए विहिणा ' अनुलोम —उत्सर्गस्तद्विपरीत प्रतिलोम —अपवादस्त प्रतिलोमम्-अपवादमङ्गीकृत्य एता-नेव बालादीन् प्रेषयेत् , कथम् ?—विधिना—यतनया—वक्ष्यमाणया । यदा पुनस्त एव बालादयोऽविधिना प्रेष्यन्ते , तदाऽविधिना प्रेष्यमाणेषु त एव दोषा . क ?, ' तहिं तु ' तस्मिन् ' क्षेत्र प्रेष्यमाणाना कथयन् ?—' पडिलोमं ' ति प्रतिलोम अपवादमङ्गीकृत्य । अथवा-अविधिना प्रेष्यमाणेषु त एव दोषाः , तत्र ' पडिलोम ' ति अविधिप्रतिलोमा विधिस्तेन-अप्रतिलोमविधिना प्रेषयेत् । ओघ० । (हि-ण्डकसामाचारी ' सामायारी ' शब्दे उक्ता ।)

इदानीं तेषा गमनविधिं प्रतिपादयन्नाह—

पंथुच्चारे उदए, ठाणे भिक्खंतरा य वसहीओ ।
तेणा सावयवाला, पच्चावाया य जाणविही ॥ १४२ ॥

'पंथ ' त्ति पन्थानं—मार्गं चतुर्विधया प्रत्युपेक्षणया निरूप-यन्तो गच्छन्ति , ' उच्चारे ' त्ति उच्चारप्रस्रवणभूमिं निरूपयन्तो व्रजन्ति, 'उदए' त्ति पानकस्थानानि निरूपयन्ति, येन बालादीनां पानीयमानीय दीयते, ' ठाण ' त्ति विश्राम-स्थान गच्छस्य निरूपयन्तो व्रजन्ति,'भिक्खं' ति भिक्षा नि-रूपयन्ति , येषु प्रदेशेषु लभ्यते येषु वा न लभ्यत इति । ' अंतरा य वसहीओ ' त्ति अन्तराले वसतीश्च निरूपयन्तो

गच्छन्ति यत्र गच्छ सुखेन वसितु यानि स्तेनाश्च यत्र न सन्ति, यत्र व्याला तथा स्वापदा न सन्ति—स्वापदभुजगादयो न सन्ति, 'पच्चावाय' त्ति एकस्मिन् पथि गच्छता दिवा प्रत्यपाय, अन्यत्र रात्रौ प्रत्यपाय, ततो निरूप्य गन्तव्यम्। 'आणविहि' त्ति अथ गमनविधि।

कथ पुनस्ते व्रजन्तीत्याह—

सुत्तत्थं अकरिंता, भिक्खं काउ अइंति अवरण्हे।
बिइयदिणे मज्झाओ, पोरिसिअद्धाइ संघाडो ॥१४४॥

सूत्रपौरुषीम् अर्थपोरुषीं चाकुर्वन्तो व्रजन्ति तावद्यावदभिमत क्षेत्र प्राप्ता भवन्ति, पुनश्च ते किं कुर्वन्तीत्यत आह—'भिक्ख काउ अइंति अवरण्हे' भिक्षा कृत्वा—तदासन्नग्राम तद्बहिर्वा भक्षयित्वा पुनश्चापराह्ने प्रविशन्ति, ततो वसतिमन्वेषयन्ति, लब्धायां च वसतौ काल गृहीत्वा द्वितीयदिवसे किञ्चिन्न्यूनपौरुषीमात्र काल स्वाध्याय कुर्वन्ति। पुनश्च 'पोरिसिअद्धाइ सघाडो' 'पोरुसिअद्धाए' पौरुषीकाले सङ्घाटकं कृत्वा भिक्षार्थं प्रविशन्ति, अथवा-स्वाध्याय कियन्तमपि काल कृत्वा 'पोरुसिअद्धाए' अर्द्धपौरुष्यामित्यर्थ, सङ्घाटक कृत्वा प्रविशन्तीति।

इदानीं ते सङ्घाटकेन प्रविष्टास्तत् क्षेत्र त्रिधा विभजयन्ति, एतदेवाह—

खेत्तं तिहा करेत्ता, दोसीणे नीणिअम्मि ण वयति।
अण्णो लद्धा बहुओ, थोवं दे मा य रूसेज्जा ॥१४५॥

क्षेत्र त्रिधा कृत्वा—त्रिभिर्भागैर्विभज्य एको विभाग प्रत्युषस्येव हिण्ड्यते, अपरो मध्याह्ने हिण्ड्यते, अपरोऽपराह्ने, एवं ते भिक्षामटन्ति। 'दोसीणे नीणियम्मि उ वदन्ति' 'दोसीणे' पर्युषिते आहारे निस्सारिते सति वदन्ति—'अण्णो लद्धो बहुओ' अन्य आहारो लब्ध प्रचुर, ततश्च 'थोव दे' त्ति स्तोक ददस्व—स्वल्प प्रयच्छ, 'मा य रूसेज्ज' त्ति मा वा रोष ग्रहीष्यस्यनादरजनितम्, एतच्चासौ परीक्षार्थं करोति, किमय लोको दानशीलो? न वेति।

अहव ण दोसीणं चिअ, जायामो देहि दहि घयंखीर।
खीरे घयगुलपेज्जा, थोवं थोव च सव्वत्थ ॥१४६॥

अथवा—एतदसौ साधुर्ब्रवीति—न वय 'दोसीण चिअ' याचयाम, किन्तु दधि याचयाम, तथा क्षीर याचयाम, तथा क्षीरे लब्धे सति गुड घृत पेया ददस्व। सर्वत्र—सर्वेषु कुलेषु स्तोक स्तोक गृह्णन्ति ते साधव, एवं तावत्प्रत्युषसि भिक्षाटन कुर्वन्ति।

अधुना मध्याह्नाटनविधिरुच्यते—

मज्झण्हि पउरभिक्ख, परिताविअपिज्जजूमपयकढिअ।
ओभट्ठमणोभट्ठं, लब्भइ ज जत्थ पाउग्गं ॥१४७॥

मध्याह्ने प्रचुरा भिक्षा लभ्यते 'परिताविय' त्ति परितलित सुकुमारिकादि, तथा पेया लभ्यते, जूष पाटलादे, [पटालाद] तथा पय—क्वथितम् 'ओहट्ठमणाभट्ठ लब्भति' प्रार्थितमप्रार्थित वा लभ्यते 'ज जत्थ' यद्-वस्तु यत्र क्षेत्रे प्रायोग्यम्—इष्ट तदित्थभूत क्षेत्र प्रधानमिति।

इदानीमपराह्ने भिक्षावेला प्रतिपादयन्नाह—

चरिमे परिताविपेज्ज जूस आएस अतरणट्ठाए।
एक्केक्कगसंजुत्त, भत्तट्ठ एक्कमेक्कस्स ॥ १४८ ॥

चरिमे—चरमपौरुष्यामटन्ति, तत्र च परितलितानि पेया यूषश्च यदि लभ्यते तत 'आएस' त्ति प्राघूर्णक 'अतरण' त्ति ग्लानस्तदेषामर्थाय भवति, ततश्च तत्प्रधानम्। एव तेऽटित्वा 'भत्तट्ठ' ति उदरपूरणमेकस्यानयन्ति, कथम्?—'एक्केक्कगसंजुत्त' एक साधुरेकेन सयुक्तो यस्मिन्नानयने तदेकैकसयुक्तमानयन्ति, 'एक्कमेक्कस्स' त्ति परस्परस्य आनयन्ति, एतदुक्त भवति—द्वौ साधू अटत एक आस्त प्रत्युषसि पुनर्द्वितीयवेलाया तयोर्द्वयोर्मध्यादेक आस्ते अपर प्रयाति प्रथमव्यवस्थित गृहीत्वा, तृतीयवेलाया च यो द्वितीयवेलाया रक्षपाल स्थित स प्रथमस्थितरक्षपालेन सह व्रजति, इतरस्तु येन वारद्वयमटित स तिष्ठति। एवमेव एषा त्रयाणामेकैकस्य सङ्घाटककल्पनया पर्यटन द्वयोर्योजनीयम्।

एवम्—

ओमह भेसज्जाणि अ, काल च कुले य दाणमाईणि।
सग्गामे पेहित्ता, पेहंति ततो परग्गामे ॥ १४९ ॥

एवम् औषधं—हरीतक्यादि, भेषज-पेयादि, एतच्च प्रार्थनाद्वारेण प्रत्यपेक्षते, 'काल च' त्ति काल प्रत्युपेक्षते, 'कुल य दाणमाईणि' कुलानि च दानश्राद्धकादीनि, "दाणे अहिगमसड्ढे" एवमादि, एतानि कुलानि प्रत्युपेक्षते। एतानि च स्वग्रामे 'पेहेत्ता' प्रत्युपेक्ष्य तत परग्रामे प्रत्युपेक्षते।

चोयगवयणं दीहं, पणीयगहणे य नणु भवे दोसा।
जुज्जइ तं गुरुपाहुण-गिलाणगट्ठा न दप्पट्ठा ॥ १५० ॥

चोदकवचन, किमित्यत आह—दीह' दीर्घ भिक्षाटन कुर्वन्ति ते 'पणीयगहणे' त्ति स्नेहवद्द्रव्यग्रहणे च ननु भवन्ति दोषा। आचार्यस्त्वाह—'जुज्जति त' युज्यते तत्सर्वं दीर्घ भिक्षाटन यत् प्रणीतग्रहण च, यत 'गुरुपाहुणगिलाणगट्ठा' गुरुप्राघूर्णकग्लानार्थमसौ प्रत्युपेक्षते न दर्पार्थं, न चात्मार्थं प्रणीतादिग्रहणमिति।

जइ पुण खद्धपणीए, अकारणे एक्कसिं पि गिण्हेज्जा।
तहिअ दोसा तेण उ, अकारणे खद्धनिद्धाइं ॥१५१॥

यदि पुन खद्ध-प्रचुर प्रणीत-स्निग्धम्, एतानि अकारणे सकृदपि गृह्णीयात् 'तहिअ दोसा' ततस्तस्मिन् ग्रहणे दोषा भवेयु। किं कारणम्?—यत 'तेण उ' तेन—साधुना 'अकारणे खद्धनिद्धाइं' अकारणे-कारणमन्तरेणैव 'खद्धाइं' भक्षितानि स्निग्धानि-स्नेहवन्ति द्रव्याणि. अथवा-अकारणे 'खद्धनिद्धाइं' प्रचुरस्निग्धानि तेनासेवितानीति।

एवं रुइए थंडिल्ल वसही, य देउलिअसुण्णगेहमाईणि।
पाओग्गमणुण्णवणा, वियालणे तस्स परिकहणा ॥१५२॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण रुचिए' त्ति 'रुचिते' अभीष्टे क्षेत्रे सति 'थंडिल' त्ति तत स्थण्डिलानि प्रत्युपेक्षन्ते, येषु मूत्र परिष्ठाप्यते महास्थण्डिल 'वसहि' त्ति वसतिं निरूपयन्ति।

१–एवमित्यधिकमपि पुस्तकानुरोधात् टीकाकृता व्याख्यातत्वाच्च मूले एव गृहीतम्।

किं प्रशस्ते प्रदेशे आहोस्विदप्रशस्ते—सिंगखोडादियुक्ते इति, पत्तनमध्ये शालादि, तदभावे 'देउलिआ' देवकुलं शून्यं प्र-त्युपेक्ष्यते 'सुन्नगहमादीणि' शून्यगृहादीनि आदिशब्देन-स-भा गृह्यते ता च वसतिं लब्ध्वा किं कर्त्तव्यम् ?—'पाउग्ग-मणुएणवणा' प्रायोग्याना-तृणडगलकादीनां, शय्यातरोऽनु-ज्ञापना कार्यते-यथा उत्सकलय एतानि वस्तूनि । अथासौ प्रायोग्यानि न जानाति 'वियालणे' त्ति विचारयति, प्रायो-ग्यं किमभिधीयते ? इति, एवंविधे विचारे तस्य शय्यातर-स्य कथ्यते 'परिकहणा' यथाऽस्माकं तृणक्षारडगलादि उ-त्सकलयेत् ।

एता निर्युक्तिगाथा भाष्यकारो व्याख्यानयति, तत्र रुचिते क्षेत्रे स्थण्डिलं परीक्ष्यते, तच्च बहुवक्तव्यत्वादुपरिष्टाद्वक्ष्यति, वसतिस्तु कीदृशे स्थाने कर्त्तव्या कीदृशे च न कर्त्तव्येति व्याख्यानयन्नाह—

सिंगक्खोडे कलहो, ठाणं पुण नेव होइ चलणेसुं ।
अहिठाणि मोट्टरोगो, पुच्छम्मि अ फेडणं जाण ७६ (भा०)
मुहमूलम्मि अ चारी, सिरे य कउहे य पूयसक्कारो ।
खंधे पट्ठीएँ भरो, पोट्टम्मि य धायओ वसहो ॥७७॥ (भा०)

तत्र वामपार्श्वोपविष्टपूर्वाभिमुखवृषभरूपं क्षेत्रं बुद्ध्या कल्प-यित्वा तत इदमुच्यते-शृङ्गखोड- शृङ्गप्रदेशे यदि वसतिं क-रोति ततः कलहो भवतीति क्रिया वक्ष्यति, स्थानम्-अवस्थि-तिर्नास्ति चरणेषु—पादप्रदेशेषु, अधिष्ठाने—अपानप्रदेशे वसतौ क्रियमाणायामुदररोगो भवतीति क्रिया सर्वत्र योज-नीया । 'पुच्छ' पुच्छप्रदेशे 'फडण' अपनयनं भवति व-सत्याः । मुखमूले चारी भवति, शिरसि—शृङ्गयोर्मध्ये क-कुदे च पूजासत्कारो भवति, स्कन्धे पृष्ठे च भारो भवति, साधुभिरागच्छद्भिराकुलो भवति, उदरप्रदेशे तु नित्यं तृप्त एव भवति क्षेत्रवृषभे । वसतिर्व्याख्याता, तद्व्याख्यानाच्च देवकुलशून्यगृहाद्यपि व्याख्यातमेव द्रष्टव्यम् । इयं च वृषभ-परिकल्पना यावन्मात्रं वसतिनाऽऽक्रान्तं तस्मिन् नापरि-ष्टात्, उपरिष्टात्तु तदनुसारेण कर्त्तव्या वसतिः ।

अधुना 'पाउग्गअणुणवणं' त्यमुमेवावयवं व्याख्यानयन्नाह, तत्र प्रायोग्याणामनुज्ञापना कर्तव्या-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः—

दव्वे तणडगलाई, अच्छणभाणाइधोवणा खेत्ते ।
काले उच्चाराई, भावेण गिलाणकुरुयमा ॥७८॥ (भा०)

द्रव्यतः-द्रव्यमङ्गीकृत्य तृणानां संस्तारकार्थं डगलानां च-अधिष्ठानप्रोञ्छनार्थं लेष्टूनामनुज्ञापना-क्रियते 'अच्छण' त्ति आस्या-यत्राऽऽस्यते यथासुखेन स्वाध्यायपूर्वकं 'भाणादि-धोवणा' भाजनादिधावने-क्षालनं पात्रकादेर्यत्र क्रियते सा क्षेत्रानुज्ञा । कालविषयाऽनुज्ञा दिवा रात्रौ वा उच्चारादिव्यु-त्सर्जनम् । भावविषयाऽनुज्ञापना ग्लानादेः साम्यकरणार्थं निवातप्रदेशाद्यनुज्ञापना क्रियते । इदानीं 'वियाल-णे तस्स परिकहण' त्ति अमुमवयवं—व्याख्यानय-न्नाह—'कुरुयमा' यदा शय्यातर एवं ब्रूते—इयति प्रदेशे मयाऽवस्थानमनुज्ञातं भवतां नापरिष्टात्, तदा तस्य परि-कथना क्रियते कुरुदृष्टान्तेन । यो हि भोजनं कस्यचिद्ददाति स नियमेनैव भोजनोदकासेचनाद्यपि ददात्यनुक्तमपि साम-र्थ्याक्षिप्तम्, एवं वसतिं प्रयच्छता उच्चारप्रश्रवणभूम्यादि सामर्थ्याक्षिप्तं सर्वमेव दत्तं भवति । अथवा-इदमसौ शय्यातरो विचारयति-कियन्तं कालमत्र स्थास्यन्ति भवन्तः ?, अस्मिन् विचारे "तस्सपरिकहणा"—

जाव गुरूण य तुज्झ य, केवइया तत्थ सागरेणुवमा ।
केवइकालेणेहिह ?, सागार ठवंति अण्णे वि ॥१५३॥

यावद् गुरूणां 'ते'—तव च प्रतिभाति तावदवस्थानं करि-ष्याम, अथैवमसौ विचारयति-'वियालणा' यदुत 'केवइआ' कियन्त इहावस्थास्यन्ते ? 'तस्स परिकहणा' क्रियते सागर-णोपमा, यथा हि सागरः कञ्चित्कालं प्रचुरसलिलो भवति कदाचित्पुनर्मर्यादावस्थ एव भवति, एवं गच्छोऽपि कदाचि-द्बहुप्रव्राजितो भवति कदाचित्स्वल्पप्रव्राजित इति । अथासौ पुनरपि 'विआलणा' त्ति विचारयति-यथा 'केवइ कालेणहिह' त्ति कियता कालेनागमिष्यथ ?, एवमुक्ताः सन्तः साधवः तत्र 'सागारठविंति' सविकल्पं कुर्वन्तीत्यर्थः । कथं कुर्वन्ति ?— 'अन्ने वि' अन्येऽपि साधवः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं गता एव, ततश्च तदालोचनेनागमिष्याम इति ।

पुव्वदिट्ठे इच्छइ, अहव भणिज्जा हवंतु एवइया ।
तत्थ न कप्पइ वासो, असई खेत्ताणऽणुन्नाओ ॥१५४॥

यदा त्वसौ पूर्वदृष्टानवेच्छति ये प्राग् मासकल्पं कृत-स्वभावेनेर्ष्यालुः स दृष्टप्रत्ययानिच्छति, नान्यान्, तत्र न कल्पते वासः । अथवा—भणेदसौ एतावन्त एवात्र तिष्ठन्तु, तत्र 'न कप्पत वासो' न युज्यतेऽवस्थानं, यतः साधवः कदाचित्स्तोकाः कदाचिद्बहवो भवन्ति । अथान्यानि क्षेत्राणि न सन्ति तदा असति-क्षेत्राणामन्येषामभावे 'अणुन्नाउ' त्ति तस्यामेव वसतावनुज्ञातो वासः ।

शेषक्षेत्राभावे सति तत्र च नियतपरिमितायां वसतौ यदि प्राघूर्णका आगच्छन्ति ततः को विधिरित्यत आह—

सक्कारो सम्माणो, भिक्खग्गहणं च होइ पाहुणए ।
जइ जाणउ वसइ तहिं, साहम्मिअवच्छलाऽऽणाई १५५॥

सत्कारः—वन्दनाभ्युत्थानादिकः सन्मानः—पादप्रक्षाल-नादिकं भिक्षाग्रहणं—भिक्षानयनं च एतत्प्राघूर्णके आगते सति क्रियते । पुनश्च तस्य प्राघूर्णकस्य वसतिस्वरूपं कथ्यते यथा-परिमितैरेवैषा लब्धा, नाभ्यस्यावकाशः, ततश्च त्वया-ऽन्यत्र वसितव्यम् । 'यदि जाणउ वसइ तहिं' ति एवमसा-वुक्तोऽपि सन्—यदि जानन्नपि तत्र वसति ततः को दोषोऽत आह—'साहम्मिअवच्छलाऽऽणाई' साधर्मिकवा-त्सल्यं न कृतं भवति, यतोऽसौ शय्यातरो रुष्टस्तानपि नि-र्धाटयति, आज्ञाभङ्गश्च कृतः—आज्ञालोपश्चैवं कृतो भवति सूत्रस्य, आदिशब्दात्तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदः ।

इदानीं ते क्षेत्रप्रत्युपेक्षका आचार्यसमीपमागच्छन्तः— किं कुर्वन्तीत्यत आह—

जइ तिन्नि सव्वगमणं, एसु न एसु त्ति दोसु वि अ दोसा ।
आसपहेणऽसुणंता, नियया वासोऽह मा गुरुणो ॥१५६॥

यदि ते क्षेत्रप्रत्युपेक्षकास्त्रय एव ततः सर्व एव गमनं कुर्व-

न्ति अथ सप्त पञ्च वा तत सङ्घाटकमेक मुक्त्वा व्रजन्ति , ' एसु न एसु ' त्ति शय्यातरेण पृष्टा सन्तस्ते नैव वदन्ति-एष्यामो न वा एष्याम इति, यत एवभणने दोष , किं कारण?, यदैव भणन्ति यदुत आगमिष्याम , ततश्च शोभनतरे क्षेत्रे लब्धे सति नागच्छन्ति ततश्चानृतदोष , अथ भणन्ति-नागमिष्याम ततश्च कदाचिदन्यत्क्षेत्र न परिलप्स्यति ततश्च पुनस्तत्रागच्छता दोषोऽनृतजनित । ' अएणपहेण ' ति ते हि क्षेत्रप्रत्युपेक्षका गुरुसमीपमागच्छन्तोऽन्येन मार्गेणागच्छन्ति, कदाचित्स शोभनतरो भवेत् , ' अगुणत ' त्ति सूत्रपौरुषीमकुर्वन्त प्रयान्ति,मा भून्नित्यवासो गुरोरिति, किं कारण ? , यतस्तेषा विश्रब्धमागच्छता मासकल्पोऽधिको भवति, ततश्च नित्यवासो गुरारिति ।

गंतूण गुरुसमीवं, आलोएत्ता कहेंति खेत्तगुणा ।
न य सेसकहण मा हो-ज्ज सखड रत्ति साहेंति ॥१५७॥

गत्वा गुरुसमीपम् आलोचयित्वा ईर्यापथिकातिचार कथयन्त्याचार्याय क्षेत्रगुणान् । 'न य सेसकहण' ति न च शेषसाधुभ्य क्षेत्रगुणान् कथयन्ति । किं कारण !—' मा होज्ज सखड ' मा भवेत् स्वक्षेत्रपक्षपातजनिता राटिरिति, तस्मात् 'रत्ति साहेंति'त्ति रात्रौ, मिलिताना सर्वेषा साधूना क्षेत्रगुणान् कथयन्ति ।

ते च गत्वा एतत्कथयन्ति—

पढमाए नत्थि पढमा, तत्थ उ घयखीरकूरदहिलंभो ।
बिइयाए बिइ तइया-ए दोवि तेसिं च धुवलंभो ॥१५८॥
ओहामिअधुवलंभो, पाउग्गाणं चउत्थिए नियमा ।
इहरावि जहिच्छाए, तिकालजोगं च सव्वेसिं ॥१५९॥

प्रथमाया—पूर्वस्या दिशि नास्ति प्रथमा—नास्ति सूत्रपौरुषीत्यर्थ किन्तु तत्र घृतक्षीरकूरदधिलाभोऽस्ति , अन्ये त्वन्यस्या दिशि कथयन्ति , द्वितीयाया दिशि नास्ति द्वितीया-नास्त्यर्थपौरुषी, यतस्तत्र द्वितीयाया पौरुष्यामेव भोजन , घृतादिवस्तु लभ्यत एव, ' तति‌आए दो वि ' त्ति तृतीयाया दिशि द्वे अपि सूत्रार्थपौरुष्यौ विद्येते ' तेसिं च धुवलभो ' त्ति तेषा घृतादीना निश्चित लाभ । ' ओभासिअधुवलंभो ' त्ति प्रार्थितस्य ध्रुवो लाभ , केषा?—प्रायोग्याना घृतादीनाम् ' चउत्थीए ' चतुर्थ्या दिशि नियमात्—अवश्यम् ' इहराविति अप्रार्थितेऽपि यदृच्छया त्रिकालयोग्य प्रातर्मध्याह्नसायाह्नषु त्रिकालमपि ' सव्वेसिं ' ति सर्वेषा बालादीना योग्य प्राप्यत इति ।

एव तै सर्वै क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैराख्याते सत्याचार्य किं करोतीत्याह—

मयमहणं आयरिओ, कत्थ वयामो त्ति ? तत्थ ओयरिआ ।
खुभिआ भणति पढमं,त चिअ अणुओगतत्तिल्ला ॥१६०॥

मतग्रहणम् अभिप्रायग्रहणम् आचार्य शिष्याणा करोति यदुत भो आयुष्मन्त ! तत्क व्रजाम ?-कया दिशा गच्छाम ? तत्रैवमामन्त्रिते शिष्यगणे आचार्येण ' तत्र औदरिका ' उदरभरणैकचित्ता क्षुभिता—आकुला भणन्ति—यदुत ' पढम ' ति प्रथमा दिश व्रजाम , यत्र प्रथमपौरुष्या भुज्यते, 'तं चिय' त्ति तामेव दिशम् , 'अणुओगतत्तिल्ला' व्याख्यानार्थिन इच्छन्ति, यतस्ते सूत्रग्रहणनिरपेक्षा केवलमर्थग्रहणार्थिन , तेषा चार्थग्रहणप्रपञ्चो द्वितीयाया पौरुष्या भवतीत्यतस्तामेवेच्छन्तीति ।

बिइय सुत्तग्गाही, उभयग्गाही अ तइयगं खेत्तं ।
आयरिओ अ चउत्थ,सो उ पमाणं हवइ तत्थ ॥१६१॥

द्वितीया च दिश सूत्रग्राहिण इच्छन्ति, यत प्रथमपौरुष्यामेव स्वाध्यायो भवति, स च तेषामस्ति, उभयग्राहिणश्च—सूत्रार्थग्राहिणस्तृतीय क्षेत्रमिच्छन्ति , आचार्यस्तु चतुर्थ क्षेत्रमिच्छति यतस्तत्र चतुर्थ्यामपि पौरुष्या प्राघूर्णकादे प्रायोग्य लभ्यत इति, 'स एव प्रमाणम् ' आचार्य एव सर्वेषा प्रमाण भवति ' तत्थे ' ति तत्र शिष्यगणमध्ये ।

किं पुन कारणम् आचार्याश्चतुर्थमेव क्षेत्रमिच्छन्ति ?, अत आह—

मोहुब्भवो उ बलिए, दुब्बलदेहो न साहए जोए ।
तो मज्झबला साहू, दुट्ठऽस्सेणेत्थ दिट्ठंतो ॥१६२॥

प्रथमद्वितीययो क्षेत्रयो प्रचुरभक्तपानकेभ्य सकाशाद्बलवान् भवति, बलिनश्च मोहोद्भवो भवति—कामोद्भवो भवतीत्यर्थ । आह—एव तर्हि यत्र भिक्षा न लभ्यते तत्र प्रयान्तु , उच्यते—दुर्बलदेह —कृशशरीरो न साधयति—नाराधयति योगान्—व्यापारान् यतस्ततो मध्यमबला साधव इष्यन्ते । दुष्टाश्वेन चात्र दृष्टान्त , दुष्टाश्वो-गर्दभ उच्यते, स यथा प्रचुरभक्षणाद्दर्पित सन् कुम्भकारारोपितभाण्डकानि भनक्ति दर्पोत्सकादुत्प्लुत्य, पुनस्तेनैव कुम्भकारेण निरुद्धाहार सञ्जातिदुर्बलत्वात्प्रस्खलित सन् भनक्ति, स एव च गर्दभो मध्यमाहारक्रियया सम्यग् भाण्डानि वहति, एव साधवोऽपि सयमक्रिया मध्यमबला वहन्ति ।

पणपण्णगस्स हाणी, आरेणं जेण तेण वा धरइ ।
जइ तरुणा नीरोगा, वच्चति चउत्थगं ताहे ॥१६३॥

अथ तस्मिन् गच्छे पञ्चपञ्चाशद्वर्षदेशीया त्रिंशद्वर्षा वा चत्वारिंशद्वर्षा वा भवन्ति,ततो गम्यत चतुर्थ क्षेत्र, यतस्ते येन केनचिद् ध्रियन्ते-यापयन्ति तथा यदि च तरुणा नीरोगा —शक्ता भवन्ति ततश्चतुर्थमेव क्षेत्र व्रजन्ति ।

अह पुण जुण्णा थेरा, रोगविमुक्का य साहुणो तरुणा ।
ते अणुकूलं खेत्तं, पेसंति न यावि खग्गूडे ॥१६४॥

अथ पुनर्जूर्णा (जीर्णा) स्थविरा भवन्ति, रोगेण च-ज्वरादिना मुक्तमात्रास्तरुणा , नाद्यापि येषा साम्य भवति शरीरस्य, ततस्तानुनुकूल क्षेत्र प्रेषयन्त्याचार्या । ' न यावि खग्गूडे' त्ति 'खग्गूडा' अलसा निर्द्धर्मप्रायास्तान्न प्रेषयन्ति ।

कियता पुन कालेन वृद्धादय आप्यायन्ते ?, उच्यते—' पञ्चमात्रैर्दिवसै , यत उक्त वैद्यके—

एगपणअद्धमास, सट्ठी सुणमणुयगोणहत्थीणं ।
राइंदिएण उ बल, पणगं तो एक्क दो तिन्नि ॥१६५॥

एकेन रात्रिन्दिवेन शुनो बल भवति , पञ्चभिर्दिनैर्मनुजस्य बल भवति,अर्द्धमासेन बलीवर्दस्य, षष्टिभिर्दिनैर्हस्तिनो बलं भवति । एवमेतद्यथासख्य योजनीयम् । ' पणग तो एक्क

द्वौ तिरिणि' एवमसौ तस्मिन् क्षेत्रे पञ्चकमेकं धार्यते, अथ तथाऽपि बलं न गृह्णाति द्वौ पञ्चकौ धार्येते, त्रीन् वा पञ्चकान् धार्यते, पुनरानीयत इति। एवं ते आलोचितनिशिष्यगणा आचार्या शय्यातरमापृच्छ्य क्षेत्रान्तरं सङ्क्रामन्ति।

अथ न पृच्छन्ति ततो दोष उपजायते। एतदेवाह—

सागारिअपुच्छगमणं,बाहि(ही)रा मिच्छ छेय कयनासी ।
गिहिसाहू अभिधारण, तेणगसंकाइ ज चऽएणं ॥१६६॥

सागारिकं—शय्यातरम् अनापृच्छ्य यदि गमनं क्रियते ततो 'बाहिर' त्ति बाह्या लोकधर्मस्यैते भिक्षव इत्येवं वक्ति शय्यातरः, ये च धर्मं लोकधर्मं न जानन्ति दृष्टं, ते कथमदृष्टं जानन्ति ? इत्यत 'मिच्छ' त्ति मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते, 'छेद' त्ति अपच्छेदो वसतिदानस्य, पुनस्तेऽन्ये वा वसतिं न लभन्ते, 'कयणासि' त्ति अकृतज्ञा ह्येते प्रव्रजिता इत्येवं मन्यते, 'गिहिसाधू अभिधारण' त्ति गृही कश्चिच्छ्रावकस्तमाचार्यमभिधार्य-सञ्चिन्त्यायातः प्रव्रज्यार्थं, तेनाप्यागत्य शय्यातरः पृष्टः—क्वाऽऽचार्य ?, सोऽपि रुष्टः सन्नाह—यः कथयित्वा व्रजति स ज्ञायते, तं तु को जानाति ?, तमाकर्ण्य स श्रावकः कदाचिद्दर्शनमप्युज्झति, लोकज्ञानमप्येषां नास्ति कुतः परलोकज्ञानमिति ? कदाचित्साधुः कश्चित्तमाचार्यम् अभिधार्य—मनसि कृत्वा उपसम्पदादानार्थमायाति, सोऽपि शय्यातरं पृच्छति, शय्यातरोऽप्याह—न जाने क्व गत इति, ततः स साधुः अनाचारवानाचार्य इति विचिन्त्यान्यत्र गतः, सोऽपि निर्जराया आचार्योऽनाभागी जात इति। 'तेणग' त्ति कदाचित्तद्गृहं केनचित्तस्मिन्नेव दिवसे मुष्टं भवेत्ततः एवंविधा बुद्धिर्भवेत्—यदुत स्तेनास्ते इत्येवं शङ्कां करोति, आदिशब्दाद्योषित् केनचित्सह गता, ततो गृहात् तेऽप्यनाख्याय गताः ततश्च शङ्कोपजायते, 'ज चऽएणं ति यच्चान्यत् शङ्कादि जातं एतन्निमित्तं तत्सर्वमुपजायत इति गच्छद्भिश्च शय्यातर आपृच्छनीयः ।

स च विधिना, यतोऽविधिना पृच्छत एते दोषाः—

अविहीपुच्छा उग्गा-हिएण सिज्जातरी उ रोएज्जा ।
सागारियस्स संका,कलहे य मएजिआ खिंसे ॥१६७॥

अविधिपृच्छा इयं वर्त्तते, यदुत—'उग्गाहितेन' उत्क्षिप्तेन उपकरणेन पृच्छति, तत्र 'सेज्जातरी उ रोएज्जा' तेनाकस्मिकेन गमनेन शय्यातर्यो रोदनं कुर्युः, ततश्च सागारिकस्य—शय्यातरस्य शङ्कोपजायते, कलहे च सति 'साहंजिआए' सह सखिक्रियया 'खिंस' त्ति यथा न शोभना त्वं येन त्वया तत्र काले भिक्षोर्गच्छतो रुदितम् । किं च-ते स पिता भवति ? येन रोदिषीति ।

अथानागतमेव कथयन्ति--अमुकदिवसे गमिष्यामः,
तत्राप्येते दोषाः—

हरिअच्छेयण छप्पइ-य घच्चण किच्चणं च पोत्ताणं ।
छणेयरं च पगयं, इच्छमणिच्छे य दोसा उ ॥१६८॥

यदि शय्यातरकुटुम्बं साधवो यास्यन्तीति विमुक्तशेषव्यापारं सत् गृह एव तिष्ठति, कृष्यादिप्रतिजागरणं न करोति, ततश्च क्षणिकं सत् स्वगृहजातहरितच्छेदं करोति। तथा निर्व्यापारत्वादेव च ता रण्डाः षट्पदीनां परस्परानितरूपेणोपमर्दं कुर्वन्ति । 'किच्चण च पोत्ताण' त्ति तत्र दिवसे क्षणिका विमुक्तकृषिलवनव्यापारा वस्त्राणि शोधयन्ति । 'छणेयरं च पगयं' प्राकृतं—भोजनं छन्नं कुर्वन्ति, अप्रगटमित्यर्थः, 'इयरं च' त्ति प्रकटमेव भोजनं सयनार्थं कुर्वन्ति, तत्र चेच्छतामनिच्छतां च दोषा भवन्ति, कथं ?, यदि तद्भोजनं गृह्णन्ति, ततस्तदकल्पनीयम्, अथ न गृह्णन्ति ततो रोषभावं कदाचित्प्रतिपद्यन्ते ।

एते दोषा अनागतकथने, ततश्च कः
पृच्छाविधिरित्याह—

जइआ चेव उ खेत्तं, गया उ पडिलेहगा तओ पाए ।
सागारियस्स भावं, तणुगंति गुरू इमेहिं तु ॥ १६६ ॥

यदैव क्षेत्रं गताः प्रत्युपेक्षकाः 'ततो पाए' त्ति ततः प्रभृति सागारिकस्य—शय्यातरस्य भावं—स्नेहप्रतिबन्धं तनुं कुर्वन्ति, के ?—गुरवः एभिः-वक्ष्यमाणगाथाद्वयोपन्यस्तैर्वचनैरिति—

उच्छू वोलिंति वइं, तुंबीओ जायपुत्तभंडा य ।
वसभा जायत्थामा, गामा पव्वायचिक्खल्ला ॥ १७० ॥
अप्पोदगा य मग्गा, वसुहा वि अ पक्कमट्टिआ जाया ।
अण्णक्कंता पंथा, साहूणं विहरिउं कालो ॥ १७१ ॥

एतद्गाथाद्वयं शृण्वतः शय्यातरस्य पठन्ति। ततः सोऽपि श्रुत्वा भणति-किं यूयं गमनोत्सुकाः ?

आचार्योऽप्याह—

समणाणं सउणाणं, भमरकुलाणं च गोउलाणं च ।
अनियाओ वसहीओ, सारइयाणं च मेहाणं ॥ १७२ ॥

सुगमा ।

ततश्चैनां गाथां पठित्वा इदमाचरन्ति—

आवस्सगकयनियमा, कल्लं गच्छाम तो उ आयरिआ ।
सपरिजणं सागारिअ,वाहिरिउं दिंति अणुसिट्ठिं ॥१७३॥

आवश्यककृतनियमाः—कृतप्रतिक्रमणा इत्यर्थः, विकालवेलायां कृतावश्यका इदं भणन्ति-यदुत कल्ये गच्छामः । पुनश्च तत आचार्याः सपरिजनं सागारिकम् शय्यातरं आहूय अनुशास्तिं ददति—धर्मकथां कुर्वन्तीत्यर्थः ।

पव्वज्ज सावओ वा, दंसणभद्दो जहण्णयं वसहिं ।
जोगम्मि वट्टमाणे, अमुगं वेलं गमिस्सामो ॥ १७४ ॥

सोऽपि सागारिको धर्मकथां श्रुत्वा एवंविधो भवति—प्रव्रज्यां प्रतिपद्यते, श्रावको वा भवति, दर्शनधरो वा भवति, भद्रको वा भवति, सर्वथा जघन्यतो वसतिमात्रमवश्यं ददाति। पुनश्च धर्मकथां कृत्वाऽऽचार्या एवं ब्रुवते-यदुत 'योगे वर्त्तमाने' योऽसौ योगो गमनाय मां प्रेरयति तस्मिन् वर्त्तमाने—भवति सति अमुकवेलायां गमिष्याम इति ।

इदानीं ते विकालवेलायां कथयित्वा प्रत्युषसि
व्रजन्ति, किं कृत्वेत्यत आह—

तदुभयसुत्तं पडिले-हणा य उग्गयमणुग्गये वावि ।

पडिछाहिगरण तेणे, नट्ठे खग्गूड सगारो ॥ १७५ ॥

तदुभय—सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा व्रजन्ति, 'सुत्त' त्ति सूत्रपौरुषीं वा कृत्वा व्रजन्ति, अथ दूरतरं क्षेत्र भवति तत पादोनप्रहर एव पात्रप्रतिलेखनामकृत्वा व्रजन्ति, 'उग्गय' त्ति उद्गतमात्र एव वा सूर्ये गच्छन्ति , 'अणुग्गय' त्ति अनुद्गते वा सूर्ये रात्रावेव गच्छन्ति, 'पडिच्छ' ति ते साधवस्तस्माद्विनिर्गता परस्पर प्रतीक्षन्ते, 'अधिकरण' त्ति अथ ते साधवो न प्रतीक्षन्ते ततो मार्गमजानाना परस्परत पूत्कुर्वन्ति, तेन च पूत्कृतेन लोको विबुध्यते, ततश्चाधिकरण भवति, 'तेण' त्ति स्तेनका वा विबुद्धा सन्तो मोषणार्थ पश्चाद् व्रजन्ति, 'नट्ठे' त्ति कदाचित्कश्चिन्नश्यति, ततश्च प्रदोष एव सङ्कार क्रियत, अमुकत्र विश्रमण करिष्याम अमुकत्र भिक्षामटमुकत्र वसतिमिति । ततश्च रात्रौ गच्छद्भि सङ्केत क्रियते । 'खग्गूडे' त्ति कश्चित् खग्गूडप्रायो भवति, स इद ब्रूते-यदुत साधूना रात्रौ न युज्यते एव गन्तु पुन , स आस्ते, ततश्च 'सगारो' त्ति सङ्केत खग्गूडाय प्रयच्छन्ति, यदुत त्वयाऽमुकत्र देशे आगन्तव्यमिति ।

इदानीमस्या एव गाथाया भाष्यकृत् कांश्चिदवयवान् व्याख्यानयति, तत्र प्रथमावयव व्याख्यानयन्नाह—

पडिलेहतचिअ वें-टियाउ काऊण पोरिसि करिंति ।
चरिमा उग्गाहेउं, सोचा मज्झण्हि वच्चंति ॥७९ ॥

ते हि साधव प्रभातमात्र एव प्रतिलेखयित्वा उपधिका पुनश्च वेण्टलिका कुर्वन्ति-सवर्त्तयन्तीत्यर्थ । ततश्चानिक्षिप्तोपधय एव 'पोरिसिं करेंति' सूत्रपौरुषीं कुर्वन्ति, 'चरिमा उग्गाहेउ' त्ति चरिमवेलायां पादोनपौरुष्या पात्रकाणि उद्ग्राह्य-सयन्त्रयित्वा पुनश्चानिक्षिप्तैरेव पात्रकै 'सोच्चा' त्ति श्रुत्वा अर्थपौरुषीं कृत्वेत्यर्थ , ततो मध्याह्ने व्रजन्तीति । ते च शोभन एवाह्नि व्रजन्तीति ।

अत एवाह—(भा०)

तिहिकरणम्मि पसत्थे, नक्खत्ते अहिवइस्स अणुकूले ।
घेत्तूण निंति वसभा, अक्खे सउणे परिक्खता ॥८०॥

'तिथौ प्रशस्ताया , करणे' च बवादिके प्रशस्ते नक्षत्रे वा अधिपते —आचार्यस्य अनुकूले सति गृहीत्वा अक्षान् प्राग् वृषभा निर्गच्छन्ति । किंकुर्वाणा अत आह-' सउणे परिक्खता ' शकुनान्—प्रशस्तान् परीक्षमाणा सन्तो वृषभा निर्गच्छन्तीति पश्चादाचार्या ।

किं पुन कारण पश्चादाचार्या निर्गच्छति ?, तत्र कारणमाह—(भा०)

वासस्स य आगमणे, अवसउणे पठिआ नियत्तंति ।
ओभावणा पवयणे, आयरिआ मग्गओ तम्हा ॥८१॥

वर्षण वर्षस्तस्यागमन कदाचिद्भवति, अपशकुने वा दृष्टे प्रस्थिता अपि निवर्त्तन्ते वृषभा । यदि पुनराचार्या एव प्राग् निर्गच्छन्ति ततोऽपशकुनदर्शने वृष्टौ च निवर्त्तमानस्य सत किं भवति ?, अत आह-' ओहावणा पवयण ' प्रवचने हीलना भवति., यदुत-यदपि ज्योतिष्काणा विज्ञानं तदप्येतषा नास्तीति, 'आयरिया मग्गओ, त्ति अत आचार्या मार्गत —पृष्ठतो निर्गच्छन्तीति ।

गच्छद्भिश्च शकुना अपशकुना वा निरूपणीया , तत्रापशकुन प्रतिपादयन्नाह—(भा०)

मइलकुचेले अब्भं-गिएल्लए साण खुज्जवडभे य ।
एए उ अप्पमत्था, हवंति खित्ताउ निंताणं ॥८२॥
नारी पीवरगब्भा, वड्डुकुमारी य कट्ठभारो अ ।
कासायवत्थ कुच्च-धरा य कज्जं न साहेंति ॥ ८३ ॥

मलिन शरीरकर्पटै कुचेलो-जीर्णकपट 'अब्भंगिएल्लिय' त्ति स्नेहाभ्यक्तशरीर श्वा यदि वामपार्श्वाद्दक्षिणपार्श्व प्रयाति कुब्जो-वक्र वडभो-वामन , एतेऽप्रशस्ता.-पीवरगर्भा-आसन्नप्रसवकाला । शेष सुगमम् ।

[[1]चंकयरम्मि भमाडो, भुक्खामारो य पंडुरगम्मि ।
तच्चन्नि रुहिरपडणं, बोडियमसिए धुवं मरणं]
जंबू चासमऊरे, भारद्दाए तहेव नउले अ ।
दसणमेव पसत्थं,पयाहिणे सव्वमपत्ती ॥८४ ॥ (भा०)

सुगमा ।

नंदी तूरं पुण्ण-स्स दंसणं संखपडहसद्दो य ।
भिंगारछत्तचामर, धयप्पडागा पसत्थाई ॥८५॥ (भा०)

सुगमम् । नवर-पूर्णकलशदर्शनं, ध्वज एव पताका ध्वजपताका ।

समणं संजयं दंतं, सुमणं मोयगा दहिं ।
मीणं घंटं पडागं च,सिद्धमत्थ विआगरे ॥८६॥ (भा०)

श्रमण —लिङ्गमात्रधारी सयत·—सम्यक् सयमानुष्ठाने यत —यत्नपर. दान्त —इन्द्रियनोइन्द्रियै सुमनस·—पुष्पाणि , शेष सुगमम् ।

गच्छश्चासौ—

सेज्जातरेऽणुभासइ, आयरिओ सेसगा चिलिमिलीए ।
अंतो गिण्हन्तुवहिं, सारविअपडिस्सया पुव्विं ॥१८७॥

व्रजनसमये शय्यातरानुभाषते—व्रजाम इत्येवमादि आचार्य । ' सेसगा चिलिमिलीए अतो' शेषा साधव चिलिमिलिकया -जवनिकाया अन्त —अभ्यन्तरे, किम् ?-उपधिं गृह्णन्ति—सयन्त्रयन्तीत्यर्थ । ' सारविअपडिस्सया पुव्विं' ति किंविशिष्टा सन्तस्ते साधव उपधिं गृह्णन्ति ?—संमार्जित —उपलिप्त प्रतिश्रयो यैस्ते संमार्जितप्रतिश्रया 'पुव्विं' प्रागेव, प्रथममेवेत्यर्थ ।

इदानीं क कियदुपकरणं गृह्णातीत्याह—

बालाई उवगरण, जावइअ तरति तत्तिअ गिण्हइं ।
जहन्नेण जहाजायं, सेसं तरुणा विरिंचिंति ॥ ८८ ॥

'बालादय', आदिशब्दाद्-वृद्धा गृह्णन्ते, ते ह्युपकरण याव-

[1] [चक्रधरे भ्रमण क्षुधा मरण च पाण्डुराङ्गे । तच्च निक रुधिरपात बोडिकेऽसिते ध्रुव मरणम्]

मात्र तरन्ति-शक्नुवन्ति तावन्मात्रं गृह्णन्ति तैश्च बाला-दिभि ', जघन्येन--जघन्यत 'जहाजाय' रजोहरण चोलप ट्टकश्च, एतत्रयशक्नुवद्भिरपि ग्राह्य शेषम् उपकरण तरुणा आभिग्रहिका विरिञ्चन्ति-विभजन्ति बालादिसत्कम् ।

यदा तु पुनराभिग्रहिका न सन्ति तदा--

आयरिओवहि बाला-इयाण गिएहति संघयणजुत्ता ।
दो सुत्तिउ रिणसथा-रए य गहणेकपासेणं ॥८९॥ (भा०)

आचार्योपधि 'बालाइयाण' ति बालादीना च सबन्धिनमुपधिं गृह्णन्ति , के ?-'लघयणजुत्ता' येऽन्ये शेषा अनाभिग्रहिका सहननोपेतास्ते गृह्णन्ति , कथ पुनर्गृह्णन्ति ते उपाधि? 'दो सुत्तिउ' त्ति द्वौ सौत्रिकौ कल्पौ एक और्णिक कल्प सस्तारकश्चशब्दादुत्तरपट्टकश्च, एषा ग्रहणम् 'एकपासेण' ति-ग्रहणम् एकस्मिन् पार्श्वे-एकत्र स्कन्धे ग्रहण करोति, द्वितीये तु पार्श्वे स्कन्धे पात्रकाणि गृह्णन्ति, आत्मीया तूपधि वरण्टलिका कृत्वा यत्र स्कन्ध उपधि. कृतस्तत्रैव दिशा कक्षाया करोति ।

इदानीम् 'अधिकरणतेणे' त्ति अमुमवयवं व्याख्यानयन्नाह-

आउज्जोवण वणिए, अगणि कुडुंवी कुगम्म कम्मरिए ।
तेणे मालागारे, उब्भामग पंथिए जंते ॥९०॥ (भा०)

ते हि यदि सशब्द व्रजन्ति ततश्च लोको विबुध्यते , विबुद्धश्च सन् 'आउज्जोवण ' त्ति 'अप्काययन्त्राणि योऽयन्त-वहनाय सज्जीक्रियन्ते । अथवा-'आउ' त्ति अप्कायाय ओषिना विबुद्धा व्रजन्ति 'जोवण' त्ति धान्यप्रकर तदर्थं लोकौ याति, प्रकरो--मर्दनं धान्यस्य , लाटविषये 'जोवण धण्णपईरण भण्णइ' , 'वणिय' त्ति वणिजो--बालञ्जुका विभातमिति कृत्वा व्रजन्ति । 'अगणि' त्ति लोहकारशालादिषु अग्निं प्रज्वालयन्ते 'कुडुंवि ' त्ति कुटुम्बिनः स्वकर्मणि लगन्ति 'कुगम्म' त्ति कुत्सित कर्म येषा ते कुकर्माणः मात्सिकादय कुत्सिता मारा कुमारा.-सौकरिका ,एषा बोधो भवति रात्रौ पूत्कारयता ,' तेणे ' त्ति स्तेनकाना च , 'मालाकार' त्ति मालिका विबुध्यन्ते 'उब्भामग' त्ति पारदारिका विबुध्यन्ते 'पंथिए' त्ति पथिका विबुध्यन्ते 'जंत' त्ति यान्त्रिका. विबुद्धा सन्तो यन्त्राणि वाहयन्ति चाक्रिकादय ।

तत्र यदुक्तं प्राक् "संङ्क खग्गूडसिगारो" तत्रेदमुक्तं निर्युक्तिकृता सङ्कारकरणमात्रम् , इह पुन स एव निर्युक्तिकार स-सङ्कार. कया वलया कर्त्तव्य. ? कस्या च वलायां कर्त्तव्य. ? इत्यदाह---

संगार बीय वसही,तइए सएणी चउत्थ साहम्मी ।
पंचमगम्मि अ वसही,छट्टे ठाणट्ठिओ होति ॥१७६॥

'सगार ' त्ति सङ्केतोऽभिधीयते, तद्विधिर्वक्तव्य , ' बितिय वसहि ' त्ति द्वितीये द्वार वसति कर्तव्या, पूर्वप्रत्युपेक्षिता तस्या व्याघाते वा वसतेर्ग्रहणविधिर्वक्तव्य ,' ततिए सणिण ' त्ति तृतीये द्वारे सञ्ज्ञी श्रावको वक्तव्य , ' चउत्थ साहम्मि ' त्ति चतुर्थे द्वारे साधर्मिका वक्तव्या , ' पचमगम्मि अ वसहि , त्ति पञ्चमे द्वारे वसतिर्वक्तव्या-'छिण्डिखुड्डुलिआ ' इत्येवमादि, ' छट्टे ठाणट्ठिओ होति ' षष्ठे द्वारे स्थानस्थिता भवति । द्वारगाथयम् ।

इदानी निर्युक्तिकृतोपन्यस्त सङ्कारद्वयं भाष्यकृद् व्याख्यानयन्नाह-

आओमे सगारो, अमुई वेलाएँ निग्गए ठाणं ।
अमुगत्थ वमहिभिक्ख, बीओ खग्गूडसंगारो ॥६१॥

'आओमे' त्ति प्रदोषे 'सगारो ' त्ति सङ्केत आचार्येण कर्त्तव्य , कथम् ?-' अमुई वेलाए ' त्ति अमुकया वेलया यास्याम , पुनश्च ' निग्गए ठाण अमुगत्थ' निर्गतानां सताम् अमुकत्र स्थान-विश्रामसस्थान करिष्याम , 'वसहि ' त्ति अमुकत्र वसतिर्भविष्यति-वासका भविष्यतीत्यर्थ , ' भिक्ख ' त्ति अमुकत्र ग्रामे भिक्षाटन कर्त्तव्यम् , एकस्तावदय ' सङ्कार ' सङ्केत । ' बितिओ खग्गूडसगारो ' त्ति द्वितीय सकेत खग्गूडस्य दीयते ।

स चैवमाह-

रत्तिं न चेव कप्पइ, नीयदुवारे विराहणा दुविहा ।
पएणवण बहुतरगुणे,अणिच्छ बीउव्व उवहीं वा ॥६२॥(भा०)

' रत्तिं न चव कप्पति ' त्ति रात्रौ साधूना गमन न कल्पते, द्विविधविराधनासम्भवात्, यत उक्तं-दिवाऽपि तावत्- ' नीयदुवारे विराहणा दुविह ' त्ति दिवाऽपि तावदय दोष , "नीयदुवार तमसे,कोट्ठगं परिवज्जए" इति वचनात् ,नीचद्वारे द्विविधा विराधना सतमस्कत्वाद् आस्ता तावद्रात्रौ, एष च धर्मश्रद्धया न निर्गच्छति । ' पएणवण बहुतरगुण' त्ति पुनश्च तस्य प्रज्ञापना-प्ररूपणा क्रियते, तत्र रात्रिगमने बहवा गुणा दृश्यन्ते , बालवृद्धादय सुखेन गच्छन्ति रात्रौ, न तृषा बाध्यन्त इति । 'अणिच्छ ' त्ति अथ तथाऽपि नेच्छति गमनम् ' बितिओ व ' त्ति द्वितीयस्तस्य दीयते-तदर्थं मुच्यत इति । ' उवही व ' त्ति उपधिस्तस्य दीयते जीर्णा, तदीयश्च शोभनो गृह्यत इति , मा भूत्तत्पार्श्वे स्थितमुपधिं स्तेनका आच्छेत्स्यन्ति ।

इदानीमसावेकाकी यदि स्वपिति ततो दोष प्रमादजनितस्ततश्चोपधिरुपहन्यते , उपहतश्चाकल्प्यो भवति । एतदेवाह-

सुवणे वीसुंवघातो, पडिवज्जंतो अ जो उ न मिलेज्जा ।
जग्गण अप्पडिवज्झण,जइ वि चिरेणं न उवहम्मे ६३(भा०)

स्वापे ' वीसुं ' एकाकिनो निद्रावशे सति, को दोष. ?- ' उवघाउ ' त्ति तस्यैकाकिन सुप्तस्य उपधिरुपहन्यते , स ह्येकाकी स्वपन् प्रमादवान् भवति श्वापदाभियोगसम्भवात्, ततश्च निद्रावशे प्रसुप्तस्य उपधिरुपहन्यते , अतोऽकल्पनीया भवति परिष्ठापनीयश्चासौ । गच्छे तु स्वपतोऽपि नोपहन्यते , किं कारणम् ? , यतस्तत्र केचित्सूत्रपौरुषीं कुर्वन्ति , अन्य द्वितीयप्रहरेऽर्थानुचिन्तन कुर्वन्ति , तृतीये तु प्रहरे आचार्य उत्तिष्ठन्ति ध्यानार्थं , चतुर्थे तु प्रहर सर्व एव भिक्षव उत्तिष्ठन्ति, ततश्च रात्रावेकोऽपि प्रहर शून्य. , ततो नोपहन्यते उपधि । एकाकिनस्तु जागरण नास्त्यत उपघात. , 'पडिवज्जते य जो उ न मिलेज्ज ' त्ति प्रतिबध्यमानो वा व्रजा-

दिषु क्षीरयाचनेच्छया प्रतिबध्यमानो यो न मिलेत् तस्या-प्युपहन्यते उपधि । किं कारणम् ?, एकाकिन पर्यटन नोक्तम् । एकाकी च पर्यटन् प्रमादभाग् भवति अतो व्रजा-दिप्रतिबन्धेऽप्युपधिरुपहन्यते । यस्तु पुनर्जागर्त्ति तस्मिन् दिवसेऽभुक्तो न व्रजादिषु प्रतिबध्यते स एवंविधस्तस्मिन् दिवसे ममलन्नपि नोपधिमुपहन्ति । ' जइवि चि-रेण ' ति किं बहुना ?, जाग्रन्निशि गोकुलादिषु वाऽप्रति-बध्यमानो यद्यपि चिरेण मिलति बहुभिर्दिवसैस्तथाऽप्यु-पधिस्तस्य नोपहन्यते, अप्रमादपरत्वात्तस्येति ।

इदानीं गच्छस्य गमनविधिं प्रतिपादयन्नाह—

पुरश्रो मज्झे तह म-ग्गश्रो य ठायंति खित्तपडिलेहा ।
दाइंतुच्चाराई, भावासण्णाइरक्खट्ठा ॥१७७॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षका एषु विभागेषु भवन्ति—केचन पुरत — अग्रतो गच्छस्य, केचन मध्य गच्छस्य, ते हि मार्गाभि-भिज्ञा । मार्गतश्च—पृष्ठतश्च तिष्ठन्ति क्षेत्रप्रत्युपेक्षका । किमर्थं पुरत एव तिष्ठन्ति ?, 'दाइंतुच्चाराई ' उच्चारप्रश्र-वणस्थानानि दर्शयन्ति गच्छस्य , ' भावासण्णादिर-क्खट्ठ ' त्ति भावासण्णो—अणहियासओ , तद्रक्षणार्थ-म् । एतदुक्तं भवति—उच्चारादिना बाध्यमानस्य ते मार्ग-ज्ञा स्थण्डिलानि दर्शयन्ति ।

डहरे भिक्खग्गामे, अंतरगामम्मि ठावए तरुणे ।
उवगरणगहण असहू, र ठावए जाणगं चेगं ॥१७८॥

'डहरे भिक्खग्गामे ' त्ति यत्र ग्रामे वासकोऽभिप्रेतः भि-क्षा च अटितुमभिप्रेता तस्मिन् 'डहरे ' क्षुल्लके ग्रामे सति किं कर्त्तव्यमत आह—' अंतरगामम्मि ' अपान्तराल एव यो ग्रामस्तस्मिन् भिक्षार्थं तरुणान् स्थापयेत् , ' उवगर-णगहण ' ति तदीयमुपकरणमन्ये भिक्षवो गृह्णन्ति , ' अ-सहू व ठावए ' त्ति अथ ते तत्स्थापितेतरभिक्षुसत्कमुप-करणं ग्रहीतुं न शक्नुवन्ति ततोऽसहिष्णव एव तत्रान्त-रग्रामे भिक्षार्थं स्थाप्यन्ते ' जाणग चेग ' ति ज्ञ चैक— मार्गज्ञ चैकं तेषां मध्ये स्थापयेत् येन सुखेनैवागच्छन्ति ।

दूरुट्ठिअ खुड्डलए, नव भड अगणी य पंत पडिणीए ।
संघाडेगो धुवक-म्मिओ व सुण्णे नवरि रिखा ॥१७९॥

अथवा-असौ वासकभिक्षार्थमभिप्रेतो ग्रामो दूरे स्थित स्याद् , उत्थितो वा—उद्वसित क्षुल्लको वा प्राक् सपूर्णो दृष्ट इदानीमर्द्धमुद्वासितमतः क्षुल्लक , नव-ग्राम् यस्मि-न् स्थाने दृष्टस्तत स्थानादन्यत्र प्रदेशे जात ' भड ' त्ति भटाक्रान्तो जात ' अगणि ' त्ति अग्निना वा इदानीं दग्ध प्रान्त -प्राक् शोभनो दृष्ट इदानीं प्रान्तीभूतो विरूपो जात ' पडिणीए' त्ति प्रत्यनीकाक्रान्त इदानीं जात , प्राक् प्रतिलेखनाकाले प्रत्यनीकस्तत्र नासीत् इदानीं तु आयात , पूर्वप्रतिलेखिते ग्रामे एवंविधे जाते सति दूरोत्थितादि दोषाभिभूत सति किं कर्त्तव्यम् ?—' संघाड ' त्ति तत्र स ङ्घाटक स्थाप्यते, पाश्चात्यप्रव्रजितमीलनार्थम् 'एगोवि' त्ति सङ्घाटकाभावे एक- स्थाप्यते साधु- ' धुवकम्मिओ ' त्ति ध्रुवकर्मिको—लोहकारादिस्तस्य कथ्यते—यथा वयमन्यत्र ग्रामे यास्याम , त्वया पाश्चात्यसाधुभ्य कथनीयं—यथा-ऽमेन मार्गेणागन्तव्यमिति, एवं तावत् वसति ग्रामे ' एस विही ' । ' सुण्णे नवरि रिक्ख ' त्ति यदा त्वसौ शून्यो ग्रा-मस्तदा किं कर्त्तव्यम् ?—' नवरि रिक्ख ' त्ति वर्त्मनि— अनभिप्रेते तिरश्चीन रेखाद्वय पात्यते, येन तु वर्त्मना गतास्तत्र दीर्घा रखा कुर्वन्ति । यदा तु पुनरभिरुक्तदो-षैर्युक्ता न भवति स ग्रामस्तदा तत्रैव या वसतिस्तस्या प्रविशन्ति । ततश्च ये त भिक्षार्थमन्तरालग्रामे स्थिता आ-सन् तेषा मध्ये यदि वसतिमार्गज्ञो भवति ततस्तस्यामेव वसतौ आगच्छन्ति, न कश्चित्प्रतिपालयति ।

पुनरेवाह—

जाणंतठिएँ ता एउ, वसहीए नत्थि कोइ पडियरइ ।
अणाएऽजाणते-सु वावि संघाड धुवकम्मी ॥१८०॥

' जाणतठिए ' मार्गाभिज्ञे स्थिते तस्यां वसतावागच्छ-न्ति ' नत्थि काइ पडियरइ ' त्ति न कश्चित् तान् प्रतिपा-लयति बहि —स्थित- , ' अणाए ' त्ति यदा तस्या पू-र्वप्रत्युपेक्षिताया वसतेर्व्याघात सजात किन्त्वन्या, तस्या-मन्यस्या वसतौ जाताया अजाणतेसु वावि,' अथवा-य त भिक्षानिमित्त स्थिता पश्चादागमिष्यन्ति तेषु अजानत्सु ' संघाडधुवकम्मि ' त्ति वसतिपरिज्ञानार्थं सङ्घाटको बहि स्थाप्यत, ध्रुवकर्मिको—लोहकारस्तस्य कथ्यते, यदुत—साधव आगमिष्यन्ति तेषामित्थं वसतिर्दर्शनीया कथनीया वेति ।

इदानीं ये ते भिक्षार्थे पश्चाद्ग्रामे स्थापितास्तै किं कर्त्तव्य-मत आह—

जइ अब्भासे गमणं, दूरे गंतुं दुगाउयं पेसे ।
ते वि असंथरमाणा, इंती अहवा विसज्जति ॥१८१॥

यदि अभ्यासे—आसन्ने गच्छस्ततस्ते ' गमण ' ति गच्छस-मीपमेव गच्छन्ति, दूरे' त्ति अथ दूरे गच्छस्ततो गन्तु द्वि-गव्यूत-गत्वा क्रोशद्वय, किम् ?— पेसे' त्ति एक श्रमणं ग-च्छसमीपे प्रेषयन्ति , ' तेवि असंथरमाणा इति ' तेऽपि गच्छगता साधव असंस्तरमाणा —अतृप्ता सन्त किं कु-र्वन्ति ?–' एति ' आगच्छन्ति, क ?–यत्र ते साधवो भिक्षया गृहीतया तिष्ठन्ति, अथ च तृप्तास्ततस्त साधु विसर्जयन्ति यदुत—पर्याप्तमस्माक , यूय भक्षयित्वाऽऽगच्छत । ' सं-गारे ' त्ति द्वार, व्याख्यातं, तत्प्रसङ्गायात च व्याख्यातम् ।

इदानीं वसतिद्वारमुच्यते, तत्प्रतिपादनायेदमाह—

पढमबियाए गमणं, गहण पडिलेहणा पवेसो उ ।
काले संघाडेगो, वऽसंथरंताण तह चेव ॥ १८२ ॥

'पढम' त्ति तस्यां च वसतौ गमन-प्राप्ति कदाचित्प्रथमपौरु-ष्या भवति, कदाचिच्च 'बितियाए' त्ति द्वितीयपौरुष्या गम-नं, प्राप्तिरित्यर्थ । 'गहण ति 'दडउच्छयणदोरयचिलिमिली-ण' कृत्वा ग्रहण वृषभा प्रविशन्ति । पुनश्च 'पडिलेहणा' तां वसतिं प्रमार्जयन्ति, ' पवेसो ' त्ति ततो गच्छ प्रविशति, 'काले' त्ति कदाचिद्भिक्षाकाल एव प्राप्तास्ततश्च को विधि ?, अत आह-सङ्घाटक एका वसतिं प्रमार्जयति, अन्ये भिक्षा-र्थं व्रजन्ति । एगो व ' त्ति यदा सङ्घाटको न पर्याप्यते तदा एको गीतार्थो वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं प्रेष्यते, यदा तु पुनरेको-

अपि न पर्याप्यते तदा किम् ?–' असथरंताण अणुघट्टनाण ' अतृप्यन्त सर्वे पर्याटन्ति, या तु वसतिः पूर्वलब्धा तां कथमन्विषन्ति ?—' तह चव ' त्ति यथा भिक्षामन्विषन्ति एवं वसतिमपि सर्वे पूर्वप्रत्युपेक्षितामन्विषन्ति, अन्विष्य च तत्रैव प्रविशन्ति। यदा तु पूर्वप्रत्युपेक्षिताया वसतेर्व्याघातो जातस्तदाऽपि 'तह चव' त्ति यथा हि भिक्षां मार्गयन्ति तथा वसतिमपि, लब्धायां च तत्रैव परस्परं हिण्डन्तः कथयन्ति। ' वसहीए निअट्टिअव्व ' त्ति।

इदानीं "पढमबिइयाए" त्ति इदं द्वारं भाष्यकृत् व्याख्यानयन्नाह—

पढमबिलियाए गमणं, बाहिं ठाणं च चिलिमिणी दारे।
चिसूण इति वमहा, वसहिं पडिलेहिउं पुव्वि ॥ ९२ ॥

प्रथमपौरुष्यां गमन-प्राप्तिर्भवति तत्र क्षेत्रे, कदाचिद् द्वितीयायां प्राप्तिस्तत्र को विधिरित्यत आह–' बाहिं ठाण च ' बहिरेव तावदवस्थानं कुर्वन्ति, स्थिताश्चोत्तरकाले ततश्चिलिमिणीं—अवनिकां दवरिकाश्च गृहीत्वा प्रविशन्ति वसतौ वृषभाः, ग्रहणद्वारं व्याख्यातम्। किं कर्तुं ?—वसतिं प्रत्युपेक्षितुम्, वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं प्राग् वृषभा गृहीतचिलिमिलि न्युपकरणा आगच्छन्ति, 'पडिलेहण' त्तिद्वारं भणितम्। दारं।

एवं तावत्पूर्वप्रत्युपेक्षितायां वसतौ विधिः, यदा तु पुनः पूर्वप्रत्युपेक्षिताया व्याघातस्तदा—

वाघाए अण्णं म–ग्गिऊण चिलिमिणिपमज्जणा वसहे।
पत्ताण भिक्खवेलं, संघाडेगो परिणओ वा ॥ १०२ ॥

पूर्वप्रत्युपेक्षिताया वसतेर्व्याघाते सति अन्यां वसतिं मार्गयित्वा ततः किञ्चित् 'चिलिमिणिपमज्जण वसह' त्ति ततो वृषभाश्चिलिमिलिन्यादीनि गृहीत्वा प्रमार्जयन्ति। ' पत्ताण भिक्खवेल ' यदा तु पुनर्भिक्षावेलायामेव प्राप्तास्तदा किं कर्तव्यम् ?, 'काल' त्ति भणितं, 'संघाडे' त्ति सङ्घाटका वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं प्रेष्यते, 'संघाडत्ति भणिअ', ' एगो व ' त्ति सङ्घाटकाभावे एको वा प्रेष्यते, किंविशिष्ट ?–परिणतः—गीतार्थः, 'एगो त्ति भणिअ' यदा तु पुनरेको नास्ति तदा किम् ?–

सव्वे वा हिंडंता, वसहिं मग्गंति जह व समुयाणं।
लद्धे संकलिअनिवे–अणं तु तत्थेव उ नियट्टे ॥ १८४ ॥

सर्वे वा हिण्डन्त एव वसतिं मार्गयन्ति–अन्विषन्ति, कथं ?–' जह व समुदाणं ' यथा समुदान-भिक्षां प्रार्थयन्ति-निरूपयन्ति एवं वसतिमपि अन्विषन्ति, ' जह चेव ' त्ति अवयवो भणितः, ' लद्ध संकलिअनिवेअणं तु ' भिक्षार्थं लब्धायां वसतौ सङ्कलिकया निवेदनं यो यथा प्रविशति स तथा त वक्ति-यदुत इह वसतिर्लब्धा इह निवर्तनीयं, तस्मात्तस्यामेव च वसतौ निवर्तते।

तत्र च प्रवेशे को विधिः ?—

एक्को धरेइ भाणं, एक्को दोण्ह वि पवेसए उवहिं।
सव्वो उवेइ गच्छो, सबालवुड्डाउलो ताहे ॥ १८३ ॥

एको धारयति-संघट्टयति भाजनं पात्रकम्, एकोऽन्यस्तयोर्द्वितीयो बहिर्व्यवस्थितो गच्छात् सकाशाद् भिक्षामटतामुपधिं भुक्तामुपधिं करोति द्वयोरपीति, आत्मनः संबन्धिनीं तस्य च पात्रकसंघट्टयितुः संबन्धिनीमुपधिं प्रवेशयति, ततः उत्तरकाले गच्छ उपैति-प्रविशति सबालवृद्धत्वादाकुलः तदा-तस्मिन् काले। दारं।

चोयगपुच्छा दोसा, मंडलिबंधम्मि होइ आगमणं।
संजमआयविराहण, वियालगहणे य जे दोसा ॥ १०६ ॥

चोदकस्य पृच्छा चोदकपृच्छा, चोदक एवमाह-यदुत बाह्यत एव भुक्त्वा प्रवेशः क्रियते किं कारणम् ?, उपधिमानयतः क्षुधार्तस्य तृषितस्य च ईर्यापथमशोधयतः संयमविराधना, उपधिभाराक्रान्तस्य कण्टकादीननिरूपयत आत्मविराधना, ततश्च बहिरेव भुक्त्वा विकाले प्रविशन्तु। आचार्यस्त्वाह-बहिर्भुञ्जतां दोषाः कथं ?–मण्डलिबन्धे सति आगमनं भवति सागारिकाणाम्, तत्र च संयमात्मविराधना भवति 'वियालगहणे' त्ति विकालवेलायां च वसतिग्रहणे ये दोषा भवन्ति त वक्ष्यन्ते। द्वारगाथार्थः।

चोदकपृच्छेति व्याख्यानयन्नाह—

अइभारेण उ इरिअं, न सोहए कंठगाइ आयाए।
भुत्तट्ठिअ वोसिरिआ, अइंतु एव जढा दोसा ॥ १८७ ॥

चोदक एवमाह-यदुत गच्छसमीपादुपधिं प्रवेशयन् तदतिभारेण बुभुक्षया च पीडितः सन्नीर्यापथिकां न शोधयति यतोऽतः संयमविराधना भवति, तथा कण्टकादीनि च न पश्यति बुभुक्षितत्वादेव यतोऽत आत्मविराधना भवति, तस्माद् ' भुत्तट्ठिय ' त्ति बहिरेव भुक्ताः सन्तः, तथा ' वोसिरिय ' त्ति उच्चारप्रश्रवणं कृत्वा ततः ' अइंतु ' त्ति प्रविशन्तु, क्व ?–वसतौ, ' एवं जढा दोस ' त्ति एवं क्रियमाणे दोषा आत्मविराधनादयः परित्यक्ता भवन्ति।

एवमुक्ते सत्याहाचार्यः —

आयरिअवयण दोसा, दुविहा नियमा उ संजमायाए।
वच्चह न तुज्झ सामी, असंखडं मंडलीए वा ॥ १८८ ॥

आचार्यस्य वचनम्, आचार्यवचनं, किं तदित्याह–'दोसा' बाह्यतो भुञ्जतां दोषा भवन्ति द्विविधाः नियमाद्–अवश्यतया, ' संजम ' त्ति संयमविराधनादोषः ' आयाए ' त्ति आत्मविराधनादोषः। तत्र संयमविराधनादोष एवं भवति-तत्र च भाजनस्थाने सागारिका यदि वहन्ति तत्रस्थास्ते साधवो भिक्षामटित्वाऽऽगताः सन्तो यद्येवं भणन्ति-यदुत 'वच्चह' इह सागारिका गच्छतास्मात्स्थानात्, ततश्चैवमुच्यमाने संयमविराधना भवति। आत्मविराधना चैवं भवति-यदा ते सागारिका उच्यमाना न गच्छन्ति, किन्त्वेवं भणन्ति—' न तुज्झ सामी ' नास्य प्रदेशस्य भवन्तः स्वामिनः, ततश्च असंखडं भवति। ' मंडलीए व ' त्ति अथ मण्डल्यां जातायां सत्याम्—

कोउहल आगमणं, संखोभेण अकंठगमणाई।
ते चेव संखडाई, वसहिं व न देंति जं वऽन्नं ॥ १०६ ॥

मण्डलिकायां जातायां कौतुकेन सागारिका आगमनं कुर्वन्ति, ततश्च 'संखोभेण' ति संक्षोभेण तेषां प्रव्रजितानां अकण्ठगमनादि-कण्ठेन भक्तकवलो नोपक्रामति, ' ते चेव संखडाइ ' त्ति त एव वा असंखडादयो दोषा भवन्ति ' वसहिं

य ण देंति ' एव च सागारिका दृष्टा सन्तो वसतिं न प्रयच्छन्ति, तत्र ग्रामे ' ज य ऽम्ह ' त्ति ग्रहणाकर्षणादि कुर्वन्ति।

इदानीं तस्माद् ग्रामादन्यत्र ग्रामे भाजनं गृहीत्वा गन्तव्यं, तत्र चैते दोषाः—

भारेण वेयणाए, न पेहए थाणुकंटआयाए ।
इरियाइ संजमम्मि अ, परिगलमाणेण छक्काया ॥१६०॥

उपधिभिक्षाभारेण या वदना क्षुद्वदना वा तया न ' पेहइ ' त्ति न पश्यति स्थाणुकण्टकादीन् , ततश्चात्मविराधना भवति, ' इरियाइ ' त्ति संयमविषया विराधना ईर्यादि , तथा परिगलमाने च पानादौ षट्कायविराधना भवति।

तथा चैते चान्यत्र ग्रामे गच्छतां दोषा भवन्ति—

सावयतेणा दुविहा, विराहणा जा य उवहिणा उ विणा ।
तणअग्गिगहणसेवण, वियालगमणे इमे दोसा ॥१६१॥

श्वापदभयं भवति, तथा ' तेणा दुविहा भवन्ति '-शरीरापहारिणः , उपध्यपहारिणश्च । ' विराहणा जा य उवहिणा उ विणा ' या च उपधिना—संस्तारकादिना विना विराधना भवति, का चासौ ?-' तणअग्गिगहणसेवणा ' यथासंख्यं तृणानां ग्रहणे संयमविराधना, अग्नेश्च सेवने संयमविराधनेति । द्वारम् । एवं तावद् ज्ञातो भुञ्जानानामन्यग्रामे च गच्छतां दोषा व्याख्याताः । इदानीं तु यदुक्तमासीच्चादकेन यदुत विकाले प्रवेष्टुं युज्यते तन्निरस्यन्नाह-' वियालगम (ह) णे इमे दोसा ' विकालगमने वसतौ एते—वक्ष्यमाणलक्षणा दोषा भवन्ति । ते चामी—

पविसणमग्गणठाणे, वेसित्थिदुगुंछिए य बोद्धव्वे ।
सज्झाए संथारे, उच्चारे चेव पासवणे ॥ १६२ ॥

' पविसण ' त्ति तत्र ग्रामे विकाले प्रविशतां ये दोषास्तान् वक्ष्यामः, ' मग्गण ' त्ति वसतिमार्गणा अन्वेषणे च विकालवेलायां ये दोषास्तान् वक्ष्यामः । ' ठाणे वेसित्थिदुगुंछिए अ ' इत्येतद्वक्ष्यतीति विकालवेलायां बोद्धव्य-ज्ञेयम् । ' सज्झाए ' त्ति स्वाध्यायम् अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ अगृहीते काले कुर्वतो दोषः, अथ न करोति तथाऽपि दोषः हानिलक्षणः । ' संथार ' त्ति अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ संस्तारकमेव गृह्णतः संयमात्मविराधनादोषः । ' उच्चारे ' त्ति अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ स्थण्डिलेष्वनिरूपितेषु व्युत्सृजतो दोषः , धारणेऽपि दोषः ' पासवणे ' त्ति अप्रत्युपेक्षितेषु स्थण्डिलेषु व्युत्सृजतो दोषः, धारयतोऽपि दोष एव ।

इय द्वारगाथा, इदानीं प्रतिपदं व्याख्यायते—

सावयतेणा दुविहा, विराहणा जा य उवहिणा उ विणा ।
गुम्मिअगहणाऽऽहणणा, गोणाईचमढणा चेव ॥१६३॥

विकाले प्रविशतां ग्रामे श्वापदभयं भवति । स्तेना द्विप्रकाराः-शरीरस्तेनाः, उपधिस्तेनाश्च । तद्भयं भवति विकाले प्रविशताम् , विराधना या च उपधिना विना भवति अग्नितृणग्रहणसेवनादिका, सा च विकाले प्रवेशे दोषः । ' गुम्मिय ' त्ति गुल्म-स्थानं तद्रक्षपाला गुल्मिकास्तैर्ग्रहणमाहननं च भवति विकाले प्रविशतामयं दोषः । ' गोणादिचमढणा ' बलीवर्दादिपादप्रहारादिश्च, एवमयं विकालप्रवेशे दोषः । " पविसणे " त्ति गतं ।

इदानीं ' मग्गणे ' त्ति व्याख्यायते—

फिडिए अण्णोण्णारण, तेण य राओ दिया य पंथम्मि ।
साणाइ वेसकुत्थिअ, तवोवण मूसिआ ज च ॥१६४॥

' फिडिए ' त्ति विकालवेलायां वसतिमार्गणे अन्वेषणे ' फिडित ' भ्रष्टो भवेत्, तत्र अन्योऽन्यं—परस्परतः ' आरण ' सशब्दनं तच्छ्रुत्वा स्तेनकाः रात्रौ मुषितुमभिलषन्ति, ' दिया य पथम्मि ' त्ति दिवा वा प्रभाते पथि गच्छतस्तान् श्रमणान् मुष्णन्ति ' साणादि ' त्ति रात्रौ वसतेरन्वेषणे श्वादिदर्शनं । ' मग्गणे ' त्ति भणिअ, ' वेसत्थिदुगुंछिए ' त्ति व्याख्यायतेऽवयव ,तत्राह-' वेसकुत्थिअ तवोवण मूसिगा चेव ' रात्रौ वसतिलाभे न जानन्ति किमेतत्स्थानं वेश्यापाटकासन्नमनासन्नं वा ?, ते चाजानानास्तस्यां वसतौ निवसन्ति, तत्र चायं दोषः-वेश्यासमीपे वसतां लोको भणति,अहो तपोवनमिति । कुत्सितच्छिम्पकादिस्थानासन्ने लोको ब्रवीति-स्वस्थाने मूषिका गता , एतेऽप्येवजातीया एव । ' वेसित्थिकुच्छिते ' त्ति गतम् । स्वाध्यायद्वारं व्याख्यातमेव द्रष्टव्यम् ।

इदानी ' संथार ' त्ति व्याख्यायते-

अप्पडिलेहिअकंटा-बिलम्मि संथारगम्मि आयाए ।
छक्कायसंजमम्मि अ, चिलिणे सेहऽन्नहाभावो ॥१६५॥

अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ कण्टका भवन्ति, बिलं वा । तत्र संस्तारके क्रियमाणे ' आयाए ' त्ति आत्मविराधना भवति ' छक्काय ' त्ति षट्कायस्यापि अप्रत्युपेक्षितवसतौ स्वपतः ' संजमम्मि ' त्ति संयमविषया विराधना भवति । ' चिलिणे ' त्ति तथा चिलीनम्-अशुचिकं भवति, तस्मिंश्च सेहस्य जुगुप्सया अश्रुतार्थस्यान्यथाभावः —उन्निष्क्रमणादिर्भवति । ' संथार ' त्ति गयं ।

इदानीम् ' उच्चारपासवणे ' त्ति व्याख्यायते-

कंटगथाणुगवाला-बिलम्मि जइ वोसिरेज्ज आयाए ।
संजमओ छक्काया, गमणे पत्ते अइंते य ॥१६६॥

अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ कण्टकस्थाणुव्यालबिल-समाकुले प्रदेशे व्युत्सृजत आत्मविराधना भवति, ' संजमओ ' त्ति संयमतो विराधना षट्कायोपमर्दे सति रात्रौ भवति । ' गमणे ' त्ति कायिकाव्युत्सर्जनार्थं गमने दोषाः, ' पत्ते ' त्ति कायिकाभुवं प्राप्तस्य व्युत्सृजतः ' अयंते य ' त्ति पुनः कायिकीं व्युत्सृज्य वसतिं प्रविशतो षट्कायोपमर्दो भवतीति ।

अथ तु पुनर्निरोधं करोति ततश्चैते दोषा भवन्ति—

मुत्तनिरोहे चक्खू, वच्चनिरोहेण जीवियं चयई ।
उड्डनिरोहे कोढ़, गेलन्न वा भवे तिसु वि ॥१६७॥

सुगमा । ' उच्चारपासवणे ' त्ति गयं ।

इदानीमपवाद उच्यते—

जइ पुण वियालपत्ता, पए व पत्ता उवस्सयं न लभे ।
सुन्नघरदेउले वा, उज्जाणे वा अपरिभोगे ॥१६८॥

यदि पुनर्विकाल एव प्राप्ताः , ततश्च तेषां विकालवेलायां वसतौ प्रविशतां प्रमादकृतो दोषो न भवति , ' पए व पत्त ' त्ति प्रागेव प्रत्यूषस्येव प्राप्ताः किन्तु उपाश्रयं न लभन्ते

भय भवेत्तनश्च प्रत्यूषस्येवागच्छन्तीति । उष्ण वा अपराह्णे आगच्छता भवति यतोऽत प्रत्यूषस्येवागच्छन्ति । एव ते प्रत्यूषसि तस्माद् ग्रामात्प्रवृत्ता साधुभोजनकाले प्राप्ता साधर्मिकसमीप नैषेधिकीं कृत्वा प्रविशन्ति । ततश्च तेषा प्रविशता वास्तव्यसाधुभि किं कर्त्तव्यमित्यत आह-'पक्खित्त मोत्तूण'-ति प्रक्षिप्तम्-आस्यगत मुखे प्रक्षिप्त केवल मुक्त्वा 'निक्खिवमुक्खित्त' ति यदुत्क्षिप्त भाजनगत तत् निक्षिपन्ति, मुञ्चन्ति नैषेधिकीश्रवणानन्तरमेव, ततस्ते प्राघूर्णका 'ओघेण' ति सक्षेपेण आलोचना प्रयच्छन्ति ।

ततो भुञ्जते मण्डल्या, सा चेयम् ,

अप्पा मूलगुणेसुं, विराहणा अप्प उत्तरगुणेसुं ।
अप्पा पासत्थाइसु, दाणग्गहसपओगोहा ॥ २१३ ॥

अल्पा मूलगुणेषु, एतदुक्त भवति-मूलगुणविषया न काचिद्विराधना, अल्पा उत्तरगुणविषया विराधना, अल्पा पार्श्वस्थादिषु दानग्रहणसेवाविराधना 'सपओगो' त्ति तैरेव पार्श्वस्थादिभि सप्रयोगे—सपर्के । एतदुक्त भवति-न पार्श्वस्थादिभि सह सप्रयोग आसीत् । 'ओघ त्ति गय' ओघत - सक्षेपत आलोचना दीयते, दत्त्वा चालोचना यदि तु अभुक्तास्ततो भुञ्जते ।

अथ भुक्तास्ते साधवस्तत इद भणन्ति—

भुंजह भुत्ता अम्हे, जो वा इच्छे अभुत्त सह भोज्ज ।
सव्वं च तेसि दाउं, अन्नं गेण्हंति वत्थव्वा ॥ २१४ ॥

भुञ्जीत यूय भुक्ता वय, 'यो वा इच्छ' त्ति ये वा साधवो भोक्तुमिच्छन्ति तत 'अभुत्त सह भोज्ज' त्ति तेनाभुक्तेन सह भोज्य कुर्वन्ति । एव यदि तेषामात्मनश्च पूर्वानीत भक्त पर्याप्यते तत , साध्वेव, अथ न पर्याप्यते तत सर्व तेभ्य - प्राघूर्णकेभ्यो दत्त्वा भक्तमन्यद् गृह्णन्ति—पर्यटन्ति वास्तव्यभिक्षव ।

एवमानीय कति दिनानि भक्त प्राघूर्णकेभ्यो दीयते इत्यत आह—

तिन्नि दिणे पाहुन्नं, सव्वेसिं असइ बालवुड्ढाणं ।
जे तरुणा सग्गामे, वत्थव्वा बाहि हिंडंति ॥ २१५ ॥

त्रीणि दिनानि प्राघूर्णक सर्वेषामसति बालवृद्धानां कर्त्तव्यं, ततश्च ये प्राघूर्णकास्तरुणास्ते स्वग्राम एव भिक्षामटन्ति, वास्तव्यास्तु बहिर्ग्रामे हिण्डन्ति ।

अथ ते प्राघूर्णका केवला हिण्डितु न जानन्ति ततः किं कर्त्तव्यमित्यत आह—

संघाडगसंजोगो, आगंतुगभद्दएयरे बाहिं ।
आगंतुगा व बाहिं, वत्थव्वगभद्दए हिंडे ॥ २१६ ॥

सङ्घाटकसंयोगः क्रियत । एतदुक्त भवति—एको वास्तव्य एकश्च प्राघूर्णक , ततश्चैव सङ्घाटकयोग कृत्वा भिक्षामटन्ति । 'आगंतुगभद्दएयरे ' त्ति अथासौ ग्राम आगन्तुकानामेव भद्रकस्तत 'इयरे' त्ति वास्तव्या 'बाहिं' 'ति बहिर्ग्रामे हिण्डन्ति, आगन्तुका वा बहिर्ग्रामे हिण्डन्ति वास्तव्यभद्रके सति ग्रामे । उक्त साधर्मिकद्वारम् ।

इदानीं वसतिद्वार प्रतिपादयन्नाह-

वित्थिन्ना खुड्डलिआ, पमाणजुत्ता य तिविहँ वसहीओ ।
पढमबिइयासु ठाणे, तत्थ य दोसा इमे होंति ॥२१७॥

विस्तीर्णा क्षुल्लिका प्रमाणयुक्ता वा त्रिविधा वसति । 'पढमबितियासु ठाणे' त्ति यदा प्रथमाया वसतौ स्थान भवति, विस्तीर्णायामित्यर्थ , द्वितीया क्षुल्लिका तस्या वसतौ वा यदा भवति तदा, तत्र तयोर्वसत्यो. एते—वक्ष्यमाणका दोषा भवन्ति ।

खरकम्मिअवाणियगा, कप्पडिअमरक्खगा य वठा य ।
संमीसाऽऽवासणं, दोसा य हवंति णेगविहा ॥२१८॥

तत्र विस्तीर्णाया वसतौ 'खरकम्मिअ' त्ति दण्डपासका रात्रि भ्रान्त्वा स्वपन्ति, वाणिज्यकाश्च वालुञ्जकप्राया आगत्य स्वपन्ति , तथा कार्पटिका स्वपन्ति, सरजस्काश्च भौता स्वपन्ति , वण्ठाश्च स्वपन्त्यागत्य "अकयविवाहा भीतिजीविणो य वठ" त्ति । एभि सह यदा समिश्र आवासो भवति तदा तेन समिश्रावासेन दोषा वक्ष्यमाणका अनेकविधा भवन्ति ।

ते चामी-

आवासगअहिकरणे, तदुभय उच्चारकाइयनिरोहे ।
संजयआयविराहण, सका तेणे नपुंसित्थी ॥२१९॥

आवश्यके—प्रतिक्रमणे क्रियमणे सागारिकाणामग्रतस्त एव उद्धट्टकान् कुर्वन्ति , ततश्च केचिदसहना राटिं कुर्वन्ति , ततश्चाधिकरणदोष । 'तदुभए ' त्ति सूत्रपौरुषीकरणे अर्थपौरुषीकरणे च दोष -उद्धट्टकान् कुर्वन्ति । निरोधश्च उच्चारस्य कायिकायाश्च निरोधे दोष । अथ करोति तथाऽपि दोष , सयमात्मविराधनाकृतोऽप्रत्युपेक्षितस्थण्डिल । 'सका तेणे ' त्ति स्तेनकशङ्कादोषश्च—चौराशङ्का , नपुंसककृतदोष सभवति ततश्च स्त्रीदोषश्च भवतीति द्वारगाथेयम् ।

इदानीं प्रतिपद व्याख्यानयन्नाह—

आवस्सयं करिंते, पवंचए झाणजोगवाघाओ ।
असहण अपरिणया वा, भायणभेओ य छक्काया ।२२०।

आवश्यक--प्रतिक्रमण कुर्वताम् 'पवचए ' त्ति ते सागारिका उद्धट्टकान् कुर्वन्ति , तथा ध्यानयोगव्याघातश्च भवति-चलनमापद्यते चता यत । दारं । अहिगरण भण्णइ- असहणे ' त्ति कश्चिद् असहन --कोपनो भवति, अपरिणतो वा--सेहप्राय., एते राटिं सागारिकै सह कुर्वन्ति, ततश्च भाजनानि-पात्रकाणि तद्भेदो--विनाशो भवति, षट्कायाश्च विराध्यन्ते । दारं ।

तदुभय' ति व्याख्यायते--

सुत्तत्थऽकरण नासो, करणे उड्डंचगाइ अहिगरणं ।
पासवणिअरनिरोहे, गेलन्न दिट्ठि उड्डाहो ॥ २२१ ॥

'सुत्तत्थअकरण' ति सूत्रार्थपौरुष्यकरणे नाश - तयोरेव विस्मरणम् । अथ सूत्रार्थपौरुष्यौ क्रियेते ततश्च 'उड्डंचकादि ' उद्धट्टकादि कुर्वन्ति । ततश्चासहना राटिं कुर्वन्ति, ततोऽधिकरणदोष इति । दारं । " उच्चारकाइ-

आनिरोहो" त्ति व्याख्यायते-'पासवणि' त्ति प्रश्रवणस्य कायिकाया 'इयर' त्ति पुरीषस्य च निरोहे 'गलन्न' ग्लानत्वं भवति। अथ व्युत्सृजन्ति ततो 'दिट्ठे उड्डाहो' त्ति सागारिकैर्दृष्टे सति उड्डाह—उपघातः प्रवचनस्य भवति।

"संजमआयविराहण" त्ति व्याख्यायते—

मा दिच्छिहिंति तो अ-प्पडिलिहिए दूर गंतु वोसिरंति।
संजमआयविराहण-गहणं आरक्खितेणेहिं॥ २२२॥

अथ सागारिका मा मां द्राक्षुरिति कृत्वाऽस्थण्डिल एव दूरे गत्वा व्युत्सृजति ततः संयमात्मनोर्विराधना भवति, ग्रहणं चारक्षिका कुर्वन्ति। 'तेण' त्ति स्तेनका वा ग्रहणं कुर्वन्ति। दार।

"सकातेण" त्ति व्याख्यायते—

ओणयपमज्जमाणं, दट्ठुं तेणे त्ति आहणे कोई।
सागारिअमंघट्टण, अपुमेत्थी गेण्हइ साहइ वा॥२२३॥

स हि रात्रौ कायिकाद्यर्थमुत्थितः सन्नवनतः प्रमार्जयन् निर्गच्छति, ततस्तमवनतकायं दृष्ट्वा स्तेन इति मत्वा आहन्यात्कश्चित्। दार। 'नपुमित्थि' त्ति व्याख्यायते- सागारिअसंघट्टण' त्ति सागारिकसंस्पर्शे सति, स हि रात्रौ हस्तेन परामृशन् गच्छति, यतस्ततः स्पर्शने सति कश्चित्सागारिको विबुद्ध एव चिन्तयति-यदुताय 'अपुमेत्थि' त्ति नपुंसकः तेन कारणेन मां स्पृशति, ततः सागारिकस्तं साधुं नपुंसकबुद्धया गृह्णाति। अथ कदाचित्स्त्री स्पृष्टा ततः सा शङ्कते, यदुताय मम समीपे आगच्छति, ततः 'सा हेति' कथयति निजभर्त्तुः सौभाग्यं ख्यापयन्ती परमार्थेन वा।

ओरालसरीरं वा,इत्थि नपुंसा बला वि गेण्हंति।
सावाहाए ठाणे,णिंते आवडणपडणाई॥ २२४॥

औदारिकशरीरं वा तं साधुं दृष्ट्वा दिवा, ततो रात्रौ स्त्री नपुंसकं बलाद् गृह्णाति, औदारिकं चाङ्गिकम्। एते विस्तीर्णवसतिदोषा व्याख्याता॥ इदानीं क्षुल्लिकावसतिदोषान् प्रतिपादयन्नाह-'सावाहाए' त्ति सकटाया वसतौ स्थाने—अवस्थाने सति 'णित आवडणपडणादी' ति निर्गच्छन्नापतितश्च—निर्गच्छन्नापतनपतनादयो दोषाः।

तथा—

तेणो त्ति मण्णमाणो, इमो वि तेणो त्ति आवडइ जुद्धं।
संजमआयविराहण-भायणभेयाइणो दोसा॥ २२५॥

एवं साधोरुपरि प्रस्खलिते साधौ यस्योपरि प्रस्खलितः स तं स्तेनकमिति मन्यमानः, अयं च सुप्तोत्थितः अमुं प्रस्खलितं स्तेनकं मन्यमानः सन्, आपतति युद्ध—युद्धं भवति, ततश्च संयमात्मनोर्विराधना भाजनभेदादयश्च दोषाः। भाजनं—पात्रकं भण्यते। उक्ता क्षुल्लिका वसतिः। यस्मात्क्षुल्लिकायामेते दोषास्तस्मात्प्रमाणयुक्ता वसतिर्ग्राह्या।

एतदेवाह—

तम्हा पमाणजुत्ता, एक्केकस्स उ तिहत्थसंथारो।
भायणसंथारंतर, जह वीसं अंगुला हुंति॥ २२६॥

तस्मात्प्रमाणयुक्ता वसतिर्ग्राह्या, तत्र चैकैकस्य साधोर्बाहुल्यतस्त्रिहस्तप्रमाणः संस्तारकः कर्त्तव्यः। तृणमयो वि-शेषणार्थः। किं विशिनष्टि?—संस्तारकोऽत्र भूमिरूप इति, तत्र तेषु त्रिषु हस्तेषु ऊर्णामयः संस्तारको हस्तः, "चत्तारि अ अंगुलाइं रुभइ भायणाई हत्थं रुधति।" इदानीं संस्तारकभाजनयोरन्तरालं तत्प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—'भायणसंथारंतर' भाजनसंस्तारान्तरे—अन्तराले यथा विंशतिरङ्गुलानि भवन्ति तथा कर्त्तव्यम्। एवं त्रिहस्तप्रमाणोऽपि संस्तारकः पूरितः।

किं पुनः कारणमिह दूरे भाजनानि न स्थाप्यन्ते?, उच्यते—

मज्जारमूसगाइ य, वारे नवि अ जाणुघट्टणया।
दो हत्था य अबाहा, नियमा साहुस्स साहूओ॥२२७॥

मार्जारमूषकादीन् पात्रकेषु लगतो वारयेत्। अथ कस्माद्दाम्यन्तरालि न क्रियन्ते? उच्यते-'नवि य जाणुघट्टणय' त्ति तावति प्रदेशे तिष्ठति पात्रकेषु जानुकृतोद्घट्टना-जानुकृतं चलनं न भवति। इदानीं प्रव्रजितस्य प्रव्रजितस्य चान्तरालं प्रतिपादयन्नाह-द्वौ हस्तौ अबाधा-अन्तरालं नियमात्साधोः साधोश्च भवति, साधुश्चात्र त्रिहस्तसंस्तारकप्रमाणो ग्राह्यः स्थापना चेयम्-"उन्नामओ संथारओ२८अट्ठावीसंगुलप्पमाणो, संथारभायणाण अंतरं वीसंगुला २०, भायणाणि अ हत्थप्पमाणे पाउछणे ठविज्जंति २४, एवं तिहिं घरएहिं सव्व वि तिण्णि हत्था, साहुस्स य साहुस्स य अंतरं दो हत्था॥ २८। २८। २४ हत्था ३-हत्था २॥ एवमेतद्गाथाद्वयं व्याख्यातम्। अत्र च द्विहस्तप्रमाणायामबाधायां महदन्तरालं साधोः साधोश्च भवति, ततश्च तदन्तरालं शून्यं महद् दृष्ट्वा सागारिको बलात्स्वपिति, तस्मादन्यथा व्याख्यायते-"तम्हा पमाणजुत्ता एक्केकस्स उ तिहत्थसंथारो।' अत्र हस्तं साधुः रुणद्धि, भाजनानि संस्तारकद्विंशत्यङ्गुलानि भवन्ति एतद्वाह-'भायणसंथारंतर जह वीसं अंगुलाइँ हों ति' पात्रकमष्टाङ्गुलानि रुणद्धि,पात्रकाद्विंशत्यङ्गुलानि मुक्त्वा परतोऽन्यः साधुः स्वपिति। एतच्च कुतो निश्चीयते? यदुत-पात्रकात्परतो विंशत्यङ्गुलान्यतीत्य साधुः स्वपिति, यत उक्तम्—'दो हत्थे य अबाहा नियमा साहुस्स साहूओ'। स्थापना चेयम्—'साहू सरीरेणं हत्थं रुधई २४, साहुस्सं सरीरप्पमाणं, संथारयस्स पत्तयाण च अंतरं वीसंगुलं २० अट्ठहिं अङ्गुलेहिं पत्तया ठइंति ८, पत्तस्स बितियसाहुस्स य अंतरं वीसंगुलाइं २०, एवं एते सव्वेऽवि तिण्णि हत्था; एसो बितिओ साहू। २४। २०। ८। २०। एवं सव्वत्थ।' अत्र चोणामयः संस्तारकः अष्टाविंशत्यङ्गुलप्रमाण एव बाहुल्येन द्रष्टव्यः, किन्तु साधुना शरीरेण चतुर्विंशत्यङ्गुलानि रुद्धानि, अन्यानि ऊर्णामयसंस्तारकसंबन्धीनि यानि चत्वार्यङ्गुलानि तैः सह यानि विंशत्यङ्गुलानि, तत्परतः पात्रकाणि भवन्ति। अत्र हस्तद्वयमबाधा साधुशरीराद्यावदन्यसाधुशरीरं तावद् द्रष्टव्यम्। "मज्जार" इत्यतद्व्याख्यातमेव।

भुत्ताभुत्तसमुत्था, भंडणदोसा य वज्जिआ एवं।
सीसंतेण व कुड्डे, तु हत्थं मोत्तूण ठायंति॥२२८॥

द्विहस्तान्तरालेन मुच्यमानेन 'भुत्ताभुत्तसमुत्था' इति यः भुक्तभोगः 'अभुक्त' इतिभ्य. कुमारः एव प्रव्रजितः,

तत्र भुक्तभोगस्य आसन्नस्य स्वपतोऽन्यसाधुसंस्पर्शादन्यपूर्वक्रीडितानुस्मरणं भवति, यदुतास्मद्योषितोऽप्येवंविध स्पर्श इति, अभुक्तभोगस्याप्यन्यसाधुसंस्पर्शेन सुकुमारेण कौतुकं स्त्रियं प्रति भवति । अयमभिप्राय —तस्या सुकुमारतरः स्पर्श इति, ततश्च द्विहस्ताबाधाया स्वपतामेते दोषा परिहृता भवन्ति । तथा भण्डन—कलह परस्पर हस्तस्पर्शजनित आसन्नशयने, ते च दोषा एव वर्जिता भवन्ति । 'सीसतेण व कुड्डु तु हत्थ मोत्तूण ठायति ' त्ति शिरो यतो यत्र कुड्य तत्र हस्तमात्र मुक्त्वा 'ठायति' त्ति स्वपन्ति , पादान्तेऽनुगमनमार्ग विमुच्य हस्तमात्र स्वपन्ति । अथवाऽन्यथा पाठ — सीसतेण व कुड्डु तिहत्थ मोत्तूण ठायति ' तत्र प्रदीर्घाया वसतौ स्वापविधिरुक्त, यदि पुनश्चतुरस्रा भवति तदा ' सीसतेण व कुड्डु' ति शिरो यतो यत्कुड्य तस्मात्कुड्यात् हस्तत्रय मुक्त्वा स्वपन्ति । तत्र कुड्य हस्तमात्रेण प्रोज्झ्य ततो भाजनानि स्थाप्यन्ते , तानि , तानि च हस्तमात्रे पादप्रोञ्छने क्रियन्ते , ततो हस्तमात्र व्याप्नुवन्ति, , भाजनसाध्वोश्चान्तराल हस्तमात्रमेव मुच्यते , तत साधु स्वपिति ।

एवमनया भङ्ग्या स्वपता तिर्यक् साधो साधोश्चान्तरालं हस्तद्वय द्रष्टव्यम्—

पुव्वुद्दिट्ठो उ विही, इह वि वसंताण होइ सो चेव ।
आसज्ज तिन्नि वारे, निसन्न आउटए सेसा ॥२२९॥

अत्र स्वापकाले पूर्वोद्दिष्ट एव विधिर्द्रष्टव्य , कश्चासौ ? ' पोरिसिआपुच्छणया, सामाइयउभयकायपडिलहा । साहणिय दुवे पट्टे, पमज्ज पाए जओ भूमि ॥ १ ॥ अणुजाणह संथार " इत्येवमादिक । इहापि वसतौ स्वपता भवति स एव विधि , किं त्वयं विशेष — आसज्ज तिन्नि वारे निसन्नो ' त्ति आसज्ज त्रयो वारा करोति ' निसन्नो' त्ति तत्रैव संस्तारके उपविष्ट सन् , शेषाश्च साधव किं कुर्वन्तीत्याह—' आउटए सेसा ' शेषा साधव पादान् आकुञ्चयन्ति ।

पुनश्चासौ कायिकार्थं व्रजन् किं करोतीत्यत आह—

आवस्सिआमासज्ज, नीइ पयजतु जाव उ छन्नं ।
सागारिय तेणुब्भा-मए य संका तउ परेणं ॥ २३० ॥

आवश्यिकीम् आसज्ज च पुन पुन कुर्वन् प्रमार्जयन्निर्गच्छति, कियद् दूर यावदित्यत आह—' जाव उच्छन्न या वच्छयण" यावद्वसतेरभ्यन्तरमित्यर्थं बाह्यतश्च नैव प्रमार्जनादि कर्त्तव्य, यत ' सागारिय तेणुब्भामए य संका तउ परेण ' सागारिकाणा स्तनशङ्कोपजायेत , यदुत किमय चौर ? ' उब्भामओ ' पारदारिकस्तत—स्तदाशङ्कोपजायते , अतस्तत्परेण—सछन्नाद्बाह्यतो नेदप्रमार्जनादि कर्त्तव्यमिति । एव प्रमाणयुक्ताया वसतौ वसतां विधिरुक्त ।

यदा ते पुन —

नत्थि उ पमाणजुत्ता, खुड्डुलिया चेव वसति जयणाए ।
पुरहत्थ पच्छपाए, पमज्ज जयणाएँ निग्गमणं ॥२३१॥

यदा प्रमाणयुक्ता वसतिर्नास्ति तदा क्षुल्लिकायामेव वसतौ वसन्ति यतनया । का चासौ यतना ?– पुरहत्थ पच्छपाए त्ति पुरत —अग्रतो हस्तेन परामृशति पश्चात्पादौ प्रमृज्य न्यस्यति , ततश्चैव यतनया बाह्यतो निर्गच्छति । एव तावत्कायिकाद्यर्थं गमनागमने विधिरुक्त ।

इदानीं स्वपनविधिं प्रतिपादयन्नाह—

उस्सीसभायणाइं, मज्झे विसमे अहाकडा उवरिं ।
ओवग्गहिओ दोरो, तेण य वेहासिलंबणया ॥ २३२ ॥

उपशीर्षकाणा मध्ये भाजनानि–पात्रकाणि क्रियन्ते । स्थापना चेयम्— ० । 'विसमे' त्ति विषमा भू गर्त्तोपेता भवति, ततश्च तस्या गर्त्ताया पात्रकाणि पुञ्जीक्रियन्ते । ' अहागडा उवरिं' ति प्राशुकानि–अल्पपरिकर्माणि च यानि तान्येतेषा पात्रकाणामुपरि पुञ्जीक्रियन्ते, माङ्गलिकत्वात्तेषाम् । अथानिसङ्कटत्वाद्वसतेर्भूमौ नास्ति स्थान पात्रकाणा ततश्च ओवग्गहितो दोरो' औपग्रहिको या दवरको यवनिकार्थं गृहीत 'ओवग्गहिता–गच्छसाहरणो'तेन विहायसि—आकाशे लंबणय' त्ति तेन दवरकेण लम्बयन्त—कीलिकादौ क्रियन्ते ।

खुड्डलियाए असई, वित्थिन्नाए उ मालणा भूमी ।
बिलधम्मो चारभडा, साहरणेगंतकडपोत्ती ॥ २३३ ॥

क्षुल्लिकाया वसतरभावे 'वित्थिन्नाए उ' त्ति विस्तीर्णाया वसतौ स्थातव्यम् । तत्र को विधिरित्यत आह–'मालणा भूमी' विस्तीर्णवसनभूमिर्माल्यते—व्याप्यते पुष्पप्रकरसदृशै स्वपद्भि , ' बिलधम्मो चारभडे ' त्ति अवलगकादय आगत्य इद भणन्ति—यदुत बिलधर्मो यस्मिन् बिले यावतामवस्थान भवति तावन्त एव प्रविशन्ति , तत साधव किं कुर्वन्ति ? , ' साहरण' त्ति संहृत्य उपकरणजात विरलत्व च ' एगत' त्ति एकान्ते तिष्ठन्ति । 'कडपोत्ती ' ति यदि कटोऽस्ति ततस्तमन्तराले ददाति , अथ स नास्ति तत ' पोत्ति' चिलिमिनीं ददाति ।

असई य चिलिमिलीए, भए व पच्छन्न भूइए लक्खे ।
आहारो नीहारो, निग्गमणपवेस वज्जेह ॥ २३४ ॥

असति–अभावे चिलिमिलिन्या ' भए व' त्ति चिलिमिनीहरणभये वा न ददाति । किं वा कुर्वन्त्यत आह–'पच्छण्णे त्ति तत प्रच्छन्नतरे प्रदेशे तिष्ठन्ति । 'भूइए लक्खे ' त्ति स च प्रदेशो भूत्या लक्ष्यते—चिह्न्यते अयटाऽय प्रदेश इति कथ्यते । इद च तेऽभिधीयन्त—आहारनीहारो भवत्यवश्यमतो निर्गमनप्रवेशौ वर्जनीयाविति ।

इद च कर्त्तव्यं साधुभि—

पिंडेण सुत्तकरणं, आसज्ज निसीहियं च न करिंति ।
कासण न पमज्जणया, न य हत्थो जयण वेरत्ति ॥२३५॥

पिण्डेन—समुदायेन सूत्रपौरुषीकरण कर्त्तव्य , मा भूत् कश्चित्पद वाक्य वा करणादिहिदिस्मात'त्ति । तथा आसज्ज निसीहिअ च' तत्र न कुर्वन्ति । किं वा कर्त्तव्यमित्यत आह—'कासण ति काशन—खाद्करण करोति , न च प्रमार्जन

करोति, 'ण य हत्थो' त्ति न च हस्तेन पुरस्तात्परामृश्य निर्गच्छति, यतनया च 'वेरत्तिअ' कुर्वन्ति। 'वेरत्तिओ कालो घेप्पइ दोण्ह पहराणं उवरिं, ततो सज्झाओ कीरति, यदि-वा ताए वेलाए सज्झाओ' उक्त वसतिद्वारम्।

इदानीं स्थानस्थितद्वारमुच्यते, तत्राह—

पत्ताण खेत्ते जयणा, काऊणावस्सय ततो ठवणा।
पडणीयपत्तमामग, भद्दगसड्ढे य अचियत्ते ॥२३६॥

एव तेषां विहरतां प्राप्तानामभिमतक्षेत्रं 'जयणे' त्ति यथा यतना कर्त्तव्या तथा च वक्ष्यति, 'काउ आवस्सक' कृत्वा चावश्यक प्रतिक्रमणं 'ततो ठवणा' त्ति तत स्थापना क्रियते केषाञ्चित्कुलानाम्, कानि च तानीत्यत आह-प्रत्यनीक शासनादे, प्रान्त —अदानशील मामको य एवं वक्ति-'मा मम श्रमणा घरमइन्तु' भद्रकश्राद्धौ प्रसिद्धौ 'अचियत्त' त्ति य साधुभिरागच्छद्भिर्दुःखेनास्ते,शोभन भवति यद्येते नायान्ति गृहे। एतेषां कुलानां यो विभाग क्रियते प्रतिषेधाप्रतिषेधरूप स स्थापनेत्युच्यते।

इदानीं भाष्यकार एना गाथा प्रतिपद व्याख्यानयन्नाह दारगाहा—

बाहिरगामे वुच्छा, उज्जाणे ठाणँ वसहिपडिलेहा।
इहरा उ गहिअभंडा,वसहीवाघाय उड्डाहो॥१०४॥(भा०)

एव ते बाह्यग्रामे—आसन्नग्रामे पर्युषिता सन्तोऽभिमत क्षेत्र प्राप्य तावदवतिष्ठन्ते। 'उज्जाणे ठाण' ति उद्याने तावत्स्थाने आस्था कुर्वन्ति। 'वसहिपडिलेह' त्ति पुनर्वसतिप्रत्युपेक्षका प्रेष्यन्ते। 'इहरा उ' त्ति यदि प्रत्युपेक्षका तस्तेनं प्रेष्यन्त तत गृहीतभाण्डा —गृहीतोपकरणा वसतिव्याघाते सति निवर्त्तन्ते ततश्च उड्डाहो भवति-उपघात इत्यर्थ।

तत्र च प्रविशता शकुनापशकुननिरूपणायाह—

मइल कुचेले अब्भं-गिएल्लए साण खुज्ज वडभे य।
एए उ अप्पसत्था,हवंति खित्ताउ नितांणं॥१०५॥(भा०)
नारी पीवरगब्भा, वड्डकुमारी य कट्ठभारो य।
कासायवत्थ,कुच्चं-धरा य कज्जं न साहेंति॥१०६॥(भा०)
चक्कयरम्मि भमाडो, भुक्खा मारो य पंडुरंगम्मि।
तच्चन्निरुहिरपडणं,घोडियमसिए धुवं मरणं॥१०७(भा०)
जंबूअ चास मऊरे, भारद्दाए तहेव नउले अ।
दंसणमेव पसत्थं,पयाहिणे सव्वसंपत्ती॥१०८॥(भा०)
नंदीतूरं पुण्ण-स्स दंसणं संखपडहसद्दो य।
भिंगारछत्तचामर,-धयप्पडागा पसत्थाई॥१०९(भा०)
समणं संजय दंतं, सुमणं मोयगा दहिं।
मीणं घंटं पडाग च,सिद्धमत्थं विआगरे॥११०॥(भा०)

एता निगदसिद्धा

तम्हा पडिलेहिअ दी-वियम्मि पुव्वगय असइ सारविए।
फड्डयफड्डपवेसो,कहणा न य उट्ठ इयरेसिं॥१११॥(भा०)

यस्मात्पूर्वमप्रत्युपेक्षिताया वसतौ उड्डाहो भवति तस्मात्प्रत्युपेक्ष्य प्रवेष्टव्यम्। 'दीवियम्मि' दीपित-कथिते शय्यातराय, यदुताचार्या आगता, 'पुव्वगय' त्ति पूर्वगतक्षेत्रप्रत्युपेक्षकै प्रमार्जित तत साध्वेव, 'असति' त्ति पूर्वगतक्षेत्रप्रत्युपेक्षकाभाव, तत क्षेत्रप्रत्युपेक्षकै प्रविश्य सारविते—प्रमार्जिताया वसतौ, कथ प्रवेष्टव्यमित्यत आह-फड्डकफड्डकै प्रवेश कर्त्तव्य। 'कहणा' त्ति यो धर्मकथालब्धिसपन्न स पूर्वमेव गत्वा शय्यातराय वसतेर्बहिर्धर्मकथा करोति। 'न य उट्ठ' त्ति न चासौ धर्मकथा कुर्वन् उत्तिष्ठति—अभ्युत्थान करोति, 'इयरेसिं' ति इयराचार्याणाम्, आह-किमाचार्यागमने धर्मकथी अभ्युत्थान करोति उत नेति?, आचार्य आह-अवश्यमेवाभ्युत्थानमाचार्याय करोति।

यतोऽकरणे एते दोषा —

आयरियअणुट्ठाणे, ओहावण बाहिरा य ऽदक्खिण्णा।
साहणयवदणिज्जा,अणालवंतेऽवि आलावो॥११२॥(भा०)

आचार्यागमन सत्यनुत्थाने 'ओहावण' त्ति मलना भवति, 'बाहिर'त्ति लोकाचारस्य बाह्या एत इति। पञ्चानामप्यङ्गुलीनामेका महत्तरा भवति, 'अदक्खिण्ण' त्ति दाक्षिण्यमप्येषामाचार्याणां नास्तीत्येव शय्यातरश्चिन्तयति। 'साहणय' त्ति तेन धर्मकथिनाऽऽचार्याय कथनीय यदुतायमस्मद्वसतिदाता। 'वदणिज्ज' त्ति शय्यातरोऽपि धर्मकथिनेद वक्तव्यो-वन्दनीया आचार्या। एवमुक्ते यदि असौ वन्दन करोति तत साध्वेव, अथ न करोति तत 'अणालवतेऽवि' तस्मिन् शय्यातरेऽनालपत्यपि आचार्येणालापक कर्त्तव्य, यदुत कीदृशा यूयम्?।

अथाचार्य आलपन न करोति तत एते दोषा —

(भा०) थुद्धा निरोवयारा, अग्गहणं लोगजत्तवोच्छेओ।
तम्हा खलु आलवणं,सयमेव उ तत्थ धम्मकहा॥११३॥

तथाहि-एत आचार्यास्तथा निरुपकारा-उपकारमपि न बहु मन्यन्ते, 'अग्गहण' ति अनादरोऽस्याचार्यस्य मा प्रति, 'अलोगजत्त' त्ति लोकयात्राबाह्या 'वोच्छेओ' त्ति व्यवच्छेदो वसतेरन्यद्रव्यस्य वा, तस्मात्खल्वालपना कर्त्तव्या, स्वयमेव च तत्र धर्मकथा कर्तव्याऽऽचार्येणेति।

वसहिफल धम्मकहा, कहणअलद्धी उ सीस वावारे।
पच्छा अइति वसहिं, तत्थ य भुज्जो इमा जयणा॥११४॥

धर्मकथा कुर्वन् वसत फल कथयन्ति, 'कहणअलद्धी उ' यदा तु पुनराचार्यस्य धर्मकथालब्धिर्न भवति तदा 'सीस वावारे' त्ति शिष्यं व्यापारयति-नियुङ्क्ते धर्मकथाकथने, शिष्य च धर्मकथाया व्यापार्य पश्चादाचार्या प्रविशन्ति वसतिम्, तत्र च वसतौ भूय —पुन इयं यतना वक्ष्यमाणलक्षणा कर्त्तव्या।

(भाष्यम्)—

पडिलेहण संथारग, आयरिए तिण्णि सेस उ कमेणं।
विंटिअउक्खेवणया, पविसइ ताहे य धम्मकही॥११५॥

तत्र च वसतौ प्रविष्टा सन्त पात्रकादेः प्रत्युपेक्षणा कुर्वन्ति, संस्तारकग्रहण च क्रियते; तत आचार्यस्य त्रयः

संस्थारका निरूप्यन्त , शेषाणां क्रमेण यथारत्नाधिकत-
या । ते च साधव आत्मीयात्मीयोपधिवेण्टलिकानामुत्क्षेपणं
कुर्वन्ति येन भूमिभागो ज्ञायते, अस्मिन्नवसर बाह्यतो ध-
र्मकथी संस्तारकग्रहणार्थं प्रविशति ।

(भा०) उच्चारे पासवणे, लाउयनिल्लेवणे य अच्छणए ।
पुव्वट्ठिय तेसि कहे-ऽकहिए आयरणवोच्छेओ ॥११६॥

ते हि क्षेत्रप्रत्युपेक्षका उच्चारस्य भुव दर्शयन्ति ग्लाना
द्यर्थं, ' पासवण' त्ति कायिकाभूमिं दर्शयन्ति , ' लाउए '
त्ति तुम्बकक्षेपणभुव दर्शयन्ति, निर्लेपनस्थान च दर्शयन्ति
' अच्छणए ' त्ति यत्र स्वाध्याय कुर्वद्भिरास्यते, पूर्वस्थिता ,
क्षेत्रप्रत्युपेक्षका , एव तेषाम्—आगन्तुकाना कथयन्ति ।
' अकहिए ' त्ति यदि न कथयन्ति नत ' आयरणवो-
च्छेओ ' त्ति अस्थान कायिकादेराचरणे सति व्यवच्छेद-
स्तद्द्रव्यान्यद्रव्ययो , वसतेर्निर्घाटयतीति ।

(भा०)भत्तट्ठिआ व खवगा,अमंगलं चोयए जिणाहरणं ।
जइ खमगा वंदंता, दायतियरे विहिं वोच्छं ॥ ११७ ॥

ते हि श्रमणा क्षेत्र प्रविशन्त कदाचिद्भक्तार्थिन कदा-
चित्क्षपका, उपवासिका इत्यर्थ , तत्रोपवासिकाना प्रविश-
ताम् ' अमगल चोयए' त्ति चोदक इदं वक्ति-यदुत क्षेत्र प्र-
विशताम् अमङ्गलमिदं यदुपवास क्रियते, तत्र जिनाहर-
ण' मिति जिनोदाहरणम्-यथा हि जिना निष्क्रमणकाले उ
पवास कुर्वन्ति न च तेषा तदमङ्गल , किन्तु प्रत्युत मङ्ग
ल तत्तेषामेवमिदमपीति । इदानीं यदि क्षपकास्तस्मिन् दि-
वसे साधव उपवासिकास्तत्र च सन्निवेशे यदि श्रावका
सन्ति ततस्तद्गृहेषु चैत्यानि वन्दतो दर्शयन्ति, कानि ?-
स्थापनादीनि कुलानि आगन्तुकेभ्य , 'इयर ' त्ति भक्तार्थि-
षु यो विधिस्त वक्ष्ये ।

कश्चासौ विधिरित्यत आह—

सव्वे दट्ठुं उग्गा-हिएण ओयरिअ भय समुप्पज्जे ।
तम्हा ति दु एगो वा,उग्गाहिअ चेइए वंदे ।११८। (भा०)

ते हि भक्तार्थिन श्रावककुलेषु चैत्यवन्दनार्थं व्रजन्त य-
दि सर्व एव पात्रकाण्युद्ग्राह्य प्रविशन्ति तत को दोष इ-
त्यत आह—'दट्ठुमुग्गाहिएहिं ओदरिअ'त्ति दृष्ट्वा तान्
साधून् पात्रकैरुद्ग्राहितै औदरिका एत इति—भट्टपुत्रा इ-
ति,एव श्रावकश्चिन्तयति । 'भय समुप्पज्ज' त्ति भयं च श्रा-
वकस्योत्पद्यत, यदुत कस्याहमत्र ददामि ? कस्य वा न द-
दामीति ? कथं वा एतावता दास्यामीति यस्मादेवं तस्मात्
'ति दु एगो वा' त्रय उद्ग्राहितेन प्रविशन्ति आचार्येण सह
द्वौ वा एको वा उद्ग्राहितेन प्रविशति चैत्यवन्दनार्थमिति ।

अत —

सद्धाभंगोऽणुग्गा-हियम्मि ठवणाइया य दोसा उ ।
घरचेइअ आयरिए,कइवयगमणं च गहणं च११९(भा०)

अथानुद्ग्राहितपात्रका एव प्रविशन्ति दातव्य च मति-
र्जाता श्राद्धस्य, ततश्च पात्रकाभावेऽग्रहणमग्रहणाच्च श्र-
द्धाभङ्गो भवति । अथैव भणन्ति—पात्रक गृहीत्वाऽऽग-
च्छामि ततश्च स्थापनादिका दोषा भवन्ति, आदिशब्दात्-
कदाचित्संस्कारमपि कुर्वन्ति , तस्माद् गृहचैत्यवन्दनार्थम्
आचार्येण कतिपयै साधुभि सह गमन कार्यं, ग्रहणं घृ-
तादे कर्त्तव्यमिति ।

' पत्ताण खेत्तजयणा' त्ति व्याख्यायते—

खेत्तम्मि अपुव्वम्मी,तिट्ठाणट्ठा कहिंति दाणाइं ।
असई अ चेइयाणं,हिंडंता चेव दायंति ॥१२०॥ (भा०)

यदि तत्क्षेत्रमपूर्वं न तत्र मासकल्प कृत आसीत् तत
'तिट्ठाणट्ठ' त्ति त्रिषु स्थानेषु श्रावकगृहचैत्यवन्दनवेलाया
भिक्षामटन्त प्रतिक्रमणावसाने वा कथयन्ति दानादीनि
कुलानि । 'असइ अ चेइयाण' यदा पुनस्तत्र श्रावककुलेषु
चैत्यानि न सन्ति ततोऽसति चैत्याना भिक्षामेव हिण्डन्तः
कथयन्ति ।

कानि पुनस्तानि कथयन्तीत्यत आह—

दाणे अभिगमसड्ढे, संमत्ते खलु तहेव मिच्छत्ते ।
मामाए अचियत्ते,कुलाइं दायंति गीयत्था ।१२१।(भा०)

दानश्राद्धकान् अभिगमश्राद्ध अभिनवसम्यक्त्वसाधु
तथा मिथ्यादृष्टिकुलानि कथयन्ति । शेष सुगमम् ।
इदानीं यदि तत्र चैत्यानि न सन्ति उपवासैर्न भिक्षा
पर्यटिता , तत आवश्यकान्ते क्षेत्रप्रत्युपेक्षका कथ-
यन्त्याचार्याय । एतदेवाऽऽह—

(भा०)कयउस्सग्गामंतण,पुच्छणया अकहिएगयरदोसा।
ठवणकुलाण य ठवणा,पविसइ गीयत्थसंघाडो ॥१२२॥

आवश्यककायोत्सर्गस्यान्ते ' आमतण' ति आचार्य आम-
न्त्र्य तान् प्रत्युपेक्षकान् 'पुच्छणय' त्ति पृच्छति यदुत का-
न्यत्र स्थापनाकुलानि ? कानि चेतराणि ?, पुनश्च ते पृष्टाः
कथयन्ति, 'अकहिएगतरदोस' त्ति क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैरकथितेषु
कुलेषु सत्सु एकतर -अन्यतमो दोष —संयमात्मविराध-
नाजनित , कथिते च सति स्थापनादिकुलानां स्थापना
क्रियते । पुनश्च स्थापनाकुलेषु गीतार्थसङ्घाटक प्रविशति ।

गच्छम्मि एस कप्पो, वासावासे तहेव उडुबद्धे ।
गामागरनिगमेसु, अइसेसी ठावए सड्ढी ॥१२३॥(भा०)

गच्छे एष कल्प —एष विधिरित्यर्थ , यत स्थापनाकुलाना
स्थापना क्रियते, कदा ?—'वासावासे तहेव उडुबद्धे' वर्षा-
काले शीतोष्णकालयोश्च । केषु पुनरय नियम कृत ? इत्य-
त आह—'गामागरनिगमेसु'ग्राम —प्रसिद्ध आकर -सुव-
र्णादेरुत्पत्तिस्थान निगमो—वाणिजकप्राय सन्निवेश , एषु
स्थापनाकुलानि स्थापयेत् । किंविशिष्टानीत्यत आह—
'अतिसेसि' त्ति स्फीतानीत्यर्थ, ' सड्ढि ' त्ति श्रद्धावन्ति
कुलानि स्थापयेदिति ।

किं कारणं चमढणा,दव्वखओ उग्गमोऽवि अ न सुज्झे।
गच्छम्मि निययकज्जे,आयरियगिलाणपाहुणए ॥२३७॥

किं कारणं तानि कुलानि स्थाप्यन्ते ?, यत ' चमढण '
त्ति अन्यैरन्यैश्च साधुभि प्रविशद्भिश्चमढ्यन्ते—कदर्थ्यन्त
इत्यर्थ , तत को दोष इत्यत आह—' दव्वखओ ' आ-
चार्यादियोग्यानां द्रव्याणां क्षयो भवति । ' उग्गमोऽवि अ
न सुज्झ ' उद्गमस्तत्र गृहे न शुद्ध्यति । ' गच्छे ' त्ति नि-

यत कार्यं योग्येन, केषामित्यत आह—' आयरिअगिलाणपाहुणए ' आचार्यग्लानप्राघूर्णकानामर्थाय नित्यमेव कार्यं भवति इति निर्युक्तिगाथयम् ।

इदानीं भाष्यकारो व्याख्यानयति, तत्र ' चमढण ' त्ति व्याख्यानयन्नाह (दारगाहा)-

पुव्विं पि वीरसुणिआ, छिक्का छिक्का पहावए तुरिअं ।
सा चमढणाएँ सिन्ना, सतं पि न इच्छए घेत्तु ।१२४।(भा०)

जहा काचित् वीरसुणिआ केणइ आहिंडइल्लेण तित्तिर मयूराईण गहणे छिक्कारिआ तित्तिराईणि गिण्हेइ, एव पुण तित्तिराईहिं विणा वि सो छिछिक्कारेइ सा य पडाविआ जया न किंचि पेच्छइ तया विअरिआ सती कज्जे वि न धावति । एव सड्ढयकुलाइ अण्णमण्णेहिं चमढिज्जंताइ पओयणे कारणे समुप्पण्णेऽवि सतं पि न देंति । किं कारण ?, जतो अकारणा एव निव्वाइयाणि तेण कारणे समुप्पण्णे वि न देंति त्ति । इदानीं गाथाऽक्षरार्थ उच्यते—पुनरपि वीरशुनी छीत्कृता छीत्कृता प्रधावति त्वरितं, पुनश्चासौ अलीकचमढणतया सिन्ना—विश्रान्ता सदपि मयूरादि नेच्छति ग्रहीतुम् ।

(भा०) एवं सड्ढकुलाइं, चमढिज्जंताइँ ताइँ अन्नेहिं ।
निच्छंति किंचि दाउं, संतं पि तय गिलाणस्स ॥१२५॥

सुगमा । "चमढण" त्ति गयं ।

" दव्वक्खय " त्ति व्याख्यायते—

दव्वक्खएण पंतो, इत्थिं घाएज्ज कीस ते दिन्नं ? ।
भद्दो हट्ठपहट्ठो, करेज्ज अन्न पि ममणट्ठा ॥१२६॥ (भा०)

बहुना साधूना घृतादिद्रव्य दीयमाने तद्द्रव्यक्षय सजातस्ततस्तेन द्रव्यक्षयेण यदि प्रान्तो गृहपतिस्तत स्त्रिय घातयेत्, एतच्च भणति—किमिति तेभ्य —प्रव्राजितेभ्यो दत्तम् ? । " दव्वक्खए" त्ति गय ॥ 'उग्गमो वि अ न सुज्झे' त्ति व्याख्यायते, तत्राह—' भद्दो हट्ठपहट्ठो करेज्ज अन्न पि साहूण ' भद्रो यदि गृहपतिस्ततो दत्तमपि मोदकादि पुनरपि कारयेत् । ' उग्गमोऽवि य न सुज्झे " त्ति गय ।

"'गच्छम्मि नियय कज्ज आयरिए" त्ति व्याख्यानयन्नाह—

आयरिअणुकंपाए, गच्छो अणुकंपिओ महाभागो ।
गच्छाणुकंपयाए, अव्वोच्छित्ती कया तित्थे।१२७(भा०)

सुगमा ।

इदानीं ' गिलाण" त्ति व्याख्यायते—

(भा०)परिहीणं तं दव्वं, चमढिज्जंतं तु अन्नमन्नेहिं ।
परिहीणम्मि य दव्वे, नत्थि गिलाणस्स णं जोग्गं ।१२८।

सुगमा ।

तथा चात्र दृष्टान्तो द्रष्टव्य —

चत्ता होंति गिलाणा, आयरिया बालवुड्ढसेहा य ।
खमगा पाहुणगा वि य, मज्जायमइक्कमंतेणं॥१२९॥(भा०)
सारक्खिया गिलाणा, आयरिया बालवुड्ढसेहा य ।
खमगा पाहुणगा वि य, मज्जायं ठावयंतेणं ॥१३०॥(भा०)

सुगमे ।

जड्डे महिमे चारी, आसे गोणे अ तेसि जावसिआ ।
एएसिं पडिवक्खे, चत्तारि उ संजया हुंति॥ २३८ ॥

जहा एक महावीय परिसूअ, तत्थ य चारीओ नाणाविहाओ अत्थि, तजहा-जड्डस्स-हत्थिस्स जा होइ सा तत्थ अत्थि, महिसस्स सुकुमारा जोग्गा सावि तत्थ अत्थि आसस्स महुरा जोग्गा सावि तत्थ अत्थि, गोणस्स सुयंधा जोग्गा सावि तत्थ अत्थि । त च रायपुरिसेहिं रक्खिज्जइ । ताण चेव जड्डाईण, जइ पर कारणे घसिआ आणेंति, अह पुण न मोक्कलय मुच्चइ ताहे पट्टणगोणेहिं गामगोणेहिं चमढिज्जइ चमढिए अ तम्मि महापरिसूए ताण रायकराण जड्डाईणं अणुरूवा चारी ण लब्भइ विश्वासितत्वात् गोधनैस्तस्य । एव सड्ढयकुलाणि वि जइ न रक्खिज्जंति ततो अन्नमन्नेहिं चमढिज्जंति, तेसु चमढिएसु अ जड्डाइसब्भावपाहुणयाण पाउग्ग त न देंति । इदानीमक्षरार्थं उच्यते-जड्डो-हस्ती महिष प्रसिद्धस्तयोरनुरूपां चारीं यावसिका—घासवाहिका ददति, तथा अश्वस्य गोणो—बलीवर्दस्तस्य च चारीमानयन्ति यावसिका । एतेषा—जड्डादीना प्रतिरूप —अनुरूप पक्ष प्रतिपक्ष ; तुल्यपक्ष इत्यर्थ , तस्मिन् चत्वार संयता प्राघूर्णका भवन्ति । "

इदानीमेतेषामेव जड्डादीना यथासङ्ख्येन भोजन प्रतिपादयन्नाह—

जड्डा जं वा तं वा, सुकुमारं महिसिओ महुरमासो ।
गोणो सुगंधदव्वं, इच्छइ एमेव साहू वि ॥१३१॥ (भा०)

सुगमा । नवर साधुरप्येवमेव द्रष्टव्य —तत्थ पढमो पाहुणसाहू भणइ—ज मम दोसीणं अण्हग वा कंजिअ वा लब्भइ त चेव आणेहि, तेण एयं भणिते किं ?-दोसीणं चेव आणिअव्व न विसेसेण तस्स सोहण तस्स आणेयव्व । विनिओ पाहुणसाहू भणइ-वर मे णेहरहियावि पूपलिआ सुकुमाला होउ । ततीओ भणति-महुरं नवरि मे होउ चउत्थो भणति-निप्पडिगध अंबपाण वा होउ । एव ताण भणताण ज जोग्ग त सड्ढयकुलेहिंतो वि सेसय आणिज्जइ । एवमुक्त सत्याह पर - यस्मादेव तस्मात्त कदाचित्केनचित्प्रवेष्टव्य प्राघूर्णकागमनम न्तरेण श्रावककुलेषु, यदैव प्राघूर्णका आगमिष्यन्ति तदैव तेषु प्रवेशो युक्त । एवमुक्त सत्याहाऽऽचार्य —

एवं च पुणो ठविए, अप्पविसंते भवे इमे दोसा ।
वीसरण संजयाणं, विसुक्खगोणी अ आरामो ॥१३२॥

एवं च पुन ' ठविते ' स्थापिते स्थापनाकुले यदि सर्वथा न प्रवेश क्रियते तदैते दोषा । अप्रविशत्सु एते दोषा —' वीसरणसंजयाण ' विस्मरण संयतविषय तेषा श्रावकाणां भवन्ति तत्र च विशुष्कगोरूपा—गवा आरामेण च दृष्टान्त । जहा एगस्स माहणस्स गाणी सा कुडदोहणी ताहे सो चिंतति— एसा गावी बहुअ खीरं देइ मज्झय मासेण पगरणं होहिति । तो अच्छउ ताहे चेव एकवारिआए दुहिज्जति । एवं सो न दुहति । ताहे सा तेण कालेण विसुक्का तद्दिवसं बिंदुं पि न देइ । एव संजया तेसिं सड्ढाण अणागच्छंता तेसिं सड्ढाण परूट्ठा ण चेव जाणंति किं संजया अत्थि न वा ?, तेवि संजय-

जम्मि दिवसे कज्जं जाय तद्दिवसे गया जाव नत्थि ताणि द-व्वाणि, तम्हा दोएह वा तिएह वा दिवसाण अवस्स गतव्व । अथवा आरामदिट्ठतो एगो मालिओ चिंतेइ—अच्छतु एयाणि पुप्फाणि अह कोमुईए एक्कवारिआए उव्वहामि जेण बहूणि हुंति, ताहे सा आरामे उप्फुल्लो कोमुइए न एक्कं पि फुल्लं जायं । एव सावगकुलेसु एए चेव दोसा एक्कवारिआए पविसणे तम्हा पविसिअव्व कहिंचि दिवसे त्ति ।' (ओघ०)
(आचार्यादीना वैयावृत्यकरवक्तव्यता ' साहु ' शब्दे उक्ता ।)

कीदृश पुन' कारयेद्वैयावृत्त्यम् ? इत्यत आह—

एयद्दोसविमुक्क, कडजोगिं नायसीलमायारं ।
गुरुभत्तिसविणीयं, वेयावच्चं तु कारेज्जा ॥१३४॥(भा०)

एभिरुक्तदोषैर्विमुक्त , किंविशिष्टम् ? इत्याह–' कडजोगिं ' त्ति कृता योगो-घटना ज्ञानदर्शनचारित्रै. सह येन स कृतयोगी-गीतार्थ त, पुनरसावेव विशिष्यते-ज्ञातौ शीलमाचारश्च यस्य त वैयावृत्त्य कारयेत् । गुरौ भक्ति.-भावप्रतिबन्ध संविनीतो-बाह्योपचारेण ।

(भा०)साहंति अपि अधम्मा,एसणदोसे अभिग्गहविसेसे।
एव तु विहिग्गहणे, दव्वं वड्ढंति गीयत्था ॥ १३५ ॥

ते चैव वैयावृत्त्यकरा श्राद्धकुलेषु प्रविष्टा सन्त कथयन्ति एषणादोषान्-शङ्कितादीन् अभिग्रहविशेषाश्च साधुसबन्धिन । कीदृशास्ते वैयावृत्त्यकरा. ?-प्रिय.-इष्टो धर्मो येषां ते प्रियधर्माण एवम्-उक्तेन प्रकारेण विधिग्रहण द्रष्टव्य, घृतादिवृद्धिं नयन्ति अव्यवच्छित्तिलाभेन, के ?-गीतार्था ।

तैश्च गीतार्थैर्भिक्षा गृह्णद्भि श्राद्धकुले इद ज्ञातव्यम्—

दव्वप्पमाणगणणा, खारिअफोडिअ तहेव अद्धा य ।
संविग्ग एगठाणे, अणेगसाहूसु पन्नरस ॥१३६॥(भा०)

द्रव्यं-गोधूमादि तद्विषयं कियत्सूपकारशालाया प्रविशति दिने दिने ततश्च तदनुरूप गृह्णाति , ' गणण ' त्ति एतावन्मात्राणि घृतगुडादीनि प्रविशन्त्यस्मिन् इत्येतावन्मात्रं ग्राह्यम् । ' खारिअ ' त्ति सलवणानि कानि ?-व्यञ्जनानि-सलवणकरीरादीनि कियन्ति सन्ति ? इति, ततश्च ज्ञात्वा यथाऽनुरूपाणि गृह्णाति ' फोडिअ ' त्ति वाइगणाणि मत्थाफोडिआणि कत्तिआणि घरे सिज्झिज्जंति नाऊण जहारूवाणि घेप्पंति । तथा ' अद्धा य ' त्ति काल उच्यते , किमत्र प्रहरे वेला आहोश्विन्प्रहरद्वये -इति विज्ञेय , ' संविग्ग एगठाणे ' त्ति सविग्नो—मोक्षाभिलाषी ' एगठाणे ' त्ति एक सङ्घाटक प्रविशति, ' अणेगसाहूसु ' त्ति अनेकेषु साधुषु प्रविशत्सु 'पन्नरस' त्ति पञ्चदश दोषा नियमाद्भवन्ति " आहाकम्मुद्देसिअ " इत्येवमादय । अज्झोयरओ मीसजाय च एक्को भेओ ।

यस्मादनेकेषु साधुषु दोषास्तस्मात्—

संघाडेगो ठवणा-कुलेसु सेसेसु बालवुड्ढाई ।
तरुणा बाहिरगामे,पुच्छा दिट्ठतऽगारीए ॥१३७॥(भा०)

सङ्घाटक एक स्थापनाकुलेषु प्रविशति, शेषेषु कुलेषु बाला वृद्धाश्च प्रविशन्ति, आदिशब्दात्तपस्काश्च । तरुणा -शक्तिमन्तो बहिर्ग्रामे हिण्डन्ति । अत्र चोदक पृच्छति-पूर्वमेव क्षेत्र प्रत्युपेक्षित यत्र सबालवृद्धस्य गच्छस्यान्नपान पर्याप्त्या भवति तत्रैव स्थीयते तत कस्मात्तरुणा बहिर्ग्रामे हिण्डन्ति ?, आचार्य आह 'दिट्ठतऽगारीए' एकस्या अगार्या दृष्टान्तो दातव्य , त च तृतीयगाथाया भाष्यकारो वक्ष्यति ।

तथा इयमपरा द्वारगाथा—

पुच्छा गिहिणो चिंता, दिट्ठंतो तत्थ खुज्जबोरीए ।
आपुच्छिऊण गमणं, दोसा य इमे अणापुच्छे ।२३९।

'पुच्छ'त्ति चोदक पृच्छति—ननु च तस्या अगार्या घृतादिसग्रह कर्त्तु युक्तो भर्तृप्रदत्तवर्णिमभ्यात् येन प्राघूर्णकादे सुखेनैवोपचार क्रियते, साधूना पुन स्थापनाकुलसरक्षणे न किञ्चित्प्रयोजनं यतस्तत्र यावन्मात्रस्याहारस्य पाक क्रियते तत्सर्व प्रतिदिवसमुपयुज्यते, न तु तानि कुलानि सचयित्वा साधुप्राघूर्णकागमने सर्वमेकमुखेनैव प्रयच्छन्ति, एव चोदकेनोक्ते आचार्य आह–'गिहिणो चिंता' गृहिणश्चिन्ता भवति, यदुत—एते साधव प्राघूर्णकाद्यागमने आगच्छन्ति ततश्च एतभ्यो यत्नेन देयमिति, एवविधामादरपूर्विका चिन्ता करोति । यच्चोक्त-तरुणा बहिर्ग्रामे किमिति हिण्डन्ति ?, 'दिट्ठंतो तत्थ खुज्जबोरीए ' स च दृष्टान्तो वक्ष्यमाण । 'आपुच्छिऊण गमण'ति तत्र च बहिर्ग्रामादौ आचार्यमापृच्छ्य गन्तव्यं, यत ' दोसा य इमे अणापुच्छे'त्ति दोषा अनापृच्छायाम् ,एते च वक्ष्यमाणलक्षणा भवन्ति । इदानीं भाष्यकार प्रतिपदमेतानि द्वाराणि व्याख्यानयति । तत्र च यदुक्त दृष्टान्तोऽगार्या:, स उच्यते—"एगो वाणिआ परिमिअ भत्त अप्पणो महिलाए देइ, सा य तत्तो दिणे दिणे थोव थोव अवणेइ , किं निमित्त ?, जदा एयस्स अवेलाए मित्तो वा सही वा एइस्सइ तदा किं सक्का आवणाउ आणेउ ?, एव सव्वतो सगह करोति । अण्णया तस्स अवेलाए पाहुणगो आगतो, ताहे सो भणइ—किं कीरउ ? रयणी वट्टइ, णीसचाराओ रत्थाओ, ताहे ताए भणिअ-मा आतुरो होहि । ताहे तस्स पाहुणयस्स उवक्खडिअं, गतो तग्गुणसहस्सेहिं बहुतो भत्तारोऽवि से परितुट्ठो । एव आयरिआ वि ठवणकुलाइ ठवेंति, जण अवेलागयस्स पाहुणयस्स तेहिंतो आणेउ दिज्जइ, तेण तरुणा सतेसु वि कुलसु बाहिरगामे हिंडति त्ति । इदाणिं एम्मि चेव विवरीओ भणइ, अण्णा अण्णाए अगारीए परिमिअ देइ सा य तओ मज्झाओ थोव थोव न गेण्हइ, तओ पाहुणए आगए विसूरेति ।

अमुमेवार्थ गाथाद्वयेनोपसंहरन्नाह—

(भा०) परिमिअभत्तपदाणे, नेहादवहरइ थोवँ थोवं तु ।
पाहुणविआलआगम,विसन्न आसासणादाणं ॥१३८॥

परिमितभक्तप्रदाने सति साऽगारी स्नेहादि-घृतादि स्तोकं स्तोकमपहरति । पुनश्च प्राघूर्णकस्य विकालागमने विषण्ण: स्त्रिया आश्वासित 'दाण' ति तया स्त्रिया भक्तदानं कृतं प्राघूर्णकायेति ।

(भा०) एवं पीइविवुड्ढी, विवरीयमेण होइ दिट्ठंतो ।
लोउत्तरे विसेसो, असंचया जेण समणा उ ॥ १३९ ॥

एव तयोर्दम्पत्यो प्रीतिवृद्धि. सजाता, विपरीतश्चान्येन

प्रकारेण भवति दृष्टान्त । एव तावद्यदि गृहस्था अपि सञ्चयपरा भवन्ति—अनागतमेव चिन्तयन्ति, साधुना पुन कुर्वाशम्बलेन सुतरामनागतमेव चिन्तनीय, यदि पर लाकोत्तरऽय विशष, यदुत नि सञ्चया सुनरा चिन्तामाचार्या वहन्तीति । ' पुच्छा दिट्ठनऽगारि " त्ति भणिश्र । इदानीं " पुच्छा गिहिणो चित " त्ति गाथाया प्रथमावयव (भाष्यकार) व्याख्यानयन्नाह—

जणलावो परगामे, हिंडन्ताऽऽणेंति वसइ इह गामे ।
दिज्जइ बालाईण, कारणजाए य सुलभ तु ।। १४० ।।

यच्चादकेन पृष्टमासीत्तत्रेदमुत्तर-जनानामालापो जनाऽऽलापो लोक एव ब्रवीति, यदुत परग्राम हिण्डयित्वाऽऽनयन्ति-अत्र भुञ्जते । वसहि इह गामे' त्ति वसति केवलमत्र एतेषा साधूनाम् । ततश्च 'देज्जइ' बालादीना ददध्वम्, आदिशब्दात्प्राघूर्णकादया गृह्यन्त, एवविधा चिन्ता गृहस्थ करोति । ततश्च ' कारणजाते य सुलभ तु ' त्ति एवविधाया चिन्ताया प्राघूर्णकादिकारणे उत्पन्न घृतादि सुलभ भवतीति ।

(भाष्यकार) आह—किं पुन कारण प्राघूर्णकाना दीयते ?, तथा चायमपरा गुण —

पाहुणविसेसदाणे, निज्जर कित्ती अ इहर विवरीयं ।
पुव्विं चमढणसिग्गा,न देंति संत पि कज्जेसु ।।१४१।।

प्राघूर्णकाय विशेषदाने सति निर्जरा-कर्मक्षयो भवति , इहलाके च कीर्त्तिश्च भवति । 'इहर विवरीय ' त्ति यदि प्राघूर्णकविशेषदान न क्रियते ततश्च निर्जराकीर्त्ती न भवत । एव प्राघूर्णकविशेषदान न भवति यस्मात्पूर्व ' चमढणसिग्गा ' ततश्च 'न देंति सत पि कज्जेसु गिहिणो चित ' त्ति वक्खाणिश्र ।

इदानीं (भाष्यकार) कुब्जबदरीदृष्टान्तं व्याख्यानयन्नाह—

गामब्भासे बयरी, नीसदकडुप्फला य खुज्जा य ।
पक्कामालमडिंभा, घायंति घरे गया दूरं ।।१४२।।

"एगो गामो तत्थ खुज्जबोरी, सा य नाम निज्जासेण कडुया । तत्थ चेडरूवाणि भणति-वजामो बोरगणि खामो । तत्थ खुज्जबोरीविलग्गाइ ताइं डिभरूवाणि तूवराईणि वि खायति, न य पज्जत्तीए होइ । अण्णाणि भणति-किं'एएहिं, ताहे अडविं गनया तत्थ बोराणि धरणीए खाइऊण बहूणि पोट्टलगा बधिऊण आगया सिग्घतर जाव इमे भाडेना चेव अच्छति न तत्तिया जाया । ताहे ते तेसिं अन्नेसिं च देंति । एव चेव इम खत्त चमढिश्र , एत्थ अविलकूरा घेत्तूण चेव आगच्छति दिवस च हिंडेयव्व एव किलेसो अप्पण च भत्त होति । जहा ते अणालसचेडा (तहा जे तरुणा) आयपरहिश्रावहा ते बाहिरगामभिक्खायरिश्र जति , ताहे ते अचमढिअगामाओ खीर दहि माइयाइ घत्तूण लहु आगया उग्गमदोसाई य जढा होंति, बालवुड्ढा य अणुकपिया होंति , वीरियायारो य अणुचिन्ना हाइ तम्हा गतव्व बाहिरगामे हिंडएहिं तरुणएहिं ।

इदानीममुमेवार्थं (भाष्यकार') गाथाभिरुपसहरन्नाह—

गामब्भासे बयरी, नीसदकडुप्फला य खुज्जा य ।
पक्कामालमडिंभा, खायंतियरे गया दूरं ।।१४३।।
सिग्घयर आगमणं, तेसिमण्णेसिं च देंति सयमेव ।
खायती एमेव उ,आयपरहिआवहा तरुणा ।।१४४।।
खीरदहिमाइयाण, लभो सिग्घतरगं च आगमण ।
पइरिक्क उग्गमाई, विजढा अणुकपिआ इयरे ।।१४५।।

ग्रामभ्यासे बदरी सा च निस्स्वादुकटुकफला कुब्जा च । सा च फलिना, तत्र च फलानि ' पक्काम ' त्ति तानि च फलानि पक्कानि आमानि च पक्कामानि—अर्द्धपक्कानीत्यर्थ , य अलसा डिम्भास्ते भक्षयन्ति । ' इयर ' त्ति अनलसा – उत्साहवन्तो डिम्भास्त दूर गता । तेषा च शीघ्रतरमागमन सजात , ततश्च बाह्यन आगत्य ' तेसिं अण्णेसिं च दिति ' तेषामलसशिशूनामन्येषा च ददति , स्वयमेव च भक्षयन्ति । एवमव तरुणा अपि आत्मपरयार्हितमावहन्तीति आत्मपरहितावहास्तरुणा ' एव तरुणाना क्षीरदध्यादीना लम्भ शीघ्रतर चागमनम् । ' पइरिक्के ' ति प्रचुरतर लभन्त उद्गमादयश्च दोषा परित्यक्ता भवन्ति तथाऽनुकम्पिताश्चेतरे बालादयो भवन्तीति उक्त कुब्जबदरीदृष्टान्त ।

इदानीम् " आपुच्छिऊण गमण " ति
(भाष्यकार) व्याख्यानयन्नाह—

आपुच्छिश्र उग्गाहिश्र, अण्ण गामं वयं तु वच्चामो ।
अण्ण च अपज्जत्ते, होंति अपुच्छे इमे दोसा ।।'४६।।

आपृच्छ्य गुरुमुद्ग्राहितपात्रका एवं भणन्ति, यदुत अन्य ग्राम वय व्रजाम ,'अण्ण च अपज्जत्ते' त्ति यदि तस्मिन् ग्रामे पर्याप्त्या न भविष्यति ततस्तस्मादपि अन्य ग्राम गमिष्याम । " आपुच्छिऊण गमण " ति भणिय, इदाणि ' दोसा य इमे अणापुच्छि " त्ति व्याख्यानयन्नाह, दोषा एतेऽनापृच्छ्यगताना भवन्ति ।

के च ते दोषा ? (भाष्यकारस्तान्) व्याख्यानयन्नाह-

तेणाएसगिलाणे, सावय इत्थी नपुसमुच्छा य ।
आयरिश्रबालवुड्ढा, सेहा खमगा परिच्चत्ता ।। १४७ ।।

कदाचिदन्यग्रामान्तराले व्रजता स्तेना भवन्ति, ततश्च तद्ग्रहणे (तत्र गमने ।) उपधिशरीरापहरण भवति, आचार्योऽप्यकथितो न जानाति कया दिशा गता ? इति, ततश्च दु खान्वेषण करोति । अथवा-आदेश —प्राघूर्णक आयात , त चानापृच्छ्य गता , ते य आयरिया एव भणता जहा पाहुण यस्स वट्टविह , अहवा गिलाणस्स पाउग्ग गेण्हह, अहवा अतराल सावयाणि अत्थि तेहिं भक्खियाणि होंति , अहवा तत्थ गामे इत्थिदोसा नपुंसगदोसा वा अहवा मुच्छाए पडेज्जा ताहे न नज्जइ, अपुच्छिए कयराए दिसाए गय त्ति न नज्जति ।' ततश्चानापृच्छ्य गच्छता बालवृद्धसेहक्षपका परित्यक्ता भवन्ति । यत आचार्यादीना प्रायोग्यमात्र नानयन्तिश्च नुकूलत्वात् न च प्रच्छन्न कृत येनाच्यन्ते । यत एते दोषा परित्यागजनितास्तस्मादेतद्दोषभयात्—

आयरिए आपुच्छा, तस्संदिट्ठे व तम्मि उवसंते ।
चेइयगिलाणकज्जा-इएसु गुरुणो अ निग्गमण ।। २४० ।।

तस्मादाचार्यमापृच्छ्य गन्तव्यम्। अथाचार्यः कथञ्चिन्न भवति 'तस्सदिट्ठे व' त्ति तेनाचार्येण य संदिष्ट यथाऽमुमापृच्छ्य गन्तव्य ततस्तमापृच्छ्य व्रजन्ति । तस्मिन्नसति—आचार्ये अविद्यमाने क्वचिन्निर्गते, केन पुन कारणेनाचार्यो निर्गच्छति ? अत आह—' चेइय' चैत्यवन्दनार्थं ग्लानादिकार्येषु गुरोर्निर्गमन भवति ।

अथाचार्येण गच्छता न कश्चिन्नियुक्तस्तत ?—

भणइ पुव्वनिउत्ते, आपुच्छित्ता वयंति ते समणा ।
अणभोगे आसन्ने, काइयउच्चारभोमाई ॥ २४१ ॥

अभणिते पूर्वनियुक्तान्—कस्मिंश्चिद्भिक्षावेलाया य प्रागेव नियुक्त आस्ते तमापृच्छ्य व्रजन्ति ते श्रमणा भिक्षार्थम्। 'अणाभोग ' त्ति अनाभोगेन-अत्यन्तस्मृतिभ्रंशेन गता. तत 'आसन्ने' त्ति आसन्ने भूमिप्रदेशे यदि स्मृत तत आगत्य पुन कथयित्वा यान्ति, 'काइय' त्ति कायिकार्थं यो निर्गत साधुस्तस्मै कथयन्ति, यदुत वयममुकत्र गता । 'उच्चारभोमादि' त्ति सञ्ज्ञाभूमिं यो गतस्तस्मै कथयन्ति , यदुत कथनीयमहममुकत्र गत इति । आदिग्रहणात्प्रथमालिकार्थं वा यो गतस्तस्य वा हस्ते संदिशन्ति ।

दवमाइनिग्गयं वा, सेज्जायर पाहुणं च अप्पाहे ।
असइं दूरगओ वि अ,नियत्त इहरा उ ते दोसा ॥२४२॥

द्रव-पानक तदर्थं निर्गतो य साधुस्त दृष्ट्वा कथयन्ति, 'सेज्जायर पाहुण च अप्पाहे' त्ति शय्यातरं वा दृष्ट्वा संदिशन्ति प्राघूर्णक वा साध्वादि दृष्ट्वा संदिशन्ति , यत कथनीय मम विस्मृतमिति । यदा त्वेतान् गच्छन्न पश्यति तदा दूरगत. ' वि अ णियत्तइ ' त्ति दूरगत सन्निवर्त्तेत,'इहरा उ ' त्ति यदि न निवर्त्तेत तत ' त दोस ' त्ति ' ते पूर्वोक्ता. स्तेनादयो दोषा भवन्तीति ।

अन्नं गामं च वए, इमाइँ कज्जाइँ तत्थ नाऊणं ।
तत्थ वि अप्पाहणया, नियत्तई वा सई काले ॥२४३॥

अथासौ साधुस्तस्माद्ग्रामादन्य ग्राम व्रजेत् , एतानि कार्याणि-वक्ष्यमाणलक्षणानि , कानि ?–" दूरट्ठिअखुड्डुलए" इत्येवमादीनि ' तत्रे ' ति तस्मिन् ग्रामे योऽसावभिप्रेतो ज्ञात्वा-विज्ञाय , ततश्च किं कर्तव्यमित्यत आह-तत्रापि-अन्यस्मिन् ग्रामे व्रजता 'अप्पाहणया ' संदेशकस्तथैव दातव्य । अथ कश्चिन्नास्ति यस्य हस्ते संदिश्यते ततो निवर्त्तन वा क्रियते । कदा ? अत आह—सति काले विद्यमाने ' पहुप्पति ' काले तत्तदनुष्ठीयते ।

यदुक्तम् , एतानि कार्याणि तत्र ज्ञात्वाऽन्यत्र ग्रामे व्रजन्ति। तानि दर्शयन्नाह—

दूरट्ठिअखुड्डुलए, नव भड अगणी य पंत पडिणीए ।
पाओग्गकालइक्कम, एक्कगलभो अपज्जत्तं ॥२४४॥

प्रथम गाथार्द्धं सुगमम् । एतानि दूरस्थितादीनि कारणानि अर्द्धपथ एव ज्ञातानि, कदाचिद्गतः सन् तत्र ' पाउग्ग' त्ति तत्र ग्रामे प्रायोग्यमाचार्यादीना न लब्ध ततोऽन्यत्र व्रजति, 'कालातिक्कम' त्ति भिक्षाकालस्य वाऽतिक्रमो जात., एकस्य वा साधोस्तत्र भोजनलाभो जातस्ततोऽन्यग्रामे व्रजन्ति । ' अपज्जत्त ' ति न वा पर्याप्त्या तत्र भक्तजात लब्ध, पानक वा न लब्धम् , एभिरनन्तरोक्तै कारणैरन्यग्रामं व्रजन्तीति ।

पाउग्गाईणमसइ, संविग्गं सण्णिमाइ अप्पाहे ।
जइ य चिरं तो इयरे, ठवित्तु साहारणं भुंजे ॥ २४५ ॥

एवमसौ प्रायोग्यादीनाम् असति अन्यग्रामं व्रजति, व्रजंश्च संविग्न-साधु यदि पश्यति ततस्तस्य हस्ते संदिशति, सञ्ज्ञी—श्रावकस्तस्य हस्ते संदिशत्यन्यस्य वा आदिग्रहणात्-पूर्ववच्छेषम् । एव तावद्भिक्षामटतां विधिरुक्त । ये पुनर्वसतौ तिष्ठन्ति साधवस्तै किं कर्त्तव्यमित्यत आह-' जइ य चिर ' यदि च चिर तेषा ग्राम गताना तत इतरवसतिनिवासिन साधव ' ठवेत्तु साहारण ' यद्गच्छसाधारण विशिष्ट किञ्चित्तत्स्थापयित्वा शेषमपर प्रान्तप्रायं भुञ्जते ।

अथ तथाऽपि चिरयन्ति—

जाएँ दिसाए उ गया, भत्तं घेत्तुं तओ पडियरंति ।
अणपुच्छनिग्गयाणं, चउद्दिसं होइ पडिलेहा ॥ २४६ ॥

' जाए दिसाए उ गया ' यया दिशा भिक्षाटनार्थं गतास्तया दिशा गृहीतभक्तपानका साधव ' पडियरंति ' त्ति प्रतिजागरणा-निरूपणा कुर्वन्ति । अथ तु ते भिक्षाटका अनाभोगेनाकथयित्वैव गतास्तत किं कर्त्तव्यमित्यत आह-अनापृच्छ्य निर्गताना भिक्षाहिण्डकाना चतसृष्वपि दिक्षु प्रतिजागरण-निरूपण कर्त्तव्य साधुभि ।

प्रतिजागरणगमनविधि क ?,

पंथेणेगो दो उ-प्पहेण सद्दं करेंति वच्चता ।
अक्खरपडिसाडणया, पडियरणिअरेसि मग्गेणं॥२४७॥

पथा—मार्गेण प्रसिद्धेन एक साधु प्रस्थयति, द्वौ साधू उत्पथेन—उन्मार्गेण व्रजत. , वर्त्तन्या एक एकया दिशाऽन्यश्चान्यया । त च त्रयाऽपि व्रजन्त शब्द कुर्वन्ति । ते च व्रजन्त स्तेनादिना नीयमाना साधव किं कुर्वन्तीत्यत आह-' अक्खर ' त्ति वर्त्तिन्यामक्षराणि लिखन्त पादादिना व्रजन्ति, ' परिसाडणाय ' त्ति परिशातन वस्त्रादि कुर्वन्तो व्रजन्ति येन कश्चित्तेन मार्गेणान्वेषयन्ति । ' पडिअरणियरेसिं ' ति इतरेषामन्वेषणार्थं निर्गताना साधूना मार्गेण तत्कृतेन चिह्नेन प्रतिजागरण कर्त्तव्यम् ।

गामे गंतुं पुच्छे, घरपरिवाडीएँ जत्थ उ न दिट्ठा ।
तत्थेव बोलकरणं, पिंडियजणसाहणं चेव ॥ २४८ ॥

यदा तु पुनस्तेषा स्तेननीतानां चिह्न न किञ्चित्पश्यति तदाऽपि ग्राममत्र गत्वा पृच्छति , कथं ?, गृहपरिपाट्या, ' जत्थ उ ण दिट्ठ ' त्ति यत्र न दृष्टास्तस्मिन् ग्रामे , न च तद्ग्रामनिर्गताना वार्त्ता, तत्रैव ' बोलकरणं ' बोल कुर्वन्ति, पश्चाच्च ' पिंडितजणसाहण ' पिण्डितो-मिलितो यो जनस्तस्य कथयन्ति, यदुत अस्मिन् ग्रामे प्रव्राजिता भिक्षार्थं प्रविष्टा न च तेषां पुनरस्मात् ग्रामाद्वार्त्ता श्रुतेति ।

एव तैस्तरुणैरेतदेव च कृत भवति अन्यग्रामेऽटद्भि —

एवं उग्गमदोसा, विजढा पइरिक्कया अणोमाणं ।

१–अत्र ग्राम्यकृत एकत्व बहुत्व च साधुसंघाटकपरत्वेनोक्तम् ।

मोहतिगिच्छा अ कया, विरियारीय अणुजिम्रो। २४८ ॥

एवम्—अन्यग्रामे भिक्षाटनेन उद्गमदोषा—आधाकर्मादय 'विजढा' परित्यक्ता भवन्ति। 'पइरिक्कय' त्ति प्रचुरस्य भक्तादेर्लाभो भवति 'अणोमाणं' ति न वा अपमानम्-अनादरकृत भवति लोके। तथा मोहचिकित्सा च कृता भवति, क्षमाऽऽतपवैयावृत्त्यादिभिर्मोहस्य निग्रह कृतो भवति-अवकाशो दत्तो न भवतीति। 'विरियायारा य' वीर्याचारश्च अनुचीर्ण-अनुष्ठितो भवति।

अणुकंपायरियाई, दोसा पइरिक्कजयणसमट्ठं।

पुरिसे काले खमणे, पढमालिय तीसु ठाणेसु ॥ २५० ॥

एवमुक्ते सति चोदक आह-सत्यमाचार्यादयोऽनुकम्पिता भवन्ति किन्तु त एव वृषभा परित्यक्ता भवन्ति। आचार्योऽप्यनेनैव वाक्येन प्रत्युत्तर ददाति काक्का-'अणुकपायरिआइ' त्ति एवमाचार्यादीनामनुकम्पा, यत एव परलोके निर्जरा इह लोके प्रशसा। पुनरप्याह पर -'दोसा' इति भवतु नाम परलोका(आचार्या)नुकम्पा किन्तु क्षुत्पीडा पिपासापीडा च तदवस्थैव। आचार्योऽप्याह-क्रियत एव प्रथमालिका, किन्तु ?-त्रिषु स्थानेषु, कानि च तानि ?, अत आह-'पुरिसे' त्ति पुरुष—असहिष्णु, पुरुषो यद्य सहिष्णुस्तत करोति, काले-उष्णकालादौ, यद्युष्णकालस्तत करोति, 'खवण' त्ति कदाचित्क्षपको भवति अक्षपको वा। यदि क्षपकस्तत करोति, एवमेतेषु त्रिषु स्थानकेषु प्रथमालिका करोति। क्व करोति ? आचार्योऽप्यनेनैव वाक्येनोत्तर ददाति। कथ वा करोति ?, अत आह-'पतिरिक्के जयण' त्ति प्रतिरिक्ते एकान्ते यतनया करोति, पुनरप्याह पर -आचार्यादीना तेन तद्भक्त ससृष्ट कृत भवति, आचार्योऽप्यनेनैव वाक्येनोत्तर ददाति-'पतिरिक्कजयणसमट्ठं' एकान्ते यतनयाऽससृष्ट च यथा भवति तथा 'पढमालिय' ति-मात्रके प्रथममाकृष्य भुङ्क्ते हस्तेन वा द्वितीयहस्ते कृत्वा, अकारप्रश्लेष आचार्यवाक्ये द्रष्टव्य।

इदानीमेनामेव गाथा भाष्यकार प्रतिपद व्याख्यानयन्नाह-तत्र प्रथमावयवव्याचिख्यासुराह—

चोयगवयणं अप्पा-णुकंपिओ ते अ भे परिच्चत्ता।

आयरियऽणुकपाय, परलोए इह पसंसणया ॥१४८॥

चोदकस्य वचन, किं तद् ?, आत्मैवैवमनुकम्पित आचार्येण, ते च भगवता परित्यक्ता भवन्ति। आचार्योऽप्याह-आचार्यानुकम्पया परलोको भवति, इहलोके च प्रशसा भवति। 'अणुकपाऽऽयरियाई' वक्खाणिअ।

इदानीं (भाष्यकार) 'दोस' त्ति व्याख्यानयन्नाह—

एवं पि अपरिचत्ता, काले खवणे अ असहुपुरिसे य।

कालो गिम्हो उ भवे, खमगो वा पढमबिइएहिं ॥१४९॥

चोदक पुनरप्याह—एवमपि ते परित्यक्ता एव, यत क्षुधादिना बाध्यन्ते। आचार्योऽप्याह-'काले' त्ति काले उष्णकाले करोति 'खवण' त्ति क्षपको यदि भवति तत स करोति प्रथमालिकाम् असहिष्णुश्च पुरुषो यदि भवति तत स करोति प्रथमालिकाम्, तत्र कालो—ग्रीष्मो यदि भवेत्, पुरुष क्षपको यदि भवेत्, 'पढमबिइएहिं' ति अत्र पुन केन कारणेनासहिष्णुर्भवति ?—'पढमे' त्ति प्रथमपरीषहेण बाध्यमान, क्षुधित इत्यर्थ। द्वितीयपरीषहेण तृषा बाध्यमान -पिपासया पीड्यमानोऽसहिष्णुर्भवति।

अत्राऽऽह पर -

(भा०) जइ एव संसट्ठं, अप्पत्ते दोसिणाइणं गहणं।

लवणभिक्खा दुविहा, जहण्णमुक्कोस तिअपणए ॥१५०॥

यद्येवमसौ बाह्यत एव प्रथमालिका करोति ततो भक्त ससृष्ट कृत भवति। आचार्योऽप्याह 'अप्पत्ते दोसिणादिण गहण' अप्राप्तायामेव भिक्षावेलाया पर्युषितान्नग्रहण कृत्वा प्रथमालयति। कियत्प्रमाणां पुन प्रथमालिका करोत्यसौ ? द्विविधा प्रथमालिका भवति-'लवणभिक्खा दुविहा' लम्बनै -कवलैर्भिक्षाभिश्च द्विविधा प्रथमालिका भवति। इदानीं जघन्योत्कृष्टत प्रमाणप्रतिपादनायाह-'जहन्नमुक्कोस तिअपणए' यथासख्येन जघन्यतस्त्रय कवलास्तिस्रो वा भिक्षा, उत्कृष्टत पञ्च कवला पञ्च वा भिक्षा।

इदानीं तेन सङ्घाटकेन किं वस्तु केषु पात्रकेषु गृह्यते ? का वा प्रथमालिकाकरणे यतना क्रियते ?, एतत्प्रतिपादयन्नाह—

एगत्थ होइ भत्तं, बिइअम्मि पडिग्गहे दवं होइ।

पाउग्गायरियाई, मत्ते बिइए उ संसत्तं ॥ २५१ ॥

एकस्मिन् पात्रके भक्त गृह्णाति, द्वितीये च पतद्ग्रहे द्रव भवति। तथा 'पाउग्गायरियाई मत्ते' त्ति प्रायोग्यमाचार्यादीनामेकस्मिन् मात्रके भक्त गृह्यते। 'बितिए उ ससत्त' द्वितीये तु मात्रक ससृष्ट किञ्चित्पानक गृह्यते।

जइ रित्तो तो दवम-त्तगम्मि पढमालियाए करणं तु।

संमत्तगहणं दवदु-ल्लहे य तत्थेव जं पत्तं ॥ २५२ ॥

यदि रिक्त ससक्तद्रवमात्रकस्ततस्तस्मिन् प्रथमालिकाया करण, 'ससत्तगहण' ति अथ तस्मिन् द्रवमात्रके ससक्तद्रवग्रहणं कृत ततस्तत्रैव पात्रके यत्प्राप्त तद् भुङ्क्ते। 'दवदुल्लभे य' त्ति अथ दुर्लभ (द्रव) पानकं तत्र क्षेत्र ततश्च तत्रापि ससक्तमात्रके पानकाक्षणिके सति 'तत्थेव' त्ति तस्मिन्नेव भक्तपतद्ग्रहे यत्प्राप्त तद्धस्तेनाकृष्यान्यस्मिन् हस्ते कृत्वा समुद्दिशति।

एव चासौ सघाटक प्रथमालिका करोति-

अंतरपल्लीगहिअ पढमागहियं व सव्व भुंजेज्जा।

धुवलभसखडीयँ व, ज गहिअं दोसिणं वावि ॥ २५३ ॥

अन्तरपल्ली-तस्माद् ग्रामात्परतो योऽन्य आसन्नग्रामस्तत्र यद् गृहीत तद्भुङ्क्ते, पुनस्तत्र क्षेत्रातिक्रान्तत्वादभोज्य भवति। 'पढमागहिअ व' त्ति प्रथमाया वा पौरुष्या यद् गृहीतं तत्सर्वं भुङ्क्ते, तृतीयपौरुष्यामकल्प्य यतस्तद्भवति। 'धुवलभ सखडीय व' ध्रुवो वा—अवश्यं भावी-अत्र सखड्यां लाभो भविष्यतीति मत्वा, ततश्च यद् गृहीतं 'दोसिण वावि' पर्युषितमन्न तत्सर्वं भुङ्क्ते।

दरहिंडिए व भाणं, भरिअ भोच्चा पुणो वि हिंडिज्जा।

कालो वाऽइक्कमई, भुंजेज्ज अंतरं सव्वं ॥ २५४ ॥

अर्द्धहिण्डित वा यत्पात्रक गृहीत तद्भृतं, ततश्च तद्भ—

कवा पुनरपि हिण्डेत। 'कालो वाऽतिक्रमति' त्ति भाजनकालो वा प्रव्रजितानामतिक्रामति यावदमी तद्भक्तं गृहीत्वा व्रजन्ति ततश्चान्तराल एव सर्वं भुक्त्वा प्रविशति। ओघ०। अनु०। आ० म०। हिण्डकत्वेन हिण्डक। जीव, भ० २० श० २ उ०।

हिंडन्त-हिण्डमान-त्रि०। इतस्ततः पर्यटति, बृ० २ उ० २ प्रक०।

हिंडमाण-हिण्डमान-त्रि०। अधिगच्छति, प्रश्न० १ आश्र० द्वार।

हिंडिऊण-हिण्डित्वा-अव्य०। अटित्वेत्यर्थे, पं० व० २ द्वार।

हिंडिय-हिण्डित-त्रि०। विहृते, आ० १ श्रु० ६ अ०।

हिंदु-हिन्दु-पुं०। सिन्धुनदोपलक्षितदेशवासिनि मनुष्ये,स च देशः पश्चिमायाम् आ सिन्धुनदात्प्राच्याम् आ ब्रह्मपुत्रनदात् उत्तरस्याम् आ हिमालयदक्षिणश्रेण्यदक्षिणस्याम् आ समुद्रात्, सिन्धुरिति संस्कृतशब्दः। सिन्धो पाश्चात्यात् आ गेरावनपारसीकयवनैर्म्लेच्छैः स्वदेशाचारशैलया हिन्दुरिति व्यवहारतो जनपदपरोऽपि तात्स्थ्यादार्यमनुष्यपरोऽजायत क्रमादेतद्देशप्रसिद्धवेदमूलकलोकागमानुसारिष्वपि वाचको जातः। ती० २० कल्प। नि० चू०।

हिंडोल-देशी-क्षेत्ररक्षणयन्त्रे, दे० ना० ८ वर्ग ६६ गाथा।

हिंडोलय-देशी-क्षेत्रे मृगनिषेधरवे, दे० ना० ८ वर्ग ६६ गाथा।

हिंबिअ-देशी-एकपदगमनक्रीडने, दे० ना० ८ वर्ग ६८ गाथा।

हिंस-हिंस्र-त्रि०। हिनस्तीत्येवं शीलो हिंस्रः। स्वभावतः प्राण्यपरोपणकृति, उत्त० पाई० ७ अ०। हिंसनशीले, उत्त० ७ अ०। स्था०।

हिंसग-हिंसक-त्रि०। जीवहिंसाकरणशीले, उत्त० १२ अ०।

हिंसप्पयाण-हिंसाप्रदान-न०। हिंसाहेतुत्वादायुधानलविषादया हिंसोच्यते, कारणे कार्योपचारात्, तेषां प्रदानमन्यस्मै क्रोधाऽभिभूताय अनभिभूताय वा। आव० ६ अ०। हिंस्रं हिंसाकारि शस्त्रादि, तत्प्रदानं परेषां समर्पणम्। उपा० १ अ०। हिंसनशीलानि हिंस्रकाणि,हिंसोपकरणानि-आयुधानलविषादयस्तेषां प्रदानम्-अर्पणम्। अनर्थदण्डभेदे,ध० २ अधि०।

हिंसप्पेहि(ण्)-हिंसाप्रेक्षिन्-पुं०। हिंसा-वधः साध्वादेः प्रज्ञने गवेषयतीति हिंसाप्रेक्षी। साध्वादिवधके पाराञ्चिनार्हे, स्था० ५ ठा० १ उ०।

हिंसाविहिंसा-हिंस्रविहिंसा-स्त्री०। गौणहिंसायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार (अस्या व्याख्या 'पाणवह' शब्दे पञ्चमभागे ८३३ पृष्ठे गता।)

हिंसा-हिंसा-स्त्री०। हिंसनं हिंसा, हिंसि हिंसायामित्यस्य "इदितो नुम् धातो" रिति नुमि कृते स्त्र्यधिकारे टाप्। दश० १ अ०। प्राण्युपमर्दे, सूत्र० २ श्रु० २ अ०। सत्त्ववधे, विशे०। व्यापादने, उत्त० ५ अ०। प्राणवियोगप्रयोजकव्यापारे, द्वा० २१ द्वा०। सूत्र०। प्रमादानाभोगाभ्यां व्यापादने, दश० ४ अ०। जीववधे कर्म०१ कर्म०। प्रश्न०। प्रमत्तत्वयोगात्प्राणिव्यपरोपणे सत्त्वानां वधबन्धनादिभिः प्रकारैः पीडायाम्, स्था० ४ ठा० १ उ०। स०। आ० म०। आ० चू०।
'पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः। प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता-स्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥" आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ०। विशे०। आव०। स्था०।

अधुना मीमांसकभेदाभिमतं वेदविहितहिंसाया धर्महेतुत्वमुपपत्तिपुरस्सरं निरस्यन्नाह—

न धर्महेतुर्विहिताऽपि हिंसा,
नोत्सृष्टमन्यार्थमपोद्यते च।
स्वपुत्रघाताद् नृपतित्वलिप्सा-
सब्रह्मचारि स्फुरितं परेषाम् ॥ ११ ॥

इह खल्वर्चिर्मार्गप्रतिपक्षधूममार्गाश्रिता जैमिनीया इत्थमाचक्षते—या हिंसा गार्ध्यात्, व्यसनितया वा क्रियते, सैवाऽधर्मानुबन्धहेतुः, प्रमादसंपादितत्वात्, शौनिकलुब्धकादीनामिव। वेदविहिता तु हिंसा प्रत्युत धर्महेतुः, देवताऽतिथिपितॄणां प्रीतिसंपादकत्वात्, तथाविधपूजोपचारवत्। न च तत्प्रीतिसंपादकत्वमसिद्धम्; कारीरीप्रभृतियज्ञानां स्वसाध्ये वृष्ट्यादिफले य खल्वव्यभिचारः, स तत्प्रीणितदेवताविशेषानुग्रहहेतुकः। एवं त्रिपुरार्णववर्णितच्छगलजाङ्गलहोमात् परराष्ट्रवशीकृतिरपि तद्नुकूलितदैवतप्रसादसम्पाद्या। अतिथिप्रीतिस्तु—मधुपर्कसंस्कारोऽऽदिसमास्वादजा प्रत्यक्षोपलक्ष्यैव। पितॄणामपि तत्तदुपयाचितश्राद्धाऽऽदिविधानेन प्रीणिताऽऽत्मनां स्वसन्तानवृद्धिविधानं साक्षादेव वीक्ष्यते। आगमश्चात्र प्रमाणम्; स च देवप्रीत्यर्थमश्वमेधगोमेधनरमेधाऽऽदिविधानाभिधायकः प्रतीत एव। अतिथिविषयस्तु—' महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियाय प्रकल्पयेत्" इत्यादिः। पितृप्रीत्यर्थस्तु—"द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन, त्रीन् मासान् हारिणेन तु। औरभ्रेणाथ चतुरः, शाकुनेनेह पञ्च तु" ॥ १ ॥ इत्यादि।
एवं पराभिप्रायं हृदि सम्प्रधार्याऽऽचार्यः प्रतिविधत्ते—'नधर्मे' त्यादि विहिताऽपि-वेदप्रतिपादिताऽपि, आस्तां तावदविहिता, हिंसा प्राणिप्राणव्यपरोपणरूपा, न धर्महेतुः-न धर्मानुबन्धनिबन्धनम्। यतोऽत्र प्रकट एव स्ववचनविरोधः। तथाहि-हिंसा चेद् धर्महेतुः कथम्? 'धर्महेतुश्चेद् हिंसा कथम्'? "श्रूयतां धर्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम्" इत्यादि। न हि भवति माता च, वन्ध्या चेति। हिंसा कारणं धर्मस्तु तत्कार्यमिति पराभिप्रायः, नचायं निरपायः, यतो—यद् यस्यान्वयव्यतिरेकावनुविधत्ते तत् तस्य कार्यम्, यथा मृत्पिण्डादेर्घटादि। न च धर्मो हिंसात एव भवतीति प्रातीतिकम्, तपोविधानदानध्यानादीनां तदकारणत्वप्रसङ्गात्। अथ न वयं सामान्येन हिंसां धर्महेतुं ब्रूमः किन्तु विशिष्टामेव, विशिष्टा च सैव-या वेदविहिता इति चेत्-ननु तस्या धर्महेतुत्वं किं वध्यजीवानां मरणाऽभावेन, मरणेऽपि तेषामार्त्तध्यानाऽभावात्, सुगतिलाभेन वा? नाद्यः पक्षः-प्राणत्यागस्य तेषां साक्षादेवक्ष्यमा-

णत्वात् । न द्वितीय -परचेतोवृत्तीना दुर्लक्ष्यतयाऽऽर्त्तध्या
नाऽभावस्य वाङ्मात्रत्वात् , प्रत्युत हा ! कष्टमस्ति-न कोऽ
पि कारुणिक शरणम् ? इति स्वभाषया विरसमारसत्सु तेषु
वदनदैन्यनयनतरलताऽऽदीना लिङ्गाना दर्शनाद् दुर्ध्यानस्य
स्पष्टमेव निष्टङ्क्यमानत्वात् । अथेत्थमाचक्षीथा -यथा अय -
पिण्डो गुरुतया मज्जनाऽऽत्मकोऽपि तनुतरपत्राऽऽदिकर-
णेन सस्कृत सन् जलोपरि प्लवते , यथा च मारणाऽऽत्म-
कमपि विष मन्त्राऽऽदिसस्कारविशिष्ट सद् गुणाय जायते ,
यथा वा दहनस्वभावोऽप्यग्नि सत्यादिप्रभावप्रतिहतशक्ति
सन् नहि दहति । एव मन्त्राऽऽदिविधिसस्काराद् न खलु
वेदविहिता हिंसा दोषपोषाय । न च तस्या कुत्सितत्व श
ङ्कनीयम् , तत्कारिणा याज्ञिकाना लोके पूज्यत्वदर्शनादिति ।
तदेतद् न दक्षाणा क्षमते क्षोदम् ; वैषम्येण दृष्टान्तानामसा
धकतमत्वात् । अय पिण्डादया हि पत्राऽऽदिभावान्तराऽऽ
पन्ना सन्त सलिलतरणादिक्रियासमर्था , न च वैदिकम-
न्त्रसस्कारविधिनाऽपि विशस्यमानानां पशूना काचिद् वे
दनाऽनुत्पादादिरूपा भावान्तराऽऽपत्ति प्रतीयते । अथ
तेषा वधाऽनन्तर देवत्वाऽऽपत्तिर्भावान्तरमस्त्येवेति चत्-
किमत्र प्रमाणम् ? । न तावत् प्रत्यक्षम्-तस्य सबद्धवर्तमा—
नार्थग्राहकत्वात्-" सम्बद्ध वर्तमान च गृह्यते चक्षुरादिना "
इति वचनात् । नाप्यनुमानम्—तत्प्रतिबद्धलिङ्गानुपलब्धे ।
नाप्यागम -तस्याद्यापि विवादाऽऽस्पदत्वात् । अर्थापत्त्यु-
पमानयोस्त्वनुमानान्तर्गततया तद्दूषणेनैव गतार्थत्वात् ।
अथ भवतामपि जिनाऽऽयतनाऽऽदिविधाने परिणामविशे-
षात् पृथिव्यादिजन्तुजातघातनमपि यथा पुण्याय कल्प्यते
इति कल्पना, तथा अस्माकमपि किं नेष्यते ? । वेदोक्तविधि
विधानरूपस्य परिणामविशेषस्य निर्विकल्प तत्रापि भावात् ।
नैवम् , परिणामविशेषोऽपि स एव शुभफलो, यत्राऽनन्योपा
यत्वेन यतनयाऽप्रकृष्टप्रतनुचैतन्याना पृथिव्यादिजीवाना व-
धेऽपि स्वल्पपुण्यव्ययेनाऽपरिमितसुकृतसप्राप्ति[1], न पुनरित
र । भवत्पक्ष तु सत्स्वपि तत्तच्छ्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासप्रति-
पादितु यमनियमादिषु स्वर्गावाप्त्युपायेषु तास्तान् देवानुद्दि
श्य प्रतिप्रतीक कर्तनकदर्थनया कान्दिशीकान् कृपणपञ्चेन्द्रि
यान् शौनिकाधिकं मारयता कृत्स्नसुकृतव्ययेन दुर्गतिमेवानु-
कूलयतां दुर्लभ शुभपरिणामविशेष , एव च य कश्चन
पदार्थ किञ्चित्साधर्म्यद्वारेणैव दृष्टान्तीकुर्वता भवतामतिप्र-
सङ्ग सङ्गच्छते । न च जिनाऽऽयतनविधापनादौ पृथि-
व्यादिजीववधेऽपि न गुण । तथाहि-तद्दर्शनाद् गुणाऽनु
रागितया भव्याना बोधिलाभ , पूजाऽतिशयविलोकनाऽऽ-
दिना च मन प्रसाद , तत समाधि , ततश्च क्रमेण नि श्रे
यसप्राप्तिरिति । तथा च भगवान् पञ्चलिङ्गीकार -

'पुढवाइयाण जइ वि हु होइ विणासो जिणालयाहिन्तो ।
तव्विसया वि सुदिट्ठि-स्स णियमओ अत्थि अणुकपा ॥१॥
एयाहिंतो बुद्धा , विरया रक्खन्ति जेण पुढवाई ।
इत्तो निव्वाणगया, अबाहिया आभवमिमाणं ॥ २ ॥
रोगिसिरावेहो इव, सुविज्जकिरिया व सुप्पउत्ताओ ।
परिणामसुंदरच्चिय, चिट्ठा से बाहजोगे वि ॥ ३ ॥" इति ।
वैदिकवधविधाने तु न कञ्चित्पुण्यार्जनानुगुण पश्याम ।

अथ विप्रेभ्य पुरोडाशाऽऽदिप्रदानेन पुण्यानुबन्धी गुणोऽ
स्त्येव इति चेत् , न , पवित्रसुवर्णाऽऽदिप्रदानमात्रेणैव पु-
ण्योपार्जनसम्भवात् कृपणपशुगणव्यपरोपणसमुत्थमासदान
केवल निर्घृणत्वमव व्यनक्ति । अथ न प्रदानमात्रं प-
शुवधक्रियाया फल, किन्तु भूत्यादिकम् , यदाह श्रुति -
'श्वेत वायव्यमजमालभेत् भूतिकाम " इत्यादि । एतदपि
व्यभिचारपिशाचग्रस्तत्वादप्रमाणमेव ; भूतेश्चौपयिकान्तरैर-
पि साध्यमानत्वात् । अथ तत्र सत्रे हन्यमानाना छागादीना
प्रेत्य सद्गतिप्राप्तिरूपोऽस्त्येवोपकार इति चेत् , वाङ्मात्र-
मेतत् , प्रमाणाऽभावात् , नहि ते निहता पशव सद्गति-
लाभमुदितमनस कस्मैचिदागत्य तथाभूतमात्मान कथ-
यन्ति । अथास्त्यागमाऽऽख्य प्रमाणम् । यथा-"औषध्य प
शवो वृक्षा—स्तिर्यञ्च पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थ निधन प्राप्ता ,
प्राप्नुवन्त्युच्छ्रित पुन " ॥ १ ॥ इत्यादि । नैवम् , तस्य पौ
रुषेयाऽपौरुषेयविकल्पाभ्या निराकरिष्यमाणत्वात् । न च
श्रौतेन विधिना पशुविशसनविधायिना स्वर्गावाप्तिरुपकार
इति वाच्यम् , यदि हि हिंसयाऽपि स्वर्गप्राप्ति स्यात् ,तर्हि
वाढ पिहिता नरकपुरप्रतोल्य ,शौनिकादीनामपि स्वर्गप्राप्ति-
प्रसङ्गात् । तथा च पठन्ति पारमर्षा -' यूप छित्त्वा पशून् हत्वा,
कृत्वा रुधिरकर्दमम् । यद्येव गम्यते स्वर्गं नरके केन गम्यते ?"
किञ्च-अपरिचिताऽस्पष्टचैतन्याऽनुपकारिपशुहिंसनेनापि य
दि त्रिदिवपदवीप्राप्ति , तदा परिचितस्पष्टचैतन्यपरमोप-
कारिमातापित्रादिव्यापादनेन यज्ञकारिणामधिकतरपदप्रा-
प्ति प्रसज्यते । अथ "अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीना प्रभाव '
इति वचनाद् वैदिकमन्त्राणामचिन्त्यप्रभावत्वात् तत्सस्कृत-
पशुवधे सभवत्येव स्वर्गप्राप्ति , इति चेत् । न, इह लोके
विवाहगर्भाऽऽधानजातकर्माऽऽदिषु तन्मन्त्राणां व्यभि-
चारोपलम्भाद् , अदृष्ट स्वर्गादावपि तद्व्यभिचारोऽनु—
मीयते । दृश्यन्ते हि वेदोक्तमन्त्रसंस्कारविशिष्टेभ्योऽपि
विवाहाऽऽदिभ्योऽनन्तर वैधव्याऽल्पायुष्कतादारिद्र्याऽऽ-
द्युपद्रवविधुरा " पर शता ; अपरे च मन्त्रसस्कारं विना
कृतेभ्योऽपि तेभ्योऽनन्तर तद्विपरीता । अथ तत्र क्रि-
यावैगुण्य विसवादहेतु , इति चेत् । न, सशयाऽनिवृत्ते ।
किं तत्र क्रियावैगुण्यात् फले विसवाद , किं वा मन्त्राणाम-
सामर्थ्याद् ?, इति न निश्चय ,तथा फलेनाविनाभावासिद्धे ।
अथ यथा युष्मन्मते-"आरोग्ग बोहिलाभ समाहिवरमुत्तमं
दिंतु" इत्यादीना वाक्याना लोकान्तर एव फलमिष्यते, एव-
मस्मदभिमतवेदवाक्यानामपि नेह जन्मनि फलमिति किं न
प्रतिपद्यते ? , अतश्च विवाहाऽऽदौ नोपलम्भावकाश , इति
चेत् । अहो ! वचनवैचित्री यथा वर्तमानजन्मनि विवाहा-
ऽऽदिषु प्रयुक्तैर्मन्त्रसस्कारैरागामिनि जन्मनि तत्फलम् , एवं
द्वितीयादिजन्मान्तरेष्वपि विवाहाऽऽदीनामेव प्रवृत्तिधर्माणा
पुण्यहेतुत्वाङ्गीकारेऽनन्तभवानुसन्धान प्रसज्यते , एव च न
कदाचन ससारस्य परिसमाप्ति , तथा च न कस्यचिदपव-
र्गप्राप्ति , इति प्राप्त भवदभिमतवेदस्य पर्यवसितसंसारवल्ल-
रीमूलकन्दत्वम् । आरोग्याऽऽदिप्रार्थना तु असत्याऽमृषाभा-
षापरिणामविशुद्धिकारणत्वाद् न दोषाय, तत्र हि-भावाऽऽ-
रोग्याऽऽदिकमेव विवक्षितम् , तच्च चातुर्गतिकससारलक्षे-
ण भावरोगपरिक्षयस्वरूपत्वाद्—उत्तमफलम् , तद्विषया च

[1] अप्रतिवयवम् ।

प्रार्थना कथमिव विवेकिनामनादरणीया ?। नच तज्जन्यपरिणामविशुद्धस्तत्फलं न प्राप्यत, सर्ववादिना भावशुद्धेरपवर्गफलसम्पादनेऽविप्रतिपत्तेरिति। नच वेदानिवेदिना हिंसा न कुत्सिता, सम्यग्दर्शनज्ञानसम्पन्नैरर्चिर्मार्गप्रपन्नैर्वेदान्तवादिभिश्च गर्हितत्वात्। तथा च तत्त्वदर्शिन. पठन्ति—

" देवोपहारव्याजेन, यज्ञव्याजेन येऽथवा।
घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा, घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् " ॥ १ ॥

वेदान्तिका अप्याहु —

" अन्धे तमसि मज्जाम',पशुभिर्ये यजामहे।
हिंसा नाम भवेद् धर्मो, न भूतो न भविष्यति " ॥ १ ॥

तथा ' अग्निर्मामेतस्माद्धिंमाकृतादेनसो मुञ्चतु ' छान्दसत्वाद् मोचयतु इत्यर्थ , इति।

व्यासेनाप्युक्तम्—

"ज्ञानपालिपरिक्षिप्ते ब्रह्मचर्यदयाम्भसि।
स्नात्वाऽतिविमले तीर्थे, पापपङ्कापहारिणि ॥ १ ॥
ध्यानाग्नौ जीवकुण्डस्थे दममारुतदीपिते।
असत्कर्मसमित्क्षेपै—रग्निहोत्र कुरूत्तमम् ॥ २ ॥
कषायपशुभिर्दुष्टै—र्धर्मकामार्थनाशकै ।
शममन्त्रहुतैर्यज्ञ, विधेहि विहित बुधै. ॥ ३ ॥
प्राणिघातात् तु यो धर्म— मीहते मूढमानस ।
स वाञ्छति सुधावृष्टिं, कृष्णाऽहिमुखकोटरात् " ॥ ४ ॥

इत्यादि। यच्च याज्ञिकाना लोकपूज्यत्वोपलम्भादित्युक्तम् तदप्यसारम्,अबुधा एव हि पूजयन्ति तान् न तु विविक्तबुद्धय। अबुधपूज्यता तु न प्रमाणम् , तस्या सारमेयाऽऽदिष्वप्युपलम्भात्। (स्या०) (अग्निहोत्रविषय. 'अग्गिहोत्त'शब्दे प्रथमभागे) पितॄणां पुन प्रीतिरनैकान्तिकी,श्राद्धाऽऽदिविधानेनापि भूयसां सन्तानवृद्धेरनुपलब्धे ,तदविधानेऽपि च कषाञ्चिद् गर्दभशूकराऽजादीनामिव सुतरा तद्दर्शनात्, ततश्च श्राद्धादिविधानं मुग्धजनविप्रतारणमात्रफलमेव। ये हि लोकान्तरं प्राप्तास्ते तावत् स्वकृतसुकृतदुष्कृतकर्मानुसारेण सुरनारकादिगतिषु सुखमसुख वा भुञ्जाना एवासते, ते कथमिव तनयाऽऽदिभिरावर्जित पिण्डमुपभोक्तुं स्पृहयालवोऽपि स्यु ?। तथा च युष्मद्यूथिनः पठन्ति—" मृतानामपि जन्तूनां, श्राद्ध चेद् तृप्तिकारणम्। तन्निर्वाणप्रदीपस्य, स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् " ॥ १ ॥ इति। कथ च श्राद्धविधानाद्यर्जित पुण्य तेषा समीपमुपैतु, तस्य तदन्यकृतत्वात् , जडत्वाद् , निश्चरणत्वाच्च। अथ तेषामुद्देशेन श्राद्धादिविधानेऽपि पुण्य दातुरेव तनयादे स्यादिति चेत्। तन्न; तेन तज्जन्यपुण्यस्य स्वाध्यवसायादुत्तारितत्वात् । एवं च तत्पुण्य नैकतरस्यापि इति—विचाल एव विलीन त्रिशङ्कुज्ञातेन, किन्तु पापानुबन्धिपुण्यत्वात् तत्त्वत पापमेव। अथ विप्रोपभुक्त तेभ्य उपतिष्ठत इति चेत् ' क इवैतत्प्रत्येतु ?, विप्राणामेव मेदुरोदरतादर्शनात् , तद्वपुषि च तेषा सङ्क्रमः श्रद्धातुमपि न शक्यते, भोजनावसरे त त्संक्रमलिङ्गस्य कस्याप्यनवलोकनात्, विप्राणामेव च तृप्ते साक्षात्करणात् यदि पर त एव स्थूलकवलैराकुलरसनाभिनर्तनाद्, मेत्येयम्त. प्रेतप्राया', इति मुधैव श्राद्धादिविधानम्। यदपि च गयाश्राद्धादियाचनमुपलभ्यते , तदपि

तादृशविप्रलम्भक—विभङ्गज्ञानि-व्यन्तराऽऽदिकृतमेव निश्चयम्। (स्या०) (आगमविषय ' आगम ' शब्दे द्वितीयभागे ५३ पृष्ठे उक्त ।) नच वयमेव यागविध सुगतिहेतुत्व नाङ्गीकुमहे, किन्तु भवदाप्ता अपि। यदाह व्यासमहर्षि - " पूजया विपुल राज्य—मग्निकार्येण सपद । तप पापवि—शुद्ध्यर्थं ज्ञान ध्यान च मुक्तिदम् " ॥१॥ अत्राग्निकार्यशब्दवाच्यस्य यागादिविधरुपायान्तरैरपि लभ्याना सपदामेव हेतुत्व वदन्नाचार्य —तस्य सुगतिहेतुत्वमर्थात् कदर्थितवानेव। तथा च स एव भावाग्निहोत्रं 'ज्ञानपाली' त्यादिश्लोकै स्थापितवान्। तदेव स्थिते तेषां वादिना चेष्टामुपमया दूषयति—स्वपुत्रेत्यादि । परेषां—भवत्प्रणीतवचनपराङ्मुखानां स्फुरितं—चेष्टितं, स्वपुत्रघाताद् नृपतित्वलिप्सासब्रह्मचारि—निजसुतनिपातनेन राज्यप्राप्तिमनोरथसदृशम् । यथा किल कश्चिदविपश्चित् पुरुष परुषाऽऽशयतया निजमङ्गज व्यापाद्य राज्यश्रिय प्राप्तुमीहते, नच तस्य तत्प्राप्तावपि पुत्रघातपातककलङ्कपङ्क क्वचिदपयाति, एव वेदविहितहिंसया देवताऽऽदिप्रीतिमिच्छतामपि, हिंसासमुत्थ दुष्कृत न खलु पराहन्यते। अत्र च लिप्साशब्द प्रयुञ्जान स्तुतिकारो ज्ञापयति—यथा तस्य दुराशयस्याऽसदृशतादृशदुष्कर्मनिर्माणनिर्मूलितसत्कर्मणा राज्यप्राप्तौ केवल समीहामात्रमेव,न पुनस्तत्सिद्धि ,एव तेषा दुर्वादिना वेदविहिता हिंसामनुतिष्ठतामपि देवताऽऽदिपरितोषणे मनोराज्यमेव, न पुनस्तेषामुत्तमजनपूज्यत्वमिन्द्राऽऽदिदिवौकसां च तृप्ति ,प्रागुक्तयुक्त्या निराकृतत्वात्। इति काव्यार्थः। स्या०।

पुरुषव्याघातेन तदन्यजीवव्याघात —

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे ०जाव एवं वयासी—पुरिसेणं भंते ! पुरिसं हणमाणे किं पुरिस हणइ नो पुरिसे हणइ ?, गोयमा ! पुरिस पि हणइ नो पुरिसे वि हणति। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पुरिसं पि हणइ नो पुरिसे वि हणइ ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं पुरिसं हणामि से णं एगं पुरिसं हणमाणे अणेगजीवा हणइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पुरिसं पि हणइ नो पुरिसे वि हणति। पुरिसे णं भंते ! आसं हणमाणे किं आसं हणइ नो आसे वि हणइ ?, गोयमा ! आसं पि हणइ नो आसे वि हणइ, से केणट्ठेणं अट्ठो तहेव, एवं हत्थि सीह वग्घं ०जाव चिल्ललगं। पुरिसे णं भंते ! अन्नयर तसपाणं हणमाणे किं अन्नयरं तसपाणं हणइ नो अन्नयरे तसपाणे हणइ ?, गोयमा ! अन्नयरं पि तसपाणं हणइ नो अन्नयरे वि तसे पाणे हणइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अन्नयरं पि तसं पाणं नो अन्नयरे वि तसे पाणे हणइ ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ, एवं खलु अहं एगं अन्नयरं तसं पाणं हणामि, से णं एगं अन्नयरं तसं पाणं हणमाणे अणेगे जीवे हणइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! तं चेव एए सव्वे वि एक्कगमा। पुरिसे णं भंते ! इसिं हणमा–

णे किं इसिं हणइ नो इसिं हणइ ?, गोयमा ! इसिं पि हणइ नो इसिं पि हणइ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ०जाव नो इसिं पि हणइ ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं इसिं हणामि, से णं एगं इसिं हणमाणे अणंते जीवे हणइ, से तेणट्ठेणं निक्खेवओ । पुरिसे णं भंते ! पुरिसं हणमाणे किं पुरिसवेरेणं पुट्ठे नो पुरिसवेरेणं पुट्ठे ?, गोयमा ! नियमा ताव पुरिसवेरेणं पुट्ठे,-अहवा पुरिसवेरेण य णो पुरिसवेरेण य पुट्ठे अहवा पुरिसवेरेण य नोपुरिसवेरेहि य पुट्ठे, एवं आसं एवं०जाव चिल्ललगं०जाव अहवा चिल्ललगवेरेण य णो चिल्ललगवेरेहि य पुट्ठे । पुरिसे णं भंते ! इसिं हणमाणे किं इसिवेरेणं पुट्ठे, नो इसिवेरेणं ?, गोयमा ! नियमा इसिवेरेण य नो इसिवेरेहि य पुट्ठे । (सू० ३६१)

तेण' मित्यादि, नो पुरिसं हणइ' त्ति पुरुषव्यतिरिक्तं जीवान्तरं हन्ति । ' अणेगे जीवे हणइ ' त्ति अनेकान् जीवान् यूकाषट्पदिकाकृमिगण्डोलकादीन् तदाश्रितान् तच्छरीरावष्टब्धांस्तद्रुधिरप्लावितांश्च हन्ति, अथवा-स्वकायस्याकुञ्चनप्रसारणादिनेति , ' छणइ ' त्ति कचित्पाठस्तत्रापि स एवार्थ ,क्षणधातोर्हिंसार्थत्वात् . बाहुल्याश्रय चेद सूत्रम्, तेन पुरुषं घ्नन् तथाविधसामग्रीवशात् कश्चित्तमेव हन्ति कश्चिदेकमपि जीवान्तरं हन्तीत्यपि द्रष्टव्यम्, वक्ष्यमाणभङ्गकत्रयान्यथाऽनुपपत्तेरिति । 'एते सव्व एक्कगमा' एत-इत्यादय एकगमा —सदृशाभिलापा ' इसिं ' ति ऋषिम् अणते जीवे हणइ ' त्ति ऋषिं घ्नन्ननन्तान् जीवान् हन्ति , यतस्तद्घातेऽनन्तानां घातो भवति , मृतस्य तस्य विरतेरभावेनानन्तजीवघातकत्वभावात् , अथवा-ऋषिर्जीवन् बहून् प्राणिन प्रतिबोधयति, ते च प्रतिबुद्धा क्रमेण मोक्षमासादयन्ति , मुक्ताश्चानन्तानामपि संसारिणामघातका भवन्ति, तद्वधे चैतत्सर्वं न भवत्यतस्तद्वधेऽनन्तजीववधो भवतीति, 'निक्खेवओ' त्ति निगमनम् । 'नियमा पुरिसवेरेणं' त्यादि , पुरुषस्य हतत्वान्नियमात्पुरुषवधपापेन स्पृष्ट इत्येको भङ्ग , तत्र च यदि प्राण्यन्तरमपि हत तदा पुरुषवैरेण नो पुरुषवैरेण चेति द्वितीय । यदि तु बहव प्राणिनो हतास्तत्र तदा पुरुषवैरेण नो पुरुषवैरैश्चेति तृतीय । एव सर्वत्र त्रयम् । ऋषिपक्षे तु ऋषिवैरेण नो ऋषिवैरैश्चेत्येवमेक एव, ननु यो मृतो मोक्ष. यास्यत्यविरतो न भविष्यति तस्यर्षेर्वध ऋषिवैरमेव भवत्यत प्रथमविकल्पसम्भव । अथ चरमशरीरस्य निरुपक्रमायुष्कत्वान्न हननसम्भवस्ततोऽचरमशरीरापेक्षया यथोक्तभङ्गकसम्भव , नैवम् ; यतो यद्यपि चरमशरीरो निरुपक्रमायुष्कस्तथाऽपि तद्वधाय प्रवृत्तस्य यमुनराजस्येव वैरमस्त्येवेति प्रथमभङ्गकसम्भव इति , सत्यम् , किन्तु यस्य ऋषे सोपक्रमायुष्कत्वात् पुरुषकृतो वधो भवति तमाश्रित्येदं सूत्र प्रवृत्तम् , तस्यैव हननस्य मुख्यवृत्त्या पुरुषकृतत्वादिति । भ० ६ श० ३४ उ० । (एकान्तनित्येऽनित्ये वाऽऽत्मनि हिंसा न घटते किन्तु स्याद्वादे इति ' अहिंसा ' शब्दे प्रथमभागे ८८१ पृष्ठे उक्तम् ।) षड्जीवनिकायव्यापादन न कुर्यादिति पृथिवीकायादिशब्देषु , विस्तरत उक्तम् ।) षड्जीवनिकायानां हिंसा न कर्त्तव्या । ग० २ अधि० । (जिनायतननिर्माणे जिनपूजायां च कायवधदोष ' चेइय ' शब्दे तृतीयभागे १२३० पृष्ठे प्रतिक्षिप्त ।)

प्रथमहिंसाभेदमाह—

उच्चालियम्मि पाए, इरियासमियस्स संकमट्ठाए ।
वावज्जिज्ज कुलिंगी, मरिज्ज त जोगमासज्ज ॥ २२३ ॥

उच्चालिते—उत्क्षिप्ते पादे सक्रमार्थं गमनार्थमिति योग , ईर्यासमितस्योपयुक्तस्य साधो किं व्यापद्येत महतीं वेदना प्राप्नुयात् ,म्रियेत—प्राणत्याग कुर्यात् कुलिङ्गी कुत्सितलिङ्गवान् द्वीन्द्रियादिसत्त्व त योगमासाद्य-तथोपयुक्तसाधुव्यापारं प्राप्येति ।

न य तस्स तन्निमित्तो, बंधो सुहुमो वि देसिओ समए ।
जम्हा सो अपमत्तो,सा उ पमाओ त्ति निद्दिट्ठा ॥२२४॥

नच तस्य साधोस्तन्निमित्त कुलिङ्गिव्यापत्तिकारणो बन्ध सूक्ष्मोऽपि देशित समये । किमिति ? यस्मात्सोऽप्रमत्त' सूत्राज्ञया प्रवृत्त ,सा च हिंसा प्रमाद इत्येव निर्दिष्टा तीर्थकरगणधरैरिति । इय द्रव्यतो हिंसा न भावत ।

साम्प्रत भावतो न द्रव्यत इत्युच्यते—

मंदपगासे देसे, रज्जु किण्हाहिसरिसयं दट्ठुं ।
अच्छित्तु तिक्खखग्गं, वहिज्ज त तप्परीणामो ॥२२५॥

मन्दप्रकाशे देशे-ध्यामले निम्नादौ रज्जु दर्भादिविकाररूपां कृष्णाहिसदृशीं कृष्णसर्पतुल्यां दृष्ट्वा आकृष्य तीक्ष्णखङ्ग वधेत्ता—हन्यादित्यर्थ , तत्परिणामो वधपरिणाम इति ।

सप्पवहाभावम्मि वि, वहपरिणामा उ चेव एयस्स ।
नियमेण संपराइय-बंधो खलु होइ नायव्वो ॥२२५॥

सर्पवधाभावेऽपि तत्त्वत वधपरिणामादेवैतस्य व्यापादकस्य नियमेन साम्परायिको बन्धो—भवपरम्पराहेतु कर्मयोग खलु भवति ज्ञातव्य इति ।

तृतीय हिंसाभेदमाह—

मिगवहपरिणामगओ, आयण्ण कड्ढिऊण कोदंडं ।
मोत्तूणमिसुं उभओ, वहिज्ज तं पागडो एस ॥ २२७ ॥

मृगवधपरिणामपरिणत सन्नाकर्णमाकृष्य कोदण्ड धनुर्मुक्त्वा इषु—बाण उभयतो वधेत्—हन्यात् द्रव्यतो भावतश्च त मृग प्रकट एष हिंसक इति ।

चतुर्थभेदमाह—

उभयाभावे हिंसा, धणिमित्तं भंगयाणुपुव्वीए ।
तह वि य दंसिज्जंती, सीसमइविगोवणमदुट्ठा ॥२२८॥

उभयाभावे-द्रव्यतो भावतश्च वधाभावे हिंसा ध्वनिमात्रं न विषयत भङ्गकानुपूर्व्यायाता, तथापि च दृश्यमाना शिष्यमतिविकोपनं विनेयबुद्धिविकाशायाऽदुष्टैवेति ।

इयपरिणामा बंधे, बालो वुड्ढ त्ति थोवमियमित्थ ।
बाले वि सो न तिव्वो,कयाइ वुड्ढे वि तिव्वु त्ति ॥२२९॥

'इय' एव परिणामाद्बन्धे सति बालो वृद्ध इति स्तोकमि दमत्र-हिंसाप्रक्रमे, किमिति?, बालोऽप्यसौ न तीव्र परिणाम कदाचिद् वृद्धेऽपि तीव्र इति जिघांसतामाशयवैचित्र्यादिति ।

अह परिणामाभावे , वहे वि बधो न पावई एवं ।
कह न वहे परिणामो, तब्भावे कहॅ य नो बंधो ॥२३०॥

अथैवं मन्यसे परिणामाभावे सति वधेऽप्यबन्ध एव प्राप्नोत्यव परिणामवाद एतदाशङ्क्याह-कथं न वधे परिणाम किं तर्हि भवत्येवादुष्टाशयस्य तत्राप्रवृत्ते तद्भावे-वधपरिणामभावे कथं च वधे न बन्धो, बन्ध एवेति ।

सिय न वहे परिणामो, अन्नाणकुमत्थभावणाओ य ।
उभयत्थ तदेव तओ, किलिट्ठबंधस्स हेउ त्ति ॥ २३१ ॥

स्यान्न वधे परिणाम क्लिष्ट अज्ञानात्, अज्ञान व्यापादयत कुशास्त्रभावनातश्च, यो मदादेतदाशङ्क्याह—उभयत्र तदेवाज्ञानमसौ परिणाम क्लिष्टबन्धस्य हेतुरिति साम्परायिकस्येति ।

जम्हा सो परिणामो, अन्नाणादवगमेण नो होइ ।
तम्हा तयभावत्थी, नाणाईसुं सइ जइज्जा ॥ २३२ ॥

यस्मादसौ वधपरिणाम अज्ञानाद्यपगमेन हेतुना न भवति सति त्वज्ञानादौ भवत्येव, वस्तुतस्तस्यैव तद्रूपत्वात्, तस्मात्तदभावार्थी-वधपरिणामाभावार्थी ज्ञानादिषु सदा यतेत तत्प्रतिपक्षत्वात् इति ।

एव वस्तुस्थितिमभिधायाधुना परोपन्यस्तहेतोरनैकान्तिकत्वमुद्भावयति—

बहुतरकम्मोवक्कम-भावो वेगंतिओ न जं केइ ।
बाला वि य थोवाऊ,हवंति बुड्ढा वि दीहाऊ ॥ २३३ ॥

बहुतरकर्मोपक्रमभावोऽपि बालादिवृद्धादिष्वैकान्तिका न, यद्यस्मात्केचन बाला अपि स्तोकायुषो भवन्ति , वृद्धा अपि दीर्घायुषस्तथा लोके दर्शनादिति ।

तम्हा सव्वेसिं चिय, वहम्मि पाव अपानभावेहिं ।
भणियमहिगाइभावो, परिणामविसेसओ पाय ॥२३४॥

यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषामेव बालादीना वधे पापमपापभावैर्वीतरागैर्भणितम् अधिकादिभावस्तस्य पाप्मन परिणामविशेषत प्रायो भणित इति वर्तते । प्रायोग्रहण तपस्वीतरादिभेदसंग्रहार्थमिति ।

साम्प्रतमन्यद्द्वादशस्थानकम्—

संभवइ वहो जेसिं, जुज्जइ तेसिं निवित्तिकरणं पि ।
आवडियाकरणम्मि य, मत्तिनिरोहा फलं तत्थ ॥२३५॥

सभवति वधा येषु कृमिपिपीलिकादिषु युज्यते तेषु निवृत्तिकरणमपि विषयेप्रवृत्ते , आपतिताकरणे च पर्युपस्थितानासेवने च सति शक्तिनिरोधात्फलं तत्र युज्यत इति वर्तते । अविषयशक्त्यभावयोस्तु कुत फलमिति ।

तथा चाह—

संए पवित्ती, तन्निवित्तीइ अचरणपाणिस्स ।
क्रमनायधम्मतुल्ल , तत्थ फलमबहुमयं केइ ॥ २३६ ॥

नो अविषये नारकादो प्रवृत्तिर्वधक्रियायास्ततश्च तन्निवृत्त्या अविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्या अचरणपाण -छिन्नगोदुकरस्य क्रमज्ञातधर्मतुल्य-छिन्नगादुकरस्य मत्स्यनाश धर्म इत्येव कल्पम्, तत्र निवृत्तौ फलम् अबहुमत विदुषामश्लाघ्य कचन मन्यन्त इत्येष पूर्वपक्ष । अत्रोत्तरमाह—सभवति वधो येष्वित्युक्तम् ।

अथ कोऽय सभव इति—

कि ताव तव्वहु च्चिय , उयाहु कालतरेण वहणं तु ।
किं वा वहु त्ति किं वा, सत्ती को सभवो एत्थ ॥२३७॥

किं तावत्तद्वध एव तेषा व्यापाद्यमानाना वधस्तद्वध क्रियारूप एव, उताहो कालान्तरेण हनन-जिघांसनमेव वा किमवध —अव्यापादनमित्यर्थ ?, किं वा शक्ति व्यापादकस्य व्यापाद्यविषया ?, क सम्भवोऽत्र प्रक्रम इति सर्वेऽप्यमी पक्षा दुष्टा ।

तथा चाह—

जइ ताव तव्वहु च्चिय , अल निवित्तीइ अविसयाए उ ।
कालतरवहणम्मि वि, किं तीए नियमभंगाओ ॥२३८॥

यदि तावत्तद्वध एव तथा व्यापाद्यमानवधक्रियैव सभव इति । अत्र दोषमाह—अल निवृत्त्या न किञ्चिद्वधनिवृत्त्यविषययेति हेतु , 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासा प्रायो दर्शन'मिति वचनात् अविषयत्व च वधक्रियाया एव असभवात्, सभवे च सति निवृत्त्यभ्युपगमात् , ततश्च वधक्रियानियमभावे अविषया वधनिवृत्तिरिति । कालान्तरहननेऽपि नियमत सम्भवेऽभ्युपगम्यमाने किं तया निवृत्त्या न किञ्चिदित्यर्थ , कुत इत्याह-नियमभङ्गात् सभव एव सति निवृत्त्यभ्युपगम । सभवश्च कालान्तरहननमेवेति नियमभङ्ग इति ।

चरमविकल्पद्वयाभिधित्सयाऽऽह—

अवह वि नो पमाणं , सुट्ठयरं अविसओ य विसओ मे ।
सत्ती उ कज्जगम्मा , सइ तम्मि य किं पुणो तीए ॥२३९॥

अवधोऽपि न प्रमाणम् , यद्यवध सम्भव इत्यत्रापि प्रमाण न ज्ञायते एतेषामस्मादवध इति । सुष्ठुतरम् अतितराम् अविषयश्च , विषयः 'से' तस्या निवृत्ते , अविषयत्व तु तथा वधासभवात् अवधस्यैव सभवत्वात् । अस्मिंश्च सति निवृत्त्यभ्युपगमादिति । शक्तिस्तु कार्यगम्या वधशक्तिरपि सभवा न युज्यते यतोऽसौ कार्यगम्यैवेति; न वधमन्तरेण ज्ञायते । सति च तस्मिन्वधे किं पुनस्तया निवृत्त्या तस्य संपादितत्वादेवेति ।

संभवमधिकृत्य पक्षान्तरमाह—

जज्जाईओ अ हओ , तज्जाईएसु संभवो तस्स ।
तेसु सफला निवित्ती, न जुत्तमेयं पि वभिचारा ॥२४०॥

यज्जातीय एव हत स्यात् कृम्यादिस्तज्जातीयेषु सम्भवस्तस्य वधस्य ; अतस्तेषु सफला निवृत्ति , सविषयत्वादिति एतदाशङ्क्याह न युक्तमेतदपि व्यभिचारात् ।

व्यभिचारमेवाह—

वावाइज्जइ कोई, हए वि मणुयम्मि अन्नमणुएणं ।

१-सर्वेषूपलब्धपुस्तकेषु एतादृशमेवेति नास्माकं मनीषोन्मेषोऽत्र ।

सिद्धा अणाइनिहणो, जं संसारो विचित्तो य ॥२५२॥

सर्वेषां प्राणिनां विराधनात्तेन तेन प्रकारेण परिभोगाच्च स्रक्चन्दनोपकरणत्वेन हन्त ! वैरादय सिद्धा ,हन्त ! सप्रेषणे स्थानान्तरप्रापणे सति वैरात्माथकादय कूटयन्त्रकादय प्रतिष्ठिता सर्वसत्त्वविषया इति । उपपत्त्यन्तरमाह—अनादिनिधनो यत्संसारो विचित्रश्चातो युज्यते सर्वमेतदिति ।

उपसंहरन्नाह—

ता बंधमणिच्छंतो, कुज्जा सावज्जजोगविनिवित्तिं ।

अविसयअनिवित्तीए, सुहभावा दढयरं स भवे ॥२५३॥

यस्मादेव तस्माद्बन्धमनिच्छन्नात्मन कर्मणा कुर्यात् सावद्ययोगविनिवृत्तिमोघन सपापव्यापारनिवृत्तिमित्यर्थ । अविषयानिवृत्त्या नारकादिवधभावेऽपि तदनिवृत्त्या अशुभभावाद्विषयेऽपि वधविरतिं न करोतीत्यशुभो भाव , तस्मात् दृढतरं सुतरां स भवद्बन्धो भावप्रधानत्वात्तस्येति ।

इत्तो य इमा जुत्ता, योगतिगनिबंधणा पवित्तीओ ।

जं ता इमीइ विसओ,सव्वु चिय होइ विन्नेओ ॥२५४॥

इतश्चेय निवृत्तिर्युक्ता योगत्रिकनिबन्धना-मनोवाक्काययोगपूर्विका प्रवृत्तिर्यस्मादस्या अनिवृत्तेर्विषय सर्व एव भवति विज्ञेय , पाठान्तरं योगत्रिकनिबन्धना निवृत्तिर्यस्मात्सगतार्थमेवेति ।

तथा चाह—

किं चिंतेइ न मणसा, किं वायाए न जंपए पावं ।

न य इत्तो वि न बंधो,ता विरइं सव्वहा कुज्जा ॥२५५॥

किं चिन्तयति न मनसा अनिरुद्धत्वात्सर्वत्राप्रतिहतत्वात् तस्य, किं वाचा न जल्पति पाप तस्या अपि प्रायोऽनिरुद्धत्वादिति । न चातोऽपि योगद्वयव्यापाराज्ञ बन्ध किन्तु बन्ध एव, यस्मादेव तत्तस्माद्विरतिं सर्वथा कुर्यात् अविशेषेण कुर्यादित्यर्थ ।

एवं मिच्छादंसण, वियप्पवसओऽसमंजसं केइ ।

जंपंति ज पि अन्नं, तं पि असारं मुणेयव्वं ॥ २५६ ॥

एवमुक्तप्रकार मिथ्यादर्शनविकल्पसामर्थ्येन असमञ्जसम्-अघटमानक केचन कुवादिनो जल्पन्ति, यदप्यन्यत्-किंचित्तदप्यसार मुणितव्यम् , उक्तन्यायानुसारत एवेति । श्रा० । ओघ० । विशे० । स्था० । स० । (त्रिचत्वारिंशदधिकशतद्वयविधा हिंसा ' पाणाइवायवेरमण ' शब्दे पञ्चमभागे व्याख्याता ।) (यत्नया कर्मबन्धो न भवतीति ' बध ' शब्दे पञ्चमभागे । ' सम्मत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे च उक्तम् ।) (' जले जीवा. स्थले जीवा, आकाशे जीवमालिनि । जीवमालाकुले लोके, कथ भिक्षुरहिंसक ॥१॥' इति 'अत्थिवाय' शब्दे प्रथमभागे ५२२ पृष्ठे सिद्धिसाधनप्रस्तावे उपपादि ।) (केषाचित्परतीर्थिकाना हिंसकाना निन्दा ' पुरिसविजय विभग ' शब्दे पञ्चमभागे अकारि ।) जिनसमवसरणे वस्तुपभोगे हिंसादोषपरिहार ' अद्दगकुमार ' शब्द प्रथमभाग ५५४ पृष्ठे कृत) (एकेन्द्रियादीना हिंसाया सदृश पापमिति ' अणायार ' शब्दे प्रथमभागे सम्यगभ्यधायि ।) (कूपखननाद्यर्थं राजादिना पृष्टो हिंसानुमोदनपर न वदेदिति ' दाण ' शब्दे चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।) (आत्मैव हिंसेति शब्दनयाना मत प्राणातिपातेन क्रिया क्रियत इति प्रस्तावे'किरिया' शब्दे तृतीयभाग ५५३ पृष्ठ उपपादितम्) ('एव खु नाणिणो सार,जन्न हिंसइ किंचण । अहिंसा समयं चेव, एतावत वियाणिये' ति ' अहिंसा ' शब्दे प्रथमभागे ८७८ पृष्ठे व्याख्यातम् ।) (दर्पिका कल्पिका च हिंसा 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे षष्ठभागे उक्ता ।)

एगो वेंदिए पाणी एग सयमेव हत्थेण वा पाएण वा अन्नयरेण वा सलागाइअहिगरणभूओवगरणजाएणं जेण केइ संघट्टावेज्जा पास वट्टियं वा अपर समणुजाणेज्जा से णं तकम्मं जया उदिन्न भवेज्जा तया जहा उच्छुखंडाइ जते तहा निप्पीडिज्जमाणे छम्मासेण खवेज्जा । एव गाढे दुवालसेहिं सवच्छेरेहिं त कम्म वेदेज्जा । एवं अगाढपरियावणे वाससहस्सं गाढपरियावणे दस वाससहस्सं एवं आगाढकिलावणे वासलक्ख गाढकिलावणे दसवासलक्खाइ उद्दवणं वासकोडी एवं तेइंदियाइसु पि णेयं ता एवं वियाणमाणे मा तुम्हे मुज्झह त्ति ।(महा०६अ०)

" परिनिव्वुयम्मि भग-वंते धम्मतिथकरे ।
जिणाभिहियं सुत्तत्थं. गणहरो जो परूवई ।
ताण मालावगं एयं वक्खाणम्मि समागयं ॥
पुढवीकाइगमेगं, जो वावाए मो ऽमजओ ।
ताईमरो विचिंतेइ, सुहुमे पुढविकाइए ॥
सव्वत्थ उद्दविज्जंति, को ताइ रक्खिउं तरे ।
लहुईकरेइ अत्ताण, एम एव महायसो ।
असद्धेयं जणे सयले, किमट्ठ य पन्नइक्खइ ॥
अच्चतकडुय एयं, वक्खाणंतस्स वीफुड ।
कट्ठं व सोयरं लाभे, एरिसं को णु चिट्ठइ । "

महा० ६ अ० ।

(विकलेन्द्रियहिंसाया जीतव्यवहारो 'जीयववहार' शब्दे चतुर्थभागे १५६ पृष्ठे उक्त ।) " पीडाकर्तृत्वतो देहव्यापत्त्या दुष्टभावत । " इत्यादि ' वाद ' शब्दे षष्ठभाग उक्तम् ।) दु खितप्राणिहिंसाया धर्मत्वसाधकाना संसारमोचकाना मत ' संसारमोयग ' शब्दे खण्डितम् ।)

हिंसाज्झाण-हिंसाध्यान-न० । हिंसा महिषादिजीवमारणे तस्या ध्यान कुपदिवकालसौकरिकस्येव । मारणाध्यवसाये , आतु० ।

हिंसाणंद-हिंसानन्द-न० । हिंसायामानन्दो रुचिर्यस्मिस्तत् हिंसानन्दम् । आर्त्तध्यानभेदे , सम्म० । एतदपि बाह्याध्यात्मिकभेदात् द्विविध, परुषनिष्ठुरवचनाक्रोशनिर्भर्त्सनाताडनपरदारातिक्रमाभिनिवेशादिरूप बाह्य स्वपराभ्या स्वसंवेदनानुमानगम्य बाह्यम् । आध्यात्मिक-हिंसाया संरम्भादिलक्षणाया नैर्घृण्येन प्रवर्त्तमानस्य सकल्पाध्यवसाने, सकल्पश्चित्ताप्रबन्धस्तस्याध्यवसाने तीव्रकषयानुषक्तत्व प्रथमं हिंसानन्द नाम । सम्म० ३ काण्ड ।

हिंसाणुबंधि-हिंसानुबन्धिन्-न० । हिंसा सत्त्वाना वधवेधबन्धनादिभि प्रकारै पीडामनुबध्नाति सततप्रवृत्ता करोतीत्येवशील यत् प्रणिधान, हिंसानुबन्धो वा यत्रास्ति तत् हिंसानुबन्धि । आर्तध्यानभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । दश० ।

हिंसादंड-हिंसादण्ड-पु० । हिंसामाश्रित्य हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यति वा अय वैरिकादिर्मामित्येव प्रणिधानेन दण्डो विनाशन हिंसादण्ड । स० १२ सम० । हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यत्ययमित्यभिसन्ध सर्पवैरिकादिवधे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

तृतीय दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते—

अहावरे तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइ पुरिसे मम वा ममिं वा अन्नं वा अन्निं वा हिंसिंसु वा हिंसइ वा हिंसिस्सइ वा तं दंड तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरति अणेण वि णिसिरावेति अन्नं पि णिसिरंत समणुजाणइ हिंसादंडे, एव खलु तस्स तप्पत्तिय सावज्ज ति आहिज्जइ, तच्च दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिए त्ति आहिए । (सू० १६)

अथापर तृतीय दण्डसमादान हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुष —पुरुषकार वहन् स्वतो मरणभीरुतया वा मामय घातयिष्यतीत्येव मत्वा कसवद्देवकीसुतान् भावनो जघान मदीय वा पितरमन्य वा मामक ममीकारोपेत परशुरामवत्कार्तवीर्य जघान, अन्य वा कंचनायं सर्पसिंहादिर्व्यापादयिष्यतीति मत्वा सर्पादिक व्यापादयति, अन्यदीयस्य वा कस्यचिद्धिरण्यपश्वादेरयमुपद्रवकारीति कृत्वा तत्र दण्ड निसृजति तदेवमय मा मदीयमन्यदीय वा हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यतीत्येव सभाविते त्रसे स्थावरे वा त दण्ड प्राणव्यपरोपणलक्षण स्वयमेव निसृजति अन्येन निसर्जयति निसृजन्त वाऽन्य समनुजानीते इत्येतत्तृतीय दण्डसमादान हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रश्न० ।

हिंसाययण-हिंसायतन-न० । व्यापत्तिधामसु, ओघ० ।

हिंसिय हिंसित-न० । हिंसाप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

हिक्का-देशी—रजक्याम् , दे० ना० ८ वर्ग ।

हिक्कास-देशी—पङ्के, दे० ना० ८ वर्ग ६६ गाथा ।

हिक्किअ-देशी—अश्वरवे, दे० ना० ८ वर्ग ६८ गाथा ।

हिच्चा-हित्वा-अव्य० । उपशमे उषित्वेत्यर्थे, आचा० । 'हि' गतावित्यस्मात् पूर्वकाले क्त्वा । हित्वा गत्वा—प्रतिपद्येत्यर्थे, आचा०१ श्रु० ४ अ०४ उ० । 'ओहाक्' त्यागे, हाधातो क्त्वा । त्यक्त्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

हिज्ज-ह्यस्-अव्य० । कल्ये, दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिट्ठ-अधस्-अव्य० । "अधसो हेट्ठ ॥८ । २ । १४१॥ इति हेट्ठादेश । सयोगपूर्वस्यैकारस्य ह्रस्व इकार. । अधस्तादर्थे, प्रा० । स्था० । आकुले, दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिट्ठगइ-अधस्ताद्गति-स्त्री० । नरकेषूपपाते, दश० १ चू० ।

हिट्ठाहिड--देशी—आकुले, दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिट्ठिमउवरिमगेविज्जग-अधस्तादुपरितनग्रैवेयक-पु० । ग्रैवेयकदेवभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

हिट्ठिमगेविज्ज-अधस्तनग्रैवेय-पु० । ग्रैवेयकदेवभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

हिट्ठिममज्झिमगेविज्जग-अधस्तनमध्यमग्रैवेयक-पुं० । ग्रैवेयकदेवभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

हिट्ठिल्ल-अधस्तन -त्रि० । नीचे, अनु० ।

हिडि--धा० । गतौ । भ्रमणे,भ्वादि आत्मनेपद सकर्मक सेट् इदित् । हिंडइ । प्रा० ।

हिडिंबा-हिडिम्बा-स्त्री० । भीमसेनस्य भार्यायां घटोत्कचस्य मातरि स्वनामख्यातायां राक्षस्याम् , प्रा० ४ पाद ।

हिड्ड-देशी—वामने, दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हित-हित-न० । पथ्यान्नवत् ,(भ० २ श० १ उ० ।) उपकारके, उत्त० २ अ० ।

हितपक-हृदयक-न० । स्वार्थे क । कृपादित्वात् इ । "तदोस्त" ॥८।४।३०७॥ इति दस्य त । "हृदये यस्य प "॥८।४।३१०॥ इति यस्य प । हितपक । अन्त करणे, प्रा० ४ पाद ।

हितमितभोजि-हितमितभोजिन्-पु० । पथ्याल्पाहाराभ्यवहारिणि, पञ्चा० १६ विव० ।

हित्थ-त्रस्त-पु० । " त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ " ॥८।२।१३६॥ इति त्रस्तस्थाने हित्थादेश । उद्विग्ने, प्रा० । लज्जिते,दे० ना०८ वर्ग ६७ गाथा । पाइ०ना० ।

हित्था-देशी—लज्जायाम् , दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिम-हिम-न० । तुषारे, "तुहिणं हिमं तुसारं" पाइ० ना० २५७ गाथा । शीते, बृ० १ उ० ३ प्रक० । ओघ० । तुहिने, ध० २ अधि० । स्था० । स्त्यानोदके, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । हिम तु शिशिरसमये शीतपुद्गलसम्पर्काज्जलमेव कठिनीभूतमिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

हिमग-हिमक-न० । हिम एव हिमकम् । तुहिने, स्था० ४ ठा० । शिशिरादौ वातेरिने हिमकणे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । सस्त्याने जलबिन्दौ, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । भ० । आचा० । बृ० ।

हिमयर-हिमकर-पु० । चन्द्रे, "मयलंछणो हिमयरो" पाइ० ना० ५ गाथा ।

हिमवत-हिमवत्-पु० । वर्षधरपर्वतविशेषे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । अन्त० । प्रश्न० । रा० । नं० । इह जम्बूद्वीपे भरतस्य हैमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी भूमिनिमग्नपञ्चविंशतियोजनो योजनशतोच्छ्रायप्रमाणो भरतक्षेत्राऽपेक्षया द्विगुणविष्कम्भो हेममय चीनपट्टवर्णो नानावर्णवि-

शिप्रद्युतिमणिनिकरपरिमण्डितपार्श्वे सर्वत्र तुल्यविस्तारो गगनमण्डलोल्लिखितरत्नमयैकादशकूटोपशोभित तपनीयमयतलविविधमणिकनकमण्डिततटदशयोजनावगाढ—पूर्वपश्चिमयोजनसहस्रायामदक्षिणोत्तरयोजनपञ्चशतविस्तृतपद्महृदोपशोभितशिरोमध्यभाग कल्पपादपश्रेणिरमणीय. पूर्वापरपर्यन्ताभ्यां लवणार्णवजलसस्पर्शी हिमवन्नामा पर्वत । न० ।

दो हिमवंताइं । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

(अत्र सूत्रप्रतिबद्धवक्तव्यता चुल्लहिमवन्महाहिमवच्छब्दयो तृतीयषष्ठभागयोरुक्ता ।) स्कन्दिलाचार्यस्य स्वनामख्याते शिष्ये, नं० ।

हिमवाय–हिमपात–पुं० । तुहिनपाते, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । "गिरिपज्जुन्नवयार,अविअआ समर्प य च नामेण । तत्थ वि पावा पुढवी, हिमवाए हाइ वरहेम ॥" ती०३ कल्प ।

हिमसीयल–हिमशीतल–पु० । अत्यन्तशीतले, अत्यन्तशीतलवेदनोत्पादकत्वात् तथाविधे नैरयिकाणामाहारे , स्था० ४ ठा० ४ उ० । चन्द्र सूर्यं च गृह्णतो राहो कृष्णपुद्गलभेदे, चं० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

हिय–हित–न० । ऐहिके आमुष्मिके च पथ्ये, उत्त० १ अ० । आच० । दर्श० । ज्ञा० । प्रश्न० । स्था० । दशा० । भ० । पथ्यान्नवत् (भ० ६ श० ३३ उ० । ति० ।) अदोषकरे,स्था० ३ ठा० ४ उ० । सद्गतिप्रापके , अनर्थनिवारके च । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । परिणामसुखावहत्वात् सामायिके, आ० म० १ अ० । जी० । परिणामपथ्ये, कुशलानुबन्धिनि, आ० म० २ अ० । परमार्थतो मुक्त्यवाप्तिस्तत्कारण वा हित तच्च सम्यग्दर्शनचारित्राख्यमवगन्तव्यमिति । सूत्र० १श्रु० ११अ० । उत्त० । अशेषापायरहिते, ईप्सितस्थानप्रापके च । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । अभिप्रेतार्थसाधनात् , (आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।) जन्मान्तरेऽपि कल्याणवहे, रा० । अनर्थपरिहाररूपे (स० १४६ सूत्र ।) प्राणिगणानुपतापके, दर्श० ५ तत्त्व० । अनर्थप्रतिघातार्थप्राप्तिरूपे (स० १४० सूत्र ।) अभ्युदयनि श्रेयसयो , न० । उत्त० । (अत्रत्यव्याख्या 'कविल' शब्दे तृतीयभागे ३८६ पृष्ठे गता ।) आत्यन्तिकतद्रक्षाप्रकर्षप्ररूपणेनानुकूलवृत्तौ, स० १ सम० । उपकारके , विशे० । कल्याणे, पा० ।

हियउड्डावण–हृदयोड्डापन–न० । चित्ताकर्षणहेतौ , ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । शून्यचित्तकारके, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

हियउप्पाडिय–उत्पाटितहृदय–त्रि० । आकृष्टकालेज्यकमासे, औ० ।

हियकंखि–हितकाङ्क्षिन्–पुं० । हिताभिलाषिणि , षो० १६ विव० । हितकाङ्क्षौ , ध० ३ अधि० ।

हियकर–हितकर–पु० । निर्वाहाभ्युदयहेतौ,स्था०६ ठा०३ उ० ।

हियकरी–हितकरी–स्त्री० । इह परत्र च तथ्यविधायिन्याम् , उत्त० ३ अ० ।

हियकाम–हितकाम–त्रि० । सुखनिबन्धनं वस्तु इह हितम् अपायाभावात् तत्र कामोऽस्येति हितकाम. । भ० १५ श० । प्रति० । हिताभिलाषिणि , षो० ६ विव० ।

हियण्णेसि–हितान्वेषिन्–हितमन्वेषयत इत्येवंशीलो हितान्वेषी । हितगवेषके , ध० ३ अधि० ।

हियत्थ–हितार्थ–पु० । हितमनर्थप्रतिघातार्थप्राप्तिरूपं तदेवार्थ प्रार्थ्यमानत्वात् । हितलक्षणेऽर्थे, स० १४० सूत्र । उत्त० ।

हियभासि–हितभाषिण्–त्रि० । हित–परिणामसुन्दर तद्भाषते इत्येवशीलो हितभाषी । हितवक्तरि , व्य० १ उ० ।

हियमियअफरुसवाइ–हितमितापरुषवा(च्)दिन्–पुं० । हितस्याभिमतस्यापरुषस्य च वक्तरि, हितमितापरुषवागिति'।हितवाक् हित वाक्ति परिणामसुन्दरं मितवाग्मित स्तोकैरक्षरैः अपरुषवाक् अपरुषमनिष्ठुरम् । दश० ६ अ० १ उ० ।

हियय–हितक–त्रि० । प्रकृत्यनुकूले , ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । हृदय–न० । आशये, पाइ० ना० २७० गाथा । सम्यगभिप्राये, व्य० २ उ० । मनसि,ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आ० म० । शरीरप्रदेश , द्वा० २६ द्वा० । सूत्र० ।

हिययउट्ठ–हृदयोत्थ–न० । हृदयमासपिण्डे, विपा० १ श्रु० ५ अ० ।

हिययंगम–हृदयंगम–पुं० किन्नरविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ॥

हिययगमणिज्ज–हृदयगमनीय–त्रि० । अर्थप्राकट्यचातुरीसच्चिन्त्वात्सुबोध , ज० २ वक्ष० । औ० । हृदयं ये गच्छन्ति कोमलत्वात्सुबोधत्वाच्च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० । हृदयगमे, स० ३४ सम० ।

हिययग्गाहि(ण्)–हृदयग्राहिन्–त्रि० । हृदयं गृह्णाति हृदये सम्यग् निविशते इत्येवशील हृदयग्राही । अन्तरभिनिविष्ट , व्य० १ उ० ।

हिययग्गाहित्त–हृदयग्राहित्व–न० । श्रोतृमनोहरतायाम् , स० ३५ सम० । औ० । दुर्गमस्याप्यर्थस्य परहृदयप्रवेशकरणे, रा० ।

हिययट्ठ–हृदयस्थ–त्रि० । चित्तस्थे, षो० १२ विव० ।

हिययणयणकंत–हृदयनयनकान्त–त्रि० । लोकाना हृदयनयनयोर्वल्लभे , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

हिययद–हृदयद–पु० । वल्लभे , प्रति० ।

हिययदइया–हृदयदयिता–स्त्री० । वल्लभायाम् , प्रश्न०४ आश्र० द्वार ।

हिययपल्हायणिज्ज–हृदयप्रह्लादनीय–त्रि० । हृदयगतकोपशोकादिग्रन्थिविलयनकारिणि,भ०६श०३३उ० । औ० । जं० ।

हिययसूल–हृदयशूल–पुं० । न० । हृदयपीडायाम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

हिययाणंदजणण–हृदयानन्दजनन–न० । मनःसमृद्धिकारके, भ० ६ श० ३३ उ० ।

हियसुहणिस्सेसकामय–हितसुखनिश्शेषकामक–पु० । हितं सुखम्—अदुःखानुबन्धमित्यर्थः, निश्शेषाणां सर्वेषां कामयते वाञ्छति यः स तथेति । सर्वेषां सुखप्रार्थके, प्रति० ।

हियाऽकारय-हिताकारक-पुं० । जनहितस्याऽकर्त्तरि, श्रा० १ श्रु० २ श्र० ।

हियाणुप्पेहि-हितानुप्रेक्षिन्-त्रि० । हित पथ्यमनुप्रेक्षते पर्यालोचयतीत्येवशीलो हितानुप्रेक्षी । हितपर्यालोचके, उत्त० १३ श्र० ।

हियारंभ-हितारम्भ-पुं० । पारलौकिकप्रशस्तानुष्ठानप्रवृत्तौ, द्वा० २२ द्वा० ।

हियाहार-हिताहार-पुं० । हित द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतोऽविरुद्धानि द्रव्याणि, भावत एषणीय तदाहारयन्ति ये ते हिताहारा । हितभोजिषु, पिं० ।

हिरखा-देशी—लज्जायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिरण्ण-हिरण्य-न० । अघटिते, (जी०३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।) सुवर्णे, पश्वा० १ विव० । उत्त० । रूप्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उत्त० । नि० चू० । द्रव्यजाते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आव० । अघटितस्वर्णात्मके द्रव्ये, दशा० ६ अ० ।

हिरण्णगब्भ-हिरण्यगर्भ-पुं० । हिरण्यं स्वर्णमयाख्य गर्भ उत्पत्तिस्थानमस्य । चतुर्मुखे ब्रह्मणि, हिरण्यगर्भादीनामनादिविवक्षितभगयोगोऽभ्युपगम्यते । उक्तं च—" ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगत्पते । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम् ॥१॥" आ० म० १ अ० ।

हिरण्णजुत्ति-हिरण्ययुक्ति-स्त्री० । रूप्यस्य यथोचितस्थाने योजने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० ।

हिरण्णपाग-हिरण्यपाक-पुं० । रजतसिद्धौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज० । स० । आचा० ।

हिरण्णपेडा-हिरण्यपेटा-स्त्री० । हिरण्यमञ्जूषायाम्, भ०१३ श० ६ उ० ।

हिरण्णवास-हिरण्यवर्ष-पुं० । रूप्यस्य अघटितसुवर्णस्य वा वर्षणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । जी० । भ० ।

हिरण्णसुवण्णपमाणाइक्कम-हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रम-पुं० । हिरण्यसुवर्णयो प्रत्याख्यानकालगृहीतप्रमाणोल्लङ्घन, उपा० । 'हिरण्णसुवण्णपमाणाइक्कमे' त्ति प्राग्वत् । अथवा—राजादे सकाशाल्लब्ध हिरण्याद्यभिग्रहोऽवधिं यावदन्यस्मै प्रयच्छत, पुनरवधे पूर्त्तौ ग्रहीष्यामीत्यध्यवसायवतोऽयमतिचार । उपा० १ अ० ।

हिरण्णसुवण्णविहि-हिरण्यसुवर्णविधि-पुं० । रजतस्य सुवर्णस्य च प्रकारे, उपा० । हिरण्य-रजतं सुवर्णं प्रतीतम् विधि-प्रकार । उपा० १ अ० ।

हिरण्णाऽऽगर-हिरण्याऽऽकर-पुं० । हिरण्योत्पत्तिभूमौ, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । जी० ।

हिरण्णुकडी-हिरण्योत्कृष्टी-स्त्री० । सुगृहीतनामधेयाया आर्याया पूर्वभवजीवस्य धर्माचार्योपलब्धिस्थानभूतायां राजधान्याम्, महा० २ चू० ।

हिरमिक्क-हिरमिक्क-पुं० । प्राणिना पूज्ये आण्डवगापरनामके यक्षे, व्य० ७ उ० ।

हिरिअ-ह्रीक-पुं० । ह्री-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ ८ । २ । १०४ ॥ इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकार । लज्जायुक्ते, प्रा० । उत्त० ।

हिरिंव-देशी-पल्वले, दे० ना० ८ वर्ग ६१ गाथा ।

हिरिकूड-ह्रीकूट-पुं०।न०। महापद्माख्यनद्दहदनिवासिन्हीनामकदेवतासत्के महाहिमवत कूटे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

हिरिमंथा-देशी-चणके, दे० ना० ८ वर्ग ७० गाथा ।

हिरिमाणसत्त-ह्रीमनःसत्त्व-पुं० । ह्रिया हसिष्यन्ति मामुत्तमकुलजाता जना इति लज्जया मनस्येव न काये रोमहर्षकम्पादिभयलिङ्गोपदर्शनात् सत्त्व यस्य स ह्रीमन सत्त्व । स्था० ४ ठा० ३ उ० । ह्रियाऽपि मनस्येव सत्त्व न देहे शीतादिषु कम्पादिविकारभावात् यस्य स ह्रीमन सत्त्व । तथाविधसत्त्वशालिनि पुरुषे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

हिरिली-हिरिली-स्त्री० । कन्दविशेषे, उत्त० ३५ अ० । भ० ।

हिरिवत्तिय-ह्रीप्रत्यय-न० । ह्री-लज्जा संयमो वा प्रत्ययो निमित्त यस्य धारणस्य तत्तथा । लज्जार्थे, 'हिरिवत्तिय वत्थ धारेज्जा' स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

हिरिवेर-ह्रीवेर-पुं० । न० । बालके, गन्धद्रव्यविशेषे च । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । उत्त० । पाइ० ना० २१५ गाथा ।

हिरिसत्त-ह्रीसत्त्व-पुं० । ह्रिया—लज्जया सत्त्व परीषहेषु साधो सङ्ग्रामादावितरस्य वाऽवष्टम्भोऽविचलन यस्य स ह्रीसत्त्व । स्था० ५ ठा० ३ उ० । ह्रिया—लज्जया सत्त्व परीषहादिसहने रणाङ्गणे वाऽवष्टम्भो यस्य स ह्रीसत्त्व । तथाविधसत्त्वे पुरुषजाते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

हिरी-ह्री-स्त्री० । "ह्री-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित्" ॥ ८ । २ । १०४ ॥ इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकार । ह्री । हिरी । प्रा० । लज्जायाम्, आचा० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० । स्था० । सूत्र० । द्वा० । ध० । विशे० । सूत्र० । रा० । देवताविशेषे, अनु० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे महापद्मह्रदवास्तव्यायां स्वनामख्याताया देव्याम्, स्था० ३ ठा० ४ उ० । उत्तररुचकपर्वतवास्तव्याया दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, आ० म० १ अ० । जं० । आ० क० । द्वी० । आ० चू० । सुपुरुषस्य किंपुरुषेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । शक्रादिलोकसोममहाराजस्याग्रमहिष्याम्, ज्ञा० २ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

हिरिंग-देशी । लगुडे, दे० ना० ८ वर्ग ६३ गाथा ।

हिरीमण-ह्रीमनस्-पुं० । ह्रीर्लज्जा संयमो मूलोत्तरगुणभेदभिन्नस्तत्र मनो यस्यासौ ह्रीमना, यदि वा—अनाचारं कुर्वन्नाचार्यादिभ्यो लज्जते स एवमुच्यते । पापभीरुतया लज्जालौ, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

हिल्ला-देशी—वालुकायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ६६ गाथा ।

हिल्लिया-हिल्लिका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

हिल्लूरी-देशी-लहर्याम् , दे० ना० ८ वर्ग ६७ गाथा ।

हिल्लोडग-देशी-क्षेत्रे मृगनिषेधकरवे, दे०ना०८ वर्ग ६६ गाथा ।

हिमीय-हृषीक-न० । इन्द्रिये,न० । 'हृषीक करण स्मृत'मिति वचनात् । आ० म० १ अ० । द्वा० ।

हिसोहिसा-देशी-स्पर्धने, दे० ना० ८ वर्ग ६६ गाथा ।

ही-हि-अव्य० । कन्दर्पातिशयद्योतने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । अनु० । निश्चये, अष्ट० १५ अष्ट० ।

ह्री-स्त्री० । लज्जायाम् , सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

हीण-हीन-त्रि० । असमग्रे , ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । असंपूर्णे, उपा० २ अ० । न्यूने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

हीणक्खर-हीनाक्षर-न० । अक्षरन्यूने, ध० ३ अधि० । आ० व० । बृ० । तत्र हीन द्विधा-द्रव्यहीन, भावहीन च ।

द्रव्यहीने उदाहरणमाह—

तित्त कडु भेसयाइं, मा णं पीलेज्जऊण ते देइ ।
पउणइ ण तेहि अहिते-हि मरइ बालो तहाहारो ॥२६१॥

"एगाए अविरइयाए पुत्तो गिलाणो, तीए विज्जो पुच्छिओ,तेण ओसहाणि दिन्नाणि । सा चिंतेइ—इमाणि कडुय त्ति ताणिमाणि पीडिज्जने ऊणाइ एअद्धाणि अवणीयानि सो नेहिं न पगुणीकओ मओ । तओ एगा उण अहिग देइ तीसे वि मओ" । अक्षरगमनिका-तत्र कटुकौषधानि मा अमु बाल पीडयेयुरिति न तानि परिपूर्णानि ददाति किंत्वर्द्धानि । नच तैरर्द्धैर्बाल प्रगुणाति, किन्तु म्रियते स तथा आहारं ऊने मियते,एष दृष्टान्त ।अयमर्थोपनय -यथा तौ बालावेकभविक दु ख प्राप्तावेव यो भावहीनस्सूत्रमुच्चरति पठति वा, अक्षरैर्हीनमित्यर्थ , तस्य प्रायश्चित्त मासलघु, आज्ञा तीर्थकराणामतिचरतश्चतुर्गुरु, अनवस्थाया चतुर्गुरु, मिथ्यात्वे चतुर्लघु । विराधना द्विविधा—आत्मविराधना, सयमविराधना च । तत्रात्मविराधना-प्रसज्य देवता छलयेत् अन्यो वा साधुर्ब्रूयात् किंचिद्रवसि सूत्र कलहप्रसङ्ग अस्थिभङ्गमरणादिदोषप्रसङ्ग श्रुत हीन कुर्वता सयमो विराधित एव ।

कथमित्याह—

अक्खरपयाइएहिं, हीणइरेगं च तेसु यं चेव ।
दोसु वि अत्थविवत्ती,चरणं अत्थे य न य मुक्खो॥२६२॥

हीनमक्षरपदादिभिरून तैरेवाक्षरपदादिभिरतिरेक साधिक द्वयोरपि हीनाक्षरे अधिकाक्षरे चेत्यथ । अर्थस्याप्रत्ति अर्थस्य विसंवाद अतश्चार्थस्य विसंवादे चरणस्य विसंवा, इ , चरणविसंवादान्न मोक्ष—मोक्षाभाव मोक्षाभावे सर्वा दीक्षा निरर्थिका, एष भावहीन दोष ।

तस्मिन्नेव भावहीने दृष्टान्तमाह—

विज्जाहरो रायगिहे, उप्पयपडण च हीणदोसेणं ।
सुणणा सरणागमण,पयाणुसारिस्स दाणं च ॥२६३॥

"रायगिहे सामी समोसढो, तत्थ एगो विज्जाहरो वंदिउ पडिनिउत्तो विज्ज आवाहेइ, तस्स तीए विज्जाए कइन्चि अक्खराणि विस्सरियाणि सो उप्पयण पडण च करेइ । अभओ त दट्ठूण तस्स सगासे गओ । पुच्छइ-तेण सिट्ठ अभएण जइ मम पि देसि तो वावारेमि इयरेण पडिवन्न । तओ अभओ भणइ-ता खाय भण एग पय, तेण भणियं ताहे अभएण पयाणुसारिणा तिरिण अक्खराणि समग्गियाणि, विज्जाहरो उप्पइत्ता गओ । अभयस्स विज्ज दाउ । " अक्षरगमनिका-राजगृह विद्याधर , कतिपयविद्याक्षरगलनात् हीनदोषेण उत्पतन पतन च करोति, ततो विद्यापदानामभयस्य श्रवणात् तत्प्रवणता अभयस्य पदानुसारिप्रज्ञाया विस्मृतपदाना स्मारणात्तदनन्तर पदानुसारिणाऽभयस्य विद्यादान कृत्वा विद्याधरस्य स्वस्थाने गमनम् । बृ० १ उ० १ प्रक० । (तादृश विद्याधर दृष्ट्वा श्रेणिको भगवन्तमप्राक्षीत् कथमयमुत्पातानपात करोति ? भगवता-क्षम्-अस्यैक विद्याक्षर विस्मृतमिति अनुयोगद्वारचूर्ण्याश्रयेण सघाचारऽधिकम् ।)

हीणणाय-हीनज्ञात-न० । तुच्छोदाहरणे, प० व० २ द्वार ॥ पञ्चा० ।

हीणणेत्त-हीननेत्र-पुं० । अपगतचक्षुषि,सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

हीणपुण्णचाउद्दस-हीनपुण्यचातुर्दश-पुं० । हीना-असम्पूर्णा चतुर्दशी तिथिर्जन्मकाल यस्य स हीनपुण्यचतुर्दशक । उपा० २ अ० । हीनाया चतुर्दश्या जाते, भ० ।

हीणपुण्णचाउद्दसे जं णं । (सू० १४४ ×)

'हीणपुण्णचाउद्दसे' त्ति हीनाया पुण्यचतुर्दश्या जातो हीनपुण्यचातुर्दश । किल चतुर्दशी तिथि पुण्या जन्माश्रित्य भवति, सा च पूर्णाऽत्यन्तभाग्यवतो जन्मनि भवति अत आक्रोशतोक्त 'हीणपुण्णचाउद्दसे' त्ति । भ० ३ श०२ उ० ।

हीणमत्तया-हीनमत्त्वता-स्त्री० । सत्त्वाभावे , स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

हीणस्सर-हीनस्वर-त्रि० । लघुध्वनौ, त० । अल्पस्वरे, भ० १ श० ७ उ० । स्था० ।

हीनायार-हीनाचार-पु० । पार्श्वस्थावसन्नकुशीलससक्ताहाच्छन्दनित्यवासिषु , दर्श० ४ तत्त्व ।

हीमंत-ह्रीमत्-त्रि० । ह्रीरसयमं प्रति लज्जा तद्वान् । असयमजुगुप्सावति, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

हीमाणहे-अव्य० । विस्मयनिर्वेदयो , "हीमाणहे-विस्मय-निर्वेदे " ॥८।४।२८२॥ शौरसेन्यां हीमाणह इत्यय निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयोक्तव्य । प्रा० । विस्मये—यथा उदात्तराघवे राक्षस -' हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी ।" निर्वेदे यथा विक्रान्तभीमे राक्षस —"हीमाणहे पलिस्सता हगे एदेण नियविधिणो दुव्ववशिदेण । " प्रा० ४ पाद ।

हीयमाणय-हीयमानक-न० । हीयते तथाविधसामग्र्यभावतो हानिमुपगच्छति हीयमानम् , कर्मकर्तविवक्षायामानश-

प्रत्यय । हीयमानमेव हीयमानकम् ' कुत्सिताल्पाज्ञाते ' ॥७।३।३३॥ (सिद्धहै०) इति क प्रत्यय । पूर्वावस्थातोऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्यवधिज्ञान, हीयमाण पुव्वावत्थाओ 'अहोहो हस्समाण' इति । न० ।

से किं त हीयमाणयं ओहिनाणं ?, हीयमाणय ओहिनाण अप्पसत्थेहिं अज्झवसाणट्ठाणेहिं वट्टमाणस्स वट्टमाणचरित्तस्स- संकिलिस्समाणस्स सकिलिस्समाणचरित्तस्स सव्वओ समता ओही परिहायइ। से त हीयमाणयं ओहिनाण । (सू० १३)

'से किं त' मित्यादि, अथ किं तद्धीयमानकमवधिज्ञानम् ?, सूरिराह—हीयमानकमवधिज्ञानं कथचिदवाप्त सत् अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्त्तमानस्याविरतसम्यग्दृष्टेर्वर्त्तमानचारित्रस्य—देशविरतादे सक्लिश्यमानस्य उत्तरोत्तर सङ्क्लेशमासादयत , इद च विशेषणमविरतसम्यग्दृष्टेरवसेय तथा सक्लिश्यमानचारित्रस्य देशविरतादे सर्वत - समन्तादवधि परिहीयते पूर्वावस्थातो हानिमुपगच्छति तदेतत् हीयमानकमवधिज्ञानम् । न० । कर्म० । स्था० ।

हीर-हीर-न० । लघुकुत्सिते तृणे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । तृणमध्यसारे, नि० चू० १५ उ० । वज्रमणौ , प्रश्न० १ पद । सूचीमुखाभे दार्वादिवस्तुनि, भस्मनि च । दे० ना० ८ वर्ग ७० गाथा ।

हीरग-हीरक-पु० । सकोणकर्करिकाविशेषे, दशा० ७ अ० । ' वज्र , मणिविशेषे, अनु० ।

हीरपसिण-हीरप्रश्न-पु० । विमलगणिप्रभृतिकृतप्रश्नोत्तरग्रन्थे, ही० । "स्वस्ति श्रियो निदान , जन्तूना धर्मकारिणा सम्यक् । श्रीवर्धमानतीर्था-धिराजमभिनम्य सद्भक्त्या ॥ १ ॥ गीतार्थसार्थनिर्मित-पृच्छानामुत्तराणि लिख्यन्ते । श्रीहीरविजयसूरि—प्रसादितानि प्रबोधाय ॥ २ ॥" ही० १ प्रका० ।

हीरमाण-ह्रियमाण-त्रि० । नीयमाने, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० ४ उ० ।

हीरविजय-हीरविजय-पु० । अकब्बरशाहप्रतिबोधके तपागच्छीयसूरौ, द्वा० । " प्रतापार्के येषा स्फुरति विहिताऽकब्बरमन , सरोजप्रोल्लासे भवति कुमतध्वान्तविलय । विरेजु सूरीन्द्रास्त इह जयिना हीरविजया, दयावल्लीवृद्धौ जलदजलधारायितगिर ॥१॥" द्वा० ३२ द्वा० । प्रति० । "येनाऽकब्बरभूधरेऽपि हि दयावल्लि समारोपिता, विश्वव्यापिनि तीवभूरि फलिता धर्मोर्जितै कर्मभि । हीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीप्रस्पर्द्धिकीर्त्तिव्रज , स श्रीमान् जिनशासनोन्नतिकरस्तत्पट्टनताऽजनि ॥२२॥ " प्रति० । द्वा० । " प्रख्यावानजनिष्ट हीरविजय सूरि सतामग्रणी "। ध०३ अधि० । "आसस्तदीयपट्ट, प्रभवश्रीविजयदानसूरीन्द्रा' । सर्वत्र विजयवन्तो, नयवन्त समयवन्तश्च ॥१॥ तेषा पट्ट सम्प्रति, विजयन्ते सर्वसूरिपारीन्द्रा । सुविहितसाधुप्रभव ,श्रीमन्तो हीरविजयाह्वा' ॥२॥" ग०३ अधि० । (अवत्यविस्तार ' कप्पसुबोहिया' शब्दे तृतीयभागे २३८ पृष्ठे गत ।) केचन वदन्ति श्रीमहावीरशिष्यश्रीसुधर्मस्वामिन आरभ्य परम्परया कलिकालयुगप्रधानसमानश्रीहीरविजयसूरय त्रिषष्टितमपट्टे केचन वदन्ति एकषष्टितमपट्टे उपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिकृतपट्टावल्या त्वष्टपञ्चाशत्तमपट्टे सन्तीति त्रयाणा मध्ये किं प्रमाणमिति प्रश्न , अत्रोत्तरम्-श्रीमहावीरशिष्यसुधर्मस्वामिन आरभ्य परम्परया श्रीहीरविजयसूरयोऽष्टपञ्चाशत्तमपट्टे सन्तीति ज्ञेयम् ॥ ७६२ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

हीलण-हीलन-न० । जात्याद्युद्घट्टनतोऽवमाने, स्था० ३ ठा० १ उ० । सूत्र० । गुरुकुलाद्युद्घाटनत (ज्ञा०१ श्रु०३अ० ।) जात्याद्युद्घाटनतो वा । ज्ञा० १ श्रु०८ अ० ।) अनभ्युत्थानादिके, अन्त० ।) असूयया दुष्टाभिधाने, दशा० ६ अ० ३ उ० ।

हीलणा-हीलना-स्त्री० । जन्मकर्ममर्मोद्घाटने, औ० । आव० ।

हीलणिज्ज-हीलनीय-त्रि० । अवज्ञातुमुचिते, उत्त० १२ अ० ।

हीला-हीला-स्त्री० । निन्दायाम् , सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । अवमाने, उत्त० १२ अ० ।

हीलिज्जमाण-हील्यमान-त्रि० । निन्द्यमाने, आ० म० १अ० ।

हीलिय-हीलित-न० । कदर्थिते, आचा० २ श्रु० ४ चू० । निन्दित, वन्दनदोषे, न० । बृ० ।

एकविंशतितम दोषमाह—

गणि वायग जिट्ठज्जति, हीलिय किन्तु मे पढम्मि ।

गणिन् ! वाचक ! ज्येष्ठार्य ! किन्तु यो वन्दते तत्पादौ सोत्प्रास हीलयित्वा यत्र वन्दते तद् हीलित वन्दनकम् । बृ० ३ उ० । आव० । आ० चू० । ध० ।

हीलियवयण-हीलितवचन-न० । सासूयमवगणयता वाचकज्येष्ठार्येत्यादिजल्पन, प्रव० २२५ द्वार । स्था० ।

अथ हीलितवचन व्याख्याति—

गणिवायए बहुसुय, मेहावीयरियधम्मकहिवादी ।
अप्पकसाए थूले, तणुए दीहे य मडहे य ॥ ३१ ॥

इह गणिवाचकादिपदै सूचया असूचया वा पर हीलयति , सूचया यथा वय नगरवृषभा अत को नाम गणिवृषभै सहास्माक विरोध , असूचया यथा कस्त्व गणी नामासि किं वा त्वया गणिना निष्पद्यते । यद्वा-गणी भवन्नपि त्व न किंचित् जानासि केन वा त्व गणी कृत इति, एव वाचकादिष्वपि पदेषु भावनीयम् । नवर वाचक पूर्वगतश्रुतधारी बहुश्रुत -अधीतविचित्रश्रुत , मेधावी—ग्रहणधारणामर्यादा भेदात् त्रिधा । आचार्यो गच्छाधिपति धर्मकथावादी च प्रतीत ।'अप्पकसाए'त्ति बहुकषाया वय को नामाल्पकषायै सह विरोध 'थूले तणुए' ति स्थूलशरीरा वय कस्तनुदेहै सह विरोध ' दीहे मडहे य ' त्ति दीर्घदेहा वय सदैवापरि शिरोद्घट्टन प्राप्नुम , को मडहदेहै सम विरोध , एषा सूचा असूचाया तु बहुकषायत्व स्थूलशरीरस्त्वमित्यादिक परिस्फुटमेव जल्पति । एव सूचया वा यत्पर हीलयति तदेतत् हीलितवचनम् । बृ० ६ उ० ।

हीसमण-हेषित-न० । 'क्लेनाप्फुण्णादय'॥ ८ । ४ ।२५८॥ इति

हेषितस्थाने हीसमणेति निपात्यते । हीसमण । अश्वशब्दे, प्रा० । दे० ना० ।

हीही-देशी-अव्य०। हर्षे,प्रा०।"हीही विदूषकस्य" ॥८।४।२८५॥ शौरसेन्या हीही इति निपातो विदूषकस्य हर्षद्योत्ये प्रयोक्तव्य "हीही भो सम्पन्ना मणोरधा पियवयस्सस्स, " प्रा० ।

हु-हु-अव्य० । निश्चये, उत्त० १ अ० । व्य० । आ० म० । यस्मादर्थे , आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० । शब्दार्थे, विशेषणे च । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । आ० म० । हेतौ, अवधारणे च । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० । आ० । सम्म० । पञ्चा० । वाक्यालङ्कारे , आ० म० १ अ० । सूत्र० । त० । प्रश्न० । पञ्चा० । प्राकृत्ये, प्रव० १ द्वार । स्फुटार्थे, आतु० । पादपूरणार्थे , जीवा० २८ अधि० । प० चू० । एवकारार्थे, उत्त० १ अ० । दर्श० । आ० म० । पं० स० । तर्कितार्थसमर्थने , आव० २ अ० ।-" हु खु निश्चय-वितर्क-सभावन-विस्मये " ॥ ८ । २ । १९८ ॥ हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ । निश्चये-त पि हु अच्छिन्न सिरी परहस्स । वितर्के ऊह सशया वा । ऊहे- न हु णवर सगहिया ' बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्य । प्रा० २ पाद ।

हुअवह-हुतवह-पु० । अग्नौ, "धूमद्धओ हुअवहो" पाइ० ना० ६ गाथा ।

हुआस-हुताश-पुं० । वह्नौ , आव० ४ अ० ।

हुआसण-हुताशन-पु० । राजगृहे नगरे स्वनामख्याते ब्राह्मणे, 'नगर पाटलीपुत्रे, श्रावकोऽभूत् हुताशन । तद्भार्या-ज्वलनशिखा,दहनज्वलनौ सुतौ " आ० क० ४ अ० । अग्नौ, पाइ० ना० ६ गाथा ।

हुं-हुं-अव्य० । दानादिषु,प्रा० । " हु दानपृच्छानिवारणे " ॥ ८ । २ । १९७ ॥, हु इति दानादिषु प्रयुज्यते । दाने-हु गेण्ह अप्पणच्चिअ । पृच्छायाम्-हु साहुसु सब्भाव । निवारणे-हु निल्लज्ज ! समोसर । प्रा० २ पाद ।

हुंकअ-देशी-अञ्जलौ , दे० ना० ८ वर्ग ७१ गाथा ।

हुंकार-हुंकार-पुं० । वन्दने, हुकार दद्यात्-वन्दनं कुर्यादित्यर्थ । विशे० । आ० म० । प्रा० । न० ।

हुंकुरुव-देशी-अञ्जलौ; दे० ना० ८ वर्ग ७१ गाथा ।

हुंड-हुण्ड-न०।अव्यवस्थिताङ्गावयवे,विपा० १ श्रु० १ अ० । सर्वत्रासस्थित,यस्य हि प्रायेणैकोऽप्यवयव शरीरलक्षणोक्तप्रमाणे न सवदति सर्वत्रासस्थित हुण्डमिति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । प्रश्न० । कर्म० । हुण्ड प्राय सर्वावयवेषु आदिलक्षणविसवादोपेतमिति । भ० १४ श० ७ उ० । त० । अनु० । प्रज्ञा० । जी० । विशे० । सर्वावयवप्रमाणविकले सस्थानविशेषे, विपा० १ श्रु० १ अ० । कर्म० ।

हुंडणाम-हुण्डनामन्-न० । सस्थाननामकर्मभेदे , यदुदयाज्जन्तुशरीर हुण्डसस्थान भवति । कर्म० १ कर्म० ।

हुंडी-हुण्डी-स्त्री० । घटिकायाम् , "हुडी घडा" पाइ० ना० २६६ गाथा ।

हुतए-भवितुम्-अव्य० । सत्तां लब्धुमित्यर्थे, बृ० ६ उ० ।

हुंतावायपगासण-भाव्यपायप्रकाशन-न० । अशुद्धव्यवहारकृता भाविनोऽपायस्य प्रकटन, ' मा कुरुत पापानि चौर्यादीनि, इह परत्र चानर्थकराणि' इत्याश्रित शिक्षयति, ध० २ अधि० । ध० र० ।

हुबउट्ठ-हुम्बतुष्ट-पुं० । कुण्डिकाश्रमणे, भ० ११ श० ९ उ० । नि० । औ० ।

हुड-देशी-मेषे, दे० ना० ८ वर्ग ७० गाथा ।

हुडुअ-देशी-प्रवाहे, दे० ना० ८ वर्ग ७० गाथा ।

हुडुक्का-हुडुक्का-स्त्री० । काहलानामके तूर्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । औ० । रा० ।

हुडुम-देशी-पताकायाम् , दे० ना० ८ वर्ग ७० गाथा । पाइ० ना० ।

हुड्डा-हुड्डा-स्त्री० । हुड्डां पारापतनालिकेरादिसम्बन्धिनीं विधत्ते । द्वाषष्टितमे श्रावकस्य आशातनादोषे, प्रव० ३८ द्वार ।

हुण-हु-धा० । दानादानयो , " चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगा णो ह्रस्वश्च " ॥८ । ४ । २४१॥ इति अन्ते णकारागम । हुणइ । जुहोति । प्रा० । नि० चू० । " न वा कर्मभावे व्व क्यस्य च लुक् " ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ इति अन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा क्यस्य च लुक् । हुव्वइ । हुणिज्जइ । हूयते । प्रा० ४ पाद ।

हुत्त-हुत-त्रि० । ' सेवादौ वा ' ॥ ८ । २ । ९९ ॥ इति अन्त्यस्य द्वित्व वा । हुत्त । हुअ । अग्निक्षिप्त घृतादिके, प्रा० । स्था० । सूत्र० । अभिमुखे , दे० ना० ८ वर्ग ९० गाथा । (अस्य व्याख्या ' कुसील ' शब्दे तृतीयभागे ६१० पृष्ठे । ' उदग ' शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे च द्रष्टव्या ।)

हुन्त-भवत्-त्रि० । " अविति हु. " ॥ ८ । ४ । ६१ ॥ इति भुवो हु इत्यादेश । विद्यमानार्थे, प्रा० ४ पाद ।

हुयवह-हुतवह-पुं० । वैश्वानरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० । अग्नौ , आ० १ श्रु० १ अ० । त० । औ० । आ० म० । को० । आव० । ' हुयवहणिद्धंतधोयतत्ततवणिज्जरत्त-तलतालुजीहा ' हुतवहेन-अग्निना निर्ध्मात सत् यत् धौत शोधितमल सत् तप्तं तपनीय सुवर्णविशेषस्तद्वत् रक्ते तले हस्ततले तालु ककुदं जिह्वा च-रसना येषा ते हुतवहनिर्ध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलताजुजिह्वा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । त० ।

हुयहुयासण-हुतहुताशन-पुं० । दीप्तवह्नौ, सूत्र०२श्रु०२ अ० ।

हुयासण-हुताशन-पुं० । वैश्वानरे , आ० १ श्रु० ५ अ० । अग्नौ, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । देवमायाकृते वह्नौ, उत्त० १९ अ० । माहेश्वर्यां नगर्यां स्वनामख्याते व्यन्तरगृहे, पञ्चा० ६ विव० । आ० म० । आ० चू० ।

हुरत्था-देशी-बहिर्वा निर्गतेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । उपाश्रयाद् बहिर्वर्तिन्या वगडायाम् , बृ० २ उ० ।

हुरब्भ-हुरभ-पुं० । वाद्यविशेषे, उपा० २ अ० । ' हुरब्भ-कुडसठाणसठिए ' हुरब्भो वाद्यविशेषस्तस्य पुट पुष्कर तत्संस्थानेन संस्थित । उपा० २ अ० ।

हुरुडी-देशी-विपादिकायाम् , दे० ना० ८ वर्ग ७१ गाथा ।

हुल-क्षिप्-धा० । प्रेरणे, " क्षिपेर्गलत्थाड्ढक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ता ॥ ८ । ४ । १४३ ॥ इति क्षिप्स्थाने हुलेत्यादेश । हुलइ । क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।

मृज्-धा० । शुद्धौ, "मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणा." ॥ ८ । ४ । १०५ ॥ इति मृज्धातोर्हुलेत्यादेश । हुलइ । मार्ष्टि । प्रा० ४ पाद ।

हुलिय-देशी-शीघ्रे, प्रश्न०१ आश्र० द्वार । प्रा०। औ०। दे०ना०।

हुलुव्व-देशी-प्रसवपराया स्त्रियाम् ,दे०ना०८ वर्ग ७१ गाथा ।

हुव-भू-धा० । सत्तायाम् ,"भुवेर्हो-हुव-हवा "॥८। ४ । ६० ॥ इति भूधातोर्हुवादेश । हुवइ । भवति । प्रा० ४ पाद ।

हुहुय-हुहुक-न० । चतुरशीतिलक्षगुणितेषु हुहुकाङ्गेषु,अनु० । स्था० । जी० । भ० । ज० । कर्म्म० ।

हुहुयंग-हुहुकाङ्ग-न० । चतुरशीतिलक्षगुणिते अववे , स्था० २ ठा०,४ उ० । चतुरशीतिरववशतसहस्राणि एक हुहुकाङ्गम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । भ० । कर्म्म० । अनु० ज० ।

हुहुरु-हुहुरु-अव्य० । शब्दानुकरणे, प्रा० । ' हुहुरु घुग्घादय शब्दचेष्टानुकरणयो " ॥ ८ । ४ । ४२३ ॥ अपभ्रंशे हुहुर्वादय शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासख्य प्रयोक्तव्या । "मइँ जाणिउँ बुड्डीसु हउँ, पेम्मद्रहि हुहुरु त्ति ।" प्रा०४ पाद ।

हुहुहुहुय-हुहुहुहुक-न० । अणुकरणवचने, " अप्पेगइया हुहुहुहुयंति " आ० म० १ अ० । रा० ।

हूअ-भूत-त्रि० । "क्ते हू " ॥ ८ । ४ । ६४ ॥ भुव क्ते प्रत्यये हू आदेश । हूअ । अणुहूअ । जाते , प्रा० ४ पाद ।

हूण-हूण-पु० । अनार्यक्षेत्रविशेषे, तद्वासिनि जने च । त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रज्ञा० ।

हीन-त्रि० । " ऊर्हीनविहीने वा " ॥ ८ । १ । १०३ ॥ इति ईत ऊत्वम् , हूणो । हीणो । त्यक्ते, रहिते , प्रा० १ पाद ।

हूम-देशी-लोहकारे, दे० ना० ८ वर्ग ७१ गाथा ।

हूयच्छी-हूताक्षी-स्त्री० । कन्दविशेषे , उत्त० ३६ अ० ।

हूयमाण-हूयमान-त्रि० । मयूराकग्रामवासिषु पाखण्डिगृहिषु , पञ्चा० ७ विव० ।

हे-हे-अव्य-सम्बोधने, आह्वाने, असूयादौ च । प्रा० ।

हेआल-देशी-सर्पशिर सन्निभ हस्तेन निषेधे , दे० ना० ८ वर्ग १७२ गाथा ।

हेउ-हेतु-पु० । हिनोति गमयति ज्ञेयमिति हेतु । अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणे , स्था० ।

हेऊ चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-जावते १, थावते २, वंसते ३, लूमते ४ ।

उक्तञ्च-"अन्यथाऽनुपपन्नत्व, हेतोर्लक्षणमीरितम् । तदप्रसिद्धिसदेह-विपर्यासैस्तदाभता ॥१॥" इति । प्रागुक्तश्च हेतु पर्यनुयुक्तस्योत्तररूपमुपपत्तिमात्रम्-अयन्तु साध्य प्रत्यन्वयव्यतिरेकवान् तथाविधदृष्टान्तस्मृततद्भाव इति । स चैकलक्षणोऽपि किञ्चिद्विशेषाच्चतुर्द्धा । तत्र ' जावए ' त्ति यापयति—वादिन कालयापना करोति , यथा काचिदसती एकैकरूपकेण एकैकमुष्टलिण्ड दातव्यमिति दत्तशिक्षस्य पत्युस्तत्क्रियार्थमुज्जयनीप्रेषणोपायेन विटसेवाया कालयापना कृतवतीति यापक । उक्तञ्च—" उब्भामिया य महिला , जावगहउम्मि उट्टलिंडाइ ॥ " इति, इह वृत्तेर्व्याख्यातम्—प्रतिवादिन ज्ञात्वा तथा तथा विशेषणबहुलो हेतु कर्त्तव्यो यथा कालयापना भवति , ततोऽसौ नावगच्छति प्रकृतमिति , स चेदृश सभाव्यते—सचेतना वायव अपरप्रेरणे सति तिर्यगनियतत्वाभ्या गतिमत्त्वात् गोशरीरवदिति । अत्र हि हेतुर्विशेषणबहुलतया परस्य दुरधिगमत्वात् वादिन कालयापना करोति, स्वरूपमस्यान वबुद्ध्यमाना हि परो न झगित्येवानैकान्तिकत्वादिदूषणोद्भावनाय प्रवर्त्तितु शक्नोति , अतो भवत्यस्माद् वादिन कालयापनेति । अथवा-योऽप्रतीतव्याप्तिकतया व्याप्तिसाधकप्रमाणान्तरसव्यपेक्षत्वान्न झगित्येव साध्यप्रतीतिं करोति, अपि तु-कालक्षेपेणासौ साध्यप्रतीतिं प्रति कालयापनाकारित्वाद् यापक । यथा-क्षणिकं वस्त्विति पक्षे बौद्धस्य सत्त्वादिति हेतु , नहि सत्त्वश्रवणादेव क्षणिकत्व प्रत्येति पर इत्यतो बौद्ध सत्त्वं क्षणिकत्वेन व्याप्तमिति प्रसाधयितुमुपक्रमते , तथाहि—सत्त्वं नामार्थक्रियाकारित्वमेव, अन्यथा बन्ध्यासुतस्यापि सत्त्वप्रसङ्ग , अर्थक्रिया तु नित्यस्यैकरूपत्वान्न क्रमेण , नापि यौगपद्येन, क्षणान्तरे अकर्तृत्वप्रसङ्गादित्यतोऽर्थक्रियालक्षणं सत्त्वमक्षणिकान्निवर्त्तमान क्षणिक एवावतिष्ठत इत्येव क्षेपेण साध्यसाधने कालयापनाकारित्वाद् यापक सत्त्वलक्षणो हेतुरिति १ । स्था० ४ ठा० ३ उ० । (द्वितीयस्थापकहेतुवक्तव्यता ' थावय ' शब्दे ४ भागे २४०८ पृष्ठे गता ।) (तृतीयव्यसकहेतुवक्तव्यता ' वसग ' शब्दे षष्ठे भागे द्रष्टव्या ।) तथा ' लूसए ' त्ति लूषयति—मुष्णाति व्यंसकापादितमनिष्टमिति लूषको हेतु , स एव शाकटिक , यथा—धूर्त्तान्तरशिक्षितेन हि शाकटिकेन तेन याचितोऽसौ धूर्त्त , तर्हि देहि मे तर्पणालोडिकामिति , ततो धूर्त्तेनोक्ता स्वभार्या—देह्यस्मै सक्तूनालाड्येति , ताञ्च तथा कुर्वती तद्भार्या गृहीत्वाऽसौ प्रस्थितोऽवादीच्च धूर्त्तमभि—मदीयेय तर्पणमिति सक्तूनालोडयतीति तर्पणालोडिकेति भवतैव दत्तत्वादिति । स चाय यदि जीवघटयोरस्तित्ववृत्त्या एकत्व सम्भावयसि तदा सर्वभावानामेकत्व स्यात् , सर्वेष्वप्यस्तित्ववृत्तेरविशेषात् न चैवमिति, इहास्तित्ववृत्तेरविशेषादित्यय लूषको जीवघटयोरेकत्वापादनलक्षणस्याभावापत्तिलक्षणस्य वाऽनिष्टस्य परापादितस्यानेन लूषितत्वादिति ४। स्था०४ ठा०३ उ० । अन्वयव्यतिरेकलक्षणे, (अनु० । सूत्र० । आ० म० । द्र०।) साध्याऽगमके युक्तिविशेषे,विशे० ।

हेऊ अणुगमवइरे-गलक्खणो सज्झवत्थुपज्जाओ ।
आहरणं दिट्ठतो, कारणमुववत्तिमेत्तं तु ॥१०७७॥

एवं पयाणनिवहो, हेऊदाहरणकारणत्थाण ।
अहवा पयनिवहो च्चिय, कारणमाहरणहेऊण ॥१०७८॥

यत्र साधनं तत्र साध्यं भवत्यवेत्यन्वयलक्षणः साध्यस्य साधनेन सहान्वयोऽनुगमः, साध्याभावे साधनाभावरूपो व्यतिरेकः, अनुगमश्च व्यतिरेकश्च तौ लक्षण-स्वरूपं यस्य स एवंभूतो हेतुः, यथा अनित्यत्वादिविशिष्टे शब्दादौ साध्ये कृतकत्वादिः, कथंभूतोऽयम् ?, इत्याह-साध्यस्य नित्यत्वादिविशिष्टस्य शब्दादिवस्तुनः पर्यायः, अन्यस्य वैयधिकरण्यादिदोषदुष्टत्वेन साध्यसाधकत्वायोगादिति । विशे० ।

हेतुस्वरूपं निरूपयन्ति—

निश्चितान्यथानुपपत्त्येकलक्षणो हेतुः ॥ ११ ॥

अन्यथा साध्यं विनाऽनुपपत्तिरेव न मनागप्युपपत्तिः, प्रयत्नानन्तरीयकत्वे साध्ये विपक्षैकदेशवृत्तेरनित्यत्वस्यापि गमकत्वापत्तेः । ततो निश्चिता निर्णीताऽन्यथानुपपत्तिरेवैका लक्षणं यस्य स तादृशो हेतुर्ज्ञेयः, अन्यथाऽनुपपत्तिश्चात्र हेतुप्रक्रमात्साध्यधर्मेणैव सार्द्धं ग्राह्या । तेन तदितरार्थान्यथानुपपत्तैः-प्रत्यक्षादिज्ञानैर्नातिव्याप्तिः ।

एतद्व्यवच्छेद्यं दर्शयन्ति—

न तु त्रिलक्षणकादिः ॥ १२ ॥

त्रीणि—पक्षधर्मत्व—सपक्षसत्त्व—विपक्षसत्त्वानि लक्षणानि यस्यासौ मतसम्मतस्य हेतोः, आदिशब्दाद्यौगसंगीतपञ्चलक्षणकहेत्ववरोधः । तेनाबाधितविषयत्वा—सत्प्रतिपक्षत्वयोरपि तल्लक्षणत्वकथनात्, तथा हि-वह्निमत्त्वे साध्ये धूमवत्त्वं पक्षस्य पर्वतस्य धर्मः, न शब्दे चाक्षुषत्ववदतद्धर्मः, स पक्षे पाकस्थाने सन्, न तु प्राभाकरेण शब्दानित्यत्वे साध्ये श्रावणत्ववत्ततो व्यावृत्तः विपक्षे पयस्यति प्रदेशे सन्न तु तत्रैव साध्ये प्रमेयत्ववत् तत्र वर्त्तमानम् अबाधितविषयं, प्रत्यक्षागमाभ्यामबाध्यमानसाध्यत्वात्, न तु अनुष्णस्तेजोऽवयवी द्रव्यत्वाज्जलवद्विप्रेण सुरा पेया द्रवत्वात् तद्वदेवातिवत् ताभ्यां बाधितविषयम् । असत्प्रतिपक्षं, साध्यविपरीतार्थोपस्थापकानुमानरहितं न पुनर्नित्यः शब्दोऽनित्यधर्मानुपलब्धेरित्यनुमानसमन्वितम्, अनित्यः शब्दो नित्यधर्मानुपलब्धेरित्यनुमानमिव सत्प्रतिपक्षमिति लक्षणत्रयपञ्चकसद्भावात् गमकम् । तत एतादृक्षलक्षणलक्षितमेवात्र लिङ्गम्, इति सौगतयौगयोरभिप्रायः । न चायं निरपायः ।

एतदुपपादयन्ति—

तस्य हेत्वाभासस्यापि संभवात् ॥ १३ ॥

अनेनातिव्याप्तिप्रागुक्तलक्षणस्याचख्युः-स श्यामस्तत्पुत्रत्वात्, प्रेक्ष्यमाणेतरतत्पुत्रवदित्यत्र समग्रतल्लक्षणवीक्षणेऽपि हेतुत्वाभावात् । अत्र विपक्षेऽसत्त्वं निश्चितं नास्ति न हि श्यामत्वासत्त्वे तत्पुत्रत्वेनावश्यं निवर्तनीयमित्यत्र प्रमाणमस्तीति सौगतः । स एवं निश्चितान्यथानुपपत्तिमेव शब्दान्तरोपदेशेन शठः शरणीकरोतीति सैव भगवती लक्षणत्वेनास्तु, यौगस्तु गर्जति—अनौपाधिकः सम्बन्धो व्याप्तिः । नचायं तत्पुत्रत्वेऽस्ति, शाकाद्याहारपरिणामाद्युपाधिनिबन्धनत्वात् । साधनाव्यापकः साध्येन समव्याप्तिकः किलोपाधिराश्रयते, तथा चात्र शाकाद्याहारपरिणाम इत्युपाधिसद्भावान्न तत्पुत्रे विपक्षासत्त्वसंभव इति । सोऽपि न निश्चिताऽन्यथानुपपत्तेरतिरिक्तमुक्तवानिति सैवैकाऽस्तु । नह्यनौपाधिकसम्बन्धे सति किञ्चिदवशिष्यते यदपाहाय शेषलक्षणप्रणयनमक्षूणं स्यात्, पक्षधर्मत्वाभावे रसवतीधूमोऽपि पर्वते सप्तार्चिषं गमयेत्, इत्यभिदधानो बौद्धो न बुद्धिमान्, यतः पक्षधर्मत्वभावेऽपि किं नैष तत्र तं गमयेत् ? ननु कौतुकमेतत्कथं हि नाम पक्षधर्मतापगमे रसवतीधर्मः सन् धूमो महीध्रकन्दराधिकरणं धनंजयं ज्ञापयत्विति चेत्, एवं तर्हि जलचन्द्रोऽपि नभश्चन्द्रमा जिज्ञपत्, जलचन्द्रस्य जलधर्मत्वात् । अथ जलनभश्चन्द्रान्तरालवर्त्तिनस्तावतो देशस्यैकस्य धर्मित्वेन जलचन्द्रस्य तद्धर्मत्वनिश्चयात् कुतो न तत् ज्ञापकत्वमिति चेत्, एवं तर्हि रसवतीपर्वतान्तरालवर्त्तिवसुधराप्रदेशस्य धर्मित्वमस्तु, तथा च महानसधूमस्यापि पर्वतधर्मतानिर्णयात् जलचन्द्रवत् कथं न तत्र तद्गमकत्वं स्यात् ? । पक्षधर्मता खलूभयत्रापि निमित्तं, ततो यथाऽसौ स्वसमीपदेशं धूमस्य धूमध्वजं गमयतोऽम्लानमनुरास्ते तथा व्यवहितदेशेऽपि पर्वतादौ तदवस्थैव, अन्यथा जलचन्द्रेऽपि नास्यौ स्यादृशव्यवधानात् । अथ नयमवात्र गमकत्वाङ्गं किंतु कार्यकारणभावोऽपि । कार्यं च किमपि कीदृश, तदिह कृपीटजन्मा स्वसमीपप्रदेशमेव धूमकार्यमर्जयितुमधीशानः, नभश्चन्द्रस्तु व्यवहितदेशमपीति न महानसधूमो महीधरकन्दराकोणचारिमाशुशुक्षणिं गमयतीति चेत्, नन्वेवं धूमस्तद्देशेनैव पावकेनान्यथानुपपन्नः, नीरचन्द्रमाः, पुनरतद्देशेनापि नभश्चन्द्रेण, इत्यन्यथानुपपत्तिनिर्णयमात्रसद्भावादेव साध्यसिद्धेः संभवात्किं नाम जलाकाशमृगाङ्कमण्डलान्तरालादेर्धर्मित्वकल्पनाकदर्थनमात्रनिमित्तेन पक्षधर्मतान्वेषणेन, यौगस्याप्येवमेव च पक्षधर्मत्वानुपयोगो दर्शनीयः । सपक्षसत्त्वमप्यनौपयिकं सत्त्वादेरगमकत्वापत्तेः । यस्तु पक्षाद्बहिष्कृत्य किमपि कुटादिकं दृष्टान्तयति तस्यापूर्वः पाण्डित्यप्रकारः, कुटस्यापि पटादिवद्विवादास्पदत्वेन पक्षाद्बहिष्कारणानुपपत्तेः । तथा च कथमयं निदर्शनतयापदिश्येत, प्रमाणान्तरात्तत्रैव क्षणिकत्वं प्राक् प्रसाध्य निदर्शनतयोपादानमिति चेत्?, ननु तत्रापि कः सपक्षीकरिष्यते यदि क्षणिकत्वप्रसाधनपूर्वं पदार्थान्तरमेव तदा दुर्वारमनवस्थाकदर्थनम्, अन्यथा तु न स पक्षः कश्चित्, यत एव च प्रमाणात् क्षणिकत्वनिष्टङ्कनं कुटे प्रकल्प्यते, तत एव पटादिपदार्थान्तरेष्वपि प्रकल्प्यतां किमपरप्रमाणोपन्यासालीकप्रागल्भ्यप्रकाशनेन, यस्तु साध्यधर्मवान्स सपक्ष इति सपक्षं लक्षयित्वा पक्षमेव सपक्षमाचक्षीत, साध्यधर्मवत्तया हि सपक्षत्वं साध्यत्वेनेष्टतया तु पक्षत्वं, न च विरोधः, वास्तव्यस्य सपक्षत्वस्येच्छाव्यवस्थितेन पक्षत्वेन निराकर्त्तुमशक्यत्वादिति । स महात्मा निश्चितं निर्विण्णः सत्त्वादेः क्षणिकत्वाद्यनुमाने सपक्षसत्त्वावसायवेलायामेव साध्यधर्मस्यावबोधनानुमानानर्थक्यात्, पक्षो हि साध्यधर्मवत्तया सपक्षश्चेन्निश्चितस्य, हेतोश्च तत्र सत्त्वं, तदा किं नाम पश्चाद्धेतुना साधनीयम् ? । किं चैवमनेन पक्षं लक्षयता "साध्यधर्मसामान्येन समानोऽर्थः सपक्षः" इति दिग्नागस्य, "अनुमेयेऽथ तत्तुल्ये, सद्भावो नास्तिताऽसति" इति । धर्मकीर्तेश्च वचो निश्चितं वञ्चितमेव स्यात्, यौगश्च केव-

तां लिङ्गस्य सबाह्यत् ?, इति निश्चितान्यथानुपपत्तिरवैक लिङ्गलक्षणमक्षूणम् । तत्त्वमेतदेव, प्रपञ्च पुनरयमिति चेत्, तर्हि सौगतेनाबाधितविषयत्वमसत्प्रतिपक्षत्वम् ज्ञातत्व च, यौगेन च ज्ञानत्व लक्षणमाख्यानीयम् । अथ विपक्षासत्त्वासंश्च-तव्यावृत्तिमात्रेणाबाधितविषयत्वमसत्प्रतिपक्षत्व च ज्ञा-पकहेतुत्वधिकारात्,ज्ञातत्व च लब्धमेवेति चेत्, तर्हि गमकहे-त्वधिकारादशेषमपि लब्धमेवेति किं शेषेणापि प्रपञ्चेनेति ।

साध्यविज्ञानमित्युक्तमिति साध्यमभिदधति—

अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सित साध्यम् ॥ १४ ॥

अप्रतीतम्-अनिश्चितम् , अनिराकृतम्—प्रत्यक्षाद्यबाधि-तम्, अभीप्सितम्-साध्यत्वेनेष्टम् ।

अप्रतीतत्व समर्थयन्ते—

शङ्कितविपरीतानध्यवसितवस्तूनां साध्यताप्रतिपत्त्यर्थम-प्रतीतवचनम् ॥ १५ ॥

एवंविधमेव हि साध्यम् , अन्यथा साधनवैफल्यात् ।

अनिराकृतत्व सफलयन्ति—

प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य साध्यत्वं मा प्रसज्यतामित्यनिराकृतग्रहणम् ॥ १६ ॥

प्रत्यक्षादिविरुद्धस्य धनजयादौ शैत्यादेः ।

अभीप्सितत्व व्यक्तयन्ति—

अनभिमतस्यासाध्यत्वप्रतिपत्तयेऽभीप्सितपदोपादानम् १७

अनभिमतस्य—साधयितुमनिष्टस्य ।

साध्यत्व सूत्रत्रयेण विषयविभागेन संगिरन्ते—

व्याप्तिग्रहणसमयापेक्षया साध्यं धर्म एवान्यथा तदनु-पपत्तेः ॥ १८ ॥

धर्मो वह्निमत्त्वादि , तस्या व्याप्तेरनुपपत्ते ।

एतदेव भावयन्ति—

नहि यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र चित्रभानोरिव धरित्रीध-रस्याप्यनुवृत्तिरस्ति ॥ १९ ॥

व्यक्तमेतत् ।

आनुमानिकप्रतिपत्त्यवसरापेक्षया तु पक्षाऽपरपर्यायस्त-द्विशिष्टः प्रसिद्धो धर्मी ॥ २० ॥

आनुमानिकी प्रतिपत्तिरनुमानोद्भवा प्रमिति , तद्विशिष्ट - व्याप्तिकालापेक्षया साध्यत्वाभिमतेन धर्मेण विशिष्ट प्रसि-द्धो-धर्मीत्युक्तम् ।

अथ यतोऽस्य प्रसिद्धिस्तदभिदधति —

धर्मिणः प्रसिद्धिः क्वचिद् विकल्पतः, कुत्रचित्प्रमाणतः, क्वापि विकल्पप्रमाणाभ्याम् ॥ २१ ॥

विकल्प —अध्यवसायमात्रम् ।

अथात्र क्रमेणोदाहरन्ति—

यथा समस्ति समस्तवस्तुवेदी, क्षितिधरकन्धरेयं धूम-ध्वजवती, ध्वनिः परिणतिमान् ॥ २२ ॥

अत्राद्योदाहरणे धर्मिणो विकल्पेन सिद्धि । नहि हेतुप्र-योगात् पूर्वं विकल्प विहाय विश्ववित् कुतोऽपि प्रसिद्ध-ह् । द्वितीये प्रमाणेन-प्रत्यक्षादिना, क्षितिधरकन्धरायास्त-दानी संवेदनात् । तृतीये तूभाभ्याम् । नहि श्रूयमाणादन्येषा देशकालस्वभावव्यवहितध्वनीना ग्राहक किञ्चित् तदानीं-प्रमाण प्रवर्त्तत इति विकल्पादेव तषां सिद्धि । ननु नास्ति विकल्पसिद्धो धर्मी , तन्मात्रेण सिद्ध कस्या-प्यसम्भवात् । अन्यथाऽद्यप्रथमिकया प्रमाणपर्येषणप्रयास परीक्षकाणामकक्षीकरणीय एव भवेत् , प्रमाणमूलताया पु-नरेतस्य प्रमाणसिद्धप्रकारेणैव गतार्थत्वादिति । सोऽयं स्वय विकल्पसिद्ध धर्मिणमाचक्षाण परोक्ष प्रत्याचक्षाण-श्च नियतमुत्स्वप्नायते । ' यदि हि विकल्पसिद्धो धर्मी ना-स्त्येव, ' तदा नास्ति विकल्पसिद्धो धर्मी, तन्मात्रेण सिद्धे' कस्याप्यसम्भवात् ' इत्यत्र कथ तमेवावोचथा ? । परोपगमादयमस्त्येवेति चेत् । " यदि परोपगम प्र-मितिस्तदा, कथमय प्रतिषेधविधिर्भवेत् । अथ तथा न तदापि वलोऽस्यता, कथमय प्रतिषेधविधिर्भवेत् " ॥ १ ॥ तस्मात् प्रमाणात् पृथग्भूतादपि विकल्पादस्ति काचित्त-थाविधा सिद्धि ,यामनाश्रयता तार्किकेण न क्षेमेणासितु श-क्यत इति ।रत्ना० ३परि० ।हिनोति गमयति ज्ञानमिति हेतु , सूत्र०२श्रु०५अ० ।स० ।हिनोति गमयति जिज्ञासितधर्मविशि-ष्टमर्थमिति हेतु ।न० । उत्त० । दश० ।अनुमानोत्थापके लिङ्गे, स्था० १० ठा० ३ उ० । उपचारात् (आव० ४ अ०) पञ्चा-वयववाक्यरूपे (उत्त० १ अ० ।) अनुमाने,स्था० । हिनोति-गमयतीति हेतु । ' साध्यसद्भावतदभावाभावलक्षणेऽर्थे , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

प्रागुक्तमेव हेतु प्रकारतो दर्शयन्ति—

उक्तलक्षणो हेतुर्द्विप्रकारः, उपलब्ध्यनुपलब्धिभ्यां भि-द्यमानत्वात् ॥५४॥ रत्ना० ३ परि० ।

हेतुप्रयोगप्रकार दर्शयन्ति—

हेतुप्रयोगस्तथोपपत्त्यन्यथानुपपत्तिभ्यां द्विप्रकारः॥२९॥

तथैव साध्यसम्भवप्रकारेणैवोपपत्तिस्तथोपपत्ति , अन्यथा साध्याभावप्रकारेणानुपपत्तिरेवान्यथानुपपत्ति ।

अमू एव स्वरूपतो निरूपयन्ति—

सत्येव साध्ये हेतोरुपपत्तिस्तथोपपत्तिः , असति साध्ये हेतोरनुपपत्तिरेवान्यथानुपपत्तिः ॥ ३० ॥

निगदव्याख्यानम् ।

प्रयोगतोऽपि प्रकटयन्ति—

यथा कृशानुमानयं पाकप्रदेशः सत्येव कृशानुमत्त्वे धू-मवत्त्वस्योपपत्तेः, असत्यनुपपत्तेर्वा ॥ ३१ ॥

एतदपि तथैव ।

अमुयो प्रयोगौ नियमयन्ति—

अनयोरन्यतरप्रयोगेणैव साध्यप्रतिपत्तौ द्वितीयप्रयोगस्यै-कत्रानुपयोगः ॥ ३२ ॥

अयमर्थ , प्रयोगयुग्मेऽपि वाक्यविन्यास एव विशिष्यते नार्थ । स चान्यतरप्रयोगेणैव प्रकटीबभूवेति किमपरप्रयोगे-ण ? इति । रत्ना० ३ परि० । (उपलब्ध्यनुपलब्धी स्वस्वस्थाने व्याख्याते ।) अनुभावप्रतिपादके वचसि परार्थानुमाने,आ०

म० १ अ० । आ० चू० । आ० क०। फलसाधनयोग्ये कारणे, सघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । कारणे , विशे० । निमित्ते , सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । नि० चू० । कल्प० । उपपत्तौ , च० प्र० १ पाहु० । हेतुर्द्विधा—कारको , ज्ञापकश्च । तत्र कारको यथा—घटस्य कर्त्ता कुम्भकार , ज्ञापको यथा-तमसि घटादीनामभिव्यञ्जक प्रदीप । ग० १ अधि० । प्रश्न० । आ म० । ति० । यत्रोपन्यासोपनय पर्यनुयोगस्य हेतुरुत्तरतयाऽभिधीयते स हेतुरिति । उपन्यासोपनयभेदे, स्था० । तथा 'हेउ' त्ति , यत्रोपन्यासोपनये पर्यनुयोगस्य हेतुरुत्तरतयाऽभिधीयत स हेतुरिति , यथा केनापि कश्चित्पर्यनुयुक्त —अहो ! किं यवा क्रीयन्ते त्वया ?, स त्वाह—येन मुधैव न लभ्यन्ते इति , तथा कस्मात् ब्रह्मचर्यादिकष्टमनुष्ठीयते ? , यस्मादकृततपसा नरकादौ गुरुतरा वेदना भवतीति , इदमपि उपपत्तिमात्रमेव ज्ञातत्वनाक्रमर्थज्ञापकत्वादिति । अथवाऽयमपि यथारूढ ज्ञातमेव तथा ह्यस्यैव प्रयाग —कस्मात् त्वया प्रव्रज्या क्रियत इति पृष्ट सन् केनापि साधुराह—यतस्ता विना मोक्षो न भवति , एतत्समर्थनायैव साधुस्तमाह—भो यवग्राहिन् ! किमिति त्वया यवा क्रीयन्ते ?, स त्वाह—येन मुधा न लभ्यन्ते, साधोश्चायमभिप्रायो यथा-मुधा लाभाभावात् तान् क्रीणासि त्वमवमह ता विना तदभावात्ता करोमीति । इह च मुधा यवालाभस्य क्रयणे हेतो. सतो दृष्टान्ततयोपन्यस्तत्वाद्धेतूपन्यासोपनयज्ञाततेति । इह च किञ्चिद्विशेषेणैवंविधा ज्ञातभेदा संभवन्त्यन्येऽपि किन्तु ते न विवक्षिता , अन्तर्भावो वा कथञ्चित् गुरुभिर्विवक्षित , नच तं वयं सम्यग् जानीम इति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । दश० ।

साम्प्रत हेतुरुच्यते—

अहवा वि इमो हेऊ, विन्नेओ तत्थिमो चउविअप्पो ।
जावग थावग वंसग,लूसग हेऊ चउत्थो उ ॥ ८६ ॥

अथवा—तिष्ठतु एष उपन्यास. , उदाहरणचरमभेदलक्षणो हेतु । अपि —सम्भावने । किं सम्भावयति ? , 'इमो' अयम् अन्यद्वारे एवोपन्यस्तत्वात्तदुपन्यासनान्तरीयकत्वेन गुणभूतत्वाद्धेतुरपि , किं तु 'हेऊ विएणेओ तत्थिमो' त्ति व्यवहितोपन्यासात् तत्राय-वक्ष्यमाणो हेतुर्विज्ञेय 'चतुर्विकल्प' इति चतुर्भेद , विकल्पानुपदर्शयति-यापक , स्थापक , व्यंसक , लूषक हेतुश्चतुर्थस्तु । अन्ये त्वेव पठन्ति— हेउ त्ति दारमहुणा, चउव्विहो सो उ होइ नायव्वो' त्ति , अत्राप्युक्तमुदाहरणम् , हेतुरित्येतद् द्वारमधुना तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थत्वात् स पुनर्हेतुश्चतुर्विधो भवति ज्ञातव्य इत्येव गमनिका क्रियते , पश्चार्द्ध तु पूर्ववदेवेति गाथाक्षरार्थ । दश० १ अ० । प्रमेयस्य प्रमितौ कारणे प्रमाणे , स्था० ।

स च चतुर्विध प्रत्यक्षादिभेदात्—

अथवा हेऊ चउव्विहे पण्णत्ते,त जहा-पच्चक्खे, अणुमाणे, ओवमे, आगमे । अथवा हेऊ चउव्विहे पन्नत्ते, त जहा-अत्थित्तं अत्थि सो हेऊ, अत्थित्तं णत्थि मो हेऊ, णत्थित्तं अत्थि सो हेऊ, णत्थित्त णत्थि सो हेऊ । (३३८)

अथवेति हेतो प्रकारान्तरताद्योतको विकल्पार्थ हिनोति-गमयति-प्रमेयमर्थ स वा हीयते-अधिगम्यते अनेनेति हेतु -प्रमेयस्य प्रमितौ कारणं, प्रमाणमित्यर्थ , स चतुर्विधः स्वरूपादिभेदात् । (तत्र प्रत्यक्षहेतुवक्तव्यता 'पच्चक्ख' शब्द पञ्चमभागे ७२ पृष्ठे द्रष्टव्या ।) अन्विति—लिङ्गदर्शनसम्बन्धानुस्मरणयो पश्चान्मान-ज्ञानमनुमानम् , एतल्लक्षणमिदम्-'साध्याविनाभुवो लिङ्गात् , साध्यनिश्चायक स्मृतम् । अनुमान तदभ्रान्त , प्रमाणत्वात् समक्षवद् ॥ १ ॥" इति । एतच्च साध्याविनाभूतहेतुजन्यत्वनाप्युपचाराद्धेतुरितु, तथा उपमानमुपमा,सैवौपम्यम् , अनेन गवयेन सदृशाऽसौ गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपम् । उक्तञ्च- 'गा दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवय वीक्षते यदा । भूयोऽवयवसामान्य-भाज वर्तुलकण्ठकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थायां,यद्विज्ञान प्रवर्त्तते । पशुनैतेन तुल्योऽसौ,गोपिण्ड इति सोपमा ॥२॥' इति, अथवा- श्रुतातिदेशवाक्यस्य, समानार्थोपलम्भने । सञ्ज्ञासञ्ज्ञिसम्बन्धज्ञानमुपमानमुच्यते' इति । आगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्त अर्था अनेनेत्यागम —आप्तवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्यय", उक्तञ्च- 'दृष्टेष्टाव्याहताद् वाक्यात्परमार्थाभिधायिन । तत्त्वग्राहितयोत्पन्न , मान शाब्दं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥ आप्तोपज्ञमनुल्लङ्घ्य-मदृष्टेष्टविरोधकम् । तत्त्वोपदेशकृत् सार्वं , शास्त्र कापथघट्टनम् ॥ २ ॥ " इति । इहान्यथानुपपन्नत्वलक्षणहेतुजन्यत्वादनुमानमेव, कार्ये कारणोपचाराद्धेतु , स च चतुर्विध , चतुर्भङ्गीरूपत्वात् , तत्र अस्ति-विद्यते तदिति—लिङ्गभूतं धूमादिवस्तु इति कृत्वा अस्ति सअग्न्यादिक साध्योऽर्थ इत्येव हेतुरिति अनुमानम् । तथा अस्ति तदग्न्यादिक वस्त्वतो नास्त्यसौ तद्विरुद्ध. शीतादिरर्थ इत्येवमपि हेतुरनुमानमिति, तथा नास्ति तदग्न्यादिकमत. शीतकालेऽस्ति स शीतादिरर्थ. इत्येवमपि हेतुरनुमानमिति । तथा नास्ति तद्वृक्षत्वादिकमिति नास्ति शिंशपात्वादिकोऽर्थ इत्यपि हेतुरनुमानमिति । इह च शब्दे कृतकत्वस्यास्तित्वादस्त्यनित्यत्व घटवत् , तथा धूमस्यास्तित्वादिहास्त्यग्निर्महानस इवेत्यादिक स्वभावानुमान कार्यानुमानञ्च प्रथमभङ्गकेन सूचितम् १ । तथा अग्नेरस्तित्वाद्धूमास्तित्वाद्वा नास्ति शीतस्पर्श इत्यादिविरुद्धोपलम्भानुमान विरुद्धकार्योपलम्भानुमानञ्च तथा अग्नेर्धूमस्य वाऽस्तित्वान्नास्ति शीतस्पर्शजनितदन्तवीणारोमहर्षादि. पुरुषविकारो महानसवदित्यादिकारणविरुद्धोपलम्भानुमानम् , कारणविरुद्धकार्योपलम्भानुमानं च द्वितीयभङ्गकेनाभिहितम् २ । तथा छत्रादेरग्नेर्वा नास्तित्वादस्ति कश्चित्कालादिविशेष आतप. शीतस्पर्शो वा पूर्वोपलब्धप्रदेश इवेत्यादिकं विरुद्धकारणानुपलम्भानुमानं विरुद्धानुपलम्भानुमानञ्च तृतीयभङ्गकेनोपात्तम् ३ । तथा दर्शनसामग्र्या सत्या घटोपलम्भस्य नास्तित्वान्नास्तीह घटो विवक्षितप्रदेशवदित्यादिस्वभावानुपलब्ध्यनुमान,तथा धूमस्य नास्तित्वान्नास्त्यविकलो धूमकारणकलाप प्रदेशान्तरवदित्यादिकार्यानुपलब्ध्यनुमानम् ,तथा वृक्षनास्तित्वात् शिंशपा नास्तीत्यादि व्यापकानुपलम्भानुमानम् , तथाऽग्नेर्नास्तित्वाद् धूमो नास्तीत्यादि कारणानुपलम्भानुमानञ्च चतुर्थभङ्गकेनावरुद्धमिति । नच वाच्य न अनप्रक्रियेयम् सर्वत्र जैनाभिमतान्यथानुपपन्नत्वरूपस्य हेतुलक्षणस्य वि-

यमानन्वादिति। स्था० ४ ठा० ३ उ०। हेतुषु वर्त्तमान पुरुषे, तदुपयोगानन्यत्वात्, स पञ्चविध । भ०।

पञ्च हेतव -

पंच हेऊ पन्नत्ता, त जहा-हेउं जाणइ, हेउं पासइ, हेउं बुज्झइ, हेउं अभिसमागच्छइ, हेउं छउमत्थमरणं मरइ । पंच हेऊ पन्नत्ता, तं जहा—हेउणा जाणइ ०जाव हेउणा छउमत्थमरणं मरइ । पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहा-हेउं न जाणइ ०जाव हेउं अण्णाणमरणं मरइ । पंच हेऊ पन्नत्ता, तं जहा-हेउणा न जाणइ ०जाव हेउणा अण्णाणमरणं मरइ । (सू० २० ×)

'पच हेऊ' इत्यादि, इह हेतुषु वर्त्तमान पुरुषो हेतुरेव तदुपयोगानन्यत्वात्, पञ्चविधत्व चास्य क्रियाभेदादित्यत आह-'हेउ जाणइ' त्ति, हेतु साध्याविनाभूत साध्यनिश्चयार्थ जानाति, विशेषत सम्यगवगच्छति सम्यग् दृष्टित्वात्, अय पञ्चविधोऽपि सम्यग्दृष्टिर्मन्तव्या मिथ्यादृष्टे सूत्रद्वयात्परतो वक्ष्यमाणत्वादित्यक । एव हेतु पश्यति सामान्यत एवावबोधादिति द्वितीय । एव बुध्यते सम्यक् श्रद्धत्ते इति बोधे सम्यक् श्रद्धानपर्यायत्वादिति तृतीय । तथा हेतुम् अभिसमागच्छति साध्यसिद्धौ व्यापारणत सम्यक् प्राप्नोतीति चतुर्थ । तथा 'हेउ छउमत्थ' त्यादि हेतु -अध्यवसानादिर्मरणकारण तद्योगान्मरणमपि हेतुरतस्त हेतुम-दित्यर्थः । छद्मस्थमरण, न केवलिमरण, तस्याऽहेतुकत्वात्, नाप्यज्ञानमरणमेतस्य सम्यग्ज्ञानित्वात्, अज्ञानमरणस्य च वक्ष्यमाणत्वान्म्रियते करोतीति पञ्चम । प्रकारान्तरेण हेतूनेवाह—'पच' त्यादि, हेतुनाऽनुमानोत्थापकेन जानाति, अनुमेय सम्यगवच्छति सम्यग्दृष्टित्वादित्येक, एवं पश्यतीति द्वितीय, एव बुध्यते श्रद्धत्ते इति तृतीय, एवमभिसमागच्छति प्राप्नोतीति चतुर्थ, तथा अकेवलित्वाद्धेतुना-अध्यवसानादिना छद्मस्थमरणं म्रियत इति पञ्चम । अथ मिथ्यादृष्टिमाश्रित्य हेतूनाह—'पचे' त्यादि, पञ्च क्रियाभेदात् हेतवो हेतुव्यवहारित्वात्, तत्र हेतु—लिङ्ग न जानाति, नञ कुत्सार्थत्वादसम्यगवैति मिथ्यादृष्टित्वात् १, एव न पश्यति २, एवं न बुध्यते ३, एव नाभिसमागच्छति ४, तथा हेतुम्-अध्यवसानादिहेतुयुक्तम् अज्ञानमरण म्रियते—करोति, मिथ्यादृष्टित्वेनासम्यग्ज्ञानित्वादिति । हेतूंश्च प्रकारान्तरेणाह—'पचे' त्यादि, हेतुना लिङ्गेन न जानाति-असम्यगवगच्छति, एवमन्येऽपि चत्वार। भ० ५ श० ७ उ०। स्था०।

हेउअंतर -हेत्वन्तर-पु०। पञ्चमे निग्रहस्थानभेदे, स्था०।

हेउआभास-हेत्वाभास-पु०। हेतुवदाभासमानेषु अहेतुषु, ते च त्रयः। रत्ना०।

हेत्वाभासानाह:—

असिद्धविरुद्धानैकान्तिकास्त्रयो हेत्वाभासाः ॥ ४७॥

निश्चितान्यथानुपपत्त्येकलक्षणविकलत्वेनाहेतवोऽपि हेतुस्थाने निवशाद्धेतुवदाभासमाना हेत्वाभासा । रत्ना०६ परि०। (असिद्धादय स्वस्वस्थाने उक्ता।) नैत एव हेत्वाभासा असिद्धानैकान्तिकविरुद्धा हेत्वाभासा, हेतुवदाभासन्त इति हेत्वाभासा, तत्र सम्यग्हेतूनामपि न तत्त्वव्यवस्थिति किं पुनस्तदाभासानाम्। तथाहि-इह यन्नियत वस्त्वस्ति तदेव तत्त्व भवितुमर्हति हेतुवस्तु क्वचिद्वस्तुनि साध्ये हेतव क्वचिदहेतव इत्यनियतास्त इति। सूत्र०१श्रु०१२अ०। यश्च नित्यः शब्द श्रावणत्वादित्यादि। सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वेन सशयजनकत्वाद्-साधारणानैकान्तिक सौगतै समाख्यायते, नैष सूक्ष्मतामञ्चति श्रावणत्वाद्धि शब्दस्य सर्वथैव नित्यत्व यदि साध्यते तदाऽयं विरुद्ध एव हेतु, कथचिदनित्यत्वसाधनात्। प्राच्यश्रावणत्वस्वभावत्यागेनोत्तरश्रावणत्वस्वभावोत्पत्ते कथचिद्-नित्यत्वमन्तरेण शब्देऽनुपपत्ते । अथ कथचिन्नित्यत्वमस्य शब्दे साध्यते तदाऽसौ सम्यग्हेतुरेव कथंचिन्नित्यत्वेन सार्द्धमन्यथाऽनुपपत्तिसद्भावादिति नायमनैकान्तिक, य च विरुद्धाव्यभिचारिनामानमनैकान्तिकविशेषमेते व्यनक्ति तु यथा अनित्य शब्द, कृतकत्वाद् घटवत् । नित्य शब्द, श्रावणत्वाच्छब्दत्ववदिति; सोऽपि नित्यानित्यस्वरूपानेकान्तसिद्धौ सम्यग्हेतुरेव, तदपरपरिणामित्वादिहेतुवत्। सर्वथैकान्तसिद्धये पुनरुपन्यस्तोऽसौ भवत्येव हेत्वाभास, स तु विरुद्धो वा सदिग्धविपक्षवृत्तिरनैकान्तिको वेति, न कश्चिद्विरुद्धाव्यभिचारी नाम। एव च असिद्धविरुद्धानैकान्तिकास्त्रय एव हेत्वाभासा इति स्थितम्। नन्वन्योऽप्यकिंचित्कराख्यो हेत्वाभास परैरुक्त । (स 'अकिंचिकर'-शब्दे प्रथमभागे १२६ पृष्ठे गत ।) नन्वेष हेतुर्निश्चितान्यथानुपपत्त्या सहितः स्याद्रहितो वा ? । प्रथमपक्षे हेतो सम्यक्त्वेऽपि प्रतीतसाध्यधर्मविशेषणमत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणागमनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणादिपक्षाभासाना निवारयितुमशक्यत्वात्तैरेव दुष्टमनुमानम्। नच यत्र पक्षदोषस्तत्रावश्य हेतुदोषोऽपि वाच्य, दृष्टान्तादिदोषस्याप्यवश्य वाच्यत्वप्रसक्ते । द्वितीयपक्षे तु यथोक्तहेत्वाभासानामन्यतमेनैवानुमानस्य दुष्टत्व, तथा ह्यन्यथानुपपत्तेरभावोऽनध्यवसायाद्विपर्ययात्सशयाद्वा स्यात्प्रकारान्तरासम्भवात्, तत्र च क्रमेण यथोक्तहेत्वाभासावतार इति नोक्तहेत्वाभासेभ्योऽभ्यधिक कश्चिदकिंचित्करो नाम। रत्ना० ६ परि०। (अन्यत्या व्याख्या 'कालच्चयावदिट्ठ' शब्दे तृतीयभागे ४६१ पृष्ठे गता।) (अन्यत्या व्याख्या 'पगरणसम' शब्दे पञ्चमभागे ७१-७२ पृष्ठे गता।)

हेउगोवएस-हेतुकोपदेश-पुं०। कारणोपदेशे, प्रकरणोपदेशे, आ० चू० १ अ०। (अस्यैकार्थिकानि 'कारणोवएस' शब्दे तृतीयभागे ४६६ पृष्ठे गतानि।)

हेउजुत्त-हेतुयुक्त-त्रि०। अन्वयव्यतिरेकलक्षणैर्हेतुभिर्युक्ते, अनु०। विशे०। आ० म०।

हेउणिज्जुत्ति-हेतुनिर्युक्ति-त्रि०। सोपपत्तिके, दश० २ अ०।

हेउदोस -हेतुदोष-पुं०। असिद्धविरुद्धानैकान्तिकलक्षणे हेत्वाभासे, स्था० १० ठा० ३ उ०।

हेउप्पभव-हेतुप्रभव-पुं०। हेतुजन्मनि, दश० ४ अ०।

हेउभाव-हेतुभाव-पुं०। कारणभावे, पं० व० १ द्वार।

हेउय-हैतुक-पु०। हेतुभ्यो जातो हैतुक। कायाकारपरिणतभूतनिष्पादिते लौकायतिकसम्मतात्मनि,सूत्र०१श्रु०१अ०१उ०।

हेउवाय-हेतुवाद-पु०। हेतुरनुमानोत्थापक लिङ्गमुपचारादनुमानमेव वा तद्वादो हेतुवाद। दृष्टिवादे। स्था० १० ठा० ३ उ०। शुष्कतर्कवादे, प० व० ४ द्वार। "ज्ञायेरन् हेतुवादेन, पदार्था यद्यतीन्द्रिया। कालेनेतावता प्राज्ञै, कृत स्यात्तेषु निश्चय।" द्वा० २४ द्वा०। (अत्रत्या व्याख्या 'आगम' शब्दे द्वितीयभागे ७६ पृष्ठे गता।)

हेउवायउवएस-हेतुवादोपदेश-पु। हेतुर्निमित्त कारणमित्यनर्थान्तर, तस्य वदन वाद तद्विषय उपदेश। कारणोपदेशे, आ० म० १ अ०। प्रव०। (हेतुवादोपदेशेन सज्ञिनोऽसज्ञिनश्च 'सणिणसुय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शिता।)

हेउविजय-हेतुविजय-पु०। तर्कानुसारिबुद्धे पुस. स्याद्वादप्ररूपकागमकषच्छेदतापशुद्धिसमाश्रयणीयतत्स्वगुणानुचिन्तने, सम्म० ३ काण्ड।

हेउविवागा-हेतुविपाका-स्त्री०। हेतुतो हेतुमधिकृत्य विपाको निर्दिष्टो यासां ता। 'कम्म'शब्दे उक्तासु विपाकतो भिन्नासु कर्मप्रकृतिषु, प० स० ३ द्वार।

हेउसंपया-हेतुसम्पदा-स्त्री०। साधारणासाधारणरूपाया स्तोतव्यसम्पदि, प्रव० १ द्वार।

हेऊवरणास-हेतूपन्यास-उपन्यासभेदे, दश०। अत्रत्या सर्वा वक्तव्यता 'अणुमाण' शब्दे प्रथमभागे ४०६ पृष्ठे गता।)

हेच्चा-हित्वा-अव्य०। त्यक्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ०।

हेज्ज-हेय-त्रि०। उपेक्षणीये, अनु०।

हेट्ठ-अधस्-अव्य०। "अधसो हेट्ठं" ॥८।२।१४१॥ इति अधस्शब्दस्य हेट्ठ इत्यादेश। हेट्ठ। पाताले, अध स्थानमात्रे च। अनु०। प्रा०।

हेट्ठिल्ल-अधस्तन-त्रि०। "डिल्ल-डुल्लौ भवे"॥८।२।१६३॥ इति भावार्थे डिल्लप्रत्यय। अधोवर्त्तमाने, प्रा०। ज जस्स आदीए तं तस्स हिट्ठिल्ल। ज जस्स उवरि तं तस्स उवरिल्लं। नि० चू० २० उ०। स्था०। अधस्तनो यत आरभ्य लोकस्याधोमुखा वृद्धि। भ० १३ श० ४ उ०।

हेठय-हेठक-पुं०। बाधके अक्रमस्थानीये मन्त्रे,यथा "षट् शतानि नियुज्यन्ते, पशूना मध्यमे अहनि। अश्वमेधस्य वचनां न्यूनानि पशुभिस्त्रिभि"॥१॥" सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।

हेम-हैम-न०। भेषजभेदे, जाम्बूनदे (सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।) सुवर्णे, द्वा० ५ द्वा०। स्वनामख्याते राजपुत्रे, 'हेमपुरिसे नगरे हेमकुडो राया हेमसंभवा भारिया, तस्स पुत्तो वरतिविज्जसन्निभो हेमो णाम कुमारो'। नि० चू० ११ उ०। पं० भा०। (अस्य वेदोपघातो बभूव तद्वृत्तम् 'उवघायपडग' शब्दे द्वितीयभागे ८८१ पृष्ठे गतम्।)

हेमन्त-हेमन्त-पु०। शीतकाले, व्य० ४ उ०। पाइ० ना०। ऋतुभेदे, जी० १ प्रति०। पौषमाघौ हेमन्त। ज्ञा० १ श्रु० १ अ०। ज्यो०। शीतकालमासाना मध्ये चतुर्थो मास। ज्ञा० १ श्रु० ८ अ०। (अत्रत्या व्याख्या 'आउट्टि' शब्दे द्वितीयभागे ३० पृष्ठे गता।)

हेमंतगिम्ह-हेमन्तग्रीष्म-पु०। शीतकालोष्णकालयो, व्य० ४ उ०।

हेमंधर-हेमन्धर-पु०। कलिकुण्डसरोवरसमीपविहारिणो महीधरस्य हस्तियूथपस्य विदेहज पूर्वभवजीव, ती०४३कल्प।

हेमकड-हेमकृत-पु०। स्वनामख्याते राज्ञि,बृ० ४ उ०। (अस्य पुत्रस्य वेदोपघातो बभूव तद्वृत्तम् 'उवघायपडग' शब्दे द्वितीभागे ८८१ पृष्ठे गतम्।)

हेमकलम-हेमकश-पु०।धर्मरत्नवृत्तिसशोधके स्वनामख्याते सूरौ, "श्रीहेमकलशवाचक-पण्डितवरधर्मकीर्त्तिमुख्यबुधै। स्वपरसमयैककुशलै-स्तदैव सशाधिता चेयम्॥१॥" ध० र० २ अधि।

हेमकूड-हेमकूट-पु०। हेमपुरनगरराजे हेमकुमारपितरि, नि० चू० ११ उ०।

हेमग-हैमक-पु०। हिमं-तुहिनं तदेव हिमक तस्यैते हैमका। हिमपातरूपेषु जलकणेषु, स्था० ४ ठा० ४ उ०।

हेमचंद-हेमचन्द्र-पु०। कुमारपालगुरौ, सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणकर्त्तरि स्वनामख्याते सूरौ, प्रा० ४ पाद।

इय रयणावलिणामो, देसीसद्दाण संगहो एसो।
वायरणसेसलेसो, रइओ सिरिहेमचन्दमुणिवइणा।७७।

इति एष देशीशब्दसग्रह स्वोपज्ञशब्दानुशासनाष्टमाध्यायशेषलेशो रत्नावलीनामाचार्यश्रीहेमचन्द्रेण विरचित इति। दे० ना० ८ वर्ग।

"आसीद्विशांपतिरमुद्रचतु समुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्ड।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरव शुचिचुलुक्यकुलावतस॥१॥
तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युति क्षितिपतिर्जयसिंहदेव।
येन स्ववंशसवितर्यपर सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि॥२॥
सम्यङ् निषेव्य चतुरश्चतुरोऽप्युपायान्,
जित्वोपभुज्य च भुव चतुरब्धिकाञ्चीम्।
विद्या चतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा,
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये य॥३॥
तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन।
अभ्यर्थितो निरवम विधिवद् व्यधत्त,
शब्दानुशासनमिद मुनिहेमचन्द्र॥४॥" प्रा० ४ पाद।

एतच्चरित्रलेशस्त्वित्थम्-गुर्जरदेशे धन्धुकाग्रामे चाचश्रेष्ठिन पाहिनीनाम्न्या भार्यायां चङ्गदेवनामा पुत्रो जात। स च देवचन्द्राचार्येण याचित्वा दीक्षित। वैक्रमीये ११५० संवत्सरे तेनैव तर्कव्याकरणसाहित्यादि पाठित।

(सं० ११६६) वर्षे सूरिपदेऽभिषिक्त हेमचन्द्र इति नाम्ना प्रख्यापित ,अणहिलपट्टनपुरराजेन सिद्धराजेनाभ्यर्थित सिद्धहेमनाम व्याकरण चक्र । अनेनैव प्रतिबोधित कुमारपालराज जैनो जात , येन च महती शासनान्नति कृता । अनेन सार्द्धत्रिकोटिश्लोकामिता ग्रन्था कृता इति किंवदन्ती प्रसिद्धा । अस्य स्वर्गति (सं०१२२९ वर्षे आसीत् ।

" यस्य ज्ञानमनन्तवस्तुविषय य पूज्यते दैवतै—
र्नित्य यस्य वचो न दुर्नयकृतै कोलाहलैर्लुप्यते ।
रागद्वेषमुखद्विषा च परिषत्क्षिप्ता क्षणार्धेन सा ॥
स श्रीवीरविभुर्विधूतकलुषा बुद्धिं विधत्ता मम ॥ १ ॥
निस्सीमप्रतिभैकजीवितधरौ निश्शेषभूमिस्पृशा ,
पुण्यौघेन सरस्वतीसुरगुरू स्वाङ्गैकरूपे दधत् ।
य स्याद्वादमसाधयन्निजवपुर्दृष्टान्तत सोऽस्तु मे ,
सद्बुद्ध्यम्बुनिधिप्रबोधविधये श्रीहेमचन्द्र प्रभु ॥२॥
ये हेमचन्द्र मुनिमेतदुक्त—ग्रन्थार्थसेवामिषत श्रयन्ते ।
संप्राप्यते गौरवमुज्ज्वलानां, पद कलानामुचित भजन्ति॥३॥
मातर्भारति ! सन्निधेहि हृदि मे येनेयमाप्तस्तुति-
र्निर्मातु विवृतिं प्रसिद्ध्यति जवादारम्भसम्भावना ।
यद्वा विस्मृतगोष्ठयो स्फुरति यत् सारस्वत शाश्वतो ,
मन्त्र श्रीउदयप्रभेति रचनारम्यो ममाहर्निशम् ॥ ४ ॥ "

इह हि विषमदु षमाररजनितिमिरतिरस्कारभास्करानुकारिणा वसुधातलावतीर्णसुधासारणीदेश्यदेशनावितानपरमार्हतीकृतश्रीकुमारपालक्ष्मापालप्रवर्त्तिताऽभयदानाभिधान—जीवातुसजीवितनानाजीवप्रदत्ताशीर्वादमाहात्म्यकल्पाब्धिस्थायिविशदयश शरीरेण निरवद्यचातुर्विद्यानिर्माणैकब्रह्मणा श्रीहेमचन्द्रसूरिणा जगत्प्रसिद्धश्रीसिद्धसेनदिवाकरविरचितद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकानुसारि श्रीवर्द्धमानजिनस्तुतिरूपमयोगव्यवच्छेदान्ययोगव्यवच्छेदाभिधान द्वात्रिंशिकाद्वितय विद्वज्जनमनस्तत्त्वावबोधनिबन्धन विदधे । स्या० । अभयदेवसूरिशिष्ये स्वनामख्याते सूरौ, (एतद्वशवर्णनम् ' अणुओगदार ' शब्दे प्रथमभागे ३५९ पृष्ठे दर्शितम् ।)

हेमचंदवागरण–हेमचन्द्रव्याकरण–न० । हेमचन्द्ररचितव्याकरणे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

हेमजाल–हेमजाल–न० । सुवर्णमयदामसमूहे, रा० । औ० । जी० । (अत्रत्या व्याख्या 'लवणसमुद्द' शब्दे षष्ठ भागे गता ।)

हेमपुरिस–हेमपुरुष–न० । स्वनामख्याते नगरे, हेमपुरिसनगरे हेमकूडो राया हेमसभवा भारिया तस्स पुत्तो वरतिविज्जसन्निभो हेमो णाम कुमारो । नि० चू० ११ उ० ।

हेमप्पह–हेमप्रभ–पुं० । भुवनमल्लपितरि कुसुमपुरीनाथे , सघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

हेमव–हेमवत्–पुं० । लोकोत्तररीत्या फाल्गुनमासे, च० प्र० १० पाहु० । ज्यो० । सू० प्र० । जं० । कल्प० ।

हेमवय हेमवत्–त्रि० । हिमवत्पर्वतोद्भवे , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

हेमवयचित्तविचित्ततिणिसकणगणिज्जुत्तदारुयागस्स ।

हैमवत हिमवत्पर्वतभावि चित्रविचित्र मनोहारि चित्रोपेत तैनिश-तिनिशदारुसबन्धि कनकनियुक्त कनकविच्छुरितं दारु काष्ठ यस्य स हैमवतचित्रविचित्रतैनिशकनकनियुक्तदारुकस्तस्य सूत्रे च द्वितीयककार स्वार्थिक , पूर्वस्य च दीर्घत्व प्राकृतत्वात् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० १ उ० । भ० । स्था० । अनु० । जं० । स० ।

अथानेन वर्षधरेण विभक्तस्य हैमवतक्षेत्रस्य वक्तव्यतामाह–

कहि ण भंते ! जबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! महाहिमवतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेण चुल्लहिमवन्तस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेण पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेण एत्थ णं जबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते , पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलिअंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्द पुट्ठे, दोण्णि जोअणसहस्साइं एगं च पचुत्तर जोअणसयं पंच य एगूणवीसइभागे जोअणस्स विक्खभेण । तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेण छज्जोअणसहस्साइ सत्त य पणवण्णे जोअणसए तिण्णि अ एगूणवीसइभागे जोअणस्स आयामेण, तस्स जीवा उत्तरेण पाईणपडीणायया दुहओ लवणसद्द पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्द पुट्ठा, पच्चत्थिमिल्लाए ०जाव पुट्ठा सत्ततीसं जोअणसहस्साइ छच्च चउरुत्तरे जोअणसए सोलस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स किंचिविसेसूणे आयामेण । तस्स धणुं दाहिणेणं अट्ठतीस जोअणसहस्साइं सत्त य चत्ताले जोअणसए दस य एगूणवीसए भागे जोअणस्स परिक्खेवेणं । हेमवयस्स ण भंते । वासस्स केरिसए आयारभावपडोआरे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, एव तइअसमाणुभावो णेअव्वो त्ति । (सूत्र० ७६) ॥

' कहि ण ' मित्यादि, क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हैमवत नाम वर्ष प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य 'दक्खिणेणे' त्यादि, व्यक्तम् । अत्रान्तरे जम्बूद्वीप द्वीपे हैमवत नाम वर्ष प्रज्ञप्तमित्यादि सर्व प्राग्वत् , नवर पल्यङ्कसस्थानसस्थितमायतचतुरस्रत्वात् , तथा द्वे योजनसहस्रे एक च पञ्चोत्तर योजनशत पञ्च चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य यावद्विष्कम्भन , क्षुद्रहिमवद्गिरिविष्कम्भाद्स्य द्विगुणविष्कम्भ इत्यर्थ, । अथास्य बाहाद्याह–' तस्स बाहा ' इत्यादि व्यक्तम् ' तस्स जीवा उत्तरेण ' मित्यादि प्राग्वत् , सप्तत्रिंशद्योजनसहस्राणि षट् चतु सप्ततीनि योजनशतानि षोडशकला किंचिदूना आयामेनेति , ' तस्स धणु ' मित्यादि , तस्य धनु पृष्ठमष्टत्रिंशद्योजनसहस्राणि सप्त च चत्वारिंशानि–चत्वारिंशदधिकानि योजनश–

तानि दश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेणेति। अथ कीदृशमस्य स्वरूपमित्याह-'हेमवयस्स णं' मित्यादि, व्याख्यातप्रायम्, नवरम् 'एव' मिति-उक्तप्रकारेण तृतीयसमा-सुषमदुष्षमारकस्तस्या भाव -स्वभाव, स्वरूपमिति यावत् नतव्य -स्मृतिपथ प्रापणीय इत्यर्थ।

अथात्र क्षेत्रविभागकारिगिरिस्वरूप निर्दिशति—

कहि णं भंते! हेमवए वासे सद्दावा(व)ई णामं वट्टवेअड्ढपव्वए पण्णत्ते?, गोयमा! रोहियाए महाणईए पच्चत्थिमेणं रोहिअंसाए महाणईए पुरत्थिमेणं हेमवयवासस्स बहुमज्झदेसभाए, एत्थ णं सद्दावई णाम वट्टवेअड्ढपव्वए पण्णत्ते, एगं जोअणसहस्सं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं सव्वत्थसमे पल्लगसंठाणसंठिए एगं जोअणसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोअणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोअणसयं किंचि विसेसाहिअं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, सव्वरयणामए अच्छे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, वेइआवणसंडवण्णओ भाणिअव्वो। सद्दावइस्स णं वट्टवेअड्ढपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते, बावट्ठिं जोअणाइं अद्धजोयणं च उड्ढं उच्चत्तेणं इकतीसं जोअणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं ०जाव सीहासणं सपरिवारं। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-सद्दावई वट्टवेयड्ढपव्वए?, गोयमा! सद्दावइवट्टवेअड्ढपव्वए णं खुड्डाखुड्डिआसु वावीसु ० जाव बिलपंतिआसु बहवे उप्पलाइं पउमाइं सद्दावइप्पभाइं सद्दावतिवण्णाभाइं सद्दावई अ इत्थ देवे महिड्ढीए ०जाव महाणुभावे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ त्ति। से णं तत्थ चउण्हं सामाणिअसाहस्सीणं ०जाव रायहाणी मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं अण्णम्मि जम्बुद्दीवे दीवे। (सू० ७७)

'कहि णं भंते!' इत्यादि, क्व भदन्त! हैमवतवर्षे शब्दापाती नाम्ना वृत्तवैताढ्यपर्वत प्रज्ञप्त, वैताढ्यान्वर्थस्तु प्रागुक्त, असौ च वृत्ताकारो न भरतादिक्षेत्रवर्तिवैताढ्यपर्वतवत् पूर्वापरायतस्तेन वृत्तवैताढ्य इत्युच्यते, अत एव एतत्कृत क्षेत्रविभाग पूर्वताऽपरतश्च भवति, यथा—पूर्वहैमवतमपरहैमवतमिति। आह—पञ्चकलाधिकैकविंशतिशतयोजनप्रमाणविस्तारस्य हैमवतस्य मध्यवर्ती योजनसहस्रमान एष गिरि कथ क्षेत्र द्विधा विभजति?, उच्यते—प्रस्तुतक्षेत्रव्यासो हि उभयो पार्श्वयो रोहितारोहितांशाभ्या नदीभ्या रुद्ध मध्यतस्त्वनेन। अथ नदीरुद्धक्षेत्र वर्जयित्वाऽवशिष्टक्षेत्रमसौ द्विधा करोतीत्यस्मिन्नन्वर्थवती वैताढ्यशब्दप्रवृत्तिरिति एव शेषेष्वपि वृत्तवैताढ्येषु स्वस्वक्षेत्रनदीनामभिलापेन भाव्यम्, दिग्विभागनियमन सुलभमिति न व्याख्यायते। एक योजनसहस्रमूर्ध्वोच्चत्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतान्युद्वेधेन सर्वत्र सम —तुल्योऽधोमध्योर्ध्वदेशेषु सहस्रसहस्रविस्तारकत्वात्, अत एव पल्यङ्कसंस्थानसंस्थित। पल्यङ्कश्च—लाटदेशप्रसिद्धो वंशदलैर्निर्मापितो धान्याधारकोष्ठक, एक योजनसहस्रमायामविष्कम्भाभ्या त्रीणि योजनसहस्राणि एक च द्वाषष्ट्यधिक योजनशत किञ्चिद्विशेषण करणवशादागतेन सूत्रानिर्दिष्टेन राशिना अधिक परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्। सर्वात्मना रत्नमय, कञ्चन रजतमयान् वृत्तवैताढ्यानाहु, पर तेषामनेन ग्रन्थेन सह विरुद्धत्वमिति। अथात्र पद्मवरवेदिकाद्याह—'से णं' मित्यादि, व्यक्तम्, 'सद्दावइस्स णं' मित्यादि, व्यक्तम्। अथ नामार्थ निरूपयन्नाह—'से केणट्ठेणं भंते' इत्यादि प्रागुक्तऋषभकूटप्रकरणवद् व्याख्येयम्, नवरम् ऋषभकूटप्रकरणे ऋषभकूटप्रभै· ऋषभकूटवर्णैरुत्पलादिभिर्ऋषभकूटनामनिरुक्तिर्दर्शिता अत्र तु शब्दापातिप्रभै शब्दापातिवर्णै उत्पलादिभि शब्दापातिवृत्तवैताढ्यनामनिरुक्तिर्द्रष्टव्या, शब्दापाती चात्र देवा महर्द्धिको यावन्महानुभाव पल्योपमस्थितिक परिवसति। अथ शब्दापातिदेवमेव विशिनष्टि—'से णं तत्थ' इत्यादि. स—शब्दापाती देवस्तत्र—प्रस्तुतगिरौ चतुर्णां सामानिकसहस्राणां यावत्पदात् विजयदेववर्णकसूत्र सर्वमपि ज्ञेय व्याख्येय च। कियत्पर्यन्तमित्याह—राजधानी मन्दरस्य दक्षिणस्यामन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीप इति। जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यादर्शेषु एतत्सूत्रदृष्टोऽपि 'पलिओवमट्ठिई परिवसति' त्ययं सूत्रादेश पूर्वसूत्र यथायोजनस्तद्वत्सु विजयदेवप्रकरणादिसूत्रेष्वित्थमेव दृष्टत्वात्। बहुग्रन्थसाम्मत्येन क्वचिदादर्शवैगुण्यमुद्राव्यान्यथा योजन बहुश्रुतसम्मतमेवास्ति इत्यल विस्तरेण। ननु अस्य शब्दापातिवृत्तवैताढ्यस्य क्षेत्रविचारादिग्रन्थेषु अधिप· स्वातिनामा उक्त, तत्कथ न तै सह विरोध?, उच्यते—नामान्तरं, मतान्तर वा।

अथ हैमवतवर्षस्य नामार्थं पृच्छति-

से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ हेमवए वासे हेमवए वासे?, गोयमा! चुल्लहिमवन्तमहाहिमवन्तेहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हेमं दलइ, णिच्चं हेमं दलइत्ता णिच्चं हेमं पगासइ। हेमवए अ इत्थ देवे महिड्ढीए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ हेमवए वासे हेमवए वासे। (सू० ७८)

'से केणट्ठेणं' मित्यादि, अथ केनार्थेन भगवन्! एवमुच्यते-हैमवत वर्ष हैमवतं वर्षमिति?, गौतम! क्षुद्रहिमवन्महाहिमवद्भ्यां वर्षधरपर्वताभ्यां द्विधातो दक्षिणोत्तरपार्श्वयो· समवगाढं—संश्लिष्टं, ततो हिमवतोरिदं हैमवतम्। अयं भाव —क्षुद्रहिमवतो महाहिमवतश्चापान्तराले तत्, तेन, ततो द्वाभ्यामपि ताभ्यां यथाक्रममुभयोर्दक्षिणोत्तरपार्श्वयो· कृतसीमाकमिति भवति तयो सम्बन्धि। यदि वा नित्य कालत्रयेऽपि हेम—सुवर्णं ददाति आसनप्रदानादिना प्रयच्छति, कोऽर्थः?, तत्रत्ययुग्मिमनुष्याणामुपवेशनाद्युपभोग

हेममया शिलापट्टका उपयुज्यन्ते, तत उपचारेण ददातीत्युक्तम्। नित्य हम-प्रकाशयति,ततो हेम नित्ययागि प्रशस्य चाऽस्यास्तीति हेमवत्, हेमवदव हैमवतम्, प्रज्ञादेराकृतिगणतया'प्रज्ञादिभ्य' (श्रीसिद्ध०अ०७पा०२सू० १६५) इति स्वार्थेऽणप्रत्यय, हैमवतश्चात्र देवो महर्द्धिक पल्योपम स्थितिक परिवसति,तेन तद्योगाद्धैमवतमिति व्यपदिश्यते। हैमवतो देव स्वामित्वेनास्यास्तीति, * अभ्रादित्वादप्रत्ययो वा। जं० ४ वक्ष०।

हेमवयकूड-हैमवतकूट-न०। हैमवद्वर्षेशसुरकूटे जं०४वक्ष०। जम्बूद्वीपे हिमवद्वर्षधरपर्वते स्वनामख्याते कूट, स्था० २ ठा० ३ उ०।

हेमविमलसूरि-हेमविमलसूरि-पुं०। हीरविजयसूरिगुरो आनन्दविजयसूरे गुरौ सोमसुन्दरसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि०।

हेमसंभवा-हेमसंभवा-स्त्री०। हेमकूतराजस्य भार्यायाम्,बृ० ४ उ०। (बालिकासु अत्यन्त गृद्धस्य अस्या पुत्रस्य वेदोपघातो जात, तद्वृत्तम् 'उवघायपडग' शब्दे द्वितीयभागे निरूपितम्।)

हेमसरोवर-हेमसरोवर-न०। स्वनामख्याते तीर्थे, यत्र द्वा सप्ततिर्जिनालया। ती० ४३ कल्प।

हेमसुत्तग-हेमसूत्रक-न०। हेमसङ्कलके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

हेर-हैर-पुं०। माण्डव्यगोत्रे गोत्रविशेषप्रवर्त्तके च ऋषौ,तदपत्येषु च। स्था० ७ ठा० ३ उ०।

हेरंब-देशी-महिष-डिण्डिमया, दे० ना० ८ वर्ग ७६ गाथा। पाइ० ना०।

हेरणवय-हैरण्यवत्-पुं०। जम्बूद्वीपे स्वनामख्याते वर्षक्षेत्रे, स्था० ६ ठा० ३ उ०। जं०। प्रज्ञा०। रुक्मिवर्षधरे अष्टकूटाना मध्ये सप्तमे कूट, स्था० २ ठा० ३ उ० ८७ सूत्र टी०।

दो हेरणवयाइ (सूत्र-९२+)। स्था० २ ठा० ३ उ०।
(अस्य) व्याख्या 'रुप्पि' शब्दे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति (१११) सूत्रेण षष्ठे भागे गतार्था।

हेरणवयकूड-हैरण्यवतकूट-न०। शिखरिवर्षधरपर्वतस्य कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ०। हैरण्यवतक्षेत्राधिपसत्के रुक्मि वर्षधरकूटे, जं० ४ वक्ष०।

हेरण्णिय-हैरण्यिक-पुं०। स्वर्णकारे, आ० म० १ अ०। न०।

हेरिंब-देशी-गणेशे, दे० ना० ८ वर्ग ७२ गाथा।

हेरिय-हैरिक-पुं०। उद्भ्रामके, कल्प० १ अधि० ६ क्षण।

हेरुयाल-हेरुताल-पुं०। वृक्षविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ०। जं०।

हेला-हेला-स्त्री०। लीलायाम्, जीवा० १६ अधि०। पाइ० ना०। वगे, दे० ना० ८ वर्ग ७१ गाथा। अनादरे, पाइ० ना० १६२ गाथा।

* "अभ्रादिभ्य" ॥ ७। २। ४६॥

हेलियामच्छ-हेलिकामत्स्य-पुं०। मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति०।

हेलुअ-देशी-छिक्कायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ७२ गाथा।

हेलुक्का-देशी-हिक्कायाम्, दे० ना० ८ वर्ग ७२ गाथा।

हेल्लिं-हेसखि-सम्बो०। हेसखि इत्यस्य हेल्लि इति निपात्यते। सख्या आमन्त्रणे, 'हेल्लि म झखहि आलु'। प्रा० ४ पाद।

हेवाग-हेवाक-पुं०। स्वभावे, स्था० ४ ठा० ४ उ०। अभ्यासे च। नि० चू० १ उ०।

हेव्वस-पुं०। पारसीक शब्द। अलाउद्दीनसुरत्राणस्य मल्लिक, "कलिकालदुल्ललिअवनेण अलाउद्दीनसुरत्ताणस्स मल्लिकेण 'हेव्वस' नामेण।" ती० ३५ कल्प।

हेसिय-ह्रेषित-न०। हयशब्दे, अनु०। जं०।

हेहभूय-हेहभूत-न०। गुणदोषपरिज्ञानविकलेऽशठभावे, व्य० १ उ०।

हेहय-हैहय-पुं०। स्वनामख्याते क्षत्रियराजे, आव० ४ अ०।

हो-हो-अव्य०। विस्मये, पाइ० ना० ७७४ गाथा।

होअऊण-भूत्वा-अव्य०। "स्वरादनतो वा" ॥८।४।२४०॥ इति अकारागमो वा। होअऊण। होऊण। भूत्वा। उत्पद्येत्यर्थे, प्रा० ८ अ० ४ पाद।

होउकाम-भवितुकाम-पुं०। मोक्षार्थिनि भव्यसत्त्वे, प० सू० १ सूत्र।

होन्त-भवत्-त्रि०। "शत्रानश" ॥ ८। ३। १८१ ॥ इति शतृप्रत्ययस्थाने न्त। प्रा०। जायमाने, विशे०।

होड-होढ-पुं०। मोषे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ०।

होत्ता-भूत्वा-अव्य०। "क्त्व इअ-दूणौ" ॥ ८। ४। २७१॥ इति क्त्वाप्रत्ययस्य इय-दूणौ वा भवत.। होत्ता। उत्पद्येत्यर्थे, प्रा० ८ अ० ४ पाद।

होत्तिय-हौत्रिक-पुं०। अग्निहोत्रिके, भ० ११ श० ५ उ०। औ०। तृणवनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद।

होत्था-अभवत्-क्रिया०। जात इत्यर्थे,विपा० १ श्रु० १ अ०।

होदूण-भूत्वा-अव्य०। भू-क्त्वा। "क्त्व इय-दूणौ" ॥८।४। २७१॥ इति क्त्वास्थाने दूणादेश। उत्पद्येत्यर्थे, प्रा० ४ पाद।

होन्तो। अभविष्यत्। "न्त-माणौ" ॥ ८। ३। १८० ॥ इति न्ताऽऽदेश। होन्तो। होमाणो। अभविष्यदित्यर्थे, प्रा० ८ अ० ३ पाद।

होम-होम-पुं०। अग्निहोत्रभि क्रियमाणे अग्निहोमे, अनु०। नि० चू०। पं० व०।

होयव्व-भवितव्य-न०। भाव्ये, पञ्चा० ४ विव०। आ० म०। नि० चू०।

होया-होतृ-पुं०। होतरि, अग्नौ हवि प्रदातरि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ०।

होरभा-होरम्भा-स्त्री० । महाढक्कायाम् , रा० । त० । भ० ।

होरण-देशी-वस्त्रे, दे० ना० ८ वर्ग ७२ गाथा ।

होरा-होरा-स्त्री० । ज्योतिषोक्ते लग्ने राश्यर्द्धभागे होराज्ञापकशास्त्रभेदे, रेखायाञ्च । द० प० । सूत्र० ।

होल-देशी-देशप्रसिद्धे नैष्ठुर्ये, दश० ७ अ० । ज्ञा० । होल इति वा बोल इति वा एतौ च देशान्तरे अवज्ञासूचकौ । आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

होलवाय-होलवाद-पु० । होलेत्येव वादा होलवाद । हालेत्यव पुरुषामन्त्रण, सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।

ह्व-ह्व-अव्य० । वाक्यालङ्कारे, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

ह्नुसा-स्नुषा-स्त्री० । पुत्रवध्वाम् , सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

ह्व-ह्व-देशी-साङ्केतिक शब्द । चतुष्के,ह्नशब्दापादानात् नारकातर्यग्नरदवाश्चत्वारा ग्राह्या । ग० २ अधि० । नि० चू० ।

वासे पुण्णरसंकचन्दपमिए[१९६०] चित्तम्मि मासे वरे,
हत्थे भे सुहतेरसीबुहजुए पक्खे य सुब्भे गए ।
सम्मं संकलिओ य सूरयपुरे संपुण्णयं संगओ,
राइंदायरिएण देउ भुवणे राइंदकोसो सुहं ॥ १ ॥

अथ प्रशस्तिः--

शाखाप्रशाखाभिरतिप्रवृद्धे, वीरोक्तिविस्तारविधानदक्षे ।
सद्धर्म्यसौधर्मबृहत्तपाऽऽख्य-गच्छे जगत्यां जनितप्रतिष्ठे ॥ १ ॥

श्रुतावगाहप्रवरा महान्तः, सच्छासनाऽशेषधुरं वहन्तः ।
श्रीसङ्घवाटीं परिफुल्लयन्तः, सूरीन्द्रमुख्या बहवो बभूवुः ॥ २ ॥

तदन्वयेऽभूद् वररत्नसूरिः, स्वब्रह्मतेजस्वितया करिष्णुः ।
भानुं नभोगं हरिमब्धिवासं, त्रिषट्तमं पट्टमलङ्करिष्णुः ॥ ३ ॥

निरन्तराऽऽचाम्लकरः सुखेन, क्षमा-श्रुत-प्राज्यमतिप्रवृद्धः ।
वृद्धक्षमासूरिरलञ्चकार, तत्पट्टमेरुं सवितेव धीरः ॥ ४ ॥

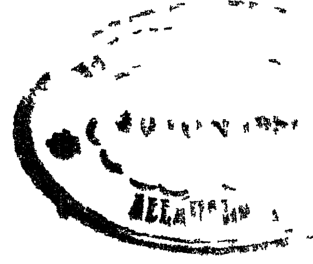
स्वपरसमयवेदी षट्सु भाषासु दक्षो,
विजितयवनवृन्दो मेदपाटीयभर्तुः ।
सदसि जनसमक्षं श्रीलदेवेन्द्रसूरिः,
समभवदतितेजाः पट्टकेऽमुष्य जिष्णुः ॥ ५ ॥

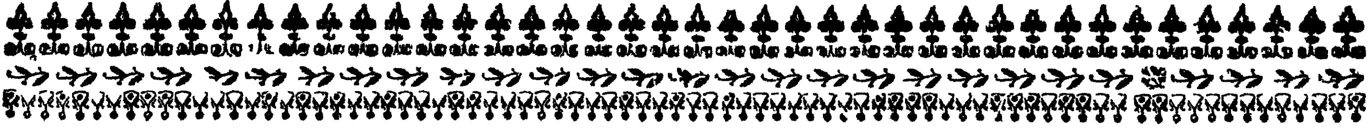
शिश्राय तत्पट्टमशेषकाल-विन्मारजिस्स्वाऽन्यशुभं करिष्णुः ।
नैमित्तिकानां प्रथमश्च लोके, कल्याणसूरिर्गणितप्रवीणः ॥ ६ ॥

अन्वर्थनामा समभूत् प्रमोद-सूरिर्जगज्जीवसुमोदहेतुः ।
समाधिलीनो निजकर्मदक्ष-स्तदासनेऽखण्डितशीलशाली ॥ ७ ॥

तत्पट्टमेरावुदियाय भानु-र्जैनागमाब्धिं परिमथ्य कोशम् ।
राजेन्द्रसूरिर्जगदर्चनीयो-ऽभिधानराजेन्द्रमसावकार्षीत् ॥ ८ ॥

अस्मत्पट्टप्रभावी धनविजयमुनिर्वादिवृन्दप्रजेता,
श्रीलोपाध्यायवर्यः प्रतिसमयमदाद् भूरिसाहाय्यमेषः ।
कोशाब्धेरस्य सृष्टौ सकलजनपदश्लाघनीयत्वलिप्सोः,
सद्विद्वन्मानसाब्जे दिनकरसमतां यास्यमानस्य लोके ॥ ९ ॥
धन्वन्यनूत्तर्कयुगाङ्कपृथ्वी-वर्षे सियाणानगरेऽस्य सृष्टिः ।
पूर्णोऽभवत् सूर्यपुरे ह्यविघ्नं, शून्याङ्कनिध्येकमिते सुवर्षे ॥ १० ॥
तावन्महान् प्राकृतकोश एष, यावत् क्षितौ मेरुरवीन्दवः स्युः ।
सज्जैनजैनेतरविज्ञवर्ग-मानन्दयेत् कोकमिवोष्णरश्मिः ॥ ११ ॥

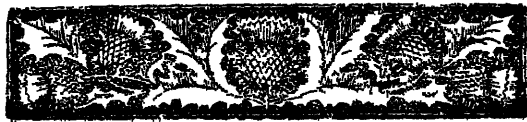

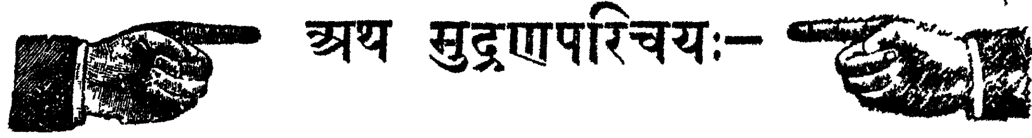
इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैन श्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००८ श्री
मद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'श्रीअभिधानराजेन्द्र-
प्राकृतमहाकोशे' हकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

तत्समाप्तौ च समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

अथ मुद्रणपरिचयः-

निर्ग्रन्थगच्छ समभूत्सुधर्मा-ऽऽख्यात्सुस्थिताऽऽर्यादथ कोटिकाऽऽह्वः ।
चन्द्रोऽपि चन्द्रप्रभ-चन्द्रसूरे, सामन्तभद्राद् वनवासिगच्छः ॥ १ ॥
श्रीसर्वदेवाद् वट आविरासीत्, तपा जगच्चन्द्रमुनीन्द्रवर्यात् ।
सौधर्मसंयुक्तबृहत्तपाऽऽख्यो, राजेन्द्रसूरेर्जगति प्रसिद्धः ॥ २ ॥ युग्मकम् ।

एतद्गच्छसुशासनीयसुधुरप्रोद्वाहिसूरिव्रजाऽ-
लङ्कारायितसाधुकर्म विधिवत्संशोधकस्याऽऽज्ञया ।
आजन्माऽनघशीलशोभिततनो राजेन्द्रसूरीशितुः,
संघातान्तिमया विनेयनिवहैः संशोध्य मुद्रापितः ॥ ३ ॥
व्याख्यानी सच्चरित्रः सुबुधगणनतः सेवितः साधुवर्गै-
र्जैनाचार्यः क्रियावान् हि विजयधनचन्द्रोऽस्य पट्टेऽभिषिक्ते ।
दान्ते क्षान्ते महान्ते प्रशमितहृदये संयमे सञ्चरिष्णौ,
सौम्ये रम्ये गभीरे सकलजनहिते वर्त्तमाने सदाऽसौ ॥ ४ ॥
१९८१
चन्द्राशाङ्ककलाधिनाथसहिते वर्षेऽसिते पक्षके,
चैत्रे मासि धरासुतस्य दिवसे ज्येष्ठाख्यताराऽऽयुते ।
सप्तम्यां रतलामनामकपुरे भूपेन्द्रसूरीश्वरे,
राजत्येष सुसाधु मुद्रणमितो राजेन्द्रकोषः शुभः ॥५॥

